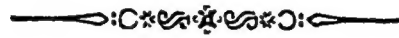

वृन्दारककल्पवादिवृन्दवन्दिनचरणकमल-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-कलिकाल-
सर्वज्ञकल्प-जङ्गमयुगप्रधान-श्रीसौधर्मवृद्धत्तपागच्छीय-जैन-
श्वेताम्बराचार्य-श्रीमद्भट्टारक-श्री श्री १७०८ श्री
श्री-विजयराजेन्द्रसूरिविरचितः

अभिधानराजेन्द्रः ।

तस्याऽऽकारादिशब्दसङ्कलने द्वितीयो भागः ।

स च

श्रीसर्वज्ञप्ररूपितगणधरनिर्वर्तिनाथश्रीनोपलक्ष्यमानाशेष-सूत्र-
तट्टित्ति-जाण्य-निर्युक्ति-चूर्यादिनिहितसकलदार्शनिक-
सिद्धान्तेतिहास-शिष्टप-वेदान्त-न्याय-वैशेषिक-
मीमांसादिप्रदर्शितपदार्थयुक्तायुक्तत्वनिर्णायकः ।
श्रीमुनिदीपविजय--श्रीयतीन्द्रविजयाच्यां संशोधितः

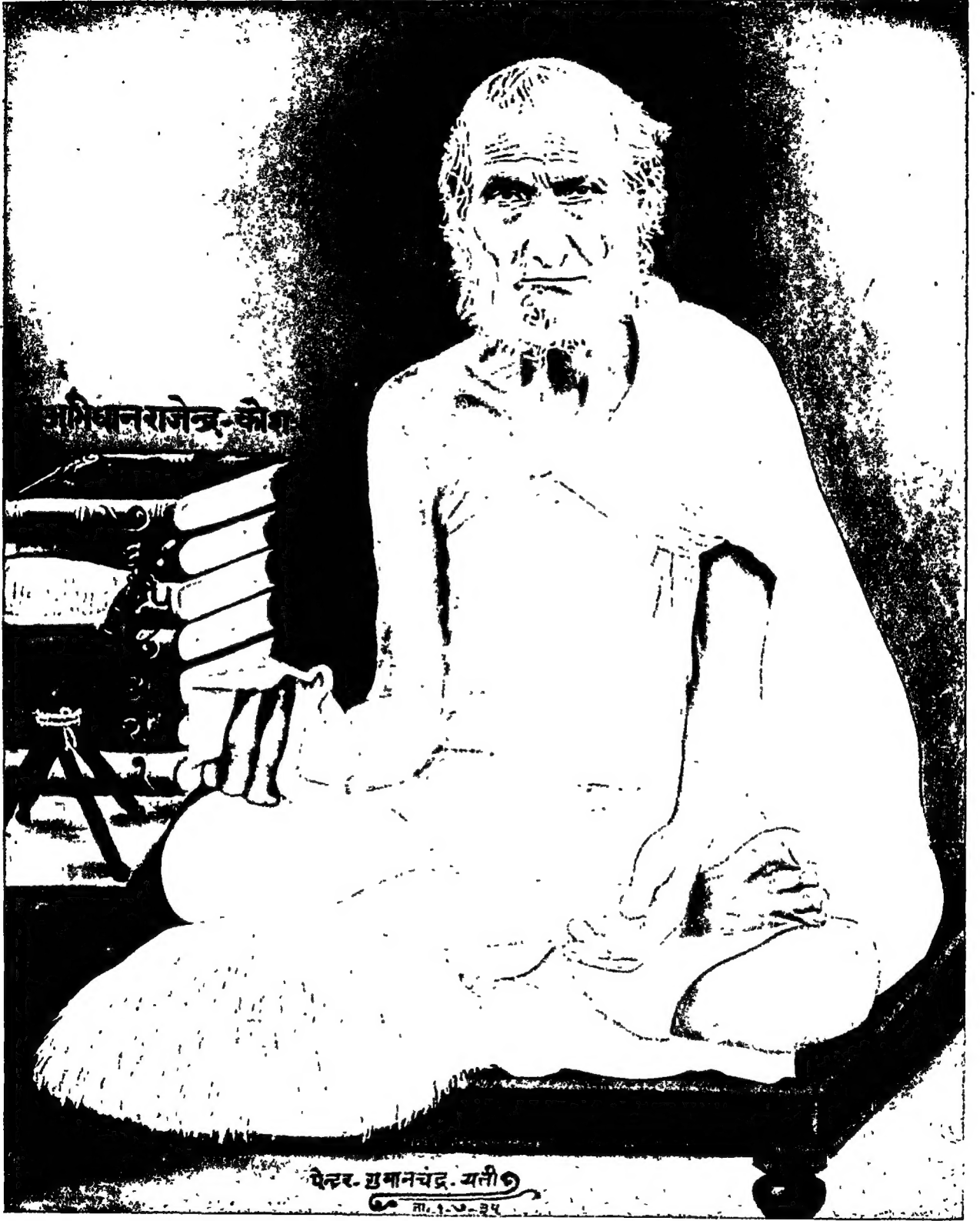
समस्तजैनश्वेताम्बरसङ्केत महता परिश्रमेण प्राकाश्यं नीतः ।

*** श्री जैनप्रभाकर प्रिंटिंग प्रेस रतलाम. ***

{ श्रीवीर संवत् २४३६ }
{ श्रीराजेन्द्रसूरि संवत् ४ }

{ श्रीविक्रमाब्दः १९६७ }
{ शिस्ताब्दः १९१० }

सुविहितसूरिशक्रचक्रचूडामणि—कलिकालमर्वज्ञकल्प—परमयोगिराज—
जगत्पूज्य—गुरुदेव—प्रभुश्रीमद्—विजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराज ।

पेन्टर. गुमानचंद्र. यती
ता. १-७-३५

दसभ्रान्तविपक्षदन्तिदमने पञ्चाननग्रामणी—राजेन्द्राभिधकोशसंप्रणयनात्सन्दीप्तजैनश्रुतः ।

सङ्गस्योपकृतिप्रयोगकरणे नित्यं कृती तादृशः, कोऽन्यः सूरिपदाङ्कितो विजयराजेन्द्रात्परः पुण्यवान् ? ॥ १ ॥

जन्म सं० १८८६ भरतपुर (यू. पी.)

पंन्यासपद सं० १९०९ उदयपुर (मेवाड़)

क्रियोद्धार सं० १९२५ जावरा (मालवा)

दीक्षा सं० १९०३ उदयपुर (मेवाड़)

श्रीपूज्यपदवी सं० १९२४ आहोर (मारवाड़)

निर्वाण सं० १९६३ राजगढ़ (मालवा)

श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरपट्टप्रभाकर-चर्चाचक्रवर्त्ति-आगमरहस्यवेदी-श्रुतस्थविरमान्य—

श्रीसौधर्मवृहत्तपोगच्छीय-श्रीमद्विजयधनचन्द्रसूरिजी महाराज ।

विद्वच्चक्रीरजनमोदकरं प्रसन्नं, शुभ्रव्रतं सुकविकैरवसद्विलासम् ।

हृद्धान्तनाशकरणे प्रसरत्प्रतापं, वन्दे कलानिधिसमं धनचन्द्रसूरिम् ॥ १ ॥

जन्म सं० १८९३ किसनगढ (मेवाड़) दीक्षोपसंवत् सं० १९२५ जावरा (मालवा) सूरिपद सं० १९६५ जावरा (मालवा)
यतिदीक्षा सं० १९१७ धानेरा (पालनपुर) उपाध्यायपद सं० १९२५ खाचरोद (मालवा) स्वर्गारोह सं० १९७७ बागरा (मारवाड़)

➔ प्रस्तावना ➔

—०:७०:००:०७:०—

इह हि खलु चारतवर्षे संस्कृतजापायामनेकशोऽकारादिवर्णानुक्रमेण सङ्कलिताः कोशाः समुपलभ्यन्ते देशान्तरेषु च तत्तद्देशजापया, परन्वाद्यापि प्राचीनसमये मातृभाषात्वेन राष्ट्रजापात्वेन च सकलचारतचूमिलव्या-स्पदायां केवलिजापायां कोऽपि कोषः संकलितोऽस्ति । किमत्रापस्तुतया प्राकृतभाषाप्रशंसया स्वरूपमेवात्मस्तुतिं विधास्यति । इयमेव उत्सर्पिण्यवसर्पिणीकाले समजनि, समादृता च सर्वज्ञैर्गणधरैश्चयमेव । कतिचिद्वर्णेषु सुप्तिङ्कृत्यु च भेदमापन्नयेमेव संस्कृतभाषात्वेन परिणता । किं बहुना सर्वज्ञकथिता मर्मग्राहिणः पदार्थाः जैनदर्शनमूलसूत्राणि चास्यामेव जापायामित्यस्या वर्णानुक्रमणिकया सङ्कलनमत्यावश्यकमिति वाढं सानुनयं सकलसंधेन संप्राप्यतः परमकारुणिकः सर्वतन्त्रस्वतन्त्रः श्रीजट्टारकश्रीश्री १००८ श्रीविजयराजेन्द्रमूरिरजिधानेषु श्रेष्ठतममिममजिधानराजेन्द्रनामकं कोषं निरमास्त । श्रेष्ठतमत्वमस्यावलोकनत एवोद्यमलमत्र काकदन्तपरीक्षया ।

किञ्च-अस्यां चारतभूमौ पञ्चमारके मनुष्येषु मनःपर्यायकेवलयोः परिपूर्णश्रुतावधिज्ञानयोश्च विच्छेदेन अपूर्णज्ञानयुक्तं सकलसङ्ख्यमवलोक्येयं कोशं संग्रह्यतया ग्रथितवान् यथा-मूर्याष्ट्यादीनां वर्णनम् 'आञ्जट्टि' शब्दे श्रोतादीन्द्रियविषयकं वृत्तम् 'इन्दिय' शब्दे ऋतुविषयकम् 'उड' शब्दे एवं यथायथं वर्णितमनुपदमेव स्पष्टतया दर्शयिष्यामः । अयं कोशः संस्कृतजापासु वष्पादराणां द्रव्याभावेनासंग्रहितान्यकोशानां कामधुगेवोपकारं करोतीति नात्रार्थवादः । जैनरहस्यजिज्ञासूनां कृते स्थूलयटरूपज्ञाने चक्षुरिव विस्मृतपदार्थमार्गणे साक्षात्पदार्थप्रापकमिवेत-स्ततो विकीर्णपदार्थानामेकत्रोपलम्भकमिमं संगृहीतमवलोक्य सर्वेऽपि सन्तः सन्तोषमेव्यन्तीति वाढं निश्चिनुमः ।

भो नो विदेशीया जैनदर्शनजिज्ञासवो वाङ्मेभ्यो भेदमन्यमाना विलोकयन्तु जैनदर्शनरहस्यम्, अवगच्छन्तु वाङ्-दर्शनतस्तारतम्यम्, सर्वदर्शनमुकुटायमानमिमं जैनदर्शनमवलोक्य सूक्ष्मेक्षिकया विदाकुर्वन्तु जीवाजीवादितत्वम्, । आप्नुवन्तु परमोत्साहं सर्वविषयकसमुदायस्तत्तच्छब्दे एवोपलभ्यते इति नात्र जवतां श्रमलेशसंज्ञवः ।

अपि च प्रचलितायश्चीनजापा (हिन्दी) शब्दपरावृत्तिजिज्ञासवोऽपि कस्माच्चव्दात्परावृत्त्य संस्कृते शब्दः प्रचलितः आधुनिककालापेक्षया संस्कृता (हिन्दी) दत्त वा इत्येतदप्येतद्रन्थानुभवेन मुखेनैव बोधिष्यन्तीति निर्विवादम् । अत एव अजिधानराजेन्द्र इति यौगिकं नाम यथाहि राजा निष्पत्तवान् शत्रुमित्रोदासीनेषु नियमानियुक्ते एवमयमपि पदार्थविज्ञानरूपनियमं जैन-वाङ्-सांख्य-योगादिदर्शनश्रव्यालुपु पदार्थसंशोधकेषु संस्कृतप्राकृतजापा-रसिकेषु च सममेव प्रवर्त्तयतीति ।

विषयसूचना-

पक्षपातो न मे वीरे न द्वेषः कपिलादिषु ।

युक्तिमद्वचनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ १ ॥

इत्यनुरुन्धानेन विशेषतो दर्शनीया शब्दास्तत्रस्था विषयाश्च लेशमात्रतो विज्ञप्यन्ते, यथा-'आञ्ज' शब्दे आयुषो भेदान्निरूप्य तस्यातिप्रियत्वं प्रतिपादितमत एव तत्पुष्टिकारणानि प्रतिपादितानि, न खलु गतमायुः पुनरावर्त्तत इति च स्वल्पतः सूचितम् । आयुषोऽनित्यत्वं निरूप्य वर्षशतस्याप्यल्पत्वमेवेति वाढं विज्ञावितम् । निरूपितानि च तत्रैव सोदाहरणानि सर्वसिद्धान्ताविरुद्धानि सप्तायुःक्षयकारणानि अपि च सोपक्रमनिरुपक्रमादिना भेदं निरूप्य आयुषोऽल्पत्वकारणं दीर्घायुष्कारणं शुभदीर्घायुरशुभदीर्घायुष्कादिना भेदास्तेषां कारणानि च दर्शितानि । आयुष्कर्मणो जीवितहेतुत्वं जीवानामिह भवपरभाविकायुस्तत्र नैरयिकादीनां परजविकायुर्वन्धश्च प्रतिपादितः । प्रत्याख्यानादिना निवर्त्तितायुष्कत्वं सप्रमाणं निरूप्य अनन्तरोपपन्नकनैरयिकादीनामायुर्वन्धश्चेति निपुणं विज्ञावितम् । अस-ङ्गजीवानामेकान्तवाङ्मैकान्तपाण्डितवालपरिणतानां क्रियावाद्यादीनामायुर्वर्णयित्वा नैरयिकादिष्वप्यमानानां भवि-कजीवानां सायुष्कत्वमायुष्करणसंवेदनादि न्यरूपि ।

एवमाज्जाय शब्दे-अष्कायिकानां भेदं निरूपयन् तेषां शरीरादिन्यरूपयत् । जवति चाष्कायिकस्य जीवितमिति सयुक्तिकं निरूपितमत एव सचित्ताचित्तमिश्रविवेकश्च कृतः । तीव्रोदकस्याचित्तत्वमष्कायशस्त्राणि प्रतिपाद्य सचित्ताष्कायपरिभोगविचारः प्रायुक्तः । तत्राष्कायपरिभोगकारणानि अष्कायसमारम्भव्यावृत्तस्यैव मुनित्वं शाक्यादिमुनयो नियमतोऽष्कायिकांस्तदाश्रितजीवांश्च विहिंसन्तीति युक्त्या प्रतिपाद्य अष्कायस्पर्शनिषेधं शीतोदकस्पर्शनिषेधं च कृतवान् ।

एवमाज्जिशब्दे सूर्यस्य कति कस्यामृतावावृत्तयो केन च नचत्रेण युक्ताः प्रथमादयो भवन्तीति पुनः पुनर्भाषयन् सुबोधमेव निरूपितम् । अथ कस्मात्स्थानादेकेन्द्रिया अएरुजाश्च जीवाः समागच्छन्तीति पृथ्वीकायिकानां पुनरपि गत्यागतौ भवतो जीवानां गत्यागतिपरिज्ञानेऽनेकशो मिथ्यादृष्टीनां सिद्धान्ता निपुणं निरूपिताः ।

अथ आगमशब्दे स्वशैल्या जेदप्रतिपादनपूर्वकमागमस्य परतः प्रामाण्यं तत्र च प्रामाणिकपुरुषप्रणीतत्वेन प्रामा-
 एयं प्रतिपाद्य हृदतरयुक्तिजिरपौरुषेयत्वं निराकृतम् । स्वीकृतं च संभवद्रूपस्यैवागमस्य मूलागमैकदेशचूतस्य आगमा-
 न्तरस्य च प्रामाण्यं न तु वेदस्यैव । प्रमाणान्तराविषय एव पदार्थो नागमेन बोध्यते किं तु प्रमाणान्तरविषयोऽपि
 इति निरूप्य कणादमते शब्दप्रामाण्यस्यानुमानान्तर्भावमजिधाय सर्वमतसंवादिशब्दप्रामाण्यं प्रत्यपादि । शब्दस्य
 वाह्यार्थे प्रामाण्यम् अपोहः शब्दार्थ इति बौद्धमतं च निरूप्य अर्थस्वरूपं वाच्यवाचकज्ञावं शब्दस्य वाचकताविचारं
 चाकर्षीत् । स्फोटः शब्दः इति वैयाकरणमतं स्फोटयित्वा स्वमते शब्दस्य वाचकत्वं शब्दस्य नित्यत्वविचारः
 शब्दार्थयोः संबन्धश्च हेतुवादहेतुवादज्ज्ञेदादागमस्य द्वैविध्यमागमस्य च सर्वव्यवहारनियामकत्वं च प्रतिपादितम् ।
 धर्ममार्गे मोक्षमार्गे चागमस्यैव प्रामाण्यम् जिनागमस्यैव सत्यत्वम्, इत्यादयो मर्मग्राहिण आगमविषयिणो बहु-
 वो विषयाः समुपलज्यन्ते । एवम् “आणा” शब्दे परद्वोके आज्ञाया एव प्रामाण्यम् आज्ञाप्रवर्तमानोऽप्यप्रवर्त-
 मान एव तीर्थकराज्ञाऽन्यथाकरणे दोषाः प्रायश्चित्तं चेत्यादिकानपरांश्च तद्विषयकान् विषयान् वर्णयित्वा आज्ञाव्यवहा-
 रो निरूपितः । एवं आयरियशब्दे व्युत्पत्त्यादिप्रदर्शनपुरस्सरमाचार्यपदज्ज्ञेदमजिधाय कलाचार्यादिनाऽऽचार्यस्य त्रैवि-
 ध्यं तेषां विनयकरणं च प्रदर्शितम् । निरूपितं चेहद्वोकोपकारिपरद्वोकोपकारिणोराचार्ययोः स्वरूपं तद्व्योपादेयवत्त्वं
 च । प्रजाजनाचार्योपस्थापनाचार्याभ्यां द्वैविध्यं, लक्षणं चाचार्यस्य, आचार्यस्य गुणाः यद्विरहितो गुरुर्न भवतीति
 भ्रष्टाचारत्वं पराहितकारित्वं दुर्गुणमाचार्यस्य निरूप्य प्रमादिनमाचार्यं शिष्यो बोधयेत् । आचार्यस्य विनयः गुरुविनये
 वैद्यदृष्टान्तं च प्रदर्श्य केन कर्मविपाकेन गच्छ्याधिपतिर्भवतीति वर्णितम् । आचार्यस्यातिशया निर्ग्रन्थिनामप्याचार्य इति
 यथायथं निरूपितम् । आचार्ये काश्चगते अवधाविते वा आचार्यान्तरस्थापनं तत्र “सुत्तथे णिम्माओ” इत्यादिना
 लक्षणं च प्रतिपादितम् । आचार्यस्य परीक्षां गुरोराचार्यपदे स्थापनाविधिं च तत्र स्थविराः प्रष्टव्याः इति प्रतिपाद्य
 सपरिच्छदस्यैवाचार्यत्वमिति निरूपितम् । एवम् आणुपुर्वीशब्दे आनुपूर्वीविषयकनिरूपणम् । एवं स्वस्वविषयकसक-
 द्वाविषयपूर्णाः चतुरस्रतो रमणीयाः विषयपक्षनिरूपणपूर्वकं युक्तियुतस्वपक्षस्थापननिरूपणमर्त्ताः पूर्वोक्ता अपरे चेमे
 शब्दास्तेऽवश्यं विद्वोक्तनीयास्तानेवाह । “आता, आथाकम्म, आभिणिवोहिय, आरम्भ, आराधक, आलोयण, आसातना,
 आहार, इंद, इंदभूर्इ, इंदिय, इत्थिअंगसिच्छ, इत्थी, ईसर, उउ, उगम, उगह, उदय, उद्देस, उद्दे-
 सिय, उप्पत्तिया, उप्पाय, उरब्भ, उवओग, उवट्ठवणा, उववाय, उवसंपया, उवसग्ग, उवहाण, उवहि, उवासगप-
 णिमा, उसज, उसुयार” एते शब्दा अस्मिन् ग्रन्थे विशेषतो दर्शनीयाः रमणीयविषयपरिपूर्णाश्चेति सूचनिकया निरूपिताः ॥

(ग्रन्थनिर्दिष्टप्रकरणानां सङ्केतः)

१ अङ्ग०	अङ्गचूलिका-
२ अनु०	अनुयोगद्वार-
३ अने०	अनेकान्तजयपताका-
४ अन्त०	अन्तगरुदशा-
५ अष्ट०	अष्टकयशोविजयकृत-
६ आचा०	आचाराङ्गसूत्र-
७ आ० चू०	आवश्यकचूर्णी-
८ आ० म० प्र०	आवश्यकमलयगिरिप्रथमखण्ड-
९ आ० म० द्वि०	आवश्यकमलयद्वितीयखण्ड-

१० आतु०	आतुरप्रत्याख्यान-
११ आ० क०	आवश्यककथा-
१२ आव०	आवश्यकवृहत्ति-
१३ उवा०	औपपातिकसूत्रवृत्ति-
१४ उत्त०	उत्तराध्ययनसूत्र-
१५ उपा०	उपासकदशाङ्ग-
१६ उत्त० नि०	उत्तराध्ययननिर्युक्ति-
१७ एका०	एकाक्षरीकोश-
१८ ओघ०	ओघनिर्युक्ति-
१९ कर्म०	कर्मग्रन्थ-
२० क० प्र०	कर्मप्रकृत-

२१ कल्प०	कल्पसुबोधिका-
२२ ग०	गच्छाचारपयना-
२३ गा०	गायत्रीव्याख्या-
२४ चं० प्र०	चन्द्रप्रज्ञप्ति-
२५ जं०	जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-
२६ ज्ञा०	ज्ञाताधर्मकथा-
२७ जीत०	जीतकल्प-
२८ जी०	जीवाजिगम-
२९ जीवा०	जीवानुशासन-
३० जैन०	जैन इतिहास-
३१ ज्यो०	ज्योतिष्करण-
३२ हुं०	प्राकृत (हुण्डी) टीका-
३३ तं०	तन्दुलव्याली-
३४ तित्यु०	तित्युगाली-
३५ दशा०	दशाश्रुतस्कन्ध-
३६ दर्श०	दर्शनशुद्धि-
३७ दश०	दशवैकादिकाध्ययन-
३८ द० प०	दशपयना-
३९ छव्या०	छव्यानुयोगतर्कणा-
४० द्वा०	द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका (वत्तीसवत्तीसी)-
४१ द्वी०	द्वीपसागरप्रज्ञप्ति-
४२ दे० ना०	देशीनाममाला-
४३ धर्म०	धर्मसंग्रह-
४४ ध० र०	धर्मरत्नप्रकरण-
४५ नयो०	नयोपदेश-
४६ नं०	नन्दीसूत्रवृत्ति-
४७ नि०	निर्यावलि-
४८ नि० चू०	निशीथचूर्णि-
४९ पं० चू०	पञ्चकल्पचूर्णि-
५० पं० जा०	पञ्चकल्पजाप्य-
५१ पञ्चा०	पञ्चाशकसटीक-
५२ पं० व०	पञ्चवस्तुकटीका-
५३ पं० सं०	पञ्चसंग्रह-
५४ पं० सू०	पञ्चसूत्रमूला-
५५ प्रव०	प्रवचनसारोद्धार-
५६ प्रति०	प्रतिमाशतक-
५७ प्रश्न०	प्रश्नव्याकरण-
५८ प्रज्ञा०	प्रज्ञापनासूत्र-
५९ पिं०	पिण्डनिर्युक्तिवृत्ति-
६० पिं० मू०	पिण्डनिर्युक्तिमूल-
६१ पा०	पाक्षिकसूत्रसटीक-

६२ प्रा०	प्राकृतव्याकरण-
६३ प्रा० ना०	प्राकृतनाममाळा-
६४ भ०	भगवत्सूत्र-
६५ महा०	महानिशीथसूत्र-
६६ मण०	मण्डपप्रकरण-
६७ यो० वि०	योगविन्दु-
६८ रत्ना०	रत्नावतारिकावृत्ति-
६९ ल०	ललितविस्तरावृत्ति-
७० लघु०	लघुप्रवचनसार-
७१ व्य० अ०	व्यवहारश्रद्धार्थ-
७२ वाच०	वाचस्पतिकोश-
७३ व्य० प्र०	व्यवहारसूत्रवृत्तिप्रथमखण्ड-
७४ व्य० द्वि०	व्यवहारसूत्रवृत्तिद्वितीयखण्ड-
७५ ती०	विविधतीर्थकल्प-
७६ वृ०	वृहत्कल्पवृत्ति-
७७ विशे०	विशेषावश्यकवृत्ति-
७८ विपा०	विपाकत्रसूत्र-
७९ श्रा०	श्रावकधर्मप्रज्ञप्ति-
८० पो०	पोरुशप्रकरणसटीक-
८१ स०	समवायाङ्गसूत्र-
८२ संथा०	संस्तारकपयना-
८३ संस० नि०	संसक्तनिर्युक्तिमूल-
८४ संथा०	सङ्गचारजाप्य-
८५ सत्त०	सत्तरिसयताणावृत्ति-
८६ सम्म०	सम्मतितर्क-
८७ स्था०	स्थानाङ्गसूत्र-
८८ स्था०	स्थावादादमञ्जरी-
८९ सू० प्र०	सूर्यप्रज्ञप्तिः सटीक-
९० सूत्र०	सूत्रकृताङ्गसूत्र-
९१ सेन०	सेनप्रश्नसंस्कृत-
९२ हा०	हारिभञ्जाष्टक-
९३ ही०	हीरप्रश्नसंस्कृत-
अ०	अध्ययन-
अधि०	अधिकार-
अध्या०	अध्याय-
अष्ट०	अष्टक०-
द्वा०	द्वार०-
पाहु०	पाहुना-
शु०	श्रुतस्कन्ध-
वक्र०	वक्रस्कार-

ठा०	ठाणा-	उल्ला०	उल्लास-
उ०	उद्देश-	प्र०	प्रश्न-
प्रति०	प्रतिपात्ति-	सं०	संवरद्वार-
विव०	विवरण-	अध०	अधर्मद्वार-
पद-	पद-	पुं०	पुंलिङ्ग-
परि०	परिच्छेद-	स्त्री०	स्त्रीलिङ्ग-
सम०	समवाय-	न०	नपुंसकलिङ्ग-
		त्रि०	त्रिलिङ्ग-

संकेतसूचना-

सर्वत्र हि सङ्केतज्ञानमन्तरेण न कश्चिदपि सङ्केतितपरिज्ञाने प्रभवतीति सङ्केतसूचनं क्रियते यत्रास्मिन् ग्रन्थे टी-
कारहिता गाथा उदाहरणपठितानि प्राकृतवाक्यानि संस्कृतश्लोका वा तत्राद्यान्तयोरैत “ ” चिह्नम् । मूलटीकयोः
स्थूलसूक्ष्माक्षरैरेव जेदः प्रदर्शितः क्वचिदनुपयुक्ताटीका न संगृहीता किं तु मूलमात्रमेव स्थूलाक्षरैः प्रकाशितम् । सप्त-
म्यन्तत्वेन प्रदर्शितस्यार्थस्याधोभागे एत, चिह्नं दत्तम्, यत्रकस्यानूद्यस्य प्राकृतशब्दस्य द्वित्राः संस्कृतेऽनुवादकशब्दास्तत्र
द्वितीयोऽनुवादटीकासमपङ्क्तिष्वेव निहितः । अनूद्याः प्राकृतशब्दा अनुवादकाश्च संस्कृतशब्दाः इति गौणमुख्यजात्रांऽपि
प्रदर्शित एव । अनूद्यानुवादकयोर्मध्ये एत-चिह्नमस्ति । येन्यो ग्रन्थेन्यः पाठः संगृहीतस्तत्र नामैकदेशे नामग्रहणमिति
न्यायमनुश्रित्य ग्रन्थस्य पुंलिङ्गादीनां च पूर्णं नामधेयमनुक्त्वा एकं द्वे वा अक्षराणि प्रदर्शितानि एवमध्ययनज्ञतकोद्दे-
शादिखण्डेषु च एक एव वर्णः प्रदर्शितस्तत्र च शून्याकाररूपमेतच्चिह्नमपि निहितमस्ति ।

विशेषसूचना-

एतत्पुस्तकसंशोधनेऽस्मत्सतीर्थ्योर्मुनिश्रीदीपविजय-यतीन्द्रविजययोर्महान् श्रम इति नात्र दूये किन्त्वमुद्धितपुस्तका-
नामतिजीर्णत्वेन प्रतिपुस्तकमेकैकप्रत्युपपन्नव्या च क्वचिद्गाथादौ टीकावलम्बनैकशरणेन प्रकरणाविषयाविराधेन च बहु-
तरं पर्यालोच्य निहितपदैः पुरितगाथासु कदाचिदेव क्वचिदेव पाठभेदः स्यात्स स्वयमेव सङ्गिः संस्करणीयः । किञ्च
यदि क्वचिद्यन्त्रदोषेण वर्णानां धर्पणेन च अनुत्थितेषु प्रकारादिषु दृष्टिदोषादिना वा अशुद्धिः स्यात्सा विद्वद्भरैः शोध-
नीया इत्यादि सर्वं विज्ञपयन्ति ।

श्री श्री १०८ श्री उपाध्याय-मुनिप्रवर मोहनविजयाः ।

अभिधानराजेन्द्रः ।

सिरिवद्धमाणवाणिं, पणमिअ जत्तीइ अक्खरक्कमसो ।
सहे तेसु य सव्वं, पवयणवत्तव्वयं वोच्छं ॥ १ ॥

आइ

आकार

आ-आ-अव्य० । आप्-किप्-पृपो० प्लोपः । वाक्ये, (पूर्व-मित्थं नो अमंस्थाः, इदानीं त्वेवं मन्यसे इत्येवं वाक्यस्यान्यथात्वद्योतनं,) स्मृतौ, (आ एवं मन्यसे इत्येवं विस्मृतस्य स्मृतौ,) अङितो निपातत्वात् प्रगृह्यसंज्ञा । ङितस्तु न । “ निपात एकाजनाङ् ” ॥ १ । १ । १४ ॥ इति सूत्रात् । अत एवोक्तम्-“ मर्यादायामभिविधौ, क्रियायांगे-पदार्थयोः । य आकारः स ङित् प्रोक्तो, वाक्यस्वरणयोर-ङित् ॥ १ ॥ ” वाच० । अभिविधौ, (व्याप्तौ,) “ आगम-सत्प्रगहणं ” ॥ २१ + ॥ आ-अभिविधिना—सकलश्रुत-व्याप्तिरूपेण, मर्यादया वा । आ० म० १ अ० । “ आङोऽभि-विहीण० ” (१२७६५) अभिविधौ, । विशेष० । “ आगरा० ॥ ८ + ॥ ” मर्यादया अभिविधिना वा । ओघ० । मर्या-दायाम्, (सीमिन्,) प्रज्ञा० ३६ पद ४६ सूत्र । आ० म० । प्रव० । विशेष० । म० । ओघ० । सूत्र० । समन्तादित्यर्थे, उत्त० १ अ० १३ गाथा । स० । रा० । सूत्र० । अवागर्थे, (अधो-भूमौ,) प्रज्ञा० २ पद ४६ सूत्र । ईपदर्थे, “ आङः मर्या-देपदर्थत्वात् । विशेष० १२३४ गाथा । आचा० । एका० । सूत्र० । (अत्राऽङिल्लक्षण एव तात्पर्यम्, ङिदंशे मर्यादाया-मित्यादयस्तदाहरणमात्रमत एव अन्यत्रापि ङित्प्रयुज्यते) अमर्पे, अभिमुख्ये, रा० । अनुकम्पायाम्, समुच्चये, अङ्गी-कारे, कोप, पिडायाम्, एका० । आः किमेतादित्येवम् विस्मये, स्था० ५ ठा० ३ उ० ३६४ सूत्र० । एका० । स-न्तोषे, सुखततौ, विरे, लघुवस्तुनि, परितापे, विधौ, सलिले, स्त्र्य, एका० । स्वयंभुवि, पुं० । एका । आचार्य्ये च । स च नामैकदेशे नाममात्रग्रहणात्-ओर्मितिपदे आशब्दः आचार्य्ये बोधयतीति । गा० ।

आअ-(आगअ)-आगत-त्रि० । आयाते, उपस्थिते, प्राप्त च । आगमेन, न० । वाच० । “ व्याकरणप्रकारागते क-गोः ” ॥ ८ । १ । २६८ ॥ इति हैमप्राकृतव्याकरणसूत्रेण वैकल्पिको गकारस्य सस्वरस्य लुक् । प्रा० ।

आ(असं)-अरिस-आदर्श-पुं० । दर्पणे, वाच० । “ शं-प-तस-वज्रे वा ” ॥ ८ । २ । १०५ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेणान्त्यव्य-ज्जनात्पूर्वं इकारो वैकल्पिकः । प्रा० ।

आअङ्-व्यापृ-धा० । वि-आ-पृ । व्यापारे, तुदा० आत्म० अनिद् । “ व्याप्रेराअङ् ” ॥ ८ । ४ । ८१ ॥ इति हैमप्राकृत-सूत्रेण वैकल्पिक आअङ् इत्यादेशः । आअङ् । वाचारेद् । व्याप्रियत इत्यर्थः । प्रा० ।

आअरिअ-आचार्य्य-पुं० । गुरौ, वाच० । “ स्याद्भव्य-चैत्य-चौर्ध्व-समेपु यात् ” ॥ ८ । २ । १०७ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण एकारात्पूर्वं इकारः । प्रा० । “ आचार्य्ये चोऽङ् ” ॥ ८ । १ । ७३ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण अत् । प्रा० ।

आइ-आदि-पुं० । आदीयते-(गृह्यते) इति आदिः-प्रथमः । प्रव० ७१ द्वार १ गाथा । आ-दा-कि आदि । “ क ग च ज त-द-प-य वां-प्रायो लुक् ” ॥ ८ । १ । ७७ ॥ इति वलुक् । प्रथमे, प्रा० । यस्मात्परमस्ति, न पूर्वे स आदिः । अनु० ७४ सूत्र । मूलकारणे, प्रज्ञा० ११ पद १६५ सूत्र । मूलमादिरित्यनर्थान्तरमिति । आ० चू० १ अ० । प्रथमोत्पत्तौ, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० २ गाथा । प्राथम्ये, उत्त० १ अ० ३३ गाथा । प्रधाने, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० २२ सूत्र । उत्सेधाख्ये नाभेरधस्तने देहभागे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ४६५ सूत्र । भेदे, (प्रकारे,) नि० चू० १ उ० । सामीप्ये, व्यवस्थायाम्, अवयवे च । आह च-“ सामीप्ये च, व्यवस्थायां, प्रकारेऽवयवे तथा । चतुर्थ्येषु मेधावी, ह्यादिशब्दं तु लक्षयेत् ॥ १ ॥ ” प्रज्ञा० १ आअ० द्वार ३ सूत्र ।

अस्य चतुर्विधो निक्षेपः नामस्थापना द्रव्यभावभेदात्, तद्यथा-
शामादी ठवणादी, दव्वादी चेव होति भावादी ।

दव्वादी पुण दव्व-स्स, जो सभावो सए ठाणे ॥ १३४ ॥
‘ शामादी ’ त्यादि, आदेर्निक्षेपं कर्तुकाम आह-आदेर्नामा-
दिकश्चतुर्धा निक्षेपः । नाम-स्थापने सुगमत्वाद्नादृत्य-द्रव्यादि-
दर्शयति-द्रव्यादिः पुनर्द्रव्यस्य परमात्वाद्दर्शयः स्वभावः-परि-

णतिविशेषः स्वके स्थाने-स्वकीये पर्याये प्रथमम्-आदौ भवति स द्रव्यादिः द्रव्यस्य-दध्यादेर्य आद्यः परिणतिविशेषः क्षीरस्य विनाशकालसमकालीन एवमन्यस्यापि-परमाण्वादेर्द्रव्यस्य 'जो' यः परिणतिविशेषः प्रथममुत्पद्यते स सर्वोऽपि द्रव्यादिरेवमेव भवति । ननु च कथं क्षीरविनाशसमये एव दध्युत्पादः । तथाहि-उत्पादविनाशौ भावाभावरूपौ वस्तुधर्मौ वर्तते न च धर्मो धर्मिणमन्तरेण भवितुमर्हति, अत एकस्मिन्नेव क्षणे तद्धर्मिणोर्दधिक्षीरयोः सत्तामाप्नोत्येतच्च दृष्टेष्टा-धितमिति, नैव दोषः । यस्य हि वादिनः क्षणमात्रं वस्तु तस्यायं दोषो, यस्य तु पूर्वोत्तरक्षणानुगतमन्वयि द्रव्यमस्ति तस्यायं दोष एव न भवति । तथाहि-तत्परिणामि द्रव्यमेकस्मिन्नेव क्षणे एकन स्वभावेनोत्पद्यते परेण विनश्यत्यनन्त-धर्मात्मकाद्याद्वस्तुन इति । यत्किञ्चिदेतत् । तदेवं द्रव्यस्य विवक्षितपरिणामेनापरिणमतो य आद्यः समयः स द्रव्यादिरिति स्थितं, द्रव्यस्य प्राधान्येन विवक्षितत्वादिति ।

सांप्रतं भावादिमधि कृत्याह—

आगम णोआगमओ, भावादी तं दुहा उवदिसंति ।
णोआगमओ भावो, पंचविहो होइ णायव्वो ॥ १३५ ॥
आगमओ पुण आदी, गणपिडगं होइ वारसंगं तु ।
गंथसिलो गो पदपा-दअक्खराइं च तत्थादी ॥ १३६ ॥

'आगम' इत्यादि, भावः-अन्तःकरणस्य परिणतिविशेषस्तं बुद्ध्याः-तीर्थकर-गणधरादयो व्यपदिशन्ति-प्रतिपादयन्ति । तद्यथा-आगमतो, नोआगमतश्च । तत्र नोआगमतः प्रधानपुरुषार्थतयाचिन्त्यमानत्वात्पञ्चविधः-पञ्चप्रकारो भवति । तद्यथा-प्राणतिपातविरमणादीनां पञ्चानामपि महाव्रतानामाद्यः प्रतिपत्तिसमय इति । तथा-'आगमओ' इत्यादि, आगममाश्रित्य पुनरादिरेवं द्रष्टव्यः । तद्यथा-यदेतद्गणिन-आचार्यस्य पिठकं-सर्वस्वमाधारो वा तद्-द्वादशाङ्गं भवति । तुशब्दात्-अन्यदप्युपाङ्गादिकं द्रष्टव्यम् । तस्य प्रवचनस्यादिभूतो यो ग्रन्थस्तस्याप्याद्यः श्लोकस्तस्याप्याद्यं पदं तस्यापि प्रथममक्षरम् एवंविधो बहुप्रकारो भावादि-द्रष्टव्य इति । तत्र सर्वस्यापि प्रवचनस्य सामायिकमादिस्तस्यापि करोमीति पदं तस्याऽपि ककारः । द्वादशानां त्वङ्गानामाचाराङ्गम् आदिस्तस्यापि शास्त्रपरिज्ञाध्ययनमस्यापि च जीवोद्देशकस्तस्यापि 'सुयं' ति पदं तस्यापि सुकार इति पदमादिरिति । अस्य च प्रकृताङ्गस्य समयाध्ययनमस्यापि आद्युद्देशक-लोक-पाद-पद-वर्णादिद्रष्टव्य इति । सूत्रं १ श्रु० १५ अ० । "ओयम्मि उ गुणकारे, अर्चिमतरे मंडले हवइ आई । जुगम्मि य गुणकारे, वाहिरगे मण्डले आई" ॥ ४ ॥ अस्यार्थः-ओजोरूपेण-विपमलक्षणेन गुणकारो भवति ततः आदिः अभ्यन्तरे मण्डले द्रष्टव्यः । युग्मे तु-समे तु गुणकारे आदिः बाह्ये मण्डले अवसेयः । सू० प्र० १० पाहु० २० पाहु०पाहु० ५६ सूत्र ।

आजि-खी० । अजन्त्यस्यामिति, अज्-इण् । संग्रामे, संथा० ६७ गाथा । समरभूमौ, मर्यादायाम् वा ङीप् । क्षणे, मार्गे, पुं० । भावे इण् । आक्षेपे च । वाच० ।

आति-पुं० । अत् इण् । शरारिपक्षिणि, सततगन्तरि, त्रि० । वाच० ।

आइ (दिं) अंतियमरण-आत्यन्तिकमरण-न० । अत्यन्तं भवमात्यन्तिकं तच्च तन्मरणं चेति कर्मधारयः । भ० १२ श० ६ उ० ४६ सूत्र । तृतीये मरणविशेषे, प्रव० ।

आत्यन्तिकमरणमाह—

एमेव आइअंतिय-मरणं न वि मरइ ताणि पुणो ॥२३॥

आर्पत्वादित्ययं निर्देशः । एवमेव-अवधिमरणवदात्यन्तिकमरणमपि द्रव्यादिभेदतः पञ्चविधं, विशेषः पुनरयम्-'न वि मरइ ताणि पुणो' ति-अपिशब्दस्यैवकारार्थत्वाच्चैव तानि-द्रव्यादीनि पुनर्जियन्ते । अयमर्थः-यानि नारकाद्यायुष्कनया कर्मदलिकान्यनुभूय जियन्ते मृताश्च न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यन्तीत्येवं यन्मरणं तद् द्रव्यापेक्षया अत्यन्तभावित्वादात्यन्तिकमिति । एवं क्षेत्रादिष्वपि वाच्यम् । प्रव० १५७ द्वार । उक्त० । स० ।

तद्भेदा यथा—

आदितियमरणे णं, पुच्छा, गोयमा ! पंचविहे पणत्ते ।
तं जहा-दव्वादितियमरणे, खेत्तादितियमरणे० जाव भा-
वादितियमरणे । (सूत्र ४६५×) भ० १३ श० ७ उ० ।
(एषां भेदाः 'मरण' शब्दे पष्ठ भागे वक्ष्यन्ते)

आइइल्ल-आदिम-त्रि० आद्यं, अनु०* । "डिल्ल-डिल्लौ भवे" ॥ ८ । २ । १६३ ॥ इति इल्ल । प्रा० ।

आई-आई-अव्य० । वाक्यालङ्कारे, प्रश्न० ३ संव० द्वार २६ सूत्र । 'आई' ति निपातः । भ० १५ श० १ उ० ५५० सूत्र । "तत्करं एवं वयासी-अवि-आई अहं विजया !" (सूत्र ४०×) 'अपिः' संभावने 'आई' ति भाषायाम् । ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । आइकडिल्ल-आदिकडिल्ल-न० । आद्यगहने, तच्चादिक-डिल्लमुद्रमोत्पादनैपणारूपं ज्ञानादिरूपम् । वृ० १ उ०* । "कंठ-गमादीसु जधा, आदिकडिल्ले तथा जयंतस्स" ॥ ३१३ × ॥ नि० चू० ४ उ० ।

आइक्ख-आइ् ख्या-धा० । अदा० पर० सेद् । सामान्येन, कथने, "आइक्खइ ।" सामान्येन भाषते इत्यर्थः । औ० २७ सूत्र । सामान्येनाचष्ट । विपा० २ श्रु० १ अ० ३३ सूत्र ।

आख्येय-त्रि० । कथनीये, स्था० ४ डा० २ उ० ३६७ सूत्र ।

आइक्खग(य)-आख्यायक-पुं० । शुभाशुभमाख्याय जी-विकां कुर्वत्या जीविकाविशेषे, जं० २ वत्त० ३० सूत्र ।

आइक्खण-आख्यान-न० । सामान्यतः कथने, संहिताकर्षणपूर्वककथनं च । औ० २७ सूत्र । "संहियकट्टणमादिक्खणं तु" ॥ ८७ × ॥ इह संहिताया अस्खलितपदोच्चारणरूपाया यदा-कर्षणं तत् आख्यानमुच्यते, तच्चेदम्-व्रतसमितिकपायाणां धारणरक्षणविनिग्रहाः सम्यक् दण्डेभ्यश्चापरमो धर्मः पञ्चेन्द्रियदमश्चैवं भिक्षां गते गृहस्थानां धर्मकथनार्थं संहिताकर्षणं करोति । वृ० ३ उ० ।

आइक्खमाण-आचक्ष्ण-त्रि० । कथयति, "आइक्खमाणो" ॥ १५ + ॥ सूत्रं १ श्रु० १४ अ० ।

आइक्खिय-आख्यायिक-न० । पापश्रुतविशेषे, सा च मातङ्गविद्या यदुपदेशादतीतादि कथयतीति ! स्था ६ डा० ३ उ० ६७८ सूत्र ।

आइविखत्तए-आख्यातुम्-अव्य० । कथयितुमित्यर्थे, वृ० ३ उ० २३ सूत्र ।

आइगर-आदिकर-त्रि० । आदि करोति अहेत्वादावपि टः । स्त्रियां ङीप् । प्रथमकारके, प्राक्प्रसक्तकर्त्तरि, वाच० । "तेण कालेण तेण समणं समणे भगवं महावीरे आइगरं" (सूत्र-१०x) औ० । "ते सव्वे पावाउया आदिगरा धम्मार्णं" (सूत्र-४१x) । सूत्र०२ थु०२ अ० । आदौ-प्रथमतः श्रुतधर्मा-चारादिप्रण्यात्मकं कर्म करोति तदर्थप्रणायकत्वेन प्रणय-तीत्येवं शीलः । भ० १ श० १ उ० ५ सूत्र । आदिः-श्रुतधर्मस्य प्रथमा प्रवृत्तिस्तत्करणशीलः । रा० । स्वस्वतीर्थापेक्षया धर्म-स्येति । कल्प०१ अधि०२ क्षण १५ सूत्र । जी० । तत्करणहेतुर्वा । ध० २ अधि० ६१ श्लोक । श्रुतधर्मस्य प्रथमप्रवृत्तिकारके तीर्थकरे च । आच० ५ अ० १ गाथा । स० । "नमोत्थु एं अरिहंताणं भगवंताणं आदिगराणं तित्थगराणं" । रा० । इहाऽऽदौ करणशीला आदिकरा अनादावपि भवे तदा तदा तत्तत्कर्माणां सन्ध्यायोग्यतया चिन्त्यस्यात्मादिगामिनो जन्मादिप्रपञ्चस्येति हृदयम्, अन्यथा-अधिकृतप्रपञ्चाऽ-संभवः, प्रस्तुतयोग्यता वैकल्ये प्रक्रान्तसंयन्धाऽसिद्धेः अ-निप्रसङ्गदोषन्याघातात्, मुक्तानामपि जन्मादि प्रपञ्चस्याऽऽपत्तेः । प्रस्तुतयोग्यताऽभावेऽपि प्रक्रान्तसंयन्धाऽविरोधा-दिति परिभाषनीयमेतत् । न च तत्तत्कर्माणां देवेव तत्त्व-भावतयाऽऽत्मनस्तथा संयन्धसिद्धिः, द्विष्टत्वेन अस्यो-भयोस्तथास्वभावापेक्षितत्वात्, अन्यथा कल्पनाविरोधात्, न्यायानुपपत्तेः, न हि कर्माणां देवस्तथाकल्पनायामप्यलो-काकाशेन, संयन्धः, तस्य तत्संयन्धस्वभावत्वायोगात्, अतस्त्वभावे चाऽऽलोकाकाशे विरुध्यते कर्माणां देवस्तत्त्व-भावताकल्पनेति न्यायानुपपत्तिः, तत्त्वभावताङ्गीकरणे चास्यास्मदभ्युपगतापत्तिः, न चैवं स्वभावमात्रवादसिद्धिः, तदन्यापेक्षित्वेन सामग्र्याः फलहेतुत्वात्, स्वभावस्य च-तदन्तर्गतत्वेनेष्टत्वात् । निर्लोडितमेतदन्वय इति आदिकरत्व-सिद्धिः ॥३॥ ल० । "यद्यप्येषा द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासीन्न कदाचिन्न भवति, न कदाचिन्न भविष्यति । अभूद्य, भवति च, भविष्यति च" इति वचनात् नित्या द्वादशाङ्गी, तथा-प्यर्थापेक्षया नित्यत्वं, शब्दापेक्षया तु स्वस्वतीर्थं श्रुतधर्मा-दिकरत्वमविरुद्धम् । ध० २ अधि० ६० श्लोक ।

आइगुण-आदिगुण-पुं० । आदौ गुणः सप्तमीतत्पुरुषः । सहभाविनि गुणं, आच० ४ अ० १२७३ गाथा । (सिद्धाना-मादिगुणा एकत्रिंशत्, ते च 'सिद्धादिगुण' शब्दे सप्तमभागे द्रष्टव्याः)

आइघ-आ घ्रा-घा० । आइ, घ्रा-भ्वा० पर० अनिट् । गन्धोपादाने, वृत्तौ च । वाच० "आघ्रातइघः" ॥ ८ । ४ । १३ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेणाऽऽजिघ्रतैर्वाकल्पिक आइघाऽऽदेशः । आइघइ । आघाअइ । जिघ्रतीत्यर्थः । प्रा० ।

आइव-आदित्य-पुं० । रुणराज्यवकाशान्तरस्थलोकान्ति-कसंज्ञकार्चिर्मांलिविमानस्थे लोकान्तिकदेवविशेषे, ज्ञा० १ थु० ४ अ० ७७ सूत्र । स्था० । भ० । त्रैवेयकविमानविशेषे, तन्निवासिनि वैमानिकदेवविशेषे च । प्र० २६७ द्वार । समयावल्लिकादीनामादौ भवे, बहुलवचनात् त्यप्रत्ययः । सू०

प्र० २० पाहु० १०५ सूत्र । भ० । सूर्ये, आच० ४ अ० ।

सूर्यस्यादित्यसंज्ञा यथा—

से केण्ड्रेणं भंते ! एवं बुच्चइ-सुरे आइचे ?, सुरे आइचे गोयमा ! सुरादिया णं समयाइ वा आवलियाइ वा ० जाव उस्सप्पिणीइ वा अवसप्पिणीइ वा से तेण्ड्रेणं गोयमा ! ० जाव आइचे सुरे आइचे सुरे । (सूत्र०४५५)

अथादित्यशब्दस्यान्वर्थाभिधानायाह—'सेकेणित्यादि' 'सूराइय' चि-सूरः-आदिः-प्रथमो येषां ते सूरादि-काः के, ? इत्याह-'समयाइ व' चि-समयाः-अहोरात्रादि-कालभेदानां निर्विभागा-श्रंशाः, तथाहि-सूर्योदयमवधिं कृत्वा अहोरात्रारम्भकः समयो गण्यते आवलिकामुद्धर्त्ता-दयश्च 'से तेणमि' त्यादि, अथ तेनार्थेन सूरः-आदित्य इ-त्युच्यते इति आदौ अहोरात्रसमयादीनां भवः आदित्यः इ-ति व्युत्पत्तेः । त्यप्रत्ययश्चेहाऽऽपत्वादिति । भ० १२ श० ६ उ० । सू० प्र० । च० प्र० ।

आदित्यस्यास्तित्वम्—

णाऽऽइच्चो उएइ, ण अत्थमेइ ॥ ७ x ॥

सर्वशून्यवादिनां-ह्यक्रियावादिनः सर्वाध्यक्षामादित्योद्गम-नादिकामेव क्रियां तावन्निरुधन्तीति दर्शयति-आदित्यो हि सर्वजनप्रतीतो जगत्प्रदीपकलो दिवसादिकालविभागकारी स एव तावन्न विद्यते, कुतस्तस्योद्गमनमस्तमयनं वा ? यच्च जाज्वल्यमानं तेजोमण्डलं दृश्यते तद् भ्रान्तमतीनां द्विचन्द्रा-दिप्रतिभासमृगदृष्टिण्येककल्पं वर्त्तते । (सूत्र०) अथैनमस्तस्य निराकरणम्-तथाहि-आगोपानाङ्गनादिप्रतीतः समस्तान्ध-कारक्षयकारी कमलाकरोद्घाटनपटीयानादित्योद्गमः प्र-त्यहं भवन्नुपलक्ष्यते । तत्क्रिया च देशादृशान्तरावाप्त्याऽ-न्यत्र देवदत्तादौ प्रतीताऽनुमीयत इति । सूत्र० १ थु० १२ अ० । सूर्याधिष्ठिते गगने दिवानिशं चम्भ्रभ्यमाणे लो-कप्रकाशकरे तेजोमण्डले, "अग्नौ प्रस्ताऽऽहुतिः सम्य-गा-दित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टि-वृष्टेरन्नं ततः प्र-जाः" ॥ १ ॥ इति । मनुना अग्निहोतृद्रव्याणां हविराज्यादीनां परमाणुमात्रतयाऽवस्थितानां दग्धशेषाणां सूर्यरश्मिकर्षणेन सूर्यलोकप्राप्त्या वृष्टिहेतुत्वमुक्तम्, तच्च मण्डलार्थपरत्वं एव सम्भवति । वाच० । अर्कवृक्षे, पुं । आदित्यस्यापत्यम् एयः यलोपः आदित्यापत्ये, पुं० स्त्री० । वाच० । "आइच्चो य होई वोघवो" ॥ १५ ॥ (भाष्यगा०) । आदित्यास्यायमा-दित्यः पत्युत्तरपदयमादित्यदितोरिति ज्ञ्याऽपदवादस्यक् । आदित्यस्याऽयम् । आदित्यः । ("अनिदमि अणपवादे च दित्यदित्यादित्ययमपत्युत्तरपदात् ज्यः" ॥ ६ । १ । १५ ॥ पश्यः प्रागुजितयिऽर्थे इदं वज्रं अपत्याद्यर्थे यः अणोऽपवादः तद्विषये च ज्यः स्यात् । इति ज्यःः) "व्यञ्जनात्पञ्चमान्तस्था-याः सरूपे वा" ॥ १ । ३ । ४७ ॥ इति पाक्षिक एकस्य यकारस्य लोपः । आदित्यचारनिष्पन्नत्वादुपचारतो मासोऽप्याऽदित्यः (व्य०) । आदित्यसंयन्धिनि तच्चारनिष्पन्नं मासादौ, स वैक-स्य दक्षिणायनस्योत्तरायणस्य वा ज्यशीत्यधिकदिनशतप्रमा-णस्य पष्ठभागमानः । यदि वा-आदित्यचारनिष्पन्नत्वादुप-चारतो मासोऽप्यादित्यः । व्य० १ उ० । "जस्स जज्जो आइच्चो, उपइ सा भवइ तस्स पुव्वदिसा" ॥ (४७x) । आचा० १ थु० १

अ० १ उ० । ('दिसा' शब्दे चतुर्थभागे व्याख्या द्रष्टव्या)
आइच्चगय-आदित्यगत-त्रि० । सूर्याऽऽक्रान्ते नक्षत्रादौ,
" आइच्चगय अनिवार्या " ॥ रविगते नक्षत्रे शुभप्रयोजने
प्रारभ्यमाणेऽसुखम् । वृ० १ उ० *।

आइच्चजस-आदित्ययशस्-पुं० । ऋषभदेववंशजे भरतात्मजे
नृपभेदे, आ० चू० १ अ० । " राया आइच्चजसे० " ॥३६३॥
आ० म० १ अ० । स्था० । स च पुण्डरीकशिखरे सिद्धः ।
ती० १ कल्प । आदित्ययशःप्रभृतयो भगवन्नाभेयवंशजाः
त्रिखण्डभरतार्द्धमनुपालय पर्यन्ते पारमेश्वरी दीक्षामतिगृह्य
तत्प्रभावतः सकलकर्मक्षयं कृत्वा सिद्धिमगमन्निति । नं०
५६ सूत्र ।

आइच्चपीठ-आदित्यपीठ-न० । गजपुरस्थे श्रेयांसेन कारिते
आदितीर्थकरस्य रत्नमये पादपीठे, आ० म० ।

तद्वक्त्रव्यता यथा-

" सेज्जंसो वि तत्थ ठितो भयवं पडिलाभितो ताणि पयाणि
पाएहिं मा अक्कमिस्सामि त्ति भत्तीए तत्थ रयणमयं पीढं
करेइ तिसंभं च पूएइ । पव्वदिवसे विसेसेण पूइऊण भुंजइ ।
लोगो पुच्छइ । किमेयं-सेज्जंसो भणइ-"आइत्तिथयरमएलं"
ततो लोणेण वि जत्थ जत्थ भयवं ठितो तत्थ तत्थ पीढं
कय । कालेण य " आइच्चपीढं " जायं ॥ (३४५ गाथाटी०)
अक्षरगमनिका क्रियाध्याहारतः कार्य्या । यथा गजपुरं
नगरमासीत् । तत्र श्रेयांसः सोमयशसो राज्ञः पुत्रः, तेन-
चुरसदानं भगवते कृतम् । तत्रार्द्धत्रयोदशहिरण्यकोटी
वसुधारा निपतिता । पीढमिति यत्र भगवता पारितं तत्र
तत्पादयोर्मा कश्चिदाक्रमणं कार्पीदिति श्रेयांसेन मङ्गवा
रत्नमयं पीढं कारितं गुरुपूजति तदर्चनं कृतवान् । अ० म०
१ अ० ।

आइच्चमास-आदित्यमास-पुं० । आदित्यस्यायमादित्यः ।
आदित्यचारनिष्पन्नत्वादुपचारतो वाऽऽदित्यः स चासौ
मासश्च कर्मधारयसमासः । आदित्यचारनिष्पन्ने मासभेदे,
स चैकस्य दक्षिणायनस्योत्तरायणस्य वा ज्योतिष्यधिकशत-
दिनप्रमाणस्य षष्ठभागप्रमाणः । व्य० १ उ० ४५ गाथा ।

आइच्चे णं मासे एकतीसं राइंदियाणं किंचि विसेसणाइं
राइंदिग्गेणं पण्णते । (सूत्र ३१५) ।

आदित्यमासो-येन कालेनादित्यो राशिं भुङ्क्ते ' किंचि वि-
सेसूणाइं ' ति-अहोरात्रार्द्धेन न्यूनार्नाति । स० ३१ स० ।

आइच्चो खलु मासो, तीसं अर्द्धं च ॥३७५॥

आदित्यसंवत्सरसम्बन्धी खलु मासो भवति त्रिंशद्वात्रिं-
न्दिवानि एकस्य च रात्रिदिवसस्यार्धम् । तथाहि-सूर्यसं-
वत्सरस्य परिमाणं त्रीणि शतानि षट्षष्ट्याधिकानि रात्रि-
दिवानि, द्वादशभिश्च मासैः संवत्सरस्तत्तत्त्रयाणां शतानां
षट्षष्ट्याधिकानां द्वादशभिर्भागे हृते यथोक्तं मासपरिमाणं
भवति । ज्यो० २ पाहु० ।

आइच्चवस-आदित्यवर्ग-त्रि० । भास्वरे, पो० १५ विव०
१४ श्लोक ।

आइच्चसंवत्सर-आदित्यसंवत्सर-पुं० । प्रमाणसंवत्सराणां-
मध्ये चतुर्थे संवत्सरविशेषे, यावता कालेन षडपि प्रावृ-

डादय ऋतवः परिपूर्णा आवृत्ता भवन्ति तावान् कालविशेष
आदित्यसंवत्सरः । उक्तं च-" छप्पि उऊ परियट्ठा, एसो
संवत्थुरो उ आइच्चो" तत्र यद्यपि लोके षट्षष्ट्यहोरात्रप्रमाणः
प्रावृडादिक ऋतुः प्रसिद्धः; तथापि परमार्थतः स एकषष्ट्य-
होरात्रप्रमाणो वेदितव्यः तथैवात्तरकालमव्यभिचारदर्शनात्
अत एवास्मिन् संवत्सरे त्रीणि शतानि षट्षष्ट्याधिकानि
रात्रिदिवानां भवन्ति । चं० प्र० १० पाहु० २० पाहु० पाहु० ।
तत्र ज्योतिष्यधिकशततमोऽहोरात्रः प्रथमस्य परमासस्य
पर्यवसानम् । षट्षष्ट्याधिकत्रिंशत्तमोऽहोरात्रो द्वितीयस्य
परमासस्य पर्यवसानम् । षष्ठ्यं प्रमाणं आदित्यसंवत्सरः ।
चं० प्र० १ पाहु० । (एतस्य वक्त्रव्यता ' अहोरात्र ' शब्दे
प्रथमभागे गता ।) (' संवत्सर ' शब्द सप्तमभागे च वक्ष्य-
ते ।) (अयमेव लक्षणप्रधानतया लक्षणसंवत्सरान्त-
र्गतोऽपि ।)

तल्लक्षणं यथा—

पुढविदगाणं च रसं, पुप्फफलाणं च देइ आइच्चो ।

अप्पेण वि वासेण भि, सम्मं निप्पज्जए सस्सं ॥ ४ ॥

पृथिव्या उदकस्य तथा पुष्पाणां फलानां च रसमादित्य-
संवत्सरो ददाति, तथा अल्पेनापि स्तोत्रेनापि वर्षेण वृष्ट्या
सस्यं निष्पद्यते, अन्तर्भूतव्यर्थत्वात् सस्यं निष्पादयति ।
किमुक्तं भवति-यस्मिन् संवत्सरे पृथिवी तथाविधादक-
संपर्कादीव सरसा भवति । उदकमपि परिणामसुन्दर-
रसोपेनं परिणमते । पुष्पाणां च मधूकादिसंवन्धिनां फलानां
च चूतफलादीनां रसः प्रचुरः संभवति । स्तोत्रेनापि वर्षेण
धान्यं सर्वत्र सम्यक् निष्पद्यते तम्-आदित्यसंवत्सरं पूर्वर्षयः
उपदिशन्ति । सू० प्र० १० पाहु० २० पाहु० पाहु० । स्था० ।

आइजिण-आदिजिण-पुं० । ऋषभदेवे, हेम० । वाच० ।

" नमिऊण तमाइजिणं, जस्सीसे सोहए जडामउडो ।
कप्पाकप्पवियारं, पच्चक्खारे भणिस्सामि ॥ १ ॥ "

ल० प्र० ॥

आइ (दे) ज-आदेय-त्रि० । आ-दा-यत् । ग्राह्ये, जं० २
वत्त० । उपादेये, उत्त० १ अ० ।

आइ (दे) जमाण-आर्द्धमाण-त्रि० । आर्द्धक्रियमाणे,
आचा० १ थु० ५ अ० ३ उ० ।

आइ (दे) जवक्क-आदेयवाक्य-त्रि० । ग्राह्यवाक्ये, " से
सुद्धसुत्ते उवहाणवक्के, धम्मं च जे विन्दति तत्थ तत्थ ॥
आदेजवक्के० " ॥२७५॥ एतद्गुणसम्पन्नआदेयवाक्यो भव-
ति । सूत्र० १ थु० १४ अ० ।

आइ (दे) जवयण-आदेयवचन-त्रि० । सकलजनग्राह्य-
वाक्ये, दशा० १ अ० । उत्त० । स्था० ।

आइ (दे) जवयणया-आदेयवचनता-स्त्री० । सकलजन-
ग्राह्यवाक्यताया ग्राह्यवचनतारूपे वचनसम्पद्धेदे, उत्त० १
अ० । स्था० ।

आइच्च-कृष-धा० । तुदा० आ० प० । भ्वा० पर० अनिट्च ।
आकर्षणे, विलेखने च । वाच० । " कृपेः कङ्क-साअट्ठाञ्जाण-
च्छायाञ्छाइच्छाः " ॥ ८ । ४ । १८७ ॥ इति वा कृपेराइच्छा-
देशः । आइच्चइ । पक्षे-करिसइ । कृपते कर्पति वा । प्रा० ।

कर्प-पुं० । भावे घञ् । आकर्षणे, विलेखने च । वाच० ।

आइङ्ग-आतिष्ठ-न० । अति-स्था-क-पत्यम् । अतिष्ठस्तस्य भावः अण् । अतिक्रम्य स्थितौ, उत्कर्षे, वाच० ।

आदिष्ट-न० । आ-दिश् । भावे, आशायाम्, उपदेशे च । कर्मणि क्तः । उपदिष्टे, व्याकरणप्रसिद्धे स्थानिजाते वल्ले च । त्रि० । यथा इकः स्थाने यण् आदिश्यते इति इको यणदिष्ट इत्युच्यते । आशंस, उच्छिष्टे, अनु-शिष्टे, त्रि० । वाच० । चोदिने, त्रि० । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । आदेशे, भ० १२ श्रु० १० उ० । विशेषरूपेण निर्विष्टे, त्रि० । यथाऽयं देवदत्तोऽयं यक्षदत्त इति । वृ० ४ उ० । आधिष्टे, अधिष्ठिते, त्रि० । स्था० ५ ठा० २ उ० ।

आइङ्गि-आदिष्टि-स्त्री० । धारणायाम्, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

आइङ्गि-आत्मर्द्धि-स्त्री० । आत्मन ऋद्धिः पृथीतपुरुषः । स्व-कीयशक्तौ, आत्मस्वधौ च । भ० १० श्रु० ३ उ० ।

आइङ्गि-आत्मर्द्धि-पुं० । आत्मान एव ऋद्धिर्यस्य ६ बहु० । स्वकीयशक्तिसम्पन्न, स्वकीयलब्धिसम्पन्ने च । भ० ।

आइङ्गीय यं भवे । देवे ० जाव चत्वारि पंच देवावा-संतराई वीहकंते, तेण परं परिङ्गीए ? , हंता गोयमा । आइङ्गीय यं तं चेव०, (जाव) एवं असुरकुमार रे वि, य-वरं असुरकुमारावासंतराई सेसं तं चेव, एवं एणं क-मेणं० जाव थणियकुमारैऽवि, एवं वाणमंतरजोइसिए वेमा-णिए० जाव तेण परं परिङ्गीए । (सूत्र ४४१+)

‘आइङ्गीय यं’ ति-आत्मर्था-स्वकीयशक्त्या । अथवा-आत्मनः एव ऋद्धिः यस्याऽसौ आत्मर्द्धिः । ‘देवे’ त्ति-सामान्यः, ‘देवावासंतराई’ ति-देवाऽऽवासविशेषान् । ‘वीहकंते’ त्ति-व्यतिक्रान्तः लङ्घितवान् । कचिद्-व्यतिव्र-जतीति पाठः । भ० १ श्रु० ३ उ० । (अधिकम् ‘इहि’ शब्दे) ऽस्मिन्नेव भागे वच्यते ।

आइङ्गाह-आदिनाथ-पुं० । ऋपभंदेये, आ० भ० १ अ० । (वृत्तम्-‘उसह’ शब्देऽ-स्मिन्नेव भागे वच्यते)

आइङ्गियंठ-आदिनिर्ग्रन्थ-पुं० । प्रथमनिर्ग्रन्थं पुलाके, प्रति० ।

“हिदुङ्गाणट्टिओ वि, पावयणिगणिदुग्राह अघरे उ ।

कडजोगि जं णिसेवह, आइङ्गियंठु व्व सो पुज्जो ॥१॥ ”

अस्यार्थः—अघरे-आत्यन्तिके कार्ये समुत्पन्ने कृतयोगी-कृताभ्यासः आदिनिर्ग्रन्थः—पुलाकः अधस्तनस्थानस्थितस्यैव पुष्टालम्बनेऽपि वैक्रियाद्यधिकारित्वं न तु तत्करणप्रयोज्या-धस्तनस्थानस्थितिरिति परमार्थः । प्रति० ८ श्लो० ।

आइङ्ग-आकीर्ण-त्रि० । व्याप्ते (युक्ते) रा० । आकीर्णं, स-माकुले, वृ० १ उ० । संकीर्णं, औ० । संकुले, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० १७ सूत्र । “आइङ्गणोमाणविष-ज्जण य” । आकीर्णवमानवर्जना च विहारचर्या प्रशस्ता । दश० २ चू० । आकीर्ण्यते-व्याप्यते विनयादिगुणैरिति । जात्ये अश्वविशेषे च । स च जवविनयादिगुणैर्युक्तः । स्था० ४ ठा० ३ उ० । “आइङ्गवरतुरयसुसंपउत्ते” भ० ७ श्रु० ८ उ० । जात्यवर-तुरगे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । “कसं व दहुमाइने पावणं परिवज्जण” उक्त० १-अ० । पुरुषविशेषे च । स च विनया-

दिगुणोपेतः । स्था० ४ ठा० ३ उ० । जवादिगुणयुक्ते अश्वे, स्था० १ श्रु० १७ अ० । स्था० । विक्षिप्ते च । वाच० ।

आचीर्ण-त्रि० । आचर्यते इति । कल्पनीये, नि० चू० १ उ० । आसेविते, दर्श० १ तस्य । आइङ्गं गाम जं साहहिं आय-रियं विण्ण वि ओमादिकारणेहिं गेहइ । नि० चू० १५ उ० । आचीर्णम्-आसेवितं, तच्च नामदि पाढा, तद् व्यतिरिक्तं द्रव्याऽऽचीर्णं सिंहादेस्तृणादिपरिहारेण पिशितभक्षणम् । चेन्नाऽऽचीर्णं बालहीकेषु सक्तवः । कौङ्कलेषु पेयाः । कालाचीर्णं त्विदम्—“सरसीचंदणपंको, अग्घइ सरसा य गंधकासादी । पाडलिसिरीसमल्लिय, पेयाइ काले निदाहम्मि ॥१॥ ” भावा-चीर्णं तु क्षानादिपञ्चकं, तत्प्रतिपादकश्चाचारग्रन्थः । “आइङ्गं जं पुण अणुत्तायं” आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । अनुज्ञाते, नि० चू० १५ उ० । (आचीर्णलक्षणादि ‘जीयव्यवहार’ शब्दे । चतुर्थभागे वच्यते)

आइङ्गजणमणुस्स-आकीर्णजनमनुप्य-त्रि० । मनुप्यजने-नाकीर्णः-संकीर्ण इति मनुप्यजनाकीर्णैति भाच्ये राजदन्ता-दि (३ । १ । १४६ । हैम०) दर्शनात्परनिपातः । मनुप्यजनसं-कुले, स्था० १ श्रु० १ अ० । औ० ।

आइङ्गट्ठाण-आकीर्णस्थान-न० । हिरण्यादिवस्तुव्याप्तं स्थाने, “आइङ्गादीणि वज्जण ठाणे । ” (+ ४२४ गथा) भित्तायै प्रविष्टः साधुः आकीर्णादिस्थानं परिव्रजयेत् । यत्र हिरण्यादिविचित्रमास्ते तदाकीर्णस्थानं तच्च साधुना वर्ज-नीयम् । ओघ० ।

आइङ्गणायज्जयण-आकीर्णज्ञाताध्ययन-न० । ज्ञाताऋस्य सप्तदशेऽध्ययने, आ० चू० ४ अ० । आव० । स० ।

आइङ्गमणाइङ्गकप्प-आचीर्णाऽनाचीर्णकप्प-पुं० । आसे-चित्तनासेविते आचारे, पं० भा० ।

तद्वर्णनं यथा—

आइङ्गमणाइङ्गे, कप्पं तु गुरुवदेसेणं ॥

आहारचउके करण, फासणे सेत्तकालउवगरणे ।

आइएणे आइएणं, तच्चिवरीए अणाइएणं ॥

आहारचउकं खलु, असणादीयं तु होति णायन्वं ।

करणं आयरणं तु, तस्स तु जं जत्थ आइएणं ॥

पिसितं सिंधूविसण, वातिं पुण उत्तरावहाऽऽइएणं ।

तंबोलं दमि(त्रि)ले(डे)सुं, एमादी खेतमाइएणं ॥

काले दुब्भिवखादिसु, व(प)लंबमादी तु सच्चमाइएणं ।

उवगरणे आइएणं, वोच्छामि अतो समासेणं ॥

सिंधू आयलियाई, काला कप्पा सुरद्विससयम्मि ।

दुग्गुल्लदिपुंडवद्वण, महरेडुसुं च जलपूरा ॥

एवं जत्थाऽऽइएणं, तहियं तु कप्पतीति आयरिउं ।

इतरत्थ कारणम्मि, फासणगहणं च परिभोगो ॥

आइएणे चउवग्गो, ख य पीलाकारओ पवयणस्स ।

ख य मइलणा पवयणे, आइएणं आयरे कप्पं ॥

आहारउवहिसेअ, सेहा चउवग्गो होति णायन्वं ।

पवयणपीलुवघातो, पिसिया ताइ मज्जया इत्ति ॥
चोदेइ का मइलणा, भणति परिसहियाणं जे सेवे ।
सा होति मइलणा तु, जो पुण सुपरिट्ठिओ चरणे ॥
तण्हो तु सलाहेती, धणति गुणेहिं य एसु जुत्तो ति ।
सुइकरे तप्पहितं, जो पुण करणे अजुत्तो उ ॥
तं दइं संदेहो, उप्पज्जति किरणु एस सच्छंदो ।
आऊणं उवएसो, एरिसओ देसिओ समए ॥
आह जिणकप्पियाण वि, आइसं किंचि अत्थि अह णत्थि
भणति णत्थि किं पुण, आयरियजिणकप्पिताऽऽइसं ॥
आहारउवहिदेहे, णिरविक्षो णवरि णिज्जरपेही ।
संघयणविरियजुत्तो, आइसं आयरति कप्पं । पं० भा०
५ कल्प ।

इयाणि आइएण-मणाइएणकप्पा समं चेव जंति । गाहा-
आहार चउके-आहारो चउव्विहो जत्थाऽऽइएणो तत्थ
नऽत्थि दोसो । जहा-सिंधूए-पोग्गलं । उत्तरावहे-वियडं ।
तंवोले-दमिलेसु (द्रविडेपु) । फासुओ वत्थादि । आइएण-
मणाइएणे । एवं सत्ते, काले वि । ओमोयरियाए सव्वाइं
आइएणाइं । उवगरणे जहा-सिंधूए-अलाउ । पौडवइणे दु-
कूला । सुरट्ठाए-कालकंबलीओ । महारट्ठाए-जलपूरगा ।
एवमाइ जत्थाऽऽइएणाणि तत्थ कप्पो । इयरथा कारणेण
कप्पन्ति । गाहा-“ आइएणे चउ ” आइएणे पुण ‘चउ-
वग्गा’ ति-असणाइणा य पवयणपीला भवइ । विपरिणा-
मेख-अणाइएणं पुण वियडाइ अणुयाइसु मइलणा । एण वि-
यडमल्ला गिहत्था वियरंति अप्पणा अणिवित्ता । तहा पो-
ग्गलं जत्थ ण वित्ते तत्थ भणइ लोगो-एणसिं नडपडियम्मि-
हत्थे वारंति मा पोग्गलं खाह । अहिंसगा य होइ । सव्व-
मेणसिं कैयवं । असज्जादियाणं एसा पांला । गाहा-का ?
मइलणा प्रवचने उच्यते सूत्रार्थः-प्रतिषेधमाचरिते सा म-
इलणा । करणजुत्तेसु पुण एवं नो भवइ । अहो सुदु पयं ।
साह अकरणजुत्तो पुण संसओ भवइ । किमेस अप्पच्छ-
न्देण करेइ ? उवएसो एरिसां । एवं संसओ भवइ । आह-
जिणकप्पे किंचि आइएहमत्थि । गाहा-“ आहारोवहि । ”
उच्यते-आहारोवहिदंहेसु सो भयवं निरेविक्षो, न केवलं
निज्जरा, मोक्खो वलविणियसंघयणजुत्तो आइएहं कप्पमेव
आयरइ । सइ वि आइएहे जिणकप्पियपाउग्गं तं आयरइ ।
एस आइएहकप्पो । पं० चू० ५ कल्प ।

आइसहय-आकीर्णहय-पुं० । आकीर्णो-गुणैर्व्याप्तः स चा-
सौ हयश्च आकीर्णहयः । क० स० । जात्येऽश्वविशेषे, स च
जवविनयादिगुणोपेतः । “ आइएणहय व्व निरुवलेवे ” यथा
जात्याऽश्वो मूत्रपुरीषाद्यनुपलितगात्रः । जी० ३ प्रति० ४
अधि० ।

आइतिथयर-आदितीर्थकर-पुं० । अप्रभदेवस्वामिनि, “ भ-
गवओ उसहसामिस्स आइतिथयरस्स ” । नं० ४३ सूत्र ।
आइतिथयरमंडल-आदितीर्थकरमण्डल-न० । श्रेयासेन
कारिते आदितीर्थकरस्य पीठे, आ० म० १ अ० ३४५ गाथा-

टी० । (‘आइच्चपीठ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे विशेषो गतः)

आइत्त-आदीप्त-त्रि० । ईपदीप्ते, द्वा० १ श्रु० १ अ० ।

आइत्ता-आदाता-त्रि० । गृहीतरि, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

आइत्तु-आदाय-अव्य० । गृहीत्वैत्यर्थे, आचा० १ श्रु० ४
अ० १ उ० १२७ सूत्र ।

आइद्ध-आविद्ध-त्रि० । आ-व्यध-कृ० । प्रेरिते, दर्श० ४ तत्त्व ।
ताडिते, विद्ध, छिद्रिते, क्षिते च । वाच० ।

आदिग्ध-त्रि० । व्याप्ते, द्वा० १ श्रु० १ अ० ।

आइदाण-आदान-न० । ग्रहणे, प्रश्न० * ।

आइधम्मिय-आदिध (धा) भिक्क-पुं० । एतत्संज्ञया प्र-
सिद्धे अपुनर्वन्धकापरपर्याये प्रथमारब्धस्थूलधर्माचारे,
ध० । (धर्मसंग्रहे गृहस्थधर्मानुक्तवैतल्लक्षणादि प्रतिपादि-
तम् ।)

अथ पूर्वोक्तगुणवत् एव संज्ञाविशेषविधिं, तदवस्था-
विशेषविधिं चाऽऽह-

स आदिधार्मिकश्चित्र-स्तत्तत्तन्त्रानुसारतः ।

इह तु स्वागमापेक्षं, लक्षणं परिगृह्यते ॥ १७ ॥

सः-पूर्वोक्तगुणैरुत्तरोत्तरगुणवृद्धियोग्यतावान् आदिधार्मि-
कः-प्रथममेवारब्धस्थूलधर्माचारत्वेनादिधार्मिकसंज्ञया प्र-
सिद्धः, स च तानि तानि तन्त्राणि-शास्त्राणि तदनुसारत-
श्चित्रो-विचित्राचारो भवति । भिन्नाचारस्थितानामप्यन्तः-
शुद्धिमतामपुनर्वन्धकत्वाजिरोधात्, अपुनर्वन्धकस्य हि ना-
नास्वरूपत्वात् तत्तत्तन्त्राणां अपि मोक्षार्था क्रिया घटते । तदुक्तं
योगविन्दो-“ अपुनर्वन्धकस्यैव, सम्यग्गुनीत्योपपद्यते । तत्तत्त-
न्त्रोक्तमखिल-मवस्थाभेदसंश्रयाद् ॥२५१॥ ” इति (अस्य व्या-
ख्या ‘अणुट्ठाण’ शब्दे प्रथमभागे ३७७ पृष्ठे गता) । इह तु
प्रक्रमे स्वागमापेक्षं-स्वागमानुसारि ‘लक्षणं’-व्यञ्जकं प्रक्रमा-
दादिधार्मिकस्य ‘परिगृह्यतं’-आश्रीयते । यो ह्यन्यैः शिष्ट-
बोधिसत्त्वनिवृत्तप्रकृत्यधिकारादिशब्दैरभिधीयते स एवा-
स्माभिरादिधार्मिकापुनर्वन्धकादिशब्दैरिति भावः । लक्षण-
मित्यत्रैकवचनं जात्यपेक्षं, तल्लक्षणसंपादनविधिश्चायमुक्तो
ललितविस्तरायाम्-“ परिहर्तव्योऽकल्याणमित्रयोगः । से-
वितव्यानि कल्याणमित्राणि । न लङ्घनीयोचितस्थितिः ।
अपेक्षितव्यो लोकमार्गः, । माननीया गुरुसंहतिः भ-
वितव्यमेतत्तन्त्रेण, प्रवर्तितव्यं दानादौ, । कर्त्तव्योदारपूजा
भगवताम् । निरूपणीयः साधुविशेषः । श्रोतव्यं विचिना
धर्मशास्त्रम् । भावनीयं महायत्नेन । प्रवर्तितव्यम्-विधानतः ।
अवलम्बनीयं धैर्यम् । पर्यालोचनीया आयतिः । अवलोक-
नीयो मृत्युः । भवितव्यं परलोकप्रधानेन । सेवितव्यो गुरु-
जनः । कर्त्तव्यं योगपटदर्शनम् । स्थापनीयं तद्रूपादि चेतसि ।
निरूपयितव्या धारणा । परिहर्तव्यो विक्षेपमार्गः । यतितव्यं
योगसिद्धौ । कारयितव्या भगवत्प्रतिमाः । लेखनीयं भुवने-
श्वरवचनम् । कर्त्तव्यो मङ्गलजापः । प्रतिपत्तव्यं चतुःशरणम् ।
गर्हितव्यानि दुष्कृतानि । अनुमोदनीयं कुशलम् । पूजनीया
मन्त्रदेवताः । श्रोतव्यानि सच्चेष्टितानि । भावनीयमौदार्यम् ।
वर्त्तितव्यमुत्तमज्ञाने(ते)न । एवंभूतस्य येह प्रवृत्तिः सा सर्वैव
साध्वी । मार्गानुसारी ह्ययं नियमादपुनर्वन्धकादिः । तद-

स्यैवंभूतगुणसम्पदाऽ (दोऽ) भावात्, अत आदित आर-
भ्यास्य प्रवृत्तिः सत्प्रवृत्तिरेव नैगमानुसारेण चित्राणि
प्रस्थकप्रवृत्तिकल्पा । तदेतदधिकृत्याहुः—“कुठारादिप्र-
वृत्तिरपि रूपनिर्माणप्रवृत्तिरेव ” तद्वदादिधार्मिकस्य धर्म-
कार्त्स्न्येन तद्गामिनी न तद्वाधिनीति हार्दम् । तत्साविरो-
धकं हृदयमस्य, ततः समन्तभद्रता, तन्मूलत्वात्सकल-
चेष्टितस्य, एवमतोऽपि विनिर्गतं तत्तद्दर्शनानुसारतः सर्व-
मिह योज्यं सुसमण्डितप्रबोधदर्शनादि । न ह्येवं प्रवर्त्तमा-
नो नेष्टनाधिक इति । भग्नोऽप्येतद्यत्तल्लङ्घोऽपुनर्वन्धक इति
तं प्रत्युपदेशसाफल्यम् । “नानिवृत्ताधिकारायां प्रकृतावेवं-
भूतः ” इति कापिलाः । ‘नाऽनवाप्तभवविपाक’ इति च
सौगताः । ‘अपुनर्वन्धकास्त्वैवंभूता’ इति जैनाः इति ।
ध० १ अधि० । ल० ।

अथोक्तस्वरूपस्यादिधार्मिकस्य सद्धर्म-
देशनायोग्यत्वं दर्शयति—

स धर्मदेशनायोग्यो, मध्यस्थत्वाजिनैर्मतः ।

योगदृष्ट्युदयात्सार्थं, यद्गुणस्थानमादिमम् ॥ १८ ॥

सः—पूर्वोक्तगुणसम्पत्त्या प्रसिद्ध आदिधार्मिकः धर्मदेशना-
योग्यः—लोकोत्तरधर्मप्रज्ञापनाहं जिनैः—अर्हाद्धर्मतः—उप-
दिष्टः । कालतश्चायं चरमावर्त्तवर्त्येवंत्यनुक्रममपि ज्ञेयम् । यत
उक्तम् (हरिभद्रस्मृतिरचिते) उपदेशपदं—

यन्मिच्छन्तो कालो, एतश्चकालो उ होइ णायव्वो ।

कालो उ अपुणव्वंभग, -पमिइ धीरेहि णिहिट्ठो ॥ १ ॥

णिच्छय्यो पुण एसो, विन्नेसो गंठिभअकालम्मि ।

एयम्मि विहिसयपा-लणाउ आरोग्गमेयाओ ॥ २ ॥”

एतद्वृत्तिर्यथा—धनं—मिथ्यात्वं यच्च स तथा कालोऽचरमा-
वर्त्तलक्षणः ‘अत्र’ वचनौपधप्रयोगे ‘अकालस्तु’ अनवरसर
एव भवति—विज्ञेयश्चरमावर्त्तलक्षणस्तु तथाभव्यत्वपरि-
पाकतो वीजाधानवीजोद्भेदवीजपोषणादिषु स्यादपि काल
इति । अत एवाह—“कालस्तु” अयसरः पुनरपुनर्वन्धकप्रभृ-
तिस्तत्रादिशब्दान्मार्गाभिमुखमार्गपतितौ गृह्यते । तत्र मा-
र्गः—चेतसोऽवक्रमनं भुञ्जन्नलिकाऽऽयामतुर्यो विशि-
ष्टगुणस्थानावाप्तिप्रवणः स्वरसवाही क्षयापशमविशेषो हेतु-
स्वरूपफलशुद्धयभिमुख इत्यर्थः, तत्र पतितो मध्यवि-
शेषो मार्गपतित इत्युच्यते । तदादिभावापन्नश्च मार्गा-
भिमुख इति । एतौ चरमयथाप्रवृत्तकरणभागभाजावेव
त्रेयौ । अपुनर्वन्धकोऽपुनर्वन्धककालः प्रभृतिर्यस्य स तथा,
धीरेर्निर्दिष्टो व्यवहारतः इति ॥ १ ॥ निश्चयतस्तु कालो अ-
न्विमेदकाल एव, यस्मिन् कालेऽपूर्वकरणानिवृत्तिकरणा-
भ्यां अन्विभिन्नो भवति तस्मिन्नेवेत्यर्थः । यतोऽस्मिन् वि-
धिनाऽवस्थोचितकृत्यकरणलक्षणेन सदा—सर्वकालं या पा-
लना—वचनौपधस्य तथा कृत्वाऽऽरोग्यं संसारव्याधि-
रोधलक्षणम्, एतस्माद्—वचनौपधप्रयोगाद्भवति । अपुनर्व-
न्धकप्रभृतिषु वचनप्रयोगः क्रियमाणोऽपि न तथा सूक्ष्मबो-
धविधायकोऽनाभोगवहुलत्वात्तत्कालस्य । भिन्नग्रन्थ्या-
व्यस्तु व्यावृत्तमोहत्वेनातिनिपुणबुद्धितया तेषु तेषु कृत्येषु
वर्त्तमानास्तत्कर्मव्याधिसमुच्छेदका जायन्त इति । ध० १
अधि० । ननु “गलमच्छ्रवविमोअग-विसन्नभोईण जारिसो

एसो । मोहासुहो वि असुहो, तप्फलओ एधमेसो ति ॥१॥”
श्रीहरिभद्रवचनानुसारेण विपर्यासयुक्तत्वान्मिथ्यादृशां शु-
भपरिणामोऽपि फलतोऽशुभ एवेति कथमादिधार्मिकस्य
देशनायोग्यत्वमित्याशङ्क्यामाह—‘मध्यस्थत्वात्’ इति-
रागद्वेपरहितत्वात् पूर्वोक्तगुणयोगादेव माध्यस्थ्यापसंपत्ते-
रित्यर्थः । मध्यस्थस्यैव चागमेषु धर्माहंत्वप्रतिपादनात्,
यतः—“रत्तो १ दुट्ठो २ मूढो ३, पुंवि वुग्गाहिओ ४ अ-
चत्तारि । एए धम्माऽणुरिहा, धम्मं अरिहो उ मज्झन्थो ”
॥ १ ॥ ति श्रीहरिभद्रवचनं तु कदाग्रहप्रस्ताभिग्रहिकमा-
श्रित्येति न विरोधः । इदमत्र हृदयम्—यः खलु मिथ्यादृशा-
मपि केषांचित्स्वपन्नानिबद्धो दूरानुबन्धानामपि प्रबलमोहत्वे
सत्यपि कारणान्तरादुपजायमानो रागद्वेषमन्दतालक्षण उप-
शमो भूयानपि दृश्यते स पापानुबन्धिपुण्यहेतुत्वात्पर्यन्त-
दारुण एव, तत्फलसुखव्यामूढानां तेषां पुण्याभासकर्मो-
परम नरकादिपातावश्यंभावादित्यसत्प्रवृत्तिरेवायम् । यश्च
गुणवत्पुरुषप्रज्ञापनार्हत्वेन जिज्ञासादिगुणयोगान्मोहापकर्ष-
प्रयुक्तरागद्वेषशक्तिप्रतिघातलक्षण उमशमः स तु सत्प्रवृत्ति-
हेतुरवाग्रहनिवृत्तेः सदर्थपक्षपातसारत्यादिति । नन्वेवमपि
स्वागमानुसारिण आदिधार्मिकस्यापपन्नं माध्यस्थ्यं पदं
तस्य विचित्राचारत्वेन भिन्नाचारस्थितानां तेषां स्वस्मत-
निष्ठानां कथं तदुपपद्यते ? तद्भावे च कथं देशनायोग्यत्व-
मित्यत्राह—‘योगे’ त्यादि—यद्यस्मादेतोः, तस्येति शेषः,
‘योगदृष्ट्युदयात्’—योगदृष्टिप्रादुर्भावात् । ‘आदिमं’ ‘गुण-
स्थानं’ ‘सार्थम्’—अन्वर्थं भवति । अयं भावः—मिथ्या-
दृष्ट्योऽपि परमार्थगवेषणपराः सन्तः पक्षपातं परित्यज्याद्वे-
पादिगुणस्थाः खेदादिदोषपरिहाराद्यदा संवेगतारतम्यमानु-
वन्ति । तदा मार्गाभिमुख्यात्तेषामिच्छुरसकल्पा(क)गुडकल्पा
मित्रा तारा वला दीपा चेति चतस्रो योगदृष्ट्य उल्लसन्ति,
भगवत्पतञ्जलिभदन्तभास्करादीनां तदभ्युपगमात् । (ध०)
मिथ्यादृष्टिनामपि माध्यस्थ्य्यादिगुणमूलकमित्रादिदृष्टियोगेन
तस्य गुणस्थानकत्वसिद्धेस्तथा प्रवृत्तेरनाभिग्रहिकस्य सं-
भवादनाभिग्रहिकत्वमेव तस्य देशनायोग्यत्वे शोभननिव-
न्धनमित्यापन्नम् । ‘इत्थं चानाभोगतोऽपि मार्गगमनमेव-
पङ्कगन्धन्यायेनेत्यध्यात्मचिन्तका’ इति ललितविस्तराव-
चनानुसारेण यद्यनाभोगवान् मिथ्यादृष्टिरपि मिथ्यात्व-
मन्दतोद्भूतमाध्यस्थ्यतत्त्वजिज्ञासादिगुणयोगान्मार्गमेवानु-
सरति तर्हि तद्विशेषगुणयोगादनाभिग्रहिके तु सुतरां धर्म-
देशनायोग्यत्वमिति भावः । ध० १ अधि० १८ श्लोकः ।

आइवम—आदिब्रह्मन्—न० । सकलजगदुत्पत्तिकारणे ब्रह्मणि,
कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

आइवमद्विणि—आदिब्रह्मध्वनि—स्त्री० । आदिब्रह्मणः शब्दे,
“आदिब्रह्मध्वनिः किं वा, वीरवेदध्वनिर्वभौ ” कल्प०-१
अधि० ६ क्षण ।

आइम—आदिम—त्रि० । आदौ भवः । आदि—डिमच् । आदिभवे,
वाच० । “पश्चादाद्यन्ताप्रादिमः” ॥ ६ । ३ । ७५ ॥ इति सूत्रेण
इमप्रत्यये टिलोपः । प्रथमे, आव० ५ अ० । प्रच० । कर्म०-
आइमगणहर—आदिमगणधर—पुं० । प्रथमगणधरे, प्रच० ११
द्वार ।

आइमज्जकल्लाण-आदिमध्यान्तकल्याण-त्रि० । आदिम-
ध्यावसानेषु सुन्दरे, धर्मप्रशंसापुष्पकर्मोक्तम्-“ सर्वागम-
परिशुद्धं, यदादिमध्यान्तकल्याणम् ” । पं० ३ विव० ।

आइमुहुत्त-आदिमुहुत्त-न० । प्रथमे मुहुत्ते, स० ।

तत्प्रमाणं यथा—

अभिभतरओ आइमुहुत्ते छण्णउड्अंगुलच्छाए पणत्ते ।
(सूत्र-६६+)

अभ्यन्तराद्-अभ्यन्तरमण्डलमाश्रित्येत्यर्थः, आदिमुहुत्तः
पञ्चवत्यङ्गुलच्छायः प्रकृतः । अयमत्र भावार्थः-सर्वाभ्यन्त-
रमण्डले यत्र दिने सूर्यश्चरति तस्य दिनस्य प्रथमो मुहुत्तो
द्वादशाङ्गुलमानं शङ्कुमाश्रित्य पञ्चवत्यङ्गुलच्छायो भवति ।
तथा हि-तदिनमष्टादशमुहुत्तप्रमाणं भवतीति मुहुत्तोऽष्टाद-
शभागो दिनस्य भवति, ततश्च छायागणितप्रक्रियया छेदे-
नाष्टादशलक्षणेन द्वादशाङ्गुलः शङ्कुगुण्यत इति ततो द्वे शते
षोडशोत्तरे भवतः- २१६, तयोरर्द्धी-कृतयोरष्टोत्तरं शतं भ-
वति-१०८, ततश्च शङ्कुप्रमाणे द्वादशापनीते पञ्चवतिः-६६
अङ्गुलानि लभ्यन्ते इति । स० ६६ सम० ।

आइमूल-आदिमूल-न० । प्रधानकारणे भावमूलभेदे, आ-
चा० ।

यथा मोक्षस्याऽऽदिमूलं विनयः, संसारस्य विषय इति ।
तत्र मोक्षस्यादिमूलं ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपः औपचारिकरूपः
पञ्चधा विनयस्तन्मूलत्वान्मोक्षावाप्तेस्तथाचाह-

“ विषयाणां णाणं णाणउ, दंशणं दंशणाहि चरणं तु ।

चरणाहिंनो मोक्खो, मोक्खे सुक्खे अणावाहं ॥ १ ॥ ”

“विनयफलं शुश्रूषा, शुश्रूषायाः फलं श्रुतज्ञानम् ।

ज्ञानस्य फलं विरतिः, विरतेः फलं चाश्रयनिरोधः ॥ २ ॥

संवरफलं तपोयत्न-मथ तपसो निर्जराफलं दृष्टम् ।

तस्मात् क्रियानिवृत्तिः, क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ॥ ३ ॥

योगनिरोधाद् भवस-न्ततिक्षयः संततिक्षयान्मोक्षः ।

तस्मात्कल्याणानां, सर्वेषां भाजनं विनयः ॥ ४ ॥ ”

इत्यादि । संसारस्य त्वादिमूलं विषयकपायाः । आचा० १
श्रु० २, अ० १ उ० ।

आइमोक्ख-आदिमोक्ष-पुं० । आदिः-संसारस्तस्मान्मोक्षः
आदिमोक्षः । संसारविमुक्तौ, सूत्र० । धर्मकारणानां शरीरं
तावदादिभूतं तस्य मोक्षः-तद्विमुक्तिर्यावज्जीवमित्यर्थः । शरी-
रपरित्यागो च । “विषडे णं जीविज्ज य आदिमोक्खं (२२+)”
यावज्जीवम् । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । आदौ-प्रथमं मोक्षोऽ-
स्येति । मोक्षाद्यते साधौ, आदि-प्रधानं मोक्षास्येति । मोक्षै-
कताने साधौ च । सूत्र० ।

इत्थीओ जे ण सेवंति, आइमोक्खा हि ते जणा ॥ ६+ ॥

ये महासत्त्वाः कटुविपाकोऽयं श्रीप्रसङ्ग इत्येवमवधारणतया
स्त्रियः सुगतिमागोर्गलाः-संसारवीथीभूताः सर्वाश्विनवरा-
जधान्यः कपटजालशताकुला-महामोहनशक्तयो ‘न सेवन्ते’-
न तत्प्रसङ्गमभिलषन्ति त एवंभूता जनाः-इतरजनातीताः
साधव आदौ-प्रथमं मोक्षोऽशेषद्वन्द्वोपरमरूपो येषां ते आ-
दिमोक्षाः । हुरवधारणे आदिमोक्षा एव तेऽवगन्तव्याः । इद-
मुक्तं भवति-सर्वाश्विनयास्पदभूतः श्रीप्रसङ्गो यैः परित्यक्तः

एवादिमोक्षाः प्रधानभूतमोक्षस्य पुरुषार्थोद्यता आदिशब्द-
स्य प्रधानवाचित्वात् । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

आइय-आचित-त्रि० । आ-चि-क्त-आप्रोते, (व्याप्ते,)
ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । गुम्फिते, प्रथिते, “तुलापलशतं ता-
सां, विशत्याभार आचित” इत्युक्तेर्भारतमके द्विसहस्रपल-
मानं, “आचितं दश भाराः स्यात्, शाकटो भार आचितः”
इत्युक्ते दशभारमानं, न० । शाकटभारं, । पुं० । परिमाणवा-
चकत्वात्तन्मितेऽपि । संगृहीते, छेप्ते च । वाच० ।

आइयण-आदान-न० । ग्रहणे, प्रश्न० ३ आश्रं द्वार । वाच० ।

आइयत्तिय-आदियात्रिक-पुं० । आदौ यात्राऽस्येति सार्थ-
वाहादीनामारक्तके, वृ० ।

तस्याष्टौ भेदा यथा—

पुराणसावगसम्म-दिट्ठि, अहाभद् दाणसद्धे य ।

अणभिग्गहिण मिच्छे, अभिग्गहे अन्नतिरथी य ॥ ६२३ ॥

वृ० १ उ० । (अस्याः व्याख्या ‘सत्थवाह’ शब्दे सप्तम-
भागं वक्ष्यते) (एतस्याशीतिभङ्गकाः सार्थवाहवत् ते च
‘विहार’ शब्दे षष्ठ्यभागे ३२ अधिकाराङ्कं द्रष्टव्याः)

आइ (दि) यावण-आदापन-न० । ग्राहणे, “आदियावैति”
आदापयन्ति-ग्राहयन्ति । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

आइराय-आदिराज-पुं० । ऋषभदेवे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

(अस्य वृत्तम् ‘उलह’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।)

आइल-आविल-त्रि० । आ-विल् । भेदने, क० । अस्वच्छे,
कालुष्ययुक्ते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अस्वच्छस्य हि जलादेः
सम्यग्दृष्टिप्रसारभेदनात्तथात्वम् । भेदके, त्रि० । वाच० ।

आइल्ल-आदिम-त्रि० । आद्ये, आ० २८ गाथा । स० ।
सू० प्र० ।

आइल्लचन्द-आदिमचन्द्र-पुं० । उत्तरोत्तरद्वीपसमुद्रचन्द्रा-
पेक्षया पूर्वपूर्वद्वीपसमुद्रचन्द्रे, सू० प्र० ।

तस्य तथात्वम्—

धातइसंडपभितिसु, उदिट्ठा तिगुणेत्ता भवे चंदा ।

आदिल्लचंदसहिता, अणंतराणंतरे खेत्ते ॥ ३३ ॥

सू० प्र० १६ पाहु० १०० सूत्र ।

(अस्याः व्याख्या ‘जोहसिय’ शब्दे ४ भागे वक्ष्यते)

आइल्लसूर-आदिमसूर्य-पुं० । उत्तरोत्तरद्वीपसमुद्रसूर्या-
पेक्षया पूर्वपूर्वद्वीपसमुद्रसूर्ये सू० प्र० १८ पाहु० । (अस्य
तथात्वमत्रैव ‘आइल्लचंद’ शब्दे गतम् ।)

आई (त्ती) (दी) ण-आजिन-न० । मूपकादिचर्मनिष्पन्ने
वस्त्रे, आचा० २ श्रु० २ अ० ६ उ० । द्वीपविशेषे, समुद्र-
विशेषे च । पुं० । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आदीन-न० । आ-समन्तादीनम् । अत्यन्तदीनतायाम्,
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

आईणग-आजिनक-न० । चर्ममये वस्त्रविशेषे, रा० । तच्च
स्वभावादतिक्रमलं भवति । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । परि-
कर्मितकर्मणि, कर्म० २ कर्म० । ज्ञा० । आ० म० । नि० ।

। जी० । “ आईणगरुणवृणवणीयतूनफामे ” भ० ११ श० ११ उ० । “ आईणखि वा आईणवरारिणि वा० ” (सूत्र-१०-११-१२ +) “ अजिणं चम्मं तम्मि जे कीरंति ते ‘ आईणखि ’ ति । नि० चू० ७ उ० ।

आईणभद्-आजिनभद्र-पुं० । आजिने द्वीपे, आजिनभद्राजिनमहाभद्रौ । आाजनद्वीपस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आई (दी) णभोई (न्)-आदीनभोजिन्-पुं० । पातितपिण्डोपजीविनि, सूत्र० ।

आदीणभोई वि करोति पावं,

मंता उ एगंतसमाहिमाहु ॥ ६ ॥

आदीनभोज्यापि पापं करोतीति । उक्तं च-“ पिंडोलगेयं तुस्तीले, णरगाओ ण सुब्बई ” सः कदाचित् शोभनमाहारमलभमानोऽन्वादानरौद्रध्यानोपगतोऽधः-सप्तम्यामप्युत्पद्यन्, नद्यथा-असावेव राजशूदनगतेऽस्यनिर्गन्जनसमूहवैभारिगारयिलापाननाद्यनः स दैवान्स्वयं पतितः पिण्डोपजीवीति, तदचमादीनभोज्यापि पिण्डोलकारिवज्जनः पापं कर्म करोतीत्येवं मत्वा-अवधार्य एकान्तनात्यन्तेन च यो भावरूपां ज्ञानादिसमाधिस्तमाहुः संसारोत्तरणाय तीर्थ-क्रमणधरादयः । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

आईणमहाभद्-आजिनमहाभद्र-पुं० । आजिनद्वीपस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणमहावर-आजिनमहावर-पुं० । आजिनसमुद्रस्थे देवे, आजिनवरसमुद्रस्थे देवे च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवर-आजिनवर-पुं० । द्वीपविशेषे, समुद्रविशेषे च । आजिनसमुद्रस्थे देवे, आजिनवरसमुद्रस्थे देवे च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरभद्-आजिनवरभद्र-पुं० । आजिनवरद्वीपस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरमहाभद्-आजिनवरमहाभद्र-पुं० । आजिनवरद्वीपस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरोभास-आजिनवरावभास-पुं० । द्वीपविशेषे, समुद्रविशेषे च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरोभासभद्-आजिनवरावभासभद्र-पुं० । आजिनवरावभासद्वीपस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरोभासमहाभद्-आजिनवरावभासमहाभद्र-पुं० । आजिनवरावभासद्वीपस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरोभासमहावर-आजिनवरावभासमहावर-पुं० । आजिनवरावभाससमुद्रस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आईणवरोभासवर-आजिनवरावभासवर-पुं० । आजिनवरावभाससमुद्रस्थे देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आई (दी) णवित्ति-आदीनवृत्ति-पुं० । आ-समन्तादीनाकरुणस्पदा वृत्तिः-अनुष्ठानं यस्य कृपणवनीपकादिरित्यर्थः । अत्यन्तदीनवृत्तिके कृपणवनीपकादौ, सूत्र० ।

आदीणवित्तिं करोति पावं,

मंता उ एगंतसमाहिमाहु ॥ ६ ॥

‘ आदीणवित्ति ’ न्यादि-आदीनवृत्तिरपि पापं कर्म करोतीत्येवं मत्वा एकान्तेन भावसमाधिमाहुः संसारोत्तरणाय तीर्थकरणधरादयः । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

आई (दी) णिय-आदीनिक-पुं० । आ-समन्तादीनमादीनं तद्विद्यते यस्मिन्तः । अत्यन्तदीनसत्त्वाश्रये, सूत्र० ।

आदीणियं दुक्कडियं पुरत्था ॥ ६ ॥

आदीनिकं दुष्कृतिकं पुरस्तात्-पूर्वजन्मनि यत्नरकगमनयो-र्यं चरितं कृतं तत्प्रतिपादयिष्ये । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

आईरण-आजीरण-त्रि० । आजिः-संग्रामस्तमीरयति-प्रेरयति क्षिपात जयतीति यावत् । राज्यावस्थायां संग्रामजलरि, संथा० ६६ गाथा ।

आईल-आचील-पुं० । उद्गले, ताम्बूलसंयन्धिनमुद्गलम्-आचीलं तत्र मुञ्चति । चीलस्य जिनमन्दिरे परित्यागे तीर्थकुदाशानाना भवति । प्रथ० ३६ द्वार ।

आईवमाण-आदीप्यत्-त्रि० । प्रकाशमाने, महा० २ अ० ।

आउ-अप्-खी० । यहुव० आप्-क्विप्-इलः । वाच० । “ गो-णादयः ” ॥ २१७ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण निपातितः । प्रा० । द्रवलक्षणे महाभूतविशेषे, “ आप्त्ययोगादापस्तोश्च रूपर-सस्पशंसंख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वगुरुत्वस्वाभाविकद्रवत्वस्नद्वयगवत्यन्तास्तु च रूपं शुक्लं भव, रसो मधुर एव, स्पर्शः शीत एव ” इति वैशेषिकाः (सूत्र०) ।

“ रसतन्मात्रादापां रसरूपस्पर्शवत्य ” इति श्लेषमासृगद्रवलक्षणा आपाः ” इति च सांख्याः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

“ एतन्निराकरणं ‘ महाभूय-’ शब्दे पष्ठ भागे करिष्यते) “ अपां स्थानं रमन् ” रसतन्मिदमिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

तासां जीवत्वम्-“ सात्मकमन्मो भौमं, भूमिस्त्रने स्वाभाविकसंभवाद्, ददुग्वत् ” । अथवा-“ सात्मकमन्निस्त्रादकं स्वभावतो व्यामसंभूतस्य पातात्, मत्स्यवत् ” । आह च-

“ भूमिफल्य साभाव्य-संभवश्चा ददुग्वत् जलमुत्तं । (सात्मकत्वेनेति) अहंवा-मच्छं व्व सद्वा-ववोममंभूय-पायाओ ” ॥ १ ॥ इति । स्था० १ ठा० । “ आऊ वि जीवा ” ॥ ७ ॥ आपश्च-द्रवलक्षणा जीवाः । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । (७ गाथायाः व्याख्या ‘ कुनील ’ शब्दे ३ भागे ६०६ पृष्ठं करिष्यते) (अत्र यहुवत्कृत्यं तत् ‘ आउ-काइय ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे द्रष्टव्यम्) जलनामकं देव-विशेषं, तदधिष्ठातृकं पूर्वापादानक्षेत्रं च । आपां जलनामा देवस्तनं पूर्वापादानांयमिति प्रसिद्धम् । जं० ७ वक्ष० । स्था० ।

“ पुवासाढा आउद्वनाए ” (सूत्र-४६ x) । सू० प्र० १० पाहु० १२ पाहु० पाहु० । ननु स्वस्वामिभावसम्बन्धप्रति-पादकभावमन्त्रेण कथं देवतानाम्ना नक्षत्रनाम सङ्गद्यते ? उच्यते-अधिष्ठानरि अधिष्ठयस्यापचाराद् भवतीति । जं० ७ वक्ष० । “ दे आऊ ” (सूत्र-६० x) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

आतु-पुं० । अत् उण् । भेलके, उहणे, वाच० ।

आकु (गु)-पुं० । आभलापायाम्, आ०क० १ अ० । (‘ इक्ष्वाग ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽस्य व्युत्पत्तिः)

आयुस्-न० । प्रतिसमयं भोग्यत्वेनायातीत्यायुः । नि० चू० ११

उ० । स्वकीयावसरे एति च, आयाति चेत्यायुः । स्था० ४
ठा० २ उ० । उ० । एति-गच्छत्यनेन गत्यन्तरमित्यायुः, यद्वा-
एति-आगच्छति प्रतिबन्धकनां स्वकृतकर्मावाप्तनरकादि-
दुर्गतेर्निष्कमितुमनसोऽपि जन्तोरित्यायुः । उभयत्राप्यौणा-
दिकोऽणुसंप्रत्ययः । यद्वा-आयाति भवाद्भवान्तरं संक्रमतां
जन्तूनां निश्चयेनोदयमागच्छतीति पृथोदगादित्वादायुःशब्द-
सिद्धिः । यद्यपि च सर्वे कर्मोदयमायानि तथाप्यस्त्यायुषो
विशेषो, यतः शेषं कर्मवद्दं सार्कचित्तस्मिन्नेव भवे उदय-
मायाति, किंचित्तु-प्रदेशोदयभुक्तं जन्मान्तरंऽपि स्वविपाकन
उदयमायात्येव इत्युभयथाऽपि वभिचारः आयुषि त्वयं
नास्ति वक्षस्य तस्मिन्नेव भवे वेदनात् जन्मान्तरसंक्रान्तौ तु
स्वविपाकतोऽवश्यं वेदनादिति विशिष्टस्यैवोदयागमनस्य
विवक्षितत्वात्तस्य वायुष्येव सद्भावात्तस्यैवैतन्नाम । अथवा-
आयान्त्युपभोगाय तस्मिन्नुदिते सति तद्भवप्रायोग्यानि
सर्वाण्यपि शेषकर्माणीत्यायुः । कर्म० १ कर्म० । प्र० ।
अथवा-आ-समन्तादेति-गच्छति भवाद्भवान्तरसंक्रान्तौ
जन्तूनां विपाकौदयमित्यायुः । पं० सं० २ द्वार । दशा० ।
जीवितविपाकवेद्यं भवोपप्राप्तिं कर्मविशेषे, जं० ४ चत्त० ।
उत्त० । विशेष० । एतद्रूपं च-“ दुःखं न देह आऊ, न वि य
सुहं देह चउसु वि गईसु । दुःखसुहसाणाऽऽधारं, धरेह देहद्विषं
जीवं ॥ १ ॥ ” इति । स्था० २ ठा० ४ उ० । आयुर्भवस्थिति-
हृतवः कर्मपुद्गलाः । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । जीविने,
स्था० ८ ठा० ३ उ० । तच्च चिरकालं शरीरसंभवत्वः । तं० ।
स्था० ।

विषयसूचनार्थमाधिकाराद्धाः—

- (१) आयुषो नामादिभेदतो दशविधत्वम् ।
- (२) आयुषः अतिप्रियत्वम् ।
- (३) आयुषः पुष्टिर्गतायुषः पुनरनागमनं च ।
- (४) सर्वेषामायुषः अल्पत्वमनित्यत्वं च ।
- (५) आयुषः सप्तधा भेदनं तदुदाहरणानि च ।
- (६) आयुषः सोपक्रमनिरुपक्रमभेदाद् द्वैविध्यम् ।
- (७) आयुषोऽल्पदीर्घशुभादिभेदाद् बहुविधत्वं, तत्कारणानि च ।
- (८) आयुष्कर्मणो जीवितहेतुत्वम् ।
- (९) आयुषो द्विविधत्वं प्रकारान्तरेण ।
- (१०) प्रत्याख्यान-प्रत्याख्यानतदुभयनिर्वर्तितायुष्कत्वं जी-
वानाम् ।
- (११) जीवानामभोगाऽनाभोगनिर्वर्तितायुष्कत्वमायुषश्चा-
तुर्विध्यं च ।
- (१२) अनन्तरोपपन्नकादीनां नैरयिकादीनामायुः ।
- (१३) असंज्ञिजीवानामायुः ।
- (१४) एकान्तवालैकान्तपरिणतवालपरिणतानामायुः ।
- (१५) क्रियावाद्यादिजीवानां सलेश्यादिजीवानां चायुः ।
- (१६) कृष्णपाक्षिकादिसम्यग्दृष्ट्यादिक्रियावाद्यादिजीवाना-
मायुः ।
- (१७) ह्यानिनामज्ञानिनां विभङ्गज्ञानिनां सवेदकावेदकक्रिया-
वाद्यादिजीवानां, क्रियावाद्यादिनैरयिकादीनां चाऽऽयुः ।
- (१८) अनन्तरोपपन्नकाऽऽदिक्रियावाद्यादीनामायुः ।
- (१९) भविकजीवानां नैरयिकादिपूषपद्यमानानां सायुष्कत्वम् ।
- (२०) भविकजीवानां नैरयिकादिपूषपद्यमानानामायुष्कारण-
प्रतिसंवेदनादि ।

(२१) अनन्तरमुद्गत्योत्पद्यमाननैरयिकादीनामायुप्रतिसंवेद-
नादि ।

(१) तच्चायुर्नामादिभेदतो दशधा । तद्यथा—

“नामं ठवणा दविण,
ओहे भव तच्चमे य भोगे य ।
संजमे जस अ किच्ची,
जीविंयं च तं भणई दसहा ॥ १ ॥ ”

तत्र नामस्थापने क्षुण्णे । ‘दविण’ ति-द्रव्यमेव सचेतनादिभेदे
जीवितव्यहेतुत्वाज्जीवितं द्रव्यजीवितम् । ओघजीवितम् ना-
रकाद्यविशेषनायुर्द्रव्यमात्रं सामान्यजीवितं भवति, नारका-
दिभवविशिष्टं जीवितं भवजीवितं नारकजीवितमित्यादि,
‘तच्चमेय’ ति-तस्यैव पूर्वभवस्य समानजातीयतया सम्ब-
न्धिजीवितं तद्भवजीवितम्, यथा मनुष्यस्य सतो मानुषत्वे-
नोत्पन्नस्येति, भोगजीवितं चक्रवर्त्यादीनाम्, संयमजीवितं
साधूनां, यशोजीवितं-कर्त्तिकीजीवितं च यथा महावीरस्येति,
जीवितञ्चायुरेवेति । स्था० १ ठा० १ सूत्र टी० ।

(२) आयुश्च सर्वेषामतिप्रियं तथैवोक्तम्—

“तृणायापि न मन्यन्ते, पुत्रद्वारार्थसम्पदः ।

जीवितार्थं नरास्तेन, नेपामायुरतिप्रियम् ॥१॥” इति । स्था०
१ ठा० १ सूत्र टी० । संथा० ।

सर्वे प्राणा पियाउया सुहसाया दुःखपडिक्कला अप्पि-
यहा पियजीविणो जीविउकामा सर्वेसि जीविंयं पियं ।
(सूत्र-८०+)

प्राणशब्देनात्राभेदोपचागच्छन्त एव गृह्यन्ते सर्वे प्राणिनो
जन्तवः प्रियायुषः प्रियमायुर्येषां ते प्रियायुषः । ननु च सिद्धे-
व्यभिचारः, न हि ते प्रियायुषस्तदभावात् ; नैप दांपो; यतो
मुख्यजीवादिशब्दव्युदासेन प्राणशब्दस्यापचरितस्य प्रहणं
संसारिप्राणयुपलक्षणार्थमिति । यत्किञ्चिदेतत् । (आचा०)
‘जीविउकामा’ यत एव प्रियजीविनोऽत एव दीर्घकालं जीवि-
तुकामा दीर्घकालमायुष्काभिलाषिणो दुःखाभिभूता अप्यन्त्यां
दशमापन्ना जीवितमवाभिलषन्ति, उक्तञ्च-“रमइ विहवी वि-
सेसे, ठिइमेसं थेव चिन्थरो महइ । मगइ सरीरमहणां, रोगी
जीए चिन्थ कयत्थो ॥१॥” तदेवं सर्वोऽपि प्राणी सुखजीवि-
ताभिलाषी । (आचा०) कस्य कियदायुरिति जिज्ञासायां च-
तुर्थभागस्थः ‘ठिइ’ शब्दो वीक्षणीयः) प्राणिनां जीवितमत्यर्थं
दयितमित्यतो भूयो भूयस्तदेवापदिश्यत इत्यत आह-“सर्वे-
सिमि” त्यादि-सर्वेषामविगानेन ‘जीवितम्’ असंयमजीवितं
प्रियं दयितम् । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

जीविंयं पुढो पियं इहमेगेसि माणवाणं खेत्तवत्थुममायमां
णाणं आरत्तं विरत्तं मणिकुंडलं सह हिरण्येण इत्थि
याउ परिगिज्झ तत्थेव रत्ता ण एत्थ तत्रो वा दमो वा
णियमो वा दिस्सइ संपुण्णं बाले जीविउकामे लाल-
प्पमाणे मूढे विप्परियासमुवेति । (सूत्र-७६+)

‘जीवितम्’-आयुष्कालुपरमलक्षणमसंयमजीवितं वा पृथ-
गिति प्रत्येकं प्रतिप्राणि प्रियं-दयितं वल्लभम् इह’ ति-असिन्
संसारे एकेषाम्-अविद्योपहतचेतसां एतानांमिति उपलब्ध-

णार्थत्वात् प्राणिनां, तथाहि-दीर्घजीवनार्थं तास्ता रसाय-
नादिकाः सत्त्वोपधातकारिणीः क्रियाः कुर्वन्ते । आचा० १ शु०
२ अ० ३ उ० ।

(३) आयुःपुष्टिश्च यथा भवति तथा—

शिद्धमधुरेहि आओ, च्छपति देहिदिया मेहा ।

अत्थति जत्थ गत्थति, सट्ठातिसु वीहगादीया ॥२५८॥

चोदक आह-कथमायुः पुष्टिः?, आचार्य आह । यथा
देवकुरोरुत्तरासु क्षेत्रस्य स्निग्धगुणत्वादायुषो दीघत्वं सु-
पमसुपमायां च कालस्य स्निग्धत्वाद् दीघन्वमायुपस्तथा-
इहापि स्निग्धमधुराहारत्वात् पुष्टिरायुषो भवति । सा च
न पुद्गलवृद्धेः, किंतु-युक्तप्रासग्रहणात्; क्रमेण भोगेनेत्यर्थः ।
नि० चू० ११ उ० ।

गन् चायुर्न पुनरावर्त्तते । उक्तं च-

“ भवकोटीभिरसुलभं, मानुष्यं प्राप्य कः प्रमादो मे ।

न च गन्मायुर्भूयः, प्रत्येत्यपि देवराजस्य ” ॥ १ ॥

‘ नो ’ नैव संसारं सुलभं-सुप्रापं संयमप्रधानं जीविनं,
यदि वा-जीवितम्-आयुःपुष्टिर्न सत् न देव संघातुं न श-
क्यते, इति वृत्तार्थः । सूत्र० १ शु० २ अ० १ उ० ।

(४) अल्पमनित्यं चायुः सर्वेषाम् । तत्रानित्यत्वं यथा-

दुमपत्तए पंडुरए, जह निवडइ राह्गणण अच्चए ।

एवं मणुआण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥१॥

(अस्या गाथाया व्याख्या ‘ जीविय ’ शब्दे चतुर्थभागे
१५६ पृष्ठे वक्ष्यते) उक्त० १० अ० ।

जीवशतवृद्धेन शरीरमुच्यते । यदाह निर्युक्तिकारः—

परिणट्टिय लावन्नं, चलंतसंधिं मुअंतविट्ठगं ।

पत्तं च वसणं पत्तं, कालप्पत्तं भणइ गाहं ॥ ३०७ ॥

जह तुज्जे तह अम्ह, तुज्जे वि अ होहिहा जहा अम्ह ।

अप्पाहेइ पडंतं, पंडुअपत्तं किमलयाणं ॥ ३०८ ॥

न वि अत्थि न वि अ होही, उल्लावो किसलपएडुपत्ताणं ।

उवमा खलु एस कया, भवियजणविवोहणट्टाए ॥३०९॥

उक्त० पाई० १० अ० ।

(आसां गाथानां व्याख्या ‘ दुमपत्त ’ शब्दे चतुर्थभागे द्र-
ष्टव्या ।) यथा हि किशलय्याणि पाण्डुरपत्राणि अनुशिष्यन्ते
तथा अन्योऽपि यौवनगर्वितोऽनुशासनीयः ।

अथाऽऽयुषोऽनित्यत्वमाह—

कु(कू)सग्गे जह ओसविट्ठए, थोवं चिट्ठइ लंवमाणए ।

एवं मणुआण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥२॥

हे गौतम ! समयमात्रमपि मा प्रमादीः । तत्र हेतुमाह ।

यथा-कुशस्याग्रे अवश्यायविन्दुर्लम्बमानः सन् स्तोकं-स्तोक-
कालं तिष्ठति वातादिना प्रेर्यमाणः सन् पतति तथा मनु-
ष्याणां जीवितम्-आयुरस्थिरं ज्ञेयम् । एवं आयुषोऽनित्यत्वं
ज्ञात्वा धर्मे प्रमादो न विधेय इत्यर्थः । उक्त० १ अ० ।

“ आयुषि बहूपसंगं, वानाहतसलिलबुद्बुदानितरं । उच्छ-
स्य निश्वसति यः, सुप्तो वा विबुध्यते तच्चित्रम् ” ॥१॥ पं०
ख० ३ सूत्र टी० ।

आयुषः अल्पत्वं यथा—

अप्यं च खलु आउयं इहमेगेमिं माणवाणं । (सूत्र ६२+)

अल्पं-स्तोकं चशब्दाऽधिकवचनः, खलुरवधारणे, आयु-
रिति—भवस्थितिहेतवः कर्मपुद्गलाः । ‘ इहे ’ ति-संसारे-
मनुष्यभवं-चैकेषां-केषांचिदेव मानवानां-मनुजानामिति पं-
दार्थो, वाक्यार्थः—‘ इह ’ अस्मिन् संसारे केषांचिन्मनु-
जानां कुल्लकभवोपलक्षितान्तर्मुहूर्तमात्रमल्पं स्तोकमायु-
र्भवति । चशब्दादुत्तरांतरसमयादिवृद्ध्या पल्यापमत्र-
यावसानेऽप्यायुषि तत्र खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्संयम-
जीवितमल्पमेवेति । तथा हि-अन्तर्मुहूर्तादारभ्य देशानपूर्व-
कांठि यावत्संयमायुष्कं तच्चाल्पमेवेति । अथवा-त्रिपल्यो-
पमस्थितिक्रमप्यायुरल्पमेव, यतस्तदप्यन्तर्मुहूर्तमपदाय स-
र्वमपवर्त्तते । उक्तञ्च—

“ अथा जोगुक्कोसे, धंदित्ताभोगभूमिए सुलहुं ।

सव्वप्पजीवियं व-ज्जइ तु उव्वट्ठिया दाएहं ॥ १ ॥ ”

अस्यायमर्थः-उत्कृष्टे योगे-बन्धाध्यवसायस्थाने आयुषो यो
बन्धकालोऽद्धा(समयः) उत्कृष्ट एव तं बन्धा क भोगभूमिके-
पु देवकुर्वन्दिजेपु, तस्य क्षिप्रमेव सर्वोत्पमायुर्वर्जयित्वा
द्वयोः-निर्यमनुष्ययोरेपवृत्तिका अपवर्त्तनं भवति, एतच्चा-
पर्याप्तकान्तर्मुहूर्तान्तर्द्रष्टव्यं, तत ऊर्ध्वमनपवर्त्तनमेवेति ।
(आचा०) उक्तञ्च—

“ स्वतोऽन्यत इतस्तनोऽभिमुखवाक्मानापदा-

महो निपुणाता नृणां क्षणमपीह यजीविनम् ।

मुखे फलमतिक्षुधा सरसमल्पमायोजितं,

कियच्चिरमचर्चितं दशनसंकटाम्ये स्थितम् ? ॥ १ ॥

उच्छ्वासावधयः प्राणाः, स चाच्छ्वासः समीरणात् ।

समीरणं च चलनात्, क्षणमप्यायुर्दभुनम् ॥ २ ॥ ”

इत्यादि । येऽपि दीर्घायुष्कस्थितिका उपक्रमणकारणाभावे
आयुःस्थितिमनुभवन्ति तेऽपि मरणादप्यधिकां जराभिभूत-
विग्रहा जघन्यतरामवस्थामनुभवन्ति । आचा० १ शु० २ अ०
१ उ० ।

वर्षशतायुष्कस्यायुषोऽल्पत्वमेव । तद्यथा—

आउसो से जहानामए केइ पुरिसे एहाए कयवलिकम्मे

कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सिरसि एहाए कंठे मालाकडे

आविद्धमणिसुवन्नं अहयसुमहग्भवत्थपरिहिए चंदणोकि-

न्नगायसरीरे सरससुरहिगंधगोसीसचंदणाणुल्लितगत्ते सुइ-

मालावन्नगविलेयणे कप्पियहारद्वहारतिसरयपालंबपलंब-

माणे कडिसुत्तयसुकयसोहे पिण्डगोविज्जअंगुलिजगल-

लियंगयललियकयाभरणे नाणामणिकणगरयणकडगत-

डियथंभियभ्रए अहियरूवसस्सिरीए कुंडलुजोवियाणणं

मउडदित्तसिरए हारुत्थयसुकयरइयवत्थे पालंबपलंबमाण-

सुकयपडउत्तरिजे मुहियापिंगलंगुलिए नाणामणिकण-

गरयणविमलमहरिहनिउणोविथमिसमिसंतविरइयसुसिल-

ट्टविसिडलट्टआविद्धवीरवलए । किं बहुणा कप्परुखो

विव अलंक्रियविभूसिए सुइपयए भवित्ता अम्मापियरो

अभिवादइज्जा । तए खं तं पुरिमं अम्मापियरो एवं
वइज्जा-जीव पुत्ता ! वाससयंति तं पियाइं तस्म नो
बहुयं भवइ कम्हा वाससयं जीवंतो वीसं जुगाइं जीवइ
१, वीसं जुगाइं जीवंतो दो अयणसयाइं जीवइ २, दो
अयणसयाइं जीवंतो छ उऊरयाइं जीवइ ३, छ उऊ-
रयाइं जीवंतो वारसमाससयाइं जीवइ ४, वारसमाससयाइं
जीवंतो चउत्रीसं पक्खमयाइं जीवइ ५, चउत्रीसं पक्ख-
सयाइं जीवंतो छतीनं राइंदिअनहस्साइं जीवति छतीसं
राइंदियसहस्साइं जीवंतो दसअसीयाइं मुहुत्तसयमहस्साइं
जीवइ ६, दस असीयाइं मुहुत्तसयसहस्साइं जीवंतो चत्तारि
ऊसासकोडिमए सत्त य कोडिओ अडयालीसं च सयस-
हस्साइं चत्तालीसं च सहस्साइं जीवइ ७ । (सूत्र-१६+)

अथ यदि तस्य पुत्रस्य वर्षशनप्रमाणमायुः स्यात्तदा सर्जा-
र्थात्; नाऽन्यथानि, तदापि च आयुः 'आइं' नि-अलंकारे, तस्य-
वर्षशनमायुः पुरुषस्य न बहुक-वषशतां धत्ते भवान्, कस्मात् ?
यस्माद्वर्षशनं जीवन् विंशानयुगानि एव जीवति, निरुप-
क्रमायुष्कत्वात् १, विंशानयुगानि जीवन् पुरुषो द्वे अ-
यनशनं जीवति २, द्वे अयनशनं जीवन् जीवः षड्भृतु-
शनानि जीवति ३, षड्भृतुशनानि जीवन् जन्तुः द्वादश
मासशनानि जीवान् ४, द्वादश मासशनानि जीवन् प्राणी
चतुर्विंशतिपक्षशनानि २४०० जीवति ५, चतुर्विंशतिपक्ष-
शनानि जीवन् षड्विंशद्वहोरात्रसहस्राणि ३६००० जीवति
सस्यः ६, षड्विंशद्वहोरात्रसहस्राणि जीवन् असुमान् दश
मुहूर्तलक्षाणि अशीनिमुहूर्तसहस्राणि १००००० जीवति
७, दशलक्षमुहूर्तानि अशीनिमुहूर्तसहस्राणि जीवन् देह-
धारी चत्वारि उच्छ्वासकांठिशतानि सप्तकोटिः अष्टवत्वा-
रिंशच्छूनसहस्राणि चत्वारिंशत्सहस्राणि च ४०७४८३००००
जीवति देहभृत् ८ । तं० ।

(५) आयुश्च सप्तधा भिद्यते । तद्यथा—

अञ्जवसाणनिमित्ते, अहारे वेयणापराधाए ।

फासे आणापणू, सत्तविहं भिज्जए आउं ॥ २०४१ ॥

अतिहर्षविषादाभ्यामधिकमवसानं चिन्तनमध्यवसानं त-
स्माद्विद्यते-खण्ड्यत-उपक्रम्यते आयुः-अनिशयेन हृदयसं-
रोधात् । अथवा-रागस्नेहभयभेदाध्यवसानं विधा, तस्मा-
दायुर्भिद्यते (विशेष०) निमित्तं दण्डकशादिकं वदयति, तत्र
च सत्यायुर्भिद्यते । तथा-आहारो समग्रिके अभ्यवहते, वे-
दनायां, चातिशयवत्यां, शिरोऽक्षिकुक्ष्यादिप्रभवायां, परा-
घाते च गर्त्तपातादिसमुत्थं, तथा-स्पर्शे भुजङ्गादिसंबन्धिनं,
तथा-प्राणोपानयोश्च निरोधे सत्यायुर्भिद्यते । इति एवं सप्त-
विधं-सप्तभिः प्रकारैः प्राणिनामायुर्भिद्यत-उपक्रम्यते इति ।
विशेष० ।

एतेषां क्रमेणोदाहरणानि । तत्र रागाद्यध्यवसानेन

क्षीयते आयुः—

“ एकस्य कस्यचिद् गावो, द्वियन्ते स्म मलिम्लुवैः ।

चालनाय गवां जग्मुः, पत्तयस्तस्कराननु ॥ १ ॥

चालना चालयित्वा गो-स्तत्रैकं स्तरुणः पुमान् ।
गृहीताङ्ग इवानङ्ग-स्तपिनो ग्राममध्यगात् ॥ २ ॥
तत्रैका ग्रामतरुणी, तमपीप्यत्पयः परम् ।
शिरं धूनयतोऽप्यस्य, निवृत्त्यै न न्यवर्त्तत ॥ ३ ॥
स उन्थाय युवा यासी-त्सा तु तद्भूमोहिता ।
अनुगगमहाधूर्त्त-क्षिप्तचूर्णैव तद्वशा ॥ ४ ॥
निधर्यायन्ती तमवास्थात्, तन्मयत्वमिवेयुषी ।
अदृश्यत्वं गते तस्मिन्-स्तस्याः प्राणास्तमन्वगुः ॥ ५ ॥”

स्नेहाध्यवसानेनाप्यायुः क्षीयते—

“ एकस्य वणिजो यूतः, प्रेयसी प्रौढयौवना ।
द्वयौगपि तयोः स्नेहः, काऽपि वाचामगोचरः ॥ १ ॥
स वाणिज्याय गत्वाऽथ, प्रत्यावृत्तः समं प्रयति ।
एकाहं निजावासं, यावत्तावत्पुष्परम् ॥ २ ॥
यस्याश्चिन्तयामासुः, स्नेहः सत्योऽनयोर्न वा ।
पूर्वमेकस्तेनां गत्वा, तस्य कान्तामवोचत ॥ ३ ॥
मृतस्तव पनिर्भद्र !, श्रुत्वा वज्राहतं व सा ।
सत्यं सत्यमिदमिति, पृष्ठा वारधयं मृता ॥ ४ ॥
तन्स्वरूपं च वणिजे, कथितं साऽपि तत्क्षणात् ।
एकोऽपि प्राप पञ्चत्व-मेवं प्रेम्णायुपः क्षयः ॥ ५ ॥”

भयाध्यवसानेनाप्यायुः क्षीयते, यथा—

“ नगरी द्वारवत्यामी-त्मवां स्वर्णमयालया ।
अन्नः समुद्रमौर्वाग्नि-भेज यत्प्रतिविम्बनाम् ॥ १ ॥
जंतुं पौगाङ्गनाम्यन्दून्, यत्र स्वप्रतिपत्थिनः ।
स चन्द्रमेनश्चन्द्राऽऽप्तात्, शालशीपावलीमिषात् ॥ २ ॥
वासुदेवोऽभवत्तत्र, वसुदेवनृपाङ्गजः ।
देवकीकुक्षिकामार-कलहंसः क्षितीश्वरः ॥ ३ ॥
द्विपः पौरुषवन्तोऽपि, यद्वलैरवनाः कृताः ।
सृष्ट्यस्यासकरणा-जिह्वं सृष्टाणि तैः स्फुटम् ॥ ४ ॥
सुतं स्तनंधयं धाप-यन्तीं स्त्रीं वीक्ष्य काञ्चन ।
अधूर्तिं देवकी चक्रे, पृष्टाग्निष्टारिणा क्षणात् ॥ ५ ॥
अधूर्तिं किं विधत्सेऽयम् !, तयोर्लं जान जातु मे ।
तनूजन न वत्ताज—पयः केनाप्यपीयत ॥ ६ ॥
वासुदेवोऽवदन्मातः !, मा कार्षीस्त्वमिहाधूर्तिम् ।
कारायिष्यामि ते पुत्र-प्राप्तिमाराधय देवनाम् ॥ ७ ॥
देवताऽऽराधिताऽवादी-द्विषः सुनुर्भविष्यति ।
अभूच्च तनुभूतस्या, नान्यथा देवनाचचः ॥ ८ ॥
गजसुकुमाल इति, नाम चक्रे कृतात्सवम् ।
सुनां सोमिलविप्रस्य, स युवा पर्यण्णयत ॥ ९ ॥
सोऽन्येषुः स्वामिनो नेमेः, श्रुत्वा धर्ममभूद् वती ।
विजहं स्वामिना मार्द्धं, सेष्यस्तसिन्नभूद् द्विजः ॥ १० ॥
क्रमेण प्रभुभिः साकं, द्वागिकां पुनरगमत् ।
प्रभुं पृष्ठा पितृवने, कायोत्सर्गेण संस्थितः ॥ ११ ॥
तथास्थं तत्र दृष्ट्वा नं, रुष्टो दुष्टो द्विजस्ततः ।
निवेश्य कण्टकं मूर्ध्नि, चित्नाङ्गारैरपूरयत् ॥ १२ ॥
तत्कष्टं सहमानस्यो-त्पन्नं केवलमुज्ज्वलम् ।
अन्नकृत्केर्वालत्वेन, तदैव प्राप निर्वृतिम् ॥ १३ ॥
विष्णुः प्रातः प्रभुं नत्वा, साधून्वापृच्छदृच्छधीः ।
क मे वन्धुः प्रभुः साह, निश्यस्थात्प्रातमां बहिः ॥ १४ ॥
वासुदेवो गतस्तत्र, परासुमवलोक्य तम् ।

कुपितः प्रभुमप्राची-त्केनामारि प्रभुर्जगौ ॥ १५ ॥
 विशन्तं स्वां पुरीं दृष्ट्वा, यस्य शीर्षं स्फुटिष्यति ।
 कुटुम्बं प्रेष्य विप्रोऽपि, स्वयं याचधिरिति सः ॥ १६ ॥
 तावद् दृष्टो विशन् विष्णु-स्तनोऽतिभयसंभ्रमात् ।
 ययौ पतितवत्कुम्भ-स्तन्मुण्डं शतम्बुडताम् ॥ १७ ॥
 आ० क० १ अ० । आ० म० । (विस्तरनां गजसुकुमारक-
 या- 'गजसुकुमाल' शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यते)
 निमित्तादप्यायुः क्षीयते, तद्यानेकधा—

दंड-कस-सत्थ-रज्जू, अग्नी-उदगपडणं विमं बाला ।
 सीउण्हं अरइ भयं, सुहा पिवासा य वाही अ ॥ ७२५ ॥
 मुत्तपुरीसनिरौहे, जिन्नाजिन्ने अ भोअणे बहुमो ।

धंसण धोलण पीलण, आउस्स उवकमा एए ॥ ७२६ ॥
 बरह कप शरत् रज्जवः अग्न्युदकयोः पतने विप्रे व्यालाः-स-
 र्पाः शीतोष्णम् अरतिभयं क्षुत्पिपासा च व्याधिश्च मूत्रपुरीष-
 निरोधः जीर्णाजीर्णं च भोजने बहुशः धर्षणं चन्दनस्येव घोलनं
 अक्रुष्टाशुलिभ्यां यूकाया इव पीडनमिदवादेरिव आयुष उ-
 क्रमरूपत्वादुपक्रमा एते । कारणे कार्यापचाराद् यथा तण्डु-
 लान्वयति पर्जन्यः, यथा च-आयुर्धृतम् । (आ० क० १ अ०)
 कथं दग्दादय उपक्रमहेतव इति चेत्, उच्यते-दण्डेन गाढ-
 मभिघातं, कशया-शस्त्रमृगादिना, रज्ज्या गलादौ बन्धं,
 अग्निना परिदाहे, उदके सर्वस्त्रोतसामन्तः पूरणे, विषे भ-
 क्षिते, व्यालाः-सर्पास्तेदशमे, शीतोष्णेन च सम्पर्शने, अ-
 ग्न्या भयेन चान्तर्मनसि पीडासमुत्पन्नौ, क्षुधया अभक्षणे,
 पिपासया हृदयगलनालुशापणे, मूत्रपुरीषनिरोधे शरीरक्षो-
 भतः, जीर्णाजीर्णं नाम अर्द्धजीर्णं तस्मिन् सति अनेकशो भो-
 जने रसोपचयात्, धर्षणं-चन्दनस्येव घोलनम्-अक्रुष्टाशु-
 लिर्गृहीतचाल्यमानयूकाया इव तस्मिन्, पीडनमिदवादेस्तस्मि-
 न्नापि सति, भिद्यते आयुस्त्वित्ये सर्वेऽप्युपक्रमहेतवः । (आ०
 म० १ अ० ॥ ७२५ ॥ ७२६ ॥ गाथाटी०) नन्वय्यवसानादीन्यपि नि-
 मित्तान्येवायुषोऽपक्रमस्य तत्कोऽत्र भेदः ? सत्यं, किं (नवान्त)
 त्वितरेतरविचित्रोपाधिभेदेन भेदाद्विस्तरप्रत्ययविनयानुग्रहा-
 र्थत्वाद्वा न द्वयोः । विशेष० २०४३ गाथाटी० ।

आहारादिमिग्न्यायुर्भिद्यते—

“बटुरेको दिने कृत्वा, वारानप्रादशशनम् ।
 शूलैश्च म्रियते स्माशु, मृतश्चान्यः क्षुधा पुनः ॥ १ ॥
 दृग्बेदनादिभिर्जाता, भूयांसोऽपि गतायुषः ।
 विद्युद्वाद्युपघाताच्च, श्रूयन्ते बहवो मृताः ॥ २ ॥
 स्पर्शोऽप्यायुः क्षयाय स्या-द्यथा त्वग्विषभोगिनः ।
 स्त्रीरत्नस्येव संस्पर्शो, यदि वा चक्रवर्तिनः ॥ ३ ॥
 ब्रह्मदत्ते मूर्ति प्राप्ते, द्वादशे चक्रवर्तिनि ।
 स्त्रीरत्नं तत्पुतोऽवादी-द्भोगान् भुङ्क्त्व मया सह ॥ ४ ॥
 तयोक्तं न मम स्पर्शः, सद्यस्ते चक्रिणं विना ।
 तं प्रत्याययितुं वाजी, मुख्याद्यावत् कटिं तथा ॥ ५ ॥
 स्पृष्टः करेण तत्कालं, गलद्वेतः क्षयान्मृतः ।
 तथाऽप्यप्रत्यये तस्य, कृत्वा लोहमयं नरम् ॥ ६ ॥
 परिवरेभे सरन्ते च, दैवादाशु व्यलीयत ।
 ततोऽभूत्प्रत्ययस्तस्य, दृष्टं को वा न मध्यते ॥ ७ ॥
 प्राणापानानुरोधेऽपि मृत्युर्भवति देहिनाम् ।

यश्चाऽऽदी मार्यमाणानां, क्षागानामिव, यासिकैः ॥ ८ ॥”
 आ० क० १ अ० ।

आह—जति आयुर्वंधो उवकमिजति । तेण कयविष्प-
 णासो, अकयवभागमो य होइ । कहं जेण वाससयं आयुवं
 वद्धं सो तं सबवं आयुवंधं न भुजति, जहा तेण कयविष्प-
 णासो तस्स य तत्थ मारिक्कए जं उरमउरति तेण अकय-
 भागमो भवति । एस यदि दोसो भवति तो गुत्थि मांक्खो
 मांक्खगया वि पटंतु । उच्यते नाणस्स कथमुपालंभः पक्कां
 वि दांसां न भवति । कहं जेण तं सबवं वेदंति । कहं पलाल-
 चट्टिदिट्टेनसाहणा, जहा-पलालवट्टी द्दथसयदीहा अंते
 पद्दाधिया चिरेण डक्कनि । पुजिया तक्कणा चेव डक्कति ।
 एसो स उवण्णतो । अहवा-अग्निक्कयाधिनिदर्शनात् फल-
 पाचननिदर्शनाच्चेति । आ० चू० १ अ० । यथा वर्षशतोप-
 भोगाय कालितं धान्यं भस्मकव्याधिपीडितस्याल्पेनापि
 कालेनापि भुज्जानस्य न कृत्तनाशो, नाप्यकृताभ्यागमस्तद्वद-
 प्रापीति । तथा चाह भाष्यकारः—

“कस्मोयकामिजइ, अपत्तकालमि जइ ततो पत्ता ।

अकयागमकयनासा, मांक्खाणासासया दोसा ॥ २०४७ ॥
 न य दीहकालियस्स वि, नासां नस्साणुभूतो विष्पं ।
 वट्टुकालाहारस्स च, दुयमविगयरंगिणो भागो ॥ २०४८ ॥
 सबवं व पदेसतया, भुजइ कम्ममणुभावतो भइयं ।
 तेणवसाणुभवे, के कयनासादयो तस्स ॥ २०४९ ॥
 किंचिदकालं वि फलं, पाविजइ पचए य कालेणं ।
 तद कम्म पाइजइ, कालेण य पचए अन्नं ॥ २०५० ॥
 जइ वा दीहा रज्जू, डक्कइ कालेण पुजिया विष्पं ।
 विततो पडओ सुस्सइ, पिडीभूतो उ कालेणं ॥ २०५१ ॥”

(विशे०) (असां गाधानां व्याख्या 'उवक्रमकाल' शब्देऽ-
 स्मिन्नेव भागे करिष्यते) इत्यादि, ततो यथोक्तदोषानुप-
 पत्तिरिति । आ० म० १ अ० । आयुश्च सोपक्रमायुषामेव
 भिद्यते, न निरुपक्रमायुषाम् । आ० चू० १ अ० । आव० ।
 (आयुर्दि द्विविधम्)-सोपक्रमायुषां सोपक्रमम्, निरुप-
 क्रमायुषां निरुपक्रमम् । यदा ह्यसुमान् स्वायुषस्त्रिभागे त्रि-
 भागत्रिभागे वा जघन्यत एकेन द्वाभ्यां चात्कृष्टतः सप्तभि-
 रष्टभिर्वा वर्षरन्तर्मुहूर्तप्रमाणेन कालेनात्मप्रदेशरचनानादि-
 कान्तर्वर्तिनः आयुष्कर्मवर्गणापुद्गलान् प्रयत्नविशेषेण वि-
 धत्ते तदा निरुपक्रमायुर्भवतीति, अन्यदा तु-सोपक्रमायुष्क
 इति । आच्चा० १ शु० २ अ० १ उ० ६३ सूत्र । (आयु-
 ष्कोपक्रमस्याऽपि यथायुष्कोपक्रमकालताम् 'उवक्रमकाल'
 शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

(सोपक्रमायुषो निरुपक्रमायुषश्च यथा)—

जीवा णं भंते ! किं सोवकमाउया, गिरुवकमाउया ? गोय-
 मा ! जीवा सोककमाउया वि, गिरुवकमाउया वि । खेर-
 इया णं पुच्छा, गोयमा ! खेरइया णो सोवकमाउया, गि-
 रुवकमाउया वि । एवं० जाव थणियकुमारा पुढवीकाइया ज-
 हा जीवा । एवं० जाव मणुस्सा वाणमंतरजोइसियवेमाणि-
 या; जहा खेरइया । (सूत्र-६८५)

‘जीवाणमि’ त्यादि-‘सोवक्कमाउय’ त्ति-उपक्रमणमुपक्रमः-
अप्राप्तकालस्यायुषो निर्जरणं तेन सह यत्तत्संप्रक्रमं तद्वत्
विधमायुषेयां तं तथा । तद्विपरीतास्तु निरुपक्रमायुषः । इह
गाथे-‘देवा नेरइया वि य, असंखवासाउया य तिरिमणुया ।
उत्तमपुरिसा य तहा, चरिमसरीरा य निरुवकमा ॥ १ ॥

सेसा संसारत्था, हवेज्ज सोवक्कमा य इयरे य ।
सोवक्कमनिरुवक्कम-भेओ भणिओ समासेण ॥ २ ॥ ”
भ० २० श० १० उ० ।

नेरइया देवा असंखज्जवासाउया तिरिया मणुया य उत्तम-
पुरिसा ‘चरिमसरीर’ त्ति-सेसा भविया देवा णारया । ‘असं-
खज्जवासाउया य’ छम्मासंसेसाउया आउगाणि वंघंति ।
परभविआयुआणि सेसनिभागे सेसाउया जे निरुवक्कमा जे
ते सोवक्कमा मेत्ते सिय तिभागसेसाउया परभविआयुयं प-
कर्णेति । सिय तिभागतिभागावमेमाउया सिय तिभागसे-
साउया पकर्णेति । कोऽनयोः प्रतिविशेषः । इमाणं मेनिवायो
तिव्वा इमाणं सो सिदिलो सोवक्कमस्स उववन्नमेत्तस्स आ-
रद्धं जत्थ रुद्धति तत्थ उयट्टिज्जति । निरुवक्कमेणं अवस्सं नं
ठाणं पावियव्वं तिभागे वीप्सार्थः अण्णेगे तिभागा होति । याव
तिण्हि आयुयं भागं देति जे एगम्मि भाए वट्टति तत्थ अ-
भावतो जे जीविअसंखज्जपविट्टे सव्वनिरुद्धो स आउतो स
मव्वमहंतीए आउयवंधगट्टाए तीसेणं आउयवंधगट्टाए चरि-
मकालसमयम्मि वट्टमोणं जहट्टियं सो अपज्जत्तगनिव्वत्ति
निव्वत्तति । एयस्स भागस्स हट्टा ण तर्गति आउयं । वधिउं
तेण य सव्वजीवाणं आउवंधा । अण्णाभागाभिनिव्वत्तिउं तं
सो अतोमुहुत्तिओ आवलियाए वि । आ० चू० १ अ० ।

(७) आयुषोऽल्पायुर्दीर्घायुरशुभदीर्घायुः शुभदीर्घायुरि-
त्यादिका बहवो भेदास्तथा कारणानि च । तत्राल्पायुष्कार-
णानि यथा—

कहं णं भंते ! जीवाः अप्पाउयत्ताए कम्मं पगरेति
गोयमा ! । (सूत्र २०४+) (भ० ५ श० ६ उ०) तिहिं
ठाणेहिं जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पगरेति, तं जहा-
पाणे अइवाइत्ता भवइ, मुसंवइत्ता भवइ, तहारुवं स
मणं वा माहणं वा अफासुएणं अण्णसण्णिजेणं असण्णपाण-
खाइमसाइमेणं पडिलाभिच्चा भवइ, इव्हेएहिं तिहिं ठाणे-
हिं जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पगरेति । (सूत्र-१२५ X)
स्था० ३ ठा० १ उ० ।

‘अप्पाउयत्ताए’ त्ति-अल्पायुष्कतायै अल्पजीवितव्य-
निबन्धनमित्यर्थः । (भ०) अथवा-अल्पमायु-जीवितं यस्या-
सावल्पायुष्कस्तद्भावस्तत्ता तथा कर्म्मोयुल्लङ्घणं प्रकुर्वन्ति
बध्नन्तीत्यर्थः । तद्यथा-प्राणान्-प्राणिनोऽतिपातयित्तेति
शीलार्थवृत्तन्तमिति कर्मणि द्वितीयंति प्राणिनां विनाशन-
शील इत्यर्थः । एवंभूतो यो भवति, एवं मृषावादवक्ता यश्च
भवति, तथा-तेप्रकारं रूपं-स्वभाषो नपथ्यादि वा यस्य स

तथारूपो दानोचित इत्यर्थः । (स्था०) (‘समखा’ दिप-
दानां व्याख्या स्वम्ब शब्दे) प्रतिलम्भयिता लाभवन्तं क-
रोतीत्येवं शीलो यश्च भवति । (स्था०) ‘पडिलाभिच्चा’ त्ति-
प्रतिलभ्य लाभवन्तं कृत्वा (भ०) तंऽल्पायुष्कतया कर्म कु-
र्वन्तीति प्रक्रमः ‘इव्हेएहिं’ त्ति-इत्येतैः प्राणातिपातादिभि-
रुक्तप्रकारैस्त्रिभिः स्थानैर्जीवा अल्पायुष्कतया कर्म प्रकुर्व-
न्तीति निगमनमिति । इह च प्राणातिपातयित्रादिपुरुष-
निर्देशेऽपि प्राणातिपातादीनामेवाल्पायुर्बन्धनिबन्धनत्वेन
तत्कारणत्वमुक्तं द्रष्टव्यमिति । इयं चास्य सूत्रस्य भावना-
अध्यवसायविशेषण एतत्त्रयं यथोक्तफलं भवतीति (स्था०)
अथवेदांपत्तिकी अल्पायुष्कता ग्राह्या, यतः किल जिनाग-
माभिसंस्कृतमतयो मुनयः प्रथमवयसं भोगिनं कञ्चन मृतं
दृष्ट्वा चक्रारो भवन्ति । नूनमनेन भवान्तरे किञ्चिदशुभं प्रा-
णिवातादि चासौवनमकल्पं वा मुनिभ्यो दत्तं येनायं
भोग्यप्यल्पायुः संवृत्तः इति । (भ०) अथ वा-यां हि जीवो
जिनादिगुणपक्षपातनया नत्पूजाद्यर्थं पृथिव्याद्यारम्भेण
न्यासापहारादिना च प्राणातिपातादिषु वर्तते तस्य स-
रागसंयमनिरवद्यदाननिमित्तायुष्कापेक्षयमल्पायुष्टा स-
मवसेयेति । अथ-नैतदेवं निर्दिशपणत्वात् सूत्रस्य अल्पायु-
ष्कस्य लुल्लकभवग्रहणरूपस्यापि प्राणातिपातादिहेतुता यु-
ज्यमानत्वाद्, अतः कथमभिधीयत सविशेषणप्राणाति-
पातादिवर्त्ती जीव आपत्तिकी चाल्पायुष्कतेति ? उच्यते-
अविशेषणत्वेऽपि सूत्रस्य प्राणातिपातादिनिशेषणमवश्यं
वाच्यं यत इतस्तुनीयसूत्रे प्राणातिपातादित एवाशुभदी-
र्घायुष्टां वक्ष्यति । न हि समानहेतोः कार्यवैषम्यं युज्यते,
सर्वत्रानाश्वासप्रसङ्गात् । तथा-“समणोवासयस्स णं भंते !
तहारुवं समणं वा माहणं वा अफासुएणं अण्णसण्णिजेणं
असण्णपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभमाणस्स किं कज्जइ ?,
गोयमा ! बहुनरिया से निज्जरा कज्जइ, अण्णतगए से
पावे कम्मं कज्जइ” इति भगवतीवचनध्वन्यादवसीयत ।
नैवेयं लुल्लकभवग्रहणरूपाऽल्पायुष्टा, न हि स्वल्पपापबहु-
निर्जरानिबन्धनस्यानुष्ठानस्य लुल्लकभवग्रहणनिमित्तता स-
म्भाव्यने जिनपूजायुष्ठानस्यापि तथा प्रसङ्गात् । अथाऽ-
प्रासुकदानस्य भवतृक्काल्पायुष्टा, प्राणातिपातमृषावाद-
योस्तु लुल्लकभवग्रहणमेव फलमिति, नैतदेवम्-एकयोग-
प्रवृत्तत्वाद्, अचिरुद्भत्वाच्चेति । अथ मिथ्यादृष्टिभ्रमग्राह्य-
णानां यदप्रासुकदानं ततो निरुपचरितैवाल्पायुष्टा युज्यते,
इनगभ्यां तु को विचार इति ? नैवम्, अप्रासुकतेनैतं तत्र
विशेषणस्यानर्थकत्वात् । प्रासुकदानस्याप्यल्पायुष्कफल-
त्वाविरोधात्, उक्तञ्च-भगवत्याम्-“समणोवासयस्स णं
भंते ! तहारुवं असंजय अचिरय अप्पडिहय अप्पञ्चक्खाय
पावकम्मं फासुएण वा अफासुएण वा एसणिजेण वा
अण्णसण्णिजेण वा असणं पाणं खाइमं साइमं पडिलाभे-
माणस्स किं कज्जइ ?, गोयमा ! एतंसो पावं कम्मं कज्जइ नो
से काइ निज्जरा कज्जइ” त्ति । यच्च पापकर्मण एव कारणं
तदल्पायुष्टाया अपि कारणमिति, नन्वेवं-प्राणातिपात-
मृषावादावप्रासुकदानं च कर्त्तव्यमापन्नमिति ? उच्यते-
आपद्यतां नाम भूमिकापेक्षया को दोषः । (स्था०)
यतो यतिधर्माशक्तस्य गृहस्थस्य द्रव्यस्तवहारेण प्राणा-

नोट—१-(देवा नैरयिका अपि, चासंख्यवर्षायुषश्च तिर्यग्मनुजा उत्त-
मपुरुषश्च तथा नरमशरीरश्च निरुपक्रमाः ॥ १ ॥ रोषाः संसारत्था भवेयुः
सोपक्रमायुष इति च सोपक्रमनिरुपक्रमभेदो भविष्य समासेन ॥ २ ॥)

तिपातादिकमुक्तमेव प्रवचने (भ०) “अधिका-
रिवशाच्छास्त्रे, धर्मसाधनमन्विष्यति । व्याधिप्रति-
क्रिया तुल्या, विज्ञेया गुणदाययोः ॥ १ ॥” तथा च शृ-
हियं प्रति जिनभवनकारणफलमुक्तम् । “एतदिह भाव-
यज्ञः, सदृग्दृष्टो जन्मफलमिदं परमम् । अभ्युदयाविच्छि-
त्त्या, नियमादपवर्गशीजमिति ॥ १ ॥ तथा-“मन्त्रं जि-
णपूयाप, कायवहो जह वि होइ उ कहिं वि । तह वि तहिं
परिसुद्धा, गिहीण कूवाऽऽहरणजंगा ॥ १ ॥ असदरं-
भपवत्ता, जं च गिही तेषु नेसि विज्ञेया । तन्निव्यक्ति
फल धिय, एसा परिभावणीयमिदं ॥ २ ॥ इति । दानाधि-
कारं तु श्रूयते हि द्विविधाः भ्रमणोपासकाः-संविज्ञभावि-
ता, लुब्धकदृष्टान्तभाविताश्चेति । यथोक्तम्- “संविग्गभा-
वियाणं, लोद्धयदिठेतभाविताणं च । मुत्तूण खेतकाले,
भावं च कहिति सुद्धत्थं ॥ १ ॥ इति । तत्र लुब्धकदृष्टा-
न्तभाविता यथा कथञ्चिदिति संविज्ञभावितास्त्वौचि-
त्येनेति । तच्चेदम्-“संथरगुमिअ सुज्जं, देणह वि गिणहन-
याण हिंय । आउरदिट्ठेणं, तं चय हिंय अनंथरणे ॥
१ ॥ इति । तथा-“नायगयाणं कण्णज्जाणं अन्नपाणाणं
वन्नाणं देसकालसज्जासकारजम्मज्जुं” इत्यादि कचित् पाणं
अइवाइत्ता मुसं वइत्ता ” इत्येवं भवति शब्दवज्ज्या वाचना,
तत्रापि स एवार्थः, क्त्वाप्रत्ययान्तता व्याख्येया, प्राणान-
तिपात्य मृषोक्त्वा भ्रमणं प्रानलम्भ्य अल्पायुष्या कर्म बध्ने-
न्तीति प्रक्रमः । शेषं तथैव । (स्था०) अथ वेदाप्रासुकदान-
मल्पायुक्ततायां मुख्यं कारणम्, इतरे तु सहकारिकारणं
इति व्याख्येयं प्राणानतिपातनमृषावादनयोर्दानविशेषण-
त्वात्, तथाहि-(भ०) प्राणानतिपात्याधार्म्यादिकरणतो
मृषाक्त्वा भाः साधो ! स्वार्थसिद्धिमिदम्भक्तादि कल्पनीय-
मकल्पनीयं वा न शङ्का कार्येत्यादि, ततः प्रतिलम्भ्य तथा
कर्म कुर्वन्तीति प्रक्रमः । इह च इत्यस्य विशेषणत्वेनैकस्य
विशेष्यत्वेन त्रिस्थानकत्वमवगन्तव्यम् । गम्भीराशेन्द्रं सूत्र-
मताऽप्यथाऽपि भावनीयमिति । स्था० ३ ठा० १ उ० । भ० ५
श० ६ उ० ।

दीर्घायुष्कारणानि यथा—

तिहिं ठाणेहिं जीवा दीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति, तं ज,
हा-गो पाणे अइवाइत्ता भवइ, गो मुसंवइत्ता भवइ, तहा-
रूवं समणं वा माहणं वा फासुएसणिज्जेणं असणपाणखा-
इमसाइमेणं पमिलाभेत्ता भवइ, इच्चेएहिं तिहिं ठाणेहिं
जीवा दीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति । (सूत्र-१२५×) (स्था०
३ ठा० १ उ०)

अल्पायुक्तताकारणान्युक्तानि, अघुनैतद्विपर्ययस्यैतान्येव वि-
पर्ययस्तथा कारणान्याह-“तिहिं” इत्यादि, प्राग्वदवसेयं, नवरं
‘दीहाउअत्ताए’ ति-शुभदीर्घायुष्यायै शुभदीर्घायुष्या वेति
प्रतिपत्तव्यम् । (स्था०) ‘कहन्नमि’ त्यादि, भवति हि जी-
वदयादिमतो दीर्घमायुयतोऽत्रापि तथैव भवन्ति दीर्घायुषं
दृष्ट्वा वक्तारो जीवदयादि पूर्वं कृतमनेन तेनायं दीर्घायुः संवृत्त-
स्तथा सिद्धमव घडादिचिरनेदीर्घमायुः (भ०) प्राणानतिपा-
तविरत्यादीनां दीर्घायुषः शुभस्यैव निमित्तत्वात् । उक्तञ्च-

“महवय अणुवपहिं, बालनवा कामनिज्जराए य । देवा-
उयं निबंधइ, सम्महिदी य जो जीवा ” ॥ १ ॥ तथा-“प-
यइए नणुकसाओ, दाणरओ सीलमंयमविहणो । मज्झिम-
गुणोहे जुनो, मणुयाउयं वंधए जीवा ” ॥ २ ॥ देवमनुष्या-
युयी च शुभे इति । तथा भगवत्यां दानमुद्दिश्योक्तम्-“मम-
णावासयस्स णं भंने ! तहारूवं समणं वा माहणं वा फासु-
एसणिज्जेणं असणं पाणं खाइमं साइमं पमिलाभेमाण-
स्स किं कज्जइ, गायमा । एगंतसो निज्जरा कज्जइ, गो से
केइ पावे कम्म कज्जइ” ति । यच्चानिर्जराकारणं तु शुभदी-
र्घायुष्कारणतया न विरुद्धं महाव्रतवदिति । स्था० ३ ठा० १ उ० ॥

अशुभदीर्घायुष्कारणानि यथा—

तिहिं ठाणेहिं जीवा असुभदीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति, तं
जहा-पाणे अइवाइत्ता भवइ, मुसंवइत्ता भवइ, तहा-
रूवं समणं वा माहणं वा हीलेत्ता निंदेत्ता खिसेत्ता ग-
रिहिता अवमाणिता अन्नयरेणं भ्रमणुच्चेणं अपाहिकार-
एणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिला-
भेत्ता भवइ । इच्चेएहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा असुभदी-
हाउअत्ताए कम्मं पगरेंति । (सूत्र-१२५ +)

अन्तरमायुषो दीर्घताकारणान्युक्तानि, तच्च शुभाशुभमिति
तत्रादौ तावदशुभायुर्दीर्घताकारणान्याह-“तिहिं” इत्यादि-
प्राग्वद्, नवरम् । अशुभदीर्घायुष्यायै इति-नारकायुष्कायेति
भावः । तथाहि-अशुभं च तत् पापप्रकृतिरुपत्वात् दीर्घं च
तस्य जघन्यतोऽपि दशवर्षसहस्रस्थितिकत्वादुत्कृष्टतस्तु
त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमरूपत्वात् अशुभदीर्घं तदेवंभूतमायु-
र्जीवितं यस्मात्कर्मणस्तदशुभदीर्घायुस्तद्भावस्तत्ता तस्यै तथा
वेति प्राणान् प्राणिन इत्यर्थोऽतिपातयिता भवति मृषावादी
च वक्ता भवति, तथा भ्रमणकृष्णादीनां हीलनादि कृत्वा
प्रतिलम्भयिता भवतीत्यहरघटना । हीलना तु जात्याद्युद्-
घटनतो निन्दनं मनसा खिसर्गं जनसमक्षं गर्हणं तत्समक्षम्
अपमाननमनभ्युत्थानादिभिः अन्यतरेण-बहूनां मध्ये एक-
तरेण क्वचित्त्वन्यतरेणेति न दृश्यते, भ्रमणोक्तं-स्वरूपतोऽ-
शोभनेन कदम्बादिना अत एवाभीतिकारकणं भक्तिमतस्त्व-
मनोह्रमपि मनोह्रमेव तत्फलत्वादर्थचन्दनाया इव । आर्थ-
चन्दनया हि कुत्समापाः सूर्यकोणकृता भगवते महाधीराय
पञ्चदिनोपपादमासिकक्षपणपारणके दत्तास्तदैव च तस्या
लोहनिगडानि हेममयनूपुरौ सम्पन्नौ केशाः पूर्ववदेव जाताः
पञ्चवर्णविविधरत्नराशामगृहं भूतं सेन्द्रदेवदानधनरनाय-
कैरभिनन्दिता कालेनावातचारित्रा च सिद्धिसौधशिखर-
मुपगतेति । इह च सूत्रे अशुनादिप्रासुकाऽप्रासुकत्वादिना
न विशेषितं हीलनादिकर्तुः प्रासुकादिविशेषणस्य फलविशेषं
प्रत्यकारणान्त्वान्तसरजनितहीलनादिविशेषणानामेव प्रधान-
तया तत्कारणत्वादिति । स्था० ३ ठा० १ उ० । वीरस्य भगवतः
पारणाकारणात् आर्थचन्दनया कृतपुण्याहमित्यादि आर्थ-
चन्दनायाः वृत्तम् ‘अज्जचंदणा’ शब्दं प्रथमभागे गतम्)
वाचनान्तरे तु-“अपासुएणं अणएसणिज्जेणं” ति-दृश्यते
तत्र च प्रासुकदानमपि हीलनादिविशेषितमशुभदीर्घायु-
ष्कारणम्, अप्रासुकदानं तु विशेषित इत्युपदर्शयता “अ-

‘फासुपरणे’ त्यायुष्कमिति प्राणातिपातमृपावादनयोर्दानविशेषणप्रक्षव्याख्यानमपि घटत एव अवज्ञादानेऽपि प्राणातिपातादेर्दृश्यमानत्वादिति । भवति च प्राणातिपातादेरशुभदीर्घायुस्तेषां नरकगतिहेतुत्वाद्, यदाह—“ मिच्छद्दिष्टिमहारंभ-परिग्रहो तिब्वलोभनिस्सीलो । नरयाऽऽयं नियंघइ, पावमई रोहपरिणामो ” ॥ १ ॥ नरकगतौ च विवक्षया दीर्घमेवायुः । भ० ५ श० ६ उ० २०४ सूत्रटी० ।

शुभदीर्घायुष्कारणानि यथा—

तिहिं ठाणेहिं जीवा सुभदीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति, तं जहा-णो पाणे अइवाइत्ता भवइ, णो मुसंवइत्ता भवइ, तहारूवं समणं वा माहणं वा वंदित्ता नमंसित्ता सकारेत्ता सम्माणेत्ता कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासेत्ता मणुत्तेणं पीइकारेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेत्ता भवइ, इच्चेएहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा सुहदीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति । (सूत्र-१२५ +)

उक्तविपर्ययेणाधुनेतरदाह । ‘तिहिं ठाणेहिं’ इत्यादि पूर्ववत् इहापि प्रासुकाऽप्रासुकतया दानं न विशेषितं पूर्वसूत्रविपर्ययत्वादस्य पूर्वसूत्रस्य वा विशेषणतया प्रवृत्तत्वादिति । न च प्रासुकाऽप्रासुकदानयोः फलं प्रति न विशेषोऽस्ति पूर्वसूत्रयोस्तस्य प्रतिपादितत्वात्तस्मादिह प्रासुकैषणीयस्य कल्पप्राप्तवितरस्य चेदं फलमवसेयम् । (स्था० ३ ठा० १ उ० ।) वाचनान्तरे-तु ‘फासुपरणमि’ त्यादि दृश्यते एवेति (भ० ५ श० ६ उ० सूत्र-२०४) अथवा—भावप्रकर्षविशेषादनेषणीयस्यापीदं फलं न विरुध्यते, अचिन्त्यत्वाच्चित्तपरिणतेः सा हि बाह्यस्यानुगुणतयैव न फलानि साधयति भरतादीनामिवेति । इह च प्रथममल्पायुःसूत्रं, द्वितीयं तद्विपक्षः, तृतीयमशुभदीर्घायुःसूत्रं, चतुर्थं तद्विपक्ष इति; न पुनरुक्ततेति । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

अत्राऽपरं सूत्रम्—

समणोवासएणं भंते ! तहारूवं समणं वा फासुएसणिजेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पमिलाभेमाणे किं लब्भइ ?, गोयमा ! समणोवासएणं तहारूवं समणं वा ०जाव पडिलाभेमाणे तहारूवस्स समणस्स वा महाणस्स वा समाहिं उप्पाएइ, समाहिकारेणं तमेव समाहिं पडिलभइ । समणोवासएणं भंते ! तहारूवं समणं वा ०जाव पडिलाभेमाणे किं चयइ !, गोयमा ! जीवियं चयइ, दुच्चयं चयइ, दुक्करं करेइ, दुल्लहं, लहइ बोहिं बुज्जइ, तओ पच्छा सिज्जइ, ०जाव अतं करेइ । (सूत्र-२६४)

‘किंचयइ’ ति-किं ददातीत्यर्थः ‘जीवियं चयइ’ ति-जीविनमिव ददात्यन्नादि द्रव्यं यच्छन् जीवितस्यैव त्यागं करोतीत्यर्थः । जीवितस्येवान्नादिद्रव्यस्य दुस्त्यजत्वादेतदेवाह—‘दुच्चयं चयइ’ ति-दुस्त्यजमेतस्यागस्य दुष्करत्वादेवाह-दुष्करं करोतीति । अथवा-किं त्यजति-किं विरहयति । उच्यते-जीवितमिव जीवितं कर्मणो दीर्घा स्थिति-‘दुच्चयं’ ति-दुष्टं कर्म द्रव्यसंचयम् ‘दुक्करं’ ति-दुष्करमपूर्व-

करणतो ग्रन्थिभेदः, ततश्च-‘दुल्लभं लभइ’ ति-अनिवृत्तिकरणं लभते । ततश्च-‘योहिं बुज्जइ’ ति-बोधि-सम्यग्दर्शनं बुध्यते-अनुभवति । इह च श्रमणोपासकः साधूपासनामात्रकारी ग्राह्यस्तदपेक्षयैवास्य सूत्रार्थस्य घटमानत्वात् ‘त-ओ पच्छ’ ति-तदनन्तरं सिध्यतीति प्राग्बत्, अन्यत्राप्युक्तं दानविशेषस्य बोधिगुणत्वं, यदाह—“ अणुकंपकामणिज्जर-बालतवेदाणविणए ” त्यादि । तद्यथा—“ केई तेणेव भवे-ण णिवुया, सव्वकम्मओ मुक्का । केई तइयभवेणं, सिज्जि-स्संति जिणसगासे ॥ १ ॥ ” इति । भ० ७ श० १ उ० ।

मध्यमायुर्वलदेवादीनां यथा—

तओ मज्जिममाउयं पालयंति, तं जहा-अरहंता, चक्कवट्ठी, वलदेववासुदेवा । (सूत्र-१४३×)

‘मज्जिमे’ ति-मध्यमायुः पालयन्ति वृद्धत्वाभात् । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

(८) आयुष्कर्मणो जीवितहेतुत्वं यथा ।

यावदायुष्कर्म विजृम्भते तावदोपैरतिपीडितोऽपि जीवत्यायुष्कर्मक्षयं च दोषाणामविकृतावपि भ्रियते । न० १ गाथा टी० “ सुरनरतिरिनरयाऊ हडिसरिसं ” (२३ गाथा +) एतन्नायुर्हडिसदृशं भवति । तत्र हडिः-खोडकस्तेन सदृशं तत्तुल्यं, यथा हि राजादिना हडौ क्षिप्तः कश्चिद्यौरादिस्ततो निर्गमनमनोरथं कुर्वाणोऽपि विवक्षितं कालं यावत्तथा भ्रियते तथा नारकादिस्ततो निष्क्रमितुमना अपि तदायुषा भ्रियते इति हडिसदृशमायुः । कर्म० १ कर्म० । (अत्र विशेषतो व्याख्यानम् ‘आउकम्म’ शब्देऽस्मिन्नैव भागे करिष्यते) आयाति स्वकीयावसरे इत्यायुः गतेर्निस्सरितुमिच्छन्नपि जीवो निर्गन्तुं न शक्नोति यस्मिन्सति निगडबद्ध इव तिष्ठतीत्यायुषः स्वभावः । उक्त० ३३ अ० २ गाथा ।

(९) द्विविधमायुर्यथा—

दुविहे आउए पएणात्ते, तं जहा-अद्दाउए चेव, भावाउ-चेव १६ । (सूत्र-८५×)

‘दुविहं’ त्यादि, अद्दा-कालः तत्प्रधानमायुः-कर्मविशेषोऽद्दायुः, भवात्ययेऽपि कालान्तरानुगामीत्यर्थः, यथा-मनुष्यायुः, कस्यापि भवात्यय एव नापगच्छत्यपि तु सप्त-ष्टभवाभात्रं कालमुत्कर्षतोऽनुवर्तत इति, तथा-भवप्रधानमायुर्भवायुः, यद्भवात्यये अपगच्छत्येव न कालान्तरमनुयाति, यथा-देवायुरिति, १६ । स्था० २ ठा० ३ उ० । (यथा-युष्कं पालयन्ति इति ‘आउय’ शब्देऽस्मिन्नैव भागे वक्ष्यते) यथायुष्कवक्ष्यता ‘अद्दाउय’ शब्दे प्रथमभागे द्रष्टव्या) (द्वयोः अजायुष्कमिति ‘अद्दाउय’ शब्दे प्रथमभागे गतम्) (द्वयोः भवायुष्कमिति ‘भवाउय’ शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते) (द्वौ यथायुष्कं पालयन्ति इति, ‘अद्दाउय’ शब्दे प्रथमभागे दर्शितम्) (द्वयोः आयुष्कसंस्वतः इति ‘आउयसंवट्टय’ शब्देऽस्मिन्नैव भागे द्रष्टव्यम्)

जीवानामिह भविकायुः परभविकायुर्यथा । तत्र कियति पूर्वभवायुषि शेषे पारभविकमायुर्बद्धमिति संशयानः पृच्छति—

नेरइया णं भंते ! कइभागावसेसाऽऽउया परभवियाऽऽउयं पकरंति ?, गोयमा ! नियमा छम्मासाऽवसेसाऽऽउया परभ-

विआउयं, पकरंति । एवं असुरकुमाराऽवि ०जाव थणि-
यकुमारा वि । पुढवीकाइया खं भंते ! कइभागावसेसाऽऽ-
उया परभविआउयं पकरंति ? गोयमा ! पुढवीकाइया
दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-सोवक्कमाउया य, निरुवक्कमाउया
य । तत्थ खं जे ते निरुवक्कमाउया ते नियमा तिभागा-
वसेसाउया परभविआउयं पकरंति । तत्थ खं जे ते सो-
वक्कमाउया ते सिय तिभागावसेसाउया परभविआउयं
पकरंति; सिय तिभागतिभागावसेसाउया परभविआउयं
पकरंति; सिय तिभागतिभागतिभागावसेसाउया परभ-
विआउयं पकरंति । आउ-तेउ-वाउ-वणस्सइकाइयाणं, वेइ-
दिय-तेइदिय-चउरिंदियाण वि एवं चैव ॥ पंचिंदियतिरि-
क्खजोणिया खं भंते ! कइभागावसेसाउया परभविआ-
उयं पकरंति ? गोयमा ! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया दु-
विहा पन्नत्ता, तं जहा-संखेज्जासाउया य, असंखेज्जा-
साउया य । तत्थ खं जे ते असंखेज्जासाउया ते नियमा
छम्मासावसेसाउया परभविआउयं पकरंति । तत्थ खं जे
ते संखेज्जासाउया ते दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-सोवक्क-
माउया य, निरुवक्कमाउया य । तत्थ खं जे ते निरुवक्क-
माउया ते नियमा तिभागावसेसाउया परभविआउयं प-
करंति । तत्थ खं जे ते सोवक्कमाउया ते खं सिय तिभा-
गावसेसाउया परभविआउयं पकरंति; सिय तिभागतिभागे
परभविआउयं पकरंति; सिय तिभागतिभागतिभागावसे-
साउया परभविआउयं पकरंति । एवं मणुस्सा वि, वाणमं-
तर-जोइसिय-वेमाणिया जहा नेरइया । दारं । (सूत्र-१४४)

‘नेरइया खं भंते ! कइभागावसेसाउया परभविआउयं वंघं
(पकरंति) ति’ इत्यादि । पाठसिद्धं, तदेवं यद्भागावशेषेऽनुभूय-
मानभवायुपि पारभविकमायुर्वधन्ति तत्प्रतिपादितम् ।
ग्रन्था० ६ पदं । म० ।

नैरयिकादीनां परभविकायुर्वधो यथा—

शेरइया शियमा छम्मासावसेसाऽऽउया परभविआऽऽउयं
पकरंति । एवमसुरकुमाराऽवि. ०जाव थणियकुमारा । अ-
संखेज्जासाउया सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिया शियमं
छम्मासावसेसाउया परभविआउयं पकरंति । असंखेज्जा-
साउया सन्निमणुस्सा शियमं ०जाव पकरंति । वाण-
मंतरजोइसिया वेमाणिया जहा शेरइया । (सूत्र-५३६)

‘नियमं’ स्ति-अवश्यंभावादित्यर्थः । ‘छम्मासावसेसाउयं’
स्ति-परमासा अवशेष-अवशिष्टा यस्य तत्तथा तदायुर्येषां
ते परमासावशेषायुष्काः । परभवो विद्यते यस्मिंस्तत्पर-
भविकं तच्च तदायुश्चेति परभविकायुः प्रकुर्वन्ति—वधन्-
न्ति । असंख्येयानि वर्षाण्यायुर्येषां ते तथा ते च ते संज्ञिनश्च
समनस्काः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेत्यसंख्येयवर्षायुष्कसं-
ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । इह च संज्ञिग्रहणमसंख्येयवर्षा-

युष्काः संज्ञिन एव भवन्तीति नियमदर्शनार्थं न त्वसंख्येय-
वर्षायुषामसंज्ञिनां व्यवच्छेदार्थं, तेपामसंभवादिति । इह च
गाथे—

“निरइसुरअसंखाऊ, तिरिमणुया सेसए उ छम्मासे ।
इगविगला निरुवक्कम-तिरिमणुया आउयनिभागे ॥ १ ॥
अवसेसा सोवक्कम-तिभागनवभागसत्तवीसइमे ।
वंधेति परभवाओ, निययभवे सवजीवा उ” ॥ २ ॥ इति ।
इदमेवान्यैरित्थमुक्कम्-इह तिथ्यगमनुप्या आत्मीयायुषस्तृती-
यत्रिभागे परभवायुषो बन्धयोग्या भवन्ति, देवनारकाः पुनः
परमासे शेष । तत्र तिथ्यगमनुप्यैर्यदि तृतीयत्रिभागे आयुर्व-
धं ततः पुनस्तृतीयत्रिभागस्य तृतीयत्रिभागं शेषं वधन्ति
एवं तावत् संक्षिपन्त्यायुषावत्सर्वजघन्य आयुर्वधकाल उत्त-
रकालश्च शेषस्तथ्यति । इह तिथ्यगमनुप्या आयुर्वधन्त्ययं वा
संक्षेपकाल उच्यते । तथा देवनैरयिकैरपि यदि परमासे शेष
आयुर्वधं तत आत्मीयस्यायुषः परमासंशेषं तावत्संक्षिप-
न्ति यावत्सर्वजघन्य आयुर्वधकाल उत्तरकालश्चावशेषोऽ-
वतिष्ठते इह परभवयुर्देवनैरयिका वधन्तीत्ययमसंक्षेपकालः ।
स्था० ६ ठा० ३ उ० । (परभविकायुष्प्रकारः ‘उववाय’ शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे निरूपयिष्यते)

(१०) प्रत्याख्यानान्प्रत्याख्यानतदुभयनिर्वर्त्तिताऽऽयुष्कत्वं
जीवानाम्—

जीवा खं भंते ! किं पच्चक्खाणनिव्वत्तियाऽऽउया, अपच्च-
क्खाणनिव्वत्तियाऽऽउया । पच्चक्खाणाऽपच्चक्खाणनिव्व-
त्तियाउया ? गोयमा ! जीवा व, वेमाणिया य, पच्चक्खा-
णनिव्वत्तियाउया । तिस्सि वि अवसेसा अपच्चक्खाणिनि-
व्वत्तियाउया । गाहा—

“पच्चक्खाणं जाणइ, कुर्वंति तेणैव आउनिव्वत्ती ।
सपइसुइसम्मि य, एमेए दंडगा चउरो ॥ १ ॥” (सूत्र-२४०)
जीवपदं जीवाः प्रत्याख्यानानादित्रयनिव्वत्तियायुष्का वत्तया, वै-
मानिकपदे च वैमानिका अप्येवं प्रत्याख्यानानादित्रयवतां त-
त्पूपादात् ‘अवसेस’ स्ति-नारकादयोऽप्रत्याख्याननिर्वृत्ता-
युषो, यतस्तेषु तत्त्वेनाविरता एवोत्पद्यन्ते इति । उक्तार्थसं-
ग्रहगाथा—‘पच्चक्खाणं’ मित्यादि, प्रत्याख्यानमिति एत-
दर्थ एको दण्डकः, एवम्-अन्यं त्रयः । म० ६ श० ४ उ० ।

(११) जीवानामाभोगानाभोगनिर्वर्त्तितायुष्कत्वं यथा—
जीवा खं भंते ! किं आभोगनिव्वत्तियाउया, अणाभोग-
निव्वत्तियाउया ? गोयमा ! नो आभोगनिव्वत्तियाउया;
अणाभोगनिव्वत्तियाउया । एवं नेरइया वि, एवं ०जाव
वेमाणिया । (सूत्र-२८४) । म० ७ श० ६ उ० ।

तच्चतुर्विधम्—

चउव्विहे आउए पणत्ते, तं जहा-शेरइयाऽऽउए, ०जाव
देवाऽऽउए ॥ (सूत्र-२६४X)

एति च; याति चेति आयुः-कर्मविशेष इति, तत्र येन निरयभ-
वे प्राणी भ्रियते तन्निरयायुर्वधमन्यान्पि । स्था० ४ ठा० २ उ० ।
अस्यैता एवात्तरप्रकृतयः—

नेरइय तिरिक्खाओ, मणुस्साओ नेहव य ।

देवाओ य चउत्थं तु, आउकम्मं चउत्थिहं ॥ १२ ॥

उत्त० ३३ अ० । प्रव० । (अस्या गाथाया व्याख्या 'कम्म' शब्दं तृतीयभागे १६ अधिकागङ्गे करिष्यते) ।

(१२) अनन्तरोपपन्नकादीनां नैरयिकादीनामायुस्तद्वन्धश्च-
शेरइया शं भंते ! किं अणंतरोववणगा, परंपरोववणगा,
अणंतरपरंपरअणुववणगा ? गोयमा ! शेरइया शं अणं-
तरोववणगा वि, परंपरोववणगा वि, अणंतरपरंपर-
अणुववणगा वि । से केणऽट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ ०जाव
अणंतरपरंपरअणुववणगा वि ? गोयमा ! जेणं शेरइया
पढमसमअववणगा तेणं शेरइया अणंतरोववणगा ।
जेणं शेरइया अपढमसमअववणगा तेणं शेरइया परं-
परोववणगा । जेणं शेरइया विग्गहगइसमावणगा तेणं
शेरइया अणंतरपरंपरअणुववणगा । से तेणऽट्ठेणं ०जाव
अणुववणगा वि । एवं शिरंतरं ०जाव वेमाणिया । अ-
णंतरोववणगा शं भंते ! शेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्ख-
मणुस्सदेवाउयं पकरेंति ? गोयमा ! शो शेरइयाउयं प-
करेंति ०जाव शो देवाउयं पकरेंति । परंपरोववणगा शं
भंते ! शेरइया किं शेरइयाउयं पकरेंति ०जाव देवाउयं
पकरेंति ? गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्ख-
जोणियाउयं पि पकरेंति, मणुस्साउयं पि पकरेंति, शो
देवाउयं पकरेंति । अणंतरपरंपरअणुववणगा शं भंते !
शेरइया किं शेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइया-
उयं पकरेंति, ०जाव शो देवाउयं पकरेंति, एवं ०जाव
वेमाणिया । खवरं पंचिदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा य
परंपरोववणगा चत्तारि वि आउयं (पकरेंति) वंधंति
सेसं तं चेव २ ॥

'नेरइया गामि' त्यादि, 'अणंतरोववणगा' ति-न विद्यन्तेऽ-
न्तरं समयादिव्यवधानमुपपन्ने-उपपत्ते येपां ते अनन्तरोप-
पन्नकाः । 'परंपरोववणगा' ति-परम्परा-द्वित्रादिसमयता
उपपन्ने-उपपत्ते येपां ते परंपरोपपन्नकाः । 'अणंतरपरंपर-
अणुववणगा' ति-अनन्तरम्-अव्यवधानं परंपरं च द्वित्रा-
दिसमयरूपमविद्यमानम्-उपपन्नम्-उत्पादो येपां ते तथा ।
एतं च विग्रहगतिकाः, विग्रहगतौ द्विविधस्याप्युत्पादस्या-
विद्यमानत्वादिनि ॥ अथानन्तरोपपन्नादीनाश्रित्याऽऽयुर्वन्ध-
मभिधानुमाह- 'अणंतरे' त्यादि इह चानन्तरं उपपन्नानाम-
नन्तरपरम्परानुपपन्नानां च चतुर्विधस्याप्यायुषः प्रतिषेधोऽ-
ध्येतव्यः । तस्यामवस्थायां तथाविधाध्यवसायस्थानाभावेन
सर्वजीवानामायुषो बन्धाभावात् स्वायुषसिभागादौ च
शेषे बन्धसद्भावात्परम्परोपपन्नकास्तु स्वायुषः परमासे शेषे
मतान्तरेणोत्कर्षतः परमासे जघन्यतश्चान्तर्मुहूर्ते शेषे भव-
प्रत्ययात्तिर्यङ्मनुष्यायुषी एव कुर्वन्तिः नेतरे इति 'एवं
०जाव वेमाणिय' ति-अनेनोक्तालापकवययुक्तश्चतुर्विंशति-
दण्डकोऽध्यतव्य इति सूचितम् । यश्चात्र विशेषस्तं दर्श-
यितुमाह- 'नवरं पंचिदिय' त्यादि ।

अथानन्तरनिर्गतत्वादिना अपरं दण्डकमाह-

शेरइया शं भंते ! किं अणंतरणिग्गया, परंपरणिग्गया,
अणंतरपरंपरअणिग्गया ? गोयमा ! शेरइया शं अणं-
तरणिग्गया वि ०जाव अणंतरपरंपरणिग्गया वि । से
केणऽट्ठेणं भंते ! ०जाव अणिग्गया वि ? गोयमा ! जे
शं शेरइया पढमसमयणिग्गया ते शं शेरइया अणंतर-
णिग्गया । जे शं शेरइया अपढमसमयणिग्गया ते शं शे-
रइया परंपरणिग्गया । जे शं शेरइया विग्गहगइसमावणगा
ते शं अणंतरपरंपरअणिग्गया । से तेणऽट्ठेणं गोयमा !
०जाव अणिग्गया वि, एवं ०जाव वेमाणिया ३ ॥

'शेरइया शं' इत्यादि, तत्र निश्चितं स्थानान्तरप्राप्त्या गतं-
गमनं निर्गतम्-अनन्तरं समयादिना निर्व्यवधानं निर्गतं येषां
तेऽनन्तरनिर्गतास्तं च येषां नरकादुद्भूतानां स्थानान्तरप्राप्ता-
नां प्रथमसमयो वर्त्तते, तथा परम्परं-समयपरंपरया निर्गतं
येपां ते तथा, ते च येषां नरकादुद्भूतानामुत्पत्तिस्थानप्राप्ता-
नां ह्यादयः समयाः । अनन्तरपरम्परानिर्गतास्तु ये नरका-
दुद्भूताः सन्तो विग्रहगतौ वर्त्तन्ते, न तावदुत्पादक्षेत्रमासा-
दयन्ति तेषामनन्तरभावेन; परम्परभावेन चोत्पादक्षेत्रप्राप्त-
त्वेन निश्चयेनानिर्गतत्वादिति ।

अथानन्तरनिर्गतादीनाश्रित्यायुर्वन्धमभिधानुमाह-

अणंतरणिग्गया शं भंते ! शेरइया किं शेरइयाऽऽयं पकरेंति
०जाव देवाऽऽयं पकरेंति ? गोयमा ! शो शेरइयाउयं पक-
रेंति ०जाव शो देवाउयं पकरेंति । परंपरणिग्गया शं भंते !
शेरइया किं शेरइयाउयं पि पकरेंति ०जाव देवाउयं पकरेंति
पुच्छा, गोयमा ! शेरइयाऽऽयं पकरेंति ०जाव देवाउयं
पि पकरेंति । अणंतरपरअणिग्गया शं भंते ! शेरइयपुच्छा,
गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेंति ०जाव शो देवाउयं
पकरेंति । एवं निरवसेसं ०जाव वेमाणिया ४ ॥

'अणंतरे' त्यादि, इह च परम्परानिर्गता नारकाः सर्वा-
णायुषि वधन्ति । यतस्ते मनुष्याः पञ्चन्द्रियतिर्यञ्च एव च
भवन्ति । ते च सर्वायुर्वन्धका एवेति । एवं सर्वेऽपि परम्पर-
निर्गता वैक्रियजन्मानः, औदारिकजन्मानोऽप्युद्भूताः । के-
चिन्मनुष्यपञ्चन्द्रियतिर्यञ्चो भवन्त्यतस्तेऽपि सर्वायुर्वन्धका
एवेति अनन्तरं निर्गता उक्तास्ते च कचिदुत्पद्यमानाः सुखे-
नात्पच्यन्ते दुःखेन वेति दुःखोत्पन्नकानाश्रित्याह- 'नेरइये'
त्यादि ।

अनन्तरखेदोपपन्नकपरम्परखेदोपपन्नकानन्तरपरम्परखेदोप-
पन्नकाणां नैरयिकादीनामायुः-

शेरइया शं भंते ! किं अणंतरखेदोववणगा, परंपरखेदो-
ववणगा, अणंतरपरम्परखेदाऽणुववणगा ? गोयमा ! शे-
रइया ०एवं एएणं अभिलावेणं ते चेव चत्तारि दण्डगा भा-
णियन्वा । (सूत्र-५०२×)

त एव पूर्वोक्ता उत्पन्नदण्डकादयः खदशब्दविशेषिताश्च-
त्वारो दण्डका भणितव्यास्तत्र च प्रथमः-खेदोपपन्नदण्डको,

द्वितीयस्तदायुष्कदण्डकः, तृतीयः खेदनिर्गतदण्डकः, चतुर्थस्तु तदायुष्कदण्डक इति । भ० १४ श० १ उ० ।

(१३) असञ्ज्ञिजीवानामाधुः—

कइविहेणं भंते ! असणियाउए पसुत्ते !, गोयमा ! चउविन्वहे असणियाउए पसुत्ते, तं जहा—शेरइयअसणियाउए, तिरिक्खजोणियाउए, मणुस्सअसणियाउए, देवअसणियाउए ॥ असणीं भंते ! जीवे किं शेरइयाउयं पकरेइ, तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ, मणुस्सदेवाउयं पकरेइ ? गोयमा ! शेरइयाउयं पकरेइ, तिरिक्खमणुस्सदेवाउयं पकरेइ । शेरइयाउयं पकरेमाणे जहण्णं दसवाससहस्साइं उक्कोसिणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पकरेइ, तिरिक्खजोणियाउयं पकरेमाणे जहण्णं अतोमुहुत्तं; उक्कोसिणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पकरेइ, मणुस्साउए वि एवं चेव । देवाउए जहा शेरइयाउए । एयस्स भंते ! शेरइयअसणियाउयस्स तिरिक्खजोणियाउयस्स मणुस्सअसणियाउयस्स देवअसणियाउयस्स कयरे कयरेहिंते ० जाव विसेसाहिए वा !, गोयमा ! सच्चत्थोवे देवअसणियाउए, मणुस्सअसणियाउए संखेज्जगुणे, तिरियाअसणियाउए असंखेज्जगुणे, शेरइयअसणियाउए असंखेज्जगुणे । (सूत्र-२६+)

‘कइविहेणमि’ त्यादि, व्यङ्ग्यनवरं ‘असञ्ज्ञिआउए’ ति-असञ्ज्ञी सन् यत्परभवप्रायोग्यमायुर्वध्नाति तदसंज्ञियायुः । ‘नेरइयअसणियाउए’ ति—नैरयिकप्रायोग्यमसंज्ञियायुः नैरयिकासंज्ञियायुरेवमन्यान्यपि, एतच्चासंज्ञियायुः सम्बन्धमात्रेणापि भवति । यथा भिक्षोः पात्रमतस्तत्कृतत्वत्वत्तण-सम्बन्धविशेषनिरूपणायह—‘असणी’ त्यादि, व्यङ्ग्यं नवरं ‘पकरेइ’ ति-वध्नाति ‘दसवाससहस्साइं’ ति-रत्नप्रभा-प्रथमप्रतरमाश्रित्य ‘उक्कोसिणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं’ ति-रत्नप्रभाचतुर्थप्रतरे मध्यमस्थितिकं नारकमाश्रित्येति, कथं यतः प्रथमप्रसङ्गे दशवर्षाणां सहस्राणि जघन्या स्थितिरुक्त्या नवतिः सहस्राणि । द्वितीये तु दशलक्षाणि जघन्या इतरा तु नवतिर्लक्षाणि । एवैव तृतीये जघन्या इतरा पूर्वकोटी । एवैव चतुर्थे जघन्या इतरा तु सागरोप-मस्य दशभागा । एवञ्चात्र पट्योपमाऽसंख्येयभागो मध्यमायुःस्थितिर्भवति । तिर्यक्सूत्रे यदुक्तम्—“पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं ति” तन्मिथुनकतिरश्चोऽधिकृत्येति ‘मणुस्साउए वि एवं चेव’ ति-जघन्यतोऽन्तर्मुहुत्तम् ; उत्कर्षतः पट्योपमासंख्येयभाग इत्यर्थः, तत्र चासंख्येयभागा मिथुन-कनरानाश्रित्य । ‘देवा जहा नेरइय’ ति-‘देवा’ इति अस-ञ्ज्ञिविषयं देवायुरुपचारतया वाच्यम् ‘जहा शेरइय’ ति-यथा असञ्ज्ञिविषयं नारकायुस्तच्च प्रतीतमेव, नवरं भवनपतिव्यन्तरानाश्रित्य तदवसेयमिति । भ० १ श० २ उ० । प्रज्ञा० ।

(१४) एकान्तवालैकान्तपरिडतवालपरिडतानामाधुर्यथा—
एगंतवालेणं भंते ! मणुस्से किं नेरइयाउयं पकरेइ

तिरिआउयं पकरेइ मणुयाउयं पकरेइ देवाउयं पकरेइ । नेरइयाउयं किच्चा नेरइएसु उववज्जइ । तिरियाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ । मणुयाउयं किच्चा मणुएसु उववज्जइ । देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ ? गोयमा ! एगंत-वालेणं मणुया नेरइयाउयं पि पकरेइ, तिरियाऽऽउयं पि पकरेइ, मणुयाऽऽउयं पि पकरेइ, देवाउयं पि पकरेइ । नेरइ-याउयं पि किच्चा नेरइएसु उववज्जइ । तिरियाऽऽउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ । मणुयाऽऽउयं किच्चा मणुएसु उवव-ज्जइ । देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ । (सूत्र-६३)

एगंतपंडिएणं भंते ! मणुस्से किं नेरइयाउयं पकरेइ ० जाव देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ ? गोयमा ! एगंतपंडिएणं मणुस्से आउयं सिय पकरेइ; सिय शो पकरेइ । जह पकरेइ शो शेरइयाउयं पकरेइ, शो तिरि-याउयं पकरेइ, शो मणुयाउयं पकरेइ । देवाउयं पकरेइ, शो शेरइयाउयं किच्चा शेरइएसु उववज्जइ, शो तिरियाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ, शो मणुयाउयं किच्चा मणुएसु उववज्जइ । देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ । से केणऽट्ठेणं ० जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! एगंतपंडियस्स भंते मणुस्सस्स केवलमेव दो गईओ प-स्थांति, तं जहा—अंतकिरिया चेव, कप्पोववत्तिचा चेव । से तेणऽट्ठेणं गोयमा ! ० जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ।

वालपंडिएणं भंते ! मणुस्से किं नेरइयाउयं पकरेइ ० जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेइ ० जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ । से केणऽट्ठेणं ० जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! वालपंडिएणं मणुस्से तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म, देसं उवरमइ, देसं शो उवरमइ, देसं पच्च-क्खाइ, देसं शो पच्चक्खाइ, से तेणं देसोवरमइ, देसपच्च-क्खाणेणं शो शेरइयाउयं पकरेइ ० जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ । से तेणऽट्ठेणं ० जाव देवेसु उववज्जइ । (सूत्र-६४)

‘एगंतवाले’ त्यादि, एकान्तवालो मिथ्यादष्टिरविरतो वा, एकान्तग्रहणेन मिश्रतां व्यवच्छिन्नति । यच्चैकान्तवालत्वे स-मानेऽपि नानाविधायुर्वन्धनं तन्महाराष्ट्राद्युन्मार्गदेशनादित-नुकपायत्वाऽऽद्यकामनिर्जरादित्येतुविशेषवशादिति, अत एव बालत्वे समानेऽप्यविरतसम्यग्दष्टिर्भूतयो देवायुरेव प्रक-रंति; न शेषाणि, एकान्तवालप्रतिपक्षत्वादेकान्तपरिडतसूत्रं तत्र च—‘एगंतपंडिएणं भंते’ ति—एकान्तपरिडतः साधूः ‘मणुस्से’ ति—विशेषणं स्वरूपज्ञानार्थमेव, अमनुष्यस्यैकान्तपरिडतत्वा-योगात्तद्व्ययोगश्च सर्वविरतेत्यस्याभावादिति । ‘एगंतपंडिए

णं मणुस्से आउयं सिय पकरेइ सिय नो पकरेइ ' ति—स-
म्यक्त्वसप्तके क्षपिते न वध्नात्यायुः साधुः, अर्थात् पुनर्व-
धनानीत्यत उच्यते, स्यात्प्रकरोतीत्यादि क्वलमेव ' दो ग-
इओ पक्षायन्ति ' ति—केवलशब्दः सकलार्थस्तेन साकल्येनैव
द्वे गती प्रक्षायन्ते—अवबुध्येते केवलिना तयोरेव सत्त्वादिति
' अंतकिरिय ' ति—निर्वाणम् ' कप्पोववत्तिय ' ति—कल्पेपु-
अनुत्तरविमानान्तदेवलोकेपूपपत्तिः—उत्पत्तिर्या सैव कल्पोप-
पत्तिका इह च कल्पशब्दः सामान्येनैव वैमानिकदेवाऽऽवासा-
भिधायक इति । एकान्तपरिणेतो द्वितीयस्थानवर्तित्वाद् बाल-
परिणेतस्य बालपरिणेतसूत्रम् । तत्र च—' बालपंडिणं ' ति-
आवकः ' दंस उवरमइ ' ति—विभक्तिविपरिणामात्
देशादुपरमते—विरतो भवति, ततो देशं स्थूलप्राणातिपाता-
दिकं प्रत्याख्याति, वर्जनीयतया प्रतिजानीते । भ० १ श०
६ उ० ।

(१५) क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्यथा—

किरियावादी णं भंते ! जीवा किं शेरइयाउयं पकरेंति,
तिरिक्खजोणियाउयं, मणुस्साउयं पकरेंति ? । गोयमा !
णो शेरइयाउयं पकरेंति, णो तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति ।
मणुस्साऽऽउयं पकरेंति, देवाउयं पि पकरेंति । जइ देवाउयं
पकरेंति । किं भवणवासिदेवाउयं ० जाव वेमाणियदेवाउयं
पकरेंति ? , गोयमा ! णो भवणवासिदेवाउयं पकरेंति, णो
वाणमंतरदेवाउयं पकरेंति, णो जोइमियदेवाउयं, पकरेंति
वेमाणियदेवाउयं पकरेंति ॥ अकिरियावादी णं भंते ! जीवा
किं शेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्ख पुच्छा, गोयमा ! शे-
रइयाउयं पि पकरेंति, ० जाव देवाउयं पि पकरेंति । एवं
अप्पाणियवादी वि, वेणइयवादी वि ।

' किरिये ' त्यादि, ' मणुस्साउयं पि पकरेंति देवाउयं पि प-
करेंति ' ति—तत्र ये देवा नारका वा क्रियावादिनस्ते मनुष्यायुः
प्रकुर्वन्ति, ये तु मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो वा ते देवायुरिति ।

सलेश्यादीनां जीवानां क्रियावाद्यादीनामायुर्यथा—

सलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियावादी किं शेरइयाउयं प-
करेंति पुच्छा, गोयमा ! णो शेरइयाउयं एवं जहेव जी-
वा तहेव सलेस्सा वि चउहिं वि समोसरणेहिं भाणियव्वा ।
कएहलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियावादी किं शेरइयाउयं
पकरेंति पुच्छा, गोयमा ! णो शेरइयाउयं पकरेंति, णो ति-
रिक्खजोणियाउयं पकरेंति, मणुस्साउयं पकरेंति, णो देवा-
उयं पकरेंति ॥ अकिरिया-अप्पाणिय-वेणइयवादी य चत्तारि
वि आउयं पकरेंति । एवं णील्लेस्सा वि । काउलेस्सा वि ॥
तेउलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियावादी किं शेरइयाउयं
पकरेंति ? पुच्छा, गोयमा ! णो शेरइयाउयं पकरेंति, णो
तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति, मणुस्साउयं पि पकरेंति,
देवाउयं पि पकरेंति, जइ देवाउयं पकरेंति तहेव, तेउ-
लेस्सा णं भंते ! जीवा अकिरियावादी किं शेरइयाउयं

पुच्छा, गोयमा ! णो शेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्खजो-
णियाउयं पि पकरेंति, मणुस्साउयं पि पकरेंति, देवाउयं
पि पकरेंति । एवं अप्पाणियवादी वि वेणइयवादी वि
जहा तेउलेस्सा । एवं पम्हलेस्सा वि । सुक्खेस्सा वि
णोयव्वा ॥ अलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियावादी किं
शेरइयाउयं पुच्छा ? , गोयमा ! णो शेरइयाउयं पकरेंति
णो तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति णो मणुस्साउयं पकरेंति
णो देवाउयं पकरेंति ।

' कएहलेस्सा णं भंते ! जीवा ' इत्यादौ ' मणुस्साउयं
पकरेंति ' ति—यदुक्तं तन्नारकासुरकुमारादीनां श्रित्यावसे-
यम् । यतो ये सम्यग्दृष्टयो मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चश्च
ते मनुष्यायुर्न वधन्तीत्येव वैमानिकायुर्वन्धकत्वात्तेषा-
मिति । ' अलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियावादी ' इत्यादि,
अलंश्याः—सिद्धाः अयोगिनश्च ते चतुर्विधमप्यायुर्न वधन्-
तीति । भ० ३० श० १ उ० ।

(१६) कृष्णपाक्षिकादीनां क्रियावाद्यादीनां जीवानामायुर्यथा—

कएहपक्खिया णं भंते ! जीवा अकिरियावादी किं
शेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! शेरइयाउयं पि पकरेंति ।
एवं चउव्विहं पि । एवं अप्पाणियवादी वि, वेणइयवादी
वि ॥ सुक्खपक्खिया जहा सलेस्सा ॥

सम्यग्दृष्ट्यादि क्रियावाद्यादीनां जीवानामायुर्यथा—

सम्मदिट्ठी णं भंते ! जीवा किरियावादी किं शेरइया-
उयं पुच्छा, गोयमा ! णो शेरइयाउयं पकरेंति, णो तिरि-
क्खजोणियाउयं पकरेंति । मणुस्साउयं पि पकरेंति, देवाउयं
पि पकरेंति । मिच्छादिट्ठी जहा कएहपक्खिया ॥ सम्ममि-
च्छादिट्ठी णं भंते ! अप्पाणियवादी किं शेरइयाउयं
पकरेंति जहा अलेस्सा । एवं वेणइयवादी वि ॥

सम्यग्मिथ्यादृष्टिपदे—' जहा अलेस्स ' ति—समस्तायुपि
न वधन्तीत्यर्थः । नारकदण्डके—' किरियावादीणमि ' त्यादौ
यत्त्रैरयिकायुर्देवायुश्च न प्रकुर्वन्ति क्रियावादिनारकास्त-
न्नारकभवानुभावादिव । यच्च तिर्यगायुर्न प्रकुर्वन्ति तत्क्रिया-
वादानुभावादित्यवसेयम् । अक्रियावादादिसमवसरणत्रयं
तु नारकाणां सर्वपदेषु तिर्यग्मनुष्यायुषी एव भवतः । स-
म्यग्मिथ्यात्वे पुनर्विशेषोऽस्तीति नदर्शनायाह—नवरं ' स-
म्मे ' त्यादि, सम्यग्मिथ्यादृष्टिनारकाणां द्वे एवान्तिमे समव-
सरणे स्तः तेषां चायुर्वन्धो नास्त्येव गुणस्थानकस्वभावाद-
तस्ते तयोर्न किञ्चिदपि आयुः प्रकुर्वन्तीति ।

(१७) ज्ञानिनाम् ; अज्ञानिनां ; विभङ्गज्ञानिनाञ्च क्रियावाद्या-
दिजीवानामायुर्यथा—

णाणी आभिणिवोहियणाणी य, सुअणाणी य, ओहि-
णाणी य जहा सम्मदिट्ठी ॥ मणपजवणाणी णं भंते !
पुच्छा, गोयमा ! णो शेरइयाउयं पकरेंति, णो तिरिक्ख-
जोणियाऽऽउयं पकरेंति, णो मणुस्साउयं पकरेंति । देवाउयं
पकरेंति । जइ देवाउयं पकरेइ किं भवणवासी पुच्छा,

गोयमा ! शो भवणवासी देवाउयं पकरेंति, शो वाणमंतर-
देवाऽऽउयं पकरेंति, शो जोइसियवेमाणियदेवाउयं
पकरेंति । केवलणाणी जहा अलेस्सा । अणणाणी ०जाव
विभंगणाणी जहा कएहपक्खिया ॥

सज्जकादीनां क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्यथा—

सण्णासु चउसु वि ०जाव सलेस्सा शो सण्णोवउत्ता
जहा मणपज्जवणाणी ॥

सवेदकावेदकसकपायकपायिसयोग्ययोगिसाकारोपयुक्ता-
नाकारोपयुक्तानां क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्यथा—

सवेदगा ०जाव णपुंसगवेदगा जहा सलेस्सा ॥ अवे-
दगा जहा अलेस्सा ॥ सकसाई ०जाव लोभकसाई जहा
सलेस्सा ॥ अकसाई जहा अलेस्सा ॥ सजोगी ०जाव का-
यजोगी जहा सलेस्सा ॥ अजोगी जहा अलेस्सा ॥ सागा-
रोवउत्ता य, अणागारोवउत्ता य जहा सलेस्सा ॥
(सूत्र-८२४)

क्रियावाद्यादिनैरग्यिकादीनामयायुर्यथा—

किरियावादी णं भंते ! शेरइया किं शेरइयाउयं पुच्छा,
गोयमा ! शो शेरइयाउयं, शो तिरिक्खजोणियाउयं प-
करेइ, मणुस्साउयं पकरेइ, शो देवाउयं पकरेइ ॥ अकि-
रियावादी णं भंते ! शेरइया पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइया-
उयं पकरेइ, तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ, मणुस्साउयं पि
पकरेइ, शो देवाउयं पि पकरेइ ॥ एवं अण्णाणियवादी वि ॥
वेणइयवादी वि ॥ सलेस्सा णं भंते ! शेरइया किरिया-
वादी किं शेरइयाउयं, एवं सन्वेऽवि शेरइया, जे किरि-
यावादी ते मणुस्साउयं एणं पकरेंति । जे अकिरिया-
वादी अण्णाणियवादी वेणइयवादी वि ते सन्वट्ठाणेषु वि
शो शेरइयाउयं पकरेंति । तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति,
मणुस्साउयं पि पकरेंति, शो देवाउयं पि पकरेंति, शवरं
सम्मामिच्छते उव्वास्सेहिं दोहिं समोसरणेहिं न किंचि वि
पकरेंति, जहेव जीवपदे । एवं ०जाव थणियकुमारा जहेव
शेरइया ॥ अकिरियावादी णं भंते ! पुढवीकाइया पुच्छा,
गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेइ, तिरिक्खजोणियाउयं
पकरेइ, मणुस्साउयं पकरेइ, शो देवाउयं पकरेइ ॥ एवं अ-
ण्णाणियवादी वि ॥ सलेस्सा णं भंते ! एवं जं जं पदं
अरिथ पुढवीकाइयाणं तहिं तहिं मज्झिमेसु दोसु समो-
सरणेषु एवं चेव दुविहं आउयं पकरेंति, शवरं तेउलेस्साए
किं पि पकरेंति ॥ एवं आउकाइयाण वि, एवं वणस्सइका-
इयाण वि, तेउकाइया, वाउकाइया सन्वट्ठाणेषु मज्झि-
मेसु दोसु समोसरणेषु शो शेरइयाउयं पकरेइ, तिरिक्ख-
जोणियाउयं पकरेइ, शो मणुस्साउयं पकरेइ, शो देवाउयं

पकरेइ-वेइंदिय-तेइंदिय-चउरिंदिया णं जहा पुढवीकाइया
णं शवरं सम्मत्ते णाणेषु ण एकं पि आउयं पकरेंति ॥
किरियावादी णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया किं शेर-
इयाउयं पकरेंति, पुच्छा, गोयमा ! जहा मणपज्जवणाणी
अकिरियावादी अण्णाणियवादी वेणइयवादी चउव्विहं पि
पकरेंति । जहा ओहिंया तहा सलेस्सा वि ॥ कएहलेस्सा
णं भंते ! किरियावादी पंचिंदियतिरिक्खजोणिया किं शेर-
इयाउयं पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइयाउयं पकरेंति, शो
तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति, शो मणुस्साउयं पकरेंति, शो
देवाउयं पकरेंति ॥ अकिरियावादी, अण्णाणियवादी, वेणइ-
यावादी चउव्विहं पि पकरेंति । जहा कएहलेस्सा । एवं शी-
ललेस्सा वि । काउलेस्सा वि । तेउलेस्सा जहा सलेस्सा ।
शवरं अकिरियावादी, अण्णाणियवादी, वेणइयवादी, शो
शेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्खजोणियाउयं पि पकरेंति,
मणुस्साउयं पि पकरेंति, देवाउयं पि पकरेंति । एवं पम्हले-
लेस्सा वि । एवं सुकलेस्सा वि भाणियच्चा । कएहपक्खि-
या तिहिं समोसरणेहिं चउव्विहं पि आउयं पकरेंति । सुकप-
क्खिया जहा सलेस्सा । सम्मदिट्ठी जहा मणमज्जवणाणी त-
हेव वेमाणियाउयं पकरेंति ॥ मिच्छदिट्ठी जहा कएहपक्खि-
या ॥ सम्मामिच्छदिट्ठी णं एकं पि आउयं पकरेंति जहेव,
शेरइया णाणी ०जाव ओहिंणाणी जहा सम्मदिट्ठी अ-
णाणी ०जाव विभंगणाणी जहा कएहपक्खिया । सेमा
०जाव अणागारोवउत्ता, सच्चे जहा सलेस्सा तहा चेव
भाणियच्चा । जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं वत्तव्वया
भणिया एवं मणुस्साण वि भाणियच्चा, शवरं मणपज्ज-
वणाणी शो सण्णोवउत्ता य जहा सम्मदिट्ठी तिरिक्खजो-
णिया तहेव भाणियच्चा । अलेस्से केवलणाणी अवेदक-
अकसाई अजोगी य एए एकं पि आउयं ण पकरेंति, जहा
ओहिंया जीवा । सेसं तं चेव । वाणमंतरजोइसियवेमाणि-
या जहा असुरकुमारा । (सूत्र-८२५+)

‘पुढवीकाइये’ त्यादौ ‘दुविहं आउय’ ति-मनुष्यायुस्ति-
र्यगायुश्चेति । तेअलेस्साए न किं पि पकरेंति ’ ति-अपर्या-
सकाचस्थायामेव, पृथिवीकायकानां तद्भावात्तद्विगम एव
चायुषो बन्धादिति । सम्मत्तनाणेषु न एकं पि आउयं पक-
रेंति ’ ति-हीद्विधादीनां सम्यक्त्वज्ञानकालात्यय एवायुर्व-
न्धो भवत्यल्पत्वात्तत्कालस्यति नैकमप्यायुर्वधनन्ति तयोस्ते
इति । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकदण्डके । ‘कएहलेस्साणमि’ त्या-
दि, यदा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यः सम्यग्दृष्टयः कृष्णलश्यात्रयप-
रिणता भवन्ति तदायुरेकमपि न वधनन्ति सम्यग्दृशां वैमा-
निकायुर्वन्धकत्वेन तेजालेश्यादिव्रय एव बन्धनादिति, ‘त-
ओलेस्सा जहा सलेस्स’ ति-अनेन च क्रियावादिनो वैमा-
निकायुरेव इतरे तु त्रयश्चतुर्विधमप्यायुः प्रकुर्वन्तीति श्राप्तं

सलेश्यानामेवंविधस्वरूपतयोक्तत्वादिह तु यदनभिमतं नञि-
पेधनायाऽऽह-‘नवरं अकिरियावाद्’ न्यादि, शेषं तु प्रती-
तार्थत्वाच्च व्याख्यातमिति । भ० ३० श० १ उ० ।

(१८) अनन्तरोपपन्नकादिक्रियावाच्यदीनामायुर्थथा—

किरियावादी शं भंते ! अणंतरोववष्णा शेरइया किं
शेरइयाउयं पकरेंति पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइयाउयं शो
तिरिक्खजोणियाऽऽउयं पकरेंति । मणुयाऽऽउयं पकरेंति ।
शो देवाउयं पकरेंति । एवं अकिरियावादी वि । अष्णा-
क्षियवादी वि । वेणइयवादी वि । सलेस्सा शं भंते !
किरियावादी अणंतरोववष्णा शेरइया किं शेरइयाउयं
पुच्छा, गोयमा ! शो शेरइयाउयं ०जाव शो देवाउयं
पकरेंति । एवं ०जाव वेमाणिया । एवं सव्वट्ठाणेषु
अणंतरोववष्णा शेरइया श किंचि वि आउयं पकरेंति,
०जाव अणागारोवउत्ते ति । एवं ०जाव वेमाणिया ।
शवरं जं जस्स अत्थि तं तस्स भाणियव्वं । (सूत्र-८२६+)
भ० ३० श० १ उ० ।

(१९) भविकजीवानां नैरयिकादिपूपपद्यमानानां सायु-
क्त्वं यथा—

जीवे शं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से शं
भंते ! किं साऽऽउए संकमइ; निराउए संकमइ ? गोयमा !
साउए संकमइ, नो नेराउए संकमइ । से शं भंते ! आउए
कहिं कडे, कहिं समाइएणे ? गोयमा ! पुरिभे भवे कडे,
पुरिभे भवे समाइएणे, एवं ०जाव वेमाणियाणं दंडओ । से
णूणं भंते ! जे जं भविए जोणि उववज्जित्तए से तमाउयं
पकरेइ, तं जहा-नेरइयाउयं वा ०जाव देवाउयं वा ? हंता
गोयमा ! जे जं भविए जोणि उववज्जित्तए से तमाउयं
पकरेइ । तं जहा-नेरइयाउयं वा; तिरियमणुयदेवाउयं वा ।
नेरइयाउयं पकरेमाणे सत्तविहं पकरेइ, तं जहा-रणणप्प-
भापुढवीनेरइयाउयं वा ०जाव अहे सत्तमापुढवीनेरइयाउयं
वा तिरिक्खजोणियाउयं पकरेमाणे पंचविहं पकरेइ, तं
जहा-एणिंदियतिरिक्खजोणियाउयं वा भेदो सव्वो भा-
णियव्वो मणुस्साउयं दुविहं पकरेइ, देवाउयं चउव्विहं
पकरेइ । (सूत्र-१८४ +)

‘जीवे णमि’ त्यादि, ‘से शं भंते’ ति-अथ तद्भदन्त ! ‘कहिं
कडे’ ति-क भवे बद्धम् । ‘समाइएणे’ ति-समाचरितं त-
द्धेतुसमाचरणात् ‘जे जं भविए जोणि उववज्जित्तए’ ति-
विभक्तिविपरिणामाद्यो यस्यां योनास्तुपत्तं याग्य इत्यर्थः,
‘मणुस्साउयं दुविहं’ ति-संमूर्च्छिम-गर्भव्युत्क्रान्तिकभेदाद्
द्विधा ‘देवाउयं चउव्विहं’ ति-भवनपत्यादिभेदात् ।
भ० ५ श० ३ उ० ।

(२०) भविकजीवानां नैरयिकादिपूपपद्यमानानामायुस्क-
रणप्रतिसंवेदनादि यथा—

रायगिहे ०जाव एवं वयासी-जीवे शं भंते ! जे भविए
नेरइएसु उववज्जित्तए से शं भंते ! किं इह गए नेरइयाउयं
पकरेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, उववण्णे नेर-
इयाउयं पकरेइ ? गोयमा ! इह गए नेरइयाउयं पकरेइ,
नो उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, नो उववन्ने नेर-
इयाउयं पकरेइ । एवं असुरकुमारेसु वि । एवं ०जाव
वेमाणिएसु । जीवे शं भंते ! जे भविए नेरइएसु उ-
ववज्जित्तए से भंते ! किं इह गए नेरइयाउयं पडि-
संवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववन्ने
नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ ? गोयमा ! नो इह गए
नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसं-
वेदेइ, उववन्ने वि नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, एवं ०जाव
वेमाणिएसु । (सूत्र-२८३+) । भ० ७ श० ६ उ० ।

(२१) अनन्तरमुद्धृत्योपपद्यमानानां नैरयिकादीनामायुष्प-
तिसंवेदनादि यथा—

शेरइया शं ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता जे भविए पंचिंदियतिरि-
क्खजोणिएसु उववज्जित्तए से शं भंते ! कयरं आउयं प-
डिसंवेदेइ ? गोयमा ! शेरइयाउयं पडिसंवेदेइ । पंचिंदिय-
तिरिक्खजोणियाउए से पुरओ कडे चिट्ठइ । एवं मणुस्से
वि । शवरं मणुस्साउए से पुरओ कडे चिट्ठइ । असुरकु-
मारा शं भंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता जे भविए पुढवीकाइ-
एसु उववज्जित्तए पुच्छा, गोयमा ! असुरकुमाराउयं प-
डिसंवेदेइ, पुढवीकाइयाउए से पुरओ कडे चिट्ठइ । एवं जो
जहिं भविओ उववज्जित्तए तस्स तं पुरओ कडे चिट्ठति,
तत्थ ठिओ तं पडिसंवेदेइ ०जाव वेमाणिया, शवरं पुढवी-
काइओ पुढवीकाइएसु उववजाते, पुढवीकाइयाउयं पडिसं-
वेदेइ अएणे य से पुढवीकाइयाउए पुरओ कडे चिट्ठइ । एवं
०जाव मणुस्सो सट्ठाणे उववातेयव्वो परट्ठाणे तेहव ।
(सूत्र-६२८) भ० १८ श० ५ उ० ।

(चतुर्गत्यायुःस्थितिः ‘कम्म’ तृतीयभागे (२६) अधिकाराङ्के
दर्शयिष्यते) (आयुषो गुणस्थानेषु बन्धादयसत्तास्थानानां
परस्परसंबन्धेन भङ्गाः “शृङ्खला” ४७ गायथा ‘कम्म’
शब्दे तृतीयभागं दर्शयिष्यते)

आहोस्वित्-अव्य० ! आहो च स्विच्च ङ्हं० । विकल्पे, प्रश्ने
च । “आहोस्वित् शाश्वतं स्थानं, तेषां तत्र द्विजोत्तमः ।”
द्विपदमित्येके । “किं देवाणं वयणं, गेज्झं आउ जिणवराणं”
॥३०५॥ ‘आउ’ ति-आर्षत्वात्-आहोस्विदिति । उक्त०१ अ० ।

आउंचण-आकुञ्चन-न० । संकोचात्मके क्रियाभेदे, जह्वादेः
सङ्काचनं, घ० २ अधि० । गात्रसंकोचने, आव० ४ अ० ।
पञ्चा० अजुद्रव्यस्य कुटिलत्वकारणं च कर्म आकुञ्चनं यथा
अजुनोऽङ्गुल्यादिद्रव्यस्य यऽप्रावयवास्तेषामाकाशादिभिः

स्वसंयोगिभिर्विभागे सति मूलप्रदेशैश्च संयोगे सति येन कर्मणाहुत्यादिरवयवो कुटिलः संपद्यते तदाकुञ्चनम् । सम्म० ३ काण्ड ४३ गाथाटी० ।

आउंचणपट्टग-आकुञ्चनपट्टक-न० । पर्यस्तिकापट्टे, वृ० ।

तच्च निर्ग्रन्थीनां धारयितुं कल्पते (सूत्रम्)—

नो कप्पइ निग्यंणीणं आकुंचणपट्टगं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ॥ ३६ ॥ कप्पइ निगंथाणं आकुंचणपट्टगं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ॥ ३७ ॥

एवं यावदारुदण्डकसूत्रम् ।

अथाभीयां सूत्राणां सम्यन्धमाह—

चंभवयपालण्डडा, तेहव पट्टायियाउ समणीणं ।

विइयपण जईणं, पीढगफलए विवज्जिता ॥ २८५ ॥

यथा ब्रह्मव्रतपालनार्थमन्त्रेणवादीनि न कल्पन्ते । तथा ब्रह्मचर्यरक्षणार्थमेव श्रमणीनां पट्टादयोऽपि वा संदण्डकान्ता न कल्पन्ते । द्वितीयपदे तु यतीनां कल्पन्ते, परं पीढफलकान्ता व-
ज्जयित्वा तानि साधूनामपवादमन्तरणापि कल्पन्त एवेत्यर्थः ।
अन एतेषां सूत्राणामारम्भः । अनन्त संवन्धनायानामभी-
यां (३६) प्रथमसूत्रस्य व्याख्या-ना कल्पने निर्ग्रन्थीनामा-
कुञ्चनपट्टे-पर्यस्तिकापट्टे धारयितुं वा परिहर्तुं वा ॥ ३६ ॥
कल्पने निर्ग्रन्थानामाकुञ्चनपट्टे धारयितुं वा परिहर्तुं वेति
सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥

अथ भाष्यम्—

गव्वो अवाउडत्तं, अणुवधिपलिमन्थुपरिवाओ ।

पट्टमतोलियदोसा, गिलाणियाए उ जयणाए ॥ २८६ ॥

पर्यस्तिकापट्टे परिदधानामार्थिकां दृष्ट्वा लोकां ध्यात्-अहं
अस्याः क्रियान् गवों यदेवं महिलाभवन्ती पर्यस्तिकां क-
रोति अपावृता वा पर्यस्तिकां वा कुर्वाणा भवेत् । ' अणु-
वधि-त्ति ' य उपकारे वर्तते स उपधिरुच्यते । स च तासा-
मुपकारं नायातीति कृत्वा अनुपधिरुभयकालं प्रत्युपेक्ष्य-
माणे च तस्मिन् सूत्रार्थपरिमन्थः । शास्तृश्च-तीर्थकृतः
परिवादो यथा नूनमसर्वज्ञोऽसौ येनेतः स पर्यस्तिकापट्टो
न प्रतिपिद्धः । द्वितीयपदे यः संयती स्थविरो ग्लानतया
यतनया अल्पसागारिकपर्यस्तिकापट्टः परिधातव्यः उपरि
चान्यत्रावरणीयं कारणे च गृह्यमाणे योऽजालिको-जाल-
रहितः स गृहीतव्यो जालसदृशेषु चिरदोषः एवं निर्ग्रन्था-
नामप्यकारणे पर्यस्तिकां कुर्वाणानां चतुर्लक्षं सुवादयश्च
त एव दोषाः ।

कारणे पुनरयं विधिः—

थेरे व गिलाणे वा, मृत्तकाउमुवरिं तु पाउरणं ।

वस्सए व चेड्डो पुव्व-कतमसारिए वाए ॥ २८७ ॥

सूत्रपौरुषीम् ; उपलक्षणत्वादर्थपौरुषीं च कर्तुं ; शिष्याणां
दातुमित्यर्थः । स्थविरो ग्लानो वाचनाचार्यः पर्यस्तिकां कृ-
त्वा परिप्रावृणुयात् । उत्तरार्द्धे पश्चाद् व्याख्यास्यते ।

स च पर्यस्तिकापट्टः कीदृश इत्याह—

फल्लो अचित्तो अह आविओ वा,

चउरंगुलो वित्थइओ असंधिमो ।

विस्सामहेउं तु सरीरगस्स,

दोसा अवट्टंभगया य एवं ॥ २८८ ॥

फलाज्जातः फालः सौत्रिक इत्यर्थः । अचित्रः-अकुर्वरः । अथ
सौत्रिको न प्राप्यते तत आधिको वा स च चतुर्लक्षवि-
स्तृतः । स्थूलोऽसंघिमश्चापान्तरालं संधिरहितः एवविधः
पर्यस्तिकापट्टः शरीरस्य विश्रामहंतोर्गृह्याने ये वाऽवष्टम्भ-
गताः " अवरकुंयुहं द्विय " इत्यादिका दोषाः तथैवमाकुञ्चन-
पट्टे परिधीयमानं न भवन्ति । वृ० ५ उ० ।

आउंच-(ट) णा-आकुञ्चना-खी० । आकुञ्चन-गात्रसंको-
चनं नंदवाकुञ्चना । सङ्कोचे, ध० ३ अधि० ।

आउंटण-आकुंचन-न० । ' आर्पेऽन्यदपि दृश्यते ' इति प्रा-
कृतव्याकरणाच्चस्य टः । संकोचने, आव० ४ अ० । आ-
उंटणं गात्रसंख्यो । आ० चू० ४ अ० । आवर्जने च ।
पञ्चा० ७ विव० ।

आउंटणपसारण-आकुञ्चनप्रसारण-न० । आकुञ्चनं जह्वादेः
संकोचनं, प्रसारणं च तस्यैव जह्वादेः सङ्कुचितस्य ऋजु-
करणं आकुञ्चन-प्रसारणे च । जह्वादिसङ्कोचनाकुञ्चितजह्वा-
द्युज्जकरण्यस्तदात्मके, एकासनप्रत्याख्यानस्याकारविशेषे
च । प्रच० । " अणुत्थ आउंटणपसारणेण " आकुञ्चनं
प्रसारणे चाऽसहिष्णुनया क्रियमाणे यत्किञ्चिदासनं चलति
ततोऽन्यत्र प्रत्याख्यानं तस्मिन् हि क्रियमाणे न प्रत्याख्यान-
भङ्गः । प्रच० ४ द्वार । ध० । हतं वा पायं वा सीसं
वा पसारे आउंटणज्ज वा पसारेज्ज वा ण भजेति ।
आ० चू० ६ अ० ।

आकुण्टनादिप्रस्तावादिदमाह—

देवे णं भंते ! महिड्डिए० जाव महेसक्खे लोंगंते ठिच्चा
पभू अलोंगंसि हत्थं वा० जाव ऊरू वा आउंटधेत्तए वा
पसारत्तए वा । णो इण्णहे समहे, से केण्डेणं भंते ! एवं बु-
च्चइ देवे णं महिड्डिए० जाव महेसक्खे लोंगंते ठिच्चा णो
पभू अलोंगंसि हत्थं वा ० जाव पसारत्तए वा । गोयमा ।
जीवा णं आहारोवचिया पोग्गला वोंदिचिया पोग्गला क-
डेवरचिया पोग्गला पोग्गला चेव पप्प जीवाण य अजी-
वाण य गइपरियाये आहिज्जइ, अलोए णं खेवऽत्थि जी-
वा खेवऽत्थि पोग्गला से तेण्डेणं ० जाव पसारत्तए वा
सेवं भंते ! भंते ति । (सूत्र-५८६)

' देवे णमि ' त्यादि, ' जीवा णं आहारोवचिया पोग्गल ' ति-जी-
वानां ; जीवानुगता इत्यर्थः । आहारोपचिता-आहाररूपतयो-
पचिताः । ' वोंदिचिया पोग्गल ' ति-अव्यक्तावयवशरीररू-
पचिताः ' वोंदिचिया पोग्गल ' ति-अव्यक्तावयवशरीररूपत-
या चिताः ' कडेवरचिया पोग्गल ' ति-शरीररूपतया चि-
ताः उपलक्षणत्वाच्चास्योच्छ्वासचिताः पुद्गला इत्याद्यपि द्र-
ष्टव्यम् अनेन चेदमुक्त्वा-जीवानुगामिस्वभवाः पुद्गला भवन्ति
ततश्च यत्रैव क्षेत्रे जीवास्तत्रैव पुद्गलानां गतिः स्यात्तथा
' पोग्गला चेव पप्प ' ति-पुद्गलानेव प्राप्य-आश्रित्य जीवानां च
' अजीवाण य ' ति-पुद्गलानां च गतिपर्यायो-गतिधर्मः ' आ-
हिज्जइ ' ति-आख्यायतं । इदमुक्तं भवति-यत्र क्षेत्रे पुद्गलास्तत्रैव
जीवानां पुद्गलानां च गतिर्भवति, एवं चालोके नैव सन्ति जी-

वा नैव च सन्ति पुद्गला इति तत्र जीवपुद्गलानां गतिर्नास्ति तदभावाच्चालोके देवो हस्ताद्याकुण्टयितुं प्रसारयितुं वा न प्रभुः । भ० १६ श० ८ उ० ।

आउअकरण-आयुष्करण-न० । आयुषः करणमिति । जीवितविपाकवेद्यस्यायुष्कर्मविशेषस्य निर्वर्तने, “आउअकरणं” (२०५× गा०) ‘आयुःकरणम्’ इति-आयुषः-पञ्चमकर्मप्रकृत्यात्मकस्य करणं-निर्वर्तनम्-आयुःकरणम् । उत्त० पाई० ४ अ० । (अत्र विस्तरः ‘असंख्य’ शब्दे प्रथमभागे गतः ।)

आउकम्म-आयुष्कर्मन्-न० । एति-याति चेत्यायुस्तन्निवन्धनं कर्मायुष्कर्म । कर्मविशेषे, उत्त० १ अ० (तद्वक्तव्यता आउ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता)

आउकम्मे दुविहे पणत्ते । तं जहा-अद्धाउए चेव, भवाउए चेव । (सूत्र-१०५+) स्था० २ ठा० ४ उ० । (व्याख्या स्वस्वस्थाने)

इदानीं पञ्चविधमायुष्कर्म व्याचिख्यासुराह—

सुरनरतिरिनरयाऊ, हडिसरिसं ॥२३×॥

आयुःशब्दः प्रत्येकं याज्यते, ततश्च सुण्डु राजन्ने इति सुराः । यद्वा-‘सुरत्’पेश्वर्यदीप्त्याः, सु-न्ति-विशिष्टमैश्वर्यमनुभवन्ति दिव्याभरणकान्त्या सहजशरीरकान्त्या च दीप्यन्ते इति सुराः । यदिवा-सुण्डु रान्ति-ददति प्रणतानामीप्सितमर्थं लवणाधिप-सुस्थित इव लवणजलधौ मार्गं जनाहंनस्येति सुरा देवास्ते-षामायुः सुरायुर्येन तेष्ववस्थितिर्भवात् १ । नृणन्ति-निश्चिन्वन्ति वस्तुतत्त्वमिति नराः-मनुष्यास्तेषामायुर्नरायुस्तद्वावस्थितिर्हेतुः २ । ‘तिरि’ न्ति-प्राकृतत्वात्तिरोऽञ्चन्ति-गच्छन्तीति तिर्यञ्चः व्युत्पत्तिनिमित्तं चैतत्, प्रवृत्तिनिमित्तं तु तिर्यग्गतिनाम, एते चैकेन्द्रियादयः, ततस्तिरश्चामायुस्तिर्यगायुर्नैतेषु स्थीयते । नरान् उपलक्षणत्वात् तिरश्चोऽपि प्रभूतपापकारिणः कायन्तीवाऽऽह्वयन्तीवेति नरकाः-नरका-धासाः तत्रोत्पन्ना जन्तवोऽपि नरकाः, नरको वा विद्यते येषां ते “अभ्रादिभ्यः” ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इत्यप्रत्यये नरकास्तेषामायुर्नरकायुर्येन ते तेषु भ्रियन्ते । “ एतच्चायुर्हडिसदृशं भवति । कर्म० १ कर्म० (हडिद्वयान्तः ‘आउ’ शब्देऽस्मिन्नेवभागे (८) अधिकाराङ्कं गतः)

आउकाइय-अप्कायिक-पुं० । आपो-द्रवास्ता एव कायः शरीरं यस्येति अप्काय एवाप्कायिकः स्वार्थे इकप्रत्ययः । एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद । (अत्र-स्था सर्वा वक्तव्यता ‘आउकाय’ शब्दादवगन्तव्या)

आउकाय-अप्काय-पुं० । आपः कायो यस्येति । एकेन्द्रिय-संसारसमापन्नजीवभेदे, पदकायभेदे च जीविनि, प्रज्ञा० १ पद । स० ।

विषय-सूची—

- (१) अप्कायिकानां द्वैविध्यम् ।
- (२) अप्कायिकस्य शरीरादिवर्णनम् ।
- (३) सच्चित्ता-ऽचित्त-मिश्रविवेकः ।
- (४) तीक्ष्णोदकस्याऽचित्तत्वम् ।
- (५) अप्कायशस्त्रनिरूपणम् ।
- (६) सच्चित्ताप्कायपरिभोगविचारः ।

(७) अप्कायपरिभोगकारणानि ।

(८) अप्कायसमागमभवावृत्तस्यैव मुनित्वम् ।

(९) शाक्याऽऽदिमुनयो नियमतः अप्कायिकांस्तदाश्रित-जीवांश्च विहंसन्ति ।

(१०) अप्कायविहंसननिषेधः ।

(११) अप्कायस्पर्शनिषेधः ।

(१२) शीतोदकाऽऽदिपरिसेवननिषेधः ।

(१) संप्रत्यप्कायिकप्रतिपादनार्थमाह-ते च द्विविधाः-

से किं तं आउका (का) इया ? , आउकाइया दुविहा पन्नत्ता । तं जहा-सुहुमआउकाइया य, वादर आउका-इया य । से किं तं सुहुमआउकाइया ? , सुहुमआउकाइया दुविहा, पन्नत्ता, तं जहा-पज्जत्तसुहुमआउकाइया य, अपज्जत्तसुहुमआउकाइया य । सेत्तं सुहुमआउकाइया ॥ से किं तं वादरआउकाइया ? , वादरआउकाइया अणेगविहा पणत्ता, तं जहा-ओसा, हिमए, महिया, करए, हरत-णए, सुद्धोदए, सीतोदए, उसिणोदए, खारोदये, खट्टो-दए, अंवल्लोदए, लवणोदए, वारुणोदए, खीरोदए, घट्टोदए, खोदोदए, रसोदए, जेयावण्णे, तहप्पगारा । तं समासओ दुविहा पणत्ता । तं जहा-पज्जत्तगा य, अपज्जत्तगा य । तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं अंसंपत्ता । तत्थ णं जे ते पज्जत्ता एतेसि णं वण्णाऽऽदेसेणं गंधा-देसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं महस्मग्गसो विहाणाइं सं-खेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं, पज्जत्तगणिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति । जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा । सेत्तं वादरआउकाइया । सेत्तं आउकाइया । (सूत्र-१६)

‘उत्सा’ इत्यवश्यायः ब्रेहः, ‘हिमं’ स्त्यानोदकं, ‘महिका’ गर्भमासेषु सूक्ष्मवर्षः, करको-घनोपलः, हरतलुर्यो भुवमु-द्भिद्य गोधूमाङ्कुरतृणाग्रादिषु वद्धो विन्दुरपजायते, ‘शुद्धो-दकम्’ अन्तरिक्षसमुद्भवं नद्यादिगतं च, तच्च स्पर्शरसादि-भेदादनेकभेदं, तदेवानेकभेदत्वं दर्शयति-शीतोदकं-नदीत-डागाऽवतवापीषुष्करियादिषु शीतपरिणामम्, उष्णोदकं-स्वभावत एव क्वचिन्निर्मलादाबुष्णपरिणामं क्षारोदकम्-ईषल्लवणस्वभावं यथा लाटदेशादौ केपुचिदवटेषु, खट्टोद-कम्-ईषदम्लपरिणामम्, अम्लोदकं-स्वभावन एवाम्लपरि-णामं काञ्जिकवत्, लवणोदकं लवणसमुद्रे, वारुणं वारुण-समुद्रे, खीरोदकं खीरसमुद्रे, खोदोदकं इल्लुसमुद्रे, रसोदकं पुष्करवरसमुद्रादिषु, येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः-रसस्पर्शादिभेदभिन्ना घृतोदकादयो वादरा अप्कायिकाः ते सर्वे वादराप्कायिकतया प्रतिपत्तव्याः, ‘ते समासओ’ इत्यादि प्राग्वत्, नवरं सङ्ख्येयानि यानिप्रमुखाणि शतसहस्राणि इत्यत्रापि सप्त वेदितव्यानि । उक्ता अप्कायिकाः । प्रज्ञा० १ पद ।

आउस्स वि दाराइं, ताइं जाइं हवंति पुढवीए ।

नाणत्तीउ विहाणे, परिमाणुवभोगसत्थे य ॥ १०६ ॥

अपकायस्यापि तान्येव द्वाराणि भवन्ति; यानि पृथिव्याः प्रतिपादितानीति, नानात्वं भेदरूपं विधानपरिमाणोपभोग-शस्त्रविषयं द्रष्टव्यं, चशब्दाज्ञानविषयं च, तुशब्दोऽवधारणार्थः, एतद्गतमेव नानात्वं; नाऽन्यगतमिति ।

तत्र विधानं-प्ररूपणा, तद्वनं नानात्वं प्रदर्शयितुमाह—

दुविहा य आउजीवा, सुहुमा तह वायरा य लोयम्मि ।
सुहुमा य सव्वलोए, पंचेव य वायरविहाणा ॥१०७॥
स्पष्टा ।

तत्र पञ्च वादरविधानानि दर्शयितुमाह—

सुद्धोदए य ओसा-हिमे य महिया तरतरू चेव ।

वायरआउविहाणा, पंचविहा वणिण्या एए ॥ १०८ ॥

शुद्धोदकं तडागसमुद्रनदीह्रदावटादिगतमवस्थायादिरहितमिति, अवस्थायो-रजन्त्यां यस्मिन् पतति . हिमं तु-शिशिरसमये शीतपुद्गलरूपकाञ्जलमेव कठिनीभूतमिति, गर्भमासादिषु सायं प्रातर्था धूमिकापातो महिकेत्युच्यते, वर्णाश-रत्नकालयोर्हरिताङ्गुरमस्तकस्थितो जलबिन्दुर्भूमिल्लहसम्पर्कोद्भूतो हरतनुशब्देनाभिधीयते, एवमेते पञ्च वादरापकाय-विधयो व्याचर्हिताः । एतं वादरापकायाः समासतो द्वेधा पर्याप्तका, अपर्याप्तकाश्च । तत्रापर्याप्तका-वर्णादीनाम्, संप्राप्तपर्याप्तकास्तु-वर्णगन्धरसस्पर्शादेशैः सहस्राग्रशो भिद्यन्ते ततश्च संख्येयानि योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि भवन्ति भेदानां मित्यवगन्तव्यम् । संवृत्यां नयश्चैते सा च योनिः स-विचाऽचित्त-मिश्रभेदात् त्रिधा । पुनश्च शीतोष्णोभयभेदात् त्रिविधः । एवं गण्यमानाः योनीनां सप्त लक्षा भवन्ति इति प्ररूपणानन्तरं परिमाणद्वारमाह—

जे वायरपज्जा, पयरस्स असंखभागमेत्ता ते ।

सेसा तिन्नि वि रासी, वीसुं लोगा असंखेज्जा ॥ १०९ ॥

‘जे वायरे’ त्यादि, ये वादरापकायपर्याप्तकास्ते संवर्तितलो-कप्रतरासंख्येयभागप्रदेशराशिपरिमाणाः । शेषास्तु त्रयोऽपि विष्वक्-पृथगसंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिपरिमाणा इति । विशेषश्चायम्-वादरपृथिवीकायपर्याप्तकेभ्यो वादरापकायपर्याप्तका असंख्येयगुणाः, वादरपृथिवीकायाऽपर्याप्तकेभ्यो वादरापकायिकाऽपर्याप्तका असंख्येयगुणाः, सूक्ष्मपृथिवीकायाऽपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मापकायाऽपर्याप्तका विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथिवीकायपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मापकायपर्याप्तका विशेषाधिकाः । आच्चा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

भौमान्तरिक्षभेदाद् द्विविधत्वम् । अपकायद्वारमाह—

आउक्काओ दुविहो, भोमो तह अन्तलिक्खो य ॥१२८॥

अपकायो द्विविधः-भौमः, आन्तरिक्षः ।

इदानीं प्रत्यासत्तिन्यायादान्तरिक्षस्तावदुच्यते, तत्रान्तरिक्षमपि द्विविधम्—

मिहिया वासं पुण्णं अ-तल्लिक्खिअं ॥ १२९+ ॥

सोऽन्तरिक्षो द्विविधः-महिका-धूमिकारूपोऽपकायः ‘वासं’ ति-वर्णरूपश्चापकायः । ओघ० । (भौमापकायिकव्याख्यानमग्रे ७५७ गायथा करिष्यते)

(२) अपकायिकस्य शरीरादि यथा—

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सरीया पणत्ता ? गोयमा !

तत्रो सरीरया पणत्ता, तं जहा-ओरालित्ते, तेयत्ते, क-म्मत्ते, जहेव सुहुमपुढविकाइयाणं । नवरं थिवुगसंठिया प-णत्ता, सेसं तं चेव ० जाव दुगतिया दुआगतिया परि-त्ता असंखेज्जा पणत्ता । सेत्तं सुहुमआउक्काइया । (सूत्र-१६×) । से किं तं वायरआउक्काइया ? वायरआउक्का-इया अणेगविहा पणत्ता, तं जहा-उसा हिमे ० जाव ने या-वने तहप्पगारा । ते समासओ दुविहा पणत्ता, तं जहा-पज्जा य, अपज्जा य । तं चेव सव्वं । नवरं थिवुगसंठि-या, चत्तारि लेसातो, आहारो नियमा छदिसि, उववा-ओ तिरिक्खजोणियमणुस्सदेवेहि, ठिती-जहन्नेणं अतो-मुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्तवाससहस्साइ । सेसं तं चेवं । जहा-वायरपुढविकाइया णं ० जाव दुगतिया तिआगतिया परित्ता असंखेज्जा पणत्ता समणाउसो ! । सेत्तं वायरआउक्काइया । सेत्तं आउक्काइया । (सूत्र-१७)

‘ते समासतो’ इत्यादि, प्राग्बद्, नवरं संख्येयानि योनि-प्रमुखाणि शतसहस्राणीत्यत्रापि सप्त वेदितव्यानि “ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सरीरगा ” इत्यादि, द्वारकलापचि-न्तायामपि वादरपृथिवीकायिकगमोऽनुगन्तव्यो, नवरं सं-स्थानद्वारे-शरीरकाणि स्तिबुकसंस्थानसंस्थितानि वक्त-व्यानि । स्थितिद्वारे-जघन्यतः स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तम्, उत्कर्षतः सप्तवर्षसहस्राणि । शेषं तथैव । जी० १ प्रति० ।

अपकायिकस्य जीवत्वं यथा-सांप्रतं परिमाणद्वारानन्तरं चशब्दसूचिनलक्षणद्वारमाह—

जह हत्थिस्स सरीरं, कललाऽवत्थस्स अहुणोववन्नस्स ।

होइ उदगंगडगस्स य, एसुवमा आउजीवाणं ॥११०॥

अथवा-पर आक्षिपति-नापकायो जीवः, तल्लक्षणयोगात्, प्रश्रवणादिवदित्यस्य हेतोरसिद्धतोद्भावनायै दृष्टान्तद्वारेण लक्षणमाह-‘जह’ त्यादि, यथा हस्तिनः शरीरं कललाऽव-स्थायामधुनोत्पन्नस्य द्रवं, चेननश्च दृष्टमेवमपकायोऽपीति । यथा वा-उदकप्रधानमण्डकमुदकाण्डकम् ; अधुनोत्पन्न-मित्यर्थः, तन्मध्यव्यवस्थितं रसमात्रमसंजाताचयवमनभि-व्यक्चञ्चवादिप्रविभागश्चननावद् दृष्टम् । एषा एवोपमाऽ-पकायजीवानामपीति । हस्तिशरीरकललग्रहणञ्च महा-कायत्वात्तद्वद् भवतीत्यतः सुखेन प्रतिपाद्यते । अधुनोप-पन्नग्रहणं सप्ताहपरिग्रहार्थं, यतः सप्ताहमेव कललं भवति, परतस्तत्त्वर्तुदादि । अण्डकेऽप्युदकग्रहणमेवमेव, प्रयोग-आयम्-सचनना आपः शस्त्रानुपहतत्वे सति द्रवत्वात्, हस्तिशरीरोपादानभूतकललवत्, विशेषणोपादानात्प्रश्रव-णादिव्युदासः । तथा सात्मकं तोयम्, अनुपहतत्वादण्डक-मध्यस्थितकललवदिनि । तथा आपो जीवशरीराणि छेद्यत्वाद् भेद्यत्वादुन्नेप्यत्वाद्भोज्यत्वाद्भोग्यत्वाद्भेद्यत्वाद्रसनीयत्वात् स्पर्शनीयत्वात् दृश्यत्वात् द्रव्यत्वादेवं सर्वेऽपि शरीरधर्माः हेतुत्वेनोपन्यसनीयाः गगनवर्जभूतधर्माः स्वरूपवत्त्वाकार-वत्त्वादयः । सर्वत्रायं दृष्टान्तः-साक्षाद्विषाणादिसंघातचदि-ति । ननु व रूपवत्त्वाऽऽकारवत्त्वादयो भूतधर्माः परमाणु-

इयं गाथा प्रागिव व्याख्येया । नवरं पृथिवीकायस्थाने अ-
ष्कायामिलापः कर्त्तव्यः । इह या स्वकायपरकायशस्त्रयोजना
द्रव्यक्षेत्रकालभावापन्नया वा अचिसत्त्वभावना साऽपि प्रा-
गिव यथा योगमष्कायेऽपि भावनीया । तथा-यदा दधितै-
लादिसत्केषु घटेषु क्षिप्तस्य शुद्धजलादेरुपरि दध्याद्यवयव-
सत्का तरी जायते तदा सा यदि परिस्थूरा तर्हि एकया

पौरुष्या तत्परिणमति । मध्यमभावा चेत्तर्हि द्वाभ्यां पौ-
रुषीभ्यां, स्तोका चेत्तर्हि तिसृभिः पौरुषीभिरिति ।

इह तावद् व्युत्क्रान्तयोनिनकाप्यायनेद् प्रयोजनमित्युक्तम्,
अनस्तदेव दर्शयति-

परिसेयपियणहत्था-इधोवरणं चीरधोवरणं च ।

आयमणभाणधुवरणं, एमाइपओयणं बहुहा ॥ २३ ॥

परिपेको—दुष्टव्रणादेरुत्थितस्योपरि पानीयेन सेचनम् ।
पानम्—तृडपनादाय जलस्याभ्यवहरणम् । हस्तादिधावनं-
करचरणप्रभृतिशरीरावयवानां कारणमुद्दिश्य प्रक्षालनम्,
चीवरधावनं—वस्त्रप्रक्षालनम् । अस्य भिन्नविभक्तिनिर्देशो न
सदैव साधुनोपधिप्रक्षालनं कर्तव्यमिति प्रदर्शनार्थः । आ-
चमनम्—पुरीषोत्सर्गानन्तरं शौचकरणम्, 'भाणधुवरणं' ति-
पात्रकादिभाजनप्रक्षालनम् । एवमादिकमादिशब्दात्—ग्लान-
कार्यादिपरिग्रहः । अचित्तेनाप्यायेन प्रयोजनं बहुधा—बहु-
प्रकारं द्रष्टव्यम् । पि० । ओघ० । घ० ।

(४) तीव्रोदकस्याचित्तत्त्वम्—

“ तिब्बोदगस्स गहणं, केइ भायणेषु असुइपडिसेहो ।

गिहिभायणेषु गहणं, ठिअवासे मीसगं छारो ॥ १ ॥ ”

(अस्या गाथाया व्याख्या ' अचित्त ' शब्दे प्रथमभागे
गता) घ० २ अ० । तत्र योऽचित्तोऽप्यायस्तेनोपयोगविधिः
साधूनां, नेतराभ्यां, कथं पुनरसौ भवत्यचित्तः, किं स्वभा-
वाद्, आहोस्विच्छस्त्रसम्बन्धात्, उभयथापीति । तत्र यः
स्वभावादेवाचित्तीभवति न बाह्यशस्त्रसम्बन्धात्तमचित्तं जा-
नाना अपि केवलमनःपर्यायावधिश्रुतज्ञानिनो न परिभुञ्जते
अनवस्थाप्रसङ्गभीरुतया । यतोऽनुश्रूयते भगवता किल श्री-
चर्द्धमानस्वामिना धिमलसलिलसमुल्लसत्तरङ्गः शैवलपटल-
त्रसादिरहितो महाह्रदो व्यपगताशेषजलजन्तुकोऽचित्तवा-
रिपूर्णः स्वशिष्याणां तृड्याधितानामपि पानाय नानुजघे ।
तथा अचित्ततिलशकटस्थण्डिलपरिभोगानुष्ठा चाऽनवस्था-
दोपसंरक्षणाय भगवता न कृतेति श्रुतज्ञानप्रामाण्यज्ञाप-
नार्थञ्च । तथाहि—सामान्यश्रुतज्ञानी बाह्यन्धनसम्पर्कादु-
पितस्वरूपमेवाचित्तमिति व्यवहरति, जलं, न पुनर्निरि-
न्धनमेवेति । अतो यद्-बाह्यशस्त्रसम्पर्कात्परिणामान्तरापन्नं
वर्णादिभिस्तदचित्तं साधुपरिभोगाय कल्पते । आचा० १ श्रु०
१ अ० ३ उ० २४ सूत्रटी० ।

(५) किम्पुनस्तच्छस्त्रमित्यत आह—

उस्सिचणगालणधो-यणो य उवकरणकोसमंडे य ।

वायर आउक्काए, एवं तु समासओ सत्थं ॥ ११३ ॥

किंची सकायसत्थं, किंची परकायतदुमयं किंची ।

एयं तु दव्वसत्थं, भावे य असंजमो सत्थं ॥ ११४ ॥

' उस्सिचणे ' त्यादि, शस्त्रं द्रव्यभावभेदात् द्विधा । द्रव्यश-
स्त्रमपि समास-विभागभेदात् द्विधैव । तत्र समासतो द्रव्य-
शस्त्रमिदमूर्ध्वसेचनम् उत्सेचनं—कृपादेः कोशादिनोत्क्षेपण-
मित्यर्थः । गालनं—घनमसृणवस्त्रादन्तेन । धावनं—वस्त्राद्युप-
करणचर्मकोशघटादिभाण्डकविषयम्, एवमादिकं बादरा-
प्याय । एतत्पूर्वोक्तं समासतः—सामान्येन शस्त्रम्, तुशब्दो
विभागापेक्षया विशेषणार्थः ॥ ११३ ॥ विभागतस्त्विदम्—किं-

ची ' त्यादि, किञ्चित् स्वकायशस्त्रं नोदयं तडागस्य । कि-
ञ्चित्परकायशस्त्रं मृत्तिकास्नेहकरादि । किञ्चिदोभयम्—उद-
कमिथा मृत्तिकोदकस्य । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

सत्थं चेत्यं अणुवीइपासा पुढो सत्थं पवेइयं । (सूत्र-२५)

शस्यन्ते—हिस्यन्ते अनेन प्राणिन इति शस्त्रं तच्चोत्सेचनग-
लनोपकरणधावनादि स्वकायादि च वर्षाद्यापत्तयो वा पूर्वा-
वस्थाविलक्षणाः शस्त्रम् । तथा हि—अग्निपुद्गलानुगतत्वादी-
पतिपङ्क्तं जलं भवत्युष्णं गन्धतोऽपि धूमगन्धि रसतो विर-
सं, स्पर्शत उष्णम् । तच्चोद्धृतत्रिदण्डमेवंविधावस्थं यदि-
ततः कल्पते, नान्यथा । तथा कचवरकरीपगोमूत्रोपादीन्ध-
नसम्बन्धात् स्तोत्रं स्तोत्रमध्यवहुभेदात्, स्तोत्रं स्तो-
त्रं प्रक्षिपतीत्यादिवचतुर्भङ्गिकाभावना कार्या । एवमेतत्त्रि-
विधं शस्त्रं चशब्दोऽवधारणार्थः । अन्यतमशस्त्रसम्पर्कवि-
ध्यस्तमेव ग्राह्यं, नान्यथेति । ' एत्थं ' ति—एतस्मिन्नप्याये
प्रस्तुते अनुविचिन्त्य-विचार्य—इदमस्य शस्त्रमित्येवं ग्राह्य-
म् । पश्येत्यनेन शिष्यस्य चोदनेति । तदेवं नानाविधं
शस्त्रमप्यायस्यास्तीति प्रतिपादितम्, एतदेव दर्शयति—
' पुढो सत्थं पवेदितं ' पृथग्विभिन्नमुत्सेचनादिकं शस्त्रं प्रवेदि-
तम्—आख्यातं भगवता, पाठान्तरं वा—' पुढोऽपसं पवेदितं '
एवं पृथग्विभिन्नं लक्षणेन शस्त्रेण परिणामितमुदकग्रहणमपार्श्वं
संप्रवेदितम्—आख्यातं भगवता, अपाशः—अवन्धनं शस्त्र-
परिणामितोदकग्रहणमवन्धनमाख्यातमिति यावदेवं ता-
वत्साधूनां सचित्तमिश्राप्यायपरित्यागेनाचित्तपयसा परि-
भोगः प्रतिपादितः । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

(६) सचित्ताप्यायपरिभोगविचारः ।

इच्छिज्जइ जत्थ सया, वीयपएणाऽवि फासुयं उदयं ।

आगमविहिणा निउणं, गोयमं गच्छं तयं भणियं ॥ ७८ ॥

इष्यते—वाञ्छयते यत्र गणे सदा—नित्यम् उत्सर्गपदापक्षया
द्वितीयपदम्—अपवादपदं तेनापि किं पुनरुत्सर्गपदेनेत्यपि
शब्दार्थः । प्रगता असवः—प्राणा यस्मात्तत्प्रासुके, किम् ?
उदकं—जलं तच्च उत्कालत्रयोत्कलनादिप्रकारेण प्रासुकी-
स्यात् ; न तु तप्तमात्रम् । यत् उक्तं दशवैकालिकं—

“ गिहिणो वेयावडियं, जायआजीववत्तिया ।

तत्तानिबुडभोइत्तं, आउरस्सरणाणि य ॥ १ ॥ ”

तप्तानिवृतभोजित्वं—तप्तं च तदनिवृतं चात्रिदण्डोद्धृतं च ।
' उदकमि ' ति विशेषणान्यथानुपपत्त्या गम्यते, तद्भो-
जित्वं; मिश्रसचित्तोदकभोजित्वमित्यर्थः । आगमविधिना-
सिद्धान्तोक्तप्रकारेण निपुणं यथा स्यात्तथा हे गौतम ! स
गच्छे भणितः । ग० २ अधि० ।

सचित्तस्य तु बिन्दुमात्रस्यापि परिभोगो न कल्पते—

जत्थ व बाहिरपाणिअ, विंदूमितं पि गिम्हमाईसु ।

तिण्हासोसियपाणा, मरणे वि मुनी न गिहंति ॥ ७७ ॥

हे गौतम ! यत्र—गच्छे बाह्यपानीयबिन्दुमात्रमपि—स-
चित्तजललक्षमात्रमपि ग्रीष्मादिषु कालेषु तृणया—द्विती-
यपरीपदेण शोषिता—ग्लानिं प्रापिताः प्राणा—इन्द्रियाद्यो-
येषां ते तृणाशोषितप्राणाः मरणान्तेऽपि मुनयः—साधवो
न गृह्णन्ति क्षुल्लकवत् । तथाहि—“ उज्जेली नयरी । तत्थ

घणमित्तो नाम चाणियओ । तस्म पुत्तो घणसम्मा ना-
म । सो घणमित्तो पुत्तेण सह पच्चइओ । अस्सया य ते
साहू विहरंता मभएहसमये एलगच्छ (त्य) पुरपद्दे पडिया ।
सो वि खुडुओ तिसाप अभिभूओ सणिअं सणिअं
एइ, सोऽवि से खंतओ सिणेहाणुरागेण पच्छा उ एइ ।
साहुणो वि पुरओ वच्चति । अतंरा य नई समावडिया
खंतएण भणियं—एहि पुत्ता ! पियसु पाणियं नित्थर-
सु आवइ, पच्छा आलोइजासि, सो न इच्छति । खंतो
नई उत्तिन्नो, चित्तेइ-अओ सरामि मणंगं जावेस खुडु-
गो पाणियं पियइ । मा ममासंकाए न पाही । एगंते पडि-
च्छइ ० जाव खुडो पत्तो नई ददव्याप सत्तसारयाए ण
पीयं । अन्ने भणंति-अइवाहिओ हंत पिचामि पाणियं प-
च्छा गुरुमूले पायच्छित्तं पडिवडिजस्सामि न्ति उक्खित्तो
जलंजली । अह से चिंता जाया । कहमेए हलहलए-
जीवे पियाणि, जओ-

“एक्कस्मि उदगविंदुस्मि, जे जीवा जिणवरेहि” पक्षत्ता ।
ते परिवयमित्ता, जंबुद्वीवे न माएज्जा ॥ १ ॥
जत्थ जलं तत्थ वणं, जत्थ वणं तत्थ निच्छओ तेऊ ।
तेऊवाउसहगओ, तसा यं पच्चक्खया चेव ॥ २ ॥
ता हंतूण परपा-णं य अप्पाणं जो करंइ सप्पाणं ।
अप्पाणं दिवसाणं, कएण नासेइ अप्पाणं ” ॥ ३ ॥

(ग०) एवं भावतेण अइसंविग्गेण न पीयं उत्तिन्नो नई
आसाए छिन्नाए नमोक्कारं भायंतो सुहपरिणामो काल-
गओ देवेसु उववओ । ओहिपउत्तो ० जाव खुडुगसरीरं
पासइ तहिमणुपविट्ठो खंतमणुगच्छइ खंतो वि एइ न्ति प-
त्थओ । पच्छा देवेण अणुकंपाए साहुणं गोकुलाणि वि-
उव्वियाणि । साहू वि तासु वइगासु तक्काईणि गिएहंति
वइया परंपरएण जणवयं पत्ता । पच्छिमाए वइयाए देवेण
विट्ठिया पम्हुसाविया जाणावणनिमित्तं, एगो य साहू नि-
वत्तो तयवत्थं पेच्छइ विट्ठियं नऽन्थि वइया, आगंतूण समा-
हियं तेण, पच्छा नायं तेहिं सा दिव्वं ति । इत्थंतरे देवेण
साहू वंदिया, खंतो न वंदिओ । तेहिं पुच्छिओ किमेयं न वंद-
सि । तओ सव्वं परिकहेइ नियवइअरं, भणइ य-अहं एएण
परिच्छित्तो वयलोवेण दोग्गइभायणं कओ आसि तुममेयं
पियाहिं जंपतेण जइ तं पाणियं पियंतो तो संसारं भमं-
तो, देवो पडिगउ ” न्ति । हे गौतम ! स गच्छो ह्येय
इति शेषः । गाथाछन्दः । ग० २ अधि० ।

(७) अप्कायपरिमोगकारणानि यथा—

एहाणे पियणे तह धो-यणे य भत्तकरणे य सेए य ।

आउस्स उ परिभोगो, गमणागमणे य जीवाणं ॥ १११ ॥

ज्ञान-पान-धावन-भङ्ग-करणसेकयानपात्रोदुपगमनाऽग-
मनादिरुपभोगः । एतत्परिभोगाभिलाषिणो जीवा एतानि
कारणान्युद्दिश्याऽप्कायवधे प्रवर्त्तन्त इति दर्शयति-

एएहिं कारणेहिं, हिंसंति आउकाइए जीवे ।

सायं गवेसमाणा, परस्स दुक्खं उदीरंति ॥ ११२ ॥

एभिः-स्नानावगाहनादिकैः कारणैरुपस्थितैर्विषयविषयो-
हितात्मानो निष्करुणा अप्कायिकान् जीवान् हिंसन्ति-व्या-

पादयन्ति, किमर्थमित्याह-सातं-सुखं तदात्मानोऽन्वेपय-
न्तः-प्रार्थयन्तः हिताहितविचारशून्यमनसः कतिपयदिवस-
स्थायिरम्ययौवनदर्पोध्मातचेतसः सन्तः सद्विवेकरहिता-
स्तथा विवेकिजनसंसर्गविकलाः परस्य- अवांदजन्तुग-
णस्य दुःखम्-असातलक्षणं तत् उदीरयन्ति; सातवेदनीयमु-
त्पादयन्तीत्यर्थः । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

(८) अप्कायसमारम्भव्यावृत्तस्यैव मुनित्वम्—

मे वेमि जहा अणगारे उज्जुकडे नियागपडिवरणे
अमायं कुव्वमाणे विणाहिए । (सूत्र-१८)

स यथा पृथिवीकायसमारम्भव्यावृत्त्युत्तरकालं सम्पूर्णाऽ-
नगारव्यपदेशभाग् भवति तदहं ब्रवीमि । अपिः समुच्चये,
स यथा चानगारो न भवति तथा च ब्रवीमि ‘अणगारा-
मो न्ति एगे पयवमाणे’ त्यादि, नेति, न विद्यते अगारं-
गृहमेवामित्यनगारा इह च यस्यादिशब्दव्युदासेनानगर-
शब्दोपादानेनैतदाद्यष्टे-गृहपरित्यागः प्रधानं मुनित्वकारणं,
तदाश्रयत्वात्सावधानुष्ठानस्य, निर्वचानुष्ठायी च मुनि-
रिति दर्शयति-‘उज्जुकडं’ न्ति-अजुः-अकुटिलः संयमो-दु-
ष्प्रणिहितमनोवाक्कायनिरोधः सर्वसत्त्वसंरक्षणप्रवृत्तत्वाद्-
यैकरूपः-सर्वत्राकुटिलगतिरिति यावत् । यदि वा-मोक्षस्था-
नगमनजुश्रेणिप्रतिपत्तिः सर्वसंचारसंयमात् । कारणे का-
र्योपचारं कृत्वा संयम एव सप्तदशप्रकारं ऋजुस्तं करोतीति
ऋजुकृत् ; ऋजुकारीत्यर्थः । अनेन चेदमुक्तं भवति-अशेष-
संयमानुष्ठायी सम्पूर्णानगर एवंविधश्चेद्गमवतीति दर्श-
यति-‘नियागपडिवरणे’ न्ति—यजनं यागः नियतो निश्चितो
वा यागो नियागो मोक्षमार्गः, सङ्गताऽर्थत्वाद्धातोः सम्य-
ग्ज्ञानदर्शनचारित्रात्मतया गतं सङ्गतमिति । तं नियागं स-
म्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकं मोक्षमार्गप्रतिपन्नो नियागप्रति-
पन्नः । पाठान्तरे वा-“निकायप्रतिपन्नो” निर्गतः काय
औदारिकादिर्यस्माद्यस्मिन्वा सनि स निकायो मोक्षः तं
प्रतिपन्नो निकायप्रतिपन्नस्तत्कारणस्य सम्यग्दर्शनादेः स्व-
शक्त्यानुष्ठानात् स्वशक्त्यानुष्ठानं वा मायाविनो भवतीति
दर्शयति-‘अमायं कुव्वमाणे’ न्ति—माया-सर्वत्र स्वधीर्य-
निगूहनम्, न माया अमाया तां कुर्वाणोऽनिगूहितबलवीर्यः
संयमानुष्ठानं पराक्रममाणोऽनगारो व्याख्यात इति, अनेन
तज्जातीयोपादानादशेषकपायापगमोऽपि द्रष्टव्य इति ।
उक्तञ्च-‘सोही य उज्जुपभूयस्स, धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइ’ न्ति ।

तदेवमसाबुद्धतसकलमायावल्ली-

वियतानः किं कुर्यादित्याह-

जाए सद्धाए निक्खंतो तमेव अणुपालिजा विजहिचु
विसोत्तियं (पाठान्तरे)-पुव्वसंजोयं । (सूत्र-१९)

‘जाए सद्धाए’ इत्यादि, यथा श्रद्धया प्रवर्द्धमानानुष्ठान-
करणरूपया निष्क्रान्तः प्रव्रज्यां गृहीतवोस्तामेव श्रद्धामश्रा-
न्तो यावज्जीवमनुपालयेद् ; रक्षेदित्यर्थः । प्रव्रज्याकाले च
प्रायशः प्रवृद्धपरिणाम एव प्रव्रजति, पश्चाच्च संयमश्रेणीं
प्रपन्नो वर्द्धमानपरिणामो वा हीयमानपरिणामो वा अव-
स्थितपरिणामो वेति, तत्र वृद्धिकालो हानिकालो वा स-
मयाद्युत्कर्षणान्तर्मोहार्तिकः, नाऽतः परं संक्लेशविशुद्धयश्चे
भवतः । उक्तं च-‘नान्तर्मुहर्त्तकाल-मतिवृत्त्य शक्यं हि जग-

ति संक्लेष्टम् । नापि विशोऽनु शक्यं, प्रत्यक्षो ह्यात्मनः सोऽर्थः ॥ १ ॥ उपयोगद्वयपरिवृत्तिः, सा निर्हेतुकस्वभावत्वात् । आत्मप्रत्यक्षो हि स्व-भावो व्यर्थात्र हेतुः ॥ २ ॥ ” अवस्थितिकालश्च द्वयार्थद्विहानिलक्षणयोर्यथमध्यवज्रमध्य-योरष्टौ समयाः, तत ऊर्ध्वमवश्यं पातात् । अयं च वृद्धि-हान्यवस्थितरूपपरिणामः केवलानां निश्चयेन गम्यो, न लुप्त-स्थानामिति । यद्यपि च-प्रव्रज्याभिगमोत्तरकालं श्रुतसागर-मवगाहमानः संवेगवैराग्यभावनाभावितान्तरात्मा कश्चित् प्रवर्द्धमानमेव परिणामं भजते । तथा चोक्तम्—“ जह जह सुयमवगाहद्, अह मयरसपसरसंजुयमउव्वं । तह तह प-व्वाद् मुणी, नवनवसंवेगसंघाते ॥ १ ॥ ” तथापि स्तोत्र एव तादृक् बहवश्च परिपतन्त्यतोऽभिधीयते—‘ तामेवानुपालये-दिति ’ । कथं पुनः कृत्वा श्रद्धामनुपालयेदित्यन आह—‘ विजहे ’ त्यादि, विहाय-परित्यज्य विज्ञोतसिकां-शङ्काम् । सा च द्विधा-सर्वशङ्का, देशशङ्का च । तत्र सर्वशङ्का-किम-स्त्याहृतो मार्गो न वेति, देशशङ्का तु-किं विद्यन्तेऽप्या-दयो जीवा विशेष्यप्रवचनेऽभिहितत्वात् स्पष्टचेतनात्मलि-ङ्गाभावाच्च विद्यन्ते इति वा, इत्येवमादिकामारेकां विहाय संपूर्णाननगारगुणान् पालयेत् । यदि वा-विज्ञोतांसि द्र-व्यभावमेवाद् द्विधा-तत्र द्रव्यविज्ञोतांसि नद्यादिस्रोतसां प्रतीतापगमनानि भावविज्ञोतांसि तु मोक्षं प्रति सम्यग्-दर्शनादिस्रोतसां प्रस्थितानां विरूपाणि प्रतिकूलानि गम-नानि भावविज्ञोतांसि तानि विहाय संपूर्णाननगारगुणभा-गमवति श्रद्धां वा अनुपालयेदिति । पाठान्तरं वा—“ विज-हिता पुव्वसंयोगं ” पूर्वसंयोगः-मातापित्रादिरस्य चोपल-क्षणार्थत्वात्पञ्चासंयोगोऽपि श्वशुरादिकृतो ब्राह्मस्तं विहाय-त्यक्त्वा श्रद्धामनुपालयेदिति मूलनीयम् । तत्र यस्याय-मुपदेशो दीयते यथा ‘ विहाय विज्ञोतांसि तदनु श्रद्धानु-पालनं कार्यं ’ स एवाभिधीयते-न केवलं भवनेवापूर्व-मिदमनुष्ठानमेवंविधं करिष्यति, किं त्वन्यैरपि महासत्त्वैः कृतपूर्वमिति दर्शयितुमाह—

पण्या वीरा महावीहि । (सूत्र-२०)

प्रणवाः—प्रज्ञाः वीराः—परिपहोपसर्गकपायसेनाविजयात् वीथिः—पन्थाः महाश्र्वासौ वीथिश्च-महावीथिः—सम्यग्दर्श-नादिरूपो मोक्षमार्गो जिनेन्द्रचन्द्रादिभिः सत्पुरुषैः प्रहृतस्तं प्रति प्रज्ञा-वीर्यवन्तः संयमानुष्ठानं कुर्वन्ति, ततश्चोत्तम-पुरुषप्रहतोऽयं मार्ग इति प्रदर्श्य तज्जनितमार्गविश्रम्भो-चिनेयः संयमानुष्ठाने सुखेनैव प्रवर्तयिष्यते ।

उपदेशान्तरमाह—‘ लोर्ग चे ’ त्यादि, अथ वा-यद्यपि भवतो मतिर्न क्रमतेऽप्यायजीवविषयेऽसंस्कृतत्वात्, तथापि भ-गवदाज्ञेयमिति श्रद्धातव्यमित्याह—

लोर्ग च आणाए अभिसमेच्चा अकुओभयं । (सूत्र-२१)

अत्राधिकृतत्वादप्यायलोको लोकशब्देनाभिधीयते, त-मप्यायलोकं चशब्दादन्याश्च पदार्थान् आज्ञया-मौनीन्द्र-वचनेनाभिमुख्येन सम्यग् ज्ञात्वा, यथा-अप्यायदयो जीवा, इत्येवमवगम्य न विद्यते कुतश्चिद्देतोः-केनापि प्र-कारेण जन्तूनां भयं यस्मात्सोऽयमकुतोभयः-संयमस्तम-नुपालयेदिति सम्बन्धः । यद्वा-अकुतोभयोऽप्यायलोको,

यतोऽसौ न कुतश्चिद् भयमिच्छति, मरणभीरुत्वात्, त-माज्ञयाऽभिसमेत्यानुपालयेत् ; रक्षेदित्यर्थः ।

अप्यायलोकमाज्ञयाऽभिसमेत्य यत्कर्तव्यं तदाह—

से वेमि खेव सयं लोर्ग अब्भइक्खिजा, खेव अत्ताणं अब्भइक्खिजा, जे लोयं अब्भइक्खइ से अत्ताणं अब्भइक्खइ से लोयं अब्भइक्खइ । (सूत्र-२२)

‘ से वेमी ’ त्यादि, सोऽहं ब्रवीमि ‘ से ’ शब्दस्य शुभमर्थ-त्वाद् त्वां वा ब्रवीमि, न स्वयम्-आत्मना लोकोऽप्याय-लोकोऽभ्याख्यातव्यः । अभ्याख्यानं नामासदभियोगः, य-था-अचौरं चौरमित्याह । इह तु जीवा न भवन्त्यापः केवलमुपकरणमात्रं घृततैलादिवत् । एषोऽसदभियोगः ह-स्त्यादीनामपि जीवानामुपकरणत्वात् स्यादरेका, नन्वे-तदेवाभ्याख्यानं यदजीवानां जीवत्वापादनं नैतदस्ति, प्र-साधितमर्पां प्राक् सचेतनत्वम् । यथा ह्यस्य शरीरस्या-हंप्रत्ययादिभिर्हेतुभिरधिष्ठातात्मा व्यतिरिक्तः प्राक् प्रसा-धित एवमप्यायोऽप्यव्यक्तेतनया सचेतन इति प्राक् प्र-साधितः । न च प्रसाधितस्याभ्याख्यानं न्याय्यम्, अ-थापि स्यादात्मनोऽपि शरीराधिष्ठानुरभ्याख्यानं कर्तव्यम्, न च तत्क्रियमाणं घटामियतीति दर्शयति—‘ नेव अत्ता-णं अब्भइक्खिजा ’ नैवाऽऽत्मानं-शरीराधिष्ठातारमहंप्रत्य-यसिद्धं ज्ञानाभिग्रहणं प्रत्यक्षं प्रत्याचक्षीत-अपहृषीत, ननु चैतदेव कथमवसीयते शरीराधिष्ठातात्मास्तीति, उच्यते-विस्मरणशीलो देवानां प्रिय उक्तमपि भाषयति । तथा ह्याह-तमिदं शरीरं केनचिदभिसंभिमतं, कफरुधिराङ्गोपाङ्गा-दिपरिणतेरन्नादिवत्तथोत्सृष्टमपि केनचिदभिसम्बन्धितैव, आहतत्वाद्, अन्नमलवदिति । तथा न ज्ञानोपलब्धिपूर्व-कः परिरूपन्दो भ्रान्तिरूपः परिरूपन्दत्वात्त्वदीयवचनपरिरूप-न्दवत् । तथा विद्यमानाधिष्ठातृव्यापारभाङ्गीन्द्रियाणि, करणत्वाद्वात्रादिवत् । एवं कुतर्कमार्गानुसारिहेतुमालोच्छेदः स्याद्वादपरशुना कार्यः अत एवंविधोपपत्तिसमधिगतमात्मा-नं शुभाशुभफलभाजं न प्रत्यचक्षीत । एवं च सति यो ह्यन्नः कुतर्कतिमिरापहतज्ञानचक्षुरप्यायलोकमभ्याख्याति-प्रत्या-चष्टे स सर्वप्रमाणसिद्धमात्मानमभ्याख्याति, यश्चात्मानम-भ्याख्याति-नास्म्यहं स सामर्थ्यादप्यायलोकमभ्याख्याति । यतो ह्यात्मनि पाण्याद्यवयवोपेतशरीराधिष्ठायिनि प्रस्प-ष्टलिङ्गेऽभ्याख्याते सत्यव्यक्तेतनालिङ्गोऽप्यायलोकस्तेन सु-तरामभ्याख्यातः । एवमनेकदोषोपपत्तिं विदित्वा नाय-मप्यायलोकोऽभ्याख्यातव्यः इत्यालोच्य साधवो ना-प्यायविषयमारम्भं कुर्वन्तीति ।

(६) शाक्यादयस्त्वन्त्यथोपस्थिता इति दर्शयितुमाह—

लज्जमाणा पुढोपासअणगारा मो त्ति एके पवयमाणा जमिणं विरुवरुवेहिं सत्थेहिं उदयकम्मसमारंभेण उदयस-त्थं समारंभमाणे अणोगरुवे पाणे विहिंसइ, तत्थ खलु भग-वता परिणया पवेदिता इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदण-माणणपूयणाए जाईमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव उदयसत्थं समारंभति अणेहिं वा उदयसत्थं समा-

आउक्काय

रंभवेति अस्ते उदयसत्थं समारंभंते समणुजाणति तं से अ-
हियाए तं से अबोहीए । से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं
समुद्वाए सोच्चा भगवओ अणगाराणं अंतिए इहमेगेसि
णाणं भवति-एस खलु गंथे एस खलु मोहे एस खलु मारे
एस खलु शरणे, इच्चत्थं गट्ठिए लोए जमियं विरूवरूवेहिं
सत्थेहिं उदयकम्मसमारंभेणं उदयसत्थं समारंभमाणे
अणणे अणेगुरूवे पाणे विहिंसइ ।

‘ लज्जमाणे ’ त्यादि, लज्जमानाः-स्वकीयं प्रवज्यामासं कु-
चार्याः, यदि वा-सावधानुष्ठानेन लज्जमानाः-लज्जां कुर्वाणाः
पृथग्विभक्ताः शाक्यालूककणभुक्कपिलादिशिष्याः । पश्ये-
ति शिष्यचोदना, अविबक्षितकर्मका अपि अकर्म-
का भवन्ति, यथा-‘पश्य मृगो धावति ’ द्वितीयार्थे वा प्र-
थमा, सुप् इत्ययेन द्रष्टव्या । ततश्चायमर्थः-शाक्यादीन्
गृहीतप्रवज्यानपि सावधानुष्ठानरतान् पृथग्विभिन्नान् पश्य,
किंस्तैरसदाचरितं येनैवं प्रदर्शयन्त इति दर्शयति-“ अन-
गारा वयम् ” इत्येके शाक्यादयः प्रवदन्ता यदिदं तदे-
तत्काका दर्शयन्ति-विरूपरूपैरुत्सेचनाग्निविध्यापनादिश्लैः
स्वकायपरकायभेदभिन्नैरुदककर्मं समारभन्ते । उदककर्मं
समारभ्येण च उदके शस्त्रम् उदकमेव वा शस्त्रं समारभन्ते ।
तच्च समारभमाणोऽनेकरूपान्वनस्पतिर्हीन्द्रियादीन्विबिधं
हिनस्ति । तत्र खलु भगवता परिक्रमा प्रवेदिता, यथाऽस्यैव
जीवितव्यस्य परिवन्दनमाननपूजनार्थं जातिमरणमोचनार्थं
दुःखप्रतिघातहेतुं यत् करोति-तद्दर्शयति-स स्वयमेवोदकश-
स्त्रं समारभते, अन्येऽस्योदकशस्त्रं समारभयति, अन्याऽस्योद-
कशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीते । तच्चोदकसमारभ्येणं
तस्याऽहिताय भवति । तथा तदेवावांछिलाभाय भवति । स
एतत्सम्बुध्यमान आदानीयं सम्यग्दर्शनादि सम्यगुत्थाय-
अभ्युपगम्य-श्रुत्वा भगवतोऽनगाराणां वान्तिके इहैकेपां
साधूनां ज्ञानं भवति तद्दर्शयति-एणे-ऽक्कायसमारम्भो
अन्यः-एप खलु मोहः, एप खलु मारः, एप खलु नरक इत्ये-
वमर्थं गृह्यो लोको यदिदं विरूपरूपैः श्लैः उदककर्म-
समारभ्येणोदकशस्त्रं समारभमाणोऽन्याननेकरूपान् प्रा-
णिनो विविधं हिनस्तीत्येतत्प्राग्बद् व्याख्येयम् ।

पुनरप्याह—

से वेमि संति पाणा उदयनिस्सिया जीवा अणेगे।(सूत्र-२३)

इहं च खलु मो ! अणगाराणं उदयजीवा वियाहिया ।
(सूत्र-२४)

‘ से ’ शब्द आत्मनिर्देशे, सोऽहमेवमुपलब्धनेकाऽक्कायतत्त्व-
वृत्तान्तो ब्रवीमि, सन्ति-विद्यन्ते प्राणिन उदकनिश्चिताः-
पूतरकमत्स्यादयो यानुदकारम्भप्रवृत्तो हन्यादिति । अथवा-
अपरः सम्बन्धः प्रागुक्तमुदकशस्त्रं समारभमाणोऽन्यानप्य-
नेकरूपान् जन्तून् विविधं हिनस्तीति, तत्कथमेतच्छ्रुत्य-
मभ्युपगन्तुमित्यत आह-‘ संति पाणा ’ इत्यादिपूर्ववत्,
कियन्तः पुनस्तं इति दर्शयति-‘ जीवा अणेगा ’ इति-पुन-
र्जीवापादानमुदकाश्रितप्रभूतजीवभेदज्ञापनार्थम् । ततश्चेद-
मुक्तं भवति-एकैकस्मिन् जीवभेदे उदकाश्रिता अनेके-असं-
ख्ययाः प्राणिनो भवन्ति, एवम्-अक्कायविपर्ययसमारभजः

पुरुषास्ते तन्निश्चितप्रभूतसत्त्वव्यापत्तिकारिणो द्रष्टव्याः ।
शाक्यादयस्तूदकाश्रितानेव हीन्द्रियादीन् जीवानिच्छन्ति
नादकम् * इत्यतदेव दर्शयन्ति-खलु शब्दाः वधारणं, ईश्व-
ज्ञातपुत्रीयप्रवचने द्वादशाङ्गं गण्यपिटकं अनगाराणां साधूना-
मुदकरूपा जीवाश्चशब्दात्तदाश्रिताश्च पूतरकच्छेदनकला-
ङ्गकअमरकमत्स्यादयो जीवा व्याख्याताः, अवधारणफलं
च नान्येषामुदकरूपा जीवाः प्रति पादिताः । आचा० १
श्रु० १ अ० ३ उ० । * जीवाः इति ।

ये पुनः शाक्यादयोऽक्कायोपभोगप्रवृत्तास्तं नियमत एवाऽ-
क्कायं विहिंसन्ति तदाश्रिताश्चान्यानि । तत्र न केवलं
प्राणातिपातापत्तिरेव तेषां किमन्यदित्यत आह—

अदुवा अदिन्नादाणं । (सूत्र-२६)

अथवति-पदान्तरोपन्यासद्वारेणाभ्युपगोपदर्शनार्थः, अ-
शस्त्रोपहताक्कायोपभोगकारिणां न केवलं प्राणानिपानाऽपि
किंतु-अदत्तादानमपि तत्तेषाम् । यतां यैरक्कायजन्तुभिर्यानि
शरीराणि निर्वर्त्तितानि तैरदत्तानि, ते तान्युपभुजन्तं, यथा
कश्चित् पुमान् सचित्तशाक्याभिभुक्कशरीरकात् खण्डमुत्कृत्य
गृह्णीयाददत्तं हि तस्य तत्परपरिगृहीतत्वात् । परकीयग-
वाद्यादानवत् । एवं तानि शरीराण्यवजीवपरिगृहीतानि गृ-
ह्णन्तऽदत्तादानमवश्यम्भावि । स्वाम्यनुस्वाम्यनुष्ठानाभावा-
दिति ननु यस्य तत्तडागकूपादि तेनानुष्ठानं स्वकृत्तत्पय
इति । ततश्च नाऽदत्तादानं, स्वामिनाऽनुष्ठातव्यात् परानु-
ष्ठानपश्चादिघातवत् । नन्वेतदपि साध्यावस्थामेवोपन्यस्तं,
यतः पशुरपि शरीरप्रदानविमुख एव भिक्षार्थमयां देरुद्धैरार-
टन् विशस्यते, ततश्च कथमिव नादत्तादानं स्यात् । न चान्य-
दीयस्यान्यः स्वामी हृष्टः परमार्थचिन्तायाम् । नन्वेवमशेष-
लोकप्रसिद्धगोदानादिव्यवहारस्तुष्टयति, पुष्ट्युत्पत्तिर्नामैवंविधः
पापसम्बन्धः तद्धि देयम् यद्धि दुःखितं स्वयं न भवति ।
दासीबलीवर्दादिवत् । न चान्येषां दुःखोत्पत्तेः कारणं
हलखड्गादिवत् । एतद्व्यतिरिक्तं दातृपरिगृहीत्रोरेकान्तत
एवोपकारकं देयं प्रतिजानते जिनेन्द्रमतावलम्बितः ।
उक्तञ्च—“ यत् स्वयमदुःखितं स्या-न्न च परदुःखे निमित्तभू-
तमपि । केवलमुपग्रहकरं, धर्मकृते तद्भवंदेयम् ” ॥१॥ इति ।
तस्मादवस्थितमतत्तेषां तददत्तादानमपीति ।

सांप्रतमेतदोपपन्नं स्वसिद्धान्ताभ्युपगमद्वारेण परः परि-
जिहीर्षुराह—

कप्पइ णे कप्पइ णे पाउं अदुवा विभूसाए । (सूत्र-२७)

अशस्त्रोपहतादकारम्भिणो हि चोदिताः सन्त एवमाहुः-
यथा नैतत्स्वमनीषिकातः समारम्भयामो वयं; किंत्वागमे
निर्जीवत्वेनानिषिद्धत्वात् कल्पते-युज्यते नः-अस्माकं पा-
दुम्-अभ्यवहर्तुमिति वीप्सया च नानाविधप्रयोजनविषयः
उपभोगोऽभ्यनुज्ञातो भवति । तथाहि-“आजीयिकभस्सना-
यादयो घटन्ति पातुमस्माकं कल्पते, न स्नातुं वारिणा ”
शाक्यपरिव्राजकादयस्तु-स्नानपानावगाहनादि सर्वं कल्पते
इति प्रमापन्तः ; एतदेव स्वनामग्राहं दर्शयति-अथवोदकं
विभूपाथमनुज्ञातं न समये, विभूपा-करचरणपायूपस्थ-
मुखप्रक्षालनादिका वस्त्रभण्डकादिप्रक्षालनात्मिका वा, एवं
स्नानादिशौचानुष्ठायिनां नास्ति कश्चिदोप इति ।

एवं ते परिफलमुपचसः परिव्राजकादयो निजराजान्तो-
पन्यासेन मुग्धमतीन्विमोह्य किं कुर्वन्तीत्याह—

पुढो सत्येहिं विउड्ढंति । (सूत्र-२८)

पृथग्—विभिन्नलक्षणैर्नानारूपैरुत्पत्तेरनादिशस्त्रैस्तेऽनगारा-
यमाणाः ‘विउड्ढंति’ इति-अपकायजीवान् जीवनाद् व्या-
चर्तयन्ति ; व्यपरापयन्तीत्यर्थः । यदि वा—पृथग् विभिन्नैः
शस्त्रैरपकायिकान् विविधं कुड्ढन्ति ; छिन्दन्तीत्यर्थः, कुड्ढ-
धर्तः छुदनार्थत्वात् ।

अधुनैषामागमानुसारिणामगमाऽसारत्त्वप्रतिपादमायाह—
एत्थ वि तेसि नो निकरणाए । (सूत्र-२९)

एतस्मिन्वपि-प्रस्तुते स्वायमानुसारेणाभ्युपगमं सति “ क-
प्पइ खे कप्पइ खे पारुं, अदुवा विभूसाए (२६) ” इति-एवं रू-
पस्तेषामयमगमं यद्वादापकायपरिभोगे ते प्रवृत्ताः स
स्याद्वाद्युक्तिरभ्युपगमः सन् ‘नो निकरणाए’ इति-नो
निश्चयं कर्तुं समर्थो भवति, न केवलं तेषां युक्तयो न
निश्चययत्नऽलम्, अपि त्वगमोऽपीत्यपिशब्दः । कथं पुन-
स्तेषामागमो निश्चयाय नालमिति, अत्राच्यते-त एवं
प्रपञ्च्यः—कोऽयमागमो नाम ? यदादेशः कल्पते भवताम-
पकायारम्भः, त आहुः-प्रतिविशिष्टानुपूर्वीविन्यस्तवर्णपदवा-
क्यसंघात आस्रप्रणीत आगमः नित्योऽकर्तृको वा ? त-
त्तश्चैवमभ्युपगते यो येन प्रतिपन्न आप्तः स निराक-
र्तव्यः । अनाप्तोऽसावपकायजीवाऽपरिज्ञानात्तद्वधानुज्ञा-
नाद्वा भवानिव । जीवत्वं चापां प्राक् प्रसाधितमेव ।
ततस्तत्प्रणीतागमोऽपि सद्धर्मचोदनायामप्रमाणम्, अना-
स्रप्रणीतत्वत्, रथ्यापुरुषवाक्यवत् । अथ नित्योऽकर्तृकः
समयोऽभ्युपगम्यते ततो नित्यत्वं दुष्प्रतिपादम् । यतः
शक्यते चर्तुं-भवदभ्युपगतः समयः, सकर्तृको वर्णपदवा-
क्यात्मकत्वाद्, विधिप्रतिषेधात्मकत्वात्, उभयसम्मत-
सकर्तृकप्रथमसन्दर्भवदिति । अभ्युपगम्य वा ब्रूमः-अप्रमा-
णमसौ, नित्यत्वादाकाशवत्, यच्च प्रमाणं तदनित्यं दृष्टं
प्रत्यक्षादिवदिति । तथा विभूयास्तूत्रावयवेऽपि पृष्टा न प्रत्यु-
त्तरदाने क्षमाः, यतियोग्यं स्नानं न भवति, कामाङ्गत्वात्,
मण्डनवत् । कामाङ्गता च सर्वजनप्रसिद्धा । तथाचोक्तम्—
“ स्नानं मद्दर्पकरं, कामाङ्गं प्रथमं स्मृतम् । तस्मात्कर्म
परित्यज्य, नैव स्नानं दमे रताः ” ॥ १ ॥ शौचार्योऽपि न
पुष्कलो वारिणा बाह्यमलापनयनमात्रत्वात् ह्यन्तर्व्यवस्थित-
कर्ममलक्षालनसमर्थं वारि न दृष्टं, तस्माच्छरीरवाङ्मनसा-
मकुशलप्रवृत्तिनिरोधो भावशौचमेव कर्मक्षयायाऽलम् । तच्च-
वारिसाध्यं न भवति, कुतः ? , अन्वयव्यतिरेकसमधिग-
म्यत्वात्सर्वभावानाम् । न हि मत्स्यादयः तत्र स्थिता
मत्स्यत्वादि कर्मक्षयभाक्त्वे नाप्यभ्युपगम्यन्ते, विना च
वारिणा महर्षयो विचित्रतपोभिः कर्म क्षपयन्तीति अतः स्थि-
तमेतत्तत्समयो न निश्चयाय प्रभवतीति ।

तदेवं निःसपत्नमपां जीवत्वं प्रतिपाद्य तत्प्रवृत्तिनिवृत्ति-
विकल्पफलप्रदर्शनद्वारेणोपसंजिहीर्षुः सकलमुद्देशार्थमाह—

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेए आरंभा अपरिष्साया
भवन्ति । एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा
परिष्साया भवन्ति । तं परिष्साय मेहावी खेव सयं उदय—

सत्थं समारंभेजा, खेवखेहिं उदयसत्थं समारंभावेज्जा,
उदयसत्थं समारंभंतेऽपि अखे ण समणुजाणेज्जा जस्सेते
उदयसत्थसमारंभा परिष्साया भवन्ति से हु मुणी प-
रिष्सायातकम्मेत्ति वेमि । (सूत्र-३०)

एतस्मिन्नपकाये शस्त्रं द्रव्यभावरूपं समारंभमाणस्यैते समा-
रम्भा वन्धकारणत्वेनाऽपरिज्ञाता भवन्ति । अत्रैवाऽपकाये
शस्त्रमसमारंभमाणस्येत्येते आरम्भा ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाता भ-
वन्ति । प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहृता भवन्ति, तमेव प्र-
त्याख्यानपरिज्ञां विशेषतो ज्ञपरिज्ञापूर्विकां दर्शयति-तदुद-
कारम्भणं बन्धाद्येत्येवं परिज्ञाय मेधावी-मर्यादाव्यवस्थितो
नैव स्वयमुदकशस्त्रं समारंभेत, नैवान्यैरुदकशस्त्रं समारम्भ-
येत् । नैवाऽन्यानुदकशस्त्रं समारंभमाणान् समनुजानीयात्,
यस्यैते उदकशस्त्रसमारम्भा द्विधा परिज्ञाता भवन्ति स एव
मुनिः परिज्ञातकर्मा भवति । ब्रवीामीति पूर्ववत् । आचा० १
थु० १ अ० ३ उ० ।

(१०) अपकायविहिंसननिषेधः—

आडकायं न हिंसंति, मणसा वयसो कायसा ।

तिविहेण करणजोएणं, संजया सुसमाहिया ॥ २६ ॥

आडकायं विहिंसतो, हिंसईओ तवस्सिए ।

तसे अ विविहे पाणे, चक्खुसे य अचक्खुसे ॥ ३० ॥

तम्हा एयं वियाखित्ता, दोसं दुग्गइवड्ढणं ।

आडकायसमारंभं, जावजीवाइ वज्जेए । ३१ । दश० ६ अ० ।

(११) अपकायस्पर्शादिनिषेधः—

से भिक्खू वा, भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयपच्च-
क्खायपावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसा-
गओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा से उदगं वा ओसं वा
हिमं वा महियं वा करगं वा हरितणुगं वा सुद्धोदगं वा
उदउल्लं वा कायं उदउल्लं वा वत्थं ससण्णिद्धं वा कायं
ससण्णिद्धं वा वत्थं न आमुसेज्जा न संफुसेज्जा न विलेज्जा
न पविलेज्जा न अक्खोडेज्जा न पक्खोडेज्जा न आया-
विज्जा न पयाविज्जा, अन्नं न आमुसावेज्जा न संफुसा-
वेज्जा न विलावेज्जा न पविलावेज्जा न अक्खोडावेज्जा
न पक्खोडावेज्जा न आयावेज्जा न पयावेज्जा, अन्नं आ-
मुसंतं वा संफुसंतं वा आविलंतं वा पविलंतं वा अक्खो-
डंतं वा पक्खोडंतं वा आयावंतं वा पयावंतं वा न स-
मणुजाणेज्जा जावजीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं
वायाए कायेणं न करेमि न कारवेमि करंतं पि अन्नं न
समणुजाणामि । तस्स भंते ! पडिक्कमामि निंदामि ग-
रिहामि अप्पाणं वोसिरामि । (सूत्र-११)

‘से भिक्खू वा’ इत्यादि, ‘जावजागरमाणेव’ इति-पू-
र्ववदेव ‘से उदगं वेत्यादि, तद्यथा-उदकं वा अवश्यायं वा
हिमं वा महिकां वा करकं वा हरतनुं शुद्धोदकं वा । (दश०)
(उदकादिपदानां व्याख्या अस्मिन्नेव शब्द आदौ उक्ता)

तथा उदकाद्रिं वा कायं उदकाद्रिं वा वस्त्रम् उदकाद्रिता चेह
गलद्विन्दुतुषारानन्तरोदितोदकभेदसम्मिश्रिता । तथा-स-
स्निग्धं वा कायं सस्निग्धं वस्त्रम् अत्र स्नेहनं स्निग्धमिति
भावे निष्ठाप्रत्ययः स्निग्धेन सह वर्तते इति सस्निग्धं सस्नि-
ग्धता चेह चिन्दुरहितानन्तरोदितोदकभेदसम्मिश्रिता (अ-
स्य सूत्रस्य संपूर्णा टीका 'महव्वय' शब्दे पष्ठे भागे दर्श-
यिष्यते) दश० ४ अ० ।

(१२) शीतोदकादिपरिपेवणनिषेधः—

सीओदकं न सेविजा, सिलावुड्डं हिमाणि य ।

उसिणोदगं तत्तफासुयं, पडिगाहिज्ज संजए ॥ ६ ॥

शीतोदकं-पृथिव्युद्भवसचित्तोदकं न सेवेत । तथा-शिलावृष्टं
हिमानि च न सेवेत । तत्र शिलाग्रहणेन करकाः परिगृह्यन्ते ।
वृष्टं-वर्षणं, हिमं प्रतीतं, प्राय उत्तरापथे भवति । यद्येवं कथमयं
वर्ततेत्याह-उष्णोदकं-कथितोदकं तप्तप्राशुकं तप्तं सत्प्राशु-
कं त्रिदण्डोदकं नोष्णोदकमात्रं प्रतिगृह्णीयादस्यर्थं संयतः-
साधुः । एतच्च सौवीराऽऽद्युपलक्षणमिति सूत्रार्थः ।

तथा—

उदउल्लं अप्पणो कायं, नेव पुंछे न संलिहे ।

समुपेह तहाभूयं, नो णं संघट्टए मुणी ॥ ७ ॥

नदीमुत्तीर्णो भिक्षां प्रविष्टो वा वृष्टिहतः उदकाद्रिम्-उदक-
विन्दुचितमात्मनः कायं-शरीरं स्निग्धं वा नैव पुञ्छयेत्-वस्त्र-
तृणादिभिर्न संलिखेत् पाणिना । अपि तु-संप्रेक्ष्य-निरीक्ष्य
तथाभूतमुदकाद्रादिरूपं नैव कायं संघट्टयेत् मुनिर्मनागपि न
स्पृशेदिति सूत्रार्थः । दश० ८ अ० (उदकतीरे निवासाऽऽदि-
निषेधः 'दगतीर' शब्दे चतुर्थभागे वक्ष्यते) (अण्कायस्य-
बहुवक्तव्यता 'पाणग' शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते) (अण्कायस्य
दर्पिका कल्पिका च 'मूलगुणपडिसेवणा' शब्दे पष्ठे भागे
वक्ष्यते) (वस्त्रधावनेऽण्कायप्रतिसेवनाया वक्तव्यता 'धावण'
शब्दे चतुर्थभागे वक्ष्यते) (उदकसन्तरणेऽण्कायप्रतिसेव-
नाया वक्तव्यता 'मूलगुणपडिसेवणा' शब्दे पष्ठे भागे वक्ष्यते)

आउक्कायविर्हिसग-अण्कायविर्हिसक-त्रि० । सचित्तजलवि-
राधके, । ग० १ अधि० ।

आउकाल-आयुष्काल-पुं० । मृत्युकाले, आचा० १ श्रु० ८
अ० ८ उ० ।

आउक्खय-आयुःक्षय-पुं० । आयुष्कर्मपुद्गलनिर्जरणे, स्था० ८
ठा० ३ उ० । आयुर्दलिकनिर्जरणे, नि० १ श्रु० ५ वर्ग १ अ० ।
कर्मद्रव्यनिर्जरणे, विपा० २ श्रु० १ अ० । कर्मणो दलिक-
निर्जरणे, औ० । भ० (आयुःक्षयनिमित्तान्यध्यवसायादीनि
'आउ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतानि)

क्षीणमायुर्जिनेन्द्रैरपि न वर्द्धयितुं शक्यम्, तथा चाह—

शक्येण स्वामी विज्ञप्ते, यत् क्षणमायुर्वर्द्धयत येन भवत्सु
जीवत्सु भवजन्मनक्षत्रं संक्रान्तो भस्मराशिग्रहो भवच्छा-
सनं पीडयितुं न शक्नोति, ततोऽवश्यं प्रभुणोक्तम्-न खलु
शक्नोति ! कदाचिदपीदं भूतपूर्वं यत् क्षीणमायुर्जिनेन्द्रैरपि वर्-
द्धयितुं शक्यते । कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

आयुषः क्षये चावश्यं जीवितनाशः—

("ताले जह" (६ गा०) इत्यादिकस्यार्थः 'अणिच्चया' शब्दे
प्रथमभागे विशेषतो दर्शितः) सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

डहरा बुद्धा य पासह, गव्भत्था वि चयंति माणवा ।

सेणे जह वट्टयं हरे, एवमाउक्खयम्मि तुट्टती ॥ २ ॥

डहरा-वाला एव केचन जीवितं त्यजन्ति । तथा-बुद्धाश्च
गर्भस्था अप्येतत्पश्यत यूयं, के ते ? मानवाः-मनुष्यास्ते-
पामेवोपदेशदानार्हत्वात् मानवग्रहणम् बह्वपायत्वादायुषः;
सर्वास्वप्यवस्थासु प्राणी प्राणास्त्यजतीत्युक्तं भवति । त-
थाहि-त्रिपल्योपमायुष्कस्यापि पर्याप्त्यन्तरमन्तर्मुहूर्तेनैव क-
स्यचिन्मृत्युरूपतिष्ठतीति । अपि च-गर्भस्थम्-जायमानाम्-
त्यादि, अत्रैव दृष्टान्तमाह-यथा श्येनः-पक्षिविशेषो वर्तकं-
तित्तिरजातीयं हरेत्-व्यापादयं देवं प्राणिनः प्राणान् मृत्युरूप-
हरेत्, उपक्रमकारणमायुष्कमुपक्रमेत् । तदभावे वा आयु-
ष्यक्षये मृत्ययति-व्यवच्छिद्यते; जीवानां जीवितमिति शेषः ।
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

आयुषः क्षयमजानन्त आरम्भे प्रवर्तन्ते—

आउक्खयं चेव अबुज्झमाणे,

ममेति से साहसकारि मंदे ।

अहो य राओ परितप्पमाणे,

अट्टेसु मूढे अजरामरे व्व ॥ १८ ॥

आयुषो-जीवनलक्षणस्य क्षय आयुष्कक्षयस्तम्-आरम्भप्र-
वृत्तः क्षिप्रहृदमत्स्यवदुदकक्षये सत्यवबुध्यमानोऽतीव 'मम'
इति ममत्ववानिदं मे अहमस्य स्वामीत्येवं स मन्दः-अज्ञः
साहसं कर्तुं शीलमस्येति साहसकारीति । तद्यथा-कश्चिद्द-
ण्डि महाक्लेशेन महार्घाणि रत्नानि समासाद्योज्ज्वलिन्या व-
हिरावासितः । स च राजचौरदायादभयाद्रात्रौ रत्नान्येवमेवं
च प्रवेशयिष्यामीत्येवं पर्यालोचनाऽऽकुलो रजनीक्षयं न ज्ञात-
वान् अहमस्यैव रत्नानि प्रवेशयन् राजपुरुषै रत्नभ्यश्च्यवित
इति । एवमन्योऽपि किं कर्तव्यताकुलः स्वायुषः क्षयमबुध्य-
मानः परिग्रहेष्वारम्भेषु च प्रवर्तमानः साहसकारी स्यादि-
ति । तथा कामभोगतृषितोऽह्नि रात्रौ च परि-समन्तात् द्र-
व्यार्थं परितप्पमानो मम्मणवणिग्वदार्तध्यायी कायेनापि क्लि-
श्यते । तथा चोक्तम्—"अजरामरवद्दालः, क्लिश्यते धनकाम्य-
या । शाश्वतं जीवितं चैव, मन्यमानो धनानि च" ॥१॥ तदेव-
मार्तध्यानोपहतः " कइया वच्चइ सत्थो, किं भंडं कत्थ कि-
त्तिया भूमी " त्यादि । तथा—" उक्खणइ खणइ णिहणइ,
रत्ति न सुयइ दिया वि य ससंको " इत्यादि । चित्तसंक्ले-
शात्सुष्ठु मूढो वणिग्वदजरामरवदात्मानं मन्यमानोऽपगतशु-
भाध्यवसायोऽहर्निशमारम्भे प्रवर्तते । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

अहर्निशमायुषः क्षयमबुध्य धर्मे यतितव्यम्—

पिच्छह आउस्स खयं,

अहोनिं सं भिज्जमाणस्स ॥ १८ ॥ (७३)

राइंदिणं तीसं तु,

मुहुत्ता नवसयाइं मासेणं ।

१-मम्मणवणिग्वृत्तं 'मम्मण' शब्दे पष्ठे भागे दर्शयिष्यते ।

हायंति पमत्ताणं,

न य णं अबुहा वियाणंति ॥ १६ ॥ (७४)

तिन्नि सहस्से सगले,

छच्च सए उडुवरो हरइ आउं ।

हेमंते गिम्हासु य,

चासासु य होइ नायव्वं ॥ २० ॥ (७५)

चाससयं परमाउं,

इत्तो पन्नास हरइ निदाए ।

इत्तो विसए हायइ,

वालत्ते वुडुभावे य ॥ २१ ॥ (७६)

सीउएहपंथगमणे,

सुहा पिवासा भयं च सोगे य ।

नाणाविहा य रोगा,

हवंति तीसाइ पच्छद्धे ॥ २२ ॥ (७७)

एवं पंचासीई,

नड्डा पएणरसमेव जीवंति ।

जे हुंति वाससइया,

न य सुलहा वाससयजीवा ॥ २३ ॥ (७८)

एवं निस्सारे मा-

णुसत्तणे जीविए अहिवडंते ।

न करेह चरणधम्मं,

पच्छा पच्छाऽणुत्तप्पिह हा ॥ २४ ॥ (७९)

‘पिच्छह’ त्ति-भो भव्याः । यूयं पश्यत-ज्ञानचक्षुषा वि लोकयत आयुषः क्षयमहोरात्रं क्षीयमाणस्य समये समये आ- वीचीमरणेन वृत्र्यमानस्येति ॥१८॥ ‘राइ’ त्ति-अहोरात्रेण त्रि- शन्मुहूर्ता भवन्ति, मासेन नवशतानि ६०० मुहूर्तानि, तानि प्रमत्तावा-मद्यादिप्रमादयुक्तानां सुभूम-ब्रह्मदत्तादीनामिव क्षीयन्ते च चाऽबुधा-मूर्खा विज्ञानन्तीति ॥१६॥ ‘तिन्नि’ त्ति- त्रीणि सहस्राणि पद्मशताधिकानि सकलानि-संपूर्णानि मु- हूर्तानि हेमन्ते-शीतकाले भवन्ति । एतत्प्रमाणमायुर्जीवानां हेमन्ते उडुवरः-सूर्यो हरति, एवं ग्रीष्मे वर्षासु च ज्ञातव्यं भवति ॥ २० ॥ (तं०) ‘वास’ त्ति-सांप्रतं जीवानां पर- मायुः-उत्कृष्टजीवितं वर्षशतं प्रवाहेण ज्ञातव्यम् । इतो वर्षश- तात् निद्रया पञ्चाशद्वर्षाणि ५० हरति-गमयति, जीवः इतः- शेषपञ्चाशद्वर्षतः विंशतिवर्षाणि २० क्षीयन्ते यान्ति-प्रमादि- नाम् कथम् ?-वालत्वे दशकं १०, वृद्धत्वे दशकं १० चेति ॥२१॥ ‘सीउ’ त्ति-शीतोष्णपथगमनानि, तथा क्षुधा पिपासा भयं च शोकश्च नानाविधा रोगाश्च भवन्ति, त्रिशतः पञ्चार्द्धं त्रि- शन्पञ्चार्द्ध-पञ्चदशवर्षरूपं तस्मिन् को भावः ?-शेषत्रिशतः पञ्चदश १५ वर्षाणि जीवानां शीतोष्णपथगमनादिभिर्मुखा यान्तीति ॥ २२ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण पञ्चाशीतिवर्षाणि

नष्टानि ८५, धर्मं विना विकथानिद्रालस्यवतां मृधा गतानि, कथम् ?-निद्रया पञ्चाशद्वर्षाणि (५०), वालत्वे दश (१०), वृद्धभावे दश (१०), शीतादिभिः पञ्चदश (१५), एवं सर्वाणि पञ्चाशीतिवर्षाणि (८५), इति ये जीवा वर्षशतिकाः-वर्षशतप्रमाणा भवन्ति ते जीवा पञ्चदश १५ वर्षाणि जीवन्ति, अन्यानि मृतप्रायत्वात् । न च वर्ष- शतं जीविना जीवाः प्राप्यन्ते । किंभूताः सुखेन-अनायासे- न लभ्यन्ते इति सुलभाः, सर्वथा सुखिन इत्यर्थः । उक्तं च-“आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितं रात्रौ तदर्द्धं गतं, तस्या- र्द्धस्य परस्य चार्द्धमपरं बालत्ववृद्धत्वयोः । शेषं व्याधि- वियोगदुःखसहितं सेवादिभिर्नीयते, जीवे वारितरङ्गच- च्चलतरे सौख्यं कुतः प्राणिनाम् ” ॥ १ ॥ २३ ॥ एवम्-उक्त- प्रकारेण निस्सारे-असारे मानुषत्वे-मनुजत्वे तथा जीविने आयुषि रत्नकोटिकोटिभिरपि अप्राप्ये अधिगतति; समये समये क्षयं गच्छन्ति सनीत्यर्थः न कुरुत यूयं चरणध- र्म-ज्ञानदर्शनपूर्वकं देशसर्वचारित्रं ‘हा’ इति-महाखंदे, पश्चाद्-आयुःक्षयानन्तरम्-आयुःक्षयचरमक्षणे वा पश्चा- तापं कायवाङ्मनोभिर्महाखंदं करिष्यथ नरकस्थशशिरा- जवदिति ॥ २४ ॥ तं० ॥ “समस्तसत्त्वसंघानां क्षयत्यायुर- नुक्षणम् । आममल्लकवारीव, किं तथापि प्रमाद्यसि ” ॥ १ ॥ पञ्चा० १ चिव० । मरणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । उक्त० ।

आउक्खेम-आयुःक्षेम-न० । आयुषः क्षेममिति । आयुषः स- म्यक्पालनं, जीविने च । आचा० ।

जं किंचि वुक्कमं जाणे, आउक्खेमस्स मप्पणो ।

तस्सेव अंतरऽद्धाए, खिप्पं सिक्खेज्ज पंडिए ॥ ६ ॥

एतदुक्तं भवति-आत्मायुषो यत्क्षेमं-प्रतिपालनोपायं जा- नीत तं क्षिप्रमेव शिक्षत् । (आचा०) यदिवा-आत्मनः आयुःक्षेमस्य-जीविनस्य । आचा० १ ध्रु० ८ अ० ८ उ० ।

आउजीव-अव्जीव-पुं० । आप एव जीवः । स्थावरजीववि- शेषे, अवाश्रितो वा जीवः । उदकाश्रिते जीवे च । सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० ।

तद्देहा यथा-

दुविहा आउजीवाओ, सुहुमा बायरा तहा ।

पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेए दुहा पुणो ॥ ८४ ॥

बायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पकित्तिया ।

सुद्धोदये य उस्से य, हरितणु महिया हिमे ॥ ८५ ॥

एगविहमणात्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया ।

सुहुमा सव्वलोयम्मि, लोगदेसे य बायरा ॥ ८६ ॥

तिष्ठणां गाथानामर्थः-अव्जीवास्तु द्विविधाः-सूक्ष्माः, तथा वादरा अपि । पर्याप्ता, अपर्याप्ताश्च । एवमेते द्वि- विधाः पुनर्वर्त्तन्ते इति शेषः ॥ ८४ ॥ अथ पुनर्वादरा ये पर्याप्ता अव्जीवास्ते पञ्चधा प्रकीर्त्तिनाः । (उक्त०) तत्र सूक्ष्मा अप्कायजीवा एकविधा अनानात्वात्तीर्थकरै- र्व्याख्याताः । तत्र सूक्ष्मा अप्कायजीवाः सर्वस्मिन्-चतु- र्दशरज्ज्वात्मके लोके वर्त्तन्ते, वादरा अप्कायजीवा लोक- स्यैकदेशे वर्त्तन्ते ॥ ८६ ॥

१-‘सुभूम’ वृत्तान्तं ‘माण’ शब्दे षष्ठे भागे विस्तरतो करिष्यते ।

२-प्रसदत्तवृत्तं ‘बंभदत्त’ शब्दे पञ्चमभागे करिष्यते । ३-३६०० ।

संतं पप्पऽस्यैया, अपज्जवसिया वि य ।

ठिं पडुच्च साऽस्यैया, सपज्जवसिया वि य ॥ ८७ ॥

सन्ननि-प्रवाहमार्गमाश्रित्य अप्कायजीवा अनादिकाः पुनर्पर्यवसिता अपि स्थिति-भवास्थिति, कार्यास्थिति चाश्रित्य सादिकास्तथा सपर्यवसिताः अवसानसहिता अपि-वर्तन्ते ॥ ८७ ॥

सत्तेव सहस्माइं, वासाणुकोसिया भवे ।

आउठिं आऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नियं ॥ ८८ ॥

अपाम्-अप्कायजीवानां सप्तैव सहस्राणि वपाण्युत्कृष्टा आयुषः स्थितिर्भवेत्, जघन्यतः अन्तर्मुहूर्तं भवेत् ॥ ८८ ॥

असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।

कायठिं आऊणं, तं कार्यं तु अमुंचओ ॥ ८९ ॥

अपाम्-अप्कायजीवानां तं स्वकायमर्थात्-अप्कायममुच्चता-मुत्कृष्टा कायस्थितिः असंखकालं भवति जघन्या कायस्थितिरन्तर्मुहूर्तं भवति ।

अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नियं ।

विजडम्मि सप् काए, आउजीवाणं अंतरं ॥ ९० ॥

अवजीवानां स्वकीये काये त्यक्ते सति अपरस्मिन् काये उत्पद्य पुनः स्वकीये काये उत्पत्तिः स्यात्तदा उत्कृष्टमन्तर-मनन्तकालं भवति । जघन्यकमन्तरम्-अन्तर्मुहूर्तं भवति । वनस्पतिकाये जीवोऽनन्तकालं तिष्ठति तदा अनन्तकाल-मन्तरं भवति, इति भावः ।

एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ ।

संठाणाऽऽदेसओ वा वि, विहाणाइ सहस्सओ ॥ ९१ ॥

एतेषाम्-अप्कायजीवानां वर्णतो गन्धतः रसतः स्पर्शतः संस्थानाऽऽदेशनश्चापि-संस्थाननामनश्चापि सहस्रशो-ब-हवो भेदा भवन्ति ॥ ९१ ॥ उक्तं ३६ अ० । अवजीवानां च प्रत्येकशरीरिता । “पुढासत्ता आउजीवा” प्रत्येकशरीरत्वा त्पृथक्-प्रत्येक सत्त्वाः-प्रत्येकशरीरिणोऽवगन्तव्याः । सूत्रं । १ अ० ११ अ० ।

आउज्ज-आतोद्य-न० । आ-समन्तात् लुचते । आ-तुद-यत् । वीणादौ वाद्ये, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । स्था० । अत्रु० । आव० । जी० । तच्च द्विविधम्-ततवितत-भेदात् । तत-विते अपि द्विविधं-घन-शुपिरभेदात् । स्था० २ ठा० ३ उ० । चतुर्विधम्-ततविततघनशुपरभेदात् । वृ० १ उ० । “तनं धाणादिकं ज्ञयं !, विततं पटहादिकम् । घनं तु कांस्यना लादि, वंशादि शुपिरं मतम्” ॥ १ ॥ इति चित्रज्ञाप्रधान्याच्च न विरोधा मन्तव्यः । स्था० २ ठा० ३ उ० । आचा० ।

आतोद्यस्य ४६ भेदाः—

तते णं से सरियाभे देवे अट्टसयं संखाणं विउव्वति । अट्टसयं संगारणं विउव्वइ । अट्टसयं संख्याणं विउव्वइ । अट्टसयं खरमुहीणं विउव्वइ । अट्टसयं पेयाणं विउव्वइ । अट्टसयं पिरिपरियाणं विउव्वति । एवमाइयाणं एगोणवणं आउज्जविहाणाइं विउव्वति ।

‘एवमाइयाणं’ ति-आदिशब्देन-,* पणव ६ पटह ७ भस्मा

८ होरम्मा ९ भेरी १० भल्लगी ११ दुन्दुभी १२ मुरज १३ मृदङ्ग १४ नन्दीमृदङ्ग १५ आलिङ्ग १६ कुस्तुम्ब १७ गोमुखी १८ मर्दल १९ विपञ्ची २० वल्लकी २१ भ्रमरी २२ आमरी २३ परिवादिनी २४ चर्चसा २५ सुघोषा २६ नन्दीघोषा २७ महनी २८ कच्छुपी २९ चित्रवीणा ३० आमोद ३१ डण्डा ३२ नकुल ३३ तूणा ३४ तुम्बवीणा ३५ मुकुन्द ३६ हुडक ३७ विचिकी ३८ करटी ३९ डिण्डिम ४० क्षिणित ४१ कण्डा ४२ दर्दरक ४३ दर्दरिका ४४ कुसुम्बर ४५ कलशिका ४६ तल ४७ ताल ४८ कांस्यताल ४९ रिंगिसिका ५० मङ्ग-रिका ५१ शुशुमारिका ५२ वंश ५३ चाली ५४ वेणु ५५ पिरिली ५६ वज्रकाः ५७ प्रदर्शिताः । *) अव्याख्यातास्तु भेदाः लोकनः प्रत्येकव्याः एवमादीनि बहून्यातोद्यानि विकुर्वन्ति सर्वसंख्यया तु मूलभेदापन्नया अतोद्यभेदा एकोनपञ्चाशत् । शेषास्तु भेदास्तेष्वेवान्तर्भवन्ति यथा वंशातोद्यविधाने चा-लोवेणुपिरिलीवज्रकाः । रा० । * ‘णट्ट’ शब्दं ४ भागे विंशपः ।

आवर्ज-पुं० । आवर्जनमावर्जः । अभिमुखीकरणे, आवर्ज्यतेऽभिमुखीक्रियते मोक्षोऽनेनेति—शुभमनोवाक्कायव्यापारविशेषं च । उक्तञ्च—“आवर्जणमुवओगो वावागं वा” (३०५१ + विशेष०) इति, आवर्ज्यते-अभिमुखीक्रियत, इति घञ् । अभिमुखीकर्तव्ये, त्रि० । प्रज्ञा० ३६ पद ।

आवर्ज्य-त्रि० । आवर्ज्यत इति घ्यण् । अभिमुखीकर्तव्ये, आ० म० १ अ० ।

आउज्जण-आवर्जन-न० । अभिमुखीकरणे, शुभमनोवाक्काय-व्यापारे च । प्रज्ञा० ३६ पद । विशेष० ।

आउज्जसद-आतोद्यशब्द-पुं० । नोभाषाशब्दविशेषे, स्था० २ ठा० ३ उ० । स च वेणुवीणासृङ्गादीनां यो शब्दः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

तद्भेदादि—

आउज्जसदे दुविहे पप्पत्ते, तं जहा-तते चेव, वितते चेव । तते दुविहे पप्पत्ते, तं जहा-घणे चेव, सुसिरे चेव । एवं वितते वि । (सूत्र-८१ +)

(ततविततादिकमातोद्यभेदः ‘आउज्ज’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे प्रदर्शितः) तज्जनितः शब्दस्ततो घनः शुपिरश्चति व्यप-दिश्यन् । स्था० २ ठा० ३ उ० । (अस्य चतुर्विधत्वम् चतु-र्विधातोद्यजनितत्वात् । आतोद्यस्य बहवो भेदाः ‘आउज्ज’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे अनुपदमेव दर्शिताः) ।

आउज्जिय-आयोगिक-पुं० । उपयोगवति ज्ञानिनि, । भ० । २ श० ५ उ० ।

आवर्जित-त्रि० । आ-वृज् णिच् क्त । अभिमुखीकृते, तथा च लोके वक्ताः-आवर्जितोऽयं मया; सम्मुखीकृत इत्यर्थः । प्रज्ञा० ३६ पद । पं० सं० । दत्ते, त्यक्ते, निम्नीकृते च । वाच० ।

आउज्जियकरण-आवर्जितकरण-न० । आवर्जितस्य करण-मिति केवलसमुद्घातात्पूर्वं क्रियमाणे शुभयोगव्यापारणे, तच्च भव्यत्वेनावर्जितस्य मोक्षगमनं प्रत्यभिमुखीकृतस्य शु-भयोगव्यापारणम् । प्रज्ञा० ३६ पद । पं० सं० । (अत्र-त्या वक्तव्यता ‘आउज्जीकरण’ शब्देऽग्रे वक्ष्यते)

आउजिया-आयोजिका-स्त्री० । भावे बुद्धि । व्यापारणे,
आ० म० १ अ० ।

आउजियाकरण-आयोजिकाकरण-न० । आङ्-मर्त्यादया
केवललिङ्गप्रथा योजनं-शुभानां योगानां-व्यापारणम् । भावे
बुद्धि । तस्य करणमिति । केवलिसमुद्घातात्पूर्वं क्रियमाणे
शुभव्यापारात्मके क्रियाविशेषे, प्रज्ञा० ३६ पद । आ० म० ।
पं० सं० ।

आउज्जीकरण-आवर्ज्जीकरण-न० । आवर्जनमावर्जः तस्य
करणमिति विवक्षायां च्विप्रत्ययः । केवलिसमुद्घातात्पूर्वं
क्रियमाणे आत्मानं प्रति मोक्षस्याभिमुखीकरणेनात्मनो मोक्षं
प्रत्युपयोजनकरणे, आवर्ज्यतेऽभिमुखीक्रियते मोक्षोऽनेनेति
आवर्जस्तस्य करणमिति विवक्षायां च्विप्रत्ययः । केवलि-
समुद्घातात्पूर्वं क्रियमाणे शुभमनोवाङ्मयव्यापारविशेष-
करणे, प्रज्ञा० ३६ पद । आवर्ज्यते इत्यावर्जः घञ्, तस्य क-
रणमिति च्विः । केवलिसमुद्घातात्पूर्वं क्रियमाणे मोक्षं प्रत्य-
भिमुखीकर्तव्यस्य करणे, तच्चान्तर्माहृतिक उद्यावलिंकायां
कर्मपुद्गलप्रक्षेपव्यापाररूप उदीरणविशेषः । आ० म० १
अ० । औ० । स्था० । कर्म० । पं० सं० ।

आवर्ज्जीकरणञ्च—

कइसमइए णं भंते ! आउज्जीकरणे पण्णत्ते, गोयमा !
असंखिज्जसमइए, अंतोमुहुत्तिए आउज्जीकरणे पण्णत्ते ।
(सूत्र-३४६)

सर्वोऽपि केवली केवलिसमुद्घातं गच्छन् प्रथमत आव-
र्ज्जीकरणम् उपगच्छति । तथा च—केवलिसमुद्घातप्रक्रियां
विभक्तिषुः समुद्घातशब्दव्याख्यानपुरस्सरमाह भाष्यकारः
(प्रज्ञा० ३६ पद ।)—

तत्थाउयसेसा हिय-कम्मसमुग्घायणं समुग्घाओ ।
तं गंतुमणा पुव्वं, आउज्जीकरणमज्जेइ ॥ ३०५० ॥
आवज्जणमुवओगो, वावारो वा तदत्थमाईए ।
अंतोमुहुत्तमेत्तं, काउं कुरुण समुग्घायं ॥ ३०५१ ॥
तत्रायुःशेषाणाम्-अधिकस्थितिकानां वेदनीयादिकर्मणां
समुद्घातं समुद्घातः, तं च गन्तुमनाः-प्रारिप्सुः पूर्वमाव-
र्ज्जीकरणमभ्यस्यति-विदधाति । कथंभूतं तदिति ? उच्यते-तद-
र्थम्-समुद्घातकरणादौ केवलिन उपयोगो मया अधुनेदं-
कर्तव्यमित्येवंरूप उद्यावलिंकायां कर्मप्रक्षेपरूपो व्यापारो
वा आवर्जनमुच्यते । तस्यैवंभूतस्य करणमावर्ज्जीकरणं
तदन्तर्मुहूर्त्तमात्रं कालं कृत्वा ततः समुद्घातं कुरुत ।
विशेषः ।

आउज्जोवण-अव्योजन-न० । अप्काययन्त्रयोजने, ओघ० ।
तेषां हि सशब्दं वृजतामेते दोषाः—

आउज्जोवणवणिण्, अगणि कुडुवीकुक्कम्मकुमरीए ।

तेणे मालागारे, उब्भामगपंथि एजंते ॥ ६० ॥

ते हि यदि सशब्दं व्रजन्ति ततश्च लोको विवृण्यते, विवृद्ध-
श्च सन् 'आउज्जोवण' इति—अप्काययन्त्राणि योज्यन्ते वह-
नाय सज्जीक्रियन्ते । ओघ० । असंजएहि सद्धं वसंताणं
आउज्जोवणवणियादिदोसा भवंति । नि० चू० २ उ० ।

आउट्ट-आउट्ट-पुं० । करणे, अयमेतादृश एव सैद्धान्तिको
धातुः । कल्प० ३ अधि० १ क्षण । आउट्टन्ति णाम करेति ।
नि० चू० ३ उ० ।

आकुट्ट-पुं० । आकुट्टनमाकुट्टः । आ-कुट्ट-घञ् । छेदने, हिं-
सायां च । सा चात्र प्राण्यवयवानां छेदनभेदनादिरूपो व्या-
पारः । सूत्र० १ शु० १ अ० २ उ० ।

आतुष्ट-त्रि० । सन्तुष्टे, नि० चू० १ उ० ।

आवृत्त-त्रि० । आ-समन्ताद् वृत्त इति । समन्ताद् व्यवस्थिते
आचा० १ शु० ७ अ० ४ उ० । परावृत्ते, प्रतिनिवृत्ते च ।
वाच० । "आउट्टे" ० (२१ गाथा) आवृत्ते-आवृत्तपरिणा-
मे साधाविति । पंचा० १६ विव० ॥ समन्तात् हिंसायां
प्रवृत्ते, 'आउट्टामो' प्रवर्तामहे । हिंसायाम् । आचा० १ शु०
६ अ० १ उ० । पुनः पुनरभ्यासे, आवर्त्यमानं च । वाच० ।

आउट्टंत-आउट्टत्-त्रि० । कुर्वन्ति, कल्प० ३ अधि० १ क्षण ।
नि० चू० ।

आउट्टण-आउट्टन-न० । करणे, कल्प० ३ अधि० १ क्षण ।
नि० चू० ।

आकुट्टन-न० । हिंसायाम्, सूत्र० १ शु० १ अ० २ उ० ।
आ० म० ।

आवर्तन-न० । अभिलाषायाम्, आचा० २ शु० ७ अ० १ उ० ।

आराधनायाम्, व्य० "कहणाऽऽउट्टण आगमण-पुच्छणं दी-
वणा य कज्जस्स" (५१ गाथा) । आवर्तनम्-आकम्पनं राक्षो
मक्षीभवनम् । व्य० २ उ० । नि० चू० । आवर्जने, व्य० १० उ० ।
अभिमुखीभूय वर्तने, नं० ३२ सूत्र । निवर्तने, सूत्र० १ शु० १०
अ० । आवर्तते पूर्वभावतो निवृत्त्यान्यभावप्रतिपत्त्यभिमु-
खो वर्तते येन बोधपरिणामेन स आवर्तः । पुं० । तथावर्तने,
ईहातो निवृत्त्यापायभावप्रतिपत्त्यभिमुखीभूय वर्तनस्य हे-
तौ, बोधपरिणामं च । नं० ३२ सूत्र ।

आउट्टणया-आवर्तनता-स्त्री० । आवर्ततेऽभिमुखीभूय वर्त-
ते येन स तथा तद्भावस्तत्ता । आभिनिबोधिकज्ञानावशेष-
स्यापायस्य नामधेयविशेषे, सा चेहातो निवृत्त्यापायभा-
वप्रतिपत्त्यभिमुखीभूय वर्तते, हेतुभूता बोधपरिणामता ।
नं० ३२ सूत्र ।

आउट्टणा-आवर्तना-स्त्री० । आराधनायाम्, नि० चू० २ उ० ।
आकम्पने, व्य० २ उ० । आवर्जने, "आउट्टण अत्तीकरेइ"
आवर्त्य-आवर्त्यात्मीकरोति । व्य० १० उ० ।

आउट्टावण-आवर्तन-न० । अभिमुखीकरणे, आचा० २
शु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

आउट्टि-आउट्टि-स्त्री० । करणे, "आउट्ट ति णाम करेति"
'आउट्टि' धातुः करणार्थे सैद्धान्तिकः । कल्प० ३ अधि०
१ क्षण । नि० चू० ।

आकुट्टि-स्त्री० । हिंसायाम्, आचा० १ शु० ६ अ० १
उ० । इदं करोमीत्येवं हृध्वोपेत्य करणे, जीत० । स० । ध० ।
प्रव० । पं० व० । आव० । 'आउट्टिया' नाम आभोगे जा-
नान इत्यर्थः । वृ० ३ उ० । (आकुट्ट्यां धर्मरुचेरुदाहरणम्-
'आतां' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

आवृत्ति-स्त्री० । आ-वृत्-क्तिन् । समन्तात्प्रवर्तने, आचा० २ शु० १ चू० १ अ० ३ उ० । अभिलाषायाम्, आचा० २ शु० २ चू० ६ अ० । आराधनायाम्, राज्ञो भक्तीभवनम् । व्य० २ उ० । नि० चू० । आवर्जने, व्य० १० उ० । अभि-मुखीभूय वर्तते, न० । निवर्तने, सूत्र० १ शु० १० अ० । पुनः पुनरभ्यासे, भूय एकजातीयक्रियाकरणे, "आवृत्तिः सर्व-शास्त्राणां, बोधादपि गरीयसी" । प्रत्यावृत्तौ, पुनरागतौ, वाच० । सूर्यस्य चन्द्रस्य च भूयो भूयो दक्षिणोत्तरगमने, सू० प्र० १२ पाहु० । च० प्र० । ज्यो० । आवृत्तयो द्विधा । तद्यथा-एकाः सूर्यस्यावृत्तयः, अपराश्चन्द्रमसः । तत्र युगे सूर्यस्यावृत्तयो दश भवन्ति, चतुस्त्रिंशच्छतमावृत्तीनां चन्द्रमसः । सू० प्र० १२ पाहु० । च० प्र० ।

तत्र (५ वर्षात्मके युगे) सूर्यस्य दशाऽऽवृत्तयः—
तत्थ खलु इमातो पंच वासिकीओ, पंच हेमन्तीओ
आउट्टीओ पष्पताओ । (सूत्र-७६ +)

तत्थ खलु' इत्यादि-तत्र युगे खलु इमा-वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्च वार्षिक्यः, पञ्च हेमन्त्यः-शीतकालभाविन्यः सर्वसंख्य-या दश आवृत्तयः सूर्यस्य प्रज्ञप्ताः । सू० प्र० १२ पाहु० । च० प्र० ।

एतस्योपपत्तिं वक्तुकाम आह—

एतो आउट्टीओ, वोच्छं जह य कमेण सूरस्स ।

चंदस्स य लहुकरणं, जह दिट्ठं सव्वदंसीहि ॥ २३१ ॥

इतः-अयनविभागप्रतिपादनानन्तरं सूर्यस्य चन्द्रस्य च आवृत्तीर्भूयो भूयो दक्षिणोत्तरगमनरूपा यथाक्रमेण-परि-पाट्या वक्ष्यामि, तासां चाऽऽवृत्तीनां प्रतिनियतप्रथमदिवस-परिज्ञानाय यथा दृष्टं सर्वदक्षिभिः-सर्वज्ञैस्तथा करणम्-लघू-पायं वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमर्थं निर्वाहयितुकामः प्रथमत आवृत्तीः प्रति-पादयति—

सूरस्स य अयणसमा, आउट्टीओ जुगम्मि दस होंति ।

चंदस्स य आउट्टी, सयं च चोत्तीसयं चव ॥ २३२ ॥

सूर्यस्य—आदित्यस्य युगे च चन्द्रचन्द्राभिर्वर्द्धित-चन्द्राभिर्वर्द्धितसंवत्सरपञ्चकपरिमाणे आवृत्तयः यथोदित-स्वरूपा अयनसमा भवन्ति । अयनप्रथमप्रवृत्तेरावृत्तिशब्द-वाच्यत्वात्, ताश्च कति संख्याः ? इत्याह-दश ।

तथा चन्द्रस्यावृत्तीनां शतं चतुस्त्रिंशदधिकम्, १३४ अथनानां हि प्रथमाः प्रवृत्तय आवृत्तिशब्दवाच्याश्चन्द्रस्य वा अयनान्येतावत्यो भवन्ति, तदावृत्तयोऽप्येतावत्य एव । अथैक-स्मिन् युगे सूर्यस्य दशायनानि भवन्तीति, कथमवसीयते सूर्यस्याऽऽवृत्तयो युगे दश भवन्ति, चन्द्रमसश्चाऽऽवृत्तीनां चतु-स्त्रिंशच्छतमिति १३४, उच्यते-उक्तं नाम आवृत्तयस्तयोर्दक्षि-णोत्तरगमरूपाः ततः सूर्यस्य चन्द्रमसो वा यावन्त्ययनानि-तावत्य आवृत्तयः, सूर्यस्य चायनानि दश, एतच्चावसीयते त्रैराशिकत्वात्, तथाहि-यदि दिवसेन त्र्यशीत्यधिकेन शतेन एकमयनं भवति ततोऽष्टादशभिः शतैः त्रिंशदधिकैः कति अ-यनानि लभ्यन्ते, राशित्रयस्थापना-(१८३)(१)(१८३०) अत्रा-

न्येन राशिना मध्यमस्य राशेर्गुणनम्, एकस्य च गुणेन तदेव भवतीति जातान्यष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि-(१८३०)तेषामाद्येन राशिना त्र्यशीत्यधिकेन शतेन भागहरणं, लब्धा दश १० । आगतं युगमध्ये सूर्यस्य दश १० अयनानि भवन्तीति आवृत्तयोऽपि दश १० । तथा यदि त्रयोदशभिर्दिव-सैश्चतुश्चत्वारिंशता च सप्तपष्टिभागैरेकं चन्द्रस्यायनं भव-ति ततोऽष्टादशभिर्दिवसशतैस्त्रिंशदधिकैः कति चन्द्रायनानि भवन्ति ? राशित्रयस्थापना-१३, ४४ । ६७ (१)(१८३०) । त-त्राद्यं राशौ सर्वणनाकरणार्थं त्रयोदशाऽपि दिनानि सप्तपष्ट्या गुणयित्वा चोपरितनाः चतुश्चत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (६१५) यानि चाष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि-(१८३०) तान्यपि सर्वणनाकरणार्थं सप्तपष्ट्या ६७ गुण्यन्ते, जातानि द्वादश लक्षाणि द्वे सहस्रे पद शतानि दशोत्तराणि (१२०२६१०) तत्रैवैरूपेणानेन राशिना मध्यमस्य राशेरककरूपस्य गुणनम्, एकस्य च गुणेन तदेव भवतीत्येतावानेव राशिर्जातः, तस्य नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरैः-६१५ भागो ह्रियते लब्धं चतुस्त्रिंशं शतम् १३४ एतावन्ति चन्द्रायनानि युगमध्ये भवति, एतेता-वत्यः १३४ चन्द्रमस आवृत्तयः । ज्यो० १२ पाहु० । च० प्र० । सू० प्र० ।

संप्रति का सूर्यस्यावृत्तिः कस्यां तिथौ भवतीति चि-न्तायां यत्पूर्वाचार्यैरुपदर्शितं करणं तदुपदर्शयते (सू० प्र० १२ पाहु०)—

आउट्टीहिं एगुणियाहिं, गुणियं सयं तु तेसीयं ।

जेण गुणियं तं तिगुणं, रूवहियं पक्खिखे तत्थ ॥ २३३ ॥

पन्नरसलाइयम्मि उ, जं लद्धं तं तेसु होइ पव्वेसु ।

जे अंसा ते दिवसा, आउट्टी एत्थ बोधव्वा ॥ २४० ॥

अनयोर्व्याख्या- आवृत्तिभिरेकोनिकाभिर्गुणितं शतं त्र्य-शीत्यधिकम्, । किमुक्तं भवति-या आवृत्तिर्विशिष्टतिथि-युक्ता ज्ञातुमिष्टा तत्संख्या एकोनिका क्रियते । ततस्तया-त्र्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते, गुणयित्वा च येनाऽङ्केन गु-णितं त्र्यशीत्यधिकं शतं तदङ्कस्थानं त्रिगुणं कृत्वा रूपा-धिकं सत्तत्र-पूर्वराशौ प्रक्षिप्यते, ततः पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते । हने च भागे यल्लब्धं तत्तेषु तावत्संख्याकेषु पर्वस्व-निक्रान्तेषु सा विवक्षिता आवृत्तिर्भवति, ये त्वंशाः पञ्चा-दुद्गरितास्ते दिवसाः ज्ञातव्याः । तत्र तेषु दिवसेषु मध्ये चरमदिवसे आवृत्तिर्भवतीति भावः, इहावृत्तीनामेवं क्रमो-युगे-प्रथमा आवृत्तिः श्रावणे मासे, द्वितीया माघे मासे, तृतीया भूयः श्रावणे मासे, चतुर्थी माघमासे, पुनरपि पञ्चमी श्रावणे, षष्ठी माघमासे, भूयः सप्तमी श्रावणे, अष्टमी माघमासे, नवमी श्रावणमासे, दशमी माघमासे इति । तत्र प्रथमा किल आवृत्तिः कस्यां तिथौ भवतीति यदि जिज्ञा-सा तदा प्रथमावृत्तिस्थाने एकको भ्रियते सा रूपोना क्रि-यते इति न किमपि पश्चाद्भूतं प्राप्यते, ततः पाश्चात्ययुगभा-विनी या दशमी आवृत्तिस्तत्संख्या दशकरूपा भ्रियते, तथा त्र्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते, जातान्यष्टादश शतानि त्रिंशदधि-कानि-१८३०, दशकेन किल गुणितं त्र्यशीत्यधिकं शतमिति । ततः ते दश १० त्रिगुणीक्रियन्ते, जातस्त्रिंशत् ३० । सा रूपाधिका

विधेया, जाता एक त्रिंशत्, सा पूर्वराशौ प्रक्षिप्यते' जातान्यष्टादशशतान्येकपृथगधिकानि-१८६१, तेषां पञ्च-दशभिर्भागो ह्रियते लब्धं चतुर्विंशतिशतं शेषं तिष्ठति एकं रूपम् आगतम् चतुर्विंशत्यधिकपर्वशतात्मके पाश्चात्ये युगे अतिक्रान्ते, अभिनवे युगे प्रवर्त्तमाने प्रथमावृत्तिः प्रथमा-यां तिथौ प्रतिपदि भवतीति । तथा कस्यां तिथौ द्विती-या माघमासभाविनी आवृत्तिर्भवतीति यदि जिज्ञासा ततो द्विको ध्रियते स रूपेणः कृत इति जातः एककस्तेन त्र्य-शीत्यधिकं शतं गुण्यते, 'एकेन च गुणितं तदेव भवति' इति जातं त्र्यशीत्यधिकमेव शतम् १८३, एकेन गुणितं किल त्र्यशीत्यधिकं शतमिति । एकः त्रिगुणीक्रियते, जातस्त्रिकः स रूपाधिकः क्रियते जाताश्चत्वारः ४, ते ४ पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातं सप्ताशीत्यधिकं शतम् १८७, तस्य पञ्चदशभिर्भागो हि-यते लब्धा द्वादश, शेषास्तिष्ठन्ति सप्त, आगतं युगे द्वादशपर्व-स्वतिक्रान्तेषु माघमासे बहुलपक्षे सप्तम्यां तिथौ द्वितीया माघमासे-माघमासभाविनीनां तु मध्ये प्रथमा आवृत्तिरिति । तथा तृतीया आवृत्तिः कस्यां तिथौ भवतीति जिज्ञासायां त्रिको ध्रियते, स रूपेणः क्रियते इति जातो द्विकस्तेन त्र्य-शीत्यधिकं शतं १८३ गुण्यते जातानि पदपृथगधिकानि त्रीणि शतानि (३६६) द्विकेन किल गुणितं त्र्यशीत्यधिकशत-मिति । द्विकस्त्रिगुणीक्रियते जाताः पद ते रूपाधिकाः क्रियन्ते, जाताः सप्त, ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि-३७३ तेषां पञ्चदशभि-र्भागो ह्रियते लब्धाश्चतुर्विंशतिः २४, शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोदश-१३ अंशाः, आगतं युगे तृतीयावृत्तिः आचणमासभाविनी नां तु मध्ये द्वितीया चतुर्विंशतिपर्वशतमे प्रथमे संवत्सरेऽ-तिक्रान्ते आचणमासे बहुलपक्षे (ज्यो० १२ पाहु०) त्रयोदश्यां तिथौ भवतीति, एवमन्यास्वप्यावृत्तिषु करणवशाद्विचक्षिता-स्तिथयः आनेतव्याः, ताश्चमाः युगे चतुर्थी माघमासभाविनी-नां तु मध्ये द्वितीया शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां पञ्चमी । आचण-मासभाविनीनां तु मध्ये तृतीया, आचणमासे शुक्लपक्षे दश-म्यां षष्ठी, माघमासभाविनीनां तु मध्ये तृतीया माघमासे बहुलपक्षे प्रतिपदि सप्तमी । आचणमासभाविनीनां तु मध्ये चतुर्थी आचणमासे बहुलपक्षे सप्तम्यामष्टमी । माघ-मासभाविनीनां तु मध्ये चतुर्थी माघमासे बहुलपक्षे त्रयो-दश्यां नवमी । आचणमासभाविनीनां तु मध्ये पञ्चमी, आचणमासे शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां दशमी । माघमासभाविनीनां तु मध्ये पञ्चमी माघमासे शुक्लपक्षे दशम्याम् तथा चैता एव पञ्चानां आचणमासभाविनीनां पञ्चमीनां तु माघमासभाविनीनां तु तिथयोऽन्यत्राप्युक्ताः । च० प्र० १२ पाहु० ७६ सूत्रटी० ।

सम्प्रति या सूर्यस्यावृत्तिर्यस्मिन् दिने भवति तां तथा प्रतिपादयति—

पदमा बहुलपडिवए, विद्या बहुलस्स तेरसीदिवसे ।

सुद्धस्स य दसमीए, बहुलस्स य सत्तमीए उ ॥ २३३ ॥

सुद्धस्स चउत्थीए, पवत्तए पंचमी उ आउट्टी ।

एया आउट्टीओ, सव्वाओ सावणे मासे ॥ २३४ ॥

इह सूर्यस्य दशावृत्तयो भवन्ति, एतच्चानन्तरमेव भा-

वितं, तत्र पञ्च आवृत्तयः आवणे मासे भवन्ति, तासां मध्ये प्रथमा बहुलपक्षे प्रतिपदि १, द्वितीया-बहुलस्य-बहुलपक्षस्य सम्बन्धानि त्रयोदशीरूपे दिवसे २, तृतीया-शुद्धस्य-शुक्ल-पक्षस्य दशम्याम् ३, चतुर्थी-बहुलपक्षस्य सप्तम्याम् ४, शुद्धस्य-शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्यां प्रवर्त्तते पञ्चमी-आवृत्तिः ५, एता सर्वा अप्यावृत्तयः आवणे मासे वेदितव्याः । ज्यो० १२ पाहु० । अधुना माघमासे भाविन्य आवृत्तयो यासु तिथिषु भवन्ति ता अभिदधाति—

बहुलस्स सत्तमीए, पदमा सुद्धस्स तो चउत्थीए ।

बहुलस्स य पाडिवए, बहुलस्स य तेरसी दिवसे ॥ २३६ ॥

सुद्धस्स य दशमीए पवत्तए पंचमी उ आउट्टी ।

एया आउट्टीओ, सव्वाओ माघमासम्मि ॥ २३७ ॥

माघमासे प्रथमा आवृत्तिः-बहुलस्य-कृष्णपक्षस्य सप्त-म्यां भवति १, द्वितीया-शुद्धस्य-शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्याम् २, तृतीया-बहुलपक्षस्य प्रतिपदि ३, चतुर्थी-बहुलपक्षस्य त्रयोदशीदिवसे भवति ४, पञ्चमी-शुक्लपक्षस्य दशम्यां प्रवर्त्तते ५, एताः सर्वा अप्यावृत्तयो माघमासे भवन्ति । ज्यो० १२ पाहु० ।

एतासु सूर्यावृत्तिषु चन्दनक्षत्रयोमपरिहानार्थं करण-मभिधत्सुस्तद्विषये भ्रुवराशिमाह—

पंचसया पडिपुएणा, तिसुत्तरा नियमसो मुहुत्ताणं ।

छत्तीस विसट्ठिभागा, छत्तेव य चुएणया भागा ॥ २४१ ॥

ज्यो० १२ पाहु० ।

पञ्चशतानि त्रिसप्ततानि-त्रिसप्तत्यधिकानि परिपूर्णानि मुहूर्त्तानां भवन्ति पदत्रिंशच्च द्वापष्टिभागाः । पद-चैव चूर्णिका भागाः एकस्य द्वापष्टिभागस्य सत्काः पदसप्तपष्टिभागाः इत्यर्थः एतावान् विवक्षितकरणे भ्रुव-राशिः । कथमस्योत्पत्तिरिति चेत् ?, उच्यते-इह यदि दश-भिः सूर्यायनैः सप्तपष्टिश्चन्दनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते तत एकेन सूर्याऽयनेन किं लभामहे ?, राशित्रयस्थापना-(१०) (६७) (१) अत्रान्त्येन राशिना एककेन मध्यस्यराशेः सप्तपष्टिलक्ष-णस्य गुणेन "एकेन च गुणितं तदेव लब्धं भवतीति" जाता सप्तपष्टिः (६७) तस्य दशभिर्भागहारे लब्धाः पद ६ पर्यायाः, एकस्य च पर्यायस्य सप्तदश १७ भागा ये च सप्तमस्य पर्या-यस्यसप्तदशभागा १७ तद्वन्मुहूर्त्तप्रमाणमधिकृतगाथाया-मुपन्यस्तम् । अथ कथमेतदवसीयते एतावन्तस्तत्र मुहूर्त्ता भवन्ति ? इति चेदुच्यते-त्रैराशिककर्मचिन्तावलात्तथा हि-यदि दशभिर्भागैः सप्तविंशतिर्दिनानि एकस्य च दिनस्य एकविंशतिः सप्तपष्टिभागा लभ्यन्ते ततः सप्तभिर्भागैः किं लभामहे ?, राशित्रयस्थापना-(१०-२७, ३३ । ७) अत्रा-न्त्येन राशिना सप्तक ७ लक्षणेन मध्यस्य राशेः सप्तविंश-ति १७ दिनानि गुण्यन्ते जातं नवाशीत्यधिकं शतं (१८६) त-स्याद्येन राशिना दशक १० लक्षणेन भागे हनं लब्धा अष्टादश (१८) दिवसास्ते च मुहूर्त्तानयनाय त्रिशता ३० गुण्यन्ते जा-तानि पञ्चशतानि चत्वारिंशदधिकानि-४४०, मुहूर्त्तानां, शेषा उपरि तिष्ठन्ति नव ६, ते मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिशता गुण्य-न्ते जाते द्विशते सप्तत्यधिके-२७०, त्रयोदशभि १३ भागं हते लब्धाः सप्तविंशतिर्मुहूर्त्ताः २७, ते पूर्वस्मिन् मुहूर्त्तराशौ

प्रक्षिप्यन्ते, जातानि पञ्चशतानि सप्तपष्ठ्यधिकानि-५६७, येऽपि च एकविंशतिः सप्तपष्ठिभागा दिनस्य तेऽपि मुहूर्त-भागकरणार्थं त्रिंशता ३० गुण्यन्ते, जातानि पदशतानि त्रिंशदधिकानि-६३०, तानि सप्तभि ७ गुण्यन्ते जातानि दशोत्तराणि चतुश्चत्वारिंशच्छतानि-४४१०, तेषां दशभि १० भागे हने लब्धानि चत्वारि शतानि एकचत्वारिंशदधिकानि-४४१, तेषां सप्तपष्ठ्या ६७ भागे हने लब्धाः पद ६ मुहूर्ताः, ते पूर्वमुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि मुहूर्तानां पञ्च शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि-५७३, शेषाश्चोद्धरिता एकोनचत्वारिंशत् २६, सा द्वापष्ठ्या ६२ गुण्यते, जातानि चतुर्विंशतिशतानि अष्टादशधिकानि-२४१८, तेषां सप्तपष्ठ्या ६७ भागे हने लब्धाः पदत्रिंशत् द्वापष्ठिभागाः, शेषास्तिष्ठन्ति पद ६। ते एकस्य च द्वापष्ठिभागस्य सत्काः सप्तपष्ठिभागा, एते चातिश्लक्ष्णरूपा भागा इति चूर्णिका भागा इति व्यपदिश्यन्ते तदेवमुक्तो ध्रुवराशिः। सू० प्र० १२ पाहु० ७६ सूत्रटी० । चं० प्र० १२ पाहु० । ज्यो० सम्प्रति करणमाह—

आउट्टीहि एगुणियाहिं, गुणियाओ हविज धुवरासी ।

एयं मुहुत्तगणियं, एत्तो वोच्छामि सोहणगं ॥ २४२ ॥

ज्यो० १२ पाहु० ।

‘आउट्टीहि’ इत्यादि, यस्यां यस्यामावृत्तौ नक्षत्रयोगो ज्ञातुमिष्यते तथा नया आवृत्त्या एकोनिकया-एकरूपहीनया गुणितोऽनन्तरोक्तस्वरूपो ध्रुवराशिर्भवेत् यावान् एतन्मुहूर्तगुणितं मुहूर्तपरिमाणम्, अत ऊर्ध्वं वक्ष्यामि शोधनकम् ॥ २४२ ॥

तत्र प्रथमतोऽभिजितो नक्षत्रस्य शोधनकमाह (सू० प्र०)—

अभिइस्स नव मुहुत्ता, विसड्ढिभागा उ होंति चउवीसं ।

छावड्ढी य समग्गा, भागा सत्तड्ढिछयकया ॥ २४३ ॥

उगुणइं पोडवया, तिसु चैव नवोत्तरेसु रोहिणिया ।

तिसु नवनउएसु भवे, पुणव्वसु उत्तराफग्गू ॥ २४४ ॥

पंचैव अउणपन्ना, सयाइं एगुणत्तराइं छचैव ।

सोउभाइं विसाहाणं, मूले सत्तेव चोयाला ॥ २४५ ॥

अडुसयमुगुणवीसा, सोहणगं उत्तराअसाढाणं ।

चउवीसं खलु भागा, छावड्ढी चुप्पिया भागा ॥ २४६ ॥

ज्यो० १२ पाहु० ।

‘अभिइस्से’ त्यादि, अभिजितः-अभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं नवमुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिद्वापष्ठिभागा एकस्य च द्वापष्ठिभागस्य सत्काः सप्तपष्ठिच्छेदकृताः समग्राः-परिपूर्णाः पदपष्ठिभागाः ६६। कथमेतस्योत्पत्तिरिति चेदुच्यते-इहाभिजितोऽहोरात्रसत्काः एकविंशतिः सप्तपष्ठिभागाश्चन्द्रेण योगः। ततोऽहोरात्रे त्रिंशन्मुहूर्ताः ३० इति मुहूर्त-भागकरणार्थमेकविंशतिः २१, त्रिंशता ३० गुण्यते जातानि पदशतानि त्रिंशदधिकानि (६३०) तेषां सप्तपष्ठ्या भागो ह्रियते लब्धा नवमुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति सप्तविंशतिः। ते द्वापष्ठि ६२ भागकरणार्थं द्वापष्ठ्या ६२ गुण्यन्ते, जातानि षोडशशतानि चतुःसप्तत्यधिकानि (१६७३) तेषां सप्तपष्ठ्या ६७ भागो ह्रियते लब्धाश्चतुर्विंशतिद्वापष्ठिभागाः, शेषास्तिष्ठन्ति पदपष्ठिः (६६)। ते च द्वापष्ठिभागस्य सत्काः सप्तपष्ठिभागाः ॥ २४३ ॥ सम्प्रति शेषनक्षत्राणां शोधनकानि उच्यन्ते-‘उगुणट्टमि’ त्यादिगाथात्रयम् । एकोनपष्ठिमेकोनपष्ठ्यधिकं शतं प्रौष्ठप-

दा-उत्तरभाद्रपदा किमुक्तं भवति-एकोनपष्ठ्यधिकं शतं नानभिजिदादीन्युत्तरभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि शुद्ध्यन्ति । तथाहि-नव ६ मुहूर्ता अभिजितः, त्रिंशच्छ्रवणस्य, त्रिंशद्विष्टायाः, पञ्चदश शनभिपजः, त्रिंशत्पूर्वभाद्रपदायाः, पञ्चचत्वारिंशदुत्तरभाद्रपदाया इति शुद्ध्यन्ति । एकोनपष्ठ्यधिकं शतं नोत्तरभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि तथा त्रिषु नवोत्तरेषु शतेषु रोहिणिकान्तानि शुद्ध्यन्ति । तथाहेकोनपष्ठ्यधिकं शतं नोत्तरभाद्रपदान्तानि शुद्ध्यन्ति । ततस्त्रिंशन्मुहूर्तैः ३० रेवती, त्रिंशता ३० अश्विनी, पञ्चदशभिर्मरुणी त्रिंशता कृत्तिका, पञ्चचत्वारिंशता ४५ रोहिणिकंति, तथा त्रिषु नवनवत्यधिकेषु शतेषु पुनर्वसुन्तानि शुद्ध्यन्ति । तत्र त्रिभिः शतैर्नवोत्तरैः रोहिणिकान्तानि शुद्ध्यन्ति, ततस्त्रिंशता ३० मुहूर्तैः मृगशिरः, पञ्चदशभिरार्द्रा, पञ्चचत्वारिंशता ४५ पुनर्वसु इति । तथा पञ्चशतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि उत्तरफाल्गुनीपर्यन्तानि । किमुक्तं भवति-पञ्चभिः शतैरेकोनपञ्चाशदधिकैरुत्तरफाल्गुन्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्ध्यन्ति । तथाहि-त्रिभिः शतैर्नवनवत्यधिकैः पुनर्वसुन्तानि शुद्ध्यन्ति । ततस्त्रिंशता ३० मुहूर्तैः पुष्यः, पञ्चदशभिरश्लेषा त्रिंशता ३० मघा, त्रिंशता ३० पूर्वफाल्गुनी, पञ्चचत्वारिंशता-उत्तरफाल्गुनीति, तथा-पदशतानि एकोनसप्ततानि-एकोनसप्तत्यधिकानि विशाखानां-विशाखान्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि, तथाहि-उत्तरफाल्गुन्यन्तानां पञ्चशतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि शोध्यानि । ततस्त्रिंशन्मुहूर्ता ३० हस्तस्य, त्रिंशत् ३० चित्रायाः, पञ्चदश १५ स्वातेः, पञ्चचत्वारिंशद्विशाखाया, इति । तथा मूले-मूलनक्षत्रे शोध्यानि सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि (७४४) तत्र पद शतानि एकोनसप्तत्यधिकानि (७६६) विशाखान्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि, ततः त्रिंशन्मुहूर्ताः अनुराधायाः, पञ्चदश ज्येष्ठायाः, त्रिंशत् मूलस्येति, तथा अष्टौ शतानि समाहृतानि अष्टशतमेकोनविंशत्यधिकानि उत्तराषाढानाम्-उत्तराषाढान्तानां नक्षत्राणां शोधनकम् । तथाहि-मूलान्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि (७४४) ततः त्रिंशन्मुहूर्ताः ३० पूर्वाषाढानक्षत्रस्य पञ्चचत्वारिंशदुत्तराषाढानामिति । तथा यथासंभवं सर्वेषामपि चामीषां शोधनकानामुपरि अभिजितः संवन्धनः चतुर्विंशतिद्वापष्ठिभागाः शोध्याः एकस्य च द्वापष्ठिभागस्य सत्काः पदपष्ठिचूर्णिका भागाः ॥ २४४ ॥ २४५ ॥ २४६ ॥

एयाइं सोहइत्ता, जं सेसं तं हवेज्ज नक्खत्तं ।

चंदेण समाउत्तं, आउट्टीए उ वोधव्वं ॥ २४७ ॥

‘एयाइं’ इत्यादि, एतानि-अनन्तरोदितानि शोधनकानि यथासंभवं शोधयित्वा यत् शेषमुद्धरति तत्र यथायोगमपान्तरालवर्तिषु नक्षत्रेषु शोधितेषु यन्नक्षत्रं न शुद्ध्यति तन्नक्षत्रं चन्द्रेण समायुक्तं विवक्षितायामावृत्तौ वेदितव्यम् । तत्र प्रथमायामावृत्तौ प्रथमतः प्रवर्त्तमानायां केन नक्षत्रेण युक्तश्चन्द्र इति यदि जिज्ञासा तत्प्रथमावृत्तिस्थाने एकको १ ध्रियते स रूपोनः क्रियत इति न किमपि पश्चात् रूपमवतिष्ठते । ततः पाश्चात्ययुगभाविनीनामावृत्तीनां मध्ये या दशमी आवृत्तिस्तत्संख्या दशक १० रूपं ध्रियते तथा प्राचीनः सम-

स्ताऽपि भुवराशिः पञ्चशतानि त्रिसप्तत्यधिकानि मुहूर्ता-
नामेकस्य च मुहूर्तस्य पदत्रिंशत् द्वापष्टिभागा एकस्य च
द्वापष्टिभागस्य षट् सप्तपष्टिभागाः (५७३) (३६।६२ ६।६७)
इत्येवं प्रमाणो गुरयते । तत्र मुहूर्तराशौ दशभिर्गुणिते जा-
तानि सप्तपञ्चाशत् शतानि त्रिशदधिकानि (५७३०) येषु च
पदत्रिंशद्-द्वापष्टिभागास्तेऽपि दशभिर्गुणिते जानानि त्रीणि
शतानि पञ्च्यधिकानि (३६०) तेषां द्वापष्ट्या भागे हृते
लब्धाः पञ्च ५ मुहूर्तास्ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातः पूर्व-
राशिः-सप्तपञ्चाशच्छतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि (५७३५)
शेषांस्तिष्ठन्ति द्वापष्टिभागाः पञ्चाशत् (५०) येषु च पद-
चूर्णिकाभागास्तेऽपि दशभि १० गुणिता जाता पष्टिः ६०,
तत एतस्मात् शोधनकानि शोध्यन्ते । तत्रोत्तरापाढा-
न्तानां नक्षत्राणां शोधनक्रमेण शतान्येकोनविंशत्यधिकानि
(८१६) एतानि किल यथोदितराशेः सप्तकृत्वः शुद्धिमा-
प्नुवन्तीति सप्तभिर्गुरयन्ते जातानि सप्तपञ्चाशच्छतानि
त्रयस्त्रिंशदधिकानि (५७३३) तानि पञ्चाशच्छतेभ्यः
पञ्चत्रिंशदधिकेभ्यः पात्यन्ते स्थितौ पश्चात् द्वौ २ मुहूर्तौ
द्वापष्टिभागकरणार्थं द्वापष्ट्या ६२ गुरयते जातं चतुर्विंशत्य-
धिकं शतं (१२४) द्वापष्टिभागानाम् ततः प्राक्ते पञ्चाशत्-
क्षणे द्वापष्टिभागराशौ प्रक्षिप्यते जातं चतुःसप्तत्यधिकं श-
तम् (१७४) द्वापष्टिभागानां, तथापि ये अभिजितः संवन्धि-
नश्चतुर्विंशतिर्द्वापष्टिभागाः शोध्यन्ते सप्तभिर्गुरयन्ते जात-
मष्टपष्ट्यधिकं शतम् (१६८) तत् चतुःसप्तत्यधिकात् श-
तात् शोध्यते स्थिताः शेषाः पद द्वापष्टिभागाः । ते च चूर्णि-
काभागकरणार्थं सप्तपष्ट्या गुरयन्ते गुणयित्वा च ये प्राक्-
नाः पष्टिः सप्तपष्टिभागाः ते तत्र प्रक्षिप्यन्ते जातानि चत्वारि
शतानि द्वापष्ट्यधिकानि (४६२) ततो ये अभिजितः संव-
न्धिनः पद पष्टिचूर्णिकाभागाः शोध्याः ते सप्तभिर्गुरयन्ते
जातानि चत्वारि शतानि द्वापष्ट्यधिकानि (४६२) तान्य-
नन्तरोदितराशेः शोध्यन्ते, स्थितं पश्चात् शून्यम् । तत आ-
गतं-साकल्येनोत्तरापाढानक्षत्र चन्द्रेण भुक्ते सति तदनन्तर-
स्याभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये युगे प्रथमा आवृत्तिः प्र-
वर्तते । ज्यो० १२ पाहु० । चन्द्र० १२ पाहु० । सू० प्र० ।

अथ श्रावणमासभाविनीनामावृत्तीनां चन्द्रनक्षत्रस्य संग्र-
हणी गाथामाह—

पदमा होइ अभिङ्गा, संठाणाहि य तहा विसाहाहि ।
रेवतीए उ चउत्ती, पुन्वहि फगुणीहि तहा ॥ २३५ ॥

श्रावणमासभाविनीनामनन्तरोदितस्वरूपाणां पञ्चाना-
मावृत्तीनां मध्ये प्रथमा आवृत्तिरभिजिता नक्षत्रेण युता भ-
वति, द्वितीया 'संठाणाहि' ति-मृगशिरसा, तृतीया वि-
शाखाभिः, चतुर्थी रेवत्या, पञ्चमी पूर्वफाल्गुनीभिः । ज्यो०
१२ पाहु० ।

सम्प्रति वार्षिकीणामेवाऽऽवृत्तीनां नक्षत्रयोगं प्रश्नरीत्या
प्रतिपादयति—

ता एएसि णं पंचएहं संवच्छराणं पदमं वासिकिं आउटि
चंदे केणं शकखत्तेणं जोगं जोएतिई, ता अभिङ्गा, अभि-
जिस्स पदमसमएणं, तं समयं च णं सरे केणं शकखत्तेणं

जोगं जोएति ? ता पूसेणं, पुस्सस्स एगूणवीसं मुहुत्ता
तेतालीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तड्ढिहा
छेत्ता तेतालीसं चुण्णिथा भागा सेसा, (सूत्र ७६+)

'ता एएसि णमि' त्यादि, एतेषाम्-अनन्तरोदितानां पञ्चानां
चन्द्रादीनां संवत्सराणां मध्ये प्रथमा वार्षिकी-वर्षाकाल-
संवन्धिनी; श्रावणमासभाविनीमित्यर्थः । आवृत्तिं चन्द्रः
केन नक्षत्रेण युनक्ति ?-केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन्
प्रवर्तयति ? एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह- 'ता अ-
भिजिणा' इत्यादि, अभिजिता नक्षत्रेण युनक्ति, एतदेव
विशेषत आचष्टे-अभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये युनक्ति,
तदेव चन्द्रनक्षत्रमवबुध्यः सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नाह- 'तं
समयं च णमि' त्यादि, तस्मिन्च समये णमिति वाक्याल-
ङ्कारे, सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति-केन नक्षत्रेण सह सूर्यो
योगमुपागतः सन् तां प्रथमामावृत्तिं-प्रवर्तयतीति ? । भ-
गवानाह- 'ता पूसेणमि' त्यादि, ता इति पूर्ववत्, पुष्येण
युक्तस्तां प्रथमामावृत्तिं युनक्ति, एतदेव सविशेषमाचष्टेदानीं
पुष्यस्य एकोनविंशति १६ मुहूर्तास्त्रिंशत्वारिंशत् ४३ च द्वा-
पष्टिभागा मुहूर्तस्य एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्ट्या छित्त्वा
तस्य सत्काखयस्त्रिंशत् ३३ चूर्णिकाभागाः शेषाः । कथमेतद-
वसीयत इति चेत्, उच्यते-त्रैराशिकबलात्, तथाहि-यदि
दशभिरयनैः पञ्च सूर्यकृत्तान्नक्षत्रपर्यायान् लभामहे तत एके-
नायनेन किं लभामहे ? राशित्रयस्थापना-१०।१५।१। अत्रा-
न्येन राशिना एकक १ लक्षणेन मध्यमस्य राशेः पञ्चक ५
रूपस्य गुणे जातः पञ्चैव ५, तेषां दशभि १० भागो ह्रियते
लब्धमर्थं पर्यायस्य तत्र नक्षत्रपर्यायः सप्तपष्टिभागरूपोऽष्टा-
दशशतानि त्रिंशदधिकानि (१८३०) तथाहि-पद नक्षत्राणि
शतभिपक्वभृतीनि अर्द्धक्षेत्राणि ततस्तेषां प्रत्येकं सार्द्धत्रय-
स्त्रिंशत् सप्तपष्टिभागास्ते सार्द्धाखयस्त्रिंशत् षड्भिर्गुरयन्ते
जाते द्वे शते एकोत्तरे (२०१) पद नक्षत्राण्युत्तरभाद्रपदा-
दीनि द्व्यर्द्धक्षेत्राणि, ततस्तेषां प्रत्येकमेकं शतं सप्तपष्टि-
भागानामेकस्य च सप्तपष्टिभागस्यार्द्धम् एतत् षड्भिर्गु-
रयते जातानि पट्शतानि न्युत्तराणि-(६०३)शेषाणि पञ्चदश
१५ नक्षत्राणि समक्षेत्राणि तेषां प्रत्येकं सप्तपष्टिभागाः ततः
सप्तपष्टिः पञ्चदशभिर्गुरयते जातं पञ्चोत्तरं सहस्रम् (१००५)
एकविंशतिश्चाभिजितः सप्तपष्टिभागाः सर्वसंख्यया सप्त-
पष्टिभागानामष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि (१८३०) एक
परिपूर्णः सप्तपष्टिभागात्मको नक्षत्रपर्यायः एतस्यार्द्धं नव
शतानि पञ्चदशोत्तराणि (६१५) तेभ्य एकविंशतिरभि-
जितः संवन्धिनी शुद्धा, शेषाणि तिष्ठन्त्यष्टौ शतानि चतुर्न-
वत्यधिकानि (८१४) तेषां सप्तपष्ट्या ६७भागो ह्रियते लब्धा-
खयोदश (१३) शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः २३, त्रयोदशभिश्च
पुनर्वस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, ये च शेषास्तिष्ठन्ति
त्रयोविंशतिः २३ भागाः ते मुहूर्तकरणार्थं त्रिंशता ३० गु-
रयन्ते, जातानि षट् शतानि नवत्यधिकानि (६१०) तेषां सप्त-
पष्ट्या ६७भागो ह्रियते लब्धा दश (१०) मुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति
विंशतिः २०, सा २० द्वापष्टिभागकरणार्थं द्वापष्ट्या ६२ गु-
रयते जातानि द्वादशशतानि चत्वारिंशदधिकानि (१२४०)
तेषां सप्तपष्ट्या ६७भागो ह्रियते, लब्धा अष्टादश द्वापष्टिभागाः,

शेषास्तिष्ठन्ति चतुर्विंशत् द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिभागा-
स्ततः आगतं पुण्यस्य दशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्या-
ष्टादशसु द्वापष्टिभागेष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुर्विंश-
त्सप्तपष्टिभागेषु गतेषु एकोनविंशतौ च मुहूर्तेष्वेकस्य च
मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वापष्टिभागेष्वेकस्य च द्वापष्टि-
भागस्य त्रयविंशति सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु प्रथमा १ आ-
वणमासभाविन्यावृत्तिः प्रवर्तते इति ।

अथ आवणमासभाविविद्वितीयाऽऽवृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एएसि णं पंचएहं संवच्छराणं दोच्चं वासिकिं आनुट्ठिं
चंदे केणं नक्खत्तेणं जोगं जोएति । पुच्छा, ता संठाणाहिं
संठाणाणं सो चेव अभिलावो-एकारस मुहुत्ते ऊताली
सं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिधा छे-
त्ता तेपस्सं चेव चुषित्ता भागा सेसा । तं समयं च णं सूर
केणं णक्खत्तेणं जोगं जोएति पुच्छा, ता पूसेणं, पूसस्स
णं तं चेव जं पढमाए, (सूत्र-७६X)

‘ता एएसि णमि’ त्यादि, ता इति पूर्ववत्, एयाम्-अनन्त-
रोदितानां चन्द्रादीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये द्वितीयां
वार्षिकीं आवणमासभाविनीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण
युनक्ति-केन नक्षत्रेण युक्तः सन् चन्द्रो द्वितीयामावृत्तिं प्रा-
रम्भयति?, एवं प्रश्ने कृते सति भगवानाह-‘ता संठाणाहिं’
इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, संस्थानाभिः-संस्थानाशब्देन
मृगशिरोनक्षत्रमभिधीयते । तथा प्रवचने प्रसिद्धेः, ततो
मृगशिरोनक्षत्रेण युक्तश्चन्द्रमा द्वितीयां आवणमासभावि-
नीमावृत्तिं प्रवर्तयति तदानीं च मृगशिरोनक्षत्रस्य एकादश
मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागा
एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागाः शे-
षाः । तथा हि-इह या द्वितीया आवणमासभाविन्यावृत्तिः सा
प्राक्प्रदर्शितक्रमापेक्षया तृतीया ततस्तत्स्थाने त्रिको भ्रियते
स रूपोनः क्रियते इति जातो द्विकः २, तेन प्राक्प्रानो भ्रुवराशिः
पञ्च शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि मुहूर्तानाम् एकस्य च
मुहूर्तस्य षट्त्रिंशत् द्वापष्टिभागा एकस्य च द्वापष्टिभाग-
स्य षट्सप्तपष्टिः ५७३१३१३ भागाः इत्येवंप्रमाणो गुणय-
ते जातानि एकादश शतानि षट्चत्वारिंशदधिकानि मुहू-
र्तानां [११४६] द्वासप्ततिः ७२ एकस्य मुहूर्तस्य सत्का द्वाप-
ष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वादश सप्तपष्टि-
भागाः ३३ तत एतेभ्यो मुहूर्तानामष्टभिः शतैरेकोनविंशत्य-
धिकैरेकस्य मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च
द्वापष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तपष्टिभागैरेकः परिपूर्णो नक्षत्र-
पर्यायः शुद्धः । स्थितानि पञ्चात् मुहूर्तानां त्रीणि शतानि स-
प्तविंशत्यधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तचत्वारिंशद्
द्वापष्टिभागा, एकस्य द्वापष्टिभागस्य त्रयोदश सप्त-
पष्टिभागाः ३२७१३१३३ । तत एतेभ्यस्त्रिभिर्मुहूर्तशतैर्नवो-
त्तरैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः ६२
एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तपष्टिभागैः ६७
अभिजिदादीनि रोहिणिकापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, तेषु
चैव नक्षत्रेषु “रोहिण्या” इत्यादि प्रागुक्तवचनात्, ततः

स्थिताः पञ्चाद्-अष्टादश मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाविं-
शतिद्वापष्टिभागा एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुर्दश सप्तप-
ष्टिभागाः १८३३३३३ एतावता च मृगशिरो न शुद्ध्यति, ततः
आगतं मृगशिरोनक्षत्रमेकादशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य
एकोनचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टिभा-
गस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु द्वितीयां
आवणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्तयति । संप्रति सूर्यनक्षत्रवि-
षयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं चाह-‘तं समयं च णमि’ त्या-
दि, तस्मिंश्च समये सूर्यः केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतस्तां
द्वितीयां वार्षिकीमावृत्तिं युनक्ति ? भगवानाह-‘ता पू-
सेणमि’त्यादि, ता इति पूर्ववत्, पुष्येण युक्तः “तं चेव”
इति-वचनसामर्थ्यादिदं द्रष्टव्यम्-“पुस्तस्स पणुणवीसं मु-
हुत्ता तेयालीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च
सत्तट्ठिधा छेत्ता तेत्तीसं चुषित्ता भागा सेसा” इति इह सू-
र्यस्य दशभिरयैः पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते द्वाभ्यां
चायनाभ्यामेकः, तत्रोत्तरायणं कुर्वन् सर्वदैवाभिजिता नक्ष-
त्रेण सह योगमुपागच्छति, दक्षिणायनं कुर्वन् पुष्येण, तस्य च
पुष्यस्य एकोनविंशतौ मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वा-
रिंशति द्वापष्टिभागेष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयविंशति
सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु, तथा चोक्तम् । (चं० प्र० १२ पाहु०)-

अम्भितराहिं नितो, आइच्चो पुस्सजोगमुवगयस्स ।

सन्वा आउट्टीओ, करेइ सो सावणे मासे ॥ २४८ ॥

धावणे मासे सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान् निष्कामन् सूर्यः सर्वा
अप्यावृत्तीः करोति पुष्येण सह योगमुपागम्य, नान्यथा, त-
त्रापि पुष्यस्य त्रयोविंशति सप्त पष्टिभागान् भुक्त्वा, (ज्यो०)
ते किल-“जं रिक्खं जावइए, वच्चइ चंदेण भागस-
त्तट्ठी । तं पण भागे राइ-दियस्स सूरेंण तावइए” ॥ १ ॥
इति वचनप्राप्त्यात् सूर्यमधिकृत्य रात्रिदिवस्य पञ्च ५ भा-
गा द्रष्टव्याः, ततस्त्रयोविंशतेः २३ पञ्चभि ५ भागो ह्रियते, ल-
ब्धाश्चत्वारो दिवसास्त्रयश्च पञ्च भागा रात्रिदिवस्य, त-
त्रैकैकस्मिन् पञ्चभागे षट्मुहूर्ता लभ्यन्ते, अहोरात्रो हि
त्रिंशन्मुहूर्तप्रमाणस्ततस्तस्य पञ्चमो भागः षट्मुहूर्तप्रमाणो
भवतीति, त्रिभिश्च पञ्चभागैरष्टादश १८ मुहूर्ताः, त्रयाणां षट्का-
नामष्टादशप्रमाणत्वात् तत आगतं चतुर्षु दिवसेषु अष्टाद-
शमुहूर्तेषु पुष्यनक्षत्रस्य भुक्तेषु सर्वाभ्यन्तरान् मण्डलाद्बहिः
सूर्यो निष्कामति । ज्यो० १२ पाहु० ।

तदेवाह—

अठारस य मुहुत्ते, चत्तारि य केवले अहोरत्ते ।

पुस्सस्स विसयमइगतो, वहिया अभिनिक्खमइ सूरो ॥ २५० ॥

अष्टादश १८ मुहूर्तान् चतुरश्रं केवलान् परिपूर्णान् अहोरा-
त्रान् पुष्यनक्षत्रस्य विषयमतिगतः—प्राप्तः सन् ‘वहिया
अभिनिक्खाइ’ सूर्यः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलद्बहिर्निष्कामति ।
ज्यो० १२ पाहु० ।

सम्प्रति आवणमासभावितृतीयावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एएसि णं पंचएहं संवच्छराणं तच्चं वासिकिं आउट्ठिं
चंदे केणं णक्खत्तेणं जोगं जोएति ? ता विसाहाहिं विसा-
हाणं तेणं चेव अभिलावेणं तेरस १३ मुहुत्ता चउपस्सं च

आउटि

वावडिभागा मुहुत्तस्स वावडिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता ।
चत्तालीसं ४४ चुषिया भागा सेसा, तं समयं च णं सरे केणं
णक्खत्तेणं जोगं जोएति ? ता पूसेणं, पूसस्स णं तं चेव,
'ता एएसि णमि' त्यादि, सुगमं, भगवानाह- 'ता विसा-
हाहि' इत्यादि, 'ता' इति पूर्ववत्, विशाखाभिः-विशा-
खानक्षेत्रेण युक्तः सन् चन्द्रमास्तृतीयां श्रावणमासभाविनी-
मावृत्तिं प्रवर्तयति, तदानीं च तृतीयाऽऽवृत्तिप्रवर्तनसमये
विशाखानां-विशाखानक्षत्रस्य त्रयोदश १३ मुहूर्ताः एकस्य
१ च मुहूर्तस्य चतुःपञ्चाशद् द्वापट्टिभागा एकं च द्वाप-
ट्टिभागं सप्तपट्टिधा कृत्वा तस्य सत्कारित्वारिंशच्चू-
णिकाभागाः शेषाः, तथा हि-तृतीया श्रावणमासभा-
विनीमावृत्तिः पूर्वप्रदर्शितक्रमापेक्षया पञ्चमी ५, ततस्त-
त्स्थानं पञ्चको ५ ध्रियते स रूपोनः कार्यं इति जात-
श्चतुष्कः ४ तेन ४ प्राक्तनो ध्रुवराशिः-५७३।१६।१६ गुण्यते
जातानि द्वाविंशति शतानि द्विनवत्यधिकानि मुहूर्तानां
चतुश्चत्वारिंशत् शतं मुहूर्तगतानां द्वापट्टिभागानामेकस्य च
द्वापट्टिभागस्य चतुर्विंशतिः सप्तपट्टिभागाः-२२६२।१४४।२६।
तत एतेभ्यः षोडशभिर्मुहूर्तैश्चतुर्विंशतिः सप्तपट्टिभागानां च सप्त-
शता च द्वापट्टिभागेर्मुहूर्तस्य द्वापट्टिभागगतानां च सप्त-
पट्टिभागानां द्वाविंशतेन शतं द्वौ परि पूर्णौ नक्षत्रपर्यायौ
शुद्धौ, स्थितानि पश्चात् पदं शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि
मुहूर्तानां, मुहूर्तगतानां च द्वापट्टिभागानां चतुर्नवतिरेकस्य
च द्वापट्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तपट्टिभागाः-६५४।६४।२६।
तत एतेभ्यः पञ्चभिः शतैरेकोनपञ्चाशदधिकैर्मुहूर्तानामेकस्य
च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापट्टिभागैरेकस्य च द्वापट्टि-
भागस्य पदपट्टयासप्तपट्टिभागैरेकस्य च द्वापट्टिभागस्य
पर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि । स्थितम् पश्चात् पञ्चोत्तरं मुह-
र्तशतं मुहूर्तगतानां च द्वापट्टिभागानामेकोनसप्ततिरेकस्य
च द्वापट्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तपट्टिभागाः, तत्र द्वाप-
ट्टिभागाः, लब्धश्च मुहूर्तो मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यते, जातं
षड्दशमुहूर्तशतं १०६।१६।१६ ततः पञ्चसप्तत्या मुहूर्तैः हस्ता-
दीनि स्वातिपर्यन्तानि त्रीणि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः शेषाः
एकत्रिंशन्मुहूर्ताः ३१, आगतं विशाखानक्षत्रस्य त्रयोदशसु
मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुःपञ्चाशद् द्वापट्टिभागेष्वे-
कस्य च द्वापट्टिभागस्य चत्वारिंशति सप्तपट्टिभागेषु शेषेषु
चन्द्रमास्तृतीयां श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्तयति ।
सम्प्रति सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं चाह- 'तं
समयं च णमि' त्यादि, सुगमम् । चं० प्र० १२ पाठ० ।
सम्प्रति श्रावणमासभावि (ज्यो०) चतुर्थ्यावृत्तिविषयं

प्रश्नसूत्रमाह-

ता एएसिणं पंचएहं संवच्छराणं चउत्थि ४ वासिक्किं
आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएति ता, रेवतीहिं रेव-
तीणं पणवीसं मुहुत्ता वासडिभागा मुहुत्तस्स वावडिभागं
च सत्तट्टिहा छेत्ता वत्तीसं चुषिया भागा सेसा, तं समयं
च णं सरे केणं णक्खत्तेणं जोएति ? ता पूसेणं पूसस्स
णं तं चेव । (सूत्र-७६ +) ॥

'ता एएसि णमि' त्यादि, सुगमं, भगवानाह- 'ता रेवतीहिं'
इत्यादि, रेवत्या युक्तश्चन्द्रः चतुर्थी श्रावणमासभाविनी-
मावृत्तिं प्रवर्तयति, तदानीं च रेवतीनक्षत्रस्य पञ्चविंशति-
मुहूर्ता द्वाविंशत् द्वापट्टिभागा मुहूर्तस्य एकं च द्वापट्टि-
भागं सप्तपट्टिधा कृत्वा तस्य सत्काः षड्विंशतिश्चूणिका-
भागाः शेषाः, तथा हि-प्रागुपदर्शितक्रमापेक्षया श्रावणमास-
भाविनीचतुर्थ्यावृत्तिः, सप्तमी ततः सप्तको ७ ध्रियते, स
रूपोनः कार्यं इति जातः पदकः ६, तेन ६ प्राक्तनो ध्रुवराशिः
५७३।३६।६। गुण्यते, जातानि चतुर्विंशच्चतानि अष्टा-
त्रिंशदधिकानि (३४३८) मुहूर्तानां, मुहूर्तगतानां च द्वाप-
ट्टिभागानां द्वे शते षोडशोत्तरे (२१६) एकस्य च
द्वापट्टिभागस्य पदत्रिंश (३६) सप्तपट्टिभागाः तत
एतेभ्यो द्वाविंशता शतैः पदसप्तत्यधिकैर्मुहूर्तानां, मुह-
र्तगतानां च द्वापट्टिभागानां पञ्चवत्या द्वापट्टिभागसत्कानां
च सप्तपट्टिभागानां द्वाभ्यां शताभ्यां चतुःपट्टिसहिताभ्यां
चत्वारो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, स्थितं पश्चादेकं द्वापट्टिभागं
मुहूर्तशतं मुहूर्तगतानां च द्वापट्टिभागानां षोडशोत्तरं शतम्
एकस्य च द्वापट्टिभागस्य चत्वारिंशत् सप्तपट्टिभागाः
(१६२) (११६) ४० । तत्र एकोनषष्ठ्यधिकेन मुहूर्तशतेन एक-
स्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापट्टिभागैरेकस्य च
द्वापट्टिभागस्य पदपट्टया सप्तपट्टिभागैः १५६।२४।६६ ।
द्वापट्टिभागस्य पदपट्टया सप्तपट्टिभागैः भूयः शु-
भमिजिदादीन्युत्तरमद्रपदापर्यन्तानि नक्षत्राणि भूयः शु-
द्धानि, स्थिताः पश्चात् त्रयां मुहूर्ताः मुहूर्तगतानां च द्वाप-
ट्टिभागानामेकोनवतिरेकस्य च द्वापट्टिभागस्य एकचत्वारिं-
शत्सप्तपट्टिभागाः द्वापट्टया च द्वापट्टिभागैरेको मुहूर्तो,
लब्धः, स मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यते, जाताश्चत्वारो ४ मुहूर्ताः,
एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनत्रिंशद् द्वापट्टिभागाः (एकस्य
च द्वापट्टिभागस्यैकचत्वारिंशत् सप्तपट्टिभागाः) ४।२६ ।
तत आगतं-रेवतीनक्षत्रं पञ्चविंशतौ मुहूर्तैरेकस्य च
मुहूर्तस्य द्वाविंशति द्वापट्टिभागेष्वेकस्य च द्वापट्टिभागस्य
पदत्रिंशतौ सप्तपट्टिभागेषु शेषेषु चतुर्थी श्रावणभाविनी-
मावृत्तिं प्रवर्तयति, 'तं समयं च णमि' त्यादि, सूर्यनक्षत्र-
विषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च प्राग्वद्भाषनीयम् ।

साम्प्रतं पञ्चमं श्रावणमासभाविपञ्चमावृत्तिविषयं
प्रश्नसूत्रमाह-

ता एएसि णं पंचएहं संवच्छराणं पंचमीं वासिक्किं आ-
उट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोगं जोएति ? ता पुव्वाहिं फ-
ग्गुणीहिं पुव्वाणं फग्गुणीणं वारस १२ मुहुत्ता सत्तालीसं च
वावडिभागा मुहुत्तस्स वावडिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता
तेरस १३ चुषिया भागा सेसा, तं समयं च णं सरे केणं
णक्खत्तेणं जोगं जोएति ? ता पूसेणं पूसस्स णं तं चेव ।
(सूत्र-७६ +) ॥

'ता एएसि णमि' त्यादि, सुगमं, भगवानाह- 'ता पुव्वाहिं'
फग्गुणीहिं इत्यादि, 'ता' इति पूर्ववत्, पूर्वार्थां फाल्गुनी-
भ्यां युक्तश्चन्द्रः पञ्चमी ५ श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्त-
यति तदानीं च तस्य पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य द्वादश १२ मुह-
र्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तचत्वारिंशद् ४७ द्वापट्टिभागाः-

६२ एकं च द्वापष्टि ६२ भागं सप्तपष्टिधा ६७ छित्त्वा तस्य सत्काख्योदश १३ चूर्णिकाभागाः शेषाः । तथा हि-पञ्चमी आचरणमासभाविव्यावृत्तिः प्राक्प्रदर्शितक्रमपेक्षया नवमी ६ ततः तत्स्थाने नवको ६ भिद्यते । स रूपोनः कार्य इति, जाना अपौ ८, तैः प्रागुक्तो ध्रुवराशिः ५७३ । १३ १३ गुणयते जानानि पञ्चचत्वारिंशच्छतानि चतुरशीत्यधिकानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टि ६२ भागानां द्वे शते अष्टाशीत्यधिके एकस्य च द्वापष्टिभागस्याष्टाचत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः ४५८३२८८५८८ तत एतेभ्यश्चत्वारिंशता मुहूर्त्तशतैः पञ्चनवत्यधिकैर्मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां त्रिंशत्यधिकेन शतेन एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सत्कानां सप्तपष्टिभागानां त्रिंशदधिकैस्त्रिभिः शतैः पञ्च ५ नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, स्थितानि पश्चान्मुहूर्त्तानां चत्वारि शताणि एकोननवत्यधिकानि मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां शतं त्रिपष्ट्यधिकम् एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागाः—४८६ । १६३ । ५३ । तत एतेभ्यो भूयः त्रिभिः शतैर्नवत्याधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदपष्ट्या सप्तपष्टिभागैरभिजिदादीनि पुनर्धनुपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि स्थिताः पश्चान्मुहूर्त्तानां नवतिः मुहूर्त्तगतानां द्वापष्टिभागानामष्टा त्रिंशदधिकं शतम् एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुःपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागाः ६०१३८५४ । तत्र चतुर्विंशत्यधिकेन द्वापष्टिभागशतेन द्वौ मुहूर्त्तौ लब्धौ पश्चात् स्थिता द्वापष्टिभागाश्चतुर्दश, लब्धौ च मुहूर्त्तौ मुहूर्त्तराशौ प्रक्षिप्येते जाता मुहूर्त्तानां द्विनवतिः—६२।१४।५४ तत्र पञ्चसप्तत्या ७५ मुहूर्त्तैः पुण्यादीनि मघापर्यन्तानि त्रीणि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः पश्चात् सप्तदश मुहूर्त्तः—१७।१४।५४ न चैतावता पूर्वफाल्गुनी शुध्यति तत आगतं पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य द्वादश सुं १२ मुहूर्त्तैर्ष्वेकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टि ६२ भागस्य त्रयोदशसु सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु पञ्चमी ५ आचरणमासभाविवी आवृत्तिः प्रवर्त्तते । सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च प्राग्ब्रह्मवनीयम् । चन्द्र० १२ पाहु० । सू० प्र० । ज्यो० ।

तदेव चन्द्रनक्षत्रयोगविषये, सूर्यनक्षत्रयोगविषये च पश्चापि वार्षिकीगवृत्तीः प्रतिपाद्य, संप्रति हेमन्तीः प्रतिपिपादयिषुः (च० प्र० १२ पाहु०) आदौ चन्द्रनक्षत्रविषयकसंग्रहणी गायामाह—

हत्थेण होइ पढमा, सयभिसयाहि य ततो य पुस्सेण ।

मूलेण क्तियाहि य, आउट्टीओ य हेमंते ॥ २३८ ॥

हेमन्तं-माघमासे प्रथमा १ आवृत्तिर्भवति हस्तेन-हस्तनक्षत्रेण युता, द्वितीया २ शतभिषजा, तृतीया ३ पुष्येण, चतुर्थी ४ मूलेन, पञ्चमी ५ कृतिकाभिः । ज्यो० १२ पाहु० ।

प्रथमावृत्तिः—

ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं हेमंति आउट्टि चंदे केणं णक्खत्तेणं जोगं जोएति ? , ता हत्थेणं, हत्थस्स णं पंच मुहुत्ता पप्पासं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च रात्तट्ठिधा छेत्ता सट्ठि चुप्पिया भागा सेसा, तं समयं च

णं सरे केणं णक्खत्तेणं जोगं जोएति ? , उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए १ ॥

‘ ता एएसि ण ’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषाम्-अनन्तरोदितानां चन्द्रादीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? , केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन् प्रवर्त्तयतीति भावः, भगवानाह— ‘ ता हत्थेणं ’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, हस्तेन-हस्तनक्षत्रेण युक्त्वचन्द्रः प्रवर्त्तयति, तदानीं च हस्तनक्षत्रस्य पञ्च ५ मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चाशत् द्वापष्टिभागाः एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्काः पष्टिचूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-हेमन्ती प्रथमा आवृत्तिः प्रागुक्तक्रमपेक्षया द्वितीया ततस्तत्स्थाने द्विको भिद्यते, स रूपोनः कार्य इति जात एककः १ तेन १ प्रागुक्तो ध्रुवराशिः—५७३ १३ । १३ गुणयते, ‘ एकेन च गुणितं तदेव भवती ’ ति जातस्तावानेव ध्रुवराशिः, तत एतस्मात् पञ्चभिः शतैरेकोनपञ्चाशदधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदपष्ट्या सप्तपष्टिभागैरभिजिदादीन्युत्तरफाल्गुनीपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि स्थिताः पश्चाच्चतुर्विंशतिर्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकादश द्वापष्टिभागाः एकस्य च ६२ भागस्स सप्त सप्तपष्टिभागाः २४ । ११ । ७ । तत आगतं हस्तनक्षत्रस्य पञ्चसु मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चाशति द्वापष्टिभागेष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य षष्ठौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं चन्द्रः प्रवर्त्तयतीति । सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रमाह— ‘ तं समयं च ण ’ मित्यादि, तस्मिंश्च समये सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्ताः प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं युनक्ति—प्रवर्त्तयति ? , भगवानाह— ‘ ता उत्तराहिं ’ इत्यादि, उत्तराभ्यामापाढाभ्यां तदानीं चोत्तरापाढायाश्चरमसमयः, समकालमुत्तरापाढानक्षत्रमुपभुज्याभिजिन्नक्षत्रस्य प्रथमसमये प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं सूर्यः प्रवर्त्तयतीति भावः, तथाहि—यदि दशभिर्यनैः पञ्च सूर्यकृतान्नक्षत्रपर्यायान् लभामहे तत एकेनायनेन किं लभामहे ? , राशित्रयस्थापना—१० । ५ । १ । अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यमस्य पञ्च ५ करूपस्य राशेरुणं जाताः पञ्चैव तेषां दशभिर्भागे हते लब्धमेकमर्द्धं पर्यायस्य, अर्द्धं च पर्यायस्य सप्तपष्टिभागरूपं नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१५, तत्र ये विंशतिः, सप्त० ६७ भागाः पाश्चात्ये अयने पुष्यस्य गताः शेषाश्चतुश्चत्वारिंशत्सप्तपष्टिभागाः स्थिताः ते साम्प्रतमितो राशेः शोधयन्ते स्थितानि शेषाण्यष्टौ शतान्येकसप्तत्यधिकानि ८७१, तेषां सप्तपष्ट्या भागे हते लब्धाख्योदश पश्चान्न किमपि तिष्ठति, त्रयोदशभिश्चाष्टेरादीन्युत्तरापाढापर्यन्तानि शुद्धानि, तत आगतम्-अभिजितः प्रथमसमये माघमासभाविवी १ आवृत्तिः प्रवर्त्तते, एवं सर्वा अपि माघमासभाविवी आवृत्तयः सूर्यनक्षत्रयोगमधिकृत्य वेदितव्याः, उक्तं च— ‘ वाहिरओ पविसंतो आइच्चो अभिजोगमुचयगामि । सव्वा आउट्टीओ करेइ सो माघमासमि ॥ १ ॥ ’

द्वितीयहेमन्ताऽऽवृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं हेमंति आउट्टि

चंदे केणं शक्यत्वेणं जोगं जोएति ? ता सतमिसयाहिं, सतमिसयाणं दुन्नि मुहुत्ता अट्ठावीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिधा छेत्ता छत्तालीसं चुप्पिया भागा सेसा, तं समयं च शं सूरै केणं शक्यत्वेणं जोगं जोएति ? ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए २॥

‘ता एएसि श’ मित्यादि सुगमं भगवानाह ‘ता सयमिसयाहिं’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, शतभिपजा युक्कश्चन्द्रो द्वितीयां हैमन्तीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति, तदानीं च शतभिपजो नक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्त्तचक्रस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाविंशतिर्द्वापट्टिभागा एकं च द्वापट्टिभागं सप्तपट्टिधा छित्त्वा तस्य सत्काः पदचत्वारिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-प्रागुपदर्शितकमापेक्षया द्वितीया माघमासभाविन्यावृत्तिश्चतुर्थी ततस्तस्याः स्थाने चतुष्कोष्ठं ध्रियते स ४ रूपोनः कार्य इति जातस्त्रिकः ३ तेन ३ प्राक्कनो ध्रुवराशिः १७३ । ३६ । ६ । गुरयते जातानि सप्तदश शतान्येकानविंशत्यधिकानि मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानामष्टोत्तरं शतमेकस्य च द्वापट्टिभागस्याष्टादश सप्तपट्टिभागाः १७१६ । १०८ । १८ । तत एतेभ्यः षोडशभिः शतैरष्टाविंशदधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाचत्वारिंशत्ता द्वापट्टिभागैरेकद्वापट्टिभागसत्कानां च सप्तपट्टिभागानां द्वाविंशदधिकेन शतेन द्वौ नक्षत्रपर्यायाः शुद्धौ, स्थिताः पश्चादेकाशीतिर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टापञ्चाशत् द्वापट्टिभागा एकस्य च द्वापट्टिभागस्य विंशतिः सप्तपट्टिभागाः ८१ । ५८ । २० । ततो भूयो नवभिर्मुहूर्त्तैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापट्टिभागैरेकस्य च द्वापट्टिभागस्य पदपट्ट्या सप्तपट्टिभागैरभिजिज्ञत्तत्रं शुद्धं, स्थिताः पश्चाद् द्वासप्ततिर्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयस्त्रिंशत् द्वापट्टिभागा एकस्य च द्वापट्टिभागस्यैकविंशतिः सप्तपट्टिभागाः ७२ । ३३ । २१ । ततस्त्रिंशता मुहूर्त्तैः श्रवणः शुद्धस्त्रिंशता धनिष्ठा पश्चादवतिष्ठन्ते द्वादश १२ मुहूर्त्ताः, शतभिपकृन्तत्रं चार्द्धनक्षत्रं, तत आगतं शतभिपजो नक्षत्रस्य त्रयोमुहूर्त्तयोरैकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाविंशतौ द्वापट्टिभागेषु एकस्य च द्वापट्टिभागस्य पदचत्वारिंशति सप्तपट्टिभागेषु शेषेषु द्वितीया २ हैमन्ती आवृत्तिः प्रवर्त्तते । सूर्यनक्षत्रयोगविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमं, प्रागेव भावितत्वात् ।

अधुना तृतीयमाघमासभाविन्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

तेसि शं पंचगहं संवच्छराणं तर्च हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं शक्यत्वेणं जोगं जोएति ? ता पूसेणं, पूसस्स एकूणवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिधा छेत्ता तेत्तीसं चुप्पिया भागा सेसा, तं समयं च शं सूरै केणं शक्यत्वेणं जोगं जोएति ? ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए ३॥

‘ता एएसि श’ मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘ता पूसेण’ मित्यादि, ता इति प्राग्वत् पुष्येण युक्कश्चन्द्रस्तृतीयां माघमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति, तदानीं च पुष्यस्य एकानविंशतिर्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वापट्टि-

भागा एकं च द्वापट्टिभागं सप्तपट्टिधा छित्त्वा तस्य सत्काः त्रयस्त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-प्रागुपदर्शितकमापेक्षया तृतीया माघमासभाविन्यावृत्तिः पट्टी ततस्तस्याः स्थाने पट्टो ध्रियते स रूपोनः कार्य इति जातः पञ्चकस्तेन स प्राक्कनो ध्रुवराशिः १७३ । ३६ । ६ । गुरयते जातान्यष्टाविंशतिः शतानि पञ्चषष्ठ्यधिकानि मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानामशीत्यधिकं शतम् एकस्य च द्वापट्टिभागस्य त्रिंशत् सप्तपट्टिभागाः २८६५ । १८० । ३० । तत एतेभ्यः सप्तपञ्चाशदधिकैः चतुर्विंशतिशतैर्मुहूर्त्तानामेकमुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानां द्विसप्तत्या एकस्य च द्वापट्टिभागस्य सत्कानां सप्तपट्टिभागानामष्टानवत्यधिकेन शतेन २४५७ । ७२ । १६८ । त्रयो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, स्थितानि पश्चात् चत्वारि मुहूर्त्तशतान्यष्टोत्तराणि मुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानां पञ्चात्तरं शतमेकस्य च द्वापट्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत्सप्तपट्टिभागाः ४०८ । १०५ । ३४ । तत एतेभ्यस्त्रिभिः शतैर्नवनवत्यधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापट्टिभागैरेकस्य च द्वापट्टिभागस्य पदषष्ठ्या सप्तपट्टिभागैरभिजिज्ञादीनि पुनर्वसुपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः पश्चाच्च ६ मुहूर्त्ता मुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानामशीतिः एकस्य च द्वापट्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत्सप्तपट्टिभागाः द्वापट्ट्या च द्वापट्टिभागैरेको मुहूर्त्तो लब्धः स मुहूर्त्तराशौ प्रक्षिप्यते जाता दश मुहूर्त्ताः शेषास्त्रिंशति द्वापट्टिभागा अष्टादश-१० । १८ । ३४ । तत आगतं—पुष्यस्य एकोनविंशतौ मुहूर्त्तेष्वेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वापट्टिभागेष्वेकस्य च द्वापट्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशति सप्तपट्टिभागेषु शेषेषु तृतीया माघमासभाविन्यावृत्तिः प्रवर्त्तते । सूर्यनक्षत्रयोगविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमम् ।

चतुर्थमाघमासभाविन्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

ता एतेसि शं पंचगहं संवच्छराणं चउत्थिं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं शक्यत्वेणं जोगं जोएति ? ता मूलेणं, मूलस्स छ मुहुत्ता अट्ठावनं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिधा छेत्ता वीसं चुप्पिया भागा सेसा, तं समयं च शं सूरै केणं शक्यत्वेणं जोगं जोएति ? ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए ४ ॥

‘ता एएसि श’ मित्यादि सुगमं भगवानाह ‘ता मूलेण’ मित्यादि, ता इति प्राग्वत्, मूलेन युक्कश्चन्द्रः चतुर्थीं हैमन्तीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति, तदानीं च मूलस्य-मूलनक्षत्रस्य पद मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टापञ्चाशत् द्वापट्टिभागा एकं च द्वापट्टिभागं सप्तपट्टिधा छित्त्वा तस्य सत्का विंशतिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-चतुर्थी माघमासभाविन्यावृत्तिः पूर्वप्रदर्शितकमापेक्षया अष्टमी तस्याः स्थाने अष्टकोऽध्रियते स ८ रूपोनः कार्य इति जातः सप्तकः ७ तेन ७ स प्राक्कनो ध्रुवराशिः १७३ । ३६ । ६ । गुरयते जातान्येकादशोत्तराणि चत्वारिंशत्मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानां द्वे शते द्विपञ्चाशदधिके एकस्य च द्वापट्टिभागस्य द्वाचत्वारिंशत् सप्तपट्टिभागाः-४०११ । २५२ । ४२ । तत एतेभ्यः पदसप्तत्यधिकैर्द्वाविंशच्चतुर्मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वापट्टिभागानां पण्य-

वत्या द्वापष्टिभागसत्कानां च सप्तपष्टिभागानां द्वाभ्यां श-
ताभ्यामष्टपष्ट्यधिकाभ्यां चत्वारो ऽ नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः,
स्थितानि पश्चान्मुहूर्त्तानां सप्तशतानि पञ्चविंशदधिकानि
मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां द्विपञ्चाशदधिकं
शनम् एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदचत्वारिंशत्सप्तपष्टिभागाः-
७३५ । १५२ । ४६ । तत एतेभ्यो भूयः पञ्चभिः शतैः मुहूर्-
त्तानामेकोनसप्तत्यधिकैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वा-
पष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदपष्ट्या सप्तपष्टिभागे-
रभिजिदादीनि विशाखापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थि-
ताः पश्चात् पदपष्टिमुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां
सप्तविंशत्यधिकं शतम् एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तचत्वारिं-
शत्सप्तपष्टिभागाः, चतुर्विंशत्यधिकेन च द्वापष्टिभागशतेन
द्वौ मुहूर्त्तौ लब्धौ, तौ २ मुहूर्त्तराशौ प्रतिष्येते जाताः अष्ट-
पष्टिमुहूर्त्तानां, शेषास्तिष्ठन्ति द्वापष्टिभागस्त्रयः ६८ । ३ । ४७ ।
ततः पञ्चचत्वारिंशता मुहूर्त्तैरनुराधाज्येष्ठ शुद्धे, शेषाः स्थि-
तास्त्रयोविंशतिर्मुहूर्त्ताः २२ । ३ । ४७ । तत आगतं मूलस्य
पदसु मुहूर्त्तैरेकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टापञ्चाशति द्वापष्टिभागे-
ष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य विंशतौ सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु
चतुर्थी ऽ माघमासमाधिव्यावृत्तिः प्रवर्त्तते । सूर्यनक्षत्रयोग-
विपर्यं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमम् ।

इह तावद् माघमासमाधिविपञ्चम्यावृत्तिविपर्यं प्रश्नसूत्रमाह-
ता एएसि यं पंचगहं संवच्छराणं पंचमं हेमंति आनुद्धिं
चंदे केणं यक्खत्तेणं जोगं जोएति ? ता कत्तिमाहिं
कत्तियाणं अट्टारस मुहुत्ता, छत्तीसं च वावट्टिभागा, मुहुत्त-
स्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता छ चुप्पिया भागा सेसा,
तं समयं च यं घरे केणं यक्खत्तेणं जोगं जोएति ? ता
उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए ५ ॥
(सूत्र-७७+)

‘ ता एएसि णमि ’ त्यादि, सुगमे, भगवानाह-‘ ता कत्ति-
याहिं ’ इत्यादि । ‘ ता ’ इति पूर्ववत्, कृत्तिकाभिर्युक्ताश्च-
न्द्रः पञ्चमी ५ हैमन्तीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति, तदानीं च कृत्तिका-
नक्षत्रस्याष्टादश १८ मुहूर्त्ता एकस्य १ च मुहूर्त्तस्य पदत्रिं-
शद्द्वापष्टिभागा एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिभागां छित्त्वा
तस्य सत्काः पद ६ चूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-
पञ्चमी ५ माघमासमाधिव्यावृत्तिः—प्रागुपदर्शितक्रमपे-
क्षया-दशमी १०, ततस्तस्याः स्थाने दशको १० ध्रियते, स
रूपोनः कार्यं इति जातो नवकः ९, तेन ९ प्राकूनो धु-
वराशिः-५७३ । ३६ । ६ । गुण्यते जातान्येकपञ्चाशच्छतानि
सप्तपञ्चाशदधिकानि मुहूर्त्तानां; मुहूर्त्तगतानां च द्वाप-
ष्टिभागानां त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि एकस्य च
द्वापष्टिभागस्य चतुःपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागाः-५१५७ ।
३२४ । ५४ । तत एतेभ्य एकोनपञ्चाशच्छतैर्मुहूर्त्तैः चतु-
र्दशाधिकैः मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां चतुश्चत्वारिं-
शदधिकेन शतेन द्वापष्टिभागगतानां च सप्तपष्टिभागानां
त्रिभिः शतैः पञ्चवत्यधिकैः पद ६ नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, स्थिते
पश्चान्मुहूर्त्तानां द्वे शते त्रिचत्वारिंशदधिके मुहूर्त्तगतानां च
द्वापष्टिभागानां चतुःसप्तत्यधिकं शतमेकस्य च द्वापष्टिभाग-

स्य पष्टिः सप्तपष्टिभागाः-२४३१७४६० तत एकोनपष्ट्य-
धिकेन मुहूर्त्तशतेन एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वा-
पष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदपष्ट्या सप्तपष्टि-
भागैरभिजिदादीन्युत्तराभिपदापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि,
स्थितानि पश्चान्मुहूर्त्तानां चतुर्गतीति; मुहूर्त्तगतानां
च द्वापष्टिभागानां शतमेकोनपञ्चाशदधिकम् एकस्य च
द्वापष्टिभागस्य एकपष्टिः सप्तपष्टिभागाः-८३ । १४६ । ६१ ।
ततो द्वापष्टिभागानां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन द्वौ मुहूर्-
त्तौ लब्धौ पश्चात् स्थिताः पञ्चविंशतिः २५ द्वापष्टिभागाः,
लब्धौ च मुहूर्त्तौ मुहूर्त्तराशौ प्रतिष्येते जाता पञ्चतीति-
मुहूर्त्तानां ततः पञ्चसप्तत्या मुहूर्त्तानां रेत्य-भिर्नो-
भरत्यः शुद्धाः, स्थिताः पश्चादकादश मुहूर्त्ताः, शेषं
तथैव ११ । २५ । ६१ । तत आगतम्-कृत्तिका नक्षत्रस्या-
ष्टादशसु मुहूर्त्तैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य पदत्रिंशति द्वाप-
ष्टिभागेष्वेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदसु सप्तपष्टिभागेषु शेषे-
षु पञ्चमी ५ हैमन्ती आवृत्तिः प्रवर्त्तते, सूर्यनक्षत्रयोगविपर्ये
च प्रश्ननिर्वचनसूत्रे सुगमे, तदेवमुक्ताः १० दशापि नक्षत्रयोग-
मधिकृत्य सूर्यस्याऽऽवृत्तयः॥ सप्तमि चन्द्रस्य चक्रव्याः । तत्र
यस्मिन्नेव नक्षत्रे प्रवर्त्तमानः सूर्यो दक्षिणाः, उत्तरा वा आवृ-
त्तीः करोति तस्मिन्नेव नक्षत्रे प्रवर्त्तमानश्चन्द्रोऽपि दक्षिणा-
उत्तरा वा आवृत्तीः कुरुते, ततो या उत्तराभिमुख्य आ-
वृत्तयो युगं चन्द्रस्य दृष्टास्ताः सर्वा अपि नियतमभि-
जिता नक्षत्रेण सह योगे द्रष्टव्याः, यास्तु दक्षिणाभिमुखाः
ताः पुष्येण चन्द्रयोगे, उक्तं च (ज्योतिष्करण्डके द्वादशे १२
प्राभृते)—“ चंदस्स वि नायव्वा, आउट्टीआं जुगम्मि जा
दिट्ठा । अभिर्दए पुस्सेण य, निययं नक्खत्तसेसेणं ” ॥२५२॥
अत्र—“ नक्खत्तसेसेणं ” ति-नक्षत्रार्द्धमासेन शेषं सुगमम् ।
तत्राभिजित्युत्तराभिमुखा आवृत्तयो भाव्यन्ते, यदि चतु-
स्त्रिंशदधिकेनायनशतेन चन्द्रस्य सप्तपष्टिनक्षत्रपर्याया ल-
भ्यन्ते ततः प्रथमे अयने किं लभ्यते ? राशित्रयस्थापना-
। १३४ । ६७ । १ । अत्रान्त्येन राशिना—एककलक्षणेन
मध्यमस्य राशेः सप्तपष्टिद्वयस्य गुणनं जाता सप्त-
पष्टिरेव ६७, “ एकेन गुणितं तदेव भवती ” ति वचना-
त्, तस्याश्च सप्तपष्टेः ६७ चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन १३४
भागे हते लब्धमेकमर्द्धं पर्यायस्य ; तस्मिन्ार्द्धे नव
शतानि पञ्चदशोत्तराणि सप्तपष्टिभागानां भवन्ति, तत्र
त्रयोविंशतौ सप्तपष्टिभागेषु पुष्यनक्षत्रस्य शुक्लपु दक्षि-
णाऽऽयनं चन्द्रः कृतवान्, ततः शेषाश्चतुश्चत्वारिं-
शत् सप्तपष्टिभागा अनन्तरादितराशेः शोध्यन्ते,
स्थितानि शेषाणि अष्टौ शतान्येकसप्तत्यधिकानि- (८७१)
तेषां सप्तपष्ट्या ६७ भागो ह्रियते, इह कानिचित् नक्षत्राण्यर्द्धं
क्षेत्राणि तानि च सार्द्धत्रयस्त्रिंशत्सप्तपष्टिभागप्रमाणानि, कानि-
चित् समक्षेत्राणि तानि परिपूर्वसप्तपष्टिभागप्रमाणानि कानि-
चित् द्वयर्द्धक्षेत्राणि तान्यर्द्धभागाधिकशतसेख्यसप्तप-
ष्टिभागप्रमाणानि गात्रं त्वधिकृत्य सप्तपष्ट्या शुद्ध्यन्ति इति
ततः सप्तपष्ट्या भागहरणं लब्धास्त्रयोदश १३ राशिश्चो-
परितनो निर्लेपतः शुद्धस्तैश्च त्रयोदशभिः १३ अक्षेपादीनि
उत्तरापाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि तत आगतमभि-
जितौ नक्षत्रस्य प्रथमसमये चन्द्र उत्तरायणं करोति, एवं
सर्वाण्यपि चन्द्रस्योत्तरायणानि वेदितव्यानि, उक्तं च—“ प-

चरसे उ मुहुत्ते, जोइत्ता उत्तराअसाढा उ । एकं च अहो-
रत्तं, पविसइ अग्निमतेरे चंदो ॥ १ ॥ ” अधुना पुण्ये दक्षिणा
आवृत्तयो भाव्यन्ते-यदि चतुस्त्रिंशदधिकेनायनशनेन सप्तप-
ष्टिचन्द्रस्य पर्याया लभ्यन्ते तत एकेनायनेन किं लभामहे ? १,
राशित्रयस्थापना-१३४।६७।१। अत्रान्त्येन राशिना एकक
१लक्षणेन मध्यमस्य राशेः सप्तपष्टि ६७ रूपस्य गुणनं जाताः
सप्तपष्टिरेव ६७, तस्याः ६७ चतुस्त्रिंशदधिकशतेन १३४भाग-
हरणं लब्धमेकमर्द्धं पर्यायस्य तच्च सप्तपष्टिभागरूपाणि नव
शतानि पञ्चदशोत्तराणि-६१५, तत एकविंशतिः २१ अभि-
जितः संबन्धिनः सप्तपष्टिभागाः शोध्यन्ते स्थितानि पश्चा-
दष्टौ शतानि चतुर्नवत्यधिकानि-८६४ तेषां सप्तपष्ट्या
भागो ह्रियते लब्धात्रयोदश १३ तैश्च त्रयोदशभिः १३ पुन-
र्वस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, शेपा तिष्ठति त्रयोविंशतिः २३,
एते च किल सप्तपष्टिभागा अहोरात्रस्य ततो मुहूर्तभाग-
करणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते जानानि पदं शतानि नवत्यं-
धिकानि-६६० । तेषां सप्तपष्ट्या ६७ भागे हते लब्धा दश
१० मुहूर्ताः, शेपास्तिष्ठन्ति विंशतिः सप्तपष्टिभागास्तत
इदमागतं पुनर्वसुनक्षत्रे सर्वात्मना भुक्ते पुण्यस्य च दशसु
मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य विंशतौ सप्तपष्टिभागेषु भुक्तेषु
सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्निष्कामति चन्द्रः एवं सर्वाण्यपि
दक्षिणायनानि भावनीयानि, उक्तं च (“ ज्योतिष्करण्डक
द्वादशे १२ प्राभृते)-“ दस १० य मुहूर्ते सगले, मुहुत्तभागे य
वीसई चेव । पुस्तविषयमङ्गओ, वहिया अभिनिक्खमइ चंदो ” ॥ २५३ ॥ चं० प्र० १२ पाहु० ।

साम्प्रतं येन नक्षत्रेण युक्ताश्चन्द्रमा अभ्यन्तरे प्रविशन्
वहिरा निष्कामन् आवृत्तीः कराति तत्प्रतिपादनार्थमाह—

चंदस्स वि नायव्वा, आउटीओ जुगम्मि जा दिट्ठा ।

अभिईए पुस्सेण य, निययं नक्खत्तसेसेण ॥ २५२ ॥

यस्मिन्नेव नक्षत्रे वर्त्तमानस्य चन्द्रमसोऽपि नक्षत्रशेषेण-
नक्षत्रार्द्धमासेन या उत्तराभिमुख आवृत्तयो युगे दृष्टास्ता
नियतमभिजिता नक्षत्रेण युगं द्रष्टव्याः, याश्च युगे दृष्टा
दक्षिणाभिमुखा आवृत्तयस्ताः पुण्येण यांगे, तत्राभि-
जित्युत्तराभिमुखा आवृत्तयो भाव्यन्ते-यदि चतुस्त्रिंशद-
धिकेनायनशनेन चन्द्रस्य सप्तपष्टिर्नक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ?
ततः प्रथमे अयने किं लभ्यते?, राशित्रयस्थापना-१३४।
६७।१। अत्रान्त्येन राशिना एकक १लक्षणेन मध्यमस्य राशेः
सप्तपष्टि ६७लक्षणस्य गुणनम्, जाता सप्तपष्टिरेव ६७,
तस्याः ६७ चतुस्त्रिंशदधिकशतेन भागहरणं लब्धमेकमर्द्धं
पर्यायस्य, तच्च सप्तपष्टिभागरूपाणि नव शतानि पञ्च-
दशोत्तराणि- (६१५) तत एकविंशतिः २१ अभिजितः
संबन्धिनः सप्तपष्टिभागाः ६७ शोध्यन्ते स्थितानि पश्चा-
दष्टौ शतानि चतुर्नवत्यधिकानि- (८६४) तेषां सप्त-
पष्ट्या ६७ भागो ह्रियते लब्धाः त्रयोदश १३, तैश्च
त्रयोदशभिः १३ पुनर्वस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, शेपा-
स्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः २३, एते च किल सप्तपष्टि-
भागा अहोरात्रस्य ततो मुहूर्तभागकरणार्थं ते त्रिंशता
३० गुण्यन्ते जानानि पदशतानि नवत्यधिकानि-६६०
तेषां सप्तपष्ट्या ६७ भागे हते लब्धा दश १० मुहूर्ताः,
१२

शेपास्तिष्ठन्ति विंशतिः २०, आगतं पुनर्वसु नक्षत्रे सर्वा-
त्मना भुक्ते पुण्यस्य दशसु १० मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्त-
स्य विंशतौ सप्तपष्टिभागेषु भुक्तेषु सर्वाभ्यन्तरान्मण्ड-
लाद्बहिर्निष्कामति चन्द्रः । तथा चाह (चं० प्र० १२ पाहु०)-
दस १० य मुहुत्ते सगले, मुहुत्तभागे य वीसई २० चेव ।
पुस्तस्स विसयमभिगओ, वहिया अभिनिक्खमइ चंदो
॥ २५३ ॥

दश १० च सकलान्-परिपूर्णान् मुहूर्तान्-मुहूर्तभागान्
सप्तपष्टि ६७ रूपान् विंशतिः २० पुण्यविषयमभिगतः सन्
सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्निष्कामति चन्द्रः । ज्यो० १२
पाहु० । सू० प्र० ।

आउटि(न्)-आकुटिन्-वि०। यो हि जानन्-अवगच्छन् प्राणि-
नो दिनस्ति स आकुटी । “ कुट्टं छेदने । आकुट्टनमाकुट्टः स
विद्यते यस्यति । छेदनभेदानादिव्यापारवति, सूत्र० । ” जा-
णं कायेण ऽणाउटी ” (२५ x गाथा) । सूत्र० १ थु० १ अ० २
उ० । ज्ञानपूर्वकव्यापारवति, । अनापद्यणकार्यकारके च ।
“ आउट्टियाए पाणाइवायं करेमाणे सवले ॥ १२ ॥ ” ‘ आ-
उटीति ’-यो जानन् करोत्यापद्रहितो वा करोति । दशा०
२ अ० । सूत्र० ।

आवतिन्-वि० । आ०+वृत्-णिनि । पुनः पुनर्वर्त्तनशीले,
वाच० ।

आउट्टिऊण आवर्त्य-अव्य० । आवर्त्येत्यर्थे, व्य० १० उ० ।

आउट्टिजमाण-आकोट्यमान-वि० । संकोच्यमाने, सूत्र०
२ थु० १ अ० ।

आउट्टितए-आउट्टितुम्-अव्य० । कारयितुमित्यर्थे, ‘ आउट्टि’
एनादृश एवायं धातुस्तेदान्तिकः करणार्थः । कल्प० १
अधि० ६ क्षण ।

आउट्टिम-आकोट्टिम-न० । उत्कीर्णं, “ आउट्टिमं उक्किन्नं ”
(१६७ x) आकोट्टिमं जघा रुवओ वेट्ठा वि उवरिं वि मुहं
काऊण आउट्टिज्जति । दशा० २ अ० ।

आउट्टिय-आउट्टित-वि० । कृते, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

आकुट्टित-वि० । छिन्ने, सूत्र० १ थु० १ अ० २ उ० । ज्ञान-
पूर्वककृते, दशा० २ अ० ।

आउट्टिया-आउट्टिका-स्त्री० । करणे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

आकुट्टिका-स्त्री० । छेदनभेदानादिव्यापारे, सूत्र० १ थु० १
अ० २ उ० । ज्ञानपूर्वकव्यापारे, दशा० २ अ० । जीत० ।
स० । प्रब० । आभागे, नि० चू० १२ उ० ।

आवृत्तिका-स्त्री० । समन्तात्प्रवर्त्तने, अभिलाषायां च ।
आचा० २ थु० १ चू० १ अ० ३ उ० । आराधनायाम्,
व्य० २ उ० । नि० चू० । आवर्जने, व्य० १० उ० ।
अभिमुखीभूय वर्तने, नं० ३२ सूत्र । निवर्तने, सूत्र० १
थु० १० अ० ।

आउट्टीकम्म-आकुट्टीकर्मन्-न० । आकुट्या कृतं कर्म आ-
गमोक्तकारणमन्तरणापेत्य प्राण्युपमर्द्देन विहिते कर्मणि,
आचा० ।

आकुटीकृतकर्मणि तु यद्विधेयं तदाह—

जं आउटीकम्मं, तं परिणाय विवेगमेह । (सूत्र-१५८X)

‘जं आउटी’ इत्यादि, यत् पुनः कर्माऽऽकुट्या कृतमाग-
मोक्तकारणमन्तरेणोपेत्य प्रायुपमर्देनेन विहितं तत्पणिज्ञाय
ज्ञपरिज्ञया विवेकमेति-विविच्यतेऽनेनेति विवेकः-प्रायश्चित्तं
दश१०विधं तस्यान्यतरभेदमुपैति तद्विवेकं वा-अभावाख्यमु-
पैति तत्करांति येन कर्मणोऽभावो भवति । आचा० २ शु०
५ अ० ४ उ० ।

आउड-आवृत्-स्त्री० । आ-वृत्-सम्प० क्तिप् । आवर्त्तने,
आमणे, पुनः पुनश्चालने, पुनः पुनरेकजातीयक्रियाकरणे,
आधारे क्तिप् । परिपाठ्याम्, अनुक्रमे, इति कर्त्तव्यताप्रका-
रे, संस्कारे, तूष्णीम्भावे च । कर्तरि क्तिप् । आवर्तमाने,
त्रि० । वाच० ।

आवृत्-त्रि० । आ-वृ-क्त् । कृतावरणे, अप्रकाशावृत्ते, आच्छा-
दिते, स्था० ३ टा० ३ उ० । संकीर्णवर्णभेदे, पुं० । स्त्री० ।
स्त्रियां जातित्वात् ङीप् । वाच० ।

आउडावेइत्ता-आखोटय-अन्य० । प्रवेशयित्वेत्यर्थे, विपा० १
शु० ६ अ० ।

आउडिजमाण-आजोड्यमान-त्रि० । सम्बध्यमाने, ‘जुड’
बन्धने इति वचनात् । भ० ५ श० ४ उ० १८५ सूत्र ।
आकुट्यमान-त्रि० । परस्परेणाभिह्न्यमाने, भ० । “छ-
उमत्थे णं भंते । मणुसे आउडिजमाणं सहं सुणेइ”
‘आउडिजमाणं’ ति-जुड बन्धने इति वचनात्, आजो-
ड्यमानेभ्यः-सम्बध्यमानेभ्यो मुखहस्तदण्डादिना सह शङ्ख
पटहभस्त्रादिभ्यो वाद्यविशेषेभ्य आकुट्यमानेभ्यो वा, एभ्य
एव ये जाताः शब्दास्त आजोड्यमाना एव आकुट्यमाना
एव वा उच्यन्ते, अतस्तानाजोड्यमानानाकुट्यमानान्वा,
शब्दान् शृणोति । इह च प्राकृतत्वेन शब्दशब्दस्य नपुंसक-
निर्देशः । अथवा-‘आउडिजमाण’ इति-आकुट्यमानि
परस्परेणाभिह्न्यमानानि । भ० ५ श० ४ उ० ।

आउडिय-आकुटित-त्रि० । अङ्किते; अनु० १४८ सूत्र ।

आउडेमाण-आकुटयत्-त्रि० । ताडयति, भ० ६ श १ उ० ।

आउडु-मस्ज-धा० । स्नाने, तुदा० पर० अकर्मक अनिद् ।
“मस्जेराउडु णिउडुं चुडुं थुडुं खुप्पा” ॥८५१०१॥ इति हैम-
प्राकृतसूत्रेण मस्जेः आउडु इत्यादेशः । आउडुइ । मज्जइ ।
मज्जतीत्यर्थः । प्रा० ।

आउत्त-आगुप्त-त्रि० । संरक्षिते, स्था० ३ टा० १ उ० । सं-
यते, पुं० । संयतसम्बन्धिनि गमनादौ च । त्रि० । “आउत्तं
गमणं” (सूत्र-८०२X) आगुप्तस्य-संयतस्य संबन्धि यत्
तदागुप्तमेवेति । भ० २५ श० ७ उ० ।

आयुक्त-न० । आ युज् क्त । उपयोगे, भ० । “आउत्तं वत्थ-
पडिग्गहकंवलपायपुंछणं गेएहमाणस्स” । (सूत्र-१५३+) उ-
पयोगपूर्वकमित्यर्थः । भ० ३ श० ३ उ० । उपयोगवति, सं-
था० । उपयुक्ते, स्था० २ टा० १ उ० । ध० । सूत्र० ।

प्रशस्तकायविनयभेदानुद्दिश्योक्तम्—

आउत्तं गमणं, आउत्तं ठाणं, आउत्तं सिंसीयणं, आउत्तं
तुयडुणं, आउत्तं उल्लंघणं, आउत्तं पल्लंघणं, आउत्तं सन्धि-
दियजोगुज्जणया । (सूत्र-५८५X)

आयुक्तं गमनम् आयुक्तस्य-उपयुक्तस्य संलीनयोगस्य ।
स्था० ७ टा० ३ उ० । भ० । समन्तादुपयुक्ते, आ० भ० १ अ० ।
प्रयत्नपरे, ओघ० ८०७ गाथा । शिञ्जितं चात्रि० । “असिकंठक-
विसमादीसुं, गच्छन्तो सिक्खिओ वि जंकेणं । चुक्केइ एमेव
मुणी, छल्लिज्जती अप्पमत्तो वि” ॥१००॥ सिक्खिओ वि-
आउत्तो वि छल्लिज्जति । नि० चू० १ उ० । संयमार्थिनि च ।
संजमट्ठाए त्ति वा, आउत्तो त्ति वा, अविधिपरिहारि त्ति वा,
एगट्ठा इति । आ० चू० १ अ० । आ युज् कर्मणि क्तः ।
सम्यग्गव्यापारिते, भाव क्तः । सम्यग्गनियोजने, न० । आयुक्त-
मनेन । इष्टा० इनिः । आयुक्ती । सम्यग्गनियोजनकर्त्तरि, त्रि० ।
स्त्रियां ङीप् । वाच० ।

आउपरिणाम-आयुःपरिणाम-पुं । आयुपः-कर्मप्रकृतिविशे-
पस्य परिणामः-स्वभावः । आयुपः स्वभावे, स्था० ३ टा० १ उ० ।
तस्य भेदाः—

नवविधे आउपरिणामे पस्यते, तं जहा-गइपरिणामे, १ ग-
इबन्धणपरिणामे २, ठिइपरिणामे ३, ठिइबन्धणपरिणामे ४,
उडुगारवपरिणामे ५, अहेगारवपरिणामे ६, तिरियंगारव-
परिणामे ७, दीहंगारवपरिणामे ८, हस्संगारवपरिणामे ।
(सूत्र-६८६)

‘नवविधे’ त्यादि, ‘आउपरिणामे’ त्यादि, आयुपः-कर्म-
प्रकृतिविशेषस्य परिणामः-स्वभावः-शक्किर्द्धम्म-इत्यायुःप-
रिणामः । तत्र गतिदेवादिका तां नियतां येन स्वभावेनायु-
र्जीवं प्रापयति स आयुषो गतिपरिणामः २, तथा-येनायुःस्व-
भावेन प्रतिनियतगतिकर्मबन्धो भवति, यथा नारकायुः
स्वभावेन मनुष्यतिर्यग्गतिनामकर्म बध्नाति न देवनारकग-
तिनामकमेति स गतिबन्धनपरिणामः २, तथा-आयुषो याऽ-
न्तर्मुहूर्त्तादित्रयस्त्रिंशत्सागरोपमान्ता स्थितिर्भवति स स्थि-
तिपरिणामः ३, तथा-येन पूर्वभवायुःपरिणामेन परभवायुषो
नियतां स्थितिं वप्नोति स स्थितिबन्धनपरिणामः, यथा-
तिर्यगायुःपरिणामेन देवायुष उत्कृष्टनोऽप्यष्टादशसागरो-
पमाणीति, तथा-येन आयुःस्वभावेन जीवस्योर्ध्वदिशि ग-
मनशक्किलक्षणपरिणामो भवति स ऊर्ध्वगौरवपरिणामः ५, इह
गौरवशब्दो गमनपर्यायः । एवमितरौ द्वाविति ६। ७ तथा यत्
आयुःस्वभावात् जीवस्य दीर्घ-दीर्घगमनतया लोकान्तात्
लोकान्तं यावद्गमनशक्किर्भवति स दीर्घगौरवपरिणामः ८, एवं
च यस्मात् ह्रस्वं गमनं स ह्रस्वगौरवपरिणामः, सर्वत्र प्रा-
कृतत्वादनुस्वार इति अन्यथाऽप्युह्यमेतदिति । स्था० ६
टा० ३ उ० ।

आउवहुल-अव्वहुल-त्रि० । प्रचुरजलोपेते, स० ८० सम० ।
“नो चेवणं आउवहुले भविस्सइ” (सूत्र-२८८ +) । वह-
प्कायमित्यर्थः । भ० ७ श० ६ उ० ।

आउवहुलकंड-अव्वहुलकाण्ड-न० । प्रचुरजलोपेते रत्न-
प्रमायास्तृतीये काण्डे, स० ।

तत्प्रमाणादि—

आउवहुले णं कंडे असीइजोयणसहस्साइं ८००००
चाहल्लेणं पण्णत्ते । (सूत्र-८०)

रत्नप्रभाया अशीत्युत्तरयोजनलक्षवाहल्यायास्त्रीणि का-
ण्डानि भवन्ति । तत्र प्रथमं रत्नकाण्डं षोडशविधरत्नमयं
षोडशसहस्रवाहल्यम्, द्वितीयं-पङ्ककाण्डं चतुरशीनिस-
हस्रमानम् । तृतीयमवहुलकाण्डमशीतियोजनसहस्राणी-
ति । स० ८० सम० ।

आउभेय-आयुर्भेद-पुं० । आयुषो-जीवितस्य भेद-उपक्रमः
आयुर्भेदः । स्था० ७ ठा० ३ उ० । आयुष उपघाते, आ०
चू० १ अ० । आ० म० । (तन्निमित्तानि ' आउ ' शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे गतानि)

स च सप्तविधनिमित्तत्वात्सप्तविधः—

सत्त विहे आउभेदे पण्णत्ते, तं जहा—

“ अज्जवसाणनिमित्ते, आहारे वेयणा पराघाए ।

फासे आणापाणू, सत्तविधं भिज्जए आऊ ॥ १॥ ”

(सूत्र-५६१)

अध्यवसानं-रागस्नेहभयात्मकोऽध्यवसायो निमित्तं द-
ण्डकशाशस्त्रादीति समाहारद्वन्द्वस्तत्र सति आयुर्भिद्यत
इति संबन्धः, तथा आहारे-भोजनेऽधिके सति, तथा वे-
दना-नयनादिपीडा पराघातो-गर्त्तपातादिसमुत्थः, इहापि
समाहारद्वन्द्व एव तत्र सति, तथा स्पर्श-तथाविधभुजङ्गा-
दिसंबन्धनि सति, तथा ' आणापाणू ' ति—उच्छ्वासनिः-
श्वासौ निरुद्धावाश्रित्येति—एवं च सप्तविधं यथा भवति
तथा भिद्यते आयुरिति । अथवा-अध्यवसानमायुरुपक्रम-
कारणमिति शेषः, एवं निमित्तमित्यादि यावत् ' आणापाणू '
ति-व्याख्येयं, प्रथमैवकचनान्तत्वाद् अध्यवसानादिपदाना-
मेवं सप्तविधत्वादायुर्भेदेत्तूनां सप्तविधं यथा भवति तथा
भिद्यते आयुः । स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

आउय-आयुष्क-न० । जीविते, उत्त० ३ अ० । संथा० । आ०
म० । भवस्थितिहेतौ, कर्मपुद्गले च । आचा० १ श्रु० २ अ०
१ उ० ।

तओ अहाउयं पालेंति, तं जहा-अरहंता, चकवट्टी,
वलदेववासुदेवा । ३१। (सूत्र-१४३X) स्था० ३ ठा० १ उ० ।
आयुषा कायति, कै । आयुषा प्रकाशमानं प्रशस्तायुष्के ।
वाच० ।

आयुक्-पुं० । अवति-रक्षति । अक्-धा० । उण् संज्ञायां कन् ।
नाट्योक्तौ, जनके, वाच० । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

आउयपरिहाणि-आयुष्कपरिहानि-स्त्री० । प्रतिक्षणायुष्क-
क्षये, पञ्चा० १ विव० ।

आउयबंध-आयुष्कबन्ध-पुं० । आयुषो बन्ध इति । स्था० ६
ठा० ३ उ० । आयुषो निषेके, स० । स च प्रतिसमयं बहुहीनही-
नतरस्य दलिकस्थानुभवनाथं रचना । स० ।

तद्भेदाः—

कइविहे णं भंते ! आउयबंधे पण्णत्ते, गोयमा ! छवि-
हे आउयबंधे पण्णत्ते, तं जहा-जाइनामनिहत्ताऽऽउए १,

गइनामनिहत्ताउए २, ठिइनामनिहत्ताउए ३, ओगाहणानाम-
निहत्ताउए ४, पएसनामनिहत्ताउए ५, अणुभागनामनिहत्ता-
उए ६, दंडओ ० जाव वेमाणियाणं । (सूत्र-२५०+)

(जाइनामनिहत्ताउय ति १) जातिरंकेन्द्रियजात्यादिः प-
ञ्चधा, सैव नाम इति-नामकर्मण उत्तरप्रकृतिविशेषो जीवप-
रिणामो वा तेन सह निधत्तं-निषिक्तम् । भ० ६ श० ८ उ० ।
अनुभवनार्थं वहलगत्पतरक्रमेण व्यवस्थापितं (स०) (यद् भ०)
य आयुस्तज्जातिनामनिधत्तायुः (स०-१५४ सूत्रटी०) निषे-
कश्च कर्मपुद्गलानां प्रतिसमयमनुभवनाथं रचना । भ० ६
श० ८ उ० । उक्तं च—“ मोक्षाय सगमवाहं, पदमायं ठिइए
बहुतरं दव्वं । सेसे विससदीयं, जावुक्कोस्संति सव्वासि ”
॥१॥ इति । स्था० ६ ठा० ३ उ० । (गइनामनिहत्ताउयति २)-
गतिः-नारकगत्यादिभद्राद्यनुर्धा-तल्लक्ष्यं नाम कर्म तेन
सह निधत्तं निषिक्तमायुर्गतिनामनिधत्तायुः । स० १५४ सम० ।
(ठिइनामनिधत्ताउयति ३-स्थितिरिति यत्स्थातव्यं, केनचि-
द्विधत्तितभवे जीवनायुःकर्मणा वा सैव नाम परिणामो
धर्मः स्थितिनामस्तन विशिष्टं निधत्तं यदायुर्दलिकरूपं
तत्स्थितिनामनिधत्तायुः । अथवा-इह सूत्रे जातिनामगति-
नामावगाहनानामग्रहणाज्जातिगत्यवगाहनानां प्रकृतिमात्र-
मुक्तं, स्थितिप्रदेशानुभागनामग्रहणात् तासामेव स्थित्यादय
उक्ताः, ते च जात्यादिनामसम्बन्धित्वाज्जातकर्मरूपा एवेति,
नामशब्दः सर्वत्र कर्मार्थो घटत इति, स्थितिरूपं नामक-
र्मस्थितिनाम तेन निधत्तं यदायुस्तत्स्थितिनामनिधत्ता-
युः । स्था० ६ ठा० ३ उ० । यत्-यस्मिन् भवे उदयमागमनमव-
तिष्ठते तद्वतिजातिशरीरपञ्चकादिव्यतिरिक्तं स्थितिनामाव-
सेयमिति भावः, गत्यादीनां वर्जने तेनां स्वपदैः ' गइनाम-
निहत्ताउए ' (१५५+ सूत्रटी०) इत्यादिभिरुपात्तत्वात् ।
प्रज्ञा० ६ पद । (ओगाहणानामनिधत्ताउय ति ४) । अव-
गाहते यस्यां जीवः सा अवगाहना-शरीरम् औदारिकादि
तस्या नाम औदारिकादिशरीरनामकर्मत्ववगाहनानाम ।
(अवगाहनारूपो वा, नामः परिणामोऽवगाहनानामः) तेन
सह यन्निधत्तमायुस्तदवगाहनानामनिधत्तायुः । (पएसना-
मनिहत्ताउय ति ५)-प्रदेशानाम्-आयुःकर्मद्रव्याणां नाम-
तथाविधा परिणतिः प्रदेशनाम, प्रदेशरूपं वा, नामकर्म-
विशेष इत्यर्थः, प्रदेशनाम । भ० ६ श० ८ उ० । प्रदेशाः कर्म-
परमाणवस्ते च प्रदेशाः सक्रमतोऽप्यनुभूयमानाः परिगृह्यन्ते,
तत्प्रधानं नाम प्रदेशनाम, किमुक्तं भवति-यत् यस्मिन्
भवे प्रदेशतोऽनुभूयने तत्प्रदेशनामेति अनेन विपाकोदय-
मप्राप्तमपि नाम परिगृहीतम् । प्रज्ञा० ६ पद । प्रदेशानां
प्रमितपरिणामानामायुःकर्मदलिकानां नामपरिणामो यः
तथाऽऽत्मप्रदेशेषु सम्बन्धने स प्रदेशनामो जातिगत्यवगा-
हनाकर्मणां वा यत्प्रदेशरूपं नामकर्म तत्प्रदेशनाम ।
स० १५४ सम० । तेन सह यन्निधत्तमायुस्तत्प्रदेशना-
मनिधत्तायुरिति । (अणुभागनामनिधत्ताउय ति ६) ।
अनुभाग आयुर्द्रव्याणामेव विपाकः । भ० ६ श० ८ उ० ।
तीव्रादिभेदो रसः । स० १५४ सम० । तल्लक्ष्य एव नाम ।
परिणामोऽनुभागनामोऽनुभागरूपं वा नामकर्मनानुभागनाम ।
भ० ६ श० ८ उ० । स चेह प्रकर्षप्राप्तः परिगृह्यते तत्प्रधानं

नाम अनुभावनाम यत् यस्मिन् भवे तीव्रविपाकं नामकर्मा-
नुभूयते यथा नारकायुपि अशुभवर्णगन्धरसस्पर्शपद्मात्ताऽ-
नादियदुःस्वराऽयशोकीर्त्यादिनामानि तदनुभावनाम । प्रज्ञा०
६ पद । अथवा-गत्यादीनां नामकर्मणामनुभागवन्वरूपो
भेदोऽनुभागनाम । स० १५४ सम० । तेन सह निधत्तं यदा-
युस्तदनुभागनामनिधत्तायुरिति । अथ किमर्थं जात्यादि-
नामकर्मभिरायुर्विशिष्यते ? उच्यते-आयुष्कस्य प्राधा-
न्योपदर्शनार्थं यस्मान्नारकाद्यायुरुदये सति जात्यादिनाम-
कर्मणामुदयो भवति । भ० ६ श० ८ उ० । नान्यथेति भव-
त्यायुषः प्रधानता । प्रज्ञा० ६ पद ।

नारकादिभवोपग्राहकं चायुरेव, यस्मादुक्तमिहैव—

" नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ, अनेरइए नेरइएसु
उववज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ, नो अनेर-
इए नेरइएसु उववज्जइ " ति । एतदुक्तंभवति—नारकायुः
प्रथमसमयसंवेदन एव नारका उच्यन्ते तत्सहचारिणाञ्च
पञ्चेन्द्रियजात्यादिनामकर्मणामप्युदय इति । इह चायुर्व-
न्धस्य पञ्चविधत्वे उपक्षिप्ते यदायुषः पञ्चविधत्वमुक्तं तदा-
युषो बन्धाव्यतिरेकाद्वन्धस्यैव चायुर्व्यपदेशविषयत्वादिति ।
' दंडओ ' ति-नेरइयाणं भंते ! कइविहे आउयबंधे पन्नत्ते'
इत्यादिः वैमानिकान्तश्चतुर्विंशतिदण्डको वाक्योऽत ए-
वाह—' जाव वेमाणियाणं ' ति । भ० ६ श० ८ उ० २५०
सूत्रटी० । प्रज्ञा० । स० । स्था० ।

अथ कर्मविशेषाधिकारात्तद्विशेषितानां जीवादिपदानां
द्वादशदण्डकानाह—

जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिहत्ता, ०जाव अणुभाग-
नामनिहत्ता ? , गोयमा ! जाइनामनिहत्ता वि ०जाव अणु-
भागनामनिहत्ता वि, दंडओ ०जाव वेमाणियाणं । जीवाणं
भंते ! किं जाइनामनिहत्ताउया ०जाव अणुभागनाम-
निहत्ताउया ? , गोयमा ! जाइनामनिहत्ताउया वि ०जाव
अणुभागनामनिहत्ताउयावि, दंडओ ०जाव वेमाणियाणं ।
एवं एए दुवालस १२ दंडगा भाणियन्वा । जीवा णं भंते ।
किं जाइनामनिहत्ता १, जाइनामनिहत्ताउया २, जाइनाम-
निउत्ता ३, जाइनामनिउत्ताउया ४, जाइगोयनिहत्ता ५,
जाइगोयनिहत्ताउया ६, जाइगोयनिउत्ता ७, जाइगोयनि-
उत्ताउया ८, जाइनामगोयनिहत्ता ९, जाइनामगोयनि-
हत्ताउया १०, जाइनामगोयनिउत्ता ११, जाइनामगोय-
निउत्ताउया १२, ०जाव अणुभागनामगोयनिउत्ताउया ? ।
गोयमा ! जाइनामगोयनिउत्ताउयावि ०जाव अणुभाग-
नामगोयनिउत्ताउयावि दंडओ ०जाव वेमाणियाणं ।
(सूत्र-२५० +)

'जाइनामनिहत्त'ति-जातिनाम निधत्तं-निपिक्तं विशिष्टवन्धं
वा कृतं यैस्ते जातिनामनिधत्ताः । एवं गतिनामनिधत्ताः ।
यावत्करणात्—" ठिइनामनिहत्ता, ओगाहणानाम निहत्ता,
पएसनामनिहत्ता, अनुभागनामनिहत्ता " इति दृश्यम् । व्या-
ख्या तथैव नवरं जात्यादिनाम्ना या स्थितियै च प्रदेशा य-

आनुभागस्तत्स्थित्यादिनाम अवगाहनानाम शरीरनामेति ।
अयमेको दण्डको वैमानिकान्तः, तथा-'जाइनामनिहत्ताउय'
ति- । जातिनाम्ना सह निधत्तमायुर्यैस्ते जातिनामनिधत्ता-
युषः, एवमन्यान्यपि पदानि अयमर्थो दण्डकः २, एवमेतं
'दुवालस दंडग' ति-अमुना प्रकारेण द्वादश दण्डका भवन्ति,
तत्र द्वावाद्यौ दर्शितावपि संख्यापूरणार्थं पुनर्दर्शयति-जाति-
नामनिधत्ता इत्यादिरेकः, 'जाइनामनिहत्ताउया' इत्यादिर्द्वि-
तीयः, जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिउत्ता इत्यादिस्तृतीयः,
तत्र जातिनामनियुक्तं नितरां युक्तं सम्बद्धं निकाचितं वेदनं
वा नियुक्तं यैस्ते जातिनामनियुक्ताः, एवमन्यान्यपि ५, 'जाइ-
नामनिउत्ताउया' इत्यादिश्चतुर्थः । तत्र जातिनाम्ना सह नियु-
क्तं निकाचितं वेदयितुमारब्धं वाऽऽयुर्यैस्ते । तथा एवमन्या-
न्यपि ५ 'जाइगोयनिहत्ता' इत्यादिः पञ्चमः । तत्र जातेरके-
न्द्रियादिकाया यदुचिन्तं गोत्रं नीचैर्गात्रादि तज्जातिगोत्रं त-
न्निधत्तं यैस्ते जातिगोत्रनिधत्तायुष एवमन्यान्यपि ५ 'जा-
इगोयनिउत्ताउया' इत्यादिरेष्टमः, तत्र जातिनामगोत्रं च नि-
धत्तं यैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५, 'जाइगोयनिहत्ताउया'
इत्यादिः, दशमः । तत्र जातिनाम्ना गोत्रेण च सह निधत्त-
मायुर्यैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५, 'जाइनामगोयनिउत्ता' इ-
त्यादिरेकादशः । तत्र जातिनामगोत्रञ्च नियुक्तं यैस्ते तथा
एवमन्यान्यपि ५, 'जीवा णं भंते ! किं जाइनामगोयनिउत्ताउ-
या' इत्यादिर्द्वादशः । तत्र जातिनाम्ना गोत्रेण च सह नियु-
क्तमायुर्यैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५, इह च जात्यादिनामगो-
त्रयोरायुषश्च भवोपग्रहे प्राधान्यख्यापनार्थं यथायांनं जीवा
विशेषिता वाचनान्तरे चाद्या एवाष्टौ दण्डका दृश्यन्त इति ।
भ० ६ श० ८ उ० ।

अथ जात्यादिनामविशिष्टमायुः कियद्विराकपैर्वध्नातीति
जिज्ञासुर्जीवादिदण्डकक्रमेण पृच्छति अदपवहुत्वं च—

जीवा णं भंते ! जातिनामनिहत्ताउयं कतिहि आगरिसे-
हिं पकरंति ? , गोयमा ! जहन्नेणं एकेण दोहिं वा तिहिं वा
उकोसेणं अट्टहिं, नेरइया णं भंते ! जातिनामनिहत्ताउयं
कतिहि आगरिमेहिं पकरंति ? गोयमा ! ! (सूत्र-१४५+)
प्रज्ञा० ६ पद । सिय १ एकेण सिय २।३।४।५।६ ७ सिय
८ अट्टहिं, नो चेवं णं नवहिं । (सूत्र१५४X) स० १५४ सम० ।
जहन्नेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उकोसेणं अट्टहिं ।
(सूत्र-१४५X) प्रज्ञा० ६ पद । स० । एवं ०जाव वेमा-
णिया । एवं गतिनामनिहत्ताउए वि । ठितिनामनिहत्ता-
उए वि । ओगाहणानामनिहत्ताउएवि । पदेसनामनिहत्त-
उए वि । अणुभावनामनिहत्ताउए वि । एतेसि णं भंते !
जीवाणं जातिनामनिहत्ताउयं जहन्नेणं एको वा दोहिं वा
तिहिं वा उकोसेणं अट्टहिं आगरिसेहिं पकरेमाणा णं कयरे
कयरेहितो अप्पा वा वहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? ,
गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा जातिनामनिहत्ताउयं अट्टहिं
आगरिसेहिं पकरेमाणा, सत्तहिं आगरिसेहिं पकरेमाणा
संखेज्जगुणा एएहिं आगरिसेहिं पकरेमाणा संखेज्जगुणा, एवं

पचहिं संखेजगुणा, तिहिं संखेजगुणा, चउहिं संखेजगुणा,
दोहिं संखेजगुणा, एगेणं आगरिसेणं पकरेमाणा संखेज-
गुणा । एवं एतेणं अभिलाषेणं ० जाव अणुभावनिहताउयं ।
एवं एते छप्पि अप्पा-वहुदण्डगा जीवादिया भाणियन्वा ।
(सूत्र-१४५+)

‘ आगरिसेहिं पगरंती ’ त्यादि, आकर्षो नाम तथाविधेन
प्रयत्नेन कर्मपुद्गलोपादानं यथा गौः पानीयं पिबन्ती भयेन पु-
नः पुनराघाटयति एवं जीवोऽपि यदा तीक्ष्णायुर्वन्धाध्य-
वसायेन जातिनामनिधत्तायुरन्यद्वा घट्नाति तदा एकं ।
प्रज्ञा० ६ पद । मन्देन द्वाभ्यामाकर्षाभ्यां मन्दनरेण त्रि-
भिर्मन्दनेभ्यः चतुर्भिः पञ्चभिः षड्भिः सप्तभिरष्टाभिर्वा
न पुनर्नवभिरेवं शेषाण्यपि ‘ आउगणि ’ ति—गतिनामनिध-
त्तायुरादीनि वाच्यानि शब्दद्वैमानिका इति अयञ्चैकाद्याक-
र्षनियमो जात्यादीनां कर्मणामायुर्वन्धकाल एव । स० १५४
सम० । आयुषा सह बध्यमानानामवसातव्यो न शेषकाले का-
सांचित्प्रकृतीनां भुवन्धनितीत्वादपरासां परावर्त्तमानत्वात् ।
प्रभूतकालमपि बन्धसम्भवेनाकर्षानियमात् । प्रज्ञा० ६ पद ।
आयुर्वन्धपरिसमाप्तेरुत्तरकालमपि बन्धोऽस्त्येवैषां भुवन्ध-
नितीनाञ्च ज्ञानाधरणादिप्रकृतीनां प्रतिसमयमेव बन्धनि-
वृत्तिर्भवत्येतास्तु परावृत्त्यावध्यन्ते । स० १५४ सम० ।
(नारक-तिर्यग्-मनुष्य-देवायुर्वन्धकारणानि बहुप्रकारेण
‘ बन्धहेतु ’ शब्दे पञ्चमभागे विस्तरतः प्रतिपादयिष्यते)
तथा देवनैरयिकैरपि यदि परमासे शेषे आयुर्न बद्धं तत
आत्मीयस्यायुषः परमासशेषं तत्परसंज्ञिपन्ति यावत्सर्व-
जघन्य आयुर्वन्ध उत्तरकालश्चावशेषोऽवतिष्ठते । इह परमवा-
युर्देवनैरयिका बन्धन्तीत्ययमसंक्षेपकाल इति श्रीस्थानांग-
पष्टाध्ययनवृत्त्युपान्ते प्रोक्तमस्तीति “ परं बंधंति देवनारय-
असंखतिरिनरकुंमाससेसाउ ” इत्यादिवचसां कथं संवाद
इति प्रश्ने, अत्रोत्तरम्—‘ बंधंति देवनारय ’ त्यादिवचनं प्रा-
थिकं तेन केपाञ्चिदेवनारकाणां शेषेऽन्तर्मुहूर्तेऽप्यायुर्वन्धो
भवतीति मतान्तरमवसीयते इति न कोऽपि विसंवाद इति ।
॥ ३६ ॥ सेव० । (आयुषो बन्धकान् ‘ कम्म ’ शब्दे तृती-
यभागे दर्शयिष्यते) (आयुर्वन्धकानां कर्मप्रकृतिवन्धः क-
म्मपयडि ’ शब्दे तृतीयभागे दर्शयिष्यते) (आयुर्वन्धस्थि-
तिरायुर्वन्धकानां कर्मवेदना आयुर्वेदकानां कर्मप्रकृति-
वन्धश्च ‘ कम्म ’ शब्दे तृतीयभागे दर्शयिष्यते)

आउयसंवद्वय-आयुःसंवर्त्तक-पुं० । संवर्त्तनम्-अपवर्त्तनं
संवर्त्तः स एव संवर्त्तकः ; उपक्रम इत्यर्थः, आयुषः
संवर्त्तक आयुःसंवर्त्तकः । आयुष उपक्रम, स्था० ।

(आयुःसंवर्त्तकमाह)—

दोएहं आउयसंवद्वय पण्णसे, तं जहा-मणुस्साणं चेव,
पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं चेव २४ । (सूत्र-८५)

स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

आउयसंवेदन-आयुःसंवेदन-न० । आयुःकर्मोदयविपा-
काऽनुभवने, भ० ३५ श० ।

आउयसद्वय-आयुःसद्वयता-स्त्री० । आयुः-प्रदेशकर्म
तस्य द्रव्यैस्सह मानता-आयुःसद्वयता । जीवस्यायुःकर्म-
द्रव्यसहचारितायाम्, “ आउयसद्वयभवे ओघो ” । आ-
युःसद्वयता-ओघजीवितं सामान्यजीवितमिदं च सकल-
संसारिणामविशेषेण सर्वदाभावीति । आ० म० १ अ० ।

आउयाय-अपकाय-पुं० । एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवि-
शेषे, प्रज्ञा० १ पद । म० । (एतस्य वक्तव्यता ‘ आउक्काय ’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता)

आउर-आतुर-त्रि० । ईपदर्थे, आ-अत्-उरच् । वाच० ।

ग्लाने, (रोगिणि) स्था० १० ठा० ३ उ० । वृ० । विविधदुः-
खोपद्रुते, (रोगादिपीडिते) वृ० १ उ० २ प्रक० । उत्त० ।
बुभुक्षादिभिः पीडिते, स्था० १ श्रु० १ अ० । अस्वस्थमन-
सि, “ तत्थ तत्थ पुढो पास आउण परितावन्ति ” ‘ तत्थ-
तत्थे ’ त्यादि-तत्र तत्र तेषु तेषु कारणेषूपपन्नेषु वक्ष्य-
माणेषु शरीरचर्मशोणिनादिषु च पृथग्विभिन्नषु प्रयोजनेषु
पश्येति शिष्यचोदना किं तत्पश्येति दर्शयति-मांसभक्षणा-
दिगृह्यः आतुराः-अस्वस्थमनसः परि-समन्तात्तापयन्ति-
पीडयन्ति । आचा० । किंकर्त्तव्यतामूढे, “ पासिय आतुरण
पाणे अप्पमत्तो परिव्वण ” (सूत्र १०६+) । ‘ पासिय ’ इ-
त्यादि, न हि भावजागरस्तैर्भावः जागरस्वापजनिताः शा-
रीरमानसैर्दुःखैरातुरान्-किंकर्त्तव्यतामूढान् दुःखसागराव-
यादान् प्राणान्-भेदोपचारात् प्राणिनो दृष्ट्वा ज्ञात्वा अप्रमत्तः
परिजन्तु-उद्युक्तः सन् संयमानुष्ठानं विदध्यात् । आचा०
१ श्रु० ३ अ० १ उ० । आकुलतनौ, उत्त० २ अ० । कचि-
दपि स्वास्थ्यमलभमाने सत्याकुले, जी० ३ प्रति० १ अधि० ।
उत्सुकं, वृ० १ उ० ३ प्रक० । व्याकुले, स्था० १ श्रु० १
अ० । “ आउरं लायमायाए ” (सूत्र-१८१+) । ‘ आउरं ’
इत्यादि, लोकं मातापितृपुत्रकलत्रादिकं तमातुरं स्नेहानु-
पकृतया वियोगात्कार्यावसादेन वा । यदि वा-जन्तुलोकं का-
मरोगातुरमादाय ज्ञानेन परिगृहीत्वा परिच्छिद्य । आचा०
१ श्रु० ६ अ० २ उ० । क्लिष्टे, “ केपाञ्चिद्विषयज्वराकुलमहो ”
केपाञ्चिर्जीवानां चित्तं-मनः विषया-इन्द्रियाभिलाषा एव
ज्वरस्तेन आतुरं-क्लिष्टं मनो यस्य । अप० ३२ अप० ६ दुःस्थे,
भ० १६ श० ४ उ० । प्रथमद्वितीयपरीपहाभ्यां जिते, (क्षु-
त्तिपासापीडिते) चिकित्साक्रियाव्यपेते, मरणचिह्नान्युपल-
भ्याकुले च । न० । व्य० । पा० । “ आउराण य अप्पगह-
याणं मच्छमंसाहं उवदिसइ ” (सूत्र-२८५) ‘ आउराणं ’ ति-
चिकित्सायामविषयभूतानाम् । विपा० १ श्रु० ७ अ० ।
(एतस्य बहुवक्तव्यता ‘ गिलाण ’ शब्दे तृतीयाभागे क-
रिष्यते) आतुरत्वे च । (क्षुत्तिपासाव्याधिभिरभिभूतत्वे)
“ संकिण सहसागारे, उभयाउरे आवतीसु य ” (१०० x)
भावप्रधानश्चायं निर्देशस्तनोऽयमर्थः । व्य० १ उ० । ‘ संभम-
भयाउरावह ’ ‘ आउर ’ ति—भावप्रधानत्वाच्चिह्नैश्चस्यातुर-
पीडितत्वं क्षुत्तिपासाद्यैः । जित० । लुप्तभावप्रत्ययत्वा-
द्वा । स्था० ६ ठा० ३ उ० । कार्याक्षमं, वाच० । अशक्नु-
वति, व्य० ४ उ० ।

आउरचिन्न-आतुरचीर्ण-त्रि० । आतुरः-चिकित्साया अवि-
षयभूतो रोगी तस्य मर्तुकामस्य पथ्यापथ्याविवेकेन दीय-

माने मनोज्ञाहारे, उक्त० ८ अ० । ('उरु' शब्दे भावयिष्यते)
आउरपञ्चखाण-आतुरप्रत्याख्यान-न० । आतुरः-क्रियातीता
ग्लानस्तस्य प्रत्याख्यानमातुरप्रत्याख्यानम् । चिकित्सकक्रि-
याव्यपेतस्य ग्लानस्य प्रत्याख्याने, न० । आतुरः-चिकित्स्यक्रि-
याव्यपेतस्तस्य प्रत्याख्यानं यत्राध्ययने विधिपूर्वकमुपवर्ण्यते
तदातुरप्रत्याख्यानम् । उत्कालिकश्रुतविशेषे च । विधिआतु-
रप्रत्याख्यानदानविषये चूर्णिकृतैवमुपदर्शितः-“ गिलाणं
किरियातीयं नाउं गीयथा पञ्चखाणैति दिणे दिणे दव्वहासं
करेत्ता अंते य सव्वदव्वदायणाए भत्तचरमं जाणि (रे)
त्ता भत्ते वि (नि) त्तिहस्स भवचरिमपञ्चखाणं कारवै-
ति ” न० ४३ सूत्र । पा० ।

आउरपडिसेवणा-आतुरप्रतिसेवना-स्त्री० । प्रतिसेवनाविशेषे,
“ दप्प-पमायऽणाभोगे, आउरे आवईसु य ” । आतुरे-ग्लाने
सति तत्प्रतिजागरणार्थमिति भावः, । अथवा-आत्मन एवा-
तुरत्वे सति लुप्तभावप्रत्ययत्वादयमर्थः-जुत्तिपासाव्याधि-
भिरभिभूतः सन् यां करोति । उक्तं च-“ पढमवीयद्दुवाहि-
ओ व जं सेव आउराए साइत्ति ” । स्था० १० टा० ३ उ० ।
(विशेषतः व्याख्या 'पडिसेवणा' शब्दे पञ्चमभागे द्रष्टव्या)

आउरभेसज्जीय-आतुरभैषज्यीय-न० । अवितर्कितसम्भवि-
तुल्यं यादृच्छिकन्याये, आचा० (यथा-आतुरभवनम्भैषज्योप-
कारश्चाबुद्धिपूर्विकैव, नाऽऽतुरस्य बुद्धिरस्ति मह्यम्भैषज्यमु-
पकरिष्यति नापि भैषज्यस्यैतादृशी बुद्धिरस्ति आतुरायो-
पकरिष्यामीति, अथ तत्तथैव भवत्येवं सर्वं जातिजरामरणा-
दिकं लोकं यादृच्छिकमिति यदृच्छावादिनः) । आचा० १ श्रु०
१ अ० १ उ० ।

आउरसरण-आतुरशरण-न० । दोषातुरस्याश्रयदाने, दश०
३ अ० ।

आतुरस्मरण-न० । जुधाद्यातुराणां पूर्वापभुक्तस्मरणे, दश०
“ आउरस्सरणाणि य ” ॥ ६ ॥ तथाऽऽतुरस्मरणानि च
जुधाद्यातुराणां पूर्वापभुक्तस्मरणानि च अनाचरितानि । आ-
तुरशरणानि वा दोषातुराश्रयदानानि । दश० ३ अ० । रोगादि-
पीडितस्य हा तात ! हा मातः ! इत्यादिरूपे स्मरणे च । “आ-
उरे सरणं निगिच्छियं च तं परिणाय परिव्वए स भिक्खू”
'आउरे सरणं' नि-सुवव्यस्ययादातुरस्य रोगादिपीडि-
तस्य शरणं-स्मरणं हा तात ! हा मातः ! इत्यादिरूपम् । उक्त०
१५ अ० ।

आउल-आकुल-त्रि० । व्याप्ते, औ० । ज्ञा० । “कलुमाऽऽउलं
चित्तं” कलुपयन्ति आत्मानमिति कलुयाः-कपायास्तैराकु-
लं-व्याप्तं यत्तथोच्यते । आव० ४ अ० । जनाऽऽकीर्णं, वृ०
१ उ० । प्रचुरे, म० १ श० ६ उ० । जुद्धे, “ जत्थऽथमिए अ-
णाउले (१४x) ” भिच्छुधैवास्तमुमैति सचिता; तत्रैव का-
कायोत्सर्गादिना तिष्ठतीति । यत्रास्तमितस्तथाऽनाकुलः-स-
मुद्रवक्रकादिभिः परीपहोपसर्गैरनुभ्यन् । सूत्र० १ श्रु० १
अ० । अभिभूते, “ तह तिक्कहलोहाउलस्स ” तीव्राबु-
त्कटौ च तौ क्रोधलोभौ च ताभ्यामाकुलोऽभिभूतस्तस्य ।
आव० ४ अ० । व्याकुले, (विह्वले) आ० म० १ अ० ।
व्यग्रे, आव० ३ अ० । व्याप्ते, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

संकीर्णं च । “ किमिजालाउलसंसत्ते ” (सूत्र-६७+) कृमि-
जालैराकुलैः-व्याकुलैराकुलं वा संकीर्णं यथा भवतीत्येवं सं-
सक्तं यत्तथा । ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । “ अट्टारसवज्जणा-
उलं ” (सूत्र-१०६x) चं० प्र० २० पाहु० । राजगृहाङ्गणजनाकु-
लवदाकुलः । भावस्कन्धविशेषे च । अनु० ।

आउलतर-आकुलतर-त्रि० । अतिशयेनाकुले, तथा च पट्ट-
पृथिवीनरकापेक्षया सप्तपृथिवीनारकाणां वर्णनमुपक्रम्यो-
क्तम्-“ णो आउलतरा चेव ” (सूत्र-४७५x) 'आ-
उलतरा चेव' ति-अतिकर्तव्यतया ये आकुला-नारक-
लोकास्तपामतिशयेन योगादाकुलतराः । म० १३ श० ४ उ० ।

आउलमण-आकुलमनस्-त्रि० । आकुलं-व्यग्रं मनः-अन्तः-
करणं यस्य स तथा । व्यग्रान्तःकरणे, “तप्पडियाराउलमण-
स्स” तत्प्रतीकारे-वेदनाप्रतीकारे चिकित्सायामाकुलं-व्यग्रं
मनो यस्य स तथा । आव० ४ अ० ।

आउलमाउला-आकुलाऽऽकुला-स्त्री० । निद्राप्रमादाभिभूतस्य
मूलगुणानामुत्तरगुणानां वा या नानाविधोपरोधक्रिया तदा-
त्मिकायाम्, अथवा-आकुलं-नानाविधरूपं विवाहसंगमा-
दिषु दृष्टमाचरितं वा पुनरपि आकुलास्तादृशा बहवो दृष्टा
व्यापारास्तदात्मिकायां स्वप्नान्तिकक्रियायाम्, आव० ।
सुप्तस्य दैवसिकमतिचारमधिकृत्योक्तम्-

आउलमाउलाए सोयणवत्तियाए इत्थीविप्परियासिए
दिद्धिविप्परियासियाए मणविप्परियासियाए णाणभेयण-
विप्परियासियाए जो मे देवसिओ अइयारो कओ तस्स
मिच्छा मि दुक्कडं ॥ (सूत्र)

'आउलमाउलाए' ति-आकुलाकुलया-स्व्यादिपरिभोग-
विवाहयुद्धादिसंस्पर्शननानाप्रकारया स्वप्नप्रत्ययया स्वप्न-
निमित्तया विराधनया योऽतिचारः । आव० ४ अ० ।
“आउलमाउलाए सोयणवत्तियाए निहप्पमायाभिभूतस्स
मूलगुणाणं उत्तरगुणाणं वा उवरोधकिरिया जा णाणावि-
धा सोयणवत्तिया सा आउलमाउला ॥ अहवा-आउलं-णाणा-
विहं रूपं विवाहसंगमादिषु दिद्धं आयरितं वा पुणो वि आ-
उला तारिसा बहवो चारा दिद्धा एसा आउलमाउला ॥ केई-
पुण-आउलमाउलाए सोयणवत्तियाए एतं आलावगं पत्थ
जातो सेसाओ आउलमाउलाओ ॥ सोमणवत्तियाओ इत्थी
दिद्धाओ निद्रापमादाभिभूतेण तस्स मिच्छा मि दुक्क-
डंति पुव्वभणितं ॥ आ० चू० ४ अ० ।

आउलवाय-आकुलवाद-पुं० । परस्परसंकीर्णवादे, आकुल-
वादे इति । सदसत्त्वयोः परस्परसंकीर्णवादे, अने० १ अ-
धि० ।

आउलि-आतुलि-स्त्री० । पीतपुष्पके, (तडउडा) नामके वन-
स्पतिजातिविशेषे, “तडउडाकुसुमेइ वा” तडउडा-आउली ।
आ० म० १ अ० । आउलिविशेष इत्यर्थः । स्था० ४ टा० १ उ० ।
एतत्काष्ठनिष्पादिते दन्ते दोषा भवन्ति । आउलिसत्कदन्त-
काष्ठे केचिद्बहु दोषं वदन्ति तत्सत्यमसत्यं वा तथा बहरीव-
वृलदन्तकाष्ठं च आउलिदन्तकाष्ठे जीवाः किमल्पा बहवस्तु-
ल्या वेति प्रज्ञापनायां प्रथमपदे गुच्छाधिकारे आउलिस-
त्कमूलकन्दस्कन्धत्वकृशाखाप्रवालेषु प्रत्येकमसंख्येयजीवा-

स्मकता प्रोक्ताऽस्ति तदनुसारेण वदरीवच्चूलयोरपि पदस्वपि स्थानेष्वसंख्याता जीवाः संभाव्यन्ते; नतु न्यूनाधिकजीवाः ॥ ४१ ॥ सेन० ।

आकुलि-पुं० । आ कुल इन् । व्याकुलत्वे, वाच० ।

आउलीकरण-आकुलीकरण-न० । प्रचुरीकरणे, भ० ।

जीवानां संसाराकुलीकरणकारणम् लघुत्वकारणप्रतिपाद्योक्तम्—

कहं एं भंते ! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छंति ? गोयमा ! पाणाइवायवेरमणेणं जाव मिच्छादंसणसल्लवेरमणेणं ए-वं खलु गोयमा ! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छंति एवं सं-सारं आउलीकरेति । (सूत्र-७२×)

‘ एवं आउली करेति ’ ति-इहैवंशब्दः पूर्वोक्ताभिलापसं-सृजनार्थः, स चैवम्—“कहं एं भंते ! जीवा संसारं आउली-करेति ? गोयमा ! पाणाइवाएणमि ” त्यादि, । एवं उत्तरत्रापि, तत्र ‘ आउलीकरेति ’ ति-प्रचुरीकुर्वन्ति; कर्मभिरित्यर्थः । भ० १ श० ६ उ० ।

आउलीभूय-आकुलीभूत-त्रि० । आ-कुल-च्वि । भूते क्त । स्वयं तथाभूते, वाच० । आ० म० १ अ० ।

आउवज्जिय-आयुर्वर्जित-त्रि० । आयुष्कर्मविरहिते, । पञ्चा० १६ विव० ।

आउविज्जा-आयुर्विद्या-स्त्री० । वैद्यके पापश्रुतविशेषे, आ-व० ४ अ० ।

आउविवागदसा-आयुर्विपाकदशा-स्त्री० । प्रतिसमयभोग-त्वेनायातीत्यायुः विपचनं विपाकः; आयुषोऽपरिह्राणिरित्यर्थः । अनुभागेन युक्तो विभागो दशा इत्युच्यते आयुर्विपाकस्य दशा आयुर्विपाकदशा । आयुर्विपाकविभागं, “ जं जम्मि कालं आउयं उक्कोसं दसधा विभत्तं दस आउविवागदसा भवन्ति ” ततो य दसाओ दसवरिसपमाणतो वरिससयाउसो भवन्ति । नि० चू० ११ उ० । (दशभेदादिकम् ‘ दसा ’ शब्दे चतुर्थभागे वक्ष्यते)

आउव्वेय-आयुर्वेद-पुं० । आयुः-जीवितं तद्विदन्ति-रक्षितु-मनुभवन्ति चोपक्रमरक्षणेन विदन्ति वा लभन्ते यथाकालं तेन तस्मात्तस्मिन्वेत्यायुर्वेदः । चिकित्साशास्त्रे, स्था० ८ टा० ३ उ० । वैद्यकशास्त्रे, विपा० १ श्रु० ७ अ० ।

तच्चाऽप्यविधम्—

अट्टविहे आउव्वेए पणत्ते, तं जहा-कुमारभिच्चे १, का-यतिगिच्छा २, सालाइयं ३, सल्लहत्ता ४, जंगोली ५, भूय-विज्जा ६, खारतंते ७, रसायणे ८ । (सूत्र-६११)

‘ कुमारभिच्चं ’ ति-कुमाराणां-बालकानां भृतौ-पोषणे सा-धुः कुमारभृत्यं तद्धि तन्त्रं कुमारभरणक्षीरदोषसंशोधनार्थं दुष्टशून्यनिमित्तानां व्याधीनामुपशमनार्थं चेति १ । काय-स्य ज्वरादिदोग्रस्तस्य चिकित्साप्रतिपादकं तन्त्रं काय-चिकित्सातन्त्रं; तद्धि मध्याह्नसमाश्रितानां ज्वरातीसाररक्त-शोषोन्मादप्रमेहकुष्ठादीनां शमनार्थमिति २ । शलाकायाः कर्म शलाकयं तत्प्रतिपादकं तन्त्रं शलाकयं तद्धि ऊर्ध्वमनुग-

तानां रोगाणां श्रवणवदननयनघ्राणादिसमाश्रितानामुपशम-नार्थमिति ३ । शल्यस्य हत्या-हननम्-उच्चारः शल्यहत्या तत्प्र-तिपादकं तन्त्रमपि शल्यहत्येत्युच्यते, तद्धि तृणकाष्ठपापाण्यु-सुलोहलोष्टास्थिनखप्रायोऽङ्गान्तर्गतशल्योद्धरणार्थमिति ४ । ‘ जागौली ’ ति-विपविधाततन्त्रम्; अगदन्त्रमिदमर्थः । तद्धि सर्पकीटलूनादष्टविधविनाशार्थं विविधविपसंप्रयोगोपशम-नार्थं चेति ५ । भूतादीनां निग्रहार्थं विद्यातन्त्रं भूतविद्या साहि देवाऽसुरगन्धर्वयक्षराक्षसपितृपिशाचनाग्रहाद्युप-सृष्टचेतसां शान्तिकर्मवलीकरणादिग्रहोपशमनार्थमिति ६ । क्षारतन्त्रमिति—क्षारं क्षारः शुक्रस्य तद्विषयं तन्त्रं यत् तत्तथा, इदं हि सुश्रुतादिषु वाजीकरणतन्त्रमुच्यते । स्था० ८ टा० ३ उ० । तथा च विपाकश्रुते-धन्वन्तरिवर्णने—“ अट्टंगाऽऽउवेदपादप- तं जहा-कोमारभिच्चं १, सा-लागे २, सल्लगहत्ते ३, कायतिगिच्छा ४, जंगोले ५, भूय-वेज्जे ६, रसायणे ७, वाजीकरणं ८ । (सूत्र-२८+) । विपा० १ श्रु० ७ अ० । अवाजिनो वाजीकरणं रेतोवृद्ध्या अश्वस्येव करणमित्यनयोः शब्दार्थः सम एवेति तत्तन्त्रं हि अल्पक्षी-णविशुष्करेतसामाप्यायनप्रसादोपजनननिमित्तं प्रहर्षजनना-र्थमिति ७ । रसः-अमृतरसस्तस्यायनं-प्राप्ती रसायनं तद्धि वयःस्थापनमायुर्मध्याकरणं रोगापहरणसमर्थं च तत्प्रतिपा-दकं शास्त्रं रसायनतन्त्रमिति । कृतरसायनश्च देववन्निरूपक-मायुर्भवति ८ । स्था० ८ टा० ३ उ० ।

आउस (स्स)-आक्रोश-पुं० । “ मृतोऽसि त्वम् ” इत्यादिभि-रसभ्यवचनरूपैः शापैरभिशापे, “ अप्पेगइए आउसिंहिति । (सूत्र-५५६+) आक्रोशान्दास्यति, भ० १५ श० । “ भंते ! अहं एं पुरिसं आउसेज्जा वा ” (सूत्र-४२×) ‘ आउसेज्जा व ’ ति-आक्रोशयामि वा-मृतोऽसि त्वमित्यादिभिः शापैरभिशापामि । उपा० ७ अ० । दण्डमुष्ट्यादिभिर्हननव्यापारे च । सूत्र० ।

परतीर्थिकानुद्दिश्योक्तम्—

रागदोसाभिभूयप्पा, मिच्छत्तेण अभिदुत्ता ।

आउस्ससरणं जंति, टंक्का इव पव्वयं ॥ १८ ॥

‘ रायहोस्सा ’ इत्यादि, रागश्च प्रीतिलक्षणो द्वेषश्च तद्विप-रीतलक्षणस्ताभ्यामभिभूत आत्मा येषां परतीर्थिकानां ते तथा मिथ्यास्वेन विपर्यस्तावबोधेनातत्त्वाध्यवसायरूपेणाभिदुता व्याप्ताः सद्यस्क्रिभिर्वाद् कर्तुमसमर्थाः क्रोधानुगा आ-क्रोशान्-असभ्यवचनरूपास्तथा दण्डमुष्ट्यादिभिश्च हनन-व्यापारं यान्ति-आश्रयते । असिन्नेवार्थे प्रतिपाद्य दृष्टान्त-माह-यथा टंक्का-स्लेच्छविशेषा दुर्जया यदा परेण बलिना स्वानीकादिनाभिद्रूयन्ते तदा ते नानाविधैरप्यायुधैर्युद्धिमस-मर्थाः सन्तः पर्वतं शरणमाश्रयन्त्येवं तेऽपि कुतीर्थिका वा-दपराजिनाः क्रोधाद्युपहतदृष्ट्य आक्रोशादिकं शरणमाश्रय-न्ते । न च ते इदमाकलय्य प्रत्याक्रोष्टव्याः, तद्यथा—“ अक्रो-सहणणमारणधम्मवमसाण बालसुलभाणं । लाभं मन्नइ धी-रो, जहुत्तराणं अभावंमि ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । आउसंत-आजुपमाण-त्रि० । प्राकृतत्वेन तिष्ठव्यत्ययः । प्री-तिप्रवणमनसि, स० १ सम० । “ सुयं मे आउसंतेण ” श्रवणविधिमर्यादया गुरुनासेवमानेन । स्था० १ टा० १ उ० । दशा० ।

आयुष्मत्-त्रि० । आयुरस्यास्तीति । दशा० १ अ० । दश० । जीवति, (प्राणधारणधर्मवनि) स्था० १ ठा० । चिरजीवि-नि, उक्त० २ अ० । आयुः-जीवितं तत्संयमप्रधानतया प्रश-स्तं प्रभूतं वा विद्यते यस्यासावायुष्मान् । स्था० १ ठा० । चिरप्रशस्तजीविते, भ० १६ श० ६ उ० । चिरायुः-(दीर्घायुः) आचा० १ शु० १ अ० १ उ० । लक्षणगुणवति च शिष्यादौ, स्था० १ ठा० । सकलगुणाधारभूतत्वेनायुश्च प्रधानो गुणः सति तस्मिन्नव्यवच्छिन्तिभावात् । दशा० १ अ० । दश० । एतच्च शिष्यामन्त्रेण पुत्रादेरामन्त्रेण च प्रयुज्यते । उक्त० २ अ० । दश० । दशा० । " अयमाउसो " (सूत्र-१०७+) आयुष्मन्निति पुत्रादेरामन्त्रणम् । भ० २ श० ५ उ० । दशा० । परार्थप्रवृत्त्यादिना प्रशस्तमायुर्धारयति ; न तु मुक्तिमवाप्स्या-पि तीर्थनिकारादिदर्शनात्पुनरिहायतेनाभिमानादिभावतो ऽप्रशस्तमिति । तीर्थकरे, पुं० । उक्त० २ अ० । दशा० । स्था० । यथोच्यते कैश्चित्- " ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् । गत्वा गच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥ " एवं ह्यनुमूलितरागादिदोषत्वात्तद्वचसोऽप्रमाणमेव स्या-न्निःशेषोन्मूलनं हि रागादीनां कुतः पुनरिहागमनसम्भवः । स्था० १ ठा० । " सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवम-खायं " (सूत्र-१५) । आचा० १ शु० १ अ० १ उ० । स० । दश० । दशा० । विष्कुम्भावधिकं तृतीये योगे, पुं० । विष्कुम्भः प्रीतिरायुष्मान् । ज्यो० ति० । वाच० ।

आउसुह-आयुःशुभ-न० । तीर्थकरादिसम्बन्धिनि शुभे आ-युष्कर्मणि, दश० १ अ० ।

आउसोय-अप्शौच-न० । अद्भिः शौचमप्शौचम् । प्रज्ञा-लनात्मके शौचभेदे, " जलशौचं तु पञ्चमम् " इति । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

आउसिसय-आवश्यक-न० । अवश्यं भावः मनोज्ञा० । बुज् । अवश्यंभावे, प्रज्ञा० ३६ पद । आ० म० ।

आउसिसयकरण-आवश्यककरण-न० । आवश्यककेन-आव-श्यंभावेन करणमावश्यककरणम् केवलिसमुद्धातात्पूर्वं केव-लिनामवश्यककर्तव्ये व्यापारविशेषे, तथाहि-समुद्धातकेऽपि कुर्वन्ति कचिच्च न कुर्वन्ति इदञ्चावश्यककरणं सर्वेऽपि के-वलिनः कुर्वन्तीति (अत्र विशेषः ' आउजीकरण ' शब्देऽ-स्मिन्नेव भागे गतः ।) प्रज्ञा० ३६ पद । आ० म० । वाच० ।

आउह-आयुध-न० । आयुष्यतऽनेन । रा० । जी० । आयुष्-करणे घञर्थे कः । वाच० । अक्षेप्येऽस्त्रे च । औ० । ज्ञा० । प्रहर-णे, विशेष० १८६६ गाथा । " गहियाउहप्पहरणाय " (३१ सूत्र-) गृहीतान्यायुधानि खड्गादीनि प्रहरणाय यैस्ते तथा तेषाम् । अथवा-आयुधान्यक्षेप्याणि, प्रहरणानि तु क्षेप्याणीति वि-शेषः । औ० । ज्ञा० । शस्त्रमात्रे, तस्य भेदाः समासतस्त्रिधा-प्रहरण-हस्तमुक्त-यन्त्रमुक्तभेदात् । तत्र हस्तस्थितैर्यैः प्रहियते तानि प्रहरणानि यथा खड्गादीनि, हस्तमुक्तानि चक्रादीनि, यन्त्रमुक्तानि शरादीनि, तेषां सर्वेषां युद्धसाधनत्वादायुध-त्वम् । वाच० ।

आउहधर-आयुधगृह-न० । प्रहरणशालायाम्, जं० ३ वक्त० ।

आउहधरसाला-आयुधगृहशाला-स्त्री० । प्रहरणगृहशाला-याम्, जं० ३ वक्त० ।

आउहधरिय-आयुधगृहिक-पुं० । आयुधाध्यक्षे, । " तए खं से आउहधरिए " (सूत्र-४३+) ततः-चक्ररत्नोत्पत्तेरनन्तरं सः-आयुधगृहिको यो भरतेन राज्ञाऽऽयुधाध्यक्षः कृतोऽ-स्तीति गम्यम् । जं० ३ वक्त० ।

आउहागार-आयुधागार-न० । पृष्ठी ६ त० । प्रहरणशालायाम्, औ० । ज्ञा० । (प्रहरणकोशे), स्था० ६ ठा० ३ उ० । तच्च राज्ञां प्रहरणस्थापनार्थं गृहम् । वाच० ।

आउहि (न्)-आयुधिन्-त्रि० । आयुधं प्रहरणमस्त्यस्य । शस्त्रधारके, वाच० । विशेष० १८६६ गाथा ।

आऊसिय-आयूपित-त्रि० । आ-यूप-कृ । वाच० । प्रविष्टे, " आऊसियवयणगंडदेसं " (सूत्र-६६५) ' आऊसिय ' ति-प्रविष्टौ वदने गण्डदेशौ-कपोलभागौ यस्य तत्तथा । सं-कुचिते, ज्ञा० १ शु० ८ अ० । " आऊसियअक्खचम्मओट्टु-गंडदेसं " ' आऊसिय ' ति-संकुचितं यदक्षचर्मं जलाप-कर्पणकोशस्तद्वत् ' उट्टु ' ति-अपरुष्टौ-अपकर्पवतौ संकु-टितौ गण्डदेशौ यस्य स तथा तम् । ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।

आमूपित-त्रि० । संकुटिते, " आऊसियअक्खचम्मओट्टु-गंडदेसं " अन्ये त्वाहुः-आमूपितानि-संकुटितानि अक्षाणि-इन्द्रियाणि चर्म ओष्ठौ च गण्डदेशौ च यस्य स तथा तम् । ज्ञा० १ शु० ८ अ० ।

गाथा—

रक्खाभूसणहेउं, भक्खणहेउं च मड्डियागहणं ।

दीहाहिभक्खइए, इमाए जतणाए णायव्वं ॥ १७० ॥

दीहादिणा खइए मंतेणाभिमेनिऊण कडगवंधेण रक्खा क-ज्जति, मड्डियं वा मुहे घेऽट्टंको आऊसिज्जति-आलिप्पति वा । नि० चू० १ उ० ।

आए (दे) ज-आदेय-त्रि० । आ-दा-यत् । आकाङ्क्षणी-ये, जं० २ वक्त० । उपादेये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ग्राह्ये, सू-त्र० १ शु० १४ अ० । " आएज्जलदहसुविभत्तजायसोयसो-भत्तरुइल्लरामराई " । आदेया-दर्शनपथप्राप्ता सती उपादेया-सुभगा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आदेया-दर्शनपथमुप-गता सती पुनः पुनराकाङ्क्षणीया । जं० २ वक्त० ।

आए (दे) ज्जवक्क-आदेयवाक्य-पुं० । ग्राह्यवाक्ये, सूत्र० से सुद्धसुत्ते उवहाणवं च ,

धम्मं च जे विंदति तत्थ तत्थ ।

आदेज्जवक्के कुसले वियत्ते,

स अरिहइ भासिउं तं समाहिं ॥ २७ ॥

स-सम्यग्दर्शनस्यालूपको यथावस्थितागमस्य प्रणेताऽनु-विचिन्त्य भाषकः शुद्धमवदानं यथावस्थितवस्तुप्ररूपणतो ऽध्ययनतश्च सूत्रं-प्रवचनं यस्यासौ शुद्धसूत्रः । तथाप-धानं-तपश्चरणं यद्यस्य सूत्रस्याभिहितमागमे तद्विद्यते य-स्यासावुपधानवान्, तथा धर्मं श्रुतचारित्राख्यं यः सम्यक् वेत्ति विदन्ते वां सम्यक् लभते तत्र तत्रेति य आह्वामाहोऽ-

र्थः स आह्वयैव प्रतिपत्तव्यो हेतुनस्तु सम्यग्हेतुना । यदि वा-स्वसमयसिद्धोऽर्थः स्वसमये व्यवस्थापनीयः परं (समय) सिद्धश्च परस्मिन् । अथवा-उत्सर्गापवादयोर्व्यवस्थितोऽर्थस्तथाभ्यमेव यथास्वं प्रतिपादयितव्य एतद्गुणसंपन्नश्चादेयवाक्यो-ग्राह्यवाक्यो भवति । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

आए (दे) ज्ञाणम-आदेयनाम-न० । नामकर्मभेदे, प्रव० २१६ द्वार । तच्च-“आपज्जा सव्वलोकियगिज्झमञ्जो” (५०+) आदेयादादेयनामोदयेन सर्वलोकेन-समस्तजनेन ग्राह्यमादयं चो-वचनं यस्य स तथा । कर्म० १ कर्म० । यथा यदुदयवशात् यच्चष्टे भापते वा तत्सर्वं लोकः प्रमाणीकरोति दर्शनसम-नन्तरमेव च जनोऽभ्युत्थानादि समाचरति तदादेयनाम । प० सं० ३ द्वार । आ० । कर्म० ।

आए (दे) ज्वयण-आदेयवचन-त्रि० । ग्राह्यवचने, दशा० ४ अ० । उच्च० ।

आए (दे) ज्वयणया-आदेयवचनता-स्त्री० । सफलजन-ग्राह्यवाक्यतारूपे वचनसम्पदभेदे, दशा० ४ अ० । स्था० ।

आए (दे) स-आदेश-पुं० आ-दिश् । भावे घञ् । उपदेश, आकाश्याम्, वाच० । आदिश्यते-आज्ञाप्यते संभ्रमेण परि-जनो यस्मिन्नागते तदातिथेयाय । तदासनदानादिव्यापारे, स आ देशः । सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आचा० । उच्च० । आ-दिशतीत्यादेशः । आयासकरे, व्य० ६ उ० । अभ्यर्हिते, उच्च० ६ अ० । नायकादौ प्राधुन्ये, उच्च० ६ अ० । “आप-सो पाहुणं” । आदेशं करोतीत्यादेशः । नि० चू० १ उ० । अ० । आचा० । आ० म० । “सागारियस्स आपसे” (सूत्र-१-२-३-४-+) ” सागारिकपिंडस्य प्रतिपादकं यत् आदि-मं सूत्रं तस्य संबन्धः, अनेन संयन्धेनायातस्यास्य व्याख्या-सागारिको नाम-शब्दात्तरस्तस्याऽऽदेश आयासकर आदेशः । यदि च-आदेशितः-आदेशः । अथवा-आदेशत इति शब्द-संस्कारस्तस्य व्युत्पत्तिमग्रे वक्ष्यामः । स च नायको मित्रं प्रभुः परतीयको वा द्रष्टव्यः । व्य० ६ उ० ।

आदेशमनापृच्छथ विरात्रात्परं यतः प्रायश्चित्तं संवासव-कृत्यता-

जे भिक्खू वहियावासियं आएसं परं तिरायाउ अवका-लेत्ता संवसावेइ संवसावंतं वा साइजइ ॥ १४ ॥

आगतो आदेशं करोतीति आपसः, प्राधुर्णकमित्यर्थः । सो य अरण्यगच्छवासी वहियावासी-भरणीति । तमागतं परतो तिरायतो परतो ‘तिरहदिणाणं’ ति-अविफालियविष्फलणा णाम-विण्डणा किं णिमित्तं आयता अणवज्जंतो वा भदंत । कतो आगया; कहिं वा वच्चइ, एवं अविफालेतस्स चउत्थ-दिणं चउगुं भवति, आणादिणो य दासा ।

गाहा-

बहिवासगच्छवासी, आदेसं आगयं तु जो संतं ।

तिरहदिवसाण परतो, ण पुच्छती संवसाणादी ॥ १५ ॥

गतायां । गतो आरतो अविफालेतस्स दोसा ।

गाहा-

पढमदिण वितिणं ततिणं, लहुगुरुलहुगा य सुत्त तेण परं ।

संविग्गमणुषितरे, व हंतदपुट्टे इमे दोसा ॥ १५ ॥

पढमदिणे अविफालेतस्स मासलहुं । वितियदिणे मासगुं । तनियदिणे चउलहुं । तेण परं ति-चउत्थदिणे सुत्तणिवातो; चउगुरुमित्यर्थः । संविग्गो उज्जमतो मणुण्णा संभवति तो पासत्थदिणो वा एए जइ अपुच्छिते संवासेति तो ता इमे दोसा भवति ।

गाहा-

उवचरगअहिमरे वा, छेवतितो तेण मेधुणऽट्ठी वा ।

रायादवकारी वा, पउत्त अत्ता व तेणो वा ॥ १५ ॥

कत्ताइ सो तेण वेसगाहणेणं उवचरो-भंडितो गच्छति, अ-हिमरो-यादि गच्छति छेवति-असंविग्गो हि तो भरणीति सं-पक्ष परिक्रान्तेतिनुमागतो तेणो वा गच्छति, मेहुणं सेवे-नुमागतो मेहुणट्ठी वा गच्छति, रणो वा अवकारं काउमा-गतो, रणो वा अवकारकारणाय गच्छति, वा विकप्पे आ-यरियस्स वा उदाइमारकवत् । भावे ‘तेणो’ सिद्धं ताव हर-णट्ठाए केणति पउत्तो आगतो, अप्पणा वा, गोविंदवाच-कवत् । एवमादिदोसा भवति अपुट्टं पुच्छितो वा इमं भणे ।

गाहा-

उवसंपयावराहे, कजे कारणिणं अट्टजाते वा ।

वहिताउ गच्छवासी-स्साऽऽदीवण एवमादीहिं ॥ १६ ॥

कजे भत्तपरिष्सा, गिलाण राया य धम्मकहि वादी ।

छम्मासा उक्कोसा, तेसिं तु वइक्कमे गुरुगा ॥ १६ ॥

तुभं चेव उवसंपज्जाणियत्वा आगतो, अवराहाऽऽलोयणं वा दायणं वा दाहामि त्ति आगतो, कुलगणसंघकज्जेण वा आ गतो, असिवादीहिं वा कारणेहि आगतं, अट्टजायणमित्तेण वा आगतो हंसां वहिया गच्छवासी विष्फालितो एवमादी-कारणं दीविज्जा आयरिओवि विष्फालितो, एवमादिकारणं सुहं जायति कारणं तिरहदिणाणं परतो न विष्फाले आ-लोयणं वा न पडिच्छे, कुलगणसंघकज्जेण आयरिओ वा वडो न विष्फालेति, भत्तपरिभत्ती अणसणोवचिट्ठो तत्थ वा वाउलो, गिलाणकज्जेण वा वडो दिणं वा सव्वं, रजो ध-म्ममाइक्खति, परवादिणा वा सज्जि वादं करोति, एवमादि-कारणेहिं तिरहदिणाणं परतो अविफालेतो विशुद्धो, उक्को-सेण जाय छम्मासा । छम्मासातिक्रमपढमदिणे अविफाले-तस्स च गुरुगा ।

गाहा-

असेण पडिच्छावे, तस्साऽसति संतं पडिच्छते रत्ति ।

उत्तरवीमंसाणं, खिणो व णिसिं पि ण पडिच्छो ॥ १६ ॥

तिरातिक्रमे अंशेण वि आलोयणं पडिच्छावे ति-अस्संस्स वा आलोयणारहियस्साऽसति सयमेव ‘रातो’ पडिच्छति अहं एसो वि परवादुत्तरवीमंसाए वा वडो दिवा वादकारणेण खिणो वीमंसंतो एतो वि ण पडिच्छति एवं छम्मासा पत्ता छम्मासं ते वि अरेण पडिच्छावेति एसेव भावेत्यर्थः ।

गाहा-

दोहिं तिहिं व दिणेहिं, जतिअच्छति तो न होति पच्छित्तं ।

तेण परमणुसवणा, कुलाइं रसो व दीवेति ॥ १६ ॥

छहं मासाणं परतो दोहिं तिहिं, कज्जं ण समप्पेति तो कुलगणसंघस्स रणो वा णिवेदेति जेहिं वा वडो भवि-स्सामि तेण णागमिस्सं कारणेण विष्फालेज्जा ।

गाढा—

वितियपदमणप्पज्जे, अंतगणादागयं ण विष्फाले ।

अप्पज्जं च गिलाणं, अच्छित्तुकामं च वच्चंतं ॥ १६४ ॥

अणवज्जो ण विष्फालेति, ण विष्फालिज्जति वा, अवज्जो गिलाणं पुच्छिज्जति गिलाणं वा वडो वा सो वा आदेशो । गिलाणं ण पुच्छिज्जति गिलाणं वा वडो वा आपसो न पुच्छिज्जति । अहवा-तेण अपुच्छिणं च व कहियं, जहा-तुम्भ सगासं अच्छित्तुकामो आगतो, अहवा-अपुच्छिणं च व कहियं इहाइ वसितुं इमिणो कारणेण गच्छामि चेव, एवं अ-विष्फालंतो सुद्धो ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू साहिगरणं अविउसवियं पाहुणं अकड-
पायच्छित्तं परं तिरायाओ विष्फालियं अविष्फालियं सं-
भुज्जइ संभुजंतं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥

‘जति’ णिदेसे, भिक्खू-पुष्पावणितो, ‘सह’-अधिकरणे, क-
पायभावशुभभावाधिकरणसहितेत्यर्थः । विविधं विविधेहि
वा पगारेहि उसवियं-उवसामियं किं तं पाहुणं; कलहमित्य-
र्थः । ए वि ओसवियं अविओसवियं पाहुणं तंमि पाहुणकरणे
जं पच्छित्तं भंडं जेण सो कडपच्छित्तो अ, मा, नो, ना, प्रति-
पेधे, । तत्कृतं प्रायश्चित्तमकृतप्रायश्चित्तं-ओ तं संभुजण-
संभोएण संभुजति । एगमंडलीए संभुजति ति बुत्तं भवति ।
अहवा-दाणग्गेहेण संभोएणं भुजति, तस्स चउगुरुणा, आ-
णादिणो य दोसा । नि० चू० १० उ० । आह्वापने, वृ० १ उ०
३. प्रक० । स्था० । आह्वायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । आदे-
शिने, आदिश्यते-सत्कारपुरस्सरमाकार्यत इत्यादेशः इति
व्युत्पत्तेः । व्य० ६ उ० । आदेशनमादेशः । उपचारे, (व्यव-
हार) । स्था० ४ टा० २ उ० । विशेष० । आ० म० । उपचारेऽ
र्थे, (आदेशवद्भव्यता ‘आएससव्व’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे
वर्तते) उद्गमदोषविशेषस्थौद्देशिकस्य तृतीये भेदे च । स
च निर्ग्रन्थशाक्यतापसगैरिकाजीविकानां श्रमणानां कृते
चादेशाख्यमिति । अदिश्यते-ज्ञाप्यते इत्यादेशः । (कर्मकरा-
दिके) यः कस्यांचित् क्रियायां नियोज्यते कर्मकरादिः ।
आचा० २ श्रु० २ चू० ६ अ० । प्रकारे, नि० चू० १ उ० ।
“ गहियाऽगहियमि आदेसे ” (८२ ×) गृहीतागृहीत-
विषये आदेशः-प्रकारश्चतुर्भङ्गात्मकः । व्य० २ उ० ।

दव्वओ १, खेत्तओ २, कालओ ३, भावओ ४ । दव्व-
ओ णं आभिणिबोहियनाणी आपसेणं सव्वदव्वाइ जा-
णइ, पासइ । खेत्तओ णं आभिणिबोहियनाणी आपसेणं
सव्वखेत्तं जाणइ, पासइ । एवं कालओ, भावओ वि ।
(सूत्र-३२१ +)

आदेशः-प्रकारः सामान्यविशेषरूपस्तत्रादेशेनोद्यतो द्रव्य-
मात्रतया नतु तद्गतसर्वविशेषापेक्षयेति भावः । अथवा-दे-
शेन श्रुतपरिकर्मिततया सर्वद्रव्याणि—धर्मास्तिकायादीनि
जानाति अवायधारणापेक्षयाऽवबुध्यते; ज्ञानस्यावायधार-
णारूपत्वात् । भ० ८ श० २ उ० । आदेशः-प्रकारः । स च
द्विधा-सामान्यरूपो, विशेषरूपश्चेति । न० ।

कोऽयमादेश इत्याह—

आएसो ति पगारो, ओहादेसेण सव्वदव्वाइ ।

धम्मत्थि आइयाइ, जाणइ, न उ सव्वभेदेणं ॥ ४० ३ ॥

इह आदेशो नाम-ज्ञातव्यवस्तुप्रकारः, स च द्विविधः-सा-
मान्यप्रकारो, विशेषप्रकारश्च । तत्रौघादेशेन-सामान्यप्रका-
रेण; द्रव्यसामान्येत्यर्थः, सर्वद्रव्याणि-धर्मास्तिकायादीनि
जानाति असंख्येयप्रदेशात्मको लोकव्यापकोऽमूर्तः प्राणि-
नां पुद्गलानां च गत्युपगृह्महंतुर्धर्मास्तिकाय इत्यादिरूपेण
कियत्पर्यायविशिष्टानि षडपि द्रव्याणि सामान्येन मतिज्ञा-
नी जानातीत्यर्थः । विशेष० । “ अन्नो वि य आपसो ” अन्यो-
वाऽऽदेशः प्रकारः । वृ० ३ उ० । आदिश्यत इत्यादेशः-आ-
चार्यपारम्पर्यश्रुत्याऽऽयातो वृद्धवादोऽयमैतिह्यमाचक्षते, स
आदेशः । वृद्धवादाऽऽयाते दृष्टान्ते, आचा० १ श्रु० ८
अ० १ उ० । आदिश्यत इत्यादेशः निर्देशे, नि० चू० १ उ० ।
आदिश्यत इत्यादेशः । व्यापारनियोजने, आचा० २ श्रु० १
चू० १ अ० १ उ० । प्रतिपादने, “ धुयमादिसंति ” धूतम्-
मोक्षम् आदिशन्ति-प्रतिपादयन्ति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । प्र-
तिवचने, विशेष० । मते, “ मोक्षणादेसतिणं ” मुक्त्वा परि-
हृत्यादेशत्रिकं-मतत्रिकम् । पि० । विकल्पा, “ आदेसा-
इमे हांति ” आदेशः-विकल्पाः । नि० चू० १ उ० । आङ्गिति-
मर्यादया विशेषरूपानतिक्रमात्मिकया आदिश्यते-कथ्यत
इत्यादेशः । विशेषे, उक्त० ।

----- आपसे चैवऽणाएसे ॥ ४७ ॥

आदिद्वो आपसं-मि बहुविहे सरिसणाणचरणगते ।

सामित्तपव्वयाइ-मि चैव किंचित्तओ वोच्छं ॥ ४७ ॥

आङ्गिति-मर्यादया विशेषरूपानतिक्रमात्मिकया आदिश्यते-
कथ्यत इति आदेशो-विशेषस्तस्मिन् तदन्यस्त्वनादेशः सा-
मान्यं पूर्वत्र चैवशब्दयोः समुच्चयावधारणार्थयोर्भिन्नक्रम-
त्वात्तस्मिन्नेव तत्र द्वेविषयोऽनादेशे यथा जम्बूद्वीपजोऽ-
यम्, आदेशे तु-यथा भारतोऽयं, कालविषयोऽनादेशे यथा-
दौष्यमिकोऽयम्, आदेशे तु-वासन्तिकोऽयं, भावविषयोऽना-
देशे भाववान्यम्, आदेशे त्वौदयिकादिभाववानिति । सामा-
न्यावगमपूर्वकत्वाद्विशेषावगमस्यैवमुदाह्रियते । निर्यक्तौ तु
विपर्ययाभिधानं जम्बूद्वीप इति सामान्यमपि लोकापेक्षया
विशेषो भरतमिति, विशेषोऽपि मगधाद्यपेक्षया सामान्यमि-
त्यादिरूपेण सर्वत्र सामान्यविशेषयोरेनियतत्वव्यापनार्थम् ।
उक्त० १ अ० ।

आएसो पुण दुविहो, अप्पियववहाराणपितो चैव ।

एकेको पुण ति विहो, अप्पाण परे तदुभय य ॥ ४८ ॥

आदेशोऽभिहितरूपः पुनःशब्दो विशेषणे, द्विविधो-द्वि-
भेदः, कथमित्याह-‘अप्यववहाराणपितो चैव’ ति-व्य-
वहारशब्दोऽत्र डमरुक्रमणिन्यायेनोभयत्र संबध्यते, ततश्चा-
र्पितो व्यवहारो यस्मिन्सोऽयमर्पितव्यवहारः, मयूरव्यंसका-
दिश्चात्समासः अनर्पितव्यवहारस्तु तद्विपरीतस्तत्रार्पितो
नाम ज्ञायिकादिर्भावः स्वाधारे-भाववति ज्ञातोऽयमित्यादि-
रूपेण ज्ञानमस्येत्यादिरूपेण वा वचनव्यापारेण वक्त्रा
स्थापितः, अनर्पितस्तु वस्तुतः साधारत्वेऽपि निराधा-
रप्ररूपणार्थं विवक्षितो यथा-सर्वभावप्रधानः ज्ञायिको भा-

चोऽनयोरपि भेदानाह-एकैक इति अर्थितव्यवहारः, अनर्पित-
व्यवहारश्च । पुनस्त्रिविधः, कथमित्याह-‘अत्ताण’ ति-आक-
र्षत्वादात्मनि परस्मिन् तयोरान्तमपर्यायभयं तदुभयं तस्मिन्
विषयसम्भयश्चैताः, ततो विषयत्रैविध्यनानयास्त्रैविध्यम् ।
उक्त० १ अ० । (आदेशोऽनादेशयोर्वहुवक्तव्यता ‘संज्ञा’ शब्दे
सप्तमभागे कारिष्यते) व्यपदेश, आचा० ।

एओवम आएसो, वाए ऽसंतेऽवि रूवंमि ॥ १६७ ॥

एतदुपमानो घायावपि भवति आदेशो-व्यपदेशः । आचा०
१ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

फेसिचिय आएसो, दंसण, णाणेहिँ वट्टए तित्थं(५५+)

फेपांचिइ-दुर्विदग्धबुद्धीनां ज्ञानलयाध्मात्तत्वेतसां-कदाग्रह-
प्रस्तमनसाम् आदेशो-व्यपदेशः गूरणेति यावत् दर्शनज्ञाना-
भ्यां वृत्ते । दर्श० ४ तत्त्व । श्रुतपरिकर्मिततायाम्, भ० ८
श० २ उ० । श्रुतपरिकर्मणायाम्, भ० ८ श० २ उ० । सूत्रे
च । “ आदेशो ण उचवज्जतीति अणवदो होति ” भवति
आदेशः, सूत्रादित्यर्थः । नि० चू० १ उ० ।

तत्थ दन्वओ णं आभिणिवोहियनाणी आएसेणं स-
न्वाइँ दन्वाइँ जाणइ, न पांसइ । (सूत्र-३६ +)

अथवा-आदेश इति-सूत्रादेशस्तस्मात्सूत्रादेशात्सर्वद्रव्या-
णि धर्मास्तिकायादीनि जानाति, ननु साक्षात्सर्वाणि प-
श्यति । न० ।

आएसो ति व. सुत्तं, सुओवल्लेखे तस्स मइनारं ।

पसरइ तन्भावणया, विणा सुत्ताणुसारेणं ॥ ४०५ ॥

अथवा-आदेशः सूत्रमुच्यते, तेन सूत्रादेशेन सूत्रोपल-
ब्धेष्वर्थेषु तस्य मतिज्ञानिनः सर्वद्रव्यादिविषयं मतिज्ञानं
प्रसरति । विशेष० ।

अङ्गोपाङ्गादिसूत्रेष्ववद्धा ये भावाः—पदार्था ज्ञानिभिः प्र-
काशिताश्च ते कस्य तीर्थकरस्य समये कियन्त आदेशा
उच्यते-

एवं बद्धमवद्धं, आएसारं हवंति पंच सया ।

जह एगा मरुदेवा, अचंतं थावरा सिद्धा ॥ १०२३ ॥

एवम्-अनन्तरोक्तप्रकारं सर्वै(वद्धं)लोकोत्तरं श्रुतम् । लौकि-
कं त्वारण्यकादि द्रष्टव्यम् । अवद्धं पुनरादेशानां भवन्ति पञ्च
शतानि, किंभूतानीत्यत आह-यथैका-तस्मिन् समये अद्वि-
तीया मरुदेवी-ऋषभजननी अत्यन्तस्थावरा-अनादिवनस्प-
तिराशेकदृश्य सिद्धा-निष्ठितार्था संज्ञाता । उपलक्षणमेतत्
अन्येषामपि स्वयंभूरमणजलधिमत्स्यपद्मपत्राणां चलयव्य-
तिरिक्तसकलसंस्थानसंभवादीनामिति, लौकिकमप्यनिवद्धं
वेदितव्यम् । अङ्गिकाप्रत्यङ्गिकादिकरणं ग्रन्थाऽनिवद्धत्वात् ।
अत्र वृद्धसंप्रदायः-

“आरुहए पवयणे पंच आपंससयाणि जाणि अणिवद्धाणि,
तत्थेगं मरुदेवा णवि अगे ण उवगे पादो अत्थि, जहा-अचंतं
थावरा होइऊण सिद्धत्ति, विइयं सयंभूरमणे समुहे मच्छा-
णं पडमपत्ताण य सव्वसंठाणाणि अत्थि चलयसंठाणं मोत्तं,
तइयं विणइस्स सातिरेगजो यणसयसहस्सविउच्चणं, चउत्थं

करइआकुलडा दोसइयिक्कवज्जाया, कुणालाणयीए नि-
द्धमणमूले वसही, वरिसासु देवयाणुकंपणं, नागरेहिँ नि-
च्छुहणं, करडेण रुसिएण वुत्तं-‘वरिस देव ! कुणालाए,
‘उक्कुलडेण भणियं-‘दस दिवसाणि पंच य’ पुणरवि क-
रडेण भणियं-‘मुट्ठिमेत्ताहिँ धाराहिँ’ उक्कुलडेण भणियं-
‘जहा रत्तिं तहा दिवं’ एवं वोत्तूणमवक्कंता, कुणालाएवि
पण्णरसदिवसअणुवद्धवरिसणं सजाणवया (सा) जलेण
उक्कंता तओ ते तइयवरिसे साएए णयेरे दोऽवि कालं का-
ऊण अहे सत्तमाए पुढवीए काले णयेरे वावीससागरोवम-
ट्ठिँआ णेरइया संवुत्ता । कुणालाणयीविणासकालाओतेर-
समे वरिसे महावीरस्स केवलणाणसमुप्पत्ती । एयं अनिवद्धं,
एवमाइ पंचाऽएससयाणि अवद्धाणि । एवं लोइयं अवद्धकरणं
वत्तीसं अड्डियाओ वत्तीसं पच्चड्डियाओ सोलस करणाणि,
लांगणवाहे पंचट्टाणाणि, तंजहा-आलीढं, पच्चालीढं, वइसाहं
मंडलं, समपयं । तत्थालीढं दाहिणं पायं अगगओहुत्तं कांडं
चामपायं पच्छओहुत्तं ओसारइ, अंतरं दोइहवि पायाणं
पंचपाया, एवं चं व विवरीयं पच्चालीढं, वइसाहं परहीओ
अभिंतराहुत्तीओ समसेढीए करइ, अग्गिमयलो बहिरा-
हुत्तो, मंडलं दोवि पाए दाहिणवामहुत्ता ओसारंता ऊढ-
णोवि आउंटावेइ जहा मंडलं भवइ, अंतरं चत्तारि पयां,
समपायं दोवि पाए समं निरंतरं ठवेइ, पयाणि पंचट्टाणाणि,
लांगणवाए (हे) सयणकरणं छट्ठं टाणं, इत्यलं चिस्तरं ।
आव० १ अ० । (सूत्रस्यादेशत्वे बहुवक्तव्यता ‘आभिणिवो-
हियणाण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

एण्य—त्रि० । आगमिष्यति, सूत्र० । “आपसा वि भवंति
सुव्वया ” (२०×) । आगमिष्यांश्च ये भविष्यन्ति । सूत्र० १
श्रु० २ अ० ३ उ० ।

आवेश—पुं० । आविशतीत्यावेशः यस्मिन् स्थाने प्रविष्टे
सागारिकस्याऽऽयासो जन्यते स आवेशः । क्षातिके, स्वजने,
सुहृदि, प्रभौ, परतीर्थिके च । व्य० ।

भाष्यकृदादेशशब्दव्याख्यानमाह—

आयासकरो आए-सितो उ आविसणं व आविसइ ।

सो नायगो मुहीं वा, पभू व परतित्थितो वाऽवि ॥ २ ॥

आयासकर आदेशः आदिशतीत्यादेशः इति व्युत्पत्तेः, आ-
दिशितो वा आदेशः । आदेश्यते सत्कारपुरस्सरमाकार्यत
इत्यादेशव्युत्पत्तेः । अथवा-आवेश इति संस्कारस्तत्र व्युत्प-
त्तिमाह—आवेशनं वाशब्दः शब्दसंस्कारापेक्षया विकल्पने
आविशतीत्यावेशः आवेशनं नाम यस्मिन् स्थाने प्रविष्टेन
सागारिकस्याऽऽयासो जन्यते, स आदेशः, आवेशो वा नाम
क्षातिकः-स्वजनः सुहृद्वा-मित्रं प्रभुर्वा-नायकः परतीर्थिको
वाऽपि । व्य० ६ उ० । आ-विश-घञ् । अहङ्कारभेदे, संरम्भे,
अभिनिवेशे, आसङ्गे, अनुप्रवेशे, यथा भूताऽऽवेशः । ग्रह-
भये, भूताद्यविशरोगे च । वाच० ।

आएसकारिन्-आदेशकारिन्-पुं० । आज्ञाकारिणि, कौटुम्बि-
कादौ, “ कोट्टुविपुल्लिसे सहावेत्ति ” (सूत्र-१२×) कौटु-
म्बिकपुरुषान्-आदेशकारिणः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

आएसग (य)-आदेशक-त्रि० । आदिशति । आ-दिश् घा०-
खुल । आदेशकारके, आज्ञाकारके, वाच० । आदिश्यते-
यस्मिन्नागते संभ्रमेण परिजनस्तदासनदानादिव्यापारं स
आदेशकः । प्राघूर्णके, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

आएसग-आदेशाग्र-न० । आदिश्यत इत्यादेशो-व्यापार-
नियोजना । अग्रशब्दोऽत्र परिमाणवाची, तत्र च यत्र परि-
मितानामादेशो; दीयते तदादेशाग्रम् । (आचा०) । आदि-
श्यते इत्यादेशो निर्देश इत्यर्थः आदेशनाग्रं आदेशाग्रम् ।
नि० चू० १ उ० । परिमितानामादेशे, तद्यथा-त्रिभिः पुरुषैः
कर्म कारयन्ति तान्वा भोजयति । आचा० २ श्रु० १
चू० १ अ० १ उ० ।

गाहा—

आदेसगं पंचगु-लादि जं पच्छिमं तु आदिसति ।

पुरिसाण व जोयंते, भोयणकम्मादिकजेसु ॥ ५३ ॥

आदिश्यते इति आदेशो; निर्देश इत्यर्थः । तेण आदेसेण अगं
आदेशगं, तत्पुदाहरणं पंचगुलादि; पंचगुहं अगुलीद्व्याण
कम्मट्टिताण जदि पच्छिमं आदिसति तं आदेसगं भवति
आदेसकारणं इमं भोयणकाले जहा सत्तट्ठाणे बहुआण क-
म्मट्टिताण इमं बहुयं भोजयसु त्ति (आदिसति) एवं कम्मा-
इकजेसु वि नेयं । गयं आदेसगं । नि० चू० १ उ० ।

आवेशन-न० । आ-विश आधारे ल्युट् । वाच० । लोह-
कारादिशालायाम् । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।
तानि चायस्कारकुम्भकारादिस्थानानि येषु लोका आविश-
न्ति । औ० । शिल्पशालायाम्, तत्र हि मनोऽभिनिवेशेन
च कार्यकरणस्तस्यास्तथात्वम् । भूतावेशादिरोगे, को-
पादौ, वाच० ।

आएसपर-आदेशपर-त्रि० । आदिश्यते-आज्ञाप्यते इत्या-
देशः । यः कस्यांचित्क्रियायां नियोज्यते कर्मकरादिः स चा-
सौ परआदेशपरः । कस्यांचित्क्रियायां नियुक्ते कर्मकरादौ,
आचा० २ श्रु० २ चू० ६ अ० ।

भोअणपिसणमादी-सु एगखेत्तट्ठियं तु जं पच्छा ।

आदिसइ भुंजऊणसु, व आएसपरो हवइ तत्थ ॥ ५८३ ॥

एतद्भाजनं प्रतीतं, पेषणं-व्यापारणं तदादिषु कारणेषु यं
कञ्चन पुरुषमेकस्मिन् क्षेत्रे स्थितमपि पश्चात्पर्यन्ते आदिशति-
यथा, भुङ्क्ष्व-भोजनं विधेहि, कुरु वा कृष्यादिकर्म, एष
आदेशपरो भवति आदेश-आज्ञापनं तदाश्रित्य परः पश्चात्त्य
आदेशपरः । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

आएसभत्त-आदेशभक्त-न० । आपसो-पाहुणगो आगतो
तस्सं भत्तं आदेशभक्तम् । प्राघूर्णकभक्ते । नि० चू० ६ उ० ।
(' एतद्वक्तव्यता ' ' भत्त ' शब्दे ५ पञ्चमे भागे करिष्यते)

आएससव्व-आदेशसर्व-पुं० । आदेशनमादेशः-उपचारो व्य-
वहारः । स च बहुतरे प्रधाने वा आदिश्यते, देशेऽपि यथा-वि-
चक्षितं घृतमभिसमीक्ष्य बहुतरे भुक्ते; स्तोके च शेषे उपचारः
क्रियते-“सर्वं घृतं भुक्ते” प्रधानेऽप्युपचारः क्रियते, यथा-आ-
मप्रधानेषु गतेषु पुरुषेषु “सर्वो ग्रामो गत” इति व्यपदिश्यत
इति । आदेशतः सर्वमादेशसर्वमुपचारसर्वमित्यर्थः । स्था० ४
झा० २ उ० । उपचारं सर्वस्मिन्, स्था० ४ डा० २ उ० । आ० म० ।

आदेशसर्वस्य स्वरूपम्—

आएसो उवयारो, सो बहुतरए पहाणतरए वा ।

देसे वि जहा सव्वं, भत्तं भुत्तं गओ गामो ॥ ३४८८ ॥

आदेशः-उपचारः स च बहुतर-प्रधानतरे वा आदेशोऽपि
सर्वतया प्रवर्तते, तद्यथा-परिगृहीतं भक्तमध्याह्नतरं भुक्ते
सति आदिश्यते-सर्वमनेन भुक्तमिति । प्रधानेनराऽऽदेशे च
कातिषयपुरुषेषु गतेषु शेषेष्ववतिष्ठमानेष्वप्यादिश्यते, लोकं
यथा-“गतः सर्वो ग्रामः” । विशेष० ।

आएसिन्-आदेशिन्-त्रि० । आदिशति । आ-दिश् णिनि ।
आदेशकारके, वाच० । अभिलाषिणि, “वर्णादेसी णारमे
कंचण (सूत्र-१५४ x) । वर्णः-साधुकारस्तदादेशी वर्णादेशी-
वर्णाभिलाषी सञ्चारभते कञ्चन । आचा० १ श्रु० ५
अ० ३ उ० ।

आएसिय-आदेशिक-त्रि० । उपदेष्टरि, सूत्र० ।

(सम्यग्ज्ञानवतामुपदेष्टृणां गुणानाविर्भावयन्नाह)—

लोयं विजाणंति ह केवलेणं,

पुत्तेण णाणेण समाहिजुत्ता ।

धम्मं समत्तं च कहंति जे उ,

तारंति अप्पाण परं च तिन्ना ॥ ५० ॥

सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । (अस्या गाथाया व्याख्या ‘ अहं-
कुमार ’ शब्दे १ प्रथमभागे ५५६ पृष्ठ गता) आदेशितो
वा आदेशः आदेशास्तत्कारपुरस्सरमाकार्यत इत्यादेश
इति व्युत्पत्तेः । (व्य०) आदेशे, (नायकादौ प्राघूर्णके) ।
व्य० ६ उ० ।

आओग-आयोग-पुं० । आ युज घञ् । गन्धमाल्योपहारे,
व्यापारे, रोधे, सम्यक् सम्यग्धे च । वाच० । द्विगुणादिला-
भे, स्था० ८ डा० ३ उ० । द्विगुणादिवृद्धार्थप्रदाने च । भ०
२ श० ५ उ० । परिकरे, “भीमसंगामि आओगं” (सूत्र) ।
भीमः-सांग्रामिक आयोगः-परिकरो यस्य । ज्ञा० १ श्रु०
१६ अ० ।

आओगपओग-आयोगप्रयोग-पुं० । आयोगस्य-अर्थला-
भस्य प्रयोगा-उपायाः । औ० । आयोगेन द्विगुणादिलाभेन
द्रव्यस्य प्रयोगोऽधमर्णानां दानम् । स्था० ८ डा० ३ उ० ।
द्रव्योपार्जनोपायविशेषे, स्था० ६ डा० ३ उ० । द्विगुणादि-
वृद्धार्थप्रदाने, कालान्तरे प्रयोगे च । भ० २ श० ५ उ० ।

आओगपओगसंपुत्त-आयोगप्रयोगसम्प्रयुक्त-त्रि० । आवा-
हनविसर्जनकुशले, रा० । आयोगो द्विगुणादिवृद्धार्थप्र-
दानं प्रयोगश्च कालान्तरितौ सम्प्रयुक्तौ व्यापारितौ यैस्ते
तथा । भ० २ श० ५ उ० । आयोगप्रयोगा-द्रव्योपार्जनो-
पायविशेषाः सम्प्रयुक्ताः-प्रवर्तिता येन स तथा, स्था० १
डा० । आयोगस्य-अर्थलाभस्य प्रयोगा-उपायाः सम्प्रयुक्ता-
व्यापारिता येन तेषु वा सम्प्रयुक्तो व्यापृतो यः स । ज्ञा०
१ श्रु० १ अ० । औ० । प्रवर्तितद्रव्योपार्जनोपायविशेषे,
स्था० ६ डा० ३ उ० । द्रव्योपार्जनोपायविशेषेषु प्रवृत्ते च ।
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आयोगेन द्विगुणादिलाभेन द्रव्य-
स्य प्रयोगः-अधमर्णानां दानम् तत्र सम्प्रयुक्तानि-व्यापृतानि

तेन वा संप्रयुक्तानि-संगतानीति । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।
द्विगुणादिलाभेन द्रव्यप्रयोगेषु व्यापृते, द्विगुणादिलाभार्थम्
द्रव्यप्रयोगेषु संगते च । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

आंवरिगाम-आंवरिग्राम-पुं० । अशीतिनीर्धजिनान्तर्गतश्री-
मतिदेवजिनाधिष्ठिते ग्रामविशेषे, आंवरिग्रामे श्रीमतिदेवः ।
ती० ४३ कल्प ।

आकंखा-आकाङ्क्षा-स्त्री० । आ-काङ्क्ष-अङ् । अभिलाषे,
न्यायमते, वाक्यार्थज्ञानहेतौ, यत्पदं विना यत्पदस्यानन्वय-
स्तत्पदे तत्पदवस्वरूपे संबन्धे, पदान्तरव्यतिरेकेणाव्याभा-
वे च । वाच० । वाङ्मयाम्, पो० १५ वि० । (अभिलाषायाम्)
आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० । "तत्तत्त्वं यद् दृष्ट्वा, निवर्त्तते
दर्शनाऽऽकाङ्क्षा" ॥१२॥ दर्शनाकाङ्क्षा-दर्शनेवाङ्क्षा । पो०
१५ वि० ।

आकंदमाण-आकन्दत्-त्रि० । आकन्दशब्दं कुर्वति, विपा० १
श्रु० ६ अ० ।

आकंप-आकम्प-पुं० । आवर्जने, स्था० १० ठा० ३ उ० । व्य०
ध० । आराधने । व्य० १ उ० । आ-ईपदर्थे, कपि धञ् । ईप-
त्कम्पे । वाच० ।

आकंपइत्ता-आकम्प्य-अव्य० । आराध्येत्यर्थे, व्य० १ उ० ।
आवर्ज्येत्यर्थे, ध० २ अधि० । स्था० । (आकम्पालोचनो हि
आलोचकस्य दृशसु दोषेषु प्रथमा दोषः 'आलोचना' शब्देऽ-
त्रेऽस्मिन्नेव भागे द्रष्टव्यः)

आकंपइत्तु-आकम्प्य-अव्य० । आवर्ज्येत्यर्थे, स्था० १०
ठा० ३ उ० ।

आकंपण-आकम्पन-न० । आराधने, आवर्जने च । व्य०
१ उ० । ध० । आकम्पने, आ-कपि-युच् । ईपत्कम्पनशाले,
त्रि० । भावे ल्युट् । ईपत्कम्पे, न० । आ-कपि-णिच्-ल्युट् ।
ईपञ्चालकं, त्रि० । तत्र एव भावे ल्युट् । ईपञ्चालने, न०
वाच० ।

आकड्ड-आकर्ष-पुं० । अभिमुखमाकर्षणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
नि० चू० ।

आकड्डण-आकर्षण-न० । अभिमुखं कर्षणमाकर्षणम् । अ-
भिमुखकर्षणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । "आकड्डणमाकर्षणं"
अप्यणो तेण आगड्डणमागसणं । नि० चू० १८ उ० ।

आकड्डविकड्ड-आकर्षविकर्ष-पुं० । द्वि० । अभिमुखकर्षण-
विपरीतकर्षणयोः, "आकड्डविकड्ड" (सूत्र-४५) । आ-
कृष अभिमुखं कर्षणं कुरु । वि-कृष विपरीतं कर्षणं कुरु ।
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

आकड्डविकड्डिया-आकर्षविकर्षिका-स्त्री० । अभिमुखमाकृ-
ष्टस्य विपरीतकर्षणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । " आकड्डवि-
कड्डि करेमाणे " (सूत्र-५५६+) । भ० १५ श० । नि० चू० ।

आकण्णन-आकर्णन-न० । अवर्णने, आचा० १ श्रु० १ अ०
१ उ० । ध० २० । (एतद्वक्तव्यता 'सवर्ण' शब्दे सप्तमे भागे
द्रष्टव्या) आ-कर्ण-ल्युट् । अवर्णने, "मुदा तदाकर्णनतत्प-
रोऽभूत् ।" नैप० । वाच० ।

आकण्णय-आकर्णित-त्रि० । श्रुतं, आचा० १ श्रु० १
अ० १ उ० ।

आकम्हिय-आकस्मिक-त्रि० । अकस्मादित्यवयवं कारणा-
भावं, कारणं विना भवः । विनया० ठक् टिलोपः । अकस्मा-
द्भव, स्त्रियां ङीप् । वाच० । अकस्मादेव यद्भवति तदाक-
स्मिकम् । विशेष० । निर्युक्तिके, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।
अद्वेतुके, विशेष० ।

वज्रमितिमाभावा, जं भवमाकम्हियं तं ति ॥३४५१॥
यच्च बाह्यनिमित्ताभावात्-अकस्मादेव भवति तदाकस्मिकम् ।
विशे० । (एतद्वक्तव्यता 'सभाव' शब्दं सप्तमे भागे करिष्यते)

आकि(गि)इ-आकृति-स्त्री० । आ-कृ-क्लिन् । "इत्कृपादौ"
॥ ८ । १ । १२८ ॥ इति हैमप्रकृतसूत्रेणैवम् । प्राकृतत्वात्त-
कारलोपः । प्रा० । आकियते-व्यज्यने जातिरनया । करणे
क्लिन् । जातिव्यञ्जकस्यवयवसंस्थानभेदे, " आकृतिग्रहणा
जातिः " महाभा० । जात्याकृतिव्यक्त्यस्तु पदार्थाः । गौ०
सू० ॥ वाच० । आकारे, आ० म० १ अ० । ज्ञा० । संस्थानं,
नया० । ' आगारं चि वा आगं चि वा संठाणं ति वा एग-
डा ' आ० चू० १ अ० । आकृतिशब्देन प्राणवयवानां पा-
ण्यादीनां तदवयवानां चाङ्गुल्यादीनां संयोगोऽभिधीयते ।
तथा च सूत्रम्-" आकृतिर्जातिलिङ्गाख्या " (न्यायद० अ०
२ आ० २ सू० ६७) इति अस्य भाष्यम् । (सम्म० १ का-
ण्ड २ गाथाटी० । ('सह' शब्दे सप्तमे भागे विस्तरतः प्र-
तिपादयिष्यते) (अस्याः शब्दार्थत्वविचार ' आगम ' शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे करिष्यते) रूपे, " यत्राकृतिस्तत्र गुणा
वर्तन्ति " आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

आकिइमंत-आकृतिमत्-त्रि० । प्रशस्तस्वरूपापेते, " जो वि
अगीतां चि आगइमंता " (६७५) । अगीतार्थोऽपि आकृ-
तिमान्-रूपेण मकरध्वजतुल्यः स गणधरपदे निवेश्यते ।
व्य० ३ उ० ।

आकिंचणिय-आकिंचन्य-न० । अकिञ्चनस्य भावः प्यञ् ।
द्विद्वनायाम् । वाच० । नाऽस्य किञ्चन द्रव्यमस्तीत्यकिञ्चन-
स्तस्य भाव आकिञ्चन्यम् । प्रव० ६६ द्वार । पो० । ध० ।
कनकादिरहिततायाम्, पञ्चा० ११ वि० । आकिंचणियं-
नत्थि जम्स किंचण सो अकिंचणा तस्स भावो आकिंच-
णियं, कम्मनिज्जरुं सदेहादिसु विणस्समेण भवितव्वं । आ०
चू० ४ अ० ।

आकिंचणियन्वय-आकिञ्चन्यव्रत-न० । पञ्चमे महाव्रते, ध० ।

परिग्रहस्य सर्वस्य, सर्वथा परिवर्जनम् ।

आकिञ्चन्यं व्रतं प्रोक्त-महर्हिर्हितकाङ्क्षिभिः ॥ ४४ ॥

सर्वस्य-सचिन्नाऽचिन्नादिविषयस्य द्रव्यक्षेत्रकालभाववि-
षयस्य वा परिग्रहस्य-मूर्च्छाभावस्य सर्वथा त्रिविधे त्रि-
विधेन परिवर्जनं-त्यागः तत् आकिञ्चन्यव्रतं, न विद्यते कि-
ञ्चन द्रव्यं यस्यासावकिञ्चनस्तस्य भाव आकिञ्चन्यं
तच्च तद्व्रतं चेति समासः; अपरिग्रहव्रतमित्यर्थः । प्रोक्तं-
प्रज्ञप्तं कैरहर्हि-जिनैः, किंचिशिष्टैस्तै-हितकाङ्क्षिभि-हितेच्छु-
भिरिति शब्दार्थः । ध० ३ अधि० ।

आकीलवास-आकीलवास-पुं० । गौतमद्वीपस्थसुस्थितल-
वणाधिपतेरत्यर्थक्रीडावासे भौमेयविहारे, जी० । (तद्वक्त-
व्यता ' गौयमदीव ' शब्दे तृतीये भागे वक्ष्यते) । जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

आकुट्ट-आकुट्ट-त्रि० । आ-कुश-कृ । कृताक्रोशे, यं प्रति
आक्रोशः कृतस्तस्मिन् . शब्दिते, निन्दिते च । भावे कृ । पु-
रुषभाषणे, न० । " माज्जारमूषिकास्पर्शे आकुट्टे क्रोधस-
म्भवं " । कात्या० । आकुट्टे, पुरुषभाषणे, वाच० । वाग्भिरा-
कुट्टे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० । " आकुट्टेन मतिमता तत्त्वा-
थविचारणे मतिः कार्या ॥ यदि सत्यं कः कोपः, स्यादनृतं
किं नु कोपेन ॥ १ ॥ " सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

आकूय-आकूय-न० । आ-कू-भावे कृ । आशयं, अभिप्राये,
वाच० । अभिप्रेते वस्तुनि, विशेष० । भावे च । विशेष० ।

आकैवलिय-आकैवलिक-पुं० । न केवलमकेवलं तत्र भवा
आकैवलिकाः । सद्बन्धे, (सप्रतिपक्षे) असम्पूर्णं च ।
" आकैवलियाहं " (सूत्र-२८२+) । आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।

आकोशायत-आकोशायमान-त्रि० । आकोशयते इत्याकां-
शायमानम् । विकचीभवति कमलादौ, जी० । " आकोसा-
यंतपउमगंभीरवियडा " (सूत्र-१४७×) । आकोशायते इत्या-
कोशायमानं, विकचीभवदित्यर्थः । पक्षे तद्वद्वर्गीरा विकटा
च नाभिर्येषां ते । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

आखंडल-आखण्डल-पुं० । आखण्डयति भेदयति पर्वतान्
आ-खण्डि-डलच् डस्य नेत्त्वम् । इन्द्रे. वाच० । " अ (आखं)
कखंडलो सुरवइ, पुरदंरो वासवो सुणासीरो । " (२३+)
पाइ० ना० २३ गाथा । (अस्य वक्तव्यता ' सक् ' शब्दे स-
प्तमभागे वक्ष्यते) ।

आगइ-आगति-स्त्री० । आगमनमागतिः नारकत्वादेरेव प्र-
ज्ञापकप्रत्यासन्नस्थाने प्रतिनिवृत्तौ, (आगमने) स्था० १
ठा० । कल्प० । " गइ च जो जाणइ ऽणागइ च " (२०+) ।
यश्च जीवानामागतिम्-आगतम् कुतः समागता नारका-
स्तिर्यञ्चो मनुष्या देवाः । सूत्र० २ श्रु० १२ अ० । " एगस्स
जंनो गतिरागती य । " (१८×) । आगतिः-आगमनं भवा-
न्तरादुपजायते कर्मसहायस्यैव । सूत्र० २ श्रु० १३ अ० । उ-
त्पत्तौ. स्था० ७ ठा० ३ उ० । " एगा आगती " (सूत्र-४३+) ।
आगनम्-आगतिर्नारकत्वादेरेव प्रतिनिवृत्तिस्तदेकत्वं गते-
रिवेति । स्था० १ ठा० ।

नैरयिकाणां दण्डकक्रमेण गत्यागती—

नेरइया दुगइया दुयागइया पन्नत्ता, तं जहा-नेरइए नेरइए-
सु उववज्जमाणे मणुस्सेहिंतो वा पंचिंदियतिरिक्खजोणि-
एहिंतो वा उववज्जेजा । से चेव णं से नेरइए नेरइयत्तं वि-
प्पजहमाणे मणुस्सत्ताए वा पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ता-
ए वा गच्छेज्जा । एवं असुमाराणं वि, णवरं चेव णं से
असुरकुमारे असुरकुमारत्तं विप्पजहमाणे माणुस्सत्ताए वा
तिरिक्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्जा । एवं सव्वदेवा, पुढ-

विकाइया दुगइया दुयागइया पन्नत्ता, तं जहा-पुढवि-
काइए पुढविकाइएसु उववज्जमाणे पुढविकाइएहिंतो वा णो
पुढविकाइएहिंतो उववज्जेजा । से चेव णं से पुढविकाइ-
यत्तं विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए वा णो पुढविकाइय-
त्ताए वा गच्छेज्जा, एवं ०जाव मणुस्सा । (सूत्र-७८)

दण्डकः कण्ठ्यो नवरं नैरयिका-नारका द्वयोः-मनुष्यगति-
तिर्यग्गतिलक्षणयोर्गत्योरधिकरणभूतयोर्गतिर्येषां ते तथा,
द्वाभ्यामेताभ्यामेवाऽवधिभूतभ्यामागतिः-आगमनं येषां ते
तथा, उदितनारकायुर्नारक एव व्यपदिश्यते, अत उच्यते-
' नेरइए नेरइएसु ' ति-नारकेषु मध्ये इत्यर्थः । इह चोद्दे-
शक्रमव्यत्ययात् प्रथमवाक्येनागतिरुक्ता, ' से चेव णं से '
ति-यो मानुपत्त्वादितो नारकं गतः स एवाऽसौ नारको
नाऽन्यः, अनेनैकान्ताऽनित्यत्वं निरस्तमिति । ' विप्पजहमा-
णे ' ति-विप्रजहन्-परित्यजन्, इह च भूतभावतया नार-
कव्यपदेशः, अनेन वाक्येन गतिरुक्ता, इत्थञ्च व्याख्यानं
तेजस्कायिकाद्यागतयस्तिर्यङ्मनुष्यापन्नया एकगतयस्ति-
र्यगपेक्षयेति वाक्यमुपजीव्येति, ' एवं असुरकुमारावि ' ति-
नारकवद्वक्तव्यता इत्यर्थः, ' नवरं ' ति-केवलमयं विशेषः-तिर्यङ्
न पञ्चन्द्रियेष्वेवात्पद्यन्ते । पृथिव्यादिष्वपि तदुत्पत्तेरित्यतः
सामान्यत आह-' से चेव णं से ' इत्यादि ०जाव निर-
क्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्ज ' ति-' एवं सव्वदेव ' ति-
असुरवद् द्वादशाऽपि दण्डकदेवपदानि वाच्यानि तेषामप्ये-
कान्द्रियेषुपत्तेरिति । ' ना पुढविकाएहिंनो ' ति-अनेन
पृथ्वीकायिकनिषेधद्वारेणाऽकायिकादयः सर्वे गृहीता द्वि-
स्थानकानुरोधादिति. तेभ्यो वा-नारकवर्जैभ्यः समुत्पद्यते ।
' नोपुढविकाइयत्ताए ' ति-देवनारकवर्जाऽकायादितया ग-
च्छेदिति, ' एवं ०जाव मणुस्से ' ति-यथा पृथ्वीकायिका
" दुगइया " इत्यादिभिरभिलापैरुक्ताः, एवमेभिरेवाकायि-
कादयो मनुष्याऽवसानाः पृथ्वीकायिकशब्दस्थानेऽकायादि-
कव्यपदेशं कुर्वद्भिरभिधातव्या इति । व्यन्तरादयस्तु पूर्वम-
तिदिष्टा एवेति । स्था० २ ठा० २ उ० । (' उववाय ' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे आगतिः कुत उत्पद्यत इत्यादि वक्ष्ये)

एकेन्द्रियादीनां गत्यागती—

एगिंदिया पंचगइया पंचाऽऽगइया पणत्ता, तं जहा-
एगिंदिए एगिंदिएसु उववज्जमाणे एगेंदिएहिंतो वा ०जाव
पंचेंदिएहिंतो वा उववज्जेजा । से चेव णं से एगेंदिए
एगेंदियत्तं विप्पजहमाणे एगेंदियत्ताए वा ०जाव पंचेंदि-
यत्ताए वा गच्छेज्जा । वेइंदिया पंचगइया पंचाऽऽगइया एवं
चेव । एवं ०जाव पंचेंदिया पंच गइया, पंचाऽऽगइया प-
णत्ता, तं जहा-पंचेंदिया ०जाव गच्छेज्जा । (सूत्र-४५८+)
स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

पृथ्वीकायिकादीनां गत्यागती—

पुढविकाइया छ गइया, छ आगइया पन्नत्ता, तं जहा-
पुढविकाइए पुढविकाइएसु पुढविकाइएहिंतो वा ०जाव तस-
काइएहिंतो वा गच्छेज्जा णो चेव णं से पुढविकाइए पुढ-

विकाइयत्तं विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए वा ०जाव तस-
काइयत्ताए वा गच्छेज्जा । (सूत्र-४८३ ×) । स्था० ६
ठा० ३ उ० ।

अएडजाऽऽदीनां गत्यागतिप्रतिपादनाय सूत्रम्—

अंडगा सत्तगइया सत्ताऽऽगइया पणत्ता, तं जहा-अं-
डगे अंडगेषु उववज्जमाणे अंडगेहिंतो वा पोयएहिंतो वा
०जाव उब्भिएहिंतो वा उववज्जेज्जा, से चेव णं से अंडए
अंडगत्तं विप्पजहमाणे अंडयत्ताए वा पोययत्ताए वा
०जाव उब्भियत्ताए वा गच्छेज्जा । पोयया सत्तगइया
सत्ताऽऽगइया एवं चेव सत्तएह वि गइरागई भाणियव्वा
०जाव उब्भियत्ति । (सूत्र-५४३) ।

‘अंडयै’त्यादि सूत्रसप्तकम्, नत्र मृतानां सप्तगतयः अएडजा-
दियोनिलक्षणा येषां ते सप्त गतयः सप्तभ्य एवाएडजादियो-
निभ्यः आगतिकृत्परिचयेषां ते सप्ताऽऽगतयः । ‘एवं चेव’
‘त्ति-यथाऽएडजानां सप्तविधे गत्यागती भणिते तथा पोतजा-
दिभिः सह सप्तानामप्यएडजादिजीवभेदानां गतिरागतिश्च
भणितव्या । ‘जाव उब्भिय’ ‘त्ति-सप्तमसूत्रं यावदिति, शेषं
सुगमम् । स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

अंडया अट्टगइया अट्टाऽऽगइया पणत्ता, तं जहा-अं-
डएसु उववज्जमाणे अंडएहिंतो वा ०जाव उववाइएहिंतो
वा उववज्जेज्जा । से चेव णं से अंडए अंडगत्तं विप्पजह-
माणे अंडगत्ताए वा पोयगत्ताए वा ०जाव उववाइयत्ताए
वा गच्छेज्जा । एवं पोयया वि । जराउया वि । सेसाणं ग-
इरागई नऽत्थि । (सूत्र-५६५+)

‘अट्टविधे’ त्यादि, सूत्रचतुष्टयं सुगमं, नवरमौपपाति-
का देवनारकाः, ‘सेसाणं’ ति-अएडजपोतजजरायुजवज्जि-
तानां रसजादीनां गतिरागतिश्च नास्तीत्यप्रकारेति शेषः,
यतो रसजाद्यां नोपपातिकेषु सर्वेषूपपद्यन्ते, पञ्चेन्द्रियाणा-
मेव तत्रोत्पत्तेः । नाप्यौपपातिका रसजादिषु सर्वेष्वप्युप-
द्यन्ते पञ्चेन्द्रियैकेन्द्रियेष्वेव तेषामुपपत्तेरिति अएडजपोत-
जजरायुजसूत्राणि त्रीण्येव भवन्तीति । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

पृथ्वीकायिकादीनां पुनरपि गत्यागनी—

पुढविकाइया नवगइया नवआगइया पणत्ता, तं जहा-
पुढविकाइए पुढविकाइएसु उववज्जमाणे पुढविकाइएहिंतो
वा ०जाव पंचिदिएहिंतो वा उववज्जेज्जा, से चेव णं से
पुढविकइए पुढविकाइयत्तं विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए
०जाव पंचिदियत्ताए वा गच्छेज्जा । २ ॥ एवं आउकाइ-
याऽवि ॥ ३ ॥ ०जाव पंचिदियत्ते ॥ १० ॥ (सूत्र-
६६६ ×) स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

गत्यागतिपरिज्ञानेन कर्मक्षयम्—

आगतिं गतिं परिणाय दोहि वि अंतोहि अदिस्समाणेहिं
से ण छिज्जति, ण भिज्जति, ण डज्जति, ण हएणति कंच-
णं सव्वलोए । (सूत्र-११६ ×)

आगमनमागतिः, सा च तिर्यग्मनुष्ययोश्चतुर्धा चतुर्विधन-
रकादिगमनसद्भावाद्, देवनारकयोर्द्विधा-तिर्यङ्मानुष्यग-
तिभ्यामेवागमनसद्भावादेवं देवगतिरपि मनुष्येषु तु पञ्चधा,
तत्र मोक्षगतिसद्भावाद् अतस्तामागतिं गतिं वा परिज्ञाय
संसारचक्रवालेऽरघदृष्टदीयन्त्रन्यायं वेस्य मनुष्यत्वे मोक्षग-
तिसद्भावमाकल्प्यान्ते हेतुवादन्तौ रागद्वेषौ ताभ्यां द्वा-
भ्यामन्ताभ्यामदृश्यमानाभ्यामनपदिश्यमानाभ्यां वा, क्त्वा-
प्रत्ययस्योत्तरक्रियामाह-‘से’ इत्यादि ‘से’-आगतित-
परिज्ञता रागद्वेषाभ्यामनपदिश्यमानो न छिद्यते अस्या-
दिना, न भिद्यते कुन्तादिना, न दह्यते पावकादिना, न ह-
न्यते नरकगत्यानुपूर्व्यादिना बहुशः । अथवा-रागद्वेषाभा-
वात्सिध्यत्येव, तदवस्थस्य चैतानि छेदनादीनि विशेषणानि,
‘कंचण’ मिति—विभक्तिविपरिणामात् केनचित् सर्व-
स्मिन्नपि लोके न छिद्यते, नापि भिद्यते रागद्वेषोपशमा-
दिति, तदेवमागतिगतिपरिज्ञानाद्वागद्वेषपरित्यागः, तद्भा-
वाच्च छेदनादिसंसारदुःखाऽभावः ।

अपरे च सांप्रतेक्षिणः कुनो वयमागताः ? , क यास्यामः ? ,
किं वा तत्र न संपत्स्यते ? , नैवं भावयन्त्यतः संसारभ्रमण-
पात्रतामनुभवन्तीति दर्शयितुमाह—

अवरेण पुंवि न सरंति एगे,

किमस्स तीयं किं वाऽऽगमिस्सं ।

भासंति एगे इह माणवाओ,

जमस्स तीयं व तमागमिस्सं ॥ १ ॥

नाऽईयमट्ठं न य आगमिस्सं,

अट्ठं नियच्छन्ति तहाऽऽगया उ ।

विहूयकप्पे एयाणुपस्सी,

निज्झोसइत्ता खवगे महेसी ॥ २ ॥

‘अवरेण’ इत्यादिरूपकम्, अपरेण-पश्चात्कालभाविना सह
पूर्वमतिक्रान्तं न स्मरन्ति अन्ये-मोहाक्षानावृतबुद्धयो, यथा
किमस्य जन्तोर्नरकादिभ्योद्भूतं बालकुमारादिवयोपचितं वा
दुःखाद्यतीतं किं वाऽऽगमिष्यति आगामिनि काले किमस्य
सुखामिलापिणो दुःखद्विपो भावीति । यदि पुनरतीताऽऽ-
गामिपर्यालोचनं स्यान्न तर्हि संसारे रतिः स्यादिति, उक्तं
च-“केण ममेत्थुप्पत्ती, कहं इओ तह पुणो वि गंतव्वं ।
जो एत्तिथं पि चित्तह, इत्थं सो को न निव्वरणो ” ॥ १ ॥
एकं-पुनर्महामिथ्याज्ञानिनो भाषन्ते-इहास्मिन्संसारे-मनु-
ष्यलोके वा मानवा-मनुष्या यथा यदस्य-जन्तोर्तीतं-स्त्री-
पुंनपुंसकसुभगदुर्भगश्वगोमायुब्राह्मणक्षत्रियविदश्रादिभेदा-
वेशात्पुनरप्यन्यजन्मानुभूतं तदेवागमिष्यम्-आगामीति ।
यदि वा-न विद्यते परः-प्रधानोऽस्मादित्यपरः संयमस्तेन
वासितचित्ताः सन्तः पूर्वं-पूर्वानुभूतं विषयसुखोपभोगादि
न स्मरन्ति-न तदनुस्मृतिं कुर्वते, एके-रागद्वेषविप्रमुक्ताः,
तथा नाऽऽगतदिश्याङ्गनाभोगमपि नो काङ्क्षन्ति, किंच-अस्य
जन्तोर्तीतं सुखदुःखादि किं वाऽऽगमिष्यम्-आगामीति ए-
तदपि न स्मरन्ति, यदि वा-कियान् कालोऽतिक्रान्तः कि-
यानेप्यति लोकोत्तरास्तु भाषन्ते-एके-रागद्वेषपरहिताः के-
वलिनश्चतुर्दशपूर्वविदो वा यदस्य-जन्तोर्नादिनिधनत्वा-

त्कालशरीरसुखाद्यतीतमागामिन्यपि तदेवेति, अपरे तु पठ-
न्ति—“अवरेण पुनं किह से अतीतं, किह आगमिस्सं न स
(म)रंति एगे । भासंति एगे इह माणवाओ, जह से अईयं
तह आगमिस्सं” ॥१॥ (अस्याः १ व्याख्या)—अपरेण-जन्मा-
दिना सार्द्धं पूर्वम्-अतिक्रान्तं जन्मादि न स्मरन्ति, कथं वा
केन प्रकारेणाऽतीतं-सुखदुःखादि कथं चैषमित्येतदपि न
स्मरन्ति, एके भाषन्ते-किमत्र ज्ञेयम् ? यथैकस्य रागद्वेष-
मोहसमुत्थैः कर्मभिर्वध्यमानस्य जन्तोस्तद्विपाकांश्चानुभ-
वतः संसारस्य यदतिक्रान्तमागाम्यपि तत्प्रकारमेवेति ।
यदि वा-प्रमादविषयकपायादिना कर्माण्युपचित्येष्टानिष्ट-
विषयाननुभवतः सर्वज्ञवाक्सुधास्वादासंविदो यथा सं-
सारोऽतिक्रान्तस्तथाऽऽगाम्यपि यास्यति ॥ १ ॥ ये तु पुनः
संसारार्णवतीरभाजस्ते पूर्वोत्तरवेदिन इत्येतदर्थयितुमाह-
‘ नाऽईयमि ’ त्यादि, तथैव-अपुनरावृत्त्यागतं गमनं येषां ते
तथागताः-सिद्धाः, यदि वा-यथैव ज्ञेयं तथैव गतं-ज्ञानं येषां
ते तथागताः-सर्वज्ञाः, ते तु नाऽतीतमर्थमनागत रूपतयैव
नियच्छन्ति-अवधारयन्ति नाप्यनागतमतिक्रान्तरूपतयैव,
विचित्रत्वात्परिणतेः । पुनरर्थग्रहणं पर्यायरूपार्थं, द्रव्यार्थ-
या त्वेकत्वेमेवेति । यदि वा-नाऽतीतमर्थ-विषयभोगादि-
कं, नाऽप्यनागतं-द्रव्याङ्गनासङ्गादिकं स्मरन्ति, अभिलप-
न्ति वा, कं ? तथागताः-रागद्वेषाभावात्पुनरावृत्तिरहिताः,
तुशब्दो विशेषमाह-यथा मोहोदयादेक-पूर्वमागामि चाभि-
लपन्ति, सर्वज्ञास्तु नैवमिति, तन्मार्गानुयाय्येवंभूत एवमिति
दर्शयितुमाह-‘ विद्वयकप्पे ’ इत्यादि, विविधम्-अनेकधा
धूतमपनीतमष्टप्रकारं कर्म येन स विधूतः कोऽसौ कल्पः-
आचारः । विधूतः कल्पो यस्य साधाः स विधूतकल्पः ।
स एतदनुदर्शी भवति; अतीतानागतसुखाभिलाषी न भव-
तीति यावत्, एतदनुदर्शी च किं गुणो भवतीत्याह-‘ नि
ज्झोसइत्ता ’ इत्यादि, पूर्वोपचितकर्मणां निर्मोषयिता-
क्षपकः; क्षपयिष्यति वा वृजन्तेमेतल्लुडन्ते वा ।

कर्मक्षपणाद्योद्यतस्य च धर्मध्यायिनः शुक्लध्यायिनो वा
महायोगीश्वरस्य निरस्तसंसारसुखदुःखविकल्पाऽऽभासस्य
यत्स्यात्तद्दर्शयति-

का अरई के आणंदे? इत्थं पि अगहे चरे । (सूत्र-११७X)

इष्टाऽप्राप्तिविनाशोत्था मानसो विकारो रतिः, अभिलपिता-
र्थावाप्तावान्दः योगिचित्तस्य तु धर्मशुक्लध्यानावशावप्रव-
धेयान्तरावकाशस्यारत्यानन्दयोरुपादानकारणाऽभावादानु-
त्थानमेव इत्यतोऽपदिश्यते-कयमरतिर्नाम को वाऽनन्द इति?,
नास्त्येवेतरजनक्षुण्णाऽयं विकल्प इति । एवं तस्मिन्तरित्ययमे
संयमे चाऽनन्द इत्येतदन्यत्रानुमतमनेनाभिप्रायेण न विधेय-
मित्येतदनिच्छतोऽप्यापन्नमिति चेत्, न, अभिप्रायापरिज्ञाना-
त्; यतोऽत्राऽरतिरतिविकल्पाध्यवसायो निपिपित्सितो, न
प्रसङ्गायते अप्यरत्यरती, तदाह-‘ एत्थं पी ’ त्यादि । अत्रा-
प्यरतावानन्दे वोपसज्जनप्राये न विद्यते ग्रहो गच्छर्थ-तात्पर्यं
यस्य सो ग्रहः स एवंभूतश्चरेदवतिष्ठेत्, इदमुक्तं भवति-शु-
क्लध्यानादरतो रत्यानन्दो कुतश्चिन्मिच्छादायातौ तदाग्रह-
ग्रहरहितस्तावप्यनुचरेदिति । आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
परस्परं द्वयोर्द्वयोः पदयोर्यत्र विशेषणविशेष्यतया प्रत्यावृ-

त्त्या-प्रातिकूल्येन गमनमागतिः । लक्षणविशेषे, विशेष० । य-
था “देवो जीव” इत्यत्र देवत्वमनूद्य जीवत्वं पृच्छ्यत इतीह
प्रत्यावृत्त्या देवपदार्ज्जवपदे आगतिः । विशेष० २१५६ गाथा ।
आ० म० । (अस्याः भेदादिकम् ‘गहरागइलक्खण’ शब्दं
तृतीयभागे वक्ष्यते)

आगइगइविण्णण-आमतिगतिविज्ञान-न० । शुभाशुभपूर्व-
जन्मानागतजन्मनां निर्णये, आगत्या-आगमनेनास्खलितेतरा-
दियुक्तेन गतिविज्ञानम्, आगामिभवविज्ञानम्, आगतिविज्ञा-
नम् । स्खलितास्खलितागमनेनागामिभवविज्ञाने च । पञ्चा० ।
“आगइगइविण्णण” ॥२५॥ आगतिगतिविज्ञानं-शुभाशुभपूर्व-
जन्मानागतजन्मनां निर्णयेन कार्यम्, अथवा-गत्या-गमन-
नास्खलितेतरादियुक्तेन गतिविज्ञानम्, आगामिभवज्ञानमा-
गतिविज्ञानम्, इह व्याख्याने समाहितमपि गतिविज्ञान-
मित्येतत्पदं प्राकृतत्वेनोत्तरत्र संवन्धनीयम् । पञ्चा० २ वि० ।
आगंतगार-आगन्तागार-पुं० न० । आगन्तुकानां कार्पटिका-
दीनामावासार्यं गृहे, सूत्र० । “आगंतगारे आरामगारे, स-
मणे उ भीते ण उवेति वासं ।” (२५+) । आगंतुकानां कार्प-
टिकादीनामगारमागन्तागारम् । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

आगंता-आगन्तु-त्रि० । आ समंताद् यन्ता । आगन्ता । सूत्र०
१ श्रु० २ अ० ३ उ० । आगमनशीले, स्या० ३ उ० २ उ० । “आगंतारो
महब्भयं” (३१X) । महाभयं पौनःपुन्येन संसारपर्यटनतया
नारकादिस्वभावं दुःखमागन्तारः-आगमनशीला भवन्ति ।
सूत्र० २ श्रु० ११ अ० ।

आगंतार-आगन्ताऽऽगार-पुं० न० । ग्रामवाह्याऽऽवासे, नि०
चू० । “आगंतारो जत्थ” आगत्य विहरंतीति आगंतारो जत्थ
आगारा आगंतुं विहरंति तं आगंतारं गामपरिसङ्कांति
वुत्तं भवन्ति । आगंतुगाण वा कयं अगारं आगंतारं वाहि-
यावासां ति । नि० चू० ३ उ० । आगमा-इक्खा तर्हि कतं अ-
गारं आगंतुं जत्थ चिद्धंति आगारा तं आगंतारं परिस-
मंतागारं गिहभावगतेत्यर्थः । पञ्चा० १ पवज्जा सो य चर-
गपरिव्वायगसक्कआजीवगमादिऽण्णेगविधो । नि० चू० ३ उ० ।
(‘अण्णउत्थिय’ शब्दे प्रथमभागे पृष्ठे ४६४ विस्तरा गतः)
आगन्तार-पुं० न० । यत्र ग्रामाद्वहिरागत्याऽऽगत्य पथि-
कादयस्तिष्ठन्ति तान्यागन्तागाराणि । आचा० २ श्रु० १ चू० २
अ० २ उ० । पत्तनाद्वहिरुद्देहं, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० २ उ० ।
प्रसङ्गायाता आगत्य वा यत्र तिष्ठन्ति तदागन्तारं तत्पुनर्ग्रा-
मान्तनेगराद्वहिः स्थानम् । आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।
औ० । (तत्र अन्ययूथिकगृहस्थेभ्योऽशनादिदाननिषेधः ‘अ-
ण्णउत्थिय’ शब्दे प्रथमभागे गतः)

आगंतारद्विय-आगन्तुकागारस्थित-त्रि० । आगन्तुकागारो-
षिते प्राधूर्णिकादौ, वृ० ।

आगंतारद्वियाणं, कजे आदेसमाइणा केइ ।

वसिउं विस्समिउं वा, छड्डिउं गया अणाभोगा ॥१०७१॥

इह यत्रागारिण आगत्याऽऽगत्य तिष्ठन्ति तदागन्तुकागारं
तत्र कार्यं कारणविशेषतः स्थितानां प्रकृतस्तत्र अवतरति,
कथमित्याह-आदेशप्राधूर्णिकस्तथा कचित्पथिका आगन्तु-
कागारे रजन्यां वा संसृपगता यावद् भोजनाय विश्रामं

कृतवन्तः तत उपित्वा विधम्य वा किञ्चित् द्रव्यजातमना-
भोगात्परित्यज्य गताः । वृ० ३ उ० । (तत्र कर्तव्यता
'वसहि' शब्दे पष्ठे भागे वदयते ।)

आगंतु (ग) य-आगन्तुक-त्रि० । अन्यत आगते, वृ० ४
उ० । कार्पटिकादौ, सूत्र० ।

उपसर्गमधिकृत्य—

आगंतुगो य पीला-करो य जो सो उवस्सग्गो ॥ ४५ ॥

अपरस्माद्-दिव्यादेरागच्छतीत्यागन्तुको योऽसावुपसर्गो
भवति स च देहस्य संयमस्य वा पीडाकारी । सूत्र० १ ध्रु०
३ अ० १ उ० । व्रणभेदमधिकृत्य— “आगंतुको य नावो”
आगन्तुकः-कण्टकादिप्रभवः । आच० ५ अ० ।

आगच्छमाण-आगच्छत्-त्रि० । प्रतिविचर्तिनि, भ० १२
श० ६ उ० ।

आगम-आगम-पुं० । आ-यम्-घञ् । आगतौ, प्रासौ च ।
वाच० । “ जेण आगमो होइ ” ॥ ३२ × ॥ आगमो भवति-
प्राप्तिर्भवति । दश० १ अ० । उत्पत्तौ, सामाद्युपाये च । आ-
गम्यते स्वत्वमनेन । स्वत्वप्रापके क्रयप्रतिग्रहादौ, वाच० ।
ज्ञाने, “ आगमेत्ता अणवेज्जा ” (सूत्र-१५६ ×) । ज्ञात्वा-
ऽऽज्ञापयेत् । आच० १ ध्रु० ५ अ० ४ उ० । “ लाघवं आ-
गममाणा ” (सूत्र-१८५ ×) । लाघवम् आगमयन्-अवबुध्य-
मानः । आच० १ ध्रु० ६ अ० ३ उ० ।

नायं आगमियं ति, एगडुं जस्स सो परायत्तो ।

सो पारोक्खो बुच्चइ, तस्स पएसा इमे हुन्ति ॥ २०८ ॥

ज्ञानमागमितमित्येकार्थमेवं च ज्ञानमागम इत्येकार्थमाप-
तितम्, तत्र यस्य स आगमोऽपराधीनः स प्रत्यक्ष उच्यते
सचाऽवध्यादिरूपः । यस्य तु परायत्तः स परोक्ष उच्यते
स च चतुर्दशपूर्वादि समुत्थस्तस्य परोक्षस्यागमस्य प्रदेशः;
प्रतिभाग भेदा इत्यर्थः । व्य० १ उ० । (ते च ' आगमवच-
हार ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शयिष्यते) आसवचनादावि-
र्भूतमर्थसंवेदनमागमः । उपचारादासवचनं चेति । स्या०
३८ श्लोकटी० ।

आसवचनादाविर्भूतमर्थसंवेदनमागमः इति ॥ १ ॥

आसः प्रतिपादयिष्यमाणस्वरूपः तद्वचनाज्जातमर्थज्ञान-
मायमः । आगम्यन्ते-मर्यादयावबुध्यन्तेऽर्थाः अनेनेत्यागमः ।
रत्ना० ४ परि० । शब्दार्थपरिज्ञान, नयो० ८६ श्लोक । आ-
अभिविधिना सकलश्रुतविषयव्याप्तिरूपेण, मर्यादया वा
यथावस्थितप्रकरणारूपया गम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते अर्था येन
स आगमः । पुञ्जाम्नि घः ॥ ५ । ३ । १३० ॥ इति करणे घ-
प्रत्ययः । आ० म० १ अ० २१ गाथा । आणज्जंति अत्था
जेण सो आगमो त्ति । आ० चू० १ अ० २१ गाथा । केवल-
मनः-पर्यायावधिज्ञाने, स्या० ५ डा० २ उ० ४२१ सूत्र ।
पञ्चा० । आ० म० । नं० । व्य० । घ० । जी० । आ-सम-
न्ताद् गम्यने वस्तुतत्त्वमनेनेत्यागमः । श्रुतज्ञाने, आ० म० १
अ० १ गाथा । आ० चू० । सर्वज्ञप्रणीतोपदेशे, आच० १
ध्रु० ६ अ० ४ उ० १६३ सूत्र । व्य० । प्रतिविशिष्टवर्णानु-
पूर्वाभिव्यस्त्यर्थपदवाक्यसंघातात्मके आसप्रणीते (आच०

१ ध्रु० १ अ० ३ उ० २६ सूत्र ।) गणधरादिविरचिते
(दर्श० ३ तत्त्व ६ गाथा) द्वादशाङ्गादिरूपे (सूत्र० १
ध्रु० १ अ० १ उ०) सिद्धान्ते, आ० म० १ अ० । घ० २० ।
पञ्चा० । सूत्र० । दर्श० । प्रश्न० । इहापारसंसारान्तर्गतेनाऽ-
सुमताऽवाप्याऽतिदुर्लभं मनुजत्वं सुकुलोत्पत्तिसमग्रेन्द्रिय-
सामग्र्याद्युपेतेनाऽहर्दृशनमशेषकर्मोच्छिद्यते यतितव्यम् ।
कर्मोच्छेदश्च सम्यग्विवेकसम्यपेक्षाऽसावध्यासोपदेशमन्तरेण
न भवति, आसश्चात्यन्तिकादोपलब्धात्, सचाहर्नेव, अतस्त-
त्प्रणीतागमपरिज्ञाने यत्नो विधेयः । आगमश्च द्वादशाङ्गादि-
रूपः, सांख्यार्यरक्षितमिश्रैर्द्विगुणीनपुरुषानुग्रहबुद्ध्या चरण-
करणद्रव्यधर्मकथागणितानुयोगभेदाच्चतुर्धा अवस्थापितः ।
सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

आसवचनादाविर्भूतमर्थसंवेदनमागमः इति ॥ १॥

रत्ना० ४ परि० । (अस्य सूत्रस्य व्याख्याऽस्मिन्नेव शब्दे
प्रागुक्ता) उपचारादासवचने, रत्ना० ।

ननु यद्यर्थसंवेदनमागमः तर्हि कथमासवचनात्मकोऽसौ
सिद्धान्तविदां सिद्ध इत्याशङ्क्याहुः—

उपचारादासवचनं चेति ॥ २ ॥

प्रतिपाद्यज्ञानस्य आसवचनं कारणमिति कारणे कार्योप-
चारात्तदप्यागम इत्युच्यते । रत्ना० ४ परि० । स्या० । अनु० ।
दर्श० । दश० । आ० चू० । वचने, यो० वि० । सूत्रे, आग-
मश्च चन्दनकसूत्रादिकम् । आच० ४ अ० । श्रुतिस्मृत्या-
दिके, उक्त० २५ अ० । आ-मर्यादाभिविधिभ्यां परिच्छि-
द्यन्ते अर्था अनेनेत्यागमः । चतुर्दशकदशकनवमपूर्वे च ।
पञ्चा० १६ विव० । शेष-श्रुतमाचारप्रकल्पादिकं श्रुतं नवा-
दिपूर्वाणां श्रुतत्वेऽप्यतीन्द्रियार्थज्ञानहेतुत्वेन सातिशयत्वा-
दागमव्यपदेशः केवलवद् । स्या० ५ डा० २ उ० ।

आगमव्यवहारिणमधिकृत्योक्तम्—

केवलमणो हि चोदस, दस नव पुव्वी उ नायव्वो
॥ १३५ ॥ व्य० १ उ० ।

(चतुर्दशक दशक नवमपूर्वस्यागमत्वं, तदितरस्य श्रुतत्वं)
श्रुतव्यवहाराश्चाचाराङ्गादीनामपपूर्वान्तानामेव यदुक्तम्—“आ-
यारप्पकप्पाई, सेसं सव्वं सुयं विणिहिट्ठं” अत्राह कश्चित्-
किमपपूर्वान्तमेव श्रुतं, नवमपूर्वादीनां न श्रुतत्वम्, उच्यते-
आगम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते अतीन्द्रियाः पदार्था येन स आ-
गम इति व्युत्पत्तेः, नवमपूर्वादीनां श्रुतत्वाविशेषे केवलज्ञा-
नादिवदतीन्द्रियार्थेषु विशिष्टज्ञानहेतुत्वेन सातिशयत्वादाग-
मत्वेनैव व्यपदेशः शेषश्रुतस्य तु नाऽतीन्द्रियार्थेषु तथावि-
धोऽवबोधस्ततोऽस्मिन्श्रुतव्यवहारः । जीत० । व्य० । आ-
गम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते अर्था अनेनेत्यागमः । प्रमाणभेदे, स्या० ।
स च आसवचनसम्पाद्यो विप्रकृष्टार्थप्रत्ययः । उक्तञ्च—

“ दृष्टेष्टाव्याहताद्वाक्यात्, परमार्थाभिधायिना ।

तत्त्वग्राहितयोत्पत्तं, मानं शाब्दं प्रकीर्तितम् ॥ १ ॥

आप्तोपज्ञमनुलङ्घ्य-महद्रेष्टविरोधकम् ।

तत्त्वोपदेशकृतसार्थं, शास्त्रं कापथघट्टनम् ” ॥ २ ॥ इति ।

स्या० ४ डा० ३ उ० ।

विषयसूचनार्थमधिकाराङ्काः—

- (१) आगमभेदाः ।
- (२) आगमस्य स्वतः प्रामाण्यम् ।
- (३) आगमस्य पौरुषेयत्वम् ।
- (४) आगमश्चाऽऽप्तप्रणीत एव प्रमाणम् ।
- (५) सम्भवद्रूपस्यैवाऽऽगमस्य प्रामाण्यं, न वेदस्यैव ।
- (६) मूलाऽऽगमप्रामाण्यम्, नेतराऽऽगमप्रामाण्यम् ।
- (७) प्रमाणान्तराविषय एवाऽऽगमविषयः ।
- (८) आगमप्रमाणस्यानुमानप्रमाणेऽन्तर्भावः ।
- (९) आगमप्रामाण्यं संवादिनत्वम् ।
- (१०) शब्दस्य बाह्यार्थप्रामाण्यम् ।
- (११) अपाहः शब्दार्थ इति बौद्धाः ।
- (१२) अर्थः किंस्वरूपः ।
- (१३) वाच्यवाचकभावः ।
- (१४) वाचकरूपस्य शब्दस्य विचारः ।
- (१५) स्फोटः शब्दः (इति 'स्फोट' शब्दे ५ भागे वक्ष्यते) ।
- (१६) जैनानां वाचकः शब्दः ।
- (१७) शब्दनिस्त्यत्वविचारः ।
- (१८) शब्दार्थयोः सम्बन्धः ।
- (१९) शब्दार्थयोर्वाच्यवाचकभावः सम्बन्धः ।
- (२०) आगमद्वैविध्यम् हेतुवादाऽहेतुवादभेदात् ।
- (२१) आगमस्य सर्वव्यवहारनियामकत्वम् ।
- (२२) आगमस्यैव प्रामाण्यम् धर्ममार्गे, मोक्षमार्गे च ।
- (२३) जिनाऽऽगमस्यैव सत्यत्वम् ।
- (२४) जिनाऽऽगमपूजासत्कारः ।
- (२५) आगमशब्दस्य अर्थान्तराणि ।

(१) आगमभेदाः—

से किं तं आगमे १. आगमे दुविहे पणत्ते, तं जहा-लो-
इए अ, लोउत्तरिए अ । से किं तं लोइए १, लोइए जएणं
इमं अएणाणिएहिं मिच्छादिट्ठीएहिं सच्छंदबुद्धिमइविग-
प्पियं । तं जहा-भारहं, रामायणं ०जाव चत्तारि वेआ
संगोवंगा । से तं लोइए आगमे । से किं तं लोउत्तरिए १,
लोउत्तरिए-जएणं इमं अरिहंतेहिं भगवंतेहिं उपपण्णा-
णदंसणधरेहिं तीयपच्चुप्पण्णमणागयजाणएहिं तिलुक-
वहिअमहिअपूइएहिं सव्वएणहिं सव्वदरसीहिं पणीअं
दुबालसंगं गणिपिडगं, तं जहा-आयारो ०जाव दिट्ठि-
वाओ । (सूत्र-१४७ X)

‘से किं तं आगमे’ इत्यादि, गुरुपरंपर्याणागच्छतीत्या-
गमः, आ-समन्ताद्भ्रम्यन्ते-ज्ञायन्ते जीवादयः पदार्था अने-
नेति वा आगमः, अयं च द्विधा प्रज्ञातः । अनु० । भ० ज्ञा० ।

अहवा आगमे तिविहे पणत्ते, तं जहा-सुत्ताऽऽगमे, अ-
त्थाऽऽगमे, तदुभयाऽऽगमे । (सूत्र-१४७ +)

‘अहवा आगमे तिविहे’ इत्यादि, तत्र सूत्रमेव सूत्रागमः,
तदभिधेयश्च अर्थः एवाऽर्थागमः, सूत्रार्थोभयरूपस्तु तदु-
भयागमः ।

अहवा-आगमे तिविहे पणत्ते, तं जहा-अत्थाऽऽगमे १,
अणंतराऽऽगमे २, परंपराऽऽगमे ३ । तित्थगराणं अत्थ-
स्स अत्तागमे, गणहराणं सुत्तस्स अत्तागमे, अत्थस्स अणं-
तरागमे । गणहरसीसाणं सुत्तस्स अणंतरागमे, अत्थस्स
परंपरागमे । तेणं परं सुत्तस्स त्रि अत्थस्स वि णो अ-
त्तागमे, णो अंतरागमे, परंपरागमे । (सूत्र-१४७ +)

अथवा-अनेन प्रकारेणागमस्त्रिविधः प्रज्ञातः, तद्यथा-‘आ-
त्मागम’ इत्यादि, तत्र शुरुपदेशमन्तरेणात्मन एव आगम
आत्मागमो-यथा, तीर्थकराणामर्थस्यात्मागमः, स्वयमेव
केवलपलब्धः, गणधराणां तु सूत्रस्यात्मागमः स्वयमेव
अयितत्वात्, अर्थस्यानन्तरागमोऽनन्तरमेव तीर्थकरादाग-
तत्वात्, उक्तं च-‘अत्थं भासइ अ (रि) रद्दा, सुत्तं गंयंति
गणहरा निउणमि’ इत्यादि । गणधरशिष्याणां जम्बूस्वामि-
प्रभृतीनां सूत्रस्याऽनन्तरागमः-अव्यवधानेन गणधरादेव
श्रुतः, अर्थस्य परंपरागमः-गणधरेणैव व्यवधानात् । तत
ऊर्ध्वं प्रभवादीनां सूत्रस्यार्थस्य च नात्मागमो नानन्तरागम-
स्तत्त्वज्ञायागात्; अपि तु परंपरागम एव । अनेन आगमस्य
तीर्थकरादिप्रभवत्वमणनैकान्ताऽपौरुषेयत्वं निवारयति ।
पौरुषतात्वादिभिरपारमन्तरेण नभसीत्र विशिष्टशब्दानुप-
लब्धेस्तात्वादिभिरभिव्यज्यत एव शब्दो न तु क्रियते इति
चेत्, ननु यद्येवं तर्हि सर्ववचसामपौरुषेयत्वप्रसङ्गस्तेषां
भाषापुद्गलनिष्पन्नत्वाद् भाषापुद्गलानां च लोके सर्वदेवा-
वस्थानतो पूर्वक्रियमाणता अयोगेन तात्वादिरभिव्यक्ति-
मात्रस्यैव निर्वर्तनात् । न च वक्तव्यं वचनस्य पौद्गलिकत्वम-
सिद्धं महाध्वनिपटलपूरितश्रवणवाधिर्यकुड्यस्वलनाद्यन्य-
थानुपपत्तेः, तस्मान्नैकान्तेनाऽपौरुषेयमागमवचस्तात्वादि-
व्यापारोभिव्यक्तत्वादेववर्त्तादिवान्वयवदित्याद्यन्यत्र बहुव-
क्तव्यं, तच्च नोच्यते स्थानान्तरनिर्णीतत्वादिति । ‘सेत्तं लोउ-
त्तरिए’ इत्यादि निगमनत्रयम् । अनु० । भ० अङ्ग० नि० चू०
सूत्र० । “आगमो दुविहो-लोइतो, लोउत्तरिआं य । लोइतो
चोइसविज्जाट्ठाणाणि” “अङ्गानि चतुरो वेदा, मीमांसा
न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रं पुराणं च, विद्याश्चेताश्चतुर्दश ॥१॥”
(अस्य श्लोकस्य व्याख्या)-तत्राऽङ्गानि पद ६, तद्यथा-शिक्षा १,
कल्पो २, व्याकरणं ३, छन्दो ४, निरुक्तं ५, ज्योतिषं ६, चेति ।
“लोउत्तरो दुबालस १२, अंगा, चोइस १४, पुव्वाणि य” । आ०
चू० १ अ० आ० भ० (‘सुय’ शब्दे सप्तमे भागे प्रकारान्त-
रेण निक्षेपः)

(२) आगमस्य च स्वतः प्रामाण्यम्—

सिद्धं सिद्धद्वयं ठाणमणोवमसुहमुवगयाणं ।

कुसमयविसासणं सा-सणं जिणाणं भवजिणाणं ॥१॥

अस्याश्च समुदायार्थ एतत्पातनिकयैव प्रकाशितः, अवय-
वार्थस्तु प्रकाशयते-शास्यन्ते जीवादयः पदार्था यथावस्थित-
त्वेनानेनेति शासनं-द्वादशाङ्गम्, तच्च सिद्धं-प्रतिष्ठितं-नि-
श्चितप्रामाण्यमिति यावत्, स्वमहिम्नैव नाऽतः प्रकरणा-
त्प्रतिष्ठाप्यम् । सम्म० १ काण्ड ।

शब्दसमुत्थस्य त्वभिधेयविषयज्ञानस्य यदि प्रामाण्यम-
भ्युपगम्यते तदा-अपौरुषेयत्वस्यासंभवाद् गुणवत्पुरुषप्र-

शीतस्तदुत्पादकः शब्दोऽभ्युपगन्तव्यः, अथ तत्प्रणीतत्वं नाभ्युपगम्यते तदा तत्समुत्पन्नज्ञानस्य प्रामाण्यमपि न स्यादित्यभिप्रायवानाचार्यः ग्राह-जिनानां रागद्वेषमोहलक्षणान् शत्रून् जितवन्त इति जिनास्तेषां शासनं तदभ्युपगन्तव्यमिति प्रसङ्गसाधनम् । नचाऽत्रेदं प्रैर्ये—यदि जिनशासनं जिनप्रतीतत्वेन सिद्धं निश्चिनं प्रामाण्यमभ्युपगमनीयम् ; अन्यथा प्रामाण्यस्याप्यनभ्युपगमनीयत्वादिन प्रसङ्गसाधनमत्र प्रतिपाद्यत्वेनाभिप्रेतं तत्किमिति बौद्धयुक्ताहतेन त्वया स्वतः प्रामाण्यनिरासोऽभिहितः । यतः सर्वसमयसमूहात्मकत्वमेवाऽऽचार्येण प्रतिपादयितुमभिप्रेतम् । यद्व्यत्यस्यैव प्रकरणस्य परिसमाप्तौ, यथा—“ भद्रे मिच्छन्सण-समूहमइयस्स अमयसारस्स । जिणवयणस्स भगवओ, संविग्गमुदाहिगम्मस्स ” ॥ ७० ॥ (अस्यैव ग्रन्थस्य तृतीय-काण्डगत्यम्) इत्यादि । अयमेवार्थो बौद्धयुक्त्युपन्यासेन समर्थितः, अन्यत्राप्यन्यमतोऽपेक्षेणान्यमतनिरासेऽयमेवाभिप्रायो द्रष्टव्यः, सर्वनयानां परस्परसापेक्षायां सम्यग्मतत्वेन, विपरीतानां विपर्ययत्वेनाचार्यस्येष्टत्वात्, अत एवाक्लमनेनैव (चतुर्थं) द्वाविंशिकायाम्—“ उद्धाविच सर्वसिन्धवः, समुदीरणास्त्वयि नाथ ! दृष्ट्यः । न च तासु भवान् प्रदृश्यते, प्रविभक्तासु सरित्स्विचोदधिः ॥ १ ॥ ” सम्म० १ काण्ड १ गाथाटी० ।

(३) आगमस्य पौरुषेयत्वम्—

स हि पौरुषेयो वा स्यादपौरुषेयो वा ? पौरुषेयश्चेत्सर्वज्ञ-कृतः, तदितरकृतो वा ? आद्यपक्षे—युग्मनमतव्याहतिः । तथा च भवत्सिद्धान्तः—“ अतीन्द्रियाणामर्थानां, साक्षाद् द्रष्टा न विद्यते । नित्यभ्यो वेदवाक्येभ्यो, यथार्थत्वं विनिश्चयः ॥ १ ॥ ” द्वितीयपक्षे तु—तत्र दोषवत्कृतृकत्वेनाऽनाश्वासप्रसङ्गः । अपौरुषेयश्चेन्न सम्भवत्येव स्वरूपनिराकरणात् ; तुरङ्गवृत्तवत् । तथाहि—“ उक्लिर्वचनमुच्यते ” इति चेति पुरुषक्रियानुगते रूपमस्य । एतत्क्रियाभावे कथं भवितुमर्हति । नचैतत्कवलं क्वचिदध्वनदुपलभ्यते उपलब्धावप्यदृश्यवक्त्राशङ्कासम्भवात् तस्माच्चद्वचनं तत्पौरुषेयमेव, वर्णात्मकत्वात् कुमारसम्भवादिवचनवत् । वचनात्मकश्च वेदः, तथाचाहुः—“ ताल्वादि-जन्मा न तु वर्णवर्गो, वर्णात्मको वेद इति स्फुटञ्च । पुंसश्च ताल्वादि ततः कथं स्या-दपौरुषेयाऽयमिति प्रनीतिः ” ॥ १ ॥ इति । श्रुतेरपौरुषेयत्वमुरीकृत्यापि तावद्भवद्विरपि तदर्थव्याख्यानं पौरुषेयमेवाङ्गीक्रियते । अन्यथा—“ अग्निदोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः ” इत्यस्य स्वमांसं भक्षयेदिति किं नार्थो नियामकाभावात्, ततोऽवरं सूत्रमपि पौरुषेयभ्युपगतम् । अस्तु वा अपौरुषेयस्तथापि तस्य न प्रामाण्यम् आसत्पुरुषाधीना हि वाचां प्रमाणतेति । स्या० ११ श्लोकः ।

जयइ सुयाणं पभवो, (२-गाथा)

श्रुतानां-स्वदर्शन-परदर्शनानुगतसकलशास्त्राणां प्रभवन्ति सर्वाणि शास्त्राणि अस्मादिति प्रभवः—प्रथममुत्पत्तिकारणं, तदुपदिष्टमर्थमुपजीव्य सर्वेषां शास्त्राणां प्रवर्तनात्, परदर्शनशास्त्रेणैव हि यः कश्चित्समीचीनोऽर्थः संसारासारता-स्वर्गापर्गादिहेतुः प्राण्यहिंसादिरूपः सं भगवत्प्रणीतशास्त्रेभ्य एव समुद्भूतो वेदितव्यो, न स्वत्वतीन्द्रियार्थपरिज्ञान-

मन्तरेणातीन्द्रियः प्रमाणावाधितोऽर्थः पुरुषमात्रेणोपदेष्टुं शक्यते, अविषयत्वात् । नच—अतीन्द्रियार्थपरिज्ञानं परतीर्थिकानामस्तीत्येतदग्रे वक्ष्यामः । ततस्ते भगवत्प्रणीतशास्त्रेभ्यो मौलं समीचीनमर्थलेशमुपादाय पश्चादभिनिवेशवशतः स्वस्वमत्यनुसारेण तास्माः स्वप्रक्रियाः प्रपञ्चितवन्तः । उक्तं च स्तुतिकारण—“ सुनिश्चितं नः परतन्त्रयुक्तिषु, स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तिसम्पदः । तवैव ताः पूर्वमहार्णवो-त्थिताः, जगत्प्रमाणं जिनवाक्यविप्लु(घु)पः ॥ १ ॥ ” शाकटायनोऽपि थापनीययतिग्रामाग्रणीः खोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तावादौ भगवतः स्तुतिमेवमाह—“ श्रीवीरममृतं ज्योति-नैत्यादि सर्ववेदसाम् ” अत्र च न्यासकृतो व्याख्या—“ सर्ववेदसां—सर्वज्ञानानां—स्वपरदर्शनसंबन्धिसकलशास्त्रानुगतपरिज्ञाना-नाम् ‘आदि’ प्रभवं प्रथममुत्पत्तिकारणमिति । अत एव चेह श्रुतानामित्यत्र बहुवचनम्, अन्यथैकवचनमेव प्रयुज्यते प्रायः श्रुतशब्दस्य केवलद्वादशाङ्गमात्रवाचिनः सर्वत्रापि सिद्धान्ते एकवचनान्ततया प्रयोगदर्शनात्, सर्वश्रुतकारणत्वेन च भगवतः स्तुतिप्रतिपादने इदमप्योर्वादनं द्रष्टव्यम्—सर्वाण्यपि श्रुतानि पौरुषेयाण्येव, न किमप्यपौरुषेयमस्ति, असंभवात् । तथाहि—शास्त्रं वचनात्मकम् । वचनं च ताल्वादिपुटपरिस्पन्दारूपपुरुषव्यापारान्वयव्यतिरेकानुविधायि, ततस्तदभावे कथं भवति ? न खलु पुरुषव्यापारमन्तरेण वचनमाकाशे ध्वनदुपलभ्यते । अपि च—तदपौरुषेयं वचनमकारणत्वाच्चित्तियमभ्युपगम्यन्, ‘स-दकारणवच्चित्तिय’ मिति वचनप्रामाण्यात् । ततश्च—अत्र विकल्पयुगलमवतेतीर्यते, तदपौरुषेयं वचनं किमुपलभ्य-स्वभावम् ; उताऽनुपलभ्यस्वभावं वा ? तत्र यद्यनुपलभ्य-स्वभावं तर्हि तस्य नित्यत्वेनाभ्युपगमात्कदाचिदपि स्व-भावाऽप्रच्युतेः सर्वदैवोपलम्भाभावात्प्रसङ्गः, अथोपलम्भ-भावं तर्हि सर्वदानुपरमेणोपलभ्येत, अन्यथा—तत्स्वभाव-ताहानिप्रसङ्गात्, अथोपलभ्यस्वभावमपि सहकारिप्रत्यय-मपेक्षोपलम्भमुपजनयति तेन न सर्वदोपलम्भप्रसङ्गः । तद-युक्तम्, एकान्तनित्यस्य सहकार्यपेक्षया अयोगात्, ततो विशेषप्रतिलम्भलक्षणा हि तस्य तत्रापेक्षा, यदाह—धर्मकी-र्तिः—“ अपेक्षाया विशेषप्रतिलम्भलक्षणत्वात् ” इति । न च नित्यस्य विशेषप्रतिलम्भोऽस्ति, अनित्यत्वापत्तेः । तथाहि—स विशेषप्रतिलम्भः तस्यात्मभूतः, ततो विशेषे जायमाने स एव पदार्थस्तेन रूपेण जातो भवति, प्राक्तनं च विशिष्टावस्था-लक्षणं रूपं विनष्टमित्यनित्यत्वापत्तिः । अथोच्येत—स वि-शेषप्रतिलम्भो न तस्यात्मभूतः किं तु व्यतिरिक्तः कथ-मनित्यत्वापत्तिः ? यद्येवं तर्हि कथं स तस्य सहकारी न हि तेन सहकारिणा तस्य वचनस्य किमप्युपक्रियते, मि-त्रविशेषकरणात्, अथ भिक्षोऽपि विशेषतस्तस्य संबन्धी तेन तत्संबन्धिविशेषकरणात् तस्याप्युपकारी द्रष्टव्य इति सहकारी व्यपदिश्यते, ननु विशेषेणापि सह तस्य वचनस्य कः संबन्धो न तावत् ‘तादात्म्यं’ भिन्नत्वेनाभ्युपगमात्, ना-पि तदुत्पत्तिः, विकल्पद्वयानतिक्रमात्, तथाहि—किं वचनेन विशेषो जन्यते ? उत विशेषेण वचनं ? तत्र न तावदाद्यः पक्षः, विशेषस्य सहकारिणोऽभावात्, नापि द्वितीयः व-

चनस्य नित्यतया कर्तुमशक्यत्वात्, अथ मा भूद् वचन-
विशेषयोजन्यजनकभावः, 'आधाराऽऽधेयभावो' भविष्यति,
तदप्यसमीचीनम्, आधाराऽऽधेयभावस्यापि परस्परपका-
र्योपकारकभावापेक्षत्वात्, तथाहि-वदरं पतनधर्मकं स-
त्कुण्डेन स्वानन्तरदेशस्थायितया परिणामि जन्यते, तत-
स्तयोराधाराधेयभाव उपपद्यते; वचनेन तु विशेषो जन्यते,
तस्यान्यतो भावात्, ततः कथमनयोराधाराधेयभावः ? ।
अथ तेन विशेषेण वचनस्योपकारः कश्चित् क्रियते ततः स
तस्य संबन्धी, न तु स उपकारस्ततो भिन्नः, अभिन्नो वे-
त्यादि तदेवावर्तते इत्यनवस्था। अपि च-कुतः प्रमाणाद्वचन-
स्यापौरुषयत्वाभ्युपगमः, कर्तुरस्मरणादिति चेत्, न, तस्या-
प्यसिद्धत्वात्, तथाहि-स्मरन्ति-जिनप्रणीतागमतत्त्ववेदिनो
वेदस्य कर्तृन् पिप्पलादप्रभृतीन् सकर्तृस्मरणवादस्तेषां मि-
थ्यारूप इति चेत्, क इदानीमेवं सति पौरुषयः सर्व्वस्था-
प्यपौरुषयस्त्वप्रसङ्गे । तथाहि-कालिदासादयोऽपि कुमार-
संभवादिष्वात्मानमन्यं वा प्रणेतारमुपदिशन्त एवं प्रतिक्षेपुं
शक्यन्ते मिथ्यात्वमात्मानमन्यं वा कुमारसंभवादिषु प्रणे-
तारमुपदिशन्तीति । ततः कुमारसंभवादयोऽपि ग्रन्थाः स-
र्व्वेऽप्यपौरुषेया भवेयुः, तथा च-कः प्रतिविशेषो वेदे ?
येन स एव प्रमाणन्याभ्युपगम्यते; न शेषाऽगमाः । अपि च-
यौष्माकीणैरपि पूर्व्वमहर्षिभिः सकर्तृकत्वं वेदस्याभ्युपगत-
मेव, तथा च-तद्ग्रन्थः-“ ऋग्विराजुचक्षुः सामानि
ज्ञामगिराविति” । अथ तत्र करोतिः स्मरणे वर्त्तते, न निष्पा-
दनं, दृष्टश्च करोतिरर्थान्तरेऽपि वर्त्तमानो, यथा संस्का-
रे, तथा च लोके वक्ताः-‘पुष्टं मे कुरु पादौ मे कुर्विति’
अत्र हि संस्कारे एव करोतिर्वर्त्तते, नापूर्वनिर्वर्त्तने संभ-
वति अशक्यक्रियत्वात्, ततोऽन्यथानुपपत्त्या संस्कारे एव
करोतिर्वर्त्तते, वेदविषये तु नान्यथानुपपत्त्यं किमपि निव-
न्धनमस्ति । ततः कथं तत्र स्मरणे वर्त्तयितुं शक्यते ? स्या-
देतत्-यदि वेदविषये करोतिः स्मरणेन वर्त्तते तर्हि वेद-
स्य प्रामाण्यं न स्याद्, अथ च प्रामाण्यमभ्युपगम्येत,
तच्चापौरुषयत्वादेव, अन्यथा सर्वागमानामपि प्रामाण्य-
प्रसङ्गे । ततोऽत्रापि करोतिः प्रामाण्यान्यथानुपपत्त्या स्म-
रणे वर्त्त्य इति, तदेतदसत्, इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात्,
तथाहि-प्रामाण्ये सिद्धे सति तदन्यथानुपपत्त्या करोतेः
स्मरणे वर्त्तनं, करोतेः स्मरणे वृत्तौ चापौरुषयत्वसिद्धिः
प्रामाण्यमित्येकाऽसिद्धावन्यतराऽसिद्धिः, अनैकान्तिकं च
कर्तुरस्मरणं, ‘वटे वटे वैश्रमणः’ इत्यादिशब्दानां पौरुषेया-
णामपि कर्तुरस्मृतेः यत्नवान् तत्कर्तारमुपलभत एवेति चेत्,
नात्रश्रयं तदुपलभसंभवः, नियमाभावात्, किं च-पौरुषे-
यत्वेनाभ्युपगतस्य वेदस्य कर्त्ता नैवास्ति कश्चित् पौरुषे-
यत्वेनाभ्युपगतस्य च वटे वटे वैश्रमण इत्यादिरस्तीति न प्र-
माणात् कुतश्चिद्विनिश्चयः, किं तु-परोपदेशात्, स च भ-
वतो न प्रमाणं, परस्य रागादिपरीतत्वेन यथावद्वस्तु-
तत्त्वापरिज्ञानात्, ततः कर्तृभावसंदेह इति संदिग्धासि-
द्धोऽप्ययं हेतुः, एतेन यदन्यदपि साधनमवादीत् वेद-
वादी-‘वेदाध्ययनं सर्व्वं गुर्व्वध्ययनपूर्व्वकं’ वेदाध्ययनत्वाद्,
अनुनातनवेदाध्ययनवदिति । तदपि निरस्तमवसेयम् ।

एवमपौरुषयत्वसाधने सर्व्वस्याप्यपौरुषेयत्वप्रसङ्गे, त-

थाहि-कुमारसंभवाध्ययनं सर्व्वं गुर्व्वध्ययनपूर्व्वकं, कु-
मारसंभवाध्ययनत्वात्, इदानींतनकुमारसंभवाध्ययनवदि-
ति कुमारसंभवादीनामध्ययनाऽनादितासिद्धेरपौरुषेयत्वं दु-
र्निवारम्, न च तेषामपौरुषेयत्वं स्वयं करणपूर्व्वकत्वेनापि
तदध्ययनस्य भावाद् एवं वेदाध्ययनमपि किञ्चित् स्वयं
करणपूर्व्वकमपि भविष्यतीति वेदाध्ययनत्वादिति व्यभि-
चारी हेतुः, स्यादेतत्, वेदाऽध्ययनम् स्वयं करणपू-
र्व्वकं न भवति, वेदानां स्वयं कर्तुमशक्तेः । तथा चात्र
प्रयोगः- पूर्व्वेषां वेदरचनायामशक्तिः, पुरुषत्वाद्, इदा-
नींतनपुरुषवदिति, तदप्ययुक्तम् अत्रापि हेतोर्व्यभिचारात्,
तथाहि-भारतादिष्विदानींतनपुरुषाणामशक्तावपि कस्य-
चित्पुरुषस्य व्यासादेः शक्तिः श्रूयते, एवं वेदविषयेऽपि,
संप्रति पुरुषाणां कर्तुमशक्तावपि कस्यचित्प्राक्तनस्य पुरु-
षविशेषस्य शक्तिर्भविष्यतीति । अपि च-यथाग्निसामान्य-
स्य ज्वालाप्रभवत्वमरणिनिर्मथनप्रभवत्वं च परस्परमवाध्य-
वाधकत्वाच्च विरुध्यते, को ह्यत्र विरोधः अग्निश्च स्यात् क-
दाचिदरणिनिर्मथनपूर्व्वकः कदाचित् ज्वालान्तरपूर्व्वकश्च ।
ततो यथाऽऽद्याऽपि पथिककृतोऽग्निज्वालान्तरपूर्व्वको
नारणिनिर्मथनपूर्व्वकः पथिकाऽग्नित्वाद् आद्यानन्तराग्नि-
वदित्ययं हेतुर्व्यभिचारी, विपक्षे वृत्तिसंभवात्, तथा वे-
दाध्ययनमपि विपक्षे वृत्तिसंभवात् व्यभिचार्येव, तथाहि-
वेदाध्ययने स्वयंकरणपूर्व्वकत्वमध्ययनान्तरपूर्व्वकत्वं च प-
रस्परमवाध्यवाधकत्वादविरुद्धं, ततश्च वेदाध्ययनमपि
स्यात्किञ्चित् स्वयंकरणपूर्व्वकमपीति, यदा त्वेवं विशिष्यते-
यस्तु तथाविधः स्वयं कृत्वा अध्येतुमसमर्थः तस्य वेदा-
ध्ययनमध्ययनान्तरपूर्व्वकमिति तदा न कश्चिद्दोषः, यथा
यादृशोऽग्निज्वालाप्रभवो दृष्टः तादृशः सर्वोऽपि ज्वालाप्रभव
इति, अस्तु वा सर्व्वं वेदाध्ययनमध्ययनान्तरपूर्व्वकं, तथाऽ-
प्येवमनादिता सिद्धेद्वेदस्य; नापौरुषयत्वम्, अथाऽत एवा-
नादितामात्रादपौरुषयत्वसिद्धिरिष्यते तर्हि डिम्भकर्पाशु-
क्रीडादेरपि पुरुषव्यवहारस्याऽपौरुषेयतापत्तिः, तस्यापि
पूर्व्वपूर्व्वदर्शनप्रवृत्तिवेनाऽनादित्वात् ।

अपि च-स्युरपौरुषेया वेदा यदि पुरुषाणामादिः स्या-
द्वेदाध्ययनं चानादि, तदाप्याद्यपुरुषस्याध्ययनमध्ययनान्तर-
पूर्व्वकं न सिद्धयति, अध्यापयितुरभावात्, न च पुरुषस्य
तात्त्वादिकरणग्रामव्यापाराभावात् स्वयं शब्दा ध्वनन्ति
ततो वेदस्य प्रथमोऽध्येता कर्त्तव्यं वेदितव्यः, अपि च-
यद्वस्तु यद्धेतुकमन्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रसिद्धं तज्जातीयमन्य-
दप्यदृष्टहेतुकं ततो हेतोर्भवतीति संप्रतीयते, यथेन्धनादेको
वह्निर्दृष्टस्ततस्तत्समानस्वभावोऽपरोऽप्यदृष्टहेतुकः तत्स-
मानहेतुकः संप्रतीयते, लौकिकेन च शब्देन समानधर्मा
सर्वोऽपि वैदिकः शब्दराशिः, ततो लौकिकवद्वैदिकोऽपि
शब्दराशिः पौरुषेयः सम्प्रतीयताम् । स्यादेतद्वैदिकेषु शब्देषु
यद्यपि न पुरुषो हेतुः, तथापि पौरुषेयाभिमतशब्दसमाना-
ऽवशिष्टपदवाक्यरचना भविष्यति ततः कथं तत्समान-
धर्मतामवलोक्य पुरुषहेतुकता तेषामनुमीयते, तदेतद्
वालिशज्जलिपतं पदवाक्यरचना हि यदि हेतुमन्तरेणापी-
ष्यते तत आकस्मिकी सा भवेत् ततश्चाकाशादावपि सा
सर्वत्र संभवेत्, अहेतुकस्य देशादिनियमायोगात्, न च

सा सर्वत्राऽपि संभवति, तस्मात् पुरुष एव तस्या हेतुरित्य-
वश्यं प्रतिपत्तव्यम्, अन्यच्च पुरुषस्य रागादिपरीतत्वेन य-
थावद् वस्तुपरिज्ञानाऽभावात् तत्प्रणीतं वाक्यमयथार्थमपि
संभाव्यते इति संशयहेतुः पुरुषोऽपकीर्णः, स च संशयोऽ-
पौरुषयत्वाभ्युपगमेऽपि वेदवाक्यानां तदवस्थ एव, तथाहि-
स्वयं तावत्पुरुषो वेदस्यार्थं नावबुध्यते, रागादिपरीतत्वात्,
नाऽप्यन्यतः-पुरुषान्तरात्, तस्यापि रागादिपरीतत्वेन यथा
तत्त्वमपरिज्ञानाद्, अथ जैमि(म)निश्चिरतरपूर्वकालभावी
पटुः सभ्यवेदार्थस्य परिज्ञानासीत् ततः परिज्ञानमभूदि-
ति, न हि सर्वेऽपि पुरुषाः समानाः प्रज्ञामेधादिगुणैरिति वक्तुं
शक्ये, संप्रत्यपि प्रतिपुरुषं प्रज्ञादेस्तरतम्यस्य दर्शनात्, ननु
स जैमि(म)निः पुरुषो वेदस्यार्थं यथावस्थितमवगच्छति-
स्मेति कुतो निश्चयः?, प्रमाणेन संवादादिति चेत् नन्वती-
न्द्रियेष्वर्थेषु न प्रमाणस्यावधारो यथाग्निहोत्रवचनस्य स्व-
र्गसाधनत्वे, बह्वध्वानीन्द्रियार्था वेदे व्यावर्त्यन्ते, तत्कथं
तत्र संवादः?, अथ येवर्थेष्वसादृशां प्रमाणसंभवः तद्विषये
प्रमाणसंवाददर्शनादतीन्द्रियाणामप्यर्थानां स सम्यक् परि-
ज्ञानाभ्युपगम्यते. तदप्ययुक्तम्, रागादिकलुपिततया तस्याऽ-
तीन्द्रियार्थपरिज्ञानाऽसंभवाद्, अन्यथा सर्वेषामप्यतीन्द्रि-
यार्थदर्शित्वप्रसङ्गः ततस्तत्कृतातीन्द्रियार्थव्याख्या मिथ्यैव ।
अपिच—आगमोऽर्थतः परिज्ञातः सन् ब्रह्मावतामुपयोग-
विषयो भवति, नापरिज्ञानार्थं शब्दगडुमात्रं, ततोऽर्थः
प्रधानः, स चेत्पुरुषप्रणीतः किं शब्दमात्रस्याऽपौरुषेयत्वपरि-
कल्पनेन निरर्थकत्वात्, तन्नाऽन्यतोऽपि वेदार्थस्य सम्यग-
वगमः । नाऽपि वेदः स्वकीयमर्थमुपदेशमन्तरेण स्वयमेव
स्यात्तादुपदर्शयति, ततो वेदस्यप्राथम्यप्रतिपत्त्युपायाऽभावाद्
‘अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः’ इत्यत्र श्रुतौ यथा वेदप्रमा-
णिकैरयमर्थः परिकल्प्यते घृताऽद्याहुतिं प्रक्षिपेत् स्वर्गकामः
इति । तथाऽयमप्यर्थः तैः किं न कल्पये-स्वादेत् स्वर्गकामः
स्वर्गकामः इति, नियामकाऽभावात्,

उक्तं च—

“ स्वयं रागाऽऽदिमान्नाऽर्थं, वेत्ति वेदस्य नाऽन्यतः ।

न वेदयति वेदोऽपि, वेदार्थस्य कुतो गतिः ॥ १ ॥

तेनाऽग्निहोत्रं जुहुयात्, स्वर्गकाम इति श्रुतौ ।

स्वादेत्स्वर्गसमित्येष, नाऽर्थ इत्यत्र का प्रमा ॥ २ ॥ ”

अथ य एव शब्दो व्यवहारो लोके प्रसिद्धः स एव वेद-
वाक्यार्थनिश्चयनिवन्धनं, न च लोकेऽग्निहोत्रशब्दस्य स्वर्ग-
सं वाच्यम्, नाऽपि जुहुयादित्यस्य भक्षणं, तत्कथमयमर्थः
परिकल्प्यते?, तदयुक्तं, नानाऽर्था हि लोके शब्दा रूढा यथा
गोशब्दः ।

अपि च—सर्वे शब्दाः प्रायः सर्वार्थानां वाचका देशादिभेद-
तो द्रुतविलम्बितादिभेदेन, तथाप्रतीतिदर्शनात्, तथाहि—द्र-
विडस्यार्थदेशमुपागतस्य मारिशब्दात्-ऋगि(टि)ति वर्षविष-
या प्रतीतिरुपजायते विलम्बिता चोपसर्गविषया, यद्वा—आ-
र्थदेशोत्पन्नस्य द्रविडदशमधिगतस्य शीघ्रमुपसर्गविषया प्र-
तीतिर्विलम्बिता च वर्षविषया एवमनया दिशा सर्वेषामपि
शब्दानां सर्वार्थवाचकत्वं परिभाषनीयम्,

न च वाच्यम् एवं सति घटशब्दमात्रश्रवणादखिलार्थप्र-
तीतिप्रसङ्गो, यथा क्षयोपशममवबोधप्रवृत्तेः, क्षयोपशमश्च

संकेताद्येष्ट इति तदभावे न भवति, ततोऽग्निहोत्रादिशब्द-
स्य स्वर्गसादिवाचकत्वेऽप्यवरोध इति लौकिकशब्दव्यव-
हारानुसरणेऽपि न वैदिकवाक्यानामभिलषितनियतार्थ-
प्रतिपत्तिः । किं च—लोकप्रसिद्धेनैव शाब्देन व्यवहारेण वयं
वेदवाक्यानां प्रतिनियतमर्थं निश्चेतुमुद्युक्ताः, लौकिकश्च
शब्दो व्यवहारोऽनेकधा परिगृह्यमानो दृष्टः संकेतवशतः
अयः सर्वेषामपि शब्दानां सर्वार्थप्रतिपादनशक्तिसंभवात्,
ततो लौकिकेनैव शाब्देन व्यवहारेणास्माकमाशङ्कादपादि
कोऽत्रार्थः स्यात्? किं घृताद्याहुतिं प्रक्षिपेत् स्वर्गकाम इति
उताहो स्वर्गसं खादेदिनि?, तत्कथं तत एव निश्चयः कर्तुं
बुध्यते? । न हि योऽत्र संशयहेतुः स तत्र निश्चयमुत्पाद-
यितुं शक्त इति ।

अपि च—नैकान्तेन वेदे लौकिकशब्दव्यवहारानुसरणं स्व-
र्गोर्वश्यादिशब्दानामरूढार्थानामपि तत्र व्याख्यानात्, यथा
स्वर्गः—सुखविशेषः, उर्वशी तु अणिरिति । तथा शब्दान्त-
रेष्वाप्यरूढार्थकल्पना किं न संभविनी?, उक्तं च—“ स्वर्गो-
र्वश्यादिशब्दस्य, दृष्टा रूढार्थवाचकः । शब्दाऽन्तरेषु ता-
दृजु, तादृश्येवाऽस्तु कल्पना ॥ १ ॥ ” स्यादतत् अग्निहो-
त्राद्वर्षादिस्य स्वर्गसंभक्षणप्रसङ्गो न युक्तो, वेदे नैवान्यत्र
तस्यान्यथा व्याख्यानात् तदयुक्तम्, तन्नाऽपि वाक्यार्थस्य
विशेषाभावाद्यथांशं प्राक्-न हि अप्रसिद्धार्थस्य वाक्यस्याऽ
प्रसिद्धार्थमेव वाक्यान्तरं नियतार्थप्रसाधनायात्, तुल्य-
क्षेपत्वात् । अथेत्यमाचक्षीथाः यत्रार्थं न काचित्प्रमाण-
वाधा सोऽर्थां प्राहो, न चाग्निहोत्रादिवाक्यस्य घृताऽऽ-
द्याहुतिप्रक्षेपरूपेऽर्थे प्रमाणवाधामुत्पश्यामः, तत्कथं तमर्थं
न श्रूयामः । तदेतत्स्वर्गसंभक्षणलक्षणेऽप्यर्थे समानं न हि
तत्रापि काश्चित् प्रमाणवाधामीक्षामहे ।

अपि च—यदि प्रमाणवलात्प्रवृत्तिमीदृसे तर्हि पौरुषेयमेव
वचस्त्वयोपादेयं तस्य लोकप्रतीत्यनुसारितया संप्रदायतोऽ-
भिगतार्थतया च प्रायो युक्तिविषयत्वात्, नाऽपौरुषेयम्,
विपरीततया तत्र युक्तसंभवात्, तथाहि—काऽत्र युक्तिः?
यथा स्वर्गसंभक्षणात्स्वर्गप्राप्तिर्वाच्यते, न घृताद्याहुति-
प्रक्षेपादिति?, घृताऽऽद्याहुतिप्रक्षेपादीनां स्वर्गप्रापणादिश-
क्तेरतीन्द्रियत्वेन प्रत्यक्षाद्यगोचरत्वात्, संप्रदायस्य चार्थेनै-
यत्यकारिणोऽसंभवात्, एतच्चानन्तरमेव वक्ष्यामः ।

अथाऽगमार्थाऽश्रया युक्तिः स्वर्गसंभक्षणः स्वर्गप्राप्तेर्वा-
धिका भविष्यति, तदयुक्तम्, आगमार्थस्याऽद्याप्यनिश्चयात् ।
अनिश्चितार्थस्य च वाधकत्वाऽयोगात्, अथ संप्रदायादर्थ-
निश्चयो भविष्यति, तथा हि—“ प्रथमतो वेदेन जैमिनये स्वा-
र्थ उपदर्शितः पश्चात्तेनास्मभ्यमुपदिष्ट ” इति, तदप्यसत्,
वेदस्य हि यदि स्वार्थोपदर्शनशक्तिस्ततोऽस्मभ्यमपि स्वार्थं
किं नोपदर्शयति?, तस्माज्जैमिनयेऽपि न तेन स्वार्थो दर्-
शितः, किन्तु—स वेदमुखेनात्मानमेवार्थनियमस्रष्टारमुप-
दर्शितवान्, यथा कश्चित्केनचित्पुष्टः—‘ को मार्गः पाटलि-
पुत्रस्य? ’ स प्राह—एष स्थाणुर्दृश्यमानो वक्ति—‘ अयं मार्गः
पाटलिपुत्रस्य ’, तत्र न स्थाणुर्वचनशक्तिः, केवलं स्थाणु-
मुखेन स एवात्मानं मार्गोपदेष्टारं कथयति, एवं वेदस्यापि न
स्वाऽर्थोपदर्शनशक्तिः, ततस्तत्मुखेन जैमि म)निरात्मानमेवा-
र्थनियमस्रष्टारमुपदर्शितवान्, तत्र लौकिकशब्दव्यवहारानु-

सरणाच्चापि युक्तेर्नापि च संप्रदायाद्वेदस्यार्थनिश्चयो, नापि तस्याऽपौरुषेयत्वसाधकं किमपि प्रमाणमित्यसंभयपौरुषेयम् ; उक्तं च—“वाङ्मयेयस्वरविषाणतुल्यमपौरुषेयमि” ति । ननु यदि वाङ्मयेयस्वरविषाणतुल्यमपौरुषेयं भवेत्तर्हि न वेद-वचोऽपौरुषेयतया शिष्टाः प्रतिगृह्णीयुः ।

अथ च—सर्वेष्वपि देशेषु शिष्टाः प्रतिगृह्णन्तो दृश्यन्ते, तस्मान्नासंभयपौरुषेयं, तदत्र पृच्छामः—के शिष्टाः ? । ननु किमत्र प्रष्टव्यम् ? , ये ब्राह्मणीयोनिंसंभविनो वेदोक्तविधिसंस्कृताः वेदप्रणीताचारपरिपालनैकनिषेधचेतसस्ते शिष्टाः तदेतदयुक्तं, विचाराक्षमत्वात्, तथा हि—किमिदं नाम ब्राह्मणत्वं यद्यनिसंभवाच्छिष्टत्वं भवेत् ? , ब्राह्मणोऽपत्यत्वमिति चेत् तथा हि—ब्राह्मणोऽपत्यं ब्राह्मण इति व्यपदिशन्ति पूर्वपक्षः न एवं सति चारुडालस्यापि ब्राह्मणत्वप्रशङ्किः, तस्याऽपि ब्रह्मतनोः समुत्पन्नत्वात् । उक्तं च—“ब्राह्मणोऽपत्यतामात्रात्, ब्राह्मणोऽतिप्रसज्यते । न कश्चिद्ब्रह्मतनो-रूपन्नः क्वचिदिष्यते ॥१॥” यदयुक्तम्—‘वेदोक्तविधिसंस्कृता वेदप्रणीताचारपरिपालनैकनिषेधचेतसः’ इति, तदप्ययुक्तम्, इतरेतराश्रयोपप्रसङ्गात् । तथाहि—वेदस्य प्रामाण्यं सिद्धे सति तदुक्तविधिसंस्कृतास्तदर्थसमाचरणाच्छिष्टा भवेयुः शिष्टत्वे च तेषां सिद्धे सति तत्परिग्रहाद्वेदप्रामाण्यमित्येकाभावेऽन्यतरस्याऽप्यभावः ।

आह च—“शिष्टैः परिगृहीतत्वा-चेदन्योऽन्यसमाश्रयः । वेदार्थाचरणाच्छिष्टा-स्तदाचाराच्च स प्रमा ॥१॥” स्यादेतत्—भवतोऽपि तत्त्वतोऽपौरुषेयं वचनमिष्टमेव, तथाहि—‘सर्वोऽपि सर्वज्ञो वचनपूर्वको भवतीत्येवेष्यते’ “तत्पुत्रिया अरिहया” इति वचनप्रामाण्यात्, ततोऽनादित्वात्सिद्धं वचनस्यापौरुषेयत्वमिति, तदयुक्तम्, अनादितायामप्यपौरुषेयत्वायोगात्, तथाहि—सर्वज्ञपरम्पराप्येषाऽनादिरिष्यत, ततः पूर्वः पूर्वः सर्वज्ञः प्राक्तनसर्वज्ञप्रणीतवचनपूर्वकोऽभवन्न विरुध्यते, किं च—वचनं द्विधा-शब्दरूपम्, अर्थरूपं च । तत्र शब्दरूपवचनापेक्षया नायमस्माकं सङ्गो, यदुन—‘सर्वोऽपि सर्वज्ञो वचनपूर्वक’ इति, मरुदेव्यादीनां तदन्तरेणाऽपि सर्वज्ञत्वश्रुतेः, किं त्वर्थरूपापेक्षया, ततः कथं शब्दाऽपौरुषेयत्वाभ्युपगमप्रसङ्गः । नन्वर्थपरिज्ञानमपि शब्दमन्तरेण नापपद्यते तत्कथं न शब्दरूपापेक्षयाऽपि सङ्गरः, तदसत्, शब्दमन्तरेणापि विशिष्टत्वापशमादिभावतोऽर्थपरिज्ञानस्य सम्भवात्, तथा हि—दृश्यन्ते तथाविधक्षयोपशमभावतो मार्गानुसारिबुद्धेर्वचनमन्तरेणापि तदर्थप्रतिपत्तिरिति कृतं प्रसङ्गं । नं० २ गाथाटी० ।

ये तु श्रोत्रियाः श्रुतरपौरुषेयत्वेऽपौरुषी स्फोटित्याचक्रुः, ने कीदृशीं श्रुतिममूमास्थाय—किं वर्णरूपम् ; आनुपूर्वीरूपां वा ? । यदि प्राचिकीं, तदस्पष्टम् उपगृष्टाद् “अकारादिः पौद्गलिको वर्णः” इत्यत्र वित्रास्यमानत्वादस्याः । अयोदीचीनां, तर्हि तत्र तत्प्रतीतौ प्रत्यक्षम्, अनुमानम्, अर्थापत्तिः, आगमो वा प्रमाणं प्रणिगद्यत । न प्रत्यक्षम्, अस्य तादात्मिकभावस्वभावाऽवभासमात्रचरित्रपवित्रत्वात्, “संवद्धं वर्तमानं च, गृह्यते चक्षुरादिना” इति वचनात् । यैव श्रुतमया प्रागध्यगानि, सैवेदानीमपीति प्रत्यभिज्ञाप्रत्यक्ष-

मञ्जुणं लक्ष्यत एवास्याः सदात्ममवद्योतयदिति चेत्, नन्वसौ—“समुदयमात्रमिदं कलेवरम्” इत्यादिलोकायनागमेष्वप्येकरसैवास्तीति तेऽपि तथा स्युः, तथा च—तत्पठितानुष्ठाननिष्ठापटिपृतां विप्राणामपि प्राप्नोति, अन्यथा प्रत्यवायसंभवात् । अथात्रेयमभिधानानन्तरानुपलम्भेन बाध्यते, किं न श्रुतावपि ? । अभिव्यक्त्यभावसंभवी तदानीमनुपलम्भः श्रुतौ नाभावनिवन्धन इति चेत्, किं न नास्तिकसिद्धान्तेऽप्येवम्, इति सकलं समानम् ।

किं च—अनुभवानुचरणचतुरं प्रत्यभिज्ञानम्, अनुभवश्च प्रायेण प्रत्यभिज्ञां तादृग्विकीं, जातिस्मृत्यादिमतः कस्यापि कतिपयभवाविषयां च प्रभावयितुं प्रभुः, इति कथमनादौ काले केनापि नेयं श्रुतिः सूत्रिता इतिप्रकटयितुं पटीयसीयं स्यात् ? । तत्र तत्र प्रत्यक्षं क्षमते । नाऽप्यनुमानं, तद्विकर्तृस्वरणं, वेदाध्ययनवाच्यत्वं, कालत्वं वा तत्रैतेषु सर्वेष्वपि प्रत्यक्षाऽनुमानाऽऽगमवाधितत्वं नावत्पक्षदोषः । तत्र प्रत्यक्षवाधस्तावत्, तथाविधमठणीठिकाप्रतिष्ठशठवठराध्वर्यु-द्रातृहोतृप्रायश्चुरस्त्रिण्डिकेषु यजुःसामचं उच्चैस्तरां युय-पन्पूत्कुर्वन्तु कालाहलममी कुर्वन्तीति प्रत्यक्षं प्रादुर्गति, तेन चापौरुषेयत्वपक्षो बाध्यते । अभिव्यक्तिसद्भावाद्वेयं प्रतीतिरिति चेत्, तर्हि हंसपक्षादिहस्तकेष्वपि किं नेयं तथा ? इति तेऽपि नित्याः स्युः । वर्णेष्वप्यमाणवर्णव्यक्तिव्यपाकरणं चेद्वाऽप्यनुसंधानीयम् । ‘श्रुतिः पौरुषेयी’ वर्णाद्यात्मकत्वात्, कुमारसंभवादिवद् । इत्यनुमानबाधः । पुरुषो हि परिभाष्याभिधेयभावस्वभावं तदनुगुणं ग्रन्थवार्थो ग्रन्थानि, तदभावे कौतस्कुतीयं संभवेत् ? । यदि हि शङ्ख-समुद्रमेधादिभ्योऽपौरुषेयेभ्योऽपि कदाचित्तदात्मकं वाक्यमुपलभ्येत, तदाऽत्राऽपि संभाव्येत, न चैवम् । अथ वर्णाद्यात्मकत्वमात्रं हेतुचिकीर्षितं चेत्, तदानीमप्रयोजकं, वल्मीकस्य कुलालपूर्वकत्वे साध्ये मृद्विकारत्ववद् । अथ लौकिकश्रेष्ठाकादिविलक्षणं तत्तर्हि विरुद्धं, साधनशून्यं च कुमारसंभवादिनिदर्शनं, तत्रैव साध्ये विशिष्टमृद्विकारत्ववत्, कुट्टहृष्टान्तवच्चेति चेत् । नैतच्चतुरस्त्रम् । यतस्तन्मात्रमेव हेतुः ; न चाऽप्रयोजकं विशिष्टवर्णाऽऽद्यात्मकत्वस्यैव काऽप्यसंभवाद् । दुःश्रवणदुर्भणत्वादस्तु श्रुतिविशेषस्य । “नांष्ट्रस्त्वाष्ट्रारिष्ट्रं, भाष्ट्रं दंष्ट्रं जनाः । धार्तराष्ट्राः सुराष्ट्रं, महाराष्ट्रे तु नाष्ट्रिणः ॥१॥” इत्यादौ लौकिकश्रेष्ठके सविशेषस्य सद्भावाद् अभ्यर्थि(धि)ष्महि च—“यत्कौमारकुमारसंभवभावाद्वाक्यान् किंचिद्भवे-द्वैशिष्ट्यं श्रुतिषु स्थितं तत इमाः स्युः कतृशून्याः कथम्” इति । “प्रजापतिर्वेदमेकमासीत्, न अहः आसीत्, न रात्रिः आसीत् ; स तपोऽतप्यत, तस्मात्तपनः ; तपनाच्चत्वारो वेदा अजायन्त” इति स्वकर्तृप्रतिपादकागमबाधः । ननु नाऽयमागमः प्रमाणं भूतार्थमिधायकत्वात्, कार्ये एव ह्यर्थे वाचां प्रामाण्यम्, अन्यव्यतिरेकाभ्यां लोके कार्यान्वितेषु पदार्थेषु पदानां शङ्क्यवगमादिति चेत् तदश्लीलं कुशलादकसंपर्ककेशः साधूपास्याप्रसङ्ग इत्यादभूतार्थस्यापि शब्दस्य लोके प्रयोगोपलम्भात् । अथाऽत्रापि कार्यार्थैव, तस्मादत्र प्रवर्तिततव्यमित्यवगमादिति चेत्, स तर्ह्यवगम औपदेशिक औ-

पदेशिकार्थकृतो वा भवेत् । न तावदाद्यः, तथाविधोपदेशाऽश्ववशात् । द्वितीयस्तु स्यात् ; न पुनस्तत्रोपदेशस्य प्रामाण्यम्, अस्य स्वार्थप्रथमात्रचरितार्थत्वात् । प्रतिपादकत्वेनैव प्रमाणाणां प्रामाण्याद् । अन्यथा प्रवृत्ताविव तत्साध्यार्थेऽपि प्रामाण्यप्रसङ्गात् । प्रत्यक्षस्य च विवक्षितार्थवत्तत्साध्यार्थक्रियापि प्रमेया भवेत्, तस्मात्पुरुषच्छाप्रतिवद्भुत्तिप्रवृत्तिरस्तु । मा वा भूत्, प्रमाणेन पदार्थपरिच्छेदश्चक्राणः, तावतैव प्रेक्षावतोऽपेक्षाबुद्धेः पर्यवसानात्, पुण्यं प्रामाण्यमस्यावसेयम् । यद्वा-अस्तु नस्मादत्र प्रवर्तितव्यमित्यवगमात्कुशलोदकैत्यादिवाक्यानां प्रामाण्यं, किं तु-तद्देव वेदे कर्तृप्रतिपादकाऽऽगमस्यापि प्रामाण्यं प्रासादहीदेवेति सिद्ध आगमवाधोऽपि ।

यत्तु कर्त्रस्मरणं साधनम्, तद्विशेषणं सविशेषणं वा चर्येत । प्राङ्गनं, तावत्पुराणकूपप्रासादारामविहारदिभिर्व्यभिचारि, तेषां कर्त्रस्मरणेऽपि पौरुषेयत्वात् । द्वितीयं तु संप्रदायाव्यवच्छेदे सति कर्त्रस्मरणादिति व्यधिकरणाऽसिद्धम्, कर्त्रस्मरणस्य श्रुतेः अन्यत्राश्रये पुंसि वर्तनात् । अथाऽपौरुषेयी श्रुतिः, संप्रदायाव्यवच्छेदे सत्यस्मऽर्थ्यमाणकर्तृकत्वाद्, आकाशवद् इत्यनुमानरचनायामनवकाशाव्यधिकरणासिद्धिः । मैवम् । एवमपि विशेषणं संदिग्धाऽसिद्धताऽऽपत्तेः । तथाहि-आदिमतामपि प्रासादादीनां संप्रदायो व्यवच्छिद्यमानो विलोक्यते, अनदिस्तु श्रुतेरव्यवच्छेदी संप्रदायोऽद्यापि विद्यत इति मृत्कमुष्टिवन्धमन्वकार्पात् ; तथा च-कथं न संदिग्धाऽसिद्धं विशेषणम् ? । विशेष्यमप्युभयाऽसिद्धं, चादिप्रतिवादिभ्यां तत्र कर्तुः स्मरणात् । ननु श्रोत्रियाः श्रुतौ कर्तारं स्मरन्तीति मृत्पाद्यं श्रोत्रियापसदाः खल्वमी इति चेत् ननु यूयमाग्नायमाग्नासिष्ट तावत्ततः-“यो वै वेदोऽथ प्रहिणोति ” इति, “ प्रजापतिः सोमं राजानमन्वसृजततस्त्रयो वेदा अन्वसृजन्त ” इति च स्वयमेव स्वस्य कर्तारं स्मारयन्तीति श्रुति विश्रुतामश्रुतामिव गणयन्तो यूयमेव श्रोत्रियाऽपसदाः किन्न स्यात् ? । किं च-कएव-माध्यन्दिनि-तिचिरिप्रभृतिमुनिनामाङ्किताः काश्चन शाखास्तत्कृतत्वादेव मन्वादिस्मृत्यदिवत् । उत्सधानां तासां कल्पादौ तैर्दृष्ट्यात्, प्रकाशितत्वाद्वा तन्नामचिह्ने अनादौ कालेऽनन्तमुनिनामाऽङ्कितत्वं तासां स्यात् । जैनाश्च-कालाऽसुरमेतत्कर्तारम् स्मरन्ति । कर्तृविशेषं विप्रतिपत्तेरप्रमाणमेवैतत्स्मरणमिति चेत् । नैवम् । यतो यत्रैव विप्रतिपत्तिः, तदेवाऽप्रमाणमस्तु, न पुनः कर्तृमात्रस्मरणमपि ।

“ वेदस्याऽध्ययनं सर्वं, शुर्धध्ययनपूर्वकम् ।

वेदाध्ययनवाच्यत्वा-दधुनाऽध्ययनं यथा ॥ १ ॥

अतीताऽनागतौ कालौ, वेदकारविवर्जितौ ।

कालत्वात्तद्यथा कालो, वर्तमानः समीक्ष्यते ॥ २ ॥”

इति कारिकोक्तेः वेदाध्ययनवाच्यत्वकालत्वेऽपि हेतुः ‘कुरङ्गशृङ्गमङ्कुरं कुरङ्गाक्षीणां चेतः’ इति वाक्याध्ययनं शुर्धध्ययनपूर्वकम् एतद्वाक्याध्ययनवाच्यत्वाद्, अधुनातनाध्ययनवद् अतीतानागतौ कालौ प्रक्रान्तवाक्यकर्तृवर्जितौ कालत्वात्, वर्तमानकालवत्, इतिवदप्रयोजकत्वाद्, अनाकर्णनीयौ सकर्णानाम् । अथाऽर्थाऽऽपत्तेरपौरुषेय-

त्वनिर्णयो वेदस्य । तथाहि-संवाद-विसंवाददर्शनाऽदर्शनाभ्यां तावदेव निःशेषपुरुषैः प्रामाण्येन निरणायि । तन्निर्यश्चास्य पौरुषेयत्वे दुरापः । यतः-

“ शब्दे दोषोद्भवस्ताव-दङ्गधीन इति स्थितिः ।

तदभावः क्वचित्तावद्, गुणवद्वक्तृकत्वतः ॥ १ ॥

तदगुणैरपकृष्टानां, शब्दे संक्रान्त्यसंभवात् ।

वेदे तु गुणवान् वक्त्रा, निर्णेतुं नैव शक्यते ॥ २ ॥

ततश्च दोषाभावोऽपि, निर्णेतुं शक्यतां कथम् ।

चक्रत्रभावे तु सुज्ञानो, दोषाभावो विभाव्यते ॥ ३ ॥

यस्मादङ्कुरभावेन, न स्युर्दोषा निराश्रयाः ” ।

ततः प्रामाण्यनिर्णयान्यथाऽनुपपत्तेरपौरुषेयोऽयमिति ।

अस्तु तावदत्र रूपणपशुपरंपराप्राणव्यपरोपणप्रगुणप्रचुरोपदेशाऽपवित्रत्वादप्रमाणमेवैवः इत्यनुत्तरोत्तरप्रकारः । प्रामाण्यनिर्णयोऽप्यस्य न साध्यसिद्धिः, विरुद्धत्वाद्, गुणवद्वक्तृकतायामेव वाक्येषु प्रामाण्यनिर्णयोपपत्तेः । पुरुषो हि यथा रागादिमान्मृपावादी, तथा सत्यशौचादिमान् अवितथवचनः समुपलब्धः । श्रुतौ तु तदुभयाभावेनैरर्थक्यमव भवेत् । कथं वक्तुर्गुणित्वनिश्चयश्चन्द्रसीति चेत्, कथं पितृपितामहप्रपितामहादेरप्यसौ ते स्यात् ? येन तद्वस्तन्यस्ताक्षरधेयः पारंपर्योपदेशस्य वाऽनुसारेण ग्राह्यदेयनिधानादौ निःशङ्कः प्रवर्तथाः । क्वचित्संवादाच्चेद्, अत एवान्यत्रापि प्रतीहि । कारीर्यादौ संवाददर्शनात् । कदाचित्-क्वचित्संवादस्तु सामग्रीवैशुण्यास्वयाऽपि प्रतीयत एव, प्रतीताप्तमन्त्रादिष्टमन्त्रवत् । प्रतिपादितश्च प्राक् रागद्वेषाज्ञानशून्यपुरुषविशेषनिर्णयः । किं च-अस्य व्याख्यानं तावत्पौरुषेयमेव, अपौरुषेयत्वे भावनानियोगादिविरुद्धव्याख्याभेदाभावप्रसङ्गात्, तथा च को नामाऽत्र विश्वस्मो भवेत् ? । कथं चैतद् ध्वनीनामर्थनिर्णीतिः ? लौकिकध्वन्यनुसारेणेति चेत्, किं न पौरुषेयत्वनिर्णीतिरपि ?, तत्रोभयस्याऽपि विभावनाद् । अन्यथा त्वद्वज्जर्तीयम् । न च लौकिकाऽर्थानुसारेण मदीयोऽर्थः स्थापनीय इति श्रुतिरेव स्वयं वक्ति, न च जैमिन्यादावपि तथा कथयति प्रत्यय इत्यपौरुषेयवचसामर्थोऽप्यन्य एव कोऽपि संभाव्यत । पौरुषेयीणामपि म्लेच्छार्थवाचामैकार्थ्यं नाऽस्ति, किं पुनरपौरुषेयवाचाम् । ततः परमरूपापीयूषग्राहितान्तःकरणः कोऽपि पुमान् निर्दोषः प्रसिद्धार्थः ध्वनिभिः स्वाध्यायं विधाय व्याख्याति, इदानींतनग्रन्थकारवत्, इति युक्तं पश्यामः । अवोचाम च-“ छन्दः स्वीकुरूपे प्रमाणमथ चत्तद्वाच्यनिश्चायकं, कंचिद्विश्वविदं न जल्पसि ततो ज्ञातोऽस्य मूल्यकथी ” इति ।

आगमोऽपि नापौरुषेयत्वमाख्याति । पौरुषेयत्वाविष्कारिण एवास्योक्तवत्सद्भावात् । अपि च-इयमानुपूर्वीं पिपीलिकादीनामिव देशकृताङ्कुरपत्रकन्दलकाण्डादीनामिव कालकृता वा वर्णानां वेदे न संभवतीति चेत्, तर्हि कथमियमपौरुषेयी भवेद्, अभिव्यक्तेः पौरुषेयत्वात् इति सिद्धा पौरुषेयी श्रुतिः । रत्ना० ४ परि० ।

(४) आगमस्य चाप्तप्रणीतस्यैव प्रामाण्यं, नतु विरुद्धार्थस्य-आगमानां च येषां पूर्वापरविरुद्धार्थत्वं तेषामप्रामाण्यमेव

यस्त्वाप्तप्रणीत आगमः स प्रमाणमेव कपच्छेदतापलक्षणे-
पाधिप्रयविशुद्धत्वात् । कपाऽऽदीनां च स्वरूपं पुरस्ताद्वक्ष्या-
मः । न च वाच्यम्-अमाप्तः क्षीणसर्वदोषस्तथाविधं चाऽऽ-
प्तत्वं कस्याऽपि नाऽस्तीति; यतो रागाऽऽदयः कस्यचि-
दत्यन्तं छिद्यन्ते असदादिषु तदुच्छेदप्रकर्षाऽपकर्षोपलम्भात्
सूर्याऽऽद्यावारकजलदपटलवत् । तथा चाऽऽहुः-“देशतो ना-
शिनो भावा दृष्टा निखिलनश्वराः । मेघपङ्क्यादयो यद्व-
देवं रागाऽऽदयो मताः” ॥१॥ इति । यस्य च निरवयवतयैते
विलीनाः स एवाऽऽप्तो भगवान् सर्वज्ञः ।

अथाऽऽनादित्वाद्वागाऽऽदीनां कथं प्रक्षय इति चेत्?, न; उपा-
यतस्तद्भावात्, अनादेरपि सुवर्णमलस्य क्षारमृत्पुटपाका-
दिना विलयोपलम्भात् । तद्वदेवाऽनादीनामपि रागाऽऽदिदो-
षाणां प्रतिपक्षभूतरत्नत्रयाऽभ्यासेन विलयोपपत्तेः । क्षी-
णदोषस्य च केवलज्ञानाऽव्यभिचारात् सर्वज्ञत्वम् । तत्सि-
द्धिस्तु ज्ञानतारतम्यं क्वचिद्विश्रान्तं तारतम्यत्वात् आका-
शपरिमाणतारतम्यवत् । तथा-सूक्ष्मान्तरितदूरार्थाः कस्य-
चित्प्रत्यक्षाऽनुमेयत्वात् क्षितिधरकन्धराधिकरणधूमध्वज-
वत् । एवं चन्द्रसूर्यापरागादिसूचकज्योतिर्ज्ञानाविसेवादा-
र्थानुपपत्तिप्रभृतयोऽपि हेतवो वाच्यास्तदेवमासेन सर्वविदा
प्रणीत आगमः प्रमाणमेव; तदप्रामाण्यं हि प्रणायकदोषनि-
बन्धनं “रागाद्वा द्वेषाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् ।
यस्य तु नैते दोषा-स्तस्याऽनृतकारणं किं स्यात्” ॥ १ ॥
इति । स्या० १७ श्लोकः ।

न च-आगमानां परस्परविरुद्धार्थतया सर्वेषामप्यप्रामा-
ण्यमभ्युपेयं, सर्वज्ञमूलस्याऽवश्यं प्रमाणत्वेनाभ्युपगमार्ह-
त्वाद्, अन्यथा-सम्यक् प्रमाणाऽप्रमाणविभागाऽपरिणतेः
प्रेक्षावत्ताक्षतिप्रसङ्गात्, अथ कथमेतत्प्रत्येयं यथा-अय-
मागमः सर्वज्ञमूल इति?, उच्यते-यदुक्तोऽर्थः प्रत्यक्षेणाऽ-
नुमानेन च न वाध्यते नाऽपि पूर्वाऽपरव्याहतः सोऽवसी-
यते । सर्वज्ञप्रणीतोऽन्यस्य तथारूपत्वाऽसंभवात्, ततस्त-
स्माद्यत्सिद्धम् तत्सर्वं सुसिद्धम्, उक्तं च-“दिदृशं दृष्टेण य,
जग्मि विरोधो न जुज्जह कदिचि । सो आगमो ततो जं,
नाणं तं सम्मनाणं ति ॥ १ ॥” (धर्म० ५१६) आ० म० १
अ० ६०० गाथाटी० ।

जैनाऽऽगमस्य च सर्वज्ञप्रणीतत्वम्—

“सर्ववर्णं विहाणमि वि, दिद्वेष्टावाहिया उ वयणाओ ।
सर्ववर्णं हाइ जिणो, सेसा सब्बे असब्बन् ॥ १ ॥” एतेन
यदुक्तं-भवतु वा वर्द्धमानस्वामी सर्वज्ञस्तथाऽपि तस्य सत्को-
ऽयमाचारादिक उपदेश इति कथं प्रतीयते इति, तदपि
दूराऽपास्तम्, अन्यस्येत्यभूतदृष्टेयावाधितवचनप्रभृत्तरसं-
भवात्, यदप्युक्तं भवत्वेपोऽपि निश्चयो यथाऽयमाचारा-
दिक उपदेशो वर्द्धमानस्वामिन इति, तथाऽपि तस्योपदे-
शस्याऽयमर्थो नाऽन्य इति न शक्यं प्रत्येतुमित्यादि, तद-
प्युक्तं, भगवान् हि वीतरागस्ततो न विप्रतारयति विप्रत-
रणहेतुरागाऽऽदिदोषगणाऽसंभवात् । तथा सर्वज्ञत्वेन वि-
परीतं सम्यग्वार्थमवबुध्यमानं शिष्यं जानाति ततो यदि
विपरीतमर्थमवबुध्यते श्रोता तर्हि निवारयेत्, न च निवा-
रयति, न च विप्रतारयति, करोति च देशनां कृतकृत्याऽपि

तीर्थकरनामकर्मोदयात् ततो ज्ञायते एष एवाऽस्योपदेश-
स्याऽर्थे इति । उक्तं च—

“नाए वि तदुपपेसे, एसेवत्थो मओ त्ति से एवं ।

नज्जइ पवत्तमाणं, जं न निवारइ तह चेव ॥ १ ॥

अन्नह य पवत्तं तं, निवारइ न य तओ पवंचइ ।

जम्हा स वीयरगो, कहणे पुण कारणं कम्मं ॥ २ ॥”

एवं च भगवद्विवक्षायाः परोक्षत्वेऽपि सम्यगुपदेशस्यार्थनि-
श्चये जाते । यदुक्तम्—‘गौतमादिरपि छद्मस्थ’ इत्यादि,
तदप्यसारमवसेयं, छद्मस्थस्याऽप्युक्तप्रकारेण भगवदुपदे-
शार्थनिश्चयोपपत्तेः । तथा चित्रार्था अपि शब्दाः भगवतै-
व समर्थितास्ते च प्रकरणाद्यनुरोधेन तत्तदर्थप्रतिपादकाः
प्रतिपादितास्ततो न कश्चिदोषः, तत्तत्प्रकरणाद्यनुरोधेन
तत्तदर्थनिश्चयोपपत्तेः । भगवताऽपि च तथा तथाऽर्थवगमे प्र-
तिपेधाऽकरणादिति, एवं च तदानीं गौतमादीनां सम्यगुपदे-
शार्थस्यावगतावाच्यार्थपरंपरात इदानीमपि तदर्थवगमो भ-
वति । नचाऽऽचार्यपरम्परा न प्रमाणम् अविपरीतार्थव्याख्या-
तत्वेन तस्याः प्रामाण्यस्याऽपकर्तुमशक्यत्वात् । अपि च-भ-
वदर्शनमपि किमागममूलम्, अनागममूलं वा?, यद्यागममूलं
तर्हि कथमाचार्यपरंपरामन्तरेण?, आगमार्थस्याऽवबोद्धु-
मशक्यत्वात्, अथाऽनागममूलं तर्हि न प्रमाणम्, उन्मत्त-
कविरचितदर्शनवत् । न० ४६ सूत्रटी० ।

(५) संभवद्रूपस्यैव वचनस्य प्रामाण्यं, नत्वसंभवद्रूपस्येति-

एयं पि ण जुत्तिखमं,

ण वयणमित्ताउ होइ एवमियं ।

संसारमोअगाण वि,

धम्मो दोसप्पसंगाओ ॥१२३३॥ पं० व० ।

एतदपि न युक्तिक्षमं यदुक्तं परेण, कुत इत्याह—न वचन-
मात्रादनुपपत्तिकाङ्क्षवत्येवमेतत्सर्वं, कुत इत्याह—संसार-
मोचकानामपि वचनात् हिंसाकारिणां धर्मस्य, दुःखिनो ह-
न्तव्या इत्यस्याऽदोषप्रसङ्गाददुष्टतापत्तेरित्यर्थः ॥१२४॥ प्रति० ।

सिय तं ण सम्मवयणं,

इयरं सम्मवयणंति किं माणं ? ।

अह लोगो चिय रेयं,

तहा अपाढा विगाणा य ॥१२३४॥ पं० व० ।

स्यात्-‘तत्-’ संसारमोचकवचनं, न सम्यग्वचनमित्या-
शङ्क्याह-‘इतरद्’ वैदिकं सम्यग् वचनमिति किं मानम्?
अथ लोक एव मानमित्याशङ्क्याह—नैतत्तथा, लोकस्य प्र-
माणतया अपाटात्, अन्यथा प्रमाणस्य पदसंख्याविरा-
धात् । तथाविगानाच्च, नहि वेदवचनं प्रमाणमित्येक-
वाक्यता लोकानामिति ॥ १२५ ॥ प्रति० ।

अह पाढोऽभिमओ चिय,

विगाणमवि एत्थ थो(थे)वगाणं तु ।

इत्थं पि णप्पमाणं,

सब्बेसि विदंसणाओ उ ॥१२३५॥ पं० व० ।

अथ पाढोऽभिमत्त एव लोकस्य प्रमाणमध्ये, पणामुप-

लक्षणत्वात्, विगानमप्यत्र-वेदवचनाप्रामाण्ये स्तोका-
नामेव लोकानामित्येतदाशङ्क्याह-अत्राऽपि-कल्पनायां न
प्रमासु, सर्वेषां लोकानामदर्शनाद्, अल्पबहुत्वनिश्चयाऽभा-
वादित्यर्थः ॥ १२६ ॥ प्रति० ।

किं तेसि दंसणेयं,

अप्यबहुतं जहित्य तह चेव ।

सव्वत्थ संभवसेयं,

खेवं वमिचारभावाओ ॥१२३६॥ पं० व० ।

किं तेषां सर्वेषां लोकानां दर्शनेन?, अल्पबहुत्वं यथा इह-म-
ध्यदेशाऽऽदौ वेदवचनप्रामाण्यं प्रति तथैव सर्वत्र क्षेत्रान्तरे-
ष्वपि समवसेयं, लोकत्वादित्येतुभ्यः, इत्यत्राऽऽह-नैवं, व्य-
भिचारभावात्करणात् ॥ १२७ ॥

एतदेवाह (प्रति० ।)—

अग्गाऽऽहारे बहुगा,

दीसंति दिया तहां ए सुद्ध ति ।

ए ए तदंसणओ चिय,

सव्वत्थ इमं हवइ एवं ॥१२३७॥ पं० व० ।

अत्राऽऽहारे बहुवो दृश्यन्ते द्विजा-ब्राह्मणास्तथा न शूद्रा
ज्ञात, ब्राह्मणवद् बहुवो दृश्यन्ते । न च तद्दर्शनादेवाऽऽगाऽऽ-
हारे बहुद्विजदर्शनादेव सर्वत्र भिन्नपत्त्यादावप्येतद्भवत्येव
द्विजबहुत्वमिति गाथार्थः ॥ १२८ ॥ प्रति० ।

उपपत्त्यन्तरमाह—

ए ए बहुगाण वि(ए)इत्थं,

अविगाणं सोहणं ति णियमोऽयं ।

न य खो थेवाणं पि हु,

मूदेयरभावजोएणं ॥१२३८॥ पं० व० ।

न च बहुनामप्यत्र-लोके अविगानम्-एकवाक्यतारूपं शो-
भनमिति नियमः नच स्तोकावामपि न शोभनं मूढेतरभा-
वयोगेन मूढानां बहुनामपि न शोभनममूढस्य त्वकस्यैवेति
भावः ॥ १२९ ॥ प्रति० ।

ए ए रागाऽऽविरहिओ,

को वि पमाया विसेसकारि ति ।

जं सव्वे वि य पुरिसा,

रागाऽऽजुआ उ परपक्खे ॥१२३९॥ पं० व० ।

न च रागादिविरहितः कोऽपि माता-प्रमाता विशेषकारी-
विशेषकृत् यत् सर्वेऽपि पुरुषा रागादियुताः परपक्वे-पर-
वये मीमांसकस्य सर्वज्ञाऽनभ्युपगन्तृत्वात् ॥ १३० ॥

दोषान्तरमाह (प्रति० ।)—

एवं च वयणमिच्छा,

धम्मादोसा ति मिच्छाणं पि ।

घाएताण दियवरं,

पुरओ नणु चंडिगाऽऽईणं ॥ १२४० ॥ पं० व० ।

एवं च प्रमाणविशेषाऽपरिज्ञानं सति वचनमात्रात् सका-
१८

शात् धर्मादोषौ प्राप्नुत, म्लेच्छादीनामपि-भिल्लादीना-
मपि आतयतां द्विजवरम्-ब्राह्मणमुख्यं पुरतो ननु चण्डि-
काऽऽदीनां देवताविशेषाणाम् ॥ १३१ ॥ प्रति० ।

ए ए वेसिं पि ए वयणं,

एत्थ णिमिच्छं ति जं च सव्वे उ ।

तं तह घायंति सया,

अस्सुअतच्चोअणावका ॥ १२४१ ॥ पं० व० ।

न च तेषामपि म्लेच्छानां न वचनमत्र निमित्तमिह द्विज-
घाते किंतु वचनमेव, कुत इत्याह-यत्र सर्व एव म्लेच्छास्तं
द्विजवरं घातयन्ति अश्रुतं तच्चोदनावाक्यं द्विजवरघात-
विधिवचनं यैस्ते तथा ॥ १३२ ॥ प्रति० ।

अह तं ए एत्थ रुढं,

एयं पि ए तत्थ तुल्लमेवेयं ।

अह तं थो (थे) वमणुचियं,

इममि एयारिसं तेसि ॥१२४२॥ पं० व० ।

अथ तन्म्लेच्छप्रवर्तकवचनं नाऽत्र रुढं लोके इत्याशङ्क्या-
हइयमेतदपि वैदिकं न तत्र भिन्नलमते रुढमिति तुल्यमन्य-
तरारुढत्वम्, अथ तन्म्लेच्छप्रवर्तकं वचनं स्तोकमनुचि-
तमसंस्कृतमित्याशङ्क्याह-इदमप्येतादृशं तेषां म्लेच्छप्रवर्त-
कमेव वचनं वेदेऽस्ति न द्विजप्रवर्तकं अवगणमात्रस्याऽतन्त्र-
त्वात् अश्ववणस्योच्छिन्नशस्त्रत्वेनोपपत्तरिति तैरपि वक्तुं
शक्यत्वादिति ॥ १३३ ॥

अन्याऽपि कल्पना ब्राह्मणपरिगृहीतत्वादिरूपा भिन्नपरि-
गृहीतत्वादितुल्यत्वेन तुल्यत्वाह (प्रति०)—

अह तं वेअंगं खलु,

न तं पि एमेव इत्थ वि ए माणं ।

अह तत्थाऽसवणमिणं,

सि एअमुच्छिणसाहं तु ॥ १२४३ ॥

ए ए तव्वयणाओ चिय,

तदुभयभावो ति तुल्लभणिईओ ।

अप्पा वि कप्पणेवं,

साहम्मविहम्मओ दुद्धा ॥ १२४४ ॥

अथ तद्वदाङ्गं खलु द्विजप्रवर्तकमित्याशङ्क्याह-न तदपि
म्लेच्छप्रवर्तकमेवमेव वेदे इत्यत्रापि न मानम्, अथ तत्र
वेदे अश्ववणमिदम्-मानम्, न हि तद् वेदे श्रूयत इत्याशङ्क-
याह-स्यादेतत्-उत्स(च्छिन्न)शस्त्रमेवैतदपि सम्भाव्यतइति
गाथार्थः ॥ १२४३ ॥ न च तद्वचनाद्-वेदवचनादेव तदुभ-
यभावो-धर्मादोषभाव इति, कुत इत्याह-भणितः, म्लेच्छव-
चनादेवैतदुभयमित्यपि वक्तुं शक्यत्वादित्यर्थः, अन्याऽपि
कल्पना ब्राह्मणपरिगृहीतत्वादिरूपा एवम्-उक्तवत् भिन्न-
परिगृहीतत्वादिना प्रकारेण साधर्म्यवैधर्म्यतः कारणात् दु-
ष्टेति गाथार्थः ॥ १२४४ ॥ पं० व० ।

यस्मादेवम् (प्रति०)—

तम्हा ए वयणमिच्छं,

सव्वत्थ विसेसओ वुहजणेणं ।

एत्थ पवित्तिणिमित्तं,

ति एय दद्वुवयं होइ ॥ १२४५ ॥ पं० व० ।

तस्मान्न वचनमात्रमुपपत्तिशून्यं सर्वत्राऽविशेषतः कार-
णात् बुधजनन—विद्वज्जनन अत्र लोके प्रवृत्तिनिमित्तमेवं
द्रष्टव्यं भवति ॥ १३६ ॥ प्रति० ।

किं पुण विविद्वगं चिय,

जं दिद्विद्वहि णो खलु विरुद्धं ।

तह संभवंस(त)रुवं,

वियारितुं सुद्वुद्वीए ॥ १२४६ ॥ पं० व० ।

किं पुनः विशिष्टमेव वचनं प्रवृत्तिनिमित्तमिह द्रष्टव्यं,
किं भूतं यत् दृष्टाभ्यां न खलु विरुद्धं; तृतीयसंस्थानसं-
क्रान्तमित्यर्थः । तथा संभवत्स्वरूपं यत्, न पुनरत्यन्ताऽतं-
भवि विचार्य शुद्धबुद्ध्या मध्यस्थयेति गाथार्थः ॥ १३७ ॥
प्रति० ।

जिनागमस्यैव च सम्भवद्रूपत्वं, तद्वितरस्य चाऽसम्भवद्रू-
पत्वम्—

तह संभवंतरुवं,

सव्वं सव्वन्नुवयणाओ एयं ।

तं णिच्छियं हि आगम-

पउत्तगुरुसंपदाएहिं ॥ १२७७ ॥ पं० व० ।

तथा संभवद्रूपं सर्वं सर्वज्ञवचनत एतत्, तन्निश्चितं हि-
ताऽऽगमप्रयुक्तगुरुसंप्रदायेभ्यः ॥ १६८ ॥ प्रति० ।

वेयवयणं तु णेवं,

अपोरुसेयं तु तं मयं जेणं ।

इयमंचंतविरुद्धं,

वयणं च अपोरिसेयं च ॥ १२७८ ॥ पं० व० ।

वेदवचनं तु नैवं संभवत्स्वरूपम्, अपौरुषेयमेव तन्मतम्
इदमत्यन्तविरुद्धं वस्तुतः, यदुत वचनं चाऽपौरुषेयं चेति
गाथार्थः ॥ १६९ ॥

एतद्भावनायाऽऽह (प्रति०)—

जं बुच्चइ ति वयणं.

पुरिसाभावे उ णेयमेयंति ।

ता तस्सेवाऽभावो,

णियमेण अपोरुसेयत्ते ॥ १२७९ ॥

यत्—यस्मात् उच्यते इति वचनम् इत्यन्वयसंज्ञा पुरुषाऽभा-
वे तु नैवमेतत्; नोच्यते इत्यर्थः तत्तस्यैव वचनस्याऽभावो
नियमेनाऽपौरुषेयत्वं सत्यापद्यते ॥ १७० ॥ प्रति० ।

तत्त्वादारविरहियं,

ण य कत्थइ सुव्व इह तं वयणं ।

सवणे वि य णाऽऽसंका,

अदिस्सकत्तुव्वमाऽवेइ ॥ १२८० ॥ पं० व० ।

तद्व्यापारविरहितं न च कदाचित् श्रूयते इह च लोके, श्रव-
णेऽपि च नाऽऽशङ्का अदृश्यकर्तृत्वापैति, प्रमाणाभावादिति
गाथार्थः ॥ १७१ ॥ प्रति० ।

अदिस्सकत्तिगं णो,

असं सुव्वइ कहं णु आसंका ? ।

सुव्वइ पिसायवयणं,

कयाइ एयं तु ण सदेव ॥ १२८१ ॥ पं० व० ।

अदृश्यकर्तृकम् 'नो' नैवान्यत् श्रूयते कथं चाशङ्केति विष-
त्तादृष्टित्यर्थः । अत्राह—श्रूयते पिशाचवचनं, कथंचन-कदा-
चित् लौकिकमेतत्तु वैदिकमपौरुषेयं न सदैव श्रूयते ॥ १७२ ॥

यथाभ्युपगमदूषणमाह (प्रति०)—

वणा य पोरसेयं,

लोइयवयणाण ऽवीह सव्वेसिं ।

वेयम्मि को विसेसो,

जेण तहिं एस ऽसग्गाहो ॥ १२८२ ॥ पं० व० ।

वर्णाद्यपौरुषेयं लौकिकवचनानामपीह सर्वेषां, वर्णत्वादि-
वाचकत्वादेः पुरैरकरणात्, वेदे को विशेषो येन तत्रैषोऽ-
सद्ग्राहोऽपौरुषेयत्वासद्ग्रह इति ॥ १७३ ॥ प्रति० ।

ण य णिच्छओ वि हु तओ,

जुज्जइ पायं कहं चि सएणाया ।

जं तस्सत्थपगासण-

विसएह अइंदिया सत्ती ॥ १२८३ ॥ पं० व० ।

न च निश्चयोऽपि ततो वेदवाक्यात् युज्यते प्रायः क्वचिद्-
वस्तुनि सन्न्यायात् यद्—यस्मात्तस्य वेदवचनस्यार्थप्रकाश-
नविषयेह प्रक्रमेऽतीन्द्रियाशक्तिरिति गाथार्थः ॥ १७४ ॥ प्रति० ।

णो पुरिसमित्तगम्मा,

तदतिसओ वि हु ण बहुमओ तुम्हं ।

लोइयवयणेहितो,

दिद्वं च कहिंचि वेहम्मं ॥ १२८४ ॥ पं० व० ।

न पुरुषमात्रगम्या एषा तदतिशयोऽपि न बहुमता युष्मा-
कम् अतीन्द्रियदर्शी लौकिकवचनेभ्यः सकाशाद् दृष्टं च क-
थंचिद्द्वैधस्य वेदवचनानामिति गाथार्थः ॥ १७५ ॥ प्रति० ।

ताणि ह पोरुसेयाणि,

अपोरुसेयाणि वेयवयणाणि ।

सग्गुव्वसिपमुहारणं,

दिद्वो तह अत्थमेओऽवि ॥ १२८५ ॥ पं० व० ।

तानीह पौरुषेयाणि लौकिकानि अपौरुषेयाणि वेदवचना-
नीति वैधर्म्यं, स्वर्गादेशीप्रमुखानां शब्दानां दृष्टः; स्तथायर्थे-
दोऽपि, एवं च 'य एव लौकिकास्त एव वैदिकाः, स एवै-
पामर्थ' इति यत् किंचिदेतत् ॥ १७६ ॥ प्रति० ।

ण य तं सहावओ चिय,

सत्थपगासणपरं पईवो व्व ।

समयविभेयाऽजोगा,

मिच्छत्तपगासजोगा य ॥ १२८६ ॥ पं० व० ।

न च तद्वेदवचनं स्वभावत एव स्वार्थप्रकाशनपरं प्रदीपवत्,
कुत ? इत्याह—समयविभेदाऽयोगात्-संकेतभेदाऽभावात्

मिथ्यात्वप्रकाशयोगाच्च, कचिदेतदापत्तेरिति भावः ॥१७७॥

तदाह (प्रति०)—

इंदीवरंमि दीवो,

पगासई रत्तयं असंतं पि ।

चंदो वि पीयवत्थं,

धवलं ति न शिच्छओ तत्तो ॥१२८७॥ पं० व० ।

इन्दीवरे दीपः प्रकाशयति रक्तनामसतीमपि चन्द्रोऽपि पीतवस्त्रं धवलमिति प्रकाशयति न निश्चयस्तनो वेदवचनाद् व्यभिचारिण इति गार्थार्थः ॥ १७८ ॥ प्रति० ।

एवं शो कहियाऽऽगम—

पओगगुरुसंपयायभावोऽवि ।

जुजइ सुहो इहं खलु,

नाएणं छिन्नमूलत्ता ॥ १२८८ ॥ पं० व० ।

एवं न कथिताऽऽगमप्रयोगगुरुसंप्रदायभावोऽपि प्रवृत्त्यङ्ग-भूतो युज्यते यत इह खलु वेदवचने न्यायेन, 'छिन्नमूलत्ता' तथाविधवचनासंभवादिनि गार्थार्थः ॥१७९॥ प्रति० ।

ण कयाइ इओ कस्सइ,

इह शिच्छयमो कहिं चि वत्थुम्मि ।

जाओ चि कहइ एवं,

जं सो तत्तं स वामोहो ॥ १२८९ ॥ पं० व० ।

न कदाचिदनो-वेदवचनात् कस्यचिदिह निश्चय एव कचि-द्वन्तुनि जात इति कथयति एवं सति यदसौ वैदिकस्तत्त्वं स व्यामोहः स्वनोऽप्यज्ञात्वा कथनात् ॥ १८० ॥ प्रति० ।

तत्तो अ आगमो जो,

विणेषसत्ताण सो वि एमेव ।

तस्स पओगो चेवं,

अणिवारणं च शियमेणं ॥१२९०॥ पं० व० ।

ततश्च वैदिकादर्थदागमो यो व्याख्यारूपः विनियसत्त्वानां संवन्धी सोऽप्येवमेव-व्यामोह एव तस्याऽऽगमार्थस्य प्रयो-गोऽप्येवमेव-व्यामोह एव अनिवारणं च नियमेन व्यामोह एवेति गार्थार्थः ॥ ८१ ॥ प्रति० ।

शेवं परंपराए,

माणं एत्थ गुरुसंपयाओ वि ।

रूवविसेसडुवणे,

जह जचंधाण सव्वेसिं ॥ १२९१ ॥ पं० व० ।

नैवं परंपरायां मानम्, अत्र च व्यतिकरे गुरुसंप्रदायोऽपि निदर्शनमाह-सिततरादिरूपविशेषस्थापने यथा जाल्यन्धानां सर्वेषामनादिमताम् ॥ १८२ ॥

पराऽभिप्रायमाह (प्रति०)—

भवतो वि य सव्वन्नु,

सव्वो आगमपुरस्सरो जेणं ।

ता सो अपोरुसेओ,

इअरो वाऽणगमा जो उ ॥ १२९२ ॥ पं० व० ।

भवतोऽपि च सर्वज्ञः सर्व आगमपुरस्सरः येन कारणेन स्वर्गकेवलार्थिना तपोध्यानादिकर्तव्यमित्यागमः अनः प्रवृत्ते-रिति, तदसावपौरुषेयः, इतरः अनादिमत् सर्वज्ञोऽनागमा-देव कस्यचित्तमन्तरेणापि भावादिति गार्थार्थः ॥ १८३ ॥ प्रति० ।

योभयमवि जमणई,

वीयंऽकुरजीवकम्मजोगसमं ।

अहवत्थतो उ एवं,

ण वयणओ वत्तहीणं तं ॥ १२९३ ॥ पं० व० ।

अत्रोक्तम्-'नो'नैतदेवमुभयमप्यागमः सर्वज्ञश्च यद्यस्मादना-दिवीजाङ्कुरजीवकर्मयोगसमं न ह्यत्रेदं पूर्वमिदं नेति व्यग्रस्था-तनश्च यथाङ्कुरोपाभावः, अथवा-अर्थत एव वीजाङ्कुरादि-न्यायः सर्व एव कथंचिदागममासाद्य सर्वज्ञो जातः तदर्थश्च तत्साधक इति न वचनतो-न वचनमेवाश्रित्य मरुदेव्यादी-नां प्रकारान्तरेणापि भावात् । तद्वचनं वक्त्रधीनं न त्वनाद्य-पि वक्त्रमन्तरेण वचनप्रवृत्तरेणात् । तदर्थप्रतिपत्तिस्तु क्षयापशमादेरविरुद्धा, तथा दर्शनादेतत्सूक्ष्ममिथ्या भावनी-यम् ॥ १८४ ॥ प्रति० ।

वेयवयणम्मि सव्वं,

णाएणासंभवंतरुवं जं ।

ता इयरवयणसिद्धं,

वत्थु कहं सिज्झई तत्तो ॥१२९४॥ पं० व० ॥

वेदवचने सर्वमागमादिन्यायेनाऽसंभवदूषं यद्-यस्मात् तत्-तस्मादितरवचनात्सिद्धं सद्रूपवचनसिद्धं वस्तु हिंसा-दोसादि कथं सिध्यति ततो-वेदवचनादिति गार्थार्थः ॥ १८५ ॥ प्रति० ।

(आगमस्य च स्वरूपप्रतिपादकस्यापि प्रामाण्यम्)—

नच स्वरूपप्रतिपादकानामप्रामाण्यम्, प्रमाणजनकत्वस्य सङ्गावात् । तथाहि-प्रमाणजनकत्वेन प्रमाणस्य प्रामाण्यं न प्रवृ-त्तिनिवृत्तिजनकत्वेन तच्चाहस्त्येव प्रवृत्तिनिवृत्तौ तु पुरुषस्य सुखदुःखसाधनत्वाध्यवसाये समर्थस्यार्थित्वाद्भवति इति । अथ विधावङ्गत्वादमीषां प्रामाण्यं न स्वरूपार्थत्वादिति चेत्, तदसत्, स्वार्थप्रतिपादकत्वेन विध्यङ्गत्वात्, तथाहि-स्तुतेः स्वार्थप्रतिपादकत्वेन प्रवर्तकत्वं, निन्दायास्तु निवर्तकत्वमि-ति । अन्यथा हि-तदार्थापरिज्ञानं विहितप्रतिषिद्धेष्वविशेषण प्रवृत्तिनिवृत्तिर्वा स्यात्तथाविधवाक्यस्यापि स्वार्थप्रतिपा-दनद्वारेणैव पुरुषप्रकर्तत्वं दृष्टम् एवं स्वरूपपरिष्वपि वाक्येषु स्यात्, वाक्यस्वरूपताया अविशेषात् विशेषहेतोश्चाऽभा-वादिति । तथा-स्वरूपार्थानामप्रामाण्ये " मेध्या आपो दर्भाः पवित्रम्, अमेध्यमशुचीं " त्येवंस्वरूपापरिज्ञानं विध्य-ङ्गतायामप्यविशेषण प्रवृत्तिनिवृत्तिप्रसङ्गः, न चैतदस्ति; मेध्येष्वेव प्रवर्तते अमेध्येषु च निवर्तते इत्युपलम्भात् । तदेवं स्वरूपार्थेभ्यो वाक्येभ्योऽर्थस्वरूपाववांघे सति इष्टे प्रवृत्ति-दर्शनात् अनिष्टे च निवृत्तेरिति ज्ञायते-स्वरूपार्थानां प्रमा-जनकत्वेन प्रवृत्तौ निवृत्तौ वा विधिसहकारित्वमिति, अप-रिज्ञानान्तु प्रवृत्तावतिप्रसङ्गः । अथ स्वरूपार्थानां प्रामाण्ये " प्रावाणः सवन्ते " इत्येवमादीनामपि यथाऽर्थता स्यात्, न;

मुख्ये बाधकोपपत्तेः । यत्र हि मुख्ये बाधकं प्रमाणमस्ति तत्रोपचारकल्पना, तदभावे तु प्रामाण्यमेव । न चेत्स्वरसद्भाव-प्रतिपादनेषु किञ्चिदस्ति बाधकमिति स्वरूपे प्रामाण्यमभ्यु-न्तव्यम् । सम्म० १ काण्ड १ गाथाटी० ।

(मूलाऽऽगमैकदेशभूतस्य चाऽऽगमान्तरस्यापि प्रामाण्यम्)-
एदंपर्यं शुध्यति, यत्रासावागमः सुपरिशुद्धः ।

तदभावे तद्देशः, कश्चित्स्यादन्यथा ग्रहणात् ॥ १२ ॥
एदंपर्यं-तात्पर्यं पूर्वोक्तं शुध्यति-स्फुटीभवति यत्राऽऽगम-असावागमः सुपरिशुद्धः-प्रमाणभूतस्तदभावे-एदंपर्यंशुध्य-भावे तद्देशः-परिशुद्धाऽऽगमैकदेशः कश्चिद्-अन्य आगमः स्यान्नतु मूलागम एव अन्यथाग्रहणात् मूलाऽऽगमैकदेशस्य सतो विषयस्यान्यथा प्रतिपत्तयतः समतामवलम्ब्यमानास्ते-ऽपि तथेच्छन्ति ।

मूलाऽऽगमव्यतिरिक्ते तदेकदेशभूत आगमेऽन्यथा परिगृ-हीते द्वेषो विधेयो न वेति, तदभावप्रतिपादनायाह—

तत्राऽपि च न द्वेषः, कार्यो विषयस्तु यत्नतो मृग्यः ।
तस्याऽपि न सद्बचनं, सर्वं यत्प्रवचनादन्यत् ॥ १३ ॥
तत्रापि च-तदेकदेशभूत आगमान्तरे न द्वेषः कार्यो-न द्वेषो विधेयो विषयस्त्वभिधेयज्ञेयरूपो यत्नतो-यत्नेन मृ-ग्यः-अन्वेषणीया यद्येवं सर्वमेव तद्बचनं किं न प्रमाणीक्रियत इत्याह-तस्याप्यागमान्तरस्य न सन्-शोभनं वचनं सर्वम्-अखिलं यत्प्रवचनात्-मूलाऽऽगमादन्यत् यत्तु तदनुपाति त-त्सदेवेति ।

कस्मात्पुनस्तत्राऽद्वेषः क्रियत इत्याह—

अद्वेषो जिज्ञासा, शुश्रूषा श्रवणबोधमीमांसाः ।
परिशुद्धा प्रतिपत्तिः, प्रवृत्तिरष्टाङ्गिकी तच्चे ॥ १४ ॥

अद्वेषः-अप्रीतिपरिहारस्तत्त्वविषयस्तत्पूर्विका ज्ञातुमिच्छा-जिज्ञासा तत्त्वविषया ज्ञानेच्छा नस्वजिज्ञासा सा पूर्विका बाधाम्भःश्रोतसः शिराकल्पा श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा तत्त्वविष-यैव । तत्त्वशुश्रूषानिवन्धनं श्रवणम्-आकर्णनं तत्त्वविषयमेव बोधः-अवगमः परिच्छेदो विवक्षितार्थस्य श्रवणनिवन्धन-स्तत्त्वविषय एव मीमांसा सद्विचाररूपा-बोधानन्तरभाविनी तत्त्वविषयैव । श्रवणं च बोधश्च मीमांसा च श्रवणबोधमी-मांसाः । परिशुद्धा-सर्वतो भावविशुद्धा प्रतिपत्तिर्मीमांसा-त्तरकालभाविनी निश्चयाकारा परिच्छिन्नसिद्धिदिग्दमेवेति तत्त्वविषयैव । प्रवर्तनं प्रवृत्तिरनुष्ठानरूपा परिशुद्धाप्रति-पत्त्यनन्तरभाविनी तत्त्वविषयैव, प्रवृत्तिशब्दो द्विरावर्त्यते तेनायमर्थो भवति । तच्चे प्रवृत्तिरष्टाङ्गिकी-निर्वृत्ताष्टाङ्गिकी प-भिरद्वेषादिभिरष्टाङ्गिकैस्तत्त्वप्रवृत्तिः संपद्यते तेनाऽऽगमान्तरे मूलाऽऽगमैकदेशभूते न द्वेषः कार्य इति । पौ० १६ विव० ।

(७) प्रमाणान्तरविषय एव पदार्थो नाऽऽगमेन बोध्यते किन्तु प्रमाणान्तरविषयोऽपि-

“ न ह्यागमसिद्धाः पदार्थाः ” इति, प्रत्यक्षस्यापि प्रतिक्षेपो युक्तः । यदपि प्रत्यक्षानुमानविषये चार्थे आगमप्रामाण्य-वादिभिस्तस्य प्रामाण्यमभ्युपगम्यते-तदुक्तम्-“ आम्ना-यस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानाम् । ” (जैमि० १-२-१ ।) इति तदप्युक्तम् ; यतो यथाप्रत्यक्षप्रतीतिऽप्यर्थे वि-

प्रतिपत्तिविषयेऽनुमानमपि प्रवृत्तिमासादयतीति प्रतिष्ठा-दितम् । तथा प्रत्यक्षानुमानप्रतिपत्तेऽप्यात्मलक्षणेऽर्थे तस्य वा प्रतिनियतकर्मफलसंबन्धलक्षणे किमिन्यागमस्य प्रवृ-त्तिर्नाभ्युपगमस्य विषयः ? । नचाऽऽगमस्य तत्राप्रामाण्य-मिति वक्तुं युक्तं, सर्वज्ञप्रणीतत्वेन तत्प्रामाण्यस्य व्यवस्था-पितत्वात् । सम्म० १ काण्ड १ गाथाटी० ।

आगमप्रमाणञ्च प्रमाणान्तरे नान्तर्भवति तथा चाऽत्र श-ङ्कितम्-

आगमोऽपि नाऽनुमानाद् भिद्यते, परमार्थतस्तस्याप्यनुमान-त्वान्नाथाहि-‘शब्दं प्रमाणमागमः’ उच्यते-शब्दश्च द्विविधो-दृष्टार्थविषयः, अदृष्टार्थविषयश्च । तत्र दृष्टार्थविषया शब्दाद् या प्रतीतिः, सा वस्तुतोऽनुमानसमुत्थैव यतः क्वचिन्प्रथमं पृथुबुध्नोदरोर्ध्वकुण्डलोप्रायतवृत्तग्रीवादिमिति घटपदार्थं घ-टशब्दं प्रयुज्यमानं दृष्ट्वा तदुत्तरकालं कापि घटमानये-त्यादिशब्दं श्रुत्वा पृथुबुध्नोदरादिमदर्थं एव घट उच्यते, तथाभूतपदार्थं एव घटशब्दप्रयोगप्रवृत्तेः, यथा पूर्वं कुम्भ-कारापणादौ घटशब्दश्चायमिदानीमपि श्रूयते तस्मान्नथा-भूतस्यैव पृथुबुध्नोदरादिमतः पदार्थस्य मया आनयना-दिक्रिया कर्त्तव्या इत्यनुमानं विधाय प्रमाता घटानयना-दिक्रियां करोति, इत्येवं दृष्टार्थविषयं शब्दं प्रमाणं वस्तुतो नानुमानाद्भिद्यतं । विशेष० १५२२ गाथाटी० ।

(८) आगमप्रमाणस्यानुमानप्रमाणेऽन्तर्भावः—

काणादाः—शब्दोऽनुमानं व्याप्तिग्रहणवलेनार्थप्रतिपाद-कत्वाद्भवदिति । तत्र हेतोरामुखं कूटाऽकूटकार्पापण-निरूपणप्रवणप्रत्यक्षेण व्यभिचारस्तथाभूतस्यापि तत्प्रत्य-क्षस्यानुमानरूपताऽपायात् । आः कथं प्रत्यक्षं नाम भूत्वा व्याप्तिग्रहणपुरस्सरं पदार्थं परिच्छिन्धात् ? उन्मीलितं हि चे-ल्लोचनं जातमेव परीक्षकाणां कूटाकूटविवेकेन प्रत्यक्षमिति के व्याप्तिग्रहणावसर इति चेत्, तदेवान्यत्रापि प्रतीतिः । तथा-हि-समुच्चारितशब्दध्वनिः, जातमेव जनस्य शब्दार्थसंवेदन-मिति क्व व्याप्तिग्रहणावकाश इति । एवं तर्हि नालिकेरङ्गी-पवानोऽपि पनसशब्दात्तदर्थसंविद्धिः स्यादिति चेत्, किं ना-परीक्षकस्यापि कार्पापणे कूटाकूटविवेकेन प्रत्यक्षोत्पत्तिः ? । अथ यावानेतादृशविशेषसमाकलितकलेवरः कार्पापणः ता-वानशेषः कूटोऽकूटो वा निष्कृन्नीयस्त्वया; इत्युपदेशसाहाय-कापेक्षं चक्षुरादि तद्विवेकं कौशलं कलयति; नचापरीक्षक-स्यायं प्राक्प्रावर्त्तिर्गृहीत चेत् तर्हि शब्दोऽपि यावान् पनस-शब्दस्तावान् पनसार्थवाचक इति संविद्धिसहायस्तत्प्रति-पादने पटीयान् ; न च नालिकेरङ्गीपवासिनः प्रागियं प्रादु-रासीदिति कथं तस्य तत्प्रतीतिः स्यात् ? । अथैतादृश-संवेदनं व्याप्तिसंवेदनरूपमेव, तदपेक्षायां च शब्दार्थज्ञा-नमनुमानमेव भवेदिति चेत्, कूटाकूटकार्पापणविवेकप्रत्यक्ष-मपि किं न तथा । तत्रापि तथाविधोपदेशस्य व्याप्युल्ले-खस्वरूपत्वात् । अथ व्याप्तः प्राक् प्रवृत्तावपि तदानीमभ्या-सदशापन्नत्वेनानपेक्षात्प्रत्यक्षमेवैतत्तदपेक्षायां तु भवत्येवै-तदनुमानं, कूटोऽयं कार्पापणः, तथाविधविशेषसमन्वित-त्वात्प्राक्पेक्षितकार्पापणवत्, इति चेत्, एतदेव समस्तमन्य-त्रापि तुल्यं विदां करोतु भवान् । न खल्वभ्यासदशायां को-ऽपि व्याप्तिं शब्देऽप्यपेक्षते, सहसैव तज्ज्ञानोत्पत्तेः । अनभ्या-

से तु को नाम सानुमाननां मन्यते, । यथा कस्यचिद्विस्मृत-
संकेतस्य कालान्तरे पनसशब्दश्चक्षुः, यः पनसशब्दः स
आमूलफले ग्रहिविष्टपिचिंशपवाचको, यथा यद्वत्तोरुः
प्राक्कनस्तथा चायमपि देवदत्तोरु इति । एवं च पक्षकदेशे
सिध्यसाध्यता, शब्दोऽनुमानमित्यत्र सकलवाचकानां प-
क्षीकृतानामेकदेशस्यानुमानरूपनया स्वीकृतत्वात् । यस्या-
गमरूपनया स्वीकृतः शब्दस्तत्राभ्यासदशापन्नत्वेन व्याप्ति-
ग्रहणापक्षेव नास्ति । अन्यथा कूटाऽकूटकार्पाणप्रत्यक्षेण
व्यभिचारापत्तेः तथा च हेतोरसिद्धिः । एवं च (शब्दत्व-
स्य व्याप्तिग्रहणानपक्षत्वे सिद्धे) विवादास्पदः शब्दो नानु-
मानं, तद्विभिन्नसामग्रीकत्वात्, कूटाऽकूटकार्पाणविवेक-
प्रत्यक्षवदिति सिद्धम् ।

किं च-वाचमानुमानमानतामानन्वानोऽसौ कथं पक्षधर्म-
तादिकमादर्शयत् ? । चेन्नः ककुदादिमदर्थद्विवक्षावान् गो-
शब्दाच्चारणकर्तृत्वात्, अहमिव इतीत्यमिति चेत्, नन्वता
विवक्षामात्रस्यैव प्रतीतिः स्यात्, तथा च कथमर्थे प्रवृत्तिर्भ-
वेत् ? विवक्षातोऽर्थसिद्धिरिति चेत् । मैवम् । अस्याः तद्व्यभि-
चारात् नास्तीत्यन्यथापि तदुपलब्धः । अथ यथाप्राक्काञ्च-
ब्दात्तथाप्राक्विवक्षातोऽनुपपन्नार्थसिद्धिर्भविष्यतीति चेत्, स-
त्यम् । किं प्रतीतिपराहृतैवेयं परम्परा, शब्दश्रुतौ सत्यां प्रती-
त्यन्तराव्यवहितस्यैवार्थस्य संवेदनात्, यथा लोचनव्यापार-
सति रूपस्य । अपि च-अप्रतीतिकेनादृक्कल्पनामहापातकं
क्रियतां नाम, यदि नान्या गतिः स्यात् अस्ति चेत् शब्दस्य
स्वाभाविकवाच्यवाचकभावसंयन्त्रद्वारेणार्थप्रत्यायकत्वाप-
पत्तेः । एतच्च " स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामि " त्यादि-
सूत्रे निरूप्यते ।

उदाहरन्ति—

समस्तयत्र प्रदेशे रत्ननिधानं, सन्ति रत्नसानुप्रभृतय
इति ॥ ३ ॥

वक्ष्यमाणलौकिकजनकादिलोकोत्तरतीर्थकराद्यपेक्षया क्र-
मेणोदाहरणोभयी । रत्ना० ४ परि० ।

अत्राह मीमांसकः— " शब्दज्ञानादसन्निरूप्ये बुद्धिः शब्द-
म् "—(१-१-५ । शावरभा०) इति वचनात् " शब्दादुदति
यद् ज्ञान-मप्रत्यक्षेऽपि वस्तुनि । शब्दं तदिति मन्यन्ते,
प्रमाणान्तरवादिनः " ॥ १ ॥ इतिलक्षणलक्षितस्य प्रमाणान्तरस्य
सङ्गात्वात्, कथं द्वे एव प्रमाणे ? । न चास्य प्रत्यक्षप्रमाणना
सविकल्पकत्वात्, नाप्यनुमानता त्रिरूपलिङ्गाप्रभवत्वात्
अनुमानगोचराविषयत्वाच्च । तदुक्तम्— " तस्मादननुमानत्वं,
शब्दं प्रत्यक्षवद्भवेत् । वैरूप्यरहितत्वेन, तादृग्विषयवर्जना-
त् " (श्लो० वा० शब्दप० ६८) । तथाहि-न शब्दस्य पक्षधर्मत्वं
धर्मिणोऽयोगात् । नचार्थस्य धर्मित्वं तेन तस्य संवन्धासि-
द्धेः । नचाप्रतीतेऽर्थे तद्धर्मतया शब्दस्य प्रतीतिः संभविनी
प्रतीति चार्थे न तद्धर्मताप्रतिपत्तिः शब्दस्यापयोगिनी ताम-
न्तरेणप्यर्थस्य प्रागेव प्रतीतिः अन्यथा नस्य तद्धर्मतया प्रती-
त्ययोगात् । भवतु वाऽर्थो धर्मो तथाऽपि किं तत्र साध्यमिति
वक्तव्यं ? , सामान्यमिति चेत्, न; तस्य धर्मिपरिच्छेदकाल
एव सिद्धत्वात् । तदपरिच्छेदे धर्मिपरिच्छेदाभ्यागाद् " नाश्रु-

हीनविशेषणा विशेष्ये बुद्धिः " इति न्यायात् । न च सामान्यं
धर्मि अर्थविशेषस्तत्र साध्यो धर्मः उक्तोपादानिक्रमात् ।
विशेषस्य चानन्वयाद् । अथ-शब्दो धर्मो अर्थवानिति साध्यो
धर्मः शब्द एव च हेतुः, न; प्रतिस्मार्थैकदेशत्वप्राप्तेः । अथ
शब्दत्वं हेतुरिति न प्रतिस्मार्थैकदेशत्वं दोषः, न; शब्दत्वस्या-
गमकत्वात् गोशब्दत्वस्य च निपेत्यमानत्वेनासिद्धत्वात् ।
अत एवानुमानतुल्यविषयताऽपि न शाब्दं संभवति । तदु-
क्तम्—

" सामान्यविषयत्वं हि, पदस्य स्थापयिष्यते ।

धर्मो धर्मविशिष्टश्च, लिङ्गीत्यतश्च साधितम् ॥

न तावदनुमानं हि, यावत्तद्विषयं न तत् ।

अथ शब्दार्थवत्त्वेन, पक्षः कस्मान्न कल्प्यते ।

प्रतिस्मार्थैकदेशा हि हेतुस्तत्र प्रसज्यते ।

पक्षं धूमविशेषं हि, सामान्यं हेतुरिष्यते ।

शब्दत्वं गमकं नात्र, गोशब्दत्वं निपेत्यते ।

व्यक्तिरेव विशेष्याऽतां, हेतोश्चैका प्रसज्यते " इति । (श्लो०
वा० शब्दप० ५५-५६-६२-६४) शब्दस्य चार्थेन संव-
न्धाभावतो यथा न पक्षधर्मत्वं तथाऽन्वयोऽपि प्रमेयेण व्या-
पाराभावतोऽसङ्गत एव । तदुक्तम्—

" अन्वयो न च शब्दस्य, प्रमेयेण निरूप्यते ।

व्यापारेण हि सर्वेषां-मन्वेत्तुत्वं प्रतीयते ।

यत्र धूमाऽस्ति तत्राग्ने-रस्तित्वेनान्वयः स्फुटः ।

नन्वेवं यत्र शब्दोऽस्ति, तत्राऽर्थोऽस्तीति निश्चयः ।

न तावत् यत्र देशोऽसौ, न तत्कालेऽवगम्यते ।

भवेन्नित्यविभुत्वाच्चत्, सर्वार्थेष्वपि तत्समम् ।

तेन सर्वत्र दृष्टत्वाद्, व्यतिरेकस्य चागतः ।

सर्वशब्दैरशेषार्थ-प्रतिपत्तिः प्रसज्यते " (श्लो० वा० शब्दप०
८५-८८) अन्वयाभावं व्यतिरेकस्याप्यभावाः, उक्तं च— " अ-
न्वयेन विना तस्माद्व्यतिरेकः कथं भवेत्-? " इति तदव-
मनुमानलक्षणाभावात् शाब्दं प्रमाणान्तरमेव । सम्म० २ का-
ण्ड १ गाथाटी० ।

अत्र प्रतिविधीयते-यत्तावत् शब्दस्य वैरूप्यरहितत्वेन
तादृग्विषयाभावाच्चानुमानानन्तर्भावप्रतिपादमभ्यधायि तद्
युक्तमेव न ह्यप्रमाणस्यानुमानेऽन्तर्भावो युक्तः । कुतः पुनः श-
ब्दोद्भवस्य ज्ञानस्याप्रामाण्यं ? , शब्दस्यार्थप्रतिबन्धाभावात् ।
न हि शब्दोऽर्थस्य स्वभावः अत्यन्तभेदात् नापि कार्यं तेन
विनाऽपि भावात् । न च तादात्म्यतदुत्पत्तिव्यतिरिक्तः सं-
वन्धा गमकत्वनियन्धनमस्ति । न च संज्ञकत्वलाक्षास्तवप्रति-
पत्तिशक्तियुक्तानां प्रदीपानामिवार्थप्रकाशकत्वं संभवति । न
च व्यवस्थितेवार्थप्रतिपादनयोग्यता संकेतेन शब्दस्याभिव्य-
ज्यत इति वक्तव्यं पुरुषेच्छावशादन्यत्रार्थे शब्दस्य समया-
दप्रवृत्तिप्रसङ्गे । दृश्यते च पुरुषेच्छावशादन्यत्रापि विषये
शब्दानां प्रवृत्तिः । न च पुरुषेच्छावृत्तिः समयो वस्तुप्रतिव-
द्धः तदभावापि तस्य प्रवृत्तिः । न च संकेतमन्तरेण शब्दस्य
वस्तुप्रत्यायकत्वं संकेताभावप्रसङ्गे । आप्तप्रणीतशब्दानां
पुनरर्थव्यभिचारेऽप्याप्तप्रणीतत्वानिश्चयादेवाप्रामाण्यं न पु-
नराप्तस्यैवासंभवात् । तदसंभववाचकप्रमाणाभावात् । ततो
वाह्ये विषये शब्दानां प्रतिबन्धाभावतः प्रामाण्यमेव न संभवति

पक्षधर्मत्वाद्यसंभवाद्नुमानत्वाभावप्रतिपादनं युक्तमेवेति स्थितम् । यत्र तु वक्त्रभिप्रायसूचने प्रामाण्यमस्य तत्रानुमानलक्षणयुक्तस्यैव नान्यादृग्भूतस्येति न प्रमाणान्तरत्वम् । सम्म० २ कारड १ गाथाटी० ।

(६) आगममधिकृत्योक्तम्—

तस्य च जीवाऽजीवादिलक्षणे दृष्टविषये वस्तुतस्त्वे सर्वदा अधिसंवादात् अदृष्टविषयेऽप्येकवाक्यतया प्रवर्तमानस्य च प्रामाण्यं प्रतिपत्तव्यम् । न च वक्त्रधीनत्वात् तस्य अप्रामाण्यं वक्त्रधीनत्वप्रमाणत्वयोर्विरोधाभावाद्वाक्त्रधीनस्यापि प्रत्यक्षस्य प्रामाण्यापलब्धेः न चाक्षजत्वाद्वास्तुप्रतिपत्तयेन तत्र प्रामाण्यं न शब्दस्य विपर्ययादिति वक्तव्यं शब्दस्य अत एव प्रमाणान्तरत्वोपपत्तेः अन्यथा अनुमानादविशेषप्रसङ्गात् । तथाहि—गुणवद्वक्तृप्रयुक्तशब्दप्रभवत्वादेव शब्दम् अनुमानज्ञानाद्विशिष्यते अन्यथा बाह्यार्थप्रतिबन्धस्यात्रापि सङ्गावात् नानुमानादस्य विशेषः स्यात् । यदा च परेक्षेऽपि विषयेऽस्य प्रामाण्यमुक्त्यायात् तदा गुणवद्वक्तृप्रयुक्तत्वेनास्य प्रामाण्यम् अतश्च गुणवद्वक्तृप्रयुक्तत्वमितीतरेतराश्रयदोषोऽपि नाऽत्राऽवकाशं लभते यथाङ्गसंवादादस्य प्रामाण्यनिश्चये । कुतोऽयमस्यात्र संवादः इत्यपेक्षायाम् आप्तप्रणीतत्वादित्यवगमो न पुनः प्रथममेव तत्प्रणीतत्वनिश्चयादस्यार्थप्रतिपादकत्वं प्रतिबन्धनिश्चयादनुमानस्यैव नापि दृष्टविषयाविसंवादिवाक्यैकवाक्यतां विरहस्य अदृष्टार्थवाक्यैकदेशस्यान्यतः कुतश्चित्प्राक् संवादित्वनिबन्धनस्य प्रामाण्यस्य निश्चयोऽभ्यासावस्थायां तु आप्तप्रणीतत्वनिश्चयात् प्रवृत्तिरदृष्टार्थवाक्यान्न वार्यत इति कुत इतरेतराऽऽश्रयाऽवकाशः ?

(ऐकान्तिकं वाच्यस्वरूपं निरस्तितुं लडादेरर्थविचारपक्षाः)—
एकान्तवादिवाक्यासु दृष्टार्थेऽपि विसंवादिनः सर्वथा अप्रवृत्तिरेव निश्चितविसंवादाङ्गुल्यग्रहस्तिथ्युत्पत्तिप्रतिपादकवाक्यादिवत् नह्येकान्तवादिबचनानां वाच्यं संभवान्युक्तम् । यतः सामान्यं वा तद्वाच्यं भवेत्, विशेषो वा, उभयम्, अनुभयं चेति विकल्पाः । न तावत्सामान्यं तस्यैतद्व्यावृत्तप्रतिनियतैकवस्तुरूपत्वायोगात् । शब्दवाच्यत्वे घटाद्यानयनाय प्रेरितः सर्वत्र प्रवर्त्तत न वा कचिद् भेदनिबन्धनत्वात् प्रवृत्तेः सामान्यस्य अनर्थक्रियाकारितया च प्रवृत्तिनिबन्धनत्वायोगात् । अथापि स्याद्यदाऽयं प्रतिपत्ता वाक्यमश्रुतपूर्वं शृणोति तदा पदानां संकेतकालानुभूतानामर्थं सामान्यलक्षणमेव प्रतिपद्यते या तु वाक्यार्थप्रतिपत्तिः सा अपेक्षासन्निधानाभ्यां विशेषणविशेष्यभावात्पदार्थप्रतिपत्तिनिबन्धना न पुनस्ततो वाक्यात् तथाविधस्य तस्य स्वार्थेन सह संवन्धापूतिपत्तेः वाक्यमेव च प्रवृत्तिनिवृत्तिव्यवहारक्षमं न पदं तस्यानर्थक्रियाकारिसामान्यप्रतिपादकत्वेनाऽप्रवृत्त्यङ्गत्वाद् । अत एव न विवक्षापूतिभासनमप्यर्थं प्रतिपादयन्तः शब्दा अनुमाननामासादयन्ति अगृहीतप्रतिबन्धादपि वाक्यविशेषात् यथोक्तन्यायतो वाक्यार्थप्रतिपत्तेः । अनेनैवाभिप्रायेण सौगता वाक्यगतां चिन्तामनादस्य पदमेवानुमाने अन्तर्भावितवन्तः । उक्तं च मीमांसकैः—

" वाक्यार्थे तु पदार्थभ्यः, संवन्धानुगमादते ।

बुद्धिरुत्पद्यते तस्माद्भिन्ना साऽप्युत्तुब्धिवत् ॥ "

(श्लो० वा० शब्द प० श्लो० १०६) तथा—

"वाक्येष्वदृष्टेष्वपि सार्थकपु,

पदार्थचिन्मात्रतया प्रतीतिम् ।

दृष्टानुमानव्यतिरेकभीताः ।

क्लिष्टाः पदभेदविचारणायाम् । "

(श्लो० वा० शब्दप० श्लो० १११) इति ।

असदेतत्; एवं कल्पनायां पदार्थानामपि वाक्यार्थप्रतिपत्तिहेतुत्वासंभवात् । तथा हि—'घटः पटः कुम्भः' इत्यादिपदेभ्यो यथाऽन्योन्यानुगुणस्वतन्त्रसामान्यात्मकार्यप्रतिपत्तिस्तथासंबन्धपदसमूहश्रवणादपि किं न तथाभूतसामान्यप्रतिपत्तिर्भवेत् ? नहि ततः सामान्यमात्राऽधिगमे तत्परित्यागतो विशिष्टार्थप्रतिपत्तौ निमित्तमस्ति न वापेक्षा-सन्निधानादिकं पदार्थानां तत्प्रतिपत्तौ निमित्तं पदार्थस्य पदार्थान्तरं प्रत्युत्पत्तौ प्रतिपत्तौ वाऽपेक्षादेरयोगात् तस्य सामान्यात्मकत्वेनोत्पत्तेरसंभवात् स्वपदंभ्य एव प्रतिपत्तेस्तत्रापि पदार्थान्तरापेक्षाद्यनुपपत्तेः । अर्थशक्ति एव ततो विशेषप्रतिपत्तिरिति चेत् तर्हि पदार्थानामेकार्थसंभवात् प्रतिपत्तिर्यस्य तस्यापि नतस्तत्प्रतिपत्तिर्भवेत् । न च सामान्यत्यागं किञ्चिन्निबन्धनं बाधकाभावात् सत्यर्थित्व उभयप्रतिपत्ति-प्रवृत्ती स्याताम् । न च वाक्यार्थप्रत्यय एव बाधकस्तेन तस्य विरोधाभावात् सामान्यविशेषयोः साहचर्यात् सामान्यप्रत्ययस्य च विशेषप्रतिपत्तिं प्रति निमित्तत्वाभ्युपगमात् निमित्तस्य च निमित्तिना अबाध्यत्वाद् अन्यथा तस्य तन्निमित्तत्वायोगाद् । अथ प्रागप्यवमयं व्युत्पादितः—यत्र पदार्थानामेकद्रव्यसंभवस्तत्र पदार्थसामान्यत्यागाद्विशेषः प्रतिपत्तव्यो यथा नीलोत्पलादौ, नन्वेवं सर्ववाक्यान्यस्य व्युत्पादितान्येव भवन्ति । तथाहि—यः कश्चित् संभवदेकद्रव्यार्थनिवेशः पदसमूहः स संकेतसमयावगतसामान्यात्मकावयवार्थपरित्यागतस्तेषामेव विशेषणविशेष्यभावेन विशिष्टार्थगोचरः प्रतिपत्तव्यो, यथा 'नीलोत्पलं पश्य' इत्यादिपदसंघातः, तथा चायमपूर्ववाक्यात्मकः पदसमुदाय इति संकेतमनुसृत्य यदा ततस्तथाभूतमर्थं प्रत्येति तदा कथं न विशिष्टार्थवाचकं वाक्यम् ? अनेनैव च क्रमेण शब्दाविदां समयव्यवहार उपलभ्यते । यथा—'धात्वादिः क्रियादिवचनः, कर्मादिवचनश्च लडादिः' इति समयपूर्वकं 'प्रकृति-प्रत्ययौ प्रत्ययार्थं सह ब्रूत' इति व्युत्पादितोऽनर्थक्रियाकारित्वेन सामान्यमात्रस्य विशेषनिरपेक्षस्य प्रतिपादयितुमनिष्टेः तत्परित्यागेन व्यवहारकाले विशेषमवगच्छति व्यवहारी । न च प्रकृतिप्रत्ययार्थवैवात्र पदार्थप्रतिपादयतो न पदमिति मन्तव्यम् ।

" अशाब्दे वाऽपि वाक्यार्थे, न पदार्थेष्वशाब्दता ।

वाक्यार्थस्यैव नैतेषां, निमित्तान्तरसंभवः ॥ " (श्लो० वा० वाक्याधि० श्लो० २३०) इत्यस्य विरोधप्रसङ्गेः । न च वाक्यस्य वाक्यार्थे संकेतकरणेऽनुमानात् शब्दस्याऽविशेषप्रतिपत्तिः, विशेषस्य प्राक् प्रतिपादितत्वात् । केवलस्य च पदस्य प्रयोगानर्हत्वाद्वाक्यस्य तु प्रयोगार्हस्य सामान्यानभिधायकत्वात् कथं सामान्यं शब्दार्थः स्यात् ? ।

यस्तु पूर्वपदाऽनुरजितं पदमेव वाक्यं पदार्थ एव पदार्था-

न्तरविशेषितो वाक्यार्थोऽभ्युपगतः । तथाहि-‘दण्डी’ ‘छत्री’-
त्यादिव्यपदेशं यथा पुरुष एव समासादयति नान्यस्तद्व्य-
तिरिक्तः तथा ‘अपाक्षीत्’ ‘पचति’ ‘पश्यति’ इत्याद्यनौत-
कालाद्यवच्छिन्नः क्रियाविशिष्टश्च देवदत्त एव प्रतीयते-
‘अपाक्षीद्’ इत्यादिशब्दानां देवदत्तशब्देन सामानाधि-
क्यस्यात्-न तु तद्व्यतिरिक्तोऽर्थः अथ यद्यव कालाद्यव-
च्छिन्नपुरुष एव प्रतीयते तदा ‘अग्निहोत्रं जुहुयात्’ ‘ग्रामं
गच्छ’ ‘स्वाध्यायः कर्त्तव्य’ इति लिट्-लोट्-कृत्य-प्रयो-
गेषु कस्यार्थस्य प्रतीतिः ? अत्रापि कर्मणि नियुक्तः क्रिया-
विशिष्टोऽध्यपणादिविशिष्टश्च देवदत्त एव प्रतीयते केवलं
वर्त्तमानादिकालो न विशेषणत्वेनाऽत्रावतिष्ठते ।

अथ यदि नात्रार्थातिरेकावगतिर्भावसंपादने कथं पुरुषः प्र-
वर्तते ? यथा हि देवदत्तः पचति इत्यादिवाक्यान् प्रवर्त्तते
तथा ‘जुहुयाद्’ इत्यस्मादपि नैव प्रवर्त्तते प्रवृत्ति निमित्तस्या-
नवबोधात्, अस्मदेतत् ‘जुहुयाद्’ इत्यादिवाक्यजनितविज्ञा-
नस्यैव प्रवर्त्तकत्वात् प्रवृत्तस्तद्भावभावित्वेनोपलम्भाद् एत-
द्वाक्यसमुत्पत्त्यं ज्ञानं पुरुषं स्वर्गादिनाथेन नियोजयदुपलभ्यते न
‘पचति’ आदिवाक्यसमुत्पत्त्यम् । तथाहि-विध्यादिवाक्यजनि-
तज्ञानानन्तरमिच्छा तदनन्तरं प्रयत्नः तदनन्तरं च पुरुषस्य
स्वगादिफलार्थः परिरूपन्दस्ततोऽपि फलपर्यन्ता स्वर्गफला-
वाप्तिः इत्यभिधानात् । तेषां अयुक्तिकारिणः एकान्तपक्षं वि-
विशेषण-विशेष्ययोरत्यन्तभेदे अभेदे वा विशेषणानुरागस्य
पद-पदार्थेषु असेभवाद्वाक्यार्थकल्पनादनुपपत्तेः अत एव
‘अपाक्षीद्विदत्तः’ इत्यादीं न कालक्रियाविशिष्टपुरुषप्रतिपत्तिः
क्रियादेः पुरुषाद्वेदं संयत्नाऽसिद्धिर्नो व्यपच्छेदकत्वानुप-
पत्तेः अभेदेऽप्येकस्य नास्ति कविशेषणविशेष्यरूपतासंगतिः ।
अन्यथाभिनप्रसङ्गात् । कल्पनार्चनस्य तदुपपत्त्यस्य सर्वत्रावि-
शेषात् विशिष्टप्रत्ययोग्यत्वेन अन्त्यानिमित्तत्वात् विरोधादि-
दोषस्य च तत्र प्रागेव प्रतिविहितत्वादेन लिङ्गादियुक्तवा-
क्यजनितविज्ञानस्य प्रवर्त्तकत्वमेकान्तवादिप्रकल्पितं प्रति-
क्षिप्तं तद्भावभावित्वस्य अन्यथासिद्धत्वमतिपादनात् ।
सम्म० ३ काण्ड ६३ गाथाटी० ।

(१०) (शब्दस्य बाह्यार्थं प्रामाण्यं शास्त्रप्रयोजनमधिकृ-
त्याक्रमम्)—

यदि प्रज्ञावतां प्रवृत्त्यर्थं प्रयोजनप्रतिपादनायादिवाक्यमु-
पादीयते तदा ते प्रज्ञापूर्वकारित्वादेवाप्रमाणकं नैव प्रवृत्ति
विदधति । नच प्रयोजनप्रतिपादकमादिवाक्यं तत्प्रभवं वा
ज्ञानं प्रमाणम् अनन्तजत्वेनाध्यक्षत्वायोगात् ।

नाऽप्यनुमानं स्वभावकार्यलिङ्गसमुत्पत्त्यं तद्भावत्वेन तत्कार-
णत्वेन वा तत्प्रत्याय्यं प्रयोजनस्य प्रमाणतोऽप्रतिपत्तेः तदु-
त्पादकस्य लिङ्गस्य तत्कार्यत्वानवगमाद्, अन्यस्य च स्वसा-
ध्याप्रतिबन्धाद् अप्रतिपदस्य च स्वसाध्यव्यभिचारेणाग-
मकत्वात्, तत्त्वं वाऽतिप्रसङ्गात्, तत्प्रतिबन्धत्वंऽप्यनिश्चि-
तप्रतिबन्धस्यातिप्रसङ्गत एव अगमकत्वात् ।

न च वाक्यमिदं प्रवर्त्तमानं स्वमहिम्नैव स्वार्थं प्रत्यायतीति
शब्दप्रमाणरूपत्वात्स्वाभिधेयप्रयोजनप्रतिपादने प्रमाणम्,
शब्दस्य बाह्यार्थं प्रतिबन्धासंभवेनाप्रामाण्यात्, विवक्षायां
प्रामाण्येऽपि तस्या बाह्यार्थाविनाभावित्वायोगात् । नापि ये

यमर्थं विवक्षन्ति ते तथैवं तं प्रतिपादयन्ति, अन्यविवक्षाया-
मप्यन्यशब्देऽप्यारण्यदर्शनाद्विवक्षायाश्च बाह्यार्थप्रतिबन्धत्वा-
नुपपत्तेरेकान्ततः । तत्र शब्दादपि प्रमाणादादिवाक्यरूपात्
प्रयोजनविशेषोपायप्रतिपत्तिः तदप्रतिपत्तौ च तेषां ततः प्रवृ-
त्तौ प्रज्ञापूर्वकारित्वाव्यावृत्तिप्रसङ्गात् । प्रयोजनविशेषोपाय-
संशयोत्पादकत्वेन प्रवृत्त्यङ्गत्वादादिवाक्यस्य सार्थकत्वम् ।
तथाहि-अर्थसंशयादपि प्रवृत्तिरूपलभ्यते, यथा कृषीवलादी-
नां कृष्यादावनवगतशस्यावाप्तिफलानाम् । अथ अवीजादिवि-
वेकनाचभूतवीजादिभावतया निश्चितोपायाः । तदुपेयशस्या-
वाप्त्यनिश्चयऽपि तत्र तेषां प्रवृत्तिरुक्ता न पुनः शास्त्रश्रव-
णादावुपेयप्रयोजनविशेषानिश्चयवत्तदुपायाभिमतादिवाक्य-
प्रत्याय्योपायनिश्चयस्याप्यसंभवाद्, अयुक्तमेतत्, यतो यथा
शस्यमेतस्यादौ फले कृषी वलादेः संदेहः तथा तदुपाया-
भिमतवीजादावपि, आनवर्त्तितकार्यस्य कारणस्य तथा-
भावनिश्चयायोगात् । तत्र यथाकृष्यादिकं संशयमानोपा-
यभावं प्रवृत्तिकारणं तथा शास्त्रमप्यादिवाक्यादनिश्चितो-
पायभावं किं न प्रवृत्तिकारणमभ्युपगम्येत इति चेद्,
असदेतत् आदिवाक्योपपत्त्यासः शास्त्रप्रयोजनविषयसंश-
योत्पादनार्थं संशयोऽपि च निश्चयविरुद्धः—अनुपपन्नं च
निश्चय-तत्राप्रतिबन्धप्रवृत्तिहेतुतया प्रादुर्भवन् केन वार्यते
आदिवाक्योपपत्त्यासमन्तरेणापि ?

अथाश्रुतप्रयोजनवाक्यानां प्रयोजनसामान्ये तत्सत्त्वेतरा-
भ्यां संशयो जायते-‘किमिदं चिकित्साशास्त्रवत्सप्रयोजनम्
उत काकदन्तपरीक्षावन्निष्प्रयोजनम् ततश्च संशयादनुपपत्त्यस्ते
प्रयोजनवाक्यं प्रयोजननामान्धारिणः प्रवर्त्तन्तां प्रयोजनवि-
शेषे तु कथमश्रुतप्रयोजनवाक्यानां संशयोत्पत्तिः ? प्रायेण
च प्रयोजनविशेषोपायस्य संशयस्य प्रवृत्तिकारणत्वात्
तदुत्पादनायादिवाक्यमुपादेयम् अतश्च प्रयोजनसामान्य-
विशेषेषु संशयानां ‘किमिदं सप्रयोजन उत निष्प्रयोजनं
सप्रयोजनत्वेऽपि किमभिलषितेनैव प्रयोजनेन तद्वद् इति
पक्षपरामर्शं कुर्वाणाः प्रवर्त्तन्ते असदेतत्, कुत्रचिच्छा-
खादनुभूतप्रयोजनविशेषं श्रोतारं प्रति प्रयोजनवाक्यस्या-
नुपयोगात्-स हि किञ्चिच्छास्त्रमुपलभ्य प्रागनुभूतप्रयो-
जनविशेषेण शास्त्रेणास्य वाक्यात्मकत्वेन साधर्म्यमवधा-
येंदमपि निष्प्रयोजनम् उत-अनभिमतप्रयोजनवद् उताऽभी-
ष्टप्रयोजनवद्वा इत्याशङ्कमानः प्रयोजनवाक्यमन्तरेणापि
प्रवर्त्तते एव अननुभूतप्रयोजनविशेषस्तु प्रयोजनवाक्यादपि
नैव प्रवर्त्तते, तं प्रति तस्यापि तदुत्पादकत्वायोगात्-न हि
प्रागनुभूतशास्त्रप्रयोजनविशेषः ‘प्रयोजनप्रतिपादकं वाक्य-
मेतदर्थमि’ त्यापि प्रतिपद्ये समर्थोऽपरत्यन्तमन्तरेण । नाप्य-
नुभूतविस्मृतप्रयोजनविशेषः प्रयोजनवाक्यात्संस्मृत्य तद्वि-
शेषं संशयानः प्रवर्त्तते, तद्वाहितशास्त्रादपि तद्विशेषे
स्मृतिसंभवात् नियमेन तु नोभाष्यामपि तदनुस्मरणं
भवति, तथाऽपि प्रयोजनवाक्यस्य ततः स्मृतिहेतुत्वत
उपन्यासे अन्यस्यापि तद्वेदोः किं नोपन्यासः ? सामान्य-
विशेषयोश्च दर्शनाऽदर्शनाभ्यां विशेषस्मरणसहकारिभ्यां
संशयाः, न च प्रयोजनवाक्यं प्रयोजनविशेषस्य भावाऽभा-
वयोः सामान्यम् । अथ विवक्षापरतन्त्रत्वात् स्वार्थतथा-
भावाऽतथाभावयोरपि प्रयोगसंभवात्सामान्यमेव वाक्यं,

शास्त्रमपि तर्हि शास्त्रान्तरसादृश्यात्प्रयोजननिवृत्त्युपायत्वा-
ऽनुपायत्वयोः सामान्यम्-अन्यतरनिश्चयनिमित्ताभावात्ततः
संशयानः प्रवर्त्ततां किमर्कचित्करप्रयोजनवाक्येन ? न च
सामान्यस्य विशेषस्य च दर्शनाऽदर्शनाभ्यामेव यथोक्ताभ्यां
संशयः, किं तु-साधक-बाधकप्रमाणावृत्तावपि ; सा च
प्रयोजनवाक्योपन्यासाऽनुपन्यासयोरपि संभवत्येव ।

मा भूत्संशयोत्पादनेन वाक्यस्य शास्त्रश्रवणादिप्रवृत्तौ
सामर्थ्यं, किं तु-प्रकरणारम्भप्रतिषेधाय ' नारब्धव्यमिदं
प्रकरणम्, अप्रयोजनत्वात्, काकदन्तपरीक्षावद् ' इति
व्यापकानुपलब्धेरसिद्धतोद्भावनाय तदुपन्यास इति चेत्,
एतदप्यस्तु ; यतः शास्त्रप्रयोजने वाक्यनाप्रदर्शयता तद-
सिद्धिरुद्भावयितुमशक्या, वाक्यस्याऽप्रमाणतया प्रयो-
जनविशेषसद्भावप्रकाशनसामर्थ्याभावात् । न च सप्रयो-
जनत्वतरयोः परस्परपरिहारस्थितयोः कुतश्चित्प्रमाणादेक
भावाप्रतिपत्तावितराभावप्रतिपत्तिः-अतिप्रसङ्गात्-येन वा-
क्यमात्रस्योपक्षेपेण हेतोरसिद्धिः स्यात् । नाऽपि कुतश्चि-
त्प्रयोजनविशेषमुपलभ्यमानेन स्वयमुपलब्धप्रयोजनविशेषो-
पलम्भोपायमप्रदर्शयता कर्तुमशक्या असिद्धतोद्भावना
वाक्यस्याप्रमाणस्य हेतुप्रतिपत्तभूताथोपस्थापना अशक्-
स्यापन्यासमात्रेणासिद्धेरयोगात् । नाऽप्यनिबन्धना प्रति-
पत्तिः, अतिप्रसङ्गात् ।

अथ यद्यप्यप्रमाणत्वाद्विपरीतार्थोपस्थापनमुखेनासिद्धता-
मिदं नाद्भावयति । तथापि शास्त्रस्य निष्प्रयोजनता संदिग्धा
अतः, संदिग्धनिष्प्रयोजनत्वस्य शास्त्रस्य प्रयोजनाभावं नि-
श्चिनं प्रेक्षावदारम्भप्रतिषेधहेतुं प्रयुज्यानाऽनेन वाक्येन प्रति-
क्षेप्तुमिष्टः न पुनः प्रयोजनविपर्ययान्श्च एवोत्पादयितुमिष्टः,
नहि प्रतिपक्षोपक्षेपेणैव साधनधर्माणामसिद्धिः अपि तु
स्वग्राहिज्ञानविकलनया संदिग्धधर्मिसंवेधित्वमप्यसिद्ध-
त्वमेव, तस्मात्संदिग्धसिद्धतोद्भावनाय वाक्यप्रयोग इति,
तदप्यनुपपन्नम् ; यथाहि-सप्रयोजनत्वे संदेहोत्पादने वाक्य-
स्यानुपयंगित्वं-शास्त्रमात्रादपि भावात्-तथा निष्प्रयोजन-
त्वेऽपि, एवं ह्यनेन वाक्येन हेतोरसिद्धतोद्भावना भवति
यदि तत्सत्तासंदेहनिबन्धनानि कारणान्यपि तदैव प्रकाशि-
तानि भवन्ति । न च विपर्ययनपुरुषसंदेहोत्पादने तद्वाक्यं प्र-
भवति, अदर्शनात् । न च प्रस्तुतशास्त्रस्य प्रयोजनवत् शास्त्रा-
न्तरेण कथंचित्सास्थितसाधक-बाधकप्रमाणाप्रवृत्तितश्चाभ्या-
नि संदेहकारणानि संभवन्ति, वाक्यमप्येतावन्मात्रप्रकाशनप-
रं हेतोः संदिग्धासिद्धतामुद्भावयेत्, तच्च तथाप्रकाशनमनु-
पन्यस्तेऽपि वाक्ये शास्त्रमात्रादपि दर्शनात् प्रमाणत्वावृत्तेश्च
भवतीति कस्तस्यापयोगः ? अनुपन्यस्ते कथं तदिति चेत्,
उपन्यस्तेऽपि कथं नहि तदुपन्यासाऽनुपन्यासाऽवस्थयोः
संदिग्धत्वात्प्रस्तुतात्कथंचन विशेषं पश्यामः ? असिद्धतो-
द्भावनमनेन न्यायेन सर्वमेवासङ्गमिति चेत्, नैतत् ;
नह्यनेन प्रकारेणासिद्धतोद्भावनमेव प्रतिकल्प्यते, किंतु प्र-
माणरहिताद्वाङ्मात्रादसिद्धता नोद्भावयितुं शक्येति प्रद-
र्श्यते । तत्र प्रयोजनवाक्यं हेत्वसिद्धतोद्भावनार्थमपि युक्तम् ।

नच परोपन्यस्ते साधने प्रयोजनवाक्येनासिद्धतामुद्भाव्य
कथमसिद्धिः साधनस्येति प्रत्यवस्थानवन्तं शास्त्रपरिस-
माप्तेः प्रयोजननवगमयन् शास्त्रं श्रावयति । ततः समधिगते

प्रयोजने तदुपन्यस्तस्य साधनस्याऽसिद्धिरिति वक्तुं शक्यं,
शास्त्रश्रवणतः प्रयोजनावगमे शास्त्रस्यादौ तद्वाक्यापन्या-
सस्य वैयर्थ्यप्रसङ्गः । अत एव " शास्त्रार्थप्रतिज्ञाप्रतिपा-
दनपरः आदिवाक्योपन्यासः " () इत्याद्यपि प्रतिकल्पितम्,
अप्रमाणादादिवाक्यात्तदसिद्धेः । तथा-संवन्धाभिधेयप्रत्या-
यनपरायणपि वाक्यानि शास्त्रादौ वाङ्मात्रेण निश्चयायो-
गाग्निप्रयोजनानि प्रतिकल्पितान्येव, उक्तन्यायस्य समान-
त्वात् । तदयुक्तम् ' समय ' इत्याद्यभिधेयप्रयोजनप्रतिपादक-
(अस्य काण्डस्य द्वितीयं) गाथासूत्रम् ।

(उत्तरपक्षः-आदिवाक्योपन्यासस्य सार्थकत्वसमर्थनम्)-
अत्र-प्रतिविधीयते-यदुक्तं न प्रत्यक्षमनुमानं वा शब्दः तत्र
सिद्धसाध्यता, प्रत्यक्षानुमानलक्षणयोगात्तत्र । यच्च ' नापि '
शब्दः प्रमाणं बहिरर्थं तस्य प्रतिबन्धवैकल्येन, विवक्षायां तु
प्रतिबन्धेऽपि यथाविवक्षमर्थसंभवात्, तदप्यसारम्, वा-
ह्यार्थेन शब्दप्रतिबन्धस्य प्रसाधयिष्यमाणत्वात् तत्रैव च
प्रतिपत्ति-प्रवृत्त्यादिव्यवहारस्योपलभ्यमानत्वाद्वाह्यार्थं एव
शब्दस्य प्रामाण्यमभ्युपगन्तव्यम् प्रत्यक्षवत् । न चार्थाऽ-
व्यभिचारित्वप्रामाण्यनिश्चयवतां ततः प्रवर्त्तमानानां प्रेक्षा-
पूर्वकारिनाक्षतिः । न चाऽनाप्तप्रणीत ' सरित्तटपर्यस्तगुड-
शकट ' पदुवाक्यविशिष्टानवगममात्रातः प्रवृत्तिः प्रत्यक्षाभा-
सात्प्रत्यक्षस्यवानाप्तप्रणीतवाक्यादस्य विशिष्टनावसायात् ;
यस्य तु न तद्विशिष्टावसायां नासावतः प्रवर्त्तते अनवधूतहे-
त्वाभासविवेकाद्वेतांरिवानुमेयार्थक्रियार्थी । न चाप्तानां पर-
हितप्रतिबद्धप्रयासानां प्रमाणभूतत्वात्स्ववाङ्मात्रेण प्रव-
र्त्तयितुं प्रभवतां प्रयोजनवाक्योपन्यासवैयर्थ्यं सुनिश्चिता-
प्तप्रणीतवाक्यादपि प्रतिनियतप्रयोजनार्थिनां तदुपायानिश्चये
तत्र प्रवृत्त्ययोगात् नच प्रयोजनविशेषप्रतिपादकवाक्यम-
न्तरेणाऽऽप्तप्रणीतशास्त्रस्यापि तद्विशेषप्रतिपादकत्वनिश्चयः
येन तन, एव तदर्थिनां तत्र प्रवृत्तिः स्यात् तदनभिमतप्रयो-
जनप्रतिपादकानामपि तेषां संभवाद् ।

अतः-" यत्र खल्वसौः ' इदं कर्त्तव्यम् ' इति पुरुषाः
प्रतीततदाप्तभावा नियुज्यन्ते तत्रावधीरिततत्प्रेरणाऽतथा-
भावविषयविचारास्तदभिहितं वाक्यमेव बहु मन्यमाना
अनाहृतप्रयोजनपरिप्रश्नाः एव प्रवर्त्तन्ते विनिश्चिनतदा-
प्तभावानां प्रत्यवस्थानासंभवात् " () इति निरस्तम्,
आप्तप्रवर्त्तितप्रतिनियतप्रयोजनार्थिजनप्रेरणावाक्यस्यैव प्र-
योजनवाक्यत्वनिश्चयाद् अन्यथाऽभिमतफलार्थिजनप्रेरक-
वाक्यस्याप्तप्रयुक्तत्वमवानिश्चितं स्याद् अनभिमतार्थप्रे-
रकस्यावगताप्तवाक्यत्वं चातिप्रसङ्गः, न चाप्तवाक्यादपि
प्रतिनियतप्रयोजनार्थिनस्तदवगमे तत्र प्रवर्त्तितुमुत्सहन्ते,
अतिप्रसङ्गादेवेति सुप्रसिद्धम् । अर्थसंशयोत्पादकत्वेन चा-
दिवाक्यस्य प्रवर्त्तकत्वप्रतिक्षेपं सिद्धतासाधनम्, व्या-
पकानुपलब्धेस्त्वसिद्धतोद्भावनादिवाक्याग्निश्चितवाह्यार्थ-
प्रामाण्यात् युक्तमेव, यथा च तत्र तस्या(तस्य)प्रामाण्यं तथा
प्रतिपादयिष्यामः । अत एव-"आप्ताभिहितत्वासिद्धेरवि-
संवादकत्वायोगादप्रमाणत्वाभावननिश्चयनिमित्ताभावादप्रव-
र्त्तकत्वं प्रयोजनवाक्यस्य प्रेक्षापूर्वकारिणः प्रति " ()
इति । यदुच्यते तदपि प्रतिव्यूढं दृष्टव्यम् । सम्म १
काण्ड २ गाथादी १ ।

(११) अपोहः शब्दार्थ इति बौद्धाः—

ननु च—'समयपरमार्थविस्तर' इत्यनेनाऽऽगमस्याकल्पितो बाह्योऽर्थः प्रतिपाद्यत्वेन शब्दार्थयोश्च वास्तवः संबन्धो निर्दिष्टः, द्वित्वमप्येतदयुक्तं; प्रमाणवाचितत्वाद् इति बौद्धाः । तथाहि-शब्दानां न परमार्थतः किञ्चिद्वाच्यं वस्तुस्वरूपमस्ति; सर्व एव हि शाब्दप्रत्ययो भ्रान्तः, भिन्नेष्वर्थेष्वभेदाकाराध्यवसायेन प्रवृत्तः । यत्र तु पारंपर्येण वस्तुप्रतिबन्धस्तत्रार्थसंवादा भ्रान्तत्वेऽपि, तत्र यत्तदारेपितं विकल्पबुद्ध्याऽर्थेष्वभिन्नं रूपं तदन्यव्यावृत्तपदार्थानुभववलायात्तत्वात्स्यं चान्यव्यावृत्ततया प्रतिभासनाद् भ्रान्तैश्चाऽऽन्यव्यावृत्तार्थेन सहैक्येनाध्यवसितत्वात् अन्यापेक्षपदार्थाधिगतिफलत्वाच्च अन्याऽप्योह इत्युच्यते । अतः अपोहः शब्दार्थ इति प्रसिद्धम् ।

('विधिरेव शब्दस्यार्थः' इति विधिवादिमतस्य संचिप्य प्रतिस्थापनम्)—

अत्र विधिवादिनः प्रेरयन्ति-यदि भवतां द्रव्य-गुण-कर्म-सामान्यादिलक्षणानि विशेषानि शब्दप्रवृत्तिनिमित्तानि परमार्थतः न सन्ति कथं लोके 'दण्डी' इत्याद्यभिधानप्रत्ययाः प्रवर्तन्ते द्रव्याद्युपाधिनिमित्ताः, तथा हि- 'दण्डी' 'विषाणी' इत्यादिधीध्वनी लोके द्रव्योपाधिकौ प्रसिद्धौ, 'युक्तः' 'कृष्णः' इति गुणोपाधिकौ, 'नलति' 'अमति' इति कर्मनिमित्तौ, 'अस्ति' 'विद्यते' इति सत्तानिमित्तौ, 'गौः' 'अश्वः' इति सामान्यविशेषोपाधी, 'इह तन्तुपु पटः' इति समवायनिमित्तः । (तौ) । तत्रैषां द्रव्यादीनामभावे 'दण्डी' इत्यादिप्रत्यय-शब्दैर्निर्विपर्यया स्याताम् । न चानिमित्तावन्तौ युक्तौ, सर्वदा तयोर्विशेषेण प्रवृत्तिप्रसङ्गात् । नचाविभागन तयोः प्रवृत्तिरस्ति, तस्मात्सन्ति द्रव्यादयः पारमार्थिकाः प्रस्तुतप्रत्ययशब्दविपर्यायाः ।

प्रमाणयन्ति चात्र-ये परस्परासंकीर्णप्रवृत्तयस्ते सन्निमित्ताः, यथा श्रोत्रादिप्रत्ययाः, असंकीर्णप्रवृत्तयश्च 'दण्डी', इत्यादिशब्दप्रत्यया इति स्वभावेहेतुः । अनिमित्तत्वे सर्वत्राऽविशेषेण प्रवृत्तिप्रसङ्गो बाधकं प्रमाणम् ।

(विधिवादिमतं सविस्तरं दूषयताम् अपोहवादिनां मतस्य निर्देशः)—

अत्र यदि पारमार्थिकबाह्यविषयभूतेन निमित्तेन संचिमित्तत्वमेपां साधयितुमिष्टं तदा अनैकान्तिकता हेतोः; साध्यविपर्यये बाधकप्रमाणाभावात् । अथ येन केनचिन्निमित्तेन संचिमित्तत्वमिष्यते तदा सिद्धिसाध्यता । तथाहि—अस्माभिरपीक्यते एवैषामन्तर्जल्पवासानाप्रबोधो निमित्तं नतु विषयभूतम्, भ्रान्तत्वेन सर्वस्य शा(श)ब्दप्रत्ययस्य निर्विपर्ययात् । तदुक्तम्—'येन येन हि नाम्ना वै, यो यो धर्म्मोऽभिलप्यते । न स संविद्यते तत्र, धर्म्माणां सा हि धर्मता' () इति ।

नच शाब्दप्रत्ययस्य भ्रान्तत्वाऽविषयत्वयोः किं प्रमाणमिति वक्तव्यम्, भिन्नेष्वभेदाध्यवसायेन प्रवर्तमानस्य प्रत्ययस्य भ्रान्तत्वात् । तथाहि-यः 'अतस्मिस्तद्' इति प्रत्ययः स भ्रान्तः, यथा मरीचिकायां जलप्रत्ययः, तथा चायं भिन्नेष्वर्थेष्वभेदाध्यावसायी शाब्दः प्रत्यय इति स्व-

भावहेतुः । न च सामान्यं वस्तुभूतं ग्राह्यमस्ति येनासिद्धतास्य हेतोः स्यात्, तस्य निषिद्धत्वात् । सम्म० १ कारण्ड २ गाथाटी० । (इतोऽत्र 'सह' शब्दे सप्तमे भागे ३४० पृष्ठे द्रष्टव्यम्)

इतश्च-स्वलक्षणव्यपदेश्यं शब्दबुद्धौ तस्याः प्रतिभासनात् । यथाहि-उष्णाद्यर्थविषयन्द्रियबुद्धिः स्फुटप्रतिभासानुभूयन्त न तथा उष्णादिशब्दप्रभवा नह्युपहतनयनादयो मालुलिङ्गादिशब्दश्चवणात्तद्रूपाद्यनुभाविना भवन्ति यथानुपहतनयनादयः अक्षबुद्ध्यानुभवन्तः । यथोक्तम्—'अन्यथैवाग्नि-संचन्धा-द्वाहं दग्धोऽभिमन्यते । अन्यथा दाहशब्देन, दाहार्थः संप्रतीयते' ॥ (चाक्रिय० द्वि० का० स्तो० ४२५)

न च यो यत्र न प्रतिभाति स तद्विपर्ययोऽभ्युपगन्तुं युक्तः अनिप्रसङ्गात् । तथा च प्रयोगः-यो यत् कृतप्रत्यये न प्रतिभासते न स तस्यार्थः यथा रूपशब्दजानिते प्रत्यये रसः, न प्रतिभासते च शाब्दप्रत्यये स्वलक्षणम् इति व्यापकानुपलब्धिः । अत्र चातिप्रसङ्गो बाधकं प्रमाणम् । तथाहि-शब्दस्य तद्विपर्ययज्ञानवक्तव्यमेव तद्वाधकत्वमुच्यते नान्यत्, नच यद्विपर्ययं ज्ञानं यदाकारशून्यं तत्तद्विपर्ययं युक्तमतिप्रसङ्गात् । न चैकस्य वस्तुनो रूपद्रव्यमस्ति-स्पर्शम् अस्पर्शं च येनाऽस्पर्शं वस्तुगतमेव रूपं शब्दैर्भिधीयते-एकस्य द्वित्वविरोधात् । भिन्नसमयस्थाधिनां च परस्परविरुद्धस्वभावप्रतिपादनात् न शब्दगोचरः स्वलक्षणम् । सम्म० १ कारण्ड २ गाथाटी० ।

(१२) शब्दार्थविचारः

अथो किं हुज सुई, विषाणं वत्थुमेओ वा ॥१६००॥

जई दव्वं किरिया, गुणोऽहवा संसओ तवो जुत्तो ।

अयमेवेति न वा यं, न वत्थुधम्मो जओ जुत्तो ॥१६०१॥

सव्वं चिय सव्वमयं, सपरप्पजायओ जओ निययं ।

सव्वमसव्वमयं पि य, विचित्तरुवं विवक्खाओ ॥१६०२॥

सामणविससमओ, तेण पयत्थो विवक्खया जुत्तो ।

चत्थुस्स विस्सरुवो, पजाया-वेक्खया सव्वो ॥१६०३॥

अर्थः श्रुतिः-शब्दो भवेत्, यथा भरी-पटह-ढक्कादीनां शब्दस्य शब्द एवार्थः; अथवा-यद् घटादिशब्दे समुच्चारिते तदभिधेयार्थविषये चिज्ञानं भवद्-दृश्यते तत्तेषामर्थः; किं वा-घटशब्दे समुत्कीर्णितं 'पृथुबुध्नोदराद्याकारवान् घट-लक्षणोऽर्थोऽनेनोक्तो, नतु पटादिः' इत्येवं यो वस्तुभेदः प्रतीयते स एषामर्थः; यदि वा-किं जातिरमीषामर्थो, यथा गोशब्दे समुच्चारिते गोजातिरवसीयते; यदि वा-किं द्रव्यमेषामर्थो यथा दण्डीत्यादिषु दण्डादिमद् द्रव्यं किं वा धावतीत्यादीनामिव धावनादिक्रिया अमीषामर्थः; अथवा-किं युक्तादीनामिव युक्तादिगुण एतेषामर्थ इति ? । अयं च संशयस्तवाऽयुक्तो, यस्माद्-'अयमव, नैव वाऽयमि' त्येवं कस्यापि वस्तुनो धर्म्मोऽवधारयितुं न युक्तः । शब्दोऽपि वस्तुविशेष एव, ततः 'एवंभूतस्यैवार्थस्यायमभिधायका, नैव वा इत्थंभूतस्यार्थस्यायं प्रतिपादतः' इत्येवमेतद्धर्म्मस्याप्यवधारणमयुक्तमेव । कुतः ? इत्याह-'सव्वं चिये' त्यादि, यस्मात्सर्वमपि वाच्यवाक्यादिकं वस्तु नियतं-निश्चितं स्व-

परपर्यायैः सर्वात्मकमेव सामान्यविवक्षेत्यर्थः । तथा-सर्व-
मसर्वमयमप्यस्ति विविक्तरूपं सर्वतो व्यावृत्तम् कया? इत्या-
ह-विवक्षया, केवलस्पर्शपर्यायपक्षेत्यर्थः, विशेषविषययति
तात्पर्यार्थः । तस्मात्सर्वेषामपि पदानां विवक्षावशतः सा-
मान्यमयो विशेषमयश्च पदार्थो युक्तः, न पुनरेकान्तेनेत्यभूत्
एव, अनित्यंभूत एव वेतिकुतः? इत्याह-'वस्तुस्सेत्यादि,'
यस्मात्सर्वोऽपि वाच्यस्य वाचकस्य वा वस्तुनः स्वभावः
पर्यायपक्षेय विध्वरूपो नानाविधो वर्तते । ततश्च सा-
मान्यविवक्षायां घटशब्दः सर्वात्मकत्वात्सर्वेषामपि द्रव्य-
गुणक्रियावर्थाणां वाचकः विशेषविवक्षया तु प्रतिनियत-
रूपत्वात् य एवास्येह पृथुबुधोद्गाद्याकारवानर्थो वाच्य-
तया रूढस्तस्यैव वाचकः । एवमन्योऽपि शब्दो विशेष-
विवक्षया यो यत्र देशादौ यस्यार्थस्य वाचकतया रूढः स
तस्य वाचको द्रष्टव्यः । सामान्यविवक्षया तु 'सर्वः सर्वस्य
वाचकः सर्वे सर्वस्य वाच्यमि' त्यनया दिशा सकलं स्व-
धिया भावनीयमिति । विशेषः ।

(१३) अथ स्वाभिमतसामान्यविशेषोभयात्मकत्वा-
द्यवाचकभावसमर्थनपुरस्सरं तीर्थान्तरीयप्रकल्पिततदे-
कान्तगोचरवाच्यवाचकभावनिरासद्वारेण तेषां प्रतिभावे-
भवाऽभावमाह—

अनेकमेकात्मकमेव वाच्यं,

द्रयात्मकं वाचकमप्यवश्यम् ।

अतोऽन्यथा वाचकवाच्यकलुषा—

वक्तावकानां प्रतिभाप्रमादः ॥ १४ ॥

व्याख्या-वाच्यम्-अभिधेयं चेतनम् अचेतनं च वस्तु एव-
कारस्याप्यर्थत्वात् सामान्यरूपतया एकात्मकमपि व्याकृ-
भेदेन अनेकम्-अनेकरूपम् । अथवा-अनेकरूपमपि एका-
त्मकम् अन्योन्यसंवलितत्वादित्यमपि व्याख्यानं न दोषः ।
तथा च-वाचकमभिधायक शब्दरूपं तदप्यवश्यं निश्चितं
द्रयात्मकं; सामान्यविशेषोभयात्मकत्वादिकान्तकात्मकमित्य-
र्थः।(उभयत्र वाच्यलिङ्गत्वेऽप्यव्यक्तत्वात्पुंसकत्वम् । अवश्य-
मिति पदं वाच्यवाचकयोरुभयोरप्यनेकात्मकत्वं निश्चिन्व-
त्तदकान्तं व्यवच्छिन्नमिति) अत उपदर्शितप्रकारादन्यथा
सामान्यविशेषैकान्तरूपेण प्रकारेण 'वाचकवाच्यकलुषौ'-
वाच्यवाचकभावकल्पनायाम्, 'अतावकानाम्'-अवर्दीयाना-
म्-अन्ययूथ्यानाम् 'प्रतिभाप्रमादः'-प्रज्ञास्खलितम्-इत्युत्तरा-
र्थः। (अत्र चाल्पस्वरत्वेन वाच्यपदस्य प्राग्निपाते प्राप्तोऽपि
यदादौ वाचकग्रहणं तत्प्रायोऽर्थप्रतिपादनस्य शब्दार्थान-
त्वेन वाचकस्याऽर्च्यत्वज्ञापनार्थम्) । तथा च शाब्दिकाः-
“ न सोऽस्ति प्रत्ययो लोके, यः शब्दानुगमादन्ते । अनुवि-
द्मिव ज्ञानं, सर्वं शब्देन भासते ” ॥ १ ॥ इति । भावार्थ-
स्त्वेवम्-एके तीर्थिकाः सामान्यरूपमेव वाच्यतया शब्दा-
र्थमभ्युपगच्छन्ति ते च द्रव्यास्तिकनयानुपातिनां मीमां-
सकभेदा, अद्वैतवादिनः, सांख्याश्च । केचिच्च विशेषरूपमेव
वाच्यं निर्ण्वन्ति । ते च पर्यायास्तिकनयानुसारिणः सौ-
मताः । अपरे च-परिपरनिरपेक्षपदं पृथग्भूतसामान्यवि-
शेषयुक्तं वस्तु वाच्यत्वेन निश्चिन्वते । ते च नैगमनयानु-
रोधिनः काणादा आक्षेपादाश्च । स्या० १४ श्लोकः ।

एवं वाचकमपि शब्दाख्यं द्रयात्मकम् (सामान्य-विशेषा-
त्मकम्) । सर्वशब्दव्याकृष्वनुयायिशब्दत्वमेकं शाङ्ख्यश्रु-
तीवमन्दादात्तानुदात्तस्वरितादिविशेषभेदादनकम् । शब्दस्य
हि सामान्यविशेषात्मकत्वं पौद्गलिकत्वाद्वयक्रमेव, तथाहि-
पौद्गलिकः शब्दः; इन्द्रियार्थत्वादूपादिवत् । यच्चास्य पौद्ग-
लिकत्वनिषेधाय स्पर्शश्च याश्रयत्वादिति निविडप्रदेशे प्रवक्ष्य-
निर्गमयोरप्रतिष्ठानात्पूर्वं पश्चाच्चावयवानुपलब्धेः सूक्ष्म-
मूर्तद्रव्यान्तरापरकत्वाद्गमनगुणत्वाच्चेति पञ्च हेतवो यौ-
गैरुपन्यस्तास्ते हेत्वाभासाः, तथाहि-शब्दपर्यायस्याश्रयो
भाषावर्गणा न पुनराकाशं तत्र च स्पर्शो निर्णीयत एव ।
यथा शब्दाश्रयः स्पर्शवान्; अनुवातप्रतिवातयोर्विप्रकृष्टनि-
कटशरीरिणां षष्ठम्यमानानुपलब्धमन्निन्द्रियार्थत्वात्तथाविध-
गन्धाऽऽद्याधारद्रव्यपरमाणुवत् । इत्यसिद्धः प्रथमः ॥

द्वितीयस्तु गन्धद्रव्येण व्यभिचारादनैकान्तिकः वर्तमान-
जात्यकस्तूरिकादिगन्धद्रव्यं हि पिहितद्वारापवरकस्यान्त-
र्विशति, वहिश्च निर्याति । नचापौद्गलिकम् । अथ तत्र सूक्ष्म-
रन्ध्रसंभवाच्चातिनिविडत्वम् । अतस्तत्र तत्प्रवेशनिष्कमौ क-
थमन्यथोद्घाटितद्वारावस्थायामिव न तदेकार्णवत्वं? सर्व-
था नीरन्ध्रे तु प्रदेशे न तयोः संभवः । इति चत्तर्हि शब्दे
प्येतत्समानम् । इत्यसिद्धो हेतुः । तृतीयस्तु तडि(विद्यु)ल्लतो-
त्कादिभिरनैकान्तिकः । चतुर्थोऽपि तथैव; गन्धद्रव्यविशेष-
सूक्ष्मरजोधूमादिभिर्व्यभिचारात् । नहि गन्धद्रव्यादिकमपि
नासार्या निविशमानं तद्विवरद्वारदेशोद्भिन्नश्मश्रुपेरकं
दृश्यते ।

पञ्चमः पुनरसिद्धः । तथाहि-न गगनगुणः शब्दः; अस्-
दादिप्रत्यक्षत्वादूपादिवद् । इति सिद्धः पौद्गलिकत्वात्सा-
मान्यविशेषात्मकः शब्द इति । नच वाच्यम्-“ आत्मन्य-
पौद्गलिकेऽपि कथं सामान्यविशेषात्मकत्वं निर्विवादमनु-
भूयते, इति; यतः संसार्यात्मनः प्रतिप्रदेशमन्तान्तकर्म-
परमाणुभिः सह वह्नितापितघनकुट्टितनिर्विभागपिण्डीभूत-
सूचीकलापवह्नीलीभावमापन्नस्य कथंचित्पौद्गलिकत्वाभ्य-
नुज्ञानादिति । यद्यपि स्याद्वादवादिनां पौद्गलिकम् अपौद्ग-
लिकं च सर्वं वस्तु सामान्यविशेषात्मकं तथाप्यपौद्गलिकेषु
धर्माधर्माकाशकालेषु तदात्मकत्वमर्वागृह्णां न तथा प्रती-
तिविषयमायाति पौद्गलिकेषु पुनस्तत्साध्यमानं तेषां सुश्र-
द्धानम् । इत्यप्रस्तुतमपि शब्दस्य पौद्गलिकत्वं सामान्य-
विशेषात्मकत्वं साधनाद्योपन्यस्तमिति ।

अत्रापि नित्यशब्दवासंसमतः शब्दैकैकैकान्तोऽनित्यशब्द-
वाच्यभिमतः शब्दनैकत्वैकान्तश्च प्राग्दर्शितदिशा प्रतिक्षे-
प्यः । अथवा-वाच्यस्य घटादेरर्थस्य सामान्यविशेषात्म-
कत्वे तद्वाचकस्य ध्वनेरपि तत्त्वम्; शब्दार्थयोः कथंचि-
त्तादात्म्याभ्युपगमात् । यथाहर्भद्रबाहुस्वामिपादाः-

“ अभिहाणं अभिहेआउ, होइ भिन्नं अभिन्नं च ।

खुर अग्निमायगुच्चा-रणंमि जम्हा दु वयणसवणाणं ॥१॥

न विच्छेओ न वि दाहो, न पूरणं तण भिन्नं तु ।

जम्हा य मोयगुच्चा-रणंमि तथेव पच्चओ होइ ॥ २ ॥

ण य होइ स अन्नतथे, तेण अभिन्नं तदत्थाउ । ”

एतेन-

“ विकल्पयोनयः शब्दा, विकल्पाः शब्दयोनयः ।

कार्यकारणता तेषां, तार्थं शब्दाः स्पृशन्त्यपि ” ॥ १ ॥

इति प्रत्युक्तम् “अर्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया ” इति वचनात्, शब्दस्य हेतुदेव तत्त्वं यदभिधेयं याथात्म्येनासौ प्रतिपादयति । स च तत्तथा प्रतिपादयन् वाच्यस्वरूपपरिणामपरिणत एव धङ्कुं शङ्को नान्यथाऽतिप्रसङ्गात्, घटाभिधानकाले पटाद्यभिधानस्यापि प्रोत्तरिति । अथवा भङ्गयन्तरेण सकलं काव्यमिदं व्याख्यायते-वाच्यं वस्तु घटादिकमेकात्मकमेवैकस्वरूपमपि सद्नेकम् (अनेकस्वरूपम्) अयमर्थः । प्रमाता तावत् प्रमेयस्वरूपं लक्षणेन निश्चिनोति । तच्च सजातीयविजातीयव्यवच्छेदादात्मलाभं लभते । यथा घटस्य सजातीया मृन्मयपदार्था विजातीयाश्च पटादयस्तेषां व्यवच्छेदस्तल्लक्षणम् । पृथुबुध्नोदराद्याकारः कम्बुग्रीवो जलधारणाहरणादिक्रियासमर्थः पदार्थविशेषो घट इत्युच्यते । तेषां च सजातीयविजातीयानां स्वरूपं तत्र बुद्ध्या आरोप्य व्यवच्छिद्यते, अन्यथा-प्रतिनियत-तत्स्वरूपपरिच्छेदानुपपत्तेः सर्वभावानां हि भावाऽभावात्मकं स्वरूपम् एकान्तभावात्मकत्वे वस्तुनां वैश्वरूप्यं स्याद् एकान्ताऽभावात्मकत्वे च निःस्वभावता स्यात्, तस्मात्स्वरूपेण सत्त्वात्पररूपेण चाऽसत्त्वाद्भावाभावात्मकं वस्तु, यदाह—“ सर्वमस्ति स्वरूपेण, पररूपेण नास्ति च । अन्यथा सर्वसत्त्वं स्यात्, स्वरूपस्याप्यसंभवः ” ॥ १ ॥ ततश्चैकस्मिन् घटे सर्वेषां घटव्यतिरिक्तपदार्थानामभाव-रूपेण वृत्तेरनेकात्मकत्वं घटस्य सूत्रपादकम् । एवं चैकस्मिन्नर्थे ज्ञाते सर्वेषामर्थानां ज्ञानं, सर्वपदार्थपरिच्छेदमन्तरेण तन्निषेधात्मन एकस्य वस्तुना विविक्ततया परिच्छेदासंभवात् । आगमोऽप्येवमेव व्यवस्थितः—“ जे एगं जाणइ, से सबं जाणइ । जे सबं जाणइ, से एगं जाणइ ” । तथा—“ एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः । सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टा, एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ” ॥ १ ॥ ये तु सौगताः परासत्त्वं नाङ्गीकुर्वन्ते तेषां घटादेः सर्वात्मकत्वप्रसङ्गः । तथाहि—यथा घटस्य स्वरूपादिना सत्त्वं तथा यदि पररूपादिनापि स्यात्तथा च सति स्वरूपादिसत्त्ववत्पररूपादिसत्त्वप्रसङ्गेः कथं न सर्वात्मकत्वं भवेत् ? परासत्त्वेन तु प्रतिनियतोऽसौ सिद्धयति ।

अथ न नाम नास्ति परासत्त्वं किं तु स्वसत्त्वमेव तदिति चेद्दो वैदग्धी न खलु यदेव सत्त्वं तदेवासत्त्वं भवितुमर्हति विधिप्रतिषेधरूपतया विरुद्धधर्माध्यासेनानयोरैक्यायोगात् । अथ युष्मत्पक्षेऽप्येवं विरोधस्तदवस्थ एवेति चेद्दो वाचाटता देवानांप्रियस्य* न हि वयं येनैव प्रकारेण सत्त्वं तेनैवासत्त्वं येनैव चाऽसत्त्वं तेनैव सत्त्वमभ्युपेयः, किंतु-स्वरूपद्रव्यक्षेत्रकालभावैः सत्त्वं पररूपद्रव्यक्षेत्रकालभावैस्त्वसत्त्वम् । तदा कं विरोधावकाशः ? यौगास्तु प्रगल्भन्ते—“ सर्वथा पृथग्भूतपरस्परभावाभ्युपगममात्रेणैव पदार्थप्रतिनियमसिद्धेः किं तेषामसत्त्वात्मकत्वकल्पनया ” इति, तदसत्, यदाहि-पटाद्यभावरूपो घटो न भवति तदा घटः पटादिरेव स्यात् । यथा च घटाभावाद्भिन्नत्वाद् घटस्य घटरूपता तथा पटादेरपि स्याद् घटाभावाद्भिन्नत्वादेव इत्यलं विस्तरण ॥ *मूर्खस्य ।

एवं वाचकमपि शब्दरूपं द्वयात्मकम् एकात्मकमपि सद्नेकमित्यर्थः, यथोक्तन्यायेन शब्दस्यापि भावाऽभावात्मकत्वात् अथवा—एकविषयस्यापि वाचकस्याऽनेकविषयत्वोपपत्तेः । यथा किल घटशब्दः संकेतवशात्पृथुबुध्नोदराद्याकारवति पदार्थे प्रवर्तते वाचकतया तथा देशकालाद्यपेक्षया तद्दशादेव पदार्थाऽन्तरेष्वपि तथा वर्तमानः केन वार्यते ? भवन्ति हि वक्ता यो गिनः शरीरं प्रति घटः इति; संकेतानां पुरुषेच्छाधीनतयाऽनियतत्वात् । यथा चौरशब्दोऽन्यत्र तस्करे रूढोऽपि दाक्षिणात्यानाम्-ओदने प्रसिद्धः । यथा च कुमारशब्दः पूर्वदेशे आश्विनमासे रूढः, एवं कर्कटीशब्दादयोऽपि तत्तद्देशापेक्षया योन्यादिवाचका ज्ञेयाः । कालापेक्षया पुनर्यथा जैनानां प्रायश्चित्तविधौ धृति-श्रद्धासंहननादिमति प्राचीनकाले षड्गुरुशब्देन शतमशीत्यधिकमुपवासानामुच्यते स्म । सांप्रतकाले तु तद्विपरीति तेनैव षड्गुरुशब्देनोपवासशत्रयमेव संकेत्यते जीतकल्पव्यवहारानुसारात् ।

शास्त्रापेक्षया तु यथा पुराणेषु द्वादशीशब्देनैकादशी त्रिपुरार्षे च अलिशब्देन मदिराभिषिक्ताऽन्न च मैथुनशब्देन मधुसर्पिर्बोम्रहणमित्यादि । न चैवं संकेतस्यैवार्थप्रत्यायने प्राधान्यं ; स्वाभाविकसामर्थ्यसाधिव्यादेव तत्र तस्य प्रवृत्तेः सर्वशब्दानां सर्वार्थप्रत्यायनशक्तियुक्तत्वात् यत्र च देशकालादौ यदर्थप्रतिपादनशक्तिसहकारिसंकेतस्तत्र तमर्थं प्रतिपादयति । तथा च-निर्जितदुर्जयपरप्रवादाः श्रीदेवसुरिपादाः—“ स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामर्थबोधनिबन्धनं शब्दः ” । अत्र शक्तिपदार्थसमर्थनं ग्रन्थान्तरादवसेयम्, ‘अतोऽन्यथे’ त्यादि उत्तरार्द्धं पूर्ववत् । प्रतिभाप्रमादस्तु तेषां सदसदेकान्तं वाच्यस्य प्रतिनियतार्थविषयत्वे च वाचकस्योक्त्युक्त्या दोषसद्भावाद् व्यवहारानुपपत्तेः । तदयं समुदायार्थः सामान्यविशेषात्मकस्य भावाऽभावात्मकस्य च वस्तुनः सामान्यविशेषात्मको भावाभावात्मकश्च ध्वनिर्वाचक इति अन्यथा प्रकारान्तरेः पुनर्वाच्यवाचकभावव्यवस्थामातिष्ठमानानामन्धवादिनां प्रतिभैव प्रमाद्यति न तु तद्विषयितयो युक्तिस्पर्शमात्रमपि सहन्ते । कानि तानि वाच्यवाचकभावप्रकारान्तराणि परवादिनामिति चेदेते ब्रूमः । अपोह एव शब्दार्थ इत्येके “ अपोहशब्दलिङ्गाभ्यां, न वस्तुविधिनोच्यते ” इति वचनात् । अपरे सामान्यमात्रमेव शब्दानां गोचरः, तस्य क्वचित् प्रतिपन्नस्यैकरूपतया सर्वत्र संकेतविषयतोपपत्तेः, न पुनर्विशेषाः, तेषामानन्त्यतः कार्त्स्न्येनोपलब्धुमशक्यतया तद्विषयतानुपपत्तेः विधिवादिनस्तु विधिरेव वाक्यार्थोऽप्रवृत्तप्रवर्तनस्वभावत्वात्तस्येत्याचक्षते । विधिरपि तत्तद्वादिविप्रतिपत्त्याऽनेकप्रकारः, तथाहि-वाक्यरूपः शब्द एव प्रवर्तकत्वाद्विधिरित्येके तद्व्यापारो भावनाऽपरपर्यायो विधिः इत्यन्ये । नियोग इत्यपरे । प्रैपादय इत्येके तिरस्कृततदुपाधिप्रवर्तनामात्रमित्यन्ये । एवं फलतदभिलाषकर्मादयोऽपि वाच्याः एतेषां निराकरणं सपूर्वोत्तरपक्षं न्यायकुमुदचन्द्रादवसेयमिति काव्यार्थः । स्यात् १४ श्लोकः । (इतोऽग्रे ‘सह’ शब्दे सप्तमभागे विशेषः)

(१४) (शब्दस्य वाचकताविचारः)—

('अत्र वैयाकरणाः प्राहुः' इत्याद्यारभ्य स्फोटविचारः 'फोड' शब्दे ५ पञ्चमे भागे द्रष्टव्यः ।)

(१५) अथ गकाराद्यानुपूर्वीविशिष्टोऽन्त्यो वर्णो विशिष्टानुपूर्विका वा गकारौकारविसर्जनीयाः शब्दाः । तथा च मीमांसकाः प्राहुः—“यावन्तो यादृशा ये च, यदर्थप्रतिपादकाः । वर्णाः प्रज्ञातसामर्थ्यास्ते तथैवाऽवबोधकाः” (श्लो० वा० स्फोट० वा० श्लो० ६६) ॥ इति । एतदपि न सम्यग्, यतः । आनुपूर्वी यद्यनर्थान्तरभूतास्तदा वर्णा एव नानुपूर्वी, ते च व्यस्ताः समस्ता वा अर्थप्रत्यायका न भवन्तीत्यावेदितम् । अथार्थान्तरभूता तदा वक्ष्यन् सा नित्या, अनित्या वा ? न तावदनित्या स्वसिद्धान्तविरोधात्—वैदिकानुपूर्व्या नित्यत्वेनाभ्युपगमात् । “वक्ता न हि क्रमं कश्चित्, स्वातन्त्र्येण प्रपद्यते” (श्लो० वा० शब्दनित्य० श्लो० २८८) इत्याद्यभिधानात् । नापि नित्या स्फोटपक्षोदितसमस्तदोषप्रसङ्गे । नच वैदिकवर्णाद्यानुपूर्वी नित्या, लौकिकतदानुपूर्व्यविशेषात् । तथाहि—वैदिकवर्णाद्यानुपूर्वी अनित्या, वेदानुपूर्वीशब्दवाच्यत्वात् लौकिकवर्णाद्यानुपूर्वीवत् ।

न च लौकिकानुपूर्व्या विलक्षण्येयं, वैलक्षण्यसिद्धेः । तथाहि—किमपौरुषेयत्वमस्याः वैलक्षण्यम्, आदोस्विह्निचित्ररूपता ? , न—तावदाद्यः पक्षः अपौरुषेयत्वस्य निरस्तत्वात् । नापि वैचित्र्यं—तस्यानित्यत्वेनाविरोधात् तत्सद्भावेऽपि नित्यत्वाप्रसाधकत्वाल्लौकिकवाक्येष्वपि वैचित्र्यस्योपलब्धेश्च । नच वर्णानां नित्यव्यापिनामानुपूर्वी संभवति । देश-काल-कृतक्रमानुपपत्तेः । नचाभिव्यक्त्यानुपूर्वी तेषां संभविनी । अभिव्यक्तेः प्राप्तिरस्तत्वात् । ‘पूर्ववर्णसंवित्रभवसंस्कारसहितः तत्स्मृतिसहितो वा अन्यो वर्णः पदम्’ इत्यभ्युपगमोऽपि न युक्तिसङ्गतः । संस्कारस्मरणादेरनुपलभ्यमानस्य तदा सहकारित्वकल्पनार्था प्रमाणाभावात् ।

नचार्थप्रतिपत्त्यन्यथानुपपत्तिस्तत्कल्पनार्था प्रमाणं, तत्प्रतिपत्तेरन्यथासिद्धत्वात् । न चानुपूर्वीसंभवेऽपि परपक्षे वर्णा अर्थप्रतीतिहेतुतया संभवन्ति, तेषां तत्प्रतिपत्तिजननस्वभावत्वे सर्वदा तत्प्रतिपत्तिप्रसङ्गेस्तज्जननस्वभावस्य सर्वदा भावात् । अतज्जननस्वभावत्वे न कदाचिदप्यर्थप्रतिपत्तिं जनयेयुः अनपगताऽनज्जननस्वभावत्वात् । नच सहकारिसन्निधानेऽपि तेषामतज्जननस्वभावता व्यपगच्छति अनित्यताप्रसङ्गिदोषापत्तेः । नित्याश्च परैस्ते अभ्युपगता इत्यभ्युपगमविरोधश्च ।

(१६) (वाच्यवाचकयोः संबन्धस्य नित्यत्वे निषिध्य तस्य कृतकत्वव्यवस्थापनम्)—

नच नित्यसंबन्धवादिनस्तदपेक्षा वर्णा अर्थप्रत्यायकाः संभवन्ति, नित्यस्यानुपकारकत्वेनापेक्षणीयत्वायोगात् । न नित्यः संबन्धः शब्दार्थयोः प्रमाणेनावसीयते । प्रत्यक्षेण तस्याननुभवात् । तदभावेनानुमानेनापि, तस्य तत्पूर्वकत्वाभ्युपगमात् । न च शब्दार्थयोः स्वाभाविकसंबन्धमन्तरेण गोशब्दश्रवणानन्तरं ककुदादिमदर्थप्रतिपत्तिर्न भवेद् अस्ति च सा इति शब्दस्य वाचिका शक्तिरवगम्यत इति वाच्यम्, अनवगतसंबन्धस्यापि ततस्तदर्थप्रतिपत्तिप्रसङ्गे ।

न च संकेताभिव्यक्तः स्वाभाविकः संबन्धोऽर्थप्रतिपत्तिं जनयतीति नायं दोषः संकेतादेवार्थप्रतिपत्तेः स्वाभाविकसंबन्धपरिकल्पनावैयर्थ्यप्रसङ्गे । तथाहि—संकेताद् व्युत्पाद्याः ‘अनेन शब्देनेतन्मभूतमर्थं व्यवहारिणः प्रतिपादयन्ति’ इत्यवगत्य व्यवहारकाले पुनस्तथाभूतशब्दश्रवणात् । संकेतस्मरणे तत्सदृशं तं चार्थं प्रतिपद्यन्ते न पुनः स्वाभाविकसंबन्धमवगत्य पुनस्तत्स्मरणे अर्थमवगच्छन्ति ।

न च वाच्यवाचकसंकेतकरणे स्वाभाविकसंबन्धमन्तरेणानवस्थाप्रसङ्गः वृद्धव्यवहारात् प्रभूतशब्दानां वाच्यवाचकस्वरूपावधारणात् । तथाहि—एको व्युत्पन्नव्यवहारः तथाभूताय ‘गामभ्याज शुक्लां देवदत्त ! दण्डेन’ इति यदा व्यपदिशति द्वितीयस्तु तद्व्यपदेशानन्तरं तथैव विदधाति तदा अव्युत्पन्नसंकेतः शिशुस्तं तथा कुर्वाणमुपलभ्यैवमवधारयति—‘अनेन गांशब्दाद्व्यर्थः प्रतिपन्नः अभ्याजाऽऽदिशब्दादभ्याजिक्रियादिकः अन्यथा कथमपरनिमित्ताभावेऽपि गोपिण्डाऽऽनयनादिकं वाक्यश्रवणानन्तरं विदध्याद्’ एवमपोद्धारकल्पनयाऽव्युत्पन्नानां संकेतग्रहणसंभवान्नानवस्थादोषः ।

न च प्रथमसंकेतविधायिनः स्वाभाविकसंबन्धव्यतिरेकेण वाच्यवाचकयोः कुतो वाच्यवाचकरूपावगतिरिति वक्ष्यम्, अनादित्वादस्य व्यवहारस्यापरापरसंकेतविधायिपूर्वकत्वेन निर्दोषत्वात् ।

न च वाच्यवाचकसंबन्धस्य पुरुषकृतत्वे शब्दवदर्थस्यापि वाचकत्वम् अर्थवच्छब्दस्यापि वाच्यत्वं प्रसङ्गमिति वक्ष्यम् । याग्यतानतिक्रमेण संकेतकरणात् । न च स्वाभाविकसंबन्धव्यतिरेकेण प्रतिनियतयोग्यताया अभावः, कृतकत्वेऽपि प्रतिनियतयोग्यतायतां भावानामुपलब्धेः । तथाहि—यत्र लाहृत्वं छेदिकाशक्तिस्तत्रैव क्रियमाणा दृष्टा; न जलादौ, यत्रैव तन्तुत्वमस्ति तत्रैव निष्पाद्यते पटोत्पादनशक्तिर्नतु वीरणादौ तत्र तन्तुत्वाभावाद् एवं च यद्यथोपलभ्यते तत्तथैवाभ्युपगन्तव्यम् । दृष्टानुमितानां नियोगप्रतिपेधानुपपत्तेः तेन यत्रैव वर्णत्वादिकं निमित्तं तत्रैव वाचिका शक्तिः संकेतेनोत्पाद्यते यत्र तु तन्नियतं निमित्तं नास्ति तत्र न वाचिका शक्तिरिति न नित्यवाच्यवाचकसंबन्धपरिकल्पनया प्रयोजनम् । एकान्तनित्यस्य तु ज्ञानजनकत्वे सर्वदा ज्ञानोत्पत्तिः तदज्जननस्वभावत्वेन कदाचिद्विज्ञानोत्पत्तिरिति प्राक् प्रतिपादितम् । समयवलेन तु शब्दार्थप्रतिपत्तौ यथासंकेतं विशिष्टसामग्रीतः कार्योत्पत्तौ न कश्चिद्दोषः ।

(अनुमानात् शब्दस्य प्रमाणान्तरत्वप्रसाधनम्)—

अत एवानुमानात् प्रमाणान्तरं शाब्दम् । अनुमानं हि पक्षधर्मत्वान्वयव्यतिरेकवृत्तिङ्गुललादुदयमासादयति । शाब्दे तु संकेतसव्यपेक्षशब्दोपलभ्यात् प्रत्यक्षानुमानागोचरेऽर्थे प्रवर्तते । स्वसाध्याऽव्यभिचारित्वमप्यनुमानस्य त्रिरूपलिङ्गाद्भूतत्वेनैव निश्चीयते । शाब्दस्य त्वासोक्तत्वनिश्चये सति शब्दस्योत्तरकालमिति । किं च—शब्दो यत्र यत्रार्थे प्रतिपादकत्वेन पुरुषेण प्रयुज्यते तं तमर्थं यथासंकेतं प्रतिपादयति, नत्वेवं धूमादिकं लिङ्गं पुरुषेच्छावशेन जलादिकं प्रतिपादयतीत्यनुमानात् प्रमाणान्तरं सिद्धः शब्दः ।

न च शब्दार्थप्रतिपत्तौ शब्दस्य वैरूप्यमस्ति । यतो न तस्य पक्षधर्मता यत्रार्थस्तत्र धर्मिणि शब्दस्यावृत्तेर्गोपिएडाधारेण प्रवेशेन शब्दस्याऽऽश्रयाऽऽश्रयिभावस्य जन्यजनकभावनि-
बन्धनस्याऽभावाद् अतः- ' गोपिएडवानयं देशो गोशब्द-
त्वाद् ' इति नाऽभिधातुं शक्यम् । नापि गोपिएडे गोशब्दो
वर्तते । आधाराधेयवृत्त्या जन्यजनकभावेन वा गोपिएडाऽऽश्र-
येऽपि गोशब्दस्य दर्शनात् । नच-गम्यगमकभावेन तत्रासौ
वर्तते पक्षधर्मत्वाभावे तस्यैवानुपपत्तेः वाच्यवाचकभावेन
वृत्तावनुमानात् प्रमाणान्तरत्वम् । तेन ' गोपिएडो गोत्वञ्च
गोशब्दवत्त्वाद् अयमपि प्रयोगोऽनुपपद्य एव नापि गोत्वे
गोपिएडविशेषणे वर्तते । तत्सामान्येनाश्रयाश्रयिभावस्य
जन्यजनकभावस्य वा अस्याभावाद् । अतः ' गोत्वं गोपि-
शब्दवत् गोशब्दवत्त्वाद् ' इत्यपि वक्तुमशक्यम् । विशेषे
न साध्येऽनन्वयश्चात्र पक्षे दोषः । नच- ' गोशब्दो गवार्थ-
वान् गोशब्दत्वात् ' इति प्रयोगो युक्तः तथा प्रतीत्यभा-
वात् । नहि ' गौर्गच्छति ' इत्युक्तं गमनक्रियाविशिष्ट-
गवार्थप्रतीतिमन्तरेण गोपिएडेव वद्वान् शब्दो लोकेनाऽश्र-
गम्यते ।

नच-गोशब्दो गवार्थवाचकत्वेन गोशब्दत्वादनुमीयते,
किंतु-गवार्थप्रतिपत्त्यन्यथानुपपत्त्या गवार्थवाचकत्वं तस्य
गम्यते । प्रतिनियतपदार्थनिवेशिनां तु देवदत्तादिशब्दानां
नान्वयः नापि पक्षधर्मतया दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभेदे चानु-
मानप्रवृत्तेः । नच-शब्दं स्वभावलिङ्गजमनुमानं शब्दस्यार्थ-
स्वभावत्वसिद्धेरकारभेदात् प्रतिनियतकरणग्राह्यत्वाद्वा-
चकस्वभावत्वाच्च तस्य । चापि कार्यलिङ्गजम् अर्थभावऽ-
पीच्छातः शब्दस्योत्पत्तेः । नच-न बाह्यार्थविषयत्वेन शब्द-
स्यानुमानता सौगतैरभ्युपगम्यते अपि तु विवक्षाविषय-
त्वेनेति वक्तव्यम्, यत्ने यथा न तदर्थो विवक्षा तथा
शब्दप्रामाण्यप्रतिपादनेऽभिहितं न पुनरुच्यते ।

(परकल्पितं वर्णानां वित्यतां तत्पदादिप्रक्रियां च प्रदू-
ष्यानेकान्तदृष्ट्या शब्द-तदर्थसंबन्धयोस्स्वरूपनिरूपणम्)-
न च-मीमांसकारिभिरप्येव वर्णानां वाचकत्वम् अभिव्यक्तान-
भिव्यक्तपक्षद्वयेऽपि द्वापाद् अनभिव्यक्तानां ज्ञानजनकत्वे
सर्वपुरुषान् प्रति सर्वे सर्वदा ज्ञानजनकाः स्युः केनचित्
अत्यासत्तिविप्रकर्षाभावाद् अभिव्यक्तानां ज्ञानजनकत्वे
एकवर्णाऽऽवरणाप्ये सर्वेषां समानदृशत्वेनाभिव्यक्त्या-
द्युपपत्त्यं सर्वयुतिप्रसक्तिरित्युक्तं प्रकृतम् । इन्द्रियसंस्कारपक्षेऽ-
पि पूर्वप्रतिपादितमेव द्रूपणमनुसर्तव्यम् । किं च-यद्यन-
वगतसंबन्धं वर्णा अर्थप्रत्यायकास्तदा नारिकेलहीपवा-
सिनोऽप्युपलभ्यमाना अर्थावगतिं विदधुः । अर्थावग-
तसंबन्धास्तथा सति पदस्य स्मारकत्वमेव स्यान्न वाच-
कत्वं तथा ज्ञानधिगतार्थाधिगमेहेतुत्वाभावाच्च प्रमाणात्
भवेत्, तदुक्तम्- " पदं त्वभ्यधिकाभावात्, स्मारकाच्च वि-
शिष्यते । अथाऽधिक्यं भवेत्किञ्चित्, स पदस्य न गोचरः " ॥
(श्लो० वा० शब्दप० श्लो० १०७) इति, तत्र मीमांसक-
मतेऽपि वर्णानां शब्दत्वम् । कथं तर्हि वर्णाः शब्दरूपतां
प्रतिपद्यन्ते ? उक्तमत्र परिमितसङ्ख्यानां पुद्गलद्रव्योपादान-
परित्यागेनैव परिणतानामावणस्वभावपरित्यागावाप्त-
वणस्वभावानां विशिष्टानुक्रमयुक्तानां वर्णानां वाचकत्वात्

शब्दत्वम् ; अन्यथोक्तदोषानतिवृत्तेः । वैशेषिकपरिकल्पित-
पदादिप्रक्रियात्वनुभववाधितत्वादयुक्ता ।

न च-निरन्वयविनाशिनां विज्ञानहेतुता संभवतीत्यसकृत्प्र-
तिपादितम् । पदक्षणावस्थायित्वलक्षणमप्यनित्यत्वं तत्परि-
कल्पितं निरन्वयविनाशपक्षे अर्थक्रियानिर्वर्तनानुपयोगि
तेषाम् । नच पदक्षणावस्थानमपि संभवति, प्रथमक्षणसत्ता-
या द्वितीयक्षणसत्ताऽनुपवेशे तत्क्षणसत्ताया अप्युत्तरक्षण-
सत्तानुपवेशपरिकल्पनायां क्षणिकत्वमेव । अननुपवेशेऽपि
परस्परविभक्तत्वात् । क्षणस्थितीनां तद्वय क्षणिकत्वमिति
कुतः पदक्षणावस्थानमेकस्य ? अक्षणिकत्वे चार्थक्रियाविरोधः
प्रतिपादित एवेति । न पदादिपरिकल्पना वैशेषिकपक्षे युक्ति-
युक्तं स्थितम् । ननु भवत्पक्षेऽपि क्रमस्य वर्णैर्भ्यो व्यतिरेके
न वर्णविशेषणत्वम् अव्यतिरेके वर्णा एव केवलास्ते च न व्य-
स्तसमस्ता अर्थप्रतिपादका इति पूर्वमेव प्रतिपादितमिति
न शब्दः कश्चिदर्थप्रत्यायकः, असंदेहः, वर्णव्यतिरिक्ताऽ-
व्यतिरिक्तस्य क्रमस्य प्रतिपत्तेः । तथाहि-न वर्णैर्भ्योऽर्था-
न्तरमेव क्रमः वर्णानुविद्धतया तस्य प्रतीतेः । नापि वर्णा
एव क्रमः । तद्विशिष्टतया तेषां प्रतिपत्तेः । नच तद्विश-
ष्टत्वेन प्रतीयमानस्य क्रमस्याऽपह्नयो युक्तिसङ्गतो वर्णै-
रपि तत्प्रसङ्गः ।

नच-आग्निरूपा प्रतिपत्तिरियं, वर्णानां तद्विशिष्टतया वा-
धिनाध्यक्षगोचरतया प्रसाधितत्वाद् अर्थप्रतिपत्तिकारण-
तेऽनुमितत्वाच्च । न चाऽभावः कस्यचिद्बाध्याद्यवसायि तथा
विशेषणं नाऽप्यर्थप्रतिपत्तिहेतुर्न च क्रमोऽप्यहेतुः तथात्मक-
वर्णैर्भ्योऽर्थप्रतीतेः । ततो भिन्नाऽभिन्नानुपूर्वाविशिष्टा वर्णा
विशिष्टपरिणतिमन्तः शब्दः स च पद-वाक्यादिरूपतया
व्यवस्थितः तेन विशिष्टानुक्रमवन्ति तथाभूतपरिणतिमा-
पन्नानि पदान्येव वाक्यमभ्युपगन्तव्यम् । तद्व्यतिरिक्तस्य
तस्य पदवदनुपपद्यमानत्वात् । सम्म० १ काण्ड ३२ गाथा-
टी० ।

(१७-१८) शब्दस्य नित्यत्वाऽनित्यत्वविचारः, शब्दार्थत-
त्सम्बन्धविचारश्च-

अकारादिः पौद्गलिको वर्णः इति ॥ ६ ॥

पुद्गलैः-भाषावर्गणापरमाणुभिरारब्धः पौद्गलिकः । अत्र
याज्ञिकाः प्रज्ञापयन्ति- वर्णस्यानित्यत्वमेव तावद् दुरूप-
पादं कुतस्तत्रां पुद्गलारब्धत्वमस्य स्यात् ? । तथाहि-स
एवायं गकार इति प्रत्यभिज्ञा, शब्दो नित्यः आवणत्वा-
च्छब्दत्ववद् इत्यनुमानम्, शब्दो नित्यः; परार्थं तदुच्चार-
णान्यथानुपपत्तेरित्यर्थापत्तिश्चेति प्रमाणानि दिनकरकर-
निकरनिरन्तरप्रसरपरामर्शोपजातजृम्भारम्भास्मोजानीव म-
नःप्रसादमस्य नित्यत्वमेव द्योतयन्ति । तद्वचम् । यतः
प्रत्यभिज्ञानं तावत्कथंचिदनित्यत्वेनैवाविनाभावमाभेजानम्,
एकान्तैकरूपतायां ध्वनेः स एवायमित्याकारोभयगोच-
रत्वविरोधात् । कथमात्मनि तद्रूपेऽपि स एवाहमिति प्र-
त्यभिज्ञेति चेत् । तदशक्यम् । तस्यापि कथंचिदनित्यस्यैव
स्वीकारात् । प्रत्यभिज्ञाभासश्चायम्, प्रत्यक्षानुमानाभ्यां वा-
ध्यमानत्वात्, प्रदीपप्रत्यभिज्ञावत् ! प्रत्यक्षं हि तावदु-
त्पदे विपदे च वागिर्यमिति प्रवर्तते ।

नच-प्रत्यभिज्ञानेनैवेदं प्रत्यक्षं बाधिष्यत इत्यभिधानीयम्, अस्याऽनन्यथा सिद्धत्वात् । अभिव्यक्तिभावाभावाभ्यामेवेयं प्रतीतिरिति चेत् कुटकुटकाहकटाक्षादावपि किं नेयं तथा ? । कुम्भकारमुद्गरादिकारणकलापव्यापारोपलम्भात्तदुत्पत्तिविपत्तिस्वीकृतौ, तालुवातादिहेतुव्यापारप्रेक्षणादन्तरेष्वपि तत्स्वीकारोऽस्तु । तालुवातादेरभिव्यक्त्यनभिव्यक्तिमात्रहेतुत्वे कुलालादेरपि तदस्तु । नचाभिव्यक्तिभावाऽभावाभ्यां तथा प्रतीतिरुपापादि । दिनकरमरीचिराजीव्यज्यमाने, धनतरनिमिरनिकराकीर्यमाणे च कुम्भादाबुदपादि व्यपादि चायमिति प्रतीत्यनुत्पत्तेः । तिमिरावरणवेलायामपि स्पर्शनप्रत्यक्षेणस्यापलम्भाच्च तथेयमिति चेत्, यदा तर्हि नोपलम्भस्तदा किं वक्ष्यसि ? । अथ कापि तिमिरादेस्तत्सत्त्वाविरोधित्वावधारणात्सर्वत्रानभिव्यक्तिदेशायां तत्सत्त्वं निश्चीयन् इति चेत्, तत्किमावृतावस्थायां शब्दस्य सत्त्वनिर्णायकं न किञ्चित्प्रमाणमस्ति ? । ओमिति चेत्तर्हि साधकप्रमाणाभावादसत्त्वमस्तु । अस्त्येव प्रत्यभिज्ञादिकं नदिति चेत् । न । अस्य प्रत्यक्षवाधितत्वेनोन्मज्जनेऽपि व्यक्तिभावाभावयोः कुम्भादाविवात्राप्युदयव्ययाध्यवसायो न स्याद् । अस्ति चायम्, तस्मादनन्यथासिद्धप्रत्यक्षप्रतिबद्ध एवेति निश्चीयते । अनित्यः शब्दस्तीव्रमन्दतादिधर्मोपेतत्वात्, सुखदुःखादिवदित्यनुमानबाधः । व्यञ्जकाश्रितास्तीव्रतादयस्तत्राभान्तीति चेत्, किं तत्र व्यञ्जकम् ? । कोष्ठवायुविशेषा ध्वनय इति चेत्कथं तर्हि तद्वर्माणां तेषां श्रावणप्रत्यक्षे प्रतिभासः स्यात् ? । ध्वनीनामश्रावणत्वेन तद्वर्माणामप्यश्रावणत्वात् । न खलु मृदुसमीरलहरीतरङ्गधर्माणानिष्पङ्कयोभाजनादौ प्रतिविम्बितमुखादिगन्तत्वेन तरलत्वमिव माधुर्यमप्यच्चाक्षुषं चक्षुःप्रत्यक्षेण प्रेक्ष्यते । श्रोत्रग्राह्य एव कश्चिदर्थः शब्दस्य व्यञ्जकः, स्तीव्रत्वादधर्मवान् अनित्यश्चेत्यत इति चेत् । न । तस्यैव शब्दत्वात् । श्रोत्रग्राह्यत्वं हि शब्दलक्षणं; तल्लक्षणयुक्तस्य च तस्य ततोऽर्थान्तरत्वमयुक्तम् ।

किं च-कस्य किं कुर्वन्तोऽमी व्यञ्जका ध्वनयो भवेयुः ? । शब्दस्य, श्रोत्रस्योभयस्य वा । संस्कारमिति चेत्, कोऽयं संस्कारोऽत्र रूपान्तरोत्पत्तिः; आवरणविपत्तिर्वा । आद्यश्चेत्, कथं न शब्दश्रोत्रयोरनित्यत्वं स्यात् ? स्वभावान्यत्वरूपत्वात्तस्य । अथ रूपं धर्मः; धर्मधर्मिणोश्च भेदात्, तदुत्पत्तावपि न भावस्वभावान्यत्वमिति चेत्, ननु धर्मान्तरोत्पादेऽपि भावस्वभावोऽजनयद्रूपस्वरूपस्तादृगेव चेत्; तदा पटादिनेव श्रोत्रेण घटादेरिव ध्वनेर्नोपलम्भः संभवेत् । तत्संवन्धिनस्तस्य करणाददोष इति चेत्, स तावत्संवन्धो न संयोगः, तस्याऽद्रव्यत्वात् । समवायस्तु कथाश्चद्विष्वग्भावाच्चान्यो भवितुमर्हतीति तदात्मकधर्मोत्पत्तौ धर्मिणोऽपि कथाश्चिदुत्पत्तिरनिवार्या । आवरणापगमः संस्कारः क्षेमकार इति चेत्, स तर्हि शब्दस्यैव संभाव्यते, ततश्चैकत्रावरणविगमे समग्रवर्णाऽऽकर्णेन स्यात् । प्रतिवर्णं पृथगावरणमिति यस्यैवाऽऽवरणविरमणम्, तस्यैवोपलब्धिरिति चेत्, तन्नावितथम् । अपृथग्देशवर्त्तमानैकैन्द्रियग्राह्याणां प्रतिनियतावरणाचार्यत्वविरोधात् । यत् खलु प्रतिनियतावरणाचार्यः तत्पृथग्देशे वर्त्त-

मानम्, अनेकैन्द्रियग्राह्यं च दृष्टं, यथा वटपटौ, यथा वारूपंरसोऽविति । अपृथग्देशवर्त्तमानैकैन्द्रियग्राह्यत्वादेव च नास्य प्रतिनियतव्यञ्जकव्यङ्ग्यत्वमपि । अस्तु वैनन्त्याप्ययमभिव्यज्यमानः सामस्त्येन, प्रदेशतां वा व्यज्येत । नाद्यः पक्षः क्षेमङ्करः । सकलशरीरिणां युगपत्तदुपलम्भापत्तेः । द्वितीयविकल्पे तु कथं सकर्णस्यापि संपूर्णवर्णाऽऽकर्णेन भवेत् ? । न खलु निखिलावृताङ्गराजाङ्गनामपटुपवनापनीयमानवसनाञ्जलत्वेन चलनङ्कुलिकोटिप्रकटनायां विकस्वरशरीरपकुसुमसुकुमारसमग्रविग्रहयष्टिनिष्ठङ्कनं विशिष्टेक्षणानामपीक्ष्यते । प्रदेशाभिव्यक्तौ चास्य सप्रदेशत्वं प्रसज्यते । ततो व्यञ्जकस्य कस्यचिच्छब्दे संभवाऽभावात् । तदङ्गता एव तीव्रनादय इति नासिद्धो हेतुः । यदपि श्रावणत्वादित्यनुमानं, तदपि-“ कान्तकीर्त्तिप्रथाकामः, कामयन्त स्वमातरम् । ब्रह्महत्यां च कुर्वीत, स्वर्गकामः सुरां पिबेत् ॥ १ ॥ ” इत्याद्यानुपूर्व्या संव्यभिचारम् । नित्यैवेयमिति चेत् तर्हि प्रेरणावत्प्रामाण्यप्रसङ्गः, तदर्थानुष्ठानाश्रदाने च प्रत्ययायाऽऽपत्तिः । उदात्तस्वरिततीव्रमन्दसुस्वरविस्वरत्वादिधर्मैश्च व्यभिचारः, तेषां नित्यत्वे सदाप्यकाकारप्रत्ययप्रसङ्गः । नित्यत्वेऽप्यमीषामभिव्यक्तिः कादाचित्कीति चेत्, तद्विचारः । परस्परविरुद्धानामेकत्र समावेशसंभवात् । प्रभाकरणे शब्दत्वाऽस्वीकारादुभयविकलश्च तं प्रत्यत्र दृष्टान्तः ।

अथ भट्ट एवेत्यमनुमानयति । प्रभाकरस्तु देशकालभित्तां गोशब्दव्यक्तिबुद्ध्य एकगोशब्दगोचराः, गौरित्युत्पद्यमानत्वाद्, अद्योच्चारितगोशब्दव्यक्तिबुद्धिवदिति वेदतीति चेत् । तदप्यनवदातम् । अत्र प्रतिबन्धाभावात्, तद्विस्तन्तुनित्यत्वसिद्धावप्येवंविधानुमानस्य कर्तुं शक्यत्वात् । याऽप्यर्थोऽपत्तिः प्रत्यपादि, तत्रायमर्थः-अनित्यत्वेन सति यो गृहीतसंवन्धः शब्दः, स तदैव दध्वंसे इति व्यवहारकालेऽप्येवाऽगृहीतसंवन्धः कथमुच्चार्येत ? उच्चार्यते च तस्मान्नित्य एवायमिति । तदयुक्तम् । अनेन न्यायेनार्थस्याऽपि नित्यतैकतापत्तेः, अन्यथा बाहुल्ये गृहीतसंवन्धाऽपि गोशब्दः शाबलेग्रादिष्वगृहीतसंवन्धः कथं प्रतिपत्तिः कुर्यात् ? । सामान्यस्यैव शब्दार्थत्वाददोष इति चेत् । न । लम्बकम्बलः ककुब्जान्, वृत्तशृङ्गायं गौरिति सामानाधिकरण्याभावाप्रसङ्गः । ततः सामान्यविशेषाऽऽत्मैव शब्दार्थः, स च नैकान्तेनाऽन्वेतीति न नित्यैकरूपोऽभ्युपेयः स्यात् । कथं च धूमव्यक्तिः पर्वतं पावकं गमयेत् ? । धूमत्वसामान्यमेव गमकमिति चेत्, वाचकमपि सामान्यमेवास्तु । अथ शब्दत्वं, गोशब्दत्वं, क्रमाभिव्यज्यमानगत्वौत्वादिकं वा तद्वन्तु । आद्यपक्षे प्रतिनियतार्थप्रतिपत्तिर्न स्यात्, सर्वत्र शब्दत्वस्याविशेषात् । गोशब्दत्वं तु नाऽस्त्येव, गोशब्दव्यङ्ग्येकस्याः कस्याश्चित्तदाधारभूताया असंभवात्, क्रमेण व्यज्यमानं हि वर्णद्वयमेवेतत् । क्रमाभिव्यज्यमानेत्यादिपक्षोऽप्यसंभवी, गत्वाऽऽदिसामान्यस्याविद्यमानत्वात्, सर्वत्र गकारादेरेकत्वात् । अत्रोच्यते-अस्तु तार्तीयकः कल्पः; नच गकारादेरैक्यं, गर्गभर्गवर्गस्वर्गमार्गादिषु भूयांसोऽमी गकारा इति तद्वदोपलम्भात् । व्यञ्जकभेदादयमिति चेद्, अकाराद्यशेषवर्णेष्वप्येवोऽस्त्वित्येक एव वर्णः स्यात् । अथ य-

या अयमपि गकारः, अयमपि गकारः, इत्येकाकारा प्रतीतिः. तथा नाकाराद्यशेषवर्णेषु अपीति चेत् । नैवम् । अयमपि वर्णः, अयमपि वर्णः, इत्येकप्रत्ययवर्णोत्पत्तेः । सामान्यनिमित्तक एवायमिति चेत्, नहि गकारादावपि नथाऽस्तु । अथाकारेकारादौ विशेषोऽनुभूयते, ननु गर्गादिगकारेषु, तेषां तुल्यस्थानाऽऽस्यप्रयत्नादित्वादिनि चेदेवं तर्हि “सहर्षं हृषन्ते हग्निरिति हस्मीरहरयः” इत्यादिहकारात्कण्ठ्याद्वह्निजिह्वादिहकारस्य, ह “उरस्यां वह्निजिह्वादौ, वर्गपञ्चमसंयुतः” इति वचनादुरस्यत्वेन स्थानभेदप्रतीतिः । ततो भिन्नोऽयं वर्णो भवेत् ।

नञ् गकारे नास्ति विशेषावभासः, तीव्रोऽयं मन्दोऽयं गकार इति तीव्रताविशेषस्फुरणात् व्यञ्जकगतास्तीव्रताद्वयस्तत्र स्फुरन्तीति चेत्, कृतोत्तरमेतत् । अकारेकारादावप्यनुभूयमानः स विशेषस्तद्गत एवाऽस्तु, तथा चैक एव वर्णः किञ्च भवेत् ? । मा भूद्वा विशेषावभासो गकारेषु भेदावभासस्तु विद्यत एव, चहचोऽमी गकारा इति प्रतीतिः । भवति च विशेषावभासं विनापि भेदस्फूर्तिः, सपराशौ गुरुलाघवादिविशेषावभासं विनापि तद्वदप्रतिभासवद् । इति सिद्धो गकारभेदः । तथाच-तदादिवर्णवर्तिसामान्यानामेव वाचकत्वमस्तु तत्त्वतस्तु गोशब्दत्वमेव सदृशपरिणामात्मकं वाचकं क्रमाभिव्यज्यमानं वर्णद्वयमेवैतत्, नैका गोशब्दव्यक्तिरिति च न वाच्यम् । नित्यत्वाप्रसिद्धाद्यथाप्यस्योत्तरस्य कूर्परकोटिसंज्ञितगुडायमानत्वात् । तस्मात्कमोत्पदिशु तत्तद्वकारादिपर्यायोपहितभाषाद्रव्यात्मको गोशब्द एव सदृशपरिणामात्मा वाचकोऽस्तु । तथा च क्षीणाऽर्थाऽऽपत्तिः ।

अस्तु अनित्यो घ्वनिः, किंतु-नाऽयं पौद्गलिकः संगच्छत इति यौगाः संगिरमाणाः संप्रणयप्रणयिनीनामेव गौरवाद्वाः । यतः कोऽत्र हेतुः, स्पर्शशून्याश्रयत्वम्, अनिनिविडप्रदेशे प्रवेशनिर्गमयोरप्रतिघातः, पूर्वं पश्चाच्छाऽवयवानुपलब्धिः । सूक्ष्ममूर्तद्रव्यान्तरांप्रेरकत्वं, गगनगुणत्वं वा ? । नायः पक्षः । यतः शब्दपर्यायस्याश्रय भाषावर्णारूपे स्पर्शाभावो न तावदनुपलब्धिमात्राप्रसिध्यति, तस्य सव्यभिचारत्वात् । योग्यानुपलब्धिस्त्वसिद्धा, तत्र स्पर्शस्यानुभूतत्वेनोपलब्धिलक्षणप्राप्तत्वाभावात्, उपलभ्यमानगन्धाऽऽधारद्रव्यवत् । अथ घनसारगन्धसाराऽऽदौ गन्धस्य स्पर्शाव्यभिचारनिश्चयादत्रापि तन्निर्णयेऽप्यनुपलम्भादनुद्भूतत्वं युक्तं, नेतरत्र, तन्निर्णयकामावाद्, इति चेत्, मा भूत्तावत्तन्निर्णयकं किञ्चित् । किंतु-पुद्गलानामुद्भूतानुद्भूतस्पर्शानामुपलब्ध्येः शब्देऽपि पौद्गलिकत्वेन परैः प्रणिगद्यमाने वाचकभावे च सति संदेह एव स्यात्, नत्वभावनिश्रयः, तथा च संदिग्धाऽसिद्धो हेतुः । नच नास्ति तन्निर्णयकम् । तथाहि-शब्दाश्रयः स्पर्शवान्, अनुवातप्रतिवातयोर्विप्रकृष्टनिकटशरीरिणोपलभ्यमानानुपलभ्यमानेन्द्रियार्थत्वात्, तथाविधगन्धाऽऽधारद्रव्यवद्, इति । द्वितीयकल्पेऽपि गन्धद्रव्येण व्यभिचारः । वर्तमानजात्यकस्तूरिकाकर्पूरकश्मीरजादिगन्धद्रव्यं हि पिहितकपाटसंपुटापवरकस्यान्तर्विशति, वहिश्च निस्सरति, नचापौद्गलिकम् । अथ तत्र सूक्ष्मरन्ध्रसंभवेनातिनिविडत्वाभावात्तत्प्रवेशनिष्काशौ; अत एव तदल्पीय-

स्ता, नत्वपावुनद्वारदशायामिव तदेकार्णवत्त्वं, सर्वथा नीरन्ध्रे तु प्रदेशे नैतौ संभवत इति चेद्, एवं तर्हि शब्देऽपि सर्वस्य तुल्ययोगक्षेपत्वात्सिद्धता हेतोरस्तु । पूर्वं पश्चाच्चावयवानुपलब्धिः, सौदामिनीदामोल्कादिभिरनैकान्तिकी । सूक्ष्ममूर्तद्रव्यान्तरांप्रेरकत्वमपि गन्धद्रव्यविशेषसूक्ष्मरजोधूमाऽऽदिभिर्यभिचारि । न हि गन्धद्रव्यादिकमपि नसि निविशमानं तद्विवरद्वारदेशोद्भिन्नस्मश्रुप्रेरकं प्रेक्ष्यते । गगनगुणत्वं त्वसिद्धम् । तथाहि-न गगनगुणः शब्दः अस्मदादिप्रत्यक्षत्वात्, रूपादिवदिति । पौद्गलिकत्वसिद्धिः पुनरस्य, शब्दः पौद्गलिकः इन्द्रियार्थत्वात्, रूपादिवदेवेति । रत्ना० ४ परि० ।

अथ संकेतमात्रेणैव शब्दोऽर्थप्रतिपादयति, ननु स्वाभाविकसंयन्धवशादिति गदता नैयायिकान्, समयादपि नायं वस्तु चर्ततीति चदतः सौगतांश्च पराकुर्वन्ति—

स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामर्थबोधनिबन्धनं शब्दः इति ॥ ११ ॥

स्वाभाविकम्-सहजम् । सामर्थ्यं-शब्दस्यार्थप्रतिपादनशक्तिः, योग्यतानास्मी । समयश्च-संकेतः ताभ्यामर्थप्रतिपत्तिकारणं शब्द इति । तत्र नैयायिकान्प्रत्येवं विधेयानुवाद्यभावः, याऽयम् अर्थबोधनिबन्धनं शब्दः अभ्युपगताऽस्ति, स्वस्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यां-द्वाभ्यामपि, न पुनः समयादेव केवलात् । समया हि पुरुषाऽऽयत्तवृत्तिः, नच-पुरुषेच्छया वस्तुनियमो युज्यते । अन्यथा तदिच्छाया अव्याहतप्रसरत्वादर्थोऽपि वाचकः, शब्दोऽपि वाच्यः स्यात् । अथ गत्वौत्वादिसामान्यसंबन्धो यस्य भवति, स वाचकत्वे योग्यः, इतरस्तु वाच्यत्वे, यथा द्रव्यत्वाविशेषेऽप्यशित्वादिसामान्यविशेषवत् एव दाहजनकत्वं, न जलत्वादि-सामान्यविशेषवत् इति चेत् । तदयुक्तम् । अतीन्द्रियां शक्तिं विनाऽग्निवादेरपि कार्यकारणभावनियामकत्वानुपपत्तेः । अग्निवद् हि दाहयद्विजातीयकारणजन्यकार्येष्वपि तुल्यरूपम् । नहि दाहं प्रत्येवाऽग्नेरग्निवत्, यथा पुत्रापेक्षं पितुः पितृत्वम् । ततश्चाग्निर्दाहवत्पिपासापनोदमपि विदध्यादिति नातीन्द्रियां शक्तिमन्तेरेणाग्नित्वादीनां कार्यकारणभावव्यवस्थहेतुत्वं, तद्वदेव च गत्वौत्वादिसामान्यानामपि न वाच्यवाचकभावनियमहेतुत्वमिति नियामिका शक्तिः स्वीकर्तव्यैव । अथ किमनेनातीन्द्रियशक्तिकल्पनाङ्गंशन ? । करतलानलसंयोगादिसहकारिकारणनिकरपरिकारतं कृपीटयोनिस्वरूपं हि स्फोटघटनपाटवं प्रकटयिष्यति, किमवशिष्टं यदनया करिष्यते । तथा च जयन्तः-“स्वरूपादुद्भवत्कार्यं, सहकार्युपवृंहितात् । नहि कल्पयितुं शक्तं, शक्तिमन्यमतीन्द्रियम् ॥ १ ॥” यत्कूळम्-अग्निर्दाहवत्पिपासापनोदमपि विदध्यादिति । तत्र संत् । नहि वयमद्य कश्चिदभिनवं भावानां कार्यकारणभावमुत्थापयितुं शक्नुमः किंतु यथा प्रवृत्तमनुसरन्तो व्यवहरामः । नह्यस्मदिच्छया आपः शीतं शमयन्ति कृशानुर्वी पिपासां, किंतु तत्र दाहादावन्वयव्यतिरेकाभ्यां वा वृद्धव्यवहाराद्वा ज्वलनादेरेव कारणत्वमवगच्छाम इति तदेव तदर्थिन उपाध्महे, न जलादि । तदेतदतथ्यम् । यतो यथाभूतादेव विभावसोर्दाहोत्पत्तिः

प्रतीयते, तथाभूतादेव मणिमन्त्रयन्त्रतन्त्रौषधादिसन्निधाने सति न प्रतीयते । यदि हि दृष्टमेव रूपं स्फुटं स्फोटं घटयेत्, तदा तदानीं तस्य समस्तस्य सद्भावात्तदनुत्पादो न स्याद् । अस्ति चासौ, ततो दृष्टरूपस्य व्यभिचारं प्रपञ्चयन्नतीन्द्रियायाः शक्तेः सर्वं समर्थ(पे)यति । तथा च—
“स्वरूपात्स्वाऽप्यनुद्यत्त-त्सहकार्युपबृंहितात् । किं न कल्पयितुं शक्ते, शक्तिमन्यामतीन्द्रियाम् ॥ १ ॥ यत्तुक्कम्—
“दाहादावन्वयव्यतिरेकाभ्यां वृद्धव्यवहाराद्वा ज्वलनादरेव कारणत्वमवगच्छामः” इति । तदुक्तिमात्रमेव । यत एव हि दाह-दहनयोः कार्यकारणभावनियमः प्रसिद्धि-पद्धतिप्रतिबद्ध एव, तत एव प्रसङ्गः प्रवर्तते । यदि कृशानुः स्वरूपमात्रादेव दाहमुत्पादयेत्, तर्हि तदविशेषादुदन्यापनोदमपि विदध्यादिति ।

अथ न मणिमन्त्रादिप्रतिबन्धकनैकदृष्टे सति स्फोटानुत्पत्तिरदृष्टं रूपमाक्षिपति, यथा ह्यन्वयव्यतिरेकाभ्यामवधु-तसामर्थ्यो दहनो दाहहेतुः, तथा प्रतिबन्धकाभावोऽपि । स च प्रतिबन्धकयोगे विनिवृत्त इति सामग्रीवैगुण्यादव दाहस्यानुत्पत्तिः, ननु शक्तिवैकल्यादिति चेत् तदयुक्तम् । यतः प्रतिबन्धकाभावो भागादेकान्तव्यतिरिक्तः कथं किंचित्कार्यं कुर्यात् ? कूर्मरोमराजीवत् । ननु नित्यानां कर्मणामकरणात्प्रागभावस्वभावात्प्रत्यवाय उत्पद्यते, अन्यथा नित्याऽकरणे प्रायश्चित्तानुष्ठानं न स्यात्, वैयर्थ्यात् । तत्र तथ्यम् । नित्याकरणस्वभावात्क्रियान्तरकरणदेव प्रत्यवायोत्पत्तेरभ्युपगमात्, त्वन्मतस्य तस्य तद्धेतुत्वाऽसिद्धेः । यदप्युच्यते—“सुखदुःखसमुत्पत्ति-रभावः शत्रुमित्रयोः ॥ कण्टकाऽभावमालक्ष्य, पादः पथि निर्धायित” ॥१॥ तत्राऽप्यमित्रमित्रकण्टकाभावज्ञानानामेव सुखदुःखाङ्घ्रिनिधानकार्यकारित्वं, नत्वभावानाम् । तज्ज्ञानमप्यमित्रमित्रकण्टकवि-र्विह्वलप्रतियोगिवस्त्वन्तरसंपादितमेव, ननु त्वदभिमतभाव-कृतम् । अथ भाववदभावोऽपि भावजननसमर्थोऽस्तु; को दोषः । न हि निःशेषसामर्थ्यरहितत्वमभावलक्षणम् ; अपि तु नास्तीति ज्ञानगम्यत्वम् । सत्प्रत्ययगम्यो हि भाव उच्यते, असत्प्रत्ययगम्यस्त्वभाव इति चेत् । तदयुक्तम् । त्वदभ्युपगताभावस्य भावात्सर्वथा पार्थक्येन स्थितस्य भावोत्पादत्वविरोधात् । तथाहि-विवादास्पदी-भूतोऽभावो भावोत्पादको न भवति, भावादेकान्तव्यति-रिक्तत्वात्, यदेवं तदेवं यथा तुरङ्गशृङ्गम् । तथा चायं तस्मा-च्चथा । प्रागभावप्रध्वंसाभावपरस्परभावस्वभावो ह्यभावो वस्तुनो व्यतिरिक्तमूर्तिर्भावोत्पादकः परैरिष्टः, सोऽत्र वि-वादादपदशब्दितः । अन्यथा-जैनस्य भावाविध्वग्भूताभावै-र्भावोत्पादकत्वेनाङ्गीकृतैर्वाधा स्यात् । यौगस्य चाल्यन्ता-भावेन भावानुत्पादकेन सिद्धसाध्यता भवेत् । नन्वयं ध-र्मित्वेनोपात्तोऽभावो भवद्भिः प्रतिपन्नो न वा । यदि प्र-तिपन्नः; किं प्रत्यक्षाद्, अनुमानात्, विकल्पाद्वा; उपमानादे-रत्रानुचितत्वात् । यदि प्रत्यक्षात् ; तदा कथमभावस्य भा-वोत्पादनापवादस्सुपपादः स्यात् ? प्रत्यक्षस्यैवोत्पादितत्वात् । अथानुमानात्तत्प्रतिपन्नौ ; तत्राप्यभावधर्मिणः प्रती-तिरनुमानान्तरादेव, इत्यत्राऽनवस्थादौस्थ्यस्थेमा । विकल्पा-दपि तत्प्रतीतिः; प्रमाणमूलात्, तन्मात्रादेव वा । न प्रथ-

मात् ; प्रमाणप्रवृत्तेस्तत्र तिरस्कृतत्वात् । विकल्पमात्रात् त-त्प्रतीतिरसत्कल्पा, ततः कस्यापि प्रतिपत्तेरनुपपत्तेः । अन्य-था-प्रामाणिकानां प्रमाणपर्येषणमरमणीयं स्यात् । तथा चा-श्रयासिद्धो हेतुः अथाप्रतिपन्नः, तर्हि कथं धर्मितयापादायि ? । उपात्ते चास्मिन् । हेतुराश्रयासिद्ध एव । अत्रोच्यते-विक-ल्पात्रादेव तत्प्रतिपत्तिं ब्रूमहे । नचाश्रयासिद्धिः, अवस्तुनिं विकल्पात्प्रसिद्धेरवश्याश्रयणीयत्वाद् । अन्यथा वन्ध्यास्तन-न्धयादिशब्दानुच्चारणप्रसङ्गात् । नच-नोच्चार्यत एवायं मये-ति वाच्यम् । बान्ध्ययोऽस्ति, नास्ति वेति । पर्यनुयोगे पृ-थ्वीपतिपरिपद्यवश्यं विधिनिषेधान्यतराभिधायिवचनस्या-वकाशात् । तूष्णीं पुष्णतोऽस्याप्रतिपत्तिसत्, किंचिदुच्चार-यतो वा पिशाचकित्वप्रसङ्गात् । तथाविधवचनोच्चारणे च कथमेतदिति प्रमाणगवेपथे अनुमानमुच्चार्यमाणमाश्र-यासिद्धिग्रस्तम् । समस्तं निष्प्रमाणं वचनमात्रं प्रेक्षाव-ता प्रश्नकृताऽनपेक्षितमेव । न चोभयाभावाऽभिधानुं शक्यः । विधिनिषेधयोर्भावाभावस्वभावत्वात्, एकनिषेधेनापरविधा-नात् । विधिप्रतिषेधो हि निषेधः, निषेधप्रतिषेधश्च विधिः । अस्तु बोध्यप्रतिषेधप्रतिज्ञाहेतोस्तु तत्रोपादीयमानस्य ना-श्रयासिद्धिपरिहारः । तदुक्तम्—“धर्मस्य कस्यचिदवस्तु-नि मानसिद्धा-वाधाविधिव्यवहृतिः किमिहास्ति न वा । अस्त्येव चेत्कथमियन्ति न दूषणानि, नास्त्येव चेत् स्ववचन-प्रतिरोधसिद्धिः ॥ १ ॥ (अस्य व्याख्या)-अवस्तुनिं वाधा-विधिव्यवहारे नास्तीत्येवदनेनैव स्ववचनेन प्रतिरुध्यते ; नास्तीति प्रतिषेधस्य स्वयं कृतत्वाद् । इत्यन्त्यपादस्यार्थः । तुरङ्गशृङ्गदृष्टान्तोऽपि विकल्पादेव प्रसिद्धः स्वीकृतेव्यः । तत्र च वस्तुहेतुकान्तव्यतिरेके सति भावानुत्पादकत्वमपि प्रतीतम्, इति नास्य साध्यसाधनोभयवैकल्यम् । ननु जैनैर्भावादभि-न्नस्याभावस्याभ्युपगमात् वाच्यसिद्धां हेतुरिति चेत्, तद-सत् । पराभ्युपगताभावस्य धर्मीकृतत्वात्, तस्य च भा-वादेकान्तेन पृथग्भूततया जैनैरपि स्वीकारात् । न खल्वव-स्तु वस्तुभूताद्भावादभिन्नमिति मन्यन्ते जैनाः । ततो नाभा-वो भावोत्पादकस्तवास्तीति सिद्धम् ॥ किंच-यदाप्रतिबन्ध-काभावो विभावसुखरूपादेकान्तभिन्नाभ्युपागामि, तदा विभावसुः प्रतिबन्धकस्वभावस्वीकृतः स्यात्, प्रतिबन्ध-काभावाद्यावर्त्तमानत्वान्मणिमन्त्रादिप्रतिबन्धकस्वरूपवत् । तथा च कथं कदाचिदाहादिकार्योत्पादो भवेत् ? विभाव-सोरेव प्रतिबन्धकत्वात् । अथ कथं विभावसुः प्रतिब-न्धकः स्यात् ? तत्र प्रतिबन्धकप्रागभावस्य विद्यमानत्वात् । तदनवदातम् । एतावता हि तत्र वर्त्तमानः प्रतिबन्धक-प्रागभाव एव प्रतिबन्धकस्वभावो मा भूत्, विभावसुखरूपं तु तदभावाद्द्वयावर्त्तमानं प्रतिबन्धकतां कथं न कलयेत् ? । यथाहि-प्रतिबन्धकः स्वभावाद्द्वयावर्त्तमानः प्रतिबन्धकतां दधाति, तथा-तनूनपादपि प्रतिबन्धकाभावाद्द्वयावर्त्तमान-मूर्तिः कथं न प्रतिबन्धकरूपतां प्रतिपद्येत् ? । स्याद्वादिनां तु भावाऽभावोभयात्मकं वस्त्विति प्रतिबन्धकाभावात्मनः कृष्णवर्त्मनो न प्रतिबन्धकरूपता । किं च-प्रतिबन्धका-भावस्य कारणत्वे, प्रतिबन्धकस्य कस्यचिन्नैकदृष्टेऽपि प्रतिबन्धकाभावान्तराणामनेकेषां भावात्कथं न कार्योत्पा-दः ? । नहि कुम्भकारकारणः कुम्भः कुम्भकारस्यैकस्या-भावेऽपि कुम्भकारान्तरव्यापारात् भवति । नचैक एव

कश्चित्प्रतिबन्धकाभावः कारणं, यदभावात्तदानीं न कार्यं जायते, तद्वदेव त्वन्मतेन सर्वेषामवधृतसामर्थ्यात् ।

अथ सर्वे प्रतिबन्धकाभावाः समुदिता एव कारणं; न पुनरेकैकशः कुम्भकारवत्, तर्हि कदाचिदपि दाहादि-कार्योत्पत्तिर्न स्यात्, तेषां सर्वेषां कदाचिदभावात्, सुवने मणिमन्त्रतन्त्रादिप्रतिबन्धकानां भूयसां संभवात् । अथ ये प्रतिबन्धकास्तं तनूनपातं प्रतिबद्धं प्रसिद्धसामर्थ्याः, तेषामेवाऽभावाः सर्वे कारणं, चेत् सर्वेषां सर्वशब्दस्य प्रकारकार्त्स्न्ये वर्तमानस्य स्वीकारात्, इति चेत् । ननु प्रसिद्धसामर्थ्या इति सामर्थ्यशब्दस्यातीन्द्रिया शक्तिः, स्वरूपं वा प्रतिबन्धकानां वाच्यं स्यात् । प्राच्यपक्षकक्षी-कारे, क्षीणः क्षणेनावयोः कण्ठशोषः, अतीन्द्रियशक्तिस्वीका-रात् । द्वितीयपक्षे तु तत् एव तं प्रति प्रतिबन्धकाः नापरे, इति कौतस्कुती नीतिः ? । स्वरूपस्योभयेषामपि भावात् । न खलु मणिमन्त्रादेः कश्चिदेव जातवेदसमाश्रित्य तत्स्व-रूपं, न पुनर्जातवेदोऽन्तरमिति । तथा न प्रतिबन्धकस्या-त्यन्ताऽभावस्तावत्कारणतया वक्तुं युक्तं, तस्याऽसत्त्वाद्, अन्यथा-जंगमि प्रतिबन्धककथां प्रत्यस्तमयप्रसङ्गात् ।

अपरे पुनः प्रतिबन्धकाभावा एकैकशः सहकारितां दधी-रन्, द्वित्रा वा । प्रथमपक्षे, प्रागभावः, प्रध्वंसाऽभावः, पर-स्परऽभावः, यः कश्चिद्वा सहकरी स्यात् । न प्रथमः, प्रतिबन्धकप्रध्वंसेऽपि पावकस्य क्षोपकार्योपलम्भात् । न द्वि-तीयः, प्रतिबन्धकप्रागभावेऽपि दहनस्य दाहोत्पादकत्वात् । न तृतीयः, प्रतिबन्धकसंबन्धवन्धोरपि धनज्जयस्य स्फो-टघटनप्रसङ्गात्, तस्य तदादीमपि भावात् । न चतुर्थः, प्रकृष्यमिष्यमाणानियतहेतुकत्वदोषानुपपन्नात् । द्वित्रप्रतिबन्ध-काभावभेदे तु किं प्रागभावप्रध्वंसाऽभावौ, प्रागभावपरस्प-राऽभावौ, प्रध्वंसाऽभावपरस्परऽभावौ, त्रयोऽपि वा हेतवो भवेयुः । नाद्यः पक्षः, उत्तम्भकनैकटये तावन्तरेणापि-या-क्षकस्य क्षोपकार्याऽज्जनदर्शनात् । न द्वितीयतृतीयतुरीयाः, प्रतिबन्धकपरस्परऽभावंस्य प्राक् तदकारणत्वेन चर्णितत्वा-त्, भेदत्रयस्यापि चास्य परस्परभावसंवलितत्वात् । अथ प्रागभावप्रध्वंसाभावोत्तम्भकमणिमन्त्रतन्त्रादयो यथा-योगं कारणमिति चेत् । तदस्फुटम् । स्फोटादिकार्यस्थै-व-अनियतहेतुकत्वप्रसङ्गात्, । अनियतहेतुकं-चाऽहेतुकमेव । तथाहि-अन्वयव्यतिरेकावधार्यः कार्यकारणभावो भावा-न्नाम्, भूम-धूमध्वजयोरिव । प्रस्तुते तु प्लोपादि यदेकद्वैक-स्यादुत्पद्यमानाभीक्ष्णमासे, तदन्यदा यद्यन्यतोऽपि स्यात्, तर्हि तत्कारणकमेव तत्र भवेदिति कथं नाऽहेतुकं स्यात् ? ।

अथ गोमायात्, वृश्चिकाच्च वृश्चिकोत्पादः प्रेक्ष्यते । न च तत्रानियतहेतुकत्वं स्वीकृतं त्वयापीति चेत् । तदपि त्रपा-पात्रम् । सर्वत्र हि शालूकगोमयादौ वृश्चिकडिम्भारम्भश-क्तिरेकास्ति इति यानि तच्छक्तिपुष्पानि तानि तत्कार्योत्पा-दकानि, इति नार्यं नः कलङ्कः सङ्क्रामति । भवतां पुनर-त्राप्यथे प्रादुर्भवन् दुष्प्रतिषेधः, येषां वृश्चिकगोमयसाधा-रणमेकं किञ्चिन्नास्तीति । न च प्रागभावप्रध्वंसाभावोत्तम्भ-कादीनामप्येकं किञ्चित्तुल्यं रूपं वर्त्तने । इति नानियतहेतु-कत्वेन दुर्विधदेवेनेवाऽमी मुख्यन्ते । एतेन भावस्वभावोऽप्य-

भाव एवास्तु हेतुनैवतीन्द्रियशक्तिस्वीकारः सुन्दरः इत्य-प्युच्यमानमपास्तम् । उक्ताभावविकल्पानामत्राप्यविशेषात् । अथ शक्तिपक्षप्रतिषेधदीक्षिता “ आक्षेपादा ” एवं साक्षेपमा-चक्षते-ननु भवत्पक्षे प्रतिबन्धकोऽकिञ्चित्करः किञ्चित्करो वा भवेत् । अकिञ्चित्करप्रकारेऽतिप्रसङ्गः, शृङ्गशृङ्गभृङ्गारा-ऽऽदरप्यकिञ्चित्करस्य प्रतिबन्धकत्वप्रसङ्गात् । किञ्चि-त्करस्तु किञ्चिदुपचिन्वन् अपचिन्वन्वा स्यात् । प्राचि-पक्षे, किं दाहकशक्तिप्रतिबन्धकं शक्तिं जनयेत्, तस्या ए-व धर्मान्तरं वा । न प्रथमः, प्रमाणाभावात् । दाहाऽभाव-स्तु, प्रतिबन्धकसन्निधिमन्त्रेणैव चरितव्यं इति न तामुपपा-दयितुमीश्वरः । धर्मान्तरजननेन तदभावं सत्येव दाहोत्पाद इत्यभावस्य कारणत्वस्वीकारः, त्वदुक्ताशेषप्रागभावाऽऽदि-विकल्पाऽवकाशश्च ।

अपच्यपक्षे तु प्रतिबन्धकत्वां शक्तिं विकुट्टयेत्, तद्वर्म्म-वा । प्रथमप्रकारे-कुतस्तस्य रूपीटयोदेः पुनः स्फोटघटन-पाटवम् । तदानीमन्येव शक्तिः संजातेति चेत् । ननु सा संजा-यमाना किमुत्तम्भकात्प्रतिबन्धकाभावात् देशकालादिका-रकचक्रात् अतीन्द्रियार्थान्तराद्वा जायते । आद्यभिदायाम्, उत्तम्भकाभावेऽपि प्रतिबन्धकाभावमात्रात्कौतस्कुतं कार्या-ज्जनं जातवेदसः ।

द्वितीयभेदे-तत एव स्फोटोत्पत्तिसिद्धेः शक्तिकल्पनावैय-र्थ्यम् । तृतीये-देशकालादिकारकचक्रस्य प्रतिबन्धकाले-ऽपि सद्भावेन शक्यन्तरप्रादुर्भावप्रसङ्गः । चतुर्थे-अती-न्द्रियार्थान्तरनिमित्तकल्पने तत एव स्फोटः स्फुटे भवि-ष्यति, किमनया कार्यम् ? । तत्र शक्तिनाशः श्रयसः । तद्वद-व तद्वर्म्मवाशपक्षोऽपि प्रतिक्षेपणीयः । अत्राभिदध्मे । ए-तेषु शक्तिनाशपक्षे एव कक्षीक्रियत इत्यपरविकल्पशिल्पक-ल्पनाजल्पाकता कण्ठशोषायैव चः संभवूव । यन्नूक्तम्-कुतः पुनरसाञ्जुत्पद्येनेति । तत्र शक्यन्तरसहकृता रूपीटयोनेरे-वेति श्रमः । ननु प्रतिबन्धकदशायां सा शक्तिरस्ति, न वा । नास्ति चेत्, कुतः पुनरुत्पद्येत । शक्यन्तरसहकृतादग्नेरे-वेति चेत्, तर्हि साऽपि शक्यन्तरसम्प्रीचत्साद्वोन्मज्जे-दित्यनवस्था । अथाऽस्ति, तदानीमपि स्फोटोत्पादिकां शक्तिं संपादयेत् ततोऽपि स्फोटः स्फुटे स्यादेवेति । अत्रोच्यते-प्रतिबन्धकावस्थायामप्यस्यैव शक्यन्तरं, घटयति च स्फो-टघटनलम्पटां शक्तिं तदापि । यस्तु तदा स्फोटात्तुत्पादः, स प्रतिबन्धकेनोत्पन्नोत्पन्नायास्तस्याः प्रध्वंसात् । प्रतिबन्ध-कापगमे तु स्फोटः स्फुटीभवत्येवेत्यतीन्द्रियशक्तिसिद्धिः । अ-त्राऽऽशङ्कान्तरपरिहारप्रकारमौक्तिककणप्रचयावचायः स्या-द्वादरत्नाकरात् तार्किकैः कर्त्तव्यः । एवं च स्वाभाविकशक्ति-मान् शब्दः अर्थ बोधयतीति सिद्धम्, अथ तदङ्गीकारे तत एवार्थसिद्धेः संकेतकल्पनाऽनर्थिकैव स्यादिति चेत्, मैव-म् । अस्य सहकारितया स्वीकाराद्, अङ्कुरोत्पत्तौ पयःपृथि-व्यादिवत् । अथ स्वाभाविकसंबन्धाभ्युपगमे देशभेदेन शब्दा-नामर्थभेदो न भवेत् भवतिचायम्, चौरशब्दस्य दाक्षिणात्यै-रोदने प्रयागादिति चेत् । तदशस्यम् । सर्वशब्दानां सर्वार्थ-प्रत्यायनशक्तियुक्तत्वात् । यत्र च देशे यदर्थप्रतिपादनशक्ति-सहकारी संकेतः, स तमर्थे तत्र प्रतिपादयतीति सर्वमवदा-तम् । सीगतास्तु प्रत्येवंविधेयानुवाद्यभावः योऽयं शब्दो

वर्णात्मा आवयोः प्रसिद्धः, स. स्वाभाविकसामर्थ्यसमया-
भ्यां कृत्वा अर्थवन्धनविन्धनमेवेति ।

अथ स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यां शब्दस्यार्थः सामान्य-
रूपे, विशेषलक्षणं, तदुभयस्वभावे वा वाचकत्वं व्याक्रियेत ।
न प्रथमे, सामान्यस्यार्थक्रियाकारित्वाभावेन नभोऽम्भो-
जसन्निभत्वात् । न द्वितीये, विशेषस्य स्वलक्षणलक्षणस्य
वैकल्पिकविज्ञानागोचरत्वेन संकतास्पदत्वाऽसंभवात् ।
तत्संभवेऽपि विशेषस्य व्यवहारकालानुप्रायित्वेन संके-
तनैरर्थक्यात् । तार्त्ततीयके तु स्वतन्त्रयोः, तादात्म्यापन्न-
योर्वा सामान्यविशेषयोस्तदगोचरता संगीयते । नाद्यः
पक्षः, प्राक्त्रिकविकल्पोपदर्शितदोषानुपपन्नः । न द्वितीयः,
सामान्यविशेषयोर्द्विरुद्धधर्माध्यासितत्वेन तादात्म्याऽयो-
गादिति नार्थं वाच्यो वाच्यम्, अपि तु परमार्थतः सर्वतो
व्यावृत्तस्वरूपेषु, स्वलक्षणेऽप्येकार्थकारित्वेन, एककारणत्वेन
चोपजायमानैकप्रत्ययमशरूपविकल्पस्याकारो वाह्यत्वेना-
भिमान्यमानो बुद्धिप्रतिविम्बप्रदेशमाकुर्योऽहोः, शब्दश्रुतौ,
सत्यां तादृशोऽज्ञेयशरस्यैव वेदनस्पर्शपादात् । अप्राहृत्यं
वास्य स्वाकारविपरीताकारोन्मूलकत्वेनावसेयम् । अप्रो-
ह्यते स्वाकाराद्विपरीत आकाराऽनेनेत्यपोह इति व्युत्पत्तेः ।
तत्त्वतस्तु न किञ्चिद्वाच्यं वाचकं वा विद्यते, शब्दार्थ-
तया कथिते बुद्धिप्रतिविम्बाध्यासितत्वे कार्यकारणभाव-
स्यैव वाच्यवाचकतया व्यवस्थापितत्वात् ।

"अथ श्रीमदनेकान्त-समुद्घोषप्रसिद्धः । अप्रोहमा-
पिबामि प्राग्, वीक्षन्तां भित्तवः क्षणम्" ॥ १ ॥ इह ताव-
द्विकल्पानां तथाप्रतीतिपरिहृतविरुद्धधर्माध्यासकथंचि-
त्तादात्म्यापन्नसामान्यविशेषस्वरूपवस्तुलक्षणाक्षणादीक्षदी-
क्षितत्वं प्राक्प्राकट्यत । तत्तत्त्वतः शब्दानामपि तत्प्रसि-
द्धमेव । यतोऽजह्य युष्मदीयैः "स एव शब्दानां विप्रयो-
यो विकल्पानाम्" इति कथम् अप्रोहः शब्दार्थः स्यात् ।
अस्तु वा तथाऽनुमानवर्तिक, न शब्दः प्रमाणमुच्यते ।
अप्राहगाचरत्वेऽपि परंपरया पदार्थं प्रतिबन्धात्मकप्र-
माणमनुमानमिति चेत् तत् एव शब्दोऽपि प्रमाणमस्तु
अर्तातानागताभ्यरसरोज्यादिव्यस्तत्त्वपि शब्दोपलम्भाभावा-
र्थप्रतिबन्ध इति चेत्, तद्यमूद् बुद्धिः, गिरिनिदीवेगोपल-
म्भात्, भार्वाभरणयुद्धः, रेवत्युद्धात्, नास्ति रासभ-
शृङ्गं समग्रप्रमाणैर्गुणलम्भात् इत्यादिरर्थोभावेऽपि प्रवृत्ते-
रनुमानेऽपि नार्थप्रतिबन्धः स्यात् । यदि वचोवाच्याऽ-
पोहोऽपि पारंपर्येण पदार्थप्रतिष्ठः स्यात् । तदानीम्-अलावूनिः
मज्जन्तीत्यादिविप्रनारकवाक्याऽपोहोऽपि तथा भवति
चेद्, अनुमयाऽपोहोऽपि तुल्यमेतत् प्रमेयत्वादिदेत्वनुमेया-
ऽपोहोऽपि पदार्थप्रतिष्ठनाप्रसङ्गः । प्रमेयत्वं हेतुत्वः न भवति
विपक्षासत्त्वतल्लक्षणाभावादिति कुनस्त्या तदपोहस्य तत्रि-
ष्टतति चेत्, तर्हि विप्रनारकवाक्यमप्यागम एव न भवति
आपोहत्वतल्लक्षणाभावादित्यादि समस्तं समानम् । यस्तु
"नातोऽकृत्वं वचसि विवेकयितुं शक्यम्" इति "शाक्यो" वक्त्रि-
स पर्यनुयोऽयः । किमाप्तस्यैव कस्याप्यभावादेवमभिधीयते,
भावेऽप्यभावस्य निश्चयाभावात्, निश्चयेऽपि मौनव्रतिक-
त्वात्, वक्तृत्वेऽप्यनाप्तवचनात्, तद्वचसो विवेकावधार-
णाभावाद्वा । सर्वमप्येतत् "चार्वाका" दिवाचां प्रपञ्चात् । मा-

तापितुपुत्रभातगुरुसुगतादिवचसां विशेषमानिप्रमानैरप्रकट-
नीयमेव ।

नच-नाऽस्ति विशेषस्वीकारः, तत्कठितानुष्ठानघटनायामेव
प्रवृत्तेर्निर्निबन्धनत्वाऽऽपत्तेः । अथानुमानिक्यवास्यशब्दार्थ-
प्रतीतिः, कथम् ? "पादपार्थविवक्षावान्, पुरुषोऽयं प्रती-
ते । वृक्षशब्दप्रयात्वात्, पूर्ववस्थास्त्वहं यथा" ॥ १ ॥ इति वि-
वक्षामनुमाय, सत्यां विवक्षापम्, आसविषक्षात्वात्, मद्दि-
क्षावदिति वस्तुना निणयादिति चेत्, तद्वचतुरस्रम् । अमूह-
शब्दवस्थाया अनन्तराङ्गैशेषिकपक्षप्रतिक्षेपेण, कृतनिबन्ध-
नत्वात् । किञ्च-शाखादिमति पदार्थं वृक्षशब्दसंकेते सत्य-
तद्विषयानुमानमात्रन्येत, अन्यथा वा । न, तत्रवक्ष्यथा ।
केनचित्कक्षे वृक्षशब्दं संकेत्य, तद्व्याख्यायात्, उन्मत्तसुप्तशु-
कलादिकादिना, गोत्रस्वलनवता चान्यथाऽपि तत्प्रतिपाद-
नाच्च हेतोर्व्यभिचारापत्तेः । संकेतपक्षे तु यद्यपि तपस्वी श-
ब्दस्तद्वशाद्वस्त्वेष वदेत्तदा किनाम क्षणः स्मृतः । न, त-
ल्येपोऽर्थाद्विभेति । विशेषतामभ्यर्थ्य सति यदेवंविधानुभू-
यमानपारंपर्यपरित्यक्त इति । यद्वक्तृ-परमार्थतः सर्वतो-
ऽप्यवृत्तस्वरूपेषु स्वलक्षणेऽप्येकार्थकारित्वेन इत्यादि । तद-
वद्यम् । यतोऽयस्य बाह्योद्भासकत्वम्, आद्विरूपत्वं, समा-
नत्वं वा त्रिविक्रितम् । न, तत्रवाच्यः पक्षः-परदमुण्डादौ
कुरण्डकाण्डभाण्डादिव्याहारेऽर्थस्य भिन्नस्यैव संदर्शितत्वात् ।

द्वितीयपक्षेऽपि सदृशपरिणामास्पदत्वम्, अन्यव्यावृत्त्यधि-
ष्ठितत्वं वा समानत्वं स्यात् । न प्राक्तनः प्रकारः, सदृशपरि-
णामस्य सौगतैरस्वीकृतत्वात् । न द्वितीयः, अन्यव्यावृत्ते-
रतात्त्विकत्वेन बान्धव्यस्यैव स्वलक्षणेऽधिष्ठानालम्भत्वात् । कि-
ञ्च-अन्यतः सामान्येन विजातीयत्वाद् व्यावृत्तिरन्यव्यावृ-
त्तिर्भवेत् । प्रथमपक्षे, न, किञ्चिदसमानं स्यात्, सर्वस्यापि
सर्वतो व्यावृत्तत्वात् द्वितीये तु विजातीयत्वे वरिष्ठक्षरा-
द्विषयार्थोपाहादिसजातीयत्वे सिद्धे सति स्यात्, तच्चान्य-
व्यावृत्तिरूपमन्येषां विजातीयत्वे सिद्धे सति, इतिरूपं
परस्परश्रयत्वमिति । परं च कारणैक्यं, प्रत्यग्रमशैक्यं, च
विकल्प्य दूषणीयम् । अपि च-यदि बुद्धिप्रतिविम्बाभावा-
द्वाऽर्थः स्यात्तदा कथमतो बहिरर्थः प्रवृत्तिः स्यात् ? । स्व-
प्रतिभासेऽर्थेऽर्थाध्यवसायश्चेत् । नह्य कोऽयमर्थोध्यवसा-
या नाम अर्थसमाहोः इति चेत्, तर्हि सोऽयमर्थानर्थयो-
रभिप्रायवक्रयोरिव तद्विकल्पविषयभावे सत्येव समुत्पन्नु-
मर्हति नच समारोपविकल्पस्य स्वलक्षणं कदाचन गो-
चरतामञ्ज्वलिः ।

यदि चाऽर्थेऽर्थसमाहोः स्यात्, तदा बाह्योद्भास्य-
क्रियार्थिनः सुतरां प्रवृत्तिर्न स्यात् । नहि दाहपाक्काद्यर्थी
समारोपितपावकत्वे माणवके कदाचित्प्रवर्तते । रजतरू-
पतावमासमाप्तशुक्रिकायामित्रः रजतार्थिनोऽर्थक्रियार्थिनो
विकल्पात्तत्र प्रवृत्तिरिति चेत् । भान्तिरूपस्तर्ह्यं समा-
रोपः, तथा च कथं ततः प्रवृत्तोऽर्थक्रियार्थी कृतार्थः
स्यात् । यथा शुक्रिकायामप्रवृत्तो रजतार्थक्रियार्थीति । यद-
पि प्रोक्तं कार्यकारणभावस्यैव वाच्यवाचकतया व्यवस्था-
पितत्वादिति । तदप्ययुक्तम् । यतो यदि कार्यकारणभाव एव
वा वाच्यवाचकभावः स्यात्, तदा श्रोत्रज्ञाने प्रतिभासमानः
शब्दः स्वप्रतिभासस्य भवत्येव कारणमिति तस्याप्यसौ वा-

चकः स्यात् । यथा च विकल्पस्य शब्दः कारणम्, एवं परंपरया स्वलक्षणमपि, अतस्तदपि वाचकं भवेदिति प्रतिनियत-वाच्यवाचकभावव्यवस्थानं प्रत्ययपद्धतिमनुधावेत्, ततः शब्दः सामान्यविशेषाऽऽत्मकार्यावबोधनिबन्धनमेवेति स्थितम् ।

स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामर्थबोधनिबन्धनं शब्दः इत्युक्तम् । अथ किमस्य शब्दस्य स्वाभाविकं रूपं, किंच परांपक्षमिति विवेचयन्ति—

अर्थप्रकाशकत्वमस्य स्वाभाविकं प्रदीपवद्यथाऽर्थत्वाऽ-यथाऽर्थत्वे पुनः पुरुषगुणदोषावनुरतः इति ॥ १२ ॥

अर्थप्रकाशकत्वम्-अर्थवबोधसामर्थ्यम् । अस्य-शब्दस्य स्वाभाविकम्-पराऽनपेक्षम् । प्रदीपवत्-यथा हि प्रदीपः प्रकाशमानः शुभम् अशुभं वा यथासन्निहितं भावमवभासयति, तथा शब्दोऽपि वक्त्रा प्रयुज्यमानः श्रुतिवर्तिनीमवतीर्णः सत्ये अनृते वा, समन्विते असमन्विते वा, सफले निष्फले वा, सिद्धे साध्ये वा; वस्तुनि प्रतिपात्तेमुत्पादयतीति तावदेवास्य स्वाभाविकं रूपम् । अर्थं पुनः प्रदीपाच्छब्दस्य विशेषः-यदसौ सेकेनव्युत्पत्तिमपेक्षमाणः पदार्थप्रतीतिमुपजनयति, प्रदीपस्तु तन्निरपेक्षः । यथाऽर्थत्वाऽयथार्थत्वं-सत्यार्थत्वाऽसत्यार्थत्वे पुनः प्रतिपादकवराधिकरणशुद्धत्वाऽशुद्धत्वे अनुसरतः; पुरुषगुणदोषापेक्षे इत्यर्थः । तथाहि-सम्यग्दर्शिनि शुचौ पुरुषे वक्त्रि यथार्था शब्दी प्रतीतिः अन्यथा तु मिथ्यार्थेति । स्वाभाविके तु याथार्थ्ये मिथ्यार्थत्वे चाऽस्याः स्वीक्रियमाणे विप्रतारकतरपुरुषप्रयुक्तवाक्येयु व्यभिचाराऽव्यभिचारनियमो न भवेत् । पुरुषस्य च कण्ठादयो गुणा द्वेपादयो दोषाः प्रतीता एव । तत्र च यदि पुरुषगुणानां प्रामाण्यहनुत्वं नाभिमन्यते जैमिनीयैस्तर्हि दोषाणामप्यप्रामाण्यनिमित्तता मा भूत् । दोषप्रशमनचरितार्था एव पुरुषगुणाः, प्रामाण्यहन्तवस्तु न भवन्तीत्यत्र च कोशपानमेव शरणं श्रान्त्रियाणमिति । रत्ना० ४ परि० ।

(१६) (शब्दाऽर्थयोर्वाच्यवाचकभाव एव सम्यन्धः इति 'शि-हेस' शब्दे चतुर्थभागे १५३० विशेषावश्यकतायाव्याख्यावसरं वक्ष्यते) संवन्धस्त्वभिन्धेन सह वाच्यवाचकभावलक्षणः शास्त्रस्यावश्यंभावी, इत्युक्तोऽपि अर्थात् गम्यते, इति संवन्धरहितत्वाऽऽशङ्कानुत्थानोपहतैवेति । रत्ना० १ परि० १ सूत्रटी० । (सम्मतितर्कः-स्याद्वादमञ्जरी-रत्नाकरावतारिकादिग्रन्थेभ्यो विशेषोऽवगन्तव्यः) । (शब्दस्य पौद्गलिकत्वं नाऽऽकाशगुणत्वमिति 'सह' शब्दे ७ सप्तमे भागे दर्शयिष्यते) ।

(२०) । (आगमस्य हेतुवादाऽहेतुवादभेदेन द्वैविध्यम् 'अहेतुवाय' शब्दे प्रथमभागे ८६१ पुष्टः अहेतुवादस्वरूपं, तत्रैव हेतुवादलक्षणमपि गतम्)

"जीवाऽजीवाऽश्रववन्धसंवरनिर्जसामोक्षास्तत्त्वम्" (तत्त्वार्थसू० १-४) इत्युभयवाऽऽगमप्रतिपाद्यान् भावास्तथैवाऽसंकीर्णरूपान् प्रतिपादयन् सैद्धान्तिकः पुरुषः, इतरस्तु तद्विराधक इत्याह—

जो हेतुवायपक्ष-किम हेतुओ आगमे य आगमिओ ।

सो स समयपक्षवओ, सिद्धंतविराहओ अओ ॥ ४५ ॥

यो हेतुवादाऽऽगमविषयमर्थं हेतुवादाऽऽगमेन, तद्विपरीतागमविषयं चार्थमागममात्रेण प्रदर्शयति वक्ता स स्वसिद्धान्तस्य-द्वादशाङ्गस्य प्रतिपादनकुशलः, अन्यथाप्रतिपादयैश्च-तदर्थस्य प्रतिपादयितुमशक्यत्वात् तत्प्रतिपादके वचसि अनास्थाऽऽदिदोषमुत्पादयन्-सिद्धान्तविराधको भवति सर्वज्ञप्रणीतागमस्य निःसारताप्रदर्शनात् ; तत्प्रत्यनीको भवतीति यावत् ।

तथाहि-पृथिव्यादेर्मनुष्यपर्यन्तस्य पञ्चविचजीवनिकायस्य जीवत्वमागमेनाऽनुमानादिना च प्रमाणेन सिद्धं तथैव प्रतिपादयन् स्वसमयप्रज्ञापकः, अन्यथा तद्विराधकः । यतः प्रव्यक्तचेतने व्रसनिकाये चैतन्यलक्षणं जीवत्वं स्वसंवेदनाध्यक्षतः स्वात्मनि प्रतीयते, परत्र तु अपरेण-अनुमानतः । वनस्पतिपर्यन्तेषु पृथिव्यादिषु स्थावरेषु त्वनुमानतश्चैतन्य-प्रतिपत्तिः । तथाहि-वनस्पतयश्चेतनाः, वृत्तायुर्वेदाभिहितप्रतिनियतकालायुष्कविशिष्टौषधप्रयोगसंपादितवृद्धिहानिक्षत-भग्नसंरोहणप्रतिनियतवृद्धिपद्धभावविकारोत्पादनाशावस्था-नियतविशिष्टशरीरस्निग्धत्वरुक्षत्वविशिष्टदौर्हृदबालकुमार-वृद्धावस्थाप्रतिनियतविशिष्टरसवीर्यविपाकप्रतिनियतप्रदेशाहारग्रहणादिमत्त्वान्यथानुपपत्तेः, विशिष्टशरीरवदित्याद्यनुमानं भाष्यकृतप्रभृतिभिर्विस्तरतः प्रतिपादितं तच्चैतन्यप्रसाधकमित्यनुमानतस्तेषां चैतन्यमात्रं सिद्ध्यति । साधारणप्रत्येकशरीरत्वादिकस्तु भेदः (जीवविचारगाथा)—

"गूढशिरसंधिपर्वं, समभंगमहीरगं च क्षिप्ररुहं ।

साहारणं सरीरं, तद्विचरिणं च पत्त्यं ॥ १२ ॥ "

इत्याद्यागमप्रतिपाद्य एव । जीवलक्षणव्यतिरिक्तलक्षणा-स्वजीवा धर्माऽधर्माऽऽकाशपुद्गलभेदेन पञ्चविधाः । तत्र पुद्गलास्तिकायव्यतिरिक्तानां स्वतो मूर्त्तमद्रव्यसंवन्धमन्तरेणऽमद्रव्यवदमूर्त्तत्वादनुमानप्रत्ययावसेयता । तथाहि— "गतिस्थित्यवगाहलक्षणं पुद्गलास्तिकायादिकार्यं" विशिष्टकारणप्रभवं, विशिष्टकार्यत्वात्, शाल्यङ्कुरादिकार्यवत्, यथासौ कारणविशेषः स धर्माऽधर्माऽऽकाशलक्षणो यथासंख्यमवसेयः । कालस्तु विशिष्टरापरप्रत्ययादिलिङ्गानुमेयः ॥ पुद्गलास्तिकायस्तु प्रत्यक्षानुमानलक्षणप्रमाणद्वयगम्यः यस्तेषां धर्मादीनां संख्येयप्रदेशात्मकत्वादिको विशेषस्तत्प्रदेशानां च सूक्ष्म-सूक्ष्मतरत्वादिको विभागः सः—"कालो य होइ सुहुमो" इत्याद्यागमप्रतिपाद्य एव नाऽऽगमनिरपेक्षयुक्त्यवसेयः । एतमाश्रवादिष्वपि तत्त्वेषु युक्त्या आगमगम्येषु, युक्तिगम्यमंशं युक्ति एव, आगमगम्यं केवलं आगममत् एव प्रतिपादयन् तु स्वसमयप्रज्ञापकः, इतरस्तु, तद्विराधक इति प्रज्ञापकलक्षणमवगन्तव्यम् । सम्म० ३ काण्ड ।

(२१) आगमस्य सर्वव्यवहारनियामकत्वम्—

आगमात्सर्व एवाऽयं व्यवहारः स्थितो यतः ॥

तत्रापि हादिको यस्तु, हन्ताऽज्ञानां स शेखरः ॥ २३ ॥

आगमाद्-शुरूचनप्रत्ययरूपात्सर्व एव-निखिलोऽप्ययम्-योगमार्गोपयोगी व्यवहारो-हेयोपादेययोर्हानोपादानरूपः स्थितः-प्रतिष्ठितो यतः-यस्माद्नीन्द्रियफलत्वात्तस्यातीन्द्रि-

यफलपु चानुष्ठानेषु शास्त्रस्यैव प्रतीतिहेतुत्वात् ततस्तत्रा-
प्यागमाधीने व्यवहारे किं पुनरितररूपे इत्यपि शब्दार्थः ।
'हाठिकः' स्वविकल्पप्रवृत्त्यागमनिरपेक्षत्वेन वलात्कारचारी ।
यस्तु-यः पुनर्यागी हन्तेति सन्निहितसभ्यामन्त्रणमज्ञानाम्-
अबुद्धिमतां स शेषरः-शिरोमणिवर्त्ततेऽनुपायप्रवृत्तत्वात्तस्या

किंच—

तत्कारी स्यात्स नियमात्, तद्वेषी चेति यो जडः ।

आगमाऽर्थे तमुल्लङ्घ्य, तत एव प्रवर्त्तते ॥ २४० ॥

तत्कारी-तत्करणशीलः स्याद्-भवेत्स नियमादवश्यभावेन
तद्वेषी च-स्वयमेव क्रियमाणवस्तुद्वेषवांश्चेत्येतत्तद्रूपः संप-
द्यते यः-कश्चिज्जडो-मन्दः, आगमार्थे-आगमविहिते चैत्य-
वन्दनादौ विधातुमिष्टे । तम्-आगममुल्लङ्घ्य-अतिक्रम्य 'तत
एव'-आगमादेव प्रवर्त्तते-आगमनिरूपितविधिनिरपेक्षितया
आगमार्थमनुतिष्ठन्नपि न तद्भक्तः । किंतु-तद्विषय एव
द्वेषमन्तरेण तदुल्लङ्घनाभावादिति भावः । यो० वि० ।

(अतीन्द्रियार्थप्रत्यायकत्वागम एव)—

“ आगमश्चोपपत्तिश्च, संपूर्णं दृष्टिलक्षणम् ।

अतीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भावप्रतिपत्तये ॥ १ ॥

आगमो ह्यासवचन-मासं दापयतिद्विदुः ।

वीतरागोऽनृतं वाक्यं, न ब्रूयाद्धेतुसंभवात् ” ॥ २ ॥

दश० ४ अ० । अनु० ।

तथा च—

शास्त्रस्यैवावकाशौ च, कुतर्काऽऽग्रहतस्ततः ।

शीलवान् योगवानत्र, श्रद्धावांस्तत्त्वविद्भवेत् ॥ १३ ॥

अत्र-अतीन्द्रियार्थसिद्धौ शास्त्रस्यैवावकाशस्तस्यातीन्द्रि-
यार्थसाधनसमर्थत्वाच्चुपपत्तकस्यातथात्वात्, तदुक्तम्-“गो-
चरस्वागमस्यैव, ततस्तदुपलब्धितः । चन्द्रस्योपरागादि-
संवाद्यागमदर्शनात् ॥१॥” द्वा० २३ द्वा० (श्लोकार्थः 'कुतर्क'
शब्दे तृतीयभागे ५८५ पृष्ठे करिष्यते)

अस्थानं रूपमन्धस्य, यथा सन्निधयं प्रति ।

तथैवातीन्द्रियं वस्तु, लब्धस्थस्यापि तत्त्वतः ॥ २५ ॥

हस्तस्पर्शसमं शास्त्रं, तत एव कथंचन ।

अत्र तन्निधयोऽपि स्या-तथाचन्द्रोपरागवत् ॥ २६ ॥

द्वा० १६ द्वा० । (अनयोरर्थः 'इस्सर' शब्देऽसिन्धुभागे
विस्तरतः दर्शयिष्यते)

(आगमस्य परलोकादिसाधकत्वम्)—

आगमप्रमाणवलाद्धिं सकलमपि परलोकादिपरस्वरूपं य-
थावदनुगम्यन्ते नान्यतस्तेन यदुच्यते प्रज्ञाकरगुप्तेन-“ दी-
र्घकालसुखादृष्टा-विच्छा तत्र कथं भवेत् ” इति तदपास्त-
मवसेयम् आगतौ दीर्घकालसुखस्य दर्शनात् । न चागमस्य
न प्रामाण्यं तदप्रामाण्ये सकलपरलोकानुष्ठानप्रवृत्त्यनुपपत्तेः
उपायान्तराऽभावात् । न० ३ गाथाटी० ।

शास्त्रमासन्नभव्यस्य, मानमाप्नुमिके विधौ ।

सेव्यं यद्विचिकित्सायां, समाधिप्रतिकूलता ॥ ३० ॥

द्वा० १४ द्वा० । (अस्य श्लोकस्यार्थः 'जोग' शब्दे चतु-
र्थभागे १६३२ पृष्ठे दर्शयिष्यते)

(२२) धर्ममार्गे चाऽऽगमस्यैव प्रामाण्यम्, कुशीलानामा-
गमाऽप्रामाण्यम्)—

जम्हा न धम्ममग्गे, मोत्तुणं आगमं इह पमाणं ।

विज्झइ छउमत्थेणं, तम्हा एत्थेव जइअव्वं ॥ १७०७ ॥

यस्मान्न धर्ममार्गे-परलोकगामिनि मुक्त्वा आगममेकं
परमार्थत इह प्रमाणं-प्रत्याख्यानादि विद्यते छद्मस्थानां प्रा-
णिनां, तस्मादत्रैवागमे कुग्रहान्विहाय यतितव्यम् । जिज्ञा-
साऽश्रवणश्रवणानुष्ठाने यत्नः कार्यो नागीतार्थजनाचरणप-
रेण भवितव्यमिति गाथार्थः ।

प्रत्यपायप्रदर्शनद्वारेणैतदेवाह—

सुअवज्झायरणया, पमाणयंता तहाविहं लोअं ।

शुअणगुरुणो वरागा, पमाणयं नावगच्छंति ॥ १७०८ ॥

श्रुतवाह्याचरणरताः-आगमवाह्यानुष्ठानसक्ताः प्रमाण-
यन्तः-सन्तः केनचिच्चोदनायां क्रियमाणायं तथाविधं लो-
कं-श्रुतवाह्यमेवाग्नीतादिकं, किमित्याह-भुवनगुरोः-भगव-
तस्तार्थकरस्य वराकास्तेऽप्रमाणतामर्थपत्तिसिद्धां नावग-
च्छन्ति, तथाहि-यदि ते सूत्रवाह्यस्य कर्त्तारः प्रमाणं भगवां-
स्तर्हि तद्विरुद्धसूत्रार्थवक्ता अप्रामाण्यमिति महामिथ्यात्वं
वलादापद्यत इति गाथार्थः ।

अत एव प्रक्रमान्धर्मनधिकारिणमाह—

सुत्तेण चोइओ जो, अणं उदिसिअ तएण पडिबजे ।

सो तत्तवायवज्जो, न होइ धम्ममि अहिगारी ॥ १७०९ ॥

सूत्रेण चोदितः-इदमित्थमुक्तम् एवं, यः सत्त्वः अन्यं-प्रा-
णिने मुदिश्यात्मतुल्यमुदाहरणतया तत्र प्रतिपद्यते । सौत्र-
मुक्तं, स-एवंभूतः-तत्त्ववादवाह्यः, परलोकमङ्गीकृत्य परमार्थ-
वादवाह्यो, न भवति, धर्मं सकलपुरुषार्थहेतावधिकारी
सम्यग्बोधेकाभावादिति गाथार्थः ।

अत्रैव प्रक्रमे किमित्याह—

तीअवहुस्सुयणायं, तकिरिआदरिसणा कह पमाणं ।

वोच्छिज्जंती अइमा, सुद्धा इह दीसई चेव ॥ १७१० ॥

तीतवहुश्रुतज्ञातम्, अतीता अप्याचार्या बहुश्रुता एव,
तैः कस्मादिदं वन्दनं कायोत्सर्गादि नानुष्ठानमित्येवभूतं-
किमित्याह-तत्क्रियादर्शनाद् तीतवहुश्रुतसंबन्धिक्रियाद-
र्शनात्कारणात्कथं प्रमाणं; नैव प्रमाणं, न ज्ञायते ते कथं
वन्दनादिक्रियां कृतवन्त इति । नचेदानींतनसाधुमात्रगत-
क्रियानुसारतः तत्तथातावगम इत्याह-व्यवच्छिद्यमाना
चेयं क्रिया शुद्धा आगमानुसारिणी इह लोके सांप्रतमपि
दृश्यत एव, कालदोषादिति गाथार्थः ।

उपसंहरन्नाह—

आगमपरतैहिं, तम्हा णिच्चं पि सिद्धिकंखीहिं ।

सव्वमणुद्धाणं खलु, कायव्वं अप्पमत्तेहिं ॥ १७११ ॥

यस्मादेवम्-आगमपरतन्त्रैः-सिद्धान्तायतैः तस्मान्नित्यम-
पि-सर्वकालमपि सिद्धिकाङ्क्षिभिर्भव्यसत्त्वैः सर्वमनुष्ठानं
खलु वन्दनादि कर्त्तव्यमप्रमत्तैः-प्रमादरहितैरिति गाथार्थः ।
प० व० ।

मोक्षमार्गे चाऽऽगमस्यैव प्रामाण्यम्—

जम्हा न मोक्षमग्ने, मोक्षं तूष्णं आगमं इह पमाणं ।
विज्जइ छउमत्थाणं, तम्हा तत्थेव जइयव्वं ॥ ३७ ॥

यस्मान्न नैव मोक्षमार्गे-मोक्षे साध्ये, मोक्षमग्नेऽगमशब्दं परि-
त्यजेत्यर्थः 'इह' ति-धर्मविचारे प्रमाणम्-आलम्बनमि-
त्यर्थः, विद्यते छद्मस्थानाम्, अनिशयवतां हि कथं च-
स्तेष्वनिशयवशात्प्रवृत्तमानानामपि निजगताम एवावसी-
यते, तद्वद्विज्ञेः पुनः सर्वथा शास्त्रमेव प्रमाणीकर्तव्यम् ।
तस्मात्तत्रैव यतितव्यम्-उच्यते कार्य इति गार्थाः । दर्श०
५ तत्त्व ।

“ धर्माऽधर्मव्यवस्थायां शास्त्रमेव नियामकम् ।
तदुक्तामेवनाद्धर्म-स्त्वधर्मस्तद्विपर्ययात् ॥ १ ॥ ” पो०टी०
१ वि० ।

(आगमावलम्बनस्यैवैहिकामुष्मिकफलसिद्धिहेतुत्वम्) य-
मोक्षिना-धर्ममार्गे प्रवृत्तमानेन आगमावलम्बनस्यैव प्रव-
र्तितव्यं तस्यैवैहिकस्यैहिकामुष्मिकफलसिद्धिहेतुत्वोपादय-
त्वात् अन्यस्य पुरुषमात्रस्यावलम्बने तदुच्छेदः स्यादि-
त्येतद्विशयमिदमाह—

किं वा देह वराओ, मणुओ सुद्धु वि धणी वि भत्तो वि ।
आणाअइकमं पुण, तयं पि अणंतदुहहेऊ ॥ ८२ ॥

किं वा न किञ्चिद्देहाति-प्रयच्छति वराकः-अत्यन्तशक्तिर-
हिना मनुजा-नरः सुष्ठुपि-अतिशयेन धन्यपि-धन्यादि-
संपदुपेतः भक्तोऽपि-भक्तपानवस्त्रपानादिदानसमर्थ एव
स्यात् पुनः सुगंतः, आशातिक्रमण-भगवदाशोक्तं पुनः
परापेक्षयापि तदुक्तमपि-स्वल्पमपि आस्तां तावद् यदि-
त्पिशिष्यार्थः, अनन्तदुखहेतुः, अनन्तसंसारनिबन्धनमि-
त्यर्थः, अपेक्षया सर्वविदाशोक्तं क्रियते स हि आहाग-
दिदानमात्र एव समर्थः, न पुनः कुगतिरक्षात्मकः, अतः
किं तदपेक्षया भगवदाशोक्तं नानन्तसंसारनिवर्तनेनेति
गार्थाः । दर्श० ४ तत्त्व ।

(युक्त्युपपन्नस्यैव सदागमत्वम्) नाऽऽगममात्रमे-
वाऽर्थप्रतिपत्तिहेतुर्भवेतीति दर्शयामाह—

श्रुतीए अविरुद्धो, सदागमो साऽपि तयविरुद्ध ति ।
इय अएणेसाऽणुमयं, उभयं पडिच्चिहेउ ति ॥ ४५ ॥

व्याख्या-युक्त्या-उपपत्त्याऽविरुद्धः-अवधिधनः सदागमः-
सत्सिद्धान्ता भवति । साऽपि-युक्तिरपि, तदविरुद्धा-सि-
द्धान्ताऽविरुद्धा स्यात्तदन्या त्वयुक्तिरेव, इति वाक्यार्थस-
माप्ति, इति-एवम् अन्योऽन्यानुगत-परस्परानुयायि, उभ-
यम्-युक्तिसदागमरूपं द्वयं प्रतिपत्तिहेतु-अर्थप्रतीतिकार-
णम्, इतिशब्दः समाप्ति, इति गार्थाः । पञ्चा० १८ वि० ।

वचनाऽऽराधनया खलु, धर्मस्तद्वाधया त्वधर्म इति ।
इदमत्र धर्मगुणं, सर्वस्वं चैतदेवाऽस्य ॥ १२ ॥

‘वचने’ त्यादि वचनाराधनया-आगमाराधनस्यैव खलुशब्द-
एवकार्थः । धर्मः-श्रुतचारित्र्यरूपः संपद्यते । पो०२ वि० ।
(‘धर्मदेसणा’ शब्दं चतुर्थभागेऽत्र २७२२ पृष्ठे विशेष-
व्याख्यानम्)

(२३) जिनाऽऽगमस्यैव सत्यत्वम्—

एकाऽप्यनाद्याऽखिलतत्त्वरूपा,
जिनेशगीर्भिस्तरमाप तर्कैः ।
तत्राऽप्यसत्यं त्यज सत्यमङ्गी,

कुरु स्वयं स्वीयहिताऽभिलाषिन् ! ॥ १ ॥

‘एकेति’ एकापि जिनेशगीः-अर्हद्वाणी अर्हन्मुखाच्चिर्ग-
च्छुमाना अर्हिनीया यथाभाषितं तथाश्रयमाणा तथा
अनाद्या-आदिर्वादता एकेन तीर्थकृता यदुपदिष्टं तदनेकयां
पूर्वपूर्वतरतीर्थकृतामपि तथैव निरूप्यमाणत्वात् आदि-
हिना । पुनः कीदृशी-अखिलतत्त्वरूपा-समस्ततत्त्वमपि वि-
तर्कैः-विचारैर्विस्तर-वद्गुणभेदां प्राप्य बहुपकारिबहुधा वि-
स्तृता, यन्ना दिव्याससां मनमपि जिनमनं धृत्वा एतादृशन-
यानाम् अनेकाकारतां प्रवर्तयन्ति, अतस्तन्मतेऽपि यद्विस्तृ-
यमानं सत्यं जायते तदेवाऽङ्गीकुरु, यच्चाऽसत्यं तत्सर्वमपि
त्यज. सत्यम्-आत्मना हेस्वीयहिताभिलाषिन् !-निजहितका-
हिन् ! शब्दान्तरत्वेन तन्मतमपि न द्वेषविषयीकर्तव्यं सर्व-
मपि अर्थकत्वविवक्षया असमंजसमेवेति । द्रव्या० १ अध्या० ।

सेवं भंते सेवं भंते । “तमेव सच्चं णिस्संकं, जं जिणेहिं
पवेइयं” । हंता जंजू !-“तमेव सच्चं निस्संकं, जं जि-
णेहिं पवेइयं” । कंहं आगायमंडलाआं निवडिआ इव
भागह । अम्मापिऊणं संजोए मंताणे भवति । किं अ-
चहा वि भवति पवेइयं हंता जंजू ! “तमेव सच्चं नि-
स्संकं जं जिणेहिं पवेइयं” । अंग० ।

से रा० भंते !-“तमेव सच्चं नीमंकं, जं जिणेहिं पवे-
इयं” । हंता गोयमा !-तमेव सच्चं नीसंकं, एवं ० जाव
पुरिसकारपरकमेइ वा । (सूत्र-३७ X) । भ० १ श० ३ उ० ।

(जिनागमस्य सिद्धत्वम्)—

“जिणवयणं सिद्धं” ४६ इत्यादिगाथया ‘धम्म’ शब्दे
चतुर्थभागे २६८४ पृष्ठे प्रतिपादयिष्यते ।

(परप्रवादानां मत्सरित्वम् जिनागमस्यामत्सरित्वम्)
अधुना परप्रवादानां परस्परविरुद्धार्थसमर्थकतया मत्सरि-
त्वं प्रकाशयन् सर्वेषां पश्चात्तस्यान्यान्यानुगतसर्वेनय-
मनया मान्सर्याभाधमाधिर्भावयति—

अन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षभावात्,

यथा परे मत्सरिणः प्रवादाः ।

नयाऽनशेषानविशेषमिच्छन्,

न पक्षपाती समयस्तथा ते ॥ ३० ॥

स्या० ३० श्लोक० । (श्लोकार्थः ‘णय’ शब्दे चतुर्थभागे
१८६६ पृष्ठे दर्शयिष्यते)

(२४) (जिनागमप्रशंसा) जिनागमो हि कुशास्त्रजनि-
तसंस्कारविषयमुच्छेदनमन्त्रायमाणो धर्माऽधर्मकृत्याऽ-
कृत्यमद्वयाऽभक्ष्यपयाऽप्यगम्याऽगम्यसाराऽनारादिविवे-
चनाहेतुः सन्तमसे दीप इव, समुद्र द्वीपमिव, मेरौ क-
ल्पनरुचि, संसारे दुःखः, जिनादयोऽप्येतत्प्रामाण्यादेव
निश्चीयन्ते यद्वस्तुः स्तुतिषु श्रीहेमसूरयः—

असंखेज्जभागमन्नहियाई । एवं तिईएवि एवरं खो
सखोवउत्ता एवं तिसुवि गमएसु सेवं भंते ! भंते ! ति ॥
पंचमं सयं ॥ ५ ॥ जहा तेउलेस्सासतं तहा पम्हलेस्स-
सयं पि एवरं संचिट्ठणा जहमेणं एकं समयं उकोसेणं
दस सागरोवमाई अंतोमुहुत्तमन्नहियाई एवं तिईएवि एव-
रं अंतोमुहुत्तं ए भाषति सेसं तहेव । एवं एएसु पंचसु-
सएसु २ जहा कएहलेस्ससए गमओ तहा एेतव्वो जाव
अणंतखुत्तो सेवं भंते ! भंते ! ति (छट्ठं सयं सम्मत्तं)
॥ ६ ॥ सुकलेस्ससयं जहा ओहियसए एवरं संचिट्ठणा
तिई य जहा कएहलेस्ससए सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो
सेवं भंते ! भंते ! ति सत्तमं सयं सम्मत्तं ॥ ७ ॥
जवसिद्धियकमजुम्म २ सण्णिपंचिदियाणं भंते ! कओ
उववज्जंति जहा पढमं सण्णिसत्तं तहा नेतव्वं जवसिद्धि-
याभिन्नावेणं एवरं सच्चपाणा एो इण्ठे समट्ठे सेसं तं चेव
सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ (अट्ठमं सयं) ॥ ८ ॥ कएह-
लेस्सजवसिद्धियकमजुम्म २ सण्णिपंचिदियाणं जंते !
कओ उववज्जंति एवं एएणं अजिन्नावेणं जहा ओहिय-
काहलेस्ससयं सेवं जंते ! जंते ! ति ॥ (एवमं सयं)
॥ ९ ॥ एवं णीन्नलेस्सजवसिद्धिए वि सयं सेवं जंते !
जंते ! ति ॥ (दसमं सयं) ॥ १० ॥ एवं जहा ओहिया-
णि सण्णिपंचिदियाणि सत्त सयाणि जणियाणि एवं जव-
सिद्धिएहिं वि सत्तसयाणि कायव्वाणि एवरं सत्तमु वि सए-
सु सच्चपाणा जाव एो इण्ठे समट्ठे सेसं तं चेव सेवं जंते !
जंते ! ति ॥ जवसिद्धियसया सम्मत्ता ॥ (चउदसमं सयं स-
म्मतं) ॥ १४ ॥ अजवसिद्धियकडजुम्म २ सण्णिपंचिदि-
याणं जंते ! कओ उववज्जंति उववाओ तहेव अणुत्तर-
विमाणवज्जो परिमाणं आहारो उच्चं वंधो वेदो वेदणं उ-
दओ उदीरणा य जहा कएहलेस्ससए कएहलेस्सा वा
जाव सुकलेस्सा वा णो सम्पादिछी पिच्छादिछी णो स-
म्पापिच्छादिछी एो एाणी अखाणी एवं जहा कएहले-
स्ससए एवरं एो विरया अविरया एो विरयाविरया
संचिट्ठणा तिई य जहा ओहियउदेसए समुग्घाया आ-
दिह्मणा पंच उव्वट्ठणा तहेव अणुत्तरविमाणवज्जं सच्चपाणा
णो इण्ठे समट्ठे सेसं जहा कएहलेस्ससए जाव अणंतखु-
त्तो, एवं सोलससु वि कडजुम्मेसु सेवं जंते ! भंते ! ति ॥ १॥
पढमसमयअभवसिद्धियकडजुम्म २ सण्णिपंचिदियाणं जंते !
कओ उववज्जंति जहा सखीणं पढमसमयउदेसए तहेव एव-
रं सम्मत्तं सम्पापिच्छत्तं एाणं च सच्चत्थ णत्थि सेसं तहे-
व सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ २ ॥ एवं एत्थ वि एकारस उदेसगा
कायव्वा पढमं तइयपंचमा एकगमा सेसा अट्ठवि एकगमा ।
पढमं अभवसिद्धियमहाजुम्मसयं सम्मत्तं । (पसरसमं स-

यं सम्मत्तं) ॥ १५ ॥ कएहलेस्सअभवसिद्धियकडजुम्म
२ असण्णिपंचिदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति
जहा एएसिं चेव ओहियसए तहा कएहलेस्ससयं पि एवरं
तेणं भंते ! जीवा कएहलेस्सा ? इता कएहलेस्सा तिई
संचिट्ठणा य कएहलेस्ससए सेसं तं चेव सेवं भंते !
भंते ! ति । वितियं अभवसिद्धियमहाजुम्मसयं ॥ ४० ॥
(सोलसमं सयं सम्मत्तं) ॥ १६ ॥ एवं छहिं लेस्साहिं
छ सया कायव्वा जहा कएहलेस्ससयं एवरं संचिट्ठणा
ठिती य जहेव ओहियसए तहेव भाणियव्वा एवरं सुक-
लेस्साए उकोसेणं एकतीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तमन्न-
हियाई, ठिती एवं चेव एवरं अंतोमुहुत्तो एत्थि जहणं
तहेव सच्चत्थं सम्मत्तं एाणाणि एत्थि, विरयी विरयावि-
रयी अणुत्तरविमाणोववात्ति एयाणि एत्थि सच्चपाणा एो
इण्ठे समट्ठे, सेवं भंते ! भंते ! ति । एवं एयाणि सत्त
अभवसिद्धिसयाणि महाजुम्मसयाणि भवंति २ एवं एयाणि
एकवीसं सण्णिमहाजुम्मसयाणि सच्चपाणि एकासीतिमहा-
जुम्मसया सम्मत्ता चत्तालीससयं सम्मत्तं ॥ ४० ॥

कापोतत्रेइयाशते " उकोसेणं तिप्पि सागरोवमाई पलिओ-
वमस्स असंखेज्जभागमन्नहियाईति " यदुक्तं तदीशानदेव-
परमायुराश्रित्येत्यवसेयम् । पण्णलेइयाशते " उकोसेणं दससाग-
रोवमाई " इत्यादि तु यदुक्तं तं दसलोकदेवायुराश्रित्येति म-
न्तव्यम् । तत्र हि पण्णलेइये तावचायुर्भवत्यन्तर्मुहूर्तं च प्राक्त-
नभवावसानवर्तीति । शुक्लत्रेइयाशते- (संचिट्ठणा तिई य जहा
कएहलेस्ससएत्ति) त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि सान्तर्मुहूर्तानि
शुक्लत्रेइयावस्थानमित्यर्थः । एतच्च पूर्वभवान्त्यान्तर्मुहूर्तमनु-
त्तरायुश्चाश्रित्येत्यवसेयम् । स्थितिस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोप-
माणीति । " नवरं सुकलेस्साए उकोसेणं एकतीसं सागरोव-
माई अंतोमुहुत्तमन्नहियाईति " यदुक्तम् । तदुपरितनत्रैवेय-
कमाश्रित्येति मन्तव्यम् । तत्र हि देवानामेतावदेवायुः शुक्ल-
त्रेइया च भवत्यभव्याश्चोत्कर्षतस्तत्रैव देवतयोत्पद्यन्ते न तु
परतोऽप्यन्तर्मुहूर्तं च पूर्वभवावसानसंबन्धीति ॥

(१२) राशियुग्मविशेषेण नैरयिकाणामुपपातः ।

कइणं भंते ! रासीजुम्मा पणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि
एसीजुम्मा पणत्ता, तं जहा कडजुम्मे जाव कलिओगे, से
केण्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ चत्तारि रासीजुम्मा पणत्ता
जाव कलिओगे ? गोयमा ! जेण रासी । च उक्कएणं अवहा-
रेणं अवहारमाणे चउपज्जवसिए से तं रासीजुम्मकड-
जुम्मे एवं जाव जेणं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहार-
माणे एगपज्जवसिए से ते रासीजुम्मकलिओगे से तेण्ठेणं
जाव कलिओगे रासीजुम्मकडजुम्म एेरइयाणं भंते ! कओ
उववज्जंति उववाओ जहा वक्कीए, तेणं जंते ! जीवा
एगसमइएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! चत्तारि वा
अट्ठ वा बारस वा सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
उववज्जंति तेणं जंते ! जीवा किं संतरं उववज्जंति णिरं-
तरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति णिरंतरं पि

उववज्जंति संतरं उववज्जमाणा जहमेणं एकं समयं उक्को-
 सेणं असंखेज्जसमया अणंतरं काडं उववज्जंति, णिरंतरं
 उववज्जमाणा जहमेणं दो समया उक्कोसेणं असंखेज्जा
 समया अणुसमयं अविरहियं णिरंतरं उववज्जंति, तेणं
 जंते ! जीवा जं समयं कडजुम्मा तं समयं तेओगा, जं
 समयं तेओगा तं समयं कडजुम्मा ? णो इण्णट्ठे समट्ठे जं
 समयं करुजुम्मा तं समयं दावरजुम्मा, जं समयं दावर-
 जुम्मा तं समयं कडजुम्मा ? णो इण्णट्ठे समट्ठे जं समयं
 कडजुम्मा तं समयं कलिओगा जं समयं कलिओगा तं
 समयं कडजुम्मा ? णो इण्णट्ठे समट्ठे तेणं जंते ! जीवा कहं
 उववज्जंति ? गोयमा ! से जहा णामए पवए पवमाणे एवं
 जहा उववायसए जाव णो परप्पओगे णं उववज्जंति । तेणं
 जंते ! जीवा किं आयजसेणं उववज्जंति आय अजसेणं
 उववज्जंति ? गोयमा ! णो आयजसेणं उववज्जंति आय
 अजसेणं उववज्जंति जइ आयअजसेणं उववज्जंति किं
 आयजसं उवजीवंति आयअजसं उवजीवंति ? गोयमा !
 णो आयजसं उवजीवंति आयअजसं उवजीवंति, जदि
 आयअजसं उवजीवंति किं सलेस्सा अलेस्सा ? गोयमा !
 सलेस्सा णो अलेस्सा । जदि सलेस्सा किं सकिरिया
 अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया णो अकिरिया, जदि
 सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जंति जाव अंतं करेति ?
 णो इण्णट्ठे समट्ठे । रासीकडजुम्मअसुरकुमाराणं भंते ! कओ
 उववज्जंति जहेव णेरइया तहेव णिरवसेसं एवं जाव
 पंचिदियतिरिक्खजोणिया एवरं वणस्सइकाइया जाव
 असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति, सेसं तं चेव मणु-
 स्सा वि एवं चेव जाव णो आयजसेणं उववज्जंति आय-
 अजसेणं उववज्जंति, जइ आयअजसेणं उववज्जंति किं
 आयजसं उवजीवंति आयअजसं उवजीवंति ? गोयमा !
 आयजसं पि उवजीवंति, आय अजसं पि उवजीवंति जइ
 आयजसं उवजीवंति किं सलेस्सा अलेस्सा ? गोयमा !
 सलेस्सा वि अलेस्सा वि जदि अलेस्सा किं सकिरिया
 अकिरिया ? गोयमा ! णो सकिरिया अकिरिया । जदि
 अकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जंति जाव अंतं करेति ?
 हंता सिज्जंति जाव अंतं करेति, जदि सलेस्सा किं सकि-
 रिया अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया णो अकिरिया जदि
 सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जंति जाव अंतं करेति ?
 गोयमा ! अत्थेगइया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जंति जाव
 अंतं करेति, अत्थेगइया णो तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जंति
 जाव अंतं करेति । जदि आयअजसं उवजीवंति किं सलेस्सा
 अलेस्सा ? गोयमा ! सलेस्सा णो अलेस्सा, जइ सलेस्सा
 किं सकिरिया अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया णो

अकिरिया जइ सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जंति
 जाव अंतं करेति ? णो इण्णट्ठे समट्ठे वाणमंतरजोइसिय-
 वेमाणिया जहा णेरइया सेवं भंते ! भंते ! चि (इगुलीसइ-
 मसयस्स पढमो उद्देसो सम्मत्तो १४ ? ।) ॥ १ ॥ रासीजुम्म-
 तेओगाणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव उद्देसओ
 भाणियव्वो एवरं परिमाणं तिप्पि वा सत्त वा एकारस वा
 पणुरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति, संतरं तहेवं
 तेणं जंते ! जीवा जं समयं तेओया तं समयं करुजुम्मा, जं
 समयं करुजुम्मा तं समयं तेओगा ? णो इण्णट्ठे समट्ठे । जं
 समयं तेओगा तं समयं दावरजुम्मा, जं समयं दावरजुम्मा तं
 समयं तेओया ! णो इण्णट्ठे समट्ठे । एवं कलिओगेण वि
 समं सेसं तं चेव जाव वेमाणिया एवरं उववाओ सव्वेभिं
 जहा वक्कंतीए । सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ २ ॥ रासी-
 जुम्मदावरजुम्माणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव
 उद्देसओ एवरं परिमाणं दो वा ढ वा दस वा संखेज्जा वा
 असंखेज्जा वा उववज्जंति संवेहो, तेणं भंते ! जीवा जं स-
 मयं दावरजुम्मा तं समयं करुजुम्मा, जं समयं करुजुम्मा तं
 समयं दावरजुम्मा ? णो इण्णट्ठे समट्ठे । एवं तेओगेण वि समं
 एवं कलिओगेण वि समं, सेसं जहा पढमुद्देसए जाव वेमाणि-
 या । सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ३ ॥ रासीजुम्मकलिओ-
 गे णेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव परिमाणं एको
 वा पंच वा णव वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उव-
 वज्जंति, संवेहो तेणं जंते ! जीवा जं समयं कलिओगा तं
 समयं करुजुम्मा जं समयं करुजुम्मा तं समयं कलिओगा ? णो
 इण्णट्ठे समट्ठे । एवं तेओगेण वि समं दावरजुम्माण वि समं,
 सेसं जहा पढमुद्देसए । एवं जाव वेमाणिया । सेवं जंते !
 जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ४ ॥ कएह्वेस्स रासीजुम्मकरुजुम्म-
 णेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति उववाओ तहा धूमप्प-
 चाए सेसं जहा पढमुद्देसए । असुरकुमाराणं तहेव एवं जाव
 वाणमंतराणं । मणुस्साण वि जहेव णेरइयाणं । आयअज-
 सं उवजीवंति, अलेस्सा अकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं
 सिज्जंति एवं ण जाणियव्वं सेसं जहा पढमुद्देसए सेवं
 जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ५ ॥ कएह्वेस्सतेयोएहि वि
 एवं चेव उद्देसओ सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ६ ॥
 कएह्वेस्सदावरजुम्मेहि वि एवं चेव उद्देसओ सेवं जंते !
 जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ७ ॥ कएह्वेस्सकलिओगेहि वि एवं
 चेव उद्देसओ परिमाणं संवेहो य जहा आहिणसु उद्देसए-
 सु सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ८ ॥ जहा कएह-
 लेस्सेहि एवं णील्लेस्सेहि वि चत्तारि उद्देसगा जाणिय-
 व्वा णिरवसेसा एवरं णेरइयाणं उववाओ जहा वाबुयप्प-
 चाए सेसं तं चेव । सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ ९ ॥

काण्डेस्तेहि वि एवं चेव चत्तारि उद्देसगा कायव्वा एवरं
 णेरइयाणं उन्वाओ जहा रयणप्पजाए सेसं तं चेव सेवं
 जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ १६ ॥ तेउद्देसरासीजुम्मक-
 डजुम्मअसुरकुमाराणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव
 एवरं जेसु तेउद्देस्सा अत्थि तेसु जाणियव्वं एवं एएवि
 काहलेस्ससरिसा चत्तारि उद्देसगा कायव्वा ॥ सेवं भंते !
 भंते ! चि ॥ ४१ ॥ १७ ॥ एवं पम्हलेस्साए वि चत्तारि उद्दे-
 सगा कायव्वा । पंचिदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा वेमा-
 णियाणं एएसि पम्हलेस्सा सेसाणं णत्थि सेवं जंते ! जंते !
 चि ॥ ४१ ॥ १८ ॥ जहा पम्हलेस्सा एवं सुकलेस्साए च-
 त्तारि उद्देसगा कायव्वा एवरं मणुस्साणं गमओ जहा ओ-
 हियउद्देसएसु मेसं तं चेव एएसु ठसु लेस्सासु चउव्वीसं उ-
 द्देसगा ओहिया चत्तारि सव्वे ते अट्ठावीसं उद्देसगा जवंति
 सेवं भंते ! भंते ! चि ॥ ४१ ॥ १९ ॥ भवासिच्चियरासीजु-
 म्मकजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा ओहि-
 या पढमगा चत्तारि उद्देसगा तद्देव णिरवसेसं एए चत्तारि
 उद्देसगा सेवं भंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ २० ॥ काहलेस्स-
 भवासिच्चियरासीजुम्मकडजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
 वज्जंति जहा काहलेस्साए चत्तारि उद्देसगा जवंति तद्दे
 इमेवि जवसिच्चियकएहलेस्सेहि चत्तारि उद्देसगा कायव्वा
 ॥ ४१ ॥ २१ ॥ एवं णीलदेस्सजवसिच्चिएहि वि चत्तारि
 उद्देसगा ॥ ४१ ॥ २२ ॥ एवं काण्डेस्तेहि वि चत्तारि उद्दे-
 सगा ॥ ४१ ॥ २३ ॥ तेउद्देस्तेहि वि चत्तारि उद्देसगा ओ-
 हिया सरिसा ॥ ४१ ॥ २४ ॥ पम्हलेस्तेहि वि चत्तारि
 उद्देसगा ॥ ४१ ॥ २५ ॥ सुकलेस्तेहिवि चत्तारि उद्देसगा
 ओहियसरिसा एवं एएवि भवसिच्चिएहि वि अट्ठावीसं
 उद्देसगा जवंति सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥ २६ ॥
 अजवसिच्चियरासीजुम्मकजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ
 उववज्जंति जहा पढमो उद्देसओ एवरं मणुस्साणं णेरइया
 यं सरिसा भाणियव्वा सेसं तद्देव सेवं जंते ! जंते ! चि,
 एवं चउसुवि जुम्मेसु चत्तारि उद्देसगा ॥ ६० ॥ काहलेस्सा
 अजवसिच्चियरासीजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति
 एवं चेव चत्तारि उद्देसगा ॥ ६४ ॥ एवं णीलदेस्सअजव-
 सिच्चिएहिवि चत्तारि उद्देसगा ॥ ६७ ॥ एवं काण्डेस्तेहि
 वि चत्तारि उद्देसगा ॥ ७१ ॥ एवं तेउद्देस्तेहि वि चत्तारि
 उद्देसगा ॥ ७६ ॥ पम्हलेस्तेहि वि चत्तारि उद्देसगा ॥ ८० ॥
 सुकलेस्से अजवसिच्चिएहि चत्तारि उद्देसगा एवं एएसु अ-
 ट्ठावीसाएवि अजवसिच्चियउद्देसएसु मणुस्सा णेरइयागेणं
 णेतव्वा, सेवं जंते ! जंते ! चि । एवं एतेवि अट्ठावीसा उद्देसगा
 ॥ ४१ ॥ ८४ ॥ सम्मदिट्ठी रासीजुम्मकडजुम्मणेरइयाणं
 जंते ! कओ उववज्जंति एवं जहा पढमो उद्देसओ एवं

चउसुवि जुम्मेसु चत्तारि उद्देसगा जवसिच्चियसरिसा का-
 यव्वा, सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ८८ ॥ काहलेस्ससम्मदिट्ठी
 रासीजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति, एएवि क-
 एहलेस्ससरिसा चत्तारि वि उद्देसगा कायव्वा एवं सम्म-
 दिट्ठीसुवि जवसिच्चियसरिसा अट्ठावीसं उद्देसगा कायव्वा,
 सेवं जंते ! जंते ! चि जाव विहरइ ॥ ४१ ॥ ११२ ॥ मि-
 च्छदिट्ठी रासीजुम्मकजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
 वज्जंति एवं एत्यवि मिच्छादिट्ठी अजिवावेणं अजवसि-
 च्चियसरिसा अट्ठावीसं उद्देसगा कायव्वा सेवं जंते ! जंते !
 चि ॥ ४१ ॥ ११३ ॥ काहपक्खियरासीजुम्मकजुम्मणे-
 रइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं अजवसिच्चियसरिसा
 अट्ठावीसं उद्देसगा कायव्वा, सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ४१ ॥
 १६८ ॥ सुकपक्खियरासीजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
 वज्जंति एवं एत्यवि जवसिच्चियसरिसा अट्ठावीसं उद्देसगा
 जवंति एवं एएणं सव्वेवि ठसुउयं उद्देसगं सयं जवंति ॥
 रासीजुम्मसयं सम्मत्तं ॥ ४१ ॥ ११६ ॥

(रासीजुम्मकजुम्मणेरइयाणं) राशियुग्मानां भेदचूतेन कृत-
 युग्मेन ये प्रमितास्ते राशियुग्मकृतयुग्मास्ते च ते नैरयिका-
 श्रुति समासोऽतस्ते “ अणुसम्ययमित्यादि ” पदत्रयमेकार्थम् ॥
 (आयजसेणंति) आत्मनः सम्यन्ध यशो यशोहेतुत्वाद्यशः
 संयम आत्मयशस्तेन (आयजसं उवजीवतिति) आत्मयश
 आत्मसंयममुपजीवत्याश्रयन्ति विदधतीत्यर्थः । इह च सर्वपा-
 मेवात्मयशस्योत्पत्तिरूपतौ सर्वपामप्यविरतत्वादिति । इह च
 शतपरिमाणमिदमाद्यानि द्वाविंशच्छतान्यविद्यमानावान्तरश-
 तानि त्रयस्त्रिंशद्दिशेषु तु सप्तसु प्रत्येकमवान्तरशतानि चाद्यश-
 चत्वारिंशत्वेकविंशतिरेकचत्वारिंशे तु नास्त्यवान्तरशतमेतेषां च
 सर्वेषां मीलनेऽष्टविंशदधिकं शतानां शतं भवत्येवमुद्देशक-
 परिमाणमपि सर्वं शास्त्रमवशोक्यावसेयं तच्चैकोनविंशतिश-
 तानि पञ्चविंशत्याधिकानीति । ‘ इह शतेषु कियत्स्वपि वृत्तिकां,
 विहितवानहमस्मि सुराङ्कितः । विवृतिचूर्णिगिरां विरहाद्विदक्क,
 कथमशङ्कमित्यथवा पथि ’ ॥ १ ॥ इति एकचत्वारिंशं शतं
 वृत्तितः समाप्तम् ॥ ५० ४१ ३० १६६ ७० ।

कुद्रयुग्मविशेषेण नैरयिकादीनाम् ।

खुट्ठागकजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति किं
 णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्ख० पुच्छा, गोयमा ! णो णे-
 रइएहिंतो उववज्जंति एवं णेरइओ उववाओ जहा वक्कं-
 तीए तद्दे जाणियव्वो, तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं के-
 वइया उववज्जंति ? गोयमा ! चत्तारि वा अट्ठ वा चारस
 वा सोडस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति तेणं
 भंते ! जीवा कद्दं उववज्जंति ? गोयमा ! से जहाणमए प-
 वए पवमाणे अज्जवसाणे एवं जहा पंचवीसइमए अट्ठमु-
 देसए णेरइयाणं वत्तव्वया तद्देव इहवि जाणियव्वा जाव
 आयप्पओगेणं उववज्जंति णो परप्पओगेणं उववज्जंति ।
 रयणप्पजापुडविखुट्ठागकजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ उवव-

जंति एवं जहा ओहियणेरइयाणं वत्तव्वया सच्चैव रयण-
प्पजाए वि जाणियव्वा जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंते एवं
सकरप्पजाएवि एवं जाव अहेसत्तमाएवि । एवं उववाओ
जहा वक्कंतीए अससि खलु पढमं दोच्चैव सरोसीवातइयप-
क्खी गाहा । एवं उववातेयव्वा सेसं तहेव । खुड्ढागतेओ-
गणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति किं णेरइएहिंतो उववा-
तो जहा वक्कंतीए तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उव-
वज्जंति ? गोयमा ! तिप्पि वा सत्त वा एकारस वा पप्परस
वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति सेसं जहा क-
जुम्मस्स । एवं जाव अहेसत्तमाए । खुड्ढागदावरजुम्मणेर-
इयाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं जहेव खुड्ढागकजुम्मे
एवरं परिमाणं दो वा छ वा दस वा चउदस वा संखेज्जा वा
असंखेज्जा वा सेसं तं चेव । एवं जाव अहेसत्तमाए ।
खुड्ढागकलिओगणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं
जहेव खुड्ढागकजुम्मे एवरं परिमाणं एक्को वा पंच वा णव
वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति सेसं तं
चेव । एवं जाव अहेसत्तमाए । सेवं जंते ! जंते ! ति । जाव
विहरइ इक्कीसइमस्स पढमो ॥ ३१ ॥ १ ॥

(जहा वक्कंतीपत्ति) प्रज्ञापनाष्टपदे अर्थतश्चैवं तत् पञ्चेन्द्रि-
यतिर्यग्भ्यो गर्भजमनुष्येभ्यश्च नारका उत्पद्यन्ते इति विशेषस्तु
अससि खलु पढममित्यादि ॥ गाथाभ्यामवसेयः (अज्झ-
वसाणत्ति) अनेन (अज्झवसाण निव्वत्तिएणं करणोववाए-
णंति) सूचितम् ॥ एकत्रिंशशते प्रथमः ॥ ३१ ॥ १ ॥

कएहलेस्सखुड्ढागकजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ उवव-
ज्जंति एवं जहा ओहियणमो जाव णो परप्पओगेणं एवरं
उववातो जहा वक्कंतीए धूमप्पजपुढविणेरइयाणं सेसं तहेव
धूमप्पजपुढविकएहलेस्सखुड्ढागकजुम्मणेरइयाणं जंते !
कओ उववज्जंति एवं चेव णिरवसेसं । एवं तमाएवि एवं
अहेसत्तमाएवि एवरं उववाओ मव्वत्थ जहा वक्कंतीए ।
कएहलेस्सखुड्ढागतेओगणेरइयाणं जंते ! कओ उववज्जंति
एवं चेव एवरं तिप्पि वा सत्त एकारस वा वा पप्परस वा
संखेज्जा वा असंखेज्जा वा सेसं तहेव एवं जाव अहेसत्तमा-
एवि ॥ कएहलेस्सखुड्ढागदावरजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ
उववज्जंति एवं चेव एवरं दो वा छ वा दस वा चउदस
वा सेसं तं चेव । एवं धूमप्पजाए वि जाव अहे सत्तमाएवि
कएहलेस्सखुड्ढागकलिओगणेरइयाणं भंते ! एवं चेव एवरं
एक्को वा पंच वा णव वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
सेसं तं चेव । एवं धूमप्पजाए वि तमाए वि । अहेसत्तमाएवि सेवं
जंते ! जंते ! ति एगतीसइयस्स वित्तिओ उदेसो सम्मत्तो ॥

द्वितीयस्तु कृष्णवेद्याश्रयः सा च पञ्चमीपट्टीसप्तमीष्वेव पृथि-
वीषु भवतीति कृत्वा सामान्यदण्डकस्तदण्डकत्रयं चात्र भवतीति
(उववाओ जहावक्कंतीए धूमप्पजपुढविणेरइयाणंति) इह कृष्णवे-

द्या प्रक्रान्ता सा च धूमप्रज्ञायां भवतीति तत्र ये जीवा उत्पद्य-
न्ते तेषामेवोत्पादो वाच्यस्ते वा संक्षिसरीसृपपक्षिसिंहवज्जं
इति ॥ प्र० ३१ श० १ उ० ।

णीललेस्सखुड्ढागकजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ उवव-
ज्जंति एवं जहेव कएहलेस्सखुड्ढागकजुम्मा, एवरं उव-
वाओ जो वालुयप्पभाए सेसं तं चेव वालुयप्पजपुढविणी-
दलेस्सखुड्ढागकजुम्म णेरइयाणं एवं पंकप्पजाएवि । एवं
चउसुवि जुम्मेसु एवरं परिमाणं जाणियव्वं, परिमाणं जहा
कएहलेस्सउदेसए सेसं तहेव सेवं जंते ! भंते ! ति एकती-
सइमस्स ततिओ उदेसो सम्मत्तो ॥ ३१ ॥ ३ ॥

तृतीयस्तु नीलवेद्याश्रयः सा च तृतीया चतुर्थीपञ्चमीष्वेव
पृथिवीषु भवतीति कृत्वा सामान्यदण्डकस्तदण्डकत्रयं चात्र
भवतीति (उववाओ जो वालुयप्पभाएति) इह नीलवेद्या प्र-
क्रान्ता सा च वालुकाप्रभायां भवतीति तत्र ये जीवा उत्पद्यन्ते
तेषामेवोत्पादो वाच्यः ते चासक्षिसरीसृपवज्जं इति (परि-
माणं जाणियव्वंति) चतुरष्टद्वादशप्रभृतिकुल्लककृतयुग्मादिस्व-
रूपं ज्ञातव्यमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३ ॥

काउलेस्सखुड्ढागकजुम्मणेरइयाणं जंते ! कओ उव-
वज्जंति एवं जहेव कएहलेस्सखुड्ढागकजुम्मे, एवरं उव-
वाओ जो रयणप्पभाए सेसं तहेव । रयणप्पभपुढवि-
काउलेस्सखुड्ढागकजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जं-
ति । एवं सकरप्पभाएवि । एवं वालुयप्पभाएवि एवं च-
उसुवि जुम्मेसु एवरं परिमाणं जाणियव्वं परिमाणं जहा
कएहलेस्स उदेसए सेसं तं चेव । सेवं भंते ! भंते ! ति
चतुर्थस्तु कापोतवेद्याश्रयः सा च प्रथमाद्वितीयातृतीयास्वेव
पृथिवीष्विति कृत्वा सामान्यदण्डको रत्नप्रभादिदण्डकत्रयं चात्र
सम्भवतीति (उववाओ जो रयणप्पभाएति) सामान्यदण्डके
रत्नप्रभावदुपपातो वाच्यः शेषं सूत्रसिद्धम् ॥ एकत्रिंशं शतं वृ-
त्तितः समाप्तम् ॥ ३१ ॥ ४ ॥

भवसिद्धियखुड्ढागकजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उव-
वज्जंति किं णेरइए एवं जहेव ओहिओ तहेव णिरवसेसं
जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंति रयणप्पभापुढविजव-
सिद्धियखुड्ढागकजुम्मणेरइयाणं भंते ! एवं चेव णिरव-
सेसं एवं जाव अहेसत्तमाए । एवं जवासिद्धियखुड्ढागते-
ओगणेरइयावि । एवं जाव कलिओगोत्ति एवरं परि-
माणं जाणियव्वं परिमाणं पुव्वं भणियं जहा पढमुदेसए
सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ ५ ॥ कएहलेस्सभवसि-
द्धियखुड्ढागकजुम्मणेरइयाणं भंते ! उववज्जंति । एवं ज-
हेव ओहिओ कएहलेस्सउदेसए तहेव णिरवसेसं चउसु
वि जुम्मेसु भाणियव्वो जाव अहेसत्तमपुढविकएहलेस्स-
भवसिद्धियखुड्ढागकलिओगणेरइयाणं भंते ! कओ उव-
वज्जंति तहेव सेवं भंते ! भंते ! ति ॥ ३१ ॥ ६ ॥ णीलले-
स्सजवासिद्धियचउसुवि जुम्मेसु तहेव भाणियव्वं जहा ओ-
हियणीललेस्सउदेसए सेवं भंते ! भंते ! ति । जाव विह-

रइ ॥ ३? ॥ ७ ॥ काउलेस्सभवसिद्धिचउसुवि जुम्मेसु
तहेव उववातेयन्वो जहेव ओहिण काउलेस्सउदेसए सेव
भंते ! भंते ! चि जाव विहरइ ॥ ३? ॥ ८ ॥ जहा भ-
वसिद्धिएहि चत्तारि उदेसगा भाणिया एवं अवसिद्धि-
एहि चत्तारि उदेसगा भाणियन्वा जाव काउलेस्सउ-
देसओत्ति ॥ सेव भंते ! भंते ! चि ॥ ३? ॥ १२ ॥ एवं
सम्मदिद्धीहिं वि लेस्सासंजुत्तेहिं चत्तारि उदेसगा कायन्वा
एवरं सम्मदिद्धी पदमवितिएसु दोसुवि उदेसएसु अहेस-
त्तमपुढवीसु ए उववातेयन्वो सेसं तं चेव सेव भंते !
जंते ! चि ॥ ३? ॥ १६ ॥ मिच्छादिद्धीहिंवि चत्तारि
उदेसगा कायन्वा जहा भवसिद्धियाणं सेव जंते ! जंते !
चि ॥ ३? ॥ २० ॥ एवं कएहपक्खिएहिंवि लेस्सा सं-
जुत्ता चत्तारि उदेसगा कायन्वा जहेव भवसिद्धिएहिंवि सेव
जंते ! भंते ! चि ॥ ३? ॥ २४ ॥ मुक्कपक्खिएहिं एवं
चेव चत्तारि उदेसगा जाणियन्वा जाव बालुयण्णभापुढवि-
काउलेस्समुक्कपक्खिए सुड्डागकल्लिओगएरइयाणं जंते !
कओ उववज्जंति तहेव जाव एो परप्पओगेणं उववज्जंति
सेव जंते ! भंते ! चि ॥ ३? ॥ २८ ॥ सव्वेवि एए अट्ठा-
वीसउदेसगा उववायसयं सम्पत्तं ॥ ३? ॥ ३० ॥

(१३) जन्यदेवाद्यः कुत उत्पद्यन्ते ।

जवियदन्वदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं एरइएहिंतो
उववज्जंति तिरिक्खमणुस्सदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
एरइएहिंतो उववज्जंति तिरि० मणु० देवेहिंतो उववज्जंति जेदो
जहा वक्कंतीए सव्वेसु उववातेयन्वा जाव अणुत्तरोववाइ-
यत्ति, एवरं असंखेज्जवासाउय अकम्मचूमिगअंतरदीवस-
व्वट्टसिक्खज्जं जाव अपराजियदेवेहिंतोवि उववज्जंति ।
एरदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं एरइए पुच्छा ?
गोयमा ! एरइएहिंतोवि उववज्जंति एो तिरि० एो मणु०
देवेहिंतोवि उववज्जंति । जइ एरइएहिंतो उववज्जंति किं
रयणप्पभापुढविणेरइएहिंतो उववज्जंति जाव अहेसत्तमाए
पुढविण एरइएहिंतो वि उववज्जंति ? गोयमा ! रयणप्प-
जापुढविणेरइएहिंतोवि उववज्जंति एो सक्कर० जाव एो
अहेसत्तमपुढविणेरइएहिंतोवि उववज्जंति जइ देवेहिंतो उव-
वज्जंति किं जवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतरजोइ-
मियवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! जवणवासी-
देवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतर० एवं सव्वदेवेषु उववाएयन्वा
वक्कंती भेदेणं जाव सव्वट्टसिक्खत्ति ॥

(भेदोक्ति) “ जइ नेरइएहिंतो उववज्जंति किं रयणप्पभा-
पुढविणेरइएहिंतो ” इत्यादिभेदो वाच्यः । (जहा वक्कंतीएत्ति)
यथा ब्रह्मपनापपदे । नवरमित्यादि (असंखेज्जवासाओत्ति)
असंख्यातवर्णायुष्मककर्मभूमिजाः पञ्चेन्द्रियतियंद्ब्रह्मपुण्या अ-
संख्यातवर्णायुष्मककर्मभूमिजादीनां साक्षादेव गृहीतत्वादेते-

भ्यश्चोद्भूता भव्यद्रव्यदेवा न भवन्ति भावदेवेभ्येव तेषामुत्पा-
दात् सर्वार्थसिद्धिकास्तु भव्यद्रव्यसिद्धा एव भवन्तीत्यत
एतेभ्योऽन्ये सर्वे भव्यद्रव्यदेवतयोत्पादनीया इति ॥ भ० १२
श० ए० ३० (उत्पलजीवादीनामुपपातो घणस्सइ शब्दे)

धम्मदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं एरइएहिंतो
एवं वक्कंती जेदेणं सव्वेसु उववाएयन्वा जाव सव्वट्टसि-
क्खत्ति, एवरं तमा अंहसत्तमाए तेज वाज्ज असंखेज्जवा-
साउय अकम्मचूमिगअंतरदीवगवज्जेसु । देवाधिदेवाणं
जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं एरइएहिंतो उववज्जंति
पुच्छा गोयमा ! एरइएहिंतो उववज्जंति, एो तिरि० एो
मणु० देवेहिंतो उववज्जंति जइ एरइए० एवं तिसु पुढविंसु
उववज्जंति सेसाओ खोडेयन्वाओ जइ देवेहिंतो विमाणिएसु
सव्वेसु उववज्जंति जाव सव्वट्टसिक्खत्ति सेसा खोडेयन्वा ।
जावदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? एवं जहा वक्कं-
तीए जवणवासीणं उववाओ तहा जाणियन्व ॥

धर्मदेवसूत्रे नवरमित्यादि (तमत्ति) पष्ठपृथिवी तत उद्भू-
त्तानां चारित्रं नास्ति तथा अधःसप्तम्यास्तेजसो वायोरसंस्थ-
यवर्णायुष्मककर्मचूमिजेज्योऽकर्मचूमिजेज्योऽतरदीपजेज्यश्चो-
द्भूत्तानां मानुषत्वाप्राधान्यं चारित्रं ततश्च न धर्मदेवत्वमिति
देवातिदेवसूत्रे (तिसु पुढवीसु उववज्जंतिचि) तिसृष्य पृथि-
वीज्य उद्भूत्ता देवातिदेवा उत्पद्यन्ते (सेसाओ खोडेयन्वाओत्ति)
शेषा पृथिव्यो निग्रेथयितव्या इत्यर्थः तास्य उद्भूत्तानां देवाति-
देवत्वस्याभावादिति “ भावदेवाणमित्यादि ” इह च बहुतर-
स्थानेभ्य उद्भूत्ता जवनवासितयोत्पद्यन्ते असंखिनामपि तेष-
त्पादादत उक्तम् “ जहावक्कंतीए भवणवासीणं उववाओ ”
इत्यादि ॥ भ० १२ श० १० ३० ।

(१४) स्वतोऽप्यतो वा नैरयिकादय उत्पद्यन्ते ॥

सओ जंते ! एरइया उववज्जंति असतो एरइया उवव-
ज्जंति ? गंगेया ! सओ एरइया उववज्जंति एो असतो
एरइया उववज्जंति एवं जाव वेमाणिया ! सओ जंते !
एरइया उववज्जंति असओ एरइया उववज्जंति ? गंगेया !
सओ एरइया उववज्जंति एो असओ एरइया उववज्जंति एवं
जाव वेमाणिया, एवरं जोइसियवेमाणिएसु चयंति भाणि-
यन्व । सओ जंते ! एरइया उववज्जंति असओ एरइया
उववज्जंति सओ असुरकुमारा उववज्जंति एवं जाव सओ
वेमाणिया उववज्जंति असओ वेमाणिया उववज्जंति, सओ
एरइया उववज्जंति असओ एरइया उववज्जंति सओ असुर-
कुमारा उववज्जंति जाव सओ वेमाणिया चयंति असओ
वेमाणिया चयंति ? गंगेया ! सओ एरइया उववज्जंति एो
असओ एरइया उववज्जंति सओ असुरकुमारा उववज्जंति
एो असओ असुरकुमारा उववज्जंति जाव सओ वेमाणिया
उववज्जंति एो असओ वेमाणिया उववज्जंति सओ एर-
इया उववज्जंति एो असओ एरइया उववज्जंति जाव सओ
वेमाणिया चयंति एो असओ वेमाणिया चयंति । से केण-

उववाय

द्वेष्टं जंते ! एवं बुच्चइ सत्रो णेरइया उववज्जंति एो अस-
सत्रो णेरइया उववज्जंति । जाव सत्रो वेमाणिया चयंति णो
असओ वेमाणिया चयंति से एणं जे गंगेया ! पासेणं अरहा पु-
रिसादाणिणं सासए लोए बुच्चइ अणाइए अणवदग्गे जहा
पंचमे सए जाव जे होक्कइ से होए से तेणद्वेष्टं गंगेया ! एवं
बुच्चइ जाव सत्रो वेमाणिया चयंति णो असओ वेमाणिया
चयंति । सयं जंते ! एवं एवं जाणह उदाहु असयं असोच्चा
एतेवं जाणह उदाहु सोच्चा सत्रो णेरइया उववज्जंति णो
असत्रो णेरइया उववज्जंति जाव सत्रो वेमाणिया चयंति
णो असत्रो वेमाणिया चयंति ? गंगेया ! सयं एते एवं
जाणामि एो असयं असोच्चा एते एवं जाणामि एो सोच्चा
सत्रो णेरइया उववज्जंति एो असत्रो णेरइया उववज्जंति
जाव सत्रो वेमाणिया चयंति एो असओ वेमाणिया च-
यंति से केणद्वेष्टं जंते ! एवं बुच्चइ तं चेव जाव एो अस-
ओ वेमाणिया चयंति ? गंगेया ! केवणीणं पुरच्छिमेणं मि-
यंपि जाणइ अमियंपि जाणइ दाहिणेणं एवं जहा समुद्वेसए
जाव णिव्वुने एाणे केवलिस्स से तेणद्वेष्टं गंगेया ! एवं बु-
च्चइ तं चेव जाव एो असत्रो वेमाणिया चयंति ॥

अथ नारकादीनां प्रकारान्तरेणोत्पादोद्धर्तने निरूपयन्नाह “ स-
ओभंते ” इत्यादि ॥ तत्र च (सत्रो णेरइया उववज्जंति) सत्रो
विद्यमाना इव्यार्थतया न हि सर्ववैवास्तिकचिदुत्पद्यते सत्त्वा-
देव खरविपाणवत् सत्त्वं च तेषां जीवइयापेक्षया नारकपर्याया-
पेक्षया वा तथा हि जाविनारकपर्यायापेक्षया इव्यतो नारकाः
सतो नारका उत्पद्यन्ते नारकायुष्कोदयाद्वा भावनारका एव ना-
रकत्वेनोत्पद्यन्ते इति । अथवा (सउत्ति) विभक्तिविपरिणामान्त्स-
न्मु प्रागुत्पन्नेष्वेव समुत्पद्यन्ते नास्त्यु हांकस्य शाश्वतत्वेन ना-
रकादीनां सर्वदैव सद्भावादिति ॥ “ से णं जे गंगेया ” इत्या-
दि । अनेन च तत्सिद्धातेनैव स्वमतं पोषितं यतः पार्श्वनाथा-
हता शाश्वतो होका उक्तोऽतो होकस्य शाश्वतत्वात्सन्त एव स-
न्त्वेव वा नारकादय उपपद्यन्ते च्यवन्ते चेति साधैवोच्यत इति ।
अथ गाङ्गेयो जगवतोऽतिशायिनं ज्ञानसंपदं संजावयन् विकल्प-
यन्नाह । “ सयं भंते ! इत्यादि । स्वयमात्मना विज्ञानपेक्ष-
मित्यर्थः (एवंति) वक्ष्यमाणप्रकारं वस्तु (असयंति)
अस्वयं परतो विद्वत् इत्यर्थः । तथा (असोच्चत्ति) अश्रुत्वा
आगमानपेक्षम् (एतेयंति] एतदेवमित्यर्थः (सोच्चत्ति) पुरु-
षान्तरवचनं श्रुत्वा आगत इत्यर्थः [सयं एतेवं जाणामि]
स्वयमेतदेवं जानामि पारमार्थिकप्रत्यक्षसाक्षात्कृतसमस्तवस्तु-
स्तोमस्वजावत्वान्मम ॥ ३० ए ३० ३२ उ० ।

सयं भंते ! णेरइया णेरइएसु उववज्जंति असयं णेरइया
णेरइएसु उववज्जंति ? गंगेया ! सयं णेरइया णेरइएसु
उववज्जंति असयं णेरइया णेरइएसु उववज्जंति । से
केणद्वेष्टं भंते ! एवं बुच्चइ जाव उववज्जंति ? गंगेया !
कम्मोदएणं कम्मगुरुयत्ताए कम्मभारियाए कम्मगुरुसं-
भारियत्ताए असुभाणं कम्माणं उदएणं असुभाणं कम्माणं

विवागेणं असुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं णेरइया
णेरइएसु उववज्जंति से तेणद्वेष्टं गंगेया ! जाव उववज्जंति ।
सयं भंते ! असुरकुमारा पुच्छा गंगेया ! सयं असुरकु-
मारा उववज्जंति णो असयं असुरकुमारा उववज्जंति ।
से केणद्वेष्टं तं चेव जाव उववज्जंति ? गंगेया ! कम्मो-
दएणं कम्मोवसमेणं कम्मवियइए कम्मविसोहीए कम्म-
विसुद्धीए सुभाणं कम्माणं उदएणं सुजाणं कम्माणं वि-
वागेणं सुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं असुरकुमारा
असुरकुमारत्ताए जाव उववज्जंति णो असयं असुरकुमारा
जाव उववज्जंति से तेणद्वेष्टं जाव उववज्जंति, एवं जाव
थणियकुमारा । सयं भंते ! पुढविकाइया पुच्छा गंगेया !
सयं पुढवीकाइया उववज्जंति एो असयं जाव उववज्जंति
से केणद्वेष्टं जाव उववज्जंति ? गंगेया ! कम्मोदएणं
कम्मगुरुयत्ताए कम्मभारियत्ताए कम्मगुरुसंभारियत्ताए
सुभासुभाणं कम्माणं उदएणं सुभासुजाणं कम्माणं वि-
वागेणं सुभासुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं पुढवी-
काइया जाव उववज्जंति एो असयं पुढवीकाइया जाव
उववज्जंति, से तेणद्वेष्टं जाव उववज्जंति एवं जाव मणूसा
वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा असुरकुमारा से तेणद्वेष्टं
गंगेया ! एवं बुच्चइ सयं वेमाणिया जाव उववज्जंति एो
असयं वेमाणिया जाव उववज्जंति ॥

(सयं णेरइया णेरइएसु उववज्जंति) स्वयमेव नारका उत्प-
द्यन्ते नास्त्यं नेश्वरपारतन्त्र्यादित्यर्थः यथा कैश्चिदुच्यते ।
“ अत्रो जन्तुरनीशोऽय-मात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो ग-
च्छेत्, स्वर्गं वा भ्रमेववेति १ ईश्वरस्य हि कालादिकार-
णकलापव्यतिरिक्तस्य शुक्तिभिर्विचार्यमाणस्याघटनादिति
(कम्मोदएणंति) कर्मणामुदितत्वेन न च कर्मोदयमात्रेण
नारकेषूपपद्यते केवलितानामपि तस्य भावादत्त आह (कम्मगु-
रुयत्ति) कर्मणां गुरुकता महत्ता कर्मगुरुकता तथा
(कम्मभारियात्ति) भारोऽस्ति येषां तानि भारिकाणि तद्भा-
वो भारिकता कर्मणां भारिकता कर्मभारिकता तथा मह-
दपि किञ्चिद्वरूपभारं दृष्टं तथाविधभारमपि च किञ्चिदमह-
दित्यत आह (कम्मगुरुसंभारियत्ताएति) गुरोः सम्भारि-
कस्य च भावो गुरुसम्भारिकता गुरुता सम्भारिकता चेत्यर्थः ।
कर्मणां गुरुसम्भारिकता कर्मगुरुसंभारिकता तथाऽतिप्र-
कर्षावस्थेत्यर्थः । एतच्च त्रयं शुभकर्मापेक्षया स्यादत्त आह ॥
“ असुभाण ” मित्यादि ॥ उदयप्रदेशतोऽपि स्यादत्त आह
(विवागेणंति) विपाको यथा बद्धरसादुभूतिः स च मन्दोऽपि
स्यादत्त आह (फलविवागेणंति) फलस्यवालावुकादेः वि-
पाको विपच्यमानता रसप्रकर्षावस्था फलविपाकस्तेनासुर-
कुमारसूत्रे (कम्मोदएणंति) असुरकुमारोचितः कर्मणामुद-
येन । वाचनान्तरे तु (कम्मोवसमेणंति) दृश्यते तत्र चाशुभ-
कर्मणामुपशमेन सामान्यतः (कम्मवियइएत्ति) कर्मणा-
मशुभानां विगत्या विगमेन स्थितिमाश्रित्य (कम्मविसोही-
एत्ति) रसमाश्रित्य (कम्मविशुद्धीएत्ति) प्रदेशापेक्षया एकार्था-

अथैव शब्दा इति पृथिवीकायिकमूत्रे (सुभासुभांशेति) शुभानां
शुभचर्चगन्धादीनामशुभानां तेषामेकैन्द्रियजान्यादीनां वा ।
अ० ९ श० ३२ उ० ।

(१५) इदानीं पष्ठं द्वारमभिधितुराह । चतुर्थं क गच्छन्ति ।
‘नेरइयाणं जंते ! अणंतरं उव्वट्टिता कहिं गच्छन्ति कहिं उ-
व्वज्जंति किं नेरइएसु उव्वज्जंति तिरिक्खजोणिएसु मणुस्से-
सु देवसु उव्वज्जंति ? गोयमा ! नो नेरइएसु उव्वज्जंति
तिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति मणुस्सेसु उव्वज्जंति नो दे-
वसु उव्वज्जंति । यदि तिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति किं
एगिंदिय, जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति ?
गोयमा ! नो एगिंदिएसु जाव नो चतुरिंदिएसु उव्वज्जंति
एवं जेद्वितो उव्वाओ नगिओ तेसु उव्वट्टणा वि जाणि-
यन्वा नवरं सम्मुच्छिमेसु न उव्वज्जंति, एवं सव्वपुढवीसु
जाणियव्वं नवरं अहेसत्तमाओ मणुस्सेसु न उव्वज्जंति
अमुरकुमाराणं जंते ! अणंतरं उव्वट्टिता कहिं गच्छन्ति कहिं
उव्वज्जंति किं नेरइएसु उव्वज्जंति जाव देवसु उव्वज्जंति
गोयमा ! नो नेरइएसु तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु उव्व-
ज्जंति नो देवसु उव्वज्जंति । यदि तिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति
किं एगिंदियएसु जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति
गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति नो वेइं-
दिएसु जाव नो चतुरिंदिएसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु
उव्वज्जंति । यदि एगिंदिएसु उव्वज्जंति किं पुढवीकाइय-
एगिंदिएसु जाव वणस्सइकाइयएगिंदिएसु उव्वज्जंति ? गो-
यमा ! पुढवीकाइयएगिंदिएसुवि आउकाइयएगिंदिएसुवि
उव्वज्जंति नो तेउकाइएसु नो वाउकाइएसु वणस्सइकाइ-
एसु उव्वज्जंति गोयमा ! नो मुहुमपुढवीकाइएसु अपज्जत्त-
यवादरपुढवीकाइएसु उव्वज्जंति । जइ वादरपुढवीकाइएसु
किं पज्जत्तगवादरपुढवीकाइएसु अपज्जत्तयवादरपुढवीका-
इएसु उव्वज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएसु उव्वज्जंति नो
अपज्जत्तएसु एवं आउवणस्सइसु जाणियव्वं पंचिंदियति-
रिक्खजोणियमणुस्सेसु य जहा नेरइयाणं उव्वट्टणा सम्मु-
च्छिमवज्जा तहा जाणियव्वं । एवं जाव थणियकुमारा । पुढ-
वीकाइयाणं जंते ! अणंतरं उव्वट्टिता कहिं गच्छन्ति कहिं
उव्वज्जंति किं नेरइएसु जाव देवसु उव्वज्जंति ? गोयमा !
नो नेरइएसु उव्वज्जंति तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु उव्व-
ज्जंति नो देवसु उव्वज्जंति । एवं जहा एतसिं चैव उव्व-
वाओ तहा उव्वट्टणावि देवज्जा जाणियव्वं । एवं आ-
उवणस्सइवेइंदियतेइंदियचउरिंदियावि । एवं तेउवाउवि नवरं
मणुस्सवज्जेसु उव्वज्जंति पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जंते !
अणंतरं उव्वट्टिता कहिं गच्छन्ति कहिं उव्वज्जंति ? गोयमा !
नेरइएसु उव्वज्जंति जाव देवसु उव्वज्जंति नइ नेरइएसु उव्व-
ज्जंति किं रयणप्पजापुढवीनेरइएसु उव्वज्जंति जाव अहे

मत्तमापुढवीनेरइएसु उव्वज्जंति ? गोयमा ! रयणप्पजा-
पुढवीनेरइएसु उव्वज्जंति जाव अहेसत्तमापुढवीनेरइएसु उ-
व्वज्जंति । जइ तिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति किं एगिं-
दिएसु जाव पंचिंदिएसु ? गोयमा ! एगिंदिएसुवि उव्वज्जं-
ति जाव पंचिंदिएसुवि उव्वज्जंति एवं जहा तेसिं चैव उव्व-
वाओ उव्वट्टणावि जाणियव्वं तहव नवरं असंखज्जासा-
उएसुवि एते उव्वज्जंति किं सम्मुच्छिममणुस्सेसु उव्वज्जं-
ति मणुस्सेसु उव्वज्जंति गव्ववक्कंतियमणुस्सेसु उव्वज्जंति ?
गोयमा ! दोहितावि एवं जहा उव्वाओ भणिओ तहा उ-
व्वट्टणावि जाणियव्वं नवरं अकम्मचूमिगअंतरदीवगअ-
संखज्जवासाउएसु वि एते उव्वज्जंति चि भाणियव्वं, जंदि
देवसु उव्वज्जंति किं भवणवईसु उव्वज्जंति जाव किं वे-
माणिएसु उव्वज्जंति ? गोयमा ! सव्वेसु देवसु चैव उव्व-
ज्जंति । जइ जवणवईसु उव्वज्जंति असुरकुमारेसु जाव
थणियकुमारेसु उव्वज्जंति । गोयमा ! सव्वेसु चैव उव्व-
ज्जंति एवं वाणमंतरंजोइसियवेमाणिएसु निरंतरं उव्वज्जं-
ति जाव महस्सारोक्कोत्ति । मणुस्साणं जंते ! अणंतरं उ-
व्वट्टिता कहिं गच्छन्ति कहिं उव्वज्जंति नेरइएसु उव्वज्जं-
ति जाव देवसु उव्वज्जंति ? गोयमा ! नेरइएसुवि उव्वज्जं-
ति जाव देवसुवि उव्वज्जंति, एवं निरंतरं सव्वेसु ठाणेसु
पुच्छा, गोयमा ! सव्वेसु ठाणेसु उव्वज्जंति न कहिं वि प-
डिसेहे कायव्वो । जाव सव्वट्टिस्सिदेवसु वि उव्वज्जंति
अत्येगइया सिज्जाति बुज्जंति मुच्चंति परिनिव्वायंति सव्वदु-
क्खाणमंतं करंति वाणमंतरंजोइसियवेमाणियसोम्मीसाणाय
जहा अहुरकुमारां नवरं जोइसियाणं य वेमाणियाणं य च-
यंतीति अजित्तावो कायव्वो । सणकुमारदेवाणं पुच्छा, गो-
यमा ! जहा अमुरकुमारां नवरं एगिंदिएसु न उव्वज्जंति,
एवं जाव सहस्सारगदेवा । आणय जाव अणत्तराववाइया
एवं चैव नवरं नो तिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जंति, मणुस्सेसु
पज्जत्तगसंखज्जवासाउय कम्मचूमिगवक्कंतियमणुस्सेसु उ-
व्वज्जंति दारं ॥

पाठसिद्धं. नवरमत्राप्येयः संक्षेपार्थः । नैरयिकाणां स्वभा-
वाद्बुद्धत्तानां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु
त्पादः अथः सप्तमपृथिवीनारकाणां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कति-
र्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वेव असुरकुमारादिभवनव्यन्तरज्योतिष्कसौ-
धमेशानदेवानां यादरपर्याप्तपृथिव्यव्यवस्थितिगर्भजसंख्येयव-
र्षायुष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु पृथिव्यव्यवस्थितिद्वित्रिचतु-
रिन्द्रियाणां तिर्यग्गतौ मनुष्यगतौ च तेजोवायूनां तिर्यग्गता-
वेव तिर्यग्पञ्चेन्द्रियाणां नारकतिर्यग्मनुष्यदेवगतिषु नवरं
वैमानिकेषु सहस्रारपर्यन्तेषु मनुष्याणां सर्वेष्वपि स्थानेषु स-
नत्कुमारादिदेवानां सहस्रारदेवपर्यन्तानां गर्भजसंख्येयवर्षा-
युष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु आनतादिदेवतानां गर्भजसंख्ये-
यवर्षायुष्कमेतुष्येष्वेवेति । गतं पष्ठं द्वारम् ॥ प्रश्ना०६ पदं ॥

(१६) भव्यद्रव्यदेवादयः कुत उत्पद्यन्ते ॥

जवियदव्वदेवाणं जंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं ग-
च्छंति कहिं उव्वज्जंति किं ऐरइएसु उव्वज्जंति जाव
देवेसु उव्वज्जंति ? गोयमा ! एणो ऐरइएसु उव्वज्जंति एणो
तिरि० एणो मणु० देवेसु उव्वज्जंति जइ देवेसु उव्वज्जंति
मव्वदेवेसु उव्वज्जंति जाव सव्वट्ठमिद्धत्ति । ऐरदेवाणं
भंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता पुच्छा गोयमा ! ऐरइएसु उव-
वज्जंति एणो तिरि० एणो मणु० एणो देवेसु उव्वज्जंति जइ
ऐरइएसु उव्वज्जंति सत्तसुवि पुढवीसु उव्वज्जंति । धम्म-
देवाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता पुच्छा गोयमा ! एणो
ऐरइएसु उव्वज्जंति एणो तिरि० एणो मणु० देवेसु उव-
वज्जंति जइ देवेसु उव्वज्जंति किं भवणवासि दे० पुच्छा,
गोयमा ! एणो भवणवासिदेवेसु उव्वज्जंति, एणो वाणमं-
तरजोइसियवेमाणियदेवेसु उव्वज्जंति, सव्वेसु वेमाणिएसु
उव्वज्जंति जाव सव्वट्ठसिद्धे उव्वज्जंति अयेगइया
सिज्जंति अंतं करंति ! देवाहिदेवाणं भंते ! अणंतरं उ-
व्वट्ठित्ता कहिं गच्छंति कहिं उव्वज्जंति ? गोयमा ! सि-
ज्जंति जाव अंतं करंति । भावदेवाणं भंते ! अणंतरं उ-
व्वट्ठित्ता पुच्छा, जहा वक्कंतीए असुरकुमाराणं उव्वट्ठणा
तहा भाणियव्वा । भवियदव्वदेवाणं भंते ! भवियदव्वदे-
वेत्ति कालओ केवचिरं होइ ॥

अथ तेषामेवोद्धर्तनां प्ररूपयन्नाह-“ भवियदव्वे ” त्यादि ॥
इह च भविकद्रव्यदेवानां भाविदेवभवस्वभावत्वान्नारकादि-
भवत्रयनिषेधः (ऐरइएसु उव्वज्जंति) अत्यक्कामभोगा
नरदेवा नैरयिकेपूतपद्यन्ते, शेषत्रये तु तन्निषेधस्तत्र च यद्यपि
केचिच्चक्रवर्तिनो देवेषूपद्यन्ते तथापि ते नरदेवत्वत्यागेन
धर्मदेवत्वप्राप्ताविति न दोषः (जहा वक्कंतीए असुरकुमाराणं
उव्वट्ठणा तहा भाणियव्वानि) असुरकुमारा बहुषु जीवस्था-
नेषु गच्छन्तीति कृत्वा तैरतिदेशः कृतः असुरादयो हीशानान्ताः
पृथिव्यादिष्वपि गच्छन्तीति ॥ भ० १२ श० ९ उ० ।

(१७) देवो महर्धिको यावन्महेशाख्ये विशरीरेषूपपद्येत ।

तेशं काळेणं तेणं समएणं जाव एव वयामी देवेणं जंते !
महिद्धीए जाव महंसक्खं अणंतरं चयं चइत्ता विसरीरेसु
नागेसु उव्वज्जेज्जा ? हुंता गोयमा ! उव्वज्जेज्जा, सेणं
तत्थ अच्चियवंदियपूइयसकारियसम्माणिए दिव्वे सच्चे
सच्चोवाए सप्पिहियपाडिहेरेयावि भवेज्जा ? हुंता भवेज्जा ।
सेणं भंते ! तओहिंनो अणंतरं उव्वट्ठित्ता सिज्जेज्जा
बुज्जेज्जा जाव अंतं करेज्जा ? हुंता सिज्जेज्जा जाव
अंतं करेज्जा । देवेणं भंते ! महिद्धीए एवं चेव जाव वि-
सरीरेसु मणीसु उव्वज्जेज्जा एवं चेव जहा नागाणं ॥

(विसरीरेसुत्ति) के शरीरे येणं ते द्विशरीरास्तेषु ये हि
भागशरीरं त्यक्त्वा मनुष्यशरीरमवाप्य स्येत्स्यन्ति ते द्विशरीरा
इति । (नागेसुत्ति) सप्पेषु हस्तिषु वा (तत्थत्ति) नागज-

न्मनि यत्र वा क्षेत्रे जातः ॥ “ अश्चियेत्यादि ” इहाश्चितादिप-
दानां पञ्चानां कर्मधारयस्तत्र चाश्चित्तश्चन्दनादिना बन्धितः
स्तुत्या पूजितः पुष्पादिना सत्कारितो वस्त्रादिना संमानितः
प्रतिपत्तिविशेषेण (दिव्वेत्ति) प्रधानः । (सच्चोत्ति) स्वप्ना-
दिप्रकारेण तदुपदिष्टस्याचित्तत्वात् (सच्चोवात्ति) सत्या-
वपातः सफलमेव इत्यर्थः कुत एतदित्याह (सप्पिहियपाडिहे-
रेति) सप्पिहितमद्वरवर्त्तिप्रातिहार्यं पूर्वसंगतिकादिदेवता-
कृतं प्रतिहागकर्म यस्य स तथा (मणीसुत्ति) पृथिवी-
कायविकारेषु ॥

देवेणं भंते ! महिद्धीए जाव विसरीरेसु स्वस्वेसु उव्व-
ज्जेज्जा एवं चेव एवरं इमं, एणएत्तं जाव सप्पिहियपाडि-
हेरे लाउल्लोइयमहइयाविभवेज्जा सेसं तं चेव जाव
अंतं करेज्जा ॥

(लाउल्लोइयमहिपत्ति) (लाइयंति) छगणादिना भूमि-
कायाः संसृष्टीकरणम् (उल्लोइयंति) सेटिकादिना कुड्यानां
धवलनमेतेनैव द्वयेन महितो यः स तथा एतच्च विशेषणं
वृक्षस्य पीठापेक्षया, विशिष्टवृक्षा हि वक्षपीठा भवन्तीति ॥

अहं भंते गोणंगुलवमज्जे कुक्कमवसज्जे मंरुक्कवसज्जे एएणं
णिस्सीझा णिव्वया णिगुणा णिम्मोरा णिप्पच्चवखाणपो-
सदोववा । काळे मासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पत्ताए
पुढवीए उक्कोसं सागरावमड्डिइयंसि एरगंसि ऐरइयत्ताए उ-
व्वज्जेज्जा ममणं जगवं महार्वीरे वागरेइ उव्वज्जमाणे उ-
व्वज्जेत्ति वत्तव्वंसिया अहं जंते ! मीहि वण्णे जहा उस-
प्पिणी उडैसए जाव परस्सरे एएसि णिस्सीझा एवं चेव
जाव वत्तव्वंसिया अहं जंते ! ढंके कंके पिलए मड्डुए मि-
खीए एएणं णिस्सीझा सेसं तं चेव जाव वत्तव्वंसिया मेवं
जंते ! जंत ! त्ति । जाव विहरइ पुवालसमसयस्स य अट्ठमो
उडैसो सम्पत्तो ॥ १२ ॥

(गोणंगुलवसज्जेत्ति) गोलाङ्गुलानां धानराणां मध्ये महान् स
एव वा विदग्धो विदग्धपर्यायत्वाद्दृषभशब्दस्य एवं कुक्कद्वृ-
षभोऽपि एवं मएहूकवृषभोऽपीति (निस्सीलत्ति) समाधानर-
हिताः (निव्वयेत्ति) अणुव्रतरहिताः (निगुणात्ति) गुणव्रतैः
कृमादिजिर्वा रहिताः “ नेरइयत्ताए उव्वज्जेज्जा ” इति प्रश्नः ।
इह च “ उव्वज्जेज्जा ” इत्येतदुत्तरं तस्य चासम्भवमाशङ्क-
मानस्तत्परिहारमाह “ समणे ” इत्यादि असम्भवश्चैवं यत्र स-
मये गोलाङ्गुलादयो न तत्र समये नारकास्ते अतः कथं ते नार-
कतयोत्पद्यन्ते इति वक्तव्यं स्यात् ? अत्रोच्यते भ्रमणो जगवान्
महावीरो न तु जमाल्यादिरेवं व्याकरोति यदुत उत्पद्यमानमु-
त्पन्नमिति वक्तव्यं स्यात्किंयाकाशनिष्ठाकालयोरभेदात् अतस्ते
गोलाङ्गुलप्रवृत्तयो नारकतयोत्पत्तिकामा नारका एवेति कृत्वा
दुष्पूज्यते (नेरइयत्ताए उव्वज्जेज्जात्ति) (उसप्पिणी उडैसएत्ति)
सप्तमशतस्य षष्ठे इति द्वादशशतेऽष्टमः ॥ ज० १२ श० ७ उ० ॥

(१८) नैरयिकादयः कथमुपपद्यन्ते ।

रायगिहे जाव एवं वयासी ऐरइयाणं जंते ! कहां उव्व-
ज्जंति गोयमा ! से जहाणामवए पवयमाणे अज्जवसाण-
णिक्कत्तिष्णकरणो वाएणं से य काळे तं ठाणं विप्पज्जित्ता

पुरिमं ठाणं उवसंपाज्जित्ताणं विहरंति एवमेव ते वि जीवा
पवओवि पवयमाणा अज्जवसाणाणिव्वत्तिणं करणोवा-
एणं से य काले तं जवं विप्पजहिच्चा पुरिसजवं उवसंपाज्जि-
त्ताणं विहरंति ।।

सप्तमोद्देशके संयता भेदत उक्तास्तद्विपक्षरूपाश्चासंयता भ-
वन्ति ते च नारकादयस्तेषां च यथोत्पादो भवति तथाष्टमोऽ-
भिधीयत इत्येवं सम्यक्स्थास्येदमादिसूत्रम् “ रायगिहे ” इ-
त्यादि [पवपत्ति] प्लवक उत्स्रघनकारी (पवमाणेति) प्लव-
मान उत्स्रुतिं कुर्वन् (अज्जवसाणनिव्वत्तिणंति) उत्स्रोतव्यं
मयेत्येवंरूपाऽप्यवसायनिर्वर्तितेन (करणोपायेणंति) उत्स्र-
घनद्वक्त्रं यत्करणं क्रियाविशेषः स एवोपायः स्थानान्तरप्राप्तौ
हेतुः करणोपायस्तेन (सेयकालेति) पश्यति काले विहरतीति
योगः किं कृत्वेत्याह (तं ठाणंति) यत्र स्थाने स्थितस्तत्स्थानं
विप्रहाय प्लवघनतस्त्यक्त्वा [पुरिमंति] पुरोवर्तिस्थानमुपस-
रूप्य प्राप्य विहरतीति (एवमेवतेविजीवन्ति) दार्ष्टान्तिकयोज-
नार्थः किमुक्तं भवतीत्याह [पवओवि पवयमाणा अज्जवसा-
णनिव्वत्तिणंति] तथाविधाध्यवसायनिर्वर्तितेन [करणोपाये-
णंति] क्रियते विविधावस्था जीवस्थानेन क्रियते वा तदिति क-
रणं कर्म प्लवकक्रियाविशेषो वा करणं करणमिव करणं स्था-
नान्तरप्राप्तिहेतुता साधर्म्यात्कर्मैव तदेवोपायः करणोपायस्तेन
[तं भवंति] मनुष्यादिजवं [पुरिमं जवंति] प्राप्तव्यनारकभ-
वमित्यर्थः [अज्जवसाणजोगनिव्वत्तिणंति] अध्यवसानं जी-
वपरिणामो योगश्च मनःप्रवृत्तिव्यापारस्ताज्यां निर्वर्तितो यः स
तथा तेन [करणोवापणंति] करणोपायेन मिथ्यात्वादिना क-
र्मैव्यहेतुनेति ।

तेसि णं भंते जीवाणं क्हं सीहागती क्हं सीहे गतिविसंए
पण्त्ते ? गोयमा ! से जहानामए केइ पुरिसे तरुणे वढवं
एवं जहा चउहसमसए पढमुदेसए जाव तिसमएणं वा वि-
गहेणं उववज्जंति । ते सिणं जीवाणं तहा सीहागई तहा
सीहे गतिविसए पण्त्ते तेणं भंते ! जीवा क्हं परजविया-
उयं पकरोति ? गोयमा ! अज्जवसाणाणिव्वत्तिणं कर-
णोवाएणं एवं खलु ते जीवा परजवियाउयं पकरोति । ते-
सिणं जंते ! जीवा क्हं गती पयत्तइ ? गोयमा ! आउक्खएणं
जवक्खएणं ठिईएणं एवं खलु ते सिणं जीवाणं गती पयत्तइ
तेणं भंते ! जीवा किं आइह्वाए उववज्जंति परिह्वाए उवव-
ज्जंति गोयमा ! आइह्वाए उववज्जंति एवो परिह्वाए उववज्जंति
तोणं भंते ! जीवा किं आयकम्मुणा उववज्जंति परकम्मुणा
उववज्जंति ? गोयमा ! आयकम्मुणा उववज्जंति एवो पर-
कम्मुणा उववज्जंति । तेणं भंते ! जीवा किं आयप्पओ-
गेणं उववज्जंति परप्पओगेणं उववज्जंति ? गोयमा !
आयप्पओगेणं उववज्जंति एवो परप्पओगेणं उववज्जंति ।
असुरकुमाराणं भंते ! क्हं उववज्जंति जहा खेरइया ।
तहेव शिरवसेसं जाव एवो परप्पओगेणं उववज्जंति एवं
एगिंदियवज्जा जाव वेमाणिया एगिंदिया एवं चेव एवरं
चउसमइओ विगहो सेसं तं चेव सेवं भंते ! भंते ! ति

जाव विहरइ (पणवीसइमसयस्स अट्ठमो २५ । ८) भवसि-
द्धियनेरइयाणं भंते ! क्हं उववज्जंति ? गोयमा ! से जहा-
नामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव वेमाणिया
सेवं भंते ! भंते ! ति (पणवीसइमसयस्स एवमो । २५ । ६ ।)
अभवसिद्धयोरइयाणं भंते ! क्हं उववज्जंति ? गोयमा !
से जहाणामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव
वेमाणिया सेवं भंते ! भंते ! ति (पणवीसइमसयस्स
दसमो । २५ । १० ।) सम्मदिट्ठीणेरइयाणं भंते ! क्हं
उववज्जंति ? गोयमा ! से जहाणामए पवए पवमाणे
अवसेसं तं चेव एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए सेवं
भंते ! भंते ! ति (पणवीसइमसयस्स एकारसमो । २५ । ११ ।)
मिच्छदिट्ठीणेरइयाणं भंते ! क्हं उववज्जंति ? गोयमा !
से जहाणामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव
वेमाणिए सेवं भंते ! भंते ! ति जाव विहरइ । पणवीसइ-
मसयस्स दुवालसमो ॥ भ० २५ श० १२ उ० ॥

(उत्पलजीवादीनामुपपातो वणस्सइ शब्दे)

(१७) समुद्रातविशेषणैकैकैच्छियाणाम् ॥

अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्प-
भाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समोहणा-
वेत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले
चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं उववज्जित्तए,
से एणं भंते ! कइ समइएणं विगहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा !
एगसमइएणं वा दुसमइएणं वा तिसमइएणं वा विगहेणं
उववज्जेज्जा । से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ एगसमइएणं
वा दुसमइएणं वा जाव उववज्जेज्जा एवं खलु गोयमा ! मए
सत्तसेदीओ पण्त्ताओ तं जहा उज्जुआयतां सेदी एगओ
वंका दुहओ वंका एगओ खुहा दुहओ खुहा । चकवाला
अप्पचकवाला उज्जुआयता सेदीए उववज्जमाणे एगसम-
इएणं विगहेणं उववज्जेज्जा ? । एगओ वंकाए सेदीए
उववज्जमाणे दुसमइएणं विगहेणं उववज्जेज्जा, दुहओ
वंकाए सेदीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विगहे उववज्जे-
ज्जा से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव उववज्जेज्जा ? । अपज्ज-
त्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए
पुरच्छिमचरिमंते समोहए समोहणावेत्ता जे भविए इमीसे
रयणप्पजाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते पज्जत्ता सुहुम-
पुढवीकाइयाणं उववज्जित्तए सेणं भंते ! कइ समइएणं वि-
गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएणं वा दुसम-
इएणं वा सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं जाव विगहेणं उव-
वज्जेज्जा ॥ ५ ॥ एवं अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइओ पुर-
च्छिमिल्ले चरिमंते समोहणावेत्ता पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते वाद-
रपुढवीकाइएसु अपज्जत्तएसु उववातेयव्वा ॥ ३ ॥ ताहे

तेसु चैव पज्जत्तएसु ॥ ४ ॥ एवं आउक्काइएसु वि अपज्ज-
त्तएसु उववातेयव्वा । ताहे तेसु चैव पज्जत्तएसु, एवं आ-
उक्काइएसु वि चत्तारि आद्यावगा सुहुमेहिं अपज्जत्तएहिं !
ताहे पज्जत्तएहिं २ वायरहिं अपज्जत्तएहिं ३ ताहे पज्जत्त-
एहिं ४ उववातेयव्वो एवं चैव सुहुमतेउक्काइएहिं वि अप-
ज्जत्तएहिं ताहे पज्जत्तएहिं उववातेयव्वो । अपज्जत्ता सुहु-
मपुढवीकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुर-
च्छिमिद्धे चरिमं ते समोहए समो० जे नविए मणुस्सखेत्ते
अपज्जत्तावादरतेउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं जंते ! क-
इसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा सेसं तं चैव एवं पज्ज-
त्ता वादरतेउक्काइयत्ताए उववातेयव्वो वाउक्काइएसु सुहु-
मवादरेसु जहा आउक्काइएसु उववाइओ तहा उववातेयव्वो
एवं वणस्सइक्काइएसुवि । पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं जंते !
इमीसे रयणप्पभाए एवं पज्जत्तसुहुमपुढवीकाइएसु वि पुर-
च्छिमिद्धे चरिमं ते समोहणावेत्ता एए चैव कमेणं एएसु
चैव वीससु ठाणेसु उववाएयव्वो जाव वादरवणस्सइक्काइ-
एसु पज्जत्तएसु वि ४० एवं अपज्जत्तए वादरपुढवीकाइओ-
वि । एवं पज्जत्तवादरपुढवीकाइओ वि । ८० । एवं
आउक्काइएसुवि चउसुवि गमएसु पुरच्छिमिद्धे चरिमं-
ते समोहयाए चैव वत्तव्वया, एएसु चैव वीससु ठा-
णेसु उववाएयव्वो । १६० । सुहुमतेउक्काइओवि अपज्ज-
त्तओ पज्जत्तओ य एएसु चैव वीससु ठाणेसु उववाते-
यव्वो । २०० । अपज्जत्तवायरतेउक्काएणं भंते ! मणुस्स-
खेत्ते समोहए समो० जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढ-
वीए पच्चच्छिमिद्धे चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइय-
त्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते ! कइ समइएणं विग्गहेणं
उववज्जेज्जा सेसं तहेव जाव से तेणट्ठेणं एवं पुढवीकाइ-
एसु चउव्विहेसु वि उववातेयव्वो । एवं आउक्काइएसु
चउव्विहेसु तेउक्काइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य एवं
चैव उववाएयव्वो । अपज्जत्तावादरतेउक्काइएणं भंते !
मणुस्सखेत्ते समोहए समो० जे भविए मणुस्सखेत्ते अ-
पज्जत्ता वायरतेउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! कति-
समयसेसं तं चैव एवं पज्जत्तवायरतेउक्काइयत्ताए उववा-
एयव्वो । वाउक्काइयत्ताए वणस्सइक्काइयत्ताए जहा पुढ-
वीकाइएसुवि । तहेव चउक्कएणं भेदेणं उववातेयव्वो, एवं
पज्जत्ता वादरतेउक्काइओ वि समयखेत्ते समोहणावेत्ता एएसु
वीसइठाणेसु उववातेयव्वो जहेव अपज्जत्तओ उववा-
तिओ एवं सव्वत्थ वि वादरतेउक्काइया अपज्जत्तगा य
पज्जत्तगा य समयखेत्ते उववातेयव्वो, समोहणावियव्वा-
ति । २४० । वाउक्काइया । ३२० । वणस्सइक्काइया य जहा
पुढवीकाइया । ४०० । तहेव चउक्कएणं भेदेणं उववातेयव्वो

जाव पज्जत्ता वादरवणस्सइक्काइयाणं भंते ! इमीसे रय-
णप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिद्धे चरिमंते समोहए समो०
जे नविए इमीसे रयणप्पभाए पच्चच्छिमिद्धे चरिमंते
पज्जत्तावादरवणस्सइक्काइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते !
कतिसमयसेसं तहेव जाव से तेणट्ठेणं अपज्जत्ता सुहुम-
पुढवीकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्च-
च्छिमिद्धे चरिमंते समोहए समो० जे भविए इमीसे रयणप्प-
भाए पुढवीए पुरच्छिमिद्धे चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवी-
काइयत्ताए उववज्जित्तए तेणं भंते ! कइसमइएणं सेसं तहेव
णिरवसेसं एवं जहेव पुरच्छिमिद्धे चरिमंते सव्वपदेसुवि
समोहया पच्चिमिद्धे चरिमंते समयखेत्ते य उववातिए जे समय-
खेत्ते समोहया पच्चिमिद्धे चरिमंते समयखेत्ते य उववा-
एयव्वा तेणेव गमएणं एवं एएणं दाहिणिद्धे चरिमंते स-
मयखेत्ते य समोहयाणं उत्तरिद्धे चरिमंते समयखेत्ते य उव-
वातो, एवं चैव उत्तरिद्धे चरिमंते समयखेत्ते य समोहियाणं
दाहिणिद्धे चरिमंते समयखेत्ते य उववातेयव्वा, तेणेव गम-
एणं । अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं जंते ! सकरप्पभाए पु-
ढवीए पुरच्छिमिद्धे चरिमंते समोहए समो० जे नविए सकर-
प्पभाए पुढवीए पच्चिमिद्धे चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपु-
ढवीकाइयत्ताए उववज्जेज्जा एवं जहेव रयणप्पभाए जाव मे
तेणट्ठेणं एवं एएणं कमेणं जाव पज्जत्तएसु सुहुमतेउक्काइएसु
अपज्जत्तएसु । सुहुमपुढवीकाइएणं जंते ! सकरप्पभाए पु-
ढवीए पुरच्छिमिद्धे चरिमंते समोहए समो० जे नविए
समयखेत्ते अपज्जत्ता वायरतेउक्काइयत्ताए उववज्जित्तए से
णं जंते ! कइसमए पुच्छा, गोयमा ! दुसमइएण वा ति-
समइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्ठेणं जंते !
पुच्छा एवं खलु गोयमा ! मए सत्त सेढीओ पाएत्ताओ तं
जहा उज्जुआयता जाव अप्पचक्कवाद्या । एगओ वंकाए
सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ।
दुहओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विग्गहेणं
उववज्जेज्जा ! से तेणट्ठेणं एवं पज्जत्तएसुवि वादरतेउक्काइ-
एसु सेसं जहा रयणप्पभाए । जे वि वायरतेउक्काइया अप-
ज्जत्तगा य पज्जत्तगा य समयखेत्ते समोहया दोचाए पुढ-
वीए पच्चिमिद्धे चरिमंते पुढविकाइएसु चउव्विहेसु आ-
उक्काइएसु चउव्विहेसु तेउक्काइएसु दुविहेसु वाउक्काइएसु
चउव्विहेसु वणस्सइक्काइएसु चउव्विहेसु उववज्जइ ते वि
एवं चैव दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववाते-
यव्वा । वादरतेउक्काइया अपज्जत्तगा य पज्जत्तगा य जाहे
तेसु चैव उववज्जंति ताहे जहेव रयणप्पभाए तहेव एगस-
मइए दुसमइए तिसमइए विग्गहा जाणियव्वा, सेसं जहा

" यदीगसम्यक्वचलात्प्रतीमो,
भवादृशानां परमात्मभावम् ।
कुवासनापाशविनाशनाय,
नमोऽस्तु तस्मै जिनशासनाय ॥१॥ "

जिनागमबहुमानिनां च देवगुरुधर्मादयोऽपि बहुमता भवन्ति । किञ्च-केवलज्ञानादपि जिनागम एव प्रामाण्येनातिरिच्यते, यदाहुः-" आहंस्तु उवउत्तो, सुअनाणी जइ हु गि-एहइ असुद्धं । नं केवली वि भुंजइ, अपमाणसुअं भवं इहरा ॥ १ ॥ " एकमपि च जिनागमवचनं भविनां भवनाशहेतुः, यदाहुः-" एकमपि च जिनवचना-द्यस्मान्निर्वाहकं पदं भवति । श्रूयन्ते चान्ताः, सामायिकमात्रपदसिद्धाः ॥ १ ॥ " यद्यपि च मिथ्यादृष्टिभ्य आतुरेभ्य इव पथ्याऽज्ञं न रोचते जिनवचनं तथापि नान्यत्स्वर्गापवर्गमार्गप्रकाशनसमर्थमिति सम्यग्दृष्टिभिस्तदादरेण श्रद्धातव्यं, यतः कल्याणभागिन एव जिनवचनं भावतो भावयन्ति, इतरपं तु कर्णशूलकारितेनामृतमपि विषयते, यदि चेदं जिनवचनं नाभविष्यत्तदा धर्माऽधर्मव्यवस्थाशून्यं भवान्धकारे भुवनमपतिष्यत्, यथा च-" हरीतर्क्यं भक्त्याद्विरेककामः " इति वचनाद्धरीतर्क्यभक्षणप्रभवविरेकलक्षणं प्रत्ययेन सकलस्याप्यायुर्वेदस्य प्रामाण्यमवलीयते, तथाऽष्टाङ्गनिमित्तकेवलिकाचन्द्रार्कग्रहचारधातुवाटरसरसायनादिभिरप्यागमोपादृष्टैश्चार्थवाक्यानां प्रामाण्यनिश्चयनाऽष्टाङ्गार्थानामपि वाक्यानां प्रामाण्यं मन्दधीर्भिनिश्चेतव्यम् । ध० २ अधि० । (जिनागमलेखनफलम् 'पोत्थग' शब्दे पञ्चमभागे दर्शयिष्यते) (जिनागमलिखितपुस्तकानां दानफलम् 'णाण' शब्दे चतुर्थभागं वर्णयिष्यते) " आगमं आयरंतेणं, अत्तणो हियकंखिणो । तित्थनाहो सयंबुद्धो सव्वे ते बहुमज्झिया ॥१॥ " अष्ट० २४ अष्ट० । " आगम चक्खु साहु " अष्ट० २४ अष्ट० ।

आगम्यते परिच्छिद्यतेऽर्थोऽनेनेत्यागमः । केवलमनःपर्यायावधिपूर्वचतुर्दशकदशकनवकरूपं व्यवहारभेदे, स्था० ५ ठा० २ उ० । व्यवहारता चास्य व्यवहारहेतुत्वाद् । पञ्चा० १६ विव० । तन्निबन्धनत्वात् ज्ञानविशेषोऽपि व्यवहारः । स्था० ५ ठा० २ उ० । (विस्तरत आगमव्यवहारस्य वक्तव्यता आगमव्यवहार' शब्देऽसिञ्चवे भागे आगमिष्यति) । प्राप्तौ, दश० १ अ० । (लाभे,) स्था० २ ठा० ४ उ० ।

(२५) आगमस्याऽर्थान्तराणि—

आतो ति आगमो ति य, लाभो ति यहाँति एगट्टा ॥६॥

आय इति, आगम इति च. लाभ इति च. भवन्त्येकार्थिकाः । उत्त० पाइ० १ अ० । " आगमं " लाभम् । लाभे. वृ० ३ उ० । पुरुषद्वारासन्निकलान्तर्गते कलाभेदे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । आगच्छति-प्रकृतिप्रत्ययानुपहृत्य उत्पद्यते कर्तृरि संज्ञायां घः । व्याकरणाङ्के प्रकृतिप्रत्ययानुपघातके अद् इट् इत्यादौ शब्दे, आगमादेशयोर्मध्ये वलीयानागमो विधिः " व्याकरणान्तरपरिभाषा " यदागमास्तद्गुणीभूतास्तद्ग्रहणेन गृह्यन्ते " " आगमशास्त्रमनित्यम् " इति च परिभाषा " आगमाः आचुदात्ताः " " आगमा अविद्यमानवद्भवन्तीति ", च । का वा । वाच० ।

(आगमनिष्पन्नं नामाधिकृत्याह)—

से किं तं आगमेणं आगमेणं पद्धानि पर्यासि कुण्डानिः
सेत्तं आगमेणं । (सूत्र-१२५×)

आगच्छतीत्यागमः न्वागमादिस्तेन निष्पन्नं नाम यथा 'पद्मानी' त्यादि. " घुदस्वराद् घुटि नुः " (का० रू० २४) इत्यनेनान्न न्वागमस्य विधानाद् उपलक्षणमात्रं चेदं, संस्कार उपस्कार इत्यादरपि सुडाद्यागमनिष्पन्नत्वादिति । अनु० । ('सत्थ' शब्दे सप्तमभागे विस्तरतो द्रष्टव्यः)

आगमकुसल-आगमकुशल-त्रि० । आगमनिपुणे, आतु० । " आगमकुसला सदाररया ॥ ४६४ ॥ " आगमः-श्रुतिस्मृत्यादिरूपस्तस्मिन् कुशलावागमकुशलमिति । उत्त० २५ अ० । आगमण-आगमन-न० । आगमं भावे ल्युट् । किञ्चिद्देश्यवधिकविभाजनक्रियायामागतौ, । वाच० । गमनं स्वस्थानादन्यत्र गमनम् । आगमनञ्च तद्व्यत्ययः । ध० ३ अधि० । अन्यतः स्थानात् प्रज्ञापकसमुच्चं यदागम्यते तदागमनम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । व्य० । उत्पत्तौ । वाच० । प्राप्तौ, वाच० ।

आगमणगहियविणिञ्ज्य-आगमनगृहीतविनिश्चय-त्रि० । आगमने गृहीतः-कृता विनिश्चयो-निर्णयो येन स तथा । आगमनाय कृतानिश्चये, भ० ६ श० ३३ उ० ।

आगमणगिह-आगमनगृह-न० । पथिकादीनामागमनेनोपेते, तदर्थं वा गृहमागमनगृहम् । वृ० २ उ० । समाप्रपादौ, सूत्र० । " आगमणगिहंसि वा " (सूत्र-१६१×) स्था० ३ ठा० ४ उ० । आगमनगृहमागन्तुकागारं यत्र कार्पाटिकादय आगत्य वसन्तीति । पञ्चा० १८ विव० ।

(आगमनगृहं व्याचष्टे)—

आगंतुऽगारत्थजणो जहिं तु,

संठाइ जं वाऽऽगमणंमि तेसिं ।

तं आगमोकं तु विद् वयंति,

समा-पवादेउलमाइयं वा ॥ १६३ ॥

आगन्तुकः-पथिकः 'अगारस्थजणो' यत्र-आगत्य संतिष्ठते यच्च तेषां पथिकादीनाम् आगमने वसन्ते तदागमौकः—आगमनगृहं विद्वांसः-श्रुतधरा वदन्ति, तच्च सभा वा, प्रपा वा, देवकुलादिकं वा मन्तव्यम् । वृ० २ उ० । स्था० । (अत्र च निवासं देवा 'वसहि' शब्दे पष्ठभागे वर्णयिष्यते) । आगमणपह-आगमनपथ-पुं० । आगमनमार्गं, नि० चू० । आगमणपहंसिजं पहेण पक्खियादिसु आगच्छति तंमि पहे । नि० चू० ४ उ० । (निर्ग्रन्थीनामागमनपथे दण्डादिस्थापने देवा 'उवहि' शब्देऽसिञ्चवे भागे दर्शयिष्यते)

आगमणगमणपविभत्ति-आगमनागमनप्रविभक्ति-न० । नाट्यविधिविशेषे, रा० । " आगमणगमणपविभत्तिणामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसति " (सूत्र-×) रा० । चन्द्रागमन-प्रविभक्तियुक्तामागमनप्रविभक्तिनाम सप्तमं नाट्यविधिमुपदर्शयन्ति । रा० ।

आगमणीइ-आगमनीति-स्त्री० । आगमन्याये, पञ्चा० ।

" एसा पवयणणीई " (सूत्र-१४+) एपा-अनन्तरोक्ता प्रव-

रयणप्पजाए तहेव णिरवसेसं जहा सकरप्पजाए वत्तव्वया
जणिया एवं जाव अहे सत्तमाए जाणियव्वा ॥

फइविहेत्यादि । इदं च लोकनार्त्ता प्रस्तार्य भावनीयम् । [एग-
समइएणवत्ति] एकः समयो यत्रास्त्यसावेकसामायिकस्तेन ।
[विग्गहेणंति] विग्रहो वक्त्रं गतौ च तस्य सम्प्रवाकृतिरेव विग्र-
हः । विशिष्टो वा ग्रहो विशिष्टस्थानप्राप्तिहेतुज्ञतागतिविग्रहस्तेन
तत्र [उज्जुआयपत्ति] यदा मरणस्थानापेक्षयोत्पत्तिस्थानं स-
मश्रेण्यां भवति तदा ऋज्वायता श्रेणिर्भवति तथा च गच्छतः
एकसामयिकी गतिः स्यादित्यत उच्यते " एगसमइएणमि-
त्यादि " यदा पुनर्मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानमेकप्रतरे विश्रेण्यां वर्त-
ते तदैकतो वक्त्रा श्रेणिः स्यात्समयद्वयेन चोत्पत्तिस्थानप्राप्तिः
स्यादित्यत उच्यते " एगओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइ-
एणं विग्गहेणमित्यादि " यदा तु मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानमधस्त-
ने वा प्रतरे विश्रेण्यां स्यात्तदा द्विवक्त्रा श्रेणिः स्यात्समयत्रयेण
चोत्पत्तिस्थानावाप्तिः स्यादित्यत उच्यते " दुहओ वंकाए " इत्यादि एवं " आउकाइएणु वि चत्तारि आलावगा " इत्येतस्य
विचरणं " सुहुमेढीत्यादि " वादरतेजस्कायिकसूत्रे रत्नप्रभाप्र-
क्रमेऽपि यदुक्तं [जे भविण मणुस्सखेत्तेत्ति] तद्वादरतेजसामान्य-
चोत्पातासम्प्रवादिति [वीससु ठाणेसुत्ति] पृथिव्यादयः पञ्च
सुहृन्नावादरतेदादृ द्विधेति दश ते च प्रत्येकं पर्याप्तकापर्याप्तकमे-
वादिशक्तिरिति इह कैकैकस्मिन् जीवस्थाने विशतिर्गमा भवन्ति
तदेवं पूर्वान्तगमानां चत्वारि शतान्येवं पश्चिमान्तादिगमानामपि
ततश्चैवं रत्नप्रभाप्रकरणे सर्वाणि षोडश शतानि गमानामिति
शर्कराप्रभाप्रकरणे वादरतेजस्कायिकसूत्रे " दुसमइएणं त्रेत्या-
दि " इह शर्कराप्रभापूर्वचरमान्तान्मनुष्यक्षेत्रे उत्पद्यमानस्य स-
मश्रेणिनीस्तीत्येगसमपणमितीह नोक्तम् " दुसमपणमित्यादि " तु
एकस्य वक्त्रस्य द्वयोर्वा सम्भवादुक्तमिति ॥

अथ सामान्येनाऽथः क्षेत्रमूर्खल्लेखं वाऽऽश्रित्याह ।

अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं जंते ! अहे द्योयखेत्तणा-
लीए वाहिरिल्ले खेत्ते समोहए समो० जे जविण उहूलोए
खेत्तणालीए वाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइय-
त्ताए उववज्जित्तए सेणं जंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! तिसमइएण वा चउसमइएण वा वि-
ग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्टेणं एवं वुच्चइ तिसमइएण
वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा !
अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं अहोद्योयखेत्तणालीए वा-
हिरिल्ले खेत्ते समोहए समोहणज्जे जे जविण उहूलोयखे-
त्तणालीए वाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए
एगपयरंसि आणुसेढी उववज्जित्तए ? सेणं तिसमइएणं
विग्गहेणं उववज्जेज्जा जे जविण विसेढीओ उववज्जित्तए
तेणं चउसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से तेणंट्टेणं
जाव उववज्जंति । एवं पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए वि
एवं जाव पज्जत्ता सुहुमतेउकाइयत्ताए वि ॥ अपज्जत्ता
सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! अहोद्योय जाव समोहणित्तां जे
जविण समयखेत्ते अपज्जत्ता वादरतेउकाइयत्ताए उववज्जि-

त्ताए से णं जंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ?
गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उवव-
ज्जेज्जा । से केणट्टेणं जंते ! एवं खलु गोयंमा ! सए सत्त
सेढीओ पणत्ताओ तं जहा उज्जुआयता जाव अण्णच-
क्वाढा एगतो वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं
विग्गहेणं उववज्जेज्जा, दुहओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे
तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा से तेणंट्टेणं एवं पज्जत्त-
एसु वायरतेउकाइएसु वि उववातेयव्वो । वाउकाइयवणस्स-
इकाइयत्ताए चउकएणं जेदेणं जहा आउकाइयत्ताए तहेव उ-
ववातेयव्वो २० । एवं जहा अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयस्स
गमओ जणिओ एवं पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयस्स वि जाणि-
यव्वो तहेव वीसाए ठाणेसु उववाएयव्वो । ४० । अहे-
द्योयखेत्तणालीए वाहिरिल्ले खेत्ते समोहओ एवं वायरपुढ-
वीकाइयस्सवि अपज्जत्तगस्स पज्जत्तगस्स य जाणियव्वं ।
एवं आउकाइयस्स चउव्विहस्सवि भाणियव्वं । सुहुमतेउ-
काइयस्स दुविहस्सवि एवं चेव अपज्जत्ता वादरतेउकाइएणं
समयखेत्ते समोहए समोह० जे जविण उहूलोयखेत्तणा-
लीए वाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उ-
ववज्जित्तए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जे-
ज्जा ? गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा
विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्टेणं अट्टो जहेव रयण-
प्पभाए तहेव सत्तसेढीए । एवं जाव अपज्जत्ता वादरते-
उकाइएणं भंते ! समयखेत्ते समोहए समो० जे भविण
उहूलोयखेत्तणालीए वाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमते-
उकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! सेसं तं चेव ।
अपज्जत्ता वादरतेउकाइएणं भंते ! समयखेत्ते समोहए
समो० जे भविण समयखेत्ते अपज्जत्ता वादरतेउकाइय-
त्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा
तिसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्टेणं भंते !
अट्टो जहेव रयणप्पजाए तहेव सत्तसेढीए । एवं पज्जत्ता
वादरतेउकाइयत्ताए वि । वाउकाइएसु य वणस्सइकाइएसु
जहा पुढवीकाइएसु उववात्तिओ तहेव चउकएणं भेदेणं
उववातेयव्वो । एवं पज्जत्ता वादरतेउकाइओवि । एएसु
चेव ठाणेसु उववातेयव्वो । वाउकाइयवणस्सइकाइयाणं
जहेव पुढवीकाइओ उववाइओ तहेव जाणियव्वो । अप-
ज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! एत्थवि लोयखेत्तणा-
लीए वाहिरिल्ले खेत्ते समोहए समो० जे भविण अहेखे-
त्तणालीए वाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइय-
त्ताए उववज्जिणं से णं भंते ! कतिसमए ? एवं उहूलोय-
खेत्तणालीए वाहिरिल्ले खेत्ते समोहयाणं अहेलोयखेत्त-

णालीए वाहिरिल्ले खेत्ते उववज्जयाणं सो चेव गमओ
 गिरवसेसो भाणियव्वो जाव वायरवणस्सइकाइओ अ-
 पज्जत्तओ वायरवणस्सइकाइएसु अपज्जत्तएसु उववाइओ ।
 अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं भंते ! लोगस्स पुरच्छि-
 मिह्वे चरिमंते समोहए समो० जे नविए लोगस्स पुरच्छि-
 मिह्वे चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जि-
 त्तए । से एणं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जंति ?
 गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा
 विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ
 एगसमइएण वा जाव उववज्जेज्जा ? एवं खलु ? गोयमा !
 मए सत्तसेढीओ पणत्ताओ, तं जहा उज्जुआयता जाव अद्द-
 चक्कवाला । उज्जुआयताए सेढीए उववज्जमाणे एगसम-
 एणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । एगाओ वंकाए सेढीए उव-
 वज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । दुहओ
 वंकाए सेढीए उववज्जमाणे जे नविए एगपरंसि अणु-
 सेढी उववज्जित्तए सेणं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ।
 जे भविए वित्तेढी उववज्जित्तए सेणं चउसमइएणं विग्ग-
 हेणं उववज्जेज्जा से तेणट्टेणं जाव उववज्जेज्जा । एवं अ-
 पज्जत्तसुहुमपुढवीकाइओ लोगस्स पुरच्छिमिह्वे चरिमंते समो-
 हए लोगस्स पुरच्छिमिह्वे चेव चरिमंते अपज्जत्तएसु य
 सुहुमपुढवीकाइएसु सुहुमआउकाइएसु अपज्जत्तएसु पज्ज-
 त्तएसु सुहुमतेउकाइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य सुहु-
 मवाउकाइएसु य अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य वादरवाउका-
 इएसु अपज्जत्तएसु य पज्जत्तएसु य सुहुमवणस्सइकाइएसु
 अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य वारससु वि ठाणेषु एएणं चेव
 कमेणं भाणियव्वो, सुहुमपुढवीकाइओ पज्जत्तओ एवं चेव
 गिरवसेसे वारससु वि ठाणेषु उववातेयव्वो । २४। एवं एएणं
 गमएणं जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ । सुहुमवण-
 स्सइकाइएसु पज्जत्तएसु चेव नाणियव्वो ! अपज्जत्ता
 सुहुमपुढवीकाइयाणं जंते ! लोगस्स पुरच्छिमिह्वे चरिमंते
 समोहए समोह० जे भविए लोगस्स दाहिणिह्वे चरिमंते
 अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएसु उववज्जित्तए से एणं जंते !
 कइ समइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! दुसमइ-
 एण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उवव-
 ज्जंति । से केणट्टेणं जंते ! एवं बुच्चइ एवं खलु गोयमा !
 मए सत्तसेढीओ पणत्ताओ, तं जहा उज्जुआयता जाव
 अद्दचक्कवाला । एगाओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दु-
 समइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । दुहओ वंकाए सेढीए
 उववज्जमाणे जे भविए एगपरंसि अणुसेढी उववज्जि-
 त्तए सेणं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । जे नविए
 वित्तेढीओ उववज्जित्तए सेणं चउसमइएणं विग्गहेणं उवव-

ज्जेज्जा से तेणट्टेणं गोयमा ! एएणं गमएणं पुरच्छिमिह्वे
 चरिमंते उववातेयव्वो जाव सुहुमवणस्सइकाइओ प-
 ज्जत्तसुहुमवणस्सइएसु चेव सव्वेसिं दुसमइओ तिसम-
 इओ चउसमइओ विग्गहो नाणियव्वो । अपज्जत्तो
 सुहुमपुढवीकाइएणं जंते ! लोगस्स पुरच्छिमिह्वे चरिमंते
 समो० २ जे नविए लोगस्स पञ्चछिमिह्वे चरिमंते अप-
 ज्जत्तसुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं जंते ! कइस-
 मइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएण वा
 दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएणं वा विग्गहेणं
 उववज्जेज्जा । से केणट्टेणं एवं जहेव पुरच्छिमिह्वे चरि-
 मंते समोहया पुरच्छिमिह्वे चेव चरिमंते उववातिया तहेव
 पुरच्छिमिह्वे चरिमंते समोहया पञ्चछिमिह्वे चरिमंते उववा-
 तेयव्वो । सव्वे अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! दो-
 गस्स पुरच्छिमिह्वे चरिमंते समोहए समो० जे नविए दो-
 गस्स उत्तरिह्वे चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइयत्ताए उव०
 सेणं जंते ! एवं जहा पुरच्छिमिह्वे चरिमंते समोहओ दा-
 हिणिह्वे उववाइओ तहा पुरच्छिमिह्वे समोहओ उत्तरिह्वे
 चरिमंते उववाएयव्वो । अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं
 जंते ! लोगस्स दाहिणिह्वे चरिमंते समोहओ जे
 भविए लोगस्स दाहिणिह्वे चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवी-
 काइयत्ताए उववज्जित्तए एवं जहा पुरच्छिमिह्वे समोहओ
 पुरच्छिमिह्वे चेव उववातिओ तहेव दाहिणिह्वे समोहओ
 तहेव दाहिणिह्वे चेव उववाएयव्वो तहेव गिरवसेसं जाव
 सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ सुहुमवणस्सइकाइएसु चेव
 पज्जत्तएसु दाहिणिह्वे चरिमंते उववाइओ एवं दाहिणिह्वे
 समोहओ पञ्चछिमिह्वे चरिमंते उववाएयव्वो, णवरं दुसम-
 इए तिसमइए चउसमइओ विग्गहो सेसं तहेव दाहिणिह्वे
 समोहओ उत्तरिह्वे चरिमंते उववाएयव्वो जहेव सट्ठाणे त-
 हेव एगसमइय दुसमइय तिसमइय चउसमइय विग्गहो पुर-
 च्छिमिह्वे जहा पञ्चछिमिह्वे तहेव दुसमइय तिसमइय पञ्च-
 च्छिमिह्वे चरिमंते समोहयाणं पञ्चछिमिह्वे उववज्जमाणेणं
 जहा सट्ठाणे उत्तरिह्वे उववज्जमाणेणं एगसमइओ वि-
 ग्गहो एत्थि सेसं तहेव । पुरच्छिमिह्वे जहा सट्ठाणे । दाहि-
 णिह्वे एगसमइओ विग्गहो एत्थि सेसं तहेव उत्तरिह्वे समो-
 हयाणं उत्तरिह्वे चेव उववज्जमाणेणं जहा सट्ठाणे उत्तरिह्वे
 समोहयाणं पुरच्छिमिह्वे उववज्जमाणेणं एवं चेव एवरं
 एगसमइओ विग्गहो एत्थि, उत्तरिह्वे समोहयाणं दाहि-
 णिह्वे उववज्जमाणेणं जहा सट्ठाणे उत्तरिह्वे समोह-
 याणं पञ्चछिमिह्वे उववज्जमाणेणं एगसमइओ विग्गहो
 एत्थि सेसं तहेव जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ
 सुहुमवणस्सइकाइएसु पज्जत्तएसु चेव । ज० ॥

“अपञ्जत्ता सुहुमेत्यादि” (अहेलोयवेत्तणात्तोपत्ति) । अधोलोकत्राणे क्षेत्रे या नामी त्रसनामी सा ऽधोलोकक्षेत्रनामी तस्या एवमूर्ध्लोकक्षेत्रनाड्यपि (तिसमइणवत्ति) अधोलोकक्षेत्रनाड्या वहिः पूर्वादिदिशि मृत्वा एकेन नामीमध्ये प्रविष्टो द्वितीये समये ऊर्ध्वं गतस्तत एकप्रतरे पूर्वस्यां पश्चिमायां वा यदोत्पत्तिर्भवति तदा तु श्रेण्यां गत्वा तृतीयसमये उत्पद्यत इति । (चउसमइणवत्ति) यदा नारुया वहिर्वायव्यादिविदिशि मृतस्तदैकेन समयेन पश्चिमायामुत्तरस्यां वा गतो द्वितीयेन नारुयां प्रविष्टस्तृतीये ऊर्ध्वं गतश्चतुर्थे तु श्रेण्यां गत्वा पूर्वादिदिशयुत्पद्यत इति । इदं च प्रायो वृत्तिमङ्गीकृत्योक्तमन्यथा पञ्चसामायिक्यपि गतिः सम्भवति यदा ऽधोलोककोणादूर्ध्वलोककोण एवोत्पत्तयं भवतीति । भवन्ति चात्र गाथाः । “सुत्ते चउसमयाओ, नत्थि गर्हओ परावि णिदिहा । जुज्जइ य पंचसमया, जीवस्स गर्ह इहलोए ॥१॥ जो तमतमविदिसाए, समोहओ वंभलोगविदिसाए । उववज्जई गर्हए, सो नियमा पंचसमयाए ॥ २ ॥ उजुया यतेगवका, उहओ वंका गर्ह वि णिदिहा । जुज्जति यति चउवका, विनाम चउ पंच समयाए ॥३॥ उववाया जावाओ, न पंच समया ऽहवा न सत्तावि । मणिया जह चउसमया, महल्लघेन सत्ताविचि ॥ ४ ॥ ” “अपञ्जत्ता वायरतेउकाइणमि-त्यादौ” (उसमइण वा तिसमइण वा विग्गहणं उववज्ज-त्ति) एतस्येयं भावना समयदेशादसावेकेन समयेनोर्ध्वं गतो द्वितीयेन तु नाड्या वहिर्दिग्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति । तथा समयक्षेत्रादेकेनोर्ध्वं याति द्वितीयेन तु नाड्या वहिः पूर्वादिदिशि तृतीयेन विदिग्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति । अथ लोकचरमान्तमाश्रित्याह “अपञ्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! लोगस्सेत्यादि” । इह च लोकचरमान्ते वादराः पृथिवीकायिका-प्यायिकतेजोवनस्पतयो न सन्ति सूक्ष्मास्तु पञ्चापि सन्ति यादर-वायुकायिकाश्चेति, पर्याप्तपर्याप्तभेदेन द्वादश स्थानान्यनुसर्तव्या-नीति । इह च लोकस्य पूर्वचरमान्तात् पूर्वचरमान्ते उत्पद्यमा-स्यैकसमयादिका चतुःसमयान्ता गतिः सम्भवत्यनुश्रेणिविश्रे-णिसम्भवात् । अ० ३४ श० १ उ० ।

[२०] पृथ्वीकायादीनां समवहत्य देवलोकेत्पादः ॥

पुढवीकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए य सक्करप्पजाए य अंतरा समोहए समोहणित्ता जे जविए सोहम्मे कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं जंते ! किं पुण्वि उववज्जित्ता पच्छा आहारिज्जा पुण्वि आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जा ? गोयमा ! पुण्वि वा उववज्जित्ता एवं जहा सत्तरसमसए षट्ठुदेसए जावसे तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ पुण्वि वा उववज्जेज्जा एवरं तेहिं संपाणणित्ता इमेहिं आहारो भण्ड सेसं तं चेव । पुढवीकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए सक्करप्पजाए पुढवीए अंतरा समोहए जे जविए ईसाणं कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए । एवं चेव जाव ईसिप्पन्नाराए उववाएयव्वो । पुढवीकाइएणं भंते ! सक्करप्पजाए वाळुयप्पजाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहणित्ता जे जविए सोहम्मे जाव ईसिप्पन्नाराए । एवं एएणं कमेणं जाव तमाए अहेसत्तमाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहणित्ता जे जविए सोहम्मे कप्पे जाव ईसिप्पन्नाराए उववाए-

यव्वो । पुढवीकाइएणं जंते ! सोहम्मीसाणं सणंकुमारमाहिं-दाणयकप्पाणं अंतरा समोहए समोहइत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं जंते ! पुण्वि उववज्जित्ता पच्छा आहारिज्जा सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं जाव णिकखेवओ । पुढवीकाइएणं जंते ! सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाणयकप्पाणं अंतरा समोहए समोहइत्ता जे जविए सक्करप्पजाए पुढवीए पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए । एवं चेव एवं जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो । एवं सणंकुमारमाहिंदाणं वंजदोगस्स कप्पस्स अंतरा समोहए समोहइत्ता पुणरवि जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो । एवं वंजदोगस्स दंतगस्स य कप्पस्स अंतरा समोहए पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं लंतगस्स महासृकस्स कप्पस्स अंतरा समोहए पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं सट्ठसारस्स य कप्पस्स अंतरा पुणरवि जाव अहेसत्तमाए, एवं सट्ठसारस्स य आणयपाणयकप्पाणं अंतरा, पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं आणयपाणयआरणअच्छुताणं य कप्पाणं अंतरा, पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं आरणअच्छुताणं । गेवेज्जगविमाणाणं य अंतरा पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं गेवेज्जगविमाणाणं अणुत्तरविमाणाणं य अंतरा पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं अणुत्तरविमाणाणं ईसिप्पन्नाराए य पुणरवि जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो । आउकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए य सक्करप्पजाए य पुढवीए अंतरा समोहए समोहइत्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं जहा पुढवीकाइयस्स जाव से तेणट्ठेणं एवं पढमा दोच्चाणं अंतरा समोहओ जाव ईसिप्पन्नाराए उववाएयव्वो । एवं एएणं कमेणं जाव तमाए अहेसत्तमाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहइत्ता जाव ईसिप्पन्नाराए उववाएयव्वो । आउकाइयत्ताए आउकाइयाएणं भंते ! सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाणयकप्पाणं अंतरा समोहए समोहइत्ता जे जविए इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए घणोदधिघणोदधिवल्लएसु आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं तं चेव एवं एएहिं चेव अंतरे समोहइत्ताओ जाव अहेसत्तमाए पुढवीए घणोदधिघणोदधिवल्लएसु आउकाइयत्ताए उववाएयव्वो, एवं जाव अणुत्तरविमाणाणं ईसिप्पन्नाराए पुढवीए अंतरा समोहए जाव अहेसत्तमाए घणोदधिघणोदधिवल्लएसु उववाएयव्वो २ वाउकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए सक्करप्पभाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहइत्ता जे जविए सोहम्मे कप्पे वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए एवं जहा सत्तरसमसए वाउकाइयउदेसएसु तहा इहवि एवरं अंतरेसु समोहया वेयव्वो सेसं तं चेव जाव

अणुत्तरविमाणं ईसिप्पभाराए य पुढवीए अंतरा स-
मोहए समोहइत्ता जे नविए घणवाततणुवातयणवानवलएमु
वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं तं चेव जाव से तेण-
ट्टेणं जाव उववज्जेज्जा । सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ वीमइ-
मस्स उट्ठो उद्देसो सम्मत्तो ॥ २० ॥ ६ ॥

पञ्चमे पुञ्जलपरिणाम उक्तः पष्ठे तु पृथिव्यादिजीवपरिणामो-
ऽभिधीयत इत्येवं सम्यक्संन्यास्येदमादिसूत्रम् “ पुढवीत्यादि ”
(एवं जहा सत्तरसमस्स ए उट्ठेदेसेत्ति) । अनेन च यत्सूचितं
तदिदं “ पुण्वि वा उववज्जित्ता पच्छा आहारजेज्जा पुण्वि वा
आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जेत्तादि ” । अस्य चायमर्थः—यो-
गेन्द्रकसन्निभसमुद्धातगामी स पूर्व समुत्पद्यते तत्र गच्छती-
त्यर्थः पश्चादाहारयति शरीरप्रायोग्यानुपद्रवान् गृह्णन् गृह्णाती-
त्यर्थः अत उच्यते (पुण्वि वा उववज्जित्ता पच्छा आहारजेज्जित्ति)
यः पुनरीक्षिकासन्निभसमुद्धातगामी स पूर्वमाहारयति उत्प-
त्तिक्षेत्रे प्रदेशप्रक्षेपणेनाहारं गृह्णातीति तत्समनन्तरञ्च प्राक्त-
नशरीरस्तु प्रदेशानुत्पत्तिक्षेत्रे संहरति अत उच्यते (पुण्वि
आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जित्ति) विंशतितमशते पष्ठ उद्देशः ।
पुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए
समोहइत्ता जे नविए सोहम्मए कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उवव-
ज्जित्तए से जंते ! किं पुण्वि उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा
पुण्वि वा संपाउज्जित्ता पच्छा उववज्जेज्जा ? गोयमा !
पुण्वि वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुण्वि वा संपा-
उणेत्ता पच्छा उववज्जेज्जा । से केणट्टेणं जाव पच्छा
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! पुढवीकाइयाणं तओ समुग्घाया
पप्पत्ता तं जहा वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणां-
तियसमुग्घाए । मारणांतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेणं
वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइ, देसेण समोहणमाणे
पुण्वि संपाउणित्ता पच्छा उववज्जित्ता सव्वेण समोहण-
माणे पुण्वि उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा से तेणट्टेणं
जाव उववज्जेज्जा । पुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयण-
प्पभाए पुढवीए जाव समोहए समोहइत्ता जे नविए ईसाणे
कप्पे पुढवी एवं चेव ईसाणेवि । एवं अच्चुयगेवेज्जवि-
माणे अणुत्तरविमाणे ईसिप्पभाराए य एवं चेव पुढवीकाइ-
याणं भंते ! सकरप्पभाए पुढवीए समोहए समोहइत्ता जे न-
विए सोहम्मए कप्पे पुढवीए एवं जहा रयणप्पभाए पुढवीका-
इओ उववाइओ एवं सकरप्पभाए पुढवीकाइओ उववाए-
यव्वो जाव ईसिप्पनाराए एवं जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया
जणिया, एवं जाव अहे सत्तमाए समोहए ईसिप्पनाराए
उववाएयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तरसमस्स उट्ठो
॥ १७ ॥ ६ ॥) पुढवीकाइएणं जंते ! सोहम्मए कप्पे समोहए
समोहइत्ता जे नविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुढवी-
काइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! किं सेसं तं चेव जहा
रयणप्पभाए पुढवीकाइओ सव्वकप्पेसु जाव ईसिप्पनाराए

ताव उववाइओ, एवं सोहम्मपुढवीकाइओवि सत्तसु पुढ-
वीसु उववाएयव्वो तहा जाव अहे सत्तमाए एवं जहा
सोहम्मपुढवीकाइओ सव्वपुढवीसु उववाइओ एवं जाव
ईसिप्पभारापुढवीकाइओ सव्वपुढवीसु उववाएयव्वो जाव
अहेसत्तमाए सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तरसमस्स सत्तमो
उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ७ ॥) आउकाइएणं जंते ! इमीसे
रयणप्पभाए पुढवीए समोहए समोहइत्ता जे नविए सोहम्मए
कप्पे आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए एवं जहा पुढवीकाइओ
तहा आउकाइओवि सव्वकप्पेसु जाव ईसिप्पनाराए तहेव
उववाएयव्वो एवं जहा रयणप्पभा आउकाइओ उववाइओ
तहा अहेसत्तमा पुढवी आउकाइओ उववाएयव्वो जाव
ईसिप्पनाराए सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तरसमस्स अ-
ट्ठमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ८ ॥) आउकाइयणं भंते !
सोहम्मए कप्पे समोहए समोहइत्ता जे नविए इमीसे रयण-
प्पभाए पुढवीए वणोदधिवलएसु आउकाइयत्ताए उववज्जि-
त्तए सेणं जंते ! सेसं तं चेव एवं जाव अहे सत्तमाए जहा
सोहम्मआउकाइओ एवं जाव ईसिप्पभाए आउकाइओ
जाव अहेसत्तमाए उववातेयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति ॥
(सत्तरसमस्स य णवमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ९ ॥)
वाउकाइएणं जंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव जे
नविए सोहम्मए कप्पे वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से एणं
जहा पुढवीकाइओ तहा वाउकाइओवि एणवं वाउकाइ-
याणं चत्तारि समुग्घाया पप्पत्ता तं जहा वेदणासमुग्घाए जाव
वेज्जव्वियसमुग्घाए मारणांतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे दे-
सेण वा समोहए सेसं तं चेव जाव अहे सत्तमा समोहयाओ
ईसिप्पनाराए उववाएयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्त-
रसमस्स य दसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ १० ॥) वाउकाइ-
एणं जंते ! सोहम्मए कप्पे समोहए समोहइत्ता जे नविए
इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए तणुवाए घणवायव्व-
एसु तणुवायव्वएसु वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं जंते !
सेसं तं चेव एवं जहा सोहम्मकप्पवाउकाइओ सत्तसुवि
पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिप्पभाए वाउकाइओ अहे-
सत्तमाए जाव उववाएयव्वो सेवं जंते ! जंते ! त्ति (सत्तर-
समस्स एकारसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ११ ॥)

(समोहइत्ति) समवहतःकृतमारणान्तिकसमुद्धातः (उववज्जि-
त्तित्ति) उत्पादक्षेत्रं गत्वा (संपाउणेज्जित्ति) पुञ्जलग्रहणं कुर्यात्
उतव्यत्यय इति प्रश्नः (गोयमा ! पुण्विवाउववज्जित्ता पच्छा संपाउ
णेज्जित्ति) मारणान्तिकसमुद्धातान्नित्यं यदा प्राक्तनशरीरस्य
सर्वथा त्यागात् गेन्द्रकगत्योत्पत्तिदेशं गच्छति तदोच्यते पूर्वमुत्प-
द्य पश्चात्सम्पान्त्युयात् पुञ्जान् गृह्णीयात् आहारयेदित्यर्थः ।
(पुण्वि वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जित्ति) यदा मारणान्तिक-
समुद्धातगत एव म्रियते ईलिकागत्योत्पादस्थानं याति तदोच्य-

ते पूर्वं सम्प्राप्य पुञ्जलान् गृहीत्वा पश्चात् उत्पद्येत प्राक्तनशरीरस्थजीवप्रदेशसंहरणतः समस्तजीवप्रदेशैरुत्पत्तिर्ज्ञापतो भवेदिति ज्ञावः (देसेण वा समोहणं सव्वेण वा समोहणा इति) यदा मारणान्तिकसमुद्धातगतो त्रियते तदेलिङ्गागत्योत्पत्तिदेशं प्राप्नोति, तत्र च जीवदेशस्य पूर्वदेह एव स्थितत्वात्, देशस्य चोत्पत्तिदेशे प्राप्तत्वात्, देशेन समवहन्तीत्युच्यते यदा तु मारणान्तिकसमुद्धातात्प्रतिनिवृत्तः सन् त्रियते तदा सर्वप्रदेशसंहरणतो गेन्दुकगत्योत्पत्तिदेशप्राप्तौ सव्वेण समवहत इत्युच्यते तत्र च देशेन समवहत्यमान ईलिङ्गागत्या गच्छन्नित्यर्थः पूर्वं सम्प्राप्य पुञ्जलान् गृहीत्वा पश्चादुत्पद्यते, सर्वात्मनोत्पादकैर्वा भागच्छति (सव्वेण समोहणमाप्नोति) गेन्दुकगत्या गच्छन्नित्यर्थः पूर्वमुत्पद्य सर्वात्मनोत्पाददेशमासाद्य पश्चात् (संपाठणे-उज्जति) पुञ्जलग्रहणं कुर्यादिति । सप्तदशशते पद्यः । १७ । ६ । शेपास्तु (७ । ५ । ९ । १० । ११ । सुगमा एव) भ० १७ श० । [२१] नैरयिकादयो नैरयिकादिपुपपद्यन्ते ॥

नेरइयाणं भंते नेरइएसु उववज्जइ अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ नो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ एवं जाव वेमाणियाणं ॥

अस्य चायमत्रिसम्यग्ना द्वितीयोद्देशके नारकादीनां हेइयापरि-संख्यानमल्पवहुत्वमहत्त्वकत्वं चोक्तमिह तु तेषामेव नारकादि-जीवानां तास्ताः हेइयाः किमुपपातकैरोपपन्नानामेव भवन्ति उत विग्रहेऽपीत्यस्यार्थस्य प्रतिपादनार्थं प्राक् तावन्नयान्तरमाश्रित्य नारकादिव्यपदेशं पृच्छति “नेरइयाणं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ” इति । इदं च प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गौतम ! नैरयिको नैरयिकेपूतपद्यते नां नैरयिकोऽनैरयिकेषु कथमिति चेदुच्यते-इह यस्मान्नारकादिजवापग्राहक-मायुरेव न शेपं तथा हि नारकायुष्युदयमागते नारकमवो भवति मनुष्यायुषि मानुषजव इत्यादि ततो नारकाद्यायुर्वेदन-प्रथमसमय एव नारकादिव्यपदेशं लभते एतच्च ऋजुसूत्रनयदर्शनं तथा च नयविद्धिः ऋजुसूत्रनयनिरूपणं कुर्वन्निरिदमुक्तम् । “पञ्चालं न ददत्यग्निर्भिद्यते न घटः क्वचित् । नास्तित्वे निष्क-मोस्तीह, न च शून्यं प्रविश्यते ॥ नारकव्यतिरिक्तश्च, नरकनो-पपद्यते । नारकाभारकश्चास्य, न कश्चिद्विप्रमुच्यते ॥ २ ॥ ” इत्यादि [एवं जाव वेमाणिए इति] एवं नैरयिकोक्तप्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिको धैमानिकविषयं सूत्रं तच्च सुगमत्वात् स्वयं भावनीयम् ॥

अधुना उचर्तनाविषयं नैरयिकेषु सूत्रमाह ॥

नेरइयाणं भंते ! नेरइए हितो उववट्टइ अनेरइए नेरइएहितो उववट्टइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएहितो उववट्टइ न अनेरइएनेरइएहितो उववट्टइ एवं जाव वेमाणिए नवरं जोइ-सियवेमाणिएसु च यति अभिलावो कायव्वो ॥

एतदपि ऋजुसूत्रनयदर्शनेन वेदितव्यं तथा हि परम-वायुष्युदयमागते तत उद्धर्तते यन्नवायुश्च उदयमागतं तेन भवेन व्यपदेशो यथा नारकायुष्युदयमागते नरकमवे न नारक इति ततो नैरयिकेभ्यो नैरयिक एवोद्धर्तते तेन नैरयिक इति एवं चतुर्विंशतिदण्डक्रमेण तावत्सूत्रं वक्तव्यं यावद्वैमानिक-विषये च “चयइ” इत्यादि अभिलापः कर्तव्यस्तस्य उद्धर्तनस्य च्यवनमिति प्रसिद्धेः । तथा चाह “ एवं जाव वेमा-

णिए नवरं ” मित्यादि । अथ कृष्णलेश्याविषयमुपत्तौ सूत्रमाह । से नूणं भंते ! कएहलेसे नेरइए कएहलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ कएहलेसेसु उववट्टइ जह्वेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ ? हंता गोयमा ! कएहलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ कएहलेसेसु उववट्टइ जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ एवं नीललेसावि एवं काउलेसावि एवं असुरकुमाराणावि जाव थणियकुमारा एवरं तेउलेस्सा अज्जहिंया ॥

“ से नूणं भंते ” इत्यादि से शब्दोऽथव्यर्थः स चेद प्रश्ने नूनं निश्चितमेतत् भदन्त ! कृष्णलेश्यो नैरयिकः कृष्णलेश्येषु नैरयिकेषु मध्ये उत्पद्यते । तेभ्यश्च कृष्णलेश्येभ्यो नैरयिकेभ्य उद्धर्तमानः कृष्णलेश्य एवोद्धर्तते एतदेव निश्चयदाढ्योत्पाद-नार्थं प्रकारान्तरेणाह । यल्लेश्य उत्पद्यते तल्लेश्य उद्धर्तते न लेश्यान्तरगत इति भगवानाह “ हंता गोयमे ” इत्यादि हंते-त्यनुमतौ अनुमतमेतत् मम । गौतम ! कएहलेसेसु नेरइएसु इत्यादि । अथ कथं कृष्णलेश्यः सन् कृष्णलेश्येषु नैरयिकेपूतपद्यते न लेश्यान्तरोपेतः उच्यते इह तिर्यक्पञ्चेन्द्रियो मनुष्योऽथवायुष्कतया नरकेपूतपत्तुकामो यथाक्रमं तिर्यगायुषि मनुष्यायुषि च साकल्येनाहीणेऽन्तर्मुहूर्तशेषे यल्लेश्येषु नरकेपूतपत्त्यते तद्वत्तल्लेश्या परिणमति ततस्तेनैवाप्रतिपत्तितेन परिणामेन नरकायुः प्रतिस्वेदयते तत उच्यते कृष्णलेश्यः कृष्णलेश्येषु नैरयिकेपूतपद्यते न लेश्यान्तरयुक्तः । अथ कथं कृष्णलेश्य एवोद्धर्तते ? उच्यते देवनैरयिकाणां हि लेश्यापरिणाम आभयत्त्याद्भवति एतच्च प्रागेव प्रपञ्चत उपपादितमेवं नीललेश्याविषयं कापोतल्लेश्याविषयं च सूत्रं वक्तव्यमेवमसुरकुमारादीनामपि स्तनितकुमारावसानानां वक्तव्यं नवरं तेजोले-श्यासूत्रं तत्राभ्यधिकमभिधेयं तेजोलेश्याया अपि तेषां भावात् । अधुना पृथिवीकायिकेषु कृष्णलेश्याविषयं सूत्रमाह ॥

से नूणं भंते ! कएहलेसे पुढविकाइए कएहलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ कएहलेसे उववट्टइ जह्वेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ ? हंता गोयमा ! कएहलेसे पुढविकाइए कएहलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ, सिय कएहलेसे उववट्टइ सिय नीललेसे उववट्टइ सिय काउलेसे उववट्टइ सिय जह्वेसे उववज्जइ सिय तल्लेसेसु उववट्टइ । एवं नीललेसाकाउलेसासु वि । से नूणं भंते ! तेउलेसे पुढविकाइए तेउलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ पुच्छा हंता गोयमा ! तेउलेसे पुढविकाइए तेउलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ, सिय कएहलेसे उववट्टइ सिय नीललेसे उववट्टइ सिय काउलेसे उववट्टइ तेउलेसे उववज्जइ एवो चेवेणं तेउलेसे उववट्टइ । एवं आजकाइयवणस्संकाइयावि । तेउवाज एवं चेव नवरं एएसिं तेउलेस्सा नात्थि । वितिचउरिं-दिया एवं चेव तिसुवि लेसासु । पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणसा जहा पुढविकाइया आदिह्वियासु तिसु लेसासु भणिया तहा षसु वि लेसासु भाणियव्वा नवरं छप्पि-लेस्सा उच्चारयेव्वाओ । वाणमंतरा जहा असुरकुमारा से नूणं भंते ! तेउलेसेसु जोइसिए तेउलेसेसु जोइसिएसु उववज्ज-

इ जेहव असुरकुमाराणं । एवं वेमाणियाण वि नवरं दोहव वि चयतीति अजिलावो । से नूणं भंते ! कहहलेसे नीललेसे नेरइए कहहलेसेसु नीललेसेसु काउलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ कहहलेसे नीललेसे काउलेसे उववज्जइ जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ ? हंता गोयमा ! कहहलेसे नीललेसे काउलेसे उववज्जइ जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ से नूणं जंते ! कहहलेसे जाव तेउलेसे असुरकुमारे कहहलेसेसु जाव तेउलेसेसु असुरकुमारेसु उववज्जइ एवं जेहव नेरइए तहा असुरकुमारेवि जाव थणियकुमारेवि । से नूणं जंते ! कहहलेसे जाव तेउलेसे पुढविकाइए कहहलेसेसु जाव तेउलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ, एवं पुच्छा जहा असुरकुमाराणं ? हंता गोयमा ! कहहलेसे जाव तेउलेसे पुढविकाइए कहहलेसेसु जाव तेउलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ सिय कहहलेसे उववज्जइ सिय नीललेसेसु काउलेसेसु उववज्जइ सिय जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ तेउलेसे उववज्जइ नो चेव णं तेउलेसे उववज्जइ । एवं आउकाइयवणस्सइकाइयावि जाणियन्वा । से नूणं जंते ! कहहलेसे काउलेसे नीललेसे तेउकाइए कहहलेसेसु नीललेसेसु काउलेसेसु तेउकाइएसु उववज्जइ कहहलेसे नीललेसे काउलेसेसु उववज्जइ जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ ? हंता गोयमा ! कहहनीलकाउलेसे तेउकाइए कहहलेसेसु नीलकाउलेसेसु तेउकाइएसु उववज्जइ सिय कहहलेसे उववज्जइ सिय नीललेसेसु काउलेसेसु उववज्जइ सिय जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ एवं वाउकाइए वेइंदिय तेइंदिय चउरिंदियावि जाणियन्वा से नूणं जंते ! कहहलेसे जाव सुकलेसे पंचिंदियतिरिक्खजोणिए कहहलेसेसु जाव सुकलेसेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जइ पुच्छा हंता गोयमा ! कहहलेसे जाव सुकलेसे पंचिंदियतिरिक्खजोणिए कहहलेसेसु जाव सुकलेसेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु सिय कहहलेसे उववज्जइ जाव सिय सुकलेसे उववज्जइ सिय जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ एवं मणुसेवि । वाणमंतरे असुरकुमारे जोइसियवेमाणिएवि एवं चेव नवरं जस्स जह्वेसा दोहवि चयणंति जाणियन्वा ॥

से नूणं जंते इत्यादि ॥ इह तिरइचां मनुष्याणां च वेण्यापरिणाम आन्तर्माहूर्तिकस्ततः कदाचित् तह्वेस्य उद्धर्तते कदाचित् तह्वेस्यान्तरपरिणतोऽप्युद्धर्तते एषः पुनर्नियमो यल्लेख्येष्टपद्यते स नियमतस्तह्वेस्य एवोत्पद्यते “ अंतमुहुत्तस्मिण अंतमुहुत्तस्मि सेसए आओ । वेसाहिं परिणयाहिं, जीवावच्छंति परलोय’ मिनिवचनात् । तत उक्तम् । “ गोयमा ! कहहलेसे पुढविकाइए कहहलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ सिय कहहलेसे उववज्जइ इत्यादि” एवं नीललेसे विषयं कापोतवेण्या विषयं च सूत्रं वक्तव्यम् । तथा भवनपतिव्यन्तरज्यौतिष्कसौधर्मेशानदेवाः तेजो-

वेण्यावन्तः स्वभावाच्च्युत्वा पृथिवीकायिकेः पूर्यन्ते । तदा कियत्काव्यमपर्याप्तावस्थायां तेषु तेजोवेण्याऽपि दृश्यते तत ऊर्ध्वं तु न भवति तथा भवस्वभावतया तेजो वेण्यायोग्यद्वयग्रहणशक्त्यसम्भवात्तनस्तेजोलेण्यासूत्रमुक्तम् । “ तेउलेसे उववज्जइ नो चेव णं तेउलेसे उववज्जइ इति ” यथा च पृथिवीकायिकानां चत्वारि सूत्राण्युक्तानि तथा अप्कायिकवदस्पतिकायिकानामपि वक्तव्यानि तेषामप्यपर्याप्तावस्थायां तेजोवेण्यासम्भवात् तेजोवायुद्वित्रिचतुरिन्द्रियविषयाणि प्रत्येकं त्रीणि सूत्राणि वक्तव्यानि तेषां तेजोवेण्याया असम्भवात् ; पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यानिका मनुष्याश्च यथा आद्यासु तिसृषु वेण्यासु पृथिवीकायिका उक्तास्तथा पदस्वपि वेण्यासु वक्तव्याः पणामप्यन्यतमया वेण्याया तेषामुत्पत्तिसम्भवाद्भूतप्राप्तगतिकैकवेण्याविषयं चोद्धत्तनायां पणानां विकल्पानां सम्भवात् । सूत्रपाठश्चैवम् “ से नूणं जंते कहहलेसे पंचिंदियतिरिक्खजोणिएत्यादि ” एवं नीलकापोततेजः पञ्चशुक्लवेण्याविषयाण्यपि सूत्राणि वक्तव्यानि “ वाणमंतरे जहा असुरकुमारा ” इति “ जह्वेसे उववज्जइ तह्वेसे उववज्जइ । इति ” वक्तव्या इति सर्वदेवानां वेण्यापरिणामस्य आजवक्तव्याद्वावात् एवं वेण्यापरिसेख्यानां परिज्ञाव्यज्योतिष्कवैमानिकविषयाण्यपि सूत्राणि वक्तव्यानि नवरं तत चयतीत्यभिप्रेतनीयं तदेवमेकैकवेण्याविषयाणि चतुर्विंशतिद्वयकक्रमेण नैरयिकादीनां सूत्राण्युक्तानि । तत्र काश्चिदाशङ्केत । प्रविरलैकैकनारकादिविषयमेतत् सूत्रकदम्यकं यदा तु बहवो निजवेण्याकास्तस्यां गतावुत्पद्यन्ते तदान्यथापि वस्तुगतिभेदेकैकगतधर्मापेक्षया समुदायधर्मस्य कचिदन्यथापि दर्शनात् ततस्तदा शङ्कापनोदाय येषां यावत्यो वेण्याः सम्भवन्ति तेषां युगपत्ताववेण्याविषयमेकैकं सूत्रमनन्तरोदितार्थमेव प्रतिपादयति “ से नूणं भंते ! कहहलेसे नीललेसे काउलेसे नेरइए कहहलेसेसु नीललेसेसु काउलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ ” इत्यादि ॥ समस्तं सुगमम् ॥ प्रश्ना० १७ पद ।

(२२) वेण्यावत्वेनोपपातः ।

जीवेणं जंते ! जे जविए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं जंते ! किं वेस्सेसु उववज्जइ ? गोयमा ! जं वेसाइं दव्वाइं परियाइत्ता काळं करेइ तह्वेसेसु उववज्जइ तं जहा कहहलेसेसु वा नीललेसेसु वा काउलेसेसु वा एवं जस्स जा लेसा सा तस्स जाणियन्वा जाव जीवेणं जंते ! जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए पुच्छा ? गोयमा ! जह्वेसाइं दव्वाइं परियाइत्ता काळं करेइ तह्वेसेसु उववज्जइ तं जहा तेउलेसेसु वा पम्हलेसेसु वा सुकलेसेसु वा ।

जीवेणमित्यादि (जेभविएत्ति) योग्यः (किलेसेसुत्ति) का कृष्णादीनामन्यतमा वेण्या येषां ते तथा तेषु किलेख्येषु मध्ये (जह्वेसाइंति) या वेण्या येषां कृष्णाणां तानि यल्लेख्यानि यस्या वेण्यायाः सम्बन्धिनीत्यर्थः । (परियाइत्ति) पर्यादाय परिगृह्य भावपरिणामेन काळं करोति श्रियते तह्वेख्येषु नारकेष्टपद्यते प्रवन्ति चाऽत्र गाथाः ॥ “ सव्वाहिं वेसाहिं पदमे समयस्मि परिणयाहिं तु । नो कस्स वि उववाओ, परे प्रवे अत्थि

जीवस्स ॥ १ ॥ सव्वाहिं लेसाहिं, चरमे समयस्मि परिणयाहिं तु । न वि कस्स वि उववाओ, परे भवे अत्थि जीयस्स ॥ २ ॥ अंतमुहुत्तस्मि गए, अंतमुहुत्तस्मि सेसए चेव । वेसाहिं परिणयाहिं, जीवागच्छंति परलोयं ॥ ३ ॥ चतुर्विंशतिदएरुकस्य शेषपदान्यतिदिशन्नाह ॥ एवमित्यादि (एवमिति) नारकसूत्राजिह्वापे-
नेत्यर्थः (जस्तत्ति) असुरकुमारादेर्यां हेइया कृष्णादिका सा हेइया तस्याः सुरकुमारादिर्जणितव्येति नन्वेतावतैव विचक्षितार्थसिद्धेः किमर्थं जेदेनोक्तम् “ जाय जीवेणं जंते ! ” इत्यादि ? उच्यते, दएरुकपर्यवसानसूत्रदर्शनार्थमेवं तर्हि धैमानिकसूत्रमेव चाच्यं स्यान्न तु ज्योतिष्कसूत्रमिति ? सत्यं किं तु ज्योतिष्कधैमानिकाः प्रशस्तहेइया एव जयन्तीत्यस्यार्थस्य दर्शनार्थं तेषां भेदेनाभिधानं विचित्रत्वाद्वा सूत्रगतेरिति । ज० ३ श० ४ उ० ।

(२३) नैरयिकः देशतः सर्वतो वा उपपद्यते ॥

नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं उववज्जइ ? देसेणं सव्वं उववज्जइ २ सव्वेणं देसं उववज्जइ ३ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ४ ? गोयमा ! नो देसेणं देसं उववज्जइ १ नो देसेणं सव्वं उववज्जइ २ नो सव्वेणं देसं उववज्जइ ३ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ४ जहा नेरइए एवं जाव वेमाणिए १ नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ देसेणं सव्वं आहारेइ सव्वेणं देसं आहारेइ सव्वेणं सव्वं आहारेइ ? गोयमा ! नो देसेणं देसं आहारेइ नो देसेणं सव्वं आहारेइ सव्वेणं वा देसं आहारेइ सव्वेण वा सव्वं आहारेइ एवं जाव वेमाणिए । २ । नेरइएणं भंते ! नेरइएहिंतो उववट्टमाणे किं देसेणं उववट्टइ जहा उववज्जमाणे तहेव उववट्टमाणेवि दंडगो भाणियव्वा ॥

(नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणेति) ननूत्पद्यमान एव कथं नारक इति व्यपदिश्यतेऽनुत्पन्नत्वात्तिर्यगादिवत् इत्यत्रोच्यते उत्पद्यमान उत्पन्न एव तदायुष्कोदयादन्यथा तिर्यगाद्यायुष्काभावाभारकायुष्कोदयेऽपि यदि नारको नासौ तदन्यः कोऽसाविति (किं देसेणं देसं उववज्जइति) देशेन च देशं यदुत्पादनं प्रवृत्तं तद्देशेन देशं छान्दसत्वाच्चाव्ययीभावप्रतिरूपः समास एवमुत्तरत्रापि तत्र जीवः किं देशेन स्वकीयावयवेन न देशेन नारकावयविनोऽंशतयोत्पद्यते । अथवा देशेन देशमाश्रित्योत्पादयन्वेति शेषः एवमन्यत्रापि तथा (देसेण सव्वंति) देशेन च सर्वेण च यत्प्रवृत्तं तद्देशेन सर्वं तत्र देशेन स्वावयवेन सर्वतः सर्वात्मना नारकावयवितयोत्पद्यते इत्यर्थः । आहोस्विन्सर्वेण सर्वात्मना देशतो नारकांशतयोत्पद्यते अथवा सर्वेण सर्वात्मना सर्वतो नारकतयेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्—न देशेन देशतयोत्पद्यते यतो न परिणामिकारणावयवेन कार्यावयवो निर्वर्त्यते तन्तुना पटाप्रतिबद्धपटप्रदेशवत् । यथाहि पटप्रदेशभूतेन तन्तुना पटाप्रतिबद्धः पटप्रदेशो न निर्वर्त्यते तथा पूर्वावयवप्रतिबद्धेन तद्देशेनोत्तरावयविदेशो न निर्वर्त्यते इति भावः । तथा न देशेन सर्वतयोत्पद्यते अपरिपूर्णकारणत्वात्तन्तुना पट इवेति । तथा न सर्वेण देशतयोत्पद्यते सम्पूर्णपरिणामिकारणत्वात्समस्तघटकारणैर्घटैकदेशवत् सर्वेण तु सर्वं उत्पद्यते प्रथकारणसमवायात् घटवदिति चूर्णिव्याख्या । टीकाकार-

स्वेवमाह । किमवस्थित एव जीवो देशमपनीय यत्रोत्पत्तव्यं तत्र देशत उत्पद्यते अथवा देशेन सर्वत उत्पद्यते अथवा सर्वात्मना यत्रोत्पत्तव्यं तस्य देश उत्पद्यते अथवा सर्वात्मना सर्वत्रेति । एतेषु पाश्चात्यमङ्गी ग्राह्या यतः सर्वेण समप्रदेशव्यापारेणैलिकागतौ यत्रोत्पत्तव्यं तस्य देश उत्पद्यते तद्देशेन उत्पत्तिस्थानदेशस्येव व्याप्तत्वात् कन्दुकगतौ वा सर्वेण सर्वत्रोत्पद्यते विमुख्यैव पूर्वस्थानमिति । एतच्च टीकाकारव्याख्यानं वाचनान्तरविषयमिति ॥

नेरइयाणं भंते ! नेरइएहिंतो उववट्टमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ तहेव जाव सव्वेणं वा देसं आहारेइ सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ १ एवं जाव वेमाणिया ॥ ४ ॥ नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववसे किं देसेणं देसं उववसे एसो वि तहेव जाव सव्वेणं सव्वं उववसे जहा उववज्जमाणे उववट्टमाणे य चत्तारि दंडगा तहा उववसे उववट्टणे वि चत्तारि दंडगा भाणियव्वा सव्वेणं सव्वं उववसे सव्वेण वा देसं आहारेइ सव्वेणं सव्वं आहारेइ एएणं अभिलावेणं उववसे उववट्टेवि नेयव्वं । नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ अद्धेणं सव्वं उववज्जइ सव्वेणं अद्धं उववज्जइ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ । जहा पढमिल्लेणं अठ दंडगा तहा अद्धेण वि अद्ध दंडगा भाणियव्वा, एवरं जहिं देसेणं देसं उववज्जइ तहिं अद्धेणं अद्धं उववज्जइति भाणियव्वं एवं एणएणं एवं सव्वेवि सोलस दंडगा भाणियव्वा ॥

उत्पादे चाहारक इत्याहारसूत्रं तत्र देशेन देशमिति आत्मदेशेनावयवहार्यव्यदेशमित्येवं गमनीयम् उत्तरम् । (सव्वेण वा देसमाहारेइति) उत्पत्त्यनन्तरसमयेषु सर्वात्मप्रदेशाहारपुञ्जलान् कांश्चिदादत्ते कांश्चिद्विमुञ्चति तत्ततापिकागततैलप्राहकविमोचकापूपवदत्त उच्यते देशमाहारयतीति (सव्वेण वा सव्वंति) सर्वात्मप्रदेशैरुत्पत्तिसमये आहारपुञ्जलानादत्त एवं प्रथमतस्तैलभृततत्ततापिकाप्रथमसमयपतितपूपवदित्युच्यते । सर्वमाहारयतीति उत्पादस्तदाहारेण सह प्राग्दण्डकान्यामुकोऽथोत्पादप्रतिपक्त्वाद्धर्तमानकालनिर्देशाधर्म्याश्चोद्धर्तनादएरुकस्तदाहारदएरुकेन सह तदनन्तरञ्च नोद्धर्तनाऽनुत्पन्नस्य स्यादित्युत्पन्नतदाहारदएरुकावुत्पन्नप्रतिपक्त्वाच्चोद्धृततदाहारदएरुकाविति । पुस्तकान्तरे तु उत्पादतदाहारदएरुकानन्तरमुत्पादे सत्युत्पन्नः स्यादित्युत्पन्नतदाहारदएरुकौ ततस्तत्पादप्रतिपक्त्वाद्धर्तनाया उद्धर्तनातदाहारदएरुकौ, उद्धर्तनायाञ्चोद्धृतः स्यादित्युद्धृततदाहारदएरुकौ कएउघाञ्चैत इति एवं तावदप्राग्निर्दएरुकैर्देशसर्वाभ्यामुत्पादादिचिन्तितमथाग्निरैवाहं—सर्वाभ्यामुत्पादाद्येव चिन्तयन्नाह (जहा पढमिल्लेणंति) । यथा देशेन ननु देशस्यार्कस्य च को विशेष उच्यते देशस्त्रिधादिरनेकधाऽर्कं त्वेकधैवेति । ज० । (गर्भगतस्य मृत्वा नरकेपूत्पादो गम्भ शब्दे)

(२४) गर्भगतस्य मृत्वा देवेपूत्पादः ॥

जीवेणं जंते ! गब्जगए समाणे नेरइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जे-

ज्जा से केणट्टेणं ? गोयमा ! सेणं सखी पंचिदिए सव्वाहिं पज्जत्तिहिं पज्जत्तए वीरियलब्धिं वेदव्वियत्तए पराणीयं आगयं सोच्चा निसम्म पएसे निच्चुजइ, वेदव्विय-समुग्घाएणं समोहणइ समोहणइए चाउरंगिणीए सेणाए विउव्वइ विउव्वइत्ता चाउरंगिणीए सेणाए पराणीएणं सच्छि संगामं संगामेइ सेणं जीवे अत्थकामए रज्जकामए जोगकामए कामकामए अत्थकंखिए रज्जकंखिए जोगकं-खिए कामकंखिए अत्थपिवासिए रज्जपिवासिए जोगपि-वासिए कामपिवासिए तच्चित्ते तम्मणे तल्लेस्से तदज्जवसि-ए तत्तिव्वज्जवसाणे तदट्ठोवउत्ते तदप्पियकरणे तज्जावणा-जविए एवंसि एणं अंतरंसि काळं करेज्ज नेरइएमु उववज्जइ से तेणट्टेणं गोयमा ! जाव अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा ॥

गर्भे गतः सन्नृहृत्वेति शेषः (पंचिदिपत्ति) स गर्जो राजादि-गर्जरूपः संज्ञितादिविशेषणानि च गर्जस्थस्यापि नरकप्रायोग्य-कर्मवन्धसंज्ञवाजिधायकतयोक्तानि वीर्यलब्ध्या वैक्रियलब्ध्या संग्रामयतीति योगः अथवा वीर्यलब्धिको वैक्रियलब्धिकश्च स-न्निहि परानीकं शत्रुसैन्यम् (सोद्यत्ति) आकर्ष्य निहाम्य मन-साऽवधार्य (पपसे निच्चुभइत्ति) गर्जदेशाद्वदिः क्षिपति (समो-हणइत्ति) समवदन्ति समवहन्तो जवति तयाविधपुङ्गवग्रहणा-र्थं संग्रामं संग्रामयति युक्तं करोति (अत्थकामएइत्यादि) अर्थे ह्ये कामो वाङ्मात्रं यस्यासावर्थकाम एवमन्यान्पि विशेष-पणानि, नवरं राज्यं नृपत्वं भोगा गन्धरसस्पर्शाः कामौ शब्दरु-पे काङ्क्ष गृहिरासक्तिरित्यर्थः । अर्थकाङ्क्षा संजाताऽस्येति अर्थ-काङ्क्षितः । पिपासेव पिपासा प्राप्तेऽप्यर्थेऽतृप्तिः (तच्चित्तेत्ति) तत्रार्थादौ चित्तं सामान्योपयोगरूपं यस्यासौ तच्चित्तः [तम्मणे-त्ति] तत्रैवार्थादौ मनो विशेषोपयोगरूपं यस्य स तन्मनाः [त-ल्लेसेत्ति] वेदयाऽऽत्मपरिणामविशेषः । [तदज्जवसिपत्ति] इहाप्यवसायोऽप्यवसितम् तत्र तच्चित्तादिभावयुक्तस्य तस्मिन्-र्थदावेवाध्यवसितं परिभोगक्रियासंपादनविषयमस्येति तदध्य-वसितः [तत्तिव्वमज्जवसाणेत्ति] तस्मिन्नेवार्थादौ तीव्रमार-म्भकात्वादारभ्य प्रकर्षयाऽपि अध्यवसानं प्रयत्नविशेषपङ्कणं यस्य स तथा [तदट्ठोवउत्तेत्ति] तदर्थमर्थ्यादिनिमित्तमुपयुक्तो ऽवहि-तस्तदर्थोपयुक्तः [तदप्पियकरणेत्ति] तस्मिन्नेवार्थादावर्पितान्या-हितानि करणानीन्द्रियाणि कृतकारितानुमतिरूपाणि वा येन स तथा [तज्जावणाज्जाविएत्ति] असकृदनादिसंसारे तज्जावनयाऽर्थदिसंस्कारेण भावितो यः स तथा [एवंसिणं अंतरंसि स्ति] एतस्मिन् संग्रामकरणावसरे काळं मरणमिति ॥

जीवेणं भंते ! गव्वगए समाणे देवद्वोगेसु उववज्जेज्जा ? गोयमा अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा से केणट्टेणं ? गोयमा ! से एणं सखी पंचिदिए सव्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म तत्रो जवइ संवेगजायसहे तिव्वधम्माणुरागरत्ते सेणं जीवे धम्मकामए पुष्पकामए सगगकामए मोक्खकामए धम्मकं-खिए पुष्पकंखिए सगगकंखिए मोक्खकंखिये धम्मपिवासिए

पुष्पपिवासिए सगगपिवासिए मोक्खपिवासिए तच्चित्ते त-म्मणे तल्लेस्से तदज्जवसिए तदट्ठोवउत्ते तदप्पियकरणे त-ज्जावणाभाविए एवंसि एणं अंतरंसि कालं करेज्जा देवद्वो-एमु उववज्जइ से तेणट्टेणं गोयमा ! ।

(तहारूवस्सत्ति) तथाविधस्य उचित्तस्येत्यर्थः ' श्रमण-स्य साधोः वाशब्दां देवलोकतोत्पादहेतुत्वमिति श्रमणमाह । न वचनयोस्तुल्यत्वप्रकाशनार्थः (माहणस्सत्ति) मा हनेत्येवमादि-ज्ञाति स्वयं स्यूतप्राणातिपातादिनिवृत्तत्वाद्यः स माहनः । अथवा हणो ब्रह्मचर्यस्य देशतः सद्भावात् ब्राह्मणो देशविरतस्तस्य वा (अतिपत्ति) समीपे एकमप्यास्तामनेकं आर्यमराद्यातं पाप-कर्मभ्य इत्यर्थम् । अत एव धार्मिकमिति (तवत्ति) तदनन्त-रमेव (संवेगजायसहेत्ति) संवेगेन भवजनेन जाता श्रद्धा श्र-द्धानं धर्मादिषु यस्य स तथा (तिव्वधम्माणुरागरत्तेनि) तीव्रो यो धर्मानुरागो धर्मवद्गुमानस्तेन रक्त इव यः स तथा (धम्म-कामपत्ति) धर्मः श्रुतचारित्र्यवृत्तः पुण्यं तत्फलभूतं शुभकर्ममिति ॥ ज० १ श० ७ उ० । स्या० ॥ तं० ॥

(२५) कुतो देवा देवलोकैरूपपद्यन्ते ॥

तएणं ते समणोवासया थेराणं जगवंताणं अंतिए धम्मं सोच्चा निमम्म हट्टुट्ट जाव हियया तिकवुत्तो आयाहीण-मयाहीणं करोति करेइत्ता एवं वयासी संजमेणं जंते ! किं फले, तवेणं जंते ! किं फले ? तएणं थेरा जगवंतो ते स-मणोवासया एवं वयासी संजमेणं अज्जो अणहयफले तएणं ते समणोवासया थेरे जगवंते एवं वयासी जइणं जंते ! संजमे अणहय फले तवे वोदाणफले किं पत्तियं जंते ! देवा देवद्वोएसु उववज्जंति ? तत्थएणं कादियपुत्ते णामं अणगारे थेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्वत-वेणं अज्जो देवा देवद्वोएसु उववज्जंति तत्थ णं महिद्वे-नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्वसंजमेणं अ-ज्जो देवा देवलोकएसु उववज्जंति तत्थएणं आणंदराक्खिए नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी कम्मियाए अज्जो देवा देवद्वोएसु उववज्जंति तत्थ एणं कासवे नामं थेरे ते समणो-वासए एवं वयासी संगियाए अज्जो देवा देवलोकएसु उव-वज्जंति पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोकएसु उववज्जंति सच्चेणं एस अट्टे नो चेवणं आ-यजाववत्तव्याए ! तएणं ते समणोवासया थेरेहिं जगवं-तोहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरिया समाणा हट्टुट्टा थेरे भगवंते वंदंति एणमंसंति वंदइत्ता समंसइत्ता पसिणाइं पुच्छंति अट्टाइं उवाहियंति उट्टाए उट्टंति थेरे जगवंते ति-कवुत्तो जाव वंदंति एणमंसंति वंदइत्ता समंसित्ता थेराणं ज-गवंताणं अंतियाओ पुप्फवईयाओ चेइयाओ पन्निनिक्खमंति पन्निनिक्खमइत्ता जामेव दिसं पाळन्तूया तामेव दिसं पन्नि-गया तएणं ते थेरा जगवंतो अण्णया कयाइं तुंगियाओ न-यरीओ पुप्फवईयाओ चेइयाओ पन्निनिगच्छंति पन्निनि-

गच्छइत्ता वहिया जणवयविहारं विहरंति तेणं काट्ठेणं तेणं समणं रायगिहि नामं नयरे जाव परिसापमिगया तेणं काट्ठेणं तेणं समणं समणस्स जगवओ महावीरस्स जेहे अंते-वामी इंदइणामं अणगारे जाव सखितविउद्धतेउद्धेस्से उद्धं उद्धेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्पेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं जायेमाणे विहरइ तए णं सेजगवं गोयमे उद्धक्खम-णपारणयंसि पढमाणे पोरिसीए मज्जायं करइ वीयाए पोरि-सीए ज्जाणं जिज्याएइ तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसं-जंते मुहुपोत्तियं पमिद्धेहेइ पमिद्धेहेइत्ता जायणाइं क्त्थाइं पडिलेहेइ पमिद्धेहेइत्ता जायणाइं पमज्जइ पमज्जइत्ता जाय-णाइं उग्गाहेइ उग्गाहेइत्ता जेणेव समणे जगवं महावीरेते-णेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं वंदइ णमंसइ वंदइत्ता णमंसइत्ता एवं वयासी इच्छामि णं जंते ! तुज्जेहिं अब्भणुष्साए समाणे छट्ठक्खमणपारणयंसि राय-गिहे नयरे उच्चनीयमज्जिमाइं कुडाइं घरसमुदाणस्स जि-क्खायरियाए अत्तिणं अद्दासुहं देवाणुप्पिया मा पमिद्धं तएणं जगवं गोयमे ! समणेणं जगवया महावीरेणं अब्भणु-ष्साए समाणे समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ पमिनिक्खमइत्ता अ-तुरियमचवलमसंजंते जुगमंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओ-रियं सोहेमाणे सोहेमाणे जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्जि-माइं कुडाइं परघरसमुदाणस्स जिक्खायरियं अरइ तएणं से जगवं गोयमे रायगिहे नयरे जाव अरुमाणे बहुजणसइं निसामेइ एवं खलु देवाणुप्पिया तुंगियाए नयरीए वहि-यापुप्फवईयाए चेइयाए पासा वच्चिज्जा थेरा जगवंतो स-मणोवासएहिं इमाइं एयाख्वाइं वागरणाइं पुच्छिया सं-जमेणं भंते ! किं फले, तवे किं फले ? तए णं थेरा भगवंतो समणोवासए एवं वयासं । संजमेणं अज्जो अणएहयफले तवे वोदाणफले तं चेव जाव पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं क-म्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए से कह-मेयं मन्ने एवं ? तएणं भगवं गोयमे ! इमीसे कहाए लद्धे समाणे जायसट्ठे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहा पज्जत्तं समुदा-णं गिएहइ गिएहइत्ता रायगिहाओ नयरीओ पडिनिक्खमइ अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुसिलए चेइए जेणेव समणे जगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते गमणागमणाए पडिक्क-मइ एसणमयेसणं आलोएइ भत्तपाणं पडिदंसेइत्ता समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी एवं खलु भंते ! अहं तु-ब्भेहिं अब्भणुष्साए समाणे रायगिहे नगरे उच्चनीयम-

जिक्खमाणि कुलाणि घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अ-डमाणे बहुजणसइं निसामेइ एवं खलु देवाणुप्पिया तुंगि-याए नगरीए वहिया पुप्फवईए चेइ पासावच्चिज्जा थेरा भ-गवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयाख्वाइं वागरणाइं पुच्छिया संजमेणं भंते ! किं फले, तवे किं फले ? तं चेव जाव सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए तं पभूणं भंतेत्ति थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयाख्वाइं वाग-रणाइं वागरेत्तए । उदाहु अप्पभूसमियाणं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयाख्वाइं वागरणाइं वागरेत्तए । उदाहु असमिया आउज्जियाणं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयाख्वाइं वागरणाइं वागरित्तए । उदाहु अणउज्जिया पालिउज्जियाणं भंते ! ते थेरा जगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयाख्वाइं वागर-णाइं वागरेत्तए । उदाहु अणउज्जिया पालिउज्जियाणं जंते ! थेरा जगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयाख्वाइं वागर-णाइं वागरेत्तए उदाहु अप्पउज्जिया पुव्वतवेणं अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगि-याए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति, सच्चेणं एसम-ट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए पचूणं गोयमा ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयाख्वाइं वागरणाइं वागरेत्तए णो अप्पचू तह चेव नेयव्वं अवसेसियं जाव पचू-समियं आउज्जियपालिउज्जिय जाव सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए अहं पि णं गोयमा ! एवमाइक्खा-मि जासेमि पन्नवेमि पद्धवेमि पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उव-वज्जंति पुव्वसंजमेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति संगियाए देवा देवलोएसु उवव-ज्जंति पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति । सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए ॥

तएणं समणोवासया इत्यादि [अणएहयफलेत्ति] न आश्रवोऽनाश्रव इति पाठोऽपि दृश्यते अनाश्रवो नवकर्मानुपादानं फलमस्ये-त्यनाश्रवफलः संयमः (वोदाणफलेत्ति) दाएलवने अथवा दैएशो धने इति वचनात् व्यवदानं पूर्वकृतकर्मवन्नगहनस्य धनं प्राक् कृतकर्मकचवरशोधनं वा फलं यस्य तद्व्यवदानफलं तप इति । (किं पत्तिंयति) कः प्रत्ययः करणं यत्र तत्किंमप्रत्ययं निष्कार-णमेव देवा देवलोकेपुत्पद्यन्ते तपःसंयमयोरुत्करीत्या तदकार-णत्वादित्यभिप्रायः (पुव्वतवेणंति) पूर्वतपःसरागावस्थाभावि तपस्या वीतरगावस्थापेक्षया सरागावस्थायाः पूर्वकालजावि-त्वात् एवं संयमोऽपि अथवाख्यानचारित्रमित्यर्थः ततश्च सराग-कृतेन संयमेन तपसा च देवत्वावाप्तिः रागांशस्य कर्मवन्धहे-तुत्वात् (कम्मियापत्ति) कर्म विद्यते यस्मासौ कर्मी तज्जावस्तत्ता तथा कर्मितया । अन्ये त्वाहुः । कर्मणां विकारः कार्मिका तथा अक्षीणेन कर्मशेषेण देवत्वावासितिर्यर्थः (संगियापत्ति) सङ्गो यस्यास्ति स सङ्गी तज्जावस्तत्ता तथा संगितया द्रव्यादि-

पु सत्सङ्गी हि संयमादियुक्तोऽपि कर्मं वञ्चाति ततः सङ्गित-
या देवत्वावाप्तिरिति आह च "पुञ्चतवसंजमो होति, णगिणो पच्छि-
मा अरागस्स । एगो संगो बुत्तो, संगकम्मं भवो तेणं" ॥ १ ॥
सव्वेणमित्यादि ॥ सत्योऽयमर्थः कस्मादित्याह " नो चेवणमि-
त्यादि " नैवात्मजावचक्यतयाऽयमर्थः आत्मजाव एव स्वाजि-
प्राय एव न वस्तुतत्त्वं वक्तव्यो वाच्योऽभिमानाद्येषां ते आत्म-
भाववक्तव्यास्तेषां भाव आत्मजावचक्यता अहंमानिता तथा न
वयमहंमानितयैवं ब्रूमोऽपि तु परमार्थ एवायमेवंविध इति भाव-
ना (अनुविरयति) कार्यकत्वरारहितम् (अचवञ्चति) मान-
सचापन्नरहितम् (असंजतेति) असंज्ञानज्ञानः (घरस-
मुदाणस्स) गृहेषु समुदानं भैजं गृहसमुदानं तस्मै गृहसमु-
दानाय (भिक्षुसमायारपत्ति) जिक्कासमाचारेण (जुगंतरप-
लोयणापत्ति) युगं यूपस्तत्प्रमाणमन्तरं स्वदेहदेशस्य दृष्टिपात-
देशस्य च व्यवधानं प्रलोकयति या सा युगान्तरप्रलोकना तथा
दृष्ट्या (रियंति) ईर्यागमनं (सेकहमेयं मणे एवति) अथ क-
थमेतत् स्थविरवचनं मन्ये इति वितर्कार्थो निपातः एवममुना
प्रकारेणेति बहुजनवचनम् (प्रचूणति) प्रजघः समयास्ते
(समियाणंति) सम्यगिति प्रशंसार्थो निपातस्तेन सम्यक्ते
वशात्तुं वर्तन्ते अविपर्यासास्त इत्यर्थः । समञ्जन्तीति वा सम्यञ्चः
समिता वा सम्यक् प्रवृत्तयः श्रमिता वाऽऽद्यासवन्तः (आउज्जि-
अत्ति) आयोगिकाः उपयोगवन्तो ज्ञानिन इत्यर्थः जानन्तीति
भावः (पविउज्जियत्ति) परि समन्तात् योगिकाः परिज्ञानिन
इत्यर्थः परिजानन्तीति भावः । ज० २ श० ५ उ० । " पुण्यपापा-
भावे सव्वहा अपरिक्खीणकस्मे पुञ्जाजावे देवेषु केण हेउणा उ-
ववज्जति " एवं चोदकेणोक्ते आचार्य आह । गाहा । " पुञ्चतवसं-
जमा हौंति, रागिणो पच्छिमा अरागस्स । रागो बुत्तो संगो, सं-
गाकम्मं भवो तेणं " । नि० चू० ११ उ० (जीवेणं भंते ! जे ज्विए
नेरइएसु उववज्जित्तए से णं जंते ! किं इह गए ऐरइयाउयं प-
करेइत्ति आउशब्दे उक्तम्) चावसुरकुमारौ क्षोपपद्येते ॥

(१६) सहोपपन्नयोरसुरयोः शोभनाशोभनत्वम् ॥

दो भंते ! असुरकुमारा एगंसि असुरकुमारा वासंसि असु-
रकुमारदेवताए उववसणा तत्थणं एगे असुरकुमारे देवे पासा-
दीए दरसणिज्जे अभिरूवे पभिरूवे एगे असुरकुमारे देवे से
एणं पासादीए एगे दरसणिज्जे णो अभिरूवे णो पभिरूवे
से कहमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! असुरकुमारा देवा दुविहा
पसत्ता तं जहा वेउव्वियसरीरा य अवेउव्वियसरीरा य तत्थ
एणं जे से वेउव्वियसरीरे असुरकुमारे देवे से एणं पासादीए
जाव पभिरूवे तत्थ एणं जे से अवेउव्वियसरीरे असुरकुमारे
देवे से एणं पासादीए जाव एगे पभिरूवे से केणट्टेणं भंते !
एवं बुच्चइ तत्थ णं जे से वेउव्वियसरीरे तं चेव जाव एगे प-
भिरूवे ? गोयमा ! से जहाणामए इह मणुस्सज्जोगंसि दुवे
पुरिसा भवन्ति एगे पुरिसे अण्हं कियविचूसिए एगे पुरिसे
अण्हं कियविचूसिए एणसिणं गोयमा ! दोएहं पुरिसाणं
अयरे पुरिसे पासादीए कयरे पुरिसे एगे पासादीए जाव एगे
पभिरूवे जे वा से पुरिसे अण्हं कियविचूसिए जे वा से पुरिसे
अण्हं कियविचूसिए ? भगवं ! तत्थ जे से पुरिसे अण्हं किय-

विचूसिए से एणं पुरिसे पासादीए जाव पभिरूवे जे वा से पु-
रिसे अण्हं कियविचूसिए से एणं पुरिसे एगे पासादीए जाव
एगे पभिरूवे से तेणट्टेणं जाव एगे पभिरूवे दो जंते ! एगकु-
मारा देवा एगंसि पागकुमारा वासंसि एवं चेव एवं जाव थ-
णियकुमारा वाणमंतरजोइसियवमाणिया एवं चेव ।

दो जंते ! इत्यादि [वेउव्वियसरीरत्ति] विभूषितशरीराः अ-
नन्तरमसुरकुमारादीनां विशेष उक्तोऽथ विशेषाधिकारादिदमाह
(१७) नैरयिकानैरयिकेषु उपपन्नास्तेषु कश्चिदल्पतरोऽपरो
महावेदनतरः ॥

दो जंते ऐरइया एगंसि ऐरइया वासंसि ऐरइयात्ताए उव-
वसणा तत्थ णं एगे ऐरइए महाकम्मतराए चेव जाव महावे-
यणतराए चेव । एगे ऐरइए अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवे-
यणतराए चेव से कहमेयं जंते ! एवं ? गोयमा ! ऐरइया दु-
विहा पसत्ता तं जहा मायी मिच्छदिट्ठी उववसणा य अमायी
सम्मदिट्ठी उववसणा य तत्थ णं जे से मायी मिच्छदिट्ठी उव-
वसणए ऐरइए से एणं महाकम्मतराए चेव जाव महावेयणतराए
चेव तत्थ एणं जे से अमायी सम्मदिट्ठी उववसणए ऐरइए से
णं अप्पकम्मतराए चेव अप्पवेयणतराए चेव दो जंते ! अ-
सुरकुमारा एवं चेव । एवं एगंदियविगलित्तिदियवज्जं जाव वे-
माणिया ॥

दो भंते ! नेरइयेत्यादि [महाकम्मतराए चेवत्ति] इह यावत्क-
रणात् " महाकिरियतराए चेव महासत्त्वतराए चेवत्ति " इदं
व्याख्या चास्य प्राग्वत् (एगंदियविगलित्तिदियवज्जंति) इहैकेन्द्रि-
यादिवर्जनमेतेषां मायिमिथ्यादृष्टिवेनामायिसम्यग्दृष्टिविशो-
णस्यायुज्यमानत्वादिति ।

(२७) प्राग्वत्कादिवक्तव्यतोक्ता ते चायुष्कप्रतिसंवेदनावन्त
इति तेषां तां निरूपयन्नाह ॥

ऐरइयाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता जे जविए पंचिदि-
यतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से एणं भंते ! कयरे
आउयं पभिसंवेदेइ ? गोयमा ! ऐरइयाउयं पभिसंवेदेइ
पंचिदियतिरिक्खजोणियाउए से पुरओ कडे चिद्धइ ।
एवं मणुस्से वि णवरं मणुस्साउए से पुरओ कडे चिद्धइ
असुरकुमाराणं भंते ! अणंतरं उव्वट्ठित्ता जे भविए पुढ-
वीकाइएसु उववज्जित्तए पुच्छा गोयमा ! असुरकुमाराउयं
पभिसंवेदेइ पुढवीकाइयाउए से पुरओ कडे चिद्धइ एवं जो
जहिं भविओ उववज्जित्तए तस्स तं पुरओ कडे चिद्धंति
तत्थ विओ तं पभिसंवेदेइ जाव वेमाणियाणं णवरं पुढवी-
काइओ पुढवीकाइएसु उववज्जति पुढवीकाइयाउयं पभि-
संवेदेइ अस्से य से पुढवीकाइयाउए पुरओ कडे चिद्धइ एवं
जाव मणुस्सो सट्ठाए उववातेयव्वो परट्ठाए तहेव ॥

एतच्च व्यक्तमेव ॥ म० १२ श० ५ उ० । (पूर्वमायुःसंवेद-
नतोक्ता अथ तद्विशेषवक्तव्यता विउव्वणा शब्दे)

(२९) रत्नप्रभायां सर्वे उपपन्नपूर्वाः ।

किं सव्वपाणा उववसणुव्वा ? इंता गोयमा ! असतिं
अदुवा अणंतखुत्तो ॥

चननीतिः-आगमन्यायो वचने । पञ्चा० ६ वि० । सिद्धान्तभण्डिताऽऽचारे, " मग्गो आगमणीइ " (८०+) । आगमनीतिः-सिद्धान्तभण्डिताचारः । ध० २० ३ अधि० १ लक्ष० । ध० । (तस्य मार्गत्वम् ' मग्ग ' शब्दे ६ पष्ठे भागे प्रतिपादयिष्यते)

आगमतंत-आगमतन्त्र-त्रि० । आगमपरतन्त्रे, आगमानुसारणि. पो० ।

आगमतन्त्रः सततं, तद्वद्भक्त्यादिलिङ्गमसिद्धः ।

चेष्टायां तत्स्मृतिमान्, शस्तः खज्वाशयविशिष्टः॥१३॥

आगमतन्त्रः-आगमपरतन्त्रः, आगमानुसारी । पो० ७ वि० । (अत्र विशेषव्याख्या ' चेष्टय ' शब्दे तृतीयभागे १२६६ पृष्ठे दर्शयिष्यते)

आगमतत्त-आगमतत्त्व-न० । आगमपरमार्थे, पो० ।

आगमतत्त्वं तु बुधः, परीक्षते सर्वयत्नेन ॥ २ ॥

आगमतत्त्वं तु-आगमपरमार्थमिदं पश्यवरूपं बुधो-विशिष्ट-विवेकसंपन्नः परीक्षते-समीचीनमवलोकयति सर्वयत्नेन-सर्वादरेण धर्माऽधर्मव्यवस्थाया आगमनियन्धनत्वात् यत् उक्तम् " धर्माऽधर्मव्यवस्थायां, शास्त्रमेव नियामकम् । न-दुष्कालेवनाजर्म-स्त्वधर्मस्तद्विपर्यात् ॥१॥ " पो० १ वि० । (अत्रार्थे ' धम्म ' शब्दे चतुर्थभागे २६६४ पृष्ठे विशेषो दर्शयिष्यते)

आगमदिष्टि-आगमदृष्टि-स्त्री० । आगमः-आप्तवचनं स एव दृष्टिर्हिताऽहितपदार्थप्रकाशकःवादागमदृष्टिः । आप्तवचनात्मिकायां दृष्टौ, दर्श० ३ तत्त्व ।

आगमदिष्टिदिष्टुसुन्नायमग्ग-आगमदृष्टिदृष्टमुज्ञातमार्ग-पुं० । आगमः-आप्तवचनं स एव दृष्टिर्हिताऽहितप्रकाशकत्वात् आगमदृष्टिस्तथा दृष्टम्-अवलोकितमागमदृष्टिदृष्टं तेन शा-भनप्रकारेण ज्ञातो मार्गो ज्ञानादिको यैस्ते आगमदृष्टिदृष्टसु-ज्ञातमार्गाः । आगमदृष्ट्या सम्यगवलोकितदर्शनादिकं, दर्श० ३ तत्त्व ।

आगमपरतंत-आगमपरतन्त्र-त्रि० । सिद्धान्तपरतन्त्रे, पं० व० ।

एत्थ वि मूलं श्रेष्ठं, एगतेणैव भव्वसत्तेहि ।

सिद्धाइभावओ खलु, आगमपरतंतया खवरं ॥१७०६॥

अत्रापि-आराधनायत्ने मूलं-कारणं श्रेयमेकान्तेनैव भव्य-सत्त्वै-भैव्यप्राणिभिः, किमित्यत्राह-अद्वादिभावतः खलु-अद्वादिभावादेव कारणादागमपरतन्त्रता-सिद्धान्तपारतन्त्र्यं तद्वत्, नान्यन्मूलमिति गाथाार्थः । पं० व० ५ द्वार ।

आगमपह-आगमपथ-पुं० । लाभमार्गे, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

आगमवलिय-आगमवलिक-पुं० । आगमज्ञानविशेषवति केवलयादिके, भ० "आगमवलिया समणा शिगंथा" (सूत्र-३४० +) आगमवलिका उक्तज्ञानविशेषवलवन्तः श्रमणा-निर्ग्रन्थाः केवलप्रभृतयः । भ० ८ श० ८ उ० ।

आगममलारहिय-आगममलारहृदय-पुं० । आगमार्थ-प्रतिपत्त्यसमर्थहृदये, (आगमार्थकुण्ठितबुद्धौ) सम्म० ।

समयपरमत्थवित्थर-विहाडजणपज्जुवासणसयएहो ।

आगममलारहियओ, जह होति तमत्थमन्नेसु ॥ २ ॥

सम्म० १ काण्ड ।

अत्र च-आगममलारहृदय इत्यनुवादेन समयपरमार्थविस्तर-हाटजनपर्युपासनसकणौ यथा भवति तमर्थमुन्नेप्ये' इति-विधिपरा पदव्यवस्था कर्तव्या । पदार्थस्तु मलमिवारा-प्राजन-कविभागा यस्यार्मा मलारो-गौगली आगमे तद्वत्कुण्ठं हृदयं यस्य तदर्थप्रतिपत्त्यसामर्थ्यादसौ तथा मन्दधीः, स-म्यग् ईयन्ते-परिच्छिद्यन्तेऽनेनार्थो इति समयः-आगमस्तस्य परमः-अकल्पितश्चासावर्थः समयपरमार्थस्तस्य विस्तर-रचनाविशेषः शब्दार्थयोश्च भेदेऽपि पारमार्थिकसंवन्धप्रतिपादनायाऽभेदविवक्षया ' प्रथमे वाचशब्दे' (पाणि० । ३ । ३ । ३३ ।) इति घञ् न कृतः तस्य विहाट इति-दीप्यमानान् श्रोतुबुद्धौ प्रकाशमानानर्थान् दीपयति-प्रकाशयति विहाटश्चासौ जनश्चतुर्दशपूर्वविदादिलोकः । तस्य पर्युपासनं-कारणे कार्यापचारात् ' सेवाजनिततद्व्याख्यानम् । तत्र सद्य कर्णाभ्यां वचत इति सकर्णः तद्व्याख्यातार्थावधारणसमर्थः । यथा इति-येन प्रकारेण भवति तं तथाभूतमर्थम् उन्नेप्ये-लेशनः प्रतिपादयिष्ये । यथाभूतेनार्थेन प्रतिपादिनेनानिकुण्ठधीरपि श्रोतुजनो विशिष्टागमव्याख्यातुप्रतिपादिनार्थावधारणपटुः संपद्यते । तमर्थप्रमेन प्रकरणेन प्रतिपादयिष्यामीनि यावत् । सम्म० १ काण्ड ।

आगममाण-आगमयत्-त्रि० । आपादयति, " लाघवियं आगममाणं " (सूत्र-२१३+) । लाघविकमात्मानमागमयन्-आपादयन् । आचा० १ शु० ८ अ० ४ उ० । आगमयति, (अत्रबुध्यमाने) " लाघवं आगममाणं " (१८५५) । आगमयन्-अवगमयन् अवबुध्यमानः । आचा० १ शु० ६ अ० ३ उ० ।

आगमलोयणीइ-आगमलोकनीति-स्त्री० । जिनप्रवचनन्यायलौकिकन्याययाः, पो० ।

जिणविंषपइट्ठाए, विहिमागमलोयणीतीए ॥ १ ॥

जिनविम्बप्रतिष्ठायाः प्रनीताया विधि-विधानमागमलोकनीत्या-जिनप्रवचनन्यायेन ; लौकिकन्यायेन चेत्यर्थः । लोकग्रहणेन चेदं दर्शयति-लोकनीतिरपि कञ्चिज्जिनमनविरुद्धाश्रयणीया अत एव प्रासादादिलक्षणं तदुक्तमप्याश्रीयत इति गाथाार्थः । पञ्चा० ८ वि० ।

आगमवयण-आगमवचन-न० । आप्तवचने, पो० ।

सर्वज्ञवचनमागम-वचनं यत् परिणते ततस्तस्मिन् ।

नासुलभमिदं सर्वं, ह्युभयमलपरिच्छयात् पुंसाम् ॥ ११ ॥

सर्वज्ञवचनम्-आगमवचनं यद्-यस्मात् परिणते ततस्तस्मिन्-आगमवचने नासुलभमिदं-न दुर्लभमिदं किंतु सुलभमेव भवति सर्वं हि-पूर्वोक्तमुभयमलपरिच्छयात् क्रियामलमात्रमलपरिच्छयात् पुंसां पुरुषाणाम् । पो० ५ वि० ।

आगमवयणपरिणइ-आगमवचनपरिणति-स्त्री० । आगमवचनस्य विषयविभागेन चेतसि व्यवस्थितौ, पो०

किमित्यागमवचनपरिणामः प्रशस्यत इत्याह-

आगमवचनपरिणति-भैवरोगसदौषधं यदनपायम् ।

किं सव्वपाणा इत्यादि अस्य चैवं प्रयोगः । अस्यां रत्नप्रभायां त्रिशन्नरकलक्षेषु किं सर्वं प्राणादय उत्पन्नपूर्वा अतोत्तरम् (असर्गति) असकृदनेकशः इदं च वेलाद्वयादावपि स्यादतोऽस्यन्तवाहुल्यप्रतिपादनायाह (अदुवर्त्ति) अथवा (अणतस्तुत्तोत्ति) अनन्तरुत्त्वोऽनन्तवारान् (भ० २ श० ३ उ०) "तपणं से महव्वले अणगारे धम्मघोसस्स अणगारस्स अंति ए सामाइयमाइयाइं चउइसपुव्वाइं अहिज्जइ" (इत्यादि ब्रह्मलोके महाबलस्योपपातः महव्वल शब्दे) इह च किल चतुर्दशपूर्वधरस्य जघन्यतोऽपि लान्तके उपपात उच्यते " जावन्ति लंतगाओ चोइसपुव्वो जहसुउववाअंति " वचनदेतस्य च चतुर्दशपूर्वधरस्यापि यद् ब्रह्मलोके उपपात उक्तस्तत्केनापि मनाविस्मरणादिना प्रकारेण चतुर्दशपूर्वाणामुपरि पृष्ठत्वादिति सम्भावयन्तीति भ० ११ श० ११ उ० । (गुणस्थानके पूपपातो गुणद्वय शब्दे मार्गणास्थानकं जीवठाणकादिशब्देषु) (३०) अविराधितभ्रमणयो देवलोकेपूपपद्यते ॥

अहं भंते ! असंजयजवियदव्वदेवाणं अविराहियसंजमाणं विराहियसंजमाणं अविराहियसंजमासंजमाणं विराहियसंजमासंजमाणं असस्सीणं तावसाणं कंदप्पियाणं चरगपरव्वायगाणं किव्विसियाणं तिरिच्छियाणं आजीवियाणं अभिओगियाणं सल्लिगाणं दंसणवावसगाणं एएसिणं देवलोएसु उववज्जमाणाणं कस्स कहिं उववाए पसुत्ते गोयमा ! असंजयजवियदव्वदेवाणं जहस्येणं भवणवासीसु उक्कोसेणं उवरिम गेवेज्जएसु अविराहियसंजमाणं जहस्येणं सोहम्मे कप्पे उक्कोसेणं सव्वट्टसिप्पे विमाणं विराहियसंजमाणं जहस्येणं जवणवासीसु उक्कोसेणं सोहम्मे कप्पे अविराहियसंजमासंजमाणं सोहम्मे कप्पे उक्कोसेणं अचुए कप्पे विराहियसंजमासंजमाणं जहस्येणं भवणवासीसु उक्कोसेणं जोइसियासु असस्सीणं जहस्येणं भवनवासीसु उक्कोसेणं वाणमंतरेसु अवसेसा मज्जे जहस्येणं भवनवासीसु उक्कोसेणं वोच्छाप्पि तावसाणं जोइसिएसु कंदप्पियाणं सोहम्मे कप्पे चरगपरव्वायगाणं वंच्छाए कप्पे किव्विसियाणं लंतगे कप्पे तिरिच्छियाणं सहस्सारे कप्पे आजीवियाणं अचुए कप्पे अभिओगियाणं अचुए कप्पे सल्लिगाणं दंसणवावसगाणं उवरिमगेवेज्जएसु ॥

अहं भंतेत्यादि व्यक्तं नवरमथेति परप्रश्नार्थः (असंजयजवियदव्वदेवाणंति) इह प्रज्ञापनाटीका द्विष्यते असंयताश्चारित्रपरिणामशून्या भव्या देवत्वयोग्या अत एव ह्यव्यदेवाः । समासश्चैवम् । असंयताश्च ते नव्यह्यव्यदेवाश्चेति असंयतजनव्यह्यव्यदेवास्तत्रैते असंयतसम्यग्दृष्टयः कित्तेयेके यतः किलोक्तम् । " अणुवयमहव्वएहि य, वाइतवो कामनिज्जराए य । देवाउयं वि बंधइ, समदिठ्ठी य जो जीवो " एतच्चायुक्तं यतोऽमीषामुत्कर्षत उपरिमप्रवेयकेपूपपात उक्तः सम्यग्दृष्टीनां तु देशविरतानामपि न तत्रास्ती विधत्ते देशविरतभावकाणामच्युतादूर्ध्वमगमनात् । नाप्येते निह्वास्तेषामिहैव ज्ञेयानाभिधानात् तस्मान्निश्चयारूप एवाऽभव्यभक्त्या वा असंयतभक्त्यव्यदेवाः ।

अमणगुणधारिणो निखिलसामाचार्यनुष्ठानयुक्ता ह्यव्यक्षिद्धधारिणो गृह्यन्ते ते ह्यस्त्रिकेवलक्रियाप्रभावत एवोपरिमप्रवेयकेपूपपद्यन्ते इति असंयताश्च ते सत्यप्यनुष्ठाने चारित्रपरिणामशून्यत्वात् । ननु कथं तेऽभव्याः भव्या वा अमणगुणधारिणो भवन्तीत्यत्रोच्यते तेषां हि महामिथ्यादर्शनमोहप्रादुर्भावे सत्यपि चक्रवर्तिप्रभृत्यनेकभूपतिप्रवरपूजासत्कारसन्मानदानात् साधून् समयव्योक्त्य तदर्थं प्रव्रज्याक्रियाकलापानुष्ठानं प्रति श्रद्धा जायते ततश्च यथोक्तक्रियाकारिण इति । तथा (अविराहियसंजमाणंति) प्रव्रज्याकावादारभ्यामभचारिवपरिणामानां संज्वलनकपायसामर्थ्यात् प्रमत्तगुणस्थानकसामर्थ्याद्वा स्वल्पमायादिदोषसंभवेऽप्यनाचरितचरणोपघातानामित्यर्थः । तथा [विराहियसंजमाणंति] उक्तविपरीतानाम् [अविराहियसंजमासंजमाणंति] प्रतिपत्तिकावादारभ्याखणितदशविरतिपरिणामानां अवकाणाम् (विराहियसंजमासंजमाणंति] उक्तव्यतिरेकिणाम् [असंज्ञाणंति] मनोलब्धिराहितानामकामनिर्जरावतां तथा (तावसाणंति) पतितपत्राद्युपजोगवतां, बाह्यतपस्विनां तथा (कंदप्पियाणंति] कन्दर्पः परिहासः स येषामस्ति तेन वा ये चरन्ति ते कन्दर्पिकाः कान्दर्पिकाः वा व्यवहारतश्चरणयन्त एव कन्दर्पकोत्कुच्यादिकारकाः । तथा हि गाथा- " कहकहकहस्स इसणं, कंदप्पो अणिहुया य उल्लावा । कंदप्पकहाकहणं, कंदप्पुवएस संसाया ॥ १ ॥ लुमनपणवयणदंसण-छेदेहि करपायकन्नमाईहिं । तं तं करेइ जहं जह, हसइ परो अत्तणा अहसं ॥ २ ॥ वाया कुक्कुइओ पुण, तं जंपइ जेण हस्सण अणो । नाणाविहजीवरूप, कुव्वइ मुहत्तूरुए चेत्यादि ॥ ३ ॥ जो संजओ वि एया, सुअप्पसत्था सुमवणं कुणइ । सो तव्विहेसु गच्छइ, सुरेसु जइओ चरणहीणोसि ॥ ४ ॥ अतस्तेषां कन्दर्पिणाम् [चरणपरिव्वायगाणंति] चरकपरिवाजका धाटिजैह्योपजीविनस्त्रिदण्डिणः । अथवा चरकाः कच्छोदकादयः परिवाजकास्तु कपिस्त्रमुनिसूनगोऽतस्तेषाम् [किव्विसियाणंति] किव्विवं पापं तदस्ति येषां ने किव्विविकास्ते च व्यवहारतश्चरणयन्तोऽपि ज्ञानाद्यवर्णवादिनो यथोक्तम् " नाणस्स केवलीणं, धम्मायरियस्स संघसाहूणं । माई अवसुवाई किव्विसियं भावणं कुणइसि ॥ १ ॥ अतस्तेषां तथा [तिरिच्छियाणंति] तिरिच्चां गवाइवादीनां देशविरतिज्जाजाम् [आजीयाणंति] पाक्षेणिविशेषाणां नाम्न्यधारिणां गोशालाकशिष्याणामित्यन्ये । आजीवन्ति वा ये अविवेकिलोक्तो लब्धिपूजाख्यात्यादिनिस्तपश्चरणादीनि ते आजीविकास्तत्त्वेनाजीविका अतस्तेषां तथा [अभिओगियाणंति] अभियोजनं विद्यामन्त्रादिभिः परेषां वशीकरणादि अनियोगः स च द्विधा । यदाह- " दुविहो खलु अभिओगो, दव्वे भावे य होय नायव्वो । दव्वमि होइ जोगा, विज्जामंताय भावमि " सि ॥ १ ॥ सोऽस्ति येषां तेन वा चरन्ति ये तेऽभियोगिका अभियोगिका वा ते च व्यवहारिणश्चरणयन्त एव मन्त्रादिप्रयोक्तारो यदाह- " को उय भूर्इकम्मे, परिणा पसिणे निमित्तमाजीवी । इत्तिरस्से सायगुरुओ, अहिओगं जावणं कुणइ " सि ॥ १ ॥ कौतुकं सौभाग्याद्यर्थं स्नपनकं भूतिकर्म ज्वरितादिजृतिदानं प्रश्नाप्रश्नं च स्वप्नाव्यादि [सल्लिगाणंति] रजोहरणादिसाधुभिर्ज्वतां किं विधानामित्याह [दंसणवावसगाणंति] दर्शनं सत्यकृत् व्यापनं ज्ञेयं येषां ते तथा तेषां निह्वानामित्यर्थः [एएसिणं देवलोएसु उववज्जमाणाणंति] अनेन देवत्वादन्यत्रापि केचिदुपपद्यन्ते इति

प्रतिपादितम् “ विराहियसंजमाणं जहमेणं जवणवर्धसु उ-
क्कोसेणं सोहम्मे कप्पे ” इह कविचदाह-विराधितसंयमानामु-
त्कर्षेण सौधर्मं कल्पे इति यदुक्तं तत्कथं घटने द्रौपद्यास्तुकुमा-
लिकाभवे विराधितसंयमाया ईशानोत्पादध्वणादिन्यत्रोच्यते,
तस्याः संयमविराधनोत्तरगुणविषया बहुशन्वमात्रकारिणो । न मृ-
द्वगुणविराधनेति, सौधर्मोत्पादश्च विशिष्टतरसंयमविराधनायां
स्यात्, यदि पुनर्विराधनमात्रमपि सौधर्मोत्पत्तिकारकं स्यात्त-
दा बहुशब्दानामुत्तरगुणादिप्रतिसेवावतां कथमन्युतादिपृथक्त्वि-
क्यते । कथं चिद्विराधकन्यात्तेयमिति [असम्पीणं जहमेणं ज-
वणवासीसु उक्कोसेणं वाणमंतरेमुत्ति] इह यद्यपि चमरवलि-
सारमहियमित्यादिध्वनादसुरादयो महाजिह्वाः पलिश्रवममु-
क्कोसं वंतरियाणं ति ” वचनाच्च व्यन्तरा अल्पजिह्वास्तथाप्यत-
एव वचनादवसीयते सन्ति व्यन्तरेभ्यः सकाशादल्पकं यो जवण-
तयः केचनेति असंज्ञी देवेषूपपद्यत इत्युक्तम् । भ० १ श० २ उ० ।
उपसंपादने, “ उपवातो उपसंपज्जं ” नि० चू० ५ उ० ।

उपवायकप-उपपातकल्प-पुं० पार्थस्थादिभिः सहासित्वा सं-
विग्नविहारोपपन्ने । पं० भा० ।

उपवादकपमहुणा, बोच्छामि जहकमेणं तु ।

पंचहिं ठाणेहिं विवट्ठि-ऊण संविगममदृया जुत्तो ॥

अब्भुज्जतं विहारं, उवेइ उपवायकप्पो मो ।

उपवयणं उपवाओ, पामत्थादी य पंचठाणा तु ॥

तेसु विविहं तु वट्ठित्यो, वियाट्ठिओ होति णायव्वो ।

संवेगसमावसो, पच्छा उ उवेति उज्जयविहारं ॥

एस उपवायकप्पो ॥ पं० भा० ।

पंचहिं ठाणेहिं सो पुण पामत्थादिहिं अत्थिऊण वियाट्ठिऊण
विविधमनेकप्रकारं वा वर्तितुमित्यर्थः । सिद्धासंवेगजुत्तो संवे-
गसगासं एह संवेगविहारं उपपत्ति उपसंपद्यते तत उपपात-
कल्पो जवति । एस उपवायकप्पो । पं० चू० ॥

उपवायकारि (ए) उपपातकारिन्-पुं० आचार्यनिर्देशकारि-
णि, “ उपवायकारी य हरीमणे य ” सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

उपवायगद्-उपपातगति-स्त्री० उपपातरूपा उपपाताय वा गतिः ।

उत्पादाय गमने, उपपातरूपायां गतौ च । उपपादगतिस्तु त्रिवि-
धा क्षेत्रभवनोभवेदेदात् तत्र नारकतिर्यङ्मन्देवसिद्धानां यत्स्व-
क्षेत्रे उपपातायेत्पादाय गमनं सा क्षेत्रोपपातगतिः या च नारका-
दीनामेव स्वजने उपपातरूपा गतिः सा जवोपपातगतिः यच्च
सिद्धपुद्गलयोगमनमात्रं सा नोपपातगतिः विहायोगतिस्तु
स्पृशक्यादिकानेकविधेति । भ० ८ श० ७ उ० ।

उपवायय-उपपातज-पुं० उपपाताज्जात उपपातजः । देवनार-
केषु, आचा० १ श्रु० १ अ० ॥

उपपातक-न० पातकसदृशे ततो न्यूनफलके पापजेदे, वाच०

उपवायसज्जा-उपपातसज्जा-स्त्री० देवसज्जाजेदे, यस्यां समुत्प-
द्यते देवः । स्था० ५ उ० । वर्णकोऽन्यत्र रा० । अत्र हीरवि-
जयसूरिं प्रति परिश्रुतगुणविजयकृतप्रश्नो यथा सौधर्मोदिषु देवा-
नां प्रत्येकमुपपातशय्या विद्यते एकस्यामनेकेषामुपपातो वेति ?
अत्र महर्षिस्तुराणामुपपातशय्यामिहा अन्येषां तु अभिज्ञापीति
संभाव्यते तथाविधव्यक्तकाराणां दर्शनस्यास्मरणादिति । ही० ।

उपवाय-उपवास-पुं० उप वस् वत् । उपेति सह उपावृत्तदो-

पस्य सतो गुणैराहारपरिहारादिरूपैर्वा वास उपवासः । “ उपा-
वृत्तस्य दोषेभ्यः, सम्यग्वासो गुणः सह । उपवासः स विज्ञेयां,
न शरीरविशोषणमिति ” श्रु० २ अधि० । आहारशरीरसत्कारा-
दित्यागे, स० । श्री० । अभक्तार्थकरणं, स्था० ३, उ० (पोस-
हाववासशब्दे विधिवद्व्ययते) तपनोदयमारब्धं यामाष्टकमजो-
जनम् । उपवामः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तं विधीयते । ? । उपावृ-
त्तस्य पापेभ्यो, यश्च वासो गुणः सह । उपवासः स विज्ञेयः,
सर्वजोगविवर्जितः । १ । ” वाच० । तथा श्राद्धानामुपवासे तन्नु-
दधावनं रक्षार्त्तं च कल्पते न वेति प्रश्ने तेषामुपवासे प्रासुक-
मुष्णोदकं चेति पानीयद्वयं कल्पते तन्नुदधावनं रक्षाजलं प्रासुकं
भवति परं श्राद्धानां न कल्पत इति (१, १६ प्र०) तथैकोनविंशदधिक-
द्विशतपष्ठोद्धारकृतोऽस्ति परं शक्यभावे एकान्तरोपवासैः कर्तुं-
शुद्ध्यति न वेति प्रश्ने एकोनविंशदधिकद्विशतं पष्टा उच्चारता-
स्तदा पष्टा एव कर्तुं शुद्ध्यन्ति (१, १७ प्र०) तथाश्विनचैत्रास्याच्या-
यमध्ये उपवासः क्रियते स विंशतितस्यानकमध्ये प्रकृष्टं शुद्ध्यति
न वेति प्रश्ने आश्विनचैत्रास्याच्यायमध्ये सप्तम्यादौ दिनत्रयकृ-
तोपवासां विंशतितस्थानकमध्ये प्रकृष्टं न शुद्ध्यति (१, १८ प्र०)
धीविजयसेनसूरिसन्कपं० कनकविजयमणिकृतप्रज्ञास्तदुत्तरा-
णि च यथा पञ्चादौ प्रत्याख्यानं भक्तद्वयकथनाधिपयस्य किंप्रयो-
जनमिति प्रश्ने सामान्यतः सतां द्विवारं जोजनं लोकप्रथित-
मित्युपवाससंख्येन जोजनचतुष्टयं जोजनद्वयं च पारणोत्तरपारण-
योरेकाशनपृथक् कार्यत इति (३, ११ प्र०) तथा रोहिण्युपवासप-
ञ्चम्याद्युपवासश्च कारणे सति मिलन्त्यां तिथौ क्रियते न वेति
प्रश्ने कारणे सति मिश्रन्त्यां तिथौ क्रियते कार्यते चेति प्रवृत्तिर्दृश्य-
ते कारणं विना नृदयप्राप्तायामेवेति बोध्यम् सं० प्र० ३ उल्ला० ४७७
प्र० । तथा जालोरसंस्कृतप्रज्ञोत्तराणि यथा त्रिविधोपवासप्रत्या-
ख्यानमन्यप्रत्याख्यानं च कया रीत्या पार्यते इति प्रश्ने उपवासकीधू-
त्रिविहारनमुक्कारसी पोरसी पुरिमच्छादिक कीधू पाणहारपञ्च-
पक्षाण फासिउं १ पालिउं २ सोहिउं ३ तीरिउं ४ किट्टिउं ५ आरा-
हिउं ६ जं च नाराहिउं तस्स मिच्छामि दुक्कं इत्युपवासप्रत्या-
ख्यानपारणरीतिर्वृत्तपरंपरया ज्ञातव्या । अधुना केचन श्राद्धा उप-
वासकीधूत्रिविहारनमुक्कार सिपुरिमच्छादिक कीधो चउच्चिहार-
पञ्चपक्षाणफासिउं १ पालिउं २ सोहिउं ३ तीरिउं ४ किट्टिउं ५
आराहिउं ६ जं च नाराहिउं तस्स मिच्छामि दुक्कं इत्यन्यप्रत्याख्यानपारणरी-
तिरपि परंपरयैव ज्ञेयेति १ से० प्र० ४ उल्ला० १४४ प्र० ।

उपवासतव-उपवासतपस्-न० आहारपरित्यागरूपेतपोजेदे, तथा
प्रथमदिने एक उपवासः कृतो द्वितीयदिने द्वितीय इत्यंशुतं पष्ट-
तप श्रोत्राचनामध्ये समायति नवा तथा प्रहरानन्तरं प्रत्याख्यात
उपवास श्रोत्राचनामध्ये आयाति न वेति प्रश्ने यद्यपि संलग्नतया
प्रत्याख्यातं पष्टादितपस्तथा कालवेलाप्रत्याख्यातमुपवासतपश्च
बहुफलदायि भवति तथापि विशकलितजयोच्चारितं पष्टादि-
तपः कालातिक्रमेणोच्चारितमुपवासतपश्च सर्वथा श्रोत्राचनामध्ये
नायातीत्येकान्तोद्धारतो नास्तीति से० प्र० ३ उल्ला० १३७ प्र० ।

उपविट्ट-उपविष्ट-त्रि० उप-विश-क्त । सामीप्येन स्थिते, जी०
३ प्रति० । सकिपमे, ज्ञा० ३ अ० । “ तेता उपविटं समानं
सागरचंद्रो नारयं पुञ्जइ ” आ० न० २० ।

उवविणिग्गय-उपविनिर्गते- वि० निरन्तरविनिर्गते, जी० ३ प्र० ।
उववृह (हा) -उपवृह (हा) हण- न० दर्शनादिगुणवतां
प्रशंसायाम्, उक्त० २८ अ० । समानधार्मिकाणां कृपणा वैयावृ-
त्यादिसद्गुणप्रशंसनेन तत्तद्गुणवृद्धिकरणे, प्रव० ६ द्वा० ॥

अत्रादाहरणम् ॥

“ उववृहणाप उदाहरणं जहा । रायगिहे णरं सेणिओ राया
इओ य सक्को देवपया संमत्तं पसंसति । इओ य एगो देवो अ-
सहंतो नयरवारिं सेणियस्स निग्गयस्य चेल्लयरुवं काळण अ-
णमिसे गिएहति । ताहे तं निवारोति पुणरवि अणत्थ संजती गु-
व्विणी पुरतो ठिता ताहे अपवर उविरुण जहा ए को वि जाणइ
तहा सुग्गिहं कारवेति जं किंचि सुत्तिकामंतसयमेव करेइ ततो
सो देवो संजइरुवं परिष्पण्ण दिव्वं देवरुवं दरिसेति ज्ञप्ति
य सेणियसुल्लं ते जम्मजीवियस्य फलं जेण ते पवयणतुवरिय
रिसीमत्ती भवतिंति उववृहण गओ एवं उववृहेत्तवा सो-
हम्मिया द० ३ अ० । व्य० ॥ मिथ्यापवृहणायां कृपणं प्रशस्तोप-
वृहाद्यकरणे आचामाम्भम् । जीत० ।

उववृहण-उपवृहण-न० अजमोदने, “ गितिसाहणमुववृहणह
रिसाइपण्येयं चैव ” इह प्राकृतत्वेन निरनुस्वारः पाठः । तत-
श्चोपवृहणं तस्यानुमोदनं कार्यं यथा धन्यस्त्वं धर्माधिकारी इ
त्यादि । पंचा० २ विव० । प्रशंसायाम्, “ उववृहणात्ति वा पसं-
संति वा सक्काजणणत्ति वा सक्काघणत्ति वा एगहा ” नि० चू०
१ उ० (एतद्द्वारवक्तव्यता उववृहणविणय शब्दे)

उववृहण (णा) विणय-उपवृहणविनय-पुं० उपवृहणं नाम-
समानसाधार्मिकाणां कृपणावैयावृत्यादिसद्गुणप्रशंसनेन तद्-
वृद्धिकरणं स एव विनयः । दर्शनाचारविनये, व्य० १ उ० । इ-
दानीं उववृहणात्ति दारं उववृहणनि वा पसंसंति वा सक्का-
जणणत्ति वा सक्काघणत्ति वा एगहा ॥

खमणे वेयावच्चे, विणय सज्जायमादिसंजुत्तं ।

जो तं पसंसय य, स होति उववृहणाविणओ ॥१७॥

(खवणिचि) चउत्थं उट्ठं अट्ठमं दसमं उवावसमं अट्ठमासख-
मणं मास उमास तिमास चउमास पंचमास उमासा सव्वं पि
इत्तरं आवकहिंयं या [वेयावच्चेत्ति] आयरियवेयावच्चे उव-
उजायवेयावच्चे तवस्सिवेयावच्चे गित्ताणवेयावच्चे कुल-
गणवेयावच्चे संघवाहाइ अस्सुहुसेहे वेयावच्चे दसमं एपासं
पुरिसाणं इमेणं वेयावच्चं करोति । असणादिणा वत्थाइणा पी-
ठफलंगसेज्जा संथारगओ सह मेसज्जेण य [विणत्ति] नाण-
विणओ दंसणविणओ चरित्तविणओ मणविणओ वयणविणओ
कायविणओ उवचारियविणओ य । एसविणओ स वित्थरो मा-
णियव्वो । जहा दसवेयावधिपं [सज्जापत्ति] वायणा पुच्छणा प-
रियट्ठणा आपुपेहा धम्मकहा य पंचविहो सज्जाओ । आदिस-
हाओ जे अण्णे तवमेयाओ मोयरिया ते धिप्पंति तहा खमादओ
य गुणा जुत्तंति पतेहिं जहान्निहिपहिं गुणेहिं उववेयाजुत्तो ज-
प्पति जो इति अणिहिंसरुवो साहू धेप्पइ तं सदेण खमणादि-
गुणोवधेयस्स गहरणं पसंसते श्लाघयतीत्यर्थः [पसंसंति] प-
संसाप णिहेसो होइ नवति कि उववृहणाविणओ णिहेसवयण-
विणओ कम्मावयणपचारमित्यर्थः । उववृहणात्ति दारं गयं ॥
नि० चू० १ उ० ।

उववृहणिया-उपवृहणिया- स्त्री० उपवृहयतीति उपवृहणीया

उपवृहणकर्त्र्याम्, नि० चू० ७ उ० । एतच्छक्त्यता रायपिंड शब्दे)
उववृहणियापट्टय-उपवृहणीयापट्टक- पुं० जमतो राहः उपयो-
ज्ये पट्टके, अमंतस्स रणो उववृहणियापट्टओत्ति वुत्तं नवति ।
नि० चू० ६ उ० ।

उववृहिय-उपवृहित-न० संमूर्च्छिते, अनुमते, आव० ३ अ० ।

उववेय-उपपेत-वि० उप-अप-इत् । इत्येतस्य च स्थाने निरुक्ति-
वशादुपपेतं भवतीति । युक्ते, म० २३० १ उ० । शकन्वादिदर्शना-
दकारलोपः । औ० । पृषोदरादय इत्यकारलोपः । रा० ।

उपेत- वि० उप इत् प्राकृतत्वाद् वणौगमः स्था० ६ उ० । नि०
हा० । युक्ते, स० “ पुष्पफलोववेण वणसंडेण ” नि० चू० १ उ०
“ परमहरिसोववेण ” रा० । आ० म० प्र० औ० नि० चू० । उक्त० ।

“ सरिसहावणरुवगुणाववेयाण ” रा० ।

उपवेद- पुं० उपमितः वेदेन, वेदसदृशे आयुर्वेदादौ, वाच० ।

उववेसण-उपवेशन- न० उप-विश भावे ल्युट् । आसने, निवे-
शने, स्थापने च । वाच० । अधिकरणे ल्युट् । चर्मभेदे, यन्त्राणो-
रोगादिभिः कारणैरुपविश्यते । वृ० ३ उ० ।

उवव्वय-उपव्रत-न० नियमे, हा० । नियमास्तु । अक्रोधो गुरुसु-
श्रूय, शौचमाहारवाद्यवम् । अप्रमादश्चेति । द्वा० ८ द्वा० ।

उवसंकमंत-उवसंक्रामत्- वि० सामीप्येन गच्छति, द० ५ अ० ।

भिक्षायै वासाय वा गच्छति, आचा० १ शु० ७ अ० ३ उ० ।

उवसंकमिता-उपसंक्रम्य- अव्य० । उप सम् ल्यप् । उपगत्ये-
त्यर्थे, “ समणं भगवं महावीरं उवसंकमंति उवसंकमिता वंदंति ”

स्था० ३ उ० । उवसंकमिता चारं चरंति । सू० प्र० १ पांडु० ॥

उवसंकमितु-उपसंक्रम्य-अव्य० उप सम् क्रम ल्यप् । आसनीभूये-
त्यर्थे, आचा० २ शु० । आसन्नतामेत्येत्यर्थे, “ उवसंकमि-
त्तुगाहावतीव्या आउसंतो समणा ” आचा० १ शु० ७ अ० ३ उ० ।

उवसंखा-उपसङ्ख्या- स्त्री० उप सामीप्येन सङ्ख्या उपसंख्या
सम्यग्यथावस्थितार्थपरिज्ञाने, “ अणेवसंखा इति ते उदाहुअ-
ठे सउमासइ अम्ह एवं ” सूत्र० २ शु० १६ अ० ।

उवसंत-उपशान्त-पुं० उप शम् क० । उपशमप्रधाने, सूत्र०
२ शु० २ अ० । क्रोधादिजयावुपशान्ते, शीतीभूते, सूत्र० १

शु० ६ अ० । क्रोधादिप्रमादरहिते, प्रव० २ द्वा० । क्रोधाविपाका-
वगमेन (पं० व०) मनोवाक्कायविकाररहिते, ध० ३ अधि० ।

औ० । कपायानुदयादिस्त्रियनोऽस्त्रियोपशमाद्वा (आचा० १
शु० ५ अ० ४ उ०) उपशमयुक्ते, ज० १ श० ६ उ० । विष्क-
म्भितोदयमुपनीतमिथ्यास्वभावे च । शेषमिथ्यात्वमिअपुञ्जावा-
श्रित्य विष्कम्भितोदयं शुरुपुञ्जमाश्रित्य पुनरुपनीतमिथ्यास्व-
भावे, विशेष० । आ० । सर्वथाऽभावमापन्ने, प्रज्ञा० १ ए० पद ।

उपशान्तमोहगुणस्थानके, पं० सं० । पञ्चदशे पेरवतजे ती-
र्थकरे, प्रव० ७ द्वा० । निचू० । नारकदीनां विशिष्टोदयाभा-
वात् क्रोधनेदे, स्था० ४ उ० ।

उवसंतकसायवीरारागउमत्थ-उपशान्तकषायवीतरागउ-
मत्थ-पुं० उच्यते केवलज्ञानं केवलदर्शनं चात्मानेनेति अथ

ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयान्तरायकर्मोदयः । सति तस्मिन्

केवलस्यानुत्पादात् तदपगमानन्तरं चोत्पादात् उच्यते । तिष्ठती-

ति उच्यतेः स च सरागोऽपि भवतीत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं वी-

तरागग्रहणं वीतो विगतो रागो मायालोभकपायोदयकूपो यस्य

स वीतरागः स चासौ ब्रह्मस्थ वीतरागच्छास्यः स च क्रीणक-
पायोऽपि प्रवति तस्यापि यथोक्तरागापगमात् अतस्तद्व्यव-
च्छेदार्थमुपशान्तकपायग्रहणं कपशिषेत्यादिदगुरुकधातुर्हि सार्थः
कषन्ति कष्यन्ति च परस्परमस्मिन् प्राणिन इति कपः संसारः
कपमयन्ते गच्छन्त्येभिर्जन्तव इति कपायाः क्रोधादयः उपशान्ता
उपशमिता विद्यमाना एव संक्रमणोद्धर्तनाऽपवर्तनादिकरणो-
दयायोग्यत्वेन व्यवस्थापिताः कपाया येन स उपशान्तकपायः ।
स चासौ वीतरागच्छास्यः । प्रव० २२४ द्वा० । एकादशगुण-
स्थानोपगते, पं० सं० १ द्वा० । दर्श० ॥

उवसंतकसायवीयरगच्छउमत्थगुणट्टाण-उपशान्तकपाय-

वीतरागच्छास्यगुणस्थान-न० एकादशे गुणस्थाने, नत्राविरत-
सम्यग्दृष्टेः प्रभृत्यनन्तानुबन्धिनः कपाया उपशान्ताः संभवन्ति उ-
पशमश्रेणयारम्भे ह्यनन्तानुबन्धिकपाया न विरतो देशविरतः प्रम-
त्तोऽप्रमत्तो वा स तूपशमस्य दर्शनमोहव्रित्तयमुपशमयतितदुपश-
मानन्तरं प्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थानपरिवृत्तिज्ञातानि कृत्वा ततोऽपूर्वक-
रणगुणस्थानोत्तरकालमनिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थानोत्तरका-
लमनिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थाने चारित्रमोहनीयस्य प्रथमं
नपुंसकवेदमुपशमयति । ततः स्त्रीवेदक्रमो हास्यरत्यरतिशोक-
भयजुगगुप्सारूपं युगपत्पदकं ततः पुरुषवेदं ततो युगपदप्रत्या-
स्थानावरणप्रत्यास्थानावरणौ क्रोधौ ततः संज्वलनक्रोधं ततो
युगपद् द्वितीयतृतीयौ मानौ ततः संज्वलनमानं ततो युगपद् द्वि-
तीयतृतीयमाये ततः संज्वलनमायां ततो युगपद् द्वितीयतृतीयौ
लोभौ ततः सूक्ष्मसंपरायगुणस्थाने संज्वलनलोभमुपशमयती-
त्युपशमश्रेणिः । स्थापनाचेयम् । विस्तरतस्तु उपशमश्रेणिः
स्वोपश्रुतकटीकायां व्याख्याता ततः परिभाषनीया । तदेवमन्ये-
ष्वपि गुणस्थानकेषु कापि कियतामपि कपायाणामुपशान्त-
त्वसंभवात् उपशान्तकपायव्यपदेशः संभवत्यतस्तद्वाच्यच्छेदार्थं
वीतरागग्रहणम् । उपशान्तकपायवीतराग इत्येतावतापाष्ट-
सिद्धौ ब्रह्मस्थग्रहणं स्वरूपकथनार्थं व्यवच्छेद्याभावात् न ह्यच्छ-
ास्य उपशान्तकपायवीतरागः संभवति यस्य ब्रह्मस्थग्रहणेन
व्यवच्छेदः स्यादिति । अस्मिंश्च गुणस्थानेऽष्टाविंशतिरपि मो-
हनीयप्रकृतय उपशान्ता ज्ञातव्याः उपशान्तकपायश्च जघन्ये-
नैकं समयं भवति उत्कर्षेण त्वन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् तत ऊर्ध्वं
नियमादसौ प्रतिपतति । प्रतिपातश्च द्वेधा भवत्येव अद्धा-
क्येण च । तत्र भवत्ययो म्रियमाणस्य अद्धाक्ष्य उपशान्ता-
द्धायां समाप्तायां अद्धाक्ष्येण च प्रतिपतितं यथैवारूढस्तथैव
प्रतिपतति यत्र श्वन्धोदयोदीरणा व्यवच्छिन्नास्तत्र प्रतिपतता
सता ते आरभ्यन्त इति यावत् । प्रतिपतंश्च तावत्प्रतिपतति
यावत्प्रमत्तगुणस्थानं कश्चित्तु ततोऽप्यधस्तनगुणस्थानकद्विकं
याति कोऽपि सासादनभावमपि । यः पुनर्भवक्ष्येण प्रतिपतति
स प्रथमसमय एव सर्वाण्यपि बन्धनादीनि करणानि प्रवर्तय-
तीति विशेषः । कर्म० । इह यदि बन्धायुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नः
श्रेणिमध्यगतगुणस्थानवर्ती उपशान्तमोहो वा भूत्वा कालं
करोतीति तदा नियमेनानुत्तरसुरेष्टपद्यते श्रेणिप्रतिपतितस्य तु
कालकरणेऽनियमः नानामतित्वेन नानास्थानगमनात् । अथा-
बद्धायुस्तां प्रतिपन्नः तर्ह्यन्तर्मुहूर्तमुपशान्तमोहो भूत्वा नियमतः
पुनरप्युदितकपायः कात्स्न्येन न श्रेणिप्रतिलोममावर्तते । उक्तं
च “ बद्धाङ्ग प्रद्विष्यो, सेदिगतो वा पसंतमोहो वा । जह
कुण्ड कोइ कालं, वञ्चइ तो एत्तरसुरेसु ॥ अनिबद्धाऊ होउ

पसंतमोहो मुहुत्तमेतद्धं । उदितकसायो नियम, नियत्तण से-
दिपडिलोमं ” आ० म० प्र० ॥

उवसंतकसायवीयरगदंसणारिय-उपशान्तकपायवीतरागदर्श-
नार्थ-पुं० वीतरागदर्शनार्थभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

उवसंतस्त्रीणमोह-उपशान्तक्रीणमोह- पुं० उपशान्तः सर्व-
थानुदयावस्थः क्रीणश्च निजीणो मोहो मोहनीयं कर्म येषां तं
तथा । उपशमत्तयावस्थमोहनीयकर्मके, पञ्चा० १६ विष० ।

उवसंतजीवि (ण्) उपशान्तजीविन्-पुं० उपशान्तोऽन्तर्वृत्त्या
जीवतीत्येवं शील उपशान्तजीवी । अन्तर्वृत्त्यैव जीवामीत्यजि-
ग्रहविशेषधारके, भ० १ श० ३३ उ० ॥

उवसंतमोह-उपशान्तमोह-पुं० उपशान्तः सर्वथाऽनुदयावस्थो मा-
हो मोहनीयं कर्म यस्य स उपशान्तमोहः । उपशमवीतरागे, अर्थ
च एकादशगुणस्थानमारूढः उपशमश्रेणि समाप्तावन्तर्मुहूर्तं
भवति ततः प्रच्यवते स० ॥ “उवसंतो मोहो नाम जस्स अच्-
वा स तिविदं पि मोहणिज्जकम्ममुवसंतं अणुमेत्तमविष्वेदेति ।
सो य देसपमियातेन वा नियमा पमिवतित्ति” ॥ आच्छ० ४ अ० ।
अनुक्तवेदमोहनीये, “अणुत्तरोववाइया उवसंतमोहा (उव-
संतमोहत्ति) अनुक्तवेदमोहनीयायाः परिचारणायाः कथञ्चिद-
प्यभावात् न तु सर्वथोपशान्तमोहाः उपशमश्रेण्येस्तेषामज्ञावात्
॥ भ० ५ श० ४ उ० । उपशान्त उपशमनीयो विद्यमान एव सं-
क्रमणोद्धर्तनादिकरणयोग्यत्वेन व्यवस्थापितो मोहो मोहनीय-
कर्म येन स उपशान्तमोहः । प्रव० २२३ द्वा० ॥ उपशमकनिर्ग्रन्थे,
॥ आच० ४ अ० ।

उवसंतरय-उपशान्तरजस- न० प्रशान्तरजसि, “उवसंतरयं कं-
रेह” रा० । जी० ॥ उपशान्तमपगतं रजः काहुप्यापादकं यस्य
स तथा । रजोरहिते, “समंसि प्रोमे उवसंतरय सक्खमाणे से
चिचति” ॥ आचा० १ झु० ५ अ० ५ उ० ।

उवसंताहिगरणउद्वाससंजणणी-उपशान्ताधिकरणोद्वाससञ्ज-
ननी-स्त्री० उपशान्तस्योपशमं नीतस्याधिकरणस्य कलहस्य य
उद्वासः प्रवर्तनं तस्य सञ्जननी समुत्पादयित्रीत्यर्थः । पट्टधाम-
प्रज्ञास्तायां ज्ञायायाम् । प्रव० २३३ द्वा० ।

उवसंति-उपशान्ति-स्त्री० उपशमे, आचा० १ अ० । निवृत्तौ, वाच० ॥

उवसंधारिय-उपसंधारित-त्रि० संकल्पिते, “ पत्तबुद्धीए तेण
भणियं जति यतबुद्धीए तथो तेण उवसंधारियं सध्मावं च से
कहियं ” नि० चू० १ उ० ।

उवसंपज्जंत-उपसंपद्यमान-त्रि० उपसंपदं गृह्णति, व्य० १ उ० ।

उपसंपज्जसेणियापरिकम्म(ण्)-उपसंपच्चेणिकापरिकर्मन्-
न० दृष्टिवादान्तर्गतपरिकर्मभेदे, स० ॥

उवसंपज्जिउकाम-उवसंपत्तुकाम-त्रि० उपसंपदं जिघृक्षौ, वृ० १ उ० ॥

उवसंपज्जिता-उपसंपद्य-अव्य० उप-सम्-पद्-ल्यप् । साम-
स्येनाङ्गीकृत्येत्यर्थे, ध० ३ अधि० । आश्रित्येत्यर्थे, स्था० ८ ग०
सूत्र० । उपा० । पा० । “ उवसंपज्जित्ताणं विहरामि ” उप-
संपन्नो ज्ञत्वा विहरामि वसंतं ज० ३ श० २ उ० ।

उवसंपप्प-उपसंपन्न-त्रि० उप-सम्-पद्-क्-प्रप्ते, कृते च । हेम०
सामीप्येन प्रतिपन्ने, आच० ६ अ० । “ उवसंपन्नो जं कारणं तु
तं कारणं अपूर्वितो ” ध० ३ अधि० ।

उवसंपया-उपसम्पद्-स्त्री० उप सामीप्येन संपादनं गमनमुप-

सम्पद् । इयन्तं कालं जवदन्तिके आसितव्यमित्येवंरूपे (ग० ३ अधि०) ज्ञानार्थगुर्वन्तराध्ययने, ध० ३ अधि० । पंचा० । ज० आ० म० द्वि० । त्वदीयोऽहमित्येवं श्रुतार्थमन्यसत्तान्युपगमे, धनु० । सामीप्ये, प्रशंसायाम्, अस्तित्वे, निष्पत्तौ, प्रतिपत्तौ च । प० च्यु० “अध्ययने उवसंपया” अर्थे ज्ञानार्थं परस्य आचार्यस्य पार्श्वे अवस्थाय ज्ञानादिगुणाज्जनमुपसंपद्यते । तस्याचार्यस्य समीपे अवस्थानाय स्वाभिन् इयन्तं कालं जवतां समीपे मया स्थातव्यं गच्छान्तरे आचार्यान्तरे ज्ञानार्थमिति विज्ञप्तिपूर्वकं ज्ञानार्थन्यसनरूपा उपसंपत्सामाचारीति भावः ॥ वृत्त० ३६ अ० ।

- (१) उपसंपदो जेदास्तत्र चारित्रगृहस्थोपसंपत्प्रतिपादनं च ।
- (२) आचार्यादीं मृते अन्यत्रोपसंपत् । तत्र हानिवृत्त्यादिपरीक्षणेन कर्तव्याकर्तव्यनिरूपणम् ।
- (३) निज्ञोर्गणादपक्रम्य अन्यं गणमुपसंपद्य विहारः ।
- (४) शैक्षेण सपरिच्छन्नेन रत्नाधिकस्योपसंपत्प्रदातव्या ।
- (५) सांनोगिकासानौगिकयोः सह मिलितयोरुपसंपत्तयोः सामाचारी तत्रावग्रहश्च ।
- (६) पार्श्वस्थादिविहारप्रतिमामुपसंपद्य विहारे कर्तव्यताविधिः ।
- (७) निज्ञोर्गणादपक्रम्य अन्यं गणमुपसंपद्य विहारे प्रकारान्तरप्रतिपादनम् ।
- (८) गणवच्छेदकस्यान्यं गणमुपसंपद्य विहारः ।
- (९) कुगुरौ सत्यन्यत्रोपसंपत् ।

(१) उपसंपद्रेदा यथा—

उपसम्पत् द्विधा साधुविषया गृहस्थविषया च ज्ञानादिहेतोर्देवपरं गणं गत्वोपसम्पद्यते सा साधुविषया । यत्पुनरवस्थाननिमित्तं गृहिणामनुज्ञापनं सा गृहस्थविषया वृ० १ उ० । तत्रास्तां गृहस्थोपसंपत् साधूपसंपत् प्राच्यते ।

तिविहा उवसंपया पक्षता तंजहा आयरियत्ताए उव-
ज्झायत्ताए गणिताए ॥

उपसंपत् ज्ञानार्थं जवदीयोऽहमित्यनुपगमः । तथा हि कश्चित् स्वाचार्यादिसंदिष्टः सम्यक् श्रुतग्रन्थानां दर्शनप्रभावकशास्त्राणां वा सूत्रार्थयोर्ग्रहणं स्थिरीकरणं विस्मृतसंधानार्थं तथा चारित्रविशेषचूताय वैयावृत्याय कृमणाय वा संदिष्टमाचार्यान्तरं यदुपसंपद्यते । स्या० ३ ग० । ध० । ज्ञानाद्युपसंपत्त्रिविधा ज्ञानादिजेदास्तथा चाह ।

उवसंपया य तिविहा, नाणे तद् दंसणे चरित्ते य ।

दंसणनाणे तिविहा, दुविहा य चरित्तअट्टाए ॥

उपसंपत् त्रिविधा तद्यथा ज्ञाने ज्ञानविषया एवं दर्शनविषया चारित्रविषया च । तत्र दर्शनज्ञानयोः संबन्धिनी त्रिविधा द्विविधा च चारित्रार्थायेति । तत्र यदुक्तं दर्शनज्ञानयोस्त्रिविधेति तत्प्रतिपादनार्थमाह ।

वत्तणा संथणा चैव, गहणे मुत्तत्थ तदुभए ।

वेयावच्चे खमाणे, काळे आवकहाई य ॥

वर्तना संथना चैव ग्रहणमित्येतत्त्रितयं (सुसत्तयतदुजयत्ति) सूत्रार्थोपसंपत्तयमवगन्तव्यमित्येतदर्थमुपसंपद्यते । तत्र वर्तना प्राग्वहीतस्यैव सूत्रादेरस्थिरस्य गुणनमिति । संथना तस्यैव प्रदेशान्तरं विस्मृतस्यामलना योजना घटनेत्येकोऽर्थः । ग्रहणं पुनस्तस्यैव तत्प्रथमतया आदानम् एतन्नितयं सूत्रार्थोपसंपत्तयं कृत्वा

व्यमेवं ज्ञाने नव जेदा दर्शनप्रभावकशास्त्रविषया एत एव भेदा दृष्टव्याः । अत्र च संदिष्टः संदिष्टस्यैवोपसंपद्यते इत्यादि चतुर्भङ्गिका । तत्र प्रथमो भङ्गः शुरुः शेषास्त्यङ्गकाः । द्विविधा चारित्रार्थायेति यदुक्तं तदुपदर्शनायाह (वेयावच्चे इत्यादि) चारित्रोपसंपत् वैयावृत्यविषया कृपणविषया च । इयं काश्चितो यावत् कथिका च भवति चशब्दादित्वरा च । एतदुक्तं जवति चारित्र्यमाचार्याय कश्चिद्वैयावृत्यकरत्वं प्रतिपद्यते स च काल इत्वरो यावत् कथिकश्च कृपकोऽपि उपसंपद्यते द्विविधा इत्वरो यावत् कथिकश्चेति गायार्थसंक्षेपार्थः । सांप्रनयमेवार्थो विशेषतः प्रतिपाद्यते । तत्रापि संदिष्टेन संदिष्टस्योपसंपत्प्रदातव्येति मौढ्योऽयं गुणः । एतत्प्रभवत्वादुपसंपद इत्यतोऽमुमेवार्थमजिधित्सुराह ।

संदिष्टो संदिष्टस्स, चैव संपज्जएमु एमाई ।

चउभंगो एत्थं पुण, पढमा जंगो हवइ सुद्धो ॥

संदिष्टो गुरुणा ऽजिहितः संदिष्टस्यैवाचार्यस्य यथा अमुकस्य संपद्यस्य उपसंपदं प्रयच्छेत्यर्थः । एवमादिश्रुतुर्नङ्गी तद्यथा संदिष्टस्य एव जङ्ग उक्तः । एवं संदिष्टोऽसंदिष्टस्यान्यस्याचार्यस्येति द्वितीयः । असंदिष्टः संदिष्टस्य न तावद्विद्वान् गन्तव्यं त्वयाऽमुकस्येति तृतीयः । असंदिष्टोऽसंदिष्टस्य न तावद्विद्वान् न वाऽमुकस्येति चतुर्थः । अत्र पुनः प्रथमो भङ्गो भवति शुरुः पुनः शब्दस्य विशेषणार्थत्वात् । द्वितीयपदेनाव्यवच्छिनत्ति निमित्तमन्येऽपि दृष्टव्याः ।

संप्रति वर्तनादिस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह ।

अथिरस्त पुव्वगणियस्स, वत्तणा जं इहं थिरीकरणं ।

तस्सेव पएसंतरं, नट्टस्सणुसंथणा धमणा ॥

गहणं तप्पढमतया, सुत्ते अत्थे य तदुभए चैव ।

अत्थगहणम्मि पार्यं, एस विही होइ नायव्वो ॥

पूर्वगृहीतस्य सूत्रादेरस्थिरस्य यदिह स्थिरीकरणं सा वर्तना तस्यैव सूत्रादेः प्रदेशान्तरनष्टस्य या घटना भीतनं साऽनुसंधना तत्प्रथमतया च सूत्रे पट्टीसप्तम्योरर्थं प्रत्यनेदात् । सूत्रस्य एवमर्थस्य सूत्रार्थोपसंपत्तयः यदादानमिति शेषः । तद्ग्रहणमित्यादि । अथग्रहणे प्रायो बाहुल्येन एव वक्ष्यमाणसंज्ञाणो विधिर्भवति ज्ञातव्यः । प्रायोग्रहणं सूत्रग्रहणेऽपि कश्चिन्नवत्येव धर्माज्जनादिरिति ज्ञापनार्थम् । (आ० म०) स चैवं योज्यते कर्तव्यमेव जवति कृतिफर्म वन्दनमिति एवं तावत् ज्ञानोपसंपत्त्रिधिरुक्ता दर्शनोपसंपत्त्रिधिरप्यनेनैवोक्तो दृष्टव्यस्तुल्ययोगक्रमत्वात् । तथा हि दर्शनप्रभावकशास्त्रपरिज्ञानार्थमेव दर्शनोपसंपत्तिरिति । संप्रति चारित्रोपसंपत्त्रिधिमज्जित्सुराह ॥

दुविहा उ चरित्तम्मि, वेयावच्चे तहेव खमाणे य ।

नियगच्छा आणम्मि उ, सीयणदोसाइणा होइ ॥

द्विविधा चारित्रविषया उपसंपत् तद्यथा वैयावृत्यविषया कृपणविषया च । किमत्रोपसंपदा कार्यं स्वगच्छ एव तत् कस्मान्न क्रियते निजगच्छादन्यस्मिन् गमने सीदनदोषादिना जवति अविशब्दादन्यत्रावादिपरिग्रहः ।

इत्तरिया य विभासा, वेयावच्चे तहेव खमाणे य ।

अत्रिगट्टविगट्टम्मि य, गणिणा गच्छस्स पुच्छाए ॥

इह चारित्रार्थमाचार्यस्य कश्चिद् वैयावृत्यकरत्वं प्रतिपद्यते स च काश्च इत्वरो यावत् कथिकश्च भवति । आचार्यस्यापि वैयावृत्यकरोऽस्ति वा न वा । तत्रायं विधिर्नैदि नास्ति ततोऽसाविध्यत

एव । अथास्ति स द्विविध इत्वरं वा स्यान् यावत् कथिको वा आगन्तुकोऽप्येवं द्विजेद एव । तत्र यदि द्वावपि यावत्कथिकौ ततो यो द्विविधान् स कार्यते इतरस्तूपाध्यायादिभ्यो दीयते । अथ द्वावपि द्विविधयुक्तौ ततो वास्तव्य एव कार्यते इतरस्तूपाध्यायादिभ्यो दीयते । अथ नेच्छति ततो वास्तव्य एव प्रीतिपुरस्सरं तेभ्यो दीयते आगन्तुकस्तु कार्यते इति । अथ प्राक्तनोऽप्युपाध्यायादिभ्यो नेच्छति तत आगन्तुको विसृज्यते एव । अथ वास्तव्यो यावत्कथिक इत्वरस्त्वितर इत्यत्राप्येवमेव भेदाः कर्त्तव्या यावदागन्तुको विसृज्यते ततो वास्तव्य उपाध्यायादिभ्योऽनिरुद्धं नपि प्रीत्या विभ्राण्यते यदि सर्वथा नेच्छति ततो विसृज्यते आगन्तुकः । अथ वास्तव्यः खल्वितरः आगन्तुकस्तु यावत्कथिकस्ततो वास्तव्योऽवधिकाक्षं यावदुपाध्यायादिभ्यो दीयते शेषं पूर्ववत् । अथ द्वावपीत्यरौ तत्राप्येक उपाध्यायादिभ्यो दीयते अन्यस्तु कार्यते शेषं पूर्ववत् । अन्यतमोऽवधिकाक्षं यावद्विद्यते इत्येवं यथाविधि विज्ञाया कार्या । उपाध्यायादिभ्य इत्यत्रादिशब्दात् स्थविरस्त्वानशैक्षकादिपरिग्रहः । उक्ता घैयावृत्योपसंपत् । संप्रति कृपणोपसंपत् प्रतिपाद्यते (अविगिष्टेत्यादि) काश्चिन् कृपणार्थमुपसंपद्यते स च कृपको द्विधा इत्वरं यावत्कथिकश्च यावत्कथिक इत्वरकाले अनशनकर्ता इतरस्तु द्विधा विकृष्टकृपकः खल्याचार्येण पृच्छयते हा आयुष्मन् ! पारणके त्वं कीदृशो जवसि यद्यसावाहस्तानोपमस्ततोऽसावजिघातव्योऽलं तव कृपणेन स्वाध्यायवैयावृत्यकरणेन यत्नं कुरु इतरोऽपि पृष्टः सन् एवमेव प्रज्ञाप्यते । अन्ये तु व्याचक्रते विकृष्टकृपकः पारणककाले ग्लानकल्पनामनुभवश्चपि इष्यते एव । यस्तु मात्सादिकृपको यावत्कथिको वा स इष्यते एव तत्राप्याचार्येण गच्छः प्रष्टव्यो यश्चायं कृपक 'उवसंपज्जति' इति अनापृच्छ्यसंगच्छते सामाचारीविराधनां यतस्ते संदिष्टा अपि उपाधिप्रभ्युपेक्षणं तस्य न कुर्वन्ति । अथ पृष्टा द्रव्यते यथाऽस्माकमेकः कृपकोऽस्येव तस्य कृपणपरिसमाप्तवस्य करिष्यामस्ततोऽसौ भ्रियते अथ नेच्छति ततस्त्याज्यते अथ गच्छस्तमप्यनुवर्तते ततोऽसाविष्यत एव तस्य च विधिना प्रतीच्छित्तस्य उद्धर्तनादि कार्यम् । यदा पुनः प्रमादतोऽज्जाजोगतो वा न कुर्वन्ति शिष्याः तदा आचार्येण वन्दनीया इत्यन्नं प्रसङ्गेन ।

संप्रति चारित्र्योपसंपद्धिविशेषप्रतिपादनार्थमाह ।

उवसंपन्नो जं का-रणं तु तं कारणं अपूर्णं ।

अहवा समाणियम्मि, सारणया वा विसग्गो वा ॥

यत्कारणं यन्निमित्तमुपसंपन्नस्तुशब्दादन्यत्वसामाचार्यन्तर्गतं किमपि गृहीतं तत्कारणं घैयावृत्यादि अपूरयन् अकुर्वन् यदा वर्तते इत्यध्याहारस्तदा किमित्याह (सारणया वा विसग्गो वा इति) तदाऽस्य सारणा चोदनं क्रियते अविनीतस्य पुनर्विसग्गो वा परित्यागः क्रियते । तथा नापूरयन्नेव यदा वर्तते तदा सारणा वा विसग्गो वा किं तु (अहवा समाणियम्मि) अथवा समानीते परिसमाप्तिं नीते अभ्युपगतप्रयोजने सारणा च क्रियते यथा परिसमाप्तम् । ततो यदि ऊर्ध्वमपि इच्छति ततो जवति अथ नेच्छति सोऽवस्थातुं ततो विसग्गो वेति उच्यते चारित्र्योपसंपत् । संप्रति गृहस्थोपसंपद्विषयते तत्रेयं साधूनां सामाचारी सर्वत्रैव साध्यादिषु वृक्षाद्यधोऽप्यनुज्ञाप्य स्थातव्यं यत आह ।

इत्तरियं पि न कप्पइ, अविदिन्नं खलु परोग्गहार्हसु ।

निद्रितु निसीयत्तुं व, तइयव्ययरक्खणट्ठाए ॥

इत्वरमपि खल्वयमपि काव्यमिति गम्यते न कल्पते अविदन्तं खलु परावग्रहादिषु आदिशब्दः परावग्रहोऽनेकजेदप्रख्यापकः किं न कल्पते इत्याह स्थातुं कायोत्सर्गं कर्तुं निसत्तमुपवेष्टुं किमित्यत आह (तइययरक्खणट्ठाए) अदत्तादानविरत्याख्यतृतीयव्रतरक्षणार्थं तस्मात् भिक्षाटनादावपि व्याघातसंभवे कश्चित् स्थातुं शक्यमनुज्ञाप्य स्वामिनं विधिना स्थातव्यम् । अदव्यादिष्वपि विश्रामितुकामेन पूर्वस्थितमनुज्ञाप्य स्थातव्यं तदभावे देवतां यस्याः सोऽवग्रह इति । आ० म० द्वि० । आ० चू० ॥ पंचा० (अत्रात्रोचना आलोचना शब्दे)

(२) आचार्यादौ मृतंऽन्यत्रोपसंपत् ।

गामाणुगामं दुइज्जमाणे जिक्खू जं पुरओ कट्टु विहेरे-ज्जा मे आहव विमंजंज्जा अतियया इत्य केइ उवसंपज्जणारिहे कप्पइ मे उवसंपज्जियंमिया णत्थि इत्य केइ अस्मि उवसंपज्जणारिहे अप्पए असमत्ते कप्पइ से एगरायाए पक्किमाए जणं जणं दिसिं अण्णसाहम्मिया विहरंति तस्मिं तस्मिं उपक्षित्तए णो से कप्पइ तस्य विहारपत्तिं वत्तए कप्पइ से कारणपत्तिं वत्तए तसिं च णं करणंसि निवि-यंसि य रोवइज्जा वसाहि अज्जो एगरायं मा दुरायं वा एवं से कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्तए णो कप्पइ एगराओ वा दुराओ वा परवत्तए जं तस्य एगराओ वा दुराओ वा परं वसति सेसंतरा जेए वा परिहारे वा ॥

ग्रामानुग्रामं ग्रामेण (दुइज्जमाणे) गच्छन् एतावतां ऋतुवद्धः कावो दर्शितो यं पुरतः कृत्वा प्रभुं कृत्वा इत्यर्थः । स नियमादाचार्य उपाध्यायो वा इष्टव्यो विहरति स आहव कदाचित् जुंजेज्जा शरीरादिष्वग्गं जवेत् कावगतो जवेत् (अस्थियादित्य इत्यादि) अस्ति वाऽत्र समुदायेऽन्यः कश्चित् आचार्यादुपाध्यायाद्वा व्यतिरिक्तो गणी प्रवर्त्तकस्थविरो वृषजो वा उपसंपदनाहंस्तत उपसंपत्तव्यः । अथान्यो नास्ति कश्चिदशेषसंपदनाहंस्तर्हि स आत्मनः कल्पनासमाप्त इति (से) तस्य कल्पते । एकरात्रिभ्या प्रतिमया यत्र वसति तत्रैकरात्राभिग्रहेण (जम्भजम्भमिन्यादि) यस्यां यस्यां दिशि अन्ये साधर्मिका विहरन्ति तां तां दिशमुपगन्तुं न पुनः (से) तस्य कल्पते तत्रापान्तरा-त्वे विहारप्रत्ययं वस्तुं कल्पते (से) तस्य कारणप्रत्ययं संघा-तादिकारणनिमित्तं वस्तुम् । तस्मिंश्च कारणे निष्ठिते यदि परो वदेत वस आर्य ! एकरात्रं द्विरात्रं वा एवं (से) तस्य कल्पते एकरात्रं वा द्विरात्रं वा वाशब्दाद्विरात्रं वा वस्तुं (से) तस्य कल्पते एकरात्राद् द्विरात्राद्वा परं वस्तुम् यस्तत्र एकरात्रात् द्विरात्राद्वा परं वसति तत्र (से) तस्य स्वकृतादन्तराच्छेदः परिहारा वेति । अधुना निर्युक्तिविस्तरः । अत्रोपसंपदनाहं इत्युक्तं सा चोपसंपद द्विधा लौकिकी लोकौत्तरिकी च ते आह ।

द्वोगे य उत्तरम्मि य, उवसंपयद्वोगिगी उ रायाई ।

राया वि हांइ दुविहो, सावेक्खो चैव निरेक्खो ॥

उपसंपद द्विधा लोकं लोकौत्तरे च । तत्र लौकिकी राजादौ आदिशब्दात् युवराजादिपरिग्रहः । तथा च यदा राजा मृतो भवति तदा युवराजमुपसंपद्यन्ते तं राजानं स्थापयन्तीत्यर्थः । युवराजोऽन्यः स्थाप्यते स च राजा भवति । द्विविधः सापेक्षो निरपेक्षश्च । सहापेक्षया सापेक्षस्तद्विपरीतो निरपेक्षः । तथा च

प्रजा राजाऽऽद्यपेक्षः सन् जीवन्नेव सुभराजं स्थापयति निरपेक्षस्तु नैव । अथ किं जीवन्नेव सुभराजं स्थापयति तत् आह ।

जुवराजमि उ उविण्, पया उ वंथंति आयति तत्त ।

नैव य काज्ञगयम्मि, खुजंति पडिवेसियनरिंदा ॥

युवराजे राज्ञा साक्षाद्विद्यमानेन स्थापिते प्रजास्तत्र आयतिमागमिकाश्च विपयां महतीमांश्चां वधन्ति नैव च सहसा कालगते राक्षप्रतिवेशिकनरन्ध्रः सीमातटवर्तिनः प्रत्यन्तराजानः कुच्यन्ति राज्यविलोकनाय संवदन्ति । उक्तः सापेक्षः ।

संप्रति निरपेक्षमाह ।

पञ्चन्नरायतेणे, आधिपरो दुविह होइ निखेवे ।

लोइयलोगुचरितो, लोगुत्तरवपियर वोच्छं ॥

निरपेक्षो नाम यः प्रजानां राज्यस्य चर्यति नोपेक्षते तस्मिन्कालगते स राजा मृतः प्रच्छन्नो ध्रियते यथा अतीव राजा शरीरवाधितो धर्तते स च तावत् ध्रियते यावदन्यो निवेद्यते । स च कदाचिन्तेनोऽपि । तथा निक्षेपणं निक्षेपः स द्विविधो द्विप्रकारस्तद्यथा आत्मनः परतश्च । पुनरेकैको द्विधा दौक्तिको लोकोत्तरिकश्च । तत्र लोकोत्तरिकः स्थाप्यः पश्चाद्वद्वे इत्यर्थः । इतरं दौक्तिकं प्रथमगायापादां पक्षितं वद्वे । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति निरवक्खे कालगते, जिन्नरहस्ता चिगिच्छमच्चो य ।

अहिवास आसंदिङ्गण, वज्जो तियमूलदेवो उ ॥

एको राजा निरपेक्षस्तस्य राज्ये मूलदेवश्चोरिकां करोति । स कदाचिद्वारकैः प्रातो राज्ञः पार्श्वे नीतो राज्ञा च स्तेन इति कृत्वा वध्य आहसः ततः राजा नक्षत्रमेव निजमावासस्थानमुपगतः । क्षणमात्रेण च सहसा कालगतः । तस्मिन्ननिरपेक्षे कालगते द्वौ भिन्नरहस्तौ राजा मृत इति रहस्यं द्यौ जानीतस्तद्यथा चिकित्सो वैद्योऽमान्यश्च राजा चानपत्यस्ततोऽभवस्याधिवासना कृता सर्वत्र विकचतुष्कचत्वरादिषु हिंसाप्यते कथं नाम राजलक्षणयुक्तं पुरुषं लभेमहि यं राजानं स्थापयाम इति मूलदेवश्च यो वध्य आह्वयित स तेनावकाशेन नीयमानो वर्तते ।

आसस्स पडिदाणं, आणयणं इत्यचालणं अन्नो ।

अभिसेगनोइयपरिभव, तणजखनिवायणं आणा ॥

ततोऽध्वेन तस्य मूलदेवस्य वध्यतया नीयमानस्य पुरुषं दत्तं । गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् प्राकृते हि लिङ्गं व्यभिचारि ततो मूलदेवो यत्र राजा प्रच्छन्नो जवनिकान्तरितोऽवतिष्ठते तत्रानीतस्ततो वैद्यकुमारामात्याभ्यां जवनिकान्यन्तरस्थितान्यां राज्ञो हस्त उपरि मुखे नीत्वा चालित एतत् राज्ञो हस्तचालनं ततो वैद्यकुमारान्यामुक्तं कृता राजाऽगृह्णा यथा मूलदेवं राजानमजिपिञ्चत न शक्नोति वाचा वक्तुमिति ततो अभिपिक्तो मूलदेवो राज्ये नवरमसदृश इति कृत्वा केचिन्नोजिकाः परिभवमुत्पादयन्ति । न पु .: कुर्वन्ति । राजाहं विनयं ततश्चिन्तयति मूलदेवो भमेते मूर्खतया परिजवं कुर्वन्ते परं किमिदानीमेते मूर्खतयैव कदाचित्स्वयमेवसभाममूलं जल्पिष्यन्ति तदानीं शासयिष्यामि ततोऽन्यदिवसे आत्मनः शिरसि तृणशूकजातं कृत्वा आस्थानममृपिकायामुपविष्टः । ते च भोजिका मूर्खतया शनैः परस्परमुल्लपन्ति अद्यापि नन्वेव चोरत्वं न मुञ्चति अन्यथा कथमेतादृशस्य तृणशूकजातस्येदृशो भवने संभवो नूनं तृणगृहादिषु चौरिकानिमित्तमतिगतस्तत्तृणशूकजातं शिरसि लम्बमिति पक्वचाकर्ण्य मूलदेवो रोपमुपागमत् शूने च अस्ति कोऽपि नास मच्चिन्नु-

कारी य एतान् शास्तीति । तत्र एवमुक्ते तत्पुण्यप्रभावतो राज्यदेवताधिष्ठितैर्निशितासिद्धताकैश्चिन्नकर्मप्रतीहारैः केषांचित् शिरसि दूनानि शेषाः कृतप्राञ्जयः आह्वयमुपगतवन्तः । तथा चाह (नोइयपरिभवेत्यादि) भोजिकाः परिजवं कृतवन्तोऽन्यदा मूलदेवः (तणचि) तृणानि शीघ्रं कृन्वान् ततस्तत्कोपावेशं दृष्ट्वा यद्वैरतिपातनं विनाशनं कृतम् । शेषैराज्ञा प्रतीच्छिता । एतदेव सविशेषमाह ।

जखनिवातियसेसा, सरणगया जेहिं तोमितो पुवं ।

ते कुव्वंती रम्भो, अत्ताण परं य निखिवणं ॥

यज्ञनिपातितशेषाः शरणागता मूलदेवस्य शरणं प्रतिपन्नाः । यैश्च पूर्वं मूलदेवस्तोषितस्तैः राज्ञ आत्मनः परस्य च निक्षेपमद्य प्रवृत्ति युष्मदोया वयमेते चेति समर्पणं कुर्वन्ति । उक्तो निरपेक्षोऽनिरपेक्षश्च लोकोत्तरिको वक्तव्यस्तत्र प्रथमं सापेक्षमाह ।

पुवं आयतिवंधं, कोइ सावेक्ख गणहरे उविण् ।

अट्टविण् पुव्वुत्ता, दोसा उ अणाहमादीया ॥

यो नामाचार्यः सापेक्षः स पूर्वमेव गणधरे स्थापिते साधूनामायतिवन्धं करोति यथाऽयं युष्माकमानार्थं इत्येतदाह्वया वर्तितव्यमिति । अथ न पूर्वं गणधरं स्थापयति ततस्तस्मिन्स्थापिते दोषाः पूर्वोक्ता अनाथादयः “अणाहमादीया” इत्यादिनाभिहिताः क्षिप्तादयो दापा भवेयुः । उक्तो लोकोत्तरिकः सापेक्षः ।

संप्रति निरपेक्षमाह ।

आमुकारोवरण, अट्टविते गणहरे इमा मेरे ।

चिञ्चिमिलिहत्थाण्णा, परिभवमुत्तत्थावणया ॥

आशुकारेण शूलादिनोपरतः कालगत आशुकारोपरतस्तस्मिन् सत्याचार्ये अस्यापितेऽन्यस्मिन् गणधरे इयं वक्ष्यमाणा मर्यादा नामेवाह (चिलिमिलीत्यादि) आशुकारोपरत आचार्या जवनिकान्तरितः प्रच्छन्नः कार्यो वक्तव्यं आचार्याणामतीवाशुजं शरीरं वाचाऽपि वक्तुं न शक्नुवन्तीति । ततो यो गणधरपदाहस्तं जवनिकावहः स्थापयित्वा सूरयो भणयन्ते को गणधरः स्थाप्यतामेवं चोक्ता जवनिकाभ्यन्तरस्था गीतार्था आचार्यहस्तमुपर्युन्मुखं कृत्वा स्वाप्यमानगणधराजिमुखं दर्शयन्ति वदन्ति च गणधरत्वमेतस्यानुज्ञातं परं वाचा वक्तुं न शक्नुवन्ति एषा हस्तानुज्ञा न एतस्योपरिवासा निक्षिप्यन्ते । स्थापित एष गणधर इति पश्चात्कालगता आचार्या इति प्रकाश्यते (परिभवमुत्तत्थावणया इति) ततो येऽजिनवस्थापितस्याचार्यस्य परिजवोत्पादनबुद्ध्या आचार्यांचितं विनयं न कुर्वन्ति तेषां सूत्रमर्थं वा स हापयति न ददातीत्यर्थः । संप्रति “ आयपरो डुविह होइ निखेवे लोइयलोइचरितो ” इति व्याख्यानार्थमाह ।

दंहेण उ आणसडा, लोण लोगुत्तरे य अप्पाणं ।

उवनिखिवन्ति सो पुण, लोकिकलोगुत्तरे दुविहो ॥

लोके लोकोत्तरे च यथाहं विनयमकुर्वन्तो । दण्डेनानुशिष्ट आत्मानमुपनिक्षिपन्ति तत्र लौकिको दण्डः पूर्वमुक्तो यो मूलदेवेन भोजिकानां केषांचित्कृतो लोकोत्तरिकः सूत्रार्थापहारणम् । इह तव राज्ञीव नवे गणधरे स्थापिते निक्षेपरसो लोकस्य जायते तत्तत्फलाद्युपवर्ण्यते निक्षेपस्य फलं लोकं परिपादनं लोकोत्तरिज्ञानादीनामभिवृद्धिः स चोपनिक्षेपो द्विधा दौक्तिको लोकोत्तरिकश्च । पुनरेकैको द्विधा आत्मोपनिक्षेपः परोपनिक्षेपश्च । तत्र दौक्तिक आत्मनिक्षेपो ये प्रगम्भास्तैः आत्मनिर्वात्मानं राज्ञ

उपनिक्षिपन्ति तिष्ठन्ति च चरणोपपातकारकाः प्रपन्नश्रुणा ये पुनरप्रगल्भास्ते ये राज्ञो बहुभास्तैरात्मानमुपनिक्षेपयन्ति । एष परोपनिक्षेपः । लोकोत्तरिक आत्मनिक्षेपो गच्छवर्त्तिनां साधूनां तथाहि ये गच्छे एव वर्तन्ते साधवस्ते आत्मानमात्मनैवाभिनवाचार्यस्थोपनिक्षिपन्ति । परनिक्षेपः फलुकगदानां ते हि समागताः स्पष्टकपतिना निक्षिप्यन्ते यथा एते अहं च युष्माकमिति । "इह मिथियाद्य अण्डे कश्च उवसंपज्जणारिहे" इत्याद्युक्तम् तत्र यद्यपि स गीतार्थस्तरुणः समर्थश्चेत्पि ज्ञानोऽपि ज्ञानाणां निग्रहं कर्तुं तथापि तेनान्यो गणो निश्चयितव्यो निश्चयश्च परप्रत्ययनिमित्तं तत्रापि निक्षेपः कर्तव्यः ।

अत्र लौकिको दृष्टान्तस्तमेवाह ।

जह कोइ बणिमो उं, धूयं सेट्टिस्स हत्यनिक्खिबओ ।

दिसि जत्ताए गत्तो, कावगतो सो य सेट्टी उ ॥

एको वणिक् तस्य गृहे मारितव्यता । सर्वे गृहमुपच्छादितमेका दुहिता तिष्ठति परः स श्रेष्ठी निर्धन इति तां दुहितरं न परिणाप्रयितुं समर्थस्ततो दिग्यात्रां कर्तुमिच्छति जानाति वै तस्याः कन्यकायाः स्वभावं यथा समर्थोत्मानमेवा संरक्षितुं केवलमेका कन्यका महती गृहे तिष्ठन्ती दुष्टशीला लोकेन संज्ञाव्येतेति मित्रश्रेष्ठिनो हस्ते तां निक्षिप्य मुक्त्वा वाणिज्येन दिग्यात्रां गतः । तस्यापि च मित्रश्रेष्ठिनो गृहे मारिरभूत् । ततः सोऽपि सकुटुम्बो विनाशमुपागमत् तथा चाह स च श्रेष्ठी कावगतः केवलमेका कन्यका स्थिता सा च मृगश्रेष्ठिदुहितुः सखी सा च सखी अप्यात्मानं संरक्षितुं कमा केवलं यशःप्रत्ययनिमित्तं राज्ञः समीपमुपस्थिता तथा चाह ।

सेट्टिस्स तस्स धूया, वणियसुयं धेत्तु रसो समुवगया ।

अहं यं एस सही मे, पाद्वेयन्वा उ तुज्जेहि ॥

तस्य मूलभूतस्य श्रेष्ठिनो दुहिता वणिक्सुतां मृतपितृवणिग्दुहितरं गृहीत्वा राज्ञः समुपगता समीपमुपगता पादेषु निपत्य विरूपयति यथा देव युष्माभिर्निजदुहितरो रक्ष्यन्ते तथा अहमेपे यं मे सखी युष्माभिः पादयितव्या श्रावयोरपि युष्मत्कन्यकात्वात् ।

इय होउ त्ति य जणियं, कप्पा अंतैउरम्मि तुट्टेण ।

रप्पा परिकत्ता उ, भणिया बाहरिउ पाव्वाउ ॥

इति एवं भवत्विति ज्ञात्वा तुष्टेन राज्ञा ते चे अपि कन्यान्तःपुरे प्रक्षिप्ते भणिता च व्याहृत्य आकार्ये (पालाओ) पाक्षिका महत्तरिका किं भणितेत्यत आह ।

जह रक्खह मज्झ सुता, तहेव एया तो दोवि पाव्वेह ।

ते एवि तेउ पाले, विस्सविंयं विणीतकरणाए ॥

यथा रक्ष्य मम सुताः कन्यकास्तथैव एते अपि हे मत्कन्यकाख्ये पादयथ एवमुक्ते तथापि महत्तरिकया विनीतकरणया विज्ञप्ते देव एते अतिपादयामि । एवमुक्त्वा ते कन्यान्तःपुरं नीते । तत्र च मृगश्रेष्ठिदुहिता महत्तरिकां विरूपयति ।

जह कप्पा एयातो, रक्खह एमं रक्खह मम पि ।

जह चेव मम रक्खह, तह रक्खह मम सहि पि ॥

यथा एताः कन्या यूयं रक्षथ एवमेव मामपि रक्षथ । यथा च मां रक्षथ तथेमां मम सखीमपि रक्षथ ।

इय होउ अबुवगए, अहं वासिं तत्थ संवसंतीणं ।

कालगया महतरिया, जा कुणती रक्खणं तासि ॥

इत्येवं जवत्विति अच्युपगते तासां तत्र संवसन्तीनामथ कियत्कादातिक्रमेण या रक्षणं तासां करोति सा महत्तरिका कावगता । सविकारातो दहं, सेट्टिसुया विष्णवेइ रायाणं ।

महतरियादाणानिगह, वणियागमए य विष्णवेण ॥

महत्तरिकाकालगमनानन्तरं ताः कन्यकाः सविकारा अभ्यनूततस्ताः सविकाराः दृष्ट्वा श्रेष्ठिसुता राजानं विरूपयति अन्यमहत्तरिकां प्रयच्छत दत्ता राज्ञा । तथा च महत्तरिकया [निगहात्ति] कन्याः सविकारा उपलभ्य स्वरीयताः एवं तासां तिष्ठन्तीनां (वणियागमति) स देशान्तरगतो वणिक् समागतः (विष्णवणमिति) राज्ञो विरूपनमकार्षीत् यथा देव । नयामि निजपुत्रिकामिति ।

पूज्जण विस्सज्जण, सरिसकुलदाण दोण्ह वि भोगा ।

एमेव उत्तरम्मि वि, अवत्त राईदिए उवमा ॥

ततः श्रेष्ठिकृतविष्णुसिकानन्तरं ते हे अपि पूजयित्वा राज्ञा विसृष्टं सदृशकुत्रे दानं विवाहिते इत्यर्थः । ततस्तयोर्द्वयोरपि विपुत्रा भोगा दत्ताः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण उत्तरेऽपि लोकोत्तरेपि अव्यक्तस्य रात्रिद्वैरूपमा । इयमत्र भावना । यदि तावद्वैलौकिका अपि यशः संरक्षणनिमित्तमात्मानमन्योपनिक्षिपन्ति ततः सुतरां लोकोत्तरिकैः साधुभिः संयमयशःसंरक्षणनिमित्तमात्मा अन्यगणे निक्षेप्यः । सा वाच्यको वयसा ततो यावद्भिरहोरात्रैर्वयसा व्यक्तो जयति तावन्तं कालं तत्रान्यगणनिश्चायां तिष्ठति कथं पुनरात्मानं गणं वोपनिक्षिपति । तत आह ।

एते अहं च तुवमं, वत्तीभूतो सयं तु धारेइ ।

जसपव्वयाउराला, मोक्खसुहं चेव उत्तरिए ॥

एते मदीयाः साधवोऽहं च युष्माकमेवं वोपनिक्षिप्य तावत्तत्र तिष्ठति यावत् व्यक्तो जायते ततो व्यक्तीभूतः सन् तस्मान्निर्गत्य स्वयमेव गणं धारयति एवं च कुर्वतस्तस्य फलमिह लोके उदा रा यशःप्रत्यया अद्यदातं यशोऽद्यदाताश्च लोके प्रत्ययाः संयमनैर्मध्यविषयाः । परलोके फलं मोक्षसुखमौत्तरिकं, लोकोत्तरिके उपनिक्षेपे । अथवा लौकिकस्य लोकोत्तरिकस्य च सापेक्षस्य पदस्थापनायोग्यविषयेयं परीक्षा ॥

सावेक्खं पुण पुव्वं, परिकखए जह धणे उ सुएहा उ ।

अणिययसहावयपरिहा-विय १ मुत्ता २ तच्चि ३-वुट्ठा उ ४ ॥

सापेक्षं पुनः पूर्वं परीक्षिते साधून् यथा धनश्रेष्ठी स्तुथा अनियतस्वभावाः परीक्षितवान् कथमिति चेदुच्यते " रायागहे नयरे धणो नाम सेट्टी तस्स चत्तारि सुएहा तो अन्नया तो चित्तेइ का मम सुएहा घरं बुद्धितेहिस्ति ततो अन्नया तासि परिकखणनिमित्तं सयणवग्गो णिमंतितो भोयणोत्तरं सयणसमभक्षं सुएहातो सहावेक्खण पत्तेयं पत्तेयं पंच सालिकणा समप्पिया एणसु रक्खिखं करेह यदा मग्गेहामि तथा दायव्वा दतो पदमाप बुट्ठो एस न वज्जितो सयणसमभक्षं पंच कणे स भप्पंतो न किंपि जाणइ जया मग्गिहिति तथा अन्ने दायव्वा इति उट्ठिया । विययाए बुट्ठसेसति जुक्ता तस्याए, आभरणकरं मियाए सुरक्खीकया चउत्थीए ता उ य खेत्तेसु आरोविक्खण विक्किं नीया जाया । वरिसपण्णेण सयसहस्सा । पुणो विसेट्ठिणा वरिसपणगानंतरं सयणवग्गो णिमंतैक्खण जुत्तुत्तरं सयणसमभक्षं ततो सहावियातो ते मे पंच सालिकणे समप्पेहा ततो पदमाप अस्मातो उणातो आणेक्खण समप्पिया सेट्ठिया सच्चदसा-

विता प्राणिया ते चेव इमे पंच साक्षिकणा किं वा अत्रे । तीए कदियं ते मए तया चेव उड्डिया पुण अण्णे आर्याया एवं विद्या-
ए वि नवरं तीए भुत्ता कहिया । तस्यापते चेव प्राणीया भणि-
यं आजरणकरंभियाए मए सुखलीकया । चउत्तीए जणियं
ताय सगगाणि समण्णित्तु जेण ते पंच साक्षिकणा आणित्त-
ते । ततो सेठिणा विमिहणण पुच्छियं तीए कदियं जहावत्तं जाव
जाया मूलसहस्सा तउपरि तुंछेण सेठिणा जणिरं तीए मज्ज
पंच साक्षिकणा अतीव बुद्धिं नेहसित्ति एस्स एस्स सा-
मिणी । तस्या भंडाररक्खिया जीए भुत्ता सा ... णसवाघारे
निजोइया पढमा घरवाहिकम्मे । तथा चाह । प्रथमया परिहापि-
ता द्वितीयया तृत्तास्तृतीयया तावन्मात्राः घृताश्चतुर्थ्यां (बुद्धि)
वर्धिताः । एष दृष्टान्तः संप्रति । दार्ष्टान्तिकयोजनामाह ।

ओमेसियमतरंतं य, उज्जिजं आगतो न खडु जोगो ।

कितिकम्पनारजिक्खा, दिएसु चुत्ता य जुत्तीए ॥

एवमाचार्येणापि परोक्षानिमित्तं साधून्समर्थं देशदर्शने शिष्या
नियोकव्यास्तत्र योऽवमेदुर्जिज्ञोऽक्षिणे वा साधून् त्यक्त्वा अथ-
वा येऽन्तरगतोऽसहायास्तात्रा त्यक्त्वा समागतः स खडु न योग्यः
येनापि कृतकर्मसुपात्रलेपनादिव्यापारेषु ज्ञारे च पथ्युपकरण-
वाहनेन भिक्षादिषु चात्मद्रव्या जुक्ता उपयोगं नीताः साधवो
न च सम्यक्पात्रिताः सोऽपि न योग्यः ।

न य उड्डिया न भुत्ता, नेव य परिहाविया न परिवुद्धा ।
ततिएणं ते चेव उ, समीवपुच्चाणिया गुरुणो ॥

तृतीयेन ये समर्पिताः साधवो गुरुणा ते न उड्डिता न दुर्जिज्ञा-
शिवादिषु परित्यक्ता नापि जुक्ताः केवलमात्मोपयोगं नीताः ।
नापि पुरुषासिप्रदानादिना परिहापिताः परिहारिणी नीताः नाप्य-
न्यान्यपरिव्राजनेन परिवर्द्धिताः किं तु तावन्त एव गुरुसमीपं
प्रत्यानीताः । चतुर्थमाह ।

उवसंपाविय पच्चा-वियाय अएणे य तेसि संगहिया ।

एरिसए देइ गणं, कामं तइयं पि पूएमो ॥

येन बहव उपसंपादिता उपसंपदं ग्राहिता बहवः परिव्राजि-
ताश्च अन्येन च तेषामुपसंपादितानां परिव्राजितानां च संवन्धिनः
संगृहीतास्तेऽपि उपसंपदं ग्राहयिष्यन्ते परिव्राजयिष्यन्ते चे-
त्यर्थः । ईदृशे चतुर्थे ददाति गणमाचार्य एकान्तयोग्यत्वात् न
केवलमेतस्मिन् किंतु काममतिशयेन तृतीयमपि पूजयामश्चतुर्था-
स्त्राजे तमपि योग्यं प्रशंसाम इत्यर्थः ।

तक्षात्मपरो निक्षेपयोजनामाह ।

तम्मि गणे अभिसित्ते, सेसगभिवूण अण्णनिकखेवो ।

जे पुण फड्ढुगवतिया, आयपरे तेसि निकखेवो ॥

एवं कालगते ठविए, सेसाणं आयनिकखेवो ।

फड्ढुगवतियाणं तु, आयपरो तेसि निकखेवो ॥

तस्मिन् चतुर्थे तदज्ञावे तृतीये वा गणे पदे अभिषिक्ते शेषका-
णां भिक्षूणां तज्ज्ञान्तर्वर्तिनामात्मनिक्षेपो प्रवति । ये पुनः स्पर्क-
कपतयस्तेषामात्मनः परतश्च निक्षेपः स्पर्ककपतीनामात्मतस्तदा-
श्रितानां परतः स्पर्ककपतिद्वारेण तेषामुपनिक्षेपभावात् । एव-
मात्मपरोपनिक्षेपिकाद्वगते दृष्टव्यस्तथा चाह (एवं ति) एवं नि-
रपेक्ष्य सहसा कालगते पूर्वप्रकरणान्यस्मिन् स्थापिते शेषाणां
गणान्तर्वर्तिनामात्मनिक्षेपो भवति स्पर्ककपतिकानां त्वात्मनिक्षेपः
स्पर्ककपतीनामात्मतस्तदाश्रितानां परतो निक्षेप इत्यर्थः ।

उपसंपज्जणअरिदे, अविज्जमाणाम्मि होइ नातव्वं ।

गमणम्मि सुक्कासुक्के, चउभंगो होति नायव्वो ॥

उपसंपदनाहं अविद्यमाने भवत्यन्यत्र गन्तव्यं तत्र च गमने
शुक्लपदे संयोगतश्चतुर्भङ्गी भवतीति ज्ञातव्यम् । तद्यथा निर्गम-
ने शुद्धो गमने च शुक्ल इति प्रथमः निर्गमने शुद्धो गमने अशुक्ल
इति द्वितीयः । निर्गमने अशुद्धो गमने शुक्ल इति तृतीयः । निर्गम-
ने अशुद्धो गमने चाशुक्ल इति चतुर्थः । गाथायां चउभंगो इति
पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तत्र प्रथमजङ्गव्याख्यानार्थमाह ।

असतीए वायगस्स, जं वा तत्थित्थि तम्मि गहियम्मि ।

संधामो एगो वा, दायव्वो असति एगागी ॥

यः काक्षिकमुत्काक्षिकं दृष्टिवादं वा वाचयति स नास्ति तत-
स्तस्य वाचकस्यासत्यभावे अथवा यच्च नास्ति श्रुतं तत्सर्वं गृही-
तं ततस्तस्मिन् गृहीतेऽन्यसुत्रार्थमन्यत्र व्रजति तस्य च एकः
संघाटो दातव्यः । असति संघाटकानावे एकाकी व्रजेत् ।

अह सव्वेसिं तेमिं, नत्थि उ उवसंपयारिहो अण्णो ।

सव्वे धेत्तुं गमणं, जत्थियमेत्ता व इच्छंति ॥

अथ तेषां गच्छवर्तिनां साधूनां सर्वेषामन्य उपसंपदहो नास्ति
ततः सर्वान् गृहीत्वा गमने कर्तव्यम् । अथ सर्वे गन्तुं नेच्छन्ति
तर्हि यावन्मात्रा इच्छन्ति तावन्मात्रैः सह गन्तव्यमेव निर्गमशुक्ल
उच्यते ।

एवं सुक्के निग्गमे, बइयाइअपभिवज्जंतो ।

संविग्गमणोस्सिहिं, तेहिं वि य दायव्वो संधामो ॥

एवं शुक्ले निर्गमे व्रजिकादिषु गोकुलादिष्वप्रतिबन्धमकुर्वन्
गच्छेत् । तत्र यद्यपान्तरात्वे संविग्गमनोक्षाः सन्ति ततस्तैः सह
मिश्रित्वा गन्तव्यं तैरपि च निर्गमनशुक्लत्वात् ज्ञानाद्युपसंपात्रि-
मित्ते च चक्षितत्वादचश्यं संघाटो दातव्यः । अथ यदा एकं द्वौ वा
दिवसौ संघाटो न भवति व्याकुलत्वात्तदा किं कर्त्तव्यमत आह ।

एगं च दो व दिवसे, संघारत्थं स पडिच्छिज्जा ।

असती एगागी उ, जयणा उवही न उवहम्मे ॥

एकं द्वौ वा दिवसौ स संघाटार्थं प्रतीक्षेत असत्यभावे संघाट-
स्य एकाकी व्रजेत् तत्र च यतना कर्त्तव्या सा च प्राक्कल्पव्य-
यनेऽतिहिता तत उपधिनोपहन्यते यतनया प्रवृत्तत्वात् । उप-
संहारमाह ।

एसो पढमो जंगो, एवं सेसा कमेण जोएज्जा ।

आसतुज्ज य गणं, गच्छे दारा य तत्थ इमे ॥

एषोऽन्तरपेक्षितः प्रथमो भङ्ग एवमुपदक्षितेन प्रकारेण शेषा
अपि जङ्गकाः क्रमेण योक्तव्यास्तद्यथा निर्गमशुक्लः प्राग्वत् गम-
नाशुद्धो व्रजिकादिषु प्रतिबन्धकारणात् निर्गमनाशुद्धो दोषाकी-
र्षितया निर्गमनात् निर्गमनशुद्धो व्रजिकादिष्वप्रतिबन्धाभिर्गम-
नाशुद्धो गमनाशुक्लश्च प्राग्वत् । अथ प्रथमजङ्गवर्त्ती प्रज्ञास्यः
कारणतो द्वितीयजङ्गवर्त्थपि एवं च गच्छता तेन ये आसन्ना उद्य-
ता उद्यतविहारिणस्तेषां स्थानं गच्छेत्तत्र च गतस्य परीक्षादि-
निमित्तमिमानि द्वाराणि प्रवन्ति तान्येवाह ।

उपसंपदहस्य गच्छस्य हानिबुद्धिपरीक्षणं तत्र

कल्याणकल्याणविधिः ॥

पातिक्खहाणि असती, आगमणं निग्गमो असंविग्गे ।

निवियण्णजयणनिसट्ठं, दीहरक्खं पमिच्छंति ॥

परीक्षा (हाणीति) हानिवृद्धिविषया कर्तव्या यत्र ज्ञानादीनां हानिस्तत्र न वास्तव्यमन्यत्र वास्तव्यमिति भावः (असनिति) यस्य समीपं गच्छोपलब्धस्तस्मिन्सापेक्षे निरपेक्षे वा काव्यगन-
त्वेनासति योऽन्यः स्थापितस्तस्य सकाशे स्थातव्यं तस्मिन्नापि सीदति यावत्कुत्रादिस्थयिराणामागमनं तावत्प्रतीकृणीयं तैरपि प्रतिचोदने कृते सीदति निर्गमो विधेयः । गच्छता च संविग्ना-
भावे बहिर्वास्तव्यमसंविग्ने निवेदना कर्तव्या । बहिर्वस्तव्यजा-
वे तेष्वप्यसंविग्नेषु त्वरं यतना विधेया । तथा संविग्नेषु वा संवसनं निवृत्त्यनुज्ञातमेकरात्रमुत्कर्षतस्तीणि दिनानि वर्षादि-
कारणतः पुनर्यतनया (दीहखलमपि) प्रचुरमपि दीर्घकालं प्रतीकृते । एष द्वारगाथासंकेतार्थः । सांप्रतमेनामेव विचरीयुः
प्रथमतः पारिच्छहाणित्ति चारमाह ।

पासत्यादिविरहितो, काहियगाईहिवावि दोसेहि ।

संविगमपरिततो, साहम्मि य वच्छुज्जो ज्जा उ ॥

अप्राप्तगले पार्श्वस्थादिविरहितः पार्श्वस्थादिसंविगविप्रमुक्तः
काथिकादिभिर्वा ज्ञावप्रधानोऽयं निर्देशः काथिकत्वादिभिर्वा
दोषैर्विमुक्तस्तथाऽसंविगोऽपरिभ्रान्तः सामाचार्याभिति गम्यते ।
तथा वः सावर्मिकवत्सलः प्रवचनशिक्षसाधर्मिकवान्सत्यप-
रायणः सः ।

अव्वज्जएसु ठाणं, पारिच्छिउं हीयमाणए मोत्तुं ।

केसु पदेसुं हाणी, वट्ठी वा तं निसामेहि ॥

अन्युद्यतानामुद्यतविहारिणां स्थानं परीक्ष्य गाथायां सप्तमी
पष्ठ्यर्थे हीयमानकान्मुक्त्वा तिष्ठेत् । अथ केषु पदेषु हानिवृद्धि-
र्वा सूरिराह । तदेतत्कथ्यमानं निशामय । तदेवाह ।

तत्रनियमसंजमाणं, जहियं हाणी न कप्पते तत्त ।

तिगवुट्ठी तिगसोही, पंचविमुट्ठी सुसिक्खा य ॥

यत्र तपोनियमसंयमानां हानिस्तत्र न कल्पते वस्तुं यत्र पुन-
त्त्विकवृद्धिर्ज्ञानदर्शनचारित्र्यवृद्धिर्यत्र च त्रिकस्याहारेपश्रिण्या-
रूपस्य शोधिर्यत्र च पञ्चानां पार्श्वस्थादिस्थानानां विशुद्धिस्ते-
ष्वप्रवर्तनं यत्र च सुशिक्षा ग्रहणे आसेवना च तत्र वास्तव्यम् ।

सांप्रतमेनामेव गाथां विवृणोति ॥

बारसविहे तवे उ, इंदिय नोईदि ए नियमे उ ।

संजमसत्तरसविहो, हाणी जहि य तहि न वसे ॥

यत्र चादशविधे तपसि इन्द्रियविषये च नियमे संयमे सप्तद-
शविधे हानिस्तत्र न वसेत् ।

तत्रनियमसंजमाणं, एएसिं चेव तिहह तिगवुट्ठी ।

नाणादीण व तिहह, तिगमुट्ठी उगमादीण ॥

एतेषामेव त्रयाणां तपोनियमसंयमानां वृद्धिस्तिकवृद्धिः । अथ-
वा ज्ञानादीनां त्रयाणां वृद्धिस्तिकवृद्धिः । त्रयाणामुज्जमादीनामु-
पपन्नक्षणे तदाहारादीनां वा त्रयाणां शुद्धिस्तिकशुद्धिः ।

पासत्ये ओससे, कुसीन्नसंसत्त तह अट्ठंडे ।

एएहि जो विरहितो, पंचविमुट्ठी हवइ सो उ ॥

पार्श्वस्थोऽवसन्नः कुशीन्नः संसत्तो यथाच्छन्द एते पञ्चापि
प्राक् सप्रपञ्चं प्ररूपिता एतैः स्थानैर्यो विरहितः स पञ्चविशुद्धो
जवति । पञ्चविशुद्धावेव प्रकारान्तरमाह ॥

पंच य महव्वयाइ, अहवा वि नाणदंसणचरितं ।

तत्र विणओ वि य पंच उ, पंचविहुवसंपया वावि ।

वाग्यदः प्रकारान्तरोपप्रवर्तने पञ्च महाव्रतानि अथवा ज्ञानं द-
र्शनं चारित्र्यं तपो विनय इति पञ्च । यदि वा पञ्चविध्या ज्ञानद-
र्शनचारित्र्यतपोर्वैयावृत्यभेदतः पञ्चप्रकारा उपसंपत् पञ्च तैः
पञ्चजिर्विगुरुः पञ्चविगुरुः ॥ सुशिक्षामाह ।

सोभणसिक्ख सुसिक्खा, सा पुण आसेवणे य गहणे य ।

हुविहाए वि न हाणी, जत्त उ कहियं निवासेउं ॥

शोभना शिक्षा सुशिक्षा सा द्विविधा तद्यथा आसेवने ग्रहणे
च । आसेवने प्रत्युपेक्षणादेः सामाचार्या ग्रहणमागमस्य । एत-
स्यां द्विविधायामपि यत्र न हानिस्तत्र वासः कल्पते कर्तुम् ।

एएसुं ठाणेसुं, सीयंते चोदंति आयरिया ।

हावेति उदासीणा, न तं पसंसंति आयरिया ॥

एतेषु स्थानेषु तपःप्रवृत्तिषु स्वयमाचार्या हीयमाना न दृश्य-
न्ते शिष्यास्तु केचित्सीदन्ति तां सीदतो यत्राचार्याश्चोदयन्ति
तं गच्छं निवासयोग्यतया आचार्याः प्रशंसन्ति । यत्र पुनराचार्या
उदासीना मध्यस्थाः सामाचार्यां हापयन्त उपेक्षन्ते न तं प्रशंस-
न्त्याचार्याः नासौ गच्छ उपसंपादनीय इत्यर्थः ।

किं कारणमत आह ॥

आयरियउवज्जाया, नाणुसाया जिणेहिं सिप्पट्ठा ।

णाणे चरणे जोगा-वहा उ ते अणुसाया ॥

आचार्या उपाध्यायाश्च जिनैस्तीर्थकृद्भिर्न शिल्पार्थाः शिल्पाशि-
क्षणनिमित्तमनुज्ञाताः । कैः कारणैः पुनरनुज्ञातास्तत आह ।
ज्ञाने चरणे च ये योगास्तेषामावहाः प्रापका यतो प्रविष्यन्ति
ततस्ते अनुज्ञाता ज्ञानचरणस्फातिनिमित्तमनुज्ञाता इत्यर्थः ।
अपि चेदृशा आचार्योपाध्याया अनुज्ञाताः ।

नाणचरणे निउत्ता, जा पुव्वपरुविया चरणसेही ।

सुहसीलगाणविजडे, निचं सिक्खावणाकुसला ॥

ज्ञाने एकग्रहणात् तज्ज्ञातीयस्य ग्रहणमिति न्यायाद्दर्शने चा-
रित्रे च नियुक्ताः सततोद्यतास्तथा सुहसीलाः पार्श्वस्थादयः तेषां
स्थानं यत्ते सेवन्ते तद्विजडे तद्वहिते या पूर्वं कल्पाध्ययने कृ-
तिकर्मसूत्रे चरणश्रेणिः प्ररूपिता तस्यां स्थितास्तथा नित्यं सदा
शिक्षापनायां ग्रहणशिक्षायामासेवनाशिक्षायां च ग्राहयितव्या-
यां कुशलाः समर्थाः ईदृशां समीपमुपगम्योपसंसंन्यम । गते
परिच्छिहाणित्ति चारम । इदानीमसति त्ति चारमाह ।

जेणवि पडिच्छितो सो, कावगतो सो वि होइ आहव्व ।

सो वि य सावेक्खो वा, निरवेक्खो वा गुरुआसि ॥

येनापि स प्रतीच्छितो यस्य समीपे स शिष्यपरिचार उपसं-
पन्न इत्यर्थः सोऽपि (आहव्व) कदाचित्कावगतो जवेत् सोऽपि
च गुरुः कावगतः सापेक्षो वा आसीन्निरपेक्षो वा । तत्र यः
सापेक्षः सोऽमुं विधिं करोति ।

सावेक्खो सीसगणं, संगहकारेइ आणुपुव्वीए ।

पाडिच्छागवेत्ति, एस वियाणे अह महव्वो ॥

सापेक्षः शिष्यगणं स्वदीक्षितशिष्यसमूहमजिनवस्थापितस्य
संग्रहमानुपूर्व्यानुपूर्वीकथनेन कारयति । यथा पूर्वं सुधर्मस्वा-
मी गणधर आसीत् । ततस्तच्छिष्यो जम्बूस्वामी तस्यापि शि-
ष्यः प्रभव एवं तावद्यावत्संप्रति वयमहमपि च संप्रति महान् वृ-
द्धीचूतस्ततोऽसौ योऽमुको गणधरः स्थापितो वर्तते तस्याज्ञां
कुर्यान्नैतिकादिकं च । तथा ज्ञानदर्शनादिप्रतीच्छादिनिमित्त-

तदिह परः सद्बोधः, सद्नुष्ठानस्य हेतुरिति ॥ ६ ॥

आगमव्यवहारपरिणतिर्यथावत् तत्प्रकाशरूपा भवरोगस-
दौषधं-भवरोगस्य-संसारामयस्य सदौषधं तदुच्छेदका-
रित्वेन यद्-यस्मात्, अनपायम्-अपायरहितं-निर्दोषं वर्तते
तदिह परः सद्बोधस्तच्च भवरोगसदौषधम्-आगमव्यवहारप-
रिणत्याख्यं, परः-प्रधानः सद्बोधः-सम्यग्ज्ञानं वर्तते सद्-
नुष्ठानस्य-सुन्दरानुष्ठानस्य हेतुः-कारणमिति कृत्वा । षो० ५
विव० ।

आगमव्यवहार-आगमव्यवहार-पुं० । आ-मर्यादाऽ-भि-
विधिभ्यां गम्यन्ते-परिच्छिद्यन्तेऽर्था येनासावागमः केवल-
मनःपर्यायावधिचतुर्दशदशनवपूर्वलक्षणे व्यवहारभेदः, प-
ञ्चा० । व्यवहारता चास्य व्यवहारहेतुत्वाद् । पञ्चा० १६
विव० । स्था० । ध० । (एतेषां च यथा आगमत्वं तथा 'आ-
गम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्)

आगमव्यवहारभेदाः—

आगमतो व्यवहारो, गुणह जहा धीरपुरिसपन्नतो ।

पञ्चक्खो य परोक्खो, सोऽवि य दुविहो मुणेयव्वो ॥ २०१ ॥

तत्र-आगमतो व्यवहारो यथा धीरपुरुषैः प्रज्ञस्तथा शृ-
णुत, स-आगमतो व्यवहारो द्विविधो ज्ञातव्यः, तद्यथा-
प्रत्यक्षः, परोक्षश्च ।

पञ्चक्खो वि य दुविहो, इंदियजो चेव नो व इंदियजो ।

इंदियपञ्चक्खो वि य, पंचसु विसएसु नेयव्वो ॥ २०२ ॥

प्रत्यक्षोऽपि द्विविधः, तद्यथा-इन्द्रियजो, नोइन्द्रियजश्च ।

तत्र इन्द्रियजः प्रत्यक्षः पञ्चसु रूपादिषु विषयेषु ज्ञातव्यः ।

नोइंदियपञ्चक्खो, व्यवहारो सो समासतो तिविहो ।

ओहिमणपज्जेया, केवलनाणे य पञ्चक्खे ॥ २०३ ॥

यस्तु-नोइन्द्रियजः प्रत्यक्षो व्यवहारः स समासतस्त्रि-
विधः, तद्यथा-अवधिप्रत्यक्षं, मनःपर्यवप्रत्यक्षं, केवलज्ञान-
प्रत्यक्षम् ।

तत्राऽवधिप्रत्यक्षमाह—

ओही गुणपच्चइए, जे वडुंती सुयंगवी धीरा ।

ओहिविसयनाणत्थे, जाणसु व्यवहारसोहिकरे ॥ २०४ ॥

अवधिर्द्विधा-भवप्रत्ययजो, गुणप्रत्ययजश्च । तत्र संयतानां
गुणप्रत्ययज एव; न भवप्रत्ययजः, तत आह-अवधौगुण-प्र-
त्यये ये वर्तन्ते श्रुताङ्गविदो धीरास्तान् अवधिविषयज्ञान-
स्थान् जानीत व्यवहारशोधिकरान्-शुद्धव्यवहारकारिणः ।

उज्जुमती विउलमती, जे वडुंती सुयंगवी धीरा ।

मणपज्जवनाणत्थे, जाणसु व्यवहारसोहिकरे ॥ २०५ ॥

ये ऋजुमतौ विपुलमतौ वा मनःपर्यवज्ञाने श्रुताङ्गविदो
धीरा वर्तन्ते तान् मनःपर्यवज्ञानस्थान् जानीत व्यव-
हारशोधिकरान्-शुद्धव्यवहारकारिणः ।

आदिगरा धम्माणं, चरित्तवरनाणदंसणसमग्गा ।

सव्वत्तगनाणेणं, व्यवहारं व्यवहरंति जिणा ॥ २०६ ॥

ये धर्मयोः-श्रुतधर्मस्य चारित्रधर्मस्य चादिकराः-तत्प्र-
थमतया प्रवर्तनशीलाश्चारित्रज्ञानदर्शनसमग्रास्ते जिनाः
सर्वत्रगज्ञानेन व्यवहारं व्यवहरन्ति उक्तः प्रत्यक्षः ।

संप्रति परोक्षमाह—

पञ्चक्खामगसरिसो, होति परोक्खोऽवि आगमो जस्स ।
चंदमुही विव सो वि हु, आगमो व्यवहारवं होइ ॥ २०७ ॥

यद्यपि पूर्वादिकं श्रुतं तथापि यस्याऽऽगमश्चतुर्दशपूर्वादि-
कः परोक्षोऽपि प्रत्यक्षाऽऽगमसदृशः । प्रत्यक्षावध्यादितुल्य-
रूपो भवति सोऽप्यागमव्यवहारवान् वक्तव्यो भवति । यथा
चन्द्रसदृशमुखी कन्या चन्द्रमुखीति, एतदुक्तं भवति-य-
द्यपि पूर्वाणि श्रुतं नाऽऽगमतुल्यानीति (तदपि) तैर्व्यवहारन्
आगमव्यवहारवानुच्यते इति । व्य० १० उ० । (आगम-
स्य व्याख्यानम् 'आगम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे प्राग् गतम्)

आगमभेदाः—

पारोक्खं व्यवहारं, आगमतो सुयधरा व्यवहरंति ।

चोदस दस पुव्वधरा, नवपुव्विय गंधहत्थी य ॥ २०८ ॥

ये श्रुतधराश्चतुर्दशपूर्वधरा दशपूर्वधरा नवपूर्वधरा वा
गन्धहस्तिनो-गन्धहस्तिंसमानाः ते आगमतः परोक्षं व्यव-
हारं व्यवहरन्ति ।

अत्राक्षेपपरिहारावभिधित्सुराह—

किह आगमव्यवहारी, जम्हा जीवाऽऽदयो पयत्था उ ।

उवलद्धा तेहिं तु, सव्वेहिं नयविगप्पेहि ॥ २१० ॥

कथं-केन प्रकारेण साक्षात् श्रुतेन व्यवहरन्तः आगम-
व्यवहारिणः प्रोच्यन्ते, सूरिराह-यस्मात् जीवादयः पदा-
र्थास्तैः चतुर्दशपूर्वधरादिभिः सर्वैः-नयविकल्पैः-नैगमादि-
नयभेदैरुपलब्धाः ।

एतदेव साविशेषमाह—

जह केवली वि जाणइ, दव्वं खेत्तं च कालभावं वा ।

तह चउलक्खणमेवं, सुयनाणी चेव जाणाति ॥ २११ ॥

यथा केवली केवलज्ञानेन सर्वं द्रव्यं सर्वं क्षेत्रं सर्वं कालं
सर्वं भावं च सर्वात्मना स्वपरपर्यायभेदभिन्नं जानाति ।
एवं श्रुतज्ञान्यपि चतुर्लक्षणं द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपं श्रुतव-
लेन जानाति ।

तत एतेऽप्यागमव्यवहारिण उच्यन्ते, एतदेवं प्रस्तुतं
प्रायश्चित्तशुद्धयधिकारमधिकृत्य योजयति—

पणगं मासविवड्डी, मासगहाणी य पणगहाणी य ।

एगाऽहे पंचाऽहं, पंचाहे चेव एगाऽहं ॥ २१२ ॥

रागदोसविवड्डी, हाणि वा नाउं देंति पञ्चक्खी ।

चोदसपुव्वदादी वि हु, तह नाउं देंति हीणऽहियं ॥ २१३ ॥

यथा प्रत्यक्षिणः-प्रत्यक्षागमज्ञानिनस्तुल्येऽप्यपराधे पञ्चक-
पञ्चकयोग्ये एकस्य पञ्चकं ददति । अपरस्य-रागद्वेषाविवृ-
द्धिमुपलभ्य मासेन मासाभ्यां मासैर्वा वृद्धिं प्रयच्छन्ति ।
उपलक्षणमेतत्-मूलम् अनवस्थाप्यं पाराश्रितं वा प्रयच्छन्ति ।
तथा तुल्येऽपि पाराश्रितयोग्याऽपराधं एकस्य पाराश्रि-
तम्, अपरस्य अनवस्थाप्यं मूलं छेदं मासेन मासाभ्यां मासै-
र्वा हान्या तपो वा चशब्दान्-पञ्चकं याचदन्ते नमस्कारस-
हितं वा दुष्कृतं, वा दुष्कारितं, वा दुष्कृतं अनुमोदितमि-
त्येवं वैराग्यभावनातो रागद्वेषहानिं भूयसीम्-अतिभूयस्त-
रामुपलभ्य प्रयच्छन्ति, तथा कस्यचित् मासिकप्रतिसेवना-

मागताः प्रतीकजागतास्तानपि ब्रूते एष मम स्थाने विश्रायेत म-
मेवैतस्य संप्रति वैनयिकादिकं कर्त्तव्यमित्यर्थः । भवैवाऽयं दृष्टा-
न्तमाह ।

जह राया व कुमारं, रज्जे ठावेउमिच्छए जं तु ।

जरुजोहे वेतितिमं, सेवह तुब्जे कुमारं ति ॥

अह यं अतीमहहो, तेसिं विच्ची उ तेण दावेइ ।

सो पुण परिच्छिज्जणं, इमेण विहिणा उ ठावेइ ॥

यथा राजा यं कुमारं राज्ये स्थापयितुमिच्छति तं प्राति जटान्
योआंश्च ब्रूते सांप्रनमयं महान् ततो यूयं सेवध्वममुकं कुमार-
मिति एवं तानुक्त्वा तेषां वृत्तींस्तेन कुमारेण दापयति येन ते
तदनुक्ता जायन्ते स पुनः कुमारोऽनेन बह्व्यमाणेन विधिना
परीक्ष्य राज्ये स्थाप्यते । तमेव विधिमाह ।

परमन्न जुंजसुणगा, छुण्णदंमेण वारणं वितिण ।

जुंजई देइ य तइओ, तस्स उ दाणं न इयरोसिं ॥

राजा यदूनां कुमारानां मध्ये कतरं कुमारं युवराजं स्थापया-
मीति विचिन्तयन् परीक्षानिमित्तं तान् सर्वान् कुमारान् शब्दाप-
यित्वा तेषां पृथक् पृथक् स्थाले परमानं पायसं परिवेषयति
परिवेष्य शृङ्खलाबद्धान् शुनकान् व्याघ्रकल्पान् कुमारान् प्राति भो-
चयति ते च शुनका वेगेन कुमारसमीपमागतास्तत्रैको राजपुत्रः
शुनकजयेन पायसं परित्यज्य पलापितः द्वितीयो राजपुत्रो द-
एनेन तेषां शुनकानां वारणं करोति शुङ्गे च न च किमपि ते-
भ्यो ददाति तृतीयः पुनः स्वयं शुङ्गे शुनकेभ्योऽपि च स्वस्था-
त्वात् परस्थात्वाच्च ददाति तस्य तृतीयस्य राजपुत्रस्य राज्यदानं
नेतरयोर्द्वयोः । किं कारणमिति चेदत आह ।

परवलपेद्धिओ नासति, वितिओ दाणं न देइ उ जमाणं ।

न वि जुज्जंते ते उ, एए दोवी अणरिहाओ ॥

प्रथमो यदा परवलमागच्छति तदा तेन परवलेन प्रेरितः सन्
राज्यमपहाय नश्यति । द्वितीयो न भटानां सुजटानां किमपि
ददाति न च ते भटा दानमृते परवले समागते युध्यन्ते ततः
समर्थस्यापि परवलेन प्रेरणमत एतौ चापि राज्यस्यानर्हौ ॥

तइओ रक्खइ कोसं, देइ य भिच्चाण ते य जुज्जंति ।

पाद्वेयव्वे अरिहा, रज्जंतो तस्स तं दिस्सं ॥

तृतीयः पुनः कुमारः कोशं प्रायुगागारं रक्षति भृत्यानां सुजटा-
नां ददाति ततस्ते भृत्याः परवले समागते युध्यन्तेततः पराजग्नं
परवलमपगच्छति तदपगतौ च स्वराज्यसौख्यमतः स पाद्वेयि-
तव्ये राज्ये अर्ह इति तद्राज्यं राजा तस्य दत्तं यथा भो लोका
एष युवराजो युष्माभिरत्र आसेवनीयः ॥

अजिसित्तो सट्ठाणं, अणुजाणे भमादिअहियदाणं च ।

वीसुम्मि य आयरिय, गच्छे वि तयाणुरुवं तु ॥

एवं तस्मिन् युवराजे स्थापिते यदा राजा कालगतो जवति तदा
ते भटप्रभृतयस्तं युवराजं राजानमभिषिञ्चन्ति अजिषिके
सति तस्मिन्सेवका उपस्थाप्य स्वमायोगस्थानं निवेदयन्ति
ततः सोऽभिषिक्तो नवको राजा यत् यस्य पूर्वमायोगस्थानं तत्त-
स्मै अनुजानाति अधिकं च तेषां जटादीनां दानं छिपदादिदानं
ददाति । एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः । विष्वग्भूते शरीरे पृथग्भूते
मृत इत्यर्थः । आचार्यं गच्छेऽपि तदनुरूपं तृतीयराज्याहं कुमार-
नुरूपमाचार्यं स्थापयन्ति । इयमत्र जावना । आचार्येण हव्या-

पदादिषु शिष्याः परीक्षणीयाः । तत्र योऽशक्तिको भीकः स
राजप्रदेषादिषु समुत्पन्नेषु गणमपहाय नश्यतीति प्रथमकुमार
इव गुरुपदस्यानर्हः । यः पुनरदाता सोऽदायकत्वेन संग्रहोप-
ग्रहौ न करिष्यतीत्ययोग्यः । यस्त्वजीरुतया शुनकस्थानीयान्व-
नीपकाच्चारयति दायकत्वेन च संग्रहोपग्रहौ करोति स
योग्य इति गणधरपदे स्थापयितव्यः । तस्मिन् स्थापिते कावेन
विष्वग्भूते आचार्यं साधवः कृतप्राञ्जलयस्तमुपतिष्ठन्ते उपस्था-
प्य च यो यस्य पूर्वं नियोग आसीत् स तं तस्मै नवकाचार्याय
कथयति । एतदेवाह ।

बुविहेणं संगहेणं, दव्वं संगिहए महाभागो ।

तो विम्वेति ते वि, तं चेव य ठाणयं अमहं ॥

सोऽभिनवस्थापितो महाभागो गच्छं द्विविधेन संग्रहेण हव्य-
संग्रहेण जावसंग्रहेण च तत्र हव्यसंग्रहेण वल्हपात्रादिना भाव-
संग्रहेण ज्ञानादिना संगृह्णाति एवं संगृह्णति तस्मिन् ततस्तेऽपि
साधवः कृतप्राञ्जलयस्तं विद्वपयन्ति यथा तदेव स्वं स्वं स्था-
नमस्माकं प्रयच्छन्तिवति । अथ किं किं तेषां स्थानमिति तत्स्था-
ननिरूपणार्थमाह ।

उवगरणवालवुद्धा, खमगगिलाणे य धम्मकाहिवादि ।

गुरुचित्तवायणा पे-सणेषु कितिकम्मकरणा य ॥

एको ब्रूते अहम् (उपकरणसि) उपकरणोत्पादक आसम्
अन्योऽहं वालवृक्षानां वैयावृत्यकरोऽपरः कृपकवैयावृत्यकरोऽ-
न्यो ग्वाने इति ग्लानवैयावृत्यकरः । अपरो धर्मकथा धर्मक-
थाव्यापारनियुक्तः अन्यो वादी परवादिमथने नियुक्तः (गुरु-
चित्तसि) अपरो ब्रूते अहं गुरोर्यत्कर्त्तव्यं तत्र नियुक्तः (वाय-
णसि) अपरोऽहं वाचनाचार्यत्वे नियुक्तः । अन्योऽहं प्रेषणेनियु-
क्तः अपरो ब्रूते अहं कृतिकर्मकरणे विश्रामणे ।

एणसुं ठाणेषुं, जो आसि ससुज्जओ अठविओ वि ।

ठविओ वि य न विसीयइ, स ठविउमलं खलु परोसिं ॥

एतेषु खलु उपकरणादिषु कृतकर्मपर्यवसानेषु स्थानेषु यः पूर्व-
मस्थापितोऽपि गणधरपदे समुद्यत आसीत् स गणधरपदे
स्थापितोऽप्येतेषु स्थानेषु न विषीदति कृतकरणत्वात्स इत्थं-
भूत एतेषु स्थानेषु परान् गाथायां षष्ठी द्वितीयार्थे प्राकृतत्वात्
यथा 'माषाणमश्वीयादित्यत्र' स्थापयितुमहम् ।

एवं ठितो ठवेइ, अप्पाण परस्स गो वि सो गावो ।

अठितो न ठवेइ परं, न य तं ठवियं चिरं होइ ॥

एवं पूर्वं गणधरपदे अस्थापित एतेषूपकरणादिस्थानेषु स्थितः
सन् आत्मनः परस्य चैतेषु स्थापयति गोवृष इव गाः स्वस्थाने
यः पुनः पुर्वमेतेषु स्थानेषु स्थितः स परमुपलक्षणमेतदात्मानं च
न स्थापयति स्वयं तत्राव्यासत्वात् न च तत्स्थापितं चिरं जवति ।
कस्मादिति चेदुच्यते । स यदाऽन्यान् उपकरणादिष्वनुद्यच्छतः
शिक्षयति यथा सति वले किं यूयं स्वशक्त्या नोद्यच्छथानुद्य-
च्छन्तो हि वैयावृत्यफलात् भ्रंशश्च । तदा ते चिन्तयेयुः यदि
वैयावृत्यफलमभविष्यत् ततस्त्वमप्येतेषु स्थानेषु दयंस्याथा इति ।
अथवा वैयावृत्यफलं ब्रह्मदानोऽपि षड्भूतत्वेनैवं मन्येरन् एवं
जानन्तो यूयं किं पूर्वं नावन्तिच्चमिति । संप्रति गोवृष इव गा
इति दृष्टान्तं भावयति ।

पउरतणपाणियाइं, रहियाइं खुइजंतूहिं ।

नेइ वि सो गोणीउ, जाणइ य उवट्ठाकइं

वृषो वलीवदौ गोधनानि प्रचुरतृणपानीयानि तथा कृच्छ्रज-
न्तुभिः कृच्छ्रप्राणिनी रहितानि नयति जानाति च । उपस्थान-
काद्वमन्यागमवेष्टां ज्ञात्वा च स्वस्थानमानयति पवमभिनव-
स्थापित आचार्यो गच्छ स्वस्वव्यापारे नियोजयन्परिपाद्यति ।

अथैव दृष्टान्तान्तरमाह ।

जह गयकुलसंभूतो, गिरिकंदरविसमवयुगुग्मेसु ।

परिवहति अपरिततो, निययसरीरुगवेदंते ॥

यथा गजकुलसंभूतोऽनेन जात्यतामाह गिरिकन्दरेषु गिरिगु-
हासु विषमकटकेषु विषमेषु गिरिपादेषु दुर्गेषु वा अपरित्रान्तोऽ-
श्रान्तः सन्नजशरीरोक्तान् दन्तान्परिवहति ॥

इयपवयणभक्तिगतो, साहम्मि य वच्छदो असदजावो ।

परिवहद् साहुवगं, खेत्तविसमकालदुग्मेसु ॥

इति अनेन गजदृष्टान्तप्रकारेण प्रवचनभक्तिगतो गच्छवाह-
कत्वं प्रवचनभक्तिं मन्यमानः साधर्मिकवत्सलो लिङ्गप्रवच-
नाभ्यां ये साधर्मिकास्तद्वात्सल्यपरायणोऽशठभावोऽमायावी
विषमेषु क्षेत्रेषु विषमेषु च कालेषु डिभिकमार्याद्युपद्रववात-
संकुलेषु दुर्गेषु च साधुवर्गं परिवहति तस्य समीपे स्थातव्यम् ।
गतमसतीति द्वारम् ।

इदानीमागमनद्वारमाह-

जत्थ पविटो जइ तेसु, उज्जया होउ पच्छहा वेंति ।

सीसा आयरितो वा, परिहाणी तत्थिमा होइ ॥

यत्र गच्छेः सशिष्यपरिवारः प्रविष्टः सन् सूत्रार्थानामागमनं
करोति तत्र यदि ते साधवः पूर्वं लुप्त उद्यता भूत्वा पश्चात्परा-
माचार्यं हापयन्ति आचार्यो वा पश्चात्परिहापयति । तत्र हानि
रियं वक्ष्यमाणा भवति ज्ञातव्या । तामेवाह ॥

पमिडेहदियतुयट्टण-निक्खिवायाणविनयसज्जाए ।

आलोयठवणममलि-भासागिहमत्तसेज्जतरं ॥

(पडिलेहिस्ति) उपकरणं न प्रत्युपेक्षन्ते । तथा अग्लाना
मार्गपरिश्रमरहिताश्च दिवा त्वग्वर्तनं कुर्वन्ति शेरते इत्यर्थः
(निक्खिवास्ति) दण्डादिकं निक्षिपन्तः प्रत्युपेक्षन्ते न परिमार्ज-
यन्ति दोषैर्वा दुष्टं प्रत्युपेक्षणं परिमार्जनं वा कुरुते (आयाणन्ति)
दण्डादिकमाददाना न प्रत्युपेक्षन्त न परिमार्जयन्ति दुष्प्रत्युपेक्षणं
दुष्परमार्जनं वा कुर्वन्ति । विनयं कृतकर्मलक्षणं वाचनादिषु
न कुर्वन्ति (सज्जापन्ति) स्वाध्यायो वा न क्रियते । मण्डलीं
सामाचार्यं वा न कुर्वन्ति (आलोयन्ति) संखड्डीं शरीरं वा
प्रलोकन्ते यदि वा आलोचना न क्रियते । अनालोचितं भुञ्जते
इत्यर्थः (ठवणन्ति) स्थापना कुलानि विनयन्ति स्थापितं वा
गृह्णन्ति (मंडलान्ति) भोजनमण्डलीं सामाचार्यं हापयन्ति
(भासात्ति) भाषायामसमिता भाषन्ते एकग्रहणे तज्जातीयग्रह-
णमिति न्यायात् । शेषास्वपि समितिष्वसामिता (गिहिम-
त्तन्ति) गृहिमात्रकेषु पर्यलकादिष्वानीतं गृह्णन्ति (सेज्जयेन्ति)
शय्यातरपिण्डं भुञ्जते ॥

एमार्थी सीयंते, वसभा चोयंति चिद्धति त्रियम्मि ।

असती थेरा गमणं, अच्छति ताहे पडिच्छंतो ॥

एवमादिष्वदिशब्दादुक्तमादिपरिग्रहः । सीदतः साधून् गुरुं
वा वृषजाश्चोदयन्ति शिक्षयन्ति । तत्र यदि चोदितः साधुवर्गो
गुरुर्वा तिष्ठति ततस्तस्मिन् स्थिते सोऽपि सशिष्यपरिवार आग-
न्तुकस्तिष्ठति (अस्ततीत्यादि) असन् शिक्षायाः पुनः प्रत्या-

वर्तनस्य वा अभावो यदि ततो यावत्पाक्षिके चातुर्मासिके
संवत्सरे वा कुलस्थविराणां वा गमनं जवति तावत्तत्प्रतीकमा-
ण आस्ते तेषु च कुलादिस्थविरेषु समागतेषु निवेदयति तथाप्य-
तिष्ठत्सु ततो निर्गमनमेतदेव व्याचिख्यासुः प्रथमतो वृषमचोद-
नं संप्रायश्चित्तमाह ।

गुरुवसभगीयगीते, अचोदंति गुरुगमादि जा लहुआ ।

सारइ सारवेई, खरमइएहिं जहावत्थं ॥

वृषजः प्रतिपन्नगच्छभारः स्वयं सारयति शिक्षयति अथवा यो
येनोपशाम्यति तं तेन सारापयति शिक्षायति । कथमित्याह ।
आचार्योपाध्यायवृषभस्थविरजिन्नुकाणां मध्ये यथावस्तु वस्त्य-
नतिक्रमेण खरमृदुभिर्वचनैः सारयति सारापयति वा । किमुक्तं
भवति यः खरेण साध्यस्तं खरेण खरणयति मृदुसाध्यं मृदु-
भिर्वचनैः सारयति अन्यथा प्रायश्चित्तं तदेव पूर्वार्त्तेन निदर्शय-
ति (गुरु इत्यादि) वृषजो गुरुमाचार्यमुपाध्यायं वा न प्रतिचोद-
यति तदा चतुर्गुरुकं वृषजो वृषभं न प्रतिचोदयति चतुर्दश ।
वृषजो गीतार्थं न प्रतिचोदयति मासद्वयम् । अकरयोजनां धेवं
गुरुवृषभगीतागीतान् चोदयन्ति । गुर्वादिचतुर्गुरुप्रवृत्तियावद-
न्ते लघुको मासः । अत्र पुनः सीदत्सु चत्वारो भङ्गास्तानेवाह ॥

गच्छो गणी न सीयइ, विई न गणीउ तइए न वि गच्छो ।

जत्थ गणी अवि सीयइ, सो पावतरो न उण गच्छो ॥

गच्छः सीदति गणी चेति प्रथमः । गच्छः सीदति न गणीति
द्वितीयः । न गच्छः सीदति किं तु गणीति तृतीयः । न गच्छो नापि
गणीति चतुर्थः । तथा चाह द्वितीये जङ्गे गणी न सीदति तृतीये
न गच्छः चतुर्थे सीदनमधिकृत्य शून्य इति नोपात्तः । तत्राद्येषु
त्रिषु भङ्गेषु मध्ये यत्र प्रथमे तृतीये वा गणी स पापतरो
यत्र पुनर्गच्छः सीदति न गणी नास्तौ द्वितीयः पापतरः । किं
कारणमिति चेदत आह ।

आयरिए जयमाणे, चोएउं जे सुहं हवइ गच्छो ।

ताम्म उ विसीयमाणे, चोयणमये कइं गेएहे ॥

आचार्यं यतमाने गच्छः सुखेन चोदयितुं शक्यमानो भवेत्
आचार्यस्य प्रतिजयाभावादतः प्रथमतृतीयौ भङ्गौ एतस्मिन्ना-
चार्यं पुनर्विषीदति चोदनां शिक्षामितरे साधवः कथं गृहीयु-
र्न च गृहीयुरिति भावः । आचार्यप्रतिजयाभावादतः प्रथमतृती-
यौ भङ्गौ पापतरौ न द्वितीय इति ।

आससण्णिएसु उज्जुएसु, जहति सहसा न तं गच्छं ।

मा दूसेज्ज अलुट्ठे, दूरतरे चापणो सेज्जा ॥

यद्यपि नाम आसन्ने प्रदेशे उद्यतविहारिणः स्थिता विद्यन्ते त-
थापि तेष्वसन्नस्थितेषु तेषु सहसा न तं गच्छं जहाति परि-
त्यजति किं कारणमिति चेदत आह तन्मा अलुट्ठान् दूषयेत् ग-
च्छम् । किमुक्तं जवति । ये न विषीदन्ति तेषुपि सीदत्साधुसंसर्ग-
तो मा विषीदेयुरिति येषुपि सीदन्ति तेषुतिदूरतरं निर्गततरं
प्रणश्येयुर्विषीदेयुः । तदेवं वृषभचोदनं ज्ञापितम्

इदानीं स्थविरागमनं ज्ञापयति ।

कुलथेरादी आगम-चोयणया जेसु विप्पमायंति ।

चोदयति तेषु ठाणं, अठिएसु उ निग्गमो भणितो ॥

वृषभशिक्षायाः प्रत्यावर्तनस्य वा अभावे पाक्षिके चातुर्मासि-
के सांवत्सरिके वा यावत् कुलस्थविराणां गणस्थविराणां सं-
वत्स्थविराणां वा आगमस्तावत्प्रतीकते कुलस्थविरादीनां आगमे

तेषां निवेदना क्रियते ततस्ते स्थविरा येषु स्थानेषु ये विप्रमाद्यन्ति तेषु स्थानेषु वान प्रतिचोदिताः । यदि स्थितेषु सत्सु स गिप्यपरिवारस्तत्रैव स्थानं करोति स्थितेन च तेन द्विविधाऽपि शिक्षा शिक्षणीया । अथ ते चोदिताः सन्तो न स्थितास्ततस्तेष्वस्थितेषु ततो गच्छति गच्छन्निर्यमो जणितस्तीर्थकरणधरैः गतमागमनद्वारम् । पतितं निर्गमद्वारमतस्तदेव भावयति ।

कप्पसमत्ते विहरइ, असमत्ते अत्थ हुंति आसन्ना ।

साहम्मि तहिं गच्छे, असतोए ताहि दरं पि ॥

यदि आचारप्रकल्पः सूत्रतोऽर्धतश्च समाप्तो भवति ततस्तस्मिन् कल्पे आचारप्रकल्पे समाप्ते स्वयं यथाविहारकम् विहरति । अथ नाद्यापि समाप्ते आचारप्रकल्पस्तर्हि तस्मिन्समाप्ते यस्यां दिशि आसन्ना अनन्तरक्षेत्रवर्तिनः सार्धमिकाः संविग्नसंज्ञो गिकास्तत्र गच्छन्तु । अथासन्ना न विद्यन्ते, तत आसन्नानामसत्यज्ञावे दूरमपि गच्छेत् । कथं गच्छेदत आह ।

वइयादीए दोसे अ-संविगो यावि सो परिहरंता ।

केउ असंविगा खड्डु, नइया दीया मुणेयव्वा ॥

वज्रिकादीन् दोषान् वज्रिका गोकुशम् आदिशब्दात् स्वमानापितृपूर्वपरिचितपश्चात्परिचितफलपरिग्रहस्तान् दोषान् इह वज्रिकादयः प्रतिबन्धदोषहेतुत्वाद्दोषा इत्युक्तास्तथा संविग्नान्नापि स परिहरन् गच्छेत् । अथ के खट्वसंविग्नः सूरिराह । नित्यादेया नित्यवाक्यादयस्ते ज्ञातव्याः । तेषामपि हरणे प्रवेशादौ प्रायश्चित्तविधिमाह ।

निइयादीए अहचउदं, वज्जिए पविसदाणगहणे य ।

लहुगा जुंजणगुरुगा, संधाने मासो जम ए ॥

इह मार्गे गच्छता अपान्तराले संविग्नसुमनोज्ञानां वसतो वस्तव्यं तदभावे नैत्यिकादीनां संविग्नं च अमनोज्ञानां निवेद्यान्यस्यां वसतो स्थातव्यं यदि पुनर्नैत्यिको नित्यवासी आदिशब्दात्प्रायश्चित्तपरिग्रहस्तस्मिन् नैत्यिकादिके यथाचन्द्रवर्जिते प्रविशति यदि वा तेज्यः किमपि भक्तादिकं ददाति अथवा तेभ्यो गृह्णति तदा प्रवेशे ग्रहणे दाने च प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः । (छ-जणगुरुका इति) अथ तैः सह जुञ्जे तदा जोजने चत्वारो गुरुकाः । अथ नैत्यिकादिसंघातं याचित्वा तेन सह हिरुते ततः संघातेन हिएरुने लघुको मासः । (जंमणमिति) यच्च तेन संघाटकेन हिएरुमानोऽकल्पिकग्रहणतस्तदास्वादते न क्षाम्पट्यतः सेविष्यते तदपि च प्रायश्चित्तं प्राप्नोति । तदेवं यथाचन्द्रवर्जितो नैत्यिकादौ प्रवेशादिषु प्रायश्चित्तमुक्तमधुना यथाचन्द्रे तदाह

एए चेव य गुरुगा, पच्छित्ता होंति उ अहाचउदं ।

अणुमभेसुं मासो, जुंजणं होति चणगुरुगा ॥

एतान्येव प्रायश्चित्तानि यथाचन्द्रे गुरुकानि भवन्ति । तद्यथा प्रवेशे दाने ग्रहणे जोजने चत्वारो गुरुकाः । संघाटे गुरुको मासः अथामनोऽज्ञेषु संविग्नेषु प्रविशति तदा प्रवेशे दाने ग्रहणे जोजने चत्वारो गुरुकाः । संघाटे गुरुको मासः । अथामनोऽज्ञेषु संविग्नेषु प्रविशति तदा प्रवेशे दाने ग्रहणं च प्रत्येकं लघुको मासः । अतैः सह जुञ्जे तदा चत्वारो गुरुकाः संघाटे लघुको मासः । यत एवमसंविग्नेषु प्रायश्चित्तानि तस्मादेतान्यपरिहरेत् । अथ मार्गे संविग्नान् न सन्ति ततः कारणवशातोऽसंविग्नैष्यपि गन्तव्यं पतितमिदानीमसंविग्नद्वारं तेषु च गत्वा यत्कर्तव्यं तदाह ।

संविग्नगंतरिया, पक्किच्छसंघारए असति एगो ।

साहम्मिएसु जयणा, तिच्छि दिणपक्किच्छसज्जाए ॥

(सविग्नंति) संविग्नगुणैर्न केनान्तरिता व्यवहिताः संविग्नैकान्तरिता असंविग्नान्तेषु कारणवशातो गन्तव्यं तत्र च त्रिकां निवसनं च कुर्वतो यथा प्रथमोद्देशके परिहारिकस्य यतनोक्ता तथात्रापि द्रष्टव्या । तैरपि असंविग्नैर्यदि स एकाकी ततः एकाकिनः सतस्तस्य संघाटको दातव्यः । अथ योऽसौ द्वितीयको याग्यो दातव्यः सोऽन्यत्र प्रेषणेन गतो वसति ततस्ते ब्रूयुराचार्य एकराघं द्विराघं त्रिराघं वा प्रतीक्षणीयः । तत एतेन कारणेनोत्कर्षतः त्रिराघमपि प्रतीक्षते असति संघाटके एक एकाकी प्रजेत् तस्य च तथा व्रजतोऽपान्तराजे यदि साधर्मिका भवन्ति ततस्तन्मध्ये गत्वा वस्तव्यम् । कारणं च निवेदितम् । कारणे तैः संघाटको दातव्यस्तदभावे ततो व्रजनीयमथ प्रतिपृच्छा निमित्तमेकं द्वे त्रीणि वा दिनानि यावत्प्रतीक्षापयेत् तत आह स्वाध्यायनिमित्तं प्रतिपृच्छानिमित्तमित्यर्थः उत्कर्षतस्त्रोणि दिनानि प्रतीक्षेत एषा साधर्मिकेषु यतना तदेवमसंविग्नद्वारमुक्तम् । इदानीं निवेदनाद्वारमाह ।

वहिगापधरे सर्नी, सो वा सागारिओ वहि अंतो ।

ठाणनिमज्जतुयट्टण-गहियागहिएण जागरणा ॥

संविग्नसमनोज्ञानामजावे ग्रामस्य वहिर्नैत्यिकादीनां निवेद्य तिष्ठति ग्रामस्य वहिः प्रत्यपायसंभवे ग्रामस्यान्तः शून्यगृहे तत्रापि निवेदना कर्तव्या । शून्यगृहस्याभावे संज्ञी आवकस्तस्य गृहे वस्तव्यम् । स वा संज्ञी आवकः सागारिकोऽगारिसहितः स्यात्तर्हि तस्य गृहस्य बहिरन्तर्या या कुटी तत्र वस्तव्यम् । तस्या अप्यभावे अमनोऽज्ञेषु संविग्नेषु वस्तव्यम् । तेषामप्यजावे नित्यकादिष्वसंविग्नेषु वसति । तत्रेयं यतना स्थानमूर्द्धस्थानं निषद्या उपवेशनम् त्वगवर्त्तनं दीर्घकायप्रसारणं तेषु गृहीतेनागृहीतेन उपकरणेन जागरणं कर्तव्यम् । एष द्वारगायासंक्षेपार्थः व्यासार्थं त्वज्जिधित्तुराह । प्रथमतो वहिर्गमेति व्यवधानयति ।

वसही समणुष्ठासइ, गामवहिं ठाइ सो निवेदेइ ।

अनिवेदियम्मि लहु तु, आणाइविराहणा चेव ॥

समनोज्ञानां संविग्नानां वसतेरसत्यभावे ग्रामाद्वहितिष्ठति न पुनर्नैत्यिकादिष्वसंविग्नेषु प्रवेष्टव्यं प्रागुक्तप्रायश्चित्तभावात् । सच वहिस्तिष्ठति तेषां नैत्यिकादीनां वा संविग्नानां वा अमनोज्ञानां निवेद्य कथयित्वा यदि पुनर्न निवेदयति ततोऽनिवेदिते प्रायश्चित्तं लघुको मासः । आज्ञादिविराधना आदिग्रहणादात्मविराधना संयमविराधना च परिगृह्यते । तथाहि इयं जगवदाज्ञा तेषां निवेद्य वहिर्वस्तव्यम् । अनिवेदनायामाज्ञादोषः ।

आत्मविराधनां संयमविराधनां चाह ।

मेढासेन कहिति, कोहेणं जं च पाविहितां तत्थ ।

तम्हा उ निवेएज्जा, जयणा एतेसिमाएउ ॥

अनिवेदने सति कदाचित् ग्लानो जायेतं ग्लान्ये सति नास्माकं किमपि तेन निवेदितमिति श्रोधेन न किमपि ग्लाने कृत्यं करिष्यन्ति । गृहस्थाश्च तं तथाभूतं ग्लानं दृष्ट्वा तेषां नैत्यिकादीनां निवेदयेयुर्यथा युष्मदीयो ग्लानोऽसंग्राहको वर्तते ततस्ते ब्रूयुर्मध्ये वा एषोऽस्मदीयो न जवति यदि भवेत्तदा अस्माकमुपाश्रये तिष्ठेत् निवेदयेद्वा । एवं यत्र ग्लानत्वेन वा आरक्कादिग्रहणं तत्र यदर्थं प्राप्स्यति संयमविराधनात्मकमात्मविराधनात्मकं वा तत्सर्वमनिवेदानिमित्तं तस्मात्तेषामनया बद्ध्यमाणया यतनया निवेदयेत् । तामेव यतनामाह ।

तुवन्नं अहेसि दारं, उस्मरोत्ति जुताए एवं तु ।

न य नज्जइ सत्थो वि, चत्तिहिइ किं केत्तियं वेदं ॥

यदाहमागतस्तदा युष्माकमुपाश्रयद्वारं संकुचिनमासीत् तत एवं मया विकल्पितमुत्सूरं वर्त्तते इति युतायां पृथग्भूतायां वसतावु-
पितः । अपि च न च ज्ञायते साधोऽपि किं कियन्तां वेदां सप्तम्यर्थं
व्याप्तौ द्वितीया कस्यां वेलायां चत्तिष्यति ततः पृथगुपाश्रये स्थि-
तः । अथ स वेदायामागतस्तत इदं वदेत् ॥

साधुसगासे वसिउं, अतिप्पियं मज्झ किं करेमिच्छि ।

सत्यवभो हं भंते, गोसे मे वहेज्ज उदंतं ॥

साधुसकाशे साधुसमीपे च वस्तुं ममातिप्रियं परं नदन्त !
सार्थवशोऽहं ततः किं करोमि तस्मात् (गोसे मे वहेज्ज उ-
दंतं) साधो ! प्रभाते मे उदन्तं वार्त्ता वहेत ।

एवं न उ दूरस्ते, अहं वाहिं होज्ज पच्चवायाओ ।

ताहे सुएहधरादिसु, वसतिनिवेदितुं तहं चव ॥

एवमनया यतनया निवेदितुं नैव ग्रामाद्वहिर्दूरं वसेत् किं तु
ग्रामस्य समीपे वसेद्य बहिस्तेनादिकृताः अत्यवाया अनर्था
भवेयुस्ततस्तथैव पूर्वोक्तप्रकारेणैव निवेद्य शून्यगृहादिषु वसति-
मादिशब्दात् आवश्यकगृहादिपरिग्रहः । एतदेव भावयति ।

अहुण्णव्वासियसकवारु-निव्विज्जे वसति सुष्से ।

तस्सासइ सुष्सघरे, इत्थीरहिते वसेज्जा वा ॥

अधुना सांप्रतमुद्धासितमधुनोद्धासितं सकपाटं कपाटसहितम-
न्यथा स्तेनादिप्रवेशसंज्ञात् निर्विलं विलरहितमन्यथा सर्पा-
दिसंज्ञात् निश्चयं न जराजीर्णतया पतितुं प्रवृत्तम् अभीपां च
चतुर्णां पदानां षोडश भङ्गाः । तत्र प्रथमो भङ्गः शूकः शेषा अ-
शूकास्तत आह इत्थम्भूते शून्ये गृहे वसति तस्य शून्यगृहस्या-
सत्यभावे संज्ञिगृहे आवश्यकगृहे । सोऽपि आवश्यको द्विधा संज्ञयति
सखीकः खीरहितो वा । तत्र खीरहिते वसेत् ।

साहिं वा अंतोवहिं, अंतोवीसु घरकुमीए वा ।

तस्सासति नइयादिसु वसेज्ज उ इमा य जयणाए ॥

खीरहितस्य आवश्यकगृहस्याभावे सहिते वा खीरहिते वा आ-
वकगृहे तस्य गृहस्यान्तर्बहिर्वा विविक्ते प्रदेशे वसेत् अन्यथा
प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं तस्याप्यत्रावे तस्य आवश्यकस्य बहिरन्तः पृष्ठतः
पार्श्वतो वा यदिवाऽन्तर्गृहस्य कुटीरसमस्ति तस्यां वसेत् । नस्य-
पि कुटीरकस्यासत्यभावे नैतिकदिश्वपिशब्दात् पार्श्वस्यादि-
परिग्रहोऽनया वक्ष्यमाणया यतनया वसेत् एतावता मूढद्वार-
गायोपन्वस्तं निवेदनाद्वारमगमत् ॥ यतनाद्वारमापतितमिदानीं
तामेव यतनामाह ।

निइयादि उवधिज्जे, मेज्जा मुच्चा य उत्तरे मूच्चे ।

संजइरहिं काले, सज्जाए अजिक्खं च ॥

ये नैतिकान्दय उपधौ भक्ते शय्यायामुत्तरगुणैर्मूलगुणैर्वा शूकाः
किमुक्तं नवति । ये उत्तरगुणैर्मूलगुणैर्वा शूकां शय्यां गवेपयन्ति ।
शूकं भक्तं शूकमुपधि तेषु वसेत् तत्रापि संयतीरहिते तदभावे
संयतीरहितेऽपि । ताश्च संयत्यो द्विधा कावचारिण्योऽकाल-
चारिण्यश्च । तत्र याः । पाक्षिफादिष्वागच्छन्ति ताः कावचारि-
ण्यस्तद्व्यतिरेकेणागच्छन्त्योऽकावचारिण्यः स्वाध्यायनिमित्त-
मभीष्टं चशब्दात् जकपानं दातुं ग्रहीतुं वा कन्दपार्थं वा ।
तत्राकावचारिण्योपु यद्वहो दोषाः कावचारिणीष्वल्पतरा इति

संयतीरहितोभावे कावचारिणीभिः संयतीभिः सहिते वस्तव्यं-
म् । एतदेव सप्रपञ्चमजिधातुकाम आह ।

सेज्जुवहिज्जमुच्चे, संजइरहिं य जंगसोलसओ ।

संजइ अकालचारिणि, साहिंए बहुदोसला वसही ॥

शय्याशूक उपधिशूको जकंशूकः संयतीरहित इति चतुर्षु पदे-
षु सप्रतिपक्षे पक्षाः पोरुश । तद्यथा शय्याशूक उपधिशूको भक्त-
शूकः संयतीरहित इति प्रथमः । शय्याशूक उपधिशूको जकशूकः
संयतीरहित इति द्वितीय इत्यादि प्रस्तारैश्चार्पणीयाः । एतेषु च
षोडशसु भङ्गेषु मध्ये यत्र यत्र संयत्यस्तत्र कालचारिणीस-
हिते वस्तव्यं नाकावचारिणीभिर्निर्यत आह संयतीनिरकावचारि-
णीभिः सहिता बहुदोषा वसतिरिति । आह पूर्वमुपधिशूकशय्या-
शूका इत्युक्तमिदानीं जङ्गचिन्तायां प्रथमतः शय्योपासं तत्र किं
कारणमत आह ।

सागारिणिहाहिमवासदोसा, दुस्साहिया तस्य उ होइ सेज्जा ।

वत्थनपाणाणि व वत्थ ठिवा, गएहंति जोग्गाणुवज्जुते वा ॥

शय्यां विना मण्डल्यामुपविष्टायां सागारिकाः समापतन्ति उप-
धिग्रहणाय स्तेना वा निपतन्ति हिमप्रपाते वा संयमात्मविराधना
दोषाः । तत्र तेषु शय्योपधिजकेषु मध्ये शय्या दुःशोधिता न-
वति । आहारोपधयः शूकाः सुखेन लभ्यन्ते महता कष्टेन पुनः
शूका वसतिरिति ज्ञावः । तथा तत्र शय्यायां स्थित्वा योग्यानि
कष्टनीयानि वस्त्राभ्यासानि गृहन्त्युपशृज्यते च । एतैः कारणैर्ज-
ङ्गचिन्तायां प्रथमतः शय्या कृता तथा ॥

आहारोवहिसेज्जा, उत्तरमूच्चे असुच्चे य ।

अप्यतरदोमपुव्वि, असतीए महन्नदोसे वि ॥

आहारोपधिशय्याभिरुत्तरगुणविषये अशुद्धशूक इति भङ्गै-
रल्पतरा दोषा इत्यत आह प्रथमचिन्तायां ये पोरुश भङ्गाः प्रागु-
क्तास्तेषु मध्ये पूर्वमल्पतरादौषे वस्तव्यं तस्यासत्यभावे महादो-
षेऽपि । अथ कस्मिन् भङ्गे अल्पतरादौषा इत्यत आह ।

पदमासति विइयम्मि वि, तहियं पुण ठाइ कावचारीसु ।

एमेव सेसएमु वि, उक्कमकरणं पि पूएमो ॥

सर्वेषां भङ्गानां मध्ये प्रथमभङ्गे सर्वालपतरादौषा इति तत्र
वस्तव्यं प्रथमस्यासत्यभावे द्वितीयेऽपि तत्र पुनस्तिष्ठति कालचा-
रिणीषु संयतीषु एवमेव शेषेष्वपि भङ्गेषु वसति । किमुक्तं नव-
ति । येष्वन्येषु भङ्गेषु संयतीरहितपदं तेष्वपि कावचारिणी-
भिः सहितेषु वस्तव्यं नाकावचारिणीभिरिति । तथा क्रमकरण-
मपि अकालचारिणीभिः सहितत्वमपि पूजयामः उपादेयतया
प्रशंसयामः सर्वेषां भङ्गानां मध्ये कथमिति चेदुच्यते यस्मिन्
भङ्गे शय्याजकोपधयः समुदिता भङ्गत एकाधिका वा शुद्धास्तत्र
यद्यकावचारिण्यो भक्तं पानं वा दत्त्वा गृहीत्वा तत्क्षणमेव भज-
न्ति न पुनरागच्छन्ति स्वाध्यायं वा कृत्वा सकाद्ये गच्छन्ति तत्र
स्थातव्यं प्रायो दोषाभावादिति ।

एतदेव स्पष्टतरमाह ॥

सेज्जं सोहे उवहिं, भत्तं सोहेइ संजतीरहितो ।

पढमो वित्तिओ संजइ-सहिओ तओ पुण कावचारीतो ॥

शय्यां शोधयति उपधि शोधयति भक्तं शोधयति संयतीरहि-
तश्चेति प्रथमो भङ्गः । द्वितीयः संयतीरहितस्ताः पुनः संयत्यः
कालचारिण्यो यदि स्युस्तदा वस्तव्यमेवं शेषेष्वपि संयतीर-
हितेषु भङ्गेषु ज्ञावनीयम् ।

अथाकावचारेण्यः कथं स्युरित्यत आह ॥

आयाणे कंदप्पे, वियाल ऊरादियं वसेतीणं ।

निययादो उदसहा, संजोए मोत्तहा उंदे ॥

अथापानादीनामादाने उपलक्षणमेतत् दाने च तथा कन्दर्पनिमित्तं कन्दर्पप्रहणमुपलक्षणं स्वाध्यायनिमित्तं च विषाखे औराहिकमतिशयेन स्फारे प्रभूतवेद्यायामिति यावत् संयतीनामाकावचारिणीत्वं द्रष्टव्यम् । एवं नैत्यकादीनां यः परं दशधा पुरुषप्रकारः संयोगस्तत्र वस्तव्यं किं सत्यं नेत्याह मुक्त्वा यथाचन्द्राङ्गिकमुक्तं भवति । तेषु सत्सु यथाचन्द्रेषु न वस्तव्यं तदभावं तदापि वसेत् । संप्रत्येतेषु नैत्यकादिषु संवासमधिष्ठय यतनामाह ।

गहियनिसियतुय्दे वा, गहियागहिए य जगमुवणं वा ।

पासत्यादी एव, नियए मांनुं अपरिचूते ॥

पार्श्वस्यादीनामुपाध्येषु (गहियसि) गृहीतोपकरणः स्थित ऊर्ध्वस्थितो वसेत् । यद्येवं स्थातुं न शक्नोति ततो गृहीतोपकरण एव निषद्योपगतो जाग्रतिष्ठेत् तथाप्यङ्गपुनश्च गृहीतोपकरणस्त्वगृहीतो जाग्रदवतिष्ठेत् । अथ विष्यन्तेषु यदि कथमपि प्रचक्ष्याया आशङ्का तदा मा प्राप्तादिभङ्गः स्यादित्युपकरणं पार्श्वे निक्षिप्यागृहीतोपकरणो यथासमाधिस्थितो निषद्यस्त्वगृहीतो वा जाग्रत्तिष्ठेत् अथ जागरणं कर्तुं न शक्नोति तत आह स्वप्नं वा गृहीतोपकरणोऽगृहीतोपकरणो वा यथा समाधिं कुर्यात् । एवं यतना पार्श्वस्यादीनामुपाध्येषु द्रष्टव्या । नैत्यिके नित्ययास्युपाश्रये नित्यवासिपरिचुक्तान् प्रदेशान् मुक्त्या अपरिचुक्ते प्रदेशे उपकरणं निक्षिप्य यथासमाधिं जाग्रत्स्वप्नया वसेत् ।

एमेव अहाच्छेदे, पणिहणणज्जाणअज्जयणकणा ।

ठाणत्तिता वि निसामे, मुण आहरणं च गहिएणं ॥

एवमेव पार्श्वस्यादिगतैर्नैव प्रकारेण यथाचन्द्रेऽपि यतना कर्तव्या । नवरं यदि शक्तिस्ताहिं तस्य प्रतिदनं कर्तव्यं यथा स स्वाग्रहं मुञ्चति । अथ न विद्यते तादृशी शक्तिस्ताहिं ध्यानं तथा ध्यायति यथा तद्वचो न शृणोति यदि वा [अज्जयणसि] यथाचन्द्रप्रज्ञापनाप्रतिश्रवणमध्ययनं परावर्तयति यथा स हृते मा मां नाशयेति [कण्ठसि] तस्य यथास्वच्छन्दं देशानां कुर्वतः कर्णां भिज्जो स्यगयति येन देशानां न शृणोति दूरतरं वा तिष्ठति । अथ दूरतरस्थानस्थितोऽपि तद्देशानां निशमयति न च निर्घां समागच्छति ततः स यथाचन्द्रो वक्तव्यो यथा शृणु किमप्याहरणं ततो यत्तस्यापूर्वं तदाहरणं कथनीयम् [गहिएणं] गृहीतेनात्मीयोपकरणेन । एतदेव मुक्त्या दृश्यति ॥

जः कारणे निगमणं, दिट्ठं एमेव सेसगा चउरो ।

ओमे असंथरंते, आयारे वड्यमादीहिं ॥

यथा कारणे कारणवशतां निगमनं निर्गतं दृष्टमेवमेव तथा कारणवशतः शेषाण्यपि चत्वारि द्वाराण्यसंविन्ने निवेदना यतना इत्येवमादीनि दृष्टानि यथा चाचारे आचारप्रकल्पे अवमे दुर्मिते ब्रजिकादिमिरपि आदिशब्दात्स्वभात्यमनोक्षासंविन्नपरिग्रहो ब्रजेदित्युक्तमतः सोपपत्तिकेयं यतनेति सम्यक् अद्वेया । गतं यतनाद्वारम् ॥

अधुना निषट्पट्टारमाह-

स मणुस्सेसु वि वासो, एगनिसि किमुत असम्मो मणे ।

असदो पुण जयाणाए, अच्चेज्ज चिरं पि उ इमेहिं ॥

स मनोक्षेत्रपि अपान्तराले वास उत्सर्गत एकां निशामेकां

रात्रिं कल्पते किमुत किं पुनरप्येवसांभोगिकेष्ववसने उपलक्षणमेतत् पार्श्वस्यादिषु वा । तत्र सुतरामेकरात्र्यधिकं न कल्पते कारणवशतः पुनरुत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि वसेत् गतं निषट्पट्टारम् । इदानीं " दीहन्नसं परिच्छुतीत्ये " तद्याख्यानार्थमाह (असदो इत्यादि) असदः पुनर्न केवलमुत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि किं तु चिरमपि प्रभूतकालमप्येभिर्बन्धयमायैः कारणयंतनया तिष्ठेत् । तान्येव कारणान्याह

वासं खंधारनदी, तेणासावयवसेण सत्थस्त ।

एण्हिं कारणेहिं, अजयणजयणा य नायन्वा ॥

यद्ये पतति स्कन्धावारः कटकं तदा चलति नदी गिरिनदी पूर्णा वर्तते स्तेना अपान्तराले द्विविधा शरीरापहारिण उपकरणापहारिणश्च भाषदाः सिंहादयः सार्धस्य वा वशेन गच्छन्ति सार्धश्च चिरमपि तिष्ठन् वर्तते एतैः कारणैश्चिरमप्यपान्तराले तिष्ठति तत्रायतना यतना वा ज्ञातव्या । तत्र यदि यतना कृता तदा न प्रायश्चित्तविषयः । अथायतनामाचरितवान् तदा प्रायश्चित्तं लगति । उक्तः शुद्धस्याशुद्धगमनमिति द्वितीयो भङ्गः ।

संप्रति तृतीयचतुर्थभङ्गावाह ॥

दोसा उ ततियजंगं, गाणगणिया य गच्छेदो य ।

सुयहाणी कायवहो, दोणि वि दांसा जवे चरिमे ॥

दोषो द्वौ तृतीयभङ्गः अशुद्धस्य शुद्धगमनमित्येवंलक्षणे तद्यथा गाणगणिकता गणे गणे प्रविशतीत्येवं प्रवादलक्षणा तद्यथा गच्छमेदतश्च । तथाहि तस्मिन्निर्गच्छत्यन्येऽप्येवमेव निर्गच्छन्ति ततो जायते गणविनाशः । चरमेऽप्यशुद्धस्याशुद्धगमनमित्येवरूपे भङ्गे द्वौ दोषौ अपिशब्दो भिन्नक्रमः स च यथास्थानं योजितः । श्रुतदानिः कायवधश्च निष्कारणं दोषबहुलतया यातो निर्गमने क्षयापि नावकाश इति श्रुतहानिर्माणं च गतो ग्लानत्वादिभावतो वा कायवधः । तदेवं भाषितमुत्तुयद्विषयम् ॥

संप्रति वर्षावासेष्वप्यं सूत्रमाह ।

(सूत्रम्) वासावासे पज्जासणिं निक्खू य जं पुरओ कट्टु विहरेज्जा से य आहच विसं भेज्जा अत्थि वा इत्थ केइ उवसं पज्जणारिहे उवसंपज्जियवेसिया एत्थि वा इत्थ केइ अस्से उवसणारिहे तस्स य अप्पणो य से कप्पइ जाव वेदे वा पग्गिहारे वा ॥

(वासावासेपज्जो इत्यादि) वर्षावासे पर्युषिते जिज्जुयं पुरतः कृत्वा विहरति आस्ते स कदाचित् विष्वग्भवेत् शरीरात्पृथग्भवेत् त्रियेत इत्यर्थः । अस्ति वान्यः कश्चिदुपसंपदनार्हः स उपसंपत्तम्यः । नास्ति वा तत्रान्यः कश्चिदुपसंपदनार्हस्तर्हि स आत्मनः कल्पे मा समाप्त इति (से) तस्य कल्पते एकरात्रिक्या प्रतिमया यत्र वसति तत्रैकरात्राभिग्रहणे (जसं जणमित्यादि) यस्यां यस्यां दिशि अन्ये साधर्मिका विहरन्ति तां तां दिशमुपशान्तुं न पुनः (से) तस्य कल्पते । तत्रापान्तराले विहारप्रत्ययं वस्तुं कल्पते (से) तस्य । तत्र कारणप्रत्ययं संघाटादिकारणनिमित्तं वस्तुं तस्मिन् कारणानिष्ठिते यदि परो वदेत् वस आर्य ! एकरात्रं द्विरात्रं वा वाशब्दात्त्रिरात्रं वा एवं (से) तस्य कल्पते एकरात्रं द्विरात्रं वा वाशब्दात्त्रिरात्रं वा वस्तुं नो (से) तस्य कल्पते एकरात्रात् द्विरात्राद्वा परं वस्तुम् । यत्तत्र एकरात्राद् द्विरात्राद्वा परं वसति ततः (से) तस्य स्वकृतादन्त-

राच्छेदः परिहारो वा इति सूत्रार्थः । अत्र प्राप्यप्रपञ्चः ।

एमेव य वासासु, भिक्ख्वे वसही ए संकनाणत्तं ।

एगाहचत्थादी, असती अस्सत्य तत्थेव ॥

एवमेव ऋतुवक्ष्यपयस्तत्र तेनैव प्रकारेण वर्षासु सूत्रं ज्ञावनीयं नवरं जिज्ञायां वसतौ शङ्कायाश्च नानात्वं तत्रान्यत्र गन्तव्यमेकाहेन चतुर्थेनादिशब्दात् पष्ठेनाष्टमेन वा असत्यन्यत्र गमने तत्रैव वर्षारात्रः कर्त्तव्यः । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः एवं शब्दं व्याख्यानयति ।

अपरिमाणे पिहब्बजावे, एगत्ते अवधारणे ।

एवं सद्दो उ एएसिं, एगत्ते उ इहं जवे ॥

एवं शब्दोऽपरिमाणे पृथग्ज्ञाये एकत्वे अवधारणे । तत्रापरिमाणे यथा एवमन्येऽपीत्यादौ पृथग्ज्ञाये यथा घटात्पटः पृथक् एवमाकाशास्तिकायात् धर्मास्तिकायोऽपीति । एकत्वे यथाऽयमेतद्गुण एवमेषोऽपि अत्र ह्येवं शब्दस्तयोरेकरूपतामजिद्योतयति । अवधारणे यथा केनापि पृष्ठमिदमित्यं भवति इतरः ग्राह एव इमित्यमेवेति भावः । एवमेवंशब्द एतेष्वर्थेषु वर्त्तते इह पुनरेकत्वे भवति वर्त्तते । एकत्ववृत्तिमेव ज्ञावयति ॥

एगत्तं उ उवच्छे, जहेव गमणं तु जगचउरो य ।

तह चैव य वासासु, नवरि इमं तत्थ नाणत्तं ॥

तथैकत्वमेवं शब्दप्रकाशयमित्यमुतवच्छेऽन्यत्र गच्छान्तरे गमनं यथा च तत्र जङ्गाश्चत्वारः शुद्धस्य शुद्धगमनमित्येवमादयस्तथा चैव तेनैव प्रकारेण गमनं भङ्गचतुष्टयं च ज्ञातव्यम् । नवरं केवलमिदं तत्र वर्षासु जिज्ञायां वसतौ शङ्कायां च नानात्वम् । तत्र भिक्षामधिकृत्याह ।

पठरसपाणगमणं, इहरा परे ताव एसणा घातो ।

खेत्तस्स य संक्रमणे, गुरुगा लहुगा य आभवणा ॥

यो गच्छः प्रचुरान्नपाने स्थितस्तत्र गन्तव्यम् । इतरथा यदि पुनरप्रचुरान्नपाने गच्छे प्रविशति ततस्ते असंस्तरन्तं कृत्वा परितोप्यन्ते परितोपनां चासहमानैरेषणाघातः क्रियते अनेपणीयमपि गृहीयुरित्यर्थः । अथासंस्तरन्तः क्षेत्रसंक्रमणं कुर्वन्ति तदा प्रावृषि क्षेत्रस्य संक्रमणे आरोपणाप्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । वर्षारात्रे भाद्रपदाश्वयुग्मासद्वयवृक्षणे चत्वारो लघुकाः । गतं भिक्षाद्वारम् । अधुना वसतिद्वारमाह ।

वारगजगणदोसा, सागारादी हवन्ति अस्सासु ।

तेणादिसंकलोए, भाविणमित्थं पवासन्ति ॥

यस्मिन् गच्छे वसतिः संकटा तत्र नोपसंपत्तव्यं यदि पुनरुपसंपद्यते तत इमे दोषाः । संकटायां हि वसतौ वसन्तस्ते वारकेण क्रमेण जागरणं कुर्युरेके जाग्रन्त्ये स्वपन्ति तदनन्तरं ते जाग्रन्त्ये स्वपन्ति । एवं क्रमेण जागरणेऽजीर्णत्वादयो दोषाः । अथान्यासु वसतिषु केचित्स्वपनाय व्रजन्ति तर्हि ये प्रागभिहिताः शय्यायां सागारिकादयो दोषास्ते ऽत्रापि भवन्ति गतं वसतिद्वारम् । इदानीं शङ्काद्वारमाह । भिक्षाया अज्ञावतो वसतिसंकटत्वदोषतो वा तत्क्षेत्रसंक्रमणं कुर्युस्तांश्च गच्छतो हृष्टा लोकस्य स्तेनादिशङ्केपजायते यथा न कल्पते साधूनां वर्षासु गमनं तन्नूनमेते हेरिकाः स्तेना वा साधुवेषेणाहिएरन्ते । अथवा (भाविणमित्थं पवासन्ति च्छि) एतमर्थमुत्पातरूपं यदि वा न निष्पत्स्यते इत्यमित्येवंब्रह्मणं ततोऽनागता नश्यन्ति तस्माद्वयमपि यत्नं कर्म्मः । तदेवं प्रचुरान्नपाने संकटवसतिस्थिते च गच्छे प्रवेशे इमे

दोषाः । तस्माद्ये प्रचुरान्नपानग्रामे स्थिता ये च सावकाशायां वसन्तौ तत्र संपत्तव्यं तत्र चानया यतनया गन्तव्यम् । तामेवाह ।

आसस्सखेत्तजाविय, खेत्तादपरोप्परं मिलन्तेसु ।

जा अट्टमं अज्जावे य, माणअडंतं वहू पासे ॥

ये आसन्ने अनन्तरे क्षेत्रे स्थिता गच्छास्तत्र गन्तव्यमसत्यनन्तरे क्षेत्रे ये परे क्षेत्रे स्थिता यैर्भिक्षादिनिमित्तमागच्छद्भिर्गच्छद्भिश्च परस्परं मिलद्भिर्गाथायां सप्तमी तृतीयार्थेऽपान्तराले पथि भाविता ग्रामास्तत्र गन्तव्यं तेषामप्यभावे दूरेऽपि गम्यते । तत्र पुनर्भिक्षामहिण्डमानो गच्छति । किं कारणमत आह । (माणअडंतं वहूपासे) मा एमिति धाक्यालङ्कारे भिक्षामटन्तं बहु लोकोऽभावितः पश्यन्निति कृत्वा ततोऽभिक्षार्थेन यावत्प्राप्यते पष्ठेन वा अष्टमेन वा तत्र गन्तव्यम् । आह यद्यपि चतुर्थादिना गच्छति तथापि लोकः पश्यति । तत्र आह ॥

पायं न रीयइ जणो, वासे पडिवत्तिकोविदो जो य ।

असतो व वच्छेदूरे य, अच्छए जाय ज्ञायन्ति ॥

प्रायः कर्षजनः क्षेत्राणां जलकर्दमाकुलतया शेषजनो मार्गस्य जलाविह्वलादिना दुर्गमतया वर्षे वर्षाकाले न रीयते न गच्छति । यथात्र प्रतिपत्तिकोविदः परप्रतिपादनकुशलस्तेन एवमादिषु विषयेऽनेकान्युत्तराणि जल्पितव्यानि एतावता “ एगाहचत्थादी ” इत्यादिव्याख्यातमिदानीमसती अस्सत्यतत्थेवेति व्याख्यानार्थमाह । “ असतोवच्छेदूरे इत्यादि ” पूर्वोक्तो विधिः सान्तरे वर्षेऽभिहितो यदि पुनरसकृत् अववद्धं वा सततं वर्षं पतति यदि वा अतिदूरं गन्तव्यं नाष्टमेन प्राप्यते ततोऽसकृत् अववद्धे वा वर्षं पतति दूरे गन्तव्यम् । तत्रैव वर्षारात्रं कृत्वा प्रभाते मेघकृतान्धकारापमगतः प्रभातकल्पे संवत्सरे याति ॥ (३) भिक्षुर्गणादपक्रम्येच्छेद्व्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुम् ॥

(सूत्रम्) भिक्षु गणाद्यो अवक्रम्य अस्सगणं उवसंपज्जित्ताणं विहरिज्जा तं च केइ साहम्मिया पासे ता वड्ज्जा क अज्जो उवसंपज्जित्ताणं विहरति जे तत्थ सव्वराइणिए ता वड्ज्जा अहं जे कप्पाइ जे य तत्थ बहुस्सुए तं वत्तिज्जा जहा से जगवं वक्खति तस्स आणाउववाय वयणणिदेशे चिच्छिस्सामि ॥

भिक्षुर्गणादपक्रम्य विशिष्टसूत्रार्थनिमित्तमन्यगणमुपसंपद्य विहरेत् । तत्रोद्गमके भिक्षाचरप्रचुरे ग्रामे भिक्षार्थमटन्तं हृष्टा कश्चित्साधर्मिको वदेत् कर्मार्थमुपसंपद्य त्वं विहरसि एवं पृष्टः सन् यस्तत्र सर्वरत्नाधिको गीतार्थं आचार्यस्तं वदेत् । तस्मिन्नुक्ते परिकल्पयति यमेव व्यपदिशति सोऽगीतार्थो नचायमगीतार्थनिश्चया विहरति ततो भूयः पृच्छति अथ भदन्त ! कस्य कल्पेन सूत्रे स्वीत्वं प्राकृतत्वात्कस्य निश्चया त्वं विहरसि एवमुक्ते यस्तत्र सर्ववहुश्रुतस्तं वदेत् तथा तस्य सर्वरत्नाधिकाचार्यस्यागीतार्थस्य यः शिष्यो गीतार्थः सूत्रार्थनिष्णातः समस्तस्यापि गच्छस्य तृप्तिकारी तन्निश्चयाऽहं विहरामीति वदेत् । यं वा स भगवानाख्याति यथैतस्याज्ञा त्वया कर्त्तव्या तस्याज्ञायामुपपाते समीपे वचननिर्देशे च आदेशप्रतीच्छायां स्थास्यामीति सूत्रसंक्षेपार्थः । अधुना भाष्यकृतसूत्रं व्याख्यातुकामः प्रथमतः सूत्रविषयमुपदर्शयति ॥

पञ्चावितो अमीतेहि, गंतूण उज्जयनिस्मातो ।

आगमसेससाहण-ततो य साहू गओष्ठय ॥

कश्चिदमीतैरगीतार्थैराचार्यैः प्रवाजितः सोऽन्यत्र गणे गत्वा उजयतः सूत्रतोऽर्थतश्च निर्मितोऽभवत् ततः स स्वगणे आगम्य शेषाणां गीतार्थानां साधुनां साधनं करोति सर्वानपि गीतार्थान् सूत्रार्थनिमित्तमितस्ततो विप्रसूतानाचार्यसमीपमानयति समा- नीय च तेषां सूत्रार्थान् पूरयति अन्यदा ततो गच्छात्कोऽपि साधुरन्यत्र गणान्तरे केनापि कार्येण गतः ।

तस्य वि य अष्टमाहुं, अष्टे चि अष्टेज्ज मा ण साहूणं ।

विंती मा पढ एवं, किं ति य अत्थो महो एवं ॥

तत्रापि च गणान्तरे अन्यं साधुमाचाराङ्गे "अष्टे श्रोप परिजिण्णे" इति सूत्रे अष्टे इति अधीयानं पठन्तं श्रुत्वा ब्रूने मा पढ । एवं स प्राह किमिति इतरो ब्रूते अर्थो न जवति विसंवदत्येवं यथा त्वं पठसि अस्मात् अष्टे इति द्विट्कारको निर्देशोऽप्येतस्यः ।

अत्थो वि अत्थि एवं, आमं नमोकारमादिसव्वस्स ।

कोरिस्स पुण अत्थो ति, वेती मुण सुत्तमट्ठ चि ॥

अधीयानः पृच्छति अर्थोऽपि न तु सूत्रस्यास्ति । इतरः प्राह । आममेवं न केवलमस्य सूत्रस्यार्थोऽस्ति किं तु सर्वस्यापि नमस्कारादिकस्य सूत्रस्यास्ति एवमुक्तोऽप्येता पृच्छति कीदृशः पुनरस्य सूत्रस्यार्थ इति । इतरो ब्रूने शृणु प्रथमतो यथावस्थितं सूत्रं ततः पठति (अष्टे इति) "अष्टे लोप परिजिण्णे" इति एवं पठित्वा अस्य व्याख्यानमाह ।

अष्टे चचव्विहे खलु, दव्वेन वि मादि जत्थ तणकट्ठा ।

आवत्तंते पमिया, जह व सुवखादि आवट्ठे ॥

अष्टः आर्तः खलु चतुर्विधस्तद्यथा नामार्तः स्थापनार्तो द्रव्यार्तो जावार्तः । तत्र नामस्थापने सुप्रतीतिं द्रव्यार्तोऽपि नो आगमतो कृशरीरभव्यशरीरव्यतीरको यत्र नद्यादेः प्रदेशे तृणकाष्ठानि पतितानि जावर्तने यत्र वा सुवर्णाद्यावर्तने स द्रष्टव्यः । आसर्धतः परिज्जमणेन रतानि गतानि यत्र यो वा स आर्त इति व्युत्पत्तेः

अहवा अत्तोभूतो, सच्चिदादीहि होइ दव्वम्मि ।

भावं कोहादीहिं, अभिभूतो होति अट्ठो उ ॥

अथवा सच्चिदादिभिर्ध्वैरसंप्राप्तैः प्राप्तवियुक्तैर्वा य आर्तः स द्रव्यार्तः द्रव्यरार्तो द्रव्यार्त इति व्युत्पत्तेः । कोऽभिजिनिरभिभूतो नो आगमतो जावार्तः । तदेवमार्तशब्दार्थं उक्तः ।

संप्रति परिजीण्णशब्दार्थमाह ।

परिजिण्णो उ दरिदो, दव्वे धणरयणसारपरिहीणो ।

भावे नाणादीहिं, परिजिण्णो सव्वज्ञोणा उ ॥

परिजीर्णोऽपि चतुर्विधस्तद्यथा नामपरिजीर्णः स्थापनापरिजी- र्णो द्रव्यपरिजीर्णो जावपरिजीर्णश्च । तत्र नामस्थापने प्रतीतिः । द्रव्ये द्रव्यतः परिजीर्णो नो आगमतो कृशरीरभव्यशरीरव्यति- रिको धनरत्नसारपरिहीनो हरिद्रो भावे जावतः परिजीर्णो ज्ञा- नादिभिः परिहीन एव समस्तोऽपि शोकः ।

एवं पट्ठे सो वेति, कत्थ जे अहीयं ति ।

अमुगस्स चि सगासे, अहमं पी तत्थ वच्चामि ॥

एवमाचाराङ्गसूत्रस्यार्थं स्पष्टे कथिते स ब्रूते कुत्र भवता त्वया ऽधीतमिति । स प्राह अमुकस्य सकाशे समीपे । ततः सोऽप्येता चिन्तयति अहमपि तत्र ब्रजामि एवं चिन्तयित्वा ।

सो तत्थ गतो भिज्जति, मिलिनो सव्वमंति एणि उव्वामो ।

पुट्ठो सुत्तत्थं ते, सरंति निस्साय कं विहरे ॥

स तत्र गतो गत्वा ब्राऽप्येति एतद्विषयमधिकृतं सूत्रमधुना सूत्र- व्याख्यामाह । सोऽधीयानोऽन्यदा उद्घातमे उद्घातमकनिष्ठा- निमित्तं गतस्तत्र केचित्साधर्मिकाः केचिदन्यगच्छवर्तिनः सा- धवः सहाध्यायिनो मिहितारतैः (सञ्जतिपट्ठिति) सहाध्यायि- भिः पृष्टास्ते तत्र सूत्रार्थं सरन्ति निर्वहन्ति तथा कं निश्चाय आ- श्रित्य भवान् विहरति ।

अमुगं ति सो अगीतो, विहरइ कपण गीयसिस्सस्स ।

अहमपि य तस्म कप्पा, जं वा भयवं उवदिंसंति ॥

एवं पुष्टः सन् यस्तत्र सर्वरत्नाधिको गीतार्थ आचार्यस्तं कथ- यति यथा अमुकं निश्चायाहं विहरामि एतावता "जे नत्थ स- व्वराशणं य ते वणज्जा" इति व्याख्यातम् । एवमुक्ते ते चिन्त- यन्ति यमेव प्राह सांज्जीतो ऽगीतार्थस्ततो ज्ञेयः पृच्छन्ति कस्य कल्पेन कस्य गीतार्थस्य निश्चया भवान् विहरति एतेन "अहं भंते कस्स कप्पाए" इति व्याख्यातम् । स प्राह सूत्रबहुश्रुततया गीतार्थस्तस्य शिष्यस्तस्य कल्पेन समस्तो गणो विहरति । अ- हमपि च तस्य कल्पात् विहरामि यं वा जगन्त उपदिशन्ति यथाऽस्याज्ञा कर्तव्या तस्याज्ञोपयातयन्ननिर्देशेषु स्यास्यामि । एतेन "जं वा सो जयवं अक्काति" इत्यादि व्यातम् । इदमेव स्पष्टं ज्ञावयति ।

रायणियस्स उ गणो, गीयत्थोमस्स विहरइ निस्साए ।

जो जेण होति महितो, तस्माणादी न हावेमि ॥

राल्लिकस्य रत्नाधिकस्य गणोऽत्रमस्य गीतार्थस्य निश्चया विह- रति अहमपि तन्निश्चया विहरामि । अपि च तस्मिन् गणे यो येन गुणेन तपःप्रवृत्तिना महितस्तस्याज्ञादि आज्ञां समीपजवनं वच- ननिर्देशं च न हापयामि सम्यक्करोमीति भावः । व्य० द्वि० ४७० । (चरिकाप्रविष्टस्योपसंपद्धिभिः चरियापविष्ट शब्दे वक्ष्यते)

४ शैक्षेण सपरिच्छेदेन रत्नाधिकस्योपसंपहातव्या ।

(सूत्रम्) दो साहम्मिया एगतो विहरंति तं जहा सेहं रायणिणं य तत्थ सेहतराए पडिच्छिजे रायणिणं अप- लिच्छिजे तत्थ सेहतराए रातिणिणं उवसंपज्जित्तव्वा जिक्खू ववहारवइलातिकप्पयं । २३ ।

द्वौ साधर्मिकौ समानगुरुकुलावेकतः सह तौ विहरतस्त- द्यथा शैक्षो राल्लिकश्च तत्र यः शैक्षकः स परिच्छन्नः परिवारो- पेतः राल्लिको रत्नाधिकोऽपरिच्छन्नः परिवाररहित इत्यर्थः तत्र शैक्षतरकेण रत्नाधिक उवसंपत्तव्यस्तथा शैक्षतरको रत्ना- धिकस्य जिक्कामुपपाते विनयादिकं च कल्प्यं कल्पनीयं ददाति एव सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अधुना ज्ञाप्यधिसंस्तरः ।

साहम्मि पडिच्छिजे, उवसंपय दोइह वी पडिच्छातो ।

वाचत्थे मासइहुओ, कारणअसई सभावो वा ॥

तौ चावपि जनौ सहाध्यायिनौ स ब्रह्मचारिणौ तत्र यः शैक्ष- तरकः स परिच्छन्नो द्रव्यपरिच्छेदोपेतः परिवारसहित इत्यर्थः । भावपरिच्छेदेन पुनर्द्वयोरपि परिच्छेदोऽस्ति तत्र शैक्षो द्रव्यतः परिच्छन्ने सति तेन रत्नाधिकस्योपसंपहातव्या ततो जघन्यतः संघादो रत्नाधिकस्य देय उत्कर्षतो बहवोऽपि दातव्याः । तथा शैक्षेण रत्नाधिकस्य पुरत आलोचनीयं रत्नाधिकेन शैक्षकस्य पुरतोऽन्यथा (वोचन्ये) विपर्यासे उच्यते प्रायश्चित्तं मा-

सद्यु । तथा कारणे ग्लानादिद्वक्त्रेण व्यापृततया द्वयेव नौ ज-
नावित्यसति सहायस्याजावे न दद्यात्पि सहायं स्वजायां वा त-
स्यात्मीयकरणादिलक्षणस्ततो न ददाति सहायं किंत्वान्विन्येन
तस्य कृत्यं कारयति । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः ।

संप्रतमेनामेव विवरणः प्रथमतः पूर्वार्धे विवृणोति ।

सज्जंति वासिणो दो वि, भावेण नियमतो उएणो ।

रायणिण्डवसंपया, सेहतगणेण कायव्वा ॥

तौ द्वावपि सहाय्यायिनावेकस्य गुरोरन्तेवासिनौ द्वावपि भावे-
न ज्ञानादिना नियमतो नियमन उभौ ज्ञानादिरूपजावपरिचारो-
पेतावित्यर्थः । उभयपरिच्छेदेन पुनः शैक्षतरक पत्रोपेनस्तत्र
शैक्षतरकेण रत्नाधिको रत्नाधिकस्योपसंपत्कर्तव्या । “वोच्यते
मासबहुतो” इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह ।

आज्ञोइयम्मि सेहेण, तस्स वियमेइ पच्च राशणितो ।

इति अकराणम्मि बहुगो, अवरोप्परगव्वतो बहुगो ॥

प्रथमतः शैक्षतरकेण रत्नाधिकस्य पुरतः आलोचनीयं तेनाज्ञो-
चिते पञ्चाक्षरत्वाधिकस्तस्य शैक्षकस्य पुरतो विफटयत्याज्ञोचयति
एतच्चैतौ न कुरुनस्तत इति एतस्याकारणे द्वयोरपि प्रत्येकं
बहुगो मासः प्रायश्चित्तम् (अवरोप्परगव्वतो बहुगो इति) यदि
शैक्षतरको उभयपरिच्छेदेनाहं परिच्छन्न इति गर्वतो रत्नाधिक-
स्य पुरतो नाज्ञोचयति तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः ।

एतदेवोपदेशद्वारेण स्पष्टयति ।

एगस्म उ परिवारो, वोइए रायणिय ति वादो य ।

इइ गव्वो न कायव्वो, दायव्वो चैव संघामो ॥

एकस्य परिवारोऽस्ति द्वितीये रत्निकत्ववाद् रत्नाधिकोऽय-
मिति प्रवाद इति एवं रूपो गवां द्वान्यमपि न कर्त्तव्यः किं तु
परस्परमालोचयितव्यमन्यथा चतुर्लघुकप्रायश्चित्तापत्तेर्दातव्य-
श्च शैक्षतरकेण जघन्यतोऽपि रत्नाधिकस्य संघाटः । संश्रुति
“जिक्खो वा पंचद्वानि कप्पागमि” त्येतदर्थमाह ।

पेहाजिक्खकितीओ, करेति सो आवि ते पवाएति ।

न पहुव्वं ते दोएह वि, मि ताणमाडीसु च न देज्जा ॥

शैक्षतरस्य शिक्षा रत्नाधिकस्य संवन्धिनो वस्त्रादेः प्रेक्षां प्रति
द्वेक्षणां कुर्वन्ति । तथा तद्योग्यां भिक्षामानयन्ति । कृतकर्म विन-
यो विश्रामणा तत्कुर्वन्ति किमुक्तं नयति यदाज्ञापयन्ति तत्कुर्व-
न्ति वाचनादिपरिश्रान्तस्य च विश्रामणामिति स चापि रत्नाधि-
कस्तान्प्रवाचयति सूत्रं पाठयत्यर्थं च श्रावयतीत्यर्थः । कार-
णे अस्ती इत्यस्य व्याख्यानमाह (न पहुव्वंते इत्यादि) ते शै-
क्षतरशिष्या ग्लानादिषु प्रयोजनेषु व्यापृतास्ततो न प्रभवन्ति न
प्रपारयन्ति सहायं न दद्यात् । यदि वा द्वयेव तौ जनौ ततः किं
दीयतामिति न दद्यात् ।

अधुना “सजावो वा” इत्यस्य व्याख्यानमाह ।

अर्चीकरेज्जा खलु जो विदिएणो, एसोवि मज्जंति महंतमाणी
न तस्स तं देइ वहिं तु नेउं, तत्थेव किच्चं पकरेति जं से ॥

यो वित्तीर्णान्साधनात्मीकुर्यात् यश्चैषोऽपि शिक्षाधिपतिः शैक्ष-
तरको ममेति महामानी तस्य तान्साधून् बहिस्तस्मात् स्था-
नादन्यत्र विहारक्रमेण नेतुं न ददाति किं तु यत् (से) तस्य कृत्यं
करणार्थं तत्रैव स्थितस्य तत् कुर्वन्ति अथवा

वारणं य से देइ, न य दावेइ वायणं ।

तद्वा वे जेदमिच्छंते, अविकारी उ कारण ॥

कारणे तस्य शुश्रूषकमेकैकं साधुं न युक्ते न च तस्मात्साधूनां वाच-
नां दापयति मा स गणजेदं कार्यरिति हेतोः । अथैवमपि दुःस्व-
भावनया गणमेदं करोति तत आह । तथापि क्रियमाणे गणमेदं
कर्तुमिच्छति योऽविकारी दुर्मेदः साधुस्तेन तस्य कृत्यं कारय-
ति [सूत्रं दो साहम्मिया इत्यादि] द्वौ साधर्मिकावेकतः संहतौ
विहरतस्तद्यथा शैक्षो रत्नाधिकश्च । तत्र रत्निकः परिच्छन्नः
परिवारोपेत इत्यर्थः । शैक्षतरकोऽपरिच्छन्नः परिवाररहितस्तत्र
रत्निके रत्नाधिकस्येच्छा यदि प्रतिभासते शैक्षतरकमुपसंपद्य-
ते अथ नेच्छा न प्रतिभासते तर्हि नोपसंपद्यते भिक्षामुपयातं च
कष्ट्यं यदीच्छा तर्हि ददाति त्रयादातुमिच्छा तर्हि न ददाति
एष सूत्रसंक्षेपार्थः । अधुना प्राप्यविस्तरः ।

रायणिम परिच्छन्ने, उवसंपपश्चिच्छओ य इच्छाए ।

सुत्तत्थकारणे पुण, परिच्छयं वेति आयरिया ॥

रत्निके रत्नाधिके उच्यतः परिच्छन्नं परिवारोपेते स तेन शैक्ष-
तरकस्य उपसंपन्नपरिच्छेदश्च इच्छया दातव्यः । इयमत्र प्राचना ।
स यदि शैक्षतरकोऽवमरत्नाधिकस्तुल्यश्रुतो गुरुरत्नाधिकेन सह
ततः सरत्नाधिकश्चिन्तयति मा नूनमेतस्य भिक्षादि एरुनव्याक्षेपे-
ण च सूत्रार्थं नश्येयुस्ततः संघाटं ददाति अथवा मा एष मम-
कुलवासी सहाध्यायी उभयपरिच्छेदेनापरिच्छदो भूयात्सहा-
ध्यायान्तेनातिस्नेहतः संघाटं ददात्यालोचनां प्रयच्छति । अल्प-
श्रुतस्य परिच्छदमुपसंपदां वा न ददातीति । अथ स शैक्षतरको
रत्नाधिकाद्बहुश्रुतस्तदा नियमत उपसंपत्तव्यः । परिच्छदश्च तस्य
दातव्यस्तथा चाह सूत्रार्थं कारणात् सूत्रार्थं गृहीतुकामाः पुनरा-
चार्या उपसंपद्यन्ते परिच्छदं च ददाति । एतदेव स्पष्टयति ।

सुत्तत्थं जइ गेएहइ, तो से देइ परिच्छदं ।

गहिएवि देइ संघारं, मा से नस्से य तं मुयं ॥

यदि सरत्नाधिकस्ततः सूत्रार्थं गृह्णाति ततः (से) तस्य ददाति
परिच्छदं परिवारं गृहीतेऽपि सूत्रार्थं ददाति संघाटं कस्मादि-
त्याह । मा (से) तस्य भिक्षादनव्याक्षेपतः प्रतिलेखनाव्याक्षे-
पतश्च तत् श्रुतं नश्येदिति हेतोः ।

अथबहुश्रुतादौ तु न ददाति इत्येतद्भावयति ।

अवहुस्सुते न देती, निरुव्वहेते तरुणये य संघारं ।

घेत्तूण जाव वज्जइ, तत्थ य गोणी थ दिहंतो ॥

अथबहुश्रुतो निरुपहतपञ्चेन्द्रियस्तरुणकश्च तस्मिन् सत्स्वपि
साधुषु संघाटं न ददाति सहायान्न ददातीति भावः । यो वा गी-
तार्थोऽपि सन् प्रदात्तान् सहायान्विपरिणम्य गृहीत्वा व्रजति
तस्यापि सत्स्वपि साधुषु सहायान्न ददानि तथा च तत्र दुष्ट
शीघ्रतया गवां दृष्टान्तस्तमेव प्राचयति ।

साडगव्वा गोणी, जह तं खेत्तं पत्ताति दुस्सीला ।

इय विप्परिणामेते, तस्मि न देज्जा सहाए य ॥

यथा कस्यापि गौः पलायिता ततः कथमपि लब्धा सती तेन
शाटके वस्त्रा यथा शाटकवस्त्रा दुःशीघ्रा गौस्तं शाटकं गृही-
त्वा पलायते इति एवममुना प्रकारेण यो विपरिणामयति सहा-
यान् तस्मिन्विपरिणामयति सहायान्न दद्यात् ।

(५) सांनोगिकासांभोगिकयोः सहमिलितचोराचार्याद्योः
सामाचारीमाह ॥

(सूत्रम्) दो साहम्मिया एगतो विहरंति तं जहा से

हे य रायणि ए य तत्थ रायणिय पलिच्छिन्ने मेदतराए अ-
पलिच्छिन्ने रायणि ए इच्छा सेहतरा य उवसंपजेज्जा । इच्छा
नो उवसंपजेज्जा इच्छा भिक्खोववायं दत्ताति कप्पाग इच्छा-
ए णो दत्ताति । १४ । दो जिक्खू णो एगतो विहरंति
लोएहं कप्पति अणमणस्स उवसंपज्जित्ताणं विहरित्थं क-
प्पति एहं आहारातिणियाए अणमणं उवसंपज्जित्ताणं विह-
रित्थं । १५ । एवं दो गणावच्छेया । १६ । दो आयरिय-
उवज्जाया । १७ । वहवे जिक्खुणो णो ततो विहरंति
णोएहं कप्पि अणमणस्स उवसंपज्जित्ताणं विहरित्थं क-
प्पति एहं आहारातिणियाए अणमणं उवसंपज्जित्ताणं
विहरित्थं १८ एवं वहवे गणावच्छेया १९ वहवे आय-
रियउवज्जाया २० जिक्खू णो वहवे गणावच्छेया तदेव
आयरियउवज्जाया एगतो विहरंति णो एहं कप्पति अणम-
णं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्थं वासावासवत्थं कप्पति प-
वित्तिणीए कप्पति पवित्तिणीए कप्पति एहं आहारायणिअए
अन्नमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्थं हंमंतगिम्हेसु ॥३॥
(अत्र चतुर्विंशतितमसूत्रस्य व्याख्या ग्रन्थरुता न व्याख्यातेत्य-
स्माभिरपि न व्याख्यायते) एवं दो भिक्खू णो एगतो विहरति
इत्यादि सूत्रसक्तं सुगमम् ।

अस्य संबन्धमाह ।

संखिगारा तुह्वा, धिगारियाए सत्तेसते जोगो ।

आयरियस्स व सिस्सा, जिक्खु अजिक्खू अहतिजिक्खू ॥

अनन्तरसूत्रे 'दो साहम्मिया' इत्यादिद्विक्रमे द्विकलकणा संख्याऽ
धिकृता अत्रापि संव 'दो जिक्खूणो' इत्यादिवचनात्ततः संख्या-
धिकारास्तुत्याधिकारिता पूर्वसूत्रेण सहास्य सूत्रस्येत्येव वेशत
आद्यसूत्रस्य योगः संबन्धः । अथवा पूर्वसूत्रे रत्नाधिकपदेना-
चार्य उपात्तः । आचार्यस्य च शिष्यो द्विधा भिक्षुरभिक्खुश्च । तत्र
निक्खुः प्रतीतोऽभिक्खुर्गणावच्छेदक उपाध्याय आचार्यो वा । तत
आचार्यसूत्रात्प्रागुक्ताद्यानन्तरं निक्खुसूत्रमुक्तम् ।

शेषसूत्रसंबन्धप्रतिपादनार्थमाह ।

एमेव सेसएसु वि, गुणपरिवट्ठी य ठाण्णभावे ।

दुप्पज्झि खनु संखा, बहुपिंमो उ तेण परं ॥

एवमेव पूर्वोक्तप्रकारेणैव शेषयोरपि गणावच्छेदकार्थसूत्रयोः
संबन्धस्तथा ह्याचार्यस्य शिष्यो भिक्षुरभिक्खुश्च तत्र निक्खुसूत्र-
मुक्तं तदनन्तरमभिक्खोर्गणावच्छेदकस्याचार्यस्य च सूत्रे । अथ
गुणपरिवृद्ध्या स्थानज्ञानो जवति तथा हि निक्खुगुणाधिकत्वेन
गणावच्छेदकस्थानं व्रजते गणावच्छेदको गुणाधिकतया आचा-
र्योपाध्यायस्थानमतो निक्खुसूत्रानन्तरं क्रमेण गणावच्छेदकाचा-
र्योपाध्यायसूत्रे तथा द्विप्रवृत्तिका खलु संख्या बहुका भवति ततो
द्विसंख्यासूत्रत्रयानन्तरं बहुसंख्यासूत्रत्रयं वदूनां च परस्परमुप-
संपन्नानां पिएमो भवति तेन बहुसंख्यासूत्रत्रयात्परं पिएमः
पिएमसूत्रमुक्तमिति एवमनेन संबन्धजातेनायातस्यास्य सूत्रसक्त-
कस्य व्याख्या । द्वौ भिक्खू एकत्र संहतौ विहरतो णोणमिति
ब्रह्मयाज्ञङ्कारे कटपते अन्योन्यमुपसंपद्य विहर्तुं कल्पते । एह
मिति पूर्ववत् यथा रत्नाधिकतया अन्योन्यमुपसंपद्य विहर्तु-
मेवं गणावच्छेदकसूत्रमाचार्योपाध्यायसूत्रं च प्रावनीयमेवं बहु-
संख्यासूत्रत्रयं पिएडसूत्रं चेति सूत्रसमकसंज्ञेपार्थः ।

संप्रत्याद्यभिक्खुसूत्रव्याख्यानार्थमाह ।

संज्ञायाण दोएहं, खेत्तादी पेहकारणयाणं ।

पेयं समागयाणं, जिक्खूण इमा जने मेए ॥

द्वावाचार्यव्यवस्मिन्नन्यस्मिन् क्षेत्रे स्थितौ तौ च परस्परं सांभो-
गिकौ तयोः सांभोगिकयोर्द्वयोराचार्ययोर्निक्खवस्ताच्यां प्रेषिताः
क्षेत्रादिप्रेक्षाकारणगताः क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थमादिशब्दादुपधिमा-
गैणार्थं वा गतास्ते च तथा गच्छन्तः पथि समागताः परस्परं भि-
क्षिताः । तेषां चैकेन यथा गन्तव्यमतस्तेषां क्षेत्रादिप्रेक्षाकारण-
गतानां पथि समागतानां भिक्षूणां वा मर्यादा सामाचारी सा
इयं यज्यमाणा भवति । तामेवाह ।

जिक्खुस्स मासियं खनु, पलिच्छाणं च सेसगाणं तु ।

चउलहुग अपडिञ्चये, तम्हा उवसंपया तौनि ॥

यौ द्वौ निक्खू स्पर्शकपती तयोः शैक्षतरकेण रत्नाधिकस्य पुरतः
आलोचयितव्यम् । तेनालोचिते पश्चात् रत्नाधिकेन शैक्षतरक-
स्य पुरत एवमकरणे निक्खोः शैक्षतरत्नाधिकस्य च प्रायश्चित्तं
खनु मासिकं मासद्वयं " पडिच्छाणं चेत्यादि " एतद्बहुसंख्या-
विशिष्टस्य निक्खुसूत्रस्य व्याख्यानम् । परिच्छदानां जघन्यतोऽ
प्यात्मतृतीयानां शेषकाणां चात्मद्वितीयानां यथोक्तविधायकरणे
प्रायश्चित्तं मासद्वयं । तत्रयथेकोऽपरिच्छन्नस्तर्हि तेनान्य आत्म-
द्वितीय आत्मतृतीयो वा उपसंपत्तव्यो ना चेदुपसंपद्यते तर्हि
तस्मिन्नपरिच्छन्नेऽनुपसंपद्यमाने प्रायश्चित्तं चत्वारो बहुकास्तं
चोपसंपद्यमानं यो नोपसंपदा प्रतीच्छति तस्य मासद्वयं यत
एवं तस्मात्परस्परमुपसंपत्तेषां जवति कर्तव्या । एतामेव निर्यु-
क्तिगाथां भाष्यरुद् व्याचिख्यासुः प्रथमतो भिक्खुस्स मासियं
खल्वित्येतद्व्याख्यानयति ।

दो भिक्खु अगीयत्था, गीया एको व होज्ज उ अगीतो ।

राइणियपलिच्छये, पुव्वं इयरेसु लहु लहुगा ॥

द्वौ भिक्खू अगीतार्थौ यदि वा द्वावपि गीतार्थौ यदि वा द्वावपि
गीतागीतार्थौ तयोः परस्परस्यालोचनमन्यथा प्रायश्चित्तं मासद्व-
यं । अथवा एको गीतार्थः तत्र रत्नाधिके परिच्छन्ने प्रावपरिच्छ-
दोपेते गीतार्थे इत्यर्थः पूर्वमालोचयितव्यं पश्चादितरेष्वगीतार्थेषु
रत्नाधिकेन एवं चेत्ते न कुर्वते तर्हि रत्नाधिके प्रायश्चित्तं मासद्व-
यं । इतरेषां चत्वारो बहुकाः । एतामेव गाथां विवरीषुः प्रयस-
तो " दो भिक्खू अगीयत्था गीया " इत्येतद्विवृणाति ।

दोसु अगीयत्थेसु, अहवा गीतेसु सेहतरो पुव्वि ।

जइ मा लोयइ लहुओ, न विगमेइ परो वि जइ पच्छा ॥

द्वयोर्निद्वयोर्गीतार्थयोरथवा गीतार्थयोर्मध्ये यदि शैक्षतरः पूर्व-
रत्नाधिकस्य पुरतो नाचलोचति तदा तस्य प्रायश्चित्तं बहुको
मासः । इतरोऽपि रत्नाधिकोऽपि यदि पश्चात्तस्य शैक्षतरस्य पु-
रतो न विकटयति तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं मासद्वयं । तत्र यदि
द्वावपि गीतार्थौ तदा परस्परस्य विहारालोचनैव केवला नापरा-
धालोचनापि । अथ द्वावपि गीतार्थौ तदा परस्परविहारालोच-
ना अपराधालोचना च । अथैको गीतार्थोऽपरश्चागीतार्थस्तदा-
लोचनाविधिमाह ।

राइणिए गीयत्थे, राइणिए चेव वियरुणा पुव्वि ।

देइ विहारवियरुणं, पच्छा रा णितो सेहे ॥

यदि रत्नाधिको गीतार्थ इतरोऽगीतार्थस्तर्हि गीतार्थे रत्ना-

धिके सति रत्नाधिके एव पूर्वं शैक्वतरणं विहारविकटना अपराधविकटना च दातव्या तत्पश्चात् रत्नाधिकः शैक्वे शैक्वतरकस्य विहारविकटनां ददाति । अथ शैक्वतरको गीतार्थो रत्नाधिकस्त्वगीतार्थस्तत्राह ।

सेहतरगे वि पुवं, गीयत्ये दिज्जए पगासणया ।

पच्छा गीयत्यो वि हु, ददाति आलोचनमगीते ॥

यदि गीतार्थः शैक्वतरकस्तर्हि तस्मिन् गीतार्थे शैक्वतरकेऽपि पूर्वं रत्नाधिकेन प्रकाशना विहारविकटना अपराधविकटना चेत्यर्थः दीयते । पश्चात् गीतार्थोऽपि सन् स शैक्वतरको हु निश्चितमगीते रत्नाधिके आलोचनां विहारालोचनां ददाति न त्वपराधलोचनां कस्मादित्याह ।

अवराहविहारपगासणाउ, दोसि वि भवन्ति गीयत्ये ।

अवराहपये मुत्तं, पगासणं होतु गीयत्ये ॥

अपराधप्रकाशना विहारप्रकाशना च एते द्वे अपि प्रकाशने प्रवृत्ता गीतार्थे । अगीतार्थे पुनरपराधपदं मुक्त्वा शेषस्य विहारस्य प्रकाशनं प्रवृत्तिं विहारालोचना भवति नापराधलोचनेति ज्ञानः । अगीतार्थतया तस्यापराधलोचनानर्हत्वात् ।

संप्रत्युपसंहारमाह ।

भिक्षुस्सेगस्स गयं, पलिञ्जाणं इयाणि वोच्चांमि ।

द्ववपलिञ्जाणं, जहस्सेणं अप्पतइयाणं ॥

“भिक्षुस्स मासियंखल्वि”त्यनेन पदेन यदेकस्य भिक्षोर्वक्तुमुपक्रान्तं तद्वत् परिसमाप्तमिदानीं छ्यपरिहृदेन परिञ्चनानां जघन्येनात्मतृप्तयानां यद्वक्तव्यं तद्वक्ष्यामि । तदेवाह ।

तेसिं गीयत्याणं, अगीतमिस्साण एम चेव विही ।

एत्तो सेसाणं पि य, वोच्चांमि विहिं जहाकमसो ॥

तेषां परिच्छेदेन परिञ्चनानां जघन्यत आत्मतृप्तयानां ग्रहणं सर्वेषां गीतार्थानामथवा अगीतार्थानां यदिवा मिश्राणां केषांचिद्गीतार्थानां केषांचिदगीतार्थानामित्यर्थः । एष एवानन्तरो दिक्षु गत आचार्याणामालोचनाविषयो विधिरवसातव्यो व्यतिरेके च प्रायश्चित्तमपि तथैव । अत ऊर्ध्वं शेषाणामपि विधिं यथाक्रमशो यथाक्रमेण वक्ष्यामि । तत्र शेषशब्दवाच्यानुपदर्शयति ।

सेसा ते जसं ती, अप्पवितिया उ जे तर्हि केई ।

गीयत्यमगीमत्थं, मांसे य विही उ सो चेव ॥

शेषा नाम ते भयन्ते यत्र तेषां ग्रहणं निरूपणं मध्ये केचिदात्मद्वितीयास्तस्मिन् शेषे गीतार्थे अगीतार्थे मिश्रे च स एव पूर्वोक्तो विधिरालोचनाविषयस्तद्व्यतिरेके प्रायश्चित्तविधिश्चावसातव्यः ॥

संप्रति चशब्दव्याख्यानमाह ।

संजोगा उ चसइण, अहिगया जह एगो दो चेव ।

एगो जइ न वि दोएँह, उवगच्छे चडलहु तो से ॥

परिञ्चनानां चेत्यत्र चशब्देन संयोगा अधिकृताः सूचिता इत्यर्थस्तानेवोपदर्शयति । तथा चेति जङ्गोपदर्शने एकत एको भिक्षुरपरतो द्वौ निष्कृ तत्रैकेनात्मद्वितीय उपसंपत्तव्यो यदि पुनरेको न द्वावुपगच्छति उपसंपद्यते तदा (से) तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो बधुकाः ।

पच्छा इतरे एगं, जइ न उवगच्छे मासियं लहुयं ।

नत्थ वि एगो तिप्पि, न उवगमे तत्थ वी लहुगा ॥

एकस्मिन्नुपसंपत्ते पश्चादितरावप्युपसंपद्येते यदि पुनरेकं तावितरौ पश्चादुपगच्छेतां तदा तयोर्मासिकं प्रायश्चित्तं बधुकं । यत्रापि भङ्गे एकत एकोऽपरत्र त्रयस्तत्र यदि परस्परमुक्तप्रकारेण नोपगमस्तदा प्रायश्चित्तं लघुकाः । किमुक्तं भवति । यद्येकस्त्रीनोपगच्छति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो बधुकास्तंचेदुपगच्छन्तं पश्चादितरे त्रयो नोपगच्छन्ति तर्हि तेषां प्रायश्चित्तं लघुको मासः ॥

एमेव अप्पवीतो, अप्पतइयं तु जइ न उवगच्छे ।

इयरोस मासलहुयं, एवमगीए य गीए य ॥

एवमेव अनेनैवानन्तरोदितेन प्रकारेणात्मद्वितीय आत्मतृतीयं यदि नोपगच्छति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । इतरश्चेत्यनुपगच्छन्तं नोपगच्छेत्तदा तस्य मासिकं लघु इतरेषामेक आत्मतृतीयोऽपर आत्मचतुर्थ इत्येवमादीनां परस्परमनुपगमे प्रायश्चित्तं मासलघु । एवमुक्तप्रकारेणागीते अगीतार्थानां गीते गीतार्थानां च छद्म्यम् ।

मिश्रानधिकृत्याह ।

मीसाण एगो गीतो, होति अगीया उ दोएँह तिप्पि वि वा ।

एवं उवसंपज्जे, ते उ अगीया इहरमासे ॥

मिश्राणां मध्ये एक एकाकी गीतो गीतार्थोऽपरे तु द्वौ त्रयो वा भवन्त्यगीता अगीतार्थाः तत्र तेऽगीता एकमुपसंपद्येरन् । इतरथा चेन्नोपसंपद्यन्ते तर्हि तेषां प्रायश्चित्तं बधुको मासः ।

सो वि य जइ न वि इयरे, तस्स वि मासो उ एव सव्वत्य ।

उवसंपया उ तेसिं, भाणिया अस्सोस्सनिस्साए ॥

सोऽपि चैको यदि तान् इतरानुपसंपद्यमानान् नोपसंपद्यते तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं मासो लघु । एवमेक आत्मद्वितीयो गीतार्थोऽपर आत्मतृतीय आत्मचतुर्थ इत्यादौ सर्वत्र भावनीयसेवमन्योन्यनिश्रयाप्राक् द्वारगाथायां तेषामुपसंपद्गणिता उपदिष्टा आणोएणनिस्सियाणं, अगीयाणं पि उग्गहो तोसिं ।

गीयपरिग्गहियाणं, इच्छाए तेसिमो होइ ॥

अन्योन्यनिश्रितानां तेषामगीतानामपि गीतपरिगृहीतानामवग्रहो भवति । अवग्रहो नाम आभवनव्यवहारः स च द्विधा इच्छया सूत्रोक्तश्च । तत्रेच्छया तेषामर्थं वक्ष्यमाणो भवति तमेवाह ॥

इच्छियपकिच्छियाए, ण खेत्त वसही य दोएँह वी दान्जो ।

इच्छंतो न होइ उग्गहो, निकारणकारणे दोएँहं ॥

इच्छाया अवग्रहो नाम इच्छितप्रतीच्छितेन इच्छा संजाताऽस्येति इच्छितं प्रतीच्छा संजाता अस्येति प्रतीच्छितम् इच्छितं च तत् प्रतीच्छितं च इच्छितप्रतीच्छितम् । वाचा आभवनव्यवहारस्थापना । यथा यत्पथि लज्यते तदस्माकं यत्त्रामे तत्तुष्पाकं यदि वा यत्सचित्तं तदस्माकं यदचित्तं तत्तुष्पाकम् । अथवा या स्त्री व्रतग्रहणार्थमुपतिष्ठति सा अस्माकं पुरुषो युष्पाकम् यद्वा वात्रो युष्पाकं वृद्धोऽस्माकम् अथवा यः सार्थेन सह व्रजतां वात्रः सोऽस्माकमसार्थे युष्पाकम् । यदि वा यो यद्यजते तत्तस्यैव एवं सूतेन इच्छितप्रतीच्छितेन य आभवनव्यवहारः स इच्छाया अवग्रहः । एष च प्रायः पथि गच्छतां प्रवृत्तिं स्थानप्राप्तानां सूत्रोक्त आभवनव्यवहारस्तत्तुष्पाकमुपदर्शयति । समकालं क्षेत्रे प्राप्तानामक्षेत्रे वा वसतिं प्राप्तानां ग्रामानामपि लाभः साधारणः । अथ न क्षेत्रमक्षेत्रं वा वसतिं समकालं प्राप्ताः किं तु विषमकालं तत आह (इच्छंतो न होति इत्यादि) यदि निष्का-

यामस्यां राग-द्वेयहानिमुपलभ्य पञ्चकहान्या मासिकं ददति; पञ्चविंशति दिनानि ददतीत्यर्थः । तथा एकाहं नाम--अभक्तार्थे प्रतिसेविते पञ्चाहं ददति; पञ्चाहे वा प्रतिसेविते एकाहम् ; उपलक्षणत्वाद्वाच्यम् एकाश-नं पूर्वाह्णं निर्विकृतं पौरुषीं नमस्कारसहितां वा प्रयच्छन्ति । एवं चतुर्दशपूर्वादयोऽपि 'हु' निश्चितं रागद्वेयहानि-बुद्धौ उपलभ्य ह्रीनमधिकं वा प्रायश्चित्तं ददति ।

अत्र परस्य प्रश्नमुदीरयति—

चोयगपुच्छा पञ्च-कृशनाणिशो थोवं कह वहुं देंति ।

दिहंतो वाणियए. जिणचोदसपुण्विए धमए ॥ २१४ ॥

चोदकस्यात्र पुच्छा-प्रत्यक्षज्ञानिनो जिनादयः स्तोके अ-पराधे कथं बहु प्रयच्छन्ति प्रायश्चित्तम् उपलक्षणमेतत् भूयसि वा अपराधे स्तोके ? अत्र सूरिराह-दृष्टान्तोऽत्र वणिजा द्रष्टव्यः, तथा भूयः परस्य पुच्छा?—जिनादयः केव-लज्ञानादिवलेन परस्य भावं जानन् चतुर्दशपूर्वाणिस्तु कथं येन स्तोकेऽपि बहु वक्ष्यि-स्तोके ददति । सूरिराह-अत्र धमको दृष्टान्तः ।

तत्र प्रथमतो वणिगदृष्टान्तं भावयति—

जं जह मोल्लं रयर्यं, तं जाणइ रयणवाणितो निउणो ।

थोवं तु महल्लस्स वि, कासइ अप्पस्स वि वहुं तु ॥ २१५ ॥

यथा निपुणो रत्नवणिक् यत् रत्नं यथामूल्यं तत्तथा सम्मकं जानाति, ज्ञात्वा च कस्यचित् महतोऽपि रत्नस्य स्तोके मूल्यं ददाति, कस्यचिदल्पस्याऽप्यद्भुतगुणोपेतस्य बहु ।

इमामेव तद्दृष्टान्तभावनं प्रकारान्तरेणाह—

अहवा कायमणिसस उ, सुमहल्लस्स वि उ कागणी मोल्लं ।

वहरस्स उ अप्पस्स वि, मोल्लं होती सयसहस्स ॥ २१६ ॥

अथवेति-प्रकारान्तरे रत्नपरीक्षको वणिक् काचमणः सुम-हतोऽपि मूल्यम् काकिनीं करोति, वज्रस्य तु-रत्नस्याल्प-स्यापि मूल्यं तेन क्रियमाणं शतसहस्रं भवति ।

अत्रोपनयमाह—

इय मासाण बहूण वि, रागहोसप्पयाणं थोवं तु ।

रागहोसोवचया, पण्णे वि उ तो वहुं देंति ॥ २१७ ॥

'इति'-अमुना दृष्टान्तप्रकारेण बहूनामपि-मासानां याग्ये अपराधे वैराग्यभावनाञ्जलतो रागद्वेयाल्पतया स्तोके प्राय-श्चित्तं ददति । सिंहव्यापादकस्येव रागद्वेयोपचयात् प्र-श्नकेऽप्यपराधे बहु प्रायश्चित्तं पदति ।

अधुना "जिनचोदसपुण्विए धमए" (२१४)

इत्यस्य व्याख्यानमाह—

पञ्चकली पञ्चकृषं, पासइ पडिसेवगस्स सो भावं ।

किह जाणइ पारोक्खी, नायमिणं तत्थ धमएणं ॥ २१८ ॥

प्रत्यक्षी-जिनादिः प्रत्यक्षं प्रतिसेवकस्य भावं जानाति, परोक्षी-चतुर्दशपूर्वादिः कथं जानाति येन सोऽपि तथैव व्यवहरति, सूरिराह-तत्र तस्मिन्विषये ज्ञातम्-उदाहरणमिदं-वक्ष्यमाणं धमकेन-शङ्कध्मात्र ।

तदेव दर्शयति—

नालीधमएण जिणा, उवसंहारं करेति पारोक्खं ।

जह सो कालं जाणइ, सुएण सोहिं तहा सोउं ॥ २१९ ॥

जिनाः-तीर्थकृतः परोक्षे आगमे उपसंहारं नालीधमकेन-कुर्वन्ति, इयमत्र भावना-नाडिकायां गलन्त्यामुदकगलन-परिमाणतो जानाति एतावत्युदके गलितयामो दिवसस्य रात्रौ वा गत इति ततोऽन्यस्य परिज्ञानाय शङ्कं धमति तत्र यथा सोऽन्यो जनः शङ्कस्य शब्देन श्रुतेन कालं यामलक्षणं जानाति, तथा परोक्षागमज्ञानिनोऽपि शोधिम्-आलोचनां श्रुत्वा तस्य यथाऽवस्थितं भावं जानन्ति; ज्ञात्वा च तदनु-सारं प्रायश्चित्तं ददति । ६५० १० ३० ।

आगमतो वचहारं, परसोच्चा संकियमि उ चरित्ते ।

आलोइयमि आरा-हणा अणालोइए भयणा ॥ २२२ ॥

आगमनः प्रत्यक्षज्ञानी वा परे-परस्मिन् व्यवहारं करोति । परस्यालोचनां श्रुत्वा नान्यथा । तत्र यदि कलुषितचारित्र-तया न सम्यगालोचयति, किंतु आलोचनामर्यादामति-कस्य वर्त्तते तदा शाङ्कनमिति वा भिन्नमिति वा कलुषि-तमिति वा एकार्थे, चारित्र्ये सति न सम्यगनेनालोचित-मिति ज्ञात्वा तं श्रुते-अन्यत्र गत्वा शोधिं कुरु, यदि पुनः सम्यगालोचयति तदा ददाति प्रायश्चित्तम् । अथ यदि प्रत्यक्षागमज्ञानिनः परोक्षाऽऽज्ञानिनो वा सर्वभावविषय-परिज्ञानात् ततः कस्मात्तस्य पुरत आलोचयन् । किंतु—तस्य समीपमुपगम्य वक्तव्यम्-अपराधं मे भवन्तो जानते तस्य शोधिं प्रयच्छन् । तत आह-'आलोई' त्यादि, आ-लोचिन्ते बहुगुणसंभवतः सम्यगाराधना भवति, अना-लोचिन्ते आराधनाया भजना-विकल्पना कदाचिद्भवति कदाचिच्चरिते एतच्चात्र भावयिष्यते ।

तत्र " आगमतो वचहारं, परसोच्चा "

(२२२) इति व्याख्यानयति—

आगमवचहारी छ-न्विहो वि आलोयणं निसामेत्ता ।

देति ततो पच्छित्तं, पडिवजइ सारिओ जइ य ॥ २२३ ॥

आगमवचहारी पट्टविधोऽपि परस्यालोचनां निशम्य ततः प्रायश्चित्तं ददाति, यदि च-कमप्यपराधं विस्मृतं स्मारितः सन् सम्यक् प्रतिपद्ये तदा स्मारयति च । अन्यथा तस्याऽऽलोचनामेव न ददाति ।

सांप्रतमुत्तरार्द्धे (२२२) व्याख्यानयति—

आलोइय पडिक्कंत-स्स होइ आराहणा सुनियमेणं ।

अणालोइयमि भयणा, किह पुण भयणा हवइ तस्स ॥ २२४ ॥ पूर्वमपराधजानमालोचितं ततस्तस्मात्प्रतिक्रान्तस्य अपुनः कारणतया प्रतिनिवृत्तस्य नियमेन पर्यन्ते सम्यगाराधना भवति । अनालोचिन्ते पुनर्भजना । आह-कथं पुनरनालो-चिते तस्याराधनाविषये भजना भवति ।

अत्राऽऽह—

कालं कुक्खेज सयं, अमुहो वा हुज्ज अहव आयरियो ।

अप्पत्ते पत्ते वा, आराहणो तह वि भयणं ॥ २२५ ॥

कोऽपि आलोचनां ग्रहीष्यामीत्यालोचनापरिणामपरिणत आलोचनाग्रहणाय संप्रस्थित आलोचनाहंसमीपं, स च तमप्राप्त पत्रापान्तराले स्वयं कालं कुर्यात्, यदि वा-

रणं स्थिता इति पश्चात्प्राप्तास्तदा नास्ति तेषामवग्रहः किं तु पूर्वप्राप्तानामेव । अथ कारणेन केनापि ग्यानप्रतिजागरणादिना स्थितास्ततः पश्चात् प्राप्तास्तर्हि भवन्ति द्वयानामपि साधारणोऽवग्रहः । एतदेव स्पष्टतरमुपदर्शयति ।

समग्रं पक्षाणं सा-हारणं तु दोहं पि होति तं खेचं ।

विसमं पक्षाणं पुण, इमा उ तर्हि भगणा होइ ॥

समकमेककाहं प्राप्तानां द्वयानामपि तत् क्षेत्रं भवति साधारणं विषमं विषमकालं प्राप्तानां पुनरियं तत् क्षेत्रं मार्गणा भवति । तामेव कुर्वन्नाह ।

परियर ए व गिज्ञाणं, सयं गिलाणो उरे व मंदगती ।

अप्पत्तस्स वि एहि, उग्गहो दप्पतो नत्थि ॥

प्रतिचरति वा प्रतिजागर्ति ग्यानं यदि वा स्वयं ग्यान आतुरो वा यदि वा स्वज्ञानान्मन्दगतिर्यतः कारणैरप्राप्तस्यापि समकाहं पश्चात्प्राप्तस्यावग्रहो भवति दृष्टान्तो निष्कारणं स्थितानां पुनरवग्रहो नास्ति ।

एमेव गणावच्छेप, पलिच्छेपणाणं च सेसगाणं तु ।

पलिच्छेपे ववहारो, लुविहो वायंतिओ नाम ॥

यथा भिक्कुरेकस्य बहूनां परिच्छिन्नानां शेषकाणां चोक्तमेवमेव अनेनैव प्रकारेण एकस्मिन् गणावच्छेदे बहूनां परिच्छिन्नानां जघन्यतोऽप्यात्मनृतीयानां शेषकाणां वशत आत्मद्वितीयानां तुशब्दादेकत एकोऽपरत आत्मद्वितीय इत्यादि संयोगगतानां च निरवशेषं वक्तव्यम् । तत्र परिच्छिन्ने जातावेकवचनं परिच्छिन्नानामुपपन्नकृणमेतत् परमुपसंपन्नानां आभयनव्यवहारो द्विधा भवति । सूत्रोक्तो वागन्तिकश्च । वाचा अन्तः परिच्छेदो वागन्तस्तेन निर्दुत्तो वागन्तिकस्तत्र वागन्तिको नाम वक्ष्यमाणस्तमेवाह ।

पहि गामे चित्तमचित्तं, पुरिमं वा वाञ्छुवृत्तस्यादी ।

इच्छाए वा देती, जो जं लाने भवे विततो ॥

यत् पथि मार्गे लज्जं तदस्माकं यत् ग्रामे तत् युष्माकम् ।

यदि वा यत्सचित्तं तत् युष्माकमचित्तमस्माकम् । अथवा

स्त्री युष्माकं पुरुषोऽस्माकम् । अथवा वृद्धो युष्माकं बालोऽस्माकम् । यदि वा (सत्थादी इति) सार्थं लज्जं तत् युष्माकमसार्थंऽस्माकम् । अथवा इच्छया ददाति कथमित्याह-यो यल्लभते तत्तस्य भवति एष सूत्रोक्त आभयनव्यवहारः । द्वितीयो

वागन्तिक आभयनव्यवहारः । क्षेत्रप्राप्तानामक्षेत्रे वा वसति प्राप्तानां यः सूत्रोक्त आभयनव्यवहारः स भिक्कुणामिव प्रतिपत्तव्यः स चाविशेषणार्थं यदि वा द्वावप्यगीतार्थपरिगृहीतौ

गीतार्थनिश्चयं प्रतिपन्नौ समकमेककालं प्राप्तौ ततस्तयोः साधारणं क्षेत्रमभवति । सति विषयमाने कार्ये ग्लाने प्रतिजागरणादिलक्षणे ये स्थिता अगीतार्थो असमाप्ताश्च ततः समाप्तानां साधारणं क्षेत्रम् । ये पुनरगीतार्थो अपि च पूर्वं प्राप्ता गीतार्थाः समाप्ताश्च निष्कारणं प्राक् स्थित्वा प्राप्तास्तदा असमाप्तानामप्यगीतार्थानाम् । अपि च तत्क्षेत्रं पूर्वं प्राप्तवान् गीतार्थः समाप्तावपि च तस्य क्षेत्रस्य प्रभुर्निष्कारणं स्थित्वा पश्चात्प्राप्तवान् ॥

समपच्छकारणेणं, खेत्ते वसहीए दोह वी हामो ।

एयणिए होति उग्गहो, गीयत्थसमम्मि दोहं पि ॥

समं समकमेककाहं कारणेन पश्चाद्वा क्षेत्रे अक्षेत्रे वा वसतौ प्राप्तयोर्द्वयोरपि लाभः साधारणः । अत्र पुनर्यदि विशेषविवक्षा

क्रियते तदा यो रत्नाधिकस्तसिन्नवग्रहो भवति । यद्यपि नाम

द्वयोरपि साधारणो लाभस्तथापि यथा संचाटकेन भिक्षां हिण्डमानयो रत्नाधिकस्य लाभो भण्यते एवमिहापि रत्नाधिकस्यावग्रहः । अर्थको गीतार्थः परोऽगीतार्थस्तत्र यदि रत्नाधिकोऽगीतार्थोऽवमरत्नाधिको गीतार्थस्ततोऽवमरत्नाधिकस्यावग्रहः । अथ द्वावपि समानार्थौ तत आह । समे गीतार्थे परस्मिन्समकं च प्राप्ते द्वयोरपि साधारणोऽवग्रहः । तदेवं द्विसंख्याकगणावच्छेदकसूत्रमिति भावितमेवं द्विसंख्याकाचार्योपाध्यायमपि भावनीयम् ॥

इदानीं बहुत्वसूत्राणि पिएडसूत्रं चातिदेशत आह ।

एमेव बहूणं पि, पिंढे नवरोग्गहस्स उ विभागो ।

किं कतिविहो कस्स व कम्मि व, केवइयं वा भवे कालं ॥

एवमेव बहूनामपि भिक्कुप्रभृतानां सूत्राणि भावनीयानि द्विकसूत्रापेक्षया बहुत्वसूत्राणामर्थतो नानात्वाभावात् पिएडे पिएडकसूत्रस्यापि न एवार्थो नवरमन्त्रावग्रहस्य विभागो वक्तव्यस्तमेवाह किं कतिविधः कस्य वा कस्मिन्वा कियन्तं कालं भवत्यवग्रहः । तत्र किमित्याद्यद्वारव्याख्यानाथमाह ॥

किं उग्गहोति जणिओ, उग्गहो तिविहो उ होति चित्तादी ।

एकेकां पंचविहो, दंविदादी मुण्येवओ ॥

किमवग्रह इति भणिते पृष्ठे सूरिराह । त्रिविधो भवत्यवग्रहश्चित्तादिः सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च । पुनरैकैकः कतिविध इति प्रश्नमुपजीव्याह स एकैकः पञ्चविधः पञ्चप्रकारो ज्ञातव्यः । कोऽसावित्याह देवेन्द्रादिः देवेन्द्रावग्रहो राजावग्रहो माण्डलिंकावग्रहः शय्यातरावग्रहः साधर्मिकावग्रहश्च । गतं कतिविधद्वारम् । इदानीं कस्य न भवतीति प्रतिपादयति ॥

कस्स पुण उग्गहोत्ति, परपासंडीण उग्गहो नत्थि ।

निएहे सेत्ते संजति, अगीते गीत एके वा ॥

कस्य पुनरवग्रहो भवतीति शिष्यप्रश्नाशङ्क्य प्रोच्यते परपाखण्डिनामवग्रहो नास्ति ये च निहवा ये च सन्ना याश्च संयत्यो गीतार्थपरिगृहीता ये चागीतार्थो गीतार्थनिश्चयमनुपपन्ना यश्च निष्कारणमेकाकी गीतार्थ एतेषां सर्वेषामप्यवग्रहो नास्ति ।

एतदेव सुव्यक्तमाह ।

असणाण बहूणं पि, गीतमगीताण उग्गहो नत्थि ।

सच्छंदियगीयाणं, असमत्त अणीस गीए वि ॥

अवसन्नानां बहूनामपि गीतार्थानामगीतार्थानां चावग्रहो नास्ति (सच्छंदियगीयाणत्ति) ये गीतार्थो अपि स्वच्छान्दिकाः स्वच्छन्दतयैव एकाकिनो विहरन्ति तेषामपि नास्त्यवग्रहः । तथा ये असमाप्ता असमाप्तकल्पाः यस्य च समुदायस्य न विद्यते गीतोऽगीतार्थ इति तेषामपि नास्त्यवग्रहः ।

एवं ता सावेक्खे, निरवेक्खाणं पि उग्गहो नत्थि ।

मुत्तूण अहाऽदे, तत्थ वि जं गच्छपडिक्खा ॥

एवं तावत्सापेक्षे जातावेकवचनं सापेक्षिणामुक्तसापेक्षाणामस्यविरकल्पिका निरपेक्षा जिनकल्पिकादयस्तेषामप्यवग्रहो नास्ति । किमविशेषेण सर्वेषां नेत्याह । मुक्त्वा यथा लब्धवान् तथा अपि गच्छप्रतिबन्धान् तेषामवग्रहो भवति गच्छप्रतिबन्धत्वादन्येषां तु सर्वेषामपि नास्ति ॥

आसन्नतरा जाणंति, संजया सो व जत्थ नित्यग्ग ।

तर्हिं दंतुवदेसं, आयपरं ते न इच्छंति ॥

तेषां गच्छन्निर्गतानां जिनकल्पिकादीनां यो व्रतग्रहणार्थमुप-
निष्ठति तं तेन प्रयाजयन्ति तथाकल्पन्वात्किं तु ये तत्रासन्नत-
गाः संयताः स्थितास्तत्रोपदेशं ददन्ति यथा अनुकानां समा-
पे गत्वा प्रयजेति । अथवा जानन्ति श्रुतव्रततो ये द्वे स्थिता-
स्तत्र स एव निस्तरिष्यति । तदेतत् ज्ञात्वा यत्र स निस्तरति
तत्रोपदेशं प्रयच्छन्ति । परमार्थतः पुनस्ते आत्मपरमान्मगच्छ-
परगच्छविभागं नेच्छन्ति स्थविरकल्पादुत्तीर्षित्वात् ।

अगीयसमणसंज्ञ-गीयत्यपरिगृह्णाण खेत्तं तु ।

अपरिगृह्णाण गुरुगा, न हज्जति सीमे त्य आयरिओ ॥

अगीतानामगीतार्थानां श्रमणानां संयतीनां च गीतार्थपरिग्र-
हाणां गीतार्थपरिगृहीतानां क्षेत्रमग्रहो जयति । इयमेव भाव-
ना । ये गीतार्था अपि साधवो गीतार्थपरिगृहीता विहरन्ति वा
अपि संयत्यो गीतार्थपरिगृहीता वर्तन्ते तेषामग्रहो भवति ते
च यदि साधवो यदि संयत्यो गीतार्थनिश्रामनुपपन्ना अगीता-
र्था विहरन्ति तदा तेषामपरिग्रहाणां गीतार्थपरिग्रहरहितानां
विहरतां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका इत्येषां च संयतीनां च
गीतार्थपरिगृहीतानां यः परित्राजक आचार्यः सोऽत्र शिष्यान्
स्वदीक्षितान् न हभते परिगृहीततयैव तेषां वीक्षणतः ।

गीयत्यगते गुरुगा, असती एगाणि वि गीयत्यो ।

समोसरणे नत्थि उगहो, वसहीए उ भगण अखेत्ते ॥

ये ते स्वयं गीतार्था गीतार्थपरिग्रहरहिता वर्तन्ते यद्यन्यस्मिन्
गीतार्थे आगते तस्योपसंपदं न प्रतिपद्यन्ते तदा तेषां प्रायश्चित्तं
चत्वारो गुरुकाः । अथान्यो गीतार्थ उपसंपदनाहो नायातः का-
रणवशात् कथमप्येकाकी जातस्तस्य गीतार्थस्याश्रयस्य परि-
वाररहितत्वेनैकाकिनोऽपि क्षेत्रमाजयति । गतं कस्येति द्वार-
म् । इदानीं कस्मिन्वेति द्वारमधिकृत्याह । यत्र यावन्ति दिनानि
संवस्य समवसरणं तत्र तावन्ति दिनान्यवग्रहो न जयति
एवं जिनस्नानादिषु मिश्रितानां यावन्महिमा तावदवग्रहाभावः ।
एतत्सर्वं समवसरणे नास्त्यवग्रहः इत्यनेन सूचितमेवमक्षेत्रेऽव-
ग्रहाभावः । अक्षेत्रेऽपि वसती मार्गणाऽवग्रहस्य भवति सा
नैवमक्षेत्रे वसतिषु समकं स्थितानां साधारणं क्षेत्रं पश्चादागत-
नां तु न जयति ।

सेसं सकोसजोयणं, पुव्वजहियं तु जेण तस्सेव ।

समगोमहसाहारं, पच्छा गतो होइ उ अखेत्ती ॥

शेषं क्षेत्रमग्रहो जयति । तच्च प्रमाणतः सकोशयोजनं कोश-
सहितगव्यूतच्छिकमित्यर्थः तत्रापि येन पूर्वमवग्रहीतं तस्यैव
तत्क्षेत्रमाभवति न शेषस्य । अथ समकमेव तस्यावग्रहः कृतस्त-
त आह साधारणं तदा तेषां क्षेत्रम् । यस्तु पश्चादागतः सज्जवत्य-
क्षेत्री न तस्याभवति क्षेत्रमिति भावः ।

अणो गतो कहंतो, उत्तरसंपत्ते तहिं च ते सव्वे ।

संक्रंतो उ व कहेंते, साधारणे तस्स जो भागो ॥

अन्यः कोऽप्याचार्यः कथयन् बहुश्रुतः पश्चादागतः ते च पूर्व-
स्थिताः सर्वेऽपि तस्मिन्त्यागते कथयत्युपसंपन्नास्तदा तस्मिन्
कथयति सोऽवग्रहः संक्रान्तस्तस्याभाव्यं तत्क्षेत्रं जातमिति भावः ।
अथ समकप्राप्ततया साधारणे क्षेत्रे स्थितानां मध्ये एकः कश्चना-
पि तं पश्चादागतमन्यमाचार्यं बहुश्रुतमुपसंपन्नस्तदा यस्तस्य
आगस्तं तत्र कथयति संक्रान्तः ।

निक्खिज्जगणणं वा, नेमिं वि य होइ तंतु खेत्तं तु ।

खेत्तजया वा कोई, माइट्टाणेण सुण एवं ॥

यदि क्षेत्रवतां शिष्य आगन्तुकमाचार्यमुपसंपन्नो यदिवाचार्या
गणं शिष्ये गीतार्थे निक्षिप्य तमुपसंपन्नास्तदा तेषामेव निक्षि-
प्तगणानां वाशब्दादुपसंपन्नतदेकशिष्याणां तत्क्षेत्रम् । किमुक्तं
जयति यद्यतत्क्षेत्रात्सच्चित्तादिकमुत्पद्यते तत्क्षेत्रामेवाभवति य-
त्रागन्तुको न हभते कोऽपि पुनर्ममागन्तुकस्य पाश्चैव शृण्वतः
क्षेत्रं यायादिति क्षेत्रभयादेवं बह्व्यमाणप्रकारेण मातृस्थानेन
शृणोति । तमेव प्रकारमाह ।

कुट्टेण चिलिमिलीए व, अंतरितो सुणइ कोइ माणेण ।

अहवा चंक्रमणीयं, करंतो पुच्छागमो तत्थ ॥

कुट्टेन यदिवा चिलिमिलिन्या जवानिकान्तरितः सन् कोऽपि
मानेन ममेदं क्षेत्रमाजयति तस्या इह तावदुत्तरत्विति क्षेत्रगव्येण
शृणोति । अथवा मानेनैव यथोक्तरूपेण चंक्रमणिकां कुर्वन् को-
ऽपि शृणोति तत्र यद्यपि स शृणोति तथापि तत्र पृच्छागमो न-
वति पृच्छा कर्त्तव्या भवति ततः पृच्छातोऽपि तस्य जय-
ति क्षेत्रम् । अथ कतिभिः पृच्छाभिः कियन्तं कालं तस्याजयति
क्षेत्रमित्याह ।

पुच्छाहिं तिहिं दिवसं, सत्तहिं पुच्छाहिं भासियं हरइ ।

अहवा दिवससमत्तो, इमो उ ते हिअं अहिज्जंते ॥

तिष्ठभिः पृच्छाभिरेकं दिवसं यावत्तत्क्षेत्रं हरति पृच्छादिघसे
यत्तस्मिन्क्षेत्रे सच्चित्तादिकमुत्पद्यते तत्कथयन्स हभते नेतरे इति
भावः । सप्तभिः पृच्छाभिः पुनर्मासिकं पृच्छादिघसादारभ्य मासं
यावत्सच्चित्तादिकमुत्पद्यते तदेवं 'क्षेत्रभया वा कोइ' इत्यादि
गाथा पश्चार्द्धं व्याख्यातमिदानीं " निक्खिज्जगणणं चेत्यादि"
पूर्वार्द्धं व्याख्यानयति । अथवा यो बह्व्यमाणोऽन्यविशेषस्तस्मिन्-
धीयानेऽध्यापयितरि । तमेवाह ।

जति निक्खिज्जणं गणं, उत्तरसंपत्ते वा वि सीसं तु ।

ता तेसं चिय खेत्तं, वाएंतो लाज खेत्तं वहिं ॥

यदि गीतार्थे गणं निक्षिप्य तमागन्तुकमुपसंपद्यते अथवा शिष्यं
प्रेषयति तदा तेषामेव पूर्वस्थितानां तत्क्षेत्रमाजयति न तु वाच-
यतां वाचयति ह्यभस्तस्मात् क्षेत्राद्धिः ।

अह वेतो वायंतो, लाजेण नत्थि हंति वच्चायो ।

इहरेहि य सो रुद्धो, मा वच्चसु अम्ह साहारं ।

अथ धृते वाचयत यथा नोऽस्माकमिह नास्ति बाज इति व्रजाम
एवमुक्ते इतरैः पूर्वस्थितैः स रुद्धो यथा मा व्रजत यूयं युष्माक-
मस्माकं च साधारणं क्षेत्रमिति । अथ साधारणेऽपि क्षेत्रे स्थि-
ता न संस्तरन्ति तत्र विधिमाह ।

निगमणे चउभंगो, निट्ठियसुहदुक्खयं जति करंति ।

निट्ठियपहायितो वा, रुद्धो पच्छा य वाघातो ॥

अथ साधारणक्षेत्रे स्थितास्ते न संस्तरन्ति तर्हि निर्गन्तव्यं
तत्र निर्गमने चतुर्भङ्गी वक्तव्या । गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वा-
त् तथा यस्य श्रुतस्कन्धस्य निमित्तमुपसंपन्नास्तन्निष्ठितं त-
स्मिन्निष्ठिते समाप्तं चूयः क्षेत्रं साधारणं जातं तत्र यदि भूयः
सुखदुःखतां कुर्वन्ति सुखदुःखनिमित्तमुपसंपदं प्रतिपद्यन्ते
तथा निष्ठिते श्रुतस्कन्धे यः प्रधावितः पुनरपि प्रतीच्छिकैः पश्चा-
त् रुद्धो व्याघातो वाऽश्विवादिभिः कारणैरुपजातस्तत्र यदाभाव्यं
तद्वक्तव्यमिति द्वारगायासमासार्थः । सांप्रतमेनामेव गाथां वि-
वरीषुः प्रथमतो निर्गमनचतुर्भङ्गीमाह ।

वत्थव्व निति न उ जे, पाहुष्ठा ते न इयरे वा ।

उभयं व नोजयं वा, चउजयणा होति एवं तु ॥

यस्य ग्रामप्रधानस्य नगरप्रधानस्य वा नियोगेन तिष्ठन्ति साधवः स चतुर्धा । तद्यथा आगन्तुकभञ्जको नमैको न वास्तव्यजञ्जकः । १। वास्तव्यभञ्जको नमैको नागन्तुकभञ्जकः । २। आगन्तुकभञ्जको वास्तव्यजञ्जकश्च । ३। नागन्तुकजञ्जको नापि वास्तव्यजञ्जकः । ४। एतच्चतुर्भङ्गीवशादधिकृताऽपि चतुर्भङ्गी जाता तद्यथा प्रथमभङ्गवशात् वास्तव्या निर्गच्छन्ति न प्राघूर्णिका नियोक्तुरागन्तुकभञ्जकत्वात् । द्वितीयजङ्गवशात् प्राघूर्णिकाः निर्गच्छन्ति न इतरे द्वितीय भङ्गे नियांक्त्यास्तव्यजञ्जकत्वाच्चतुर्थभङ्गवशात् उजयं प्राघूर्णिका वास्तव्याश्च निर्गच्छन्ति उभयानपि प्रति नियांक्तुरजञ्जकत्वाच्चतुर्थभङ्गवशान्नोभयं वास्तव्याः प्राघूर्णिकाश्च निर्गच्छन्ति उजयानपि प्रति तस्य जञ्जकत्वात् । एवममुना प्रकारेण चतुर्भङ्गा चतुर्भङ्गी जयति । तत्र प्रथमं भङ्गमधिकृत्य विशेषमाह ।

आगन्तुयजङ्गमि, पुव्वड्डिया गंतु जइ पुणो एजा ।

तम्मि अपुणे मासे, संकामति पुव्वसिं खेत्तं ॥

आगन्तुकभङ्गके नियोक्तरि ये पूर्वस्थितास्ते वक्ष्यमाणचतुर्भङ्गीनां जागमनया यतनया गच्छन्ति । तथाऽप्यसंस्तरणे सर्वोत्तमा गच्छन्ति तेन गत्वा यद्यपूर्णे एव मासे तस्मिन् क्षेत्रे पुनरागच्छेयुस्तदानीं तेषां प्रत्यागतानां क्षेत्रं संक्रामति तेषां तदाभाव्यं भवतीति भावः । कारणतो गत्वा पुनरपूर्णे एव मासे प्रत्यागमनात् । अथ साधारणमुभयेषां तत्क्षेत्रमासीत् " मा वयसु अम्ह साहारमिति " व्यवस्थाकरणत्तदा तेषां पुनः प्रत्यागतानां साधारण्येन क्षेत्रं संक्रामति ।

द्वितीयं भङ्गमधिकृत्याह ॥

वत्थव्वजङ्गमि, संघाडगजयण तह्विओ अत्तंजो ।

आगंतुं वेंति तओ, अत्थितियो पवायगो नवरं ॥

वास्तव्यभञ्जके नियोक्तरि तेषामागन्तुकानामसंस्तरतामियं यतना । वास्तव्या आगन्तुकैः सममेकैकेन संघाटेन भिक्षां हिण्डन्ते अथ तथाप्यलभस्तर्हि निर्गच्छन्ति । तत्रेयं भङ्गचतुष्टयेन यतना । आगन्तुकानां चतुर्भागो निर्गच्छति न वास्तव्यानाम् । १। वास्तव्यानां चतुर्भागो निर्गच्छति नागन्तुकानाम् । २। वास्तव्यानामपि चतुर्भाग आगन्तुकानां च चतुर्भागः । ३। उभयेषामपि न चतुर्भागो गमने चतुर्थः । ४। स चात्र शून्यो गमनमन्तरेण संस्तरणात् । एवमप्यसंस्तरणेऽर्द्धाऽर्द्धगमने यतना प्रथमभङ्गेऽपि द्रष्टव्या । स चात्रापि पूर्वप्रकारेण शून्यः । अथैवमपि न संस्तरन्ति ततः आगन्तुकाः सर्वे निर्गच्छन्ति नवरमेकः प्रवाचकस्तिष्ठति येन वास्तव्यान्प्रवाचयति । अथ सोऽप्यसंस्तरेण स्वशिष्यैः सह गतस्ते च वास्तव्यास्तमुपसंपन्ना यदि " मा वज्जह साहारमिति " व्यवस्थाकरणत् उभयेषां साधारण्यं तत्क्षेत्रं ततो यदि गत्वा पुनरपूर्णे एव मासे तत्र क्षेत्रे प्रत्यागच्छन्ति तदा कृतायामुपसंपदि तेषामेव प्रत्यागतानां क्षेत्रमाभाव्यतया साधारणेन । सांप्रतमनयोरेव भङ्गयोरामवनव्यवहारश्च उच्यते । अत्र पतितं " नियच्छिहदुक्खयं जति करेती " ति द्वारमस्य व्याख्यानार्थमाह ।

सुहदुक्खितो समत्ते, वापंतो निगएसु सीसेसु ।

व.इजंतो विहता, निगयसीसो समत्तम्मि ॥

इदमुक्तमागन्तुकाः सर्वेऽपि निर्गच्छन्ति केवलमेव प्रवाचकोऽवतिष्ठते तत्र यदि निर्गतेषु शिष्येषु वाचयन् प्रवाचकः समाप्ते श्रुते सुखदुःखनिमित्तमुपसंपदं ग्राहितस्तथा तस्य वाच्यस्याभवति तत् क्षेत्रम् । इदं द्वितीयभङ्गमधिकृत्याह । तथा वाच्यमानो निर्गतशिष्यः समाप्ते श्रुते वक्ष्यः किमुक्तं भवति यदि वाच्यमानो निर्गतेषु शिष्येषु वाचनाग्रहणाय पश्चात् स्थितः समाप्ते श्रुतस्कन्धे वाचयता सुखदुःखनिमित्तमात्मोपसंपदं ग्राहितस्तदा वाचयत आभवति क्षेत्रम् ॥

दोएह वि विणिगएसुं, वापंतो तत्थ खेत्तितो हांइ ।

तम्मि सुए असमत्ते, समत्ते तस्सेव संकम्मति ॥

तद् द्वयोरपि शिष्येषु विनिर्गतेषु तावेव द्वौ केवलौ तिष्ठतस्तत्र यावदद्यापि तत् श्रुतं न समाप्यते तावत्तस्मिन् श्रुते असमाप्ते तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये वाचयन् क्षेत्रिको भवति समाप्ते पुनः श्रुतस्यैव पूर्वस्थितस्य तत्क्षेत्रं संक्रामति । अथ द्वावपि परस्परं सुखदुःखोपसंपदं प्रतिपन्नौ तदा साधारण्यं क्षेत्रमिति यो यद्भवति तस्य तदाभवतीति ।

संथरे दो वि ननिति, वह्वे उयवाइया उ जइ सीसा ।

लानो नत्थि महत्ति य, अहव समत्ते पधाविज्जा ॥

संस्तरं संस्तरणाद्व्येऽपि पूर्वस्थिता आगन्तुकाश्च न निर्गच्छन्ति । तैश्च पूर्वस्थितैर्यदि बहवः शिष्या उपपादिता उत्पादितास्तदा स आगन्तुको नास्ति मम ब्राह्म इति विचिन्त्य प्रधायेत् गच्छेत् अथ ते निक्षिप्तगणास्तस्य समीपे वाचयन्ति तेषां शिष्यो वा तत आह । अथवा समाप्ते श्रुते प्रधायेत् संप्रति " निष्ठियपहाविओ वा रुओ पच्छा य वाघातो " इत्येतद् व्याख्यायति ॥

जइ वायगो समत्तो, निति उ पडिच्छिएहिं रुंधेजा ।

असिवादिकारणे वा, तत्तो लानो इमो होइ ॥

यदि समाप्ते श्रुते ततः क्षेत्रात् वाचको निर्गच्छन् प्रतीच्छिक्कैरुच्यते यथा मा निर्गच्छत धुयं वयमद्यापि वाचयिष्याम इति । यदि वा निर्गतो यद्विरशिवादीनि कारणान्युपस्थितानि ततो व्याघात इति कृत्वा न निर्गच्छति तदा तस्मिन्प्रतीच्छिक्कैरवरोधनात् पश्चाद् व्याघाताद्वा अनिर्गच्छति तस्यायसायो लामो भवति । तमेवाह ।

आयसमुत्थं लाभं, सीसपानिच्छएहिं सो लहइ ।

एवं चिह्नमुववाए, अच्छिएणे सीसागते दोएहं ॥

स प्रातीच्छिक्कैर्गच्छन्तपरुः सन् यच्च तस्य शिष्या यच्च तस्य प्रतीच्छिक्का वा लज्जते तत्सर्वमात्मसमुत्थं शिष्यप्रातीच्छिक्कैर्वासमुत्पादितं व्रजते एवमाजघनं ऽस्ति समाप्ते उपपाते हेतौ श्रुतस्कन्धादौ श्रुते द्रष्टव्यम् । अच्छिन्ने असमाप्ते श्रुतस्कन्धादौ यदि तस्य पठत आचार्यस्य शिष्या ग्रामान्तरगताः प्रत्यागताः तस्य च शिष्यो नियमात् गीतार्थो यस्य गण आरोपितस्तदा द्वयोरपि लाभः साधारणो गीतार्थे शिष्ये निक्षिप्तगणतया पठतोऽप्याचार्यस्य पाठयिता गच्छन् तेन प्रतिरुद्ध इति पाठयितुरप्याजघनात् ॥

एवं ता उउवद्धे, वासासु इमो विहं । हवति तत्थ ।

खेत्तपडिझेहगा उ, पयड्डिया तेण अन्नत्थ ॥

एवं तावत् ऋतुवद्धे काले आभवनव्यवहारविधिरुक्तो वर्षासु वर्षाकाले पुनरयं वक्ष्यमाणो विधिर्नयति तमेवाह (तथेत्यादि)

द्वयोरप्युक्तयोः ऋतुवक्षे कावे साधारणक्षेत्रस्थितयोरेकोऽपर-
क्षेत्रस्य पाद्वै उपसंपदं गृहीतवान् वर्षोरात्रश्च प्रत्यासन्नीभू-
तोऽन्यानि च क्षेत्राणि वर्षावासयोग्यानि तादृशानि प्रत्यासन्ना-
नि न सन्ति ततः स उपसंपन्न आचार्यस्तत्रेति तस्मिन्नेव आ-
पादमासिके क्षेत्रे वर्षावासं स्थितत्वेन वाचनाचार्येणाऽन्यत्र वर्षा-
वासयोग्यस्य क्षेत्रस्य प्रतिद्वेष्टकाः प्रवर्तन्ते तांश्च प्रवर्तय-
न्निदमवादीत् ।

जा तुज्भे पेहेहा, तावेतेसि इमं तु सारेमि ।

तं च समं तेसिं वा, वासं च पवद्धमालगं ॥

यावत् यूयं क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य समागच्छथ तावदेतेषामाचार्याणां-
मिदं श्रुतस्कन्धादिकं सारयामि सूक्ष्मतोऽर्थतश्च गमयामि तथ
श्रुतस्कन्धादिकं तेषां तथा अधीयानानां समाप्तमेतद्व्यवच्छिन्नमि-
त्युच्यते । अत्रान्तरे च वर्षे प्रवन्देन पतितुमाह्वनं तेऽपि च क्षेत्रे
प्रत्युपेक्षकास्तत्रैव वर्षेण निरुद्धाः ।

निर्गन्तुं न तीरइ, चउमासे तत्थ अत्तगत्ते ।

दामे वोच्छिण्वं, कुव्वति गिद्वानगस्स वि य ॥

यतः प्रवन्देन वर्षे पतितुमारब्धं न च क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः समागच्छ-
न् ततः समाप्तेऽपि श्रुते स वाचनाचार्यस्ततः क्षेत्रान्निर्गन्तुं न
शक्नोति । अनिर्गतश्च तस्मिन् क्षेत्रे चतुरो वर्षोरात्रमासान् याव-
दात्मगतमात्मसमुत्थं दामं जवेत् द्वितीयोऽप्यात्मसमुत्थस्य दाम-
नस्य स्वामी । एवं कुर्वन्ति व्यवच्छिन्ने समाप्ते श्रुते अथवा " गि-
द्वानगस्स वि य इति " समाप्ते श्रुते वाचनाचार्यो गज्ञानोऽभवत्
ततो गन्तुमशकस्यापि च ग्लानस्थैवाभवनव्यवहारो छट्यः ।
उभयोरपि चतुरो वर्षावासानात्मसमुत्थो दाम इत्यर्थः ।

अह पुण अतियमे सुए, ते आया वेंति मा य तुज्जं तु ।

अहो खेत्तं दोमा, साहारणम्मि एसिं तु ॥

अथ तत् श्रुतस्कन्धादिकमद्यापि न समाप्तं ते च क्षेत्रप्रत्युपेक्ष-
का आयातास्ततो वाचनाचार्या अपृच्छन्ति वयं निर्गच्छामः । तत
इमे प्रतीच्छका आचार्यं श्रुते मा यूयं निर्गच्छत समाप्तेऽपि श्रुते
युष्माकं वयं क्षेत्रं दास्यामः । एवमुक्ते तत् क्षेत्रमेतेषां द्वयानामपि
साधारणं भवति । एष संस्तरणे विधिः । असंस्तरणमधिकृत्याह ।

असंस्तरणं नित् अनिते, चउजंगो होइ तत्थ वि तहेव ।

एवं तो खेत्तेसुं, इणमद्वा मगणविहादी ॥

असंस्तरणे साधुषु निर्गच्छत्सु अनिर्गच्छत्सु चतुर्भङ्गी भवति ।
सा चैवं वास्तव्यानां चतुर्भङ्गादिना प्रकारेण साधवो निर्गच्छन्ति
न वाचनाचार्याणामिति प्रथमः । वाचनाचार्याणां नेतरेषामिति
द्वितीयः । उभयेषामिति तृतीयः । नोभयेषामिति चतुर्थः । तत्रा-
पि चतुर्भङ्गयामपि तथैवाभवेत् व्यवहारः द्वयानामप्यात्मसमुत्थो
दाम इति भावस्तृतीयभङ्गे यद्येकतर एकतरस्य पार्श्वे साध्वजावत
उपसंपद्यते तत उपसंपद्यमानदाम इतरस्मिन्संक्रामति । अनुप-
संपत्तौ च द्वयोरपि साधारणं क्षेत्रम् ! एवं तावत् क्षेत्रे मार्गणा
कृता । अथायमन्यो मार्गणविधिरादिशब्दात् दिग्धारणपरिग्रहः ।
गाथायां च स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्तमेव मार्गणाविध्यादिकमाह ।

अप्पाणादिसु नणा, अणुवडिया तहा उवडविया ।

अगविडा य गविडा, निप्पसा धारणं दिसासु ॥

अध्वा मार्गं आदिशब्दादशिवमौदर्यादिनिमित्तनिर्गमनपरि-
ग्रहस्तेष्वध्वादिषु नष्टाः साधवस्ते च द्विधा उपस्थापिता अनु-
पस्थापिताश्च एकैके द्विधा आचार्यस्य ते तेन गवेपिता अगवेपिता

श्च तत्र ये निप्पसा उपस्थापितास्ते निप्पसा एव न तेषां
दिग्धारणं कर्तव्यमितरेषां यथा जवनं धारणं दिक्कु अध्वादिषु
नष्टा इत्युक्तम् । तत्र येः कारणैस्ते नष्टाः साधवस्तान्यभिधित्सुराह ।

संजम महंत सत्थे, जिक्खायरिया गया व ते नडा ।

मिग्गगती परिरण व, आउरतेणादिये मुंच ॥

संभ्रमो वनद्वान्निसंभ्रमादिकस्तद्वशात् गच्छात् स्फिटिता
यदि वा महति सार्थं व्रजतां कोऽपि कुत्रापि गच्छादपगतो
यदि वा जिक्खाचार्यानिमित्तं सार्थादिपसृत्य अजिकापह्यादिषु
गतास्ततो नष्टाः अथवा सार्थः शीघ्रगतिस्ते च मन्दगतयस्ततः
सार्थात् गच्छात् परिजृष्टाः (परिणवन्ति) यदि वा नष्टादिषु
तरिन्यासु सार्थं ऋजुमार्गोच्छीर्षं इतरे साधवः परिणयेण गत्वा
स्तोकपानीये समुत्तरन्ति चिन्तयन्ति च वयं सार्थं ऋदित्येव
मिलिष्यामस्ते च तथा परिणयेण गच्छतः सार्थात् स्फिटिता
अथवा आतुराः प्रथमद्वितीयपरीषदाभ्यां जितास्ते तथा आतु-
राः सन्तोऽशक्नुवन्तः सार्थात्परिजृष्टा स्तेनाध्वारा आदिशब्दात्प-
रचक्रादिपरिग्रहस्तेषु स्तेनादिषु समापतत्सु जयेन पश्यामाना
गच्छादवस्फिटिता एवमध्वादिषु साधवो नष्टा भवन्ति ।

अत्र मार्गणाविधिं दिग्धारणविधिं चाह ।

गवेसज्ज मा व कयव्वया जे, सव्वे व तेसिं तु दिसा पुरिद्वि ।

गवेसमाणो लज्जतेऽणुवड्ढे, अणादिया संगहिा उ जेणं ।

ये कृतव्रता उपस्थापिता इत्यर्थस्तान्प्रब्राजनाचार्यो गवेपयतु वा
मा वा तथापि तेषां सैव दिक् पुरातनी यां प्रब्राजनाचार्योऽश-
वभावेन गवेपयति न च द्रुमते तथापि तान् सुचिरेणापिकावे-
न द्रुधान् स एव प्रब्राजनाचार्यो व्रजते (अणादिया संगहि-
या उ जेणमिति) ये पुनरनादृता अनादरपरेण गवेपितास्ते येन
संगृहीतास्तस्यैव ते शिष्या इति स तेषामात्मीयां दिशं धारयति ।
अयमेव वृक्षोऽर्थोऽन्येनाचार्येण श्लोकेन बह्वस्तमेव श्लोकमाह ।

गवेसिए पुव्वदिसा, अगविड्डए उ पच्छिमा ।

अणुवड्डविण एवं, अभिधारंते उ इणमच्चा ॥

अनुपस्थापिते नष्टशिष्ये शिष्यवर्गे वा प्रब्राजनाचार्येण गवेपिते
पूर्वदिक् प्रब्राजनादिभवति । अगवेपिते पश्चिमा दिक् येन संगृ-
हीतास्तस्य दिग्भवतीत्यर्थः । एवमनुपस्थापिते मार्गणा प्रवर्ति ।
यः पुनरन्ये क्षेत्रगतानाचार्यान्निधायत्यजति तत्रेयमन्या मार्ग-
णा । तामेवाह ।

अभिधारंतेो वच्चति, वत्त अवत्तो व वत्त एगागी ।

जं द्रुमति खेत्तवज्जं, अजिधारिज्जांति तं सव्वे ॥

यस्य क्षेत्रगतानाचार्यान् अभिधारयन् व्रजति व्यक्तोऽन्यक्तो
वा गीतार्थोऽगीतार्थो वा इत्यर्थः । तत्र व्यक्त एकाकी व्रजन्
यद्द्रुमते तत्सर्वं क्षेत्रवर्जं क्षेत्रमेकाकिनो न भवतीति तत्प्रतिषेधः
कृतः । अभिधार्यमाणे यस्य समीपे गन्तव्यं तस्मिन् भवति
तदभिधारणस्थितेन तस्य लाभान् ॥

अव्वत्ते ससहाए, परखेत्त वज्जो लाभो दोएहं पि ।

सव्वो सोमगिह्वे, जाव न निक्खिप्पए तत्थ ॥

अथाव्यक्तः ससहायस्तमभिधारयन् व्रजति तर्हि तस्मिन्
अव्यक्ते ससहाये व्रजति यः परक्षेत्रवर्जो यस्मिन् क्षेत्रे ते अभि-
संधार्यमाणा आचार्या वर्तन्ते तत्क्षेत्रवर्जस्तत्किल क्षेत्रं तेषाम-
भिधार्यमाणानां लाभान्वयमिति तत्प्रतिषेधः । यो द्वयोरपि लाभो

ध्वक्कस्य सहायानां च लाभ इत्यर्थः । स सर्वः पूर्वस्थाचार्यस्या-
भवति स च तावद्यावत्तत्र न निक्षिप्यते ।

निकिखचनियत्ताणं, खेत्ते द्वाजो य होति वाएंतो ।

तस्सं वि य जा न नीती, द्वाजो सेवी पवाएंतो ॥

तमन्यक्तं तत्र निक्षिप्तं कृत्वा ये निवृत्ताः सहायास्तेषां क्षेत्रस्य
पञ्चगव्यूतप्रमाणस्यान्तर्मध्ये यो लाभो भवति स वाच्य-
स्याभवति तत्क्षेत्रे तस्य लाभस्य भावात् तस्यापि च निक्षि-
प्तस्य यावन्न निर्गच्छति तावद्यः कश्चनापि लाभः सोऽपि प्रवा-
चयति भवति । संप्रति यस्तत्र क्षेत्रस्थितः सन् गणं निक्षिप्योप-
संपन्नस्तस्य यत्सर्वं न भणितं तदिदानीं सिंहावलोकन्यायेनाह ।

अहवा आयरिओ वि, निक्खेत्तगणागतो उ आउत्थे ।

वाएंतो देइ द्वाभं, जं खेत्तातो न ईसो ति ॥

अथवेति प्रकारान्तरे तच्च प्रकारान्तरमिदं पूर्वं शिष्यस्य व्य-
क्तस्याव्यक्तस्य चोक्तमिदानीमाचार्यस्य तत्क्षेत्रगतस्योच्यते आ-
चार्योऽपि कचित् गीतार्थं शिष्ये निक्षिप्तगणो भूत्वा तत्राग-
तस्त्रोपसंपन्नः सन् यत्स्वयं लभते तमात्मोत्थं लाभं वाच-
यति । तथा अथ तेन गणः स्वशिष्ये निक्षिप्तस्ततः स क्षेत्र-
स्याप्रभुरे वेति कुतस्तस्यात्मसमुत्थो लाभस्तत आह ! यत्
यस्मात्स क्षेत्रिकः क्षेत्रस्य प्रभुरासीत्समाज्ञ शक्यते वक्तुं त-
स्मिन् क्षेत्रे आत्मसमुत्थस्य लाभस्य न ईशः प्रभुरिति तदेव-
मुक्तो विधिः संयतानम् ।

अधुना संयतीनां विधिमतिदेशत आह ॥

आरुज सुत्ता सरमाणगन्ते, जा पिंडसुचं इणमंतिमन्तं ।

एमेव ववो खलु संजतीणं, वांच्छिन्नमीसेसु अयं विसेसो ॥

सरमाणकान् "आयरियउवज्जाए सरमाणे" इत्येवं रूपान् सूत्रादा-
रम्य यावदिदमन्तिमं पिएरुसुत्रमेतेषु सूत्रेषु यथा संयतानां विधि-
रुक्त एवमेव खलु संयतीनामपि गीतार्थपरिगृहीतानां वाच्यः ।
केवलं व्यवच्छिन्ने मिश्रे वाऽयं ब्रह्ममाणो विशेषस्तमेवाह ।

वोच्छिस्से उ उवरए, गुरुम्मि गीयाण उग्गहो तासिं ।

दोएह वट्ठणं च पिंरए, कुलिव्वमन्नं जयजिधारे ॥

व्यवच्छिन्नो नाम तासां गुरुपरतः काष्ठं गत इत्यर्थः तस्मिन्
गुरुवृपरते यदि (कुलिव्वमन्नंति) कुलसत्कमन्यमाचार्यमभिधार-
यन्ति ततस्तासां द्वयोर्वट्ठनां वा पिएरुकेन समुदायेन स्थितानां
गीतार्थानां संयतीनां पिएरुकेन व्यवस्थितानामपि नावग्रहः ।

मीसो उज्जयगणाव-च्छेओ तत्थ समणीण जो द्वाभो ।

सो खलु गणिणो नियमा, पुव्वट्ठिया जाव तत्थ स्से ॥

मिश्रो नाम उज्जयगणावच्छेदकस्तत्र उज्जयगणावच्छेदके सति
यः अमणीनां संयतीनां लाभः स खलु नियमात् ये पूर्वस्थिता-
स्तत्र गणिनो यावदन्ये न गच्छन्ति तावत्तस्य गणिनो वेदितव्यः
सोऽन्येष्व्वाचार्येष्वगतेषु तेषामिति तदेवं कस्येति धारम् ।

संप्रति कियन्तं कालमवग्रह इति द्वारव्याख्यानार्थमाह ।

केयति कात्त उग्गहो, ति विहो उववट्ठवासवुहे य ॥

मासचउमासवासै, गेल्ले सोल्लुकोसा ॥

कियन्तं कालमवग्रह इति शिष्येण प्रश्ने कृते सूरिराह । त्रि-
विधो भवति अवग्रहस्तद्यथा ऋतुवक्र वर्षाकाले वृरुवासे च ।
तत्र ऋतुवदे काले उत्सर्गत एकं मासमवग्रहो वर्षे वर्षाकाले
चतुरो मासान् श्रान्तवमधिहृत्योत्कर्षतः पोरुश मासान् अन्ये

तु पोरुश वर्षाणीत्याहुः । व्य० ४ उ० । (अत्र वृक्षावासमधि-
कृत्य यत्कृत्यं तद् वृक्षावासशब्दे वक्ष्यते) [पादर्वस्यविहारप्र-
तिमां प्रतिपद्य पुनरुपसंपद्येतेति पासत्यशब्दे वक्ष्यामि], अथा-
त्रापि किञ्चिद् वक्ष्यामि तत्र ।

(६) पार्श्वस्थादिविहारप्रतिमासमुपसंपद्य विहारे विधिमाह ॥

(सूत्रम्) भिक्खु अ गणाओ अवक्कम्म परपासंरुपडिमं
उवसंपज्जिचाणं विहरिज्जा से य इच्छेज्जा दोच्चं पि तमेव
उवसंपज्जिचाणं विहरिचए नत्थि एं तस्स तप्पइयं कइ च्छे-
दे वा परिहारे वानन्नत्थ एगाए आलोयणाए । ३१ ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्यत आह ।

दोसेण अवक्कंता, सव्वेणं चेव भावलिंगाओ ।

इति समुदिया उ सुत्ता, इणमन्नं देवतोवि गतो ॥

द्रव्यविक्षमधिकृत्य देशनोपक्रान्ता प्रावादिङ्गतो भावविक्षमधि-
कृत्य सर्वेण सर्वोत्तमाऽपक्रान्ताः पार्श्वस्थादय इति । एवमर्था-
न्यन्तरसूत्राणि समुदितानि सम्यक्प्रतिपादितानि इदानीमाधि-
कृतमन्यत्सूत्रं द्रव्यलिङ्गेन विगते वियुक्ते द्रव्यविक्षमवियुक्तविषय-
मिति भावः । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । भिक्षुः प्रा-
गुक्तशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । स चैतत् समुच्चिनोति रागचेषा-
दिना कारणेन गणादपक्रम्य निर्गत्य परपास्रण्डप्रतिमां परपा-
स्रण्डविक्षमुपसंपद्य विहारेत् विहृत्य च कारणे समासे द्वितीय-
मपि चारं तमेव गणमुपपद्य विहर्तुमिच्छेत् तस्य तथोपसंपद्य-
मानस्य नास्ति कश्चिच्छेदो वा परिहारो वा । उपलक्षणमेतत्
अन्यदपि प्रायश्चित्तं न किमप्यस्ति । कारणतः परविक्षप्रतिपत्तेः
प्रतिपत्तावपि सम्यग्यतनाकारणात्किं सर्वथा न किमपि नेत्याह
नान्यत्र एकाया आलोचनिकायाः अन्यत्र शब्दपरिवर्जनार्थो जी-
मार्जुनाभ्यामन्यत्र सर्वे योद्धार इत्यादित्रस्ततोऽयमर्थ एकाभासो-
चनां मुक्त्वा पुनर्भवत्येवेति भावः । एष सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

अधुना निर्युक्तिभाष्यविस्तरः ।

कंदप्पे परलिंगे, मूलं गुरुणा य गरुलपक्खम्मि ।

सुत्तं तु निच्चगादी, कालक्खेवोवगमणं वा ॥

यदि कन्दर्पे कन्दर्पवृत्त आहारशृङ्खादिकरणवृत्तगतः पर-
विक्षं करोति ततस्तस्मिन्परविक्षे कृते तस्य प्रायश्चित्तं मूलम् ।
अथ गरुलपक्षिकं गरुलादिरूपं परविक्षं करोति तदा चत्वारो
गुरुकाः । इत्यादिसूचनार्थः । अत्र पर आह । ननु सूत्रनिर्यु-
क्त्योरनुपपत्तिः । तथा हि सूत्रेण परविक्षकरणमनुज्ञातं प्राय-
श्चित्तदानात् । निर्युक्तिकृता तु वारितं प्रायश्चित्तप्रदानात् । नैव
दोषोऽग्निप्रायापरिज्ञानात् । निर्युक्तिकृता हि कन्दर्पतः करणे
प्रायश्चित्तमुक्तं सूत्रं पुनः कथमपि राक्षि प्रच्छिष्टे च यावत्सार्थो
न हन्यते तावत्कालक्षेपः क्रियतामिति । वा हेतो वाशब्दो न कै-
वलं विकल्पार्थोऽनुक्तसमुच्चयार्थश्च स चैतत्समुच्चिनोति न श-
क्यते सहसा विषयपरियागं कर्तुमिति यावत्प्रज्ञापना क्रियते
(गमनं वेति) गमनं वा अशिवादिकारणतोऽनार्यदेशमन्येन
समुपस्थितं ततः एतैः कारणैर्यस्य राक्षो ये पूज्या भिक्षुकादयः
भिक्षुकाः शौक्लोदनीया आदिशब्दात्परिग्राजकप्रणुरागादिपरि-
ग्रहः । तद्विक्षं गृहीयादित्येतद्विषयमतो न कश्चिदोपः । एता-
मेव गाथां ज्ञाप्यहृद् व्याख्यानयति ॥

खंधे दुवार संजइ, गरुडप्पंसे य पट्ठलिंगहुवे ।

लहुओ अलहुओ लहुया, निमु चउगुरुदोमु मूलं तु ॥

इह पूर्वार्द्धोत्तरार्द्धपादानां यथासंख्येन योजना चैवं यदि कन्दर्पतो वक्ष्ये गृहस्थ इव स्कन्धे करोति तदा तस्य प्रायश्चित्तं बधुको मासो (दुवारोचि) गांपुच्छिकं करोति तदाऽपि बधुको मासः । संयतीप्रावरणकरणे चत्वारो बधुमासाः । गुरुद्विपरलिङ्गकरणे चत्वारो गुरुका (अर्धं सेत्ति) स्कन्धे दिगम्बरचद्यदि वस्त्रस्य करोति तदापि चत्वारो गुरुकाः (पट्टति) यदि गृहस्थ इव कटिपट्टकं वध्नाति तदापि चत्वारो गुरुकाः (लिङ्गगुह्ये इति) लिङ्गद्विकं गृहिलिङ्गं परपाखरिडलिङ्गं च तस्मिन् गृहिलिङ्गे परपाखरिडलिङ्गे च कन्दर्पतः परिगृह्यमाणे प्रत्येकं प्रायश्चित्तं सूक्ष्मम् । संप्रति “ कालखलेवो व गमणं वा ” इत्येतद्वाख्यानार्थमाह ।

असिवादिकरणेहिं, रायदुष्टे व होज्ज परलिङ्गं ।

कालखलेवनिमित्तं, पञ्चवण्टा व गमणद्वि ।

अशिवं देवताकृत उपलवः आदिशब्दादवमौर्द्यादिपरिग्रहः तेषु अशिवादिकारणेषु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्तथा द्वेषणं द्विष्टं राज्ञो द्विष्टं राजद्विष्टं राजद्वेष इत्यर्थः । तस्मिन्वासति परलिङ्गं ग्राह्यं भवति । किमर्थमिति चेदत आह । कालेत्यादि । यावत्साथो न व्रज्यते तावत्स खलु परलिङ्गग्रहणेन कालक्रेपः क्रियतामित्येवं कालक्रेपनिमित्तमथवा न शक्यः खलु सहसा विषयः परित्यक्तुमिति यावत्काङ्क्षः प्रज्ञापना क्रियते तावद् गृह्यतां परलिङ्गमिति प्रज्ञापनार्थं यदि अशिवादिकारणेषु समुपस्थितेष्वनार्यदेशमध्ये गमनमुपजातं तन्वानार्यदेशमध्ये गमनं न परलिङ्गग्रहणमृते शक्यते कर्तुमिति गमनार्थं वा परलिङ्गग्रहणम् । अथ कस्य परलिङ्गं ग्राह्यमित्याशङ्क्य जिजुगादि इत्येतद्वाख्यानयति ।

जं जस्स अच्चियं तस्स, पूयणिज्जं तमस्सिया लिंगं ।

खीरादिद्विजुत्ता, गमंति तं व्रजसापत्या ॥

यत् जिजुकादिगतं लिङ्गं यस्य राज्ञोऽर्चितं जावे कप्रत्ययोमान्य इत्यर्थः । तत्रार्चितमपि नावश्यं कस्याप्यनतिक्रमणीयं भवति । ततोऽनतिक्रमणीयताप्रतिपादनार्थमाह तस्य राज्ञो यत्पूजनीयमनतिक्रमणीयं तद्विजुमाश्रितास्तलिङ्गं प्रतिपन्नाः व्रजसामर्थ्याः परलिङ्गग्रहणेनाच्छादितस्वस्वरूपाः तं राजानं गमयन्ति । कीदृशा उपशमयन्तीत्यत आह । क्षीरादिद्विजुत्ताः क्षीराश्वत्थविश्रसंपन्नाः आदिशब्दादिद्विजुत्तायागादिबशीकरणकुशलतायाः परिग्रहः ॥

कक्षासु सव्वासु सवित्थरासु, आगादपण्णसु थ संथवेसु ।

जो जत्थ सत्तो तमणुं पविस्से, अव्वाहत्तो तस्स स एव पंथो ॥

कक्षां हाससतिसंख्यां लोकप्रसिद्धास्तासु कक्षासु सर्वास्वपि सविस्तरासु आगादपण्णेषु वाऽत्यन्तदुर्मेदप्रक्षेपु परिचयेषु सत्सु यो राजा यत्र कक्षादिविशेषे सक्त आसक्तो भवति । किमुक्तं भवति तस्य राज्ञो यस्मिन् कक्षादिविशेषे अत्यन्तमजिघृक्षो भवति तमनुप्रवेशयेयुस्तं सम्यग् ज्ञात्वा राज्ञः पुरतः प्रवेदयेयुः प्रवेदयन्तश्च राजानमुपशमयन्ति । यत एष तस्य राज्ञो उपशमने अव्याहतः स्वपराविरोधी पन्था मार्गं उपाय इत्यर्थः । तत्र यदीत्थमुपशान्तो भवति तदा समीचीनमथ नोपशान्तस्तत एव कलादिविशेषं तावत्प्रपयन्ति यावत्साथो व्रज्यते । साथे च व्रज्ये निर्गच्छन्ति । तथा चाह ।

अणुवसमंते निगमो, जिगविवेगेण होइ आगादे ।

देसंतरंभकमणं, जिक्खुगमादी कुलिगेण ॥

अनुपशमयति रक्षि उपशमं कुर्वति निवेद्य निर्गमो भवति । कथमित्याह । लिङ्गविवेकेन लिङ्गपरित्यागेन गृहस्थलिङ्गेनेत्यर्थः । अथ तथापि न मुञ्चति गाढकोपावेशात् (आगादेत्ति) अत्यन्तप्रकोपतो गाढममोक्षणे भिजुकादिलिङ्गेन देशान्तरसंक्रमणं कर्त्तव्यम् । अशिवादौ वा कारणे समुपस्थिते देशान्तरगमनं किञ्च कर्त्तव्यम् ।

तत्र येन यथा गन्तव्यं स कीदृश इत्याह ।

आयरिया संकमणे, परिहरंति दिट्ठमि जा य पडिवत्ती ।

असतीए पविसणं, खुजियाम्मं गिहयम्मि जा जयणा ॥

आयेण देशेन संक्रमणं तस्मिन्स्वलिङ्गेन गन्तव्यमिति वाक्यशेषः आर्यसंक्रमणग्रहणतो जङ्गवतुष्यं सूचितं तद्यथा आर्यदेशे आर्यदेशमध्येन गमनमित्येको भङ्गः । आर्यदेशे अनार्यदेशमध्येनेति द्वितीयः । अनार्यदेशे आर्यदेशमध्येनेति तृतीयः । अनार्यदेशे अनार्यदेशमध्येनेति चतुर्थः । तत्र प्रथमभङ्गे अर्धपर्यवशतिजनपदमध्ये, द्वितीयभङ्गे देशे माहवनामकस्येच्छदेशमध्येन, तृतीयभङ्गे यथा कुरुक्षेत्रविषये अनार्यविषये आर्यविषयमध्येन, चतुर्थभङ्गे पारसीकदेशे अनार्यदेशमध्येन । इह प्रथमभङ्गे अशिवादिकारणोपस्थितौ स्वलिङ्गेन गन्तव्यम् । द्वितीयतृतीयचतुर्थभङ्गे तु परलिङ्गेन । तत्र राज्ञि प्रदिष्टे अशिवादिकारणे वा भिजुकादिलिङ्गेन गच्छन् उज्जमादीन् दोषान् तेषां च लिङ्गानामाश्रयस्थानानि परिहरति । तथा गच्छन् यदि केनापि क्वापि प्रामनगरादौ दृष्टो भवेत्सिंहं दृष्टे सति तेन या काचनाधिकृतलिङ्गानुशासनप्रतिपत्तिसामाचारी सा कर्त्तव्या । किमुक्तं भवति । तत्सामाचार्या वर्तितव्यमिति । अथ तदाश्रयस्थानपरिहारे न समुदानं व्रज्यते ततोऽसति अविद्यमाने समुदाने प्रवेशनं तदाश्रयस्थानप्रवेशनं कर्त्तव्यम् । अथ यदि तेषां प्रत्ययोत्पादनार्थं शुद्धप्रतिमा स्तूपानि वा चन्दनीयानि भवन्ति तदा जिनप्रतिमां मनसि संप्रधार्ये वन्दितव्यानि । भिक्षायां च स्वयं गन्तव्यम् । अथ भिक्षा न व्रज्यते ततो जिजुकैः सह जोकव्यम् । तत्र यदि पुत्रं कन्ददिकं वा पतति तदा शरीरस्येदं ममानुपकारकं वैद्येन निवारितमिति प्रतिषेधयेत् । अथ कथमपि अनाजोगतस्तडोपजयतो वा गृहीतं भवेत् तदा तस्मिन् गृहीते या यतन्य सा कर्त्तव्या । किमुक्तं भवति । अल्पसागारिकं कथमप्यपसार्य विधिना परिष्ठापयेत् । एष गाथासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव गाथां विवृणोति ।

आयरियेसायरिय-लिंगसंकमे त्थ होइ चउज्जंगो ।

चितियचरपेसु अन्नं, असिवादिमतो करे अन्नं ॥

अशिवादिषु कारणेषु समुपस्थितेषु आर्यदेशे आर्यदेशमध्येन लिङ्गेन संक्रमो भवति । यन्मध्ये च यत्र च गन्तव्यं तयोक्तमयोरपि देशयोरार्यत्वात् । अत्र च प्रागुक्तप्रकारेण चतुर्भङ्गी । गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तत्र द्वितीयतृतीयचरमेषु भङ्गेष्वशिवादिगतः सन् अन्यतः गृहस्थलिङ्गं यदि वा यस्य देशस्य मध्येन यत्र वा देशे गन्तव्यं तत्र येऽतिप्रसिद्धा भिजुकादयस्तलिङ्गं करोति ।

संप्रति परिहरतीति यजुक्तं तद्वाख्यानयति ।

परिहरइ उगमादी-विहारठाणे य तेसि लिंगीणं ।

अणुवे सागामित्तो, आयरियचेतरोमं तु ॥

परिहरति उज्जमादीन् दोषान् । तथा तेषां लिङ्गानां यानि विहारस्थानानि तानि च परिहरति । तत्र अपूर्वेषु स्थानेषु गतः सन्

यदि यल्लिङ्गं गृहीतं तद्गामेषु कुशलो जघति तन्मा केनापि
लिङ्गविरुद्धक इति ह्यात्वा प्रतिपृष्टेति । आचार्ये विधः ।

इयरोसिमागमेसुं, मा वायंतेसि डिगीणं ।

अपुव्वे सागामित्तो, आयरियत्तरोमं तु ॥

अथेतस्तेपामागमेपकुशलस्ततः स इदं करोति । नदेवाह ।

मोणेण जं च गहियं, तु कुल्लुमं उभयदिग्गिअविरुद्धं ।

पव्वयेउपणामे, जिणपनिमाओ मणे कुणति ॥

मौनेन वाच्यमवज्ञेनेन क्रियां करोति मौनप्रतित्वमवलम्ब्य
इत्यर्थः । यच्च विशिष्टसंप्रदायाद् गृहीतं कुल्लुविद्यादिनादस्त-
त्ययोगवद्गणम् । उन्नयतोऽपि उन्नयेपामपि साधुचर्यास्तेषां च
द्विङ्गिनामविरुद्धं तत्करोति । तथा समुदानासंजवे तेषामाश्रयेषु
गतस्य सतस्तेषां प्रत्ययाहेतोः प्रत्ययोत्पादनार्थं यत्प्रतिमानां
स्तूपानां वा प्रणामकरणीयतयोपस्थिते जिनप्रतिमां मनसि करो-
ति । किमुक्तं जयति । जिनप्रतिमां मनसि स्मृत्य तेषां प्रणामं करोति
भावेति पिन्वावि-त्तयेण धेत्तुं च ववइ अपत्ते ।

कंदादिपुगल्लाण य, अकारगं एय पन्तिसेहो ॥

तथा आत्मानं जनेभ्यः पिणपातित्वेन ज्ञायति । ततो भिक्षा-
परिज्जमणेन जीवति । अथायमौदर्थं दोषतः परिपूर्णो न भवति
ततो दानशालायां भिक्षुकादिभिः सह पङ्कथा समुपविशति ।
ततः परिपाठ्या परिवेषणे जाते सति (अपत्ते इति) अत्र प्राकृ-
तत्वात् यकारलोपः अयःपात्रे तत् गृहीत्वा अन्यत्र विधिके
प्रदेशे समुद्दिशति । अथान्यत्र गत्वा समुद्देशकरणे तेषां काञ्चि-
त् शङ्का संभव्यते ततो भिक्षुकादिभिरेव स पङ्कथोपविष्टः सन्
समुद्दिशति । तत्र यदि सचित्तं कन्दादिपुङ्गवं वा मांसापरपर्या-
यं पन्थियकः परिवेषयति तदा ममेदमपकारकं वैधेनप्रतिपि-
कमिति वदता तेषां कन्दादीनां पुङ्गवस्य च प्रतिषेधः कर्त्तव्यः ।

अत्रैव पुङ्गवविषये अपवादमाह ।

चितियपयं तु गिन्नाणे, निक्खेवं चंक्रमादि कुणमाणो ।

लोयं वा कुणमाणो, किङ्कम्मं वा सरीरादि ॥

द्वितीयपदमपवादपदं यदि ज्ञाएन्मात्रोपकरणानां निक्षेपमुप-
क्षणमेतत् । आदानं प्रत्युपेक्षणादिकं च कुर्वन् तथा चक्रमणादि
आदिशब्दाद्युत्थानादिपरिग्रहः कुर्वन्त्यदि वा श्लोचं कुर्वन् अथवा
कृतकर्म शरीरादेः कुर्वन्त्यदि श्वानो जवति तदोपजाव्यं पुङ्गव-
मिति । प्रस्तुतमनुसंधानमाह ।

अहं पुण रुतेज्जाही, तो धेत्तु विगिंचए जहाविहिणा ।

एवं तु तर्हि जयणं, कुज्जाही कारणागाढा ॥

अथ पुनः प्रागुक्तप्रकारेण कन्दादिपुङ्गवानां प्रतिषेधे क्रियमा-
णे रुप्येयुरिति संज्ञायते तर्हि गृहीयात् गृहीत्वा च यथावि-
धिना यथेक्तेन विधिना विगिञ्च्यात् । तेन दृष्टिवन्धनेनापसार्य
सूत्रोक्तविधिना परिष्ठापयेत् । उपसंहारमाह ।

इति कारयेसु गहिते, परलिंगे तीरिए तर्हि कज्जे ।

जयकारी सुज्जइ वियम-णाए इयरो जमावेज्जा ॥

इत्येवमुक्तेन प्रकारेण कारणेष्वशिवादिषु समुपस्थितेषु ती-
रिते च समाप्तिं नीते च कार्यं तत्र यो (जयकारीति) यतनाकारी
यथोक्तरूपां यतनां कृतघान् स विकटनया आलोचनामात्रेण छु-
ध्यति यतनया सर्वदोषाणामपहतत्वात् । इतरो नाम येन यतना
न कृता स यत् यतनया प्रायश्चित्तमापद्यते तत्तस्मै दीयते ॥

(सूत्रम्) निक्खू य गणाओ अवकम्म ओवहावेज्जा से
इच्छेज्जा दोषं पि तमेव गणं उवसंपाज्जि विहरित्तए एत्थि-
णं तस्म तप्पइयं केइ च्छेदे वा परिहारे वा एन्नत्थ एगाए
सेहोवडावणाए ॥

“ निक्खू य गणातो अवकम्म ओहावेज्जा से इच्छेज्जा ” इत्यादि
अस्य सूत्रस्य कः संवन्ध उच्यते ॥

एगयरिगिगविज्जे, इइ सुत्तावसियां उ जे हेट्ठा ।

उन्नयज्जे अयमन्नो, आरंजो होइ सुत्तस्स ॥

यान्यधस्तात्सूत्राणि पार्श्वस्थादिगतानि तानि एकतरङ्गि-
विज्जे एकतरङ्गिपरित्यागे तथा हि पार्श्वस्थादिसूत्राणि
ज्ञावद्विङ्गपरित्यागविषयाणि परपाक्षेण प्रतिमासूत्रं अन्यद्विङ्गप-
रित्यागविषयमिति शब्दो हेतौ यतोऽधस्तनानि सूत्राण्यपरद्विङ्ग-
विषयाणि ततोऽयमन्य आरम्भः सूत्रस्य प्रवृत्त्युज्जयज्जे इति उज्ज-
यद्विङ्गपरित्यागविषयः प्रस्तावायातत्वात् एवमेनेन संबन्धेनाया-
तस्यास्य व्याख्या । निक्खुर्गणादपक्रम्य निर्गत्य अवधावेत त्रतपर्या-
याद्यादिसूत्रीचूय पराङ्मुखो भूत्वा गृहस्थपर्यायं प्रतिगच्छेत्
द्वितीयमपि धारं तमेव गणमुपसंपद्य विहर्तुं (नस्थिणमित्यादि)
णमिति खल्वर्थे निपातानामनेकार्थत्वात् । नास्ति खलु तस्य
कश्चिदपि वेदः परिहारो वा किं सर्वथा न किमपि नेत्याह ।
नान्यत्र एकस्याः शैलिकोपस्थापनायाः किमुक्तं नवत्येका शैलि-
कोपस्थापनिका भवति मूलं भवतीत्यर्थः । एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।
सांप्रतमेतदेव सूत्रं व्याचिख्यासुरपक्रमेदवधावेदिति मेदपर्या-
यैर्व्याख्यानयति ।

निगमनमवक्रमणं, निस्सरणपलायणं च एगडा ।

लोटरणमुटरणपलोटरण, ओधाणं चैव एगडा ॥

निगमनपक्रमणं निस्सरणं पलायनमित्येकार्थाः । लोटनं मुट्टनं
प्रलोटरनमवधावनमिति चैकार्थाः । तत्र लोटनमिति लुट विक्षो-
टने इत्यस्यैव प्रपूर्वस्य पर्यायशब्दैरप्यधिकृतशब्दार्थप्रतीतिरुप-
जायते तत्त्वनेदपर्यायैर्व्याख्या इति वचनमप्यस्ति । ततस्तदुप-
न्यास इति ॥

अथ कैः कारणैरवधावनं कुर्यादित्यवधावनकारणान्याह ।

वित्तोदणए अहिकरण-जावत्तो व दुक्खसेज्जाए ।

इइ लिंगस्स विवेगं, करेज्ज पच्चक्खपारोक्खं ॥

विषयोदयेन अत्र विषयग्रहणेन विषयविषयो मोहः परिगृह्यते
त्रिषयेण त्रिषयिणो ब्रह्मणा ततोऽयमर्थः विषयविषयमोहोदयेन
यदि वा केनापि सह अधिकरणभावतः अथ वा दुःखशब्दयया
चतुर्विधया त्याजित इति हेतोर्द्विङ्गस्य प्रवज्याचिह्नस्य रजो-
हरणस्य विवेकं परित्यागं कुर्यात् । कथमित्याह साधूनां प्रत्यक्षं
वा कुत्र कुर्यादित्याह ।

अतो उवस्तए छ-डुणाउ बहिगामपासे वा ।

विइयं गिलाणलोए, कितिकम्मसरीरमादीसु ॥

उपाश्रयस्यान्तर्मध्ये द्विङ्गस्य उडुणा परित्यागः क्रियते । यदि-
वा बहिरुपाश्रयात् अथवा ग्राममध्ये यदि वा ग्रामस्य पार्श्वे
आसन्नप्रदेशे अथवा तत्रैवाचार्यस्य समीपे इत्यवधावसं कावे
द्विङ्गस्योज्जमनम् । अपवादतोऽवधावनमात्रेऽपि भवति तथाचाह
द्वितीयपदमपवादपदं द्विङ्गस्योज्जमने श्वानो जवति शरी-
रादिषु आदिशब्दादुच्चारपरिष्ठापनादिपरिग्रहेऽपि कृतकर्मणि
व्यापारे तथाहि ग्लानस्य शरीरे विग्रामणादिकमुच्चारणादिपरि-

प्रापनादिकं वा कुर्वन् खरएटनादिजयाह्लिङ्गस्य विधिके प्रदेशे मो-
चनं प्रवर्ततीति । संप्रत्यवधावनेन विद्वत्स्योऽङ्गने विधिविशेषमाह ।

उवसामि ए परेण व, सयं च समुष्टि ए उवद्वयणा ।

तत्खणचिरकालेण व, दिदंतो अखजंगेण ॥

उपाश्रयान्तः प्रवृत्तिषु येषु स्थानेषु रजोहरणं मुक्तं तेषु स्थानेषु
तेभ्यः परस्मिन्वाऽन्यस्मिन् स्थाने उपशामिते परेणोपशमं नीते
स्वयं वा तथाविधानुकूलकर्मोदयतः उपशमं गते ततः पुनर-
करणतया तत्क्षणं विद्वोऽङ्गनानन्तरं तत्कालं चिरेण वा दीर्घका-
लेन गुरुसमीपे समुपस्थिते नियमादुपस्थापना कर्तव्या नान्यथा
प्रवेशनीयः । आह यदि तेन न किञ्चिदपि प्रतिसेवितं ततः क-
स्मादुपस्थाप्यते । अत्र सूरिराह । दृष्टान्तोऽत्राङ्गजङ्गेन यथा श-
कटस्याङ्गे भग्ने नियमादन्योऽङ्गः क्रियते एवं साधोरपि भा-
वाङ्गे भग्ने पुनरुपस्थापनारूपो भावाङ्ग आधीयते । अतोऽत्रा
पुनरपि परः प्राह ।

मूलगुणउत्तरगुणे, अस्तेवमाणस्त तस्त अतियारं ।

तत्खण उवाट्टेयस्स उ, किं कारणा दिज्ज ए मूलं ॥

मूलगुणे मूलगुणविषये उत्तरगुणे उत्तरगुणविषये किञ्चिद-
प्यतीचारं तस्याप्रतिसेवमानस्य कथमप्रतिसेवनेत्यत आह ।
तत्क्षणं विद्वोऽङ्गनानन्तरं तत्काले अपुनःकरणतया समुत्थि-
तस्य न भावाङ्गो भग्न इति । किं कारणं तस्मै मूलं दीयते
उपस्थापना क्रियते । सूरिराह ।

सेवउ मा उ वयाणं, अतियारं तद्वि देति से मूलं ।

विगडासवा जलमि उ, कहन्नु नावा न वोडेज्जा ॥

वर्तनीं वार्तातिपतं विनिवृत्त्यादीनामतीचारं सेवतां वा मा वा
तथापि (से) तस्य प्रवचनोपनिषदेदिनो मूलं ददाति भाव-
तोऽसंवृताश्रवद्वारतया चारित्रभङ्गात् तत्रैव प्रतिवस्तूपमया
भावनामाह (विगडासवेत्यादि) विकटानि अतिप्रकटानि
स्थूराणीत्यर्थः आश्रवाणि जलप्रवेशस्थानानि यस्याः सा तथा
रूपा सती नौः कथं नु जले प्रक्षिप्ता न विमज्जेदिति भावः ।
आश्रवद्वाराणामतिप्रकटानामभावादेवं साधुरपि भावतोऽनि-
वारिताश्रवस्सन् शुभकर्मजले निमज्जतीति भवति तस्योप-
स्थापनार्हता । अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह ।

चोरिस्सामि चि मतिं, जो खलु संधाइ फेरु ए सुच्छं ।

अयिस्सामि वि सो चोरा, एमेव इमं पि पासामो ॥

अहं चोरयिष्यामीति संधाय यः खलु मुद्रां स्फोटयति स
यद्यपि तदानीमारक्तैर्गृहीतत्वादिना कारणेन न किञ्चिदपह-
तवान् तथापि तत्परिणामोपेतत्वादनपहतेऽपि स चोरो भवति ।
एवमेव अनेनैव प्रकारेण इममपि पश्यामः । अचरितपरि-
णामोपेतत्वेन चरितत्वादुपस्थापनायोग्यं पश्याम इत्यर्थः । व्य०
प्र० १ उ० ।

(७) गणावपक्रम्येच्छेदन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तु-

मिति प्रकारान्तरेण प्रतिपादयति ।

(सूत्रम्) भिक्खू य गणाओ अवकम्म इच्छंज्जा अन्नं गणं
उवसंपज्जित्ताणं विहरित्त ए न मे कप्पइ अपज्जित्ता आय-
रियं वा उवज्जायं वा पवत्ति वा थेरिं वा गणं वा गण-
हरिं वा गणावच्छेदयं वा अणं गणं उवसंपज्जित्ताणं
विहरित्त ए कप्पइ से आपुच्छित्ता आयरियं वा जव ग-

णावच्छिद्यं वा अन्नं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्त ए ते
य से विहरेज्जा एवं से कप्पइ अन्नं गणं उवसंपज्जित्ताणं
विहरित्त ए ते य से नो वितरज्जा एवं से नो कप्पइ अन्नं
गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्त ए ॥

एवमग्रेतनमपि सूत्राष्टकमुच्चारणीयम् । भिक्षुः सामान्यसाधुश्च
शब्दान्निर्ग्रन्थी च गणावपक्रम्य निर्गत्य इच्छेदनिवृत्त्यर्थं गण-
मुपसंपद्य विहर्तुं नो (से) तस्य भिक्षोः कल्पते नो आपृच्छ्या-
चार्यं वा उपाध्यायं वा प्रवर्तकं वा स्थविरं वा गणधरं वा गणा-
वच्छेदकं वा अन्यं गणं वा उपसंपद्य विहर्तुं कल्पते (से) तस्य
त्रिकोराचार्यं वा यावत्करणं उपाध्यायं वा प्रवर्तिनं वा स्थविरं
वा गणधरं वा गणावच्छेदकं वा आपृच्छ्याचार्यं गणमुपसंपद्य
विहर्तुं ते चाचार्यादय आपृष्टाः सन्तस्तस्यान्यगणगमनं वितरे-
गुरुजानीयुस्तत एव तस्य कल्पते अन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुं
ते च तस्य न वितरेयुस्ततो नो कल्पते तस्यान्यं गणमुपसंपद्य
विहर्तुमिति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

तिट्ठाणे अवक्रमणं, गाण्डा दंसणे चरित्तद्वा ।

आपुच्छिज्जाण गमणं, जतो य नियत्तं कोवि ॥

स्थानं कारणमित्येकोऽर्थस्तत्त्रिभिः स्थानैः कारणैर्गच्छादिप्रक्रम-
णं भवति ज्ञानार्थं दर्शनार्थं च । अथ निष्कारणमन्यं गणमुपसंपद्य-
ते ततश्चतुर्गुरुकम् आज्ञादयश्च दोषाः । कारणेऽपि यदि गुरुम-
नापृच्छ्य गच्छति ततश्चतुर्गुरुकं तस्मादापृच्छ्य गन्तव्यम् । तत्र
ज्ञानार्थं तावदभिधीयते यावदाचार्यसंकाशे धृतमस्ति तावदशेष-
मपि केनापि शिष्येणाधीतम् अस्ति च तस्यापरस्यापि धृतस्य
ग्रहणे शक्तिस्ततोऽधिकश्रुतग्रहणार्थमाचार्यमापृच्छति आचार्ये-
णापि स विसर्जयितव्यः तस्यैवमापृच्छ्य गच्छति इमे अभिचारा
प्रवर्तित न परिहर्तव्याः । तत्र कश्चित् तेषामाचार्याणां कर्कश-
चर्यां धृत्वा भीतस्तस्मिन्निवर्तते यथा ॥

चित्ततो, वडगादी, संखमि, पिसुगादि, अपडिसेहे य ।

परिसेहे, सत्तमपयं, गुरुपे सवि ए सुच्छो य ॥

किं ब्रजामि मा वेति चिन्तयन् ब्रजति ब्रजिकायां वा प्रतिबन्ध
करोति आदिशब्दादानशब्दादिषु दीर्घो गोचरचर्यां करोति । अ-
प्राप्तं चावेशकालं प्रतीकते (संग्रहितं) संग्रह्यं प्रतिवर्त्यते
(पिसुगाइति) पिशुकं मत्कुणादितया निवर्तते । अन्यत्र 'वा
गच्छे गच्छति (अप्पडिसेहेति) कश्चिदाचार्यः परममेधाविनम-
न्यत्र गच्छन्तं धृत्वा परिस्फुटवचसा तं न प्रतिषेधयति किं तु
शिष्यान् व्यापारयति तस्मिन्नागते व्यञ्जनघोषशुद्धं पठनीयं
येनात्रैव एव तिष्ठति एवं प्रतिषेधापनेऽपि अप्रतिषेधको लज्जते ।
तेनैवं विपरिणामितः सन् तदाये गच्छे प्रविशति (परिस्फुटति)
पर्यट्टान् स उच्यते यः संविग्नायाः असंविग्नायाश्च पर्यट्टः संग्र-
हं करोति तस्य पाश्वे तिष्ठतः (सत्तमपयं गुरुपेसवि ए अत्ति)
तत्र संग्राप्तो ब्रवीति अहमाचार्यैः श्रुताध्ययननिमित्तं युष्मदन्ति
के प्रेषितः । पतेषु भीतादिष्वप्रत्यपि पदेषु वक्ष्यमाणभीत्या प्राय-
श्चित्तम् । यस्तु भीतादिदोषविप्रमुक्तः समागतो ब्रवीति अहमा-
चार्यविसर्जितो युष्मदन्तिके समयात इति स शुद्धो न प्रायश्चित्त-
माह ।

भीतादिपदेषु प्रायश्चित्तमाह ।

पणगं च चिन्मासो, मासो दहगा य संखमी गुरुगा ।

पिसुगादी मासलहू, उचरो लहुगा अपासिसेहो ॥ १ ॥
परिसेहो चचलहुगा, गुरुपेसवियम्मि मासितं लहुगं ।
सेहेण समं गुरुगा, परिसेहो पविसगाणस्स ॥ २ ॥
पडिसेहगस्स लहुगा, परिसेहो ष्च चरिमओ मृच्छं ।
सेसिं पि होंति गुरुगा, जं च जव्वं ए तं लज्जति ॥ ३ ॥

जीतस्य निवर्त्तमानस्य पञ्चकं चिन्तयतो जिघ्रामासः प्रजिका-
दिषु प्रतिपद्यमानस्य मासलघु संखरुयां चतुर्गुरुकाः पिशुकादि-
जयान्निवर्त्तमानस्य मासलघु अप्रतिपेधकस्य पाश्वं तिष्ठतश्चत्वारो
लघुकाः पर्यद्वत आचार्यस्य सकाशे तिष्ठतश्चतुर्दशगुरुकाः । गुरु-
भिः प्रेषितोऽहमिति भणिते लघुमासिकं शैक्षेण समं पर्यद्वतो
गच्छे प्रविशतश्चतुर्गुरुको गृहीतोपकरणं तत्र प्रविशत उपधिनि-
ष्पन्नं प्रतिपेधकस्य प्रतिपेधकत्वं कुर्वतश्चतुर्दशेषु पर्यद्वतः पर्यदं
मीलयतः पद् लघुकाश्चरमो भीतादिदोपरहितः स शुद्धः ।
तेषामपि प्रतिपेधकादीन् माचार्याणां तं सगच्छे प्रवेशयतां च-
त्वारो गुरुकाः यद्य सच्चित्तमचित्तं वा वाचनाचार्यस्तद्व ज्ञाप्यं तत्ते
किञ्चिदपि न ब्रुवन्ते यः पूर्वमनिधारितस्तस्यैवाचार्यस्य तदा-
भाव्यमिति ज्ञायः । अथ भीतादिपदानां क्रमेण व्याख्यानमाह ॥

संसाहगस्स साउं, परिपंथिगमादिगस्स वा भीओ ।

आपरणा तत्थ खरा, सयं व एाओ पडिणियत्तो ॥

संसाधको नाम दोषापकः पृष्ठतः कुतश्चिदागतो वा साधुः तन्मु-
खेन श्रुत्वा प्रतिपथिकः सन्मुखीनः साक्षादिस्तदादेर्या मुखात्
श्रुत्वा स्वयं वा ज्ञात्वा स्मृत्या किमित्याह । आचरणाचार्यो तत्र
स्वाचार्यस्य गच्छे खरा कर्कशा एवं श्रुत्वा ज्ञात्वा वाभीतः सन्
यः प्रतिनिवृत्तस्तस्य पञ्चकं जयतीति शेषः । अथ चिन्तयतीति
पदं व्याचष्टे ॥

पुव्वं चित्तेयव्वं, णिगगतो चित्तेति किं करोमि च्ति ।

वच्चांमि वियत्तांमि व, ताहिं व अण्णत्थ वा गच्छे ॥

पूर्वमेव यावन्न निर्गम्यते नावश्चिन्तयितव्यं यस्तु निर्गतश्चिन्तयति
किं करोमि व्रजामि निवर्ते वा यद्वा तत्र वा अन्यत्र वा गच्छामि-
तीति स मासलघुप्रायश्चित्तं प्राप्नोतीति प्रक्रमः । व्रजिका संख-
डीद्वारद्वयमाह ।

उव्वत्तणमण्णत्ते, लहुओ खरस्स चुंजणे लहुगा ।

णिसद्वसुवणा लहुओ, मंखडिगुरुगा य जं वाणं ॥

व्रजिकां श्रुत्वा मार्गादुद्धर्त्तनं करोति अप्राप्तां वा वेत्तां प्रतीकते
लघुमासः । अथ खरं प्रचूतं तत्र लुक्के ततश्चतुर्दशगुरुकं प्रचुरं लुक्त्वा
अजीर्णभयेन निवृत्तं प्रकामं स्वपिति लघुमासः । संखरुयाम-
प्राप्तकाञ्चं प्रतीक्षमाणस्य प्रजूर्तं गृह्यतो वा चतुर्गुरुकाः (जय-
यन्ति) यच्च हस्तेन हस्तसंघट्टनं पादेन पादस्याक्रमणं शीर्षेण
शीर्षस्याकुट्टनमित्यादिकमन्यदपि संखरुयां प्रवति तन्निष्पन्नं
प्रायश्चित्तम् । अथ प्रतिपेधकद्वारमाह ।

अमुगत्यअमुगो वचति, मेहावी तस्स कट्टणट्ठाए ।

पंथग्गामे व पहे, वसधि अह कोइ वावारे ॥

अभिलावसुच्छ पुच्छा, गेलेणं मा हु ते वि णासिज्जा ।

इति कट्टे लहुगा, जति सेहडा ततो गुरुगा ॥

कश्चिदाचार्यो विशुद्धसूत्रार्थस्फुटधिकटव्यञ्जनाभिज्ञापी तेन
च श्रुतममुकाचार्यान्तिके अमुको मेधावी साधुरमुकशुनाय-

यनार्थं व्रजति ततोऽसौ मा मामतिक्रम्यान्वयगच्छेदिति श्रुत्वा
तस्याकर्षणार्थमयानन्तरं शिष्यान् प्रतीच्छकांश्च व्यापारयती-
त्याह (पंथग्गामे व पहे) यत्र पथि ग्रामे स भिक्षां करिष्यति
मध्येन वा समेष्यति येन वा यथासमागमिष्यति यस्यां वा व-
सतौ स्थास्यति तेषु स्थानेषु गत्वा यूयमभिज्ञापशुक्लं परिवर्त्त-
यन्तं स्तिष्ठत यदा आनमनं प्रवति तदा यद्यसौ पृच्छेत् केन
कारणेन यूयमिहागतास्ततो जयद्विर्द्वयमस्माकं वाचनाचार्या
अभिज्ञापशुक्लं पाठयन्ति । यद्यभिज्ञापः कथंचिदन्यथा क्रियते
ततो महदप्रीतिकं कुर्वन्ति जणान्ति च वासमध्ये बहूनां रोलेना-
भिज्ञापं मा विनाशयतेति ततस्तदादेशेन वयमत्र विज्ञाने परि-
वर्त्तयामः । एवमाकर्षणं कुर्वतश्चतुर्दशगुरुकाः । अथ तेन वा गच्छता
शैक्षकोऽपि लघ्वस्तद्वयमेव शैक्षो मे ज्ञयादिति श्रुत्वा आकर्षते
ततश्चतुर्गुरुकाः ।

अकखरव्वंजणमुक्कं, मम पुच्छह तम्मि आगए संते ।

घोसेहि य परिसुच्छं, पुच्छह णिउणे य मुत्तत्थे ॥

स आचार्यः शिष्यान् प्रतीच्छिकान् वा भणति यदा युष्माक-
मभिलापशुद्धगुणतया रञ्जितः स उपाध्यमागच्छति तदा
तस्मिन्नागते अक्षरव्यञ्जनशुद्धं सूत्रं मां पृच्छत अक्षराणि प्रती-
तानि व्यञ्जनशब्देनार्थमिव्यञ्जकत्वाच्च पदमुच्यते । तैरक्षरैर्व्य-
ञ्जनंश्च शुद्धं तथा घोरपद्मोदात्तादिभिः परिशुद्धं सूत्रं पठनीयम् ।
निपुणांश्च सूत्रार्थान् मां तदानीं पृच्छत एवमनया भङ्ग्या तमन्यत्र
गच्छे गच्छन्तं प्रतिपेधयति । गतं प्रतिपेधकद्वारम् ।

अथ परसिद्धद्वारमाह ॥

पाउयमपाउयघट्ट, पट्टलो य खुरपिविधवेमहरा ।

परिसेहस्स तु परिसा, थलिए व ए किञ्चि वारेति ॥

यः परसिद्धः आचार्यः स संविन्नाया असंविन्नायाश्च पर्यदः
संग्रहं करोति ततस्तस्य साधयः केचित्प्रावृताः केचिदप्रावृताः
केचिदघृष्टाः फेनादिना घृष्टसंघाः केचित् पृष्टाः तैलेन पृष्टश-
रीरा वा अपरे लोचलुञ्जिनकशा अन्ये कुरमुण्डिताः एवमादि-
विविधवेधरा एतस्याः पर्यदः स्थली देवद्रोणी तस्यामिवाऽसौ
न किञ्चिदपि वारयति ॥

तत्थ पवेसे लहुगा, सचिचे चउगुरं च आणादी ।

उयहीणिएण्णं पि य, आचित्तचित्ते य गिएहंते ॥

तत्र पर्यदतो गच्छे प्रवेशं कुर्वतश्चतुर्लघु । अथ सचि-
त्तेन शैक्षेण सार्द्धं प्रविशति ततश्चतुर्गुरुवः आक्षादयश्च दोषाः ।
अथाचित्तेन वस्त्रादिना सह प्रविशति तत उपधिनिष्पन्नं मिश्र-
संयोगप्रायश्चित्तम् । तथा सचित्ताचित्तं ददतो गृह्यतश्चैवमेव
प्रायश्चित्तम् । अथ पिशुकादिद्वारं चाह ।

डिक्कुणपिसुगादि ताहिं, सोउं णाउं व सप्पिवत्तंते ।

अमुगसुतत्थनिमित्तं, तुव्वम्मि गुरुहि पेसविओ ॥

डिक्कुणपिशुकादंशमशकादीन् शरीरोपद्रवकारिणस्तत्र श्रुत्वा
ज्ञात्वा वा संनिवर्त्तमानस्य मासलघु तथा अमुकश्रुतार्थनि-
मित्तं गुरुभिर्युष्मदन्तिके प्रेषितोऽहमिति भणतो मासलघु ।
आहैवं भणतः को नाम दोषः । सूरिराह ।

आणाए णिण्णिदाणं, ए हु वलियतराउ आयरियआणा ।

जिण आणाए परिजवो, एवं गव्वो अदिणितो य ॥

जिनेन्द्रैरेव भगवान्निष्कं यथा निर्दोषो विधिना सूत्रार्थनि-
मित्तं यः समागतस्तस्यै सूत्रार्थो दातव्यो न च जिनेन्द्राणामा-

ज्ञायाः सकाशादाचार्याणामाज्ञा बलीयस्तराम् । अपि च पञ्च-
माचार्यानुवृत्त्या श्रुते दीयमाने जिनाज्ञायाः परिभवो भवति ।
तथा प्रेषयत उपसंपद्यमानस्य प्रतीच्छ्रुतश्च त्रयाणामपि गर्वो
भवति । तीर्थकृतां श्रुतस्य चाविनयः कृतो भवति ततो गुरुभिः
प्रेषितोऽङ्गमिति न वक्तव्यम् । यस्तु भीतादिदोषविमुक्तोऽभिधा-
रिताचार्यस्यान्तिके आयातः स शुद्धः ।

यस्तु प्रतिषेधकादीनां पार्श्वे तिष्ठति तत्र विधिमाह ।

अक्षं अजिधारेतुं, अप्पडिसेहपरिमिह्वमणं वा ।

पविसंतं कुलादिगुरु, सचित्तादी व से होउ ॥

ते दो उवावजित्ता, अजिधारेज्जंति दंतिमं थेरा ।

घट्टणविआरणंति य, पुच्छा विप्पावणमणी ॥

यः पुनरन्यमाचार्यमभिधाय्य अप्रतिषेधकं वा पर्वद्वन्तं वा अन्यं
वा प्रविशति तस्य पार्श्वे उपसंपद्यते इत्यर्थः । तं यदि कुला-
दिगुरुः क्लृप्तस्थविरा गणस्थविरा संघस्थविरा वा जानीयुस्ततो
यत्नेनाविच्छिन्नं सचित्तं वा तस्याचार्यस्योपनीतं तत्तस्य सकाशा-
त् हत्वा तौ द्वावप्याचार्यप्रतीच्छ्रुतौ स्थविरा उपालजन्ते कस्मा-
त् त्वया अयमात्मपार्श्वे स्थापितः कस्माद्वा त्वमन्यमभिधाय्य
स्थितः । एवमुपायभ्यस्तं प्रतीच्छ्रुतं घट्टयित्वा तत् सचित्तादिकं
सर्वमभिधारितं तस्याचार्यस्य प्रयच्छन्ति तदन्तिके प्रेषयन्तीत्य-
र्थः । अथ घट्टयित्वा कोऽर्थ इत्याह घट्टनेति वा विचारणेति
वा पृच्छेति वा विस्फालनेति वा एकार्थानि पदानि ।

तं घट्टेउ सचित्तं, एसा आरोवणा उ अविहीते ।

वित्तिपदमसंविग्गे, जयणाए कयंति तो सुच्छो ॥

तं प्रतीच्छ्रुतं घट्टयित्वा कमभिधाय्य भवान् प्रस्थित आसीद-
ति पृष्ठा सचित्तादिकं तस्य अभिधारितस्य पार्श्वे स्थविराः
प्रेषयन्तीति गम्यते (एसा आरोवणा उ अविहीएत्ति) या पूर्व-
प्रतिषेधकत्वं पर्वन्मीलनं वा कुर्वत आरोपणा भणिता सा अव-
धिनिष्पन्ना मन्तव्या विधिनाऽनुकरणं कुर्याणस्य न प्रायश्चित्तम् ।
तथा चाह (विड्यपयइत्यादि) यमसावधारयति स आचा-
र्योऽसंविग्गः ततो द्वितीयपदे यतनया प्रतिषेधकत्वं कुर्यात् का
पुनर्यतनेति चेदुच्यते । प्रथमं साधुस्तं भाणयति मा तत्र ब्रज
पश्चादात्मनाऽपि भणति पूर्वोक्तेन वा शिष्यादिव्यापारेण प्रयोगेण
वारयेत् । एवं यतनया प्रतिषेधकत्वे कृतेऽपि शुद्धो निर्दोषः ।

अमुमेवार्थमाह ।

अजिधारेते पास-त्थमादिणो तं ब्रजति सुतं अत्थि ।

जे अपमिसेहदोसा, ते कुव्वंतो वि शिदोसो ॥

यानभिधारयन्नसौ ब्रजति ते आचार्याः पार्श्वस्थादिदोषदुष्टा
यश्च श्रुतमसावभिधायति तदादि यस्य प्रतिषेधकस्यास्ति ततो
ये अप्रतिषेधकत्वं कुर्वतो दोषाः शिष्यव्यापारणादयस्तान् कुर्व-
न्नापि निर्दोषस्तदा मन्तव्यः ।

जं पुण सचित्तादी, तं तेसिं देति ए वि सयं गेएहे ।

वित्तिए चित्त ण पेसे, जावइयं वा असंधरणे ॥

यत्पुनः सचित्तादिकं प्रतीच्छ्रुतेनागच्छता लब्धं तत्तेषामभि-
धारिताचार्याणां ददाति न पुनः स्वयं गृह्णाति । द्वितीयपदे यद्व-
त्त्वादिकमचित्तं तद्विशिष्टादिभिः कारणैः स्वयमज्ञमानो न प्रे-
षेदपि । अथवा यावदुपयुज्यते तावद् गृहीत्वा शेषं तेषां समीपे
प्रेषयेत् । असंस्तरणे वा सर्वमपि गृहीयात् । सचित्तमप्यमुना
कारणेन न प्रेषयेत् ।

नाउण य वोच्छेयं, पुव्वगए काद्वियाणुओगे य ।

सयमेव दिसावंधं, करेज्ज तेसिं न पेसिज्जा ॥

यस्तेन शैक्ल आनीतः स परममेधावी तस्य च गच्छे नास्ति
कोऽप्याचार्यपदयोग्यो यच्च तस्य पूर्वगतं कालिकश्रुतं वा सम-
स्ति तस्यापरो गृहीता न प्राप्यते ततस्तयोर्व्यवच्छेदं ह्यात्मा स्व-
यमेव तस्यामीयं दिग्वन्धं कुर्यात् न तेषां प्राग्निर्धारितानां
पार्श्वे प्रेषयेत् ।

अय पर्वद्वतोऽपवादमाह ।

अमहा तो परिसिद्ध-त्ताणं पि कुज्जा उ मंदधम्मे य ।

पप्प व काव्वप्पाणे, सचित्तादी तिगिएहेज्जा ॥

असहाय एकाकी स आचार्यस्ततः संविग्गमसंविग्गं वा सहायं
गृहीयात् शिष्या वा मन्दधर्माणो गुरुणां व्यापारं न वदन्ति
ततो यं वा तं वा सहायं गृह्णतः पर्वद्वत्वमपि कुर्यात् । श्राम्हा
वा मन्दधर्माणो न वल्लपात्रादि प्रयच्छन्ति ततो लब्धिसंपन्नं
शिष्यं यं वा तं परिगृहीयात् । भूमिज्ञादिकं वा कालमध्वानं
वा प्राप्य ये उपग्रहकारिणः शिष्यास्तान् संगृहीयात् । अथ योऽसौ
प्रतीच्छ्रुको गच्छति तस्यापवादमाह ।

काव्वगयं सोऊणं, असिवादी तत्थ अंतरा वा वि ।

पडित्तिहं पमिसेहं, सुच्छो अणं व विसमाणो ॥

यमाचार्यमभिधाय्य ब्रजति तं काव्वगतं श्रुत्वा यद्वा यत्र गन्तुका-
मस्तत्रान्तरा वा अशिवादीनि श्रुत्वा पर्वद्वतः प्रतिषेधकस्य वा
अन्यस्य वा पार्श्वे प्रविशेत् शूद्रः एतद्विशेषितमुक्तम् । अथात्रै-
व ज्ञान्यानाज्ञान्यविशेषं विनाणपुराह ।

वच्चंतो वि य इविहो, दत्तमदत्तस्स मग्गणा होति ।

वत्तम्मि खेत्तवज्जं, अच्चंतं ण अप्पिओ जाव ॥

यः प्रतीच्छ्रुको ब्रजति सोऽपि च द्विविधो व्यक्तोऽप्यव्यक्तश्च तयोः
सहायः किं दातव्यो न वेति मार्गणा कर्तव्या । तत्र व्यक्तस्य यः
सचित्तो विद्वांसः क्षेत्रवर्जं परक्षेत्रं मुक्त्वा भवति स सर्वोऽप्यभि-
धारिताचार्यस्याभवति यः पुनरव्यक्तः स सहायैर्यावद्द्यापि त-
स्याचार्यस्यापितो न ब्रजति तावत्परक्षेत्रं मुक्त्वा यत्तं सहाया
ब्रजन्ते तत्पूर्वाचार्यस्यैवाभवतीति संग्रहगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवृणोति ।

सुतअव्वत्तो गीतो, वएण जो सोलसएह आरोणं ।

तव्विवरीओ वत्तो, वत्तमवत्ते य चउभंगो ॥

अव्यक्तो द्विधा श्रुतेन वयसा च । श्रुतेनाव्यक्तो गीतार्थो वयसा
अव्यक्तस्तु षोडशानां वर्षाणामर्थव्यवर्तमानस्तद्विपरीतो व्यक्त
उच्यते । अत्र च व्यक्ताव्यक्ताभ्यां चतुर्भङ्गी भवति । श्रुतेना-
प्यव्यक्तो वयसाऽप्यव्यक्तः । १। श्रुतेनाव्यक्तो वयसा व्यक्तः । २।
श्रुतेन व्यक्तो वयसा अव्यक्तः । ३। श्रुतेनापि व्यक्तो वयसाऽपि व्य-
क्तः । ४। अस्य च सहायाः किं दीयन्ते उत न दीयन्ते इत्याह ।

वत्तस्स वि दायव्वा, अपुज्जमाणो सहा य किमु इयरे ।

खेत्तविवज्जं अच्चं- तिएसु जं लव्वजति पुरिहो ॥

आचार्येण पूर्यमाणेषु साधुषु व्यक्तस्यापि सहाया दातव्याः
किं पुनरितरस्याव्यक्तस्य तस्य सुतरां दातव्या इति ज्ञावः । तत्र
सहाया द्वेधा आत्यन्तिका अनात्यन्तिकाश्च । आत्यन्तिका नाम ये
तेन सार्द्धं तत्रैवासितुकामाः ये तु तं तत्र मुक्त्वा प्रतिनिवर्त्ति-
ष्यन्ते ते अनात्यन्तिकाः । तत्रात्यन्तिकेषु सहायेषु यद्यवर्त-

प्राप्तोऽपि रोगवशादमुखो जातः । अथवा-तस्याप्राप्तवत् एव स आलोचनाहं आचार्यः कालगतः, यदि वा-प्राप्तवतोऽप्य-मुखो जातः ततः स एवमालोचनापरिणतः आलोचनायाः असंभवेऽपि कालं कुर्वन्पाराधकः, यदि पुनर्न सम्यगालो-चनापरिणामपरिणतस्तदा सोऽनाराधकः, स च तथा-कालगतो दीर्घसंसारो भवति । एवमारोधना आलोचना हि प्राप्ते अप्राप्ते वा भजनया भवति ।

संप्रत्यागमव्यवहारिणामपि पुरत आलो-
चनायां गुणानुपदशयति—

अवराहं वियाणंति, तस्म सोहिं च जदवि ।

तहाऽवि आलोयणावुत्ता, आलोयंते बहू गुणा ॥२२६॥

यद्यप्यागमव्यवहारिणस्तथाप्यालोचकस्यापराधं विज्ञान-
न्ति शोधिं च तथाऽपि तेषामपि पुरत आलोचना दातव्या उ-
क्ता तीर्थकरणधरैर्यत आलोचयति (सनि) बहवो गुणास्तथा
ह्यालोचनाऽऽचार्येण स आलोचकः प्रोत्साह्यते यथा वत्स ।
त्वं धन्यस्त्वं सभाग्यः । यदेवं मानं निहत्याऽऽन्महितार्थतया
स्वरहस्यानि प्रकटयसि महादुष्करमेतत्, एवं स प्रोत्साहितः
सन् प्रवर्द्धमानपरिणामः सम्यग् निःश्लेषो भूत्वा यथाव-
स्थितमालोचयति । शोधिं च सम्यक् प्रतिपद्यते । ततः प-
र्यन्ते आराधना स्तोत्रकालेन च मोक्षगमनमिति ।

अथ च कथमागमिनो व्यवहारं प्रयुज्यते, तत आह—

दवेहिं पजवेहि य, कम-खेत्त-काल-भावपरिसुद्धं ।

आलोयणं सुणेत्ता, तो ववहारं पउंजंति ॥ २२७ ॥

द्रव्यैः सचित्तादिभिः, पर्यायैः-तेषामेव सचित्तादिद्रव्या-
णामेव स्थानविशेषैः-परिणामविशेषैः, तथा क्रमतः, क्षेत्रतः,
कालतो, भावतश्च परिशुद्धामालोचनां श्रुत्वा ततस्तदन-
न्तरं व्यवहारं-शोधिं व्यवहारं प्रयुज्यते, नान्यथा, तत्र यदि
सचित्तं सेवित्वा सचित्तमेवालोचयति तदा द्रव्यशुद्धा सा
आलोचना, यदा तु सचित्तं प्रतिसेव्य अचित्तमालोचयति
तदा द्रव्याऽशुद्धा । तथा यामवस्थामुपगतं सचित्तं प्रति-
सेव्य तामेवावस्थामुपगतं तदालोचयति तदा सा आलोचना
पर्यायशुद्धा; यदा त्वन्यामवस्थामुपगतं प्रतिसेव्यान्यामव-
स्थामालोचयति तदा पर्यायाऽशुद्धा । तथा यदि प्रतिसेवना-
नुलोममालोचयति तदा सा क्रमशुद्धा, उत्क्रमेणाऽऽलोचयतः
क्रमाऽशुद्धा । तथा यद्यत्र जनपदे अध्वनि वा प्रतिसेवितं
तत्तथैवालोचयतः क्षेत्रशुद्धा आलोचना, जनपदे प्रतिसंवित-
मध्वनि कथयतः क्षेत्रशुद्धा । यथा यत् यदा दुर्भिक्ते सु-
भिक्ते वा दिवा रात्रौ वा प्रतिसेवितं तत्तदाऽऽलोचयतः काल-
शुद्धा, सुभिक्ते प्रतिसेव्य दुर्भिक्ते कथयतो रात्रौ वा प्रति-
तिसेव्य दिवसे कथयतः कालाऽशुद्धा, तथा-येन अनाभो-
गादिना सेवितं तं भावं कथयतो भावशुद्धा, उपेत्य प्रति-
सेव्याऽनाभोगादिना कथयतो भावाऽशुद्धा ।

संप्रति भावमेवोपदर्शयति—

सहसा अन्नाणेण व, भीएण व पेल्लिएण व परेण ।

वसणेण पमादेण व, मूढेण व रागदोसेहिं ॥ २२८ ॥

तेन-प्रतिसेवकं सहसा अज्ञानेन वा परेण वा प्रेरितेन
वा व्यसनेन वा-द्यूतादिना प्रमादेन वा मूढेन वा रागद्वेषा-

भ्यां वा प्रतिसेव्य यदि तथैवाऽऽलोच्यते प्रायश्चित्ताय मे
ददाति नान्यथेति वाक्यशेषः ।

संप्रति “ सहसे ” (२२८) त्यस्य व्याख्यानमाह—

पुवं अपासिऊणं, (उ) च्छूढे पायंमि जं पुणो पासे ।

न य तरइ नियत्तेउं, पायं सहसाकरणमेयं ॥ २२९ ॥

पूर्वम्-अग्रतनप्रदेशे कुलिङ्गिनमदृष्ट्वा उत्तिसे-उत्पादिते प-
दे यत्पुनः पश्यति कुलिङ्गिनं समापतितं न पादं निवर्त्तयितुं
शक्नोति । तत एवं यस्तस्य व्यापादनमेतत्सहसाकरणम् ।

सांप्रतमज्ञानमाह—

अन्नयरपमाएणं, असंपउत्तस्स नोवउत्तस्स ।

इरियाइसुं भूयत्थे, अवदुतो एयमस्राणं ॥ २३० ॥

पञ्चानां प्रमादानाम्-अन्धतरेणाऽपि प्रमादेनाऽसंप्रयुक्तस्या-
ऽऽक्रोडीकृतः स्यात्, एवम् ईर्यादिषु समतिषु भूतार्थेन
तत्त्वतो वर्त्तमानस्य यद्भवनम् एतदज्ञानम् ।

अधुना “ भीएण व पेल्लिएण व परेण ” (२२८ x)

इत्यस्य व्याख्यानमाह—

भीतो पलायमाणो, अभियोगभएण वाऽवि जं कुञ्जा ।

पडितो वाऽपडितो वा, पेल्लिजउ पेल्लिओ पाणे ॥ २३१ ॥

अभियोगभयेन भीतः पलायमानो यत् कुर्यात्प्राणव्यपरो-
पणादि तत् भीतेनेति द्रष्टव्यं, तथा परेण प्रेरितः संप्रति-
तोऽपतितो वा प्राणान् द्वीन्द्रियाऽऽदीन् एकन्द्रियादीन् वा
प्रेरयत ।

संप्रति व्यसनाऽऽदिपदानि व्याचष्टे—

जूयादि होइ वसणं, पंचविहो खलु भावपमादो उ ।

मिच्छुत्तभावणा उ, मोहो तह रागदोसा य ॥ २३२ ॥

द्यूताऽऽदि भवति व्यसनं प्रमादः खलु मद्यादिभेदाद्भवति
पञ्चविधः मिथ्यात्वभावना मोहः रागद्वेषाः सुप्रतीताः ।

एएसिं ठाणाणं, अन्नयेर कारणे समुप्पन्ने ।

तो आगमवीमंसं, करंति अत्ता तदुभयेणं ॥ २३३ ॥

एतेषामनन्तरोदितानां सहसा प्रभृतीनां स्थानानामन्यतर-
स्मिन्कारणे समुत्पन्ने सति आलोचनायां प्रदत्तायामगम-
विमर्शमात्रा उभयेन सूत्रार्थलक्षणेन कुर्वन्ति । यथाऽयं सहोऽ
यमसहः अयमनावता शोत्स्यति अयं नेति । अथवा-किम-
नेन सम्यगालोचितं, किं वा नेति ।

सांप्रतमागमविमर्शमेव व्याख्यानयति—

जइ आगमो य आलो-यणा यदोएण वि समं तु निवयंति ।

एसा खलु वीमंसा, जो व सहो जेण वा सुज्जे ॥ २३४ ॥

यथागमश्चालोचना च एते द्वे अपि समकं-परस्परमविसं-
वादिनया निपततो यथैव तस्याऽऽगमस्तथैवेतरस्याऽऽलो-
चना । यथैव तस्याऽऽलोचना तथैवागमिन आगमः । एष
खलु आगमविमर्श उच्यते, अस्मिन् सति शोधिं ददाति ना-
ऽन्यथा, यदि वा-यः सहोऽसहो वा येन वा यः शुद्ध्यति ।
एतत् परिभाषनमागमविमर्शः । व्य० १० उ० ।

(“ नाणमादीणि अत्ताणि ” (२३५) गाथा ‘अत्त’ शब्दे १
प्रथमभागे गता तत्रैव व्याख्याता च)

क्षेत्रविबर्जं परक्षेत्रं मुक्तवागसच्चित्तादिकं ब्रभते (तत्तु पुरिद्वेत्ति)
तस्याचार्यस्याभिमुखं प्रजति स पुरोवर्ती भण्यते अभिधारि-
त इत्यर्थस्तस्य सर्वमपि सच्चित्तादिकमाजवति । परक्षेत्रेषु ब्रव्यं
क्षेत्रिकस्यानाव्यम् ।

जइ णेउं पत्तुमणा, नेते मगिले वत्तिपुरिमस्स ।

नियमवत्तसहाया-एणं तु णियत्तत्ति जं सोयं ॥

अथ ते सहायास्तं तत्र नीत्वा आगन्तुकामा अनात्यन्तिका
इत्यर्थस्ततो यत्ते सहाया लभन्ते तत्सर्वमपि (मगिलेत्ति)
यस्य सकाशात्प्रस्थितास्तस्यात्मीयस्याचार्यस्याभवति (वत्ति-
पुरिमस्सत्ति) यत्पुनः स व्यक्तः स्वयमुत्पादयति यत्पुरिमस्य
अभिधारितस्याभवति यः पुनरव्यक्तस्तस्य नियमेनैव सहाया
दीयन्ते ते च सहाया यद्यात्यन्तिकास्तदा यदसौ ते च ब्रभन्ते
तदभिधारितस्याभाव्यम् । अथ तं तत्र नीत्वा निवर्तते ततो
यदसौ ते च परक्षेत्रं मुक्त्या ब्रभन्ते तत्सर्वं पूर्वाचार्यस्याज-
घति यावद्द्याप्यसौ नाप्यितो भवति ।

वितियं अपुज्जयंते, न देज्ज वा तस्स सो सहाये तु ।

वइगादि अपमिवज्जं-तगस्स उवही विमुज्जो उ ॥

द्वितीयपदमत्र भवति अपूर्यमाणेषु साधुषु सहायान् साधून्
तस्याचार्यों न दद्यात् स चात्मना धृतेन वयसा च व्यक्तस्तस्य
व्रजिकाद्व्यप्रतिबध्यमानस्योपधिर्विशुद्धो भवति नोपहन्यते ।
अथ व्रजिकादिषु प्रतिबध्यते तत उपधेरुपघातो जयति ।

एगे तू वच्चंते, लग्गहवज्जं तु लसति सच्चित्तं ।

वच्चंति गिलाणा अ-तरा तु तादि मग्गणा होइ ॥

यो व्यक्त एकाकी व्रजति स यद्यन्यस्याचार्यस्य योऽवग्रहस्त-
द्विज्जते अनवग्रहक्षेत्रे यत्किंचिद्व्रजते तत् सच्चित्तमभिधार्यमा-
णस्याभवति (वचंतेइत्यादि) योऽसौ ज्ञानार्थं व्रजति स द्वौ
वीन् वा आचार्यान् कदाचिदभिधारयेत् तेषां मध्ये यो मे अजि-
रोचिष्यते तस्यान्तिके उपसंपदं गृहीष्यामीति कृत्वाऽसावन्तरा
ग्नानो जातस्तैश्चाचार्यैः धृतं यथाऽस्मानभिधार्य साधुरागच्छन्
पथि ग्नानो जात इति तत्रेयमाज्ञायानाभाव्यमार्गणा जवति ॥

आयरिया दोणि गया, एके एकं च एणए गुरुगा ।

ए य लज्जनी सच्चित्तं, कालगने विप्परिणए वा ॥

यदि तौ द्वावप्याचार्यावागतौ ततो यत्तेन लब्धं तदुभयोरपि
साधारणम् । अथैकस्तयोरागत एकश्च द्वितीयो नागतस्ततोऽ
नागतस्य चतुर्गुणं यच्च सच्चित्तमच्चित्तं वा तदसौ न व्रजते । यस्तं
गवेषयितुमागतस्तस्य सर्वमाजवति एवं ज्यादिसंख्याकेष्व्याचा-
र्येष्वभिधारितेषु ज्ञावनीयम् । अथासौ ग्लानः कालं गतः तत्रापि
यो गवेषयितुमागच्छति तस्यैवभवति नेतरेषाम् । अथासौ
विपरिणतस्ततो यस्य विपरिणतः स न ब्रभते यत्पुनः सच्चित्ता-
दिकमभिधार्यमाणे ब्रव्यं पश्चाद्विपरिणतस्ततो यद्विपरिणते
ज्ञावे ब्रव्यं तद्व्रजते विपरिणते ज्ञावे लब्धं न व्रजते ।

पंधसहायसमत्थो, धम्मं सोऊण पव्वयामि चि ।

खेत्ते य वाहि परिणए, वाताहने मग्गणाइणमो ॥

योऽसौ ज्ञानार्थं प्रस्थितस्तस्य पथि गच्छन् कश्चित् मिथ्यादृष्टि-
र्वाताहृतः समर्थः सहायो मिलितः स च तस्य पाद्वै धर्म्मं श्रुत्वा
प्रव्रजामीति परिणाममुपगतवान् स च परिणाममुपगतैः साधु-
भिरपरिगृहीते क्षेत्रे जातो जवेन् क्षेत्राद्वा बहिरिन्द्रस्यानादौ वा

अपरिगृहीते वा क्षेत्रे ततस्तस्मिन् वाताहृते प्रव्रजितुं परिणते इयं
मार्गणा भवति ॥

खेत्तम्मि खेत्तियस्स, खेत्तवाहिं परिणए पुरेद्वस्स ।

अंतरपरिणयविप्परि-णएण एगा उ मग्गणता ॥

साधुपरिगृहीतक्षेत्रे प्रव्रज्यापरिणतः क्षेत्रिकस्याजवति । क्षेत्रा-
द्विहः परिणतस्तु (पुरिद्वस्सत्ति) तस्यैव साधोराजवति अ-
पान्तराह्वे स प्रव्रज्यायां परिणतो विपरिणतश्च प्रवति ततः
क्षेत्रे च धर्मकथिकस्य रागद्वेषप्रतीत्याऽनेका मार्गणाः । तद्यथा
यदि धर्मकथी ऋजुः जयात्कथयति तदा क्षेत्रे परिणतः क्षेत्रिक-
स्याजवति अक्षेत्रे परिणतो धर्मकथिकस्य । अथ विपरिणतेन वे-
गेन कथयति यदा क्षेत्रान्निर्गतो प्रविष्यति तदा कथयिष्यामि
न मे अधुना भवति एवं क्षेत्रान्निर्गतस्य कथिते यदि परिणतस्तदा
क्षेत्रिकस्याजवतीत्येवं विभाषा कर्तव्या ।

वीसज्जियम्मि एवं, अविसज्जिए चउद्वहुं व आणादी ।

तेसि पि हुंति वहुगा, अविविही सा इमा होइ ॥

एवमेव विधिगुरुणा विसर्जिते शिष्ये मन्तव्यः । अथाविसर्जितो
गच्छति तदा शिष्यस्य प्रतीच्छकस्य च चतुर्हेषु । अथ विसर्जितो
द्वितीयं वारमनापृच्छ्य गच्छति तदा मासत्रयुः श्राद्धादयश्च दोषाः ।
येषामपि समीपेऽसौ गच्छति तेषामप्यविधिनिर्गतं तं प्रतीच्छतां
चत्वारो ब्रघवः । सच्चित्तादिकं वा भाव्यं न लभन्ते एषोऽविधि-
रक्तः । विधिः पुनरयं वक्ष्यमाणो भवति । स पुनराचार्य एभिः
कारणैर्न विसर्जयति ।

परिवार पूयहेतुं, अविसर्जंते ममत्तदोसा वा ।

आणुदोमेण गमेज्जा, हुक्खं खु विमुंचियं गुरुणो ॥

आत्मनः परिवारनिमित्तं न विसर्जयति बहुभिर्घा परिवारितः
पूजनीयो भविष्यामि मम शिष्योऽन्यस्य पार्श्वे गच्छतीति मम-
त्वदोपाहा न विसर्जयति एवमविसर्जयन्तं गुरुमनुबोमा अनुकू-
लैर्वाचाभिर्गमयेत् कुत इत्याह । (हुक्खंखुत्ति) खलुरवधारणे
गुरुवो विमोक्तं परमोपकारकारित्वात् न च ते यतस्ततो वि-
मोक्तं शक्या इति ज्ञावः । ततः प्रथमत एव विधिना गुरुनापृ-
च्छ्य गन्तव्यम् । कः पुनर्विधिरिति चेदुच्यते ।

नाणम्मि तिणि पक्खा, आयरिय उवज्जाय सेसगाणं वा ।

एकेकपंचदिवसे, अहवा पक्खेण एकेकं ॥

ज्ञानार्थं गच्छता धीन् पक्षानापृच्छ्य कर्त्तव्या तत्र प्रथममाचार्यं
पञ्चदिवसानापृच्छति यदि न विसर्जयति तत उपाध्याये पञ्च
दिवसानापृच्छेत् यदि सोऽपि न विसर्जयति तदा शेषाः सा-
धवः पञ्च दिवसानापृच्छ्या एष एकः पक्षो गतस्ततो द्वितीयपक्ष-
मेवाचार्योपाध्यायशेषसाधून् प्रत्येकमेकैकं पञ्चभिर्दिवसैः पृ-
च्छति तृतीयमपि पक्षमेव पृच्छति एवं त्रयः पक्षा व्रवन्ति । अथवा
निरन्तरमेवाचार्य एकं पक्षमापृच्छनीयस्तत उपाध्यायोऽप्येकं
पक्षं गच्छसाधवोऽप्येकं पक्षम् । एवं च त्रयः पक्षाः एवमपि
यदि न विसर्जयन्ति ततोऽविसर्जित एव गच्छति ।

एयविहमागतं तु, पमिच्छअपमिच्छेण जवे वहुगा ।

अहवा इमेहि आगम, एगादि पमिच्छतो गुरुगा ॥

पतेन विधिना आगतं प्रतीच्छकं प्रतीच्छेत् । अप्रतीच्छतश्चतु-
र्हेषुका जवेयुः । अथामीनिरेकादिभिः कारणैरागतं प्रतीच्छति
ततश्चतुर्गुणाः तान्येवैकादीनि कारणान्याह ।

एगे अपरिणते य, अयाहारे य देरए ।

गिलाणे बहुरोगे य, पाहुडे मंदधम्मए ॥

एकाकिनमाचार्यं मुक्त्वा स समागतः । अथवा तस्याचार्यस्य
पाश्वे येतिष्ठन्ति ते अपरिणता आहारवस्त्रपात्रशय्यास्त्रिगुणाना-
मकल्पिकास्तैः सहितमाचार्यं मुक्त्वा आगतः । अथवा स आ-
चार्यधारास्तमेव पृष्ठा सूत्रार्थवाचनां ददाति स्वविरो वा स
आचार्यः । यद्वा तदीये गच्छे कोऽपि साधुः स्यविरस्तस्य स एव
वैयावृत्यकर्त्ता ग्ञानो वा बहुरोगी वा स आचार्यः ग्ञानोऽधुनो-
त्पन्नरोगः । बहुरोगिणामचिरकात्रं बहुज्जियां रंगैरभिभूतः । अथवा
शिष्यास्तस्य मन्दधर्माणस्तस्यैव गुणेन सामाचार्यमनुपास्यन्ति
एवंविधमाचार्यं परित्यज्यागतः (पाहुमेत्ति) गुरुणा समं प्राज्ञतं
कलहं कृत्वा समागतः । अथवा प्राज्ञतकारिणः पात्राण्डिकास्तस्य
शिष्यास्तस्यैव गुणेनागतः ।

एयारिसं विउस्सज्ज, विप्पवासो ण कप्पती ।

सीसपक्खिच्छायरिए, पायच्छित्तं विहिज्जती ॥

एतादृशमाचार्यं व्युत्सृज्य विप्रवासो गमनं कर्तुं न कल्पते यदि
गच्छति ततः शिष्यस्य प्रतीच्छकस्याचार्यस्य च त्रयाणामपि
प्रायश्चित्तं विधीयते तत्रैकं ग्ञानं वा मुक्त्वा शिष्यस्य प्रतीच्छ-
कस्य वा समागतस्य चतुर्गुरुकाः यश्चाचार्यः प्रतीच्छति तस्या-
पि चतुर्गुरुः । प्राज्ञते शिष्यप्रतीच्छकयोश्चतुर्गुरुकमेव । आचार्यस्य
पञ्च रात्रिदिवं वेदः । शेषेषु परतादिषु पदेषु शिष्यस्य चतुर्गुरुः ।
प्रतीच्छकस्य चतुर्गुरुषु आचार्यस्यापि शिष्यं प्रतीच्छत एतेषु चतु-
र्गुरुः प्रतीच्छकप्रतीच्छकस्य चतुर्गुरुषु । प्रतीच्छकं प्रतीच्छतश्चतुर्गुरु-
षु । अथ ज्ञानार्थं त्रीन् पक्षानाप्रच्छन्नीयमित्यत्रापवादमाह ।

विइयपदमसंविग्गे, संविग्गे चेव कारणागाढं ।

नाऊण तस्स जावं, कप्पति गमणं अणापुच्छा ॥

द्वितीयपदं तत्र ज्ञवति । आचार्यादिष्वसंविग्नीभूतेषु न पृच्छेदपि
च संविग्नेष्वपि वा किञ्चिदागाढं चारित्रविनाशकारणं स्वीप्रमृत-
मात्मनः समुत्पन्नं ततोऽनापृच्छयापि च गच्छति तेषां वा गुरुणां
स्वज्ञावं ज्ञात्वा तेनोद्गृष्टाः सन्तः कथमपि विसर्जयिष्यन्तीति
मत्वा अनापृच्छयापि गमनं कल्पते । अथाविसर्जितेन गन्तव्यमि-
त्यपवादति ॥

अऊणयणं वोच्छेदं ति, तस्स य गहणम्मि अत्थि सामत्थं ।

ए वि वियरंति चिरेण वि, एतेण विसज्जितो गच्छे ॥

किमाप्यध्ययनं व्यग्रच्छिद्यते तस्य च तद्गहणे सामर्थ्यमस्ति न
च गुरुवच्छिरेणापि वितरन्ति गन्तुमनुजानन्ते एतेन कारणेनाविस-
र्जितोऽपि गच्छेत् । अविधिना आगत आचार्येण न प्रतीच्छनीय
इत्यस्यापवादमाह ।

नाऊण य वोच्छेदं, पुव्वगते कालियाणुओगे य ।

अविहि अणापुच्छागत, मुत्तत्थविजाणओवोए ॥

पूर्वं गते काविकश्रुते वा व्यवच्छेदं ज्ञात्वा अविधिना प्रवजिका-
दिप्रतिबन्धेनागतमनापृच्छयागतं वा सूत्रार्थज्ञापको वा येन क-
श्चिद्विधोपः यत्नेन प्रतीच्छकेन शैक्षस्तस्याभिधारितस्यानाज्ञाव्य
आनीतः सन् गृहीतव्य इत्यपवादति ।

नाऊण य वोच्छेदं, पुव्वगये कालियाणुयोगे य ।

मुत्तत्थजाणगस्सा, कारणजाते दिसावंधो ॥

पूर्वगते कालिकश्रुते वा व्यवच्छेदं ज्ञात्वा सूत्रार्थज्ञापकेन

कारणजाते अनाभाव्यस्याप्यात्मीयो दिग्बन्धः कर्त्तव्यः । आह
किमर्थमनियद्धो न दाप्यते उच्यते अनियद्धः स्वयमेव कदाचि-
ज्जच्छन् पूर्वार्चायैण वा नीयते कालदोषेण वा ममत्वाभा-
वमालम्ब्य वाचयिष्यतीति दिग्बन्धोऽनुज्ञातः । इदमेव स-
विशेषमाह ॥

ससहाय अवत्तेणं, खेत्ते वि उवट्ठियं तु सच्चित्तं ।

दलियं एणउं वंधंति, उज्जयममत्तद्वया तं वा ॥

अव्यक्तेन ससहायेन यः शैक्षो लब्धो यश्च परक्षेत्रेऽपि उपस्थितः
सच्चित्तः स पूर्वार्चायस्य क्षेत्रिकाणां वा यद्यप्याभाव्यस्तथाऽपि
तं दलिकं परममेधाविनमाचार्यपदयोग्यं ज्ञात्वा यद्यात्मीये
गच्छे नाचार्यपदयोग्यः ततस्तस्यात्मीयां दिशं वध्नाति स्व-
शिष्यत्वेन स्थापयतीत्यर्थः । कुत इत्याह उभयस्य साधुसाध्वी-
वर्गस्य तत्र शैक्षो ममत्वमस्माकमयमित्येवं ममकारो भूयादिति
कृत्वा । यद्वा स्वगच्छीयसाधूनां तस्य च शैक्षस्य परस्परं संम-
लका वयमित्येवं ममत्वं भविष्यतीति बुद्ध्या तमात्मीयशिष्य-
त्वेन वध्नाति (तं व च्छि) यो वा प्रतीच्छक आयातस्तमपि ग्रह-
णाधारेणासमर्थं च विज्ञाय स्वशिष्यं स्थापयति एवं शैक्षः प्र-
तीच्छको वा कारणे शिष्यतया निबद्धः सन् यदा निर्मातो
भवति । तदा ॥

आयरिए कालगए, परियट्ठइ तं गणो उ सो चेव ।

चोएति य अपढंते, इमा उ तह मगणा होइ ॥

आचार्ये कालगते सति गच्छस्य निवद्धाचार्यस्य च व्यवहारो
भण्यते स स्वयमेव तं गणं परिवर्तयति स च गच्छो यदि श्रुतं
न पठति ततस्तं अपठन्तं नोदयति यदि नोदिता अपि ते गच्छ-
साधवो न पठन्ति तत इयमाभवद्यवहारमार्गेणा भवति ॥

साहारणं तु पढमे, वितिए खेत्तम्मि ततियमुहुदुक्खे ।

अणिहज्जंते सीसे, मा एकारस विभागा ॥

कालगतस्याचार्यस्य प्रथमे वर्षे सच्चित्तादिकं साधारणं यद्य-
सौ प्रतीच्छकाचार्यं उत्पादयति तत्तस्यैवाभवति । यदीतरे
गच्छसाधव उत्पादयन्ति तत्तेषामेवाभवतीति भावः । द्वितीये
वर्षे यत् क्षेत्रोपसंपन्नो लभते तत्तेऽपठन्तो लभन्ते । तृतीये
वर्षे यत् सुखदुःखोपसंपन्नो लभते तत्ते लभन्ते । चतुर्थे वर्षे
कालगताचार्यशिष्या अनधीयाना न किञ्चिन्नभन्ते । शेषा नाम
येऽधीयते तेषामधीयानानां वक्ष्यमाणा एकादश विभागाः भ-
वन्ति । शिष्यः पृच्छति क्षेत्रोपसंपन्नः सुखदुःखोपसंपन्नो वा
किं लभते । सूरिराह ॥

खेत्तोवसंपयाए, वावीसं संधुया य मित्ता य ।

मुहुदुक्खमिच्चवज्जा, चउत्थए नालवद्धाई ॥

क्षेत्रोपसंपदा उपसंपन्नो द्वाविंशति अनन्तरपरम्परावल्लीवद्वा
मातापित्रादीन् जनान् लभते संस्तुतानि च पूर्वापश्चात्संस्तवसं-
धकानि प्रपौत्रश्चसुरादीनि मित्राणि च सह जातकादीनि व्रजते
दृष्टमापितानि तु न व्रजते । सुखदुःखोपसंपन्नेषु एतान्येव मि-
त्रवर्जानि व्रजते । चतुर्थेऽस्तु एवंविधोपमः प्रक्रमप्रामाण्यात् शु-
तोपसंपन्नः स केवशान्येव द्वाविंशतिनालवद्धानि व्रजते अयं च
प्रसङ्गेनोक्तः क्षेत्रोपसंपन्नसुखदुःखापन्नयोर्यदाज्ञाव्यमुक्तं तत्ते शि-
ष्या अनधीयाना द्वितीये तृतीये च वर्षे यथाक्रमं लभन्ते । चतुर्थे
वर्षे सर्वमप्याचार्यस्याज्जवति न तेषाम् । ये तु शिष्या अधीयते
तेषां विधिरुच्यते तस्य कालगताचार्यस्य चतुर्विधो गणो ज्ञवेत् ।

शिष्याः शिष्यिकाः प्रतीच्छकाः प्रतीच्छिकाश्चेति । एतेषां पूर्वो-
द्दिष्टपञ्चादुद्दिष्टयोः संवत्सरसंख्ययैकादश गमा भवन्ति । पूर्वो-
द्दिष्टानां यत्तेनाचार्येण जीवता तेषां धृतमुद्दिष्टं यत्पुनस्तेन
प्रतीच्छकाचार्येणोद्दिष्टं तत्पञ्चादुद्दिष्टम् । तत्र विधिमाह ।

पुव्वुद्दिष्टे तस्स, पच्छुद्दिष्टे पवाययंतस्स ।

संवच्छरम्मि पढमे, पडिच्छिण जं तु सच्चित्तं ॥

यदाचार्येण जीवता प्रतीच्छकस्य पूर्वमेवोद्दिष्टं तदेव पठन् प्रथमे
वर्षे यत् सच्चित्तमचित्तं वा स लज्जेते तत्तस्य कालगताचार्य-
स्याभवति एष एको विभागः । अथ पञ्चादुद्दिष्टं ततः प्रथमसं-
वत्सरे यत् सच्चित्तादिकं लज्जेते तत्सर्वं प्रवाचयतः प्रतीच्छकस्या-
चार्यस्याभवति एष द्वितीयो विभागः ।

पुव्वं पच्छुद्दिष्टे, पडिच्छण जं तु होइ सच्चित्ते ।

संवच्छरम्मि विधिण, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

प्रतीच्छकः पूर्वोद्दिष्टं पञ्चादुद्दिष्टं वा पठन् यत्तस्य सच्चित्तादिकं
तदा द्वितीये वर्षे सर्वमपि प्रवाचयतो जवति । एष तृतीयो वि-
भागः । अथ पञ्चादुद्दिष्टस्याभिधीयते ।

पुव्वं पच्छुद्दिष्टे, सेसम्मि उ जं तु होइ सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि पढमे, तं सव्वं गुरुस्स आचवइ ॥

शिष्यस्य काव्यगताचार्येण वा उद्दिष्टं जयेत् प्रतीच्छकाचार्येण
वा तदसौ पठन् यत् सच्चित्तादिकं जभते तत्सर्वं प्रथमे सं-
वत्सरे गुरोः काव्यगताचार्यस्याभवति एष चतुर्थो विभागः ।

पुव्वुद्दिष्टं तस्स, पच्छुद्दिष्टं पवाययंतस्स ।

संवच्छरम्मि विधिण, सीसम्मि उ जं तु सच्चित्तं ॥

शिष्यस्य पूर्वोद्दिष्टमधीयानस्य द्वितीयवर्षे सच्चित्तादिकं काव्य-
गताचार्यस्याभवतीति पञ्चमो विभागः पञ्चादुद्दिष्टं पठन् शिष्य-
स्य सच्चित्तादिकं प्रवाचयत आभाव्यं जयतीति षष्ठो विभागः ।

पुव्वं पच्छुद्दिष्टे, सीसम्मि उ जं तु होइ सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि ततिण, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पञ्चादुद्दिष्टं वा पठति शिष्ये सच्चित्तादिकं तृतीये
वर्षे सर्वमपि प्रवाचयत आभवतीति सप्तमो विभागः ॥

पुव्वुद्दिष्टे तस्म, पच्छुद्दिष्टे पवाययंतस्स ॥

संवच्छरम्मि पढमे, सिस्सिणिण जं तु सच्चित्तं ॥

शिष्यिकायां पूर्वोद्दिष्टपठन्यां सच्चित्तादिकं तस्य काव्यगताचा-
र्यस्य प्रथमे वर्षे आज्ञाव्यमित्यष्टमो विभागः । पञ्चादुद्दिष्टमधीया-
नायां प्रवाचयत आभाव्यं नवमो विभागः ॥

पुव्वं पच्छुद्दिष्टे, सिस्सिणिण जं तु होइ य सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि वाए, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पञ्चादुद्दिष्टं वा पठन्त्यां शिष्यिकायां सच्चित्तादिद्विजो
द्वितीये वर्षे प्रवाचयत आभवतीति दशमो विभागः ।

पुव्वं पच्छुद्दिष्टं, पडिच्छिणा जं तु होति सच्चित्तं ।

संवच्छरम्मि पढमे, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पञ्चादुद्दिष्टं वा पठन्त्यां प्रतीच्छकायां प्रथम पत्र
संवत्सरे सर्वमपि प्रवाचयत आज्ञवति एष एकादशो विभागः ।
एक एव आदेश उक्तः । अथ द्वितीयमाह ॥

संवच्छराइ तिन्नि उ, सीसम्मि पडिच्छण उ तद्विषं ।

एवं कुठे गणे य, संवच्छरे संघे य ढम्मासो ॥

प्रतीच्छकाचार्यास्तेषां कुलसत्को गणसत्कः संघसत्को वा, भ-
वेत् नत्र यदि तत्सत्कः तदा धीम् संवत्सरान् शिष्याणां वाच्य-
मानानां सच्चित्तादिकं न गृह्णाति। यत्पुनः प्रतीच्छकास्तेषां वाच्यमा-
नानां यस्मिन्नेव दिने आचार्यः काव्यगतस्तद्विषयमेव गृह्णाति एव-
मेव कुलसत्को विधिस्तः । अथाऽसौ गणसत्कस्तत्संवत्सरं शि-
ष्याणां सच्चित्तादिकं नापदरति यस्तु कुलसत्को गणसत्को वा न
जयति स नियमात् संघसत्कः स च पणमासान् शिष्याणां स-
च्चित्तादिकं न गृह्णाति । तेन च प्रतीच्छकाचार्येण तत्र गच्छे वर्षत्र-
यमवश्यं स्यात्तस्यम् । परतः पुनरिच्छा ।

तत्रेव य निम्माण, अग्निग्ण निग्गण इमा येरा ।

सकुत्रे तिन्नि तियाइ, गणे दुगसंवच्छरं संघे ॥

तत्रैव प्रतीच्छकाचार्यसमीपे तस्मिन्ननिर्गते यदि कोऽपि गच्छे
निर्मातस्तदा सुन्दरम् । अथ न निर्मातः स च दर्पत्रयात्परतो निर्ग-
तस्ते वा गच्छीया एष सांप्रतमस्माकं सच्चित्तादिकं हरतीति
कृत्वा ततो निर्गतस्तदा इयं मर्यादा सामाचारी (सकुत्रेइति) स्वकुले
स्वकीयकुलस्य समवायं कृत्वा कुलस्य कुलस्थविरस्य
वा उपतिष्ठते ततः कुत्रं तेषां वाचनाचार्यं ददाति चारकेण वा
वाचयति । कियन्तं काव्यमित्याह (तिन्नितियत्ति) अथस्त्रिका जय-
न्ति । ततो नव वर्षाणि वाचयतीत्युक्तं जयति । यदा भवता नि-
र्मातस्तदा सुन्दरम् । अर्थकोऽपि न निर्मातस्ततः कुलं सच्चित्तादिकं
गृह्णातीति कृत्वा गणमुपतिष्ठन्ते गणोऽपि द्वे वर्षे पाठयति न
सच्चित्तादिकं हरति । यद्येवमपि निर्मातस्ततः संघमुपतिष्ठन्ते
संघोऽपि वाचनाचार्यं ददाति स च संवत्सरं पाठयति एवं
द्वादश वर्षाणि जयन्ति यद्येवमकोऽपि निर्मातस्ततः पुनरपि
कुलादिस्यधारेषु वा तेन क्रमेणोपतिष्ठन्ते तावन्तमेव काव्यं कुला-
दीनि यथाक्रमं पाठयन्ति न सच्चित्तादिकं हरन्ति एवमन्यान्य-
पि द्वादश वर्षाणि जयन्ति पृथग्द्वादशभिश्च मीक्षितानि ज्ञाना
वर्षाणां चतुर्विंशतिः । यथेतावता काव्येन नैकोऽपि निर्मातस्तदा
विहरन्तु अथ निर्मातस्ततो नृदोऽपि कुलगणसंघेऽपि तथैवो-
पतिष्ठन्ते तेऽपि च तथैव पाठयन्ति । एतान्यपि द्वादश वर्षाणि
चतुर्विंशत्या मीक्ष्यन्ते ज्ञाना पदविंशत् यद्येव पदविंशता वर्षे-
कोऽपि निर्मातस्ततो विहरन्तु । अर्थकोऽपि न निर्मातः । कथ-
मिति चेदुच्यते ।

ओमादिकरणेहि च, दुम्भेहत्तेण वा न निम्माओ ।

काजाण कुलसमायं, कुलथेरे वा उवडंति ॥

अवमादिकारणैरशिवादिभिः कारणैरनवरतमपरापरग्रामेषु प-
र्यटतां दुम्भधनया वा नैकोऽपि निर्मातस्ततः कुलगणसमायं कृत्वा
कुलस्थविराज् वा सर्वेऽप्युपातिष्ठन्ते ततस्तैरुपसंपदं ग्राहयितव्याः
कुत्र पुनरिति चेदुच्यते ।

पव्वज्जणगणविखय, उवसंपययं गहा सए ठाणे ।

उत्तीसातिकेते, उवसंपयए उवादाए ॥

यः प्रव्रज्यैकपात्रिकस्तस्य पार्श्वे उपसंपदं ते कुलस्थविरा
ग्राहयेयुः सा च उपसंपत् पञ्चधा वक्ष्यमाणरीत्या जयति
तस्यां चोपसंपदि पदविंशद्वर्षातिक्रमे प्राप्तायां (सए ठाणिसि) विम-
क्तिव्यत्ययात् स्वकमात्मीयं स्थानमुपादाय गृहीत्वा तैरुप-
संपत्तव्यमिदमेव जावयति ।

गुरुमज्जिजलओमज्जं, तिउच्चउ गुरु गुरुस्स वा जत्तु ।

अह्वा कुलित्वतो उ, पव्वज्जा एगपक्खीओ ॥

"गुरुमाज्जिक्को" गुरुणां सहाध्यायी पितृव्यस्थानीयः मज्जन्तिक आत्मनः स ब्रह्मचारी भ्रातृस्थानीयो गुरुगुरुः पितामहस्थानीयो गुरोः संबन्धी तं प्राप्तशिष्य आत्मनो भ्रातृव्यस्थानीय एते प्रव्रज्ययैकपाक्षिका उच्यन्ते । अथवा कुलः समानकुलोद्भवः सोऽपि प्रव्रज्ययैकः एतेषां समीपे यथाक्रममुत्पन्नपत्तयम् ।

पञ्चजाण सुएण य, चउभंगुव्वसंपया कमेणं तु ।

गुव्वाहि य वीसरिण, पढमासइ ततियभंगे उ ॥

जैहकपाक्षिकप्रव्रज्यया श्रुतेन च जयति । तत्र प्रव्रज्यैकपाक्षिकोऽनन्तरमुक्तः श्रुतैकपाक्षिको येन सहकवाचनिकसूत्रम् । अत्र चतुर्जङ्गी । प्रव्रज्ययैकपाक्षिकः श्रुतेन च १ प्रव्रज्यया न श्रुतेन २ श्रुतेन न प्रव्रज्यया ३ न प्रव्रज्यया न श्रुतेन ४ एतेषु चामुना क्रमेणोपसंपत्त्यातिपत्तव्या (पढमाइत्यादि) प्रथमतः प्रथमभङ्गे उपसंपत्तव्यं तदन्नाद्ये तृतीये जङ्गे कुत इत्याह यतः पूर्वाधीतं श्रुतं स्मृतं सत्तेषु मुखेनैवाज्ञापयितुं शक्यते श्रुतैकपाक्षिकत्वात् ।

अथ पञ्चविधामुपसंपदमाह ।

सुयसुहुदुक्खवेत्ते, मग्गे त्रिणओवसंपयाए य ।

वावांसं संयुयं सं-दिट्ठभडे य सव्वे य ॥

श्रुतोपसंपत्तसुखदुःखोपसंपत्तकैत्रोपसंपत्त मार्गोपसंपत्त विनयोपसंपत्त एवं एषा पञ्चविधा उपसंपत्त (४०४३०) एतासु श्रुतप्रव्रज्यानां चामुपसंपद्यमानस्य श्रुतोपसंपत्त ३ मार्गे ब्रजतो मम यौष्माका निश्चेति मार्गोपसंपत्त ४ विनयं कर्तुं गच्छान्तरमुपसंपद्यमानस्य विनयोपसंपत्त ५ भाष्यकृताऽप्युक्तम् । "उपसंपत्तपञ्चविधा, सुयसुहुदुक्खे य खित्तमग्गे य । चिण उपसंपया विविध, पंचविहा ढोइ नायव्वा " एतासामन्यतरामुपसंपदं प्रथममाद्वानस्य विभागाद्वोचना भवति विहारे कृते निरतिचारस्याप्यालोचना भवति । अयं ज्ञावः एकाहात्पक्षाद्वर्षाद्वा यदा सांज्ञो गिकाः स्पर्धकपतयो गीतार्थोच्चार्य मिश्रन्ति तदा निरतिचारोऽन्योन्यस्य विहारालोचनां स्वस्वविहारक्रमानुष्ठितप्रकाशरूपां ददातीति (जीत० पंच० ५० मा०) एतासूपसंपद्वावहारमाह (वावीस इत्यादि) श्रुतोपसंपदि द्वाविंशति नावयक्त्वा निबध्यन्ते तद्यथा माता १ पिता २ भ्राता ३ जगिनी ४ पुत्रो ५ दुहिता ६ मातुर्माता ७ मातुःपिता ८ मातुर्भ्राता ९ मातुर्जगिनी १० एवं पितुर्माता ११ पितुःपिता १२ पितुर्भ्राता १३ पितुर्जगिनी १४ भ्रातृपुत्रो १५ भ्रातृदुहिता १६ जगिन्याः पुत्रः १७ जगिन्याः पुत्रिका १८ पुत्रस्य पुत्रः १९ पुत्रस्य पुत्रिका २० दुहितुः पुत्रः २१ दुहितुः पुत्रिका २२ चेति । एतानि द्वाविंशतिरपि श्रुतोपसंपदं प्रतिपन्नस्याजयन्ति । सुखदुःखोपसंपन्नस्तु एतां द्वाविंशतिमन्यांश्च पूर्वसंस्तुतपञ्चात्संस्तुतान् प्रपौत्रश्चसुरादीन् व्रजते । कैत्रोपसंपन्नस्तु तान् सर्वानपि वयस्यांश्च व्रजते । मार्गोपसंपन्न एतान् सर्वानपि व्रजते । अपरं च ये केचित् वृथा ज्ञाप्तितास्तानपि प्राप्नोति । विनयोपसंपदं प्रतिपन्नस्तु सर्वानपि ज्ञाताज्ञातदृष्टादृष्टान् व्रजते नवरं विनयार्हस्य विनयं प्रयुक्ते 'सपण्णेणि' यदुक्तं तस्याऽयमर्थः । पञ्चविधाऽप्युपसंपत्त तस्मिन् स्थाने प्रतिपत्तव्या । किमुक्तं भवति । श्रुतोपसंपदं प्रतिपत्तिसौख्यस्य पार्श्वे श्रुतमस्ति तत्तस्य स्वस्थानम् । सुखदुःखार्थिनः स्वस्थानं यत्र वैवाच्यकराः सन्ति । कैत्रोपसंपदर्थिनो यदीये कैत्रे भक्तपानादिकमस्ति । मार्गोपसंपदर्थिनो यत्र मार्गज्ञः समस्ति । विनयोपसंपदर्थिनो यत्र विनयकरणं युज्यते एतानि स्वस्थानानि । अथवा स्वस्थानं नाम प्रव्रज्यया श्रुतेन च ये एकपाक्षिकास्तत्र प्रथमस्य समुपसंपत्तयम् । पश्चात्कुत्रेन श्रुतेन

चैकपाक्षिकस्य पार्श्वे । ततः श्रुतेन गणेन च एकपाक्षिकस्य समीपे ततः श्रुतेनैकपाक्षिकस्य समीपे ततः प्रव्रज्ययैकपाक्षिकस्य सकाशे ततः प्रव्रज्यया श्रुतेन वा नैकपाक्षिकस्यापि पार्श्वे उपसंपत्त्यतिपत्तव्यम् । आह । साधर्मिकवात्सल्यकारणार्थं सर्वेणाऽपि सर्वस्य श्रुताध्ययनादि कर्त्तव्यं ततः किमर्थं प्रथमं प्रव्रज्याकुलादि निरासन्नतरेषूपसंपद्यत इत्याह ।

सव्वस्स त्रि कायव्वं, निच्चयओ किं कुलं च अकुलं च ।

कालसज्जावमत्ते गारवलज्जादिकं हिति ॥

निश्चयतः सर्वेण सर्वस्याप्यविशेषेण श्रुतवाचनादिकमात्मनो विपुत्रतरां निर्जरामभिलषता कर्त्तव्यम् । किं कुलमकुलं चेत्यादिनिवारणायाः परदुःपमालक्षणो यः कालस्तस्य यः स्वभावोऽनुभावस्तेनात्मीयोऽप्यमित्यादिकं यन्ममत्वं तच्च गुर्वादिविषयं गौरवं बहुमानवृत्तिर्या च तदीया व्रजा एतैः प्रेरिताः सुखेनैव करिष्यन्तीति कृत्वा प्रथमं प्रव्रज्यादिनिरासन्नतरेषूपसंपद्यन्ते गतं ज्ञानार्थं गमनम् ।

अथ दर्शनार्थं गमनमाह ।

कालियपुव्वगण वा, णिम्माओ जति य आत्थि सेसत्ति ।

दंसणदीवगगहिउं, गच्छइ अहवाइगेहिं तु ॥

कालिकश्रुते पूर्वगते च यद्वा यस्मिन्काले श्रुतं प्रचरति तस्मिन् । अत्रार्थेन च यदा निर्मातो जयति यदि च तस्य प्रहणधारणाशक्तिस्तथाविधा समस्ति तथाविधानि ततो दर्शनदीपकानि सम्यग्दर्शनज्ञानसहकारीणि यानि सम्मत्यादीनि शास्त्राणि तेषां हेतोरन्यं गणं गच्छति अथवा एभिः कारणैर्गच्छेत् ।

जिक्खुगा जाहिं देसे, वोमिय धझिणिण्हएहि संसग्गी ।

ते सं पप्पवणंति, असहमाणो विसाजिए गमाणं ॥

यत्र देशे जिज्जुका वौष्ठा योटिका वा निहवा वा तेषां तत्र स्थली तत्र ते आचार्याः स्थितास्तैः सार्द्धमाचार्याणां संसर्गः प्रीतिरित्यर्थः ते च जिक्कादयः स्वसिद्धान्तं प्रज्ञापयन्ति स आचार्यो दाक्षिण्येन तर्कग्रन्थाप्रवीणतया वा तूष्णीकस्तिष्ठति तां च तदीयां प्रज्ञापनामसहमानः कश्चिद् द्वितीयद्विचिन्तयति अन्यं गणं गत्वा दर्शनप्रज्ञावकानि शास्त्राणि पठामि येनामून् निरुत्तरान् करोमि एवं विचिन्त्य स तथैव गुरुणापृच्छ्य तैर्विसर्जितो गच्छति । इदमेव ज्ञावयति ।

लोए वि अपरिवादो, जिक्खुगमादी य गाढव मदिंति ।

विप्परिणामंति सेहा, अ जामिज्जंति सप्पा य ॥

जिज्जुकादीनां स्वसिद्धान्तशिर उद्धास्य प्ररूपयतामपि यदा सूर्यो न किमपि भ्रुवते ततो लोके परिवादो जातः । एते ओदनमुण्णान् किमपि जानते अमी तु सौगताः सर्वमेव धुरुचन्ते । एवञ्च ते भिक्षुकादयः परिवादं श्रुत्वा गाढतरं जैनशासनं च मढयन्ति शैक्वाश्च विपरिणमन्ति आह्लादश्च रक्तपटोपासकैरपन्नाज्यन्ते एतैश्च ते जिक्खो घटरशिरोमणयश्चाकारिणो यद्यस्ति सामर्थ्यं ततोऽस्माकमुत्तरं प्रयच्छन्तु । अथवा तैर्भिक्षुकादिजिः स्थलिकायामाचार्यस्यापि वण्टको निबद्धो वर्त्तते ।

सो रसगिच्छो न धझिए, परतिथियतज्जाणं असहमाणो ।

गमणं बहुस्स जेतं, आगमणं वादिपरिसाओ ॥

स आचार्यो रसगृहः स्निग्धमधुराहारवम्पटः सामर्थ्यं सत्यपि न किञ्चिदुत्तरं प्रयच्छति एवमादिकां परतीर्थिकतर्जनामसह-

मानः शिष्यः आचार्यं विधिना पृष्ट्वा निर्गतोऽन्यगणगमनं कृत-
वान् । तत्र च तर्कशास्त्राणि श्रुत्वा बहुभुतत्वं तस्य संजज्ञे । ततो
भूयः स्वर्गच्छे आगमनम् । आगतेन च पूर्वमाचार्याः छष्ट्यास्त-
तोऽन्यस्यां वसतौ स्थित्वा यां तद्द चादिमार्गेकुशला पर्येव तां प-
रिचितां कृत्वा राज्ञो महाजनस्य च पुरतः परतीर्थिकान् निष्पि-
प्रअन्याकरणान् करोति ।

चोयपरायणकुविद्या, जति पडिसेहंति साहु हाहं च ।

अह विअणुगओ अम्हं, मासपवत्तं परिहवेहं ॥

चोदे पराङ्गापने कुपिताः सन्तो यदि ते भिक्षुकादयः आचार्यस्य
तं वदन् प्रतिपेक्षन्ति ततः साधु सुन्दरं लष्टं वा ज्ञीष्टं जातमिति ।
अथ तत्र कोऽपि श्रूयात् एतस्य को दोषश्चिरमनुगत एवोऽस्मा-
कं मा पूर्वप्रवृत्तं दातव्यमस्य परिहापयत तत्र को विधिरित्याह ।

काऊण पद पणामं, छेदमुत्तस्स दलाह पन्निपुच्छं ।

असुत्थ वसहिमणं, तेसिं च णिवेदणं काउं ॥

गुरोः पदकमलप्रणामं कृत्वा वक्ष्यं वेदे श्रुतस्य प्रतिपृच्छां मम
प्रयच्छत । अत्र चागीतार्थाः शृण्वन्ति ततोऽन्यस्यां वसतौ ग-
च्छावः एवमुक्तोऽपि यदि तस्या वसतेर्न निर्गच्छति तत्राख्या-
कादिकथापनेन चिरं राज्ञो गुरुवो जागरणं कारागणीयास्तेषां
चाङ्गीतार्थानां वयमाचार्यमेवं नेष्यामो भवद्भिर्बोद्धो न कर्त्त-
व्यः । इति निवेदनं कृत्वा गन्तव्यमिदमेव व्याचष्टे ।

सहं च हेतुस्तथं, अहिज्जिओ वेदसुत्तण्टं मे ।

तत्थ य मा सुत्तथा, सुण्णिज्ज तो अण्णहिं वसिमो ॥

शब्दशास्त्रमिन्द्रादिकं हेतुशास्त्रं सम्मत्यादिकं शास्त्रमध्ययनस्य
छेदमुत्तं निशीथादिकं सुत्रतोऽयं तस्तदुजयतो वा मम नष्टं तस्य
प्रतिपृच्छां मे प्रयच्छत । अत्र च वसतावधुतार्थाः शैक्षा अपरि-
णामका वा न शृणुयुरतोऽन्यस्यां वसतौ वसाम एवमन्य-
व्यपदेशेन निष्काशयति । अथ तस्या वसतेः हेत्वाद्वा निर्गन्तुं ने-
च्छति ततोऽयं विधिः ।

खितारखिखिणेवण, इयरे पुव्वं तु गाहिया समणा ।

जगविओ मो अचिरं, जह णिज्जंतो ण चेतेति ॥

आरक्षिको दण्डपाशिकस्तस्य निवेदनं क्रियते (विच्छन्ति)
अस्माकं क्षिप्तचित्तः साधुः समस्ति तं वयमर्कुरात्रौ वैद्यसकाशे
नेष्यामः स यदि नीयमानो द्विथेऽहं द्विथेऽहमित्यारटेत् ततो
गुण्याज्जिर्न किमपि भणनीयमितरे अगीतार्थाः श्रमणाः पूर्वमेव
आहिता कर्त्तव्याः वयमाचार्यमेवं नेष्यामो मा घोषं कुरुचम् । स-
चाचार्यश्चिरमाख्यायिकाः कथापयित्वा जागरितः सन् यदा
निर्मेरं सुप्तो जवति तदा नीयते यदा नीयमानो न किञ्चिच्चेतयति ।

निएहयसंसग्गीए, बहुसो भसं तु वेहसो कुणइ ।

तुह किति वाचि परिणम, गतागतेणीणिओ विहिणा ॥

अथ निह्वानां संसर्गाचार्यो न निर्गच्छति बहुशो भण्यमा-
नोऽप्युपेक्षां कुरुते अथवा श्रूयात् यद्यहं निह्वसंसर्गं करोमि ततो
भवतो दुःखयति ब्रज त्वं यत्र गन्तव्यमप्येवं परिणामं गुरुणां ज्ञात्वा
शिष्येण गतागतेनान्यं गर्णं गत्वा शास्त्राण्यधीत्य भूयः आग-
तेन निह्वान् पराजित्याचार्यो विधिना अनन्तरौक्तेन निष्काशि-
तः कर्त्तव्यः ।

एस विहिविसजिए, अविसजियदहुगदोसआणई ।

तेसिं पि हुंति लहुगा, अविहिविही सो इमो होइ ॥

एष विधिर्गुरुणा विसर्जिते मन्तव्यः अविसर्जितस्य तु गच्छत-
श्चतुर्ध्रु दोषाश्चाज्ञादयः । तेषामपि प्रतीच्छतां चतुर्ध्रुकाः एषो-
विधिरुक्तोऽतोऽविधिना गन्तव्यं सचाऽयं विधिर्मवति ।

दंसणमत्थे पक्खो, आयरिय उवज्जाय सेसगणं च ।

एकेकपंचदिवसे, अहवा पक्खेण सव्वे वि ॥

दर्शनप्रभावकाणां शास्त्राणामर्थाय निर्गच्छत एकं पक्षमापृच्छन्
कालो भवति तद्यथा । आचार्यः पञ्च दिवसानापृच्छते यदि न
विसर्जयति तत उपाध्यायोऽपि पञ्च दिवसान् शेषसाधयोऽपि प-
ञ्च दिवसान् अथवा पक्षेण सर्वेऽपि पृच्छन्ते । किमुक्तं भवति
दिने दिने किन्तु सर्वेऽपि पृच्छन्ते यावत् पक्कः पूर्ण इति ।

एस विहि आगतं तु, पडिच्छअपकिच्छणा भवे लहुगा ।

अहवा इमेहिं आगम, एगादिपडिच्छए गुरुगा ॥

एगे अपरिणए य, अप्पाहारे य थेरए ।

गिलाणे बहुरोगी य, मंदधम्मे य पाहुडे ॥

एतारिसं विउस्सज्ज, विण्णवासो न कप्पई ।

सीसपडिच्छायरिए, पायच्छित्तं विहिज्जइ ॥

विइयपदमसंविग्गे, संविग्गे चेव कारणागाढे ।

नाऊण तस्स भावं, होइ उ गमणं अणापुच्छा ॥

गाथाचतुष्टयमपि गतार्थं गतं दर्शनार्थं गमनम् ।

अय चारित्रार्थमाह ।

चारित्तं देसे (उविहा) एसणदोसा य इत्थिदोसा य ।

गच्छन्ति य सीयंते, आयसमुत्थेहिं दोसेहिं ॥

चारित्रार्थं गमनं द्विधा देशदोषैरात्मसमुत्थदोषैश्च देशदोषा
द्विविधा एषणा दोषाः स्त्रीदोषाश्च । आत्मसमुत्था अपि द्विधा
गुरुदोषा गच्छदोषाश्च । तत्र गच्छो यथात्मसमुत्थैश्चकवाह-
सामाचारोचित्यकरणलक्षणेर्दोषैः सीदते तत्र पक्षमापृच्छ-
न्नास्ते तत ऊर्ध्वं गच्छति । इदमेव व्याचष्टे ।

जिहि यं एसणदोसा, पुरकम्माई ण तत्थ गंतव्वं ।

उदगपउरो व दोसो, जहिं व चरिगाइसंकिणो ॥

यत्र देशे पुरःकर्मादय एषणादोषाः भवेयुस्तत्र न गन्तव्यं यो वा
उदकप्रचुरो देशः सिन्धुविषयवत् यो वा चरिकादिभिः परित्रा-
जिकाकापालिको नवनिकादिभिर्बहुमोहादिजिराकीर्णो विषयस्त-
त्रापि न गन्तव्यम् । अथादिवादिभिः कारणैस्तत्र गता भवेयुस्ततः
असिवाइहिं गता पुण, तक्कज्जसमप्पिया तओ णिति ।

आयरियमणिते पुण, आपुच्छिउं अप्पणा णिति ॥

अशिवादिजिर्हुर्भिक्तपचक्रादिभिः कारणैस्तत्र गता अपि
(तक्कज्जसमप्पियत्ति) प्राकृते पूर्वपदनिपातस्याभिमतत्वात्
समापिततत्कार्याः संयमकैश्च यदा अशिवादीनि स्फिटितानि ज-
वन्तीति ज्ञावः । तदैते असंयमकैर्नानिर्गच्छन्ति यथाचार्याः के-
नापि प्रतिबन्धेन सीदन्तो न निर्गच्छेयुस्ततो ये एको द्वौ बहवो वा
असीदन्तस्ते गुरुमापृच्छधात्मना निर्गच्छन्ति तत्र चाऽयं विधिः ।

दो मासे एसणाए, इत्थि वज्जेज्ज अट्ट दिवसाई ।

गच्छम्मि होइ पक्खो, आयसपुच्छेगदिवसं तु ॥

एषणायामशुद्धयमानायां यतनया अनेपणीयमपि शुद्धं द्वौ
मासौ गुरुमापृच्छन् प्रतीकते । अथ स्त्री शय्याप्रभृतिका उपसर्ग-
यति । अथात्मना शय्यातर्यादौ स्त्रियां मध्यमिकायां वा प्रातिवे-

हिमक्यामतीवाध्युपपन्न उन्नयं वा परस्परमध्युपपन्नं ततो यदा ऽऽचार्यसंनिहितस्तदा तमापृच्छ्य गच्छति अथासंनिहितः संज्ञा-
जस्यादां गत आचार्यस्तदा एवमेवानापृच्छ्यागच्छति अपरं वा
संनिहितसाधुं भणति मम वचनेन गुरुणामापृच्छनं निवेद-
नीयम् “एयविदिमानयंतु” गाढा “एय अपरिणयय” गाढा “एया
रिसं विनुस्सज्ज” गाढा । इति गाथात्रयमपि गतार्थं जवेत्किं-
कारणं येन न पृच्छेत् ।

वितियपदमंत्रिगे, संविगे चेव कारणागाढे ।

नाज्जण तस्म जावं, अप्पण जावे अणापुच्छा ॥

द्वितीयपदमत्रोच्यते ! आचार्यादिरसंविगो जवेत् अथवा संवि-
ग्नः परमहिदृष्टादिकमागाढकारणमवलम्ब्य न पृच्छेत् । तस्य
च गुरोर्भावसुचिरेणापि न विसर्जयतीति वृत्तं ज्ञात्वा आ-
त्मीयं च भावमहिमिदं तिष्ठन्नवश्यं विनश्यामीति ज्ञात्वा अनापृ-
च्छापि व्रजेत् । अथ गुरोश्चारित्र्ये सीदतो विधिमाह ।

सज्जायरकप्पट्ठी, चरित्तवणा अभिगया खरिया ।

सारूविओ गिहत्थो, सो वि उवाएण हरियव्वो ॥

शर्यातरस्य कल्पस्थिकायां आचार्येण चारित्रस्य स्थापना कृता
तां प्रतिसेवत इति ज्ञावः तस्यां चारित्रस्थापनायां जातायां द्व्यङ्क-
रिका वा काचिद्भिगता जीवाद्यधिगमोपेताश्चाविकेत्यर्थस्तस्या-
माचार्योऽध्युपपन्नः स च चारित्रवर्जितो वेपथारी भवेत् सार-
पिको वा गृहस्थो वा उपलक्षणत्वात्स्वरूपको वा तत्र मुण्डि-
तक्षिराः शुक्लवासः परिधायी कच्छामवधन् अभार्यको भिक्षां
हिंसेमानः सारूपिक उच्यते । यस्तु मुण्डः सशिखाको वा स-
भार्यकः सस्वरूपकोः एवमेवामन्यतर उपायेन हर्तव्यः । कथ-
मिति चेदुच्यते पूर्वं तावज्जुरवो जगयन्ते वयं शुष्मद्विरहिता
अनाथाः अतः । प्रसीद गच्छामोऽपरं केत्रं परमुक्ते यदि
नेच्छन्ति ततो यस्यां स प्रतिवक्तुः सा प्रज्ञाप्यते एव वदुनां सा-
धूनामाधारः एतेन विना गच्छस्य ज्ञानादीनां परिहाणिरतो
मानरकादिकं संसारमात्मनो वर्द्धय यदि सा इच्छति ततः सुन्द-
रमथ न तिष्ठति ततो विद्यामन्त्रादिभिरावर्त्यते । तदज्ञावे
केवयिका अपि तस्या दीयन्ते । गुरुश्च क्रमेण राजौ हर्तव्यः ।
एवं तावज्जिह्वमङ्गीकृत्य विधिरुक्तः ।

(सूत्रम्) गणावच्छेद ए जे गणादवक्कम्म इच्छिज्जा अस्सं
गणं उपसंपज्जित्ताणं विहरित्तए कप्पति एो से कप्पइ
अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव अस्सं गणं उपसंपज्जि-
त्ताणं विहरित्तए । कप्पइ एो आउत्थिता आयरियं वा
जाव विहरित्तए य से वितरंति एवं से कप्पइ जाव
विहरित्तए एते य से एो वितरंति एवं से एो कप्पइ
जाव विहरित्तए २१ आयरिय उवज्झाए य गणाओ
अवक्कम्म इच्छेज्जा अस्सं गणं उपसंपज्जित्ताणं विहरि-
त्तए कप्पइ आयरिय आयरियस्स आयरियगणावच्छे-
इयस्स गणावच्छेइयत्तं निक्खित्ता अस्सं गणं उपसंप-
ज्जित्ताणं विहरित्तए उवज्झायत्तं णिक्खित्ता अस्सं ग-
णं उपसंपज्जित्ताणं विहरित्तए । एो से कप्पइ अणापु-
च्छित्ता आयरियं वा जाव अस्सं गणं उपसंपज्जित्ताणं
विहरित्तए कप्पति से आपुच्छित्ता जाव विहरित्तए ते

य से वितरंति एवं से कप्पति अस्सं गणं उपसंपज्जित्ताणं
विहरित्तए ते से एो वियरंति । एवं से एो कप्पति ।
अस्सं गणं उपसंपज्जित्ताणं विहरित्तए । २२ ।

अस्य सूत्रद्वयस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं गणावच्छेदिकत्वमा-
चार्योपाध्यायत्वं च निश्चित्य गन्तव्यमिति विशेषः । अथ भाष्यम् ।

एमेव गणावच्छे, गणिआयरिए वि हांइ एमेव ।

नवरं पुण नाणत्तं, ते नियमा हुंति वत्ताओ ॥

एवमेव जिह्ववत् गणावच्छेदकस्य ज्ञानदर्शनचारित्र्यार्थमन्यं गणं
गच्छतो विधिर्दृश्यः । गणित उपाध्यायस्याचार्यस्य चैवमेवविधिः
नवरं पुनरिदं नानात्वं नियमात्ते गणावच्छेदिकादयो ध्यक्ता
जयन्ति नो अव्यक्ताः ॥

एमेव गमो नियमा, निगंयीणं पि हांइ नायव्वो ।

णाणट्ट जो उ जेइ, सच्चित्तं ए अपिणो जाव ॥

एव एव जिह्वसूत्रोक्तो गमो निर्ग्रन्थीनामप्यपरं गणमुपसंपद्य-
मानानां ज्ञातव्यः नवरं नियमेनैव ताः सप्तहायाः यः पुन-
र्ज्ञानार्थं न आचार्यिकां नयति स यावद्वापि न वाचनाचार्यस्या-
र्पयति तावत्सच्चित्तदिकं तस्यैवाभवति अपि तास्तु पुनर्वाचना-
चार्यस्याज्ञातव्यं कः पुनस्तां नयतीत्याह ।

पंचएहं एगयरे, उग्गहवज्जं तु लभति सच्चित्तं ।

आपुच्छ अट्टपक्खे, इत्थीसत्थेण संविगो ॥

पञ्चानामाचार्योपाध्यायप्रवर्तकस्थविरगणावच्छेदकानामेकत-
रः संयतीर्नयति तत्र च सच्चित्तादिकं परस्परवग्रहवर्जं स
एव व्रजते निर्ग्रन्थी च ज्ञानार्थं व्रजन्ती अष्टौ पञ्चानापृच्छति ।
तत्राचार्यमेकं पञ्चमापृच्छति यदि न विसर्जयति तत उपाध्यायं
वृषभं गच्छे चैवमेव पृच्छति संयतीवर्गोऽपि प्रवर्त्तिनी गणाव-
च्छेदिकाभिपेकाशेषसाध्वीर्यथाक्रममेकैकं पञ्चमापृच्छति । ताश्च
ह्यीसाथेन समसंविनेन परिणतवयस्ता साधुना नेतव्याः ।

(सूत्रम्) भिक्षु गणाओ अवक्कम्म इच्छिज्जा अस्सं गणं
संभोगपरियाए उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए नो से कप्पइ
अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव अस्सं गणं संभोगपरि-
याए उवसंपज्जित्ताणं कप्पइ से आपुच्छित्ता आयरियं वा
जाव विहरित्ता ते य से वियरंति । एवं से कप्पइ जाव
विहरित्तए । ते य से न वियरिज्जा एवं से नो कप्पइ जाव
विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं वजेज्जा । एवं से
कप्पइ अस्सं गणं संभोगे पडियाए उवसंपज्जित्ताणं विह-
रित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं नो वजेज्जा एवं से नो
कप्पइ अस्सं गणं जाव विहरित्तए ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं सांभोगिकमण्डल्यां समुद्देशिना-
दिरूपस्तत्प्रत्ययनिमित्तं “ जत्थुत्तरियमित्यादि ” यत्र उत्तरं प्र-
धानतरं धर्मविनयं स्मरणधारणादिरूपां धार्मिकीं भिक्षां व्रजेत
एवं (से) तस्य कल्पते अन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुं यत्रोत्तरं ध-
र्मविनयं नो लभेत एवं (से) तस्य नो कल्पते उपसंपद्य विह-
र्तुमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यम् ।

संभोगो वि हु तिहि का-रणोहिं नाणट्टदंसणचरित्ते ।

तंकमणे चउत्तंगो, पढमो गच्छम्मि सीयंते ॥

संज्ञोऽपि त्रिभिः कारणैरिष्यते तद्यथा ज्ञानार्थं दर्शनार्थं चारित्रार्थं च । तत्र ज्ञानार्थं दर्शनार्थं च यस्योपसंपदं प्रतिपन्नस्तस्मिन् सूत्रार्थदानादौ सीदति गणान्तरे संक्रमणे स एव विधेयः पूर्वसूत्रे प्रणितश्चारित्रार्थं तु यस्योपसंपन्नस्तत्र चरणकरणक्रियायां सीदति चतुर्जङ्गी भवति । गच्छः सीदति नाचार्यः । आचार्यः सीदति न गच्छः । गच्छोऽप्याचार्योऽपि सीदति । ३ । न गच्छो-नाचार्य इति । ४ । अत्र प्रथमो भङ्गो गच्छे सीदति मन्तव्यस्तत्र च गुरुणा स्वयं वा गच्छस्य नोदना कर्त्तव्या कथं पुनः स गच्छः सीदेदित्याह ।

पडिब्रेहादिपमिउवेकखण, निक्खिआदाणविणयसज्जाए ।

आलोगतवणजत्त-दृजासपणलसज्जातराईसु ॥

ते गच्छसाधवः प्रत्युपेक्षणां कालेन कुर्वन्ति न्यूनातिरिक्तादिदोषैर्विपर्यासेन वा प्रत्युपेक्षन्ते गुरुलानादीनां वा न प्रत्युपेक्षन्ते निष्करणादिना वा वर्तयन्ति दण्डकादिकं निक्षिपन्त आददतो वा न प्रत्युपेक्षन्ते न वा प्रमार्जयन्ति दुष्प्रत्युपेक्षितं दुष्प्रमार्जितं वा कुर्वन्ति यथाहं विनयं न प्रयुञ्जते । स्वाध्यायं सूत्रपौरुषीं चार्थपौरुषीं वा न कुर्वन्ति । अकाले अस्वाध्याये वा कुर्वन्ति पादिकादिषु आलोचनां न प्रयुञ्जन्ति । अथवा आलोचयन्ति “ उणे दित्ति पगासेण वा ” इत्यादिकं सप्तविधमालोचनं न प्रयुञ्जते संखर्म्मं वा आलोचनान्तः स्थापनाः कुत्रानि स्थापयन्ति भक्तार्थं मण्डलानां समुद्देशनं न कुर्वन्ति गृहस्थजापार्थिभाष्ये सावधं वा भाष्ये पदद्वयेऽप्यानीतं ह्रस्वते । शय्यातरपिण्डं ह्रस्वते आदिग्रहणेनो-ज्जमाद्युक्तं गृह्णन्ति । इतरेषु गच्छस्य सीदतो विधिमाह ।

चोयावेई गुरुणा, विसीयमाणं गणं सयं वाचि ।

आयविणं सीअंतं, सयं गण्णं व चोयावे ॥

प्रथमभङ्गे सामाचार्यां विपरीदन्तं गच्छं गुरुणा नोदयति । अथ वा स्वयमेव नोदयति । द्वितीयभङ्गे आचार्यं सीदन्तं स्वयं वा गणेन वा नोदयति ।

दुभि वि विसीयमाणे, सयं व वा जे तहिं न सीयंति ।

ठाणं ठाणासज्जठ, अणुलोमाईहिं चोएंति ॥

तृतीयभङ्गे गच्छाचार्यां द्वावपि सीदन्तौ स्वयमेव नोदयति ये वा तत्र न सीदन्ति तैर्नोदयति । किं बहुना स्थानं स्थानमासाद्य प्राप्यानुलोमादिभिर्ध्वजैर्भिनोदयति । किमुक्तं प्रवति । आचार्याणां पाठ्यायादिकं भिक्षुलुब्धकादिकं वा पुरुषस्तु ज्ञात्वा यस्य यादृशी नोदना योग्या यो वा खरसाधो मृदुसाधः क्रूरोऽक्रूरो वा यथा नोदनां गृह्णाति तं तथा नोदयेत् ।

जणमाणे जणाविते, अयाणमाणम्मि पक्खो उक्कोसो ।

लज्जए पंच तिन्नि व, तुह किंति विपरिणए विवेगो ॥

गच्छमाचार्यमुभयं वा सीदन्तं स्वयं भणेत अन्यैश्च भाषय-ज्ञास्ते यत्र न जानाति एते भण्यमाना अपि नोद्यमं करिष्यन्ति तत्रोत्कर्षतः पक्षमेकं तिष्ठति गुरुं पुनः सीदन्तं व्रजया गौरवेण वा जानन्नपि पञ्च त्रीन् वा दिवसान् अज्जनन्नापि ब्रूयुः । अथाभाष्यमाणो गच्छो गुरुभयं भणेत । प्रवतः किं दुःखयति यदि वयं सीदामस्तर्हि वयमेव दुर्गतिं गमिष्यामः । एवं विधिना प्रावेनैव तेषां परिणते विवेकस्ततः परित्यागो विधेयस्ततश्चा-न्यं गणं संक्रामति तत्र चतुर्जङ्गी संविग्नः संविग्नगणं संक्रामति । संविग्नोऽसंविग्नम् २ असंविग्नः संविग्नम् ३ असंविग्नोऽसंविग्नम् ४ तत्र प्रथमो जङ्गस्तावदुच्यते ।

संविग्नविहाराओ, संविग्गा दुभि एज्ज अन्नयरो ।

आलोडयम्मि मुच्चो, तिन्निहो उ विहि मग्गणा नवरिं ॥
संविग्नविहापत् संविग्नौ द्वौ अन्यतरौ गीतार्थोऽगीतार्थौ संविग्नं गच्छे समागच्छेतां स च गीतार्थोऽगीतार्थौ वा यातो दिवसान् संविग्नैः स्थितिस्तद्दिनादारभ्य सर्वमप्यालोचयति आलोचने च शुरुः । नवरं त्रिविधोपधेयथाकृतादिरूपस्य मार्गणा कर्त्तव्या । इदमेव व्याचष्टे ।

गीयमगीतो गीते, अप्पडिवट्टे ए होइ उवघातो ।

अगीयत्यस वि एवं, जेए सुता ओहनिज्जुची ॥

स संविग्नो गीतार्थोऽगीतार्थौ वा । यदि गीतार्थो ब्रजिकादिषु अप्रतिवक्तुः आयातः तत उपधेरुपघातो न प्रवति तदा प्रायश्चित्तम् । अगीतार्थस्य येन जघन्यतः ओघनिर्युक्तिः श्रुता तस्याप्येवमेवाप्रतिवक्तुमानस्य नोपधिरुपहन्यते ।

गीयाण व मिसाण व, दुएह वयंताण वइयमाईसु ।

पडिवज्जंतारं पि हु, उवहि तह गेएह चारुवणो ॥

इयोरगीतार्थयोर्गीतार्थगीतार्थत्रिविधोऽर्थो ब्रजतोऽर्जजिकार्थादु प्रतिवक्तुमानयोरप्युपधिनापहन्यते न वा आरोपणा प्रायश्चित्तं प्रवति । एवमेकोऽनेके वा विधिना समागता यत्प्रभृति गणाभिर्गतास्तत आरण्यालोचनां चदन्ति । अथ त्रिविधोपधिमार्गणमाह ।

आगंतु जहागमयं, वत्यव्व अहाकडस्स असईए ।

मेडिति मडिभुमंहिं, मा गारव कारणमगीए ॥

तस्य गीतार्थस्यागीतार्थस्य वा त्रिविध उपधिर्नवेत् । तद्यथा यथाकृतोऽल्पपरिकर्म्म सपरिकर्म्म वा चास्तव्यानामल्पेक्षेत्रे त्रिविध उपधिमवति । तत्र यथाकृतो यथाकृतेन मील्यते अल्पपरिकर्म्मा अल्पपरिकर्म्मेणा सपरिकर्म्मो सपरिकर्म्मेणा । अथ वास्तव्यानां यथाकृतो नास्ति तत आगन्तुकस्य यथाकर्म वास्तव्यमभ्यमेरल्पपरिकर्म्मभिः सह मील्यन्ति किं कारणमिति चेदत आह । माऽसौ मीलितः सन् अगीतार्थस्य मदीय उपधिरुत्तमसांज्ञोगिकः अतोऽहमेव सुन्दर इत्येवं गौरवकारणं प्रवेदिति ।

गीयत्येए मिलिज्जइ, जो पुण गीओ वि गारवंकुणइ ।

तस्सुवही मेलिज्जइ, अट्टिगरणअपक्कओ इहरा ॥

गीतार्थो यद्यगौरवी ततस्तदीयो यथाकृतः प्रतिग्रहो वास्तव्ययथाकृतानां अल्पपरिकर्म्मभिः सह न मील्यन्ति किं तु उत्तमसांज्ञोगिकाः क्रियन्ते । यस्तु गीतार्थोऽपि गौरवं करोति तस्य कृते वास्तव्याल्पपरिकर्म्मभिः सह मील्यते किं कारणमिति चेदत आह (इहरत्ति) यदि यथाकृतपरिज्ञेन परिशुष्यते तदा केनाप्यजानना अल्पपरिकर्म्मणा समं मेक्षितं दृष्ट्वा स गीतार्थोऽधिकरणमसंखण्डं कुर्यात् किमर्थं मदीय उत्कृष्टोपधिरुद्धेन सह मीलित इति । अप्रत्ययो वा शैक्षाणां प्रवेत् । अयमेतेषां सकाशादु-च्युक्तरविहारी येनोपधिसुत्कर्म्मपरिच्छेदे एते तु दीनतरा इति ।

एवं खलु संविग्गा-संविग्नो संक्रमं करेमाणे ।

संविग्गासंविग्नो, संविग्नो वा वि संविग्नो ॥ ३ ॥

एवं खलु संविग्नस्य संविग्नेषु संक्रमं कुर्वाणस्य विधिरुक्तः । अथ संविग्नस्यासंविग्नेषु संक्रामतोऽसंविग्नस्य वा संविग्नेषु संक्रामतो विधिरुच्यते । तत्र संविग्नस्यासंविग्नसंक्रमणे तावदिमे दोषाः ।

सीहगुहं वग्घगुहं, उदहिं व पडित्तं व जो पविसो ।

अमिवं ओषोयरियं, धुवं से अण्णा परिचत्तो ॥
सिंहगुहां व्याघ्रगुहामुदधिं समुद्रं प्रदीप्तं वा नगरादिकं यः
प्रविशति अशिवमचमोदयं वा यत्र देशे तत्र यः प्रविशति तेन
ध्रुवमात्मा परित्यक्तः ।

चरणकरणप्रदीप्तो, पासत्ये जा उ पविमए समणो ।

जतमाए य पहिउं, सो ठाणे परिचयइ तिषि ॥

एवं सिंहगुहादिस्थानीये चरणकरणप्रदीप्ते पार्श्वस्थे यः
श्रमणो यतमानासंविशान् प्रहाय परित्यज्य प्रविशति स मन्द-
धर्मा त्रीणि स्थानानि ज्ञानदर्शनचारित्ररूपानि परित्यजति ।
अपि च सिंहगुहादिप्रवेशे एकत्राधिकं मरणं प्राप्नोति पार्श्वस्थे-
षु पुनः प्राविशन्ननेकानि मरणानि प्राप्नोति ।

एमेव अहाङ्के, कुमिलओमन्ननीयनंसत्ते ।

जं तिणिण परिचयइ, नाणं तह दंसणचरित्तं ॥

एवमेव पार्श्वस्थवत् यथाच्छन्देषु कुशीशावसन्ननित्यवासिसं-
सत्केषु च विशतो मन्तव्यम् । यच्च त्रीणि स्थानानि परित्यज-
तात्पुक्तं तज्ज्ञानं दर्शनश्चारित्रं चेति उच्यते गतो द्वितीयो नङ्गः ।

अथ तृतीयनङ्गमाह ।

पचएहं एगयारे, संविगो संकमं करेमाणो ।

आओइए विवेगो, दोसु अमांविगसच्छंदो ॥

पार्श्वस्थावसन्नकुशीलसंसक्तयथाच्छन्दानामेकतरः संविशेषु सं-
कमं कुर्वन् प्रथममालोचनां ददाति । तत आलोचितेऽविशुद्धो-
पधिविवेकं करोति स च यदि चारित्रार्थमुपसंपद्यति ततः प्रती-
च्छनीयो यस्तु द्वयोर्ज्ञानदर्शनयोरर्थयोः संविश उपसंपद्यते
तस्यास्वच्छन्दः स्वाभिप्रायो नास्तौ प्रतीच्छनीय इति भावः ।

पंचेगनरे गीये, अरुविषयवते जयति एतम्मि ।

जं उवहिं उप्पाए, संभोइयसेसमुज्जति ॥

तेषां पञ्चानां पार्श्वस्थादीनामेकतर आगच्छन् यदि गीतार्थः
स्वतः स्वयमेव महाव्रतान्युच्चार्यारोपितव्रतो यतमानो ब्रजिका-
टावप्रतिबध्यमानो मार्गं यमुपश्रमुत्पादयति स साम्भोगिकः
(नेसमुज्जति) यः प्राक्तन पार्श्वस्थोपधिरविशुद्धस्तं परिग्रापय-
ति यः पुनरगीतार्थस्य उपधिस्तस्य चिरंतनोऽभिनवोत्पादितो
वा सर्वोऽपि परित्यज्यते ।

तेषु चाऽयमात्रोचनाविधिः ।

पासत्याइं धुंमिए, आलोयणा होइ दिक्खपजिइं तु ।

संविगपुराणो पुण, जण्णभिइ चेव ओसणो ॥

यत्पार्श्वस्थादिनिषेध मुक्तिरुतः प्रयाजितस्तस्य दीक्षादिनादार-
प्यात्रोचना भवति यस्तु पूर्वं संविन्नः पश्चात्पार्श्वस्थो जातस्तस्य
संविन्नपुराणस्य यत्प्रत्यूषवसन्नो जातस्तदिनादारभ्यालोचना
भवति ।

(८) गणावच्छेदको गणादवक्रम्यच्छेदन्यं गणमुपसंपद्य

संभोगप्रतिज्ञया विहर्तुम् ।

(सूत्रम्) गणावच्छेदए य गणादवक्रम्म इच्छेज्जा अणं
गणं संभोगपरियाए उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए णो से
कप्पइ गणावच्छेदत्तं अणिकिखवित्ता संभोगपरियाए जाव
विहरित्तए कप्पति । स गणावच्छेदयत्तं णिकिखवित्ता जाव
विहरित्तए णो से कप्पइ अणपुच्छित्ता आयरियं वा जाव

विहरित्तए कप्पति से आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव वि-
हरित्तए ते य से वितरंति एवं से कप्पइ अणं गणं संभोगपरि-
याए जाव विहरित्तए तथा से नो विहरंति एवं से णो
कप्पइ जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं लभेज्जा
एवं से कप्पति अणं गणं स जाव विहरित्तए । जत्थु-
त्तरियं धम्मविणयं णो लभेज्जा एवं से णो कप्पति अणं
गणं स जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं णो लभेज्जा
एवं से णो कप्पति जाव विहरित्तए । आयरिय उवज्जाए य
गणादवक्रम्म इच्छेज्जा अणं गणं संभोगपरियाए जाव
विहरित्तए णो से कप्पइ आयरिय उवज्जाए य गणं लभेज्जा
एवं से णो अवक्रम्म इच्छेज्जा अणं गणं संभोगपरियाए
जाव विहरित्तए णो से कप्पइ । आयरिय उवज्जायत्तं अ-
णिकिखवित्ता अणं गणं स जाव विहरित्तए कप्पति से
आयरिय उवज्जायत्तं णिकिखवित्ता जाव विहरित्ता णो से
कप्पति अणपुच्छित्ता आयरियं वा जाव विहरित्तए कप्पइ
से आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव विहरित्तए । ते य से
विहरंति । एवं से कप्पति जाव विहरित्तए ते य से णो
विहरंति एवं से णो कप्पति जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं
धम्मविणयं लभेज्जा एवं से कप्पइ जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं
धम्मविणयं णो लभेज्जा एवं से नो कप्पति जाव विहरित्तए ।

अस्य सूत्रद्वयस्य व्याख्या पूर्ववत् । अथ भाष्यम् ।

एवेव गणावच्छेदिक्र, गणिआयरिए वि होइ एमेव ।

णवरं पुण्ण एणत्तं, एते नियमेण गीयाओ ॥

एवमेव गणावच्छेदिकस्य तथा गणित उपाध्यायस्य आचार्यस्य
च सूत्रं मन्तव्यं नवरं पुनरत्र नानात्वं एते नियमात् गीतार्था
भवन्ति नागीतार्थाः । वृ० ४ उ० । नि० सू० ।

(सूत्रम्) जे जिकखू बुसिपराइयाओ गणिओ अवुसा-
एइयं गणं संकमत्तं वा साइज्जइ ॥ १५ ॥

बुसिरातिया गणातो, जे जिकखू संकमे य अवुसिं वां ॥

अवुमारागणं वा, सो पावति आणमादीणि ॥ ३८५ ॥

बुसितितो बुसिरातियं चउभंगो कायज्जो चउत्थभंगो अवत्थुं
ते तियज्जे किं पमिसेहो आचार्य आह तत्थ णो पमिसेहो कारणे
पुण पढमे भंगे उवसंपदं करेति सा य उवसंपया कावं पसुच्च-
तिविहा इमा ।

अम्मासे उवसंपदे, जहण वारससमाउ मज्झिमिया ।

आवकहा उक्कोसो, पमिच्छसीसे तु जे जीवं ॥ ३८६ ॥

उवसंपदा गाहा जहणा मज्झिमा उक्कोसा जहणा अम्मासो म-
ज्झिमा वारसवरिसे उक्कोसो जावजीवं एवं पमिच्छगस्स सिस-
स्स एगविहा चेव जावजीवं आयरियो ण मोत्तच्चो ।

अम्मासे य अपूरेता, गुरुगा वारससमासु चउवहुगा ।

तेण परमासियत्तं, जणितं पुण्ण आरतो कज्जे ॥ ३८७ ॥

जेणं पडिच्छुगेणं अम्मासिता उवसंपया कता सो जति अ-
म्मासे अपूरेता जाति तस्स चतुगुरुगा । जेण वारस वरिसइ

कता तं अपूरेत्ता जाइ चउवहुं । जेण जावज्जीवं उवसंपदा कता तस्स मासवहुं छम्मासाणं परेणं णिक्कारणे गच्छंतस्स मासवहुं । जेण चारससमा उवसंपदा कता तस्स विं छम्मासे अपूरेतस्स चउगुरुआ चैव चारससामातो परेण मासवहुं चैव जेण जावज्जीवं उवसंपदा कता तस्स छम्मासे अपूरेतस्स चउगुरुआ चैव तस्सेव चारससमाओ अपूरेतस्स चउवहुगा एस सोही गच्छतो णितस्स भणिता ॥ नि०चू० उ० १६ ॥

(ए) कुगुरौ सत्यन्यत्रोपसम्पत्

से जयवं जयाणं गणिणा गच्छे त्रिविहेण वोसिरे-
ए विज्जा तया णं ते गच्छे आदरेजा जइ संविगगभविता-
णं जहु तं पच्छिन्नमणुचरित्ताणं अन्नस्स गच्छाहिबइणो
उवसंपज्जित्तां समग्गमणुसरेजा तओ णं आयरिजा अ-
हाणं सच्छंदत्ताए तहेव चिडे तओ णं चउविहस्सवि स-
मएसंयस्स वज्जंतं गच्छं मो आयरेजा । महा०-७ अ० ।

(सामायिकसंयतादयः सामायिकसंयतत्वादिकं जहतः कि-
मुपसंपद्यत इति संजयशब्दे) (सामायिकार्यमन्यत्रोपसंपत्सा-
माह्यशब्दे वक्ष्यते) (श्रुतमार्गसुखदुःखाद्युपसंपदमधिकृत्याऽऽ-
भवद् व्यवहारः व्यवहारशब्दे वक्ष्यते)

उवसंपयाकप्प-उपसंपत्कल्प पुं० उपसंपद्विधौ,

उवसंपदा य कप्पं, एत्तो उ समासतो वोचं ।

दुविहम्मि आगमाम्मि उ, पणवणा चैव आयरणता य ॥

पणवणगणअणुपा-लणा य उवसंपदा होति ।

आगमहेउ उवसंपदाउ, स य आगमो जवे दुविहो ॥

मुत्तं अत्यो य तहा, पारगते तत्थ उवसंपा ।

दो आयरियप्पे-रग कत्थ तहिं कुज्जा ॥

जो निउणतरं जासति, अह निउणं दो विजासंति पं० जा०

इयाणि उवसंपया कप्पो तत्थ गाहा दुविहम्मि सा दुविहा
उवसंपया आगमनिमित्तं उवसंपज्जिज्जइ सुत्तनिमित्तं अत्यनि-
मित्तं वा अहवा ते आयरिया परुवेऊण सुत्तपयाणि उस्सगाव-
वापसु गाहं जाणंति अहवा गाढतरं तत्थ आचरणा पमिहेहणा-
इसु अहवा ते पणवणं धम्मकहाए अक्खेवणाइसु धम्मपणवणं
निरागं जाणंति तं पि किंरि सिक्खियव्वं धम्मकहिस्स वा गाह-
णा ते आयरिया गाहणाकुसला अणुयत्तत्ति वा ते आयरिया
गिवाणाइसु कारयेसु अणुवाहेति वा मूत्रगुणाइ एवं परुवणाइ-
संपन्नो उवसंपज्जियव्वो एयवइरित्तो न उवसंपज्जियव्वो जइ वि-
गीयत्थो होइ जे पुण अंसविग्गादयो उवसंपज्जइ परुवणाइ-
संपन्नंति काऊण गाहा वत्तणा संघणा वत्तणा नाम सुत्तस्स
परियट्ठणा अत्थस्स गुणणा संघणा सुत्तत्थाणं पच्चुच्चकार-
णा गहणं अभिणवाणं सुत्तत्थाणं चैव गाहा ततिया जो सो
उवसंपज्जं तओ सो गच्छं परिच्छइ सो वा गच्छेण परिच्छि-
ज्जइ तयाओ निक्कारणे आमुत्तंति वच्छइ चउवणाणि वा निक्कारणे
श्रुवंति मरवंति वा य मज्जणाइ ऊमाइ गहणनिकखेवणा भवइ
माणेत्ति निक्खमणपधेसे आवासयनिसीहियाओ नत्थि सुत्तत्थ-
तदुज्याणि वा न कैरंति मोणेण इच्छंति एयाणि उवसंपज्जमाणो
न कुज्जा गच्छे वा एवमाइ नत्थि पच्छा सारणया वा विसग्गो
वा जइ वत्तछाइनित्तमुवसंपन्नो न वत्तइ न सेवइ अग्निण-
वं वा न गेएइइ सारिउं पच्छा विसग्गो जो पुण पांसत्थाइ
उवसंपज्जइ तत्थ गाहा सिक्कं सीमुहं चरणकरणं गाहा सिक्कं
एमेव अहाउंइ सिक्कं को पुण अरिहो कत्थ उवसंपज्जियव्वं

जत्तोवहि तत्थेमे चत्तारि गच्छा एगो जत्तपाणं देइ गिएइइ
वि । एगो देइ न गेएइइ । एगो गेएइइ न देइ । एगो न देइ न
गेएइइ । तत्थ पदमे उवसंपज्जियव्वं सेसा नाणुन्ताया विइए
वामं न वज्जइ गिलाणाइसु कज्जेसु तइए भंगे गिवाणस्स
से न कोइ किंचि करेइ अछवसछस्स मरणदोसा चउत्थो
असेज्जणव्वं पदमे गुणा जत्तोवहिसयणासणाइसु गहणदा-
णे य हछगिवाणाइकज्जेसु अवरो परस्स एयाणि जत्थ की-
रंति तत्थ अणुष्ठायं गाहा सिक्कं च जो पुण सुक्कं आयरियं दु-
सइ कणयपुच्छियो असुयस्स आयरियस्स पासे कीस नट्टि-
ओ सि न पदओ वा जणइ तस्स असुओ नाम दोसो अप्पियस-
ज्जायाइ जइ य ते तस्स दोसा नत्थि ताहे तमावज्जइ जं दोसं
भणइ जं च असुक्कस्स मूले अवसंपज्जइ तं च तत्थ आवज्जइ ।
एवं ता उवसंपज्जइ । इयाणि उवसंपयारिहो जइ असुक्कं असु-
गो नाम एयस्स दोसो अविणियइ तं जइ पमिच्छइ ताहे उट्ठा-
णवाइ तट्ठणमावज्जइ जं च असुक्कं रागेण पडिच्छइ जे तस्स
दोसा ते आवज्जइ वोसठि तिछाणो नाम नाणदरिसणचरित्ता-
णि केरिस्सो आयरियो अणरिहो उवसंपदं प्रति गाहा आहारे
उच्यते जो आहारोवही उ अहं लमिस्सामीति संगहं करेइ प-
मिच्छुमाणं च ततो लज्जामि अणरिहो वा तित्तिणियादओ वा
चेतियसट्ठीए वा आकट्टिसमाकट्ठी काऊण वा चयति सो वि-
नोचसंपज्जियव्वो । जो पुण एगंतनिज्जरही पंचहिं ठाणेहिं वा-
एहिं संगहोवग्गइ अव्वोच्छित्ती नयट्ठयाए सो उवसंपज्जिय-
व्वो । वायणारिहो वि नाणदंसण अहत्थि जावा जाणणच्याए
वा पदए सो वाय्यव्वो तस्स पुण वायंतस्स एयाणि चैव अ-
हारोवहिगाइणि हव्वंति एए चैव ठाणावायणाइ वि लज्जयंति
रागेण थामवहारविज्जहो तिथस्स अणुवमया इति कट्ठं तस्स प्र-
कासं च जवति गणहारिस्स आहारो एस उवसंपयाकप्पो पं०चू०
उवसंपयसंकप्पो, सुगुरुसगासे गिही असुत्तत्थो ।

तदहिअगहणसमत्थां, अणुन्नाउ तेण संपज्जो ॥ ८६ ॥

उपसंपदानां संकल्पोऽव्यवस्थास्वगुरुलकाशे यथा संज्ञवं गृही-
तसुप्रार्थः सन्नतप्रथमतया तदधिकग्रहणसमर्थः प्राज्ञः सन्नतु ज्ञा-
तस्तेन गुरुणेऽसंपद्यते विवक्षितसमीप इति गाथार्थः । तत्रापि ।

सणरिणयपरिवारं, अप्परिवारं च एणाणजाणावे ।

गुरुमेसांवि सयं विअ, एतदजावे ए धारिज्जा ॥ ८७ ॥

सपरिणतपरिवारं शिक्षकप्रायपरिवारमपरिवारं चैकाकीप्रायं
नानुक्कापयेदुहं शिष्योऽनेकदोषप्रसङ्गाहोयोऽपि गुरुः स्वयमेवैतद-
भावेपरिणतपरिवाराद्यजावे न धारयेद्विसर्जयेदिति गाथार्थः । तत्र
संदिद्वो संदिद्वस्स, अंतिए तत्थ मिह परिच्चाओ ।

साहुअमग्गे वाअण, तिदुवरि गुरुसम्मए चागो ॥ ८८ ॥

संदिष्टः सन् गुरुणा संदिष्टस्य गुरोः समीपे उपसंपद्येतेति
वाक्यशेषस्तत्र मिथः परस्परं परीक्षा भवति । तयोः साधूना-
ममार्गे वादनं करोत्यागन्तुकः मिथ्यादुष्कृतादाने त्रयाणामुपरि
गुरुकथनं तत्सम्भते शीतलतया त्यागः असम्भते निवासस्तेषा-
मपि तं प्रत्ययमेव न्याय इति गाथार्थः ।

गुरुफरसाहिगकहणे, सुजोगओ अह निवेअणं विहिणा ।

मुअखंभादिउ निअमो, आहव्वणुपाण्णा चैव ॥ ८९ ॥

गुरोरपि तं प्रति परुषाधिककथनं जीतं वर्तते सुयोगतः प्रतिप-
त्तिशुद्धौ सत्यामथानन्तरं निवेदनं गुरुवे विधिना प्रवचनोक्ते-
नोपदिशेदित्यर्थः । तत्र श्रुतस्कन्धादौ नियम एतावन्तं कार्यं

यावदित्वेवमर्हदादिसाक्षिकी स्थापना कायोत्सर्गपूर्विकेन्यन्ते
उज्जयनियमश्चाऽयमाभाव्यानुपावना शिष्येण नावबन्धेनैव शि-
ष्येण नावबन्धल्लिख्यतिरिक्तादयं गुरुणाऽपि सम्यक्पालनीय
इति गाथार्थः । इह प्रयोजनमाह ।

अस्सामित्तं पृथा, इअरो वेक्खाए जो अमुहजार्वा ।

परिणमइ सुअआहव्वा-दाणगहणं अओ चव ॥ ९० ॥

अस्वामित्वं भवति निःसङ्गतेत्यर्थः तथा पूजा गुरोः कृता भवति
इतरापेक्षयाऽनालक्ष्यल्लिखितेनेतरगुर्वपेक्ष्येति भावः । तथा
जीतमिति कल्पोऽयमेव एवं प्रगवता दृष्ट इति श्रुतजावादित्य-
नेन प्रकारेण शुभाशयोपपत्तेः परिणमति श्रुतं यथाहृतया चारित्र-
शुद्धिहेतुत्वेन शिष्यस्य नान्यथेत्याभाव्यादानं शिष्येण कर्त्तव्यं
ग्रहणमत एव तस्य गुरुणाऽपि कर्त्तव्यं तदनुग्रहविधियामलोभा-
दिति गाथार्थः । पं० व० ७ छा० ।

उवसंहार-उपसंहार-पुं० उप-सम-ह-घञ्-समासौ, स च
अन्धतात्पर्यावधारकलिङ्गभेदः “ उपक्रमोपसंहारौ हेतुस्तात्प-
र्यनिर्णय ” इत्युक्तेः तत्रोभयोरैव तत्केतुत्वं न तु प्रत्येकस्य
सङ्गहे सम्यग् हरणे, श्रुतार्थस्यान्यथान्वयार्थमुपक्षेपे, यथा
गुणोपसंहारः । वाच० ।

उवसगा-उपसर्ग-पुं० उप-सृज्-घञ्-उपसृज्यन्ते धातुसमीपे
युज्यन्ते इत्युपसर्गः । प्रश्न० ४ द्वा० । प्रश्नव्याकरणोक्तेषु, नि-
पाताश्चादयो द्वेधाः प्रादयस्तूपसर्गकाः । “ द्योतकत्वात् क्रिया-
योगे लोकादवगता इमे ” इत्युक्तलक्षणेऽपि क्रियायोगे प्रादिषु,
तेषां शिष्या प्रवृत्तिः “ धात्वर्थे वाधते कश्चित्काश्चित्तमनुवर्तते ।
तमेव विशिनष्ट्यन्य उपसर्गगतिरिद्धा । क्रमेणोदाहरणानि
यथा आदत्ते प्रसूते प्रणमतीति । अपि च “ उपसर्गेण धा-
त्वर्थो, वलादन्यत्र नीयते । प्रहाराहारसंहार-विहारपरिहार-
वत् ” प्रादयस्तूपसर्गा न सार्थकाः सार्थकाश्च चादयो निपाता
वाचकत्वात् । “ उपसर्गास्तु उभयेऽपि द्योतका इति मेनिरे ”
वाच० । पो वः । ८ । १ । ३१ । इति पस्य वः । प्रा० । उपसृज्यन्ते
क्षिप्यन्त च्याव्यन्ते प्राणिनो धर्मादेर्येषु इत्युपसर्गः । देवादि-
कृतोपद्रवेषु, स्था० १० डा० । पंचा० । आ० म० । आ० चू० ।

(१) उपसर्गख्याप्या ।

(२) उपसर्गनिकेपः ।

(३) तत्कारिभेदादुपसर्गभेदाः ।

(४) उपसर्गसहनम् ।

(५) संयमस्य रूतत्वम् ।

(६) अनुकूलोपसर्गसहनम् ।

(१) अथोपसर्गान् व्याख्यातुमाह ।

उवसज्जणमुवसगो, तेण तओवसज्जए जम्हा ।

उपसर्जनमुपसर्गः । अथवा करणसाधनः उपसृज्यते संवध्यते
पीडादिभिः सह जीवस्तेनेत्युपसर्गः । अथवा कर्मसाधनः
उपसृज्यते संवध्यते तत्कोऽसावेव तदुपसर्गः । अथवा उपादा-
नसाधनः ततस्तस्मादुपसर्गाजीवः उपसृज्यते संवध्यते पीडा-
दिभिः सह यस्मात्ततः उपसर्गः । विशेष० । उत्त० ।

(२) उपसर्गनिकेपो यथा ।

उवसगम्मि य ह्मं, दव्वे चेयणमचेयणं दुविहं ।

आगंतुगो य पीढा-करो य जो सो उ उवसगो ॥ १॥

नामस्थापनात् द्रव्यक्षेत्रकावभावभेदान् उपसर्गाः पीडा । तत्र
नामस्थापने क्षुण्णत्वाद्नादस्य द्रव्योपसर्गं दर्शयति । इव्ये ऊ-

व्यविषये उपसर्गो द्विधा यतस्तद्रव्यमुपसर्गकर्तृ चेतनाचेतनजे-
दात् द्विविधम् । तत्र तिर्यङ्मनुष्यादयः स्वावयवाभिघातेन यद्-
उपसर्गयन्ति स सच्चित्तद्रव्योपसर्गः स एव काष्ठादिनैतरस्तत्त्व-
जैदपर्यायैर्व्याख्यातः । तत्रोपसर्गं उपपापः शरीरपीडा नोत्पादन-
मित्यादिपर्यायाः । भेदाश्च तिर्यङ्मनुष्योपसर्गादयः । नामादय-
श्च तत्र व्याख्यातुं निर्युक्तिरुदेव गाथापश्चात्तं दर्शयति । अपर-
स्मादिव्यादेरागच्छतीत्यागन्तुको योऽसावुपसर्गो भवति स
च देहस्य संयमस्य वा पीडाकारीति ॥ १॥ क्षेत्रोपसर्गानाह ।

खेत्तं बहुओघपरं, कालो एगंतदुस्समादीओ ।

जावे कम्मवुदओ, सो दुविहो ओघुवक्कमिओ ॥ २ ॥

यस्मिन् क्षेत्रे बहुन्योघतः सामान्येन पदानि क्रूरचौराद्युपसर्ग-
स्थानानि जवन्ति तत्क्षेत्रं बहुओघपदम् । पागन्तरं वा बहुओघनयं
बहुन्योघतो जयस्थानानि यत्र तत्स्था । तच्च द्वाभादिविषयादिकं
क्षेत्रमिति । कावस्वेकान्तदुःखमादिः आदिग्रहणात् यो यस्मि-
न् क्षेत्रे दुःखोत्पादको ग्रीष्मादिः स गृह्यत इति । कर्मणां
ज्ञानावरणादीनामभ्युदयो जावोपसर्ग इति । स च उपसर्गः
सर्वोऽपि सामान्येन औधिकोपक्रमिकभेदात् द्वेधा । तत्रौधिकोऽ-
नुजकर्मप्रकृतिजनितजावोपसर्गो जवति । औपक्रमिकस्तु दण्ड-
कशाशस्त्रादिनाऽसातवेदनीयोदयापादक इति ॥ २ ॥

(३) तत्रौधिकौपक्रमिकयोरुपसर्गयोरौपक्रमिकमधिकृत्याह ।

ओवक्कमिओ संयम-विग्घकरे तत्थुवक्कमे पगयं ।

दव्वे चउव्विहो दे, व माणुयतिरिया य संवेतो ॥ ३ ॥

उपक्रमणमुपक्रमः । कर्मणामनुदयप्राप्तानामुदयप्रापणमित्यर्थः ।
एतच्च यद्द्रव्योपयोगात् येन वा द्रव्येणाऽसातवेदनीयाद्यशुभं
कर्मोदीर्यते यद्द्रव्याच्चाल्पसत्त्वस्य संयमविघातो जवति अत
औपक्रमिक उपसर्गः संयमविघातकारीति । इह च यतीनां
मोक्षं प्रति प्रवृत्तानां संयमो मोक्षाङ्गं वर्तते तस्य यो विघ्नहेतुः
स एवाधिक्रियत इति दर्शयति । तत्रौधिकोपक्रमिकयोरौपक्र-
मिके प्रकृतं प्रस्तावस्तेनात्राधिकार इति यावत् । स च इव्ये
इव्यविषयश्चिन्त्यमानश्चतुर्भिधो भवति । तद्यथा दैविको मा-
नुपस्तरश्च आत्मसंवेदनश्चेति । सूत्र० १ शु० ३ अ० ।

चउव्विहा उवसगा पसत्ता तं जहा दिव्वा माणुसा ति-
रिक्खजोणिया आयसंचेयणिज्जा । दिव्वा उवसगा चउ-
विहा पसत्ता तं जहा हासाप्पओसा वीमंसा पुढोवेमांया ।
माणुसा उवसगा चउव्विहा पसत्ता तं जहा हासाप्पओ-
सा वीमंसा कुसीद्वपडिसेवणया । तिरिक्खजोणिया उवसगा
चउव्विहा पसत्ता तं जहा जया पदोसा आहारहेउं अव्व-
चेत्रेण साक्खणया । आयसंचेयणिज्जा उवसगा चउव्विहा
पसत्ता तं जहा घट्टणया पवभणया थंजणया हेसणया ।

सुत्रपञ्चकमाह कण्ठ्यञ्चेंदं नवरमुपसर्जनान्युपसृज्यते धर्मा-
त्प्रच्याव्यते जन्तुरेजिरित्युपसर्गः बाधाविशेषास्ते च कर्तृभेदाच्च-
तुर्विधाः । आह च “ उवसज्जणमुवसगो तेण तओ उवसय-
ज्जिए जम्हा । सो दिव्वमणुयतेरिच्छ आयसंचेयणा भेउत्ति ॥ १॥
आत्मना सञ्चेयन्ते क्रियन्त इत्यात्मसञ्चेतनीयाः तत्र दिव्याः ।
(हासाचे) हासान्भवन्ति हाससंचूतत्वात् वा हासाः उपसर्गा
पवेत्येवमन्यत्रापि । यथा भिक्षार्थं ग्रामान्तरप्रस्थितजुल्लकैर्व्यन्तर्या
उपयाचितं प्रतिपन्नं यदीप्सितं तत्पस्यामहे तदा तवौभेरिकादि

संप्रति 'उभय' शब्दव्याख्यानार्थमाह—

सुतं अथो उभयं, आलोयण आगमो वयति उभयं ।
जं तदुभयंति वुत्तं, तत्थ इमा होति परिभासा ॥२३६॥

सूत्रम्, अर्थः इत्युभयं तेनागमविमर्शं कुर्वन्ति किमयं सह
इत्यादि, अथवा-आलोचनमागमविमर्शं विदधति । यथा
किं यथानस्थिताऽस्याऽऽलोचना, किं वा नति । तत्र यत्तदु-
भयमित्युक्तं तत्र इयं वक्ष्यमाणा परिभाषा भवति ।

तामेवाह—

पडिसेवणाइयारे, जइ नाउड्डइ जहकमं सव्वे ।

न हु देंती पच्छित्तं, आगमव्यवहारिणो तस्स ॥२३७॥

यदि प्रतिसेवनातिचारान् यथाक्रमं सर्वान् यदि नाकुट्ट-
यति-नाऽऽलोचयति तदा तस्यागमव्यवहारिणः प्रायश्चित्तं
न ददति । यदि पुनः प्रतिसेवनातिचारान् यथाक्रमं सर्वान्
आकुट्टयति-आलोचयति तदा तस्यागमव्यवहारिणः प्राय-
श्चित्तं ददति ।

कहे(हि)सु सव्वं जो वुत्तो, जाणमाणोऽवि गूहति ।

न तस्स दिति पच्छित्तं, विति अन्नत्थ सोहय ॥२३८॥

यान् सर्वानालोचयन् कथय सर्वं मा निगूहय इति य उक्तः
सन् जानानोऽपि गूहयति तस्य प्रायश्चित्तमागमव्यवहा-
रिणो न ददति, किंतु वृचते-अन्यस्य समीपे गत्वा शोध-
य-शोधि गृह्णाण ।

न संभरति जो दोसे, सव्भावा न य मायया ।

पच्चक्खी साहए ते उ, माइणो उ न साहए ॥२३९॥

यो दोषान् सद्भावतो न स्मरति न मायया तस्य प्रत्यक्षी-
प्रत्यक्षागमज्ञानी कथयति ।

जइ आगमतो आलो-यणा व दोऽवि विसमं निवड्डयाइ ।

न हु देंति य पच्छित्तं, आगमव्यवहारिणो तस्स ॥२४०॥

यद्यागम आलोचना च एते द्वे अपि विषमं निपतिते यथा
तेनालोचितं तथागमज्ञानी तस्यातीचारं न प्रेक्षतं किंचित्पन्था-
दृश्यम्, ऊनमधिकं वा इत्यर्थः । तदा तस्याऽऽगमव्यवहारिणः
प्रायश्चित्तं न ददति ।

जइ आगमो य आलो-यणा य दोन्नि वि-समं निवड्डियाइ ।

देति ततो पच्छित्तं, आगमव्यवहारिणो तस्स ॥२४१॥

यद्यागम आलोचना च एते द्वे अपि समं निपतिते, यथाऽ-
पराधमालोचनामागमज्ञानी पश्यतीत्यर्थः । ततस्तस्यागम-
व्यवहारिणः प्रायश्चित्तं ददति । व्य० १० उ० ।

आलोचनाहस्याष्टादश स्थानानि पदत्रिंशत्स्थानान्युक्त्वा
प्रतिपादितम्—

छत्तीसेयाणि ठाणाणि, भणियाणणुपुव्वसो ।

जो कुसलो एएहिं, ववहारी सो समक्खातो ॥ ३२८ ॥

एतानि-अनन्तरादितानि स्थानानि पदत्रिंशत् आनुपूर्व्या-
क्रमशः-क्रमेण भणितानि यस्तेषु कुशलः स व्यवहारी-आग-
मव्यवहारी समाख्यातः ।

पुनरपि यादृशा आगमव्यवहारिणस्तादृशानाह—

अट्ठीहिं अट्ठारसहिं,
दसहि य ठाणेहिं जे अपरोक्खा ।

आलोयणदोसेहिं,
छहियं ठाणेहिं जे अपरोक्खा ॥ ३२९ ॥

आलोयणठाणेहिं,
छहियं ठाणेहिं जे अपरोक्खा ।

पंचहिं नियंठेहिं,
पंचहि य चरित्तमंतेहिं अट्ठसु ॥ ३३० ॥

अष्टसु आचारवत्त्वप्रभृतिषु स्थानेषु अष्टादशसु वृत्तपद-
कप्रमुखेषु दशसु च प्रायश्चित्तस्थानेषु ये अपरोक्ताः-प्रत्य-
क्षज्ञानिनः, तथा-दशसु आलोचनादोषेषु वा ये अपरोक्ष-
विज्ञानाः-प्रत्यक्षविज्ञानिनः, तथा-दशस्वालोचनागुणेषु
पदसु च स्थानेषु अनन्तरभाषिषु ये अपरोक्ताः-साक्षाज्ज्ञा-
निनःस्तथा पञ्चसु निर्ग्रन्थेषु पुलाकादिषु पञ्चसु चारित्रव-
त्सु-सामायिकादिसंयमवत्सु ये प्रत्यक्षज्ञानिनस्ते आगम-
व्यवहारिणः । व्य० १० उ० ।

आगमव्यवहारिणश्च यावदार्थरक्षितमेवाऽभूवन्—

तो जाव अजरक्खिय, आगमव्यवहारिणो वियाणिता ।

न भविस्सति दोसो त्ति, तो वारंती उ छेदसुयं ॥६२॥

यावदार्थरक्षितास्तावदागमव्यवहारिणोऽभूवन् ते चाऽऽ-
गमव्यवहारवलेन विज्ञाय यथा एतस्याश्छेदश्रुतवाचनायां
दोषो न भविष्यतीति संयतीमपि छेदश्रुतं वाचयन्ति स्म ।

आरेणागमरहिया, मा विदाहिति तो न वारंति ।

तेण कहं कुव्वंतु, सोहिं तु अयाणमाणी ती ॥ ६३ ॥

आर्थरक्षितादारतः आगमरक्षितास्ततस्ते मा छेदश्रुता-
ध्ययनतः संयत्यो विद्रास्यन्ति-विनष्टयन्तीति हेनोश्छेद-
श्रुतानि संयतीनं वाचयन्तीति, अत्राह-तेन छेदश्रुताध्य-
यनाभावेन कथं ताः संयत्योऽजानानाः शोधि कुर्वन्तु,

अत्राऽऽचार्य आह—

तो जाव अजरक्खिय, सट्ठाणे पगासयंसु वड्ढणीतो ।

असतीए विवक्खंमि वि, एमेव य होंति समणाऽत्रि ॥६४॥

यतः पूर्वमागमव्यवहारिणः स्युश्छेदश्रुतं च संयत्यः अधी-
येरन् ततो यावदार्थरक्षितास्तावद् प्रतिन्यः स्वस्थाने-स्व-
पक्षे संयतीनां प्रकाशनामकार्षुः, स्वपक्षाभावे विपक्षेऽ-
प्यालोचितवत्यः श्रमण्य एवमेव श्रमणा अपि भवन्ति ज्ञा-
तव्याः । किमुक्तं भवति-श्रमणाः, अपि स्वपक्षे आलोचित-
वन्तः, तदलाभे विपक्षेऽपि; श्रमणीनां पार्श्वे इत्यर्थः दोषा-
भावात्, आगमव्यवहारिभिर्हि दोषाभावमवबुध्य छेद-
श्रुतवाचना संयतीनां दत्ता नान्यथेति । आर्थरक्षितादा-
रतः पुनः श्रमणानामेव समीपे आलोचयन्ति श्रमण्योऽ-
पि; श्रमणानामागमव्यवहारच्छेदात् । व्य० ५ उ० ।

आगमव्यवहारि (न्)-आगमव्यवहारिन्-पुं० । प्रत्यक्षज्ञानि-
नि, व्य० ।

आगम-सुय व्यवहारी, आगमतो छव्विहो उ व्यवहारी ।

दास्याम इति ब्रह्मे च तन्न तवेदमिति जगित्वा ननु एमेरका-
दि तैः स्वयमेव भक्तिं देवतया च हासेन तद्रूपमावृत्त्य क्रीमि-
तमनागहत्सु कुल्लफेषु व्याकुले गन्धे निवेदितमाचार्याणां देवतया
कुल्लफवृत्तम् । ततो वृषभैरुडेरिकादि याचित्वा तस्यै दत्तं तथा तु
ते दर्शिता इति । प्रद्वेषाद्यथा सङ्गमकोमहावीरस्योपसर्गानकरो-
त् । विमर्षाद्यथा क्वचिदेवकुल्लिकायां वर्षासृष्टिन्वा साधुषु तदीय
पदान्यः पश्चाद्वागतस्तदोपितस्तच्च देवना किं स्वरूपीयमिति
विमर्षादुपसर्गितवतीति । पृथग् विनिष्ठा विविधा मात्रा हासादि-
वस्तुरूपा येषु ते पृथग्विमात्रा । अथवा पृथग् विविधा मात्रा विमा-
त्रा तथेत्येतल्लुप्तवृत्तयैकवचनं पदं दृश्यम् । तथा हि हासेन
कृत्वा प्रद्वेषेण करोतीत्येवं संयोगः यथा संगमक एवं विम-
र्षेण कृत्वा प्रद्वेषेण कृतवानिति । तथा मानुषा हास्यात्—
यथा गणिकाडुहिता क्षुल्लकमुपसर्गितवती सा च तेन दण्डे-
न तामिता विवादे च राज्ञः श्रीगृहदृष्टान्तो निवेदितस्तेनेति प्र-
द्वेषात् यथा गजसुकुमारः सोमिलब्राह्मणेन व्यपरोपितो विम-
र्षात् यथा चाणक्योक्तचन्द्रगुप्तेन धर्मपरीक्षार्थं लिङ्गिनोऽन्तःपुरे
धर्ममाख्यापिता क्लोमिताश्च साधवस्तु क्लोभितुं न शक्ता इति ।
कुशीलमब्रह्म तस्य प्रतिपेक्षं कुशीलप्रतिपेक्षं तन्नामः कुशी-
लप्रतिपेक्षता उपसर्गकुशीलस्य वा प्रतिपेक्षं येषु ते कुशी-
लप्रतिपेक्षकाः । अथवा कुशीलप्रतिपेक्षयेति व्याख्येयं यथा
संन्यायां वसत्यर्थं प्रोपितस्येव्यालोर्गृहे प्रविष्टः साधुश्चतसृभि-
रीर्ष्यालुजायाभिर्दत्तावासः प्रत्येकं चतुरोऽपि यामानुपसर्गितो
न च क्लुभितः । तथा तैरश्चो भयात् श्वादयो दशेयुः प्रद्वेषाच्च-
एकौशिको भगवन्तं दृष्टवान् आहारहेतोः सिंहादयोऽपत्यल-
यनसंरक्षणाय काक्यादयः उपसर्गयेयुरिति । तथा आत्मसंवे-
दनीया घट्टना घट्टनया वा यथाऽङ्गाणि रजः पतितं ततस्तद-
किं हस्तेन मलितं दुःखितुमारब्धमथवा स्वयमेव अङ्गाणि गले
या मांसाङ्गुत्तादि जातं घट्टयतीति प्रपतनात् प्रपतनया वा यथा
अप्रयत्नेन संचरतः प्रपतनात् दुःखमुत्पद्यते स्तम्भनतस्तम्भ-
नया वा यथा तावदुपविष्टः स्थितो यावत्सुप्तः पादादिस्तब्धो
जातः नैरणपता श्लेषणया वा यथा पादमाकुञ्च्य स्थितो वा तेन
तथैव पादौ ब्रगितौ इति । आत्मसञ्चने उदाहरणानि उपसर्ग-
सहनात्कर्मकृत्यो भवतीति । स्था० ४ भा० ४ उ० ।

सो दिव्यमणुयतेरि-च्छिया य संवेयणा भेदो ।

स च देवेभ्यो भवो दिव्यो मनुष्येभ्यो भवो मानुषः तिर्यग्यो-
निष्यो भवस्तैर्यग्योनः आत्मना संवेद्यत इत्यात्मवेदनीयः इत्येवं
चतुर्भेद इति । केन पुनः कारणेन देवादिव्य साधूनामुपसर्गो
भवन्तीत्याह ।

हासपञ्चओसवीमंसड, विमायाए वा जवे दिव्यो ।

एवं चिय माणुस्सो, कुशीलपनिसेवणचउत्थे ॥

तिरिओजयप्पओसा, हारावच्चाइ रक्खणत्थं वा ।

यट्ठणत्थंजणपवरुण, लेसणओ वायसंवेओ ॥

हासात्कीडातः श्रवणातः पूर्वभवसंवेधादिकृतप्रद्वेषाद्वा (वीमं-
सउत्ति) किमयं स्वप्रतिज्ञातश्चलति न वेति मीमांसातो वि-
मर्षादिव्य उपसर्गो भवेत्तथा (विमयापत्ति) विविधा मात्रा
विमात्रा तस्याः सकाशात्किमपि हास्यात्किमपि प्रद्वेषात्किंचि-
न्मीमांसातश्चेत्यर्थः । दिव्य उपसर्गो भवेदिति । एवं मानु-
ष्योऽप्युपसर्गश्चतुर्विधो भवेत्केवलं (कुशीलपदिसेवणचउत्थे-
ति) स्त्रीपण्डकलक्षणो यः कुशीलस्तत्प्रतिसेवनामाश्रित्य चतु-

र्थो भेदो द्रष्टव्यः । विमात्रापक्षस्यात्र हास्यादिष्वेवान्तर्भाव-
विचक्षणादिति तिर्यङ् भयात्प्रद्वेषादाहारार्थमपत्यनीडगुहादि-
स्थानरक्षणार्थमुपसर्गं कुर्यादिति । आत्मसंवेदनीयस्तूपसर्गो
नेत्रपतितकणिकादिघट्टनादङ्गानां स्तम्भनास्तत्तद्व्यथाभावाद्-
र्तादौ वा प्रपतनाद्विगुणितवाह्याङ्गानां वासनात्परस्परं श्ले-
षणाद्भवतीति सप्तचत्वारिंशत्तार्थः । विशेषः ॥

सांप्रतमेतेषामेव भेदमाह ।

एकैको य चउविहो, अट्टविहो वा वि सोलसविहो वा ।

घट्टणजयणा य तेसिं, एचो वाच्छं य अहियारो ॥४॥

एकैको दिव्यादिश्चतुर्विधश्चतुर्भेदः । तत्र दिव्यस्तावत् हा-
स्यात् प्रद्वेषात् विमर्शात् पृथग्विमात्रातश्चेति । मानुषा अपि
हास्यात् प्रद्वेषाद्विमर्शात् कुशीलप्रतिसेवनातश्च । तैरश्चा अपि
चतुर्विधाः तद्यथा भयात्प्रद्वेषादाहारार्थमपत्यसंरक्षणाच्च । आत्म-
संवेदना अपि चतुर्विधाः घट्टनातो लेशनातोऽङ्गुल्याद्यवयवसं-
श्लेषरूपाया स्तम्भनातः प्रपाताच्चेति । यदि वा वातपित्तश्लेष्म-
संनिपातजनितश्चतुर्धेति । स एव देव्यादिश्चतुर्विधोऽनुकूल-
प्रतिकूलभेदात् अष्टधा भवति । स एव दिव्यादिः प्रत्येकं यश्च-
तुर्धा प्राग्दर्शितः स चतुर्णां चतुष्काणां मेलापकात् षोडशभेदो
भवति । तेषां चोपसर्गाणां यथा घट्टना संवन्धप्राप्तिः प्राप्तानां
चाधिसहनं प्रतियातना भवति तथाऽत ऊर्द्धमध्ययनेन व-
क्ष्यते इत्ययमत्रार्थाधिकार इति भावः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।
एतेषाञ्च सहनाऽवधिभूतः श्रीमन्महावीरो बोद्धव्यः । भावनो-
त्पादनार्थं पुनरेकैकशः परमपुरुषाः सम्यक्सहनादातकल्याणाः
कथ्यन्ते । तथा चाह ॥

देवेहि कामदेवो, गिही विनयचाडुरगुणेहि ।

मत्तगयंदधुअंगम-रक्खसघोरट्टहासेहि ॥

देवस्यैते देवा देवकृताश्च देवो भगवच्छ्रीमहावीरसत्कदशआ-
वकान्तर्गतः गृह्यपि गृहस्थोऽपि न च नैव व्यथितश्चक्षितस्तपो-
गुणेभ्यः कथंचतैर्मत्तगजेन्द्रजङ्गमराक्षसघोराट्टहासैः । तथाहि
शक्रवर्णनाभ्ररुश्रकानायातदेवनिमित्तैः कदर्थ्यमानेनापि न परि-
त्यक्ता स्वप्रतिज्ञेति गाथार्थः । नावार्थः कथानकेभ्यः स्फुटीभविष्य-
ति जगवओ महावीरस्स दस सावया अहेसितं । 'भानन्द कामदे-
वे, चुलणिपिया तह य सुदेवे । चुल्लसप कुंमोविय, सयावपुत्त य
महसयए । नंदिणिपियेयइपिय, दस सावगाव वीरेणं । मि-
च्छत्तमविमोइय, एए दढसावए सुवए' । दर्श० (कथानकानि
तत्तच्छब्दे वक्ष्यन्ते । आत्मसंवेदनीयोपसर्गोदाहरणन्तु स्वधि-
याऽप्युद्गमः) कल्प० । औ० आच० । नि० चू० । जीत० । स्था० ।

दिव्ये य जे उत्तरसंगे, तहा तिरिच्छमाणुस्से ।

जे जिकवू सहइ निच्चं, से न अत्थइ मएरुले ॥ ५ ॥

यो जिह्वादिभ्यान् देवैः कृतान् तथा तैरश्चान् तिर्यग्भिः कृतान्
तथा मानुष्यकान् मनुष्यैः कृतान् उपसर्गान् सम्यग् कपायाज्जा-
वेन सहते स मण्डले संसारं न तिष्ठति । उक्त० ३१ अ० ।

त्रिविधा उपसर्गाः ।

तिविहे य उत्तरसंगे, दिव्ये माणुस्स-तिरिक्खे य ।

दिव्ये य पुच्चभणिए, माणुस्से आजिओगे य ॥

त्रिविधः खडु परसमुत्थ उपसर्गस्तद्यथा दैवो मानुष्यकसैरश्च-
श्च । तत्र दैवो दैवकृतः पूर्वमनन्तरसुखसाधस्तात् भणितः ।
मानुष्यस्तु मनुष्यकृतः आभियोग्यो विद्याद्यजियोगजनितः ॥
वृ० ६ उ० । आव० ॥

(४) सूत्रकृताङ्गस्य प्रथमश्रुतस्फुटत्वे तृतीयाऽव्ययने उपसर्गस-
हनं तत्र तावद्वेदशार्थाधिकारमधिकृत्याह ।

पठमस्मि य पडिदोमा, हुंती अणुदोमगा य वितियस्मि ।

तद्वै अङ्गुत्तविशी-दणं य परवादिवयणं च ॥ ५ ॥

प्रथमे उद्देशके प्रतियोग्याः प्रतिकृता उपसर्गाः प्रतिपाद्यन्त
इति । तथा द्वितीये ज्ञातिकृताः स्वजनापादिना अनुदोमा अनुकृता
इति । तथा तृतीये ज्ञात्यात्मविपीदनं परवादिवचनं चेत्ययमर्थो-
ऽधिकार इति ॥

हेउसरिसेहिं अहेउएहिं, मयपडिएहिं णिउणेहिं ।

सीखणितपसवना, कया चउत्यस्मि उद्देशे ॥ ६ ॥

चतुर्थोद्देशके अयमर्थोऽधिकारः तद्यथा हेतुमदशेहेत्वाभासैर-
न्यतैरिहेतुदृष्टिताः प्रतारितास्तेषां शीघ्रस्वस्वहितानां न्यायो-
हितानां प्रज्ञापना यथाऽवस्थितार्थप्ररूपणा स्वसमयप्रतीतैर्निपु-
णजणितैर्हेतुभिः कृतेति । साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्वस्वतादिगुणोपेतं
सूत्रमुच्चारणीयं तच्चेदम् ॥

सूरं मण्डं अप्पाणं, जाव जेयं न पस्सती ।

जुज्झंतं ददधम्माणं, सिमुपालो व मडारहं ॥ १ ॥

कश्चिद्वस्तुप्रकृतिः संग्रामे समुपस्थिते शूरमात्मानं मन्यते ।
निस्तोयाम्बुद इवात्मन्नाद्याप्रवणो वाग्निर्विस्फूर्जन् गर्जति । न
मत्कल्पः परानीकं कश्चित्सुभटोऽस्तीत्येवं तावज्जति यावत्
पुरोऽवस्थितं प्रोद्यतासि जेतारं न पश्यति । तथा चोक्तं । “ता-
वज्जः प्रस्तुतदानगणः करोत्यकालाम्बुदगर्जितानि । यावन्न
सिंहस्य गुहास्थशत्रोः बाङ्गविरकोटरवं शृणोति ॥ १ ॥ न ह-
ष्टान्तमन्तरेण प्रायो लोकस्यार्थवगमो जयतीत्यतस्तदवगतये
दृष्टान्तमाह । यथा माझीसुतः शिशुपादो वासुदेवदर्शनात्प्राक्
आत्मन्नाद्याप्रधानं गर्जितवान् पश्चाच्च युध्यमानं शस्त्राणि व्यापा-
रयन्तं दृष्ट्वा समर्थो धर्मः स्वजायः संग्रामाभङ्गरूपो यस्य स
तथा तम् । महान् रथोऽस्येति महारथः स च प्रक्रमादत्र नारा-
यणस्तं युध्यमानं दृष्ट्वा प्राग्गर्जनाप्रधानोऽपि क्लोमं गतः । एवमु-
त्तरत्र दार्ष्टान्तिकेऽपि योजनीयमिति । ज्ञावार्थस्तु कथानकाद-
वलेयः (सूत्र०) (तच्च सिमुवाद्यशब्दे वक्ष्यते)

साम्प्रतं सर्वजनप्रतीतं वार्तमानिकं दृष्टान्तमाह ।

पयाता मूरा रणसीसे, संगामस्मि उवाहते ।

मायापुत्तं न याणाइ, जेएण परिवित्थए ॥ २ ॥

यथा वाग्निर्विस्फूर्जन्तः प्रकर्षेण विकटपादापातं रणशिरसि
संग्राममूर्धन्यग्रानीके याता गताः । के ते शूराः शूरमन्याः सुजटाः
ततः संग्रामे समुपस्थिते पतत्परानीकसुभटमुक्तहेतिसंघाते सति
तत्र च सर्वस्याऽङ्गुलीभूतत्वात् माता पुत्रं न जानाति कटीतो
अव्यन्तं स्तनन्धयमपि न संम्यक् प्रतिजागर्तीत्येवं मातापुत्रीये
संग्रामे परानीकसुनयेन जेत्रा च शक्त्यादिभिः परि समन्तः
विविधमनेकप्रकारं कृतो हतश्चिन्तो वा कश्चिद्रूपसत्त्वो जङ्गमु-
पयाति दीनो भवतीति यावदिति । दार्ष्टान्तिकमाह ।

एयं सेहे वि अप्पुट्टे, किंखायरिया अकोविण् ।

सूरं मण्णिं अप्पाणं, जाव बहं न सेवए ॥ ३ ॥

एवमिति प्रक्रान्तपरामर्शार्थः । यथाऽसौ शूरमन्य उत्कृष्टसि-
नादपूर्वकं संग्रामशिरस्युपस्थितः पश्चाज्जेतारं वासुदेवमन्यं वा
युध्यमानं दृष्ट्वा दैन्यमुपयाति । एवं शिष्यकोऽग्निवप्रव्रजितः
परोपदेवसृष्टोऽन्वृत्तः किं प्रव्रज्यायां पुष्करमित्येवं गर्जनं भि-

क्षाचर्यायां जिज्ञासनेऽकोविदोऽग्निपुणः उपव्रजणार्थत्वादन्यथा-
ऽपि साध्याचारेऽभिनवप्रव्रजितत्वादप्रवीणः स एवंभूत आत्मा-
नं तावच्चिबुपालवत् शूरं मन्यते यावज्जेतारमिणं रुक्मं संयम-
कर्म संश्लेषकारणाभावात् न सेवते न जजत इति । तत्प्राप्तौ तु
बहवो गुरुकर्माणोऽष्टपसत्वा भङ्गमुपयान्ति ।

संयमस्य रुक्मत्वप्रतिपादनायाह ।

जया हेमंतमासस्मि, सीतं फुमडं (सवायगं) सव्वगं ।

तत्य मंदा विसीयंति, रज्जहीणा वि खत्तिया ॥ ४ ॥

यदा कदाचित् हेमन्तमासे पाँपादौ शीतं सहिमकणवातं स्पृ-
शति व्रगति तत्र तस्मिन्नसह्ये शीतरूपं व्रगति सति एके
मन्दा जना गुरुकर्माणो विपीदन्ति दैन्यजावमुपयान्ति राज्यही-
ना राज्यच्युताः यथा कृत्रिया राजान इवेति ॥ ४ ॥ सूत्र० ३३०
१ उ० । उक्तः प्रथमोद्देशकः । साम्प्रतं द्वितीयः समारभ्यते । अस्य
चायमजिसंबन्धः इदोपसर्गपरिज्ञाप्ययने उपसर्गाः प्रतिपादिता-
स्ते चानुकूलाः प्रतिकूलाश्च । तत्र प्रथमोद्देशके प्रतिकूलाः प्रतिपा-
दिता इह त्वनुकूलाः प्रतिपाद्यन्त इत्यनेन संबन्धेनायातस्या-
स्योद्देशकस्यादिमं सूत्रम् ।

अहिमे मुहमासंगा, भिक्खुणं जे पुरुत्तरा ।

जत्थ एगे विसीयंति, ण चयंति जवित्तए ॥ १ ॥

अथेत्यानन्तर्ये प्रतिकूलापसर्गानन्तरमनुकूलाः प्रतिपाद्यन्त इत्या-
नन्तरार्थः । इमे त्वनन्तरमेवाभिधीयमानाः प्रत्यक्षासन्नवाचित्वा-
दिदमभिधीयन्ते । ते च सूक्ष्माः प्रायश्चेतोविकारकारित्वेनान्तरा
न प्रतिकूलोपसर्गा इव बाहुल्येन शरीरविकारकारित्वेन प्रकटत-
या वादरा इति । सङ्गाः मातापित्रादिसंबन्धाः । य एते भिक्खुणां
साधुनामपि पुरुत्तरा दुर्बुद्ध्या दुरतिक्रमणीया इति । प्रायो जीवि-
तविक्रकरैरपि प्रतिकूलोपसर्गैर्दुर्निर्माध्यस्थमवलम्बयितुं महा-
पुरुषैः शक्यमेतत् त्वनुकूलोपसर्गास्तानप्युपायेन धर्माद्वयावयन्त्य-
तोऽमी पुरुत्तरा इति । यत्र येषूपसर्गेषु सत्त्वंके अल्पसत्त्वाः सं-
दनुष्ठानं प्रति विपीदन्ति शोतश्चविहारित्वं भजन्ते सर्वथा वा
संयमं त्यजन्ति नैवात्मानं संयमानुष्ठानेन यापयितुं वर्तयितुं त-
स्मिन् व्यवस्थापयितुं शक्नुवन्ति समर्था भवन्तीति ॥ १ ॥

तानेव सूक्ष्मसङ्गान् दर्शयितुमाह ।

अप्पेगे नायओदिस्स, रोयंति परिवारया ।

पोसणे ताय पुटोसि, कस्स ताय जहासिणे ॥ २ ॥

अपिः संभावने । एके तथाविधा हातयः स्वजना मातापित्रा-
दयः प्रव्रजन्तं प्रव्रजितं वा दृष्ट्वापन्नस्य परिवार्यं वेष्टयित्वा रुद-
न्ति रुदन्तो वा वदन्ति च दीनं यथा बाल्यात्पनृति त्वमस्मान्निः
पोषितो वृक्षानां पात्रको जविष्यतीति कृत्वा ततो धुनानोऽस्मा-
नपि त्वं तात ! पुत्र ! पोषय पात्रय । कस्य कृते केन कारणेन कस्य
वा वनेन ताताऽस्मान् त्यजसि नाऽस्माकं जवन्तमन्तरेण काश्चि-
त्प्राता विद्यत इति । किञ्च ।

पिया ते थेरओ तात, सासा ते खुड्डिया इमा ।

भायरो ते सगा तात, सोयरा किं जहासिणे ॥ ३ ॥

मायरं पियरं पोस, एवं लोगो जविस्सति ।

एवं खु लोइयं ताय, जे पालंति य मायरं ॥ ४ ॥

हे तात ! पुत्र ! पिता ते तव स्थविरो वृक्षः शतातीतः स्वसा च
जगिनी तव जुल्लिका बह्वी अप्राप्तयौवना इमा पुरोवर्तिनी प्रत्य-
क्षेति । तथा ज्ञातरस्ते तव स्वका निजास्तात ! सोदरा एकोद-

राः किमित्यस्मान् परित्यजसोति ॥३॥ तथा (मायरमित्यादि
मातरं जननीं तथा पितरं जनयितारं पुत्राण तिनृदि । एवं च
हुने तवेह लोकः परलोकश्च भविष्यति । तातेदमेव बौद्धिकं
लोकाचीर्णमयमेव बौद्धिकः पन्था यदुत वृद्धयोर्मातापित्रोः प्रति-
पादनामिति तथा चोक्तम् । “गुरवो यत्र पूज्यते, यत्र धान्यं सुसं-
स्कृतम् । अदन्तकप्रदो यत्र, तत्र शकः वसाम्यहमिति” ॥ अपिच
उत्तरा महुरुद्धावा, पुत्रा ते तात खुड्या ।

चारिया ते एवा तात, मा सा अन्नं जणं गमे ॥

उत्तराः प्रधाना उत्तरा जाता वा मधुरे मनोह वल्लाप आद्या-
पो येयां ते तथाविधाः पुत्रास्ते तव तात । पुत्र ! कृत्स्ना ब्रधवः ।
तथा भार्या पत्नी ते नवा प्रत्यप्रयौवना अतिनयोदा वा माऽसौ
त्यया परित्यक्ता सत्यन्यं जन् गच्छेदुन्मार्गायायिनी स्यादयं च
महाजनापवाद इति । अपि च ।

एहि ताय घरं जामो, मा य कम्मं सहावयं ।

वितियं पि ताय पासामो, जामु ताव सयं गिहं ॥६॥

जानोमो वयं यथा त्वं कर्मजीरुस्तथाप्येहि आगच्छ गृहं यामो
गच्छामः । मा त्वं किमपि सांप्रतं कर्म कृथाः । अपि तु तव कर्म-
ण्युपस्थिते वयं सहायका भविष्यामः साहाय्यं करिष्यामः ।
एकवारं तावद् गृहकर्मभिर्मन्त्रस्त्वं तात ! पुनरपि द्वितीयवारं प-
श्यामो वृत्र्यामो यदस्मानिः सहायिमयतो भविष्यतीत्यतो यामो
गच्छामस्तावत् स्वर्कं गृहं कुर्वेत्तदस्मद्वचनमिति ॥ ६ ॥

गंतु ताय पुणो गच्छे, ए य तेणासमणो सिया ॥

अकामगं पराकम्मं, को उ ते वारेउमरिहति ॥७॥

नात ! पुत्र ! गत्वा गृहं स्वजनवर्गं दृष्ट्वा पुनरागन्तासि न च
तेनैतावता गृहगमनमात्रेण चाश्रमणो भविष्यसि । (अकाम-
गंति) अनिच्छन्तं गृहव्यापारेच्छारहितं पराकमन्तं स्वाभिप्रे-
तानुष्ठानं कुर्वाणं कस्त्वां भवन्तं धारयितुं निषेधयितुमर्हति
योग्यो भवति । यदि वा (अकामगंति) वार्द्धकावस्थार्या म-
दनेच्छाकामरहितं पराकमन्तं संयमानुष्ठानं प्रति कस्त्वामव-
सरप्राप्ते कर्मणि प्रवृत्तं धारयितुमर्हतीति । अन्यच्च ।

जं किंचि अणगं तात, तं पि सर्वं समीकतं ।

हिरणं नवहराडं, तं पि दाहासु ते वयं ॥ ८ ॥

नात ! पुत्र ! यत्किमपि भवदीयमृणजातमासीत्तत्सर्वमस्माभिः
सम्यग्विभज्य समीकृतं समभागेन व्यवस्थापितं यदिचोक्तं
सत् समीकृतं सुदेवत्वेन व्यवस्थापितं यच्च हिरण्यं वज्र-
जातं व्यवहारादावुपयुज्यते । आदिशब्दात् येन वा प्रका-
रेण तवोपयोगं यास्यति तदपि वयं दास्यामो निर्धनोऽहमिति
मा कृथा भयमिति । ८ ।

उवसंहारायमाह ।

इच्चेव एं सुसेहंति, कालुणी य समुत्थिया ।

विवच्छो नायसंगेहि, ततो गारं पहावड् । ६ ।

जहा रुक्ख वणे जायं, माद्वया पन्निवंधड् ।

एव एं पन्निवंधंति, एतत्त्रो असमाहिणा । १० ।

णमिति वाक्यालङ्कारे । इत्येवं पूर्वोक्तया नीत्या मातापित्रादयः
कारणिकैवंचाभिः करुणामुत्पादयन्तः स्वयं वा दैन्यमुपास्थि-
तास्तं प्रव्रजितं प्रव्रजन्तं वा (सुसेहंति) सुषु शिञ्चयन्ति
व्युद्धाहयन्ति । स चापरिणतधर्माऽल्पसत्त्वो गुरुकर्मा ज्ञातिस-
ङ्गैर्विवच्छो मातापितृपुत्रकलादिमोहितस्ततो गारं गृहं प्रति-

धावति प्रव्रज्यां परित्यज्य गृहपाशमनुवध्नातीति । ६ । किञ्चा-
न्यत् (जहारुक्खमित्यादि) यथा वृक्षं घने अटव्यां जातमु-
त्पन्नं मालया वल्ली प्रतिवध्नाति वेष्टयत्येवं णमिति वाक्यालं-
ङ्कारे ज्ञातयः स्वजनास्तं यतिमसमाधिना प्रतिवध्नाति ते
तन्कुर्वन्ति येनास्यासमाधिरुपपद्यत इति । तथा चोक्तं । “अ-
मितो मित्तवेसेण, कंठे धेत्तुण रोयइ । मा मित्त ! सोगइं जाई,
दो वि गच्छासु दुग्गइं” । १० । अपि च ।

विवच्छो नातिसंगेहि, हत्थी वा वि नवगहे ।

पिट्ठो परिसर्पंति, सुयगो व्व अट्टए । ११ ।

विविधं वद्धः परवशीकृतः विवच्छो ज्ञातिसङ्गैर्मातापित्रादि-
संबन्धैस्ते च तस्य तस्मिन्नवसरे सर्वमनुकूलमनुतिष्ठन्तो धृ-
तिमुत्पादयन्ति हस्तीवापि नयगृहे अभिनवप्रहणे धृत्युत्पा-
दनार्थमिष्टशुक्लादिभिरुपचर्यते । एवमसावपि सर्वानुकूलैरु-
पायैरुपचर्यते । दृष्टान्तान्तरमाह । यथाऽभिनवप्रसूता गौर्निज-
स्तनंधयस्यादूरगा समीपवर्तिनी सती पृष्ठतः परिसर्पत्येवं
तेऽपि निजा उत्पन्नजितं पुनर्जातमिव मन्यमानाः पृष्ठतोऽनुस-
र्पन्ति तन्मार्गानुयायिनो भवन्तीत्यर्थः । ११ ।

सङ्गदोषदर्शनायाह ।

एते संगं मणूसाणं, पाताला व अतारिमा ।

कावा जत्थ य किस्संति, नायसंगेहिं मुच्छिया ॥ १२ ॥

एते पूर्वोक्ताः सज्यन्त इति सङ्गाः मातृपित्रादिसंबन्धाः कर्मो-
पादानहेतवः मनुष्याणां पाताला इव समुद्रा इवाप्रतिष्ठितभू-
मितलत्वात् ते (अतारिमा) दुस्तरा एवमेतेऽपि सङ्गा अल्प-
सत्त्वैर्दुःखेनातिलब्ध्यन्ते । तत्र च येषु सङ्गेषु क्लीवा असमर्थाः
किञ्चयन्ति वृक्षेशमनुभवन्ति संसारान्तर्वर्तिनो प्रवर्न्तीत्यर्थः ।
किंभूताः ज्ञातिसङ्गैः पुत्रादिसंबन्धैर्मूर्च्छिता गृहा अध्युपपन्नाः
सन्तो न पर्यालोचयन्त्यात्मानं संसारान्तर्वर्तिनमेवं विलयन्ति
अपि च ।

तं च भिक्खु परिनाय, सच्चे संगं महासवा ।

जीवियं नावकं खिज्जा, सोच्चा धम्ममणुत्तरं १३ ॥

तं च ज्ञातिसङ्गं संसारहेतुं निजुर्कपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिह-
या परिहरेत् । किमिति यतः सर्वेऽपि केचन सङ्गास्ते महाश्रवा
महान्ति कर्मण आश्रयकाराणि वर्तन्ते । ततोऽनुकूलैरुपसर्गैरुप-
स्थितैरसंयमजीवितं गृहावासपाशं नाभिकाङ्क्षेत् नाजिलपेत् ।
प्रतिकूलैरुपसर्गैः सङ्गिर्जीविताभिज्ञापी न भवद्दसमञ्जसकारि-
त्वेन प्रवर्जयितुं नाभिकाङ्क्षेत् । किं कृत्वा भूत्वा निशम्यावगम्य
कं धर्मं भूतचारित्राल्पम् । नास्योत्तरोऽस्तीत्यनुत्तरं प्रधानं मौनी-
न्द्रमित्यर्थः । अन्यच्च ।

आहिमे संति आवट्टा, कासवेणं पवेइया ।

बुद्धा जत्थ व सपंति, सीयंति अबुद्धा जहिं ॥ १४ ॥

अश्रेयधिकारान्तरदर्शनार्थः । पात्रान्तरं वा (अहो इति) तच्च
विरुध्यं । इमे इति प्रत्यक्षासङ्गाः सर्वजनविदितत्वात् सन्ति विद्य-
न्ते वक्ष्यमाणा आवर्तयन्ति प्राणिनं ज्ञामयन्तीत्यावर्तास्तत्र ह्यव्या-
वर्ता नद्यादेर्भावावर्तास्तत्कटमोहोदयापादितविषयाभिज्ञासं-
पादकसंप्रत्यर्थाविशेषा एते चावर्ताः काश्यपेन श्रीमन्महावी-
रवर्चमानस्वामिना उत्पन्नदिव्यज्ञानेनावदिताः कथिताः प्रतिपादि-
ताः । यत्र येषु सत्सु बुद्धा अवगततत्त्वा आवर्तविपाकवेदिनस्तेऽप्ये-
व संपन्ते प्रमत्ततया तद्गुणामिनो भवन्त्यवध्वान्तु निर्विकर्तया-
ये ह्यवसीदन्त्यासक्तिं कुर्वन्तीति तानेवावर्ता इदं दर्शयितुमाह ।

रायाणो रायमच्चा य, माहणा अदुव खत्तिया ।

निमंतिंयंति चोगेहिं, निक्खवूणं साहुजीविणं । १५ ।

राजानश्चक्रवर्त्यादयो राजामत्याश्च मन्त्री पुरोहितप्रभृत-
यस्तथा ब्राह्मणा अथवा क्षत्रिया इक्ष्वाकुवंशप्रभृतयः । एते
सर्वेऽपि भोगैः शब्दादिविषयैर्निमन्त्रयन्ति भोगोपभोगं प्र-
त्यभ्युपगमं कारयन्ति कं भिक्षुकं (साहुजीविणमिति) सा-
ध्वाचारेण जीवितुं शीलमस्येति साहुजीविणमिति । यथा ब्र-
ह्मदत्तचक्रवर्तिना नानाविधैर्भोगैश्चित्रसाधुरूपनिमन्त्रित इत्ये-
वमन्येऽपि केनचित्संकषेण व्यवस्थिता यावनरूपादिगुणोपेतं
साधुं विषयोद्देशेनोपनिमन्त्रयेयुरिति । १५ ।

एतदेव दर्शयितुमाह ।

हत्थस्सरहजाणेहिं, विहारगमणेणिया ।

भुंज भोगे इमे सग्गे, महरिसी पूजयामु तं । १६ ।

हस्त्यश्वरथयानैस्तथा विहारगमनैः विहरणं क्रीडनं विहार-
स्तेन गमनान्युद्यानादौ क्रीडया गमनानीत्यर्थः । चशब्दादन्ये-
ध्वेन्द्रियानुकूलैर्विषयैरुपनिमन्त्रयेरस्तद्यथा श्रुति भोगान् शब्दा-
दिविषयानिमानस्माभिर्दोषितान् प्रत्यक्षासन्नान् स्थाप्यान् प्रश-
स्तान् न निन्द्यान् महर्षे ! साधो ! वयं विषयोपकरणदोषकेन त्वां
भवन्तं पूजयामः सत्कारयाम इति । १६ ।

किञ्चाऽन्यत् ।

वत्थगंधमलंकारं, इत्थीओ सयणाणि य ।

भुंजा इमाइं चोगाइं, आउसो पूजयामु तं । १७ ।

वस्त्रं चानांशुकादि गन्धाः काष्ठपुटपाटकादयः वस्त्राणि च
गन्धाश्च वस्त्रगन्धमिति समाहारद्वन्द्वः । तथा अलङ्कारं कटकके-
यूरादिकं तथा स्त्रियः प्रत्यग्रयौवनाः शयनानि च पर्यङ्कतृतीप्र-
वरपटोपधानयुक्तानि इमान् भोगानिन्द्रियमनोनुकूलानस्माभि-
र्दोषितान् मुहूर्त्तव तदुपभोगेन सफलीकुरु हेआयुष्मन् ! भवन्तं
पूजयामः सत्कारयाम इति । १७ । अपि च ।

जो तुमे नियमो चिन्नो, भिक्खुजावम्मि सुव्वय ।

अगारमावसंतस्स, सव्वो संविज्जए तहा । १८ ।

यस्त्वया पूर्वं भिक्षुभावे प्रव्रज्यावसरे नियमो महाव्रतारूप-
धीर्णोऽनुष्ठितः, इन्द्रियनोन्द्रियोपशमगतेन हेसुवत ! स सां-
प्रतमप्यगारं गृहमावसतो गृहस्थभावं सम्यगनुपालयतो भव-
तस्तथैव विद्यत इति । न हि सुरुतस्यानुचीर्णस्य नाशोऽस्ती-
ति भावः । १८ । किञ्च ।

चिरं दूज्जमाणस्स, दोसो दाणिं कुतो तव ।

इच्चेव एं निमंतिंति, नीवारणेव सूररं । १९ ।

चिरं प्रव्रतकाङ्क्षं संयमानुष्ठानेन (दूज्जमाणस्सत्ति) विहरतः
सत इदानीं साम्प्रतं दोषः कुतस्तव नैवास्तीति भावः । इत्येवं
हस्त्यश्वरथादिभिर्वस्त्रगन्धालङ्कारादिभिश्च नानाविधैरुपभोगोप-
करणैः करणभूतैः । णमिति वाक्यालङ्कारे । तं भिक्षुं साधुजीवि-
नं निमन्त्रयन्ति भोगवृत्तिं कारयन्ति । दृष्टान्तं प्रदर्शयति । यथा
नीवारणे व्रीहिविशेषकण्ठदानेन सूकरं वराहं कूटके प्रवेशयन्त्ये-
वं तमपि साधुमपि । १९ । अनन्तरोपन्यस्तवार्तोपसंहारार्थमाह ।

चोइया निक्खचरिया, अचयंता जवित्तए ।

तत्थ मंदा विसीयंति, उज्जाणंसि व डुव्वत्ता । २० ।

भिक्षुणां साधूनामुद्युक्तविहारिणां चर्या दशाविधचक्रवाद्यसामा-

चारी इच्छामिच्छेत्यादिका तथा नोदिताः प्रेरिता यदि वा भिक्षु-
चर्या करणभूतया सीदन्तश्चोदितास्तत्करणं प्रत्याचार्यादिकैः
पौनःपुन्येन प्रेरितास्तद्योदानामशक्नुवन्तः संयमानुष्ठानेनात्मानं
यापयितुं वर्तयितुमसमर्थाः सन्तस्तत्र तस्मिन् संयमे मोक्षकग-
मनहेतौ जवकोटिशतावाप्तेमन्दा जमा विपीदन्ति शीतलविहा-
रिणो जवन्ति । तमेवाचिन्त्यचिन्तामणिकल्पं महापुरुषानुचीर्णं
संयमं परित्यजन्ति । दृष्टान्तमाह । ऊर्ध्वयानमुद्यानं मार्गस्थोऽ-
तो भाग उच्छृङ्खलेत्यर्थः । तस्मिन् उद्यानशिरसि उत्कृष्टमहाजरा
उष्णाणोऽतिदुर्घृष्टा यथाश्वसीदन्ति प्रीक्षां पातयित्वा तिष्ठन्ति
नोत्कृष्टजराविनाशका जवन्तीत्येवं तेऽपि भावमन्दा उत्कृष्टपञ्च-
महाव्रतभारं बोधुमसमर्थाः पूर्वोक्तजवावर्तैः पराभग्ना विपी-
दन्ति । २० । किञ्च ।

अचयंता व लूहेण, उवहाणेण तज्जिया ।

तत्थ मंदा विसीयंति, उज्जाणंसि जरगवा । २१ ।

रूक्षेण संयमेनात्मानं यापयितुमशक्नुवन्तस्तथोपधानेनानाशना-
दिना सवाह्याभ्यन्तरेण तपसा तर्जिता बाधिताः सन्तस्तत्र सं-
यमे मन्दा विपीदन्त्युद्यानशिरस्युच्छृङ्खलस्तके जीर्णो दुर्बलो गौ-
रिव यूनोऽपि हि तत्रावसीदनं संभाव्यते किं पुनर्जरज्वस्येति जीर्ण
ग्रहणम् । एवमावर्तमन्तरेणापि धृतिसहननोपेतस्य विवेकिनोऽ-
प्यवसीदनं संभाव्यते किं पुनरावर्तैरुपसर्गितानां मन्दानामिति २१

सर्वोपसंहारमाह ।

एवं निमंतिए लब्धु, मुच्छिया गिद्धइत्थीमु ।

अज्भोववन्ना कामेहिं, चोइजंता गया गिहं (तिवेमि)

एवं पूर्वोक्तया नीत्या विषयोपभोगोपकरणं दानपूर्वकं निम-
न्त्रणं विषयोपभोगं प्रति प्रार्थनं ब्रह्मा प्राप्य देषु विषयोपकर-
णेषु हस्त्यश्वरथादिषु मूर्च्छिता अत्यन्ताशक्तास्तथा स्त्रीषु गृहा
दत्तावधाना रमणीरागमोहितास्तथा कामेषु इच्छामदनरूपेष्व-
भ्युपपन्नाः कामगतचित्ताः संयमेऽवसीदन्तोऽपरेणोद्युक्तविहा-
रिणो नोद्यमानाः संयमं प्रति प्रोत्सह्यमाना नोदनें सोढुमशक्नु-
वन्तः सन्तो गुरुकर्माणः प्रव्रज्यां परित्यज्याल्पसत्त्वा गृहं गता
गृहस्थोभूताः इति परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् । सूत्र० १ श्रु०
३ अ० ३ ७० । आ० चू० आत्मविसीदनादयोऽन्यत्र (निष्काद-
नाय गतस्योपसर्गसहनं गोयरचरिया शब्दे)

(६) अनुकूलोपसर्गसहनम् ।

उट्ठियमणगारमेसणं, समेणं ठाण्णिअं तवस्सिणं ।

इहरा बुद्धा यपत्थए, आविसुस्से ण य तं वभेज्जणो ॥ २६ ॥

अगारं गृहं तदस्य नास्तीत्यनगरस्तमेवंभूतं संयमोत्थानेनै-
षणां प्रत्युत्थितं प्रवृत्तं श्राम्यतीति श्रमणस्तं तथा स्थानस्थितमु-
त्तरोत्तरविशिष्टसंयमस्थानाध्यासिनं तपस्विनं विशिष्टतपोनिष्ठ-
सदेहं तमेवस्मृतमपि कदाचित् महारा पुत्रनप्त्रादयो वृक्षाः पितृ-
मातुलादयः उन्निष्क्रामयितुं प्रार्थयेयुर्याचिरंस्त एवमूचुर्जवता वयं
प्रतिपाल्या न त्वामन्तरेणास्माकमेकः प्रतिपाल्य एवं जणन्त-
स्ते जना अपि शुष्येयुः श्रमं गच्छेयुर्न च तं साधुं विदितपरमार्थं
वमेरन् नैवाऽऽत्मसात्कुर्युर्नैवाऽऽत्मवशगं विदधुरिति ॥ २६ ॥ किञ्च

जइ कालुणियाणिकासिया, जइ रोयंति य पुत्तकारणे ।

दवियं निक्खुं समुट्ठियं, एो लब्धंति ए संठवित्तए ॥ २७ ॥

यद्यपि ते यातापितृपुत्रकृत्वाद्यस्तदन्तिके समेत्य कदाप्रा-

धानानिं विलापप्रायाणि यचांस्यनुष्ठानानि वा कुर्युः । तथाहि ।
“णाह पिय कंत सामिय, अइवह्ण दुल्लहो सि भवणस्मि ॥ तुह
विहरस्मि य निक्खि, सुणं सव्वं पि पडिहाइ” ॥ १ ॥ “सेणि-
ग्गम्मो गोट्टी, गणोव्व तं जत्थ होसि सणिहिंतो ॥ दिप्पइसिरि-
एसु पुरिस, किं पुण नियमं घरहारे” ॥ २ ॥ तथा यदि (रोचं-
तिवसि) रुदन्ति पुत्रकारणं सुतनिमित्तं कुलवर्धनमेकं सुतमु-
त्पाद्य पुनरेवं कर्तुमर्हसीति । एवं रुदन्तो यदि ज्ञान्ति तं जिह्नुं
रागद्वेषपरहितत्वान्मुक्तियोग्यत्वाद्वा ह्यवभूतं सम्यक् संयमोत्था-
नेनोत्थितं तथाऽपि साधुं न लप्स्यन्ते न शक्नुवन्ति प्रयज्यातो
अंशयितुं प्रावाच्यावयितुं नापि संस्थापयितुं गृहस्थजावेन
ह्यव्यभिक्ताच्यावयितुमिति ॥ १७ ॥ अपि च ।

जइ वि य कामेहिं लोविया, जइ एं जाहिणवंधिओ घरं ।

जइ जीवितनावकंखए, एो लभंति ए संत्रवित्तए ॥ २८ ॥

यद्यपि ते निजास्तं साधुं संयमोत्थानेनोत्थितं कामैरिच्छामद-
नरूपेणोपयन्ति उपनिमन्ययेयुरूपद्वारेणयुरित्यर्थः । अनेनाऽनुकू-
लोऽपसर्गग्रहणम् । तथा यदि नयेयुवंचा गृहं नमिति वाक्या-
दङ्कारे । एवमनुकूलप्रतिकूलोपसर्गैरनिद्रुतोऽपि साधुर्यदि जीवितं
नाभिनक्षेत् यदि जीविताभिधायी न ज्ञेयन् असंयमजीवितं वा
नाऽभिनक्षेत् ततस्ते निजास्तं साधुं (णो लभंति) न
लभन्ते न प्राप्नुवन्ति आत्मसात्कर्तुं (ण संत्रचित्तए) नाऽपि
गृहस्थजावेन संस्थापयितुमममिति ॥ १८ ॥ किञ्च ।

सेहंति य एं ममाइणो, माया (पिया) ताय सुया य भारिया ।

पोनाहि ण पासओ तुणं, लोणपरं पि जहासि पोस णां । १९ ।

ते कदाचिन्मातापित्राद्यस्तमानेनवप्रयजितं (सेहंति)
शिक्षयन्ति नमिति वाक्यालङ्कारे (ममाइणोति) ममाऽयमि-
त्येवं स्नेहालवः । कथं शिक्षयन्तीत्यत आह पश्य नोऽस्मानत्य-
न्तदुःखितांस्त्वदर्थं पोषकाज्जायास्तं च यथावस्थितार्थपश्य-
कः सूक्ष्मदर्शी सञ्चुतिक इत्यर्थः । अतो नोऽस्मान् पोषय प्रति-
जगरणं कुरु अन्यथा प्रयज्याऽन्युपगमेनेहलोकस्थतो भवना-
ऽस्मत्प्रतिपन्नपरित्यागेन च परलोकमपि त्वं त्यजसीति दुः-
खितनिजप्रतिपादनेन च पुण्यावासिरेवंति । तथाहि । “या गतिः
फलेशदग्धानां गृहेषु गृहमेधिनाम् । विभृतां पुत्रदागंस्तु, तां गतिं
मज पुत्रकेति ॥ १९ ॥ एवं तैरुपसर्गताः केचन कातराः कदा-
चित् यद्यत्कुर्युरित्याह ॥

अन्ने अन्नेहि सुत्थिया, मोहं जंति एरा असंवुमा ॥

विसमं विसमेहिं गाहिया, ते पावहिं पुणो पगन्निया ॥ २० ॥

अन्ये केचनाऽऽपसत्वाः अन्यैर्मातापित्रादिभिर्भृच्छिता अच्युप-
क्षाः सम्यग्दर्शनादिव्यतिरेकेण सकलमपि शरीरादिकमन्यदित्य-
न्यग्रहणं ते एवम्भूताः असंवृता नराः ममोहं यान्ति सदनुष्ठाने
मुहान्ति तथा संसारगमनैकहेतुजतत्वात् । विषमोऽसंयमस्तं
विषमैरसंयतैरुपसर्गप्रवृत्तिभ्येनापायाभीरुभिः रागद्वेषैर्वा अना-
दिभवाभ्यस्ततया दुःखेष्टत्वेन विषमैर्ग्राहिता असंयमं प्रतिवर्त्ति-
ताः ते चैवंभूताः पापैः कर्मभिः पुनरपि प्रवृत्ताः प्रगल्भिताः धृष्ट-
तां गताः पापकं कर्म कुर्वन्तोऽपि न लज्जन्त इति ॥ २० ॥

यत एवं ततः किं कर्तव्यमित्याह ।

तम्हा दविइक्खंपनिए, पावाओ विरते जिणिवुडं ।

पणए वीरे महाविहिं, सिद्धिपहं (पायमं) एओउयं धुवं ॥

यावापित्रादिभृच्छिताः पापेषु कर्मसु प्रगल्भा भवन्ति तस्माद्

ह्यवभूतो ज्ञेयो मुक्तिगमनयोग्यो रागद्वेषरहितो वा सञ्जीकृत्व
तद्विपाकं पर्योद्योच्य । परिश्रुतः सद्धिवेकयुक्तः पापात् कर्मणोऽ
सदनुष्ठानरूपात् विरतो निवृत्तः श्रोत्रादिपरित्यागाच्चान्तीकृत
इत्यर्थः । तथा प्रणताः प्रह्वीकृता वीराः कर्मविदारणसमर्था म-
हावीर्यं महामार्गं तमेव विशिनष्टि सिद्धिपथं ज्ञानादिमोक्षमा-
र्गं तथा मोक्षे प्रतिनेतारं प्रापकं ध्रुवमव्यभिचारिणमित्येतदवग-
म्य स एव मार्गोऽनुष्ठेयो वा सदनुष्ठानप्रगल्भर्भाव्यमिति ॥ २१ ॥

पुनरप्युपदेशदानपूर्वकमुपसंहरन्नाह ।

येयालियमगमागउ, मणवयसाकाय (ए) संवुमो ।

विद्या वित्तं च एणायओ, आरंभं च मुसंभुने चरेज्जासि (चित्तेमि)
कर्मणां विदारणमार्गतो भूत्वा तं तथाभूतं मनोवाक्यासंवृतः
पुनस्त्यक्त्वा परित्यज्य वित्तं ह्यव्यं तथा धार्तांश्च स्वजनांश्च
तथा सावधारणं च सुखं संवृतं इन्द्रियैः संयमानुष्ठानं चरेदि-
ति श्रवीमीति पूर्ववत् । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

त्रिविधोपसर्गाधिसहनमधिकृत्याह ।

निरिया माणुया य दिव्वगा, उवमग्गा तिविहाहिया मिया ।

लोमादियं पि ए हरिसे, मुन्नागारगओ महामुणी ॥ २२ ॥

तैरश्वाः सिंहव्याघ्रादिकृतास्तथा मानुषा अनुकूलप्रतिकूलाः
सत्कारपुरस्कारद्वारुकाशतामनादिजनिताः । तथा (दिव्वगा-
इति) व्यन्तरादिना हास्यप्रदेषादिजनिताः । एवं त्रिविधान
प्युपसर्गानधिसहेतुमोपसर्गाधिकारं गच्छेत् । तदेव दर्शयति ।
लोमादिकमपि न ह्येतं ज्ञेयेन रोमोज्ञमपि न कुर्यात् । यदि वा
एवमुपसर्गाधिसहिता अपि (अहियासियसि) अधिसोदा भव-
न्ति । यदि रोमोज्ञमादिकमपि न कुर्यात् । आदिग्रहणात् दृष्टि-
मुखविकारादिपरिग्रहः । शून्यागारगतः शून्यगृहव्यवस्थितस्य
चोपसर्गकषार्थत्वात् पितृवनादिस्थितो वा महामुनिर्जिनकल्पिका-
दिरिति ॥ २२ ॥ किञ्च ।

एो अज्जिक्खेज्ज जीवियं, नो वि य पूणपत्थए सिया ।

अन्नतयज्जिविति भेरवा, मुन्नागारगअस्स भिक्खुणो ॥ २३ ॥

स तैरैरवरूपसर्गैरुदीर्णैस्तोतुचमानोऽपि जीवितं नाऽनिकाङ्क्षे-
त जीवितनिरपेक्षेणोपसर्गः सोढव्य इति भावः । न चोपसर्गस-
हनद्वारेण पूजाप्रार्थकः प्रकरोमिधायी स्यात् ज्ञेयत् । एवं च
जीवितपूजानिरपेक्षेणासकृत सम्यक् सहायानां भैरवा भयान-
काः शिवाः पिशाचादयोऽन्यस्तभावं स्वात्मन उप सामीप्येन
यन्ति गच्छन्ति तत्सहनाच्च भिक्षोः शून्यागारगतस्य नीराजित-
धारणस्येव शीतोष्णादिजनिता उपसर्गाः सुसहा एव भवन्ती-
ति भावः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । “उवसगोहिं पासित्ता आ-
मोक्खाए परिवपज्जाए” उपसर्गाननुकूलप्रतिकूलान् सम्यगधिस-
ह्यामोक्षाय मोक्षपथन्तं यावत् परि समन्ताकूजेत् संयमानुष्ठानेन
गच्छेत् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । (‘उवसगगम्भरण-
मिति’ आश्चर्येनेद्वोपसर्गनिरूपणम् अच्छेर शब्दे उक्तम्)
रोगविकारे, गुणाद्युजसूचकं दिव्यादिविकाररूपे उत्पाते, वाच० ।
उवसगकप्पाट्टि—उपसर्गकल्पस्या—स्त्री० उपसर्ग एव कल्पस्या
शय्यातरदुहितकपिलचेलकानां लोभाच्छय्यातरकल्पस्या-
यामुपसर्गकरणे, “उवसगोति” उवसग एव कल्पो सेज्जा-
यरधूआ कविलचेल्लो लोभा सेज्जायरकल्पो उवसगं क-
रोतीत्यर्थः १ नि० चू० १ उ० ।

उवसगतिविवक्षा—उपसर्गतिविवक्षा—स्त्री० उप सामीप्येन सज्ज-

नात् उपसृज्यते एभिरिति वा उपसर्गाः ते च दिव्यमानुषतै-
रश्वात्मसंवेदनभेदतश्चतुःप्रकाराः प्रत्येकमपि ते स्तुथतुर्विधाः
" हास्याद् द्वेपाद्विमर्शाच्च, नन्मिधन्वाच्च दैवतः । हास्याद्द्वे-
पाद् विमर्शाद्दुःशीलसङ्गाच्च मानुषाः । तैरश्वास्तु भयक्रोधा-
हारापत्यादिरङ्गणात् । घट्टनस्तम्भनश्लेष-प्रपातादात्मवेदनाः ।
३ यथा वातपित्तकफसन्निपातोद्भवा इति तेषां तितिक्षा सह-
नम् । उपसर्गसहने ध० ३ अधि० । "अतीचारालोचनेन प्राय-
श्चित्तविधेयता । उपसर्गतिक्षिप्ता च परीपहजयस्तथा "
ध० ३ अधि० ।

उवसगपत्तं-उपसर्गप्राप्त-त्रि० उपद्रवं प्राप्ते, स्था० ५ ठा० २३० ।

उपसर्गप्राप्तस्य ग्रहणं कल्पते ।

(मूत्रम्) उवसगपत्तंभिरुं गिलायमाणं नो कप्पेइ तस्म
गणावच्छेदितस्स निज्जुहत्तए । अगिलाए करगिज्जं वेया-
चमियं जाव रोगातंकातो विप्पमुक्के ततो प्पमुक्के ततो पच्छा
तस्स अहालहुस्सगे नामं ववहारं पट्टवियच्चं सिया इति ।
अथास्य सूत्रस्य कः संबन्धः ।

मोहेण पित्ततो वा, आयासंचेततो समस्खातो ।

एमो उ उवसगगो, इमो उ अणो परसमुत्थो ॥

मोहेन मोहनीयोदयेन वेदोदयेनेत्यर्थः पित्ततो वा पित्तोदयेने-
त्यर्थः । उन्मत्तः स आत्मसञ्चेतकः आत्मनैवात्मनो दुःखोत्पा-
दकः समाख्यातः यच्चैवात्मनो दुःखोत्पादनमेव आत्मसंचे-
तनीय उपसर्गः ततः पूर्वमात्मसंचेतनीयः उपसर्ग उक्त्युक्त
उपसर्गाधिकारादयमन्यः परस्सनुत्थ उपसर्गोऽनेन प्रतिपाद्यते
इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । सा च प्राग्वत् । तत्रो-
पसर्गप्रतिपादनार्थमाह ।

तिविहो य उवसगगो, दिव्यो माणुस्सितो तिरिच्छो य ।

दिव्यो उ पुण्वभणितो, माणुसतिरिए अतो बुच्छं ॥

धिविधः खलु परसमुत्थ उपसर्गः । तद्यथा दैवो मानुषिकस्तै-
रश्वाच्च तत्र दैवो देवकृतः पूर्वमनन्तरसूत्रस्याधस्तादुणितः ।
अतो मानुषं तैरश्वां च वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्याहयति ।

विज्जाए मंतेण व, चुप्पेण व जोइतो अणुप्पवसो ।

अणुसासणालिहावण, खमए महुरातिरिखादी ॥

विद्यया वा मन्त्रेण वा चूर्णेन वा योजितः संबन्धितः सन् क-
श्चिदनात्मवशो भूयात् तत्रानुशासनेति । यथा रूपवन्व्या
विद्यादिप्रयोजितं तस्यानुशासनाऽपि क्रियते । तथा तपस्वी एव
न वर्तते तावत्तं प्रतीदृशं कर्तुम् एवं करणे हि प्रवृत्तपापोपचय-
संभव इत्यादि । अथैवमनुशासिताऽपि न विवर्तते तर्हि तस्यास्तं
प्रति प्रतिविद्यया विद्वेषणमुत्पाद्यते । अथ सा नास्ति तादृशी प्र-
तिविद्या तर्हि (लिहावणत्ति) शून्येऽसागारिकं विद्याप्रयोगत-
स्तस्य पुरत आलेखाप्यते । येन स तत् दृष्ट्वा तस्याः सागारि-
कमिदमतिवीजत्समिति जानानो विरागमुपपद्यते । एव मानु-
षिक उपसर्गः (खमगे महुरा इति) मधुरायां श्रमणीप्रवृत्तीनां
मानुष उपसर्गोऽभूत् तं कृपको निवारितवान् । एषोऽपि मानुष
उपसर्गः । तैरश्वामाह (तिरिक्खा इति) तिर्यञ्चो प्रामेयका आ-
रायका वा श्रमणादीनामुपसर्गान् कुर्वन्ति यथाशक्तिनिराकर्त-
व्याः । सांप्रतमेनामेव गाथां विवरीपुराह ।

विज्जांमंते चुप्पे, अज्जिजोइयवोहियादिगदिए वा ।

अणुसासणालिहावणं-महुराखमकादि व वक्ष्ये ॥

विद्यामन्त्रेण चूर्णेन वा अज्जियोजितो बोधिकाः स्तेना आदिश-
ब्दात् म्लेच्छादिपरिग्रहस्तैर्वा गृहीते यथा विद्यादि योजितं त-
स्याः प्रागुक्तप्रकारेणानुशासना क्रियते । तथा प्रतिविद्याप्रयोग-
तस्तं प्रति च द्वेषणमुत्पाद्यते । तस्याज्ञावे पूर्वप्रकारेण लिखा-
पनं कार्यते बोधिकादिगृहीते पुनः मधुराक्षपकादिनेव वक्ष्ये यथा
शक्तिबोधिकादीर्निवारणं कर्तव्यं विद्याद्यभियोगमेव ज्ञेयतः प्रति-
पादयति ।

विज्जादभिओगो पुण, उविहो माणुस्सितो य दिव्यो य
तं पुण जाणंति कहं, जइ नामं गेहिहए नंसि ॥

विद्यादिभिरज्जियोगोऽज्जियुज्यमानता पुनर्विधिं चिप्रकार-
स्तथा मानुषिको दैवश्च । तत्र मनुष्येण कृतो मनुषिको देवस्यायं
तेन कृतत्वाद्वैवः । तत्र देवकृतो विद्यादिभिरभियोग एव एव
यत्तस्मिन् दूरस्थितेऽपि तत्प्रज्ञावात्स तथारूप उन्मत्तो जायते ।
अथ तं विद्याद्यभियोगं दैवं मानुषिकं वा कथं जानन्ति सू-
राह । तयोर्देवमनुष्ययोर्मध्ये यस्य नाम गृह्णाति तत्कृतः स वि-
द्याद्यज्जियोगो ज्ञेयः । साम्प्रतमणुसासणालिहावणेत्येतद्व्याख्या-
नयति ॥

अणुसासियम्मि य ठिए, विदेसं देति तह वि य अतिहंते ।

जक्खीए कोवीणं, तस्स उ पुरओ लिहावेति ॥

येन सामान्यतः स्त्रिया पुरुषेण वा विद्याद्यज्जियोजितं तस्यानु-
शासना क्रियते । अनुशासितेऽप्यतिष्ठति विद्याप्रयोगतस्तं वि-
द्याकृतं साधुं प्रति तस्य विद्याद्यभियोगविद्वेषं ददत्युत्पादयन्ति
वरवृषजाः । तथाऽपि च तस्मिन्नतिष्ठन्ति जइयाः शून्याः कौ-
पीनं तस्य पुरतो विद्याप्रयोगतो लेखापयन्ति । येन स तद्दृष्ट्वा
तस्या इदं सागारिकमिति जानतो विरज्यते । सम्प्रति विद्याप्र-
योगे दृढादरताख्यापनार्थमाह ।

विसस्स विसमेवे य, ओसहं अग्गिमग्गिणो ।

मंतस्स पन्निंतो उ, दुज्जणस्स विवज्जणा ॥

विपस्यौपधं विपमेव अन्यथा विपानिदृष्टेः । एवमग्निज्जुतादियु-
क्तस्यौपधमग्निः, मन्त्रस्य प्रतिमन्त्रो, दुर्जनस्यौपधं विवर्जना त-
द्भ्रामनगरपरित्यागेन परित्यागः । ततो विद्याद्यभियोगसाधुस्ता-
ध्वीरङ्गणार्थं प्रतिविद्यादिप्रयोगव्यमिति ॥

जति पुण होज्ज गिलाणो, निरुज्जमाणो ततो तिगिच्छं से ।

संवरियमसंवरिया, उवालभंते निरि वसभा ॥

यदि पुनर्विद्याद्यभियोजितस्तदभिमुखं गच्छन् निरुध्यमानो
ग्नानो ज्ञवाति ततः (से) तस्य साधोश्चिकित्सां संवृतां केना-
ऽप्यवद्व्यमाणां कुर्वन्ति । तथा असंवृताजाया विद्याद्यज्जियोजितं
तस्याऽप्रत्यक्षीभूय निशि रात्रौ तामुपावृणन्ते । ज्ञेयन्ति च ता-
वत् यावत् सा मुञ्चतीति ।

"खमएमहुरत्ति" अस्य व्याख्यानमाह ।

यूमहेसहिसमणी, वोहियहरणं च निवमुया जाव ।

मज्जेण य अकंदे, कयम्मि जुच्चेण मोएति ॥

महुराप नयरीए यूजो देवनिम्मितो तस्स महिमानिमित्तं सङ्घी-
तो समणीहिं समं निग्गया । तो रायपुत्तो य तत्थ ऋद्धे
आयावतो वेद्धे ततो सङ्घी समणीतो वोहिएहिं गहियातो

उवसगपत्त

लेणं आणीया ते बोहितं साहुं दहुं अकंदो कतो ततो रायपुत्तेण
साहुणा जुंढं दीकणं मोदयातो । धंकरगमनिका त्वियं परय महे
महोत्सवे श्राद्धिकाः श्रमणीभिः सह निर्गतास्तासां बोधिकैश्चो-
रैर्हरणं नृपसुतश्च तत्रादूरे अतापयति । बोधिकैश्च तास्तस्य
मध्येन नीयन्ते । तान्निश्च तं दृष्ट्वा आक्रन्दे कृते स युक्तेन स्तेने-
ज्यस्ता मोचयति । उचो मानुषिकः उपसर्गः । संप्रति तैरश्वमाह ।

गामेणारक्षेण व, अभिज्यं संजयं तु तिरिणं ।

द्वयं पकंपिया वा, रक्खेज्ज अरक्खणे गुरुगा ॥

आग्नेनारण्येन वा अभिज्ञतमापादिताभिभव संयतं च यदि
वा द्वयं तद्व्याप्तं स्तम्भीरुतं प्रकम्पितं वा तद्व्यतः कथं क-
म्पमानशरीरं रक्ते । यदि पुनर्न रक्षति सत्यपि वक्ते ततोऽप्रकृते
प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुका मासाः । व्य० प्र० २ उ० ।

उवसगपरिष्ठा-उपसर्गपरिष्ठा- स्त्री० “ धरुणजयणा य तेसि
पत्तो बोच्छे य अहिगारो ” तेषां उपसर्गशब्ददर्शितपोरुशविधाना-
नुपसर्गाणां यथा घटना सम्यगुपसर्गः प्राप्तः प्राप्तानां चाऽधिसहनं
प्रतियातना भवति तथाऽत ऊर्ध्वमध्ययनेन वद्व्यत इत्ययमत्राधि-
कार इतीत्येवं द्वक्ते सूत्रकृताङ्गस्य तृतीयेऽध्ययने, सूत्र० १ सु०
२ अ० १ उ० । (यथा तत्र दर्शितं तथा दर्शितमुवसगशब्दे)

उवसगसह-उपसर्गसह- त्रि० दिव्यानुपद्रवसोढरि, “ चोसठ-
चत्तरेदो, उवसगसहो जहेव जिणकप्पा ” पंचा० १५ विव० ।
[जिणकप्पशब्दे जिणकल्पिकस्य उपसर्गसहत्वं व्याख्यास्यामि]
संप्रति ये व्युत्पद्यप्रहणेनात्मसंज्ञेतनीया गृहीतास्तानुपदर्शयति ।
यद्व्यपवरुणं ज्ञाण, लेसण चउहा उ आयवेसंया ।

ते पुण सन्निवर्धन्ती, चोसठदारे न इहं तु ॥

चतुर्भिरात्मना सचिन्त्यन्ते ये ते इत्यात्मसंचेत्यास्तद्यथा घट-
नतः प्रपतनतस्तम्भनतः श्लेषतश्च । तत्र घटनतो यथा चक्रुपि
रजःप्रविष्टं तेन च चक्रुर्दुःखदितुमारब्धमथवा स्वयमेव चक्रुपि
गल्लके वा किञ्चित्पुत्रीद्विप्रभृति समुत्थितं घटयति । प्रपतनतो
यथा मन्दप्रयत्नेन चक्रुर्म्यमाणप्रतिपततो दुःखाप्यतं स्तम्भनेन
यथा तावदुपविष्ट आस्ते यावत्पादसुस्तब्धो जातः श्लेषणतो
यथा पादं तावदाकुञ्चयावस्थितो यावत्तत्र वातेन दग्धः अथवा
नृत्तं शिक्यामीति किञ्चिदङ्गमप्यतिशयेन नामितं तच्च नत्रैव
दग्धमिति ते पुनरात्मसंचेतनीया व्युत्पद्यद्वारे निपतन्ति न इह ।
“ ते उप्पन्ने सम्मं, सहत्ति, जमइ च्चि, तिव्वर, अहियासे ”
इति चत्वार्यप्येकार्थिकानि पदानि । तत्र सम्यक् सहनमाह ।

मणवयणकायजोगेहिं, तहि उ दिव्वादिणं तिन्नि ।

सम्मं अहियासेइ, तथ उ सुएहा पदिट्ठतो ॥

त्रिभिर्मनोवाक्काययोगैः प्रत्येकं दिव्यादीन् त्रीनुपसर्गान् प्रत्येकं
चतुर्भेदान् सम्यगध्यास्ते सहते तत्र सहनं द्विधा व्यव्यतो जाव-
तश्च तत्र व्यव्यस्य हाने स्तुपाद्या दृष्टान्तस्तमेवाह ।

सामूससुकोसोदेवर-जचारमादिमज्झिभमगा ।

दोसादी य जहप्पा, जह सुएहा सहियउवसगा ॥

श्वशुरः श्वश्रुश्चैतावुक्तौ पूज्यत्वाद्देवरजर्वृका मध्यमा दोसो
जघन्या यथा तत्कृता उपसर्गाः स्तुपायाः सोढास्तथा साधुनाऽपि
सोढव्याः इयमत्र जावना स्तुषया अपराधे कृते तां श्वशुरः श्व-
श्रुश्च हीद्वयति सा च हीद्व्यमाना अतीव लज्जते यद्यपि तानि
दुःखोत्पादनानि पन्नानि दुरध्यास्यानि तथाऽपि सा तानि

सम्यगध्यास्ते चिन्तयति च न सम्यक् अध्यासिष्ये ततः कुत्र
याम अवध्वंसो भविष्यति स्तुपाचारश्चापयास्यति देवरा अपि
चोहणउवचनानि भापन्ते यद्यपि तेषां सानो लज्जते तथाऽपि न
तानुहणति किं तु सम्यक् तद्वचनान्यध्यास्ते दासा अपि तां स्तु-
पामुहणयन्ति तथाऽपि किं किं तेषां वचनान्यहं गणयामीत्य-
वगणनया सम्यगध्यास्ते न प्रतिवचनं ददाति । एतत्तद्व्यसहनं
यत्साधुर्द्वादशविधानप्युपसर्गान् कर्मविनिर्ज्जरणार्थं सम्य-
गध्यास्त पतदेवाह ।

सामुससुरोवमा खनु, दिव्वादिपरोवमा य माणुस्ता ।

दासत्थाणीतिरिया, तह सम्मसोहिया सोए ।

तथा वधूदृष्टान्तोक्तप्रकारेण श्वश्रुःश्वशुरोपमान् दिव्यान् उप-
सर्गान् देवरोपमान् मानुषान् उपसर्गान् दासस्थानीयान् तैर-
श्चान् उपसर्गान्सम्यगध्यास्ते ।

संप्रति द्विविदे वेत्यस्य व्याख्यानार्थमाह ।

दुहा वेते समामेणं, सव्वे सामसकंठगा ।

विसयाणुलोमिया चेव, तहेव पडिलोमिया ॥

अस्य वा पते उपसर्गां श्रामण्यस्य कण्टका इव श्रामण्यकण्टकाः
सर्वे समासेन द्विधा प्रतिपादितास्तद्यथा विषयानुलोमिका इन्द्रि-
यविषयानुलोमिका इन्द्रियविषयप्रतिबोमिकास्तानेव दर्शयति ।

वंदणसकारादी, अणुलोमा वंधवहणपडिलोमा ।

ते वि य खमता सव्वे, पर्थं रक्खेण दिट्ठतो ॥

चन्दनसत्कारादयोऽनुलोमाः बन्धवधप्रवृत्तयः प्रतिबोमास्तानपि
सर्वान् क्षमते अत्र वृक्ते दृष्टान्तस्तमेवाह ।

वासीचंदणकप्पे, जह रक्खाइ य सुहउहसमो उ ।

रागदेसविमुत्तो, सहई अणुलोमपडिलोमा ।

वासीचन्दनकल्पो यस्य स वासीचन्दनकल्पोऽथवा कल्प-
स्तुल्यवाची ततोऽयमर्थो वास्यां वास्याद्वक्ते चन्दनेनानुलेप-
नेन कल्पस्तुल्यो वासीचन्दनकल्पो यथा वृक्षो भवति इत्येव-
ममुना प्रकारेण रागद्वेषविमुक्तोऽत एव सुखदुःखसमोऽनुलो-
मप्रतिलोमान् उपसर्गान् सम्यक् सहते ॥ व्य० द्वि० ७ उ० ।

उवसगाजिउजण-उपसर्गाजियोजन-न० उपसर्गा दिव्याद-
यस्तैरभियोजनम् उपसर्गाभियोजनम् । अभिभवकायोत्सर्गं,
दिव्याद्यभिभूत एव महासुनिस्तदेवायं करोतीति हृदयम् ।
उपसर्गाणामभियोजनम् । सोढव्या भयोपसर्गास्तद्भयं न कार्य-
मित्येवंभूते कायोत्सर्गं, ‘उवसगाभिउं जणे वीओ’ आ० ५ अ० ।
उवसज्जण-उपसर्जन-न० उप० सुज्जं ह्युद् । दैवाद्युपद्रवे,
वाच० । अप्रधानभूते गौणे विशेषणे, विशेष० ।

उवसत्त-उपसत्त-त्रि० विशेषेण सक्तिमति, उक्त० ३२ अ० ।

उवसइ-उपशब्द-न० सुरतावस्थायां चलवलायमानादिषु, तं० ।

उवसम- उपशम-पुं० उपशान्तिरुपशमः । आ० । अपराधवि-

धायिन्यपि कोपपरिवर्जने, स च कस्यचित्कायापरिणतेः क-

दुकफलावलोकनाद्भवति । कस्यचित्पुनः प्रकृत्यैवेति । प्रव०

१५८ द्वा० । आचा० । संस्था० । क्रोधादिनिग्रहे, आ० म० द्वि० ।

“ उवसमेणहणे कोहं ” उपशमेन क्षान्तिरूपेण द० ८ अ० ।

आचा० । माध्यस्थ्यपरिणमे, आ० ६ अ० । शान्तावस्थाने,

आ० १ अ० । इन्द्रियोपशमरूपे रागद्वेषाभावजनिते (सूत्र० २

शु० १ अ०) शमे, आचा० । स च द्वेधा द्रव्यभावमेवातत्र

द्रव्योपशमः कतकपालापाद्यादितः कलुपजलादेः भावोपश-
मस्तु ज्ञानादित्रयात् । तत्र यो येन ज्ञानेनोपशम्यति स ज्ञानो-
पशमस्तद्यथा केपययाद्यन्यतरया धर्मकथया कश्चिदुपशम्य-
तीत्यादि, दर्शनोपशमस्तु यो हि शुद्धेन सम्यग्दर्शनेनापरमुप-
शमयति यथा श्रेणिकेनाश्रद्धधानो देवः प्रतिबोधित इति दर्श-
नप्रभावकैर्वा सम्मत्यादिभिः कश्चिदुपशम्यति । चारित्र्योपश-
मस्तु क्रोधाद्युपशमो विनयनम्रतेति ।

पक्षाणामुबलम्ब हेच्चा उवसमं फारुसियं समादियंति
त्यक्त्योपशमं तत्र केचन जुहुका ज्ञानोदन्वतोऽद्याप्युपयैव प्लवमा
नास्तमेवमभूतमुपशमं त्यक्त्वा ज्ञानलवोत्तस्मितगर्वा भ्राताः पौ-
रुष्यं परुषतां समाददति गृह्णन्ति तद्यथा परस्परगुणनिकायां
मीमांसायां वा एकोऽपरमाह त्वन्न जानीषे न चैषां शब्दानामय-
मर्थो यो भवताऽभाणि । अपि च कश्चिदेव मादृशः शब्दार्थनिर्ण-
यायावत् न सर्वं इत्युक्तं च पृष्ठा गुरवः स्वयमपि परीक्षितं नि-
श्चितं पुनरिदं न वादिनि च मल्लमुख्ये च माद्यगेवाऽन्यतरं गच्छेत्
द्वितीयस्त्वाह नन्वस्मदाचार्या एवमाज्ञापयन्तीत्युक्ते पुनराह
सोऽपि वा कुण्डो बुद्धिविकलः किं जानीते त्वमपि च शुक्लवत्पा-
ठितः निरुहापोह इत्यादीन्यन्यान्यपि दुर्गुहीतकतिचिद्वक्तरो
महोपशमकारणं ज्ञानं विपरीततामापादयन् स्वौक्त्यमाविर्जा-
वयन् भाषते उक्तञ्च अन्यैस्त्वेच्छारचितानर्थविशेषान् अमेण वि-
ज्ञाय कृत्स्नं वाङ्मयमित इति खादत्यङ्गानि दर्पेण क्रीमतकमी-
श्वराणां कुक्कुटबावकसमानबल्लभ्यः शास्त्राण्यपि हास्यकथां
व्युतां वा जुहुको नयतीत्यादि पाठान्तरं वा " हेच्चा उवसमं
च एगे फारुसियं समादहति " त्यक्त्योपशमथानन्तरं बहुश्रुतीजृता
एके न सर्वे परुषतामाहम्बते ततश्चाहसाः शब्दिता वा तूर्णो-
भावं भजन्ते हुंकारशिरःकम्पनादिना वा प्रतिवचनं ददति
१ शु ६ अ० ४ उ० (कञ्जहोपशमे गुणा अहिगरणशब्दे उक्ताः)
विष्कम्भितोदयत्वे, उक्तं १ अ० । विपाकोदयविष्कम्भे, । न० ।
" उदयविधाय उवसमो " अनुदितस्योदयविधाने, विशेष० ।
मोहनीयकर्मणोऽनन्तानुबन्धादिभेदभिन्नस्योपमश्रेणिप्रतिपक्ष-
स्य मोहनीयभेदाननन्तानुबन्धादीनुपशमयति (इति) उद-
यज्ञावे, स्था० ६ डा० ॥ मिथ्यात्वमोहनीये कर्मणि, उदीर्ये,
क्षीणे, । शेषस्यानुद्यापादने, विशेष० । कृत्योपशमादे
ज्ञेदः । अथ प्रेरको ज्ञाति ननु कृत्योपशमोपशमयोः कः
किञ्च विशेषः । सूरिराह ननु उदीर्णे उदयप्राप्ते कर्मणि
क्षीणे शेषे चानुदीर्णे उपशान्ते सति कृत्योपशमोऽभिधीयत
इति । प्रेरकः प्राह ।

सो चेव नण्वसमो, उदए खीणाम्मि सेसए समिए ।

मुहुमोदयता मीसे, ननूपसमिए विसेसो यं ॥

ननूपशमोऽप्ययमेव यः किमित्याह । यः उदिते कर्मणि क्षीणोऽ
नुदितेऽनुपशान्तो भवति अत्रोत्तरमाह । ननु मिश्रे कृत्योपशमे
सूक्ष्मोदयता अस्ति प्रदेशोदयेन सत्कर्मवेदनमस्तीत्यर्थः । उप-
शमिते तु कर्मणि तदपि नास्तीत्ययमनयोर्विशेष इति एतदेवाह ।

वेएऽ संतकम्पं, खओवसमिएसु नाणुजावं सो ।

उवसंतकनाओ पुण, वेएऽ न संतकम्मा पि ॥

स कृत्योपशमावस्थाकपायवान् जीवः कृत्योपशमिकेष्वनन्तानु-
गम्यादिषु तत्संबन्धे सत्कर्मानुभवति प्रदेशकर्म वेदयति न
पुनरनुभावं विपाकतस्तु तान्न वेदयतीत्यर्थः । उपशान्तकपा-

यस्तु सत्कर्मापि न वेदयतीति कृत्योपशमोपशमयोर्विशेष इति ।
विशे०।पं०सं०। उपशान्तकपायवीतरागद्वेषस्थगुणस्थापने, प्रव०
२२४ डा० । उपशमश्रेणौ, कल्प० । पञ्चदशे दिवसे, चं० १० पाहु० ।
जो० । जं० । स० । विशतितमे मुहूर्ते, जं० ७ वक्र० । जो० ।
कल्प० । तृष्णानाशे, रोगोपद्रवशान्तौ निवृत्तौ च । धाच० ।

उवसमग-उपशमक-पुं० उपशमश्रेण्यन्तर्गतैष्वपूर्वकरणादिषु,
उपशान्तमोहान्तेषु, उपशमश्रेण्यां रुढेषु अपूर्वकरणानिवृत्ति-
वादरसूक्ष्मसंपरायेषु, पं० सं० १ डा० । स० ।

उवसमण-उपशमन-न० उप शम भावे-ल्युद्-उपशमार्थे, "उव-
"समणाए अहिगरणस्स अम्भुछा एव्वं भवति" स्था० ८ डा० ।

उवसमणा-उपशमना-स्त्री० उदयोदीरणानिधत्तनिकाचनाकर-
णायोग्यत्वेन व्यवस्थाप्यते कर्म यथा सा उपशमना । क० प्र० ।
पं० सं० । उदयोदीरणानिधत्तनिकाचनाकरणानामयोग्यत्वेन क-
र्मणोऽस्थापने, उक्तं च " उव्वट्टणओवट्टणसंकमणाइं च तत्थ
करणाइंति" । अष्टानां करणानां पष्टं करणमेतत् । स्था० ४ डा०
१ उ० । संप्रति उपशमनाप्रतिपादनार्थमाह । अवसरस्तत्र चैतेऽ
धिकाराः तद्यथा प्रथमं सम्यक्वोत्पादप्ररूपणा, सर्वविरतिला-
भप्ररूपणा, अनन्तानुबन्धिविसंयोजना, दर्शनमोहनीयकपणा,
दर्शनमोहनीयोपशमना, चारित्र्यमोहनीयोपशमना पुनः सप्रभे-
देति । तत्र वेदमुपशान्तमुपशमनाकरणम् प्रभेदं सर्वात्मना व्या-
ख्यातुमशक्यं ततो यत्रांशे व्याख्यातुमात्मनोऽशक्तिस्तत्रांशे तत्के-
तुश्रोतृणामाचार्यो नमस्कारं चिकीर्षुराह ।

करणकया अकरणकया, चउव्विहा उवसमणा विईयाए ।

अकरणअणुइक्षाए, अणुओगधरे पणिवयामि ॥ ३१४ ॥

इह द्विविधा उपशमना करणकृता अकरणकृता च तत्र करण-
क्रिया यथा प्रवृत्तिपूर्वकनिवृत्तिकरणसाध्यक्रिया विशेषः तेन
कृता करणकृता तद्विपरीता अकरणकृता च या संसारिणां जी-
वानां गिरिनदीपाषाणवृत्ततादिभिः संज्ञवचत् प्रवृत्तादिकरणक्रि-
याविशेषमन्तरेणापि वेदनानुबन्धनादिभिः कारणैरुपशमनोपजा-
यते सा अकरणकृतेत्यर्थः । इदं च करणकृताकरणकृतत्वरूपे
द्वैविध्यं देशोपशमनाया एव छद्म्यं न सर्वोपशमानुकरणकृता-
यावेति । अस्याश्चाकरणकृतोपशमनाया नामधेयद्वयं तद्यथा अ-
करणोपशमना अकृतोपशमना च तस्याश्च संप्रत्यनुयोगो व्यव-
च्छिन्नस्तत आचार्यः स्वयं तस्यानुयोगमजानानस्तद्वेदिनृणां
विशिष्टमतिप्रज्ञाकक्षिकचतुर्दशवेदिनां नमस्कारमाह । ('वि-
ईयाए इत्यादि) द्वितीया अकरणकृता तृतीयाया उपशमनाया
एव छद्म्यं न सर्वोपशमानुकरणकृतेवेति । अस्याश्चाकरण-
कृतोपशमनाया अनुयोगधरान् ग्रणिततामि तेषु प्रतिपातं करोमि
तस्मादिह करणकृतोपशमनाया अधिकारः साऽपि च द्विधा
वैक्रियद्वैविध्यमेवाह ।

सन्वस्स य देसस्स य, करणमुवसमनदुधि एक्केका ।

सन्वस्स गुणपसत्था, देसस्स वि तासि विवरीआ । ३१५ ।

सा करणकृतोपशमना द्विविधा सर्वस्य विषये देशस्य विषये च
सर्वविषया देशविषया चेत्यर्थः । एकैकस्याश्च द्वे द्वे नामधेये
तद्यथा सर्वस्योपशमनाया गुणोपशमना प्रशस्तविहायोगतिश-
मना च । क० प्र० ।

देसुवसमणा सन्वाण, दोइ सन्वोवसमणा मोहो ।

अपसत्थपसत्था जा, करणावसमणाए अहिगारो ॥

इह द्विधा उपशमना तद्यथा देशोपशमना सर्वोपशमना च ।
तत्र देशोपशमना सर्वेषामपि कर्मणां प्रयति । सर्वोपशमना तु
मोहे मोहनीयस्यैव देशोपशमनायाध्यामून्येकार्षिकानि तद्यथा
देशोपशमना अनुद्योपशमना अगुणोपशमना अप्रशस्तोपशम-
ना च । सर्वोपशमनायास्त्वमूनि तद्यथा सर्वोपशमना उन्वयोप-
शमना गुणोपशमना प्रशस्तोपशमना च । तत्र देशोपशमना द्वि-
धा कारणकृता कारणरहिता च । सर्वोपशमना तु कारणकृतैव
कारणानि यथाप्रवृत्तापूर्वोनिवृत्तिसंज्ञानि तैः कृता तद्विपरी-
ता कारणरहिता या संसारिणां जीवानां गिरिन्द्रीपापाणवृत्तना-
दिसम्मवयन्यथाप्रवृत्तादिकारणासाध्यक्रियाविशेषमन्तरेणापि
वेदनानुभवनादिभिः कारणैरुपजायते । तस्याश्च संप्रत्यनुयोगज्य-
वच्छित्तिस्ते द्वे नृणामनावात् ततोऽप्रशस्ता च या करणोपशमना
तयोपधिकारः प्रथमतः सर्वोपशमना वाच्या तत्र चैतेऽर्थाधिका-
रास्तद्यथा सम्यक्त्वोत्पादप्ररूपणाः देशविरतिज्ञानरूपणां सर्व-
विरतिज्ञानप्ररूपणा अनन्तानुबन्धे विसंयोजना दर्शनमोहनीयक-
पणा दर्शनमोहनीयापशमना चारित्रमोहनीयोपशमा च । पं० सं० ।

तत्रादौ सम्यक्त्वोत्पादप्ररूपणार्थमाह ।

सन्ववसमणा मोहस्त्वैव, तस्य सन्ववसमक्रियाजोगो ।

पंचिदिश्वोवसन्ना, पञ्चतो दक्षितिगजुत्तो ॥ ३१६ ॥

पुत्रं पि विमुञ्जतो, गन्धिवसन्ताण इकमिय सोहे ।

अन्नपरे सागारो, जोगे य विमुञ्छिस्तेसासु ॥ ३१७ ॥

विहमत्तकम्मअत्तो, कोढो कोमी करेत्तु सत्तएहं ।

दुड्डाणचउड्डाणे, असुभसुभाणं च अणुजागं ॥ ३१८ ॥

बंधतो धुवपगढी, भवपाउगगा मुजा अणाओ य ।

जोगवसायएसंको, उक्कोसं मज्जिमज्जएहं ॥ ३१९ ॥

विई य बंधवप्ता पूरे, नवबंधपद्धसंखजागूणं ।

असुनाणसुजाणुभाणं अणंगुणहाशिवन्हीहिं । ३२० ।

करणं अद्रापवत्तं, अपुव्वकरणमनियट्टिकरणं च ।

अंतोमुहुत्तयाई, उवसंतप्पं चजहिं कमेण ॥ ३२१ ॥

इह सर्वोपशमना मोहस्त्वैव मोहनीयस्यैव शेषाणां तु कर्मणां
देशोपशमना तत्र तस्य मोहनीयस्य सर्वोपशमनाक्रियायोग्यः
पञ्चेन्द्रियः संज्ञा सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्त इत्येवं द्वावित्रिक-
युक्तः पञ्चेन्द्रियत्वसंज्ञित्वपर्याप्तित्वरूपान्निस्तिस्मृभिः द्वावित्रियु-
क्तः अथवा उपशमनत्रयुपशमनश्रेणिश्रवणद्वयिकरणत्रयहेतुप्र-
कृत्योगलब्धिरूपत्रिकयुक्तः करणकाज्ञान पूर्वमापि अन्तर्मुहूर्त्त-
काज्ञं यावत् प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्ध्यादिभिर्विद्युष्यमानोऽवश-
यमानचित्तसन्ततिः ग्रन्थकसत्त्वानामव्यसिरूकानां वा विशो-
धिसतामतिक्रम्य वर्त्तमानः ततोऽनन्तगुणविशुद्ध इत्यर्थः । तथा
अन्यतरस्मिन् मतिश्रुतज्ञानावरणविमङ्गज्ञानानामन्यतरस्मिन् सा-
कारे साकारोपयोगे चाऽन्यतरस्मिन् मनोयोगे वाग्योगे काययोगे
वा वर्त्तमानस्तिसृणां विशुद्धानां वेद्यानामन्यतमस्यां वेद्यायां
जघन्येन तेजोलेइयायां मध्यमपरिणामेन पञ्चेइयायामुत्कृष्टप-
रिणामेन बुक्कलेइयायां वर्त्तमानो जघन्येन तेजोवेइया तथा
आयुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणां स्थितिवन्तः सागरोपमकोटाको-

टीप्रमाणां कृत्वा अगुमानां कर्मणामनुभागं चतुःस्थानकं द्वि-
स्थानकं करोति गुमानां च कर्मणां द्विस्थानकं सततं चतुः-
स्थानकं करोति ध्रुवतया प्रकृतीः पञ्चविधज्ञानावरणनवविध-
दर्शनावरणमिथ्यात्वपोरुशकपायजयजुग्नासातैजसकामेनवर्ण-
गन्धरसस्पर्शाः गुरुलघूपघातिनिर्मोणपञ्चविधान्तरायरूपाः सप्त-
चत्वारिंशत्संख्या वध्नन् परावर्त्तमानाः स्वस्वभावाप्रयोग्याः
प्रकृतीः शुभा एव वर्त्तात ता अप्यायुर्वर्जाः अतः च विशुक्तिपरि-
णामो हि नायुर्वन्धमारभत इति कृत्वा तत्पञ्जनं प्रवप्रायोग्या इति
वचनाद्यैतदवगन्तव्यम् । यदुत तिर्यग्यनुज्यो वा प्रथमसम्य-
क्त्वमुत्पादयन् देवगतिप्रायोग्याः शुभाः प्रकृतीर्देवगतिदेवानुपूर्-
वोपञ्चेन्द्रियजानिवैक्रियशरीरसैक्रियाङ्गोपाङ्गसमचतुरस्रसंस्था-
नपराघाताच्छासप्रशस्ताविहायोगातित्रसादेदशकसातवेदनीयो-
धैर्गोत्ररूपा एकविंशतिसंख्या वर्त्ताति देवो नैरयिको वा प्रथम-
समये सम्यक्त्वमुत्पादयन् मनुजगतौ प्रायोग्या मनुजगतिम-
नुजानुपूर्वोपञ्चेन्द्रियजानिसमचतुरस्रसंस्थानप्रथमसंज्ञनैदादि-
कशरीरैर्दारिकाङ्गोपाङ्गपराघातोच्छासप्रशस्ताविहायोगातित्र-
सादेदशकसातवेदनियोधैर्गोत्ररूपा द्वाविंशतिसंख्या न वर्त्ताति
केयवं यदि सप्तमनरकपृथ्वीनारकः प्रथमस्य सम्यक्त्वमुत्पादय-
ति ततः तिर्यगतितिर्यगानुपूर्वीनां चैर्गोत्राणि वक्ष्यन्ते शेषं
तदेव तथा वध्यमानप्रकृतीनां स्थितिं वर्त्ताति अन्तः सागरोप-
मकोटाकोटीप्रमाणमेव नाधिकां योगवशाच्च प्रदेशप्रमुत्कृष्टम-
ध्यमजघन्यं च वर्त्ताति तथा हि जघन्ययोगे वर्त्तमानो जघन्यं
प्रदेशान्नं वर्त्ताति मध्यमे मध्यममुत्कृष्टं तूत्कृष्टमिति । स्थिति-
यन्धेऽपि चूर्णे सत्यन्यं स्थितिवन्धं प्राक्तनस्थितिवन्धापेक्षया
पल्लोपमसंख्येयज्ञानगन्धून् करोति तस्मिन्नपि च परिपूर्णं सति ज-
न्यं स्थितिवन्धं पल्लोपमसंख्येयज्ञानगन्धून् करोति एवमन्यमन्यं
स्थितिवन्धपूर्वपूर्वापेक्षया पल्लोपमसंख्येयज्ञानगन्धून् करोति अद्य
भानां च प्रकृतीनां वध्यमानानामनुजागं द्विकस्थानकं वर्त्ताति त-
मपि प्रतिसमयमनन्तगुणहीनं द्युमानां चतुःस्थानकं वर्त्ताति त-
मपि प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्धिमेवमसौ कुर्वन् किं करोति इत्यत
आह । करणमित्यादि) करणं यथाप्रवृत्तं करोति ततोऽनिवृ-
त्तिकरणमिति परिणामविशेषकरणं " परिणामोत्पेत्ति " वचन-
प्रामाण्यात् एतानि च त्रीण्यपि करणानि च प्रत्येकमन्तर्मोहूर्त्त-
कानि सर्वेषामपि करणानां कालोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणस्ततोऽनेन
क्रमेण चतुर्यामुपशान्ताकां लज्जेत साऽपि चान्तर्मुहूर्त्तकी । क० प्र० ।

सम्प्रति करणानामेव स्वरूपमाविधिकीर्षुराह ॥

आइहेधुं दोसुं, जहन्न उक्कोसिया जवे सोही ।

जो पइसमयं अज्जव-साया होगा असंखेज्जा ॥

आद्ययोर्द्वयोः करणयोर्थथाप्रवृत्तिनिवृत्त्याख्ययोजघन्या उत्कृष्टा
च शुक्तिर्जवति यतो यस्मादाद्यद्वयोः करणयोः प्रतिसमयमध्य-
वसाया विशेषधिरूपा नानाजीवापेक्षया असंख्येयद्वोकाकाशप्रदे-
शप्रमाणास्ततः आद्ययोर्द्वयोः करणयोः प्रतिसमयं जघन्या वंरु-
ष्टा च विशेषधिरवति । ताश्च विशेषधय एवम् । तथा प्रथमसमये
विशोध्यो नानाजीवापेक्षया असंख्येयद्वोकाकाशप्रदेशप्रमाणा-
स्ततो द्वितीयसमये विशेषाधिकास्ततोऽपि तृतीये समये विशे-
षाधिका एवं तावद्वाच्यं यावच्चरमसमयं पञ्चमपूर्वकरणेऽपि
रूपव्यमेते च विशेषधयवसाया यथाप्रवृत्तापूर्वकरणयाः संब-
न्धिनः स्थाप्यमाना विषमचतुरस्रं क्षेत्रमावृण्वते तयोरुपरि चा-
निवृत्तिकरणाध्यवसाया मुक्तावव्रीसंस्थिता स्थापना ।

[illegible]

पुनर्देवाह ॥

पद्ममयत्रयंतगुणा, सोही उद्दामुही तिरिद्धा उ ।

छेदाणि य जीवाणं, तद्वै उद्दामुहा उक्ता ॥

अथाणामपि करणानां प्रतिसमयसूक्ष्मुत्थासिद्धिरनन्तगुणावेदि-
तव्या तद्यथा प्रथमसमयशुद्धिपेक्षया द्वितीयसमये शुद्धिरनन्तगु-
णाततोऽपि तृतीयसमये अनन्तगुणाप्येवावदनिवृत्तिकरणचरम-
समय आद्यरूपोऽशुक्त्योः करणयास्त्येवमुत्थासिद्धिः पदस्थाना-
पदस्थानपतिता तद्यथा प्रथमसमयगता शुद्धिः पदस्थानविशि-
ष्टा द्वितीयस्थानगता विशिष्टा एवं यावदपूर्वकरणचरमसमयः
तृतीयविनिवृत्तिकरणे प्रतिसमयं सकलजीवापेक्षयाऽप्येकमेवा-
ध्यवसायस्थानम् । तथाहि अनिवृत्तिकरणस्य प्रथमसमये वर्तन्ते ये
च प्रवृत्ताः ये च वर्तिष्यन्ते तेषां सर्वेषामप्येकमेवाध्यवसायस्था-
नं द्वितीयसमयेऽपि वर्तन्ते ये च प्रवृत्ता ये च वर्तिष्यन्ते तेषाम-
पि सर्वेषामेकमेवाध्यवसायस्थानं केचन प्रथमसमयजाविविशो-
धिस्थानापेक्षया अनन्तगुणविशुद्धम् एवं तावदाद्यं यावत्स्थान-
वृत्तिकरणस्य च चरमसमयस्ततस्तृतीये करणे एकैकशोधिस्-
त्सु मुखरूपा न द्वितीयातिर्यङ्मुत्थातत्र यथा प्रवृत्तिकरण एव ।

विशोधिविधितारतम्यमुपदर्शयन्नाह ॥

गंतुं संखेज्जंभं, अहापवत्तस्स हीण जा सोही ।

त।ए य पढमसमये, अनंतगुणिया उ उक्तासा ॥

यथा प्रवृत्तिकरणस्य संख्येयं भागं गत्वाऽन्तरसमये या जघ-
न्या शुक्तिस्तस्याः सकाशात् प्रथमे समये उत्कृष्टा विशोधिःरनन्त-
गुणा । इयमत्र भावना यथाप्रवृत्तिकरणस्य प्रथमसमये या
सर्व्वजघन्या विशोधिः सा सर्व्वस्तोका ततो द्वितीये समये ज-
घन्या विशोधिःरनन्तगुणा एवं तावद्वाच्यं यावत् यथाप्रवृत्तिक-
रणस्य संख्येयो भागो गतो भवति ततः प्रथमसमये उत्कृष्टा
विशोधिःरनन्तगुणा ततो यतो जघन्यस्यानानिश्चितस्तस्योपरित-
ना जघन्या विशोधिःरनन्तगुणा ततोऽपि द्वितीयसमये उत्कृष्टा
विशोधिःरनन्तगुणा तत उपरि जघन्या विशोधिःरनन्तगुणा एव-
शुपर्यधश्च एकैका विशोधिःरनन्तगुणा तावद्वाच्या यावच्चरमस-
मये जघन्या विशोधिः । तथा चाह ।

एवं एकंतरिया, हेहुवरि जाव हीणपज्जते ।

ततो जक्केसाओ, लवगिरिं होयणंतगुणा ॥

पवं पृर्वोक्तप्रकारेण संख्येयज्ञागात्परत आरभ्य अथ उपरि
च एकान्तरिता विज्ञाधिरेनन्तगुणा तावद्वाच्या यत्पञ्चानपर्यन्ता
अथर्वविज्ञाधिपर्यवसानं पद्योपमसंख्येयभागमात्राश्चोक्तृष्टा वि
श्वरूपोऽद्याप्यनुत्तराः सन्ति ततस्ताः उपरि उपरि अनन्तगुणा
वक्तव्याः तदेवमुक्तं यथाप्रवृत्तिकरणम् ।

संप्रत्यपूर्वकरणस्य स्वरूपमाविधिकीर्तुराह ।

...लां बुकोसा पढमे, तीणिणं ता जहन्निया वाए ।

करणा तीः ए जेह्वा, एवं जा सन्वकरणं पि ॥

प्रथमे यथाप्रवृत्तकरणे चरमसमये या उत्कृष्टा विशोधिस्तस्याः सकाशात् द्वितीये पूर्वार्धे करणे प्रथमे समये जघन्या विशोधि-
रनन्तगुणा तस्या अपि सकाशात् प्रथमसमये एव ज्येष्ठा उत्कृ-
ष्टा विशोधिरनन्तगुणा ततो द्वितीये समये जघन्या विशोधि-
रनन्तगुणा । ततोऽपि तस्मिन्नेव तृतीये समये उत्कृष्टा विशोधि-
रनन्तगुणा । ततोऽपि द्वितीये जघन्या विशोधिरनन्तगुणा । ततो
ऽपि तस्मिन्नेव तृतीये समये उत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा । एवं
प्रतिसमयं तादृह्यं यावत्सकलमपि करणं परिसमाप्यते ।

अपुव्यकरणसमयं, कुण्ड अपुव्ये इमे च चत्तारि ।

ठिङ्घायं रसघायं, गुणसेदी वंशगङ्गा य ॥

अपूर्वकरणेन समकं तस्मिन्नेव समये अपूर्वकरणे प्रविशति त-
स्मादेव समयादारब्धेत्यर्थः । इमान्वद्भ्यमाणांश्चतुरः पदार्थान्
अपूर्वान् करोति अतीते कात्रे न कदाचन्यापि पूर्वं कृताः । ततो
न वा स्थितिघातं रसघातं गुणश्रेण्यरूकार्कं च ।

तत्र प्रथमतः स्थितिर्वतः स्वरूपव्यावर्णनायाह ।

उक्तोक्तेणं बहुमा-गराणि इयरेण पद्वसंखेयं ।

टियत्रगात्रो घायइ, अंतमुहुत्तेण ठिइखडं ॥

स्थितिसत्कर्मणोऽग्रिमजागादुत्कर्षेण प्रज्ञूतानि सागरोपमाणि
प्रज्ञूतसागरोपमप्रमाणमितरेण जघन्येन पल्योपमासंख्येयजागमा
त्रिखण्णमन्तर्मुहुर्तेन कालेन घातयति घातयित्वा च दक्षिणं याः
स्थितिरथो न खण्डयिष्यति तत्र प्रक्षिपति ततः पुनरपि अथस्ता-
त् पल्योपमासंख्येयजागमात्रस्थितिखण्णमन्तर्मुहुर्तेन कालेन
घातयन् प्रागुक्तप्रकारेणैव च निक्षिपति एवमपूर्वकरणाद्याः
प्रज्ञूतानि स्थितिखण्णसहस्राणि व्यतिक्रामन्ति तथा च सति
अपूर्वकरणस्य प्रथमे समये यत् स्थितिसत्कर्मासीत् तत्तत्स्यैव
चरमसमये संख्येयगुणहीनं जातं तदेवमुक्तः स्थितिघातः ।

संप्रति रसघातप्रतिपादनार्थमाह ।

असुभाणं तं मुहुत्तेण, दण्डं रसं कंडगं अणंतं ।

करणे ठिइखंडागं, ताम्मि लु रसकंडगसहस्सा ॥

स्थितिखण्डानां करणे उत्क्रियणे प्रवृत्तः सन् अशुभा वा प्र-
कृतीनां रसकएरुमनुभागकएरुमनन्तानन्तविज्ञागात्मकम-
न्तर्मुहूर्तेन विनाशयति किमुक्तं जयति अशुजप्रकृतीनां यत् अ-
नुज्ञागसत्कर्म तस्यानन्तानुभागान् मुक्त्वा शेषान् अनुज्ञागज्ञा-
गान् सर्वानप्यन्तर्मुहूर्तेन कालेन विनाशयति ततः पुनरपि तस्य
प्रागुक्तस्यानन्ततमस्य ज्ञागस्यानन्ततमं ज्ञागं मुक्त्वा शेषान् अ-
नुभागज्ञागान् सर्वानन्तर्मुहूर्तेन कालेन विनाशयति एवमनेका-
नि अनुज्ञागखण्डसहस्राणि एकैककस्मिन् स्थितिखण्डे व्यति-
क्रामन्ति तथा चाह (तस्मि उ रसकं रगसहस्रा) तस्मिन्
स्थितिखण्डे एकैककस्मिन् रसकएरुगसहस्राणि गच्छन्ति स्थि-
तिखण्डानां च सहस्रैरपूर्वकरणे परिसमाप्यते तदेवमुक्तो र-
सघातः ।

सम्प्रति गुणणेणिमाह ।

घाडयद्विदलियधेत्तुं, धेत्तु असंखगुणणाए ।

साहित्यद्वयकरणकाव्यं, उदयाओ एह गुणसेदिं !!

घातितायाः स्थितिः शुभमभ्यानदाहिकं गृहीत्वा उदयसमयादार-
भ्य प्रतिमयममसंख्येयगुणबुद्ध्या कृपयति तद्यथा उदयसमये स्तो
कं द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीये समये असंख्ये-
यगुणम् । एवं तावद्भक्तजन्यं यावत्साधनिककरणद्वयकालो मनाक्

केवलि मणोहि चोदस, दस-नवपुर्वी उ नायव्वो ॥ १३५ ॥

तत्राऽऽगमतो व्यवहारी षड्विधः, तद्यथा-केवली-केवलज्ञानी 'मणोहि' ति-पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् मनःपर्यायज्ञानी, अर्वाधज्ञानी, 'चादसदसनवपुर्वी' ति-पूर्वि-शब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते चतुर्दशपूर्वी दशपूर्वी नवमपूर्वी च ज्ञातव्या एते चागमव्यवहारिणः प्रत्यक्षज्ञानिन उच्यन्ते; चतुर्दशादिपूर्ववलसमुत्थस्यापि ज्ञानस्य प्रत्यक्षतुल्यत्वात् । व्य० १ उ० । जी० । (विस्तरतः आगमव्यवहारिणः 'आगमववहार' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेवोक्ताः)

आगमविहि-आगमविधि-पुं० । आगमो-गणधरादिविरचितशास्त्रपद्धतिस्तस्य विधिः । आगमन्याये, दर्श० ।

जावज्जीवं आगम-विहिणा चारित्तपालणं पढमो । (६)

तत्र यावज्जीवं-यावत्प्राणधारणं; नतु परपरिकल्पितन्यायेनेत्यर्थः । आगमो-गणधरादिविरचितशास्त्रपद्धतिस्तस्य विधिस्तेन-आगमन्यायेनेत्यर्थः । वयोरिक्लीकरणं चारित्रं तस्य पालनं यत्तत्सकलसमितिगुप्तिप्रत्युपेक्षणाद्यनुष्ठानकरणं, तत्किमित्याह-प्रथमः-आद्यस्तस्य मुख्यवृत्त्यैव समस्तसमीहितप्रापकत्वेन प्रधानत्वात् । दर्श० ३ तत्त्व ।

आगमवीमंस-आगमविमर्श-पुं० । आगमपरिभावेन, व्य० १० उ० । (आगमविमर्शस्वरूपं विस्तरतः "जइ आगमो ॥ २३४ ॥" इत्यादि व्यवहारदशमोद्देशेगाथया 'आगमववहार' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेवांकनम्)

आगमसंपरण-आगमसम्पन्न-पुं० । विशिष्टश्रुतधरे, दश० १ अ० ।

आगमसज्जोग-आगमसद्योग-पुं० । आगमनमागमः-सम्यक्परिच्छेदस्तेन सद्योगः-सद्व्यापारः आगमसहितो वा यः सद्योगः सत्क्रिया । सम्यक्परिच्छेदात्मके सद्व्यापारे, आगमसहितायां सत्क्रियायाश्च । पो० ।

रागादयो मलाः ख-न्वागमसद्योगतो विगम एपाम् ।

तदयं क्रियात एव हि, पुष्टिः शुद्धिश्च चित्तस्य ॥ ३ ॥

षो० ३ विव० ।

(अस्य व्याख्या 'धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६६६ पृष्ठे वक्ष्यते)

आगमसत्थ-आगमशास्त्र-न० । आ-अभिविधिना सकलश्रुतिविषयव्याप्तिरूपेण. मर्यादया वा यथावस्थितप्ररूपणारूपया गम्यन्ते-परिच्छिद्यन्तेऽर्था येन स आगमः । न० । शिष्यते शिष्यते-बोध्यतेऽनेनेति शास्त्रम् आगमरूपं शास्त्रम् आगम-शास्त्रम् । श्रुतज्ञाने, विशेष० ।

अत्र भाष्यम्—

सासिज्जइ जेण तयं,

सत्थं तं वा विसेसियं नारणं ।

आगम एव य सत्थं,

आगमसत्थं तु सुयनारणं ॥ ५५६ ॥ विशेष० ।

आगमसत्थगहणं,

जं बुद्धिगुणेहिं अट्ठहिं दिट्ठं ।

वेति सुयनारणलंमं,

तं पुव्वविसारदा धीरा ॥ १८३ ॥ (सूत्र ५८-१०)

आ-अभिविधिना सकलश्रुतिविषयव्याप्तिरूपेण मर्यादया वा यथावस्थितप्ररूपणारूपया गम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते अर्थाः येन स आगमः । न० । " पुनामि घः " ॥ ५ । ३ । १३० ॥ (सिद्धे) इति करणे घः । आ० म० १ अ० २१ गाथा टी० । स चैवं व्युत्पत्त्या अवधिकेवलादिलक्षणोऽपि भवति ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं विशेषणान्तरमाह-शास्त्रेति-शिष्यतेऽनेनेति शास्त्रम् आगमरूपं शास्त्रम् आगमशास्त्रम् आगमग्रहणेन पण्डितन्त्रादिकुशास्त्रव्यवच्छेदः, तेषां यथावस्थितार्थप्रकाशनभावतोऽनागमत्वात् आगमशास्त्रस्य ग्रहणमागमशास्त्रग्रहणं यद् बुद्धिगुणैर्वक्ष्यमाणैः कारणभूतैरभिर्दृष्टं, तदेव ग्रहणं श्रुतज्ञानस्य लाभं युवते पूर्वेषु विशारदाः विपश्चितः धीरा-व्रतपालने स्थिराः, किमुक्तं भवति-यदेव जिनप्रणीत-प्रवचनार्थपरिज्ञानं तदेव परमार्थतः श्रुतज्ञानं; न शेषमिति । न० । विशेष० । आ० म० । आ० चू० ।

आगमसिद्ध-आगमसिद्ध-पुं० । आगमो-द्वादशाङ्गं प्रवचनम् तत्रासाधारणार्थावगमात् सिद्ध आगमसिद्धः । सिद्धभेदे, घ० २ अधि० ।

आगमसिद्धो सर्व्वऽ-गपारओ गोयमो व्व गुणरासी ।

आगमसिद्धः सर्वाङ्गपारणा-द्वादशाङ्गवित् अयं च महा-तिशयवानेव, यत् उक्तम्—" संज्ञाना ते वि भवे साहइ, " इत्यादि इयं, च गौतम । अवगुणराशिरेवगन्तव्यः अत्र भूयांसः सातिशयवेष्टिता उदाहरणम् । आ० म० १ अ० । भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चैदम्—" तत्थाऽऽगमसिद्धो किर सयंभूरमणे वि मच्छादीया । जं चिट्ठेति स भयवं उवउत्तो जाणइ । " आ० म० १ अ० ।

आगमसुद्ध-आगमसुद्ध-त्रि० । आगमः--आप्तवचनं तेन शुद्धः-तदुक्तार्थानुवादेन निर्दोष आगमशुद्धः । आगमाऽनुवादेन निर्दोषे, पञ्चा० ।

स्तवविधिमधिकृत्य--

थवविहिमागमसुद्धं, सपरेसिमणुग्माहट्टाए ॥ १ ॥

आगमः-स्तवपरिज्ञानादिकमाप्तवचनं तेन शुद्धः-तदुक्तार्थानुवादेन निर्दोष आगमशुद्धस्तं, किमर्थमित्याह-स्वपरयो-रात्मतदन्ययोरनुग्रहः-उपकारस्तत्क्षणे योऽर्थः-पदार्थः प्रयोजनं वा सोऽनुग्रहार्थस्तस्मै अनुग्रहार्थाय, तत्र स्वानुग्रहः प्रावचनिकार्थानुवादे निर्मलबोधभावात् परोपकारद्वाराया-तर्कमन्त्रयसेश्च । परामुग्रहस्तु परेषां निर्मलबोधः तत्पूर्व-कक्रियासंपादनात्परंपरया निर्वाणसंपादनाच्चेति गाथार्थः । पञ्चा० ६ विव० ।

आगमाऽऽभास-आगमाऽऽभास-पुं० । अनाप्तवचनसमुत्थे ज्ञाने, रत्ना० ।

आगमाऽऽभासमाहुः—

अनाप्तवचनप्रभवं ज्ञानमागमाभासमिति ॥ ८३ ॥

अभिधेयं वस्तु यथावस्थितं यो जानीते, यथाज्ञानं चाभिधत्ते स आप्त उक्तः । तद्विपरीतोऽनाप्तः । तद्वचनसमुत्थं ज्ञानम्-आगमाऽऽभासं हेयम् ।

समग्रिका अपूर्वकरणानिवृत्तिकरणकालसमया एव प्रथमसम-
यगृहीतदक्षिकनित्यविधिः पञ्च द्वितीयादिसमये गृहीतानाम-
पि दक्षिकानां निक्षेपविधिर्दृष्टव्यः । अन्यच्च गुणधेयिण्युत्तरार्धे
प्रथमसमये यत् दक्षिकं गृह्यते ततः स्तोत्रं ततोऽपि द्वितीय-
समये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीये समये असंख्येयगुणमेवं
तावद्वक्तव्यं यावद्गुणधेयिकरणचरमसमयः । अपूर्वकरणानिवृ-
त्तिकरणसमयेषु वा उन्नयनः प्रमदाः क्षीयमाणेषु गुणधेयिदक्षि-
कनिक्षेपः शेषे भवति उपरि च न वर्तते ।

करणाई अपुटो, जो बंधो सो न होई जो ।

असो बंधगड्ढा, सा उद्धिमा उद्धिगःठाए ॥

अपूर्वकरणस्यादौ प्रथमसमये यो बन्धः प्रारब्धसंयन्धकात् उ-
च्यते कियन्तं कालं यावत् स प्रारब्धांशो बन्धो बन्धकात् उच्य-
ते अत आह यावद्बन्धो बन्धो न भवति न प्रारब्ध्यते स प्रार-
ब्धो बन्धो यावन्न समाप्तिं यातीत्यर्थः । सा च बन्धकात् स्थि-
तिकण्डकव्या स्थितिः घातकात् तुल्या इदमुक्तं भवति स्थिति-
घातस्थितिवन्धो युगपदारभ्यते युगपदेव च निष्ठां यात इति ।

जा करणाईए ठिङ्-करणं तेताए होई संखंसो ।

अनियट्टीकरणमओ, मुक्तावलिसंठियं कुणइ ॥

अपूर्वकरणस्यादौ प्रथमसमये या स्थितिः सा स्थितिघात-
सदृशः खरिमता सती करणान्ते अपूर्वकरणस्य चरमसमये सं-
ख्येयांशो ज्ञवति संख्येयभागमात्रा प्रवति संख्येयगुणादीना भ-
वतीत्यर्थः । एतच्च प्रागपि प्रस्तावाङ्कं तदेवमुक्तमपूर्वकरणम् ।
संप्रत्यनिवृत्त्यकरणप्रतिपादनार्थमाह "अनियट्टीत्यदि" अन्तोऽपू-
र्वकरणं तदूर्ध्वमनिवृत्तिं करोत्यारभते तच्च कथं नृतमित्याह मुक्ता-
वलीसंस्थितमनिवृत्तिकरणे हि अभ्यवसायस्यानानि मुक्तावली-
संस्थितानि भवन्ति एतच्च प्रागेवोक्तं तत एतदपि अनिवृत्तिक-
रणमनेदात् मुक्तावलीसंस्थितमित्युक्तम् ॥

एवमनियट्टिकरणे, ठिङ्गईणि हेति चउरो वि ।

संखेजंसे सेसे, पढमठिई अंतरभवे ॥

एवमपूर्वकरणकामणानिवृत्तिकरणेऽपि स्थितिघातादयश्चत्वा-
रोऽपि पदार्था जवन्ति प्रवर्तन्ते इत्थं या निवृत्तिकरणा द्वयोः
संख्येयेषु भागेषु गतेषु सन्तु एकार्धमश्च संख्येयगते भागे शेषे
तिष्ठति अन्तर्मुहूर्तमात्रमत्रो मुक्तावलीसंस्थितानि भवन्ति एतच्च प्रागेवोक्तं तत एतदपि अनिवृत्तिक-
रणमनेदात् मुक्तावलीसंस्थितमित्युक्तम् ॥

अंतमुहुत्तियमिताई, दो वि निम्मवइ बंधगड्ढाए ।

गुणसेठि संखनार्ग, अंतरकिरणेण उकिरइ ॥

प्रथमस्थितिमन्तरकरणं च एते के अपि अन्तर्मुहूर्तप्रमाणो यु-
गपत् निर्मापयति । तथा तत् अन्तरकरणं अभिनवस्थितिब-
न्धोदयानभिनवस्थितिबन्धकात् प्रमाणेन काष्ठेन करोति तथा
द्व्यन्तरकरणप्रथमसमयेऽप्यान्यस्थितिबन्धमिथ्यात्वमारभते स्थि-
ति बन्धान्तरकरणे च युगपदेव परिसमापयति । तथा गुणधेयि-
संयन्धिनः संख्येयभागाः प्रथमद्वितीयस्थित्याश्रितास्तिष्ठन्ति
एका तु श्रेणिः संख्येयतमं प्रागमन्तरकरणादन्तरकरणेन सहो-
त्क्रियते विनाशयति ।

संप्रति अन्तरकरणस्य विधिमाह ।

अंतरकरणसस विही, घेचुं घेचुं ठिई य मज्झाउ ।

दलियं पढमठिईए, विक्खिवइ तहा उवरिमाईए ॥

अन्तरकरणस्यायं विधिः यदुत अनन्तरकरणस्थितेर्मध्याह-

्निकं कर्म परमाद्यात्मकं गृहीत्वा गृहीत्वा प्रथमस्थितौ प्रक्षिपति
तथा उपरितन्यां द्वितीयस्थितौ च एवं च प्रतिसमयं तावत्प्रक्षि-
पति यावदन्तरकरणदलिकं सकलमपि क्षीयते अन्तर्मुहूर्तेन च
काष्ठेन सकलदक्षिककृत्यः ।

इगदुगआवदिसेसा, नतिय पढमाए उदीरणागालो ।

पढमठिःए उदीरण, वियाउए आगालो ॥

इह प्रथमस्थितौ वर्तमान उदीरणाप्रयोगेण यत् प्रथमस्थिते-
रेव दक्षिकं समाकृत्योदयसमये प्रक्षिपति सा उदीरणा । यत्
पुनः द्वितीयस्थितेः सकाशात् उदीरणाप्रयोगेण समाकृत्योद-
ये प्रक्षिपति स आगाह इति । उदीरणायाः एव विशेषप्रतिप-
त्त्यर्थमिदं द्वितीयं नाम पूर्वसूरिजिरावेदितम् । उदीरणायां च
प्रथमस्थितिमनुजवन् तावन्नतो यावदावद्विकद्विकं शेषं तिष्ठति
तस्मिन् स्थितेः आगाहो न जवति किं तु केवलं उदीरणैव ।
असावप्युदीरणा तावत् प्रवर्तते यावदावद्विकद्विकं शेषा न भवति
आवद्विकद्विकं शेषीभूतायामुदीरणा विनियतते ततः केवलं न-
वोदयेन आवद्विकद्विकमनुभवति । अक्षरयोजना रवेवम् । एकस्यामा-
वद्विकद्विकद्विकं शेषायां प्रथमस्थितौ यथासंख्यमुदीरणागालो न जवति ।
प्रथमस्थितेश्च सकाशात् यदि च आगच्छति सा उदीरणा
क्षितीयायाश्च स्थितेः सकाशाद्यद्यागच्छति स आगाह इति ॥

आवलिमत्तं उदये-ण चेइउं ठाई उवसमट्टाए ।

उपसमियं तत्य भवे, सम्मत्तं मंखुवीयं जं ॥

तत आवलिकामात्रं प्रथमस्थितिसत्त्वं केवलैर्नवोदयेन वेद-
यित्वा अनुभूय उपशमाद्धायां तिष्ठति उपशमाद्धायां प्रविशति
तस्यां चोपशमाद्धायां स्थितस्य सतः प्रथमसमये एवोपशमि-
कसम्यक्त्वं भवति तच्च मोक्षस्याभावात् ।

उपरिमठिई अणुजार्ग, तंति ता कुणइ चरमिमच्छुदए ।

देसघाएण सम्मं, इयरेणं मित्यमीसाइ ॥

प्रथमस्थितिचरमसमये मिथ्यात्वोदये वर्तमानो मिथ्यादृष्टि-
परितनं स्थितिद्वितीयस्थितेः संयन्धिनं कर्मपरमाणुनामनु-
भागं त्रिधा करोति । अनुभागभेदेन त्रिधा द्वितीयस्थितिगतं
मिथ्यात्वं दलिकं करोति इत्यर्थः । तथा शुद्धमविशुद्धं च तत्र
शुद्धं सम्यक्त्वं तच्च देश घातिरसेन समन्वितं करोति । अर्द्ध-
विशुद्धं सम्यग्मिथ्यात्वमविशुद्धं मिथ्यात्वम् । एते च इतरेण
सर्वघातिनां रसेन समन्विते च करोति । इहोपशमिकसम्यक्त्व-
लाभप्रथमसमयादेवारभ्य मिथ्यात्वस्य सम्यक्त्वं च शुणसं-
क्रमात्प्रवर्तते स चैवम् ।

सम्मे धोवो मीसे, असंखओ तस्स संखओ सम्मे ।

पइसमयं इइ खेवो, अंतमुहुत्ता उ विप्पाउ ॥

औपशमिकसम्यक्त्वलाभप्रथमसमये स्तोकोदलिकनित्यपस-
म्यक्त्वे ततो मिथ्ये तस्मिन्नेव प्रथमसमये असंख्येयगुणस्ततोऽपि
द्वितीये समये सम्यक्त्वे असंख्येयगुणः ततोऽपि तस्मिन्नेव
द्वितीये सम्यग्मिथ्यात्वे असंख्येयगुणः इत्येवमुक्तेन प्रकारेण
प्रतिसमयं द्वेपे सगुणसंक्रमरूपस्तावद्दृष्टव्यो यावदन्तर्मुहूर्ते
तदूर्ध्वं पुनः प्रागभिहितस्वरूपो विध्यातसंक्रमः प्रवर्तते ॥

गुणसंक्रमेण एसो, संकामो होइ सम्मभीसेसु ।

अंतरकरणम्मि ठिओ, कुणई जओ सपसत्तयगुणो ॥

एव प्रागभिहितस्वरूपसंक्रमो मिथ्यात्वस्य सम्यक्त्वं मिथ्यो
भवति गुणसंक्रमेणानन्तरोक्तस्वरूपः संक्रमो वेदितव्यः ॥

त्यर्थः । यतोऽसावन्तरकरणे स्थितः सप्रशस्तगुणः सह प्रशस्तेन प्रशस्येन गुणेनोपशमिकसम्यक्त्वलक्षणेन वर्तते इति सप्रशस्त गुणः सन् संक्रमं करोति तस्मादन्तरकरणे स्थितस्य गुणसंक्रमः प्रवर्तते तद्वृत्तस्य संभवात् तथाहि गुणसंक्रमस्येदं लक्षणम् । अपूर्वकरणादारभ्य गुणानां वध्यमानानां प्रवृत्तीनां गुणसंक्रमः प्रवर्तते इति । तदुक्तम् "गुणसंक्रमो अवर्ज्यमिति गणे असुभाष-पुष्पकरणादी" इति । अपूर्वकरणे च मिथ्यात्वस्य बन्धः प्रवर्तते तस्य वेद्यमानत्वात् अन्तरकरणे च तस्योदयाभावात् बन्धो न प्रवर्तते तत्र गुणसंक्रमः प्रवर्तते ।

गुणसंक्रमेण समए, त्रितिदिज्जकंतिआउवज्जाणं ।

मिच्छुत्तस्स उ इगिणुग, आवद्विसेसाए पढमाए ॥

यत्नेन गुणसंक्रमः प्रवर्तते तावदायुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणां स्थितिघातो रसघातो गुणश्रेणिर्वा प्रवर्तते यदा गुणसंक्रमस्तिष्ठति निवर्तते तदा गुणसंक्रमेण नमं तिस्रोऽपि स्थितिघातगुण-श्रेण्यस्तिष्ठन्ति तथा मिथ्यात्वस्य यावदेकावलिका प्रथम-स्थितौ शेषीभूता न भवति तावत् स्थितिघातरसघातौ प्रवर्तते आवलिकामात्रशेषीभूतायां तु प्रथमस्थितौ न भवतः सदा यावन्मिथ्यात्वस्य प्रथमस्थितिर्वावलिका शेषा न भवति तावत् गुणश्रेणिरपि प्रवर्तते आवलिकाशेषायां तस्यां गुणश्रेणिर्न भवति उत्तरार्धस्य चाक्षरयोजना इति मिथ्यात्वस्य एकद्व्याव-लिकाशेषायां प्रथमस्थितौ यथासंख्यं स्थितिघातरसघातौ गुणश्रेणिश्च तिष्ठन्तीति ।

उवसंतद्धा अंते, विहीय उक्कट्टियस्स दलियस्स ।

अज्झवसायविसेसो, सो एकस्सुद्वओ जवे तिसं ॥

उपशमाद्धाया औपशमिकसम्यक्त्वाद्धाया अन्ते पर्यन्ते किञ्चित्समधिकावलिकाशेषे वर्तमानस्त्रयाणामपि द्वितीयस्थितिगतानां सम्यक्त्वादिषु जातानां द्विकमध्यवसायविशेषेण समारूप्यान्तरकरणे पर्यन्तावलिकायां प्रक्षिपति तत्र प्रथमसमये प्रवृत्तं द्वितीयसमये स्तोत्रं तृतीयसमये स्तोत्रतरमेवं तावदाख्यं यावदावलिकाचरमसमयः तानि चैवं द्विकानिद्विष्यमाणानि गोपु-च्छसंस्थानसंस्थितानि भवन्ति ततः आवलिकामात्रे अन्तरकरणस्य शेषे सति अध्यवसायविशेषादमीषां त्रयाणामेकतरस्य द्विकस्योदयो भवति । इदमुक्तं भवति यदि तदानीं गुणः परिणामस्तर्हि सम्यक्त्वद्विकस्योदयः । मध्यमश्चेत्परिणामस्तर्हि सम्यग्मिथ्यात्वद्विकस्येति जघन्यश्चेत्ततो मिथ्यात्वद्विकस्येति ।

ठावद्विया सेसाए, उत्तरसमअप्पाए जाव इगिसमयं ।

अमुत्तपरीणामचो, कोइ सासायणचं पि ॥

उपशान्ताद्धाया जघन्यतः समयशेषायामुत्कर्षतः परमाधिका-शेषायाममुत्तपरीणामतोऽनन्तानुबन्ध्यादिलक्षणान् कश्चित् सा-खादन्तत्वमपि याति प्रतियाति स च नियमादन्तन्तरं मिथ्यात्व-मैव प्रतिपद्यते ।

सम्पत्तेणं समगं, सच्चं देसं च कोइ पडिधज्जे ।

उवसंतदंसणो सो, अंतरकरणद्विओ जाव ॥

सम्यक्त्वेनोपशमिकसम्यक्त्वेन समकोऽपि कश्चित् सर्वविरति-देशविरतिं प्रतिपद्यते तदुक्तं शतकवृहच्छृणौ "उपसम्मविंदी अतकरणे तिस्रो कोइ देसविरतिं द्विजे कोइ पमत्तापमत्तजाव-म्मि सेसो य णो पुण न किं पि वमहेत्ति" उपशान्तदर्शनश्चौप-

शमिकसम्यग्दृष्टिश्च तावदवगन्तव्यौ यावदन्तरकरणे स्थितौ च तिष्ठेते इति तदेवं कृता सम्यक्त्वोत्पादप्ररूपणा । संप्रतिचारित्रमो-हनीयस्योपशमनाजिघातव्या चारित्रमोहनीयस्य चोपशमको वेदकसम्यग्दृष्टिर्द्यतो देशविरतः सर्वविरतो वा प्रवर्तमानहृत्प-रिणामस्तथा चाह ।

वेयगसम्मदिट्ठी, सोहीअप्पाए अजयमाईया ।

करणदुगेण उवसमं, चरित्तमोहस्स चिट्ठंति ॥

वेदकसम्यग्दृष्टयः क्षायोपशमिकसम्यक्त्वापरित्यक्तसंक्षेपा विशोष्यकायां वर्तमाना अयतादयोऽविरतादयोऽविरतदेशविरत-सर्वविरताश्चारित्रमोहनीयस्योपशमार्थं करणद्विकेन यथा प्रवृत्ता पूर्वाख्येन यथायोगं चेष्टन्ते अनुचरा भवन्ति तृतीयेन तु करणेन साक्षादुपशमका एव भवन्तीति करणद्विकेन चेष्टन्ते इत्युच्यते ।

संप्रत्येतेषामेवाविरतादीनां वक्ष्यमाणमाह ।

जाणणगहणाणुपालण, विरओ विई अविवर उओसिं ।

आइमकरणदुगेणं, पक्खिज्जइ दोएह मत्तपरं ॥

विरते यत् ज्ञानं ग्रहणं पादनं च तैः कृत्वा विरतो भवति तत्र दलिविधं त्रिविधेन भवेद्विरतः स सर्वविरतः यस्तु एकादिना विरतः स देशविरतः ज्ञानग्रहणानुपादनरूपशुभगव्यतिरेकेण चान्येषु जागेषु वर्तमानो नियमादविरतः चरमेऽनुभङ्गे वर्तमानो देशविरतेदेशविरतः स चानेकप्रकारस्तद्यथा कोऽप्येकाणुव्रती कोऽपि ह्यणुव्रती एवं यावदुत्कर्षतः परिपूर्णं द्वादशव्रतधारी प्रत्याख्यातसकलसावद्यककर्मा केवलमनुमतिमात्रसेवकः । अनुमति-रपि त्रिधा तद्यथा प्रतिसेवनानुमतिः प्रतिश्रवणानुमतिः संवासा-नुमतिश्च । तत्र यः स्वयं परैर्वा कृतं पापं श्लाघते सावधारमभोप-पन्नं वा भशनाद्युपशृङ्गे तस्य प्रतिसेवनानुमतिः । यदा तु पुत्रा-दिभिः कृतं पापं शृणोति श्रुत्वा चानुमनते न प्रतिपेक्षति तदा प्र-तिश्रवणानुमतिः । यदा पुनः सावधारमभप्रवृत्तेषु पुत्रादिषु केवलं ममत्वमात्रयुक्तो भवति नान्यत् किञ्चित् प्रतिशृणोति श्लाघते वा तदा संवासानुमतिः तत्र संवासादनुमतिमात्रमेव यः सेवते स चरमो देशविरतः । स चान्यसर्वश्रावकाणामुत्तमः यः पुनः सा-वधारमभप्रवृत्तेषु पुत्रादिषु केवलं ममत्वमात्रयुक्तो भवति नान्यत् सानुमतेरपि विरतः स सर्वविरत उच्यते । अनयोश्च द्वयोर्देश-विरतिसर्वविरत्योरन्यतरं विरतिमादिमेन यथा प्रवृत्तपूर्वा-ख्येन करणद्विकेन प्रतिपद्यते इह ह्यविरतः सन् यथोक्तं द्वे करणे करोति देशविरतिं सर्वविरतिं वा प्रतिपद्यते अथ देशविरतस्त-र्हि विरतिमेव । अथ कस्मादेशविरतिसर्वविरत्योर्वाजे तृतीय-मनिवृत्तिकरणं न भवति इह करणकात्वात् प्रागप्यन्तर्मुहूर्तं कात्रं यावत् प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्ध्यादिशुद्ध्या प्रवर्तमानोऽशुभानां कर्मणामनुजागद्विस्थानकं करोतीत्यादि तदेव वक्तव्यं यावत् यथा प्रवृत्तं करणं तदपि च तथैव वक्तव्यं ततोऽपूर्वकरणं तदपि च तथैव नवरमिह गुणश्रेणिर्न वक्तव्या अपूर्वकरणाद्धायां च प-रिसमाप्तायामनन्तरसमये नियमादेशविरतिं सर्वविरतिं वा प्र-तिपद्यते ततो निवृत्तिकरणं तृतीयमिह नावाप्यते ।

उदयावलिया उप्पि, गुणसेहिं कुणइ सहचरिचेण ।

अंतो असंखगुणणा-एताव य वट्टए कालं ॥

करणद्वयेन व्यतिक्रान्ते उदयावलिका उपरि सह चारित्रेण वा समकात्रं प्रतिसमयमसंख्येयगुणनया गुणश्रेणिमन्तर्मुहूर्तं कात्रं यावत् करोति कस्मादन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् गुणश्रेणिं करोति परतोऽपि नेत्यत आह (ताव य वट्टए कालं) यतस्तावन्मात्रम-

न्तरमुद्धत्तं काष्ठं यावद्वश्यं वर्तते प्रवर्द्धमानपरिणामो ज्वति कोऽपि हीयमानपरिणामः ततो यदि प्रवर्द्धमानपरिणामो ज्वति तत ऊर्द्धमपि गुणश्रेणिं प्रवर्द्धमानां करोति । अथ हीयमानपरिणामस्तर्हि हीयमानामवस्थितपरिणामश्चावस्थितस्वजावस्थां हीनपरिणामो वा देशविरते स्थितिघातरसघातौ न भवतः ।

परिणामपञ्चएणं, गमागमं कुण्ड करणरहिञ्चो वि ।

आजोगनद्वरुणां, करणे काऊण पावेइ ॥

परिणामप्रत्ययतः कथंचित्परिणामहासात्कारणात् देशविरतो-
विरतिं प्रतिपन्नः सर्वविरतो वा देशविरतिं गच्छति ततः स च-
योऽपि तां पूर्वप्रतिपन्नां सर्वविरतिं वा करणरहितोऽपि प्रतिपद्यते
एवमकृतिकरणेऽनेकशो गमागमं करोति यः पुनराभोगतः प्रति-
पत्त्या नष्टकरणो देशविरतेः सर्वविरतेर्वा परिप्लुष्टो मिथ्यात्वं च
भूतः स भूयोऽपि जघन्येनान्तमुद्धत्तं कालेन उत्कर्षतः प्रभूतेन
कालेन पूर्वप्रतिपन्नमपि देशविरतिं सर्वविरतिं वा उक्तप्रकारेण
करणेन कृत्या करणद्वयस्य पुरस्सरमेव प्रतिपद्यते ॥

परिणामपञ्चएणं, चतुर्विहं होइ वट्टई वावि ।

परिणामवट्टयाए, गुणमेहिं तत्तिंयं कीरइ ॥

परिणामप्रत्ययेन परिणामात्कारणात् चतुर्विधः चत्वारः प्रका-
रो यथा भवति एवं हीयते वर्द्धते वा गुणश्रेणिर्धिति विमकि-
धिपरिणामेन संवद्धते इदमुक्तं भवति यदि हीयमानपरिणामो
भवति तर्हि तथा तथा परिणामहीनमित्येव कृतगुणश्रेणिः चतुर्को
हीयते तद्यथा कदाचिदसंख्येयज्ञागेन कदाचित्संख्येयज्ञागेन
कदाचिदसंख्येयगुणेन कदाचित्संख्येयगुणेन । अथ परिणामः
प्रतिसमयं प्रवर्द्धते तर्हि तत्परिणामानुसारेण गुणश्रेणिरप्युक्तप्र-
कारेण वर्द्धते यदि पुनरवस्थितपरिणामो भवति तर्हि तावन्मा-
त्रमेव गुणश्रेणिमाख्याति एवा चैव दक्षिकापेक्षया द्रष्टव्या । काल-
श्च पुनः सर्वदाऽपि तावन्मात्रेणैव यावच्च देशविरतिं सर्वविरतिं
वा परिप्लव्यति तावद्गुणश्रेणिमपि समये समये करोति । स्था-
यना चैवं तदेवमुक्तो देशविरतिसर्वविरतिलाजः ।

संप्रत्यनन्तानुबन्धेनाविसंयोजनमात्रण्यते ॥

सम्प्रपायणविहिणा, चउगइया सम्मदिष्टिपज्जता ।

संजोयणा विजोएति, न उण पढमठिइं करंति ॥

सम्यक्त्वोत्पादविधिना सम्यक्त्वोत्पादजगितकरणत्रयरूपेण
प्रकारेण चतुर्गतिः सम्यग्दृष्टयोवेदकसम्यग्दृष्टयः पर्याप्तास्त-
आविरतसम्यग्दृष्टयश्चतुर्गतिः अपि देशविरतास्तित्यगतिः
वा मनुष्या वा सर्वविरतास्तु मनुष्याः संयोजनातोऽनन्तानुबन्धि-
नो वियोजयन्ति नाशयन्ति पुनरन्तर्करणं कुर्वन्ति तदज्ञावाच्च
प्रथमस्थितिमपि न कुर्वन्ति अन्तरकरणस्य ह्यस्तना स्थितिरित्यु-
च्यते । तृतीया तु द्वितीया ततोऽन्तरकरणकारणमावे प्रथम-
स्थितिमपि न कुर्वन्तीति ।

अत्रैव विशेषमाह ।

उवरियगे करणदुगे, दलियं गुणसंकमेण तेसिं तु ।

मासेइं तइ पच्छा, अंतमुहुत्तां सभावत्थो ॥

उपरितनके द्विके अपूर्वकरणानिवृत्तिकरणस्थे तेषामनन्तानु-
बन्धिनां दक्षिकं परमाण्वात्मकं गुणसंकमेणोज्ज्वलनासंकमस्तु
विद्धेन नाशयति अनिवृत्तिकरणे च वर्तमानः सन् गुणसंकमा-
नुबन्धेनोज्ज्वलनासंकमेण निरवशेषान् विनाशयति । किं त्व-
स्तादावद्विकामात्रं मुञ्चति तदपि च स्तिबुक्संकमेण वेद्यमा-

नासु प्रकृतिषु संक्रमयति ततोऽन्तमुहुत्तां ततोऽनिवृत्तिकरणप-
र्यवसाने शेषकर्मणामपि स्थितिघातरसगुणश्रेणयो न भवन्ति
किं तु स्वजावस्थ एव भवति चतुर्विंशतिसत्कर्मणां तदेवमुक्ता-
नन्तानुबन्धेनाविसंयोजना । ये त्वाचार्या अनन्तानुबन्धिनामु-
पशमनामपि मन्यन्ते तन्मतेनोपशमनाविधिः परुशीतिवृत्तेः सप्त-
तिकावृत्तेर्वा अवसेयः ।

संप्रति दर्शनमोहनीयकपणाविधिमाह ।

दंसणखवणस्स रिहा, जिणकाद्वीओ दुगगट्टवासुवरि ।

अणणासकमाकरणाई, करइ गुणसंकमं तइयं ॥

दर्शनं मिथ्यात्वसम्यक्त्वरूपं तस्य कृपणा तस्या अहो योग्यो
जिनकालीयो जिनविरहेण काष्ठसंजयी प्रथमसंजयी प्रथमसं-
नर्ता च दुर्गतिं मनुष्यगतौ वर्तमानो जीवो वर्षाष्टकस्योपरि व-
र्तमानोऽनन्तानुबन्धेन विसंयोजनक्रमेण यथाप्रवृत्तादीनि त्रीणि
करणानि यथा गुणसंकमं च कृत्वा साकल्येन कृपयति ।
इयमत्र जावना दर्शनमोहनीयकपणार्थमनुबन्धतत्त्वाणि करोति
तद्यथा यथाप्रवृत्तकरणमपूर्वकरणमनिवृत्तिकरणं वा एतानि
च त्रीण्यपि करणानि प्रागेव चक्षव्यानि नवरं पूर्वकरणस्य
प्रथमसमये एवं गुणसंकमेण मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्दलिकं
सम्यक्त्वे प्रक्षेपयति उद्धवनासंकममपि तयोरेवमारजते । तद्यथा
प्रथमस्थितिखण्डं वृद्धत्तरं घातयति ततो द्वितीयं विशेषहीनमेवं
तावद्वत्तत्वं यावन्मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः करोति ।

तकरणाई जं तं, तस्संते संखजागो होइ ॥

तत्करणदावपूर्वकारणादौ यत् स्थितिसत्कर्मसीत्तत्तस्यैव
करणस्यान्ते चरमसमये संख्येयज्ञागमात्रं भवति ।

प्रथमसमयापेक्षया संख्येयगुणहीनं ज्वतीत्यर्थः ।

एवं ठिइवंधो वि य, पविसइ अनियट्टिकरणसमयम्मि ।

अपुव्वगुणसेहिठिइ-रसघायठिइवंधं च ॥

एवमनेन प्रकारेण स्थितिसत्कर्मन्यायेन स्थितिवन्धोऽपि वेदित-
व्यः अपूर्वकरणप्रथमसमये यावान् स्थितिबन्ध आसीत् तदपे-
क्षयाऽस्यैवापूर्वकरणस्य चरमसमये संख्येयगुणहीनो ज्वती-
त्यर्थः । ततोऽनिवृत्तिकरणसमये प्रविशति तत्र च प्रविष्टः सन्
प्रथमसमयादेवारज्यापूर्वा गुणश्रेणिं अपूर्वं स्थितिघातरसघात-
मपूर्वं च स्थितिवन्धमनुक्रममारभते ।

देसुवसमणनिकायण, निहत्तिरहिंयं च होइ तिगं ॥

अनिवृत्तिकरणप्रथमसमये एवं च देशोपशमना निकाचना-
निधत्तिरहितं दर्शनत्रिकं भवति देशोपशमनादीनां त्रयाणां कर-
णानां मध्ये नैकमपि तदानीं दर्शनत्रिकस्य करणं प्रवर्तते इत्य-
र्थः । दर्शनमोहनीयत्रिकस्य च स्थितिसत्कर्मस्थितिघातादि-
भिर्घात्यमानसंक्षिपञ्चैन्द्रियस्थानिसत्कर्मसमानं भवति । ततः
स्थितिखण्डसहस्रपृथक्त्वे गते सति तु चतुरिन्द्रियस्थि-
तिसत्कर्मसमानं ततोऽपि तावन्मात्रेण गतेषु त्रीन्द्रियस्थिति-
सत्कर्मसमानं ततोऽपि तावन्मात्रेण खण्डेषु गतेषु द्वीन्द्रियस्थि-
तिसत्कर्मसमानं ततोऽपि तावन्मात्रेण खण्डेषु गतेषु पटयोपम-
संख्येयभागमात्रप्रमाणं ज्वति तदेवाह ।

कमसो असण्णिवरि-दियाण तुद्धं किइइं संते ।

ठिइखंडसहसाइ, एकेके अंतरास्मि गच्छंति ॥

पलिओवमसंखाणं, देसणसातं तउज्जाणं ।

अनिवृत्तिकरणद्वारस्य क्रमशोऽसंक्षिपञ्चैन्द्रियचतुरिन्द्रियदि-

तुल्यं स्थितिसत्कर्म वक्तव्यम् । एकैर्कस्मिन्पक्षे स्थितिखण्डसहस्राणि स्थितिघातसहस्राणि ब्रजन्ति भावना प्रागेव कृता एवं पल्योपमसंख्येयभागमात्रदर्शनज्ञानमोहनीयतेति यावत् सत्कर्मणि जाते सति यद्भवति संख्येयान् भागान् खण्डयति । इयमत्र जावना पल्योपमसंख्येयभागमात्रस्य स्थितिकर्मण एकसंख्येयभागं मुक्त्वा शेषानशेषानपि संख्येयान् भागान् त्रयाणामपि मिथ्यात्वादीनां विभासयति ततः प्रागुक्तस्य संख्येयभागस्य एकसंख्येयभागं मुक्त्वा शेषानशेषानपि संख्येयान् भागान् विनाशयति एवं ते संख्येयजानाः खण्डयमाना सहस्रशोऽपि ब्रजन्ति ततो मिथ्यात्वस्यासंख्येयान् भागान् खण्डयति सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोस्तु संख्येयान् भागान् ।

ततो बहु खंभे, खंडे उदयावशीरहियमिच्छत् ।

ततो असंखभागे, सत्तामीसाण खंभे ॥

ततोऽनेन विधिना स्थितिखण्डानां प्रभूतानामन्ते उदयावश्विकारहितसकलमपि मिथ्यात्वं खण्डयति विनाशयति । तदानीं सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्द्विकं पल्योपमासंख्येयभागमात्रमवतिष्ठते अमूनि च स्थितिखण्डानि खण्डयमानानि मिथ्यात्वसम्यक्त्वानि सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः प्रक्षिपति सम्यग्मिथ्यात्वसम्यक्त्वाति सम्यक्त्वानि सम्यक्त्वाधस्तात् स्वस्थाने इति तदपि च मिथ्यात्वद्विकमात्रं स्तिबुकसंक्रमेण सम्यक्त्वे प्रक्षिपति मिथ्यात्वस्यावश्विकामात्रायां स्थितौ सत्यां तत ऊर्ध्वं सम्यक्त्वं सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरसंख्येयान् भागान् खण्डयति एवं ते विशिष्येते ततस्तस्याप्यसंख्येयान् भागान् खण्डयति एकं मुञ्चति एवं कतिपयेषु स्थितिखण्डेषु गतेषु सम्यग्मिथ्यात्वमावश्विकामात्रं जातं तदानीं च सम्यक्त्वस्य स्थितिसत्कर्म च पष्टिकप्रमाणं विद्यते स चाष्टवर्गप्रमाणसम्यक्त्वसत्कर्म तत्कावे सकलप्रत्युद्गापगमतो निश्चयनियमतो दर्शनमोहनीयस्य कृपक उच्यते ।

अंतमुहुत्तियखंभं, ततो उकिरइ उदयसमयाउ ।

पक्खिखवइ असंखगुणं, नाऊण गुणसेदिपरं हीणं ॥

ततो निश्चयनयमतेन कृपकस्वजनवनादूर्ध्वं सम्यक्त्वस्य स्थितिखण्डमन्तर्मुहूर्तप्रमाणमुत्क्रिरति घातयति तद्वद्विकमुदयसमयादारज्यं प्रक्षिपति तच्चेदमुदयसमये स्तोकं ज्ञात्वा तृतीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीय समये असंख्येयगुणम् । एवं तावद्वक्तव्यं यावत् गुणश्रेण्याशिरः तत ऊर्ध्वं विशेषहीनं शेषहीनस्तावत् यावच्चरमा स्थितिः ।

उकिरइ असंखगुणं, जाव हुचरिमं वि अंतिमे खंभे ।

सेज्जंसो खंडेइ, गुणसेदीए तहा देइ ॥

ततो द्विस्थितिखण्डमन्तर्मुहूर्तप्रमाणं पूर्वस्मादसंख्येयगुणमुत्क्रिरति खण्डयति प्रागुक्तप्रकारेण च उदयसमयादारज्यं निक्षिपति । एवं पूर्वस्मात् पूर्ववदसंख्येयगुणसंस्थितिखण्डमुत्क्रिरति तावद्वक्तव्यं यावद्विचरिमं स्थितिखण्डं द्विचरिमात्रं स्थितिखण्डादन्तिमं स्थितिखण्डं संख्येयगुणं तस्मिन्श्रान्तिमे स्थितिखण्डे खण्डयमानं संख्येयभागं गुणश्रेण्या खण्डयति अन्याश्च तदुपरितनीः संख्येयगुणाः स्थितौ स्तकीर्य तद्वद्विकमुदयसमयादारज्यं संख्येयगुणतया प्रक्षिपति । तद्यथा उदयसमये स्तोकं ततो द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगुणम् । एवं तावद्वक्तव्यं यावद् गुणश्रेण्याशिरः । अत ऊर्ध्वमुत्कीर्यमाणमेव द्विकं ततस्तत्र न प्रक्षिपति एवमेव स्थितिखण्डे उत्कीर्णं सति असौ कृपकः कृतकरण उच्यते ।

कयकरणो तत्कावे, कात्रं पि करेइ चउसु वि गईसु ।

वेइयसेसो सेदी, अबइए वा समारुदइ ॥

कृतकरणः सन् कश्चित्तत्कावमपि करोति कृत्वा च तत्कालं चतसृणां गतीनां गतावुत्पद्यते तदेवं प्रस्थापको मनुष्यो निस्सूचकेषु चतसृष्वपि गतिषु भवति । उक्तं च । “पट्टवणा उ मणुस्सो निट्टवणो दोइ चउसु वि गईसु ” यदि पुनस्तदानीं कात्रं न करोति तर्हि वेदितशेषोऽनुदितसम्यक्त्वशेषः कायिकसम्यग्दृष्टिः सन् अन्यतरां श्रेणिं कृपकश्रेणिमुपशमश्रेणिं वा समारोहति वैमानिकेष्टेव वक्ष्यायुष्क उपशमश्रेणिम् । अवक्ष्यायुष्कस्तु कृपकश्रेणिं चतुर्गतिवक्ष्यायुष्कस्तु न कामपि श्रेणिमित्यर्थः । अथाप्येतत्कीणसप्तकः कतिथे भवे मोक्षमुपयातीत्युच्यते ।

तइये चउत्ये तस्मि व, जवस्मि सिज्जंतिदेसणो खीणे ।

जं देवनिरय संखाउ, चरमदेहेसु ते होंति ॥

तृतीये चतुर्थे तस्मिन्वा जवे कीणे दर्शने दर्शनमोहनीये सिद्धयन्ति जीवाः कृत इत्याह । यत् यस्मात्कारणात् कीणसप्तकदेवनारका संख्येयवर्णायुष्केषु जवन्ति उत्पद्यन्ते ते चरमदेहेषु वा जवन्ति चरमदेहा वा जवन्ति ततस्तृतीये चतुर्थे तस्मिन् भवे सिध्यन्तीत्युच्यते इयमत्र भावना देवगतौ वक्ष्यायुष्कास्ते तत्प्रकृत्या यत्कृत्वा देवेषु मध्ये उत्पद्यन्ते ये तु नरकेषु वक्ष्यायुष्कास्ते नरकेषु ततो देवेषु देवभवात्समागत्येव मनुष्यो ज्ञत्वा मोक्षं यातीति चतुर्थे भवे सिध्यन्तीत्यभिधीयते ये त्ववक्ष्यायुष्काः सप्तकं कृपयन्ति ते चरमदेहा उच्यन्ते न च सप्तकायानन्तरं कृपकश्रेणिमेव प्रतिपद्यन्ते इति तस्मिन्नेव जवे सिध्यन्ति उक्ता दर्शनीयमोहनीयस्योपशमना । संप्रति दर्शनमोहनीयोपशमना भण्यते । सा च कीणसप्तकस्य वैमानिकेष्टेव वक्ष्यायुष्कस्य जवति । अवक्ष्यायुष्कस्तु कृपकश्रेणिमारोहति यस्तु वेदकसम्यग्दृष्टिः स तूपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते सोऽनियतो वक्ष्यायुष्को वासे च केपाञ्चिन्मतेनानन्तानुबन्धिनो विसंयोज्य चतुर्विंशति सप्तकर्मासन् प्रतिपद्यते केषांचित्पुनर्मतेनोपशमस्यापि ततो विसंयोजितानन्तानुबन्धिकपाय उपशमितानन्तानुबन्धिकपायो वा सन् दर्शनत्रितयमुपशमयति । तथा चाह ।

अहवा दंसणमोहं, पढमं उवसामइत्तु सामन्ने ।

दिग्वा अणुइ पियाण, पढमठिई आवझीनियमा ॥

पढमसुवसमुवसेसे, अंतमुहुत्ता उ तस्स विज्झा उ ।

संकेसविसोवे पमत्त, इयरपमत्तत्तणं बहुसो ॥

अथत्रेति प्रकारान्तरे आदौ दर्शनमोहनीये प्रथममुपशमस्याऽपि प्रतिपद्यते कथमुपशमस्योत्पद्यत इत्याह । श्रामण्ये संयमे स्थिता उपशमनाविधेश्च प्रागुक्तः करणत्रयानुगो वेदितव्यः । न तु उपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते । अथवा दर्शनमोहनीये प्रथममुपशमस्यापि प्रतिपद्यते कथमुपशमस्योत्पद्यत इत्याह । श्रामण्ये संयमे स्थिता उपशमनाविधेश्च प्रागुक्तः करणत्रयानुगो वेदितव्यः नवरमन्तरकरणं कुर्वन् अनुदितयोर्मध्ये सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः प्रथमस्थितिरावश्विकामात्रा नियमाद्वेदितव्या सम्यक्त्वस्य चान्तर्मुहूर्तप्रमाणा उत्कीर्यमाणं च द्विकमन्तरेण त्रयाणामपि सम्यक्त्वोत्पत्तिं प्रथमस्थितौ प्रक्षिपति शेषं प्रथमोपशमवत् प्रथमोपशमिकसम्यक्त्ववद्वेदितव्यं (अंतमुहुत्ता उ तस्सेत्यादि) बहुशोऽन्तरकरणप्रदेशसमयादारज्यान्तर्मुहूर्तऽतिक्रान्ते गुणसंक्रमावसाने विध्यातसंक्रमस्तस्य सम्यक्त्वस्य भवति किमुक्तं भवति । वि-

प्यातसंक्रमेण मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्द्विषं सम्यक्त्वं प्रवि-
शतीति एवं दर्शनमोहनीयत्रितये उपशान्ते संक्षेपशिवशोधिव-
शात् प्रमत्तत्वमितरप्रमत्तत्वं बहुशोऽनेकशोऽनुद्वय चारित्रमोह-
नीयोपशमनाय सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते इत्यर्थः ।

पुण तिन्नि उ करणाई, करेइ तइयम्मि एत्थ पुण तेउ ।

अंतो कोमाकोमी, वंधं संतं च सत्ताएहं ॥

चारित्रमोहनीयोपशमनार्थं पुनरपि त्रीणि यथाप्रवृत्तापूर्वा-
निवृत्ताख्यानि करणानि करोति करणवक्तव्यता प्राग्वद्गुण्या के-
ष्वहमत्र तृतीयकरणे जेदस्तमेव दर्शयति अतः कोटाकोटीनाम-
बन्धसत्कर्मार्थसमानामायुर्वर्जानां करणं प्रथमसमये करोति तत्र
यद्यपि प्रागुक्तेष्वपि करणेष्वेतेषां बन्धः सत्कर्मणां प्राप्यते त-
थाऽप्यत्र बन्धसत्कर्मणां तदपेक्षया संख्येयगुणहीने रूपेण इति
विशेषः । कर्मप्रकृतौ तत्र सत्कर्म विःसागरोपमकोटाकोटीप्र-
माणमुक्तं बन्धस्त्वन्तःसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणः तदुक्तम् ।
“ अंतो कोमाकोडी, संतं अनियट्ठि णो उ उदहीणं । विस्खं
चकोस्सं पि, तस्स पल्लस्स संखतमजागं ” ।

ठिइखंडवहुसहस्से, एकेकं जं भणिस्सामो ।

स्थितिवन्धमुत्कृष्टमपि पल्योपमसंख्येयभागमात्रं खण्डयति ।
तथा पतस्य प्राक्तनवन्धस्य पल्योपमसंख्येयभागमात्रं हाप-
यित्वा अन्यं स्थितिवन्धं करोतीति शेषः । तत्र यद्यपि शताना-
मपि कर्मणां पल्योपमसंख्येयजागप्रमाणतया उक्तस्तथाऽपि एवं
सत्कर्म रूपेण तद्यथा नामगोत्रे सर्वस्तोके हीनस्थितिकत्वात्
ततो ज्ञानावरणदर्शनीयावरणवेदनीयान्तरायाणि विशेषाधि-
कस्थितिवन्धसहस्रेषु च बहुष्वतिक्रान्तेषु एकैकं यत्करोति तद्वयं
भणिष्यामः । तदेवाह ।

करणस्स संखभागे, सेसे अत्तप्पिमाइयाणं ।

समो वंधो कामण, पल्लवसेगतीसाणउदिवट्ठं ॥

करणस्यानिवृत्तिकरणस्य संख्येयेषु भागेषु सत्सु एकस्मिन्
शेषे असंज्ञिकादीनां समो बन्धः क्रमेण भवति सचैवमानिवृ-
त्तिकरणस्य संख्येयेषु भागेषु गतेष्वेकस्मिन् अशेषे असंज्ञि-
पञ्चेन्द्रियवन्धतुल्यस्थितिवन्धो जवति तदनन्तरं स्थितिव-
न्धपृथक्त्वे गते सति चतुरिन्द्रियवन्धतुल्यस्थितिवन्धः ततो
चतुर्धाऽपि स्थितिवन्धपृथक्त्वे गते सति त्रीन्द्रियवन्धतुल्यस्थि-
तिवन्धस्तत एवमेव द्वीन्द्रियवन्धतुल्यः ततोऽप्येवमेकैन्द्रिय-
वन्धतुल्यस्ततोऽपि स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु विशातिकयोः
विंशतिसागरोपमकोटीप्रमाणयोर्नामगोत्रयोरित्यर्थः । पल्योपम-
मात्रं स्थितिवन्धो भवति विशात्कानां ज्ञानावरणदर्शनावरणा-
न्तरायेवेदनीयानामरूपपल्योपममात्रः ।

मोहस्स दोषि पल्लो, संतो वि हु एवमेव अणवहु ।

पल्लियम्मि तम्मि वंधे, अन्नो संखेज्जगुणहीणो ॥

मोहनीयस्य द्वौ पल्योपमौ स्थितिवन्धः स्थितिसत्कर्मणि वा-
ल्पवहुत्वं बन्धक्रमेण वक्तव्यं तच्च सर्वस्तोके नामगोत्रयोः ततो
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां विशेषाधिकं मोहनी-
यस्य विशेषाधिकं तथा यस्य यस्य कर्मणो यदा यदा पल्यो-
पमप्रमाणः स्थितिवन्धो जवति तस्य तस्य तदा तत्कालादार-
भ्यान्योऽन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणहीनो जवति ततश्चेदानीं
नामगोत्रयोः पल्योपमप्रमाणात् स्थितिवन्धादन्यः स्थितिवन्धस्सं

ख्येयगुणहीनं करोति शेषाणां तु कर्मणां पल्योपमसंख्येयभा-
गहीनं ततः ।

एवं तीसाण पुणो, पल्लमोहस्स होइ हु दिवहं ।

एवं मोहे बल्लं, सेसाणं पल्लसंखंसो ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण स्थितिवन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु विशात्कानां
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां स्थितिवन्धः पल्योपम
प्रमाणं करोति मोहनीयस्य तु सारूपपल्योपममात्रं ततो ज्ञानाव-
रणीयादीनामन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणहीनो भवति मोहनी-
यस्य तु संख्येयजागहीनः तत एवं पूर्वक्रमेण स्थितिवन्धसहस्रे-
ष्वतिक्रान्तेष्वित्यर्थः मोहनीयस्य स्थितिवन्धः पल्योपमप्रमाणं
भवति ततो मोहनीयस्याप्यन्यः स्थितिवन्धः संख्येयगुणहीनः
प्रवर्तते तदानीं च शेषकर्मणां स्थितिवन्धः पल्योपमसंख्येय-
भागमात्रप्रमाणो वेदितव्यः ।

बीसगतीसगमोहाण, सकम्मं जह कमेण संखगुणं ।

पल्लअसंखेज्जंसो, नामगोयाण तो वंधो ।

विंशत्त्रिंशत्कमोहानां सत्कर्म यथाक्रमं संख्येयगुणं वक्तव्यं
तद्यथा सर्वस्तोके नामगोत्रयोः सत्कर्म ततो ज्ञानावरणदर्शना-
वरणान्तरायेवेदनीयानां सगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यम् ।
ततोऽपि मोहनीयस्य संख्येयगुणं मोहनीयस्य पल्योपममात्रे स्थि-
तिवन्धे जाते सति नामगोत्रयोरन्यस्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणही-
नो जवति पल्योपमासंख्येयभागमात्रो भवतीत्यर्थः । अत्र सत्क-
र्मापेक्षया अल्पवहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोकनामगोत्रयोः सत्कर्म
ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणामसंख्येयगुणं स्व-
स्थाने तु परस्परं तुल्यं ततोऽपि मोहनीयस्य संख्येयगुणं ततः ।

एवं सहस्साणंपि हु, एकपयारेण मोहनीयस्स ।

तीसगअसंखजागो, ठिइवंधो संत पंच जवे ॥

एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण स्थितिवन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेष्वित्यर्थः ।
ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां स्थितिवन्धोऽसंख्ये-
यगुणहीनो भवति पल्योपमासंख्येयभागमात्रयोर्भवनादिति
तात्पर्यार्थः इदानीं च सत्कर्मोपेक्षया अल्पवहुत्वं चिन्त्यते
सर्वस्तोकनामगोत्रयोः सत्कर्म ज्ञानावरणीयादीनां चतुर्षां
मसंख्येयगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यं ततो मोहनीयस्य
संख्येयगुणं ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु एकप्रकारेण
एकहेलयैव मोहनीयस्य पल्योपमासंख्येयभागमात्रो ज्ञानाव-
रणीयादीनां चतुर्षामसंख्येयगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यम् ।

वासगअसंखजागो, मोहपन्वाउघाइइयस्स ।

वासणंतउ होज्जइ, असंखभागम्मि वज्जंति ॥

ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु एकहेलयैव विशातिकयोर्नाम-
गोत्रयोरधस्तात् असंख्येयगुणहीनो मोहनीयस्य स्थितिवन्धो
भवति । अत्र स्थितिवन्धमाश्रित्याल्पवहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोको
मोहनीयस्य स्थितिवन्धस्ततो नामगोत्रयोः संख्येयगुणः स्व-
स्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततो ज्ञानावरणादीनां चतुर्षामसं-
ख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । स्थितिवन्धसहस्रेष्व-
तिसंक्रान्तेषु पश्चात् तृतीयस्य वेदनीयस्य घातानि ज्ञानावरण-
दर्शनावरणान्तरायाणि अघोजातानि । अत्र स्थितिवन्धमा-
श्रित्याल्पवहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोको मोहनीयस्य स्थितिवन्धः
ततो नामगोत्रयोरसंख्येयगुणः । स्वस्थाने तु तयोः परस्परं
तुल्यः ततोऽपि ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामसंख्येयगुणः

स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततोऽपि वेदनीयस्यासंख्येयगुणः । ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु विंशतिकयोर्नामगोत्रयोरसंख्येयभागो जातानि ज्ञानावरणीयादीनि त्रीणि दध्यन्ते नामगोत्रापेक्षया ज्ञानावरणादीनां स्थितिवन्धोऽसंख्येयगुणहीनो भवतीत्यर्थः । अत्राल्पबहुत्वं सर्वस्तोको मोहनीयस्य स्थितिवन्धः ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामसंख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः ततोऽपि नामगोत्रयोरसंख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततोऽपि वेदनीयस्यासंख्येयगुणः ।

असंख्यसमयवद्वा, णामुदीरणा होइ तम्मि काळाम्मि ।

देसघाईरसत्तो, मणपज्जवअंतरायाणं ॥

यस्मिन्काले सर्वकर्मणां पत्योपमासंख्येयभागमात्रस्थितिवन्धो जातस्तस्मिन् काले असंख्येयसमयवद्धानामुदीरणा भवति कथमेतदवसीयते इति चेदुच्यते इह यदा पत्योपमासंख्येयभागमात्रं स्थितिवन्धं करोति तदा वक्ष्यमानप्रकृतिस्थित्यपेक्षया याः समयादिहीनाः स्थितयस्ता एवोदीरणमुपगच्छन्ति नान्याः ताश्च चिरकालमवद्धा एव क्षीणशेषाः संभवन्तीत्यसंख्येयसमयवद्धानां तदानीमुदीरणा ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु पतेषु देशघातिनः समनुभागं मनः पर्यवहानावरणादीनामन्तराययोर्ध्वभाति ॥

होहादीणं पच्छा, जोग अचक्खुमुयाण तो वक्खा ।

परिभोगमईयांते, त्रिरयस्स असेहिगायाई ॥

पश्चात्स्थितिवन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु नवान्तरायावधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणानां देशघातिनं रसं वज्ज्जाति ततोऽपि संख्येयेषु स्थितिवन्धसहस्रेष्वतीतेषु ज्ञानान्तरायाचक्षुः कुदर्शनावरणश्रुतज्ञानावरणानां देशघातिनं रसं वज्ज्जाति ततोऽपि स्थितिवन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु परिभोगान्तरायमतिज्ञानावरणयोर्देशघातिनं रसं वज्ज्जाति ततोऽपि स्थितिवन्धसहस्रेषु वीर्यान्तरायस्य देशयति न संवज्ज्जाति एतेपामेवानन्तरोक्तानां कर्मणां श्रेणिगताः कृपकोपशमश्रेणिरहिताः सर्वघातिनमेव रसं वज्ज्जन्ति ।

संजमघाईण तओ, अंतरमुदउ जाण दोणं तु ।

वेयकसायन्नयरे, सोदयतुह्वा पडविई ॥

वीर्यान्तरायदेशघात्यनुज्ञागवन्धानन्तरं संख्येयेषु स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु संयमघातिनामनन्तानुबन्धे वर्जानां द्वादशकपायाणां नवानां च नोकपायाणां सर्वसंख्यया एकविंशतिप्रकृतीनामनन्तरकरणं करोति तत्र चतुर्णां सङ्ख्येयानामन्यतमस्य यस्य संज्वलनस्योदयो यस्य च त्रयाणां वेदानामन्यतमस्य वेदस्य तयोर्वेदकपायान्यतरयो कर्मणोः प्रथमा स्थितिः स्वोदयकालप्रमाणा भवत्यन्येषां चैकादशकपायाणामष्टानां च नोकपायाणां प्रथमा स्थितिरावधिकामात्रा । संप्रति चतुर्णां संज्वलनानां त्रयाणां च वेदानां स्वोदयकालप्रमाणमाह—

धीअधुवेदयकाळी, संखातगुणो उ पुरिसवेयस्स ।

तस्स हि विसेसअहिओ, कोहे ततो विजयकमसो ॥

स्त्रीवेदनपुंसकवेदयोरुदयकाळः पुरुषवेदाद्युदयकालापेक्षया सर्वस्तोकः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः ततः पुरुषवेदेन्य उदयकाळः संख्येयगुणस्तस्यापि पुरुषवेदस्योदयकाळात् क्रोधस्योदयकाळो विशेषाधिकस्ततोऽपि क्रोधोदयकाळान्मानमायाज्ञानां यथाक्रमशो यथाक्रमेण विशेषाधिकस्तद्यथा संज्वलनक्रोधो-

दयकाळात्संज्वलनमानस्य उदयकालो विशेषाधिकस्ततोऽपि संज्वलनमायाया विशेषाधिकस्ततोऽपि संज्वलनज्ञोभस्य विशेषाधिकस्तत्र संज्वलनक्रोधेनोपशमश्रेणि प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणक्रोधोपशमो भवति तावत् संज्वलनक्रोधस्योदयः संज्वलनमानेनोपशमश्रेणि प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणमानोपशमो न भवति तावत्संज्वलनमानस्योदयः संज्वलनमायाया चोपशमश्रेणि प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानवरणमायोपशमो नोपजायते तावत्संज्वलनमायायाः उदयः संज्वलनलोभेनोपशमश्रेणि प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानवरणलोभोपशमो न भवति तावत्तादरसंज्वलनज्ञोभस्योदयस्ततः परं सूक्ष्मसंपरायाद्वा तदेवमन्तरकरणमुपरितनभागापेक्षया समस्थितिकम् । अधोभागापेक्षया चोक्तनीत्या विपमस्थितिकमिति ।

अंतरकरणेण समं, ठिइखंडगवंधगच्छनिप्पत्ती ।

अंतरकरणांतरं, समये जायंति सत्तइमो ॥

अन्तरकरणेन समं सममित्यव्ययं ततोऽयमर्थः । अन्तरकरणेन समाना स्थितिखण्डस्य बन्धकाद्याश्च अभिनवबन्धकाद्याश्च निष्पत्तिः । किमुक्तं भवति यावता काळेन स्थितिखण्डकं घातयति यद्वा अन्यस्थितिवन्धं करोति तावता काळेनान्तरकरणमपि करोति त्रीण्येतानि युगपदारभते युगपद्विष्णुकामयति अत्रान्तकरणकाळे चानुभागखण्डसहस्राणि व्यतिक्रामन्ति अन्तरकरणसत्कदक्षिकस्य प्रक्षेपविधिरयं येषां कर्मणां तदानीं बन्ध उदयश्च विद्यते तेषामन्तरकरणसत्कं दक्षिकं प्रथमस्थितिद्वितीयस्थितिं च प्रक्षिपति यथा पुरुषवेदोदयारूढः पुरुषवेदस्य येषां तु कर्मणामुदय एव केवलो न बन्धस्तेषामन्तरकरणसत्कं दक्षिकं प्रथमस्थितावेव प्रक्षिपति न द्वितीयस्थितावपि । यथा स्त्रीवेदोदयारूढः स्त्रीवेदस्य येषां पुनरुदयो न विद्यते किं तु केवलो बन्ध एव तेषामन्तरकरणसत्कं दक्षिकं द्वितीयस्थितावेव प्रक्षिपति न प्रथमस्थितौ यथा संज्वलनक्रोधोदयारूढः शेषसंज्वलनानां तेषां पुनर्न बन्धो नाप्युदयः तेषामन्तरकरणसत्कं दक्षिकं परप्रकृतिषु यथा द्वितीयतृतीयकपायाणां तथा अन्तरकरणानन्तरसमये अन्तरकरणे कृते साति द्वितीये समये इत्यर्थः । इमे सप्त पदार्थाः युगपज्जायन्ते तानेवाह ।

एगडाणाणुजागव्धं, स उदीरणा यं संखेया ।

अपुव्वं संकमणं, लोअस्स असंकममे मोहे ॥

वच्छं वच्छं छाउ, आवलीसु उवरेयुईरणं ।

पड्पनं गवेउवसमणां, असंखगुणाय जावंतं ॥

मोहे मोहनीयस्यानुज्ञागवन्धो रसबन्धः एकस्थानकः उदीरणा संख्येयसमा संख्येयवर्षप्रमाणा चशब्दात्स्थितिवन्धः संख्येयवार्षिकः स च सर्वोऽपि पूर्वस्मात् संख्येयगुणहीनो भावी तथा मोहनीयस्य पुरुषवेदसंज्वलनचतुष्टयरूपरसस्य आनुपूर्व्या क्रमेणैव संक्रमो लोअस्य च संज्वलनज्ञोभस्य च संक्रमस्तथा 'वरुं वरुं' मित्यादि इह प्राक् वरुं वरुं कर्म बन्धावधिकार्यामतीतायामुदीरणमायातिस्म अन्तरकरणे तु कृते तदनन्तरसमयेषु यद्वध्यते कर्म तत् परावधिकाकालमवस्थाप्योदीरणमायाति तथा पण्णकवेदस्य नपुंसकवेदस्योपशमना असंख्येयगुणनया तावज्जवति यावदन्तश्चरमसमया तथा हि नपुंसकवेदस्य प्रथमसमये स्तोकं प्रदेशामुपशमयति ततो द्विती-

धंसमेयश्च संख्येयगुण एवं प्रतिसमयं संख्येयगुणं तावद्वक्तव्यं यावच्चरमसमयः परप्रकृतिषु च प्रतिसमयमुपशमितद्विधापेक्षया असंख्येयगुणं तावत्संक्रमयति यावद् द्विचरमसमये पुनरुपशमयमानं द्वात्रिंशत् परप्रकृतिषु संक्रमेण दलिकापेक्षया असंख्येयगुणं ऋष्यं नपुंसकवेदोपशमनारम्भप्रथमसमयादारभ्य सर्वकर्मणामावधिकापेक्षया सर्वस्त्वेका उदयसंख्येयगुणाः ।

अन्तरकरणपविष्टो, संखासंखं ममोद्दयगणं ।

बंधादुत्तरबंधा, एवं उच्छेदं संखंसो ॥

अन्तरकरणे प्रविष्टः सन् जीवः प्रथमसमय एव बन्धादुत्तरबन्धस्य संख्येयगुणा अन्तरकरणे विवक्षाः संख्याः सन्तीत्यर्थः । यो हि यदपेक्षया संख्येयभागमात्रकल्पः स तदपेक्षया संख्येयगुणहीन एवेति मोहनीयवर्जानां तु शेषाणां कर्मणां बन्धादुत्तरबन्धमसंख्येयभागं करोति असंख्येयगुणहीनं करोतीत्यर्थः एवं नपुंसकवेदमुपशमयति तदुपशमनानन्तरं च स्थितिवन्धसहस्रेष्वतीतेष्वेवंमनन्तरोक्तेन प्रकारेण त्रिंशद्वेदमुपशमयति त्रींशवेदस्य च संख्येयतमे भागे उपशान्ते यद्भवति तदुपशमयत्याह ।

उवसंते घाईणं, संखेज्जसमा परेण संखंसो ।

बंधो सत्तएहेव, संखेज्जवसंति उवसंते ॥

त्रींशवेदस्य संख्येयतमे भागे उपशान्ते सति घातिनां घातिकर्मणां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां संख्येयसमाः संख्येयवर्षप्रमाणो बन्धः स्थितिवन्धो भवति (परेणत्ति) ततः संख्येयवर्षप्रमाणात् स्थितिवन्धोपापारादन्यः संस्थितिवन्धघातिसंख्यापाणां पूर्वस्मात् संख्येयांशः संख्येयभागकल्पः संख्येयगुणहीन इत्यर्थः । तस्मादेव च संख्येयवर्षप्रमाणात् स्थितिवन्धादारभ्य देशघातिनां केवलज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणवर्जानां ज्ञानावरणदर्शनावरणकर्मणां नैकस्थानकं यज्जानि तत एवं स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु सत्तु त्रिधा वेद उपशान्तो जवति ततः त्रींशवेद उपशान्ते शेषाणां नोकपायाणामिव नपुंसकवेदोक्तेन प्रकारेण संख्येयतमे भागे उपशान्ते किमित्याह ।

नामगोयाण संखा, बंधावां सा असंखिया तदण् ।

तो सन्वाण वि संखा, ततो संखेज्जगुणहीणो ॥

नामगोत्रयोः संख्येयाः समाः संख्येयवर्षप्रमाणो बन्धः स्थितिवन्धो भवति तृतीयस्य वेदनीयस्य कर्मणः स्थितिवन्धोऽसंख्येयानि वर्षाणि असंख्येयवर्षप्रमाण इत्यर्थः तस्मिन् स्थितिपूर्णे सत्यन्यः स्थितिवन्धो वेदनीयस्यापि संख्येयवर्षप्रमाणो भवति (ततोत्ति) ततस्तस्माद्देवनीयसत्कसंख्येयवार्षिकस्थितिवन्धात्प्रभृति सर्वेषामपि कर्मणां स्थितिवन्धः संख्येयवार्षिकः प्रवर्तते स च पूर्वस्मात् पूर्वस्मादन्योऽन्यः प्रवर्तमानः संख्येयगुणहीनः प्रवर्तते इत्यर्थः ततः स्थितिवन्धसहस्रेषु गतेषु सत्त्वपि नोकपाय उपशान्तो भवति ।

जं समयं उवसंतं, वृक्कं उदयद्विई य ता सेसा ।

पुरिसे समओणावलि, दुगेण वच्छ्रणुवसंतं ॥

यस्मिन् समये पट् नोकपाया उपशान्ता, जलसिकदूपणं कुट्टितभूमि रजांसीवोपशमं नीतास्तदा पुरुषवेदस्य एका उदयस्थितिः समयमात्रा शेषा तदानीं च स्थितिवन्धः षोडश वर्षाणि तस्मिन् समये सा एका उदयस्थितिर्यच्च समयोनावलिकाद्विकेन कालेन वद्धमेतावदेवानुपशान्तं वर्तते शेषं सर्वमनुपशान्तम् । इथमत्र भावना पुरुषवेदस्य प्रथमस्थितौ

आवलिकाशेषायां प्रागुक्तस्वरूपायामेव व्यवच्छिद्यते उदीरणा तु भवति तस्मादेव च समयादारभ्य प्रधाननोकपायाणां सत्कं दलिकं पुरुषवेदेन संक्रमयति किं तु संज्वलनक्रोधादिषु यदा च पुरुषवेदस्य सत्का प्रागुक्ता एकाप्युदयस्थितिरतिक्रान्ता भवति तदाऽसौ वेदको भवति अवेदकाद्यायाश्च प्रथमसमये समयद्वयोनावलिकाद्विकेन कालेन यद्बद्धं तदेव केवलमुपशान्ते तिष्ठति शेषं सकलमपि नपुंसकवेदोक्तेन प्रकारेणोपशमितं तदपि च तावता कालेनोपशमयति एतदेवाह ॥

आगाह्येणं समगं, पडिगहिया फिन्ड पुरिसवेयस्स ।

सोलसवासियबंधा, चरमो चरमेण उदण्ण ॥

तावद् काह्येणं वि य, पुरिसं उवसामए आविणसो ।

वद्धो वत्तीसममा, संजलणियराण उ सहस्स ॥

यदा पुरुषवेदस्य प्रागुक्तस्वरूप आगालो व्यवच्छिद्यते तदा तेन समकं तत्कालमेव तस्य पुरुषवेदस्य यत ईहता शेषदलिकसंक्रमाधारता सिद्धति अपगच्छति योऽपि च चरमः पर्यन्तेऽपि षोडशवार्षिक स्थितिवन्धः पुरुषवेदस्य सोऽपि चरमेण प्रथमस्थितिवन्धप्रथमसमयाविना उदयेन सहापगच्छति यदा च पुरुषवेदस्य स्थितिवन्धः षोडशवार्षिकस्तदा संज्वलनानां संख्येयानि वर्षसहस्राणि स्थितिवन्धः यदपि च वेदकाकाप्रथमसमये समयोनावलिकाद्विकयत् पुरुषवेददलिकमस्ति तदपि वेदोदयरहितः सन् स उपशमको जीवस्तावदेव समयद्वयोनावलिकाद्विकप्रमाणेन कालेन पुरुषवेददलिकमुपशमयति द्वितीयसमये असंख्येयगुणं तृतीयसमये असंख्येयगुणमिदं तावद्वक्तव्यं यावत्काद्वयोनावलिकाद्विकचरमसमयः परप्रकृतिषु प्रतिसमयद्वयोनावलिकाद्विककालं यावत्थाप्रवृत्तं संक्रमेण संक्रमयति तथा प्रथमसमये प्रवृत्तं द्वितीयसमये विक्षेपहीनं तृतीयसमयेऽपि विक्षेपहीनमव तावत् यावच्चरमसमयः ततः पुरुष उपशान्तस्तदानीं च संज्वलनानां द्वित्रिंशत्समा द्वात्रिंशद्वर्षप्रमाणः स्थितिवन्धः इतरेषां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामगोत्राणां संख्येयानि वर्षसहस्राणि स्थितिवन्धः अवेदप्रथमसमयादारभ्य क्रोधत्रिकाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनरूपमुपशमयति । 'कोहतिगं आदवेहं उवसमिं तिसुपभिगहणापगाचचय उदीरणा बंधो पिट्ठंति आवलीप सेसाण इति' । यस्मिन् समये पुरुषवेदस्यावेदकाद्वस्ततस्तस्मादेवैकप्रथमसमयादारभ्य क्रोधत्रिकाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनरूपं युगपदुपशमयितुमारभते उपशमनां च कुर्वतः प्रथमे स्थितिवन्धे पूर्णे सत्यन्यः स्थितिवन्धः संज्वलनानां ससंख्येयजागहीनशेषाणां च संख्येयगुणहानः शपं स्थितिघातादि तथैव संज्वलनक्रोधस्य च प्रथमास्थिता समयानावलिकात्रिकशेषायां पतद्ब्रह्मापगच्छति अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणक्रोधद्विकं न तत्र प्रक्षिपति संज्वलनमानादाधिति जावः । ततोऽष्टाद्विकाशेषायां प्रथमस्थितौ संज्वलनक्रोधस्यागालो भवति । किं तदुदीरणा तावत्प्रवर्तते यावदेका आवदका आवदिका शेषा जवति उदीरणावदिकायाश्चरमसमये स्थितिवन्धश्चत्वारो मासाः शेषकर्मणां तु संख्येयानि वर्षसहस्राणि संज्वलनक्रोधस्य च बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदात्तथा चाह एकस्यामावदिकायां शेषायामुदय उदीरणा बन्धश्च पते त्रयोऽपि पदाथा युगपत् स्फुटन्त्यपगच्छन्ति तदानीं वाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणक्रोधानुपश्यन्तौ तदा चैकामावदिकासमयोनावलिकां द्विकवद्धाद्विकं मुक्त्वा शेषमन्यत्सर्वां संज्वलनां क्रोधस्योपशान्तंसमयो-

नावलिकाद्विकवधं च दक्षिकपुरुषवेदोक्तेन प्रकारेणोपशमयति तथा चाह “संख्येयं तु पुरिससमं, एवं संसकसायावेयं इति कुं पं आवलिका” संज्वलनक्रोधस्य बन्धादौ व्यवच्छिन्ने शेषं पुरुषवेदं समं वक्तव्यम् । एवं क्रोधत्रिकोक्तेन प्रकारेण शेषानप्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानावरणसंज्वलनमानमायादोभरूपान् कपायानुपशमयति याश्च शेषीभूता आवलिकास्ता उत्तरस्मिन् कपाये स्तिबुकेन स्तिबुकसंक्रमेणानुभवति । इयमत्र भावना संज्वलनक्रोधस्य बन्धादिव्यवच्छिन्ने या प्रथमस्थितिरेका आवलिका तिष्ठति तां स्तिबुकसंक्रमेण माने प्रक्षिप्य वेदनीयान् यदपि च समयोनावलिकाद्विकवधं सदस्ति तदपि तावता काहेनोपशमयति तद्यथा प्रथमसमये स्तोकमुपशमयति द्वितीये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगुणमेवं यावत्समयोननावलिकाद्विकचरमसमयः परप्रकृतिपु च समयोनावलिकाद्विककालं यावत् यथाप्रवृत्तं संक्रमेण पूर्ववत् संक्रमयति एवं संज्वलनक्रोधे सर्वात्मनोपशमयति यदेव संज्वलनक्रोधस्य बन्धादयः उदीरणव्यवच्छिन्नास्तदेव संज्वलनमानस्य द्वितीयस्थितेः सकाशात् दक्षिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति निवेदयते च तत्रोदयसमये स्तोकं प्रक्षिपति द्वितीयस्थितावसंख्येयगुणं तृतीयस्थितावसंख्येयगुणमेवं तावत् यावत् प्रथमस्थितेश्चरमः समयः प्रथमस्थितिप्रथमसमये संज्वलनमानस्य स्थितिवन्धश्चत्वारो मासाः शेषाणां तु ज्ञानावरणीयादीनां संख्येयानि वर्षसहस्राणि तदानीमेव च त्रीनपि मानान् युगपदुपशमयितुमारभते संज्वलनमानस्य च प्रथमस्थितौ समयोनावलिकात्रिकशेषमप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानावरणमानदक्षिकं संज्वलनमानं प्रक्षिपति किं तु संज्वलनमायादौ आवलिकाद्विकशेषायां त्वागादौ व्यवच्छिद्यते तत उदीरणैव केवला प्रवर्तते साऽपि तावत् यावदावलिकाचरमसमयः तत एका प्रथमस्थितेरावलिका शेषीभूता तिष्ठति तस्मिन् समये संज्वलनानां द्वौ मासौ स्थितिवन्धः कर्माशेषाणां तु संख्येयानि वर्षाणि तदानीं संज्वलनमानस्य बन्धोदयोदीरणा व्यवच्छिन्नाः । अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानावरणमानौ चोपशान्तौ तदानीं च संज्वलनमानस्य प्रथमस्थितिरेकामावलिकां समयोनावलिकाद्विकवधश्च दत्ता मुक्त्वा विशेषमन्यत्सर्वमुपशान्तं तदानीमेव च संज्वलनमानस्य प्रथमस्थितेरेकामावलिकां दोभमावलिकाद्विकवधश्च दत्ता मुक्त्वा विशेषमन्यत्सर्वमुपशान्तं तदानीमेव च संज्वलनमायायां द्वितीयस्थितेर्दलिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेदयते च पूर्वोक्तां संज्वलनमानस्य प्रथमस्थितिसत्कामेकामावलिकां स्तिबुकसंक्रमेण संज्वलनमायायां प्रक्षिपति समयोनावलिकाद्विकवधश्च दत्ताः पुरुषवेदोक्तक्रमेणोपशमयति संक्रमयन्ति च संज्वलनमायोदयप्रथमसमये च मायादोभयोर्द्वौ मासौ स्थितिवन्धः शेषकर्मणां तु संख्येयानि वर्षाणि तत्समयादेव चारण्य तिष्ठोऽपि माया युगपदुपशमयितुमारभते ततः संज्वलनमाया प्रथमस्थितौ समयोनावलिकाविशेषायामप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानावरणमाया दक्षिकसंज्वलनमायायां प्रक्षिपति किं तु संज्वलनलोभे अवलिकाविशेषायां त्वागादौ व्यवच्छिद्यते तत उदीरणैव केवला प्रवर्तते साऽपि तावत् यावदावलिकाचरमसमयः तस्मिन् समये संज्वलनमायालोभयोः स्थितिवन्धयोरेको मासः शेषकर्मणां तु संख्येयानि वर्षाणि तदानीमेव च संज्वलनमायायां बन्धोदयोदीरणव्यवच्छेदः अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानावरणमायोपशान्ते संज्वलनमायायाश्च प्रथमस्थितिसत्कामेकावलिकां समयोनावलिकां द्विकवधश्च दत्ता मुक्त्वा शेषमन्य-

त्सर्वमुपशान्तं ततो निरन्तरसमये संज्वलनलोभस्य द्वितीयस्थितेः सकाशात् दक्षिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेदयते च पूर्वोक्तां च मायायाः प्रथमस्थितिसत्कां समयावलिकास्तिबुकसंक्रमेण संज्वलनलोभे संक्रमयति समयोनावलिकाद्विकवधश्च दत्ताः पुरुषवेदक्रमेणोपशमयति संक्रमयति च संज्वलनक्रोधादीनां सूक्ष्मोदयचरमसमये यावत्प्रमाणस्थितिवन्धोऽनन्तरमुक्तस्तावत्प्रमाणमत्र साक्षात्सूत्रकृत संवादयति ।

चरिमुदयमि जम्हा, तव्वंधो दुगुणो उ होइ उवसमणे ।
तयणंतरपगईए, चउगुणोऽस्येसु संखगुणो ॥

इह यः कृपकश्रेण्या कृपकस्य संज्वलनक्रोधादी स्वस्वचरमोदयकाहे जघन्यः स्थितिवन्ध उक्तः स उपशमके द्विगुणो भवति तदनन्तरं प्रकृतेः पुनश्चतुर्गुणः अन्येषु तु संख्येयगुण इति ततोऽपि परस्याः प्रकृतेरष्टगुण इत्यर्थः । यथा कृपकमधिकृत्य संज्वलनक्रोधस्य मासद्वयं जघन्यस्थितिवन्ध एको मासस्ततस्तस्य क्रोधचरमोदयकाहे चतुर्मासप्रमाणो बन्धः प्रवर्त्तमानः स्वजघन्यबन्धापेक्षया चतुर्गुणो भवति ततोऽपि परा प्रकृतिर्माया स्यात् तदानीमष्टगुणो बन्धस्तस्या हि कृपकमधिकृत्य स्वचरमोदयकाहे जघन्यः स्थितिवन्धोऽर्द्धमासस्ततः क्रोधचरमोदयकाले चतुर्मासिको बन्धः प्रवर्त्तमानः स्वजघन्यबन्धापेक्षया अष्टगुणो भवति तथा मानस्य कृपकमधिकृत्य जघन्यो बन्ध एको मासः स चोपशमके मन्दपरिणामत्वात् द्विमासप्रमाणो भवति मानस्य चानन्तरा प्रकृतिर्माया तस्यास्तदानीं चतुर्गुणः पक्षापेक्षया मासद्वयस्य चतुर्गुणत्वात् तथा मायायाः कृपकमधिकृत्य जघन्यो बन्धः एकः पक्षः सर्वोपशमे मन्दपरिणामत्वात् चरमोदये मासप्रमाणप्रवर्त्तमानद्विगुणो भवति शेषकर्मणां तु ज्ञानावरणीयादीनां सर्वत्रापि संख्येयवर्षप्रमाणः स्थितिवन्धः केवलं पूर्वस्मात् द्वीनो हीनतर इति । संप्रतिसंज्वलनलोभवक्तव्यतामाह ।

लोभस्स उ पढमं उई, विइओ य कुणइ तिविज्जागं ।

दो पुगल्लनिकखेवो, ततिइओ पुण किट्ठिवेयच्छा ॥

लोभस्य द्वितीयस्थितेर्दलिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति सा त्रिभागा त्रिजागोपेता तद्यथा प्रथमो विजागोऽश्वकर्णकरणाद्भासः द्वितीयः किट्ठिकरणाद्भासः तयोश्च द्वयोरपि विभागयोर्दलिकनिक्षेपो भवति किमुक्तं भवति द्वितीयस्थितेर्दलिकमाकृष्य द्विजागप्रमाणां प्रथमां स्थितिं करोतीति । तृतीयः पुनः विजागः किट्ठिवेदनाद्भासं संज्वलनलोभोदये वाश्वकर्णकरणाद्भासां वर्तमानः प्रथमसमय एव त्रीनपि दोभान् अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानावरणसंज्वलनरूपान् युगपदुपशमयितुमारभते अन्यच्च यत्करोति प्रथमे अश्वकर्णकरणाद्भासं विभागे तदाह ।

संतावज्झमाणग, सरुवउप्फुडुगाणि जं कुणइ ।

सा अस्सकण्णकरण-द्धमति माकिट्ठिकरणच्छा ॥

सन्ति विद्यमानानि यानि संक्रमितानि मायावर्त्मदलिकानि पूर्वं वरुसंज्वलनलोभे दक्षिकानि वा तानि वध्यमानस्वरूपतस्तत्कालवध्यमानसंज्वलनलोभरूपतया किमुक्तं भवति तत्कावध्यमानसंज्वलनलोभस्य द्विकानि चात्यन्तरसानि यत्र करोति सा अश्वकर्णकरणाद्भास इयमत्र ज्ञावना अश्वकर्णकरणाद्भासं प्रथमे त्रिभागे वर्तमानसंक्रमितमायादलिकेभ्यः संज्वलनलोभसत्केभ्यो वा पूर्वस्पर्धकेभ्यः प्रतिसमयं दक्षिकं गृहीत्वा तस्य चात्यन्तदीनरसतामापाद्य पूर्णं च प्रतिसमयं दलिकं गृह्णन् अपूर्वाणि स्पर्धकानि करोति आसंसारं हि

परिभ्रमता न कदाचनापि यन्धमाश्रित्य ईदृशानि स्पर्शकानि कृतानि किं तु संप्रत्येव विशुद्धवशात्करोतीत्यर्थः । पूर्वाणि (स-ज्झंति) तथा रूपाणि वा पूर्वाणि स्पर्शकानि कुर्वन्तः संख्येयेषु स्थितिवन्धेषु गतेषु सत्सु श्रवणकर्णकरणाद्वा व्यतिक्रामति ततो मध्यमा द्वितीयाद्वा प्रवर्तते तदानीं च संज्वलनद्वोजस्य स्थितिवन्धो दिनपृथक्त्वप्रमाणः शेषकर्मणां तु वर्णपृथक्त्वमानः किट्टिक-रसाद्धायांच पूर्वस्पर्शकेभ्यश्च दलिकं गृहीत्वा प्रतिसमयमनन्ताः किट्टीः करोति । संप्रति किट्टिस्वरूपं प्रथमसमयोदये यावतीः किट्टीः करोति तदेव प्रतिपादयति ।

अपुव्वविसोहीए, अणुभागो ण्णविज्जणं किट्टी ।

पदमसमयमि रसफुल्ल-वर्गणा तं जागममा ॥

अपूर्वया विशुद्धया अनुभागस्य जनस्य एकोत्तरवृद्धस्यापनयनेन हीनतरस्य यत् धिमज्जनं सा किट्टिः किमुक्तं भवति पूर्वस्पर्श-केभ्योऽपूर्वस्पर्शकेभ्यश्च वर्गणा गृहीत्वा तासामनन्तगुणां ही-नरसतामापाद्य वृद्धतरवृत्तया यदपस्थानं यथाऽऽसां वर्गणानाम-संकल्पनया अनुभागरसभागानां शतं श्युत्तरं द्व्युत्तरमेकोत्तर-मासीत् तासामनुभागानां यथाक्रमं पञ्चविंशति पञ्चदशकं पञ्चकमिति ताः किट्टयस्ता एकस्मिन् रसस्पर्शके अनुभाग-स्पर्शके या अनन्ता वर्गणास्तासामनन्ततमे जागे यावत्यो वर्गणा-स्तावत्प्रमाणाः प्रथमसमये करोति ताश्चानन्तानुबन्धाः किं तु सर्वजघन्यानुजागरस्पर्शकानुभागेन सदृशाः करोति न तु ततोऽपि-हीनाः उच्यन्ते ततोऽपि हीनास्तथा चाह ।

सव्वजहन्नए फट्ठग, अणंतगुणहाणिया उ सारसओ ।

पयसमयमसंखंसो, आइमसमया उ जायत्तो ॥

यत् सर्वजघन्यं रसस्पर्शकं ततोऽपि रसमधिकृत्य ताः किट्टीरन-न्तगुणहानिका अनन्तगुणहीनाः करोति ता आदिमसमयात्परतः प्रतिसमयमसंख्येयांशान् प्रतिसमयं पूर्वस्मात् असंख्येयजाग-मात्राः किट्टीस्तावत्करोति यावद्वर्षाकिट्टिकरणाद्धाचरमसमयः इयमत्र जावना प्रथमसमये प्रचूताः किट्टीः करोति द्वितीयसम-ये असंख्येयगुणहीना एवं तावद्वाच्यं यावत् किट्टिकरणाद्धाया-चरमसमयः ।

अणुसमयमसंखगुणं, दलियमणंतं स उ अणुजागो ।

सव्वेसु मंदरसमा-इयाण दलयति सेसूणं ॥

अनुसमयं प्रतिसमयं दलिकसंख्येयगुणं तद्यथा प्रथमसमये स-कञ्चकिट्टिगतं दलिकं सर्वस्तोकं ततोऽपि द्वितीयसमये कृतासु किट्टिष्वनन्तगुणहीनं ततोऽपि तृतीयसमये कृतासु किट्टीष्वन-न्तगुणहीनम् एवं तावद्वाच्यं यावत्किट्टिकरणाद्धाचरमसमयः । तथा सर्वेषु मन्दरसादिकानां जघन्यरसप्रचूतीनां किट्टीनां दलिकं विशेषो न वक्तव्यं यावत्सर्वोत्कृष्टरसकिट्टिः । इयमत्र भावना सर्वेषु या निवर्त्तिताः किट्टयस्तासां मध्ये या मन्दरसा-स्तासां दलिकं सर्वप्रभूतं ततोऽनन्तरणानुजागेनानन्तगुणेनाधि-कायां द्वितीयायां किट्टौ दलिकं विशेषहीनं ततोऽप्यनन्तरणानुभा-गेनानन्तगुणेनाधिकायां तृतीयस्यां किट्टौ विशेषहीनमेवमनन्त-रानुजागाधिकासु किट्टिषु विशेषहीनं तावदवसेयं यावत् प्रथ-मसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टरसा किट्टिरिति एवं सर्वे-ष्वपि समयेषु प्रत्येकं भावयितव्यम् ।

आइमसमयकयाणं, मंदाईणं रसो अणंतगुणो ।

सव्वुक्कस रसा वि हु, उवरिमसमयस्स णंतसे ॥

आदिमसमयकृतानां प्रथमसमयकृतानां मन्दादीनां जघन्यर-सादीनां रसो यथोत्तरमनन्तगुणो वक्तव्यस्तद्यथा प्रथमसमयकृ-तानां किट्टीनां मध्ये सर्वा मन्दानुभागा किट्टिः सा सर्वस्तोका-नुभागा ततो द्वितीया अनन्तगुणानुभागा ततोऽपि तृतीया अनन्तगुणानुभागा एवं तावद्वाच्यं यावत्प्रथमसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टानुभागा किट्टिरिति । एवं द्वितीयादि-ष्वपि समयेषु किट्टीनां प्ररूपणा कर्त्तव्या । तथा सर्वोत्कृष्टर-साऽपि सर्वोत्कृष्टानुभागाऽपि हु निश्चितमुपरितनसमयस्य सत्का पश्चात्समयमाविसर्वमन्दानुभागकिट्टयपेक्षयाऽनन्ततमे भागे वर्तते तद्यथा प्रथमसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये या सर्वम-न्दानुभागा किट्टी सा सर्वप्रभूतानुभागा ततो द्वितीयसमयकृ-तानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टानुभागा किट्टिः साऽनन्तगुणहीना । तथा द्वितीयसमयकृतानां मध्ये या सर्वमन्दानुभागा किट्टि-स्त्रदपेक्षया तृतीयसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टानुभा-गाऽनन्तगुणहीना एवं तावद्वाच्यं यावच्चरमसमयः । संप्रत्या-सामेव किट्टीनां परस्परं प्रदेशाल्पवहुत्वमुच्यते प्रथमसमयकृ-तानां किट्टीनां मध्ये या सर्वा बहुप्रदेशा किट्टिः सा स्तोकप्रदेशा ततो द्वितीयसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये या सर्वालपप्रदेशा किट्टिः सा असंख्येयगुणप्रदेशा ततस्तृतीयसमयकृतानां कि-ट्टीनां मध्ये या सर्वालपप्रदेशा सा असंख्येयगुणप्रदेशा एवं तावद्वाच्यं यावच्चरमसमयः ॥

किट्टीकरणाद्धाए, तिसु आवलियासु समयहीणासु ।

ते पडिगहिया दोएह वि, सट्ठीणे उवसमज्झंति ॥

किट्टिकरणाद्धायास्तिष्ठन्नावलिकासु समयहीनासु पतद्गृहता न भवति अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणे लोभदलिकं संज्वल-नलोभे संक्रमयतीति भावः किं तु तयोर्द्वयोरप्यप्रत्याख्यानप्र-त्याख्यानावरणलोभयोर्दलिकं स्वस्थान एव स्थितमुपशमं न-यते द्यावलिकाशेषायां पुनः किट्टिकरणाद्धायां वादरसंज्वल-नलोभस्यागालो न भवति किं तूदीरसैव साऽपि तावत् याव-दावलिका । तथा किट्टिकरणाद्धायाः संख्येयेषु भागेषु गतेषु सत्सु संज्वलनलोभस्य स्थितिवन्धोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणो ज्ञानावर-णदर्शनावरणान्तरायाणां दिनपृथक्त्वप्रमाणानां नामगोत्रयोर्वेद-नीयानां प्रभूतवर्षसहस्रमानस्ततः किट्टिकरणाद्धायाश्चरमसमये संज्वलनलोभस्य स्थितिवन्धोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणः केवलमिद-मन्तर्मुहूर्त्तं स्तोकचरममवसेयं ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तराया-णामन्तरहोत्रात्रस्य नामगोत्रवेदनीयानां किञ्चिदूनवर्षद्वयप्रमाणः आगालव्यवच्छेदानन्तरखण्डा या उदीरणावलिका तस्याश्चर-मसमये किट्टिकरणाद्धाचरमसमयस्तीस्मिन् किट्टिकरणाद्धा-चरमसमये यदभूत् तद् दिट्ठकुराह ।

द्वोजस्स अणुवसंतं, किट्टी उदयावती य पुव्वत्तं ।

वायरगुणाण समं, दोएह वि लोजसमुवसंता ॥

किट्टिकरणाद्धायाश्चरमसमये संज्वलनलोभस्य तूपशान्तमु-हूर्त्तं यद् द्वितीयस्थितिगतं किट्टीकृतं दलिकं या च उदयावलिका किट्टीकरणाद्धायाः शेषाभूता यच्च पूर्वोक्तसमयोनावलिकाद्विक-वद्धमित्यर्थः । शेषं सर्वमप्युपशान्तं तथा तस्मिन्नेव समये वादरगुणेन अनिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थानकेन समकं द्वाव-प्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलोभाबुपशान्तौ किमुक्तं भवति । यस्मिन्नेव समये द्वावप्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यातलोभाबुपशान्तौ तस्मिन्नेव समयेऽनिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थानकं व्यवच्छेद्यम्

उपलक्षणमेतत् वादरसंज्वलनलोभोदयोदीरणा व्यवच्छेद्याश्च ।

सेसश्चसेसतए, हे तावइया किट्टिओ उ पढमडिई ।

वज्जयअसंखजागे, दिज्जुवारिमुदीरणे ससा ॥

शेषार्द्धशेषं कालं तृतीये त्रिभागे इत्यर्थः सूक्ष्मसंपरायो भवति ताश्च प्राकृताः किट्टीद्वितीयस्थितेः सकाशात् कियतोः समाकृष्य प्रथमां स्थितिं तावतीं सूक्ष्मसंपरायाद्धातुल्यां करोति किट्टिकरणाद्धायामन्तिममावलिकामात्रं स्तिबुकसंक्रमेण संक्रमयन्ति तथा प्रतिसमयान्तिमसमयकृताः किट्टीर्वर्जयित्वा शेषसमयकृताः किट्टयः सूक्ष्मसंपरायाद्धायाः प्रथमसमये प्राय उदयमपगच्छन्ति (दिजेत्यादि) वर्षसमयकृतानां किट्टीनामधस्तादसंख्येयभागं प्रथमसमयकृतानां चोपरितनसंख्येयतमभागं वर्जयित्वा शेषाः किट्टीरुदीरयति ।

गेएहंतो य मुयत्ता, असंखजागं तु चरमसमयम्मि ।

उवसामियईयडिई, उवसंतं दभइ गुणट्ठाणं ॥

द्वितीयसमये उदयप्राप्तानां किट्टीनामसंख्येयभागं मुञ्चति उपशान्तत्वाद्भुदयेन ददातीत्यर्थः । अपूर्वं वा संख्येयं भागमनुभावनार्थमुदीरणाकरणे गृह्णाति । एवं ग्रहणमोक्षो कुर्वन् तावत् ज्ञातव्यो यावत् सूक्ष्मसंपरायाद्धायाश्चरमसमयद्वितीयस्थितिगतमपि दक्षिकं सूक्ष्मसंपरायाद्धाप्रथमसमयादारभ्य सकलमपि सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकं कालं यावत् पूर्ववत्पशमयति समयोनावलिकाद्विकषममपि दक्षिकं सूक्ष्मसंपरायाद्धायाश्चरमसमये ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामान्तमौहृत्तिकः स्थितिवन्धो नामगोत्रयोः षोडशमुहूर्त्तप्रमाणो वेदनीयस्य चतुर्विंशतिमुहूर्त्तमानः तस्मिन्नेव चरमसमये द्वितीयस्थितिगतं सकलमपि मोहनीयमुपशान्तं तत एवमुपशमितद्वितीयस्थितिरनन्तरसमये उपशान्तमुपशान्ततमोरूपं गुणस्थानं दभते ।

अंतो मुहुचमेत्तस्स वि, संखेज्जा जागतुद्धा उ ।

गुणसेढी सव्वज्जं, तुद्धा य एसकादेहिं ॥

अन्तर्मुहूर्त्तमात्रं तत उपशान्तमोहगुणस्थानकं तस्याऽपि उपशान्तमोहगुणस्थानककाक्षस्य संख्येयः संख्येयतमो जागस्तुद्धा गुणश्रेणीः करोति ताश्च गुणश्रेणीः सर्वा अपि सर्वमप्युपशान्तगुणस्थानकाद्धाया अनुप्रदेशापेक्षया काक्षापेक्षया च तुल्याः करोति अवस्थितपरिणामत्वात् ।

करणाय नोवसंतं, संक्रमणो वट्ठणं मुदिट्ठित्तिगं ।

मोचूण विसेसेणं, परिवडइ जा पमत्तो च्चि ॥

मोहनीयस्य प्रकृतिजलमुपशान्तं सत् करणाय करणयोग्यं न ज्वति उदीरणानिधत्तिकाचितानां करणानामयोग्यं ज्वतीत्यर्थः संक्रमणापवर्तनं च दृष्टित्रिकसम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वरूपशेषाणां मोहनीयप्रकृतीनां न भवति दृष्टित्रिके तु संक्रमणमपवर्तनं च ज्वति तत्र संक्रमो मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः सम्यक्त्वम् अपवर्तनं तु त्रयाणामपि एवं क्रोधेन श्रेणिं प्रतिपन्नस्य छव्यं यदा तु मानेन श्रेणिं प्रतिपद्यते तदा मानं वेदमान एव प्रथमतो नपुंसकवेदोक्तक्रमेण क्रोधत्रिकमुपशमयति । ततः क्रोधोक्तप्रकारेण त्रिकशेषं तथैव यदा तु मायया श्रेणिं प्रतिपद्यते तदा मायां वेदयमान एव प्रथमतो नपुंसकवेदोक्तप्रकारेण क्रोधत्रिकं ततो मानत्रिकं ततः क्रोधोक्तप्रकारेण मायात्रिकं शेषं तथैव । यदा तु बोधेन श्रेणिं प्रतिपद्यते तदा बोधं वेदयमान एव प्रथमतो नपुंसकवेदोक्तप्रकारेण क्रोधत्रिकं ततो मानत्रिकं ततो मायात्रिकं तत उक्तप्रकारेण बो-

ध्नत्रिकमिति । संप्रति प्रतिपात उच्यते सोऽपि द्विधा ज्वक्त्रयेण अक्षाक्त्रयेण च तत्र ज्वक्त्रयो म्रियमाणस्य अक्षाक्त्रय उपशान्ताश्च यौर्व्यवच्छेदः तत्र यो भवक्त्रयेण प्रतिपतति तस्य प्रथमसमय एव सर्वाण्यपि कारणानि प्रवर्तन्ते च प्रथमसमये च यानि कर्माण्युदीर्यन्ते तान्युदयावद्विकायां प्रवेशयन्ति यानि य मोहोदीरणामा यानि तेषां दक्षिकान्युदयावद्विकाया वदिगोपुच्छाकारसंस्थितानि विरचयति यः पुनरुपशान्तमोहगुणस्थानकाद्धापरिक्त्रयेण प्रतिपतति किमुक्तं भवति येनैव क्रमेण स्थितिघातादीन् कुर्वन्नाहं तास्तेनैव क्रमेण पश्चानुपूर्व्यां स्थितिघातादीन् कुर्वन् प्रतिपतति स च तावत् प्रतिपतति यावत् प्रमत्तसंयतगुणस्थानकम् ।

अकिट्टिचादलियं, पढमडिई कुण विइयतिइहिंतो ।

उदयाइविसेसूणं, आवलिऊणं असंखगुणं ॥

उपशान्तमोहगुणस्थानकान् प्रतिपतनक्रमेण संज्वलनद्वोप्रादीनि कर्माण्यनुभवति तद्यथा प्रमत्तः संज्वलनद्वोज्ञं ततो यत्र मायोदयव्यवच्छेदस्तत आरभ्य मायां ततो यत्र मानोदयव्यवच्छेदस्ततः प्रकृतिमानं ततो यत्र क्रोधोदयव्यवच्छेदस्तत आरभ्य क्रोधः । इत्थं च क्रमेणागुज्वनार्थं तेषां द्वितीयस्थितेः सकाशात् दक्षिकमपकृष्य प्रथमस्थितिं करोति उदयादिषु च उदयसमयप्रवृत्तिषु असंख्येयगुणं ततोऽपि द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगुणमुदयवतीनामावक्तव्यं यावत् गुणश्रेणीशिरः तथा पुनरपि प्रागुक्तक्रमेण विशेषहीनो दक्षिकनिक्षेपः एतदेवाह ।

जावइया गुणसेढी, उदयवई तासु हीणं परतो ।

उदयावतीमकाय, गुणसेढी कुणइ इयराणं ॥

या उदयवत्यस्तत्काक्षमुदयभाजस्तासां प्रकृतीनां यावाती गुणश्रेणियावत् गुणश्रेणीशिर इत्यर्थः तावदुदयावद्विका उपरि प्रागुक्तक्रमेण संख्येयगुणं दक्षिकनिक्षेपं करोति ततः परतो हीनकं विशेषहीनमितरासामनुदयवतीनां प्रकृतीनामुदयावद्विकाया दक्षिकनिक्षेपमकृत्वा इत्यर्थः तत उपरि संख्येयगुणतया दक्षिकनिक्षेपः स च तावत् गुणश्रेणीशिरस्ततः परतः पुनर्विशेषहीनः ।

संकम उदीरणाणं, नत्थि विसेसो एत्थ पुव्वत्तो ।

जं जच्चिए वच्चिन्नं, जायए वा होइ तं तत्थ ॥

इह य उपशमश्रेण्यारोहे संक्रमे विशेष उक्तो यथाऽनुपूर्वीयं च संक्रमो नानाऽनुपूर्वी तथा य उदीरणायां विशेष उक्तो यथावत् कर्म परावलीकातीतमुदीरयति न परावलिकामध्ये विशेषोऽशेषसमश्रेणिप्रतिपातेन न ज्वति किमुक्तं भवत्यपूर्व्याऽपि वक्तुं च कर्म वक्षावद्विकातिक्रान्तमुदीरयतीति तथा यद्यत्र स्थानं व्यवच्छिन्नमुपगतं वा संक्रमणं वा अपवर्तनं वा उदीरणं वा देशोपशमना वा निधत्तिकाचनं वा तत्तत्र स्थाने ज्वति तथा यत्र यत्र च स्थाने जातं स्थितिरसघातादितत्र स्थाने तद्विधमेव ज्वतीति ।

वेइयमाण संजलण, कालतो अहिगमो ह गुणसेढी ।

पम्बत्तिकम्मा उदए, तुद्धा सेसट्टिकम्मेहि ॥

मोहनीयस्य मोहनीयप्रकृतीनां गुणश्रेणिकाक्षमधिकृत्य वेद्यमानानां संज्वलनकाक्षादप्यधिका प्रतिपतिता सती प्रारभ्यते समारोहकाक्षे गुणश्रेण्यपेक्षया तुल्या तथा यस्य कषायस्योदय उपशमश्रेणिप्रतिपत्तिरासीत् तस्योदयप्राप्तस्य सतो गुणश्रेणिः प्रतिपतिता शेषकर्मा निःशेषकर्माशक्तगुणाश्रेणिभिः सह

अत्रोदाहरन्ति—

यथा मेकलकन्यकायाः कूले तालहिन्तालयोर्मूले सुल-
भाः पिण्डखर्जुराः सन्ति, त्वरितं गच्छतं गच्छतं शावकाः
इति ॥ ८४ ॥

यथाऽऽक्रान्तो ह्यनासः पुरुषः क्रीडापरवशः सन् आत्मनो
विनोदार्थं किञ्चन वस्त्वन्तरमलभमानः शावकैरपि, समं
क्रीडाभिलाषेणैव वाक्यमुच्चारयति । रत्ना० ६ परि० ।

आगमिय-आगमिक-त्रि० । आगमादागतः उक्त् । आगम-
प्राप्ते, वाच० । आगमगम्ये च । पं० व० । “आगमिअगम-
मेणं ॥ ६६१ ॥ ” आगमिकं वस्तुवागमेव, यथा स्वर्गे अप्सरस,
उत्तमाः कुरवाः इति । पं० व० ४ द्वार ।

आगमित-त्रि० । अर्धीति । वाच० । गृहीते, “उचवारो ति
वा अहीतंति वा आगमियंति वा गृहीतंति वा एगट्टा”
ति० चू० १ उ० । ज्ञाने, वाच० । “नार्य आगमियं य
एगट्टं” ॥ २०८५ ॥ ज्ञानम् आगमिनमित्येकार्थम् । व्य० १०
उ० । पठिते, प्रेरणे, लिख् कृ । यापिते, प्रापिते च । वाच० ।

आगमिस्स(त्)-आगमिष्यत्-त्रि० । आगामिनि, “ज य
आगमिस्सा अरहंता भगवंता” (सूत्र-१२६+) । ये चागा-
मिनः । आचा० १ थु० ४ अ० १ उ० । आगामिनि काले,
“किमस्सतीते किंवाऽऽगमिस्से” ॥ १॥ (सूत्र-११७+) ।
किंवाऽऽगमिष्यति-आगामिनि काले सुखाभिलाषिणा दुःख-
द्विषो भावयति । आचा० १ थु० ३ अ० ३ उ० । “सिक्कि-
स्सइ आगमिस्से णं” (सूत्र-६७२+) । आगमिष्यति काले
स्वेत्यति । स्था० ६ ठा० ३ उ० । “सो आगमिस्साए जिणो
भविस्सइ” ‘आगमिस्साए’ आयत्याम् । आगामिनि काले,
आव० ३ अ० । “आगमिस्सा वि सुव्या०” (२५+)
आगामिनि चान्ते काले तथाभूताः सत्संयमानुष्ठापिना
भविष्यन्ति । सूत्र० १ थु० १५ अ० । “आगमिस्सं च पावगं”
(२१×) आगामिनि काले यत्करिष्यते तत्सर्वमिति । सूत्र०
१ थु० ८ अ० । “हवइ पुणो आगमिस्साणं” (५१×)
“आगमिस्साणं” ति-एष्यत्काले इत्यर्थः, प्राकृतत्वाद्वापि
विभक्तिव्यत्ययः । आतु० । “आगमिस्सेण होक्खइ” ॥ (१+)
(सूत्र-५५६+) आगमिष्यता कालेन हेतुना भविष्यतीत्यर्थः ।
स्था० ७ ठा० ३ उ० । उत्तरकालभाविनि च । “पडिक्कम
आगमिस्साणं” (॥ ४२॥+) आगमिष्याणाम्-उत्तरकालभा-
विनाम् । आतु० ।

आग(म्) मिता-आग(म्य) ल्य-अव्य० । आ-गम-ल्यप्
वा मोलोपे तक् । आगमनं कृत्वैत्यर्थः । वाच० । ज्ञात्वे-
त्यर्थः, “आगमेत्ता आणविज्जा” (सूत्र-१५६+) ज्ञात्वा-
आज्ञापयेदिति । आचा० १ थु० ५ अ० ४ उ० । “आ-
गमुक्कुडुओ संतो” ॥ २१× ॥ आगत्योत्कुटुकः त्यक्तासन्
इति । उत्त० १ अ० ।

आगमेयव्व-आगमयितव्य-त्रि० । आगमनम्-आगमनपरि-
ज्ञानम् । तद्गोचरत्वमानयितव्ये, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

आगमेसि(त्)-आगमिष्यत्-त्रि० । आगामिनि, स्था० ८ ठा०
३ उ० । कल्प० । आगमिष्यति काले, प्रश्न० १ संव० द्वार ।
२५

आगमेसिभद्-आगमिष्यद्-न० । आगमिष्यति काले भद्रं
कल्याणं यत्तदागमिष्यद्भद्रम् । आगमिष्यत्कालभाविनि
कल्याणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । आगमिष्यद्भद्रं यस्येति ।
आगमिष्यत्कालभाचिकल्याणवति, स्था० ।

समणस्स णं भगवओ महावीरस्स अट्ठ सया अणुत्त-
रोववाइयाणं गइक्कल्लाणाणं जाव आगमेसिभद्दाणं उक्को-
सिया अणुत्तरोववाइसंपया होत्था ॥ १ ॥ (सूत्र-६५३)

आगमिष्यत्भद्रं-निर्वाणलक्षणं येषां ते तथा । स्था० ८
ठा० ३ उ० । आगामिभवे सत्संयमानत्वात् । कल्प० १
अधि० ६ क्षण ।

आगमिष्यद्भद्रकर्मकारणान्याह—

दसहिं ठाणेहि जीवा आगमेसिभद्ताए कम्मं पगरंति,
तं जहा-अनिदाणयाए १, दिहिसंपन्नयाए २, जोगवाहि-
याए ३, खंतिखमणयाए ४, जिहंदिआए ५, अमाइल्ल-
याए ६, अपासत्थयाए ७, सुसामन्नयाए ८, पवयणव-
च्छल्लयाए ९, पवयणउत्तभावणयाए १० । (सूत्र-७५८)

‘दसहिं’ इत्यादि. आगमिष्यद्-आगामिभवान्तरे भावि
भद्रं-कल्याणं; सुदेवत्वलक्षणमनन्तरं सुमानुषत्वप्राप्त्या मो-
क्षप्राप्तिलक्षणं च येषां ते आगमिष्यद्भद्रास्तेषां भावः आ-
गमिष्यद्भद्रता तस्यै आगमिष्यद्भद्रतायै; तदर्थमित्यर्थः,
आगमिष्यद्भद्रतया वा-कर्म शुभप्रकृतिरूपं प्रकुर्वन्ति-व-
ध्वाति, तद्यथा-निदायते-लूयते ज्ञानाद्याराधनालता आ-
नन्दरसापेनमोक्षफला येन परशुनेव दवेन्द्रादिगुणैर्हिमा-
र्थनाऽध्यवसानेन तन्निदानम्-अविद्यमानं तद्यस्य सोऽनि-
दानस्तद्भावस्तथा हेतुभूतया, निवृत्त्युक्तयेत्यर्थः । १ ।
दृष्टिसम्पन्नतया-सम्यग्दृष्टितया । २ । योगवाहितया-श्रुतो-
पधानकारितया, योगेन वा-समाधिना सर्ववानुत्सुकत्व-
लक्षणेन वहनीत्यवशीलो योगवाही तद्भावस्तथा । ३ ।
ज्ञान्त्या क्षमने इति ज्ञान्तिक्षमणः ज्ञान्तिप्रदणमसमर्थता-
ताव्यवच्छेदार्थं यतः-अनमर्थोऽपि क्षम इति ज्ञान्तिक्षम-
णस्य भावस्तथा । ४ । जिनेन्द्रियतया-करणनिग्रहे-
ण । ५ । ‘अमाइल्लयाए’ ति- माइल्लो-मायावांस्तत्प्रतिपे-
धेनामायावांस्तद्भावस्तथा । ६ । तथा-पार्श्वे बहिर्ज्ञा-
नादीनां देशतः सर्वनां वा तिष्ठतीति पार्श्वस्थः, (स्था०)
(पार्श्वस्थलक्षणम् ‘पासत्थ’ शब्दे पञ्चमभागे दर्शयिष्यते)
पार्श्वस्थस्य भावः पार्श्वस्थता न सा अपार्श्वस्थता तथा
। ७ । तथा-शोभनः पार्श्वस्थादिदोषवर्जिततया मूलोत्तरगुण-
सम्पन्नतया च स चासौ श्रमणश्च साधुः सुश्रमणस्तद्भाव-
स्तथा । ८ । तथा-प्रकृष्टं-प्रशस्नं; प्रगतं वा वचनम्-
आगमः-प्रवचनं-द्वादशाङ्गं तदाधारो वा सङ्गस्तस्य वत्स-
लता हितकारिता प्रत्यनीकत्वादिनिरासेनेति प्रवचनवत्स-
लता तथा । ९ । तथा-प्रवचनस्य-द्वादशङ्गस्योद्भावनम्-प्र-
भावनं-प्रवचनिकत्वधर्मकथावादादिलिखिभिर्वैयवाजजननं
प्रवचनोद्भावनं तद्वद् प्रवचनोद्भावनता तथेति । १० । स्था०
१० ठा० ३ उ० ।

आगय-आगत-त्रि० । आ-गम्-क् । आयाते, विशे० । भ० ।

तुल्या क्रियते यथा कश्चित् संज्वलनक्रोधेन उपशमश्रेणिं प्रति-
पन्नस्ततः श्रेणिं प्रतिपतत् तदा संज्वलनक्रोधमुदयेन प्राप्तवान्
भवति ततः प्रभूतितः स्वगुणश्रेणिशेषकर्मभिः समाना जवति
एवं मानमाययोरपि वाच्यं संज्वलनलोभेन पुनरुपशमश्रेणिं प्र-
तिपन्नस्य प्रतिपत्तिकावे प्रथमसमयादारभ्य संज्वलनलोभस्य
गुणश्रेणिभिः सह तुल्या प्रवर्तते शेषकर्मणां तु यदारोहत उक्तं
तदेव प्रतिपततोऽप्यन्यूनातिरिक्तं वेदितव्यम् ।

खवगुवसमगमि एव, ठाणे दुगुणो तर्हि वंधे ।

अणुजागो एतगुणो, अनुजागो सुभाण विवरीओ ॥

क्षपकस्य क्षपकश्रेणिमारोहतो यस्मिन् स्थाने यावान् स्थितिव-
न्धस्तस्मिन्नेव स्थाने उपशमश्रेणिमारोहतस्तावान् स्थितिवन्धो
द्विगुणो भवति ततोऽपि तस्मिन्नेव स्थाने उपशमश्रेणितः प्रति-
पततो द्विगुणो जवति क्षपकसत्कास्थितिवन्धापेक्षया चतुर्गुणो ज-
वतीत्यर्थः । तथा क्षपकस्य यस्मिन् स्थाने अशुभप्रकृतीनां यावान्
अनुभागो जवति तदपेक्षया तस्मिन् स्थाने तासामेव शुभप्रकृ-
तीनामुपशमश्रेणितः प्रतिपतितोऽनन्तगुणः (सुभाण विवरीओत्ति)
शुभानां पुनरनुजागो विपरीतो वाच्यः स चैव उपशमश्रेणीतः
प्रतिपतितो यस्मिन् स्थाने शुभप्रकृतीनां यावाननुजागो भवति
तदपेक्षया तस्मिन् स्थाने तासामेव शुभप्रकृतीनामुपशमकस्या-
नुजागोऽनन्तगुणस्ततोऽपि तस्मिन्नेव स्थाने तासामेव शुभप्रकृ-
तीनां क्षपकस्यानन्तगुणः ।

परिवाडीए पमिओ, पमत्तइयरत्तणे वहुति किच्चा ।

देसजई सम्मो वा, सासणभावं वए कोई ॥

यथा परिपाठ्या श्रेणिमारूढस्तथा परिपाठ्या पतितः सन् ताव-
दधो गच्छति यावत् प्रमत्तसंयतगुणस्थानकं ततः प्रमत्तत्वात्प्र-
मत्तत्वे बह्वन्वारान् कृत्वा कश्चित् देशयतिर्भवति कोऽप्यविरत-
सम्यग्दृष्टिर्वा येषां मतेनान्तानुबन्धेनानुपशमना न जयति तेषां
मतेन कश्चित् सासादनमपि व्रजति ॥

उवसमसम्पत्तद्धा, अंतो आउवत्तया धुवं देवो ।

जेण तिसु आउगेसु, बन्हेसु सा सेढमारुहइ ॥

औपशमिकसम्यक्त्वाकार्यां वर्त्तमानो यदि कश्चिदायुःक्यात्
कालं करोति तर्हि ध्रुवमवश्यं देवो भवति येन यस्मात्कारणात्
त्रिषु नारकतिर्यग्मनुष्यसंबन्धेष्वायुष्केषु श्रेणिमुपशमश्रेणिं ना-
रोहति किं तु देवायुष्क एव बन्धे ततः कालं कृत्वा देव एव
प्रवर्तते ॥

सेढीपमिओ समो ज-ड्ढावलीसासणे वि देवेषु ।

एगनवे डुक्खुत्तो, चरित्तमोहं उवसमेज्जा ॥

यस्मात्कारणात् देवायुर्वर्जेषु शेषेषु पिप्वायुःश्रेणिं नारोहति
तस्मात्कारणात् श्रेणीतः पतितः सम उत्कर्षतः परमावधिका-
कालं जघन्यतः समयमात्रं सासादनो भवति सोऽप्यवश्यं च्युत्वा
देवेषु मध्ये समुत्पद्यते तथा एकस्मिन् जवे उत्कर्षतश्चरित्रमो-
हनीयं द्वौ वारानुपशमयति न तृतीयमपि वारं यस्तु द्वौ वारानु-
पशमश्रेणिं प्रतिपद्यते स तस्मिन् भवे क्षपकश्रेणिं न प्रतिपद्यते
यस्त्वेकवारमुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्तस्य भवेदपि तस्मिन् भवे
क्षपकश्रेणिः । एवं कर्मग्रन्थिकाभिप्रायः । आगमाभिप्रायेण त्वेक
स्मिन् जवे एकामेव श्रेणिं न तु द्वितीयमपि तदुक्तं "अन्नयरसेढि
वज्जं, पग भवेणव सव्वाइ" । अन्यत्राप्युक्तं मोहोपशम एक-
स्मिन् भवे स्यादसन्ततः यस्मिन् भवे उवशमकयो मोहस्य

तत्र नेति एवं पुरुषवेदेनोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य विधिरुक्तः । संप्रति
स्त्रीवेदेन नपुंसकवेदेन चोपशमश्रेणिं प्रतिपद्यमानस्य विधिमाह
दुचरिमसमये नियणा, वेयस्स इत्थी नपुंसगो संधं ।

समइत्तु सत्त पच्चा, किं तु नपुंसो कमारप्पे ॥

स्त्री नपुंसकस्य वेदेन सहान्योन्यं परस्परं वेदमुपशमयति किमु-
क्तं भवति स्त्री स्त्रीवेदमुपशमयति नपुंसकवेदं च नपुंसको नपुं-
सकवेदमुपशमयति स्त्रीवेदं चेति किं तु नपुंसकगते सति पूर्व-
क्रमेणारब्धे सत्युक्तप्रकारेणोपशमयति इह चोपशमनकरणे
स्त्रिया नपुंसकस्य च निजकोदयस्य स्ववेदोदयस्य द्विचरमसमये
एकेन्द्रियस्थितिं मुक्त्वा शेषं सर्वमुपशान्तमित्यं च शमयित्वा
स्त्री नपुंसको वा पश्चात्स पुरुषवेदादिकाः प्रकृतीरुपशमयति ।
इयमत्र भावना । इह स्त्री उपशमश्रेणिं प्रतिपन्ना सती प्रथमतो
नपुंसकवेदमुपशमयति पश्चात् स्त्रीवेदं तच्च तावदुपशमयति
यावत्स्वोदयस्य द्विचरमसमयस्तस्मिन् निजकोदयस्य द्विचर-
मसमये एकां चरमसमयमात्रमुदयस्थितिं च वर्जयित्वा शेषं
सकलमपि स्त्रीवेदसत्कं दक्षिणमुपशमितं ततश्चरमसमये गते
सति भवेदके सति पुरुषवेदहास्यादिषट्करूपाः सप्तप्रकृतीयुगप-
दुपशमयितुमारभते शेषं पुरुषवेदेन च श्रेणिं प्रतिपन्नस्य द्रष्टव्यं तदा
स्त्रीवेदेन पुरुषवेदेन वा उपशमश्रेणिं प्रतिपद्यमानो यस्मिन् स्थाने
नपुंसकवेदमुपशमयति तदूर्वायावन्नपुंसकवेदेन श्रेणिं प्रतिपन्नः स-
न्नपुंसकवेदमेव समुपशमयति तत ऊर्ध्वं नपुंसकवेदं युगपदुप-
शमयितुं ह्यनः स च तावन्नतो यावन्नपुंसकवेदोदयो द्विचरम-
समयः तस्मिन् स्त्रीवेद उपशान्तः नपुंसकवेदस्य च एका उद-
यमात्रा उदयमात्रस्थितिर्वर्तते शेषं सर्वमप्युपशान्तं तस्यामप्यु-
दयस्थितावतिक्रान्तायामवेदको भवति ततः पुरुषवेदादिकाः स-
प्त प्रकृतीयुगपदुपशमयतीति । तदेवमुक्ता सर्वोपशमना ।

संप्रति देशोपशमनामभिधातुकाम आह ।

मुलुत्तरकम्माणं, पगइठियाइ होइ चउभेया ।

देसकरणेहि देसं, समइ जं देसुमंषानो ॥

देशोपशमना मूलकर्मणां मूलप्रकृतीनामुत्तरकर्मणामुत्त-
रप्रकृतीनां प्रत्येकं प्रकृतिस्थित्यादिका प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदे-
शविषया चतुर्भेदा चतुर्विधा जवति इयमत्र जाचना । देशोपश-
मना द्विधा तद्यथा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च,
एकैकाऽपि चतुर्भेदा तद्यथा प्रकृतिदेशोपशमना स्थितिदेशो-
पशमना अनुप्रागदेशोपशमना प्रदेशोपशमना च । अथ क-
स्माद्देशोपशमनेत्यभिधीयते अत आह । यत् यस्मात्कारणात्
एकदेशज्ज्ञाताभ्यां यथाप्रवृत्तापूर्वकरणसंज्ञिताभ्यां करणाभ्यां
प्रकृतिस्थित्यादीनां देशैकदेशं शमयत्यतो देशोपशमनाऽभिधी-
यते देशज्ज्ञाताभ्यां करणाभ्यामुपशमयतीति देशोपशमना । यदि
वा देशस्य प्रकृत्यादीनामेकदेशस्योपशमना देशोपशमनेति
व्युत्पत्तेः ॥ संप्रत्यस्यावयवतात्पर्यविश्रान्तिमाह ।

उवसमयस्सुव्वट्ठण-संकमकरणाइ हंति नचाई ।

देशोवसामिय जम्हा, पुव्वो सव्वकम्माणं ॥

देशोपशमनया उपशमितस्य कर्मण उचर्तनसंक्रमलक्षणानि
जवन्ति नान्यानि करणान्युदीरणाप्रवृत्तीनि यत् देशोपशमनायाः
सर्वोपशमनातो विशेषः । अनया वा देशोपशमनया मूलप्रकृतिमु-
त्तरप्रकृतिं वा उपशमयितुं प्रवृत्तावदवसेयो यावत् पूर्वः पूर्वक-
रणस्थानकचरमसमयः । इयमत्र जाचना अस्या देशोपशमनायाः

स्वामिनः सर्वतिर्यञ्च एकचित्त्रिचतुःपञ्चेन्द्रियभेदजिज्ञाः सर्वे नारकाः सर्वे देवाः सर्वे मनुष्यास्ते च मनुष्यास्तावद्यावदपूर्वकरणान्तसमय इति एषा चैव देशोपशमना सर्वेषामपि कर्मणामवगन्तव्या न मोहनीयस्यैव केवलस्य । स्वामिविषयमेकं च विशेषमाह ।

खवगो उवसमगो वा, पदमकसायाण दंसणतिगस्म ।

देसोवसमगो सुसु-अपुव्वकरणंतगो जाव ॥

स देशोपशमनास्वामी देशोपशमकः प्रथमकपायाणां दर्शन-त्रिकस्य च कृपक उपशमको वा तावद्वसेयो यावत्स्वस्वापूर्वकरणान्तगः । एतदुक्तं भवति । प्रथमकपायाणां विसंयोजना चतुर्गतिं अपि उपशमका मनुष्याः प्रतिपन्नसर्वविरतेयं दर्शन-त्रिकस्य कृपका मनुष्या अविरतसर्वविरता उपशमकाः सर्वविरतास्तावद्देशोपशमनाकारिणो यावत्स्वस्वापूर्वकरणचरमसमयो न परत इति । संप्रति साद्यादिप्ररूपणार्थमाह ।

साइयमाइ चउद्धा, देसुवसमणा अणाइमंतीणं ।

मूयुत्तरपगइणं, साइ अयुयोत्तरपगइयो वा ॥

अनादिमत्याऽनादिसत्ताकास्तासां देशोपशमना चतुर्धा चतुः-प्रकारा तद्यथा सादिरनादिध्रुवाऽध्रुवा च । तत्र मूलोत्तरप्रकृती-नामष्टानामपि अपूर्वकरणगुणस्थानकात्परतः सा देशोपशमना न प्रवर्तते ततः प्रतिपाते च भूयोऽपि प्रवर्तते इति सादिस्तस्थान-मप्राप्तस्य पुनरनादिध्रुवा अभव्यानां त्वध्रुवा भाविता मूयोत्तर-प्रकृतीनां साद्यादिरूपतया चतुर्विधा देशोपशमना । संप्रत्युत्तरप्र-कृतीनामनादिस्तकानां सा भाव्यते तत्र वैक्रियसप्तकाहारकस-प्तकमनुष्यद्विकदेवद्विकनारकद्विकसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वोच्चै-र्गौरवरूपोन्नतयोगोन्नतयोर्विंशतितीर्थकराश्चतुष्टयवर्जाः शेषास्त्रि-शतुत्तरशतसंख्याः प्रकृतयोऽनादिसत्ताकास्तासां मध्ये मिथ्या-त्वानन्तानुबन्धिनां स्वस्वापूर्वकरणात्परतो देशोपशमना नोपजा-यते शेषकर्मणां त्वपूर्वकरणगुणस्थानकात् परतः स्थानात् ज्य-वमानस्य भूयोऽपि जायते इति सादिस्तस्थानमप्राप्तस्य पुनर-नादिध्रुवाऽध्रुवा अभव्यजन्त्यापेक्षया यास्त्वध्रुवा अध्रुवसत्ताकाः प्रकृतयोऽनन्तरोक्ता अष्टविंशतिसंख्याकास्ता देशोपशमनामधि-कृत्य साद्यध्रुवास्तासां देशोपशमना सादिरध्रुवा चेत्यर्थः । साद्य-ध्रुवता अध्रुवसत्तावदेव समवसेया ।

संप्रति प्रकृतिस्थानानां साद्यादिप्ररूपणार्थमाह ।

गोयाउयाणं दाएहं, चउत्थउट्टाण होइ सत्तएहं ।

साइयमाइ चउद्धा, सेसाणं एगउणस्स ॥

इह गोत्रस्य देशोपशमनामधिकृत्य द्वे प्रकृतिस्थाने तद्यथा द्वे एका च तत्रानुद्वलितोच्चैर्गोत्रस्य द्वे उद्वलितोच्चैर्गोत्रस्यैका तथा आयुषोऽपि द्वे प्रकृतिस्थाने तद्यथा द्वे प्रकृती एका च । तत्र अवक्षुपरभवायुष्कस्य एका वक्षुपरभवायुषो द्वे एतेषां च चतुर्णामपि स्थानानां देशोपशमना सादिरध्रुवा च स्थानाना-मपि स्वयं साद्यध्रुवत्वात् तथा “चउत्थउट्टाण होइ सत्तएह-मिति ” तत्र यथासंख्येन पदयोजना तत्र चतुर्थं मोहनीयं तस्य देशोपशमनायोग्यानि पद प्रकृतिस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः पण्डिंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिश्च शेषाणि पुनरनिवृत्तिवादरसंपराये प्राप्यन्ते इति देशोपशमना-योग्यानि भवन्ति । तत्राष्टाविंशतिस्थानं मिथ्यादृष्टिसादादनस-म्यग्दृष्टिवेदकसम्यग्दृष्टीनां प्राप्यते सप्तविंशतिस्थानमुद्वलित-

सम्यक्त्वस्य सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्वा पण्डिंशतिस्थानमुद्वलितस-म्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वस्यानादिमिथ्यादृष्टेर्वा पञ्चविंशतिस्थानं पण्डिंशतिसत्कर्मणो मिथ्यादृष्टेः सम्यक्त्वमुत्पादयतोऽपूर्वक-रणात्परतो वेदितव्यं तस्या मिथ्यात्वदेशोपशमनाया अभवात् तथा अनन्तानुबन्धिनामुद्वलनेऽपूर्वकरणत्परतो वर्त्तमानस्य चतुर्विंशतिस्थानं चतुर्विंशतिसत्कर्मणो वा चतुर्विंशतिस्थानं क्षेपिसप्तकस्य एकविंशतिस्थानम् अत्र पण्डिंशतिलक्षणस्थानं मुक्त्वा शेषाणां पञ्चानामपि स्थानानां देशोपशमना साद्यध्रुव-स्थानानामपि स्वयंकादाचित्कत्वात् पण्डिंशतिस्थानस्य चतुर्धा तद्यथा सादिरनादिध्रुवा अध्रुवा च । तत्रोद्वलितसम्यक्त्व-सम्यग्मिथ्यात्वस्य सादिरनादिमिथ्यादृष्टेरनादिध्रुवा अभ-व्यानां भव्यानान्त्वध्रुवा तथा पष्ठानामनन्तस्य देशोपशमनायो-ग्यानि सप्त स्थानानि तद्यथा त्र्युत्तरशतं द्र्युत्तरशतं पञ्चवतिः पञ्चनवतिः त्रिनवतिः चतुरशीतिर्द्व्यशीतिश्च तत्रादिमानि चत्वारि स्थानानि यावदपूर्वकरणगुणस्थानकात्परतो लभ्यानि नार्वा-गिनि न देशोपशमनायोग्यानि एतेष्वपि च स्थानेषु देशोपश-मना साद्यध्रुवस्थानानामपि स्वयमनित्यत्वात् शेषाणां तु ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदान्तरायाणां देशोपशमनामधिकृत्यै-कैकं प्रकृतिस्थानम् । तत्र ज्ञानावरणस्यान्तरायस्य च प्रत्येकं पञ्चप्रकृत्यात्मकं स्थानं दर्शनावरणस्य नवप्रकृत्यात्मकं तृती-यस्य द्विप्रकृत्यात्मकम् । एषां च देशोपशमना साद्यादिभेदाद्य-तुर्धा चतुःप्रकारं तद्यथा सादिरनादिध्रुवा अध्रुवा च । “सा-इयमाइचउद्धा सेसाणं एगउणस्स ” तत्रापूर्वकरणगुणस्थान-कात्परतो न भवत्युपश्रैणस्ततः शमप्रतिपाते च भूयोऽपि भवति । ततः सादिस्तस्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाऽध्रुवा च भव्याभव्यापेक्षया । उक्ता प्रकृतिदेशोपशमना ।

संप्रति स्थितिदेशोपशमनामाह ।

उवसामणा ठिईओ, उक्कोसा संकमेण तुल्लाओ ।

इयरा वि किं तु अभवे, उव्वद्वगे अपुव्वकरणेसु ॥

स्थितिदेशोपशमना चिचिधा तद्यथा मूळप्रकृतिविषया उत्तरप्र-कृतिविषया च एकैकाऽपि द्विधा तद्यथा उत्कृष्टजघन्या च तत्र मूळप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिदेशोपशमना संक्रमेण तुल्या किमुक्तं भवति यः प्रागुत्कृष्टस्थितिसंक्रमस्वामी प्रतिपादि-तो यथा चोत्कृष्टस्थिति संक्रम्य साद्यादिप्ररूपणा तदेतत्सर्वमु-त्कृष्टस्थितिदेशोपशमनायामपि वाच्यमितरा स्थितिजघन्यास्थि-तिदेशोपशमनासंक्रमेण तुल्या जघन्यस्थितिः संक्रमतुल्या किंचिदजघन्यमायोग्यजघन्यस्थितौ वर्त्तमानस्य उच्यते । तस्यैव प्रायः सर्वकर्मणामपि जघन्यायाः स्थितेः प्राप्यमाणत्वात् याश्च प्रकृतयोऽभव्यप्रायोग्यजघन्यस्थितिकावे भवन्ति तासा-मुच्छ्रवके अपूर्वकरणे वा जघन्यस्थितिदेशोपशमना वेदित-व्या तत्रोद्वहनप्रायोग्याणां प्रकृतीनामन्तिमखण्डे पत्योपमसं-ख्येयभागमात्रे वर्त्तमाने तत्राप्याहारकसप्तकसम्यक्त्वसम्यग्मि-थ्यात्वानामेकेन्द्रियस्यानेकेन्द्रियस्य च शेषप्रकृतीनां तुद्वहनयोग्या-नां वैक्रियसप्तकदेवद्विकनारकमनुष्यद्विकोच्चैर्गौरवरूपणामेके-न्द्रियस्यैव अन्यासाञ्चापूर्वकरणचरमसमये वर्त्तमानस्येति ।

अणुजागपसाणं, शुभाण जा पुव्वभिच्चइयराणं ।

उक्कोसियर अरूविय, एगंदी देससमणाए ॥

अनुजागप्रदेशोपशमनाय यथाकममनुजागसंकमप्रदेशसंकम-
तुल्या इयमत्र भावना द्विविधा अनुभागदेशोपशमना तथा ज-
घन्या उत्कृष्टा च तत्र प्रपञ्चितं प्राकृतं उत्कृष्टानुभागप्रदेशोपशमनाया
अपि तत्र शुजप्रकृतीनां सम्यग्दृष्टिर्नवरं सातवेदनीयशःकीर्त्यु-
च्चैर्नामगोत्राणां नृकृष्टानुजागे संक्रमस्यामी अपूर्वकरणगुण-
स्थानकात्परतोऽपि नवति उत्कृष्टानुभागदेशोपशमनायाः पुनरु-
त्कर्षतोऽप्यपूर्वकरणगुणस्थानपर्यवसानः स्वामी इतरास्सामगु-
भानां प्रकृतीनामुत्कृष्टानुजागदेशोपशमना स्वामी च मिथ्याह-
ष्टिरवलेयः इतरस्या जघन्यानुजागोपशमनायास्तीर्थकरवर्जानां
सर्वास्सामपि प्रकृतीनामत्रयसिद्धिप्रायोग्यजघन्यस्थितौ वर्त्त-
मान एकेन्द्रियस्वामी प्रतिपत्तव्यस्तीर्थकरनाम्नस्तु य एव
जघन्यानुभागसंकमस्वामी स एव जघन्यानुजागदेशोपशमनाया
अपि । प्रदेशोपशमनाऽपि द्विधा उत्कृष्टा जघन्या च । तत्रोत्कृष्ट-
प्रदेशोपशमना उत्कृष्टप्रदेशसंकमतुल्या नवरं दद्या कर्मणामपूर्व-
करणत्परतोऽपि उत्कृष्टप्रदेशसंकमः प्राप्यते तेषामपूर्वकरण-
गुणस्थानचरमसमयं यावत् उत्कृष्टप्रदेशोपशमना वाच्या जघन्या
प्रदेशोपशमना अत्रन्यप्रायोग्यजघन्यस्थितौ वर्त्तमानस्यैकेन्द्रि-
यस्येति समाप्तमुपशमनाकरणं तदेवमुक्तमुपशमनाकरणम् । पं०
सं० । आचा० (कर्मप्रकृतितो ग्रन्थोऽर्थतो नातिरिच्यते शब्दतस्तु
निष्ठोऽपि न पृथगवस्थापितोऽभिधेयस्यैवोपादेयत्वात्)

उवसमपपन्नव-उपशमप्रभव-त्रि० उपशम इन्द्रियनोऽन्द्रिय-
जयस्तस्मात्प्रभवो जन्मोत्पत्तिर्यस्याऽसौ उपशमप्रभवः इन्द्रि-
यमनोनिग्रहज्ञेय, पा० “अद्विज्ञस्तो वक्षिषस्त उवसमपपन्नवस्त
नवयंभवेरगुत्तस्त ” उपशमप्रजनवस्येन्द्रियमनोजयात्पन्नस्य ।
ध० ३ अधि० ।

उवसमलब्धाइकलिय-उपशमलब्धादिकलित- पुं० ३ त० उ-
पशमलब्धयुपकरणलब्धिस्थिरहस्तलब्धियुक्ते, “अविस्साई परलोप
उवसमलब्धाइकलियो य ” पं० व० ।

उवसमलब्धाइलुत्त-उपशमलब्धादियुक्त- पुं० उपशमलब्धिः
परमुपशमयितुं सामर्थ्यलक्षणाऽऽदिशब्दाष्टुपकरणलब्धिः स्थिर-
हस्तलब्धिश्च गृह्यते तनस्तामिश्च संयुक्तः संपन्नः । उपशमल-
ब्धादिकलिते, ध० ३ अधि० ।

उवसमलब्धि-उपशमलब्धि- स्त्री० परमुपशमयितुं सामर्थ्यं,
ध० ३ अधि० । उपशमनाकरणसामर्थ्यं, “पल्लसो वक्षितिगलु-
त्तो ” लब्धिविकयुक्त उपशमलब्धयुपशमश्रेणिश्रवणकरणलब्धि-
करणत्रयेहेतुप्रकृष्टयोगलब्धिरूपविकयुक्तः क० प्र० ।

उवसमसार-उपशमसार- त्रि० उपशमप्रधाने, “से किमाहु
भंते ! उवसमसारं खु सामणं ” कर्म० ।

उवसमसेदि-उपशमश्रेणि- स्त्री० उपशमनाप्रकारे, उपशमश्रेणि
प्रकटयन्नाह ।

अणदंसनपुंसत्थी, वेयच्छकं च पुरिमवेयं च ।

दो दो एगंतरिए, सरिसं सरिसं उवसमए ॥ १८ ॥

तत्र प्रथमनोऽनन्तानुयन्त्रिनामुपशमनाऽजिघीयते अविरत-
मम्यगृहप्रदेशादितरप्रमत्ताप्रमत्तानामन्यतमोऽन्यतमस्मिन् यो-
गे यत्तमानस्तेजःपद्मगुह्यत्रेहानामन्यतमत्रेहयायुक्तः साकारो-
पयोगोऽनुनोऽत्रः सामरोपमकोटाकोटीस्थितिसन्कल्पो कामं-

णकाद्यात्पूर्वमन्यन्तमुदूर्त्तकावं यावदवदायमानवित्तसन्तत्यपू-
र्वकरणं तिष्ठति तथा च तिष्ठमानश्च परावर्तमानाः प्रकृतीः शुजा
एव धत्ताति नाशुजाः । अशुभानां च प्रकृतीनामनुभागं चतुः-
स्थानकं सन्तं द्विस्थानकं करोति शुजानां च द्विस्थानकं सन्तं
चतुःस्थानकं स्थितिवन्धेऽपि च पूर्णं सति अन्यं स्थितिवन्धं
पूर्वपूर्वस्थितिवन्धापेक्षया पट्योपमासंख्येयभागहीनं करोति ।
इत्ये करणकालात्पूर्वमन्तमुदूर्त्तं कावं यावदवस्थाय ततो यथा-
क्रमं त्रीणि करणानि प्रत्येकमान्तमौद्घातकानि करोति । तद्यथा
यथाप्रवृत्तिकरणम्, अपूर्वकरणम्, अनिवृत्तिकरणम् । चतुर्थी-
तूपशाताका । तत्र यथाप्रवृत्तिकरणे प्रविशन् प्रतिसमयमनन्त-
गुणवृद्ध्या विशुद्ध्या प्रविशति पूर्वोक्तं च शुजप्रकृतिवन्धादिकं
तथैव तत्र कुरुते न च स्थितिघातं रसघातं गुणश्रेणिं गुणसंक्र-
मं वा करोति तद्योग्यविशुद्ध्यभावात् प्रतिसमयं नानाजीवापेक्ष-
या असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि भव-
न्ति पदस्थानपतितानि च । अन्यच्च प्रथमसमयापेक्षया द्विती-
यसमयेऽध्यवसायस्थानानि विशेषाधिकानि ततोऽपि तृतीय-
समये विशेषाधिकानि एवं तावद्वाच्यं यावद्यथाप्रवृत्तिकरणस-
मयः एवमपूर्वकरणेऽपि द्रष्टव्यम् । अत एवैतानि स्थाप्यमाना-
नि विषमचतुरस्रं क्षेत्रमास्तृणन्ति स्थापना चेयम् ।

१२००००००००००१६

१०००००००००००१५

८०००००००००१४

६००००००००१३

४०००००००११

३००००००८

२०००००७

१००००५

इह कल्पनया द्वौ पुरुषौ युगपत्करणं प्रतिपक्षौ विवक्ष्येते तत्रै-
कसर्वजघन्यया विशोधिश्रेण्या प्रतिपन्नः अपरस्तु सर्वोत्कृष्टया
विशोधिश्रेण्या तत्र प्रथमजीवस्य प्रथमसमये जघन्या विशोधिः
सर्वस्तोका ततो द्वितीयसमये जघन्या विशोधिरनन्तगुणा ततो-
ऽपि तृतीयसमये जघन्या विशोधिरनन्तगुणा एवं तावद्वाच्यं
यावद्यथाप्रवृत्तिकरणाख्या संख्येयो भागो गतो नवति ततः
संख्येये जागे गते सति चरमसमयजघन्यविशुद्ध्यकाशात्प्रथ-
मसमये द्वितीयस्य जीवस्य उत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा ततो-
ऽपि यतो जघन्यविशुद्धिस्थानानिश्चितस्तत उपरितनं जघ-
न्यविशोधिस्थानमनन्तगुणं ततो द्वितीयसमये उत्कृष्टा विशुद्धि-
रनन्तगुणा तत उपरितनं जघन्यं विशोधिस्थानमनन्तगुणं तत-
स्तृतीयसमये उत्कृष्टा विशुद्धिरनन्तगुणा । एवमुपर्यधश्च एकै-
कविशोधिस्थानमनन्तगुणतया द्वयोर्जीवयोस्तावन्नेयं यावद्यथा-
प्रवृत्तिकरणस्य चरमसमये जघन्यं विशुद्धिस्थानं ततः शेषाणि
उत्कृष्टानि यानि विशोधिस्थानानि अनुक्तानि तिष्ठन्ति तानि नि-
रन्तरमनन्तगुणया वृद्ध्या तावन्नेतव्यानि यावच्चरमसमये उत्कृ-
ष्टं विशोधिस्थानम् । जणितं यथाप्रवृत्तिकरणम् । संप्रत्यप्युत्कर-
णमुच्यते । तत्रापूर्वकरणे प्रतिसमयमनन्तगुण्येयलोकाकाशप्रमाणानि
अध्यवसायस्थानानि भवन्ति प्रतिसमयं च पदं स्थानपतितानि
तत्र प्रथमसमये जघन्या विशोधिः सर्वस्तोका मा च यथाप्रवृ-
त्तिकरणचरमसमयसंकोत्कृष्टविशोधिस्थानादनन्तगुणा ततः प्र-
थमसमय एवोत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा ततोऽपि द्वितीयसमये
जघन्या विशोधिरनन्तगुणा ततोऽपि तृतीयसमये जघन्या विशो-

धिरनन्तगुणा एव जघन्यमुत्कृष्टं च विशोधिस्थानमनन्तगुणया
बुद्ध्या तावन्नैयं यावदपूर्वकरणस्य चरमसमये जघन्यान्कृष्टविशु-
द्धिरनन्तगुणा । स्थापना चैवम् ।

१५००००००००२६

२३०००००००२४

२१००००००२३

१७०००००२०

१७०००००२०

अस्मिन्पूर्वकरणे प्रविशन् स्थितिधातं रसधातं गुणधोर्णि गुण-
संक्राममवस्थितिवन्धं च युगपदारभते तत्र स्थितिधातो नाम-
स्थितिसत्कर्मणोऽग्रिमभागादुत्कृष्टतः प्रचूतसागरोपम (शन) पृ-
थक्त्वमात्रं जघन्यतः पल्योपमसंख्येयभागमात्रं स्थितिखण्डं ख-
ण्डयति तद्वहिकं वाऽधस्तादाः स्थितौर्न खण्डयिष्यति तत्र प्र-
क्षिपति अन्तर्मुहूर्त्तं कावेन तत्र स्थितिखण्डमुत्कीर्यते खण्ड्य-
त इत्यर्थः ततः पुनरधस्तात्पल्योपमसंख्येयभागमात्रं स्थि-
तिखण्डमन्तर्मुहूर्त्तं कावेनोत्कीरति पूर्वोक्तप्रकारेणैव च निक्षि-
पति एवमपूर्वकरणाद्यां प्रभूतानि स्थितिखण्डसदृशाणि व्य-
तिक्रामति तथा च सत्यपूर्वकरणस्य प्रथमसमये यत् स्थितिस-
त्कर्मासीत्तत्तस्यैव चरमसमये संख्येयगुणहीनम् । जातरस-
धातो नाम अशुभप्रकृतीनां यदनुभागं सत्कर्म तस्याऽनन्ततमजागं
मुक्त्वा शेषाननुभागानन्तर्मुहूर्त्तं कालेनाशेषानपि विनाशयति
ततः पुनरपि तस्य प्रागुक्तस्यानन्ततमजागस्याऽनन्ततमं भागं
मुक्त्वा शेषाननुभागानन्तर्मुहूर्त्तं कालेन विनाशयति एवमनेकान्य
नुभागखण्डसदृशाण्येकस्मिन् स्थितिखण्डे व्यतिक्रामन्ति तेषां
च स्थितिखण्डानां सहस्रैरपूर्वकरणं परिसमाप्यते । गुणधोर्णि-
नामन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणानां स्थितौनामुपरि याः स्थितयो वर्त-
न्ते तन्मध्याह्निकं गृहीत्वा उदयावधिकार्या उपरितनीपु प्रति-
समयमसंख्येयगुणतया निक्षिपति तद्यथा प्रथमसमये स्तो-
कं द्वितीयसमयेऽसंख्येयगुणं तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं ताव-
न्नैयं यावदन्तर्मुहूर्त्तचरमसमयस्तच्चान्तर्मुहूर्त्तमपूर्वकरणानिवृ-
त्तिकरणकाद्याभ्यां मनागतिरिक्तं वेदितव्यम् । एष प्रथमसमय-
गृहीतद्वहिकस्य निक्षेपविधिः । एवं द्वितीयादिसमयगृहीताना-
मपि द्वहिकानां निक्षेपो वक्तव्यः अन्यच्च गुणधेणिरचनाय प्रथ-
मसमये यद्वहिकं गृह्यते तत् स्तो-कं ततोऽपि द्वितीयसमयेऽसं-
ख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं तावन्नैयं या-
वद् गुणधेणिरकरणचरमसमयः अपूर्वकरणसमयेऽनिवृत्तिकर-
णसमयेषु चानुभवतः क्रमशः क्षीयमाणेषु गुणधेणिरदलिकनिक्षे-
पः शेषे भवति उपरि च न वर्तते इति । तथा गुणसंक्रमो नाम अ-
पूर्वकरणस्य प्रथमसमये अनन्तानुबन्ध्यादीनामशुभप्रकृतीनां
यद्वहिकं परप्रकृतिषु संक्रमयति तत्स्तोकं ततो द्वितीयसमय-
परप्रकृतिषु संक्रममाणसमयमसंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसम-
येऽसंख्येयगुणम् एवं तावद् वक्तव्यं यावच्चरमसमयः । तथा
अन्यस्थितिवन्धो नाम अपूर्वकरणस्य प्रथमसमयेऽन्य एवापूर्वः
स्तोकः स्थितिवन्धः आरभ्यते स्थितिवन्धस्थितिधातौ युगपदेव
च निष्ठां यातः एवमेते पञ्च पदार्था अपूर्वकरणे प्रवर्तन्ते व्याख्या-
तमपूर्वकरणम् । इदानीमनिवृत्तिकरणमुच्यते । अनिवृत्तिकरणं
नाम यत्र प्रविष्टानां सर्वेषामपि तुल्यकाद्यानामेवाध्यवसायस्या-
नम् । तथा हि अनिवृत्तिकरणस्य प्रथमसमये ये वर्तन्ते ये च
वृत्ता ये च वर्तिष्यन्ते तेषां सर्वेषामप्येकरूपमेवाध्यवसायस्थानं
द्वितीयसमयेऽपि ये वर्तन्ते ये च वृत्ता ये च वर्तिष्यन्ते तेषामपि

सर्वेषामेकरूपमध्यवसायस्थानं नवरं प्रथमसमयजाविशोधि-
स्थानापेक्षयाऽनन्तगुणम् । एवं तावच्छा-च्यं यावदनिवृत्तिकरण-
चरमसमयः अत एवास्मिन् करणे प्रविष्टानां तुल्यकालानामनुभ-
तां संख्येयनामध्यवसायस्थानानां परस्परं निवृत्तिव्यावृत्तिर्न वि-
द्यते इत्यनिवृत्तिकरणं नाम अस्मिन्निवृत्तिकरणे यावन्तः स-
मयास्तावन्त्यध्यवसायस्थानानि पूर्वस्मादनन्तगुणवृद्धानि एता-
नि च मुक्तावशीसंस्थानेन स्थापयितव्यानि । अत्रापि प्रथमसम-
यादेवारभ्य पूर्वांताः पञ्च पदार्था युगपत्प्रवर्तन्ते अनिवृत्तिक-
रणाद्याश्च संख्येयेषु जागेषु गतेषु सन्तु एकस्मिन् भाग-
प्यवतिष्ठमाने अनन्तानुबन्धनामधस्तादावधिकामात्रं मुक्त्वा अ-
न्तर्मुहूर्त्तप्रमाणमन्तरकरणमभिनवस्थितिवन्ध्यादासमेनान्तर्मुहूर्त्त-
प्रमाणेन कावेन करोति अन्तरकरणसत्कं च द्वहिकमुत्कीर्यमाणं
प्रकृतिषु वध्यमानासु प्रक्षिपति प्रथमस्थितिगतं द्वहिकमावधि-
कामात्रं वेद्यमानानामुपरि प्रकृतिषु स्तिवुकसंक्रमेण संक्रमयति
अन्तरकरणे कृते सति द्वितीयसमयेऽनन्तानुबन्धनामुपरितन-
स्थितिद्वहिकमुपशमयितुमारभते । तद्यथा प्रथमसमये स्तो-कमु-
पशमयति द्वितीयसमये संख्येयगुणं तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् ।
एवं यावदन्तर्मुहूर्त्तकालम् तावता च कावेन साकल्येनाऽनन्तानु-
बन्धिन उपशमिता भवन्ति उपशमितानां यथारेणुनिकरः स-
द्विहिकेन्दुनिवहैरभिपिच्यभिपिच्य द्रव्यणादिभिर्निष्कृदितो नि-
स्पन्दो भवति तथा कर्मरेणुनिकरोऽपि विशोधिसद्विहिकप्रवाहेण
परिपिच्य परिपिच्यनिवृत्तिकरणरूपदृष्टनिष्कृदितः संक्रमणो-
दयोदीरणानिधत्तिकाचनकरणानामयाग्यो भवति तदेवमेके-
षामाचार्याणां मतेनानन्तानुबन्धनामुपशमनाऽजिडिता । अन्य-
त्वाच्चकृते अनन्तानुबन्धनामुपशमना न भवति किं तु विसंयो-
जनैव विसंयोजना क्षपणा सा चैवम् इह श्रेणिमप्रतिपद्यमाना
अपि अविरता विरताश्च चतुर्गतिका अपि । तद्यथा नारका देवा
अविरतसम्यग्दृष्टयः तिर्यञ्चोऽविरतसम्यग्दृष्टयो देशविरता वा
मनुजा अविरतसम्यग्दृष्टयो देशविरताः सर्वविरता वा । अन-
न्तानुबन्धनां विसंयोजनार्थं यथाप्रवृत्तादीनि त्रीणि करणानि
कुर्वन्ति करणवक्तव्यता सर्वाऽपि प्राग्यत् नवरमिहानिवृत्तिकरणे
प्रविष्टः सन् अन्तरकरणं न करोति ।

उक्तं च कर्मप्रकृतौ ।

चउगड्या पज्जत्ता, तिन्नि वि संजोयणे विसंजोयैति ।

करणेहि तिहिं सहिया, नंतरकरणं उवसमो वा ॥

अस्याङ्गरगमनिका चतुर्गतिका नारकतिर्यङ्गानुप्यदेवाः सर्वाभिः
पर्याप्तिभिः पर्याप्तास्त्रयोऽप्यविरतदेशविरतसर्वविरतास्तत्राविरत-
सम्यग्दृष्टयश्चतुर्गतिकाः देशविरतास्तिर्यङ्गो मनुष्या वा सर्ववि-
रता मनुष्या एव संयोजनामनन्तानुबन्धिनो विसंयोजयन्ति विना-
शयन्ति । किंविशिष्टाः सन्त इत्याह करणैस्त्रिभिर्न्याप्रवृत्तापूर्वक-
णानिवृत्तिवादरैः सहिता नवरमिहान्तरकरणं न वक्तव्यम् । उप-
शमो वा उपशमश्चानन्तानुबन्धनां न भवतीत्यर्थः । किं तु क-
र्मप्रकृत्यभिहितस्वरूपेणोच्छ्रानासंक्रमेणाधस्तादावधिकामात्रं मु-
क्त्वा उपरि निरवशेषानन्तानुबन्धिनो विनाशयति आवधिकामा-
त्रं तु स्तिवुकसंक्रमेण वेद्यमानासु प्रकृतिषु संक्रमयति । तदेव-
मुक्ता अनन्तानुबन्धनां विसंयोजना । संप्रति दर्शनत्रिकस्योपश-
मना भण्यते । तत्र मिथ्यात्वस्योपशमना मिथ्यादृष्टेर्वेदकसम्य-
ग्दृष्टेश्च सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोस्तु वेदकसम्यग्दृष्टेरेव तत्र
मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वोपशमना प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयतः सा चैवं

पञ्चेन्द्रियसंज्ञी सर्वाग्निः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः करणकज्ञापूर्वमप्य-
न्तर्मुहूर्तकां प्रतिप्रत्ययमनन्तगुणवृद्ध्या विशुद्ध्या प्रवर्तमानो-
ऽनव्यसिद्धिकविशुद्धप्रेक्ष्यान्तगुणविशुद्धिको मतिश्रुता-
ज्ञानविभङ्गज्ञानानामन्यतमस्मिन् साकारोपयोगे उपयुक्तोऽन्यत-
स्मिन् योगे वर्तमानो जघन्यपरिणामेन तेजोवेद्यायां मध्यमपरि-
णामेन पञ्चवेद्यायामुत्कृष्टपरिणामेन शुक्लवेद्यायां वर्तमानो
मिथ्याहृष्टितुर्गतिकोऽन्तः सागरोपमकोटीकोटीस्थितिसत्कर्मा
इत्यादि पूर्वोक्तं तावद्वाच्यं यावद्यथाप्रवृत्तिकरणमपूर्वकरणं च
परिपूर्णं भवति नवरमिहापूर्वकरणे गुणसंक्रमो नो वक्तव्यः किं
तु स्थितिघातरसघातस्थितिवन्धगुणश्रेणय एव वक्तव्याः । गु-
णश्रेणेणद्विकरचनाप्युदयसमयादारभ्य वेदितव्यास्ततोऽनिवृत्ति-
करणेऽप्येवमेव वक्तव्यम् अनिवृत्तिकरणाद्याश्च संख्येयेषु ज्ञा-
नेषु गतेषु सत्सु एकस्मिन् संख्येयतमे ज्ञाणेऽवतिष्ठमानेऽन्तर्मुहूर्-
त्तमात्रमधो भुक्त्वा मिथ्यात्वस्यान्तरकरणमन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणं प्रथ-
मस्थितेः किञ्चित्समधिकं न्यूनं वाऽजिनवस्थितिवन्धात् समे-
नान्तर्मुहूर्त्तं कावेन करोति अन्तरकरणसत्त्वं च दक्षिणमु-
त्कीर्य प्रथमस्थितौ द्वितीयस्थितौ च प्रक्षिपति । प्रथम-
स्थितौ च वर्तमानोदीरणप्रयोगेण यथप्रथमस्थितिगतं दक्षिणं
समाकृत्योदये प्रक्षिपति सा उदीरणाप्युत्पन्नद्वितीयस्थितेः
सकाशाङ्गीरणाप्रयोगेणैव दक्षिणं समाकृत्य उदये प्रक्षिप-
ति सा उदीरणापि पूर्वसूरिभिर्विशेषप्रतिपत्त्यमागाह इत्युच्यते
उदयोदीरणान्यां च प्रथमस्थितिमनुजगन् तावन्नतो यावदाव-
लिकाद्विकं शेषं तिष्ठति तस्मिन् स्थिते आगाहो व्यवच्छिद्यते
तत उदीरणैव केवला प्रवर्तते साऽपि तावद्यावदावलि का शेषो
न भवति आवलिकायां तु शेषीचूतायामुदीरणाऽपि निवर्तते ततः
केवलेनैवोदयेनावलिकामात्रमनुभवति आवलिकामात्रचरमसम-
ये च द्वितीयस्थितिगतं दक्षिणमनुभागजेदेन त्रिधा करोति तद्यथा
सम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वं मिथ्यात्वं चेति । उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ
“चरमसमयमिच्छद्विष्टौ से कावे उवसमं सम्मद्विष्टौ होहिर्हो ताहे
विश्यद्विष्टौ तिहाणुजगं करेह तं जहा सम्मत्तं सम्मामिच्छत्तं
मिच्छत्तं चेति” स्थापना चेयम् [०१०१] ततोऽनन्तरसमये मिथ्या-
त्वस्योदयाभावादौपशमिकं सम्यक्त्वमवानोति । उक्तं च कर्म-
प्रकृतौ । “मिच्छत्तुदपञ्चोणे, लहप सम्मत्तमोवसामियंसो । वज्रे-
ण जस्स ब्रह्मह, आयदियमब्रह्मपुव्वं जं” अन्यत्राप्युक्तम् “जा-
त्यन्धस्य यथा पुंस-श्चक्षुर्लान्ते शुभोदये । सदृशं तथैवास्य,
सम्यक्त्वे सति जायते” १ आनन्दो जायतेऽत्यन्तं, सात्विकोऽ-
स्य महात्मनः । सद्भाव्यपगमो यद्वा-द्वाधितस्य सदौपधात्”
२ एष च प्रथमसम्यक्त्वत्वाभ्यो मिथ्यात्वस्य सर्वोपशमनाद्भवति
उक्तं च “सम्मत्तपदमलम्भो, सन्नोवसमा” इति । सम्यक्त्वं
चेदं पतिपद्यमानः कश्चिद्देशविरतिसहितं प्रतिपद्यते कश्चित्स-
र्वविरतिसहितम् उक्तं च पञ्चसंग्रहे “सम्मत्तेणं समगं, सव्वं
देसं च कोइ वमिज्जे” । बृहत्तत्तकचूर्णावप्युक्तम् “उवसमसम्म-
द्विष्टौ अन्तरकरणे त्रिषो कोइ देसविरहं पल्लिहेह, कोइ पमत्त-
भावं पि सामायणो पुण न किं पि वदेइत्ति” [कर्म०] जिनमरुग-
णिक्कमाश्रवणोऽपि “उवसामगसेदीप, पदवओ अप्पमत्तविर-
ओ उ । पज्जवसाणे सो वा, होइ पमत्तो अविरओ वा ॥ “अण्णे-
अणंति अविरय-सपमत्तापमत्तविरयाण । अन्नयरो पणिवज्जइ,
दंसणसमणस्मि न नियट्ठी” द्वे अपि गतायै नवरमविरताद्यप्रमत्ता-
नां मध्यात्केनापि दर्शनसप्तके उपशमिते ततो (नियट्ठित्ति) नि-
वृत्तिबादरो भवति (विशे०) ततो देशविरतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतेष्व-

पि मिथ्यात्वमुपशान्तं लज्यते । संप्रति वेदकसम्यग्दृष्टेयाणां-
मपि दर्शनमोहनीयानामुपशमनाविधिरुच्यते । इह वेदकसम्यग्दृ-
ष्टिसंयमे वर्तमानः सन्नन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण कावेन दर्शनत्रितयमुपश-
मयति उपशमयतश्च करणत्रिकादिविधिर्यथा कर्मप्रकृतिटीकायां
तथा वेदितव्यः । एवमुपशान्तदर्शनमोहनीयत्रिकारित्रमोह-
नीयमुपशमयितुकामः पुनरपि यथाप्रवृत्तादीनि त्रीणि करणानि
करोति करणानां च स्वरूपं प्राग्बत् केवलामिह यथाप्रवृत्तकरण-
मप्रमत्तगुणस्थानकेऽप्युच्यं पूर्वकरणमपूर्वकरणगुणस्थानके अनि-
वृत्तिकरणमनिवृत्तिघातसंपरायगुणस्थानके अत्रापि स्थिति-
घातादयः पूर्ववदेव प्रवर्तन्ते नवरमिह सर्वासामशुभप्रकृतीनां-
भव्यमानानां गुणसंक्रमः प्रवर्तते इति वक्तव्यम् । अपूर्वकर-
णाद्याश्च संख्येयतमे भागे गते सति निद्राप्रचलयोर्वन्धव्य-
वच्छेदः ततः प्रभूतेषु स्थितिखण्डसहस्रेषु गतेषु सत्सु अपूर्व-
करणाद्याश्च संख्येयतमो भागो गतो भवति एकोऽवशिष्यते
अत्र चान्तरे देवगतिदेवानुपूर्वपञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियशरीरव-
क्रियाङ्गोपाङ्गाऽऽहारकशरीराऽऽहारकाङ्गोपाङ्गतैजसकर्मण-
समचतुरस्रवर्णचतुष्काङ्गुरुहधूपघातपराघातोच्छ्वासप्रसवाद-
रपर्याप्तप्रत्येकप्रशस्तविहायोगात्यसुभसुभगसुखरादेयनिर्माण-
तीर्थकरसंज्ञितानां त्रिशतः प्रकृतीनां बन्धव्यवच्छेदः । ततः
स्थितिखण्डपृथक्त्वे गते सति अपूर्वकरणाद्याश्चरमसमये
हास्यरत्यरतिभयजुगुप्सानां बन्धव्यवच्छेदः । हास्यरत्यरति-
शोकभयजुगुप्सानामुदयः सर्वकर्मणां देशोपशमनानिधत्ति-
निकाचनाकरणव्यवच्छेदश्च ततोऽनन्तरसमये निवृत्तिकरणे
प्रविश्यति स्थितिघातादीनि पूर्ववत्करोति ततोऽनिवृत्तिकर-
णाद्याः संख्येयेषु भागेषु सत्सु दर्शनसप्तके शेषाणामेकविं-
शतिमोहनीयप्रकृतीनामन्तरकरणं करोति तत्र चतुर्णां संज्वल-
नानामन्यतमस्य वेद्यमानस्य संज्वलनस्य त्रयाणां वेदानाम-
न्यतमस्य वेदस्य प्रथमा स्थितिः स्त्रोदयकालप्रमाणा शेषाणां
त्वेकादशकषायाणामष्टानां च नोकषायाणामावलि कामात्रं स्त्रो-
दयकालप्रमाणं च चतुर्णां संज्वलनानां त्रयाणां च वेदानामिदं
स्त्रीवेदनपुंसकवेदयोर्द्वयकालः सर्वस्तोकः स्वस्थाने च पर-
स्परं तुल्यः ततः पुरुषवेदस्य संख्येयगुणः ततः संज्वलनक्रो-
धस्य विशेषाधिकः ततः संज्वलनमानस्य विशेषाधिकः ततः
संज्वलनमायाया विशेषाधिकः ततः संज्वलनलोभस्य विशेषा-
धिकः । इहानिवृत्तिकरणे बहुवक्तव्यं तत्तु ग्रन्थगौरवमया शोच्य-
ते केवलं विशेषार्थिना कर्मप्रकृतिटीका निरीक्षितव्या । अन्तर-
करणं च कृत्वा ततो नपुंसकवेदमन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण उपशमयति
ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण स्त्रीवेदं ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण हास्यादिषट्कं
तस्मिन् उपशान्तं तस्मिन्नेव समये पुरुषवेदस्य बन्धोदयोदीरणा-
व्यवच्छेदः ततः समयोनावलिकाद्विकेन पुरुषवेदमुपशमयति
ततो युगपदन्तर्मुहूर्त्तमात्रेणाप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरण-
क्रोधौ तदुपशान्तौ च तत्समयमेव संज्वलनक्रोधोदयोदीरणा-
व्यवच्छेदः ततः समयोनावलिकाद्विकेन संज्वलनक्रोधमुपशम-
यति ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रेणाप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरण-
मानौ युगपदुपशमयति तदुपशान्तौ च तत्समयमेव संज्वल-
नमानस्य बन्धोदयोदीरणव्यवच्छेदः ततः समयोनावलिका-
द्विकेन संज्वलनमानमुपशमयति ततो युगपदन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण अप्र-
त्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणमाये उपशमयति तदुपशान्तौ
च तत्समयमेव संज्वलनमायाया बन्धोदयोदीरणव्यवच्छेदः
ततः समयोनावलिकाद्विकेन संज्वलनमायामुपशमयति ततो

युगपदप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणज्ञानावुपशमयति त—
त्समयमेव संज्वलनलोपस्य बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदः । ततः
संज्वलनलोभमुपशमयन्निधाय करोति द्वौ भागौ युगपदुपशम-
यति तृतीयभागं संख्येयखाणानि करोति तान्यपि पृथक् पृथक्
काव्यज्ञेदेनोपशमयति पुनः संख्येयानां खण्डानां किट्टीकृत्य
परपर्यायाणां चरमखण्डमसंख्येयानि खण्डानि सूक्ष्मकिट्टीकृत्य
परपर्यायाणि करोति ततः समये २ एकैकं खण्डमुपशमयतीति ।
इह च दर्शनसप्तके उपशान्ते निवृत्तिवादरोऽभिधीयते तत ऊर्ध्व-
मनिवृत्तिवादरो यावद्योभस्यासंख्येयान्तिमचरमखण्ड इति
प्ररूपिता मोहनीयस्याष्टाविंशतिभेदभिन्नस्याप्युपशमना । संप्र-
ति गाथायां विव्रियते । इदोपशमश्रेणिप्रारम्भको भवत्यप्रमत्त-
संयत एव । अन्ये तु प्रतिपादयन्ति । अविरतदेशविरतप्रमत्ता-
प्रमत्तसंयतानामन्यतम इति श्रेणिपरिसमाप्तौ वाऽविरतदेशविर-
तप्रमत्ताप्रमत्तसंयतानामन्यतमो जयति । स च प्रथमं युगपत्
(अणात्ति) अनन्तानुबन्धिनः क्रोधमानमायाज्ञानावुपशमयति
ततो ' दर्शने दर्शस्त ' दर्श मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वसम्यग्दर्शनं
युगपदुपशमयति । ततोऽनुदीर्णमपि नपुंसकवेदं यदि पुरुषः प्रा-
रम्भकस्ततः प्रथमं नपुंसकवेदं ततः पश्चात्स्त्रीवेदं ततः पदकं हा-
स्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सावृत्तं ततः पुरुषवेदम् अथ स्त्री प्रार-
म्भिका ततः प्रथमं नपुंसकवेदं ततः पुरुषवेदं ततः पदकं ततः
स्त्रीवेदमिति । अथ नपुंसकवेद एव प्रारम्भकस्ततोऽसावनुदीर्ण-
मपि प्रथमं स्त्रीवेदमुपशमयति ततः पुरुषवेदं ततः पदकं ततो
नपुंसकवेदमिति । पुनश्च द्वौ द्वौ क्रोधाद्यावेकान्तरितौ संज्वलन-
विशेषक्रोधाद्यन्तरितौ सदृशौ तुल्यावुपशमयति । अयमर्थः ।
अप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणक्रोधौ सदृशौ क्रोधत्वेन
युगपदुपशमयति ततः संज्वलनक्रोधमेकाकिनं ततोऽप्रत्याख्या-
नावरणप्रत्याख्यानावरणमानौ युगपदुपशमयति ततः संज्वलन-
मानं ततोऽप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणमाये युगपदुपशम-
यति ततः संज्वलनमायां ततोऽप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरण-
क्षौभौ युगपदुपशमयति ततः संज्वलनज्ञानमिति । स्थापना चेत्यम्

संज्वलनज्ञानः	अप्रत्याख्यानाप्रत्या- ख्यानक्रोधः
अप्रत्याख्यानप्रत्या- ख्यानज्ञानः ।	पुरुषवेदः
संज्वलनमाया	हास्यादिपदकः
अप्रत्याख्यानप्रत्या- ख्यानमाया ।	स्त्रीवेदः
संज्वलनमानः ।	नपुंसकवेदः
अप्रत्याख्यानप्रत्या- ख्यानमानः	मिथ्यात्वमिथ्यसम्य- क्त्वम्
अप्रत्याख्यानसंज्व- लनक्रोधः	अनन्तानुबन्धिक्रोध- मानमायाज्ञानः

ननु संज्वलनादीनां युक्त उपशमोऽनन्तानुबन्धिनां तु दर्शनप्रा-
प्तावेवोपशमिनत्वात् युज्यते न दर्शनप्रतिपत्तौ तेषां कयोपशमा-
दिह चोपशमादित्यविरोध इति । आह कयोपशमोपशमयोः कः
प्रतिविशेष उच्यते । कयोपशमो ह्युदीर्णस्य कयोऽनुदीर्णस्य
च विपाकानुभवापेक्षयोपशमः प्रदेशानुभवतस्तदयोऽस्येव उप-
शमे तु प्रदेशानुभवोऽपि नास्तीति । यदाह ज्ञाप्यपीयूषपाथोधिः
“ वेपथु संतकम्मं, खओवसमिण्णत्थ नाणुजावं सो । उवसंतकम्म-
ओ पुण, वेपथु न संतकम्मं पि ” अन्यत्राप्युक्तम् ।

“ उवसंतकम्मं जं न, तउ कहेइ न देइ उदपवि ।

न य गमयइ परपगइ, न खेव उ कहुए तं तु ” ।

अस्या अक्षरगमनिका सर्वोपशमेन यदुपशान्तं मोहनीयकर्म
अन्यस्य सर्वापराधमायोगात् “सर्वोवसमो मोहस्स चेवेति” वच-
नात् न तदपकर्षति न तदपवर्तनाकरणेन स्थितिरसाध्यां हीनं क-
रोतीत्यर्थः । अपिशब्दस्य भिन्नकर्मत्वान्नाप्युदये तद्वदाति नापि
तद्वदतीत्यर्थः । उपलक्षणात्तद्विनाज्ञाविन्यामुदीरणायापि न
ददातीत्यापि मन्तव्यम् । न च वध्यमानसजातीयरूपां परप्रकृतिं
संक्रमकरणेन गमयति संक्रमयति । न च तत्कर्मोपशान्तं सदुत्कर्ष-
यत्युत्तनाकरणेन स्थितिरसाध्यां वृत्तिं नयति निधत्तिनिका-
चनायास्तु प्रागुपवर्णकरणकाव्य एव निवृत्तत्वात्तदोपशान्तत्वेन त-
न्निषेधः क्रियते इति । आह संयतस्यानन्तानुबन्धिनामु-
दयो निपिस्तत्कथमुपशम इत्युच्यते स ह्यनुभागकर्माङ्गीकृत्य
न तु प्रदेशकर्ममिति तथा चाप्यध्यायि परमगुरुणा “जीवेणं भंते !
सयंकडं कम्मं वेपथु अत्थेगइयं नो वेपथु । से केण्णेणं पुच्छा
उविहे कम्मं पत्तते तं जहा पपसकम्मं य अणुभागकम्मं य ।
तत्थ णं जं पपसकम्मं तं नियमा वेपथु तत्थ णं जं अणुभागकम्मं
तं अत्थेगइयं वेपथु अत्थेगइयं नो वेपथु ” इत्यादि ततश्च प्रदे-
शकमप्यभावोदयस्येहोपशमो द्रष्टव्यः । आह यद्येवं संयतस्या-
नन्तानुबन्धुदयतः कथं दर्शनविघातो न प्रवर्ततीत्युच्यते प्रदेश-
कर्मणो मन्दानुजावत्वात् । तथा कस्यचिदनुभागकर्मानुजागो-
ऽपि नात्यन्तमपकाराय जवन्नुपलभ्यते यथा संपूर्णमत्यादिचतु-
र्ज्ञानिनस्तदावरणोदय इति । ततः सूक्ष्मलोभचरमकिट्टीकृत्योपशमे
संज्वलनलोभ उपशान्तो भवति तत्समयमेव च ज्ञानावरणपञ्च-
कदर्शनावरणचतुष्कान्तरायपञ्चकयशःकीर्त्युद्योगोत्राणां बन्ध-
व्यवच्छेदस्ततोऽनन्तरसमयेऽसावनुपशान्तकपायो जघाति स च
जघन्येनैकं समयमात्रमुत्कर्षेण त्वन्तर्मुदूर्तं काव्यं यावत् तत ऊर्ध्व-
नियमादसौ प्रतिपतति । प्रतिपातश्च द्विधा भवत्येवमपि अक्षाक्ष-
येण च तत्र भवत्येवमपि म्रियमाणस्य अक्षाक्षय उपशान्ताकायां
समाप्तानाम् । अक्षाक्षयेण च प्रतिपतन् यथैवावृद्धस्तथैव प्रति-
पतति । यत्र यत्र बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छिन्नास्तत्र तत्र पतता
सता ते आरज्यन्त इति यावत् प्रतिपतितश्च तावत्प्रतिपतति
यावत्प्रमत्तसंयतगुणस्थानकम् । कश्चित्पुनस्ततोऽप्यधस्तनं गु-
णस्थानकद्वयं याति कोऽपि सास्वादनभावमपि । यः पुनर्जव-
क्षयेण प्रतिपतति स प्रथमसमय एव सर्वाण्यपि बन्धनादीनि
करणानि प्रवर्तयतीति शेषः । उत्कर्षतश्चैकस्मिन् भवे द्वौ चारा-
वुपशमश्रेणि प्रतिपद्यते यश्च द्वौ चारावुपशमश्रेणि प्रतिपद्यते
तस्य नियमात्तस्मिन् भवे कृपकश्रेण्यजावः । यः पुनरेकं चारं
प्रतिपद्यते तस्य कृपकश्रेणिभवेदपि उक्तं च सप्ततिकाचूर्णौ “जो
डुवारे उवसमसेदं पमिबज्जइ तस्स नियमा तम्मि जवे खवग-
सेदी नत्थि जो इक्कसि उवसमसेदिं पमिबज्जइ तस्स खदगसेदी
हुज्जति” एव कर्मग्रन्थिकाजिप्रायः । सिद्धान्ताजिप्रायेण त्वेक-

स्मिन् नवे एकामेव श्रेणिं प्रतिपद्यते उक्तं च कल्पाध्ययने “एव
अप्परिचडिण, सम्मत्ते देवमण्यजम्भेसु । अन्नयरसेद्विचलं, एग-
जवेणं च सञ्चाई ” सर्वाणि सम्यक्त्वदेशविरत्यादीनि । अन्य-
त्राप्युक्तम् । “ मोहोपशम एकस्मिन् भवे द्विः स्यादसन्ततः । य-
स्मिन् भवे तूपशमः कयो मोहस्य तत्र नेति ” । तदेवमानिहिता
सप्रपञ्चमुपशमश्रेणिः । कर्म० । विशे० । दृ० । आचा० । आ०
म० प्र० । क० प्र० । पं० सं० । (उवशमणाऽधिकारेऽप्युपशमश्रे-
णिवचनव्यनोक्ता इतः संयोज्या)

उवसामइत्तु-उपशमयत्-अव्य० उप-गम् ल्यप् । उपशमं नीत्वे-
त्यर्थे, “उवसामइत्तु चउहा अंनमुहूत्तं धिऊणं बहुकालं” पं० सं०
उवसामग-उपशामक-पुं० उपशान्तमोहे, आच० ४ अ० ।

उवसामिय-उपशामित-त्रि० उपशमं नीते, “उवसामिय परे-
ण व ” उपशामिते परेणोपशमं नीते । व्य० १ उ० । उपशमं प्रा-
हिते, व्य० ६ उ० ।

उवसामेमाण-उपशमयत्-त्रि० उपशमं कारयति, जुह्वन्तरा-
धिष्ठितं समयप्रसिद्धविधिर्नोपशमयति, स्या० ६ डा० ।

उवसुद्ध-उपशुद्ध-त्रि० उप सामीप्येन शुद्धम् । निर्दोषे, सूत्र०
१ श्रु० ७ अ० ।

उवसोजिय-उपशोभित-त्रि० सामस्येन शोभिते, । आ० मं०
प्र० । रा० । “कविस्तोसपहि उवसोभिप” रा० । “हाररुहार-
उवसोभिप” । रा० । समारचितकेसत्वादिना जनितशोभिते,
ज्ञा० ए अ० ॥

उवसोहिय-उपशोभित-त्रि० निर्मलीकृते, ज्ञा० ६ अ० ।

उवस्तिद-उपस्थित-त्रि० उप-स्था-क्त- । स्थर्थयोस्तः ८ । ४ ।
२९० । इति स्थस्थाने सकाराकान्तस्तकारः । समीपस्थिते, प्रा०

उवस्सय-उपाश्रय-पुं० उपाश्रीयते सेव्यते संयमात्मपालना-
येत्युपाश्रयः । स्या० ५ डा० । उपाश्रीयते ज्ञयते शीतादित्रा-
णार्थे यः स उपाश्रयः । वसतौ, स्या० ३ डा० । आचा० । ज्ञा० ।
उपाश्रयक्षेपः ॥

नामं उवणा दविण, जावे य उवस्सओ मुणेयव्वो ।

एएसिं नाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥

नामोपाश्रयः स्थापनोपाश्रयः द्रव्योपाश्रयः भावोपाश्रयश्चेत्यु-
पाश्रयश्चतुर्धा मन्तव्यः । एतेषामुपाश्रयानां नानात्वविशेषमह-
मानुपूर्व्या वक्ष्यामि । तत्र नामस्थापने जुषत्वादानादयः स्व-
जावोपाश्रयौ प्रतिपादयति ।

दव्वम्मि उ उवस्सओ, कीरइ कडवुत्तमेव सुत्तम्मि ।

भावम्मि निसिच्छे जं, एसु दव्वम्मि इयरेसु ॥

इव्यं तु इव्यविषयं पुनरुपाश्रयो यः संयतार्थं क्रियते क्रियमाणे
वर्तते कृतो वा परमथापि न संयतेभ्यो चितीर्यते । यो गृहस्थै-
रात्मार्ये निष्पादितः परं यत्र संयता मासकल्पं वा (वच्चात्ति)
उपित्वा अन्यत्र गताः सांप्रतमुपाश्रयः गृह्यस्तिष्ठति एष इव्यो-
पाश्रयः । भावोपाश्रयो नाम यः संयतेभ्यो निःसृष्टः प्रदस्तैः
परिजुज्यमान इत्यर्थः । यः पुनरितरेषां पार्श्वस्थादीनां सृष्टः सो-
ऽपि द्रव्योपाश्रयो विज्ञेयः । आह च गृहद्राण्यकृतं “ जा समण-
द्वय कतो, वुच्चा वा आसि जत्थ समणाओ । अहवा दव्वउव-
स्सओ, पासत्थादीपरिग्राहिओ ” वृ० २ उ० । (उपाश्रयस्य
सर्वो विषयो वसतिशब्दे वक्ष्यते) कर्मणि अच् आश्रयणीये,
भावे भञ् । आश्रये, वाच० ।

उवस्सयअसंकिळेस-उपाश्रयासंक्लेश-पुं० उपाश्रयविषये अ-
संक्लेशे असंक्लेशाज्ञेदे, स्या० १० डा० ।

उवस्सयसंकिळेस-उपाश्रयसंक्लेश-पुं० उपाश्रयो वसतिस्त-
द्विषयः संक्लेशः । संक्लेशाज्ञेदे, स्या० १० डा० ।

उवस्सा-उपथा-स्त्री० द्वेपे, व्य० १ उ० ।

उवस्सिय-उपाश्रित-त्रि० उपाश्रा नाम द्वेपः स जातोऽस्येति उपा-
श्रितः । द्वेपवति, व्य० १ उ० । अङ्गीकृते, वैयावृत्यकरत्वादिना
प्रत्यासन्नतरे, उप-आ-श्रि० भावे-क-क्षेपे, शिष्यप्रतीच्छफ-
कुत्रापेक्षायाम्, स्या० ५ डा० ।

उवहड-उपहृत-त्रि० उप-ह-क्त-उपहौकिते, उपहाररूपेण दत्ते
च । उपहिते प्रोजनस्थाने, हौकिते, भक्ते, ।

तिविहे उवहडे पणत्तं तं जडा फडिह उवहमे सुप्पोव-
हडे संसट्ठोवहमे ॥

त्रिविधमुपहृतं प्रज्ञं तद्यथा सिद्धोपहृतं फलितोपहृतं संसृष्टो-
पहृतं च । स्या० ३ डा० । अमीषां पदानां व्याख्यानं ज्ञाप्यकृतक-
रिष्यति । अधुना ज्ञाप्यप्रपञ्चः ।

सूक्ष्मं संसट्ठे य, फलितोवहडे य तिविहमेकेकं ।

तिन्नगदुग्गा तिवि य, तिगसंजोगे भवे एको ॥

उपहृतशब्दः प्रत्येकमजिसंबध्यते त्रिविधमुपहृतं सूत्रेऽनिहितं
तद्यथा शुद्धोपहृतं संसृष्टोपहृतं फलितोपहृतं च । एकैकं पुन-
स्त्रिविधं यद्वगृह्णाति यच्च संहरति यच्चाऽऽस्ये प्रक्षिपति एतदन-
न्तरसूत्रे वक्ष्यते । अत्रैकैकसंयोगे त्रयो भङ्गास्तद्यथा । शुद्धोप-
हृतं वा गृह्णाति १ फलितोपहृतं गृह्णाति २ संसृष्टोपहृतं गृह्णाति ३
द्विकसंयोगेऽपि त्रयस्तद्यथा शुद्धोपहृतं फलितोपहृतं च १ ।
शुद्धोपहृतं संसृष्टोपहृतम् । २ । फलितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च । ३ ।
त्रिकसंयोगे एकः । शुद्धोपहृतं फलितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च गृह्णा-
ति । सर्वसंख्यया सप्त भङ्गाः । एतेषामेकतरमजिगृह्णात्यजिगृही ।

संप्रति गृह्णादिपदानामर्थमाचष्टे ।

सुद्धं तु अलेवकडं, अहवणसुप्पोदणो भवे सुद्धं ।

संसट्ठं आदत्तं, लेवाणमलेवरं चेव ।

फडियं पहेणयादी, वंजणजक्खेहि वा विरइयं तु ।

भोत्तुं मणसोपहिंयं, पंचमपिडेसणा एसा ॥

यत् अलेपकृतं काञ्चिकेन पानीयेन वा सन्मिश्रकृतं तच्छुद्धम् ।
अथवा शुद्धोदनो व्यञ्जनरहितो भवति । शुद्धं तदपि नियमा-
दलेपकृतम् । संसृष्टं नाम प्रोक्तकामेन तद् गृहीतम् । किमुक्तं
भवति । यत् स्थावे परिवेषितं तत्र ग्रहणाय हस्तः किं न ता-
वदद्यापि मुखे प्रक्षिपति । अत्रान्तरे साधुरागतो जिज्ञार्थं ततः
लेपकृतमलेपकृतं वा संसृष्टमित्युच्यते । फलितं नाम यद् व्य-
ञ्जनैर्भक्ष्यैर्वा नानाप्रकारैर्विरचितं पहेणकादि प्रहेणकं लाभन-
कमादिशब्दात्सरजस्कानां दानाय कल्पितं परिगृह्यते । उपहृत-
शब्दस्यार्थमाह । यत्र प्रोक्तमनस उपहृतं तदुपहृतमित्युच्यते
एषा च पञ्चमी पिण्डेपणा ।

सुद्धगहणेणं पुण, होइ चउत्थी वि एसणा गहिया ।

संसट्ठे उ विजासा, फालयनियमा उ लेवकरं ॥

शुद्धग्रहणेन चतुर्थ्यप्येषणा अदलेपकृता नामिका गृहीता छ-
व्या । संसृष्टे विभाषा । कदाचिल्लेपकृतं कदाचिन्नेति । फलितं तु

नियमाल्लेपकृतमेवेति । व्य० द्वि० ए उ० (अत्रान्यदपि किञ्चिद-
कल्पं तदुगाहियशब्दतो बोध्यम्)

उपहृणत-उपघ्नत-त्रि० विध्वंसयति, प्र० १ श्रु० २ अ० ।

उपहृणण-उपहनन-न० चारित्रस्य विराधने, स्था० १० ग० ।

उपहृत्य-सम् आ-रच्-धा० चुरा-पर-समारचने, समारचेरु-
वहृत्यसारवसमारकेद्यायाः ८ । ४ । ए५ इति समारचेरुवहृत्या
देशः । उपहृत्यइ सारवइ समारअइ समारचयति । प्रा० ।

उपहृत्य-उपहत-त्रि० उप-हृन्-क्त-तिरस्ते, विनाशिते, वाच० ।
ज्ञा० । उपघातपण्डके, पं० भा० । पं० चू० । उत्पातग्रस्ते,
अशुक्लव्यसंयोगेन अशुक्ले, अग्निभूते च वाच० ॥

उपहृत्यजोणि-उपहतयोनि-स्त्री० गर्भग्रहणसमर्थायाम्, “अ-
णुहृत्यजोणि इतिथया” गर्भं गृह्णातीत्यर्थः । नि० चू० १ उ० ।

उपहृत्यजाव-उपहतभाव-त्रि० दुष्टतादिभिर्दोषैरुपहतो जावः
परिणामो यस्य । दुष्टतया परिणते, वृ० ४ उ० ।

उपहृत्यमङ्गविष्माण-उपहतमतिविज्ञान-त्रि० मतिः स्वाभाविकी
विज्ञानं च गुरूपदेशजं मतिविज्ञाने ते उपहृते दूषिते यस्य स
उपहतमतिविज्ञानः । तत्वातत्त्वव्यतिकरविवेकविकले, वृ० १ उ०

उपहृत्यमणसंकल्प-उपहतमनःसंकल्प-त्रि० उपहतोऽस्वच्छत-
या मनःसंकल्पो यस्य स तथा । मन्त्रीमसचित्तवृत्तौ, । सूत्र०-
२ श्रु० २ अ० । उपहतो ध्वस्तो मनसः संकल्पो दर्पहर्षादि-
प्रभवो विकल्पो यस्य स तथा । विध्वस्तमनःसंकल्पे, “किं हं
देवाणुष्पिया उपहृत्यमणसंकल्पा जाव क्रियायह” भ० ३३० २ उ० ।

उपहरत-उपहरत्-त्रि० पूजयति, धातवोऽर्थान्तरेऽपि । उ० ४ ।
५७ । इति उपहरतिः पूजार्थं, प्रा० । विनिवेशयति, स्था० १४ अ० ।

उपहरिंसु-उपहतवत्-त्रि० उपनीतवति, “अमणुजाइ मे सहाइ
जाव उपहरिंसु” स्था० ६ ग० ।

उपहसिय-उपहसित-न० उप-हस्-भावे-क्त० उपहासे, निन्दा-
सूचके हासभेदे, वाच० । हास्यचेष्टाकरणे, तं० ।

उपहाजोग-उपधायोग-पुं० मायाप्रयोजने, “गुर्वनुज्ञोपधायोगो-
वृत्त्युपायसमर्थनम्” उपधायोग इति । उपधा माया तस्या
योगः प्रयोजनं सा च तत्तत्प्रकारैः सर्वथा परैरनुपग्रह्यमाणैः
प्रयोज्या । ते च प्रकारा इत्थं धर्मविन्दौ प्रोक्तास्तद्यथा ।
दुःस्वप्नादिकथनमिति दुःस्वप्नस्य खरोप्समहिषाधारोहणादि-
दर्शनरूपस्य । आदिशब्दात् मातृमण्डलादिविपरीतालोचना-
दिपरिग्रहः । तस्य कथनं गुर्वादेर्निवेदनमिति । ध० ३ अधि० ।

उपहाण-उपधान-न० उपधीयते शिरोऽत्र उप-धा-आधारे ल्यु-
ट् । हंसरोमादिपूर्णे उच्छीर्षके, वृ० ४ उ० । “पूयादिपुत्रं शिरो-
ब्रह्माणमुहाणणम्” नि० चू० १२ उ० । कर्मणि घञ् । प्रणये, हेम०
विशेषेण प्रणये, विह्वः । जावे. ल्युट्. समीपस्थाने, न० ।
करणे ल्युट्-उपधानसाधने, मन्त्रे, पुं० वाच० । मोक्षं-
प्रत्युपसामीप्येन दधातीति उपधानम् । अनशनादिके तपसि,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । स्था० । आच० । पं० व० । उप समीपे
धीयते क्रियते सूत्रादिकं येन तपसा तदुपधानम् । प्रव० ६ द्वा० ।
उपदधाति पुष्टिं मयति अनेनेत्युपधानम् । व्य० प्र० १ उ० ।
अङ्गोपाङ्गानां सिद्धान्तानां पठनाराधनार्थमाचारग्लोपवासनिर्वि-
कृत्यादिवक्त्रणे तपोविशेषे, उक्त० ११ अ० । उपधीयते उपहृत्यते
श्रु.मनेनेति उपधानम् । चारित्रोपहृत्तनहेतौ श्रुतविषये उपचारे,

पंचा० ए विव० । स्था० । द० । दशा० । विनयबहुमानाज्यां
चतुर्भङ्गयोपदधातीति उपधानम् । तपसि, ग० १ अधि० । ध० ।
उपधाननिकैपचिकीर्षयाऽऽइ ।

नामं ठवणुवहाणं, दब्बे जावे य होइ नायव्वं ।

एमेव य सुत्तस्स वि, निक्खेवो चउव्विहो होइ । २६८॥

नामोपधानं स्थापनोपधानं छव्योपधानं भावोपधानं च । श्रुत-
स्याप्येवमेव चतुर्धा निक्षेपस्तत्र छव्यश्रुतमनुपयुक्तस्य यच्छ्रुतं
छव्यार्थं वा यच्छ्रुतं कुप्रावचनिकश्रुतानि चेति । छव्यश्रुतं जाव-
श्रुतं त्वङ्गानङ्गप्रविष्टश्रुताविषयोपयोगस्तत्र सुगमनामस्थापनाव्यु-
दासेन छव्याद्युपधानप्रतिपादनायाह ॥

दब्बुवहाणं सयणे, जावुवहाणं तवो चरित्तस्स ।

तम्हा उ नाणदंसण, तवचरणेणाहिगारं तु ॥ २६९ ॥

उप सामीप्येन धीयते व्यवस्थाप्यत इत्युपधानम् । छव्यभूतमुप-
धानं छव्योपधानं तत्पुनः शय्यादौ सुखशयनार्थं शिरोऽवष्टम्भव-
स्तु । भावोपधानमिति जावस्थोपधानं जावोपधानं तत्पुनर्ज्ञान-
दर्शनचारित्राणि तपोवासबाह्याभ्यन्तरं तेन हि चारित्रपरिणतभा-
वस्योपष्टम्भनं क्रियते यत एवं तस्मात् ज्ञानदर्शनतपश्चरणैरिहा-
धिकृतमिति गाथार्थः । किं पुनः कारणं चारित्रोपष्टम्भकतया
तपोजावोपधानमुच्यत इत्याह ।

जह खलु मइयं वत्थं, सुज्जइ उदगाइएहिं दब्बेहिं ।

एवं भावुवहाणे-ए सुज्जए कम्ममइविहं ॥ ३०० ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः यथैतत्तथाऽन्यदपि छष्ट्यमित्यर्थः ।
खलु शब्दो वाक्यालंकारे यथा मञ्जिनं वस्त्रमुदकादिभिर्द्रव्यैः शु-
द्धिमुपयात्येवं जीवस्यापि जावोपधाननूतेन स बाह्याभ्यन्तरेण
तपसा अप्रप्रकारं कर्म शुद्धिमुपयातीत्यस्य च कर्मक्षयहेतोस्तपस
उपधानश्रुतत्वेनात्रोपात्तस्य तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्येति कृत्वा पर्या-
यदर्शनायाह । यदि वा तपोनुष्ठानेनापादिता अवधूननादयः क-
र्मापगमविशेषाः सम्भवन्तीत्यतस्तान् दर्शयितुमाह ।

ओहणणधुवणनासण-विणासणज्जवणखवणसोहिकरणं ।

छेयण जेयण फेडण, रुहणं धुराणं च कम्माणं ॥

तत्रावधूननमपूर्वकरणेन कर्मग्रन्थैर्भेदापादनं तच्च तपोऽन्यत-
रभेदसामर्थ्याद्भवतीत्येषा क्रिया शेषव्येकादशशु पदेशेष्वा-
योज्या तथा धूननं भिन्नग्रन्थैरनिवृत्तिकरणेन सम्यक्त्वावस्था-
नम् । तथा नाशनं कर्मप्रकृतेः स्तिवुकसंक्रमेण प्रकृत्यन्तरगम-
नम् । तथा विनाशनं शैलेश्यवस्थायां सामस्येन कर्माभावा-
पादनम् । तथा ध्यापनमुपशमश्रेण्यां कर्मानुदयलक्षणविध्यां-
पनम् । तथा कृपणमप्रत्याख्यानादिप्रक्रमेण क्षपकश्रेण्यां मोहा-
द्यभावापादनम् । तथा शुद्धिकरमित्यनन्तानुबन्धिक्रयप्रक्रमेण
क्षायिकसम्यक्त्वापादनम् । तथा छेदनमुत्तरोत्तरशुभाध्यव-
सायारोहणात् स्थितिः हासजननम् । तथा भेदनं वादरसम्प-
रायणां संज्वलनलोभस्य खण्डशो विधानम् । तथा (फेडणंति)
अपनयनं चतुःस्थानिकादीनामशुभप्रकृतीनां रसतस्यादिस्था-
नापादनम् । तथा दहनं केवलिसमुद्रातध्यानाग्निना वेदनीयस्य
भस्मसात्करणं शेषस्य च दग्धरज्जुतुल्यत्वापादानम् । तथा
धावनं शुभाध्यवसायान्मिथ्यात्वपुद्गलानां सम्यक्त्वभावसं-
जननमिति । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

तं दब्बे जावे य, दब्ब उपहाणगादिजाव इमं ।

दांग्गइपम्यणघराणी, उवहाणं जत्थ जं सुत्ते ॥

आगाढमणागाढे, गुरुलहुयाणादि सगडपिता ॥ १५ ॥

दुष्ठा गती दुग्गा वा गती दुग्गति दुःखं वा जंसे विज्जति गतीए एसा गई दुग्गती विपमेत्यर्थः । कुत्सिता वा गतिर्दुर्गतिः अणभिलासियत्थे दुस्सद्दे जहा दुब्भगे सा य नरगगती नियंगती वा । पतणं पातः तीए दुग्गतीए पतन्तमप्पणं जेण धरेति तं उवहाणं भणति तं च जत्थ जत्थत्ति एस सुत्तवीप्सा जत्थ उद्देसगे जत्थ अज्झयणे जत्थ सुयक्खंधे जत्थ अंगे कालुकालियअंगाणोसु नेया जमिति जं उवहाणं णिव्वितितादि तं तत्थ तत्थ सुत्ते थुत्ते कायव्वमिति पक्खे संभवति । आगादेत्ति जं च उद्देसगादीसुत्तं भणियं तं सव्वं समासओ दुविहं भणति । आगाढं अणागाढं वा तं च आगाढसुयं भगवत्तिमाद् अणागाढं आयारमाति । आगाढं उवहाणं कायव्वं अणागाढे अणागाढं जो पुण विवज्जासं करेति तस्स पच्चिज्जं भवति आगाढे वा अणागाढे वा आणा अणवत्थमिच्चुत्तविराहणा य भवति एत्थ दिट्ठो असगडपिया को सो असगडतातो अप्पती भणति । गंगातीरे एगो आयरियो वायणापरिस्संतो सज्झाप वि असज्झायं पोसेति एवं णाणंतारायं काऊण देवलोगं गओ तओ सुओ आभीरकुले पद्यायाओ मोगे भुज्जति धूयां य से जाया अतीव रुव्वती ते पव्वंतिया गोयरियाए हिण्णन्ति तस्स य सगडं पुरतो वच्चति साय से धूना सगडस्स हुंढे ठिता तीसे य दरिसणत्थं तरुणेहि सगडाणि उप्पहेण पेरियाणि भग्गाणि य तो से दरिसेण लोणेण एणं कंतं असगडाए पिआ असगडपिया तस्स तं चेव वेरमं जातं दारियं दाडं पव्वइतो पढिओ जाव चाउरंगि जं असंखणं उद्दिष्टे तप्पाणावरणं उदिषं पढंतस्स नट्ठाति रुद्धेण अणुणव इति भणिए भणति एयस्स को जोगो आयरिया भणन्ति जाव णट्ठाति ताव आयंखिलं तहा पढति वारसविज्जा वारसाह वरिसेहि आयंखिलं करेतेणं पढिया तं च से णाणावरणं खीणं एवं सम्मं आगाढजोगो अणागाढजोगो वा अणुपालेयव्वोति उवहाणेत्ति दारं गयं । नि०चू० १ उ० । द० । व्य० ।

एव तु समणुचिस्सं, वीरवरेणं महाणुजावेणं ।

जं अणुचरित्तु धीरा, सिवमडलं जंति निव्वाणं ॥ १०२ ॥

एवमुक्तविधिना भावोपधानं ज्ञानादितपो वा वीरवर्द्धमानस्वामिना स्वतोऽनुष्ठितमतोऽप्येनापि मुमुक्षुर्नैतदनुष्ठेयमिति निर्युक्तिगाथार्थः समाप्तः । आचा० १ शु० ए अ० १ उ० (तच्च अनिश्चितं कर्तव्यमिति अस्मिन्निश्चयवहाणशब्दे उक्तम्)

पञ्चमङ्गलस्योपधानकर्तव्यतामाह ।

एएसिं अट्टएहं पि पयाणं गोयमा जे केइ अणोवहाणेणं सुपसत्थं नाणमहीयंति । अज्झावयति वा अहीयंति वा अज्झावयंतेइ वा समणुजाणंति तेणं महापावकम्मे महत्ती सुपसत्थनाणस्सासायण पकुव्वंति । से भयवं जइ एव ता किं पंचमंगलस्स ण उवहाणं कायव्वं गोयमा ! पढं नाणं तओ दया एय सव्वजगज्जीवपाणभूयसत्ताणं अत्तसमं दरिसित्तं सव्वजगज्जीवपाणभूयसत्ताणं अत्तसमं दंसणाओ य तेसिं चेव संघट्टणपरियावणकिलावणोदावणाइ दुक्खपायणं जवविज्जाणं ततो अणुसवाव य संवुडा सव्वदा-

रत्तं संवुडा सव्वदारत्तेणं च दमोपमो तओ य समसत्तुमित्तपक्खयाए य अरागदोसत्तं तओ य अकोहया अमाणया अमायया अलोअया अकोहमाणमायालोभयाए य अकसायत्तं तओ य सम्मत्तं सम्मत्ताओ य जीवाइपर्यत्थपरित्ताणं तओ सव्वत्थ अप्पडिवच्चा तं ऐयं अन्नाणमोहमिच्चत्तक्खयं तओ विवेगो विवेगाओ हेयउवाएयवत्थुविद्यालो गंतव्वच्छक्खत्तं तओ य अहियपरिच्चाओ हियायरेण य अचंतमज्जजमो । तओ य परमपविच्चुत्तम खंतादिदमविह अहिंसालक्षणं धम्माणुट्ठाणिककरणकारवणामत्तवित्तया । तओ य खंतादिदमविहअहिंसालक्षणधम्माणुट्ठाणिककरणकारवणासत्तवित्तयाए य संवुत्तमा खंती सव्वुत्तमम्मि उ तं सव्वुत्तमं अज्जविभावितं सव्वुत्तमं सव्वज्जंतरं सव्वसंगपरिच्चागं सव्वुत्तमं सव्वज्जंतरदुवालयसविहं अचंतघोरवीरगकत्तवचरणणुट्ठाणाभिरमणं सव्वुत्तमं सत्तरसविहकसिणसंजमाणुट्ठाणपरिपाटनेकवच्चलक्खत्तं सव्वुत्तमं सव्वगिरणं उक्काहियं अणुगूहियव्वद्वारियपुरिसक्कारपरकमपरितालणं च सव्वुत्तमुत्तमसज्जाणसद्विलेणं पावकम्मसमद्वेवपक्खाद्वणंति । सव्वुत्तमुत्तमं आकिचणं सव्वुत्तममुत्तमं परमपविच्चुत्तमसव्वजावभावंतरेहिणं सुप्पसव्वदोसविप्पसुक्खवगुत्तीसणाहअट्टारसपरिहारप्पारपरिवेडियसुट्टरघोरवंचवयधारणंति तओ एएसिं चेव सव्वुत्तमा खंती महवअज्जवमुत्ती तयसंजमसव्वसोयआकिचणसुट्टरवंचवयधारणं समुट्ठाणेणं च सव्वसमारंजविज्जणं तओ वि य पुढविदगाणविवाउवणस्मइविति चउपंचंदियाणि तहेव अजीवकायसंरंभसमारंजारंजाणं च मणोवइकायतिएणं तिविहं तिविहेणं सोइदियादिसंवरणआहारादिसन्नाविप्पजढताए नोसिरणं तओ य अट्टारससीलंगसहस्सधारणेणं च अखद्वियअखंमियअमिद्वियअवएहियसुट्टसगुगयरविचित्ताजिग्गहनिव्वाहणं तं उयसुरमाणयंतिरिच्छोइरियघोरपरीसहोवसग्गाहियासणं समकरणेणं तओ य आहारायाइपक्खिमासु महापयत्तंतओ निप्पन्निकम्मसररीया निप्पन्निकम्मसररीमत्ताए य सुक्कज्जाणे निप्पकंपत्तणं तओ य अणाइभवपरंपरसंचियअसेसकम्मट्टए सिक्खयं अणंतनाणदंसणधारित्त चउगइजववारिगउनिफं सव्वदुक्खविमोक्खं मोक्खगमणं च तत्थअनिट्टजम्मजरामरणाणिइसंपया उगिट्टविओ य संताउव्वेअयसज्जायज्जाणमहवाहिवेयणारो-गसोगदारिदुक्खजयवेमणस्स तं तओ य एगंतियं अचंतियं शिवमयद्वामक्खयं धुवं परमसासयं निरंतरं सव्वुत्तमसो-क्खंति ता सव्वमेवेयं नाणाउ पवत्तेज्जा ता गोयमा ! एगं-

तियं अचंतिथपरमसासयधुवनिरंतरसव्युत्तमसोक्खकंखुणा
 पढमपरमेव तावापरेणं सामास्यमाइजोगविंदुसारपज्जवसाणं
 हुवावसंगं सुयनाणं कावं विद्यादिजहुत्तविहिणोवहाणाणं
 हिंसादीयं च तिविहं तिविहेणं परिकंतेण य सरवंजणंमतां
 विंदुपयक्खराणुसणं पयच्छेदयोसयच्छयाणुपुव्विपुव्वाणुपु-
 व्विअणुणुपुव्वीए सुविमुक्कं आचारिकायएण पगत्तेणेण
 सुविमैयं तं च गोयमा ! अणिहणारेसुविच्छिन्नचरमो हिमि-
 य सुंदरवग्गहं सयलसोक्खपरमहेउज्जयं च तस्स य सयन्नसो-
 क्खहेउज्जयाओ न इट्ठेदेवया नमुकारविरहिणं केइ पारं
 गच्छेज्जा इट्ठेदेवयाणं च नमुकारं पंचमंगलमेव गोयमा !
 णाणमन्नंति ता णियमओ पंचमंगलस्सेव पढमे ताव विण-
 ओवहाणं कायव्वति । से भयवं कइए विहीए पंचमंग-
 लस्स णं वि ए उवहाणं कायव्वं गोयमा ! इमाए विहीए
 पंचमंगलस्स एं वि ए उवहाणं कायव्वं तंजहा सुपसत्ये
 चेव सोहणतिहिकरणमुहुत्तनक्खत्तजोगन्नगससीवन्नवि-
 प्पमुक्कजायाईमणा संकेण संजायसव्वसंवेगमुत्तिव्वतरमहं-
 तुह्वसंतसुहज्जवसायाणुगयज्जत्ती बहुमाणपुव्वं णि.सियाण-
 हुवावसभत्ताडिणं चेइयालए जंतुविरहिओ गोयमा !
 से जत्तिभरनिन्नरट्टुसियससीसरोमावडीपप्फुह्वनयणसय-
 वत्तपसंतसामाथिरदिट्ठी एवणवसंवेगसमुच्छलंतमंजायवहन्न-
 यणनिरंतरअचितपरमसुहपरिणामविसेसुह्वसियसजीववीरि-
 याणुसमयविक्खत्तपमोयसुविमुक्कसुनिम्मन्नविमलथिरदढ-
 थरंतकरेणं खित्तिणिहयजाणुणिसियउत्तमंगकरकमन्नम-
 डलसोहंजझिफुभेणं सिरिउसवाइपरवरधम्मतित्थयरपाडि-
 मा विवविणिवेसियनयणमाणसमगतगयवसाणं समयदढ-
 चरित्तादिगुणसंपउववेया गुरुसइत्थणुट्ठाणकरणेक्खवद्धन्नक्ख-
 तवाहियगुरुवयणविणिग्गयं विणयादिवहुमाणपरिउसा-
 णुक्कपोवल्लं अण्णेगसोगसंतावुव्वेगमहवाहिवेयणाघोरदु-
 क्खदारिदकित्तेसरोगजम्मजरामरणगव्वनिवासाइदुह्वसावग्ग
 गाहभीमभवोदहितरंढगज्जयं इणमो सयन्नागममज्जवत्तगस्स
 मिच्छत्तदोसोवह्विसड्डवुप्पी परिकप्पिय उ भाणियं अधम-
 माणअसेसेहउदिट्ठंतुत्तीविक्खसणिकपच्चलपोढस्स पंचमं-
 गलमहासुयक्खधस्स पंचज्जयणेगचूलापरिक्खत्तस्स पवरप
 वणदेवयाहिट्ठियस्सातिपदपरिच्छिन्नेगालावगस्स तक्खर-
 परिमाणं अणंतगमपज्जवत्तपसाहगं सव्वमहार्पतपरवज्जा-
 र्णं परमधीयज्जयं नमो अरिहंताणंति । पढमजयणं अहिज्जे-
 यव्वं । तदियहे य आयंविहेणं पारेयव्वं तहेव य वीयादिणे
 अणेगाइसयगुणसंपउववेयं अणंतरजणियत्थपसाहगं अ-
 णंतरं तेणेव कमेणं दुपरिच्छिन्ने गालावगपंचक्खरपरि-
 माणं नमो सिच्छाणंति वीयमज्जयं अहिज्जेयव्वं । तदियहे

य आयंविहेण पारेयव्वं । एवं अणंतरजणिए व कम्मेणं
 अणंतरत्तुत्तपसाहगंति पदं परिच्छिन्ने गालावगसत्तक्ख-
 रपरिमाणं । एमो आयरियाणंति तदियमज्जयणं आ-
 यंविहेणं अहिज्जेयव्वं । तहा य अणंतरत्तुत्तपसा-
 हगतिपयपरिच्छिन्ने गालावगसत्तक्खरपरिमाणं नमो उ-
 वज्जायाणंति चउत्थमज्जयणं अहिज्जेयव्वं । तदियहे
 य आयंविहेणं पारेयव्वं । नमो लोए सव्वसाहूणंति पंचम-
 ज्जयणं पंचमदिणे आयंविहेण तहेव तमत्याणुगमियं ए-
 क्कारसपयपरिच्छिन्नतियलावगतितीसक्खरपरिमाणं “एसो
 पंचनमोकारो सव्वपावप्पणासणो । मंगलाणं च सव्वेसिं पढमं
 हवइ मंगलमिति” चूलंति छसत्तड्डमदिणे तेणेव कम्मवि-
 जाणेण आयंविहेहिं अहिज्जेयव्वं । एवमेवं पि च मंगल-
 महासुयक्खवं सरवन्नयरेहियं पयरकरविंदुमताविमुद्धं गुरु-
 णोववेयगुरुवइडं कसिणमहिज्जित्ताणं तहा कायव्वं जहा
 पुव्वराणुपुव्वीए पच्छाणुपुव्वीए अणुणुपुव्वीए जीहग्गो
 तरेज्जा तओ तेणेवाणंतरजणियतिहिकरणमुहुत्तनक्खत्त-
 जोगन्नगससीवन्नजंतुविरहिउगासवेलाइया दग्गई कम्मेणं
 अड्डमजत्तेणं समणुजाणविज्जणं गोयमा ! महया पवंधेण
 सुपरिफुल्लं णिउणं असंदिट्ठं सुत्तत्थं अणेगहा सोऊणाव-
 धारेयव्वं एयाए विहीए पंचमंगलस्स णं गोयमा ! दिणउवहा
 णे कायव्वो (महा०) से जयवं मुदुकरं । पंचमंगलमहासु-
 यक्खंस्स वि ए उवहाणं पन्नत्तं महती य एसा णियंतणा
 कइं वा लेहं कज्जई गोयमा ! जेणं केई ए इच्छेज्जा एय
 नियंतणं अविणिणं चेव पंचमंगलाई सुयनाणं माहिज्जेणे
 अज्जावेई वा अज्जावयमाणस्स वा अणुन्नं वा पयाइ सं
 णं ण भवेज्जा पियधम्मेण हवेज्जा दढधम्मेण भवेज्जा
 भत्तीजुए हीलिज्जा सुत्तं हीलिज्जा अत्थं हीलिज्जा सुत्त-
 त्यउभए हीलिज्जा गुरुजणं हीलिज्जा सुत्तत्थो जए जेएव
 गुरुं सेणं आसाएज्जा अतीताणायवट्टमाणे तित्थयरे आ-
 साइज्जा आयरियउवज्जायसाहुणे जेणं आसाइज्जा सुय-
 णाणमरिहंतसिच्छसाहु से तस्स णं सुप्पीसुयादमणंतसं-
 सारसागरमार्हिणमाणस्स तासु ताम्भु संकुडवियमासु चुल-
 सीइज्जक्खपरिखंखणासु सीओमिणमिस्सजोणीसु तमि-
 स्संधयारदुग्गं धामिज्जाविलीणरवारमुत्तोज्जभंजपडहत्थव-
 सुजल्लयपूयदुहिणविविचिरुहिरविह्वखल्लदुहंसणजंवावपंक-
 वीजत्थघोरगव्ववासेसु कम्भकढकढेतचलचन्नचलस्स टल-
 टलटलस्स रज्जंतसंपिंडियंगमंगस्स सुइयरं नियंतणा जेऊणं
 एयंविहं फासेज्जा । नो णं मणयंपि अइयरेज्जा । महा० ३ अ० ।
 श्रीहीरविजयसूरिं प्रति उपधानमाहारोपणयोः किं फलमुद्दिश्य
 कर्त्तव्यता यत्र च साधभिहिता तदपि शास्त्रं व्यक्त्या प्रसाद्यं मि-
 ति प्रश्नः उत्तरमुपधानमाहारोपणयोः किं फलमुद्दिश्य कर्त्तव्य-

वाच० । जाते, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० । उत्पन्ने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

आगयमिवागयं तं, ततो जतो समुद्भवो जस्स ।

सपरंपरओ य जओ, तमागयमिओ तदुवयारो ॥१०८४॥

‘जत्ता’ ति-यतो यस्मात् रूपकादेर्घटादेर्वा सकाशाद्यस्य भोजनादेः रूपादिविज्ञानस्य वा समुद्भवः-उत्पत्तिः ‘तं’ ति-तद्भाजनादिकं रूपादिज्ञानं वा वस्तु ‘ततो’ ति-ततो रूपकादेर्घटादेर्वा सकाशादागतमिवागतमुच्यते; हिमवतः समागतगङ्गाप्रवाहस्येव तस्य तद्धेतुकत्वादित्यर्थः । (विशे० ।) आगतशब्दश्चेहोत्पत्तिवचनो, बोधवचनो मन्तव्यः-इदमत्र हृदयम्-यस्य वस्तुनो यस्माद्वस्तुनः सकाशात्समुद्भवस्तद्वस्तुन आगतमिवागतं व्यपदिश्यते । यथा कार्पाण-रूपकादिभ्यः समुद्भूतं धान्यभोजनादि, घटादेः समुद्भूतं रूपादिज्ञानं वा ततः समागतमित्युच्यते । विशे० । उपस्थितं, वाच० । “आगयसमए” (सूत्र-८२ +) । आ-सन्नीभूतोऽवसरो यस्य स इत्यर्थः । ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । ज्ञाते, “अभिसमन्नागया” (सूत्र-१०६ +) । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । प्राप्ते, वाच० । “सिरीअत्तुलमागया” ॥११६॥ (सूत्र-३० +) श्री-लंदमीस्तुलाऽसाधारणाऽऽगता-प्राप्तेति । स० ३० सम० । भावे क् । आगमने, न० । वाच० । आगयगंध-आगतगन्ध-त्रि० । जातसुरभिगन्धे, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० ।

आगयपस्स-आगतप्रज्ञ-त्रि० । आगता-उत्पन्ना प्रज्ञा यस्य-सावागतप्रज्ञः । संजातकर्त्तव्याऽकर्त्तव्यविवेके, सूत्र० । “समितीसु गुत्तीसु य आगयपण्णे” ॥ ५ × ॥ सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

आगयपण्णाण-आगतप्रज्ञान-त्रि० । आगतं-स्वीकृतं प्रज्ञानम् सदसद्विवेको यस्य स तथा । स्वीकृतसदसद्विवेके, “सया आगयपण्णाणे” (सूत्र-१२६ +) । आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । “आगयपण्णाणां किंसा वाहा भवन्ति” (सूत्र-१८६ ×) । आगतं प्रज्ञानं पदार्थाविर्भावकं येषां ते तथा तेषामागतप्रज्ञानानां तपसा परिग्रहप्रतिसहनेन च कुशा बाहवो भुजा भवन्ति । यदि वा-सत्यपि महोपसर्गपरिग्रहादावागतप्रज्ञानत्वाद् बाधा-पीडाः कुशा भवन्ति । आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

आगयपण्हया-आगतप्रश्रवा-स्त्री० । आयातप्रश्रवायाम्, “तण्णं सा देवाणंद माहणी आगयपण्हया” (सूत्र-३८२ ×) आयातप्रश्रवाः पुत्रश्चेहादागतस्तनमुखस्तन्येत्यर्थः । म० ६ श० ३३ उ० । अन्त० ।

आगयभम्-आगतभ्रम-त्रि० । उत्पन्नभ्रमणे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

आगयसमय-आगतसमय-त्रि० । आसन्नीभूतोऽवसरो यस्य सः । आसन्नीभूतावसरे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

आगर-आकर-पुं० । आकुर्वन्त्यस्मिन्नित्याकरः । उत्त० ३० अ० । आगत्य तस्मिन् कुर्वन्तीत्याकरः । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (अस्यैकार्थिकानि ‘आयारंग’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) । खनौ, “धाउमणिखिलप्पवालरयणगरे य

साहिति” (सूत्र-७ +) । धातुमणिखिलाप्रवालरत्नानामाकराः-खनयस्तान् साधयतीति । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । “गुणआगरं” ॥ ५ + ॥ गुणानां-ज्ञानदर्शनचारित्र्याणामाकरं खनिमिति । उत्त० १६ अ० । निधानं, “गुणसयाऽऽगरो संघे” ॥ २४४ + ॥ गुणशतानामनेकेषां गुणानामाकरौ-निधानम् गुणशताकरः संघः । व्य० २ उ० । वृ० । मर्यादयाऽभिविधिनाऽऽक्रियन्ते वज्रादीनि तेष्विति । ओघ० । हिरण्याकरादौ, व्य० १ उ० । जी० । प्रज्ञा० । आचा० । रा० । स च हिरण्याद्युत्पत्तिभूमिः । ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । ओघ० । उत्त० । ताम्रादेरुत्पत्तिस्थानम् । आचा० १ श्रु० १ चू० १ अ० २ उ० । लौहाद्युत्पत्तिभूमिः । स्था० २ टा० ४ उ० । लौहाद्युत्पत्तिस्थानम् । अनु० । प्रश्न० । भ० । लौहादिधातुजन्मभूमिः । म० १ अधि० । लवणाद्युत्पत्तिभूमिः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । लवणाद्युत्पत्तिस्थानमिति । प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । यत्र सान्निवेशे लवणाद्युत्पद्यते । स्था० ६ टा० ३ उ० । रुप्यसुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानम् । न० ॥ भ० । आकीर्त्यन्ते धातवोऽत्र कृ-अप् । रत्नाद्युत्पत्तिस्थाने, वाच० । “अयमाह्रागरा खलु” ॥ २८४ × ॥ अयो-लोहं तदादय आकरा उच्यन्ते यत्र पाषाणं धातुधमनादिना लोहमुत्पाद्यते स अयआकरः, आदिशब्दात्-ताम्ररूप्याद्यकरपरिग्रहः । वृ० १ उ० २ प्रक० । “वहरे कण्णे य रययलोहे य । चत्तारि आगरा खलु” ॥ ८ + ॥ वज्राणि-स्तनानि तेषामाकरः-खनिर्वज्राकरः, “चिंतालोहागरिण” ति इत्यतः सिंहावलोकितन्यायेनाऽऽकरप्रदणं संबध्यते एतेन कारणेन ‘होइ उ’ ति-इत्यस्माद्भवति क्रिया सर्वत्र मीलनीयेति, कनकं-सुवर्णं तस्याऽऽकरो भवति द्वितीयः, रजतं-रूप्यं तद्विषयः तृतीयः आकरो भवति, चशब्दः समुच्चये, अनेकभेदभिन्नं रूप्याकरं समुच्चिनोति, ‘लोहे य’ ति-लोहमयस्तस्मिन् लोहे लोहविषयश्चतुर्थ आकरो भवति, चशब्दो मृदुकठिनमध्यलोहसमुच्चायकः । चत्वार इति संख्याः आक्रियन्ते एतेष्वित्याकरास्तथा च मर्यादया अभिविधिना वा क्रियन्ते वज्रादीनि तेष्विति, खलुशब्दो विशेषणे । ओघ० । (एतेषां प्राधान्याऽप्राधान्यविवेकः ‘अणुओग’ शब्दे १ भागे ३५७ पृष्ठे गतः) ।

आकरशब्दस्य चतुर्धा निक्षेपः-नामादिस्तत्र व्यतिरिक्तो रजतादिः, भावाऽऽकरोऽयमेव ज्ञानादिः, तत्प्रतिपादकश्चायमेव ग्रन्थो, निर्जरादिरत्नानामत्र लाभात् । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । उत्पत्तिभूमौ, अनु० । “कमलाऽऽगरनलिणी-खंडवोहण” (सूत्र-१६५ ×) कमलानामाकरा-उत्पत्तिभूमयो हृदादिजलाशयविशेषास्तेषु यानि नलिनीखण्डानि तेषां बोधको यः स तथेति । अनु० ।

अयाऽऽगरेइ वा, तंवागरेइ वा, तउआगरेइ वा, सीसागरेइ वा, रुप्पागरेइ वा सुवण्णागरेइ वा । (सूत्र-५६७ ×)

अयआकरो-लोहाकरो यत्र लोहं ध्यायते । स्था० ८३ उ० ।

तत्थ णं वहवे हिरण्णागरा य, सुवण्णागरा य, रयणागरा य, वहरागरा य । (सूत्र-१३२ ×)

हिरण्याऽऽकराँश्च, सुवर्णाकराँश्च, रत्नाकराँश्च, वैराकराँश्च, तत्तदुत्पत्तिभूमौ रित्यर्थः । ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । स्थानमात्रे च । व्य० ।

ता यत्र च साऽभिहिताऽस्तीत्यत्र उपधानवहनं श्रुताराधननिमित्तं माहारोपणं तु तपस उद्यापनार्थं महानिशीयादिशब्दे चक्रमस्ति । श्रीहरीविजयं प्रति जिनदासगणिकृतप्रश्नो यथा । तथाऽऽश्विनचैत्रमासास्वाध्यायिके समस्यष्टमानवमीदिनत्रयमुपधानमध्ये आयाति न वा तथाऽश्विनचैत्रमासास्वाध्यायिकदिनत्रयमुपधानतपोविशेषेषु लेख्यकां नायतीति बोध्यम् । गुणविजयगणिकृतप्रश्नो यथा । उपधानवाहिनः श्राद्धादेरकालसंज्ञायां जलशौचादिविधेः किं निशायामपि स्थानं वेति । अत्रोत्तरम् स्वकांयादिना नीतेनोष्णादकेन शौचादिविधानं युंक्तिमदिति । जेसलमेरुसंघकृतप्रश्नो यथा । तथा केनचिदुपासकेन चत्वार्युपधानान्युद्बुद्धानि ज्वन्ति तन्मध्ये प्रथमोपधानस्य द्वादशवर्षातिक्रमे प्रथममेवोपधानं पुनरुद्वाह्य स माहां परिदधाति उत चत्वार्यपीति । उत्तरम् । प्रथमोपधानस्य द्वादशवर्षातिक्रमे पुनस्तस्मिन्नुद्बुद्धं माला परिहिता शुद्ध्यति । अथ यदि मनः स्थाने तिष्ठति तदा चत्वार्यपि पुनरुद्वाह्य मालां परिदधाति ॥ १ ॥ तथा उपधाने बाह्यमाने तपोदिने यदि कल्याणकतिथिरायाति तदा तेनैवोपवासेन सरति उतान्याऽधकः ततो विद्वोष्यते इति प्रश्ने उत्तरम् उपधानतपोदिनान्तः कल्याणकतिथ्यागमने नियन्त्रिततपस्तथा तेनैवोपवासेन सरति । १२ । द्वीपयन्दिनकृतप्रश्नो यथा । तथोपधानपूर्णाभवनानन्तरं तपोवासरे उत्तरितुं कल्पते न्वेति ? अत्रोत्तरम् । उपधानपूर्णाभवानन्तरं तपोवासरे नोत्तीर्यते तथाविधकारणे गीतार्याज्ञाप्यकमुत्तरणे एकान्तेन निपेधो ज्ञातो नास्तीति । तथोपधानवाचनानमस्कारं विना दीयते उत तत्पूर्विकेति ? उपधानवाचनां श्रीविजयदानसूरयो नमस्कारं विनैव दत्तवन्तो वयमपि तथैव दद्व इति । १७ । तथोपधानवाचना पारणादिने दीयते न वा ? तथोपधानवाचना प्रातः संध्यायां च दीयते न वा इति ? उपधानवाचना तपोवासरे पारणादिने वा दत्ता शुद्ध्यति तथोपधानवाचना आचामासैकाशनकरणानन्तरं संध्यायामपि दत्ता शुद्ध्यति परं प्रतिदिनक्रियमाणलंभ्यासमयक्रियां पश्चात् क्रियते । २७ । तथा चतुर्मासकमध्ये माहारोपणनदी कुतः प्रभृति विधीयते इति ? चातुर्मासकमध्ये तुरीयव्रतमाहारोपणनदी विजयदशम्यनन्तरं भवतो द्वादशव्रतनदी त्वर्वागपि भवन्ती दृश्यते इति । २९ । तथोपधानमध्ये आर्द्रशाकजङ्गणं कल्पते न वा ? तथा विलेपनमस्तकतैलप्रक्षेपादिकं कल्पते न वेति ? उपधानमध्ये सांश्रतमार्द्रशाकजङ्गणे रीतिर्नास्ति तथा विलेपनमस्तकतैलप्रक्षेपादिकं यतिवत्स्वयं न बाञ्छति अन्यः कश्चिद्यदि ज्ञिकं करोति तदा निपेधो नास्ति । ३० । तथा श्रावकश्राविकाणां नन्दीसूत्रश्रवणं “ नाणं पंचविहं पन्नत्तं ” इत्यादिरूपं नमस्कारत्रयरूपं वा क्रियते न वा ? श्रावकश्राविकाणां नन्दीसूत्रं नमस्कारत्रयरूपं आच्यते इति । ३१ । तथोपधानवाचनां श्रावकाः श्राद्धश्च ऊर्ध्वस्थानेन शृण्वन्त्युपविश्य वेति ? उपधानवाचनां श्राद्ध ऊर्ध्वस्थिता शृण्वन्ति श्राद्धास्तु चैत्यवन्दनमुच्येति । ३२ । ही० ३ प्र० । ज्ञावे ह्युद्ग-प्राप्तौ, सम्म० । तथा पौषधकरणात् पूर्वं स्वाध्यायः कृतो देवाश्च वन्दितास्तदा पश्चात्पौषधकरणे उपधानप्रवेशे वा पुनरपि स्वाध्यायदेववन्दनादिकृतं स्यात्तदा पश्चादपि तेनैव सरतीति (सेन० १ उल्ला० १२८ प्र०) सामायिकाध्ययनादीनां कान्युपधानानि धामस्थानां परस्यानुयोजनं किं प्रतिवचः प्रदीयत इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं महानिशीयादौ चैत्यवन्दनसूत्राणामेवोपधानान्युक्तानि सन्ति न तु सामायिकाध्ययनादीनां यच्चोपधानमन्तराऽपि सामायिकादीनां पत्रत्वं तत्र जी-

वह्यहारः संप्रदायश्च प्रमाणं यदुक्तं श्रावकाः पञ्चनमस्कारादिक्रियत्सूत्राणि विमुच्य शेषं सामायिकादिपूजिवनिकान्तं सूत्रमुपधानमन्तरेण यन्पठन्ति यच्चाकृतोपधानतपसोऽपि प्रथमं नमस्कारादिस्तत्र जीवद्वयवहारस्संप्रदायश्च प्रमाणमिति संभाव्यत इति विचारामृतसंग्रहे श्राद्धप्रतिक्रमणविचाररूपे पट्टद्वारे इति (प्रश्न० १८) तथा मौल्यविधिनोपधानवहने श्राद्धया अस्वाध्याय दिनत्रयसत्कृतपः प्रवेदनं च लेख्यके समायाति न वेति प्रसाद्यं पूर्वं तु तपो न यातीति श्रुतमस्तीति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् अस्वाध्यायदिनत्रयसत्कृतपः प्रवेदनं च न यातीति वृद्धवा-दोऽत एव पौरुषादिने वाचना प्रदीयमानाऽस्ति वाचनानन्तरं च प्रवेदनरहितं पौषधत्रयं कार्यत इति (प्रश्न० ३४) तथोपधानचतुष्टयस्य माहारोपणस्य चान्तरकाहः क्रियानिति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् । मुख्यवृत्त्या प्रथमोपधानप्रवेशानन्तरं द्वादशवर्षा-तिक्रमे तच्चतुष्टयं गच्छति तेन ततोऽर्वांगेव माहारोपणं विधेयमिति । इयेन० १ उल्ला० ७३ प्रश्न० । तथा पट्टोपधानप्रवेशे अ-द्यदिन एव मालापरिधापने प्रथमां वाचनां दत्त्वा मालापरिधा-प्यत उत पूर्वे तत्तपसि मालापरिधानानन्तरमाद्यवाचना दीयत इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं पट्टोपधानप्रवेशाद्यदिने प्रवेदनकं प्रवेद्य प्रथमां वाचनां दत्त्वा समुद्देशादिक्रियां कारयित्वा माला परिधाप्यत इति । इयेन० २ उल्ला० ८३ प्रश्न० । तथा श्राव-काणामुपधानवहनं विना नमस्कारादिपठनं शुद्ध्यति न वेति-प्रश्नः । अत्रोत्तरम् तथा यतीनां योगवहनं विना सिद्धान्तवाचनपाठनादि न शुद्ध्यति तथोपधानतपोऽन्तरा श्रावानामपि नमस्कारादिसूत्रजननगणनादि न शुद्ध्यति यदुक्तं महानिशीये “ सेम-यवं सुदुष्करं पंचमंगलमहासुखं अर्धस्त विणश्रोवहाणं पन्नत्तं एसा निअंतणा कहं वा वेहिकिज्जई गोयमा । जेणं केणइ न इ-च्छेज्जा एयं निर्यंतणं अविणओवहाणेण पंच मंगला इसु अन्नाणम-हिज्जई अज्जावेइ वा अज्जावयमाणस्स वा अणुअपयाइ से णं न भवज्जापि अधम्मे न हवेज्जा ददधम्मे न हवेज्जा भत्तिज्जुए ही-हिज्जा अत्थं हीहिज्जा सुत्तथोभए हीलेज्जा गुरुजेणं हीहिज्जा सुत्तं जाव हीहिज्जा सुत्तं हीहिज्जा सुत्तथोभए हीलिज्जा गुरु जेणं हीहिज्जा सेणं आसाएज्जा अतीताणागयवट्टमाणे तित्थयेर आसा-एज्जा आयरिअं उवज्जायसाहुणे जेणं आसाएज्जा सुअनाणमरिहं-तसिक्काहु सेत्तस्स णं अणंतसंसारसागरमाहिंइमाणस्स तासु तासु संबुमविअमासु (६ प्र०) चुलसीलक्खपरिसंकटासु सीओ-सणाभिस्स जेणीसु सुदरनिअंतणा ‘ इति ’ परं येन प्राग् नमस्कारादिसूत्राण्यधीतानि तेनापि यथायोगं निर्विद्वम्बमेवपधानानि विधनाऽवश्यं वहन्ति यानि संप्रति तु ह्यव्यक्तेत्रकाह्यपेक्षया ब्रामालामं विज्ञाव्याचरणयोपधानतपो विनाऽपि नमस्कारादि-सूत्रपाठादिजननं कार्यमाणं दृश्यते आचरणायाश्च लक्षणमिदं कल्पमाप्ये उपदेशपदे च यथा “ असद्वेण समाह्वं, जं कत्थ यं केणई असावज्जं । न निवारिअमओहिं, वहुमणुमयमेवमायरिअं ” । १२ । आचरणा च जिनाङ्गा समानैव यत्कणितं भाष्यादौ “ असद्वह-न्नाणवज्जं, गीअत्थ अचारिअंतिमज्जत्था । आयरणा विहु आणत्ति, वयणओ सुबहुमन्नं १ इति ध्येयम् (६ प्रश्न०) तथा गुरुसमीपे उपधानादिक्रियां कुर्वतः श्राद्धादेरन्तरालस्थस्थापनाया गुरोश्चा-न्तराले पञ्चेन्द्रियगमने अग्रे भवति न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् अग्रे ज्वतीति (१७ प्रश्न०) तथा तृतीयाद्युपधानेषु सप्तकमाश्र-मणानि दाप्यन्ते तत्र कुत्र विधिः पत्रेऽस्तीति प्रश्नः । अत्रोत्तरं तृतीयाद्युपधानेषु तद्विधिदर्शकपत्रादौ सप्तकमाश्रमणदानवि-

धानं न दृश्यते तथापि श्रीपरमगुरुणामनुशिष्टिरस्ति यतोऽग्रे
मात्राध्यापनसमये तेषां समुद्देशानुज्ञायां विधीयमानत्वादुद्देशोऽपि
कर्तव्य इति तत्सप्तकमाश्रमणानि देयानीति (१८ प्रश्न०) तथा
कुक्किकोपधानग्रहणानन्तरं पणमासमध्ये मात्रापरिधापनं शु-
द्ध्यति किं वा पणमासान्तरमिति प्रश्नः अत्रोत्तरं तद्ग्रहणानन्तरं
पणमासमध्ये एव मात्रापरिधापनं शुद्ध्यतीत्येकान्तो ज्ञातो ना-
स्ति परं त्वरितं परिधाप्यते तदा वरमिति (१९ प्रश्न०) तथा-
त्रक्रियाख्योपधाने उच्चरितपञ्चमीतपसां षष्ठदिने पञ्चमीस-
मेति तदा पञ्चम्युपवासं कृत्वा सप्तमदिन आचामूं करोति किं
वा षष्ठं करोतीति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् सप्तमदिने उपवासस्याव-
श्यककरणीयत्वेन षष्ठं करोति शक्यभावे तदनुसारेणैवो-
पधानप्रवेशं करोति (२३४ प्रश्न०) तथोपधानोत्तरणादिनस्य
प्राक् दिने योगोत्तरणदिनवत्तप एव कृतं विलोक्यते किं वा
एकाशनकपारणकेऽप्युत्तरितुं कल्पते न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तर-
माह एकाशनादिपारणकेऽप्युत्तरायितुं कल्पते न तु योगादि-
वत्तपोनियम इति (२६४ प्रश्न०) तथा पण्डितकनकविजयगणि-
कृतप्रश्नस्तदुत्तरं च यथा वृद्धविध्युपधानवाहकस्य कृतचतु-
र्विधाहारोपवासस्य संध्याप्रत्याख्यानवेलायां संध्याप्रत्या-
ख्यानं गुरुसमकं कर्त्तव्यं न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् प्रातः
कृतचतुर्विधाहारोपवासस्य संध्यायामुपधानक्रियाकरणवेला-
यां पश्चात्प्रत्याख्यानं कृतं विलोक्यते उपधानमन्तरा तु संध्यायां
तत्स्मरणं विलोक्यते परं पुनः प्रत्याख्यानकरणविशेषो ज्ञातो
नास्तीति (३७६ प्र०) तथाऽष्टपूर्वाधैरेक उपवास इत्यादि-
क्षणनया गणितं तपस्तृतीयपञ्चमोपधानमध्ये आयाति न
वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् पञ्चमङ्गलमहाश्रुतस्कन्धः १ प्रतिक्र-
णश्रुतस्कन्धः २ शक्रस्तवाध्ययनं ३ चैत्यस्तवाध्ययनं ४ नाम-
स्तवाध्ययनं ५ श्रुतस्तवसिद्धस्तवाध्ययनं चेति ६ षडुपधाना-
नि तत्र चतुर्थपष्ठे विना चत्वार्युपधानानि मूलविधिनापरवि-
धिना बोद्धव्यानि सन्ति तत्रापरविधावष्टभिः पुरिमधैरेक
उपवास इत्यादिगणना भवति तच्च मूलविधौ प्रयोजनाभावा-
च्चतुर्थपष्ठयोर्मूलविधिनैवोद्धमानत्वात्तद्गणनाऽप्रयोजनास्तीति
(१७६ प्रश्न०) तथैकादशोत्तराध्ययनचतुर्दशसहस्रयां १३१ पत्रे
“ जोगवं उवहाणवं ” इति द्वयमपि शिष्यस्योक्तमस्ति तत्कथं
शिष्यस्य श्राद्धस्य च कार्यत इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् योगमनो-
वचनकायसम्बन्धिन उपधानं तपोविशेष एतद् द्वयमपि मुनीनां
मिवोक्तमस्ति श्राद्धानामुपधानोद्वाहनं तु महानिशीथाक्षरप्रमा-
णयादेवेति (१८६ प्रश्न०) अथ पण्डितकाहर्षिगणिकृतप्रश्ना-
स्तदुत्तराणि च यथा उपधानवाहिश्राद्धाद्धीनां कल्पदिनप-
ञ्चकमध्ये उत्तरितुं कल्पते न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् महत्कारणं
विना उत्तरितुं न कल्पते यदि च तथाविधकारणे उत्तरति
तदारम्भवर्जनं करोतीति (२०६ प्रश्न०) तथोपधानाऽवाहिनां
पञ्चमङ्गलमहाश्रुतस्कन्धपाठे विनायामनन्तसंसारवाप्तिः फलं
तदाश्रित्य किमादिश्यते इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् उपधानावहने-
ऽनन्तसंसारिता महानिशीथे उक्ता परं तत्सूत्रमुत्सर्गतया श्रितं
तेन यो नास्तिकस्सन्नुपधानं वोढुं निरपेक्षस्तस्य सेति ज्ञेयम्
(३३७ प्रश्न०) तथा अष्टाविंशतिदिनोपधाने पञ्चविंशदिनोपधाने
च मूत्रविधिना ग्रहमाने कति दिनानि भवन्ति तथा तदुपधानद्व-
यात्कतिदिनेषु न्यूनपूच्यते इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् मूत्रविधिना
तद्द्वये ग्रहमाने दिनन्यूनाधिक्यं ज्ञात नास्ति तथा तदुपधाने
न्यूनादिनेषु महत्कारणे संपूर्णं तपोसं जाते उत्तारवन्ता दृश्यन्ते

परं दिनसंख्या ज्ञाता नास्तीति (४४१ प्रश्न०) तथा कोऽप्युपधा-
नचतुष्कमुद्वाह्य मालां परिदधाति तस्य समुद्देशानुज्ञावस्था-
यामवशिष्टोपधानयोर्नाम गृह्यते नवेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्
पञ्चमप्युपधानानां समुद्देशानुज्ञायां नाम गृह्यते द्वयोर्द्वेशस्य च
पुरतोऽपि भवने न दोष इति वृक्षसंप्रदायः (४१७ प्रश्न०)
तथोपधानतपसि पूर्णं जाते शेषप्रवेदनेषु दिनवृद्धिर्भवति नवेति
प्रश्नः । अत्रोत्तरम् उपधानशेषप्रवेदनेषु दिनवृद्धिर्भवति
(४१६ प्रश्न०) तथोपधाने पात्रीपरावर्त्तनं शुद्ध्यति न वेति प्रश्नः ।
अत्रोत्तरम् तथाविधप्रकारेण तत्प्रख्यानं शुद्ध्यति (इयेन० ३ उल्ला०
४१८ प्रश्न०) तथोपधानवाचनाऽन्तर्गृहीतुं विस्मृता सा सायं
क्रियाकरणानन्तरं गृह्यतेऽथवा द्वितीयदिने यदि द्वितीयदिने
तदा स वासरः कस्यां वाचनायां गण्यते इति प्रश्नः । अत्रोत्त-
रं प्रातरुपधानवाचना ज्ञातुं विस्मृता सा संध्यायां क्रियाकर-
णादर्वाग् गृह्यते तथाऽपि यदि स्मृता तदा द्वितीयेऽह्नि प्रवे-
दनादर्वाग् गृह्यते स वासरस्त्वप्रेतनवाचनामध्ये गण्यत इति ।
इयेन० ४ उल्ला० ११६ प्रश्न० ।

उवहाणपडिमा-उपधानप्रतिमा- स्त्री० उपधानं तपस्तद्विषया
प्रतिमा । प्रतिमाभेदे, स्था० २ ग० । तपोविषयेऽग्निग्रहे, औ० ।
उवहाणवं-उपधानवत्-पुं० उपधानं तपस्तद्विद्यते यस्याऽसौ
उपधानवान् । तपोनिष्ठतदेहे, उपधीयते उपग्रभ्यते श्रुतमनेनेति
उपधानम् । श्रुतविषयोपचारवति, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । स्था० ।
उपधानमङ्गोपाङ्गादीनां सिद्धान्तानां पाठनाराधनार्थमाचास्लो-
पद्यासनिर्विकृत्यादिलक्षणं तपोविशेषः स विद्यते यस्य स उप-
धानवान् । सिद्धान्ताराधनतपोयुक्ते, “ वसे गुरुकुले शिष्यं,
जोगवं उवहाणवं । पियंकारे पियंवाई, स सिक्खं लङ्गुमर-
हई ” उक्त० ११ अ० । सूत्र० ॥

उवहाणवीरिय-उपधानवीर्य्य-पुं० उपधानं तपस्तत् यथाश-
क्त्या वीर्य्यं यस्य स भवत्युपधानवीर्य्यः । सूत्र० १ श्रु० ११
अ० । तपस्यनिगूहितवलवीर्य्यं, “ धम्मणी उवहाणवीरिय ”
सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उबहाणसुय-उपधानश्रुत-न० महावीरासेवितस्योपधानस्य
तपसः प्रतिपादकं श्रुतं ग्रन्थः उपधानश्रुतम् । अष्टमे नवमे वा
आचाराङ्गस्य ब्रह्मचर्याध्ययने, स्था० ६ ठा० । प्रश्न० । आव० ।
स० । अथोपधानश्रुतस्य प्रतिपाद्यं महावीरस्वामिकृतं तप
उपदर्श्यते ।

अहासुयं वदिस्सामि जहा से समणे भगवं उट्ठाय संखाए
तेति हेमंते अहुणा पव्वइए रीइच्छा णो चेविमेण वत्थेण
पिहिस्सामि तांसि हेमंते से पारए आवकहाए एयं खु
आणधम्मियं तस्त ॥ १ ॥

(अहासुयं वदिस्सामीत्यादि) आर्यः सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिने पृथत्वात् कथयति यथाश्रुतं यथासूत्रं वा वदिष्यामि तद्यथा असौ श्रमणो भगवान् वीरवर्द्धमानस्वाम्युत्थायोद्यतविहारं प्रतिपद्य सर्वाहंकारं परित्यज्य पञ्चमुष्टिं ह्यहं विधायैकेन देवदूष्येणैककिंसेन युक्तः कृतसामाधिकप्रतिज्ञः अविर्भूतमनःपर्यायज्ञानाष्टप्रकारकर्मक्षयार्थं तार्थप्रवर्तनार्थं वोत्थाय संख्याय ज्ञात्वा तस्मिन् हेमन्ते मार्गशीर्षदशम्यां प्राचीनगामिन्यां ग्रायायां प्रज्यग्रहणसमनन्तरमेव शीयते स्म विजहार । तथा च किञ्च कुण्डग्रामान्मुहूर्ते शेषे दिवसे कूर्मार्ग्राममाप । तत्र च

जगवानित आरुप्य नानाविधामिग्रहोपेतो घोरात् परीषदोपस-
र्गानभिसहमानो महासत्त्वतया म्लेच्छानप्युपशमं नयन् द्वादश
वर्षाणि साधिकानि दशस्थो मौनव्रती तपश्चचार । अत्र च
सामायिकारोपणसमनन्तरमेव सुरपतिना जगवदुपरि देवदू-
प्यवस्त्रं चिक्षिपे । तद्गगवताऽपि निः सङ्गाजिप्रायेणैव धर्मोप-
करणमृते न धर्मोऽनुष्ठानं मुमुक्षुभिरपरैः शक्यत इति कारणापे-
क्षया मन्वस्यवृत्तिना तथैवावधारितं न पुनस्तस्य तदुपजोगेच्छाऽ
स्तोत्येतद्दर्शयितुमाह “णो चेव इमेण” इत्यादिश्लोकः नचैवाहमने-
न वल्लेण इन्द्रप्रक्षितेनात्मानं पिधास्यामि स्थगयिष्यामि तस्मिन्
हेमन्ते तद्वा वल्लं त्वक्त्राणं करिष्यामि वज्राप्रच्छादनं वा विधा-
स्यामि किञ्चूतोऽसाविति दर्शयति । स जगवान् प्रतिज्ञायाः प-
रीषदाणां संसारस्य वा पारं गच्छतीति पारगः कियन्तं काह-
मिति दर्शयति । यावत्कथं यावज्जीवमित्यर्थः किमर्थं पुनरसौ
विभर्ताति चेद्दर्शयति सुरवधारणे स च भिन्नक्रमः । एतद्वत्त्वा-
वधारणं तस्य भगवतोऽनु पश्चात् धार्मिकमनुधार्मिकमेवेत्यप-
रैरपि तीर्थहृद्भिः समाचीर्णमित्यर्थस्तथा चागमः “सेवेमि ये अ-
र्ताता जे य पदुप्पन्ना जे य आगमेस्सा अरहंता जगवन्तो जे य
पव्वइसु जे पव्वयंति जे य पव्वइस्संति सव्वे ते सोवहीधम्मो
देसियन्वेत्ति” तथा भगवतः प्रव्रजतो ये दिव्या सुगन्धिपट-
वासा आसंस्तन्नाकृष्टाश्च भ्रमरादयः समागत्य शरीरमुपता-
पयन्तीत्येतद्दर्शयितुमाह ।

चत्वारि साहिं मासे, वहवे पाणजाइया आगम्म ।

अनिरुज्झ कार्यं विहरिंसु, आरुसिया णं तत्थ हिंसु ॥१॥

“चत्वारि इत्यादि” श्लोकः चतुरः साधिकान्मासान्वहवः प्रा-
णिजातयो भ्रमरादिकाः समागत्यारुह्य च कार्यं शरीरं विजन्तुः
काये प्रविचारं चक्रुः । तथा मांसशोणितार्थतया आरुह्य तत्र
कार्यं एमिति वाक्यादिकारे जिहंसुः । इतश्चेतश्च विलुम्पन्ति
स्मेत्यर्थः । कियन्मात्रं कालं तत् देवदूष्यं भगवति स्थितमित्ये-
तद्दर्शयितुमाह ।

संवत्सरं साहियं मासं, जत्थ रिक्कासि वत्थगं जगवं ।

अवेक्षे ततो चाई, तं वोसज्ज वत्थमणगारे । ३ ।

संवत्सर इत्यादिकं रूपकं तदिन्द्रोपहितं वल्लं संवत्सरमेकं
साधिकञ्च मासं (जत्यरिक्कासिच्चि) यत्र त्यक्त्वान् भगवांस्त-
त् स्थितकल्प इति कृत्वा तावदूर्कं तद्वत्स्वत्यागात् त्यागी व्यु-
त्सृज्य च तदनगारो भगवानवेक्षोऽञ्जुदिति । तच्च सुवर्णवालु-
कानदीपुराहतकण्टकावल्लनं धिग्जातिना गृहीतमिति । किञ्च ।

अदु पोरिसिं तिरियजित्तिं, चक्रुमासज्ज अंतमो ज्जाति ।

अह चक्रु जीता सहिया, ते हंता हंता वहवे कंदिसु ॥४॥

अथानन्तरं पुरुषप्रमाणा पौरुषी आत्मपरिमाणा वीथी तां
गच्छन् ध्यायतीर्यासमितो गच्छति । तदेव चात्र ध्यानं यदीर्या-
समितस्यागमनमिति भावः । किम्भूतां तां तिर्यग्मिति शक्यो
द्विपदादौ संकुटामग्रतो विस्तीर्णमित्यर्थः । कथं ध्यायति चक्रु-
रासज्य चक्रुर्दत्त्वा अन्तर्मध्ये दत्तावधानो जूवेति । तं तथा दी-
यमानं दृष्ट्वा कदाचिदव्यक्तवयसः कुमारदय उपसर्गयेशुरिति
दर्शयति । अथानन्तरं चक्रुः शब्दोऽत्र दर्शनपर्यायो दर्शनादेव
भीता दर्शनभीताः सहिता मिथितास्ते वहवो भिन्नादयः पांसु-
मुष्ट्यादिजिह्वेत्या हत्वा चक्रुः पश्यत यूयं नाम्ना मुष्टिगतस्तथा-
काऽयं कुतोऽयं किमितो वाऽयमित्येवं हलबोद्धं चक्रुरिति । किञ्च ।

सयणेहिं विमिस्सेहिं, इत्थिओ से तत्थ परिस्साय ।

सागारियं ण सेवेइ, ति से सयं पवेसिया ज्जाइ ॥ ५ ॥

शय्यन्ते येष्विति शयनानि वसतयः तेषु कुतश्चिन्निमित्तादि-
ति मिश्रेषु गृहस्थतीर्थिकैस्तत्र व्यवस्थितः सन् यदि स्त्रीभिः
प्रार्थ्यते ततस्ताः शुभमार्गगता इति ज्ञात्वा इपरिहृया प्रत्या-
ख्यानपरिहृया परिहरन् सागारिकं मैथुनं न सेवते शून्येषु च
प्रावमैथुनं न सेवते इत्येवं स भगवान् स्वयमात्मना वैराग्यमा-
गायात्मानं प्रवेक्ष्य धर्मध्यानं शुक्लध्यानं वा ध्यायति । तथा ।

जे केइ इमे अगारत्था, मीसीजावं पहाय सेज्जाति ।

पुटो विं एाजिजासिंघु, गच्छति एावचत्ती अंजु ॥ ६ ॥

ये केचन इमे अगारं गृहं तत्र तिष्ठन्तीत्यगारस्थाः गृहस्था-
स्तैर्मिथीप्रावमुपगतोऽपि ह्यत्यतो प्रावतश्च तं मिथीभावं प्रहाय
त्यक्त्वा स भगवान् धर्मध्यानं ध्यायति । तथा कुतश्चिन्निमित्ता-
त् गृहस्थैः पृष्ठे वा न वक्ति स्वकार्याय गच्छत्येव न तैरुक्तो
मोक्षपथमतिवर्तते ध्यानं वा (अंजुत्ति) । ऋजुः ऋजोः
संयमस्यानुष्ठानात् । नागाजुनीयास्तु पगन्ति “पुठो व से अपुठो
वा णो अणुणाइयापावणं” कण्ठ्यम् । किञ्च ॥

एो सुकरमेतमेगोसिं, एाजिजासे अभिवायमाणो ।

हतपुव्वो तत्थ दंडेहिं, लूसियपुव्वो अप्पपुस्सेहिं ॥ ७ ॥

नैतद्वयमाणमुक्तं वा एकेषामन्येषां सुकरमेव नापैः प्राकृतपु-
रुषैः कर्तुमशक्यम् । किं तत्तेन कृतमिति दर्शयति । अभिवाद्यता
नाभिजापते नाप्यनजिवाद्यद्गन्धः कुप्यति नापि प्रतिकूलोपसर्गैर-
न्यथाजावं याति दण्डैर्हृतपुर्वस्तत्रानार्यदेशादौ पर्यटंस्तथा बू-
पितपूर्वा हिंसितपूर्वः केशलुञ्चनादिनिरपुणैरनार्यैः पापाचारै-
रिति । किञ्च ॥

फरमाई दूतितिक्खाई, अइयव्व मुणी परक्कममाणे ।

आघायणइगीयाई, दंडजुज्जाई मुट्टिजुज्जाई ॥ ८ ॥

परुषाणि कर्कशानि वा दुष्टानि तानि वा परैर्दुःखेन तितिक्रान्त
इति दुस्तिक्काणि तान्यतिगत्याविगणय्य मुनिर्जगवान्चिदित-
जगत्सजावः पराक्रममाणः सम्यक् तितिक्रते तथा आख्यातानि च
तानि नृत्तगीतानि च आख्यातानृत्तगीतानि तान्युद्दिश्य न वामुक्तं
विदधाति नापि दण्डयुद्धमुष्ट्रियुक्त्याकर्ण्य विस्मयोत्कुल्लो-
चन उरुर्धितरोमकूपो भवति ।

गहिए मिहो कहासु, समयम्मि एायपुत्तो विसोगो ।

अदक्खु एताइ सो जरालाई, गच्छति एायपुत्ते असर-

एाए ॥ ९ ॥

अथितो वा वक्षो मियोऽन्योन्यं कथासु स्वरैः कथासु समये
वा कश्चिदववक्तुं स्त्रीवयं वा परस्परकथायां शुक्तिमपेक्ष्य
तस्मिन्नवसरे ज्ञातपुत्रो भगवान् विशोको विगतहर्षश्च
तान् मियः कथाववक्षान्मध्यस्थोऽजाहीत् । एतान्यन्यानि
वाऽनुकूलप्रतिकूलानि परीषदोपसर्गरूपाण्युराज्ञानि दुष्प्रभू-
ष्याणि दुःखान्यस्मरन् गच्छति संयमानुष्ठाने पराक्रमते ज्ञा-
ताः क्वत्रियास्तेषां पुत्रोऽपत्यं ज्ञातपुत्रः वीरवर्कमानस्वामी स
जगवाक्षैतद्दुःसरणाय गच्छति पराक्रमत इति सम्बन्धः यदि वा
शरणं गृहं नात्र शरणमस्तीत्यशरणः संयमस्तस्मै अशरणाय
पराक्रमत इति । तथा हि किमत्र चित्रं यद्भगवानपरिमितवल्लपरा-
क्रमः प्रतिज्ञामन्दमारुहः पराक्रमते स जगवानप्रव्रजितोऽपि

प्रासुकाहारावुवर्त्यासीत् । श्रूयते च किञ्च पञ्चत्वमुपगते माता-
पितरि समासप्रतिज्ञोऽचूत् । ततः प्रविज्जिषुः क्वातिभिरभिहितो
यथा हि जगन्मा कथाः क्वातिहारावसेचनमित्येवमभिहितेन
जगवताऽवधिना व्यङ्ग्यि यथा मयस्मिन्नवसरे प्रव्रजति सति
यहो नष्टचित्ता विगतासवश्च स्युरित्यवधार्य तामुवाच किय-
न्तं कावं पुनरत्र मया स्थातव्यमिति । त उचुः संवत्सरद्वयेना-
स्माकं शोकापगमो भावीति भट्टारकोऽप्योमित्युवाच । किं
कृत्वाऽऽहारादिकं मया स्वेच्छया कार्यं नेच्छाविघाताय प्रवद्विरु-
पस्थातव्यं तैरपि यथाकथंचिदार्थं ! तिष्ठत्विति तैः सर्वं तथैव
प्रतिपेदे । ततो जगवांस्तद्वचनमनुवर्त्यात्मीयञ्च निष्कमणावस-
रमवगम्य संसारासारतां विज्ञाय तीर्थप्रवर्तनायोद्यत इति दर्श-
यितुमाह ॥

अवि साहि ए हुवे वासे, सीतोदगं अजुचा णिवसंते ।

एगत्तगए पिहियच्चे, से अजिस्सायदंसणे संते ॥१०॥

पुढाविं च आउकायं च, तेउकायं च वाउकायं च ।

प्रणगाइं वीयहरियाइं, तसकायं सव्वसो एच्चा ॥११॥

एयाइं संति पमिलेहे, चित्तमत्ताइं से अभिस्साय ।

परिवज्जियाण विहरित्था, इति संखाय से महावारे ॥१२॥

अपि साधिके द्वे वर्षे शीतोदकमनुक्त्वा अनभ्यवहृत्यापीत्वे-
त्यर्थः अपरा अपि पादधावनादिकाः प्रासुकैव प्रकृत्या ततो
निष्क्रान्तो यथा च प्राणातिपातं परिहृतवानेवं शेषप्रतान्यपि
पाशितवानिति । तथा एकत्वमिति तत एकत्वजावनाजायितान्तः-
करणः पिहिता स्थगितार्त्वा क्रोधज्वाला येन स तथा । यदि वा पि-
हिताच्चो गुप्ततनुः स जगवांश्चमस्यकावेऽभिज्ञातदर्शनः सम्यक्त्व-
जावतया जावितः शान्त इन्द्रियनोऽन्द्रियैः स एवंभूतो भगवान्
गृहवासेऽपि सावधारमभ्यासी किं पुनः प्रव्रज्यायामिति दर्श-
यितुमाह “पुढाविं च इत्यादि एयाइं इत्यादि” श्लोकद्वयस्याप्यय-
मर्थः । एतानि पृथिव्यादीनि चित्तमन्त्यभिज्ञाय तदारम्भं परि-
वर्ज्य विहरति स क्रियाकारकसंयन्धस्तत्र पृथ्वीसूक्ष्मवादरभेदे-
न द्विधा सूक्ष्मा सर्वगा वादराऽपि श्लक्ष्णकटिनभेदेन द्विधैव । तत्र
श्लक्ष्णा शुक्लादिपञ्चवर्णा कठिना तु पृथिवी शर्करावालुका-
षट्त्रिंशद्वेदा शूक्ष्मपरिज्ञानुसारेण ऋष्या । अण्कायोऽपि सूक्ष्म-
वादरभेदात् द्विधा । तत्र सूक्ष्मः सर्वगो वादरस्तु शुद्धोदकादि-
भेदेन पञ्चधा । तेजःकायोऽपि पूर्ववन्नवरं वादरोद्गारादि पञ्च-
धा । वायुरपि तथैव नवरं वादर उत्कलिकादिभेदेन पञ्चधा ।
वनस्पतिरपि सूक्ष्मवादरभेदेन द्विधा । तत्र सूक्ष्मः सर्वगो
वादरोऽप्यग्रमूलस्कन्धपर्ववीजसंमूर्च्छनभेदात्सामान्यतः पोढा
पुनर्द्विधा प्रत्येकः साधारणश्च । तत्र प्रत्येको दृत्तगुच्छादिभे-
दात् द्वादशधा साधारणस्त्वनेकविध इति । स एवं भेदभिन्नो-
ऽपि वनस्पतिः सूक्ष्मस्य सर्धगतत्वादर्तान्द्रियत्वाच्च तद्व्युदा-
सेन वादरो भेदत्वेन संगृहीतस्तद्यथा पनकग्रहणेन वीजाङ्कु-
रभावरहितस्य पनकादेरुल्यादिविशेषापन्नस्य ग्रहणं वीजग्रह-
णेन त्वप्रवीजादेरुपादानं हरितशब्देन शेषस्येत्येतानि पृथिव्या-
दीनि भूतानि सन्ति विद्यन्त इत्येवं प्रत्युपेक्ष्य तथा (चित्त-
मन्ति) सच्चित्तान्यभिज्ञाय ज्ञात्वा इत्येतत्संख्ययाऽवगम्य स भग-
वान्महावीरस्तदारम्भं परिवर्ज्य विहृतवानिति पृथिवीकायादी-
नां जन्तूनां त्रसत्त्वावरत्वेन भेदमुपदर्श्य सांप्रतमपरस्परतोऽनु-
गमनमप्यस्तीत्येतद्दर्शयितुमाह ॥

अणु थावरा य तमत्ताए, तसजीवा य थावरत्ताए ।

अणु वा सव्वजोणिया सत्ता, कम्मणा कप्पिया पुढोवाद्वा ? ३
जगव च एवमसंति, सोवहि ए हु लुप्पती वाद्वं ।

कम्मं च सव्वसो एच्चा, तं पमियाइक्खपावगं जगवं ॥१४॥

पुविहं समेव मेहावी, किरियमक्खायमणेद्विसं एाणो ।

आयाण सो यमतिवा य, सो यं जोगं च सव्वसो एच्चा ॥१५॥

अथानन्तये स्यावराः पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतयः तत्र सतथा इ-
न्द्रियादितया विपरिणमन्ते कर्मवशाच्छ्रृण्वन्ति च शब्द उत्तरापे-
क्षया समुच्चयार्थस्तथा त्रसर्जावाश्च कृम्यादयः स्यावरतया पृथि-
व्यादित्वेन कर्मनिष्ठाः समुत्पद्यन्ते । तथा चान्यत्राप्युक्तम् “अय-
णं जेतै ! जीवे पुढविकाइयत्ताए उव्ववण्णपुव्वे इंता गोयमा !
असइं अदु वां अणंतखुत्तो जाव वसुपुव्वेति” अथवा सर्वा योनय
उत्पत्तिस्थानानि तेषां सत्वानां ते सर्वयोनिकाः सत्त्वाः सर्वगति-
प्राजस्ते च वादा रागद्वेषाकृतिताः स्वकृतेन कर्मणा पृथक्तया
सर्वयोनिकुलेन च कल्पिता व्यवस्थापिता इति । तथा चोक्तं-
“णत्थि किर सो पपसो षोए वाद्वग्गकोमिमेत्तो वि । जम्मणम-
रणावाहाणेगसो जत्थ णवि पत्ता” अपिच । रद्धमूर्तिर्न सा का-
चिच्छ्रुका जगति विद्यते । विचित्रैः कर्मनेपथ्यैर्यत्र सत्त्वेन ना-
दितं ” मित्यादि । किञ्च (जगवं च इत्यादि) जगवांश्च वीर्यक-
मानस्वाम्येवमवगम्य ज्ञातवान् सह उपधिना वर्त्तत इति सो-
पधिकः द्रव्यजायोपधियुक्तः दूरवधारणे लुप्यत एव कर्मणः क्ले-
शमनुभवत्येवाज्ञो बाल इति । यदि वा हुदंतौ यस्मात् सोपधिकः
कर्मणा लुप्यते वाञ्छस्तस्मात्कर्म सर्वशो ज्ञात्वा तत्कर्मप्रत्याख्या-
तवां स्तदुपादानं च पापकर्ममनुष्ठानं जगवान् वर्द्धमानस्वामीति ।
किञ्च (पुविहं इत्यादि) द्वे द्विधे प्रकारावस्येति द्विविधं किं तत्कर्म
तच्चैर्याप्रत्येयं सांपरायिकञ्च तद् द्विविधमपि समेत्य ज्ञात्वा मेधावी
सर्वभावज्ञः क्रियां संयमानुष्ठानरुपां कर्मोच्छेदी मनीदृशी मनन्य-
सदृशी माख्यातवान् किम्रूतो ज्ञानी केवलज्ञानवानित्यर्थः । किं वा
परमाख्यातवानिति दर्शयति आदीयते कर्मनेनेत्यादानं दुःप्रणि-
हितमिन्द्रियमादानञ्च श्रोतश्च आदानश्रोतस्तज्ज्ञात्वा तथाऽपि पा
तथोतश्चोपलक्षणार्थत्वादस्य भूपावादादिकमपि ज्ञात्वा तथा योग
श्च मनोवाक्यवक्त्रणं दुःप्रणिहितं सर्वशः सर्वप्रकारैः कर्मवन्धाये-
ति ज्ञात्वा श्रोतः क्रियासंयमवक्त्रणामाख्यातवानिति संवन्धः किञ्च ।

अतिवातिं अणाउट्ठिं, सत्तमणेसिं अकरणयाए ।

जस्सित्थि उ परिस्साया, सव्वकम्मावहा उ से अदक्खु ॥१६॥

आकुट्टिहंसा न आकुट्टिग्नाकुट्टिहंसेत्यर्थः । किं ज्ञातामतिक्रा-
न्तां पातकादतिपातका निदोषा तामाश्रित्य स्वतोऽन्येषां वा क-
रणतया व्यापारतया प्रवृत्त इति । तथा यस्याः स्त्रियाः स्वरूपतस्त-
द्विपाकतश्च परिज्ञाता भवन्ति । सर्वं कर्मावहन्तीति सर्वकर्माव-
हाः सर्वपापोपादानज्ञाताः स एवाद्याकीत्स एव यथाऽवस्थितं
संसारस्वभावं ज्ञातवान् । एतदुक्तं भवति । स्त्रीस्वभावपरिज्ञानेन
तत्परिहारेण च स भगवान् परमार्थदर्शयन्तिदिति । मूलगुणाना-
ख्यायोत्तरगुणप्रचिकटयिषयाह ॥

अहागणं ण से सेवे, सव्वसो कम्मणा अदक्खु ।

यं किंचि पावगं जगवं, तं अकुव्वं वियणं जुज्जित्था ॥१७॥

यथा येन प्रकारेण पृष्ठाऽपृष्ठा वा कृतं यथाकृतमाधाकर्मादि-
नाऽसौ सेवते किमिति । यतः सर्वैः प्रकारैस्तदासेवनेन कर्म-
णाऽप्रकारेण वन्धमद्याकीत् दृष्टवानित्येव ज्ञातीयकं न

सेवते इति दर्शयति । यत्किञ्चित्पापकं पापोपादानकारणं तद्गगनकुर्वन्विकटं प्रासुकमनुत्तु उपतुक्तवान् । किञ्च णो सेवती य परवत्त्यं, परपाए वि स ण जुजित्वा ।

परिविज्जयाण उ माणं, गच्छति संखडिं असरणाए? ८॥ नासेवते च नोपचुङ्गे च परवत्त्यं प्रधानं वत्तं परस्य वा वत्तं परवत्तं नासेवते । तथा परपावेऽप्यसौ नो चुङ्गे तथा परिग्रह्यापमानभगवणस्य गच्छत्यसाचाहाराय संखड्यन्ते प्राणिनोऽस्यामिति संखणिस्तुतामाहारपाकस्थानज्ज्ञानमशरणाय शरणमनात्म्यमानोऽर्धनमनस्ककटप इति कृत्या परीपहविजयार्थं गच्छतीति । किञ्च

मायणे असणपाणस्त, एणुणिच्छे रसेसु अपमिणे ।

अत्थि पि एणमज्जिज्जा, एो विकंयए मुणी मायं । १॥

आहारस्य मात्रां जानातीति मात्रज्ञः कस्यादयत इत्यज्ञं शास्त्रोदनादि पानयति इति पानं ज्ञाज्ञापानकादि तस्य च । तथा नानुगृह्यो रसेषु विज्ञातिषु भगवतो हि गृह्यभवेऽपि रसेषु गृह्णितांसीत् । किं पुनः प्रव्रजितस्येति । तथा रसेष्वेव ग्रहणं प्रत्यप्रति, यथा मयाऽयसिदकेसरामोदका एव ग्राह्या इत्येवंरूपप्रतिज्ञारहितोऽन्यत्र कुल्मापादौ सप्रतिज्ञ एव । तथा अदयपि रजःक्षणकाद्यपनयनाय नो प्रमादभयेनापि च गात्रं मुनिरसौ काह्यते काष्ठादिना गात्रस्य काह्यपनोदं न विधत्त इति । किञ्च ।

अप्यं निरियं पेहाए, अप्यं पिट्टञ्च पेहाए ।

अप्यं बुद्धए पणिजाणी, पंथपेही चरेजते माणे ॥ १० ॥

अल्पशब्दोऽज्ञाये वर्तते अल्पं तिर्यक् तिरश्चीनं गच्छन् प्रेक्षते तथाऽदृष्टं पृष्ठतः स्थित्वोत्प्रेक्षते तथा मार्गादिः केनचित्पृष्ठः सन्नसाधुप्रतिज्ञायी सन्नद्वयं ब्रूते मानेन गच्छत्येव केवलमिति दर्शयति पथिप्रेक्षी चरेन्नच्छतप्रानः प्राणिविषये यत्नवानिति । किञ्च

सिसरंति अरुपडिवाणे, तं बोसिरिज्ज वत्थमणगारे ।

पमारेतु वाहुं परकमे, एो अवत्तंविद्याण खंथांसि ॥ ११ ॥

अर्धप्रतिपक्षे शिशिरे सति तदेवदृष्यवत्तं द्युन्मृज्यानगारो जगवान् प्रसार्य वाहुं पराक्रमते । न तु पुनः शीतदितः सन्नसंकोचयति नापि स्कन्धो वत्तं व्यतितिष्ठतीति । सांप्रतमुपसं जिहीर्षुराह ॥

एस विही अणुक्कंते, माहणेण मडमया ।

वहुसो अपडिमाण, भगवता एवं रीयंति त्ति वेमि ॥

एष चर्याधिभिरनन्तरोक्तोऽन्याक्रान्तोऽनुचीर्णः (माहणेत्ति) श्रीवर्धमानस्वामिना मतिमता विद्विनवेद्येन बहुशोऽनेकप्रकारमप्रतिज्ञेनानिदानेन भगवता ऐश्वर्यादिगुणोपेतैर्न एवमनेन यथा जगवदनुचीर्णान्ये मुमुक्षवोऽशेषकर्मकृताय साधवो रीयन्ते गच्छन्तीति । इत्यधिकारपरिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववदुपधानश्रुताध्ययनस्य प्रथमोद्देशक इति उक्तः प्रथमोद्देशकः । सांप्रतं द्वितीय आरभ्यते । अस्य चायमभिसंबन्ध इहानन्तरोद्देशके भगवतश्चर्याऽभिहिता । तत्र चावश्यं कदाचिद्यथाऽवसत्या भाव्यमतस्तत्प्रतिपादनायामुद्देशकः प्रत्यन्ते इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम् ॥

चरियातणाई सेज्जाओ, एगतिआओज्ज ओम्भज्जाओ ।

आइक्खनाई सयणासणाई, जाई सेवित्थ से महावीरे ॥

चर्यायामवश्यं जाधितया यानि शय्यासनान्यजिहितानि सामर्थ्यायातानि शयनासनानि शय्याफलकादीन्याचचक्षेसुधर्मस्वामी जम्भूनाम्नाऽजिहितो यानि सेवितवान् महावीरो वर्धमानस्वामीत्ययञ्च श्लोकश्चरन्तन्टीकारेण न व्याख्यातः । तत्र किं सुगमत्वादुताभावात् सूत्रपुस्तकेषु तु दृश्यते तदभिप्रायं च वयं न विदम इति प्रश्नवति प्रतिवचनमाह (आवेसण इत्यादि) भगवतो ह्यहाराभिग्रहवत्प्रतिमाव्यतिरेकेण प्रायशो न शय्याऽभिग्रह आसीत् नवरं यत्रैव चरमवीरुपी जयति तत्रैवानुज्ञाप्य स्थितवान् । तद्दर्शयति ॥

आवेसणसभापवासु, पणियसालासु एगया वासो ।

अदुवा पणियट्ठाणसु, पलालपुंजेसु एगदा वासो ॥ १२ ॥

आ समन्ताद्विशन्ति यत्र तदावेशनं शून्यगृहं सजा नाम ग्रामनगरादीनां तद्वासिहोकाच्छायाकार्यमागन्तुकशयनार्थं च कुड्याद्याकृतिः क्रियते । प्रपा उदकस्थानम् आवेशनं च सभा च प्रपा चेत्यावेशनसभाप्रपास्तासु । तथा परयशास्त्रासु दृष्टेषु एकदा कदाचिद्वासो जगवतोऽथवा (पात्रियंति) कर्म तस्य स्थानं कर्मस्थानम् । अयस्कारवर्ककुञ्जादिकम् । तथा पलालपुंजेसु मच्चोपरिव्यवस्थितेष्वथो न पुनस्तेष्वथः सुपरित्यादेति । किञ्च ॥

आगंतारे आरा-मागारे एगरे वि एगदा वासो ।

सुमसाणे सुणगारे वा, रुक्खमूले वि एगदा वासो ॥ १३ ॥

प्रसङ्गायाता आगत्य वा यत्र तिष्ठति तदागन्तारं तत्पुनर्गमाशगराद्वहिःस्थानं तत्र यथा आरामे आगारं गृहमारामागारं तत्र वा तथा नगरे वा एकदा वासस्तथा इमशाने शून्यगारे वा आवेशनशु-यागारयोर्जदः स कुड्याकुड्यकृतो वृक्षमूले वा एकदा वासः किञ्च ॥

एतेहिं मुणो सयणेहिं, समणे आसि पतेरसवासे ।

राईदियं पि जयमाणे, अप्पमत्ते समाहिंए ज्जाति ॥ १४ ॥

एतेषु पूर्वोक्तेषु शयनेषु वसतिषु स मुनिर्जगन्नयवेत्ता ऋतुवर्धे वर्गेषु वा श्रमणस्तपस्युत्तुक्ता समना वासीन्निश्चलमना इत्यर्थः । कियन्तं कालं यावादिति दर्शयति (पतेरसवासंति) प्रकर्षेण त्रयोदश वर्षं यावत्समस्तं रात्रिद्विवमपि यतमानः संयमानुष्ठान उद्युक्तवास्तथा अप्रमत्तो निद्रादिप्रमादरहितविश्रोतसिकारहितो धर्मध्यानं शुक्लध्यानं वा ध्यायतीति । किञ्च ।

णिदं पि णो पगामाए, सेवइ य भगवं उट्टाए ।

जग्गावति य अप्पाणं, इंसिं सातिय अपडिच्छे ॥ १५ ॥

निद्रामप्यसादपरप्रमादरहितो न प्रकामतः सेवते तथा च किं भगवतो द्वादशसु संवत्सरेषु मध्येऽस्थिकग्रामे व्यन्तरोपसर्गान्ते कायोत्सर्गव्यवस्थितस्यैवान्तर्मुहूर्तं यावत् स्वप्नदर्शनाध्यासितः सकृन्निद्राप्रमाद आसीत्ततोऽपि चोत्थायात्मानं जागरयति कुशदानुष्ठाने प्रवर्तयति । यत्रापीपच्छय्यासीत्त्राव्यप्रतिज्ञः प्रतिज्ञारहितो न तत्रापि स्वापाच्युपगमपूर्वकं शयीत इत्यर्थः । किञ्च ।

संवुज्झमाणे पुणरयि, आसंसु जगवं उट्टाए ।

णिक्खम्म एगया पराओ, वहिं चंकिमत्ता मुहुत्तगं ॥ १६ ॥

स मुनिर्निद्राप्रमादाद्युत्थितचित्तः संबुध्यमानः संसारपातायायं प्रमाद इत्येवमवगच्छन् पुनरप्रमत्तो भगवान् संयमोत्थानेनोत्थाय यदि तद्धान्तर्व्यवस्थितस्य कुतश्चिन्निद्राप्रमादः स्यात् तत-

स्तस्मान्निष्क्रम्यैकदा शीतकालराज्यादौ बहिःशुक्रम्य मुहूर्त्त-
मात्रं निजाप्रमादापनयनार्थं ध्याने स्थितवानिति । किञ्च ।

सयणेहि तस्मैवसग्गा, भीमा आसी अणेगरूवा ।

संसर्पगा य जे पाणा, अदुवा पक्खिणो उवचरंति॥७॥

इत्यते स्थायते उत्कुटुकाशनादिजियेप्पिविति शयनान्याश्रयस्था-
नानि तेपु तैवां तस्य भगवत उपसर्गा भीमा भयानका आस-
न्ननेकरूपाश्च शीतोष्णादिरूपतया अनुकूलप्रतिकूलरूपतया वा ।
तथा संसर्पन्तीति संसर्पकाः शून्यगृहादावहिनकुत्रादयो ये
प्राणिन उपचरन्त्युप सामीप्येन मांसादिकमशनन्त्यथवा इमंशा-
नादौ पक्खिणो गृहादय उपचरन्तीति वर्तते । किञ्च ।

अदुवा कुचरा उवचरंति, गामरक्खा य सात्त हत्था य ।

अदु गामिया उवसग्गा, इत्थी एगतिया पुरिसो वा ॥८॥

अथानन्तरं कुत्सितं चरन्तीति कुचराश्चौरपारदारिकादयस्ते
च क्वचिच्छून्यगृहादावुपचरन्त्युपसर्गयन्ति । तथा गामरक्का-
दयश्च त्रिकचत्वार्यादिव्यवस्थितं शक्तिकुन्तादिहस्ता उपचर-
न्तीति । अथ गामैका ग्रामधर्माश्रिता उपसर्गा एकाकिनः
स्युस्तथाहि काचित्त्रो रूपदर्शनाध्युपपन्ना उपसर्गयेत्पुरुषो
वेति । किञ्च ॥

इहोइयाई परलोइयाई, भीमाई अणेगरूवाई ।

अविसुम्भिदुम्भिगंधाई, सदाई अणेगरूवाई ॥ ९ ॥

अहियासए सयासमिते, फासाई विरुवरूवाई ।

अरति रति अभिभूय, रीयति माहणे अवहुवाई ॥१०॥

इह लोके भवा पेहिलौकिका मनुष्यकृताः के ते स्पर्शा दुःख-
विशेषा दिव्यास्तैरश्वाश्च पारलौकिकास्तानुपसर्गापादितान्
दुःखविशेषानध्यासयत्यधिसहते । यदि वा इहैव जन्मनि ये
दुःखयन्ति दण्डप्रहारादयःप्रतिकूलोपसर्गास्त पेहिलौकिकास्त
द्विपर्ययाश्च पारलौकिका भीमा भयानका अनेकरूपा नानाप्र-
कारास्तानेव दर्शयति सुरभिगन्धयः स्रक्चन्दनादयो दुर्गन्धाः
कुथितकलेवरादयस्तथा शब्दाश्चानेकरूपा बीणावेणुमृदङ्गा-
दिजनितास्तथा । क्रमेलकारटिताद्युत्थापितास्तांश्चाविकृतमना
अध्यासयत्यधिसहते । सदा सर्वकालं सम्यगितः समितः पञ्च-
मिर्युकस्तथा स्पर्शान् दुःखविशेषानरतिं संयमे रतिं चोपमो-
गाभिष्वङ्गे अभिभूय तिरस्कृत्य रीयते संयमानुष्ठाने व्रजति
(माहणत्ति) पूर्ववत् । तथोमयभायी एकद्विव्याकरणं क्वचि-
न्निमित्ते कृतवानिति भावः । किञ्च ॥

स जणेहिं तत्थ पुच्छिसु, एगचरा वि एगदाराओ ।

अव्वाहिते कसाइच्छा, पेहमाणे समाहिं अपमिण्णे॥११॥

स भगवानर्द्धत्रयोदशपङ्काधिकाः समा एकाकी विचरन्तत्र
शून्यगृहादौ व्यवस्थितः सन् जनैर्लोकैः पृष्ठस्तद्यथा को भग-
वान् किमत्र स्थितः इत्येवं पृष्ठोऽपि नृणां भावमभजत । तथा
उपपत्त्याद्या अपि एकचरा एकाकिन एकदा कदाचिद्रात्राव-
हि वा पप्रच्छुरव्याकृते च भगवता कपायितास्ततोऽङ्गानावृत-
दृष्ट्यो दण्डमुष्ट्यादिना ताडनतोऽनार्थत्वमाचरन्ति भगवांस्तु
समाधिं प्रेक्षमाणो धर्मध्यानोपगतचित्तः सन् सम्यक् तिति-
कृते । किंभूतोऽप्रतिज्ञो नास्य वैरनिर्यातनप्रतिज्ञा विद्यत इत्य-
प्रतिज्ञः । कथं ते पप्रच्छुरिति दर्शयितुमाह ॥

अयमंतरंसि को एत्थं, अहमंसो ति जिक्खु आहहु ।

अयमुत्तमं से धम्मं, तुमिणीए सकसाइए उक्काति॥१२॥

अयमन्तर्मध्ये कोऽत्र व्यवस्थित एवं सङ्केतागना दुश्चारिणः
पृच्छन्ति कर्मकरादयो वा तत्र निव्यवासिनो दुष्प्रणिहितमानसाः
पृच्छन्ति तत्र चैवं पृच्छतामेपां जगवांस्तृष्णांजाचमेव भजते । क-
च्चिद्बहुतरदोषापनयनाय जल्पत्यपि कथमिति दर्शयति । अहं
जिञ्चुस्मात्वेवमुक्ते यदि तेऽवधीरयन्ति ततस्तिष्ठत्येवाजिप्रेता-
र्थव्याघातात्कपायिता महान्धाः । सांप्रतेज्जिनया एवं द्रूपुर्यथा नृ-
ष्मस्मात् स्थानान्निर्गच्छ ततो जगवानपीयत्ताऽवग्रह इति कृत्या
निर्गच्छत्येव जगवान् किन्तु सोऽयमुत्तमप्रधानो धर्म आचार
इति कृत्वा सकपायितेति तस्मिन् गृहस्थे तृष्णांभाचव्यवस्थिते
यद्भविष्यतया ध्यायत्येव न ध्यानात् प्रच्यवते । किञ्च

जं सिप्पेगे पवेवंति, मिसिरे मारुए पवायंते ।

तं सिप्पेगे अणगारा, हिमवाए णिवायमेसंति ॥ १३ ॥

यस्मिन् शिशिरादावप्येके त्वत्राणाभावतया प्रवेपन्ते दन्तवी-
णादिसमन्विताः कम्पन्ते यदि वा प्रवेदयन्ति शीतजनितं दुःख-
स्पर्शमनुभवन्ति आर्तध्यानवशात् भवन्तीत्यर्थः । तस्मिन् शि-
शिरे हिमकणिनि मारुते च प्रवाति सत्येके न सर्वेऽनगारास्ती-
र्थिकप्रव्रजिता हिमवाते सति शीतपीभितास्तदपनोदाय पावकं
प्रज्वाल्यन्यद्वारशकटिकामन्वेपयन्ति प्रावरिकं याचन्ते । यदि-
वाऽनगारा इति पार्श्वनाथप्रव्रजिता गच्छवासिन एव शीतादिता
निवातमेपयन्ति घंघ्रशास्त्रादिवसतीर्थातायनादिरहिताः प्रार्थ-
यन्ति । किञ्च ।

संधामिओ पविसिस्सामो, पहा य समादहमाण ।

पिहितावासक्खामो, अतिदुक्खहिमगसंफासा ॥ १४ ॥

इह संचाटीशब्देन शीतापनोदकं कल्पद्वयं त्रयं वा गृह्यते
ताः सङ्घाटीः शीतादिता त्रयं प्रवेद्यगम एवं शीतादिता अनगारा
अपि विदधति तीर्थिकप्रव्रजिताः । तथा समिधः काष्ठानीति या-
वदेताश्च समादहन्तः शीतस्पर्शं सोढुं शक्यामस्तथा सङ्घाट्या
वाऽभिहिताः स्यगिताः कम्बलाद्यावृतशरीरा इति । किमर्थमेत-
त्कुर्वन्तीति दर्शयति । यतो अतिदुःखमेतदिति दुःसहमेतदचूत्
हिमसंस्पर्शाः शीतस्पर्शवेदना दुःखेन सह्यन्त इति यावत् ।
तदेवमूने शिशिरे यथोक्तानुष्ठानवत्सु वा स्वयूथोत्तरेष्वन-
गारेषु यद्भगवान् व्यधात्तद्दर्शयितुमाह ॥

तांसि जगवं अप्पमिण्णे, अधो धियमे अहियासए ।

दविए णिक्खम्म एग-दारा उ वा एति भगवं समियाए॥१५॥

तस्मिन्नेवचूते शिशिरे हिमवाते शीतस्पर्शं च सर्वकपे भग-
वानैदवर्यादिगुणोपेतस्तं शीतस्पर्शमध्यासयत्यधिसहते । कि-
ञ्चूतोऽसावप्रतिज्ञो न विद्यते निवातवसतिप्रार्थनादिका प्रतिज्ञा
यस्य स तथा काध्यासयत्यधो विकटे अथः कुड्यादिरहिते ढङ्गे-
ऽप्युपरि तदभावे चेति पुनरपि विशिनष्टि रागद्वेषाविरहाद् अ-
व्यभूतः कर्मग्रन्थिक्कावणाद्वा रुचः संयमः स विद्यते यस्यासौ
रुविकः स च तथाऽध्यासयत् यथाऽत्यन्तं शीतेन वाध्यते तत-
स्तस्मात्स्थानास्त्रिष्क्रम्य बहिरैकदा रात्रौ मुहूर्त्तमात्रं स्थित्वा
पुनः प्रविश्य स जगवान् समितया सम्यग्वा समतया वा व्यव-
स्थितस्तं शीतस्पर्शं रासजहष्टान्तेन सोढुं शक्त इत्यधिसहत्
इति । एतदेवोद्देशकार्यमुपसंजिह्वीपुंराह ।

एस विही अणुक्कंतो, माहणेणं मइमया ।

बहुसो अप्पमिण्णं, जगवया एवं रीयंते त्तिवेमि ॥ १६ ॥

एस विही इत्याद्यनन्तराद्देशकवन्नेयमिति इति ग्रथीमीतिशब्दः
पूर्ववदुपधानधनस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः । उक्तो द्वितीयो-
द्देशकः । सांप्रतं तृतीय आरभ्यते । अस्य चायमभिसंयन्ध इहा-
नन्तरोद्देशके जगवतः शस्याः प्रतिपादितास्तासु व्यवस्थितेन ये
यथोपसर्गाः परीपदाश्च सोढास्तन्मतिपादनार्थमिदमुपक्रम्यते ।
इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम् ।

तएफासे सीयफासे य, तेउफामे य दंसमसगे य ।

अहियासए सपिए, फासाई विस्वरूवाइ ॥ १ ॥

चृणानां कुशादीनां स्पर्शास्तृणस्पर्शास्तथा शीतस्पर्शा उष्ण-
स्पर्शाश्चातपनादिकास्ते आत्मनः । यदि वा गच्छतः किञ्च भगवत-
स्तेजःकाय एवासीत्तथा देशमशकादयश्च एनास्तृणस्पर्शान्वि-
रूपाज्ञानाभूता नृजगवानध्यासयति सम्यगितः सम्यग्भावं गतः
समितिभिः समितो वेनि । किञ्च ।

अह दुच्चरझादचारी, वज्जजूमि च मुञ्जजूमि च ।

पंतं सेज्जं सेविमु, आसणगाई चैव पंताइ ॥ २ ॥

अथानन्तरं दुःखेन चर्यतेऽस्मिन्निनि दुष्परः स चासौ लादश्च
जनपदविशेषो दुष्परझादस्तं चीर्णवान्विहृतवान् । स च चिरूपो
वज्जजूमिः कुञ्जजूमिः इवमृदारूपमपि विहृतवांस्तत्र च प्रान्तां
शय्यां वसति शून्यगृहादिकामनेकोपद्रवोपद्रुतां सेधितवांस्तथा
प्रान्तानि वासनानि पांशुत्करशर्कराक्षोणानुपचितानि फाष्टानि
च दुर्घटितान्यासेयितवानिति । किञ्च ।

लादेहि तस्सुवसगा, बह्वे जाणवया वंसिसु ।

अह लुखदेसिए भत्ते, कुकरा तस्य हिंसंसु णिवत्तिसु ॥ ३ ॥

लादा नाम जनपदविशेषास्तेषु च चिरूपेण्यपि लादेषु तस्य
जगवतो बहव उपसर्गाः प्रायशः प्रतिकृता आक्रोशाश्च नृकृणा-
दयश्च आसंस्तानेव दर्शयति जनपदे जया जानपदा अनार्यचा-
रिणो लोकास्ते भगवन्ते लूणितवन्तो दन्तनृकृणाल्मुकदङ्गाप्रहा-
रादिभिर्जिहिंसुः । अथ शब्दोऽपि शब्दार्थं स धैवं रूपव्यो जन्म-
पि तत्र रुद्धदेह्यं रुक्ककल्पमन्तप्रान्तमिति यावत्ते चानार्यतया
प्रकृतिक्रोधनाः कार्पासाद्यजावत्याश्च नृणश्चावरणाः सन्तो जगव-
ति विरूपमाचरन्ति । तथा तत्र कुकराः श्वानस्ते जिहिंसुरूपदि
निपंतुरिति । किञ्च ॥

अप्पे जणो णिवारेइ, लूसणए सुणए दंसमाणे ।

बुवु करंति आहंतुं, समणं कुकरा दसंतु चि ॥ ४ ॥

अल्पः स्तोत्रः स जनो यदि परं सहस्राणामेको यदि वानास्त्ये-
वासाविति यस्तान् शूनो लूयकान् दशतो निवारयन्ति निषेधय-
त्यपि तु दारुप्रहारादिभिर्भगवन्तं हत्वा तत्प्रेरणायासीत् बुवु कु-
र्वन्ति कथं नु नामैतं श्रमणं कुकराः श्वानो दशन्तु भक्षयन्तु तत्र चै-
वंविधे जनपदे जगवान् परमासावधि कावं स्थितवानिति किञ्च ।

एद्विवखए जणे भुज्जो, बह्वे वज्जजूमिं फरुसा ।

सीद्वट्टिगहाय णाझीयं, समणा तत्थ एवं विहरिंसु ॥ ५ ॥

ईदृक् पूर्वोक्तस्त्रयावो यत्र जनस्तं तथाभूतं जनपदं जगवान्
भूयः पौनःपुन्येन विहृतवांस्तस्याञ्च वज्जजूमौ बहवो जनाः पुरु-
षाशिनो रुक्काशितया च प्रकृतिक्रोधनास्ततो यतिरूपमुपलब्ध्य
कदर्ययन्ति ततस्तत्रान्ये श्रमणाः शाक्यादयो यष्टिं देहप्रमाणां
चतुरङ्गुलाधिकप्रमाणां वा नाक्षिकां गृहीत्वा श्वादिनिषेधनाय
विजन्हुरिति । किञ्च ॥

एवं तत्थ विहरंता, पुट्टपुच्चा अहोसि सुणएहि ।

संलुंचमाणा सुणएहि, दुचराणि तत्थ लादेहि ॥ ६ ॥

यष्ट्यादिकथा सामग्र्या श्रमणा विहरन्तः स्पृष्टपूर्वा आरब्धपूर्वाः
श्वभिरासंभुज्यमाना इतश्चेतश्च भक्ष्यमाणाः श्वभिरासन् दु-
र्ध्वारात्वात्तेषां तत्र तेषु लादेप्वार्यलोकानां दुःखेन चर्यन्त इति
दुश्चारान् ग्रामादीनि । तदेवं नृतेष्वपि लादेषु कथं जगवान्
विहृतवानिति दर्शयितुमाह ।

णिहाय दंमं पणिहिं तं, कायं वोसज्ज मणगारं ।

अह गामकंटे जगवं, ते हियासए अजिसंमच्च ॥ ७ ॥

प्राणिषु यो दग्गनाइरमो मनोवाक्कायादिस्तं जगवान्निधाय
त्यक्त्वा तथा तच्छरीरमप्यनगारो व्युत्सृज्याथ ग्रामकण्टकाश्र-
मजनरुक्काज्ञापानपि भगवांस्तं सम्यक्करणतया निर्जंरामभिस-
मेत्य ज्ञात्वाऽऽध्यासयत्यधिसहते कथमधिसहते इति दृष्टान्त-
द्वारेण दर्शयितुमाह ।

णाओ संगामसीसे वा, पारए तत्थ से महाविरे ।

एवं पि तत्थ लादेहि, अलप्पुपुव्वो वि एगदा गामे । ८ ।

नागो हस्ती यथाऽसौ संग्राममृद्धे नि परानीकं जित्वा तत्पारगो
नृचत्येवं भगवानपि महावीरस्तत्र लादेषु परीपहानीकं विजि-
त्य पारगोऽभूत् । किञ्च तत्र लादेषु विरतत्वात् ग्रामाणां कचि-
देकदा वासायालवधपूर्वो ग्रामोऽपि जगवता । किञ्च ।

उवसंकमंतं अपणिणं, गामंतियं पि अप्पत्तं ।

पणिणकलमिन्तु लुसिंसु, एतातो परं पलेहि चि ॥ ९ ॥

उपसंकामन्तं भिक्षार्थं वासाय वा गच्छन्तं किम्वृत्तमप्रति-
ज्ञं नियतनिवासादिप्रतिज्ञारहितं ग्रामग्निकं प्राप्तमप्राप्तमपि त-
स्मात् ग्रामात्प्रतिनिर्गत्य ते जना भगवन्तमभूषिपुरतश्चोच्चुरि-
तोऽपि स्थानात्परं दूरतरं स्थानं पर्येहि गच्छेति । किञ्च ।

हय पुव्वो तस्य दंमंणं, अहवा मुट्ठिणा अह कुंतादिफट्ठेणं ।

अह लेट्ठुणा कवाझेणं, हंता हंता बह्वे कंदिसु ॥ १० ॥

तत्र ग्रामादेर्वहिव्यंस्थितः पूर्वं हतो हतपूर्वः । केन दग्गेना-
थवा मुट्ठिणाऽथवा कुंतादिफट्ठेनाथवा लेट्ठुना कपलेन घटस्त्र-
र्षादिना हत्वा हत्वा बहवोऽनार्याश्चक्रुः पश्यत यूयं किम्वृत्तो-
ऽयमित्येवं फलकञ्चक्रुः । किञ्च ।

पंसुणि च्छिण्णपुच्चाइ, उट्ठंजिया एकदा कार्यं ।

परीसहाइ लुंचिमु, अहवा पंसुणा उवकारिंसु ॥ ११ ॥

मांमानि च तत्र भगवतश्छिन्नपूर्वाणि एकदा कायमवष्टभ्या-
क्रम्य नानाप्रकाराः प्रतिकृष्टपरिपदाश्च जगवन्तमभुञ्चिपुरथवा
पांशुना अवकीर्णवन्त इति । किञ्च

उच्चावाइ यणिहाणिसु, अहवा असणाउ खलइंसु ।

वोसट्टकाए पणतासी, दुक्खसहे भगवं अपणिण ॥ १२ ॥

जगवन्तमूर्खसुक्लिप्य जूमौ निहतवन्तः क्लिप्तवन्तोऽथवाऽऽस-
नात् गोदोहिकोत्कुटुकासनवीरासनादिकान् खलितवन्तो नि-
पातितवन्तो भगवांस्तु पुनर्धृतवृष्टकायः परीपहोपसर्गकृतं दुःखं
सहते इति दुःखसहो भगवान् नास्य दुःखविचिकित्सा प्रतिज्ञा
विद्यत इति अप्रतिज्ञाः । कथं दुःखसहो भगवान् इत्येतद्दृष्टान्त-
द्वारेण दर्शयितुमाह ।

सूरो संगामसीसे वा, संबुडे तत्थ से महाविरे ।

पडिसेवमाणे फरुसाइ, अचले जगवं रीइच्छा ॥ १३ ॥

यथा हि संग्रामशिरसि शूरोऽङ्गोभ्यः परैः कुन्तादिभिर्भिद्यमानोऽपि वर्मणा संवृताङ्गो न भङ्गमुपयानीत्येवं स भगवान्महावीरस्तत्र लाढादिजनपदे परीपहानीकतुघमानोऽपि प्रति सेवमानश्च परुषान् दुःखविशेषान् मेरुरिवाचलो निष्कम्पो वृत्त्या संभृताङ्गो भगवान् रीयते स्म ज्ञानदर्शनचारित्र्यात्मको मोक्षाध्वनि पराक्रमते स्मेति । उद्देशकार्थमुपसंजिहीर्षुराह ॥

एस विही अणुकृतो, माहणेणं मर्मया ।

बहुसो अप्पकिसेणं, जगवता एव रीयंति चिन्वेमि ॥१४॥

“एसविही” इत्यादि पूर्ववत् उपधानश्रुताध्ययनस्य तृतीयेद्देशकः परिसमाप्त इति उक्तस्तृतीयेद्देशकः । सांप्रतं चतुर्थं आरभ्यते । अस्य चायमभिसंबन्धः । इहान्तरोद्देशके भगवतः परीपहोपसर्गातिसहनं प्रतिपादितं तदिहापि रोगातङ्कपीडां चिकित्साव्युदासेन सम्यगधिग्रहते तदुत्पत्तौ च नितरां तपश्चरणाद्योद्यच्छ्रुतीत्येतदप्रतिपाद्यते तदनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम् ।

ओमोदरियं वा णं त-अपुट्टे वि जगवं रंगेहिं ।

पुट्टो विसे अपुट्टो वा से, एणो सेसाज्जति ते इत्थं ॥१॥

अपि शीतोष्णदंशमशकाक्रोशताडनाद्याः शक्याः परीपहाः सोढुं न पुनरवमोदरता भगवांस्तु पुनारोगैरस्पृष्टोऽपि वातादित्तोभभावेऽप्यवमौदर्यं न्यूनोदरतां शक्नोति कर्तुं लोको हि रोगैरभिद्रुतः संस्तदुपशमनायावमोदरतां विधत्ते । भगवांस्तु तदभावेऽपि विधत्त इत्यपिशब्दार्थः । अथवा स्पृष्टोऽपि कासश्वासादिभिर्द्रव्यरोगैरपिशब्दात् स्पृष्टोऽप्यसद्वेदनीयादिभिर्द्रव्यरोगैर्यूनोदरतां करोति । अथ किं द्रव्यरोगातङ्का भगवतो न प्रादुष्यन्ति येन भावरोगैः स्पृष्ट इत्युक्तं तदुच्यते भगवतो हि न प्राकृतस्येव देहजाः कासश्वासादयो भवन्त्यागन्तुकास्तु शस्त्रप्रहारजा भवेयुरित्येतदेव दर्शयति । स च भगवान् स्पृष्टो वा स्वभक्षणादिभिरस्पृष्टो वा कासादिभिर्नासौ चिकित्साभिलषति न ह्ययौषधाद्युपयोगतः पीडोपशमं प्रार्थयतीत्येतदेव दर्शयितुमाह ।

संमोहणं च वमणं च, गायज्जगणं च सिण्णं च ।

संवाहणं च ण से कप्पइ, दंतपक्खात्रणं परिणाय ॥२॥

गात्रस्य सम्यक् शोधनं विरेचनं निश्चोतादिभिस्तथा वमनं मदनफलादिभिश्च शब्द उत्तरपदसमुच्चयार्थो गात्राभ्यङ्गनञ्च सहस्रपाकतैलादिभिः स्नानञ्चोद्धर्तनादिभिः संवाधनञ्च हस्तपादादिभिस्तस्य भगवतो न कल्पते । तथा सर्वमेव शरीरमशुद्ध्यात्मकमित्येवं परिज्ञाय ज्ञात्वा दन्तकाष्ठादिभिर्दन्तप्रक्षालनञ्च न कल्पत इति । किञ्च ।

धिरै य गामधम्मैहिं, रीयमाणे अवहुवाई ।

सिसिरंसि एगदा जगवं, जायाए ज्जाति आसीय ॥३॥

विरतो निवृत्तः केच्ये। ग्रामधर्मेभ्यो यथास्वमिच्छियाणां शब्दादिभ्यो विषयेभ्यो रीयते संयमानुष्ठाने पराक्रमते (माहणेति) जगवान् किंभूतोऽसाववहुवादी सहृद् व्याकरणजावात् बहुशब्दोपादानमन्यथा ह्यवादीत्येवं भूयात्तथैकदा शिशिरसमेय स भगवांश्चायायां धर्मशुक्लध्यानध्याय्यासीचेति । किञ्च

आयावइ य गिम्हाणं, अत्यत्ति उहुकुए अजितावे ।

अहं जाव इत्य बूहेणं, ओयणमथुकुम्मासेणं ॥ ४ ॥

सुख्यत्ययेन सप्तम्यर्थे पठ्यते । श्रीप्रेष्वतापयति कथमिति तिष्ठत्युत्कृष्टकासनोऽजितापं तापाभिमुखमिति । अथानन्तरं धर्माधारं देहं यापयति स्म रुक्तेण स्नेहरहितेन केन ओदनमन्युकुल्मापेण ओदनञ्च कोष्ठवादानादि मन्यु वदरूर्णादिकं कुल्मापाश्च मासविशेषा एवोत्तरापथे धान्यविशेषभूताः पर्युषितमापाः वा सिद्धमापा वा ओदनमन्युकुल्मापमिति समाहारद्वन्द्वः । तेनात्मानं यापयतीति सवन्ध इत्येतदेव कालावधिविशेषणतो दर्शयितुमाह ॥

एयाणि तिण्णि पमिसेवे, अट्टमासे अज्जावए जगवं ।

अपि इत्थं एगया भगवं, अट्टमासे अट्टवा मासे पि ॥५॥

एनान्योदनादीन्यनन्तरोक्तानि प्रतिसेवते तानि च समाहारद्वन्द्वेन तिरोहितावयवसमुदायप्रधानेन निर्देशात्कस्यचिन्मन्दबुद्धेः स्यादारेका यथा ब्रीह्यपि समुदितानि प्रतिसेवत इत्यतस्तदुद्युदासाय ब्रीणीत्यनया संख्यया निर्देश इति ब्रीणि समस्तानि व्यस्तानि वा यथाह्यमं प्रतिसेवित इति । कियन्तं काहमिति दर्शयत्यष्टौ मासानृतुवज्रसंज्ञकानात्मानमयापयच्छतितवान् जगवानिति । तथा पानमध्यर्कमासं भगवन्नपीतवानपि च ॥

वि साहिए दुवे मासे, ण पि मासे अट्टवा विहरित्था ।

राजवरायं अपमिसे, असे गिलायंते गया जुजे ॥ ६ ॥

मासद्वयमपि साधिकमथवा परमि मासान् साधिकान् भगवान् पानकमपीत्वाऽपि राजेपराक्रमित्यहर्निशं विहृतवान् । किञ्चूतोऽप्रतिज्ञः पानाज्युपगमरहित इत्यर्थस्तथा (असेगिलायंति) पर्युषितं तदेकदा भुक्तवानिति । किञ्च ।

अट्टवा अट्टमंणं दसमंणं, छट्टेणमेगया जुजे ।

दुवालसमंण एगया जुजे, पेहमाणे समाहिं अपमिसे ॥७॥

पष्ठेनैकदा जुझे तथा नामैकस्मिन्नह्न्येकजकं विधाय पुनर्दिनद्वयमनुकृत्वा चतुर्थेऽह्न्येकमकमपि विधत्ते ततश्चाद्यन्तयोरेकजकदिनयोर्भक्तद्वयं मध्यदिवसयोश्च जकचतुष्टयमित्येवं पक्षां जक्तानां परित्यागात् पष्ठं जवत्येवं दिनादिवृत्त्याऽष्टमाद्यायोज्यमिति अथवा अष्टमेन दशमेनाथवा द्वादशमेनैकदा कदाचिद् भुक्तवान् समाधिं शरीरसमाधानं प्रेक्षमाणः पर्यालोचयन् पुनर्जगवतः कथञ्चिद्दौर्मनस्यमुत्पद्यते । तथा अप्रतिज्ञोऽनिदान इति । किञ्च ।

एवा से महावीर, एवावि य पावगं सयमकासी ।

असेहिं वि ण कारित्था, कीरंतं पि एणाणुजाणित्था ॥८॥

ज्ञात्वा हेयोपादेयं स महावीरः कर्मप्रेरणसहिष्णुर्नापि च पापकर्म स्वयमकार्षीन् चान्यैरकुर्वन् च क्रियमाणमपरैरनुज्ञातवानिति । किञ्च ।

गामं पविस्स एगरं वा, घासमेसे कडं परट्टाए ।

सुविमुद्धमेसिया जगवं, आयतजोगताए सेवित्था ६ ॥

ग्रामं नगरं वा प्रविश्य भगवान् ग्रासमन्वेपयेत्परायं यत् कृतमित्युद्धमदोषरहितं तथा सुविशुद्धमुत्पादनादोषरहितं तथेषणादोषपरिहारणैषित्वाऽन्वेप्य भगवानायतः संयतो योगो मनोवाकायवृत्तौ आयतश्चासौ योगश्चायतयोगो ज्ञानचतुष्टयेन सम्यगयोगप्रणिधानमायतयोगस्य भाव आयतयोगता तथा सम्यगाहारं शुद्धं ग्रासेपणा दोषपरिहारेण सेवितवानिति ।

अट्टवा य सा दिगंजित्ता, जे असे रसेसिणो सत्ता ।

घासेसणाए चिद्धंति, सयणं णिवत्ति ते य पेहाए ॥९॥

उवहाणसुय

अथ जिज्ञां पर्यटतो जगवतः पथि वायसाः काका (दिगिच्छि-
त्ति) उचुक्ता तथा आर्ता ये चान्ये रसैषिणः पानार्थिनः कपोत-
पारायतादयः सत्त्वाः । तथा प्राप्त्यणार्थमन्येपणार्थञ्च ये तिष्ठ-
न्ति तान् सततमनवरतं निषतितान् जृमौ प्रेक्ष्य दृष्ट्वा तेषां वृ-
त्तिव्ययच्छेदं वर्जयन् मन्दमाहारार्थं पराक्रमते । किञ्च ॥

अदुमाहणं च समणं वा, गामपिंडोन्नयं च अतिहिं वा ।

सोवागमस्यारिं वा, कुक्कुरं वा चिद्विषं वा पुरश्चो ॥११॥

वित्तिच्छेदं वज्रंते, तेसपत्तिर्यं परिहारंते ।

मंदं परिक्रमे जगवं, अहिंसमाणो प्राप्तमेसित्या ॥ १२ ॥

अथ ब्राह्मणं ब्रामार्थमुपस्थितं दृष्ट्वा तथा श्रमणं शाक्याजीव-
कपरिवादतापसनिर्गन्धानामन्यतमं ग्रामपिण्डोन्नयक इति भि-
क्योदरभरणार्थं ग्राममासृतस्तुन्दपरिमृजो ह्रमक इति तथा इति-
धिं वा आगन्तुकं तथा इवपाकं चाण्डालं माज्जारं वा कुक्कुरं वाऽ-
पि इवानं विविधं स्थितं पुरतोऽग्रतः समुपवस्य तेषां वृत्तिच्छेदं
वर्जयन्मनसो दुष्प्रणिधानञ्च वर्जयन्मन्दमनास्तेषां प्राप्तमकु-
न् जगवान् पराक्रमते । तथाऽपरांश्च कुक्कुटादीन् जन्तून् अहिं-
सन् प्राप्तमन्येयितवानिति । किञ्च ।

आविमुदयं च मुष्णं वा, मीयपिणं पुराणकुम्भासं ।

अदु वक्रांतं पुलागं वा, लब्धेपिने अलक्ष्णं दविण ॥१३॥

“ सूदयति ” दध्यादिना भक्तमार्द्राकृतमपि तथाभूतं शुष्कं
वा वल्लचनकादि शीनपिणं वा पयुपितभक्तं तथा पुराणं कु-
ल्मापं वा बहुदिवससिद्धस्थितकुल्मापं (वक्रासंति) चिरन्त-
नधान्यौदनं यदि वा पुरातनं सन् कुपिण्डं बहुदिवससम्भृत-
गोरसगोधूममण्डकञ्चेति तथा पुलाकं जवनिष्पादितं तदेव-
भूतं पिण्डमवाप्य रागद्वेषविरहाद्रविको भगवांस्तथाऽन्य-
स्मिन्नपि पिण्डे लब्धे अलब्धे वाऽविक एव भगवानिति । तथा
हि लब्धे पर्याप्ते शोभने वा नेत्कर्पं याति नाप्यलब्धे अपर्याप्ते
अशोभने चान्मानमाहारं दानारं वा जुगुप्सति । किञ्च ॥

अविज्झाति से महार्वारि, आसणत्ये अकुक्षुण ज्झाणं ।

उद्वं अहे तिरियं च, लोण ज्जायती समाहिगपनिणं ॥१४॥

तस्मिन्स्थिताभूत आहारं लब्ध उपभुक्ते अलब्धे वाऽपि ध्या-
यति स महावीरो दुष्प्रणिधानादिना नापध्यानं विधत्ते किम-
वस्यो ध्यायतीति दर्शयत्यासनस्य उत्कुटुकागोदेहिकावीरा-
सनाद्यवस्योऽकौत्सुच ईयन्मुखविकारादिरहितो ध्यानं धर्म-
शुक्लतोरयन्तरदारोहति किं पुनस्तत्र ध्येयं ध्यायतीति दर्श-
यितुमाह । ऊर्द्धमधस्तिर्यक् लोकस्य ये जीवपरमाण्वादिका
भावा व्यवस्थितास्तान् द्रव्यपर्यायनित्यानित्यादिरूपतया ध्या-
यति । तथा समाधिमन्तःकरणशुद्धिञ्च प्रेक्षमाणोऽप्रतिज्ञो
ध्यायतीति । किञ्च ॥

अकसाई विगतगेहिय, सह्रुवेसु अमुच्छिण्णं ज्जाण ।

उउमत्थो वि परकम-माणो ण पमायं सयं पि कुञ्चित्या ॥१५॥

न कपायी तदुदयापादितमुकुट्यादिकार्याभावात् । तथा वि-
गता शुद्धिर्गोच्छ्रियस्यासौ विगतशुद्धिः तथा शब्दरूपादिष्वि-
न्द्रियार्थेष्वमूर्च्छितो ध्यायति मनोऽनुकूलेषु न रागमुपयाति
नापीतरेषु द्वेषवशगोऽभूदिति । तथा कुक्षानि ज्ञानदर्शनावरणमो-
हनीयान्तरायात्मके तिष्ठतीति कुक्षस्थ इत्येवं भूतोऽपि विवि-
धमनेकप्रकारं सद्नुष्ठाने पराक्रममाणो न प्रमादं कपायादिकं
सकृदपि कृतवानिति । किञ्च ।

सयमेव अजिसमागम्प, आययजोगमायसोहीए ।

अजिनिव्वुमे अमाइह्वे, आवकहं जगवं समितासी ॥१६॥

स्वयमेवात्मना तत्त्वमभिसमागत्य विदितसंसारस्वभावः स्वयं
बुद्धः सन् तीर्थप्रवर्तनायोद्यतवांस्तथा चोक्तम् । ‘आदित्यादिवि-
बुधगण इमं विस्मरन्त्यां त्रिलाफ्या-मास्कन्दन्तं पद्मनुपमं य-
च्छिञ्चन्त्वामुवाच । तीर्थनाथालघुभवमयच्छेदि तूर्णं विधत्स्वेत्ये
तद्वाक्यं त्वदवगतये नाकिमुस्यान्नियोग’ इत्यादि कथं तीर्थप्रव-
र्तनायोद्यत इति दर्शयत्यात्मसुदृष्ट्या कर्मकृत्योपशमक्षयलक्षणया
आयतयोगं सुप्रणिहितमनोवाक्यायात्मकं विधाय विषयकपाया-
द्युपशमादिभिर्निवृत्तः शीर्ताभूतः तथा स्मायावी मायारहित उप-
लक्षणार्थत्वादस्याऽक्रोधाद्यपि द्रष्टव्यं यावन्कथमिति यावज्जीवं
भगवान् पञ्चभिः समितिभिः समितस्तथा तिसृभिर्गुप्तिभिर्गु-
प्तश्चासौदिति । श्रुतस्कन्धाध्ययनोद्देशकार्थमुपसंजिहीर्षुराह ।

एमविही आणुक्ते, मादण्णं मईमया ।

बहुसो अपडिणेणं, भगवया एवं रीयंते ति वेमि ॥

आहाणं सुयं सम्मत्तं ॥

परोऽनन्तरोक्तः शस्त्रपरिज्ञादेरारभ्य योऽभिहितः सोऽनु-
क्रान्तोऽनुष्ठित आसेवनापरिग्रयासेवितः केन श्रीवर्द्धमानस्वा-
मिना मनिमता ज्ञानचतुष्टयाभियानेन बहुगोप्तेकशोऽप्रतिज्ञेना-
निदानेन भगवन्तेश्वर्यादिगुणोपेतनातोऽपरोऽपि मुमुक्षुरनेनैव
जगवदाचीर्णेन मोक्षप्रगुणेन यथा आत्मदिनमाचरन् रीयते परा-
क्रमते इतिरधिकारपरिसमाप्तां प्रवीर्माति सुधर्मस्वामी जम्बू-
स्वामिने कथयति सांऽहं प्रवीमि येन मया भगवद्द्वन्द्वनारविन्दा-
दर्थजातं निर्यातमवधारितमिति उक्तोऽनुगमः । आचा० १ श्रु० ६ अ० ।

उवहाणाइयार-उपधानातिचार-पुं० आचाराम्लादितपसा
योगविधानरूपस्योपधानस्याऽकरणे, जीत० ॥

उवहार-उपहार-पुं० उप-ह-घञ्-उपहौकने, उपायने, कर्म-
णि-घञ् । उपहौकनीये, उपायनञ्चयं, उपगतः हारम् अत्या० स० ।
हारस्मीपस्थे तदुपशोन्नके द्रव्ये, वाच० । उप-ह-भावे-घञ् ।
विस्तारणे, “ पहासमुदभो वहावेहि सव्वभो ज्ञेया दीवयंतं ”
कल्य० । (मातृग्रामस्य मयुनप्रतिज्ञेयोपहारसंपादनं मेहुणशब्दे)

उवहारणया-उपधारणता-स्त्री० अधिच्युतिस्मृतिवासानाविप-
यीकरणे, “ सुयाणं धम्माणं उवहारणयाए अब्हुत्थेय्वं भवइ ”
स्था० ६ टा० ॥

उवहारिय-उपधारित-ङि० अवधारिते, सूत्र० १ भु० ।

उवहास-उपहास-पुं० उप-हस्-भावे-घञ् । निन्दासूचके हासे,

“ अरे मयं समं मा कारेसु उवहासं ” पा० ।

उवहि-उपधि-पुं० उपधीयते संयुह्यते इत्युपधिः । ऊव्यतो
हिरण्यादौ, ज्ञावतो मायायाम्, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।
सूत्र० । उपधीयते दौक्यते दुर्गतिं प्रत्यात्मा येनासावुपधिः
मायायाम्, अष्टप्रकारे वा कर्मणि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । प्रश्न० ।
स० । उव्वे, अमर० । उप-धा-भावे-कि-अन्यस्थास्थितस्य वस्तु-
नोऽन्यथाप्रकाशरूपे, व्यापारे आधारे-कि-रथचक्रे, हेम० । उप-
धीयते येनाऽसावुपधिः । वञ्चनीयसमीपगमनहेतौ भावे, ज०
१२ श० ५ उ० । उपधिञ्चक्रमायेत्यनर्थान्तरम् । द० १ अ० । उपधी-
यते जीवतो दुर्गतौ स्थाप्यते ज्ञेनायत्नस्यापारितेनेत्युपधिः । आतु० ।
उप सामीप्येन संयमं दधाति पोपयति चेत्युपधिः । ध० ३ अ० ।

उपदधातीत्युपधिः । वल्लपात्राद्यनेकविधे परिग्रहे, द० १ अ० प्रश्न० । स्था० । कल्पपादौ, ध० ३ अ० । स० । प्रज्ञा० । स्था० ।

- (१) उपधेर्नेदाः ।
- (२) भेदेन सविस्तरतः प्रतिपादनम् ।
- (३) चारसंग्रहः ।
- (४) जिनकल्पिकानां स्थविरकल्पिकानां चोपधिः ।
- (५) जिनकल्पिकानां (स्थविरकल्पिकानां) गच्छवासिनां चोपधेरुक्तप्रविज्ञागप्रमाणम् ।
- (६) आर्थिकाणामुपधिप्रमाणम् ।
- (७) औपग्रहिकोपधेरुक्तप्रदिनेदाः ।
- (८) औपग्रहिकोपधयः ।
- (९) उपधिन्यूनाधिक्ये प्रायश्चित्तम् ।
- (१०) प्रथमसमवसरणे उपधिग्रहणम् ।
- (११) प्रथमं प्रव्रजत उपधिः ।
- (१२) प्रव्रज्यां गृह्णत्या निर्ग्रन्थ्या उपधिः ।
- (१३) रात्रौ विकाले चोपधिग्रहणम् ।
- (१४) भिक्षणाय गतस्य भिक्षोरुपनिमन्त्रणा ।
- (१५) भिक्षार्थं गतस्यापकरणपतने विधिः ।
- (१६) स्थविराणां ग्रहणयोग्या उपधयः ।
- (१७) निर्ग्रन्थीन्य उपकरणदाने निर्ग्रन्थीनामागमनपथे उपकरणानि स्थापयितव्यानि ।
- (१८) पात्रवन्धादिप्रमाणं, उपधिविषयोऽवग्रहः, तीर्थकृतां सोपधित्वं, पादप्रोञ्जनं याचित्वा प्रत्यर्पणम्, उपधीनां धावनं, परिष्ठापनं, प्रत्युपेक्षणं च, प्रलम्बग्रहणे क उपधिर्ग्राह्य इत्यादि स्वस्थाने ।
- (१९) उपकरणप्रयोजनं विहारशब्दे ऋतुयुक्ते वल्लग्रहणं वल्लयाचनविधिश्च वत्थशब्दे भिक्षाचर्यायां क उपधिनैतव्य इत्येवणा विहारादिशब्देषु उपधेरवश्यकरणीयत्वं वोदियशब्दे मध्यमतीर्थकृतां महामल्यानि वास आदीनीत्येवशब्दे धर्मोपकरणे परिग्रहदोषो नेति परिग्रहशब्दे विद्वोकनीयम्)

(१) त्रिविध उपधिः ।

तिविहा उवही पणत्ता ? तंजहा कम्मोवही सररीवही वाहिरजंढमत्तोवही । एवं असुरकुमाराणं भाणियव्वं । एवं एग्गिदिग्ग नेरइयवज्जं जाव वेमाणियाणं ॥

कर्म एवोपधिः कर्मोपधिः एवं शरीरोपधिः । बाह्यं शरीरवहिर्वर्ती भाएरुनि च ज्ञाजनानि भूएमयानि मात्राणि मात्रायुक्तानि कांस्यादिज्ञाजनानि ज्ञानोपकरणमित्यर्थः । भाएरुमात्राणि तान्येवोपधिर्भाएरुमात्रोपधिरथवा भाएरुं वल्लज्जरणादि तदेव मात्रा परिच्छेदः सैवोपधिरिति ततो वाह्यशब्दस्य कर्मधारय इति चतुर्विंशतिद्वारकचिन्तायामसुरादीनां त्रयोऽपि वाच्याः । नारकैकेन्द्रियवर्जस्तेषामुपकरणस्याज्ञायात् द्वीन्द्रियादीनान्तुपकरणं दृश्यते । एवं केपाञ्चिदिति । अत एवाह । एवमित्यादि ।

अहवा तिविहा उवही पणत्ता ? तंजहा सच्चित्ते अच्चित्ते मीसए । एवं नेरइयाणं निरंतरं जाव वेमाणियाणं ॥

(अहवेत्यादि) सच्चित्तोपधिर्यथा शैलभाजनमच्चित्तोपधिविरुद्धादिः मिश्रः परिणतप्रायं शैलभाजनमिवेति । द्वारकचिन्ता सुगमा । नवरं सच्चित्तोपधिर्नारकाणां शरीरमचेतन उत्पत्तिस्था-

नम्मिश्रः शरीरमेवोच्चासादिपुद्गलयुक्तं तेषां सचेतनाचेतनत्वेन मिश्रत्वस्य विवक्षणादिति । एवमेव शेषाणामप्युच्यते । स्यात् ३ ग० । नि० चू० । तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्येति पर्यायान् प्रतिपादयन्नाह । “ उवहीउवग्गहे सं-गहे य तह य वग्गहे चेव । जंरुग्ग उवगरणे वि य, करणे वि य हुंति एग्गहा ” सर्वेषां व्याख्यात्रैवोपरि [ओघनिर्युक्तौ] द्रष्टव्या ॥

[२] इदानीं जेदतः प्रतिपादयन्नाह ।

ओहे उवग्गहम्मि य, दुविहो उवही उ होइ नायव्वो ।

एकेको वि य दुविहो, गणणापमाणओ चेव ॥

उपधिर्द्विविधः ओघोपधिः उपग्रहोपधिश्चेति । एवं द्विविधा विज्ञेयः । इदानीं स एवैको द्विविधः कथं गणनाप्रमाणेन प्रमाणतश्च तत एतदुक्तं भवति ओघोपधेः गणनाप्रमाणेन तथा प्रमाणप्रमाणेन च द्वैविध्यम् । अवग्रहोपधेरपि ग्रहणाप्रमाणेन प्रमाणप्रमाणेन जवेद् द्वैविध्यम् । तत्र ओघोपधिर्नित्यमेव यो गृह्यते अवग्रहोपधिस्तु कारणे आपन्ने संयमार्थयोगृह्यते सोऽवग्रहोपधिरिति । ओघोपधिगणनाप्रमाणमेकद्वयादिभेदं वक्तव्यं प्रमाणप्रमाणं च वक्तव्यं दीर्घपृथुतया । तथा अवग्रहोपधेरपि एकद्वयादिप्रमाणं प्रमाणप्रमाणं च दीर्घपृथुत्वद्वारेण वक्तव्यमिति (ओ०) (ओहो-वधेत्ति) ओहः संक्षेपः स्तोकः द्विङ्गकारकोऽवश्यं ग्राह्यः । “ उव-ग्गहोवही ” उत्पत्तिकं कारणमपेक्ष्य संयमोपकरण इति गृह्यते एस संखेवतो दुविधो वही । उवग्गहिओ तिविधो जह्मो मज्झिमे उक्कोसो उवहीगणपमाणेण पमाणपमाणेण य जुत्तो भवति इमं गणणपमाणं ।

वारस चोदस पणवीस, उ य ओघोवधी मुणेयव्वो ।

जि एक्कप्पो थेराण य, अज्जाणं चेव कप्पम्मि ॥

वारसविहो चोदसविधो पणवीसविहो ओहोवही एएअं गणपमाणं यथासंख्यं जिणाण थेराण अज्जाण य । कल्पशब्दोऽपि प्रत्येकं योज्यः ।

ओघोवधी जिणाणं, थेराणोहे उवग्गहो चेव ।

ओहोवधिमज्जाणं, उवग्गहिओ अस्सा तव्वो ॥

जिणाणं एगविहो ओहोवधी भवति थेराण अज्जाण य ओहिओ उवग्गहिओ य दुविधो भवति । नि० चू० ३ उ० । प्रव० जीत० ।

(३) चारसंग्रहः अथ प्रमाणादिस्वरूपनिरूपणाय द्वारगाथामाह दव्वपमाणअइरे-गहणे परिकम्मविज्जूसणामुच्छाए ।

उवहिस्स पमाणजिणं, थेरं अट्ठकप्पं वाच्छं ॥

इह उच्यं वल्लं तस्य प्रमाणं गणनया प्रमाणेन च द्विविधं वक्तव्यम् । अतिरिक्ते हीने वा वल्ले दोषा अभिधातव्याः परिकर्मणं सीवनमित्येकोऽर्थः तन्निरूपयितव्यम् । (विभूषणयत्ति) विभूषणार्थं यदि वल्लं क्वाञ्चयति वा रज्जति वा घर्षति वा संप्रमाणं वा तदा प्रायश्चित्तं भवतीति कर्त्तव्यम् । मूर्च्छया यदि वल्लं न परिशुद्धं तदाऽपि प्रायश्चित्तं वक्तव्यम् । तत्र प्रथमद्वारे तावदुपधेः प्रमाणं जिनकल्पिकस्थविरकल्पिकानाङ्गीकृत्य यथाक्रममहं वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयितुं जिनकल्पिकानामुपधिगणनां प्रमाणतो निरूपयति । वृ० ३ उ० ।

(४) जिनकल्पिकानामुपधिमाह ।

जि एक्कपिया उ दुविधा, पाणीपाता पणिग्गहधरा य ।

पाउरणपपाउरणा, एक्केका ते भवे दुविधा ॥

जिणकप्पिया दुविधा भवन्ति पाणिपात्रमोजिनः प्रतिग्रहधा-

तत्थ न कप्पइ वासो, गुणाऽऽगरा जंत्य नऽत्थि पंच इमे ।

आयरियउवज्झाए, पवत्तिथेरे य गीयत्थे ॥ ३२४ ॥

चण्डिज इव राजाद्यभावे साधोरपि तत्र गच्छं वासो न कल्पते, यत्र इमे-वक्ष्यमाणा गुणानामाकराः-स्थानानि गुणाकराः पञ्च न सन्ति, के ते इत्याह-आचार्यः, उपाध्यायः, प्रवृत्तिः, स्थविरो, गीतार्थश्च । व्य० १ उ० । आकुर्वन्ति, संघीभूय कुर्वन्ति व्यवहारमत्र आ-रु-घः । समूहः, श्रेष्ठे च । वाच० । अरघट्टादिसमीपस्थे प्रदेशे, अरघट्टादिसमीपे, प्रभूता यत्र तुषा भवन्ति स आकर उच्यते । वृ० ५ उ० । को पुण आगरो भणति-जत्थ घरट्टादिसमीपे सुवहं जवभुसुहं; सो, आगरो भणति । नि० चू० १ उ० । भिल्लपल्ल्यादौ, यत्राऽलावूनि भवन्ति । “आगरपल्लीमाई” ॥ ३४६ × ॥ आकरो नाम-भिल्लपल्ली, भिल्लकादं वा तत्र प्रायोऽलावूनि प्राप्यन्ते । वृ० ३ उ० ।

आगर-पुं० । आगीर्यते-उद्गमितुमारभ्यते चन्द्रमा अत्र । आगू आधारे अप् । अमाचास्यायाम्, वाच० ।

आगरणिवेस-आकरनिवेश-पुं० । आकरस्थाने, “आगर-रनिवेससु” (सूत्र-३५×) । प्रज्ञा० १ पद ।

आगरणी-आकरणी-स्त्री० । लोहकराम्बरीपायाम्, स्था० ८ डा० ३ उ० ।

आगरपल्ली-आकरपल्ली-स्त्री० । स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानस्थिते वृक्षवंशादिगहनाश्रिते प्रान्तजनस्थाने, उक्त० । “निगमे य आगरं पल्ली” ॥ १६+ ॥ आकरः-स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थाने तस्मिन् आकारे । पल्ली वृक्षवंशादिगहनाश्रिता प्रान्तजनस्थानम् । तस्यां पल्ल्याम्, उक्त० ३० अ० ।

आगरमुत्ति-आकरमुक्ति-स्त्री० । चिह्नणिकायाम्, सा च नो कर्मद्रव्यलोभः । आच० १ अ० । आ० म० । अरणे भणन्ति-यो कस्मै आकरमोक्षी पथमादि आकरमोक्षि चिह्नणिकेति । आ० चू० १ अ० । (एतद्भक्ष्यता ‘लोभ’ शब्दे पष्ठभागे वक्ष्यते) ।

आगरि(न्)-आकरिन्-त्रि० । आकरः-उत्पत्तिस्थानं प्राश-स्त्येनाऽस्त्यस्येति इति स्त्रियां ङीप् । प्रशस्ताकरजाते, “द-धतमाकरिभिः करिभिः क्षतैः” किरा० । वाच० । आकर-वति, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

आगरिस-आकर्ष-पुं० । आकर्षणमाकर्षः आ-रुप् घञ् । “श-र्प-तप्त-वज्रे वा” ॥ ८२।१०५ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण-कारः । प्रा० । उदाने, आकर्षो नाम कर्मपुद्गलोपादानमिति । स० । आकर्षो नाम-तथाविधेन प्रयत्नेन कर्मपुद्गलोपादानम् । प्रज्ञा० ६ पद ७ द्वार । (आयुष्कर्माकर्षाः ‘आउवंच’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गताः) ग्रहण, आ० म० १ अ० । विशेष० । प्रथमतया ग्रहणे, मुक्तस्य ग्रहणे च । आ० म० १ अ० । विशेष० । ग्रहणमोचनयोः, आकर्षणमाकर्षः । ग्रहणमोचन-मित्यर्थः । आ० चू० १ अ० । स च द्विविधः-एकभविष्यो, नानाभविष्येति । प्रव० १२२ द्वार । आ० चू० । विशेष० । अनु० । आ० म० । (सामायिकस्याकर्षाः ‘सामाह्य’ शब्दे सप्तमभागे वक्ष्यते) प्राप्तौ, भ० ।

पुलागस्स यं भंते ! एगभवग्गहणिया केवइया आगरिसा पप्पत्ता, जहसेणं एको, उकोसेणं तिप्पि । (सूत्र-७७८+)

आकर्षणमाकर्षः-चारित्रस्य प्राप्तिरिति । भ० २५ श० ६ उ० । (वकुसाऽऽदीनामाकर्षाः ‘शिगंथ’ शब्दे चतुर्थभागे २०४२ पृष्ठे वक्ष्यते)

आगरिसग-आकर्षक-पुं० । आकर्षति सन्निकृष्टस्य लौहम् आ-रुप्-खुल् । (चुम्बक) इति ख्याते अयस्कान्ते, आकर्षणकर्त्तरि, त्रि० । आकर्षे नियुक्तः आकर्षादि० कन् । आकर्षनियुक्तः, “आकर्षः निकपोपल” इति रेफरहितः पाठो युक्तः सि० कौ० । वाच० । आ० म० १ अ० ।

आगरिसण-आकर्षण-त्रि० । आ-रुप् ल्युट् । अन्यत्र स्थितस्य वस्तुनः वलेन अन्यत्र नयने, “योपिदाकर्षणे चैत्र-विनियोगः प्रकीर्तितः” आरुप्यते अनेन करणे ल्युट् । आकर्षण-साधने तन्त्रोक्ते पट्टमूर्मान्तर्गते विधानभेदे च । वाच० । आरुप्यत-इति आकर्षणम् । द्रविणे, आरुप्यत इति आगरिसणं तं च द्रविणं । नि० चू० २ उ० । प्रेरणे, आकर्षणमाकरिसणं अप्पणो तेण । आघट्टणमागसणं उदगगतेन प्रेरणमिति । नि० चू० १८ उ० ।

आगलण-आकलन-न० । अध्यवसाये, “धणुवलं वा आगलंति” (सूत्र-१४३×) ‘आगलंति’ ति-आकलयन्ति-जे-प्याम इत्यध्यवस्यन्तीति । भ० ३ श० २ उ० ।

आगलिय-आगलित-त्रि० । निवारिते, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० ।

आगल्ल-आगल्ल-त्रि० । ग्लाने, “तेण एल्ल आगल्लो” ॥ ४३६× ॥ तेनाऽयमागल्लो-ग्लानः संजातः । वृ० ४ उ० ।

आगाढ-आगाढ-त्रि० । अत्यन्तदुर्भेदे, व्य० । “आगाढपरहेसु य संथं वसु” ॥ २६६+ ॥ आगाढप्रश्नेषु चाऽत्यन्तदुर्भेदप्रश्नेषु परिचयेषु सत्स्विति । व्य० १ उ० । कर्कशे, वृ० । “आगाढे अहिरणे” ॥ ५७३× ॥ आगाढे-कर्कशेऽधिकरणे उत्पन्ने । वृ० १ उ० ३ प्रक० । कारणे, नि० चू० ६ उ० ।

अद्धानविविचाराणं, आगाढं सेसऽणागाढं ॥ ८४ ॥

अद्धाने विविचाराणं आगाढकारणं । सेसं अद्धानं तंमि उवगरणाभावे आगाढं ण भणइ । नि० चू० ५ उ० । आगाढेहि वा कारणेहि वोलेति । नि० चू० २ उ० । “आगाढकारणेहि” ॥ ३५०+ ॥ आगाढैः-कुलादिभिः कारणैः । वृ० १ उ० २ प्रक० । आगाढे-प्रत्यनीकस्तेनादिरूपं यत्कारणम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । अशिवादिके कारणे, वृ० ।

असिवे ओमोदरिए, रायहुइ भए अ आगाढे ।

गेलन्न उत्तिमडे, णाणे तह दंसणचरित्ते ॥ ६१८ ॥

आगाढशब्दः प्रत्येकमभिसंघट्यते, आगाढे-अशिवे, अवमौदर्थे, राज्यद्विष्टे, बोधिकस्तेनादिभ्ये च यथा आगाढं नाम शैलसागारिकादिमन्यतमकारणं तदा ग्लान उत्तमार्थप्रतिपक्षो वा कचिद्देशान्तरे श्रुतः अपान्तरालं च तत्र क्षिप्तः पन्था अतस्तत्परिचरणार्थं गन्तव्यम्, उत्तमार्थं वा प्रतिपितुः संधिग्नगीतार्थसमीपक्षिप्तेनापि पथा गच्छति ।

रिणश्च । एकैका दुविधा दृष्ट्वा सपाठरणा इत्ये य जिणकल्पे
द्वह्नीविभागो इमो ॥

दुर्गातिगचतुर्कं, पणगं णवदसएगदसगं ।

एते अष्ट विकप्पा, जिणकल्पे ह्येति उवाहिस्स ॥

पाणिपडिगहियस्स पाउरणवज्जियस्स जहणोवही दुविधो र-
यहरणं मुहपोत्तिया य । तस्स य सपाउरणस्स एगकप्पगहणे द-
सविधो दुक्कप्पगहणे एकारसविधो तिकप्पगहणे पंचविधो प-
सिग्गहधारिस्स अपाउरणस्स मुहपोत्तियरओहरणपादणिजा-
गसहितो णवविधो जहणओ तस्स कप्पगहणे दसविधो दुक्कप्प-
गहणे एकारसविधो तिकप्पगहणे वारसविधो य उट्ठं कंठं ॥

अहवा दुगं चणवगं, उवकरणे ह्येति दोसितु विकप्पा ।

पाउरणवज्जिताणं, विमुद्धजिगकप्पियाणं तु ॥

जे पाउरणवज्जिया ते विसुद्धजिणकप्पिया णवति तेसं दुवि-
ध एव भवति दुविधो णवविधो वा । नि०चू०२३० । पं० भा० ।

अथा विशुद्धजिनकल्पिकानामाह ।

पत्तं पत्तावंधो, पायउवणं च पायकेसरिया ।

पमलाइ रइत्ताणं, गोच्छओ पायनिजोमे ॥

तिन्नेव य पच्छागा, रयहरणं चेव होइ मुहपोत्ति ।

एसो दुवावसविहो, उवही जिणकप्पियाणं तु ॥

पात्रं प्रतिग्रहपात्रं वन्धो येन वस्त्रवस्त्रेण चतुरश्रेण पात्रकं धा-
र्यते पात्रस्थापनं कम्बजमयं तत्र पात्रकं स्थाप्यते पात्रकेसरिका
यत्रात्रं प्रतिपेक्षन्ति । पटलकानि यानि भिक्षां पर्यटङ्गिः पात्रोप-
रि स्थाप्यन्ते रजस्त्राणं पात्रवेष्टनकं गोच्छकः कम्बजमयो यः पा-
त्रकोपरि दीयते । एष सप्तविधः पात्रनियोगः पात्रपरिकरत्व
उपकरणकलाप इत्यर्थः । तथा त्रय एव न चतुःपञ्चप्रभृतयः क
एते इत्याह । प्रच्छादकाः प्रावरणरूपाः कल्पाः । द्वौ सौत्रिका-
वेकश्चोष्णमय इत्यर्थः । रजोहरणं प्रतीतम् । चः समुच्चये । एव
शब्दः पादपूरणे । मुख्यसंपोत्तिका प्रसिद्धा । एष चादशविध
उपधिजिनकल्पिकानां मन्तव्यः । तुशब्दो विशेषणे स चैतदि-
शिनाष्टि । जिनकल्पिका द्विविधाः । पाणिपात्राः प्रतिग्रहधारिणश्च ।
पुनरेकैके दिधा अप्रावरणाः सप्रावरणाश्च । तत्राप्रावरणानां पा-
णिपात्राणि रजोहरणमुखवस्त्रिकारूपो ष्टिविध उपधिः । सप्रा-
वरणानां तु त्रिविधो वा चतुर्विधो वा पञ्चविधो वा । तत्र त्रिविधा
रजोहरणं मुखवस्त्रिका एकः कल्पः । सौत्रिकः चतुर्विधः स पौ-
र्णिकः कल्पसहितः पञ्चविधः चतुर्विधः । द्वितीयः सौत्रिककल्प-
सहितः प्रतिग्रहधारिणां प्रावरणवर्जितानां नवविध उपधिः ।
तद्यथा पात्रं १ पात्रकवन्धः २ पात्रस्थापनं ३ पात्रकेसरिका ४
पटलकानि ५ रजस्त्राणं ६ गोच्छकः ७ रजोहरणं ८ मुखवस्त्रिका
९ चेति । ये तु प्रावरणसहितास्तेषामत्रैव नवविधे एककल्पप्र-
क्षेपे दशविधः । कल्पद्वयप्रक्षेपे एकादशजोदाः कल्पत्रयप्रक्षेपे तु
त्रादशविधस्तदेवमुत्कर्षतो जिनकल्पिकानां चादशविध उपधिः
संज्ञवति । एष तुशब्दसुचितो विशेषणार्थः । एकग्रहणे तज्जाती-
यानां सर्वेषां ग्रहणमिति न्यायात् अन्येऽपि ये गच्छनिर्गतास्तेषां
यथायोगमिदमेवोपकरणप्रमाणमवसातव्यम् ।

अथ स्थविरकल्पिकानां द्वौ इत्याह ।

एष चेव दुवालस-मत्तगअंरेगचोलपट्ठो य ।

एसो उ चउदसविहो, उवही पुण थेरकप्पम्मि ॥

एत एव अनन्तरोक्ता द्वादशोपधिमैदाः । अपरं चातिरिक्तमात्रकं

चोलपट्टकश्च एष चतुर्दशविध उपधिः स्थविरकल्पे भवति ।

अनन्तरोक्तेमैवार्थमुपसंहरन्नाह ।

जिणा वारसखाइं, थेरा चउदसरुविणां । १

ओहेण उवाहिमिच्छन्ति, अओ उट्ठं उवगहो ॥

जिना जिनकल्पिकाश्चोपकरणानां द्वादश रूपाणि धारयन्तीति
शेषः । स्थविरास्तु चतुर्दशरूपिणः उपकरणचतुर्दशधारिण
इत्यर्थः । एवमोद्येन सामान्येनापधिमिच्छन्ति तीर्थकराः ओद्यो-
पधिमित्यर्थः । अत ऊर्ध्वमतिरिक्तो द्वायकचिक्षिकादिस्थविरक-
ल्पिकानां सर्वोऽप्युपग्रहापधिमन्तव्यः ।

(५) अथ जिनकल्पिकानामुपधेरुत्कृष्टादिविभागं प्रमाणयन्नाह ।

चत्तारि उक्कोसा मज्झिम-जहन्नगा वि चत्तारि ।

कप्पाणं तु पमाणं, संडासो दो कुरंठओ ॥

जिनकल्पिकानां चत्वार्युपकरणानि उक्तानि णवन्ति त्रयः
कल्पाः प्रतिग्रहश्चेति मध्यमजघन्यान्पि प्रत्येकं चत्वारि । तत्र
पटलकानि रजस्त्राणं रजोहरणं पात्रकवन्धश्चेति मध्यमानि । मुख-
वस्त्रिका पात्रकेसरिका पात्रस्थापनं गोच्छकश्चेति जघन्यानि ।
एतेषां च ये कल्पास्तेषां सन्दंशकः कुरण्टकौ द्वौ त्रिहस्तौ दीर्घ-
त्वेन प्रमाणं भवति विस्तरतस्तु सर्वं हस्तमेकम् । अथवा ॥

अओ वि य आएसो, संडासो सत्थिएण वन्ने य ।

जं खंमियं दंहुंते, छम्मासे दुव्वलं इयरं ॥

अन्यो वा देशः प्रकारादेश इत्यादि सन्दंशः स्वस्तिकश्च । तत्र
जिनकल्पिकस्योत्कृष्टकनिविष्टस्य जातु सन्दंशकादारभ्य पुरः पृष्ठं
च द्वादधित्वा स्कन्धोपरि यावता न प्राप्यते एतावत्तदीयक-
ल्पस्य दैर्ध्यप्रमाणम् । अयं च सन्दंशक उच्यते । तथा तस्यैव
कल्पस्य द्वावपि पूर्वोक्तकर्णौ हस्ताभ्यां गृहीत्वा द्वे अपि बाहु-
शीर्षे यावत्प्राप्यते तद्यथा दक्षिणेन हस्तेन वामं बाहुशीर्षं वामे-
न दक्षिणेन द्वयोरपि कक्षाचिकयोर्द्वये यो विन्यासशेषः स
स्वस्तिकाकार इति कृत्वा स्वस्तिक उच्यते । एतत्पृथुत्वप्रमाण-
युक्तं च यदि च तर्पारुह्यमानं परमासान् यावद् ध्रियते तदा-
देशं दृढमिति ज्ञात्वा गृह्णाति इतरक्षाम परमासानपि यावन्न नि-
र्वाहकमेतं दुर्बलमिति कृत्वा न गृह्णाति । अथ किमर्थमसौ स्व-
स्तिकं करोतीत्याह ।

संडासजिह्वा हिमादिपत्ति, गुत्ता अगुत्ता वि य तस्स सेज्जा
हत्थेहि सामो जिवहेहि धेत्तुं, वत्थस्स कोणमुवर्द्ध जाति ॥

तस्य जिनकल्पिकस्य शय्यागुत्ता अगुत्ता वा भवेत् । ततः सन्दंश-
कच्छिन्ने हिमादिकं शीतघातसर्पादिकमेत्यागच्छति । ततस्तस्य
रक्षणार्थं स्वस्तिककृताभ्यां स्वस्तिकाकारनिर्देशिताभ्यां द्वावपि
वस्त्रस्य कोणौ गृहीत्वा उत्कृष्टक एव स स्वपिति वा ध्यायति
वा । तत्र प्रायेण धर्मजागरिकया जागर्ति परं केचिदाचार्या
ब्रुवते उत्कृष्टक एव तृतीययामे क्षणमात्रं स्वपितीति । वृ० ३ उ०
प्रव० । पृ० । नि०चू० । इदानीं स जिनकल्पिकोपधिः स्थविर-
कल्पिकोपधिश्च सर्वे एव नवविधो भवति तस्य च मध्ये कानि-
चिदुत्कृष्टानि अङ्गानि कानिचित् जघन्यानि कानिचित् मध्य-
मानि । तत्र जिनकल्पिकानां तावत्प्रतिपादनायाह ।

तिन्नेव य पच्छागा, पसिग्गहो चेव होइ उक्कोसो ।

गुच्छगपत्तवणं, मुहणंतगकेसरिजहणो ॥ ८४ ॥

त्रयः प्रच्छादककल्पा इत्यर्थः प्रतिग्रहश्चेति एष जिनकल्पिकाव-
धिमध्ये उत्कृष्ट उपधिः प्रधानश्चतुर्विधोऽपि अत्रास्ति प्रधानानि

अज्ञानीत्यर्थः । गोच्छ्रकः पात्रकस्थापनं (मुहणन्तकं) मुखवल्हिका पात्रमुखवल्हिका चेत्येव जिनकल्पिकावधिमध्ये जघन्यः । अप्रधानश्चतुर्विधः उपधिरिति । पात्रकवन्धपटलानि रजस्त्राणो रजोहरणमित्येव चतुर्विधोऽप्यवधिरिति कल्पिकावधिमध्ये मध्यमोपधिना प्रधाननाप्यप्रधान इति । उक्तो जिनकल्पिकानामुत्कृष्टजघन्यमध्यमोऽवधिरिति । ओध० । गच्छवासिनां कल्पप्रमाणमाह ।

कप्पा आयपमाणा, अद्वाइजा उ वित्यडा इत्या ।

एवं मज्झिममाणं, उक्कोसं ह्येति चत्तारि ॥

कल्पा आत्मप्रमाणाः सार्द्धहस्तत्रयप्रमाणायामा अर्धवृता यावद् हस्ता विस्तृताः पृथुवा विधेयाः । एतन्मध्यमे मानं प्रमाणं भवति । उत्कर्षतो दैर्घ्येण चत्वारो हस्ताः । एतदादेशः स्य मन्तव्यम् ।

अत्रैव कारणमाह ।

संकुचिय तरुण आय-प्पमाणमुपणे न सीयसंफासे ।

दहओ पेहणथरे, थेणुविय पाणाइरस्वी य ॥

यस्तरुणो बलवान् संकुचितपादः स्वप्नुं शक्नोति तस्य तथा स्वयमेव शीतस्पर्शो न भवति अतस्तस्यात्मप्रमाणाकल्पोऽनुज्ञातः । यस्तु स्थविरो वयस्यो वृद्धः स क्षीणबलत्वान्न शक्नोति संकुचितपादः शयितुं अतस्तस्यानुग्रहार्थं दैर्घ्येण आत्मप्रमाणादूर्ध्वं परबहुलानि विस्तरतोऽप्यर्कतृतीयहस्तप्रमाणादच्यधिकानि परबहुलानि विधीयन्ते एवं विधीयमाने गुणमुपदर्शयति (दुहओ पेहणत्ति) शिरःपादान्तबहुलद्वयोरपि पार्श्वेथोर्यत्कल्पस्य प्रेरणमाक्रमणं तेन स्थविरस्य शीतं न भवति । अनुचितोऽभावितशैक्व इत्यर्थः । तस्यापि स्वप्रविधावनजिह्वस्य कल्पप्रमाणमेव ज्ञातव्यम् । अपि च एवं प्राणिनां रक्षा कृता भवति न मणूकप्लुत्या कीटिकादयः प्राणिनः प्रविशन्तीति ज्ञावः । आदिशब्दाद्दीर्घजातीयादयोऽपि न प्रविशन्ति तेनात्मनोऽपि रक्षा कृता भवति । वृ० ३ उ० । (पात्रकवन्धादीनां प्रमाणनिरूपणमन्यत्र स्वस्थाने) इदानीं स्थविरकल्पिकानां प्रतिपादयति । तत्रापि प्रथमं ।

मध्यमावधिप्रतिपादयन्नाह ।

पहवाइ रयत्ताणं, पत्तमवंधो तहेव रयहरणं ।

मत्तो य पट्ठो वि य, पेवाणं उव्विहो नवरिं ॥ ८५ ॥

पट्ठानि रजस्त्राणं पत्रकवन्धश्च चोलपट्टकश्च रजोहरणं मात्रकं चेत्येवः स्थविरावधिमध्ये पृथिव्यो मध्यमावधिर्नोत्कृष्टो नापि जघन्य इति । पात्रकं प्रच्छादनकल्पत्रयम् । एव चतुर्विधोऽपि उत्कृष्टः प्रधानः स्थविरकल्पिकावधिमध्ये पात्रस्थापनकं पात्रकेसरिका गोच्छ्रको मुखवल्हिका एव जघन्योऽवधिः । स्थविरकल्पिकावधिमध्ये चतुर्विधोऽपि । ओ० । इह स्थविरकल्पिकानां त्रयः प्रच्छादका भवन्तीति पूर्वमुक्तं तदिदानीं छटयन्नाह ।

जो वि तिवत्थदुवत्तो, एगेण आलवगो व संथरई ।

न हु ते खिसंति परं, सत्थेण वि तिन्नि घेत्तन्वा ॥

योऽपि साधुस्त्रिबल्लो द्विवल्लो वा संस्तरति त्रिजिह्वीभ्यां वा कलैरित्यर्थः । सौत्रान् द्वौ वा कल्पान् परित्युक्तान् योऽप्येकेन कल्पेन संस्तरति स एकमपि कल्पं न गृह्णातु परं न हि ते स्वल्पतरवस्त्रा अचेदका वा परमन्यमधिकतरवस्त्रं खिसन्ति कुत इति चेदुच्यते सर्वेणापि स्थविरकल्पकेन तत्र त्रयः कल्पा नियमाद् गृहीतव्याः यद्यपि शीतपरीषहसहिष्णुतया कश्चिदेकेनापि केनापि कल्पेनाश्रावृतः संस्तरति तथाऽपि जगवतामाज्ञामनुवर्तमानः सोऽपि त्रीन् कल्पान् गृह्णाति किमर्थं पुनरीदृशी जगवतामाज्ञा उच्यते ।

अप्यं असंथरतो, निवारिओ होइ तीहि सत्थेहिं ।

गिएहति गुरू विदिन्ने, पगासपनिह्वेणे सत्ता ॥

आत्मशरीरं स शीतादिना संस्तरति त्रिजिह्वैर्निवारितो भवति । तथा चात्र विशेषपूर्णविहितो ज्ञावार्थः । “उस्सगेण तहेव पाउरियञ्च जाहे न संथरइ ताहे एकं कप्पं पाउणइ जाहे तेण वि न संथरेज्जा ताहे विइयं पि पाउणिज्जा । जइ नाम तहवि न संथरेज्जा ताहे तइयं पि पाउणिज्जा । जइ नाम तहवि न संथरेज्जा ताहे तिन्नि विच्छइकेण वाहिं पडिमाए णए ताव अत्थइ जाव सीएण न सइइ वि तो पच्छा तम्मि निवेसइ । जइ तन्थ न संथरेज्जा ताहे अंतोपमिं णइ । तत्थ जाणोवगओ चिट्ठइ जइ न संथरइ ताहे तम्मि चैव निवेसइ एवं पि जइ न संथरे ताहे एकं कप्पं गिएहेज्जा जाहे तेण वि न संथरेइ ताहे विइयं ततो तइयं तत्थ से अइवसायं भवइ । एवं अप्पा तिहिं वत्थेहिं निवारिओ हवइ त्ति ” अथ तानि परिजीर्णानि तेन त्रिभिः शीतं निवारयितुं पर्यते तत आह । गुरुभिराचार्यैर्वितीर्णानि प्रकाशप्रत्युपेक्षणानि जीर्णत्वादचौरहरणीयानि सप्त वस्त्राणि उत्कृष्टतो गृह्णाति । इदमेव स्पष्टयति ।

तिन्नि कसिणो जहन्ने, पंच य दहदुव्वलाइं गेएहे ।

आमन्नयपरिजुत्ताइ, एयं उक्कोसगं गहणं ॥

कृष्णानि नाम घनमसृणानि यैरन्तरितः सविता न दृश्यते ई-दृशानि त्रीणि वस्त्राणि जघन्यतो गृह्णीयात् । यानि तु दृढदुर्वलानि तानि पञ्च गृह्णीयात् । यानि परिजीर्णानि तानि सप्त पत-उत्कृष्टं ग्रहणं मन्तव्यम् । वृ० ३ उ० ।

उवगरणं पि धारेज्जा, जेण न रागस्स होइ उप्पत्ती ।

लोगम्मि य परिवाओ, विहिणा य पमाणजुत्तं तु ॥ ८६ ॥

उपकरणमापि वस्त्रपात्रादि धारयेत्किंचिद्विशिष्टमित्याह । येन न रागस्य भवत्युत्पत्तिस्तुत्कर्षावात्मना एव लोके च परिवादः खिसा येन न भवति विधिनाऽवयवतया प्रत्युपेक्षणादिना धारयेत्प्रमाणयुक्तं च न न्यूनाधिकमिति गाथार्थः । (पं० व०) अत्रे-दमवधेयं स्थविरकल्पिकानां प्रच्छादकत्रिकादिधारणं यत्पूर्वमुक्तं ततः सामान्यापेक्षया विशेषा पेक्षया त्वधिकधारणेऽप्यदोषः । ध० ३ अधि० । कीदृशं पुनरुपधिं भिक्षुर्धारयतीत्याह ।

जिन्नं गणणजुत्तं, पमाणइं गालधूमपरिसुद्धं ।

उवहिं धारइ भिक्खु, जो गणचित्तं न चित्तेइ ॥

भिन्नं नाम सदृशं सकलं वा यन्न भवति गणनायुक्तं गणनाप्रमाणोपेतं प्रमाणेन च यथोक्तदैर्घ्यविस्तरविषयमानेन युक्तमित्यनुवर्तते । तथाऽङ्गारधूम्या परि समन्तात् शुद्धं विरहितमेवं विधमुपधिं स भिक्षुर्धारयेत् यो गणचित्तानं चिन्तयति सामान्यसाधुरिति ज्ञावः । यस्तु गणचित्तकस्तस्य न प्रतिनियतमुपधिप्रमाणम् । तथा चाह ।

गणचित्तगस्स पत्तो, उक्कोसो मज्झिमो जहन्तो य ।

सव्वोविहे य उवही, उवगहकरो महाजणस्स ॥

गणचित्तको गणावच्छेदकादिस्तत्प्राप्ता यावदूर्ध्वमुत्कृष्टो मध्यमो जघन्यश्च । सर्वोऽप्यौघिक औपप्राहिकश्चोपधिर्महाजनस्योपग्रहं करोति । इदमेव भावयति ।

आलंवणे विसुद्धे, दुगुणो चउगुणो वा वि ।

सव्वो वि होइ उवगह-करो महाजणस्स ॥

आवृत्त्यनं द्विधा द्रव्यतो गर्तादौ निमज्जतो रज्ज्वादि भावतः
संसारगतीयां निपततां ज्ञानादि इह पुनर्यत्र कैत्रे काले वा दु-
र्लभं वरुं तदादिकमावृत्त्यनं गृह्यते तत्र विद्युक्ते प्रशस्ते सति
द्विगुणो वा चतुर्गुणो वा औपग्रहिकश्चोपधिः सर्वोऽपि महाज-
नस्य गच्छस्योपग्रहकरो भविष्यतीति कृत्वा गणचिन्तकस्य परि-
ग्रहे भवतीति । गतं प्रमाणद्वारम् ।

(६) आर्थिकाणामुपधिप्रमाणम् ।

पत्तं पञ्चावंधो, पायट्टवणं च पायकेसरिया ।

पमिलाई रयत्ताणं, गुच्छत्रो पायनिज्जोगो ॥

तिष्ठेन्न य पञ्चाया, रयहरणं चेव होइ मुहपोत्ती !

तत्तो पमत्तए खलु, चोदसमेकमट्टए हांति ॥

उगगहणंतगपट्टो, अण्णोरुअवलणिएआ य वोअव्वा ।

आर्विनतरवाहिएणिय-सणी य तह कंयुए चेव ॥

ओक्काच्चिय चैककाच्चिय, संघाडी चेव खंधकरणी य ।

ओहोवधिम्मि एते, अज्जाणं पण्णमिं तु ॥

पात्रकादित्रयोदशोऽपि करणानि साधूनामिव द्रष्टव्यानि ।
चतुर्दश तु चोलपट्टकस्थाने तासां कमण्डलं भवति । तच्चाष्टक-
मयमेकैकं संयतीनां निजदेहप्रमाणेन विधेयम् । तथा अव-
ग्रहानन्तकं १५ पट्टम् १६ अर्द्धोरुकं १७ चलनिका च १८ वोध-
व्या । अग्र्यन्तरनिवसनी १६ बहिर्निवसनी २० तथा कम्बु-
कक्षेत्र २१ औपकक्षिकी २२ चैककक्षिकी २३ संघाटी २४
स्कन्धकरणी २५ एवमेतान्योवोपधी आर्थिकाणां पञ्चविंशति-
रूपकरणानि भवन्ति । अथैतान्येव विवृणोति ।

उगगहणंतओ नोव्व, गुज्जदेसरक्खण्डाए ।

सोयप्पमाणो तण्णको, वणमसिणो देहमासज्ज ॥

इहायग्रह इति योनिद्वारस्य सामायिकी संघा तस्यानन्तकं
वस्त्रमवग्रहानन्तकं पुंस्यं प्राकृतत्वात् तच्च नानिभं मध्यभागे
विशालं पर्यन्तभागयोस्तु स्तुतकं गृह्यदेशरक्षार्थं क्रियते । तच्च
गणनैकं अन्तर्गोत्रपातसंरक्षणार्थं च घनं घनवस्त्रेण पुरुषस-
मानककंशस्पर्शपरिहरणार्थं च मसृणं मसृणवस्त्रेण क्रियते
प्रमाणे न च देहं स्त्रीशरीरमासाद्य तद्विधीयते देहो हि कस्या-
श्चित्तुः कस्याश्चित् स्थूलः । ततस्तदनुसारेण विधेयमित्यर्थः ।

पट्टो वि होइ एको, देहपमाणेण सो उ भइयव्वो ।

छंदंतोगहणंतं, कडिवप्पो महकच्छो वा ॥

पट्टोऽपि गणनैको भवति स च पर्यन्तभागवर्तिवाटकवन्ध-
वकः पृथक्त्वेन चतुरङ्गलप्रमाणः समतिरिक्तो वा दीर्घेण तु स्त्रीक-
टीप्रमाणः स च देहप्रमाणेन भक्तव्यः पृथुलकटीभागाया दीर्घः
संकीर्णकटीभागायास्तु ऋहस्य इत्यर्थः । स चावग्रहानन्तकमु-
भयान्तयोराच्छादयन् कटीवद्धः सन् मल्लकक्षावज्जायते ।

अहोरुगो उ दो वि, गिएहिउं छादए कर्मीभागं ।

जाणुप्पमाणवलणी, असिद्धिया हांखियाए व ॥

अर्द्धोरुकोऽपि तौ द्वावपि अवग्रहानन्तकपट्टावुपरिष्ठाद् गृ-
हीत्वा सर्वकटीभागमाच्छादयति । स च मल्लचलनाकृतिः
केवलमुपरि ऊरुद्वये च कशावद्धः चलनिकाऽप्येवमेव । नचर-
मधो जानुप्रमाणा अस्यूतलंघिका परिधिर्भवति वंशाग्रनर्त्तकी
चलनकशा मन्तव्या ।

अंतोनिवसणी पुण, लीणतरा जाव अग्रुंघातो ।

वाहिरखुन्नगपणाणा, कमी य दोरेण पहिवप्पा ॥

अन्तर्निवसनी पुनरुपरि कटीभागादारभ्याधोऽर्द्धजङ्घा याव-
द्भवति सा च परिधानकाले लीनतरा परिधीयते मा भूदना-
घृता जनोपहास्येति बहिर्निवसनी पुनरुपरि कटीभागादार-
भ्याधः खुलकप्रमाणा चरणगुल्फं यावदित्यर्थः कट्यां च दव-
रकेन प्रतिबद्ध इदमधः शरीरस्य पट्टिधमुपकरणमुक्तम् ।

अथाद्धकायोपयोगिकञ्चुकादिकं व्याख्याति ।

दतिअण्णुकुथिते उरोरुहे, कंयुओ अमिब्वितओ ।

एमेव य उक्कच्छी, मा एवरं दाहिणे पासे ॥

दैर्घ्यमाश्रित्य स्वहस्तेनार्कतृतीयहस्तप्रमाणः पृथक्त्वेन तु हस्त-
मानोऽसंघित उज्जयतः कसायद्धः कञ्चुकः क्रियते सा चोरोरुहौ
गदयति किम्भूतां च चुक्ते चितौ त्रयो गदपरिधाने हि विविक्त-
विजागौ भवेताम् कक्षायाः समीपमुपकृतं तत्र जवा औपकक्षिकी
अथात्मादिवादिक्प्रत्ययः एवमेव च कञ्चुकवत्तस्या अपि
स्वरूपं यत्कथं सा नवरं दक्षिणपार्श्वं समचतुरङ्गा हस्तेन सा-
र्द्धहस्तप्रमाणा चोरो जगं पृष्ठं च प्रच्छादयन्ती वामस्कन्धे वाम-
पार्श्वं च घोटकवद्धा परिधीयते ।

उवगच्छथा उ पज्जे, कंयुकमुक्किद्धियं च गदेति ।

संघाटीओ चउरो, तत्त दुहत्था उ वसधीए ॥

दुन्नितिहत्थायामा, जिखवट्टाएगउचारे ।

ओसरणे चउत्थाम, निसन्नपच्छाणी मसिणो ॥

औपकक्षिकी विपरीता चैककक्षिकीनामकः पदः कञ्चुकौप-
क्षिकी च गदयन् वामपार्श्वं परिधीयते तथा उपरि परिभोग्या
संघाटिकाश्चतस्रो भवन्ति । एका छिहस्ता द्वे त्रिहस्ते एका च चतु-
र्हस्ता दैर्घ्येण चतस्रोऽपि साऽपि सार्द्धहस्तत्रयप्रमाणा चतुर्हस्ता
वा मन्तव्या तत्र हि द्विहस्ता द्विहस्तविस्तृता संघाटिका वस्त्यां
परिधीयते न तां चिहाय प्रकट्टेदेहया कदाऽपि भवितव्यमिति भा-
वः । ये च द्वित्रिहस्तायामे त्रिहस्तविस्तृते तयोर्मध्ये एका त्रिहार्थं
गच्छन्त्या प्राधियते एका उच्चारजूमि व्रजन्त्या तथा समवसरणे
व्याख्यानश्रवणादौ गच्छन्ती चतुर्हस्तां प्रावृणोति सा च प्राक्तन-
संघाटीन्यां बृहन्नरप्रमाणा अनिपण्णप्रच्छादनार्थं क्रियते यतो न
तत्र संयतीभिरुपवेष्टव्यं किञ्चर्कं स्थित्वा ताभिरुपयोगश्रवणादि
विधेयं ततस्तथा स्कन्धादारभ्य पादौ यावद्वपुः प्रच्छाद्य तिष्ठन्ति
एताश्च पूर्वप्रावृत्तवेषप्रच्छादनार्थं प्रवचनवर्णप्रजावनार्थं च मसृणा
क्रियन्ते चतस्रोऽपि च गणनाप्रमाणनैकमेव रूपं गणयते युगप-
त्परिभोगाज्ञावात् ।

खंधकरणी चउहत्था, वित्थरा वायविहुतरक्खट्ठा ।

खुज्जकरणी उ कीरति, खवतीणं कुमुहदेउं ॥

स्कन्धकरणी चतुर्हस्तविस्तरा समचतुरङ्गा प्रावरणस्य वातवि-
धुतरक्षणार्थं चतुष्पला स्फन्धे कृत्वा प्राधियते रूपवतीनां च
संयतीनां कुरूपदेहोः कुञ्जकरण्यपि क्रियते पृष्ठदेशे सर्वहितायौ-
पकक्षिकी त्वैककक्षिकीनिषक्ता तथा विरूपतापादनीयं कुरूपं
विधीयत इति ज्ञायः । उपसेहरञ्चाह ।

संघातिमेतरो वा, सव्वो वेसो समासओ उवधी ।

पासगवक्कमसुसिरो, जं वाइण्ततं खेयं ॥

सर्वोऽप्येपोऽनन्तर उपधिः समासतो द्विधा सङ्घातिमः इतरश्च

द्वित्र्यादिखण्डानां मीढनेन निष्पन्नः संध्यातिमः । इतरस्तद्विपरी-
तोऽसंध्यातिमः । अयं च पात्रकवक्त्रः कशावक्त्रः तथा यश्चाक्षु-
पिरो गृहसिंघनिकारहितः प्रतिग्रहानवजितो वा यश्चात्र क्वच्ये-
त्रकाद्यतो वेधेषु संधिगतीतार्थः पूर्वसूरिभिरार्च्यो तत्सर्वमपि
ज्ञेयं सम्यगुपादेयतया मन्तव्यम् ।

अथ जिनकल्पिकादीनामुपधेरुत्कृष्टादिविभागमाह ।

उकोसओ जिणाणं, चउव्विहो मज्झिमो वि य तहेव ।

जहन्नो चउव्विहो खलु, पत्तो थेराण वोच्चापि ॥

त्रयः कल्पाः प्रतिग्रहश्चेति जिनकल्पिकानामुत्कृष्टतश्चतुर्विधः । एवं
मध्यमोऽपि रजोहरणपटलकपात्रकवन्धरजत्वाणज्जेदाच्चतुर्विधो
जघन्योऽपि मुखपोत्तिका पादकेसरिका गोच्छ्रकपात्रकस्थापनक
ज्जेदाच्चतुर्विधः ।

(७) औपग्रहिकोपधेरुत्कृष्टादिजेदाः ।

उकोसो थेराणं, चउव्विहो उव्विहो य मज्झिमओ ।

जहन्नो चउव्विहो खलु, पत्तो अज्जाण वोच्चापि ॥

उत्कृष्टो जघन्यश्च जिनकल्पिकानामिव कृष्टयो नवरं मध्यमः
पट्विध इत्थं रजोहरणं पटलकानि पात्रकवन्धो रजत्वाणं मात्रकं
कम्बलपट्टकश्चेति ।

उकोसो अउव्विहो, मज्झिमओ होइ तेरसविहो उ ।

जहन्नो चउव्विहो खलु, पत्तो उ उवग्गहं वोच्चापि ॥

आचार्याणामुत्कृष्ट उपधिरष्टविधः त्रयः कल्पा ३ प्रतिग्रहः ४ अ-
भ्यन्तरनिवसना ५ बहिर्निवसना ६ संध्याटिका ७ स्कन्धकरणी
८ चेति । मध्यमस्त्रयोदशविधो जवति तद्यथा रजोहरणं १ प-
टलकानि २ पात्रकवन्धः ३ रजत्वाणं ४ मात्रकं ५ कमठकम् ६
अवग्रहानन्तर्कं ७ पट्टः ८ अर्धोरुकम्प कञ्चुकी १० चलानिका ११
औपकक्षिकी १२ विकटिकी १३ चेति । जघन्यश्चतुर्विधो मुखपो-
त्तिका गोच्छ्रकः पात्रस्थापनं चेति । अत ऊर्ध्वमतिरिक्तो यः उ-
पधिः स उपग्रहोपधिरुच्यते । तमपि जघन्यादिविभागनिरूप-
णेनाहं वक्ष्ये । वृ० ३ उ० ।

(८) तावदौपग्रहिकोपधिमाह ।

पीठगानिसिज्जदंरुग-पमज्जणी घट्टए डगलमाइं ।

पिप्पल्लगसूदनहरणि-सांहेणगदुगं जहन्नो उ ॥ ३४ ॥

पीठकं काष्ठच्छृङ्गणात्मकं लोकसिद्धमानं स्नेहवत्यां वसतौ वर्षा-
काळे वा ध्रियत इत्यौपग्रहिकं संयतीनां त्याग इत्यागतसाधु-
निमित्तमिति निषद्या पादपुञ्जनं प्रलिरूपप्रमाणं जिनकल्पिका-
दीनां न भवति निषोदनाभावात् दण्डकोऽप्येवमेव नवरं नि-
वारणाभावात् एवं प्रमार्जनी वसतेर्दण्डकपुञ्जनाजिधाना एवं
घटकः पात्रमुखादिकरणाय पिप्पलकः क्लृप्प्रः लोहमयः । सूची
सीवनादिनिमित्तं वेष्ट्यादिमयी नखहरणी प्रतीता होहमप्येव
शोधनकद्रव्यं कर्षशोधनकदन्तशोधनकामिधानं होहमयादि ज-
घन्यतस्तवयं जघन्यः औपग्रहिकः खलूपधिरिति गाथार्थः ।

एनमेव मध्यममभिधातुमाह ।

वासत्ताणे पणगं, चि लमिणपणगं दुगं च संघारे ।

दंडाः पणगं पुण, मत्तगतिगपायलेहणिआ ॥ ३५ ॥

वर्षात्राणविषयं पञ्चकं तद्यथा कम्बलमयसूत्रमयतालपत्रम-
यपलाशपत्रकुटशीर्षकं छत्रकं चेति लोकसिद्धमानानीति ।
तय. चिलिमिलीऽञ्चकं तद्यथा कम्बलमयी सूत्रमयी बाल-

मयी दण्डमयी कडगमयीति प्रमाणमस्याः गच्छापेक्षया सा-
गारिकप्रच्छादनाय तदावरणात्मिकैर्ज्ञेयमिति संस्तारद्वयं च
शुपिराशुपिरभेदभिन्नं तृणादिकृतस्तु शुपिरस्तदन्यकृतस्तस्वशु-
पिर इति । तथा दण्डादिपञ्चकं पुनस्तद्यथा दण्डको विद-
ण्डकः यष्टिविंशतिर्नालिका चेति । मात्रकत्रितयं तद्यथा । का-
यकमात्रकं संज्ञामात्रकं खेलमात्रकमिति । तथा पादलेखनी
काष्ठमयी कर्दमापनयिनीति गाथार्थः । पं० व० ।

संघारुत्तरपट्टो, अट्टाज्जा उ आयाया हत्था ।

दोएहं पि य वित्थारो, हत्थो चउरंगुलं चेव ॥ ४६ ॥

संस्तारकः तथा उत्तरपट्टकश्च एतौ द्वावपि एकैकमर्द्धतृ-
तीयहस्तौ दैर्घ्येण प्रमाणतो भवति तथा द्वयोरप्यनयोर्वि-
स्तारो हस्तचतुरङ्गुलं भवतीति श्रीह किं पुनरेभिः प्रयोजनं
संस्तारकादिभिः पट्टकैरुच्यते ।

पाणाइरेणुसंर-क्खणट्टया होंति पट्टगा चउरो ।

छप्पइयरक्खणट्टा, तत्थुवरिं खोम्मियं कुज्जा ॥ ४७ ॥

प्राणिरेणुसंरक्षणार्थं पट्टका गृह्यन्ते । प्राणिनः पृथिव्यादयो
रेणुश्च स्वशरीरे लगति अतस्तद्रक्षणार्थं पट्टकग्रहणं ते च-
त्वारो भवन्तीति द्वौ संस्तारकपट्टकयुक्तावेव तृतीयो रजोह-
रणवाह्यानिपद्यापट्टकः पूर्वोक्त एव चतुर्थः । खोमिय एवाभ्या-
न्तरः निपद्यापट्टको वक्ष्यमाण एव एते चत्वारोऽपि प्राणिनः
संरक्षणार्थं गृह्यन्ते । तत्र पट्टपदासंरक्षणार्थं तस्य कम्बलौ
संस्तारकसंघर्षेण पट्टपदा न विराध्यन्ते इति । इदानीं अभ्यन्त-
रक्षोमनिपद्याप्रमाणप्रतिपादनायाह ।

रयहरणपट्टमेत्ता, अदसणा किं चि वा समतिरेगा ।

इक्कगुणा उ निसिज्जा, हत्थपमाणा सपच्छागा ॥ ४८ ॥

रजोहरणपट्टकोऽभिधीयते यत्र दशिकालग्नाः तत्प्रमाणा
दशा दशिका तद्वहिता क्षौमा रजोहरणाभ्यन्तरे निपद्या भवति ।
(किं चि वासमतिरेगेत्ति) किंचिन्मात्रेण वा समधिका
तस्य रजोहरणपट्टकस्य भवतीति (एकगुणत्ति) एकैव सा
निपद्या भवति हस्तप्रमाणा च प्रथुत्वेन भवति (सपच्छागात्ति)
सह बाह्यानि निपद्या हस्तप्रमाणा भवतीति । एतदुक्तं भवति
वाह्याऽपि निपद्या हस्तमात्रैव ।

वासोवग्गहिओ पुण, दुगणो उवही उ वासकप्पाई ।

आयासंयमहेऊ, एकगुणो सेसओ होइ ॥ ४९ ॥

वर्षासु वर्षाकाळे औपग्रहिकः अवधिगुणो जवति कश्चास्यासौ
वर्षाकल्पादिः आदिग्रहणात् पटलानि “जो व हिंनं तस्स
तिम्मइ सो सो दुगुणो होति एगोति तो पुणो अओ धेप्पइ” स
च वर्षाकल्पादिद्विगुणो जवति आत्मसंरक्षणार्थं च तत्रात्मसंर-
क्षणाद्यदि एकगुणा एव कल्पादयो भवन्ति ततश्च “तेहिंति तेहिं
पोट्टसूलेणं मरति संजमरक्खणठं जइ एगं चेव कप्पं अइमइहो
उ देउं नीसरइ ततो तस्स कप्पस्स जं पाणियं परइत्ति तस्स
तेणं आतुक्कोओ विणासिज्जइ” शेषस्त्ववधिः एकगुण एव
भवति न द्विगुण इति । किञ्च ।

जं पुण सपमाणाओ, ईसिं हीणाहिंयं व देभेज्जा ।

उभयं पि अट्टाकरुयं, न संधणा तस्स ठेओ वा ॥ ५० ॥

यत्पुनः कल्पादि उपकरणं स्वप्रमाणादीपक्षीनमधिकं वा ल-
ज्यते उभयमिति “ओधियस्स उवहिस्स उवग्गाहियस्स वा” यदि

उन्नयं तदेव हीनमधिकं वा ब्रूयं सत् 'आध्याकरुयगं' पश्चात्कृत-
मल्पपरिकर्म यल्लुच्यते तस्य न संधना क्रियते हीनस्य तथा
च्छेदनः क्रियते अधिकस्य । किं च ।

रुण् लाट्टिया चेव, चम्पए चम्मकोसए ।

चम्मच्छेयणपट्टे, चिलिमिली धारए गुरु ॥ ११ ॥

अयमपर औपग्रहिकोपधिः साधोः साध्याश्च जवति दएरुको
जवति दएरुकश्च यष्टिश्च चशब्दाद्विषयिष्ठेति । अयं सर्वेषां-
मेवमेव पृथक् पृथक् औपग्रहिकः । अयमपर एव औपग्रहिकः
कश्चासौ । चम्पए (चम्प) चर्म कृत्तिश्च वनिया चर्मकोसकः "ज-
स्थ न हणार्हं वृजंति " तथा चर्मच्छेदः वर्धपट्टिका । यदि च
चर्म च्छेदनकं पिप्पलकादि । तथा (पट्टेत्ति) योगपट्टकः चिबि-
मिली चेति । एतैश्चर्मोदिभिर्गुरोरौपग्रहिकोपधिर्नवति ।

जं चस एवमार्हं, तवसंजमसाइयं जइजणस्स ।

ओहो इरेगहिंयं, उवगहिंयं तं वियाणाहि ॥

यच्चायद्वस्तु पयमादि उपानहादि तप. संयमयोः साधकं यति-
जनस्य ओघोपधेरतिरिक्तं गृहितमौपग्रहिकं तद्विज्ञानीहि ।
ओ० । (यष्ट्यादिब्रह्मणमन्यत्र)

चम्पतियं पट्टदुगं, नायव्वो मज्झिमो उवाहि एसो ।

अज्जाण चारगो पुण, मज्झिमो होइ अइरित्तो ॥

चर्मत्रिकं वर्धनविकाकृतिरूपम् तथा पट्टद्वयं संस्तरपट्टचोत्रपट्ट-
लक्षणं ज्ञातव्यो मध्यम उपधिरपः । औपग्रहिक आर्याणां चारकः
पुनः सागारिकोदकनिमित्तमध्यमोपधावुक्तलक्षणो भवत्यतिरिक्तः
नित्यं जनमध्य एव तासां वासादिति गाथार्थः । एतदेवोक्त-
मभिधातुमाह ।

अक्खं संधारो वा, एगमणेगंगिओ अ उक्कोसो ।

पोत्थगपणं फलगं, उक्कोसोवग्गहो सव्वो ॥ ३७ ॥

अक्काश्चन्दनकादयः संस्तरकश्च किं विशिष्ट इत्याह । एकाङ्गि-
कोऽनैकाङ्गिकश्च फलकं कम्बिमयादिः उत्कृष्टस्वरूपेण । तथा पु-
स्तकपञ्चकं तद्यथा गणिकापुस्तकः त्रिधादिपुस्तकः उविपु-
स्तकः मुष्टिपुस्तकः संपुटकश्चेति । तथा फलकं पट्टिका-सम-
स्तरणफलकं वा उत्कृष्ट इति प्रकान्तापेक्षया औपग्रहिक उपधेः
स्वरूप इत्युक्तादिः सर्व एवेति गाथार्थः । अनयोरोधिकोपग्रहिक-
योरोधोपधिद्वयोरेपि विशेषलक्षणमभिधातुमाह ।

ओहेण जस्स गहणं, जोगो पुण कारणा स ओहोहि ।

जस्स उ दुगं पि निअमा, कारणओ सो उवगहिओ ॥ ३८ ॥

ओघेन सामान्येन भोगे अन्नो गे वा यस्य पात्रादेर्गृहणमादानं
भोगः पुनः कारणाभिहितेनैव मिहानादिना स ओघोपधि-
मिधीयते । यस्य तु पीठकादेर्द्रव्यमपि गृहणं भोगाश्चेत्येतन्निय-
मात्कारणतो निमित्तेन स्नेहादिना स पीठकादिः औपग्रहिकः का-
दाचित्कप्रयोजननिवृत्त इति गाथार्थः । अस्यैव गुणकारितामाह ।

मुत्तारहिआण्वो, सम्मचरणस्स साहगो जणिओ ।

जुत्तीए ईहा पुण, दोसा इत्थं पि आणाइ ॥ ३९ ॥

मूर्च्छारहितानामभिष्वङ्गवर्जितानां यतीनामेव द्विविधोऽपि पा-
त्रपीठकादिरूप उपधिः सम्यगधिकरणरक्तादेतुत्वेन चरणस्य
साधको भणितः तीर्थकरणधरैर्युक्त्येति । मानभोगयतनया
इतरद्वा पुनर्युक्त्या यथोक्तमानभोगाभावे दोषाः । अत्राप्युपधौ
गृहमाणे तुचमाने वा आह्लादय इति गाथार्थः ॥ १० व० । (प-

तेषामन्येषां चोपकरणानां प्रयोजनं विहार शब्दे चारित्रार्थमे-
काहगमने प्रस्तोष्यमाणे स्पष्टीभवत्यिति) ।

(९) अतिरिक्तोपग्रहणेन प्रायश्चित्तम् ।

दुविहण्णमाणातिरे-ग मुत्तदेमेण तेण लहुगाओ ।

मज्झिमं पुण उवाहिं, पमुव मासो जये लहुओ ॥

द्विविधं द्विप्रकारं गणनाप्रमाणभेदाद्यत्प्रमाणं ततोऽतिरिक्ते
उपधौ तत्रादेशेन चतुर्धनुका भवन्ति यत उक्तं निशीथसूत्रे " जे
जिक्खू गणणाइरित्तं वा पमाणाइरित्तं वा उवाहिं धरेइ से
अवट्ठा चातुम्मासियं परिहरेणट्ठाणं उग्घाइयं " वृ० १ व० ॥

ऊणातिरित्तधरणे, चउरो मासा हवति उग्घाया ।

आणाइणो य दोसा, संघट्टणमादि पडिमंथो ॥

गणनया प्रमाणेन च कनस्यातिरिक्तस्य वा उपकरणस्य धर-
णे प्रायश्चित्तं चत्वारो मासाः उद्धाता ब्रह्मचरः आह्लादयश्च दोषा-
स्तथा यत्र परिकर्मणां कुर्वन् तज्जातान् प्राणान्संघट्टयति आ-
दिशब्दात्परितापयति अपद्रावयति च ततस्तन्निमित्तमपि तस्य
प्रायश्चित्तं तथा प्रतिदेवसमुन्नयकात्वा पात्राणि अन्यद्वाऽतिरिक्तमु-
पकरणं प्रत्युपेक्षमाणस्य परिमन्थः सूत्रार्थव्याघातः । तस्मात् गण-
नया प्रमाणेन सूत्रोक्तमुपकरणं धारयितव्यमव्य० द्वि० उ० ॥ ओ० ।

१० प्रथमसमवसरणे उपधिग्रहणम् । (तत्र नो कल्पते इति
वत्यशब्दे जाविष्यते) वर्षासु अतिरिक्तोपकरणग्रहण-
कारणमुपदर्शयितुं दृष्टान्तमाह ।

दव्वोवक्खरणोहा, दियाण तह वा कहुयजंकाणं ।

वासारन्न कुर्व्वी, अतिरेगं संचयं कुणइ ॥

ऊर्ध्वं हिरण्यदि उपस्करः सर्पादिः स्नेहो घृतं तैलं वा आदि-
शब्दादेरानादितैश्चपरिग्रहः । क्षारो वस्तुलादिः ब्रह्मणं वा कटुकं
क्षुण्ठीपिप्पल्यादि जाह्नवानि घटपिठरादीनि । अथवा कटुकजाणं
वेसणमयवा हिंक्षुप्रभृतिजातं । एतेषां ऊर्ध्वोपस्करादीनां कुटुम्ब-
पि वर्षारत्ने अतिरिक्तसञ्चयं करोति किं कारणमिति चेदुच्यते ।

वणिया ण संचरंती, हट्टा ण हवंति कम्मपरिहाणी ।

गेशणाए देसुव, किं काहिनि अगगहिंते पुत्तिं ॥

वर्षाकाले वणिजो ग्रामेषु क्रयविक्रयार्थं न सञ्चरन्ति । पत्तने-
ष्वपि वर्षवर्द्धवशेन हट्टा न भवन्ति । अपि च यदि कुटुम्बी
द्रव्योपस्करादीनामतिरिक्तं सञ्चयं न कुर्यात् तत उत्पन्ने प्रयो-
जने क्रयविक्रयार्थं तेनापणवीथ्यां गन्तव्यं ततश्च हलकर्षणप्रभृ-
तीनां कर्मसंयोगानां परिहाणिर्भवति श्रान्तत्वे वा संजाते आदेशो-
पु वा प्राधूर्णिकेषु आगतेषु अतिरिक्तसञ्चये पूर्वमगृहीते किं
पथ्यभोजनप्राधूर्णिकजनक्यादिकं करिष्यति ॥

तह अन्नतिहिंसा वि य, जारिसो से संचयं कुणति ।

इह पुण उएहं विराहणा, पढमम्मि य जे जणियदोसा ॥

तथेति दृष्टान्तान्तरोपन्यासे अन्यतीर्थिका अपि सरजस्का-
दयो यादृशो यस्य येनोपकरणेन प्रयोजनमित्यर्थः (से) तस्या-
तिरिक्तं सञ्चयं वर्षासु करोति । यथा सरजस्का रक्षाया दकसै-
त्करिकामृत्तिकाया वोष्टिकछगणलक्षणयोरित्यादि । इहेति
अस्मिन् पुनर्येन शासते यद्वातिरिक्तमुपकरणं न गृह्णन्ति ततः
पक्षां जीवनिकायानां विराधना भवति । अथातिरिक्तोपकर-
णाभावाद्धर्षासूपधि गृह्णन्ति ततो ये प्रथमे समवसरणे उपक-
रणं गृह्णतो दोषा भवितास्तान् प्राप्नुवन्ति । कथं पुनः पक्षां
कायानां विराधना भवतीत्युच्यते ।

रयहरणेणोद्वाणं, पमज्जफरुससालपुढवीए ।

गामंतर्गतगलणे, पुढवी उदगं च दुविहं तु ॥

(फरुससालत्ति) कुम्भकारशाला तस्यां वर्षासु स्थितानां द्वितीयरजोहरणाभावे यद्वर्षणाद्रीभूतं रजोहरणं तेनैव प्रमार्जने पृथिवीकायस्य विराधना ग्रामान्तरं भिक्षाचर्यादिकार्येण (इतत्ति) गच्छत आगच्छतो अन्तरा आपादतरं वर्षितुमारब्धे मलिनरजोहरणे परिगलति पृथिवीं द्विविधं च भूमान्तरिक्षभेदाद् द्विप्रकारमुदकं विराधयति ।

अहवा अवीचूए, उदगं पुण उपतावणे अगणिं ।

उद्धंरुगबंधतसा, ठाणाइसु केण व पमज्जे ॥

अथवा द्वितीयरजोहरणाभावे यदाद्वितीयरजोहरणं शोषयति ततोऽवग्रहात् स्फिडयति । अथ न शोष्यते ततोऽम्लीभवति एवमम्लीभूते तस्मिन् उदकं विराध्यते । पनकश्च संमूर्च्छति अथैतद्वोषपरिहारार्थमग्निं तापयति ततोऽग्निरविराधना अथाद्वितीयं प्रमार्जयति ततो दशिकान्तेऽप्युल्लङ्घका मुद्गोलकाः प्रतिबध्यन्ते तेषु प्रतिबद्धेषु यद्विप्रमार्जनं करोति तत आत्मविराधना । अथ न प्रमार्जयति ततः संयमविराधना । स्थाननिषदनादिषु वा केन प्रमार्जयतु ।

एमेव सेसगम्मि, संजमदोसा उ भिक्खणिज्जाए ।

चोलनिसज्जा उल्ल-अर्जरेगेलन्नमायाए ॥

एमेव वर्षाकल्पादावपि शेषोपकरणे भिक्षानियोगे च पटलकपात्रबन्धरूपे द्विगुणे अगृहीते संयमदोषाः पट्कायविराधना लक्षणे रजोहरणवद्वक्तव्याः । चोलपट्टे रजोहरणनिषद्यायां यावद्विगुणायामगृह्यमाणायाम् बहिर्गतानां वर्षणाद्रीभावे संजाते नित्यपरिभोगेन भङ्गं न जीर्यते । अजीर्यमाणे भक्ते ग्लानत्वं भवति । तत आत्मविराधना परितापमहादुःखादि । किंच ।

अच्छाण णिगतादी, परिता वा अहव णट्टगहणम्मि ।

जं च समवसरणम्मि, अगहणे जं च परिभोगे ॥

त्रिन्नादच्छिन्नाद्वा अध्वनो निर्गता आदिशब्दादशिवादिकारणानिर्गता वा ये परिताः परिमितोपकरणा अथवा (नष्टत्ति) नष्टोपकरणा हरितोपधय इत्यर्थः (गहणम्मि) प्रत्यनीकेन वा उपधेर्ग्रहणे कृते विविक्ता आगच्छेयुः एतेषामागतानामतिरिक्तोपकरणभावाद्युपग्रहणं न करोति तत उपधिनिष्पन्नं प्राचश्चित्तम् अथ तदर्थं नूतनमुपधि गृह्णन्ति ततोऽप्युपधिनिष्पन्नम् अथ प्रथमे समवसरणे उपकरणग्रहणे दोषजालं तत्प्राप्नुवन्ति । अथ न गृह्णन्ति तत उपकरणं विना यन्तृणादिपरिभोगे दूषणकदम्बकं तदासादयन्ति । अमुमेवार्थं व्याख्याग्रन्थेन स्पष्टयति ।

अच्छाण णिगयादीण-मदाते होति उपधिणिपण्णं ।

जं ते अणोसणग्गि, सेवेदं वत्थणो जं च ॥

अध्वनिर्गतादीनामतिरिक्ताभावे उपकरणं यदि न प्रयच्छन्ति तत उपधिनिष्पन्नं भवति प्रायश्चित्तमिति शेषः । तच्च जघन्ये प-
६८८कं मय्यमे मासलक्षुमुत्कृष्टे चतुर्लघवः । ते च अच्चादिनिर्गता अनेपणीयोपकरणमग्निं वा यदासेवन्ते तन्निष्पन्नमप्रयच्छतां प्रायश्चित्तम् । अथात्मीयमुपकरणं तेषां प्रयच्छन्ति तत आत्मपरिणिः । यच्चात्मना तृणादिसेवन् कुर्यन्ति तन्निष्पन्नम् । के पुनः प्रथमसमवसरणे वस्त्रग्रहणे दोषा इत्याह ॥

अत्तट्टपट्टा वा, ओसरणं गेहमाण पसरस ।

दाउं परिभोग छप्पति-चडउरं उद्धोयगेहन्ने ॥

अथात्मनो वा परेषां वा अध्वनिर्गतादीनामर्थं प्रथमसमवसरणे उपधि गृह्णन्ति तत आधाकर्मादयः पञ्चदशोद्गमदोषा भवन्ति आत्मोपधिमध्यनिर्गतादीनां दत्त्वा तमेवैकं प्रत्यवतारं नित्यं परिशुद्धानस्य पट्पदिका संमूर्च्छति तासु चान्नपात्रमध्ये पतितासु भक्षितासु (चरुवरंति) जलोदरो भवति एकप्रत्यवतारेण वा क्षोणराशिप्रावृतेन शुक्लस्य जीर्यति अजीर्यति च ग्लानत्वमुपजायते तस्मा उ गेहियव्वं, वितियपदम्मि जह ए गेहहेज्ज ।

अच्छाणे गेलसे, अहवा विं जवेज्ज असतीए ॥

यत एवं तस्मात् कारणादात्मनो द्विगुणप्रत्यवतारादतिरिक्तं अर्हातव्यं द्वितीयपदं यथा न गृहीयुस्तथाऽभिधीयते अध्वनि वहमानानां ग्लानत्वे वा द्विविधायामसत्तायां वा वर्त्तमानानां मग्नहणं जघेदिदमेव व्याख्याति ॥

काट्ठेण चिदिणं, या वरिसा मंतरेण वाघाते ।

गेलसे वा न परे, दुविधा पुण होति असतीओ ॥

ग्रीष्मस्य चरमे मासि केचिदध्वनि प्रतिपन्नाश्चिन्तितवन्तश्च यावदापादपूर्णमा नोपति तावदेव तावत्कालेन वर्षाक्षेत्रं प्राप्स्यामः । अन्तरा च नद्यादिभ्याघातो भवेत् अत आपादपूर्णिमाकाले अतिक्रान्ते प्राप्ते ततो द्विगुणोऽतिरिक्तो वा उपधिर्न गृहीतः । अथवा आत्मनो ग्लानत्वेन परस्य वा ग्लानस्य व्यापृत-
तया नातिरिक्तो गृहीतः । असत्ता पुनर्द्विविधा भवति सदसत्ता असदसत्ता च सदसत्तायामनेपणीयं लभ्यते । अथवा बहवः साधवो वस्त्रगृहणस्याकल्पिका एव कल्पिकः । अतः सर्वेषां योग्यो अतिरिक्तः पथि गृहीतुं न पार्यते । असदसत्ता तु मार्गतमपि न लज्यते एतैः कारणैः पूर्वमतिरिक्तोपधौ अगृहीतेऽपि ब्रुवाः ।

गहिए अगहिए वा, अप्पत्ताणं तु होति अतिगमणं ।

उवाही संथारगपाद-पुंउणादीणं गहणट्टा ॥

एवं गृहीतेऽगृहीते वा वर्षावासप्रायोग्ये उपधौ कालमप्राप्ता-
नामापादपूर्णमाया अर्वाक् पञ्चनिर्दिष्टसर्वर्षाक्षेत्रे अतिगमने प्रवेशो भवति । किमर्थमित्याह उपधिवर्षाकल्पादिकः । सं-
स्तारकः काष्ठमयः कश्चिकामयो वा पादप्रोञ्जनं रजोहरणम् आदिशब्दात् तृणरुगणादिपरिग्रहः एतेषां गृहणार्थमप्राप्ते काले प्रवेष्टव्यम् । इदमेव व्यक्तीकरोति ।

काट्ठेण अपत्ताणं, पत्ताणं खेतओ गहणं ।

वासाजांगोवधिणो, खेत्तम्मि उ रुगलमादीणि ॥

कालतो नियमादप्राप्तानां क्षेत्रतः प्राप्तानां वा वर्षावासयोग्य-
पटलकपात्रबन्धादेरुपधेर्ग्रहणं भवति एतेन चरमजङ्घौ सूचितौ कालतः प्राप्तैरप्राप्तौ क्षेत्रतो नियमात्प्राप्तैर्गल्लादीनि गृहीत-
व्यानि अनेन तु द्वितीयतृतीभङ्गौ गृहीताविति । तान्येव रुगल-
दीनि दर्शयति ।

डगलसरक्खकुडमुहु, मत्तगतिगट्ठेवपादलेहणिया ।

संथारपीठफलगा, णिज्जोगो चव दुगुणो उ ॥

इष्टका चीरादिमत्थानि रुगलानि पुनः प्रोञ्जनार्थं गृह्णन्ते सर-
जस्कः क्लारससंज्ञा खेलादिविसर्जनार्थं कुटमुखं घटकरणकस्तत्र
ग्लानयोग्यमौषधं कायिकी मात्रकं वा स्थाप्यते । मात्रकत्रिकं खे-
लमात्रकं कायिकीमात्रकं संज्ञामात्रकं चेति । ज्ञेयः प्रतीतः प्रहि-
ष्टजाजनसंस्थापनार्थम् । पादलेखनिका वर्षासु कर्दमनिर्दोषना-

धर्म । संस्तारकः परिशादी वेति द्विविध उभयोपशमनार्थं जी-
वादिरक्षणार्थं च गृह्यते पीठं ढगणादिमयमुपवेशनार्थं फल-
कश्च एकपट्टादिमयः शमनोपयोगी पात्रसत्कश्च नियोगः । प्र-
त्यवतारो द्विगुण एतानि सर्वाण्यपि तदानीं गृह्यन्ते । अथ शि-
ष्यः प्रश्नयति ।

चत्वारि समोसरणे, मासा किं कप्पती ए कप्पति वा ।

कारणिग पंचरत्ता, सब्वेसिं मल्लगादीणि ॥

आपादपूर्णिमाऽनन्तरं ये चत्वारः प्रथमसमवसरणे मासास्तेषु
ग्रहीतुं कल्पते न वा । सूरिराह उत्सर्गतो न कल्पते द्वितीयपदे
क्षेत्रस्याप्राप्ता अध्वनिर्गता वा आपादपूर्णिमायां प्राप्तास्ततः
संस्ताराद्युपधिं ढगलादीनि च पञ्चरात्रिदिवानि गृह्णन्ति
पर्युपणाकल्पं च रजन्यामाकर्षन्ति । ततः पञ्चम्यां पर्युपणं
कुर्वन्ति । अथ पूर्वोक्तकारणात्पञ्चम्यामेव ते प्राप्तास्ततः पञ्चरात्रं
तथैव संस्तारकमङ्गलादीनि गृह्णन्ति दशम्यां पर्युपणयन्ति ।
विशेषं चूर्णिकृतपुनराह " तं खेत्तारं पञ्जते आसादपुष्पिमाप
चेव त्रिया तेहि य उवही न गहिओ संथारगाइ ताहे जाव पंच
रत्तं ताव नेहंति एक्का पंचदिवसे पज्जोसणाकप्पं कहंति द-
समीए एस कारणेणं कप्पई पंचरत्तं अहं पंचमीए पत्ता तहेव
य वरत्तगावहुंतीति " एवं सर्वेषां मल्लकादीनामुपकरणानाम-
र्थाय कानि पञ्चरात्रिदिवानि प्रवर्द्धमानानि तावन्मन्त्रव्यानि
यावद्भाद्रपदशुद्धपञ्चम्यां गृहीतेऽगृहीते वा ढगलमल्लकादौ
नियमात्पर्युपणं विधेयम् "तेसिं तत्थ त्रिआणं पडिलहुवट्टचार-
णादीसु लेवाइण अगहणे लहुगा पुव्विआ गहिते वा " तेषां
साधूनां तत्र वर्षाक्षेत्रे स्थितानामेयं सामान्यरी सभाप्रपाऽऽरा-
मदेवकुलशून्यगृहादिषु यद्वस्त्रमुज्जितं पथिकादिभिः परित्यक्तं
तत्प्रत्युपेक्षन्ते यदा किल कार्यमुत्पत्स्यते तदा ग्रहीष्यन्ते तद-
भावे चरणादिषु प्रत्युपेक्षन्ते वर्षासु यदि लेपमादिशब्दात्पात्रं
वा वस्त्रं वा गृह्णन्ति ततश्चतुर्लघुकाः पूर्वं चालेपादीनि यदि न
गृहीतानि तदाऽपि चतुर्लघु । इदमेव व्याख्याति ।

वासाण एस कप्पो, सब्वतो चेव जाउ सकोसं ।

परिभुत्तं विप्पइस्सं, वाघातट्टा परिकस्वन्ति ॥

(वासाणत्ति) विभक्तिव्यत्ययाद्वर्षासु तिष्ठतामेव कल्पः समा-
चारी सर्वतः सक्रोशं यावद्यत्कार्पटिकैः परिभुक्तं विप्रकीर्णं पूर्वं
परिभुज्य ततोऽकिञ्चित्करमिति मत्वा परिष्ठापितं ततस्तिष्ठन्त
एव व्याघातार्थं निरोक्षन्ते । कः पुनर्व्याघात इति चेदुच्यते ।

अप्प्राण णिगतादी, जामियवूहे व सेह परिज्जुस्से ।

आगंतु वाहिपुव्वि, दिट्ठं असस्सिस्सणीसु ॥

अध्वनिर्गतादयः साधवः आगच्छेयुः आत्मीयो वा उपधि-
ध्यामितो दग्धो भवेत् उदकेन वा व्युहः शैक्षो वा अवश्यप्र-
व्राजनीयः पुराणादिरुपस्थितः परिजीर्णो वा उपधिरेतैः
कारणैरागन्तुकेषु तालावरादिषु पूर्वमार्गयन्ति ततः क्षेत्राद्वहि-
रसंक्षिप्तुं पूर्वं दृष्टं गृह्णन्ति । अथेदमेव विभावयिपुरागन्तुकान-
नागन्तुकान् व्याख्याति ।

तालायरे य थारे, वाणिस्संधारसेणसंवट्टे ।

लाउणिग वइग सेवग, जामाउगं पांथिगादीसुं ॥

तालावरा नदनर्त्तकवर्द्धादयो (धारोत्ति) देवकृत्रधारकाः
वणिजो वाणिज्यकाः राजविम्बसहितं स्वचक्रं परचक्रं वा स्क-
न्धावार उच्यते राजविम्बविरहिता सेना चौरघाटीभेन बहवो

ग्रामनायका अधिष्ठातारः एकत्र स्थिताः सर्वतः द्यकुटिका उद्धरा
वज्रिका गोकुलिका सेवकाश्चारभट्टकाः जामातृकाः प्रसिद्धाः प-
थिका ये बहवः स्वदेशं प्रति प्रस्थिताः एवमादिषु पूर्वमार्गयन्ति
कथमित्याह ।

आगंतुकेसु पुव्वि, गवेसए चारणादिसुं वाहिं ।

पच्चा जे सग्गामं, ताहावरादिणो यंति ॥

(वाहिंति) सक्रोशयोजनान्तर्धर्षित्वन्तरपल्लिकासहितेषु वा-
ह्याग्रेषु ये आगन्तुकाश्चारणादयस्तेषु पूर्वं गवेपयन्ति । पश्चात्
बाह्याग्रेषु चारणादीनामजावे ये ताहावरादयः स्वग्राममायान्ति
तेषु गवेपयितव्यम् । कथमेतेषु वस्त्रसंज्ञव इत्याह ।

लप्पण एव इतरे, समणाणं देज्ज सेवजामादी ।

चारणधारवणीयं, पढंति इयरे उ सत्थितरा ॥

सेवका जामातृका नवानि वस्त्राणि ब्रह्मा इतराणि पुराणानि
श्रमणानां दद्युः । चारणानां (धारन्ति) देवव्रधधारिणां राजा-
दयः प्रसादतो वस्त्राणि प्रयच्छन्ति तानि पुराणानि वा ते सा-
धूनां दद्युः (वणीयंति) वाणिज्यकं वणिजः पतन्ति । इतरे तु प-
थिकादयः आह्वः आत्रका भवेयुः वहिर्ग्रामे स्वग्रामेऽप्युपचारणा-
दीनामभावे विधिमाह ।

वहिरंतसस्सिस्सिस्सु, जं दिट्ठं तेसुं वा जमादिट्ठं ।

केई उहउवसमि, सुगहिते सस्सीसु दिट्ठितरे ॥

क्षेत्राभ्यन्तरे प्रतिवृषजग्रामेषु ये असंज्ञिनस्तेषु पूर्वं दृष्टं वस्त्रं
मार्गयन्ति तदभावे वहिर्ग्रामेऽप्येवं संक्षिप्तुं पूर्वं दृष्टं तदभावे
अन्तर्ग्रामे असंक्षिप्तुं पूर्वं दृष्टं तदभावे मूलग्रामे एव संक्षिप्तुं यत्पु-
र्वमदृष्टं तदभावे मूलग्रामे एवासंक्षिप्तुं पूर्वमदृष्टं वस्त्रं मार्गयन्ति
केचिदाचार्या इत्थं श्रुते । द्वयोरपि वहिरन्तर्ग्रेक्षणीयोः स्थानयोः
प्रथमसंक्षिप्तुं गृहीते सति ततो वहिरन्तर्ग्रेक्षणीये संक्षिप्तुं यथा
कर्मदृष्टमितरत्वात् दृष्टं गृह्णातीति किं पुनः कारणं पूर्वं दृष्टं प्रथमं
गृह्यते उच्यते तत्र हि पूर्वप्रत्युपेक्षितत्वेनाधाकर्मोदय उत्तरेपनिक्षे-
पादयश्च दोषा परिहृता भवन्ति ॥

कोई तत्थ वणिज्जा, वाहिं खिच्चस्स कप्पती गहणं ।

गंतुं ता पभिसिंघं, कारणगमणे बहुगुणं तु ॥

कश्चिन्नोदकस्तत्रेति अनन्तरोक्तव्याख्याने इदं भणेत यदि पूर्वं
प्रतिवृषजग्रामेऽप्युद्धरीतव्यं ततो मूलग्रामे एवं तर्हि दूरत्वात् ।
क्षेत्राद्वहिरग्रहणं सुभगं कल्पते । गुरुराह क्षेत्राद्वहिरवर्षासु गन्तुमपि
तावत्प्रतिपिक्वं किं पुनर्वस्त्रग्रहणम् । अथ कारणे वर्षासु क्षेत्रा-
द्वहिरगमनं करोति तत्र गतश्च वर्षाकल्पादिना निमग्न्यते तदा संय-
मस्य बहुगुणमिति कृत्वा तदपि ग्रहीतव्यम् । इदमेव व्याचि-
ख्यासुः प्रथमतः परवचनं व्याख्याति ।

एवं नामं कप्पति, जं दूरे तेण वाहिं गिएहंतु ।

एवं जणंति गुरुगाण, गमणे गुरुगा वं बहुगा वा ॥

यत् दूरे गामाद्वहिरवर्षं तद्यदि प्रथमं कल्पते तत एव नाम
क्षेत्राद्वहिः सुतरां प्रथमतः गृह्णन्तु सूरिराह एवं जणतो भवत्-
श्चतुर्गुरुकाः । अथ क्षेत्राद्वहिरगच्छति ततो गुरुका वा बहुका वा
प्रायश्चित्तं तत्र नव प्रावृषि चत्वारो गुरवः शेषे वर्षाकाले च-
त्वारो ब्रधवः । कारणगमने बहुगुणमिति व्याचष्टे ॥

संवंधभाविणसु, कप्पति जायणे कज्जे ।

जुस्सं वसकप्पं, गेरहति जं बहुगुणं वसं ॥

यानि सार्धमिहसंवन्धेन संवद्धानि परस्परं गमनागमनज्जार्-
तानि च क्षेत्राणि तेषु वर्षासु कल्पते सार्धमिहकाणामुदन्तवदना-
र्थं चत्वारि पञ्च योजनानि यावत् गन्तुं वस्तुं वा एवं कार्यं गत-
स्यापान्तराले वर्षात्राणेन कश्चिन्नमन्त्रणं कुर्यात् तस्य च प्रा-
क्तनो वर्षात्राणः परिजीर्णस्ततश्च वर्षात्राणं धनमसृणमभिनवं
च ततो वर्षासु बहुगुणमिति कृत्वा गृह्णाति । काष्णतोऽन्यदपि
पटवकादिकं धनमसृणादिगुणोपेतमाचार्यप्रायोग्यं वा यद्वत्
लभ्यते तदपि नूयान् गुणोऽत्र गृहीते भविष्यतीति कृत्वा गृह्यते
एवं कारणगमनं ग्रहणं चोजनयमपि दृष्टम् । कारणाभावे तु न कल्प-
ते गन्तुं गृहीतुं वा । अथ गृह्णाति ततोऽमूर् पोडश दोषान् । प्राप्नोति
आहाकम्मुद्देशिय, पूतीकम्मे य मीसजायाए ।

ठवणा पाहुडियाए, पादोकरकीतपामिबे ॥

परियट्टिए अतिहमे उ, उडिभसमालाहमे य ।

अच्छिजे अणिसिडे, धोते रत्ते य घटे य ॥

आधाकर्म १ औद्देशिकं २ पूतिकर्म ३ मिश्रजातं ४ स्थापना ५
प्राज्ञतिका ६ प्रादुष्करणं ७ क्रीतं ८ प्रामित्यं ९ परिवर्तितम् १०
द्व्याहृतम् ११ उद्भिन्नं १२ माहाहृतम् १३ आच्छेद्यम् १४ अ-
निसृष्टं चेति १५ पञ्चदश दोषाः (धोरत्तेयघट्टेयति) साधु-
नामार्थाय मञ्चिनवत्त्रं धौतं गौरवं कृतमित्यर्थः । एवं रक्तं प्रदत्तरागं
घृष्टं मसृणं पापाणादिना उत्तेजितमेते त्रयोऽन्येक एव दोष इति ।

एते सव्वे दोसा, पढोसमोसरेणवज्जिता हाँति ।

जिएदिडिहिं अगहितो, जो गेएहति तेहि सो पुट्टो

एते सर्वेऽन्याधाकर्मद्वयो दोषाः प्रथमे समवसरणे वस्त्रादिकं
गृह्णता न वर्जिता ज्वन्ति । अथ पूर्वं दर्पितो न गृहीतमुपकरणं
ततः प्रथमे समवसरणे यो गृह्णाति सोऽपि जिनेस्तीर्थकार्ये
दृष्टाः कर्मवन्धदोषास्तैः स्पृष्टो मन्तव्यः । ज्ञावतस्तेन दोषाणा-
मङ्गीकृतत्वात् ।

पढाम्मि समवसरणे, जो वतियं पत्तचीवरं गहियं ।

सव्वं वोसरियव्वं, पायच्छित्तं च वोढव्वं ॥

प्रथमे समवसरणे दर्पितो यावत् पात्रचीवरं गृहितं तावत्सर्व-
मपि गृह्यत्सृष्टव्यं प्रायश्चित्तं च गुरुप्रदत्तं यथोक्तं वोढव्यम् ।
अथ वा कार्ये समुत्पन्ने यत्पात्रं वा चीवरं चारणादिषु गृहीतं त-
त्सर्वं कृते कार्ये परिष्ठापनीयम् । अपरिणामकप्रत्ययनिमित्तं च
यथालचीयः प्रायश्चित्तं वोढव्यम् ।

सज्झायट्ठा दप्पेण, वावि जाणंतए वि पच्छित्तं ।

कारणगहियं तु विधूय, धरेत गीए ए उ ज्जाति ॥

स्वाध्यायार्थं दर्पणं वा यदि “ वहिभंतसज्जिसु जं दिठं तेषु
चेव जमदिठं ” इत्यादिकं क्रममुल्लङ्घ्य गृहीतं तत्र जानतोऽपि
गीतार्थस्यापि प्रायश्चित्तम् । यत्तु कारणे क्रमेण विधिना गृहीतं
तद्यदि सर्वेऽपि विद्वो गीतार्थास्तं धारयन्ति अथागीतार्थनिश्चा-
ततोऽन्यस्मिन्नुपकरणे लब्धे न दुष्यन्ति । वृ० ३ उ० नि०
चू० । कल्प० (ऋतुवद्धे वस्त्रग्रहणं वथ शब्दे)

(११) प्रथमं प्रव्रजत उपधिग्रहणम् ।

(सूत्रम्) निगंथस्स य तप्पदमयाए संपव्वयमाणस्स
कप्पइ रयहरणगोच्छयपडिहिं कमिणेहिं वत्थेहिं अयाए
दंपव्वइत्तए से पुव्वोवट्टिए सिया एवं से नो कप्पइ रय-
हरणगिगहगोच्छएमायाए तिहिं य कसिणेहिं वत्थेहिं

आयाए संपव्वइत्तए कप्पइ से अहापरिगहियाइं वत्थाइं
गहाय आयाए संपव्वइत्तए ।

अथास्य सूत्रस्य कः संवन्ध इत्याह ।

णिगंथिचेन्नगहणं, जणियं समणाण वोच्छामि ।

निक्रवंते बाहुत्तं, निक्रवममाणे इमं सुत्तं ॥

निर्ग्रन्थोविषयं चेलग्रहणं भणितम् । इदानीं श्रमणानां यथावत्
गृहीतुं कल्पते तथाऽभिधीयते । यथा निष्क्रान्तो दीक्षितस्त-
द्विषयं वरुग्रहणमुक्तमिदं तु निष्क्राम्यति दीक्षामददने वस्त्र-
ग्रहणाभिधायकं सूत्रमारभ्यते अनेन संवन्धेनायातस्यास्य ध्या-
त्या निर्ग्रन्थस्य तत्प्रथमतया समिति सम्यक् प्रकरणे पुनरभङ्गी-
कारलक्षणेन प्रव्रजतो गृहवासान्निर्गच्छतः संप्रव्रजतः कल्पते ।
रजोहरणमोदके प्रतिग्रहमादाय त्रिभिः कृत्स्नैर्वस्त्रैरात्मना संप्र-
व्रजितुम् । इह रजोहरणग्रहणेन मध्यमोपधिगोच्छकग्रहेण जघ-
न्योपधिः प्रतिग्रहग्रहणेनोत्कृष्टोपधिः सर्वो गृहीतस्ततोऽयमर्थः
जघन्यमध्यमोत्कृष्टोपधिनिष्पन्ना ये त्रयः कृत्स्नाः प्रतिपूर्या दस्त्र-
पात्रे प्रत्यवतारास्तैरात्मना सहितैः प्रव्रज्या गृहीतुं कल्पते
(सेयति) चशब्दार्थः । अथासौ प्रव्रज्यां प्रतिपन्नः पूर्वमुपस्थितो
दीक्षितः स्यात् ततो नो कल्पते (से) तस्य पूर्वोपस्थितस्य
रजोहरणगोच्छकप्रतिग्रहमादाय त्रिभिः कृत्स्नैरात्मना संप्रव्र-
जितुं किंतु कल्पते (से) तस्य यथा परिगृहीतानि क्रीतकृता-
दिदोषरहितानि वस्त्राणि गृहीत्वा आत्मना संप्रव्रजितुमिति सूत्र-
समासार्थः । अथ विस्तरार्थोऽभिधीयते । आह न तावदद्याप्ययं
प्रव्रजति ततः कथं निर्ग्रन्थः । उच्यते उच्यत एको भावतो द्वितीयः
द्रव्यतोऽपि ज्ञावतोऽपि अपरो न उच्यतो न ज्ञावतः । तत्र उच्यतो नि-
र्ग्रन्थः स उच्यते यो द्विज्ञसहितो उच्यद्विज्ञयुक्तो निःशङ्कः सन्नवधा-
वति उत्प्रव्रजतीत्यर्थः । यस्तु प्रव्रज्यायामभिमुखो न तावदद्यापि
प्रव्रजति कारणेन वा यः साधुः परद्विज्ञे वर्तते स द्वितीयो द्वि-
तीयजङ्गवर्ती यस्तु उदयसहितो उच्यभावाद्विज्ञयुक्तः स तृतीयः
उन्नयथाऽपि निर्ग्रन्थ इति भावः । उन्नयविमुक्ते तु उच्यभावाद्विज्ञ-
रहिते गृहस्थादौ चरमश्चतुर्थो जङ्गो जवति । अत्राचार्यो देवस्य
मानुष्यस्य सहवासलक्षणं दृष्टान्तं कर्तुंकाम प्रथमतः सिद्धान्तं
प्रज्ञापयति ।

चउथा खलु संवासो, देवासुररक्खसे माएस्से य ।

अस्सोसकामेण य, संजोगा सोद्वस हवंति ॥

देवसंवासः असुरसंवासो राक्षससंवासो मनुजसंवासश्चेति
संवासश्चतुर्धा । अत्र चान्योन्यकाम्यया पोरुश संयोगा भवन्ति ।
तद्यथा देवो देव्या सार्द्धं संवसति १ देवोऽसुर्या सार्द्धम् २ देवो
राक्षस्या सार्द्धम् ३ देवो मानुष्या सार्द्धम् ४ असुरो देव्या समे
संवसति ५ असुरोऽसुर्या ६ असुरो मानुष्या ७ असुरो राक्षस्या
८ राक्षसो देव्या ९ राक्षसोऽसुर्या १० राक्षसो मानुष्या ११
राक्षसो राक्षस्या १२ मनुष्यो देव्या १३ मनुष्योऽसुर्या १४ म-
नुष्यो राक्षस्या १५ मनुष्यो मानुष्या १६ चेति । अत्र देवशब्देन
वैमानिको ज्योतिष्को वा । असुरशब्देन तु सामान्यतो व्यन्तरः
परिगृह्यते । अधस्तने च पोरुश भङ्गान् चतुर्थं भङ्गेष्ववतारयन्नाह ।

अहवा देववणीणं, संवासे एत्थ हाँति चउजंगो ।

पव्वज्जा भिमुहंतर, गुज्झगउभा मिया वासे ॥

अथवेत्ति प्रकान्तरद्योतकः । देवच्छविमतोः संवासे चतुर्भङ्गी
जवति । देवो देव्या सार्द्धं संवसति । १ । देवश्चविमत्या सां-

रूम २ उविमान् देव्या साद्धम् ३ उविमान् उविमत्या ४ अत्र दे-
वशब्देन सामान्यतो भवनपत्यादिनिकायचतुष्टयाज्यन्तरवर्ती गृ-
ह्यते उविमांश्च मनुष्य उच्यते अत एतेषु चतुष्टये मङ्गेषु पूर्वोक्ताः
पोरुशापि भङ्गा अन्तर्ज्ञा एवं सिद्धान्तं प्रज्ञाप्य प्रस्तुतार्थसाधकं
दृष्टान्तमाह 'पवजा' इत्यादि । एकः कश्चित्तरुणः प्रव्रज्यानिमुखो
गुरुणा पाशेन प्रस्थितः अन्तरा कस्मिंश्चिद्गमे एकस्यास्तरुण्या
गृहे वासार्थमुपगम्य द्वारमूले सुप्तः सा च तरुणी उद्गमिका
कुशीला गुह्यकः कश्चिद्यज्ञस्तया उद्गमिकया सह रात्रौ धासं
कृत्वा प्रभाते स्वस्थानं गच्छति एवं दिवसे दिवसे करोति ।
तस्मिंश्च दिवसे यज्ञो नोपागमत् क्षितिये दिवसे कोऽपि सवि-
ङ्गीय धात्री चौर्यं कर्तुकामस्तस्मिन्नेव ग्रामे तस्या एव तरुण्या
गृहे तथैव मूत्रे प्रसुप्तः । यज्ञश्च तद्विचसमागतः ।

वितियगिंसाए पुच्छा, एत्थ जत्ती आसि तेण मितअचो ।
जतिवेसो यं चोरो, जां अज्ज तुदं वसति दारे ॥

यस्मिन् दिवसे यज्ञोऽनायानस्ततो यो द्वितीयो दिवसस्तत्र
निशायामागतस्य यज्ञस्य पाशेन पुच्छा कृता कल्पे किं नागतोऽसि
यज्ञः प्राह । अत्र कल्पे यतिरासीत् । तेन कारणेनाहमत्र नायातः ।
अपि च साधुसंयन्धिना तेजसैव तमुल्लङ्घ्य गन्तुं न शक्यते सा
प्राह किमेवं मृषा भापसे अयमपि तावदन्यः साधुर्द्वारमूले सुप्त-
स्ति प्रवृत्ति । अत एवमुल्लङ्घ्य कथमगागतोऽसीति । जज्ञः प्राह
एष चारित्रं प्रति विपरिणतश्चौर्यं कर्तुकामः । अतो यतिवेपेण
चौरोऽयं मन्तव्यः यस्तवाद्य द्वारे वसतीति । तदेवमेनेन दृष्टा-
न्नेन प्रव्रज्यायामनिमुखः प्रव्रजित एवोच्यते । उक्तं च नैश्चयिक-
नयवक्तव्यतामङ्गीकृत्य जगत्प्रत्याम् "नेरद्वेषणं ज्ञेते नेद्वेषु उवच-
ज्जइ अनेरद्वेष ? गोयमा । नेरद्वेषु उवचज्जइ नो अनेरद्वेषु
उवचज्जइ " ॥

अथ रजोहरणादिपदानि व्याचष्टे ॥

रयहरणे विमज्जिमां, गुच्छगगदणे जहणगगहणं ।
पणिगगहणं गहणं, उक्कोसओ होइ अवहिस्स ॥
रजोहरणग्रहणेन विमज्ज्यमोपधिगृहीतो गुच्छग्रहणेन जघन्यो-
पधिग्रहणं जयति प्रतिग्रहग्रहणेन चोत्कृष्टस्योपधेग्रहणं मन्तव्यम् ।
पणिपुष्पा पशुयारा, कसिएगगहणेण अप्पणो तिप्पि ।
पुत्वि उवड्हितो पुण, जो पुत्वि दिक्खितो आसी ॥
हृन्स्ववस्त्रग्रहणेनेदमुक्तं जयति । तेन प्रयजता आत्मनो योग्या-
ख्यः प्रत्यवताराः प्रतिपूर्णा ब्रहीतव्याः पूर्वमुपस्थितः पुनः स
उच्यते यः पूर्वदीक्षित आसीत् एष सुत्रार्थः । अथ निर्युक्तिविस्तरः ।
सोऽहं कोऽहं धम्मं, उवसंतो परिणओ य पव्वज्जं ।
पुच्छति पूयं आयरिय उव-ज्जायपवत्तिसंघामिए चेव ॥

इह कश्चित्तयारूपाणां स्वविराणामन्तिके धर्मं श्रुत्वा उपशान्तः
प्रतिबन्धः प्रव्रज्यायां च परिणतः आचार्यान् पुच्छति आदिशत
क्रमाश्रमणाः किं मया कर्तव्यम् । सुरयस्तस्य सारसंज्ञं ज्ञात्वा
श्रुते (पूयंति) चैत्यानां विपुलां पूजां कुरु श्रमणसंघस्य च वस्त्रा-
दिभिः प्रतिद्वामनं कुरु । एवमुक्ते स तथैव चैत्यानां श्रमणसंघस्य
च पूजां करोति । अथ श्रमणसङ्घं न पूजयितुमीशस्तत आचार्य-
स्योपाध्यायस्य प्रवर्त्तिनः संघाटकसाधोश्च वस्त्रादिभिः पूजा
विधातव्या । इदमेव भावयति ॥

एतंगघतगुलगोरस, फासुपणिद्वान्जणं समणसंघं ।
असति गणिवायगणं, तदसति सव्वस्स गच्छस्स ॥

स प्रविज्जिपुः श्रमणसङ्घस्य सकलस्यापि प्राप्तुकैः श्रुत्वा सर्वत्र
तगुलगोरसादिनिर्द्वयैः प्रतिलाजनां करोति । अथ नास्त्येताव-
त्सारं ततो ये गणिन आचार्या ये च वाचका उपाध्यायास्तेषां
सर्वेषामपि करोति । अथ नास्त्येतावती शक्तिस्ततो यस्मिन्
गच्छेऽसौ प्रव्रजिष्यति तस्य सर्वस्यापि प्रतिद्वामनां विधत्ते ॥

तदसति पुव्वत्ताणं, चउएह सीसतिय तेसि वावारो ।

हाणो जा तिप्पि सयं, तदभावे गुरुड सव्वं पि ॥

तस्या अपि सकलगच्छपूजाक्रमायाः सामग्र्या अभावे ये पूर्व-
माचार्या ये च वाचका उपाध्यायास्तेषां सर्वेषामपि करोति आ-
चार्यां उपाध्यायप्रवर्त्तिनसंघाटकसाधुलक्षणश्चत्वार उक्तास्तेषां पूजां
करोति । तेषां आचार्यादीनां व्यापारोऽर्थक्यनादिस्तस्य पुरतः
शिष्यते कथ्यते यथा आचार्यांश्च व्याख्यानयति उपध्यायः सर्वं
वाचयति प्रवर्त्तते यः स संयमादौ प्रवृत्तिं कारयति संघाटकः सा-
धुनिर्भङ्गाविचारचतुष्टयादौ गच्छतां साहाय्यं विधत्ते अत एषां पूजा
विधेयति । अथ नास्त्येतावती शक्तिस्ततो यतो यथामाहात्यं
प्रथममाचार्यां उपाध्याययोस्तथाप्यशक्तौ केवलस्यैवाचार्यस्य पूजां
करोति । एवमप्यशक्तौ स्वमात्मनो योग्यान् त्रीन् प्रत्यवतारान्
तदभावे एकमपि प्रत्यवतारमादाय प्रव्रजति । अथ नास्ति तस्यै-
कोऽपि प्रत्यवतारस्ततः सर्वमपि पात्रनिर्योगादिकं तस्य गुरुवः
प्रयच्छति । अथास्य विद्यमानविजयस्योद्गमकोटिदोषैर्विशोधि-
कोटिदोषैर्योन्यविशुक्कानि वस्त्राणि प्रयच्छतो ब्रहीतुं कल्पन्ते
नवेति चिन्तां चिकीर्षुराह ॥

अप्पणां कीतकर्म व, आहाकम्मं व धेत्तु आगमणं ।

संजोए चेव तथा, अणिद्वेडे मग्गणा हुंति ॥

स गृहस्थशैक्ष आत्मनो योग्यं वस्त्रपात्रादि क्रीतकृतं वस्त्राधा-
कर्म धा गृहीत्वा गुरुणामन्तिके दीक्षाग्रहणायागमनं कुर्यात् ।
अथ क्रीतकृतग्रहणेन विशोधिकोऽदोषा गृहीताः । अमीषां च
दोषाणामनिर्दिष्टे उपलक्षणत्वादिर्दिष्टे वा ये संयोगा नङ्गकास्ते
षां मार्गेणा कर्त्तव्या भवतीति द्वारागाथासमासार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवृणोति ।

कीयम्मि अणिद्वेडे, तेणोग्गहियम्मि सैत्तगो कप्पे ।

निदिट्ठम्मि एण कप्पति, अहव विसेसो इमो तत्थ ॥

क्रीतकृतं द्विधा निर्दिष्टमनिर्दिष्टं च । निर्दिष्टं नाम वस्त्रपात्रादिकं
क्रीणत इत्यमुददेशं करोति अमुनि मम जविष्यन्ति अमुनि सा-
धूनां दास्यामि तद्विपरीतमनिर्दिष्टम् । एवमन्येष्वपि दोषेषु भा-
वना कर्त्तव्या तत्र यानि वस्त्राणि तेनानिर्दिष्टानि क्रीतानि तेषां म-
ध्ये यत्तस्याजिरुचितं वस्त्रजातं तेनावगृहीते सति शेषाणि साधूनां
कल्पन्ते निर्दिष्टे तु साधूनामर्थाय यत् क्रीतं तत् किमपि न क-
ल्पते । अथवा तत्र निर्दिष्टेऽयं विशेषोऽभिधीयते ।

मज्झतिगाण गिरहह, अहं तुज्जव्वए परिधित्यं ।

सेहेहिं ति व वत्थं, तदभावे विगिंचति ॥

मदीयानि मया आत्मार्थं क्रीतानि वस्त्राणि यूयं गृहीथ अहं
तु युष्मदीयानि युष्मदर्थं मयैव क्रीतानि वस्त्राणि परिगृहीष्ये
एवं तेनोक्ते तान्यात्मार्थक्रीतानि कल्पन्ते । अथवा स झ्यात्
यावत् युष्मदर्थमेतानि क्रीतानि इत उक्ते यत् जानीथ तत् कु-
रुथ ततस्तन्निर्दिष्टे वस्त्रप्रत्यवताराः शैक्षस्यानुपस्थापितस्य प्रय-
च्छन्ति । अथ नास्ति शैक्षो वा परं किमहं साधुर्न जवामि यदे-
वमेतानि मम दोषन्ते इति कृत्वा नेच्छति ततस्तानि (विगिं-

चंति) परिष्ठापयन्ति । एवं परिष्ठाप्यमानेषु स शैक्षो ज्ञयात् ।
एतं पि मा उज्जह देह मज्जं, मज्जन्वगा गेएट्टह एक दो वा ।
असंज्ञिए होति कदायि सव्वे, सव्वे वकप्यंत वि सोधएसा ॥

एतमपि वल्लप्रत्यवतारमकल्पनीयतया प्राप्तमा उज्जह किं तु महं
प्रयच्छत मदीयप्रत्यवतारान् चैकं दौ वा यूयं गृहोत । अथ तेन
वहवः प्रत्यवताराः क्रीतास्ततः को विधिरित्याह याव प्रत्यव-
तारान् एकं वा द्वौ वा त्रीन् वा स दाता आत्मार्ययति स त्रीन्
या कदाचिदात्मार्यं करोति तदा सर्वेऽपि कल्पन्ते एष विशोधि-
कोटिविषयो विधिरुक् । अथाविशोधिकोटिविषयं तमेवाह ॥

उगमकोटीए वि हु, संज्ञो जं तथेव हाति अनिदिहे ।

इयरम्मि विसंज्ञो जो, जइ सेहो सयं जणइ ॥

उत्तमकोटिनाम आधाकर्मादयोऽविशोधिकोटयो दोषास्तेष्व-
पि यदि निर्दिष्टमिदं साधूनां दास्यामि इदं मम भविष्यतीति
निर्देशमन्तरेण वल्लादि क्रीते तत्र कल्पते (संज्ञोभं होइ अनि-
दिहत्ति) अनिदिष्टेऽपि यद्येषां दाता ज्ञयात् यैवैत्यर्थं निमित्ता
यदि तानि नेच्छत तत इमानि मत्परिगृहीतानि गृह्णात यानि यु-
ष्माभिः प्रतिपिबानि तानि मम भविष्यन्ति एवमसौ संज्ञो जं प्रक्षेप
कं कृत्वा यदि ददाति तर्हि सर्वाण्यपि कल्पन्ते (इतरम्मि विसंज्ञो-
जोत्ति) इतरन्नाम निर्दिष्टं तथाऽपि संज्ञो जो यदि स्यात्ततः क-
ल्पते । संज्ञो जः पुनरयं यथाऽसौ गृहस्थशैक्षः स्वयमन्येनानुपदिष्ट
आत्मनैवेत्यं जगति ।

उक्कोसगा व दुक्खं व, वज्जिया केसितो हमि विथेव ।

इति संज्ञोभं तेहिं, वदंति निर्दिष्टगेषुं पि ॥

यानि वल्लाणि मया युष्मदर्थं कारितानि उत्तुष्टानि बहुमूल्या-
नि ततः कथं परित्यजन्ति दुःखं वा महता प्रयासेन वाऽपि तानि
अतः कक्षेशितः कक्षेशं प्रापितोऽहं वृथैवामीजिः युष्माकमनुप-
करणात् अतो मदीयानि यूयं गृह्णीथ युष्मदीयानि च मम भवन्तु ।
इत्येवं तत्र निर्दिष्टेष्वपि संयतनिमित्तं निर्दिश्य कृतेष्वपि संज्ञो जं
कल्पनीयताकारणं वदन्ति तीर्थकरादयः । संयतनिर्दिष्टान्यपि
कल्पन्त इति भावः । अत्र मतान्तरमुपन्यस्य दूषयन्नाह ।

जा संजय'णदिह्वा, संज्ञोभम्मि वि न कपते केइ ।

तं तु ए उज्जइ जम्हा, दिज्जति सेहस्स अत्रिसुक्कं ॥

या अविशोधिकोटिः संयताय निर्दिष्टा साधूनिर्दिश्य कृता सा
संज्ञोभे कृतेऽपि न कल्पते एवं केचिदान्त्रार्या भवते तत्तु न युज्य-
ते यस्मात् शैक्षितस्यानुपस्थापितस्याविशुद्धमनेषणीयं वल्लपात्रा-
दि दीयते इत्यत्रैव चतुर्थोद्देशकं वक्ष्यति तत्र शैक्षयोग्यमविशुद्धं
साधुभिः परिगृहीतं जयति अतो ज्ञायते अविशोधिकोटिदांपैर्दु-
ष्टमपि वल्लादिकं संज्ञो जं कृते कल्पते । किन्नान्यत् ॥

जह अप्पट्ठा कम्मं, परिजुत्तं कप्पते य इतरोसं ।

एमेव य अम्हाणं, परिगहियं वि कप्पते इयरसि ॥

यथा गृहस्थेनात्मनोऽथोयाधाकर्म कृतं तदितरेषां संयतानां
परिभोक्तुं कल्पते । इत्यमुनैव ज्ञापकेनास्माकमपि स शैक्षो गृ-
हस्थ एवेति कृत्वा तेन परिगृहीतं ममेदमिति बुद्ध्या स्वीकृत-
मितरदपि संयतनिर्दिष्टमपि कल्पते । इतरेषां साधूनां च पुनरा-
चार्या अविशोधिकोटिनिर्दिष्टं संज्ञोभेऽपि कृते नेच्छन्ति । ते इदं
कारणमुपवर्णयन्ति ॥

महस्साणुवा दिणा तेण, णिदिहे केइ ए इच्छंति ।

अणिदिहे पुण्णं ज्ञो जं, वदंति परिफग्गु मंतव्वं ॥

यथा सहस्रानुपाति विषं भक्ष्यमाणं सहस्रान्तरितमपि पुरुषं
मारयति । एवमाधाकर्माद्युपजुज्यमानं सहस्रान्तरितमपि साधुं
संयमजीविताद् व्यपनयति न सहस्रानुपातिविषजातेन केचिदा-
चार्याः साधुनिमित्तं निर्दिष्टे संज्ञोभेऽपि कृते नेच्छन्ति अनिर्दि-
ष्टं पुनः कौञ्जं कृत्वा ददानस्य कल्पनीयं वदन्ति । एतदेव प-
रिफल्गु निस्सारं मन्तव्यम् । कथमित्याह ॥

एवं पि सप्पइरमीसेण, परिसरग तेण फग्गुमिच्छामो ।

दुविधं पि ततो गहियं, कप्पविरतणावउष्ठातं ॥

यत्ते आचार्यदेशीया इति निर्दिष्टे संज्ञोभे कृते कल्पनीयं धु-
वते एतदपि स्वगृहपतिमिश्रेण सहसं तेन कारणेन परिफल्गु
वयामिच्छामः तदीयानि प्रायेण ह्येतदपि स्वगृहपतिमिति कृत्वा
अकल्पनीयं प्राप्तेति तच्चेति ततो द्विविधमपि निर्दिष्टानिर्दि-
ष्टमिदं द्विप्रकारमपि तेन शैक्षेण संज्ञो जं कारणेनागृहीतमा-
त्मीकृतं सत्कल्पते । तथा वाऽत्र रत्नोच्चयो मे लह्वीधरो ज्ञातव-
प्यन्तः । तथा हि तत्र प्रक्षिप्तं तृणादिकमपि सुवर्णो भवति एवं
शैक्षगृहस्थेन परिगृहीतं सर्वमपि कल्पनीयं भवति । अपि च ॥

जह्मकइ चरिमाणं, पडिमिक्कं तं हि मज्झिमो गहियं ।

पडिक्कपुर्पचजामं, कप्पति तेसिं तहामोसिं ॥

यथा चरमतीर्थवर्तिनां पञ्चयामिकानां साधूनामर्थाय किम-
पि वल्लं वा पात्रं वा कृतं तच्च तैः प्रतिपिबं न गृहीतं मध्यमं च
पार्श्वनाथतीर्थवर्तिनश्चतुर्यामिकैस्तत्परिगृहीतं ते चतुर्यामि-
काः पञ्चयामधर्मप्रतिपन्नास्ततस्तद्वल्लादिकं तेषामन्येषामपि
पञ्चयामिकानां परिभोक्तुं कल्पते । एवमत्रापि साधूनामर्थाय
कृतं तैः प्रतिपिबं शैक्षगृहस्थेनात्मार्यकृतं सदीयमानं कल्पते ।

अथ संयोगद्वारं व्याख्याति ॥

उगमविसोधिकोटि, दुगादिमंजोगओ बहु वत्थं ।

पत्तगमीसिगानु य, णिदिह्वा तह अणिदिह्वा ॥

इहोत्तमकोटिभेदा आधाकर्म्ममिश्रजातादयस्तेषां द्विकादिसं-
योगतो द्विकात्रिकचतुष्कादिसंयोगनिष्पन्ना बहवोऽत्र भङ्गका
भवन्ति । ते च सुगमनया स्वयमभ्यूह्य मन्तव्याः । एवं विशो-
धिकोटिभेदानामपि क्रीतकृतादीनां द्विकादिसंयोगनिष्पन्नाः
तथैव बहवो भङ्गकाः एते च प्रत्येकं भङ्गका उच्यन्ते । एतेषामे-
वोत्तमकोटिभेदानां च परस्परं द्विकादिसंयोगनिष्पन्ना एवमेव
बहवो भङ्गका भवन्ति । ते च मिश्रभङ्गका भवन्त्येते । सर्वेऽन्येते
द्विधा निर्दिष्टा अनिर्दिष्टाश्च एतासु प्रत्येकमिश्रासु भङ्गपङ्क्तिषु
कल्याकल्याविभागाः प्रागुक्तप्रकारेणावसातव्याः । अथ बह्व-
माणार्थसंबन्धनाय प्रस्तावनां करोति ।

वत्था व पत्ता व परे वि हुज्जा, दव्वं पि कुज्जा णिवणे सयं पि ।

णिज्जुत्तजं व रयोहरादि, कोई किए कुत्तिय आवणातो ॥

वल्लाणि वा पात्राणि वा प्रायो गृहेऽपि भवेयुः । यत्त निर्यु-
क्तमाण्डं पात्रनिर्योगोपकरणं वाशब्दस्य व्यवहितसंबन्धतया
रजोहरणादिकं वा यदन्यत्र दुर्लभमुपकरणं तत् कश्चित्पुनः
बुद्धिमान् साधूनां समीपे दृष्ट्वा तदनुसारेण स्वयमपि कुर्यात् ।
कश्चित्तेव कुत्रिकापणात् क्रीणीयात् । वृ० ३ उ० । (कुत्रि-
कापणवङ्गव्यता स्वस्थान एव) अथ सप्त नियोगान् व्याचष्टे ।

तिष्ण य अप्पट्ठेती, चत्तारि य पूयणारिहे देति ।

दितस्स य धित्तव्वो, सेहस्स विगिचणं वावि ॥

ज्ञानमाचाराऽऽदि, दर्शनं दर्शनविशुद्धिकारकाणि शास्त्राणि तदर्थमध्वानं गच्छन्तु, चारित्रार्थं नाम-यत्र देशे स्त्रीदोषा वा भवन्ति तं परित्यज्य देशान्तरं गन्तव्यम् ।

एएहिं कारणेहिं, आगाढेहिं तु गम्ममाणेहिं ।

उवगरणपुव्वं गहिऊ-ण पडिलेहिएण गंतव्वं ॥६१६॥

एतैः-अशिवादिभिः कारणैरागाढैरेव गम्यमानैः-प्राप्यमाणैः उपकरणमध्वप्रायोग्यं गृहीत्वा पूर्वं गमनात् प्राक् प्रत्युपेक्षितः सम्यक् शुद्धाऽशुद्धतया निरूपितो यः स सार्थस्तेन सह गन्तव्यम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

(ग्लानवैयावृत्यमधिकृत्योक्तम्)-आगाढे कारणजाते सति वैयावृत्यं कुर्यादपि, परित्यज्ज्ञा ग्लानं, किं पुनस्तत्कारण-जानम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । इति 'गिलाण' शब्दे तृतीय-भागे ८६३ पृष्ठे वक्ष्यते ।)

अणुवसमंते निग्गमो, लिंगविधेगेण होइ आगाढे ।

देसंतरसंकमणं, भिक्खुगमादी कुलिंगेण ॥ २७० ॥

अनुपशमयति-उपशममकुर्वति राक्षि निर्गमो भवति । कथमित्याह-लिङ्गविवेकेन-लिङ्गपरित्यागेन ; गृहस्थलिङ्गे-त्यर्थः । अथ तथाऽपि न मुञ्चति गाढकोपावेशात्, तत आह-अगाढम् अत्यन्तप्रकोपतो गाढममोक्षणे भिक्षुकादिलिङ्गेन देशान्तरसंकमणं कर्त्तव्यम् । अशिवाऽऽदौ वा कारणे समुपस्थिते देशान्तरगमनं किल कर्त्तव्यम् । वृ० १ उ० । (" असिबं " इत्यादिगाथाभिः 'आगाढ' स्वरूपं 'कालकप्प' शब्दे तृतीयभागे ४८६ पृष्ठे वक्ष्यते)

आगाढे अन्नलिंगं, कालक्खेवो य होति गमणं वा ॥६६०॥
आगाढे-राजद्विष्टे । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

(आहारमधिकृत्याऽऽगाढस्य भेदाः) किं पुण आगाढं, अणागाढं वा । तत्थिमं आगाढं समासतो चउव्विहं । गाढा-

अद्धारणे ओमे वा, गेलस-परिस-दुल्लभे दव्वे ।

आगाढं नायव्वं, मुत्तूण होंति ऽणागाढा ॥ १६० ॥

इमं खेत्ताऽऽगाढं अद्धारणपडिक्खगाढं सव्वं जाहं असंथरणं तं गाढं । इमं कालाऽऽगाढं आमकालं जं असंथरणं तं गाढं । इमे गिलाणपरिआ देऽवि भावाऽऽगाढं गिलाणस्स तद्विषं पायोगं जति न लब्धेति तो गिलाणो गाढं परिणस्स असमाधारे ऽप्पणे दया रातो वा परिणऽऽगाढं गिलाणस्स तद्विषं पायोगं इह राती अद्धारो । इमं दव्वाऽऽगाढं 'दुल्लभदव्वे'ति-सतपाग-सहस्सपागं, घयं, तेण साहु-णो कज्जं तंमि अलंभे दुल्लभदव्वाऽऽगाढं । एवंविधं आगाढं नायव्वं । पडिपक्खे अणागाढं । नि० वृ० ११ उ० ।

(विस्तरेणाऽऽगाढस्य भेदाः)-

दव्वे खेत्ते काले, भावे पुरिसे तिगिच्छे असहाए ।

एतेहिं कारणेहिं, सत्तविहं होइ आगाढं ॥

पं० भा० ४ कल्प० । नि० चू० ।

दव्वे ताव वेजो पुच्छियव्वां । जाव इयाणि दव्वाणि उवइसइ ताव इयाणि न पडिसेविज्जंति । जहा एयं अम्ह न कप्पइ । जहा उवइइयाणि, ताहे ओमत्थइ परिहाणीए भणइ । पं० चू० ।

(दव्वाऽऽगाढम्)-

एगादीयवड्डीए, एगुत्तरिया य होति दव्वाणं ।

ओमत्थगपरिहाणी, दव्वागाढं वियाणाहि ॥

जंयेति पुणो वेजो, सच्चित्तं दुल्लभं च दव्वं वा ।

अप्पडिहणंतो अच्छति, उदिसिउं जाव सो ठाति ॥

जाहे उद्विहाणी, ताहे ओमत्थहाणिए भणति ।

अम्हे करेमो जोगं, अलंभे एयस्स किं कुणिमो ॥

एवं तु हावयंता, खेत्तं कालं च भावमासज्ज ।

ता जूहंती जाव उ, लंभे जेसिं तु दव्वाणं ॥

अह पुण भण्जेज्ज एवं, अवस्समेत्तेहि कज्जदव्वेहिं ।

एतं दव्वाऽऽगाढं तहिं जए पणगहाणीए ॥

पं० भा० ।

एगादीयवड्डीए अम्हे करेमु जोगं मग्गसु तं चेव जाव कल-मसाली । खेत्तकालगाढा । तदेव य जहिं लाभो तहिं णयंति । अहवा-भण्जेज्जा अवस्सिमाणि दव्वाणि जाणि दव्वाणि दुल्लहाणि परित्ताणह स नेल्लमाहिणि वा ताहं तं दव्वाऽऽगाढं पणगपरिहाणीए जयंति जाव चउगुहण विंगएहंति । पं० चू० ।

खेत्ताऽऽगाढमियाणि गाढा-

खेत्ताऽऽगाढं इणमो, असती खेत्ताण मासजोग्गणं ।

असिबं वा अन्नत्थ, णदी व य वा होज्ज सद्धा तु ॥

आयरियादि अहारग, अहवा अन्नत्थ सावता होज्ज ।

अंतर जहिं च गम्मति, वाला ताहे ण खुत्तियं वा ॥

एतेहि कारणेहिं, खेत्ताऽऽगाढंमि पुरिसे य ।

तो अत्थंति असदभावा, एगखेत्ते वि जयणाए ॥

पं० भा० ।

खेत्तस्स वा अलंभे असइ मासपाउग्गणं खेत्ताणं एगत्य अत्थंति असिबं वा अन्नत्थ नइ वा तीरंति गंतूण अकारणं वा आयरियाणं अन्नत्थ सावता वा तत्थ अंतरा वा दिग्घ-जाइया वा अन्नंमि देसे अंतरा वा ताहे एगत्य अत्थंति अहवा-खेत्ताऽऽगाढं । पं० चू० ।

(कालाऽऽगाढम्)-

कालस्स वाऽवि असती, वासावासे वियारणा णऽत्थि ।

एतेहिं कारणेहिं, कालाऽऽगाढं वियाणाहि ॥

वासाजोगं खेत्तं, पडिलेहे तं तु कालेणं बहुतो ।

वचंताण य अंतर-वासं तु णिवडितुं पव्वचं ॥

उहरं वंतरखेत्तं, ताहे तं चेव पुव्वखेत्तं तु ।

गंतू वसती वासं, समतीति वा ति दस रातं ॥पं० भा०॥

कालओ कालेण बहुतो वासावासपाउग्गं खेत्तं वचंता-णं अंतरावासं पडियं तं च अंतराखेत्तं । संनिसज्जं ताहे तं चेव पुव्वपडिलेहियं खेत्तं । जं निउल्लंता वि अइत्थिरा वा वासावासे जइ वासइ मग्गसिरे दस राया तिरिण होंति

सप्तनिर्योगान् गृहीत्वा प्रव्रजतोऽयं गुणस्तेषां सप्तानामध्यात्
चीन् स शैक आत्मनोऽर्थाय गृह्णातीत्यर्थः । चतुरश्र निर्योगान्
पूजनाहोणामाचार्याणां प्रवृत्तिसंघाटकसाधूनां प्रयच्छति
तस्य चैवं प्रयच्छन्तो यद्यसौ निर्योगः शुरुस्ततो प्रदीतव्यः ।
अथाशुद्धस्ततः शैकस्य दानव्यः । शैकस्याभावे 'विगिचनं' प-
रिष्ठापनं तस्य क्रियते । एवं तस्य श्रीनिर्योगान् गृहीत्वा प्रव-
जितस्य यद्वचति तद्वर्णयति ।

सज्जाए पलिमंथो, पन्तिले णिया य सो हवइ खिचो ।

एगा व देति तहि तं, दोन्नि य से अप्पगो हुंति ॥

तस्य श्रीनिर्योगानुभयकालं प्रत्युपेक्षमाणस्य महान् स्वाध्या-
यविपरिमन्थो भवति । तथा च महत्या प्रत्युपेक्षतया स खिन्नः
परिश्रान्तो भवति तत एव निर्दिष्टः सन् एकं निर्योगं सूरीणां
ददाति प्रदत्ते च तस्मिन् तस्य द्वौ निर्योगावात्मनः सत्तायां
भवतः । एवमप्यसौ द्व्याभ्यां निर्योगाभ्यां नैव साधुभ्योऽन्यादृश
इव दृश्यते । ततः ।

निगमणे बहुजंडो, कचो कतरो व वाणिओ एइ ।

चितियं पि देति तहि, सा जंते दुव्वहं होजा ॥

मासकल्पे पूर्णं ततः क्षेत्राग्निगच्छतां मध्ये स एवैको बहुभण्डो-
बहुपकरणो दृश्यते । ततो लोकस्तमुद्दिश्य धूतः । अतो कुतः
कतरो वा अयं वणिज एवमुपस्करसंभारितः समुपैति । एव-
मुपहासमाकर्ण्य स द्वितीयमपि निर्योगं गुरुणां ददाति । तत्र
गुरुभिर्भक्ष्यं हेमदन्तः । अर्थं मा ते तव भूयो दुर्लभमुपकरणं
भवेत् अत आत्मपात्रे एव तावद्धारय । स प्राह ।

जारेण खंधे चकनं य वाहा, पालिजए णिस्ससए य उहुं ।

तेणे य ओधंणमन्निइवेजा, ए एत्तिया इति ममावजोगं ॥

मम मार्गं गच्छतां द्वयोर्महान् भारो भवति तेन स्कन्धः कटी
वाहावगदतरं पीड्यन्ते । ततश्चेत्यमूर्च्छनिश्वासेनाकुलो जया-
मीत्यर्थः । स्तेनाश्च मामुपकरणमग्निं दृष्ट्वा उपधिकारणादभि-
रुच्येयुः । एतावन्ति च वस्त्रपात्राणि ममोपभोगं नायान्ति । यद्य
जगद्विरुक्तं मा भूयो दुर्लभं भवेत् । तत्रोच्यते ॥

जं होहि तिं बहुगाणं, इम्म धम्मचरणं पवत्ताणं ।

तं होहिति अम्हं पि, तुम्होहिं समं पवत्ताणं ॥

यदि गुप्ताकं बहुनामस्मिन् जागवते शासने धर्मचरणं प्रपन्ना-
नामुपकरणं भविष्यति तदस्माकमपि गुप्ताग्निः समं दिगृमान-
नानां चारित्रं प्रपन्नानां भविष्यति एव तत्त्वथमतया प्रव्रजतो वि-
धिरुक्तः । अथ पूर्वोपस्थितविषयं तमेवाह ॥

सद्धो वीरेणसद्धए, अञ्जुद्धाणं पुणो अजाणंते ।

कतकारितं व कीतं, जाणंते अधापरिगह्ति ॥

यश्चारित्रं परित्यज्य गृहवासमुपगतस्तस्य कथं पुनरपि प्रव्रज्या-
यामन्युत्थानसिद्धिः संजाता अत्र वीरणसदृकदृष्टान्तो वक्तव्यः ।
एवं तस्य पुनरन्युत्थानं जघति स च विधिं जानानोऽजानानश्च-
यः कल्याणकल्याणविभागं जानाति स जानानस्तद्विपरीतोऽजानानः ।
अगीतार्थ इत्यर्थः (अजानन्ति) भूयः प्रव्रज्यायामन्युत्तिष्ठमा-
ने कृतं वा कारितं वा कीतं वा दानं वा तं पूर्वोक्तविधिना कल्प-
ते वस्तु जानानस्य यथा परिगृहीतानि वृक्षान्येव ग्रहीतुं कल्पन्ते
न कृतकारितादीनि । अथ वीरणसदृकदृष्टान्तमाह ॥

जइ सो वीरणसद्धओ, णइतीरुद्धो जइस्स वेगेण ।

थोवं थोवं खण्णता, पक्खित्तो जूमिण्हितमूद्धो वि ॥

यथा स कश्चिद्विचित्रो वीरणसदृको वीरणानां तृणविशेषाणां
स्तम्भो नद्यास्तीरं रोहति स्म जायते स्मेति नदीतीररुद्धो नद्याः प्र-
त्यासन्नतया जलस्य वेगेन स्तोकं स्तोकं खनता जूमिफानिहि-
तमूज्जाहोऽप्यचिरादेव श्रोतसि प्रक्षिप्तः । ततश्च श्रोतसा प्रवाह-
यित्वा समुद्रं प्रापित इति भावः । एष दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः ।

त्रियमसियं दिट्ठेहिं, साधूहिं जहरिहं समणुणातो ।

उएहे उएहतरेहि य, चालिज्जति वद्धमूलो वि ॥

कश्चित्पश्चात्कृतः सिरुपुत्रकादिवेगेण साधूनामागमनभूते क-
चिद् ग्रामे गृहवासमध्यास्य तिष्ठन् यत्तत्र मासकल्पं वर्षाकल्पं
वा स्थिताः साधवो ये (यगमिति) तत्र गच्छन्त आगता वा
द्वित्राणि दिनानि तिष्ठन्ति तैर्दृष्टदृष्टैश्च साधुभिर्व्याहृतं यथायोग्यं
समनुज्ञातः सन्तुष्णैरुपगतैरेव च चर्चकदकवेगस्थानीथिरनेकज्ञाः
प्रेर्यमाणः कश्चादिसपरिग्रहः विस्तरेण वृक्षमूहोऽपि चाव्यते ।
गृहवासं त्याजयित्वा संयमरूपे श्रोतसि प्रक्षिप्य गच्छरक्षाकर्त-
प्राप्यत इति ज्ञायः ।

अथ जानानाजानानविषयविधिनिर्णयमाह ।

कप्पाकप्पविसेसो, अण्णीए जो उ संजमा चलिओ ।

पुच्चगमां तस्स जवे, जाणंते जाइ सुट्ठाइ ॥

वस्त्रपात्रादिविषये कल्याणकल्याणविशेषे अनधीते सति यैः सं-
यमाद्यहितस्तस्य पूर्वः प्राक्तनो नाम प्रकारो भवति यथा शैकगृह-
स्थस्योक्तः । यस्तु कल्याणकल्याणविधिं जानाति तस्य सर्वाणि शु-
क्लान्येव ग्रहीतुं कल्पन्ते न क्रीतादिदोषदृष्टानि । वृ० ३ उ० ।

(११) निर्ग्रन्थाः प्रव्रज्यां गृहन्त्या उपधिः ।

(सूत्रम्) निर्गन्धीणं तत्पदमयाए संपव्वयमाणी क-
प्पइ रयहरणो गोच्छपनिगमायाए चउहिं कसिणेहिं
वत्थेहिं आयाए संपव्वइत्तए कप्पइ से अहापरिगह्तिएहिं
वत्थेहिं आयाए संपव्वइत्ता ।

अस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं निर्ग्रन्थाश्चतुर्भिः प्रत्यवतारैः स-
हितायाः प्रव्रजितुं कल्पते इति विशेषः । अथ ज्ञाप्यम् ।

एसेव गमो णियमा, णिगन्धीणं पि होइ नायव्वो ।

जाणंतीणं कप्पति, पेत्तुं जे आधापरिगहितो ॥

एष एव गमो निर्ग्रन्थीनामपि जयति ज्ञातव्यः । सा च पूर्वोप-
स्थिता स्यादित्यत्र सूत्रे तासां कल्याणकल्याणविभागं जानतीनां यानि
यथापरिग्रहीतानि कल्पन्ते ग्रहीतुम् (जे) इति वाक्यालङ्कारे ।

समणीणं नाएत्तं, णिज्जोगा तासिं अप्पणो जोग्गा ।

चउरो पंच व सेसा, आयरियादीए अट्टाए ॥

निर्ग्रन्थेभ्यः सकाशात् श्रमणीनामिदं नानात्वं विशेष उच्यते
तासां प्रव्रजन्तीनामात्मनो योग्याश्चत्वारो निर्योगा भवन्ति शे-
पास्तु आचार्यादीनामर्थाय चत्वारो वा पञ्च वा । तत्र यदा च-
त्वारस्तदा एकमाचार्यस्य द्वितीयं प्रवर्तिन्यास्तृतीयं गणावच्छे-
दित्याः चतुर्थं संघाटकसाध्याः प्रयच्छति । यदा पञ्च तदा तथै-
वाचार्यादीनां पञ्चमः पुनरुपाध्यायस्य योग्य इति चूर्णिकाभि-
प्रायः । वृद्धाङ्गाप्यकारः पुनराह । चत्वारि अप्पणो से, चउरं
पंच वइव सेसगा हुंति । आयरिओवज्जाए, पवत्तिणीमिसे य
संघामे ॥ पंचेण अभिओगा ओत्रिओगावज्जहुंति चत्वारिस्ति ॥

(१३) राजौ विकाले चोपधिग्रहणम् ।

(सूत्रम्)नो कप्पइ निगंथाण वा निगंयीण वा वियाले वा वत्थे वा पन्निगहं वा कंवलं वा पायपुंउणं वा पन्निगहित्ते अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

जह सेज्जाणाहारो, वत्थादेसे व सापयपंगगादि ।

यं दिद्धवत्थगहणं, कुज्जा उ निसि अतो मुत्तं ॥

यथा शय्यां वसति, कृत्वा राजौ ग्रहीतुं कल्पते एवमेव वस्त्रादिकमपि कल्पयिष्यते इत्यतिप्रसङ्गाद्दिवाहृष्टस्य वस्त्रस्य निशि राजौ ग्रहणं मा कुर्यादित्यत इदं सूत्रमारच्यते इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या नो कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा राजौ वा विकाले वा वस्त्रं वा प्रतिग्रहं वा कम्बलं वा पादप्रोञ्जनं वा प्रतिग्रहीतुमिति सूत्राङ्गरगमनिका ।

अथ भाष्यविस्तरः

रत्तो वत्थगहणे, चउरो मासा हवंति उग्घाया ।

आणाणो य दोसा, आवज्जणसंकेणा जाव ॥

राजौ वस्त्रग्रहणे मासा उद्धाताः प्रायश्चित्तम् आह्लादयश्च दोषाः । तथा राजौ भक्तग्रहणेऽपि तथैव वक्तव्याः ।

विश्यं विहीविचित्ता, पन्निस्तथाई समित्तरयणाए ।

ते य पराच्चिय सत्था, वडिहिं तु जए व एको वा ॥

द्वितीयपदमत्रोच्यते (विहित्ति) अध्वनि विविक्ता मुपिताः सन्तः प्रतिसार्थादिकं समेत्य प्राप्य रज्ज्यामपि वस्त्रप्रतिग्रहादिकं गृह्णन्ति तत्रापि कथमित्याह तावुज्जावपि सार्थं प्रागेव प्रातरेवाशुभ्रतस्यै चलिष्यतः एको वा अन्यतरः सार्थप्रतिसार्थयोर्मध्ये चलिष्यतीति मत्वा राजावपि ग्रहणं कुर्वन्ति । अत एवोत्सर्गपदे अध्वा गन्तुमेव न कल्प्यते यत्रैते दोषा उत्पद्यन्ते तथा चाह ।

उदरेसु भिक्खु अच्चाण, पव्वज्जणं तु दप्पेण ।

लहुगा पुण मुच्छपदे, जं वा आवज्जई जत्थ ॥

व्याख्यातार्था द्वितीयपदमाह ।

नाणट्टदंमण्टा, चरित्तडा एवमाई गंतव्वं ।

लवगरणपुव्वपडिडे-हिणए सत्थेण गंतव्वं ॥

इयमपि गतार्था ।

सत्थं वि वत्थमाणे, असंजए संजए य तदुजए ।

मगंते जयणाणं, छिन्नं पि हु कप्पई धेत्तुं ॥

ज्ञानाद्यर्थमध्वानं प्रतिपन्नानामपान्तराले चतुर्विधाः स्तेना भवेत्तुः एके असंयतप्रान्ताः १ अन्ये संयतप्रान्ताः २ अपरे तदुभयप्रान्ताः ३ अन्ये तदुभयप्रान्ताः ४ तत्रासंयतप्रान्तैः स्तेनैः सार्थं विद्यमाने मनुष्यगणे त एव साधूनां पार्श्वच्छात्राणि मार्गयन्ति यतनया दानं कर्त्तव्यं प्रत्यर्थ्यमाणं च त्रिन्नमपि तदेव वस्त्रं ग्रहीतुं कल्पते नान्यदिति संग्रहगाथासमासार्थः । अथैनामेव विवरीशुराह ॥

संजयजहा गिहिजहा य, पंतोचये उज्जयजहा य ।

तेणा होंति चउच्चा, विगिचणा मुज्जईणं ॥

एके स्तेनाः संयतभद्रकाः परं गृहस्थप्रान्ताः एके गृहस्थभद्रकाः परं संयतप्रान्ताः अन्ये उभयेषामपि प्रान्ताः अपरे उभयेषामपि भद्रकाः एवं स्तेनाश्चतुर्विधा भवन्ति । अत्र च द्वितीयतृतीययोर्द्वयोर्भेदयोर्यतीनां विवेचनं वस्त्रेभ्यः पृथक्करणं

भवति । अथ यत्र संयता न विविक्तास्तत्र विधिमाह ।

जइ देति जाइयाजा-इया य न वि देति लहुगगुरुगा य ।

सागरदाणं गमणं, गहणं तस्सेव वत्थस्स ॥

साधवो यद्ययाचिताः सन्तो वस्त्राणि गृहिणां प्रयच्छन्ति तदा चतुर्लघु । अथ यान्विताः सन्तो न प्रयच्छन्ति तदा चत्वारो गुरवः । अतः सागारिकं प्रातिहारिकं भणित्वा प्रयच्छन्ति यथा भवद्भिः प्रत्यर्पणीयमिदमरमाकं यद्यर्चां वर्तमाना गृहं वा गता अन्यद्वस्त्रं लभध्वे गमनं नाम येषां गृहस्थानां तद्वस्त्रं प्रदत्तं ते यद्यनेन पथा गच्छन्ति ततः साधुभिरपि तेनैव गन्तव्यं यद्यन्येन व्रजन्ति ततश्चतुर्लघु यदा ते अध्वनो निर्गता भवन्ति तदा छिन्नस्यापि तस्यैव वस्त्रस्य ग्रहणं कर्त्तव्यं नान्यस्य । ततः पुनर्वस्त्रं कीदृशं दातव्यमित्याह ।

दंरुपरिहारवज्जं, चोलपट्टपडलपत्तवंधवज्जं च ।

परिजुष्णाणं दाणं, उद्धाहपत्रोसपरिहरणा ।

महती जीर्णकम्बलिका दण्डपरिहार उच्यते तद्वर्जं चोलपट्टपडलकपात्रवन्धवर्ज्यानि यानि शेषाणि परिजीर्णवस्त्राणि तेषामुद्धाहपट्टेपरिहरणार्थं दानं कर्त्तव्यम् । उद्धाहो नाम अहो अमीषामनुकम्पा ये विविक्तानामप्यस्माकं चीवराणि न प्रयच्छन्ति प्रदेपो नामाग्रीतिकं तद्वशात्तेषां तापनादयो दोषास्तत्परिहरणार्थं दातव्यम् (छिन्नपिप्ति) योऽयमपि शब्दस्तत्स्त्वचितमेवमपरमाह ।

धोवस्स व रत्तस्स व, गहणं गिरहम्मि चउद्धहुगा ।

तं चेव धेत्तुं धोउ, परिजुजे जुसमुग्घेज्जा ॥

यदि तैर्गृहस्थैस्तद्वस्त्रं धौतं वारक्तं वा तथाऽपि तस्यैव ग्रहणं कर्त्तव्यम् । अथ साधुप्रायोग्यं न कृतमिति मत्वा न गृह्णन्ति अन्यस्य वा ग्रहणं कुर्वन्ति तदा चतुर्लघुकः । अतस्तदेव वस्त्रं गृहीत्वा क्षारादिना धावित्वा साधुप्रायोग्यं कृत्वा परिभुञ्जते । अथातीवजीर्णं तत उज्जयेः परिष्ठापयेयुरित्यर्थः । गतः प्रथमो भङ्गः । अथ गृहस्थभद्रकाः संयतप्रान्ता इति द्वितीयो भङ्गो भाव्यते तत्र भूयश्चतुर्भङ्गी संयत्यो विविक्ता न संयताः १ संयता-विविक्ता न संयत्यः २ संयत्यो विविक्ताः संयता अपि विविक्ताः ३ न संयत्यो नापि संयता विविक्ताः ४ अत्र विधि-मभिधित्सुराह ।

सट्ठाणे अणुकंपा, संजयपन्निहारिण निस्सिद्धो य ।

असई अतदुजये वा, जयणा पडिसद्धमाईसु ॥

यत्र संयता गृहिणश्च विविक्ता न संयत्यस्तत्र संयतीनां सुस्थानं साधवः तत्रानुकम्पां कर्त्तव्याः । साधूनां वस्त्रं दातव्यमित्यर्थः । साधुभिरपि तत्प्रातिहारिकं ग्राह्यम् । यत्र संयत्यो गृहस्थाश्च मुपिता न संयतास्तत्र साधूनां संयत्यः स्वस्थानं तासां वस्त्रदानेनानुकम्पां कर्त्तव्याः तच्च निस्पृष्टं निजं दातव्यं न प्रातिहारिकं ग्राह्यम् (असईत्ति) अथात्मनोऽप्याधिकमुपकरणं नास्ति ततः प्रातिहारिकमपि दातव्यं तदुभयं साधु साध्वीवर्गः तस्य विविक्तस्य वस्त्राभावे प्रतिसार्थादिषु यतना वस्त्रान्वेषणविषया कर्त्तव्येति संग्रहगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवृणोति ।

न विविक्ता जत्थ मुण्णि, समणी य गिहा जत्थ अदुद्धा ।

सट्ठाणणुकंप तहिं, समणत्तियरा स वि तद्व ॥

यत्र मुनयो न विविक्ताः श्रमण्यश्च गृहिणश्च यत्र (उच्छ्रुदन्ति)
मुपिताः तत्र स्वस्थाने संयतीवर्गे अनुकम्पा कर्तव्या । ताश्च संय-
त्यो द्विविधाः संविज्ञा असंविग्नाश्च यदि वस्त्राणि सन्ति ततः सर्वा-
सामपि दातव्यानि अथ न सन्ति तावन्ति वस्त्राणि ततः संवि-
ग्नसंयतीनां देयानि ता अपि द्विविधाः समनोक्षाः सांजोगिन्य
इतराश्चासांभोगिन्यः । यदि पूर्यन्ते ततो ह्येतेषां वर्गयोस्तथैव
दातव्यानि । अथ न पूर्यन्ते ततः स्वस्थाने दातव्यानि समनो-
क्षानामित्यर्थः अपिशब्दात् या धृतिदुर्बलास्ताः संविग्नाः असं-
विग्ना वा स्थविरास्तरूपयो वा जघन्तु नियमात्तासां दातव्यम् ।
यत्र साधवो विविक्तास्तत्रेयं यतना ॥

लिंगद्विजस्वसीप, गिहंति पन्निहारियमेणु ।

अमणुन्नियरगिहिंसु, जं लुक् तंनिजं देति ॥

श्लिङ्गार्थं तावद्वदयं रजोहरणमुखयस्त्रिके गृहीतव्ये जिह्वार्थं
तु पात्रकपटपटकादि इति तत्राणार्थं तु प्रावरणादि एतत्सर्वम-
पि प्रातिहारिकमेतेषु गृह्णन्ति । तद्यथा अमनोक्षा असंभोगिका
इतरे पात्रस्थादयो गृहिणः प्रतीताः । अथेतेषु न प्राप्यते ततः
संयतीनामपि इस्ताप्रातिहारिकं प्राप्य तच्छोषपटकादिकं यदा
लब्धं जघति तदा तन्निजं तत्सदृशं प्रातिहारिकं ददति प्रत्यपय-
न्ति । इह द्वितीयजन्त्रे व्याख्यायमाने प्रथमतृतीयचतुर्थजन्त्रा अपि
लेशतः स्पृष्टा अवगन्तव्याः । गतो द्वितीयजन्त्रः । अथ तृतीयं जन्त्रं
व्याख्यायति ॥

उच्छ्रुदं वि तदुभये, सपक्वपरपक्वतदुभयं होइ ।

अहवा वि समणसमणी, समणुन्नियरेणु एमेव ॥

तदुभये वा उच्छ्रुदे मुपिते सत्येवमेव यतना ज्ञातव्या । अथ
तदुभयमिति किमुच्यते इत्याह । स्वपक्षाः संयताः परपक्षा
गृहस्थाः । अथवा तदुजयं नाम श्रमणाः श्रमायश्च । यदा तदु-
भयं समनोक्षा अमनोक्षाश्च । यदि वा संविग्ना असंविग्नाश्चेति
तदुभयम् तत्र मुपिते सति विधिमाह ॥

अमणुन्नियरगिहिंसं-जईसु असइ पडिसत्यवद्दीमु ।

तिहहट्टाप गहणं, पडिहारिय एतरं चेव ॥

अमनोक्षा असंभोगिका इतरे पात्रस्थादयो गृहिणः संयत्य-
श्च प्रतीताः एतेषु विविक्ततया वस्त्राणां प्रतिस्वार्थं वा पटल्यां
वा पञ्चकपरिहाण्या मार्गयितव्यम् । संयतीनां तु नास्ति पञ्च-
कपरिहारिण्यदेव लभ्यते तदेव गृहीत्वा गात्राच्छादनं ताभिः
कर्तव्यं तत्र चरन् त्रयाणां श्लिङ्गजिह्वाशीतत्राणानामर्थाय प्राति-
हारिकं वा इतरञ्च निमृष्टं ग्राह्यम् ।

एवं तु दिया गहणं, अहवा रत्ति मित्रेज्ज पडिसत्यो ।

गीएसु रत्तिगहणं, मीसेसु इमा तहिं जयणा ॥

एवं दिवा ग्रहणमभिहितम् । अथवा रात्रौ प्रतिसार्थं मित्रेत् तत्र
च यदि सर्वेऽपि गीतार्थास्ततो रात्रावेव गृह्णन्ति अगीतार्थमि-
थास्ततस्तेषु मित्रेष्वियं यतना । तमेवाह ।

वत्येण व पाएण व, एणमतए व अत्यमिए ।

आइचे उदिते य, गहणं गीत्यसंविग्ने ॥

प्रतिसार्थं कश्चिद्दानश्राद्धादिरनुजृते वा अस्तमिते वा सूर्ये व-
क्षेण वा पात्रेण वा निमन्त्रयेत् तत्र यदि सार्थो रात्रावेव चलितु-
कामस्तदा गीतार्था गुरुनालोचयन्ति उदिते सूर्ये वस्त्रग्रहणं
कृत्वा समायाताः एवं गीतार्थाः संविग्ना गृह्णन्ति । अथ प्रतिसार्थं
पटल्यां वा लभ्यते न च सार्थादिकं दृश्यते ततः किमित्याह ।

खंमे पत्ते तह द-वमचीवेरे तह य हत्थपिहणं तु ।

अप्पाण विविक्ताणं, आगाढं सेसणागाढं ॥

चर्मखण्डानि संयतीनां परिधानाय दातव्यानि । तदभावे शा-
कादिपत्राणि तदप्राप्तौ दर्मचीवरं घनं ग्रन्थयित्वा समर्पय-
न्ति सर्वथा परिधानाभावे हस्तेनापि गुह्यदेशस्य पिधानं कर्त-
व्यम् । एवमध्वनि विविक्तानामागाढं कारणं मन्तव्यं शेषं तु
सर्वमप्युपकरणानां अनागाढम् ।

असंजई य निग्गया खुहु-गाइ पेसंति चउसु वग्गेसु ।

अप्पाहिं निवगारं, साहुं च वियारमाइगयं ॥

प्रतिसार्थपट्यादां वस्त्राणामभावेऽप्राप्तौ अध्वनो निर्गता
उद्यानं प्राप्ताः सन्तः क्षुल्लिकादिविविक्तं ग्रामं नगरं वा चत्वारः
संयतसंयतीश्चावकाशविकालकृणा ये वर्गास्तेषु तेषां समीपे
प्रेषयन्ति । यदा सांभोगिकाः संयता इत्येको वर्गः अन्यसांभो-
गिका इति द्वितीयः । सांभोगिकाः संयत्य इति तृतीयः अन्य-
सांभोगिका इति चतुर्थः । एतेषां वा समीपे प्रेषयन्ति । अथ
नास्ति क्षुल्लकः क्षुल्लिका वा ततो यस्ततो ग्रामान्नगराद्वा अगारो
गृहस्थः समायातः यो वा साधुविचारभूम्यादावागतस्तम् (अ-
प्पाहिंति) संदिशन्ति यथा साधुसाध्वीमृत्तीनां सांभोगिकसं-
यतादीनां वा जघता कथयितव्यं साधवः साध्वश्च बहिरप्रोद्यानि
स्थिताः सन्ति ते चाध्वनि स्तैनर्विविक्ताः अतस्तेषां योग्यानि स्वी-
यराणि प्रेषणीयानि । अत्र चायं विधिः संयतः संयतानां वस्त्राणि
दातव्यानि । संयतीनां तु संयतीभिः । अथ तत्र संयताः संय-
त्यो वा न सन्ति तदा श्रावकाः श्राविका वा प्रयच्छन्ति । यत्र तु
संयत्यः संयता वा संयतीनां प्रयच्छन्ति तत्र विधिमाह ।

खुहुं थेराणप्पे, आद्धोगितरी उवितु पविमंति ।

ते वि य घेत्तुमइगया, समणुन्न जहे जयंते व ॥

क्षुल्लिका उद्यानं गत्वा स्थविरसाधूनां वस्त्राण्यर्पयन्ति । अथ न
सन्ति क्षुल्लिकाः तत इतरा मध्यमास्तरूपयो वा गत्वा स्थविरा-
णामाढोके स्थापयित्वा नृयोऽपि ग्रामं प्रविशन्ति । यत्र संयतेन
संयतीनां दातव्यं तत्र क्षुल्लकाः स्थविरसाध्वीनामर्पयन्ति क्षुल्लका-
न्नावे शेषा अपि साधवः स्थविराया आढोके स्थापयन्ति तेऽपि
च संयताः संयतीदत्तानि वस्त्राणि गृहीत्वा प्रावृत्त्य नगरमनिर्ग-
ताः प्रविष्टाः सन्त आत्मयोग्यमुपकरणमुत्पाद्य संयतीस्तकव-
स्त्राणि प्रत्यपयन्ति एवं मनोक्षेषु विधिरुक्तः (समणुन्नजहे जयं-
ते वन्ति) यत्र ते मनोक्षाः सांभोगिका न जघन्ति तत्रैवं बह्व्यमा-
णनीत्या यतन्ते ॥

अप्पाण निग्गयाई, संविग्गा सण्डुविह अष्णाणी ।

संजई एसणमाई, असंविग्गा दोष्णि वा वग्गा ॥

अध्वनो निर्गता यत्र ग्रामादां प्राप्तास्तत्रेमे भवेयुः संविज्ञविहा-
रिणः अनेनेहान्यसांभोगिका गृह्णन्ते । संज्ञिनः श्रमणास्ते द्विविधाः
संविज्ञज्ञाविता असंविग्नाज्ञाविताश्च । संविज्ञोऽपि द्विधा आग्नि-
हिकमित्यादिप्रभेदात् (संजई इति) अमनोक्षसंयताः संविज्ञाना-
मपि द्वौ वर्गौ तद्यथा साधुवर्गः साध्वीवर्गश्च । अत्र विधिरुच्यते
(एसणमाई इति) संज्ञिप्रभृतिषु शुक्ल वस्त्रमप्राप्नुवन्तः पञ्चकप-
रिहाणिक्रमेणैपणादोपेषु यतन्त इति ।

अथैतदेव सचिस्तरं व्याख्यायति ॥

संविग्गतं जाविय, सन्नीमिच्छा उ गाहणागाहे ।

असंविग्गमिगाहरणं, पाउंजेसु विसं हीला ॥

संज्ञिनो द्विविधाः संविग्रभाविता इतरभाविताश्च मिथ्यादृष्टयोऽपि द्विविधाः आगाढा अनागाढाश्च । तत्र प्रथमं संविग्रजावितेषु संज्ञिषु तदप्राप्तायनागाढमिथ्यादृष्टिषु शुद्धं वस्त्रमन्वेपणीयम् । असंविग्रभावितेषु अगाढमिथ्यादृष्टिषु च न गृह्णन्ति कुत इत्याह । असंविग्रभाविता मृगाहरणं ब्रुवन्प्रदानं चेतसि प्रणिधानसाधूनामकद्वयं प्रयच्छन्ति ये त्वाभिग्रहिका मिथ्यादृष्ट्यस्ते साधुदर्शनप्रेक्षितो विषं प्रयुञ्जीरन् हीनां वा कुर्युः अहो अदत्तादाना अमी वराका इत्येति नश्यन्ति इत्यादि । अथ नागाढमिथ्यादृष्टिषु शुद्धं न प्राप्यते ततः किं विधेयमित्याह ॥

असंविग्रजाविषु, अगाढेसु जयति पणगादी ।

उवएसो संघारुग, पुव्वगहियं च अवसंसं ॥

असंविग्रजावितेषु वस्त्रमादिद्रोषशुद्धं यद्वस्त्रं तद्गृहीतव्यं तदभावे अगाढमिथ्यादृष्टिष्वपि यद्यात्मप्रवचनोपघातो न स्यात् अथ तेष्वपि शुद्धं न प्राप्यते ततः संविग्रभावितादिष्वेव पञ्चकादिपरिहाण्या तावत् यतन्ते यावद्भिन्नमासं प्राप्ता भवन्ति ततोऽन्यसांभोगिकैर्येषु कुरुते तेषु दत्तोपदेशेषु याचितव्यं तथाऽप्यप्राप्तौ तेषां संघाटकेन एवमप्यलामे तेषामेव यत् पूर्वं गृहीतं वस्त्रादि तद् गृहीतव्यम् । अमुमेवार्थं विधिशेषज्ञापनाय पुनरप्याह ॥

उवएसो संघाडग, तेसिं अट्टाप पुव्वगहियं तु ।

अजिनव पुराणमुच्छं, उत्तरमूले सयं वावि ॥

अन्यसांभोगिकोपदेशेन प्रथमतः पर्यटन्ति ततस्तदीयसंघाटकेन तथाऽप्यप्राप्तां तेषामर्थ्याऽन्यसांभोगिकाः पर्यटन्ति तथाऽपि यदि न लभ्यते ततस्तेषामेव यत्पूर्वगृहीतवस्त्रं तद्गृहीतव्यं तच्चाभिनवं वा स्यात् पुराणं वा । पूर्वमभिनवं पश्चात्पुराणमपि गृह्यते तदपि यद्युत्तरगुणमूलगुणशुद्धं तत उपादेयं नान्यथा अथापि न प्राप्यते ततो यः कृतकरणो भवति तं तच्च एवमेव वक्तव्यम् एतच्च यथाऽवसरमुत्तरत्र भावयिष्यते तदेवमन्यसांभोगिकानामपि पूर्वं गृहीतं यदा न प्राप्यते तदा मासलघुकादारभ्य तावद्यतन्ते यावच्चतुर्लघुकं प्राप्ताः ततः किं कर्तव्यमित्याह ।

उवएसो संघारुग, पुव्व गहियं न निययमाईणं ।

अजिनव पुराणमुच्छं-पुव्वमजुत्तं पि परिजुत्तं ।

चतुर्लघुप्राप्तमित्यववासिपार्श्वस्थादीनामुपदेशेन वस्त्रमुत्पादयन्ति तदभावे तेषामेव संघाटकेन तथाऽप्यलामे यत्तेषां पूर्वगृहीतं मूलोत्तरगुणशुद्धम् अभिनवमपरिभुक्तं तत्प्रथमतो गृहीतव्यं ततः परिभुक्तमपि तदप्राप्तौ पुराणमपि मूलोत्तरगुणशुद्धमपरिभुक्तं ततः परिभुक्तमपि प्राह्यम् । इह निशीथचूर्ण्यभिप्रायेणास्यैव कल्पस्य विशेषचूर्ण्यभिप्रायेण वाऽन्यसांभोगिकात् यावन्नास्ति पञ्चकपरिहाणिः किं तु ततः ऊर्ध्वं पञ्चकहान्या यत्तत्वा यदा मासलघुप्राप्तास्तदा पार्श्वस्थादीनामुपदेशानिमान् गृह्णन्तीति द्वयोश्चूर्ण्योरभिप्रायः परमेतच्चूर्णि कृता भिन्नमासप्राप्तान्यसांभोगिकानां चतुर्लघु प्राप्तास्तत्पार्श्वस्थादीनामुपदेशादिना वस्त्रग्रहणे यतन्ते इति प्रतिपादितमतस्तदुक्तोपदेशास्माभिरपि तथैव व्याख्यातमित्यवगन्तव्यम् ।

यथोक्तमप्यर्थं विशेषज्ञापनार्थं भूयोऽप्याह ।

उत्तरमूले सुच्छे, नवे पुराणे चरकजयणेवं ।

परिकर्मण परिजोगे, न होंति दोसा अभिनवमि ॥

नगुणशुद्धमप्युत्तरगुणशुद्धम् १ न मूलगुणशुद्धमुत्तरगु-

णशुद्धमपि २ मूलगुणशुद्धं नोत्तरगुणशुद्धम् ३ न मूलगुणशुद्धं नोत्तरगुणशुद्धं ४ एतेषु चतुर्षु भङ्गेषु प्रत्येकं नवपुराणपदविषयं यद्भङ्गचतुष्कं तस्य भजना सा च यथाक्रममेतं कर्त्तव्या यत्तावन्मूलोत्तरगुणविशुद्धं तत्प्रथमतो नवमपरिभुक्तं गृहीतव्यं तदभावे नवं परिभुक्तं तदभावे पुराणं परिभुक्तमेवं द्वितीयतृतीयचतुर्थेष्वपि भङ्गेषु चत्वारश्चत्वारो विकल्पाः यथाक्रमं चैते आसेवितव्याः कुत इत्याह । परिकर्मणा दोषा अविधिसीवनादयः परिदोषाश्च मलिनीभूतप्राक्षितसुगन्धिगन्धभावितत्वादयोऽभिनवे अपरिभुक्ते च वस्त्रे न भवन्ति । अथ पार्श्वस्थादिवपि न प्राप्यते ततोऽमनोहसंयतीनामप्युपदेशेन गृह्णन्ति एषां वा अर्थाय ताः पर्यटन्ति पूर्वगृहीतं वा तासां गृहीतव्यं तदभावे असंविग्रसंयतीनामप्युपदेशादिना गृह्णन्ति ।

अथैवमपि न प्राप्यते ततः किं कर्त्तव्यमित्याह ।

असई य द्विगकरणं, पन्नवणट्टा सयं च गहणट्टा ।

आगाढे कारणमि, जहेव हंसाइणो गहणं ॥

प्रथमप्यसत्यज्ञयमाने शाक्यादिवेषेण तदीयोपासकाना यतिभ्यो वस्त्रदापनाय ब्रह्मापनार्थं स्वयं वा ग्रहणं वस्त्रस्योत्पादनं कर्त्तव्यं किं बहुना ईदृशे आगाढे कारणे यथैव हंसतिलादेरनुज्ञापितस्यापि ग्रहणं दृष्टं तथैव वस्त्रस्यापि तथाऽप्यज्ञाने सूत्रं मांगित्वा अन्यैर्वाययति तदभावे स्वयमेवालपसागारिके वयति अथ सूत्रं न लभ्यते । ततः को विधिरित्याह ।

सेडयरुए पिंजियए, पेत्तुगहणे य लहुगदप्पेणं ।

भवकाले हि विसिट्टा, करेण अकमेण ते चेव ॥

सेरुगो नाम कर्पासः स एव लोडितः सन् वीजरहितो रुतं तदेव रुतं पिञ्जिकया तारुतं पिञ्जितं तदेव पूणिकया वहितं पेत्तुरिति भाष्यते । एतेषां यदि दर्पेण ग्रहणं करोति तदा चत्वारो लघुकाः तपःकालाभ्यां विशिष्टास्तत्र सेरुके उज्जयगुरुकाः रुते तपोगुरुकाः पिञ्जिते काष्ठगुरुकाः पेत्तुके द्वाभ्यां लघुकाः कारणे पुनः प्रथमपेत्तुकं पश्चात् पिञ्जितं ततो रुतं ततः सेरुकमपि गृह्णाति । अथाक्रमेण गृह्णाति ततस्त एव चत्वारो लघुकाः सेरुकं च त्रिवर्षातीतं विश्वयोनिकमवग्रहीतुं कष्टपते न सच्चित्तम् ।

कडयोगि एकओ वा, असईए नाद्ववद्धसहिओ वा ।

मिच्छाए उवगरणं, उभओ पक्खस्स पाउगं ॥

इतयोगी नाम यो गृहवासे कर्त्तनं कृतवान् स गच्छस्य वस्त्रानात्रे एकको वा नाद्ववद्धसंयतीसहितो वा विजने नूभागो कर्त्तनं वयनं च कृत्वा उज्जयपक्षस्य संयतसंयतीलक्षणस्य प्रायोग्यमुपकरणं परिलुञ्जते ततः किमित्याह ॥

अगीयत्येसु गिंचे, जहलाभं सुलभवहिखेत्ते ।

सुपच्छित्तं उ वदंति, अज्ञाने तं चेव धारंति ॥

यद्यगीतार्थास्ततस्तेषु सुवज्रोपधिक्तेषु गताः सन्तो यथाहामं यच्छ्रवजन्ते तत्सदृशमपरं व्यूतवस्त्रं विवेचयन्ति परिष्ठापयन्तीत्यर्थः । अगीतार्थप्रत्ययनिमित्तं च यथाज्ञानप्रायश्चित्तं वहन्ति । अथापरं न लभ्यते ततस्तदेव स्वयं व्यूतं वस्त्रं धारयन्ति । अथ सर्वेऽपि गीतार्थास्ततोऽपरस्य हामे प्राकृते परित्यजन्ति वा न वा न कोऽपि नियमः । अथ “गणनिगयाई” इत्यत्र योऽयमादिशब्दस्तस्य फलमुपदर्शयन्नाह ।

एमेव य वसिमाम्मि वि, जामियओ महियवृपरिजुत्ते ।

पुव्वुड्डिण व सत्थे, सम इत्थं जए वावि ॥

न केवलमध्वनि विचिक्तानामेव विधिः किन्तु ग्रामादौ घसिमे पथि वसतां यत्रोपधिरग्निकायेन ध्यापितो दग्धः अवमौद्र्यं वा विक्रीतः चौरैर्वा हतः वर्षासु वा पानीयपूरेण वा व्यूढपरिजोषीं वा पुराणतया दुर्बलीभूतो विचक्षितं कार्यं कर्तुमसमर्थः तत्राप्येवमेवानन्तरोक्तो विधिर्मेतद्व्यः । अत्र चापरो विशेष उपद-
श्यते यत्र ग्रामे साधवः स्थिताः सन्ति तत्र सार्थः कश्चित्प्राप्तः स च आदित्योदयात्पूर्वमेवोत्थितः उच्चहितुमारब्धो वर्त्तते यत्र च गतस्य तस्य रविरुदेप्यति तत्र गच्छता अपान्तरात्रं च स्ते-
नादिभ्यं स्तेनैर्वा साधवो दग्धाद्युपधयस्तं सार्थं नक्तं रात्रौ प्राप्ताः प्राये प्रभाते अनुजते एव सूर्ये अग्रतश्चक्षितुकामाः अतो रात्रा-
वेव यथोक्तनीत्या वस्त्रादि गृहीयुः ।

(सूत्रम्) अन्नस्य एगा य हरिया हडिया एसा विय परि-
जुता वा घट्टा वा मट्टा वा संपभूमया वा ॥

अस्य संबन्धमाह ।

मुत्तेण चैव जोगो, हरियाहनि कप्पए निमि पितुं ।

हरिजण य आहडिया, वूढा हरिएसु वा हट्टु ।

सूत्रेणैव सूत्रस्य योगः संबन्धोऽत्रास्ति अनन्तरसूत्रे रात्रौ व-
स्त्रादिकं ग्रहीतुं कल्पते इत्युक्तम् । अत्र तु या व्याहृता हतिका
सा निशि रात्रौ ग्रहीतुं कल्पते इति प्रतिपाद्यते अनेन संबन्धे-
नायातस्यास्य व्याख्या । न कल्पते रात्रौ वस्त्रं ग्रहीतुमिति प्र-
तिषेधोऽन्यत्रैकस्या हताहृतिकाया हरिताहृतिकाया वा तत्र
पूर्वं हतं पश्चादाहृतमानीतं वस्त्रं हताहतं तदेव हताहृतिका
स्वार्थं क प्रत्ययः । अनिवर्तन्ते स्वाधिकप्रत्ययप्रकृतिसिद्धयचनान-
नीति वचनादत्र रुदितः स्त्रीलिङ्गनिर्देशः । एवं हरितेषु घनस्प-
तिसु आहतं हरिताहतं वस्त्रं तदेव हरिताहृतिका साऽपि च प-
रिजुक्ता परिधानादौ व्यापारिता धौता अप्कायेन प्रक्षालिता रक्ता
विचित्रवर्णकैरुपरञ्जिता घृष्टा घट्टकादिना घटिता मृष्टा सुकुमा-
रीकृता संपभूमिता धूपद्रव्येण समं ततः प्रकर्षेण धूपिता वा-
शब्दः सर्वोऽपि विकल्पार्थः । एवंविधाऽपि सा स्त्रीकृत्तव्या पुनर-
साधुप्रायोग्या कृतेति कृत्वा परिहर्तव्येति सूत्रार्थः । अथ भाष्यम् ।
“हरिजण य” इत्यादि पश्चात् स्तेनैः पूर्वं हता पश्चाद्ब्रह्ममादृतमा-
नीतं तदेव हताहृतिकेत्युच्यते । यद्वा हतेषु प्रक्षिता या सा हरि-
ताहृतिका । सा पुनः कथं भवतीत्याह ।

अच्छाणमण्छाणे, व विविचाणं तु होज्ज आहडिया ।

अविहिम्मि संति खेम, विहम्मगच्छे सइ गुणेसु ॥

अध्वनि अनध्वनि वा विविक्तानां हताहृतिकाः संभवन्ति तत्र
(अविहे) अनध्वनि मासकल्पेन विहरन्तो क्लेमं निरुपद्रवमा-
दौ च सति सत्सु विद्यमानेषु ज्ञानादिगुणेषु विहमध्वानं न ग-
च्छेत् न प्रविशेत् । तथा चाह ।

उच्छद्रेसु भिक्खे, अच्छाणपवच्चणं तु दप्पेण ।

बहुगा पुण सुदपए, जं वा आवज्जई जत्थ ॥

नाण्डदंसण्डा, चरित्तडा एवमाइ गंतव्वं ।

उवगरणपुव्वपामिन्ने-हिएण सत्थेण गंतव्वं ॥

गाथाद्वयमपि प्राग् व्याख्यातम् । तत्राध्वनि प्रविशतां विधिमाह

अच्छाण पविसमाणा, गुहं पवादिंति ते गता पुरतो ।

अह तत्थ पवादिंति, चाउम्मासा जवे गुरुगा ॥

अध्वानं प्रविशन्तः प्रथममेव गुरुमाचार्यं प्रवादयन्ति गुरुप्र-

वादमुत्थापयन्तीत्यर्थः । तथा ते अस्माकमाचार्याः पुरतः
पूर्वमेवान्येन चार्थेन सह गताः अत एव वयं त्वरामहे कथं
नाम तेषां समीपं क्षिप्रमेव प्राप्नुयामः । अथ तत्राध्वनि प्रवि-
शन्त एव न प्रवादयन्ति ततश्चतुर्मासा गुरुकाः प्रायश्चित्तम् ।

गुरुसारक्खणहेज्जं, तम्हा थेरो उ गणधरो होइ ।

विहरइ य गणांहिवई, अच्छाणे होइ भिक्खुस्स ।

गणधराकारधारकः कियत इत्यर्थः । यस्तु गणाधिपतिः
सोऽध्वनि मार्गे स्वयं भिक्षुमावेनं सामान्यसाधुवेषेण विरह-
ति कुत इति चेदुच्यते कदाचिदध्वनि साधवः स्तेनकैर्वि-
विकाः क्रियेरन् ततस्ते स्तेनकाश्चिन्तयेयुः ।

हयनायगा न काहिंति, उत्तरं राजले गणे वावि ।

अम्हं आहिवइस्स व, नायगमिच्छाएहिं वा ॥

हतो नायक आचार्यो येषां ते हतनायकास्तथाभूताः सन्तः ते
राजकुले वा गणे वा गत्वा न किमप्युत्तरमुपकरणापहार प-
चात्मकं करिष्यन्ति अस्वामिकतया निराशीभूतत्वात् । तथाऽ-
स्माकं योऽधिपतिस्तस्य वा तदीया वा ये क्षातकाः स्वजना
यानि मित्राणि तत्प्रति नाम तेषामन्तिके गतास्तैः पृष्टाः सन्तो
न किमप्युत्तरं प्रदास्यन्ति आचार्यस्यैव तदानीमभावेनाप्रग-
ल्भत्वादिनि भावः । तस्मादाचार्यमेवोपद्रावयाम इति विचिन्त्य
तथैव कुर्युः ततो यथोक्तनीत्या गुरुवः प्रवादयितव्याः ततः
स्तेनाः चतुर्विधाः ।

संजयपंता य तहा, गिहिभदा चैव साहुभदा य ।

तटुजयनदा पंता, संजयजहेसु आहडिया ॥

एके संयतप्रान्ताः गृहस्थभद्रकाः । अन्ये साधूनां भद्रकाः गृह-
स्थप्रान्ताः । अपरे तटुभयभद्रकाः अपरे तटुभयप्रान्ताः । अत्र
ये संयतभद्रकास्तेषु हताहृतिका भवेत् हत्वाऽपि तयोर्वस्त्रम-
र्पयेयुरित्यर्थः ।

सत्ये विविच्चमाणा, अहिपई भद्वो व पंतो वा ।

दइण निवारइ, वत्थं गाहिंथं च पेसेइ ॥

सार्थं स्तेनैर्विविच्यमाने मुख्यमाणे साधवोऽपि विविच्येरन्
तत्र योऽधिपतिः चौरसेनाधिपतिः स साधूनां भद्रको वा
स्यात् प्रान्तो वा यदि भद्रकस्तदा साधून् विविच्यमानान् दृष्ट्वा
निवारणं करोति मतेषां वस्त्राण्यपहरतेति । अथासौ तत्रा-
संनिहितस्तेनैर्गृहीतं तदुपकरणं भूयोऽपि प्रेषयति । अमून्येव
गाथावयवान्याचष्टे ।

जिन्नदसं सिव्वणीहिं व, नाउ य सेउ वा लज्जिचाणं ।

ते चैव तक्करे ज-द्वो अंतिए पेसेइ ॥

चौरसेनाधिपतिः साधूनामुपार्थिनीतमुपहौकितं दृष्ट्वा जिन्नदशा-
कत्वेन साधुसंबन्धिनीभिः सीवनीभिः सीवितत्वेन वा साधूनां
सत्कमेतच्छमिति ज्ञात्वा तान् तस्करानुद्वमने आः पापा विनष्टाः
स्थ यूयं देयं महात्मनां वस्त्राण्यपहतानीत्यादि एवमुपाद्वच्य
भूयोऽपि तस्योपधेः साधूनामर्पणार्थं तानेव तस्करान् साधूनाम-
न्तिके प्रेषयति ॥

वीसत्थमप्पिणंते, जएण छड्ढित्तु केइ वच्चंति ।

विहिया पासवण जूमि, उवस्सए दिट्ठमि जा जयणा ॥

स्तेना द्विधा आक्रान्तिका अनाक्रान्तिकारस्ते कुतोऽपि न विच्य-
ति अत एव ते चौरसेनापतिनां वस्त्रप्रत्यर्पणार्थं प्रेषिताः सन्तो

विष्वस्ताः निर्भयादिव त एव आनीयवस्त्रं संयतानामर्पयन्ति
अनाक्रान्तिकास्तु भयेन मा केनाप्यारक्षिकादिना ग्रहीष्यामह
इति परिज्ञाय रात्रावानीयोपाश्रयाद्दहिः प्रथवण्ज्मात्रुपाश्रयम-
ध्ये वस्त्रं प्रक्षिप्य व्रजन्ति पत्रायन्ते तस्मिन् वस्त्रे दृष्टे सति या
वक्ष्यमाणा यतना सा करणीया । तामेवाह ॥

गीयमगीया अविगीय-पञ्चयष्टा करिति वीसं तु ।

जइ संजइ वि तहियं, विगिचिया तासिवि तहेव ॥

यदि सर्वेऽपि गीतार्थास्ततस्तदुपकरणं मौलोपकरणेन सह
मीलयित्वा यथास्वरुचि परिचुञ्जते । अथ ते केचिद् गीतार्थाः
केचिच्चागीतार्था अविगीतप्रत्ययार्थं दृढाहृतिकोपकरणं विष्वक्
पृथक् स्थापयन्ति ते ह्यगीतार्था एवं चिन्तयेयुः एष स्तेनप्रत्ययि
त उपाधस्तावदुपहतेन च सह मिश्रिततरोऽप्युपहत एव अतस्ते-
षां प्रत्ययार्थं दृढाहृतिकोपकरणं विष्वक्पृथक् स्थापयन्ति । अथ
संयत्योऽपि विविक्तास्ततस्तासामप्युपकरणं तथैव पृथक्
कुर्वन्ति ।

जो वि य तेसिं उवही, अहागओ प्यो य सपरिकम्मो य ।

तं पि य करिति वीसुं, मा अविगीयाइभंहे वा ॥

योऽपि च तेषां साधूनां यथाकृतोऽप्यपरिकर्मा सपरिकर्मा
चोपध्रिस्तमप्यविष्वक् परस्परं कुर्वन्तोऽविगीतार्थाः परस्परं
मण्डयेयुः कत्रहं कुर्युः यथा किमिति त्वदीयैर्मदीयोपकृतोपधिः
सपरिकर्मणा सह मीलित इत्यादि एवं तावद्भक्ते सेनापतौ वि-
धिरितिहितः । अथ प्रान्ताविषयं विधिमाह ॥

पंतोवहिम्मि दुष्को, आयरिए इच्छए विवाएउं ।

कयकरणे करण वा, आगाढे किसो सयं भणइ ॥

प्रान्तश्चौरसेनापतिरुपध्रावुपकरणे दुग्धः सन् आचार्यान् व्या-
पादयितुमिच्छति ततो यस्तत्र कृतकरणो धर्मकथालब्धिमान्
धनुर्वेदकृताभ्यासो वा स तत्र कारणं करोति धर्मकथादिना स्व-
च्छुजबलप्रकटनेन वा तं शमयतीत्यर्थः । अथवा ईदृशो आगाढे
कार्ये यः कृशो दुर्बलदेहः स स्वयमात्मनैवात्मानमाचार्यं जगति ।
एतामेव गाथां ज्ञायति ।

को दुग्धं आयरिओ, एवं परिपुच्छियम्मि अछाणे ।

को कहयइ आयरियं, लगइ गुरुए व चउमासे ॥

प्रान्तः सेनापतिं पृच्छति को युष्माकं मध्ये आचार्यः एवमध्वनि
गच्छतां परिपृष्टे सति यः कश्चिदाचार्यं निर्धार्य कथयति स द्रवति
प्राप्नोति चतुरो मासान् गुरुकानिति । किं तर्हि वक्तव्यमित्याह
सत्येणनेण गया, एहिंति य मगतो सुगुरु अज्जं ।

सत्थिह्वं एव दुच्छह, हयं पहायं वसाहिंति ॥

येऽस्माकं गुरुवस्ते अन्येन साधेन सह प्रागेव गता मार्गतो वा
पृष्ठतस्ते पश्यन्ति । यदि वा न प्रतीतिर्भवतां ततः सार्थिकान् पृ-
च्छत । यद्वा इतोऽसावस्माकमाचार्यः पहायितो वा वयं सांप्र-
तमनाथा वर्तमाने एवं कथयन्ति ॥

जो वा दुव्वलदेहो, जुंगियदेहो असच्चवको वा ।

गुरु गिल एएसि अहं, न य मि पगज्जो गुरुगणेहिं ॥

अथवा यो दुर्बलदेहो विकलाङ्गः यो वा असत्यवाक्योऽसमञ्ज-
सप्रज्ञापी स सेनापतिं प्रति वक्ति अहं किञ्चित्तेषां सर्वेषामांगुरुः
एवं न च नैवाऽस्यहं प्रगल्भः संपूर्णो गुरुगणैः शरीरसंपदादिभिर्बो-
हीणो वा अजिज्ञो, खंजकुणीकाणाम्मा व इं जातो ।

मा मे वहेह सीसे, जं इच्छह तं कुणह मज्जं ॥

व्याधिना रोगेणाहमतीवाऽभिज्ञतोऽस्मि खञ्जः पादविकलः कुणिः
पाणिविकलः काणश्चक्षुर्विकल ईदृशो वा अहं जातोऽस्मि अतो-
मा मदीयान् शिष्यान् वयध्वं यन्मार्णादिकं कर्तुमिच्छध्वं तन्म-
मैव कुरुध्वं यतः ॥

इह्रा वि मरिउमिच्छं, संति सिस्साण देह मा हणह ।

मम मारगत्तूणमिणं, जं किरइ मुंचह सुते मे ॥

इतरथाऽपि तावदहं मर्तुमिच्छामि ततो मदीयशिष्याणां शान्तिं
प्रयच्छत मा पुनर्यथास्वरुचि हन्त विनाशयत यतो यदिदं मम
मारणं भवद्भिः क्रियते तन्मृतस्यैव मारकत्वं जवति अतो मुञ्चत
मदीयान् शिष्यान् सुतान् । अपि च ॥

एयं पि अंज जाणह, रिसिवज्जा जह न सुंदरा होइ ।

इह य परत्थ य लोए, मुंचंतणुलोमिया एवं ॥

जो भज्जा एतदपि तावच्चूयं जानीथा यथा ऋषिहत्या विघ्निय-
माना इह च परत्र च द्वोके सुन्दरा न भवति एवमनुबोमिताः
प्रज्ञापिताः सन्तस्ते तस्कराः साधून् मुञ्चन्ति । अथैवमपि न
मुञ्चेरन् ततः किं कर्तव्यमित्याह ॥

धम्मकही चूषेहि व, मंतनिमित्तेण वा वि विज्जाए ।

नित्थारेइं वद्वेण व, अप्पाणं चेव गच्छं च ॥

यो धर्मकथालब्धिमान् धर्मकथया तं सेनापतिमुपशमयति चूर्ण-
चां मन्त्रेण वा विद्यया वा निमित्तेन वा पातयेत् यो वा धनुर्वेदादौ
कृतपरिश्रमः स निजबलेन सेनापतिं निर्जित्यात्मानं गच्छं च
निस्तारयति । अथ एषामेकमपि न विद्यते ततः ॥

वोसज्जिया व तेणं, पंथफिडिए व हिंरुमाणे वा ।

गंतूण तेण पद्धि, धम्मकहाईहिं पन्नवणे ॥

तेन सेनापतिनोपधिमपहृत्य साधवो विसर्जिता मुक्ता इत्यर्थः ।
मुक्ताश्च ये तदुपधिं न गवेपयन्ति ततश्चतुर्दशुकाः ततः स्तेनपट्वीं ग-
त्वा गवेपयितव्य उपधिः गच्छता वाऽप्रान्तराले यदि कोऽपि प्रश्रये
त् कुतो भवन्त इहागता ततो वक्तव्यमेते मार्गात्परिजृष्टा हिण्म-
माना वा विहारक्रमेण विहरन्त एव वयमिह संप्राप्ताः ततः स्तेन
पट्वीं गत्वा धर्मकथादिभिः सेनापतेः प्रज्ञापनां कर्त्तव्या ।

अथेदमेव भावयति ॥

जदमभदं अहिवं, नाउं भदे वसति तं पद्धि ।

फिमिया मुत्तिय पंथं, भणांत पुट्टा कहा पद्धि ॥

स्तेनपट्वीं गच्छद्भिः प्रथमत एवैतद् ज्ञातव्यं किमत्र सेनापतिर्ज-
रकोऽज्जद्रको वा यदि जरकस्ततस्तां पट्वीं प्रविशन्ति । अथाभ-
रकस्ततो मा प्रान्तापतापद्मावणादीनि कार्यादिति कृत्वा न तत्र
गन्तव्यम् । अथ गच्छन्ति ततश्चत्वारो गुरवः । अथ कोऽप्युपश-
मनायोत्सहते ततस्तं गृहीत्वा गन्तव्यं गच्छन्तश्च कुतः किमर्थं
भवन्त इहायाताः अत्र कुत्र वा व्रजिष्यथ इति पृष्टा भणन्ति प-
न्थास्फिटिताः परिस्रष्टा वयमिह पल्ल्यामाराहान्वेषणं कुर्महे ।

मुसियत्ति पुच्छमाणं, को पुच्छइ किं च अमह मुसियव्वं ।

अहिवं जणंति पुत्तिव, अणिच्छे सन्नायगादीहिं ॥

किं मुपिता यूयमिति पृच्छन्तं ब्रुवते । को नामास्मान् पृच्छति
किं वा निर्गन्थानामस्माकं मुपितव्यं ततश्च स्तेनपट्वीं गत्वा
यस्तत्र सेनाया अधिपतिस्तं पूर्वं प्रथमतो भणन्ति । धर्मकथादि-
ना प्रज्ञापयन्ति प्रज्ञापितश्च यदा व्यापृतस्ततो वक्तव्यमस्माकमु-
पधिं प्रयच्छेत्यादिना सेनापतिरुपशमयितव्यः ।

उपसंतो सेणावह, उवगरणं देइ वा दवावेइ ।

गीयत्ये हि य गहणं, तं वीरुं व सीकरणं ॥

उपशान्तः सन् सेनापतिः स्वयमेवोपकरणं ददाति स्वमानु-
पैर्वा दापयति ते सर्वे गीतार्थास्तत उपकरणं मिश्रयन्ति वा
न वा । अथागीतार्थमिश्रास्ततो गीतार्थैस्तस्योपकरणस्य गृहणं
कर्त्तव्यम् । यच्च संयतासंयतानामुपकरणं तद्विषयकं विधेयम् ।
अथ सेनापनिर्णयात् ।

सत्ये बहू विविचो, गिएहह जं जत्य पेच्छह अइता ।

इहं पडिपट्ठीसु य, रुसेह विइओ जओ हं सो ॥

सार्थोऽस्मानुपैर्बहू प्रभूतो विविक्तः अतो न ज्ञायते कस्य
कस्य यस्यादिकमस्तीति ततो गृहीतं यं स्वकीयमुपकरणं य-
द्यत्र पर्यटन्तः पश्यन्तः ततः साधुभिर्वक्तव्यं यद्येवं ततः स्वमानु-
पमस्मान्निःसह यज्यत ततस्तद्गीयमानुपेण सह गच्छन्ति । स च
शून्य इहास्थामेव पल्ल्यां प्रतिपट्ठीषु वा यद्यज्ञयतामुपकरणं तत्तद्
(रुसेहचि) देशीयवचनत्वात् गयेपत अहं भवतां द्वितीयोऽ-
स्मीति ततो यद्यत्र पश्यन्ति तत्तस्मानुपादिनिः प्रज्ञाप्य गृह्णन्ति ।

अह ताव न जातो जह, एएति पि पावइ न हत्यं ।

नह कुणिमो मोसमेणं, नुजंति पावा अह इमेस ॥

अस्माकं तावदयं मोपो मुपितवखादिः कृत्तोन न जातः अतो
यथैतेषामपि हस्तं न प्राप्नोति तथा वयमेनं मोपं पुमहे इति
विचिन्त्य केचित्पापाः स्तेनकास्तथेति चिन्ताऽनन्तरमेतेषु
प्रक्षिपन्ति । तद्यथा ।

पुढव।आउकाए, अवमयणस्सइतसेनु साहरइ ।

मुत्तःयजाणएणं, अप्पावहुयं तु नायवं ॥

पृथिवीकाये वा अफाये वा अगडे वा गतायामित्यर्थः । वनस्प-
तिषु वा प्रसेषु वा संहरन्ति निक्षिपन्तीति यावत् । गाथायामेक
वचननिर्देशः प्राकृतत्वात् एतेषु निक्षिप्तममीषां ग्रहीतुं न कल्प-
ते इति बुद्ध्या । अत्र च सूत्रार्थः येन गीतार्थेन पृथिव्यादिनिक्षिप्ते
तत्रोपकरणे स्वल्पतरमेवाधिकरणमगृह्यमाणेषु बहुतरमसंयत-
परिभोगात्प्रायःप्रक्षालनादिक्रमेणास्वल्पवृत्तं ज्ञातव्यं ज्ञात्वा च
ग्रहीतव्यं तद्वत्त्वम् । अथ न गृह्णाति ततश्चतुर्लक्षेषु अनवस्था-
त्त्वं भवति । भूयोऽपि हत्वा ते वा अये वा एवमेव पृथिव्या-
दिषु निक्षिपन्तीति भावः । अथ “सावि य परिनुत्ता वा”
इत्यादिसूत्रावयवं विवृणोति ।

हरियाहरिया सुविहिय, पंचवजा वि कप्पइ घेत्तुं ।

परिनुत्तमपरिनुत्ता, अप्पावहुगं वियाणित्ता ॥

हे सुविहित ! हताहतिका यद्यपि स्तेनकैः पञ्चवर्णा कृता
तथापि ग्रहीतुं कल्पते तथा परिनुत्ता अपरिनुत्ता वा उप-
लक्षणत्वाद्धौता घृष्टा मृष्टा संप्रमिता वा भवतु परं तथाऽप्य-
ल्पवहुत्वं विज्ञाय स्वीकर्त्तव्यं न परिहर्त्तव्यम् ।

आधत्ते विकीए, परिनुत्ते तस चैव गहणं तु ।

अन्नस्स गिएहणंत-स्स चैव जयणाए हिंनंति ॥

स्तेनकैस्तद्वत्प्रमाधत्तं ग्रहणके मुक्तं भवेत् विक्रीतं वा परि-
भुक्तं वा ततस्ते श्रूयः वयमन्यद्वत्त्वं प्रयच्छाम इति ततो वक्तव्यं
तदेवास्माकं प्रयच्छत नायेन प्रयोजनमिति भणित्वा तदेव
ग्रहीतव्यं यदि न लभते ततोऽनवस्थाप्रसङ्गनिवारणार्थमन्य-
स्यापि ग्रहणं कुर्वन्ति तत्र यदि संस्तरति ततः परिष्ठापयित-

व्यम् असंस्तरे तु परिभोक्तव्यम् । तथा तस्यैव सेनापतेर्मा-
नुपैः सह वस्त्रान्वेषणाय यतनया हिपदन्ते पर्यटन्ति । इदमेव
भावयति ॥

अन्नं च देइ उवहिं, सा वि य नातो तदेव अन्नातो ।

सुद्धइ होइ गहणं, अमुष्णि घेत्तुं परिष्ठवणा ॥

अथासौ सेनापतिरन्यमन्यसाधुसंघमिधनमुपधि ददाति ततः
स उपधिर्ज्ञातो वा स्यात् संविग्नासंविग्नसंघमिधनया उपल-
क्षितः अन्नातो वा तद्विपरीतः तत्र यः बृद्धो विधिपरिकर्मितो
यथोक्तप्रमाणोपेतश्च स संविग्नसंघमिधनी तं गृहीत्वा तेषामेव
संविग्नानामर्पयन्ति । अथ ते देशान्तरं गतास्ततो यदि सं-
स्तरन्ति ततः परिष्ठापयन्ति । अथ न संस्तरन्ति ततः परिभु-
ज्जने । यः पुनरशुद्ध एतद्विपरीतः सोऽसंविग्नानां संघमिधनी तम-
प्यन्यस्याऽधिकरणपरिहरणार्थं गृहीत्वा पश्चात्परिष्ठापयन्ति ।
इदमेव व्याचष्टे ।

तं सिन्वणीहि नाउं, पमाणहीणाहियं विरंगं वा ।

इतरोविहिं पि गिएहइ, मा अहिगरणं पसंगो वा ॥

तदुपकरणमविधिसीधनिकाभिः सीधितं प्रमाणतश्च हीनाधिकं
विरङ्गं विचित्रवर्णकरत्तमेवविधं दृष्ट्वा ज्ञातव्यं यथैव इतरेषाम-
संविग्नानामुपधिस्तमपि ज्ञात्वा गृह्यायेव कुत इत्याह मा तस्मि-
न्नगृह्यमाणे अधिकरणे असंयतपरिभोगादिना प्रसङ्गो वा न्युयो-
ऽप्युपकरणहरणवृत्तको भवत्विति कृत्वा ।

अंतस्स व पट्ठीए, जयणा गमणं तु गहण तह चैव ।

गामाणुगामियम्मि य, गहिण गरणे य तं जणियं ।

अथान्यस्य सेनापतेः पल्ल्या तस्योपकरणस्यार्कं नीतं ज्ञेयं
ततस्तत्रापि यतनया गमनं ग्रहणं तथैवानुशिष्टिर्धर्मकथादिना
विधेयम् । एवमध्वनि विधिकानां विधिरुक्तः । प्रामाण्यमिदंऽपि
विहारे मासकल्पं विधि कुर्वन्तो यदा विधिका जयन्ति तदा
गृहीते स्वहस्तचिह्ने (गहणेचि) गृह्यमाणे चोपकरणे उप-
धिपृथक्करणादि धर्मकथादिकं च यत् पूर्वं जणितं तदेवात्रापि
कृष्यम् । इदमेव व्याचिख्यासुराह ।

तथैव आणावेइ, तं तु पेसेइ वा जहिं भट्टो ।

सत्येण कप्पियारं, त देइ जो एं तहिं नेइ ।

यद्युपकरणमन्यस्यां पल्ल्यां नीतं तदा यदि मूलपट्ठीपतिर्ज-
कस्तत उपकरणं तत्रैवात्मनो भूले तत्पट्ठीवास्तव्यमानुपैराना-
ययति । अथवा तमात्मनो मनुष्यं तत्र प्रेषयति यत्रासावन्यस्य
सेनापतेः पल्ल्यामुपधिर्वर्तते । अथासौ न समर्थः स्वसमीपे आना-
ययितुं ततः साथेन सह तस्यां पल्ल्यां गन्तव्यम् । अथ साथो
न प्राप्यते ततो मूलपतेर्मानुपेो मार्गयितव्यः स च कल्पितारं मा-
गदशयितारं स्वमनुष्यं ददाति यस्तत्र पल्ल्यां साधुनां नयति ॥

अणसिद्धाई तत्थ वि, काउ सपट्ठि इतरीसुं वा ।

घेत्तु सत्येण व यं, उवयंति अह जहए जयणा ॥

तत्रापि पल्ल्यामनुशिष्टिकर्मकथादिप्रायोग्यं कृत्वा गृहीत्वा च
स्वकीयमुपकरणं जातं यदि ततः साथो न लब्धयते ततस्तेनैव
मनुष्येण सह स्वपल्ल्यामागच्छन्ति मूलपल्ल्यामित्यर्थः । तत्र
चागत्य साथेन सह जनमदमुपयान्ति । अथ तस्याः पल्ल्याः स-
काशादितरासां जनपदप्रत्यन्तपट्ठीनां साथो यदि लब्धयते ततो
मुचोपकरणं नीतं भवेत् ततस्तदर्थं तत्र गत्वा तच्च गृहीत्वा ततः

उवाहि

सार्थेन सार्द्धं जनपदमुपयान्ति । अथैष नद्रकस्ततोऽन्यपट्टीपतौ यतना जगिता ॥

फड्गपड्ग पंते, भणंति सेणावई तेहि ।

एते उत्तरमानं-वियाइ जा पच्छिमा राया ॥

इह मूलभर्त्ता मुक्त्वा या अन्याः पल्लयस्तासामधिपतयो मूलपट्टीपतिवशवर्तिनः स्पर्धकपतय उच्यन्ते तेषामेकतरेण साधवो विविक्ताः स च प्रकृत्यैव प्रान्तस्ततस्तस्मिन् प्रान्ते बहुशोऽपि मार्गिते उपकरणमप्रयच्छति मूलसेनापतिं भणन्ति धर्मकथादिना प्रज्ञापयन्ति स च प्रज्ञापितः सन्न दापयति । अथ सोऽपि प्रान्तस्ततो यः कोऽपि मानस्यिकश्चिन्मडम्बाधिपतिः स प्रज्ञाप्यते तत उत्तरोत्तरं तावन्नेतव्यं यावदपश्चिमः सर्वा-न्तिमो राजा तमपि प्रज्ञाप्योपकरणं गृहीतव्यमिति भावः । अथ प्रमादाद्युपगतो न मार्गयति न वा धौतयुक्ताधिकमसंयतप्रायो-ग्यमिति कृत्वा च गृह्णाति ततश्चतुर्लघवः ।

वसिमे वि विविचाराणं, एमेव य वीमुकरणमादी य ।

वोसिरणे चउल्लुगा, जं अहिगरणं वहाणा य ॥

न केवलमध्वनि विविक्तानां किं तु वसिमेऽपि जनपदे विवि-
क्तानामुपकरणविष्वक्करणादीनि कार्याण्येवमेव मन्तव्यानि यस्तु
स्वोपकरणं व्युत्सृजति को नामात्मानमायासाविष्यतीति कृत्वा
न गवेपयतीति भावस्तस्य चत्वारो लघवः यच्चाधिकरणमप्या-
यप्रज्ञालनादि याचते तेनोपकरणेन विना सूत्रार्थयोः संयमयो-
गानां चापरिहाणितस्तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तं यत एवमतः सर्व-
प्रयत्नेन गवेपणीयम् । वृ० १ उ० ।

(१४) भिक्षुणाय गतं भिक्षुमुपनिमन्त्रयेत् ।

(सूत्रम्) निगन्थं च एं गाहावड्कुलं पणियपणियाए अ-
णुपविट्ठं केइ वत्येण वा पणिग्गहेण वा कंवलेण वा पाय-
पुंछणेण वा उवनिमंतिज्जा कप्पइ से सागरकरुंगहाय
आयरियपायमूक्षे वंदित्ता दोच्चं पि उग्गहं अणुन्नविण्ण ॥

अस्य सूत्रस्य संवन्धमाह ।

अविरुद्धे भिक्खुगतं, कोइ निमंतेज्ज वत्यईहि ।

कारणविरुद्धचारी, विगिंचिते वावि गेएहेज्जा ॥

अविरुद्धे विरुद्धराज्यरहिते ग्रामादौ विरुद्धराज्यचारी स्तेना-
दिभिर्विविक्तो मुपितः सन् वज्राणि गृहीयान् अतो वल्लग्रह-
णविधिः प्रतिपाद्यते ।

अहवा दोइयतेणं, निवसममइक्कम्म पच्छिम जणितं ।

दोच्चमणुन्नवेडं, उत्तरियं वत्यभोगादी ॥

अथवा नृपसमानमतिक्रम्य विरुद्धराज्यसंक्रमणे दौकिकस्तै-
न्यमिदमनन्तरसूत्रे भणितम् । अथ द्वितीयं वारमवग्रहमाचार्य-
समीपे अननुज्ञाप्य तदा वल्लपरिभोगमादिशब्दात् धारणं वा
करोति तदा लोकोत्तरिकस्तैर्न्यं जवतीति प्रतिपाद्यते । पञ्जिः
संवन्धैरायातस्यास्य व्याख्या निर्ग्रन्थपूर्वोक्तशब्दार्थं चशब्दोऽ-
र्थान्तरोपन्यासे णमिति वाक्यालङ्कारे गृहस्य पतिः स्वामी
गृहपतिस्तस्य कुलं गृहपिणरुपातप्रतिज्ञया पिणरु ओदनादि-
स्तस्य पातपात्रं प्रविष्टस्तत्प्रतिज्ञया तत्प्रत्ययमनुप्रविष्टः काश्चि-
दुपसंकादिर्वज्रेण वा प्रतिग्रहेण वा कम्बध्वेन वा पादप्रोञ्जनेन
वा उपनिमन्त्रयेत् वल्लं सौत्रिकमिह गृह्यते प्रतिग्रहः पात्रकं कम्ब-
मौर्गिन्द्रकपः पात्रशब्देन तु पात्रके मरिकाप्रभृतिकः पात्रनिर्यो-

गः प्रोञ्जनशब्देन तु रजोहरणमुच्यते । आह च चूर्णिहृत् । “ पाय-
ग्राहणेण पायभंरुयं गहियं पुंउणं रयहरणंति ” एतैरुप समीपे
आगत्य निमन्त्रयेत् उपनिमन्त्रितस्य च (से) तस्य निर्ग्रन्थस्य
साकारकृतमाचार्यसत्कमेतद्वल्लं न मम अतो यस्यैव महतो
आत्मनो वा परिभोगिष्यते तस्यैतद्विषयतीत्येवं सविकल्पव-
चनव्ययितं स गृहीत्वा ततः आचार्यपादमूले तद्वल्लं स्थापयित्वा
यदि तस्यैव साधोः प्रयच्छन्ति तदा द्वितीयमप्यवग्रहम् । एक-
स्तात्रद् गृहस्थादवग्रहोऽनुज्ञापितः द्वितीयं पुनराचार्यपादमूला-
दवग्रहमनुज्ञाप्य धारणापरिभोगरूपं द्विविधपरिहारं तस्य वल्ल-
स्य परिहर्तुं धातूनामनेकार्थत्वादाचरितुं कल्पते इति सूत्रसंक्षे-
पार्थः । वृ० १ उ० । (एतद्विस्तारार्थ एव वल्लयाचनविधौ वल्ल-
शब्दे वद्व्यते) (उपधिविषयोऽवग्रहः उग्गहशब्दे उक्तः)

(१५) निज्ञार्थं गतस्योपकरणपतने विधिमाह ॥

(सूत्रम्) निगन्थस्स एं गाहावड्कुलं पिंडवायपणियाए
अणुपविट्ठसं आःल्लहुस्सए उवकरणजाए पविज्जहे सिया तं
च केइ साहम्मिया पासेज्जा कप्पति एं सागरकरुं गाहा य
जथेव ते अण्णमणं पासेज्जा तथेकं तमाणावाहे बहु फासुं
थंमिद्धे परिट्ठवेयव्वेसिया ॥

निर्ग्रन्थस्य णमिति वाक्यालङ्कारे गृहपतिकुलं (“ पिंडवायपणि-
याए इति ”) पिणरु भक्तं पानं वा पातयिष्यामीति बुद्ध्या यथा
सहोदरं “ सुत्तं पगमुं तु निगन्थो ” आनेष्यामीति बुद्ध्या निर्गत
इत्यर्थः । अनुप्रविष्टस्य यथावद्युक्तेकमेकान्तलघुकं जघन्यं म-
ध्यमं वा इत्यर्थः । उपकरणजातं परिज्जष्टं पतितं स्यात्तच्च क-
श्चित्साधर्मिकः पश्येत्कल्पते (से) तस्यासागारकृतं नाम यस्यै-
वेदमुपकरणं तस्यैवेदं देशमिति बुद्ध्या गृहीत्वा यत्रैवान्यमन्यं
साधर्मिकं पश्येत्तत्रैव एवं वदेत् इदं भो आर्य ! किं परिज्ञातं
ततस्तस्यैव प्रतिनिर्यातव्यं समर्पणीयं स्यात्किमुक्तं भवति यदि
तस्य सत्कं तर्हि तस्मै दीयते । अथ ब्रूयादमुकस्य सत्कं यदा
तस्येति स च वदेत् न परिज्ञातं न कोऽपि न जानातीति प्रावः
तर्हि तन्नात्मना परिज्जुञ्जीत न अन्यस्य दर्शयेत्किन्त्वेकान्ते बहुप्रा-
सुके स्थण्णिले परिष्ठापयितव्यं स्यात् । “ एवं निगन्थस्स णं
यहिया वियारभूमिं वा विहारभूमिं वा निक्खंतस्से ” त्याद्यपि
सुत्रं भावनीयम् । तथा निर्ग्रन्थस्य णमिति प्राग्वत् ग्रामानुग्रामं
“ अदूरइज्जग्गामानुग्गामंदूरइज्जमाणस्सेत्ति ” विहरतोऽन्यतरत्
उपकरणजातं परिज्जष्टं स्यात्तच्च कश्चित्साधर्मिकः पश्येत्कल्पते
(से) तस्य सागारकृतं गृहीत्वा दूरमप्यध्वानं परिचोदुं “ जत्थे-
वेत्यादि ” प्राग्वत् एष सूत्रत्रयसंक्षेपार्थः । संप्रति ज्ञाप्यकृत्
यथावद्युक्त्वग्रहणं तृतीयसूत्रगतमन्यतरग्रहणं व्याख्यानयति ।

द्विहो य अहाल्लहुतो, जहसुतो मज्झिमो य उवहीओ ।

अन्नयरग्गहणेण उ, धेप्पइ ति विहो उ उवहीओ ॥

यथावद्युक्त्वग्रहणं उपधिविधौ भवति जघन्यो मध्यमश्च अन्य-
तरग्रहणेन तु त्रिविधोऽप्युपधिः परिगृह्यते । तदेवं कृता विषमपद-
व्याख्या भाष्यकृता । संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

अतो परिट्ठवन्ते, वहिया व वियारमादिसु लहुगो ।

अन्नयरं उवगरणं, दिट्ठं संका न धेप्पति ॥

किं हुज्ज परिट्ठवियं, पम्हुट्ठा वा वितो न गेएहंति ।

किं एयस्सन्नस्स व, संकिज्जइ गेएहमाणो वि ॥

अन्तर्ग्रामादीनां मध्ये वहिर्विचारभूमौ वा परिष्ठापयति विस्मरति " पम्हुंति वा परिष्ठयिंति वा एगडुमिति " वचनात् प्रायश्चित्तं ह्युक्तो भासः । कस्मादीदृशं प्रमादं करोतीति हेतोः कः पुनर्दोषो यतो विस्मृतमत आह । अन्यतरत् जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं वा उपकरणं दृष्टं ततो जाता शङ्का ततश्च न केचनापि ग्रहीष्यन्ति । शङ्कामेव स्पष्टतरं भावयति । (किं होजेत्यादि) साधवस्तदन्यतरत् उपकरणमन्तर्बहिर्वा दृष्ट्वा शङ्कन्ते किमेतत् परिष्ठापितमुत कस्यापि विस्मृतं भवेत् एवं शङ्कमानास्तदुपकरणं विस्मृतं न गृह्णन्ति यतो गृह्णन्ति जैः शङ्क्यते तथाहि तत् पतितं गृह्णन्तं संयतं कोऽपि दृष्ट्वा शङ्केत किमेतस्य अन्यस्य वा । किमुक्तं भवति । किमात्मीयं पतितं गृह्णाति किं वा परकीयं कस्यापि दानार्थमेवं शङ्कासंज्ञवे तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो ह्युक्ताः । अथ निःशङ्कितं परेषां स्यात्तदा चतुर्गुरुकम् । एवं शङ्कासंज्ञवतो न गृह्णन्ति तस्मिन्नागृह्यमाणे इमे दोषाः ।

थिग्गल्ल ङित्ता पोत्ते, ब्राह्मगचीराइएहिं अहिगरणं ।

बहुदोसतमा कप्पा, पारहाणी जा विणा तं च ॥

तत्पतितं यथाह्यु स्वकरणं गृहस्थैर्दृष्टं ततस्ते तत् गृहीत्वा अन्यस्य चिच्छ्रयतो वस्त्रस्य थिग्गल्लकं कुर्वन्ति तथा प्रकाल्य पोतकानि वहिर्वापट्टिकादिरूपाणि कुर्युर्थादि वा उत्तानशायिनां यात्रकानां योग्यानि चीवराणि विदधीरन् इत्येवमादिभिः प्रकारैर्यथाह्यु स्वकस्योपकरणस्याग्रहणे अधिकरणं यदा तु पतिताः कप्पा न गृह्णन्ते तदा ते बहुदोषतमाः प्रभूततमं तेष्वधिकरणमिति भावः । तच्च उपकरणं याचमानस्य परिहाणिः सूत्रार्थयोः ये च तृणग्रहणाग्निसेवनादयो दोषास्तेऽपि प्रसजन्ति ।

एते अण्णे य वहु, जम्हा दोसा तहिं पसज्जंति ।

आससे अंतो वा, तम्हा उवाहिं न वांसिरए ॥

एते अनन्तरोदिता अन्ये च यस्माद्बहवो दोषास्तत्र पतिते प्रसजन्ति तस्मात् ग्रामादीनां वहिराससे प्रदेशे अन्तर्वा तमुपधि व्युत्पुजेन विस्मरणतः पातयेत् । अधुना यः शङ्कातः शङ्कमानो वा न गृह्णाति तं प्रत्युपदेशमाह ।

निसंस्किं तु नाळं, विच्छुयमंयंति ताहे धेत्तव्वं ।

संकादिदोसविज्जा, नाळं अप्पति जस्स तयं ॥

यदा एतदुपकरणं कस्यापि विच्छुतं विस्मरणतः पतितमिति नदा नियमतो ग्रहीतव्यं गृहीत्वा न शङ्कादिदोषरहितानामविषये कस्यापि शङ्का स्यादित्यादिदोषवर्जिता यस्य तदुपकरणं तस्य ज्ञात्वा समर्पयन्ति । एतच्च यद्विषये कर्तव्यं तानाह ।

समणुस्से इयराणं, वा संजतीसंजयाणं वा ।

इयरे उ अणुवदेसो, गहिंयं पुण धेप्पए तेहिं ॥

समनोज्ञानां सांजोगिकानामितरासामसांजोगिकानां संयतीनां संयतानां वा सत्कमुपकरणं पतितं गृहीत्वा यस्य सत्कं तस्य दातव्यमितरे तु पार्श्वस्थादयस्तेषामनुपदेशस्तेषां सत्कं पतितं गृहीत्वा यस्य सत्कं तस्मै देयमिति नास्माकमुपदेशोऽधिकरणप्रवृत्तैस्तैः पुनः पार्श्वस्थादिभिः संविग्नानां विहारिणामेतदुपकरणमिति ज्ञात्वा यत्पतितं गृहीतं तदानीतं पुनर्गृह्यते ।

अत्रैव द्वितीयपदमाह ।

विश्यपदे न गेएहेज्जा, विवंचियज्जुगुळिए असंविगो ।

तुच्छमपत्रोयणं वा, अगेएहता होय पच्छिची ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे न गृहीयात् पतितं विवञ्चितं परिष्ठापितमिति कृत्वा जुगुप्सितमशुचिस्थानपतितमिति वा कृत्वा असंविग्नानां वा एतदुपकरणमिति ज्ञात्वा तथा तुच्छं मुखपोत्तिकादि तदपि कुथितत्वादिना कारणेनाप्रयोजनमगृह्यतो नवति प्रायश्चित्तम् । सांप्रतमेनामेव गार्थां विवृणोति ॥

अंतो विसगल्लजुसं, विवंचियं तं च द्दु नो गिएहे ।

असुइछाणे वि जुतं, बहुधा वाढादिगन्नं वा ॥

अन्तर्ग्रामादीनां मध्ये विशकलं खण्माखणीकृतं जीर्णं विवेचितं परिष्ठापितमिति ज्ञातव्यं यच्च दृष्ट्वा न गृहीयात् । तथा अशुचिस्थानेऽपि च्युतं बहुधा वा व्याढादिजिञ्च प्रवृत्तिजिञ्चनं न गृहीयात् ॥

हीणाहियप्पमाणं, चित्तलं विंगजंगी य ।

एएहिं कारणेहि य, नाज्जणं तं विवज्जति ॥

हीनं चाधिकं च हीनाधिकं तत्प्रमाणं यत्र तत् कचिच्छीनं कचिदधिकमित्यर्थः । तच्च सीवनिकया चित्रलं चित्रं सीवनिकाचित्रलं रङ्गेन रागस्त्रयेण भङ्गिर्विच्छसिर्यत्र तद्विरङ्गभाङ्गितद् दृष्ट्वा एतैः कारणैर्यमसंविग्नानामुपधिरिति ज्ञात्वा विवर्जयन्ति ॥

एमेव य वायपदे, जं तो उवरिद्धविज्जइ इमेहिं ।

तुच्छो अतिजुसो वा, सुसु वा विविचेज्जा ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण एनिर्यद्व्यग्रणैर्ग्रामादीनामन्तर्द्वितीयपदेन परिष्ठापयेत् । पतितं न गृहीयात् । कैरित्याह तुच्छो मुखपोत्तिकापादप्रोञ्चनादिकः कुथितत्वादिना अकिञ्चित्करो यदि वा अतिजीर्णो हस्तेन गृह्यमाणोऽनेकधा विशारदजायते शून्ये वा विविक्ते प्रदेशे पतितो यत्र विस्मरणसंभवः । ततः एतैः कारणैः परिष्ठापित एष उपधिरिति कृत्वा विविच्य न गृहीयादिति ज्ञावः ।

एमेव य वहिया वि, वियारज्जुमीए होज्ज तं धेत्तु ।

तस्स वि उ एस गमो, ढांइ य नेओ निरवसेसो ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण ग्रामादीनां वहिरपि विचारभूमौ पतितं भवेत् । तस्याप्येष एवानन्तरोदितो गमः प्रकारो निरवशेषो हेयो ज्ञातव्यो भवति । तदेवं सूत्रद्वयं भावितम् ॥

अधुना तृतीयसूत्रज्ञावनार्थमाह ॥

गामो खलु पुव्वुत्तो, दूइज्जंते उ दोवि दुविहाणे ।

अन्नतरगाहणेणं, उविहो होइ उवहीओ ॥

ग्रामः खलु पूर्वमुक्तस्तस्मादनुकूलोऽन्यो ग्रामोऽनुग्रामः ग्रामश्चा-नुग्रामश्चाग्रामानुग्रामं समाहारत्वादिकवचनं तत् दूयमानस्य गच्छतस्तस्मिन् गच्छति द्विविधा ऋतुवर्के काले गन्तव्यम् । तथा पादाज्यामिति आज्यां घाज्यां प्रख्या । संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ॥

पंथे उवस्सए वा, पासवणुच्चारइयंते वा ।

पक्सुसती एएहिं, तम्हा मात्तूणिमे ग्राणा ॥

तत् उपकरणं पथि व्रजतः कथमपि एतत् ग्रामानुग्रामं वा गच्छन् यत्रोपाश्रये उपितस्तत्र विस्मरणतः पतितं भवेत् विश्राम्यतो वा कचित्पतितं स्यात् उच्चारं प्रश्रवणं वा कुर्वतः स्यात्पतितं आचमतो वा विस्मृतमेतैः कारणैर्विस्मरणः पतनसंभवस्ततो येषु विश्राम्यत उच्चारं प्रश्रवणं वा कुर्वतो दोषा भवन्ति तानीमानि स्थानानि वर्जयेत् । तान्येवाह ॥

पंथे वीसमणानिविसणादि, तो मासो होइ लहुओ उ ।

आगंतरसंज्ञाणे, लहुगा आणादिणो दोसा ॥

पथि यदि विश्राम्यति निवसति वा आदिशब्दात् ऊर्ध्वस्थितो वा तिष्ठति सुप्तो वा उच्चारं प्रश्रवणं वा व्युत्सृजति तदा सर्वत्र असमाचारीति निष्पन्नं प्रायश्चित्तं मासत्रयम् । यदि पुनरागन्तुणां स्थाने सजाऽऽदौ विश्रमणादि करोति तदा सर्वत्र प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः आज्ञादयश्च दोषाः ।

संप्रति पथि विश्रमणादौ दोषानाह ।

मिच्छच्च अक्षपंथे, धूलीं उक्खिण्णं उवहिणासो ।

ते चेव य सविसेसा, संकादिविर्विचमाणे वि ॥

स साधुः पथि विश्राम्यति धिग्जातीयाश्चान्ये जातिमदावलि-
मास्तेन पथा समागता भवेयुस्ततः स साधुः चिन्तयेत् । मा
मन्निमित्तमेते उद्धर्त्तमाना हरितकायादिविराधनां कार्पूरितं स
साधुः पथि उत्थाय अन्यत्र तिष्ठेत् तत्र च इमे दोषा जानन्त्ये-
तत् श्रमणवादिन आत्मनः सारमतोऽयमस्मान् दृष्टोद्धत्त इति
तथा साधूनां धिग्जातीयानां पथि दत्ते त एव तेषामपि गुरवो
धिग्जातीयाः प्रधानाश्च एतच्चामिनवधर्माणः श्रुत्वा वृद्धा च
मिथ्यात्वं प्रतिपद्येरन् तथा (अक्षपंथेति) तं साधुं पथि स्थितं
दृष्ट्वा पथिका उद्धृत्य व्रजन्ति ते उद्धर्त्तमाना हरितकायादी-
नां विराधनां कुर्वन्ति । तथा केचित्तं पथि स्थितं दृष्ट्वा श्रुते
अहो निलेज्जाः श्रमणाः पन्थानं रूढ्वा स्थिताः तच्च श्रुत्वा
कोऽप्यसहमानः कलहं कुर्यात् ततो युद्धे समापनिते भाजने भे-
दोऽनागाढादिः परितापना च स्यात् । तथा पादनिक्षेपेण धूल्या
उत्खननं प्रवति तेन च उपधेर्विनाशो भङ्गित्वनाचात् । ते प-
वानन्तरोदिता दोषाः सविशेषाः शङ्कादयो विचिकित्साऽपि उ-
च्चारादिना तथा हि उच्चारादि पथि कुर्वतो लोकस्य शङ्कोप-
जायते किमनेन गुदं निर्द्वेषितमुत नेति आदिशब्दात्किमेव स्तेन-
कः किं वा श्रमणोऽजिचारको हेरिको वा इत्यादिपरिग्रहः एव
द्वारगाथासंकेपार्थः । सांप्रतमेनामेव गाथां विवरीयुः प्रथमतो
मिथ्यात्वद्वारं विवृणोति ।

पंथे न ठाड्यव्वं, बहुवो दोसा तहिं पसज्जंति ।

अव्वुट्ठियम्मि गुरुगा, जं वा आवज्जती जुत्तो ॥

पथि साधुना विश्रमणनिमित्तं न स्थातव्यं यतस्तत्र बहुवो
दोषाः प्रसजन्ति तानेवाह । साधुना धिग्जातीयानां पथि प्रदत्ते
अभ्युत्थिता एते अभ्युत्थानमेतेषां कृतमिति लोकप्रतिपत्तौ तस्य
प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः यच्च स्वयं दृष्ट्वा यतो वा श्रुत्वा मि-
थ्यात्वमापद्यते अजिनवधर्म्मा मिथ्यादृष्टिर्वा गाढतरं मिथ्यात्व-
मधिगच्छति तन्निष्पन्नं च तस्य प्रायश्चित्तं धिग्जातीयानां चात्म-
बहुमानसंज्ञवस्तथा चाह ।

जाणंति अप्पणो सारं, एते समणवादिणो ।

सारमेणसि लोगो य-मप्पणो न वियाणई ॥

ये आत्मानं श्रमणमिति वदन्ति ते आत्मनः सारं परमार्थतत्वं
जानन्ति यथाऽस्मज्ज्यमेते गरीयांस इति यस्त्वेतेषामयं लोकः
संसारमर्थतत्त्वमात्मनो न विजानाति अविदितपरमार्थत्वात् । गतं
मिथ्यात्वद्वारम् ।

अधुना अन्यपथद्वारमाह ।

अस्सपहेण वयंते, काया सो चेव वा जवे पंथे ।

अचियत्त असंखमादी, जायणविराहणा चेव ॥

तं साधुं पथि स्थितं दृष्ट्वा पन्था अन्येन पथा व्रजन्ति तथा
च सति कायां हरितकायादयो विराध्यन्ते । तथा स एवं ज-

वति पन्थास्ततो महान् प्रवर्तनादोषः तथा पथि स्थितं दृष्ट्वा
कस्यापि (अचियत्ति) अप्रीतिरुपजायते ततः स धूतं अहो
मुण्णः पन्थानं रूढ्वा स्थितस्तस्य श्रुत्वा कोऽप्यसहमानोऽसंखनं
कलहं कुर्यात् आदिशब्दात् युद्धमपि तथा च सति भाजनवि-
राधना आदिशब्दादनागाढादिपरितापना प्रावतः शरीरवि-
राधना च । संप्रति “धूलीं उक्खिण्णं उवहि विणासो इति” व्या-
ख्यानयति ।

सरखधुली चयसे, पत्थिवाणं विणासणा ।

अचित्तेरेणुमइलम्मि, दोसा होंति अधोव्वगे ॥

सह रजसा श्लङ्घणधूलिरूपेण वर्त्तते इति सरजस्कः स चासौ
धूलिश्च तस्याश्चैतन्यस्तस्यां चेतनायामित्यर्थः पादनिक्षेपेण उ-
त्खननं शरीरादिसंस्पर्शतः पार्थिवानां पृथिवीकायानां विना-
शनं भवेत् । अथ सोऽचित्तो रेणुस्तर्हि तेनाचित्तेन रेणुना म-
ल्लिने उपधौ यदि प्रकाशयति तथाऽपि दोषः । प्राणविराधनाप-
त्तर्वा कुशत्वसंभवाच्च अप्रकाशनेऽपि दोषाः प्रवचनदीप्तनाथा-
पत्तेः । अन्यच्च ।

वेगाविद्धो तुरंगादी, सहसा दुक्खनिग्गहा ।

परम्मुहं मुहं किच्चा, पहि ठाणं पणोत्तए ॥

वेगाविद्धो वेगेनागच्छन्तस्तुरङ्गादय आदिशब्दाद्वीवर्द्धना-
मपि परिग्रहः । सहसा दुःखेन निगृह्यन्ते निवार्यन्ते इति दुःख-
निग्रहा निवारयितुमशक्या इति प्रावस्ततः शरीरविराधना प्रा-
जनविराधना च । तथा केचित्प्रान्ताः परान्मुखं मुखं कृत्वा पथि
स्थितं साधुं प्रणुदेयुर्गाथायामेकवचनं प्राकृतत्वात्प्राकृते हि व-
चनव्यत्ययो भवति । किं च ।

पम्हुत्तमवि अमत्य, जइट्ठा कोति पेच्चति ।

पंथे उ परिपम्हुट्ठं, खिपं गेहति अण्ण ॥

पथोऽन्यत्र विस्मरणतः पतितमपि प्रेक्ष्यते पथि पुनः अध्वगा
परिग्रहं किं प्रवृत्तिं तस्मात्पथि न विश्रमितव्यम् ।

एवं ठितोवविट्ठे, सविसेसतरा भवंति उप्पिबणे ।

दोसा निदपमायं, गते य उवहिं हरंति चो ॥

एवममुना प्रकारेण स्थिते ऊर्ध्वस्थानेनावतिष्ठमाने तथा उपवि-
ष्टमाने वक्तव्यानि चात्र शयाने सविशेषतरा दोषा भवन्ति ।
तथाहि पूर्वोक्तास्तावत्तथैव रूपव्याः । अन्यच्च शयाने कथमपि
निद्राप्रमादं गते उपधिमन्ये पथिकादयो हरन्ति तस्मात्पथि न
शयितव्यमिति । संप्रति “चेव य सविसेसा संकादिविर्विचमाणे
वी” त्यतद्वाख्यानार्थमाह ॥

उच्चारं पासवणं, अणुपंथे चेव आयरंतस्स ।

द्वहुतो य हो य मासो, चाजम्मासो सवित्थारो ॥

उच्चारं प्रश्रवणं वाऽध्वगानामनुकूले पथि अवतरतः समाचारी-
निष्पन्नं प्रायश्चित्तं लघुको भवति मासः । अथ तथोच्चारं प्रश्र-
वणं वा कुर्वन्तमवलोक्य केचिदन्यं पन्थानं कुर्वन्ति तत्र चत्वारो
मासा लघुकाः (स वित्थारोति) यच्च रूपादिभिः सह संघट्टना-
दि प्राप्नोति तन्निष्पन्नमपि तस्य प्रायश्चित्तमिति भावः । तथा ।

ऊट्ठावणमन्नपडो, दवात्तिय पुब्बिगंधकइसपे ।

तेणो चि व संकेजा, आदियणे चव उट्ठाहो ॥

कोऽपि स एव राजकुलमान्यः प्रान्तःश्रमणमुच्चारं पथि कुर्वन्तं
दृष्ट्वा कोपात्तमेव श्रमणमास्कन्द्य तमुच्चारं उट्ठापयेत् अपरैरन्यः

उक्कोसेण ओमोयरियाए वा जा जयणा आहाराइसु एयं कालाऽऽगाढं । पं० चू० ।

इयाणि भावाऽऽगाढे—

अतिउकडं च दुक्खं, अप्पा वा वेदणा भये आसुं ।

एतेहिं कारणेहिं, भावाऽऽगाढं वियाखाहि ॥

अच्चुकडसुलादी, अहिडकाई तु वेदणा अप्पा ।

तत्थऽग्गि तावणादी, दाहच्छेदोवगाढादी ॥ पं० भा० ॥

‘अइउकडं च’ अइउकडंति-विस्सुइयइ अहिदट्टविसं अप्पा वा वेयणा हिययसुलाइ तत्थ अग्गी केदाई वा परिच्छाणं ताइ दायव्वं एयं भावाऽऽगाढं । पं० चू० ।

(पुरुषाऽऽगाढम्)—

जंमि विण्णहे गच्छ-स्स विणासो तह य याणचरणायं ।

एतेहिं कारणेहिं, पुरिसाऽऽगाढं वियाखाहि ॥

तस्स तु सुद्वालंभे, जावज्जीवं पि होत सुद्वेणं ।

कायव्वं तु य णियमा, पुरिसाऽऽगाढं भवे एतं ॥

जेण कुलं आतत्तं, तं पुरिसं आदरेण रक्खाहि ।

ए ह तुंभुमि विण्णहे, अरया साहारगा होंति । पं० भा० ।

पुरिसाऽऽगाढे-जंमि विण्णहे गच्छस्स चिण्णसां नाणदरिस्स चरित्ताईयं विणासो । न ह तुंभुमि विण्णहे गाहा—ताहे तस्स असुद्वेणावि कीरइ जाव जीवइ एयं पुरिसाऽऽगाढं । पं० चू० ।

(चिकित्साऽऽगाढम्)—

संजोगदिट्ठपाढी, फासुगउवदेसणासु जो कुसलो ।

एतारिसस्स असती, यायव्वं तिगिच्छमागाढं ॥

मज्झणतूलिविभासा, अरण्ये पाउरणए य प्राणे य ।

केवडियाण पहाणे, अन्नध वत्तो गिलाणो तु ॥

पं० भा० ।

संयोगदिट्ठपाढी-वेज्जस्स वा संयोगदिट्ठपाढिस्स असइ गीयत्थसंविगास्स । ताहे गीयत्थवेज्जस्स जा पाहुडिया कीरइ-पहाणभोगणचोगणइ तं सद्दह । एयं तिगिच्छाऽऽगाढं । पं० चू० ।

सहायाऽऽगाढम्—

हुज व सहायरहितो, अव्वत्ता वाऽवि अहव असमत्था ।

एय सहायाऽऽगाढं, तम्हाणु मुणी ए विहरेजा । पं० भा०

४ कल्प० ।

होज व सहायसहाया वासावासे नत्थि अवत्तव्वया सुत्तेण वा दोसा य हिंदमायस्स वा पणाणियस्स ताहे एगत्य अत्थइ एणं अत्थितो अपायच्छिनो जाव सहाए न लभइ पाउग्गे, एयं सहायाऽऽगाढं । पं० चू० ४ कल्प । आशुधा-तिनि अहिदंशनादिके कारणे च । वृ० ।

अहिडकविसविस्सइय-सज्जक्खयसुलमागाढं ॥ १४६ ॥

अहिना-सण्णं दण्डः कश्चित्साधुः, विपं वा केनचिद्भक्तादिमिथं दत्तं, विस्सुचिका वा कस्यापि जाता, सद्यः क्ष-यकारि वा कस्यापि शूलमुपपन्नम् एवमादिकमाशुधाति स-

वंमप्यागाढम् । एतद्विपरीनं तु चिरघाति कुष्ठादिरेगा-त्मकम्-अनागाढम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । नि० चू० । ग० । (‘गच्छसारणा’ शब्दं तृतीय भागेऽत्र विस्तरं वक्ष्यते) अवश्यकर्तव्ये कार्ये, ग० ।

अण्णागाढे आगाढं, करंति आगाढे अण्णागाढं ॥ ११६ ॥

आगाढम्-अवश्यकर्तव्यं ग्लानप्रतिजागरणादिकं न आगाढम् अनागाढं तस्मिन् अनागाढे; कार्यं इति शेषः । आगाढम्-अवश्यकर्तव्यमिति कृत्वा कुर्वन्तीत्यर्थः । तथा-आगाढे-अवश्यकर्तव्यं कार्यं । अनागाढं कार्यं येन कृतेन विनाऽपि सगतिः, तत्कार्यं कुर्वन्तीत्यर्थः । अथवा-अनागाढयोगानुष्ठाने वत्तमानं; आगाढयोगानुष्ठानं कुर्वन्ति । तथा-आगाढयोगानुष्ठानं अनागाढयोगानुष्ठानं कुर्वन्ति स्वच्छन्दाः । ग० ३ अधि० । औपत्तिके कार्ये च । आगाढं तु किंचिदौत्पत्तिकं कार्यम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । “आगाढमुसावाइ” ॥ ३७२५ ॥ आगाढ-कुलकार्यं सघकार्यं वेति । व्य० ३ उ० ।

करणे य विवचासं, करेइ आगाढेऽणागाढं ॥ ७२२५ ॥

आगाढ-ग्लानादिकार्यं अनागाढं त्रिः कृत्वा परिभ्रमणादिलक्षणम्, अनागाढं वा आगाढं सद्यः प्रतिसेवनात्मकं करोति । वृ० १ उ० १ प्रक० । आगाढे-राजहिंसादिककार्यं । वृ० १ उ० ३ प्रक० । अभिगृहीतमिध्यादर्शनं, पुं० । आगाढः-अभिगृहीतमिध्यादर्शनः । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

आगाढजोग-आगाढयोग-पुं० । योगभेदे, नि० चू० ।

आगाढमुसावाइ, दुविहे जोगे समासतो होति ॥ ३६५ ॥

जोगो दुविहो-आगाढो य, अनागाढो य । आगाढं तु राजभि जांग जतणा सो आगाढो यथा “भगवती” त्यादि । नि० चू० १ उ० । वृ० । (अत्र विशेषव्याख्यानम् ‘अजा’ शब्दं प्रथमभागे २२० पृष्ठे गतम् ।)

आगाढपण-आगाढप्रज्ञ-न० । शास्त्रे, व्य० । “आगाढ-पणेषु य भाविण्या” ॥ ३७४ ॥ आगाढप्रज्ञानि-शास्त्राणि तेषु भावितात्मा-तात्पर्यग्राहितया तत्रातीचनिष्पन्नमिति । व्य० ३ उ० ।

आगाढपण-आगाढप्रज्ञ-पुं० । अत्यन्तदुर्भेदप्रज्ञे, व्य० ।

“आगाढपणेषु य संधवेसु” ॥ ३७० ॥ आगाढप्रज्ञेषु वाऽत्यन्तदुर्भेदप्रज्ञेषु परिचयेषु सतिस्त्विति । व्य० १ उ० ।

आगाढपरियावण-आगाढपरितापन-न० । बहुतमपीडोत्पादनात्मके परितापे, जीत० । “आगाढपरियावणुद्वेणे” ॥ ३२४ ॥ बहुतमपीडोत्पादनं चाऽऽगाढम् । जीत० ।

आगाढमुसावाइ- (नृ)-आगाढमृषावादिन्-त्रि० । आगाढे-कुलकार्यं, गणकार्यं, सङ्घकार्यं वा अनाभाव्यस्य आभाव्यस्य वा (नाभाव्यस्य वा) ज्ञानतया रागद्वेषाज्ञानस्य वा भणनात् मृषावदतीत्येवंशील आगाढमृषावादी । कार्यं सति मृषावादिनि । व्य० ।

आगाढमुसावादी, वितियतइए उ लोवेति वए उ ॥ ३७२ ॥

आगाढे मृषावादी द्वितीयमृषावादादभादानविरतिरूपे व्रते लोपयति । व्य० ३ उ० । (‘उहंस’ शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽत्र विस्तरं वक्ष्यामि)

पन्थाः क्रियेत तत्र चोक्तं प्रायश्चित्तम् । तथा पथि च्छीजाये दुरभि-
गन्धः उच्छेद्येत्तत्रापि प्रवचनोद्वाहस्तथा कोऽपि कलुषात्मा
शङ्केतस्तेनक इति उपलक्षणमेतत् हेरिकोऽभिचारिको वा इ-
त्यपि शङ्केतं तत आदौने ग्रहणे प्रवचनस्य उद्वाहः तस्मात्पथि
विश्रामणादि न कर्तव्यम् ॥

अत्रैवापवादमाह ॥

अच्छेय व दूरपदे, असहू भारेण खेदियणा वा ।

उन्ने व मोत्तुं पदं, गामसमीवे य उन्ने वा ॥

अतिशयेनातपउष्णं तपति वृक्षाश्च पथिदूरे वर्तन्ते यथासन्न-
पल्लीमार्गे प्रतिपन्नानामेक एवावनि विश्रमणहेतुरेक एव वृक्षो
ऽयत्र सर्वत्राकाशं तेन कारणेन पथ्यपि वृक्षस्याप्रस्तात् विश्रा-
म्येत । असहो नाम नातिदूरे वृक्षाः सन्ति परंतत्र गन्तुं न शक्नो-
ति ततः सोऽपि पथि वृक्षस्याधो विश्रमणं कुर्यात् । अथवा उप-
श्रितारेण खेदितात्मा अतिशयेन परिश्रान्तस्ततः पथ उचित्तुं न
शक्नोतीति पथ्येव विश्रामयति । तदेवं पथ उन्नयोः पार्श्वयोर्दूरेण
वृक्षसंज्ञे द्वितीयपदमुक्तमिदानीं समन्ततो वृक्षउन्ने प्रतिपादय-
ति । (उन्ने व मोत्तुं पदं) पन्था उन्नयोः पार्श्वयोर्दूरेण उन्ने-
स्तत्र वा विभाषायां यदि निर्भयं ततः पन्थानं मुक्त्वाऽन्यत्र
विश्रमणादि करोति । अथ जयं तदा पथ्येवेति एतद् दूरेऽभिहितम् ।
गामसमीपे पुनर्निर्जयमिति वृक्षैश्चस्तत्र वा विभाषायां यदि
निर्जयं ततः पन्थानं मुक्त्वाऽन्यत्र विश्रमणार्थं पथ उच्छेद्य विश्रम-
णादि करोति । गामसमीपे यस्य तस्य वृक्षादेर्देवकुलदेव्याया-
संज्ञवात्तेन पुनः साधुना पथः कियद् दूरे उद्धर्तितव्यमत आह ।

पथे ठितो न पेच्छे, परिहरिया पुव्ववक्षिया दोसा ।

विदयपए असतीए, जयणाए वट्टग दीणि ॥

तावति दूरे उच्छेद्य स्थातव्यं यत्र पथिकः पथा व्रजन् पथि
ऊर्ध्वस्थितो वा साधुमुच्छेत्तं न पश्यति । एवं च पूर्ववर्णिता दोषाः
समस्ता अपि परिहृताः । द्वितीये पदे अत एवापवादपदे पुनरु-
द्धत्तेन असति उद्धर्तनाभावे पथ्यपि यतनया वक्ष्यमाणया स्था-
नादीनि करोति स च तथा कुर्वन्तीर्थकराज्ञया प्रवृत्ते शुरू इति ।

सांप्रतमुद्धर्तनाभावं यतनां चाह ।

संकटहरियच्छाया, असति य गहितोवही ठितो पेच्छे ।

उच्छेद व अप्पत्ते, सहसा पत्ते ततो पिडं ॥

संकटो नाम पन्थाः स उच्यते यो वा द्यौरपान्तरात्ते तत्रोद्धत्तं
नस्यासंभवः । अस्य वा चतसृष्वपि दिक्षु समन्ततो हस्तिकायः ।
अथवा पन्थानमतिरिच्यान्यत्र सर्वथा गत्या न विद्यते । ततः
यतैः कारणैरुद्धर्तनासंभवे पथ्येव गृहीतोपकरणो मुहूर्तमात्रमु-
र्ध्वस्थितो मार्गे एव गत्यायां विश्राम्येत । यदा तु पथिकानाग-
च्छतः पश्यति तदा तेषु तं प्रदेशमप्राप्त्येव उत्तिष्ठति तथा ते
जानन्ति पूर्वमेव उल्लिख्य इति । अथ सहस्रैव ते पथिका अदृष्टा
एव संप्राप्तास्तदा तेषां पृष्ठं दत्त्वा उत्तिष्ठति यथा ते जा-
नन्ति यथैव आत्मव्यापारेणोत्थित इति एवं मिथ्यात्वदोषाः
परिहृता भवन्ति ।

भुंजण पाणुच्चारं, जयणं तत्थ कुव्वति ।

उरुहडा उ जे दोसा, पुव्वं तेषु जतो भवे ॥

भोजने पाने उच्चारं च यतनां तत्र पथि करोति कथमित्याह ।
उदाहृता ये पूर्व दोषास्तेषु यतो भवेत् यथा ते न जवन्ति
तथ यतैरेति ज्ञावः ।

गंतच्चपटोपजं, अकरणिहडुतो उ दोस आणादी ।

पम्हुटो वा सडे, लहुतो आणादिणो चेव ॥

विश्रम्य उच्चारं प्रश्रवणं वा कृत्वा यदा गन्तव्यं प्रवति तदा सिंहा-
वलोकनेन पश्चादवलोक्य गन्तव्यम् । यदि पुनरवलोकनं न कर्णे-
ति तदा प्रायश्चित्तं तस्य बधुको मासः । अधिकरणदोषाश्च प्रागु-
क्ताः कथमपि विस्मरणतः पतन्ति सम्भवन्ति । आज्ञाजङ्घादयश्च
दोषाः । तथा यदि कथमपि विस्मरतः पतितं स्यात् ततस्तद्ग्रह-
णाय प्रतिनिवर्तितव्यम् । यदि मन्यते किं तेनेति द्युत्सृजति
तदा मासबधुकमाज्ञाजङ्घादयश्च दोषाः एतदेवाह ।

पम्हुटो गंतव्वं, अगमणे लहुगो य दोसआणादी ।

निकारणमि तिन्नि उ, पेरिसीकारणे सुच्छो ॥

कथमपि विस्मरणतः पतिते सिंहावलोकनेन च दृष्टे नियमत-
स्तदानयनाय पश्चात् गन्तव्यम् । अगमने प्रायश्चित्तं बधुको मा-
सः । अधिकरणदोषाश्च प्रागुक्ता आज्ञादयश्च । तथा निष्कारण-
मिति कारणस्याभावे निष्कारणमस्मिन् यदि नास्ति निवर्तमा-
नस्य प्रत्यवाय इत्यर्थस्तदा अवश्यं निवर्तितव्यम् । (तिष्ठि-
सि) यदि प्रथमायां पौरुष्यां विस्मरणतः पतितं चरमायां च
पौरुष्यां स्मृतं तत्र यदि निष्पत्यत्रायमन्तरा च वासोऽस्ति यदा
निवृत्त्य गृहीत्वा आनेतव्यमथ सूर्यास्तमयवेलायां स्मृतं यथा
अमुकमेव विस्मरणतः पतितमिति तदा आद्यान् ब्रीन् यामान्
उपित्वा चतुर्थे यामे प्रतिनिवृत्त्यानेतव्यं प्रत्यवायाभावे कारणे तु
प्रत्यवायबधुकेऽनिवर्तमानोऽपि संशुक्रः । एतदेव ज्ञावयति ॥

चरमाए वि नियत्तइ, जइ वासो अत्थि उंतरा वसिमे ।

तिष्ठि वि जामे वसिउं, नियत्तइ निरव्वये चरमे ॥

प्रथमायां पौरुष्यां विस्मरणतः पतिते तदानयनाय चरमायाम-
पि पौरुष्यां निवर्तते यदि च तेषामन्तरा वासोऽस्ति । अथ चरमा-
यां दिनपौरुष्यां पतति तदा रात्रेस्त्रीन् यामानुषित्वा चरमे यामे
निरत्यये प्रत्यवायाभावतो निर्भयो निवर्तते ॥

कारणे सुच्छो इति व्याख्यानार्थमाह ॥

दूरं सो वि य तुच्छो, सावयतेणानदी व वासं वा ।

इच्छाकारणेहिं, करंति उस्सगमो तस्स ॥

दूरमतिशयेन गतानां स्मरणपथंमवतीर्षः पतित उपपथिः सोऽपि
वा उपधिरतिशयेन तुच्छः । मुखपोत्तिकादिरूपोऽतिशयजीर्ण-
श्चेति भावः । अथवा अपान्तरात्ते व्याघ्रादीनि स्वापदानि स्तेना
वा शरीरापहारिण उपकरणापहारिणो वा नदी वाऽपान्तरात्ते वर्षा
वा पतति आदिशब्दात् सूक्ष्मज्ञं वा अक्षिर्बं चेत्यादिपरिग्रहः
इत्यादिभिः कारणैस्तस्य विस्मरणतः पतितस्योपकरणस्य उ-
त्सर्गं “वोसिरामिति” विज्ञाननपूर्वकं परित्यागं करोति एवं करणे
अधिकरणादयो न प्रवन्ति ॥

एव ता पम्हुटो, जेसिं तेसिं विही जवे एसो ।

जे ण अन्ने पेच्छे, तोस तु इमो विही होइ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण तावत् येषामुपधिविस्मरणतः पतितस्तेषा-
मेवोऽनन्तरोदितो विधिर्भवति ये पुनरन्ये साधार्मिका प्रेक्षन्ते ते-
पामयं वक्ष्यमाणो विधिर्भवति । तमेवाह ॥

दडु अगिएहणे लहुगो, दुविहो उवही उ नायमणातो ।

दुविहा नायमणाया, संविग्ग तहा असंविग्गा ॥

द्विविध उपधिरौधिक औपग्राहिकश्च । तस्य द्वितयस्यापि पति-

तस्य दृष्ट्वा अग्रहणे प्रायश्चित्तं दण्डको मासो ये च पूर्वमुक्ता अधिकरणादयो दोषास्तेऽपि तस्य प्रसजन्ति स चोपधिभूयां द्विधा ज्ञानोऽज्ञातश्च । तत्र ज्ञातो नाम येषां स उपधिस्तेषां ज्ञायते अज्ञातो नाम यो न ज्ञायते यथा अमुकस्य सचन्धीति । ते ज्ञाता द्विविधाः संविज्ञा असंविज्ञाश्च ॥

मुत्तूण असंविग्गे, संविग्गाणं तु नयणनयणाए ।

दो वग्गा संविग्गे, छब्जंगा नायमसाए ॥

मुक्त्वा असंविज्ञानं किमुक्तं भवति यो ज्ञायते असंविज्ञानामेव उपधिः स न नीयते यस्तु संविज्ञानां तत्र द्वौ वर्गौ तद्यथा संयताः संयत्यश्च तत्र संविग्गे एकस्मिन्वर्गे परम्भङ्गा ज्ञाते भवन्ति अज्ञाते च चक्ष्यमाणो विधिः । तत्र परम्भङ्गानुपदर्शयति ।

सयमेव अस्सं पसेइ, अप्पाहे वा वि एव सग्गामे ।

परगामे वि य एवं, संजतिवग्गे वि छब्भंगा ॥

यदि ते संयताः संविग्गा इति ज्ञातास्तदा स्वयं वा गन्तुं नयति अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति संदेशयति वा यथा मया स उपधिविस्मरणतः पतितो ब्रूय इति । एवं स्वग्रामे त्रयो जङ्गाः परग्रामेऽपि स्थितानामेते एव त्रयः प्रकाराः एवं परम्भङ्गाः संयतानामेवं संयतीवर्गेऽपि परम्भङ्गास्तदेवं ज्ञातविषये विधिरुक्तः । संप्रत्यक्षातविषयं विधिमाह ।

एहाणादिणा य घोसेण, सोउं गमणं च पेत्तणप्पाहे ।

पम्हुट्टे वोसट्टे, अप्पवहुअसंघरंतम्मि ॥

यो न ज्ञायते कस्याप्येव उपधिरिति स परिज्ञाननिमित्तं स्नानादिसमवसरणे घोष्यते घोषणं च श्रुत्वा केनापि कथिते येषां स उपधिस्तत्र स्वयं वा गन्तुं नयति अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति । संदेशयति वा । तथा (पम्हुट्टे) विस्मरणतः पतिते व्युत्प्रेष्ये परित्यक्ते येनानीतस्तस्मिन्नस्तंरति अल्पबहु परिज्ञाध्य परिभोगोऽनुज्ञातः । एतदेव व्याख्यानयति ।

कामं विम्हट्टाणे, चत्तं पुण जावतो इमम्हेहिं ।

इति वेत्ते समणुस्से, इच्छाकज्जेसु सेसेसुं ॥

येषां स उपधिविस्मरणतः पतितस्तेषामन्तिकमानीयते नीत्वा चेदं भण्यते यथाऽयं युष्मद्विस्मरणतः पतितोऽस्मान्निश्चानीतस्ततो गृह्यतामिति एवमुक्ते ते प्राहुः कामं नोऽस्माकं विस्मरणतः पतितमिदमुपकरणं परं ब्रूयत इदमस्मान्निस्त्यक्तं त्रिविधं त्रिविधेन व्युत्प्रेषितमिति भावः । एवं ब्रूयति उपधिस्ते यदि संभोगिकास्तेन च विना संस्तरन्ति तर्हि स येषां सत्कस्तैः परिष्ठापयन्ति । “एतेन इच्छाकज्जेसु इति” व्याख्यातम् । संप्रति “सेसेसुत्ति” व्याख्यायते । शेषा असांभोगिकास्तेष्वपि कार्येष्विच्छा इयमत्र भावना अन्यसांभोगिकैरानीते तैश्च प्रतिषेधे यदि यैरानीतस्ते तेन विना संस्तरन्ति अन्यश्चोपधिदुर्लभो न दृश्यते वा तदा तैः समनुज्ञातं परिचुञ्जते पतावता “अप्यवहुसंघरंतम्मि” व्याख्यातम् । तदेवं संविग्नानां विधिः ।

इदानीमसंविग्नानामुपधिविधिरुच्यते ।

पक्खिगापक्खिगा चेव, हवंति इयरे दुहा ।

संविग्गपक्खिगे ऐति, इयरेसिं न गेएहात ।

इतरे असंविग्ना द्विविधास्तद्यथा पाक्षिका अपाक्षिकाश्च संविग्नपाक्षिका असंविग्नपाक्षिकाश्च इत्यर्थः । तत्र यः संविग्नपाक्षिकः संविग्नपाक्षिकस्य सचन्धी उपधिस्तं स्वयं वा नयति

अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति संदेशयति वा यस्त्वितरेषामसंविग्नानामुपधिस्तं पतितं दृष्ट्वा न गृह्णाति ।

अत्रैवापवादमाह ।

इयरे वि होज्ज गहणं, आसंकाए अणज्जमाणम्मि ।

किह पुण होज्जा संका, इमहि उ कारणेहिं तु ॥

इतरस्मिन्नप्यसंविग्नपाक्षिकसंवन्धिन्युपधावसंनपाक्षिकसंवन्धित्वेनाज्ञायमाने आशङ्क्या ग्रहणं भवेत् । सूरिराह पञ्चिर्वक्ष्यमाणैः कारणैः तान्येवाह ।

एहाणादिसमासरणे, अहव समावत्तितो गयाणंगा ।

संविग्गमसंविग्गा, इति संका गेएहेते पक्खियं ॥

जिनप्रतिमास्नानदर्शननिमित्तमादेशव्यात् संघप्रयोजनेन वा केनापि समवसरणे मंडापके यदि वा एवमेव समापत्तितो गताः पुरतोऽनेके संविग्ना असंविग्नाश्च तेषां गच्छतां कस्याप्युपधिविस्मरणतः पतितः स न ज्ञायते सम्यक् किं संविग्नानां केवलं स्यादसंविग्नानामपि तं पतितं गृह्णाति ।

संविग्गपुराणोवहि, अहवा विहिसीवणा समावत्ती ।

होज्ज व असीवितो विय, इति आसंकाए गहणं तु ॥

अथवा पुराणसंविग्नोपधेः किमुक्तं ब्रूयति येषां सत्क उपधिः पतितस्ते पूर्वं संविग्ना आसीरन् पश्चादसंविग्नानृताः स चोपधिः पूर्वं संविग्नसीवनेन सीवितः । अथवा संविग्नैरपि समापत्या विधिसीधनिकथा सीवितो यदि वा असीवित एव संभवेत्ततस्तं दृष्ट्वा आशङ्क्या भवति किं संविग्नानामुतासंविज्ञानां तत आशङ्क्या ग्रहणं भवति ।

संप्रति ग्रहणान्तरविधिशेषमाह ।

ते पुण परदेसगते, नाउ जुंजति अहव वज्जंति ।

अन्ने उ परिट्टवणा, कारणज्जोगो व गीएसु ॥

तमुपधिं गृहीत्वा येषां संविज्ञानां सत्क उपधिस्ते परदेशं गताः ततस्तान्परदेशं गतान्ज्ञात्वा कारणे समापतितं परिचुञ्जते अथवा कारणाभावे परिष्ठापयन्ति । एवं कारणैरसंविज्ञानामपि पतितमुपधिं गृह्णानो न प्रायश्चित्तभाग्नवन्ति । अथ येषां सत्क उपधिः पतितो गृहीतस्ते संविग्ना अप्यन्ये असांभोगिकास्तेषां देशान्तरगतानामुपधिं गृहीत्वा निष्कारणे परिष्ठापयन्ति (कारणात्ति) यदि ते सर्वे गीतार्था न च तेषामुपधिरस्ति यदि स तादृश उपधिरन्यो दुर्लभस्तदा एवं कारणे परिचुञ्जते । अथ ते अगीतार्थमिथास्तदा परिष्ठाप्यन्ते प्रज्ञाप्य वा गीतार्थान्परिचुञ्जते पतचान्यसांभोगिकसत्कतया परिज्ञायते । छव्यपरिज्ञाने प्रागुक्त एव विधिः ।

विज्जं पदे न गेएहेज्जा, संविग्गाणं पि एहि कज्जंहिं ।

आसंकाए य नज्जइ, संविग्गाण च इयरेसिं ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे संविज्ञानामपि पतितमुपधिमेभिर्वह्यमाणैः कायः कारणैर्न गृह्णीयात् । तान्येवाह न ज्ञायते किमेव संविज्ञानामुत इतरेषामसंविज्ञानामित्याशङ्क्या पतितं न गृह्णाति तथा ॥

असिक्खगहियं व सोउं, ते वा भव व होज्ज जइ गहियं ।

ओमेण अन्नदेसं, व गंतुकामा न गेएहेज्जा ॥

येषां स उपधिस्ते अशिवगृहीता येन दृष्टः स नेति प्रथमोऽभङ्गः यैर्दृष्टस्ते अशिवगृहीता येषां सत्कस्तेन गृहीता इति द्वितीयः ३ उच्यते गृहीतमिति तृतीयः ३ उच्यते न गृहीतमिति चतुर्थोऽभङ्गः

ऋः तत्र चतुर्थे भङ्गे अपवादमधिकृत्य शून्यो न ज्ञवति तत्रापवाद इति भावः । तत्र प्रथमभङ्गे न गृह्णाति अशिषोपहतत्वात् द्वितीयेऽपि न गृह्णाति तदानीं तस्य तैरवग्रहणादशिषोपहतत्वात् तृतीये भङ्गे सदृशे अशिषे कारणे गृह्णाति विसदृशे सोमसुखादिवक्त्रेणैर्न गृह्णाति यदि वा अवमौदय्येण देशान्तरं गन्तुकामा न गृहीयुः ॥

अह पुण गहियं पुञ्चं, न य दिष्टं जस्त इच्छुयं तं तु ।

उवाहवियन्नदेसं, इमिणा विदिणा विगिचिजा ॥

अथ पुनर्गृहीतं पूर्वमुपकरणं न च स दृष्टो यस्य सत्कं तदुपकरणं विच्युतं विस्मरणतः पतितं यस्मात् (उवाहवियन्नदेसंति) अथ पुनर्गृहीतमुपकरणं न च स दृष्टो यस्य सत्कं तदुपवेगेन धाविताः प्रधाविता अन्यं देशं गतास्ततः अनेन वक्ष्यमाणेन विधिना विवेचयेत् परिष्ठापयेत् । तमेव विधिमाह ॥

दुविहा जायमजाया, जाया अभियोग तह असुद्धा य ।

आभेयांगादी ठेत्तुं, इयरं पुण अक्खयं चेव ॥

सा परिष्ठापनिका द्विविधा जाता अजाता च तत्र जाता नाम अभियोगकृता विपकृता च तत्राभियोगो वशाकरणम् । अथवा जाता अगुद्धा सा द्विविधा मूलगुणाशुक्ला उत्तरगुणाशुक्ला च । तत्र जाता अभियोगकृता विकृता वा मूलगुणाशुक्ला उत्तरगुणाशुक्ला वा सा ठेत्तुं भेत्तुं वा कर्तव्या । इतरत् पुनरुपकरणमभियोगादिदोषरहितमकृतं चैव परिष्ठापयितव्यम् । अत्र परः प्रश्नं करोति

पहनिगया इयाणिं, विजाणणट्टाइ तस्य चोदेइ ।

तेसिं सुद्धिनिमित्तं, कीरइ विधिं इमं तु तहिं ॥

पथि निर्गताः आदिशब्दादशिवादिभिः कारणैर्निर्गताः परिगृह्यन्ते तेषां शुद्धिनिमित्तं यदत्र प्रागुक्ते विधौ प्रतिपादिते परः असहमानक्षोभ्यनि प्रश्नयति पथिनिर्गतादीनां पथिनिर्गता मार्गप्रतिपद्धान्तेषां परिष्ठापितमिदमिति विज्ञानार्थं तत्रेदं वक्ष्यमाणं चिह्नं क्रियतामिति । तदेवाह ।

एगा दो तिन्नि वझी, वत्थे कीरंति पत्तचीराणि ।

सुज्झंतु चोदगेणं, इति उदिते वेति आयरितो ॥

मूलगुणैरशुके वस्त्रे एकावस्त्रिकं वस्त्रं कृत्वा तत् परिष्ठाप्यते मूलगुणैरशुके पात्रे एकं चीवरमेकं प्रस्तरं क्षिप्या तत्परिष्ठाप्यतामुत्तरगुणैरशुके शुके वा क्रियेतां पात्रे द्वे चीवरखण्डे द्वौ वा प्रस्तरौ क्षिप्येयाताम् । मूलगुणैरुत्तरगुणैश्च शुके वस्त्रे त्रीणि त्रकाणि क्रियेरन् । पात्रे त्रीणि चीवराणि त्रयो वा प्रस्तराः क्षिप्येरन् इति । अमुना प्रकारेण चोदकेनोक्ते आचार्यो ब्रवीति । किं तदित्याह ।

सुष्मसुष्म एव, होति असुष्मं च सुष्मवायुवसं ।

तेण तिदुगेगमंठी, वत्थे पत्तम्मि रेहो उ ॥

एवं शुष्मशुक्तप्रकारेण चक्रकरणे वातवशात् शुद्धमपि चक्रेकद्विकनङ्गतोऽशुक्तं भवति । अशुद्धमपि वातवशेन चक्रत्रिकभाघतः शुक्तं ज्ञवति । पात्रमपि वातवशेन एकद्विकचीवरापगमे शुक्तं भवति । अशुद्धमपि वातवशेनान्यागन्तुकीवरखण्डरुसमागमे शुक्तं तस्मादयं विधिस्तत्र कर्त्तव्यः । मूलोत्तरगुणशुके वस्त्रे त्रयो ग्रन्थयः कर्त्तव्याः पात्रे तिस्रो रेखाः उत्तरगुणैरशुके वस्त्रे द्वौ ग्रन्थौ पात्रे द्वे रेखे मूलगुणैरशुके वस्त्रे एको ग्रन्थः पात्रे एका रेखा ।

अप्पाणनिगयादी, उवएसा एएण पेसणं वावि ।

अविकोविते अप्पणमं, दप्पे जिन्ने विव्वेत्ते य ।

अप्वनि मार्गे निर्गता अध्वनिर्गता आदिशब्दात् अशिवादि-भिर्वा कारणैर्निर्गताः परिगृह्यन्ते तेषामुपकरणे दग्धे वह्निना जस्मीकृते जिन्ने वा विविक्ते वा विस्मरणतः पतिते वास्तव्यास्तान् अध्वनिर्गतादीन् ध्रुवते अस्माकमुद्धरितानि वस्त्राणि न सन्ति केवलमस्माभिरमुकप्रदेशे परिष्ठापितानि वर्तन्ते तान्यानीय गृहीथ एवमुक्ते तेषां प्राघूर्णका ये गीतार्थस्तान् प्रेषयन्ति वास्तव्या अपि च तेषां चिह्नानि उपदिशन्ति यथा गत्त-समीपे गिरिसमीपे तरुसमीपे कूपसमीपे इत्यादि (आणयणमिति) अर्थं च चिह्ने कथितेऽपि स्थानं न जानन्ति यदि वा न ते वास्तव्या ग्नानादिप्रयोजनैर्न्यावृतास्ततः स्वयमानीय प्रयच्छन्ति (पेसणं वा वित्ति) अथवा वास्तव्याः प्राघूर्णकानां देशकं ददति यथा अमुकप्रदेशे वस्त्रादि परिष्ठापितमस्ति तदमीषां दर्शय अपि शब्दात् यदि ग्नानादिप्रयोजनेन न्यावृतास्तदा परिष्ठापिताज्ञावे अन्यत् याचित्वा प्रयच्छन्ति (अविकोविये अप्पणमिति) आनीते परिष्ठापिते कोऽप्यविकोविदे गीतार्थं उपहतमिति कृत्वा नेच्छति तत्र प्राघूर्णकैर्वास्तव्यैर्वा तस्यात्मीयं वस्त्रं पात्रं वा दत्त्वा इतरत्स्वयं ग्रहीतव्यम् । अथ तदपि कश्चिदगीतार्थतया न गृहीयात्तर्हि तत् आनीतं पुनः परिष्ठाप्यते एव गाथासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विचरीपुराह ।

अप्पाण निगयादी, नाउ परिचोवही विवित्ते वा ।

संपट्टगभंडधारी, पेसंती ते वियाणंतो ॥

अध्वनिर्गतादीन् आदिशब्दादशिवादिकारणनिर्गतपरिग्रहस्तान् परीतोपधीन् परिमितोपधीन् त्रिविकान्वा विवित्तोपधीन्वा विस्मरणतः पतितोपधीनित्यर्थः । उपलक्षणमेतत् दग्धोपधीन्यास्तव्या ज्ञात्वा कथंच्यता वास्तव्या इत्याह । संपाट्टकभा-एभधारिणो नाम यावन्मात्रमुपकरणमुपपद्यते तावन्मात्रं धरन्ति शेषं परिष्ठापयन्ति । ततस्तान् तथाभूतान् दृष्ट्वा ध्रुवते अस्माकमुद्धरितानि वस्त्राणि न सन्ति किं त्वरमाभिरमुकप्रदेशे परिष्ठापितानि वर्तन्ते तानि गत्वा प्रतिगृहीतेति एवमुक्ते तथाऽपि प्राघूर्णका जानते गीतार्थं प्रेषयन्ति कथमित्याह ।

गट्ठागिरितरुमादी.ण, काउं विंधाणि तत्थ पेसंति ।

आवयवेट्टा सयं वा, आणं तद्धं व मग्गंति ॥

अत्र प्राघूर्णकाः प्रेषिता न वास्तव्या गतेगिरितर्वादीनि चिह्नान् कृत्वा प्रेषयन्ति यदि वा ग्नानादिभिरन्यापृताः स्वयमानयन्ति परिष्ठापिताभावे अन्यथा मार्गयन्ति । सांप्रत "मविकोविये अप्पणमिति" व्याख्यानयति ।

नीयम्मि य उवगरणे, उवहयमेयं न इच्छई कोई ।

आवकोविये अप्पणमं, आणिच्छमाणे विविंचंति ॥

नीतेऽप्युपकरणे कश्चिदकोविद उपहतमेतदिति कृत्वा नेच्छेत तस्मिन्नकोविदे आत्मीयं वस्त्रादि समर्प्यते । अथ तदपि नेच्छति तदा परिष्ठापितमानीतं पुनर्विविञ्चन्ति परिष्ठापयन्ति ।

असतीए अप्पणा वि, भाभियहियवूढपभियमादी सु ।

सुज्झति कयप्पयन्नो, मेव गेएहं असदजावो ॥

येन पूर्वं तत् परिष्ठापितं तस्य पश्चादुपधिः कथमपि प्रदीपनकेन दग्धः हृतो वा तस्कैः पानीयेन वा नद्यादिप्लवेन प्लावितः ब्रजतो वा कथमपि विस्मरणतः पतितः । आदिशब्दात्प्रत्यनीकेन वा केनापि वस्त्राणि फादितानि पात्राणि अनेकधा

निज्ञानि ततो ध्यामितहतव्यूहपनितादिपूषकरणानि याचनीयानि
तेषामप्यसत्यज्ञावे कृतप्रयत्नस्तदेव पुनरुपरिष्ठापितं स्वयं गृ-
हानेऽशब्दभाव इति कृत्वा शुक्रः । व्य० द्वि० ७ उ० । (निज्ञाच-
र्यायां क उपधिनंतव्य इत्येसणाविद्वारादिशब्देषु)

(१६) स्थविराणां ग्रहीतव्या उपधयः ॥

(सूत्रम्) थेराणां थेरचूमिं पत्ताणं कप्पति दंरुए वा ?
जंरुए वा २ उच्च गं वा ३ मत्तगं वा ४ लट्ठियाए वा ५ भिमि
वा ६ चेन्नं वा ७ चेन्नचिन्निमिन्निया वा ८ चम्मए वा ९ चम्म-
कोसं वा १० चम्मपत्तिच्छेयणाए वा ११ अविरहिणं वा मे-
उवेत्ता गाहावतिकुलं भत्तए वा पाणाए वा पविसित्तए वा
निवस्वमित्तए वा कप्पति ते सं नियट्ठचारिस्स दोच्चं पि उग्गहं
आणुषवित्ता परिहारं परिहरित्तए वा ॥ ५ ॥

स्थविराणां जरसा जीर्णानां स्थविरभूमिं प्राप्तानां स्वार्थत-
दुन्नयोपेतानामित्यर्थः । कल्पते दातुं विद्वद्भादिनेदभिन्नं भग्न-
कमनेकविधानि उपकरणानि उन्नक्तं प्रतीतं मात्रकमुच्चगदि-
सत्कं लष्टिका द्रुमविशेषः । चेन्नं कटपादि चर्म तद्विकादिरूपं
चर्मपरिच्छेदनकं वन्त्वा एतात् अविरहिते अवकाशे स्थापयि-
त्वा गृहपतिकुलं पिएरुपातप्रतिपाताय प्रवेष्टुं वा निष्क्रमितुं वा
कल्पते सन्निवृत्तचराणां निज्ञाचर्यातः प्रत्यागतानां स्थविराणां
द्वितीयमपि वारमन्त्रग्रहमनुज्ञाप्य परिहर्तुं धारणया परिभोगेन
चेत्येव सूत्राक्षरमात्रार्थः । विशेषव्याख्या तु ज्ञाप्यकृता क्रियते ।
तत्र यानि पदानि व्याख्येयानि तानि दर्शयति ॥

दंरुं विदंरुं लट्ठी, विज्ञट्ठिचम्मे य चम्मकोसा य ।

चम्मस्स य जे ठेया, थेरा वि जे य जराजुष्सा ॥

द्रुमो विद्वद्रुः यष्टिर्वियष्टिः चर्म चर्मकोशः चर्मणश्च ये
वेदास्ते चर्मपरिच्छेदनकास्ते च व्याख्येयास्तत्र प्रथमतः स्थविर-
पदमाचक्षते । स्थविरा अपि च ये जराजीर्णस्ते उष्ट्रव्याः ॥

आयवताणनिमित्तं, छत्तं दंरुस्स कारणं वुत्तं ।

कम्हा उवेइ पुच्छा, संदिग्गथरो अ दुग्गट्ठा ॥

आतप उष्णेन परितापना तस्य प्राणार्थं उन्नक्तं गृह्णाति दातुं स्य
उपलक्षणमेतत् विद्वद्भादीनां ग्रहणे कारणं पूर्वनिर्दिष्टे कल्पे च
भणितम् । अथ कस्माद्दंरुं स्थापयति एषा पुच्छा अत्रोत्तरं
द्रुमको दीधः स्थविरश्च ततः तं दुर्गे व्याघ्रादिपरिवारणनिमित्तं
परिवहति ॥

संप्रति भाएमादिव्याख्यानार्थमाह ॥

जंडं परिग्गट्ठो खट्ठु, उच्चारदी य मन्नगा तिन्नि ।

अहवा जंरुग्गट्ठणे, अणेगविहं जडगं गट्ठियं ॥

भाएरुक्कः खट्ठु पतङ्ग इ उच्यते उच्चारदी च आदिशब्दात् प्र-
श्रवणे श्लेष्मणि चेति परिग्रहस्त्रीणि मात्रकाणि जवन्ति तद्यथा
उच्चारमात्रकं प्रश्रवणमात्रकं श्लेष्ममात्रकं चेति । अथवा ज्ञाएरु-
कग्रहणेनानेकविधं भाएरुक्कं गृहीतं उष्ट्रव्यम् ॥

चेलग्गट्ठणे कप्पा, तसयावरजीवदंरुनिप्पच्चा ।

दोरग इयरा व चिलिमिलि, चम्मपत्तिग्गिगा व कत्तिच्चा ॥

चेलग्रहणेन व्रसस्थावरजीवशरीरनिष्पच्चा और्णिकसौत्रिकरूपा
इत्यर्थः कल्पाः परिगृह्यन्ते चिन्निमिन्निर्नाम जन्निका सा दवरक-
मयी इतरा वा उष्ट्रव्या चर्ममयतद्विका उपानत् कत्तिर्वा
आपद्रुहिकोपग्रहणविशेषरूपाः ॥

अंगुट्ठअवरफाणु, नह कोसच्छेयणं तु जे वच्चा ।

ते चिन्नमंथणट्ठा, दुग्गंरुमंथाणहेडं वा ॥

चर्ममयः कोशः चर्मकोशः सोऽङ्गुष्ठस्य यदि वा (अवरफाणु)
पाणिंका तस्याः परिरक्षणाय ध्रियते । अथवा नखरदनादेरौप-
ग्रहिकोपकरणविशेषस्य चर्ममयः कोशश्चर्मकोशः ये तु वज्र्या-
स्ते धर्मपरिच्छेदनकमित्युच्यन्ते । ते च चिन्नसंभानार्थमथवा
द्विग्राहकसंभानहेतोर्ध्रियन्ते । तदेवं विषमपदानि व्याख्यातानि ॥

संप्रति दाएमाद्युपकरणस्थापनाचिन्तां चिकीर्षुराह ॥

जइ य उवेइ अमुष्से, न य वेइ देज्ज अत्य ओहाणं ।

लहुगो मृन्ने लहुगा, हियम्मि जं जत्य यावति उ ॥

यदि चाग्नौ अविरहिते प्रदेशे दाएमाद्युपकरणं स्थापयति न च
कस्यापि संमुखमेवं श्रूते अत्र दद्यादवधानमुपयोगमिति तदा
तस्य प्रायश्चित्तं द्वादशको मासः । अथ शून्ये स्थापयति तदा च-
त्वारो द्वादशास्तथा शून्ये मुके स्तेनैश्चापहृते यत्र यत्र जघन्ये
मध्यमे तत्कृष्टे वा उपकरणे प्रायश्चित्तमुक्तं तत्प्राप्नोति ।

अत्र परस्याशङ्कामाह ॥

एवं सुत्तं अफडं, जणियं कप्पतित्ति थेरस्स ।

भणति सुत्तनिवातो, अतीमहद्वस्स थेरस्स ॥

चोदकः प्राह यद्येवमशून्ये च प्रदेशे उपकरणे दोषस्तुर्हि
तत्सूत्रमफलमविषयं यदुक्तं कल्पते अविरहिते अवकाशे
स्थापयित्वेत्यादि । सुरिराह भगयते अत्रोत्तरं दीयते अस्य
सूत्रस्य निपातोऽतिमहतोऽतिशयेन गरीयसः ।

गच्छाणुकंपणिज्जा, जेण उवेऊण कारणेणं तु ।

हिंरुइ जुल्लमहत्तो, तं मुण वोच्छं समामेणं ॥

सोऽतिवृद्धो महान् गच्छस्यानुकम्पनीयं परं येन कारणेन
स जीर्णो महान् एकाकीभूतोऽविरहिते प्रदेशे उपकरणं
स्थापयित्वा भिक्षां हिण्डते तत्कारणं समासेन वक्ष्ये तच्च
वक्ष्यमाणं शृणु प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ।

सो पुण गच्छेण समं, गंतूण अजंगमो न वा एइ ।

गच्छाणुकंपणिज्जो, हिंरुइ थेरो पयत्तेण ॥

स पुनरजंगमो गच्छेन समं गन्तुं न शक्नोति ततः स गच्छ-
स्यानुकम्पनीय इति कृत्वा स्थविरो वक्ष्यमाणेन प्रयत्नेन यत-
नया हिण्डते तमेव प्रयत्नमाह ।

अतक्रियउवहिणा उ, थेरा भणिया अलौज्जणजेण ।

संकमणे पट्ठवणं, पुरतो समगं व जयणाए ॥

यमुपधि न कोऽपि तर्कयति विशेषतः परिभाषयति तेनात-
र्कणीयेनोपधिना अत एवालौचनीयेन लोभगोचरतामतिक्रा-
न्तेन परिधाप्य मासकल्पप्रायोग्यस्य वर्षावासप्रायोग्यस्य वा
क्षेत्रस्य संक्रमेण कर्तव्ये आचार्येण ते स्थविरा अतिमहान्तो
भणिताः पुरतः समकं वा यतनया चलयता तत्र यदि प्रतिभास-
ते तर्हि पुरतोऽग्रे साधुभिः सह तस्य प्रस्थापनं क्रियते । अथ
न शक्नोति पुरतो गन्तुं तदा समकं नीयते कथमित्याह । यत-
नया तामेव यतनामाह ।

संघारुग एगेण व, समगं गेएहंति सभए ते उवहिं ।

कितिकम्म दवं पट्ठमा, करंति तोसिं असति एगो ॥

यदि गच्छेन समं व्रजति ततः सुन्दरमेव सकलस्यापि ग-
च्छस्य तत्साहाय्यकरणात् । अथ समकं गन्तुं न शक्नोति तदा

साधुसंघादकेन समं साधुसंघादकस्याभावे एकेन वा साधुना
क्षेमं व्रजति तत्र यौ सहायौ दत्तौ तौ तस्योपकरणं गृह्णातः
परिवहतः । यदा तु चौरभयेन समयं स्थानं तदा समस्तमपि
उपधिक्रम्यदिलक्षणं गृहीतो गृहीत्वा स्थविरो यथाज्ञातः
कृत्वा अग्रे क्रियते ततः समयस्थानलङ्घने कृतिकर्मविश्राप्तां
तस्य कुरुतः कृत्वा द्रवं पानीयञ्च समर्पयतः । तदनन्तरं प्रथ-
मालिकां कारयतः । तयोर्द्वयोः साध्वोरभावे एकः समस्तं
प्रागुक्तं करोति ।

जङ् गच्छेज्जाहि गणो, पुरतो पंथे य सो फि ढज्जाहि ।

तत्थ उ ठवेज्ज पुगं, रिक्खं परिपंयगण्णाह ॥

अथैकोऽपि सहायो न विद्यते तदा स्थविर एकाग्र्यपि
पुरतः प्रवर्त्यते । तत्र यदि सार्थादिचशतस्त्वरितं गच्छन् स
गणपुरतो गच्छेत् यदि वा पथि परित्यादिना स स्फिटितो
भवेत्तत्र एकं साधुं रिक्कमुपकरणरहितं स्थापयते । अथ तत्र
शरीरापहारिस्तेनजयं दुष्टव्याघ्रादित्यापदभयं वा ततः स मोक्षं
न शक्यते तर्हि अग्रेतनस्थानाप्रतिनिवसमानं पथिकमप्याह
इति संदेशापयेत् । यथाऽग्रे साधुसमुदायो व्रजन्नास्ते तस्मात्त्वरि-
तमागन्तव्यमिति ।

संप्रति यथा स स्फिटितो भवति तथा प्रदर्शयति-

सारिक्खकरिसणीए, अहवा वानेण हुज्ज पुटो उ ।

एवं फिटितो हुज्जा, अहवा वीपरिररणं तु ।

कालगए व सहाए, फि र्ततो अहवा वि संचमो हुज्जा ।

पढमपिणितो वण्ण व, गापपविटो व जो हुज्जा ॥

पथि गच्छतो मार्गचर्यं तत्र येन पथा गच्छो गतस्तस्मा-
दन्यास्मिन्पथि केचित्साधुसदृशाः पुरतो गच्छन्तो दृष्टास्ततः
साधव गते गच्छन्तीति सादृश्यकर्षिण्या मित्या विप्रलब्धः
सन् तेन पथा गच्छेत् अथवा अपान्तराद्ये स यातेन स्पृष्टः
स्यात् । ततो गन्तुं न शक्नोति पथममुना प्रकारेण स्फिटितो
भवेत् । अथवा तथाविधमहागर्भया पर्येतस्य नद्या वा परिर-
येण स स्थविरो व्रजन् गच्छन् स्फिटितः स्यात् । यदि वा य-
स्तस्य सहायो दत्तः स कालगत इति स्फिटित एकाकी संजातः ।
अथवा संप्रमे वा त्वरितं सार्थेन सह पलायमाने गच्छे स्थ-
विरः शनैर्ब्रजन् गच्छन् स्फिटितो भूयात् । यदि वा प्रथमेन चु-
त्परीपदेण पीनितः सन् यः स्थविरो ग्रामं व्रजिक्वां वा प्रविष्टा
भवेत् गच्छञ्च स्तेनादिभयेन सार्थेन समं त्वरितं व्रजति स ग-
च्छात्स्फिटितो भूयात् ।

एषहि कारणेहि, फिटितो जो अट्ठमं तु काऊण ।

आणुहि र्ततो मगग, इतरे वि य तं विमग्गाति ॥

एतैरनन्तरेदितैः कारणैर्गो गच्छात्स्फिटितः सोऽष्टमं पदं चतुर्थं
वा कृत्वा भिक्कामटन् गच्छं मार्गयति अन्वेपयति इतरेऽपि च ग-
च्छसाध्वस्तं स्थविरं विमार्गयन्ति । अथ ते गच्छसाधवः सा-
र्थेन-समं व्रजन्तो यदि सार्थं मुञ्चन्ति तदा स्तैरपि द्वियन्ते व-
नदावेन वा दहन्ते छिद्येन वा स्वापदेन केनापि गृह्यन्ते ततो ग-
वेप्रयितुं न शक्नुवन्ति तर्हि स्थविरेणावश्यमुक्तप्रकारेण मार्ग-
णा कचन्त्या ।

अह पुण न संधरेज्जा, तो गहितेणेव हिंदते भिक्खं ।

ज्जह न तरेज्जाहि ततो, ठवेज्ज ताहि अमुज्जम्मि ॥

यदि-चतुर्थेन पदेनाष्टमेन वा गवेप्रणं कर्तुं न संस्तरेत् तत-

स्तदा तदुपकरणमग्नौ प्रदेष्टे स्थापयेत् । तत्रापि यानि वज्र-
नीयानि स्थानानि तानि प्रदर्शयति ।

अह पुण ठवेज्ज एहि, सुचग्गिकम्मगुंठिपुंसुं वा ।

नाणुषवेज्ज दीहं, बहुजुंजइ तत्थ पच्छिंत्तं ॥

तिमु ढहुग देसु लहुगो, खप्पाइयणे य चउल्लह् होति ।

चउगुरु समखंडीए, अप्पत्तपमिच्छमाणस्स ॥

अत्राद्यथापदानां द्वितीयगाथोक्तप्रायश्चित्तैः सह यथासंख्येन
योजना सा चैवमथ पुनः स्थापयेदेषु घट्यमाणेषु स्थानेषु
गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे ततः प्रायश्चित्तसंभवस्तत्र यदि शून्ये
स्थापयति ततश्चतुर्थेषु भूमिकर्मिकायामपि ग्राहायां स्थापने
चतुर्थेषुका अग्निना यदि कथमप्युपकरणस्य दाहस्तदा तत्रिप्प-
त्रमपि प्रायश्चित्तं जुगुप्सितगृहेषु स्थापयति चतुर्थेषु सस्मादेता-
नि वञ्चयित्वा घट्यमाणेषु स्थानेषु स्थापयेत् यत्र स्थापयति
ते अनुज्ञापयितव्या अननुज्ञापने मासव्रधुं द्वायां भिक्काचर्या कु-
र्वन्ति मासव्रधुं बहु गृह्णाति प्रायश्चित्तं चत्वारो व्रधवो प्रवन्ति
(खप्पाइयणेइति) खरुस्य प्रचुरस्य व्रदने प्रक्षणे सतीत्यर्थः ।
तथा अप्रज्ञां संखमीं प्रतीकमाणस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

संप्रति येषु स्थानेषु स्थापयेत्तानि दर्शयति ।

असति य सुमाण्णाणं, सञ्चोवहिणा व जइपुंसुं वा ।

देसकसिणं व घेत्तुं, हिंदइ मइ ढंज आलोए ॥

यदि सुमनोज्ञाः सन्ति तर्हि तेषूपकरणं स्थापयितव्यं तेषाम-
सत्यभावे अमनोज्ञानामपि असांभोगिकानामप्युपाश्रये स्थापयन्त
यदि वा संवेणाऽप्युपधिना गृहीतो न हि पुरुते यदि शक्तिरस्ति
अशक्तौ पार्श्वे स्थापयति यदि वा यथा भक्षकेषु गृहे स्थापयति
(देसकसिणे य घेत्तुमिति) समस्तस्योपभेदशृङ्गतानि यानि
कृत्स्नानि परिपूर्णानि कलशादीनि तानि गृहीत्वा भिक्कामटति
अशक्तौ तान्यपि सुक्त्वा परिभ्रमति तत्र सति हाने तेषु गृहेषु
भिक्कामटति अटन् उपकरणं पश्यति ॥

असति य अविरिहियम्मि, यिचित्क्कादीण अंतिए उवए ।

देज्जह ओहाणंति, जाव अजिक्खं परिजमामि ॥

असति अविद्यमाने भावे अविरहिते प्रदेशे नैत्यकादीनां नैत्य-
को ध्रुवकर्मिको बोहकारादिरादिशब्दात् मणिकारशंखकारा-
दिपरिग्रहस्तेषामन्तिके स्थापयेत् श्रुते च दद्याद्स्थोपकरणस्या-
वधानं यावदहं भिक्कां परिभ्रमामि ॥

उवेति गणयंता वा, समखं तेसि वंधिउं ।

आगतो रक्खिया जोत्ति, तेण तुव्नेच्चिया इमे ॥

तेषां ध्रुवकर्मिकप्रवृत्तीनां समं गणयन् चत्वा स्थापयति
वा शब्दः स्थापनाविषयप्रकारान्तरसूचने आगतश्च सन् द्वितीय-
मपि वारमवग्रहमनुज्ञापयति । कथमित्याह भो इत्यामन्त्रणे युष्मा-
भी रक्षितान्यसूनि तेन युष्मदीयानीमानि यां गृह्णन्तमनुजानीत ॥

दइण व अचहा गंठिं, वेण सुच्छो चि पुच्छति ।

रहियं किं घरं आसी, को परो व इहागतो ॥

इह यदा तेषां समक्षमुपकरणं बध्वा स्थापयति तदा साजि-
ज्ञानं ग्रन्थि-बध्नाति । ततः आगतः सन् तं प्रहोक्तयति । मा
केनाप्यनुमुच्य किञ्चित् इतं स्यात्तत्र यदि तथैव ग्रन्थिं पश्यति
ततः पूर्वाक्तप्रकारेण द्वितीयमवग्रहमनुज्ञापयति । अथ ग्रन्थिम-
न्यथा पश्यति ततो श्रुते केनायं ग्रन्थिरनुमुक्तश्चेदित इति

पृच्छति । तथा किमिति क्लेपे रहितं शून्यं गृहमासीत् को वा अपर इह समागत इति ।

नत्थि वत्सुं सुगंजीरं, तं मे दावेह मा चिरा ।

न दिष्टो वां कहुं एत्तो, तेणओ उवओ इह ॥

ममोपकरणमस्यै यच्चस्तु सुगम्भीरमतिशोजनं तत्रास्ति तद्वर्ण्य तद्वस्तु मा चिरकाहं कुरु । अथ न गृहीतं मया नापि कोऽप्यागच्छन् दृष्टस्तत आह तद्वद्वो वा कथमप्रागच्छत् स्तेनक (उवयति) उत्परकः अवश्यं दृष्टः स्वयं वा गृहीतमिति ज्ञातः ॥

धम्मो कहिज्ज तोसिं, धम्मडाए व दिन्नमन्नेहिं ।

तुब्भारिसेहि एयं, तुज्जेसु य पवतो अम्हं ॥

धर्मस्तेषां ध्रुवकर्मिकप्रवृत्तीनां कथ्यते । कथयित्वा च पर्यन्ते संघाटकसानीयमिदमुच्यते धर्मार्थमेव युष्मादृशैरन्यैरेतत् उपकरणं मह्यं दत्तं युष्मासु च विषये अस्माकमतीव प्रत्ययो विश्वासस्ततः किमित्याह ।

तो ठवियं ऐपत्थं, दिज्जु तं सावया इमं अम्हं ।

जइ देंती रमणिज्जं, अदेति ताहे इमं जणः ॥

यत एवं तस्मात् थावका यत्रोऽस्माकमत्र स्थापितं तदिदमस्माकं दीयतामेवमुक्ते यदि ददति ततो रमणीयं सुन्दरम् । अथ न ददति ततोऽददतस्तान् इदं वक्ष्यमाणं भणति । तदेवाह ।

थेरत्ति काडं कुरु मा अवन्नं, संती सहाया वहवो ममन्ने ।

जे उग्गमेस्संति ममेयमोसं, खित्ताइ नाडं इति ते अदेते ॥

स्थाविर इति कृत्वा मा ममावज्ञां कार्पुर्णतः सन्ति ममान्ये वहवः सहाया ये क्षेत्रादि ज्ञात्वा क्षेत्रकादादिकमवगृह्य ममैतत् मासमुक्तमप्यप्यन्ति इति एतत् तान् अददतः प्रति व्रूते ।

उवहिप्पडिबंघेण, सो एवं अत्यई तहिं थेरो ।

आयरियपायमूढा, संघाडेगो व अह पत्तो ॥

उपधिप्रतिबन्धेन स स्थविरस्तत्र एवमुक्तप्रकारेण अर्थयति तावत् थावदाचार्यपादमूढात् संघाटक एको वा साधुः समागच्छति । अथ सोऽपि प्राप्तः तर्हि यत्तैः कर्त्तव्यं तदुपदर्शयति ।

ते वि य मगंति ततो, अदत्ते साहंति जोइयाईणं ।

एवं तु उत्तरुत्तर, जा राया अह व जा दिन्नं ॥

तेऽपि आचार्यपदे मूढादागताः साधवस्तात् ध्रुवकर्मिकादीन् मार्गयन्ति यान्ते ततो यदि न ददति तर्हि तान् अददतो भोजिकादीनां नगरप्रधानपुरुषादीनां साधयन्ति कथयन्ति । अथ तत्रापि न किमप्यनुशासनं तर्हि ततोऽपि वृहतां वृहतां वृहत्तराणां कथनीयम् । एवंमुत्तरोत्तरस्य कथनं तावत् थावत् राजा अथवा थावद्वत्तं भवति तावत्कथनीयम् ।

अह पुण अक्खयचिडे, ताहे दोब्बोगहं अणुन्नवए ।

तुब्भन्वयं इमं ति य, जेणं जे रक्खियं तुमं ॥

अथ पुनस्तत् उपकरणमक्षतं तिष्ठति तदा द्वितीयमवग्रहमनुज्ञापयति यथा इदं समस्तमप्युपकरणं युष्मदीयं येनेदं युष्माभी रहितं तस्मान्मां गृहन्तमनुजानीतेति एतावता कप्पति-एहं सन्नियद्वाराणां दोष्पि उग्गहं अणुन्नवचित्तेति व्याख्यातम् ।

वेत्तुवहिं सुन्नघरम्मि जुंजे, खिन्नो व तत्थेव य छन्नदेसे ।

उओ सतो जुंजइक्खेज्ज, सन्नो वि उंजाण करेतु कप्पं ॥

गृहीत्वा उपधि शून्यगृहे गत्वा भुङ्क्ते । अथ मार्गपरिश्रमेण-

भिन्नाटनेन च खिन्नः परिश्रान्तस्तर्हि तत्रैव छन्ने आवृते प्रदेशे भुङ्क्ते । अथ छन्नप्रदेशो नास्ति तर्हि (कच्छगे वं दुगे) सर्वे भाजनाद्यावृत्त्य भाजनस्य च कल्पे कृत्वा भुङ्क्ते ।

मज्झे दवं पिवत्तो, भुत्ते वा तेहि वा दवावेति ।

नेच्छे वा मोयत्तण, एमेव य कच्चए डहरे ॥

मध्ये भोजनमध्यभागे किञ्चित् भुङ्क्ते इत्यर्थः । इत्थं पिवन् पातुकामो वा भुङ्क्ते वा परिपूर्णस्तैरेव गृहस्थैर्दापयति मात्रकात्पानीयमपवर्त्तापयति अपवर्त्त्यापि द्वाभ्यां हस्ताभ्यामञ्जलिं कृत्वा पिवति तथा यदि क्षुल्लके नववटुकेन सर्वे भक्तं माति तदा यः पानीयविषये विधिरुक्तः स एवात्रापि द्रष्टव्यस्तथा एवमेव अन्येनैव प्रकारेण डहरे क्षुल्लके तच्च द्रष्टव्यम् ।

अप्पडिवज्जभंतगमो, इयरे वि गवेसए पयत्तेण ।

एमेव अवुहस्स वि, नवरं गहिणए अडाणं तु ॥

एवं यतनां कुर्वतो व्रजिकादिष्वप्रतिबध्यमानस्य प्रतिबन्धमकुर्वतो गमो गमनं गच्छे भवति । इतरेऽपि च गच्छसाधवस्तं स्थविरं प्रयत्नेन गवेपयन्ति गाथायामेकवचनं प्राकृतत्वात् । योऽप्यवृद्धः कारणतः कथमप्येकाकी भवेत्तस्याप्येवमेवानेनैव प्रकारेण यतना द्रष्टव्या नवरं भिक्षार्थमटनं गृहीतेनोपकरणेन तस्य द्रष्टव्यम् । व्य० द्वि० ८ उ० । (तीर्थकृतां सोपधित्वं ति-थ्यरशब्दे) (उपधेरवश्यधारणीयत्वं वोटिकशब्दे) (मध्यमतीर्थकरसाधवो महामूल्यान्यपि वासआदीनि भुञ्जत इत्य-चेलगशब्दे दर्शितम्) (पादप्रोच्छन्कादीन् याचित्वा प्रत्य-र्पणं पादपुच्छकादिशब्देषु) (उपधीनां धावनं धोवणशब्दे)

(१७) निर्ग्रन्थीनामागमनपथे उपकरणानि स्थापयति ॥

(सूत्रम्) जे जिकखु णिगंत्यीणं आगमणं पहासि दं-रुगं वा लड्डियं वा रयहरणं वा मुहपात्तिं वा अएहयरं वा उवगरणजायं ठवेइ ठवित्तं वा साइज्जइ ॥ २६ ॥

जेण पट्टणपक्खियादिषु आगच्छति तिमिपहे दंडो वा हुप्पमाणो लघी आयप्पमाणा अक्षतरगहणा ओहियं उवन्नाहियं वा णिक्खवति तस्मि पहे मुंचति तस्स मासवहुं आणादिया य दोसा कहुं उवकरणस्स णिक्खेवसंभवो उच्यते ।

णिसिपंतो य ठवेज्जा, पणिलेहंतो व भत्तपाणं तु ।

संधारद्वोयकितिकम्म, कत्तितावावाअणो भोगा ॥ २७ ॥

णिसिपंतो रयहरणं मुंचति जत्तपाणाति वा पणिलेहंतो संधार-रुगं वरुंतो वा द्वायं वा करंतो कितिकम्मं विस्सामणंतं वा करंतो मत्ताए वा कत्तितावण मुंचति अणाजोगेण वा एतेहिं कार-णेहिं रओहरणादि मुंचेज्जा ॥

निगंथीणागमणं, पवेज्जो य जिकखु णिक्खिक्खे ॥

कइत्तेवणं अक्षतरेण, गुरुगा लहुगोतरे आणा ॥ २८ ॥

पडिपुच्छदाणगहणे, संत्तावणुरागहासखेडे य ।

भिक्खुधादिराधण, दहूण व ज्ञावसंवंधा ॥ २९ ॥

कतितवेण मेहुणद्वस्स चउगुरुगं इतरं अकेतवं अणाभोगो अणाभोगेण मुंचति । मासवहुं आणादिया य दोसा जवंति इमा चरित्तविराहणा पणिपुच्छगा पढमा पुच्छा वितिया पणिपुच्छा तस्सिमं वक्खाणं ।

कस्सेयं ति य पुच्छा, मम्मिति का तूण किं वुत्तं वितिया ।

वित्तं ए मे सथीणं, पक्खित्ते दहु एज्जंति ॥ २८ ॥

रयोहरणादि कति संजतो घेत्तुण पुच्छति कस्सेयं ति रयोह-
रणं साहू भणति ममेयंति काळण मया कृते साधुना इत्यर्थः ।
अहवा साहूणंति पढमपुच्छा किं धुयविति पच्छा पस पमिपुच्छा
वद्व्या ततो साहू भणति वित्तं ण मे सहीणंति ण मे वा संवट्ठती
वित्तं कस्माद्धेतोः पम्प्रीए तुमं आगच्छमाणी दिहा सा भणति ।

किं च मए अट्ठो भे, आमं एणु दाणिहं तुह सहीणं ।

संपत्ती होतु कत्ता, चत्ता तु एकतरो जणितो य ॥११५॥

साहू भणति आमं अनुमतार्थे सा भणति ननु आमन्त्रणायं
इदाणि तुह सहीणा आयत्तेत्यर्थः । ततियपुच्छा गता संप-
त्ती सागारिया सेवणा चउत्थपुच्छसंजतो फरंति संजविता
पडिपुच्छति गयं इदाणि दयेगहयेत्ति भणिओ य ।

हंद गेएहह मुज्जं, दातूण साहरति जुज्जो तु ।

तुज्जं घेत्तुं व पुणो, मुंचति जा पुणो देति ॥ ११६ ॥

हंदेत्यामन्त्रणे संजतो हत्यं पसारेल्ल मुज्जो पडिसाहरेति
भणति य तुज्जेव भयतु अहवा सो संजतो तीए हत्याओ घे-
त्तूण पुणो मुंचति कस्माद्धेतोः जा पुणो देति जेण छितीयं चारं
मम देति देनीए य पुणो हत्यफासो भविस्सति तस्माद्धेतोः
इदाणि संलावो साहू भणति धारेयव्वं ।

धारेतव्वं जातं, जात पउमदलकोमन्नतयेहिं ।

हत्थेहि परिग्गहितं, इतिहासणिगसंवंधा ॥११७॥

इतिहासमेतत् इतिहासतो अणुरागो भवति ततो य परोपरं
भावसंबंधो इयाणि "अणुरागोचि" गाहा ।

संलावादणुरागो, अणुराचावेति जो मए दिणं ।

इतरो वि य पमिभणती, कस्स व जीवण जीवामो ॥१२०॥

संलावा अणुरागो भवति इदाणि हासखेट्टेयात्ति संजाती अ-
णुराचावेह भे मए दिणं भे इति भवतः इतरो साहू भणति
जं पि मम जीवियं तं पि तुज्जायचं तेण तुज्ज वण्ण जीवि-
पण जीवामो ।

एवं परोप्परस्स, जावणुवंधेण होति मे दोसा ।

पमिसेत्राणमणादी, गेएहणदिट्ठेसु संकादी ॥११९॥

पडिसेवणा चउत्थस्स पगतरस्स दोहंवा गमणं तु निक्कम-
मणं आदिसहातो सल्लिगहितो वा अणायारं सेवति संजतो
वावि तिणिं वत्तिणा वा संजय उदिगमोहावला वा गेएहेज्ज
अहवा खयरकम्मिपहिं गेएहणं हासाखेट्टं वा करंताणि सागा-
रियेण दिट्ठाणि संकिंते चउगुहं णिस्संकिंते मूलं अहवा दिटे
घाडिय भोतियातिपसंगो ।

वंचनवण विराधण, पुच्छादीए हि होति जम्हा उ ।

णिगगंधीणागमण, पम्हट्टं उण णिक्खिवे उवधिं ॥१२०॥

वितियपदमणाजोगे, पडितेए हुज्ज संजमेगतरे ।

आसण्णे दूरे वा, णिवेदजतणाए अप्पणं ति ॥१२१॥

पम्हट्टं णाम विसरियं पगतरसंभमो सावयगाणिआ उ मा-
ति सो संजयायं उवही वसहीए आसण्णे वा पडितो दूरे वा
जति असण्णेति णिवेदेति अह दूरतो घसुं जयणाए अप्पणिति ॥

आसण्णे साहंती, दूरे पडितं तु थेरिगाणेति ।

संणिक्खिवंति पुरतो, गुरुणा इमि पमज्जत्ता ॥ १२२ ॥

(सूत्रम्) वसहीए जइ आसण्णे पमियंतो ए गेएहंति णि-

यत्तिउं थेरिया गुरुणा साहंति अह दूरे पडियंतो थेरिया गि-
हंति तरुणी वि घेत्तुं थेरिया ए समपेति ता थेरिया संज-
यवसहिमागंतुं पमज्जित्ता चूमिगुरुणं पुरतो णिक्खिवंति एसो
अप्पिणे जयणा भणिथा ॥

एतत्सूत्रस्य व्याख्या सुगमत्वाद् ग्रन्थकृता न व्याख्याता । (उपधेः
परिष्ठापना स्वस्थाने) उपधिप्रत्युपेक्षणं व्याख्यातमेव (प्रह-
मग्रहणे क उपधिर्ग्राह्य इति पलम्यशब्दे) (धर्मोपकरणे परिगृ-
ह्योयो नेति परिगृह्यशब्दे)

उवहिअसंफिलेस-उपध्यसंक्लेश-पुं० उपधिविषयोऽसंफलेशः

उपध्यसंक्लेशः असंफलेशज्ञेद, स्था० १० ग० ॥

उवहिकप्प-उपधिकल्प-पुं० उपधिधारणसामान्यार्थाम् ।

एसो चरित्तकप्पो, एत्तो वोच्छामि उवहिकप्पं तु ।

सो पुण पुव्वाचिहितो, उवहिओवगगहे चैव ॥

जो तु विसेसो एत्थं, तं एवारे इह अहं पवक्खामि ।

मुत्तुगमादिएहिं, धारेयव्वो जहाकमसो ।

फासुयमफासुए य, विजाणयअजाणए ओहो ॥

ओहो बहुवग्गाहिते, वारणा कस्स केच्चिरं ।

जदि फासुवही करणे, गहिओ उ जाणए ण तो धारेज्ज ।

जुएहो अज्जुहो वि हु, अट्ठकुट्टं वुच्चति हु ॥

फासुगो अजाणएण, कारणगहिओ धरिज्जते ताव ।

जावन्नो उप्पएहो, ताहे तु विगिंचए तं तु ।

अह पुण अफासुओ तु, जाणगगहिओ तु कारणे होज्ज ।

जदि गीतत्था सव्वे, तो धारेती तु जा जिएहो ॥

अगीतविमिस्सेहिं, आणुपन्नमितं विगिंचंति ।

अहपुण अफासुओ तु, कारणगहिओ अगीतेणं ॥

उप्पएहं अएहम्मि, विगिंचती तु सो ताहे ।

एवं चतुजंगेणं, वारणता वा परिट्ठवणा ॥

सो पुण उविदो उवही, वत्थं पातं च होति वोक्खव्वं ॥

वत्थं तु बहुविहाणं, पाता पुण दो आणुएहाता ॥

तो वीत पंचएहं, किएह वि एगो पमिगहो होति ।

तो दो एक्केकस्स तु, भएहति न पहुच्चए एवं ॥

तो चतुतिएह उवेएहं, अहवा एक्केक तस्स एक्केकं ।

जणति पाहुणगादिसु, ताहे किं काहितेक्केणं ॥

अप्पापरोप्पवयण, जीवाणिकाया य चत्तहोतेव्वं ।

चारित्तगदिट्ठतो, तम्हा दो दो तु घेत्तव्वो ॥

इयाणि उवहिकप्पो उवहि उगमाइसुद्धो धारेयव्वो । गाहासि-
रुमेव । उगमाइपत्तं पत्ताबंधो । गाहासिरुमेव तिपहयपच्छा-
गा गाहासिरुमेव । एस्स जिणकप्पो थेरकप्पो एए चैव वुवाह-
संभरुए गाहा । पंचसमाए गाहा कोसए गाहा सिद्धं । जं च
वुवग्गाहकरं गाहासिद्धं । गाहा । फासुय अफासुए य वावि उवही
पुणो जो गहिओ भवह सो केच्चिरं धारेयव्वो जो फासुओ उवही
सो जाणगा वा होतु अजाणगा वा ताव परिचुंजंति जाव जुत्तो
जाव वंधिकणं अट्ठण वि किज्जइ आयरिउवज्जाया नियमा जा-

अग गाहा । अह फासुओ जाणमा धकारणे गहिओ तहाविताव प-
रिच्छज्जइ जाव वरइ अह फासुओ अयाणमा य कारणे गहिओ
ताहं उप्पन्ने फासुए इयरो परिच्छविज्जइ एवं चउजंगो धरणे वा
परिछवणा वा । चोयग आह । गाहा । एगेण किमंगा पादो जा-
व पंचएह वि सयाणं एगो पमिग्गहओ अहवा दोएहं तिहं चउ-
इहं वा पमिग्गहओ एगो न पडुइह तो दो दो एगस्स पमिग्गह
ए मत्तओ य दिज्जइ उच्यते अद्धाण पाहुणगाइसु कारणाइसु
एहं धरंति तु जइ पडुगाण एगमेगो पमिग्गहओ एव य जण-
त्तस्स चउगुर । अप्पापवयणं जीवणिकाया परिच्छंता वा रत्तय-
दिट्ठेण सव्वेण वि दोएहि गिण्हियव्या मत्तओ पमिग्गहओ
य कि कारणं जेण गच्छे. सकारणे वा लघुछसेइपाहुणयाइसु ।
आह जइ नियमा दो दो धरिज्जंति जिणकप्पियाणं कि निमित्तं
एगओ पडिग्गहओ । गाहा । संगहिय उच्यते । सो जगवानसं-
गहियकुच्छी जोयणं पि गच्छइ सत्ताहो जसकारी य पवयणस्स
जेण अपसो जवइ तं न करेइ अप्पाहारो सो भगवं तत्ते अओ-
फज्जे वि विद्धंसइ तस्साहारो सरीरए अपमिद्धो न य
आसणे वोसिरइ उच्चारइ न य आचारावि विच्छिखे थंमिले
पमिग्गहं एगपासे उव्वेकण एपहिं कारणेहिं तस्स एगो पमिग्ग-
हो । गाहा । तिहं जइ वत्थाणि दाणिं कइहिं वत्थेहिं पडिपुव्व-
उसग्गेण तिहिं जया पुण तिहिं न संथरेज्जा तो अइरेगाणि ध-
एज्जंति । आह नु पमाणाइरेगे दोसा उच्यते । सवालवुद्धाओ
जोगत्थो सहकारणेण सकारणे तेहिं बहुएहिं कज्जं अस्सओ य
भगतो सेइइ कारणेसु न लज्जइ ताहे परिच्छत्ता सेइइयो पच्छा
वोच्छेयकरो जवइ सपक्खस्स तित्थस्स वुत्तं भवइ । गाहा ।
जइ एए वियण्हणे जइ आहारोवहिसेज्जासु विण्हणाणं
माणदंसणचरित्ताणं तव नियमसंजमसज्जायमाइणं निप्पत्ती
होत्ता तेण आहाराइ आइगइणेण उसहाइणं व को उवग्गहं
हुत्ता । गाहा । जम्म परिग्गहियं जत्थ पुण परिगिज्जमाणे तस्स
धावराणं उवघातो पवत्तेज्जा पुरेज्जा पुरेक्कम्म उदउल्लासु तं
न वेप्पइ महिए वा पच्छे कमाइथरे ते वा पडिबेहणाइभएण
पमिबेहेइ जएण माहीरिदित्ति सो परिग्गहो भवइ उवहिम्मि
वेप्पंते गहिए धरिज्जंते वा एए दोसा न जवंति सो परिग्गहो
निहोसो त्ति अपरिग्गहो जेव । गाहा । आहारोवहिं कि निमित्तं
जगवया तित्थं पवत्तियं उच्यते । न वि जगवता उपहारादिनि-
मित्तं तित्थं प्रवात्तयं नाणदरिसणचरित्तनिमित्तं तवसंजमाइणं
निव्वाणसाइणं पमिबिद्धिकारणं तित्थं पवत्तियं । गाहा ।
माणवणइोराइणि नाणाइणं गुणकारमाणात्ते तेणाणुएहायं तेसु
पुण नाणाइसु गियस्स पूयावि इच्छिज्जइ जहा गणहारिस्सुको
साहारोवहिसाइणं एस उवहिकप्पो । पं० चू० ॥

अहुणा हु उवहिकप्पं, गुरुवदेभेण वोच्छामि ।

उवगेएहति उवकारं, कोइ उवहीयते व उवही तु ॥

किं कारणं तु उवही, देसीए जसती सुणसु ।

जीवाणुगहइहा, एवं खलु वएहतो (इहं) तित्थे ॥

क्काळण गुणहपदं, पडिणीयपदे अजावो तु ।

इसकादणुकेयइहा, अगणीमादीण चव रक्खइहा ॥

असहू णणुकंपा य, तउवहिगहणं जिणा यंति ।

आह जइणुगहइहा, वत्थादीगहणदेसियं समये ॥

हो असहूणं कएइहा, थीपरिजोगो णणुएहातो ।

अस ते पावेत्ति कम्मि व, कम्मि व पुण होति अप्पाविच्छीओ ॥

संजम पमीनियत्ता-मेहुणमादीण णणुएहा ।

णाणाचरण उताणं, उवग्गहं कुणत्ति णाणचरणार्ण ॥

आहार उवहि सेज्जा, तेण उ उवहत्तणं वेति ।

जस्त पुणो वगिहंता, उवघातकरो तु तस्स उवघाता ।

कह उवघाय करंतो, अइरित्तगहं य मुच्छाए ॥

संथरमाणो गेगहंत, अतिरित्तं उवहि जो जवे समणो ।

वएहादिजुत्ते मुच्छंत, दव्वहारं वुवस्से वा ॥

एतेसु अण्णहेसु य, जो दुस्सति सो करंति उवघातं ।

णाणादीणं तिहं, तम्हा ते वज्जए हेतू ॥

जो जत्थ जइ जहियं, उवहीधरिजोगओ अणुसाओ ।

सो तत्थ अणत्तिचारो, अणुएहाते चरणभेदे ॥

जइ सिंशूओ कप्पा, ओराइहा उरिहया अणुएहाता ।

पिसियादीण य गहणं, खीरादीणं चणुएहाता ॥

अतिहिमदेसे य तहा, कारणियगताण सिसिरकाइम्मि ।

परिजुंजताण य को, तवादिचरणे अणुवघातो ॥

हारविसयादिएसुं, एतंसिं चव जोत्तु पमित्तो ।

पमिसिच्छे परिभोगं, कुएमाणं जंजत। चरणं ॥

णाणं पि तु सो निंदइ, उवदेसं जेण ण कुणत्ति ।

तस्स जं णाणुपुव्वं, दंसणजेदो वि तो तेणं ॥

यिवदिकिखतमतरंता-दिएसु होति परिजोगा ।

समगुप्पाओ कसिणा-दियाण इहरा अणुवजोगो पं० जा०

इयाणि उवहिकप्पो गाहा जीवाणुगहओवही कि निमित्तं
धारिज्जइ याइ उच्यते जीवाणुगहहेउ रसापणं सा रक्खण-
णिमित्तं एयम्मि तित्थेवं निओ उवही असहुत्तरेण य वत्था-
इण गहणं । आह जइ असहुत्तरेण वत्थाइगहणं तेण अविरइया-
ओ कम्हा नोवमुंजइ उच्यते कचित्प्रवृत्तिः कचिदप्रवृत्तिरि-
त्यादि । संयमप्रत्यनोकानि मधुनादीनि अतस्ते पामभावो भवति
आचरितव्ये गाहा । नाणावरणे किमुक्तं भवत्युपधिरिति उच्यते
ज्ञानदर्शनचारित्राणामुपकारं कुरुते उपग्रहं करोतीत्यर्थः ।
उवही आहारेज्जा उपज्जवतो उवधिरित्यपदिश्यते गाहा ज-
स्सओ जो पुण संथरमाणो वि अइरित्तं उवहि धरेइ तस्स
स एव उवहिनित्तो उवघाओ जइइ कारणेण वा आहारे
वि रसहेउं वा मुंजइ रागहोसेहिं वा एयस्सोवघाओ भवइ ।
गाहा जो जत्थ उवही पुण जो जत्थ जया जम्म खेत्ते अणु-
न्हाओ जहा सिद्धए उक्कोसयाणिणं तयाणं जम्म वा काले
अणुन्हातो हेमन्तकाले वासे वा तेणोवहिणा नाणाइ आयारो
न भवइ जो पुण खेत्तकालेसु अणुणुन्हाओ । गाहा जो जत्थ
उवही धरिज्जइ सो उवघाओ । एस उवहिकप्पो । पं० चू० ॥

उवहिकय-उपधिकृत-त्रि० उपधिनियमने, “ परिहारियं अ-
दितो गिहणी उवधीकतं तु पच्छिज्जंतं ” नि० चू० १ उ० ।

उवहिपच्चक्खाण-उपधिप्रत्याख्यान-न० उपधिरुपकरणं तस्य
रजोहरणमुखजलिकाव्यतिरिक्तस्य प्रत्याख्यानं न मयाऽसौ
ग्रहीतव्य इत्येवंरूपा निवृत्तिरुपधिप्रत्याख्यानम् । रजोहरण-

मुखवस्त्रिकां विहायाऽन्येष्वधिपरिहारे तत्फलं यथा ।

उवह्विपचक्रखाणेणं भंते ! किं जणयइ उवह्विपचक्रखा-
रोणं अपलिमंथं जणयइ निरुवह्विपणं जीवे निक्खे उव-
हिमंतरेण य न संकिद्धिस्सइ ॥

हे भदन्त ! उपधिप्रत्याख्यानानेन रजोहरणमुखवस्त्रिकापात्रा-
दिभ्यतिरिक्तस्य उपधेः प्रत्याख्यानानेन उपधित्यागेन जीवः किं
उपाजयति गुरुराह हे शिष्य ! उपधिप्रत्याख्यानानेन अपरिमन्थं
जनयति परिमन्थः स्वाध्यायव्याघातः न परिमन्थोऽपरिमन्थः
स्वाध्यायादौ निरालस्यं जनयति । पुनर्निरुपधिको निष्परि-
ग्रहो जीवो निष्काङ्क्षो भवति चर्रादौ अभिलापरहितः स्या-
दित्यर्थः तादृशो हि उपधिमन्तरेण उपधिं विना न संफलि-
श्र्यते फलेशं न प्राप्नोति सपरिग्रहो फलेशं प्राप्नोतीति भावः ।
(उक्तं) निष्कान्त उपधिर्निरुपधिस्त एव निरुपधिको जीवो
निष्काङ्क्षो चर्राद्यभिलापरहितः सचेतश्च पदं कचिदेव दृश्यते
उपधिमन्तरेण चास्य भिन्नकमत्वाच्च संफलिश्र्यते न च मानसं
शारीरं वा फलेशमाप्नोति उक्तं हि “ तस्स एं भिक्खुस्स णो
एवं भवति परिजुजे मे यत्थे सुइ जाइस्सामि संधिस्सामि उक्कं-
सिसामित्तुं निस्सामि वा कसिसामि इत्यादि ” उक्तं २८ अ० ।

उवह्विपङ्गाण-उपधिप्रधान-त्रि० उपधिर्याया तत्प्रधानः । कृत-
कपटशते, “ कति न वि याहिं उवह्विपङ्गाणाहिं ” सूत्रं १ सु० ४ अ०

उवह्विय-उपहित-त्रि० उप-धा-क्त-निहिते, अपिने, समीपस्था-
पिते, आरोपिते, उपाधिसङ्गते, उपवृत्तिते, वाच० । भवे-क्तः सं-
स्कारकादेरुपदीकने, न० नि० चू० २० व० ॥

उवह्वियविहि-उपहितविधि-पुं० उपग्रहभेदे, उपहितविधिनाम
यदाऽऽचार्यैर्वितीर्णं तदाऽऽचार्यानुज्ञाया अन्येषां साधूनां तद-
न्तरेण विसूच्यतां ददाति । अन्ये तु व्याचक्रते यद्यस्य गुरुभि-
र्दत्तं तत्तस्योपनयतीत्येव उपहितविधिः व्य० ३ उ० ।

उवह्विवावण-उपधिवाहन-न० वस्त्रपात्रादेरुपधेरन्येन नयने,

(सूत्रम्) जे निक्खू अणुत्थिण्ण वा गारत्थिण्ण वा
उवह्विवावेइ वहावंतं वा साइज्जइ । ४७ । जे निक्खू-
णात्तंसए असणं वा ४ दिवइ देयंतं वा साइज्जइ ॥ ४८ ॥

जे निक्खू उवकरणं, वहाविगिडि अहव अणु तित्याणं ।

आहारं वा देज्जा, पमुच्च तं आणमादीणि ॥ २२४ ॥

ममेस उवकरणं वदशत्ति पडुच्च आहारं देज्जा तस्स चतुल्लहुं
आणादिया य इमे दोसा ।

पामेज्ज व निदेज्ज व, मलगंयावं न षप्पति य नासो ।

अत्यंरुले ठवेज्जा, हरेज्ज वासोच अन्नो वा ॥ २२५ ॥

से गिहत्यो अन्नतिथिग्रो वा उवकरणं पमेज्ज भायणं वा भि-
ज्जेज्जा मक्षिणे दुग्गंधे वा उवकरणे अन्नं वा देज्ज षप्पतियाग्रो
वा वदेज्ज वा मारेज्ज वा अहवा सो अयगोवो अथंभित्ते पुढ-
वियरियादिसु ठवेज्ज अहवा तस्स भारेण आयविराहणा इवे-
ज्ज तत्थ परितवणादी जं च पच्छा उसहमेसज्जाणि वा करंतो
विराधेति तक्षिण्यं च से पच्छिज्जं तं उवकरणं सो वा हरेज्ज
अणुवत्तस्स वा अन्नो हरेज्ज किं च जो तं पमुच्च असणादी
देज्जा तस्स चतुल्लहुं ।

उववलिचं साहू, पायाणं तस्स भोयणं मूलं ।

दग्गधातो वि पियसो, दुग्गुच्चमणे उ उट्ठाहो ॥ २२६ ॥

भगवता गोयमेण महावीरवर्द्धमानसामी पुच्छितो पत्तेसि णं
जंते वाह्याणं किं वल्लियत्तं से य जगवया चागरिय उववलिचं
सेयं वल्लियत्तं अस्सेयंतस्स य वल्लियत्तणस्स मूढं अह सो
य साहूसमोवे आहारं आहारेत्ता वट्ठणि अधिक्करणाणि करेज्ज
गदं वा पिपज्ज अयमेज्ज वा चुत्तो वा दुग्गंगाए वमेज्जा रुयु-
प्पातो वा स इवेज्ज संजणहिं परिसं किं पि मे दिम्मे जेण एगो
जाग्रो एवं रिउट्ठाहो मरेज्ज वा सव्वत्थ पच्छाकम्मो फासुपण
दंमे मासवहुं अफासुपण देसे सव्वे चउल्लहुं तम्हा गिहत्यो
अन्नउत्थिग्रो वा ण वाहेज्ज वा ण वा असणादी दायव्वं भवे का-
रणं जेण च हावेज्ज वा असणादि वा देज्जा ॥

असिवे ओमोयरिण्ण, रायउट्ठे जण व गेलणे ।

देसुट्ठाणे अपरि-कमेवहावेज्ज देज्जा वा ॥ २२७ ॥

असिवकारणे भोमे या रायउठे वा बोहिगादिजण वा रज्जंतो
अप्पणो असमत्था वाहवेज्ज वा तद्धिमित्तं असणादि देज्ज गि-
त्ताणो वहावेज्ज वा गित्ताणछा वा गमंते देसुट्ठाणे वा अपरि-
कमो गिहिणा वहावेज्ज देज्ज वा आहारं । नि० चू० १२ व० ।
उवह्विविउत्सग-उपधिप्युत्सर्ग-पुं० उपधित्यागरूपे क्लृप्त्यु-
त्सर्गं, औ० ॥

उवह्विसंक्लित-उपधिसंकक्षे-पुं० उपधीयते उपट्ठयते
संयमः संयमिगरीरं वा येन स उपधिः चर्रादिस्तद्विषयः सं-
कक्षेः उपधिसंकक्षेः । संयमेशभेदे, स्या० १ ग० ।

उवह्विसंभोग-उपधिसंभोग-पुं० उपधेः पतिकर्म परिभोगं वा
कुर्वन् संभोग्यो विसंभोग्यश्चेति । संभोगभेदे, उक्तं च “ एगं च
दो वि तिज्जि च, आउट्ठं तस्स होइ मिच्छत्तं ” आद्योचयत
इत्यर्थः । “ आउट्ठं वि तस्यो, परेण तिणिह वि संभोगोत्ति ” स०
उवह्विहुं जंत-उपप्लुज्जान-त्रि० उपभोगं कुर्वाणे, प्रा० ॥

उवाइणावित्तए-उपानाययितुम्-अव्य० संप्रापयितुमित्यर्थे,
“ पच्छिमं पोरिसि उवाइणावित्तए ” वृ० ४ उ० । अतिक्रमयितु-
मित्यर्थे, कल्प० । उपादाययितुम् ग्राहयितुमित्यर्थे, ज्ञा० १३ अ० ।
उवाइणावित्ता-उपादाययितुम्-अव्य० उप-आ-दा-ल्युट् । प्राप-
त्येत्यर्थे, “ पच्छिमं पोरिसि उवाइणावित्ता आहारमाहोरेह ”-
ज्ञ० ७ श० १ उ० ।

उवाइणित्तए-उपयाचितुम्-अव्य० उपयाइचां कर्तुमित्यर्थे,
विपा० ७ अ० ॥

उपादायुम्-अव्य० गृहीतुं प्रवेष्टुमित्यर्थे, स्या० ३ ग० ।

उवाइय-उपयाचित-त्रि० उपयाच्यते मृयतेऽस्मै यत्तत्त उपया-
चितम् । ईप्सिते, “ उवाइयं उववाइत्तए ” उपयाचितुमीप्सितं
यस्तु याचितुं प्रार्थयितुम् । ज्ञा० ३ अ० । वि० । नासिक्यपुरस्थ-
देवाधिष्ठितमहादुर्गप्रसन्नगिरिस्थितप्रासादपातके स्वनामख्याते
महति कृत्रियजात्यवरे, ती०

उवाएज्ज-उपादेय-त्रि० उप० आ० दा-कर्मणि-यत् । गृहीत-
व्ये, अनु० । जी० । विशेष० ।

उवागम-उपागम-पुं० स्वीकारे, समीपगमने, वाच० । उपागमने,
स्थाने, आचा० १ सु० ।

उवागय-उपागत-त्रि० उप-आ-गम्-क्त-स्वयमुपस्थिते, अ-
भ्युपगते च । वाच० “ तथावासमुवागय ” उक्त० १३ अ० ।
मृच० । जं० ।

उवाणह-उपानह-स्त्री० चर्मपादुकायाम्, औ० । सूत्र० । “ते
गिच्छयाणहायाए, समारंभं च जोङ्गो” उपानहौ पादयोरनाच-
रिते पादयोरिति साभिप्रायकं नत्वापत्कल्पपरिहारार्थम्” द.३ अ.

अथ उपानहोर्दोषप्रदर्शनार्थमिदमाह ।

गव्यो णिम्मद्वता, णिरवेक्खो निदतो णिरंतरता ।

नूताणं त्वघाओ, कसिणे चम्माम्मि ढोसा ॥

उपानहोः पिनरुयोर्गव्यो निर्माद्वता च जवेत् । जीवेषु निर-
पेक्षो निर्दयश्चासौ जवति निरन्तरता निरन्तरं भूमिस्पर्शनाद् नू-
तानां तु प्राणिनामुपघातश्च उपजायते एवं कृत्स्ने चर्मणि पट्टदोषा
जवन्तीति द्वारगाथा ।

सांप्रतमेनामेव प्रतिपदं विवृणोति ॥

आसगतो हस्तिगतो, गव्विज्जइ ऋमितोइ कमणिहो ।

पादो उ समाउको, कमाणउ खरो अवि य जारो ॥

अश्वगतादश्वारूढात् हस्तिगतः पुरुषो यथा गर्वायते एवं भूमि-
गतात् गर्व करोति । अहो अहं सोपान्तको ब्रजामीति । तथा
पादः स्वभावेनैव समार्दवस्ततः स न तथा जीवोपघातं करोति
यथा क्रमणिकाः खराः कर्कशस्पर्शा जीवोपघातं कुर्वन्ति । अपि
च भारस्तासां महान् भवति । ततस्तदाक्रान्ता बहवो जीवा
विनाशमाप्नुवते । निरपेक्षचारमाह ॥

कंटाई पेहंतो, जंवे वि हु सो तहेव पेहिजा ।

अत्थि महंति य कमणी, णावेक्खइ कंटएण जिण् ॥

अनुपान्तको गच्छन् कण्टकादीन् मार्गे प्रेक्षमाणो जीवानपि
तथैवासौ प्रेक्षते सोपान्तकस्तु गच्छन् विद्येते मम कामणिके
इति कृत्वा निरपायत्वादात्मनो न कण्टकादिकमपेक्षते ततश्चासौ
जीवेष्वपि निरपेक्षो जवति । अथ निर्दयद्वारमाह ॥

पुव्वं अदया जूए-सु होति वंधति कमेसु तो कमणी ।

जायति हु तदञ्जासा, सुदयालुस्सा वि णिदयया ॥

पूर्वं तावददया निर्दयत्वं नृतेषु मनसि संजातं भवति ततः
क्रमयोः क्रमणिके वध्नाति तदन्यासाच्च सुदयालोरपि प्रायो नि-
र्दयतैव भवति । निरन्तरद्वारमाह ॥

अवि यं व खुज्ज पादेण, पेह्वितो अंतरंगुलगतो वा ।

मुवेज्ज कुलिगादी-ए य कमणीपेह्वितो जियति ॥

कुशब्दस्यासदर्थवाचकतया असंपूर्णानि द्विज्ज्ञानि इन्द्रियाणि
यस्यासौ कुलिङ्गी विकलेन्द्रियः स आदिशब्दान्मरुक्स्यादिश्च
अनुपान्तकस्य पादेन प्रेरितोऽपीति संजावनायां संजाव्यते अथ
मर्थो यदाप्रकुञ्जं पादतलमध्यं गतस्तदा अथवा अन्तराङ्गुलमङ्गु-
लीनामङ्गुलस्य वाऽपान्तराद्यं तत्र वा गतः सन् मुच्येत न भ्रियेत ।
सोपान्तकस्य तु निरन्तरभूमिस्पर्शनीभिः क्रमणीभिः प्रेरित आ-
क्रान्तो न जीवति अथवयं मरणं प्राप्नोतीत्यर्थः ।

भूतोपघातद्वारमाह ॥

कह नूयाणुवघातो, ए होहिती पगतिपेदवतणुणं ।

सजराहिपेह्वियाणं, कक्खडफासाहि कमणीहि ॥

कथं केन प्रकारेण नूतानां प्राणिनां प्रकृत्या स्वभावेनैव पेतव-
तनूनामवदशरीराणां सभाराभिः पुरुषजाराक्रान्ताभिः कर्कश-
स्पर्शाभिः क्रमणीभिः प्रेरितानामुपघातो न भविष्यति भवि-
ष्यत्येवेत्यर्थः । यत पते दोषाः अतः क्रमणिका न परिधातव्याः ।
कारणे तु प्राप्ते परिध्यादपि । किं पुनस्तत्कारणमित्याह ॥

विह अतरासहुसंजम-कौटारिसचक्खुडुव्वले वाले ।

अज्जा कारणजाते, कसिणग्गहणं अणुन्नार्यं ॥

विहं अच्चा अतरो ग्यानः असहिण्णुर्नाम राजादिदीक्षितः ।
सुकुमारपादः संभ्रमश्चौरश्चापदादिसंकोजः कुष्ठरोगी अशरोगी
चक्षुषा दुर्बलः कश्चिद्वचति वालो वा यदि यत्र तत्र पादौ
निक्षिपति । आर्यो वा अच्चानं नीयन्ते कारणजातं वा कुल्लगण-
सङ्गविषयमुपस्थितम् । पतेषु कृत्स्नस्य चर्मणो ग्रहणमनुज्ञातमि-
ति द्वारगाथासमासार्थः । अथैनामेव विवृणोति ॥

कंटाहिसीयरक्खइ, ता विहे खलु समाहि जा गहणं ।

ओसहपाणगिज्जाणे, अहुण्डियते सधइ वा ॥

(विहे) अश्वनि प्रतिपद्यमाने कण्टकस्याहेर्वा अस्य च रक्षार्थ-
मङ्गुलिकोशिकं खल्लङ्गादि वा गृह्णन्ति । किं बहुना खलु समाधि-
कृत्वा यावदङ्गुल्योरपि ग्रहणम् । तथा ग्लान औपधपानं कृत्वा
वैद्योपदेशेन पृथिव्यां पदं न स्थापयति । अधुनोत्थितो वा ग्लानः
क्रमयोः क्रमणिके आविध्यति शीतानुभावेन भक्तं न जरि-
प्यतीति कृत्वा ग्लानस्य वा भेषजार्थं त्वरितं ग्रामान्तरं गन्तव्यं
ततः क्रमणिका पिनद्धव्या ।

अरिसिद्धस्स व अरिसा, मा खुव्वे तेण वंधते कमणी ।

असहुमवन्ती हरणं, पादो पटो नु गिरिदेसा ।

अशंवतः पादतलदैर्बल्यादर्शसि मा कुभ्येरभिति कृत्वा
क्रमणिके अतौ वध्नाति । असहिण्णुर्नाम मार्गे गच्छन्नुपान-
न्निर्विना गन्तुं न शक्नोति यदि गच्छति ततः पादाभ्यां रुधिरं
परिगलति । अत्रावन्तीसुकुमारोदाहरणं भवति । तच्चावश्य-
काद्विज्ञेयम् । स क्रमणिके वध्नीयात् उदकाग्निस्तेनश्चापदादौ
वा संभ्रमे क्रमणिकाः परिभोक्तव्याः । गिरिदेशे वा पर्यटतः
कस्यापि पादतलं घृष्टं तत उपानहौ पिनह्य पर्यटति ।

कुट्टिस्स सक्करादी-हिं वावि जिन्नो कमो मधूला वा ।

वालो असंफुरो पुण, अज्जा विहं दोव्व पासादी ॥

कुष्ठिनः संवन्धी शोणितपूयेन भिन्नः स्फटितक्रमः शर्करा
कण्टकादिस्तदादिभिराक्रान्तो महती पीडामुपजनयति मधू-
ला वा पादगण्डं कस्यापि समजनि ततः क्रमणिके वध्नाति ।
वालो वा कश्चिदसंस्फुरोऽसंवृतो यत्र तत्र पादं मुञ्च्य कण्ट-
कादिभिरुपदूयते अतोऽसौ क्रमणीके परिधाप्यते । आर्यो ना
विधमच्चानं नेतव्यास्तत्र च (दोव्वचित्ति) चौरादिभयं ततो
वृषभाः क्रमणिकां पिनह्य पन्थानं मुक्त्वा पार्श्वस्थिताः गच्छन्ति
आदिशब्दात्सर्वाणि वा तत्रोत्पथेन व्रजन्ति । यो वा चक्षुषा
दुर्बलः स वैद्योपदेशेनोपानहौ पिनह्यति । यतः पादयोरभ्य-
ङ्गतोपानहन्धनादि परिकर्म यत्क्रियते तच्चक्षुष उपकाराय
परिणमते । यत उक्तं “दन्तानामञ्जनं श्रेष्ठं कर्षणं दन्तधा-
वनम् । शिरोभ्यङ्गश्च पादानां पादाभ्यङ्गश्च चक्षुषोः” कारण-
जातद्वारमाह ।

कुलमाइकज्जदंडिय, पासादी तुरियधावणइ वा ।

कारणजाते व से, सागारमसागरे जतणा ॥

कुलादिषु कुल्लगणसङ्गविषयेषु कार्येषु दण्डिकावन्नगतार्थं पा-
र्श्वस्थितैरादिशब्दात्पुरः पृष्ठतो वा गच्छद्भिस्त्वरितं धावनार्थं
कारणजाते वाऽन्यस्मिन् आगाढे समुत्पन्ने उपानहः परिभोक्त-
व्याः । तत्र च सागारिकासागारिकविषया यतना । यत्र सा-

आगाढवयण-आगाढवचन-न० । अत्यर्थं गाढम् आगाढम् ।
 “ गाढुत्तगूढणकरं, गाहेउं व तेण आगाढं ” (३+) । गाढं
 उक्तं गाढुत्तं तं केरिसं गूढणकरं अन्यस्याख्यातुं न शक्यते ।
 अथवा-शरीरस्योष्मा येनाङ्गेन जायते तमागाढम् इत्युक्त्वा-
 लक्षणे वचनं, । नि० सू० १० उ० ।
 सूत्रम्—
 जे भिक्खु भदंतं आगाढं वयइ वदंतं वा साइज्जइ ॥ १ ॥
 आगाढवचन-परुपवचना-ऽऽगाढपरुपवचननिषेधः—
 मा भुज रायपिंडं-ति चोदितो तत्थ मुच्छितो गिद्धो ।
 खुज्जाती माल वच्चह, आगाढं च उप्पती दसमे ॥ १ ॥
 गुरुणा वेतितो मुच्छितो गिद्धो एकार्थवचनं, अहवा—तं
 भुजतो संजमाऽसंजमं ए जाणइ, मूर्च्छितवत् मूर्च्छितो अ-
 भिलापमात्रगृहः, अहवा—खुज्जादियाणमालयं वच्चंहति
 चोदितो आगाढवयणे भणुज्ज । एस उप्पत्ती आगाढवय-
 णस्स दसमुहसगस्स एस संवधो । (१ सूत्र व्याख्या)—
 ‘ जे ’ इति णिहेसे भिक्खु पुव्वचरणो, ‘ भाद ’ कल्याणे,
 सुखे च । दीप्ति-स्तुति-सौख्येषु वा, मोहात्मस्य सिलोकः ।
 भदंतो-आचार्या अत्यर्थम्-आगाढं, ‘ वद् ’ व्यक्तायां वाचि,
 अणं वा वदति-अणुमोदति ।
 णिज्जुत्तीगाहा—
 आगाढं पि य दुविधं, होइ असूआए तह य सूयाए ।
 एएसिं पत्तेयं, दोएहं पि पडवणं वोच्छं ॥ २ ॥
 आगाढं द्विविधम्-असूताये, सूताए वा । आगाढफरुसो-
 भयसुत्ताए तिगह वि इमं सइ वा ।
 गाहा—
 गाढुत्तगूढणकरं, गाहेउं व तेण आगाढं ।
 णेहरहितं तु फरुसं, उभए संजोयणा णवरं ॥ ३ ॥
 गाढम्-उक्तं गाढुत्तं, तं केरिसं-गूढणकरं-अन्यस्याख्यातुं न
 शक्यते । अहवा-शरीरस्योष्मा येनाङ्गेन जायते तमागाढं,
 नेहरदियं णिप्पिवासं, फरुसं भणुति । गाढफरुसं-उभयं
 ततियसुत्ते जागो दोएह वि, सूयाऽसूयवयणं इमेहिं
 दोरेहिं सरुवं जाणियव्वं ।
 गाहा—
 जातिकुलरुवभासा, धणवलपरियागजसत्तवेलाभे ।
 सत्तवयवुद्धिधारण, उग्गहसीले समायारी ॥ ४ ॥
 अम्हे ‘ मो जातिहीणा, जातीमंतेहिं ’ को विरोहेण ।
 एस असूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिदेसो ॥ ५ ॥
 लोकप्रसिद्धं उल्लिखितवचनं तव अत्र तादृशं न गृहीत-
 व्यम् । इह तु परं दोषेण सूचयति; स्पष्टमेव दोषं भास-
 तीत्यर्थः । परवत्थुणिदेसो णामं—‘ भदंतं ’ चेव भणुति,
 तुमं जानिहीणां चि ।
 गाहा—
 अम्हे ‘ मो कुलहीणा, को कुलपुत्तेहिं ’ सह विरोहेण ।
 एस असूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिदेसो ॥ ६ ॥
 अम्हे ‘ मो रुवहीणा, सरुवदेहेसु को विरोहेण ।

एस असूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिदेसो ॥ ७ ॥
 अम्हे मो अकतमुहा, अलं विवाएण शेकत्तमुहेहिं ।
 एस अमूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिदेसो ॥ ८ ॥
 चाग्माकृतमुखभासाए द्वितीयव्याख्यानम् ।
 गाहा—
 खरफरुसणिट्ठुरं णे, वकं तुज्जं मो महुसंगंभीरं ।
 एस असूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिदेसो ॥ ९ ॥
 सरोसवणियमिअकंतं खरं प्रणयनं हणि तएहं फरुसं-जगा-
 रादियं अणुवयारं णिट्ठुरं । ‘ मो ’ इत्यात्मनिर्देशे, अक्ख-
 रेहिं मितं अत्थमभिधानेहिं मधुरं संरणं गंभीरं ।
 गाहा—
 अम्हे मो धग्गहीणा, आसि अगारंमि इड्डिमं तुज्जं ।
 एस असूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिदेसो ॥ १० ॥
 एमेव सेसएसु वि, जोएयन्वा अमूय-सूयाओ ।
 अत्तगता तु असूया, सूया पुण पागडं भणिया ॥ ११ ॥
 अप्पणो दोसं भासति, ए परस्स, एसा असूया । ए अ-
 प्पणो परस्स फुडमेव दोसं भासति एसा सूया । सूयतीव
 सूया । औरसवल्लयुक्तां वलवान् । परियाओ-प्रवज्याकालः ।
 सक्कां वा सक्काः-प्रथमे वयसि वर्त्तमानः, त्रिदशवत् वयोवर्जो
 वा जंमि वए ठिनो तस्स तदा गुणवासंति उप्पत्तियादि-
 बुद्धिजुत्तो बुद्धिमं धारणा ददस्मृतिः बहुबहुविधाक्षिप्रानि-
 धिताः-संदिग्धं भुवाणा उग्गहं करंति, अक्कोहादिणा सालेवं
 चक्क्यालसामायारीपज्जुत्तां कुसलो वा एते अत्था सव्वे
 सूयाऽसूएहिं भाणियव्वा ।
 गाहा—
 एकेका सा दुविधा, संतममंता य अत्तणि परे य ।
 पच्चक्खपरोक्खाऽवि य, असंतपच्चक्खदोसयरा ॥ १२ ॥
 आत्मगता असूया । परगता सूया । असूया-संता, असंता
 य । सूया वि-संता, असंता य । जहत्थेण ठियं संतं अभूतार्थं
 अनृतं, असंतं-परस्स जं पभासति पच्चक्खं महंतदोसतरं
 भवति, अहवा-इमेहिं अप्पाणं, परं वा, पसेसति, णिदति वा ।
 गाहा—
 गणि वायते बहुसुत्ते, सेहा वाऽऽयरियधम्मकहिवादी ।
 अप्पकमाए धूले, तणुए दीहे य मडहे य ॥ १३ ॥
 अम्हे खमणा ए गणी. को गणवसमेहिं सह विरोहेण ।
 एस असूया सूया, तु णवरं परवत्थुणिदेसो ॥ १४ ॥
 अगणिं तु हासमादीहिं अगणिं व गणिं पूयागणिं च ।
 एवं सेसएसु वि, सप्पडिपक्खं तु नेयव्वं ॥ १५ ॥
 सेसा पादा बहुसुतादीया निवित्तं, बहुयं च सुयं बहु-
 स्सुतो, तिविधो-मेहावी-गहणधारणमेधावी य, आयरियो-
 गच्छाहिवती, तत्थेवं भासति-अम्हे के ? आयरियत्तस्स
 जं सामायारिं पि ए याणामो । अहवा-भणुति-तुमं को
 आयरियत्तस्स जो सामायारिं पि ए याणसि, चतुर्विहाए
 अक्खेवणियमादियाए धम्मकहाए लद्धीए जुत्तो ससमय-

पारिक्रमो नास्ति तत्र नास्ति धर्तनाक्रमः । यत्र पुनः सागारिका चेद्गृहं कुर्वन्ति तत्र ग्रामादिषु क्रमणिका अपनीय प्रविशन्तीति भावः । एवमद्यादिषु कारणेषु कृत्स्नवर्मणो ऽप्राप्ते विधिमाह ।

पंचविहस्मि वि कसिणं, किएहगहणं तु पदमतो कुञ्जा ।

किएहस्मि असंतस्मि, विवस्सकसिणं तद्धि कुञ्जा ॥

पञ्चविधे घर्षे कृष्णे प्रथमतः कृष्णवर्णग्रहणं कुर्यात् । ततः कृष्णे वर्णकृष्णे असति अलक्ष्यमाने होहितादिघर्षकृष्णमपि गृहीयात् तच्च कृष्णं तैलादिभिर्विघर्षं विरूपवर्णं कुर्यात् । यथा लोको नोडाहं कुरुते । आत्मनो वा तत्र न रागो भवति ।

किएहं पि गिएहमाणे, सुसिरग्गहणं तु वज्जए साहू ।

बहुबंधणकसिणं पुण, वज्जेयव्वं पयत्तेण ॥

कृष्णं वर्णकृष्णमपि गृह्यन् शुषिरग्रहणं साधुः प्रयत्नतो वर्जयेत् अत्र पात्रान्तरम् । “कसिणं पि गिएहमाणेति” कृत्स्नं प्रमाणकृत्स्नं वा द्वितीयपदे गृह्यात् । शुषिरग्रहणं साधुर्वर्जयेत् यच्च बहुबन्धनकृष्णं तत्प्रयत्नतो वर्जयितव्यम् । अथ किं तद्वन्धनमित्याशङ्क्याह ।

दोरोहि व वप्पेहि व, दुविहं ति विहं च वंधणं तस्स ।

अणुमोदणकारावण, पुव्वकलस्मि अधिकारो ॥

द्वरकैर्वा वर्धेद्विधं वा बन्धनं तस्य चर्मणो भवति । द्वौ वा त्रयो वा बन्धा दातव्या इत्यर्थः । एवं विधं बन्धनं कृत्स्नमनुज्ञातं ततश्चतुरादियदुबन्धनयज्ञं तथा कृत्स्नमकृत्स्नं वा चर्म साधुना स्वयं न कर्तव्यम् । अन्येन न कारयितव्यम् अन्यस्य कुर्वतो नानुमोदना कर्तव्या किं तु यत्पूर्वमेव गृहस्थैर्यथाभावेन कृतं तस्मिन्नाधिकारः प्रयोजनं तस्य ग्रहणं कर्तव्यमिति भावः । अथ द्वौ त्रयो वा बन्धाः कुत्र भवन्तीत्युच्यते ।

खलुए एगो वंधो, एगो पंचगुलीण दो वंधा ।

चउरंगुत्ते वि ततितो, वितिओ अंगुट्टए होइ ॥

खलुके घुण्टके एको वर्धबन्धो भवति । एकस्तु द्वितीयो बन्धः पञ्चाङ्गुलस्य चतसृणामङ्गुलीनामङ्गुलस्य चेत्यर्थः । एतौ द्वौ बन्धौ मन्तव्यौ यदा तु त्रयो बन्धा भवन्ति तदा खलुके एकः अङ्गुष्ठे द्वितीयः चतसृणामङ्गुलीनां तृतीयः ।

अथ स्वयंकरणादिषु प्रायश्चित्तमाह ।

सयकरणे चउलहुगा, परकरणे मासियं अणुग्घायं ।

अणुमोदणे य लहुओ, तत्प वि आणादिणो दोसा ॥

स्वयं यदि चर्म करोति तदा चतुर्ध्रुवः । अथ परेण कारयति तदा मासिकमनुज्ञातं मासगुरुकमित्यर्थः । अनुमोदनार्थं मास-लघु । तत्रापि स्वयंकरणादौ आज्ञादयो दोषा चेद्गृहश्च प्रवर्तते । तथाहि तं संयतं स्वयमेव चर्म कुर्वाण इन्द्रा लोको प्रवीति । अहो चर्मकरोऽयमिति । अथ पूर्वकृतं न क्षम्यते ततोऽनुमोदनया गृहीयात् कथमिति चेदुच्यते । यदि कोऽपि ह्यात् अहं ते उपानहौ करोमि ततः प्रतिभृणुयात् तूष्णीको वा तिष्ठेत् । अथानुमोदनया न प्राप्यते ततोऽन्येन कारयेत् । एवमप्यज्ञानेऽप्यात्मना यतनया कुर्यात् वृ० ३ उ० ।

अत्र प्रायश्चित्तम् ।

सोवाहणो परिसकिज्जा उवडावणं उवाहणओ ण पडि-गाहिज्जा खवणं तारिसेणं संविहाणणे उवाहाणओ ण परि-भुंजेज्जा खवणं । महाप ७ अ० ॥

उवातिकम्प-उपातिकम्प-अव्य० उप सामीप्येनातिकम्प अति-हृष्टेधृत्यर्थे, “उवातिकम्प मह जिक्खु जाणेज्जा” आचा० २ शु० ७ अ० । सम्यक् परिहृत्यर्थे, आचा० २ शु० १ अ० ११ उ० ।

उवातिणिवेत्ता-उपनीय-अव्य० अतिवाह्येत्यर्थे, “उवातिणिवेत्ता तथेव च्छुज्जो च्छुज्जो संवसति” आचा० २ शु० २ अ० २ उ० ।

उवादाण-उपादान-न० उप० आ० दा० ह्युट् । ग्रहणं, स्यादा-त्मनोऽप्युपादानात् सा० द० स्वस्वविषयेभ्य इन्द्रियाणां निवारणरूपे प्रत्याहारे, कर्मणि-ह्युट् कार्यजननार्थमुपादीयमाने कार्यान्विते कारणे, यथा धटे मृत्पात्रमुपादानमात्मा कर्त्ता ज्ञानादि कार्यं तत्र स्वसत्ता उपादानम् अष्ट० । विशेष० । आ० म० द्वि० । न० । तद्य सर्वदा कार्येष्वनुगतम् “असदकरणादु-पादानग्रहणात् सर्वसम्भवाभावात् । शक्तस्य शक्यकरणात् कारणभावाच्च सत्कार्यम्” इति साह्यधाः । नैयायिकेस्तु उपादानकारणं समवायिकारणतया व्यवहित्यते साह्यधर्मतसिक्के आध्यात्मिकतुष्टिभेदे, वाच० (एतन्निराकरणमन्यत्र)

उवादाय-उपादाय-अव्य० उप-आ-दा-ह्यप् । गृहीत्वित्यर्थे, “उव-संपश्चुधादाय” वृ० ४ उ० । “गेया उयं सुयक्त्वायं, उवादाय समीहए” सूत्र० १ शु० ७ अ० ।

उवादिय-उपादित-त्रि० अद् प्रकृषे इत्येतस्मात् उपपूर्वाभि-ष्टाप्रत्ययस्तत्र बहुलं बन्दसीतीमागमः । उपसृक्ते, आचा० १ शु० २ अ० ।

उवादीयमाण-उपादीयमान-त्रि० उपादीयन्ते कर्मणा बध्यन्ते इत्यर्थः । जीवनिकायवधप्रवृत्ते, “एतं पि जाणे उवादीयमाणो जे आयरेण रमंति” आचा० २ शु० ।

उवाय-उपाय-पुं० उप-अय्-नावे-घञ् । उपगमे, उपाय्यतेऽर्थो ज्ञेन करणे घञ् । अप्रतिहतज्ञाकरणे, ज्ञा० १ अ० । हेतौ, “एगं च दोसं च तदेव मोहं, उक्तुकामेण समूलजातं । जे जे उवा-या पमिबज्जियव्वा, ते किच्चस्सामि महाणुपुण्वि” उक्त० ३२ अ० । विशेष० । “प्रयोग उपाय इत्यनर्थान्तरम्” आ० चू० १ अ० । “सुत्तादुवायरक्खणं” उपायः सम्यक्त्वाणुव्रताणुव्रतादिप्रति-पत्तावज्युत्थानादिवृत्तौ हेतुराह च “अन्नुछाणे विणए परक्क-मे साहु सेवणाए अ । सम्महंसणजंजो, विरयाविरइ य एए य” अथवा जातिस्मरणादितिर्यकरवृत्तः यदाह “सह संमुइ भा-ए अ परवागरणेणं अज्जेसिं वा सोद्धा” अथवा प्रथमद्वितीय-कपायकयोपशमः इति । घ० २ अधि० । “उवायकुसंखेण” उपायो नाम तथा कथमपि करोति यथा तेषां चन्दनकमन्दानं एव शरीरवार्तां गवेपयति न च तथा क्रियमाणे तेषामप्रीतिक-मुपजायते प्रत्युत चेतसि ते चिन्तयन्ति अहो एते स्वयं तपस्वि-नोऽपि एवमस्मासु स्निहन्ति । वृ० ३ उ० । “उपायेन च यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः” हितो० राज्ञो रिपुनि-राकरणहेतुषु सामादिषु च । वाच० । उप सामीप्येन विवक्षित-वस्तुनोऽधिकवञ्जनाहेतुत्वाद् वस्तुतो ह्यभ एवोपायः । अग्नि-हपितवस्त्ववाप्तये व्यापारविशेषे, दश० १ अ । उपेयं प्रति पुरु-षव्यापारादिकायां साधनसामग्र्याम्, स यत्र उव्यादावुपेयेऽस्ती-त्यभिधीयते यथैतेषु उव्यादिविशेषेषु साधनीयेषु अस्त्युपायो विवक्षितव्यादिविशेषवत् । उपादेयता नास्य यत्राभिधीयते तदाहरणमुपाय इति तस्मिन्नाहरणभेदे, स्था० ४ उ० ॥

असावपि चतुर्विध एव तथा चाह ।

एमेव चउविगणो, हांउ उवाओ पि तत्त दव्वम्मि ।

धाउवाओ पढमो, हांगलकुलिएहि खेतं तु ॥ ६१ ॥

एवमेव यथा उपायः किं च चतुर्विधपञ्चतुर्भेदः जवत्युपायोऽपि तद्यथा छव्योपायः क्षेत्रोपायः कालोपायः भावोपायश्च । तत्र छव्य इति द्वारपरामर्शः द्रव्योपाये विचार्य धातुवादः सुवर्णपातनोत्कर्षलक्षणः छव्योपायः प्रथम इति । लौकिके लोकोत्तरे त्वच्चादौ पट्टादिप्रयोगतः प्रासुकोदककरणम् । क्षेत्रोपायस्तु बाङ्गलादिना क्षेत्रोपक्रमणे भवति अत एव लाङ्गलकुलिकाभ्यां क्षेत्रमुपक्रम्यत इति गम्यते । ततश्च बाङ्गलकुलिके तदुपायो लौकिकः । लोकोत्तरस्तु विधिना प्रातरशनाद्यर्थमट्टनादिना क्षेत्रभावनम् । अन्ये तु योनिप्राज्ञतयोगतः काञ्चनपातनोत्कर्षलक्षणमेव सङ्गप्रयोजनादौ छव्योपायं व्याचक्रेते विद्यादिभिश्च दुस्तराव्यतरणलक्षणम् । क्षेत्रोपायमित्यत्र चप्रथमग्रहणपदार्थोऽतिरिच्यमान इवाभाति । पाठान्तरम् वा धाउवाओ भणितोत्ति " अत्र कथञ्चिदविरोधत एवेति गाथार्यः ।

कालो य नालियाईहिं, हांउ जावम्मि पंढिओ अजओ ।

चोरस्स कए नहिं, वहुकुमारिं परिकहेइ ॥ ६२ ॥

कालश्च नालिकादिभिर्ज्ञायत इति शेषः । नालिका घटिका आदिशब्दाच्छब्दत्वादिपरिग्रहः । ततश्च नालिकादयः कालोपायो लौकिकः । लोकोत्तरस्तु सूत्रपरावर्तनादिभिस्तथा जवति । भावे चेति द्वारपरामर्शत्वाद्भावोपाये विचार्य निदर्शनं क इत्याह । परिणतो विद्वानजयोऽभयकुमारस्तथा चाह चोरनिमित्तं नर्तकीं वृहत्कुमारीं किम् । त्रिकाखगोचरसूत्रप्रदर्शनार्थमाह । परिकथयति । ततश्च यथा तेनोपायतश्चौरभावो विज्ञातः एवं शिक्षकादीनां तेन विधिनापायत एव भावो ज्ञातव्य इति गाथार्यः । दश० १ अ० । सोऽपि छव्यादिभिश्चतुर्विधं तत्र छव्यस्य सुवर्णदेः प्रासुकोदकादेर्वा द्रव्यमेव वा उपायो छव्योपाय एतत्साधनमेतदुपादेयतासाधनं वा हरणमपि तथोच्यते तत्प्रयोगश्चैवम् अस्ति सुवर्णादिपूपाय उपायेनैव वा सुवर्णादौ प्रवर्तितव्यं तथाविधधातुवादसिद्धादिवदिति । एवं क्षेत्रोपायः क्षेत्रपरिकर्मणोपायो यथा अस्त्यस्य क्षेत्रस्य क्षेत्रीकरणोपायो बाङ्गलादिस्तथाविधसाधुविधव्यापारो वा तेनैव वा प्रवर्तितव्यमत्र तथाविधान्यक्षेत्रवदिति । एवं कालोपायः कालज्ञानोपायो यथास्ति काञ्चस्य ज्ञानोपायः धान्यादेरिव जानीहि वा कालं घटिकागयादिनोपायेन तथाभूतगणितज्ञवदिति । एवं भावोपायो यथाऽभावज्ञाने उपायोऽस्ति ज्ञावञ्चोपायतो जानीहि वृहत्कुमारिकाकथाकथनेन विज्ञातचौरादिभावाभयकुमारवदिति ॥ स्था. ४ अ० । नवरं " भावोवाए " उदाहरणम् । " रायगिहिं णाम णयरं तत्त सेणिओ राया सो जज्जाए जणिओ जहा मम एगखंजं प्रासायं करेहि । तेण वट्टणो आणत्ता गत्ता कछंविदित्ता तेहिं अमन्नीए सखखणो सरखो महइ महाअओ दुमो दिछो धूवो दिछो जेण स परिगहिओ रुखो सो दरिसावेअ अप्पाणं तोणं णंविदामो त्ति अह ण देइ दरिसावं तो विदामो त्ति ताहे तेण रुखवासिणा चाणमंतरेण अभयस्स दरिसावो दिछो । अहं राखो एगखंमं पासायं करेमि । सव्वोउयं च आरामं करेमि सव्ववणजाइउवेयं मा विदहत्ति । एवं तेण कओ पासाओ । अन्नया एगाए मायंगीए अकाळे अंबयाण दोहलो । सा जत्तारं जणइ मम अंबयाणि आणेहि । तदा अकाळो अंबयाणं तेण उष्णामणीए

विज्ञाप डाहं ओणामिय अंबयाणि गहिआणि । पुणो अउष्णामणीए ओणामियं । पमाए रत्ता दिहुं । पयं ण दीसइ । को एस मणूसो अतिगओ जस्स एसा परिसी सत्ति त्ति सो मम अंतरेण पि धरिसेहिस्ति काउं अजयं सहावेकण भणइ । सत्तरत्तस्स अजंतरे जइ चोरं णाणेसि तां णत्थि ते जीविअं । ताहे अमओ गवेसिउं आदत्तो णवरं एगम्मि पपसे गोळो रंमउं कामो मिद्धिओ हांगो तइ गओ अजओ भणति जाव गोळो मंकेअ अप्पाणं ताव ममेगं अक्खाणं सुणेह । जहा कहं पि णयरं एगो दारिदसिछी परिवसति । तस्स धूया वहुकुमारी अहं वरिणी य वरणिमित्तं कामदेवं अश्चेइ । साय एगम्मि आरामे चोरिय पुप्पाणि उच्चंती आरामिपण दिछा कयडिउमाहत्ता । तीए सो भणिओ । मा मइ कुमारिं विणासेहि । तवावि जयणी जावणिज्जीओ अज्जि । तेण भणिआ एक्काएव वडाए मुयामि जइ णवरं जम्मि दिवसे परिणज्जसि तहिवसं चेव जत्तारेण अणुधामिया समाणी मम सयासं एहिसि तो मुयामि । तीए भणिओ । एवं हवउत्ति । तेण विसज्जिआ । अन्नया परिणीआ जाहे अपवरकं पवेसिआ ताहे भत्तारस्स सव्भावं कहेइ । विसज्जिया वच्चइ । पछिआ आरामं अंतराय चोरेहि गहिता तेसिं पि स ज्ञावो कहिओ मुक्का गच्छंतीए अंतराय रक्खसो दिहुा जो उणं मासाणं आहारेइ तेण गहिया कहिए मुक्का गया आरामियसगासं तेण दिछा सो संभंतो जणइ । कहमाणयसि । तीए भणिअं मया कओ सो पुंवि समओ । सो जणइ । कहं जत्तारेण मुक्का ताहे तस्स तं सव्वं कहिअं अहो सव्वपइआ एसा महिलसि । एत्ति-एहिं मुक्का किहाइं उहामिसि । तेण विमुक्का पमियंती अ गया सव्वेसिं तं स मज्जेण । आगता तेहिं सव्वेहिं मुक्का । जत्तारस्सगासं अणहसमगा गया । ताहे अजओ तं जणं पुच्छइ । अ-क्खइ एय केण दुकरं कयं । ताहे इस्सालुया भणति भत्तारेणं छुहालुया जणंति रक्खसेणं । पारदारिया जणंति मालागारेणं । हरिपसेण जणिअं चोरेहि । पच्छा सो गहिओ जहा एस चोरोत्ति । एतावत्प्रकृतोपयोगि । जहा अजएण तस्स (चोरस्स) उवाएण भावो णाओ एवमिह वि सेहाणमुवछायं तथाणं उवाएण गीयत्थेण विपरिणामादिणा ज्ञावो जाणिअंओत्ति । किं एए पच्चाविणज्जा न वेत्ति । पच्चाविणसु वि तेसु मुंभावणाइसु पसेव विभासा य । तडुकम् । " पच्चाविओ सिपत्तिअ, मुंभावणं न कप्पइ " इत्यादि । कहाणयसंहारो पुण चोरो सेणिअस्स उवखीओ । पुच्छिण सव्भाओ कहिओ ताहे रत्ता भणियं । जइ नवरं एयाओ विज्ञाओ देहि तो न मारेमि । देमि त्ति अञ्जुवगए आसणे रिओ पढइ । नट्टाई राया भणइ किं नट्टाई । ताहे मायंगो जणइ जहा अविणपणं पढसि । अहं जूमीए तुमं आसणे णीयतरे उवविट्ठो । ठिया तो सिद्धाओ य विज्ञाओ त्ति " । कृतं प्रसङ्गेन । एवं तावद्वैकिकमर्यादितं चरणकरणा-नुयोगं चाधिकृत्योक्ता छव्योपायादयः । दश० १ अ० । तथाहि किल राजगृहनगरस्वाभिनः श्रेणिकराजस्य पुत्रोऽभयकुमाराभिधानो देवताप्रसादोपपन्नः सर्वर्तुकफलादिसमृद्धारामस्था-अफलानामकाङ्क्षाभ्रकदोहदवज्ज्यादोहदपूरणार्थं चाएमाख-चौरणापहरणे कृते चोरपरिज्ञानार्थं नाट्यदर्शननिमित्तमिहित-बहुजनमध्ये वृहत्कुमारिकाकथामचकथतथाहि काचित् वृह-त्कुमारिकावाञ्छितवरदाज्ञाय कामदेवपूजार्थमारामे पुष्पाणि चोरयन्ती आरामपतिना गृहीता सद्भावकयने विवाहितया पत्या अपरिभुक्तया मत्पाद्वै समागन्तव्यमिति अञ्जुपगमं कारयित्वा

मुक्ता । ततः कदाचिद्विवाहिता सती पतिमापृच्छ रात्रावाराम-
पतिपाद्वर्षे गच्छन्ती चौराकृसाभ्यां गृहीता सद्भावकथने प्रति-
निवृत्तया भवत्पाद्वर्षे आगन्तव्यमिति कृतान्युपगमा मुक्ता । आ-
रामे गता आरामिकेण सत्यप्रतिज्ञेन्यवैरुतशाला विसर्जिता
हतराभ्यामपि तथैव विसर्जिता पतिसमीपमागतेति । ततो ज्ञो
लोकाः पत्यादीनां मध्ये को दुष्करकारक इति चासौ प्रपञ्च ।
तत इत्याहुप्रभृतयः पत्यादीन् दुष्करकारकत्वेनाभिदधुः । चौर-
चाण्माहास्तु चौरानिति ततोऽसावनेनोपायेन जावमुपलब्धय चौर
इति कृत्वा स तं बन्धयामासेति स्था० ४ ग० ३ उ० । दृष्टान्ते,
“उवाभो सो साधम्मेण य विधम्मेण य ” आ० चू० १ अधि० ।

उवायकारि (ण) उपायकारिन्-त्रि० आचार्ये निर्देशकारि-
णि, “उवायकारी य हरीमणे य एगंतदिष्टी य अमादरूवे ”
सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

उवायकिरिया-उपायक्रिया-स्त्री० भावक्रियामेदे, उपायक्रिया
हि घटादिकं कृत्यं येनोपायेन क्रियते तद्यथा मृत्त्रननमर्दनच-
क्रारोपणदण्डमृत्तलिककुम्भकारव्यापारैर्यावद्भिरुपायैः सा
सर्वाऽप्युपायक्रिया सूत्र० २ ध्रु० २ अ०

उवायग-उपायक-पुं० उपायचिन्तके, विदो० ।

उवायतो-उपायतस्-अव्य० उपायेनेत्यर्थे, “उपायतो मोहनि-
न्दा ” ध० १ अधि० ।

उवायरक्त्वण-उपायरक्तण-न० उपायेन रक्त्वे, “सुताडुवाय-
रक्त्वण-गहणपयत्तविसया मुण्येव्वा ” ध० २ अधि० ।

उवायविचय-उपायविचय-पुं० सुप्तु मनोवाकायव्यापाराविशे-
षाणां स्वीकरणमुपायः स कथं नु मे स्यादिति संकल्पप्रबन्धे,
सम्म० ।

उवालिंभ-उपालम्भ-पुं० उपाद्वम्भनमुपाद्वम्भः भङ्गधैव वि-
चित्रभणने, दश० १ अ० । जङ्गयन्तरेणानुशासने, स्था० ४ ग०
“तिविहे उवालिंभे पन्नत्ते तं जहा आश्रोवाक्षं परोवालिंभे तदुज्ज-
योवालिंभे ” उपाद्वम्भ इयमेवानौचित्यप्रवृत्तिप्रतिपादनगर्भा स
चात्मनो यथा “चोद्वगदिष्टेण, दुद्वं दद्विऊण माणुसं जम्मं ।
जं न कुणसि जिणधम्मं, अप्पा किं वैरिओ तुज्ज सि ॥ १ ॥ ”
परोपालम्भो यथा “उत्तमकुत्तसंचूओ, उत्तमगुरुदिविक्खिओ तुमं
वच्च । उत्तममाणगुणद्वो, कं सहस्साववसितो एवंति ॥ १ ॥
तदुभयोपालम्भो यथा “एगस्स कप नियजी-विचस्स वहुया-
व जीवकोमीओ । दुक्खे उवन्ति जे के वितानकिं सासयं जीयं ति
॥ १ ॥ ” एवमित्यादिना पूर्वोक्तातिदेशो व्याख्यातः एवञ्चात्र-
क्लृष्टना यथैवोपक्रमे आत्मपरतद्वज्यैरुच्य आत्मापका उक्ता
एवमेकैकस्मिन् वैयावृत्यादिसूत्रे ते त्रयस्त्रयो वाच्या इति । स्था०
३ ग० । नि० चू० ॥

संप्रत्यात्मोपाद्वम्भोल्लेखं दर्शयति ।

तुमए चेव कयमिणं, न सुप्पगारिस्स दिज्जए दंनो ।

इह मुक्को वि न मुच्चइ, परत्थ अह हो उवालिंभो ॥

त्वयैव स्वयं कृतमिदं प्रायश्चित्तस्थानं तस्मान्न कस्याप्युपरि-
अन्यथानावः कल्पनीयः । न खलु शुद्धकारिणो लोकेऽपि दण्डो
दीयते । किं च यदि इह जने कथमप्याचार्येणैवमेव मुच्यते ।
तथा इह जने मुक्कोऽपि परत्र परलोके न मुच्यते । तस्मादा-

पन्नं प्रायश्चित्तमवश्यं गुणवृद्ध्या कर्त्तव्यमिति । अह एव भव-
त्युपाद्वम्भः एव आत्मोपाद्वम्भः । एतदनुसारेण परोपाद्वम्भः ।
उजयोपाद्वम्भोऽपि जावनीयः व्य० प्र० १ ग० । उपाद्वम्भो यत्रा-
ऽभिधीयते तादृशे आहरणतद्देशमेदे, स्था० ४ ग० ।

अधुनोपाद्वम्भद्वाराविवक्षयाऽह ॥

उवत्तंजमि मिगावइ, नाहियवाईवि एव वत्तन्वे ।

नत्थि चि कुविन्नाणं, आयाभावे सइ अजुत्तं ॥ ५५ ॥

उपाद्वम्भे प्रतिपाद्ये मृगापतिदेव्योदाहरणम् । एतच्च “ज-
हा आवस्सए दव्वपरंपराए भणियं तदेवं दद्वव्वं जाव
पव्वइत्ता अज्जचंदणाए सिस्सिणी दिष्सा । अन्नया जगवं
विहरमाणो कोसंबोए समोसरिओ चंदादिच्चा सविमाणे-
हि चंदणा आगया चउपोरसीयं समोसरणं काडं अत्थ-
मणकाले पडिगता ततो मिगावती संभंता अयि वियालिक-
तंति भणिकुणं साहृणीसहिया जाव अज्जचंदणासगासं गता
ताव अंधयारयं जातं अज्जचंदणापमुहार्हि साहृणीहिं ताव
पडिक्कंतं ताहे सा मिगावती अज्जचंदणाए उवालिंभमिति
जहा एवं णामं तुमं उत्तमकुलप्पसूया होइऊण एवं करोसि
अहो न लछयं । ताहे पणमिऊण पाएसु पडित्ता परमेण वि-
णणण खामेति खमह मे एगमचराहं णाहं पुणो एवं कहेहा-
मिति । अज्जचंदणा य किल तं समरसंथारोवगता पसुत्ता
इयरीए वि परमसंवेगताए केवलनानं समुप्पन्नं परमं च अंध-
यारं वट्टइ सप्पो य तेणंतरेण आगच्छति पव्वतिणीए य
हत्थो लंवमाणो तीए उप्पाडिओ पडिबुद्धाय अज्जचंदणा पु-
च्छिता किमेवं सा भणति दीहजातीओ कहं तुमं जाणसि
किं कोइ अतिसओ आमंति पडिवाति अपडिवाइत्ति पुच्छि-
या । सा भणइ अपडिवाइत्ति तओ खामिया लोगलोगुत्तरसा-
हरणमेयं एवं पमायंतो सीसो उवालिंभेतव्वोत्ति उदाहरणदे-
शता पूर्ववत् योजनीयेत्येवं तावच्चरणकरणा नुयोगमधिकृत्य
व्याख्यातमुपालम्भद्वारमधुना द्रव्यानुयोगमधिकृत्य व्याख्या-
यते नास्तिकवाद्यपि चार्वाकोऽपि जीवनास्तित्वप्रतिपादक इ-
त्यर्थः एवं वक्तव्योऽभिधातव्यः नास्ति न विद्यते कः प्रकर-
णाज्जीव इति एवंभूतं कुविज्ञानं जीवसत्ताप्रतिषेधावभासी-
त्यर्थः । आत्माभावे सति न युक्तमात्मधर्मत्वात् ज्ञानस्येति
भावना । भूतधर्मता पुनरस्य धर्म्यनुरूपत्वादेव न युक्ता
तत्समुदायकार्यताऽपि प्रत्येकं भावाभावविकल्पद्वारेण तिर-
स्कृत्तव्येति गाथार्थः । अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

अत्थि चि जा विक्का, अहवा नत्थि चि जं कुविन्नाणं ।

अंचंताभावे पो-गद्वस्स एयं चिय न जुत्तं ॥ ७६ ॥

अस्ति जीव इति एवम्भूता या वितर्का अथवा नास्ति न वि-
द्यते इति एवम्भूतं यत्कुविज्ञानं लोकोत्तरापकारि अत्यन्ता-
भावे पुत्रस्य जीवस्य इदमेव न युक्तमिदमेवान्याय्यं भावना-
पूर्ववदिति गाथार्थः । उदाहरणदेशता नास्तिकस्य परलोकादि-
प्रतिषेधवादिनो जीवसाधनाद्भावनीयेति । गतमुपालम्भद्वार-
म् । दश० १ अ० । “एवं खलु जव्वसमणेणं भगवया महा-
वीरेण आदिगरेणं तिथगरेणं जाव संपत्तेणं अप्पोवालिंभनि-
मित्तं पढमस्स णायज्जकयणस्स अयमद्वे पन्नत्तेत्ति वेमि इति
ज्ञाताप्रथमाध्ययने उक्त आत्मोपालम्भः ज्ञा० १ अ० । निन्दा-
पूर्वकतिरस्कारे, वाच० ।

उपाद्वंजंत-उपालजमान-त्रि० उपालम्भं कुर्वाणे, प्रा० ।
 उवालद्ध-उपालद्ध-त्रि० उप-आ-लभ-क्त-तिरस्कारेण निन्दि-
 ते, वाच० । "उवालद्धो य सो सियो वंभणो" नि० चू० १ उ० ।
 उवासं-अवकाश-पुं० स्थाने, नि० चू० १७ उ० । उवासादिसु-
 सेहो ममत्तपडिसेवणं उवासो आद्री जेसं ताणि उवासादी-
 णि ताणि सथारउवस्स कुलगामणगरदेसरज्जं नि० चू० १३० ।
 उवासंतर-अवकाशान्तर-न० वातस्कन्धानामधस्तादाकाशेषु,
 स्था० २ भा० । "सत्त उवासंतरायं एणसुणं सत्तसु उवासंत-
 रेसु सत्त तण्णवाया पडिठिया स्था० ७ भा० । आकाशविशेषे,
 अवकाशरूपान्तराले च भ० १ भा० ६ उ० । अवकाशान्तरं नाम
 अमुकयोर्द्वयोर्मध्यमिति । ध्य० ७ उ० । "सत्तमे उवासंतरे"
 प्रथमद्वितीयपृथिव्योर्यदन्तरात्रमाकाशखण्डं तत्प्रथमं तदपेक्षया
 स्वतमं न० १२ भा० ४ उ० ।

उवासग-उपासक-त्रि० उपासते सेवन्ते साधूनित्युपासकाः ।
 आवकेषु, उक्त० २ अ० । आव० । न० । स्या० । स० । "उवा-
 सगो डुविहो वती अवती वा अवती सो परदंसणं संपणो
 पक्केको पुणो डुविहो णायगो अणायगो वा" नि० चू० ११ उ० ।
 सेवके, उपासनाकर्त्तरि शूद्धे, पुं० स्त्री० वाच० ॥

उवासगदसा-उपाशकदशा-स्त्री० व० य० उपासकाः आवकास्त-
 क्रताशुव्रतादिक्रियाकलापप्रतिषष्ठा दशा अध्ययनानि उपासक-
 दशाः । न० । पा० । स० । सप्तमाङ्के, बहुवचनान्तमेतत् ग्रन्थ-
 नाम आसां च सम्बन्धाजिधेयप्रयोजनानि नामान्वर्थसामर्थ्येनै-
 व प्रतिपादितान्यवगन्तव्यानि । तथा हि उपासकानुष्ठानमिहा-
 भिधेयं तदवगमश्च श्रोतृणामनन्तरप्रयोजनं शास्त्रकृतानु तत्प्रति-
 बोधनमेव तत्परम्परप्रयोजनं तूभयेषामप्यपवर्गप्राप्तिरिति । सम्ब-
 न्धस्तु द्विधा शास्त्रेष्वभिधीयते उपायोपेयभाववत्कणो गुरुपर्वक-
 मवकाशश्च तदत्रोपायोपेयभाववत्कणः शास्त्रनामान्वर्थसामर्थ्ये-
 नैवात्सामभिहितस्तथाह । इदं शास्त्रमुपाय एतत्साध्यापासकानुष्ठा-
 नावगमश्चोपेयमित्युपायोपेयभाववत्कणः सम्बन्धः ॥

गुरुपर्वक्रमवत्कणं तु सम्बन्धं साक्षाद्दर्शयन्नाह ।

नेणं कात्थेणं तेणं समणं चंपा णामं एयरिं होत्था ।
 वसुओ । पुसुमदे चेइए । वसुओ । तेणं कालेणं तेणं सम-
 णं अज्जसुहम्मे समोसरिए जाव जंव पज्जुवासमाणे एवं
 वयासी । जइ एं भंते ! समणेणं जगवया महावीरेणं
 जाव संपत्तेणं उट्ठस्स अंगस्स णायाधम्मकहाणं अयमट्ठे
 पसुत्ते ? सत्तमस्स एं जंते ! अंगस्स उवासगदसाणं । सम-
 णेणं जाव संपत्तेणं । के अट्ठे पसुत्ते एवं खलु जंव
 समणस्स जगवओ महावीरस्स जाव संपत्तेणं सत्तमस्स
 अंगस्स उवासगदसाणं दस अज्जयणा पवत्ता । तं जहा
 आणंदे ? कामदेवे य २ गाहावइचुट्ठणीपिया ३ सुरादेवे ४
 चुट्ठसयए ५ गाहावइकुंकोलिए ६ सदावपुत्ते ७ महास-
 यए ८ नंदणीपिया ए सावेइणीपिया ?० जइ एं जंते !
 समणेणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं ।
 दस अज्जयणा पसुत्ता ? ॥

"नेणं कात्थेणं तेणं समणमित्यादि" सर्वे चेदं ज्ञाताधर्मकथाङ्ग-
 प्रथमाध्ययनविवरणानुनारेणानुगमनीयं नवरम् "आणंदेत्यादि"

रूपकं तत्रानन्दाभिधानोपासकवक्तव्यताप्रतिवक्त्रमध्ययनमानन्द
 एवाजिधीयते एवं सर्वत्र उपा० १ अ० ।

एवं खलु जंवसमणेणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स
 उवासगदसाणं दसमस्स अज्जयणास्स अयमट्ठे पसुत्ते
 उवासगदसाओ सम्मत्ता उवासगदसाणं सत्तमस्स अंगस्स
 एगो सुयखंधोदस अज्जयणा दससु चैव दिवसेसु उदिसंति ।
 खलु जंवइत्यादि उपाशकदशानिगमनवाक्यमध्ये यमिति तथा
 पुस्तकान्तरे संग्रहगाथा उपलब्ध्यन्ते ताश्चमा "वाणियगामे
 चंपा, डुवेवणारसीए नयरीए ४। आहंभिया य ५ पुयस्सरि, कंप्पि-
 हपुरं च बोधव्वं । १। पोत्तासं रायगिहं, सावत्थीए पुरीए
 दोन्निभये । एए उवासगाणं, नयरा खलु हुंति बोक्ख्वा । २। सिचनं-
 द १ जइ २ सामा, ३ धण ४ बहुत्ता ५ पुत्त ६ अग्निमिच्छा य
 ७। रेवइ ८ अस्सिणि ए तहफ-गुणा य १० भज्जाण णामाइ ३॥
 ओहिणाण १ पिसाए २ माया ३ वाहि ४ धण ५ उच्चरिज्जे य
 ६ । जज्जायसुत्तया ७ डु-व्वयाइनिक्खसग्गया दोन्नि १० ॥
 ४। अरुणे १ अरुणाजे २ खलु, अरुणणइ ३ अरुणकंत ४ सिद्धे य ५।
 अरुणज्जए य उठे, ६, भूय ७ वडिसे ८ गवे ९ कीले" १०। ५।
 शिष्टादिनामान्यरुणपदपूर्वाणि दृश्यानि । अरुणशिष्टमित्यादि
 एताश्च पूर्वोक्तानुसारेणावसेयाः यदिह न व्याख्यातं तत्सर्वं
 ज्ञाताधर्मकथाव्याख्यानमुपयुक्तेन निरूप्यावसेयमिति । "सर्व-
 स्यापि स्वकीयं वचनमज्जितं प्रायसः स्याज्जनस्य, यत्तु स्व-
 स्यापि सम्यग्महि विहितरुचिः स्यात् कथं तत्परेषाम् ।
 चित्तोद्धासात्कुतश्चित्तदपि निगदितं किंचिदेवं मयैतत्, युक्तं
 यच्चात्र तस्य ग्रहममवधिः कुर्वतां प्रीतये मे" समाप्तमुपास-
 कदशाविवरणं समाप्तं सप्तमाङ्कम् ॥ उपा० १० अ० ।

उपाशकदशानां विषयाः ।

से किं तं उवासगदसाओ उवासगदसासु एं उवासयाणं
 एगराई उज्जाणाई चेइआई वनखंडा रायाणो अम्मापिय-
 रो समोसरणाई धम्मायरिया धम्मकाहाओ इहलोइयपर-
 दोइयइइविसेसा उवासयाणं सीलव्वपेवरमणगुणपच्च-
 क्खाणपोसहोवासपमिवज्जिनयाओ सुयपरिगहा तवोवहा-
 णाई पमिमाओ उवसग्गा संलेहणाओ भत्तपच्चक्खाणाई
 पावोवगमणाई देवलोगमणाई सुकुलपच्चाया पुणो वोहि-
 लानो अंतकिरियाओ आघविज्जंति ॥

(उपासकदसासु णंति) उपासकानां नगराणि उद्यानानि चै-
 त्यानि वनखण्डा राजानः अस्यापितरौ समवसरणानि धर्मा-
 चार्याधर्मकथा पेइहौकिकपारलौकिका ऋद्धिविशेषा उपासका-
 नाञ्च शीलव्रतविरमणगुणप्रत्याख्यानपौषधोपवासप्रतिपादनता-
 स्तत्र शीलव्रतान्यशुव्रतानि विरमणानि रागादिविरतयः गुणा
 गुणव्रतानि प्रत्याख्यानानि नमस्कारसहितादीनि पौषधमष्टम्या-
 दिपर्वदिनं तत्रोपवसनमाहारशरीरसत्कारादित्यागः पौषधोपवा-
 सः ततो चन्द्रे सत्येतेषाम्प्रतिपादनताप्रतिपत्तय इति विग्रहः
 श्रुतपरिग्रहस्तप उपधानानि च प्रतीतानि (पमिमाओति)
 एकादश उपासकप्रतिमाः कायोत्सर्गा वा उपसर्गा देवादि-
 कृतोपध्वः संलेखना भक्तपानप्रत्याख्यानानि पादपोषगमनानि
 देवलोकागमनानि सुकुले प्रत्यायाति पुनर्वोद्धितामोऽन्तक्रिया-
 आख्यायन्ते पूर्वोक्तमेव ॥

अतो विशेषत आह ।

उवासगदसासु णं उवासयाणं रिक्खिविसेसा परिसा-
वित्थरधम्मसवणाणि वोढित्ताजो अग्निगमणे सम्पत्तविसु-
प्पया थिरत्तं मूलगुणउत्तरगुणाद्वारा ठिइविसेसा बहु-
विसेसा परिमाजिग्गहग्गहणउवसग्गाहिंसंइणण्णिस्वस-
ग्गा तवोयचित्ता सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहो-
ववासा अपच्छिम्ममारणंतिया य संवेहणाभोसणाहिं अ-
प्पाणं जह य जावइत्ता बहूणि जत्ताणि अणसणाए वे-
अइत्ता उववप्सा कप्पवरविमाणुत्तमेसु जहा अणुजवन्ति
सुरवरविमाणवरपौरुरीएसु सोक्खाई अणोवमाई कमेण
जुत्तूण उत्तमाई तन्नो आउक्खए चुआ समाणा जह जि-
णमयस्मि वोहिं लच्छूण य संजमुत्तमं तमरयोधविण्णुका
वन्ति जह अक्खयसव्वदुक्खमोक्खं एते अन्ने य एवमाइ उ-
वासयदसासु णं परिता वायणा संवेज्जा अणुओगदारा
जाव संवेज्जाओ संगहणीओ से णं अंगट्टयाए सत्तमे अं-
गे एगे सुयक्खंथे दस अज्जायणा दस उदेसणकाला
दस समुदेसणकाला संवेज्जाई पयसयसहस्साई पयग्गेणं
पप्पत्तो संवेज्जाई अक्खराई जाव एवं चरणकरणपरूवणा
आघविज्जंति सेत्तं उवासगदसाओ ॥ ७ ॥

उवासगेत्यादि तत्र ऋक्विशेषा अनेककोटीसंख्याकव्यादिस-
म्पद्विशेषाः तथा परिपदः परिवारविशेषाः यथा मातापितृपुत्रा-
दिकाः अन्यन्तरपरिपत् दासीदासमित्रादिका वाह्यपरिपदिति
विस्तरधर्मश्रवणानि महावीरसन्निधौ ततो बोधिव्यामोऽभि-
गमः सम्यक्त्वस्य विशुद्धता स्थिरत्वं सम्यक्त्वशुद्धिरेव
मूत्रगुणोत्तरगुणा अणुवतादयः अतिचारस्तेषामेव वधवन्धा-
दितः क्षणरुनानि स्थितिविशेषाश्चोपासकपर्यायस्य काव्यमान-
भेदाः बहुविशेषाः प्रतिमाः प्रच्युतभेदाः सम्यग्दर्शनादिप्रतिमाः
अग्निग्रहग्रहणानि तेषामेव च पावनानि उपसर्गाधिसंहनानि
निरुपसर्गश्चोपसर्गाभावश्चेत्यर्थः । तपांसि च चित्राणि शीघ्र-
तादयोऽन्तर्लोकरूपा अपश्चिमाः पश्चात्काव्यभावित्यर्थः अकार-
स्त्वमङ्गलपरिहारार्थः । मरणरूपे अन्ते जवा मारणान्तिक्थ्यः
आत्मशरीरस्य जीवस्य च संवेक्षनाः तपसा रोगादिजयेन च
कृशीकरणानि आत्मनः संवेक्षनाः ततः पदत्रयस्य कर्मधारय-
स्तासां (उक्कोसणेति) जोषणाः सेवनाः करणानीत्यर्थः ताजि-
रपश्चिममारणान्तिकालमसंवेक्षनाजोषणाजिरात्मानं यथा च भा-
वयित्वा बहूनि भक्तानि अनशनतया च निर्मोजनतया वेद-
यित्वा व्यवच्छेद्य उपपन्ना मृत्वेति गम्यते । केषु कल्पवरेषु यानि
विमानोत्तमानि तेषु यथाऽनुजवन्ति सुरवरविमानानि वरपुण्डरी-
काणि यानि तेषु कानि सौख्यान्यनुपमानि क्रमेण चुक्त्वोत्तमानि
ततः आयुष्कक्षयेण च्युताः सन्तो यथा जिनमते बोधिं हव्या
इति विशेषः । यथा च संयमोत्तमप्रधानं संयमं तमोरजशोध-
विप्रमुक्ता अज्ञानकर्मप्रवाहविमुक्ता उपयन्ति । यथा अक्षयमपु-
नरावृत्तिकं सर्वदुःखमोक्षं कर्मक्षयमित्यर्थस्तथोपासकदशा-
स्वाख्यायन्त इति प्रक्रमः । एते चाप्ये वेत्यादि प्राग्ब्रह्मवरं “सं-
खेज्जाई पयसहस्साई पयग्गेणंति ” किंलैकादशहक्काणि द्विप-
ञ्चादश सहस्राणि पदानामिति ॥७॥ सम० । यावच्छब्देन “सं-

खेज्जा वेढासंखिज्जा सिलोगा संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ संखि-
ज्जाओ संगहणीओ संखिज्जाओ पडिवत्तीओ ” नं० ।

उवासगपरिमा-उपासकप्रतिमा-स्त्री० उपासकाः श्रावकास्तेषां
प्रतिमाः प्रतिज्ञा अग्निग्रहविशेषाः उपासकप्रतिमाः । उक्त० २ अ० ।
स० । श्रावकोत्थिताग्निग्रहविशेषरूपेषु सुदर्शनादिषु, उपा० १
अ० । घ० । ग० । तथैकादशप्रतिमायां श्रावः सामायिको “जाव
नियमं वा जाव परिमं वा ” कथमुच्यते । तथा पञ्चम्यादिप्रति-
मासष्टम्यादि तिथिषु रात्रौ कायोत्सर्गकरणवेदेकादश्यां प्रतिमायां
कायोत्सर्गं करोति न वेति प्रश्नः । उत्तरम् एकादशप्रतिमायां श्रा-
वकेण सामायिके “जाव पाडिमं पज्जुवासेमिति” पात्रे जणनीय-
स्तथा कायोत्सर्गोऽपि करणीयः । शेन० २ उ० ३७ प्र० ।
श्रावकधर्माधिकारात्तदुचितभावस्तद्विशेषमुपासकप्रतिमावृत्त-
णमग्निधित्सुर्मङ्गलाद्यभिधानायाह ।

नमिज्जण महावीरं, भवहियट्टाय लेसओ किं पि ।

वोच्छं समणोवासग-परिमाणं सुत्तमग्गेण ॥ १ ॥

नत्वा प्रणम्य महावीरं वर्कमानजिनं भव्यानां शुभ्रजीवानां दितं
पथं स एवार्थः पदार्थः प्रयोजनं वा भव्यहितार्थस्तस्मै भव्य-
हितार्थाय जन्वोपकारायेत्यनेन च परोपकारस्य मुमुक्षूणामादेय-
तां दर्शयति । द्वेशतः संक्षेपेणाल्पप्रस्थितयेत्यर्थः । अल्पप्रत्येनापि
क्वचित्समस्तमजिधेयमुच्यत इत्यत आह । किमपि स्तोत्रमभि-
धेयजातं न समस्तमपीत्यर्थः बह्वे भणिष्यामि । श्रमणोपासक-
प्रतिमानां श्रावकाभिग्रहविशेषाणां संबन्धिनानां पुनर्मिच्छुप्रतिमानां
श्रावकधर्माधिकारात्कथमित्याह सूत्रमार्गेण दशाश्वतस्कन्धाजि-
धानागमपथेनानेन श्रुतविशेषावधम्बनत्वात्प्रकरणस्यास्य प्रामा-
ण्यमावेदितमिति गार्थार्थः पंचा० १० वि० १ ।

अथ कियत्तः किमादिकाश्च ता इत्याशङ्क्यामाह ।

एकारस उवासगपडिमा उ पप्पत्ता तं जहा दंसणसावाए
कयव्वयकम्मे सामाइअकमे पोसहोववासनिरए दिया बंज-
यारी रत्तिपरिमाण कडे दिआ वि राओ वि बंजयारी असि-
णाईवि अरुजोई मोलिकडे सचित्तपरिचाए आरंजपरिचाए
पेसपरिचाए उडिठभत्तपरिचाए समणजूए आविभवइ
समणालोसो ॥

तत्र दर्शनं सम्यक्त्वं तत्प्रतिपन्नः श्रावको दर्शनश्रावकः इह प्र-
तिमानां प्रक्रान्तत्वेऽपि प्रतिमाप्रतिमावतोरप्रेदोपचारात्प्रतिमा-
वतो निर्देशः कृतः एवमुत्तरपदेष्वपि । अयमत्र श्रावको दर्शन-
श्रावकः इह च प्रतिमानां प्रक्रान्तत्वेऽपि प्रतिमाज्ञावार्थः सम्यग्-
दर्शनस्य शङ्कादिशङ्करहितस्याणुव्रतादिगुणविकल्पस्यायमनु-
पगमः सा प्रतिमा प्रथमेति । तथा कृतमनुष्ठितं व्रतादीनां कर्म
तच्चाणुव्रतं ज्ञानवाञ्छाप्रतिपत्तिवृत्तं येन प्रतिपन्नदर्शनेन स
कृतव्रतकर्मा प्रतिपन्नाणुव्रतादिरिति भावः इतीथं द्वितीया । तथा
सामायिकं साधनयोगपरिवर्जननिरवययोगोपसेवनस्वभावं कृतं
विहितं देशतो येन स सामायिककृतः आहिताग्न्यादिदर्शनात्का-
न्तस्योत्तरपदत्वं तदेवं प्रतिपन्नपौषधस्य दर्शनव्रतोपेतस्य प्रति-
दिनमुजयसंख्यं सामायिककरणं मासत्रयं यावदिति तृतीया
प्रतिमेति । तथा पोषं पुष्टिं कुशलधर्माणं धत्ते यदाहरत्यागादि-
कमनुष्ठानं तत्पौषधं तेनोपवसनमवस्थानमहोरात्रं यावदिति पौष-
धोपवास इति । अथवा पौषधं पर्वदिनमष्टम्यादि तत्रोपास उक्ता-
र्थः पौषधोपवास इति । इयं व्युत्पत्तिरेव प्रवृत्तस्तस्य शब्दस्य

आहारशरीरसत्काराग्रहचर्यव्यापारपरिवर्जनेष्विति । तत्र पौष-
धोपवासे निरत आसक्तः पौषधोपवासनिरतः स एवंविधस्य
श्रावकस्य चतुर्थी प्रतिमेति प्रक्रमः । अयमत्र ज्ञावः पूर्वप्रतिमात्र-
योपेतोऽष्टमी चतुर्दश्यमावस्यापौर्णमासीप्राहारपौषधादिचतु-
र्विधं पौषधं प्रतिपद्यमानस्य चतुरो मासान् यावच्चतुर्थी प्रतिमा
भवतीति । तथा पञ्चमीप्रतिमायामष्टम्यादिषु पूर्वस्वेकरात्रिकप्र-
तिमाकारी जयत्येतदर्थं च सूत्रमधिकृतगृहपुस्तकेषु न दृश्यते
दशादिषु पुनरुपलभ्यते इति तदर्थं उपदर्शितः । तथा शेषदि-
नेषु दिवा ब्रह्मचारी (रत्तीति) रात्रौ किमत आह । परिमाणं
स्त्रीणां तद्भोगानां वा प्रमाणं कृतं येन स परिमाणकृत इति । अ-
यमत्र भावो दर्शनव्रतसामायिकाष्टम्यादिपौषधोपेतस्य पूर्वस्वेक-
रात्रिकप्रतिमाकारिणः शेषदिनेषु दिवा ब्रह्मचारिणो रात्रौ ब्रह्म-
परिमाणकृतोऽस्नातस्यारात्रिभोजिनः अवच्छेदस्य पञ्च मा-
सान् यावत्पञ्चमी प्रतिमा जयतीति । उक्तं च “ अष्टमि चण्ड-
सीसु पडिमट्टा पगराईय ” पञ्चाङ्गम् ॥

असिणाणवियङ्गमोई, मउद्वियमो दिवसवञ्जयारी य ।

रत्ति परिमाणकडो, पडिमा वज्जेदिसुज्जेहेसुत्ति ॥ ५ ॥

तथा दिवाऽपि रात्रावपि ब्रह्मचारी (असिणा इति) अ-
स्नायी स्नानपरिवर्जकः क्वचित्पठ्यते (अनिसा इति) न
निशायामत्तीत्यनिशादी (वियङ्गमोईति) विकटे प्रटक-
प्रकाशे दिवा न रात्रावित्यर्थः दिवाऽपि अप्रकाशे देशे न
चुङ्गे अशनाद्ययवहरतीति विकटजोजी (मउद्विकमेति) अ-
वच्छेदपरिधानकञ्च इत्यर्थः । षष्ठी प्रतिमेति प्रकृतम् । अयमत्र
भावः प्रतिमापञ्चकोकानुष्ठानयुक्तस्य ब्रह्मचारिणः पणमासान्
यावत्षष्ठी प्रतिमा जयतीति । तथा सचित्त इति सचेतनाहार-
परिज्ञातः तत्स्वरूपादिप्रतिज्ञानात्प्रत्याख्यातो येन स सचित्ता-
हारपरिज्ञातः श्रावकः सप्तमी प्रतिमेति प्रकृतम् । इयमत्र भावनां
पूर्वोक्तप्रतिमापट्टकानुष्ठानयुक्तस्य प्रासुकाहारस्य सप्त मासान्
यावत्सप्तमी प्रतिमा भवतीति तथा आरम्भः पृथिव्याशुपमर्दन-
लक्षणः परिज्ञातस्तथैव प्रत्याख्यातो येनासावारम्भपरिज्ञातः आ-
होऽष्टमी प्रतिमेति । इह भावना समस्तपूर्वोक्तानुष्ठानयुक्तस्या-
रम्भवर्जनमष्टौ मासान् यावदष्टमी प्रतिमेति । तथा प्रेप्या आर-
म्भेषु व्यापारणीयाः परिज्ञातास्तथैव प्रत्याख्याता येन स प्रेप्य-
परिज्ञातः श्रावको नवमीति । ज्ञावार्थश्चेह पूर्वोक्तानुष्ठानयिनः आ-
रम्भं परैरप्यकारयतो नव मासान् यावन्नवमी प्रतिमेति । तथा
उद्दिष्टं तमेव श्रावकमुद्दिश्य कृतं जक्तमोदनादि उद्दिष्टभक्तं तत्प-
रिज्ञातं येनासावुद्दिष्टभक्तपरिज्ञातः प्रतिमेति प्रकृतम् । इ-
हायं ज्ञावार्थः । पूर्वोदितगुणयुक्तस्याधार्मिकभोजनपरिहार-
वतः श्रुमुपेरुतशिरसः शिखावतो वा केनापि किञ्चिद् गृ-
हव्यतिकरे पृष्टस्य तज्ज्ञाने सति जानामीत्यज्ञाने च सति
न जानामीति श्रुवाणस्य दश मासान् यावदेवंविधविहार-
स्य दशमी प्रतिमेति । तथा श्रमणेति निर्ग्रन्थसद्व्यस्तद-
नुष्ठानकरणात् स श्रमणभूतः साधुकल्प इत्यर्थः । चकारः
समुच्चये अपिः संभावने जयति श्रावक इति प्रकृतं हे श्रवण !
हे आयुष्मन् ! इति सुधर्मस्वामिना जम्बूस्वामिनमामन्त्रयतोक्त-
मित्येकादशीति । इह चेयं भावना पूर्वोक्तसमग्रगुणोपेतस्य
क्षुरमुपेरुस्य कृतलोचस्य वा गृहीतसाधुनेपथ्यस्य ईर्यासमि-
त्यादिकं साधुधर्ममनुपालयतो निक्षार्थं गृहिकुलप्रवेशे सति
श्रमणोपासकाय प्रतिपन्नाय भिक्षा देवेति ज्ञापमाणस्य कस्त्व-
निति कस्मिंश्चित्पृच्छति प्रतिपन्नश्रमणोपासकोऽहमिति श्रुवाण-

स्यैकादशमाशान् यावदेकादशी प्रतिमा भवतीति । पुस्तकान्त-
रे त्वेवं वाचना “ दंसणसावएप्रथमा । कयवयकम्मे छितीया ।
कयसामाएण तृतीया । पोसहोववासनिरए चतुर्थी । राइभत्त-
परिज्ञाए पंचमी । सच्चित्तपरिज्ञाए षष्ठी । दिया वञ्जणयारी रात्रौ
परिमाणकमे सप्तमी । दिया वि रात्रौ वि वम्हयारी । असिणा-
णपयावि जयति वोसट्टकेसरोमनहे अष्टमी । आरंजपरिज्ञाए
नवमी । उद्दिष्टभक्तवज्जए दशमी । समणजूपया वि भवइत्ति स-
समणाउसो एकादशीति । क्वचित्तु आरम्भपरिज्ञात इति नवमी ।
प्रेप्यारम्भपरिज्ञात इति दशमी । उद्दिष्टभक्तवर्जकः श्रमणभूतश्चै-
कादशीति । सम० । पंचा० ॥

तएणं से आणंदे समणस्स जगवन्त्रो अंतिअं पढमं उवा-
सगपडिमं उवसपज्जित्ताणं विहरइ । पढमं उवासगपडिमं
अहासुत्त ४ सम्मं काएण फासेइ । जाव आराहएइ । तएणं
से आणंदे समण । दोव्वं उवासगपडिमं चउत्थं पंचमं उट्ठं
सत्तमं अष्टमं नवमं दशमं एकारसमं जाव आराहेइ ॥

(पढमंति) एकादशानामाद्यमुपासकप्रतिमाश्रावकोचित्ताजि-
प्रहविशेषरूपामुपसंपद्य विहरति तस्याश्चेदं स्वरूपम् “ संकादि-
सल्लविरहित, सम्महंसणजुओ जो जंतू । सेसगुणविप्पमुक्को,
एसा खलु होइ पढमाओ । ” सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तिश्चास्य पूर्वम-
प्यासीत् केवलमिह शङ्कादिदोषराजानियोगाद्यपवादवर्जित्वेन
तथाविधसम्यग्दर्शनाचारविशेषपाठनाज्युपगमेन च प्रतिमात्वं
संभाव्यते कथमन्यथाऽसावेकमासप्रथमायाः पाठनेन द्वौ मासौ
द्वितीयायाः पाठनेन एवं यावदेकादश मासानेकादश्याः पाठने-
न पञ्चसार्द्धाणि वर्षाणि पूरितवानित्यर्थः । ततो वक्ष्यतीति न
चायमर्थो दशाश्रुतस्कन्धादानुपलभ्यते अस्मात्प्रारम्भरूपायास्त-
स्याः प्रतिपादनात् (अहासुत्तंति) सूत्रानतिक्रमेण यथाकल्प-
प्रतिमाचारानतिक्रमेण यथा मार्गे क्षायोपसमिकभावानतिक्र-
मेण (अहातच्चंति) यथातत्त्वं दर्शनप्रतिमेति शब्दस्यान्वर्थो-
नतिक्रमेण (फासेइत्ति) स्पृशति प्रतिपत्तिकाले विधिना प्रति-
पत्तेः (पालेत्ति) सततोपयोगप्रतिजागरेण रक्षति (सोहइत्ति)
शोभयति गुरुपूजापुरस्सरं पारणकरेण शोभयति वा निर-
तिचारतया (तिरइत्ति) पर्णेऽपि कालावधावनुयन्ध्यास्यागात्
(कीर्तयेत्ति) तत्समाप्तावेवमिदं चेहादिमध्यावसानेषु कर्त्तव्यं
मया तत् कृतमिति कीर्तनात् आराधयति एभिरेव प्रकारैः
संपूर्णैः निष्ठां नयतीति उपा० १ उ० ।

सुयं मे आउसत्तेणं भगवया एवमक्खायं इह खलु थेरेहिं
भगवन्तेहिं इकारस उवासगपडिमा पप्पत्ताओ कतराओ खलु
ताओ इमाओ खलु तं जहा अकिरियावादी यावि जयति
नो हियवादी एो हियपप्पे नो हियदिट्ठी नोसमावादी एो एि-
त्तियावादी ए सन्ति परल्लोगवादी एत्थि इहल्लोए एत्थि
परल्लोए एत्थि माता णत्थि पिता एत्थि अरहंता एत्थि चक्क
वट्ठी एत्थि वल्लदेवा णत्थि वासुदेवा णत्थि णरया एत्थि ए-
रइया एत्थि सुकडंदुककणं फलवित्तिविसेसे एो सुचिष्साक
म्मा सुचिन्नफट्ठा भवंति एो सुचिष्सा कम्मा सुचिष्साफट्ठा भ-
वंति । अफट्ठे कट्ठाणपावए नो पच्चायंति जीवा एत्थि एिर-
या नत्थि सिद्धी से एवंवादी एवं पप्पे एवं दिट्ठी एवं छंदरा-

उवासंगपद्मिमा

गजिणिविद्वे आविजवति से अजवइ महिच्छे महारंभे महा-
परिगहे अहम्मिए अहम्माणुए अथम्मसेवी अधम्मकत्ताई
अधम्मरागी अधम्मपद्दोई अधम्मजीवी अधम्मपद्दज्जाणं अ-
धम्मसीद्धसमुदाचारे अधम्माणं चेव विचिं कप्पेमाणे विहरइ ।
हण-उिदं भिदं विकत्तए होहियपाणी चंनं रुदा खुदा साह-
रिसया उक्कंचणवंचणामायाणियं रुक्कचकं मातिसंपयो-
गवंधुदा दुस्सीद्धा दुचरिया दुरणुणेया दुव्वदा दुप्पनिया
एंदा निस्सीद्धे णिग्घाए निग्गुणे निम्मारे निम्मेरे निप्पच्च-
क्खाणपोसहोववासे असाहू सव्वातो पाणाइवायाउ अपभि-
विरए जावज्जीवाए एवं जाव सव्वाओ कोहाओ सव्वाओ
माणओ सव्वातो मायातो सव्वातो दोभातो सव्वातो
पेज्जातो दोसातो कद्धातो अब्भक्खातो पेसुसपरपरिवा-
दातो अरतिरइमायायोसातो मिच्छादंसणसद्धातो अपभि-
विरए जावज्जीवाए सव्वतो कसायदंतकट्टएहाणमइणविले-
वणसइफरिपरसरूवगंधमद्धानंकारातो अप्पभिविरया जाव-
ज्जीवाए सव्वातो सगरुहजणजुगनिद्धिधिद्धिसीया-
संदमाणियजंपणासणनाणवाहणजोयणपवित्थरविधीतो
अपडिविरता जावज्जीवाए असमक्खियकारी सव्वाओ
आसहत्थिगोमहिसदासीदासकम्मकरपोरुसातो अपभि-
विरता जावज्जीवाए सव्वतो कयविक्रयमासच्छमानरू-
वगंसंववहारतो अपभिविरता जावज्जीवाए सव्वाहिरस-
मुवसधणधम्ममणिमोत्तियसंखासिद्धपवादातो अपडिविरता
जावज्जीवाए सव्वतो कुरुतुलकूदमाणतो अप्पभिविरता स-
व्वातो आरंभसमारंभातो अप्पभिविरता सव्वातो करण-
कारावणातो अप्पडिविरता सव्वातो पयणपयावणातो अ-
प्पभिविरता सव्वातो कुट्टणपिट्ठणातो तज्जणतालणवंधवध-
परिकिलेसातो अप्पभिविरता जावज्जीवाए जेयावणे तहप्प-
गारा सावज्जा अबोहिया कम्मती कज्जति परपाणा पा-
रिआणकमा कज्जति ततो वि य अप्पडिविरता जावज्जी-
वाए से जहाणामए केइ पुरिसे कलममसुरतिवज्जुगमासानि-
प्फावकुडत्थयआलिसंदजवंपयमादिएहिं अयते कूरे मिच्छा-
दंदं पज्जइ एवमेव तहप्पगारे पुरिसज्जाते तिचिरवट्ठा लाव-
ककपोतकपिजलमियमहिसवाराहगाहगोगोहकुम्मसिरी —
सवादिएहिं अयते कूरे मिच्छादंदं पज्जइ ॥ जावि य से
वाहिरिया परिया परिसा जवंति दासेति वा पेसेति वा ज-
त्तएइ वा जाइहेति वा कम्मरएति वा भोगपुरिसेति वा
तेसिं पि य णं अस्सयरंगंसि अहालधुसयंसि अवरधंसि
सयमेव गरुयं दंदवत्तेति तं जहाइमं दंदेइ इमं मुंरुइ इमं
ताद्धेइ इमं इंदुवंधणं करेइ इमं नियलबंधणं करेइ इमं चा-
रगबंधणं करेइ इमं हत्थच्छिद्यं करेइ इमं पायच्छिद्यं करेइ
इमं कप्पच्छिद्यं करेइ इमं नकं० इमं उट्ठं० इमं सीसाच्छिद्यं

करेइ इमं मुखं० इमं वेच्चे उ इमं हिययत उप्पाकियं करेइ ।
एवं नयणदसणवयणं जिब्बुप्पाहितं करेइ । इमं उल-
वित्तं करेइ । इमं धंसियतयं इमं धोदितयं० इमं सूदाकाय-
तयं इमं मूलाजिणं इमं खारवचित्तं करेइ । इमं दब्भव-
त्तियं० इमं सीवपुच्छितयं० इमं वसज्जपुच्छितयं० इमं कड-
गिदच्छयं करेइ । इमं काकिणिमंसवित (स्वादि) तं करेइ ।
इमं भत्तपाणनिरुच्छयं० इमं जावज्जीवबंधणं करेइ । इमं
अन्नतरेण असुभेण मारेइ जा वि य से अन्निभतरिया प-
रिसा भवंति तं जहा माताते वा भगिणित्ति वा भज्जाति
वा धूयाति वा सुएहाति वा तेसिं पि य णं अस्सयरंसि
अहालधुगंसि अवरहंसि सयमेव गरुयं दंदवत्तेति
सीतोदगवियरंसि कायंतो वादित्ता भवति उसिणोदगविय-
नेण कायं उसिं चित्ता जवति अगणिकाए णं कायं उट्ठित्ता
जवति । जोत्तेण वा वेत्तेण वा नेत्तेण वा कामेण वा छि-
वादीए वा पासाइ उट्ठालित्ता जवति । दंनेण वा अट्ठीए
वा मुट्ठीए वा धेसूण वा कवालेण वा कायं आउत्तेत्ता ज-
वति तहप्पगारे पुरिसज्जाते सवणस्मरणे दुम्मणा जवंति
तहप्पगारे पुरिसज्जाते दंरुमासी दंरुगुरुए दंरुपुरक्खने अ-
हिते असिद्धोयंसि अहिए परदोयंसि ते दुक्खे निमोयंति
एवं कूरे तिप्पंति पीरंति परितप्पंति ते दुक्खेणोयणज्जूर-
णत्तिप्पणप्पिट्ठणपरितप्पएवधबंधपरिकिलेसातो य परिबि-
रता जवंति । एतामेव ते इत्थिकामज्जोगेहिं मुच्छित्ता गिच्छा
गदित्ता अब्भोववन्ना जाव वासाइं चउपंचमाइं छइसमा-
णि वा अप्पतरो वा जुज्जतरो वा कादं चूंजित्ता जोगजो-
गाइं एस चित्तावेरायतणाइं संचिणिच्चा बहूइं पानाइं कम्माइं
उसससंभारकट्टेणकम्मुणा सेजधा नाम ते अयगोत्तेत्ति वा से-
दगोत्तेत्ति वा उदयंसि पक्खित्ति समाणे उदगतदमतिवत्तितां
अहे धरणितदपतिट्ठाणे जवति । एवामेव तहप्पगारे पुरिस-
ज्जाते बहुउत्ते धुसबहुत्ते पंकवहुत्ते वेरयवहुत्ते दंसतिपमिअसा-
यवहुत्ते अयसवहुत्ते अप्पत्तियवहुत्ते उसनतणपाणघाती
कात्तमासे कालं किच्चा धरणितलमतिवत्तिच्चा अहे नगरतं-
दपतिट्ठाणे जवति तेषं एरगा अंतोवट्ठा वाहिं चउरंसा अहे-
खुरप्पसंठाणसंठिता निच्चंधकारतमसा ववगयगहचंदसूरन-
क्खत्तजोतिसपहा मेयवसामंसरुहिरपूयपरुद्धचिवखट्ठादि-
चाणुत्तेवणतला असुई जीमा परमदुग्गिजगंधा काळण अग-
णिवस्राजा कक्खरुफासा दुरुहिया सा असुभा नरगा अ-
सुजा नरयस्स वेदणातो नो चेव णं नरएणु नेरइया निहाप-
यदंति वा सत्ति वा रंति वा धिंति वा इमं वा उवलजंति
तेणं तत्थ उज्जदं वियदं पगाहं ककसं ककुयं चरं रुक्खं दु-
गं तिच्चं दुरुहियामं नरए सुरनेरइया नरयवयणं पच्चं

वमाणा विहरन्ति से जथा स्वखेमिया पवतायगजाते मूढ-
च्छिन्ने अग्रे गरुण जातो निच्चं जतो दुर्गं जतो विसमंनतो
पवन्ति एवामेव तदप्यगारे पुरिसज्जाते गवजातो गवनं ज-
ग्मातो जम्मं मारातो मारं दुक्खातो दुक्खं दाहियगामिए
नेरइए कएहपक्खिते आगमे साणदुह्वजवोधिते याविज-
वति से तं अकेरियावादी यावि भवति तं जहा आहि-
यवादी आहियपत्ते आहियदिट्ठी साम्मावादी निइयादी
सन्ति परलोगवादी अत्थि इह लोगे अत्थि परलोगे अत्थि
माता अत्थि पिता अत्थि अरहंता अत्थि चक्रवट्टी अत्थि
वज्रदेवा अत्थि वासुदेवा अत्थि सुक्कदुक्कमाणं फलवित्ति-
विसेसेषु चिंत्ता कम्मा सुचिस्सफला भवंति दुचिंत्ता कम्मा
दुचिस्सफला भवंति । सफले कट्ठाणे यावए पच्चायंति जीवा
अत्थि नेरइया देवा सिद्धी से एवं वादी एवं पत्ते एवं
दिट्ठीच्छदरागमति निविट्ठे आविजवति से भवति महेच्छे
जाव उत्तरगामिए नेरइएसु पक्खितवत्तआगमेसाणं सुलभा
वोधिया वि जवति से तं किरियावादसन्वधम्मरूची यावि
भवति । तस्स बहुइं सीलव्ययगुणवेरमणपक्खिणपोमहो-
वासाइं सम्मं पद्धवितपुव्वाइं जवति पढमा उपासगपनिमा ।

(अकिरियावाइत्ति) ननु प्रतिमाधिकारे तु पूर्वं दर्शनप्रतिमास्ति
दर्शनं च सम्यक्त्वं तदेव पूर्वं वक्तुमुचितं किमर्थं तर्हि पूर्वं मि-
थ्यात्वप्रकरणमनुपयोगित्वात् । उच्यते मिथ्यादर्शनं खलु सम्य-
ग्दर्शनप्रतिपक्षचूतं तदपि ज्ञातुमुचितं जावन्न तद्विपक्षतया ज्ञातं
तावत्सम्यक्त्वे दार्ढ्यं जवति पूर्वं सर्वजीवानां मिथ्यात्वमेव प-
श्चात्केपांचित्सम्यक्त्वमतः पूर्वं मिथ्यादर्शनमेवोचितं वक्तुमिति ।
तद् द्विविधं तद्यथा आभिप्राहिकमनाजिप्राहिकं मानिप्राहिको ना
भकुदर्शनग्रहोयथा नास्ति जीवोऽनित्यो वा जीवः नास्ति वा परलो-
कश्चादिरूपः अनाभिप्राहिकमसंज्ञिनामपि केपांचित् तथाविध-
ज्ञानविकलानां यतो ज्ञेया अपि केचनाक्रियावादिनोऽभिव्याख्यापि
मन्योऽक्रियावादी नियमात् कृष्णपाक्षिक एतल्लक्षणमेवमाहुः 'जे-
सिमवहो पुग्गल परियट्ठो चेव होइ संसारो । ते सुक्कपक्खि-
या खलु इयरे पुण कन्हपक्खिया । १ । इति । क्रियावादी च निम-
मान्द्रव्य एव शुक्लपाक्षिकश्च । यतः "अंतो पुमादपरियट्ठस्स णिय-
मा सिज्जिहत्ति" सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिर्वा भवेत् अतो युक्तमादौ-
तदुद्देशकरणमिति । तत्र क्रिया अस्तीत्येवंरूपा तां वक्तुं शाल-
मस्येति क्रियावादी तद्विपरीतस्त्वक्रियावादी यतः ये त्वक्रियावा-
दिनस्ते अस्तीति क्रियाविशिष्टमात्मानं नेच्छन्त्येव एवंविधो भवति
वापिशब्दावनुकार्यसंग्राहकौ कृष्टयौ । स पुनः कथंभूतो जव-
तीति दर्शयति (णाहियावादित्ति) नास्तिकवादादयो ना-
स्त्यात्मा एवं वदनशीलो नास्तिकवादी एवं (नाहियपत्तेत्ति)
नास्तिकप्रज्ञः प्रज्ञा हेयोपादेयरूपा तां नास्तीत्येवं वदनशीलो
नास्तिकप्रज्ञः । प्रतिज्ञा वा निश्चयरूपोऽभ्युपगम एवं (नाहि-
यदिट्ठित्ति) दृष्टिदर्शनं स्वमतमिति ज्ञावः (नो सम्मावादित्ति)
न सम्यग्वादी मिथ्यादृष्टिरित्यर्थः ये यथावस्थितं भणन्ति ते
सम्यग्वादिनः तद्विपरीतास्तु मिथ्यावादिनः (णो णित्ति याव-
दिनि) नित्यो मोक्षो यत्र गतानां पुनरागमनादि नास्ति नित्यत-

यावस्थितिर्यत्रास्ति तन्निषेधवादी । अथवा नियतमनुष्ठानं (णं-
सत्ति) परलोकः स्वर्गनरकादयः तद्वादी स पुनरित्यं नास्ति
वदति यथा नास्तीह लोकः इहेति अयं प्रत्यक्षः सोऽपि नास्ति
यद् इदमेतत् तन् भ्रान्तमन्यथा प्रतिभासते तथाभूतसमुदायेन जी-
वादिकमस्ति तच्च वस्तुतया प्रतिभास इति ज्ञान्तिः । नास्ति
परलोकः कोऽर्थः परो नाम सुखदुःखोत्कृष्टनावसंयुक्तः सोऽपि
नास्ति (णत्थि माता णत्थि पिता) इति कष्टं तन्निषेधमेवं ते
कुर्वन्ति योऽयं मातृपितृव्यपदेशः स जनकत्वे कृतो जनकत्वा-
च्च यूक्ताकृमिगणोन्नकास्तथाश्रित्य स स्यान्न चैवं तस्मान्न वा-
स्तवो मातृपितृव्यवहार इति (णत्थि अरहंतत्ति) अहन्तस्तोर्थ-
कराः शेषपदत्रयं व्यक्तं (नरयत्ति) नरान् उपलक्षणत्वात्तिर-
श्चोऽपि तथाविधप्रपापकारिणः कायन्ति आह्वयन्तीति नरकाः सी-
मन्तकादयः (णेरयियत्ति) निर्गतं अयमिष्टफलं कर्म येन्यस्तेषु
जवा नैरयिकाः "णत्थि सुक्कमेत्यादि" नास्ति सुकृतदुष्कृतयोः फ-
लवृत्तिविशेषः सुकृतं तपःप्रवृत्तिं दुष्कृतं जीवहिंसादि "नो सुचि-
प्पेत्यादि" न सुचीर्ष्यानि दुष्प्रान्तरितानि कर्माणि सुचीर्ष्यफलानि
इष्टफलसाधकानि भवन्ति एवमितरदपि नवरं व्यत्ययः अफले
इत्यादि अयमात्मा अफलः फलवर्जितः केत्याह कल्याणपापक-
वस्तुनि (णो पच्चायंति) न प्रत्यायान्ति जीवा गत्यन्तरसं-
भारेणेत्यर्थः (णत्थि णिरयादि) अत्रादिशब्दोपादानात् नारका-
स्तैरश्वा नरा देवाश्चत्वारो प्राज्ञाः (णत्थि सिक्खित्ति) नास्ति न
विद्यते सिक्खिनां ईयत्प्राग्गारा मुक्तिहेति यावत् सेति स एवंवादी
अनन्तरोक्तप्रकारवादी कथकः 'पप्पे दिट्ठीति' पूर्ववत्त एवं (उंदरागे
त्ति) उन्दः स्वानिप्रायः रागो नाम स्नेहरागादिकसुव्रान्तिनिविष्ट-
प्रत्यर्पितदृष्टिर्भवति (सियत्ति) सो जवति अनन्तरवद्दयमाणस्वरूपो
यथा "महिच्छे" इत्यादि महती राज्यविजयपरिवारादिसर्वा-
तिशायिनीच्छान्तःकरणप्रवृत्तिर्यस्य स महेच्छः तथा महानारम्भो
वहनोत्प्रेमएकलिकानां गन्त्रीप्रवाहकृपिणरूपोपपणादिको यस्य
स महारम्भः यश्चैवंभूतः स महापरिग्रहः धनधान्यद्विपदचतु-
ष्पदवास्तुकेन्द्रादिपरिग्रहवान् कचिदप्यनिवृत्तः अत एव धर्मेण
चरतीति धार्मिकः न धार्मिकोऽधार्मिकः । तत्र सामान्यतोऽप्य-
धार्मिकः स्यादत आह (धम्माणुपत्ति) धर्म्मं श्रुतचारित्र्यरूप-
मनुगच्छतीति धर्मानुगः । यद्वा धर्मे रक्तलक्षणेऽनुमोदनं यस्य सो
धर्मानुगस्तद्विपरीतस्तु अधर्मानुगः । तथा (अधम्मसेवीत्ति)
अधर्म्ममेव सेवितुं शीलमस्येत्यधर्म्मसेवी । तथा (अधम्मिप्पेत्ति)
धर्म्मः श्रुतरूप एवेष्टो वल्लभः पूजितो यस्य स धर्म्मिष्टः । अथवा
धर्म्मिणामिष्टः । अथवा धर्म्मिष्टः अतिशयेन धर्म्मो धर्म्मिष्टः
तन्निषेधादधर्म्मिष्टः अधर्म्मिष्टो वा यद्वा अधर्म्मिष्टो निर्विशकर्म-
कारित्वाधर्म्मबहुलः अत एव (अधम्मक्खाइति) न धर्म्ममा-
ख्यातीत्येवं शीलोऽधर्म्मख्यायी । अथवा न धर्म्मख्यायी अथवा
अधर्मात् आख्यातिर्यस्य स अधर्म्मख्यायि । तथा अधर्म्मरा-
गी अधर्म्म एव रागो यस्य सोऽधर्म्मरागी । तथा (अधम्मपलो-
इत्ति) न धर्म्ममुपादेयतया प्रलोकयति यः सोऽधर्म्मप्रलोकी (अ-
धम्मजीवित्ति) अधर्म्मण जीवति प्राणान् धारयतीति अधर्म्म-
जीवी । तथा (अधम्मपलज्जेत्ति) न धर्मे प्ररज्याति आसज-
ति यः सोऽधर्म्मप्ररजनः । यद्वा अधर्म्मप्रापणीयेषु धर्म्मसु प्रकर्षेण
राज्यत इत्यधर्म्मरक्तः रत्नयोरैक्यमिति रस्य स्थाने लकारोऽत्र
कृत इति । "काचिदधम्मपज्जणे" इति पाठः तत्राधर्म्मं प्रकर्षेण ज-
नयति उत्पादयति लोकानुपयान्तीति अधर्म्मप्रजनः । तथा अ-
धर्म्मशीलेति अधर्म्मशीलोऽधर्म्मस्वभावः । तथाऽधर्म्मात्मकः समु-

दाचारो यत्किञ्चनानुष्ठानं यस्य भवति स अधर्मशीलसमुदाचारो न धर्मात्मिकमपि भवति तस्यैवाज्ञावादिष्येवम् । तथा (अधर्मेण चेवत्ति) अधर्मेण चारित्रश्रुतविरुद्धरूपेण वृत्तिं जीविकां कल्पयन् कुर्वाणो विहरत्यास्ते । यद्वा अधर्मेण सावधानुष्ठानेन दहनाङ्कननिर्वाहनादिकेन कर्मणा वृत्तिर्वर्तनं कल्पयन् कुर्वाणो विहरतांति काहमतिवाहयति । यद्वा अधर्मेणैव वृत्तिं सर्वजन्तूनां यापनां कल्पयन् इति । पापानुष्ठानमेव लेशतो दर्शयितुमाह " हणेत्यादि " स्वत एव हननादिकाः क्रियाः कुर्वाणोऽपरेषामप्येवमात्मकमुपदेशं ददाति । तत्र हननं दण्डादिभिस्तत्कारयति तथा छिन्धिकर्णादिकं भिन्धि शूलादिना विकर्षकः प्राणिनामजिनाय नेता अत एव लोहितपाणिर्मरयित्वा हस्तयोरप्यप्रक्षालनात् अत एव पापः पापकर्मकारित्वात् । चण्डस्तीव्रकोपावेशात् । रौद्रो निर्विशयकर्मकारित्वात् । क्षुब्धः क्षुद्रकर्मकारित्वात् । साहसिकः सहसा अविमृष्ट्यैव पापकर्मणि प्रवृत्तत्वात् । स्वत एव परलोकभयाभावात् असमीक्षितकारी अनालोचितपापकारीति भावः । तथा उक्तं च वञ्चनं प्रतारणं तद्यथा अभयकुमारः प्रद्योतगणिकाभिर्धार्मिकवञ्चनया वञ्चितः मायावञ्चनबुद्धिः प्रायो वणिजामिव । निरुक्तिस्तु वक्रवृत्त्या कुक्कुटादिकरणेन दम्भप्रधानवणिक्कामोत्रियसाध्वकारेण परवञ्चनार्थं मङ्गलकर्तृकानामिवावस्थानं देशभाषानेपथ्यादिविपर्ययकरणम् । कूटमनेकेषां मृगादीनां ग्रहणाय नानाविधयोगकरणम् । अथवा कूटं कार्पाणं तुलाप्रसादेः परवञ्चनार्थं न्यूनाधिककरणं कपटं यथाऽऽपादभूतिना नटेन वा परवेषपरावृत्त्याचार्योपाध्यायसंघाटकात्मार्थं चत्वारो मोदका श्रवासाः । एतेरुद्वञ्चनादिभिः सहातिशयेन संप्रयोगो योगः तेन बहुलं यदि वा सातिशयेन द्रव्येण कस्तूरिकादीनामपरस्य द्रव्यस्य संप्रयोगः सातिसंप्रयोगः तेन बहुलोऽतिप्रभूतः । उक्तं च सूत्रकृताङ्गचूणिंकृता " सो होइ साइजोगो, दव्वं जत्थादि अग्रदव्वेसु । दोसगुणवयणेसु य, अत्थविंसंवायणं कुणइ ११ । इति संप्रयोगबहुलः । अपरे तु व्याख्यानयन्ति उक्तं च न नाम उक्तो वा निरुक्तिर्वचनप्रच्छादनकर्मसातिरिचिजृम्भ एतत्संप्रयोगबहुलः शेषं तथैव । एते चोक्तञ्चनादयो मायापर्यायाः यथेन्द्रशब्दस्य शक्रपुरन्दरादयः । पुनः किभूताः (दुस्संलेशि) छुट्टं शीलं स्वभावो यस्य स दुःशीलः दुष्परिचयश्चिरमुपचरितोऽपि किंप्रं विसंचदति । दुःखानुनेयो दारुणस्वभाव इत्यर्थः । तथा (दुव्वप) दुष्टानि वृत्तानि यस्य स तथा यथा मांसभक्षणप्रतकालसमाप्तौ प्रभूततरसन्वोपघातेन मांसप्रधानमन्यदपि नक्तमोजनादिकं तस्य दुष्टव्रतमिति । तथाऽन्यस्मिन् जन्मान्तरेऽहं मधुमद्यमांसादिकमभ्यवहारिष्यामीत्येवमज्ञानान्धो जन्मान्तरविधिद्वारेण स निदानमेव च तं गृह्णाति । तथा दुःखेन प्रत्यानन्द्यते इति दुष्प्रत्यानन्द्याः इदमुक्तं भवति तैरानन्दितेनापरेण केनचित् प्रत्युपकारहेतुना गर्वाध्यातो दुःखेन प्रत्यानन्द्यते । यदि वा सत्युपकारे प्रत्युपकारजीर्णवानन्दति प्रत्युत शततया उपकारे दोषमेवोत्पादयति । तथा चोक्तं "प्रतिकर्तुमशक्तिष्ठा नराः पूर्वोपकारिणाम् । दोषमुत्पाद्य गच्छन्ति मङ्गनामिव चाग्रसा इति" । तथा निश्शिलो ब्रह्मचर्यपरिणामाभावात् । निर्घातो हिंसादिविरत्यभावात् । निर्गुणो हितकारित्वादिगुणामावात् । निर्मर्यादिः परिक्रीपरदारादिमर्यादाविद्योपि स्वात् । तथा अविद्यमानपौरुष्यादिप्रत्याख्यानसत्पर्वदिनोपवासश्चेत्यर्थः । यत एवमतः साधुपापकर्मकारित्वात् । तथा यावत्प्रा-

णधारणेन सर्वस्मात्प्राणातिपातादप्रतिविरतो शोकनिन्दनीयादपि ब्राह्मणघातादेरविरत इति सर्वग्रहणम् । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण यावत् करणात् " सव्वातो मुसावायातो अपमिविरत्या इत्यादि " पदकदम्बकपरिग्रहः । तत्र सर्वस्मादपि कूटसाह्यादेरप्रतिविरत इति । तथा सर्वस्मात् स्त्रीवाद्यादेः परव्यव्यादपहरणादविरतः । तथा सर्वस्मात्परस्त्रीगमनादंमेषुनादविरतः एवं सर्वस्मात्परिग्रहाद्योनिपोषकादप्यविरतः । एवं सर्वेभ्यः क्रोधमानमायाद्वोजेभ्योऽप्यविरतस्तथा प्रेमद्वेषकलहाज्याख्यानपैशुन्यपरपरिवादार्तरतिमायामृगामिथ्यादर्शनशल्यादिभ्योऽसदनुष्ठानेभ्यो यावद्भयः प्रतिविरतो भवतीति तत्र प्रेमान्नित्यकमायाद्वोमस्वभावमनिष्वङ्गमात्रं प्रेम । ऐषोऽनित्यकक्रोधमानस्वरूपाप्रीतिमात्रं द्वेषः । कलहो राटिः अज्याख्यानमसहोपायोपणम् । पैशुन्यं प्रच्छन्नमसहोपाविष्करणम् । परपरिवादो विप्रकीर्णं परेषां गुणदोषवचनम् । अरतिरती अरतिमोहनीयोदयाच्चित्तोद्वेगः तत्पुनरातिर्दिष्येषु मोहनीयोदयाच्चित्तामिरतिः अरतिरती माया तृतीयकपायद्वितीयाश्रवयोः संयोगः अनेन च सर्वसंयोगा उपलक्षिताः । अथवा वेपान्तरकरणेन वा यत्परवञ्चनं तन्माया । मृपेति मिथ्यादर्शनं शल्यमिव विविधभयथानिवन्धनत्वान्मिथ्यादर्शनशल्यमिति । तथा सर्वस्मात् स्नानोद्धर्चनाज्यक्षनवर्णककपायजन्यसंयुक्ततया विद्वेषनशब्दस्पर्शरसरूपगन्धमाध्यालङ्कारात् कामाङ्गात् मोहजनितादप्रतिविरतो यावज्जीवमिति । अत्र स्नानादयः शब्दाः प्रसिद्धाः नवरं वर्णकग्रहणेन वर्णविशेषापादकलोभादिकं परिगृह्यते । ननु पूर्वं तावत् अभ्यङ्गः पश्चात् जन्मर्हन् युज्यते पश्चाच्च स्नानं ततः कथमादौ स्नानेपन्यासः उच्यते यद्यपि अनुक्रम एवमेव परं कोऽपि कदाचिदभ्यङ्गमन्तराऽपि स्नानं कुर्वन् पृष्टिसंवाहनादि कारयति तेन न न्यत्ययो दोषावह इति । गन्धाः कोष्पुटादयः माल्यानि प्रथितदामानि अलङ्काराः केयूरादयः तथा सर्वतः शकटरथादेर्यानिविरोपादिप्रविस्तरविधिपरिकररूपात् परिग्रहादप्रतिविरत इति । इह च शकटरथादिकमेव यानं शकटरथयानं युग्यपुरुषोत्कृष्टमाकाशयानं (गिह्मिन्ति) पुरुषद्वयोत्कृष्टा गिह्मिका (पिह्मिन्ति) वेगसरादिद्वयनिर्मितो यानविशेषस्तथा (सीयन्ति) शिविका विद्यादानां यत् अद्रुपञ्चाणं रुढं तदन्यविषयेषु पिह्मिन्तिरुच्यते यद्वा तथा शिविका नाम कूटाकाराच्छादितो जम्पानविशेषः । तथा (संदमाणियन्ति) शिविका विशेष एव पुरुषायामप्रमाणो जम्पानानि पर्यङ्कादीनि आसनानि गहिकादीनि यानानि वाहनानि च पूर्वोक्तान्तःपातीन्येव वेदितव्यानि । अथवा यानानि नौकादीनि वाहनानि वेसरादीनि जोजनमोहनादिरूपं प्रविस्तरं नाम गृहोपस्कार इति तथा अश्वहस्त्यादिपदानि व्यक्तानि नवरं दास्य आमरणं क्रयक्रीतः । कर्मकरो लोकहितादिकर्मकरः । पौरुषं पदातिसमूहः । तेष्वोऽप्यप्रतिविरतो यावज्जीवायेति । एतदेवमन्यस्मादपि वस्त्रादेः परिग्रहादुपकरणभूतादविरतस्तथा सर्वतः क्रयविक्रयान्यां करणभूतान्यां यो मासकार्थमासकरूपकार्पाणोद्विजिः पर्ययविनिमयात्मकः संन्यवहारस्तस्मादप्यविरतो यावज्जीवायेति । तथा सर्वस्मात्सर्वतः हिरण्यसुवर्णधनधान्यमणिमौक्तिकशङ्खशिखाप्रवाहेभ्योऽप्यप्रतिविरतो यावज्जीवायेति । तत्र हिरण्यं रूप्यमघटितस्वर्णं मित्येकं सुवर्णं घटितं धनं गणिमादिचतुर्थी तद्यथा " गणिमं जाई फलपुगफलाइ धरिमं तु कुक्कुमशुभाई । मज्जं घोप्परुलोणाइ रयणवळाइ परिच्छिज्जं ॥ १० ॥ धान्यं चतुर्विंशतिधा यद्यशाख्यादि मणयो वैकूर्यचित्तामणिप्रभूत-

यो, मौक्तिकानि, प्रतीतानि, शङ्खा दक्षिणावर्तादयः, शिखाप्रवा-
हानि विदुमाणि, । अन्ये चाहुः । शिला राजपट्टादिरूपाः प्रवाहं
विदुममेतेत्योऽप्यप्रतिविरतो जावज्जीवायेति । तथा कूटमानाद-
विरतस्तथा सर्वतः सर्वस्मात् आरम्भसमारम्भात् तत्रैवौ द्वा-
वपि विप्रकारौ तद्यथा मानसिकवाचिककायिकभेदात् तत्र
मानसिको मन्त्रादिध्यानं परमारणे हेतोः प्रथमः तथा समारम्भः
परपीनाकारोच्चाटनादिनिवन्धनध्यानं वाचिको यथा आरम्भः पर-
व्यापादनक्रमजुर्बुद्धिादिपरावर्तनासंकल्पसूत्रको ध्वनिरेव । स-
मारम्भः परपरितापकरमन्त्रादिपरावर्तनम् । कायिको यथा
आरम्भोऽग्निघाताय यष्टिमुष्ट्यादिकरणं समारम्भः परितापकरो
मुष्ट्या अभिघातः । तथा सर्वतः रूपिपाशुपाद्यादेर्यत्स्वतः करणं
अन्येन व यत्किञ्चित् कारयति तस्मादविरतः उपलक्षणमनुमते-
रप्येतत् तथा पचनपाचनतोऽप्यप्रतिविरतः । तथा सर्वतस्सर्व-
स्मात् कूटनपिट्टनतर्जनतारुनया यः परिफ्लेशः प्राणिनां तस्मा-
दप्यप्रतिविरतः । सांप्रतमुपसंहरति ये चान्ये तथा प्रकाराः परपी-
नाकारिणः सावद्याः कर्मसमारम्भा अवोधिका बोध्यभावका-
रिणस्तथा परप्राणपरितापनकरा गोम्रहवन्दीग्रहग्रामघातात्मका
येऽनार्यैः क्रूरकर्मभिः क्रियन्ते ततोऽप्रतिविरता यावज्जीवमिति ।
पुनरन्यथा बहुप्रकारमाश्रयकर्मिकपदप्रतिपिपादयिषुराह "सेजहा-
णामप इत्यादि" तद्यथेत्युपदर्शनार्थम् । नामशब्दः संज्ञावनायां
समाव्यतेऽस्मिन्विचित्रे संसारे केचनैवंचूताः पुरुषाः ये कलमसू-
रतिवमुज्जमानिष्पावकुश्रुत्याऽऽहिसिन्दकसन्तानानुपरिमन्थका-
दिषु पचनपाचनादिक्रियया स्वपरार्थमयतः अयन्न वचननिकेपः ।
तत्र कदा वृत्तचनकाः मसुराश्चनकाः । तिस्रमुज्जमापाः प्रतीताः ।
निष्पवा वल्ली कुश्रुत्याः चपलकसदृशाधिपिटका जवन्ति । आहिसि-
न्दकाः सतानानुपरिमन्थकाः क्रूरो मिथ्यादण्डस्तं प्रयुञ्जति मि-
थ्यैवानपराधिष्वेव दोषमारोप्य दण्डो मिथ्यादण्डस्तं विदधाति ।
तथा एवमेव प्रयोजनं विनैव तथा प्रकारः पुरुषो निष्करुणो जी-
वोपचातनिरतः निस्तिरवर्तकदावकपोतकफपिञ्जलमृगमहिष-
वराहगोगोणकूर्मसरीसृपेषु जीवनप्रियेषु प्राणिष्वयतः क्रूरकर्मा
मिथ्यादण्डं प्रयुञ्जति तस्य च क्रूरबुद्धेर्यथा राजा तथा प्रजा
इति प्रवादात् परिवारोऽपि तथाभूत एव तेषु प्राणिष्वयतः क्रूर-
कर्मा मिथ्यामतिरिति । तथा दर्शयितुमाह । (जा विद्या से इत्या-
दि) पापिनी च तस्य बाह्या पर्यव्रवति । तद्यथा दासः स्वदासी-
सुतः प्रेप्यो हि प्रेयणयोग्यो भृत्यादिश्यो भृतको चेतनेनोदकाद्या-
न्यनविभ्रायी । तथा जागिको यः पष्ठांशादिज्ञानेन कृप्यादौ व्या-
म्रियते । कर्मकरः प्रतीतः । तथा नायकश्चितः कश्चिज्जोगपरस्त-
देवं ते दासादयोऽन्यस्य लघावप्यपराधे गुरुतरं दण्डं प्रयुञ्जति
प्रयोजयन्ति च । स च नायकस्तेषां दासादीनां बाह्यपर्यव्र-
तानामन्यस्मिन् यथा लघावप्यपराधे शब्दाश्रवणादिके गुरुतरं
दण्डं वक्ष्यमाणं प्रयुङ्क्ते तद्यथा इमं दासं प्रेप्यादिकं सर्वस्वापहा-
रेण दण्डय तमित्यादिपाठसिद्धं नवरम् । (अपुष्ट्याहुयंघणंति)
अपुष्ट्या वाहुबन्धनं निगडानि प्रतीतानि इतिरिति काष्ठघोटकः
चारको वन्दीप्रभृतीनामवस्थानार्थं गृहविशेषः इमं निगरुयु-
गंधेन संकोचितं संकोचकरणेन नृस्वीकुरुत मोदितमङ्गभङ्गेन
मुखे मध्यवेधः शरीरस्यासिप्रभृतिभेदः (विच्छेदचि) ब्रह्मसु-
प्रायाकारेण वेदनं जीवत एव हृदयोत्पादनं हृदयमध्यमांसक-
र्जनम् । (ओलं वितंति) अवलम्बितं कूपपर्वतनदीप्रभृतिषु उ-
लम्बितं घृक्षादिषु धर्षितं करीषादिना घोषितं रसनिष्कासनार्थ-

माभूवत् शूद्राप्रोतं शूद्रिकारोपितं गुदे प्रोता संती शूद्रा वदने
निर्गच्छति शूलाभिन्नं मध्ये विध्यते क्षारान्तिकं नाम शीरेण वि-
त्वा हवणक्षारादिभिः सिध्यते दर्भयतितं दर्भेण शरीरविकर्षणं
सिद्धपुच्छे घन्धनं कटाग्निदग्धं कटान्तर्वेष्टयित्वाऽग्निना दहते
फाकनिर्मांसानि कर्त्तयित्वा साद्यते अभ्यन्तरेण प्रक्तपानविधं मि-
ममन्यतरेणाशुनेन कुत्सितमारेण व्यापादयत यूयम् । याऽपि च
क्रूरकर्मवतोऽभ्यन्तरा पपद् भवति तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः प्र-
भुक्कल्यो मातापितृमुष्टृत्स्वजनादिभिः सार्द्धं परिवसंस्तेषां च मा-
तापित्रादीनामन्यतमनानाजोगतया यथाकथञ्चिद्युतमेऽप्यपरा-
धे वाचिके दुर्वचनानादिके तथा कायिके हस्तपादादिसंघट्टनरूपे
कृते सति स्वयमेवात्मना क्रोधाध्मातो गुरुतरं दण्डं दुःखोत्पादकं
धर्त्तयति करोति । तद्यथा शीतोदकविकटे प्रचुते शीते वा शिशि-
रादौ तस्यापराधकर्तुः कायमधो बोधयिता भवति । तथोष्णोद-
कविकटेन कार्यं शरीरमपसिञ्चयिता भवति । तत्र विकटग्रहणा-
दुष्णतैलेन काष्ठिकाविना वा कायमुपतापयिता भवति । तथाऽ
ग्निकायोल्मुकेन तप्तायसा वा कायमुपदाहयिता भवति । तथा
योत्रेण वा येत्रेण वा खड्गेन वा नेत्रोघृक्षादिशेषस्तेन त्वचा घट्टकञ्च
तथा वाऽन्यतमेन वा दवरकेण तारुनतस्तस्यादृषापराधकर्तुः श-
रीरपाश्र्वाणि उदाहयितुं जवति चर्माणि लुम्पयितुं जवति । तथा
दण्डनयष्ट्यादिना वा अस्थना वा सेहना वा घोष्ठेन वा मुष्ट्या वा क-
पाहनेन वा अपरेण वा कार्यं शरीरमाकुट्टयिता उपतारयिता भव-
ति अत्यर्थं कुट्टयिता वा तदेवमदृषापराधिन्यपि महाक्रोधदण्डं वर्त-
यति तथा प्रकारे पुरुषजोते एकत्र वसति तत्सहवासिनो मातापि-
त्रादयो दुर्मनस्तदनिष्टाशङ्कया भवन्ति मार्जारदर्शने भूषिकावत्
तस्मिन् प्रवसिते देशान्तरं गच्छति गते वा तत्सहवासिनो हि सु-
मनसो जयन्ति त एवं यथा मार्जारे प्रवसिते भूषका विश्वस्ताः सु-
खेन विचरन्ति एवं तस्मिन् प्रवसिते पौराः प्रातिवेदिमकाः स्व-
जनादिकाः सर्वे वाऽन्यो लोको विश्वस्तः स्वकर्मानुष्ठायी भवति ।
तथा प्रकारश्च पुरुषजातोऽप्येऽप्यपराधे महान्तं दण्डं कल्पयंती-
ति । एतदेव दर्शयितुमाह । तथा प्रकारः स दण्डो मृषादण्डेनाम-
र्षो लोकोऽपि भणति तथा अमुको वराको राजा कारागारे क्षिप्तो द-
ण्डित इत्यर्थः दण्डपासीति वा पाठस्तत्र दण्डस्य पार्श्वे दण्डपाश्वे
तद्विद्यते यस्यासौ दण्डपाश्वः स्वल्पतया स्तोकापराधेऽपि कुप्य-
ति दण्डं च पातयति तमप्यतिगुरुकामिति दर्शयितुमाह । दण्ड-
गुरुको यस्य च दण्डो महान् भवत्यसौ दण्डेन गुरुर्भवति ।
तथा दण्डपुरस्कृतः सदा पुरस्कृतदण्ड इत्यर्थः स चैवंचूतः
स्वस्य परेपाञ्चास्मिन्नोकेऽस्मिन्नेव अन्मन्यहितः प्राणिनाम-
हितदण्डोपादानात् । तथा परस्मिन्नापि जन्मन्यसावहितस्तच्छी-
वतया चासौ येषाञ्चिदेव येन केनचिन्निमित्ते मनसाऽन्येषां
दुःखमुत्पादयति तथा नानाविधैरुपायैस्तेषां शोकमुत्पादयति
शोकयतीत्येवं जूरयति गर्हति तृप्यति सुखाच्छावयत्यत्मा-
नं परांश्च । तथा स वराकोऽपुष्टधर्मा सहानुष्ठानेः स्वतः पीड्य-
ते परांश्च पीडयति । तथा स पापेन कर्मणा परितप्यते दण्डने
परांश्च स तापयति । तदेवमसावसहृदी सन् दुःखेन शोकेन
जूरयतर्पणपीडनो हि प्राणिनां बहुप्रकारपीनोत्पादकतया बन्ध-
वन्धपरिक्षेपेणादप्रतिविरतो जवति स च विषयासंकतयैतत्क-
रोति तदर्शयितुमाह "एवमेवेत्यादि" एवमेव पूर्वोक्तस्वभाव एव
स निष्कृपो निरनुक्रोशो बाह्यज्यन्तरपर्वदोरापि कर्षणासावक-
र्त्तनदण्डपातनस्वभावः । स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः यदि वा
स्त्रीषु मदनकामादिष्वनुत्ताः कामेषु सहादक्षिणाकामेषु

परमपण्यु गतागमो उपपण्युपइतो चादी बहु अत्यकपायः
क्रियासु दत्तः स्थूरः तनुईत्तः क्षमापूरदेहाको तणुंदहे हीणेषु
सह विरोधो घट्टमो लिधं उवरि मडहसरीरहिं को विरो-
हेण, शिंदं च करैति, धुनी य, परमपण्यो कहनरं खाउं पर-
चयणपयोगवसा पुच्छुत्तरमपण्यो देति एतेसामन्नतरं आ-
गाढं जो वदति तस्मिन्मा सोही ।

गाढा—

छेदादी आरोवण, नेयन्वा जाव मासियं लहुगं ।
आयरिए वसभंमि य, भिक्खुंमि य खुइइए चेव ॥१६॥
आयरिओ आयरियं, आगाढं वयति पावई छेयं ।
वसभे छगुरु भिक्खु-म्मि छल्लहू खुइइए गुरुगा ॥१७॥
आयरिओ आयरियं आगाढं वदान-छेदा, आयरिओ वस-
भं ह, आयरिओ भिक्खुं ह, आयरिओ खुत्ते ह ।

गाढा—

वसभे छगुरुगाई, छल्लहुगा भिक्खुखुइं गुरुगाई ।
अंता पुण सिं चउ लहु, मासगुरु मासलहुओ य ॥१८॥
वसभो आयरियं आगाढं वदनि ह, खुतां वसभं ह,
खुतो खुत्ते, अहवा अन्यथा प्रार्थाश्चत्तक्रमः ।

गाढा—

पंचगहापरियारइ, छेया एकेकहासणा अहवा ।
राइंदियवीसंतं, चउएह चत्तारि अविसिद्धा ॥ १९ ॥
आयरियवसभभिक्खुंयरो खुतो यच्छेदादी वीसए रा-
तिंदियाइं अनेणं चेव वाराणयपपओगेणं वारयच्चं, जत्थ
जत्थ चउगुरुगं तत्थ तत्थ सुत्तणवाओ दट्टवो, अहवा-
पुच्छुताण चउएह चउगुरुगं तव-कालविसेसियं, अहवा-
सव्वेसिं अविसिद्धं चउ ।

गाढा—

जं चेव परट्टाणे, आसायंताण पावए ओमं ।
तं चेव य ओमो वि य, आसाइंतो वि राइणियं ॥२०॥
परट्टाणं परप्रधानं, ज्येष्ठमित्यर्थः । जं सो ओमं आसादे-
तो पावति ओमं वि तं चेव जट्टं आसादेतो पावति ।

गाढा—

एणसामन्नयरं, आगाढं जो वदे भयंतारं ।
सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं पावे ॥२१॥
असंखडादयो दोसा पक्खापक्खगहणं य गच्छभेदाः का-
रणे भणुज्जाऽवि । नि० चू० १० उ० ।

ण य णिच्छयमावसिया, छट्ठं वल्लीं फलाऽवि संवद्धा ।
इति हरिसगमणचोदण-आगाढं चोदितो भणति ॥२१॥
कारणे-चासावासे भायं णाणं कसेणं कतेणं वसित्ता पा-
सति । तं वीओ जायपुत्तं भंडाओ तहिं सो हरिसितो भ-
णनि-ण णित्थयामो वसित्ता मम वादेसु अतीव वल्लीओ
पसारिता ण केवलं पसारिता तो पमूता फलावि संव-
द्धा न केवलं संवद्धा प्रायशो निष्पन्ना । अभिस्समो पादे
तं एवं भणंतं काऽवि साधू पडिचोएज्जा । मा अज्जो ।
एवं भणाहि ण वट्टति । ततो सो पडिचोदणाए रुट्ठो फ-
रुसं वट्टज्ज ।

तत्प्रतिपेधार्थमिदं सूत्रमारभ्यते—

जे भिक्खु भिक्खूणं आगाढं वदइ वदंतं वा साइज्जइ ॥१॥
जे भिक्खु भिक्खूणं फरुसं वदइ वदंतं वा साइज्जइ ॥२॥
जे भिक्खु भिक्खूणं आगाढफरुसं-वदइ वदंतं वा साइज्जइ
॥ ३ ॥

आगाढ-फरुम-मीसग-दसमुद्देसंमि वरिणयं पुव्वं ।
तं चेव विवजंतो, सो पावति आणमादीणि ॥ ४ ॥
नि० चू० १५ उ० ।

जे भिक्खु अणणउत्थियं वा गारत्थियं वा आगाढं व-
दइ वदंतं वा साइज्जइ ॥ ६ ॥

जे भिक्खु अणणउत्थियं वा गारत्थियं वा फरुसं वदइ
वदंतं वा साइज्जइ ॥ १० ॥

जे भिक्खु अणणउत्थियं वा गारत्थियं वा आगा-
ढफरुसं वदइ वदंतं वा साइज्जइ ॥ ११ ॥ नि०चू०-
१३ उ० ।

आगाढफरुसमीसग-दसमुद्देसंमि वरिणतं पुव्वं ।

गिहिअणणतित्थिएहि व, ते चेव य होंति तेरसमे ॥२५॥

जहा दसमुद्देसे भदंतं प्रांत आगाढफरुसमीसगसुत्ता भणि
ता, तथा इहं गिहत्थ अणणउत्थियं प्रांत वक्कव्या.इमेहिं जा-
तिमत्तिपहिं गिहत्थं अणणउत्थियं वा ऊणनरं परिभवंतो
आगाढ फरुसं वा भणति । नि० चू० १३ उ० ।

आगाढसुय-आगाढश्रुत-न० श्रुतभेदे, नि०चू० आगाढसुयं
भगवतीमाइ. अणागाढं आयावमातिं ति । नि० चू० १ उ० ।
“आगाढे एवमत्थे वि” ॥२४॥ आगाढं तु-उत्तराध्ययन-
भगवत्यादिकं श्रुतं । जीत० ।

आगाढाऽऽगाढकारण-आगाढाऽऽगाढकारण-न० । तथा-
विधं प्रयोजने, “अणत्थ आगाढाऽऽगाढेहिं” (सूत्र-६६+)
अन्यत्र-तथाविधप्रयोजनात् । आचा० २ ध्रु० १ चू० २
अ० १ उ० ।

भिक्खु य बहुस्सुए वन्भागमे बहुआगाढाऽऽगाढेसु
कारणेषु माई मुसावाई । (सूत्र-२३ ×)

(इदं संपूर्णं सूत्रम् ‘उद्देस’ शब्दे अभिस्समेव भागे व्याख्या
सहितं दर्शयिष्यन्तं ।) कुलप्राप्तं गणप्राप्तं संघप्राप्तं यत् सचि-
त्तादिकं व्यवहारेण छेत्तव्यं कार्यं वा आगाढाऽऽगाढं कार-
णं तेषु आगाढाऽऽगाढेषु । व्य० ३ उ० ।

आगाढाऽऽगाढकारणादीनि पदानि व्याचिख्यासुराह (भा-
ष्यकृत्) —

कुलगणसंघप्राप्तं, सचित्तादी तु कारणागाढं ॥२८५×॥
सचित्तनिमित्तोऽचित्तनिमित्तो वा यो व्यवहारः कुले
क्षिप्तो यथेदं सचित्तादिकं विवादास्पदीभूतं कुलं छेत्तव्य-
मिति तत्कुलप्राप्तमेवं गणप्राप्तं सङ्घप्राप्तं भावनीयम्, यत्र य-
त्सचित्तादिकं विवादास्पदीभूतं व्यवहारेण छेद्यतया कुल-
प्राप्तं वा गणप्राप्तं वा तत्कारणऽऽगाढं कारणम् । व्य० ३ उ० ।

सूत्रितः शुद्धो अथितः अधुपपन्नः एते च शक्यपुरंदरादित्यपर्यायाः
 कथञ्चिदभेदं वाऽऽश्रित्य व्याख्येयाः । एतच्च स्त्रीपुंश्चादिषु च
 प्रवर्त्तनं प्रायः प्राणिवैरुपपन्नप्रकारादिभिरुपपन्ननिधत्तिका-
 चनावस्थानि विधाय तेन च संज्ञारूढेन कर्मणा प्रेर्यमाणमनश्च
 कर्मगुरुनरकतदप्रविष्टानो भवन्तीति । अन्मिन्नेवायं सर्वलोकप्रतापं
 दृष्टान्तमाह (से जहाणामप इत्यादि) तद्यथा नामायोगोलको-
 ऽयःपिण्डः शिलागोलको वृत्तादमशकलं वोदके प्रक्षिप्तः स-
 मानसलिलतलमतिचत्वारितलद्वाधो धरणितलप्रतिष्ठानो भ-
 वति । अधुना दार्ष्टान्तिकमाह । " एवमेवेत्यादि " यथाऽसाव-
 योगोलको वृत्तत्वात् शीघ्रमेवाधो यात्येवमेव तथा प्रकारः
 पुरुजातस्तमेव लेशतो दर्शयति चञ्चलदृष्टं गुरुत्वात् कर्म
 नहृदुलस्तत्प्रचुरो ध्वयमानकर्मगुरुनरकः । तथा धूयन्
 इति धूयन् प्राप्यकं कर्म तत्प्रचुरः पुनः सामान्येनाह (पंक्य-
 नीति) पङ्क पापं तद्गुलस्तथा तदेव कारणतो दर्शयितुमाह ।
 धैरवद्गुलो धैरानुबन्धप्रचुरस्तथाऽप्यतियन्ति मनसो दुष्प्रणि-
 धानं तत्प्रधानस्तथा दम्भो मायया परचञ्चनं तदुत्कटः । तथा
 निवृत्तिर्मायावेपभापापरावृत्तिश्चक्षणा परद्रोहवृद्धिस्तन्मयः ।
 तथा (सातिवहुल इति) सातिशयेन ज्ञेयेण परस्य हीन-
 गुणस्य द्रव्यस्य संयोगः सातिस्तद्गुलस्तत्करणप्रचुरस्तथा
 क्वचित् आसायणवहुलेति पाठः तत्राशातना पूर्वोक्तार्था पाठ-
 सिद्धा तथा बहुलोऽतिप्रचुरत्वाद्व्याप्योऽसद्वृत्ततया निन्दा-
 शया रत्नप्रभादिकायास्तलमतिनिष्ठति । परापकारभूतानि
 कर्मण्यनुष्ठानानि विधत्ते तेषु तेषु च कर्मसु करचरणच्छे-
 दनादिष्वयशोभाग् भवति स एवभूतः पुरुषः (कालमासेति)
 स्वायुषः त्रये कालं कृत्वा पृथिव्याः रत्नप्रभादिकायास्तलमति-
 वर्त्त्य योजनसहस्रपरिमाणमतिलङ्घ्य नरकतलप्रतिष्ठानोऽसौ
 भवति । नरकस्वरूपप्रकरणमाह । " तेणमित्यादि " एमिति
 वाक्यालङ्कारे ते नरकाः सीमन्तादयः बाहुल्यमङ्गीकृत्यान्तर्भ-
 ग्यभागे वृत्ताकाराः बहिर्भागे चतुरस्राकाराः इदं च पीठोपरिव-
 र्त्तिनं मध्यभागमधिकृत्योच्यते सकलपीठाद्यपेक्षया त्वावलिका-
 प्रविष्टा वृत्ताकारयस्त्रचतुरस्रसंस्थानाः पुष्पावकीर्णास्तु नानासं-
 स्थानाः प्रतिपत्तव्याः (अहेखुरस्य संठाणा संठियादिति) अधो
 भूमितले कुरप्रस्येच प्रहरणविशेषस्य यत्संस्थानमाकारविशेष-
 स्तीक्ष्णतालक्षणस्तेन संस्थितास्तथाहि तेषु नरकावासेषु नृमि-
 त्तत्रे मरुणत्वाभावतः शर्कराप्रचुरेभूभागं पादेषु न्यस्यमानेषु श-
 र्करामात्रसंस्पर्शोऽपि कुरप्रस्येच पादः कृत्यन्ते (निधंथयारतमसा
 इति) तमसा नित्यान्धकाराः उद्योताभावतो यत्तमस्तद्दिह तम
 सच्यते तेन तमसा नित्यं सर्वकालमन्धकाराः तत्राप्यवर्गादिष्व-
 पि नामान्धकारोऽस्ति केवलं बहिः सूर्यप्रकाशे मन्दतमो भवति
 नरकेषु तीर्थकरजन्मदीक्षादिकालव्यतिरेकेणान्यदा सर्वकालम-
 पि उद्योतत्वेशस्याभावतो जात्यन्धस्येव मेघच्छङ्कावाहारात्
 इव चातीव बहलतरो वर्तते तत उक्तं तमसा नित्यान्धकाराः त-
 मश्च तत्र सदाऽवस्थितमुद्योतकराणामसंज्ञवात् । तथा चाह ।
 " धवगयगहचंदसूरनभ्रवत्तजोहसियपहा " व्यपगतः परिजृष्टो
 ग्रहचन्दसूर्यनक्षत्ररूपाणामुपवृत्तक्षणेन तत् ताराकाणां च ज्यो-
 तिकाणां पन्था मार्गो येन्यस्ते व्यपगतग्रहचन्दसूर्यनक्षत्रज्यो-
 तिकपन्थाः तथा पुनरप्यनिष्टोपादानार्थं तेषामेव विशेषणमाह ।
 " भेयवसेत्यादि " दुष्कृतकर्मकारिणां तेषां दुःखोत्पादनायैवं-
 ता भवन्ति । तद्यथा स्वनावसंपन्नैर्मंदोवसामांसरुधिरपूयादीनां
 पट्टहानि सङ्घासैर्लिमानि पिच्छद्गीकृतान्यनुलेपनप्रधानानि येषां

ते तथा अथवा मेदोवसामांसरुधिरपूतिपट्टद्वैर्यच्चिकवत्तलं कर्म-
 स्तेन क्षिप्तमुपदिग्धमनुलेपनेन सततलिप्तस्य पुनः पुनरुपलेपनेन
 तत्र भूमिका येषां ते मेदोवसाक्षिप्तरुधिरमांसविक्कलक्षिप्तानु-
 लेपनतयाः अत एवाऽनुचयो विष्टात्कृत्वालेदप्रधानत्वात् अत
 एवंविधाः कुथिनमांसादिकल्पकर्मविलिप्तत्वात् क्वचित् ' वी-
 नञ्ज' इति पाठः तत्र वीभत्सा दर्शनेऽप्यतिशुगुप्सोत्पत्तेः ।
 एवं परमदुरभिगन्धाः कुथिनगोमायुकवेरादप्यसह्यगन्धकाः ।
 (अगणिवणाभा इति) दोहे ध्रम्यमाने यादृक्पोतो बहुकृष्णरूपा-
 योवर्णः । किमुक्तं जवति यादृशी बहुकृष्णवर्णरूपा अश्विवा-
 ला निर्गञ्जतीति तादृशी आभा आकाशे येषां ते कपोताग्निव-
 र्णानाः ध्रम्यमानद्वाग्निज्वालाकल्पा इति ज्ञावः । तारकोत्पत्ति-
 स्थानातिरेकेणान्यत्र सर्वशप्युष्णरूपत्वात् एतच्च प्रसृतमपुथि-
 योवर्जमवसेयम् । यत उक्तम् । " छुसत्तगीसुणं फाठअगणिव-
 णाना न जवन्ति " एतादृशास्ते रूपतः । स्पर्शतस्तु कर्कशाः
 कठिना वज्रकण्टकासिपत्रस्येव स्पर्शा येषां ते । तथा अत एव (दु-
 रहियासा इति) दुःखेनाध्यासने सङ्घाते इति दुरध्यासाः कि-
 मिति यतस्ते नरकाः पञ्चानामपीन्द्रियार्थानामशोजनत्वादनु-
 भाः तत्र सत्यानामशुभकर्मकारिणामुग्रदण्डरूपातिनां वज्रप्रचुरा-
 णां तीव्रा अतिविद्रा अतिदुःखा वेदनाः शरीराः प्रादुर्भवन्ति
 तथा च वेदनया अभिभूतस्तेषु नरकेषु ते नारका नैवाङ्गिनिमेप-
 मपि कालं निद्रायन्ते नाप्युपविष्टाद्यश्चस्यामक्षिसंकोचरूपामी-
 पक्षिजामयानुवन्ति । धृतं विशेषज्ञानरूपं रतिं चित्ताग्निरति-
 रूपां धृतिं विशिष्टसत्वरूपां मतिं वेदेषुबुद्धिरूपां नोपव्रजन्ते न
 ह्येवंभूतवेदनापीमितस्य निद्रादिलानो जवन्तीति दर्शयति ता-
 मुज्ज्यन्तां तीव्रामनुभवेनोत्कटाम् । (तितुवन्ति) जीर्णार्थं मनःप्रवृ-
 त्तिकान् तुल्ययति जयति तिथितुला तां क्वचिद्विपुलामिदुष्यते तत्र
 सकलकायव्यापकत्वाद्विपुलाय । (पगाढंति) प्रकर्षयन्तीनां (क-
 षसन्ति) कर्कशाद्व्यगिष कर्कशां हृदमित्यर्थः (कदुयन्ति) क-
 दुकां नागरादिवत् सकटुकामनिष्ठामेव (चर्मन्ति) चरणां रौद्राम्
 (तिष्यन्ति) तीव्रां निकनिम्यादिद्व्यमिव तीव्राम् (दुष्यन्ति)
 दुःखहेतुकाम् (दुग्गन्ति) कष्टसाध्याम् (दुरहियासन्ति) दु-
 रधिस्तां वेदयन्तो विचरन्ति । अयं तावद्योगोलकपापाणदृष्टान्तः
 शीघ्रमयोनिमज्जनाप्रतिपादकः प्रदर्शितोऽधुना शीघ्रपातार्थप्रति-
 पादकमेवापरं दृष्टान्तमधिकृत्याह " से जहाणामप इत्यादि "।
 तद्यथा नाम कश्चिच्छूकः पर्वताये जातो मूले छिन्नः शीघ्रं यथा
 निम्नं पतत्येवमसावप्यसाधुकर्मकारी तत्कर्म वातेरितः शीघ्र-
 मेव नरके पतति ततो नरकादप्युद्गतो गर्जाज्जमवश्यं याति ।
 एवं जन्मतो जन्म मरणान्मरणं नरकाचरकं दुःखाद् दुःखं दुःखात्
 शरीरमानसोद्भवात् दुःखं सामान्योति (दाहिणत्ति) दक्षिणस्यां
 दिशि गमनशीलो दक्षिणगामुकः । इदमुक्तं भवति यो हि क्रूर-
 कर्मकारी साधुनिन्दापरायणः सद्दाननिपेधकस्त दक्षिणगामु-
 फो भवति दाक्षिण्यात्तेषु नारकतिर्यङ्मनुष्यामरेषु उत्पद्यते ता-
 दृगतश्चायमतो दक्षिणगामुक इत्युक्तम् । इदमेवाह (णेरपह-
 त्यादि) नरकेषु जवो नारकः कृष्णपक्षोऽस्यास्ताति कृष्ण-
 पाक्षिकस्तथाऽऽगामिनि काले नरकादुद्गतो दुर्जनयोधिकश्चये
 च बाहुल्येन भवति । इदमुक्तं भवति दिक्षु मध्ये दक्षिणा
 दिगप्रशस्ता गतिषु नरकगतिः पक्वतः कृष्णपक्षस्तदस्य वि-
 पयान्वयेन्द्रियामुक्ततत्त्ववर्तिनः परलोकनिःस्पृहमतेः साधु-
 प्रद्वेषिणो दानान्तरायविधायिनो दिशमप्रशस्तां प्राप्नोति एव-
 मन्वदपि याहगप्रशस्तं निर्यगत्यादिकमत्रोपिलाभादिकं च-

तद्योजनीयमस्येति न तस्य किञ्चित्त्राणं भवति । एवं मिथ्या-
त्वयुक्तजीववर्णनमुक्त्वा यदा कदाचित् सम्यक्त्वमाप्नोति तदा
यादृशः स्यात् तथाह (सेत्तमित्यादि) स क्रियावादी चाऽपि
भवति यथा पूर्वं व्याख्यातं तथोत्तरत्रापि व्यत्ययेन व्याख्ये-
यम् । एवं यदा स आस्तिको भवति तदा स सम्यग्दर्शिवति
यावदुत्तरगामुकः शुक्लपाक्षिको देवादिषु उत्पद्यते आगामिनि
काले च सुलभधर्मप्रतिपत्तिर्भवति स क्रियावादी सत्यधर्मरु-
चिश्चापि भवति सद्भ्यो हितः स चासौ धर्मः क्षान्त्यादिक-
स्तदुचिरित्यर्थः । क्वचित् " सच्चधम्मरुद्धि " पाठः । तत्र
धर्मः स्वभाव इत्यनर्थान्तरे जीवाजीवयोः स तद्रूपस्य गतिः
स्थित्यवगाहनादिका । अथवा सर्वे धर्माः आशाग्राह्याः हेतु-
ग्राह्याश्च तान् श्रद्धां सत्यकनया मन्यते परं तस्य एवमिति वा-
क्यालंकारे (बहूँ सीलव्ययेत्यादि) शीलव्रतान्यणुव्रतानि
गुणव्रतानि विरमणानि औचित्येन रागादिनिवृत्तयः प्रत्या-
ख्यानानि पौरुष्यादीनि पौषधं अवश्यतया पर्वदिनानुष्ठानं त-
त्रोपवासोऽवस्थानं पौषधोपवासः एषां द्वन्द्व एते नो निषेधे
सम्यग् यथा भवन्ति तथा प्रस्थापिता भवन्ति न स्वचेतसि
नियततया कर्तव्यत्वेन व्यवस्थापिता भवन्ति । एवमनुना प्रका-
रेण दर्शनश्रावको भवति । दर्शनं नाम सम्यक्त्वं तदाश्रित्य
श्रावको भवति । ननु तथाविधविरतिं विना कथं श्रावको भ-
वति उच्यते वस्तुव्रतान्यपि न सम्यक्त्वं विना भवन्ति यतः
" नतिथि चरित्तं सम्मत्तवज्जियं " इत्यादि वचनात् । सम्यक्त्वं
व्रतमेव अथवा सम्यक्त्वं तु पञ्चसंवरद्वाराणामाद्यं संवरद्वारं
ततः सम्यक्त्वे श्रावको भवत्येवेति नात्र संशयः । इदं च सम्यक्
श्रद्धानरूपा प्रथमा आद्या उपाशकप्रतिमा दशा० ६३० । आ.चू. ।
अथ दर्शनप्रतिमास्वरूपनिरूपणायाह । दारं दंसणधो अवि-
च्छेदः शुभानुबन्धः सोऽस्यास्तीति शुभानुबन्धी । तथा निर-
तिचारः शङ्काकाङ्क्षादिदर्शनातिक्रमरहित इति तदेवमितो ग्र-
न्थात् दर्शनप्रतिपत्तिमात्रं निरतिचारसम्यक्त्वसद्भावाव-
धिकं प्रतिमेत्यवसीयते । उपासकदशासु पुनरानन्दादीनां प्रति-
माकारिश्रावकाणां पूर्वं प्रतिपन्नदर्शनव्रतानां प्रतिमैकादश-
कस्य प्रतिपत्तिर्वर्णिता तत्प्रमाणं च सार्द्धं वर्षपञ्चकमित्यतोऽ-
नुमीयते दर्शनप्रतिपत्तिमात्रादतिरिक्तस्वभावा सा तदतिरेक-
श्चेह राजाभियोगाद्याकारपट्कवर्जनं यथावत्समग्रदर्शनाचार-
पालनादिभिः संभाव्यते कालमानं चास्यामेको मासो यत एका-
दिकयैकोत्तरया वृक्षैकादशसु प्रतिमासु यथोक्तं कालमानं
भवतीति गाथार्थः । अथ दशाश्रुतस्कन्धादिषु प्रतिमाशब्दोऽ-
भिग्रहार्थो व्याख्यातः । इह पुनः कस्मात्तद्वाख्यानत्यागेन
शरीरार्थो व्याख्यात इत्याशङ्क्याह ।

वौदी य एत्थ पणिमा, विसिद्धगुणजीवलोगओ भणिया ।

ता एसिगुणजोगा, होउ सोक्खावणत्थि त्ति ॥ ७ ॥

वोन्दिश्च तनुः पुनरत्र प्रकरणे ग्रन्थान्तरे त्वभिग्रहः प्रतिमा प्र-
तिमेति शब्देन प्रणितोक्ता किमर्थमिति चेष्टुच्यते विशिष्टगुणः
संसारजनिन्दसत्त्वापेक्षया मार्गादिमुखादिः स चासौ जीव-
लोकश्च सत्त्वलोको विशिष्टगुणजीवलोकस्तस्मात्सकाशात्
शुभमुपशस्त एव संदर्शनप्रतिमावानिति ख्यापनार्थमेतत्प्रति-
पादनायेति । कुतः पुनः स शुभ इत्याह । तयेदृशगुणयोगात् तथा
वोन्दि हेतुचूतया य ईदृशगुणयोगः प्रागुक्तदर्शनप्रतिमागुणसंब-
न्धस्तस्मात्तयेदृशगुणयोगादित्येतस्य संस्कृतस्य च स्थाने "ता प-

रिसगुणयोगा" इति प्राकृतं न विरुद्धमेवं विधप्रयोगाणामनेकशो
दर्शनादिति । इदमुक्तं भवति । आस्तिक्यगुरुदेवैवावृत्त्यनिय-
मादिभिर्गुणैर्गुणिलोकात् शुभतरः प्रतिमागुणवांस्तत्सूचकाय क्रि-
यारूपास्तदभिव्यङ्गाश्च वर्तन्ते ततस्तेषां तदभिव्यक्तेश्च वोन्दिहे-
तुत्वात् वोन्दिमतः प्रतिमावतः प्राधान्यमिति ख्यापनाय वो-
न्दीप्रतिमेत्युक्तमिति गाथार्थः । एवं तावद्दर्शनप्रतिमाशब्दस्या-
भिधेयमभिधाय शेषप्रतिमासु तदतिदेशं व्रतप्रतिमास्वरूपं चाह ।

एवं वयमाईसु वि, दह्वमिणं ति णवरमेत्थ वया ।

धेप्पं नणुव्वया खलु, थूलगपाणवहविरयादी ॥ ८ ॥

एवमेतैव प्रकारेण दर्शनप्रतिमेकेन व्रतादिष्वपि व्रतसामायि-
कप्रवृत्तिषु सर्वप्रतिमासु न केवलं दर्शनप्रतिमायामेव द्रष्टव्यमवसे-
यम् । इदं च प्रतिमाशब्दस्याभिधेयमिति शब्दो वाक्यार्थसमाप्तौ
एवमतिदेशाकारेण सामान्यतो व्रतादिप्रतिमां व्याख्याय विशेष-
व्याख्यानार्थमाह । नवरं केवलमत्र व्रतप्रतिमायां व्रतान्यभिग्रहः
(धेप्पंति त्ति) गृह्यन्ते आक्षिपन्ते अणुव्रतानि खलु देशभूदगुणा
एव खलुरवधारणे किं स्वरूपाणि तानीत्याह स्पृष्टकप्रमाणवधवि-
रत्यादीनि असूक्ष्मसत्त्वहिंसाविरमणप्रवृत्तीनीत्यादिशब्दात् स्पृ-
ष्टकमृपावादविरत्यादिपरिग्रह इति गाथार्थः । अथ तानि यदा
भवन्ति तत्स्वरूपाणि चेत्येतद्दर्शनार्थमाह ।

सम्मत्तोवरि ते सेस-कम्पुणो अनगए पुहत्तम्मि ।

पिडियाणं होंति णियमा, सुहा य परिणामरूवाउ ॥ ९ ॥

सम्यक्त्वोपरि सम्यक्त्वलाजकादस्योक्तं ते इति तान्यणुव्रता-
नि शेषकर्मणः सम्यक्त्वलाभकाले यत् क्वपितं तदपेक्षया शेष-
स्य देशोनसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणस्य मोहनीयादिकर्मस्थि-
तिबन्धकृणस्यापगते क्षीणे पृथक्त्वे द्विप्रवृत्तिकेन चान्ते सं-
ख्याविशेषे केयामित्याह । पल्यानां पल्योपमानां जयन्ति जायन्ते
नियमादवश्यतया । तथा शुजात्मपरिणामरूपाणि तु प्रशस्तजी-
वाध्यवसायस्वभावान्येव क्षायोपशमिकत्वादिति गाथार्थः ।

तेषां शुभात्मपरिणामस्वरूपत्वादेव यत्स्यात्तदाह ।

वंधादि असक्किरिया, संतेसु इमेसु पहवइ ए पायं ।

अणुकंपधम्मसवगा-दिया उ पहवति विसेसेण ॥ १० ॥

वन्धादिवन्धविच्छेदप्रवृत्तिरसक्रिया अशोभना चेष्टा प्रतिव-
तमतिचारपञ्चकरूपा सत्सु विद्यमानेष्वणुव्रतेषु प्रभवति जायते ।
न चैवं प्रायो बाहुल्येन प्रमादादिना कदाचित्स्यादप्रीतिः प्रायो-
ग्रहणमनुकम्पाधर्मश्रवणादिकानुजीवदयाधर्मशास्त्राकर्षणप्र-
वृत्तिका पुनः क्रियेति प्रकृतं प्रभवति जायते । विशेषेण सुतरां
दर्शनप्रतिमापेक्षया व्रतमात्रापेक्षया चेति । तदेवं व्रतप्रतिमा नि-
रतिचारपञ्चाणुव्रतपावनरूपा उपासकदशाभिप्रायेण चार्थाप-
त्तेर्ब्रज्यते मासव्यमानेनातोऽन्यत्र व्रतमात्रमेवेति गाथार्थः ।
पंचा० १० विव० ।

सांप्रतं द्वितीयप्रतिमास्वरूपमुच्यते ।

अहावरा दोच्चा उवासगपणिमा सव्वधम्मरुद्धया वि ज-
वनि तस्स णं बहूँ सीलव्वयगुणव्वयवेरमाणोसहोववा-
साइं पड्विताइं जवांति से णं सामाइयदेसागकासियं णो स-
म्मं पाव्वित्ता जवति दोच्चा उवासगपडिमा ॥ ११ ॥

अथेत्यानन्तर्यं अपरा अन्या उवासगेत्यादि व्यक्तं शीलव्रता-
दीनि च प्रस्थापितानि भवन्ति एतावता विरतिमात्रं जवति परं
स न सामाधिकं देशावकाशिकं च सम्यग्यथा भवत्यतिचारदि-

तं तथा अनुपालयिता नवति इति द्वितीया आचक्रप्रतिमा दशा०
६ अ० आ०। च०। द्वितीया व्रतप्रतिमा इदं चास्याः स्वरूपम् ।
"दंसणपनिमाजुत्तो, पाद्वेतो एव्यनिरइयारे । अणुकपाइ
गुणजुत्तो, जीवो इह होइ वयपनिमा" उपा० १ अ० । पंचा० ।

अथ तृतीया उपासकप्रतिमायाह ।

अथावरा तच्चा उवासगपडिमा सन्वधम्मरुचिया विभव-
ति तस्स एं बहुं सलीज्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोस-
होववासाइं सम्मं पट्टवियाइं भवंति से एं सामायिकं
देसावकासियं सम्मं अणुपालित्ता नवति से एं चाउदस-
अट्टमिउदइडुखपासिणीसु पणिणुणं पोसहो नो सम्मं
अणुपालित्ता भवति तच्चा उवासगपनिमा ॥

अथापरा तृतीया सुगमा नवरं तस्य घट्टनि व्रतादीनि प्रस्था-
पितानि आत्मनि निवेशितानि भवन्ति (सेणंति) स णामंति
वाक्यालंकारे "चाउदसीत्यादि" चतुर्दशी प्रसिद्धा पर्वतियित्वेन
तथैवाष्टमी पर्वत्वेन प्रस्थाता (उद्दिष्टि) उद्दिष्टा अमावस्या
पूर्णिमासी पूर्णा मासा यस्यां सा पूर्णमासी तासु पर्वज्जता-
सु धर्मतिथिषु प्रतिपूर्णे यः पोपधो व्रताभिग्रहविशेषस्तं प्रति-
पूर्णमाहारशरीरसंस्काराग्रहचर्याव्यापाररूपं पोपधं नानुपाह-
यिता नवति । इति तृतीया उपासकप्रतिमा दशा० ६ अ० ।
आ० च० (तत्त्वन्ति) तृतीयां सामायिकप्रतिमां तत्स्वरूपमिद-
म् । " वरदंसणवयजुत्तो, सामइयं कुणइ जो उ संजासु । उक्को-
सेण तिमासं, एसा सामइयपनिमा " ।

सामायिकशब्दार्थमाह ।

सावज्जजोगपरिव-ज्जणादिरुवं तु होइ विण्णं ।

सामाइयमिच्चिरियं, गिहिणो परमं गुणट्ठाणं ॥ ११ ॥

सावद्योगपरिवर्जनदिरूपं सपापव्यापारपरिहारनिरवधयो-
गासेवास्वनावं तुवाचः पुनरर्थो नवति स्याद्विज्ञेयमवसेयं सामा-
यिकं प्रागुक्तनिरुक्तमित्यत्रः स्तोत्रः कालो यथास्ति तादित्वरिक्तं
मुहुर्त्तादिप्रमाणं गृहिणः आचक्रस्य परमं प्रधानं शेषगुणस्थाना-
पेक्षया गुणस्थानं देशचारित्रविशेषो गुणाश्रयो वेति गार्थार्थः ।

परमगुणस्थानमेवास्य समर्थयन्नाह ।

सामाइयम्मि उ कए, समणो इव सावओ जतो नणितो ।

इहुसो विहाणस्स य, तम्हा एयं बहुत्तगुणं ॥ १२ ॥

सामायिके एव समभावरूपे ननु व्रतान्तेरनुवाचोऽवधारणार्थः ।
कृते प्रतिपत्ते सति श्रमण इव साधुतुल्यः सिद्धिमुखपरमसाध-
ननूतसमभावसाधर्म्योद्यतो यस्मात्कारणाद्गणितोऽभिहितस्तथा
बहुशोऽनेकशो विधानं वा सेवनं वाऽस्य सामायिकस्य अणितं
निर्युक्तिरुक्ता । तथा हि "सामाइयम्मि उ कए, समणो इव सावओ
इवइ जम्हा । एएण कारणेणं, इहुसो सामाइयं कुजा" तस्मा-
त्कारणादेतत्सामायिकं यथोक्तगुणं प्रागभिहितगुणं परमं गुण-
स्थानमित्यर्थः इति गार्थार्थः । अत्र सामायिके सति यत्र न-
वति यच्च भवति तद्दर्शयन्नाह ।

मणदप्पणिहाणादी, ण होंति एयम्मि जावओ संते ।

सव्जावावट्टियकारि, या य सामसवीयंति ॥ १३ ॥

मनोदुष्प्रणिधानादीनि मनोदुष्प्रणिधानवचनदुष्प्रणिधानका-
यदुष्प्रणिधानानि प्रथमप्रकरणोक्तरूपाणि न भवन्ति न जायन्ते
एतस्मिन् साहायिके जावतो जावेन ननु उच्यते सति विद्यमा-

न तथा स्मृतिमात्रसामायिकं प्रति कृताकृतादिविषयस्मरणसङ्गा-
घस्तथाऽवस्थितसामायिककरणनिषेधरूपे भवतीति प्रकृतम् । च
शब्दः समुच्चये कस्मादेवमित्याह । श्रमणयवीजं श्रमणभावहेतुरि-
ति कृत्वा यत् श्रमणजावस्य परमसामायिकरूपस्य बीजं तत्कथं
मनोदुष्प्रणिधानादियुक्तं नवति कारणानुरूपत्वात्कार्यस्येति । य-
द्यप्येषा सामायिकप्रतिमा एतस्य प्रकरणस्य दशाश्रुतस्कन्धस्य
वाऽभिप्रायेणानियतकालमाना तथाऽप्यावश्यकचूगयमिप्रायेणो-
पासकदशाभिप्रायेण च प्रतिदिनमुभयसाध्यं सामायिककरणता-
मासत्रयमानोत्कर्षेण छट्ठव्या जघन्यतस्तु सर्वा अप्येकादादि-
माना इति । एतच्चात्र वक्ष्यत इति गार्थार्थः । उक्ता सामायिक-
प्रतिमा पंचा० १० विव० ॥

अथापरा चतुर्थी उपासकप्रतिमा ॥

अथावरा चतुर्थ्या उवासगपडिमा सन्वधम्मरुइया विभव-
ति तस्स एं बहुं सलीज्वया जाव सम्मं पट्टवियाइं नव-
ति से एं सामाइयं देसावकासियं सम्मं अणुपालित्ता भव-
ति से एं चउदसट्टं जाव सम्मं पोसइ अणुपालित्ता नवति
से एं एगराइयं उवासगपनिमं नो सम्मं अणुपालित्ता
नवति चउत्था उवासगपनिमा ॥

यस्मिन् दिने उपवासो भवति तस्मिन् दिने वा रात्रौ प्रतिमां
प्रतिपद्यते न च स तां शक्नोति कर्तुमिति चतुर्थी । दशा० ६ अ० ।
आ० च० (चउत्थंति) चतुर्थी पोपधप्रतिमैवरूपा " पुब्बोदियप-
निमज्जुओ, पालइ जो पोसइ तु संमत्तं । अट्टमिचउदसीसु,
चउरो मासा चउत्थी सा ॥ " उपा० १ अ० । अधुना पोपधप्र-
तिमावसरस्तत्र च पोपधमेव स्वरूपतो दर्शयन्नाह ॥

पोसेइ कुसलधम्मं, जं ता हारादिचागणुट्ठाणं ।

इह पोसहो चि भणति, विहिणा जिणजासिएणेत्र ॥ १४ ॥

पोपयति पुष्पाति कुशलधर्मान् शुभसमाचारान् प्राणातिपात-
विरमणादीन् यद्यस्मात्तत्तस्मादाहारादित्यागानुष्ठानं भोजनदेह-
सत्काराग्रहव्यापारपरिहारकरणमिह प्रक्रमे पोपध इत्येवं ज्ञेय-
ते अजिघीयते पोपे धत्ते पुष्पाति वा धर्मानिति निरुक्तात्कथं
यदाहारादित्यागानुष्ठानमित्याह विधिना विधानेन यथाकथञ्चि-
त्किंभूतेन जिनभाषितेनैव सर्वज्ञेनैव स्वमतवर्तितेन विधानं
च प्रथमप्रकरण एवोक्तमिति न पुनर्भयते इति गार्थार्थः ।

अथ पापघं तत्त्वतो निरूप्य जेदतस्तन्निरूपयन्नाह ॥

आहारपोसहो खट्ठु, सक्कारपोसहो चैव ।

धंभवावारेसु य, एयगया धम्महुट्ठि चि ॥ १५ ॥

आहारपोपधः प्रागुक्तस्वरूपः खट्ठुर्वाक्यालंकारे शरीरसत्का-
रपोपधः पूर्वोक्तस्वरूप एव । चैवशब्दः समुच्चयार्थः ग्रहव्यापार-
योश्चेति एतद्विषयश्च पोपधो भवति ग्रहचर्यपोपधो व्यापारपो-
पधश्चेत्यर्थः । आहारादिपोपध इति कोऽर्थ उच्यते एतज्ज्ञता
आहारादित्यागसमाश्रिता धर्मशुद्धिर्धर्मपुष्टिः पोपं धत्त इति
व्युत्पादनादिति शब्दो वाक्यार्थसमाप्तावेति गार्थार्थः ।

इह यद्धर्मेत्यसौ तदाह ।

अप्पमिप्पडिहोहिय-सेज्जासंथारमाइवज्जे चि ।

सम्मं च अणुपालाण-माहारादीसु एयम्मि ॥ १६ ॥

'अप्पमिप्पि' पदावयवे पदसमुदायोपचाराद् 'अप्पमिप्पेहियत्ति'
इयं ततश्च अप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितशय्यासंस्तारकादि वर्ज-

यति परिहरतीत्यप्रत्युपेक्षितमनिरीक्षितं दुर्निरीक्षितं शय्या शयनं तदर्थः संस्तारकः कम्बुधादिखानम् अथवा शय्या वसतिः सर्वाङ्गीशयनं वा संस्तारकश्च ततो दधुतर इति समाहारच्छन्दात् शय्यासंस्तारकः । आदिशब्दादप्रमाजित-
दुष्प्रमाजितशय्यासंस्तारकमप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितोच्चारप्रश्र-
वणनृमिमप्रमाजितदुष्प्रमाजितोच्चारप्रश्रवणनृमि चेति सम्यग्
यथागमं चाननुपादनमवधावनभोजनाद्यैस्तुल्यादिजिराहारा-
दिष्विति । समस्याः षष्ठ्यर्थत्वात् आहारशरीरस्तकारब्रह्मचर्या-
द्यापारपोषधानामेतस्मिन्निति पोषधेर्वर्जयतीति प्रकृतमिति । त-
देवमियं पोषधप्रतिमा ग्रन्थान्तराभिप्रायेणाप्रम्यादिपर्वसु संपू-
र्णपोषधानुपादनारूपोत्कर्षतश्चतुर्मासप्रमाणा जवतीति गाथार्थः
अथ पञ्चमी ।

आहावरा पंचमा उवासेगपडिमा सव्वधम्मरुद्धा वि
जवति तस्स एं बहुइं सीइ जाव सम्मं पडिओहिचाइं जवति
से एं चाउइसिं तहेव से एं एगराईयं उवासेगपडिमं सम्मं
अणुपालित्ता भवति से एं असिणाणवियडनोई मउदिय-
मेदिया वंजचारी रत्तिं परिमाणकडे से एं एतारूवेणं विहा-
रेणं विहरमाणे जहणेणं एगाहं वा दुवाहं वा तियाहं
वा उकांसेणं पंचमासे विहरेज्जा पंचमा उवासेगपडिमा ॥

सव्वधम्मेत्यादि व्यक्तम् (असिणाणेत्ति) न ज्ञाति ज्ञानं
न करोति (वियडनोइत्ति) प्रकाशभोजी न रात्रौ भुङ्क्ते अप्र-
काशे वा यतो ये दोषाः पिपालिकाद्युपघातरूपाः रात्रौ भवन्ति
त एवान्धकारभोजने इति प्रवादः तेन प्रकाशभोजी भवति
(मउलिकडेत्ति) परिधानवाससां बलद्वयकटीप्रदेशेनावल-
म्बयति । अग्रे पृष्ठे च उन्मुक्तकच्छो भवतीत्यर्थः याचनासप-
ञ्चमं तत्परिसमाप्यते तावद्दिवा ब्रह्मचारी (से णमिन्यादि)
स इत्यनिर्दिष्टनामा एतद्रूपेण विहारेण प्रतिमाचरणरूपेण वि-
चरन् एकाहमेकदिवसं वाशब्दः परापरभेदसूचकः एवं सर्वत्र
अहं ज्यहं उत्कर्षतो यावत्पञ्चमासास्तावद्दिहरति तत्रैकाहं
यदि अङ्गीकृत्य प्रतिकारं कुर्यात् अस्माभ्यर्थाद्वा अन्तराले एव
त्यजेत् कोऽपि तत् उत्कर्षेकाहं चेत्यादि इतरथानु सम्पूर्णोऽपि
भवति पूर्वोक्तः प्रतिमाचतुष्टयस्याचारोऽत्रापि द्रष्टव्यः दिवा
रात्रौ च ब्रह्मचारी भवति एवमुत्तरत्रापि पूर्ववत् प्रतिमा-
चारोऽपि वाच्य इति पञ्चम्युपासकप्रतिमा । क्वचित् “ अहा-
सुत्ता ” इत्यादि पाठस्तत्र (अहासुत्ता इति) सामान्यसूत्रानतिक्र-
मेण (अहाकप्पा इति) प्रतिमाकल्पानतिक्रमेण कल्पे वस्त्वन-
तिक्रमेण वा (अहामगो इति) ज्ञानादिमोक्षमार्गानतिक्रमेण
क्षयोपशमिकभावानतिक्रमेण वा (अहातच्चा इति) यथा
तत्त्वं तत्त्वानतिक्रमेण पञ्चमासिकी श्रावकप्रतिमा इति शब्दा-
र्थानतिलङ्घनेनेत्यर्थः (जहा सम्मं इति) समभावानतिक्रमेण (का-
परुंति) न मनोरथमात्रेण (फासेइत्ति) उचितकाले विधिना
ग्रहणात् (पालेइत्ति) असकृदुपयोगेन प्रतिजागरणात् शो-
ध्यति वा अतिचारपञ्चक्षालनात् (तीरेइत्ति) पूर्णोऽपि तद-
वधौ तत्कृत्यपरिमाणपूरणात् (किट्टइत्ति) कीर्तयति पारणक-
दिने इदं चेदं चैतस्याः कृत्यं तच्च मया कृतमित्येवं कीर्तनात् ।
(अणुपालेइत्ति) तत्समाप्तौ तदनुमोदनात् किमुक्तं भवती-
त्याह आज्ञया आराधयतीति पञ्चम्युपासकप्रतिमा । दशा०६
अ० आ० चू० । (पंचमं) पञ्चमी प्रतिमां प्रतिमां कायो-

त्सर्गप्रतिमामित्यर्थः । स्वरूपं चास्याः “ सम्माणुव्वयगुणवय-
सिक्खवावयं वा थिरो य नाणी य । अठमिचतुहसीपडिमाए
एगराईयं । (असिणाणवियरुभोई) अस्नानोऽत्राभिभोजी चे-
त्यर्थः (मउलिकडे) मुक्तकच्छ इत्यर्थः । दिवसबंधमारियं
राइपरिमाणकडो पडिमावज्जेसु दियहेसुज्जायपडिमाइठिओ
तिलोयपुज्जे जियकसाये नियोसपच्चणीयं अणं वा पंच
जामासा ” उपा० १ अ० ।

अथ प्रतिमाप्रतिमास्वरूपमाह ।

सम्माणुव्वयगुणवय-सिक्खवावयवं थिरो य णाणीय ।
अठमिचतुहसीसुं, पडिमंठा एगरातीयं ॥ १७ ॥

सम्यक्त्वमणुव्वतगुणव्रतशिक्षाव्रतपदानि प्रतीतानि यस्य स-
न्ति स तद्वान् पूर्वोक्तप्रतिमाचतुष्कयुक्त इत्यर्थः । सोऽपि स्थि-
रोऽविचलसत्त्व इतरो हि तद्विराधको भवति यतः सा (पडिमा)
रात्रौ चतुष्पदादौ च विधीयते तत्र चोपसर्गाः संजवन्तीति ज्ञा-
नी च ज्ञाता प्रतिमाकल्पादेरज्ञानो हि सर्वत्राप्ययोग्यः किं पुनर-
स्यामिति चशब्दः समुच्चयार्थोऽष्टमीचतुर्दश्याः प्रतीतयोः
उपवृत्तत्वादस्य पोषधदिवसेष्विति दृश्यं प्रमाणकायोत्सर्गं वा
करोतीत्यर्थः । किं प्रमाणमित्याह । एका रात्रिः परिमाणमस्या
इत्येकरात्रिकी सर्वरात्रिकी प्राप्ता प्रतिमाप्रतिमा जवतीति शेष
इति गाथार्थः । शेषदिनेषु यादृशोऽसौ भवति तद्वर्णयितुमाह ।

असिणाणवियडनोई, मउदियमो दियसवंजयारी य ।

रत्तिं परिमाणकडो, पडिमावज्जेसु दियहेसु ॥ १८ ॥

अस्नानो अविद्यमानस्नानः विकटे प्रकटे दिवसे न रात्रा-
विति यावद् जोकुंशीज्ञमस्येति विकटभोजी चतुर्विधाहाररात्रि-
भोजनवर्जकः । ततः पूर्वपदेन सह कर्मधारयः । तथा मौलिकृ-
तः अवकृच्छस्तथा दिवसे ब्रह्म चरतीत्येवंशीघ्रो दिवसब्रह्मचा-
री चशब्दः समुच्चये तथा (रत्तिमिति) विभक्तिपरिणामाद्वा-
त्रौ रज्यां परिमाणकृतः मैथुनसेवनं प्रति कृतयोपिज्ञोगपरि-
माणः कदेत्याह प्रतिमावर्जेष्वपर्वस्वित्थो दिवसेषु दिनेषूक्तव्या-
ख्यानसंवादिनी चयं गाथा यदुक्तम् “ असिणाण वियरुभोई,
पगासजोइत्ति जं भणियं होई । दिवसेउ न त्ति जुजे, मउलिय-
कमो कच्छमविराधं ” कच्छानारोपयतीत्यर्थः । इति गाथार्थः ।

अथ यत् कायोत्सर्गस्थितश्चिन्तयति तदाह ।

भायइ पडिमाएठिओ, तिज्ञागपुज्जे जिणे जियकसाए ।

शियदोसपच्चणीयं, अणं वा पंचजा मासा ॥ १९ ॥

ध्यायति चिन्तयति प्रतिमायां कायोत्सर्गस्थितोऽवस्थितस्त्रि-
लोकपूज्यान् श्रुवनत्रयार्चनीयान् जिनानहेतो जिनकपायास्त्रि-
राकृतक्रोधादिभावान् तथा निजदोषप्रत्यनोक्तं स्वकीयरागादिदूष-
णप्रतिपक्षं कामनिन्दादिकमन्यजनापेक्षयाऽपरम् । वाशब्दो विक-
ल्पार्थः किंप्रमाणेयं पञ्चमी प्रतिमा स्यादित्याह पञ्च यावन्मासा-
नेयोत्कर्षेण जवतीति गाथार्थः । उक्ता पञ्चमी । पंचा० १० विव० ।

अथ पृथीं प्रतिमामाह ।

सव्वधम्म जाव से एं एगराईयं उवासेगपडिमाणुपालेत्ता ज-
वति से एं असिणाणए वियडनोई मउलियमं दिया वा
राओ वा वंजचारी सच्चित्तहारे से परिष्ठातेन जवति से एं
एतारूवेणं विहारेणं विहरमाणे जहणेणं एगाहं वा दुवाहं
वा तियाहं वा उकांसेणं छम्मासे विहरेज्जा छंदा उवा-
सेगपडिमा ॥ ६ ॥

शेषं व्यक्तं रात्रिभोजनादुपरतो भवति (रक्तो रानंति) रात्रौ
दिवा ब्रह्मचर्ययुक्तो भवति 'सचिच्चाहारे इत्यादि' सचिच्चाः सन्ने-
नना जीवसंहिता इति यावत् परिरूपा बाह्यारितः सन् कर्मव-
न्धकारणत्वेन परं प्रत्याख्यानपरिरूपा प्रत्याख्यातः 'पनास्तेपण'
पूर्ववत् एवमुत्तरोत्तरप्रतिमासु मासा वाच्या यथासंख्यं मासा
इति पृष्ठी । दशा० ६ अ० । आ० चू० । पृष्ठी अष्टवर्जनप्रतिमा
तत्स्वरूपं चैवम् ।

पुञ्चोदय गुणजुक्तो, विमेषत्रो विजियमोहनिज्जो य ।
वज्जइ अवंतमेगं-तओ उ रायं पि धिरचित्ते ॥ २० ॥

पूर्वोदितगुणयुक्तः प्रागुक्ता ये स्नानविकटभोजनादयः सम्यक्च-
अनसामायिकपोषधप्रतिमाख्याया ये गुणास्तैर्युक्तः पूर्वोदितगुण-
युक्तं च नास्यामेवापि तु सर्वांसु प्रतादिप्रतिमासु कृष्टं द-
शादिषु तथोक्तत्वात् विशेषतो विशेषेण पञ्चमप्रतिमापेक्षया
विजितमोहनीयो निराकृतफामोदयश्चाद्दः समुच्चये धायक
इति गम्यते किमित्याह वर्जयति परिहरति अग्रहमेतुनमेकान्त-
तस्तु सर्वधैव (राहं पिच्छि) सर्वरजनीमप्यास्तां सर्वार्धिनं
पट्टप्रतिमास्थित इति शेषः । अयमेव च पञ्चम्याः पट्टयाश्च
प्रतिमाया विशेष इति स्थिरचित्तोऽप्रकम्पमानसः सन्निति गाथार्थः

अथ स्थिरचित्तोपायानाह ।

मिगारकहाविरत्रो, इत्थीए समं रहम्मि एो ठाइ ।

चयइ य अतिप्पसंगं, तहा विचूसं च उक्कोसं ॥ १२ ॥

शृङ्गारकथाविरतः कामकथानिवृत्तः । तथा स्त्रिया योषिता समं
सह रहस्येकान्ते नो तिष्ठति नास्ने रहः स्थानस्य चित्तविप्लुतिनि-
मित्तत्वाद्यतो बौद्धिका अप्याहुः "माया स्यसा दुहित्रा या नो वि-
चिकासनो जवेत् । यलवानिन्द्रियग्रामः पण्डितोप्यत्र मुञ्चति" तथा
त्यजति वर्जयति चातिप्रसङ्गमतिपरिचयं स्त्रिया सममिति वर्तते
यतः "यशीकुर्वन्ति ये लोका भूगान् दर्शनतनुना । संसर्गवागुपजि-
स्ते, खील्यायाः किञ्च कुर्वते" तथेति वाक्यान्तरोपेक्षेपार्थः । वि-
भूयां स्यशरीरसत्कारमग्नद्वाराद्गदादिभिश्चः समुच्चये उत्कर्षामु-
त्कृष्टां त्यजतीति वर्तते उत्कर्षप्रहणाच्चरीरस्थितिमात्राणां फरो-
त्यपीति गाथार्थः ॥

इहैव कालमानमाह ॥

एवं जा ढम्मासा, एसं हि गतो इहरहा दिहं ।

जावज्जीवं पि इमं, वज्जइ एयम्मि लोगम्मि ॥ ११ ॥

यवमुक्तनीत्या शृङ्गारकथाविरमणादिलक्षणया (जा इति) या-
वत् पणमासान् कावपरिमाणविशेषानुत्कर्षतो वर्जयत्यब्रह्मेति व-
र्तते एव धावकोऽधिकृतस्तु पट्टप्रतिमाप्रतिपन्नपत्र । अवधारणफ-
लमाह । इतरयाऽन्यथा पट्टप्रतिमाप्रतिपन्नकादन्त्येत्यर्थः । दृष्टम-
वलोकितं किं तदित्याह । यावज्जीवमप्याजन्मप्यास्तां पणमासान्
यावदिदमब्रह्म वर्जयति परिहरतीत्येतत्क दृष्टमित्याह । एतस्मिन्
प्रत्यक्षशोके आत्वकलोक इति गाथार्थः । यत्कुर्वाणस्य पृष्ठी भव-
ति तदुक्तम् । पंचा० १० चिव० । उपा० ।

अथ सप्तमीमुपासकप्रतिमामाह ।

सन्वधम्म जाव रातो व राई वम्हयारी सचिच्चाहारे परिष्ठा-
ते जवति आरंजे अपरिष्ठाए जवति से णं एतारूवेणं वि-
हारणं विहरमाणे जहण्णं एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा
उक्कोसेणं सत्तमासे विहरंजा सत्तमा उवासगपडिमा ।

अथापरा सप्तमी नवरं परिज्ञातः प्रत्याख्यात आरम्भश्चापरिज्ञा-
तो भवति करणकारापणानुमोदनविधिधेनापि करणेन । दशा०
६ अ० । आ० चू०

अथ यत्कुर्वतः सप्तमी भवति तद्दर्शयन्नाह ।

सचिच्चं आहारं, वज्जइ असणादिपं गारवसेसं ।

असणे चाउलोत्रिण-चणगादी सज्जहा सम्पं ॥ २३ ॥

सचिच्चं विद्यमानचैतन्यमाहारं भोजनं वर्जयति परिहरते ।
अशनादिकमशनप्रभृतिकं चतुर्मेदं निरवशेषं सर्वं सप्तमप्रति-
मास्थित इति शेषः । तत्राशने आहारविशेषे विषयभूते तन्दु-
लोधिकचणकादि प्रतीतमादिशब्दादमिलादिपरिग्रहः । कार्यं
वर्जयतीत्याह । सर्वथा अपक्वदुष्पक्षौघादिवर्जनत इत्यर्थः
सम्यग्भावशुद्धेति गाथार्थः । तथा ।

पाणे आउक्कायं, सच्चित्तरससंजुअं तहणं पि ।

पंचोदुन्वरिककंमि-गाइय तह खाइमं सव्वं ॥ २४ ॥

पाने पानकाहारे अप्कायमप्राप्तकोदकं सच्चित्तरससंयुतं तत्का-
लपतितत्वेन सचेतनलवणादिरसोन्मिश्रं तथेति समुच्चये अ-
न्यदप्यप्कायादपरमपि काजिकादिपानकाहारे वर्जयति न केव-
लमप्कायमेवेति । तथा पञ्चानामुदुम्बराणामुदुम्बरसमानधर्मा-
णां समाहारः पञ्चोदुम्बरी सा च स्वरूपेण असकायिकैश्च सचेतना
भवतीति पञ्चोदुम्बरी च कर्कटिकाश्च चिर्मिटिका आदिर्यस्य
यादिस्य तत्तथा । चः समुच्चये तथेति वाक्यान्तरोपेक्षेपार्थः
स च गाथोत्तरार्द्धस्यादौ दृश्यः आदिमे आहारविशेषे विषय-
भूते सर्वं समस्तं सचिच्चं वर्जयतीति प्रकृतमिति गाथार्थः ।

दंनवणं तंशोहं, इरेडगादी य साइमे सेसं ।

सेसपयसमाउत्तो, जा मामा सत्तविहिपुव्वं ॥ २५ ॥

दन्तधाचनं दशनकाष्ठं ताम्बूलं प्रतीतं हरीतक्यादि च पथ्या-
प्रभृति च स्वादिमे स्वादिमाहारविषये अशेषं सर्वं सचिच्चं
वर्जयतीति प्रकृतम् । किभूतः सन्नित्याह शेषपदसमायुक्तो दर्श-
नादिगुणयुक्तः कियन्तं फालं वर्जयतीत्याह यावन्मासान् काल-
विशेषान् सप्तोत्कृष्टतो विधिपूर्वकमागभिकन्यायपुरस्सरं न तु
यदच्छुयेति गाथार्थः । उक्ता सप्तमीति । पंचा० १० चिव० । उपा० ।

अथाष्टमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अष्टमा उवासगपडिमा सन्वधम्मरुईआ वि भवति जाव
दिपाओ वा रायं वंनचारी सचिच्चाहारे ते परिष्ठाए जव-
ति आरंने से परिष्ठाए जवति । पेस्सारंजा अपरिष्ठाए जव-
ति से णं एय.रू.णं विहारेणं विहरमाणा जाव एगाहं वा
दुगाहं वा तिगाहं वा उक्कोसेणं अष्टमास दिहरंजा अष्टमा
उवासगपडिमा ॥

अष्टम्यां स्वयंकरणमाश्रित्यारम्भः परिज्ञातो भवति प्रेष्यार-
म्भोऽन्यपामादेशदानतः कारापणाञ्च निवृत्त इत्यष्टमी । दशा० ६
अ० । आ० चू० । अष्टमी स्वयमारम्भवर्जनप्रतिमा ।

अथ यथा वर्तमानस्याष्टमी जवति तथा दर्शयन्नाह ॥

वज्जइ सयमारंभं, सावज्ज कारवेइ पेसेहिं ।

पुव्वप्पओगओ विय, वित्तिणिमित्तं सिदित्तजायो ॥ २६ ॥

वर्जयति परिहरति स्वयमात्मना स्वयंकरणत इत्यर्थः । आर-
म्भं व्यापारं भावञ्च सपापं कृष्यादिकमित्यर्थः । स्वयमिति वच-

नात् यदापन्नं तदाह कारयति विधापयति प्रेष्यरादेशकारिणिः ।
कथमित्याह । पूर्वप्रयोगत एव प्रवृत्तव्यापार एव नापूर्वव्यापार-
नियोजनत इत्यर्थः किमित्याह । वृत्तिं निमित्तं जीविकार्थम् । कि-
भूतः सक्रित्याह शिथिलभावाः प्रेष्यप्रयोगतोऽप्यारम्भेऽप्यतीव्रप-
रिणाम इति गार्थार्थः । नन्यारम्भेऽप्यु प्रेष्यप्रयोजने सति स्वयम-
प्रवर्तमानस्य को गुणो जीवघातस्य तदवस्थत्वादित्याहङ्गचाह ॥

निष्पिणतेगतेणं, एवं वि हु होइ चेव परिचत्ताए ।

एदहमेत्तो वि इमो, वज्जिज्जंतो हियकरो उ । २७ ॥

निर्वृणता निर्दयता एकान्तेन सर्वधैव स्वयमारम्भणं कुर्वतः
परैश्च कारयतो या स्यात्सा एवमप्युक्तनीत्यापि स्वयं वर्जनमा-
त्रलक्षणया आस्तामुनयवर्जनतः । हुशब्दोऽन्तेकारे भवति चैव
स्यादेव परित्यक्ता परिहृता । नन्यात्मारम्भोऽल्प एकत्वादात्म-
नः परतस्तु बहुतमः परेषां च बहुत्वात्ततश्च बहुतमारम्भाश्रय-
णेनाल्पतरारम्भवर्जनं कं गुणं पुष्पातीत्याहङ्गचाह (एदहमेत्तो-
वित्ति) इयन्मात्रोऽपि स्वयंकरणमात्रत्वेनाल्पोऽप्यास्तां बहुतमः
(इमोऽपि) अयमारम्भो वर्ज्यमानस्यज्यमानो हितकरः कल्या-
णकर एव महाव्याधेः स्तोककृत्यवदिति गार्थार्थः ।

कस्य कथमयं जवतीत्याह ॥

जवस्माणा वीरिय-संफासण जावतो णिअंगेण ।

पुव्वोइयगुणजुत्तो, नावज्जति अट्ट जा मासा २८ ॥

जव्यस्य योगस्य सत्वविशेषस्य आज्ञा चापूर्ववचनमष्टमप्रति-
मायां स्वयमारम्भो वर्जनीय इत्येवंरूपम् वीर्यं जीवसामर्थ्यं स्व-
यमारम्भपरित्यागविषयं तयोः संस्पर्शनमाराधनं तदरूपो यो
भावोऽन्यवन्नायस्तस्य वा यो जावः सत्ता स तथा तस्मादा-
ज्ञावीर्यसंस्पर्शनभावाभियोगेन नियमेन हितकरो जवतीति पूर्वेण
योगः । अथ किंविधः सन् कियन्तं वा काव्यमष्टम्यां स्वयमार-
म्भं वर्जयतीत्याह । पूर्वोदितगुणयुक्तः प्रागुक्तदर्शनादिगुणावि-
तस्तावद्वर्जयति परिहरत्यष्टौ यावन्मासानुत्कृष्टत इति गार्थार्थः ।
उक्ताऽष्टमी प्रतिमा पंचा० १० विव० । उपा० ।

अथ नवमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अहावसा एवमा उवासगपनिमा सव्वधम्मरुईया वि ज-
वति जाव दिया वा रात्रो वा वंनचारो सचित्ताहारे से प-
रिष्णाए जवति पैससारंजे परिष्णाए भवति से एं एयारुवेणं
विहारेणं विहरमाणेणं जाव एगाहं वा दुगाहं वा तिगाहं
वा उक्कोसेणं नव मासे विहारेज्जा नवमा उवासगप निमा ॥

नवम्यां तु कारणात्मनः प्रेष्यादिज्यः स परिज्ञातो जवति उद्दि-
ष्टकं तु न परिज्ञातं भवति उद्दिष्टं नाम तदुद्देशेन यत्कृतं तदु-
द्दिष्टमित्युच्यते इति नवमा । दशा० ६ अ० । आ० चू० । (नव-
मेति) नवमीं वृत्तकं प्रेष्यारम्भवर्जनप्रतिमा सा चेयं "पेसेहिवि
आरंभं, सावज्जं कर्त्तव्वं णो गुरुयं । पुव्वो इयगुणजुत्तो, नवमा
सा जाव विहिण्णाओ" उपा० १ अ० ।

यत्करणात्मनो भवति तदाह ॥

पेसेहि वि आरंभं, सावज्जं कारवेइ णो गुरुयं ।

अत्थी संतुडो वा, सो पुण होति विस्सेओ ॥ २९ ॥

प्रेष्यैरपि कर्मकैरेण्यास्तां स्वयमारम्भं व्यापारं सावधं स-
पापं कारयति विधापयति नोनैव गुरुकं महत्कृत्यादिकमित्यर्थः ।
अनेनात्मनदापनादिव्यापाराणामतिद्वंद्वनामनिषेधमाह । इह

नवमप्रतिमायामित्येष दृश्यः एतद्वर्जनेन च कीदृशः समर्थो
भवतीत्याह अर्थी अर्थवानोभवर इत्यर्थः । सन्तुष्टो वाऽनीश्वरो-
ऽप्यतिसंतोषवान् । वाशब्दो विकल्पार्थः एष प्रेष्यारम्भवर्जकः ।
पुनः शब्दो विशेषणार्थस्तेन यः कश्चिदपि जवति स्याद्विज्ञेयो
घातव्य इति गार्थार्थः ॥

णिवित्तभरो पायं, पुत्तादिसु अहव से सपरिवारे ।

थोवममत्तो य तहा, सव्वत्यविपरिणओ नवरं ॥ ३० ॥

निश्चितमरो न्यस्तकुटुम्बादिकार्यं नारः प्रायो बाहुल्येन पुत्रा-
दिषु योग्यसुतभ्रातृप्रभृतिषु अथवेति विकल्पार्थः शेषपरिवारे
पुत्रादिव्यतिरिक्तपरिजने कर्मकरादौ तथेति वाक्यान्तरत्वद्यो-
तकोऽत्र द्रष्टव्यः स्तोकममत्त्वोऽल्पाभिप्रायशब्दः समुच्चये
तथेति योजितमेव सर्वत्रापि सर्वस्मिन्नपि धनधान्यादिपरिग्रहे
न नु कश्चिदेव अयं चैवंभूत उत्तानबुद्धिरपि स्यादत आह परि-
णतयुक्तिर्नवरं केवन्नमिति गार्थार्थः ।

लोगववहारविरेओ, बहुसो संवेगजावियमई य ।

पुव्वोदियगुणजुत्तो, एवमासा जाव विहिणा उ ॥ ३१ ॥

लोकव्यवहारविरतो लोकयात्रानिवृत्तस्तथा बहुशो अनेकशः
संवेगभावितमतिश्च भोजनानिश्चायवसितबुद्धिस्तथा पूर्वोदितगु-
णयुक्तो दर्शनादिगुणान्वितो नव मासान् यावदुत्कर्षते विधि-
ना त्वागमविधानेनैवेति गार्थार्थः पंचा० १० विव० । उपा० ।

अथ दशमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अहावसा दसमा पहिमा सव्वधम्मरुईया वि जवति से एं
खुरमुण्डे वा सिहाधारए वा तस्स एं आज्जटस्स वा ज-
टस्स कप्पति दु वि जासातो जासित्ताए जथा जाणं वा जाणं
अजाणं वा अजाणं से एं एतारुवेणं विहारेणं विहर-
माणे जह्वेणं एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं उक्कोसेणं दस
मास विहारेज्जा दसमा उवासगप निमा ॥

दशम्यां तु उद्दिष्टकं तेन परिज्ञातं भवति स चं कुरमुण्डो वा
शिखाधारको वा भवति यथा परिव्राजकाः शिखामात्रं धरन्ति
तथाऽयमपीति तदा तं प्रति पुत्रादयः तन्मुक्तं किंचिदस्तु जानानां
पृच्छन्ति किं कृतं तद्वस्तु तदा तेन कथमुत्तरयितव्यास्तदेतदाह ।
(आज्जटस्स) वा ईपत् "भट्टस्सति" देशविचनात् भाषितस्य
प्रत्युत्तरं देयात्तेन पृष्टस्य पुनः पुनर्वा भाषितस्य कल्पेते यु-
ज्येते द्वे भाषे भाषितुं वक्तुमिति । तद्यथा यदि जानाति तदा वद-
ति अहं जानामि यतस्तेषामकथने अभोतिवशादात्मकतादयोऽपि
दोषाः शङ्कादोषा वा दोषा यथा ते ज्ञास्यन्ति अनेनैव तद्व्या-
दि भक्तिं येन मुखं वलितं तेन जानामीति वदति । अपरा तु
यदि न जानाति तदा वदति नहं जानामि एते द्वे ज्ञापितुं क-
ल्पेते इति दशमी प्रतिमा । दशा० ६ अ० ।

दशमी उद्दिष्टकवर्जनप्रतिमा सा चैवम् ।

उद्दिष्टकं भत्तं पि, वज्जती किमु य से समारंजं ।

सो होइ उ बुरमुणो, सिंहादि वा धारती कोइ ॥ ३२ ॥

उद्दिष्टमुद्देशस्तेन कृतं विहितमुद्दिष्टकं तदर्थं संस्कृतमित्यर्थः
तत्कृतमपि भोजनमपि वर्जयति परिहरति किमुक्तं भवति किं पुनः
सुतरामित्यर्थः शेषं दुष्परिहायं नकारात्मन्यतिरिक्तमारम्भं साव-
धयोगं दशमप्रतिमायां वर्तमानः धावकः इति शेषः (सो होइज्जि)
स पुनर्दशमप्रतिमावर्ती भवति स्यात् खुरमुण्डः खुरमुण्डित-

शिराः (सिंहशक्ति) शिखा तां वाशब्दो विकल्पार्थः धारयति यिनति कश्चित्कोऽपीति गार्थार्थः ।

जं शिहियमत्यजायं, पुष्टो गियएहि एवर सा तत्त ।

जइ जाणइ तां साहे, अह ए वि तो वेइ ए वि जाणे ॥ ३३ ॥

यत्पिहितं यजित्सिं नृम्यादावर्थजातं ह्यप्रकारः तदृशीति शेषः । पृष्टः प्रहिततो निजकैः स्वकीयैः पुत्रादिभिर्नवरं केवलं स श्रावक इति शेषस्तत्र दशमप्रतिमायां प्रश्ने वा यदि जानाति स्मरति (तो त्ति) तदा साध्ययति कथयत्यकथने वृत्तिच्छेदप्राप्तेः । अथ यदि न नैव जानातीति चेतते (तो त्ति) तदा ध्वं वक्ति किं सवित्याह नापि नैव जाणे स्मरामीति नान्यत् किमपि तस्य गृह-कृत्यं कर्तुं कथयत इति प्राव इति गार्थार्थः ।

जतिपञ्जुवासणपरो, सुहुमपययेसु णिच्चनेद्विच्छो ।

पुन्वादिपगुणजुत्तो, दस मासा कालमासेण ॥ ३४ ॥

अतिपुष्पासनापरः साधुसेवापरायणः सूक्ष्मपदार्थेषु निपुण-मनिसमधिगम्य प्रावेपु जीवादिषु तेष्वेव लिप्ता वस्तुमिच्छा यस्य स तद्विज्ञप्सः स नित्यं निरान्तं तद्विज्ञप्सो नित्यतद्विज्ञप्सः । तथा पूर्वोदितगुणयुक्तो दर्शनादिप्रतिमानवकान्वितः कियन्तं कालं यावदित्याह । दश मासान् यावत् कालमानेन कालप्रमाणपेक्ष-येत्यर्थः । कालमासेनेति कश्चित् दृश्यते तत्र प्राकृतज्ञापपेक्षया मासशब्दस्य कालध्वान्यसुवर्णादिषु वृत्तिदर्शनाच्छेषवच्छेदा-र्थमुच्यते कालमासेनेति गार्थार्थः । उक्ता दशमी । पंचा० १० विच० । उपा० । आ० चू० ।

अथैकादशीं प्रतिमामाह ।

अहावरा एकारसमा उवासगपनिमा सव्वधम्म जाव-
उदिद्वज्जत्ते से परिष्ठाते भवति से एं खुरमुंए वा लुत्त-
मिरए वा गहितायारभंमगनेवत्या जे इमे सगणएणं निगं-
थाणं धम्मे तं सम्मं कारणं फासेमाणे पालमाणे पुरतो-
जुगमायाए पहमाणे दइण तसे पाणे उइहु पायं रीएजो-
वि तिरिच्छं वा पातं कहु रीएज्जा सति परकमे संजतामेव
परकमे जाणो उजुयं गच्छेज्जा केवलं से णायाए पेम्मव-
धणे अवांचिज्जे भवति एवं से कप्पति नायवीथि ति तए
तत्त से पुव्वागमणेणं पच्छाउत्ते चाउलोदणे पच्छाउत्ते
भिलिंगसूवे कप्पति से चाउलोदणे पणिगाहिणं णां से
कप्पति जिलिंगसूवे पणिगाहिणं तत्त एणं से पुव्वाग-
मणेणं पुव्वाउत्ते भिलिंगसूवे पच्छाउत्ते चाउलोदणे क-
प्पति से जिलिंगसूवे पणिगाहिणं नो से कप्पति चाउ-
लोदणे कप्पि तत्त से पुव्वगमणे दो वि पुव्वाउत्ताइं कप्प-
ति से दो वि पणिगाहिणं तत्त से पच्छागमणेणं दो वि
पच्छाउत्ताइं णो से कप्पति दो वि पणिगाहिणं जे से
तत्त पुव्वगमणेणं पुव्वउत्ते से से कप्पति पणिगाहिणं
जे से तत्त पुव्वगमणेणं पच्छाउत्ते से से खो कप्पति पणि-
गाहिणं तत्त एणं गंधातिकुलं पिमवातपमियाए अणु-
पविद्वस्स कप्पति एवं वदितए समणोवासगसस पणिमाप-
मिवजस्स भिक्खं दलयह तं वैतारुवेणं विहारेणं विहर-

माणं केइ पासेत्ता वदेज्जा केइ आउसो तुमं वत्तवेसिया
समणोवासए पमिवज्जितए अहमंसीति वत्तवं सिया से
एणं एतारुवेणं विहारेणं विहरमाणे जहन्नेणं एगाहं वा
उयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं एकारस भासे विहारेज्जा
एकारस उवासगपडिमा ॥

अहाचरेत्यादि व्यक्तं लुञ्चितशिरस्को लुञ्चितशिरोजो धा-
शिरसि जाताः शिरोजाः (गहियाइति) गृहीतानि आचार-
पालनार्थं भाण्डकानि उपकरणानि पात्ररजोहरणं मुखवस्त्रि-
कादीनि नेपथ्यं साधुवेपस्तथाप्रकारवस्त्रादिप्रावरणं ततो
द्वन्द्वः तथा (जारिसेत्ति) ग्राहशः श्रमणानां निग्रन्थानां बा-
ह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितानां धर्मः क्षान्त्यादिकः प्रज्ञः तादृशमिति
अध्याहार्यं तं धर्मं सम्यग् यथा भवति कायेन ननु मनोरथ-
मात्रेण स्पर्शयन् पालयन् यथाचारं (पुरउत्ति) पुरतोऽप्रतो यु-
ग्मात्रया शरीरप्रमाणया शकटौ द्विसंस्थितया दृष्टेति धा-
क्यशेषः प्रेक्षमाणः प्रकर्षेण पश्यन् भूभागं तत्र (दइणत्ति)
दृष्ट्वा प्रस्यन्तीति व्रसा द्विन्द्रियादयस्तान् । प्राणान् धरेन्तीति
प्राणा जीवाः पतङ्गादयः तान् (उरुत्ति) पादमुकृत्याप्रतलेन
पादपातप्रदेशं वातिक्रम्य गच्छेत् एवं संहत्य शरीरामिमुख-
माक्षिप्य पादं धिक्कृतपादपातप्रदेशादारत एव विन्यस्य
उत्तिष्ठितवान् भागपार्थिकया गच्छेत् तथा तिरश्चीनं वा पादं
कृत्वा गच्छेत् । अयं चान्यमागोभावे विधिः । सति त्वयस्मिन्
गमनमार्गे तेनैव पराक्रमेत् गच्छेत् ऋजुनेत्येवं सर्वं साध्व-
नुगमेन सर्वं तेन त्यक्तं केवलं (णायाए त्ति) श्वातीयं सं-
जातिविषयं मातृपितृमातृप्रभृतिविषयं प्रेमबन्धनमव्यञ्जित-
मत्रोदितं भवति एवमित्यादि पचमनन्तरवक्ष्यमाणप्रकारेण (से)
तस्य प्रतिमधरस्य कल्पते युज्यते आहारप्रहकाले (नायवी-
थित्ति) ज्ञातयः स्वगोत्रजास्तेषां वीथी गृहपङ्क्तिस्तत्र प्रासः
“एत्थण” मित्यत्रान्तरे तस्य (पुव्वगमणेणंति) प्राकृतत्वा-
त्पदव्यत्ययः आगमनात्पूर्वकालमधवा पूर्वं प्रतिमाधर आगतः
पश्चादायका राजं प्रवृत्ताः इति पूर्वागमनेन हेतुना पूर्वयुक्त-
स्तन्दुलोदनः कल्पते उपलक्षणं चैतत् सर्वोदनानाम् ।
(पच्छाउत्ते भिलिंगसूवे त्ति) पश्चादायुक्तो भिलिङ्गसूपो न
कल्पते तत्र पूर्वयुक्तः प्रतिमाधरागमने पूर्वमेव स्वार्थं गृह्यैः
पक्तुमारब्धः प्रतिमाधरे वा गते यः पक्तुमारब्धः स पश्चादा-
युक्तः स च न कल्पते उरमादिदोषसंभवात् पूर्वयुक्तस्तु कै-
ल्पते तदभावात् । भिलिङ्गसूपो मसूरादिदालिः शेषं करण्यम् ।
“तस्स णमिति” चाफ्यालंकारे गृहपतिकुलं पिण्डपातप्र-
तिक्षया अनुप्राविष्टस्य न कल्पते युज्यते एवं वक्तुं किं तदित्याह
‘समणोवासगससेत्यादि’ श्रमणोपासकस्य प्रतिमाप्रतिपन्नस्य
भिदां ददध्वं न पुनर्यथा साधवो गत्वा धर्मलाममिति वदन्ति
तथा स वदति एनां च प्रतिमां प्रतिपन्नस्य भिदां ददध्वमि-
त्यपि न वदति अतो वस्तुतः प्रतिमां विना न भिदांमार्गणमु-
चितं सूचरीत्येति ‘तं चेत्यादि’ तं च श्रमणोपासकं प्रतिपन्नमेत-
द्रूपेण विहारेण विचरन्तं दृष्ट्वा कश्चिन्निदिश्य वदेत् केयं त्व-
दृष्टिः किमाचारप्रतिपन्न आयुष्मन्नित्यामन्त्रणवच्चनं त्वमिति
भवान् वक्तव्यः स्यात् तदा स वदति ‘समणोवासए इत्यादि’
व्यक्तम् । निर्वचनवाक्यमत्रापि पञ्चमप्रतिमाधिकारोक्तानि
पदानि “समं कापण फासाचि” इत्यादीनि छष्ट्यानि शेषं

पाठसिद्धम् । इत्येकादशोपासकप्रतिमा षष्ठमध्ययनं च समा-
प्तम् । दशा० ६ अ० । आ० चू० ।

एकादशी श्रमणभूतप्रतिमा तत्स्वरूपं चैतत् ।

खुरमुंको लोण्ण व, रयहरणं उगहं व घेत्तुण ।

समणञ्जुओ विहरइ, धम्मं काएण फासातो ॥ ३५ ॥

कुरेण बुरेण मुण्णो मुण्णितः कुरमुण्णो होचेन वा हस्तलुञ्जनेन
घा मुण्णः सन् रजोहरणं पादप्राञ्चनमवग्रहं च पतद्ग्रहं चोपल-
क्षणं चैतत्साधूपकरणस्य सर्वस्य गृहीत्वाऽऽदाय श्रमणभूतः
साधुकल्पः सकलसाधुसमाचारासेवनेन विहरति गृहान्निर्ग-
त्य ग्रामादिषु विचरति साधुवत् धर्मं चारित्रधर्मं समितिगु-
ह्यादिकं कायेन देहेन मनोमात्रेण स्पृशन् पातयन्नेकादश्यां
प्रतिमायामिति शेष इति गाथार्थः ।

ममकारेऽवोच्छिषे, वच्चति सप्पायपद्धि दहुं जे ।

तत्थ वि जहेव साहु, गेएहति फासुतु आहारं ॥ ३६ ॥

ममेत्यस्य करणं ममकारस्तत्राव्यवच्छिन्ने अनपगते सत्यनेन
स्वजनदर्शनार्थित्वकरणमुक्तं सज्ञाता स्वज्ञातयस्तेषां पट्ठी संनि-
वेशस्तां सज्ञातपट्ठीं छट्टं दर्शनाय सज्ञातानीति गम्यते जे इति
पादपूरणे निपातः । तत्रापि सज्ञातपट्ठीव्रजनेऽप्यास्तामन्यत्र
यथैव यद्धेव साधुः संयतस्तथैवेति शेषः गृहत्यादत्ते प्रासुकं
तु प्रगतासुकमेवाचेतनमेवोपलक्षणत्वाच्चास्यैपणीयं चाहार-
महानादिकमिति सज्ञातपट्ठीव्रजणेन चेदं दर्शयति प्रेमाव्यवच्छे-
दात्तत्र गमनेऽपि तस्य न दोषस्तथा ज्ञातयः स्नेहादिनैपणीयं
भक्तादि कुर्वन्त्याग्रहकरणेन च तद्ग्राहयितुमिच्छन्त्यनुवर्तनीयाश्च
ते प्रायो ब्रवन्तीति तद्ग्रहणं संभाव्यते तथापि तदसौ न गृह्णाती-
ति गाथार्थः । सज्ञातपट्ठीगमन एव तस्य कल्प्याकल्प्यविधिमाह ॥

पुव्वाउत्तं कप्पति, पच्छाउत्तं तु ण खलु एयस्स ।

ओदणभिहंगसूपा-दिसव्वमाहारजायं तु ॥ ३७ ॥

पूर्वं तदागमनकालात् प्राक् आयुक्तं रन्धनस्थाध्यादौ प्रक्षिप्तं
पूर्वायुक्तं स्वार्थमेव राक्षुमारब्धमित्यर्थः । कल्पते ग्रहणयोग्यं
भवति पश्चादायुक्तं तु तदागमनकालादनन्तरमायुक्तं पुनर्न खलु
नैव एतत्स्थैकादशप्रतिमास्थथावकस्य कल्पत इति वर्तते । गृह-
स्थानामधिकृतथावकार्थमधिकतरौदनादिकरणसंकल्पसंभवा-
त्किं तदित्याह । ओदनश्च कूरं भित्तिङ्गसूपश्च मसूराख्यद्विदलधा-
न्यपाकविशेष आदिर्यस्य तत्तथा तत्सर्वमपि निरवशेषमप्याहा-
रं जातमन्यवहार्यसामान्यं तु शाब्दोऽपिशब्दार्थस्तस्य च प्रयोगो
दर्शित एवेति गाथार्थः ॥

अथैतस्याः कालमानमाह ॥

एवं उक्कोसेणं, एक्कारस. भास जाव विहरेइ ।

एगाहा पियरेणं, एवं सव्वत्थ पाण्णं ॥ ३८ ॥

ध्वमुक्तेन प्रकारेण धुरमुण्णादिना एकादश मासान् यावच्चि-
हरति मासकल्पादिना विहारेण एकादशदि एकाहोरात्रप्रभृति
आदिशब्दात् छद्मज्यहादि यावद्विहरतीति प्रकृतम् । इतरेण
जघन्येनेत्यर्थः । इह च पूर्व प्रतिमासु जघन्यं कालमानं नोक्तमत-
स्तदतिदेशत आह । एवमनेनैव प्रकारेण जघन्यमानमेकाहा-
दीत्यर्थः । एतच्च मरणे वा प्रव्रजितत्वे वा साति संभवति नान्य-
था सर्वत्र सर्वप्रतिमासु प्रायेण बाहुल्येन प्रायोग्रहणादन्तर्मुह-
र्त्तादिसङ्ख्यायो दर्शित इति गाथार्थः । इह चोत्तरासु पदस्वाव-
हयकचूर्णयो प्रकारान्तरमपि दृश्यते । तथाहि शईन्नत्तपरिष्ठा प-

ञ्जमी, सच्चित्ताहारपरिष्ठा इति षष्ठी, दिगा बंजचारी रात्रौ परि-
माणकमेति सप्तमी, दिगा वि रात्रौ वि घंभयारी अस्तिणाणप-
वोसछकेसमं सुरोमनहेत्ति अष्टमी, सारंजपरिष्ठाए त्ति नवमी,
पेस्सारंमपरिष्ठाए त्ति दशमी, उद्दिठभत्ताविज्जए समणभूइत्ति
एकादशीति । तदेवं प्रतिमाउद्धानमुपासकस्य । पंचा० १० विव० ।
‘एक्कारसहिं उवासगपडिमाहिं’ उपासकाः थावकास्तेषां प्रतिमाः
प्रतिज्ञादर्शनादिगुणयुक्ताः कार्य्या इत्यर्थः । आव० ४ अ० । ग० ।
एकादशोपासकानां थावकाणां प्रतिमाः प्रतिपत्तिविशेषाः दर्शन-
व्रतसामायिकादिविषयाः प्रतिपाद्यन्ते यत्र तत्तथैवोच्यते इति ।
आचारदर्शानां षष्ठेऽध्ययने, स्था० १० वा० । प्रथमायां आरूपप्रति-
मायां दर्शनिच्छिजादिभिच्छुकाणामन्नादि दातुं कल्पते न वा ॥ १॥
तथा कुल्लगुरुसंबन्धेन समागतानां दर्शन्यादीनामपि ॥ २॥
अन्यच्च नवमप्रतिमादिषु देशावकाशिकं कर्तुं युज्यते न वा ॥ ३॥
तथा क्वचिद्विखितविधौ दशमप्रतिमायां कर्पूरवासादिभिर्जिज्जिना-
नां पूजा कर्त्तव्येति विखितमस्ति तद्विषये कियतीः प्रतिमा याव-
च्चन्दनपुष्पादिभिः पूजा कियतीषु च कर्पूरवासादिभिः कस्यां च
नेति । (उत्तरम्) प्रथमआरूपप्रतिमायां दर्शनिच्छिजादिभ्योऽनुक-
म्पादिना अन्नादि दातुं कल्पते न तु गुरुहुल्लंति तत्त्वम् ॥ १ ॥
एवं कुल्लगुरुतादिसंबन्धेनागतानां विक्षिन्नां दातुं कल्पते ॥ २ ॥
नवमप्रतिमादिषु देशावकाशिकस्याकरणमेव प्रतिज्ञाति ॥ ३ ॥
तथा प्रतिमाधरथावकाणां सप्तमप्रतिमा यावच्चन्दनपुष्पादि-
भिरर्हद्वर्चनमौचित्यमश्नति । विहितविस्तरापञ्जिकाभिप्रायेण न-
त्वष्टम्यादिषु । कर्पूरादिपूजा तु अष्टम्यादिष्वपि नातुचितेति ज्ञाय-
ते तेषां निरवद्यत्वादिति । अक्षराणि तु ग्रन्थस्थाने नोपलभ्यन्ते
इति । एकादश्यां च साधुवदेवेति बोध्यम् । ४ ॥ ६० ॥

उवासण-उपासन-न० उपास्यन्ते नृयः क्षिप्यन्ते शरायत्र उप-
अस्-विक्षेपे, आधारे-व्युद् । शरक्षेपक्षिक्ताथं शराभ्यासे, अमरः ।
उप-आस्-भावे-व्युद् चिन्तने, मनने, वाच० । सेवने, ध० २ अ-
धि० । तं च परिव्यायगो बहूहिं उवासणेहिं ब्रह्मं नि० चू० । १ उ० ।
“सुसूतसमाणो उवासेज्जा, सुप्पन्नं सुत्तवस्सियं” सूत्र० १ भृ. एवम् ।

उवासणा-उपासना-ली० इमंभुक्तंनानादिरूपे नापितकर्मणि,
तच्च ऋषभदेवकावे एव जातं पूर्वमनवस्थितनखशोमानस्तथा
कालमहात्म्यतः प्राणिनोऽनवाप्तिं किञ्च जगत्काल एव नख-
रोमाण्यतिरेकेण प्रवर्तितुं ब्रह्मनि न पूर्वमिति । गुरुराजादी-
नां पर्युपासनायाम्, आ० म० प्र० । तदुक्तं निर्युक्तिहता “उवा-
सणाणाम् सुकम्ममाईया गुरुरायाईणं वा उवासणा पज्जुवास-
णया” । आ० म० प्र० । आ.चू. (उसदशब्दे स्पष्टीत्रविप्यत्येतत्)

उवासमाण-उपासीन-त्रि० उपासनं विदधाने, स्था० ६ वा०

उवासोय-उपोषितवत्-त्रि० कृतोपवासे, “नवकिरचाउम्मासे,
उकिर दो मासिए उवासीय” आ० म० द्वि० ।

उवाह-अवाह-धा-भवा-आत्म० प० । अवगाहने, अवाह
गाहेर्वाहः ८ । ४ । ४ । अवात्यरस्य गाहेर्वाह इत्यादेशो वा ।
उवाहइ उगाहइ अवगाहते । प्रा० ।

उवाहण-उपानह-ली० उप-नह-क्षिप-उपसर्गदीर्घः । चर्मपादु-
कायाम्, “उत्तोवाहणसंजुत्ते, धावरत्तवत्थपरिहिण” भ० २
श० १ उ० “अणुवाहणाय समणा मज्जे चउवाहणाहुं तु”
आव० १ अ० । अनुपानत्काश्च श्रमणाः मम चोपानहौ ब्रवत
इति । आ० म० प्र० ।

उवाहि-उपाधि-पुं० उपाधीयते इति उपाधिर्भव्यतो हिरण्या-

वै जावतोऽष्टप्रकारे कर्मणि, उपाधीयते व्यपदिश्यते येनेत्युपाधिः । आचा० १ श्रु० ३ अ० । कर्मजनिते विशेषणे, ।

किमस्ति उवाही पासगस्स णत्थि विज्जणत्थि चि वेमि किं प्रप्ते अस्ति विद्यते कोऽसावुपाधिः कर्मजनितं विशेषणं तद्यथा नारफस्तिर्यग्योनिः सुखी दुःखी सुभगो दुर्भगः पर्याप्तकोऽपर्याप्तक इत्यादि आहोर्ग्विन्न विद्यते इति परमतमाशङ्क्य त उच्यते पश्य कस्य सम्यग्वादादिकमर्थं पूर्वोपात्तं पश्यतीति पश्यः स पद्य पश्यकस्सस्य कर्मजनितोपाधिर्न इत्येतदनुसारं णाहमपि धर्माणि न स्वप्ननीयिकचेति आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० । उपाध्यायमुपाधिः । सन्निधौ, अ० १ श्रु० १ उ० । अन्यथा स्थितस्य वस्तुनोऽन्यथाप्रकाशनरूपे कपटे, उपाधीयते स्वधर्मोऽनेन कारणे-चा-किः । स्वसामीप्यादिनाऽन्यस्मिन् स्वधर्मोपसाधने विशेषणभेदे, उपपन्नरूपे विशेषणे च । कुटुम्बव्यापृते, उपाधीयते नाम समीपे कर्मणि के । उपाध्यायि, यथा नृत्ताचार्यमिश्रादयः । उपाधीयते मनोऽत्र आधारे किः । धर्मचिन्तायाम्, व्यञ्जिचारोन्नायके न्यायमनसिरेकपदार्थभेदे च । उपाधिः साध्यत्वानिमित्तव्यापकत्वे सति साधनत्वान्निमित्तव्यापकः । आचा० ॥

उवाहिनुद्ध-उपाधिनुद्ध- आर्यदेवसमुत्पन्नादिविशेषणशब्दे, " ता धर्माणं गीघो, उवाहिसुक्काण देह पय्यज्जां " पं० व० ॥

उविदत्ता-अवनश्य- अन्त्यं विच्छिद्यत्यर्थे, " जायतियं २ अंतो पणिग्गहस्स उविदत्ता दत्तपज्जा " व्य० १ उ० ॥

उविद-उपेन्द्र-पुं० उपगत इन्द्रम कृष्णे, अन्त्या. समा० सुखिनो विपयाकृता नेन्द्रोपेन्द्रादयो रहः । उपेन्द्रः कृष्णः । अष्ट० ।

" राजाऽधिराजस्तत्रासी उपेन्द्रोऽपीन्द्रवद्भुवि । सदानयं सुमनसां, चित्रमोदमदस्तयत् " आश्र० १ अ० । तत्रेति द्वारयत्याम् ।

उविदवज्जा-उपेन्द्रवज्जा- स्त्री० " उपेन्द्रवज्जा जतजास्ततो गौ " इति धृ० २० उक्ते एकादशाक्षरपादके उन्द्रोभेदे, । अस्याश्च इन्द्रवज्जया संमेलने उपजातिर्भवति । आचा० ॥

उविकलेव-उद्विक्लेप-पुं० बाह्योत्पादने, मुग्नमिति श्लोकोक्तिप्रतिदेयर्थे, तं० ॥

उविपगा-उद्विग्न- त्रि० उद्विग्नवति, स्था० ४ ग० ।

उ(ओ)वील-अवपीरु-न० क्षेत्रे, वि० ६ अ० । अवपीरुनं परेषामित्यवपीरुः । अष्टादशे गौणादसादाने, प्रअ० १ श्रु० ३ अ० ॥

उवीलण-अवपीरुन- न० निष्पीरुने, विपा० ८ अ० ।

उवीला-उपपीमा-स्त्री० वेदनायाम्, " अप्येते उवीलं दलेंति " अवपीरुं शेखरं मस्तके तस्यारोपणत्वं उपपीरुं चा वेदनां दलयन्ति विपा० ६ अ० ।

उवीलेमाण- (उप) अवपीरुयत्- त्रि० वेदनामुत्पादयति, " उवीलेमाणे विधम्ममाणे तज्जमाणे " विपा० ३ अ० ।

उवृहेत्ता-अनुवृंहयितृ- त्रि० परेण स्वस्य क्रियमाणस्य पूजादेरनुमोदयितरि, तज्जाये हर्षकारिणि, " पूयासङ्कारमप उवृहेत्ता प्रवइ " स्था० ७ ग० ।

उवेच्च-उपेत्य-अव्य० उप-इ-ल्यप् । प्राप्येत्यर्थे, " उवेच्च सुखेण उवेति मोक्षं " सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ॥

उवेय-उपेत- त्रि० उप-इण-क्त । उपगते, समीपगते, सेवादिधर्मेण प्राप्ते, आचा० । युक्ते, स० । संथा० । पंचू० । आच० । " पक्षुष्फकलोविप " उक्त० ८ अ० । नि० । समन्विते च । न० ।

उपेय- त्रि० उप-इण-यत् । उपायसाधये प्राप्तव्ये उपगम्ये, अन्विष्यगम्ये च । आच० । उपेयाभावे उपायासिद्धिः विशेषः । स्था० । उवेह-प्र-मृ- घा० प्रसरणे, " प्रसरेः पयलोवेहो " स० ४ । ७७ । इति प्रसरतेष्वेहोदेशः उवेहृद् प्रा० ॥

उवेहमाण-उपेक्षमाण- त्रि० अवगच्छति, " अश्वहाहोगमुवेहमाणे इति कर्म परिणाय सन्वसो से ण हिंसति " आचा० । १ श्रु० ४ अ० । अकुर्वति, आचा० १ श्रु० ३ अ० । अपर्यालोचयति, " उवेहाए उवेहमाणे अणुपुहमाणं वृया उवेहादि सन्निपाए प्रवति " आगमपरिकर्मितमतिव्याख्यावित्यतपदार्थस्वभावदर्शितया सम्यगसम्यगिति ह्युत्प्रेक्षमाणः पर्यालोचयन्नपरमुत्प्रेक्षमाणं गदुरिकायूथप्रवाहप्रवृत्तं या गतानुगतिकन्यायानुसारिणं शङ्कया या प्रभावन्तं वृयाद्यथोत्प्रेक्षस्य पर्यालोचय सम्यग्भावेन माध्यस्थ्यमवशमस्य किमेतदहंशुक्तं जीवादितत्वं घटामियत्साहोभ्यवेत्येकृष्णी निर्मील्य चिन्तयेति ज्ञावः । यदि चोत्प्रेक्षमाणः संयममुत्पादयेत्तत्प्रेक्षमाणः संयम उच्यन्तु प्रेक्षमाणं वृयाद्यथा सम्यग्भावापन्नः संयममुत्प्रेक्षस्व संयमे उद्योगं कुरु । आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० । " उवेहमाणे कुसलोहि संवसे " उपेक्षमाणः परीग्रहोपसर्गात् सहमान इष्टानिष्टविषये चोपेक्षमाणो माध्यस्थ्यमवशममानः कुशलोहितायैः सह संवसेत् आचा० २ श्रु० । उदासीने, उवेहमाणा पादकमई " ॥ उपेक्षमाणा इति उपेक्षा द्विविधा व्यापारोपेक्षा अव्यापारोपेक्षा च । तत्र व्यापारोपेक्षया तमुपेक्षमाणास्तद्विषयायां वेदनवन्धनादिकायां समयप्रसिद्धक्रियायां व्याप्रियमाणा इत्यर्थः । अव्यापारोपेक्षया च मूलकस्यजनादिभिस्तं सक्रियमाणमुपेक्षमाणास्तत्रोदासीना इत्यर्थः स्था० ६ ग० ।

उवेहा-उपेक्षा-स्त्री० उप-ईक-अ-अवधीरणे, माध्यस्थ्ये, पो० ४ विव० । आ० । आरोपणे, अष्ट० । विशेषणे, पो० १३ विव० । परदोषोपेक्षणमुपेक्षा परेषां दोषा अविनयादयः प्रतिकर्तुमशक्यास्तेषामुपेक्षाऽवधीरणमुपेक्षा । सम्भवत्प्रतीकारेषु दोषेषु, नोपेक्षा विधेया पो० ४ विव० । " उवेहेणं वहिया य लोयं " (उवेहेति) योऽयमनन्तरं प्रतिपादितः पापण्डिलोकः एतं धर्माद्विद्विषयस्थितमुपेक्षस्व तदनुष्ठानं मानुमंस्थाः । चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थस्तदुपदेशमभिगमनपर्युपासनदानसंस्तवनादिकं च मा कृथा इति आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । (यः पापण्डिलोकोपेक्षकः स कं गुणमवाप्नुयादिति सम्मत्तशब्दे वक्ष्यते सति कलहे उपेक्षा फलव्येत्यहिगरण शब्दे उक्तम्)

उवेहाअसंजम-उपेक्षासंयम-पुं० असंयमयोगेषु व्यापारणरूपे संयमयोगेष्वव्यापारणलक्षणे चाऽसंयमभेदे, स० ।

उवेहाए-उपेक्ष्य-अव्य० उप-ईक-ल्यप्-पर्यालोच्येत्यर्थे, आचा० १ श्रु० ३ अ० । ज्ञात्वेत्यर्थे, " लोगतचित्तं ए उवेहाए " उपेक्ष्य ज्ञात्वा क्षपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् आचा० १ श्रु० ५ अ० ।

उवेहासंजम-उपेक्षासंयम-पुं० संयमभेदे, इदानीमुपेक्षासंयम उच्यते सा चोपेक्षा द्विविधा कथं यतिव्यापारोपेक्षा गृहस्थव्यापारोपेक्षा च । तत्र यथासंख्यं चोदनाचोदनविषया । संयतस्य चोदनविषया व्यापारोपेक्षा । एतदुक्तं भवति साधुं विपीदन्तं दृष्ट्वा संयमव्यापारेषु चोदयतः संयमव्यापारोपेक्षा ईहं दर्शने उप समीपेन ईहा उपेक्षा । गृहस्थस्य च व्यापारो-

पेक्षा गृहस्थ अधिकरणव्यापारेषु प्रवृत्तं दृष्ट्वा अधिकरणव्यापारेषु प्रवृत्तं चोदयतः गृहस्थव्यापारोपेक्षा उच्यते । उपेक्षाशब्दश्चात्र अवधारणायां वर्तते । श्रौ० । वृ० ।

उवेहासंजम-उत्पत्त-पुं० लोपादिमध्ये प्रक्षिप्य कियत्कालं धृत्वा ततो निष्काशिते, "उत्सिणोदगग्रीरुवेहासंजम" व्य० १ उ० । उवेहासंजम-उद्वर्तन-वि० उद्वर्तनं कुर्वति, "उद्वर्तनं उवेहासंजम वा सादृशं" नि० सू० १६ उ० ।

उवेहासंजम-उद्वर्तन-न० उद्व-वृत्-भावे-ल्युट् । चालने, "उवेहासंजम समर्थे इ रम्य वा वि । वृ० १ उ० । सुरभिचूर्णादिना (ग० ३ अधि०) कलकृद्वादिना (वृ० १ उ०) पिष्टिकादिना वा मलोत्तारणे, सं० । (साधूनामुद्वर्तननिषेधोऽप्यायारशब्दे उक्तः) उद्वर्तनं प्रमादाच्चरितं तथा । उद्वर्तनं संसक्तचूर्णादिनिः उद्वर्तनिकाश्च न भस्मवि निक्षिप्तास्ततस्ताः कीटिकाकुलाः श्वादिनिर्जह्यन्ते पादैर्वा मृद्यन्ते ध० १ अधि० । इत्यनेनैः स्नेहाद्यपहारार्थं व्यापारे च । उद्वर्त्यतेऽनेन, उद्व-वृत्-णिच् करणे ल्युट् । शरीरनिर्मन्त्रीकरणख्यादौ, वाच० । ज्ञा० । कर्मपरमाणूनां नृस्वस्थितिकाश्रयतामपगमय दीर्घस्थितिकाश्रयता व्यवस्थापने, पं० सं० । अत्रोद्देशस्योपकरणेन परिवर्तने, ज्ञा० अ० ३ चामपाश्वेन सुप्तस्य दक्षिणपाश्वेन वर्तने च । आव० ४ अ० ।

उवेहासंजम-उद्वर्तना-ल्लो० उद्वर्तनमेवोद्वर्तना । तत्प्रथमतया चामपाश्वेन सुप्तस्य दक्षिणपाश्वेन वर्तने, "इच्छामि पक्किमिओ पगामसिज्जाए णिग मसिज्जाए उवेहासंजम परियट्ठणाए" आव० ४ अ० । उद्वर्त्यते प्राचल्येन प्रवृत्तीक्रियते स्थित्यनुज्ञायां यया कीर्यविशेषपरिणत्या असौ उद्वर्तना । पं० सं० । उद्वर्त्यते प्राचल्येन प्रवृत्तीक्रियते स्थित्यादि यया जीववीर्यविशेषपरिणत्या सा उद्वर्तना स्थित्यनुभागयोर्बृहत्करणरूपे कृतीये करणे, क० प्र० । विशेषः । अथ स्थित्यनुज्ञाविषया उद्वर्तना व्याख्यायते ।

उदयावलिबन्धायां, ठिईण उवेहासंजम उ ठिईविसया ।

सोक्कोस अवाहाओ, जा वावलि होई अतिउवणा ॥

उद्वर्तना स्थितिप्रिया भवति । उदयावद्विकवाह्यानां स्थितोनामुदयावद्विकवासकककरणयोग्येति न तदा स्थितोनां प्रतिषेधः किं सर्वासामप्युदयावद्विकवाह्यानां स्थितोनामुद्वर्तना नेत्याह । स्वोक्तप्राया अवाधायाः स्थितयस्तः सासुद्वर्तना एषा स्वोक्तप्राया अवाधाप्रमाणा उत्कृष्टा अतिस्थापना । अतिस्थापना नाम उद्वर्तना तदा अतिनृस्व नृस्वतरा अतिस्थापना तावत् यावज्जघन्या अवाधा ततोऽपि जघन्या अतिस्थापना भवति । आवलिका आवलिकाप्रमाणा इयमत्र जावना वध्यमानप्रकृत्या वर्ती अवाधा तथा तुल्या अवाधानां वा पूर्ववत्प्रकृतीनां या स्थितिः सा नोद्वर्तने सा उत्पद्यततः स्थानादूर्ध्वं वध्यमानप्रकृतेरवाधाया उपरितनीः स्थितये अवाधाकाशान्तःप्रतिष्ठत्वात् यासु पुनरवाधाया उपरितनीः सा स्थितिः पर्यन्तमुद्वर्तयते तदेवमवाधान्तःप्रविष्टाः सर्वा अपि स्थितय उद्वर्त्य उद्वर्तनामधिकृत्य अनेकमणीया भवन्ति तथा वसतौ यैवोक्तप्राया अवाधा स्थिता सैव उत्कृष्टा प्रतिस्थापना समयोना उत्कृष्टा अवाधासमयोना उत्कृष्टा अतिस्थापना द्विसमयोना उत्कृष्टा अवाधा द्विसमयोना उत्कृष्टा अतिस्थापना । एवं समयसमयाद्व्या अतिस्थापना तावद्वक्तव्या यावज्जघन्या अवाधा अन्तर्मुद्वर्तप्रमाणा ततोऽपि जघन्यतरा अतिस्थापना आवलिकामात्रं तच्च उदयावद्विकवाह्यमवसेयं न ह्युदयावद्विकवाह्यतः स्थितय उद्वर्तितः " उवेहासंजम ठिई

उदयावद्विकवाह्यं वाहिरं ठिईण " मिति वचनात् । ननु यदा वा वन्ये सत्युद्वर्तनां प्रवर्तिष्यते " अवाधा उवेहासंजम " इति वचनात् तत उदयावद्विकवाह्यतः स्थितयोऽवाधान्तर्गतत्वेन नोद्वर्तिष्यन्ते किमुदयावद्विकवाह्यप्रतिषेधेन तदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानात् अवाधान्तर्गताः स्थितयो नोद्वर्तन्ते इति । किमुक्तं भवति अवाधान्तर्गताः स्थितयः स्वस्थानादुत्पाद्य अवाधायामप्ये पुनस्तासां वध्यमानक्रमेणोद्वर्तनानिक्तेषां प्रवर्तमानौ न विरुध्येते तत उदयावद्विकवाह्यतः अति उद्वर्तनामाप्नुवन्तीति प्रतिषिध्यन्ते ।

संप्रति निक्षेपप्रकरणार्थमाह ।

इच्छियविट्ठणाओ, आवलियं वंधिऊण तदलियं ।

सव्वेसु वि निक्खिण्णसु, ठिईणसु उवरेसु ॥

इप्सितस्थितिस्थानात् यतः स्थितिस्थानमुद्वर्तते तत उद्वर्तित्यर्थः । आवलिकां दृढयित्वा अनिक्रम्य तद्वद्विकमुद्वर्त्यमानस्थितिद्विकं सर्वेष्वपि उपरितनेषु स्थितिस्थानेषु निक्षिप्यते एष निक्षेपविधिः । संप्रति निक्षेपविषयप्रमाणनिरूपणार्थमाह ।

आवलिय असंखजागाई, जाव कम्मट्ठिइ ति निक्खेवो ।

सम उत्तराणियए, सावाहाए जवे ऊणे ॥

इह निक्षेपविषयो द्विधा जघन्य उत्कृष्टश्च । तत्रावद्विकवाह्य अख्येभागमात्रासु स्थितिषु यः कर्मद्विकनिक्षेपः स जघन्यस्तथा हि सर्वोत्कृष्टात् स्थित्यप्रादध आवलिकाऽऽवलिकाया असंख्येयं च जागं जवनीत्यधस्तनीया स्थितिस्तस्या दक्षिकमतिस्थापनावद्विकवाह्यमतिक्रम्योपरितनाधिकार्या असंख्येयभागभाविनीषु निक्षिप्यते नावलिकाया मध्येऽपि तथा स्वाज्ञाव्यात् ततोऽसावेतावान् जघन्ये दक्षिके निक्षेपविषयः । एवं सति आवलिकाया असंख्येयतमे जागे नाधिकासु आवलिकामात्रासु स्थितिषु उद्वर्तनं भवतीति सिद्धम् । तथा च सत्युत्कृष्टस्थितिवन्धे उद्वर्तनायोग्याः स्थितयो बन्धावहि—कामवाधासुपरितनी चावलिकामसंख्येयभागाधिकां सुक्त्वा शेषा एव दृष्टव्याः । तथा हि बन्धावद्विकवाह्यतः सकलकरणयोग्यमिति कृत्वा यथावद्विकवाह्यतः स्थितयो नोद्वर्तन्ते अवाधान्तर्गता अपि नोद्वर्तनायोग्यास्तासामतिस्थापनात्वेन प्राक् प्रतिपादितत्वात् संख्येयमागाधिकमात्रभाविन्यश्च उपरितन्यः स्थितयः प्रागुक्ता व्यक्तेरेव नोद्वर्तनायोग्याः संप्रत्युत्कृष्टो निक्षेपविषयश्चिन्यते "जावकम्मट्ठि" इत्यादि । इयमत्र भावना यदा आवलिकामावलिका संख्येयजागमध्यवर्तिनी द्वितिया अधस्तनीस्थितिउद्वर्तयते तदा समयधिकारिकाया असंख्येयभागो निक्षेपविषयः यदा तु तृतीया स्थितिउद्वर्तयते तदा द्विसमयाधिकः । एवं समयद्वयत्वात् तत्रावलिकानिक्षेपविषयो यावदुत्कृष्टो जवति स च कियान् भवतीति चेदुच्यते समयधिकारिका अवाधया वा हीना सर्वकर्मस्थितिः तथा ह्यवाधोपरिस्थितोनामुद्वर्तना भवति तथा व्यवाधया उपरितने स्थितिस्थाने उद्वर्त्यमाने अवाधाया उपरिदवलिकानिक्षेपो जवति न अवाधामध्ये उद्वर्त्यमानद्विकस्य उद्वर्त्यमानस्थितेरूर्ध्वं निक्षेपात् तत्राप्युद्वर्त्यमानस्थितेरुपरि आवलिकामात्राः स्थितिरतिक्रम्योपरितनीषु सर्वासु दक्षिकनिक्षेपणाः जवति ततः स्थापनावलिकामुद्वर्त्यमानां स्थितिं समयमात्रमवाधां वर्जयित्वा शेषाः सर्वा अपि कर्मस्थितिरुत्कृष्टो दक्षिकनिक्षेपविषयः । तथा चाह ।

आवाहोवरिणा, दलियं पमुवेहं परमनिक्खेवो ॥

आगामि(न्)-आगामिन्-त्रि० । आगन्तुके, भविष्यत्काल-
वृत्तौ च । वाच० । लब्धव्ये, । स्था० २ ठा० ४ उ० ।

आगामिपह-आगामिपथ-पुं० । आगामिनो-लब्धव्यस्य व-
स्तुनः पन्थाः आगामिपथः । लब्धव्यवस्तुमार्गे, स्था० २
ठा० ४ उ० ।

आगामिय-आकामिक-त्रि० । अनभिलषणीये, स्था० ५
ठा० २ उ० ।

अग्रामिक-त्रि० । ग्रामरहिते, स्था० । “अथेगइया णिगंथा
य णिगंथीओ य एगमहं आगामियं छिन्नावायं दीहमद्धमड-
विमणुप्पविट्ठा ” (सूत्र-४१७ +) । स्था० ५ ठा० २ उ० ।

आगार-आकार-पुं० । आ-कृ-घञ् । आकृतौ, आ० म० १
अ० । कल्प० । ज्ञा० । स्था० । भ० । रा० । संस्थाने, औ० ।
“सिगारागारचारुवेसाए ” (सूत्र-) शृङ्गारो-मण्डनभू-
पणाटोपस्तत्प्रधान आकारः—आकृतिर्यस्याः सा तथा ।
तथा चारु वेशो-नेपथ्यो यस्य सा तथा, ततः कर्मधारयः ।
रा० । औ० । सन्निवेशविशेषे, शृङ्गारः—शृङ्गाररसोपापकः
आकारः—सन्निवेशविशेषो यस्य । सं० प्र० २० पाहु० ।
“आगारविगारं तह पयासंति ” ॥ १२१ + ॥ आकारं-मु-
खनयनस्तनाद्याकृतिः, विकारं च मुखनयनादिविकृतिः ।
यद्वा-आकारस्य स्वाभाविकाकृतविकारो विकृतिस्तं तथा
प्रकाशयन्ति । ग० ३ अधि० । आगारो णाम-आगारो
त्ति वा, आगति ति वा, संठाणं ति वा, एगट्ठा । आ० चू०
१ अ० । स्वरूपे, घ० ३ अधि० । “कइवागयस्स आगारा ”
(सूत्र-५५३ +) । आकारा-आकृतयः, स्वरूपाणीत्यर्थः ।
स्था० ७ ठा० ३ उ० । रूपमाकारश्चक्षुर्विषयः । स्था० १ ठा० ।
प्रतिवस्तुनियतं ग्रहणपरिणामे च । “आगारो उ विसंसे,”
इति वचनादिति । जी० १ प्रति० । सह आकारेण
वर्त्तत इति साकारं विशेषग्रहणप्रवणम् । दर्श० ५ तत्त्व ।

(सर्वस्य च वस्तुन आकारवत्त्वम्)—

आगारो चिय मइस-इवत्थुकिरिया फलाभिहाणाइ ।
आगारमयं सव्वं, जमणागारं तयं नऽत्थि ॥ ६४ ॥

न पराणुमयं वत्थुं, आगाराऽभावओ खपुप्फं व ।
उवलंभव्वहाराऽ-भावाओ नाणऽऽगारं च ॥ ६५ ॥

विशे० । (अनयोर्गार्थयोरर्थः ‘ठवणाणय’ शब्दे चतुर्थ-
भागे वर्णयिष्यते) आक्रियते-आकल्प्यतेऽभिप्रेतं मनोविक-
ल्पनं वस्त्वनेनेत्याकारः । आ-कृ-करणे घञ् । बाह्यवे-
ष्टायाम्, विशे० । आ० म० । आकारः-स्थू नधीसंवेद्यः
प्रस्थानादिभावाऽभिव्यञ्जको दिगवलोकनादिः । आह च—

“अवल्लोयणं दिसाणं, वियंभणं साडयस्स संठवणं ।
आसणसिद्धिलीकरणं, पट्टियलिगाइ एयाइ । उत्त० पाई० १ अ० ।
यदुक्कम्—

अवलोकनं दिशानां, विजृम्भणं शादकस्य संचरणम् ।
आसनशिथिलीकरणं, प्रस्थितलिङ्गानि चैतानि । १ । उच. १ अ. ।

“आगारेहिं” सरेहि य ॥ १४० x ॥ आकाराः-शरीरगता भा-
वविशेषाः । व्य० १ उ० (विस्तरोऽस्य ‘आगारलक्षण’
शब्देऽस्मिन्नेव भागे वर्द्धते) । भावे घञ् । हृद्गतभावा-

वेदने, इङ्गिते च । वाच० । आक्रियन्त इत्याकारा आगृह्य-
न्त इति भावना । सर्वथा कायोत्सर्गापवादे, आव० ५ अ० ।
ल० । कायोत्सर्गाकारानभिभायोक्कम्—“एवमादिपहिं आ-
गारहिं अभग्गो अविराहिओ होज्ज मे काउस्सग्गो” (सू-
त्र-३४) ति । ल० । आव० (तं च ‘काउस्सग्ग’ शब्दे त-
तीयभागे वर्णयिष्यते) । आ-मर्यादया मर्यादाख्यापनार्थम्
आक्रियन्ते-विधीयन्ते प्रत्याख्यानभङ्गपरिहार्यमित्याकाराः ।
प्रत्याख्यानापवादहेतावनाभोगादिके, स्था० १० ठा० ३
उ० । प्रव० । पञ्चा० । आव० । “आगारेहिं” विसुद्धं ”
॥ ५०५ + ॥ आकारैः-अनाभोगादिभिः । पं० व० २ द्वार । “ग-
हणे आगारेसु ” ॥ ४ + ॥ आकारेषु—प्रत्याख्यानापवादेषु ।
पञ्चा० ५ विव० । “दो चेव नमुक्कारे आगारा ” ॥ ५०८ + ॥
आकारो हि नाम-प्रत्याख्यानाऽपवादहेतुः । पं० व० २ द्वार ।

(कस्य प्रत्याख्यानस्य कत्याकाराः)—

नवकारपोर (रि) (रु) सीए ,

पुरिमट्ठेकासणेगठाणे अ ।

आयं विलऽभत्तट्ठे ,

चरिमे अ अभिग्गहे विगई ॥ ५०६ ॥

दो छच्च सत्त अट्ठ य ,

सत्तऽट्ठ य पंच छच्च पाणम्मि ।

चउ पंच अट्ठ नवए ,

पत्तेअं पिण्डए नवए ॥ ५०७ ॥

‘नमस्कार’ इति-उपलक्षणत्वात् नमस्कारसहिते पौरुष्यां
पुरिमादौ एकासने एकस्थाने च आयास्ते अभिग्राह्ये चरमे च
अभिग्रहं विवृतां, किं ?-यथासङ्ख्यमेते आकाराः, द्वौ पद-
सप्त अष्टौ च सप्त अष्टौ च पञ्च पद (पानि), चतुः पञ्च नवाऽ-
ष्टौ प्रत्येकं, पिण्डके नवक इति गाथाद्वयाक्षरार्थः ॥ ५०६ ॥ ५०७ ॥

भावार्थमाह—

दो चेव नमुक्कारे, आगारा छच्च पोरिसीए उ ।

सत्तेव य पुरिमट्ठे, एकासणगम्मि अट्ठेव ॥ ५०८ ॥

सत्तेकट्ठाणस्स उ, अट्ठेवाऽऽयं विलस्स आगारा ।

पंच अभत्तट्ठस्स उ, छप्पाणे चरिम चत्तारि ॥ ५०९ ॥

पंच चउरो अभिग्गह, निविइए अट्ठ नव य आगारा ।

अप्पावरणे पंच उ, हवंति सेसेसु चत्तारि ॥ ५१० ॥

णवणी उग्गाहिमए, अट्ठदहि पिसिअ घय गुले चेव ।

नव आगारा तेसिं, सेसदवाणं च अट्ठेव ॥ ५११ ॥

द्वावेव नमस्कारे आकारौ, इह नमस्कारग्रहणात् नम-
स्कारसहितं गृह्यते, तत्र द्वावेवाकारौ, आकारो हि नाम-
प्रत्याख्यानापवादहेतुः, इह च सूत्रम्—“सूरे उगए नमुक्का-
रसहिअं पञ्चक्खाइ चउव्विहंपि आहारं-असणं, पाणं, खाइमं,
साइमं, अणत्थणाभागेणं सहसागारेणं वोसिरइ” सूत्रार्थः
प्रकट एव, आकारार्थस्त्वयम्-आभोगनमाभोगः न आ-
भोगोऽनाभोगः ; अत्यन्तविस्मृतिरित्यर्थः तेन, अनाभोगं
मुक्त्वेत्यर्थः, अथ सहसा करणं सहसाकारः ; अतिप्रवृत्त-
योगानिवर्त्तनमित्यर्थः, ‘पदं च पौरुष्यां तु’ इह पौरुषीनाम-

वरिष्ठवृत्ताणं, पञ्चर्च जाइ य जह्यो ॥
अवाधाय उपरितनं यत् स्थितिस्थानं तद्विक्रं प्रतीत्य च-
द्वर्तनाकरणे परम उत्कृष्टे निक्षेपो भवति परमं तु स्थितिस्थानं
धस्मान्परं नोद्धर्तते तद्विक्रं जघन्यो दक्षिकनिरूपः ।
संप्रति यावन्मात्राः स्थितय उद्धर्तनयोग्यास्ताः प्रतिपादयति ।
उक्ते निर्वंधे, वधावलिया अवाधमेतं च ।

निवलेवं च जह्यं, ता मोत्तु उज्ज्वलं संप्र ॥

उद्धर्तने स्थितिस्थाने क्रियमाणं धन्वावक्रिकामवाधमात्रं निक्षेपं
च जघन्यम् । इह जघन्यनिर्गमणात् सयोंपरितनी आवलि-
का आसंख्येयजागाधिका गृह्यते ततस्तां च मुक्त्वा शेषं सर्व-
मपि स्थितिजातमुद्धर्तने जघन्या चैतद्विषया प्रागेव कृता । एष
निर्व्याघाते विधिः । व्याघाते पुनरयम् ।

निव्याघात एव, वायाओ संतकम्पनिर्वंधो ।

आवलिअसंखनागो, जा वलिओ तस्य अइठवणा ॥

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण दलिकनिक्षेपो निर्व्याघाते व्याघाता-
भावे उत्कृष्टः व्याघाते पुनरन्यथा । अथ कोऽसौ व्याघात इत्याह ।
व्याघातः प्राक्तनस्थितिसत्कर्मोपेक्षया इत्यधिकाभिनवकर्मव-
न्धरूपा तत्रातिस्थापना आवलिकाया असंख्येयतमो भागः स
च प्रवर्तमानस्तावदवस्थेया यावदावलिका । इयमत्र भवना ।
प्राक्तनसत्कर्मस्थित्यपेक्षया समयादिनाऽऽधिको योऽभिनवक-
र्मवन्धस्य व्याघात इहाभिप्रेतस्तन्नामा स्थापना आवलिका
जघन्याया असंख्येयभागमात्रा । तथा हि प्राक्तनसत्कर्मस्थितेः
सकाशात् समयमात्रेणभ्यधिकेऽभिनवकर्मवन्धे सति प्राक्तन-
सत्कर्मणोऽन्यथो द्विचरमा वा स्थितिर्नोद्धर्तते । एवं यावदा-
वलिका जघन्याया असंख्येयभागमात्रा अन्यस्याआवलिकाया
असंख्येयतमो भाग इति । एवं समयद्वयेन समयत्रयेण याव-
दावलिकाया असंख्येयतमेनापि भागेनाधिके अभिनवकर्म-
वन्धे द्रष्टव्यम् । यदा पुनर्द्विभ्यामावलिकासंख्येयतमाभ्यां भागा-
भ्यामधिकोऽभिनवकर्मवन्ध उपजायते तदा प्राक्तनस-
त्कर्मणोऽन्त्यस्थितिरुद्धर्तते उद्धर्त्य च आवलिकायाः प्र-
थमसंख्येयतमं भागमतिक्रम्य द्वितीयेऽसंख्येयतमे भागे नि-
क्षेप्यते एतौ अतिस्थापनानिक्षेपो जघन्यौ । यदा पुनः सम-
याधिकाभ्यां द्विभ्यामावलिकासंख्येयतमाभ्यां भागा-
भ्यामधिकमभिनवकर्मवन्धस्तदा आवलिकायाः प्रथमसंख्ये-
यतमं भागं समयाधिकमतिक्रम्य असंख्येयतमे भागे निक्षे-
प्यते एवमभिनवकर्मवन्धस्य समयादिवृद्धौ अतिस्थापना प्रव-
र्द्धते सा च तावत् यावदावलिका परिपूर्णा भवति । निक्षेपस्तु
सर्वत्रापि तावन्मात्र एव भवति तत ऊर्ध्वं पुनरपि नवकर्मनि-
क्षेप एव केवलो वर्धते । एतदेवाह ।

आवलि दोःखंसी, जइ वहुइ आहिणवो उ निर्वंधो ।
उक्किडातो चरिमा, एवं जा वलिय अइठवणा ॥

अइठवणा वलियाए, पुष्पाए वहरंति निवलेवो ।

यदा प्राक्तनस्थितिसत्कर्मोपेक्षया अभिनवस्थितिवन्धो वर्द्ध-
ते द्वावक्रिकाया असंख्येयांशो यतस्तौ भागौ ततः प्राक्तनास्थ-
तिसत्कर्मणोऽन्त्या स्थितिरुद्धर्तते । उद्धर्त्य चावक्रिकयोः प्रथ-
मसंख्येयतमं भागमतिक्रम्य द्वितीये असंख्येयतमे भागे निक्षेप-
ति एतावता स्थापनानिक्षेपो जघन्यो ततोऽभिनवकर्मवन्धस्य
समयादिवृद्धौ अतिस्थापना वर्द्धते तावत् यावदावलिका परिपू-

र्णा नवति निक्षेपस्तु तत्र सर्वत्रापि तावन्मात्र एव अतिस्थाप-
नावक्रिकायां परिपूर्णायां निक्षेपो वर्द्धते इति शब्द उद्धर्तना-
कर्तव्यतापरिसमाप्तिसूचको यावच्चानेन नवकर्मवन्धः प्राक्तन-
स्थितिसत्कर्मणः सकाशात् द्वावक्रिकायासंख्येयतमाभ्यां
भागान्यामधिको न भवति तावत् प्राक्तनस्थितिसत्कर्मण-
श्चरमस्थितेरध आवलिकामसंख्येयजागाधिकाभिनवकर्मोपरितने
आवक्रिकाया असंख्येयतमे भागे निक्षेपति । यदा तु द्वितीयमध-
स्तनी स्थितिमुद्धर्तयति तदा समयाधिके असंख्येयतमे भागे
निक्षेपति एवं प्रकारेण द्रष्टव्यम् । संप्रत्यल्पबहुत्वमुच्यते या
जघन्या अतिस्थापना यत्र जघन्या निक्षेप एतौ द्वावक्रिकाया
परस्परं वा दृश्यौ एतौ द्वावक्रिकायासंख्येयतमभागप्र-
माणौ तावन्मात्रसंख्येयगुणा उत्कृष्टा अतिस्थापना तस्या उत्कृष्ट-
याधारुपत्वात् ततोऽप्युत्कृष्टो निक्षेपोऽसंख्येयगुणो यतोऽसौ
समयाधिकावक्रिकाया सावाधया हीना सकर्मस्थितिः ततोऽपि
सर्वकर्मस्थितिर्विशेषाधिका पं० सं० । क० प्र० ।

अथानुभागेद्धर्तनामाह ।

चरमं नो वटिज्जइ, जा ठाणंताणि फट्ठगाणि तउ ।

उत्सक्रियउवट्ठइ, उदयाववट्ठणं एवं ॥

चरमं स्पर्धकं नोऽर्हते नापि द्विचरसं वापि त्रिचरमम् एताद-
ता तावच्चान्यं यावच्चरमान् स्पर्धकाश्चात्रान्तानि स्पर्धकानि नो-
द्धर्तयते किं तु तस्य चतुष्कस्याप्रस्तद्वर्तीत्यं यानि स्पर्धकानि
रामयमात्रस्थितिगतानि अनन्तानि स्पर्धकानि अतिक्रम्योपरितने द्वे
कामात्रस्थितिगतानि अनन्तानि स्पर्धकानि अतिक्रम्योपरितने द्वे
आवलिकासत्कासंख्येयभागमात्रातेषु स्पर्धकेषु निक्षेपति ।
यथा पुनरधोऽवतीर्य द्वितीयसस्यसात्रस्थितिगतानि स्पर्धकानि अतिक्र-
म्योपरितनेषु समयाधिकावक्रिकासत्कर्मसंख्येयभागमात्रा-
उद्धर्तयति तथा आवलिकामात्रस्थितिगतानि स्पर्धकानि अतिक्र-
म्योपरितनेषु समयाधिकावक्रिकासत्कर्मसंख्येयभागमात्रा-
तेषु स्पर्धकेषु निक्षेपति एवं यथा यथा अधोऽवतीरति तथा तथा
निक्षेपो वर्द्धते अतिस्थापना पुनः पुनः सर्वत्रापि द्वावक्रिकाया-
अस्थितिगतान्येव स्पर्धकानि । कियान् पुनरुत्कृष्टो निक्षेपविषय
इति चेदुच्यते धन्वावक्रिकायामतीतार्था समयाधिकावक्रिकाया-
त्रगतानि स्पर्धकानि व्यतिरिक्त्य शेषाणि सर्वाण्यपि निक्षेपवि-
षयः । संप्रत्यल्पबहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोको जघन्यनिक्षेपः
तस्यावक्रिकासत्कासंख्येयजागागतस्पर्धकमात्रविषयत्वात् ततोऽ-
तिस्थापना अनन्तगुणा निक्षेपविषयस्पर्धकेषु आवलिकामात्र
स्थितिगतानां स्पर्धकानामनन्तगुणत्वात् । एवं सर्वत्राप्यनन्त-
गुणता स्पर्धकापेक्षया द्रष्टव्या तत उत्कृष्टो निक्षेपोऽनन्तगुणः ततो-
ऽपि तयो जागो विशेषाधिकः । तदेवमुक्ता अनुभागेद्धर्तना । पं०
सं० (कर्मप्रकृतौ तु "एव उज्ज्वलपणा" एवं चतुर्थपादा ।
अयमिदं लुप्युक्तोऽप्युक्तोऽपि गाथापूर्तये प्रदर्शितः ।
उद्धर्तनमुद्धर्तना । तत्कायाभिर्गमं मरणे, "दोएइ उज्ज्वलपणा
पक्षता तं जहा नेरइयाणं चैव भवणवासीणं वेद" इह-
तना नेरइयाणं भवनवासिनामेवैव ध्यपदइयते अन्येषां मरण-
मेवेति । स्था० २ वा० । (उद्धर्तनायाः सर्वा वक्तव्यता उज्ज्व-
लपणा दर्शिता यथा सान्तरं निरन्तरं चोद्धर्तने इति सतो-
ऽस्ततो वा नैसर्गिकविषयादुद्धर्त्य तीर्थकृत्वादिवामः इति च
अंतकिया शब्दे उक्तम्)

सुहु गकनुम्मगेरइयाणं जने ! अणंनरं उज्ज्वलपणां
कहिं उज्ज्वलपणां किं गेरइयसु उज्ज्वलपणां ति रिकवजोणिपुण

उववज्जंति उव्वट्टणा जहा वक्तुं ए तेणं भते ! जीवा एग-
समएणं केवइया उव्वट्टंति गोयमा । चचारि वा अट्ट वा वारस
वा सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उव्वट्टंति तेणं जंते !
जीवा कहं उव्वट्टंति ? गोयमा । से जहाणामए पवए एवं तहेव
एवं सो चेव गमओ जाव आयाप्पओगेणं उव्वट्टंति एणं पर-
प्पओगेणं उव्वट्टंति रयणप्पभपुढविखुट्ठागकरुजुम्म एवं र-
यणप्पभाए वि एवं जाव अहेसत्तमाए वि । एवं खुट्ठागते-
ओगे खुट्ठागदावरजुम्मे खुट्ठागकडिओगे एवरं परिमाणं
जाणियव्वं सेसं तं चेव सेवं भंते ! जंतेत्ति (३१ श० ३१ उ०)
कएह्वेस्सकरुजुम्मे णेरइया एवं एएणं कमेणं जहेव उव-
वायसए अट्टावीसं उदेसगा जणियां तहेव उव्वट्टणासए वि
अट्टावीसं उदेसगा जाणियव्वा णिरवसेसा एवरं उव्व-
ट्टंति त्ति अभिज्ञावो भाणियव्वो सेसं तं चव सेवं भंते !
भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥ उव्वट्टणासयं सम्पत्तं ॥ ३२ ॥
ज० ३१ श० ३२ उ० ।

उव्वट्टणासंकम-उद्वर्तनासंकम-पुं० उन्मानप्रकृतीनां यन्त्रे, 'आ-
ंध्याउव्वट्ट' पं० सं० । स्तोक्तस्य रसस्य प्रभूतीकरणे, पं० सं० ।
उव्वट्टिता-उद्वर्त्य-अव्य० उद्वर्तनं कृतेत्यर्थे, स्था० ३ उ० ॥

उव्वट्टिय-उद्वर्तित-वि० पिपिकादिना कृतोद्वर्तने, "अभंगिय सं-
वाहिय उव्वट्टियमज्जियं च से जाणुं" पं० । तत्त्वाच्याविते,
"उव्वट्टिया पओसं, गोत्र उव्वमओ य सेजंते" या अभिनव-
स्थापिता सती धात्री उद्वर्तिता धात्रीत्वाच्याविता । पं० ।
कृतोद्वर्तनाके, "णरगा उव्वट्टिया अधणणा ते वि य दीसंति"
प्रश्न० १ द्वा० । ततो वि उव्वट्टिया समाणा पुणो वि पवज्जंति"
प्रश्न० ३ द्वा० । "आउक्खण उव्वट्टिया समाणा" प्रश्न० १ द्वा० ।
उव्वट्ट-उद्वृद्ध-वि० उद्वृद्धिमपगतं, "अमुगो पंचंतराया उव्वट्टा
अणजंता पुरिसा कूमहेहे उव्वणेतु" । आ० म० द्वि० ।

उव्वत्त-उद्वृत्त-वि० कृतोद्वर्तने, "मच्छुव्वत्तं" मत्स्योद्वृत्तमेकं व-
न्दित्वा मत्स्यवद् कृतं द्वितीयं साधु द्वितीयपाश्वेन रेचकावर्तन
परावर्तते आ० ३ अ० ।

उव्वत्तण-उद्वर्तन-न० एकपार्श्वोद्व्यपार्श्वीभवने, घ० ३ अधि० ।
"उत्ताणयस्स पासल्लियकरणं उव्वत्तणं" नि० चू० ४ उ० । उ-
द्वर्तनं नाम तस्या उत्तानायाः पार्श्वतः करणम् । वृ० ३ उ० ।
ऊर्ध्वं वर्तने, "उव्वत्तणणिह्वेवणवीहंते अणिओगे" ऊर्ध्वं वर्तनं
यदसाधु वर्तते । ओ० । शरीरपरिवेष्टाकारिषु निर्व्यामकेषु,
प्रश्न० ७१ द्वा० ।

उव्वर-देश-धर्मार्थे, दे० ना० ।

उव्वट्टण-उद्वहन-न० उत्तोल्य वहनम् । उत्तोल्य स्कन्धादिना
वहने, विवाहे च । वाच० । जीविकाहाभेनात्मनो धारणे, स० ।
उव्वा-उद्-वा-धा० न्वा० प० अक० सेद "स्वरादनतौ वा"
८ । ४ ३६ । अकारान्तवर्जितात्स्वरान्ताद्वातोरन्तेऽकारागमो वा
भवति इत्यकारागमो वा । उव्वाइ उव्वाअइ उव्वाति । प्रा० ।
"उव्वाते रोहम्मावसु आः ८ । ४ । ११ इत्यादेशे कृते ओक्कमाइ
वसुआइ उव्वाइ प्रा० धर्मार्थे, दे० ना० ।

उव्वागणि-उर्वाग्नि-पुं० षड्वानसे, अष्ट० ।

उव्वात-उद्वात-पुं० परिश्रान्ते, "अत्तद्धाणे उव्वाता जिक्खोव-
हिसाणएण पमिणीए" वृ० १ उ० । "उव्वातो दिवसं तिपहं
तु अतिक्रमे गुरुगा" उच्चातः परिश्रान्ते इति कृत्वा नष्टः ।
व्य० १ उ० । अतिपरिश्रान्ते, "हिंमंतो उव्वातो सुत्तथाणं च
गच्छपरिहाणी" व्य० ४ उ० ।

उव्वाह-देशी-धर्मार्थे, दे० ना० ।

उव्वाहिज्जमाण-उद्वाध्यमान-त्रि० प्राचल्येन वाध्यमाने, "उ-
च्चारपासघणेणं उव्वाहिज्जमाणे" आचा० २ श्रु० । प्राचल्येन
मोहोदयात्पीरुधमाने, "उव्वाहिज्जमाणे गामघम्मोहिं" आचा० १
श्रु० ५ अ० ।

उव्विग्म-उद्विग्न-त्रि० उद्-विज्ञ-कर्त्तरि-क्त-सर्वत्र ह्यवर्णमच-
न्ते ८ । २ । ७ ए । इति लोपः प्रा० । आनन्दरसत्यागमानसे,
ज० ३ श० १ उ० । भीते, "जम्ममच्छुभउव्विग्गा दुक्खस्संतगवे-
सिणो" उच्च० १४ अ० । "अरुविज्जम्मणा णिच्चवासजणगा-
णं" प्रश्न० १ द्वा० । उद्वेगवति, "उव्विग्गं अप्पुया असरणा
अरुवीवासं उव्वेति" प्रश्न० ३ द्वा० । पराङ्मुखचित्ते, तेषां नर-
केषु नारका णिच्चंतसिया णिच्चंउव्विग्गा" प्रश्न० २ पद । यथोक्त-
दुःखानुजघतस्तत्तत्तवासपराङ्मुखचित्ताः जी० ३ प्रति० ॥

उव्विग्गया-उद्विग्नता-स्त्री० इष्टवियोगाद्यनिमित्तकसहजत्या-
गेच्छायाम्, जवाडुद्विग्नताश्रुत्वा, द्वा० २१ द्वा० ।

उव्विव-उद्विज्-धा० उद्वेगे, उद्विजः ८ । ४ । २६ उद्विजेरन्त्यस्य
वो भवति । उव्विवइ उद्विजते प्रा० ।

उव्विह-उद्विह-पुं० द्वादशानामाजीविकोपासकानां तृतीये,
भ० ७ श० ५ उ० ।

उव्विहंत-उद्विजहत्-त्रि० ऊर्ध्वं क्षिपति, भ० ७ श० १४ उ० ।

उत्पतति च । किमपरं मणसा वि उव्विहत्ता इति ज्ञा० १७ अ० ।

उव्विहमाण-उद्विजहत्-त्रि० उद्विजहति, ज० १ श० ७ उ० ।

उव्विहिय-उद्व्यूह-अव्य० उत्प्रेक्ष्येत्यर्थे, भ० १३ श० ७ उ० ।

उव्वीह-उद्व्यूह-त्रि० ईर्ष्याद्यूहे ८ । १ । १२० । इति उद्व्यूह-
शब्दे क्त ईत्वं वा । उव्वीहं उव्व्यूहं । उत्प्रेरिते, प्रा० ।

उव्वीहय-अपव्रीरुक्-पुं० हज्जया अतिचारान् गोपायन्तमुप-
देशविशेषैरपव्रीरुयति, विगतहज्जं करोतीति अपव्रीरुक् ।
पंचा० १५ विव० । स्था० । हज्जयाऽतिचारान् गोपायन्तं वि-
चित्रवचनैर्विहज्जीकृत्य सम्यगालोचनाकारयितरि, आलोचना-
प्रतीच्छके, ज० २५ श० ७ उ० । अयं ह्यालोचकस्यात्यन्तमुपकारको
भवतीति घ० २ अधि० । अभिहितं च "ववहारं ववहरं आगम-
माई उ सुणइ पंचविहा । आवीहुवगूहंतं जह आलोपइ तं सव्वं"
स्था० ७ उ० ।

उव्वीहमाण-अवपीरुयत्-त्रि० वाधयति, "पंचकोट्टेहिय उ-
वीहमाणे २ विहिंसेमाणे २ विहरइ" वि० १ श्रु० १ अ० । पा० ।

उव्वुड्डयणिउड्डय-उन्मग्ननिमग्नत्व-न० ऊर्ध्वोर्धो जलगमने, उपचा-
रात्सातासातपरितापने, "सातस्स असातस्स य, परितावण-
मयं उव्वुड्डयणिउड्डयं करेति" सातमुन्मग्नत्वमिव असातपरितापनं
निमग्नत्वमिवेति । प्रश्न० ३ द्वा० ।

उव्वुह-उद्व्यूह-न० उद्-वि-ऊह-क् ईर्ष्याद्यूहे ८ । १ । १२० ।
इति क्त इत्वाभावे रूपम् । उत्प्रेरिते, प्रा० ।

उव्वेग-उद्वेग-पुं० उद्-विज्ञ-घञ्-कुत्वम् । शोके, देवानामुद्वेगः ।

तिहिं ठाणेहिं देवे उन्वेगमागच्छेज्जा तंजहा अहो एं
मए इमाओ एयारुवाओ दिव्वाओ देवहीओ दिव्वाओ
देवजुईओ दिव्वाओ देवाण्णावाओ पत्ताओ द्वाप्ताओ
अभिसममागयाओ चवियव्वं चविस्सइ ? अहो एं मए
माउओय पिउमुक्कं तं तउभयसिद्धं तप्पदमयाए आह्वारो
आह्वारेयव्वो चविस्सइ २ अहो णं मए कलमझजंवालाए
अंसुईए उन्वेयणिताए भीमाए गम्भवसहीए वसियव्वं
भविस्सइ ॥ ३ ॥

(उन्वेगंति) उद्देगं शोकं मयेतश्चयनीयं भविष्यतीत्यं तथा
मातुरोज आर्तव पितुः शुकं तत्तथाविधं किमपि विहीनानाम-
तिविहीनं तयोरोजःशुकयोक्तमयं ह्ययं तदुभयं तद्ध तत् संसृष्टं
संश्लिष्टं वा चेति परस्परमेकांनृतमित्यर्थः । तदुभयसंश्लिष्टं तदु-
न्येयसंश्लिष्टं वा एवमक्षयो यं आहारस्तस्य गर्भवासकावस्य
प्रथमता तत्प्रथमता तस्यां प्रथमसमय इत्यर्थः । स आहर्त-
व्योऽन्यवहायो भविष्यतीति द्वितीयम् । तथा कलमहो जंवर-
व्यसमूहः स एव जम्बाहः कर्दमो यस्यां सा तथा तस्यामत
एवाशुचिकायामुद्देजनीयायामुद्देगकारिण्यां भीमायाम्नेयानि-
कायां गर्भ एव वसतिस्तस्यां वस्तव्यमिति तृतीयम् । स्था० ३
वा० ३ उ० । निवेदे, अनु० । इष्टवियोगादिजन्मे चित्तव्याकुलत्वे,
ज० ३ शा० ६ उ० । जीवा० । चित्तदाये, तत्र द्वेपादुद्देगो यथा ।

स्थितस्यैव स उद्देगो, योगद्वेपात्ततः क्रिया ।

राजविष्टिमयाजन्म-वाधिते योगिनां कुक्षे ॥१४॥

(स्थितस्यैवेति) स्थितस्यैवाप्रवृत्तस्यैव स भूम उद्देग उच्यते
ततस्सादानादरजनिताद्योगद्वेपात्क्रिया परवशादिनिमित्ता प्र-
वृत्तिः राजविष्टिसमा नृपनियुक्तानुष्ठानतुल्या योगिनां भीमतां
आधानां कुक्षे जन्म वाधते प्रतिबध्नाति अनादरेण योगक्रियाया
योगिकुलजन्मवाधकत्वनिमित्तमात्रं द्वा० १५ द्वा० । तदुक्तम् ।

उद्देगे विद्वेषा-द्विष्टिमं करणमस्य पापेन ।

योगिकुलजन्मवाधक-मद्यमेतत्तद्विदामिष्टम् ॥

'उद्देग इत्यादि' उद्देगे चित्तदाये विद्वेषाद्योगविषयात् विष्टिमं
राजविष्टिकल्पं करणमस्य योगस्य पापेन हेतुमतेन एतच्चैवंविधं
करणं योगिनां कुक्षे जन्म तस्य वाधकमनेन योगिकुलजन्मापि
जन्मान्तरे न वक्ष्यत इति कृत्वा योगिकुलजन्मवाधकक्रमव्य-
र्थमेतत्तद्विदामिष्टं योगविदामिष्टमतम् । पो० १४ विव० । व्याकु-
लचित्ततायाम्, विरहजन्ये दुःखोदमे प्रये च । उक्तो वेगो
यस्मात् । निश्चये, स्तिमिते, शीघ्रगामिनि च वाच० ।

उन्वेद-उद्देष्ट-धा० न्या० आ० सक सेद-पृथक्करणे, बोदः ५ ।
४ । १२ । उद्दः परस्य वेष्टेरन्यस्य लो वा भवति इति ह्रत्वाभावे
रूपम् उन्वेदइ उन्वेदइ उद्देष्टते । प्रा० । "उन्वेदेज्ज वा णिवेज्ज
वा उप्पोसं वा करेज्जा" उद्देष्टयेत् पृथक्कुर्यात् आचा० २ श्रु० ।
उन्वेदण-उद्देष्टन-न० उद्-वेष्ट-ल्युट्-इत्तपादयोर्वन्धने, उपमे-
ये च । पृथक्करणे, अनुक्तवन्धने, त्रि० वाच० । आचा० २ श्रु० ।

उन्वेयण-उद्देजनक-त्रि० उद्दिज्यते उद्दिज्यते यस्मिन् स
उद्देजनकः । प्रयानके, उद्देगकारिणि, " उन्वेयणां जाईमरणं
नरएसु अणाओ य " आहु० । उद्देगहेतुत्वात्तिरवकाङ्क्षे प्राण-
वन्धे, प्रश्न० १ द्वा० ।

उन्वेयणित्त-उद्देजनीय-त्रि० उद्-विज्-अनीयर-कचंरि । उद्दे-

गकारिणि, " अयुईए उन्वेयणित्ताए भीमाए गम्भवसहीए व-
सियव्वं भविस्सइ " स्था० ३ द्वा० ।

उन्वेद-उद्देष्ट-धा० न्या० सक० आत्म० बोदः ५ । ४ । १२ । उद्दः
परस्य वेष्टेरन्यस्य वा लो उन्वेदइ उन्वेदइ उद्देष्टते । प्रा० ।
उन्वेद्विथि-उद्देष्टित-त्रि० उत्सारिते, " उन्वेद्विथि मुज्जमयस्स तो
साहाहि " दृष्ट ३ उ० ॥

उन्वेव-उद्देग-पुं० उद् विज्-धश्-कुत्वम् । उद्दिजः ८ । ४ । १६
इति अन्यस्य वा वः । चित्तव्याकुलत्वे, प्रा० ।

उसकण-अवष्णकण-न० उवाचने, " णपणं जहणं जादणं उत्त-
क्षणंति एगठा " नि० चू० १ उ० । " जहमाणिधयाणं उकहणा
भण्णति " नि० चू० १ उ० ॥

उसहु-उत्तुत-त्रि० उच्चे, " उसहु उसहु खुहुगा " राय० ।

उसभ-उपण-न० उच-क्युन् मरिचे, पिप्पल्लीमुत्रे च शुण्ठ्यां
चव्यिके पिप्पल्याश्च स्त्री० उसभ हावो देशीवचनो बाहुल्यवचनो
यथा " उसणसायं वेयणं वेयंति " कर्म० ॥ प्रायः इत्यर्थः ।
जं० २ वक्क० । प्रवाहेणेत्यर्थः, तं० ।

उससुदोम-उपणदोष-पुं० उपणेन बाहुल्येन अनुपरतत्वेन दोषा ।

अनुतादानसंरक्षणानामन्यतमः । रुद्ध्यानस्य हृक्कणभेदे, औ० ।

उसज (हु)-श्रु (हु)-पञ-पुं० अप्रजशब्दस्य द्विधा व्या-
ख्या सामान्यतो विशेषतश्च । तत्र सामान्यतो यथा, अप्रति
गच्छति परमपदमिति अर्थः । उद्देगवदौ ८ । १ । ३१ । इत्युत्वे
उसहो वृषज इत्यपि । वर्षति सिञ्चति देशनाजनेन हुत्वाग्निना
दग्धं जगदिति अस्यान्यर्थः । अप्रमे वा वा ८ । १ । ३३ । इति
वृषजे श्रुतो वेन सह उद्-वा भवति । उसहो-वसभो प्रा० ।
धर्म० । वृषेण धर्मेण भातीति वृषजः जं० २ वक्क० । वृषभ
उद्देहने एष आगमिको धातुः समप्रसंयमजारोद्देहनाद् वृषजः
भा० म० द्वि० । वृषभ उद्देहने उच्छृद् तेव भगवता जगत्संसारः
समग्रं तेन अप्रम इति सर्व एव जगन्नतो जगदुद्देहन्ति " भतुदं
नाणदंसणचरित्तं-स एवं सामस्य " एषा सामान्यत अप्रज-
शब्दस्य व्युत्पत्तिः । आचा० २ अ० । एवञ्च सर्वेऽप्यहन्त अप्रमा
वृषजात्रा इत्युच्यन्ते तेन कर्वावृषज हावुत्तत्वेन मातुअतुद्देश-
स्वनेषु प्रथमं वृषभदर्शनेन च अप्रमो वृषजो वेति जं० २ वक्क० ।

ऊरुसु उसभद्वंजनंमजं सुमितेण उसजजिणो जेण
जगवतो दोषु वि ऊरुसु उसजा उपपराहुतां हंजणज्या
जेणे व मरुदेवीए भगवतीए चोदसएहं महासुमिणाणं प-
दमं उसजो सुमिणे दिट्ठो तेण तस्सं उसजत्ति नाम कयं से
सतित्थपराणं पायरो पदमं गयं पासति ततो वसथं ।

अक्षरगमनिका त्वेवं यतो जगवत कर्वावृषभमवदूर्कमुखं हाव-
नं मरुदेवी च भगवती स्वप्ने प्रथममपमं दृष्टवती तेन भगवान्
अप्रजजिनः । आ० म० द्वि० । अवसर्पिण्यां प्रथमे तीर्थकरे,
प्रव० ७ द्वा० । अनु० ।

(१) अप्रमस्वामिनः पूर्वजवचरित्रय ।

(२) अप्रमस्वामिनस्तीर्थकरत्वहेतवः ।

(३) अप्रजस्वामिनो जन्म तन्महोत्तयश्च ।

(४) अप्रजस्वामिनो नाम ।

(५) अप्रजस्वामिनो वृद्धिः ।

(६) अप्रमस्वामिनो जातिस्मरणम् ।

- (७) ऋषभस्वामिनो विवाहः ।
 (८) ऋषभस्वामिनो ऽपत्यानि ।
 (९) ऋषभस्वामिनो नीतिव्यवस्था ।
 (१०) ऋषभस्वामिनो राज्याभिषेकः ।
 (११) ऋषभस्वामिनो राज्यसंग्रहः ।
 (१२) ऋषभस्वामिनो लोकस्थितिनिवन्धनं शिक्षादिशिक्षणं च ।
 (१३) ऋषभस्वामिनो वासः ।
 (१४) ऋषभस्वामिपुत्रराज्याभिषेकः ।
 (१५) ऋषभस्वामिनो दीक्षाकल्याणकम् ।
 (१६) ऋषभस्वामिनश्चीवरधारित्वकाशमानम् ।
 (१७) ऋषभस्वामिनो जिज्ञाकालमानम् ।
 (१८) ऋषभस्वामिनः श्रेयांसेन जवाप्रकथनम् ।
 (१९) ऋषभस्वामिनः धामायानन्तरं प्रवर्तनप्रकारः ।
 (२०) ऋषभस्वामिनः भ्रमणवस्थावर्णनम् ।
 (२१) ऋषभस्वामिनः केवज्ञोत्पत्त्यनन्तरं धर्मकथनम् ।
 (२२) ऋषभस्वामिनो वन्दनार्थं मरुदेव्या सह नरतगमनम् नर-
 तदिश्विजयश्च ।
 (२३) ब्राह्मणानामुत्पत्तिप्रकारः तीर्थंकरवृद्धदेव वासुदेवाश्च भ-
 विष्यन्ति न वेत्यादिप्रश्नकङ्क्षकश्च ।
 (२४) ऋषभस्वामिनः सङ्क्षसंख्या ।
 (२५) ऋषभस्वामिनः भ्रमणवर्णनम् ।
 (२६) ऋषभस्वामिनः केवज्ञानोत्पत्त्यनन्तरं ज्ञानार्थं कियता
 काशेन सिद्धिगमनं प्रवृत्तं कियन्तं काशं यावदनुवृत्तम् ।
 (२७) ऋषभस्वामिनो जन्मकल्याणकादिनृत्ताणि ।
 (२८) ऋषभस्वामिनः शरीरसंपत्-शरीरप्रमाणं कौमारं राज्ये
 गृहित्वे च यावान् काशस्तन्मानं च ।
 (२९) ऋषभस्वामिनो निर्वाणगमनं देवकृत्यवर्णनं च ।
 (३०) चित्तानन्तरं शक्रकृत्यवर्णनम् ।
 (३१) इक्ष्वाकूनामपरा वित्तिका नरतकारिता ।
 (१) अथ श्रीऋषभदेवचरित्रं तत्र प्रथमतः पूर्वमवचरित्रमाह ।
 नामी विणयजूमी, मरुदेवी उत्तरा असाढा य ।
 राया य वरनाहो, विमाणसन्वद्वसिद्धात्रो ॥ १६ ॥
 धनमिहुणसुरमहवृद्ध-द्विदियंगयवरजं वमिहुणे य ।
 सोऽस्मि विज्जअस्सुअ, चर्की सव्वडुलसजे अ ॥ १७ ॥
 धणसत्यवाहयोसण-जइगमणं अरु विवासठाणं च ।
 बहुवांछाणि वासे, चिंताघयदाणमासि तथा ॥ १८ ॥
 उत्तरकुरुसोहम्मे, महाविदेहे महावल्लो राया ।
 ईसाणे ललियङ्गो, महाविदेहे वयरजंघो ॥ १९ ॥
 उत्तरकुरुसोहम्मे, विदेहि चेगिच्छियस्स तत्थ मुआो ।
 रायमुअसिद्धिमच्चा-सत्थासुयआ वयस्सा से ॥ २० ॥
 अथवा प्रतिपादितः कुलकरवंश इदानीं प्राक् सूचितेक्ष्वाकु-
 वंशः प्रतिपाद्यते । स च ऋषभनाथप्रभव इत्यतस्तद्वक्तव्यताज्ञे-
 धित्तस्याऽऽह । नार्जीगाहा । १६ । गमनिका इयम् । निर्गुक्ति-
 गाथा प्रचूनार्थप्रतिपादिका अस्यां च प्रतिपदं क्रियाध्याहारः
 कार्यः । स चेत्यं नाभिरिति नाभिर्नाम कुलकरो बभूव । विनीता
 जूमीति तस्य विनीतजूमौ प्रायः अवस्थानमासीत् । मरुदेवीति
 तस्य ज्ञायी राजा च प्राग्जने वैरनाजः सन् प्रव्रज्यां गृहीत्वा
 तीर्थंकरनामगोत्रं कर्म वञ्चा मृत्वा सर्वार्थसिद्धिमवाप्य ततस्त-

स्या मरुदेव्यास्तस्यां विनीतजूमौ सर्वार्थसिद्ध्यादिमानादयतीर्थं
 ऋषभनाथः संजातः तस्योत्तरापादनकृपमासीदिति गाथार्थः ।
 १६ ॥ इदानीं यः प्राग्भवे वैरनाजो यथा च तेन सम्यक्त्वमवार्त
 यावतो वा जवानवाप्तसम्यक्त्वः संसारं पर्यटितः यथा च तेन
 तीर्थंकरनामगोत्रं कर्म वञ्चित्यमुमर्थमजिधित्सुराह । धनगाहा
 । १७ । १८ । उत्तरगाहा । १९ । उत्तरकुरुगाहा ॥ २० ॥ अन्या अप्यु-
 क्तसम्यन्त्रा एव छष्टव्या तावत् यावत् 'पदमेण पच्छिमेण गाहा'
 किन्तु यथावसरमसम्मोहनिमित्तमुपन्यासं करिष्यामः । प्रथम-
 गाथागमनिका । धनः सार्थवाहो घोषणं योनिगमनमटवी वर्षास्था-
 नं च वह्नो द्वीने वर्षे चिन्ता घृतदानमासीत्तदा । १७ । द्वितीय-
 गाथा गमनिका । उत्तरकुरौ सौधर्मे महाविदेहे महावल्लो राजा
 ईशानं ललियङ्गो महाविदेहे च वैरजह्म इयमन्यकर्तृकी गाथा
 सोपश्रेया च । १८ । तृतीयगाथागमनिका उत्तरकुरौ सौ-
 धर्मे महाविदेहे चिकित्सकस्य तत्र सुतः राजसुतश्रेष्ठमास्य-
 सार्थवाहसुता वयस्याः (से) तस्य । आसां भावार्थः कथानका-
 दवसेयः प्रतिपदं चानुरूपक्रियाध्याहारः कार्यः इति । यथा धनो
 मामसार्थवाह आसीत् स हि देशान्तरङ्गनुमना घोषणां कारित-
 यानित्यादि कथानकम् आद्य ० १ अ ० ॥

हीपोऽस्ति जम्बूद्वीपोऽत्र, सदा यः परिरम्यते ।

अम्मोधिना चिरायत-मित्तवह्महरीजुजैः ॥ १ ॥

विदेहे पञ्चिमासंस्थे, क्तिमिगडलमएनम् ।

क्तिमिप्रतिष्ठितं नाम, नगरं सुप्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥

प्रियंकरकस्तत्र, राजा राजेव विधुतः ।

शुचिः कुयल्लयोह्लासी, प्रसन्नचण्डनामकः ॥ ३ ॥

आसीत्तत्र धनः सार्थवाहः पितृगृहं श्रियः ।

स पण्डिनिशती संख्य-क्रयाणकमहाकरः ॥ ४ ॥

क्रयाणकानि संगृह्य, वाणिज्यार्थं कृतोद्यमः ।

सोऽपरेद्युगंतुकामो, वसन्तपुरपत्तनम् ॥ ५ ॥

सर्वलोकोपकाराय, सार्थवाहो धनस्तदा ।

आधोपयत्पुरे कृत्स्ने, मेरीवादनपूर्वकम् ॥ ६ ॥

यो मया सममन्येति, तस्य सर्वमहं ददे ।

क्रयाणान्वक्रयाणस्या-ऽयादनानां च साहचरम् ॥ ७ ॥

सहायमसहायस्या-शम्यहानां च शम्यहम् ।

दस्सुन्यः श्वापदादिन्य-स्त्रास्येऽहं पथि वन्धुषत् ॥ ८ ॥

अन्तैः पनैस्तथा वल्लैः, पात्रैरौषधभेषजैः ।

विसूरयति यो येन, सर्वं यच्छामि तस्य तत् ॥ ९ ॥

तत् श्रुत्वा वणिजोऽनेके, संवहन्ति स्म सत्वरम् ।

व्यवहर्तुं परे भोक्तुं, दरिद्रकृमकादयः ॥ १० ॥

प्रस्थानं समुहृत्तेऽथ, सार्थवाहो विनिर्मे ।

प्राधिमङ्गलसंसृचि-चिहितानेकमङ्गलः ॥ ११ ॥

अत्रान्तरे धर्मघोषाऽऽचार्यः सूर्यं श्वापरः ।

पादेः पवित्रयन् भूमिं, दीन्यमानस्तपस्त्विया ॥ १२ ॥

तमागच्छन्तमाहोय, सद्रक्त्रानन्दकारकम् ।

सार्थवाहो नमस्कृत्य, प्रस्फुटकटको चिधा ॥ १३ ॥

उपवेश्यासने प्राङ्गीद्-गुरोर्गमनकारणम् ।

वसन्तपुरमेष्याम-स्त्वया सहेति तेऽभ्यष्टुः ॥ १४ ॥

श्रुत्वा तान् सार्थपो भक्त्या, सूदानिति समादिशत् ।

सम्पाद्यमन्नपानाद्य-भेषान्निःशेषमन्वहम् ॥ १५ ॥

आचार्या अपि तस्याख्यन्, शुक्तिमाहारगोचराम् ।

तदा च कोऽपि एकाम्-स्यात्र तस्योपनीतवान् ॥ १६ ॥

सार्धवाहोऽयदत्पूज्या, विधायानुग्रहम्परम् ।
 स्यानीनृतसुधाभानि, गृहीताम्राण्यमूनि मे ॥ १७ ॥
 सार्धपैतानि कल्पन्ते, नाशस्त्रोपहतानि नः
 धनोऽत्रादीद् भूतं पूज्या-यौष्माकमतिदुष्करम् ॥ १८ ॥
 कश्यपमन्त्रादि यः सर्वे, पूज्याः सम्पादयिष्यते ।
 प्रातः प्रयाणमन्त्राद्योत-स्तदागत्यात्र तिष्ठत ॥ १९ ॥
 चक्रे प्रयाणं सार्धेशो, गुरवोऽपि सहाचक्षन् ।
 सञ्जातेषु प्रयाणेषु, ततः कतिपयेष्वपि ॥ २० ॥
 चञ्जल्यने तदा ग्रीष्मः, कालः कलितयौवनः ।
 स्वकीयेनोष्मणा ज्वाला-जिह्वामप्यवहेलयन् ॥ २१ ॥
 नृपस्येव निदाघस्य, महायोध इवार्यमा ।
 करः शरैरिवाशेषान्, जनानाहन्त्यरीनिव ॥ २२ ॥
 तदा तापादिवोष्मांशु-स्तृष्णातिशयविह्वलः ।
 पियन् करसहस्रेण, जडस्यानान्यशोपयत् ॥ २३ ॥
 प्रस्येदप्लुतसर्वीङ्ग-स्तदा धानुमयो जनः ।
 ग्रीष्मनामिन्धमज्जानाद्, छवरूप इवानवत् ॥ २४ ॥
 निदाघदहनोत्तप्त-बाहुका वसुमत्यपि ।
 छाप्नीभूताध्वगान् जन्तून्, पचते चणकानिव ॥ २५ ॥
 सत्यप्येवंविधे कावे, यान्तःकान्तारमापतन् ।
 प्राबुदकाञ्चक्रमापन्न-स्तत्राध्वनि रघोः तान् ॥ २६ ॥
 सेनान्यस्तस्य गर्जन्तः, पर्जन्याः इयाममूर्त्तयः ।
 पुरस्कृतेन्द्रध्वजान्-स्तमिहृषामासिधेनवः ॥ २७ ॥
 वारिधाराशरासारै-रुपयुपरिपातित्तिः ।
 नश्यतोऽपि जनान् म्रन्ति, कत्रधर्मानमिह्वयत् ॥ २८ ॥ (युग्मम्)
 कोऽपि श्रेयांसि वासांसि, पर्यधत्त न तद्भयात् ।
 श्रीमन्तोऽपि जपद्वत्त्रा, संचरन्ति पुरेऽपि हि ॥ २९ ॥
 मार्गास्तदा जनेर्लब्धा-प्रसरैरवहाः कृताः ।
 गन्तुं कोऽपि न शक्नोति, पदात् पदमपि कञ्चित् ॥ ३० ॥
 प्राज्यस्पर्णाधिया मत्ता-स्तदानीन्निमगा अपि ।
 लोकात्सर्वस्वमादाय, नदेषु प्रक्षिपन्त्यथा ॥ ३१ ॥
 स्थाने स्थाने प्रादयन्ति, लोकज्यो यहका अपि ।
 वर्त्मरक्षा धनमिव, तारकैरातल्लक्षलात् ॥ ३२ ॥
 पादमाकृत्य पङ्क्तु, तद्वञ्च इव दुर्धमः ।
 क्षिप्रं पातयते नृमौ, प्रधानमपि मानुषम् ॥ ३३ ॥
 ईदृश्यज्जागमे याते, प्रारम्भेऽप्यतिमैरवे ।
 दुर्गाभार्गान् धनो ज्ञात्वा, तत्रैवावासमाददे ॥ ३४ ॥
 कृतवोटजान् जनोऽप्यस्था-द्वेष्टमनोऽव निजे सुखम् ।
 शुकोटजेऽस्युराचार्या, माणिमरुपदर्शिते ॥ ३५ ॥
 प्राप्नोत्कर्पासु वर्षासु, निष्ठिते भोजने नृणाम् ।
 कन्दमूलफलाशित्वं, तापसानामिवाभवत् ॥ ३६ ॥
 दुःखिताः साधवस्तत्र, कथञ्चित्कस्यचिद् गृहे ।
 वेष्टुमन्तेऽनवद्यानि, फलान्याददते तदा ॥ ३७ ॥
 एवं व्रजति काले च, स्तोकाशेषे तपात्यये ।
 निशायाः पश्चिमे यामे, चिन्ता सार्धपतेरचूत् ॥ ३८ ॥
 दुःखितः कोऽस्ति मे सार्धे, स्मृतं सन्ति मुनीश्वराः ।
 ते हि कन्दादि नाश्रन्ति, निरवद्यान्नभोजिनः ॥ ३९ ॥
 तस्य तच्चिन्तयैकोऽपि, यामोऽगात् शतयामताम् ।
 सार्धपः प्रातरायासीन्-मुनीनामाश्रये धनः ॥ ४० ॥
 वदशं विस्मितः साधून्, विविधासनसंस्थितान् ।
 अध्यायाध्ययनपरान्, सुहितान् जिमितानिव ॥ ४१ ॥

वदित्वा तान् गुरुन् मफत्या, विधत्ते स्म स्वगर्हणाम् ।
 पूज्याः सह मया नीताः, कृता साराऽपि न कञ्चित् ॥ ४२ ॥
 तदहं निष्कल्लो जङ्गे, ऽवकेशिरिव पादपः ।
 कमलं मेऽपराधं तव, यूयं सर्वसहा यतः ॥ ४३ ॥
 ऊचे गुरुस्ते साहय्यात्, कैमेण वयमागताः ।
 दत्तं त्वयेव नः सर्व-मभूतिं भद्र ! मा कृथाः ॥ ४४ ॥
 सोऽवदञ्चन्दनं धूप-मपि सङ्गन्धधुरम् ।
 अगुरुर्दह्यमानोऽपि, सदोन्निरति सौरभम् ॥ ४५ ॥
 पुनरुचे ध्रुवं पूज्या, अमृतैनेव निर्मिताः ।
 अमन्तोर्वा समन्तोर्वा, यूयं समदृशस्ततः ॥ ४६ ॥
 न्यमन्त्रयदयो पूज्यान्, साधून् प्रेषयताधुना ।
 यच्छामि प्रासुकाहार-माधारं देहवैश्मनः ॥ ४७ ॥
 ययौ स्वावासमित्युक्त्वा, पश्चात्त्रैपि मुनिद्वयम् ।
 तदर्हमन्यदन्नाद्य-मपश्यन् किञ्चनापि सः ॥ ४८ ॥
 स्यानीभूतं घृतं दृष्ट्वा, स्मादेयं गृह्णातां प्रभो ! ।
 साधुः शुद्धमिति ज्ञात्वा, पतद्गृहमधारयत् ॥ ४९ ॥
 हिमस्थानं प्राज्यमाज्यं, निर्मलं निर्मलामकः ।
 स्वयं यथेष्टं दत्ते स्मा-नन्यसामान्यभावतः ॥ ५० ॥
 स्वयं ददत्तदा दानं, बीजं मोक्षमहातरोः ।
 तीर्थकृत्कर्माचलनं, सम्यग्दर्शनमासदत् ॥ ५१ ॥ संग्रहमाह
 " धनसत्यवाहोऽस्य, जडगमणं श्रद्धां वासु ठाणं च ।
 बहुवोलीणे वासे, चित्ताधयदाणमासि तथा " ॥ ५२ ॥
 धन्यमन्यो धनोऽनसीद्, धनान्ते तन्मुनिद्वयम् ।
 तदप्यात्मशिषं दत्त्वा, धनायागाभिजाभयम् ॥ ५३ ॥
 रजन्यामथ सार्धेशो, गुरुन्तनुमुपागमत् ।
 गुरवो धर्ममादिहन्, मोक्षसोपानपद्धतिम् ॥ ५४ ॥
 गुरुपदेशपीयुष-प्रवाहेण प्रसर्पता ।
 पूरितं सार्धपस्याभू-न्मानसं मानसोपमम् ॥ ५५ ॥
 गुरुजत्वा महासत्त्वान्, भावनां भावयन्नथ ।
 कृतार्थं मन्यमानः स्वं, सौवं धाम जगाम सः ॥ ५६ ॥
 लब्धाधिकारप्राप्तोऽथ, शरत्कालो महीतले ।
 यदच्युताः पलायस्त, वारिदाः सपरिच्छदाः ॥ ५७ ॥
 सरितः पदेषु लग्ना, बहन्ति निरहंकृताः ।
 जीवनाशं प्रणेशुश्च, मार्गरोधकृतो बहाः ॥ ५८ ॥
 बहः पुस्फोट पङ्क्त्य, स्वामिनो विरहे सति ।
 कमलान्युल्लसन्ति स्म, गते वैरिणि वारिदे ॥ ५९ ॥
 मेघागमे निर्लीयास्था-दधुनार्कः प्रकट्यभूत् ।
 नाप्रस्तावं स्फुरत्यत्र, तेजस्तेजस्विनामपि ॥ ६० ॥
 सार्धवाहश्चालाथ, गुरवोऽपि सहाचलन् ।
 महावटीं समुत्तीर्णा, दुष्करं किं महीयसाम् ॥ ६१ ॥
 अनुज्ञाप्याथ सार्धेशं, गुरवो ययुरन्यतः ।
 सार्धवाहः पुनर्गच्छन्, वसन्तपुरमासदत् ॥ ६२ ॥
 क्रयविक्रयमाधाय, दिनैः कतिपयैर्धनः ।
 प्रत्यावृत्त्यागमञ्जूरि-लामः स्वं नगरं पुनः ॥ ६३ ॥
 चिरं प्रपाल्य सम्यक्त्वं, पूर्णायुः शुद्धभावनः ।
 इहोत्तरकुक्षेत्रे, सविपद्योदपद्यत ॥ ६४ ॥
 धनजीवो युग्मधर्मा, तत्र वैपयिकं सुखम् ।
 आस्वाद्य पुण्यशेषेण, सौधर्मे त्रिदशोऽभवत् ॥ ६५ ॥
 ततश्चयुतो धनजीवो, विदेहात् सपश्चिमे ।
 विजये गन्धिदावत्यां, वैताढ्यगिरिमुत्तनि ॥ ६६ ॥

गन्धाराख्ये जनपदे, पुरे गन्धसमृद्धके ।
 राज्ञः शतवत्सस्यानू-ञ्चकान्ता तनूद्भवः ॥ ६७ ॥
 महावद्वो धनस्यात्मा, महावद्व इवापरः ।
 वर्धमानः क्रमात्प्राप, यौवने केद्विजाजनम् ॥ ६८ ॥
 कन्यां विनयवत्याख्यां, भूजुजा पर्यणायत ।
 राज्ये तमथ संस्थाप्य, स्वयं राजाऽग्रहीद्व्रतम् ॥ ६९ ॥
 सद्यः सोऽथ महाराजो, दुरमात्यप्रतारितः ।
 यथेष्टं चेष्टते धर्म-विमुखो विषयोन्मुखः ॥ ७० ॥
 प्रमादमदिरामतो, निर्गलक्षिरोमणिः ।
 कृत्याकृत्यमजानानः, शिक्षाहीनो वनेऽभवत् ॥ ७१ ॥
 सङ्गीतकेऽन्यदा जाय-माने मन्त्रिमतद्विका ।
 स्वयं वुरुः प्रबोधाय, चूचुजः प्रोचिवानिति ॥ ७२ ॥
 सर्वं गीतं विद्वपितं, सर्वं नाट्यं विरुम्बना ।
 सर्वेऽप्याजरणा जाराः, कामाः सर्वेऽपि दुःखदाः ॥ ७३ ॥
 सम्भिन्नमतिरुचे तं, किमप्रस्तावमुच्यते ।
 वीणायां वाद्यमानायां, वेदोद्धारो न रोचते ॥ ७४ ॥
 स्वयम्बुरुस्तमाह स, नाऽहितोऽस्मि प्रभुं प्रति ।
 ऐहिकस्यैव वक्ताऽसि, नासुष्मिकविधौ पुनः ॥ ७५ ॥
 देव ! कारणमत्रास्ति, यत्त्वामभिधेऽधुना ।
 अद्योद्याने मयाऽद्रशि, चारणधमणद्वयम् ॥ ७६ ॥
 तत्समीपे मयाऽप्रच्छि, कियदायुर्मदीशितुः ।
 तेनाख्यायि मासमेकं, ततो भीतोऽभ्यधामिदम् ॥ ७७ ॥
 राजोचेऽमात्य ! सुतोऽहं, साधु जागरितस्त्वया ।
 तदानीमेव सङ्गीतं, विससर्ज भयद्रुतः ॥ ७८ ॥
 कथयामात्य ! को धर्मः, कस्यैव्योऽल्पीयसाऽऽयुषा ।
 लने प्रदीपने विष्वक्, कः कूपखननोद्यमः ॥ ७९ ॥
 मन्व्यूचे देव ! मा भैषी-र्दिनमेकमपि व्रतम् ।
 न स्याद्यद्यपवर्गाय, स्वर्गाय स्यान्न संशयः ॥ ८० ॥
 ततो राज्ये निजं पुत्र-मभिपिच्यानुशिष्य च ।
 सप्तद्वेयां धनं प्राज्य-मुपवा मुक्त्वा परिग्रहम् ॥ ८१ ॥
 ततः प्रव्रज्य राजर्षि-र्द्वाविंशतिदिनानि सः ।
 कृत्वाऽनशनमीशाने, विमाने श्रीप्रभामिधे ॥ ८२ ॥
 ललिताङ्गामिधो जज्ञे, शक्रसामानिकः सुरः ।
 देवी स्वयंप्रभा तस्य, तत्र दिव्यप्रभा प्रिया ॥ ८३ ॥
 क्रीडतोऽपृथक्त्वेन, मनसोरिव देहयोः ।
 तयोः कालो ययौ भूयां-ञ्च्युताऽन्येद्युः स्वयंप्रभा ॥ ८४ ॥
 मुमूर्च्छं ललिताङ्गोऽपि, वज्रेणेवामिताडितः ।
 मनोभिरामरामाया, विगमे कस्य नासुखम् ॥ ८५ ॥
 मूर्च्छान्ते विललापोच्चै-र्मुककण्ठं करोद च ।
 अज्ञानस्त्रीव शोकार्तः, शोकमाविश्रकार सः ॥ ८६ ॥
 स्वयंवृद्धोऽपि तन्मन्त्री, पश्चादादाय संयमम् ।
 ईशानेऽजनि पूर्णायुः, सोऽपि शक्रसमः सुरः ॥ ८७ ॥
 सोऽवधेः स्वामिनं मत्वा, ललिताङ्गमुपागमत् ।
 प्राग्वत्प्राबोधयर्मु-स्थानैः शोकापनोद्वित् ॥ ८८ ॥
 उपयुज्यावर्धि ज्ञात्वा, पुनस्तं स्माह मा मुह ।
 भाविनी भवतो जार्या, मया ज्ञाताऽस्ति तत् शृणु ॥ ८९ ॥
 द्वीपेऽत्र धातकीखण्डे, प्राग्विदेहावनावभूत् ।
 नन्दिग्रामे गृहपति-र्नागिहोऽतीव दुर्गतः ॥ ९० ॥
 नागश्रीस्तस्य भार्यानू-त्कन्याः परं जनितास्तया ।
 प्रायेण हि दग्धाः स्यु-र्वहुकन्या बहुकुधः ॥ ९१ ॥

तन्प्रियाऽऽसीत्पुनर्गुर्वी, नागिहोऽथ व्यचिन्तयत् ।
 स्याद्यद्यस्याः सुतेवातो, यास्याम्यर्घ्यमुखः क्वचित् ॥ ९२ ॥
 जाता सुताऽथ तान्यः स, राक्षसीञ्च इवानशत् ।
 नागश्रीद्वेःखिता दुःस्था, तस्या नामापि न व्यधात् ॥ ९३ ॥
 लोकैर्निर्नामिकेत्युक्ता, दुर्जागा दुःखसेवधिः ।
 परगेहेषु दुष्कर्म-करणाजीवति स्म सा ॥ ९४ ॥
 अथान्यदाऽद्यमिज्ञानां, हस्तेऽलोकाय मोदकान् ।
 यथाचे मातरं साऽपि, मातोचे पुत्रि ! मोदकान् ॥ ९५ ॥
 गतोऽस्त्यानेतुं त्वहेतो-स्त्वज्जन्मन्येव ते पिता ।
 शैलादम्बरतिलका-त्तावदारुण्युपानय ॥ ९६ ॥
 वदमानतया मातुः, कादकूटकिरा गिरा ।
 रज्जुमादाय याति स्म, मुञ्चन्त्यश्रूणि तं गिरिम् ॥ ९७ ॥
 युगन्धरमुनिस्तत्र, तदा केवलमासदत् ।
 ध्यन्तरैर्महिमा चक्रे, लोकास्तं नन्तुमाययुः ॥ ९८ ॥
 निर्नामिकाऽपि तत्रागा-त्केवद्वी धर्ममादिशत् ।
 निर्नामिका गुरुनूचे, प्रजोऽहं कथमीदृशी ॥ ९९ ॥
 गुरुः स्माह पुरा धर्म-स्त्वया नाकरि तत्फलम् ।
 ततोऽधुनाऽपि तन्मन्त्रे ! कुरु स्या येन सौख्यमांक्ष ॥ १०० ॥
 सम्यक्त्वं गृहिधर्मं च, साऽयं गुर्वन्तिकेऽग्रहीत् ।
 सार्धमिकोनि लोकेना-नृगृहीता सुखं स्थिता ॥ १०१ ॥
 तेपे तपांसि भूयांसि, स्यात्कर्मप्रदयो यतः ।
 युगन्धरगुरोः पार्श्वे, साऽस्त्यात्तानशानाऽधुना ॥ १०२ ॥
 ततो मन्त्रिगिरा तस्याः, स सुरः स्वर्मदर्शयत् ।
 निदानं सा व्यधात्तत्र, दृष्ट्वा स्यामस्य पत्न्यहम् ॥ ३ ॥
 मृत्वा सा तस्य भार्याऽभू-द्देवी स्वयं प्रभानिधा ।
 नवीभूतामिवायातां, तां रेमेऽथ स पूर्ववत् ॥ ४ ॥
 कियत्यपि गते काष्ठे, दक्षिताङ्गस्ततश्च्युतः ।
 जम्बूद्वीपे प्राग्विदेहा-ऽन्यन्ते सीतोत्तरे तटे ॥ ५ ॥
 विजये पुष्कशावत्यां, लोहाग्नमहापुरे ।
 सुवर्णजङ्घदमीनू-र्वज्रजङ्घः सुतोऽभवत् ॥ ६ ॥
 स्वयंप्रभाऽथ च्युत्वा, विजयेऽत्रैव सा भवत् ।
 चक्रिणः पुण्डरीकिण्यां, वज्रसेनस्य पुत्रिका ॥ ७ ॥
 यौवने चञ्चलालास्था, श्रीमती सुस्थितस्य सा ।
 उद्याने केवलोत्पत्तौ, विलोक्यागच्छतः सुरात् ॥ ८ ॥
 जातजातिस्मृतिर्द्व्यौ, ललिताङ्गः क मे पतिः ।
 तदज्ञानात्तदप्राप्तौ, मौनमेवास्तु मेऽधुना ॥ ९ ॥
 कृतैरप्युपचारैर्यैः, सा मुमोच न मूकताम् ।
 धात्र्या पृष्ठा रहः प्राह, पट्माद्विष्य चार्पयत् ॥ १० ॥
 चक्रिणो वज्रसेनस्य, वर्षप्रस्थौ नृपागमे ।
 तं पटं पण्डिता धात्री, धृत्वा राजपथे स्थिता ॥ ११ ॥
 तत्रागाद्वज्रजङ्घोऽपि, तं दृष्ट्वा जातिमस्मरत् ।
 लवाचेदं चरित्रं मेऽ-लिखन्नूनं स्वयंप्रभा ॥ १२ ॥
 अजिज्ञानानि सर्वाणि, पण्डिताया अपूरयत् ।
 श्रीमत्यै साऽथ गत्वाऽख्य-त्तदैव मुमुदे च सा ॥ १३ ॥
 पितुर्व्यङ्ग्यपत्तच्च, श्रीमती पण्डितामुखात् ।
 पिताऽपि तत्कृणाच्छ-जङ्घमाज्जहवत्ततः ॥ १४ ॥
 ऊचे राजा वज्रजङ्घ ! तव प्राग्भवपत्न्यसौ ।
 अस्मिन्नपि मन्त्रे ते स्या-दिति तां पर्यणाययत् ॥ १५ ॥
 सह श्रियैव श्रीमत्या, वज्रजङ्घो मुकुन्दवत् ।
 जगाम राजाऽनुज्ञातो, लोहाग्निलपुरं निजम् ॥ १६ ॥

स्वर्णजङ्घस्ततो राज्ये, वज्रजङ्घं न्यवेदयत् ।
 स्वयं संयमसाम्राज्यं-प्रपेदे निर्वृत्तिस्पृहः ॥ १७ ॥
 वज्रजङ्घाधिरं राज्यं, श्रीमत्या सह निर्ममे ।
 दयावय स्रुतं राज्ये, कृत्या स्वः प्रजिज्यते ॥ १८ ॥
 राज्येत्सुकः सुतस्ताव-स्मितुर्ग्यापादनाकृते ।
 विषधूमं व्यधाद्रात्री, सुमयोस्तेन तौ मृतौ ॥ १९ ॥
 "उत्तरकुण्डलोदग्मे, महाविदेहे महध्वलो राया ।
 ईसाणे वल्लिभंगो, महाविदेहे घहरजंघे " ॥ १ ॥ (उक्तायां)
 उत्पद्योत्तरकुण्डु, तौ द्वौ युगलधामिनौ ।
 श्रुत्वा भोगांस्ततो जातौ, सौधमे सुहृदौ सुरौ ॥ २० ॥
 वज्रजङ्घस्य जीवोऽथ, श्रुत्वा भोगांस्ततश्च्युतः ।
 जम्बूद्वीपे विदेहेषु, पुरे कितिप्रतिष्ठिते ॥ २१ ॥
 वैद्यस्य सुविधेः सुनु-जीवानन्धामिधोऽनयत् ।
 यद्दिने सोऽभवत्पुत्र-स्वत्वारस्तादिनेऽपरे ॥ २२ ॥
 प्रसन्नवन्दभूपात्र-पुत्रो नाम्ना महोदरः ।
 सुयक्षिणामा तनयः, सुनासीरस्य मन्त्रिणः ॥ २३ ॥
 धनदत्तश्रेष्ठिसुनु-गुणाकर इति स्मृतः ।
 पूर्णनकाभिधः सार्य-पतिसागरनन्दनः ॥ २४ ॥
 जायन्ते स्म नृपामान्य-श्रेष्ठिसार्यपनन्दनाः ।
 समं ववृधिरं सर्वे, समञ्च जगृहुः कक्षाः ॥ २५ ॥
 श्रीमत्या अपि जीवोऽथ, यक्षुयात्रैव पनने ।
 सुगुरीश्वरदत्तस्य, श्रेष्ठिनः केशवानिधः ॥ २६ ॥
 नद्युताः सहवासार्थैः, जेहात्यद् सुहृदोऽभयन् ।
 विवेद वैद्यकक्षीया-नन्दोऽपि स्यमितुर्मुखात् ॥ २७ ॥
 नन्दैव रममाणस्ते, परस्परविधौगिनः ।
 कदाचित्कस्यचिन्ने, गोष्ठ्या तिष्ठन्ति नित्यशः ॥ २८ ॥
 अन्यदा वैद्यपुत्रस्य, जीवानन्दस्य येऽमनि ।
 सर्वेषां तिष्ठनां तेषां, साधुर्मिकाकृतेऽन्यगात् ॥ २९ ॥
 जगाद राजसूर्यं, परिहासेन किञ्चन ।
 अस्ति व्याप्यैवधृक्कानं, केवलशक्ति ते कृपा ॥ ३० ॥
 येऽप्येव अन्यदृष्टिस्त्वं, यत्साधुं न चिकित्ससि ।
 जीवानन्दो वदन्मित्र ! सामग्री नौपद्यस्य मे ॥ ३१ ॥
 ओषधेषु ब्रह्मपाकं, तैलमस्त्येकमेव मे ।
 गोशीर्षचन्दनं रत्न-कम्यद्वं चेति यो वदो ॥ ३२ ॥
 चान्दनं काम्यद्वं मूल्यं, पञ्चाप्यादाय ते गृहात् ।
 प्रययुर्विपणिश्रेण्यां, स्वस्थानं मुनिरप्यगात् ॥ ३३ ॥
 वणिजं वृद्धमेकं ते, स्माहुर्मूल्यादितो ननु ।
 गोशीर्षचन्दनं रत्न-चन्दनं च प्रयच्छ नः ॥ ३४ ॥
 सोऽर्घ्यं कार्यमाभ्यां व-स्तेऽन्येषुः साधुवैद्यकम् ।
 दध्यौ वृद्धो युवानोऽमी, धर्मकर्मविधित्तयः ॥ ३५ ॥
 वृद्धः करोमि किञ्चाह-मतस्तानाह स प्रधीः ।
 गोशीर्षकम्यलौ गृह-न्यस्तु श्रेयोऽत्र मे फलम् ॥ ३६ ॥
 तौ समर्थे स धर्मेण, धर्मात्मा श्रेष्ठिपुङ्गवः ।
 व्रतं संगृह्य कर्माणि, निगृह्य च शिवं ययौ ॥ ३७ ॥ आ० क०॥
 असुमेवार्थमुपसंहरन् गाथाप्यमाह ।

विज्जसुअस्स य गेहे, किमिक्कुट्ठोवहद्वं जइं दहुं ।
 विंतिअ ते विज्जसुअं, करेहिअ अस्स तेगिच्छं ।
 तिह्वं तेगिच्छिसुअो, कंवलगं चंदणं च वाणिअओ ।
 दाजं अज्जिनिकस्संनो, तेणेव जनेण अंतगमो ॥

गमनिका । वैद्यसुतस्य च गेहे कृमिकुट्टोपहतं यतिं दृष्ट्वा वद-
 न्ति च ते वैद्यसुते कुह अस्य चिकित्सां तैल चिकित्सकसुतः कस्य-
 द्दकं चन्दनं वणिग्दत्त्वा अज्जित्पिप्पलान्तस्तेनैव भवेन अन्तकृतः ।
 भावार्थः स्पष्ट एव कचित् क्रियाध्याहारः स्वहृदया कार्य इति
 गाथाव्यार्थः । भाव० १ अ० "उत्तमेण अरहा कोसल्लिए चोदम्
 पुज्जीहोत्था " उत्तमेण अरहा कोसल्लिए पुज्जभवे चक्रवर्त्तो
 होत्था " स० ।

कथानकशेषमुच्यते ।

परम्योपयत्सामग्रीं, कृत्याऽनुमुनिंसंनिधौ ।
 अनुज्ञाप्य मुनीन् तं, चिकित्सामारभन्त ते ॥ ३८ ॥
 मुनेः सर्वोद्गमज्यङ्गं, तेन तैलेन ते व्यधुः ।
 तद्दीर्घेण तदाक्रान्तः, साधुर्निश्चिनोऽभवत् ॥ ३९ ॥
 आकुञ्चास्तेन तैश्चैन, कृमयो निर्ययुर्बहिः ।
 जीवानन्दस्ततो रत्न-कम्यलेन तमावृणोत् ॥ ४० ॥
 सर्वेऽपि कृमयो सन्नाः, शतित्वाऽन्तकम्यद्वे ।
 वैद्यस्ततोऽक्षिपत्सर्वान्, कृमोऽस्नान् गोशवोपरि ॥ ४१ ॥
 साधुमाश्वस्य गोशीर्ष-चन्दनेनाथ सोऽक्षिपत् ।
 आद्याभ्यङ्गेन कृमय-स्त्वग्गता निर्गता मुनेः ॥ ४२ ॥
 द्वितीयेऽभ्यङ्गे मांसस्या-स्तृतीये चास्थिसंस्थिताः ।
 कृमयो निर्ययुः सर्वे, मन्त्राकृष्टा इवाऽहयः ॥ ४३ ॥
 संरोदिरयौपथेः साधुं, स्वर्णकान्तिमथाकरोत् ।
 विजहार ततः साधु-धर्मीकृतवपुः स तैः ॥ ४४ ॥
 रत्नकम्यत्रगोशीर्ष-चन्दनस्य च विक्रयात् ।
 चैत्यन्ते कारयामातुं-मैकशङ्कमिषोन्नतम् ॥ ४५ ॥
 कृत्या इत्यस्तवन्तेऽथ, जावस्तवाचिकीर्षयः ।
 सुसाधुसन्निधौ श्रीकां, परम्यादाय धीधताः ॥ ४६ ॥
 धिरं चारित्रमाचर्य, निरतीचारसुन्दरम् ।
 मृत्वा परपि तेऽभूव-ज्ज्युते त्रिदशोत्तमाः ॥ ४७ ॥
 जम्बूद्वीपानिधे द्वीप, विदेहाह्वं च पूर्वतः ।
 विजये पुष्कलावल्यां, नगरी पुण्डरीकिणी ॥ ४८ ॥
 वज्रसेनो नृपस्तत्र, धारिणी तस्य वज्रना ।
 तेष्वच्युतच्युताः पञ्च, तत्पुत्राः क्रमशोऽनयन् ॥ ४९ ॥
 चतुर्दशप्रहास्वप्न-सुचितः प्रथमोऽङ्कजः ।
 वज्रनाजाख्यया ख्यातो, वैद्यस्यात्मा विविक्रीः ॥ ५० ॥
 बाहुर्नृपसुतस्यात्मा, सुबाहुर्मन्त्रिसन्ततेः ।
 आत्मापीठो महापीठः श्रेष्ठिसार्यैशपुत्रयोः ॥ ५१ ॥
 केशवस्य च जीवोऽनू-स्वयंशा राजपुत्रकः ।
 आधितो वज्रनाजस्य, शैशवादापि सोऽभवत् ॥ ५२ ॥
 ते यदन्ते स्म परपि, परगुणा इव देहिनः ।
 कलाचार्यात्कलाः सर्वे, स्पर्श्येवाच्छिदन् धिया ॥ ५३ ॥
 लोकान्तिकैरथेत्युक्ते, स्वामिंस्तीर्थे प्रवर्तय ।
 वज्रसेनस्ततो राज्ये, वज्रनाम न्यवेदयत् ॥ ५४ ॥
 स्वयं साम्यत्सरं दानं, दत्त्वा संयममग्रहीत् ।
 तुर्यं ज्ञानं तदा जतुः, साङ्केतिकमियामिद्वत् ॥ ५५ ॥
 राजा प्रातुंश्चतुरोऽपि, लोकपालानिवाकरोत् ।
 राजपुत्रं सुयशसं, सारथ्ये च न्यवेदयत् ॥ ५६ ॥
 वज्रसेनजिनस्याभू-त्केवज्ञानमेकतः ।
 अन्यतश्चकशालाया-मुत्पन्नं चक्रमायुधम् ॥ ५७ ॥
 प्रगवन्तं ततोऽभ्यर्च्य, चक्रं चानुप्रपूज्य च ।
 साधयामास सफां, पृथ्वीं देशैकद्वीपया ॥ ५८ ॥

चक्रं च चक्रवर्त्तित्वा-जिपेकोऽस्याखिलैर्नृपैः ।
 अपाहयच्चिरं राज्य-मेकच्छत्रममहीतले ॥ ५६ ॥
 अन्यथा समवासार्षो-द्वज्जसेनजिनेश्वरः ।
 व्याख्यामधरितजातां, श्रुत्या चक्रचादयौऽप्युधन् ॥ ६० ॥
 पुत्रं निवेदय राज्ये स्वे, वज्रनाजः ससारथिः ।
 चतुर्भिर्ज्जातुभिः सार्क, प्रवमाजान्तिके प्रभोः ॥ ६१ ॥
 प्राप्तकावं वज्रसेन-स्तीर्थहृन्निर्वृतिं ययौ ।
 वज्रनाजो द्वादशाङ्गी, परे चैकादशाङ्गिनः ॥ ६२ ॥
 बाहुः साधुपञ्चशत्या, भक्तपानान्यपूरयत् ।
 सुबाहुः सर्वसाधूना-मङ्गविश्रामणां व्यधात् ॥ ६३ ॥
 साधू पीठमहापीठौ, रङ्गः स्वाध्यायकारिणौ ।
 बाहुं सुबाहुमाचार्या, लोकः सर्वश्च शंसति ॥ ६४ ॥
 धन्यावेतौ महासत्त्वौ, वैयावृत्यं सुपुङ्करम् ।
 कुरुतः कुरुते कोऽन्यः, कष्टमाङ्गिकमीदृशम् ॥ ६५ ॥
 इतरौ कुरुतोऽपीति-भावो स्वाध्यायिनावपि ।
 न कोऽपि श्लाघते यद्वा, वज्रजङ्गमं चर्म च ॥ ६६ ॥
 राजर्षिर्वज्रनाभोऽथ, विशल्या स्थानकैस्तदा ।
 तीर्थकरनामगोत्रं, कर्मावस्थान्महामनाः ॥ ६७ ॥ आ० क० ॥

२ तीर्थकरत्वेहेतुसंग्रहार्थं गाथाचतुष्टयमाह ।

साहुं तिगिञ्जङ्गणं, सामन्नं देवलोगगणं च ।
 पुंरिगिणिष्णं न चुत्रा, तत्रो सुत्रा वदरसेणस्स ॥
 पठमित्य वदरनाहो, बाहुसुबाहु अ प, ढमइपीठो ।
 तेसि पित्रा तित्थयरो, निक्खंता ते वि तत्थेव ॥
 पढमो चउदसपुव्वी, सेसा इकारांग वो चउरो ।
 विउओ वयावच्चं, किइकम्म तईयत्रोकासी ॥
 जोगफलं बाहुवन्नं, पससणा जिइअरउचिअत्तं ।
 पढमो तित्थयरत्तं, वीसहिं ठाणेहिं कासीअ ॥

आसामङ्गरगमनिका साधुं चिकित्सयित्वा भ्रामण्यं देवलोके
 गमनञ्च पोणररीकिण्याञ्च च्युतः सुता पैस्सेनस्य जाता इति
 वाक्यशेषः । प्रथमोऽत्र वदरनाभो बाहुसुबाहु च पीठमहापीठौ
 तेषां पिता तीर्थकरो निष्क्रान्तास्तेऽपि तत्रैव पितुः सकाश इत्य-
 र्थः । प्रथमश्चतुर्दशपूर्वो शेषा एकदशाङ्गविदश्चत्वारः तेषां चतु-
 र्णां बाहुप्रभृतीनां मध्ये द्वितीयो वैयावृत्यं कृतिकर्म तृतीयो-
 ऽकापोत्तं जोगफलं बाहुवन्नप्रशंसनाज्ज्येष्ठया इतर्योचितत्वं
 प्रथमस्तीर्थकरत्वं विशतिभिः स्थानैरकार्यत् । भावार्थस्तूक्त एव
 क्रियाध्याहारोऽपि स्वदुष्टा कार्य इह विस्तमयान्नोक्त इति
 गाथाचतुष्टयार्थः । आ० १ अ० । [तीर्थकजन्मनिवन्धनकार-
 णानि तित्थयरशब्दे]

एतैः स्थानैर्वज्रनाज-स्तीर्थहृत्कर्मवद्भवान् ।
 साधुजकादिदानेन, बाहुश्चक्रभृतः श्रियम् ॥ १ ॥
 बाह्वैर्वज्रं सुबाहुश्च, साधुविश्रामणाव्यधात् ।
 इतरौ तु तेन माया-कर्मणा स्त्रीत्वमर्जतः ॥ २ ॥
 ततः पूर्णायुषः कालं, कृत्वा पञ्चापि साधवः ।
 षष्ठश्च सुयशाः सर्वे, सर्वार्थसिद्धिमयः ॥ ३ ॥
 जम्बूद्वीपामिधे दीपे, नरतार्कं च दक्षिणे ।
 गङ्गासिन्धुसरिन्मध्य-ज्जाणे कल्पद्रुमिगुप्ते । ४ ।
 द्वादशसर्पिणीकाले, सुप्रमादुःखमारके ।
 कुञ्जवृक्षसमो नाजि-मेरुश्च वा प्रियोऽभवत् ॥ ५ ॥

पूर्ववक्त्रेषु चतुरा-शीतौ शेषेषु सत्स्विह ।
 स नवाशीतिपक्षे-चरापाढायुते विधौ ॥ ६ ॥
 आषाढे मासि कृष्णेऽपि-चतुर्थेऽङ्गि सुनिर्मले ।
 जीवो युगादिदेवस्य, च्युत्वा सर्वार्थसिद्धितः ॥ ७ ॥
 देव्याः श्रीमरुदेवायाः, सरोवर इवोदरे ।
 ज्ञानत्रयपवित्रात्माऽवततार मराठवत् ॥ ८ ॥
 त्रैलोक्येऽपि तदवासी-दङ्गिनां जवसङ्गिनाम् ।
 उद्योतः कोऽप्यनिर्वाक्यः, सुखञ्च कृष्णमद्भुतम् ॥ ९ ॥
 स्वप्नेष्वत्युत्तमाः स्वप्ना, वर्णराशौ स्वरा इव ।
 निद्राणया तदा देव्या, दृश्यन्ते स्म चतुर्दश ॥ १० ॥
 धृपमः १ कुञ्जरः २ सिंहः ३ पद्मावासाऽभिषेचनम् ४ ।
 पुष्पदाम ५ शशी ६ सूर्यः ७ पूर्णकुम्भः ८ सितध्वजः ९ ११ ।
 पद्माकरः १० पयोराशि ११ त्रिमानं कल्पवासिनाम् १२ ।
 रत्नोच्चयं १३ शिखी चेति १४ प्रविशन्तो मुखाम्बुजे १२ ।
 तानाख्याति स्म सा नात्रे-निद्रावेदे प्रमोदजाक् ।
 अत्युत्तमसुतऽपि, तस्याः सोऽपि न्यवेदयत् ॥ १३ ॥
 तदैव युगपत्सर्वेऽप्यागत्य चक्षितासनाः ।
 स्वप्नपाठकवहेव्याः, शकाः स्वप्नार्थमन्यधुः ॥ १४ ॥
 देवि त्वदङ्गजस्यैते, महास्वप्नाश्चतुर्दश ।
 चतुर्दशरज्जुमिमे, लोके स्माहुरग्रीशताम् ॥ १५ ॥
 चतुर्दशानां पूर्वाणा-मयमेव जगत्प्रभुः ।
 उपदेक्ष्यति हेमात-मोदकां वीजसन्निभाम् ॥ १६ ॥
 चतुर्दश पूर्वधराः, शिष्याश्चैतस्य भाविनः ।
 तथा चतुर्दशचतु-र्दशकानेष वक्ष्यति ॥ १७ ॥
 एवं स्वप्नार्थमावेद्य, सर्वेऽपि त्रिदशाधिपाः ।
 स्थानं निजनिजं जग्मु-र्विस्मृष्टा इव सेवकाः ॥ १८ ॥
 तमिन्द्राख्यातमाकर्ण्य, स्वप्नार्थं देव्यमोदत ।
 नाभिरप्यभजत्पीति, कस्येष्टाख्या मुदे न वा ॥ १९ ॥ आ० क० ॥

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

उक्त्वात्रो सव्वडे, सव्वेसिं पढमथां चुत्रो उसजो ।

रिक्खंणासाढहिं, असाढ हुले चउत्थीए ॥

गमनिका । उपपातः सर्वार्थं सर्वेषां संजातस्तत्तत्त्रायुष्कपरि-
 क्षये सति प्रथमश्च्युतो भ्रूषम भ्रूषमेण नक्षत्रेण आषाढामि-
 द्वापाढवहुले चतुर्थ्यामिति गाथार्थः । इदानीं तद्वक्तव्यताभि-
 धिस्तथैनां द्वारागाथामाह निर्युक्तिकारः ।

जम्मणो नामवुद्धीअ, जाइस्सरणे इ अ ।

वीवाह अ अववे अ-जिसेए रज्जसंगहे ॥

गमनिका (जम्मण इति) जन्मविषयो विधिर्वक्तव्यः वक्ष्यति
 च "चित्तवहुलदुमीए" इत्यादि (नाम इति) नामविषयो वि-
 धिर्वक्तव्यः । वक्ष्यति च "देसुणं च इत्यादि" (वुद्धीयसि):
 वृद्धिश्च भगवतो वाच्या वक्ष्यति च "अह सो वहुइ भगवं इ-
 त्यादि" (जाइस्सरणेइयसि) जातिस्मरणे च विधिर्वक्तव्यः ।
 वक्ष्यति च "जाइस्सरयेमित्यादि" (वीवाहेयसि) विवाहे
 च विधिर्वक्तव्यः । वक्ष्यति च "भोगसमुत्थमित्यादि" (अववेसि)
 अपत्येषु क्रमो वाच्यः वक्ष्यति च "तोभरहवंमिसुन्दरो इ-
 त्यादि" (अभिसेगिचि) राज्याभिषेके विधिर्वाच्यः । वक्ष्यति च
 "आभोएउं सक्को उवागओ इत्यादि" (रज्जसंगहेति) राज्यसं-
 ग्रहे विधिर्वाच्यः वक्ष्यति च "आसाहर्त्यागावो इत्यादि" अयं
 समुदायार्थः । अवयवार्थेन्तु प्रतिद्वारं यथावसरं वक्ष्यामः ।

[३] तत्र प्रथमद्वाराचयवार्थाभिधित्तयाजन्म तन्महोत्सवं ग्राह ।
चित्तवदुह्वमीए, जाओ उसनो अमादनकस्वचे ।
जम्माणमहो अ सव्वो, नेयव्वो जाव घोसणं ॥
गमनिका । चैत्रस्य वहुलाष्टम्यां जान श्रुतमः आपादनकस्व
जन्ममहोत्सवं सव्वो नेतव्वो यावद् घोसणमिति गाथायः ।

भावार्थः कथातो हेयः सा चैयम् ।

क्रमात्पूर्वेष्वयाहःसु, चैत्रे कृष्णाष्टमीतिथौ ।
निशीथे सुषुप्ते खलु, देवीयुगलधर्मिणम् ॥१॥
अचेतना अपि दिश-स्तदानीं मुदिता इव ।
प्रसेदुः किं पुनर्वन्मि, लोकाणां चेतनावताम् ॥२॥
घायवोऽपि सुलक्षणां, मन्दं मन्दं घयुस्तदा ।
क्वाप्यवोक्षितमीदृशं, प्रेक्षमाणा इव प्रभुम् ॥३॥
उद्योतरिप्रजगत्यासी-दध्वान दिवि दुन्दुभिः ।
नारका अप्यमोदन्त, भूरप्युन्नासमासदत् ॥४॥
"गयन्तसेलहिंसा, अठ अहो लोगवासिर्णोदेवी ।
मन्दणवणकुंठेसुं, अण्य तह उल्लेगाओ" ॥१॥
त्रिष्टुमायोऽष्टाधोलोक-यासिन्यः कम्पितासनाः ।
अहंजन्मावधेर्मात्वा-ऽप्येयुस्तत्तुतिवेदमनि ॥४॥
भोगद्वारा भोगवती, सुभोगा भोगमालिनी ।
सुयत्सा घत्समित्रा च, पुष्पमाला त्वनन्दिता ॥ ५ ॥
नत्वा प्रभुं तदभ्याञ्ज-शाने स्निग्धं व्यधुः ।
संवर्तेनाशोधयत्तमा-मायोजनमितो गृह्णात् ॥ ७ ॥
मेघंकरा मेघवती, सुमेधा मेघमालिनी ।
तोयधारा विचित्रा च, धारिषेणा यलाहिका ॥ ८ ॥
अष्टोर्ध्वलोकां देव्यना, नत्वाहन्तं समावृकम् ।
तत्र गन्धाम्बुपुष्पाद्य-वर्षे हर्षाद्वितेजिरे ॥६॥
अथ नन्दात्तरानन्दे, आनन्दो नन्दिषर्द्धने ।
विजया ध्वजयन्ती च, जयन्ती चापराजिता ॥१०॥
अष्टावभ्येत्य पौरस्त्य-रुचकाद्रैर्यादिमाः ।
जिनं जिनाभ्यामन्त्याऽस्तुः, प्राच्यां दर्पणपाणयः ॥११॥
समाहारा सुप्रदत्ता, सुप्रबुद्धा यशोधरा ।
लक्ष्मीवती शेषवती, विप्रगुप्ता यमुधरा ॥१२॥
अपाच्यरुचकाद्रैश्चा-ष्टैत्य देवं समावृकम् ।
प्रणम्य दक्षिणेनैता-स्तस्थुर्भृङ्गास्पाणयः ॥१३॥
इलादेवी सुरादेवी, पृथिवी पद्मवत्यपि ।
एकनासा नधमिका, भद्रा सीतेति नामतः ॥१४॥
प्रत्यग्रचकशीलाद-ष्टैत्य व्यञ्जनपाणयः ।
स्वामिनं मरुदेवीञ्च, नत्वाऽस्तुः पश्चिमेन तु ॥१५॥
अलम्बुषा मितकेशी, पुण्डरीका च चारुणी ।
हासा सर्वप्रज्ञा श्रीर्ह्रीं-रष्टादयुचकाद्रितः ॥ १६ ॥
तत्रागत्य जिनं जैनीं, जननीं चात्तचामराः ।
प्रणिपत्योत्तरेणासा-ञ्चकिरे मोदमेदुराः ॥ १७ ॥
शतेरा चित्रकनका, चित्रा सौत्रामणी तथा ।
क्षीपहस्ता विदिक्षेत्या-स्तुर्विदिप्रचकाद्रितः ॥ १८ ॥
रुचकद्वीपतोऽप्येयु-श्चतस्रो दिक्कुमारिकाः ।
रूपा रूपासिका चापि, सुरूपा रूपकावती ॥१९॥
प्रकल्प्य भगवन्नालं, चतुरङ्गुलनिर्जितम् ।
स्नित्वा विवरं तत्र, नालभिक्षिप्य तं ततः ॥२०॥
वैदूर्यरत्नैरपूर्य, ववन्धुर्हरितालयाः ।

पीठं तस्योपरितले, ततोऽहंजन्मगेहतः ॥२१॥
पूर्वस्याञ्च दक्षिणस्या-मुत्तरस्यां विचक्रिरे ।
तामिष्य व्रीणि कन्दली-गृहाणि स्वविमानवत् ॥ २२॥
प्रत्येकमेपां मध्ये च, सिंहासनविचूषितम् ।
विचक्रिरे चतुःशालं, स्वर्णरत्नमणीमयम् ॥ २३ ॥
ता दक्षिणचतुःशाले, जिनं न्यस्य कराभ्याम्बौ ।
नित्युस्तन्मातरञ्चास-चेटीवदसयाहयः ॥ २४ ॥
सिंहासने निवेश्योभा-धन्यान्भुजः सुगन्धिना ।
ता लक्ष्मणकैलेन, जरत्संघाटिका इव ॥ २५ ॥
आमन्दानन्दनित्यन्द-प्रमोदितहृशो वृशम् ।
उभायुद्धर्तयामासु-दिव्येनोच्छन्नेन ताः ॥ २६ ॥
नीत्वा ताः प्राक् चतुःशाले, न्यस्य सिंहासने च तौ ।
अपयामासुरम्भोभिः, स्वमनोभिरियामलैः ॥ २७ ॥
गन्धकापायवासोभि-स्तदङ्गान्यभुजध्रुप ।
गोदीर्पचन्दनरसे-श्चर्चयामासुराधुताः ॥ २८ ॥
ताभ्यामामोचयामासु-द्वैवदृष्ये च घाससी ।
विपुद्रुजोतसङ्घञ्चि, ताश्चिन्नाभरणानि च ॥ २९ ॥
अयोत्तरचतुःशाले, नीत्वा सिंहासनोपरि ।
न्यसीदयन् भगवन्तं, भगवन्मातरञ्च ताः ॥ ३० ॥
गोदीर्पचन्दनैर्घांसि, छाक्छुद्धिमयद्विरेः ।
ताः समानययामासु-रमरैराभियोगिकैः ॥ ३१ ॥
उत्पाचारणिदारुण्यां, यक्षिमहाय तास्ततः ।
होमं वितेनुर्गोदीर्प-चन्दनैरेधसात्कृतैः ॥ ३२ ॥
रक्षापोष्टलिफा यक्षा, तयोरथ जिनान्तिके ।
पर्यतामुर्भवेत्युफ्या, स्फालयध्वजमगोक्षकौ ॥ ३३ ॥
स्तुतिकाजयने तस्मिन्, मरुदेवीं विभुं च ताः ।
शस्यागतौ विधायोऽस्तु-र्गोयन्त्यो मङ्गलान्यथ ॥ ३४ ॥ अ०क०
संप्रदमाह ।

तेणं कावेणं तेणं समणं उसभेणं अरहा कोसलिए चउ
उत्तरासांठे अचीइपंचमे होत्था ॥ २०४ ॥ तं उत्तरासा-
ठांठिं चुए चइत्ता गव्वभवन्ते जाव अचीइणा परिनिव्वुण
॥ २०५ ॥ तेणं कालेणं तेणं समणं उसभेणं अरहा
कोसलिए जे से गिप्पाणं चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे आसा-
दवहुत्त तस्स एणं आसादवहुत्तस्स चउत्थीपक्खेणं सब्ब-
इसिद्धाओ महाविमाणाओ तिचीसं सागरोवमड्ढिती-
याओ अण्णंतरं चइत्ता इहेव जम्भुदीवि दीवे भारहे
वासे इक्खः गज्जुमिए नाभिकुलगरस्स मरुदेवाए जा-
रियाए । पुब्बरात्तावरत्तकालसमयेसि आहारवक्कंतिए
जाव गज्जए वक्कंते । २०६ । उसभेणं अरहा कोमलिए
तिन्नाणोवमए यां वि होत्था चएस्सामि ति जाणइ जौव
सुविणे पासइ तं । गयः सहगाहा "सव्वं तहेव नवरं, पढंमं
उसभसुहेणं अइत्तं । पासइ सेसाउगयं, नाभिकुलगरस्स
सोइइ" सुविणपाढगा नत्थि नाभिकुलगरो सयमेव वाग-
रेइ । २०७ । तेणं कावेणं तेणं समयेणं उसभेणं अरहा
कोसलिए जे से गिम्हाणं पढमे मासे पढमे पक्खे चित्तव-
हुत्ते तस्स एणं चित्तवहुत्तस्स अड्ढमीपक्खेणं नवरं मासाणं

वहुपुडिपुत्राणं अट्टहमाणराइंदियाणं जाव आसाढाहिं नक्ख-
त्तेणं जोगमुवागणं आरोगरोगं दारयं पयाया । १७८ ।
अथास्यामवसर्पिण्यां प्रथमधर्मप्रवर्तकत्वेन । परमोपकारित्वा-
रिक्किद्विस्तरतः श्रीऋषभदेवचरित्रं प्रस्तौति । 'तेणमित्यादितः
अभीह पंच मेहुत्थत्ति' पर्यन्तं तत्र (कोसत्रिपत्ति) कोशहा-
यामयोध्यायां जवः कौशत्रिकः ॥ १०४ ॥ तंजहेत्यादितः "परि-
निवृत्तपत्ति" पर्यन्तं सुगमम् ॥ १०५ ॥ तेणमित्यादितो गध्नवहं-
तेति पर्यन्तं सुगमम् ॥ २०६ ॥ उसजेणमित्यादितः सयमेव
वागरे इति पर्यन्तं तत्र मरुदेवा प्रथमं सुखेन (अइंतेति)
प्रविशन्तं वृषभं पश्यति शेषास्तु जिनजनन्यः प्रथमं गजं पश्य-
न्ति वीरमाता तु सिंहमहाकीदृ ॥ २०७ ॥ तेणमित्यादितो दारुगं
पयायत्ति पर्यन्तं प्राग्वत् ॥ २०८ ॥ कल्पः । अस्य संग्रहमाह ।
संवट्टमेहत्त्रायं-सगा. यु. निंगारतालयंटा य ।
चामरजोईरखं, करिंति एवं कुमारीओ ॥ ११६ ॥
संवर्तकमेघमुक्तप्रयोजनं किं कुर्वन्ति आदर्शकाश्च गृहीत्वा
तिष्ठन्ति नृङ्गारोस्तावन्तुं इवेति तथा चामरं जातीरक्कां कुर्वन्ति
पतत्सर्वं दिक्कुमार्य इति गाथार्थः ॥ ११६ ॥ आव० १ अ० ।
ततः सिंहासनं शाकं, चचा हाऽचलनिश्चलम् ।
अवधि प्रयुज्य ज्ञात्वा, जन्मादिमजिनेशितुः ॥ ३५ ॥
सद्यः स्वर्गादिमानेन, पादकेनेत्य देवराट् ।
जिनेन्द्रं च जिनाम्बां च, त्रिः प्रादक्षिण्यैस्ततः ॥ ३६ ॥
वन्दित्वा नमस्तिवा चे-त्येव देवेश्वरोऽवदत् ।
नमोऽस्तु ते रत्नकुङ्कि-धारिके विश्वदापिके ॥ ३७ ॥
अहं शक्रोऽस्मि देवेन्द्रः, कलगादाहा दहागमम् ।
प्रनोर्युगादिदेवस्य, करिष्ये जननोत्सवम् ॥ ३८ ॥
प्रेतव्यं देवि ! तन्नैवे-त्युक्तं वाऽवस्वापिनीं ददौ ।
कृत्वा जिनप्रतिविम्बं, जिनाम्बासन्निधौ न्यधत् ॥ ३९ ॥
संगं वन्तं तीर्थकरं, गृहीत्वा करसंपुटे ।
ध्विचक्रे पञ्चधा रूपं, सवध्रेयोऽर्थिकः स्वयम् ॥ ४० ॥
एको गृहीततीर्थेशः, पाद्वै द्वावाचचामरौ ।
एको गृहीतातपत्र, एको वज्रधरः पुनः ॥ ४१ ॥
शक्राजस्ततश्चातु-र्निकायिकसुरान्वितः ।
शीघ्रं सुमेरुयैनेव, वनं येनैव परैरुक्तम् ॥ ४२ ॥
मेघचूडादक्षिणेना-तिपाएकुम्भवा शिखा ।
सिंहासनं चाग्निश्रेके, तेनैवोपेति देवराट् ॥ ४३ ॥
तत्र सिंहासने पूर्वा-ऽग्निमुखे च निषीदति ।
छात्रिंशदपि देवेन्द्राः, स्वामिपादान्तमैरुः ॥ ४४ ॥
अच्युतन्द्रस्तत्र पूर्वं, त्रिदधात्यभिषेचनम् ।
ततोऽनुपरिपाटीतो, यावच्छक्रोऽग्निशिषकवान् ॥ ४५ ॥
ततश्च चमरादीन् द्वा, यावच्चन्द्रार्थमादयः ।
एवं जन्माऽभियेकस्यो-त्सवं निर्वर्त्य देवराट् ॥ ४६ ॥
हृष्यप्रकर्षात्सर्वैर्द्वारैः, प्राग्वत्सर्वामरान्वितः ।
तीर्थेनार्थपुपादाय-सद्यः प्रत्यागमरक्षणान् ॥ ४७ ॥
प्रतिलिङ्ग्य तीर्थेश-प्रतिविम्बं सपद्यपि ।
तत्र मातुः सन्निधाने, जगवन्तमतिष्ठितम् ॥ ४८ ॥
संहृष्टावस्वापिनीं च, दिव्यं जौगयुगं ततः ।
दिव्यं कुरुवयुग्मं च, विमोच्योच्छीर्षके प्रभोः ॥ ४९ ॥
श्रीदामगणमुल्लोचे, स्वामिनो रत्नदामयुक् ।
पञ्चवह्न्यमानान्तः-स्यर्षकन्दुकमादधे ॥ ५० ॥

येन स्वामी तीर्थकरो, निर्निमेषविलोचनः ।
पश्यन् सुखं सुखेनैव, रममाणोऽस्ति निर्वृतः ॥ ५१ ॥
ततो वैश्रवणः शक्र-वचनात्तत्क्षणादपि ।
द्वात्रिंशद्विरण्यकोटीः, सुवर्णस्य च तावतीः ॥ ५२ ॥
द्वात्रिंशत् नन्दासना-न्यथ भद्रासनान्यपि ।
रूपयौवनश्रावण-सौभाग्यप्रमुखान् गुणान् ॥ ५३ ॥
न्यधात्तीर्थाधिनाथस्य, जन्मवैश्वमनिवासिषु ।
अथाभियोगिकैर्देवै-र्महानादेन देवराट् ॥ ५४ ॥
घोपयामास शृण्वन्तु, भवन्तः सर्व एव हि ।
जवनवासिनो देवा, ज्योतिष्का व्यन्तरास्तथा ॥ ५५ ॥
देवा वैमानिका देव्यः, कृत्वा सावहितं मनः ।
यो देवानुप्रियः कश्चि-त्स्वामिनस्त्रिजगत्पतेः ॥ ५६ ॥
त्रिजगत्पतिमातुश्च, करिष्यस्यशुभं मनः ।
सप्तधार्म्यमञ्जरीव, शिरस्तस्य स्फुटिष्यति ॥ ५७ ॥
चातुर्निकायिका देवा, एवं जन्मोत्सवं प्रभोः ।
नन्दीश्वरोऽष्टादिकां च, कृत्वा जगमुर्यथागतम् ॥ ५८ ॥
(४) नामद्वारमाह ।

देसूणं च वरिसं, सक्कागणं च वंसउवणा य ।
आहारमंगुलीए, ठवंति देवा मणुञ्जं तु ॥ १ ॥
सक्को वंसउवणा, इक्खु अगू तेणं हुंति इक्खागा ।
जं च जहा जम्मि वए, जुगं कासीअतं सव्वं ॥ २ ॥
देशेन च वर्षे जगवतो जातस्य तावत् पुनः शक्रागमनं च सं-
जातं तेन वंशस्थापना च कृता भगवत इति साऽयं रूपप्रना-
थः । अस्य रूपप्रस्य गृह्यासे असंस्कृत आसीदाहार इति ।
किं च सर्वे तीर्थकरा एव बाह्यभावे वर्तमानाः न स्तन्योपयोगं
कुर्वन्ति किन्वाहाराभिज्ञापे सति स्वामेवाहुर्नि वदने प्रक्षिपन्ति
तस्यां चाहारमङ्गुल्यां नानारससमायुक्तं स्थापयन्ति देवा मनोज्ञं
मनोऽनुकूलमेवमतिक्रान्तवाहनावास्त्वनिपक्वमेव गृह्णन्ति । ऋ-
षभनाथस्तु प्रव्रज्यामप्रतिपन्नो देवोपनीतमेवाहारमुपलुक्तवानि-
त्यजिहितमानुषाङ्गिकमिति गाथार्थः ॥ ११० ॥ प्रकृतमुच्यते । मा-
हेन्द्रेण वंशस्थापना च कृतेत्यजिहितं सा किं यथाकथञ्चित्कृ-
ता आहोश्चित् प्रवृत्तिनिमित्तपूर्विकेति । उच्यते प्रवृत्तिनिमित्त-
पूर्विका न यादृच्छिकी कथम् (आव० १ अ०) शक्रः सौधमे-
न्द्रो वंशस्थापने प्रस्तुते इक्षुं गृहीत्वा आगतः । अक अग कु-
टिलायां गतौ अनेकार्थत्वाद्वातूनः अक् धातोरौणादिके ण्
प्रत्यये अकुशब्दोऽग्निवाचार्थः । ततः स्वामी इक्षोः । आकुनाऽग्नि-
लाषेण करं प्रासारयत् शक्र आर्पयत् तेन कारणेन प्रवन्ति इ-
क्ष्वाकुवंशभवा ऐक्ष्वाकाः । आ० क० । जं० । ऐक्ष्वाका रूपप्र-
नाथवशाज्जा इति एवं पञ्चवस्तु यथा येन प्रकारेण यस्मिन् वयसि
योग्यं शक्रः कृतवांश्च तत्सर्वमिति । पश्चाद्धं पागान्तरं वा ।

तावफलाहयजगिणी, होहियचि सारवणा ॥

तावफलाहतभगिनी प्रविष्यति पत्नीति । 'सारवणा' किल भग-
वतो नन्दायाश्च तुल्यवयःस्थापनार्थमेवं पाठ इति । तदेव
तालफलाहतजगिनी भगवतो बाह्यभाव एव मिथुनैकान्तेः स-
काशमानीता । तेन च भविष्यति रूपभपत्नीति । 'सारवणा' सं-
गोपना कृतेति । तथा चानन्तरं वक्ष्यति नन्दायाः "सुमंगलासहि
ओचि" अन्ये तु प्रतिपादयन्ति सर्वेयं जन्मद्वारवक्ष्यता चार-
गाथापि किहैवं पठ्यते "जंमणे य विवट्ठीयत्ति" अलं प्रसङ्गेन
आव० १ उ० । आ० क० ।

प्रत्याख्यानविशेषः, तस्यां पडाकारा भवन्ति, इह चेदं सूत्रम्—‘पोरुसि पञ्चक्खाइ सूर उगण चउव्विहं पि आहारं असणमित्यादि, अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं पञ्चुन्न-कालेणं दिसामोहेणं साहुवण्णं सव्वसमाहिवत्तियागारेणं वोसिरइ” अनाभोगसहसाकारौ पूर्ववत्. पञ्चुन्ना-कालादीनां त्विदं स्वरूपम्—“पञ्चुन्नाओ दिसाओ रण्ण रेखुना पव्वण्ण वा अन्नरितो सूरौ ण दीसइ. पोरुसी पुण्णत्तिकाउं व पारितो, पञ्चुन्ना रायं ताहे ठाइयव्वं, न भग्गं, जइ भुंजइ तो भग्गं, एवं सव्वेहिअवि, दिसामोहेण कस्सइ पुरिसस्स कम्हि वि विन्ने दिसामोहो भवइ, सो पुरिमं दितं न जाणइ, एवं सो दिसामोहेण अइरुगयं पि सूरं दट्ठुं उसूरीहयंति मण्णइ, नाप ठानि । ‘साहुवण्णं’ साहुणो भण्ति-उग्घाडा पोरुसी. ताहे सो पज्जिमितो, पारित्ता मिणइ, अण्णो वा मिणति, तेण से भुंजंतस्स कहियं ण पूरति, ताहे ठाइयव्वं । समाही णाम तेण पोरुसी पञ्चक्खाया आसुकारियं च दुक्खं जायं, अण्ण-स्स वा, ताहे तस्स पसमणनिमित्तं पाराविज्जइ आसहं वा दिज्जइ, एतत्तरा णाप तहेव विवेगो । सत्तेव तु पुरि-माद्धं, पुरिमाद्धं—प्रथमप्रहरद्वयकालावधिप्रत्याख्यानं गृह्यते तत्र सप्ताऽऽकारा भवन्ति, इह चेदं सूत्रम्—‘सूर उगण’ इत्यादि पूर्वसदृशं ‘मयहराऽऽगारेणं’ ति विशेषः, अस्य चायमर्थः—अयं च महान् अयं च महान् अयमनयोरति-शयेन महान् महत्तरः आक्रियत इत्याकारः, एतदुक्तं भवति—महल्लं पयोयणं, तेण अन्नत्तट्ठो पञ्चक्खातो, ताहे आय-रिण्हि मण्णइ-अमृगं गामं गंतव्वं, कहइ जइ मम अन्न अन्नत्तट्ठो, जइ ताव समत्थां करउ जाउ, य, ण तरइ अण्णो भत्तट्ठिओ अन्नत्तट्ठिओ वा जो तरइ सो वच्चउ, णऽत्थि अण्णो तस्स कज्जस्स समत्थां ताहे तस्स चेव अन्नत्तट्ठियस्स गुरू विसज्जिजनि, एरिसस्स तं जमंतस्स अण्णभिलासस्स अन्नत्तट्ठियनिज्जरा जा सा से भवइ, एवमादिमयहरागारे । एकाशने अप्रावेच, एकाशने नाम स्वरुदुपविष्टपुताच्चात्तेन भोजनं, तत्राष्टावाकारा भवन्ति, इह चेदं सूत्रम्—एक्कासण्णमित्यादि, ते च अण्णत्थणाभो-गेणं १ सहसागारेणं २ सागारिआगारेणं ३ आउट्टणपसा-रणागारेणं ४ गुरुअव्भुट्टाणेणं ५ पाणिट्टावणियागारेणं ६ मयहरागारेणं ७ सव्वसमाहिवत्तियागारेणं ८ वोसिरति, अणाभोगसहसाकारा तहेव, सागारिअं अन्नसमुद्दिट्ठस्स आगयं, जइ वोलेइ पडिच्छइ, अह थिरं ताहे सज्झाय-वाघाउ त्ति उट्ठुं अण्णत्थ गंतूणं समुद्दिस्सइ, हत्थं वा पायं वा सीसं वा आउट्टिज्ज वा पसारिज्ज वा ण भज्जइ, अव्भुट्टा-णारिहो आयरितो पाहुण्णो वा आगओ अव्भुट्टव्वं तस्स एवं समुद्दिट्ठस्स उट्ठियस्स ण भज्जइ, पाणिट्टावणिया जइ होज्ज कप्पइ, मयहरागारसमाहीओ तहेव त्ति गाथार्थः ॥ ५०८ ॥ ‘सत्तेकस्थानस्य तु’ एकस्थानं नाम प्रत्याख्यानं, तत्र सप्ता-ऽऽकारा भवन्ति, इहेदं सूत्रम्—‘एगट्ठाण’ मित्यादि, एगट्ठा-ण ए जं जहा अंगोवंगं ठविअं तेण तहाठिण्ण चेव समुद्दि-सियव्वं, आगारा से सत्त, आउटपसारणा नत्थि, सेसं जहा एक्कासण्ण । अट्ठेवाऽऽयामात्मलस्याऽऽकाराः, अणाभोगा० १ स-हसागारेणं २ लेवालेवेणं ३ उक्खित्तविवेगेणं ४ गिहत्थसं-

सट्ठेण ५ पाणिट्टावणियागारेणं ६ मयहरागारेणं ७ सव्वसमा-हिवत्तियागारेणं ८ वोसिरति, अणाभोगसहसाकारा तहेव, लेवालेवो वा, जइ भाणे पुव्वं लेवाडगं गहिअं समुद्दिट्ठं सं-लिहियं च जइ तेण आण्ति ण भज्जइ, उक्खित्तविवेगा जइ आयंविने पडइ विगतिमादि उक्खित्तवित्ता विक्किचउ, मा णवरि गलउ, अण्णं वा आयंविलस्स अपाउगं जइ उद्ध-रितं तीरइ उद्धरिण्ण उव्वहम्मइ, गिहत्थसंसट्ठेऽवि जइ गि-हत्थो डावलियं भायणं वा लेवालेवाडं कुसणाईहिं तेण इ-सित्ति लेवाडाईहिं देति ण भज्जइ, जइ रसा आलाक्खि-ज्जइ वहुओ ताहं ण कप्पइ, पाणिट्टावणियमयहरागसमाहीओ तहेव । पञ्चाऽऽमक्का(र्थस्य तु, न भक्कार्योऽमक्कार्यः; उपवास इ-त्यर्थः, तस्य पञ्चाऽऽकारा भवन्ति, इहेदं सूत्रम्—‘सूर उगण’ इत्यादि, तस्स पंच आगारा-अणाभोग-सहसाकार-पारि-ट्टावण-मयहर-समाहि त्ति, जइ निविहस्स पञ्चक्खाइ तो विक्किचणिया कप्पइ, जइ चउव्विहस्स पञ्चक्खाइ पाणं च नऽत्थि न वट्ठइ, जइ पुण पाणं पि उव्वरियं ताहे से कप्पइ, जइ निविहस्स पञ्चक्खाइ ताहे से पाणगस्स छ आगारा कीरंति-लेवाडेण वा, अलेवाडेण वा, अच्छेण वा, वहलेण वा, ससित्थेण वा, असित्थेण वा, वोसिरइ’ प्रकटार्थो एने छप्पि । एतन पइ पान इत्येतदपि व्याख्यातमेव । ‘चरंम चत्वार’ इ-त्यत्र चरिमं दुविहं-दिवसचरिमं भवचरिमं च, दिवसचरिम-स्स चत्तारि-अण्णत्थअणाभोगा सहस मयहर सव्वसमाहि, भवचरिमं-जायजीवियं, तस्सवि एए चत्तारि त्ति गाथार्थः ॥ ५०९ ॥ पञ्च चत्वारश्चाभिग्रहे निर्धिकृतौ अप्रौ नव वाऽऽकाराः ‘अप्रावरण’ इत्यप्रावणाभिग्रहे पञ्चैवाकारा भवन्ति शेषपञ्च-भिग्रहपु-दण्डकप्रमाजनादिषु चत्वार इति गाथार्थः ॥ ५१० ॥ भावार्थस्तु—‘आभगहेसु अवाउडत्तणं काइ पञ्चक्खाइ तस्स पंच-अणाभोगा सहसा चोलपट्टगाऽऽगारा मयहर समाहि, सेससु चोलपट्टगागारो णत्थि, निव्विगईए अट्ठ नव य आ-गारा’ इत्युक्तं, अत्र विरुतयः पूर्वोक्ताः, अधुना प्रकृतमु-च्यन्ते-क्कापौ क वा नवाऽऽकाराः ? इति, तत्र-नवनीते उद्-ग्राहिमकं अद्रवधन्नि; गालित इत्यर्थः, ‘पिशिते’-मांसे कृते गुंडं चैव, अद्रवग्रहणं सर्वत्राभिलेखधनीयं, नवाकारा अ-भीषां विरुतिविशेषाणां भवन्ति, शेषाणां द्रवाणां-विरुति-विशेषाणामप्राववाकारा भवन्ति, उरित्तविवेको न भव-तीति गाथार्थः ॥ ५११ ॥ इह चेदं सूत्रम्—‘निव्विगतीयं प-ञ्चक्खाइ’ इत्यादि, अण्णत्थ १ सहसा २ लेवालेव ३ गि-हत्थसंसट्ठ ४ उक्खित्तविवेग ५ पडुच्चमक्खिण्णं ६ पारिट्टा-वणिया ७ मयहर ८ सव्वसमाहिवत्तियागारेणं ९ वोसिरइ, तत्थ अणाभोग-सहसाकारा लेवालेवा तहेव दट्ठवा, गि-हत्थसंसट्ठस्स उ इमा चिही-खारेण जइ कुसणिओ कूरो लव्वइ, तस्स जइ कुंडगस्स ओदणाउ चत्तारि अंगुलाणि दुद्धं ताहे निव्विगइयस्स कप्पइ, पंचमं त्वारद्धं विगतीयं, एवं दहिस्सवि, वियडस्सवि, केसुवि विसण्णु वियडेण मी-सिज्जइ ओदणो ओगाहिमगे वा, पाणिण्यगुलस्स तिज्जघ-याण य एएहिं कुसिणिण्ण जइ अंगुलं उवरि अच्छइ तो व-ट्ठइ, परेण न वट्ठइ, महुस्स पोगगलरसगस्स य अज्जअंगुलेण सेजट्ठं होइ, पिंडगुलस्स नवणीयस्स य अ(हा) मलमित्तं संसट्ठं, जइ त्रि वट्ठणि एतप्पमाणाणि कप्पंति, एणं पि वट्ठं न

नाजिस्स एं कुडगरस्स मरुदेवाए जारियाए कुच्छंसि एत्थ
एं उसहे एांमं अरहा कोसलिए पढमराया पढमजिणे पढमके
वत्ती पढमतित्थंकरे पढमधम्मवरचकवट्ठी समुप्पज्जिज्जेज्जा॥

नाम्ना कोशनायामयोध्यायां भवः कौशक्षिकः जाविनि भूतपड
पचार इति न्यायादेतद्विद्वेषणम् अयोध्यास्थापनाया ऋषभदेव
राज्यस्थापनासमये कृतत्वात् तद्यकिस्तु जरतक्वेत्रनामान्वर्थ-
कयनावसरे । “धणवइमनिनिम्माया” एतत्सुत्रव्याख्यायां दर्श-
यिष्यते । अर्हन्तश्च पाइर्वनाथादय इतः केचिदन्तर्हीकृतराजधर्म-
काः अपि स्युरित्यसौ केन । क्रमेणार्हन्तुदित्याह प्रथमो राजा
इहावसर्पिण्यां नाजिकुलकरादियुग्मिमनुजः शक्रेण च प्रथम-
मभिषिक्तत्वात् । प्रथमजिनः प्रथमो रागादीनां जेता । यद्वा प्रथमो
मनःपर्यवज्ञानात् राज्यत्यागादनन्तरं द्रव्यतो जायतइच्च साधु-
चक्षित्वेन अत्रावसर्पिण्यामस्यैव भगवतः प्रथमतस्तद्भवनात्
जिनत्वं चावधिमतः पर्यवकेवलज्ञानिनां स्थानाद्दे सुप्रसिद्धम् ।
अवधिजिनत्वेऽनुव्याख्यायमानेऽक्रमवत्सुत्रमिति केवलजिनत्वे
चोत्तरग्रन्थेन सह पौनरुक्त्यमिति व्याख्यानासङ्गतिः । श्रोतॄणां
प्रतिज्ञा तेन प्रथमकेवली आद्यः सर्वज्ञः । केवलित्वे च तीर्थकृत्ना-
मोदयो प्रवर्ततीत्याह प्रथमतीर्थकरः आद्यश्चतुर्वर्णसहस्रस्थापकः ।
उदिततीर्थकृत्नामा च कीदृशः स्यादिति प्रथमो धर्मवरो धर्मप्र-
धानश्चक्रवर्ती यथा चक्रवर्ती सर्वत्राप्रतिहतवीर्येण चक्रेण वर्तते
तथा सोऽपीति ज्ञायः । समुत्पद्येत समुत्पन्नवानित्यर्थः । जं २
वक्कं (जम्बूद्वीपप्रज्ञप्सुकः तित्थयर शब्दे वक्ष्यते)

तं चैव सच्चं जाव देवा देवीओ य वसुद्धारवासिंसु सेसं
तद्देव चारगसोहणमाणुम्माणवप्पणउसुक्कमाइयं विइव-
भियजूयवज्जं सच्चं भाणियव्वं ॥२०॥

“तं चैव सच्चमित्यादितो विइवभियजूयवज्जं सच्चं भाणियव्वं-
ति” यावत् । तत्र देवलोकच्युतोऽद्भुतरूपोऽनेकदेवदेवीपरि-
वृतः सफलगुणैस्तेभ्यो युगलमनुज्येभ्यः परमोत्कृष्टः क्रमेण
प्रवर्द्धमानः सन्नाहाराभिलाषे सुरसंचारितामृतससरसाम-
हुर्लिमुखे प्रक्षिपति । एवमन्येऽपि तीर्थकरा वाल्येऽवगन्तव्याः
वाल्यालिङ्गने पुनरन्निष्काहारभोजिनः ऋषभस्तु प्रव्रज्यां या-
वत्सुरानीतोत्तरकुरुकल्पद्रुमफलान्यास्वादितवान् । अथ संजा-
तकिञ्चिद्नववर्षं भगवति प्रथमजिनवंशस्थापनं शक्रः स्वजी-
तमिति विचिन्त्य कथं रिक्तपाणिः स्वामिसमीपं यामीति मह-
तीमिन्नुयष्टिमादाय नाभिकुलकराङ्गस्थस्य प्रभोरग्रे तस्यौ
दृष्ट्वा चेत्कुर्याद्वि हृष्टवदनेन स्वामिना करे प्रसारिते इक्षुं भक्ष्य-
सीति भणित्वा तां दत्त्वा इक्षुभिलाषात्स्वामिनो वंश इक्ष्वा-
कुनामाऽभवत् । गोत्रमपि अस्य एतत्पूर्वजानामिद्वभिलाषा-
त्काश्यपनामेति शक्रो वंशस्थापनां कृतवान् । अथ किञ्चिद्युगलं
मातापितृभ्यां तालवृक्षाधो मुक्तं तस्मादेतत्तालफलेन पुरुषो
व्यापादितः । प्रथमोऽयमकालमृत्युः । अथ सा कन्या माता-
पित्रोः स्वर्गतयोः एकाकिन्येव वने विचचार । दृष्ट्वा च तां सु-
न्दर्यां युगलिकनरा नाभिकुलकराय न्यवेदयन् । नाभिरपि शि-
ष्टेयं सुनन्दानाम्नी ऋषभपत्नी भविष्यतीति सकललोकज्ञाप-
नपुरस्सरं तां जग्राह । ततः सुनन्दासुमङ्गलाभ्यां सह प्रवर्द्ध-
मानो भगवान् यौवनमनुप्राप्तः इन्द्रोऽपि प्रथमजिनविवाहस्य-
प्रस्माकं जीतमिति अनेकदेवदेवीकोटिपरिवारपरिवृतः समा-
गत्य स्वामिनो वरकृत्यं स्वयमेव कृतवान् बहुकृत्यं च द्वयोरपि
कन्ययोर्द्वय इति । ततस्ताभ्यां विषयोपभोगिनो भगवतः पद-

लक्षपूर्वेषु गतेषु भरतब्राह्मीरूपं युगलं सुमङ्गला । बाह्वलिस्तु-
न्दरीरूपं युगलं च सुनन्दा प्रसुप्नुवे । तदनु त्रैकोनपञ्चाशत्पुत्र-
युगलानि क्रमात् सुमङ्गला प्रसूतवती । २०६ ।

उसभेणं अरहा कोसलिए तस्स एं पंच नामधेज्जा एवमाहि
ज्जंति तं जहा उसभे इ वा १ पढमराया इ वा २ पढमजिदेवता
ये इ वा ३ पढमजिणे इ वा ४ पढमतित्थंकरे इ वा ५ ॥२१॥
“उसभेणं अरहा कोसलिए इत्यादितः पढमतित्थंकरेदेवेति”
पर्यन्तं तत्र इकारः सर्वत्र वाक्यालङ्कारे (पढमरायसि) प्रथ-
मराजा चैवम् । २१० । कल्प० । ति० । आ०चू० ।

अथ यथा भगवान् वयः प्रतिपन्नवान् तथाऽऽह ।

तत्रो एं उमजे अरहा सो कोसलिए दक्खे दंक्खपइजे
पडिंरुवे अद्वीणे नइए विणीए । कल्प० ।

(५) इदानीं वृद्धिद्वारमधिकृत्याह ।

अह वट्ठ सो जयवं, दियजोगुओ अणुवमसिरीओ ।
देवगणसंपरिबुद्धो, नंदाइसुमंगलासहिओ ॥११॥

असिअसिरोअ सुनयणो, विवुद्धो धवन्नदंतपंतीओ ।

वरपउमगवज्जगोरा, फुल्लुप्पन्नगंधनीसामो ॥ १२० ॥

प्रथमगाथानिगदसिदैव द्वितीयगाथागमनिका । न सिता
असिताः कृष्णा इत्यर्थः । शिरसि जानाः शिरोजाः केशाः असि
ताः शिरोजा यस्य स तथाविधः । शोभने नयने यस्यासौ सुन-
यनः । विभ्यं गोद्धाफलं विभ्यवदोष्टौ यस्यासौ विग्धोष्ठः । धवले
दन्तपङ्क्तिं यस्य स धवलदन्तपङ्क्तिः । वरपन्नगर्भवज्रैरः ।
फुल्लोत्पलगन्धवक्त्रिः श्वासो यस्येति गाथार्थः । १२० आवा० १ अ०

(६) इदानीं जातिसरद्वारावयवार्थं तु विवरीयुराह ।

जाईसरो अ भयवं, अप्परिवट्टिहिं तिहिं उ नाणेहिं ।

कंतीइ अं बुच्छीइ अ, अन्नहिओ तेहिं मणुएहिं ॥ २१ ॥

गमनिका । जातिसरश्च भगवन् । अप्रतिपतितैरेव त्रिभिर्ज्ञानै-
र्मतिश्रुतावधिभिः । अवधिज्ञानं हि देवलौकिकमेवाप्रच्युतं भग-
वतो भवति तथा च कान्त्या च बुद्ध्या अभ्यधिकस्तेभ्यो मिथुन-
कमनुज्येभ्य इति गाथार्थः ।

(७) इदानीं विवाहद्वारव्याचिख्यासंयेदमाह ।

पढमो अकालमधू, तहि तालफलेण दारिओ पढंओ ।

कन्ना य कुलगरेणं, सिप्पे गहिया उसजपत्ती ॥ २२ ॥

भगवतो देशोनवर्षकाल एव किञ्चिन्मिथुनकं संजातापत्य-
मिथुनकं तालवृक्षाधो विमुच्य निः संशयं क्रीडागृहकमगमत्
तस्माच्च तालवृक्षात्पवनप्रेरितमेकं तालफलमपतत् तेन
दारको व्यापादितः । तदपि मिथुनकं तां दारिकां संवर्द्धयित्वा
प्रतनु कपायं सृत्वा सुरलोकमुत्पन्नं सा चोद्यानदेवतेवोत्कृष्ट-
रूपा एकाकिन्येव वने विचचार । दृष्ट्वा च तां त्रिदशवधूसमा-
नरूपां मिथुनकनराः विस्मयोत्कुल्लनयनाः नाभिकुलकराय न्य-
वेदयन् । शिष्टैश्च तैः कन्या कुलकरेण गृहीता ऋषभपत्नी
भविष्यतीति कृतेति गाथार्थः ॥ ज्ञावार्थः कथातः सा चैयम्
प्रगुणीकुरु कल्याणि-भूयिष्ठं त्रीदणकुडुमम् ।

सीमन्तिनीनां सीमन्तं, परिपुर्तिं कृते चिरात् ॥ २५ ॥

त्वं वयस्ये प्रशस्यानि, पुष्पदामान्युपानय ।

विचित्रचनान्मुग्धे !, मुकुटान्निकटीकुरु ॥ २६ ॥

चतुष्कान् पूरय चारि, मुक्ताकोदेन सुन्दरि ! ।

वेद्यन्तः कुरु हेकार्म, धेनुगोमयगोमुखम् ॥ २७ ॥
निवेशयाऽत्र तन्वाङ्गि ! सत्वरं धरमञ्चिके ।
पवित्राः शतपत्राङ्गि ! त्वं चेदानीय पाङ्ककाः ॥ २८ ॥
कार्यान्तरं च हित्वा त्वं, कस्तूरीं सखि ! धर्तय ।
येन पुत्र्योः कपोलेषु विख्यते पत्रवल्लरी ॥ २९ ॥
कुन्तत्रे ! कुन्तलोत्तंसा-धाविष्कुरु बधूकृते ।
मङ्गल्यधवन्नान् यूयं, हेसख्यो दत्तसत्तमान् ॥ ३० ॥
आमे किमसि निष्ठाद्यु-स्तन्नाहुरसि किं स्नुषे ॥ ३१ ॥
किमङ्गमङ्गं मृदाङ्गि, त्वं करोषि शयालुवत् ॥ ३२ ॥
चस्तरिं विस्तरिं मुञ्च, चतुरे किमनादरा ।
सानन्दा स्पन्दसे किं न, सखि ! मन्दायसे कथम् ॥ ३३ ॥
लग्नमत्यन्तमासक्तं, प्रवत्यः किं न जानते ॥
तदिदानीमनाश्रया-स्त्वरत्नं स्वस्यकर्मसु ॥ ३४ ॥ (कुलकम्)
मात्रादिमात्रक इव, स्थित्वा काश्चिद्विधः स्त्रियः ।
रजसात्प्रारम्भन्ते स्म, कर्म वैवाहिकं ततः ॥ ३५ ॥
तत्रोपवेशयामासुः, श्रीसुनन्दासुमङ्गले ।
काश्चित्त्वर्णासने ऽन्यङ्गं, स्वध्रुवः कन्यके इव ॥ ३६ ॥
गीयमानेषु योपानि-ध्रुवेषु कलस्वनम् ।
सुगन्धितैः सर्वाङ्ग-मयाज्यान्मञ्जुरञ्जसा ॥ ३७ ॥
ते अथोद्धृतयामासु-र्नैतयन्तो वपुर्लताम् ।
षष्ठिकाङ्गिः सुषिष्टाङ्गिः, कोमलैः करपल्लवैः ॥ ३८ ॥
अतिष्ठिपन्नयैकान्ते, नूनं प्रवरमञ्चिके ।
अभिपेक्षुरतिप्रीत्यो, रुक्मपीठे इवोज्ज्वले ॥ ३९ ॥
तयोश्चतुर्षु कोणेषु, न्यधुर्वर्णकपूयकान् ।
कमितुं मन्मथस्येव प्रथमं पदमण्डकान् ॥ ४० ॥
ततः कौसुम्भवासांसि, परिधाय च तत्क्षणात् ।
तयोर्निवेशयन्ति स्म, कन्यके ते सुरस्त्रियः ॥ ४१ ॥
नवस्वङ्गेषु तिलकान्, प्रदेशिन्यः समर्तुकाः ।
तयोश्चकुर्वन्निधी-निव कन्दर्पचक्रिणः ॥ ४२ ॥
जात्वसंवास्पृशन् सव्या-सव्यवेनैतयोर्मिथः ।
कौसुम्भैस्तन्तुभिस्तर्कु-संपर्किभिरथापराः ॥ ४३ ॥
ते एवं कर्णके बाले, सुरनार्यो निविक्षिपुः ।
आस्थानां ते कर्णं तत्र, नानाकेलिकुतूहलैः ॥ ४४ ॥
तदैव तास्तयोर्वैगा-दुद्धर्णकमपि व्यधुः ।
विविग्ना प्राक्तेनैव, पूर्वरूढिरियं यतः ॥ ४५ ॥
स्नानविष्टरमयास्य, स्नपयामासुराशु ते ।
हिरण्यमयवटाम्भोभिः, सुखदैरमृतैरिव ॥ ४६ ॥
अथ प्रमार्जयामासु-रङ्ग्यष्टि मृगीदृशोः ।
आदर्शमिव तत्सख्यः, सुखस्पर्शेन वाससा ॥ ४७ ॥
तयोः स्नानजलैरार्द्र-केशपाशमवेष्टयन् ।
मसृणैरंशुकोद्देशै-रुत्तेजितकृपाणवत् ॥ ४८ ॥
आश्वासात्ततो वारि, विष्णुषस्तत्सखीजनः ।
करादिव करीन्द्रस्य, शीकरासारमातपः ॥ ४९ ॥
घृणयन्तिस्म धूपेन, स्निग्धकोदयोः सुगन्धिना ।
ईषदार्द्रं केशपाशं, धौतानीयांशुकानि ताः ॥ ५० ॥
सत्पादान् पल्लवाताम्रा-नापि बाह्वारसेन ताः ।
अमण्डयन् धियेवेति, रक्तं रक्तेन युज्यताम् ॥ ५१ ॥
सर्वाङ्गमङ्गरागेण, तन्वङ्ग्योर्व्यालिपन्त ताः ।
रविर्वालातपेनेव, काञ्चनाचममेखन्ते ॥ ५२ ॥
तत्कपोलतत्रे ताजि-ल्लिखिता पत्रवल्लरी ।

प्रसर्पदानद्वेजेव, माद्यतः कामकुम्भिनः ॥ ५३ ॥
अथाञ्जनेन तत्रेव-द्वयं तामिरभूयत ।
शङ्खिन्दिरकुलेनेव, नीलेन्द्रीवरकाननम् ॥ ५४ ॥
तयोर्ललाटपद्मान्त-श्चान्द्रमं चन्द्रकं व्यधुः ।
आसितुः स्मरराजस्य, विमलां यष्टिकामिव ॥ ५५ ॥
तयोर्ध्रुवधुर्धम्मिल्ल-मुल्लसन्माध्यगर्भितम् ।
निपङ्गमिव कामस्य, पूरितं कुसुमेपुमिः ॥ ५६ ॥
अथ ताज्यां कुमारीज्यां, व्यूतानीवेन्द्रराक्षसिभिः ।
वासांसि वासयामासुः, पारिणेत्राणि तास्ततः ॥ ५७ ॥
तयोर्वयन्तमुकुटं, चञ्चच्चन्द्रकराजितम् ।
रुक्मपङ्केरुहोत्तंस-व्योमगङ्गाविरम्बनम् ॥ ५८ ॥
नेत्रैः कर्णान्तविश्रान्तै-र्धृतंसे सत्यपि स्वयम् ।
अन्यमारोपयामासुः, पुनरुक्ता जया इव ॥ ५९ ॥
कर्णयोर्मणिताटङ्गा, निःक्षिपन्ति स्म तास्तयोः ।
द्विद्विरूपाविवाकैन्वू, विवाहं हृद्भागतां ॥ ६० ॥
निवेशयते स्म देवीजि-स्तयोर्मुक्तासरो हृदि ।
वारिवस्यान्निवास्येन्दु-मभितस्तारकागणः ॥ ६१ ॥
कैयूरे जुजयोन्यस्ते, इन्द्रनीलमये तयोः ।
पञ्चवाणस्य वाणानां, शाणे इव निशापने ॥ ६२ ॥
निहितं काञ्चने रत्नं, राजनीति धिया क्लृप्तम् ।
विन्यस्यते स्म तत्पाणौ, सुरीर्जर्मणिकङ्कणे ॥ ६३ ॥
अङ्गुलीषु तयोः क्लृप्ता-श्चारुहीरकमुक्त्तिकाः ।
दोहतायाः फट्ठानीव, परिपाकारुणान्यथ ॥ ६४ ॥
तत्रा श्रोणौ च सञ्जाना, तयोश्चन्द्राक्षमेखना ।
गुरुनाभिसरस्तीरे, हंसावहिरिवोज्ज्वला ॥ ६५ ॥
मञ्जीराणि तयोर्न्यस्यन्, भ्रूणत्कारीणि पादयोः ।
मराज्ञानाह्वययन्तीव, गतिं स्पन्दयन्तु मदात् ॥ ६६ ॥
अथोत्पाठयामरीज्यां ते, दिवभूषणभूषिते ।
आसिते कौतुकागारे, मूर्ते चानिश्चिदाविव ॥ ६७ ॥
विवाहाकल्पमाधातुं, विद्वतो वज्रिणा विधुः ।
भोगकर्मास्ति लोके च, स्थितिर्द्वयोः समन्यत ॥ ६८ ॥
ततश्च कल्पिताकल्पः, कृतमाङ्गल्यमञ्जनः ।
विहिताशेषकृत्यश्च, कृत्यविद्भिर्न्याविधि ॥ ६९ ॥
चान्दनैरसनिस्पन्तैः कृतदेहविधेपना ।
विच्युरितः पुण्यलक्ष्मी, कटाक्षैरिव सर्वतः ॥ ७० ॥
वसानः पारिणेत्राणि, शुचीनि सिचयानि च ।
जिनेन्द्रोपि शरन्मेघा-कीर्णस्वर्णाचलोपमः ॥ ७१ ॥
सौधमध्याक्षरित्रीजृ-त्कन्दरादिव केसरी ।
निर्जगाम गुणग्राम-द्रुमारामसहोदरः ॥ ७२ ॥
अथाधिरुह्य जात्याश्व-मुच्चैः स्रवसमिन्द्रवत् ।
संक्रान्तैः पश्यतां नेत्रैः, सहस्रेक्षणतां वहन् ॥ ७३ ॥
मायूरेणातपत्रेण, स्वर्णकुम्भोपशोभिना ।
प्रावृषेण्यधनेनेवा-नीयमानस्तडित्वता ॥ ७४ ॥
शुभ्राज्यां चामराज्यां च, वीज्यमानो मुहुर्मुहुः ।
साम्राज्यकमलादीना-कमलाभ्यामिवाभितः ॥ ७५ ॥
तूर्यनादेन रोदश्यो-रुदरञ्जरिणा ततः ॥
निर्घोषेणैव घण्टायाः, सुघोषायाः प्रसर्पता ॥ ७६ ॥
अथ भ्रवणपूरं च, गायन्तिः कलगीतिकाः ।
रक्तकण्ठैः कृतोत्कण्ठैः, कलकण्ठैरिवाङ्गिनाम् ॥ ७७ ॥
नृत्यद्विरप्सरोबुद्धै-र्नानाभरणनारिभिः ।

अनिहान्द्रोलितैः कल्प—शास्त्रिशाम्नागणैरिव ॥ ७७ ॥
 उत्तमिनतुर्जर्मेष्टैः—पठ्यमानगुणोत्करः ।
 उत्तानीकृतहस्तामै—र्गजैरिव कुञ्जैः ॥ ७८ ॥
 उत्तार्यमाणलवणो, देवीनिः पञ्चयोर्द्वयोः ॥
 पृष्ठे विम्ब्यफलोष्ठीभिर्नार्यामानैरुज्ज्वलैः ॥ ७९ ॥
 गुभोर्दकत्वपि कुञ्जैः, शकुनैरानुकूलिकैः ।
 अभ्यगाम्यएकपद्मं, भगवान् कुभगं जनैः ॥ ८० ॥
 तत्रावरुह्याथ विद्यु-रवेतः सर्वतादिव ।
 अस्थितः स्थितिनिर्णयः, कणमकमनुत्तुल्यः ॥ ८१ ॥
 अथ प्रगुणयामास्तु-र्ध्विर्द्वयोर्दिभाजनम् ।
 मन्याननुगतादींश्च, मङ्गलानखिलानपि ॥ ८२ ॥
 भूयमाणश्रुतिकटु-स्फुटद्वयणनिःस्थनम् ।
 शरावसंपुटं काचिन्मुमोच द्वारि सानलम् ॥ ८३ ॥
 अथोद्भूतं पट्टयुगं, सन्ध्यारागमिवारुणम् ।
 परिधायाम्रतः काचिन्ध्वेदानोद्यताऽभवत् ॥ ८४ ॥
 अहाय जगदध्याय, सुनु ! देहधर्ममर्षदे ।
 स्फीतं यश इयामुष्य, नवनीतं समुजय ॥ ८५ ॥
 उद्देष्टुं वचोवीची-क्षिशिरं चान्दनं रसम् ।
 दधि चैतद्गुणग्राम-वधूकं किंप्रमुत्किप ॥ ८६ ॥
 ममुन्मीलनमहानीश-रत्नाङ्कुरसहोदरम् ।
 चागेव शाङ्गुणां दूर्वा, सुवासिनि समुद्र ॥ ८७ ॥
 नन्वेव शेषभोगीन्द्र-भोगोपमलुजद्वयः ।
 वरस्ते तोरणद्वारि, त्रिजगज्जत्रिकमः ॥ ८८ ॥
 ऊर्ध्वः समस्ति सर्वोङ्ग-मुचरीयाङ्गुकापृतः ।
 शरदिन्दुरिवोत्तुल्य, ज्योत्स्नाजातजडालितः ॥ ८९ ॥
 नृशं पुष्पान्ति पुष्पाणि, यातेनोद्भाति चान्दनम् ।
 तद्वारि सुचिरं श्वश्रु, वरं माधरमाधर ॥ ९० ॥
 इत्येवं घवद्वान् श्वश्रुः, शृण्वानाः श्रुतिपावनेः ।
 स्वाभिने दनवत्यर्थ-मनवर्गुणशालिने ॥ ९१ ॥
 घृत्यान्तर्धामहस्तेन, विधायाम्रे च दीक्षिणम् ।
 वगवैशाखमृशत्रै-श्चक्रे च प्रोक्षणकृणम् ॥ ९२ ॥
 मनोरथमिवारीणा-मथो हवणसंपुटम् ।
 भगवान् सव्यपादेन, दलयामास क्षीलया ॥ ९३ ॥
 स्कन्धे पट्टाञ्चलेनाथ, समाकृण्य जगत्प्रभुः ।
 नातः श्वश्रुवा वधूपान्त-भासां चक्रेऽथ शक्रवत् ॥ ९४ ॥
 मदनस्य फलं ग्राह्य-मित्यस्य किञ्च सूचकम् ।
 मदनस्य फलं पाणौ, वरं घञ्चोर्वरस्य च ॥ ९५ ॥
 जीवन् मातापितृश्वश्रु-श्वशुराः सधवाङ्गनाः ।
 हस्ताक्षेपं ददौ पिप्पला, वधुष्टयोः पाणिपङ्कजे ॥ ९६ ॥
 अथाम्नोधिपयःपात्र्यां, मुक्तलनवष्टीनिजे ।
 जाते सति सहस्रांशु-विम्बे विम्बीकद्वयति ॥ ९७ ॥
 धृत्वा भाजनशब्दं च, सावधानस्ततो हरिः ।
 योजयामास तत्काशं, वधूवरकरार्निमथः ॥ ९८ ॥
 अथान्योऽन्यस्य पश्यन्तो, विस्फारितविहोचनाः ।
 निमेषमप्यकुर्वन्ना, अन्तरायजयादिव ॥ ९९ ॥
 रेजिरं ते तदा तत्र, तार-मेदककारिणः ।
 विशन्त इव वक्रोऽन्त-र्मथस्तारासु संक्रमात् ॥ १०० ॥
 चक्षैः कौतुकधवद्वान्, जगुर्ध्व्याः सखीतमाः ।
 नर्मकर्मणि चानुर्यं, विज्राणास्तत्र केतयः ॥ १ ॥
 वधूवरस्य सुत्रामा, वरुयानश्चक्षुः मिथः ।

तेषां मनांसिघोषाद्-मनुगमः परस्परम् ॥ २ ॥
 कौतुकागारतो वेद्या-मथानिन्ये वधूवरम् ।
 अवियोजितहस्ताग्र-मामोचितपटाञ्चलम् ॥ ३ ॥
 त्रायस्त्रिशसुरः कोऽपि, चक्रे वेद्यामथानलम् ।
 व्यधाद् धूमं समित्केपाद्, धूमपाताय कन्ययोः ॥ ४ ॥
 फंसारश्च सखएमाज्यः, पक्वस्तेनैव नाकिना ।
 ताज्यां प्रभुस्तद्वय्यी ते-नान्यत स्थस्वपाणिना ॥ ५ ॥
 अथोधिर्मङ्गलाचारे, दीयमानेऽङ्गनाजनैः ।
 रमसोल्लसितैरङ्गै-र्वैगुण्यमिव दम्भितैः ॥ ६ ॥
 मेरुं सरोहिणीन्योत्सना-ञ्जवत्तत्रामितोऽनलम् ।
 स्वास्यत्राम्यद्युतस्ताज्या-मामङ्गलचतुष्टयम् ॥ ७ ॥
 मथ इयाद्वकदेहायः, कश्चिन्मङ्गलवर्तनं ।
 स्वामिनं चरणाद्गुहे, नीचे भूयोऽन्यधारयत् ॥ ८ ॥
 यथेच्छं भगवांस्तस्मै, स्वर्णरत्नान्यवात्तदा ।
 मदान्तो हृद्विद्वन्मानां, ददते यत्र तत्र हि ॥ ९ ॥
 कृतेषु पाणिमोक्षादि-कृत्येषु निश्चिन्नेष्वपि ।
 सुमङ्गलास्तुनन्त्राज्यां, सहास्रौ दयं प्रभुः ॥ १० ॥
 स्फीतायगीतसंगीत-मुखरीकृतदिच्छाक्षः ।
 प्रत्यप्रतोरणद्वार-माययौ निजवेदमनः ॥ ११ ॥
 घोटकं कूर्दयामासु-धिरं तत्र वधूवरम् ।
 हयोत्कर्षेण कुर्वाणा, देवा जयजयारवम् ॥ १२ ॥
 लता इव समीरेण, प्रमोदेन प्रणोदिताः ।
 पौक्षोम्याद्याश्च ननुत-र्णातपूर्णमनोरथाः ॥ १३ ॥
 प्रविवेश ततः स्वामी, स्वसौधे कृतमङ्गलः ।
 विवाहोत्साहसौन्दर्य-रञ्जितस्त्रिजगज्जनः ॥ १४ ॥
 शुष्कनीलफलसाहु-र्नानापक्षाक्षपेशा ।
 शालिसुपद्युतप्राज्य-प्रसेहव्यङ्गनाहुता ॥ १५ ॥
 मिथो जेमनवाराभू-द्भूरिगौरवसुन्दरा ।
 ताम्बूलांशुकदानाद्यैः, सम्माननमथाग्रयत् ॥ १६ ॥
 पूर्णपात्रप्रवेशादि-विवाहोत्सववृद्धिभिः ।
 स्वामिनः पितरौ तत्र, मुमुदातेतरां सदा ॥ १७ ॥
 कृतकृत्योऽथ शक्रादि-देवदेवीगणोऽखिलः ।
 प्रणिपत्य प्रजोः पादान्, स्थानं निजनिजं ययौ ॥ १८ ॥ भा० क० ।
 अमुमेवार्थमाह ।

जोगसमत्यं नाशं, वरकर्मं कासि देविंदो ।

दुर्गं वरमहिलाणं, बहुकर्मं कासि देवीओ ॥

भगवाँश्च तेन कन्याद्वयेन सार्धं विहरन् यौवनमनुप्राप्तः ।
 अत्रान्तरे देवराजस्य चिन्ता जायाकृत्यमेतदतीतप्रत्युत्पन्नाना-
 गतानां शक्राणां प्रथमतोर्थकराणां विवाहकर्मं क्रिय इति संचि-
 न्त्यानेकत्रिंशदशवधूवृन्दसमन्वितोऽवतीर्णवानित्यवतीर्थं च जग-
 वतः स्वयमेव वरकर्मं चकार । पत्न्योरपि देव्यो वधूकर्मेति ।
 अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह (जोगगाथा) गमनिका । भोगस-
 मर्थं ज्ञात्वा वरकर्मं तस्य कृतवान् देवेन्द्रः द्वयोर्वरमहिलायोर्ध-
 वूकर्मं कृतवत्यो देव्य इति गाथार्थः । ज्ञावार्थस्तुक् एव ॥ १९ ॥
 (८) अथापत्यद्वारम् ।

उपुव्वसयसहस्ता, पुर्वि जायस्स जिणवरिंदस्स ।

तो जरह्वंजिमुंदरि, वाहुव्वदी मुंदरी चेव ॥ २० ॥

देवीमुमंगलाए, भरहो वंजी अमिहुणं जायं ।

देवीं मुनंदाए, वाहुव्वदी मुंदरी चेव ॥ २१ ॥

(उष्णवगाहा) निगदसिद्धैवेयं नवरमनुत्तरविमानादवती-
र्य सुमङ्गलायाः पुनः बाहुपीठश्च प्ररतब्राह्मीमिथुनकं जातं
तथा सुबाहुर्महापीठश्च सुनन्दायाः बाहुयत्री सुन्दरीमिथुन-
कमिति । १२४ । अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह मूलमाप्यकारः
(देवीगाहा १२५) सुगमत्वाच्च विमियते आह । किमेतावन्त्येव
जगवतोऽपत्यानि उत नेति । उच्यते ।

अउणापन्नं जुअन्ने, पुत्ताण सुमंगला पुणो पसवे ।

नीर्णमइकमणे, निवेअणं उसजसामिस्स ॥ १२६ ॥

गमनिका । एकोनपञ्चाशत्तयुग्मानि पुत्राणां सुमङ्गला पुनः
प्रसूतवती । अत्रान्तरे प्राग्निरूपितानां इक्ष्वारादिप्रवृत्तीनां
दण्डनीतीनां ते लोकाः प्रभुरतरकपायसंभवात् अतिक्रमणं
कृतवन्तः । ततश्च नीतीनामतिक्रमणे सति तल्लोका अभ्यधिक-
ज्ञानादिगुणसमन्वितं भगवन्तं विज्ञाय निवेदनं कथनमृपजस्वा-
मिने आदितीर्थकराय कृतवन्त इति क्रियाऽयं गाथार्थः ।

एवं निवेदिते सति भगवानाह ।

राया करेइ दंढं, सिद्धे ते विति अम्ह विसहो उ ।

मगह य कुवगरं सो, वेइ उसजो अ ने राया ॥ १२७ ॥

गमनिका । मिथुनकैर्निवेदिते सति भगवानाह । नीत्यतिक्रमण-
कारिणां राजा सर्वनरेश्वरः करोति दण्डं स चामात्यारक्षि-
कादिबलयुक्तः कृताभिपेकः अनतिक्रमणीयाइश्च प्रवति ।
एवं शिष्टे कथिते सति भगवता ते मिथुनका ब्रुवते भणन्ति
अस्माकमपि राजा भवतु वर्तमानकालनिर्देशः खल्वन्यास्व-
वसर्पिणीषु प्रायः समानन्यायप्रदर्शनार्थः । विकाङ्क्षोचरसूत्र-
प्रदर्शनार्थो वा । अथवा प्राकृतशैल्या गान्दसत्वाच्च (वितीति)
उक्तवन्तः । जगवानाह यद्येवं (मगहयकुवगरंति) याचयध्वं
कुवकरं राजानं स च कुवकरस्तैर्याचितः सन् (वेत्तेति)
पूर्ववदुक्तवान् अमुपजो (ने) प्रवतां रजेति गाथार्थः । ततश्च ते
मिथुनका राज्याभिपेकनिर्वर्तनार्थमुदकानयनाय पक्षिनीसरो गत-
वन्तः । अत्रान्तरे देवराजस्य खल्वानसनकम्पो ध्रुव विभाषा
पूर्ववत् यावद्विहागत्याभिपेकं कृतवानिति ।

(१०) ऋषजस्वामिनो राज्याभिपेकः ।

आभोएउं सको, उवागओ तस्त कुणइ अजिसेअं ।

मउडाइ अलंकारं, नरिंदजोगं च से कुणइ ॥ १२८ ॥

गमनिका आभोगयित्वा उपयोगपूर्वकेनावधिना विज्ञाय शक्रो
देवराज उपागतस्तस्य भगवतः करोति अभिपेकम् । राज्या-
भिपेकमिति । तथा मुकुटाद्यलङ्कारं च आदिशब्दात्कटककु-
ण्डलकेयूरादिपरिग्रहः । चशब्दस्य व्यवहितः संबन्धो नरे-
न्द्रयोग्यं (से) तस्य करोति अत्रापि वर्तमानकालनिर्देशप्र-
योजनं पूर्ववदवसेयम् । पाठान्तरम् "आभोएउं सको, आगंतुं
तस्स कासिअभिसेयं । मउडादि अलंकारं, नरिंदजोगं च से
कासी " भावार्थः पूर्ववदेवेति गाथार्थः । अत्रान्तरे ते मिथुन-
कनरास्तस्मात्पद्मसरसः खलु नलिनीपत्रैरुदकमादाय भगव-
त्समीपमागत्य तं चालंकृतविभूषितं दृष्ट्वा विस्मयोत्फुल्लनयनाः
किंकर्तव्यताव्याकुलीकृतचेतसः कियन्तमपि कालं स्थित्वा
भगवत्पादयोः तदुदकं निक्षिप्तवन्त इति तानेवंविधक्रियोपेता-
न् दृष्ट्वा देवराजचिन्तयत् अहो खलु विनीता एते पुरुषा इति
वैश्रमणं यत्क्राजमाज्ञापितवानिह द्वादशयोजनदीर्घा नवयोज-
नविष्काम्भा विनीतां नगरीं निष्पादयेति । स चाज्ञासमनन्त-

रमेव दिव्यभवनप्राकारमालोपशोभितां नगरीं चक्रे ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

जिसिणीपत्तेहि यरे, उदयं धितुं बुहंति पाप्सु ।

साहुविणीया पुरिसा, विणीयनयरी अह निविह्वा । १२९ ॥
गमनिका विसिनीपत्रैरुदकं गृहीत्वा क्षुब्धन्तीति प्रक्षिपन्ति व-
र्तमाननिर्देशः प्राग्वत् पादयोरुपरि । देवराजमिदृतवान् । साधु
विनीताः पुरुषाः विनीतनगरी अथ निविष्टेति गाथार्थः । १२९ ॥

(११) सांप्रतं राज्यसंग्रहद्वारमभिधित्तयाऽऽह ।

आमा हत्थी गावो, गहिया एय रज्जसंगहनिमित्तं ।

धित्तूण एवमाई, चउव्विहं संगहं कुणइ ॥ १३० ॥

गमनिका अश्वा हस्तिनो गाव एतानि चतुष्पदानि तदा
गृहीतानि भगवता राज्ये संग्रहः तन्निमित्तं गृहीत्वा एवमादि-
चतुष्पदजातमसौ भगवान् चतुर्विधं वक्ष्यमाणलक्षणं संग्रहणं
करोति । वर्तमाननिर्देशप्रयोजनं पूर्ववत् । पाठान्तरं वा चतुर्विधं
संग्रहं " कासी " इत्ययं गाथार्थः ॥ १३० ॥ स चायम् ।

उग्गा भोगा राय-न्न खत्तिया संगहो जवे चउहा ।

आरक्खिगुरुवयं सा, सेमा जे खत्तिया ते उ ॥ १३१ ॥

स चायम् । उग्गाहगाहा । गमनिका उग्गा भोगा राजन्या कृत्रिया
एवं समुदायरूपः संग्रहो भवेद्यनुर्था । एतेषामेव यथासंख्यं
स्वरूपमाह । (आरक्खेत्यादि) आरक्षका उग्रदण्डकारि-
त्वात् उग्गा गुर्विति गुहस्थानीया भोगाः वयस्या इति राजन्याः
समानवयस इति कृत्वा वयस्याः शेषा उक्तव्यतिरिक्ता ये
कृत्रियास्ते तुशब्दः पुनश्चाधार्थस्ते पुनः कृत्रिया इति गाथार्थः ।
(१२) लोकस्थितिनिबन्धनप्रतिपादनाय गाथाचतुष्टयमाह ।

आहारे सिप्पकम्मे, मामणा य विचूसणा ।

लेहे गणिए अ रूवे अ, लक्खणे माणपोयण ॥ १३२ ॥

ववहारे नीइजुप्फे अ, ईसच्छे अ उवासणा ।

तिगिच्छा अत्थसत्थे अ, वंधे घाए अ मारणा ॥ १३३ ॥

जत्तुसवसमावाए, मंगले कोरुए इअ ।

वत्थे गंधे अ मल्ले अ, अलंकारे तहेव य ॥ १३४ ॥

चोलोवणविवाहे अ, दत्तिया मडयपूयणा ।

कावणा थूनसहे अ, छेज्जावणयपुच्छणा ॥ १३५ ॥

एताश्चतस्रोऽपि द्वारगाथाः । एताश्च भाष्यकारः प्रतिद्वारं व्या-
ख्यास्यत्येव तथाप्यङ्गरगमनिकामात्रमुच्यते तत्रापि प्रथमगाथा-
मधिकृत्याह । तत्राहार इति आहारविषयो विधिर्वक्तव्यः कथं
कल्पतरुफलाहारान्नान्नः संवृत्तः कथं वा पक्काहारः संवृत्त इति
तथा शिल्प इति शिल्पविषयो विधिर्वक्तव्यः । कुतः कथं किं
यन्ति वा शिल्पान्युपजातानीति । कर्मणीति कर्मविषयो विधि-
र्वाच्यः यथा कृषिवाणिज्यादिकर्म संजातमिति तच्चाग्नानुत्पत्ते
संजातमिति । चः समुच्चये (मामणोत्ति) ममीकारार्थं देशी-
वचनम् । ततश्च परिग्रहममीकारो वक्तव्यः स च तत्काद्य एव
प्रवृत्तः चः पूर्ववत् । विज्ञपणं विज्ञपणा मरणनमित्यर्थः । सा व-
क्तव्या सा च भगवतः प्रथमं देवैः कृता पश्चाद्भोक्तेऽपि प्र-
वृत्ता । लेख इति लेखनं लेखः क्षिपि विधानमित्यर्थः । तद्विषयो
विधिर्वक्तव्यः तच्च जिनेन ब्राह्मणा दक्षिणकरेण प्रदर्शितमिति । ग-
णितविषयो विधिर्वाच्यः एवमन्यत्रापि क्रिया योज्या । गणितं सं-
ख्यानं तच्च जगवता सुन्दर्या वामकरेणोदिष्टमिति । चः समुच्चये

न्यं काष्ठकर्मादि तच्च जगवतो जगतस्य कथितमिति । चः पू-
र्वयत् । लक्षणं पुष्पकृष्णादि तच्च जगवतैव बाहुयक्षिनः कथित-
मिति । मानमिति मानोऽमानाद्यमानगणिमप्रतिमानां दृष्टानम् ।
(पाने इति) योहित्यः प्रानं वा जनयोर्मानप्रानयोर्विधिव्याच्यः ।
तत्र मानं विधा धान्यमानं स्तमानं च । तत्र धान्यमानमुक्तम् । “दो
धन्मनी उपमनी इत्यादि” स्तमानं “च उन्महिया वनीमिया एव-
मादि” २ उन्मानं येनोन्मीयते यदोन्मीयते तद्यथा कर्पे
इत्यादि । अत्रमानं येनावमीयते तद्यथा हस्तेन वा दृग्मेन वा हस्तो
येत्यादि । ३ । गणिमं यज्ञायने पक्वः दिनं त्येति । प्रतिमानं गु-
ह्यादि एतद् सचै तदा प्रवृत्तमिति । पोता अपि तदेव प्रवृत्ताः ।
तथा प्रकरणेन उतने प्रानः मुस्ताफलादीनां प्रानेन तदैव प्रवृत्त-
मिति । प्रथमद्वारागाथासमासार्थः ॥ ३१ ॥ द्वितीयगाथागम-
निका (यवद्वारेति) व्यवहारविषयो विधिव्याच्यः राजकुल-
करणप्रायाप्रतिपादनाद्विद्वक्त्रो व्यवहारः स च तदा प्रवृत्तो श्रो-
तानां प्रायः स्वस्वभानापगमात् (नीतित्ति) नीतौ विधिव्य-
क्त्यः । नीतिद्वारादिभक्षणा सामान्युपायलक्षणा वा तदैव
जातेति (युज्येयत्ति) युक्त्वियये विधिव्याच्यः । तत्र युक्तं बाहुयु-
क्तादिकं लावकादीनां वा तदैवेति (ईस्येयत्ति) प्राकृतशै-
ल्या उकारलोपात् इपुशास्त्रं धनुर्वेदस्तद्विषयो विधिव्याच्य इति
तदपि तदैव राजधर्मं सति जानमधवा एकारान्तत्वात्सर्वेऽत्र प्र-
थमान्ताः एव उच्यन्ते । व्यवहार इति व्यवहारस्तदा जात एव
स्येन योज्यम् । यथा “ कर्पे प्रागच्छ विस्तरुधेन्यादि ” (उ-
वात्सणेति) उपासना नापिनकर्म तदपि तदैव जातं प्रागनव-
स्थितनखत्रोमान एव प्राणिन आस्तक्षितं गुनगन्त्रादीनां चो-
पासनेति । चिकित्सा रोगहरणलक्षणा सा तदैव जाता । एवं
नयेन क्रियाव्याहारः कार्यः । (अत्यसत्थेयत्ति) अर्थशास्त्रं (वं-
धे घाने य मारणेयत्ति) यन्धो निगनादिजन्यः । यातो दृग्मादि-
नारुना । जीविताद् व्यपरोपणं मारणेति सर्वाणि तदैव जाता-
नीति द्वितीयद्वारागाथासमासार्थः ॥ ३३ ॥ तृतीयगाथागमनिका ।
एकारान्ताः प्रथमाद्वितीयान्ताः प्राक्ते भवन्त्येव तत्र ये ज्ञानादि-
पूजाकृपाः उन्मत्याः शक्नोत्सयादयः समवायाः गोपृथादिमे-
लकाः पाने तदा प्रवृत्ताः मङ्गलानि स्वस्तिनकमित्कार्यकादीनि कौ-
टुकानि रक्षादीनि मङ्गलानि च कौटुकानि चेति समासः (मंग-
लेति) एकारोऽज्ञाक्षणिकां मुखसुखोच्चारणार्थः । एतानि जगवतः
प्राग् देवैः कृतानि पुनस्तदैव लोके प्रवृत्तानि । तथा वल्लं चीनां-
शुकादि गन्धः कोपृपृथादिभक्षणाः । मालयं पुष्पदाम । अवाङ्कारः
केशनूपणादिभक्षणाः । एतान्यपि यक्षादीनि तदैव जातानीति तृती-
यद्वारागाथासमासार्थः । चतुर्थगाथागमनिका तत्र (चूरेति) वा-
लानां चूराकर्म तेषामेव काशाग्रहणार्थः नयनमुपनयनं धर्मश्रव-
णनिमित्तं वा साधुसकाशं नयनमुपनयनम् । विवाहः प्रतीत एव
एते चूरादयस्तदा प्रवृत्ताः ॥ ३५ ॥ दत्ता च कन्या पित्रादिना
परिणीयत इति तत्तदैव संजातम् । निष्कादानं वा जूतकस्य पूजा
नाम मरुदेव्यास्तदैव प्रथमसिद्ध इति कृत्वा देवैः कृतेति लोके च
रुढा । अभ्ययना अग्निसंस्कारः स च भगवतो निर्वाणप्राप्तस्य प्रथमं
त्रिदशैः कृतः पश्चात्तलोकेऽपि संजातः । जगवदादिदृग्स्थानेषु
स्तूपास्तदैव कृताः लोके च प्रवृत्ताः शब्दश्च रुदितशब्दो जग-
वत्येवापवर्गं गते सति जगतदुःखमसाधारणं ज्ञात्वा शकेण कृतो
लोकेऽपि रुढ एव । “ वेष्टापनकं ” इति देशीयचनमुत्कृष्टवाङ्म-
भापनसेटिकाद्यर्थावचकमिति । तथा प्रच्छन्नं प्रच्छन्ना सा इक्षि-
णिकादिभक्षणा इक्षिणिकां कर्णमूले घाटिकां चाक्षयन्ति पुन-

र्यक्षाः खल्वागम्य कर्णे कथयन्ति किमापि प्रष्टुर्विवक्षितमिति ।
अथवा निमित्तादिपुच्छा मुखशयनादिपुच्छा चेति चतुर्थद्वारा-
गाथासमासार्थः ॥ ३५ ॥ आचम १ अ० । इदानीं प्रथमद्वाराव-
यवार्थानिधित्सया मूलमाप्यरुदाह ॥

आसी कंदाहारा, मूत्राहारा य पत्तहारा य ।

पुष्पफलभोक्षणो वि य, जइत्रा किर कुलगरो उसहो ।

गमनिका । मूत्राहाराश्च आसन् कन्दाहाराः पत्राहाराश्च पु-
ष्पफलभोजिनोऽपि च कदा यदा किल कुलकर ऋषभः । भावार्थः
स्पष्ट एव नवरते मिथुनका नरा एवंभूता आसन् किन्नशब्दस्तु
परोक्षासागमवादसंस्मृक इति गाथार्थः । तथा ।

आसी अ इक्षुभोर्हि, इक्षवागा तेण खंत्तिया हुंति ।

सणसत्तरसं धनं, आम ओमं च जुंजीआ ॥

गमनिका । आसैश्च इक्षुभोजिन इक्षवाकवस्तेन कृत्रिया भव-
न्ति । तथा सणः सप्तदशो यस्य तत्सणसप्तदशं धान्यं शाह्यादि
आममपकम् (ओमं) न्यूनं च (जुंजीया इति) लुक्कवन्त इति गा-
थार्थः । १३७ । तथापि काक्षदोषात्तदपि न जीर्णवत्ततश्च भग-
वन्तं पृष्टवन्तः । जगवांश्चाह हस्ताभ्यां घृष्ट्वा आहार्यत्वमिति ॥

अमुमेवार्थं प्रतिपादनाह ज्ञाप्यरुत् ।

ओमप्पाहारंता, अजीरमाणम्मि ते जिणमुर्विति ।

हृत्येहि धंसिऊणं, आहारेहंति ते जणिआ ॥ ३८ ॥

गमनिका । अवममप्याहारयन्तः । अजीर्यमाणे ते मिथुनका
जिनं प्रथमतीर्थकरमुपयान्ति । पूर्ववत्सर्पिणीस्थितिप्रदर्शनार्थं
वर्तमाननिर्देशो जगवता च हस्ताभ्यां घृष्ट्वा आहार्यत्वमिति
ते जणिताः सन्तः किं कुर्वन्ति ।

आसी य पाणिघंसी, तिम्मिअ तंदुलपवालपुरुनोई ।

हृत्यतलपुनाहारा, जइत्रा किर कुलगरो उसजो ॥ ३९ ॥

आसैश्च ते मिथुनका भगवदुपदेशात्पाणिज्यां घृष्टं शीलं येषां
ते पाणिघर्षिणः । एतदुक्तं भवति । ता एवौपधीः हस्ताभ्यां
घृष्ट्वा त्वचं चापनीय लुक्कवन्तः । एवमपि काक्षदोषात् किय-
त्यपि गते काक्षे ता अपि न जीर्णवत्यः । पुनर्जगवदुपदेशतः एव
तीमितनन्दुलप्रवाहपुटभोजिनो बभूवुः । तीमिततन्मुलान् प्रवा-
हपुटे भोक्तुं शीघ्रं येषां ते तथाविधाः । तन्दुलशब्देनौपच्य पयो-
च्यन्ते । पुनः कियतापि काक्षेन गच्छता भजीर्णदोषादेव भगव-
दुपदेशेन हस्ततलपुटाहारा आसन् । हस्ततलपुटेषु आहारो
विहितो येषामिति समासः । हस्ततलपुटेषु कियन्तमपि काक्ष-
मौपधीः स्थापयित्वोपलुक्कवन्त इत्यर्थः । तथा कक्षासु स्वेद-
यित्वेति यदा किल कुलकर ऋषभशब्दः परोक्षासागमवादसंस्-
मृकस्तदा ते मिथुनका एवं भूता आस्तक्षिति गाथार्थः । ३९ ।
पुनरभिहितप्रकारा द्वादिबंधोर्गैराहारितवन्तस्तद्यथा पाणिज्यां
घृष्ट्वा पत्रपुटेषु च मुहूर्ते तीमित्वा तथा हस्ताभ्यां घृष्ट्वा हस्तपुटे-
षु च मुहूर्ते धृत्वा पुनर्हस्ताभ्यां घृष्ट्वा कक्षास्वेदं च कृत्वा
पुनस्तीमित्वा हस्तपुटेषु च मुहूर्ते धृत्वेत्यादिप्रज्ञकथोजनां
केचित्प्रदर्शयन्ति । घृष्ट्वा पदं विहाय तक्षायुक्तं त्वगपनयनमन्त-
रेण तीमितस्यापि हस्तपुटधृतस्य सौकुमार्यत्वानुपपत्तेः इहदृष्ट-
त्वभावरवाद्वा अदोष इति । द्वितीययोजना पुनर्हस्ताभ्यां घृष्ट्वा
पत्रपुटेषु तीमित्वा हस्तपुटेषु च मुहूर्ते धृत्वेति । तृतीययोजना
पुनर्हस्ताभ्यां घृष्ट्वा पत्रपुटेषु तीमित्वा हस्तपुटेषु धृत्वा कक्षासु
स्वेदयित्वेति ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

घंसेज्जणं तिम्मणं, घंसणतिम्मणपवाइपुरुजेई ।

घंसियनिम्मपवाइ, हत्थउडे ककरसेए अ ॥ ४० ॥

जावार्थं उक्त एव नवरमुक्तार्थाकरयोजना । घृष्ट्वा तीमितं कृत-
घन्त इत्यनेन प्रागभिहितप्रत्येकजङ्गकाक्षेपः कृतो वेदितव्यः ।
घृष्ट्वा प्रवाइपुटनीमितजोजिन इत्यनेन द्वितीययोजनाक्षेपः ।
घृष्टेति घृष्ट्वा तीमनं प्रवाइ इति प्रवाले तीमित्वा हस्तपुटेपु कि-
यन्तमपि कालं विधाय युक्तवन्त इति वाक्यक्षेपः इत्यनेन तृती-
ययोजनाक्षेपः । तथा कक्कास्वेदे च कृते सति युक्तवन्तः इत्यने-
नानन्तराभिहितत्रययुक्तेन चतुर्भङ्गकयोजनाक्षेप इति गाथार्थः ।
अत्रान्तरे ।

अगणिसस य उड्डाणं, उमघंसा दहु नीअपरिगहणं ।

पासेसु परिच्छिदह, गिएहह पागं तत्रो कुएहह ॥ ४१ ॥

आह सर्वं तीमनादि ते मिथुनकास्तीर्थकरोपदेशात्कृतवन्तः
स च जगवान् जातिस्मरः सन् किमित्यन्युत्पादोपदेशं न दत्त-
वानित्युच्यते तदा कालस्यैकान्तस्निग्धत्वात् असत्यपि यत्ने वस्तु-
त्पत्तेरिति स च भगवान् विजानाति न ह्येकान्तस्निग्धरुक्कयोः
काश्चोर्वह्युत्पादः किं त्वनतिस्निग्धरुक्काल इत्यतो नादिष्टवा-
निति तेषां च चतुर्भङ्गविकल्पितमप्याहारं कालदोषान्न जीर्णघन्तः
इत्यस्मिन् प्रस्तावे अग्रेष्टोत्थानं संवृत्तमिति । कुनः दुमघर्षात्तं
चोत्थितं प्रवृत्तज्वालावलीसनाथं भूपासं तृणादि दहनं तद्वा अ-
पूर्वैरत्नबुद्ध्या ग्रहणं प्रति प्रवृत्तवन्तः दहमानास्तु भीतपरिकथ-
नमृयनाय कृतवन्तः इति । भीतानां परिकथनं जीतपरिकथनम् ।
जीत्या वा परिकथनं भीतिपरिकथनं पाठान्तरमिति । जगवा-
नाह पाश्चैत्यादि सुगमं ते हि अजानाना बह्वावेवौपधीः प्रक्षिप्तव-
न्तः ताश्च दाहमापुः पुनस्ते भगवतो हस्तिनकन्धगनस्य निवेद्य-
न्ति । स हि स्वयमेवौपधीर्नैक्यतीति । भगवानाह न तत्राजिरो-
हितानां प्रक्षेपः ॥ ४१ ॥ इत्थं तावत्प्रथमं कुम्भकारशिल्पमुत्पन्नमु-
मेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

पक्खेवदहणमांसहि, कहणं निग्गमणहत्थिसीसम्मि ।

पयणारंजपवित्ता, ताहे कासी य ते मणुआ ॥ ४२ ॥

भिन्नेण हत्थिसीसे, मट्ठियपिंरुं गहाय कुरुगं तु ।

निव्वत्तेसिअ तह आइ-जिणोवड्डेण मग्गेण ॥ ४३ ॥

निव्वत्तिए समाणे, जणई राया तत्रो वड्डुजणस्स ।

एवइआ भे कुव्वह, पथड्डिअं पढमसिपं तु ॥ ४४ ॥

जावार्थं उक्त एव किं तु क्रियाध्याहारकरणेनाकरगमनिका
स्वबुद्ध्या कार्या । यथा प्रक्षेपं कृतवतो दहनमौपधीनां वभूवे-
त्यादि उक्तमाहारवारम् । आवा० १ अ० ।

शिलाद्वारावयवार्थाभिधित्तयाऽऽह ।

पंचेय य सिप्पाइ, यड्डोहे चित्तणंतकासवए ।

एकेकस्स य पत्तो, वीसं वीसं जवे भैया ॥ ४५ ॥

पञ्चैव मूलभूतानि शिल्पानि । तद्यथा (यड्डलोहे चित्तणं-
तकासवएइति) तत्र घट इति कुम्भकारशिल्पस्योपलक्षणं
(लोहेत्ति) लोहकारशिल्पस्य (चित्तेत्ति) चित्रकारशि-
ल्पस्य " णंतमिति " देशीवचनं वल्लवाचकं ततोऽनेन वल्ल-
शिल्पस्य ग्रहणं काश्यप इति नापितशिल्पस्य । इयमत्र भा-
चना । वल्लवृक्षेषु परिहीयमानेषु भगवता वल्लोत्पादनिमित्तं

वल्लशिल्पमुत्पादितं तदनन्तरं गृहाकारेष्वपि कल्पद्रुमेषु हानि-
मुपगच्छत्सु गृहकरणनिमित्तं लोहकारादिशिल्पमुत्पादितं प-
श्चात्प्राणिनां कालदोषान्नखरोमाणि अपि वर्द्धितुं प्रवृत्तानीति
नापितशिल्पोत्पादना । गृहाण्यपि च चित्ररहितानि विशो-
भानि भान्तीति चित्रकारशिल्पोत्पादना कुम्भकारशिल्पोत्पाद-
कारणं प्रागेव भावितम् । " एकेकस्स येत्यादि " एभ्यः प-
ञ्चभ्य एकेकस्य विंशतिविंशतिभेदाः अभूवन्ति सर्वसंख्यया
तदा शिल्पशतस्योत्पत्तिरभवदिति ॥ ४५ ॥

संप्रति कर्ममामणाविभूषणाद्वारप्रतिपादनार्थमाह ।

कम्मं कित्तिवाणिज्जा-इ मामणा जा परिग्गहे ममता ।

पुव्व देवेहिं कया, विजूसणा मंरणा गुरुणो ॥ ४६ ॥

कर्म नाम कृषिवाणिज्यादि । तच्चाद्यावुत्पन्ने संजातमिति
(मामणेत्ति) ममीकारार्थं देशीवचनमेतत् । ततो योऽपरि-
ग्रहे ममता सा मामणा ज्ञातव्या सा च तत्काल एव प्रवृ-
त्तेति । तथा विभूषणा मण्डना सा च पूर्वं देवेन्द्रैर्गुरोर्भगवतः
आदितीर्थकृतः कृता पश्चात्लोकेऽपि प्रवृत्तेति ।

संप्रति लेखगणितरूपद्वारद्वयप्रतिपादनार्थमाह ।

देहं लिक्खीविहाणं, जिणेण वंभीए दाहिणकरेण ।

गणिय संखाणं मुं-दरीए वामेण उवइट्ठं ॥ ४७ ॥

लेखनं लेखो नाम सूत्रे नपुंसकता प्राकृतत्वाह्लिपिविधानं तच्च
जिनेन भगवता ऋषभस्वामिना द्वाहस्या दक्षिणकरेण प्रदर्शित-
मत एव तदादित आरभ्य वाच्यते । गणितं नाम एकद्वित्र्यादिसं-
ख्यानं तच्च भगवता सुन्दर्या वामकरेणोपदिष्टमत एव तत्प-
र्यन्तादारभ्य गण्यते । अधुना रूपलक्षणमानरूपद्वारत्रयप्र-
तिपादनार्थमाह ।

जरहस्स रुक्कम्मं, नराइलवखणमहोइयं वलिणो ।

माणुम्माणुवमणं, पमाणगणमा य वत्थूणं ॥ ४८ ॥

रूपं नाम काष्ठकर्म पुस्तककर्मन्येवमादि । तच्च भगवता भर-
तस्योपदिष्टम् । तथा नरादिब्रह्मणं पुरुषब्रह्मणादि तच्च । इत्थं
जरतस्य काष्ठकर्माद्युपदेशानन्तरं भगवता बाहुवक्षिन उदितं
कथितम् । तथा मानं नाम वस्तुनां मानोन्मानवमानप्रमाणग-
णितानि तत्र मानं द्विधा धान्यमानं रसमानं च । धान्यमानम्
" दो अ सतीए सइया दो य सईतो सेइया चत्तारि सेइया कु-
ब्वो चत्तारि बुब्वो पथओ " इत्यादि । रसमानं " चउसः
द्विया चउतिसिया सोवसिया " इत्यादि । उन्मानं येनोन्मीयते
तच्च तुलान्तं कर्षः पलमित्यादि । अचमानं येनावमीयते त-
द्यथा हस्तो दण्डो युगार्मित्यादि । प्रमाणं प्रतिमानं तच्च सुव-
र्णपरिमाणहेतुः गुञ्जादि गणिमं यदेकादिसंख्यया परिच्छिद्यते ।
यत्तु गाणन तत्प्रागेव पृथग्द्वारतयाऽभिहितमेतत्पञ्चकारमपि
मानं भगवति राज्यमनुशासति भगवदुपदेशेन प्रवृत्तमिति (पो-
यए) इति द्वारगाथायां यदुक्तं तस्य संस्कारः प्रोतकमिति । पोतक
इति वा । तथाच्चाह ।

माणियाई दाराइसु, पोता तह सागरम्मि वहणाई ।

ववहारो लेहवणं, कज्जपरिच्छेयणत्थं वा ॥ ४९ ॥

ये मणिकादयः आदिशब्दान्मुक्ताफलादिपरिग्रहः । दवरका-
दिषु लोकेन प्रोताः क्रियन्ते तदेतत्प्रकरणेन कृतं तदा प्रवृत्तम् ।
अथवा पोता नाम सागरे समुद्रे प्रवहणानि तान्यपि तदैव
प्रवृत्तानि । तथा व्यवहारो नाम विसंवादे सति राजकुलकरणे

गन्वा निजनिजनापात्रेष्वापनद्वज्जणः कार्यपरिच्छेदनार्थं वा पण-
मुत्तिलज्जणः स उत्तयन्पोऽपि तदा प्रवृत्तः कालदोषतो लोकानां
प्रायः स्वस्वत्रायापनमात् ।

अधुना नीतिमुत्तरूपं द्वारद्वयमभिधित्सुराह ।

नीतिं द्वारार्हः, मन्त्रविज्ञा अहव सामभेयाई ।

जुष्टाई वाऽनुष्टुप्, यद् यद्वाऽपि च ॥ ५० ॥

नीतिद्वारार्हद्विज्ञा सप्तविधा । तद्यथा द्वारो मङ्गारो धि-
कारः परिभाषणा मङ्गलदीपन्यश्चरके प्रक्षेपो महापराधे उवि-
च्छेद इति । एषा सप्तविधापि नीतिस्तदा विमलवाहनकुलकरा-
दाग्न्य नरतकाज्ञं पर्यन्तं कृत्वा यथायोगं प्रवृत्ता । तथा च व-
क्ष्यति “ किञ्चित् भरहफात्रे ” इत्यादि । अथवा नीतिर्नाम साम-
भेदादिका चतुष्प्रकाराः । तद्यथा सामभेदो दण्डः उपप्रदानमिति
गणः चतुर्विधाऽपि भगवन्कात्रे समुत्पद्येति । तथा युक्तानि नाम
बाहुयुक्तादीनि । यदि वा वर्तकादीनां तानि उभयान्यपि तदा
प्रवृत्तानि ।

संप्रतिमुपशास्त्रोपासनारूपं द्वारद्वयमाह ।

ईसत्यं धणुवेदो, उवासणा मंसुकम्पमाईया ।

गुरुरायार्हणं वा, उवासणापञ्जुवासण्या ॥ ५१ ॥

उपशास्त्रं नाम धनुर्वेदः न च राजधर्मं सति प्रवर्तत उपास-
ना नाम इमंभुक्तर्तनादिरूपं नापितकमे तदपि तदैव जातं
पूर्वं हानवस्थितनखरोमानस्तथा काहमाहात्म्यतः प्राणिनोऽभव-
न्मिति । एषा च शिल्पान्तर्गततया प्रागभिहिताऽपि पुनः पृथग्द्वार-
नयोपन्यस्ता भगवत्काल एव नखरोमाग्यनिरकेण प्रपेक्षितुं
हन्तानि तत्पूर्वमिति व्यापनार्थम् । यदि वा उपासना नाम
गुरुजादीनां पर्युपासना सापि तदैव प्रवृत्ता । अधुना
चार्चित्तमार्थशास्त्रवन्ध्यातरुपद्वारचतुष्टयप्रतिपादनार्थमाह ।

रोगहरणं तिगिच्छा, अत्यागमसत्यमत्यसत्याचि ।

निगमाजमो वंधो, घातो दंदादिताद्वयया ॥ ५२ ॥

चिकित्सा नाम रोगापहारक्रिया साऽपि तदैव भगवदुपदेशा-
त्प्रवृत्ता । अर्थागमनिमित्तं शास्त्रमर्थशास्त्रम् । वन्धो निगमादि-
भिर्यमः संयमनं घातो दण्डाद्विनिस्तारना । एतेऽपि अर्थशा-
स्त्रवन्ध्यातास्तत्कात्रे यथायोगं प्रवृत्ताः ।

अधुना मारणयज्ञोत्सवरूपद्वारद्वयप्रतिपादनार्थमाह ।

मारण्या जीववधो, जन्मानागाइयाण पूयातो ।

इंदाइमहापूया, पइनियया उत्सवा होंति ॥ ५३ ॥

मारणं जीववधो जीवस्य जीविताद् व्यपरोपणं तच्च जस्तेश्व-
रकात्रे समुत्पन्नम् । यज्ञा नागादीनां पूजाः उत्सवाः प्रायः प्रति-
नियताः वर्षमभ्ये प्रतिनियतदिवसत्राविनः इन्द्रादिमहापूजा-
स्त्वनियतकाहभावित्य इति महोत्सवानां प्रतिविशेषः । एतेऽपि
तत्कात्रे प्रवृत्ताः ।

संप्रति समवायमङ्गलरूपद्वारद्वयमभिधित्सुराह ।

समवायो गोष्ठीणं, गामाईणं व संपसारो वा ।

तह मंगलाइसोत्थिय, सुवणसिच्छत्यगार्हण ॥ ५४ ॥

समवायो नाम गोष्ठिनां मेलापकः । यदि वा ग्रामादीनामादि-
शब्दात् खेदवाटनगरादिपरिग्रहः । स एकीभावेन किमप्युद्दिश्य
एकत्र मीननं संपसारः समवायः । किमुक्तं नवति ग्रामादिजना-
नां किञ्चित्प्रयोजनमुद्दिश्य यदेकत्र मीननं स वा समवाय इति ।

तथा मङ्गलानि नाम स्वस्तिकसुवर्णसिद्धार्थकादीनि पूर्व देवैर्ज-
गवतो मङ्गलसुख्या प्रयुक्तानि ततो लोकेऽपि तथा प्रवृत्तानि ।

संप्रति कौतुकादिद्वारपञ्चकमाह ।

पुलं कयाई पहुणो, सुरेहिं खखादिकोल्याई च ।

तह वत्यगंयमद्व्या-लंकारकेसजूसाइ ॥ ५५ ॥

तं दछण पवत्तो, लंकारे उ जणो असेसो वि ।

पूर्वं प्रवृत्तो जगवतः ऋषभस्वामिनः सुरैः कृतानि कौतुकानि
रक्षादीनि ततो लोकेऽपि तानि जातानि । तथा वखं चीनांशुका-
दिभेदजिज्ञं गन्धः कुष्ठपुष्टादिलक्षणः माद्वयं पुष्पदाम । एतानि
तदैव जातानि । अवद्वारः केशचूपादिः तं चालद्वारं जगवतो
देवैः कृतं दृष्ट्वा अवशेषोऽपि स्वं स्वमहं कर्तुं प्रवृत्तः ।

संप्रति चूलाद्वारमाह ॥

विहिणा चूलाकम्मं, वालाणं चोलयं नाम ॥ ५६ ॥

चूला नाम विधिना ह्यभनक्षत्रतिथिमुद्घातोर्ध्ववहमङ्गलेष्टदेव-
तापूजास्वजनभोजनादिलक्षणेन बालानां चूलाकर्म तदपि तदा
प्रवृत्तम् ।

संप्रत्युपनयनद्वारमाह ।

उपनयणं तु कलाणं, गुरुमूढे साहुणो तवोकम्मं ।

धेतुं हवंति सहा, केई दिक्खं पवर्जति ॥ ५७ ॥

उपनयनं नाम तेषामेव बालानां कृतानां ग्रहणाय गुरोः कदाचा-
र्यस्य मूढे समीपे नयनम् । यदि वा धर्मध्वजनिमित्तं साधोः सका-
शं नयनमुपनयनं तस्माच्च साधोधर्मं गृहीत्वा केचित् आद्या नव-
न्यपरं लघुकर्माणो दीक्षां प्रपद्यन्ते । एतच्चोभयमपि तदा प्रवृत्तम्
अधुना विवाहद्वारं दत्तिद्वारमाह ।

दहुं कयं विवाहं, जिणस्स लोगो वि काउमारच्छो ।

गुरुदत्तिया य कन्ना, परिणिज्जंते ततो पायं ॥ ५८ ॥

दत्तिव्व दाणमुसभं, दित्तं दहुं जणम्मि विपयत्तं ।

जिणभिक्षवादाणं पि य, दहुं जिकखा पवत्ताओ ॥ ५९ ॥

जिनस्य जगवतः ऋषभस्वामिनो कृतं विवाहं दृष्ट्वा लोकोऽपि
स्यापत्यानां विवाहं कर्तुमारब्धवान् ॥ गतं विवाहद्वारम् । दत्ति-
द्वारमाह । भगवता युगलधर्मव्यवच्छेदाय भरतेन सह जाता
ग्राह्यी बाहुवलिने दत्ता बाहुवलिना सह जाता सुन्दरी भरताये
ति दृष्ट्वा तत आरभ्य प्रायो लोकेऽपि कन्या पित्रादिना दत्ता सती
परिणीयते इति प्रवृत्तम् । अथवा दत्तिर्नाम दानं तच्च जगवन्त-
मृषभस्वामिनं सांवत्सरिकं दानं ददत्तं दृष्ट्वा लोकेऽपि प्रवृत्तम् ।
यदि वा दत्तिर्नाम भिक्षादानं तच्च जिनस्य भिक्षादानं प्रबोधेण
कृतं दृष्ट्वा लोकेऽपि भिक्षा प्रवृत्ता । लोका अपि भिक्षां दातुं प्रवृ-
त्ता इति भावः ।

अधुना मृतकपूजाध्यापनास्तृपशब्दद्वाराण्यमाह ।

ममयं मयस्स देहो, तं मरुदेवीए पढमसिच्छो चि ।

देवेहिं पुरा महिणं, भावण्या अगिसकारो ॥ ६० ॥

सो जिणदेहाईणं, देवेहिं कतो चित्तासु थूना य ।

सहो य रुणसहो, लोगो वि ततो तहा य कतो ॥ ६१ ॥

मृतकं नाम मृतस्य देहस्तच्च मृतकं मरुदेव्याः प्रथमसिद्ध-
इति कृत्वा देवैः पुरा महितं पूजितम् । तत आरभ्य लोकेऽपि
मृतकपूजा प्रसिद्धि गता । ध्यापना नामाग्निसंस्कारः स च
भगवतो निर्वाणप्राप्तस्यान्येषां च साधूनामिदवाकूनामितरेषां

च प्रथमं त्रिदशैः कृतः पञ्चाङ्गोऽपि संजातः । तथा भगव-
द्देहादिद्वयस्थानेषु भरतेन स्तूपाः कृताः ततो लोकेऽपि तत
आरभ्य मृतकदाहस्थानेषु स्तूपाः प्रावर्तन्त । तथा शब्दो नाम
रुदितशब्दः स च भगवत्पवर्गे गते भरतदुःखमसाधारणम-
वबुध्य तदपसरणाय शक्रेण कृतस्ततो लोकेऽपि ततः कालादा-
रभ्य रुदितशब्दाः प्रवृत्तास्तथा चाह लोकोऽपि । तथा भरत-
वत् शकवत् वा रुदितशब्दं प्रवृत्तः कर्तुमारब्धवान् ।

संप्रति छेलापनकद्वारं पृच्छाद्वारं चाह ।

छेलापनमुक्किडाइ, वाञ्छकीलावणं च सेंटाइ ।

इंखिणियादिरुयं वा, पुच्छा पुण किं कर्हि कज्जं ॥६२॥

अहव निमिच्छाईणं सुह-सइ याइ सुहउक्खपुच्छा वा ।

इच्चवमाइयाई, उपपन्नं उसज्जकालम्मि ॥ ६३॥

छेलापनकमिति देशीवचनं तच्चात्रार्थं तथाचाह । " उक्कि-
छाइ इत्यादि " उत्कर्षं नाम हर्षवशादुत्कर्षेण नर्दनमदिशब्दात्
सिंहनादितादिपरिग्रहः । यदि वा वालकीडनं छेलापनकम् ।
अथवा शेंडितादि । तथा प्रच्छन्नं पृच्छा सा इंखिणिकादिरुदि-
तलक्षणा । इंखिणिका हि कर्णमूले घण्टिकां चाह्वयन्ति ततो
यक्षाः खट्वागम्य तासां कर्णेषु किमपि प्रष्टुर्विचक्षितं क-
थयन्ति । आदिशब्दात् इंखिणिकासदृशपरिग्रहः । अथवा किं
कार्यं कथं वा कार्यमित्येवं लक्षणा या लोके प्रसिद्धा पृच्छा
सा प्रच्छन्ना । यदि वा निमिच्छादीनामादिशब्दात्स्वप्नफलाफ-
लादिपरिग्रहः । पृच्छा प्रच्छन्ना । अथवा सुखशयितादिरूपा
सुखदुःखपृच्छा प्रच्छन्ना इत्येवमादितया सर्वमुत्पन्नमृषभस्वा-
मिकाले । उपलक्षणमेतत् । किञ्चिद्भरतकाले किञ्चित्कुलकर-
काले च । तथाचाह ।

किंचिच्च भरतकाले, कुञ्जरकाले वि किंचि उपपन्नं ।

पहुणा उ देसियाई, सव्वकला सिप्पकम्माई ॥६४॥

किञ्चिन्नगडादिभिर्घात इत्यादिभरतकालोत्पन्नं किंचित्
हकारितं कुलकरकालेऽप्युत्पन्नं प्रभुणा तु भगवता ऋषभ-
स्वामिना सर्वा गणितप्रभृतयः कलाः सर्वाणि घटशिल्पप्रभृ-
तीनि शिल्पानि सर्वाणि च कृप्यादीनि कर्माणि देशितानि ।
आ० स० प्र० । आ० ० ।

(१३) श्रीऋषभदेवस्य वासः ।

तत्रो एं उसभे अरिहा कोसलिण वीसं पुव्वसयसहस्साइ कु
मारवासमज्जे वसइ वसइत्ता तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइ महारा-
यवासमज्जे वसइ तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइ महारायवासमज्जे
वसमाणे वेहाइआओ गणिअप्पहाणाओ सउणरुअपज्जव-
साणाओ वावचरिं कलाओ चोसट्ठिं महिलागुणे सिप्पसयं
च कम्माणं तिप्पि वि पयाहिआए उवदिसइ त्ति ॥

ततो जन्मकल्याणकान्तरमित्यर्थः । ऋषभोऽहं कौशतिकः
विंशतिं पूर्वशतसहस्राणि पूर्ववक्त्राणि भावप्रधानत्वादिदेशस्य
कुमारत्वेनाकृताभिषेकराजसुतत्वेन वासोऽवस्थानं तन्मध्ये व-
सति । " कुमारवासमज्जावसइ " इति पाठे तु कुमारवासम-
ध्यावसति आश्रयतीत्यर्थः । उपित्वा च त्रिपष्टिपूर्ववक्त्राणि अ-
त्रापि भावप्रधानो निर्देश इति महाराजत्वेन साम्राज्येन वासो
ऽवस्थानं तन्मध्ये वसति । तत्र वसतश्च कथं प्रजा उपचक्रे इ-
त्याह " तेवट्ठिं इत्यादि " त्रिपष्टिं पूर्ववक्त्राणि यावन्महाराज-

वासमध्ये वसन् विपिविधानादिका गणितमङ्गविद्या धर्मकर्म-
व्यवस्थितौ वहुप्रकारत्वात् प्रधाना यासु ताः । शकुनस्तं पक्षि-
नापितं पर्यवसाने प्राप्ते यासां तास्तथा द्वासप्ततिकदाः कदा-
नानि कदाविज्ञानानीत्यर्थस्ताः कदावीयभेदात् द्वासप्ततिः अ-
र्थात् प्रायः पुरुषोपयोगिनीः । चतुःपष्टिं महिलागुणान् स्त्रीगु-
णान् कर्मणां जीवनोपायानां मध्ये शिल्पशतं च विज्ञानशतं च
कुम्भकारशिल्पादिकं त्रीण्यप्येतानि वस्तूनि प्रजाहिताय लोक-
पकारायोपदिशति । अपिशब्दः एकोपदेशकपुरुषतासूचनार्थः ।
वर्तमाननिर्देशश्चात्र सर्वेषामाद्यतीर्थकराणामयमेवोपदेशविधि-
रिति ज्ञापनार्थम् । यद्यपि कृपिवाणिज्यादयो बहवो जीवनोपा-
यास्तथापि ते पाश्चात्यकाले प्रादुर्बन्धुः । जगवता तु शिल्प-
शतमेवोपदिष्टमत एवाचार्योपदेशज्ञं शिल्पमनाचार्योपदेशं तु
कर्मेति शिल्पकर्मणोर्विशेषमामनन्तीति । श्रीहेमसूरिकृतादिदेव-
चरित्रे तु । " नृणहारकाष्ठहार-कृपिवाणिज्यकान्यपि । कर्मा-
ण्यसूत्रयामास, लोकानां जीविकाकृते ॥ १ ॥ " इत्युक्तमस्ति
तदाशयेन तु " कम्माणमित्यत्र " द्वितीयार्थं पठ्यी ज्ञेया । तथा
च कर्माणि जयन्यमध्यमोत्कृष्टभेदात् त्रीण्यप्युपदिशति इत्यपि
व्याख्येयम् । शिल्पशतं च पृथगेवोपदिशति इति ज्ञेयमिति जं०
१ वक्त्रं० । (अथात्र सूत्रसंक्षेपतः प्रोक्ता विस्तरस्तु राजप्रभृतीया-
दर्शेषु दृश्यमाना द्वासप्ततिकदास्ताश्च कदाशब्दे दर्शयिष्यन्ते)
शिल्पशतं चेदं कुम्भकृद्बोहकृच्चित्रतन्तुवायनापितवक्त्राणि प-
ञ्च मृदशिल्पानि तानि च प्रत्येकं विंशतिर्जदानीति । तथा-
चार्यम् " पंचेवं य सिप्पाइ, घरबोहचित्तणंतकासाए । इक्कि-
स्स य पत्तो, वीसं वीसं भवे भेत्ता ॥ १ ॥ " इति । नन्वत्रैषां
पञ्च मृदशिल्पानामुत्पत्तौ किं निमित्तमित्युच्यते युग्मिनामामौ-
पथ्योदरे मन्दाग्निताया अपच्यमाने हुतवृजि प्रक्षिप्यमाने तु
समकालमेव दह्यमाने युगद्विकनैरिविंशतेन हस्तिस्कन्धारुद्वेन भ-
गवता प्रथमं घटशिल्पमुपदिशतिं कृत्रियाः शिल्पपाणय पच डुपेच्यः
प्रजा रक्षेयुरिति बोहशिल्पं, चित्राङ्गेषु कल्पद्रुमेषु हीयमानेषु
चित्रकृच्छिलपं, वक्त्रकल्पं द्रुमेषु हीयमानेषु तन्तुवायशिल्पं, ब-
हुवे युग्मिधर्मे पूर्वमवर्द्धिष्यु रोमनखं मा मनुजानुदत्तविति ना-
पितशिल्पमिति । श्रीहेमाचार्यकृतभचरित्रे तु गृहादिनिमित्तं
वर्द्धययस्कारयुग्मरूपं द्वितीयं शिल्पमुक्तं शेषं तत्तथैवेति ।
ननु ज्ञान्यसत्कर्मण एवार्हन्तो भगवन्तः समुत्पन्नव्याधिप्रतीका-
रकल्पस्यादिपरिग्रहं कुर्वन्ते नेतरत्ततः किमसौ निरवद्यैकरुचि-
र्भगवान् सावधानुसंवेन्धिकदाद्युपदेशेने प्रववृते ? उच्यते स-
मयानुभावतो वृत्तिहीनेषु दीनेषु मनुजेषु दुःस्थविभाव्यसंजात-
करणैकरसत्वात् । समुत्पन्नविवक्षितरसो हि नान्यरससापेक्षो
प्रवतीति वीर इव द्विजस्य चीवरदाने । अथैवं तर्हि कथमधि-
कविक्षोस्तस्य सति सकलैऽशुके शकलकदानं सत्यं जगवतश्च-
तुर्ज्ञानधारकत्वेन तस्य तावन्मात्रस्येव लाभस्यावधारणेनाधि-
कयोगस्य ज्ञेमानिर्वाहकत्वदर्शनात् । कथमन्यथा भगवदंशस्थ-
वस्तच्छकलग्रहणेऽपि तदुच्छरिक्ततार्क्ष्यविभाजकस्तन्तुवायः सम-
जायत । किं च फलाद्युपायेन प्राप्तसुखवृत्तिकस्य चौर्यादिव्य-
सनाशक्तिरपि न स्यात् । ननु भवतु नामोक्तसुखहेतोर्जगद्गुरुः
कलाद्युपदर्शकत्वं परं राजधर्मप्रवर्तकत्वं कथमुचितमुच्यते ।
शिष्टानुग्रहाय दुष्टनिग्रहाय धर्मस्थितिसंग्रहाय च । ते च राज्य-
स्थितिनिश्रयाः सम्यक्प्रवर्तमानाः क्रमेण परेषां महापुरुषमा-
गोपदर्शकतया चौर्यादिव्यसननिवर्तनतो नारकातिथेयानिवा-
रकतया पेहिकामुष्मिकसुखसाधकतया च प्रशस्ता एवेति ।

महापुरुषप्रवृत्तिरपि सर्वत्र परार्थत्वसाधकतायद्गुणाल्पदोष-
कार्यकारणविचारणापूर्विकैवेति । युगादौ जगद्भवस्या प्र-
थमं नैव पार्थिवेन विधेयेति । ज्ञातमपीति स्थानाङ्गपञ्चमाध्य-
यनेऽपि “ धम्ममं चरमाणस्स पंचणिन्सा ठाणा पण्णा तं
जं । लुक्काया १ रागो २ राया ३ गाहावई ४ सरीर ” ५ मित्या-
द्यावश्यकवृत्तौ राज्ञो निश्रामाश्रित्य राजा नरपतिस्तस्य धर्मस-
हायत्वं दुष्टेभ्यः साधुरङ्गणादीत्युक्तमस्तीति परमकरुणापरी-
तचेतसः परमधर्मप्रवर्तकस्य ज्ञानत्रययुक्तस्य भगवतो राज-
धर्मप्रवर्तकस्य न काप्यनौचित्यं चेत्तसि चिन्तनीया युक्त्युप-
पन्नत्वात् तद्विस्तरस्तु जिनभगवत्पञ्चाशकसूत्रवृत्त्यर्थतनाद्वारे
व्यक्त्या दर्शितोऽस्तीति तत एवावसेयो ग्रन्थगौरवभयादत्र न
लिख्यते इति । एतेन “ राज्यं हि नरकान्तं स्याद् यदि राजा
न धार्मिकः ” इत्युक्तिरपि दृढबद्धमूला न कम्पत इति । किं
चात्र द्वितीयारकप्रान्ते राज्यस्थित्युत्पादे धर्मस्थित्युत्पादः पञ्च-
मारकप्रान्ते “ वसुअरुरीसंघधम्मो, पुव्वरुहे विज्जही अगणि-
संघं । निवविमलवाहणसुहुम-मतिनयधम्ममज्झरहे ” ? इति
वचनात् धर्मस्थितिर्विच्छेदे राज्यस्थितिर्विच्छेद इत्यपि राज्य-
स्थितिहेतुत्वाभिव्यञ्जकमेवेति सर्वं सुस्थमित्यलं विस्तरेणेति ।
लं० २ वक्त्त० । कल्प० । स० ।

(१४) पुत्राणां राज्याभिषेकस्तदनु च भगवान् किं वक्तुं इत्याह ।

उवदिसित्ता पुत्तसयं, रज्जसए अजिसिचइ ।

उपदिश्य कदाचिदं पुत्रवर्त नरतबाहुवक्षिप्रमुखं कोशहात-
क्काशिलादिराज्यवर्ते अभिषिञ्चति स्थापयति । अत्र शास्त्रादिप्र-
भञ्जनायसानानि भरताष्टनवति ज्ञातुनामानि अन्तर्वाच्यादि-
षु सुप्रसिद्धानीति न द्विस्त्रितानि देशनामानि बहुव्यप्रतीतानीति ।
जं २ वक्त्त० । कल्पसुवोधिकारेण तु दर्शितानि । नन्दनामानि
तानि चेमानि । भरतः । १ । बाहुवक्षिः । २ । शङ्खः ३ विहवकर्मो
४ विनदः ५ सुभङ्गणः ६ अमलः ७ चित्राङ्गः ८ स्यातकीर्तिः ९
वरदत्तः १० सागरः ११ यशोधरः १२ अमरः १३ रथवरः १४
कामदेवः १५ ध्रुवः १६ वक्त्रः १७ नन्दः १८ सुरः १९ सुनन्दः २०
क्रूरः २१ अङ्गः २२ वङ्गः २३ कोशहः २४ वीरः २५ कक्षिङ्गः २६ माग
धः २७ विदेहः २८ संगमः २९ दक्षिणः ३० गम्भीरः ३१ वसुचर्मा
३२ सुयर्मा ३३ राष्ट्रः ३४ सुराष्ट्रः ३५ बुद्धिकरः ३६ विविधकरः ३७ सुय
शः ३८ यशःकीर्तिः ३९ यशस्करः ४० कीर्तिकरः ४१ सुरणः ४२
ब्रह्मसेनः ४३ विकान्तः ४४ नरोत्तमः ४५ पुरुषोत्तमः ४६ चक्र-
सेनः ४७ महासेनः ४८ नजस्सेनः ४९ भानुः ५० सुकान्तः ५१
पुष्पयुतः ५२ श्रीधरः ५३ दुर्धरः ५४ सुसुमारः ५५ दुर्जयः ५६
अजेयमानः ५७ सुधर्मा ५८ धर्मसेनः ५९ आनन्दनः ६० आनन्दः ६१
नन्दः ६२ अपराजितः ६३ विहवसेनः ६४ हरिपेणः ६५ जयः ६६
विजयः ६७ विजयन्तः ६८ प्रभाकरः ६९ अरिदमनः ७० मानः ७१
महाबाहुः ७२ दीर्घबाहुः ७३ मेघः ७४ सुघोषः ७५ विहवः ७६ वराहः
७७ सुसेनः ७८ सेनापतिः ७९ कपिशः ८० शैलविचारी ८१ अरि-
ञ्जयः ८२ कुञ्जरवन्तः ८३ जयदेवः ८४ नागदत्तः ८५ काश्यपः ८६
वल्लः ८७ धीरः ८८ शुभमतिः ८९ सुमतिः ९० पद्मनाभः ९१ सिंहः
९२ सुजातिः ९३ संजयः ९४ सुनाभः ९५ नरदेवः ९६ चित्तहरः ९७
सुरवरः ९८ दृढरथः ९९ प्रभञ्जनः १००॥ इति । राज्यदेशनामानि
तु अङ्गः १ । वङ्गः २ । कक्षिङ्गः ३ । चौरः ४ । गौरः ५ । कर्णा-
टकः । ६ कर्णाटः ७ । वाटः ८ सौराष्ट्रः ९ काश्मीरः १० सौवी-
रः ११ आभीरः १२ चीणः १३ महाचीणः । १४ गूर्जरः १५

वङ्गः ॥ १६ श्रीमालः १७ नेपाक्षः १८ जहाक्षः १९ कौशलः २०
माखवः २१ सिंहलः २२ मरुस्थलादीनि २३ क्षेत्रानि लब्धवर्णैः
कल्प० । (राज्यादिप्रधानस्य किं फलमित्यन्यत्र)

(१५) अथ भगवतो दीक्षाकल्याणकमाह ।

अभिसिचिच्चा तेसीई पुव्वसयसहस्साई महारायवासम-
ज्जे वसइ वसइच्चा जे से गिलाणं पढमे मासे पढमे पक्खे
चित्तवहुले तस्स एं चित्तवहुलस्स एवमीपक्खे एं दिव-
सस्स पच्छिमे भागे चइच्चा हिरणं चइच्चा सुवणं चइच्चा
कोसं कोट्टागारं चइच्चा वल्लं चइच्चा वाहणं चइच्चा पुरं च-
इच्चा अंतैउरं चइच्चा विउलधणकणगरस्समणिमोत्तियसं-
खसिद्वप्पवालः यणरचसतसारस्सा वइएज्जं विवड्डयित्ता वि-
वोवइच्चा दाणं दाइ आणं परिजाएच्चा सुदंसणाए सीए सी-
आए स देवमणुअसुराए परिजाए समणुगम्ममाणमगे सं-
खिअचकिअणंगद्विअमुहमंगद्विअपूरसमाणवप्पमाणग-
आइक्खलंगलंखमंखण्टिअगणंहिं ताहिं इड्ढाहिं कंताहिं पीया-
हिं मणुस्साहिं मणानाहिं उरालाहिं कट्ठाणाहिं षणाहिं मं-
गद्वान्निं सस्सिरीआहिं हिययगमणिआहिं हिययव्हायणि-
ज्जाइं कप्पमखनिव्वुइकराहिं अपुणरुत्ताहिं सट्ठसइआहिं व-
गुहिं अणवरयं अभिणंदताय अजिनुणंताय एवं वयासी जय
जय नंदा जय जहा धम्मणेणं अभीए परीसहोवग्गाणं खंति
खमे जयजेरवाणं धम्मे ते अविण्यं जवउ तिकहु अभि-
णंदंति य अजिथुणंति य तएणं उसजे अरहा कोसदिणण
पणमालासहस्सेहिं पि डिज्जमाण २ एवं जाव णिगगच्छइ
जहा उववाए जाव आउलवोलबहुलं एभंकरे ते विणी-
आए रायहाणीए मज्झं ए णिगगच्छइ आसिअ संमज्जिअ
सित्तमुत्तसुइकपुष्पावयाकरे कक्षिअं सिफ्फत्थवणविउलराय
मगं करमाणे हयगयरहप्रहकरमाणे पाइक्कचरुकरेण य मंठं
२ उद्धतरेणुयं करमाणे २ जेणेव सिफ्फत्थवणे उज्जाणे
जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइच्चा
असोगवरपायवस्स अहेसीअं ठावेइ ठावेइच्चा सीआओ
पचोरुहइ पचोरुहइच्चा सयमेवाचरणालंकारं मुअइ मुअइच्चा
सयमेव चउहिं अट्ठाहिं मुट्ठिहिं लोअं करेइ करेइच्चा उट्ठेणं
जत्तेणं अपाणएणं आसाढाहिं एक्खत्तेणं जोगमुवागएणं
उग्गाणं जोगाणं राइच्चाणं खत्तिआणं चउहिं सहस्सेहिं
सद्धि एणं देवदूसमादाय मुंके भवित्ता अगाराओ अण-
गारिअं पव्वइए ॥

अभिषिच्य अशीति पूर्ववत्काणि महान् रागो हौल्यं यत्र स
चासौ वासश्च महारागवासो गृहवास्तन्मध्ये वसति गृह-
पर्याये तिष्ठतीत्यर्थः । यद्यपि प्रागुक्तव्याधिप्रतीकारन्यायेनैव
तीर्थकृतां गृहवासे प्रवर्तनं तथाऽपि सामान्यतः स यथोक्त एवेति
न दोषः । यद्वा महान् अरागोऽलौल्यं यत्र स चासौ वासश्चेति
योजनीयं यतो जगदपेक्षया स एवंविध एवेति एतेन “ ते वट्टि

पुव्वसयसहस्ताइं महारायवासमज्जे वसइ " इति पूर्वग्रन्थविरोधो नेति उपित्वा (जे सेत्ति) य. स (गिह्माणंति) अपि ग्रीष्मशब्दः खीलिङ्गवहुवचनान्तश्च ततो ग्रीष्मस्येत्यर्थः प्रथमो मासो यथा ग्रीष्माणामवयवे समुदायोपचारादुष्णकायमासानां मध्ये प्रथमो मासः प्रथमः पक्षश्चैत्रवहुवचनान्धकारपक्षस्तस्य नवम्यास्तित्येः पक्षो गेहो यस्य तिथिमेवपातादिषु दर्शनात् तिथिपाते तत्कृत्यस्याष्टम्यामेव क्रियमाणत्वात् स नवमीपक्षोऽष्टमीदिवसस्तत्रानेन व्याख्यानेन "चित्तवहुवचमोप" इत्याद्यागमविरोधात् । वाचनान्तरेण वा नवमीपक्षो नवमो दिवसः दिवस्याष्टमीदिवसस्य मध्यन्दिवादुत्तरकात्रे यद्यपि दिवसशब्दास्याहोरात्रवाचकत्वमन्यत्र प्रसिद्धं तथाऽप्यत्र प्रस्तावादिवसे गतो रजनीरजनिः इत्यादाविव सूर्यचारविशिष्टकात्रविशेषग्रहणमन्यथा दिवसपादचात्यज्ञागस्यानुपपत्तेः । त्यक्त्वा हिरण्यमघटितसुवर्णं रजतं वा सुवर्णं घटितं हेमं हेम वा कोशं ज्ञाणमगारं कोष्ठागारं धान्याश्रयगृहं वलं चतुरङ्गाहनं वेसरादि पुराणः पुरव्यक्ते विपुलं धनं गवादि कनकं सुवर्णं येन्यस्सल्लक्षण्यस्तानि रत्नानि मणयश्च प्राच्यत् मौक्तिकानि शुक्त्याकाशादिप्रभवानि शङ्खाश्च दक्षिणावर्ताः ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः शिखाः पट्टादिरूपाः प्रवाहानि विहुमाणि रत्नरत्नानि पद्मरागाः पृथग्रहणमेपां प्राधान्यख्यापनार्थमुक्तस्वरूपं यत्ससारं सारातिसारं स्वापतेयं द्रव्यं त्यक्त्वा ममत्वत्यागेन विच्छेद्यं पुनर्ममत्वाकरणेन । कुतो ममत्वत्याग इत्याह । विगोप्यं जुगुप्सनीयमेतत् अस्थिरत्वादिति कथनेन कथं च निश्चात्यजनंमित्याह । दायकानां गोत्रिकानां दायधनविज्ञागं परिभाष्य विभागशो दत्त्वा तदाऽप्यनौ नाथपान्यादियाचकानामभावाद्गोत्रिकग्रहणं तेऽपि च जगवत्प्रेरिता निर्ममाः सन्तः शेषमात्रं जगृहुः । इदमेव हि जगद्गुरोर्जातिं यदिच्छावधि दानं दीयते तेषां च इयतैव इच्छापूर्तः । ननु यदीच्छावधिकं प्रमोर्दानं तर्हि पदंयुगीनो जन एकदिनदेयं संवत्सरदेयं वा एक एव जिघृक्षेत् इच्छाया अपरिमितत्वात् । सत्यं प्रभुप्रजावैणैतादृशेच्छाया असंज्ञवात् । सुदर्शनानामन्यां शिविकायामारूढमिति गम्यं किं विशिष्टं जगवन्तं सदेवमनुजासुरया स्वर्गभूपातालवासिजनसहितया पर्यदा समुदायेन समनुगम्यमानम् अग्रे अग्रतनजागे शाखिकादयोऽभिनन्दयन्तोऽभिन्दुवन्तश्च एवं वक्ष्यमाणमवादिपुरित्यन्वयः । तत्र शासिकाश्चन्दनगर्जशङ्खहस्ता माङ्गल्यकारिणः शङ्खध्मा वा चात्रिकाश्च चक्रआमकाः कुम्भकारतैलिकादयो वा लाङ्गलिकाः गलावलम्बितसुवर्णादिमयहस्तधारिणो नट्टविशेषाः । मुखमाङ्गलिकाश्चाटुकारिणः पुष्टमाणा वा । मागध्रा वर्द्धमानकाः स्कन्धारोपितनराः आख्यापकाः शुभाशुभकथकाः लङ्का वंशाग्रवेखकाः मङ्गलादिचित्रफलकहस्ता भिक्षाका गौरीपुत्रा इति रूढाः । घ्राणिका घण्टावादकास्तेषां गणाः सूत्रे च अपेत्वाद् प्रथमार्थे तृतीया यथाश्रुतव्याख्याने च शाङ्गिकादिगणैः परिवृतमिति पदं कुलमहत्तरा इति पदं चान्वययोजनार्थमव्याहार्यं स्यात् । साध्याहारव्याख्यातोऽनव्याहारव्याख्याताघवमिति पञ्चमाङ्गे जमादिचरित्रे निष्क्रमणमहवर्णने शाङ्गिकादीनां प्रथमान्ततया निर्देश एतस्यैवाशयस्य सूचकः । यदि च प्रायः सूत्राणि सोपस्काराणि भवन्तीति न्यायोऽनुश्रियते तदा साध्याहारव्याख्यानेऽप्यदोषः ताज्जिर्विवक्षितभिरित्यर्थः । वाग्भिन्नरजिनन्दयन्तश्चाभिधुवन्तश्चेति योजना । विवक्षितव्यमेवाह । इत्यन्ते स्मेर्ताष्टस्ताभिः प्रयोजनवशादिष्टमपि किञ्चित्स्वरूपतः कान्तं स्यादकान्तं चेत्तत् आह कान्ताभिः कमनीयशब्दाजिः

प्रियाजिः प्रियार्थाजिः मनसा ज्ञायन्ते सुन्दरतया यास्ता मनोज्ञा भावतः सुन्दरा इत्यर्थस्ताभिर्मनसा अम्यन्ते गम्यन्ते पुनः पुनः याः सुन्दरत्वातिशयात्ताः मनोमास्ताभिर्द्वाराभिः शब्दतोऽर्थतश्च कल्याणासिसूचिकाजिः । शिवाजिर्निरुपद्रवाभिः शब्दार्थदूषणाजिताभिरित्यर्थः धन्याभिर्धनलक्ष्मिकाभिः माङ्गल्याजिः मङ्गलेऽनर्थप्रतिघाते साध्वीभिः सश्रीकाभिः । अनुप्रासाद्यलङ्कारोपेतत्वात् सशोभाजिः । हृदयगमनीयाभिः अर्थप्राकट्यचातुरीसचित्रत्वात् सुवोधाजिः । हृदयप्रहादनीयाभिः हृदयगतकोपशोकादिग्रन्थिविज्ञावणीजिः उजयत्र कर्तर्यनट् प्रत्ययः कर्णमनसोर्निर्वृत्तिकरीजिः अपुनरुक्ताजिरिति च स्पष्टमर्थशतानि यासु सन्ति ता अर्थशतिकास्ताभिः अथवाऽर्थानामिष्टकार्याणां शतानि यान्यस्ता अर्थशतास्ता एवार्थशतिकाः स्वार्थे कप्रत्ययस्ताभिर्वाग्भिर्गोभिरेकार्थिकानि वा प्राय इष्टादीनि वाग्निशेषणानीति । अनवरतं विश्रामाभावात् अजिनन्दयन्तश्च जयजयेत्यादिमणनसमृद्धिमन्तं जगवन्तमाचक्षाणाः अभिन्दुवन्तश्च भगवन्तमेवमवादिपुरिति । किमवादिपुरित्याह । जयजयेति नक्तिसंभ्रमे द्विवचनं नन्दति समृद्धो जवतीति नन्दः तस्यामन्त्रणमिदमिह च दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् । अथवा जयत्वं जगत्समृद्धिकरत्वाज्जय जयेति प्राच्यत् । नवरं नटः कल्याणवान् कल्याणकारी वा कथं शोभते स्मेत्याह । धर्मेण करणचूतेन न त्वमिमानलज्जादिना अजितो जवपरीपहोपसर्गेत्यर्थः । प्राकृतत्वात्पञ्चम्यर्थे पट्टी परीपहोपसर्गाणां जेता जवेत्यर्थः । तथा क्लान्त्या नत्वसामर्थ्यादिना क्षमः सोढा जव भयमाकास्मिकं नैरवसिहादिसमुन्नतयोः प्राकृतत्वात् पदव्यत्यये भैरवजयानां वा जयङ्करजयानां क्लान्ता भवेत्यर्थः । नानावक्त्राणां नानाविधवाग्नागीति न पूर्वविशेषणान्तःपातेन पौनरुक्त्यं धर्मप्रस्तुते चारित्रधर्मे अवित्तं विघ्नाभावस्ते तव जवतु इति क्लृप्ता धातूनामनेकार्थत्वाद्गुपचार्यं पुनः पुनरभिनन्दयन्ति वाचाऽभिन्दुवन्ति चेति । अथ येन प्रकारेण निर्गच्छति तमेवाह । " त एषणमित्यादि " ततस्तदनन्तरमृषभोऽर्हन् कौशलिको नयनमालासहस्रैः श्रेणिस्थितजगवद्दिदक्षमाणनागरनेत्रवृद्धैः प्रेक्ष्यमाणः पुनः पुनरवलोक्यमानः । आभीक्ष्ण्याद् द्विवचनमेवं सर्वत्र एवं तावद्वक्तव्यं यावन्निर्गच्छति यथोपपातिके यथा प्रथमोपाङ्गे च पाठो भ्रम्रासारसूत्रस्य निर्गमगम उक्तस्तथाऽत्र वाच्यो वाचनान्तरेण यावदाकुलबोलयदुनभः कुर्वन्निति पूर्यन्त इति । तत्र च यो विशेषस्तमाह । विनीताया राजधान्या मध्यं मध्येन भागेन इत्यर्थः । निर्गच्छति सुखं सुखेनेत्यादिवन्मध्यं मध्येनेति निपातः । औपपातिकगमश्चायं " हिययमालासहस्सेहि अभिरंदिज्जमाणे २ मणोमालासहस्सेहि विच्छिप्पमाणे २ वयणमालासहस्सेहि अभिथुव्वमाणे २ कांतिरुवसोहमागुणेहि पिच्छिज्जमाणे २ अंगुलिमालासहस्सेहि दायिज्जमाणे २ दाहित्थेणं वहुणं एरणारिसहस्साणं अंजलिमालासहस्साइः पडिच्छमाणे २ मंजुमंजुणा घोसेण आपडिपुच्छेमाणे २ भवणपतिसहस्साइं समइच्छमाणे २ तंतीतलतालतुडियगीयवाइयरवेण महुरेण य मणहरेण जयसहुग्योसविसएणं मंजुणा घोसेणं पडिबुज्जेमाणे कंदरगिरिविवरकुहरगिरिवरणसां उद्धघणभवणदेवकुलसिंघाडगतगचउक्कचचरआरापुज्जाणकाणएसहापवाएसदेसभागे पडिसुं आसयसंकुलं करेति हयहेसिअहत्थिगुलगुलाइ अरहघणघणाइ सहमीसिएणं महया कलकलरवेण जणस्स महुरेण पूरयंते सुगंधवरकुसुमचुष्पउव्विद्ववासरैणुकविलं नभं करेति कालागरुकंदुरुकतुरुकधूवनिवहेण जीवलोगमिव वासयंते समंत-

कण्ठः, उक्लिन्नविशेषो जहा आर्यविलये उद्धरितं तीरद
सेसेसु एऽतिथि, पडुच्च मक्लिन्नं पुण जह अगुलिण गहाय म-
क्लेह निज्ञेण वा घण्ण वा ताहं निद्विगइयस्स कण्ठः, अह
धाराए लुभइ मणागं पि न कण्ठः, पाणिद्विगणियागारे उ
लेसओ भणिओ एव-इति वृद्धसम्प्रदायः, कृतं प्रसङ्गेन,
प्रकृतं प्रस्तुतम्:-आह इह आकारा एव किमर्थमित्याह-

वयमंगे गुरुदोसो, थेवस्सऽपि पालणा गुणकरी अ ।

गुरुलाघवं च नेअं, धम्मस्मि अओ उ आगारा ॥५१२॥

व्रतभङ्गो गुरुदापः भगवदाज्ञाधिराधनात्, स्नोकस्यापि
पालना व्रतस्य गुणकारिणी च, विशुद्धकुशलपरिणामरूप-
त्वाद्, गुरुलाघवं च विज्ञेयं धर्मे, एकान्तग्रहस्य प्रभू-
तापकारित्वेनाशोभनत्वात्, यत एतद्व्यमतः-अस्मात् का-
रणादाकारा इति गार्थायः ॥ ५१२ ॥ गृहं, आगमं हि कतमा-
गारं, आगमा-रुक्खा तेहि कतं आगारं ति । नि०
चू० ३ उ० ।

आगारगोवणा-आकारगोपना-खी० । खीणां द्वासप्ततिक-
लान्तर्गते कलामेदे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

आगारचरितधम्म-आगारचरित्रधम्म-पुं० । अगारं गृहं त-
द्योगादागारा-गृहिणस्तेषां यश्चरित्रधर्मः-सम्यक्त्वमूला-
खुव्रतादिपालनरूपः स तथा । चारित्रधम्ममेदे, स्था० ३ उ०
१ उ० ।

आगारभाव-आकारभाव-पुं० । आकारस्य-आकृतेर्भावाः-
पर्यायाः । भ० ६ श० ७ उ० । आकृतिलक्षणपर्याये,
भ० १ श० ४ उ० । आकारभावः स्वरूपविशेषः । जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

आगारभावपडोवार-आकारभावप्रत्यवतार-पुं० । आकार-
स्य-आकृतेर्भावाः-पर्यायाः । अथवा-आकाराश्च भावाश्च
आकारभावास्तेषां प्रत्यवतारः-अवतरणमात्रिभावः आकार-
भावप्रत्यवतारः । भ० ६ श० ७ उ० । आकारभावस्य-आकृति-
लक्षणपर्यायस्य प्रत्यवतारः-अवतरणभावाभावप्रत्यव-
तारः । भ० ६ श० ७ उ० । आकृतिलक्षणपर्यायस्याविर्भावः,
जी० ।

किमागारभावपडोयारा णं भंते ! दीवसमुद्दा पणत्ता ।
(सूत्र-१२३+)

आकारभावः-स्वरूपविशेषः कस्याऽकारभावस्य प्रत्यव-
तारो येषां ते किमाकारभावप्रत्यवताराः, बहुलग्रहणाद्वैय-
धिकरण्येऽपि समासः । णमिति पूर्ववत् । द्वीपसमुद्राः किं-
स्वरूपं द्वीपसमुद्राणामिति भावः । जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० १ उ० । (अत्र विस्तरः 'दीवसमुद्' शब्दे चतुर्थभागे
२५४३ पृष्ठ दर्शयिष्यते)

आगारलक्षणा-आकारलक्षण-न० । आक्रियते-अभिप्रेतं ज्ञा-
यतेऽनेनेत्याकारो-वाह्यचष्टारूपः स एवान्तरोक्तगमकत्वा-
लक्षणमाकारलक्षणम् । लक्षणविशेषे, आन्तरोक्तगमकता
आकारस्य सुप्रसिद्धा । आ० म० १ अ० ।

"आगारे" ति (२१४६) । आकारलक्षणम् (भाष्यका-
रः) व्याचिख्यासुराह-

वाहिरचिद्धागारो, लक्खिज्जइ तेण माणसाकृतं ।

आशारादिच्छाह-तथवयणभेत्ताइसरणाहिं ॥ २१५५ ॥

आक्रियते-आकल्प्यते ज्ञायतेऽभिप्रेत-मनोविकारपत्त्यनं व-
स्त्वनेनेत्याकारो-वाह्यचष्टारूपः । तेन च मानसमाकृत-
म्-अभिप्रेतं वस्तु लक्ष्यत इति लक्षणमन्वाशुच्यते । तथाहि-
राजादीनामाहारादीच्छाहस्तवद्वननवादिंसन्नाभिलक्ष्यत एव
विचक्षणेः । उक्ते च-"आकारैरिक्कित्तैर्गत्या, चेष्टया भाषणेन च ।
नेत्रवक्त्रविकारैश्च, लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः" ॥१॥इति । विशेष० ।

(तच्चानेकविधं दर्शितं यथा । -

"आगारलक्षणं अणुगविहं-गंतुमागारं देति, भोक्तुमागारं
देति, सोनुमागारं देति । एवं वक्कुं, द्रष्टुमित्यादि, कहं गंतुं ।
"अवलोक्यणादिसाणं, विद्यमणं साडगस्स सद्वणा । आस-
णसिद्धिलीकरणं, पडित्तलिगाणि चत्तारि ॥१॥ भोक्तुं-
मिच्छतिभोयणविधिं वदणं पस्संदने य से बहुसो दिट्ठी य
भमनि नन्थेव पडति ज्ञायस्स लिगाणि तणं विक्रियन ।
तनो हुत्तं वा पुलोपनि । सांतुं जहा उदीरने य णिहाति
तस्स वि य सइयकागयतस्स दुहियस्स उ मिलाइवम-
सत्थवीयरगस्स गाथा । द्रष्टुं जह आगारं हि सुणं मो-
णी वनेहि चक्खुरागेहि जणमखुरत्तावरत्तं पढट्ठित्तं च
पडुं "आकारैराङ्गनैर्भावेः, क्रियाभिर्भाषिणेन च । ने-
त्रवक्त्रविकारैश्च, गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः" ॥२॥ अर्थानि चे-
च जाणंति रुद्धस्स खग दिट्ठीओ । उप्पलब्धत्वा पसन्न-
चित्तस्स दुहियस्स उ गिलार्यति गंतुमणस्सुसुया होति ।
आ० चू० १ अ० ।

आगारविगार-आकारविकार-पुं० । आकृतेर्विकृतौ, ग० ।

गइविग्गमाइएहिं, आगारविगार तह पयासंति ।

स्वच्छन्दः श्रमणो गांतश्रमादिकैः । 'आगारविगार' चि-अत्र
विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात् । तत आकारं मुखनयनस्तना-
द्याकृतिः, विकारं च मुखनयनादिविकृतिः । यद्वा-आकारस्य-
स्वाभाविकाऽऽकृतेः विकारो-विकृतिस्तम्, तथा प्रकाशय-
न्ति । ग० ३ अधि० ।

आगारशुद्धि-आकारशुद्धि-खी० । आकारशुद्धिस्तु राजा-
भिर्योगादिप्रत्याख्यानपञ्चादमुत्कलीकरणात्मिका । शुद्धि-
भेदे, भ० २ अधि० ।

आगारिय-आकारिक-त्रि० । आकारं कुशलः ठञ्, आका-
रिकः । तत्र नियुक्तं, वाच० ।

आकारित-त्रि० । उत्सारिते, "आरिओ आगारि आस्सा-
रिओ वा एगट्ठे ति,, । आच० ४ अ० ।

आगारिक-न० । अगा-वृक्षास्तैः कृतमगारं गृहं तदस्या-
स्तीति मतुवलोपादगारो गृहस्थस्तस्येदमागारिकम् । विशेष० ।

दुविहं चेव चरितं, अगारमणगारियं चेव ॥ ७८६ ॥

अगाः-वृक्षास्तैः कृतत्वाद् आ-समन्तात् राजते इति अ-
गारम्-गृहम्, "कचित्" ॥ ५ । १ । १७१ इति उपत्ययः,
तदस्यास्तीति । "अभादिभ्यः" ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इति मत्त्वर्थी-
यः अकारप्रत्ययः । अगारः-गृही तस्मिन् भवम् आगा-
रिकम् । "अध्यात्मादिभ्यः इकण्" ॥ ६ । ३ । ७८ ॥ इति
इकण्प्रत्ययः, चारित्रसामायिकभेदे, आ० म० १ अ० ।
विशे० ।

पञ्चदश्या अत्रे ज्ञानंति एष वि कच्छमहाकच्छे रज्जे उवेइ उवेइत्ता
 वेत्तवहुवहुमीए दिवसस्स पच्छिमे भागे सुदंसणाए सिवियाए
 सदेवमणुयासुराए परिसाए समणुगम्ममाणे विणीयाएरायदा-
 णीए मज्झं मज्जेणं निगगच्छमाणे जेणेष सिक्खत्थवणे जेणेष अ-
 सोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता असोगवरपाय-
 वस्स हेहा भयवया संयमेव कतो चउमुट्टिओ लोचो पंचममुट्टि
 भगवणेहिं भगवतो कणगावदाते सरीरे अंजणरेहाओ इव रेहंती-
 ओ सक्को उववमिज्जणं जणिया इतो जयवं पयातो एवमेव चिठं-
 तु तहेव वियातो तेण भगवतो चउमुट्टिओ दोओ । दोयं काऊ-
 ण उठेण जत्तेण अपाणएणं आसाढानक्खत्तेणं उग्गाणं भोगाणं
 रायणाणं खत्तियाणं चउहिं सहस्सेहिं सार्द्धं तेसिं पंचमुट्टितो
 दोओ आसि । एगं देवदूस्समादाय पव्वइतो । सव्वतित्थयरा
 विणयं सामइयं करेमाणा एवं भणंति करेमि सामाइयं सव्वं
 स्यावज्जं जोगं पच्चक्खामि जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं जाव
 घोसिरामि भदंत इति न भणंति तथा कटपत्तादत्त ऊर्ध्वमेतदे-
 वोपसंहरन्नादेत्यादिकव्यम् । एवं जगवं कयसामाइओ नाणा-
 भिमाहं परमं धोरं घेत्तूण वोसट्ठचत्तदेहो विहरइ भगवं अरहा
 उसत्ते कोसलिए साहियं संवच्छरं चीवरधारी होत्था ।
 एवं जाव विहरइ । ताहे पुव्वमणिप्पगारेण दुये कच्छमहा-
 कच्छणं पुत्ता णमिविणमिनो उवट्टिया भयवं विणवंति जहा
 भयवं अहं तुहोहिं संघिभागो ण केवइ वत्थुणा कत्तो त्ति ततो
 ते सन्नच्चवक्कवया करवाव्वग्गहत्थाओ लगंति विणवंति
 यत्ति सज्जं ताव तुज्जेहिं सव्वेसिं तोगा दिन्ना ता अम्ह वि
 देह एवं तिसज्जं विस्सवंताणं मोहमंताणय काओ वच्चइ ।
 अन्नया धरणो नागकुमारिंदो जयवतो वंदंतो आगतो इमेहि
 य विन्नविंयं ततो सो ते तहा जायमाणे जवइ जो सुणह
 जयवं चत्तसंगो गयरोसतोसो सरीरे वि निम्ममत्तो अकिंचणो
 परमजोगी निरुक्कासवो कमलपत्तनिरुवत्तेवचित्तो मा एयं
 जायइ अहं तु जगयतो भत्तीए मा तुज्जं सामिसेवा अफला
 होउत्ति काउं पट्टियसिक्काइं अरुयादीसं विज्जासहस्साइं देमि
 ताण इमातो चत्तारिं महविज्जातो । तं जहा । गोरी गंधारी
 रोहिणी पन्नत्ती तं गच्छइ तुज्जे विज्जारिक्कीए सज्जणं जणवयं
 उज्जओभेऊण दाहिणिह्वाए उत्तरिह्वाए विज्जाहरसेढीए गग-
 णवव्वइदपामोक्खे रहनेउरचक्कवात्तपामोक्खे य पण्णासं सद्धिं च
 विज्जाहरनगरे निवेसिह्णं विहरइ । ते वि तं सव्वमाणत्तियं
 पकिच्चिऊण लक्खपसाया कामियं पुप्फगविमाणं विउध्विउणं
 भगवं तित्थयरं नागरायं च वंदिऊण पुप्फगदिमाणमारुढा
 कच्छमहाकच्छाणं भगवप्पसायं उवदंसेमाणा विखीयन्नगरि-
 मतिगम्म जरहस्स रएणो तमत्थं निवेइत्ता रुयणं परिथणं च
 गहाय वेयहे उत्तरसेढीए विनमीसद्धिं नगरां गगणवव्वजप-
 मुहाइं निवेसइ नमी दाहिणसेढीए रहनेउरचक्कवात्ताइणि पन्ना-
 सं नगराणि निवेसइ । जइ जतो जणवयातो नीया मणुया तेसिं
 तन्नामा वेयहे जणवया जाया । विज्जाहराणं च एगेगस्स अट्ट-
 ट्टनिकाया सव्वे मिथिया सोव्वस्स तेपि इमे गोरीणं विज्जाणं मणुया
 गोरिया १ मणुणं मणुया २ गंधारीणं गंधारा ३ माणवीणं
 माणवा ४ केसिगाणं केसिगा ५ जूमितुंमिगाणं जूमितुंमिगा । ६ ।
 ७ । मूत्रवीरियाणं मूलवीरिया ८ संबुक्काणं संबुक्का ९ काढीणं
 काडिया १० समकीणं समका ११ मायंगीणं मायंगा । १२
 पञ्चइणं पव्वया १३ वंसाव्वयाणं वंसाव्वया १४ पंसुमूत्रियाणं
 पंसुमूलिया । १५ रुक्खमूत्रियाणं रुक्खमूत्रिया १६ एवं ते

नमिविणभीसोव्वसविज्जाहरनिकाए पिज्जइणं देवा इव विज्जा-
 वव्वेण गगणवासिणो सयणपरियणसहिया मणुयदेवजोए
 जुंजंति । पुरेसु भगवतो उसजसामिस्स रज्जमणुपालेमाणस्स
 वयपडिमा उविया विज्जाहिंवइणो य धरणस्स नागरायस्स ।
 (आ० म० प्र०) चतुर्भिः सहस्रैः समन्वित इत्युक्तम् । तत्र
 तेषां दीक्षां किं भगवान् प्रदत्तवान् उत नेति तत्राह ।

चउरो य सहस्सीओ, दोयं काऊण कप्पणा चैव ।

जं एस जहा काही, तं तह अम्मे वि काहामो ॥

चत्वारि सहस्राणि सूत्रे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् लोचमात्मनैव पञ्च-
 मुष्टिकं कृत्वा इत्थं प्रतिक्षां कृतवन्तो यत्क्रियानुष्ठानमेव भगवान्
 यथा येन प्रकारेण करिष्यति तत्तथा (अम्हे वि) वयमपि
 करिष्याम इति ! भगवानपि श्रुवनगुरुत्वात्स्वयमेव सामायिकं
 प्रतिपद्य विजहार । तथा चाह " उसभो वरवसभगई, घेत्तूण
 अभिगहं परमधोरं । वोसट्ठचत्तदेहो, विहरइ गामाणुगामं तु " ॥

(१६) अथ भगवतश्चीवरधारित्वकालमाह ।

उसभेणं अरहा कोसलिए संवच्छरं साहियं चीवरधारी
 होत्था तेणं परं अचंइए ॥

ऋषभोऽहं न कौशद्विकः साधिकं समासमित्यर्थः (संवच्छरं)
 वर्षं यावद्वस्त्रधारी अभवत्ततः परमचेहकः । अत्रायं केचन
 द्विप्रमादादापेक्षिदमधिकमित्याहुरतैरादृशकचूर्णिगतधीऋ-
 षभदेवदेवदूष्याधिकारे अयमेवाद्यापको रूप्यः । जं० २ वक्क० ।

अथ भगवतो विहारमाह ।

उसभो वरवसजगई, घेत्तूण अभिगहं परमधोरं ।

वोसट्ठचत्तदेहो, विहरइ गामाणुगामं तु ॥

ऋषभो वरवृषजगतिरभिगहं परमधोरं परमः परमसुखहेतु-
 त्वात् घोरः प्राकृतपुरुषैः कर्तुमशक्यत्वात् व्युत्सृष्ट्यत्तदेहो
 ग्रामानुग्रामं विहरति । व्युत्सृष्टो निष्प्रतिकर्मशरीरतया तथा
 चोक्तम् । " अच्छि पि नोपमज्जिय नो वि य कंरूइ यामुणी
 गायं " इत्युक्तः खलु उपसर्गसहिष्णुतया स एवं भगवान् तैरा-
 त्मीयैः परिवृतो विजहार न तदा अद्यापि भिक्षादानं प्रवर्तते
 लोकस्व परिपूर्णत्वेनार्थित्वाजावात्तथाचाह ।

न वि ताव जणो जाणइ, का भिक्खा केरिसा य भिक्खयरा ।

ते जिक्खमल्लजमाणा, वएमज्जे तावसा जाता ॥

नापि तावज्जनो जानाति यथा का भिक्षा कीदृशा वा भिक्षाचरा,
 इति ततस्ते भगवत्परिचारचूता भिक्षामन्नभमानाः क्षुत्परीषदा-
 र्ताः जगवतो मौनव्रतावस्थिता उपदेशमनाकर्णयन्तः कच्छम-
 हाकच्छाविदमुक्कवन्तः । अस्माकमनाथानां भवन्तौ नेतारावतः
 कियन्तं कावमस्मान्निरेवं क्षुत्पिपासोपगतैरासितव्यं तावाहतुः
 वयमपि तावन्न विद्मः यदि जगवाननागतमेव पृष्टोऽभवत् किम-
 स्माभिः कर्तव्यं किं वा नेति ततः शोभनं जवेत् । इदानीं
 त्वेतावदुच्यते जरतलज्जया गृहगमनमुक्तमाहारमन्तरेण चा-
 शितुं न शक्यते ततो वन वासो नः श्रेयान् तत्रोपवासरताः प-
 रिशतितपरिणतपन्नाद्युपजोगिनो भगवन्तमेव ध्यायन्तस्तिष्ठाम
 इत्येवं संप्रधार्य सर्वसम्मतनैव गङ्गानदीदक्षिणकूटेषु रम्येषु व-
 नेषु वल्कलचीवरधारिणः खल्वाश्रमिणस्संभृतास्तथाचाह । व-
 नमध्ये तापसा जातास्तयोश्च कच्छमहाकच्छयोः सुतौ नमिवि-
 नमी पित्रनुरागात्ताभ्यां सह विहृतवन्तौ तौ च वनश्रेयकावे ता-
 न्यामुक्तौ दारुणः खल्विदानीमस्माभिर्वनवासविधिरङ्गीकृत-

स्तथात दूयं स्वष्ट्राणि । यदि वा भगवन्तमेवमुपसर्पत ल चा-
नुकम्पया अभिवृद्धितफलदेव भविष्यति तावपि च पित्रोः प्रणा-
मं कृत्वा पित्रादेशं तथैव कृतवन्तौ भगवत्समीपमागत्य च प्रति-
मास्थिते जगवति जल्लाशयेभ्यो नालिनीपत्रेष्टृकमानाय सर्वतो
जगत्प्रवर्णं कृत्वा आज्ञातोच्चायप्रमाणमुगन्धि कुसुमप्रकरं च
कृत्वा अवनतोत्तमाङ्गकिर्तिनिहितजगत्कुरतदौ प्रतिदिवसं त्रि-
मन्थं राज्यसंविज्ञाप्रदानेन भगवन्तं विद्मः पुनस्तदुभयपार्श्वं
जङ्घ्यप्रहस्तौ तत्त्यतः । तथा चाह ।

नमिन्निमोर्णं जयाणा, नागिंदो वेज्जदाणवेयद्धे ।

लत्तरदाहिणमेढी, सट्ठिपन्नासनगराहं ॥

नमिन्निन्थोर्याचना नागिन्दो जगवद्वन्द्वनायागतस्तेन विद्यादान
मनुष्ठितं वैताड्ये पर्वते उत्तरदक्षिणश्रेण्योर्यथाक्रमं पष्टिपञ्चाश-
त्तगराणि निवेशितानि । भावार्थः कथानकादवसेयः । तच्चेदम् ।

एवं जयवं कयसा-माइओ जाव नागरायस्स ।

जयवं अदीणमनसो, संवच्छरमणसिओ विहरमाणो ॥

कच्चाहिं निर्मातिज्झइ, वत्थाभरणासणोहिं च ॥

भगवानपि भदीनमना निष्कम्पचित्तः संवत्सरं वर्षे न अ-
ज्ञितोऽनज्ञितो विहरन् निष्काप्रदानानजिहेन लोकनाभ्यर्हित-
न्वात् कन्यामिनिर्मन्थ्यते वस्त्राणि पट्टदेवाङ्गादीनि आन्रणा-
नि कटककेयूरादीनि आसनानि सिंहासनानि तैश्च निमन्थ्यते व-
र्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राच्यत् ।

(१७) अर्थवं विहरता नगवता कियत्कालेन भिक्षा ब्रधेत्यत आह ।

संवच्छरेण जिक्खा, लप्पा उसभेण दोगनाहेण ।

सेसेहिं वीयदिवसे, लप्पाओ पढमजिक्खाओ ॥

संवत्सरेण जिक्का ऋषयेण लोकनाथेन प्रथमतीर्थकृता लब्धा
द्वैपरिजितजिनादिनिर्दिष्टादिदत्तसे प्रथमभिक्षा ब्रध्या ।

संप्रति यद्यस्य पारणकमासीत्तदभिधित्सुराह ॥

उसभस्स उ पारणय, इक्खुरसो आसि दोगनाहस्स ।

सेसाणं परमनं, अमियरसरसोवमं आसी ॥

ऋषमस्य लोकनाथस्य पारणके इक्षुरस आसीत् शेषाणाम-
जितस्वाम्यादीनां परमाश्रं पायसममृतस्तेन रसस्योपमा यत्र
तदमृतरसरसोपममासीत् ।

तीर्थकृतां प्रथमपारणके यष्टुं तदभिधित्सुराह ।

पुष्टं च अहो दाणं, दिव्वाणि य आहयाणि तूराणि ।

देवा य संनिवइया, वसुहारा चेव बुद्धा य ।

देवैराकाशस्थितैर्पुष्टं यथा अहो दानमिति । अहो शब्दो विस्म-
ये अहो दानमहो दानमस्यायमर्थः । एवं हि दीयते एवं दत्तं
भवतीति । तथा दिव्यानि तूराणि त्रिदशैराहतानि देवाश्च तदै-
श्च सन्निपतिता वसुधारानिपातार्थमाकाशे जुम्भका देवाः समाग-
तास्ततो वसुधारा वृष्टा छन्दवृष्टिरनूदित्यर्थः । एवं सामान्येन पा-
रणककावमाव्युत्कमिदानीं यत्र यथा च यच्चादित्तीर्थकरस्य पार-
णकमासीत्तदभिधित्सुराह ।

गयपुरसंजोसिक्खुरसदाण वसुहारापीदगुरुपूया ।

तक्खसिद्धायद्दगमणं, वाहुवालिनावेयणं चेव ॥

अस्या जावार्थः कथानकादवसेयस्तच्चेदम् (आ० म० प्र०)

आकरस्सर्ववस्तूनां, देशोऽस्ति कुरुनाभकः ।

समुद्र इव रत्नानां, गुणानामिव सज्जनः ॥ १ ॥

पुरं गजपुरं तत्र, करद्वजमदोर्मिभिः ।

तदैव नर्मदा जहे, नूनं या दृश्यतेऽधुना ॥ २ ॥

तत्र वाहुबन्धः पुत्रः, सोम्यस्सोमप्रभो नृपः ।

चित्रं पद्माहितानन्दः, सूरस्तीव्रप्रतापवान् ॥ ३ ॥

श्रेयांसस्तनयस्तस्य, यौवराज्यपदास्पदम् ।

क्रीडन्त्यद्यापि विश्वश्री-क्रोमान्तर्पयशः शिशुः ॥ ४ ॥

स स्वप्ने मन्दं शैवं, श्यामवर्णं निरैकत ।

तदैवामृतकुम्भेना-च्यविञ्चत् शुशुभेऽधिकम् ॥ ५ ॥

राज्ञा दृष्टो जटः स्वप्ने, गुध्यमानः सहारिजिः ।

श्रेयांसकृतसाहाय्यो, भगवान् सोऽपि तद्वद्वज्रम् ॥ ६ ॥

श्रेष्ठी सुबुद्धिरक्षाक्री-त्स्वप्ने सूर्यमरश्मिकम् ।

श्रेयांसोऽशौ न्यधाद्रश्मी-स्ततस्स विगुणं वज्रो ॥ ७ ॥

राजस्थानेऽयं मिथिताः, सर्वे स्वप्नान्यवेदयन् ।

असंजात्याः परं स्वप्न-फट्टमायाति तन्मतौ ॥ ८ ॥

श्रेयांसस्य महाब्रह्मजो, भावीत्युक्त्वा भट्टिपतिः ।

आस्थानीतः समुत्तस्थौ, श्रेयांसोऽपि ययौ गृहम् ॥ ९ ॥

तत्र वातायनासीनः, प्रभुमायान्तमैकत ।

सोऽथ दृष्टौ मयेदकं, नेपथ्यं काप्यदृश्यत ॥ १० ॥

पितामहस्य मे यादृक्, ज्ञातस्मृतिरथाभवत् ।

प्राग्भवश्रुतमज्ञासीद्, दृष्टं सस्मार चाखिलम् ॥ ११ ॥

तत्रेश्वरसकुम्भं को-ऽप्यानयत्प्राभृतेऽस्य च ।

तमेव कुम्भमादायो-पस्थितः स प्रभुं प्रति ॥ १२ ॥

प्रभुष्याऽपि बुध्यतीति, पाणिपात्रं प्रसारितम् ।

रसः सर्वोऽपि निक्षिप्तः, प्रभुरचिच्छपाणिः ॥ १३ ॥

न न्यते विन्दुरपि, शिन्नाग्निरिव वर्धते ।

स्वामी युगाग्रिमस्तेन, वर्षान्ते पारणं व्यधात् ॥ १४ ॥

प्रादुर्भूतानि दिव्य नि, वसुधाराऽपतनूहे ।

चेद्वैरक्षेपः कृतो देवे-द्वेषदुन्दुजयो हताः ॥ १५ ॥

पञ्चवर्णा पुष्पवृष्टि-वृष्टिर्गन्धोदकस्य च ।

अहो दानमहो दान-मुदघोष्यश्वरे सुरैः ॥ १६ ॥

तद्देवायमनं वीक्ष्य, श्रेयांसगृहमाचयुः ।

लोकाः सर्वेऽपि राजानो-ऽप्ये च ते च तपस्विनः ॥ १७ ॥

श्रेयांसोऽचीकथयद्य, मिहेन्दु दूयते जनाः ! ।

सुगतिर्ब्रह्मचर्येऽनुज, दत्ते वैषां सुचेतसाम् ॥ १८ ॥

सर्वेऽपि तमथ प्रोचु-र्ज्ञातमेतत्कथं त्वया ।

यथा जगवतो भिक्षा, दीयतेऽन्नजलादिका ॥ १९ ॥

श्रेयांसः स्माह विज्ञातं, जातिस्मरणतो मया ।

अष्टौ जवान् भगवता, सदाहं स्रान्तवाशे यतः ॥ २० ॥

पृष्टस्तैः कथयामास, प्राग्बदेव भवाष्टकम् । आ० क० ॥

(१८) ऋषमस्वामिनः श्रेयांसेन जवाष्टककथनम् ॥

“ अट्टमवगाहणाणि वसुदेवहिंसीपतहा विद्राणां सुत्तर्थे सेखे-
यतो मण्ड इ सेजंस्तो भणइ । इओ य उज्जवे उत्तरकुरूप अहं
मिहुणा इत्थिया भयवं मिहुणपुरिस्सो आसि । ततो वयं तम्मि
देवलोकां नृप दसविहकप्पकप्पभावसंपज्जमाणमोगोवज्जोगा
कइयाइ । उत्तरकुहहतीरदेसे असोगपायवच्चायाप वेरुद्वियम-
णिसिन्नायके णवणीयसरिसफासे सुहणिसिन्ना अत्थामो । देवो
यतम्मि हरण मज्जिउं उप्पइतो गगणदेसेण । ततो तेण नियग्ग
प्यजाए पमासियातो दसदिसातो ततो सो मिहुणपुरिस्सो तं
तारिस्सं पस्समाणो किं वि च्छित्तेऊण मोइं उधगतो कहमधि
ब्रह्मस्यो जणइ । हा सयंपजे । कत्थांसिं देदि मे पमिच्चयणं

तं च तस्स वयणं सोळण इत्थिया वि कथमन्ने मए सयंपना-
निहाणं अणुज्जय पुत्रंति चित्तेमाणो तदेव मोहमुवगया । पञ्चा-
गयचेयणा भणइ । अहो अज्ज अहं सयंपनाजोवे तुज्जेहिं नामं
गहियं ति ततो पुरिसो परं तुट्ठिमुच्चइतो भणइ अज्जे कहेहिं
कहं तुमं सयंपभा । ततो सा भणइ कहेमि जं सुयमणसुयं च
अत्थि ईसाणो कप्पो तस्स मज्जइसातो उत्तरपुरच्चिमे दिसी-
नागे सिरिप्पन्नं नाम विमाणं तत्थ वड्ढियंगतो नाम देवो अहि-
वई । तस्स सयंपभा अग्गमहिंसी बहुमया आत्तिमा अहं तस्स
य देवस्स तिप सह दिव्विसयसुहसागरगयस्स वहुकाळो
दिवसो इव गतो । कया चिनायरो पमत्तायमल्लुदामो अहो दिठि-
ज्जायमाणो मए सपरिसाए विण्णवितो । देव ! कीस विमणो
दीससि । को ते माणसो संतावो । ततो सो देवो भणइ ।
मए पुत्रजवे तवो थोवो कतो ततो अहं तुज्जेहिं विप्पजुज्जी-
हामिस्ति परो संतावो ततो अम्हेहिं पुणरवि पुच्छितो । कहेह
कहं तुज्जेहिं थोवो तपो कतो । ततो जणति जंवुदीवे दीवे अव-
र-विदेहे गंधिवावविजए गंधमायणयक्त्वारगिरिवरासखवेयह-
पव्वए गंधारा नाम जणवआ । तत्थ समिद्धज्जाणसेवियं गंधस-
मिद्धं नाम नयरं । तत्थ राया जणवयहितो सयवत्तस्स रणो
नत्तुओ अइवत्तस्स सुतो महावलो नाम । सो अहंपिउपिया-
महपरंपरागयं रज्जसिरिं अणुज्जयामि । मम य वालमिच्छो ख-
त्तियकुमारो सयंबुद्धो नाम सो य जिणसासणजावियमई वि-
इतो संभिन्नसोतो सो पुण मंती बहुसु कज्जेसु पुच्छणिज्जो परं
नाहियवाई एवं तेहिं समं रज्जमणुपाधेमाणो समं इत्थिए वहु-
म्मि काळे । कया वि गीयपरित्तो नच्चमाणं नट्टियं पस्सामि सयं-
बुद्धेण विण्णवितो देव ! “सव्वं गीयं विव्ववियं सव्वं नट्टं विरुं वणा ।
सव्वा आजरणा भारा कामा पुण डुहावहा ” ता परलोग-
हिए चित्तं निवेसियव्वं असासयं जोवियं अहितो विसयपरि-
वंधो । ततो मए भणियं कहं गीयं सव्वणामयं विव्वासे कहं नयणु-
व्वुदयं नट्टं विरुं वणा कहं वा देहविचुसणाणि आभरणाणि
ज्जारो दोगसारभूया पीइकरा कामा कहं डुहावहा । ततो संभं-
तेण सयंबुद्धेण जणियं । सुणइ सामी पसन्नाचित्ता जहा गीयं
विवावो जहा काव वि इत्थिया पव्विइयपइगा पइणो सुयमराणी
तस्स समागममज्जिहसंती जत्तुणो गुणे विकपेमाणो पदेसे
पच्छेसे य विव्ववमाणो ! चिछइ । जहा वा को वि भिच्चो पहुस्स
कुवियस्स पसायणानिमित्तं दासनावे अप्पाणं उवेऊए पसत्तो
जाणि वयणाणि भासइ ताणि विलावो तहा इत्थी पुरिसो वा
सरागमखोखाजिवासी कुवियपसायणानिमित्तं वा जातो का-
यमणवाइयातो किरियातो पउजइ ताओ कुसलान्विकाओ गी-
यंतिप बुच्चइ तं पुण सामी चित्तेहिं किं विव्वावपक्खे वट्टइ न वा
इति । नट्टं जहा विरुं वणा तथा भणइ । इत्थी पुरिसो वा ज-
प्फाइओ पीयमज्जो वा जातो कायविकखेवकिरिया तो दंसेइ
सा विरुं वणा एवं । जा इत्थी पुरिसो वा पहुणो परितोसणनि-
मित्तं विदुसज्जननिवड्ढविधिमणुसरंतो जे पाणिपायसिरनयणा-
धरादी सा जखं वि परमत्थतो विरुं वणा । इयाणि आजरणाणि
भारो जाविज्जइ । कोइ पुरिसो सामिणो नियोगेण पेमागयाणि
मउमाईणि आजरणाणि वहेज्जा जहा सो अवस्सं भारेण पीमि-
ज्जइ एवं जो परविम्वहयनिमित्तं ताणि चैव आभरणाणि जोगेसु
सरीरद्वारेण सु सन्नियेसियाणि वइइ सो वि जारेण पीमिज्जइ
नवरं सो रागेण भारं न गणइ । कामा पुण एवं डुहावहा जहा स-
मुच्चितो मिगो, रुवमुच्चितो पयंगो, गंधमुच्चितो महुयरो, रस-

मुच्चितो मच्छो, फरिसमुच्चितो गद्धो, वहवंधणमारणाणि पावइ ।
एवं जीवा वि सोइंदिया इव सगया सहाइसरंखणपरा तदय-
रोधकारिखु परणीपसु कबुसहियया इह लोगे वि मारणादीणि
पावैति परलोगे नरगाइदुक्खभायणं । ततो डुहावहा कामा ।
एवं जणंतो सयंबुद्धो मए जणितो नूणं तुमं मम अहितोसि जो
मं संसइयपरलोयसुहेण लोअतो संपइ सुहं च निदतो डुहे
पामेतुमिच्छसि । ततो संभिन्नसोएण जणितो सामि ! सयंबुद्धो
जहा जंबुको मच्छकंखी मंसपेसि चइत्ता णं मच्छं पइ धावितो
मच्छो जज्जे निमग्गो मंसपेसी सउणियाए गहियत्ति निरासो
जातो तहा संदिक्खपरलोयसुहासाए दिठं सुहं परिच्चयंतो
उभयो विमुक्को सोइइइ । सयंबुद्धो जणइ जं तुमं तुच्छक-
सुहमोदिनो मणसिं को तं सवेयणोपमाणं करेइ को कुसलज-
पपसंसियं रयणं सुहागयं कायम्मि पसत्तो न इच्छइ तं केरिसं
मन्नसि । तं संभिन्नसोयधीरा सरीर विज्जाइण मणिव्वयाइ
जाणिकण कामभोगे परिव्वज्जतवसि संजमे य निव्वानसुहका-
रणे जुत्तंति । संभिन्नसोयो भणइ सयंबुद्ध ! मरणं होहिस्ति किं
सक्का पढममेव मुसाणे ठाइं नूणं तुमं दिट्ठिमीसरिसो । जहा
दिट्ठिमी गणपणसंक्रिया धरेउकामा उरूपाया सुवइ तहा
तुमं मरणं करि होहिस्ति अइपयत्तकारी संपइकावियं सुहं
परिच्चाय अणागयकावियं सुहं पत्थेसि नणु पत्ते मरणसमए
परलोगहियमायारिस्सामो । सयंबुद्धेण जणियं मुक्क ? मुक्के
संपलगो कुंजरतुरगदमणं कज्जसाहं न इवइ । न वा गेहे
पज्जलित्ते कूवखणणं कज्जकरं । जइ पुण दमणं खणणं वा
पुव्वकयं होंतो तो परवत्तमहणं जल्लणविज्जावणं च सुहेण होंतो ।
एवं जो अणागयमेव परलोगहिए न उज्जमइ सो उक्कमंतेसु
पाणेषु परमडुक्खाभिभूतो किइ परलोगमणुइहिस्ति । पत्थ
सुणेहि वियक्खणकहियं उवपसं । कोइ किइ इत्थी जरापरिण-
तो गिम्हकाळे कंचि गिरिनइं समुत्तरंतो विसमे तीरं पमितो
सो सरीरगयत्तणेण डुव्वत्तेण य उठेउमसत्तो तत्थेव
काळगतो सो अपाणदेसे सियावेलण परिकव्वइतो तेण मग्गेण
एगो वायसो अतिगतो उदंगं च उवजीयंतो चिछइ उगहेण य रुज्ज
माणे कज्जेचरे सो पप्सो संकुचितो वायसो तुछो अहो निरावाइं
जायं पाउसकाळे यतं गयकळेवरं गिरिनईपूरेण बुज्जमाणं महानयं
सो य पमियं समुद्धमतिगयं । तत्थ मच्छमगेहिं विन्नं ततो जल्लपू-
रियातो कळेवरतो वायसो निग्गतो तीरं अपस्समाणो तत्थेव
निइणमुवगतो जइ पुण अणागयमेव निग्गतो होंतो तो दीह-
काळं सच्छंदप्पयारं विविहाणि य मंसोदगाणि य आहारंतो ।
एयस्स दिठंतस्स अयमुवसंहारो । जहा वायसो तहा संसारि-
णो सत्ता, जहा इत्थिकळेवरपप्पेसो तहा मणुस्सवोदिवाजो.
जहा कळेवरभंतरे मंसमुदंगं च तहा विसयसंपत्ती, जहा मग्ग-
निरोधो तहा तव्ववपमिवंधो, जहा उदकसोयविच्चोभो तहा-
मरणकाळो जहा विवरानिग्गमो तहा परजवसंकमो । तं जाणा-
हि संभिन्नसो य सो जो तुच्छए निस्सारे थोवकाविए कामभो
गे परिच्चइऊण तवसंजमुज्जोगं करेइ सो सुगइगतो न सोहिइ
जो पुण विसएसु निक्को मरणसमयमुदिकव्वइ सो सरीरजेए अ-
गहियपाहे इयो चिरं डुही होहिइ तं मा जंबुक इव तुच्छकप्प-
णामेत्तसुहपमिवक्को विव्वकालियं सुहमवमन्नसु । संभिन्नसो-
एण भाणअं । को सो जंबुकदिठंतो । सयंबुद्धेण जणियं सुणा-
हि । कोइ किर वणयरो वणे संचरमाणो विसमे पप्सेउत्तितो
विट्ठो एगो गद्धो । सो एगेण क्रमेण आहतो निट्ठं मम्मपदे-

सङ्गमकर्मण्यहारेण पडितो परमतेण एगो महाकाशो सप्पो अक्क-
मिनो अक्कमिगतो अय्यत्ततो पभियं गयं जाणिऊण सजीवं थणु-
मञ्जिकरिय परेसु गहाय दंतमोत्तियगईदं संवयमाणो तेण स
प्पेण खड्दो मतो । नतो एगेण जंतुगेण परिज्जतेण सो
हत्थी सो य मणुस्सो दिउ । भीरुत्तणयेण अवसरितो मंसखो-
लुयाए पुणो धल्लीयड । ततो निज्जीवंति निस्संसयो मुणिऊण
तुठो अवडोएइ चित्तेय य हत्थी जायज्जीवयं भत्तं मणुस्सो प-
प्पो य कंचि कालं होइइ । जीवायंयणं ताव खाएमि ति तुठो
मंदुकी धणुकोदीए छिन्नपभियंथाए ताहुदोसज्जितो मतो । जइ
सो पुण अप्पसारं तुज्जंति जीवा वंथणं परिहरिऊण हत्थी म-
णुस्सारंगकलेवरेसु द्दगंगतो नाणि य अणाणि चिरं खायंतो ।
एवं तुमं पि जाणाहि । जो माणुस्सोक्कपभियंको परल्लोगसाह-
णनियेक्खो सो जंतुको इय विणस्सिहिइ जं पि सामी तुम्हे म
णह । संदिछो परल्लोगो इति तं पि न जुत्तं जतो तुम्हे मय सह
कुमारकोत्ते नंदण वज्जानमुचगया तय एगो देवो आगासातो
उवइ तं दृष्ट्वा अइ अवसरिया देवो य दिव्वाएगतीए वणेण
अइ समीवं पत्तो । जणिया य अइ तेणं अहो महावज्ज ! अहं
तव पियामहो सयंवडो रज्जसिरिं पयहिऊण विण्वितो बंतगे
कणे अहिवं जातो । ता तुम्हे वि मा पमायह । जावह अप्पा-
णं जिणवयणेणं ततो सुगङ्गामिणो जवेस्सह । एवं वोत्तुण देवो
गतो । तं जइ सामि तुम्हे सुमरह तयो अस्थि परल्लोगोत्ति ।
सइहइ । मया भणियं सुमरामि सयं ततो वल्लवगासो सयं-
वुठो भणइ सुणइ सामि । पुव्ववुत्तं । तुम्हं पुव्वजो कुरुचंदो
नाम राया आसी तस्स य देवी कुरुमई हरिचंदो कुमारो सां य
राया नत्थिकवाइं वट्ठणं सत्ताणं वहाय समुत्थितो निस्सीलो
निव्वतो एवं तस्स वट्ठ काळो अतीतो मरणकालो अस्सायथेय-
णीयवहुवयाए नरगपभिरुवगो पांगलपरिणामो संवुत्तो गीयं
नुमहुंरं अक्कोलंति मन्नइ मणोहराणि रुवाणि विकतानिपास-
ति खीरं खंससक्कोरणीयं पुइं मन्नइ चंदणाणुवेवणं मुंमुंरं वे-
एइ हंसत्तुमहुंफासं कंटाकिसाहासचयं पभिलेवइ तस्स तहा-
विइमसुत्तकम्मोदयातो विवरीयन्नावं जाणिऊण कुरुमई देवी
हरिचंदेण सह पच्छन्नं पभियइ । एवं सो कुरुचंदो राया
परमजुम्भितो कावगतो तस्स नीहरणं काऊण सज्जणययं गंधस-
मिहं नाएण पावेइ पिठणो य तहान्त्यं मरणमणुचितियस्स एवं
मती समुप्पन्ना । अस्थि सुकयडुकयफलंति ततो अणेण एगो
खत्तियकुमारो वाववयंसो सुबुद्धी संदिछो । भइ । तुमं पभियज-
णोवइइं धम्मकहं पइदिणं मे कहेसु एसा चेव ते सेवत्ति । ततो
सो एवं निउत्तो जं जं धम्मसंसियं वयणं सुणेइ तं तं राइणो
निवेएइ राया सइहइ तहेव पभिवज्जइ । कयाइं च नगरस्स
नाइदरे तहारुवस्स साहुणो केवढनाणुप्पत्तिमहिं काउं देवा
उवागया एवं सुबुद्धिणा खत्तियकुमारेण जाणिऊण हरिचंदस्स
रखो निवेइयं । सो वि देवागमणविम्वितो तुरियं पवरसुरंगा-
रुद्धो साहुसमीवमागतो वंदिऊण विणपण निस्सखो केवल्लिमह-
विणिग्गयं वयणामयं सुणेइ । सोऊण संसारमोक्खसरुवं अत्थि
परजवसंकमोत्ति निस्संक्रिय जायए पुज्जइ । भयवं । मम पिया
कं गइं गतो । जगयया जणियं हरिचंद ! तव पिया अनिवारिय-
पावासवो वट्ठणं सत्तावणं पीमाकरो पावकम्मगकयत्ताए इइ य
विवरीयविसयोवज्जणं पाविऊण अहे सत्तमपुढवीए नेरइओ
जातो । सो तथ परमनिव्विसहं निरुवमं निप्पभियारं दुक्खम-
णुज्जवइ । ततो कम्मविवागं पिउणा सोऊण हरिचंदो राया

संसारजयतीतो वंदिऊण केवल्लानाणि सनगरमइगतो ततो पु-
त्तस्स रायसिरिं समप्पेऊण सुबुद्धिं संदिसइ । तुमं मम पुत्त-
स्स उवएसं देज्जासि ति । तेण विण्वितो सामि ! अहं केव-
ल्लिणो वयणं सोऊण सह तुम्हेहिं न करेमि तवं तो मय न सुयं
परमत्थतो केवल्लिवयणं तम्हा अहं पि तुम्हेहिं समं पव्वइस्सामि ।
जं पुण उवदेसो दायवोत्ति संदिसइ तं मम पुत्तो काहिइ ।
ततो राया पुत्तं संदिसइ तुमे सुबुद्धिसुयोवएसो कायवो ।
ततो पव्वित्तिगिरिकंदरातो सीहो इव राया विणिग्गतो पव्व-
इतो केवल्लिसमीवे सह सुबुद्धिणा । ततो परमसंवेगो
सज्जायपसत्थचित्तणपरो परिकव्ववियकिलेसजालो समुप्प-
न्नकेवल्लनाणदंसणो परिनिव्वतो तस्स हरिचंदस्स रायसि-
णो वंसे संखाइएसु नरवईसु धम्मपरायणेसु अतिक्कंतेसु तुम्हे
संपयं सामी । अहं पुण सुबुद्धिवंसे तं एस अम्हं नियोगो
वहुसु पुरिसपरंपरागतो धम्मदेसणाहिगारो जं पुण एत्थ मया
अकंडे विण्विया तं कारणं सुणइ । अज्ज अहं नंदणवणं
गतो आसी तथ मय दुवे चारणसमणा दिछा आइच्चजसे
अभियतेओ य । ते य वंदिऊण पुच्छिया भयवं महावलस्स
रखो केवइयमाउयं चिछइ तेहिं कहियं मासो सेसो ततो सं-
भंतो आगतो एस परमत्थो । ततो जं जाणइ से यं तमकाल-
हणिं करेहत्ति । एवं सयंबुद्धवयणं सोऊण अहं धम्माभि-
गुहो जाओ । आउपरिकव्वयसवणे य आभट्ठियभायणमिव ।
सलिलपूरिज्जमाणमेव सुव्वहिययो भीतो सहसा उट्ठितो कयं-
जली सयंबुद्धं सरणमुवगतो वयस्स ! किमियाणि माससेसजी-
वितो परल्लोगहियं करेस्सामि । तेण समासासितो सोम्म !
दिवसो वि वट्ठओ परिचत्तसव्वसावज्जस्स किमंग ! पुण मासो
ततो तस्स वयणेण पुत्तसंकाभियपयापालणव्वावारो गतो
सिद्धाययणं कतो भत्तपरिच्छातो सयंबुद्धोवदिट्ठजिणमहिमा-
संपायणनिरतो सुमणसो संथारगसमणो जातो निरंतरं च
संसारस्स अणिव्वयवेरग्गजणणिं धम्मकहं च सुणमाणो स-
माहिपत्तो कालगतो इहागतो । एवं मय योवो तवो चिंहेत्ति
एयं च अज्ज मम सपरिवारा य ललियंगपण देवेण कहियं ।
इच्छंतरे ईसायणदेवसयसमावातो दइधम्मो नामदेवो आगतो
भणइ अहो ललियंगय ईसाणदेवराया नंदीसरदीवं जिणम-
हिं काउं वच्चात्ति गच्छामि अहं पि ति सो गतो ततो अज्ज
ललियंगदेवसहिता इंद्राणत्ताए अवस्सगमणं होहत्ति इयारिं
चेव वच्चाभित्ति गयामो खण्णं नंदीसरदीवं कया जिणायणेसु
महिमा । ततो तिरियलोपं सासयचेइयाणं पूयं तिथयवरवंदणं
च कुणमाणो चुतो ललियंगतो ततो अहं परमसोगग्गिडज्ज-
माणो विवसा सपरिवारा गया सिरिप्पमं विमाणं । ततो सयं-
बुद्धदेवो आगतो परिगलमाणसरीरसोभं सइदुण भणइ सयं-
पमे पच्चासन्नो ते चवणकालो तो जिणमहिं करेहि जेण भ-
वंतरे वि बोहिलाभो भवइत्ति । ततो हं तस्स वयणेण पुणरवि
नंदिस्सरदीवे समयक्खेत्ते य कयजिणवंदणपूया वुत्ता समाणा ।
जंतुदीवे दीवे पुव्वविदेहे पुक्खल्लावइयिजए पुंडरिगिणीए न-
गरीए वइरेसेणचक्कवट्ठिस्स गुणवतीए देवीए दुहिया सिरि-
मई नाम जाया । धाईजणपरिगहिया सुहेण वट्ठिया कलातो
गहियातो अन्नया कयाइ पदेसे सव्वतोभइगं पासायमधिरुद्धा
पस्सामि नगरवाहिं देवसंपायं । ततो मय देवजाइसु मरियासु
मरिऊण य दुक्खेणाइयपरिचारिगाहिं जलकणगसित्ता पव्वा-
गयवेयणा चित्तेमि । कत्थमे पिया सव्वियंगतो देवो ति तेण य

विणा किं अणेण आज्ञेण तं मूक्तत्वं पवसा परिणो जणइ इमी से वाया जंभगेहिं निरुद्धा ततो तिगिच्छगेहिं होममंतर-
फलाविदाणेहिं कतो महंतो पयत्तो अहं पि मूक्तत्वं न मुयामि ।
परिचारियाणं पुण्णं बहिरुण माणत्तिं देमि । अन्नया पमयवणगयं
ममं पंडिया नाम अम्मथाई विरहे जणइ । अहं ते धाई तो मे
कहेहिं सम्भूयं । ततो मया जणियं अम्मो अत्थि कारणं जेणाहं
मूक्तत्वं पवसा ततो सा तुडा जणइ पुत्ति ! साहसु मे कारणं
ततो जहा जणसि तहा चेत्तिस्सामि । ततो मया जणिया सुणा-
हि । अत्थि धायकीखंडे दीवे पुव्वविदेहे मंगवावविजण नंदि-
गामो नाम सन्निवेशो तत्थ अहं इतो तस्यभवे दरिद्रकुले
सुलक्खणसुमंगलाईणं उएहं भणिणं कणिट्ठा जाया न कयं
च मे अम्मापिऊहिं नामं ततो निज्जामियत्ति पसिंकि गया । से
कम्मपमिच्छा य जीवामि । अन्नया कयाइ ऊसवे इज्जगर्भिभाणि
नाणाविहमक्खहत्थगयाणि सगिहेहिंतां निग्गयाणि पासाम्मि-
ताणि दट्ठण मए माया जाइया अम्मे दोहि मे मायंगं अन्नं वा भ-
क्खं जेण किंजेहिं समं रमामिस्ति । तीए रुद्धाए आहया निच्छू-
ढा य गिहातो कतो ते इहं जक्खा वच्चसु अंवरतिलकं पव्वयं
तत्थ फज्जाणि खायसु मरसु वत्ति । ततो रोयंती निग्गया दि-
ट्ठो मया जणो अंवरतिज्जगज्जिमुहं वच्चतो गया तेण सहिया
दिट्ठो मया सिहरकरेहिं गगणतलमिव मिणित्तं समुज्जुत्तो अंवर-
तिज्जको नाम पव्वतो तत्थ जणो फज्जाणि गेहइ मए वि य पक्क-
परियाणि साट्ठणि नक्खियाणि रमणिज्जयाए य गिरिवरस्स
सह जणेण संचरमाणी सहं सुइमणोहरं सुणामि सदमणुसरंती
गया पदेसं दिट्ठा जुगंधरा नाम आयरिया विविहनियमधरचउह-
सपुव्वी चउष्माणोवगया तत्थ वहवो समागया देवा मणुया य
तेसिं थंयमोक्खविहाणं कहंति । अहं पि पापसु णिवडिठ्ठण एग-
देसे निसणा धम्मकहं सुणामि पुच्छिया मए जयवं अत्थि मम
मतो को वि डुक्खिओ जीवो जीवदोगे । ततो तेहिं भगवंतेहिं
मणियं निज्जामिगे तुहं सदा सुहासुहा सुइपहमागच्छंति रुवाणि
वि सुंदरमंगुत्ताणि पाससि गंधे सुजासुमे अघायसि रसे-
वि मणुष्णामणुष्से आसाएसि फासे वि इट्ठाणिट्ठे पमिसंघेदेसि ।
अत्थि य तो सीउएहइवुदाणं पमिकारां निहं सुडागयं सेविसि
तमसि जोए पगासेण कज्जं कुणसि नरए पुण नेरइयाणं निच्च-
मसुभा सहरुवरसंग्रकासा निप्पमियाराणि य परमदारुणाणि
सीउएहाणि तहा वुहापिवासातो य न य खणं पि निहासुहं
तेसिं । ते य निच्चंथयारेसु चिट्ठमाणा डुक्खसयाणि विवसा अणु-
इवमाणा वहुं कावं गमंति । तिरेया वि सपक्खपरपक्खजाणि-
याणि डुक्खाणि सीउएहइवुदापिवासादीयाणि य अणुहवंति ।
तव पुण साहारणं सुहइक्खं कंवलमक्षेसिं रिंकिं पस्समाणा
डुहियमप्पाणं तक्खेसि । ततो मए पणयाए जह जणइ तहत्ति
पडिस्सुयं । तत्थ य धम्मं सोऊण केइ पव्वइया केइ गिहिवा-
सजोग्गाई सीवव्वयाई पमिचन्ना । ततो मए विज्जवियं भयवं
जस्स नियमस्स पावणे हं सत्ता तं मे उवइस्सह । ततो मे तेहिं
पंचअणुव्वयाई उवदिट्ठाणि परितुट्ठा थंदिऊण जणेण सह नं-
दिगाममागता पावेमि ताणि अणुव्वयाणि परियायसती चउ-
त्थउट्ठुमेहिं खमामि । एवं कावे गते कयभत्तपक्खक्खाणा एतो
देवं परमदंसणीयं पस्सामि सो भणइ निज्जामिगे चित्तेहिं हो-
मिण्यस्सं जारियात्ति । ततो देवी मे जविस्ससि मया सह दिव्वे
जोगे जुंजसि । एवं वोत्तूण अदंसणं गतो अहमवि परितोस-
वसाविसप्पमाणहिययां देवदंसणेण वमिज्ज देवत्तंति चि-

तेऊण समाहीए कावगया ईसाणे कप्पे सिरिप्पजविमाणे व-
व्वियंगयस्स देवस्स अगमहिंसी सयंपभा नाम जाया । ओ-
हिणाणोवयोगविष्णाय देवजवकारणा जहा एस वव्वियंगो अ-
हुणोवव्वो समाणो नियपरियाणं पजावितो देवीसु मज्जे सयं
पनाए देवीए अज्जोवव्वो सा आउक्खए चुया देवो य वव्विउ-
मादतो सयंवुद्धो य महावत्ते कावगए गहियसामणो चिरकावं
संजमं परिपाविरुण समाहिपत्तो कावगतो इहेव ईसाणे कप्पे
इंदसामाणितो जातो तेण वि वव्वंतो संवोहितो भणितो य ।
जहा धायइसंमे दीवे अवरविदेहे नंदिगामे निज्जामिगा कयज-
त्तपक्खक्खाणा चिच्छं तं नियदंसणेण पव्वोजेहिं जेण कयनि-
याणा ते अगमहिंसी सयंपभा जायइ । ततो अणेण नि-
यदंसणेण पव्वोजिया कयनियाणा इह मागयत्ति सहसिं
सहवव्वियंगणं सहिया निरुस्सुका थुकावं अणुइवामि
देवो य सो वव्वियंगतो आउक्खणं चुतो अम्मो न जा-
णामि कत्थं गतो । अहमवि तस्स वियोगदुहिया वुत्ता
समाणी इहमागया । देवुज्जोयदरिसणेण समुप्पसज्जा-
इस्सरणा तं देवं य मणसा परिवइंती मूक्तत्वं पवसा । किं
तेण विणा कएण संवावेण त्ति एस परमत्थो । तं सोऊण
अम्मथाई ममं जणंति । पुत्ति ! सुट्ठु ते कहियं पयं पुण पुव्वभ-
वचरियं पमिहेहिज्ज ततो अहं इरुव्वहामि सो य वव्वियंगतो
जइ मणुस्सेसु आयातो होहिइ तो सचरियं दट्ठण जाइं सुम-
रिहिइ तेण य सह निज्जुया विसयसुहमणुभवेसु । ततो सज्जि-
तो पनो ततो विविहवव्वयाहिं वट्ठिगाहिं दोहिं वि जणंति पद-
मं तत्थ नंदिगामो जिहितो ततो अंवरतिज्जगगिरियरसंसियकुसु-
मिया सांगतकतलसंनिसन्ना गुरवो देवमेहुणं च वंदणाय
ईसाणो कप्पो सिरिप्पजं विमाणं संदेवमिहुणं महावत्ते राया
सयंवुद्धसंजिज्जोयसहितो निज्जामिगा य तवसोसियसरी-
रा सव्वत्थवव्वियंगयसयंपजाणं नामाणि वेहियाणि । ततो निष्फ-
न्ने पमे धातीपट्ठणं गहेऊण धायइसंरुदीवं वव्वामिस्ति गयेणेण
य नियत्ता पुच्छिया मया कीसअम्मो वहुं नियत्तासिं सा जणइ
पुत्ति ! सुएह कारणं इह अम्म सामिणो तव पिण्णोवरिसवक्का-
वणनिमित्तं विजयवासिणो बहुगा रायाणो समागया तं जइ
इहेव तय हिययदइतो होहिइ तो वक्खमेवेति चैतिऊण नियत्ता ।
जइ इत्थं न होहिइ तो परिमगणं करेस्सामि गया भाणिया
सुट्ठु कयंति । ततो वीयदिवसे पमं गहाय अवरएहे आगया
पसन्नमुहो भणइ पुत्ति ! निज्जुया होइ दिट्ठो मया ते वव्वियंगतो
पुच्छिया मया अम्मो साहसु कहंति । सा भणति पुत्ति ! मया
रायममो पसारितो पडो पडे केइ आजियक्खकुसळा आगमं पमा-
णं करेता पसंसंति जे अकुसळा ते वक्खरुवाईणि पसंसंति तत्थ
दुम्मरिसणरायसुतो दुइंतो कुमारो सपरिचारो आगतो सो
मुहुत्तमेत्तं पासिऊण मुच्छितो पडितो खणेण आसत्थो मणु-
स्सेहिं पुच्छितो सामि ! किं मुच्छितो । सो भणइ नियचरियं
परयज्जिहियं दट्ठण जाती मए सुमरिया अहं वव्वियंगतो देवो
आसि सयंपजां मे देवी मया पुच्छितो पुत्ति ! साहसु को एसो
संनिवेशो । जणइ पुंरुरिणिणं नगरी पव्वयं मेरं कहइ अणगा-
रो को वि एस साह वीसरियं से नामं कप्पं सोहम्मं साहइ
महावत्तं राया को वि एसो मंतिसहितो त्ति जंपइ । निज्जामिगं
का वि एसो तवस्सिणी न याणं से नामंति ततो विप्पावणा
एसो त्ति मुणिकण मया जणितो पुत्त संवदति सव्वं जं पुण
वीसरियं तेण किं सव्वं तुमं वव्वियंगतो सा पुण ते सयंपभा

धायस्संने दीये नदिग्गामे कम्मदोसेण पंगुद्विया जाया ।
समरिया नियजान्ती ततो तीए आगमकुसत्राप नव मग्गणेहुतं
नियवरियं द्दहियं । मम धायस्संने गथाए पमो समण्ड
कदिया नियहुत्तंनो नतो मए नीसे अणुक्पाए तव परिमग्गणं
कयंता पुत्त ! पढि नेमिधायस्संने संतोसेहि नियदंमणेणं पंगु-
नियं एवं जणिए उवहकिंता मित्तेहि गम्भउत्तो सिज्जउत्तो
पंगुद्विया । ततो सो छटो गीवं काठण अयकंतो मुहुत्तमेत्तेण
लोहग्गत्राओ धणो नाम कुमागे लंघणपवणादिसु अतीव सम-
त्थोत्ति संजायवहरजंघोत्ते वीयाजिहाणो आगतो पमं दूण मं
जणइ । केणयं लिहियं चित्तं मया जणियं । किं निमित्तं पुच्छ-
सि सो भणइ मम एवं चरियं अहं द्दहियंगतो नामासि सयं-
पमा मे देवी असंसयं तीए द्दहियं जइ वा अजेणं वि तीए उवप-
सेणंति तक्केमि ततो मए पुच्छितो जइ ते चरियं साहसु को एस
संनिवेशो । सो जणइ नदिग्गामो एसो पवतो ग्रंवरतिवको जुगं-
धरा आयरिया एसा खमणकिलंता निजामिया महव्वहो राया
सयंहुत्तसंनिजसोपहि सह लिहितो एस ईसाणो कपो सिरिप्प-
भं विमाणं एवं सव्वं सपव्वयं कदियं । ततो मए जणितो जा प-
मा सिरिमती कुमारी तो तपिठगाए दुहिया सा सयंपभा तेण
रखो निवेपमि जेण सा ते भवइ । एवं सोऊण सो समणसो ग-
तो अहं कयकज्जा आगया ता गच्छामि पुत्ति ! रखो निवेपमि
तेण ते पि सयं कामो भवइ । गया रायसमीवं सदाविया अहं
रक्षा मावसाहिया गया रायसमीवं रायाए कदितो वसुमइ ! जो
सिरिमइए ललियंगतो देवो आसि तं जहा अहं जाणं न तहा
सिरिमइ अरिथि । अवरविदेहे सल्लिवावइजिए वीयसोगा नाम
नगरी जियसत्तु राया तस्स मणोदरी केई डुवे देवीओ । ता-
सि जइकमं अयओ विजीसणो य पुत्ता वइदेववासुदेवा पिठंमि
वयरते विजयकं हुंजंति । मणोदरी वइदेवमाया कम्मि काळे
पुत्तमापुच्छति अयत्त ! अणुचूया मे भत्तुणो सिरि पुणसिरी य सं-
गइ पव्वयामि कोरेमि परद्वोगदियं विसज्जेहि मंति सो नेहेण न
विसज्जेइ निव्वंथे कए भणइ अम्मो जइ ते निच्छतो ता देवहो-
गं गया मं वसणपडियं पडिवोहिज्जासि तीए पडिवन्नं पव्व-
इया । परमधियव्वेण अहीयाणि पक्कारस अंगाणि वरिसकोमी
तवमणुचरिऊण अपमिवनियवेरंगा समाहीए काळगया वंतगे
कप्पे देवो जातो ताव मं जाण वलदेववासुदेवा य बहुकाळं स-
मुदिता भोगे हुंजंति । कयाइ निग्गइ अणुजत्तं आसेहि अव-
हिया अरुवि पविसिया दूरं गंतूण आसाविवन्ना विजीसणो
काळगतो अयओ नेहेण न जाणइ । परिस्समेण मुच्छितो
एसो नेमिसीयद्वाणि वलगहणानि अहं च वंतगकप्पगतो
पुत्तसिणेहेण संगरं सुमरिऊण खणेणागतो विभीसणरूवं
विजव्विऊण अयलो भणितो भाय ! अहं विज्जाहरेहिं समं
जुज्जिउं गतो ते मए पसाहिया तुज्जे पुण अंतरं जा-
णिऊणं केण वि मम रुवेण मोहिया । ता छुइहि एयं कले-
वरं सक्कारेसु अग्गिणा ततो सक्कारेऊण स नगरमागया ।
पूइज्जमाणा जणेण सगिहं पविट्ठा एकासणनिसिष्ठा विया ततो
मया मणोदरीरूवं दंसियं संभंतो अयलो भणइ अम्मो ! तु-
व्वेत्थ कतो चि ततो मए पव्वयाकालो संगरो य कहितो
विभीसणमरणं च । अहं लंतगातो इह गतो तं च पडिवोहण-
निमित्तं अणिच्चं मणुयपिद्धि जाणिऊण करेहि परलोगदियं ।
एवं वोत्तूण गतोअहं सगं कप्पं । अयलो वि पुत्तसंकाभियर-
ज्जसिरी निव्विषकामभोगो पव्वइतो तवमणुचरिऊण ललियं-

गतो देवो जातो अहं पुण तं सदेवीगं जाहे जाहे सुमराभि
ताहे ताहे लंतगं कप्पं नेमि सो सागरोवमस्स सत्तनवभागे
देवसुहं भं.चूण डुत्तो तत्थ नो उववन्नो । तं पि ललियंगयं एस
मे पुत्तो जत्थ तिलमि एएण कमेण गया सत्तरसलिलयंगतो
सो अट्टारसमो एसो वि मे पुत्तसिणेहेण बहुसो लंतगं कप्पं
नीतो तं जाणामि सिरिमइए भत्ता ललियंगतो जातो वहर-
जंघो सि आणत्तो कंचुकी सदावेह वहरजंघं सदावितो आ-
गतो दिछो मया परितोसवियसियच्छीए अच्छेरयभूतो प-
णतो राइणो भणितो राइणा पुत्त ! वहरजंघ पुव्वभवसयंपमं
सिरिमइं ति अवलोइया तेण अहं कलहंसेणेव कमलिणी
विहिणा पाणिमाहितो दिष्यं ताएण विपुलं धणं परिवारिया तो
य विसज्जियाणि अग्गेगयाणि लोहग्गलं भुंजामो निव्वसग्गं
भोगे । वहरसेणो वि राया लोगतियदेवपडिवोहितो संव-
च्छेरियं दाणं दाऊण पोक्खलपालस्स नियपुत्तस्स रज्जं दा-
ऊण नियगसुपहिं नरवईहिं सहितो पव्वइतो । उप्पखकेवल-
णाणो धम्मं दिसइ । मम वि कालेण पुत्तो जातो सो सुहेण
वहितो कयाइ पोक्खलपालस्स केइ सामंता विसंवइया । ततो
तेण अग्गं पसियं एउ वहरजंघो सिरिमइं य अग्गे पुत्तं नगरे
उवेऊणं विउलेण खंधावारेण पथिया सरवणस्स मज्जेणं
जाणजणेण पंथो पडिसिद्धो । जहा दिठिविस्तो सरवणे सप्पो
चिछइ तो न जाइ तेण पहेण गंतुं ति । ततो तं सरवणं
परिहरंता कमेण पत्ता पंडरिगिणि सुहं च तेहि वहरजंघाग-
मणे ततो ते संकिया सेवामागया अग्गे वि पोक्खलपालेण
रक्षा पूइऊण विसज्जिया पथिया सनगरं । भणइ
य जणो सएवज्जुज्जामज्जेण गंतव्वं जतो तत्थ वियस्स साहुणो
केवन्न.णमुप्पन्नं । ततो देवाभो वइया देवुज्जोएण पढिहयं वि-
सं सप्यां निव्विसो जातो । ततो अग्गे कमेण पत्ता सरवणं तत्थ
आवासिया दिछा नियभायो मए सागरसेणमुणिसेणा सगणा
वंदिया भत्तिवट्टमाणेणं पढिहाजिया असणपाणखाइमसाइमेण ।
ततो अग्गे ते गुणे अ.भोयंता कया अग्गे वि निस्संगा सामने
विहरिस्सामो । रागमग्गामोत्तिष्ठा पत्ता कमेण सनगरं पुत्तेण
अग्गे विहरकाळे भिक्खवग्गो दाणमाणेहिं रंजितो दासघरे वि स
धूमो पंजितो अग्गे वि विसज्जियपरियणा वासहरं रयणीए प-
विट्ठा । धूमधूसियधात् काळगया इहागया उत्तरकुराए चि । तं
जाणामि अज्ज ! जा निजामिया सा सयंपभा जा सिरिमइं सा
अहं । जो सो मदावहो राया सो य द्दहियंगतो देवो जो य वइ-
रजंघो राया ते तुव्वे एवं जीवं से नामं गदियं सा अहं सयंपभा
ततो सामिणो भणियं । अज्जे देवुज्जोएण जाइं संजरिऊण मए
एवं चित्तयं देवभवे वट्टामि ततो सयंपमा आनट्ठा तं सव्वमेयं
कदियंनि परितुट्टमाणसाणि पुव्वनवसुमरणपज्जलियसिणेहा-
णि तिष्ठि पडिआवमाइं जीविऊणं काळगयाणि सोहम्मे कप्पे
देवा जाया । तत्थ विवराणापीति आसि पडितोवमट्ठिं पाळे-
ऊण चुया बुच्छावइचिजए पइंकराए नगरीए सामी सुविहि वि-
ज्जणपुत्तो केसवो नाम जातो । अहं पुण सेट्ठिसुतो तत्थ
विणेअधिगो सिणेहो तथेय नगरे रायसुता मंतिस्सुतो सेट्ठि-
सुतो सत्थवाहसुतो य तेहिं विसयमती जाया कयाइ साहू म-
इप्पाकिमिकुट्टे । गदितो पमियरिओ एयं जहा पुव्वं जाव सम-
दीए काळगया अचुए कप्पे इंदसमाणा देवा जाया ततो वि इ-
कजए इत्ता केसवो वहरसेणस्स रखो मंगलावइय देवीए धा-
रिणी वीसनमाप पुत्तो जातो वहरनामो रायसुयाई कमेण क-

णगनाभरूपनाभपीठमहापीठा जाया । कणगनाभरूपनाजा धी-
यनाभेण बाहुसुबाहु अहं पुण नगरे तथेव रायसुतो जातां बाहो
चेव वहरनाभसमह्रीणा सारही सुजसो नाम वहरनाभेण सम-
मणुपव्वइतो भगवया य वहरसेणेण वहरनाजो भरहे पढमति-
थयरो उसजो नाम आदिहो कणगनाजो चक्कवट्ठी जरहो इति
सेसं जहा पुव्वं जाव सव्वट्ठे देवा जाया ततो सुया इहा-
गया मया य वहरसेणित्थयरो परिसेण नेवत्थेण दिट्ठेत्ति
य पियामहविग्गदरिसेणेण पोराणतो जाईतो सरियातो वि-
न्नायं च अन्नपाणाइ दायव्वं तवस्साणं । तेसिं च तिषि वि सु-
विणाणमेतदेव फलं जं जयवतो जिक्खा दिन्ना । एयं च कहं सोऊ-
ण नरदइमाईहि पढट्ठमाणसेहिं सेज्जंसो पुजितो ” आ० म० प्र० ॥

स्वप्नानां च फलमिदं, यत्प्रभुः प्रतिलाजितः ॥ २१ ॥

तदाकार्यं जनः सधः, श्रेयांसमभिनन्द्य च ।

अमन्दानन्दमेदस्वी, स्थानं निजनिजं ययौ ॥ २३ ॥

श्रेयांसोऽपि प्रचुर्यवा-वस्थितः प्रतिज्ञाजितः ।

रत्नपीठं व्यधात्तत्र-मासौ नृः क्रम्यतां जनैः ॥ २४ ॥

तच्च त्रिसंध्यमानत्रे, लोकोऽप्राप्तीदिवं हि किम् ।

श्रेयांसः कथयामास, युगादिजिनमण्डलम् ॥ २५ ॥

लोकेनापि ततो यत्र, यत्र श्रीजगवान् स्थितः ।

तत्र तत्र कृतं पीठं, सूर्यपीठं क्रमादभूत् ॥ २६ ॥ आ० क० ।

प्रस्तुतमाह ।

तत्त्वसिद्धायज्ञगमणं, बाहुवलि-निवेक्षणं च ।

अक्षरगमनिका क्रियाध्याहारतः कार्या । तथा गजपुरं नाम नग-
रमासीत् श्रेयांसस्तत्र राजा तेनेलुरसदानं जगवन्तमधिकृत्य प्रव-
र्तितम् । तत्रार्द्धचन्द्रादशहिरण्यकोटीपरिमाणा वसुधारा निपाति-
ता । पीठमिति श्रेयांसेन यत्र जगवता पारितं तत्र तत्पादयोर्मा क-
श्चिदाक्रमणं करिष्यतीति भक्त्या रत्नमयं पीठं कारितं गुरुपूजति
तदूर्चनं चक्रे । अत्रान्तरे भगवतः तत्कृतिज्ञातज्ञगमनं धनूव जग-
वतः प्रवृत्तिनियुक्तपुरुषैर्बाहुवलिनिवेदनं कृतमित्यक्षरगमनिका ।
एवमन्यासामपि संग्रहगाथानां स्वबुद्ध्या गमनिका कार्येति गा-
थार्थः । आ० म० प्र० ।

अथ पुनः कथाशेषमुच्यते ॥

ज्ञात्वा स्वामिनमायान्तं, द्वयोत्कर्षेण पूरितः ।

अचिन्त्यद्वाहुवलिः, स्वसर्वधर्मा प्रभोः पदौ ॥ १ ॥

नस्यामीत्यागतस्तत्र, यावत्प्रातः स नागरः ।

विजहार प्रचुस्ताव-द्वायुवन्मुनयोऽममाः ॥ २ ॥

अदृष्ट्वा स्वामिनं बाहु-र्विनिर्मायाधृतिं पराम् ।

यत्रास्याद्भगवांस्तत्र, धर्मचक्रं मणीमयम् ॥ ३ ॥

अष्टयोजनविस्तार-मेकयोजनमुच्छ्रितम् ।

सहस्रारं सहस्रांशो-रिव चिम्बं न्यवेशयत् ॥ ४ ॥

पूजयामास पुष्पैस्त-च्चक्रे चाष्टाहिकोत्सवम् ।

संस्थाप्य पूजार्कास्तत्र, ययौ बाहुर्निजां पुरीम् ॥ ५ ॥

ततश्च विहरन् स्वामी, समीरण इवास्पृहः ।

यवनारुम्वयल्लादि-भेच्छन्देक्षेषु मौनजाक् ॥ ६ ॥

उपसर्गैरसन्तुष्टः, सहमानः परोपहान् । आ० क० ॥

(१९) श्रामण्यानन्तरं कथं प्रभुः प्रवृत्ते इत्याह ॥

जप्पभिः च एणं उसभे अरहा कोसल्लिए मुंडे जविच्चाणं
अगारांओ अण्णारिअं पव्वइए तप्पभिः च एणं उसभे अ-
रहा कोसल्लिए णिब्बं वोसड्ढकाए वि अत्तदेहे जे केइ उव-

सग्गा उववज्जंति तं दिव्वा वा जाव पडिडोमा वा तत्थ
पांरुलोमा वेत्तेण वा जाव कसेण वा काए आउट्टेज्जा
अणुडोमा वंदेज्ज वा जाव पज्जुवासेज्ज वा ते सव्वे सम्मं
साहई जाव अणुहिओ सेज्जई ॥

यतः प्रभृति ऋषयोऽहं नृ कौशलिकः प्रवर्जितस्ततः प्रभृति
नित्यं व्युत्सृष्टकायः गृहकर्मवर्जनात् त्यक्तदेहः परीपहादिसह-
नात् ये केचिदुपसर्गा उत्पद्यन्ते तद्यथा दिव्या देवकृताः वाश-
ब्दः समुच्चये यावत् करणात् “ माणुसा वा तिरिक्खजोऽपिआ
वा इति ” पदग्रहप्रतिशोभाः प्रतिकूलतया वेद्यमाना अनुलोमाः अ-
नुकूलतया वेद्यमानाः वाशब्दः पूर्ववत् । तत्र प्रतिशोभावेत्तेण ज-
लवंशेन यावच्छब्दात् “ तथाए वा ठियाए वा हयाए वा ” इति ।
तत्र तपयाऽसनादिकया त्रिवया शृङ्गयया लोहकुडयया लतया
कम्बया कर्पेण चर्मदण्डेन वाशब्दः प्राग्वत् । कश्चिदुपश्रामा काये
विवक्षातः कारकाणीत्याधारविवक्षायां सप्तमी । आकुट्टयेत् ता-
म्येदित्यर्थः । अनुलोमास्तु “ वंदेज्ज वा यावत्करणात् पूज्या
वा सकारेज्जा वा सम्माणेज्जा वा कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं
इति ” वन्देत वा स्तुतिकरणेन पूजयेद्वा पुष्पादिभिः सत्कुर्याद्वा व-
स्त्रादिभिः सम्मानयेद्वा अच्युत्थानादिभिः कल्याणं जलकारित्वा-
त् मङ्गलमनर्थप्रतिघातत्वात् देवतामिष्टदेवतामिव चैत्यमिष्टदे-
वताप्रतिमामिव पर्युपासीत वा सेवेनेति तान् प्रतिशोमानुलोम-
जेदभिन्नान् उपसर्गान् सम्यक् सहते जयाजावेन यावत्करणात्
स्वमः तित्तिक्खइत्ति क्तमते क्रोधाभावेन तित्तिक्कते दैन्यावहम्भ-
नेन अभ्यासयति अविच्छकायतयेति ।

अथ भगवतः श्रमणावस्थां वर्णयन्नाह ॥

तएणं से जगवं समणे जाए इरिअःसमिए जाव पारि-
ट्ठाव एआरुमीए मएसमिए वयसमिए कायसामिए मणगु-
त्ते वयगुत्ते कायगुत्ते जाव गुत्तवंजयारी अकाहे अमाणे
अमाए अज्ञाहे संते पसंते उवसंते परिणिव्वुडे, णिष्णोए
निरुव्वेवे संखमिव निरजंजे जञ्जकण्णं व जायखुवे आदरि-
सपंरुजागे इव पागडजावे कुम्भो इव गुच्छिदिए पुक्खर-
पत्तमव निरुव्वेवे गणमिव निरात्तेवणे आणले इव
णिराट्टए चंदो इव सोमदंरुणे स्रो तेयसि विहग इव अप्प-
णिवच्छगामी सागरो इव गंभीरे मंदरो इव अकंपे पुढवि इव
सव्वपासविसहे जीवो विव अप्पडिहयगई एत्थि एणं तस्स
जगवंतस्स कत्थइ पक्खिंथे स पडिंथे चउव्विहे जवतितंजहो
दव्वओ खित्तओ काट्टओ जावओ । दव्वओ इह खलु माया,
मे पिया मे भाया मे जणिणी मे जाव सगं थसं थुआ मे, हिरण्णं
मे सुवर्णं मे जाव उवगरणं मे अहवा से समासओ सच्चित्तो
वा अचित्तो वा मीसए वा दव्वा जाए एवं तस्स एणं जवइ खि-
त्तओ गामे वा एगरे वा अरसे वा खेत्ते वा खले वा गिंहे
वा अंगणे वा एवं तस्स ण जवइ काट्टओ थोवे बालवे
वा मुहुत्ते वा अहोरेत्ते वा पक्खे वा भासे वा उज्ज वा अ-
यणे वा संवच्छरे वा अन्नयरे वा दीहकालपक्खिंथे एवं तस्स
ए जवइ जावओ कोहे वा जाव लोहे वा जए वा हासे

वा एवं तस्स ए जवइ । से एं जगवं वासावामवज्जं हे-
मंतं गिम्हागुमु गामे एगराइए नगरे पंचराइए ववगयहास-
सोगअइइइभयपरित्ता से गिम्हमे गिरहंकारे लहुन्पू अ-
गंये वासी तत्त एं अउट्टे चंदणाणुल्लवणे अरत्ते लेहु-
म्मि केवणम्मि अ समे । इइ लोए परओए अपडिवक्के
ज विअमरणे निरयकंले संसारगामी कम्मबंधणिग्घायणं
ठाए अउट्टिए विहरइ । तस्स णं जगवंतस्स एतेणं वि-
हारेणं विहरमाणस्स एगे वाससहस्से विक्कंते समाणे पु-
रिमतलस्स नगरस्स वहिआ सगडमुहंसि उ जाणंसि
एगोइवरपायवस्स अहे भांतिरिआए वट्टमाणस्स फ-
गुणवहुन्नस्स एकारसीए पुव्वएहकालसमयंसि अट्टमेणं
जत्तेणं अपाणएणं उत्तरासाढाणक्खत्तेणं जागमुवाग-
एणं अणुत्तरेणं नाणेणं जाव चरित्तेणं अणुत्तरेणं तवेणं
वज्जेणं वरिएणं आलएणं विहारेणं जावणाए खंतीए
गुत्तीए मुत्तीए तुट्ठीए अज्जेवेणं मइवेणं झाघवेणं सुच्च-
चरिअतोवचिअफलनिव्वाणमग्गेणं अप्पाणं भावेमाण-
स्स अणंतं अणुत्तरे णिव्वाधाए गिरावरणे कनिणं गडि-
पुष्से केवलकरन.णइंसणं समुप्पणं जिणे जाए केवली स-
व्वन्नु सव्वदरिसी स एरइअतिरिअनरामरस्स लोगस्स
पज्जवे जाणः पासइ तं जहा आगइं गइं उइं उववायं मुत्त-
कमं पकितेविअं आवाकम्मं रहोकम्मं तं तं कालं मणवय-
काए जोगे एवमादी जीवाण वि सव्वजावे अजीवाण वि
मव्वजावे मोक्खमग्गस्स विमुच्चतराए वहं ज.णमाणे
पासमाणे एस खड्डु मोक्खमग्गसममणंसि च जीवाणं हि-
यमुट्ठाणिस्से असकरे सव्वदुक्खविमोक्खणे परममुहसमा-
णणे भविस्सइ ॥

अथ कथं नु भगवान् विहरति स्मेत्याह (सेणमित्यादि) स भ-
गवान् वर्गान् प्रावृत्काक्षे वासोऽवस्थानं तद्वर्जं वर्जनेनेत्यर्थः ।
हेमन्ताः शीतकात्रमासाः ग्रीष्मा ऋणकालमासास्तेषु ग्रामेऽ-
ल्पोयसि सन्निवेशे एका रात्रिर्वासमानतया यस्य स एकरात्रिकः
एकादिनवासीत्यर्थः । नगरे गरीयसि सन्निवेशे पञ्च रात्रयो वा-
समानतया यस्य स तथा पञ्चदिनवासीति भावः । यथा दिन-
शब्दोऽहोरात्रवाची तथा रात्रिशब्दोऽप्यहोरात्रवाचीति । ननु
तर्हि दिनशब्द एव कथं नोपात्त उच्यते । निशाविहारस्यासंयम-
हेतुत्वेन चतुर्हानिनोऽपि तीर्थङ्करा अवगृहीतायां वसतावेवा-
धासिषुः वस्यन्ति वसन्तीति वृद्धाभ्यायः । व्यपगतहास्यशोका-
रतिरतिभयपरित्रासः । तत्रार्पितमनसौतुष्यमुद्वेगफलाकरं रति-
स्तदज्ञावः । परित्रास आकस्मिकं भयं शेषं व्यक्तम् । निर्गतो ममे-
ति शब्दो यस्मात् स तथा । किमुक्तं भवति प्रमोर्ममेत्यभिमा-
नो नास्तीति पृथेकवचनान्तस्यास्मच्छब्दस्यानुकरणशब्दत्वा-
न्ममेत्यस्य साधुता । निरदङ्कारः अहमिति करणमदङ्कारः स नि-
र्गतो यस्मात् स तथा लघुभूत ऊर्ध्वगतिकत्वात् । अत एवाग्र-
न्थो बाह्याभ्यन्तरपरिहरहितः । वास्या सूत्रधारशस्त्रविशेषेण
यत्तद्वक्त्रं त्यजोत्खननं तत्रादिद्विषेधवचनं । चन्दनानुलेपनेऽ-

क्तोऽरागत्वात् । लेष्टौ ह्यपि काश्चन च समः उपेक्षणीयत्वौभ-
यत्र साम्यज्ञात् । इह लोके वर्तमाने जने मनुष्यलोके परलोके
देवभवादौ तत्राऽप्रतिबद्धस्तत्रत्यसुखनिष्पिपासित्वात् जीवित-
मरणयोर्निरवकाङ्क्षमिच्छनरेन्द्रादिपूजाप्राप्तौ जीविते दुर्विपदप-
रीषदाप्तौ च मरणे निष्पृहः । संसारपारगामीति व्यक्तम् । कर्मणां
सङ्कोऽनादिकाङ्क्षानो जीवप्रदंशैः सह संबन्धस्तस्य निर्घातनं वि-
श्लेषणं तदर्थमभ्युत्थित उद्यतो विहरति । अथ ज्ञानकल्पाकव-
र्णनायाह (तस्सणमित्यादि) तस्य भगवतः एतेनानन्तरोक्तेन
विहारेण विहरत एकस्मिन् वर्षसहस्रे व्यतिक्रान्ते सति पुरिम-
ताहस्य नगरवह्निःशकटमुखे उद्याने न्यग्रोधवरपादपस्याधो ध्या-
नान्तरिकेति । अन्तस्य विच्छेदस्य करणमन्तरिका खीलिङ्गशब्दः
अथवा अन्तरमेवान्तर्गमेयजादित्वात् स्वार्थे यणप्रत्ययस्ततः खी-
त्वविवक्षायां ङीप् प्रत्यये आन्तरी आन्तर्गमेवान्तरिका आरब्धस्या-
नस्य समाप्तिरपूर्वस्यानारम्भणमित्यर्थः । अतस्तस्यां वर्तमानस्य
कोऽर्थः पृथक्त्ववितर्कं सविचारम् १ एकत्ववितर्कमविचारम् २
सूक्ष्मक्रियमनिवर्ति ३ समुच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति ४ इति चतुश्चर-
णात्मकस्य बुद्धध्यानस्य चरणद्वये ध्याने चरमचरणद्वयमप्र-
तिपन्नस्येति योगनिरोधरूपध्यानस्य चतुर्दशगुणस्थानवर्तिनि
केवश्लिष्येव संज्ञात् । फाल्गुनयहुलस्यैकादश्यां पूर्वाह्णकालरू-
पो यः समयोऽवसरस्तस्मिन् अष्टमेन भक्तैर्नागमभाषयोपवास-
वृक्षेणानापानकेन जलवर्जितेनोत्तरावाढानकृत्रे चन्द्रेण सहेति
गम्यं योगमुपागतं सति । उभयत्र णं वाक्यादङ्कारे । अथ वा
आधेत्वास्तस्यार्थे तृतीया अणुत्तरेणेति कृपकप्रेणिप्रतिपन्नत्वेन
केवत्रास्तत्वेन परमविशुद्धिपदप्राप्तत्वेन न विद्यते उत्तरं प्रधान-
मवर्तितं वा ग्राह्यस्थिकज्ञानं यस्मात्तत्तथा तेन ज्ञानेन तत्वाव-
बोधरूपेण एवं यावज्जन्तात् दर्शनेन क्वाथिकभाषापक्षेन समय-
क्षयेन चारित्र्येण विरतिपरिणामरूपेण क्वाथिकजावापक्षेनैव
तपसेति व्यक्तम् । बलेन संहननोत्थापणेन वीर्येण मानसोत्साहेन
आलयेन निर्दोषवसत्या विहारेण गोचरचर्यादिहिपरुणलक्षणेन
ज्ञावनया महाव्रतसंयन्धिन्या मनोगुप्त्यादिरूपतया पदार्थानाम-
नित्यत्वादिचिन्तनरूपया वा ज्ञान्या क्रोधनिग्रहेण गुप्त्या प्राप्त्या-
ख्यातस्वरूपया मुक्त्या निर्दोषतया तुष्ट्या इच्छानिवृत्त्या भाङ्ग-
वेन मायानिग्रहेण मार्दवेन माननिग्रहेण लाघवेन क्रियासु दृक्-
ज्ञायेन क्रियोक्तप्रत्यनिष्ठानात् सोपचितं सोपचयं पुष्टमिति या-
वत् एतादृशेन समुत्पन्नोऽयमित्यन्वयः । एवमन्तमविनाशित्वात्
अनुत्तरं सर्वोत्तमत्वात्, निर्व्याघातं कटकृष्ट्यादिनिरप्रतिहतत्वा-
त् निरावर्णं क्वाथिकत्वात् कृत्यं सकलार्थप्राहकत्वात् प्रतिपूर्णं
सकलस्वांशकलितत्वात् पूर्णचन्द्रवत् । केवलमसहायं “ णट-
म्मि गडमत्थिए णाणे ” इति वचनात् परं प्रधानं ज्ञानं च दर्शनं
समाहारद्वन्द्वे एकवद्भावः ततः पूर्वपदान्यां कर्मधारयः । तत्र
सामान्यविशेषोन्नयात्मके क्षेत्रवस्तुनि ज्ञानं विशेषावबोधरूपं
दर्शनं सामान्यावबोधरूपमिति । अत्रायमाशयः दूरादेव तादृ-
तमालादिकं तरुनिकरं चिदिष्टव्यक्तिरूपतयाऽनवधारितमव-
लोकयतः पुरुषस्य सामान्येन वृक्षमात्रप्रतीतिजनकं पदपरि-
स्कृतं किमपि रूपं चकास्ति तद्दर्शनं निर्विशेषं विशेषाणा-
मग्रहो दर्शनमिति वचनात् । पुनस्तस्यैव प्रत्यासीदतस्तालत-
मालादिव्यक्तिरूपतयाऽवधारितं तमेव तरुसमूहमुत्पश्यतो
विशिष्टव्यक्तिप्रतीतिजनकं परिस्फुरं रूपमाभाति तज्ज्ञानम् ।
ननु भवतु नाम इत्थमनुभवसिद्धे ज्ञाने कृशस्थानां विशेषप्रा-
हकता दर्शने च सामान्यप्राहकता परं केवलिनो ज्ञानक्षणे

सामान्यांशाग्रहणादर्शनेन विशेषांशग्रहणाभावाद् द्वयोरपि सर्वार्थविषयत्वं विरुध्यति उच्यते ज्ञानक्षणे हि केवलानां ज्ञाने यावद्विशेषान् गृह्णति सति सामान्यं प्रतिभातमेवाशेषराशिरूपत्वात् सामान्यस्य । दर्शनक्षणे च दर्शने सामान्यं गृह्णति सति यावद् विशेषाः प्रतिभाता एव विशेषानालिङ्गितस्य सामान्यस्याभावात् अत एव निर्विशेषं विशेषाणामग्रहो दर्शनमित्युक्तमनन्तरौक्तग्रन्थे एकार्थः । ज्ञानप्रधानभावेन विशेषा गौणभावेन सामान्या दर्शनं प्रधानभावेन सामान्यं गौणभावेन इति विशेषः । समुत्पन्नसम्यक्ज्ञायािकत्वेनावरणदेशस्याप्यभावात् । उत्पन्नकेवलस्य यद्भवतः स्वरूपं तत् प्रकटयति (जिणे जाए इत्यादि) जिनो रागादिजेता । केवलं श्रुतज्ञानाद्यसहायकं ज्ञानमस्यास्तीति केवली अत एव सर्वतो विशेषांशपुरस्कारेण ज्ञाता सर्वज्ञाता सर्वदर्शी सामान्यांशपुरस्कारेण । नन्वर्हतां केवलज्ञानकेवलदर्शनावरणयोः क्षीणमोहान्तसमय एव क्षीणत्वेन युगपदुत्पत्तिकत्वे उपयोगस्वभावात् क्रमप्रवृत्तौ च सिद्धायां “ सव्वन् सव्वदरिसि ” इति सूत्रं यथा ज्ञानप्राथम्यसूचकमुपन्यस्तम् तथा “ सव्वदरिसी सव्वन् ” इत्येवं दर्शनप्राथम्यसूचकं किं न तुल्यन्यायत्वात् नैवं “सव्वाउ लद्धीओ, सागरोवउत्तस्स उववज्जंति णो अणगागरोवउत्तस्स ” इत्यागमादुत्पत्तिक्रमेण सर्वदा जिनानां प्रथमे समये ज्ञानं ततो द्वितीये दर्शनं भवतीति ज्ञापनार्थत्वादित्यमुपन्यासस्येति छद्मस्थानां प्रथमे समये दर्शनं द्वितीयो ज्ञानमिति प्रसङ्गाद्बोध्यम् उक्तविशेषशब्दद्वयमेव विशिनष्टि सन्नैरयिकतिर्यग्नरामरस्य लोकस्य पञ्चास्तिकायात्मकक्षेत्रखण्डस्य उपलक्षणादलोकस्यापि नभःप्रदेशमात्रात्मकक्षेत्रविशेषस्य पर्यायान् क्रमभाविस्वरूपविशेषान् जानाति केवलज्ञानेन पश्यति केवलदर्शनेन पर्यायानित्युक्ते द्वयमपि ग्राह्यम् । न हि पर्याया छव्यवियुता भवेयुर्छव्यं वा पर्यायवियुतं तेनाधेयमाधारमाक्षिपतीति अन्यथा आधेयत्वस्यैवानुपपत्तेः यथाकाशस्य न हि आकाशः काव्यवतिष्ठते तस्याधारमात्ररूपस्यैव सिद्धास्ते भणनात् । अथवा सामान्यत उक्तपर्यायाणां ज्ञानं व्यक्त्या निरूपयन्नाह । तद्यथा आगतिर्यतः स्थानादागच्छन्ति विविक्तस्थानं जीवाः गतिं यत्र मृत्वोत्पद्यन्ते स्थितिं कायस्थितिभयस्थितिरूपां व्यवनं देवलोकादेवानाम् मनुष्यतिथिद्वयवधतरणम् । उपपातं देवनाटकजन्मस्थानं लुप्तमशनादि कृति चौर्यादि प्रतिसेवितं मैथुनादि आत्रिकर्म प्रकटकार्यं कर्म प्रच्छन्नकृतं तं तं (कावन्ति) प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे द्वितीया तस्मिन् २ कावे वीप्सायां चिर्वचनं मनोवचःकायान् योगान् करणत्रयव्यापारान् एवमादीन् जीवानामपि सर्वभावान् जीवधर्मानित्यर्थः । अजीवानामपि सर्वज्ञावान् मोक्षमार्गस्य रत्नत्रयस्य विशुद्धतरकान् प्रकर्षकोटीप्राप्तान् कर्मक्षयहेतून् भावान् ज्ञानाचारादीन् जानन् पश्यन् विहरतीति गम्यम् । कथं च जानन् पश्यन् विचरतीत्याह एषोऽनन्तरवद्भयमाणो धर्मः खलुरवधारणे मोक्षमार्गः सिक्तिसाधकत्वेन समदेशकस्यान्येषां च धोतृणां हितं कल्याणं पश्यन्नोजनवदित्यर्थः । सुखमनुकूलवेद्यं पिपासोः शीतलजलपानवत् निःश्रेयसं मोक्षस्तत्करः उक्तानां हितादीनां कारक इति । सर्वदुःखविमोक्षण इति व्यक्तं परमसुखमात्यन्तिकसुखं समापयतीति व्युत्पत्तिवशात्परमसुखसमानतः “समीपेःसमानः” इति प्राकृतसूत्रेण समानादेशेऽनट्टि प्रत्यये रूपसिद्धिः । निःश्रेयसेत्यत्र प्रकारलोपः प्राकृतत्वात् भविष्यतीति ॥ जं० २ वक्त्र० ॥ अ० १० म० ५० ।

(२१) अथ उत्पन्नकेवलज्ञानो भववान् यथा धर्मे प्राप्नुश्चकार तथाह ।

तते एं से भगवं समणाणं सिग्गंधारां णिग्गंधीण य पंचमहव्वयाइं सजावणागाइं छच्च जांविणिकाए धम्मं देसमाणे विहरति तं जहा पुढविकाए जावणागमेणं पंचमहव्वयाइं सजावणागाइं जाणअव्वाइं ॥

ततः स भगवान् श्रमणानां निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च पञ्चमहाव्रतानि सर्वप्राणातिपातविरमणादीनि सभावनाकानि ईर्यासमित्यादिस्वभावेनापेतानि पट्च जीवनिकायान् पृथिव्यादित्रसान्तान् इत्येवंरूपं धर्ममुपदिशन् विहरतीति संवन्धः । तच्च धर्मे प्रकृत्ये परजीवनिकायकथनमुपक्रान्तं तज्जीवपरिज्ञानमन्तरेण व्रतपादनासंज्ञव इति ज्ञापनार्थम् । नन्वनियमः प्रथमव्रते संज्ञवेत्त मृपाद्यादविरमणादीनां तु ज्ञापविज्ञागादिज्ञानाधीनत्वात् न संज्ञवेदिन्युच्यते शेषव्रतानामपि प्राणातिपातविरमणव्रतस्य रक्षकत्वेन नियुक्तत्वात् महावृक्षस्य वृक्षवत् तथा हि मृपाभाषामभाषमाणां ह्यन्याख्यानादविरतो न कुतश्चिद्वादीन् अदत्तमनाददानो धनस्वामिनं सचित्तजलफलादिकं च मैथुनविरतो नवद्वक्कपचेन्द्रियादीन् परिग्रहविरतः शुक्तिकस्तूरीमृगादींश्च नातिपातयेदिति । अथैतदेव किञ्चिद्व्यक्त्या विवृणोति तद्यथा पृथिवीकायिकान् जीवान् उपदिशन् विहरतीति संवन्धः । ज्ञाद्यवार्थकत्वेन सूत्रप्रवृत्तेर्देशग्रहणात्पूर्वोऽप्याज्ञापको वाच्यः स चायं “आउ क्काए तेउक्काए वाउक्काए वाणस्सइकाए तसकाएत्ति” व्यक्तम् तथा पञ्चमहाव्रतानि सजावनाकानि ज्ञावनागमेन श्रीआचाराङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धगतभावनाख्यायनगतपाठेन भणितव्यानि अत्र च सूत्रे यद्देशे प्रथमं “पंचमहव्वयाइं” इत्याद्युक्तं निर्देशे तु व्यत्ययेन “तं जहा पुढविकाए” इत्यादि तत्कथमिति नाशङ्कनीयम् । यतः पश्चाद्दिष्टानामपि परजीवनिकायानां प्रस्तरतो वाङ्मे स्वल्पवक्तव्यतया प्रथमं प्ररूपणाया युक्त्युपपन्नत्वात् सूचीकटाहत्यायोऽब्रानुसरणीयां विचित्रा सूत्राणां कृतिराचार्यस्येति न्यायेन वा स्वत एवेति ज्ञेयम् । ननु गृहिधर्मसंविज्ञप्राक्षिकधर्मावपि जगवता देशनीयौ मोक्षाङ्गत्वात् यदुक्तम् । “सावज्जजोगपरिव-ज्जणा उ सव्वुत्तमो जईधम्मो । वीओ सावगधम्मो, तइओ संविग्गपक्खपटो ॥ १ ॥” इति तत्कथमत्र तौ नोक्तौ उच्यते सर्वसावद्यवर्जकत्वेन देशनायां यतिधर्मस्य प्रथमं देशनीयत्वादत्यासन्नमोक्षपथत्वात् श्रमणसंघस्य प्रथमं व्यवस्थापनीयत्वाच्च प्राधान्यस्थापनार्थं प्रथममुपन्यासस्ततो व्याख्यातो विशेषार्थप्रतिपत्तिरिति न्यायादेतत्पुच्छभूतौ तावपि धर्मो भगवता प्ररूपिताविति ज्ञेयम् । भगवत्प्ररूपणामन्तरेणाऽन्येषां तत्तद्ग्रन्थेषु तयोः प्ररूपणानुपपत्तेरित्यत्र प्रसङ्गेनेति । जं० २ वक्त्र० ॥

उसभेणं अरहा कोसलिएणं इमीसे उससपिणीए नवहिं सागरोवमकोमाकोमीहिं वीइंक्ताहिं तित्ये पव्वत्तिए । स्था० १० ठा० ॥

उज्जाणपुरिमताझे, पुरीविणीयाइ तत्य नाणवरं ।

चवकुप्पयायजरहे, निवेयणं चेव दोएहं पि ॥

तथा तस्मिन्नेवाहनि जरतनृपतेरायुधशास्त्रायां चक्रोत्पादश्च चूच (जरहे निवेयणं चेव दोएहपिचि) जरताय निवेदनं च द्वयोरपि ज्ञानरत्नचक्ररत्नयोः । तन्नित्युक्तपुरुषैः कृतमित्यप्याहार इति

आगारेऊण-आकार्य-अव्य० । रे कयास्यसीदानीमित्यव-
माह्वयेत्यर्थे, आव० ।

आगारेऊण परं, रणि व्व जइ सो करिज्ज उस्मग्गं
॥ १४५५५५ ॥

‘आगारेऊण’ इति—आकार्य रे रे क यास्यसीदानीम्,
एवं परम्-अन्यं कञ्चन ‘रणि’ व्व संग्राम इव यदि सः
कुर्यात्कायोत्सर्गम् । आव० ५ अ० ।

आगाल-आगाल-पुं० । आगालनमागालः । समप्रदेशवस्था-
ने, आच० । सोऽपि चतुर्धा-व्यतिरिक्त उदकादिर्निम्नप्रदेशा-
वस्थानम्, भावागालो हानादिक एव नस्यात्मानं रागादि-
रहितेऽवस्थानमिति कृत्वा । आच० १ शु० ५ अ० १ उ० ।
उदीरणाविशेषे च । प्रथमस्थितौ च । यत्पुनर्द्वितीयस्थितः
सकाशादुदीरणाप्रयोगेणैव दलिकं समाकृत्योदये प्रतिपति
सा उदीरणाऽपि पूर्वसृग्मिर्विशेषप्रतिपत्त्यर्थमागाल इत्यु-
च्यते । कर्म० ५ कर्म० । (अधिकम् ‘उवसमसेदि’ शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

आगास-आकाश-पुं० । न० । आकाशान्ते-दीप्यन्ते स्वधर्मो-
पेता आत्मादया यत्र । तस्मिन् दश० १ अ० । आ-समन्तात्
सर्वाण्यपि द्रव्याणि काशान्ते दीप्यन्ते अत्र व्यवस्थितानि ।
जी० १ प्रति० । आ-मर्यादयाऽभिविधिना वा सर्वेऽथाः
काशान्ते-प्रकाशान्ते स्वस्वभावे लभन्ते यत्र तदाकाशम् ।
भ० २ श० १ उ० । आङ्गिति मर्यादया स्वस्वभावापरि-
त्यागरूपया काशान्ते—स्वरूपेण प्रतिभासन्तेऽस्मिन् व्यव-
स्थिताः पदार्था इत्याकाशम्, यदा त्वभिविध्यावाङ् तदा
आङ्गिति सर्वभावाभिव्याप्त्या काशान्ते इत्याकाशम् । (सूत्र-
टी० ३) प्रश्ना० १ प० । उक्त० । सर्वभावावकाशनादाकाशम् ।
आ—मर्यादया तत्संयोगेऽपि स्वकीयस्वकीयरूपेऽवस्था-
नतः सर्वथा तत्स्वरूपत्वाप्राप्तिलक्षणया काशान्ते स्वभाव-
लभित्वावस्थितिकरणेन च दीप्यन्ते पदार्थासार्था यत्र तदा-
काशमिति । अथवा-अभिविधिना सर्वात्मना तत्संयोगानुभ-
वलक्षणेन काशान्ते दीप्यन्ते पदार्था यत्र तदाकाशम् । अनु०
६७ सूत्रटी० । सर्वद्रव्यस्वभावनाकाशयति-आदीपयति ते-
षां स्वभावलाभेऽवस्थानदानादित्याकाशम् । आङ्-मर्यादाऽ
भिविधिवाची, तत्र मर्यादायाम्-आकाशे भवन्तोऽपि भावाः
स्वात्मन्येवासन्ते नाकाशानां यान्तीत्येवं तेषामात्मसादक-
रणाद् अभिविधौ तु-सर्वभावव्यापनादाकाशमिति । त्या०
२ ठा० १ उ० ७४ सूत्रटी० । आ-समन्तात् काशान्ते-
वगाहदानतया प्रतिभासते इत्याकाशम् । कर्म० ४ कर्म० ।
लोकालोकव्याप्यनन्तप्रदेशात्मकाऽमूर्तद्रव्याविशेषे, अनु० ।
आकाशं तु जीवादिपदार्थानामाधारान्यथानुपपत्तेरस्तीति
श्रद्धयम् । न च धर्माधर्मास्तिकायवैव तदाचारौ भवि-
ष्यत इति वक्तव्यं, तथास्तद्गतिस्थितिसाधकत्वेनाङ्गत्वात्,
न चान्यसाध्यं कार्यमन्यः प्रसाध्यत्वप्रसङ्गादिति । अनु० ।
६७ सूत्रटी० । “जीवानां पुद्गलानां च, धर्माधर्मास्ति-
काययोः । वादराणां घटादीना-माकाशमवकाशम् ॥ १ ॥”
इति । आव० ४ अ० । जीवानां पुद्गलानां धर्माधर्मास्ति-
काययोर्वादघटादीनां चोपग्रहवदवकाशम् । दर्श० ४ तत्त्वा

अथाऽऽकाशद्रव्यस्य लक्षणमाविष्करोति—

यो दत्ते सर्वद्रव्याणां, साधारणावगाहनम् ।

लोकालोकप्रकारेण, द्रव्याकाशः स उच्यते ॥ ८ ॥

यः-आकाशास्तिकायः सर्वद्रव्याणां साधारणावगाहनम्-
सामान्यावकाशं दत्तं स द्रव्याकाशो लोकालोकप्रकारेण
उच्यते इति । यतः सर्वद्रव्याणां यः सर्वदा साधारणाव-
काशदाना सः अनुगत एक आकाशास्तिकायः कथितः
सर्वाऽऽधार इति । यथा पक्षिणां गगनमिवेति व्यवहार-
नयदेशभेदेन भवेत्, तद्देशीयानुगत आकाश एव पर्यवसन्नः
स्यात् । नथा च-तत्तद्देशार्धभागवच्छ्रवमूर्तभावादिना
तद्व्यवहारोपपत्तिरिति ब्रह्ममानाद्युक्तं नाऽनवद्यम् । तस्या-
भावादिनिष्ठत्वनानुभूयमानद्रव्याधारशापलापप्रसङ्गात्ताव-
द्गनिसन्धानेऽपि लोकव्यवहारोपकाशं दशप्रतिसंघतयोरु-
व्यवहाराच्च । द्रव्या० १० अध्या० ।

भायणं सर्वद्रव्याणां, नहं ओगाहलक्षणं ॥ ९ ॥

यत्पुनः सर्वद्रव्याणां-जीवादीनां भाजनम्-आधाररूपं नभः-
आकाशम् उच्यते । तच्च नभः अवगाहलक्षणं अवगाहुं प्र-
वृत्तानां जीवानां पुद्गलानां आलम्बा भवति इति । अव-
गाहः-अवकाशः स एव लक्षणं यस्य तत् अवगाहल-
क्षणं नभ उच्यते । उक्त० २८ अ० ।

(आकाशस्य नित्यत्वं द्रव्यत्वञ्च) —

आकाशाख्यैकनित्य-द्रव्यप्रामाण्यं शब्दे गुणत्वाल्लिङ्गत्वेन
प्रतिपादयन्ति । तथा च परंपरा प्रयोगः-ये विनाशित्वात्पत्ति-
मत्त्वादिधर्माध्यासिनास्ते कचिदाश्रिताः, यथा घटादयः,
तथा च-शब्दास्तस्मादांभगाश्रितैः कचिद् भावितव्यं, यश्चै-
पमाश्रयः स पार्श्वेऽप्यादाकाशः, तथाहि-नायं शब्दः पृथि-
व्यादीनां वायुपर्यन्तानां गुणः, अथयत्तद्वाह्यत्वे सत्यकार-
णगुणपूर्वकत्वात्, ये तु पृथिव्यादीनां चतुर्णां गुणास्ते बाह्येन्द्रि-
याऽध्यक्षत्वे सति-अकारणगुणपूर्वका न भवन्ति, यथा रूपा-
दया, न च तथा शब्दः एवम्-‘अथावद्द्रव्यमावित्वाद्’ ‘आ-
श्रयाङ्ग्यादेरन्यत्रापलब्धेऽश्च’ इत्यादयो हतवो द्रव्याः । स्प-
श्वनां यथाङ्गविपरीता गुणा उपलब्धाः । ‘प्रत्यक्षत्वे सति’
इति च विशेषणं परमायुगलेः पाकजैरनैकान्तिकत्वं मा भूदि-
त्युपानम् । न च-आत्मगुणः अहंकारेण विभक्तग्रहणाद्
बाह्यान्द्रियाध्यक्षत्वात् आत्मान्तरग्राह्यत्वाच्च, बुध्यादीना-
मात्मगुणानां तद्विपरीत्यापलब्धेः । न दिक्-काल-मनसां श्रो-
त्रग्राह्यत्वात् । अतः पार्श्वेऽप्यात् गुणो भूत्वा आकाशस्य
लिङ्गम् आकाशं च शब्दलिङ्गाविशेषात् विशेषलिङ्गाभावाच्च
एकं विभु च सर्वत्रापलम्ब्यमानगुणत्वात् समवायित्वे सत्यना-
श्रितत्वाच्च, द्रव्यम्, अकृतकत्वाच्चित्तम् । सम्म० ३ काण्ड
४६ गाथाटी० ।

(आकाशस्य सावयवत्वम्) —

न च सावयवत्वमसिद्धं प्रदेशव्यवहारस्याऽऽकाशे दर्श-
नात् । न च-‘आकाशस्य प्रदेशाः’ इति व्यवहारो मिथ्या,
मिथ्यात्वनिमित्ताभावात् । न च संयोगस्याध्याप्यवृत्तित्व-
निमित्तः सावयवत्वाध्यारोपो मिथ्यात्वकारणं निरवयवे
अव्याप्यवृत्तिः संयोगाधारत्वस्याध्यारोपनिमित्तस्यैवानु-
पपत्तेः । यदि च-सावयवं नभो न भवेत् तदा श्रोत्राकाश-

गाथार्थः । अत्रान्तरं जलतश्चिन्तयामास पूजा तावद् द्वयोरपि कार्या । कस्य प्रथमं कर्तुं युज्यते । किं चक्रकृतस्य उत तानस्येति तत् तातस्मि पृष्ट्वा चक्र-पूज्यं पृष्ट्वाणारिहो तात्रो ।

इह लोच्यं तु चक्रं, परलोअसुखावहो तात्रो ॥१४॥

तानं त्रैलोक्यगुरौ पूजिते मति चक्रं पूजितमेव तत्पूजानिबन्धनव्याचक्रन् । तथा पूजामर्हतीति पूजार्हतातो वर्तते देवेन्द्रादितु इत्यन्वात् । तथा इह त्रैलोक्यं चक्रं तुरेचकार्थः स चावधारणे किमवधारयति । ऐहिकमेव चक्रं सांसारिकमुत्पन्नं तुल्यात् परत्रोक्तमुत्पाद्यहस्तातः शिवसुगन्धे तुल्यादिति गाथार्थः । तस्मात्तिष्ठतु नायश्चक्रं तातस्य पूजा कर्तुं युज्यते इति संप्रधार्य तत्पूजाकरणमन्देशव्यापृतो यभूत् ॥ इदानीं कथानकम् "भरहो सञ्च-द्वीप जगवन्तं वन्दे उपयष्टो । मरुदेवो सामिणी य भगवन्ते पव-ङ्ग भरहरज्जसिरि पामिऊण जणिया इयो मन पुत्तस्स परि-न् । रज्जसिरी आसि संयं सो मुहापियासापरिगओ नगगो हिमन्ति । उच्चयं करिया इयो मरुदस्स तिथगरविभूदं चन्ने-तस्स विन्नपत्तिजिज्या इयो पुत्तसेनेण य किद्वेसभामंतचपसुं जायं भवन्ती एत्तो भरहेण गच्छन्तेण विन्नत्ता । अम्मो एहि जे-ण भगवओ विभूतिं देसमि ताहे भरहो हत्थिखंथे पुरओ का-ऊण निगओ । समोसरणदेसे य गयणतलं सुरसमूहेण विमा-णारुहेणोषरंतेण विरायंतधययं पदयदेवडुडहिनिनायापूरि-यदिसामंडलं पासिऊण जरहो जणिया ईओ पेत्त जइ परिसी रिक्की गम कोमिसयसहस्सभागेण वि । ततो तीए भगवओ उच्चया इत्थं तं पासंतीए त्रेय केवलमुप्पणं । अन्ने जणंति जगवओ धम्मकहासदं मुणंतीए तज्जासं च तिकट्टुमायं । ततो सिद्धा । इह भरहे ओसप्पिणीए पदमसिद्धंति काऊण देवेहि पूजा क-या जरीरं च खीगेए वृद्धं । जगवं च समोसरणमञ्जओ सदे-वमयुयानुराए सहाए धम्मं कहेइ । तत्थ उसज्जसेणो नाम भरहपुत्तो पुव्वजवयवऊणहरनामगुत्तो जायसंवेगो पव्वइ-ओ वंमी य पव्वइया । भरहो सावगो जाओ । सुंदरी पव्वयंती भरहेण इत्थीरयणं भविस्सइत्ति रुद्धा सा वि साविया जाया । एस चउच्चिहो समणसंघो । ते य तापसा भगवओ नाणमु-ण्णंति कच्छसुकच्छवज्जा भगवओ सगासमागंतूण भव-णवतिवाणमंतरजोइसियवेमाणियदेवाणिं परिसं दृष्ट्वा भग-वओ सगासे पव्वइया पत्थ समोसरणे मरीचिमाइयां बहवे कुमार पव्वइया आ० म० प्र० ।

(२२) सांप्रतमभिहितार्थसंग्रहपरमिदं गाथाचतुष्टयमाह ।

सहमरुदेव्री निगओ-कहणं पव्वज्जमुसज्जसेणस्स ।

वंतीमरीइदक्खा, सुंदरिओरोहसु अदक्खा ॥२५॥

पंच य पुत्तसयाई, भरहस्स य सत्तनत्तुअसयाई ।

सयएहं पव्वइआ, तम्मि कुमारं समोसरणे ॥ २६ ॥

जवणवइवाणमंतर-जोइसवासी विमाणवासी अ ।

सव्वट्टिसपरिसा का-सी नाऊणुप्पया महिमं ॥२७॥

दइण कीरमाणं, महिमं देवेहिं खत्तिओ मरिई ।

संपत्तल्लुप्पुद्धी, धम्मं सोऊण पव्वइओ ॥ २८ ॥

कथनं धर्मकथा परिगृह्यते । मरुदेव्यै भगवद्भूमिकथनम् । तथा नप्यशतानीति पौत्रकशतानि । तथा "सयएहमिति" देसीवचनं युगपदर्थ्यभिधायकं त्वरिताभिधायकं चेति । म-

रीचिरिति जातमात्रो मरीचिं मुक्कवानित्यतो मरीचिमान् मरीचिरभेदे।पचारान्मुक्लोपाद्वेति । अस्य च प्रकृतोपयोगि-त्वात् कुमारसामान्याभिधाने सत्यपि भेदेनोपन्यासः । सम्य-क्त्वेन लब्धा प्राप्ता बुद्धिर्यस्य स तथाविधः शेषं सुगममिति गाथाचतुष्टयार्थः । आ० म० प्र० । आ० १ अ० । (भरतवि-जयचक्रव्यता भरहशब्दे) भगवद्भवनार्थं सह मरुदेव्या निर्गतः (कहणं) भगवद्भूमिकथनं ऋषभसेनस्य पुण्डरीकापरनाम्नः प्रवज्या ब्राह्मणादिदीक्षा सुन्दर्या श्रवरोधार्थं धारणं (सयएहं) समकालं सामान्येन कुमारदीक्षाभिधानेऽपि मरीचिविशेषेणा-भिधानं प्रकृतोपयोगित्वात् (सम्पत्तल्लुप्पुद्धि) लब्धा सम्य-क्त्वबुद्धिर्येन स लब्धसम्यक्त्वबुद्धिः शेषं स्पष्टम् । अथ भरतः किं चकारेत्याह "अथोत्थाय प्रभोः पूजां, विधाय भरतेश्वरः । च कार चक्ररत्नस्या-ष्टाहिकामहिमोत्सवम्" (आ० क०) वारसवा-साणि महारायाभिसेओ वुत्तो राइणो विसाज्जिया ताहे नियय-चगं सरिउमारद्धो ताहे दाइज्जंति सव्वे निपक्कया एवं परिवाडी ए सुंदरी दाइया सा पंहुल्लुगितमुही सा य जइवसं रुद्धा तदि-वसमारम्भ आर्यविद्याणि करेति तं पासित्ता रुद्धो ते कुहुंविप भणइ । किं मम नत्थि ज्ञेयणं जं एसा य रिसीरुवेण जाया वे-ज्जा चा नत्थि तेहिं सिद्धं जइ आर्यविद्याणि करेइ ताहे तस्स तस्सेवहिं पयणुओ रागो जाओ । सा य भणिया जइ रुद्धति तो मय समं जंगे जुंजाहि ण वि तो पव्वयाहिंति । ताहे पापसु पभिया विसज्जिया पव्वइया । अन्नया जरहो तेसिं प्राउयाणं दूयं पछवेइ । जहा मम रज्जं आयणह ते जणंति अम्हं वि रज्जं तापण दिणं तुव्वं वि एतु ताव ताओ पुच्छिज्जिहिंति । जं जणि-हिंति तं करिहामो तेण समएण भगवं अछावयमागओ विहर-माणे एत्थ सव्वे समोसरिया कुमार ताहे भणंति तुव्वेहिं दि-यानि रज्जाइं हरति भाया तो किं करेमो किं जुज्जामो उदाहु आयणामो ताहे सामी भोगेसु नियतावेमाणो तेसिं धम्मं कहेइ न मुत्तिसरिसं सुहमत्थि ताहे इंगालदाहकदिट्ठंतं कहेइ । " जहा एगो इंगालदाहओ एगं ज्ञाणं पाणियस्स भरेऊण गओ तं तेण उदगं निट्ठवियं उवरिं आइओ पासे अग्गी पुणो परि-स्समां दाहणाणि कुट्टितस्स घरं गतो पाणियं पीयं । मुच्छितो सुमिणं पासइ । एवं असञ्जावपट्टवणा कृतत्तागनदीदहसमुदा य सव्वे पीया । न य जिज्जइ तण्हा । ताहे अन्नस्मि जिन्नरुवे तणपुंल्लियं गहाय उस्सिंचइ । जं पडियसेसं तं जीहाए लिहइ एवं तुव्वेहिं वि अणुत्तरा सव्वलोगे सव्वपुरिसा सव्वट्टसिद्धेः अणुत्तरा तह वि तत्ति न गया । एवं वेयालियं नाम अज्जयणं भासइ संवुज्जह किन्न वुज्जह । एवं अट्ठाणउई वि तेहिं अछा-णउई कुमार पव्वइयत्ति कोइ पदमिल्लुपण संवुद्धो कोइ वि-तिण कोइ ततिण । जाहे ते पव्वइया " आ० म० प्र० ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

मागहमाई विजओ, सुंदरिपव्वज्जवारसभिसेओ ।

आणावण जाउआणं, समुसरणे पुच्छदिट्ठंतो ॥

मागधमादौ यस्य स मागधादिः कोऽसौ विजयो भरतेन कृत इति पुनरागतेन सुन्दर्यवस्थिता दृष्टा क्षीणत्वान्मुक्ता चेति द्वा-दश वर्षाण्यभिप्रेतः कृतो जलतय आज्ञापनं त्रातृणां चकार त-ऽपि च समवसरणे जगवन्त पूजयन्तः पृष्टवन्तः भगवता चाङ्गा-रदाहकदृष्टान्तो गदित इति गाथाकारार्थः ॥ आ० म० प्र० ॥

एवं पण्डितहस्ताद्या, सर्वं निर्जित्य भारतम् ॥ ३० ॥

राजधान्यां विनीतायां, प्रत्यगाद्भरतेश्वरः ।
 महाराजान्निपेको भू-तत्र द्वादशवार्षिकः ॥ ३१ ॥
 सर्वान् विख्य जूपाढा-नारेने स्वजनेक्षणम् ।
 दर्शमानेष्वथ स्वेष्टु, सुन्दरी दर्शिता यदा ॥ ३२ ॥
 दृष्ट्वा पाण्डुमुखीं कामां, क्रूरः कौटुम्बिकानवक् ।
 अस्ति मे जोजनं किं न, रूपेणयं यदीदृशी ॥ ३३ ॥
 वैद्यो वा नास्ति शिष्टं तैः, सर्वमप्यस्ति ते प्रजो ! ।
 परं व्रतायाचामांस्त्रैः, कटकाद्यदिनात् स्थिता ॥ ३४ ॥
 अथ विज्ञाय तद्भावं, मुदितो जरताधिपः ।
 श्रुत्वा च समवसूतं, प्रभुमष्टापदाचक्षे ॥ ३५ ॥
 चिरादुत्कण्ठितस्तत्र, ततो गत्वा यमी मुदा ।
 प्रभुं प्रणम्य सुन्दर्यै, दापयामास संयमम् ॥ ३६ ॥
 अथ प्रत्यागतोऽयोध्यां, नगरीं जरतेश्वरः ।
 व्यङ्ग्यत युधागार-नियुक्तेनैत्य केनचित् ॥ ३७ ॥
 चक्रं न चक्रशाखाया-मद्यापि विशति प्रजो ! ।
 विना त्वदाज्ञां कुर्वन्तु, राज्यानि तव बन्धुषु ॥ ३८ ॥
 चक्रवर्ती ततः सद्यो, दूतैस्तनूचिवानदः ।
 राज्येष्वास्ति यदीच्छा व-स्तस्तेवाक्रियतां मम ॥ ३९ ॥
 प्रत्युच्चिरेऽष्टानवतिः, कुमारास्तानहंययः ।
 राज्यं तातेन दत्तं न-स्तर्त्तिकं जरतसेवया ॥ ४० ॥
 यूयं व्रजत हे दूता ! वयं त्वत्स्वामिना सह ।
 तातं पृष्ट्वा करिष्यामः, सख्यं वाऽसख्यमेव वा ॥ ४१ ॥
 ततस्तेऽष्टापदे गत्वा, प्रभुं नत्वाऽवदन्नदः ।
 राज्यं तावत्स्वया दत्तं, ज्ञातां हरति तद्वयम् ॥ ४२ ॥
 युध्यामेइ किमथवा, तदाज्ञामनुममहे ।
 धर्मं तेभ्यमथार्थेऽवज्ञ, लोकेन्यस्तान्यवर्त्तयन् ॥ ४३ ॥
 निःश्रेयससमं सौख्यं, संसारे कापि नास्त्यहो ।
 अङ्गारदाहकस्यात्र, दृष्टान्तं शृणुताधुना ॥ ४४ ॥
 इहैकोऽङ्गारकृद्यातो, गृहीत्वाभ्योघटं वनै ।
 पीतं तेनम्यु तत्सर्वै, तूष्ण्यात्तं कुम्भतः ॥ ४५ ॥
 उपर्यादित्यतापेन, पाशैश्चेज्ज्वलनात्तथा ।
 काष्ठकुट्टनखेदाच्च, पीडितस्तूष्ण्या पुनः ॥ ४६ ॥
 सोऽथ गाढं गतो मूर्छां, सुप्तः स्वप्ने तदा जलम् ।
 सर्वं गेहसरः कूप-नदीह्रदसमुज्जम ॥ ४७ ॥
 सर्वं पपौ परं तस्य, तूष्णा भिन्ना तथाऽपि न ।
 ततो मरौ जीर्णकूपे, गृहीत्वा तृणपूजकम् ॥ ४८ ॥
 तेनाहतं पयःशेषं, पतिताल्लेढि जिह्वया ।
 न जिज्ञा या समुद्रान्ते, सा तृट् वेत्स्यति तेन किम् ॥ ४९ ॥
 अन्वचूवन् ज्वन्तोऽपि, सुखं भवसुखावधि ।
 विमाने सर्वार्थसिद्धे, तृप्तिस्तदपि नाजघत् ॥ ५० ॥
 ततो वैतादिकं नामा-ध्ययनं स्वाम्यभाषत ।
 बुध्यध्वं किं न बुध्यध्व-मित्यष्टानवतिध्रुवाः ॥ ५१ ॥
 कोऽपि प्रथमया वुरुः, कश्चनापि द्वितीयया ।
 वुरुः सर्वेऽपि सर्वाभिः, कुमाराः प्राव्रजंस्तदा ॥ ५२ ॥
 ज्ञात्वा चरेज्यस्तदृष्टं, जरतो भरतादिभूः ।
 तेजासीवांगुरानीनां, तेषां राज्यान्यपाहरत् ॥ ५३ ॥
 विज्ञाय बधुबन्धूनां, तद्व्याज्यहरणं तदा ।
 आयान्तं जारतं दूत-मूत्रे बाहुवद्री बद्धी ॥ ५४ ॥
 अथ तृप्तिर्न ते भर्तु-वृहत्कुकिरिवै कः ।
 बन्धूनामपि राज्यान्या-च्छिनन्ति स्मातिब्रोजतः ॥ ५५ ॥

मदीयमपि किं तद्व्याज्यमेव जिहीर्यति ।
 मरिचान्यप्यधीर्वाञ्छ-त्यक्तुं चणकबीजया ॥ ५६ ॥
 आयतोऽहं तदेवोऽस्मि, राज्याय स्वं प्रभुं युधि ।
 इत्युक्त्वा दूतमुत्सृज्य, बाहुवलयप्येषयत् ॥ ५७ ॥
 ज्ञात्वाऽऽयान्तं च जरतं, सर्वेऽप्येव तमज्यगात् ।
 ततस्तद्वलयोरासी-त्संग्रामो द्वादशावदकः ॥ ५८ ॥
 अथ बाहुवलिः स्माह, किमेतैः कीटकुट्टनैः ।
 आवयोरेव यद्वैर-मावयोरेव यरुणः ॥ ५९ ॥
 अथाङ्गाङ्गिरणे देव-प्रार्थनात्स्वीकृते शुभे ।
 ह्ययुक्तं प्रथमं चक्रे, जरतस्तत्र निर्जितः ॥ ६० ॥
 एवं वायु-मुष्टीमुष्टि-दण्डादण्डिभिरुपैर्जितः ।
 जरतोऽचिन्तयचक्रा, एष एवास्म्यहं न किम् ॥ ६१ ॥
 तस्यैवं खिन्नचित्तस्य, चक्रं देवतयाऽर्पितम् ।
 सगर्वस्तेन सोऽधावत्, हन्तुं बाहुवलिं प्रति ॥ ६२ ॥
 तमायान्तं समाङ्गेक्या-चिन्तयद्बाहुवल्यापि ।
 एतं सचक्रमप्येक-मुष्टिघातेन चूर्णये ॥ ६३ ॥
 किं पुनः कामजोगानां, तुच्छानां कारणे मम ।
 ज्ञातुर्ज्ञप्रतिज्ञस्य, वधः कर्तुं न युज्यते ॥ ६४ ॥
 भयं मे भ्रातृभिश्चक्रे, तत्करोम्यहमप्यतः ।
 अथोचेऽधर्मयुक्तेभ्यो ! धिक्ते भरत ! पौरुषम् ॥ ६५ ॥
 अहं भोगैर्ममेत्युक्त्वा, तदैव व्रतमाददे ।
 भरतस्तनयं बाहो, राज्ये सोमप्रभं न्यधात् ॥ ६६ ॥
 अग्रे केवलिनः सन्ति, तातोपान्ते ममानुजाः ।
 ततोऽहमपि यास्यामि, संजाते तत्र केवले ॥ ६७ ॥
 तत्रैवास्थात्यतिमये-त्युपलस्तम्भनिश्चलः ।
 पादयोजीतबन्धीको, दत्तापहृतविग्रहः ॥ ६८ ॥
 वत्सरान्ते बोधकाङ्क्षं, ज्ञात्वा ब्राह्मी च सुन्दरी ।
 स्वामिना प्रेषिते गत्वा, दृष्ट्वा तं वल्लिवेष्टितम् ॥ ६९ ॥
 नत्वोचतुरिदं बन्धो, हस्तिनोऽवतराधुना ।
 द्विस्त्रिर्वचनमित्युक्त्वा, गते साङ्ग्यौ यथा गतम् ॥ ७० ॥
 बाहुर्दध्यौ हृहस्ती मे, सृष्टा चैते न जल्पतः ।
 हुं ज्ञातं मानहस्यस्ति, को मानो मे धिक्केकिनः ॥ ७१ ॥
 तद्यामि स्वामिनं वन्दे, तावत् स्वज्जातृन् मुनीनपि ।
 उत्क्रिप्ते चरणे जातं, केवलज्ञानमुज्ज्वलम् ॥ ७२ ॥
 ततो गत्वा प्रभुं प्रेक्ष्य, तस्यौ केवलपर्वदि ।
 जरतः कुरुते राज्यं, मरीचिः श्रुतवानभूत् ॥ ७३ ॥ आ० क० ।
 अथ किमचूदित्याह अन्यदा ।
 बाहुवलिकोवकरणं, निवेद्यनं चक्रिदेवया कहर्ण ।
 नाहम्पेणं तुज्जे, दिक्खा पभिमायज्ञाय ॥ ७४ ॥
 पदमं दिष्टीजुष्टं, वायाजुष्टं तद्देव वाहाहिं ।
 मुष्टीहि य मदेहि य, सव्वत्य विजिप्पणं जरहो ॥ ७५ ॥
 सो एव जिप्पमाणो, विहुरो अ नरवई विचितेइ ।
 किं मन्नि एस चक्री, जहि दाणिं दुव्वलो अह यं ॥ ७६ ॥
 ताहे चक्रं मणसी, करेइ पत्तं अ चक्रयणम्मि !
 बाहुवलिणा य जणिअं, धिरत्यु रज्जस्स तो तुव्वं ॥ ७७ ॥
 चित्तेइ अ सो मज्झं, सहोयरा पुव्वदिक्खिया नाणी ।
 अह य केवली होउं, वव्वेहामी तिओ पम्मि ॥ ७८ ॥

विहङ्गं विशिष्टम् । तस्य हितास्ताहिताः तद्धिताश्च हेतवश्चेति समासः तैः सुष्ठु युक्तं श्लिष्टमित्यर्थः । परिव्राजामिदं पारिव्राजं प्रवर्तयति शास्त्रकारवचनात् वर्तमाननिर्देशोऽप्यविरुद्ध एव पाठान्तरं वा (पारिव्वज्जं ततो कारिञ्चि) पारिव्राजं ततः कृतवानिति गाथार्थः ॥ भगवता च सह विजहार । तं च साधुमध्ये विजातीयं दृष्ट्वा कौतुकालोकः पृष्ठवान् । तथा चाह ।

अहं तं पागमरूवं, दधुं पुच्छेऽ बहुजणां धम्मं ।

कहेऽ जईणं तो सो, वियालणे तस्स परिकहणा ॥५०॥

गमनिका । अथ तं प्रकटरूपं विजातीयत्वात् दृष्ट्वा पृच्छति बहुजनो धम्मं कथयति यतीनां संबन्धिभूतं क्लान्त्यादिबल्लणं ततोऽसाविति लोका भणन्ति यद्ययं श्रेष्ठो जवता किं नाङ्गीकृत इति विचारेण तस्य परि समन्तात्कथना परिकथना श्रमणास्त्रिदण्डविरता इत्यादिबल्लणा पृच्छतीति त्रिकाण्डगोचरस्तत्र प्रदर्शनार्थत्वादेवं निर्देशः । पाठान्तरम् । “अहं तं पागमरूवं, दधुं पुच्छेऽसु बहुजणो धम्मं । कद्वती सुजतीणं सो, वियालणे तस्स परिकहणा ” प्रवर्तत इति गाथार्थः । आ० म० प्र० । आ० १ अ० ।

(२३) ब्राह्मणानामुत्पत्तिप्रकारमाह ।

धम्मकहा अक्खित्ते, उवट्टिए देऽ सामिणो सीसे ।

गापनगराई विह-रइ सो सामिणा सच्चं ॥५१॥

धर्मकथाक्षिप्तान् उपस्थितान् ददाति भगवतः शिष्यान् ग्रामनगरादीन् विहरति स स्वामिना सार्द्धम् । भावार्थः सुगम इत्थं निर्देशप्रयोजनं पूर्ववद्ग्रन्थकारवचनत्वाद्वा अदोष इति गाथार्थः ॥ अन्यदा भगवान्विहरमाणोऽष्टापदमनुप्राप्तवांस्तत्र च समवसृतः भरतोऽपि भ्रातृप्रव्रज्याकर्णनात्संजातमनस्तापोऽधृतिं चक्रे । कदाचिद्भोगान् दीयमानान् पुनरपि गृह्णन्तीत्यालोच्य भगवत्समिपं चागम्य निमन्त्रयंश्च तान् भोगैर्निराकृतश्च चिन्तयामास । एतेपामेवेदानीं परित्यक्तसङ्गानामाहारदानेनापि तावद्धर्मानुष्ठानं करोमीति पञ्चभिः शकटैर्विचित्रमाहारमानाभ्योपनिमन्त्र्य आधाकर्माहृतं च न कल्पते यतीनामिति प्रतिपिद्धेऽकृतकारितेनान्येन निमन्त्रितवान् राजपिण्डोऽप्यकल्पनीय इति प्रतिपिद्धः सर्वप्रकारैरहं भगवता परित्यक्त इति सुतरामुन्माथितो बभूव । तमुन्माथितं विज्ञाय देवराट् तच्छोकोपशान्तये भगवन्तमवग्रहं पप्रच्छ । कतिविधोऽवग्रह इति भगवानाह । पञ्चविधोऽवग्रहस्तद्यथा । देवेन्द्रावग्रहो राजावग्रहो गृहपत्यवग्रहः सागारिकावग्रहः साधर्मिकावग्रहश्च । राजावग्रहो भरताधिपो गृह्यते । गृहपतिर्माण्डलिको राजा । सागारिकः शय्यातरः साधर्मिकः संयत इत्येतेषां चोत्तरोत्तरेण पूर्वः पूर्वं याधितो द्रष्टव्य इति । यथा राजावग्रहेण देवेन्द्रावग्रहो याधित इत्यादिप्ररूपिते देवराट् अहं भगवन् । य एते श्रमणा मदीयावग्रहे विहरन्ति तेषां मयाऽवग्रहोऽनुज्ञात इत्येवमभिधायामिबन्ध च भगवन्तं तस्थौ । भरतोऽचिन्तयद्दहमपि स्वकीयमवग्रहमनुजानामीत्येतावताऽपि नः कृतार्थता भवतु भगवत्समीपेऽनुज्ञातावग्रहः शकं पृष्ठवान् भक्तपानमिदमानोतमनेन किं कार्यमिति देवराट् आह । गुणोत्तरान् पूजयस्व सोऽचिन्तयत् के मम साधुव्यतिरेकेण जात्यादिभिरुत्तराः पर्यालोचयता ज्ञातं श्रावका विरता विरतत्वाद्गुणोत्तरास्तेन्यो दत्तमिति । पुनर्भरतो देवेन्द्ररूपं त्रास्वरमाकृतिमत् दृष्ट्वा पृष्ठवान् किं यूयमेवञ्चूतेन रूपेण देवलोके तिष्ठत उत नेति देवराट् आह नेति । तन्मानुषैर्दण्डमपि न पार्यते त्रास्वर-

त्वात् । पुनरप्याह भरतस्तस्याकृतिमात्रेणारमाकं कौतुकं तन्निदर्शयताम् । देवराज आह । त्वमुत्तमपुरुष इति कृत्वैकमङ्गावयवं दर्शयामीत्यभिधाय योग्यादङ्कारविभूषितामहुलीमत्यन्तत्रास्वरामदर्शयत् । दृष्ट्वा च तां भरतोऽर्तावमुमुदे शक्राहुर्वा च स्थापयित्वा महिमामष्टाहिकां चक्रे । ततः प्रवृत्ति शक्रोत्सवः प्रवृत्त इति । भरतश्च श्रावकानादूयोक्तवान् । भवद्भिः प्रतिदिनं मदीयं भोक्तव्यं कृष्यादि च न कार्यं स्वाध्यायपरैरासितव्यं शुक्रे च मदीयगृहद्वारासन्नव्यवस्थितैर्वक्त्रव्यम् । जितो भवान् वर्द्धते भयं तस्मान्माहनेति । ते तथैव कृतवन्तः । भरतश्च रतिसागरावगाढत्वात्प्रमत्तत्वात्तच्छब्दाकर्षणोत्तरकाहमेव केनाहं जित इति । आम् ज्ञातं कपायैस्तेभ्य एव वर्द्धते भयमित्यालोचनापूर्वकं संवेगं यातवानिति । अत्रान्तरे लोकवाहुल्यात् धूपकाराः पाकं कर्तुमशक्नुवन्तो भरताय निवेदितवन्तः नेह ज्ञायते कः श्रावकः को वा नेतीति लोकस्य प्रचुरत्वात् । आह भरतः पृच्छापूर्वकं देयमिति । ततस्तान् पृष्ठवन्तस्ते को जवान् श्रावकाणां कति व्रतानि स आह श्रावकाणां न सन्ति व्रतानि किं त्वस्माकं पञ्चाणुव्रतानि । कति शिक्षाव्रतानि ते उक्तवन्तः सप्त शिक्षाव्रतानि । य एवंभूतास्ते राज्ञो निवेदिताः स च काकणीरत्नेन तान् लाञ्छितवान् । पुनः पण्मासेन ये योग्या भवन्ति तानपि लाञ्छितवान् पण्मासकाद्यादनुयोगं कृतवानेवं ब्राह्मणाः संजाता इति । ते च स्वसुतान् साधुन्यो दत्तवन्तस्ते च प्रव्रज्यां जगृहुः । परीपहभीरवस्तु श्रावका एवासन्निति । इयं च भरतराज्यस्थितिः । आदित्यशशस्तु काकणीरत्नं नासीत् । सुवर्णमयानि यज्ञोपवीतानि कृतवान्महायशःप्रवृत्तयस्तु केचन रूप्यमयानि केचन विचित्रपट्सूत्रमयानीत्येवं यज्ञोपवीतप्रसिद्धिः अमुमेवार्थं समुसरणेत्यादिगाथया प्रतिपादयति ।

समुसरणभत्तउग्गह-मंगुलिक्खुयसकसावया अहिया ।

जेया वट्ठइ कागिणि-द्वंणअणुसज्जणा अट्ठ ॥ ५२ ॥

गमनिका । समवसरणं जगवतोऽष्टापदे खल्वसीत् । जकं भरतेनानीतं तदग्रहणोन्माथिते सति भरते देवेशो जगवन्तमवग्रहं पृष्ठवान् जगवांश्च तस्मै प्रतिपादितवान् (अंगुलियत्ति) भरतनृपतिना देवलोकेनिवासिरूपपृच्छायां कृतायामिन्द्रेणाङ्गुलिर्दर्शिता । तत एवारज्य ध्वजोत्सवः प्रवृत्तः (सच्चुत्ति) भरतनृपतिना किमनेनाहारेण कार्यमिति पृष्टः शक्रोऽभिहितवान् । त्वदधिकेन्यो दीयतामिति पर्यालोचयता ज्ञातं श्रावका अधिक इति (जेया वट्ठइत्ति) प्राकृतशैल्या जितो भवान् वर्द्धते जयं शुक्रेऽन्तरकाहं च ते उक्तवन्तः (कागिणिद्वंणत्ति) प्रचुरत्वात् काकणीरत्नेन लाञ्छनं चिह्नं तेषां कृतमासीत् (अणुसज्जण अट्ठत्ति) अष्टौ पुरुषान् यावदयं धर्मः प्रवृत्तः अष्टौ वा तीर्थकरान् यावदिति गाथार्थः । अत ऊर्ध्वं मिथ्यात्वमुपगता इति ।

राया आइच्चजसे, महावले अइवले अ वल्लजदे ।

वल्लवोरियकतविरिए, जल्लविरिए दंरुविरिए अ ॥५३॥

अस्या भावार्थः सुगम एवेति गाथार्थः ।

एएहि अण्णभरदं, सयज्जं जुत्तं सिरेण धरिओ अ ।

जिणसत्तिओ अमउमो, सेसेहिं चाइओ वोहुं ५४ ॥

गमनिका । एभिरर्कभरतं सकलं शुकं शिरसा धृतश्च । कोऽसावित्याह । प्रवसे जिनेन्द्रमुकुटो देवेन्द्रोपनीतः शोषैर्नरपतिसिर्षं शक्तितो वोहुं महाप्रमाणत्वादिति गाथार्थः ।

अस्माद्वगपडिमेहो, हृष्टे अ मासि आणुओगो ।

कालेण य मिच्छन्तं, जिणंनरे साहुवृच्छेओ ॥ ५५ ॥

गमनिका अथावकाणां प्रतिषेधः कृतकर्मसि पष्ठे मासेऽनुयो-
गो वन्य । अनुयोगः परीक्षा कालेन गच्छता मित्यात्यमुपगता ।
कदा नवमजिनान्तरे किमिति यतस्त्व मातुव्यवच्छेद आसी-
दिति गाथार्थः ।

साप्रनमुक्तार्थप्रतिपादनापरसंग्रहगामात् ।

दोणं च माहणाणं, वेया कामी अ पुच्छ निव्याणं ।

कुंडासूतजिणपरे, भग्गो कविदस्म दिवसा य ॥ ५६ ॥

दानं च माहनानां लोको दानं प्रवृत्तो भगवत्पूजितन्यात् (वे-
या कामी य च्छि) आयान् वेदान् कृतार्थांश्च जरत एव नत्स्वा-
ध्यायनिमित्तमिति । तीर्थंकरस्तुतिरूपान् आचक्रधर्मप्रतिपाद-
कांश्च । आचार्यास्तु पश्चात्सुवृत्ता याज्ञवल्क्यादिभिः कृता इति
(पुच्छच्छि) भरतो जगवन्मशपदसमवस्तुमेव पृष्ठवान् याद-
भृता न्यूनमेवाधिधाः तीर्थकृतः कियन्तः न्यात्यह जविष्यन्तीत्या-
दि (निव्याणं ति) भगवान्प्रापदे निर्माणं प्राप्तो देवैरान्निकुण्ठा-
नि कृतानि स्तूयाः कृताः जिनशृङ्गं जरतश्चकार कपिष्ठो मरीचि-
नकाशे निष्कान्तो जरतस्य दीक्षा च संवृत्तेति समुदायार्थः ।
अवयवार्थं उच्यते । आद्याव्यवहृत्य व्याख्यातमेव । पुच्छावय-
वार्थं " पुनरपि य " गाथेत्यादिनाऽऽह ॥

पुणरपि अ समोसरणे, पुच्छा अ जिणं तु चक्रिणो भरहे ।

अप्पुट्ठो अ दसारं, तित्थयरो को इहं भरहे ॥ ५७ ॥

गमनिका पुनरपि च समवसरणे पृष्ठार्थांश्च जिणं तु चक्रवतां
जरतश्चक्रवर्तिन इत्युपलक्षणं तीर्थकृतश्चेति जरतविशेषणं या
चक्रो जरतस्तीर्थकरादीन् पृष्ठवान् । पाठान्तरं वा " पुच्छी य
जिणे य चक्रिणो जरहे " पृष्ठवान् जिनांश्चक्रवर्तिनश्च भरतः च-
क्रवर्तस्य व्यवहितः संबन्धः भगवानपि तान् कथितवान् तथा
अपृष्ठश्च दशारान् तथा तीर्थकरः क इह भरतेऽस्यां परिपद्यति
पृष्ठवान् भगवानपि मरीचिं कथितवानिति गाथार्थः । तथा
चाह । निर्युक्तिकारः ॥

जिणचक्रिदसारणं, वन्नपमाणइं नामगुणाइं ।

आइपुरमाइपियरो, परियायगइं च साही य ॥ ५८ ॥

गमनिका जिनचक्रवर्तिवासुदेवानामित्यर्थः । वर्णप्रमाणानि
तथा गामगोत्राणि तथा आयुः पुराणि मातापितरौ यथासंज्ञं
पर्यायं वर्ति च । चशब्दाजिनानामन्तराणि च पृष्ठवानिति चार-
गाथासमासार्थः । अवयवार्थं तु वक्ष्यामः ॥

जारिसया दोगगुरओ, जरहे वासम्मि केवही तुब्भे ।

परिसया कइ अचे, ताया होहिंति तित्थयरा ॥ ५९ ॥

यादृश दोगगुरवो भारते वर्षे केवलिनो न्यूनमीदृशाः कियन्तो-
ऽन्येऽत्रैवं तात ! भविष्यन्ति तीर्थकरा इति गाथार्थः ॥

अह जणइ जिणवरिंदो, जरहे वासम्मि जारिसो उ अहं ।

परिसया तेवीसं, अचे हांहिंति तित्थयरा ॥ ६० ॥

होही अजिओ संजव-मजिनंदणमुपसुप्पजसुपासो ।

ससिपुप्फदंतसीयल-सिज्जंसो वासुपुज्जो अ ॥ ६१ ॥

विमलमणंत य धम्मो, संती कुंथू अरो अ मही अ ।

मुसिगुव्वयनभिनेयी, पासो तह वप्पमाणो अ ॥ ६२ ॥

अह भणइ नरवरिंदो, भरहे वासम्मि जारिसो उ अहं ।

परिसया कइ अचे, ताया होहिंति रायाणो ॥ ६३ ॥

गमनिका अथ जणति नरवरेन्द्रो जरतः भारते वर्षे यादृश-
सर्वहं तादृशाः कत्यन्ये तात ! भविष्यन्ति राजान इति गाथार्थः ॥

अह जणइ जिणवरिंदो, जारिसओ तं नरिंदसइहो ।

परिमया इकारस, अचे होहिंति रायाणो ॥ ६४ ॥

होही सगरो मधवं, सणंकुमारो अ रायसइहो ।

संती कुंथू अ अरो, हवइ सुत्तमो अकोरव्वो ॥ ६५ ॥

नवमो अ महपउमो, हरिसैणो चैव रायसइहो ।

जयनामो अ नरवई, वारसमो वंजदत्तो अ ॥ ६६ ॥

होहिंति वासुदेवा, नव अचे नीलपणीअकोसिज्जा ।

द्वयमुसलचक्रजोही, सताद्वगरुद्वज्जया दो दो ॥ ६७ ॥

अथ भणति जिनवरेन्द्रो यादृशस्त्वं नरेन्द्रशार्दूलः सिंहप-
र्यायः इदृशाः एकादश अन्ये भविष्यन्ति राजानस्ते चैते !
(होहिंति) गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव यदुक्तमपृष्ठश्च दशारान्
कथितवान् । तदभिधित्सयाह भाष्यकारः (होहिंति) भवि-
ष्यन्ति वासुदेवा नव बलदेवाश्चानुक्ता अप्यत्र तत्सहचरत्वान्
रूपव्याः यतो वक्ष्यति " स तालगरुद्वज्जया दो दो " ते च
सर्वे बलदेवा वासुदेवा यथासंख्यं नीलानि पीतानि च कौशे-
यानि वस्त्राणि येयानि ते तथाविधाः । यथासंख्यमेवाह हलमु-
शलचक्रयोधिनः । हलमुशलयोधिनो बलदेवाः चक्रयोधिनो
वासुदेवा इति । सतालगरुद्वज्जया बर्तन्त इति सतालग-
रुद्वज्जयाः एते च भगवन्तो युगपद् द्वौ द्वौ भविष्यतः । बल-
देववासुदेवाविति गाथार्थः । आ०म०प्र०। आ०म० १ अ० ।

" तित्थयरो को इहं भरहेति " तद्व्याचिष्यास्याऽऽह ।

अह भणइ नरवरिंदो, ताया इपीसित्तियाइ परिसाए ।

अओ वि को विहोही, भरहे वासम्मि तित्थयरो ॥ ६८ ॥

अत्रान्तरे अथ भणति नरवरेन्द्रः तात ! अस्याः एतावत्याः
परिपदः अन्योऽपि कश्चिद्विष्यति तीर्थकरः अस्मिन् भारते
वर्षे भावार्थस्तु सुगम एवेति गाथार्थः ॥

तत्थ मरीई नामं, आइपरिवायगो उसज्जनत्ता ।

सज्जायज्झाणजुत्तो, एगंते भायइ महप्पा ॥ ६९ ॥

गमनिका तत्र भगवतः प्रत्यासन्नभूभागे मरीचिनामा आदौ
परिवाजक आदिपरिवाजकः प्रवर्तकत्वात् ऋपभनता पौत्रक
इत्यर्थः । स्वाध्याय एव ध्यानं तेन युक्तः एकान्ते ध्यायति म-
हत्मेति गाथार्थः । भरतपृष्ठो भगवान् तं मरीचिं दर्शयति ।

तं दाएइ जिणिंदो, एव नरिंदेण पुच्छिओ संतो ।

धम्मवरचक्रवट्टी, अपच्छिओ नीरनामुत्ति ॥ ७० ॥

जिनेन्द्रः एवं नरेन्द्रेण पृष्ठः सन् धर्मवरचक्रवर्ती अपश्चिमो
घोरनामा भविष्यतीति गाथार्थः ॥

आइगरदसारणं, तिबिहु नामेण पोअणाहिवई ।

पियमित्तचक्रवट्टी, मूआइविदेहवासम्मि ॥ ७१ ॥

गमनिका आदिकरः (दसारानंति) पृष्ठनामा पीतना नाम
नगरी । तस्या अधिपतिर्भविष्यतीति क्रिया । तथा प्रिय-
मित्रनामा चक्रवर्ती मूकायां नगर्यां (विदेहवासमिति)
महाविदेहे भविष्यतीति गाथार्थः ।

चिद्राज्याभिषेकस्याकथनेऽपि न दोषः । अत एव श्रुतस्कन्धा-
प्रमाध्ययने पशुपणाकल्पेन श्रीमद्रवाहुस्वामिपादाः “तेणं सम-
एणं उसभे अरहा कोसलिण चउ उत्तरासाढे अभिइ पंचमे
होत्था ” इति पञ्चकल्याणकनक्षप्रतिपादकमेव सूत्रं वच-
न्धिरे न तु राज्याभिषेकनक्षत्राभिधायकमपीति । न च प्रस्तु-
तव्याख्यानस्यानागमिकत्वं भावनीयम् आचाराङ्गभावनाध्यय-
ने श्रीवीरकल्याणसूत्रस्यैव व्याख्यातत्वात् ।

(२८) अथ भगवतः शरीरसंपदं शरीरप्रमाणं च वर्णयन्नाह ।

उसभेणं अरहा कोसलिण वज्जरिसहनारायसंघयणे स-
मचजुरंससंठाणट्टिए पंचथणुसयाइं ठहं उच्चत्तेणं होत्था ॥

उसभेणमित्यादि कण्ठ्यम् ।

अथ भगवतः ऋषभस्य कौमारे राज्ये गृहित्वे च यावान्
कालः प्रागुक्तस्तं संग्रहरूपतयाऽभिधातुमाह ।

उसभेणं अरहा वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्जे
वसित्ता तेवहिं पुव्वसयसहस्साइं रज्जवासमज्जे वसित्ता ते-
सिइं पुव्वसयसहस्साइं अगारवासमज्जे वसित्ता मुंडे जवि-
त्ता आगाराओ अणगारिअं पव्वइए उसभेणं अरहा एणं
वाससहस्सत्तज्जमत्थपरिआयं पाउणित्ता एणं पुव्वसयसहस्सं
वाससहस्सुणं केवलिपरिआयं पाउणित्ता एणं पुव्वसयसह-
स्सं बहुपक्खिपुसं सामस्यपरिआयं पाउणित्ता चउरासीइं
पुव्वसहस्साइं सव्वाज्जं पालइ पालइत्ता जे से हेमंताणं
तच्च मागे पंचमे पक्खे माहवहुले तस्म एणं माहवहुलस्स ते-
रसीपक्खेणं दसहिं अणगारसहस्सेहिं सद्धिं संपरिवुडे
अट्ठावयसेलसिहरंसि चोदस्समेणं भत्तेणं अपाणएणं संप-
लिअं सणिसस्ये पुव्वण्हकालसमयांसि अज्जिइए णक्ख-
त्तेणं जोगमुवागएणं सुसमदूममाए एगुणएण्डइए पक्खेहिं
सेसेहिं कालगए वीइकंते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥

‘उसभेणमित्यादि’ व्यक्तमथ छात्रस्थ्यादिपर्यायाभिधानपुरस्त्-
रं निर्वाणकल्याणकमाह । (उसभेणं इत्यादि) ऋषभोऽहं न एकं
वर्षसहस्रं छात्रस्थपर्यायं प्राप्य पूरयित्वेत्यर्थः । एकं पूर्ववृत्तं वर्ष-
सहस्रेण केवलिपर्यायं प्राप्य एकं पूर्ववृत्तं बहुप्रतिपूणं देशेनापि
न्यूनमिति यावत् आम्रण्यपर्यायं प्राप्य चतुरशीतिपूर्ववृत्तानि
सर्वायुः पालयित्वा उपचुज्य हेमन्तानां शीतकालमासानां मध्ये
यस्तृतीयो मासः पञ्चमः पक्षो माघवहुवो माघमासकृष्णपक्षः
तस्य माघवहुलस्य त्रयोदशीपक्षे त्रयोदशीदिने विजक्तिव्यत्ययः
प्राकृतत्वात् दशजिनरनगरसहस्रैः सार्द्धं संपरिवृतः अष्टापदशैव-
शिखरे चतुर्दशेन भक्तेनोपवासाहेनापनकेन पानीयाहाररहितेन
संपर्यङ्कनिषण्णः सम्यक् पर्यङ्केन पञ्चासनेन निषण्णः उपविष्टः न त-
र्ह्ये दमादिरिति भावः । पूर्वाह्नकालसमये अज्जिता नक्षत्रेण
योगमुपागतेनार्थाच्छन्देण सुपमदुःप्रमायामेकोनवत्या पक्षेषु
शेषेषु अत्रापि विभक्तिव्यत्ययः पूर्ववत् प्राकृतत्वात् । सप्तम्यर्थे
तृतीया काशं गतो मरणधर्मं प्राप्तः व्यतिक्रान्तः संसारात् । याव
चउवात् “समुज्जाए विज्जजाइजरामरणवंधणे सिद्धे बुद्धे मुत्ते अं-
तगगे पक्खिनिवुडे इति” संग्रहः । तत्र सम्यगपुनरावृत्त्या कर्कषो-
काग्रलक्षणं स्थानं यातः प्राप्तो न पुनः सुगतविदवदवतारी यतस्तद्व-
चः “ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्त्तारः परमं पद्मम् । गत्वा गच्छन्ति

भूयोऽपि, भवतीर्थनिकारतः ॥ १ ॥ ” इति विज्ञं जात्यादीनां
वन्धनं हेतुभूतं कर्म येन स तथा । सिद्धो निर्दिष्टार्थः दुष्को ज्ञा-
ततत्वः । मुक्तो ज्ञेयग्राहिकर्मज्ञेयः अन्तर्गत सर्वदुःखानां प-
रिनिवृतः समन्ताच्छीनीभूतः कर्मकृतसकटसन्तापविरहात् सर्वा
णि शारीरादीनि दुःखानि ग्रहीणानि यस्य स तथा । जं० २४७० ।
आ० म० प्र० । स० ॥

उसभेणं अरहा कोसलिण इमीसे उसप्पिणीए ततियाए
सुसमदुस्समाए समए पच्छिमे भागे एगुणएण्डए अष्टमासेहिं
सेसेहिं कालगए जाव सव्वदुक्खप्पहीणोरुम० ॥ २६ ॥

(२६) इदानीं निर्वाणद्वारावयवार्थान्निधित्सयाऽऽह ।

अहं भगवं जवमहंणो, पुव्वाण अणुगुणं सयसहस्सं ।
आपुव्विवरिइणं, पत्तो अट्ठावयं सेलं ॥ २४ ॥

अट्ठावयाम्मि सेल्ले, चउदसज्जत्तेण सो महारिणीं ।

दसहिं सहस्सेहिं समं, निव्वाणमणुत्तरं पत्तो ५५ ॥

गमनिका । अथ भगवान् भवमथनः पूर्वाणामन्यूनं शतसहस्र-
मानुपूर्व्या विद्वज्य प्राप्तोऽष्टापदं शैलं प्राचार्थः सुगम एवेति
गाथार्थः । अष्टापदगाहा गमनिका । अष्टापदशैले चतुर्दशभक्तं-
न स महर्षीणां दशजिनः सहस्रैः समं निर्वाणमनुत्तरं प्राप्तः अस्या
अपि प्राचार्थः सुगम एव । नवरं चतुर्दशभक्तं परात्रोपवासः
जगवन्तं चाष्टापदप्राप्तमपवर्गजिगमिषुं श्रुत्वा जरतो दुःखसंतप्त-
मानसः पञ्चामेवाष्टापदं ययौ । देवा अपि जगवन्तं मोक्षजिग-
मिषुं ज्ञात्वाष्टापदशैलं दिव्यविमानानाकूढाः स्वत्यागतवन्तः । उक्तं
च । जगवति मोक्षगमनायोचते “जायय देवावासो, जायय अट्ठा-
वओ नगवरिंदो । देवेहिं देवहिं य, अवरिहियं संचरंतेहि” तत्र
भगवान् त्रिदशनरेन्दैः स्तूयमानो मोक्षं गत इति गाथार्थः ॥

अथ जगवति निर्वृते यद्वचन्यं तदाह ॥

जं समयं च एणं उसभे अरहा कोसलिण कालगए वी-
इकंते समुज्जाए विज्जजाइजरामरणवंधणे सिद्धे बुद्धे जाव
सव्वदुक्खप्पहीणे तं समयं च एणं सकस्स देविंदस्स देव-
रसो आसणे चलिए तएणं सं सक्के देविंदे देवराया आ-
सणं चलिअं पासइ पासित्ता उहिं पडंजइ पडंजइत्ता ज-
यवं तित्थयरं ओहिणा आभोएइ आओएइत्ता एवं वयामी
परिणिव्वुए खल्लु जंजुदीवे दीवे भरइ वासे उसहे अरहा
कोसलिण एवं जीअमे अंतःअ पच्चुप्पसमणागयाणं सकाणं
देविंद्राणं देवराइणं तित्थगराणं परिणिव्वाणमहिमं करेत्तए
तं गच्छामि एणं अहं पि जगवतो तित्थगरस्स परिणिव्वाणम-
हिमं करेमि तिकट्टु वंदइ एमंइ वंदइत्ता एमंइत्ता चउरास-
इए सामाणिअसाहस्सीहिं तायतीसए तायतीसएहिं चउहिं
लोगपाडोहिं जाव चउहिं चउरासीइहिं आयरक्खदेवसाह-
स्सीहिं अस्सेहिं अवहहिं सोहम्मकप्पवासीहिं वेमाणिएहिं
देवेहिं देवीहिं अ सार्द्धं संपरिवुडे ताए उक्किट्ठाए जाव तिरि-
अमसंखेज्जाणं दीवसमुदाणं मज्झं मज्झेणं जेणेव अट्ठा-
वए पव्वए भगवओ तित्थगरस्स सरीरए तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छित्ता विमणे णिएणं देणं सुपुण्णयरतित्थय-

रसरोगं तिर्यकुत्तो आयाहीणं पयाहीणं करेइ करेइत्ता
पञ्चासणे गाइदूरे सुम्सुसमाणे जाव पञ्जुवासइ तेणं कात्रे-
णं तेणं सपणं ईसाणे देविदे देवगाया उचरइओगा-
हिबई अट्टावीसविद्याणसयनदस्मादिवई सृष्टपाणी वसह-
वाइणे मुग्दि अयं वरवन्धये जाव विउवाइं जोगभोगां
पुंजमाणं विहरइ । तणं तस्स ईसाणस्स देविदस्स देव-
गणो आनणे चलिइ । तणं से ईसाणे जाव देवराया
आसणं चलिअं पासइ पासइत्ता ओहि पंजइ पंजइत्ता
जगवं तित्थगं ओहिणा आओए आभोएत्ता जहा सके
निअगपरिवारेणं आणेअव्वा जाव पञ्जुवासइ । एवं सव्वे
देविदा जाव अचुण्ण शिअगपरिवारेणं आणेअव्वा एवं
जाव भवणयासीणं इंदो वाणमंतराणं सोलमजोइसिआणं
देवि निअगपरिवारा णेअव्वा । तणं सके देविदे देव-
गाया ते वइवे भवणवइवाणमंतरजोइसंवमाणे देवे
पवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ एण्णवणाओ
नरसाइ गोसीमवरचंदणकछाइं साहरइ साहरइत्ता तथो
चिङ्गाओ रएह एणं जगवओ तित्थगरस्स एणं गण-
भणं एणं अवसेमाणं आणगाराणं तणं ते भवणवइ
जाव वेमाणिया देवा एण्णवणाओ सरसाइ गोसीमवर-
चंदणकछाइं साहरंति साहरंतिता तथो चिङ्गाओ रएहंति
एणं जगवओ तित्थगरस्स एणं गणहराणं अवसेसाणं अ-
णगाराणं से सके देविदे देवराया आभिओगे देवे सदा-
वेइ सदावेइत्ता एवं वयासी खिप्पामेव जो देवाणुप्पि-
आ खीरोदगसमुदाओ खीरोदगं साहरंति तणं ते
आजिओगा देवा खीगेदगं साहरंति ।

(जं समयं चणमित्यादि) यस्मिन् समये सतम्यथं द्वितीया
एवं तच्चन्द्राक्षयेऽपि अथधिना ज्ञानेनाजोगयति उपयुक्तिके शेषं
नुगममुपयुज्य एवमवादीत् किमित्याह । परिनिर्वृतः खलुरिति
वाक्याद्वद्वारे जम्बूद्वीपे जारते वषे अणुमोऽईन् कौशक्षिकस्तत्त-
स्मात्कृतोः जीतं कल्पः आचार एतद्वद्वयमाणं वर्तते अतीतप्रत्यु-
त्पन्नानागतानामतीतघर्तमानानागतानां शक्राणामासनविशेषा-
धिष्ठातृणां देवानां मध्ये इन्द्राणां परमैश्वर्ययुक्तानां देवेषु राज्ञां
कान्त्यादिगुणैरधिकं राजमानानां तीर्थकाराणां परिनिर्वाणमहिमां
कर्तुं तच्छ्रुतामि । एमिति प्राग्वत् अहमीय भगवत्तत्तीर्थकर-
स्य परिनिर्वाणमहिमां करोमीति कृत्वा जगवन्तं निर्वृतं वन्दते
स्तुतिं करोति नमस्यति प्रणमति । यच्च जीवरहितमपि
तीर्थकरशरीरमिच्छवन्तं तदिन्द्रस्य सम्यग्दृष्टित्वेन नामस्थापना-
द्वयमावाहतां वन्दनीयत्वेन श्रक्तानादिति तत्त्वम् । वन्दित्वा न-
त्वा च किं चक्रे इत्याह (चवरासीई इत्यादि) चतुरङ्गी-
रथा सामानिकानां प्रतुत्वमन्तरेण वपुर्विजवद्युतिस्थित्यादिभिः
शक्रतुल्यानां सहस्रैस्त्रयस्त्रिंशता त्रयस्त्रिंशकैर्गुरुस्थानीयैर्देवैश्चतु-
र्निर्वाणैः सोमयमवरुणकुबेरसङ्गैः यावत्पदात् “अर्धं
अगमहिंसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणि-
पाहिं सत्तहिं अणिआहिर्वईहिं” अत्र व्याख्या अग्रमहिंष्योऽ-

ष्टौ पष्ठा र शिखा २ शची-३ अञ्ज ४ अमला ५ अप्सरा ६
नयमिका ७ रोहिणी ८ एताभिः पुरुषसहस्रदेवदेवीपरिवार-
युताभिः तिसृभिः पर्यङ्गिर्वाहमध्याज्यन्तररूपाभिः सप्तभिरनी-
कैर्हय १ गज २ रथ ३ सुनट ४ धृज ५ गन्धर्व ६ नाट्य ७
रूपैः सप्तभिरनीकानामधिपतिभिः चतसृभिश्चतुरशीतिभिश्च-
तुर्दिशं प्रत्येकं चतुरशीतिसहस्राङ्गरक्षकसद्भावात् पदत्रिंशत्
सहस्राधिकतत्रयप्रमितैरङ्गरक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिः सौ
धर्मकल्पवासिभिर्देवैर्वीभिश्च सार्कं सपरिवृत्तस्तथा देवज-
नप्रसिद्धा उत्कृष्टा प्रशस्तविदायोगतिपूतृष्टतमत्वात् याव-
त्पदात् “तुरिमाए चवत्ताए चंमाए जयणाए उरुआए सिग्गाए
दिव्वाए देवगईणं विईवयमाणे रत्ति ” अत्र व्याख्या त्वरितया
मानसौत्सुक्यात् चपलया कायतः चारुया क्रोधाविष्टेयव
जीमसंवेदनात् । जवनया परमोत्कृष्टेगत्वात् । अत्र च
समयप्रसिद्धाश्चामादिगतयो न प्राह्याः । तासां प्रतिक्रमं
संख्यातयोजनप्रमाणैश्चातिक्रमणात् तेनैतानि पदानि देवगति-
विशेषणतया योज्यानि देवास्तु तथा भवसंज्ञावादिचित्यसाम-
र्थ्यतोऽत्यन्तशीघ्रा एव चलन्तीति अन्यथा जिनजन्मादिपुमहिमा-
निमित्तं तत्रैव कटित्येवात्यन्तदूरकटपादिभ्यः सुराः कथमागच्छे-
युरिति । उक्तया उक्तस्य दूरगन्तव्यापिनो रजस इव या गतिः
सा तथा अत एव निरन्तरं शीघ्रत्वयोगाच्चीघ्रया दिव्यया देवो-
चितया देवगत्या व्यतिव्रजन् २ संज्ञमे द्विवचनं तिर्यगसंख्येया-
नां द्वीपसमुद्राणां मध्यं मध्येन मध्यजागेन यद्वैवाष्टपदः पर्वतः
यद्वैव भगवत्तत्तीर्थकरस्य शरीरकं तद्वैवोपागच्छति । अत्र स-
र्थातीतनिर्देशो कर्त्तव्ये वर्त्तमाननिर्देशाद्विज्ञातव्यविषयि तीर्थ-
करेभ्येतन्मयायप्रदर्शनार्थे इति न हि निर्हेतुका ग्रन्थकाराणां प्रवृ-
त्तिरिति । उपागत्य च तत्र यत् करोति तदाह (उपागच्छित्ता-
इत्यादि) उपागत्य विमनाः शोकाकुलमनाः अशुपूर्णनयनस्तीर्थ-
करशरीरकं जिह्वन्तः आदक्षिणप्रदक्षिणं करोतीति प्राग्वत् ।
नात्यासन्ने नातिदूरं शृङ्खलिव तस्मिन्नप्यवसरे भक्त्याविष्ट-
या भगवद्वचनश्रवणेच्छाया अनिवृत्तैर्यावत् पदात् “ नमंसमा-
ण अभिमुहं विणपणं पंजलिउने पज्जावसइत्ति ” परिग्रहः । अत्र
व्याख्या नमस्यन् पश्चाङ्गप्रणामादिना अभि जगवन्तं लहमीकृ-
त्य मुञ्चं यस्य स तथा । विनयेनान्तरबहुमानेन प्राञ्जलीकृत इति
प्राग्वत् । पर्युपास्ते सेवते इति । अथ द्वितीयेन्द्रवक्ष्यतामाह
(तेणं कात्रेणमित्यादि) सर्वे स्पष्टं नवरम् अरजांसि निर्मेहानि
यान्यम्बरवस्त्राणि स्वच्छतया आकाशकल्पानि वसनानि धरती-
ति । यावत् करणात् “ आहइअमात्रमउने णव हेमचारुचि-
त्तचंचक्रकुलविहिज्जमाणगळे मदिहीए महज्जुईए महाबले म-
हायसे महाणुभावे महासुखे भासुरवोदीपहंवेवणमालधरे ई-
साणकप्पे ईसाणवमैसए विमाणे सुहम्माए सजाए ईसाणंसि
सिंहासणंसि से णं अट्टावीसाए विमाणावाससयसाहस्साणं
असीईए सामाणिअसाहस्सीणं तायसीसाए तायसीसगाणं
चउणं बोगपात्राणं अछएहं अगमहिंसीणं सपरिवाराणं
तिएहं परिसाणं सत्तएहं अणीआणं सत्तएहं अणीआदिवईणं
चउणं असीईणं आयरफवदेवसाहस्सीणं अषोसि च ई-
साणकप्पवासीणं देवाणं देवीणं य आदेवचं पोरेवचं सामिसं
अदित्तं महन्तरगत्तं आणा ईसरसेणवचं कारेमाणे पाळेमाणे
महया हयनदगीयवाइ अ तंतीतलतावतुमिअघणमुअंगपमुपहड-
वाइअरवेण इति ” संग्रहः । सर्वे स्पष्टंनवरम् आलिङ्गितौ य-
थास्थानं स्थापितौ मातामुकुटी येन स तथा । नवाभ्यामिव हेम-

समवेतस्येव शब्दस्य ब्रह्मापितस्याप्युपलम्भोऽस्मदादि-
(दे)भवेत् निरवयवैकाकाशश्रोत्रसमवेतत्वात् । अथ धर्माध-
र्माभिसंस्कृतकणेशकुल्यवरुद्धाकाशदेश एव श्रोत्रं तत्र न च
ब्रह्मापितस्यासमवायान्नाऽस्मदादिभिः श्रवणम् । नन्वेवम-
सैव सावयवत्वप्रशक्तिः श्रोत्राकाशप्रदेशात् ब्रह्मशब्दाधारा-
काशदेशस्यान्यत्वात् । यदि च-सावयवमाकाशं न भवेत्,
शब्दस्य नित्यत्वं सर्वगतत्वं च स्याद् आकाशैकगुणत्वात्-
न्महत्त्ववत् । अथ क्षणिकैकदेशवृत्तिविशेषगुणत्वस्य शब्दे
प्रमाणतः प्रतिसिद्धेर्नयं दोषः । नन्वेवमेकदेशवृत्तिविशेष-
गुणत्वाभ्युपगमे कथं न शब्दाधारस्याकाशस्य सावयवत्व-
प्रसिद्धिः ? ' न हि निरवयवस्यैकदेशे एव शब्दो वर्तते
न सर्वत्र ' इति व्यपदेशः संगच्छते । न च संयोगस्याव्या-
प्यवृत्तित्वनियन्धनोऽयं यत आकाशं व्याप्य संयोगो न व-
र्तते इति तदेकदेशे वर्तते इत्यभ्युपगमप्रसक्तिः । व्याप्य-
वृत्तित्वं हि सामस्यवृत्तित्वं, तत्प्रतिपक्षश्च पर्युदासपक्षे
एकदेशवृत्तित्वमेव, प्रसज्यपक्षे तु वृत्तिप्रतिपक्ष एव; नचा-
सौ युक्तः संयोगस्य गुणत्वेन द्रव्याश्रितत्वात् । तदभावे च
तदभावात् । न च निरवयवस्यैव आकाशस्य सन्तानवृत्त्या
आगतस्य शब्दस्य श्रोत्रेणाप्युपलब्धिः संभवति अन्याऽ-
न्याकाशदेशात्पत्तिद्वारेण तस्य श्रोत्रसमवेतत्वानुपपत्तेः ।
जलतरङ्गन्यायेनाऽपराऽपराऽऽकाशदेशादावपरापरशब्दोत्प-
त्तिप्रकल्पनायां कथं नाऽऽकाशस्य सावयवत्वम् ? किं च-
आकाशं शब्दोत्पत्तौ समवायिकारणमभ्युपगम्यते, यच्च स
मवायिकारणं तत्सावयवं, यथा-तन्त्वादि, समवायिका-
रणं च । परं शब्दोत्पत्तावाकाशमभ्युपगतम् । न च पर-
माश्वात्मादिना व्यभिचारः तस्यापि सावयवत्वात्; अ-
न्यथा-द्रव्यकुलबुद्ध्यादेस्तत्कार्यस्य सावयवत्वं न स्यात् न च
बुद्ध्यादेः सावयवत्वमसिद्धम् आत्मनः सावयवत्वेन सा-
धितत्वात् तद्विशेषगुणत्वेन बुद्ध्यादेः कथंचित्तादात्म्यसि-
द्धितः सावयवत्वापपत्तेः ।

नच यत एव प्रमाणादणवः सिद्धास्तेषां निरवयवत्वमपि
तत एव सिद्धमिति तद्ग्राहकप्रमाणवाधितत्वात् सावय-
वत्वानुमानस्याप्रामाण्यं प्रमाणतः परमाणुनामसिद्धावाश्र-
यासिद्धितः सावयवत्वानुमानस्याप्रवृत्तिरिति वाच्यं, य-
तः सावयवकार्यस्य सावयवकारणपूर्वकत्वं साध्ये न पूर्वो-
क्तदोषावकाशः । न च कार्यकारणयोरान्यन्तिको भेदः, स-
मवायनिषेधे हि हिमवद्-विन्ध्ययोरिव भेदे विशिष्टकार्य-
कारणरूपनानुपपत्तेः । ततो ह्यणुकादेः परमाणुकार्यस्य
सावयवत्वात् तदात्मभूताः परमाणवः कथं न सावयवा
इति न परमाण्वादिविपर्ययविचारः ।

अपि च-सावयवमाकाशं तद्विनाशन्याथानुपपत्तेः । नचा-
ऽऽकाशस्य विनाशित्वमसिद्धम् । तथाहि-अनित्यमाकाशं,
तद्विशेषगुणाभिमतशब्दविनाशन्याथानुपपत्तेः । यतो न ता-
वदाश्रयविनाशाच्छब्दविनाशोऽभ्युपगतस्तन्नित्यत्वाभ्युपग-
मविरोधात्; न विरोधिगुणप्रादुर्भावात्, तन्महत्त्वादेरे-
कार्यसमवायित्वेन रूपरसयोरिव विरोधिताऽसिद्धेः । वि-
रोधित्वे वा श्रवणसमयेऽपि तद्भावप्रसङ्गः तदापि तन्म-
हत्त्वस्य सिद्धावात् । नापि संयोगादिविरोधिगुणस्तस्य
तत्कारणत्वात् । नाऽपि संस्कारः तस्य गुणत्वेन शब्देऽसं

भवात्संभवे वा शब्दस्य द्रव्यत्वप्रसक्तिः आकाशस्य द्रव्य-
त्वेन तत्संभवेऽपि तस्याभावे आकाशस्याप्यभावप्रसक्तिः त-
स्य तदव्यतिरेकात् व्यतिरेके वा 'तस्य' इति संबन्धा-
योगात् । नापिशब्दोपलब्धिप्रापकधर्माद्यभावात् तदभावः
तस्य विभिन्नाश्रयस्यानेन विनाशयितुमशक्यत्वात् । शक्य-
त्वे वा तदाधारस्यापि विनाशप्रसङ्गस्तस्य तदव्यतिरेकात्
ततोऽस्वरविशेषगुणत्वे शब्दस्य तद्विनाशन्याथानुपपत्त्या त-
स्यापि विनाशितत्वं, ततोऽपि सावयवत्वम् । न च बुद्ध्या-
दिविपर्ययविचारः उक्तोत्तरत्वात् ।

किंच-आश्रितविनाशे आश्रयत्वस्यापि विनाशः आश्रि-
तत्वनिवन्धनत्वात् तस्य धर्मस्य च धर्मिणः कथंचिद्रव्य-
तिरेकात् । तथा आकाशस्य विनाशित्वात्सावयवत्वं घटा-
देरिवोपपन्नम् । किं च-सावयवमाकाशम्, हिमवद्विन्ध्या-
वरुद्धविभिन्नदेशत्वात् तदवष्टब्धदेशभूभागवद्; अन्यथा त-
योरूपरसयोरिवैकदेशाकाशस्थितिप्रसक्तिः, न चैतद् दृष्ट-
मिति सर्वं वस्तुत्पादविनाशस्थित्यात्मकत्वात्कथंचित्साव-
यवं सिद्धम् । सम्म० ३ कारण ३३ गाथाटी० ।

(आकाशस्य निरालम्बनत्वम्)-“ आगासं चेव निरालं-
वे ” (सूत्र-२६४) आकाशमिव निरालम्बो यथाऽऽकाश-
मनालम्बनं तथा साधुर्न किञ्चिदालम्बते । प्रश्न० ५ संव०
द्वार ।

(आकाशं द्विविधम्)-

दुविहं आगासे पण्यते, तं जहा-लोगागसे चेव, अलो-
गागासे चेव । (सूत्र-७४+)

तत्र लोको यत्राकाशदेशं धर्मास्तिकायादिद्रव्याणां वृत्ति-
रस्ति स एवाकाशं लोकाकाशमिति । (स्था०) लोकाऽ-
लोकभेदेनाऽऽकाशद्विविध्यमुक्तम् । स्था० २ ठा० १ उ० ।

(एनमेवार्थं मीमांसयन्नाह)-

धर्मादिमधुतो लोको-ऽलोकस्तेषां वियोगतः ।

निरवधिः स्वयं तस्या-ऽवधित्वं तु निरर्थकम् ॥ ६ ॥

धर्मास्तिकायादिसंयुक्त आकाशो लोकः, तदतिरस्तलोकः ।
स च पुनर्निरवधिः-अपारः अलोकः, तस्य-अलोकस्य
स्वयम्-आत्मनाऽवधिन्वमन्तर्गदु इति । कश्चिदाहात्र-यथा
लोकस्य पार्श्वे अलोकस्यापि पारोऽस्ति; तथैवात्रऽपि
द्वितीयतटे पारो भविष्यतीति श्रुवाणमुत्तरयन्ति-लोकस्तु
भावरूपोऽस्ति, तस्यावधित्वं घटते, परं तु अत्रे अलोकस्य
केवलमभावात्मकस्याऽवधित्वं कथं कल्पने शशशृङ्गवत् ।
यथा असद्-अविद्यमानं शशशृङ्गं न कुत्रापि निरीक्ष्यमाणं
विद्यमानवदाभाति तथैवैतस्याप्यलोकस्य अविद्यमानस्याव-
धित्वं न घटामाटीकते । अथ भावरूपात्मकत्वमङ्गीक्रियते
तदा तु पडनिरिक्तमन्यद् द्रव्यं नास्तीति व्यवहारात् आ-
काशदेशरूपस्य तु तदन्तत्वं कथय-ां बुद्ध्या घातो जायते ।
तस्मादलोकाकाशस्तु अनन्त एव मन्तव्य इति । आकाशो
यथा साऽन्तः शंसितो धर्माऽधर्मानुभावात् तस्य भावस्तद्-
भावात्तदभावः । अलोकाकाशोऽपि सान्तो धर्माधर्मानुभावा-
भवन् अतिरिक्तद्रव्यत्वापत्त्यने । तस्माद्यथोक्तमव न्या-
यम् । यावता आकाशेन तद्धर्माधर्मौ व्याप्य स्थितौ तावता

तित्थगरचिङ्गाण जाव अणमारचिङ्गाण अ अगणिकायं
विउव्वन्ति ॥

तण्णमित्यादि स्पष्टम् क्षीरोदकसंहणानन्तरं स शक्रः किं-
करोतीति दर्शयति (तण्णमित्यादि) ततः शक्रस्तीर्थकरश-
रीरकं क्षीरोदकेन स्नयति स्नपयित्वा गोशोर्षवरचन्दनेनानु-
लिप्यति अनुलिप्य हंसलक्षणो हंसत्रिशदत्वात् शाटको
वस्त्रमात्रं न च पृथुलः पट्ट इत्यभिधीयते । तं हंसनामक-
पट्टशाटकं निवासयति परिधापयतीत्यर्थः । परिधाप्य च सर्वोन्न-
द्धारधिनृपितं करोति (तण्णमित्यादि) ततस्ते भवनपत्यादयो
देवा गणधराणामनगाराणं च शरीराणि तथैव चक्रुः अहतान्यस्त्र-
पिनतानि दिव्यानि वर्णाणि देवद्वययुगलानि निवासयन्ति शेषं
व्यक्तम् (तण्णमित्यादि) ततः शक्रो भवनपत्यादीनेवमवादीत्
ऋषभं प्रो देवानुप्रिया । ईदामृगादिभक्तिचिन्तास्तिस्रः शिविका
विकुर्वन्त विकुर्वन् इति सौत्रो धातुस्तस्माद्रूपसिद्धिः शेषं स्पष्टम् ।
(तण्णमित्यादि) ततः शक्रो भगवच्छरीरं शिविकायामारोहय-
ति महर्द्ध्या च चित्तिकास्थाने नीत्वा चित्तिकायां स्थापयति शेषं
स्पष्टम् (तण्णमित्यादि) स्पष्टम् (तण्णमित्यादि) ततः स
शक्रोऽग्निकुमारान् शब्दापयति आत्मन्वयति शब्दापयित्वा पवम-
वादीत् प्रो अग्निकुमारा । देवास्तीर्थकरचित्तिकायां गणधरचित्ति-
कायामनगरचित्तिकायां चाग्निकायां विकुर्वन्त विकुर्वित्वा एता-
माहुस्तिकाः माहां प्रत्यर्पयत । शेषं व्यक्तम् (तण्णमित्यादि) अग्निकुमारा दे-
वा इत्यादि व्याख्यातप्रायमेव (तण्णमित्यादि) पतत् सू-
त्रग्रन्थमपि व्यक्तम् उज्ज्वालयत दीपयत तीर्थकरशरीरकं यावद्-
नगरशरीरकाणि च ध्यामयत स्वर्णपत्याजनेन वर्णान्तरमापा-
दयत अग्निसंस्कृतानि कुरुतेति । (तण्णमित्यादि) ततः स
शक्रो भवनपत्यादिदेवानेवमवादीत् भो देवानुप्रियाः तीर्थकरचि-
त्तिकायां यावदनगरचित्तिकायां च अग्रुं तुरुक्कं सिंहकं धृतं
ननु च एतानि द्रव्याणि कुम्भाग्रशोऽनेककुम्भपरिमाणानि जारा-
ग्रशोऽनेकचिन्तितुल्यपरिमाणानि । अथ या पुरुरोत्केषणीयो भारः
नोऽग्रं परिमाणं येषां ते जाराग्रस्ते बहुशो जाराग्रशः संहरेतेति
प्राग्वत् । अथ मांसादिषु ध्यामितेषु अस्थिष्वचाशेषेषु शक्रः किं
चक्रे इत्याह " तण्णमित्यादि " स्पष्टं नवरं क्षीरोदकेन क्षीरसमुद्धान-
नीतजनेन निर्वापयत विध्मापयतेत्यर्थः । अथास्त्वियक्तव्यतामाह
" तण्णमित्यादि " तनश्चिन्तकानिर्वापणादनु भगवत्सतीर्थकरस्यो-
परितनं दक्षिणं सक्थि द्वादामित्यर्थः । शक्रो गृह्णाति ऊर्ध्वलोकवा-
सित्वात् दक्षिणश्रेणिपतित्वाच्च । वल्लिः दक्षिणात्यासुरेभ्यः सका-
शाद् वी इति विशिष्टं रोचनं दीपनं दीक्षिरिति यावत् येषाम-
स्तीति वैरोचनाः स्वार्थेऽश्च उदीच्याः सुराः दक्षिणात्येभ्यः उत्त-
राणामधिकपुण्यप्रकृतिकत्वात् तेषामिन्द्र एवं वैरोचनराजोऽपि
अद्यस्तनं वामं सक्थि गृह्णाति अश्लोकवासित्वात् उत्तरश्रेण्यधिप-
त्वाच्च अवशेषा भवनपतयो वत्करणात् व्यन्तरा ज्योतिष्काश्च
ग्राह्या वैमानिका देवा यथाऽई यथा महर्द्धिकम् । अवशेषाणि अ-
ङ्गानि शुजाद्यस्थीनि उपाङ्गानि अङ्गसमीपवर्तीनि अङ्गुल्याद्य-
स्थीनि गृह्णातीति योगः । अयं जावः सनत्कुमाराद्यष्टाविंशतिरि-
न्दा अवशिष्टान्शत्रिंशतिदन्तान् अन्येऽवशिष्टा इन्दा अङ्गापाङ्गा-
स्थीनीति । ननु देवानां तद्वहेण क आशय इत्याह । केचिज्जिन-
प्रकथा जिने निर्धुते जिनसक्थि जिनवदाराध्यमिति केचिज्जात
मिति पुरातनैदिमाचोर्णमित्यसाजिरपीदं कर्तव्यमिति केऽपि
धर्मः पुण्यमिति कृत्वा । अत्र ग्रन्थान्तरप्रसिद्धोऽयमपि हेतुः

"पुनरिति अपरदिअहं, अहं कोहं पगज्जवं जहं करेज्जा । तो परका-
ल्लिक्कता च, सल्लिक्केण कर्णेति निग्रक्कं " १ । सौधर्मैन्देशाने-
न्दयोः परस्परं सवैर्योस्तच्छादनेन वैरोपशमोऽपि इत्यादि-
को हेयस्तद्यथा व्याख्यातो विशेषार्थप्रतिपत्तिरतो विद्याधरनरा-
श्चिताजस्मशेषामिव गृह्णाति सर्वोपपन्नविद्यावणमिति कृत्वा
आस्तां त्रिजगदाराध्यानां तीर्थकृतां योगभृच्चरवर्तिनामपि देवाः
सक्थिग्रहणं कुर्वन्तीति । अथ तत्र विद्याधरादिजिरहं पूर्विकया
जस्मिनि गृहीते अखातायामेव गतायां जातायां मा चूत्तत्र
पामरजनकृताशातनाप्रसङ्गः सातत्येन तीर्थप्रवृत्तिश्च भूयादि
ति स्तूपविधिमाह (तण्णमित्यादि) सर्वं स्पष्टं नवरं सर्वात्मना
रत्नमयानन्तर्वहिरपि रत्नखचितान् (महत्ति) महतोऽतिवि-
स्तीर्णान् आद्यप्रत्ययः स्वार्थिकः प्राकृतप्रभवः श्रीन् चैत्यस्तूपान्
चैत्याश्चिताह्लादकाः स्तूपाश्चैत्यस्तूपास्तान् कुरुत । चितात्रय-
द्विति प्वित्यर्थः आह्लाकरणसूत्रे ततस्ते बहवो भवनपत्यादयो देवा
स्तथैव कुर्वन्ति । ननु यथाह्लाकरणसूत्रे यावत् करणेन सूत्रकृतो
लाघवसूत्रा तथा पूर्वसूत्रेऽपि कथं न लाघवचिन्ता कृता उच्यते
विचित्रत्वात् सूत्रप्रवृत्तेरिति (तण्णमित्यादि) ततस्ते बहवो
भवनपत्यादयो देवास्तेषु स्तूपेषु यथोचितं तीर्थकरस्य परि-
निर्वाणमहिमां कुर्वन्ति कृत्वा च यत्रैवाकाशखण्डे नन्दीश्वरवरो
द्वीपस्तत्रैवोपागच्छन्ति ततः स शक्रः पौरस्थाज्जनकपर्वते
अष्टाहिकामष्टानामहां दिवसानां समाहारोऽष्टाहं तदस्ति
यस्यां महिमायां सा अष्टाहिका तां महामहिमां करोति । ततः
शक्रस्य चत्वारो लोकपात्राः सोमयमचरणवैभ्रमणमानस्तत्पा-
श्ववर्तिषु चतुर्षु दधिमुखकपर्वतेषु अष्टाहिकां महामहिमां कुर्वन्-
न्ति न चात्र नन्दीश्वरवरादिशब्दानां कोऽन्वर्थ इत्युच्यते नन्दाप-
र्वतपुष्करिणीप्रमुखपदार्थसमुद्भूता समृद्धा ईश्वरः स्फीतिमान-
न्दीश्वरस्य एवामनुपुष्पीपापेक्षया बहुतरसिद्धायतनादिसमु-
द्भावेन चरो नन्दीश्वरवरः । तथा अङ्गनरत्नमयत्वादङ्गनास्ततः
स्वार्थे कप्रत्ययः । यद्वा कृष्णवर्णत्वेनाङ्गनतुल्या इत्यङ्गनकाः
उपमाने कप्रत्ययः । तथा दधिवदुज्ज्वलवर्णं मुखं शिखरं रज-
तमयत्वाद् येषां ते तथा बहुव्रीहौ कप्रत्ययः । अयेशानेन्द्रस्य
नन्दीश्वरावतारवक्तव्यमाह (ईसाणेति) ईशानो देवेन्द्र उच्यते
हे अङ्गनके अष्टाहिकां तस्य लोकपात्रा उत्तराहाज्जनकस्यो-
परिवारकेषु चतुर्षु दधिमुखकेषु अष्टाहिकां चमरश्च दा-
क्षिणात्याङ्गनके तस्य लोकपात्रा दधिमुखकेषु बहीन्द्रः
पाश्चात्याङ्गनके तस्य लोकपात्रा दधिमुखकेषु ततस्ते बहवो
भवनपत्यादयो देवा अष्टाहिकाः महामहिमामहोत्सवचूताः
कुर्वन्तीति । बहुवचनं चात्राष्टाहिकानां सौधर्मैन्दादिभिः पृथक्
पृथक् क्रियमाणत्वात् (करित्ता इत्यादि) अथाष्टाहिका महा-
महिमाः कृत्वा यत्रैव लोकदेशे स्वानि स्वानि स्वसंबन्धीनि वि-
मानानि यत्रैव स्वानि स्वानि प्रयनानि वासप्रासादाः यत्रैव स्वाः स्वाः
सजाः सुधर्माः यत्रैव स्वकाः स्वकाः स्वस्वसंबन्धिनो माणवक-
नामानश्चैत्यस्तभाश्चैत्यशब्दार्थः प्राग्वत् तत्रैवोपागच्छन्ति उपा-
गत्य च वज्रमयेषु गोशसमुज्जकेषु भाजनविशेषेषु जिनसक्थीनि-
प्रक्षिपन्तीति । सक्थिपदमुपलक्षणपरं तेन दशनाद्यपि यथाहं प्र-
क्षिपन्तीति । अथ ज्ञाताधर्मकथाङ्गोक्तमहिमयनिवेशयतन्मध्यवृ-
त्तिजिनसक्थीन्यपुजन् वृषज्जिनसक्थि च तत्र प्राक्षिपन्ति हेयं
प्रक्षिप्य च अष्टयैः प्रत्यग्रवैरैर्मह्यैश्च गन्धैश्चार्चयन्ति अर्चयित्वा
च विपुशान् जोगोचितान् भोगान् शुजाना विहरन्त्यासत इति ।
अवाह परः ननु चारित्र्यादिगुणविक्रमस्य भगवच्छरीरस्य पूज-

नादिकं पूर्वमपि ममान्तर्गणमिव बाधते तदनु इदं जिनसकथ्या-
दिपूजनं कृते क्वार इव सुतरां बाधते मैव वादीः नामस्थापना-
रूपजिनानां भावजिनस्येव वन्दनीयत्वात्, तदा भगवच्छरीर-
स्य च रूपाजिनरूपत्वात् सकथ्यादीनां च तदवयवत्वाद् भावजि-
नादभेदेन वन्दनीयत्वमेव अन्यथा गर्भतयोत्पन्नमात्रस्य भग-
वतः “समणे नगवं महावीरे” इत्याद्यजिह्वापेन सूत्रकृतां सूत्रर-
चना शक्याणां शकस्तवप्रयोगादिकं च नौचित्यमीवेदिति । अत
एव जिनसकथ्याद्याशातनाजीरघो हि देवास्तत्र कामसेवनादौ
न प्रवर्तन्ते इति जं० २ वक्र० ।

(३१) अथेच्चाकूणां द्वितीयां चित्तिकां वर्णयति ॥

यूभसयभाजआणं, चउवीसं चैव जिणहरे कासी ।

सुव्वजिणाणं परिमा, वन्नपमाणेहिं निअग्गेहिं ॥

स्तूपशतं चतुर्विंशति-
श्चैव जिनगृहे जिनायतने (कासित्ति) कृतवान् का इत्याह ।
सर्वजिनानां प्रतिमा वर्णप्रमाणैर्निर्जैरात्मीयैरिति गाथार्थः । आ०
म० प्र० । श्रीश्रृपन्नदेवेन साकं यैर्दशसहस्रमुनिभिर्भक्तं प्र-
त्याख्यातं ते कियता कायेन सिद्धास्सन्तीति प्रश्ने श्रृपन्नदेवेन
साकं दशसहस्रमुनयोऽजिजिज्ञश्चे सिद्धास्सन्तीत्येतद्वाराणि
वसुदेवहिण्ड्यादौ वर्तन्ते इति बोध्यम् । श्वेन ४ उल्ला० ३१ प्र०।
परिवेष्टनपट्टे, प्रव० २१६ छा० । जी० । “ वडरसंघयणे ” द्वा-
हादिमयपट्टवक्रकाष्ठसम्पुटोपमसामर्थ्यान्वितत्वाद्वज्रपन्नः ॥ म०
१ श० १ उ० । उक्त० । वृपन्ने, जी० ३ प्रति । रा० । जं० ।
श्री० । अनु० । ज्ञा० । ओपधिजेदे, कर्णच्छिद्रे, कुम्भीरपुच्छे,
मेदि० । पर्वतजेदे च धरणि० वराहपुच्छे, हेम० । “ नाजिमूत्रात्
यदा वर्णं, उत्थितः कुरुते ध्वनिम् । वृपन्नस्येव निर्वाति, हेमया
ऋषभः स्मृतः ” इति सङ्गीतशास्त्रोक्ते स्वरजेदे, राजकर्तव्ये, वाच०
कात्यायनगोत्रायाः शिष्यानाम्न्याः कन्यकायाः पितरि, तत्कथा
ब्रह्मदत्तहिण्डुनां दर्शिता तत एवाऽवधार्या । उक्त० १ अ० ।
ऋषभकूटाधिपदेवे च । स्था० ८ ग० ।

उसज- (ह) कंउ-श्रृपन्नकूट-पुं० ६ त० वृपन्नस्य कण्ठे,
वृपन्नकूटप्रमाणे रत्नविशेषे, रा० “ उसजकंगण अट्टसयं ”
जी० ३ प्रति० ।

उषभकूट-श्रृपन्नकूट-न० जम्बूद्वीपे उत्तरार्द्धज्जरते वर्षे स्वना-
मख्याते पर्वते, ॥

कहि एं जंते ! जंबुद्वीवे दीवे उत्तरभरहे वासे उसजकूडे
णामं पव्वए पसुत्ते गोअमा ! गंगाकुंरस पच्चिउमेणं सिं-
धुकुंरस्य पुरच्छिउमेणं चुद्धहिमवंतसस वामहरपव्वयसस दा-
हिणिद्वे णितंवे एत्थ एं जंबुद्वीवे दीवे उत्तरहे जरहे वामे उ-
महकूमे णामं पव्वए पसुत्ते अट्टजोअणाइं उहुं उच्चत्तेणं दो
जोअणाइं उव्वेहेणं मूले अट्टजोअणाइं विक्खंजेणं म-
ज्जे ठ जोअणाइं विक्खंजेणं उपारिं च चत्तारि जोअ-
णाइं विक्खंजेणं मूले साइरेगाइं पणवीसं जोअणाइं परि-
क्खेवेणं मज्जे साइरेगाइं अट्टारसजोअणाइं परिक्खेवेणं उ-
वारिं साइरेगाइं उवावसजोअणाइं परिक्खेवेणं (पाठा-
न्तरं) मूत्रे वारसजोअणाइं विक्खंजेणं मज्जे अट्ट जोअ-
णाइं विक्खंजेणं उप्पि चत्तारि जोअणाइं विक्खंजेणं मूले

साइरेगाइं सत्ततीसं जोअणाइं परिक्खेवेणं मज्जे साइरे-
गाइं पणवीसं जोअणाइं परिक्खेवेणं उप्पि साइरेगाइं वा-
रसजोअणाइं परिक्खेवेणं मूले विच्छिणं मज्जे संखित्तं
उप्पि तणुए गोपुच्छसंठाणसंठिए सव्वजंणायामए अ-
त्ये सएहे जाव पडिरुवे सेणं एगाए पउमवरवेअए तहेव
जाव जवणं कोसं आयामेणं अट्टकोसं विक्खंजेणं देसूणं
कोसं उहुं उच्चत्तेणं अट्टो तहेव उप्पट्ठाणि पउमाणि जाव
उत्तमे अएत्थ देवे महहिणं जाव दाहिणेणं रायहाणी तहेव
मंदरसस पव्वयसस जट्टा विजयसस अविसेसियं ॥

क भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धज्जरते वर्षे ऋषभकूटो नाम्ना
पर्वतः प्रज्ञतः जगवानाह गौतम ! गङ्गाकुण्डस्य यत्र हिमवतो
गङ्गा निपतति तत्र गङ्गाकुण्डं तस्य पश्चिमायां यत्र तु सिन्धुनिर्प-
ति सिन्धुकुण्डं तस्य पूर्वस्यां चुद्धहिमवतो वर्षधरस्य दक्षि-
णात्यनित्ये सः सीप्यकसमस्या नितम्यासन्ने इत्यर्थः । अत्र प्रदे-
शे जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धभरते वर्षे श्रृपन्नकूटो नाम्ना पर्वतः
प्रज्ञतः अष्टयोजनान्युद्धोच्चत्वेन द्वे योजने उद्धेधेन नृमिप्रवे-
शेन उच्चत्वचतुर्योशस्य चूम्यवगाढत्वात् अष्टानां चतुर्योशे
द्वयोरेव लाजात् । मूत्रमध्यान्तेषु क्रमादष्टपद चत्वारि योजनानि
विष्कम्भेन विस्तारेण उपवृत्तत्वादायामेनापि समवृत्तस्याया-
मविष्कम्भयोस्तुल्यत्वादिति । तथा मूलमध्यान्तेषु पञ्चविंशति-
रष्टादश छादश च योजनानि सातिरेकाणि परिक्रमेण परिधि-
ना । अथास्य पाठान्तरं वाचनाभेदस्तत्तत् परिमाणान्तरमाह । मूले
छादश योजनानि विष्कम्भेन मध्यष्टयोजनानि तूपरि चत्वारि
योजनानि विष्कम्भेन अत्रापि विष्कम्भायामतः साधिकत्रिगुणं
मूत्रमध्यान्तपरिधिमानं सूत्रोक्तं सुबोधम् । अत्रापरः एकस्य वस्तुनो
विष्कम्भादिपरिमाणे द्वैरूप्यासंभवेन प्रस्तुतग्रन्थस्यासातिशय
स्थविरप्रणीतत्वेन कथं नान्यतरनिर्णयः यदेकस्यापि ऋषभकूटप-
र्वतस्य मूलादावष्टादियोजनविस्तृतत्वादि पुनस्तत्रैवास्य द्वाद-
शादियोजनविस्तृतत्वादीति सस्यं जिनभट्टारकाणां सर्वेषां
ज्ञायिकज्ञानवतामेकमेव मतं मूलतः पश्चाच्च कालान्तरेण
विस्मृत्यादिनाऽयं वाचनभेदः ॥ यदुक्तं श्रीमलयगिरिसूरिभि-
र्योतिष्करेण वृत्तौ “ इह स्कन्दिलाचार्यप्रवृत्तौ दुःपमानुभा-
वतो दुर्भिक्षप्रवृत्त्या साधूनां पठनशुणादिकं सर्वमप्यनेशत् ।
ततो दुर्भिक्षातिक्रमे सुभिक्षप्रवृत्तौ द्वयोः सहमेलापकोऽभवत्
तद्यथा एको वल्लभ्यामेको मथुरायां तत्र च सूत्रार्थसंघटने पर-
स्परं वाचनाभेदो जातः विस्मृतयोर्हि सूत्रार्थयोः स्मृत्वा स्मृ-
त्वा संघटने भवत्यवश्यं वाचनाभेद इत्यादि ततोऽत्रापि दु-
ष्करोऽन्यतरनिर्णयः द्वयोः पक्षयोरुपस्थितयोरनतिशायिज्ञा-
निभिरनभिनिविष्टमतिभिः प्रवचनाशातनाभीरुभिः पुण्यपुरु-
षैरिति न काचिदनुपपत्तिः । किं च सैद्धान्तिकाशिरोमणिपूज्य-
श्रीजिनभट्टगणितमाश्रमणप्रणीतक्षेत्रसमाससूत्रे उत्तरमतमेवं
दर्शितं यथा “ सव्वे वि उसहकूडा, उव्विछा अठ जोअणे हुंति ।
वारस अठ य चउरो, मूले मज्जुवरि विच्छिण्णा । १ । मूले वि-
च्छिणं इत्यादि शेषवर्णकः प्राग्वत् । अथास्य पञ्चवरवेदिकाद्याह ।
(से णं एगाए इत्यादि) स श्रृषभकूटादिरेकया पञ्चवरवेदि-
कया तथैवेति । यथा सिद्धायतनकूटवर्णकः प्रागुक्तस्तथाऽत्रापि
वक्तव्य इत्यर्थः कियत्पर्यन्त इत्याह । यावन्नगवत् श्रृषभमुख-
देवस्थानं स चायं “ एगेण य वणसंडेणं सव्वञ्चो समंता संप-

मिच्छिते उन्महकूडस्त्व गं उर्षि बहुसमन्मलिजे भूमिभागे
पक्षते से जहा गामए अर्णवपुष्वरेद वा जाव वाणमंतरा
जाव विहरति तस्त्वं गं बहुसमन्मणिज्जस्त्वं भूमिभागस्त्वं
पुण्यदेशभागे मरं एते भवने पक्षते" इति अत्र व्याख्या पु-
नर्यन् ! भवनमनं साक्षादेव सूत्रं दर्शयति । क्रोशमायामेनाद्ध-
क्रोशं विष्कम्भेन देशोक्तकोशं चत्वारिंशदधिकचतुर्दशशत-
नरसंज्ञं चत्वेन । यद्यपि भवनायामपेक्षया किञ्चिन्मूलेच्छाय-
नानं भवति प्रान्तादन्तु आयामद्विगुणोच्छ्राय इति श्रौकताध-
र्मकथाङ्गवृत्तादौ भवनप्रान्तादयोर्विशेषो दृश्यते तथाऽप्यत्र त-
योनेकार्थक्यं हेयम् । धर्मलयागिरिभूमिः क्षेत्रसमासवृत्तौ
एतेषां ऋषभकूटानामुपरि प्रत्येकमेकैकः प्रास्तादावतंसकः ते
च प्रास्तादाः प्रत्येकमेकं क्रोशमायामतोऽर्द्धक्रोशं विष्कम्भतो
देशोक्तं क्रोशमुच्चस्वेनेत्यत्रोक्तं भवनतुल्यप्रमाणतया ऋषभकू-
टेषु प्रास्तादानामभिधानादिति । अथो नामान्वयं ऋषभकूटस्य
तथैवेति यथा जीवाभिगमादौ यमकादीनां पर्वतानामुक्त-
त्वाऽत्रापि श्रान्चित्येन वक्तव्यः तदभिलाषस्तु तु उत्पलानोत्पा-
दिना नृत्तिनं तदनुसारणेदं " सैकेणष्टेणं भने ! एवं बुचइ उत्स-
तकूडपव्वण २ गोअमा । उत्सहकूडपव्वण खुट्टामु खुट्टियासु
चायीसु पुप्परिणीसु जाव विलपंतीसु यहइं उत्पलाइं पडमाइं
जाव नहस्सपत्ताइं उत्सहकूटपमाइं उत्सहकूडवणाइं उत्सह-
कूडवणाभाइं इति " अत्र व्याख्या प्रअसुअं सुगमम् । उत्तर-
सुअं ऋषभकूटपर्वते कूटानामु लुक्किासु वापीषु पुष्करिणीषु
यावद्विन्नपङ्क्तिषु यद्व्युत्पलानि पद्मानि यावत्सहस्रपत्राणि
ऋषभकूटप्रभाणि ऋषभकूटकाराणि ऋषभकूटवर्णानि तथा
ऋषभकूटवर्णेष्वेव आभा प्रतिभासो येषां तानि ऋषभकूटव-
र्णानि ततस्तानि तदाकारत्वात्तद्वर्णत्वात्तद्वर्णसादृश्याच्च
ऋषभकूटानीति प्रसिद्धानि तद्योगादेव पर्वतोऽपि ऋषभ-
कूटः । उभययामपि नाम्नामनादिकालप्रवृत्तोऽयं व्यवहार
इति नेतरेतराथयदोपप्रसङ्गः एवमन्यत्रापि परिभाषनीय-
म् । प्रकारान्तरेणपि नामनिमित्तमाह " उत्सभे अ एत्थ-
देवे " इत्यादि ऋषभश्चात्र देवो महर्षिकः अत्र यावत्कर-
णान् " महज्जुइण जाव उत्सहकूटस्स उत्सहाए रायहाणीए
प्रक्षंसि च यहणं देवाण य देवीण य आदेवच्च जाव
दिग्भाइं नेगेतेगाइं लुज्जमाणे विहरइं से एणण्ठेणं एवं बुचइ
उत्सहकूटपव्वण २" इति पर्वतः सूत्रपाठो हेयः । अत्र व्याख्या
प्राग्वत् " दाहिणेणं " इत्यादि राजधानी ऋषभदेवस्य ऋषभा
नाम्ना । मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणतस्तथैव वाच्या यथा विजया
देवस्य प्रागुक्ता अविराजिते विशेषरहित क्रियाविशेषणमेतत् ।
अस्या विजयायाः राजधान्याश्च नामतोऽन्तरं तत्त्वस्मिन् वणं-
के इति ज्ञातः । अं० २ वक्क० ॥

जम्भंदरपुरच्छिमेणं सीयाए महाण्णइए उत्तरेण अट्ट उ-
त्सभकूटा पण्णत्ता ॥

अथै ऋषभकूटपर्वता अष्टास्वपि विजयेषु तद्भावात् ते च व-
र्धपरपर्वतप्रत्यासन्ना म्बेच्छखएभ्रमयमयखएवर्तिनः सर्व-
विजयनरतैरावतेषु प्रयान्ति तत्प्रमाणं चेदम् । "सर्वे वि उत्सह-
कूडा, उच्चिक्का अट्ट जोयणा हांति । वारस अठ य चउरो, मूले
मज्जवरि वित्थिन्न " इति ॥ १ ॥

उत्सभ(ह)कूटदेव-ऋषभकूटदेव-पुं० ऋषभकूटनिवासिनि देवे,

"जम्भंदरपुरच्छिमेणं सीयाए महाण्णइए अट्ट उत्सभकूटदेवा पण-
त्ता " स्था००० हां० ।

उत्सभ (ह) णाराय-ऋषभनाराच-न० यत् कीदृकारहित
संहननं तद्व्यजननाराचम् । द्वितीये संहनने, पं० सं० । क० स्था०
उत्सभणह-ऋषभनाराय-पुं० श्रीऋषभदेवे, आ० म० प्र० ।

उत्सभ (ह) दत्त-ऋषभदत्त- पुं० ब्राह्मणकुलग्रामवास्तव्ये
कोमावसगोत्रे स्वनामव्याप्ते ब्राह्मणवर्त्ये, आचा० ११५० । आवा०
कल्प० (यस्य देवानन्दानामन्या नार्यायाः कक्षा प्रथमं श्रीवीर-
जिनः पुत्रत्वेनोपपन्नस्ततो हरिणगमेपिणा संकर्षितस्त्रिशलायां
सिद्धार्थनरेन्द्रमहिष्यां संजज्ञे इति वीरशब्दे स्पष्टीनविष्यति)
तस्य शेषवक्तव्यता चैवम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं माहणं कुंमगामे णामं एयरे
होत्था वण्णओ बहुमाहण चेइयवण्णओ तत्थ एं माहण-
कुंमगामे एयरे उत्सजदत्ते णामं माहणे परिवसइ । अट्ट
दित्ते वित्ते जाव अपरिचूए रिउव्वेय, जठव्वेय सामवेय
अयव्वणवेय जहा खंदओ जाव अण्णसु य बहुसु य वंभण-
एसु य नएसु परिनिट्टिए समणोवासए अनिगयजीवाजीवे
उवल्लपुष्पापावे जाव अप्पाणं जावेमाणे विहरइ ॥

तेणमिन्धादि सुगमम् (अट्टेत्ति) समृद्धः (दित्तेत्ति) दीप्तस्ते-
जश्च । दसो वा दर्पयान् । (वित्तेत्ति) प्रसिद्धो यावत्करणात्
"विच्छिन्नविजयनयणसयणासणजाणवाहइ " इत्यादि दृश्यम् ॥
प्र० ए द० ३३ उ० ॥

तस्स एं उत्सभदत्तस्स माहणस्स देवाणंदा णामं माहणी
होत्था सुकुमालपाणिपाया जाव दिग्भदंमणा मूखा समणो-
वासिया अनिगयजवाजीवा उवल्लपुष्पापावा जाव विह-
रइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं सामं समंसट्टे परिमा
पज्जुवासइ तए एं से उत्सजदत्ते माहणे इमीसे कट्ठाए
लच्छट्टे समाणे हट्ट जाव हियए जेखेव देवाणंदा माहणी
तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता देवाणंदा माहणि एवं
वयासी एव खज्जु देवाणुप्पिया समणे जगवं महावीरे
आदिगरे जाव सव्वत्तू मव्वदरिमी आगःसगएणं चकेणं
जाव मूहं मूट्टेणं विहरमाणे बहुमालए चेइए अट्टापडिखुवं
उगगइं जाव विहरइ तं महप्फलं खज्जु देवाणुप्पिए तट्टा
ख्वाणं अरहंताणं जगवंताणं णामणोयस्स वि सवणयाए
किमंगुण अनिगमणवंदणणमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासण
याए एगस्स वि आरियस्स धम्मयस्स सुवयएस्स सवणयाए
किमंग । पुण विपुलस्स अट्टस्स गहणयाए तं गच्छामो एं
देवाणुप्पिए समणं जगवं महावीरं वंदामो णमंसामो जाव
पज्जुवासामो एयं णो इह जये परमं जये य हियाए सुहाए
खमाए आणुगामियत्ताए जविस्सइ तए एं सा देवाणंदा
माहणी उत्सजदत्तेणं माहणेणं एवं वृत्ता समाणी हट्ट जाव
हिययाकरयल जाव कट्ट उत्सजदत्तस्स माहणस्स एयमट्टं
विणएणं पडिगुणेइ ॥

(हियाएत्ति) हिताय प्रयत्नावतत् (सुहाएत्ति) सुखाय शर्म-
णे (खमाएत्ति) क्षमत्वाय सङ्गतत्वायेत्यर्थः (आणुगामियं

त्ताए (चि) अजुगामिकत्वाय शुभानुबन्धायेत्यर्थः (दृष्ट) इह यावत्करणादेवं दृश्यं (दृष्टुतुष्टुचित्तभाणदिया) दृष्टं तुष्टमत्यर्थं तुष्टं दृष्टं वा विस्मितं तुष्टं च तोपवच्चिच्छं यत्र तत्तथा । तद्यथा भवत्येवमानन्दिता ईषन्मुखसौम्यतादिभावैः समृद्धिमुपगता ततश्च नन्दिता समृद्धतरतामुपगता (पीडमणा) प्रीतिः प्रीणनमाप्स्यायनं मनसि यस्याः सा प्रीतिमनाः (परमसौमनसिया) परमसौमनस्यं सुष्ठु समनस्कता संजाता यस्याः सा परमसौमनस्यता (हरिसवसविसप्पमाणहियया) हर्षवशेन विसर्पद्धिस्तारयायि हृदयं यस्याः सा तथा ।

तएणं से उसन्नदत्ते माहणे कोहुंविपुलिसे सदावेइ सदावेइत्ता एवं वयासी खिप्पमेव भो ! देवाणुप्पिया ! लहुकरण-जुत्तजोइयसमखुरवादिहाणसमलिहियसिगेहिं जंबूणयम-यकलावजुत्तपरिविसिद्धेहिं रययमयंउत्तरज्जुप्पवरकंचण-णत्थपग्गहोग्गहियएहिं एलिप्पन्नकयामेलएहिं पवरगोणजु-वाणएहिं एणमणिमयंउत्तरियाजाअपरिगतमुजातजुगजु-त्तरज्जुयजुगपसत्थमुविरचियनिम्मियपवरलक्खणोववेयं-धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्टवेह मम एयमाणत्तियं पच्चापिण्ह । तएणं से कोहुंविपुलिसे उसन्नदत्तेणं माह-णेणं एवं बुत्ता समाणा दृष्ट जाव हियया करयल जाव एवं सामी तहत्ता एए विणएणं वयणं जाव पडिमुणेत्ता खिप्पमेव लहुकरणजुत्त जाव धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्टवेत्ता जाव तमाणत्तियं पच्चापिण्ह तएणं से उसन्नदत्ते माहणे एहाए जाव अप्पमहग्गधभरणालं कियसरीरे सयाओ गिहाओ पणिणिवखमइ पणिणिवखमइत्ता जेणेव वाहिरि-या उवट्टाणसात्ता जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव उवा-गच्छइ उवागच्छइत्ता धम्मियं जाणप्पवरं दुरुद्धे ।

(लहुकरणजुत्तजोइय इत्यादि) लहुकरणं शीघ्रक्रियादकृत्वं तेन युक्तौ यौगिकौ च प्रशस्तयोगवन्तौ प्रशस्तसदृशरूपत्वाद्यौ तौ तथा समाः खुराश्च प्रतीताः (वालिहाणत्ति) वालिधाने च पु-च्छौ ययोस्तौ तथा समानि लिखितान्युल्लिखितानि शृङ्गाणि ययो-स्तौ तथा ततः कर्मधारयोऽतस्ताभ्यां लघुकरणयुक्तयौगिकस-मखुरवादिभिधानसमलिखितगृहकाभ्यां गोयुवज्यां युक्तमेव या-नप्रवरमुपस्थापयतेति सम्बन्धः । पुनः किंभूतान्यामित्याह । जा-म्यूनदमयौ सुवर्णनिर्द्वौ यौ कलापौ कण्ठाभरणविशेषौ ताभ्यां युक्तौ प्रतिविशिष्टकौ च प्रधानौ जवादिभिर्यौ तौ तथा ताभ्यां जा-म्यूनदमयकलापयुक्तप्रतिविशिष्टकाभ्यां रजतमय्यौ रूप्यविकारे घटे ययोस्तौ तथा सूत्ररज्जुकं कार्पासिकसूत्रद्वरकमय्यौ वर-काञ्चने प्रवरसुवर्णमण्डितत्वेन प्रधानसुवर्णे ये नस्ते नासिका-रज्जुतयोः प्रग्रहेण रश्मिना अवगृहीतकौ वक्षौ यौ तौ तथा ततः कर्मधारयोऽतस्ताभ्यां रजतमयघण्टसूत्ररज्जुकवरकाञ्चनस्ताः प्रग्रहावगृहीतकाभ्यां नीलोत्पलैर्जज्वजविशेषैः कृतो विहितः । (आमेवत्ति) आपीरुः शेखरो ययोस्तौ ताभ्यां नीलोत्पलकृता-पीडकाभ्याम (पवरगोणजुवाणएहिं) पवरगोयुवज्यां ना-नामणित्तानां सत्कं यद्विष्टकाप्रधानं जावं जाद्वकं तेन परि-गतं परिक्षिप्तं यत्तत्तथा सुजातं सुजातदारुमयं यद्वगं यूपस्तत्सु-जातयुगं तच्च योक्त्ररज्जुकायुगञ्च योक्त्राभिधानरज्जुकायुगं

सुजातयुगयोक्त्ररज्जुकायुगे ते प्रशस्ते अतिशुभे सुविरचिते सु-घण्टिते निर्मिते निवेशिते यत्र तत् सुजातयुगयोक्त्ररज्जुकायुग-प्रशस्तसुविरचितनिर्मितम् (पवमित्यादि) पवं स्वामिन् (तथेति) आहूया इत्येवं ध्रुवाण इत्यर्थः । विनयेनाञ्जलिकरणादिना ।

तएणं सा देवाणंदा माहणी अंतो अंतेउरंसिएहाया क-यवद्विकम्मा कयकोउयभंगलपायच्छित्ता किं ते वरपादपत्तने-उरमणिमेहलाहाररइयउचियकमयखड्गएगावल्लीकंउत्तउ-रत्यगेवेज्जसोणिमुत्तगणाणामणिरयणभूसणविराइयंगी ची-णंसुयवत्थपवरपरिहिया दुगुल्लसुकुमालउत्तरिजा सव्वोउय-सुरभिकुसुमवरियसिरया वरचंदणवंदिया वराभूसणभूसि-यंगी कालागुरुधूमधूविया सिरिसमाणवेसा जाव अप्पमह-ग्गभरणालं कियसरीरा वद्वहिं खुज्जाहिं चिलाइयाहिं वामं-णियाहिं वडहियाहिं वव्वारियाहिं चउसियाहिं इसिगणिया-हिं खारुगणियाहिं जोणियाहिं पण्हवियाहिं ण्हसियाहिं-लउतियाहिं आरवीहिं दमिलाहिं सिंघलाहिं पुलिंदीहिं पकलीहिं वहिलीहिं मुरंडीहिं सवरीहिं पारसीहिं णाणा-देसीविदेसपरिपिकियाहिं सदेसनेवत्थगहियवेसाहिं इंगि-यचित्थियपत्थियवियाणियाहिं कुसलाहिं विणीयाहिं चे-हियाचक्कवालवरिसधरथेरकंउइज्जमहत्तरगविदपरिविख-त्ता जाव अंतेउराओ शिग्गच्छइ णिग्गच्छइत्ता जेणेव वा-हिरिया उवट्टाणसात्ता जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता जाव धम्मियं जाणप्पवरं दुरुद्धा ।

(तएणं सा देवाणंदामाहणीत्यादि) । इह च स्थाने वाचनान्तरं देवानन्दावर्णक एवं दृश्यते (अंतो अंतेउरंसि एहाया) अन्तर्मे-ध्येऽन्तःपुरस्य स्नाता अनेन च कुत्रीनाः स्त्रियः प्रच्छन्नाः स्ना-न्तीति दर्शितम् । (कयवद्विकम्मा) गृहदेवताः प्रतीत्य (कय-कोउयभंगलपायच्छित्ता) कृतानि कौतुकमङ्गलान्येव प्रायश्चि-त्तान्यवश्यं कार्यत्वाद्यया सा तथा तत्र कौतुकानि मणीतिहका-दीनि मङ्गलानि सिक्कार्थकदूर्वादीनि (किं ते) किञ्चान्यत् (वरं-पादपत्तनेउरमणिमेहलाहाररइयउचियकमयखड्गएगावल्लीकं-उत्तउरत्यगेवेज्जसोणिमुत्तगणाणामणिरयणभूसणविराइयंगी-गी) वराभ्यां पादप्राप्तनूपुराभ्यां मणिमेखलया हारेण च रचिते रतिदूर्वा सुखदोचितैर्युक्तैः कटकैश्च (खड्गसि) अङ्गुलीयकैश्च एकावल्या च विचित्रमणिमय्या कण्ठ-सूत्रेण च उरस्थेन च रुद्धिगम्येन ग्रैवेयकेण च प्रतीतेन उर-स्थग्रैवेयकेण वा श्रोणिसूत्रकेण च कटोसूत्रेण नानामणिरत्नानां भूषणैश्च विराजितमङ्गं शरीरं यस्याः सा तथा (चीणंसुय-वत्थपवरपरिहिया) चीनांशुकं नाम यद्वस्त्राणां मध्ये प्रवरं तत्परिहितं निवसनीकृतं यया सा तथा (दुगुल्लसुकुमालउ-त्तरिजा) दुकूलो वृत्तविशेषस्तद्वत्कलाजातं दुकूलं वस्त्रविशे-पस्तत्सुकुमारमुत्तरीयमुपरिकायाच्छादनं यस्याः सा तथा (सव्वोउयसुरभिकुसुमवरियसिरया) सर्वतुकुसुरभिकुसुमै-वृत्ता वेष्टिताः शिरोजा यस्याः सा तथा (वरचंदणवंदिया) वरचन्दनं वन्दितं ललाटे निवेशितं यया सा तथा (वराभर-णभूसियंगीति) व्यहूम । (कालागुरुधूमधूविया) इत्यपि स्थ-

अज्जाए सं।सिणित्ताए दन्नयत्तिंत्तां तए णं सा अज्जचंदणा
अज्जा देवाणंदा माहंणि सयमेव मुंनावेऽत्ता सयमेव सेहा-
वेऽत्ता एवं जहा उसभदत्तनेमहं व अज्जचंदणाए अज्जाए
इमं एयाणुरूवं धम्मियं उवदेत्तं सम्मं पक्खिज्जऽत्ता तमा णए
तह गच्छऽत्ता जाव संजमेणं संजमइ । तए णं सा देवाणंदा
अज्जा अज्जचंदणाए अज्जाए अंतियं सामाइयमाइयाइं एका-
रस अंगाई आहिज्जऽसेसं तं चेव जाव सच्चकुखण्णहीणा ॥

(आगयपएहयत्ति) आयातप्रश्नवा पुत्रस्नेहादागतस्तनपुत्र-
स्तन्येत्यर्थः (पणुयद्योयणा) प्रपुत्रलोचना पुत्रदर्शनप्रवर्तिता-
नन्दजलेन (संवरियवालयवाहा) संवृतौ हर्षातिरेकादतिस्फू-
रीजवन्तौ निपिद्धौ बल्यैः कटुकैर्वाहू जुजौ यस्याः सा तथा ।
(कंचुयपरिक्खित्तिया) कंचुको चारवाणः परिक्रितो विक्रितो
विस्तारितो हर्षातिरेकस्फूरीभूतशरीरतया यया सा तथा (धा-
राहयकंदयपुण्णमिवसमुच्चसितयरोमकूवा) मेघधाराभ्याहत-
कदम्बपुष्पमिव समुच्चसितानि रोमाणि कूपेषु रोमरन्ध्रेषु यस्याः
सा तथा (पेहमाणत्ति) प्रेक्षमाणा आनीदृष्टे चात्र द्विकृतिः
(मंतेत्ति) जदन्त ! इत्येवमामन्त्रणवचसाऽऽमन्येत्यर्थः गोयम !
इति) एवमामन्येत्यर्थः । अथवा गौतम इति नामोच्चारणम् (अ-
यीति) आमन्त्रणार्थं निपातो हे भो इत्यादिवत् (अत्तपत्ति)
आत्मजः पुत्रः (पुत्रपुत्तसिणेहाणुराणणंति) पूर्वप्रथमगर्भाधा-
नकाशस्मृतयो यः पुत्रस्नेहलक्षणोऽनुरागः स पूर्वपुत्रस्नेहादुरा-
गस्तेन (महइमहालिपत्ति) महती चासायतिमहती चेति म-
हातिमहती तस्यै आश्रयप्रत्ययश्चेद् प्राकृतप्रभवः (इत्तिपरिसाप-
त्ति) पश्यन्तीति श्रुतयो ज्ञानिनस्तद्रूपा परंपरिचार ऋषिप-
र्यत्तस्यै यावत्करणार्थं दृश्यम्- “मुणिपरिसाप जइपरिसाप
अणेगसयाए अणेगसयविदपरिचाराए इत्यादि” तत्र मुनयो
वाच्यमा यतयस्तु धर्मक्रियासु प्रयतमानाः अनेकानि शतानि य-
स्याः सा तथा तस्यै अनेकशतप्रमाणानि वृन्दानि परिवारो य-
स्याः सा तथा तस्यै (तए णं सा अज्जचंदणा अजेत्यादि) इह
व देवानन्दया भगवता प्रव्राजककरणेऽपि यदार्थचन्दनया पुन-
स्तत्करणं तत्तत्रैवानवगतावगमकरणादिना विशेषाधानमित्यव-
गन्तव्यमिति (तमाणाएत्ति) तदाज्ञया आर्यचन्दनाज्ञया । भ० ए
श० ३३ उ० । विपाकदशानां तृतीयद्विषाकोक्तसुजातकु-
मारस्य पूर्वजन्ते जीवे च । “उत्तुयारणयरे उसभदत्ते गाहावई”
वि० ४ अ० ॥

संज्ञ (ह) पुर-ऋपजपुर- न० राजगृहनगरप्रस्थापकरा-
जपूर्वजेन प्रस्थापिते पुंभेदे, “तत्थ एगो वसतो अक्षेहिं परछा
एकगिरणे अंत्यति न तीरति अक्षेहिं वसतेहिं पराङ्णेत्तुं” आ०
चू० ४ अ० । आ० । “कीणयास्तुनि तत्रापि, चरन्तं वृषजं वने ।
दृष्ट्वाऽन्याजप्यमृषमं, पुरं तत्र व्यधात्पुनः ॥” आ० म० । आ०
क० । यत्र जीवप्रादेशिकाख्या द्वितीयनिहवा उत्पन्नास्तास्मिन्
नगरे, विशेष० । आ० क० । स्था० । “उसहपुरे णयरे थूळकरं-
रुज्जाणे” विपा० २ थु० २ अ० ।

उसभ (ह) पुरी-ऋपजपुरी- स्त्री० जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्व-
तः शीतोदाया महानद्या दक्षिणतःस्थे राजधानीभेदे, स्था० उ०
उसभ (ह) सेण-ऋपजसेन- पुं० जगवत ऋषभदेवस्य
प्रथमगणधरे, “उसंजसेणो नाम अरहस्स रणो पुत्तो सो धम्मं

सोळण पव्वइतो तेण तिहिं पुव्वाइ गदिताइ उप्पस्से विगते धुवे”
आ० चू० १ अ० कल्प० । स० । (अस्य ऋषभशब्दे वक्तव्यतोका)
“आइगरपुरिमतालं पयत्तिया उसभसेणस्स” नं० ॥

उसा-उपा- स्त्री० औपत्यन्कारम्-उप्-क- प्रातरादिसन्ध्या-
सु, “तेजःपरिहानिरुपा, मानेरद्धोदयं यावत्” वृहत्संहितोक्ते
कावे, नक्षत्रप्रजाकयः काव उपा तेन पञ्चाशद्विकोत्तरमार-
ज्य सूर्यास्त्रोदयपर्यन्तः । स कावः दशाद्यहान्ने उपाकावे यात्रा-
शस्ता अन्वकारेण सन्तापकरिण्यां रात्रौ, मेदि० । द्वारचूमा, ततः
काचित् गौरादित्वाङ्गीप् स्त्री० । गव्याम्, हेम० । स्थाल्याम्,
रमानायः । प्रातःकाले, अव्य० मेदि० । अव्ययत्वात् ततो भवायै
दृष्टुं तुद च उपातनः । तद्वे, त्रि० द्वियां डीप् । वाच० ॥

उसिचित्ता-अपसिञ्चयित्- त्रि० उपतापयितरि, “उसिणोद-
गवियमेण कायं उसिचित्ता भवति” उप्पोदकविक्रयेन कायं
शरीरमपसिञ्चयिता भवति । तत्र विकटग्रहाणुप्लव्हेन काङ्गि-
कादिना कायमुपतापयिता भवति दशा० ३ अ० ॥

उसिक-मुच्-धा० तुदा० सक० अनि० मुचेष्टद्वावहरेमहो-
सिकरे अवणिलुब्धसंसारः ८ । ४ । ए१ । इति मुचेरुसिकादे-
शः । उसिकइ मुअइ मुञ्चति । प्रा० ।

उसि.कया-अपपञ्जय-अव्य० प्रवृत्त्येत्यर्थे, आ० २ थु० ।

उसिण-उण्ण-पुं० उ० उ० उ० उ० उ० उ० उ० उ० उ० उ० उ० उ० उ०
आहारपरिपाकादिकारणे वह्मघाद्यनुगते स्पर्शभेदे, अनु० ।
स्था० (उप्पानेत्तेपः सीउहशब्दे वक्ष्यते) उप्पण्युक्ते, त्रि०
अमरः । उप्पणस्पर्शपरिमाणे, “उसिणं वेथणं देपति” उप्पणां वेदनां
वेदयन्ते उप्पणस्पर्शपरिणामा उप्पणा प्रज्ञा० ८ पद० । उप्पणा प्रथ-
मादिषु उप्पणस्पर्शजनिता वेदना । स्था० १० उ० । “उसिणप-
रितावेहिं धिसु” आ० चू० १ अ० ।

उसिणजोणिय-उप्पण्योनिक-पुं० उप्पणमेव योनियेपान्ते उ-
प्पण्योनिकाः । उप्पणात्पन्नेषु जीवेषु, त्रि० ७ श० २ उ० ।

उसिणपरि (री) सह-उप्पणपरि (री) पद-पुं० उपदा-
हे इत्यस्यौणादिकनक्षत्रप्रत्ययान्तस्य उप्पणं निदाघादित्पात्मकं
तदेव परीपहः । परीपहभेदे, उ० २ अ० । सुत्र० । तद्वक्त-
व्यता (उएइपरीसहप्रकरणे उक्ता)

उमिणनूय-उप्पणीभूत- त्रि० अस्वाभाविकमौण्यं प्राप्ते,
“उसिणे उसिणभूययावि होत्या” ज० ३ श० २ उ० । अनन्त-
रपि नरकगतजाड्यापगमाज्जातोत्साहे, जी० ३ प्रति० १ उ० ।

उमिणोदग-उण्णोदक- न० स्वभावत एव क्वचिद्विषादाहुष्ण-
पणिममेष्कायभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । कथितोदके, “उ-
सिणोदगं तत्तफासुयं पमिगाहेज्ज संजए” द० ८ अ० ।
तच्च त्रिभिर्दैर्गैरुत्कलितमावृतं यदुप्पणोदकम् प्रद० १२५ छा०
पि० । कल्प० ।

उसिणोदगतत्तजोऽ (ए)-उप्पणोदकतप्तजोऽजिन्-पुं० त्रिद-
एकोद्भूतोपणोदकभोजिनि, ॥

उसिणोदगतत्तजोऽणो, धम्माग्निस्स मुणस्स हीमतो ।

संमग्निअसाहुराईहिं, अरुमाही उ तहागयस्स त्रि । १८ ।

(उसिणोदगेत्यादि) मुनेरुप्पणोदकतप्तभोजिनः त्रिदण्डोद्भूतो-
पणोदकभोजिनः । यदि वा उप्पण सन्न शीतीकुर्यादिति तत्प्रदर्शन-
म् । तथा श्रुतचारित्राख्ये धर्मे स्थितस्य (हीमतोऽङ्गि) हीरसं-

यमं प्रति राजा तद्वतोऽसंयमजुगुप्सावत इत्यर्थः । तस्यैवंभूतस्य मुने राजादिभिः सार्धं यः संमर्गः संवन्धोऽसावन्माधुग्नयोद्-
यहेतुत्वात्तथा गतस्यापि यथोक्तानुष्ठायिनोऽपि राजादिसंमर्ग-
पशादमनाविरोधापधानमेव स्यात् न कदाचित् स्वाध्याया-
दिकं जवेदिति ॥ १८ ॥

उत्सिणोदगनियम-उत्सिणोदक निरुद्ध-नः अत्रास्तुके विद्वानो-
क्तं पश्चाद् वा सचिन्तीकृते उपोदके, आचार्यः १५०१ अ० ६७०
उत्सिणोदग-उत्सिणोदग- वि० अन्त्युपे, प्रश्नः १५०१ ॥

उत्सिण-उत्सिण- वि० वस्-उत्-क-व्यवस्थिते, "उत्सिया वि द-
व्यियासेमु पुरिसा" सूत्र० १ ५० ४ अ० १ उ० । वस्-क
पदुयिते, हनयिते, च । उपदाहे-क । दग्धे, मेदिना कृति, धर-
णिः । ज्ञाये क । वासे, न० वाच० । आचार्यः २ ५० ।

उत्सि (स्तेन) (ऊत्सि) य-उत्सिन्-वि० उक्तं नीते, शा० १ अ० ।

उत्सिः कृते, उत्स० २२ अ० प्रख्याते, सूत्र० २ ५० ७ अ० शा० प्रज्ञा०
उत्सिन्-वि० प्रवृत्तया सयानु दिक्षु प्रसूते, च० प्र० १ पादु०
वि० । तन्ममाने, "मुत्तजालनस्मिन्मिमांसाज्ञगवपम" रा० ।
उत्सिपकलिअ-उत्सिन्तस्फटिक- वि० उत्सिन्तं प्रख्याते स्फ-
टिकप्रक्षेपेन यशो यस्याऽनी उत्सिन्तस्फटिकः । प्रख्यातनिर्म-
लयात्मि, सूत्र० २ ५० ७ अ० । उत्सिन्तानि स्फटिकानीव स्फ-
टिकानि ध्वस्तःकरणानि येषां ते तथा । शुक्लान्करणेषु, सूत्र०
२ ५० २ अ० ।

उत्सिग-उत्सिग-पुं० वृष्णिर्वशोभये क्षत्रियभेदे, "उत्सिगश्च
विष्णोः, वृष्णयस्ते प्रकीर्तिताः" पौरवे नृपभेदे, "उत्सिगं च
धर्मज्ञं, नितिश्च महद्यश्म । हरिवंशेकपोतार्थे स्वदारीरमांस
दानं प्रसिद्धं वाच० । विशङ्कुपुत्रे सुनारादेभ्यः पतौ, ती० ।
उत्सिग-उ (पी) शीर-पुं० न० वश-ईरन् किञ्च वीरणमूले
सूत्र० १ ५० ४ अ० । जा० । जी० । आ० प्र० प्र० । रा० । प्र-
श्न० । च० आचार्यः उत्स० । तस्य गुणाः "उत्सिगं पाचनं शीतं,
स्तननं लघु तिकम् । मधुरं उरहृद्वातिमलनुत्कफपित्तुत् ।
नृगार्तिवेष वीर्य दाहकृच्छ्रघ्नपामम । भावप्र० ।

उत्सि-उत्सि-पुं० इष्यते हिंस्यते अनेन ईष-उ-हृस्वश्च । शरे,
सूत्र० १ ५० ४ अ० १ उ० । प्रतोदे, सूत्र० १ ५० ४ अ० २ उ० ।
गरपत्रफलादिसमुदाये, "अहेणं से उत्सू" भ० ४ श० ६ उ० ।
कामस्य पञ्चवाणत्वात्तदनुष्ठया पञ्चसंख्यान्विते वृत्तक्षेत्रान्त
गते जीवावधिपरिधिपर्यन्तकृतसरलरेखायां च । वाच० ॥

तत्र ह्योरानयनाय करणमाह ।

धणुवगात्रो नियमा, जीवावर्गं विसोहृत्ताणं ।
सेसस्स षड्जागं, जं मूलं तं उत्सु होइ ॥
नियमादवश्यतया धनुःपृष्ठवर्गात् जीवावर्गं विशोध्यपनोय
शेषस्य पञ्चमार्गे पञ्चमार्गे हृते यन्मूलमागच्छति तद्विधुरिपु-
परिमाणं भवति तत्र भरतक्षेत्रस्य धनुःपृष्ठवर्गः सप्तकः पदको
द्विकोऽष्टौ च शून्याः । तस्मात् जीवावर्गः सप्तकः पञ्चकः प-
दकोऽष्टौ शून्यानि । ५४६०००००००० तस्य पञ्चमार्गे हृते
जात एककोऽष्टौ शून्यानि १००००००००० एतस्य वर्गमूलनयने
लब्धानि दशसहस्राणि कलानां तासामेकोनविंशत्या भागे
हृते लब्धानि योजनानां पञ्चशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि पद-
कलाः एतावान् भरतक्षेत्रस्येषु । एवं सर्वेषामपि क्षेत्राणा-
मिव आनेतव्याः । जो० १० पादु० ।

उत्सुकाद-उत्सुकाल-पुं० देशी० उदूकले, नि० चू० १३ उ० ।

उत्सुग-इपुक-पुं० इपु-स्थूला कन् शरप्रकारे, वाच० । इपुका-
कारे, आभरणे, तिलके च । "उत्सुपादपहिं मंडेहि नावणं अ-
हवणं विभूसेमि" पि० ।

उत्सुचोऽय-इपुचोदित-वि० शराभिधातप्रेरिते, सूत्र० १ ५०
४ अ० २ उ० ।

उत्सुम-द्विया-इपुमृत्तिका-खो० मुञ्जादिभिः सह कुट्टितमृत्ति-
कायाम्, "सा इत्सियाइपिपिचत ह्यति उत्सुमद्विया य तमिरसा ।
सरसच्छल्ली इत्सिगिति तस्सेव उवरि तस्स छल्ली सो य मुंजो
दम्भो वा पते विपित्तित्तिकुट्टिया पुणो मद्वियाए सह कुट्टिज्जंति
एसा उत्सुमद्विया कुसुमद्विया वा" नि० चू० १८ उ० ।

उत्सुयार-इपुकार-पुं० इपुं करोति-क-अण् । वाणकारके शि-
ल्पभेदे, वाच० ।

अस्य निष्पत्तिः ।

उत्सुयारं निस्सेवो, चउ ध्वहो दुविहो होइ दव्वम्मि ।

आगम नोआगमओ, नोआगमतो य सो तिविहो ॥६४॥

जाणमरीरजविण, तन्वइरित्ते य से पुणो तिविहो !

एगजवियवद्धाओ, अभिमुहओ नामगोए य ॥६५॥

उत्सुयारनामगां, वदेतो जावओ य उत्सुयारो ।

तत्तो समुद्वियमिणं, उत्सुधारिज्जंति अज्जयणं ॥६६॥

गाथात्रयं स्पष्टमेव नवरमिपुकाराभिलापेन नेयं तथा यदि-
पुकारात्समुत्थितं तत्तस्मै प्रायो हितमेव भवतीति इपुका-
राय हितमिपुकारीयमुच्यते प्राधान्याच्च राक्षा निर्वेशोऽन्यथा
पद्भ्योऽप्येतत्समुत्थानं तुल्यमेवेति ।

संप्रति कोऽयमिपुकार इति तद्वक्तव्यतामाह निर्युक्तिरुत् ।

दुव्वज्जेवे संघदिया उ, संपीया अन्नमसामणुरत्ता ।

नोत्तूण जोगभोगे, निग्गंथा पव्वए समणा ॥६७॥

काज्जण य सामनं, पडमगुम्मे विमाणे उव्वन्ना ।

पडिओवमाइ चउरो, तिंइ उ उक्कोसया तेसिं ॥६८॥

तत्तो य जुया संता, कुरुजणवयपुरम्मि उत्सुयारे ।

ग विजणा उव्वन्ना, चरिमतरा विगयमोहा ॥६९॥

राया उत्सुयारो य, कमज्जावइ देवि अगमहिंसी से ।

जिगुनामे य पुरोहिण, वासिह्दी भारिया तस्स ॥७०॥

उत्सुयारपुरं नयरे, उत्सुयारपुरोहिओ उ अणवच्चो ।

पुत्तस्स कए वहुसो, परित्तपंती डुयग्गावि ॥ १ ॥

काज्जण समणरुवं, तहियं देवो पुरोहिओ जणइ ।

होहिंति तुव्व पुत्ता, दोधि जणा देवलोगजुया । २ ।

तोहिं य पव्वइयव्वं, जहा य न करेइ अंतरायएहे ।

ते पव्वइया संतो, वोहेहिंती जणं वहुगं च ॥ ३ ॥

तं वयणं सोज्जणं, नगराओ निति ते वयग्गामं ।

वटंति य ते जहियं, माहंति य णं असव्वन्नावं ॥ ४ ॥

एए समणा बुत्ता, पेयपिसायपोरसादा य ।

मा तेसिं अल्लियडा, सा जे पुत्ता विण्णसेज्जा ॥ ५ ॥

इष्टुण तर्हि समणः, जह पोरणिंयं च सरिऊण ।
 बोद्धिं तम्मापियरो, उसुयारं रायपत्तिं च ॥ ६ ॥
 संमंघरो ये राया, भिग्गु ये वानिद्धरायपत्तिं ।
 वैनणी दारगा चव, छप्पं परिनिवुया ॥ ७ ॥

आसामङ्कार्यः स्पष्ट एव नवरं (संघडियत्ति) सम्प्र-
 वृत्तिः परस्परं स्नेहेन संबद्धा वयस्या इति यावत् तेषां कदा-
 चिद्विद्वितान्तरप्रतीत्योऽपि दाक्षिण्यजनलज्जास्तेस्तथा स्युस्त-
 आह । संप्रीताः सम्यगान्तरप्रतीतिज्ञास्तथाऽन्योन्यमनुरक्ता अ-
 तिशयवस्थापनकृतत्वादस्यात्यन्तस्नेहभाजः । अथवा (संघडि-
 यत्ति) देशीपदमन्युत्पन्नमेव । द्विवातिशयि प्रीतिर्वाह्यनुरागः
 स्वभावतः प्रतिबन्धः पठ्यते च (घडियाउत्ति घटितः मिलि-
 तास्तथा (भोगभोगेति) ज्ञोक्तुं योग्या ये ज्ञेया ज्ञेयस्त्वा-
 भोग्यभोगान् भोगभोगान्वाऽतिशयिनो भोगान्पाठान्तरतः का-
 मभोगान्वा (निगंथापञ्चय समणत्ति) निर्ग्रन्थास्त्यक्तग्रन्थाः
 प्रावजत् प्रवज्यां गृहीतवन्तस्ततश्च भ्रमणतपस्विनोऽपि अचूवन्नि-
 ति शेषः [छुयगाधित्ति] देशीपदं प्रकमाच्छुत्वा द्वावपि दम्पती
 तथा अन्तरायं विद्वं (पहेत्ति) अनयोस्तथा (भित्ति) निर्या-
 न्त्याधिक्येन गच्छन्ति कं व्रजग्रामं गोकुलप्रायग्रामं प्रत्यन्तग्राम-
 भित्यर्थः (गह्मेति असः नावन्ति) ग्राह्यतोऽस्तद्भावमस्तन्मनु-
 न्दरं चाय साधुप्रेतत्वादिवृत्तं प्रेता ज्ञाताः पिशाचाः पिशा-
 चनिकायोत्पन्नाः पौरुषादाश्च प्रस्तावतः पुरुषसंबन्धिगामं सभङ्गा
 राक्षसा इति यद्यत् (तेऽसि) सूत्रत्वात् तान् भ्रमणान् [अह्विय-
 दत्ति] आलीयेतामभ्येताम् । किमित्यत आह मा [भे] नवन्तो
 पुत्रौ विनश्येतामिति । अत्र चेपुकारमिति राज्यकावनाम्ना सीम-
 न्धरश्चेति सैत्तिकजान्मा इति संभावयाम इति गायैकादश्वयथा
 र्थः । ज्ञावार्थस्तु संप्रदायादवसेयः स चायं 'जेतो दोन्नि गोवदारया
 साहु अणुं कपाय वरुसम्मत्ता काळं काळण देवतोणे व चत्ता ते
 तओ देवतोणाओ चइउ (खड्पइष्टुणथरं इध्नुक्रे दोवि भयसा
 जाया । तत्थ तेऽसि अओ वि चचारि इध्मदारगा वयंसया जाया
 तत्थ वि जेगे जुजिउं तहाव्वणं थेराणं अंतिए धम्मं सोळण
 पवत्तिया सुविएकाउं संजमं अणुपावेऊण जत्तपच्चखाउं
 काळं काळण सोहम्मं कप्पे पठमगुम्मविमाणे जा विजणा
 चउपावेउओवमत्तितिया देवा उववक्का । तत्थ जे ते गोववजा-
 देवा ते चइऊण कुरुजणवए उसुयारपुरे एओ उहुयारो णाम
 राया आओ वीओ तस्सेव महादेवी कमवावती नामं संवुत्ता
 तइओ तस्स चेव राइणो जिगू नाम पुराहिओ संवुत्तो चउत्था
 तस्स चेव पुरोहिस्स भारिया संवुत्ता । वसिष्ठगोसेण जसा
 नाम सो य जिगू अणवओ गाढं तप्पए अवचन्निमित्तं उवाय-
 णए देवयाणि पुच्छइ नेमित्तिप । ते य दो वि पुव्वजवगे वा देव-
 भवे वट्टमाणा ओहिणा जाणिउ जहा अम्हे एयस्स भिगुस्स
 पुरोहिस्स पुत्ता जविस्सामो तओ समणरुवं काळण उवा-
 गया भिगुसमीवं जिगुणा संभारिएण य वंदिया सुहासणत्था
 य धम्मं कहेति दोहि वि सावगययाणि गहियाणि । पुरोहिप-
 ण भइइ भगवं अम्हे अवचं होज्जति साहु ह भणइ जविस्स-
 ति दुवे दारगा ते य इहरगा चेव पव्वइस्संति तेऽसि तुज्जेहि
 घाघातो न कायवो पव्वयंताणं तेसु वहुज्जणं संबोहिस्संति ज-
 णिऊण पमिया देवा एाच्चिरेण य चइऊण य तस्स पुरोहि-
 यस्स भारियाए वासिटीए दुवे उदरे पच्चायाया । तओ सो
 पुरोहिओ सजारिओ अयरविणिग्गओ पच्छंतगामे निओ व

तथैव सा माहणी पय्या दारगा जाया ततो मां पव्वइस्संति-
 त्ति का मायावित्तेहिं तुग्गाहिज्जंति जहा एए पव्वइयगा मि-
 क्खवाइं घेत्तुमारंति पच्चा तेऽसि मेसं खायंति तं मा तुज्जे कया-
 इं एएसि अहिस्सइह । अजया ते तम्मि गामेरमंतावाहे (नग्ग-
 या । इओ य अछाणपमिवच्चया साहु आगच्छंति ततो ते दार-
 गा साहु दछण जयजीया पञ्चायंता णे एनस्मि वरुपायवे आरु-
 दा साहुणो समावत्तोए गहियजत्तपाणा तम्मि चेव वट्टपायवव-
 दिठे विया मुहुत्तं च वीसामिऊणं हूंजिउं पयत्ता ते वमारुहा-
 पासंति सामावियं जत्तपाणं णत्थि मेसंति । तओ वित्तिउं पयत्ता-
 कत्थ अम्हेहिं एयारिसाणि रुवाणि दिट्ठपुव्वाणि त्ति जाइं सं-
 भारिया मंवुक्का साहुणो वंदिउं गया अम्मापिउसमीवं माया-
 वित्ते संबोहिऊण सह मायावित्तेण पव्वत्तिया देवी संवुक्का दे-
 वीए राया संबोहिओ ताणि वि पव्वइयाणि । एवं ताणि जा वि
 केवन्नानां पाविऊण निव्वाणमुवगयाणि त्ति" । इह तु सुवोक्त-
 स्यार्थस्याभिधानं प्रसङ्गत इत्यंशोपः । उक्तो नाम निष्पन्ननिक्षेपः ।

संप्रति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयं तच्चेदम् ॥

देवा जवित्ताण पुरे जवम्मि, केई चुया एगत्तमाणावासी ।
 पुरे पुराणे उसुयारणामे, खाए ममि दे सुस्तोयरम्मे ॥ १॥
 सकम्मनेसेण पुरा कएणं, कुलेसु दग्गेसु य ते पय्या ।

निव्विम्मसंस्सारभया जहा य, जिणिदमगं सरणं पव्वमा ॥ २॥
 देवाः सुरा भूत्वोत्तरं पुरे (जवम्मि) अनन्तरातीतजन्म-
 नि केचि दत्तं निदं एतमानश्च ता जप्ता एकस्मिन् पद्मगुल्मनाम्नि
 विमाने वसन्त्येत्यंशोवा एकविमानवासिनः पुरे नगरं पुराणे
 चिरन्तरे शुष्कारनाम्नि ख्याते प्रथिते समुद्रे ऋक्षिमत्यत एव सु-
 रलोकरम्ये देवलोकवद्मण्ये ते च किं सर्वथोपभुक्तपुण्या
 एतन्नश्च्युता उतान्ययेत्याह । स्वमात्मीयं कर्म पुण्यप्रकृतिवृ-
 क्त्वा तस्य शेषमुद्धरितं स्वकर्मशेषस्तेन वृत्तौ तृतीया पुरा-
 कृतेन पूर्वजन्मान्तरोपार्जितेन कुलेष्वन्धेषु उदारेषु उद्धेषु च
 पूरणेन इति ये देवा भूत्वा च्युताः प्रसूता वन्पन्नाः (निव्विणत्ति)
 आर्षत्वाभिनिष्ठा उद्विक्ताः कुतः संसारजयात् यान्ति परित्यज्य
 भोगादीनिष्ठि गम्यते । किमित्याह जिनेन्द्रमार्गं तीर्थकुडुपद-
 शितं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकं मुक्तिपथं शरणमपायरक्ता-
 क्ममाश्रयं प्रपन्ना अच्युपगता इत्यध्ययनार्थसूचनम् ।

कश्च किं रूपः सदा जिनेन्द्रमार्गं प्रतिपन्न इत्याह ।

पुमत्तमागम्म कुमारदेवी, पुरोहयो तस्स जता य पत्ती ।
 विनाल कत्तं य तहोसुयारो, रात्थदेवी कमलाद्धेय ॥ ३॥
 पुस्त्वं पुरुषत्वमागम्य प्राप्य कुमारवकृतपाणिग्रहणौ द्वौ आदि
 पूर्णं सुलज्जवोधिकत्वेन प्राप्त्वा स्वपदार्थं वाऽनयोः पूर्वमुपादा-
 नं पूरोहितस्तृतीयः । तस्य जसा च नाम्ना धर्तरी चतुर्थः । विज्ञा-
 वकीर्तिश्च विस्तीर्णयशाश्च तेऽपि पुनः दो वाम राजा पञ्चमः । अत्रै-
 तस्मिन् भवे देवीति प्रधानपत्नी प्रकमाचस्यैव राज्ञः कमलाव-
 ता च नाम्ना षष्ठ इति सूत्रत्रयार्थः । संप्रति यथेतेषु जिनेन्द्रमार्ग-
 प्रतिपत्तिः कुमारयोजिता तथा दर्शयितुमाह ।

जाई जरायच्चभयाजिन्नुए, वहिं निहू राभे नि विट्ठचित्ता ।
 संसारचक्कस विमोक्खण्ण्हा, दइण ते कामगुणे विरत्ती ॥ ४॥
 पियपुत्तगा दोन्नि वि माहणस्त, सकम्मसीजस्स पुरोहिस्स
 सरिचु पोरणि य तत्थ जाइं, तहा सुचिन्नं तव संजमं च ॥ ५॥

जातिर्जन्म जराविध्वसा मृत्युः प्राणत्यागवृक्षस्तेन्यो भयं सात्वतं तेनाभिन्दते । वाधिवो जातिजराभृत्यामिदं तौ पाठा-
न्तरतश्च जातिजराभृत्यामिभूते सत्यथासंसारजने दहिः
मंसारगद्विहारः स चाध्यात्मोन्नतस्मिन्नभिनिविष्टं वधाग्रहं चि-
त्तमन्तःकरणं यथोन्नतौ तथा संसारश्चक्रमिव चक्रं भ्रमणोप-
क्षिप्तत्वात्संसारचक्रं तस्य विमोक्षणार्थं परित्यागनिमित्तं दृष्ट्वा नि-
रीक्ष्य नाधुनिति शेषः यद्वा दृष्ट्वा प्रेक्ष्य मुक्तिपरिपायिनाऽमी
कामगुणा इति पर्यालोच्य तावन्मनोर्क्षा (कामगुणेति) सु-
खस्यत्यागं कामगुणेभ्यः शब्दादिभ्यो विन्यसन्मौ वा विरक्तौ
प्रादुर्भास्यते । प्रियौ बहुभौ तौ च तौ पुत्रावेव पुत्रकौ च प्रिय-
पुत्रौ ह्यपि नैक एव इत्यपि शब्दार्थो मादनस्य ब्राह्मणस्य स्व-
कर्मशः शस्य यजनयाजनादित्यर्कायाऽनुष्ठाननिरतस्य पुराहितस्य
शान्तिकर्तुः (सुमन्ति-त्त) स्मृत्या (पारतण्य-त्त) सूत्रत्यात्
पुराणेव पारतण्यार्थं चिरंतनौ तत्रेति सन्निवेशे कुमारभवे वा
चनगानविति शेषः जातिजन्म तथा (सुचिन्त-ति) सुचिन्तं सु-
चिन्तितं वा निदानादिनाऽपुण्यत्वात् तयोऽनशनादि प्राकृतत्वा-
द्विदुषोपः संशयं च तपःसंयममिति समाहारद्वन्द्वो वाऽऽकाम-
गुणविरक्तिरेव जिनेन्द्रमार्गप्रतिपत्तिरिति सूत्रद्वयार्थः ॥

ततस्तौ किमकार्षामित्याह ॥

ते कामजोगेमु असज्जमाणा, माणुस्येणमुं जे यावि दिव्वा ।
मोक्षं प्रापिकं । अभिजायतप्ता, तार्थं उवागमम इमं उदाहृ । ६ ।
नो पुणेऽहमपुत्रो कामभोगेणुत्तरूपेणु (असज्जमाणत्ति) असं-
यतौ । सज्जमकुप्येनौ माणुप्यकेषु मनुजसंघमिषु ये चाप दिव्या
देवसंघमनः कामभोगास्तेषु चेति प्रथमः मोक्षान्निकाङ्क्षिणौ
मुक्तं नितलापिणायनिजातश्रद्धाबुधतत्त्वत्वा । तातं गिनरमुपा-
गम्येदं वदयमाणं (उदाहृत्ति) उदाहरतां तयोर्हि साधुदर्श-
नानन्तरं क्व अस्माभिरित्यञ्चुतानि रूपाणि पुराऽपि दृष्टानीति
चिन्तयनोर्जानिस्मरणमुत्पन्नं तनो जानयेगम्यौ प्रव्रज्याभिसु-
न्वात्मात्ममुत्कर्षीकरणाय तयोश्च प्रतियोगोत्पादनाय वदयमाण-
मुत्कवन्तायिनि सूत्रार्थः ।

यच्च तावुक्तयन्तौ तदाह ।

अस्माभयं दृष्टु इमं विहारं, बहु अंतरायं एव यदीदृमाऽं ।
तद्वा गिहस्मी न रई लहामां, आमंतयामो चरिसामो माणं ॥
ब्रह्मन्वनमनित्यं दृष्ट्वेयं प्रत्यहं विहरणं विहारं मनुष्यत्वेनाव-
स्थानामन्यर्थः । भण्यते हि (जोगाई इजमाणे विहरात्ति)
किमित्येवमत आह । बहवः प्रभूता अन्तराया विना व्याघ्याद-
वा यस्य तद्वहन्तरायं बहुन्तरायमपि दीर्घत्वावस्थायि स्यादित्या-
ह । न च नैव दीर्घं दीर्घकालस्थित्यायुर्जीवितं संप्रति पदयोप-
मायुक्तताया अप्यभावात् यत एवं सर्वमनित्यं तस्मात् । गिह-
मिति गृहे येषमिति न रतिर्धृति (ब्रह्मामोत्ति) ब्रह्मवहे प्राप्नुवः
अग्नश्चामन्त्रयावः पृञ्जव आवां यथा चरिस्वावः आसविप्या-
वहे मौनं मुनिमावं संयममिति सूत्रार्थः ।

एवं च ताज्यामुक्ते ।

अहं तायगो तस्य मुणीण तेसिं, तवस्स वाधायकरं वयाती ।
इमं वयं वेयविदो वयंति, जहा ए हाई अमुगाण लोगो । ८ ।
अहिज्ज वेणं परिविस्स विप्पे, पुत्तं परिटप्प गिहंसि जाया ।
चुत्ताण जोगे सह इत्थियाई, आरुणगा हांदिमुणी पसत्या ॥
अथानन्तरं तावत् सन्धानं कराति पालयति च सर्वापद्रव्य इति

तानः स एव तानकस्तत्र तदिभिविशेषेऽवसर वा मुन्योर्नैवतः
प्रतिपन्नमुनितावयोः तयोः कुमारयोस्तपसोऽनशनादेरुपलक्षणत्वा
च्छेपसद्धर्मांनुष्ठानस्य च व्याघातकरं वाधाविषायवचनमिति
शेषः (वयासिन्ति) अवादीत् यद्वादीत्तदाहमां वाचं वेदविदो
वदन्ति प्रातिपादयन्ति यथा न जयति जायते असुतानामविद्य-
मानपुत्राणां लोकः नं विना पितृप्रदानाद्यभावे गत्याद्यजावात्
तथा वेदवः अतस्यस्य ज्ञोका न सति तथाऽनैरस्युक्तं "पुत्रेण
जायते लोक" इत्येषा वैदिकी श्रुतिः । "अथ पुत्रस्य पुत्रेण, स्व-
गंज्ञेके महीयने " तथा "अपुत्रस्य गतिर्नास्ति, स्वर्गो नैव
च नैव च । गृहिधर्ममनुष्ठाय, तेन स्वर्गं गमिष्यति " यत एवं
तस्मादधीत्य पठित्वा वेदानुगुणं परिवेष्ट्य जोजयित्वा
विप्रान् ब्राह्मणान् तथा पुत्रान् प्रतिष्ठाप्य कत्राकत्रवग्रहणादिना
गृहस्यधर्मं निवेष्ट्य कीदृशः पुत्रान् गृहे जाताम् तु गृहीतप्रति-
पन्नकादीनामन्तरं च पुत्रान्परिष्ठाप्य स्वामित्वे निवेष्ट्य गृहे
[जायति] गृहे जातौ पुत्रौ लुक्त्वा णमिति वाक्यालङ्कारे भो-
गान् शब्दादीन् सह स्त्रीजिनारीनिस्ततोऽरण्ये भवौ आरण्यौ
"आरण्यौ वक्तव्य इति ए प्रत्ययः" आरण्यावेवारण्यकावार-
ण्यकवन्तधारिणौ [हांदि] भवतः संप्रत्ययं युवां मुनी तप-
स्विनौ प्रशस्तौ श्लाघ्यावित्यमेव ब्रह्मचर्याद्याधमव्यवस्थानादुक्तं
हि "ब्रह्मचारी गृहस्थश्च, चाणप्रस्था यतिस्तथेति" इह चाधी-
त्य वेदानित्यनेन ब्रह्मचर्याधम उक्तः परिवेष्टयेत्यादिना च गृहा-
धम आरण्यकावित्यनेन च चाणप्रस्थाधमः मुनिग्रहेण च य-
त्याधम इति सूत्रद्वयार्थः ।

इत्थं तेनोक्तौ कुमारकौ यदकार्षौ तदाह ॥

सो अग्निणा आग्निधरणेण, मोहानिला पञ्चलणाहिणं
संतत्तजायं परितप्पमाणं, लोभुप्पमाणं बहुहा बहुं च ? ०
पुरोहिंयं तक्कमो एणुणं, णिमंतयंतं च सुए धरणेण ।
जहक्कमं कामगुणेणु चै, कुमारगा ते पसमिक्ख चक्कं ? १

वेया अहं या ए हवंति ताणं,

भुत्तादिया णिति तं तमेणं ।

जाया य पुत्ता ए भवंति ताणं,

को एणम ते अणुमन्नेज्ज एयं ॥ १२ ॥

खणमत्तनोक्खा बहुकालदुक्खा,

पक्कमदुक्खा आणकामोक्खा ।

संसारमंक्खस्स विवक्खभूया,

खाणं अणत्थाण उ कामभोगा ॥ १३ ॥

परिव्रयंते अणियत्तकामं, अहो य राओ परितप्पमाणे ।

अन्नप्पमत्तं धणमेसमं, एणप्येति मच्छुं पुरिसो जरं च । १४ ।

इमं च मे अत्थि इमं च नत्थि, इमं च मे किञ्च इमं अकिञ्च

तं एवमेव लोभुप्पमाणे, दरा हरति चि कं पमाए । १५ ।

सुनविद्योगसंज्ञावनाजनिं मनोदुःखमिह शोकः स चाग्निश्च
शोकाग्निस्तेन आत्मनो गुणा आत्मगुणाः कर्मकृतोपशमादेः स-
मुद्भूताः सम्यग्दर्शनादयस्ते इन्धनं दाह्यतया यस्य स तथा ते-
नादिकालसहचरित्वेन रागादयो आत्मगुणास्ते इन्धनमुदीप-
कतया यस्य स तथा तेन । मोहो मूढता अज्ञानांमति यावत् सोऽ
निश्च इयमोहानिलास्तस्मादधिकं मज्ञानगदाहादित्योऽप्यनर्गलं
प्रज्वलनं प्रकरणं दीपनमस्येति अधिकप्रज्वलनो यद्वा प्रज्वलने-

नात्रिक इतराभ्यपेक्षया यस्तेन पूर्वत्र प्राकृतत्वादाधिकशब्दस्य
परनिपातस्तथा समिति समन्तात्तस्य इव ततोऽनिवृत्तत्वेन भा-
षाऽन्तः करणमस्येति सन्तसभावस्तमत एव च परितप्यमानं स-
मन्तादह्यमानमर्थाच्छरीरे तद्वाहस्यापि शोकावेशत उत्पत्तेर्लो-
ह्यमानं तद्वियोगशङ्कावशोत्पन्नदुःखपरशुजिरितिशयेन हृदि
विद्यमानम् । वृक्षास्तु व्याचक्षते [लोलुप्यमाणेति] लोलुप्यमा-
नं " जरणपोसणकुञ्जसंताणसु य तुभं जविस्सहत्ति " बहुधा
अनेकप्रकारं बहु च प्रभूतं यथा जवत्येवं लोलुप्यमानं वेति
संबन्धः । पुरोहितं पुरो वसन्तमिति प्रकान्तं (कमसोत्ति)
क्रमेण परिपाठ्या तु नयन्तः स्वाभिप्रायेण प्रज्ञापयन्तं निमन्त्र-
यन्तं च भोगैरुपचक्रन्दयन्तं सुतौ पुत्रौ धनेन द्रव्येण यथाक्रमं
क्रमानतिक्रमेण कामगुणैरभिलषणीयशब्दादिविषयैः पाठान्त-
रतः कामगुणेषु वा चः समुच्चये एवेति पूरणे कुमारकौ ताव-
न्तरप्रकान्तौ प्रसमीक्ष्य प्रकर्षेण ज्ञानाच्छादितमतिमालोच्य
वाक्यं वक्ष्यमाणमुक्तवन्ताविति गम्यते । किं तदित्याह । वेदा
ऋग्वेदादयोऽधीताः पठिता न भवन्ति जायन्ते त्राणं शरणं
तदध्ययनमात्रतो दुर्गतिपतनरक्षणसिद्धेः । उक्तं हि तैरपि
" अकारणमधीयानो, ब्राह्मणस्तु युधिष्ठिर ! दुष्कलेनाप्यधी-
यन्ते, शीलं तु मम रोचते " तथा " शिल्पमध्ययनं नाम, वृत्तं
ब्राह्मणलक्षणम् । वृत्तस्थं ब्राह्मणं प्राहुर्नैतरान् वेदजीवकान् "
तथा (भुञ्जुति) अन्तर्भावितपर्यवशाद्भोजिता द्विजा ब्राह्म-
णा नयन्ति प्रापयन्ति तमो रूपत्वात्तमो नरकस्तमसा ज्ञानेन
यद्वा तमसोऽपि यत्तमस्तस्मिन्नतिरौद्ररौरवादिनरकेणमिति
वाक्यालङ्कारे ते हि भोजिता कुमारप्ररूपणपञ्चवधादेवेव
कर्मोपचयनिबन्धने असह्यापारे प्रवर्तन्त इति तत्प्रवर्तनतस्त-
ज्ज्ञानस्य नरकगतिहेतुत्वमेवानेन च तेषां निस्तारकत्वं दूरा-
पास्तमित्यर्थादुक्तम् । तथा जाताश्चोत्पन्ना पुत्राः सुता न
भवन्ति त्राणं शरणं नरकादिकुगतौ निपततामिति गम्यते ।
उक्तं हि तन्मतानुसारिभिरपि " यदि पुत्रान्द्रवेत्स्वर्गो, दानधर्मो
न विद्यते । मुषितस्तत्र लोकोऽयं, दानधर्मो, निरर्थकः । बहु-
पुत्रा दुर्लभा गोधा, तान्न चूडस्तथैव च । तेषां च प्रथमं स्वर्गः,
पश्चाद्भोको गमिष्यति " यतश्चैवं ततः को नाम न कश्चित्सं-
भाव्यते यस्ते तत्र अनुमन्येत शोभनमिदमित्यनुजानीयात्स
विवेक इति गम्यते । एतदन्तरमुक्तं वेदाध्ययनादित्रितय-
मिति भुक्त्वा भोगानिति चतुर्थोपदेशप्रतिवचनमाह । क्षण-
मात्रं सौख्यं येषु ते तथा बहुकालं नरकादिषु दुःखं शरीरं
मानसं च येभ्यस्ते तथाविधाः कदाचित् स्वल्पकालमपि सुख-
मतिशायि स्यात् दुःखं त्वन्यथेति स्वल्पकालमपि तद्बहुकालभा-
विनोऽपि दुःखस्योपहन्तु स्यादत आह । प्रकाममतिशयेन दुःखं
येभ्यस्ते तथा अनिकामसौख्या अपक्वप्रसुखाः । ईदृशेऽप्यायतां
शुभफलाः स्युरत आह । संसारमोक्षो विश्लेषः संसारमोक्षो
निर्वृतिरित्यर्थः तस्य विषयभूतास्तत्प्रतिबन्धकतयाऽत्यन्तप्रति-
कृताः किमित्येवंविधास्त इत्याह । खनिरिव खनिगकराऽनर्था-
नामिदपरत्वाक दुःखावाप्तिरूपाणां तु शब्दोऽवधारणे निष्क्र-
मश्च ततः खनिरिव क एवविधाः कामजोगा उक्तरूपाः । अनर्थ-
संनिवृत्त्येव स्पष्टयितुमाह । परिव्रजन् विषयसुखज्ञाभार्थमित-
स्ततो भ्राम्यन् न निवृत्तकामोऽनुपरतेच्छः सन् (अहो य राय-
त्ति) आप्यत्वाच्चस्य च भिन्नक्रमत्वाद्वाहि रात्रौ च अहर्निशमिति
यात्रन् परितप्यमानस्तत्तद्वस्तौ समन्ताच्चिन्ताग्निना दह्यमानः
अन्ये सुहृतः स्वजनादयोऽथवाऽन्तर्भोजनं तदर्थं प्रमत्तस्तत्कृत्य-

सक्तचेता अन्यप्रमत्तः अन्नप्रमत्तो वा धनं वित्तम् (एसमाणि
त्ति) एषयन् विविधोपायैर्गवेपयमाणः [पप्पोत्ति] ब्राह्मेति
मृत्युं प्राणत्यागं कोऽसौ पुरुषो जरां च वयोहानिद्वक्त्रां किं च
इदं च मे मम अस्ति रजतरूप्यादि इदं च नास्ति पञ्चारागादि इदं
च मे मम कृत्यं कर्त्तव्यं गृहप्राकारादि इदमकृत्यं प्रारब्धमपि
वणिजादिना न कर्तुमुचितं तमिति पुरुषमेवमेव वृथैव लोलुप्यमा-
नमत्यर्थं व्यक्तवाचा वदन्ति हरन्त्यपनयन्ति आयुरिति हरादि-
रजन्यादयो व्याधिविशेषा वा हरन्ति जन्मान्तरं नयन्ति उपसं-
हर्तुमाह । इतीत्यस्मादेतोः कथं केन प्रकारेण प्रमादो उच्यते
प्रकामाकर्मं कर्तुमुचित इति शेष इति सूत्रपदकार्यः ।

संप्रति तौ धनादिलोभयितुं पुरोहितः प्राह ।

धणं पञ्चयं सह इतिर्याहिं, सयणा तदा कामगुणा पक्रामा ।

तवं कए तप्पइ जस्स लोमो, तं सव्वसाहीणमिहेव तुब्बं ? ६

धनं कृत्यं प्रभूतं प्रचुरं सह स्त्रीभिः समं नारीभिः स्वजनाः
पितृपितृव्यादयः तथा कामगुणाः शब्दादयः [पगामत्ति] प्र-
कामा अतिशायिनस्तपः कष्टानुष्ठानं कृते निमित्तं तप्यते अनुति-
ष्ठति यस्य धनादेर्लोको जनस्तत्सर्वमशेषं स्वाधीनमात्मान्यत्त-
मिवास्मिन्नेव गृहे [तुब्बत्ति] सूत्रत्वाद्युचयोर्यद्यपि तयोः स्त्रि-
यस्तदा न सन्ति तथाऽपि तदवासियोग्यताऽस्तीति तासां
निधानमिति सूत्रार्थः ।

तत्र हेतुः ।

धणेण किं धम्मधुराहिगारे,

सयणोहिं वा कामगुणेहि चैव ।

समणा जविस्साम गुणोघधारी,

वहे विहारोअभगम्म भिक्खू ॥ ७ ॥

धनेन द्रव्येण किं न किञ्चिदपीत्यर्थः । धर्म एवातिसात्विकै-
रुहधमानतया धूरिव धूर्धर्मधुरा तदधिकारे तत्प्रस्तावे स्वजनेन
या कामगुणैश्चैव तथा च वेदेऽप्युक्तम् । " न प्रजया न धनेन
न त्यागेनैके नामृतत्वमानसु " इत्यादि ततः धर्मणौ तपस्विनौ
भविष्यावो गुणौ घं सम्यग्दर्शनादिगुणसमूहं धारयतः इत्येवं
शीलौ गुणौ घधारिणौ बहिर्मानगरादिभ्यो बहिर्वर्तित्वाद् इत्य-
तो प्राचनश्च कचिदप्यप्रतिवक्तृत्वात् विहारो विहरणं ययो-
स्तौ बहिर्विहारावप्रतिवक्तृविहाराविति याचत् अग्निगम्याश्रित्य
जिह्वां शुषोक्तामेवाहारयन्ताविति भाव इति सूत्रार्थः । आत्माऽस्ति-
त्वमूत्रत्वात्सकलधर्मानुष्ठानस्येति तन्निराकरणायाह पुरोहितः ।
जहा य अग्गो अरणी यसंतो, खीरे धयं तिह्वमहातिह्वेसु ।

एमेव जाया सरीरम्म सत्ता, समुच्छइ णासइ णावचिह्वे ? ८
यथेयौपम्ये चशब्दोऽवधारणे यथैवाग्निर्देवानरो [अर-
णीति] अरणिनोऽग्निमन्थनकाष्टादसन्नविद्यमान एव समुच्छति
तथा क्षीरे घृतं तैलमथ तिह्वेषु पद्ममेव हे जातौ पुत्रौ [सर-
रम्मि-
त्ति] शरीरे काये सत्त्वाः प्राणिनः [समुच्छइत्ति] समुच्छय-
न्ति पूर्वमसत एव शरीराकारपरिणतचतुस्तसमुदायत उत्पद्यन्ते
तथा चाहुः पृथिव्यसेजोवायुरिति तत्त्वानि एतेभ्यश्चैतन्यं म-
द्याङ्गेभ्यो मदशक्त्यत तथा [णासइत्ति] नश्यन्त्यप्रपटलवत्प्रलथ
मुपयान्ति [नावचिह्वेत्ति] न पुनरवतिष्ठन्ते शरीरनाशे सति
क्षणमप्यवस्थितिजाजो भवन्ति । यद्वा शरीरे सत्यप्यमी सत्त्वा
न सन्ति नावतिष्ठन्ते जहद्बहुदवज्जीवः अत्र च प्रत्यक्तोऽनुपल-
म्भ एव प्रमाणं न ह्यसौ शरीरे शरीरव्यतिरिक्तो वा भवान्तर-

तत्परिमाणशालिना आकाशेनापि भविष्यं तयोरभावात्-
स्याप्यभावः सुपरिशिलनीयः इति । द्रव्या० १० अध्या० ।

(लोकाऽलोकाऽऽकाशौ विस्तरेण)—

कइविहे णं भंते ! आगासे पस्यते ? गोयमा ! दुविहे आ-
गासे पस्यते, तं जहा-लोयाऽऽगासे य, अलोयाऽऽगासे य ।

‘ कतिविहे णं भंते ! ’ इत्यादि, तत्र लोकाऽलोकाऽऽका-
शयोरलक्षणमिदम्—“ धर्मादीनां वृत्ति-द्रव्याणां भवति यत्र
तत् क्षेत्रम् । तैर्द्रव्यैः सह लोक-स्वद्विपरीतं ह्यलोकस्थम् ”
॥ १ ॥ इति ।

लोयाऽऽगासे णं भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपप्सा,
अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपप्सा ? गोयमा ! जीवा
वि, जीवदेसा वि, जीवपदेसा वि, अजीवा वि, अजीव-
देसा वि, अजीवपदेसा वि । जे जीवा ते नियमा एगिदि-
या वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचिंदिया अणिंदिया,
जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा० जाव अणिंदिय-
देसा, जे जीवपदेसा ते नियमा एगिंदियपदेसा० जाव अ-
णिंदियपदेसा । जे अजीवा ते दुविहा पस्यता, तं जहा-
रूवी य, अरूवी य । जे रूवी ते चउन्विहा पस्यता, तं
जहा-खंधा, खंधेदेसा, खंधपदेसा, परमाणुपोगगला । जे
अरूवी ते पंचविहा पणत्ता. तं जहा-धम्मत्थिकाए, नो
धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पदेसा । अधम्म-
मित्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकाय-
स्स पदेसा । अद्दासमए । (सूत्र-१२१)

‘ लोगागासेणमि ’ त्यादौ पद प्रश्नाः । तत्र लोकाकाशेऽधिकरणे
‘ जीव ’ ति-सम्पूर्णानि जीवद्रव्याणि ‘ जीवदेस ’ ति-जी-
वस्यैव बुद्धिपरिकल्पिता द्रव्यादयो विभागाः । ‘ जीवपप्स ’
ति-तस्यैव बुद्धिरुक्ता एव प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा निर्विभागा,
भागा इत्यर्थः । ‘ अजीव ’ ति-धर्मास्तिकायादयः, ननु
लोकाकाशे जीवा अजीवाश्चतुर्लक्षे तद्देशप्रदेशास्तत्रोक्ता एव
भवन्ति, जीवाद्यव्यतिरिक्तत्वाद्देशादीनां, ततो जीवाजीव-
ग्रहणे किं देशादिग्रहणेनेति ? नैवम्-निरवयवा जीवाद्य
इति मतव्यवच्छेदार्थत्वादस्येति । अत्रोत्तरम्—‘ गोयमा !
जीवाऽर्वा ’ त्यादि, अनेन चाद्यप्रश्नत्रयस्य निर्वचनमुक्तम् ।
अथान्यस्य प्रश्नत्रयस्य निर्वचनमाह—‘ रूवीय ’ ति-मूर्त्ताः;
पुद्गला इत्यर्थः । ‘ अरूवीय ’ ति-अमूर्त्ताः; धर्मास्तिका-
यादय इत्यर्थः, ‘ खंध ’ ति-परमाणुपेक्षयात्मकाः स्कन्धाः-
स्कन्धदेशा द्रव्यादयो विभागाः स्कन्धप्रदेशास्तस्यैव निरंशा
श्रृंगः परमाणुपुद्गलाः स्कन्धभावमनापन्नाः परमाणव इति,
ततो लोकाकाशे रूपद्रव्यापेक्षया ‘ अजीवा वि अजीव-
देसावि अजीवपप्सावि ’ इत्येतदर्थतः स्यादणूनां स्क-
न्धानाञ्चाजीवग्रहणेन ग्रहणात्, ‘ जे अरूवी ते पंचविहे ’
त्यादि-अन्यत्राप्यरूपिणो दशविधा उक्ताः, तद्यथा-आका-
शास्तिकायस्तद्देशस्तद्देशश्चेत्येवं धर्माधर्मास्तिकायौ स-
म्यश्चेति दश इह तु सभेदस्याकाशस्याधारत्वेन विवक्षित-
त्वात्तदाधेयाः सप्त वक्तव्या भवन्ति, न च तेऽत्र विवक्षिताः

वक्ष्यमाणकारणात् । ये तु विवक्षितास्तानाह-पञ्चेति, कथ-
मित्याह—‘ धम्मत्थिकायं ’ त्यादि-इह जीवानां पुद्गलानां च
बहुत्वादेकस्यापि जीवस्य पुद्गलस्य वा, स्थाने सङ्कोचादि
तथाविधपरिणामवशाद् बहवो जीवाः पुद्गलाश्च तथा तद्-
शास्तत्प्रदेशाश्च सम्भवन्तीति कृत्वा जीवाश्च जीवदेशाश्च
जीवप्रदेशाश्च, तथा रूपद्रव्यापेक्षया अजीवाश्चाजीवदेशा-
श्चाजीवप्रदेशाश्चेति सङ्गतम्, एकत्राप्याश्रये भेदवतो वस्तु-
त्रयस्य सद्भावात् । धर्मास्तिकायादौ तु द्विनयमेव श्रुतं,
यतो यदा सम्पूर्णं वस्तु विवक्ष्यते तदा धर्मास्तिकायादी-
त्युच्यते, तद्देशविवक्षया तु तत्प्रदेशा इति तेषामवस्थितरु-
पत्वात्, तद्देशकल्पना त्वयुक्ता, तेषामनवस्थितरूपत्वादिति ।
यद्यपि चानवस्थितरूपत्वं जीवादिदेशानामप्यस्ति तथापि
तेषामेकत्राश्रयं भेदेन सम्भवः प्ररूपणाकारणम् इह तु तत्र-
अस्तिकायादरेकत्वादसङ्कोचादिधर्मकत्वाच्चेति । अत एव
धर्मास्तिकायादिदेशनिषेधायह—“ नो धम्मत्थिकायस्स
देसे ” तथा—“ नो अधम्मत्थिकायस्स देसे ” ति, चूर्णि-
कारोऽप्याह—‘ अरूचिणो दव्वा समुदयसहेण भणंति ।
नीसेसा पप्सेहिं वा नीसेसा भणेज्जा, नो देसेणं तस्स
अणवद्वियपमाणत्तणओ, तेण न देसेण निहेना, जो पुण
देससहे पप्सु कओ सो सविसयगयववहारत्थं परदव-
फुसणादिगयववहारत्थं चेति, तत्र स्वविषये धर्मास्ति-
कायादिविषयं यो देशस्य व्यवहारो यथा-धर्मास्तिकायः
स्वदेशेनाध्वलोकाकाशं व्याप्नोतीत्यादि तदर्थं, तथा पर-
द्रव्येण ऊर्ध्वलोकाकाशादिना यः स्वस्य स्पर्शनादिगतां
व्यवहारो यथा ऊर्ध्वलोकाकाशेन धर्मास्तिकायस्य देशः
स्पृश्यते इत्यादिः तदर्थमिति ‘ अद्दासमए ’ ति-अद्दा-
कालस्तदलक्षणः समर्थः—क्षणेऽद्दासमयः, स चैव एव
वर्त्तमानक्षणलक्षणः । अतीतानागतयोरसत्त्वादिति, । इतं
लोकाकाशगतप्रअपद्रुकस्य निर्वचनम् ।

अथाऽलोकाऽऽकाशं प्रति प्रश्नयन्नाह—

अलो(गाऽऽ)याकासे णं भंते ! किं जीवा ? पुच्छा तह
चेव, गोयमा ! नो जीवा० जाव नो अजीवपदेसा । एगे
अजीवदव्वेदेसे अगुरुयलहुए अणंतेहिं अगुरुयलहुयगुण-
हिं संजुते सत्त्वाऽऽगासे अणंतभागूणे । (सूत्र-१२२)

‘ पुच्छा तह चेव ’ ति—यथा लोकाकाशप्रश्ने, तथाहि—
‘ अलोकाकासे णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपप्सा
अजीवा अजीवदेसा अजीवपप्स ’ ति—निर्वचनं त्वेषां
परणामपि निषेधस्तथा—‘ एगे अजीवदव्वेदेसे ’ ति—अ-
लोकाकाशस्य देशत्वं लोकालोकरूपाकाशद्रव्यस्य भागरू-
पत्वात् ‘ अगुरुयलहुए ’ ति-गुरुलघुत्वाव्यपदेश्यत्वात् ‘ अ-
णंतेहिं अगुरुयलहुयगुणेहिं ’ ति-अनन्तैः स्वपर्यायपरपर्या-
यरूपैर्गुणैः अगुरुलघुस्वभावैरित्यर्थः । ‘ सव्वागासे अणंतभा-
गूणे ’ ति—लोकाकाशस्यालोकाकाशापेक्षयाऽनन्तभागरू-
पत्वादिति । भ० २ श० १० उ० । (एकैकस्याकाशप्रदेशस्या-
गुरुलघुपर्याया अनन्ता इति ‘ अगुरुयलहुय ’ शब्दे प्रथमभा-
गे द्रष्टव्यम् ।) आकाशस्य पर्यायाः—नभो-व्योमा-ऽ-स्त-रि-
क्षा-ऽ-काशादयः । विशेषः । आकाशं नभस्तारापथो व्यो-

प्रती प्रत्यक्षं न पश्यन् इति नास्ति शब्दिशिववदिति भावः
इति सूत्रार्थः । कुमारकावाहनुः ।

णो इन्द्रियगिग्गु अमुत्तजावा,

अमुत्तभावो वि य होइ निचो ।

अन्तत्थहेउं नियतस्म वंशो.

संसारहेउं न वयांते वंशे ॥ १६ ॥

नो इति निषेधे इन्द्रियैः श्रोत्रादिनिर्ग्राह्यः सत्य इति प्रक्रमात्स-
त्वादयमिन्द्रियग्राह्य इत्यादाहस्याह । अमूर्तभावादिन्द्रियग्राह-
नरायमावात् अयमाशयः यदिन्द्रियग्राहं सन्नोपपन्नस्यते तदस-
दिति निश्चीयते यथा प्रदेशविशेषे घटो यत्तु नङ्गाद्यमेव न जव-
इति न तस्यानुपपन्नस्येऽप्यमः यनिश्चयः पिशाचादिवत्तद्विषयादुप-
पन्नस्य संशयहेतुत्वात् । न च साधकप्रमाणाभावात्संशयविषय-
तैवास्ति चेति वाच्यं तत्साधकस्यानुमानस्य सद्भावात् तथा ह्यस्त्या-
त्ना अहं पश्यामि जिब्रामोत्यादिनुगत्य प्रत्ययान्ययानुपपत्तेरात्मा
भावे होन्द्रियग्राह्ये घटानि स्युस्तेषु च परस्परं भिन्नत्वं पश्या-
मि जिब्रामोत्यादिरनुगतोऽहमिति प्रत्ययोऽनेकेष्वेव प्रतिपक्षेण
न स्यात् । उक्तं हि । "अहं शृणोमि पश्यामि, जिब्रामोत्यादयामि
च । धेतयाम्यभ्यवस्यामि, युष्मामीत्येवमस्ति सः" ॥१॥ बुद्धास्तु
व्याचक्षते अमूर्तत्वाभेदिन्द्रियग्राहो नो इन्द्रियं च मनो मनस-
स्यामैवानः स्वप्रत्यक्ष एवायमात्मा कसादुच्यते धीकाल्य-
कार्यव्यपदेशत्वात्तदथा ॥ कृतवानहं करोम्यहं करिष्याम्य-
हम्, उक्तवानहं ब्रवीम्यहं वक्ष्याम्यहं, ज्ञातवानहं जानेऽ-
ज्ञासेऽहमिति । योऽयं त्रिकालकार्यव्यपदेशहेतुरहं प्रत्ययो
नायमादुमानिको न चागमिकः किं तर्हि प्रत्यक्षकृत एवमने-
नैव आत्मानं प्रतिपद्यस्व नायमनात्मके घटादानुपलभ्यत इति ।
तथा अमूर्तभावादपि च भवति नित्यः तथा हि यद्व्यत्य-
न्त्यमूर्तं तन्नित्यं यथा व्योम अमूर्तश्चायं द्रव्यत्वे सत्यनेन
विनाशानवस्थाने प्रत्युक्ते । न चैवममूर्तत्वादेव तस्य बन्धासं-
भवे वा सर्वस्य सर्वदा तत्प्रसङ्ग इति वाच्यं यतः "अहं प-
हेउं निययस्स वंशे" अर्थात्मशब्देन आत्मस्था मिथ्यात्वाद्य-
हेतुच्यन्ते ततस्तद्धेतुस्तन्निमित्तः परस्मै हेतुकृत्वहेतुप्रग-
ङ्गादिदोषसंभवाप्रियतो निश्चिन्ता न संदिग्धो जगद्वेद्यन्य-
थानुपपत्तेरस्य जन्तोर्वन्धः कर्मभिः संश्लेषो यथा ह्यम-
र्तस्यपि व्योम्नो मूर्तेरपि घटादिभिः संवन्ध एवमस्याप्यम-
र्तस्यापि मूर्तेरपि कर्मभिरसौ न विरुध्यते । तथा चाह "अरुपं
हि यथाकाशं, रूपद्रव्यादिमाजन्म" तथा रूपो जीवोऽपि क-
र्मादिमाजनमिति मिथ्यात्वादिहेतुत्वाच्च न सर्वदा तत्प्रसङ्ग
इत्यदोषः । एवं हि येषामेव मिथ्यात्वादितद्धेतुसंभवत्तेषामे-
वासौ न तु तद्विपहेतानां सिद्धानामपि । तथा संसारश्चतुर्गति-
पर्यटनरूपस्तद्धेतुं च तत्कारणं वदन्ति बन्धं कर्मवन्धम् ।
एतेनामूर्तत्वाद् व्योम्न इव निष्क्रियत्वमपि निराकृतमिति सूत्रा-
र्थः । यत एवमस्त्यात्मा नित्योऽत एव च भवान्तरयायो तस्य
च बन्धो बन्धादेव मोक्ष इत्यतः ।

जहा वयं धम्ममयाणमाणा, पावं पुरा कम्ममकासि माहा ।

ओरुज्जमाणा परिरक्खयंता, तं नेव जुज्जो विं समायरामो ॥

यथा येन प्रकारेण वयं धम्मं सम्मदृश्यादिकर्मजज्ञाना
अनुववुष्यमाना पापं पापहेतुं पुरा पूर्वं कर्मनं कियामि [अका-
सित्ति] अकार्प्य कृतवन्तो माहात्तवानवबोधात् अवकथ्यमाना

गृहाश्रितममलममानाः परिरक्कमाणा अनुजोविभिरनुपास्यमा-
नाः [तदिदि] पापकर्म [नेवत्ति] नैव भूयोऽपि पुनरपि समा-
चरामोऽनुतिष्ठामो यतः संप्रत्युपलब्धमेवास्माभिर्वस्तुतत्त्वमिति
भावः । सर्वत्र च । असदो द्वयोश्च १ । २ । ५ ए इति द्वित्वेऽपि
यदुवचनमिति सूत्रार्थः ॥

अग्भाहयमि लोगमि, संव्वओ परियारिण ।

अमोहाहिं पढंति, गिहंसि न रइं लजे ॥ ११ ॥

अज्याहते आभिमुख्येन पीकिते लोकं जने सर्वतः सर्वसु-
दिक्षु परिवारिते परिवेष्टितेऽमीघाभिरवर्त्य प्रहरणोपमाभिः पत-
न्नाभिरागच्छन्तीभिः [गिहंसि] गृहे तस्य चोपलक्षणत्वात्
गृहवासे न रतिमाशक्तिं हजामि हजामाहे । यथा हि घागुरया
परिवेष्टितो मृगोऽ मोक्षं प्रहरणैर्वाधेनाज्याहतो न रतिं हभते
एवमावामपीति सूत्रार्थः

भृशुराह ।

केण अग्भाहो लोको, केण वा परियारिओ ।

को वा अमोहो वांता, जाया चिंतावरो हुमि ॥ २१ ॥

केन व्याचक्षुष्येनाज्याहतो लोकः केन वा घागुरस्थानीयन
पां वारिनः का वा अमोघा अमोघप्रहरणोपमा अज्याहतिः कियं
प्रति करणतयोक्ता जातौ ! पुत्रौ ! चिन्तापरो [हुमिति] जवामि
ततो ममावेद्यतामयमर्थ इति ज्ञाव इति सूत्रार्थः ।

तावाहनुः

मचुण्णाज्जाहतो लोको, जणए परियारिओ ।

अमोहा रयणी वांता, एवं तात विजणह ॥ २३ ॥

मृगुनाहृतातेनाज्याहतो लोकः रतस्य रुद्धद्राप्रतिहृत्प्रसरणा-
त् जरया परिवारितः तस्या एव तद्विघातयोग्यतापादनपटीय-
स्यात् (अमोघारयत्ति) रजन्य उक्ता दिवसाविनामावित्वा-
त् तासां दिवसाश्च तत्पतने ह्यवश्यंभावी जनस्याविघातः एवं
तात ! विजानीतावगच्छतेति सूत्रार्थः । किं च ।

जा जा वचइ रयणी, ए सा पणिंनयत्तइ ।

अधम्मं कुणमाणस्स, अफला हंतो राइओ ॥ २४ ॥

जा जा वचइ रयणी, ए सा पढिणियत्तइ ।

धम्मं च कुणमाणस्स, सफला जंतो राइओ ॥ २५ ॥

या या (वच्चइत्ति) प्रजति रजनी रात्रिरुपलक्षणत्वाद्दिनं च
न सा प्रतिनियतेते पुनरागच्छति तद्दामने हि सदेदा रुद्धैका
जन्मरात्रिः स्यात्ततो न चिंतीया मरणरात्रिः कदाचित्प्राप्तुः स्या-
त्ताश्चाधम्मं कुर्वन्तो जन्तो रिति गम्यते अफला रजति रात्रयोऽ
धम्मं निवन्धनं च गृहस्थनेत्यायुषोऽनित्यत्वाद्धर्मकरणे तस्य
निष्फलत्वात्तत्परित्याग एव श्रेयानिति प्रायः । इत्थं ध्यतिरेकप्राये-
ण प्रमज्याप्रतिपत्तिहेतुत्वमभिधाय तमेवान्वदमुहेनाह । (जाजे-
त्यादि) पूर्ववत् नवरं (धम्मं चत्ति) चशब्दः पुनरर्थे धम्मं पुनः
कुर्वन्तः सफला धम्मलक्षणफलोपाजनतो न च व्रतप्रतिपत्तिं विना
धम्मं इत्यतो व्रतं प्रतिपत्त्यावहि इत्याभिप्राय इति सूत्रद्वयार्थः ।
इत्थं कुमारवचनादाविर्भूतसम्यक्त्वस्तद्धचनमेव पुरस्कृष्वन्
भृशुराह ॥

एगओ संवासिचाणं, दुहंओ सम्मत्तसंजुया ।

पच्छा जाया गमिस्सामो, भिक्खमाणा कुझे वुल्ले ॥ २६ ॥

एकत एकास्मिन् स्थाने संजुप्य सहचोसित्वा (इहवत्ति) द्वय

च द्वयं च द्वये आयां युवां च व्यक्त्यपेक्षया बहुवचनं पुरुषप्रा-
धान्याच्च पुंलिङ्गता सम्यक्त्वेन संयुताः सहिता उपलक्षणत्वाद्दे-
शविरत्या च पश्चाद्यौवनावस्थोत्तरकायं कोऽर्थः पश्चिमे वयसि
जातौ ! पुत्रौ ! गमिष्यामो प्रजिष्यामो वयं ग्रामनगरादिषु मांसक-
ल्पेन क्रमेणेति शेषोऽर्थोच्च प्रव्रज्यां प्रतिपद्य निष्कामाणां याचना-
नाः पिएनादिकामिति गम्यते क कुले कुले गृहे गृहे न त्येकस्मि-
न्नेव वेदमनि । किमुक्तं नवत्यज्ञातोऽच्छृणुत्येति सूत्रार्थः ।

कुमारावाहतुः ।

जस्सत्थि मच्चुणा सक्खं, जस्स वत्थि पत्तायणं ।

जो जाणइ न मरिस्सामि, सो दु कंखे सुए सिया । २७ ।

अज्जे व धम्मं पमिवज्जयामो,

जहिं पवन्ना ए पुण्णव्वामो ।

अण्णायं नेव य अत्थि किंचि,

सञ्जाखमं नो विणइत्तु रागं ॥ २८ ॥

यस्येत्यतिनिर्दिष्टस्वरूपस्यास्ति विद्यते मृत्युना कृतान्तेन सख्यं
मित्रत्वं, यस्य चास्ति पत्तायनं मृत्योरिति प्रक्रमः । तथा यो
(जाणत्ति) जानीते यथाऽहं न मरिष्यामि [सो दु कंखेसुएसिय-
त्ति] स एव काङ्क्षति प्रार्थयते स्व आगामिनि दिने स्यादिद-
मिति गम्यते न च कस्यचित् मृत्युना सह सख्यं ततो वा पञ्चा-
यनं तदभावज्ञानं वा अतोऽद्यैव धर्मे प्रक्रमाद्याति धर्म्म [निव-
ज्जयामोत्ति] प्रतिपद्यामहे । तमेव फलोपदर्शनद्वारेण विज्ञानिष्टि
[जहेत्ति] आर्पत्वाद्यं धर्म्मं प्रपञ्चा आश्रिताः [न पुण्णव्वामो-
त्ति] न पुनर्भविष्यामो न पुनर्जन्मानुज्जविष्यामस्ताञ्जिवन्धनचूत-
कर्मापगमाज्जरामरणाद्यजावोपलक्षणं चैतत्कथमनागतमप्राप्तं-
नैव चास्ति किञ्चिदतिमनेरुममपि विषयसौख्याद्यनादौ संसारे
सर्वस्य प्राप्तपूर्वत्वात्ततो न तदर्थमपि गृहावस्थानं युक्तमिति
ज्ञावः । यद्वा ज्ञानतमागतिविरहितं नैव चास्ति किञ्चित् किं तु
सर्वमागतमिदं जरापमणादिव्यसनजातं धुक् भविष्यादस्य
ध्रुवस्थानम् । यद्वा अनागतं यत्र मृत्योरागतिर्नास्ति तत्र
किञ्चित् स्थानमस्ति यतश्चैवमतः अद्याऽनिश्चायः कर्मयुक्त-
मिह लोकपरलोकयोः द्वेयः प्राप्तिनिमित्तमनुष्ठानं कर्तुमिति
शेषः [जोइति] नो अस्माकं विनयोपसाहाय्यकं रागं स्वजना-
भिन्नबलक्षणं तत्त्वतो हि कः कस्य स्वजनो न वा स्वजन इति ।
उक्तं च । " अयणं जेत जीवस्स सामादत्ताए धूयत्ताए सुएह-
त्ताए भज्जत्ताए स हि सयणसंबंधसंवुयत्ताए उववन्नपुञ्जे हंता
गायमा ! अस्सति अट्टवा अणंतखुत्तोत्ति " सूत्रद्वयार्थः । ततस्त-
योर्वचनमाकर्ण्य पुरोहित उत्पन्नव्रतग्रहणपरिणामो ब्राह्मणीं
धर्म्मविघ्नकारिणीं मत्वेदमाह ॥

पदीणपुत्तस्स दु नत्थि वासो,

वासिद्धिभक्खायरियाए काट्ठा ।

साहाहि खखो लज्जई समाहें,

जिष्साहि साहाहिं तेष्व खाण ॥ २९ ॥

पंखाविहिणां व्व जहेव पक्खी,

निच्चव्विहीणो व्व एणं नरिंदा ।

विन्नसरो वणिआ व्व पोते,

पदीणपुत्तो मिहं तहा अहं पि ॥ ३० ॥

प्रहीणौ प्रभृष्टौ पुत्रौ यस्मात्स प्रहीणपुत्रः । अथवा प्राकृते पूर्वापर
निपातस्यातन्त्रत्वात्पुत्राज्यां प्रहीणस्यक्तः पुत्रप्रहीणस्तस्य हः
पूरणे नास्ति न विद्यते वासोऽवस्थानं मम गृह इति गम्यते
वाशिष्ठे ! वाशिष्ठगोत्रोद्भवे ! गौरवस्थापनार्थं गोत्राभिधानं तच्च
कथं नु नाम धर्माभिमुख्यमस्याः स्यादिति भिक्षाचर्यायां भिक्षा-
दनस्योपलक्षणं चैतद्ग्रहणस्य कालः प्रस्तावो वर्तते इति शेषः ।
किमित्येवमत आह । शास्त्राग्निः प्रतीताभिर्वृद्धोऽहो व्रमते प्रा-
प्नोति सन्नाधि स्वास्थं विघ्नानिर्दिष्टाकृताभिः शास्त्राभिस्तमेव
वृद्धं यस्ताग्निः समाधिमवाप्तवान् [खाणुं ति] स्याणुं जनो
व्यपदिशतीति उपस्कारः । यथा हि तास्तस्य शोभासंरक्षणस-
हायकृत्यकरणादिना समाधिहेतव एव ममाप्येतौ सुतावतस्तद्वि-
रहितोऽहमपि स्थाणुकल्प एवेति किं ममैवंविधस्य स्वपरयोः
किञ्चिदुपकारकमनवसृतमेव गृहवासेनेत्यभिप्रायः । किं च पक्षा-
ज्यां पतत्राज्यां विहीनो विरहितः पक्षाविहीनो वा दृष्टान्तान्तर-
समुच्चये यथेहास्मिन् श्लोके पक्षी विहङ्गमः पत्तायितुमप्यशक्त
इति मार्जारानिजिरभिभूयते यथा नृत्याः पदातयस्तद्विहीनो वा
प्राग्वरुणे संग्रामे नरेन्द्रो राजा शत्रुजनपराजयस्थानमेव जायते
यथा विपन्नो विनष्टसारो हिरण्यरत्नादिरस्येति विपन्नसारो व-
णिक् संयात्रिको वेति प्राग्वत् पोते प्रवहणे भिन्न इति गम्यते
नार्वाणं न च परत इत्युदधिमध्यवर्ती विषीदति पुत्रप्रहीणोऽस्मि
तथा अहमपि कोऽर्थः पञ्चनृत्यार्थसहायनूताज्यां विरहितोऽह-
मप्येवंविध एवेति सूत्रद्वयार्थः ॥

वाशिष्ठवाह ।

सुसंहिता कामगुणा इमीते, संपिं नेया अगारसा पञ्चूया ।

जुंजामु ता कामगुणे पकारं, पच्छा गमिस्सामो पहाणमगं ॥

सृष्टिशयेन संजृताः संस्कृताः सुसंजृताः के ते कामगुणा वे-
शुर्वणाकक्षितकाकलीगीतादय इमे इति स्वगृहवर्तिनस्तान्-
प्रत्यक्तया निर्दिशति ते तत्र तथा संपिण्णिताः सम्यक् पुञ्जी-
कृताः (अगारसात्ति) चशब्दस्य गम्यमानत्वात् अग्रा रसाश्च
प्रधाना मधुरादयश्च प्रभूताः प्रचुराः कामगुणान्तर्गतत्वेऽपि
रसनापृथगुपादानमतिगृद्धेहेतुत्वाच्छब्दादिष्वपि चैषाभेव प्रव-
र्तकत्वात् । कामगुणविशेषणं वा अग्रा रसास्त एव शृङ्गा-
रादयो वा येषु न तथा । वृक्षास्त्वाहुः रसानां सुखानामग्रं रसाम्रं
ये कामगुणाः सूत्रे च प्राकृतत्वाद्ग्रंशब्दस्य पूर्वनिपातः (जोजामो-
त्ति) जुञ्जीमहि तत्तस्माद्यस्मादमी सुसंजृतादिविशेषणविशिष्टा
स्वाधीनाः सन्ति कामगुणानुकरूपान् प्रक्राममातिशयेन ततो
शुक्तभोगौ पश्चादिति वृक्षावस्थायां गमिष्यावः प्रतिपत्स्यावहे
प्रधानमार्गमहापुरुषसेवितं प्रव्रज्यारूपं मुक्तिपथमिति सूत्रार्थः ।

पुरोहितः प्राह ।

जुत्तारसा जोइ जहाति एवओ,

ए जीवियहा पयहामि जोए ।

हामं अलानं च सुहं च दोक्खं,

संचिक्खमाणो चरिस्सामि मोण ॥

शुक्ताः सेविता रसा मधुरादय उपलक्षणत्वाच्चेपकामगुणा-
श्च यद्वा रसा इह सामान्येनैवास्वाद्यमानत्वाद्भोगा भण्यन्ते ।
(मोहत्ति) हे भवति ! आमन्त्रणवचनमेतत् जहाति त्यजेति
न इत्यस्मान् वयः शरीरावस्था कालकृतोच्यते सा चेहामिम-
तकिवाकरणकृमा शृण्वते ततश्च यदुक्ता पदानेकशो भोगा वय-
श्चानिमित्तक्रियाकरणकर्म जइति उपलक्षणत्वाज्जीवितं च

ततो यावच्चैतत्प्रजति तावद्दीक्षां प्रतिपद्यामहे इत्यभिप्रायस्तत् किं
व्यःस्थैर्याद्यर्थे दीक्षां प्रतिपद्यसे उच्यते कैश्चिद्दीक्षा वयःस्थैर्या-
द्विधियायिनोऽप्येवमस्मादहं नति निषेधे जीवितमसंयमजीवितमु-
पवर्णयन्त्याह नदर्थे प्रजहामि प्रकर्षेण त्यजामि भोगान् शब्दा-
न् किं तु लामनभिमतवस्त्ववतिरूपमलामं च तद्भाववत्पुं-
सुत्वनभिलषणीयविषयसंभोगजं चस्य भिन्नकमत्वात् दुःखं च
वाद्याऽऽत्मकं (तच्चिपस्त्वमाप्नोति) समतया ईक्षमाणः प्रश्यन्
किमुक्तं भवति लोभालोभयोस्तथा दुःखदुःखयोरुपलक्षण-
त्वाजीवितमरणदीक्षां च संमतमेव भावयन्निष्पत्त्यासे-
यिन्ये किं तत्त मौनं मुनिभावं ततो मुक्त्यर्थमेव मम दीक्षाप्र-
तिपत्तिरिति भाव इति सूत्रार्थः । वासिष्ठ्याह ।

मा हू तुमे सोयरियाण संहरे,
जिखो व हंसो पडिसोयगामी ।

जुंजाहि भोगाई मए समाणं,
दुक्खं खु भिक्खाचरियाविहारो ॥ ३३ ॥

ना इति निषेधे दुरिति वाक्यालंकारे त्वं सोदरे शयिताः
सोदर्याः सोदराय इति यः प्रत्ययः ते च समानकुक्षिभवा
आतरस्तेषामुपलक्षणत्वाच्छेषवज्जनानां भोगानां च (संम-
निति) अस्मायाः क इव (जिखो व हंसोति) इव शब्दस्य भिन्न-
कमत्वात् जीर्णो वयोहानिमुपगतो हंस इव प्रधानपक्षीव प्रति-
फलः श्रोतः प्रतिश्रोतस्तद्गामी सव किमुक्तं भवति यथाऽसौ
नदीश्रोतस्तत्प्रतिकप्रं प्रतिकूलगमनमारभ्यापि तत्राशुकः पुनर-
नुश्रोत एवानुभावत्येवं भवानपि दुस्तरं संयमभारं बोद्धुमस-
मर्थः पुनः सद्दोदरान् सह भोगान् वा स्मरिष्यति तदिदमे-
वास्तु मुद्भव भोगान्मया (समाणंति) सुखदुःखहेतु (खु इति)
चलु निश्चितं भिक्षाचर्या भिक्षाटनं विहारो ग्रामादिष्वप्रतिव-
द्धविहारो दीक्षोपलक्षणं चैतदिति सूत्रार्थः ।

पुरोहित आह ।

जहा य भोई तणुयं जुजगे, निम्मोयणं हेव पलेइ मुत्तो ।

एमेय जाया पयंहति भोए, तेहं कहं नागुगमिस्सएगो ॥ ३४ ॥

विंदितु जालं अवलंबरोहिया, मच्छा जहा कामगुणो पहाय ।

धोरेय सीझा तवसा उदारा, धीरा हू भिक्खागरियं चरंति ३५

यथा च हेमवति ! पठ्यते आह भोगिनि तनुः शरीरं तत्र जातां
ननुजां भुजंगमः सर्पो निर्मोचनीयं निर्मोक्तं हित्वा पर्येति सम-
न्ताक्छति मुक्त इति निरपेक्षो नाभिष्यक्त इत्यर्थः (समेतिचित्तं)
एवमतौ पठ्यते च (श्मेतिचित्तं) अत्र च तयेति गम्यते तत्त-
थेमा ते तव जातौ पुत्रौ प्रजहीतः प्रकर्षेण त्यजतो भोगान्
ततः किमित्याह तौ भोगास्त्यजन्तौ जातौ अहं कथम् नानुग-
मिष्यामि प्रव्रज्याग्रहणेनानुसरिष्याम्येको द्वितीयो यदि ताव-
दनयोः कुमारकयोरपीयान् विवेको यन्निर्मोक्तवदत्यन्तसह-
चरितानपि भोगान् भुजङ्गवत् त्यजतस्ततः किमिति मुक्तयोगोऽ-
प्यहमेनात्र त्यजामि किं वा ममासहायस्य गृहवासेनेति भावः ।

तथा त्रित्वा द्वित्रा कृत्वा तीक्ष्णपुच्छादिना जाह्यमानायमव-
ज्ञमिव जीर्णत्वादिना निःसारमिव वशीयोऽपीति गम्यते ।
रोहिता रोहितजातीया मत्स्या मीनाश्चरन्तीति संबन्धः । यथेति
दृष्टान्तोपदर्शने यत्तदोश्च नित्यसंबन्धात्तथेति गम्यते ततस्तथा
जाह्यप्रायान् कामगुणान् प्रहाय परित्यज्य घुरि पडन्ति धौरेया-
स्तेषामिष शीलमुत्कृतगारवादितावकृपणः स्वमाधो येषां ते

धौरेयशीघ्रास्तपसाऽनशनादिनोदाराः प्रधाना धीराः सत्ववन्त
हृयति यस्माद्विज्ञाचर्यो चरन्त्यासेवन्ते व्रतग्रहणोपवर्णमेतद-
तोऽहमपीत्यं व्रतमेव ग्रहीष्य इति भावः इति सूत्रार्थः ॥
इत्थं तत्प्रतिबोधिता ब्राह्मण्याह ।

तेहव कौंचा समंस्कमंता, तयाणि जालाणि दक्षिणं हंसां ।

पठेति पुचा य पई यमज्झं, तेहं कहं नागुगमिस्सइका ३६
नमसीवाकाश इव कौञ्चाः पक्षिविशेषाः समतिक्रामन्तस्तान्
तान् देशानुलुङ्घयन्तस्ततानि विस्तीर्णानि जाह्यानि बन्धनविशेष-
वरूपाण्यात्मनोऽनर्थहेतुत्वक्षित्वा (हंसोति) चशब्दस्य गम्यमान-
त्वात्संसाधः पठेतिचित्तं) परियन्ति समन्ताद् गच्छन्ति पुत्रौ च
पुत्रौ च पतिश्च भर्ता मम संबन्धिनो गम्यमानत्वाद्ये ते जाह्यो-
पमविषयानिष्यङ्गं भित्वा नमः कल्पे निरुपत्रोपतया संयमाद्यनि-
तानि संयमस्थानान्मतिक्रामन्तस्तानहं कथं नानुगमिष्याम्येका
सती किं त्वनुगमिष्याम्येव । एवंविधं वचनं हि स्त्रीणां पतिः
पुत्रो वा गतिरिति । यदि वा जाह्यानि भित्त्वेति हंसानामेव
संबन्धते । समतिक्रामन्तः स्वातन्त्र्येण गच्छन्त इति तु कौञ्चोदा-
हरणमजातकलत्रादिवन्धनसुतापेक्षं हंसोदाहरणं तु तद्विपरी-
तपत्यपेक्षमिति भावनीयमिति सूत्रार्थः । इत्थं चतुर्थामप्येक-
वाक्यतायां प्रव्रज्याप्रतिपत्तौ यदभूत्तदाह ।

पुरोहितं तं समुयं सदारं, सोचाभिणिकवंत पहाय जोगे ।

कुटुंबसारं विरलुत्तमंतं, रायं अजिक्खं समुवाय देवी ॥ ३७ ॥

वंतासी पुरितो रायं, न सो होइ पसंसितो ।

माहणेणं परिचंचं, धणं आइउमिच्छसि ॥ ३८ ॥

सव्वं जगं जइ तुहं, सव्वं वावि धणं जवे ।

सव्वं पि ते अपज्जचं, नो वा ताणाइ ते तव ॥ ३९ ॥

मरिहति रायं जया तथा वा, मणोरमे कामगुणं पहाय ।

एको हु धम्मो नरदेवयाणं, न विज्जए अन्नमिहेह किंचिउ

पुरोहितं पुरो वसन्तमिति च जृगुनामानं सपुत्रं पुत्रच्यान्वितं
सदारं सपत्नीकं श्रुत्वाऽऽकर्ण्य अजिनिष्कम्य गृहान्निर्गत्य प्र-
हाय प्रकर्षेण त्यक्त्वा भोगान् शब्दादीन् प्रव्रजितमिति गम्यते ।
कुटुम्बसारं धनधान्यादि विपुलं च विस्तीर्णतया उत्तमं च प्रधान-
तया विपुलौत्तमं (यदिति) यत्पुरोहितेन त्यक्तं गृहन्तमिति
शेषः (रायं) राजानं नृपतिमजीर्णं पुनः पुनः समुवाच सम्य-
गुक्तवती देवी कमन्वावती नाम तदग्रमहिषी । किमुक्तवतीत्याह
यान्तमुद्गीर्णमशितुं भोक्तुं शीघ्रमस्येति वान्ताशी पुरुषः पुमान् य
इति गम्यते राजन् ! नृपते ! स न प्रसंसितः श्लाघितो विद्व-
द्भिरिति शेषः । स्यादेतत्कथमुद्गीर्णं वान्ताशीत्यत आह । ब्राह्मणे-
न परित्यक्तं परिहृतं धनं छव्यमादातुं ग्रहीतुमिच्छसि परिहृतं
धनं हि गृहीतोऽजित्तया चान्तमिव ततस्तदादातुमिच्छंस्त्वम-
पि वान्ताशीव न चेदमुचितं जवाहशामित्यभिप्रायः । अथवा
काक्या नीयते राजन् ! वान्ताशी यः स प्रशस्यो न प्रवर्त्यते
ब्राह्मणेन परित्यक्तं धनमादातुमिच्छसि न चैतद्भवंत उचितं यत्त-
स्त्वमप्येवं वान्ताशितया अश्लाघ्य एव भविष्यसीति कार्त्तिकः ।
किं च सर्वं निरवशेषं जगद् लुचनं सवेदिति संबन्धो यदीत्य-
स्यायमर्थो न संजवत्येवैतत्कथञ्चित्संभवे वा (तुहंति) तत्
सर्व्वस्यापि धनं रजतरुपादिछव्यं भवेद्यदि तेष्वेतीहापि योज्यते
तथा सर्व्वमपि ते न च पर्याप्तमशक्तमिच्छापरिपूर्वं प्रतीति शेषः ।

आकाशसमत्वेन तस्या अपर्यवसितत्वात्तथा नैव प्राणाय जरा-
शरणाद्यपेक्षाया तदिति सर्व्वे जगद्धनं वा तवेति ते । इह च
पुनः पुनः सर्व्वशब्दस्य युग्मद्वयमदोषोपादानं निश्चयाप्यत्वाद्-
पुनरुक्तमिति ज्ञाननीयं पूर्वेण गृहीतत्वमनेन चानुपकारिता पु-
नरोहितधनाद्वयग्रहणहेतुमादर्श्यं संप्रत्यनित्यतां तद्वैतुमाह । मरि-
ष्यसि प्राणास्त्यक्तसि राजन् ! नृप ! यदा तदा वा यस्मिंस्तस्मि-
न्वा कोऽप्यवश्यमेव मर्त्त्यमम् " जातस्य हि भुवं मृत्यु " रि-
त्युक्तं हि " कश्चिच्चावत्तया हृष्टः, भुतो वा शङ्कितोऽपि वा । कितौ
वा यदि वा स्वर्गे, यो जातो न मरिष्यति " तत्रापि च कदाचिद्वि-
क्षयितवस्तु आदायैव मरिष्यामीत्यत आह । मनोरमाश्चिच्छाहा-
दकान् कामगुणानुकरूपान् प्रहाय प्रकर्षेण त्यक्त्वा त्वमेकाग्र्येव
मरिष्यसि न किंचिदभ्यस्यया सह यास्यतीत्यभिप्रायः । तथा एके
(हृष्टि) एक एवाद्वितीय एव धर्मः सम्यग्दर्शनादिरूपो नरदे-
व ! नृप ! त्राणं शरणमापत्परिरक्षणार्थं न विद्यते नास्त्यन्यद्-
परमिह हृदेति धेत्यभिधानं संयमस्थापनार्थं किंचिदिति स्व-
जनधनादिकं यदि वा हृदेति श्लोके हृदेत्यस्मिन् मृत्यौ धर्म ए-
वैकस्त्राणं मुक्तिहेतुत्वेन नाप्यत्र किंचित्ततः स एवावुद्येय इति
सूत्रचतुष्टयार्थः ।

यतश्च धर्माद्वदे नाम्यत्राणमतो ।

नाहं रमे पक्विलाणि पंजरे वा,

संताण्डिन्ना चरिष्यामि मोक्षं ।

अकिंचणा उज्जुकता निरामिसा,

परिग्रहं भनियत्तदोसा ॥ ४१ ॥

द्ववगिणा जहा रक्षे, नृज्जमाणेषु जंतुसु ।

अप्ये रुत्ता पमेयंति, रागदोसवसंगया ॥ ४२ ॥

एवमेवं वयं मूढा, कामजोगेषु मुच्छिष्या ।

नृज्जमाणं न दुःखमामो, रागदोसगिणा जयं ॥ ४३ ॥

भो ! भोक्षः वमिस्ता य, लहुद्वयविहारिणो ।

आमोयमाणा गच्छन्ति, दिया कामकमा द्वा ॥ ४४ ॥

इमे य वच्चा फंदंति, मम हृत्थज्जमागया ।

वयं च सत्ता कामेषु, जणियामो जहा इमे ॥ ४५ ॥

साभिसं कज्जलं दिस्ता, वज्जमाणं निरामि ।

आमितं सव्वमुज्जिक्ता, विहरिस्सामो निरामिसा ॥ ४६ ॥

गिष्ठावमेइ नच्चा णं, कामे संसारवच्छणे ।

उरउव्व मुव्वज्जासे वा, संकमाणो तणु चरं ॥ ४७ ॥

एणो व्व वंधणं जिच्चा, अप्पणो वसहिं वप ।

इति पच्छं महारायं, इसुयारेत्ति मे मुयं ॥ ४८ ॥

नेति निषेधे अहमित्यात्मनिर्देशे रमे इति रतिमवमोमि [प-
क्विलाणि पंजरेवति] वाशब्द औपम्ये निम्नक्रमश्च ततः पक्विला-
व शकुनिकेव शारिकादिः पक्षरे प्रतीत एव । किमुक्तं भवति य-
थाऽस्ती दुःखोत्पादिनि पक्षरे न रतिं प्राप्नोत्येवमहमपि जरामर-
णाद्युपचरविहृते प्रपक्षरे न रमे । अतश्चिज्जसन्ताना प्रक्रमान्
विनाशितस्वेहमन्ततिः सती विज्जशब्दस्य सूत्रे परनिपातः प्राग्व-
त् चरिष्याम्यनुष्टास्यामि मौनं मुनिभावम् । न विद्यमानं क-
श्चनं ह्येतो हिरण्यादि जावतः कषायादिरूपमस्या इत्यकिञ्च-
त्ता अत्र एव वज्ज मायाविरहितं कृतमनुष्ठितमस्या इति ऋजुं क-

ता । कथं चैवं भूतेत्याह । निष्क्रान्ता आमिषाद् शुद्धिहेतोरभिप्रा-
तविषयादेर्निर्गतं वा आमिषमस्या इति निरामिषा (परिमहा-
म्भनित्यत्तदोसेत्ति) प्राप्ततत्वात् पूर्वपरनिपातोऽस्त्यमिति परिप्र-
हारम्भदोषा अभिष्वङ्गनिर्दिष्टातदवस्तुद्यो निवृत्तापरता परिप्र-
हारम्भदोषा निवृत्ता । यद्वा परिग्रहं भनियत्तदोसा अत्र एव चादो-
षा विहृतिविरहिता । अनयोर्विशेषणसंसारः । अपरं च दोषा-
ग्निना दावानलेन यथाऽऽरण्ये घने दह्यमानेषु जलमस्तात्रियमाणे-
षु जन्तुषु प्राणिष्वन्येऽपरे सत्त्वाः प्राणिनो दिव्येकितः प्रमोदन्ति
प्रकर्षेण हृष्यन्ते । किमित्येवंविधास्त इत्याह । रागद्वेषयोर्दश
आयत्तता रागद्वेषवशस्तं गताः प्राप्ताः (एवमेवंति) विन्दोर-
क्षाक्षिणकत्वादेवमेवति वयं (मूढा) मूढानि मोहवशात्ता नि-
कामभोगेषूपकरूपेषु (मुच्छिष्या) मुच्छितानि गृह्णाति दह्यमा-
नमिव दह्यमानं न दुःखमामहे नावगच्छामो रागद्वेषवन्निर्वि-
रागद्वेषाग्निस्तेन किं तज्जगत्प्राणिसमूहं यो हि सविवेको रागा-
दिमांश्च न जयति स दावानलेन दह्यमानानन्यसत्त्वानवलोक्या-
हमप्येवमनेन दहनीय इति तद्वृत्तपोपायतत्पर एव भवति न तु
प्रमादवशात् सन् प्रमोदते । यस्त्वत्यन्तमहो रागादिमांश्च
स आयातिमाचित्त्यन् हृष्यति न तु तदुपशमापाये प्रवर्तते ततो
वयमपि प्रोगापरिस्त्रागादेवं विद्यान्येवेति ज्ञावः । येदेदंविद्या न
भवन्ति ते किं कुर्वन्तीत्याह प्रोगान्मनोऽज्ञाश्वादीन् (ज्ञेयेति)
लुक्त्वाऽऽसेव्य पुनश्चरकादं वान्त्वा चापहाय विपाकदादणत्वा-
ल्लघुर्वायुस्तच्छ्रुतं भजनमेपां लघुचूताः कोऽर्थो वायुपमास्तथा-
विधाः सन्तो विहरन्तीत्येवंशीला लघुभूतविहारिणोऽप्रतिबन्ध-
विहारिण इत्यर्थः । यद्वा लघुचूतः संयमस्तेन विहर्तुं शीलं
येपां ते तथा आसमन्तान्मोदमाना हृष्यन्ते आमोदमानास्तथा-
विधाऽनुष्ठानेनेति गम्यते । गच्छति विद्यद्वित्तयानमिति शेषः ।
क इव (दियाकामकमा इवेत्ति) इवशब्दे निम्नक्रमस्ततो ऽपि
इव कामोऽभिधाप्यस्तेन कामन्तीति कामक्रमाः यथा पक्षिणः स्व-
च्छया यत्र यत्रावजासन्ते तत्र तत्रामोदमाना ज्ञाम्यन्ते एवमेतेऽ-
प्याभिष्वङ्गस्य परतन्त्रताहेतोरभावाद्यत्र यत्र संयमयात्रा निर्वहणं
तत्र तत्र यान्तीत्याशयः । पुनर्वहिरास्थां निराकुर्वन्तीत्याह इमे इ-
त्यनुभूयमानतया प्रत्यक्षाः शब्दादयश्चः समुद्भवे वच्चा नियन्त्रिता
ऋनेकधोपायै रक्षिता इत्यर्थः एते किमित्याह । स्पन्दन्त इव
स्पन्दन्ते अस्थितिधर्मतया ये । कादश इत्याह (मम हृत्थज्जमा-
गयत्ति) ममेत्यात्मनिर्देश उपलक्षणत्वाच्च न हस्तं करमाय्यं
अत्र वा आगताः प्राप्ताः कोऽर्थः स्वयंशा आत्मनोऽङ्गतां दर्शय-
तुमाह । (वयं च सत्तचित्ति) वयं पुनः शक्तानि संयम्यान्निष्व-
ङ्गवन्तीत्यर्थः अवहृत्येऽप्यस्मदोदयोश्चेति बहुवचनं कामेष्वभिष्व-
ङ्गपणं । यज्ञादिविषु एवाविषेष्वपि चामीष्वभिष्वङ्ग इति मोहवि-
क्षसितमिति ज्ञावः । यद्वा इमे च चेति चशब्दाद्वयं च स्पन्दामहे इह
स्पन्दामहे आयुषश्चक्षतया परलोकगमनाय शेषं तथैव यत
एवमतो जविष्यामो यथेमे पुरोहितादयः । किमुक्तं जवति यथाऽ-
मं निश्चञ्चलत्वमवशोक्यते परित्यक्तास्तथा वयमपि त्यज्याम
इति । स्यादेतदस्थिरत्वेऽपि सुखहेतुत्वात् किमित्यमी स्पन्दन्ते
इत्याह । सह मिषेण पिशितरूपेण वर्तते इति सामिपस्तं कल्ल-
महं गृध्रशकुनिकं वा दृष्ट्वाऽवबोध्य बाध्यमानं पीड्यमानं पक्षा-
न्तरैरिति गम्यते निरामिपमामिषविरहितमन्यथाचूतं दृष्ट्वेति
गम्यते आमिपमामिष्वङ्गहेतुं धान्यादि सर्व्वैरनिर्वशेषमुज्जित्वा
त्यक्त्वा (विहरिस्सामोत्ति) विहरिष्याम्यप्रतिबन्धविहारितया
चरिष्यामीत्यर्थः । निरामिषा परित्यक्ताभिष्वङ्गहेतुः उक्तादुपादे

नोपदेष्टुमाह गृध्रेण उपमा येषाम्ने गृध्रेणमास्तानुक्त्यायेन तुः
मनुष्येभिर्मित्रमम्य योऽयने ज्ञात्वाऽवबुध्य णमिति प्राग्वत्
फान् प्रहमाद्विषयानिचयतो लोकाश्च कामांश्च विषयांश्च संता-
रवर्चनात् संसारवृत्तिहेतुत्वं ज्ञात्वेति संयन्धः । दयया कामयन्त
इति कामा इति व्युत्पत्त्या कामयोगाद्वात्यन्तगुक्तिर्यापनार्थं
कामा विषयिण्य पवोका घतस्तान् गृध्रोपमान् संसारवर्ककांश्च
ज्ञात्वा किमित्याह (उरश्चो ध्व मुवध्रपासेवात्) इत्यशब्दस्य नि-
ग्रहमात्राद्वारंत्वाच्चोरग इव जुजग इव सौपर्ण्यपात्रे गुरुस-
न्धीपे शङ्कानानो भयत्रस्तमिति स्तोके मन्दयतनयेति यावत् ।
चरेः क्रियास्तु प्रवर्त्तन् । अस्यायमाशयो यथा सौपर्ण्योपमैर्विप-
र्येण वाच्यते तथा संयममासेवस्य । ततश्च किमित्याह (नागो-
ह्य) अर्थः स्पष्टः आशयइवायं यथा नागो घन्धनं वरजाएरुकादि
जित्वा द्विधा विहायात्मनो वसतिं विन्ध्यादर्वी व्रजत्येवं व्रजवानपि
कर्मवन्धनमुपहत्यात्मनो वसतिं कर्मविगतः सुखो यथात्मावति-
ष्टे न च मुक्तिरेव तां व्रजेरेतेन दीक्षायाः प्रसङ्गान्नः फलमुक्तम् ।
एवं चोपदिश्य निगमयितुमाह । एतद् यन्मयोक्तं पथं हितं
महाराज ! प्रशस्यचूपते ! इषुकारनामन् । एतच्च न मया स्वमनी-
षिकथ्यबोध्यते किं त्रित्येतन्मया श्रुतमवधारितं साधुसकांशादि-
ति गम्यते इति सूत्राष्टकार्थः । एवं च तद्वचनमाकर्ण्य प्रतिबुद्धो-
न्मत्ततश्च यत्तौ द्वावपि चक्रतुस्तदाह ।

चञ्चत् विट्त्वं रट्, कामभोगे ऽि दुबुद्धे ।

निज्विसया निरामिसा, निष्ठा निष्परिगहा ॥ ४६ ॥

तस्मै धर्मं वियाणिता, चिच्छा कामगुणं वरे ।

तदं पगिज्जहक्खायं, धोरं धोरपरकम् ॥ ४७ ॥

न्यक्त्वाऽपहाय विपुलं विस्तीर्णं राष्ट्रं मएरुं पाठान्तरतो
राज्यं वा कामजोगांश्चोकरूपान् दुस्त्यजान् दुष्टरिहारात्रिविषयौ
शब्दाद्विषयविरहिततायत एव निरामिषौ । यद्वा विषयो देश-
स्तरिहर्तौ राष्ट्रपरित्यागतः कामजोगत्यागतश्च निरामिषाव-
भिप्रेतइतुविरहितौ कृतः पुनर्येविधौ यतो निःस्नेहौ निष्प त-
दंश्चो निष्परिग्रहौ कचिद्विद्यमानस्वीकारौ सम्यगविपरीतं
धर्मं श्रुतचारित्रात्मकं विज्ञाय विशेषतोऽवबुध्य (चिच्छाचि)
न्यक्त्वा कामगुणान् शब्दादीन् वरान् प्रधानान् पूर्वविशेषणैर्ग-
द्यर्थत्वेऽपि पुनरभिधानमतिशयव्यापकं तपोऽनशनादि प्रशुद्धा-
न्मुपगम्य यथाख्यातं येन प्रकारेण तीर्थकरादिभिः कथितं घा-
रमत्यन्तदुरनुचरं घोरः कर्मवैरिणः प्रति रौरुः पराक्रमो धर्मांशु-
ष्टानविषयसामर्थ्यात्मको ययोस्तौ । तथा देवीनृपौ तथैव कृत-
वन्ताविति शेष इति सूत्रद्वयार्थः ॥

संप्रति समस्तोपसंहारमाह ।

एवं ते कमसां बुद्धा, सव्वे धम्मपगायणा ।

जम्ममच्चुजयोन्विग्गा, दुक्खस्संतगेवसिणो ॥ ४१ ॥

सामणे विगयमोहार्णं, पुब्बजावणजाविा ।

अचिरेणेव कालेन, दुक्खस्संतमुवागया ॥ ४२ ॥

राया सह देवीए, माहणो व पुरोहिओ ।

माहणी दारगा चेव, सव्वे ते परिनिब्बुडे (त वे मे ॥ ४३ ॥

एवममुना प्रकारेण तान्यनन्तरमुक्तरूपाणि षडपि क्रमशोऽ-
भिहितपरिपाठ्या बुद्धान्यवगततत्त्वानि सर्वाण्येषेणाणि धर्म-
परायणानि धर्मेकनिष्ठानि पठ्यते च (धम्मपरंपरासि) पर-
म्परया धर्मां येषां तानि परम्पराधर्माणि प्राकृतत्वाच्च परंपरा-

शब्दस्य परनिपातस्तथाहि साधुवर्शनात् कुमारकयोः कुमार-
धचनात्तत्पित्रोस्तद्वलोकनात् कमलादेव्यास्ततोऽपि च राक्ष
इति परम्परयैव धर्मेप्राप्तिर्जन्ममृत्युभयेभ्यः उकारूपेभ्य एवो-
द्विग्नानि व्रतानीति जन्ममृत्युभयोद्विग्नानि दुःखस्यासात-
स्यान्तः पर्यन्तस्तद्भेषकाणि तद्वन्वेषकाणि सापेक्षस्यापि समा-
सो यथा देवदत्तस्य गुरुकुलमिति । पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह । शा-
सने दर्शने विगतमोहानामर्हतामन्यजन्मनि भावनयाऽन्यासरू-
पया भावितानि वासितानि भावनाभावितानि । यद्वा भावितानि
भावना यैस्तानि भावितभावनानि पूर्वोत्तरनिपातरथातन्त्रत्वा-
दत एवाचिरैवेव स्थलेनैव कालेन दुःखस्यान्तं मोक्षमुपग-
तानि प्राप्तानि । सर्वत्र च प्राकृतत्वात् पुष्पिङ्गनिर्देशः । मन्दम-
तिसरण्यायाज्यनार्थमुपसंहर्तुमाह । राजेष्पुकारः सह देव्या
कमलावनया ब्राह्मणश्च पुरोहितो भृगुनामा ब्राह्मणी तत्पत्नी
यौ च दारकौ तत्पुत्रौ चेति पूर्ववत् सर्वाणि तानि परिनिर्वृतानि
कर्मामन्युपशमतः शीतीभूतानि मुक्तिं गतानीति यावत् सूत्र-
त्रयार्थः । इति परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् । उक्तोऽनुगमः ।
उक्तं १४ अ० । खनामख्याते नगरभेदे, "उसुगारे एयरे उस-
मदत्ते गाहावर्ह" विपा० १ श्रु० १ अ० ।

उत्तुयार (पञ्चम-इषुकारपर्वत-पुं० धातकीखण्डविभागकारि-
णि पर्वते, "दो उसुगारपव्वया" इषुकारौ दक्षिणोत्तरयोर्दि-
शोर्धातकीखण्डविभागकारिणाविति । स्था० २ डा० ३ उ० ।
"समयक्खेत्ते चत्तारि उसुकारा" इषुकारा धातकीखण्डपु-
ष्करार्द्धयोः पूर्वोत्तरविभागकारिणश्चत्वारः स० । स्था० ।
उत्तुयारिज्ज-इषुकारीय-न० "उत्तुयारणाम गोर्यं, वेदंतो भावओ
य उत्तुयारो । तत्तो समुच्चियमिणं, उत्तुयारिज्जंति अज्जयणं"
यदिषुकारात् समुत्थितं तत्तस्मै प्रायो हितमेव भवतीति इषुका-
राय हितमिषुकारोयमुच्यते । प्राधान्याच्च राक्षो निर्देशोऽन्यथा
परभ्योऽप्येतत्समुत्थानं तुल्यमेवेति । चतुर्दशे उत्तराख्यने,
उक्तं १४ अ० । स० ।

उत्तुपात्र-देशी०-न० उद्बुद्धे, "उत्तुयासंसि वा कामज-
लंसि वा" आचा० २ श्रु० ।

उत्तुल्लखकिरिअेवम-इषुत्रयक्रियापम-त्रि० शरशब्दक्रि-
यासदृशे, "श्रुतः समाधिरव्यक्त, इषुत्रयक्रियोपमः" । द्वा०
३१ द्वा० ।

उत्तुल्लग-उत्तुल्लग-पुं० स्मृतिकायां परवक्ष्यपातार्थमुपरिच्छादि-
तगर्तायाम् "उत्तुल्लगसयगर्धो" उक्तं १९ अ० ।

उत्स (ण) (ऊ) ष्मन्-त्रि० उप् आधारे अनिन् वा ऋस्वः ।
शपोः संयोगे सोऽग्रीष्मे ऽ । ४ । ऽ । इति षस्याने सकारो मा-
गच्याम् । ग्रीष्मर्तौ, प्रा० ।

उत्स-अवश्याय-पुं० स्नेहे, "अप्पहरिप्पु अप्पुस्सेसु" वृ० ४
उ० । नि० नृ० ।

उम्-पुं० वसन्ति रस्ता अत्र-घस् रक्-निपातनाञ्च षत्वम् ।
किरणे, सूर्यकिरणानां बहुलाकर्षकत्वेन रसवत्त्वात्तथात्वम् । वृषे,
सुरज्ज्वाय, लतायाम्, पृथिव्याम्, स्त्री० । वाच० ।

उत्संकल्य-उत्संकलित-त्रि० निस्पृष्टे, आचा० २ श्रु० ।

उत्सङ्कष्टा-उत्पञ्चक्य-अव्य० उत्पत्येत्यर्थे, द्वाव्रावसरंतयो-
त्सुकीभूयेति यावत् । स्था० ६ डा० ॥

उत्सर्गः—उत्सर्गः—न० स्वययोगप्रवृत्तकावाधेर्ध्वं पुरतः
 'स्वर्गकणमारुजकरणमुत्पत्तकणम् । ध० ३ अध० । स्वययोगप्रवृत्ते-
 र्नियतकावाधधिरतः करणे, । यथा -काचिन्मरामकादिप्रार्थ-
 नया रुदन्तं-वाह्यमाश्वसयति यद्भुत मा रोदीः समीपगृहागतो
 मुनिरस्मद्गृहे आयास्यति तदा तदर्थमुत्थिताऽहं तवापि दा-
 स्यामीति । ततश्च साधावागते तस्य भिक्षादानायोत्थिता वा-
 हस्यापि ददातीति उत्पत्तकणम् । ध० ३ अध० (पाहुनिया श-
 ध्वे स्पष्टीभविष्यति) " उत्सर्गं अहिसर्गं परमुहोर्लक्षिण-
 श्रोवा वि ज्ञायत्परेण जुषो अह ज्ञावाभिगगहो नाम अवस-
 र्पन् " । ध० १ अध० ।

उत्सर्गावृत्ता—अपसर्प्य—अव्य० अपसृतं कृत्वेत्यर्थे, " उत्स-
 र्कावृत्ता " विवादे प्रतिपन्थिनं केनापि व्याजनापसर्प्यापसृतं
 कृत्वा पुनरवसरमवाप्य विवदते स्था ६ ग० ।

उत्सर्ग—उत्सर्ग—पुं० मृज विसर्गे उत्पूर्वात् सृजेर्ध्वम् । उज्जने,
 आव० ५ अ० । अस्य निक्षेपः ।

नामं १ भवणा २ दविण, ३ खित्ते ४ काले ५ तद्देव ज्ञावे यद्
 एतो उत्सर्गस्य तु, निक्खवो ऽव्विहो होइ ॥ ३६ ॥

अर्थमधिकृत्य निगदसिद्धा विशेषार्थे तु प्रतिद्वारं प्रपञ्चेन व-
 द्यामः । तत्रापि नामस्थापने गतार्थे ।

उत्सर्गः—द्विरभिधित्तया पुनराह ॥

द्विज्जणा उ जं जेण, जत्थ अवकिरइ दव्वभूओ वा ।

जं जत्थ वा वि खित्ते, जं जच्चिरं जम्मि वा कात्ते ॥ ३७ ॥

वितिरिचो दव्वुत्सर्गो अकिच्चिकरं सदोसं च कत्तुं जो जं द-
 व्वं उड्ढेति तत्थ अकिच्चिकरं जहा भिषं निक्खजायणं सदोसं
 जहा विसक्तमज्जियोगकतं वा एवमादि । अहवा जेण दव्वेण
 जत्थ वा दव्वे दव्वभूतो उड्ढेति एस दव्वुत्सर्गो उहा जरहादी-
 हि चक्खवट्ठीहिं जारहं वासं पव्वयंतेहिं उड्ढितं । जो वा जं खेत्तयं
 चयति जम्मि वा खेत्ते वयति किञ्चि जम्मि वा खेत्ते उत्सर्गो व-
 णिज्जत्ति एवमादिको उत्सर्गो जो जं कालं उज्जति । जहा
 उज्जातो वसंतो मेदणो ण वाहत्ति उड्ढितो वा सियो एवमादि ।
 अहवा खित्तकासं पप्प ण रीयिज्जति वासारत्ते वाणविहरिज्ज-
 ति । जच्चिरं व कात्तं उत्सर्गो जम्मि काले उत्सर्गो वणिज्जति ।
 [आ० चू० ५ अ०] उव्वोत्सर्गो तु उव्वोत्सर्गः स्वयं (जंति)
 यद्व्यमनेषणीयमवाकिरतीति योगः [अवकीरत्ति] उ-
 त्सर्जति (जेणेत्ति) येन करणभूतेन पात्रादिनोत्सर्जति [जत्थत्ति]
 यत्र उव्वं व्युत्सर्जति उव्वचूतो वा अनुपयुक्तो वा उत्सर्जति एव
 उव्वोत्सर्गोऽभिधीयते । द्वारं क्षेत्रोत्सर्गं उच्यते [जं जत्थ वा-
 वि खेत्तेत्ति] यत् क्षेत्रवृक्षणदेशाद्युत्सर्जति यत्र वाऽपि क्षेत्रे उत्स-
 र्गो व्यावर्ण्यते एष क्षेत्रोत्सर्गः कावोत्सर्गं उच्यते [जं जच्चिरं ज-
 म्मि वा कात्ते] यं कावमुत्सर्जति यथा भोजनमधिकृत्य रज्जि-
 साधवः [जच्चिरं वत्ति] यावन्तं कालमुत्सर्गो यस्मिन् वा कात्ते
 उत्सर्गो वर्ण्यते एष कावोत्सर्ग इति गार्थार्थः । आव० ५ अ० ।

भावोत्सर्गान् प्रतिपादयन्नाह ॥

भावे पसत्थमिअरं, जेण व ज्ञावेण अवकिरइ जं तु ।

अस्तंजमं पसत्थे, अपसत्थे संजमं चयई ॥ ३८ ॥

एवमादिणो आगमतो उत्सर्गो पसत्थो अपसत्थो अणुणादीणं
 जातिमदादीणं य अपसत्थो णाणादीणं उज्जणा जेण वा ज्ञावेण
 चयति एवमादि [आ० चू०] नाव इति द्वारपरामर्शं भावोत्सर्गो

द्विधा प्रशस्तं शोजनं वस्त्वधिकृत्य [इतरत्ति] अप्रशस्तमशोजनं
 तथा येन वा ज्ञावेन उत्सर्जनीयवस्तुगतेन स्वरादिना अवकिरति जं
 तु उत्सर्जति यत्तत्र भावेनोत्सर्ग इति तृतीयासमासः । तत्रासंयमं
 प्रशस्ते भावोत्सर्गं त्यजति अप्रशस्ते तु संयमं त्यजतीति गार्थार्थः ।
 यदुक्तं येन वा भावेनोत्सर्जति तत्प्रकटयन्नाह ।

खरफरुसाइसवेअण—मचअणं पुरजिगंधविरसाई ।

दव्विअमविचयइदोसेण, जेण ज्ञावुभ्रणा सा उ ॥ ३९ ॥

खरपरुपादि सचेतनं खरं कठिनं परुषं दुर्जोषिणोपनीतमचे-
 तनं पुरजिगंधविरसादि यद्व्यममपि त्यजति दोषेण येन स्वरादि-
 ना वा ज्ञावोत्सर्ग सा उक्ता येनोत्सर्ग इति गार्थार्थः । ३९ गतं
 मूढद्वारगाथायामुत्सर्गमधिकृत्य निक्षेपद्वारम् ॥

अधुदैकार्थिकान्युच्यते ॥

उत्सर्ग १ विउत्सरणा, २

उज्जणा य ३ अवकिरण ४ उड्ढण ५ विवेगो ६ ।

वज्जण ७ चयण ८ म्मुअणा ९,

परिसारण १० सारणा चव ११ ॥ ४० ॥

उत्सर्गः व्युत्सर्जना उज्जना च अवकिरणं वर्द्धनं विवेकः वर्जनं त्य-
 जनम् उन्मोचना परिशतना शातना चैवेति गार्थार्थः । आव० ५ अ०
 उत्सर्जनीयस्य त्यागरूपे आभ्यन्तरतपोभेदे, तद्देवः स द्वि-
 विो वाह्य आभ्यन्तरश्च । तत्र बाह्यो द्वादशादिभेदस्योपधेरति-
 रिक्तस्यानेपणीयस्य संसक्तस्यान्नपानादेर्वा त्यागः । आभ्यन्तरः
 कपायाणां मृत्युकाले शरीरस्य च त्यागः । ननु उत्सर्गप्रायश्चि-
 त्तमध्य एवोक्तस्तर्हि पुनरत्र भणनेन सत्यं सोऽतिचाराविशु-
 द्ध्यर्थमुक्तः अयं तु सामान्येन निर्जराय इत्यपौनरुक्त्यम् । प्रव०
 ६ द्वा० १ ध० १ स० । न० । पञ्चा० । यथा भामेत्युक्ते सत्यभामेति ग-
 म्यते तथाऽत्राप्येकदेशेन समुदायावगमात् कायोत्सर्गं, प्रव० १
 द्वा० । (काउत्सर्गाशब्देऽप्येवकथ्यता) " उत्सर्गंति " ई-
 र्थार्थानिमित्तं पञ्चविंशत्युच्चासप्रमाणं कायोत्सर्गं करोति ।
 ओ० । सामान्योक्तौ, ध० २ अध० । दर्श० । सामान्योक्तौ वि-
 धिरुत्सर्गः यथा त्रिविधं त्रिविधेन प्राणातिपातविरतिः । दर्श० ।
 पञ्चा० । इह विधित्सितस्य वस्तुनः कारणनिरपेक्षं सामान्य-
 स्वरूपमुत्सर्गं उच्यते । वृ० ४ उ० । अभिप्रेतवस्तुस्वरूपनिर्वाच्यं
 कारणनिरपेक्षमुत्सर्गः । नि० चू० ११ उ० । " उत्सर्गो ओहो "
 उत्सर्गो पडिसेहो । नि० चू० १ उ० । अथोत्सर्गपवादयो-
 र्वाधविचारः । अथ योऽयं " न हिंस्यात्सर्वाभूतानी " त्यादिना
 हिंसानिषेधः औत्सर्गिको मार्गः सामान्यतो विधिरित्यर्थः वेद-
 विहिता तु हिंसापवादपदं विशेषतो विधिरित्यर्थः । ततश्चाप-
 वादेनोत्सर्गस्य बाधितत्वात् औतो हिंसाविधिदोषायात्सर्गा-
 पवादयोरपवादो विधिवर्लीयानिति न्यायात् । भवतामपि हि
 न खल्वेकान्तेन हिंसानिषेधः तत्तत्कारणे जाते पृथिव्यादिप्र-
 तिषेधना नामनुष्ठानात् ग्लानाद्यसंस्तरे आधाकर्मादिग्रहणम-
 णनाच्च । अपवादपदं च याद्विकी हिंसा देवतादिप्रीतेः पुष्टाल-
 म्यनत्वादिति परमाशङ्क्य स्तुतिकार आह नोत्सर्गमित्यादि
 अन्याथमिति मध्यवार्त्ति पदं डमरुक्रमशिन्यायेनोभयत्रापि संब-
 न्धनीयम् । अन्याथमुत्सर्गमन्यस्मै कार्याय प्रयुक्तमुत्सर्गवाक्य-
 मन्यार्थप्रयुक्तेन वाक्येन नापोद्यते नःपवादोचरीक्रियते यमे-
 वार्थमाश्रित्यापवादोऽपि प्रवर्तते तयोर्निम्नोक्ततादिव्यवहारव-
 त्परस्परसापेक्षत्वेनैकार्थसाधनविषयत्वात् यथा जैनानां संय-

मपरिपालनार्थं नवकोटिविशुद्धाहारप्रहणमुत्सर्गस्तथाविध-
व्यजेत्रकालभावापन्तु च निपतितस्य गत्यन्तराभावे पञ्चका-
दियननयाऽनेपणीयादिप्रहणमपवादः सोऽपि च संयमपरिपा-
लनार्थमेव । न च मरणकशरणस्य गत्यन्तराभावोऽसिद्ध इति
वाच्यं " सव्यन्त संजमं सं-जमाउ अप्पानमेव रक्खिजा ।
मुच्चइ अइवायाओ, पुखो विसोही नया विरइ " इत्यागमात्
तथा आयावेदेऽपि यमेवैकं रोगमाधिकृत्य कस्याञ्चिदवस्थायां
किञ्चिद्वस्त्वप्यं तदेवावस्थान्तरे तत्रैव रोगे पथ्यमुत्पद्यते हि सा-
वसा देहाकाशमयान्प्रति " यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्कर्म कार्यं तु
वर्जयेत् " इति वचनात् यथा वलवदादेर्वरिणो लह्मनं क्रीणधा-
तोस्तु तद्विपर्यय एवं देहाद्यपेक्षया स्वरिणोऽपि दधिपानादि यो-
ज्यमातया च वैद्याः " काशाधिरोधि निर्दिष्टं, ज्वरादौ लह्मनं हितम् ।
अतःऽनिलश्रमश्चोद्य-शोककामकृतज्वरात् " एवं च यः पूर्वम-
पथ्यपरिहारो यश्च तत्रैवावस्थान्तरे तस्यैव परिजोगः स खलु
उभयोरपि तस्यैव रोगस्य शमनार्थ इति सिद्धमेकविषयत्वमुत्स-
र्गपवादादयोरिति । प्रवर्ता चोत्सर्गोऽपवादश्चान्यार्थः । " न हि-
स्यान्सर्वाभूत्यानी " त्युत्सर्गो हि दुर्गतिगतिनिषेधार्थः अपवादस्तु
वैदिकहिंसाविधिदेवताऽतिथिपितृप्रीतिसंपादनार्थः अतश्च पर-
स्परनिरपेक्षत्वे कथमुत्सर्गोऽपवादेन बाध्यते तुल्यवदयोर्विरोध
इति न्यायात् निष्कार्थत्वेऽपि तेन तद्वाधनेऽतिप्रसङ्गात् । न च
वाच्यं वैदिकहिंसाविधिरपि स्वर्गहेतुतया दुर्गतिनिषेधार्थ एवे-
ति तस्योक्त्युक्त्या स्वर्गहेतुत्वनिर्वाहनात् तन्मन्तरेणापि च प्रका-
रान्तरैरपि तस्मिन्निजावाह्यत्यन्तराज्ञाये ह्यपवादे पक्षकङ्गीकारः ।
स्याः । न प्रति किमुत्सर्गा अल्पे उतापवादास्तथा उत्सर्गोऽपवादो
वा स्वस्थाने श्रेयान् वन्नवाश्च । परस्थाने वन्नवानपि श्रेयाश्च
अन्याः । (सूत्रम्) " नो कप्यइ निगंथाण वा निगंथीण वा आमे
ताव पञ्चवे अजिन्ने पणिगाहिच्चए अववाइयं जहा कप्यइ निगंथाण
वा निगंथीण वा पक्के तालपञ्चवे जिन्ने वा पणिगाहिच्चए "
अथवा विविधं सूत्रमुत्सर्गसूत्रमपवादसूत्रमुत्सर्गापवादसूत्रं च ।
तत्रोत्सर्गिकमापवादिकं चोक्तमुत्सर्गापवादसूत्रं पुनरिदम् । नो
कप्यइ निगंथाण वा निगंथीण वा अन्नमन्नस्स मां ये आदिच्चए
वा आयनिच्चए वा अन्नथागाहं हि रोगादर्थं केहिं, अथवा चतु-
र्विधं सूत्रमौत्सर्गिकमापवादिकमुत्सर्गापवादमपवादादौत्सर्गिकं
तत्राद्यानि त्रीण्युक्तानि चतुर्थमपवादौत्सर्गिकमिदं यथा " अम्मं
मंसं च द्वाहि मा अछियाण " आह उत्सर्ग इत्यपवाद इति
वा कोऽयं उच्यते ॥

उज्जयसर्गुत्सर्गो, अववाओ तस्स चैव पक्खिक्खो ।

उत्सर्गा वि निवतिर्यं, धरइ सालं वमववाओ ।

उद्यतः सर्गोऽविहार उत्सर्गस्तस्य चोत्सर्गस्य प्रतिपक्षोऽपवाद-
कथमिति चेदत आह उत्सर्गादवमौदर्यादिषु विनिपतितं प्रच्यु-
तं ज्ञानादिसालम्बमपवादो धारयति । ननु स उत्सर्गोऽपवादं
गतः सन्न कथं न जग्नव्रतो जयति उच्यते ।

धावंतो उव्वाओ, मगन्नू किं न गच्छइ कमेणं ।

किं वा मउइ किरिया, न कीरए असहओतिकखं ॥

सर्गोऽप्यस्माकं प्रयासो मोक्षसाधननिमित्तं स च मोक्षं तथा
साधयति नेतरत् दृष्टान्तोऽयं यथा कोऽपि पाटद्विपुत्रं गच्छन् धावन्
उद्यतः श्रान्तो जयति तथा न क्रमेण स्वजावगत्या मार्गहः सन्न
गच्छति गच्छत्येवेति जावः केवलं चिरेण तत्पाटद्विपुत्रमवाप्नोति
यदि पुनः श्रान्तोऽपि धावति तदा अपान्तराव एव क्रियते एव

मन्नाप्यध्वादौ तादृशे कार्येऽपवादमप्रतिपद्यमानो विनश्यति । किं
च रोगिणस्तीक्ष्णं क्रियामसहमानस्य मूढी क्रिया न क्रियते क्रियत
एवेत्यर्थः यथैतदेवमन्नाप्युत्सर्गात्परिजृप्तस्यापवादगमनम् । ननु
किमुत्सर्गादपवादप्रसिद्धिरुतापवादादुत्सर्गस्य तत आह ।

उज्जयमाविकखनिजय, पसिच्छि उज्जयस्स निजाउ ।

इय अन्नुन्नपसिच्छा, उत्सर्गववायगातुह्वा ॥

यथोक्तमां प्रेक्ष्य निम्नस्य प्रसिद्धिर्निम्ना चोन्नतस्य प्रसिद्धि-
रित्येवमन्योऽन्यप्रसिद्धावुत्सर्गादपवादोऽपवादादुत्सर्गः प्र-
सिद्ध इति द्वावप्युत्सर्गापवादौ तुल्यौ । तदेवमुत्सर्गापवादचारमु-
क्तम् । इदानीमल्पचारमुच्यते । शिष्यः पृच्छति जगवन् किमुत्स-
र्गा अल्पे उतापवादा उच्यते तुल्या यत आह ।

जावइया उत्सर्गा, तावइया चैव हुंति अववाया ।

जावइया अववाया, उत्सर्गा तेत्तिया चैव ॥

यावन्न उत्सर्गास्तावन्तोऽपवादाः यावन्तोऽपवादास्तावन् उत्स-
र्गाः कथमिति चेदुच्यते सर्वस्यापि प्रतिषेधस्यानुज्ञाभावात् द्वये
ऽपि तुल्याः । संप्रति सेयवद्वयंते इति चारद्वयं व्याख्यातुराह ।

सट्ठाणे सट्ठाणे, सेयावलिणो व हुंति खलु एए ।

सट्ठाणपरट्ठाणे, पहुंति वत्थूण निप्फन्ना ॥

शिष्यः पृच्छति किमुत्सर्गः श्रेयान् वन्नवाश्च उतापवादः । स्मि-
राह । पते खलु उत्सर्गा अपवादाश्च स्वस्वस्थाने श्रेयांसो वद्वि-
नश्य जयन्ति । परस्थानेऽश्रेयांसो दुर्धलाश्च । अथ किं स्वस्थानं
किं वा परस्थानमत आह । स्वस्थानपरस्थाने वस्तुनो निष्प-
न्ने । अथ वस्त्वेव न जानामि किं तद्वस्त्विति । उच्यते पुरुषो व-
स्तु तथा चाह ।

संथरओ सट्ठाणं, उत्सर्गो असहुणो परट्ठाणं ।

इय सट्ठाण परं वा, न होइ व वत्थू विणा किंचि ॥

संस्तरतो निस्तरत उत्सर्गः स्वस्थानमपवादः परस्थानमस-
हस्यासमर्थस्य यः संस्तरितुं न शक्नोति तस्यापवादः स्वस्था-
नमुत्सर्गः परस्थानमिति एवममुना प्रकारेण पुरुषद्वयं वस्तु
विना न किंचित् स्वस्थानं परस्थानं वा किं तु पुरुषो वस्तु सं-
स्तरति नचेत्यतः पुरुषात् स्वस्थानं परस्थानं वा निष्पद्यते तत्
उक्तं प्राक् स्वस्थानपरस्थाने वस्तुनो निष्पन्ने गतं सूत्रद्वारम् । वृ०
१ उ० । प्रकीर्णकथायाम्, " उत्सर्गो पण्णकहा अववाओ णि-
च्छयकहा " नि० चु० ५ उ० । अपानवायोर्न्यापारे, विष्टात्सर्गत्यागे,
दाने, समासौ, व्रतोत्सर्गः वार्षिकवेदपाठसमासौ च वाच० ।

उत्सर्गाद्वि-उत्सर्गरियति-खी० उत्सर्गस्थानं, " उत्सर्गाद्वि-
सुक्तं जह दव्वं विवज्जयं लज्जइ " नि० चु० १६ उ० ।

उत्सर्गववाइय कुशल-उत्सर्गापवादिक कुशल-पुं० उत्सर्ग-
श्च अपवादे जवमापवादिकं च तस्मिन् कुशलः । उत्सर्गा-
पवादविषयविज्ञानवेदिनि, दर्श० । अपवादे भवमापवादिकं
तस्मिन्नुत्सर्गापवादिके कुशला विषयविभागवेदिनि इत्यर्थः ।
ते ह्युत्सर्गापवादवेदितया समयानुरूपप्रवर्तमाना द्योन्नतप्रस्त-
मिहकसरिककूपकसाधोरकाठेऽपि दानदानुश्रावकवर्जितरामा-
जो जायन्त इति । दर्श० ॥

उत्सर्गववाय-उत्सर्गापवाद-पुं० द्वि० य० इतरेतरच्छः । सा
मान्योक्तविशेषोक्तविध्योः, " उत्सर्गववायाणं विद्याणगा सेवगा "
उत्सर्गापवादयोः सामान्योक्तविशेषोक्तविध्योर्विज्ञापकाः । पञ्चापुं०

११ विव० "उत्सर्गववायाणं विसयविभागस्मि दक्षणां । वहु
वयणेण वुवयणमिति " प्राकृतद्वक्त्रणवशादुत्सर्गापवादयोः सा-
मान्योक्तविशेषोक्तद्वक्त्रणयोः विषयिभागे गोचरविच्छिन्नौ दक्षा-
णां ठेकानाम् । जीवा० १ अधि० । (पादप्रोष्ठनस्यैत्सर्गिकत्वा-
पवादिकत्वविचारः पायपुंठणशब्दे)

उत्सर्गववायकुसलं-उत्सर्गापवादकुशलं-पुं० सामान्योक्तो वि-
धिरुत्सर्गः यथा त्रिविधं त्रिविधेन प्राणातिपातधिरतिविशेषो-
क्तो विधिरपवादः यथा " पुढवाइसु आसेवा, उप्पणे कारण-
स्मि जयणाए । गिरहियस्सठियस्स, अववाओ होइ नायव्वो " ।
तत्र कुशलः दर्श० । प्रवचनकुशलमेवे, । सांप्रतमुत्सर्गापवादकु-
शलान्निधानौ तृतीयचतुर्थनेत्रौ युगपद्विधित्सुर्गोत्तरार्द्धमाह
उत्सर्गववायाणं, विसयविभागं वियाणाइ ॥ ५३ ॥

उत्सर्गापवादयोजनप्रवचनप्रतीतयोर्विषयविज्ञागं करणाकर-
णप्रस्तावं विशेषेण जानानि अवगच्छति । अयमत्राभिप्रायः नो-
त्सर्गमेव केवलमाहम्यते नाप्यपवादमेव प्रमाणीकरोति किं तर्ह्य-
चत्रपुरश्चावकसमुदायवत् तयोरवसरमवबुध्यते । उक्तं च । " उ-
अयमविकल्पनिश्चयः, पसिद्धि उन्नयस्स इयराओ । इय अन्नुअ-
पसिद्धा, उत्सर्गववायगा तुल्ला " इति च यथाऽवसरं तयोर्वि-
षये स्वरूपव्यथां बहुधाभिप्रवृत्तिमातनोतीति ध० २० । (अय-
दपुरशब्दे तद्वक्तव्यतोक्ता)

उत्सर्गववायधम्मता-उत्सर्गापवादधर्मता-स्त्री० प्रतिषेधानुज्ञा-
वक्त्रणतायाम्, । " कामं सव्वपदेसु वि, उत्सर्गववायधम्मता जु-
त्ता । मोत्तुं मेहुण्णात्तं, ण विणा तं रागदोसेहिं । उत्सर्गो पस्सि-
सेहो अववातो अणुत्ताधम्मतावक्त्रणताजुत्ता जुज्जते घटत इ-
त्यर्थः । " नि० चू० १ उ० ।

उत्सर्गमुत्त-उत्सर्गसूत्र-न० औत्सर्गिकार्थप्रतिपादके सूत्रनेत्रे,
धृ० १ उ० । [सुत्रशब्दे इदं व्याख्याम्यते]

उत्सर्गिय-औत्सर्गिक-त्रि० उत्सर्गं सामान्यविधिमर्हति घञ्
सामान्यविधियोत्ते, स्त्रियां ङीप् स्या० ।

उत्सर्गण-उत्सर्ग-त्रि० उद्-सद्-क-अहुत्साहोत्सर्गसञ्ज्ञे
५।१।१४ इत्युत्सर्गपदार्थाभादेरत-उत्त्वम् प्रा० उच्छिन्ने, नष्टे च ।
वाच० । वसन्तपुरवास्तव्यः, कश्चिदुत्सर्गधंशकः । देशान्तरं अ-
जन् सोऽथ, त्रयोऽगाद् जौतपल्लिकाम् । आ० क० ।

उत्सर्गण-देशी०-वाहुल्ये, " उत्सर्गणं देयासायं धेयणं पदेति
उत्सर्गणं वाहुल्येन प्रायेणेत्यर्थः । कर्म० । व्य० । " उत्सर्गणमं-
साहारा० ज० ७ श० ७ उ० । एकान्ते, " उत्सर्गवक्त्रणसं-
जुया " नि० चू० ३ उ० । उत्सर्गणं नाम क्रोतिवाचार् वदति प्रमि-
तमित्यर्थः । अरणं स च होगो आयरति । नि० चू० १० उ० ।

उत्सर्गशेष-उत्सर्गशेष-पुं० उत्सर्गमनुपरतं धातुत्वेन
प्रवर्तत इत्युत्सर्गशेषः । रौद्रध्यानस्य प्रथमे द्विजे, आव० ४ अ० ।

उत्सर्पिणी-उत्सर्पिणी-स्त्री० उत्सर्पन्ति शुभा जाया अ-
स्यामित्युत्सर्पिणी ज्यो० २ पाहु० । उत्सर्पति वर्धते अरकापेक्षया
वर्धयति वा क्रमेण पुरादीन् भावानित्युत्सर्पिणी । जं० २ वक्त्र० ।
। भं० । दशसागरोपमकोटाकोटीपरिमाणे, शुभनाववर्द्धकेऽशु-
भनावहानिकारके काव्यभेदे, आ० म० प्र० । अनु० । विशेष० ।
दशसागरोपमकोटाकोटीओ काव्यो उत्सर्पिणीए स्या० १०-
ठा० । आ० म० द्वि० । जं० । उत्सर्पिण्यां च क्रमेण शुभा जा-

या अनन्तगुणतया परिवर्धन्ते अशुभाश्च हानिमुपगच्छन्ती-
ति ज्यो० २ पाहु० ।

अत्र परमरकाः ।

उत्सर्पिणी काव्येण भंते ! कतिविहे पसुत्ते गोयमा !
वन्विहे पाणत्ते ? तं जहा दुस्समदुस्समाकाले ? जाव
सुसमसुसमाकाले ॥

एवमुत्सर्पिणीसूत्रमपि ज्ञाव्यं परं परमपि काव्य व्यत्ययेन ज्ञा-
व्या यथाऽवसर्पिण्यां पष्ठः काव्यो दुःप्रमात्यः स एवात्र प्रथमो
यावत् सुप्रमसुप्रमाकालः पष्ठ इति । जं० २ वक्त्र० । स्या० ।
भ० । आ० चू० (सुप्रमसुप्रमाद्यानां वर्णकः ओत्सर्पिणी शब्दे
वक्ष्यते) एवमत्रापि ज्ञेयः केवलमरकाविपर्ययः कर्तव्यः । " ओत्स-
र्पिणीए एसो काव्यविभागो जिणेहिं निदिट्ठो एसो च्चिय
पडिड्ढोमं विजेओ उत्सर्पिणीए वि " नं० । य एवं प्रागवसर्पि-
ण्यां सुप्रमसुप्रमाद्यः काव्यविभागा उक्ता एत एवोत्सर्पिण्याम-
पि ज्ञवन्ति ज्ञातव्याः नवरं विभागेषु परिपाटिः प्रतिहोमेन ज्ञात-
व्या तद्यथा प्रथमः काव्यविभागो दुःप्रमसुप्रमा द्वितीयो दुःप्रमा,
तृतीयो दुःप्रमसुप्रमा, चतुर्थः सुप्रमदुःप्रमा, पञ्चमः सुप्रमा, पष्ठः
सुप्रमसुप्रमेति (ज्यो० २ पाहु०) सांप्रतं प्रागुद्दिष्टमुत्सर्पिणीं
निरूपयितुकामस्तत्प्रतिपादनपूर्वकं ततः प्रथमारकस्वरूपमाह ॥

तीसे णं समाए इक्वीसमाए वाससहस्सेहिं काले वी-
इकंते आगमोसाए उत्सर्पिणीए सावणवहुलपरिवए वा-
लवकरांसि अभोइणकवत्ते चोइसपढमसमये अणत्तेहिं
वसुपज्जवेहिं जाव अणत्तगुणपरिवुट्ठीए परिवुट्ठमाणे परि-
वुट्ठमाणे एत्थ णं दूममदूममा णमं समा काले परिवज्जि-
स्सइ समणाउसो । तीसे णं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स
केरिस्सए आगारजावपडोआरे भविस्सइ गोअमा ! काले
भविस्सइ हाहाजूए जंजाभूए एवं सो चेव दूममदूममावे
दओ सोअव्वो ॥

तस्यां समायामवसर्पिण्यां दुःप्रमानाम्यामेकविंशत्या वर्ष-
सहस्रैः प्रमिते काले व्यतिक्रान्ते आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां
आवणमासस्य बहुवप्रतिपदि कृष्णप्रतिपदि पूर्वाषाढसर्पिण्यां
आषाढपूर्णिमापर्यन्तसमये पर्यवसानत्वात् वालवनाग्नि करणे
कृष्णप्रतिपत्तिथ्यादिमार्केऽस्यैव सद्भावात् । अभीचिनक्त्रे चण्डे-
ण योगमुपागते चतुर्दशानां काव्यविशेषाणां प्रथमसमये प्रार-
म्भकृष्णोऽनन्तैर्धर्षणपर्यवर्त्यवदनन्तगुणपरिवृद्ध्या परिवर्द्धमानः । अ-
त्रान्तरे दुःप्रमदुःप्रमानाग्ना समः कालः प्रतिपत्त्यते हेभ्रमण !
आयुष्मन् ! इति वर्णादीनां कृच्छ्रयेनैव क्रमेण पूर्वमवसर्पिण्य-
रकेषु हानिरुक्ता तथैवात्र वाच्या चतुर्दशकालविशेषा पुनः नि-
श्वासादुच्छ्वासाद्वा गण्यते समयस्य निर्विभागकाव्यत्वेनाद्यन्त-
व्यवहाराभावादावहिकायाश्चाव्यवहार्यत्वेनोपेक्षा । तत्र नि-
श्वासः उच्छ्वासो वा १ प्राणः २ स्तोकाः ३ भवः ४ मुहूर्तः ५
अहोरात्रं ६ पक्षः ७ मासः ८ ऋतुः ९ अयनं १० संवत्सरं ११
युगं १२ करणं १३ नक्षत्रम् १४ इति एतेषां चतुर्दशानां मध्ये प-
ञ्चसूत्रसत्कादुकानामपरेषां चोपलक्षणं संशुद्धीतानां प्रथमसम-
ये कोऽर्थः य एव हि एतेषां चतुर्दशानां काव्यविशेषाणां प्रथमः स-
मयः स एवोत्सर्पिणीप्रथमारकप्रथमसमयः । अवसर्पिणीस-
त्कानामेषां द्वितीयाऽऽपादपौर्णमासीचरमसमयः एवं पर्यवसा-

रवेण्णादिषु तिकः षणकादिषु रुक्ताः स्पर्शः सुवर्णादिषु गुरुः क-
कचादिषु खरः इत्यादयोऽशुभवर्णादयः कथं संज्ञवेयुरित्युच्यते
अशुभपरिणामा मध्येतु अनुकूलवेद्यतया शुभा एव यथा गरि-
चादिगतः कटुकरसादिः प्रतिकूलवेद्यतया शुजां अप्यंशुभा एव
यथा कुष्ठादिगतः स्वेतवर्णादिरिति । अथ तृतीयमेघवक्तव्यमाह
“ तंसि इत्यादि ” तस्मिन् क्षीरमेघे सप्तरात्रं निपतिते सति
अत्रान्तरे घृतवत् स्निग्धो मेघो घृतमेघो नाम्ना महामेघः प्रा-
दुर्भविष्यतीत्यादि सर्वे प्राग्वत् । अथ स प्रादुर्भूतः किं करि-
ष्यतीत्याह (तण्णमित्यादि) सर्वे प्राग्वत् नवरं यो घृतमेघो
भरतजूमेः स्नेहजावं स्निग्धतां जनयिष्यतीति । अथ चतुर्थमेघ-
वक्तव्यमाह “ तंसि इत्यादि ” तस्मिन् च घृतमेघे सप्तरात्रं नि-
पतिते सति अत्र प्रस्तावे अमृतमेघो यथाधेनामा महामेघः प्रा-
दुर्भविष्यति यो वर्षिष्यति इति पर्यन्तं पूर्ववत् । यो मेघो भरते
वर्षे वृक्षा गुच्छा गुल्मा हता वल्यः तृणानि प्रतीतानि पर्वजा
इत्यादयः हरितानि वृक्षादीनि औषध्यः शास्त्रादयः प्रवाला प-
ल्लवाः अङ्गुराः शाल्यादिर्वीजसूचयः इत्यादीन् तृणवनस्पतिका-
यिकान् वादरवनस्पतिकायिकान् जनयिष्यतीति । अथ पञ्चम-
मेघस्वरूपवक्तव्यमाह “ तंसि च णमित्यादि ” व्यक्तं परं रसज-
नको मेघो रसमेघः यो रसमेघस्तेषाममृतमेघोत्पन्नानां बहुनां
वृक्षाद्यङ्गुरान्तानां वनस्पतीनां तिको निम्बादिगतः कटुको म-
रिचादिगतः कपायो विभीतकामलकादिगतः अम्बोऽल्लका-
द्याश्रितः मधुरः शर्कराद्याश्रितः एतान् पञ्चविधान् रसविशे-
षान् जनयिष्यति । द्रवणरसस्य मधुरादिसंसर्गत्वादेतदन्नेदेन
त्रिवक्त्रणात् संभाव्यते तच्च तत्र माधुर्यादिसंसर्गः सर्व-
रसानां लवणप्रक्षेप एव स्वादुत्वोत्पत्तेः तेन पृथग् निर्देशः ।
एषां च पञ्चानां मेघानां क्रमेणैवं प्रयोजनसूत्रमुक्तमपि स्पष्टी-
करणाय पुनर्लिख्यते । आद्यस्य भरतजूमेदाहोपशमः द्वितीय-
स्य तस्या एव शुभवर्णगन्धादिजनकत्वं तृतीयस्य तस्या एव
स्निग्धताजनकत्वम् । न चात्र क्षीरमेघेनैव शुभवर्णगन्धरसस्पर्श-
संपत्तौ जूमिस्निग्धतासंपत्तिरिति वाच्यं स्निग्धताधिवरसंपा-
दकत्वात्तस्य न हि यादृशी घृते स्निग्धता तादृशी क्षीरे दृ-
श्यत इत्यनुभव एवात्र साक्षी । चतुर्थस्य तस्यां वनस्पतिजन-
कत्वं पञ्चमस्य वनस्पतिषु स्वस्वयोग्यरसविशेषजनकत्वं यद्य-
प्यमृतमेघतो वनस्पतिसंभवे वर्णादिसंपत्तौ तत्सहचारित्वात्
रसस्य संपत्तिस्तस्मादेव युक्तिमती तथाऽपि स्वस्वयोग्यरस-
विशेषान् संपादयितुं रसमेघ एव प्रवृत्तिरिति तदा च यादृशं ज-
रतं तादृशं तथा चाह । ‘ तए णं जरहे वासे ’ इत्यादि तत उक्त-
स्वरूपपञ्चमेघवर्षणानन्तरं णमिति पूर्ववत् । भरतं वर्षं जविष्य-
ति कीदृशमित्याह । प्ररुढा उज्जता वृक्षा गुच्छा गुल्मा हता व-
ल्यस्तृणानि पर्वजा हरितौषध्यश्च यत्र तत्तथा । अत्र समा-
सं कप्रत्ययः एतेन वनस्पतिसत्ताऽभिहिता । उपचितानि पुष्टिमु-
पगतानि त्यक्पत्रप्रयाप्यवाहुन्पुष्पफलानि समुदितानि सम्य-
क् प्रकारेण उदयं प्राप्तानि यत्र तत्तथा कान्तस्य परनिपातः प्राकृ-
तत्वात् । एतेन वनस्पतिषु पुष्पफलान्ता रीतिर्दिशिता । अत एव
सुखोपभोग्यं सुखेनासेवनीयं जविष्यति अत्र वाक्यान्तरयेजना-
र्थमुपात्तस्य भविष्यति पदस्य न पौनरुक्त्यं ज्ञाधनीयमिति ।

अथ तत्कालीना मनुजास्तादृशं भरतं

वृष्टा यत् करिष्यन्ति तदाह ।

तए णं ते मणुआ भरहं वासं परुढरुक्ख च्छुग्मुमलयव-
ह्मित्तणपव्वय रिरिअओस हए उवचेअतयपतववालपव्वव-

कुरपुप्फफलसमुद्भवं सुहोवयोगं जायं चावि पासिहिति
पासित्ता विलोहिं जो णिह्मस्मंति णिह्मात्ता हट्टतुट्टा अ-
ल्लमल्लं सदाविस्संति सदाविस्संतिता एवं वदिस्संति जातं एं
देवाणुप्पिआ भरहे वासे परुढरुक्खगुच्छमुम्मलयवद्वित्तण-
पव्वयहरिअं जाव सुहोवजोगं जेणं देवाणुप्पिया अम्मं
केइ अज्जप्पज्जिइं असुभं कुणिमं आहारिस्सइ से णं अणे-
गाहिं ह्मायाहिं वज्जणिजे तिकहु संविइं उवेस्संति ठवे-
स्संतिता जरहे वासे सुहं सुहेण अजिरममाणा अजिरम-
माणा विहरिस्संति ॥

‘तण्णमित्यादि’ ततस्ते मनुजा भरतवर्षं यावत् सुखोपभोग्यं
चापि द्रव्यन्ति वृष्टा विहोष्य निर्धाविष्यन्ति निर्गमिष्यन्ति नि-
र्धोष्य वृष्टा आनन्दितास्तुष्टाः सन्तोषमुपगताः पञ्चात्कर्मधारयः ।
अन्योन्यं शब्दायिष्यन्ति शब्दायित्वा च एवं वदिष्यन्तीति । अथ
ते किं वदिष्यन्तीत्याह । “जातं णमित्यादि” जातं जो ! देवानुप्रिया !
भरतं वर्षं परुढवृक्षं यावत्सुखोपभोग्यं तस्माद्धौ ! देवानुप्रिया ! अ-
स्माकंमस्मज्जातीयानां कश्चिदद्य प्रभृति अशुभं कुणिमं मांस-
माहारमाहारयिष्यति स पुरुषोऽनेकाभिश्चायाजिः इत्थं भावे
तृतीया सहजोजनादिपङ्क्तिनिषणा याश्चायाः शरीरसंबन्धिन्य-
स्तान्निर्वर्जनीयः । अयमर्थः आस्तां तेषामस्पृश्यानां शरीरस्पर्शः
तच्छरीरच्छायास्पर्शाऽपि वर्जनीयः कचिद् ‘वज्जे’ इति सूत्रपाठे तु
वर्ज्यो वर्जनीय इत्यर्थ इति कृत्वा संस्थितिं मर्यादां स्थापयिष्य-
न्ति स्थापयित्वा च भरतवर्षं सुखं सुखेनाभिरममाणा अजिरममा-
णा सुखेन क्रीरन्तः क्रीरन्तो विहरिष्यन्ति प्रवर्तिष्यन्त इति ॥

अथ भरतजूमिस्वरूपं पृच्छति ।

से एं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आया-
रभावपमोआरे जविस्सइ गोयमा ! बहुसमरमणिजे जू-
मिभागे जविस्सइ जाव कत्तिमेहिं चेव अकत्तिमेहिं चेव ।
तांसे णं भंते ! समाए मणुआणं केरिसए आचारजावणां
आरे भाविस्सइ गोअमा ! तेति एं मणुआणं छव्विहे सं-
घयणे छव्विहे संठाणे वद्धूओ रयणीओ उहं उवत्तेणं
जहणेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं साइरेणं वासरुयं आउअं
पालोहिति पावोहंतिता अप्पेगइआ एयरयगामी जाव अप्पे-
गइआ देवगामी ए सिज्जंति ।

‘तीसे णमित्यादि’ सर्वे पूर्ववत् ननु कृत्रिममायादिकरणं तदा-
नीतनमनुजानामसंज्ञवि शिल्पोपदेशकाचार्यानावाहुच्यते द्विती-
यारे पुरादिनिवेशराजनीतिव्यवस्थादिकृत्जातिरमास्कादि पुरुष-
विशेषाचारा वा क्षेत्राधिप्रायकदेवप्रयोगेण वा कालानुभावज-
नितनैपुण्येन वा तस्य सुसंज्ञत्वात् कथमन्यथाऽत्रैव ग्रन्थे प्र-
स्तुतारकमाश्रित्य पुष्करसंघर्तकदिपञ्चमहामेघवृष्ट्यनन्तरं वृ-
क्षादिजिरौपच्यादिभिश्च भारायां संजातायां भरतजूम्यां तत्कालानंमनुजा
विद्येभ्यो निर्गत्य मांसादिभक्षणनियममर्यादां वि-
धास्यन्ति तद्व्योपकं च पङ्कर्वहिः करिष्यन्तीत्यर्थाभिधायकं प्रा-
गुक्तं सूत्रं संगच्छत इति । अथ मनुजस्वरूपमाह । ‘तीसेणमि-
त्यादि’ सर्वे अवसर्पिणीदुष्यमारकमनुजस्वरूपवद्भावनीयं नवरं
(सिद्धिं ति) सकलकर्मकृत्यलक्षणां सिद्धिं न प्राप्नुवन्ति चर-
णधर्मप्रवृत्त्यजावात् । अत्र भविष्यन्तिर्देवं प्राप्तेर्वर्तमाननिर्देशः पू-

महःस्वरमित्यादि । अनु० । स्था० । (अस्य बहवः पर्याया
‘आगासत्थिकाय’ शब्दऽस्मिन्नेव भागं वर्णयिष्यते) । अव-
गाहदानलक्षणे सर्वद्रव्याधारमूले महाभूतविशेषे च । सूत्र०
२ श्रु० १ अ० । शब्दतन्मात्रादाकाशं सुषिरलक्षणम् । सूत्र०
१ श्रु० १२ अ० । “ शब्दतन्मात्रादाकाशं गन्धरसरूपस्पर्श-
वर्जियमुत्पद्यत ” इति च सांख्याः । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।
‘आकाशमिति पारिभाषिकी संज्ञा एकवचनस्य । तच्च-“सं-
ख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागशब्दाख्यैः पद्भिर्भुगुणैर्गु-
णवत् शब्दलिङ्गञ्च” इति । (वैशेषिकाः ।) सूत्र० १ श्रु० १ अ०
१ उ० । (शब्दस्याकाशगुणत्वनिराकरणम् ‘आगम’ शब्दे
अस्मिन्नेव भागे गतम्) (आकाशस्य वर्णगन्धादि ‘अ-
त्थिकाय’ शब्दे प्रथमभागे द्रष्टव्यम्) अनावृते स्थाने च ।
आकाशमनावृतं स्थानम् । प्रश्न० ४ खं० द्वार । छिद्रं ,
गणित्वादिप्रसिद्धे सूत्राङ्के च । वाच० ।

आगासग-आकाशग-त्रि० । आकाशगामिति , वाच० । ख-
नामख्याने भूतविशेषे , प्रज्ञा० १ पद ।

आगासगमा-आकाशगमा-ली० । गमने गमः आकाशेन ग-
मो यस्याः सा आकाशगमा । विद्याविशेषे, आ० म० १ अ० ।
(तथा चार्थवज्रस्वामिकथयाम्)—“ पदानुसारिणा
नेन, स्वामिना प्रस्मृता सती । महापरिज्ञाध्ययना-द्विद्यो-
द्विधे नभोगमा ” ॥ १ ॥ आ० क० १ अ० । “ तर्हि भगवया
पयाणुमारित्तण्णो पडुड्ढा महापरिज्ञानो अज्झयणानो आ-
गासगामिणी विज्जा उद्धरिया , तीए गमणलद्धिसंपन्नो भ-
यवुं ति ।

उक्तमर्थं सम्यग्भाषायाऽऽह—

जेणुद्धरिया विज्जा , आगासगमा महापरिणतातो ।

वंदामि अज्जवडरं , अपच्छिमो जो सुयधराणं ॥ ७६६ ॥

येनोद्धृता विद्या ‘आगासगम’ इति-गमनं गमः आकाशेन
गमो यस्यां सा आकाशगमा महापरिज्ञातो-महापरिज्ञाना-
मकाद्व्ययनात् तमार्थवज्रम् आरात्-सर्वहयधर्मभ्यो जा-
तः-प्राप्तः सर्वैरुपादयगुणैरित्यर्थः, सचासौ वज्रश्चति आ-
र्थवज्रस्तं वन्दे, अपरिच्छिमो यः श्रुतधराणम् दशपूर्वविदाम् ।

सांप्रतमन्येभ्यो अधिकृतयाञ्जानिषेधव्यापनाय प्रदान-

निराचिकीर्पुस्तदनुवादतावत् ; इदमाह—

भणइ य अहिंडिज्जा , जंबुदीवं इमाइ विज्जाए ।

गंतूण माणुसनां , विज्जाए एस मे विसओ ॥ ७७० ॥

भणति च वर्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राग्वत् । आहिण्डत् ।
पाठान्तरं वा-‘आभणिसु य हिंडिज्जा’ इति, वमाण,
हिण्डेत्-पर्यटत् जम्बुद्वीपमनया विचरन्, तथा गत्वा च मा-
नुषनगं-मानुषोत्तरपर्वतं; तिष्ठेयमिति वाक्यशेषः, विद्याया
एष मे विषयो-गोचरः ।

भणइ य धारेयव्वा , न हु दायव्वा इमा मए विज्जा ।

अप्पद्विया उ मणुया , हेहिंति अतो परं अन्ने ॥ ७७१ ॥

‘भणति चे’ति पूर्ववत् । धारयितव्या प्रवचनोपकाराय,
न पुनर्दातव्या इयं मया विद्या । हुशब्दः पुनःशब्दार्थः,
किमित्यत आह-अल्पं य एव, तुशब्द एवकारार्थः, भवि-

ष्यन्त्यतः परमन्यं भविष्यत् कालभाविनः । आ० म० १ अ० ।
आगासगय-आकाशक-त्रि० । प्रकाशके, स० ३४ सम० ।
आकाशगत-त्रि० । व्योमवर्तिनि, स० ३४ सम० । औ० ।
“ आगासगणं चक्रं आगासगणं छत्तेण ” (सूत्र-१०+)
आकाशवर्तिना चक्रेण । औ० ।

बुद्धातिशेपानधिकृत्येत्याह—

‘आगासगं चक्रं, आगासगं छत्तं, आगासगयाओ
सेयचामराओ । (सूत्र-३४X)

आकाशगतं-व्योमवर्ति आकाशं (कं) तं वा प्रकाश-
मित्यर्थः; चक्रं धर्मचक्रमिति पष्ठः ॥ ६ ॥ एवमाकाशं
छत्तम् ; छत्तत्रयमित्यर्थः इति सप्तमः ॥ ७ ॥ आकाशके—
प्रकाशे भवतश्चामरे प्रकीर्णके इत्यष्टमः ॥ ८ ॥ स० ३४
सम० । अत्यर्थं तुङ्गं च । स० ।

आगासगओ कुडभीसहस्रपरिमंडियाभिरामो इंदज्झ-
ओ पुरओ गच्छइ । (सूत्र-३४+)

‘आगासगओ’ इति-आकाशगतः-अत्यर्थं तुङ्गमित्यर्थः ।
स० ३४ सम० ।

आगासगामि (न्)-आकाशगामिन्-त्रि० । आकाशगे प-
द्यादौ, आचा० । “आगासगामिणा पाणा पाणे किलेसंति”
(सूत्र-१७७+) अपरे त्वाकाशगामिनः-पक्षिण इत्येवं सर्व-
ऽपि प्राणाः-प्राणिनोऽपरान् प्राणिन अहाराद्यर्थं मत्सरादि-
ना वा क्लेशयन्ति-उपनापयन्ति । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।
संप्राप्ताकाशगमनलब्धिपु, चतुर्विधेध्वनिकायविद्याधर-
वायुपु च । “आगासगामि य पुट्ठांसिया जे” ॥ १३ ॥ ये
केचनाऽऽकाशगामिनः--संप्राप्तगमनलब्धयश्चतुर्विधेध्वनि-
कायविद्याधरपक्षिवायवः । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

आगासत्थिकाय-आकाशास्तिकाय-पुं० । अस्तयश्चेह-प्रदे-
शास्तेषां कायः-सङ्घातः “ गणकायनिकाए खंघं वग्गे तहेक
रासी य” इति वचनात्, आस्तिकायः; प्रदेशसंघात इत्यर्थः ।
प्रज्ञा० १ पद । स० । कर्म० । उक्त० । आकाशं च तदस्ति-
कायश्चेत्याकाशास्तिकायः । प्रज्ञा० १ पद । जी० । लोक-
लोकव्याप्यनन्तप्रदेशात्मकामूर्तद्रव्यविशेषे, अनु० ।

आगासे तस्स देसे य, तप्पएसे अ अहिइ ॥ ६+ ॥

आकाशम्-आकाशास्तिकायः जीवपुद्गलयोरवकाशदा-
य्याकाशमिति सप्तमां भेदोऽरूप्यजीवस्येति । उक्त० ३६ अ० ।

(आकाशास्तिकायस्य पर्यायाः)—

आगासत्थिकायस्स णं पुच्छा, गोयमा ! अणेगा अ-
भिवयणा पसुता, तं जहा-आगासेइ वा आगासत्थिका-
एति वा गगणत्ति वा नभेइ वा समेति वा विसमेति वा
खहेति वा विहेति वा वीयीत्ति वा विवरेति वा अंबरेति
वा अंबरेसति वा छिडेति वा खुसिरेति वा मग्गेति वा
भिमुहेति वा अ(दे)इति वा वियडे(दे)ति वा आधारेति
वा वोमेति वा भायणेति वा अंतरिक्खेति वा सामेति वा

वैयुक्तिनः समाधेयः इत्युत्सर्पिणीद्वितीयारकः “ तस्मिन् समाम्प
पञ्चमीत्यादि नाम इत्यादि ” तस्यां समायां सुप्यनामान्यामेकविं-
शत्या वर्षसहस्रैः यात्रे व्यतिश्रान्ते अनन्तैर्वर्षपर्यवर्त्यैव प-
रिचरन्मानः । अत्रायमने दुष्पमसुपमा नाम्ना समः कालः
उत्सर्पिणीचतुर्थारकः प्रतिपत्स्यते हे ध्रमणेत्यादि प्राग्वत् ।
तीर्त्तगुणित्यादि तत्र प्राग्वत् । अथ उत्सर्पिणीचतुर्थारकसदृश-
न्यमुत्सर्पिणीचतुर्थारकस्येति तत् सादृश्यं प्रकटयन्नाह । ती-
र्त्तगुणित्यादि प्रायः प्राग्व्याख्यातार्थम् । तीर्थकरास्त्रयोविंशतिः
पञ्चनामादयश्चतुर्विंशतिमस्य भद्रकृष्णश्चतुर्थारकं उत्पत्स्य-
मानत्वात् एकादश चक्रयन्तिना भरनादयो वीरचरित्रे तु द्वाह-
दन्तादयः द्वादशस्यारिष्टान्मन्त्रतुर्थारके एव भावित्यात् । नव-
चलदेवा जयन्तादयः नव चतुर्देवा आनन्त्यादयः समुत्पत्स्यन्ते
यन्मु निलकादयः प्रतिविष्णवो वा नेहोकास्तत्र पूर्वोक्त एव
हेतुश्चसातव्यः । गतस्त्वृतीयार उत्सर्पिण्याः ॥

अथ चतुर्थः ।

तीर्त्तं एं समाए एकवीसाए वाससहस्रे काले वीङ्कते
अणंतं हि वणपज्जवेहिं जाव परिवृमाणे परिवृमाणे एत्थ
णं दुस्समसुसमा एणं समा काले पडिवज्जिस्सइ समणा-
उत्तां । तीर्त्तं एं जंते ! समाए भरहस्स वामस्स केरिसए
आयारजावपमोआरे भविस्सइ गोअमा ! बहुसमरमणिज्जं
जाव अकत्तिमेहिं चेव तेसि णं जंते ! मणुआणं केरिसए
आयारजावपमोआरे भविस्सइ गोअमा तेसि एं मणुआणं
अव्वहे मंघयणे अव्वहे मंघाणे वट्ठं धणुहिं उट्ठं उच-
त्तं जहणुणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोमीआउं अया-
द्विद्विंति अयालिहिंतिता अप्पेगइआ गिरयगामी जाव
अंतं करेहिंति । तीर्त्तं एं समाए तओ वंसा समुप्पज्जिस्संति तं
जहा नित्यगरवंसे चक्कवट्ठिंसे दमारवंसे । तीर्त्तं एं समाए
नेवीसं तित्यगरा एकारस चक्कवट्ठी एव वट्ठदेवा एव वासु-
देवा समुप्पज्जिस्संति ॥

‘तीर्त्तं गुमित्यादि’ तस्यां समायां सागरोपमकोटाकोट्या द्वि-
चत्वारिंशता वर्षसहस्रैरनियता कालव्यतिक्रान्ते अनन्तैर्वर्ष-
पर्यवर्त्यैव पञ्चमसुपमा नाम्ना समः कालः
उत्सर्पिणीचतुर्थारकलक्षणः प्रतिपत्स्यते ।

अथ पञ्चमपञ्चावतिदेशत आह ।

तीर्त्तं एं समाए सागरोपमकोमीए वा पालीसाए वास-
सहस्संदि ऊणिआए काले वीङ्कता अणंतं हि वणपज्ज-
वेहिं जाव अणंतगुणपरिवृणीए परिवृमाणे परिवृमाणे
एत्थ एं सुसमदसमा एणं समा कात्रे पडिवज्जिस्सइ
समणाउत्तां । सा एं समा तिहा विभज्जिस्सइ पढमे तिजागे
मज्झमे तिभागे पच्छिमे तिजागे । तीर्त्तं एं भंते ! समाए पढमे
तिजाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपमोआरे
जविस्सइ गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे जाव भविस्सइ । म-
णुआणं जाव उत्सर्पिणीए पच्छिमे तिभागे वत्तव्वया सा
भाणिअव्वा कुलगरवज्जा उत्तमसामिवज्जा । अ. ष. पदं ति

तीर्त्तं एं समाए पढमे तिभाए इमे पणुरम कुलगरा समुप्पज्जि-
स्संति तं जहा सुमई जाव उत्तमे सेसं तं चेव दंडणीइओ
पडिवोमाओ ऐअव्वाओ । तीर्त्तं एं समाए पढमे तिजाए रा-
यधमे जाव धम्मचरणे अण्वोच्चिज्जिस्सइ । तीर्त्तं एं समाए
मज्झमपच्छिमेसु तिजागेसु जाव पढममज्झमेसु वत्तव्वया
उत्सर्पिणी एसा जाणिअव्वा सुसमा तहेव सुसमसुसमा वि
तहेव जाव उव्विहा मणुस्सा अणुसज्जिस्संति जाव
सणिचारी ॥

सुपमा पञ्चसमालक्षणः कालस्तथैवाऽवसर्पिणीद्वितीयारक-
वदिति । सुपमसुपमा पञ्चारकः सोऽपि तथैव अवसर्पिणीप्रथ-
मारकसदृश इत्यर्थः । किंत्पर्यन्तमत्र श्रेयमित्याह यावत् प-
ञ्चविधा मनुष्या अनुसृज्यन्ति संतत्या अनुवर्तिष्यन्ते वाचच्छ्र-
मैश्चारेणः । यावत् पद्मात् पद्मगन्धादयः पूर्वोक्ता एव प्राच्याः
गती पञ्चमपञ्चो तन्मने चोत्सर्पिणी गता तस्यां च गतायाम-
वसर्पिण्युत्सर्पिणीरूपं कालचक्रमपि गतम् जं २ वत्तं ० ।

एवं उक्तं अरए उत्सर्पिणीए समत्ते वि पढमे अरए
एसा चेव वत्तव्वया तम्मि वोलीए वीयारपयारंजे मत्ताहं
पंचमहाचारहे वासे वासिस्संति कमेणं तं जहा पढमो पुक्ख-
रायत्तो तावं निव्वावेहिं वीओखीरोदो वक्कनारी तइओ
घ ओदओ नेहकारओ चउत्थो अभिओदओ ओसहिकरो पं-
चमो रसोदओ जूमोए सस्सजणणो ते य विल्लासिणो पइस-
मयं वट्ठमाणसरीराउ पुढहविमुहं दहण विद्धेहिंतो निस्स-
रंति धनं फलाइं जुंजंता मंसाहारं निवारइस्संति तओ
मज्झदोसमुत्तकुलगरा जविस्संति तत्थ पढमो विमल्लावाहणो
वीओ सुवामो तइओ संगओ चउत्थो सुपासो पंचमो दत्तो
वट्ठो सुमुहो सत्तमो सन्मुची जाइसमरणेणं विमल्लावाहणेणं
विमल्लावाहणो नगराइ निवेमं काहीं अग्निम्मि उप्पजे अस्सं
पाणुणं सिप्पाइं काट्ठाउ दोगववहारं च सव्वं पवत्तेहि त-
इओ गुणनवइपक्खसमज्झए हिए उत्सर्पिणीअरयदुगे
वइक्कंते पुढवप्पणदेसे सयहारे पुरे संमुइन्नरवइणे भद्दाए
देवीए चउदसमदामुमिणसूइओ सेणिवरायजीवो रयणप्प-
जाए दोल्लुबुच्चयपच्छाओ चुलसीइं वाससहस्साइं आउं
पालित्ता उव्वट्ठो समाणो कुच्चिस्सि पुत्तचाए उव्वज्जिहिइ
वणप्पमाणलंघणआउणिगव्वाहारवज्जं पंचकट्ठाणयाणं
मासतिहिं नखत्ताणि जहा मम तहेव भविस्संति नवरं
नामेणं पउमनाहो देवसेणो विमल्लावाहणो अ । तओ वीयति-
त्थयो सुपासाजीवो सूरदेवो तइओ उदाइजीवो सुपासो
चउत्थो पाटुलिजीवो सयंपजो पंचमो दयओजीवाओ
सव्वाणुचूइं वट्ठो कित्तियजीवां देवमुओ सत्तमो
संखजीवोदयो अट्ठमो आणंदजीवो पेटालो नवमो सुनंदा
जीवो पोडिहो दसमो सयगजीवो सयकित्ती एकारसमो
देवइजीवो मुणिसुव्वथो वारसमो कल्लजीवो अमम्मा ते-

रसमो सव्वज्जीवो निक्कसाओ चउइसमो वलदेवजीवो
निप्पुलाओ पण्णरसो सुलसाजीवो निम्ममो सोलसमो
सोहणीजीवो चित्तगुत्तो केइ पुण जणंति ककिपुत्तो दत्त-
मानो पण्णरसउत्ति उत्तरे विक्रमवरिसे तेतुंजे लद्धारं का-
रित्ता जिणभवणमंदिअं च वसुहं काउ आजियतित्थ-
यरनामो सगं गंतुं चित्तगुत्तो नाम जिणवरो होहिति ।
इत्थ य बहुस्सुअसंसयं पमाणं सत्तरसो रेवज्जीवो समाही
अट्टारसो सयालिजीवो संचरो एगूणवीसो दीवायण-
जीवो जसोहरो वीसइमो कणजीवो विजओ एकवीसो
नारयजीवो मद्धो वावीसयमो अंबरुजीवो देवो तेवीसय-
मो अमरजीवो अणंतवीरिओ चउवीसयमो सायं बुक्कजी-
वो जइकरो अंतरालाइ पच्चाणुपुव्वीए जहा वट्टमाणजि-
णाणं जाविचक्कवट्टिणो पुवालस होहिति तं जहा दीह-
दंतो १ गूढदंतो २ सिरिचंदो ३ मिरिचूर्ड ४ सिरिसोमो
५ पडमो ६ नायगो ७ महापडमो ८ विमलो ९ अमन्न-
वाहणो १० विलो ११ अरिट्ठो १२ अ । नव भाविवा-
सुदेवा तं जहा नन्दो १ नन्दिमितो २ सुन्दरवाहुः ३ महा
वाहु ४ अइवल्लो ५ महावल्लो ६ वल्लभदो ७ पुविट्ठा ८ तिविट्ठो
य ९ । नव जाविपन्निवासुदेवा जहा तिविट्ठो १ लोहजंघो २
वड्ढरजंघो ३ केसरी ४ वड्ढी ५ पहाए ६ अपराजिओ
७ जीमो ८ सुग्गीवा ९ नव जाविपल्लदेवा तं जहा जयंतो १
आजिओ २ धम्मो ३ सुप्पनो ४ सुदंसणो ५ आणंदो ६ नंदणो ७
पडमो ८ संकारिसणो ९ य । इगसट्ठीसल्लागा पुरिसा उत्स-
र्पिणीए तइए अरए जाविस्संति अपच्छिमजिणचक्कवट्टि-
णो जइस्सिचउत्तये अरए होहिति तओ दसमगाई कप्परु-
क्खा उप्पिजिहिंति अट्टारसकोमाकोमीओ सागरावमा-
णं निरंतरं जुगलधम्मो भविस्सइत्ति २ ? ती० ।

एगमगाए उत्सर्पिणीए पडमवीयाओ समओ वायाहीसं
वाससहस्साइं कालेयं पण्णत्ता ॥

(पडमवीयाउत्ति) एकान्तदुष्पमा दुःपमा चेति ॥४३॥ त्रि-
चत्वारिंशत्स्थानकेऽपि किंचिद्विद्यते [कम्मवियागज्झयणात्ति]
कर्मणः पुण्यपापात्मकस्य विपाकस्य फलं तत्प्रतिपादकान्यध्यय-
नानि कर्मविपाकाध्ययनानि एतानि च एकादशाङ्गद्वितीयाङ्गयोः
सम्भाव्यन्त इति “जंवूदीवस्सणमित्यादि” जम्बूद्वीपपौरस्त्यान्ता-
द्गोस्तुजपर्वतो द्वित्रिवारिंशद्योजनानां सहस्राणि तद्विष्कम्भश्च
सहस्रं तदधिकया द्वाविंशतेरल्पत्वेनाविवक्षणेदेवं त्रिचत्वारिंश-
त्सहस्राणि भवन्तीति एवं [चउइसिपिप्ति] उक्तदिगन्तर्भावेन
त्रतस्रो दिश उक्ता अन्यथा एव (तिहिंसिपिप्ति) वाच्यं स्यात् तत्र
त्रैवमजिहापाः “जंवूदीवस्स णं दीवस्स दाहिणिह्वाओ दओ जा-
सस्स णं आवासपव्वयस्स दाहिणिह्वा चरिमंते एसिणं तेयाहीसं-
जोयणसहस्साइं अवाहाए अंतरे पण्णत्ते” एवमन्यत्सूत्रद्वयं नवरं
पश्चिमायां संखा आवासपर्वत उत्तरस्यामुदकसीम इति ॥४३॥
चतुश्चत्वारिंशत्स्थानकेऽपि किंचिद्विद्यते चतुश्चत्वारिंशत्

(इसिजासियत्ति) ऋषिजापिताध्ययनानि काहैकश्रुतविशेष-
चूतानि (दियाल्लोयचुयाभासियत्ति) देवशोकच्युतैः ऋषीभू-
तैराजापितानि देवशोकच्युताजासितानि । कचित्पाठः देवशोक-
च्युताणं वायाहीसं इति भासियज्झयणा पण्णत्ता (पुरिसहुगाइंति)
पुरुषाः शिष्यप्रशिष्यादिकमव्यवस्थिता युगानीव कालविशेषा
इव क्रमसाधर्म्यात्पुरुषयुगानि (अणुपिरुत्ति) आनुपूर्व्या (अ-
णुवंधंति) पाठान्तरे तृतीयादर्शनादनुबन्धेन सातत्येन सिद्धा-
नि जायन्ति करणेन बुद्धाई सत्त्वदुक्खण्णहीणा इति इत्यम ।
स० टी० समवायाङ्गे प्रतिवःसुदेवेपु बह्मस्थाने महाजीम इति ।

अहवा तिविहा उत्सर्पिणी पण्णत्ता तं जहा उक्कोसा म-
ज्झिमा जहन्ना एवं अपि य समाओ जाणियव्वाओ जाव
दुसमपुसमा तिविहा उत्सर्पिणी पण्णत्ता तं जहा उक्कोसा
मज्झिमा जहन्ना । एवं अपि य समाओ जाणियव्वाओ
जाव सुसमपुसमा ॥

उत्सर्पिण्यां दुष्पमदुष्पमादि तद्भेदानां चोक्तविपर्ययेणोक्तृष्ट-
त्वं योज्यमिति । पष्ठेऽस्के उत्कृष्टा चतुर्षु मध्या प्रथमे जघन्या
॥ स्था० ३ ग० १ उ० ।

उत्सर्पिणीगंभिया-उत्सर्पिणीगणिभका- स्त्री० उत्सर्पिणी-
विपर्ययकवक्तव्यतार्थाधिकारानुगतायां गणेरुकायाम्, स० ॥

उत्सर्पिणीसमय-उत्सर्पिणीसमय- पुं० उत्सर्पिणीशब्देनाव-
सर्पिण्युपलक्ष्यते दिनग्रहणेन राज्यपदङ्गणवत् तयोः समयाः
परमनिरुद्धाः काव्यविशेषाः उत्सर्पिणीसमयाः । अवसर्पिण्युत्स-
र्पिण्योः समयेषु, कर्म० ॥

उत्सय-उच्छ्रय- पुं० शरीरे, आव० ५ अ० । स्वभावोक्तत्वे
तद्वृत्ते पञ्चचत्वारिंशत्तमे गौणाहिसाहस्रेणोऽर्थे, प्रश्न० २ श्रु०
१ अ० । उच्छ्रयव्याङ्गे, “ उच्छ्रयेण गुणितं चित्तेः फलम् ” वाच० ।
उत्सयण-उच्छ्राय- पुं० यस्मिंश्च सति ऊर्ध्वं श्रयति जात्यादि-
ना दर्पाभातः पुरुष उत्तानी जवति स उच्छ्रायः । माने, “ यंकि-
बुस्सयणाणि य ” जात्यादीनामेतत्स्थानानां बहुत्वात् तत्कार्य-
स्यापि मानस्य बहुत्वमतो बहुवचनम् । गान्दसत्वाच्चपुंसक-
द्विङ्गता । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ॥

उत्सव-उत्सव- पुं० उद्-सू-अप् । आनन्दजनकव्यापारे, कर्त्तारोत्स-
वादौ, प्रश्न० २ श्रु० ५ द्वा० । इन्द्रमहादौ, आ० चू० १ अ० ॥

उत्सविय-उच्छ्राय- अव्य० ऊर्ध्वं व्यवस्थाप्येत्यर्थे, “ अवदद्दु
उत्सविय दुरुहेज्जा ” भा० २ श्रु० १ अ० । “ आमंति य उत्सविय
भिवल्लु आयसा निमंतंति ” संस्थाप्योच्चावचैर्विश्रम्भजनकैराला-
पैर्विश्रम्भे पातयित्वा सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ॥

उत्ससिय-उच्छ्रसित- त्रि० उच्छ्रसिते, उक्त० २० अ० ॥

उत्ससियरोमदूव-उच्छ्रसितरोमकूप- पुं० साधोर्दर्शनाद् वाक्य-
श्रवणादुच्छ्रसितरोमकूपे, उक्त० २० अ० ॥

उत्ससेजमाण-उच्छ्रस्यमान- त्रि० उच्छ्रसिते क्रियमाणे “ उ-
च्छ्रससेजमाणे वा अच्छिन्ने पुगळे चधेज्जा ” उच्छ्रस्यमान उच्छ्रा-
सवायुपुत्रः ” स्था० १० ग० ॥

उत्सा-अवदयाय- पुं० कृपाजले, (स्था० ४ ग०) योगगना-
त्पतति । कल्प० । धेनुपर्याये, देशी० ॥

उत्साचारण-अवदयायचारण- पुं० अवदयायमवष्टम्भाकाय-

जीवपीतामजनयति नतिमन्त्रं कुर्वणे चारणनेत्रे, प्रव. ६७ द्वा. ।
उत्सारकण्ठ-उत्सारकण्ठ- पुं यथैकस्मिन् दिने बहुदिचस्यो-
म्यसूत्रस्य वाचना दीयते तस्मिन्, आ० सू० १ अ० ॥

उत्सारकण्ठस्य दोषादियत्कथ्यता । अथानुपक्षिकमुत्सारकण्ठ-
कण्ठरजनिधितुः प्रस्तावनामाह ॥

चोद्यगपुच्छा उत्सार-कण्ठिओ न त्य तस्स विह नाम ।

उत्सारे चउगुग्गा, नत्य वि आणाइणो दोसा ॥

कलिकण्ठरे व्याख्याते सति लब्धवाचकाशो नोदकः पृच्छां
करोति भगवन्मयीषां कल्पिकानां मध्ये किमन्युत्सारकण्ठ-
के नोपपन्नः । सुरिराह नाक्युत्सारकण्ठिक इति । भूयोऽपि
परः प्राह । यद्युत्सारकण्ठिको नास्ति ततः कथं तस्य नाम
ह्यते गुग्गाह यद्युत्सारकण्ठो नास्त्यव्यवहियते तथाऽपि
न कवने उत्सारयितुं यद्युत्सारयति तदा चत्वारो गुग्गाः
तत्राप्याप्तादयो दोषा दृश्यन्ते । तानेवाह ।

आणाणवत्यमिच्छा-गिराहणा मंजे य जोगे य ।

अप्या परा पवयणं, जीवनिकाया परिच्छत्ता ॥

आजा भगवतां तीर्थहानामुत्सारकण्ठकृता न कृता भवति
तमान्त्रायमुत्सारयन्तं दृष्ट्वा अन्येऽप्याचार्या उत्सारयिष्यन्ति
तदोया अन्यदोया वा शिष्या विवक्षितशिष्यस्पर्द्धांनुबन्धादु-
त्सारापयिष्यन्ति वेत्यनवस्था । मिथ्यात्वं वा प्रतिपन्ना अभिनव-
चर्माणः सत्त्वा ब्रजेयुः । विराधना संयमे च संयमविषया योगे च
योगविषया भवति । तथा तेनोत्सारकेण आत्मा स्वर्जोवः पर
उत्सारकण्ठविषयः शिष्यः प्रवचनं तीर्थ जीवनिकायाः पृथिव्या-
दयः एतानि परित्यक्तानि भवन्तीति द्वारगाथासमासार्थः ।
सांप्रतमेनामेव धिवरीपुः रादाऽनवस्थे शुभत्वाद्नादृत्य मि-
थ्यात्वं दर्शयितुं दृष्टान्तमाह ।

पुव्वमलियउत्सार-वायए आगए पकिमिलिनि ।

पडिन्नेहपुग्गलि नि य, बहुजणओजाजणा तित्थे ॥

तत्र तावत्प्रथमे कथानकमुच्यते । इह पुरा केचिदाचार्याः
पुर्वान्तर्गतसूत्रार्थधारकतया लब्धवाचकनामधेयाः सर्वज्ञशा-
सनसरस्तीहविकाशनैकसहस्रग्रन्थमयः प्राचुराण्यपयोनुच इव
सरसदेशनाधाराधरनिपाते महामण्डलमेकार्णवधर्मकमा-
दधाना गन्धहस्तिन इव फलयूथेन सातिशयगुणवता
निजशिष्यवर्गेण परिकलिता एकं कंचिद्भाममुपागमन् ।
तत्र चाधिगतजीवाजीवादिविशेषणविशिष्टा बहवः श्रमणोपा-
सकाः परिवसन्ति । ते च गुरुणामागमनमाकर्ण्य प्रमोदमे-
ष्टुरमानसाः स्वस्वपरिवारपरिवृताः सर्वेऽप्यागम्य तदीयं
पादारविन्दमनिवन्द्य योजितकरकुञ्जद्वारा यथावत्पुरतः आसा-
ञ्चक्रे । ततः सुरिभिरपि रचिता ययोचितार्थधर्मदेशना । तदा-
कर्णनेन संजातसंवेगसुधासिन्धौ नान्तरमलः सकल्लोऽपि श्राव-
कलोको गतः परमपरितोषपरवशः सुरीणां गुणग्रामोपवर्णनं
कुर्वन् स्वं स्वं स्थानम्, तैश्च वाचकनजोमणिभिस्तत्रायातैः
प्रतिहतः खद्योतपोतकल्पानामन्ययूथिनां प्रजाप्रसरः । ततो न श-
क्नुवन्ति तेऽन्ययूथिका आचार्याणां व्याख्यानादिभिर्गुणैर्जायमा-
नं निरुपमानं महिमानं द्रष्टुमिति संभूय सर्वेऽप्युपमाचार्यं वादे-
पराजित्य तृणादपि द्यूकारिण्याम इत्येकयाक्यतया चेतसि व्य-
वस्थाप्य समाजम्पुः सुरीणामन्तिकम् । सुरिभिरपि निष्पतिमप्र-
तिज्ञाप्रान्नारव्रतजयवादलब्धिसंपन्नैर्निपुणैस्तुष्टान्तोपन्यासपुर-

स्सरं मध्ये विद्वज्जनसभं कृतास्ते निष्पृष्टप्रदकव्याकरणाः । ततः
समुच्छ्रितः पारमेश्वरप्रवचनगोचरः कीर्तिकोलाहलः प्रादुर्भू-
तः परतीर्थिकानामपि परमः पराभवः निमग्नः प्रमोदपीयूषपथो-
निधावस्तोकः श्रमणोपासकलोको संपादिता सपदि विशेषत-
स्तेन महती तीर्थस्य प्रभावना । ततस्ते वाचकाः कियन्तमपि
काव्यमवदूतं ग्रामं प्रवोध्य मिथ्यात्वनिष्ठाविद्यावर्णचैतन्यं प्रव्य-
जन्तुजानतमन्यत्र कुप्राऽपि व्यहार्पुः तेषु च दिनकरवदन्यत्र प्र-
तापबहमीमुद्वहमानेषु परतीर्थिका उल्लूका इवाप्तप्रसरतया
घोरघृत्कारकल्पं प्रवचनावर्णवाद् कर्तुमारब्धाः । वदन्ति च
श्रावकान् प्रति प्रोः स्वेताम्बरोपासका । यद्यस्ति नवतां कोऽ-
पि कण्ठमूलमुखो वादी स प्रयच्छतु सांप्रतमस्माकं वादमिति ।
श्रावकैरुक्तम् । अहो विस्मृतमधुनैव भवतां प्रचान्तरानु-
जृप्तमिव तत्तादृशमद्यध्वेनमपि द्वाघवं यदेवमनात्मज्ञा अस-
मञ्जसं प्रक्षपत नवत्वेवं तथाऽप्यायान्तु तावत्केचिद्वाचका
वा गणिनो वा पञ्चाच्च भणिष्यन्ति प्रवन्तः तत्कारिण्याम इति ।
अथेकश्च द्वाचिन्निजपारिरेक्यानिमानेन तु ज्वननमपि तृणव-
न्यमानस्तु एतदा एवकारमन्यरेण वाचस्पतिमपि मूकमाकल्पय-
न् समागतः कतिपयशिष्यकक्षितः औत्सारकण्ठिकवाचकः ।
ततः प्रमुदिताः श्रावकाः गताः अन्ययूथिकानामन्यर्णे निवेदितं
तत्पुरतः युष्माभिस्तदानीमस्माकं समीपे वादः प्रार्थित आसी-
त् । अस्माभिश्च जणितमनूत् यदा वाचका भन्नागमिष्यन्ति
तदा सर्वमपि युष्मदभिप्रेतं विधान्याम इति तदिदानीमागताः
सन्ति वाचकाः क्रुत तैः सह वादगोष्ठीं पूरयत स्वप्रतिज्ञामित्य-
निधाय गताः श्रावकाः स्वस्थानम् । तैश्चान्ययूथिकैः प्राचीनप-
रानवप्रनयभयत्रान्तेरेकः प्रच्छन्नपेधारी प्रत्युपेक्षकः किं सहद-
यः शास्त्रपरिकर्मितमतिर्वाग्मी वाचकः किं वा नेति ज्ञानाय प्रे-
यितः स चागम्योत्सारकण्ठिकवाचकं प्रक्षयति परमाणुपुञ्जस्य
कतीन्द्रियाणि जवन्तीति ततः स एवं पृष्टः सन् किञ्चिन्मात्रप-
ल्लवत्वरितग्राहितया यथोक्ताव्यभिचारिविचारवहिर्मुखात्वात्
चिन्तयति यः परमाणुपुञ्जः एकस्माद्धोक्चरमान्तादपरं होक्-
चरमान्तमेकैव समयेन गच्छति स निश्चितं पञ्चेन्द्रियः कुतोऽ-
नीदृशस्यैवंविधा गमनवीर्यलब्धिरित्यभिसन्धाय प्रतिवचनमभि-
धत्ते भद्र ! परमाणुपुञ्जस्य पञ्चापीन्द्रियाणि भवन्ति तत एवं-
विधे निर्वचनमवधार्य स पुरुषः प्रत्यावृत्त्य गतः अन्ययूथिकानां
संनिधौ कथितं सर्वमपि स्वरूपं तदग्रतस्ततः चिन्तितं स्वचेतसि
तैर्नूनमयं शारदवारिद इव बहिरैव केवलं गर्जति अन्तस्तुच्छ
पथेति विमृश्य समागतः संच्रूय श्रूयांसं होक्मीदं कृत्वा वाच-
कान्तिकं क्षुभितोऽसीत् स्वतुच्छतया तावन्तं समुदायमवलोक्य
सञ्जातः स्वेदविच्छुचकितशरीरः आक्षिप्तः सादोपमन्यती-
र्थिको ग्राहितो यथाऽजिमते पक्षविशेषे न शक्नोति निर्वाहुं
प्रगल्भितो दुस्तराणि प्रश्नोत्तराणि न जानीते वेशतोऽपि प्रतिघ-
कुं ततः कुतो मिथ्यादृष्टिर्जितं जितमस्मान्द्रित्युत्कृष्टकलः
प्रादुर्भूतं प्रवचनमालिन्यं मुकुलितानि श्रमणोपासकवदनकम-
लानि विप्रतिपन्ना यथा जद्रुद्धदय इति । अथ गाथाकारार्थः पूर्व
कैश्चिद्वाचकैरन्ययूथिका (मात्रिअसि) मानमर्दनेन मर्दितस्तत
उत्सारवाचके आगते सति प्रतिमर्दयन्ति प्रत्यावृत्त्या मानमर्दं
कुर्वन्ति कथमिह्यह " पकिहेह " इत्यादि तैरन्यतीर्थिकैः प्रत्यु-
पेक्षकः पुरुषः प्रेक्षितस्ततः स आगत्य पृष्ठवान् पुद्गलस्य परमा-
णोः कतीन्द्रियाणि तेन प्रत्युक्तं पञ्चेति । ततस्तेर्बहुजनमध्यं स
वाचको, वादे निरुत्तरीकृतः एवमपज्ञाजना द्वाघवं तीर्थस्य प्र-

वति तत्र चाग्निवधर्मणां चेतसि विकल्प उपजायते यदि नाम वाचकोऽप्येन न शक्नोति निर्वचनमर्थयितुं तन्नूनमेतेषां तीर्थकरैर्नैव न सम्यग्वस्तुतत्वं परिज्ञातमन्यथा कथमेव एवंविधे अर्थे व्यामुह्यते इति विपरिणामतो मिथ्यात्वगमनं नवेत् । भावितं मिथ्यात्वद्वारम् ।

अथ संयमविराधनां भावयति ।

जीवाजीवे न मुगड्, अलियभया कहेइ दगभिगाई ।

करणे अविवचासं, करेइ आगाढणागाढे ॥

जीवाश्चाजीवाश्च जीवाजीवास्तानसौ वाचनामात्ररूपेणोत्सारकल्पेनानुयोगमवगाह्यमानो विविक्तेन न मुणति न जानाति तत्परिज्ञातमात्राच्च कुतः संयमसद्भावस्तदुक्तं परमर्षिभिः । " जो जीवे वि न थाणइ, अजीवे वि न जाणइ । जीवाजीवे भजाणंवे, कह सो नाहिइ संजम " तथा अजीकमत्यन्तमयाइक-मृगादीन् कथयति किमुक्तं भवति स उत्सारकल्पिकपञ्चवमात्रप्राहितया सत्यमेव ज्ञापितव्यं नास्त्यमिति कृत्वा उदकार्थिनां नदीतन्नागादौ पानीयमस्ति नास्ति वेति पृच्छतामशीकं मा भू-दिति कृत्वा विद्यते नद्यादौ नलमिति कथयति मृगया प्रस्थितानां च व्याधानां दृष्टं भूगच्छदं न वेति पृच्छतामलीकमयादेव दृष्टमिति प्रयच्छति आदिशब्दात् शूकरादिपरिग्रहः न पुनर्जानीते यथा । " सद्या वि सा न वत्तज्जा जओ पायस्स आगमे-त्ति " ततः स जलगतसूक्ष्मजन्तुजातस्य मृगादीनां वा यद् व्यपरो-पणं ते करिष्यन्ति तस्स वस्तुत्सारकल्पकारकः प्राप्नोति । तथा करणे चारित्ते उत्सर्गापवादविधिमजानन् यद्विपर्यासं करोति तद्यथा आगाढे धानादिकार्ये अनागाढं विः कृन्वः परिजम्भणादि-लक्षणमनागाढे वा आगाढं सद्यः प्रतिसेवनात्मकं करोति । एषा सर्वोऽपि संयमविराधना ॥

अथ योगविराधनामाह ।

तुरियं नाहिज्जंते, नेव चिरं जोगजंति ता होति ।

लद्धो महंतसदो चि, केइ पासाइ गेएइति ॥

कमजोगं न विजाणइ, विगईओ का यकत्थ जोगम्मि ।

अस्सस्स वि देंति तहा, परंपरा घंटाइइंतो ॥

अनुज्ञातोऽस्माकं गुरुभिः सकलोऽपि श्रुतस्कन्धः ततः किन्नेन पठितेन कार्यमिति कृत्वा ते शिष्यास्त्वरितं शीघ्रं नाश्रीयन्ते नैव च ते चिरं योगैः शुनाध्ययननिबन्धनतपोविशेषैः यन्त्रिता नियमिता जगन्ति एकाहेनापि प्रचुतसूत्रार्थं वाचनानुज्ञाप्रदानात् । तथा त्वत्रोऽस्माभिर्गणिरयं वाचकोऽयमिति महान् वाग्दस्ततः कुतो हेतोर्वयमत्राचार्यसन्निधौ निष्कृष्टं तिष्ठाम इति परिभाष्य केचिद्गुरुवरणययुपासनापरिमग्नाः पार्श्वानि गृह्णन्ति पार्श्वतो ग्रामेषु यथास्वेच्छं विहरन्तीति ज्ञावः [कमजोगमिति] योगकमं नापि नैव जानन्ति यथा अस्मिन् योगे एतावन्त्याचार्यज्ञानेन न्यन्ति निर्विकृतिकानि इत्थं चानुद्देशादयः क्रियन्ते तथा अधिकृतयः काः कुत्र योगे कल्पन्ते न वेत्येवमपि न जानाति यथा कल्पिकाकारिकादिशीथादियोगेषु न विसृज्यन्ते काश्चनापि विहृतयः व्याख्याप्रज्ञसियोगेषु पुनरवगाहिमविकृतिर्विसृज्यते दृष्टि-वाद्योगेषु तु मोदकः तथा चाह स एव कल्पाध्ययनस्य चूर्णकृत् । " जहा कपियाकपियनिसीहाईणं विगईओ न विसज्जि-ज्जंति । पक्कतीएओगाहिमगविगई विसज्जिज्जइ दिट्ठीवाए मो-दगेत्ति " । निशीथचूर्णकृत्युनराह "जोगो घावहो आगाढो अ-णागाढो वा आगाढतरा जम्मि जोगे जयणा सो आगाढो यथा

जगवतीत्यादि । इतरोऽङ्गागाढो यथा उत्तराध्ययनादि । आ-गाढे ओगाहिमगवज्जाओ नव विगईओ वज्जिज्जंति दस-माए भयणमहाकण्ठसुए एओ परं मोदकविगई कण्ठइ सेसा आगाढेसु सच्चविगईओ न कण्ठंति अणागाढे पुण दस वि विगईओ मइयाओ उओ गुरुअणुष्णाए न कण्ठंति । " एवंविधां योगव्यवस्थामजानन् यदाऽसौ विराधयति सा योगविराधना । तथा (अक्षरस्य वि दिति तद्वत्ति) ते उत्सा-रकल्पिका अन्यस्यापि स्वशिष्यादेः तथा चोत्सारकल्पेनैव वाचनां प्रयच्छन्ति सोऽप्यपरेषां तथैवेत्येवमुत्सारकल्पे प्रधा-हृतः क्रियमाणे परम्परया सूत्रार्थव्यवच्छेदः प्राप्नोति घण्टा-दृष्टान्तश्चात्र वक्तव्यः । तमेवोपनययुक्तं गाथाद्वयेणाह ।

उच्छुकरणेवकुटुग, पढणं घंटासियालनासएया ।

विगमाई पुच्छपरं-पराए नासंति जा सीहो ॥

पभियरिउं सईणं, स हओ आसातिया भिगगणा य ।

इय कइ वडाइ जाणइ, पया.ए पढाह्लुगुस्सारी ॥

किं पत्ति अण्ण पुडा, पचं तुत्सारणे अबोच्चची ।

गीतामपणखरंटाण-पच्छित्तं किचिया चैव ॥

अत्र कथानकम् । एगस्स महावश्यस्स उच्छुवाडो बहुस-इओ निष्फओ तं सियालो पइरुत्ता दादत्ति । ताहे सो उ-च्छुवामी सियालगहणनिमित्तं तस्स उच्छुवामस्स परिपरं-तेसु चउदिसि खाइयं खण्णवेइ तत्थ एगो सियालो परिओसो वराओ गिहत्ता कथे पुच्छं च कण्ठिक्ता दीविचम्मणेण वे-दित्ता घंटे आवंधित्ता विसज्जिओ नासंतो सियालेहिं दिट्ठा दूरओ ते सियाला अन्नारिसो चि काउं चएण पलाया तो वि-दुपहिं दिट्ठा पुच्छिया किं नासहत्ति तेहिं कहियं अपुव्वं सरे करेमाणे किं पि अपुव्वं भूयं पत्ति । ते वि भएण पलायंता वरक्खाहिं दिट्ठा पुच्छिया तेहिं कहियं किं पि किर पत्ति सिग्घं नासह ते पलायंता चित्तपहिं दिट्ठा पुच्छिया कहियं किं पि किर पत्ति तुरियं पलायह ते वि पलायंता सीहेण पुच्छिया कहियतेहिं सोहो चित्तेइ मो पाणियसहेन ओवाहणाओ मुक्कामि गवेसामि ताव तेण सणियं पडियरियत्ता सियालो वि हओ घंटासीयालो कीस आओ लीकयामोत्ति रोसेणं तेअ सियालाद-यो मिया आसमो मीयह हओ सो वराओ मएदीवियं चमो एओ घंटासीयओकेण वि अवराहेणं सुं तहा कओ एस दिट्ठो । अ-यमत्थो वण्णो जरस्स तं उत्सारिज्जति सो जावतिपहिं दिवसेहिं जोगो समप्पइ तावति दिवसे कति वयाणं आलाचगाणं किचि पुत्तफासियम्मि खित्ता पचत्तं गंतूण गच्छागटित्तणं करोति अन्नोसि च उस्मरेतिते वि उत्सारा पत्ता पचेयं गच्छपागटित्त-णं उीएत्ता सिस्साणं पभिच्छयाण य उत्सारकण्ठं करंति । अम्हे किर सुत्तथाणं अवोच्चित्तं करेमो तत्थजो सोपमिल्लु-गउत्सारी सो जहा ते सियाला तस्स घंटासियादस्स अकिस्सि घंटासुहं च जाणति तओण को एस किं च एयस्स गहणयस्स गहणकस्स वा एस सदो एवं सो पढामल्लुगुस्सारी किंचि वि जाणइ न सव्वं सम्भावं जो एयस्स पासे उत्सारकण्ठं क-रंति सो कइवि आलाचए जाणेत्ति न पुण अर्थं सो सिस्सेणं पुच्छिओ जणति किं पि केरिसो वि अत्थि एयस्स अत्थो सेसा कतिवए वि आलाचए न कट्ठंति ते सिस्सेहिं पुच्छिज्जंता भणं-ति ण याणामो पुण किपि एयं तस्स तुक्के जोगं वदह । एवं तेः अप्पाणं च परं च नासंता विहरंति । अह अन्नया गीयत्थाः

आचरिया प्रागया नेहि ते उवाचका गच्छाय अचिह्त्ता गच्छेत्तु य पवोसिया मध्ये जहा एते दोस्ता नम्हा न उ-
स्मोव्यव्या कसिया ते नविस्मन्ति जे एवं निहोमिहिति ।
गाथाप्रथम्याप्यरुगमनिहा इत्येवं ज्ञियते । यत्र तद्विकृ-
रणमिधुवास्मन्मय रजसाध्यं वराको गतारयानिकेत्यर्थः
सात्यानिका तत्र दोष्टुः दृगात्स्य पतनं ततो गृहपतिना ग-
तके घण्टां यदा मुक्तम् दर्शनं दृगात्तानां नाशनं ततो
घृकादीनां पृच्छा नतः ततोऽपि परम्परया नयन्ति या-
यत् सिंहः समागतत्वेन प्रतिज्ञागर्थ निरूप्य स घण्टागृहा-
यो दनः । दोषा मृगगणाः दृगाद्वृकादय आश्वासिताः ।
अयं दधान्तः । अयं दार्ष्टान्तिकयोजनामाह " इयंकदयार्थं
इत्यादि " इत्यमुनेन प्रकारेण प्रथमिल्लुकात्सारी शिष्यः क-
निपयानि सूत्राज्ञापकरूपणि किञ्चिन्मात्रसूत्रस्पर्शकनिर्युक्ति-
मिश्रितानि जानीते अस्य च समापि योऽन्योऽधीते स क-
निपयान् सूत्राज्ञापकान् जानीते न पुनरर्थं तस्यापि पात्रे यः पठ-
ति स सूत्राज्ञापकानपि नाकर्षति । अन्येन पृष्टः प्रतिजणति अ-
स्मि किमप्येतद्वृत्तान्नादिकं पुनं तद् व्युत्पत्तयः योगमुद्बुद्धते-
ति । एते च दुरधीतविद्यत्वाप्रायः प्रत्यन्तग्राम पदार्थं लभन्ते ।
यन उक्तम् । "पाण्य श्रीणद्व्या, धणियपरछा कयाचप ह्याय ।
पञ्चनं मेयन्ती, पुरिता दुरहीयवज्जाया" । अतः प्रत्यन्तं गत्वा
सूत्रार्थयोगसारणं कुर्वन्ति यदन्ति च ययं सूत्रार्थयोरव्यवच्छिन्ति
कर्म इति अन्यथा च यत्र प्रत्यन्तग्रामे गीतार्थानामागमनं तेरु-
त्मानकल्पिकानां खण्डनं यथा आः किमेवं सूत्रार्थयोः परिपा-
ट्याचनं परित्यज्य न कत्रधुनधर्मधूमकेतुकलरमुत्सारकल्पमा-
चरन्तः आत्मानं च परं च नाशयन्त्यादि । ततश्च गच्छात्रावृ-
त्तेन तेषामपुनःकरणेन प्रतिक्रान्तानां प्रायश्चित्तं दत्तम् [किञ्चित्
चित्] किञ्चन पतादृशा गीतार्था भविष्यन्ति य एवं शिक्षयिष्यन्ति त-
स्मात्प्रथमतः पय नोत्सारणीयम् भाविता सप्रपञ्चं योगविराधना ।
अथात्मा परद्वय परित्यक्त इति पदद्वयं ज्ञायति ।

अप्यताण उ दिनेण, अप्यथो इह परत्य वि य चत्ते ।

मां वि अ हु तेण चत्तो, जं न पढइ तेण गव्वेणं ॥

सपात्राणामयोगानां यद्वा अप्राप्तानां विविक्तानुयोगभूमिमनुपा-
गतानां क्षुतं ददतोत्सारकल्पकृता आत्मा इह परत्रापि चत्यन्त-
स्तत्रेह तद्वाचनादानसमुद्भूतापयशः धादादिना परत्र बोधिदु-
र्भभत्वादिना तथा सोऽपि शिष्यो हु निश्चितं तेनाचार्येण परि-
त्यक्तो यत् तेन गणिताचकत्वादिगर्वेणाधिष्ठितः सञ्च पठति
पठनाभावे हि कुतो यथापकरणपरिपादनम् । किं च-

अजस्स हीलणा ल-ज्जणा य गारविअकारणमणज्जे ।

आयरिए परिवाओ, वोच्छेदो मुत्तस्स तित्तस्स ॥

आर्यः सुजनः सुमानुष इत्येकोऽर्थः । तस्य यथावदागमार्थबोध-
धिकद्वयस्य वाचकनाम्ना हीलना भवति । अहो हील्यंमम यदहं
वाचकेत्यनिधीये तथा (हल्लणत्ति) वाचकमिथा अयमाज्ञापकः
सिद्धान्ते विद्यते को वा अस्याज्ञापकस्यार्थ इति केनापि पृष्टस्य
व्याकरणं दातुमशक्तुवतो भृशं हल्ला भवति ततश्च इयामवदनकु-
ब्धीकृतकन्धरदिचन्तया विमनायमानोऽवतिष्ठते अनाथं अनार्यस्य
पुनस्तदेव गौरव्यकारणं गर्वनिबन्धनं जायते अहो वयमेव निस्सी-
मप्रतिष्ठापात्रं जगति वर्तमाने यदेवं वाचकपदवीमध्यारोहाम
इति इत्थं परः परित्यक्तो मन्तव्य एव । आचार्ये च परिवादो भव-
ति तथाहि स बहुश्रुताचार्यपादर्यादुत्सारकल्पं कारयित्वा गतः

कापि नगरादौ पृष्टश्च कैश्चिन्निष्णातैः किमर्थं पदं यावत् न
किञ्चित् अयं जानीते ततस्तै ह्युते यैरेप सूत्रार्थमण्डीमध्यह-
न्धिरप आचार्यपदभाजनभाकारि तेऽप्याचार्या एवंविधा भवि-
ष्यन्तीत्यात्मा परित्यक्तः । तथा प्रवचनमपि तेनाचार्येण परि-
त्यक्तं कथमित्याह श्रुतस्योत्सारकल्पवशादनधीयमानस्य व्य-
वच्छेदः प्राप्नोति श्रुते च व्यवच्छिद्यमाने ज्ञानाभावे च दर्शन-
चारित्र्योपपत्त्यावाचीर्यस्यापि व्यवच्छेदः प्राप्नोति । यदि ना-
म तीर्थं व्यवच्छिद्यते ततः को दोष इत्याह ।

पवयणवोच्छेयवट्ट-माणो जिणयणवाहिरमईओ ।

बंधं कम्मरयमहं, जरमरणमणंतयं धोरं ॥

प्रवचनं तीर्थं तस्य व्यवच्छेदे हेतुरुपतया वर्तमानः कथंभूतोऽ
साधित्याह । जिनप्रवचनवाहमातिफः सर्वदृशासनयहिर्मुक्खोमु-
पीको न खल्वनीदृशस्य प्रवचनव्यवच्छेदं कर्तुं मतिरुसहते स
पञ्चभूतो बध्नाति कर्मरजोमहं रजःशब्देन यदावस्थं महशब्दे-
न निष्काचितावस्थं कर्म परिच्छिद्यते रजश्च मलश्चोते रजोमलं
कर्मैव रजोमलं कर्मरजोमहं निष्काचिताऽनिष्काचितावस्थं कर्म
यथाध्ययसायस्यानमुपज्जातीत्यर्थः । कथंभूतमनन्तानि ज-
रामरणानि यस्मात् तदनन्तजरामरणं गाथायां प्राकृतत्वादन-
न्तर्गतस्य परनिपातः । धोरं रौद्रं शरीरमानसदुःखोपनिपा-
तनिबन्धनत्वात् इति । तथा पद्मजीवनिफायानप्यगीताथतयाऽसौ
विराधयतोति जीवनिफाया अपि तेनोत्सारकेण परित्यक्ता अ-
वसातव्याः । यत एते दोषास्ततो नोत्सारणीयम् ॥

अथ क्रमेणैवाधीयमाने सूत्रे के गुणा उच्यन्ते ।

आणा विकोवणाणुअंग-

बुद्धभण उवओगनिज्जरागहणं ।

गुरुवामजोगमुसू-

सणा यकमसो अहिज्जंते ॥

क्रमशः क्रमेणाधीयमाने अस्याप्यमाने च सन्ति एते गुणास्त-
द्यथा आक्षा तीर्थकृतां शिष्येणाचार्येण चाराधिता भवति [वि-
कोवणात्ति] योगोच्छेदविधौ गच्छसामाचार्या चविकोपना इष्ट-
त्पादना च शिष्यस्य कृता भवति ततश्च स्वयं सामाचारीवैतथ्यं
न करोति अपरान् कुर्वतो निवारयति । तथा गच्छमध्ये द्विती-
यपौरुष्यामनुयोगः प्रवर्तते तदाकर्णनान्मन्दबुद्धेरपि बोधनं जी-
वाजीवाधितत्वेपु प्रबुद्धता संपद्यते बुद्ध्यमानस्य च श्रुते निरन्त-
रमुपगंगा जायते निरन्तरोपयुक्तस्य च महती निर्जरा प्रतिसम-
यसंख्येयभयोपात्तकर्मपरमाणुपटलापगमाहुक्तं च । " कम्मम-
संखेज्जजयं, वेइ अणुसमयमेव आउत्तो । अन्नयरम्मि वि जोगे
सज्जायं मा विसेसेण " नित्योपयुक्तस्य च शीघ्रं सूत्रार्थयोर्ग्रह-
णं भवति तथा हि गुरुत्वासेन गुरुकुलवासेन सार्द्धं योगः संब-
न्धो भवति अन्यथा क्रमेण सूत्रार्थोपययनायोगात् । यद्वा पदद्व-
यमिदं पार्थक्येन व्याख्यायते गुरुणामन्तिके वासो गुरुवासः स
सेवितो भवति योगाश्च विधिवदाराधिता भवन्ति । आचार्यादीनां
बुद्ध्या विनयदैयावृत्त्यादिना कृता भवति । यत एते गुणास्ततः
क्रमेणैवाच्येतव्यः । उपसंहरन्नाह-

इअ दोसगुणे नाउं, उकमकमओ अहिज्जमाणाणं ।

उज्जयविसेसविहिन्नु, को वचणमठ्ठुवेज्जाहि ॥

इतिशब्दः एवमर्थे एवमुक्तमतः क्रमतश्चाधीयानानामुपबृ-
णत्वाद्वापयतां च यथाकर्म दोषान् गुणैश्च क्रावोभयविशे-

पवित्रिङ्गः क्रमाध्ययनगुणदोषविभागविधिवेदी आचार्यः शिष्यो वा को नामोत्सारकल्पस्य करणेन कारापणेन वा आत्मनो वचनमभ्युपेयादङ्गीकुर्यात् न कश्चिदित्यर्थः । यतश्चैवमतोऽगुपयोगित्वाच्चास्त्युत्सारकल्पिक इति । वृ० १ उ० । पं० चू० ॥

कारणेऽस्तीति निश्चाययन्पुनरपि परः प्राह ।

जइ नत्थि कम्मो नामं, अत्तइ हु अत्थे न होइ अभिहाणं ।

तम्हा तस्स पसिद्धी, अभिहाणपसिद्धिओ सिद्धा ॥

यदि नास्त्युत्सारकल्पिकस्ततः कुतोऽस्य नामाभिधानमिदमायातं न कुतश्चिदित्यर्थः । अनेन प्रतिज्ञातार्थः सूचितः । कुत इत्याह । असत्यविद्यमानेऽर्थे अभिधेये दुशब्दस्य हेत्वर्थवाचकत्वात् यस्मान्न भवत्यभिधानं किं तु सत्येवेति अनेन च हेत्वर्थ उपपत्तिः । यतश्चैवं तस्मात्तस्यार्थस्य प्रसिद्धिरभिधानप्रसिद्धित एव सिद्धा प्रतिष्ठितेति निगमनार्थः । दृष्टान्तोपनयौ स्वयमेवाऽऽह्यह्य वाच्योऽत्र प्रयोगः । अस्त्युत्सारकल्पिकः अभिधानवत्त्वात् घटादिवत् यद्यभिधानवत् तत्तदास्त यथा घटपटादि अभिधानवत्त्वे तस्मादस्तीति । इत्थं परेण स्वपक्षे समर्थिते सति प्रतिविधीयते भो भद्र ! सुप्रप्रमाणानिकोऽनैकान्तिकोऽयं भवता हेतुरुपन्यस्तस्तथा चाह ।

जइ सव्वं वि य नामं, सअत्यगं होज्ज तां भवे दासा ।

जम्हा स अत्यगत्ते, जजिवं तम्हा अणेगंतो ॥

यदि सर्वमपि नाम सार्थकं भवेत् ततो भवेदस्माकं दोषः । उत्सारकल्पिकस्यास्तित्वापत्तिलक्षणो यस्मात्पुनः सार्थकत्वे नाम भक्तं विकल्पितं स्यात् सार्थकं स्यान्निरर्थकमिति भावः । तत्र सार्थकं जीवाजीवादिकं निरर्थकं खरविषाणाकाशकुसुमकूर्मेरोमवन्ध्यापुत्रादिकं यत एवं तस्मादनेकान्तोऽयं यदसद्भूतेऽर्थे न भवत्यभिधानम् । इदमत्र तात्पर्यम् । अभिधानस्य वा भावाभावयोरपि सद्भावादभिधानवत्तुलक्षणो हेतुर्थथा उत्सारकल्पिकस्याऽस्तित्वं साधयति तथा नास्तित्वमपि साधयति उभयत्रापि साधारणत्वात् अतः साधारणरूपोऽनैकान्तिकदोषदुष्टोऽयं हेतुरिति । इत्थं व्यभिचारिपक्षतया विलक्षीभूतः परः परित्यज्य यदृच्छाजल्पमाचार्यवचनमेव प्रमाणोर्कुर्वन्निह्याह । भगवन्नभ्युपगतं मयाऽनन्तरोक्तयुक्तितोऽभिधानस्य सार्थकत्वमनर्थकत्वं चेति । यदिदमुत्सारकल्पिकाभिधानं सार्थकमाहोस्वन्निरर्थकमिति विचर्तते संशयावर्तगतीयमस्माकं चेतस्तदिदानीमुद्घ्रियतां निजवाग्वरत्रयेति । उच्यते ।

निक्कारणम्मि नामं पि, निच्छिमो इच्छिमो अकज्जम्मि ।

उत्सारकल्पियस्स उ, चोअगमुण्णकारणं तं तु ॥

वत्स ! निष्कारणे कारणाभावे नामापि नेच्छामो वयं किं पुनरर्थं कार्यं प्रयोजने प्राप्ते इच्छाम उत्सारकल्पिकेनाप्यर्थमपि तत्तु कारणं हे नोदक ! शृणु निशमय । तत्र निष्ठुतावत् कारणं कर्तुरधीनाः सर्वा अपि क्रिया इति ज्ञापनार्थं प्रथमतः उत्सारकमाह ।

आयारदिट्ठिवायत्थं, जाणए पुरिसकारणविहिन्नु ।

संविग्गपरित्तं, अरिहइ उत्सारणं काउं ॥

आचारः प्रथममङ्गं दृष्टिवादश्चरमं तयोरर्थं जानातीत्याचारदृष्टिवादार्थः । इहाचारदृष्टिवादग्रहणं वक्ष्यमाणकारणैर्गनयोरेवोत्सारणीयत्वात् । इत्येवमर्थम् (पुरिसकारणविहिन्नु इति) पुरुषकारणविधिज्ञो नाम किमयं पुरुष उत्सारकल्पमर्हति न वा येन कारणेनोत्सार्यते तदस्ति न वेत्येवंविधविधिवेदी । तथा सं-

विग्नो मोक्षाजिह्वापी अपरितान्तः सूत्रार्थग्रहणायामहोरात्रमप्यपरिथान्तः एवंविध उत्सारणं कर्तुमर्हति एवं गुणोपेत एवोत्सारकल्पं करोतीत्यर्थः ॥

अथ यस्योत्सारकल्पः क्रियते तस्य गुणानाह ।

अभिगए पन्निवद्धे, संविग्गे अ सत्ताप्पिए ।

अवट्टिए य मेहावी, पन्निवुज्जी जोअकारए ॥

अभिगतः प्रतिबद्धसंविग्नश्च सत्ताप्पिकः अवस्थितश्च मेधावी प्रतिबोधी योगकारकः ईदृग्गुणोपेतः उत्सारकल्पयोग्य इति निर्युक्तिश्लोकसमासार्थः ॥

अथैनमेव विवृणोति ॥

सम्मतम्मि अज्जिगत्तो, विजाणत्तो वावि अञ्जुवगत्तो वा ।

सज्जाए अ पडिवप्पे, गुरुगु निएह्वएसुं वा ॥

सम्यक्त्वे आज्ञिसुख्येन गतः प्रविष्टः सोऽभिगत उच्यते यो वा जीवादिपदार्थानां विज्ञापको विशेषेण ज्ञाता सोऽभिगतः । यद्वा योऽभ्युपगतो यावज्जीवं मया गुरुपादमूलं न मोक्तव्यमिति कृताभ्युपगमः सोऽभिगतः । यः पुनः स्वाध्याये परावर्तनानुप्रेक्षादौ सततमायुक्तो गुरुषु वा स्थिरममत्वाद्बन्धः निजकेपु वा संवन्धिषु प्रव्रज्याप्रतिपक्षेषु संजातप्रेमस्थेमा एव त्रिविधोऽपि प्रतिबद्ध उच्यते ॥

सविग्गो दन्वम्म उ, जावे मूहुत्तरेसु उजुयंतो !

लप्पी आहाराइगु, अण्णओगे धम्मकहणे य ॥

सावग्नो द्विधा । द्रव्यतो भावतश्च । द्रव्ये द्रव्यसंविश्रो मृगः सदैव सर्वतोऽपि चकितत्वात् । भावे भावसंविश्रो मूलोत्तरेषु तु मूलगुणोत्तरगुणेषु पुनर्थनमानः उद्यमं संदिदधानः साधुर्भन्तव्यः सदैव संसारापायचकितत्वात् । तथा लब्धिराहारदिपूपादयितव्येष्वनुयोगे दातव्ये धर्मक्षणे च विधेये यः स सलब्धिक इति ।

लिगविहारं वट्टिओ, मेरा मेहावि गहणओ भइओ ।

प'डवुज्जइ जं कत्थइ, कुणइ अजांगं तदट्ठस्स ॥

अवस्थितो द्विधा लिङ्गे विहारे च । लिङ्गावस्थितः खलिङ्गं न परित्यजति विहारावस्थितः संविग्नविहारं विहाय न पार्श्वस्थादिविहारमाद्वियते । मेधावी द्विधा ग्रहणमेधावी मर्यादामेधावी च उभावपि वक्ष्यमाणस्वरूपौ तत्र मर्यादामेधाविनः उत्सारकल्पः क्रियते स पुनर्ग्रहणे मेधावी वा स्यादमेधावी वा । द्विविधस्यापि कारणविशेषे उत्सार्यत इति ग्रहणतो मेधावी भक्तो विकल्पितः । तथा यत्कथ्यते अभिधीयते तत्सर्वं यः प्रतिबुध्यते स प्रतिबोद्धुं शीलमस्येति प्रतिबोधी यत्तस्य तत्र उत्सार्यते तदर्थस्य ग्रहणे योगं व्यापारं यः करोति कदाचित्प्रमाद्यति स योगकारक इति तदेवं व्याख्याता " अभिगए-इत्यादिगाथा ।

अथोत्सारकल्पिकस्यैवापराचार्यपरिपाट्या गुणानाह ।

अभिगयथिरसंविग्गे, गुरुअमुई जोगकारए चेव ।

दुम्महमलप्पीए, पन्निवुज्झी परिणयविणीए ॥

आयरिगवस्सवाई, अण्णकूले धम्मसप्पिए चेव ॥

एयारिसे महाजागे, उत्सारं काउमरिहइ ॥

अभिगतः प्रतिबुद्धः स्थिरः सम्यग्दर्शनादक्षोभ्यः संविग्नः को गुर्दमोची निष्ठुरं निर्भर्त्सितोऽपि गुरुणाममोचनशीलः

एज्ज वा ? गोयमा । जसं जीवा चरित्तमोहाणिज्जकम्म-
स्स उदणं हसंति वा उत्सुयायंति वा से एं केवलस्स
नत्थि से तेण्हेणं जाव नो एं तद्वा केवली हसेज्ज वा
उत्सुयाएज्ज वा । भ० १ श० ४ उ० ।

उत्सुयन्नुय-उत्सुकीज्ज-त्रि० उत्पन्नजिते, वृ० १ उ० । "उत्सुय-
न्नुपणं अप्पाणं" आचा० २ श्रु० ।

उत्सेइम-उत्सेदिम- न० उत्सेदेन निर्वृत्तमुत्सेदिमम् । येन व्री-
ह्यादिपिष्टं सुराद्यर्थमुत्सेदते [स्था० ३ ठा०] तादृशे पिष्टोत्से-
दनार्थमुदके, आचा० २ श्रु० । पिष्टभृतहस्तादिक्वावनजवे, कल्प० ।
"तं उत्सिणं चेव पाणयं जं सीतोदगेण चेव संसिच्चियं उत्से-
इमस्स इमं धक्खाणं" ॥

सीतोदगमि वुज्जति, दीवगमादी उ से इमं पिष्टं ।

संसेइ मं पुण विला-सिष्ठा वुज्जंति जत्थुदण ॥ ६२ ॥

मरहचिसए उत्सेइ आदीवगा सीओदगे वुज्जंति उत्सेइमे
उदाहरणं जहा पिष्टं । अहवा पिष्टस्स उत्सेज्जमाणस्स हेछा जं
पाणिअं तं उत्सेइमं पञ्चकं गतार्थम् ॥

पदमुत्सेतिसमुदयं, अकप्पकप्पं च होति केसिं चि ।

तं तु ए दुज्जति जम्हा, उत्सिणं वीसंति जा दएणो ॥ ६ ॥

तं दीवगादि उत्सेति मा एकं पि पाणिप दोसु धि तिसु वा
णिच्चिज्जंति तत्थ वितियततिज्जा य सव्वेसिं वेअकप्पा पढमं
पाणिणं तं पि अकप्पं चेव केसिं चि आयारियाणं कप्पं तं ण धर-
ति कम्हा जम्हा उत्सिणोदगमवि अणुवत्ते दंनेमि संभवति तं
पुण कहिं उत्सेति मे सुच्छूदेसु अचिचं भविष्यतीत्यर्थः । नि०
चू० १७ उ० ॥

उत्सेतिमपिद्धादी, तिलाति मीसेति मतिनायवं ।

कंकुगादि उवक्खम, अतिपकरसं तु पत्तियाम ॥ २१ ॥

उत्सेतिमं णाम जहा पिष्टं पुढविकायभायणं आउक्कायस्स
भरेता मीसए अद्धहिज्जंति सुहं सेवत्थेणं उद्धाडिज्जति ताहं
पिठपयणं रोद्धस्स भरेता ताहे तीसे थालीए जलभरियाए
उवरि ठविज्जति ताहे अहोछिहेणं तं पि ओसिज्जति हेछा हु तं
वा ठविज्जति । नि० चू० १५ उ० ।

उत्सेग-उत्सेक-पुं० उद्-सि-घञ्-गर्वे, उद्रेके, उद्धृत्य वहिःसे-
चने, च । वाच० । न सुखदुःखयोरुत्सेकविपादौ विधेयौ
आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

उत्तेह-उत्तेध-पुं० उत्तेधति कारणमतिक्रम्य वर्द्धते उत्-
सिध गत्याम्-अच् । देहे तस्य शुक्रशोणितरूपसूक्ष्मकारणाति-
क्रमेण वर्द्धनात्तथात्वम् । वाच० । उच्छ्राये, स्था० १० ठा० ।
जं० । कर्तरि-अच्-उच्चे, त्रि० वाच० । शिखरे, " रययमए
उत्सेहे " रजतमय उत्सेधः शिखरमाह च जीवाभिगमभू-
लटीकाकारः " कूटो माडभागः । उच्छ्रयः शिखरमिति । शि-
खरमत्र माडभागस्य संबन्धि द्रष्टव्यम् । तद् द्वारस्य तस्य
प्रागेवोक्तत्वात् । जीवा० ३ प्रति० ।

उत्सेहंगुत्त-उत्सेधाहुत्त-न० उत्सेधः "अणंताणं सुहुमपरमाणु-
पोगलाणमित्यादि" क्रमेणोच्छ्रयो वृद्धिनयनं तस्माज्जातमहु-
लमुत्सेधाहुलम् । अथवा उत्सेधो नारकादिशरीराणामु-
च्चैस्त्वं तत्स्वरूपनिर्णयार्थमहुलमुत्सेधाहुलम् । अहुलप्रमाण-
भेदे, अनु० (तद्देदः अंगुलशब्दे उक्तः)

उहार-उहार-पुं० मस्त्यविशेषे, स किल नाधमधस्तले ज-
लस्य नयति । वृ० ४ उ० ।

उहट्टु-उच्छृत्य-अव्य० उपरिच्छृत्यर्थे, " उहट्टुउहट्टु णिक्खि-
त्ते सिया " आचा० २ श्रु० ७ अ० ।

—:***:—

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ-

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री १०७७

श्री विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अजि-

धानराजेन्द्रे उकारादिशब्द-

सङ्कलनं समाप्तम् ॥

उवांसंतरेति वा अगमेति वा फलिहेति वा अण्तेति वा,
जेषावण्ये तहप्पगारा सव्वे ते आगासत्थिकायस्स अ-
भिधयणा । (सूत्र-६६४+)

‘आगामे’ ति—आ-मयादया, अभिविधिना वा; सर्वेऽ-
र्थाः काशन्ते-प्रकाशन्ते स्वस्वभावं लभन्ते यत्र तदाकाशम्,
‘गगणे’ ति—अनिशयगमनविषयत्वाद्गगने निरुक्त्वशात्,
‘नमे’ ति—न भानि—न दीप्यत इति नमः ‘समे’ ति—नि-
स्रान्नतत्वाभावात्तन्मम्, ‘विसमे’ ति—दुर्गमत्वाद् विषमम्,
‘खहे’ ति—खनने भुञ्जं हाने च त्यागे यद्भवति तत्त्वहमिति
निरुक्त्वशात्, ‘विहे’ ति—विशेषेण हीयते—त्यज्यते तादृनि
विहायः, अथवा—विधीयते—क्रियते कार्यजानमस्मिन्निति
विहम्, ‘वीह’ ति—वचनान्निविहस्वभावत्वाद्वाहीचिः ‘विवर’
ति—विगनवरणतया विवरम्, ‘अवर’ ति—अवव-मातेव
जननसाधर्म्यादस्या-जलं तस्य राणाद्-दानाच्चिरुक्त्वात्-
अवरम्, ‘अवरसे’ ति—अस्या—पूर्वाङ्गयुक्त्या जलं तद्गो-
रसां यस्मान्निरुक्त्वात्-अवरसम्, ‘छिद्द’ ति—छिदश्छेद-
स्यास्तित्वाच्छिद्दम् ‘कुसिरे’ ति—कुपः शुभेः शोषस्य दाना-
च्छुषिरम्, ‘मग्गे’ ति—पथिरूपत्वान्मागः ‘विमुहं’ ति—
मुखस्यादेरभावाच्चिमुहम्, ‘अदे’ ति—अद्यते—गम्यते, अ-
अद्यते वा—अतिक्रम्यते-अनेति अदेः अष्टा वा, ‘विध’ (हे)
दे’ ति—स एव विशिष्टो व्यहो व्यष्टा वा । ‘आहार’ ति—
आधारणादाधारः ‘वोमे’ ति—विशेषेणाचनात्—व्याम,
‘भायणे’ ति—भाजनात्—विश्वस्थाश्रयणाद्भाजनम्, ‘अंत-
लिकखं’ ति—अन्तः-मध्य ईक्षा-दर्शनं यस्य तदन्तर्गीक्षम्,
‘सामे’ ति—श्यामवर्णत्वाच्छ्यामम्, ‘उवांसंतरं’ ति—अवका-
शरूपमन्तरं न विशेषादिरूपमित्यवकाशान्तरम्, ‘अगमं’
ति—गमनक्रियारहितत्वेनागम्, ‘फलिह’ ति—स्फटिकमिव
स्वच्छत्वात्स्फटिकम्, ‘अण्ते’ ति—अन्तर्जितत्वात् । भ०
२० श० २ उ० । (आकाशस्य वर्णगन्धादिकम् ‘अत्थिकाय’
शब्दे प्रथमभागं गतम्)

आकाशास्तिकायस्य जीवाजीवद्रव्याधारत्वम्—
आगासत्थिकाए णं भंते ! जीवाणं, अजीवाणं य किं
पवत्तइ ? गोयमा ! आगासत्थिकाए णं जीवद्व्याणं य
अजीवद्व्याणं य भायणभूए—“एणेण वि से पुएणे,
दोहि वि पुन्ने सयं पि माएजा । कोडिसएण वि पुएणे,
कोडिसहस्सं पि माएजा ॥ १ ॥” अवगाहणालक्खणेणं
आगासत्थिकाए । (४८१+)

‘आगासत्थिकाए णमि’ त्यादि । जीवद्रव्याणां चाजीवद्र-
व्याणां च भेदेन भाजनभूतः अनेन चेदमुक्तं भवति—एतस्मि-
न्सति जीवादीनामवगाहः प्रवर्तते एतस्यैव प्रश्रितत्वा-
दिति, भाजनभावमवाप्त्य दर्शयन्नाह—‘एणं धी’ त्या-
दि । एकेन परमाएवादिना । ‘स’ ति—असौ आका-
शास्तिकायप्रदेश इति गम्यते, पूर्णो भूतस्तथा द्वाभ्यामपि
ताभ्यामसौ पूर्णः, कथंमत् ? उच्यते—परिणामभेदात्,
यथा—अपवरकाऽऽकाशमेकवर्दीपमापटलनाऽपि पूर्यते,
द्वितीयमपि तत्रैव माति यावच्छ्रुतमपि तेषां तत्र
माति, तथौपाधिविशेषापादितपरिणामादेकत्र पारदकर्षे

सुवर्णकर्मणं प्रविशति, पारदकर्षाभूतं च सदैवधिसा-
मर्थ्यात्पुनः पारदस्य कर्मः सुवर्णस्य च कर्मणं भवति
विचित्रत्वात्पुद्गलपरिणामस्येति, ‘अवगाहणालक्खणेणं’ ति—
इहाऽवगाहनाश्रयभावो ‘जीवत्थिकाएण’ मित्यादि, जी-
वास्तिकायनेति अन्तर्भूतभावप्रत्ययत्वाज्जीवास्तिकायत्वेन;
जीवनयेत्यर्थः । भ० १३ श० ४ उ० ।

आगासत्थिकायदेश-आकाशास्तिकायदेश-पुं० । आका-
शास्तिकायस्य बुद्धिकारिणं इत्यादि-देशात्मकं विभागे,
प्रश्ना० १ पद । जी० । अस्यारूप्यजीवत्वम्—“आगासे त-
स्स देसे य, तप्पएसे य आहिए ॥ ६+ ॥” आकाशस्य
देशः कतमो विभागः आकाशास्तिकायदेश इत्यष्टमा भे-
दाऽरूप्यजीवस्य । उक्त० ३६ अ० ।

आगासत्थिकायप्पएस-आकाशास्तिकायप्रदेश-पुं० । आ-
काशास्तिकायस्य निर्विभागे भागं, प्रश्ना० १ पद । जी० ।
अस्यारूप्यजीवत्वम्—“आगामे तस्म देसे य, तप्प-
एसे य आहिए” ॥ ६+ ॥ तस्याकाशास्तिकायस्य निरंशो
देशस्तत्प्रदेश आकाशास्तिकायप्रदेश इति नवमो भेदोऽरु-
प्यजीवस्येति । उक्त० ३६ अ० ।

आगासत्थिगल-आकाशत्थिगल न० । शरत्कालिके मेघ-
विनिर्मुक्त आकाशखण्डे, । कृष्णमणिवर्णनमधिकृत्य—“आ-
गासत्थिगलं वा” (सूत्र-१२६+) आकाशत्थिगलं-शर-
दि मेघविनिर्मुक्तमाकाशखण्डं तद्धि कृष्णमतीव प्रतिभा-
तीति तदुपादानम् । जी० ३ प्रनि० ४ अधि० १ उ० । जं० ।
आ० म० ।

(तच्च केन स्पृष्टमित्याह)—

आगासत्थिगले णं भंते ! किएणा फुडे कइहिं वा काएहिं
फुडे किं धम्मत्थिकाएणं फुडे धम्मत्थिकायस्स देसेणं फु-
डे धम्मत्थिकायस्स पदेमेहिं फुडे, एवं अधम्मत्थिकाएणं
आगासत्थिकाएणं एएणं भेदेणं ० जाव पुढवीकाएणं
फुडे ० जाव तसकाएणं फुडे अद्दा समएणं फुडे १, हं-
ता गोयमा ! धम्मत्थिकाएणं फुडे, नो धम्मत्थिकायस्स
देमेहिं फुडे, धम्मत्थिकायस्स पदेमेहिं फुडे, एवं अध-
म्मत्थिकायेण वि नो आगासत्थिकाएणं फुडे आगास-
त्थिकायस्स देसेणं फुडे आगासत्थिकायस्स पदेमेहिं फुडे
० जाव वणस्सहकाएणं फुडे, एवं तसकाइएणं सिय फुडे,
सिय नो फुडे, अद्दा समएणं देसेणं फुडे । (१८८X)

‘आगासत्थिगले णं भंते’ इत्यादि, आकाशत्थिगलम्-
लोकः स हि महता-वहिराकाशस्य चित्तनपटस्य थिगल-
मिव प्रान्तभानि । भदन्त ! केन स्पृष्टं व्याप्तः, एतत् सामा-
न्येन स्पृष्टमन्तदेव विशेषतः प्रश्नयति-कानिभिः कियत्सं-
ख्याकैः कायैः स्पृष्टः वांशब्दः पक्षान्तरद्योतनार्थः प्रकारा-
न्तरं च सामान्याद्विशेषतः तान् कायान् प्रत्येकं पृच्छन्ति—
‘किं धम्मत्थिकाएणं फुडे’ इत्यादि, सुगमं, भगवानाहं-हे
गौतम ! धर्मास्तिकायन स्पृष्टः धर्मास्तिकायस्य सर्वात्म-
ना तत्रावगीढत्वात्, अत एव नो धर्मास्तिकायस्य देशेन

—*७०:०५:७०*

ऊ-ऊ-अव्य०वेञ्-किप्-संचोधने, धाक्यारम्भे, दयायां, र-
क्षायां च । मेदि० । अवसाने, वितर्के, वञ्चनायां, व्यसरे निषेधे,
एका० । प्राकृतेऽपि । ऊ गर्हाऽऽक्षेपविस्मयसूचने । ८ । २ । एए ।
ऊ इति गर्हादिषु प्रयोक्तव्यम् । गर्हा । ऊ णिस्तञ्ज । प्रक्रान्तस्य
धावप्रस्य विपर्ययासाशङ्कया घिनित्तनद्वङ्गण आक्षेपः । ऊ किं
मय नृणिभ्रं । विस्मये ऊ कह मुणिणा अह आ । सूचने ऊके-
ण न विगणानं । प्रा० ।

ऊ-पुं अवति रक्षति । अव-किप्-ऊप्-ऊर्-महादेवे, चन्द्रे,
वाच० । तोये, तोयधौ, धरणीधरे, रङ्गणकृति, पुरुषे, राजपुत्र-
के, उपकारे, अपाङ्गणे, कचिदर्थे, गते, मङ्गलकृत्ते, दैवे, वणि-
जरङ्गणे च । "ऊकारो रजनीनाथे, पुरुषे राजपुत्रके । उपकारेऽ-
पाङ्गणे च, कचिदर्थे प्रवर्तते । ४ गले मङ्गलकृत्ते च दैवे वणि-
जरङ्गणे" । एका० ।

ऊआस-उपवास-पुं उप वस्-वञ् । ऊचोपे । ८ । १ । ७३ ।
इति उपेत्य स्थाने ऊत् । अभोजने, प्रा० ।

ऊजाय-उपाध्याय-पुं । प्राकृते ऊचोपे । ८ । १ । ७३ ।
इति उपेत्य स्थाने ऊत् । पाठयितरि, प्रा० ।

ऊण-ऊन- त्रि० ऊन- हानौ-अच्-स्वप्रमाणाक्षीने, स्था० १
ठा० । अवमे, स्था० ६ ठा० । स्वतोऽगमे, सूत्र० ३ श्रु० ७ अ०
असंपूर्णे, ऊनार्थशब्दयोरेण तृतीया एकेनोनः । ऊनार्थकश-
ब्देन वा तृतीया । माषेण ऊनः माषोनः । वाच० । व्यञ्जनामि-
त्तागवश्यकैरसंपूर्णे अष्टाविंशे वन्दनकदापे, ध० १ अधि० ।
"वयणकरणे हि ऊर्ण जहणकास्तन्नसेसंहि" । अष्टाविंशदोष-
माह-वचनैराज्ञापकैः करणैर्वा अवनादिभिरावश्यकैर्न्यूनं हीनं
यद्वन्दते यद्वा कश्चिद्व्युत्सुकतया जघन्येनैव कालेन वन्दनं
समायति शेषैर्वा साधुभिर्वन्दिते सति पश्चाद्वन्दते तन्मूलं ना-
म वन्दनकम् । वृ० ३ व० । अङ्गरमात्रापदादिभिर्हंतद्वाहरणा-
च्यां वा हीनरूपे सूत्रदोषे, यथा अनित्यः शब्दो घटवदिति
हेतूनम् । अनित्यः शब्दः कृतकत्वादिति उदाहरणहीनमित्यादि
विशेषः । अनु० । आ० म० द्वि० ।

ऊणत्त-ऊनत्व-न० हीनत्वे, "ऊणत्तं न कयाश्चिद् भाणसंखं
इमं तु अहिगिच्छ" दर्श० ।

ऊणसयभाग-ऊनशतभाग-पुं० ऊनश्चासौ शतभागश्चोन-
शतभागः । शतभागोऽप्यपूर्यमाणे, । आब० ३ अ० ।

ऊणादितिरिचमिञ्जदंसणवत्तिथि - ऊनातिरिक्तमिथ्यादर्श-
नप्रत्यय-त्रि० ऊनं स्वप्रमाणाक्षीनमतिरिक्तं ततोऽधिकमात्मा-

दि वस्तु तद्विषयं मिथ्यादर्शनं तदेव प्रत्ययो यस्य सः । ऊ-
नातिरिक्तमिथ्यादर्शनप्रत्ययवति, । तथा हि कोऽपि मिथ्यावृष्टि-
रात्मानं शरीरव्यापकमपि बहुषुपर्वमात्रं यवमात्रं इयामाकन-
न्दुबमात्रं चेति हीनतया चेति तथाऽन्यः पञ्चधनुःशक्तिकं सर्व-
व्यापकं चेत्यधिकतयाऽस्मिन्नन्यते । स्था० २ ठा० ।

ऊणिय-ऊनित-त्रि० ऊनीचूते, "वायाद्वीसं वासाहं ऊणिगा-
ए" जं० २ वक्त्र० ।

ऊणोयर-ऊनोदर-न० फ-स-ऊने उदरे, प्रव० ६ द्वा० ।
ऊनमवममुदरं यस्य सं ऊनोदरः । ध० ३ अधि० । स्तोकाऽऽ-
हाराभ्यवहारादपूर्णोदरे, पञ्चा० १८ विर्व० ।

ऊणोयरिया-ऊनोदरिका-(ता) स्त्री० ऊनमुदरमूनोदरं तस्य
करणं जावे-वुञ्-ऊनोदरिका । प्रव० ६ द्वा० । ऊनमवममुदरं
यस्य स ऊनोदरस्तस्य भाव ऊनोदरता । व्युत्पत्तिरेवेयमस्य
प्रवृत्तिस्तूनतामात्रे । बाह्यतपोनेदे, ध० ३ अधि० । स० ।
पञ्चा० । ऊनोदरिका ऊणोयरिया इति अवमोदरिका ओमोय-
रिया इति च समानार्थका इति तद्भेदानाह ।

से किं तं ओमोदरिया ओमोदरिया दुविहा पष्पत्ता तं जहा
द्वोमोयरिया य जावोमोयरिया य भ० ५५ श० ७ ठा० ।

सा द्विधा ऊन्यतो जावतश्च । प्रव० ६ द्वा० । अथवा ।

ओमोयरियं पंचहा, समासेण विहाहियं ।

द्ववओ खित्तकालेण, जावेणं पज्जवेहि य ॥ १४ ॥

अवममूनमुदरं यस्मिन् तत् अवमोदरं तत्र भवमवमोदरिकं
तत्तपः समासेन संक्षेपेण पञ्चधा व्याख्यातं ऊन्यतो द्वव्येण के-
त्रेण कालेन जावेन च पुनः पर्यायैः । उक्त० ३० अ० ।

तत्र ऊन्यतोऽवमोदरिकामाह—

से किं तं द्ववोमोयरिया य द्ववोमोयरिया दुविहा प-
ष्पत्ता तं जहा उवगरणद्ववोमोयरिया य भत्तपाणद्ववो-
मोयरिया य । से किं तं उवगरणद्ववोमोयरिया उवगर-
णद्ववोमोयरिया । एगे वत्थे एगे पादे वियत्तोवगरण-
गाइज्जणया सेत्तं उवगरणद्ववोमोयरिया । भ० २५
श० ७ ठा० ॥

ऊन्यतः । करणभक्तपानविषया तत्र उपकरणाविषयोनोदरिका
जिनकणि कादीनां न तद्व्यासपरायणानां वा बोद्धव्या न पुन-
रन्येवां तां समुपलब्धजावे समग्रसंयमपालनाज्ञावात् । अथवा
अन्येषामप्यतिरिक्तोपकरणाग्रहणतो जवत्येवोनोदरता ।

यष्टुकम् ।

जं वट्टह उवगारे, उवगरणं तं च होइ उवगरणं ।

अइरित्तं अहिगरणं, अजओ य जयं परिहरंतो " इति ।

(परिहरंतोत्ति) आसेवमानः परिहारोऽपरिजोग इति वच-
नात् । ततोऽयतश्च यत्परिचुञ्जानो भवतीत्यर्थः । प्रव० ६ द्वा० ।
द० । ग० ।

से किं तं भत्तपाणद्ववोमोयरिया नत्तपाण द्ववोमोयरिया
अट्टकुक्कुभिअङ्गपपाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे
अप्पाहारे दुयालस जहा सत्तपमएपढमुहेसए (ज. २५ श. ७
ठ.) तथया अट्टकुक्कुभिअङ्गपपाणमेत्ते कवले आहारमा-
हारेमाणे अवच्छोमोयरिया सोलस कुक्कुभिअङ्गपपाणमेत्ते

कवले आहारमाहारेमाणे दुजागपत्ते चउव्वीसं कुक्कु-
डिअंडगप्पमाणे जाव आहारेमाणे ओमोयरिया वत्तीसं
कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारमाहारेमाणे पमा-
णपत्तो एक्को एकेण वि घासेण ऊणगं आहारमाहारेमा-
णे समणे णिगंथे नो पकामरसभोइत्ति वत्तव्वंसिया (भ०
७ श० १ उ०) सेत्तं जत्तपाणदव्वोमोयरिया सेत्तं दव्वो
मोयरिया ज० २५ श० ७ उ० ॥

जक्तपानोनोदरिका पुनरात्मीयात्मीयाहारमानपरित्यागतो वि-
ज्ञाय आहारमानं च “ वत्तीसं किर कवला, आहारो कुच्छिपू-
रओ भणिओ । भरिसस्स महिवलियाप, अट्टावीसं जवे कव-
ला । कवलस्स य परिमाणे, कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्तं तु । जं वा
अविगिय वणो, वयणं मिच्छु-त्तिज्जवीसतो ” इत्यादि । सा च
अल्पाहारादिभेदतः पञ्चविधा भवति । यदाहुः ।

अप्पाहास्त्रवज्जा, पुभागपत्ता तहेव किं लुणा ।

अह पुवाहस्स सोहस्स, चउवीस तहेक्कतोसा य ।

अयमत्र ज्ञावार्थः । अल्पाहारोनोदरिका नाम एककवलादार-
ज्य यावदष्टौ कवला इति अत्र चैककवलमाना जघन्या अष्ट-
कवलमाना पुनरुत्कृष्टा द्वादशकवलमानाभेदा मध्यमा एवं नव-
भ्यः कवलेभ्यः आरज्य यावद् द्वादश कवलास्नावदपाकूनोद-
रिका अत्रापि नव कवला जघन्या द्वादश कवलौत्कृष्टा शेषा तु
मध्यमा । एवं त्रयोदशज्य आरज्य यावत् पोरुश कवलास्ताव-
द्विभागोनोदरिका जघन्यादिभेदत्रयभावना पूर्ववत् एवं सप्तदश-
ज्यो यावच्चतुर्विंशतिकवलस्तावत्प्राप्तोनोदरिका एवं पञ्चविंश-
तेरारज्य यावदेकविंशत्कवलास्तावत्किञ्चिदूनोदरिका जघन्या-
दिभेदत्रयं पूर्ववत् ज्ञावनीयम् । एवमनेनानुसारेण पानेऽपि भ-
षणीया तथा स्त्रीणामप्येवं पुरुषानुसारेण हृष्ट्या । प्रब० ६६० ।
विशेषव्याख्या ।

अट्टकुक्कुडिअंडगप्पमाणमित्ते कवले आहारं आहारेमाणे
निगंथे अप्पाहारे दुवालसकुक्कुडिअंडगप्पमाणमित्ते कवले
आहारं आहारेमाणे अवप्पोमोयरिया सोहस्स कुक्कुडिअंड-
गप्पमाणमित्ते कवले आहारं आहारेमाणे दुभागपत्ते चउ-
व्वीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणमित्ते कवले आहारं आहारेमाणे
आमोदरियातिवत्तव्वंसिया वत्तीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणमित्ते
कवले आहारं आहारेमाणे समणे निगंथे पमाणपत्ते इतो-
एकेणवि कवलेणं ऊणगमाहारं आहारेमाणे समणे णिगं-
थे णो पगामरसजोगीति वत्तव्वंसिया ॥ १५ ॥

अस्य संबन्धप्रतिपादनार्थमाह ॥

लक्खणमतिप्पत्तं, अइरेगो वि खलु कप्पते उव्वही ।

इइ आहारेमाणं, अतिप्पमाणे बहू दोसा ॥

अतिरेकोऽपि खलु कल्पते उपधिरित्युच्यमाने वृक्षणमतिप्रस-
क्तं ततो मानेनैव प्रसङ्गेनाहारमप्यतिप्रमाणं कुर्यादिति हेतोराहारे
मानमधिकृतसूत्रेणोच्यते यतोऽतिप्रमाणे गृह्यमाणे आहारे बहवो
दोषाः “ हापज्ज व वामेज्ज व इत्यादि ” रूपाः ॥

प्रकारान्तरेण संबन्धमाह ॥

अहवां विपडिगहगे, जत्तं गेएहंति तस्स किं माणं ।

जं जं उव्वगहे वा, चरणस्स तगं तगं भणइ ॥

अथवेति प्रकारान्तरोपदर्शनेन अपिशब्दः संबन्धस्यैव समुच्चये
पूर्वसूत्रेण प्रतिग्रहक उक्तः तस्मिन् प्रतिग्रहके साधवो भक्तं गृह्ण-
न्ति तस्य जक्तस्य किं प्रमाणमित्यनेन प्रमाणमभिधीयते । अथ-
वा किं संबन्धेन यत् चरणस्य चारित्रस्योपग्रहे वर्तते तत्तत्सूत्र-
कारो वदति । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । अष्टौ कुक्कु-
ड्यएकप्रमाणमात्रान् कवलान् आहारमाहारयन् निर्ग्रन्थोऽल्पा-
हारो जणयते द्वादश कुक्कुड्यएकप्रमाणमात्रान्कवलानाहारमा-
हारयन् अपक्वामौदर्यः द्वात्रिंशत् कुक्कुड्यएकप्रमाणमात्रान्क-
वलानाहारमाहारयन् किञ्चिदूनावमौदर्यः द्वात्रिंशत् कुक्कुड्यएक-
प्रमाणमात्रान्कवलानाहारमाहारयन् श्रमणो निर्ग्रन्थः प्रमाण-
प्राप्तः । इत एकेनापि कवलेन कनमाहारमाहारयन् श्रमणो
निर्ग्रन्थो न प्रकामजोऽतीति वक्तव्यः स्यात् । एष सूत्राकारार्थः ॥

अथ ज्ञाप्यप्रपञ्चमाह ॥

निययाहारस्स सया, वत्तीसइमे उ जो भवो जागो ।

तं कुक्कुडिप्पमाणं, नायव्वं बुद्धिमंतंतिहिं ॥

निजकस्याहारस्य सदा यो द्वात्रिंशत्तमो भवति जागस्तत्कुक्कु-
टीप्रमाणं पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । कुक्कुड्यएकप्रमाणं
ज्ञातव्यं बुद्धिमद्भिः ॥

अत्रैव व्याख्यानान्तरमाह ॥

कुच्छिय कुमी य कुक्कुडि-सरीरगं अंरुगं मुहं तीए ।

जायइ देहस्स जओ, पुव्वं वयणं ततो सेसं ॥

कुत्सिता कुटी कुक्कुटीशरीरमित्यर्थः । तस्याः शरीररूपायाः
कुक्कुड्या अएकमिवाण्डकं मुखं केन पुनः कारणेनाण्डकं
मुखमुच्यते । तत् आह यत् यस्मात् चित्रकर्मणि गर्भे उत्पा-
ते वा पूर्वं देहस्य वदनं मुखं निष्पद्यते पश्चाच्छेषं ततः प्रथ-
मभावितया मुखमण्डकमुच्यते ।

यत्तकुक्कुडिप्पमाणं, जं वा नायासिए मुहे विवति ।

अयमन्नो सुविगप्पो, कुक्कुडिअंमो न वा कवले ॥

इह कवलप्रक्षेपणाय मुखे विडम्बिते यदाकाशं भवति त-
त्स्थलं भाष्यते । स्थलमेव कुक्कुड्यण्डकं स्थलकुक्कुड्यण्डकं
तस्य प्रमाणं यदि नायासि ते मुखे कवलं प्रक्षिपति । किमुक्तं
भवति यावत्प्रमाणमात्रेण कवलेन मुखे प्रक्षिप्यमाणेन मुखं न
विकृतं भवति तत्स्थलकुक्कुड्यण्डकप्रमाणम् । गाथायामण्ड-
कशब्दलोपः प्राकृतत्वात् । अयमन्यः कुक्कुड्यण्डकोपमे
कवले विकल्पः । अयमन्योऽर्थः कुक्कुड्यण्डकप्रमाणमात्रश-
ब्दस्येत्यर्थः । एतेन कवलमात्रेणादिना संख्या द्रष्टव्या । तदेवं
कृता विषमपदव्याख्या भाष्यकृता ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

अट्ट ति जाणिऊणं, उम्मासा हावएउ वत्तीसा ।

नामं चोदगवयणं, पामाए होति दिट्ठतो ॥

अष्टाविति भणित्वा यावद्वमौदर्यं तावदेतत्संस्तरतो मध्यं
भणितमसंस्तरतः पुनः द्वात्रिंशत्कं प्रमाणं भणितमुत्सर्गः ।
पुनरयमुपदेशः परमासादारभ्य तावत् हापयेत् यावत् द्वात्रि-
शत्कवलाः । इयमत्र भावना । यदि योगानां न हानिरुपजायते
तदा परमासान् उपवासं कृत्वा पारणके एकं सिक्थमाहारयेत् ।
अथ तेन न संस्तरति ततः पारणके द्वे सिक्थे आहारयेत् ।
एवमेकैकसिक्थपरिवृत्त्या तावन्नेयं यावदेकं लभ्यन् कवल-

नित्यर्थः । तेनाप्यमन्तररो कवलपरिवृद्धिर्वक्तव्या । सा च ता-
चद यावदेकत्रिंशत्कवलाः परमासमुपवासकतुमशक्नुवन् एके
न दिवसेनोने परमासन्नपणं कृत्वा एवमेव सिक्थकवलपरि-
वृद्ध्या पारम्पर्यं कुर्यात् । एवमेकावहान्या परमासन्नपणं
नाचत् वक्तव्यं यावच्छास्त्रं कृत्वा पूर्वप्रकरणे सिक्थककवलप-
रिवर्द्धनेन पारम्पर्यं परिभाषयेत् । अथ न संस्तरति ततो दिने
दिने भुक्त्वा मावाप्येवमेव निष्क्यादारभ्य यावत् द्वात्रिंशत्
कवला इति । अत्र चोदकवन्ननं यथेवमष्टावित्यादिसूत्रोपनि-
बद्धं नाममात्रं दत्तनमात्रमाचार्य आह । सिद्धिप्रासादनिर्माप-
णाय योगानां संधारणनिमित्तमेतन्मध्यमुपात्तं सूत्रेण ततो न
कश्चिद्दोषस्तथा चात्र प्रासादो भवति दृष्टान्तः । स चाग्रे
भावयिष्यते ।

संप्रति यदुक्तं “ दृष्टमासा होवते उ वत्तीसा ” इति तद्भाव-
नार्थमाह ।

दृष्टमासस्ववर्णतन्मि, स्थितमेगादि त्वं वं ।

ततो द्वं वणवह्नी जा-वेकतीसमसंथरे ॥

एकमेकं तु हवेत्ता, दिणं पुन्यकमेण उ ।

दिणं दिणं उ सित्यादी, पावे जुत्तीमसंथरे ॥

पगमासकृपणान्ते सिक्थमेकमादिशब्दात् असंस्तरणे के-
त्रीणि चत्वारि इत्यादिपरिग्रहोऽध्यान्तशुक्लमवमे संस्तरणे च
सिक्थपरिवृद्धिस्तावत्कर्तव्या यावद्वचनकवलो भवति । तेना-
प्यसंस्तरणे द्वात्रिंशदपि कृत्वाऽप्यः परमेतत्कस्यापि कदाचित्
अन्यथा प्रकाममांजिवद्दोषप्रसक्तैर्यत आह । “ एतो एणेण वि-
कवलेण ऊणगमाहारेमाणे समणे णिगंधे पगामरसभोऽस्ति
चत्तव्वं सिया ” इह प्रकामग्रहणेन निकाममपि सूचितमतो द्वे
अपि व्याख्यानयति ।

पगामं होइ वत्तीसा, निकामं होइ निच्चसो ।

दुयवि जहथा ते उ, गिच्छी इवति वज्जिया ॥

द्वात्रिंशत्कवलाः प्रकामं जवति त एव यन्नित्यशः सर्वकालं भु-
ज्यन्ते तन्निकामम् । एते के अपि द्वात्रिंशत्कवलैः एकनापि
कवलेनोनाहारमाहारयतोऽपरिके शुक्लि वर्जिते जवति ।
“ अधुनावमायणमिति ” व्याख्यानार्थमाह ।

अप्पावह्नु जुजागो-मदेसणं नाममेत्तगं नाम ।

एइ दिणमेयतीसं, आहारेउ त्ति जं भणह ॥

यदि नाम प्रतिदिनमेकत्रिंशमपि कवलानाहारापयेदिति जणथ
यूयं प्रतिपादयथ तर्हि यत् अल्पाह्निभागावमौर्दर्यदेशनं तन्नाम
मात्रकमेकत्रिंशतोऽपि कवलानां प्रतिदिवसमाहारानुज्ञानात् ।
आचार्य आह ।

जण्णति अप्पाहारा-दओ समत्थस्स जिगहविसेसा ।

चंदायणादयो विव, मुत्तनिवातो पगाममि ॥

जण्यते उत्तरं दीयते अल्पाहारादयः समर्थस्य सतोऽभिग्रह-
विशेषाद्विचान्द्रायणादय इव । सूतनिपातः पुनरन्तिमोऽसमर्थस्य
प्रकामनिकामनिषेधपर इत्यदोषः । ये चाल्पाहारादयोऽभिग्रह-
विशेषास्ते बहूनां संयतसंयतीनां साधारणार्थं तथा चाह ।

अप्पाहारगहणं, जण य आवस्सयाण परिहाणी ।

न वि जायइ तम्मत्तं, आहारेयव्वं तयं नियमा ।

अल्पाहारग्रहणमल्पाह्निपुन्यकणं तत इदमल्पाह्निहाराग्र-

हणमेतत् ज्ञापयति सिद्धिप्रासादनिर्मापणाय व्यापार्यमाणाना-
भावइयकानां योगानां यावन्मात्रेणाहारेण परिहानिर्नोपजायते
तावन्मात्रं तमभिग्रहविशेषमभिगृह्याहारयितव्यम् ।

अत्रैव दृष्टान्तमभिधित्तुराह ।

दिट्ठतो (अ) मवेणं, पासादेणं तु रायसंदिट्ठे ।

दव्वे खेत्ते काले, जावे ण य संकिलेसेइ ॥

इयं गाथाक्षरयोजना । भावार्थस्तु केनापि राज्ञा अमात्य
आज्ञप्तः शीघ्रं प्रासादः कारयितव्यः स चामात्यो द्रव्ये ब्रुव्य-
स्तान् कर्मकरान् अव्यतः क्षेत्रतः कावतो भावतश्च संकलेशय-
ति कथमित्याह ।

अलोणेण य सुकयं, सुखं नो पगामं दव्वतो ।

खेत्ताणुचियं उएहे, काले उस्सूरभोयणं ॥

जावे न देति विस्सामं, निट्टरेहिं य खिसइ ।

जेयं विचित्तिं च नो देइ, नट्टा अकयदंरणा ॥

अव्यतोऽव्यवणसंस्कृतं विशिष्टसंस्काररहितं शुष्कं वातादिना
शोषं नीतं बल्लचनकादि तदपि न प्रकामं न परिपूर्णं ददाति ।
क्षेत्रतो यत्तस्मिन् क्षेत्रे अनुचितं जलं वा पानं वा तद्ददाति । तथा
उष्णे कर्म कारयति काले उत्तरे भोजनं दापयति जावतो न
ददाति विश्रामम् । निर्धुरैश्चवचनैः खिसयति । जितामपि च क-
र्मकरतो वक्ष्यामपि वृत्तिं मूल्यं न ददाति । एवं च सति ते कर्मक-
राः प्रासादप्रकृत्यापि नष्टाः पलायिताः स्थितः प्रासादोऽकृतो रा-
ज्ञा चैतज्ज्ञातं ततोऽमात्यस्य दण्डना कृता अमात्यपदाश्चावधि-
त्वा तस्य सर्वस्वापहरणं कृतमिति । एष दृष्टान्तः ।

सांप्रतमुपनयमाह ॥

अकरणे य पसायस्स उ, जह सो मच्चो उ दंभितो रत्ता ।

एमेवय आयारिए, उवणयणं होति कायव्वं ॥

यथा प्रासादस्याकरणे सोऽमात्यो राज्ञा दण्डित एवमेवाचार्ये
उपनयनं भवति कर्तव्यं तथैव राजस्थानीयेन तीर्थक्षरेण अमा-
त्यस्थानीयस्याचार्यस्य सिद्धिप्रासादसाधूनामर्थमादेशो दत्तः ।
स च कर्मकरस्थानीयानां साधूनां अव्यादिषु तत्करोति । यथा
ते सर्वे पलायन्ते । तथा चाह ।

कज्जगिं वि नो विगतिं, भत्तं न तं च पज्जत्तं ।

खेत्तं खलु खेत्तादी, कुवसहि ऊण्णामगे चेव ॥

तइयाए देति काले, ओमे वुस्सगवादिगो निच्चं ।

संगहउवग्गहे वि य, न कुणइ भावे पयंडो य ॥

अव्यतः कार्येऽपि समापतिते विकृतिं घृतादिकां न ददाति । म-
कमपि प्रान्तं दापयति । तदपि च न पर्याप्तम् । क्षेत्रतः खलु क्षे-
त्रादीन् प्रेषयति खलु क्षेत्रं नाम यत्र तु किमपि प्रायोग्यं बभूवते
आदिशब्दाद्यत्र स्वपकृतः परपकृतो वाऽपभ्राजना तदादिपरिग्र-
हः । कुवसतौ वा स्थापयति उज्जामके वा ग्रामे यदा तदा वा प्रे-
षयति कावतः सदैव तृतीयायां भोजनं ददाति । अत्रमेऽपि दु-
र्भिक्षोऽप्युत्सर्गे वादिको नित्यं जावतः संग्रहं ज्ञानादिनिरुपग्रहं व-
क्षुपात्रादिभिर्न करोति । प्रचण्डश्च प्रकोपनशीलः ॥

लोए होउत्तरे चेव, दो वि एए असाहगा ।

विवरीयत्ति व णो सिच्छी, अन्ने दो वि व साहगा ॥

लोके लोकोत्तरेऽपि च पतावनन्तरोक्तौ द्वावप्यसाधकौ

इत्यतो जावतश्च प्रासादस्य विपरीतवर्तिनः पुनरुजयथापि सिद्धिरिति कृत्वा अन्यौ द्वावपि द्रव्यतो भावतश्च प्रासादस्य साधकौ ॥

सिद्धी प्रासादवर्द्धि-सगस्स करणं चउव्विहं होइ ।

दव्वे खेत्ते काले, भावे य न संकिलेसेइ ॥

सिद्धिः प्रासादावतंसकरणं चतुर्विधं भवति तद्यथा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । ततो गीतार्यो इत्यादिषु साधून् न संक्षेपयति ॥

एवं तु निम्नवांति, ते वि अचिरेण सिद्धिप्रासाया ।

तेसिं पि इमो उ विही, आहारेयव्वए होति ॥

एवं इत्यादिषु संक्षेपाकरणतस्ते साधवोऽचिरेण स्तोकेन का क्षेत्रेन सिद्धिप्रासादं निर्मापयन्ति तेषामपि सिद्धिप्रासादनिर्मापकानामाहारयितव्ये अयं बह्व्यमाणो धिधिस्तमेवाह ॥

अहमसणस्स सव्वं, जणस्स कुज्जा दवस्स दां जागं ।

वायपवियारणट्ठा, छव्वागं कुणइ यं कुज्जा ॥

अहमुदरस्य दधितकृते मनदिसहितस्याशनस्य योग्यं कुर्यात् द्वौ जागौ इत्यस्य पानीयस्य योग्यौ पष्ठं तु भागं वातप्रविचरणार्थमूनकं कुर्यात् । इयमत्र भावना । उदरस्य पश्च भागाः कल्पन्ते तत्र ये जागा अशनस्य सव्यञ्जनस्य द्वौ जागौ पानीयस्य पष्ठो वातप्रविचरणाय । एतच्च साधारणे प्रावृट्काले चत्वारो जागाः । सव्यञ्जनस्याशनस्य पञ्चमः पष्ठो वातप्रविचरणाय । उष्णकाले द्वौ जागावशनस्य सव्यञ्जनस्य त्रयः पानीयस्य पष्ठो वातप्रविचरणायति ।

एसो आहाराविही, जह जणितो सव्वभावदंसीहिं ।

धम्मवसगाय जोगा, जेण न हीयंति तं कुज्जा ॥

एष आहारविधिर्यथा सर्वजावद्विभिः सर्वैर्भेजिता येन च प्रकारेण धर्मेतिमिच्छा अवश्यकर्तव्या योगा न हीयन्ते तं कुर्यान्नान्यदिति । व्य० द्वि० ८ उ० ।

अथ क्षेत्रावमौर्द्व्यमाह ।

गामे नगरे तहा य, रायहाणि निगमे य आगरपट्ठी ।

खेमे कव्वडदोणमुह-पट्टणमडंवसंवाहे ॥ १६ ॥

आसमपण विहारं, सन्निवेसे समायघोसे य ।

थल्लेणाखंधागे, सत्थे संवट्कोट्टे य ॥ १७ ॥

वडेषु थ रत्थासु य, घरेमु वा एवमिच्छियं खित्तं ।

कप्पइ उ एवमाइ, एवं खित्तेणओ जवे ॥ १८ ॥

तिसृभिर्गाथाभिः कुलकम् । एवमिति अमुना प्रकारेण हृदयस्थप्रकारेण एतावन्नियतमानं क्षेत्रं पर्यटितुं समं वर्तते इति एवमादिर्बृहत्शालादिपरिग्रहः । अथ एतावत्प्रमाणं भिन्नार्थं प्रमितव्यमिति निर्धारणं क्षेत्रेण अवमौर्द्व्यं भवेत् । तदेव भिन्नाभ्रमणक्षेत्रमाह । कुत्र कुत्र भिन्नार्थं साधुधर्ममिति ग्रामे गुणान् प्रसूतीति ग्रामस्तस्मिन् ग्रामे । अथवा असति सहते अष्टादशविधं करम् इति ग्रामस्तस्मिन् । अथवा कण्टकवाटकावृतो जनानां निवासो ग्रामस्तस्मिन् ग्रामे । पुनर्नगरे नास्त्र कराः सन्ति इति नगरं तस्मिन् । तथा राजधान्यां राजा धीयते यस्यां सा राजधानी तस्यां राजधान्यां राजपीठस्थाने निगमे प्रभूतवर्णिश्रिवासे आकरः स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानं तस्मिन् आकरे पट्टी वृक्षवंशादिगहनश्रिता प्रान्तजनस्थानं तस्यः एतल्याम् ।

खेटं धूलिप्रकारपरिक्षिप्तं तस्मिन् खेटे । पुनः खर्वटं कुनगरं द्रोणमुखं जलस्थलनिर्गमप्रवेशं तत् भृगुकच्छादिकम् । पत्तनं तु यत्र सर्वदिग्भ्यो जनाः पतन्ति आगच्छन्ति इति पत्तनम् । अथवा पत्तनं रत्नस्थानिरिति लक्षणं तदपि द्विविधं जलमध्यवर्ति स्थलमध्यवर्ति च । मटम्बं यस्य सर्वदिक्कु सार्द्धवृत्तीययोजनान्तर्ग्रामो न स्यात् तत्र । तथा संवाधः प्रभूतचातुर्वर्ण्यनिवासः खर्वटशब्दादारभ्य संवाधशब्दं यावद् द्वन्द्वः समासः कर्तव्यः । खर्वटश्च द्रोणमुखं च पत्तनं च मटम्बं च संवाधश्च खर्वटद्रोणमुखपत्तनमटम्बसंवाधास्तेषां समाहारः खर्वटद्रोणमुखपत्तनमटम्बसंवाधं तस्मिन् खर्वटद्रोणमुखपत्तनमटम्बसंवाधे एतेषु स्थानेषु इत्यर्थः (१६) पुनः कुत्र कुत्र इत्याह । आश्रमपदे तापसाश्रमोपलक्षिते स्थाने विहारे देवगृहे पुनः सन्निवेसे यात्रार्थसमागतजनावासे समाजः परिपत् घोषः आभीरपल्ली समाजश्च घोषश्च समाजघोषं तस्मिन् समाजघोषे । स्थलं च सेना च स्कन्धावारश्च स्थलसेनास्कन्धावारं तस्मिन् स्थलसेनास्कन्धावारे । तत्र स्थलं उच्चभूमिभागः सेना चतुरङ्गकटकसमूहः स्कन्धावारः कटकोत्तरणनिवासः सार्थक्रयाणकभृतां समूहः प्रतीत एव तत्र संवर्तो भयत्रस्तजनसमवायः कोट्टो दुर्गः संवर्तश्च कोट्टश्च संवर्तकोट्टं तस्मिन् संवर्तकोट्टे (१७) पुनर्वाटेषु वृत्त्यादिपरिक्षिप्तगृहसमूहेषु रथ्यासु सेरिकासु च गृहेषु प्रसिद्धेषु च एतेषु च स्थानेषु अवमौर्द्व्यं कृतं क्षेत्रतो भवति । अथ पुनः प्रकारान्तरेण क्षेत्रावमौर्द्व्यमाह ।

पेना य अफपेडा, गोमुत्तियपंतंगवीहिंया चव ।

संवुक्कावट्टा य, गुंतं पच्चागमा वट्टा ॥ १९ ॥

पट्टिधा क्षेत्रावमौर्द्विका वर्तते पेडा पेडाकारा चतुष्कोणा पेडाकारेण गोचर्या कृत्वा अवमौर्द्वीकरणमेवमर्ज्यपेडाकारेण गोचरीकरणं गोमूत्रिकाकारेण पतङ्गवीथिका पतङ्गः शलमस्तस्य वीथिका उड्डयनं पतङ्गवीथिका अनियता निश्चयरहिता शलभोड्डयनसदृशीत्यर्थः । पुनः शम्बूकावर्तः शम्बूकः शङ्खस्तद्वत्त्रावर्तो भ्रमणं यस्यां सा शम्बूकावर्ता सापि द्विविधा अभ्यन्तरशम्बूका बहिःशम्बूका च । शङ्खनाभिरूपक्षेत्रे मध्याह्निके गम्यते सा अभ्यन्तरशम्बूकावर्ता विपरीता बाह्यात् मध्ये आगमनरूपा बहिःशम्बूकावर्ता पञ्चमी । पुनः पट्टी आयतं गन्तुं प्रत्यागमाज्जेया आदित एव आयतं सरलं गत्वा यस्यां प्रत्यागमो भवति सा पट्टी ज्ञेया इत्यर्थः । एतासां भिक्षाचर्याणां मपि अवमौर्द्व्यत्वं ज्ञेयं यतो हि अवमौर्द्व्यार्थमेव ईदृक्प्रकारेणैव साधुराहारार्थं भ्रमति तस्मान्नात्र दोषः । १६।

दिवसस्त पोरिसीणं, चउएहं पि जत्तिओ जवे काओ ।

एवं चरमाणो खड्डु, काओमाणं मुण्येयवो ॥ २० ॥

दिवसस्य चतसृणां पौरुषीणां प्रहराणां यावद् घटिकाचतुष्टयादिकोऽभिग्रहविषयः काओ जवति एवममुना प्रकारेण काक्षेन चरमाण इति गोचर्या चरतः साधोः खलु निश्चयेन काक्षावम इति काक्षेन अवमं काक्षावमं मन्तव्यः ॥

पुनः काक्षावमौर्द्व्यमेव प्रकारान्तरेणाह ॥

अहव तइयपोरिसीए, ऊणाए घासमेसंते ।

चउभागूणाए वा, एवं काक्षेणओ जवे ॥ २१ ॥

अथवा तृतीयायां पौरुष्यामूनायां किञ्चिद्धीनायां प्रासमाहारमेषयन् गवेषणां कुर्वन् वा अथवा चतुर्जागेन ऊनायां तृतीयपौरु-

कामर-कामर-न० कप मत्वर्थीयो रः ऊरुं कारमुत्तिकां राति द-

गिरानिर्धे ३ यावदधिकमिधम ४ आन्मार्थकृतम् ५ । एतान् पञ्च-
मेदान् मुक्त्वा अपरः प्रष्टो विकल्पो नास्ति यदर्थमुत्सृज्यते न-
वेत् । अथ चान्मार्थं यद् गृह्णितव्यं तदेव ग्रहीतुं कल्पने
न शेषाणीनि । इति ताऽऽख्येन पुंस्त्वकमेदे, “ दसी दुविहो आ-
मिहो जो नात्त्वो जमिनो जो अणवत्त्वो ” पं० भा० ।

जमिय-उच्छिन्न-वि० उद्-धि-त्-। दधने, कल्प० । औ० ।

जा० । उच्चैः कृते, उत्त० २२ अ० । उच्चैः विपा० १ श्रु० २ अ० ।
ऊर्ध्वकृते, औ० । उत्तरे, कल्प० । प्रत्ययाने, सूत्र० २ श्रु०
३ अ० । पञ्चमे, अनिलद्वय पञ्चव्यवस्थिते, सूत्र० २ श्रु० १
अ० । प्रान्तादादां वास्तुभेदे, नि० चू० १ न० “ जसियं जं उच्छ्रयेण
कयं ” आ० चू० ४ अ० । आच० ।

उत्पन्न-वि० प्रयत्नतया सर्वान् हिंस्तु प्रवृत्ते, चं० १७ पाहु० ।
न० । ब्रह्ममाने, मुक्तजालनरुदितयहेमजालनावकलं ” रा० ।

जमिय-उच्छिन्न-उच्छिन्नध्वज-पुं० ऊर्ध्वकृतजयपताकायाम्, विपा०
१ श्रु० २ अ० ।

जसियपभाग-उच्छिन्नपताक-वि० ऊर्ध्वकृतपताकायुक्ते, “ जह
पमिनाहे जसियपभागं णयरं कयं ” आ० म० द्वि० । “ जसिय-
पनागगणनतन्मणुलिहता ” रा० ।

जमियफलिह-उच्छिन्न (त्मृ) तस्फटिक (परिघ)-पुं० उ-
च्छिन्न तस्फटिकमिव स्फटिकमन्तःकरणं यस्य स तथा । मौनी-
प्रप्रचनतायाऽपारितुष्टमनसि, इति वृत्त्याख्या केचित्वाहुः
लच्छिन्नः अर्गशा स्थानादपनीय ऊर्ध्वकृतो न तिरस्त्रीनः कपाट-
पश्चाद्भागादपनीत इत्यर्थः । उत्पन्नो वाऽपगतः परिघोऽर्गला
गृहद्वारे यस्यासौ उत्पन्नपरिघः । उच्छिन्नपरिघो वा औदार्या-
निरेकादतिशयदानदापित्वेन निष्कृपप्रवेशार्थमनग्नितगृहद्वारे,

“ जसियफलिहे अवंगुयद्वारे चिय तंते उरपरघरपवेसे ” झा०
५ अ० । दशा० । औ० ।

जसुअ-उच्छुक्-वि० उक्ताः शुकाः यस्मात्सः । अनुत्साहोत्सन्ने
त्सच्छे ५ । १ । १४ इति च जगस्यादेत कत्वम्, ॥ उक्-
तशुके, प्रा० ।

जसुम्भ-उद्धम-धा० ज्या-पर-अक-सेह-उद्धासे, उद्धसेरुसलोः
मुम्भणिहसपुआग्रं गुजाह्वारोआः मा० २०१ इत्युल्लेखसुम्भादेशः
ऊर्ध्वज उल्लसह उल्लसति प्रा० ।

ऊह-ऊह-पुं० ऊह-वज्र । पृथिव्यादिसम्बन्धिन्यामोघमात्रसं-
ज्ञायाम्, विशेष० । मन्दमन्दप्रकाशे स्थाणुपुरुषोचितदेशे किं-
मयं स्थाणुस्त पुरुष इत्येवमात्मके तर्के, सूत्र० २ श्रु० ४ अ०
बुद्धिगुणभेदे, स च विज्ञातमर्थमवलम्ब्यान्येषु तथाविधेषु व्या-
प्या वितर्कणम् (ध० १. अधि०) स्वरूपप्रतिपादनं स तर्कः की-
र्त्यते ऊह इति च संज्ञान्तरं व्रजते र० ३ परि० । (तत्प्रामाण्या-
दिनिरूपणं तत्कशब्दे) चतुरशीत्युहाङ्गतत्त्वेषु, जो० २
पाहु० ॥ आगमाविरोधिना तर्केण आगमार्थस्य संशयपूर्वपक्षनि-
वारणपूर्वकोत्तरपक्षव्यवस्थापनेन निर्णयरूपे परीक्षणे, अनन्वि-
तार्थकविजक्त्यादिकल्पने पदन्तरेण आकाङ्क्षापूर्णाथेऽध्या-
हारे, सांख्योक्ते ताराख्ये भेदे, आरोपे, समूहे च । वाच० ।

ऊहंग-ऊहाङ्ग-न० चतुरशीतिमहाऽननशतसहस्रेषु, जो० २
पाहु० ॥

ऊहा-ऊहा-स्त्री-उह-अ० स्त्रीत्वात्. टाप् । अध्याहारे, वाच० ।
वितर्कात्मिकायां तर्कबुद्धौ, वत्त० ३ अ० । आ० म० द्वि० ॥

ऊहापन्नत-ऊहाप्रज्ञ-वि० तर्कबुद्ध्या प्रणीते, “ उहापन्नत्तं
घोडियसिचभूउत्तराहि इमं ” आ० म० द्वि० ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ-

श्रीमद्द्वारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री १००० श्री

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अभिधानराजेन्द्रे

ऊकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तं-

समाप्तश्चायं द्वितीयो भागः ॥

• श्री •

इति श्रीमत्सौधर्मवृहत्पागच्छीय-
कलिकाल-सर्वज्ञ-श्रीमद्भट्टारक
जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री
१००८ श्रीविजयराजेन्द्र-
सूरिविरचिते अजिधान
राजेन्द्रे शब्दसङ्कलने

द्वितीयो जागः समाप्तः

आचार-प्रदर्शनम् ।

—:०:—

मुनिहिननूरिकुलतिलकायमान-सकलजैनागमपारद्व-आवालब्रह्मचा-
री-जह्मयुगप्रधान-प्रातःस्मरणीय-परमयोगिराज-क्रियाशुद्धशुपकारक-श्री
सौधर्मवृद्धतपोगच्छाय—सितपटाचार्य-जगत्पूज्य-गुरुदेव-जट्टारक श्री १००८
प्रभु श्रीमद्भविजयराजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराजने 'श्रीअभिधानराजेन्द्र' प्राकृत
मागधी महाकोश का सङ्कलनकार्य मरुधरदेशीय श्रीसियाणा नगरमें संवत्
१९४६ के आश्विनशुक्लद्वितीया के दिन शुभ लग्न में आरम्भ किया । इस
महान् संकलनकार्य में समय समय पर कोशकर्ता के मुख्य पट्टधर शिष्य-
श्रीमद्भनचन्द्रसूरीजी महाराजने जी आपको बहुत सहायता दी । इस
प्रकार करीब साठे चौदह वर्ष के अविश्रान्त परिश्रम के फलस्वरूप में यह
प्राकृत वृद्धकोष संवत् १९६० चैत्र—शुक्ला १३ बुधवार के दिन श्री सूर्यपुर
(सूरत—गुजरात) में बनकर परिपूर्ण (तैयार) हुआ ।

गवालियर रियासत के राजगढ (मालवा) में गुरुनिर्वाणोत्सव के दर-
नियान संवत् १९६३ पौष-शुक्ला १३ के दिन महातपस्वी—मुनि श्रीरूपवि-
जयजी, मुनिश्रीदीपविजयजी, मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी, आदि सुयोग्य
मुनि महाराजाओं की अध्यक्षता में मालवदेशीय-छोटे बड़े ग्राम-नगरों के
प्रतिष्ठित-सद्गृहस्थों की सामाजिक मिटिंग में सर्वानुमत से यह प्रस्ताव
पास हुआ कि-मर्हुम-गुरुदेव के निर्माण किये हुए 'अभिधानराजेन्द्र' प्राकृत
मागधी महाकोश का जैन जैनेतर समानरूप से लाज प्राप्त कर सकें, इस
लिये इसको अवश्य छपाना चाहिये, और इसके छपाने के लिये रतलाम
(मालवा) में सेठ जसुजी चतुर्जुजजीत्-मिश्रीमलजी मथुरालालजी, रूप-
चंदजी रखवदासजीत्-जागीरथजी, बीसाजी जवरचंदजीत्-प्यारचंदजी और
गोमाजी गंजीरचंदजीत्-निहालचंदजी, आदि प्रतिष्ठित सद्गृहस्थों की
देख-रेख में श्रीअभिधानराजेन्द्र-कार्यालय और 'श्रीजैनप्रज्ञाकरप्रिटिंग प्रेस
स्वतन्त्र खोलना चाहिये । कोष के संशोधन और कार्यालय के प्रबन्ध का

समस्त--चार सहुंम--गुरुदेव के सुयोग्य--शिष्य मुनिश्रीदीपविजयजी (श्रीम-
द्विजयचूपेन्द्रसूरिजी) और मुनिश्रीयतोंन्द्रविजयजी को सोंपा जाय । वस,
प्रस्ताव पास होने के बाद सं० १९६४ श्रावणसुदि ५ के दिन उक्त कोश को
छपाने के लिये रतलाम में उपर्युक्त कार्यालय और प्रेस खोला गया और
उक्त दोनों पूज्य-मुनिराजों की देख-रेख से कोश क्रमशः तपना शुरू हुआ,
जो सं० १९७१ चैत्र-वदि ५ गुरुवार के दिन संपूर्ण तप जाने की सफलता
को प्राप्त हुआ ।

इस महान् कोश के मुद्रणकार्य में कुवादिमतमतंगजमदभञ्जनकेसरी-
कलिकालसिद्धान्तशिरोमणि--प्रातःस्मरणीय--आचार्य--श्रीमद्धनचन्द्रसूरि-
जी महाराज, उपाध्याय--श्रीमन्मोहनविजयजी महाराज, संचारित्रि-
मुनिश्रीटीकमविजयजी महाराज, पूर्णगुरुदेवसेवादेवाक--मुनिश्रीहुकुमविज-
यजी महाराज, सत्क्रियावान्--महातपस्वी--मुनिश्रीरूपविजयजी महाराज,
साहित्यविशारद--विद्याचूषण--श्रीमद्विजयचूपेन्द्रसूरिजी महाराज, व्या-
ख्यानवाचस्पत्युपाध्याय--मुनिश्रीयतोंन्द्रविजयजी महाराज, ज्ञानी ध्यानी
मौनी महातपस्वी--मुनिश्रीहिम्मतविजयजी, मुनिश्री-लक्ष्मीविजयजी,
मुनिश्री-गुलाबविजयजी, मुनिश्री-हर्षविजयजी, मुनिश्री-हंसविजयजी,
मुनिश्री--अमृतविजयजी, आदि मुनिवरोंने अपने अपने विहार के
दरमियान समय-समय पर श्रीसंघ को उपदेश दे दे कर तन, मन
और धन से पूर्ण सहायता पहुँचाई, और स्वयं भी अनेक जाँति
परिश्रम उठाया है, अतएव उक्त मुनिवरों का कार्यालय आचारी है ।

जिन जिन ग्राम-नगरों के सौधर्मबृहत्तपोगच्छीय-श्रीसंघ ने इस
महान् कोषाङ्कन-कार्य में आर्थिक-सहायता प्रदान की है, उनकी शुभ-
सुवर्णाक्षरी नामावली इस प्रकार है--

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय श्रीसंघ-मालवा--

श्रीसंघ-रतलाम ।

श्रीसंघ-वाँगरोंद ।

श्रीसंघ-राजगढ़ ।

„ जावरा ।

„ वारोदा-बड़ा ।

„ भानुवा ।

स्पृष्टो यो हि येन सर्वात्मना व्याप्तो नासौ तस्यैव देशेन व्याप्तो भवति—विरोधात्, प्रदेशैस्तु व्याप्तः । सर्वेषामपि धर्मास्तिकायप्रदेशानां तत्रावगाढत्वात्, एवमधर्मास्तिकायविषयऽपि, निर्वचनं वाच्यम् । तथा नो आकाशास्तिकायेन सकलेन द्रव्येण स्पृष्टः, आकाशास्तिकायदेशमात्रत्वाल्लोकस्य, किन्तु-देशेन व्याप्तः । प्रदेशैश्च पृथिव्यादयोऽपि सूक्ष्माः सकललोकापन्ना वर्तन्ते ततस्तैरपि सर्वात्मना व्याप्तः, 'तसकाइएणं सिय फुडे' इति, यदा केवली समुद्राते गतः सन् चतुर्थे समये वर्तन्ते तदा तेन स्वप्रदेशैः सकललोकपूरणात् त्रसकायेन स्पृष्टः केवलिनस्त्रसकायत्वात्, शेषकालं तु न स्पृष्टः सर्वत्र त्रसकायनामभावात् । प्रज्ञा० १५ पद १ उ० ।

आगासपइड्डिय-आकाशप्रतिष्ठित-त्रि० । आकाशं-व्योम तत्र प्रतिष्ठितं-व्यवस्थित आकाशप्रतिष्ठितः । आकाशव्यवस्थितं, "आगासपइड्डिय चाए" (सूत्र-२८६ x) । स्था० ३ ठा० १ उ० । भ० । "तप्पइड्डिओ लोगो" ॥ १२३+ ॥ तत्प्रतिष्ठितो लोकस्तत्—इत्यनेनाकाशपरामर्शस्तस्मिन्नाकाशे प्रतिष्ठितस्तत्प्रतिष्ठितः; प्रकर्षेण स्थितवानित्यर्थः । दश० १ अ० ।

आगासपंचम-आकाशपञ्चम-पुं० । आकाशं-सुपिरलक्ष्णम् । तत्पञ्चमं येषां तानि । पृथिव्यादिके पञ्चमहाभूते, सूत्र० । "पुढवी आउ तेऊ, वाउ आगासपंचमा" ॥ ७ ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

आगासपय-आकाशपद-न० । सिद्धश्रेणिकपरिकर्मश्रुतभेदे, स० १४७ सूत्र ।

आगासप्पएस-आकाशप्रदेश-पुं० । आकाशस्य निर्विभागे भागे, प्रज्ञा० १ पद । षोडशाकाशप्रदेशाः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

आगासफलिह (फालिय)-आकाशस्फटिक-पुं० । आकाशमिव यदत्यन्तमच्छं-स्फटिकमाकाशस्फटिकम् । स० ३४ सम० । अतिस्वच्छं स्फटिकविशेषः, "आगासफलिहामएणं सपायपीडेणं सीहासणेणं" (सूत्र-५ + टी०) । आकाशस्फटिकमतिस्वच्छं स्फटिकविशेषस्तन्मयेनोपलक्ष्यत इति गम्यम् । भ० १ श० १ उ० । जं० । रा० । आकाशं भवः स्फटिक इव वर्णोपले कर्काख्ये संहतजलखण्डं तदुत्पादविलयौ श्रीपतिराह—"उद्धूतैः पांसुभिर्भूमेः प्रचण्डपवनोच्चयात् । मेघमण्डलमानीतैर्मालिन्यपरिवर्जितैः ॥ १ ॥ मिश्रणाज्जलविन्दूनां, पिण्डभावो भव्यदिह । दृषद्ब्रजिपतन्त्येते, द्रवन्ते च पुनः क्षितौ ॥ २ ॥" वाच० ।

आगास (फलिह) फालियसरिस्पह-आकाशस्फटिकस-दृशप्रभ-त्रि० । आकाशस्फटिकयोरकाशस्वरूपस्फटिकस्य वा सदृशी प्रभा येषां तानि तथा । आकाशस्फटिकतुल्ये, औ० ।

आगास (फलिहा) फालियामय-आकाशस्फटिकमय-त्रि० । अतिस्वच्छस्फटिकविशेषमये, भ० १ श० १ उ० । "आगासफालियामयं सपायपीडे सीहासणे" (सूत्र-३४ +) । आकाशमिव यदत्यन्तमच्छं स्फटिकं तन्मयं सिंहासनं सपादपीठम् । स० ३४ सम० । रा० । आकाशतुल्यं स्वच्छतया यत् स्फटिकं तन्मयेन सपादपीठेन सिंहासननेति । औ० ।

आगासमग्ग-आकाशमार्ग-पुं० । द्रव्यमार्गभेदे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । आकाशमार्गो विद्याधरादीनाम् । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

आगासातिवाइ (न्)-आकाशातिपातिन्-पुं० । आकाशमव्योम अतिपततीति । आकाशगामिविद्याप्रभावात् पादलेपादिप्रभावाद्वा आकाशमतिक्रामति, आकाशाद्वा हिरण्यवृष्ट्यादिकमिष्टमनिष्टं वा अतिशयेन पातयतीत्येवंशीले च । औ० १५ सूत्र० ।

आकाशादिवादिन्-पुं० । अमूर्त्तानामपि पदार्थानां साधनसमर्थवादिनि, औ० । "अण्णेगइया विउल्लमइविउव्विणि-द्विपत्ता चारणा विज्जाहरा आगासातिवाइणो" (सूत्र-१५ +) 'आगासातिवाइ' ति—आकाशं-व्योमातिपतन्ति-अतिक्रामन्ति । आकाशगामिविद्याप्रभावात् पादलेपादिप्रभावाद्वा आकाशाद्वा हिरण्यवृष्ट्यादिकमिष्टमनिष्टं वा अतिशयेन पातयन्तीत्येवंशीला आकाशातिपातिनः । आकाशादिवादिनो वा । अमूर्त्तानामपि पदार्थानां साधनसमर्थवादिन इति भावः । औ० ।

आगासिउं-आकृष्टुम्-अव्य० । दृढात्समाकृष्यात्मनः समीपमानेतुमित्यर्थे, विशेष० ।

आगासिय-आकर्षित-त्रि० । आकृष्टे, उत्पादिते, औ० ।

आकाशित-त्रि० । आकाशम्-अम्बरम् इतः-प्राप्तः । आकाशं गतं, "आगासियाहिं सेअचामराहिं । (सूत्र-१० +) आकाशम्-अम्बरमिताभ्यां-प्राप्ताभ्याम्, आकर्षिताभ्यां वा; आकृष्टाभ्याम्-उत्पादिताभ्यामित्यर्थः । औ० ।

आगिइत्तिग-आकृतित्रिक-न० । आकृतयः-संस्थानानि पदसंहननानि पद जातयः पञ्चैत्येवं सप्तदशके आवृत्त्युपलक्षिते त्रिके, कर्म० ५ कर्म० ।

आगु-आकु-(गु)-पुं० । 'अक' 'अग' कुटिलायां गतौ, उण् अभिलापायाम्, आच० । "सक्को वंसदुवणा इक्खुअगू तेण हुंति इक्खागा" 'अक' 'अग' कुटिलायां गतौ, अनकार्थत्वाद्वातूनाम् । अकृत्वातोरौणादिके उणप्रत्यये आगुशब्दोऽभिलापार्थः, ततः स्वामी इक्षाः आकुना-अभिलापेण करं प्रासारयत् शक्र आपर्णयत् तेन कारणेन भवन्ति इत्वाकुचंशभवा पेत्त्वाकाः । आ० क० १ अ० ।

आग्घाण-आग्राण-त्रि० । आ-घ्रा-कृ । अहीतगन्धे पुष्पादौ, नासिकया यस्य गन्धज्ञानं जातम् । तस्मिन्, तृप्ते च । भावे कृ । गन्धग्रहणे, तृप्तौ च । न० । वाच० । "आग्रेराइग्घः" ॥ २४१२३ ॥ इति आइग्घादेशः । आइग्घइ । आग्घाइ । प्रा० ।

आघं-आख्यातवत्-त्रि० । कथयितरि, सूत्र० । "आघं मईमं अणुवीय धम्मं" ॥ १x ॥ 'आघं' ति-आख्यातवान् । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

आधअज्भयण-आख्यातवदध्ययन्-न० । सूत्रकृताङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धस्य समाध्याययनापरनामधेये दशमेऽध्ययने, सूत्र० । निर्युक्तिरुदाह—"आयाणपदेणाऽऽघं, गोणे णामं पुणेो समाहि नि" ॥ १०३x ॥ आदीयने-गृह्येन प्रथममादौ यत्त-

श्रीसंघ-वडनगर ।	श्रीसंघ-सरसी ।	श्रीसंघ-भकणावदा ।
" न्याचरोद ।	" मुंजाखेड़ी ।	" कूकसी ।
" मन्दसोर ।	" खरसोद-घड़ी ।	" आलीराजपुर ।
" लीनामड ।	" चीरोला-घड़ा ।	" रींगनोद ।
" निम्बाहेडा ।	" मकरावन ।	" राणापुर ।
" इन्दौर ।	" बरड़िया ।	" पारां ।
" उज्जैन ।	" (भाट)पचलाना ।	" टांडा ।
" महेन्द्रपुर ।	" पटलावदिया ।	" बांग ।
" नयागाम ।	" पिपलोदा ।	" खवासा ।
" नीमच-सिटी ।	" दयाई ।	" रंभापुर ।
" संजीन ।	" बड़ी-कड़ोद ।	" अमला ।
" नारायणगढ़ ।	" घामणदा ।	" बोरी ।
" बरड़ावदा ।	" राजोद ।	" नानपुर ।

श्रीसौधर्मवृहत्तपोगच्छीयसंघ-गुजरात—

श्रीसंघ-अहमदाबाद ।	श्रीसंघ-थिरपुर (थराद) ।	श्रीसंघ-ढीमा ।
" बीरमगाम ।	" वाव ।	" दूधवा ।
" सूरत ।	" भोरोल ।	" वात्यम ।
" साणंद ।	" धानेरा ।	" वासण ।
" बम्बई ।	" धोराजी ।	" जामनगर ।
" पालनपुर ।	" डुवा ।	" खंभात ।

श्रीसौधर्मवृहत्तपोगच्छीय-संघ-मारवाड़—

श्रीसंघ-जोधपुर ।	श्रीसंघ-भीनमाल ।	श्रीसंघ-शिवगंज ।
" आहोर ।	" सांचोर ।	" कोरटा ।
" जालोर ।	" वागरा ।	" फतापुरा ।
" भेंसवाड़ा ।	" धानपुर ।	" जोगापुरा ।
" रमणिया ।	" आकोली ।	" भारूदा ।
" मांकलेसर ।	" साथू ।	" पोमावा ।
" देवावस ।	" सियाणा ।	" बीजापुर ।
" विशनगढ़ ।	" काणोदर ।	" बाली ।
" मांडवला ।	" देलंदर ।	" खिमेल ।

श्रीसंघ-गोल ।

” साहेला ।
” आलासण ।
” रेवतड़ा ।
” धाणसा ।
” वाकरा ।
” मोदरा ।
” थलवाड़ ।
” भेंगकवा ।
” सूराणा ।
” दाधाल ।
” धनारी ।

श्रीसंघ-मंडवारिया ।

” बलदूट ।
” जावाल ।
” सिरोही ।
” सिरोड़ी ।
” हरजी ।
” गुडावालोतरा ।
” भूति ।
” तखतगढ ।
” सेदरिया ।
” शेवाडा ।
” भावरी ।

श्रीसंघ-सडिराव ।

” खुडाला ।
” राणी ।
” खिमाड़ा ।
” कोशीलाव ।
” पावा ।
” एंदला का गुड़ा ।
” चणोद ।
” डूडसी ।
” थाँवला ।
” जोयला ।
” काचोली ।

इनके सिवाय दूसरे भी कई गाँवों के संघों के तरफ से मदद मिली है, उन सभी का कार्यालय शुद्धान्तःकरण से पूर्ण आभारी है ।

श्रीअभिधानराजेन्द्रकार्यालय.

रतन्नाम (मालवा)

दादानम् आदानं च तत्पदं च सुवन्तं तिङन्तं वा तदादान-
पदं तेनाऽऽधन्ति नामास्याध्ययनस्य यस्मादध्ययनादाविदं
सूत्रम् । सूत्र० १ श्रु० १० अ० । (अत्र विशेषः दृष्टान्तश्च
'समाहि' शब्दे सप्तमे भागे दर्शयिष्यते ।)

आघंसण-आघर्षण-न० । भावे ल्युट् । मर्हने, वाच० ।
ईपत् घर्षणे, "आघंसेज्ज वा" (सूत्र-६७५) । ईपत्पुनः
पुनर्वा घर्षयेद् । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

जे भिक्खू अप्पणो दंतं आघंसेज्ज वा पधंसेज्ज वा
आघंसंतं वा पघंसंतं वा साइज्जइ ॥ ४७ ॥

एकदिशं-आघंसणं, दिशे दिशे पधंसणं नि । नि० चू० ३ उ० ।
आघवत्ता-आख्यातृ-त्रि० । आख्यायकं, (प्रज्ञापकं) स्था०
४ ठा० ४ उ० ।

आघवण-आख्यान-न० । सामान्यविशेषाभ्यां कथने, "आ-
घविज्जति" (सूत्र-१३७५) । प्राकृतशैल्या-आख्यायन्ते
सामान्यविशेषाभ्यां कथयन्ते इत्यर्थः । स० । आच० । आ-
ख्यापने, सामान्यविशेषरूपेण कथने, "दुवालसंगं ग-
णिपिडंगं आघवइ" (सूत्र-७५०५) । सामान्यविशेषरूपेण आ-
ख्यापयतीति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

आग्रहण-न० । आदानं, अनु० ।

आग्रहण-न० । आदापने, भ० ६ श० ३१ उ० ।

अर्थापन-न० । प्रतिपादनतः पूजाप्रापणे, भ० । "केवलपण-
धम्मं आघवेज्ज वा" (सूत्र-३६८५) । आग्राहयेच्छिष्या-
नर्थापयेद्वा प्रतिपादनतः पूजां प्रापयेदिति । भ० ६ श० ३१ उ० ।

आघवणा-आख्यापना-स्त्री० । आख्याने, उपा० । "बह्वि-
आघवणाहि य" (सूत्र-४४५) । 'आघवणाहि य' चि-
आख्यानैः । उपा० ७ अ० । तच्च सामान्यतः प्रतिपादनम्-
"आघवणाहि य" (सूत्र-२३५) । आख्यापनाभिध-सामा-
न्यतः प्रतिपादनैः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । नि० । भ० ।

आघवित्तए-आख्यातुम्-अन्य० । भणितुमित्यर्थे, अन्त० १
श्रु० ३ वर्गं ८ अ० । भ० ।

आघविय-आख्यातृ-त्रि० । आ-ख्या-कर्मणि-कृ । कथिते,
वाच० । "भगवया महावीरेण आघविण" (सूत्र-७४५) ।
'आघविण' चि-आपत्त्वादाख्यात इति । उक्त० २६ अ० ।

आगृहीत-त्रि० । आदत्ते, "आवस्सए चि पयं आघवियं
पञ्चविधं परुवियं" ग० २ अधि० । 'आघवियं' चि-प्राकृ-
तशैल्या छान्दसत्वाच्च गुरोः सकाशादागृहीतम् । अनु० ।

आग्रहित-त्रि० । आदापिते, भ० ६ श० ३१ उ० ।

अर्थापित-त्रि० । प्रतिपादनेन पूजां प्रापिते, "केवलपण-
धम्मं आघवेज्ज वा" (सूत्र-३६८५) । आग्राहयेच्छिष्या-
नर्थापयेद्वा-प्रतिपादनतः पूजां प्रापयेद् । भ० ६ श० ३१ उ० ।

आघवेमाण-आख्यातृ-त्रि० । कथयति, आव० ३ अ० ।

आघसंत-आघर्षण-त्रि० । ईपद्घर्षणं कुर्वति, नि० चू०
१७ उ० ।

आघसावण-आघर्षण-न० । ईपद्घर्षणे, नि० चू० ।

जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथस्स दंतं अणउत्थिएण वा
गारत्थिएण वा अघसावेज्ज वा पघसावेज्ज वा आघसंतं
वा पघसंतं वा साइज्जइ ॥ ५३ ॥ नि० चू० १७ उ० ।

आघाण-आख्यान-न० । कथने, -आचा० "आघाइ णाणी"
(सूत्र-१३१५) । ज्ञानी आख्याति-आचष्टे । आचा० १ श्रु० ४
अ० २ उ० ।

आघाय-आख्यातृ-त्रि० । आ-ख्या-कर्मणि कृ । कथिते,
वाच० । "आघायं तु सोच्चा" (सूत्र-१८८५) । आख्यातमेवै-
तत् कुशीलविपाकादिकं श्रुत्वा निश्चयति । आचा० १ श्रु०
६ अ० ४ उ० । भावे कृ । आशयं च । न० । "आघायं पुण
एगंसि" (॥ १५ ॥) । नियतिवादिनां पुनरेकेषामेतदा-
ख्यानम्, अत्र च-"अविचक्षितकर्मका अपि अकर्मका
भवन्तीति" ख्यातेशानांभावे निष्ठाप्रत्ययस्तद्यांगे कर्त्तरि
पठ्यते; ततश्चायमर्थः-तैर्नियतिवादिभिः पुनरिदमाख्यातं;
तेषामयमाशय इत्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

आघात-पुं० । आ-हन्-घञ् । वधे, आहनने, ताडने च ।
आघाते घञ् । वधस्थाने, वाच० । आहन्यन्ते-अपनयन्ति
विनाश्यन्ते प्राणिनां दशप्रकारा अपि प्राणा यस्मिन् स
आघातः । मरणे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

आघायकिञ्च-आघातकृत्य-न० । अग्निस्कारजलाक्षलि-
प्रदानपिट्पिण्डादिके मरणकृत्ये, सूत्र० ।

आघायकिञ्चमाहेउं, नाइथो विमएसिणो ।

हरंति अग्ने तं वित्तं, ॥ ४५ ॥

आहन्यन्ते-अपनयन्ति; विनाश्यन्ते प्राणिनां दशप्रकार
अपि प्राणा यस्मिन् स आघातः मरणं, तस्मै तत्र वा कृत-
मग्निस्कारजलाक्षलिप्रदानपिट्पिण्डादिकमाघातकृत्यं त-
दाघातुम्-आघाय-कृत्वा पश्चात् ज्ञानयः-स्वजनाः; पुत्र-
कलत्रभ्रातृभ्यादयः, किम्भूताः ?-विषयानन्वेष्टुं शीलं येषां ते,
अन्येऽपि विषयैषिणः सन्तस्तस्य दुःखाऽर्जितं वित्तं-द्रव्य-
जानम्-अपहरन्ति-स्वीकुर्वन्ति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

आ (घ) घायण-आघातन-न० । वधस्थाने, वाच० ।

"तत्थ खं महं एगं आघातणं पासंति" (सूत्र-८५) । 'आ-
घायणं' नि-वधस्थानम् । ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । "आघायण-
पांडुवारसंपाविता" (सूत्र-१२५) । आघातनस्य वध्यभू-
मिमण्डलस्य प्रतिहारं संप्रापिता । प्रश्न० ३ आश्र०द्वारं ।
"असिचो मा०" ॥ १४५६+ ॥ आघायणं जतथ वा महा-
संगाममया वह । आ० चू० ४ अ० । आव० । भावे ल्युट् ।
हनने, वाच० ।

आघुम्मिय-आघूर्णित-त्रि० । आ-घूर्ण-कृ । "घूर्णेधुल-
धोल-घुम्म-पहल्लाः" ॥ ८ । ४ । ११७ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्र-
णैत चत्वार आदेशाः । प्रा० । चलिते, आन्ते च । वाच० ।
धुलइ । धोलइ । घुम्मइ । पहल्लइ । प्रा० ४ पाद ।

आघुलिय-आघूर्णित-त्रि० । 'आघुम्मिय' शब्दार्थे, प्रा० ४
पाद ।

आघोलिय-आघूर्णित-त्रि० । 'आघुम्मिय' शब्दार्थे, प्रा०
४ पाद ।

आर्चदत्तरिय-आचन्द्रसूर्य-न० । यावच्चन्द्रसूर्यौ तावदि-
त्यर्थे. पञ्चा० ।

आचन्द्रसूरियं तह, होइ इमा सुप्पतिट्ठ ति ॥३४॥

आचन्द्रसूर्य-चन्द्रसूर्यौ यावत्तावद् भवतु-अस्तु, इयम्-
अधिकृता सुप्रतिष्ठा-शोभनावस्थानम् । पञ्चा० ८ विव० ।

आचेलक-आचेलक्य-त्रि० । न विद्यते चेलं-वस्त्रं यस्य सः-
अचेलकस्तस्य भाव आचेलक्यम् । विगतवस्त्रत्वे, कल्प०
१ अधि० १ क्षण । तदान्मके कल्पभेदे च । आचेलक्यधर्मा-
पेतत्वादाचेलक्यः । चारित्रलक्षणं धर्मे च । पुं० । "आ-
चेलको धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स" ॥१२॥
पञ्चा० १७ विव० । (भेदादिवहुवक्त्रव्यता 'अचेल (ग)' शब्दे
प्रथमभागे गता)

आचोक्ख-आचोक्ख-पुं० । अष्टमे पिशाचनिकाये, प्रज्ञा०
१ पद ।

आजम्म-आजम्मन्-अव्य० । यावज्जीवमित्यर्थे, " वसिज्ज
तत्थ आजम्मं. गांयमा ! संजए मुणी " ॥ ७॥ आजम्म-जी-
वितकालमभिव्याप्य, यावज्जीवमित्यर्थः । ग० १ अधि० ।

आज (य) वंजवीभाव-आजवंजवीभाव-पुं० । पुनः पुन-
र्गमनागमने, " आरंभसत्ता पकरंति संगं " (सूत्र-६० +) ।
संगाच्च पुनरपि संसार-आजवंजवीभावरूपः । आचा० १
श्रु० १ अ० ७ उ० । " एस मरणा पमुच्चई " (सूत्र-१११×)
मरणाद्-आयुःक्षयलक्षणान्मुच्यते आयुषो बन्धनाभावात्,
यदि वा-आजवंजवीभावात्, आर्वाचिमरणाद्वा सर्व एव सं-
सारो मरणं तस्मात्प्रमुच्यते । आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

आजा (या) इ-आजाति-स्त्री० । आ-जन् क्रिन् । आ-
जननमाजातिः । स्था० १० ठा० ३ उ० । " आइएणाऽऽ-
जाइ " ॥ ७ × ॥ आजायन्ते तस्यामित्याजातिः । आचा०
१ श्रु० १ अ० १ उ० । (कतिविधा सा आजातिः इति
'आधारंग' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।) आजनने,
जन्मनि, " ताडयित्वा तूणेनापि, संवादान्मतिपूर्वकम् ।
एकविंशतिमाजातीः, पापयोनिषु जायते " ॥ १ ॥ " सा-
व्यऽनृतं वदन् पाशै-र्वध्यते वारुणैर्भृशम् । विवशः शनमा
जाती-स्तस्मात् साव्यं वददतम् " ॥ १ ॥ इति च मनुः ।
वाच० । आजननमाजातिः । सम्मूर्द्धनगर्भोपपाततो जन्म ।
स्था० १० ठा० ३ उ० । आजातिः-ततश्च्युतस्य मनुष्यजन्म ।
स्था० ८ ठा० ३ उ० । आजायन्ते तस्यामित्याजातिः, सा
अपि चतुर्धा-व्यतिरिक्ता, मनुष्यादिजातिः, भावाऽऽजाति-
स्तु, ज्ञानाद्याचारप्रसूतिरयमेव ग्रन्थ इति । आचा० १ श्रु०
१ अ० १ उ० ।

आयाति-स्त्री० । आगतौ, आजाति-जन्म । आयातिः-आ-
गतिः । स्था० ३ ठा० ३ उ० । आयातिः-गर्भाक्षिप्कम् ।
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

आजीव-आजीव-पुं० । आजीवनमाजीवः । भाव घञ् । जी-
विकायाम्, प्रव० ६७ द्वार । आजीवनार्थमालम्बने, वाच० ।
आ-समन्ताज्जीवनन्त्यनेनेति आजीवः । अर्थनिबन्धे, सूत्र०
१ श्रु० १३ अ० । आजीविकायाम्, व्य० १ उ० । आत्म-
वर्त्तनोपायं, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । वाच० ।

आजीवमेयं तु अवुज्झमाणो,

पुणो पुणो विप्परियासुवेत्ति ॥ १२ ॥

आजीवम्-आजीविकाम् ; आत्मवर्त्तनोपायं कुर्वाणः पुनः
पुनः संसारकान्तारे विपर्यासं-जन्मजरामरणरोगशोको-
पद्रवम् उपैति-गच्छति तदुत्तरणायाम्युद्यतो वा तत्रैव
निमज्जतीत्ययं विपर्यासः । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
आजीवनं-जातिकुलगणकर्मशिल्पानां गृहस्थसमानाभि-
धानत उपजीवनम्-आजीवाः । उत्पादनादोपविशेषं, प-
ञ्चा० १३ विव० । जात्यादिकथनाद् आजीवनम् आजीवः ।
ग० १ अधि० ।

आजीवस्व भेदादिकमाजीवपिण्डदोषस्य स्वरूपादिकञ्च-
जाई-कुल-गणकम्मे, सिप्पे आजीवणा उ पंचविहा ।
सूयाए असूयाए, व अप्पाणं कहेहि एकेके ॥ ४३७ ॥

आजीवना पञ्चविधा, तद्यथा-जातिविषया ; जातिमा-
जीवनीं करोतीत्यर्थः, एवं-कुलविषया, गणविषया, कर्म-
विषया, शिल्पविषया च । सा चाजीवना एकैकस्मिन् भे-
दे द्विधा, तद्यथा-सूचया आत्मानं कथयति । असूच-
या च, तत्र सूचा-वचनभङ्गिविशेषेण कथनम्, असूचा स्फु-
टवचनेन ।

तत्र जात्यादीनां लक्षणमाह-

जाई कुले विभासा, गणो उ मन्लाइ कम्म किसिमाई ।
तूणादि सिप्पणाव-ज्जगं च कम्मे य आवज्जं ॥ ४३८ ॥

जानिकुले विभाषा-विविधं भाषणं कार्यं, तच्चैवम्-जानिः-
ब्राह्मणादिका. कुलम्-उग्रादि । अथवा-मातृसमुत्था जातिः,
पितृसमुत्थं कुलम् । गणो-मह्नादिबुन्दम् । कर्म-कृप्यादि,
शिल्पं-तूर्णादिः तूर्णनसीवनप्रभृति । अथवा-अनावर्जकम्-
अप्रीत्युत्पादकं कर्म, इतरत्तु-आवर्जकं प्रीत्युत्पादकं शि-
ल्पम्, अन्ये त्वाहुः-अनाचार्योपदिष्टं कर्म, आचार्योपदिष्टं
तु शिल्पमिति । पि० (तत्र जातिलक्षणम्, तद्व्यवस्था च 'जाइ'
शब्दे चतुर्थे भागे दर्शयिष्यते ।) (कुललक्षणम्, तद्भेदाः,
तद्व्यवस्था च 'कुल' शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यते ।) (आ-
दिजिनो भगवान् प्रथमम् उग्र-भोग-राजन्य-क्षत्रियलक्षणा-
नि चत्वारि कुलानि स्थापितवान् इति 'उसभ (ह) शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे दर्शयिष्यते ।) (कुलकर्तारोऽन्येऽपि सन्ती-
'कुलगर' शब्दे तृतीयभागे विस्तरतो दर्शयिष्यते ।)
(गणलक्षणम्, तद्व्यवस्था च 'गण' शब्दे तृतीयभागे दर्श-
यिष्यते ।) (कर्मलक्षणम्, तद्विस्तरश्च 'कम्म' शब्दे ३ भागे
दर्शयिष्यते । तत् प्रकृतयश्च 'कम्मपयाडि' शब्दे तस्मिन्नेव ३
भागे दर्शिता भविष्यन्ति ।) (शिल्पलक्षणम्, तस्य पञ्च
मूलभेदाः, पुनस्तेषां प्रत्येकं विंशतिः विंशतिः भेदाः सन्ती-
ति प्रतिपादनम् 'सिप्प' शब्दे सप्तमभागे वक्ष्यते ।) शि-
ल्पशनभेदाः कालानिधौ विस्तरतः 'भरह' शब्दे षष्ठे भागे
दर्शयिष्यते ।)

तत्र यथा साधुः सूचया स्वजातिप्रकटनाज्जातिमुपजी-
वति तथा दर्शयति-

होमायवितहकरणे, नज्जइ जह सोत्तियस्स पुत्तो ति ।

वसिओ वेस गुरुकुले, आयरियगुणे व सएह ॥ ४३९ ॥

साधुभिर्क्षार्थमटन् ब्राह्मणगृहे प्रविष्टः सन् तस्य पुत्रं हो-
मादिक्रियाः कुर्वाणं दृष्ट्वा तदभिमुखं प्रति स्वजानिप्र-
कटनाय जल्पति- होमादिक्रियाणामवितथकरणे एष एव
पुत्रो ज्ञायते-यथा श्रोत्रियस्य पुत्र इति । यदि वा-उपिन
एष सम्यग् गुरुकुले इति ज्ञायते । अथवा-सूचयति-एष तव
पुत्र आत्मन आचार्यगुणान् ततो नियमादेव महाना-
चार्यो भविष्यतीति । तत एवमुक्तं स ब्राह्मणो वदति
साधो ! त्वमवश्यं ब्राह्मणो येनेत्ये होमादीनामवित-
थत्वं जानासि, साधुश्च मौनेनाऽवतिष्ठते, एतच्च सूच-
या स्वजातिप्रकटनम्, अत्र च अनेकं दोषाः, तथाहि-य-
दि स ब्राह्मणो भद्रकस्तर्हि स्वजानिपत्तपानात्प्रभूतमाहारा-
दिकं दापयति । तदपि च जात्युपजीवनानिमित्तमिति भग-
वता प्रतिपिद्धम्, अथ प्रान्तस्तर्हि भ्रष्टोऽयं पापाऽऽत्मा
ब्राह्मण्यं परित्यक्तामिति विचिन्त्य स्वगृहान्प्रकाशनाद क-
रोति, असूचया तु जात्या जीवनं पृष्टोऽपृष्टो वा आह्वा-
राद्यर्थं स्वजानि प्रकटयति- यथा- 'अहं ब्राह्मण' इति,
तत्राऽप्यनन्तराह्वा एव दोषाः, एवं क्षत्रियाऽद्विजानिष्वपि,
प्रविष्टोऽपि, एवं कुलादिष्वपि भावनीयम् । पि० । प्रच० ।

एतदेव किञ्चिद् व्यक्तीकुचंज्ञाह-

सम्ममसम्मा किरिया, अण्णं ऊणाहिया च विवरीया।
समिहामंताहुयट्ठा-णजागकाले य घोसाई ॥ ४४० ॥
साधुभिर्क्षार्थमटन् कश्चित् ब्राह्मणगृहे प्रविष्टः सन् तस्य
पुत्रं होमाऽऽदिक्रियाः कुर्वाणं दृष्ट्वा पितरं स्वजानि-
प्रकटनाय जल्पति अनेन तव पुत्रेण सम्यक् अमम्यग्वा
होमादिका क्रिया कृता, तत्राऽसम्यक् त्रिधा, तद्यथा-न्यूना,
अधिका, विपरीता वा । सम्यक् समिधादीन् घोपादीश्च
यथावस्थितानांश्च तत्र समिधः-अश्वत्थादिवृक्षाणां प्रति-
शाखाखण्डानि, मन्त्राः-प्रणवप्रभृतिका अक्षरपञ्चनयः,
आहुतिः-अग्नौ घृतादेः प्रक्षेपः, स्थानम्-उत्कुटादि, यागः
अश्वमेधादिः, कालः-प्रमानादिः, घोपाः उदात्तादयः, आ-
दिशब्दात्-ह्रस्वदीर्घादिधर्मपरिग्रहः, एवं चांक्तं स साधु
ब्राह्मणं जानाति । तथा च सति भद्रे, प्रान्ते वा पूर्ववत् दोषा
वक्तव्याः । उक्तं जातिरुपजीवनम् ।

अथ कुलाद्युपजीवनमाह-

उग्गाइकुलेसु वि एवा-मेव गणिमण्डलप्पवेसाइ ।
देउलदरिसणभासा-उवणयणे दंडमाईया ॥ ४४१ ॥
एवमेव-जात्यादिवत्कुलादिष्वपि उग्रादिपुपजीवनमवगन्त-
व्यम्, यथा कोऽपि साधुरग्रकुले भिक्षार्थं प्रविष्टस्तत्र च
तत्पुत्रं पदातीन् यथावदारक्तकर्मसु नियुज्जानं दृष्ट्वा
तत्पितरमाह-योऽयं 'ते' तव पुत्रोऽप्येदितोऽपि यथायोगं
पदातीनां नियोजनेनोग्रकुले सम्भूत इति । ततः स जाना-
त्येषोऽपि साधुरग्रकुलसमुत्पन्न इति, इदं तु सूचया स्व-
कुलप्रकाशनम्, यदा तु स्फुटं वा चैष स्वकुलमावेदयति-
यथाहसुग्रकुलो भोगकुल इत्यादि । तदा असूचया प्रकटनं
तेषां भद्रप्रान्तत्वे पूर्वोक्तानुसारेण दोषा वक्तव्याः । तथा-
'गणे'-गणविषयं मण्डलप्रवेशादि इहाङ्गुलके प्रविष्टस्यैकस्य
मल्लस्य यल्लभ्यं भूखण्डं तन्मण्डलं तत्र वर्तमानस्य प्रति-
द्वन्द्वो मल्लस्य विबोधाय यः प्रवेशस्तदादिशब्दात्-ग्रीवा-

प्रहादिपरिग्रहः, तथा देवकुलदर्शनं युद्धप्रदेशे चासुरादप्र-
तिमाप्रणमनं, भाषोपनयनं प्रतिमल्लाह्वानाय तथा तथा
वचनद्वौकनं दण्डादिकाः धरणिपातच्छुताङ्गयुद्धप्रभृतयः,
एतान् गुणान् गृहं प्रविष्टः सन् तत्पुत्रस्य प्रशंसति । तथा
च सति तेन ज्ञायते-यथैषोऽपि साधुर्लभ इत्यादि प्राग्वत् ।

कर्म-शिल्पयाराजीवनमाह-

कत्तरि पओयणावे-कखवत्थुवहुवित्थरेसु एमेव ।

कम्मेसु य सिप्पेसु य, सम्ममसम्मेसु सू-इयरा ॥ ४४२ ॥

कर्मसु, शिल्पेषु च एवमेव-कुलादाविबोपजीवनं वक्तव्यम्,
कथमित्याह-'कर्त्तरि' कर्मणां शिल्पानां च विधायके, उप-
लक्षणमेतद्विधायके च वणिजादौ, सप्तमी चात्र पष्ठमर्थं,
ततोऽयमर्थः-कर्तुः कारापकस्य च प्रयोजनापेक्षेण भूमिवि-
लेखनादिप्रयोजननिमित्तं ध्रियमाणेषु हलादिषु वस्तुषु सूत्र
चात्र विभक्तिलोप आपत्त्वात् । बहुविस्तारेषु-प्रभूतेषु नाना-
विधेषु च सम्यक् असम्यगिति वा प्रोच्यमानेषु शोभनानि
अशोभनानीनि वा कथ्यमानेषु यदात्मनि कर्मणि शिल्पे वा
कौशलज्ञापनं तत्तयोरुपजीवनम् । इयमेव भाषना-भिक्षार्थं प्र-
विष्टः सन् साधुः कृप्यादः कर्तुः कारापकस्य वा तत्प्रयोज-
नापेक्षणीयानि नानारूपाणि हलादीनि वह्नि धम्तूनि तानि
दृष्ट्वा आत्मनः कर्मणि शिल्पे वा कौशलज्ञापनाय शोभना-
न्यशोभनानीनि वा यत् वाक्क तत्कमांश्लपयाराजीवनम् ।
अनेन च प्रकारेण कौशलज्ञापनं, सूत्रा स्फुटवचनेन च कौ-
शलकथनम् असूत्रा । पि० । नि० चू० ।

आजीविकापरिग्रहणं दोषाः । सूत्रम्-

जे भिक्खु आजीवियं पिंडं भुंजइ भुजंतं वा साइज्जइ ॥ ६२ ॥

जातिमातिभाव उवजीवति स्ति आजीवणपिंडो ।

गाहा-

जे भिक्खू जीवपिंडं, गेएहेज सयं तु अहवो सातिजे ।

सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तिराहणं पावे ॥ १४८ ॥

स्वयं गृहहति, अणं वा गेएहावति, अणुजाणाति वा,
तस्मिन् आणादिया य दोषा, चउलहुं च पाच्छत्तं । नि०
चू० १३ उ० । आजीवति, कर्त्तरि अच् । आजीवनकारिणि,
कर्माजीवनप्राजीव इत्यादौ तु आजीव अण् उप० स० इति
भेदः । वाच० । कुशलभेदे, प्रच० २ द्वार । व्य० । आ-
जीवनम्-उपजीवनं जातिकुलगणशिल्पादिना करोतीति ।
दर्श० ४ तत्त्व ।

स च पञ्चविधः-

पंचविहे आजीवे पण्णत्ते, तं जहा-जाइआजीवे, कुलाऽऽ-
जीवे, कम्माऽऽजीवे, सिप्पाऽऽजीवे, लिगाऽऽजीवे ।
(सूत्र-४०७)

कुशलभेदे, व्य० ।

(अस्य सप्त भेदाः)-

जाती कुले गणे वा, कम्मे सिप्पे तवे सुए चेव ।

सत्तविहं आजीवं, उवजीवइ जो कुसीलो उ ॥ २५३ ॥

जातिमातृकी, कुलं प्रैतकं, गणो मल्लगणादिः, कर्म-अना-
चार्यकर्म, आचार्योपदेशजं शिल्पम् । तपः-श्रुते, प्रतीति । एवं
सप्तविधम् आजीवं य उपजीवति-जीवनार्थमाश्रयति, त-

यथा-जार्ति कुलं चात्मीयं लोकेभ्यः कथयति । येन जाति-
पूज्यतया कुलपूज्यतया वा भक्षणानादिकं प्रभूतं लभेयमिति,
अन्यैव बुद्ध्या मल्लगणादिभ्यो गणेशेभ्यो गणविद्याकुशलत्वं
कर्मशिल्पकुशलेभ्यः कर्मशिल्पकौशलं कथयति । तपसः
उपजीवना तपः कृत्वा क्षपकोऽहमिति जनेभ्यः कथयति
श्रुतोपजीवना बहुश्रुतोऽहमिति सः कुशीलः । व्य० १
उ० । (कुशीलानां बहवो भेदाः ते च 'कुशील' शब्दे तृतीय-
भागे विस्तरतो वक्ष्यते । आजीवस्य प्रायश्चित्तं च तत्रैव ।)
श्रमणभेदे च । ये गोशालकमतमनुसरन्ति भ्रमन्ते ते तु
आजीवकाः इति । एतेऽपि लोके श्रमणा इति व्यपदिश्यन्ते
इति । प्रव० ६४ द्वार ।

आजीवग-आजीविक-पुं० । आ-जीव-कर्त्तरि एबुल् । आ-
जीवनकर्त्तरि । वाच० । श्रमणभेदे, । प्रव० ६४ द्वार । आचा० ।
आजीवग-पुं० । आ-समन्ताज्जीवन्यनेनेत्याजीवः-अर्थ-
निचयस्तं गच्छति-आश्रयत्यसौ-आजीवगः । अर्थभेदे, सूत्र० ।
" आजीवगं चैव चउत्थमाहु, से षंडिण उत्तमपोगले से"
॥ १५ ॥ आ-समन्ताज्जीवन्यनेनेत्याजीवोऽर्थनिचयस्तं ग-
च्छत्याश्रयत्यसौ आवाजीगः-अर्थमदस्तं च चतुर्थं नामयेत्
चशब्दाच्छेपानपि मदानामयेत् तन्नामानाञ्चासौ परिणतः-
तत्त्ववेत्ता भवति । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

आजीवण-आजीवन-न० । आजीवत्यनेन, करणे ल्युट् ।
वृत्त्युपाये, भावे ल्युट् । वृत्त्यर्थमुपायग्रहणे, वाच० । जात्या-
द्याजीवनेनोत्पादिते आहारशय्यादिके, " वणीमगाऽजीव-
णनिकाय " ॥ १६४ + ॥ आजीवने यदाहारशय्यादिकं जा-
त्याद्याजीवनेनोत्पादितम् । व्य० ३ उ० ।

आजीवणा-आजीवना-स्त्री० । परोपजीवने, दर्श० १ तत्त्व ।

आजीवणापिंड-आजीवनापिण्ड-पुं० । उत्पादनादोपविशेष-
स्पृष्टे जातिकुलगणकर्मशिल्पैरात्मनो गृहस्थस्य च तु-
ल्यरूपताख्यापनेन लब्धजीवनापिण्ड, जीन० ।

आजीवणभय-आजीवनाभय-न० । आजीवना-परोपजी-
वनं सैव भयम् आजीवनाभयम् । भयभेदे, यथा राजामा-
त्यादिपदातिआजीवनाभयात्संग्रामादौ मरणमध्यवस्यति ।
दर्श० १ तत्त्व ।

आजीवदिट्ठत-आजीवदृष्टान्त-पुं० । आ-सकलजगदाभि-
व्याप्य जीवानां यो दृष्टान्तः-परिच्छेदः स आजीवदृष्टान्तः ।
सकलजीवनिदर्शने, आह च मूलटीकाकारः- ' आजीव-
दृष्टान्तन-सकलजीवनिदर्शनेन । जी० ३ प्रति० २ अधि०
१ उ० । (आजीवदृष्टान्तन तिर्यग्योनिकानां जातिकु-
लकोटिविचारः 'निरिक्खजंणिय' शब्दं चतुर्थभागे करिष्यते)

आजीवपिंड-आजीवपिण्ड-पुं० । जातिकुलगणकर्मशिल्पा-
दिप्रधानेभ्य आत्मनस्तद्गुणान्वारोपणं भिक्षार्थमाजीवपिण्ड
इत्युक्लक्षणे उत्पादनादोपभेदे, ध० ३ अधि० । आच० । प-
ञ्चा० । "जञ्जाइना जीवे"-जात्यादिना जातिकुलगणकर्मशि-
ल्पादिकमाजीवेद-उपजीवति यस्तस्य तत्कथनमुपजीवनं चो-
त्पादनादोषः । पञ्चा० १३ विव० । (अस्य वक्ष्यता ' आ-
जीव ' शब्दोऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेव गता ।)

आजीवचित्ति-आजीववृत्ति-स्त्री० । जातिकुलगणक-
र्मशिल्पानामाजीवनमाजीवस्तेन वृत्तिस्तद्भाव आजीववृ-
त्तिना । जात्याद्याजीवनेनात्मपालनायाम्, " जा य आजी-
वचित्ति " ॥ ६+ ॥ इयं चानाचरिता । दश० ३ अ० ।

आजीवि(न्)-आजीविन्-पुं० । गोशालकशिष्ये, उपा० १ अ० ।

आजीविय-आजीविक-पुं० । नाग्न्यधारिणि पास्त्रिण्डिशेषे,
अविवेकिलोकतो लब्धिपूजाख्यात्यादिभिस्तपश्चरणादी-
न्याजीवति, भ० १ श० २ उ० । श्रमणभेदे, आचा० २ श्रु०
२ चू० १ अ० १ उ० । स्था० । ते च गोशालकशिष्याः (स्था० ।
४ ठा० २ उ० । उपा० ।) गोशालकप्रवर्तिता आजीविकाः
पास्त्रिण्डिनः । न० । "आजीवियाणं" (सूत्र-२५×) पास्त्रिण्डि-
विशेषाणां नाग्न्यधारिणां, गोशालकशिष्याणामित्यन्ये ।
आजीवन्ति वा ये अविवेकिलोकतो लब्धिपूजाख्यात्या-
दिभिस्तपश्चरणादीनि ते आजिविकास्तिवनाः-जीविका अ-
तस्तेषाम् भ० १ श० २ उ० ।

आजीविकाः-निहवा अनाराधकाः तेषामुपपत्तिगतिस्थि-
तयो यथा—

से जे इमे गामागर० जात्र सन्निवेशेसु आजीवका भवन्ति ।
तं जहा—दुधरंतरिया तिघरंतरिया सत्तघरंतरिया उप्प-
लवेटिया घरसमुदाणिया विज्जुअंतरिया उट्टिया समणा,
तेणं एयारुवेणं विहारेणं विहरमाणे वहुइं परियायं पाउ-
णित्ता कालमासे कालं किच्चा उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे
देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति । तेहिं तेसिं गती वावीसं सा-
गरोवमाइं ठिती, अणाराहका सेसं तं चे व ॥ १७ ॥
(सूत्र-४१×)

आजीविका-गोशालकमतानुवर्तिनः, 'दुधरंतरिय' स्ति-
एकत्र गृहे भिक्षां गृहीत्वा येऽभिग्रहविशेषाद् गृहद्वयमति-
क्रम्य पुनर्भिक्षां गृह्णन्ति, न निरस्तरमेकान्तरं वा ते द्विगृहा-
न्तरिकाः द्वे गृहे अन्तरं भिक्षाग्रहणे येषामस्ति ते द्विगृहा-
न्तरिकाः इति निर्वचनम् । एवं त्रिगृहान्तरिकाः सप्तगृहा-
न्तरिकाश्च 'उत्पलवेटिय' स्ति-उत्पलवृन्तानि नियमविशेषात्
ग्राह्यतया भैक्षत्वेन येषां सन्ति ते उत्पलवृन्तिकाः । 'घरसमु-
दाणिय' स्ति-गृहसमुदाने-प्रतिगृहं भिक्षाया येषां ग्राह्यतया-
ऽस्ति ते गृहसमुदानिकाः । 'विज्जुअंतरिय' स्ति-विद्युति
सत्याम् अन्तरं भिक्षाग्रहणस्य येषामस्ति ते विद्युदन्तरिकाः
विद्युत्संस्पाते भिक्षां नाटन्तीति भावार्थः । 'उट्टियासमण'
स्ति-उट्टिका-महान्मृगमयो भाजनविशेषस्तत्र प्रविष्टा ये
श्राप्स्यन्ति तपस्यन्तीत्युट्टिकाश्रमणाः । येषां च पदानामु-
त्प्रेक्षया व्याख्या कृतेति ॥ १७ ॥ श्रौ० । कुशीलभेदे च ।
आच० ३ अ० । (तस्य भेदादि 'आजीव' शब्दोऽस्मिन्नेव
भागे दर्शिताः ।) सामायिककृतः श्रावकस्य कोऽपि
भाण्डमपहरेत्तत्कस्येति आजीविकपृच्छा 'सामाहयक' श-
ब्दात्सप्तमभागावगन्तव्या)

आजीवियभय-आजीविकाभय-न० । निर्जनः कथं दुर्भिक्षा-
दावात्मानं धारयिष्यामीत्येवैरूपे भयभेदे, आच० ४ अ० ।

आजीवियभयगत्था, मृदा शो साहुणो येया ॥ ५१ ॥

आजीवनमाजीविका-निर्वाहस्तदभावनया यद् भयं-गो-
तिम्नदाजीविकाभयं तेन अस्मा-अभिभूता ये तथा गृह-
स्थितिदाननिर्गुणत्वादानादिविगृहिता वाः कथं निवेद्याम
इत्यभिप्रायवन्त इत्यर्थः । मृदाः-सुग्धाः परलोकनाभनयै-
मुख्येनेहलोकप्रतिपत्तिवत् । 'ने' नैव साधवो दया-दान-
व्याः । पञ्चा० १७ वि० ।

आजीवियसमय-आजीविकसमय-पुं० । गोशालकसिद्धा-
न्ते. भ० ।

आजीवियसमयस्म गं अयमद्वे परणत्ते, अकस्मीणप-
डिभोइणो सवे सत्ता से हंता छेत्ता भेत्ता लुंपिता वि-
लुंपिता उद्वहत्ता आहारमाहरति । (सूत्र-३३०+)

आजीविकसमयस्य-गोशालकसिद्धान्तस्य 'अयमद्वे' ति-
इदमाभेयम्-अकस्मीणपरिमोहो नव्यमत्त' ति-अस्मीणम्
अजीणागुणकम्-अत्रासुकं परिभुज्यत इत्येवंशीला अस्मीणप-
रिमोहिनः, अथवा-इन्द्रियस्य स्वाधिकत्वाद्जीणपरि-
मोहाः, अनपगताहारभोगा मत्तयः इत्यर्थः, गये मत्ताः
असंयताः सर्वे प्राणिना यद्येवं ततः किमिव्याह- 'सं हंते'
त्यादि, 'से' ति-ततः । 'हन्ते' ति-हन्वा लमुटादिनाऽभ्य-
चक्षार्थे प्राणिजानं ह्रित्वा-अग्निपुत्रिकादिना गृभा कृत्वा
'भित्वा' शृणादिना भित्ति कृत्वा 'लुप्त्वा' पद्मादिनापंचन
'विलुप्य' त्वच्चा विलोपनेन 'अपट्टाव्य' चिनाद्य आहारमा-
हारयन्ति । भ० = श० ५ उ० ।

आजीवियमुत्त-आजीविकसूत्र-न० । गोशालकप्रवर्तिनपा-
खण्डसूत्र, स० । "आजीवियमुत्तपरिचारीण" (सूत्र-१४७५)
गोशालकप्रवर्तिनपाखण्डसूत्रपरिपाट्या । स० १४७ सम० ।
(एतद्वक्तव्यता विशेपतः 'मुत्त' शब्दे सप्तमभागे वक्ष्यते ।)

आजीविया-आजीविका-स्त्री० आजीवयति आ-जीव गि-
च्-ण्वल् । जीविकायाम्, घृत्नी, जीवनार्थे व्यापारं, वाच० ।
आजीवनमाजीविका । निर्वाह, पञ्चा० १७ वि० । आर्जा-
विका च सप्तभिरुपायैः स्याद्-चाण्डियेण १ विद्यया २ कृत्या
३ शिल्पेन ४ पाशुपाल्येन ५ सेवया ६ भिक्षया ७ च । तत्र चा-
ण्डियेन वणिज्याम्, विद्यया वैद्यादीनाम् २, कृत्या कौटुम्बि-
कादीनाम् ३, पाशुपाल्येन गोपालादीनाम् ४, शिल्पेन चि-
त्रकारादीनाम् ५, सेवया सेवकानाम् ६, भिक्षया भिक्षा-
चरणाम् । ७ । (१४ श्लोकटी०) । भ० २ अधि० ।

आजीवियादोस-आजीविकादाप-पुं० । चतुर्थे उणादना-
दापे, उक्त० । यदा गृहस्थस्य घाति कुलं प्राप्त्वा आत्मीय-
मणि साधुस्तमेव घाति तदेव कुलं स्वकीयं प्रकाश्याऽऽहारं
गृह्णाति तदाऽऽजीविकादापश्चतुर्थः । उक्त० २४ अ० ।

आजीवियोपासग-आजीविकोपासक-पुं० । आजीविका-
गोशालकशिष्यास्तेषामुपासक आर्जावोपासकः । उक्त० २४
अ० । गोशालकशिष्यश्चावकं, भ० ।

आजीविकसमयमधिकृत्य दर्शिताः—

तत्थ खलु इमे दुवालस आजीवियोवासगा भवन्ति । तं
जहा-ताले १, तालपल्लवे २, उन्विहे ३, संविहे ४, अ-
३०

वविहे ५, उदम् ६, नापुदम् ७, गमुदम् ८, अणुवालम्
९, संखवालम् १०, अयंभुले ११, कायरिण १२, इच्चम्
दुवालस आजीवियोवासगा अरहंतदेवयागा अस्मापिउ-
मुस्सुमगा पंचफलपडिक्ता, तं जहा-उउंवेहिं वडेहिं वो-
रेहिं सतरेहिं पिलक्वहिं पलंडुहसुगयंदमूलविचज्जगा
अणिल्लंछिणहिं अणकभिरणेहिं गोणेहिं तसपाणवि-
चज्जिणहिं वित्तेहिं वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति । एए वि-
ताव एवं इच्छंति किमंग ! पुण जे इमे समणोवासगा
भवन्ति तेसिं शो कप्पंति इमाइं पणरसकम्माऽऽदाणाइं सयं
करत्तण वा कारवेत्तण वा करंत वा अणंणं ण समणुजा-
णेत्तण, तं जहा-इंगालकम्मे वणकम्मे साडीकम्मे भाडी-
कम्मे फाडीकम्मे दंतवाणिजे लक्खवाणिजे केमवाणिजे
रसवाणिजे विसवाणिजे जंतपीलणकम्मे भिल्लंछणकम्मे
दवगिदावणया मरदहतलावपरिमोसणया असईपोस-
णया इच्चंणं समणोवासगा मुक्का मुक्काभिजाइया भविता
भवित्ता कालमासे कालं किञ्चा अणयंसु देवलोएसु
देवत्ताए उवचचारो भवन्ति । (सूत्र-३३० +)

'तत्थ' ति-तत्र-एवं स्थितेऽसंयतमस्वयमेवं, हननादि-
दोषपरायण इत्यर्थः, आजीविकसमयं वा अधिकरगुभूतं द्वा-
दशेति विशेपानुष्ठानत्वात् पारंगणना आनन्दादिश्रमणा-
पामकवदन्यथा वक्ष्यन्ते, 'ताले' ति-तालाभिधान एकः,
एवं तालप्रलम्बादयोऽपि, 'अरहंतदेवयाग' ति-गोशाल-
कस्य तत्कल्पनमाऽऽहत्यात् 'पंचफलपडिक्ता' ति-फल-
पञ्चकाक्षिचृत्ता उदुम्बरादीनि च पञ्च पदानि पञ्चमीवपु-
वचनान्तानि प्रतिक्रान्तशब्दानुस्मरणादिति । 'अणिल्लंछि-
णहिं' ति-अवधिनर्कः, 'अणकभिरणेहिं' ति-अनाम्नतेः
'एए वि ताव एवं इच्छंति' ति-एतदपि तावन्; विशिष्ट-
योग्यताविकला इत्यर्थः, 'एवं इच्छंति' अमुना प्रकारेण
वाञ्छन्ति धर्ममिति गम्यम् 'किमंग ! पुण' इत्यादि, किं
पुनर्थे इमे श्रमणोपासका भवन्ति ते नच्छन्तीति गम्यम्;
इच्छन्त्येवति विशिष्टनरदेवगुरुप्रवचनसमाश्रितत्वात्तेषाम् ।
भ० = श० ५ उ० ।

आजुत्त-आयुक्त-त्रि० । अप्रमत्ते, "अक्षयं जुत्तो आजु-
त्ता वा" अप्रमत्त इत्यर्थः । नि० चू० १ उ० ।

आडंबर-आडंबर-पुं० । आडम्बि। क्षेपे, अरन् । हपे,
दपे, नृत्यस्थने, आरम्भे, संरम्भे, अल्लिलांमि, घनग-
ज्जिने, आयाजने च । मत्तये इति । आडम्बरिन् । तद्यु-
क्ते, त्रि० । वाच० । पट्टे, "आडम्बरो धेवइयं" (सूत्र-
५५३+) । स्या० ७ टा० ३ उ० । अनु० । यत्ते, "पाणाडंबरे
अरुहे पाणत्ति मायगा तेसिं आडम्बरो जक्खो हरि-
गिक्को वि भणंतीति । आव० ४ अ० । आ० चू० । यत्ताय-
तने, "आडंबरो य" ॥ ३ ४+ ॥ आडम्बरे-आडम्बर-
यत्तायतने, स्या० ७ उ० ।

आडहण-आदहन-न० । आ-दह भावे ल्युट् । आ-समन्ता-
दहनं, "धूलं त्रयासं मुहं आडहन्ति" ॥ ३५ ॥ मुखे वि-
काशं कृत्वा स्थूलं वृद्धतसायोगालादिकं प्रक्षिपन्त आ-स-
मन्तादहन्ति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । दाहं, हिं-
नायां, कुत्सने च । आदहन्तऽत्र आधारे ल्युट् । श्मशाने
वाच० ।

आडोव-आटोप-पुं० । आ-तुप् घञ्-पुषो० टत्वम् । दर्पे,
संरम्भे, । वाच० । आडम्वरे च । उपा० २ अ० । स्फार-
नायाम् । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । वातजन्ये उदग्शब्दभेदे, वाच० ।
आडई-आडकी-स्त्री० । आडौकंन अच् पुषा० गौ० डीप् ।
गुच्छात्मक वनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । "आडकी तुवगी
रक्षा, मधुगा शीतला लघुः । आहिणी वानजननी, चर्या
पित्तकफास्रजित्" ॥ १॥ भावप्र० फले, अस्य पुंस्त्वमपि "आ-
डकांश्च मधुरांश्च, कोद्रवान् लवणं त्यजेत् । कशी० स्त० ।
चैश्वदे, वज्रं, वाच० ।

आढा(य)-आढक-पुं० । आढौकने आ-ढौक-घञ्-पृ० ।
चतुष्प्रस्थात्मके धान्यप्रमाणविशेषे, अनु० । "चउपस्थमाढ-
यं" (सूत्र-३८+टी०) । औ० । ज्यो० । आ० म० । ज्ञा० ।
उत्त० । चतुर्भिः प्रस्थैराढकः । तं० । "तंदुलाणाऽऽढ्यं क-
लमा" ॥ ५८४ ॥ तन्दुलानां कलमा इति प्राकृतशैल्या क-
लमानाम् आढकम्-चतुःप्रस्थप्रमाणम् । आ० म० १ अ० ।
"आढकं तंदुलाणं सिद्धं नि" । आ० चू० १ अ० । "अ-
ष्टमूर्धमेवेत् कुञ्जः, कुञ्जयोऽष्टौ तु पुष्कलम् । पुष्कला-
नि च चत्वारि, आढकः परिकीर्तितः" ॥ १ ॥ वाच० ।

आढत-(आरढ)-आरढ्य-वि० । आ-रभ-कृ० । "मलिनोभय-
शुक्लितुमारुध्यपदान्मैइलावहसिपि, लुक्काऽऽढतपाइक्क" ॥
८ । २ । १३८ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण आढत इत्यादेशो वा ।
पक्षे-आरढ । प्रा० । कृतास्मरणे, भावे कृ० । आरम्भे, न० ।
अवरुद्धे, वाच० । "सा दाडं आढता" ॥ १३५ ॥ सा संघाटं
दातुं प्रवृत्ता; परावर्तयितुं, व्याख्यातुं च; प्रवृत्तत्यर्थः । ज्य०
५ उ० ।

आढप्प आरम्भ्य-"आरभेराढप्यः" ॥ ८ । ४ । २५४ ॥ इति
इति हैमप्राकृतसूत्रेणाङ्पूर्वस्य रभेः कर्मभावे आढप्य इत्या-
देशो वा यक्लुक् च । आढप्पइ । पक्षे-आढवीअइ । प्रा० ।
आढव-आरम्भ-पुं० । आ-रभ-भावे घञ् । "आडां रभेः
रम्भ-द्वौ" ॥ ८ । ४ । १५५ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण रभेः
रम्भद्वय इत्यादेशो वा । प्रा० । आरम्भणे, वाच० । आर-
म्भइ । आढवइ । आरम्भइ । प्रा० ४ पाद ।

आढाइता-आढत्य-अव्य० । आ-ढ-ल्यप् । सम्मान्येत्यर्थे,
वाच० । "एयमट्टं णो आढाइ" (सूत्र-३८६×) नाद्रियते
नत्रार्थेऽनादरवान् भवति । भ० १ श्रु० ३३ उ० । स्था० ।

आढायमाण-आद्रियमाण वि० । आदरक्रियाविपर्ययीक्रिय-
माणं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । "परं आढायमाणे" (सूत्र-
१६७×) परम्-अत्यर्थमाद्रियमाणः इति अत्यर्थमादरवान् ।
आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

आढिय-आढत-वि० । आ-ढ-कर्तरि कृ० । "आढते हिः"

॥ ८ । १ । १४३ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण ढिरादेशः । प्रा० ।
सादरे, कृतादरे, कर्मणि कृ० । यस्यादरः कृतस्तस्मिन्,
वाच० । आदरक्रियाविपर्ययीकृते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
सम्मानितं, पूजितं च । वाच० । आदरं, न० । आव० ३ अ० ।
आण-आण(न)-पुं० । उच्छ्वासक्रियायाम्, प्रज्ञा० ७ पद ।

स च नैरयिकादिदण्डकक्रमेण दर्शितः—

शेखर्या खं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा पाणमंति
वा ऊससंति वा नीससंति वा ? गोयमा ! सततं संतया-
मेव आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति
वा । (सूत्र-१४६+)

'नैरय्या खं भंते !' इत्यादि, नैरयिका एमिति वाक्या-
लंकारं, 'भदन्त ! केवइकालस्स' इति-प्राकृतशैल्या पञ्च-
म्यर्थे तृतीयार्थे पृष्टी, तत्रोऽयमर्थः-नक्यतः कालात्-क-
यता वा कालेन आणमन्ति 'आनं'नि-'अन' प्राणन इति
धातुषाठात्, मकारोऽलाक्षणिकः, एवमन्यत्रापि यथायोगं
परिभाषनीयम् 'पाणमंति वा'-प्राणन्ति वाशब्दौ समुच्च-
यार्थौ, एतेनैव पदद्वयं क्रमेणार्थनः स्पष्टयन्ति-ऊसमंति
वा नीससंति वा '-यद्वोक्तम्-आणमन्ति तद्वोक्तमृच्छसन्ति
तथा यद्वोक्तं प्राणन्ति तद्वोक्तं निःश्वसन्ति, अथवा-आन-
मन्ति प्राणमन्ति इति-'णम्' प्रह्वं शब्द इत्यस्य दृष्टव्यम्;
धातुनामनकार्यतया श्वसनाथत्वस्याप्यविरोधः । अग्रे
व्याचक्ष्ण-आनन्ति प्राणन्तीत्यनेनान्तः शुक्रान्त उच्छ्वास-
निःश्वासक्रिया परिगृह्यते उच्छ्वसन्ति निःश्वसन्तीत्यनेन तु
वाह्याः, एवं गौतमं प्रश्ने कृते भगवानाह गौतम ! सततम्-
अविरहितं अनिदुःखिता हि नैरयिकाः दुःखितानां च निरन्तर-
मुच्छ्वासनिःश्वासौ, तथा लोके दर्शनात्, तच्च सततं प्रायां
वृत्त्याऽपि स्यादन् आह-'संतयामेव'-सततमेव-अनवरतमेव
नैकाऽपि समयस्तादृकरहकालां, दीर्घत्वे प्राकृतत्वात्, आन-
मन्तीत्यादेः पुनरुच्चारणं शिष्यवचने आदरोपदर्शनार्थं गु-
ह्यभिराद्रियमाणवचना हि शिष्याः सन्तोषवन्तो भवन्ति,
तथा च सांत पौनःपुन्येन प्रश्नश्रवणार्थं निर्णयादिषु घट-
न्ते, लोके चादेयवचना भवन्ति एवं प्रभूतभव्यापकारस्ती-
र्थाभिवृद्धिश्च ।

असुरकुमारा खं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा
पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ? गोयमा ! ज-
हन्नेणं सत्तएहं थेवाणं, उक्कोसेणं सातिरेगस्स पक्खस्स
आणमंति वा ० ज.व नीससंति वा ।

नागकुमारा खं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा
पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ? गोयमा !
जहन्नेणं सत्तएहं थेवाणं, उक्कोसेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स ।

एवं जाव थणियकुमारा खं । (सूत्र-१४६+)

असुरकुमारसूत्रे 'उक्कोसेणं सातिरेगस्स पक्खस्स' इति-
इह देवेषु यस्य याचन्ति सागरोपमाणिं स्थितस्तस्य ता-
वत्-पक्षप्रमाण उच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहकालः । असुर-
कुमाराणां चोत्कृष्टा स्थितिरेकं सातिरेकं सागरोपमम्
"चमरचलिसारमाहय" मिति वचनात्, ततः-साति-

रेगम्न पञ्चस्म' इत्युक्तं सावित्रे सावित्रादूर्ध्वमुत्तुपन्नी-
त्यर्थः । प्रस्ता० ७ पद । भ० । 'सत्तएह आणम्' नि-स-
सानां स्तोकाणामुपरीति गम्यते, स्तोत्रतत्त्वं चैव वाच्यं ।
"हृदस्ते अणवगल्लस्म. निरुवाकृत्स्म जेनुण । एण ऊ ना-
सणीसासे, एम पाणु ति पुचइ" ॥ १ ॥ सत्त पाणुणि से
थोव, सत्त थोवाण वा लव । लवाणं सत्तदत्तरिण, एम
मुहुने विद्याद्विण ॥ २ ॥" इति । इदं जघन्यमुच्छ्रान्तादिमानं
नज्जघन्यस्थितिकानाधिन्यावगन्तव्यम्, उच्छ्रान्तं चोच्छ्रान्त-
स्थितिकानाधिन्यति । भ० १ श० १ उ० । 'मुहुत्तपुहुत्तस्म'
नि-मुहुत्तं उच्छ्रान्तत्वं एव, पृथक्त्वं तु द्विप्रभृतिरानवभ्यः
संख्याविशेषः, समं प्रविष्टः । भ० १ श० १ उ० ।

पुहुतीकाइया णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा
० जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! वेमायाए आणमंति वा
० जाव नीससंति वा । एवं ० जाव मणुस्सा ।

वाणमंतरा जहा नागकुमारा । (सूत्र-१४६ +)

पृथ्वीकायिकसूत्रे 'वेमायाए' इति-विषया मात्रा तथा,
किमुक्तं भवति—अनियतविरहकालमात्रप्रमाणा तेषामु-
च्छ्रान्तिः शान्तक्रिया । प्रस्ता० ७ पद ।

जोइसिया णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा ० जाव
नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्को-
सेण वि मुहुत्तपुहुत्तस्स ० जाव नीससंति वा (सूत्र-१४६+)

उच्छ्रान्तस्त्वेषां न नागकुमारसमानः, किमु-च्छ्रान्तः, तथा
चाह—'जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्से' स्यादि, पृथक्त्वं द्विप्रभृति-
रानवभ्यस्तत्र यजजघन्यं मुहुत्तपृथक्त्वं तद् द्विधा मुहुत्ताः,
यद्योच्छ्रान्तं तदष्टौ नव वेति । भ० १ श० १ उ० ।

वेमाणिया णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा ० जाव
नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्को-
सेणं तेवीसाए पक्खाणं ० जाव नीससंति वा ।

सोहम्मदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा ० जाव
नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्को-
सेणं दोएहं पक्खाणं ० जाव नीससंति वा ।

ईसाणगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा ० जा-
व नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं सातिरेगस्स मुहुत्त-
पुहुत्तस्स उक्कोसेणं सातिरेगाणं दोएहं पक्खाणं ० जाव
नीससंति वा ।

सणकुमारदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा
० जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं दोएहं प-
क्खाणं उक्कोसेणं सत्तएहं पक्खाणं ० जाव नीससंति वा ।

माहिदगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा
० जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं सातिरेगं
दोएहं पक्खाणं, उक्कोसेणं सातिरेगं सत्तएहं पक्खाणं
० जाव नीससंति वा ।

धंमलोयदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा ० जा-

व नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं सत्तएहं पक्खाणं,
उक्कोसेणं दसएहं पक्खाणं ० जाव नीससंति वा ।

लंतगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ० जाव नीससंति वा ? ,
गोयमा ! जहन्नेणं दसएहं पक्खाणं, उक्कोसेणं चउद-
सएहं पक्खाणं ० जाव नीससंति वा ।

महासुकदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा ? ,
गोयमा ! जहन्नेणं चोदसएहं पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तर-
सएहं पक्खाणं ० जाव नीससंति वा ।

सहस्मारगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा
० जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं सत्तरसएहं
पक्खाणं उक्कोसेणं अट्टारसएहं पक्खाणं ० जाव नीससंति वा ।

आणयदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ० जाव नीससंति
वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं अट्टारसएहं पक्खाणं उक्कोसेणं
एगूणवीसाए पक्खाणं ० जाव नीससंति वा ।

पाणयदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ० जाव नीससंति वा ? ,
गोयमा ! जहन्नेणं एगूणवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं वी-
साए पक्खाणं ० जाव नीससंति वा ।

अरण्यदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ० जाव नीससंति
वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं वीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं ए-
क्कवीसाए पक्खाणं ० जाव नीससंति वा ।

अच्छुयदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ० जाव नीससंति वा ? ,
गोयमा ! जहन्नेणं एक्कवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं वावी-
साए पक्खाणं ० जाव नीससंति वा ।

हेट्ठिमहेट्ठिमगेविज्जदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ० जाव
नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं वावीसाए पक्खाणं
उक्कोसेणं तेवीसाए पक्खाणं ० जाव नीससंति वा ।

हेट्ठिममज्झिमगेविज्जदेवा णं भंते ! केवइकालस्स ० जा-
व नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं तेवीसाए पक्खा-
उक्कोसेणं चउव्वीसाए पक्खाणं ० जाव नीससंति वा ।

हेट्ठिमउत्तरिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवइकालस्स
० जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं चउव्वीसाए
पक्खाणं, उक्कोसेणं पणवीसाए पक्खाणं ० जाव नीससंति
वा ।

मज्झिमहेट्ठिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवइ-
कालस्स ० जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं पण-
वीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं छव्वीसाए पक्खाणं ० जाव
नीससंति वा ।

मज्झिममज्झिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवइ-
कालस्स ० जाव नीससंति वा ? , गोयमा ! जहन्नेणं छ-

व्वीसाण पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तावीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा ।

मज्झिमउवरिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवड्कालस्स ० जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तावीसाण पक्खाणं उक्कोसेणं अट्ठावीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा ।

उवरिमहेट्ठिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवड्कालस्स ० जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठावीसं पक्खाणं उक्कोसेणं एगूणतीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा ।

उवरिममज्झिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवड्कालस्स आणमंति वा० जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं एगूणतीसाण पक्खाणं उक्कोसेणं तीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा ।

उवरिमउवरिमगेविज्जगा णं भंते ! देवा णं केवड्कालस्स० जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं तीसाण पक्खाणं, उक्कोसेणं एकतीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा ।

विजय-वेजयंत-जयंत-अपराजितविमाणेषु णं भंते ! देवा णं केवड्कालस्स० जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं एकतीसाण पक्खाणं, उक्कोसेणं तेत्तीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा ।

सन्वट्ठगसिद्धदेवा णं भंते ! केवड्कालस्स० जाव नीससंति वा ? गोयमा ! अजहन्नमणुक्कोमेणं तेत्तीसाण पक्खाणं० जाव नीससंति वा (सूत्र-१४६×)

तथा देवेषु यो यथा महायुः स तथा सुखी, सुखितानां च यथोत्तरं महान् उच्छ्वासनिःश्वासक्रियाधिरहकालो, दुःस्वरूपत्वादुच्छ्वासनिःश्वासक्रियायास्तनो यथा यथाऽऽयुषः सागरोपमवृद्धिस्तथा तथोच्छ्वासनिःश्वासक्रियाधिरहप्रमाणस्यापि पक्षवृद्धिः । प्रज्ञा० ७ पद ।

(सागरादिविमानेषु देवतयोपपन्नानामानप्राणादि)—

जे देवा सागरं सुसागरं सागरकंतं भवं मणुं माणु-सोत्तरं लोगहियं विमाणं देवत्ताए उववणा । (स०) ते णं देवा एगस्स अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उप्पसंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१ +)

ये देवा सागरं-सागराऽभिधानम्, एवम्-सुसागरम्, सागरकान्तम्, भवम्, मनुम्, मानुयोत्तरम्, लोकहितम्, (स०) विमानम्-देवनिवासविशेषम् आसाधनि शेषः, देवत्वेन (स०) उत्पन्नाः-जाताः ते देवाः (स०) अट्ठमासस्यान्ते आनन्ति, प्राणन्ति, एतदेव क्रमेण व्याख्यानयन्नाह-उच्छ्वासन्ति, निःश्वसन्ति । स० १ सम० ।

जे देवा सुभं सुभकंतं सुभवणं सुभगंधं सुभलैर्ष सु-

भफासं सोहम्मवडिंसगं विमाणं देवत्ताए उववणा (स०) ते णं देवा दोएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उप्पसंति वा नीससन्ति वा । (सूत्र-२ ×) स० २ सम० ।

जे देवा आभंकरं पभंकरं आभंकरपभंकर चंदं चंदावत्तं चंदप्पभं चंदकंतं चंदवणं चंदलेमं चंदज्झयं चंदसिंगं चंदसिद्धं चंदकूडं चंदुत्तरवडिंसगं विमाणं देवत्ताए उववणा । (स०) ते णं देवा तिहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उप्पसन्ति वा नीससन्ति वा । (सूत्र-३ ×)

आभंकरम्, प्रभंकरम्, आभंकरप्रभंकरम्, चन्द्रम्, चन्द्रावर्तम्, चन्द्रप्रभम्, चन्द्रकान्तम्, चन्द्रवर्णम्, चन्द्रलेश्यम्, चन्द्रध्वजम्, चन्द्रशृङ्गम्, चन्द्रसृष्टम्, चन्द्रकूटम्, चन्द्रोत्तराऽवतंसकं विमानम् । स० ३ सम० ।

जे देवा किड्ढं सुकिड्ढं किड्ढियावत्तं किड्ढिप्पभं किड्ढिजुत्तं किड्ढिवणं किड्ढिलेमं किड्ढिज्झयं किड्ढिसिंगं किड्ढिसिद्धं किड्ढिकूडं किड्ढुत्तरवडिंसगं विमाणं देवत्ताए उववणा । (स०) ते णं देवा चउएहऽट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमन्ति वा उप्पसंति वा नीससन्ति वा । (सूत्र-४ +) स० ४ सम० ।

जे देवा वायं सुवायं वायावत्तं वायप्पभं वायकन्तं वायवणं वायसिंगं वायसिद्धं वायकूडं वाउत्तरवडिंसगं, सूरं सुसूरं सूरावत्तं सूरप्पभं सूरकंतं सूरवणं सूरलेसं सूरज्झयं सूरसिंगं सूरसिद्धं सूरकूडं सूरुत्तरवडिंसगं विमाणं देवत्ताए उववणा । (स०) ते णं देवा अट्ठमासाणं आणमन्ति वा पाणमन्ति वा उप्पसंति वा नीससंति वा । (सूत्र-५ +) स० ५ सम० ।

जे देवा सयंभुं सयंभूरमणं घोसं सुघोसं महाघोसं किट्ठिघोसं वीर सुवीरं वीरगतं वीरावत्तं वीरप्पभं वीरकंतं वीरवणं वीरलेसं वीरज्झयं वीरसिंगं वीरसिद्धं वीरकूडं वीरुत्तरवडिंसगं विमाणं देवत्ताए उववणा (स०) तेणं देवा छएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उप्पसंति वा नीससंति वा । (सूत्र-६ +) स० ६ सम० ।

जे देवा समं समप्पभं महापभं पभासं भासुरं विमलं कञ्चनकूडं सरणकुमारवडिंसगं विमाणं देवत्ताए उववणा । (स०) ते णं देवा सत्तएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उप्पसंति वा नीससंति वा । (सूत्र-७ +) स० ७ सम० ।

जे देवा अच्चिं, अच्चिमालिं वडिरोयणं पभंकरं चंदाऽऽभं सूरऽऽभं सुपड्डाऽऽभं अग्गिच्चाऽऽभं रिट्ठऽऽभं अरुणा-

ऽऽभं अरुणुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा ।
(स०) ते णं देवा अट्ठएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा
पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-८०)
स० ८ सम० ।

जे देवा पम्हं सुपम्हं पम्हावत्तं पम्हप्पमं पम्हकंतं पम्ह-
चरणं पम्हलेसं पम्हज्झमं पम्हसिगं पम्हासिट्ठं पम्हकूडं
पम्हुत्तरवडिसगं सुजं सुसुजं सुजविचं सुजपभं सुजकंतं
सुज्जवणं सुजलेसं सुजज्झमं सुजसिगं सुजसिट्ठं सुजकूडं
सुज्जुत्तरवडिसगं (रुड्ढं) रुड्ढावत्तं रुड्ढप्पमं रुड्ढकंतं
रुड्ढवणं रुड्ढलेसं रुड्ढज्झमं रुड्ढसिगं रुड्ढसिट्ठं
रुड्ढकूडं रुड्ढलुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा ।
(स०) ते णं देवा नवएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा
पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-६०)
स० ६ सम० ।

जे देवा घोसं सुघोसं महाघोसं नंदिघोसं सुस्सरं मणो-
रमं रम्मं रम्मगं रमणिज्जं मंगलाऽऽवत्तं वंमलोगवडिसगं
विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते णं देवा दसएहं
अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नी-
ससंति वा । (सूत्र-१००) स० १० सम० ।

जे देवा वंभं सुवंभं वंभावत्तं वंभप्पमं वंभकंतं वंभवणं
वंभलेसं वंभज्झमं वंभसिगं वंभसिट्ठं वंभकूडं वंभुत्तरव-
डिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते णं देवा
एकारसएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा
ऊससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-११०) स० ११ सम० ।

जे देवा महिदं महिदज्झमं कंहुं कंहुगगीवं पुंखं सुपुंखं
महापुंखं पुंडं सुपुंडं महापुंडं नरिदं नरिदकंतं नरिदुत्तर-
वडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते णं देवा
वारसएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उस्स-
संति वा नीससंति वा । (सूत्र-१२०) स० १२ सम० ।

जे देवा वज्जं सुवज्जं वज्जावत्तं वज्जप्पमं वज्जकंतं वज्ज-
वणं वज्जलेसं वज्जरूवं वज्जसिगं वज्जसिट्ठं वज्जकूडं वज्जु-
त्तरवडिसगं वहरं वहरावत्तं वहरप्पमं वहरकंतं वहरवणं
वहरलेसं वहररूवं वहरसिगं वहरसिट्ठं वहरकूडं वहरुत्तरव-
डिसगं लोगं लोगाऽऽवत्तं लोगप्पमं लोगकंतं लोगवणं
लोगलेसं लोगरूवं लोगसिगं लोगसिट्ठं लोगकूडं लोगु-
त्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते णं देवा
तेरसहिं अट्ठमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा उस्स-
संति वा निस्ससंति वा । (सूत्र-१३०) स० १३ सम० ।

जे देवा सिरिकंतं सिरिमहिअं सिरिसोमनसं लंतयं का-

विट्ठं महिदकंतं महिदुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उवव-
ण्णा । (स०) ते णं देवा चउदसहिं अट्ठमासेहिं आणमंति
वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-
१४०) स० १४ सम० ।

जे देवा णंदं सुणंदं णंदावत्तं णंदप्पमं णंदकंतं णंद-
वणं णंदलेसं णंदज्झमं णंदसिगं णंदसिट्ठं णंदकूडं
णंदुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते णं
देवा पण्णरसएहं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा
उस्ससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१५०) स० १५ सम० ।

जे देवा आवत्तं विआवत्तं नंदिआवत्तं महाणंदिआवत्तं
अंकुमं अंकुसपलंवं भदं सुभदं महाभदं सच्चआभदं भहु-
त्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते णं देवा
सोलसहिं अट्ठमासाणं आणमंति वा पाणमंति वा उस्स-
संति वा नीससंति वा । (सूत्र-१६०) स० १६ सम० ।

जे देवा सामाणं सुसामाणं महासामाणं पउमं महा-
पउमं कुमुदं महाकुमुदं नल्लिणं महानल्लिणं पंडरीअं म-
हापंडरीअं सुकं महासुकं सीहं सीहकंतं सीहवीअं भा-
विअं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते णं देवा
सत्तरसहिं अट्ठमासेहिं आणमंति वा पाणमंति वा उ-
स्ससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१७०) स० १७ सम० ।

जे देवा कालं सुकालं महाकालं अंजणं रिट्ठं सालं स-
माणं दुमं महादुमं विमालं सुसालं पउमं पउमगुम्मं कु-
मुदं कुमुदगुम्मं नल्लिणं नल्लिणगुम्मं पुंडरीअं पुंडरीयगुम्मं
सहस्सारवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते
णं देवा अट्ठारसेहिं अट्ठमासेहिं आणमंति वा पाणमंति
वा ऊससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१८०) स०
१८ सम० ।

जे णं देवा आणतं पाणतं णतं विणतं घणं सुसिरं इदं
इंदोकंतं इंदुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०)
ते णं देवा एगूणवीसाए अट्ठमासाणं आणमंति वा पा-
णमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-१९०)
स० १९ सम० ।

जे देवा सायं विसायं सुविसायं सिद्धत्थं उप्पलं भित्तिं
तिगिच्छं दिसासोवत्थियं पलंवं रुड्ढं पुप्फं सुपुप्फं पु-
प्फावत्तं पुप्फपभं पुप्फकंतं पुप्फवणं पुप्फलेसं पुप्फज्झमं
पुप्फसिगं पुप्फसिट्ठं पुप्फुत्तरवडिसगं विमाणं देवत्ताए
उववण्णा । (स०) ते णं देवा वीसाए अट्ठमासाणं
आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ।
(सूत्र-२००) स० २० सम० ।

जे देवा सिरिवच्छं सिरिदामकंडं मल्लं किट्टं चावोषतं
अरण्यवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते
णं देवा एकवीसाए अद्धमासाणं आणमंति वा पाणमंति
वा उस्ससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-२१ ×)
स० २१ सम० ।

जे देवा महियं विस्सहियं विमलं पभासं वण्णमालं अ-
चुतवडिसगं विमाणं देवत्ताए उववण्णा । (स०) ते
णं देवा बावीसाए अद्धमासएणं आणमंति वा पाणमंति
उस्ससंति वा नीससंति वा । (सूत्र-२२ ×) स० २२
सम० ।

द्वीन्द्रियाऽऽदीनामानप्राणाद्यस्तित्वं यथा—

जे इमे भंते ! वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचेदिया ।
जीवा एएसि णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा
निस्सासं वा जाणामो पासामो, जे इमे पुढविकाइया
०जाव वण्णफइकाइया एगिंदिया जीवा एएसि णं आणा-
मं वा पाणामं वा उस्सासं वा निस्सासं वा ण जाणामो,
ण पासामो । एएसि णं भंते ! जीवा आणमंति वा पा-
णमंति वा उस्ससंति वा निस्ससंति वा ? हंता गोयमा !
एए वि य णं जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति
वा निस्ससंति वा । (सूत्र-८४ ×)

‘ जे इमे ’ इत्यादि, यद्यप्येकेन्द्रियाणामागमादिप्रमाणाज्जी-
वत्वं प्रतीयते तथापि तदुच्छ्वासादीनां साक्षादनुपलम्भा-
ज्जीवच्छरीरस्य च निरुच्छ्वासादेरपि कदाचिद्दर्शनात् पृथि-
व्यादिषूच्छ्वासादिविषया शङ्का स्यादिति तन्निरासाय
तेषामुच्छ्वासादिकमस्तीत्येतस्यागमप्रमाणप्रसिद्धस्य प्रदर्श-
नपरमिदं सूत्रमवगन्तव्यमिति ।

उच्छ्वासाद्यधिकाराज्जीवादिषु पञ्चविंशतौ पदेषूच्छ्वासा-
दिद्रव्याणां स्वरूपनिर्णयाय प्रश्नयन्नाह—

किण्णं भंते ! एते जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उ-
स्ससंति वा निस्ससंति वा ? गोयमा ! दव्वओ णं अणंतप-
एसियाइं दव्वाइं, खित्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं, कालओ
अण्णयरट्ठिइयाइं, भावओ वण्णमंताइं गंधमंताइं रसमंताइं
फासमंताइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा
निस्ससंति वा । जाइं भावओ वण्णमंताइं आणमंति वा
पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्ससंति वा ताइं किं एगव-
ण्णाइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्स-
संति वा ? आहारगमो नेयव्वो ०जाव पंचदिंसं ।

‘ किण्णं भंते ! जीवे ’ त्यादि, किमित्यस्य सामान्यनि-
र्द्देशत्वान्कानि ; किंविधानि द्रव्याणीत्यर्थः, ‘ आहारगमो
नेयव्वो ’ त्तिः प्रज्ञापनाया अष्टाविंशतितमाहारपदोक्तसूत्र-
पद्धतिरिहाध्येत्यर्थः, सा चैयम्—‘ दुवण्णाइं तिवण्णाइं

०जाव पंचवण्णाइं पि जाइं वण्णओ कालाइं ताइं किं ए-
गण्णकालाइं ०जाव अणंतगण्णकालाइं पि ” इत्यादिरिति ।

किण्णं भंते ! गेरइया आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससं-
ति वा निस्ससंति वा तं चैव ०जाव नियमा छदिसिं आणमं-
ति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नी०वा, जीवा एगिंदिया
वाघाया निव्वाघाया भाणियव्वा, सेसां नियमा छदिसिं ।

‘ जीवेगिंदिए ’ त्यादि, जीवा एकेन्द्रियाश्च ‘ वाघाय-नि-
व्वाघाय ’ त्ति-मतुबलोपाद् व्याघाननिर्व्याघातवन्तो भ-
क्षितव्याः इह चैवं पाठेऽपि निर्व्याघातशब्दः पूर्वं द्रष्ट-
व्यस्तदभिलापस्य सूत्रे तथैव दृश्यमानत्वात्, तत्र जीवा
निर्व्याघाताः सव्याघाताः सूत्रे एव दर्शिताः, एकेन्द्रिया-
स्वेवम्—‘ पुढविकाइया णं भंते ! कइ दिसिं आणमंति ?
गोयमा ! निव्वाघाए णं छदिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदि-
सि ’ मित्यादि, एवमप्यादिष्वपि तत्र निर्व्याघातेन
पद्विशं पद्विशो यत्रानमनादौ तत्तथा । व्याघाते
प्रनीत्य स्यात् त्रिदिशं, स्याच्चतुर्दिशं, स्यात्पञ्चदिशं,
आनमन्ति यतस्तेषां लोकान्तवृत्तात्कलोकन आदिदिक्षु-
सादिपुद्गलानां व्याघातः सम्भवतीति ‘ सेसा निमया छ-
दिसिं ’ इति-शेषा नारकादित्रसाः पद्विशमानमन्ति तेषां
हि त्रमनाज्यन्तभूतत्वात् पद्विशमुच्छ्वासादिपुद्गलग्रहा-
ऽस्त्येवेति । अथैकेन्द्रियाणामुच्छ्वासार्थभावादुच्छ्वासादेश्च
वायुरूपत्वात् किं वायुकायिकानामप्युच्छ्वासादिना वायुनैव
भवितव्यम् ? उत अन्येन केनापि पृथिव्यादीनामिव त-
द्विलक्षणेनत्याशङ्क्यां प्रश्नयन्नाह—

वाउयाए णं भंते ! वाउयाए चैव आणमंति वा पाण-
मंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ? हंता गोयमा ! वा-
उयाए णं ०जाव नीससंति वा । (सूत्र-८५)

‘ वाउयाए णमि ’ त्यादिः अथोच्छ्वासस्यापि वायुत्वादन्ये-
नोच्छ्वासवायुना भाव्यम्, तस्याप्यन्येनैवमनवस्था, नैव-
मचेतनत्वान्तस्य, किञ्च-योऽयमुच्छ्वासवायुः स वायुत्वेऽ-
पि न वायुसम्भाव्यौदारिकवैक्रियशरीररूपः तदीयपुद्गला-
नामानप्राणसंज्ञितानामौदारिकवैक्रियशरीरपुद्गलेश्चाऽन-
न्तगुणप्रदेशत्वेन सूक्ष्मतया एतच्छरीराव्यपदेशत्वात्, तथा
च प्रत्युच्छ्वासादीनामभाव इति नाऽनवस्था । भ० २ श० १
उ० । संख्येयाचलिकाप्रमाणे एकोच्छ्वासात्मके कालविशेषे
च । संख्येया आवलिकाः—‘ आण त्ति ’ (सूत्र-११५+)
आणः—एक उच्छ्वास इत्यर्थः, अनु० । जी० । कर्म० । ज्ञा० ।
स्था० । भ० ।

पुढविकाइया णं भंते ! पुढविकाइयं चैव आणमंति वा
पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ? हंता गोयमा !
पुढवीकाइया पुढवीकाइयं चैव आणमंति वा ०जाव नीस-
संति वा । पुढवीकाइए णं भंते ! आउकाइयं आणमंति
वा ०जाव नीससंति वा ? हंता गोयमा ! पुढवीकाइया
णं आउकाइयं आणमंति वा ० जाव नीससंति वा, एवं
तेउकाइय-वाउकाइयं, एवं वण्णस्सइकाइयं । आउकाइए

णं भन्ते ! पुढविकाइयं आणमंति वा पाणमंति वा ?
एवं चेव, आउकाइए णं भंते ! आउकाइयं चेव आण-
मंति वा, एवं चेव, एवं तेऊवाऊवणस्सइकाइयं । तेऊका-
इए णं भन्ते ! पुढवीकाइयं आणमंति वा एवं ०जाव वण-
स्सइकाइए णं भन्ते ! वणस्सइकाइयं चेव आणमंति वा
तहेव ।

‘पुढविकाइया णं भंते !’ इत्यादि, इह पूज्यव्याख्या । यथा
वनस्पतिरन्यस्योपर्यन्यः स्थितस्तत्तेजोग्रहणं करोति एवं
पृथिवीकायिकादयोऽप्यन्योन्यसम्बद्धत्वात्तत्तद्वृत्तं प्राणायाम-
नादि कुर्वन्तीति, तत्रैकः पृथिवीकायिकाऽन्यं स्वसम्बद्धं
पृथिवीकायिकम्, अनिति—तद्वृत्तमुच्छ्वासं करोति यथा-
दगस्थितकपूरः पुरुषः कपूरस्यभावमुच्छ्वासं करोति एव-
मप्यादिदिकानित्येवं पृथिवीकायिकसूत्राणि पञ्च एवमे-
वाप्याद्यादयः प्रत्येकं पञ्च सूत्राणि लभन्त इति पञ्चविंशतिः
सूत्राण्येतानीति ।

पुढवीकाए णं भंते ! पुढवीकाइयं चेव आणममाणे वा
पाणममाणे वा ऊससमाणे वा नीससमाणे वा कइकि-
रिए ? गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय
पंचकिरिए । पुढवीकाइए णं भन्ते ! आउकाइयं आणम-
माणे वा एवं चेव, एवं ०जाव वणस्सइकाइयं, एवं आउ-
काइएण वि सव्वे वि भाणियव्वा, एवं तेउकाइएण वि,
एवं वाउकाइएण वि, ०जाव वणस्सइकाइए णं भंते !
वणस्सइकाइयं चेव आणममाणे वा पुच्छा, गोयमा !
सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । (सूत्र-
३६२) । वाउकाइए णं भन्ते ! रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे
वा पवाडेमाणे वा कइकिरिए ? गोयमा ! सिय तिकि-
रिए, सिय चउकिरिए, सिय पंचकिरिए । एवं कंदं एवं ०
जाय मूलं वीयं पचालेमाणे वा पुच्छा ? गोयमा ! सिय
तिकिरिए सिय पंचकिरिए, सेवं भन्ते ! भंते ति । (सूत्र-
३६३)

क्रियासूत्राण्यपि पञ्चविंशतिस्तत्र ‘सिय किरिए’ ति-यदा
पृथिवीकायिकादिः पृथिवीकायिकादिरूपमुच्छ्वासं कुर्वन्नापि
न तस्य पीडामुत्पादयति स्वभावविशेषात्तदासौ कायि-
क्यादिविक्रियः स्यात् । यदा तु तस्य पीडामुत्पादयति
तदा पारितापनिकक्रियाभावाच्चतुष्क्रियः, प्राणानिपाति-
सद्भावे तु पञ्चक्रिय इति । क्रियाधिकारादेवेदमाह—‘वा-
उकाइए णमि’ त्यादि, इह च वायुना वृत्तमूलस्य प्रचलनं
प्रपातनं वा तदा सम्भवति यदा नदीभित्त्यादिषु पृथिव्या-
ऽनावृत्तं तत्स्यादिति । अथ कथं प्रपातेन त्रिक्रियात्वं परि-
तापादेः सम्भवात्-उच्यते-अचेतनमूलापेक्षयति । भ० ६
श० ३४ उ० ।

आणंतरिय-आनन्तर्य-न० । अनन्तरमेव चतुर्व० स्वार्थे
प्यम् । अव्यवहिते, अनन्तरस्य भावे प्यञ् । अव्यवधाने,

वाच० । अनुक्रमे, “आणंतरियं णाम-आणंतरियंति वा अणु-
परिवाडि ति वा अणुकमेति वा एगट्ठा” आ० चू० १ अ० ।

आणंद-आनन्द-पुं० । आ-नन्द-घञ् । चित्ताह्लादे, औ० ।
सुखे, स्था० ३ ठा० ४ उ० । सुखाविशेषे, पं० सू० ५ सूत्र ।
हर्षे, दश० २ चू० । अभिलषितार्थावाप्तिजन्ये मानसे
विकारे, “के आणंदे” (सूत्र-११७+) अभिलषितार्थावाप्ता-
वानन्दः । आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । (अत्र विशेष-
व्याख्यानम् ‘आगद’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्) दुःखाभावे
व्रतप्रणि, अशंआदित्वादच् । आनन्दवति, त्रि० । वाच० ।
अहोरात्रभवे त्रिशन्मुहूर्तान्तर्गते स्वनामख्याते षोडशे मुहूर्ते,
ज्या० २ पाहु० । कल्प० । जं० । चं०प्र० । (गणनया एका-
दशो मुहूर्त आनन्दः) स० ३० सम० । स्वनामख्याते षष्ठे
यत्तदेवे, (८४ गाथा) स० (१५६ सूत्रम्) (तद्वक्तव्यता
‘दसारमंडल’ शब्दे चतुर्थभागे २४५ षष्ठे दर्शयिष्यते)
स्वनामख्याते शीतलजिनस्य प्रथमशिष्ये च । “पुण आणं-
दे०” ॥४०॥ स० । (सूत्र-१५८+) (तद्वृत्तम् ‘तित्थयर’ शब्दे
चतुर्थभागे २२६१ षष्ठे दर्शयिष्यते) भगवत ऋषभदेवस्य
शतपुत्रान्तर्गते स्वनामख्याते पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७
क्षणे । स्वनामख्याते भगवतो महावीरस्यान्तेवासिनि, स्था०
१० ठा० ३ उ० । “समणस्स भगवओ महावीरस्स अंत-
वासी आणंदे णामं थरे” (सूत्र-५४७५) भ० १५ श० ।
(तद्वक्तव्यता ‘गोसालग’ शब्दे तृतीयभागे दर्शयिष्यते)
धरणीस्य नागेन्द्रस्य नागराजस्य स्वनामख्याते रथानी-
काधिपतौ, (सूत्र-४०४५) स्था० ५ ठा० १ उ० । गन्धमा-
दनवत्तस्कारपर्वणस्थे स्वनामख्याते देवे, जं० ४ वत्त० ।
पुष्करवरद्वीपार्द्धस्थितमानुषात्तरपर्वतस्थे स्वनामख्याते सु-
वर्णकुमारे, द्वी० । स्वनामख्याते पितृसनकृष्णाङ्गजे, तद्व-
क्तव्यता प्रतिवक्षे निरयावलिकोपाङ्गे द्वितीयवर्गस्य कल्पा-
वतंसिकाभिधस्य नवमेऽध्ययने च । नि० १ श्रु० २ वर्ग ६
अ० । (तद्वक्तव्यता यथा पितृसेनकृष्णाङ्गजो नवमः वर्ष-
द्वयं व्रतपर्यायपरिपालनं कृत्वा प्राणतदेवलोके दशमे
उत्पद्य एकाविंशतिसागरोपमाख्यायुरनुपाल्य ततश्च्युतो
विदेहं सेत्स्यतीति) वाणिजग्रामस्थे स्वनामख्याते धावके,
उपा० १ अ० । नि० । संथा० । “अट्ठ य वीसाऽऽण-
न्दे०” ॥ ४६६५ ॥ आनन्दस्य गृहे, आ० म० १ अ० । भ० ।
आनन्दाभिधानोपासकवक्तव्यता प्रतिवक्षमध्ययनमानन्दः ।
उपा० ३ अ० । आनन्दो वाणिजग्रामाभिधाननगरवासी-
महर्द्धिका गृहपतिमहावीरेण बाधित एकादशोपासकप्रतिमां
कृतोत्पन्नावधिज्ञानो मासिध्या संलेखनया सौधममगम-
दिति वक्तव्यता प्रतिवक्षे उपासकदशायाः प्रथमेऽध्ययने च ।
स्था० १० ठा० ३ उ० ।

(तद्वक्तव्यता यथा) —

पढमस्स णं भंते ! ०जाव संपत्ते णं के अट्ठे पप्पत्ते ?
(सूत्र-२ ×) एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं सम-
एणं वाणियग्गामे णामं णयरे होत्था । वण्णओ । तस्स
णं वाणियग्गामस्स णयरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दि-
सीभाए दूथपलासे चेइए । तत्थ णं वाणियग्गामे जिय-

सत्तू राया, वण्णओ । तत्थ णं वाणियग्गामे आणंदे
णामं गाहावई परिवसइ, अड्ढे ०जाव अपरिभूए, तस्स णं
आणंदस्स गाहावइस्स चत्तारि हिरस्सकोडीओ णिहाण-
पत्ताओ चत्तारि हिरण्णकोडीओ बुद्धिपत्ताओ चत्तारि
हिरण्णकोडीओ पवित्थरपत्ताओ, चत्तारि वया, दस
गोसाहस्सीणं वण्णं होत्था । से आणंदे गाहावई बहूणं
ईसर ०जाव सत्थवाहाणं बहूसु कज्जेसु य कारणेसु य
मंतेसु य कुडुवेसु य गुज्जेसु य रहस्सेसु य निच्छएसु य
ववहारेसु य आपुच्छणिजे पडिपुच्छणिजे सयस्स वि य
णं कुडुवस्स भेदीभूए आहारे आलंबणं चक्खुमेदिभूये
सव्वकज्जवट्ठावए आवि होत्था । तस्स णं आणंदस्स
गाहावइस्स 'सिवाणंदा' णामं भारिया होत्था, अहीण
०जाव सुरूवा । आणंदस्स गाहावइस्स इट्ठा आणंदेणं
गाहावइणा सद्धि अणुरत्ता अविरत्ता इट्ठा सइ ०जाव
पंचविहे माणुस्सए कामभोए पच्चणुब्भवमाणी विहरइ ।
तस्स णं वाणियग्गामस्सं वहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसी-
भाए एत्थ णं 'कोल्लागए' णामं सन्निवेशे होत्था । रि-
द्धित्थमिए ०जाव पासादीए ४, तत्थ णं कोल्लागए सन्नि-
वेशे आणंदस्स गाहावइस्स बहूए भित्तिणाइणियगसयण-
संबंधिपरिजणे परिवसइ । अड्ढे ०जाव अपरिभूए ।
तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे ०जाव
समोसरिए परिसा निग्गया कोणिए राया जहा, तहा जि-
यसत्तू राया णिग्गच्छति निग्गच्छित्ता ०जाव पज्जुवा-
सइ, तए णं से आणंदे गाहावई इमीसे कहाए लद्धे
समाणे एवं खलु समणे भगवं ०जाव विहरइ । तं महा-
फलं ०जाव गच्छामि णं ०जाव पज्जुवासामि । एवं
संपेहेइ संपेहित्ता, एहाये सुद्धप्पावेसाइं ०जाव अप्पमह-
ग्धाभरणालंक्रियसरीरे । साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ
पडिनिक्खमित्ता स कोरंदमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं
माणुस्सवग्गुरापरिक्खत्ते पायविहारचारेणं वाणियग्गामं
णयरं मज्झं मज्जेणं णिग्गच्छइ णिग्गच्छित्ता जेणामेव
दूयपलासे चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तणेव उवाग-
च्छति उवागच्छित्ता तिक्खुतो आयाहिणपयाहिणं करेइ
आया० करित्ता वंदइ णमंसइ ०जाव पज्जुवासइ । (सूत्र-३)

तए णं समणे भगवं महावीरे आणंदस्स गाहावइस्स
तीसे य महइ महालियाए ०जाव धम्मकहा, परिसा प-
डिगया, रायाइवि य गओ । (सूत्र-४) तए णं से
आणंदे गाहावई समणस्स भगवओ अंतिए धम्मं सोच्चा
णिसम्म हट्ठतुड ०जाव एवं वयासी-सदहामि णं भंते !
णिग्गंथं पावयणं, पत्तियामि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं,

रोएमि णं भंते ! णिग्गंथं पावयणं, एवमेयं भंते !, तहमेयं
भंते !, अवितहमेयं भंते !, इच्छियमेयं भंते !, पडिच्छियमेयं
भंते !, इच्छियपडिच्छियमेयं भंते !, से जहेयं । तुम्हे व-
यहत्तिकट्ठ जहा णं देवाणुप्पियाणं अंतिए बहवे राई-
सरतलवरमाडंविचकोडुंविचसेट्ठिसत्थवाहप्पभिइया मुंडे भ-
वित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइया ०जाव पव्वइत्ता ।
णो खलु तहा अहं संचाएमि मुंडे ०जाव पव्वइत्तए, अहणं
देवाणुप्पियाणं अंतिए पंचाणुव्वयं सत्तसिक्खावयं दु-
वालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जिस्सामि । जहासुहं देवा-
णुप्पिया ! मा पडिवंधं करेह । (सूत्र-५)

तए णं से आणंदे गाहावइस्स समणस्स भगवओ महा-
वीरस्स अंतिए तप्पढमयाए धूलगं पाणाइवायं पच्चक्खामि ।
(उपा०) (तत्स्वरूपम् 'पाणाइवायवेरमण' शब्दे ५ भागे
वक्ष्यते ।) तयाणंतरं च णं धूलगं मुसावायं पच्चक्खामि
इ जावज्जीवाए दुविहं तिविहेणं-ण करेमि, ण कारवेमि,
मणसा, वयसा, कायसा । (उपा०) (स्थूलमृपावादस्वरूपम्
'मुसावायवेरमण' शब्दे षष्ठेभागे दर्शयिष्यते ।) तदाणंतरं
च णं धूलगं आदिष्सादाणं पच्चक्खामि । (उपा०) (तत्स्व-
रूपम् 'अदत्तादाणवेरमण' शब्दे १ भागे गतम् ।) तयाणंतरं
च णं सदारसंतोसिए परिमाणं करेइ णस्सत्थ एकाए
सिवाणंदाए भारियाए अवसेसं सव्वं मेहुणविहिं
पच्चक्खामि (तत्स्वरूपं प्रतिपेधरूपेण 'मेहुण' शब्दे षष्ठे
भागे, 'हत्थकम्म' शब्दे सप्तमभागे च वक्ष्यते) (उपा०)
तयाणंतरं च णं इच्छापरिमाणं करेइ, हिरस्सुवस्सविहि-
परिमाणं करेइ, णस्सत्थ चउहिं हिरस्सकोडीहिं णिहाण-
पउत्ताहिं चउहिं बुद्धिपउत्ताहिं चउहिं पवित्थरमाणपत्ताहिं
अवसेसं सव्वं हिरस्सुवस्सविहिं पच्चक्खामि दुविहं
ण करेमि, ण कारवेमि, तिविहेणं मणसा वयसा,
कायसा, तयाणंतरं च णं चउप्पयविहिपरिमाणं करेइ,
णस्सत्थ चउहिं वएहिं दसगोसाहस्सिएणं वएणं अ-
सेसं सव्वं च(उ)तुप्पयविहिं पच्चक्खामि, दुविहं ति-
विहेणं-मण० ३. तयाणंतरं च णं खेत्तवत्थुपरिमाणं करेइ
णस्सत्थ पंचहिं हलसएहिं णियत्तणसइएणं हलेणं अवसेसं
सव्वं खेत्तवत्थुं पच्चक्खामि, दुविहं तिविहेणं मण० ३,
तयाणंतरं च णं सगडविहिपरिमाणं करेइ, णस्सत्थ पंचहिं
सगडसएहिं दिसाजत्तिएहिं पंचहिं सगडीसएहिं संवाहणि-
एहिं अवसेसं सव्वं सगडविहिं पच्चक्खामि० ३, तयाणंतरं
च णं वाहणविहिपरिमाणं करेइ, णस्सत्थ चउहिं वाहणेहिं
दिसाजत्तिएहिं चउहिं वाहणेहिं संवाहणिएहिं अवसेसं सव्वं
वाहणविहिं पच्चक्खामि० ३, (सूत्र० ५) । तयाणंतरं च णं

उवभोगपरिभोगविहिं पचक्खामि (उपा० ।) (अस्य विधेः स्वरूपम् 'उवभोगपरिभोगपरिमाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।) तयाणंतरे च णं एहाणमाणे उल्लणियाविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगाए गंधकासाइए अवसेसं सव्वं उल्लणियाविहिं पचक्खामि दुविहं तिविहेणं मणसा, वयसा, कायसा ।

तयाणंतरे च णं दंतवणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेणं अल्ललट्ठीमहुएणं. अवसेसं दंतवणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं फलविहिपरिमाणं करेइ णस्यत्थ एगेणं खीरामलएणं अवसेसं सव्वं फलविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं अब्भङ्गणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ सयपागसहस्सपागेहिं तेल्लेहिं, अवसेसं अब्भङ्गणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं उव्वट्ठणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेणं सुरभिणा गंधवट्ठएणं अवसेसं उव्वट्ठणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं मज्जणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ अट्ठहिं उट्ठिणहिं उदगस्स घट्टएहिं अवसेसं मज्जणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं वत्थविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेणं खोमयज्जुयलेणं अवसेसं वत्थविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं विलेवणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ अंगरुकुं कुमचंदणमाइएहिं अवसेसं विलेवणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं पुप्फविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेणं सुद्धपउमेणं मालतिकुसुमदामेणं वा, अवसेसं पुप्फविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं आभरणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ मट्ठकएगेज्जएहिं णाममुट्ठिएहिं, अवसेसं आभरणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं धूवणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ अगुरुतुरुक्खूवमाइएहिं, अवसेसं धूवणविहिं पचक्खामि० ३. तयाणंतरे च णं भोगणविहिपरिमाणं करेमाणे पेज्जविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगाए कट्ठपेज्जाए, अवसेसं पेज्जविहिं पचक्खामि मण० ३, तयाणंतरे च णं भक्खणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेहिं घयपुत्तेहिं खंडखज्जएहिं वा, अवसेसं भक्खणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं ओयणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ कलमसालिओदणं, अवसेसं ओदणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं स्रवविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ कलायंस्रवेण वा मुग्गमासस्रवेण वा अवसेसं स्रवविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं घयविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ सारइएणं गोघयमंडेणं, अवसेसं घयविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं सागविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ वत्थुसाएणं वा

मोतत्थियमाएण वा मंडुक्कियसाएणं वा, अवसेसं सागविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं माहुरयविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेणं पालंगामाहुरएणं, अवसेसं माहुरयविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं जेमणविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ सेहंवदालियंवेहिं अवसेसं जेमणविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं पाणियविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ एगेणं अंतलिकखांदणं अवसेसं पाणियविहिं पचक्खामि० ३, तयाणंतरे च णं मुहवासविहिपरिमाणं करेइ, णस्यत्थ पंचसोरंघिणं तंवेलेणं, अवसेसं मुहवासविहिं पच० ३, (मूत्र-६)

तयाणंतरे च णं चउव्विहं अणत्थदंडं पचक्खामि तं जहा-अवज्झाणाचरियं पमायाचरियं हिंसप्पयाणं पावकम्मोवएसे दुविहं तिविहेणं मणसा, वयसा, कायसा (धूत्र७)

इह खलुआणंदाइसमणेभगवं महावीरे आणंदं समणोवाससं एवं वयासी-एवं खलु आणंदाइसमणोवासएणं अभिगयजीवाजीधेणं उवलद्धपुष्पपावेणं आमवसंवरनिज्जरकिरियाअहिरणवंधमुक्खकुसलेणं अमहिज्जेदेवासुरनागसुवन्नजक्खरक्खसकिंनरकिंपुरुसगरुलगंधवमहां-रगाइएहिं देवगणेहिं निग्गंथाओ पावयणाओ अणतिक्रमणिजेणं सम्मत्तस्स पंच अइयारा पेयाला जाणियव्वा, न समायरियव्वा, तं जहा-संका, कंखा, वित्तिगिच्छा, परपासंडपसंसा, परपासंडसंथवो । तदार्थंतरे च णं थूलयस्स पाणाइवायवेरमणस्स समणोवासएणं पंच अइयारा पेयाला जाणियव्वा, न समायरियव्वा, तं जहा-वहे, वंशे, छविच्छेए अइभारे, भत्तपाणवोच्छेए, तयाणंतरे च णं थूलगस्स मुसावायवेरमणस्स पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तं जहा-सहमाऽभक्खाणे, रहस्साऽभक्खाणे, सदारमंतभेण, मांसोवएसे, कूडलेहकरणे य २ । (उपा०) (स्थूलकाऽदत्तादानस्य अतिचाराः 'अदिष्सादाणवेरमण' शब्दे १ भागे गताः) । (स्वदारसंतोषविषयाऽतिचाराः 'परदारगमण' शब्दे पञ्चमभागे दर्शयिष्यते ।) (इच्छापरिमाणातिचारस्वरूपम् 'इच्छापरिमाण' शब्दे अस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।) तयाणंतरे च णं दिसि विदिसि पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तं जहा-उड्ढदिसि परिमाणाइक्के अहोदिसि परिमाणाइक्के, चउदिसि परिमाणाइक्के, खेत्तवुड्ढिस्स अंतरेड्ढा । (उपा०) (उपभोग-परिभोगपरिणामस्याऽतिचाराः 'उवभोगपरिभोगपरिमाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते ।) (अनर्थदण्डविरमणविषयातीचाराः 'अणट्ठादंडवेरमण' शब्दे प्रथमभागे गताः ।) (सामायिकविषयातिचाराः 'सा-

माइय' शब्दे दर्शयिष्यते) (देशाऽवकाशिकविषयाऽति-
चाराः 'देसाऽवगासिय' शब्दे चतुर्थभागे वक्ष्यते)
(पौषधोपवासविषयाऽतिचाराः 'पोसह' शब्दे पञ्चमभागे
वक्ष्यते) (अतिथिसंविभागविषयातिचाराः 'अइहिसंविभाग'
शब्दे प्रथमभागे गताः) (अपञ्चिममारणान्तिकसंलेखना-
जोषणाऽऽराधनताविषयाऽतिचाराः 'अपच्छिममारणान्ति-
यसंलेहणाभूमणाऽऽराहणता' शब्दे प्रथमभागे गताः ।)

तएवं सांसे आरण्ये गाहावई समणस्स भगवतो महा-
वीरस्स अतिए पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालस-
विहं सांयधम्मं पडिवज्जइ पडिवज्जिता समणं भगवं
महावीरं वंदइ णमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-
णो खलु मे भंते ! कप्पइ अज्जप्पभिइ अस्सउत्थिए वा
अस्सउत्थियदेवयाणि वा अस्सउत्थियपरिग्गहियाणि वा
अरिहंतचेइयाइ वंदित्तए वा णमंसित्तए वा, पुंवि अणा-
लनेणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा, तेसि असणं वा
पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दाउं वा अणुप्पयाउं वा
णस्सत्थ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं वल्लभिओ-
गेणं देवयाभिओगेणं गुरुनिग्गहेणं वित्तिकं-
तरेणं, कप्पइ मे समणे निग्गंथं फासुएणं एस
णिजेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थपडिग्गहकंवलपा-
यपुंछणेणं पीढफलगसेज्जासंथारएणं ओसहमेसज्जेणं य
पडिलाभेमास्सस्स विहरित्तए त्तिकट्टु । इमं एयाणुरूवं
अभिगहं अभिगिहइ २ ता, पमिणाइं पुच्छइ पुच्छिता,
अट्टाइं आइयइ २ ता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो वंदइ
वंदित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियाओ दूइ-
पलासाओ चेइयाओ पडिणिक्खमइ २ ता जेणेव वाणिय-
गामे णयरे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छिइ २ ता
सिवाणंदं भारियं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिए !
समणस्स भगवओ महावीरस्स अतिए धम्मं णिसंते, से-
वि य धम्मं मे इच्छिए पडिच्छिए अभिरुइए तं गच्छं णं
तुमं देवाणुप्पिए ! समणं भगवं महावीरं वंदाहिं जाव
पज्जुवासाहि समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियं पं-
चाणुव्वतियं सत्तसिक्खावतियं दुवालसविहं गिहिधम्मं
पडिवज्जाहि । (सूत्र-८)

तएवं सा "सिवाणंदा" भारिया आणंदेणं समणोवा-
सएणं एवं वुत्ता समाणा हट्टुट्टा कोटुंविपुल्लिसे सहावेइ
२ ता एवं वयासी-खिप्पामेव लहुकरणं जाव पज्जुवा-
सति । तएवं समणे भगवं महावीरे सिवाणंदाए भारि-
याए । तीसे य महइ जाव धम्मं कंइइ, तएवं सा-सि-

वाणंदा समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियं धम्मं
सुच्चा णिसम्म हट्टा जाव गिहिधम्मं पडिवज्जइ २ ता
तमेव धम्मियं जाणपवरं दुरुहइ २ ता जामेव दिंसि पा-
उव्वया तामेव दिंसि पडिगया । (सूत्र-९) भंतेत्ति, भयवं
गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ वंदित्ता एवं वयासी-
पहू णं भंते ! आणंदे समणोवासए देवाणुप्पियाणं अतिए
मुंडे जाव पवइत्तए, णो इण्ढे समट्ठे, गोयमा ! आणंदे
णं समणोवासए बहूइं वासाइं समणोवासगपरियायं पा-
उसिहिइ २ ता जाव सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे
देवत्ताए उववज्जिहिति तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं
चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पसत्ता, तत्थ णं आणंदस्स वि-
समणोवासगस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पसत्ता ।
तते णं समणे भगवं महावीरे अस्सया कयाइ बहियां
जाव विहरति । (सूत्र-१०)

ततेणं से आणंदे समणोवासए जाए अभिगयजीवा-
ज्जीवे जाव पडिलाभेमाणे विहरइ । तएवं सा सिवाणंदा
भारिया समणोवासिया जाया जाव पडिलाभेमाणी वि-
हरइ (सूत्र-११) । तएवं तस्स आणंदस्स समणोवासग-
स्स उच्चावएहिं सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खणपोसहोव-
कासेहिं अप्पाणं भावेमाणस्स चोइससंवच्छराइं वीइकंताइं
पसरससंवच्छरस्स अंतरा वट्टमाणस्स अस्सया कयाइ
पुव्वरत्तावस्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणस्स
इमेयारूवे अज्जप्पत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे
समुप्पन्ने-एवं खलु अहं वाणियग्गामे नयरे बहूणं ईसर-
जाव सयसावियकुटुंबस्स जाव अफ्फरे, तं एतेणं विक्खे-
वेणं अहं णो संचएमि समणस्स भगवतो महावीरस्स
अतियं धम्मपएणत्तिं उपसंपज्जित्ता णं विहरित्तए । तं से-
यं खलु ममं कल्लं जाव जलंते विपुलं असणं वा पाणं वा
खाइमं वा साइमं वा जहा पूरणो जाव जेड्डपुत्तं कुटुंबे ठवि-
त्ता तं मित्तं जाव जेड्डपुत्तं च आपुच्छित्ता कोल्लाए संनिवेसे
णायकुलंसि । पोसहसालंपडिलेहिता समणस्स भगवओ
महावीरस्स अतियं धम्मपएणत्तिं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्त-
ए । एवं संपेहेइ संपेहिता कल्लं विउलं तहेव जिमित्तुत्त-
रागए तं मित्तं जाव विउलेणं पुप्फ-पीढ-फलग-सेज्जा-
संथारएणं सकारेइ संमाणेइ २ ता तस्सेव मित्तं जाव पुरओ
जेड्डपुत्तं सहावेइ २ ता, एवं वयासी-एवं खलु पुत्ता !
अहं वाणियग्गामे बहूणं ईसर जहा चित्तियं जाव विह-
रित्तए । तं सेयं खलु मम इयाणि तुमं सयस्स कुटुंबस्स
आलंबणं ०४ ट्ठावित्ता जाव विहरइ । तएवं जेड्डपुत्ते आ-
णंदस्स समणोवासगस्स तहं त्ति एयमट्ठं विणएणं पडि-

सुणेइ । तए णं से आणंदे समणोवासए तस्सेव मित्तं जाव पुरओ जेडुपुत्तं कुड्वे ठवेइ २ ता । एवं वयासी-मा णं देवाणुप्पिया ! तुब्भे अज्जप्पभिइ केइ ममं बहुसु क-जेसुं जाव आपुच्छउ वा पडिपुच्छउ वा ममं अट्ठाए असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा उवक्खडेउ वा उवकरेउ वा । तए णं से आणंदे समणोवासए जेडुपुत्तं मित्तणइं आपुच्छइ २ ता सयाओ गिहाओ पडिणक्खमइ २ ता वाणियग्गामं णयरं मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ २ ता जेणेव कोल्लाए सन्नंवे जेणेव नायकुले जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ २ ता पोसहसालं पमज्जइ २ ता उच्चारपासवणभूमिं पडिलेइइ २ ता दब्भसंथारं संथरइ २ ता दब्भसंथारयं दूरुहइ २ ता पोसहसालाते पोसहिते दब्भसंथारोवगये समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपणत्ति उवसंपजित्ता णं विहरइ । (सूत्र-१२) ।

तए णं से आणंदे समणोवासए पढमं उवासगपडिमं उवसंपजित्ता णं विहरइ । पढमं उवासगपडिमं अहासुत्तं अहाकप्पं अहामग्गं अहातच्चं सम्मं काएणं फासेइ ० जाव आराहेइ । तए णं से आणंदे समणोवासए दाच्चं उवासगपडिमं, अहासु० । एवं-तच्चं उवा०, चउत्थं उ० पंचमं उ० छट्ठं उ० सत्तमं उ० अट्ठमं उ० नवमं उ० दशमं उ० एकारसमं उ० ० जाव आराहेइ (सूत्र-१३) । तए णं से आणंदे समणोवासए इमेणं एयारुवेणं उरालेणं विउलेणं पयत्तेणं पयाहितेणं तवोकम्मेणं सुके० जाव किसे धमणिसंतते जाए । तए णं तस्स आणंदस्स समणोवासगस्स अणया कयाइ पुनरत्ता ० जाव धम्मजागरियं जागरमाणस्स अयं अज्जत्थिए चित्थिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पन्ने. एवं खलु अहं इमेणं ० जाव धमणिसंतए जाए तं अत्थि ता मे उट्ठाणे कम्म-वल-वीरिए पुरिसकारपरकमे सद्धा धिई संवेगे । तं जाव तामे अत्थि उट्ठाणे सद्धा धिई संवेगे ० जाव मे धम्मयारिए धम्मोवएसए समणे भगवं महावीरे जिणे सुहत्थी विहरइ, तावं ता मे सेयं कल्लं ० जाव जलंते अपच्छि-ममारणंतियसंलेहणाभूमणाभूमितस्स भत्तपाणपडिया-इक्खियस्स कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए । एवं संपेहेइ संपेहिता कल्लं पाउं ० जाव अपच्छिमं ० जाव कालं अणवकंखमाणे विहरइ । तए णं तस्स आणंदस्स समणोवासगस्स अणया कयाइ सुभेणं अज्जवसाणेणं सुभेणं परिणामेणं लेसाहिं वि सुज्झमाणीहिं णाणावरणिज्जाणं कम्मणं खओवसमेणं ओहिनाणे समुप्पन्ने पुरच्छिमे णं लवणसमुदे पंचजोयणसइयं खेत्तं जाणइ

पासइ । एवं दक्खिणेणं पच्चत्थिमेणं य उत्तरेणं ० जाव चुल्लहिमवत्तं वासधरपच्चत्तं जाणइ पासइ । उट्ठं ० जाव सोहम्मं कप्पं जाणइ पामइ अहे ० जाव इमी से रयणप्पभाए पुदवीए लोलुयं अच्चुयं णयरं चउरासीइवाससहस्स-ट्ठितियं जाणइ पासइ (सूत्र-१४) ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे समोसरिए परिसा निग्गया ० जाव पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेडे अंते-वासी इंदभूइणामं अणगारे गोयमगोत्तेणं सत्तुस्सेहे समचतुरंसंठाणमंठिए वज्जरिसहनारायसंधयणे कणगपुल-गनिषप्पमद्दगोरे उग्गतवे दित्तवे तत्तवे धोरतवे महा-तेवे उराले धोरगुणे धोरतवस्सी धोरवंभचेरवासी उच्छू-दसरीरे संखित्तविउलेतेउलेसे जियकोहे जियमाणे जियमाए जियलोभे जाइसंपेणे कुलसंपेणे वलसंपेणे रूवसंपेणे ० जाव तेयंसी छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ । तए णं से भगवं गोयमे छट्ठक्खमणपारणगंसि पढमाए पोरिसीए सज्झायं करेइ वीआए पोर. रु)सीए भायं मियाइ, तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसंभंताए मुहपत्तियं पडिलेहेइ २ ता । भायणवत्थाइं पडिलेहेइ २ ता । भायणवत्थाइं पमज्जइ २ ता भायणाइं उग्गाहेइ २ ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुब्भेहिं अब्भणुएणाए छट्ठक्खमणपारणगंसि वाणियग्गामे णये उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरस-मुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए अहासुहं देवाणु-प्पिया ! मा पडिवंधं करेह । तए णं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुएणाए समाणे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ दूइपलासाओ चेइयाओ पडिनि-क्खमइ २ ता अतुरियमचवलमसंभंते जुगंतरपरिलो-यणाए दिट्ठीए पुरओ इरियं सोहमाणे जेणेव वाणिय-ग्गामे णये तेणेव उवागच्छइ २ ता वाणियग्गामे णगरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरि-याए अडइ । तए णं से भगवं गोयमे वाणियग्गामे नगरे जहा पएणचीए तहा ० जाव भिक्खायरियाए ० जाव अ-डमाणे अहापज्जत्तं भत्तपाणं संमं पडिगाहेइ २ ता वा-णियगामाओ पडिनिग्गच्छइ २ ता कोल्लायस्स सन्नि-वेसस्स अदूरसामंते णं वीनीवयमाणे बहुजणसइं णिसा-मेइ बहुजणो अणमणस्स एवमाइक्खइ ० ४ एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियासी

आणंदे णामं समणोवासए पोसहसालाए अपच्छिममार० जाव अणवकंखमाणे विहरइ, तए णं तस्स गोयमस्स बहुजणस्स अंतिए एतमइं सोच्चा णिसम्म अयमेयास्सवे अब्भत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पन्ने, तं गच्छामि णं आणंदं समणोवासयं पासामि, एवं संपेहेइ संपेहिता जेणेव कोल्लाए संनिवेसे जेणेव आणंदे समणो-वासए जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ । तए णं से आणंदे समणोवासए भगवं गोयमं एज्जमाणं पासइ, पा-सेत्ता हइ ०जाव हियए, भगवं गोयमं वंदंति णमंसति २ ता एवं वयासी-एवं खलु भंते ! अहं इमेणं उरालेणं ०जाव धमणिसंतते जाए, णो संचाएमि देवाणुप्पियस्स अतियं पाउब्भविता णं तिक्खुत्तो मुद्दाणेणं पाए अभि-चंदित्तए, तुब्भे णं भंते ! इच्छाकारेणं अणभिओएणं इतो चैव (एह) एवं जएणं देवाणुप्पियाणं तिक्खुत्तो मुद्दा-णेणं पाएसु वंदामि णमंसांमि । तए णं से भगवं गोयमे जेणेव आणंदे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ (सूत्र-१५) ।

तए णं से आणंदे समणोवासए भगवओ गोयमस्स तिक्खुत्तो मुद्दाणेणं पाएसु वंदंति णमंसति २ ता एवं वयासी-अत्थि णं भंते ! गिहिणो गिहिमज्झावसंतस्स ओहिणाणे णं समुपज्जइ । हंता अत्थि, जइ णं भंते ! गिहिणो ०जाव समुप्पज्जइ । एवं खलु भंते ! ममं वि गिहिणो गिहिमज्झावसंतस्स ओहिनाणे समुप्पएणे पुर-च्छिमेणं लवणसमुदे पंच जोयणसयाइं ०जाव लोलुय-च्चुयं णरयं जाणामि पासामि । तए णं से भगवं गोयमे आणंदं समणोवासयं एवं वयासी-अत्थि णं आणंदा ! गिहिणो ०जाव समुप्पज्जइ, णो चैव णं एव महालए तं णं तुमं आणंदा ! एतस्स ठाणस्स आलोएहि ०जाव तंवोकम्मं पडिवज्जहि । तए णं से आणंदे समणोवासए भगवं गोयमं एवं वयासी-अत्थि णं भंते ! जिणवयणे संताणं तच्चाणं तहियाणं सवभूयाणं भावाणं आलोइज्जइ ०जाव पडिवज्जइ ?, णो इणहे समहे । जइ णं भंते ! जिणवयणे संताणं ०जाव भावाणं णो आलोएज्जइ ०जाव तंवोकम्मं णो पडिवज्जइ । तं णं भंते ! तुब्भे चैव एयस्स ठाणस्स आलोएह ०जाव पडिवज्जह । तए णं से भगवं गोयमे आणंदेणं समणोवासएणं एवं बुत्ते समाणे संकिए कंखिए वित्तिगिच्छासमावएणे आणंदस्स अंति-याओ पडिनिक्खमइ २ ता जेणेव दूइपलासे चैइए जेणेव समणे भगवं महावीरं तेणेव उवागच्छइ २ ता समणस्स

भगवओ महावीरस्स अदूरसांमंते गमणागमणाए पडि-कमइ २ ता । एस णं समणे आलोएह २ ता भत्तपाणे पडिदंसेइ २ ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ ता । एवं वयासी-एवं खलु भंते ! अहं तुम्हेहिं अब्भ-णुएणाए तं चैव सव्वं कहेइ ०जाव तए णं पडिदंसेइ । अहं संकिते कंखिए वित्तिगिच्छासमावएणे आणंदस्स समणोवासगस्स अंतिए पडिणिक्खमामि २ ता जेणेव इहं तेणेव हव्वमागए तं णं भंते ! किं आणंदे णं सम-णोवासए णं तस्स ठाणस्स आलोएयव्वं ०जावं पडि-वज्जेयव्वं । उदाहु मए ?, गोयमाइसमणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी-गोयमा ! तुमं चैव णं तस्स ठाणस्स आलोएहि ०जाव पडिवज्जेहि, आणंदं समणो-वासयं एयमइं खामेहि । तए णं से भगवं गोयमे सम-णस्स भगवओ महावीरस्स तह ति एयमइं विणएणं प-डिसुणेइ २ ता तस्स ठाणस्स आलोएह ०जाव पडिवज्जइ । आणंदं च समणोवासयं एयमइं खामेइ २ ता तए णं से समणे भगवं महावीरे बहिया अएणया कयाइ बहिया जणवयविहारं विहरइ (सूत्र-१६+) । तए णं से आणंदे समणोवासए वहुहिं मीलव्वएहिं ०जाव अप्पाणं भावेइ २ ता वीसं वासाइं समणोवासयपरियायं पाउणिता ए-कारमं य उवासगपडिमाओ सम्मं काएणं फासित्ता मा-सियाए संलेहणाए अत्तायं भूसित्ता सड्ढिं भत्ताइं अण-सणाए छेदेत्ता आलोइयपडिकंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मं कप्पे सोहम्मवडिसयस्स महाविमा-णस्स उत्तरपुरच्छिमेणं अरुणे विमाणे देवत्ताए उववप्पे । तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पएणत्ता, तत्थ णं आणंदस्स वि देवस्स चत्तारि पलि-ओवमाइं ठिई पएणत्ता । आणंदे णं भंते ! देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अ-णंतरं चुओ चुइत्ता कहिं गच्छहिति कहिं उववज्जिहिति । गोयमा ! महाविंदेह वासे सिज्झिहिति, णिक्खेवो ! सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं पढमं अज्झयणं स-स्मत्तं । (सूत्र-१७) ।

उपा० १ अ० । आचू० । आ० म० । भाविन्यामुत्सर्पित्यामं-रकटिके व्यतिक्रान्ते तृतीयारके आचन्दजीवः पढालस्तीर्थ-कृद्भविष्यति । ती० २० कल्प । भाविन्या उत्सर्पित्यास्तृती-यारके, "पढालं अट्टमथं, आणंदजीये नमंसांमि" ॥ ५६६ ॥ पढालमप्रमकम् आनन्दजीवं नमस्यामि । प्रव० ४६ द्वार । अनुत्तरोपपातिकदशायाः सप्तमेऽध्ययने च । एतच्च वाच्य-न्तरापेक्षया ननूपलभ्यमात्वाचनोपेक्षया । स्था० १० डा० ३ उ० ।

आणंदसुपाय-आनन्दाऽश्रुपात-पुं० । हर्षाश्रुमोक्षणे, “आ-
णंदसुपायं कासि सिज्जंभवा तर्हि थेरा” ॥३७१॥ आन-
न्दाश्रुपातम्-अहो आपधितमनेनेति हर्षाश्रुविमोक्षणम् ।
दश० २ चू० ।

आणंदकूड-आनन्दकूट-न० । आनन्दनाम्नो देवस्य कूटमा-
नन्दकूटम् । गन्धमादनवत्तस्कारपर्वतस्थे कूटभेदे, जं० ४ व-
ज्ज० ।

आणंदचंदण-आनन्दचन्दन-न० । स्वरूपानुभवानन्दचन्दने,
अष्ट० । “वेष्टनं भयसर्पणां, न तदानन्दचन्दने” ॥१॥ अष्ट०
१७ अष्ट० ।

आणंदजीव-आनन्दजीव-पुं० । आनन्दस्यात्मनि, भावि-
न्या उत्सर्पित्यास्तनीयारके, पेढालम् अष्टकम् आनन्दजी-
वं नमस्यामि । “आणंदजी (वं)यं” ॥१६६॥ प्रच० ४६ द्वार ।

आणंदजम्भयण-आनन्दाज्ययन-न० । आनन्दवक्त्रव्यनाप्रति-
वद्धे ऽपासकदृशयाः प्रथमेऽध्ययने, उपा० १ अ० । स्था० ।
अनुचरोपपातिकदृशयाः सप्तमेऽध्ययने, स्था० १० ठा० ३
उ० । निर्याचलिकोपाद्द्वितीयवर्गस्य कल्पाचतंसिकाभि-
अस्य नवमेऽध्ययने च । नि० १ श्रु० २ वर्ग २ अ० ।
(एतपां वक्त्रव्ययता ‘आणंद’ शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपद-
भव गता ।)

आणंदण-आनन्दन-न० । आनन्दयत्यनेन आ-नदि-णिच्
करणे ल्युट् । यातायानकाले, मित्रादेः आगेग्यस्वागतादि-
प्रश्ने, तत्कालिकालिङ्गने च । भाव इयुट् । सुखजनने, वाच० ।
भगवत ऋषभदेवस्य शतपुत्रान्तर्गतं स्वनामख्याते पुत्रे,
कल्प० १ अधि० ७ क्षण । वत्तस्कारपर्वतस्थे स्वनामख्याते
देवे च । स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

आणंदणदण-आनन्दनन्दन-न० । आनन्दः-आत्मानन्दस्त-
देव नन्दनमानन्दनन्दनम् । आनन्दात्मके नन्दनयने, “नि-
र्भयः शक्रवद्योगी, नन्दत्यानन्दनन्दने” ॥७॥ अष्ट० ५ अष्ट० ।

आणंदणकूड-आनन्दनकूट-न० । गन्धमादनवत्तस्कारपर्व-
तस्थे स्वनामख्याते कूटभेदे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

आणंदपुर-आनन्दपुर-न० । स्वनामख्याते नगरे, “आणं-
दपुरं नगरं जितारी राया” । वृ० ४ उ० । (जितारिराज्ञः वृत्तम्
‘मूढ’ शब्दे ऽष्टे भागे दर्शयिष्यते ।) “आणंदपुरे मरुओ” आ०
म० १ अ० । वृ० । “वीरातिवनन्दाङ्क (६६३) श्रयचकीकर-
त्त्वचैत्यपूत्रे ध्रुवसेनभूपतिः । यस्मिन्महैः ससादि कल्पवाच-
ना-माद्यां तदानन्दपुरं न क्रः स्तुते ” ॥ १ ॥ कल्प० १
अधि० ६ क्षण ।

आणंदमेरु-आनन्दमेरु-पुं० । राजमल्लभ्युदयनाममहाका-
व्यकृतः पद्मसुन्दरस्य परमगुरोः पद्ममेरोर्गुरौ, जै० ६० ।

आणंदरक्षिण-आनन्दरक्षित-पुं० । स्वनामख्याते स्थविरे,
“तत्थ णं आणंदरक्षिणं नामं थेरे,” । (सूत्र-११० +)
म० २ श० ५ उ० ।

आणंदविमलसूरि-आनन्दविमलसूरि-पुं० । स्वनामख्याते
सूरिविशेषे, “आनन्दनन्दैर्विमलभिधानै-रिहोक्तता सूरि-
भिरुपचर्या” ॥ ६ ॥ प्रति० । स च हेमविमलसूरैः शिष्यः ।
३३

इतश्च—

“ श्रीहेमविमलसूरि-दूरीकृतकल्मषः स सूरिगुणम् ।
छात्वा योग्यं दूर्णं, धर्मस्याभ्युदयसंसिद्धैः ॥ ४४ ॥
सौभाग्यपूर्णसंवग-तरङ्गनीरनिधिम् ।

आनन्दविमलसूरि, स्वपट्टे स्थापयामास ॥ ४५ ॥ युग्मम् ।
धन्या नागरसंकाशा-स्तपाभिर्दुस्तपैर्मृशम् ।
स्थूलभद्रोपमा यस्य, ब्रह्मचर्यगुणैरपि ॥ ४६ ॥
श्रीमदानन्दविमल-प्रभवः शासनाद् गुरोः ।
शशवत् शुद्धां क्रियां कर्तुमकुर्वन् निश्चलं मनः ॥४७॥ ”
ग० ३ अधि० ।

आणंदवीर-आनन्दवीर-पुं० । आद्यप्रतिक्रमे भाष्यकृतः र-
त्नशेखरसूरगुरोरुदयवीरगणितः परमगुरौ, जै० ६० ।

आणंदसूरि-आनन्दसूरि-पुं० । नागेन्द्रगच्छीये सिद्धराजेन
राज्ञा ऽयाम्नाशिशुकेति नाम्ना प्रख्यापिते बृहद्रच्छीये स्व-
नामके आचार्ये च । जै० ६० ।

आणंदहिययभाव-आनन्दहृदयभाव-पुं० । आनन्दलक्षणे
भावे, “आणंदहिययभावनंदणकरा ” (सूत्र-१५ +) आ-
नन्दलक्षणो यो भावस्तस्य नन्दकराः-वृद्धिकरा ये ते तथा ।
प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

आणंदा-आनन्दा-स्त्री० । आनन्दयति सेवनात् आ+नदि
णिच् अच् । विजयायाम्, (सिद्धि) राजनि० । वाच० ।
पौरस्त्यार्थां स्वनामख्यातायां दिक्कुमार्याम्, आ० म० १
अ० । जी० । जं० । स्था० । ती० । आ० चू० । आ० क० ।
लवणद्वीपस्थपौरस्त्यां जनकपर्वतस्थार्थां स्वनामख्याता-
यां नन्दापुष्करण्याम्, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

आणंदिय-आनन्दित-त्रि० । आ-नदि क्लृ० हर्षयुक्ते, वाच० ।
प्रमोदं प्राप्तं, जं० ३ वत्त० । सुखिनि, आ-नदि-णिच्-
क्लृ यस्यानन्दो जनितस्तस्मिन् अभिनन्दिते, त्रि० । वा-
च० । स्फीतीभूते, ‘दुनदि’ समृद्धाविति वचनात् । आ० म० १
अ० । जी० । रा० । ईप्सुमुखसौम्यतादिभावैस्समृद्धिमुपगते,
“हट्टुट्टुचित्तमाणंदिण ” (सूत्र-११५) । औ० ।

आणंगगहण-आणग्रहण-न० । प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादाने,
“समयं आणंगगहणं” ॥ ६५+ ॥ (सूत्र-२६+)
समर्कं च प्राणापानग्रहणं-प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादानम् ।
प्रश्ना० १ पद ।

आणङ्गाकिइ-आज्ञार्थाकृति-त्रि० । आज्ञाऽऽगमोऽर्थशब्दस्य
हेतुवचनस्यापि दर्शनादर्थो-हेतुरस्याः सा तथाविधाऽऽ-
कृतिरर्थान्मुनिवेपात्मिका यत्र तदाज्ञार्थाकृति । उक्त० । मु-
निवपाकृतिमति, उक्त० । “आणङ्गाकिइ पञ्चप ” ॥४६+॥
आज्ञार्थाकृति यथाभवत्येवं प्राज्ञाजीदिति । उक्त० १८ अ० ।

आणण-आनन-न० । अभिलनेन आ+अन-करणे ल्युट् ।
मुखं, मुखेन हि जलपानादिना प्राणादेः स्थितिरतस्तस्य-
तथात्वम् । “क्षितीश्वरः, नृपस्य कान्तं पिवतः सुतान-
नम्” इति च रघुः । वाच० । “कुंडलउज्जोडयाऽऽणणे ”
(सूत्र-४५+) कृण्डलाभ्यामुद्योतितम् आननं-मुखं यस्य
स तथेति । जं० ३ वत्त० । तं० । रा० । है० ।

आणकौडुविय-आननकौडुम्विक-त्रि० । मुखस्य सहायके, कल्प० । “आणकौडुवियं” (सूत्र-३६५) । आननस्य-मुखस्य कौटुम्बिकेनेव यथा राजा कौटुम्बिकैः-सेवकैः शोभते एवं श्रीदेव्याः आननं तेन शोभासमुद्येनेति । कल्प० १ अभि० २ क्षण ।

आणत्त-आज्ञप्त-त्रि० । आ ज्ञा-णिच् पुक् कृ ह्रस्वः । आदिष्टे . कृतांशे, वाच० । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । नि० चू० । आव० ।

आनर्त-पुं० । आनृत्यत्यत्र-आधारे घञ् । नृत्यशालायाम्, युद्धे च । तत्र हि वीरैर्हृषात् नृत्यमिव क्रियते इति तस्य तथात्वम् । सूर्यवंश्ये राजभेदे, “शर्यान्तिमिशुनं त्वासीदान-त्तौ नामविश्रुतः” । हरिवं १० अ० । तत्कृते देशभेदे, वाच० । तद्देशवासिजनपु, तद्राजपु च । चन्द्रवंश्ये राजभेदे, पुं० । आनृत्यतीति कर्त्तरि अच् । जलेन तस्य तरङ्गरूपेण नृत्य-स्येव करणात्तथात्वम् । नर्तके, त्रि० । भावे घञ् । न-र्तने, वाच० ।

आनृत्य-न० । परस्परं भिद्यत्वे, “तेसि णिजरापोगला-णं किं आणत्तं वा” (सूत्र-१६६+) । प्रज्ञा० ११ पद १ उ० ।

आणत्ति-आज्ञप्ति-स्त्री० । आ-ज्ञा-णिच्-पुक्-कृ ह्रस्वः । आज्ञायाम्, वाच० । आदेशे, “आणत्तियं पञ्चप्पिण्ह” (सूत्र-१२+) आज्ञप्तिम्-आदेशे, प्रत्यययत । ज्ञा० १ शु० १ अ० । प्रज्ञा० ।

आणत्तिकिकर-आज्ञप्तिकिङ्कर-पुं० । यथादेशकारिणि, “आ-णत्तिकिकरंहि” (सूत्र-१२+) आज्ञप्तिकिकरैर्यथादेशकारि-किङ्कराणैः । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

आणत्तिया-आज्ञप्तिका-स्त्री० । आज्ञायाम्, “आणत्तिअं पञ्चप्पिण्ह” (सूत्र-३०५) आज्ञप्तिकाम्-आज्ञां प्रत्यर्थ-सम्पाद्यः मम निवेदयत्यथः । स्त्री० । “एतमाणात्तिअं खि-प्पमेव पञ्चप्पिणाहिह” (सूत्र-४६+) एतमाज्ञप्तिकां क्षिप्रं प्रत्ययतीति । जे० ३ वृत्त० ।

आणप्प-आज्ञाप्य-त्रि० । आज्ञापनीये, सूत्र० । “आणप्पा हवन्ति दासा वा” (॥ १५ ॥) स्त्रीणां पुरुषाः स्ववशीकृता दासा इव-कयक्रीता इव आज्ञाप्या-आज्ञापनीया भवन्ति । सूत्र० १ शु० ४ अ० २ उ० ।

आणम (व) णी-आज्ञापनी-स्त्री० । असत्यामृषाभाषाभे-दे, आज्ञापनी-कार्यं प्रवर्तनी (परस्य प्रवर्तनं-यथेदं कु-र्विति) । म० १० श० ३ उ० । प्रज्ञा० । घ० ।

आणय-आनत-त्रि० । आ+नम्-कृ । कृत्प्रणामे, अधो-मुखं, विनयेन नते च । वाच० । विमानविशेषे, अनु० । सक-लविमानप्रधानावतंसकविमानविशेषोपलक्षित आनतः । क-ल्पभेदे, ऊर्ध्वदेवलोकभेदे, अनु० । स च वैमानिकदेवलोकः । प्रच० १६४ द्वार । विशेष० । स० । आनते भवा आनताः । कल्पोपगवैमानिकदेवभेदे, “आणया” ॥ १३+ ॥ उ० ३६ अ० । आनय-पुं० । आ+नी-भावे अच् । देशात् देशान्तरनयने, आनीयते वेदाद्यध्ययनायाऽत्र आधारे अच् । उपनयनसंस्का-रे, हेम० । भावे ल्युट् । आनयनमप्युभयत्र । न० । वाच० ।

आणयण-आनयन-न० । विवक्षितक्षेत्राद्वहिःस्थितस्य स-चेतनादिद्रव्यस्य विवक्षितक्षेत्रे प्रापणे, “आणयणं” ॥ ३८६ ॥ प्रच० ६ द्वार । घ० । पञ्चा० । आनीयतेऽनेनेत्यानयनम्-आनयनसाधने, त्रि० । उ० ३६ अ० ।

आण (व) यणप्पओग-आनयनप्रयोग-पुं० । आनयने वि-वक्षितक्षेत्राद्वहिवत्तेमानस्य सचेतनादिद्रव्यस्य विवक्षितक्षे-त्रप्रापणे प्रयोगः आनयनप्रयोगः । देशवकाशिकदिग्वत्त-स्यातिचारभेदे, स च स्वयं गमने व्रतभङ्गमयादन्यस्य संदे-शकादिना व्यापारणम् । पञ्चा० १ विव० उपा० घ० प्रच० ।

आणवण-आज्ञापन-न० । आदेशे, स्था० २ ठा० १ उ० । प्रतिबोधने, “आगमेत्ता आणवेज्जा” (सूत्र-२१०+) आ-गम्य ज्ञात्वा तं गृहपतिमाज्ञापयेत्प्रतिबोधयेदिति । आचा० १ शु० ८ अ० ४ उ० । प्रवर्त्तने, “आणवयति भिन्नकहा-हि” ॥ ७ ॥ आज्ञापयन्ति-प्रवर्त्तयन्ति स्ववशं ज्ञात्वा कर्मक-रवदाज्ञां कारयन्ति । सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० । प्रा० ।

आनायन-न० । प्रापणे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

आणवणिया-आज्ञापनकी-(आनायनी)-स्त्री० । आज्ञापन-स्यांशेनस्येयमाज्ञापनमेवेत्याज्ञापनां सैवाज्ञापनिका तज्ज्ञा-कर्मवन्ध आदेशनमेवेति, आनायनं वा । आनायनीक्रिया-भेदे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

आणवणिया किरिया दुविहा । जीवआणवणिया, अ-जीवआणवणिया य । जीवाऽऽणवणी जीवं आज्ञापयति परेण, अजीवं च आणवेइ । आव० ४ अ० ।

जीवमाज्ञापयत आनायतो वा परेण जीवाज्ञापनी, जीवा-नयनी वा । एवमेवाजीवविषया अजीवाज्ञापनी, अजीवा-नायनी वा । स्था० २ ठा० १ उ० । आ० चू० ।

आणा-आज्ञा-स्त्री० । आ-ज्ञा-अङ् । अनुष्ठाने । विशेष० १६४ गाथा । आदेशे, आदेशश्च निरुष्टस्य भृत्यादेः कृत्यादौ प्रवृ-त्यर्थो व्यापारभेदः । वाच० । ज्ञा० १ शु० १ अ० । पञ्चा० । “आणाउववायवयणनिदेशं चिद्वृत्ति” (सूत्र-१३७ १४०+) आज्ञा-कर्त्तव्यमेवेदमित्याद्यादेशः । उपपातः-सेवा । वच-नम्-अभियोगपूर्वक आदेशः, निर्देशः-प्रश्निते कार्ये निय-तायमुत्तरम् । म० ३ श० १ उ० । विधिविषयक आदेश आज्ञा । स्था० ७ ठा० ३ उ० । आज्ञायोगेषु प्रवर्त्तनाल-क्षणा । स्था० ५ ठा० २ उ० ।

आणावलाभियोगो, निर्गन्थार्थं न कप्पए ॥

आज्ञापनमाज्ञा भवतेदमित्येवंरूपा तथा विवक्षितं कार्यम्-माज्ञापि यस्याप्यकुर्वतो वलात्कारेण नियोजनं वलाभियोगः एतौ द्वावपि निर्ग्रन्थानां न कल्पेते कर्तुम् । आ० म० १ अ० । (अपवादतस्त्वाज्ञावलाभियोगावपि दुर्विनीते प्रयोज्ज-व्यौ इति ‘इच्छाकार’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) उपदेश, “अणाणाए एगे सोवट्टाणा” (सूत्र-१६६+) । आचा० १ शु० ५ अ० ६ उ० । “एसा आणा नियंठिया” ॥ २६+ ॥ एषाऽऽज्ञा-अयमुपदेशो निर्ग्रन्थो भगवांस्तस्य । सूत्र० १ शु० ६ अ० । आज्ञाप्यत इत्याज्ञा-हितप्राप्तिपरिहाररूपतयोपदेश, आचा० १ शु० २ अ० २ उ० । कल्प० । पञ्चा० । तीर्थकर-

गणधरोपदेशः, । दश० १० अ० । तीर्थकरोपदेशप्रणीति स-
दाचारे, "आणाप एगे निरुवट्टाणा" (सूत्र-१६६x) आचा०
१ थु० ५ अ० ६ उ० । निर्देशे, (४१७ गाथा टी० ।)
"उववातो णिहेसो, आणा चिणओ अ हाँति एगट्टा" ॥
व्य० १ उ० । वचने, पञ्चा० ५विच० । आसामस्येनानन्तध-
र्माविशिष्टनया क्षायन्ते-अवबुध्यन्ते जीवादयः पदार्था यथा
सा आक्षा । स्या० २१ श्लोक । आ-समन्तात् प्राप्यन्ते-वो-
ध्यन्ते सुकृतकर्माणोऽनन्यत्याक्षा । आगमः, (प्रवचने) दर्श०
४ तत्त्व । आङ्गिनि स्वस्वभावावस्थानात्मिकया मर्यादयाऽ
भिव्याप्त्या वा क्षायन्तेऽर्थो अनन्यत्याक्षा । उक्त० १ अ० । स्या०
भगवदभिहितागमं, उक्त० १ अ० । आप्तप्रवचनं, स्या० ४
ठा० १ उ० । "आणाप अभिसमेच्चा" (सूत्र-१३०x) आ-
क्षया-तीर्थकप्रणीतागमनेति । आचा० १ थु० ४ अ० २ उ० ।
आक्षया-मौनीन्द्रप्रवचननेति । आचा० १ थु० १ अ० ३ उ० ।
"आणाप मामगं धम्मं" (सूत्र-१८४+) आक्षायनेऽनन्यत्या-
क्षा तथा मामकं धम्मं सम्यगनुपालय तीर्थकर एवमाहंति ।
आचा० १ थु० ६ अ० २ उ० । आक्षाय्ये जन्तुगणो हितप्र-
वृत्तौ यथा साऽऽक्षा । द्वादशाङ्गं, नं० । मोक्षार्थमाक्षाय्य-
न्त प्राणिनोऽनन्यत्याक्षा । श्रुते, अनु० । विशेषे । सर्वश्रवचने,
स्था० १० ठा० ३ उ० । उक्त० । बोधौ, (सम्यक्त्वे) "आणाप
लंभो णऽग्नि" (सूत्र-१३८x) आक्षाय्यास्तीर्थकरोपदेशस्य
लाभो नास्ति, यदि वा-आक्षा-बोधिः; सम्यक्त्वम् । आचा०
१ थु० ४ अ० ३ उ० । सूत्रार्थे, "आगमउवपसाऽऽणा" । आग-
मः-सूत्रमेतदनुसारेण कथनमुपदेश आक्षा त्वर्थं इति । आच०
१ अ० । निर्युक्त्यादिके सूत्र व्याख्याने च । स्या० ४ ठा० १ उ० ।

विषयसूचना—

- (१) आक्षानित्वेपः ।
- (२) आक्षामनुचिन्तयेत् ।
- (३) सदाऽऽक्षाराधकः स्यात् ।
- (४) परलोके आक्षाय्या एव प्रामाण्यम् ।
- (५) आक्षाय्या प्रवर्तमानोऽप्यप्रवर्तमानः ।
- (६) अपुनर्वन्धकादिभ्या एव द्यैपाऽऽक्षा ।
- (७) तीर्थकराऽऽक्षान्यथाकरणे दायाः ।
- (८) आक्षाय्याधन-चिराधने ।
- (९) आक्षाय्याधकत्वे वज्राऽऽचार्यः ।
- (१०) आक्षामङ्गे प्रायश्चित्तम् ।
- (११) आक्षारहितस्य चारित्रमपि न भवति ।
- (१२) आक्षाय्यवहारः ।

(१) आक्षाय्या निक्षेपः—

कडकरणं दब्बे सा-सणं तु दब्बे व दब्बओ आणा ।
दब्बनिमित्तं भुवयं, दुब्बि वि भावे इमं चेव ॥१८७॥
नोआगमतो द्रव्यशासनं व्यतिरिक्तं कृतकरणं; मुद्रा इत्य-
र्थः । आक्षाऽपि द्रव्यतो नोआगमतो व्यतिरिक्ता सैव मुद्रा ।
अथवा-द्रव्यनिमित्तं-द्रव्योत्पादननिमित्तं यत् उभयं शास-
नम्--आक्षा तद्द्रव्यशासनम्--सा द्रव्याक्षा, द्वे अपि च
शासनाऽऽक्षे भवत इदमेवाध्ययनम्, किमुक्तं भवति—
नोआगमतो भावशासनं भावाक्षा च इदमेव कल्पाख्य-
मध्ययनं, तथाहि-यं पंतस्याऽऽक्षां न करोति सोऽनेकानि

मरणाऽऽदीनि प्राप्नोति । वृ० १ उ० २ प्रक० । दर्श० ।

(२) आक्षामनुचिन्तयेत्—

सुनिउणमणाइणिहणं, भूयहिंयं भूयभावणमहणं ।

अभियमजियं महत्थं, महाणुभावं महाविसयं ॥ ४५ ॥

व्याख्या—सुष्ठु-अतीव निपुणा—कुशला सुनिपुणा ताम्,
आक्षामिति यागः, नैपुण्यं पुनः सूक्ष्मद्रव्याद्युपदर्शकत्वात्-
था मत्यादिप्रतिपादकत्वाच्च, उक्तं च-“सुयनाणंमि नेउणं,
केवले तयणंतरं । अण्णो सेसगाणं च, जम्हा तं परि-
भावणं ॥ १ ॥” इत्यादि, इत्थं सुनिपुणां ध्यायेत्, तथा
‘अनाद्यनिधनाम्’ अनुत्पन्नाशाश्वतामित्यर्थः, अनाद्यनि-
धनत्वं च द्रव्याद्यपेक्षयति, उक्तं च-“द्रव्यार्थादेशादित्येपा
द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासी” इत्यादि, तथा ‘भूतहिता’
मिति इह भूतशब्देन प्राणिन उच्यन्ते तेषां हिता-पथ्यामि-
नि भावः, हिनत्वं पुनस्तदनुपरोधिनीत्वात्तथा हितकारि-
णीत्वाच्च, उक्तं च-‘सर्वे जीवा न हन्तव्या’ इत्यादि, एतत्प्र-
भावाच्च भूयांसः सिद्धा इति, ‘भूतभावनाम्’ इत्यत्र भूत-
सत्यं भाव्यतेऽनयेति भूतस्य वा भावना भूतभावना, अने-
कान्तपरिच्छेदात्मिकेत्यर्थः, भूतानां वा-सत्त्वानां भावना
भूतभावना, भावना वासनेत्यनर्थान्तरम्, उक्तं च-‘कूगवि
सदावणं, रागविसवसाणुगावि होऊणं । भावियजिणवयण-
मणा, तेलुक्कसुहावदा हाँति ॥ १ ॥’ श्रूयन्ते च चिलाती-
पुत्रादय एवविधा बहव इति, तथा ‘अनर्थांम्’ इति
सर्वोत्तमत्वादविद्यमानमूल्यामिति भावः, उक्तं च-“स-
व्वेऽपि य सिद्धता, सद्व्वरयणासया सतेलाक्का । जि-
णवयणस्स भगवओ, न मुल्लमिच्चं अण्णवणं ॥ १ ॥”
तथा स्तुतिकारेणाप्युक्तम्-“कल्पद्रुमः कल्पितमात्रदायी,
चिन्तामणिश्चिन्तितमेव दत्ते । जिनन्द्रधर्मातिशयं वि-
चिन्त्य, द्वयेऽपि लोको लघुतामवैति ॥ १ ॥” इत्यादि,
अथवा ‘श्रृणुणा’ इत्यत्र श्रृणु—कर्म तद्ग्राह्यमिति, उक्तं
च-“जं अज्जाणी कम्मं, खंवइ बहुयाहि वासकोडीहि । तं
नाणी निहिं गुत्तो, खवेइ ऊसासमिस्सेणं ॥ १ ॥” इत्यादि,
तथा ‘अमिनाम्’ इत्यपरिमिताम्, उक्तं च-“सव्वनदीणं
जा हो-ज्ज वालुया सव्वउदहीणं जं उदयं । पत्तोवि अणेत-
गुणं, अत्थो एगस्स सुत्तस्स ॥ १ ॥” अमृतां वा मृदां
वा पथ्यां वा, तथा चांक्रम-“जिणवयणमोदगस्स उ,
रत्ति च दिवा य खजमाणस्स । तिप्तिं बुहो न गच्छइ,
हेउसहस्सोवगूदस्स ॥ १ ॥ नरनारयतिरियसुरगण-संसारि-
यसव्वदुक्खरोगाणं । जिणवयणमेगमोसह-मपवगसुहक्ख-
यं फलयं ॥ २ ॥” रज्जीवां वाऽमृतामुपपत्तिक्षमत्वेन सार्थि-
कामिति भावः, न तु यथा-‘तेषां कटतटभ्रष्टै-र्गजानां मद-
विन्दुभिः । प्रावर्तत नदी घोरा, हस्त्यश्वरथवाहिनी ॥ १ ॥’
इत्यादिवन्मृतामिति, तथा ‘अजिता’ मिति शेषप्रवचनाक्षा-
भिरपराजितामित्यर्थः, उक्तं च-‘जीवाइवत्थुच्चित्तण-कोसल्ल-
गुणेषऽण्णसरिसेणं । सेसवयणेहिं अजियं, जिणंदवयणं
महाविसयं ॥ १ ॥’ तथा ‘महार्था’ मिति, महान्-प्रधानोऽर्थो
यस्याः सा तथाविधा तां, तत्र पूर्वापराविरोधित्वादनुयो-
गद्वारात्मकत्वाच्चयगर्भत्वाच्च प्रधानां, महत्स्थां वा अत्र
महान्तः—सम्यग्दृष्टयो भव्या एवोच्यन्ते ततश्च महत्सु

स्थिता महत्स्था तां च; प्रधानप्राणिस्थितामित्यर्थः, महा-
स्थां वेत्यत्र महापूजोच्यते तस्यां स्थिता महास्था तां, तथा
चोक्तम्—‘सर्वसुरासुरमाणस-जोइसवंतरसुपूइयं णाणं ।
जेण्ह गणहराणं, लुहंति चुरेणं सुरिंदावि ॥ १ ॥’ तथा
‘महानुभावा’ मिति तत्र महान्-प्रधानः प्रभूतो वाऽनुभावः-
सामर्थ्यादिलक्षणो यस्याः सा तथा तां, प्राधान्यं चास्या-
श्चतुर्दशपूर्वविदः सर्वलब्धिसम्पन्नत्वात्, प्रभूतत्वं च प्रभू-
तकार्यकरणाद्, उक्तं च—‘पभू णं चोइसपुव्वी घडाओ
घडसहस्सं करित्तप’ इत्यादि, एवमिहलोके, परत्र तु
जघन्यतोऽपि वैमानिकोपपातः, उक्तं च—‘उववाओ लंत-
गंमि, चोइसपुव्वीस्स होइ उ जहराणो । उक्कोसो सव्वट्ठे,
सिद्धिगमो वा अकम्मस्स ॥ १ ॥’ तथा ‘महाविषया’ मिति
महद्विषयत्वं तु सकलद्रव्यादिविषयत्वाद्, उक्तं च—‘दव्व-
ओ सुयनाणी उवउत्ते सव्वदव्वाइं जाणई’-त्यादि कृतं
विस्तरेणेति गाथार्थः ।

भाइजा निरवज्जं, जिणाणमाणं जगप्पईवाणं ।

अणिउणजणदुसेयं, नयभंगपमाणगमगहणं ॥ ४६ ॥

व्याख्या—‘ध्यायेत्’ चिन्तयेदिति सर्वपदक्रिया, ‘निरवद्या’
मिति अवद्यं—पापमुच्यते निर्गतमवद्यं यस्याः सा तथा
ताम्, अनृतादिद्वात्रिशदोषावधारितत्वात्, क्रियाविशेषणं
वा, कथं ध्यायेत् ?—निरवद्यम्—इहलोकाद्यासंसारहितमि-
त्यर्थः, उक्तं च—‘नो इहलोगद्वयाप नो परलोगद्वयाप नो
परपरिभवओ अहं नाणी’ त्यादिकं निरवद्यं ध्यायेत्,
‘जिनानां’ प्राप्तिरूपितशब्दार्थानाम् ‘आज्ञां’ वचनलक्षणां
कुशलकर्मण्याज्ञाप्यन्तेऽनया प्राणिन इत्याज्ञा तां, किंवि-
शिष्टां ?—जिनानां—केवलालोकेनाशेषसंशयतिमिरनाशनाज-
गत्प्रदीपानामिति, आज्ञैव विशेष्यते—‘अनिपुणजनदुक्खेयां’
न निपुणः अनिपुणः; अकुशल इत्यर्थः जनः—लोकस्तेन
दुक्खेयामिति—दुरवगमां, तथा ‘नयभङ्गप्रमाणगमगहणम्’
इत्यत्र नयाश्च भङ्गाश्च प्रमाणानि च गमाश्चेति विश्रहस्तैर्ग-
हना-गह्वरा तां, तत्र नैगमादयो नयास्ते चानेकभेदाः,
तथा भङ्गाः क्रमस्थानभेदभिन्नाः, तत्र क्रमभङ्गा यथा
एको जीव एक एवाजीव इत्यादि, स्थापना-
स्थानभङ्गास्तु यथा प्रियधर्मा नामैकः, नो दृढधर्म-
त्यादि, तथा प्रमीयते ज्ञेयमेभिरिति प्रमाणानि-
द्रव्यादीनि, यथा-ऽनुयोगद्वारेषु गमाः—चतुर्विंशतिदण्डका-
दयः, कारणवशतो वा किञ्चिद्विसदृशाः सूत्रमार्गा यथा
षड्जीवनिकाऽऽदाविति कृतं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥

ननु. या एवंविशेषणविशिष्टा सा बोद्धुमपि न शक्यते मन्द-
धीभिः, आस्तां तावद्भ्यातुं, ततश्च यवि कथञ्चिन्नावबुध्यते
तत्र का वार्तित्यत आह—

तत्थ य मइदोव्वलेणं, तच्चिहाऽऽयरियविरहओ वाऽवि ।

येयगहणत्तणेण य, णाणावरणोदएणं च ॥ ४७ ॥

व्याख्या—‘तत्र’ तस्यामाज्ञायां, चशब्दः प्रस्तुतप्रकर-
णानुकर्षणार्थः, किं ?—जडतया चलत्वेन वा मतिदौर्बल्येन-
बुद्धेः; सम्यगर्थानवधारणेनित्यर्थः, तथा ‘तद्विधाचार्यविर-
हतोऽपि’ तत्र तद्विधः—सम्यगविपरीततत्त्वप्रतिपादन-

कुशलः आचर्यतेऽसावित्याचार्यः सूत्रार्थवगमार्थः; मुमुक्षुभि-
रासेव्यत इत्यर्थः, तद्विधश्चासावाचार्यश्च तद्विधाचार्यः तद्वि-
रहतः तदभावनाश्च, चशब्दः अवोचे द्वितीयकारणसमुच्चयार्थः,
अपिशब्दः क्वचिदुभयवस्तूपपत्तिसम्भावनार्थः, तथा ‘ज्ञेय-
गहनत्वेन च’ तत्र ज्ञायत इति ज्ञेयं-धर्मास्तिकायादि तद्ग-
हनत्वेन-गह्वरत्वेन, चशब्दोऽवोध एव तृतीयकारणसमुच्च-
यार्थः, तथा ‘ज्ञानावरणोदयेन च’ तत्र ज्ञानावरणं प्रसिद्धं
तदुदयेन तत्काले तद्विपाकन, चशब्दश्चतुर्थवोधकारणस-
मुच्चयार्थः, अत्राह-ननु ज्ञानावरणोदयादेव मतिदौर्बल्यं तथो-
तद्विधाचार्यविरहो ज्ञेयगहनाप्रतिपत्तिश्च, ततश्च तदभिधाने
न युक्तममीषामभिधानमिति, न, तत्कार्यस्यैव संक्षेपविस्तरत
उपाधिभेदेनाभिधानादिति गाथार्थः ।

तथा—

हेउदाहरणासं-भवे य सइ सुहु जं न बुज्जेजा ।

सव्वण्णमयमवितहं, तहावि तं चित्तं मइमं ॥ ४८ ॥

व्याख्या—तत्र हिनाति-गमयति जिज्ञासितधर्मविशिष्टानर्था-
निति हेतुः—कारको व्यञ्जकश्च, उदाहरणं—चरितकल्पितभेदं,
हेतुश्चोदाहरणं च हेतूदाहरणे तयोरसम्भवः, कञ्चन पदार्थं
प्रति हेतूदाहरणासम्भवात्, तस्मिन्श्च, चशब्दः पञ्चमपष्ट-
कारणसमुच्चयार्थः, ‘सति’ विद्यमाने, किं ?—‘यद्’ वस्तुजाते
‘न सुहु बुद्धयेत’ नातीवावगच्छेत् ‘सर्वज्ञमतमवितथे’
तथापि तच्चिन्तयेन्मतिमा’ निति तत्र सर्वज्ञाः—तीर्थकरा-
स्तेषां मतं सर्वज्ञमतं—वचनं, किं ?—वितथम्—अनृतं न वित-
थम्—अवितथं; सत्यमित्यर्थः, ‘तथापि’ तदवोधकारणे स-
त्यनवगच्छन्नपि ‘तत्’ मतं वस्तु वा ‘चिन्तयेत्’ पर्या-
लोचयेत् ‘मतिमान्’ बुद्धिमानिति गाथार्थः ।

किमित्येतदेवमित्यत आह—

अणुवकयपराणुग्गह-परायणा जं जिणा जगप्पवरा ।

जियरागदोसमोहा, य णणहावादिणो तेणं ॥ ४९ ॥

आव० ४ अ० । दर्श० । (अस्या गाथाया व्याख्या ‘जिण’
शब्दे चतुर्थे भागे १४६२ पृष्ठे वक्ष्यते ।)

(३) आज्ञाग्राहकेण च सदैव भवितव्यम्—

सयाऽऽणागाहगे सिया, सयाणाभाधगे सिया, सयाणा-
परितंते सिया, आणा हि मोहविसपरममंतो, जलं रोसाइ-
जलणस्स, कम्मवाहितिगिच्छासत्थं, कप्पपायवो सव्वफ-
लस्स । (सूत्र-२०)

सदाज्ञाग्राहकः स्यात्, अध्ययसञ्चरणाभ्याम्, आज्ञा—
आगम उच्यते । सदाज्ञाभावकः स्यात्, अनुपेक्षाद्वारेण
सदाज्ञापरतन्त्रः स्यादनुष्ठानं प्रति । किमेवमित्याह—आज्ञा
हि मोहविषपरममन्त्रः तदपनयनेन । जलं, द्वेषादिज्वलनस्य,
तद्विध्यापनेन । कर्मव्याधिचिकित्साशास्त्रं, तत्तयकारणत्वेन
कल्पपादपः सर्वफलस्य, तदवन्ध्यसाधकत्वेन । पं० सू० ३
सूत्र । (आज्ञाग्राह्यार्थस्याज्ञयैव व्याख्यातमिति ‘वक्खाण’
शब्दे षष्ठेभागे वक्ष्यते)

(यत्राऽऽज्ञा न स्खलति स पव गच्छः)—

अत्थ य उसभाऽऽदीणं, तित्थयराणं सुरिंदमहियाणं ।

कम्मऽद्विविप्पमुक्काणं, आणं न खल्लिज्जइ स गच्छो ।
महा० १ अ० ।

(मोक्षार्थिनाऽऽज्ञैव सर्वत्र यनितव्यम् इति 'चेदय' शब्दे
तृतीये भागे १२६८ पृष्ठे वक्ष्यते)

(आज्ञास्थितानामेव साधुत्वम्) तीर्थकराज्ञास्थितानेव
स्वरूपत आह—

ते पुण समिया गुत्ता, पियददधम्मा जिइंदियकसाया ।

गंभीरा धीमंता, परणवणिज्जा महासत्ता ॥ ४० ॥

व्याख्या—तीर्थकराज्ञास्थिताः, साधवः, पुनर्गतिं विंशप-
णार्थः । समिताः समितिपञ्चकेन गुत्ता—गुप्तित्रयेण, प्रियः
प्रीतिस्थानं ददश्च स्थितो विपन्स्वपि अविमोचनाद् धर्मः
श्रुतचारिजाऽत्मको येषां ते प्रियददधर्माः । जितेन्द्रिय-
कपायाः—न्यक्कृतकरणकोपादिभावाः । गंभीरा अलक्ष्य-
माणहर्षेदेत्यादिभावाः । गाम्भीर्यलक्षणं चेदम्—“यस्य
प्रभावादाकाराः, क्रोधहर्षभयदिषु । मावेषु नोपलभ्यन्ते, नद्
गाम्भीर्यमुदाहृतम् ॥ १ ।” इति । धीमन्ता—बुद्धिमन्तः
प्रज्ञापनीया—सुखावबोद्धयाः, महासत्ताः—अवैकल्याऽध्य-
वसायवन्तः । “आपस्सु अवैकल्यकरमध्यवसानकरं सत्त्वम्”
इत्युक्तेः, इति गाथार्थः ।

उत्सग्गववायाणं, वियाणगा सेवगा जहासत्ति ।

भावविसुद्धिसमेता, आणारुत्तिणो य सम्मं ति ॥ ४१ ॥

व्याख्या—उत्सर्गापवादयोः—सामान्याक्लृप्तविशेषाक्लृप्तयोः,
विज्ञायकाः—विज्ञाः; तथा सेवकाः—अनुष्ठानरताः, तयोरेव ।
यथाशक्ति-शक्त्यनिरुद्धेन, भावविशुद्धिसमेताः—परिणाम-
विशुद्धितान्त्रिताः । आणारुच्यः—अगमवद्गुमानिनः, चशब्दः
समुच्चय, सम्यग्—अविपरीततया, न पुनः स्वाग्रहानुसारं,
इतिशब्दः समाप्तौ इति गाथार्थः । पञ्चा० ११ विव० ।

(आज्ञासारमेव सम्यगनुष्ठानं साधुधर्मः)—

धम्मो पुण एसस्सिह, संमाणुद्वाणपालणारूवो ।

विहिपडिसेहजुयं तं, आणासारं मुणेयव्वं ॥ ८ ॥

व्याख्या—एष तावत्साधुरुक्तो धर्मः पुनर्दुर्गतिगमनधार-
णस्वभावः एतस्य साधोः इह—साधुधर्मावचानं, सम्यक्-
समीचीनं, यदनुष्ठानं—प्रत्युपेक्षादिक्रिया, तस्य या अनुगा-
हना—सेवा सम्यग् वा याऽनुष्ठानपालना सेव रूपं—स्वभावो
यस्यासौ सम्यगनुष्ठानपालनारूपः, सम्यगनुष्ठानमेव कि-
मुच्यते ? इत्याह—विधिप्रतिपेधयुक्तं—ध्यानादिहिंसादिप्रा-
प्त्यापरिहारात्तत्, तत्सम्यगनुष्ठानम् आज्ञासारमाप्तवच-
नप्रधानम् ‘मुणेयव्वं’ ति—विज्ञेयम् । इति गाथार्थः । पञ्चा०
११ विव० ।

अथ कस्मादाज्ञासारमेव सम्यगनुष्ठानं साधुधर्म इत्युक्त-
मित्याशङ्क्याह—

आणरुइणो चरणं, आणाए चिय इमंति वयणाओ ।

एत्तोऽणाभीगम्मि वि, पस्सवणिज्जो इमो होइ ॥ १२ ॥

व्याख्या—आज्ञारूपे—आप्तोपदेशाभिलाषशुक्तस्य । न त्व-
(न्य) स्य चरणं चारित्रं भवतीति गम्यं, कुत एवं सिद्ध-
मित्याह—‘आणाए चिय’ ति—आज्ञैव—आप्तोपदेशेनैव,
३४

नाऽन्यथा, ‘इदं चरणं भवती’ ति वचनात्—आगमवाक्यात्,
तथाहि—“आणाए चिय चरणं तन्मंग जाण किं न भग्गं
ति । आणं च अइकंतो, कस्साएसा कुणइ सेसं ” ॥ १ ॥
अथाज्ञारुचरप्यनामोगाचरणविघातो भविष्यतीत्याशङ्क्याह—
‘एत्तो’ ति—इतः अस्मादाज्ञारुचित्वात्प्रज्ञापनीयो भवती-
ति यागः । अनाभोगेऽपि—अज्ञानेऽपि अनाभागजनितः, सद-
सत्प्रवृत्तावपीत्यर्थः । अनाभोगस्तस्य प्रायो न संभवतीति
ख्यापनार्थोऽपिशब्दः । प्रज्ञापनीयः—सुखसंबोध्यः, अयमा-
ज्ञारुचिः, भवति—स्यात्, ततश्चाज्ञारुचित्वात्प्रज्ञापनीयत्वं-
नाऽस्य चरणं भवतीत्याज्ञासारं तदुक्तम् । इति गाथार्थः ।
पञ्चा० ११ विव० ।

(४) परलोके चाऽऽज्ञाया एव प्रामाण्यम्—

आणा इत्थ पमाणं, विस्सेआ सव्वहा उ परलोए ॥ १३८४+ ।

आज्ञा अत्र प्रमाणं विज्ञेया, सर्वथैव परलोके । पं० व० ४ द्वारा

धर्ममूलं चाऽऽज्ञैव—

आणाभंगाउ चिय, धम्मो आणाए पडिवट्ठो ॥ १८ ॥

आज्ञाभङ्गादेव—सर्वविदामागमोल्लङ्घनादेव । (दृश्यं) धर्मः—
द्रव्यस्वरूपः आज्ञायाम्—आप्तवचने प्रतिबद्धः—नियमाद्
वर्तते । दृश्यं १ तत्त्व ।

आज्ञोल्लङ्घनेऽपि कथं धर्मोऽभाव इत्याह—

तित्थगराणामूलं, नियमा धम्मस्स तीए वा पाए ।

किं धम्मो किमहम्मो, मूढा नेयं वियारिंति ॥ १९ ॥

तीर्थकराज्ञैव—सर्वत्रदुपदेश एव मूलं प्रथमारोहणरूपं नि-
यमो—निश्चयो न धर्मस्य । महामहीसहस्याचिकलस्कल-
सुखफलसंसाधकस्य तस्याः तीर्थकरस्याज्ञाया विघाते—वि-
नाशे किं धर्मः शुभस्वभावः सुखसंदोहसंपादको वा किम्,
अथवा—धर्मः पुण्याभावस्वभावः सदा देहिंसंदोहदुःखदान-
दुर्लभितः । मूढा—मिथ्यात्वमहामोहमोहितान्तःकरणा हिता-
ऽहिनाविवेकविकला नेदं विचारयन्ति नेदं पर्यालोचयन्ति य-
दुत—सर्वविदुपदेशोल्लङ्घनेन स्वबुद्ध्या सुन्दरमप्यनुष्ठानं विधी-
यमानं किं कर्मोऽभावाय—कर्मवन्धाय भविष्यतीति गाथार्थः ।

तर्हि तत्त्वपर्यालोचनेऽपि किं वृत्तमित्याह—

आराहणाए तीए, पुणं पावं विराहणाए उ ।

एयं धम्मरहस्सं, विण्णेयं बुद्धिमंतेहि ॥ २० ॥

आराधनया तस्याः—आज्ञायाः सर्वविदुपदेशस्य पुण्यं—शु-
भं सर्वत्राऽऽज्ञापक्षपातजनितशुभभावकुशलानुष्ठायिने हि
शुभभावादेव शुभानुबन्धि पुण्यवन्धा भवत्येव, पापमशुभेद्यं-
विराधनया सर्वविदाज्ञोल्लङ्घनन, तुशब्दः पुनरर्थस्ततोऽयमर्थः—
स यद्यपि स्वाग्रहवशाद्—गतानुगमप्रवाहदर्शनाद् बोधकुश-
लबुद्ध्या धर्मादन्येषु प्रवर्तते तथाऽपि जिनागमाङ्गमार्गोल्लङ्घ-
नजनितं पापमेव भवति, यतः—“धर्मार्थी खलु शुद्धबुद्धिवि-
भवः सर्वत्र कृत्येषु वा, प्राणित्राणविधावपीह सततं जैनपु
पूजादिषु । स्वामिप्रायवशो गतानुगतिकप्रायप्रवाही सदा,
दत्ते धर्माधियाप पापमलुलं तीर्थाधिपाज्ञां विना ॥ १ ॥” अ-
न्यैरप्युक्तम्—“जिणाणाए कुणंताणं, नूणं निव्वाणसाहणं ।
सुदरं पि सव्वुद्धीए, सव्वं भवनिबन्धणं ” ॥ १ ॥ एतद्धर्मर-
हस्यं—धर्मसर्वस्वं विज्ञेयम्—अवबोद्धव्यम् । बुद्धिमद्भिः—

हिताहितविवेकविकलैरिति गाथार्थः । दर्श० १ तत्त्व ।

(५) (आज्ञाया प्रवर्त्तमानस्याऽप्रवर्त्तमानत्वम् सर्व-
ज्ञवचन एवाज्ञायाः सर्वहितकारकत्वं च ।)—

आणा परतंतो सो, सा पुण सव्वएणुवयणओ चेव ।

एगंतहिया वेज्जग-णातेणं सव्वजीवाणं ॥ १६ ॥

व्याख्या-आज्ञापरतन्त्रः-आप्तवचनाधीनः, स-प्रस्तुतसा-
धुः, सा पुनः-आज्ञा पुनः, सर्वज्ञवचनत्वादेव-आप्तप्रणी-
तत्वादेव, इह भावप्रत्ययो लुप्तो द्रष्टव्यः । एकान्तहिता-स-
र्वथोपकारिणी, वैद्यकज्ञातेन-आयुर्वेदादाहरणेन, सर्वजी-
वानां विवक्षया-समस्ताङ्गिनां, यथा हि-वैद्यशास्त्रं नैकस्य
कस्यचिदेवातुरस्य स्वस्थस्य वा वैद्यस्य तत्पुत्रस्य तदन्यस्य
वा उपकारकम्, एवमाज्ञापि न केषांचिदेवोपकारिणी ।
इति गाथार्थः । पञ्चा० १४ विव० । पं० व० ।

(६) (आज्ञा वा पुनर्वन्धकातिरिक्तेभ्यो न प्रदेया)—

एसा आणा इह भगवओ समंतभद्दा तिकोडिपरिसुद्धी-
ए अपुणवंधगाइगम्मा । एअप्पिअत्तं खलु इत्थं लिंगं ओ-
चित्तपवित्तिविज्जेयं संवेगसाहगं निअमा । न एसाऽप्पेसिं
देया । लिंगविवज्जयाओ तप्परिष्सा । तयणुगाहड्डयाए आ-
मकुंभोदगनासनाएणं एसा करुणं ति वुच्चइ, एगंतपरि-
सुद्धा अविराहणाफला तिलोगनाहवहुमाणेणं निस्सेअ-
समाहिगं ति । (सूत्र-५४) पं० सू० । (अस्य व्याख्या-
'पवज्जा' शब्दे पञ्चमभागे ७६० पृष्ठे वक्ष्यते)

आज्ञायां च प्रमादो न विधेयः—

लङ्घणं माणुमत्तं, संजमसारं च दुल्लभं जीवा ।

आणाए पमाएणं, दुग्गइभयवड्डणा होंति ॥ ६३ ॥

लङ्घ्या-प्राप्य मानुषत्वं, तथा संयम एव सारः-प्रधानं
मोक्षाङ्कं तं च दुल्लभं-महावारिधिनिमग्नानर्धरत्नमिव दु-
ष्प्रापं लङ्घ्या ये जीवा भागवत्या आज्ञाया-विधिप्रतिषेध-
रूपाया प्रमादेन कालं गमयन्ति । ते ' दुर्गतिभयवर्धना भ-
वन्ति '-आत्मनो देवादिदुर्गतिपरिभ्रमणजनितं भयं वर्द्ध-
यन्तीति भावः । वृ० ३ उ० ।

(७) (तीर्थकराऽऽज्ञाया अन्यथाकरणे दोषः)—

तित्थगराणं आणा, सम्मं विहिणा उ होइ कायव्वा ।

तस्सऽप्पहा उ करणे, मोहादतिमं किलेसो ति ॥ ६ ॥

व्याख्या-तीर्थकराणां-जिनानामाज्ञापदेशः सम्यग्भावतः-
विधिना तु-वक्ष्यमाणविधानेनैव भवति-स्यात् कर्त्तव्या,
विधिविपर्ययदोषमाह-तस्या-जिनाज्ञाया अन्यथा तु करणे-
अविधिविधाने, पुनः कुत इत्याह-मोहः-अज्ञानात्, कि-
मित्याह-अतिसंक्षेपम्-आत्यन्तिकं चित्तमालिन्यं भवति ।
पञ्चा० १५ विव० ।

(८) जिनाज्ञारहितस्य सुन्दरस्यापि स्वबुद्धिक-

ल्पितस्य भवकारणत्वम्, यत उक्तम्—

“ जिणाणाए कुणंताणं, नूणं निव्वाणकारणं ।

सुन्दरं पि सबुद्धीए, सव्वं भवनिवंधणं ॥ १॥ ” दर्श० ३ तत्त्व ।

आज्ञाराधन-विराधनयोर्दोषगुणौ—

जह चेव उ मोक्खफला, आणा आराद्धिआ जिणिंदणं ।
संसारदुक्खफलया, तह चेव विराहिया होइ ॥ ११६ ॥

व्याख्या-यथैव तु मोक्षफला भवतीति योगः, आज्ञा आ-
राधिता-अखण्डिता सती जिनेन्द्राणां संबन्धिनीति । संसा-
रदुःखफलदा तथैव च विराधिता-खण्डिता भवतीति गा-
थार्थः । पं० व० १ द्वार ।

(आज्ञाराधकानाराधकौ तयोर्दोषादोषौ वासाऽर्हमवासा-
र्हगच्छमधिकृत्योक्तम्)—

से भयवं ? किमेस वासेज्जा ?, गोयमा ! अत्थेगे जेणं
वासेज्जा, अत्थेगे जेणं नो वासेज्जा । से भयवं ? केणं अ-
ट्ठेणं एवं वुच्चइ ? । जहा णं गोयमा ! अत्थेगे जेणं वा-
सेज्जा, अत्थेगे जेणं नो वासेज्जा । गोयमा ! अत्थेगे जेणं
आणाएठिए । अत्थे(ट्टे)गे जेणं आणाविराहगे । जेणं आणा-
एठिए । से णं सम्महंसणनाणचरित्ताराहगे, जेणं सम्महंस-
णनाणचरित्ताराहगे से णं गोयमा ! अचंतविज्ज सुपवरकड्ड-
च्छुए मोक्खमग्गे । जे य उण आणाविराहगे से णं अ-
णंताणुबंधी कोहे माणे अणंताणुबंधी माणे से णं अणंता-
णुबंधी कइयावसेणं अणंताणुबंधी लोभे । जेणं अणंता-
णुबंधी कोहाइकसायचउक्के से णं घणारागदोसमोहमि-
च्छत्तपुंजे जेणं घणारागदोसमोहमिच्छत्तपुंजे से णं
अणुत्तरघोरसंसारसमुद्दे । जेणं अणुत्तरघोरसंसारसमुद्दे
से णं पुणो पुणो जंमे, पुणो पुणो जरा, पुणो पुणो
मच्चू । जेणं पुणो पुणो जम्मजरामरणे से णं पुणो
पुणो बहुभवंतरवत्ते । से णं पुणो पुणो चुलसीइजो-
णिलक्खमाहिंडणं । जेणं पुणो पुणो चुलसीइलक्खजो-
णिमाहिंडणं से णं पुणो पुणो सुदूहसे घोरतिमिसंघयारे
रुहिरवित्तिविल्लेवसवसपूयवंतपित्तसिंभचिक्खिल्लदुग्गंधाऽ-
सुइविलीणजंवालकेयकिट्टिसक्खरनपडिपुत्ते । अणि-
ट्टउच्चियणिज्जअइघोरचंडमहरोइदुक्खदाकरणगम्भपरंपराप-
वेसे । जेणं पुणो पुणो दारुणो गम्भपरम्परापवेसे णं दु-
क्खो से णं केसे णं रोगाणं केसेयं सेयं सेयं सोगसंतावुव्वेगे
से णं अणणे वुत्ती जेणं अणणे वुत्ती से णं जहड्डिमणोरहा-
णं असंपत्ती । से णं नोवपंचप्पयारअणंतरायकंमोदए ज-
त्थं णं पंचोपयारअंतराकंमोदए तत्थं णं सव्वदुक्खाणं ।
अग्गणीभूए पढमे ताव दरिदे जेणं दारिदे से णं
अयसभक्खाणं अकित्तीकलंकरासीणं मेलावगामे । से णं
सयलजणलज्जणिज्जनिंदणिजे गरहणिजे खिसणिजे दु-
गुंछणिजे सव्वपरिभूए जीविए, जेणं सव्वपरिभूए जीवि-
या से णं सम्महंसणनाणचरित्ताइगुणेहिं सुदूरयेणं विप्प-

मुक्ते चैव मणुयजंमो अन्नहा वा सन्वपरिभूय चैव यं भवेज्जा ।।
 जेणं सम्महंसणनाणचरित्ताइगुणेहिं सुदूरयरेणं विप्पमुक्के
 चैव णिभवो से यं अणिरुद्धा सदारेत्ते चैव जेणं अणि-
 रुद्धा सन्वचारित्ते चैव से यं बहूण लघूणं पावकम्मायणे
 जेणं बहूण लघूण पावकमागमे से यं वंधी से यं वंदी मे
 यं गुत्ती से यं चारगे से यं सच्चमकल्लाणमभंगलजाले ।
 दुब्बिमोक्खे कक्खडघणवद्धपुट्टनिगाइयकंमगंठी जेणं
 कक्खडघणवद्धपुट्टनिगाइयकंमगंठी से यं एगेदियत्ताए
 वेइंदियत्ताए तेइंदियत्ताए चउरिंदियत्ताए पंचिंदियत्ताए
 नारयतिरिच्छकुमाणुसेसुं अणेगविहं सारीरमाणसं दुक्ख-
 मणुभवमाणं वेइयव्वे । एएणं अट्टेणं गोयमा ! एवं
 वुच्चइ—जहा अत्थेगे जेणं वारोज्जा से भयवं किमित्थ तेणं
 उच्छाइए केइ गच्छे भवेज्जा गोयमा ! जेणं से आणाधि-
 राहगे गच्छे भवेज्जा से यं निच्छयओ चैव मिच्छतेणं उ-
 च्छाइयगच्छे भवेज्जा । से भयवं ? कयराओ य सा आणा-
 जीविए गच्छे आराहगे भवेज्जा ? गोयमा ! संखाइएहिं ठा-
 णंतरेहिं गच्छे से यं आणापन्नतीए ठिए गच्छे आराहगे
 भवेज्जा । से भयवं ? किं तेसि संखातीताणं गच्छमेरा
 ठाणंतराणं । अत्थि केइ अन्नयरे थाणंतरे यं जेणं उस्स-
 गेण वा अववाएणं वा कहं वि पमायदोसेणं असई
 अइकमेज्जा अइकंतेणं वा आराहगे भवेज्जा ? गोयमा !
 णिच्छयओ नत्थि । से भयवं ? केणं अट्टेणं एवं वुच्चइ जहा यं
 निच्छयओ नत्थि । गोयमा ! तित्थयरेणं ताव तित्थयरे
 तित्थं पुण चाउवत्ते समणसंघे से यं गच्छे सुपइट्टिए गच्छेसु
 पुण सम्महंसणनाणचरित्तपइट्टिए ते य सम्महंसणनाण-
 चारित्ते परमपुज्जेणं परमपुज्जयरे । परमसरत्ताणं सरत्ते पर-
 मसत्त्वाणं सच्चयरे ताई च जत्थ यं गच्छे अन्नयरे ठाणे
 कत्थइ विराहिजंति से यं गच्छे समग्गपणासए उम्मग्गदे-
 सए जेणं गच्छे समग्गणासगे उम्मग्गदेसए से यं निच्छओ
 चैव अणाराहगे, एएणं अट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ ज-
 हा यं संखादीयाणं गच्छमेरा ठाणंतराणं जेणं गच्छे एग-
 णयंरट्टाणं अइकमेज्जा से यं एगतेणं चैव अणाराहगे ॥
 महा० ५ अ० ।

(आज्ञाऽऽराधन-विराधनयोः फलं 'सुय' शब्दे सप्तमे भागे
 वक्ष्यते) (भगवदाज्ञाग्राधनकृतमेवादाया भगवदाज्ञाखण्ड-
 नकृतमव दाधं च इति 'आहाकम्म' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
 व्याख्यास्यते)

एगंते मिच्छत्तं, जिणाय आणा य होइऽणेतंता ।

एगं पि अमइहाउ, मिच्छदिट्ठी जमालि व्व १२०२ ति० ।

(सावयाचाचार्यकथां 'सावजायरिय'शब्द सप्तम भाग कथ
 यिध्यामि)

तित्थयरसमो खरी, हुज्ज य कम्महुयल्लपडिमल्ले ।
 आणं अइकमंते, ते कापुरिसे न सप्पुरिसे ॥
 भट्ठाऽऽयारो खरी, भट्ठायाराणुसिक्खिओ खरी ।
 उम्मग्गट्टिओ खरी, तिप्पि वि मग्गं पणासेति ॥
 उम्मग्गट्टिए खरि-म्मि निच्छयं भव्वसत्तसंघाए ।
 जम्हा तं मग्गमणु-सरंति तम्हा य तं जुत्तं । महा० ६ अ० ।
 (कीदृशेन गणिता भाव्यामिति 'गणि' शब्दं तृतीयभागे
 ८२३ पृष्ठे वक्ष्यते)
 तम्हा गणिणं समस-त्तुमित्तपक्खेण परहियएणं ।
 कल्लाणकंखुणा अ-प्पणो वि आणा य लंघेया ॥
 महा० ६ अ० ।

(जिनस्याऽऽचार्यदेश्याऽऽज्ञाया अतिक्रमे आराधकाऽ-
 नाराधकत्वं, वज्राऽऽचार्यदृष्टान्तश्च)—

से भयवं ! जइ यं गणिणो अचंचतविसुद्धपरिणामस्स वि
 कइ दुस्सीले सच्छंदत्ताए जइ गारवत्ताए वा जायाइ-
 मयत्ताए वा आणं अइकमेज्जा से यं किमाराहगे भवेज्जा ?
 गोयमा ! जे यं गुरुममसत्तुमित्तपक्खो गुरुगुणेसु ठिए सयं
 सुत्ताणुपारेणं चैव विसुद्धासए विहरेज्जा तस्साऽऽणामइकंते-
 हिं णवणउएहिं अउहिं मणहिं साहुणं जहा तहा चैव अ-
 णाराहगे भवेज्जा । से भयवं ! कयरे यं ते पंचसए कवि-
 वज्जिए साहुणं जेहिं च यं तारिमगणोववेयस्स महाणु-
 भागस्स गुरुणो आणं अइकमिय णाराहियं गोयमा ! यं
 इमाए चैव उसभं चउवीसगाए अतीताए तेवीसइमाए
 चउवीसगाए जाव यं परिनिव्वुडे चउवीसं इमे अरहा
 ताव यं अइकंतेणं केवइ यं कालेणं गुणनिप्फक्के कमसेलं-
 मसुसुरणे महायसे महासत्ते महाणुभागे सुग्गहियनामाधि-
 ज्जे 'वइरे' णाम गच्छाहिं वई भूए, तस्स यं पंचसयं गच्छं
 निग्गंथाइं विणा निग्गंथीहिं समं दो सहस्से अहेसिं ता
 गोयमा ! ताओ निग्गंथीओ अचंचतपरलोगभीरुयाओ सु-
 विसुद्धनिम्मलंतकरणाओ खंतओ दंताओ मुत्ताओ जिइ-
 दियाओ अचंचतभणिरीओ नियमरीस्सवि य छक्कायव-
 च्छलाओ जहोवइइ अचंचतधोरवीरतवचरणसोसियसरीरा-
 ओ जहा यं तित्थयरेणं पन्नविंयं तहा चैव अदीणमण-
 साओ मायामयमहंकारममकरं इतिहासखेडकंदप्पणाद-
 वायविप्पमुक्काओ तस्साऽऽयरियस्स सगासमन्नमणुचरंति ।
 ते य साहुणा सव्वे वि गोयमा ! न तारिसे मणगे अह-
 न्नाया गोयमा ! ते साहुणो तं अयरियं भयंति जहा यं
 जइ मणिंयं च तुमं आणवेहित्ताणं अम्हेहिं तित्थयत्तं का-
 रिया चंदप्पहसाभियं वंदिया धम्मवक्कं गंतूण मा गच्छा-
 मो ताहे गोयमा ! अदीणमणसा अणुत्तालगंभीरमहुसाए

भारतीए भणियं तेणाऽऽयरिएणं जहा इच्छायारेणं न कप्पइ
 तित्थयत्तं गंतुं सुविहियाणं ता ० जाव णं वोलेइ जत्तं ताव
 णं अहं तुम्हे चंदप्पहं वंदावेहामि, अन्नं च जत्ताए गएहिं
 असंजमे पडिज्जइ, एणं कारयेणं तित्थयत्ता पडिसेहिज्जइ ।
 तओ तेहिं भणियं-जहा भयवं ! केरिसओ णं तित्थय-
 ताए गच्छमाणाणं असंजमो भवइ, सो पुण इच्छा-
 यारेणं विइज्जवारपरिसंउलावेज्जा बहुजयेणं वाउल्लगो
 भन्निहिसि ताहे गोयमा ! चित्तेणं तेणं आयरिएणं जहा
 णं मम वइकमिय निच्छयओ एए गच्छिहिंति तेणं तु-
 मए समयं च उत्तरेहिं चयंति अह अन्नया सुवहुं मण-
 सा संधीरेउ णं चेव भणियं तेणं आयरिएणं-जहा णं
 तुम्हे किंचि वि सुत्तत्थं वियाणह णच्चियाण तारिसं
 तित्थजत्ताए गच्छमाणाणं असंजमं भवइ । तारिसं सय-
 मेव वा वियाणह किंचि एत्थ बहुविलंबिएणं अन्नं च चि-
 दियं तुम्हेहिं पि संसारसहावजीवाइपयत्थं तत्थं वा अह-
 णया बहुउवाएहिं णं विणिवारितस्स वि तस्साऽऽयरि-
 यस्स मन्नए चेव । तं साहुणो णं कुट्टेणं कयं तेणं परिए
 तित्थयत्ताए तेसिं च गच्छमाणाणं कत्थइ शेसणं कत्थइ
 हरियकायसंघट्टणं कत्थइ वीयकमणं कत्थइ पिवीलिया-
 दीणं तसाणं संघट्टणं परितावेणोद्वयणां संभवं कत्थइ
 वि इट्ठपडिकमणं कत्थइ ण कीरिए चेव वाउकाइयं
 सज्झायं कत्थइ ण संपडिलेहेज्जा मत्तमंडोवगरणस्स वि-
 हीए उभयकालं पेहपक्खेज्जा ण पडिलेहणपडणं किं व-
 हुणा गोयमा ! कित्तिं भन्निहियं अट्टारसएहं सीलंग-
 सहस्साणं सत्तरस्स वि सहस्साणं संजमस्स दुवालसवि-
 हस्स णं सन्निभतरवाहिरस्स तवस्स ० जाव णं खंताइ
 अहिंसालक्खणस्स वयस्स दसविहसहस्साणगारधम्मस्स
 जत्थेकेकपयं चेव सुवहुएणं पि कालेणं थिरपडिचिएण
 दुवालसंगमहासुयक्खंधेणं बहुभंगसयं संघनणाए दुक्ख-
 निरइयारं परिवालिऊणं । जे एयं च सव्वं जहा भणियं
 निरइयारमणुंठेयंति एवं संभारिऊण चित्तिं तेण गच्छा-
 हिवइणा जहा णं मे विप्परुक्खेणं ते दुट्ठसीसे मज्झं अ-
 णांभोगमविणएणं सुवहुं असंजमं काहेति । तं च सव्व-
 मपच्छंतिं होही । जओ णं हं तेसिं गुरू ताहं तेसिं पड्डिए
 गंतूणं पडिजागरामि जणाहमित्थपए पायच्छित्तेणं णो
 संवजेज्जत्ति विपप्पिऊणं गओ सो आयरिओ तेसिं पड्डिए
 ० जाव ण दिट्ठे तेणं असंजसेणं गच्छमाणां ताहे गोयमा !
 सुमहुरमंजुलालावेणं भणियं तेणं गच्छाहिवइणा जह भो !
 भो ! उत्तमकलनिम्मलवंसविहसणा ! असुगयसुगइमहा-
 सत्ता ! साहुउ पडिदन्नाणं पंचमहव्वयादिया ! तं णूयं

महाभागाणं साहुणं साहुणीणं सत्तावीसं सहस्साई थंडि-
 लाणं सव्वदंसीहिं पन्नचाइं ते य सुओवउत्तेहिं विसोहि-
 ज्जंति ण उण अन्नोवउत्तेहिं ता किमेयं सुन्नासुन्नीए
 अणोवउत्तेहिं गम्मइ इच्छायारेणं उवओगं देहि अन्नं
 इणमो सुत्तत्थं । किं तुम्हाणं वि समरिओ भवेज्जा । जं सारं
 सव्वपरमतत्ताणं जहा एगो वेदिये पाणी एगं सयमेव ।
 हत्थेण वा पाएण वा अन्नयारेण वा सलागाइअहिगरण-
 भूओ चरणजाएणं जेणं केइ संघट्टावेज्जा पासघट्टियं वा
 अपरं समणुजाणेज्जा से णं तक्कम्मं जया उदिसं भवेज्जा तथा
 जहा उच्छुखंडाइं जंते तहा निपीडिज्जमाणो छम्मासेणं
 खवेज्जा, एवं गाढे दुवालसेहिं संवच्छरेहिं तं कम्मं वंदेज्जा,
 एवं आगाढपरियावणे वाससहस्सं, गाढपरियावणे दसवास-
 सहस्सं, एवं आगाढकिलावणे वासलक्खं, गाढकिलावणे
 दसवासलक्खं, उद्वये वासकोडी, एवं तेइदियाइसुं पि
 शेयं ता एवं च वियाणमाणो मा तुम्हे मुज्झहिं त्ति । एवं च
 गोयमा ! सुत्ताणुसारेणं सारयंतस्सवि तस्साऽऽयरियस्स
 ते महापावकम्मं गमगमहल्लफलेणं हल्लोहलीभूएणं तं
 आयरियाणं असेसपावकम्मदुक्खविमोयगे णो बहु-
 कम्मदुक्खविमोयगे णो बहु मन्नंति ताहे गोयमा ! सु-
 णियंतेणाऽऽयरिएणं जहा निच्छयओ उम्मग्गपड्डिए सव्व-
 पगारेहिं चेव इमे पावमई दुट्ठसीसे ता किमट्ठमहमिमेसिं
 पट्टीए लल्लीवागरणं करेमाणो अणुगच्छमाणा य सुक्खाए
 गयजलाए णदीए उवुज्झए गच्छदसदुवारेहिं । अहयं तु
 तावाऽऽयहियमेवाऽणुचिडेमो किमज्जपक्खएणं सुगूहं तेणा-
 वि पुत्तपन्नभरेणं थेवमवि किं वि परित्ताणं भवेज्जा अपर-
 कमेणं चेव आगजुत्तवसंजमाणुट्टाणेणं भवोयही तरेय-
 व्वो एस उण तित्थयराऽऽएसो, जहा-

“अप्पहियं कायव्वं, जइ सका परहियं च पयरेज्जा ।
 अत्तहिय-परहियाणं, अत्तहियं चेव कायव्वं ॥ १ ॥”

अन्नं च—

“जइ एते तवसंजम-किरियं अणुपालियं होति तओ ।
 एएसिं ववसेयं, होइ जेहिं ण करेहिंति ॥ १ ॥”

तओ एएसिं चेव दुग्गइगमणमणुत्तरं हविज्जा । नवरं
 तहा वि मम गच्छो समप्पिओ गच्छाहिवई अहयं भ-
 णामि । अन्नं च जे तित्थयरेहिं भगवंतेहिं छत्तीसं आय-
 रियगुणे समाइडे । तेसिं तु अह यं एकमवि णाइकमामि ।
 जइ वि पाणोवरमं भवेज्जा जं वाऽऽगमे इहपरलोगविरुद्धं ते
 णाऽऽयराभि, ण कारयाभि, न कज्जमाणं समणुजाणामि ।
 तमेरिसगुणजुत्तस्सऽवि जइ भणियं ण करेति ताहमिमेसिं
 वेसग्गहणा उदालेभि एवं समए पन्नत्ती, जहा जं केइ साहु

साहुणी वा वायामित्ते णो वि असंजममणुचेट्टेजा । से णं सारेजा से णं सारिज्जंते वा वारिज्जंते वा चोइज्जंते वा पडिचोडिज्जंते वा । जणं तं वयणमवमविय अलसाइमाणे वा अभिनिविट्टेइ वा तह चि पडिवज्ज इत्थं पउंजिचार्यं तत्थ आणापडिक्कमेजा से णं तस्स वेसग्गहणं उदालेज्जा । एवं तु आगमुत्तणाएणं गोयमा ! जाव तेणायरिए एगस्स से-हस्स वेसग्गहणं उदालियं ताव णं अवसेसे विदिसो दिसिं पण्डे ताहे गोयमा ! सो आयरिओ सणियं सणियं तेसिं पडिए जातुमारदो णो णं तुरियं तुरियं से भयवं किमडे तुरियं तुरियं णो पयाइ, गोयमा ! खाराए भूमीण जा महुंरं संकमेजा महुंराए खारं किएहाए पीयं पीयाओ किएहं जलाउ थलं थलाओ जलं संकमेज्जा । तेणं विहीए पाए पमज्जिज संकामियव्वं णो पमजेजा तओ दुवालस-संवच्छरियपच्छित्तं भवेज्जा एएणमडेणं । गोयमा ! सो आयरिओ ण तुरियं तुरियं गच्छं अहन्नया सुयाउत्तविहीए थंडिलजलसंकमणं करेमाणस्स णं गोयमा ! तस्साय-यस्स आगओ बहुवासरखुहापरिगयसरिरे वियडदादवि-करालयं तं भासुरोपलयकालमिथवोरूवो केसरी । भणियं च तेण महाणुभागेणं गच्छाहिवइणा जहा जेयं दुग्गं ग-च्छेज्जा इमस्स णवरं दुग्गं गच्छमाणेणं असंजमं ताव सरीरवोच्छेयं ण असंजमपवत्तणंति चित्तिऊण विहीए उवट्टियस्स सहसा जमुदालियं वेसग्गहणं तं दाऊण ठिओ णिप्पडिक्कम्मपायपोवगमणायं से एण सो विसोही तहेव अहन्नया अच्चंतविसुद्धंतकरणे पंचमंगलायारे सुहज्भव-सायचाए दुवियगोयमवाईए तेण सीहेणं अंतगडे केवली जाए । अट्टप्पयारमलकलंकविप्पमुके सिद्धे य ते पुण गोयमा ! एकूणे पंचसए साहुणं तक्कम्मदोसिणं जं दुक्खमणुभवमाणे चिट्ठंति जं वाऽणुभूयं जं वाऽणुभवि-हिति अणंतसंसारसागरं परिममंते तं कालं केवलियं अणंतेणं भणितं समत्थो । एते गोयमा ! एगूणे पंच-सए साहुणं जहिं च णं तारिसणुणोववेयस्स णं महा-णुभागस्स गुरुणो आणं अइक्कमिय णो आराहियं अणंत-संसारियं जाए, से भयवं ! किं तिथयरसंतियं आणं णाइक्-मेज्जा, उयाहु आयरियसंतियं ?, गोयमा ! चउव्विहा आ-यरिया भवन्ति, तं जहा-नामाऽऽयरिया, ठवणाऽऽयरिया, दव्वाऽऽयरिया, भावाऽऽयरिया, तत्थ णं जे ते भावायरिया ते तिथयरसमा चेव दट्टव्वा, तेसिं संतियाऽऽणं णाइक्-मेज्जा । महा० ४ अ० ।

(आजाभङ्गे दण्डो यथा)—

तिथयरआणा य एसा अणुपालियव्वं चि जहा रणो

अणुणो रज्जे जं माणं प्रतिष्ठापितं जा ततो माणतो अतिरेग-भूयाणं वा करेति सो अवराही डंडिज्जति, एवं जा तिथ-कराणं आणं कोवन्ति सो दीहसंसारी (१८६ गाथाचूर्णिः) नि० चू० २० उ० १०१ उ० २ प्रक० २२० गाथाटी० । “ तंमि य आणाभंगे चउगुरुयं पच्छित्तं ति ” । नि० चू० ५ उ० ६४ गाथा ।

(१०) (प्रलम्बग्रहणमधिकृत्य)—भगवता प्रतिषिद्धं यत्प्र-लम्बं-न कल्पनं तद्ग्रहणं कुर्वता भगवतामाज्ञाभङ्गः कृतो भ-वति, तस्मिंश्चाज्ञाभङ्गं चतुर्गुण्यः ।

अत्र परः ग्राह—

अवराहे लहुगतरो, आणाभंगमि गुरुतरो किह णु ।

आणाए चिय चरणं, तन्भंगे किं न भगं तु ॥ ११८ ॥

अपराधे-चारित्रातिचारे लघुनरो दण्डो भवद्भिः पूर्वं भ-णितः, तथाहि—अचित्ते प्रलम्बं मासलघु, इह पुनरा-ज्ञाभङ्गं चतुर्गुण्यमातं गुरुतरो दण्डः, कथं-कस्मात् तुरि-ति विनक्तं, अपि च-अपराधे जीवोपघातो दृश्यते, तेन त-त्र गुरुतरो दण्डो युक्तियुक्तः, आज्ञायां पुनर्नास्ति जीवोप-घात इति लघुनर एवात्र भाणतुमुचित इति । आचार्यः आह-आज्ञायामेव भागवत्यां चरणं-चारित्रं व्यवस्थितम् अतस्तद्भङ्गं-तस्या आज्ञाया भङ्गं किं तन्मूल उत्तरगुणादिकं वस्तु न भग्नम्; अपि तु सर्वमपि भग्नमिति, अनाज्ञायां गुरुनरो दण्डः ।

उच्यते अस्यैवाचार्यस्य प्रसाधनार्थं दृष्टान्तमाह—

सोऊण य घोसणयं, अपरिहरंता विणासं जह पत्ता ।

एवं अपरिहरंता, द्वियसच्चस्साउ संमारे ॥ ११९ ॥

राक्षा कारितां घोषणां श्रुत्वा घोषणार्थां च निवारितम-यमपरिहरन्तो यथा द्रव्यापहारलक्षणं विनाशं प्राप्ता एवं तीर्थकरनिषिद्धं प्रलम्बग्रहणमपरिहरन्तो हनसर्वस्वाः-अप-हृतसंयमरूपसर्वसाराः संसारे दुःखमवाप्नुवन्ति एषा “ भद्र-वाहुस्वामि ” विरचिता गाथा ।

अथाऽस्या एवं भाष्यकारो व्याख्यानं करोति—

छप्पुरिसा मज्झपुरे, जो आसादेज्ज ते आजातो ।

तं दंडेमि अकंडे, सुणे तु पुरओ जणवया य ॥ १२० ॥

आगामिय परिहरंता, निहोसा सेसगा न निहोसा ।

जिणआणागमचारी, अदोस इयरे भवे दंडो ॥ १२१ ॥

“ जहा केइ नरवई सो छहिं पुरिसंहिं अन्नतरे कजे तोसितो इमेणऽत्थेण घोसणं करेइ-इमे छप्पुरिसा । मज्झपुरि अप्पणो इच्छाए विहरमाणा महाजणेणं अदिट्ठपुच्चा अणुवल्लवविभ-वनवत्था अच्छंति । जो ते छिवइ वा पीडिइ वा मारेइ वा त-स्स उगमं दंडं करेमि, एअ घोसणत्थं सोऊण ते पउरज-वया य दंडं भीना ते पुरिसे पयत्तेण वन्नरुवाईहिं विधे-हिं आगमिऊण पीडापरिहारकयुद्धी तेसिं छणं पुरिसाणं पीडं परिहरंति ते निहोसा । जे पुण अणायारमता न परिह-रंति घोसस्साऽवराहदंडेण दंडिया । एस दिट्ठतो । अ-यमत्थोवणओ—रायत्थाणीया तिथयर, पुरत्थाणीओ लोणां, छप्पुरिसत्थाणीया छक्कायां, घोसणायाणीया छक्काय-रक्खणपक्खणपरा छक्कावणियादओ आगमा, विवसाइत्था-

शीया संघट्टणादी, पउरजणवयन्थाणीया साहू, दंडन्थाऽऽ-
णीओ संसारो, तत्थ जे पयत्तेण छुएहं कायाणं सखुवं
रक्खणे वायं च आगमेऊण जहुत्तविहीण पीडं परिहरंति
ते कम्मबंधदंडेण न दंडिज्जंति, इयरे पुणं संसारे पुणो
पुणो सारीरमाणसेहिं दुक्खसयसहस्सेहिं दंडिज्जंति त्ति ।

अथाऽक्षरगमनिका-पट्पुरुषा मम पुरे वर्त्तन्ते यस्तानजा-
नन्नपि आशातयेत् तमहं दण्डयाम्यकारण्डे-अकाले श्रूयन्तु
एतत्पौराः—पुरवासिनो जनपदाश्च—ग्रामवासिनो लोका,
इति, राज्ञा कारितां घोषणां श्रुत्वा तान् पुरुषानागम्योप-
लब्ध परिहरन्तः सन्तो निर्दोषाः शेषाः पुनर्ये पीडां न
परिहरन्ति ते न निर्दोषा इति दण्डिताः । एवमत्रापि जिना-
ज्ञया यः पट्कायानामागमः—परिज्ञानं तत्पूर्वकचारिणः—
संयमाध्वगाभिः सन्तोऽदोषाः, इतरेषां भव-संसारं शा-
रीरमानसिकदुःखलक्षणो दण्डः । गतमाज्ञाद्वारम् । वृ० १
उ० २ प्रक० । नि० चू० ।

(अपराधपदमधिकृत्याऽपि उक्तम्)—

अपराधपदे वर्त्तमानस्तीर्थकृतामाज्ञाभङ्गं करोति तत्र चतु-
श्रुरिति । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

अत्र नोदकः प्राह—

अवराहे लहुगयरो, किं णु हु आणाए गुरुतरो दंडो ।
आणाए चिय चरणं, तवभंगे किं न भगं तु ॥३५१॥
जघन्यके अपरिगृहीते वा तिष्ठति प्राजापत्यपरिगृहीतं ज-
घन्यमसंनिहितमदृष्टं प्रतिसेवितं उभयत्रापि चतुर्लुषु, एवं
स्थानतः प्रतिसेवनेन यश्चापराधे लघुकतरो दण्ड उक्त
आज्ञाभङ्गे चतुर्गुरुकमित्यतः 'किमि' ति परिप्रश्ने, 'नुरि' ति
वितर्के, 'हुरि' ति गुर्वगन्त्रणे, किमेवं भगवदाज्ञायां भग्नायां
गुरुतरो दण्डो दीयते । सूरिराह-आज्ञयैव चरणं व्यवस्थितं
तस्य भङ्गे कृतं सति किं न भङ्गः चरणस्य सर्वमपि भङ्गम-
वेति भावः । अपि च-लौकिका अप्याज्ञाभङ्गे गुरुतरं दण्ड-
प्रवर्त्तयन्ति ।

तथा चाऽत्र पूर्वोद्दिष्टं मौर्यदृष्टान्तमाह—

भक्तमदारणमडंते, अणवद्वाणवं अंबच्छेत्तु वंसवती ।
गविसणपहदरिसिए, पुरिसवइवालडहणं च ॥ ३५२ ॥
“पाडलिपुत्ते नयरे चंदगुत्तो राया, सो य मोरपोसगपुत्तो
त्ति जे खत्तिया अभिजाणति ते तस्स आणं परिभवन्ति ।
चाणक्कस्स चिंता जाया, आणाहीणे केरिसो राया । तम्हा
जम्हा एयस्स आणाभिकखा भवइ तद्दा करोमि त्ति तस्स
य चाणक्कस्स कप्पडियत्ते भिक्खं अडंतस्स एगंमि गामे
भंत्तं न लद्धं तत्थ य गामे वहुअं वा, वं सा य अत्थि । तेउं
तस्स गामस्स पडिनिविट्ठणं आणाहवणानिमित्तं इमेरिसो
लेहो पेसिओ-आम्मान् छित्त्वा वंशानां वृत्तिः शीघ्रं कार्यते
तर्हि गामेअगेहिं दुल्लिहयं ति काउं वंसे छेत्तुं अवाण
वई कया गवेसावियं चाणक्केणक्किक्कयं तओ तत्थागंतूण
उवालद्धा मे गामेयगा एनं वंसगा रोहगादिसु उवउज्जंति
कीस मे छिन्नत्ति दंमियं लेहवीरियं अन्नं संदिट्ठं, अन्नं चव
करह त्ति, तओ पुरिसेहिं अधांसरेहिं वयं काउं सो
गामो सव्वा दद्धा ।

अथ गाथाऽक्षरगमनिका—चाणक्यस्य भिन्नमटतः कापि
ग्रामे भङ्गस्यादानं; भिक्का न लब्धेत्यर्थः । नत आज्ञास्थापना-
निमित्तमयं लेखः प्रेषितः—‘अम्ब छेत्तु वंसवइ’ त्ति आम्बान्
छित्त्वा वंशानां वृत्तिः कर्त्तव्या ततो गवेपणे कृते ग्रामेण
च पथिदर्शिते अन्यदादिष्टं मया, अन्यदेव च भवद्भिः
कृतमित्युपालभ्य तैः पुरुषैः वृत्तिं कारयित्वा सवालवृद्धस्य
ग्रामस्य दहनं कृतम् । एष दृष्टान्तः ।

अर्थोपनयस्त्वेवम्—

एगमरणं तु लोए, आणत्तिअ उत्तरे अणताई ।

अवराहरक्खणद्धा, तेणाऽऽणा उत्तरे वल्लिया ॥३५३॥
लोके आज्ञाया अतिचारे-अतिक्रमे एकमेव मरणमवाप्य-
ते, लोकोत्तरे पुनराज्ञाया अतिचारे अनन्तानि जन्ममरणा-
नि प्राप्यन्ते तेन कारणेन अपराधरक्षणार्थं लोकोत्तरे आ-
ज्ञा वलीयसी । वृ० १ उ० ३ प्रक० । (आज्ञाभङ्गं सति दण्डं
दृष्टान्तः ‘असक्काइय’ शब्दे प्रथमभागे ८२७ पृष्ठे गतः)

(आज्ञाभङ्गस्य दुःखकारणत्वम्)—

ता जत्थ दुक्खविक्खियणं, एगंतसुहावणं ।

सा आणा नो खंडेजा, आणाभंगे कओ? सुहो
॥ १ ॥ महा० ४ अ०

(११) (आज्ञारहितस्य चारित्रमपि न भवति)—

दुप्पसहं तं चरणं, जं भणियं भगवया इहं खेत्ते ।

आणाजुत्ताणमिणं, न होइ अहुणो त्ति वामोहो ॥३७॥
दर्श० ४ तत्त्व । (गाथार्थः ‘दुप्पसह’ शब्दे चतुर्थभागे
दर्शयिष्यते)

(तीर्थकराऽऽज्ञानिन्दकस्य निन्दा)—

प्रतिक्षणोत्पादविनाशयोगि,

स्थिरैकमध्यक्षमपीक्षमाणः ।

जिन ! त्वदाज्ञामवमन्यते यः ,

स वातकी नाथ ! पिशाचकी वा ॥ २१ ॥

त्वदाज्ञा (आ-सामस्येनानन्तधर्माविशिष्टतया ज्ञायन्तेष्व-
बुद्ध्यन्ते जीवादयः पदार्था यया सा आज्ञा-आगमः; शासनं
तवाऽज्ञा त्वदाज्ञा तां त्वदाज्ञां) भवन्प्रणीत“स्याद्वादसुद्रां,”
यः-कश्चिदविवेकी अवमन्यते-अवजानाति (जात्यपेक्षमेक-
वचनमवज्ञया वा) स पुरुषपशुः वातकी, पिशाचकी वा ।
स्या० । (‘अस्य विशेषतः व्याख्यानम् ‘अणंगंतवाय’ श-
ब्दे प्रथमभागे ४२५ पृष्ठं गतम् ।) (तीर्थकराऽऽज्ञारहित-
धर्मस्य फलाऽफलत्वविचारः ‘आणाखण्डण’ शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

(जिनाऽज्ञास्थित्यवधिश्च)—

से भयवं ! केवइयं कालं जाव एस आणा पवेइया?, गो-
यमा ! जाव णं महायसे महासत्ते महाणुभागे सिरिप्पमे
अणगारे । से भयवं ! केवइएणं कालेणं से सिरिप्पमे अणगारे
भवेजा । गोयमा ! ? होही दुरंतपंतलक्खणे अदब्बे रादे
चंडे उग्गे पयंडदंडे निम्मिरे निक्खिने निग्घिणे नित्तिसे
कूरयरपावमई अणारिए मिच्छदिट्ठी “ककी” नाम् रायाणो

(शे) सेणं पावे पाहुडियं भमाडिउकामे सिरिसमणसंघं कयत्थेजा जाव णं कयत्थे ताव णं गोयमा ! जे केइ तत्थ सल्लिद्धो महाणुभागे अवलियसत्ते तवोवहाणे अणगारे । तेसिं च पाडिहेरियं कुजा सोहम्मे कुलिसपाणी परावण-गामी सुरवरिंदे एवं च गोयमा ! देविद्वंदिए दिट्ठपव्वए णं सिरिसमणसंघेजा णिड्डिजा कुणए पामंद्धम्मे ० जाव णं गोयमा ! एगे अविइजे । अहिंसालक्खणं खंतादिदसवि-हधम्मे । एगे अरहा देवाहिंदेवे एगे जिणालये एगे वंदे पू-ए दक्खे सकारे संमाणे महाजसे महासत्ते महाणुभागे द-द्धमीलनियमधारए तवोवहाणे साहु तत्थ णं चंदमिव सोमलेसे धुरिए इव तवतेयरासी पुढवी इव परिमहो-वसगसहे मेरुमंदरधरे इव निप्पकंपे ठिए अहिंसा-लक्खणखंतादिदसविहे धम्मे । से णं सुममणगणपरिवु-डे । निरब्भगयणामलकोमुइजोगजुत्ते इव गहरिक्ख-परिवारिए गहवई चंदे अहियरं विरहिजा गोयमा ! से णं सिरिप्पसे । अणगारे भो गोयमा ! एवतियं का-लं ० जाव एसा आणा पवेइया से भयवं उडुं मुच्छा गो-यमा ! तत्रो परेणं उडुं हायमाणे कालसमये वत्थ णं जे केई लक्कायसमारंभविज्जए । से णं धने पुत्ते वंदे पूए प्रसंसिजे । जीवियं सुजीवियं तेसिं । महा० ४ अ० ।

(१२) आक्षायव्यवहारः—

आक्षायते-आदिश्यते इत्याक्षा । व्यवहारभेदे , स्था० ३. ठा० २ उ० । भ० । व्य० । पञ्चा० । देशान्तर-स्थितयोर्द्वयोर्गीतार्थयोर्मूढपदैर्गालोचनानि जातिवारगिभे-दनम्-आक्षायव्यवहारः, एतदुक्तं भवति-यदा हावप्याचा-र्यावासंचितसूत्रार्थतयाऽतिगीतार्थी क्षीणजज्ञावलौ वि-हारक्रमानुरोधतो दूरतरदेशान्तरव्यवस्थितान्न एव परस्य समीपे गन्तुमसमर्थान्भूतां तदाऽन्यतरप्रायश्चित्ते समापत्ति-ते सति तथाविधयोग्यगीतार्थशिष्याऽभावं मतिधारणाकु-शलमगीतार्थमपि शिष्यं समयभाषया गूढार्थान्यनिचारसं-चनपदानि कथयित्वा प्रेषयति, तेन च गत्वा गूढपदेषु क-थितेषु स आचार्यो द्रव्यक्षेत्रकालभावसंज्ञनधृतिवलादिकं परिभाव्य स्वयं च तत्राऽऽगमनं करोति, शिष्यं वा तथाविधं योग्यं गीतार्थं प्रज्ञाप्य प्रेषयति । तदभावे तस्यैव प्रेषितस्य गूढार्थमतिचारशुद्धिं कथयतीति । प्रव० १२६ द्वार । व्य० ।

(तथा च)—

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।
पढमे ल्ळे अविंभ-तरं उ पढमं भवे ठाणं ॥ १ ॥
अत्र प्रथमं कार्यं दर्पणः, तत्र प्रथमं पदं दर्शननिमित्तं प्रथमं चद्रकं व्रतपदकं तत्राभ्यन्तरम्-अन्तर्गतं प्रथमस्थानं प्राणा-तिपातः ।
यढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।
यढमे ल्ळे अविंभ-तरं तु वीयं भवे ठाणं ॥ २ ॥

अत्र द्वितीयं स्थानं मृपावादः, एवमदत्तादानादिष्वपि भावनीयम् ।

पढमस्स य कज्जस्स य, पढमेण पएण सेवियं जं तु ।

विइए ल्ळे अविंभ-तरं तु पढमं भवे ठाणं ॥ ३ ॥

अत्र द्वितीयं चद्रकं कायपदकमित्यादि । एवं तेन कथितेन आचार्यो द्रव्यक्षेत्रकालभावसंज्ञनधृतिवलादिकं परिभाव्य स्वयं वा गमनं करोति । शिष्यं वा तथाविधं योग्यं गीतार्थं प्रज्ञाप्य प्रेषयति, तदभावे तस्यैव प्रेषितस्य गूढार्थमति-चारविशुद्धिं कथयति । व्य० १ उ० ।

आणाए व्यवहारं, सुण वच्छ जहकमं वुच्छं ॥ ६०६ ॥

आक्षया व्यवहारं यथाक्रमं यथा वक्ष्ये तं च वक्ष्यमाणं वत्स ! शृणु ।

समणस्स उत्तमहे, सल्लुद्धरणकरणे अभिमुहस्स ।

दूरस्था जत्थ भवे, ल्ळत्तीसगुणा उ आयरिया ॥ ६१० ॥

थमणस्य उत्तमार्थे-भक्तप्रत्याख्याने व्यवसितस्य यत्कि-मपि सत्यमनुधृतमस्ति तदुद्धरणकरणे अभिमुखस्य । 'दूरस्था जत्थ भवे ल्ळत्तीसगुण' इति-यत्र प्रायश्चित्तव्यव-हारं पदत्रिशदगुणा आचार्या दूरस्था भवेयुस्तत्राऽऽज्ञया व्यवहारः ।

कथमित्याह—

अपरकमो सि जाओ, गंतुं जे कारणं च उप्पन्नं ।

अट्टारसमन्नयेरे, वसणगतो इच्छिमो आणं ॥ ६११ ॥

स आलोचयितुकामश्चिन्तयति-सोप्रतमहमपराक्रमो जा-तोऽस्मि तनस्तेषां समीपे गन्तुं न शक्नोमि । कारणं च मम तत्प्राप्त्यगमननिमित्तं समुत्पन्नम् । यतोऽष्टादशानां व्रत-पदकादीनाम् अन्यतरस्मिन्नतीचारं व्यसनगतः-पतितस्त-स्मादिच्छास्याहव्यवहारमिति ।

एतद्वै सविशेषं भावयति—

अपरकमो तवस्सी, गंतुं जो सोहिकारगसमीवं ।

आगंतुं न चाएई, सो सोहिकरो भि देसाउ ॥ ६१२ ॥

सः-आलोचयितुकामस्तपस्वी शोधिकारकसमीपे गन्तुम् अपराक्रमो यस्य शोधिः कर्त्तव्यो सोऽपि देशालोचयितुं समीपमागन्तुं न शक्नोति ।

अह पट्टेइ सीसं, देसंतरगमणनडुचेट्टागो ।

इच्छामजो काउं, सोहिं तुढं सगासम्मि ॥ ६१३ ॥

अथ-अनन्तरमालोचयितुकामो देशान्तरगमननष्टेष्वेक आलोचनाऽऽचार्यस्य समीपे शिष्यम्, आर्य ! युष्माकं सकाशे शोधिं कर्तुमिच्छामीत्येतत्कथयित्वा प्रेषयति ।

सो वि अपरकमग-सीसं पेसेइ धारणाकुसलं ।

एयस्स दाणि पुरओ, करेहि सोहिं जहावत्तं ॥ ६१४ ॥

सोऽपि आलोचनाऽऽचार्योऽपराक्रमगतिनं विद्यते पराक्र-मो गतौ यस्येति विग्रहः । शिष्यं धारणाकुशलं प्रेषयति । यस्त्वाल्लोचयितुकामेन प्रेषितस्तस्य संदेशं कथयति, त्वमि-दानीमेतस्य पुरतो यथावृत्तं शोधिं कुरु ।

अपरकमो अ सीसं, आणापरिणामगं परिच्छेज्जा ।

रुक्खे य वीयकाए, सुत्ते वा मोहणाधारी ॥ ६१५ ॥

सः-आलोचनाचार्योऽपराक्रमः शिष्यमाज्ञापरिणामकं परी-
क्षेत; किमेष आज्ञापरिणामकः, किं वा नेति ? । आज्ञापरी-
णामको नाम-यत् आज्ञाप्यते तत्कारणं न पृच्छति ' किमर्थ-
मेतदिति' किंवाज्ञया एव कर्तव्यतया श्रद्धाति, यदत्र
कारणं तत्पूज्या एव जानन्ते एवं यः परिणामयति स आ-
ज्ञापरीणामकस्तत्परीक्षा च वृत्तं बीजकायं च वक्ष्यमाण-
रीत्या कर्तव्या । आज्ञापरिणामित्वं परीक्ष्य; पुनरिदं परी-
क्षणीयं यथा किमेषोऽवग्रहणं समर्थं धारणासमर्थं किं
वा नेति । तत्राध्ययनादिपरीक्षाया सूत्रे चशब्दात्-अर्थे वा
अमोहनं-मोहरहितं समस्तम् आ-समन्ताद्वारयतीत्येवं
शीलः अमोहधारी तं परीक्षेत ।

तत्र वृत्तेणाऽऽज्ञापरिणामित्वपरीक्षामाह—

दृढमहं ते भक्खो, गणितो रुक्खो विलगितं डेव ।

अपरिणयं वेति तहिं, न वड्डइ रुक्खे वि आरोहुं ॥६१६॥

किं वा मारेयव्वो, अहियंतो वेह रुक्खओ डेव ।

अतिपरिणामो भणति, इय हेऊ अम्ह वेसिच्छा ॥६१७॥

दृष्ट्वा महतां महीरुहान् गणिकः-आचार्यो ब्रूते-अस्मिन्नुच्चै-
स्त्वेन तालप्रमाणे वृत्ते विलग्य तत आत्मानं (डिप) क्षिप्रयातं
कुर्वित्यर्थः, एवमुक्ते तत्र-आज्ञापरिणामकां ब्रूते-न वर्तते वृत्ते
विलगितुं साधोः सच्चित्तत्वाद्ब्रूतस्य प्रपाते च कुर्वन् आ-
त्मविरोधना भवति । सा च भगवता निषिद्धा, किंतु-अमु-
नापायेन मारयितव्योऽभिप्रेतो ब्रूथ वृत्तादात्मानं डेवेति ।
अतिपरिणामकः पुनरिदं भणति-इत्येव भवतु, करोमि प्र-
पातमिति भावः अस्माकमप्येषा इच्छा वर्तते ।

वेइ गुरु अह तंतू, अपरिच्छिद्यत्ये पभाससे एवं ।

किं च मए तं भणितो, आरुहरुक्खे (य) सच्चित्ते ॥६१८॥

अथ-अनन्तरं तमतिपरिणामकं शिष्यं ब्रूते-अपरीक्षिते-अ-
पराभाषिते मद्ब्रूतस्यार्थं त्वमवमुक्तप्रकारेण प्रभाषसे यथा
करोमि प्रपातमस्माकमप्येषेच्छा वर्तते । अपरिणामकम-
धिकृत्य ब्रूते-त्वं वा मया किमेवं भणितो यथा सच्चित्ते वृत्ते
आरोहाय नोद्यते न वर्तते साधोः वृत्ते विलगितुमिति किंतु-
तन्मयोक्तम् ।

तदेवाऽऽह—

तवनियमनाणरुक्खं, आरुहिउं भवमहस्सवाऽऽपणं ।

संसारग(डु)त्तकूलं, डेवे हंत मए भणितो ॥ ६१९ ॥

तपोनियमज्ञानमयं वृत्तं भवार्णवापन्नं-भवसमुद्रमध्यप्राप्त-
मारुह्य संसारगर्ताकूलं ' डिप ' उल्लङ्घ्य इति मया भणितः ।

जो पुण परिणामो खलु, आरुह भणितो वि सो विचित्तेइ ।

नेच्छंति पावमेते, जीवाणं थावरा(दी)णं(पि) ॥६२०॥

किं पुण पंचेदीणं, तं भणियव्वेत्य कारणेणं तु ।

आरुहणववसियं तु, वारेइ गुरुवत्थंतो ॥ ६२१ ॥

यः पुनः खलु परिणामः-आज्ञापरिणामकः स आरोहेति
भणितश्चिन्तयति-नेच्छन्ति पापमेते मदीया गुरुवो जी-
वानां स्थावराणामपि; किं पुनः पञ्चेन्द्रियाणां तस्मादत्र
कारणेन भवितव्यम्, एवं विचिन्त्य आरोहणे व्यवसितः ।

तमारोहणव्यवसितं गुरुवपृथग्-वाहौ धृत्वा वारयति ।
यदेवमुक्तं वृत्ते परीक्षम् ।

अधुना जीवेपु तदाह—

एवाऽऽणेह य बीयाइं, भणितो पडिसेहे अपरिणामो ।

अइपरिणामो पोडुल, बंधूणं आगतो तहियं ॥ ६२२ ॥

एवम्-अमुना प्रकारेण बीजानि अनायत इत्युक्ते अपरि-
णामः प्रतिपद्यति-न कल्पन्ते बीजानि गृहीतुमिति, य-
स्त्वतिपरिणामकः स बीजानां पोडुलं बद्ध्वा तत्र गुरुसमीपे
समागतः ।

ते वि भणिया गुरूणं, भणिया नेह अमलिबीयाइं ।

न विरोहसमत्थाइं, सच्चित्ताइं व भणियाइं ॥ ६२३ ॥

तावत् यः अपरिणामकां गुरूणां भणितो मया भणितमा-
नय अम्लिकावीजानि-काष्ठीकनीबीजानि, यदि वा-स-
चित्तानि-विध्वस्तयोनिमयानि, यानि न विरोहसमर्थानि
तान्यानेयेति भणितानि ।

तत्थ वि परिणामो तू, भणती आणेसि केरिसाइं तु ।

कत्तियमित्ताइं वा, विरोहमविरोहजोग्गाइं ॥ ६२४ ॥

तत्रापि यः परिणामकः स भणति-कीदृशानि बीजान्यान-
यामि । विरोहयोग्यानि, अविरोहयोग्यानि वा, किय-
न्मात्राणि वा ।

सो वि गुरूहिं भणितो, न ताव कजं पुणो भणीहामि ।

हसितो व मए तासिं, बीमसत्थं व भणितो सि ॥६२५॥

सः-अप्याज्ञापरिणामकां गुरुभिर्भणितो न तावदिदानीं
कार्यं यदा तु कार्यं भविष्यति तदा पुनर्भणिष्यामः । अथवा-
हसिनोऽसि मया तावदिदानीं न पुनर्वीजैः प्रयोजनं, यदि
वा-विमर्शार्थं तव-विमर्शपरीक्षणार्थं त्वमेवं भणितोऽसि ।

संप्रत्यमोहनाधारिपरीक्षामाह—

पयमक्खरमुद्दंसं, संधीसु तत्थ तदुभयं चेव ।

अक्खरवंजणसुद्धं, जह भणितं सो परिकेहइ ॥ ६२६ ॥

पद्मक्षरमुद्देशं सन्धिम्-अधिकारविशेषं सूत्रमर्थं तदुभयं
च अक्षरव्यञ्जनशुद्धं पूर्वमवग्राहयति किमेष ग्रहणधारणा-
योग्यः किं वा नेति अवग्राह्य, ततो ब्रूते-उच्चारय प्रेक्ष किम-
पि गृहीतं न वा किं त्वगृहीतमपि किं स्मृतं किं वा नेति ।
तत्र यदि यथा भणितं तथा सर्वं परिकथयन्ति तदा ज्ञात-
व्य एष ग्रहणधारणे कुशल इति ।

एवं परिच्छिज्जणं, जोगं नाज्जण पेसये तं तु ।

वृत्ताहि तस्सगासं, सोहिं सोज्जण आगच्छ ॥ ६२७ ॥

एवं परीक्ष्य-योग्यं ज्ञात्वा तं प्रेषयेत् संदिशति च व्रज
तस्य-साधोरालोचयतुकामस्य शोधिम्-आलोचनां श्रुत्वा
पुनरत्राऽऽगच्छ ।

अह सो गतो उ तहियं, तस्स सगासंमि सो करे सोहिं ।

दुगतचउविसुद्धं, तिबेहे काले विगदभावो ॥ ३२८ ॥

अथ-प्रपणानन्तरं यत्राऽऽलोचयतुकामो विद्यते । तत्र गत-
स्तस्याऽऽगतस्य समीपे आलोचयितुकामः प्रशस्तेषु द्रव्या-
दिषु शोधिम्-आलोचनां करोति । कथमित्याह-द्विकदर्शना-

तिचारं; चारित्राचारमालोचयतीत्यर्थः । दर्शनग्रहणं ज्ञान-
ग्रहणमपीति ज्ञानातिचारं चेत्यपि द्रष्टव्यम् । चारित्राति-
चारालोचनेऽपि च द्विभेदा-मूलगुणातिचारविषया, उत्तर-
गुणविषया च । तां करोति । पुनस्त्रिकाम्-आहारोपविशय्यां
भेदत एकैकां त्रिप्रकाराम्, चतुर्विंशद्वा-प्रशस्तद्रव्यक्षेत्रका-
लमावोपेतां, त्रिविधे काले-अतीते, प्रत्युत्पन्ने च यत्सं-
विनम्, अनागते च यत्सेविष्ये इत्यध्यवसिनं विकटभावः-
प्रकटभावः; अप्रतिकुञ्चन इत्यर्थः । व्य० १० उ० ।

(आज्ञाव्यवहारसाधकः)—

दन्वे भावे आणा, खलु सुयं जिणवराणं ।

सम्मं ववहरमाणो, उ तीए आराहओ होति ॥ ५६ ॥

आज्ञा द्विविधा-द्रव्ये, भावे च । तत्र द्रव्याज्ञा-राजादीना-
माज्ञा, भावाज्ञा खलु श्रुतं जिनवराणाम् । तत्र सम्यक् पञ्च-
विधान्यतमेन व्यवहारण-प्रागुक्तनीत्या व्यवहरन् तस्याः-
आज्ञाया आराधको भवति । व्य० ३ उ० ।

आणाअविराहण-आज्ञाऽविराधक-पुं० । आज्ञाया आराध-
कं, पं० सू० २ सूत्र ।

आणाआराहण-आज्ञाऽऽराधन-न० । आतोपदेशानुपालने,
पञ्चा० । “आणा आराहणाअं” ॥ (५+) ॥ आज्ञाऽऽराधना-
त्-आतोपदेशानुपालनान्निर्निदानतामेव हि जिना मन्यन्ते ।
पञ्चा० ६ विव० ।

आणाआराहणजोग-आज्ञाऽऽराधनयोग-पुं० । आतोपदे-
शानुपालनसम्बन्धे, पञ्चा० १२ विव० ।

आणाइत्त-आज्ञावत्-त्रि० । आतोपदेशवर्तिनि, पञ्चा० १५
विव० ।

आणाईसर-आज्ञेश्वर-पुं० । आज्ञया आज्ञाया वा ईश्वर
आज्ञेश्वरः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० । आज्ञा-
प्रधाने ईश्वरे, जं० १ वक्त० । औ० ।

आणाईसरसेणावच्च-आज्ञेश्वरसेनापत्य-न० । आज्ञाया
ईश्वर आज्ञेश्वरः । (जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० ।)
सेनायाः पतिः सेनापतिः आज्ञेश्वरश्चासौ सेनापतिश्च
आज्ञेश्वरसेनापतिस्तस्य कर्म आज्ञेश्वरसेनापत्यम् । जी० ३
प्रति० ४ अधि० । आज्ञाप्रधानो यः सेनापतिः-सैन्यनायकः
तस्य भावः कर्म वा आज्ञेश्वरसेनापत्यम् । औ० । स्वसैन्यं
प्रत्यद्भुते आज्ञाप्रधान्यं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । “आ-
णाईसरसेणावच्चं कारेमाणं पालेमाणं” ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
विपा० । स० । प्रज्ञा० ।

आणाकंखिन्-आज्ञाकाङ्क्षिन्-पुं० । आज्ञामाकाङ्क्षितुं शील-
मस्येत्याज्ञाकाङ्क्षी । सर्वज्ञोपदेशानुष्ठायिनि, आचा० । “इह
आणाकंखी पंडिण” (सूत्र-१५३५) इह-अस्मिन् मौनीन्द्र
प्रवचने व्यवस्थितः सन् आक्षा-तीर्थकृतोपदेशमाकाङ्क्षितुं
शीलमस्येत्याज्ञाकाङ्क्षी आगमानुसारप्रवृत्तिकः कश्चैवभूतः
परिणतः-सदसद्विवेकज्ञः । आचा० १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

आणाकरण-आज्ञाकरण-न० । आगममन्त्रवचनासेवने, पञ्चा० ।
सौत्रविधिसम्पादने, पं० व० ।

ता एअम्मि वि कालेः आणाकरणे अमूढलक्खेहिं ।

सत्तीए जइयव्वं, एत्थ विही हंदि एसो अ ॥ १००० ॥

यस्मादेवं तस्मादेतस्मिन्नापि काले-दुःखमारूपे आज्ञाकरणे-
सौत्रविधिसम्पादने अमूढलक्षैः-सद्भिः शक्त्या यतितव्य-
मुपमम्पदादौ, अत्र विधिंरष व्याख्यानकरणे हन्दीत्युपप्र-
दर्शने, एष च वक्ष्यमाणलक्षणः । इति गाथाार्थः । पं० व० ४ द्वार ।

आणाका (गा) रि (न्)-आज्ञाकारिन्-पुं० । आतोपदेशव-
र्तिनि, पञ्चा० ८ विव० । आतोपदेशविधायिनि, पञ्चा० ।

तथा च—

एयस्स फलं भणियं.इय आणाकारिणो उ सद्धस्स ॥ ४४+ ॥

एनस्स-समस्तजिनभवनविधानस्य फलम्-प्रयोजनं भणि-
तम्-उक्तम् इत्येवम्-उक्तनीत्या । आज्ञाकारिणस्तु-आतोप-
देशविधायिन एव आदस्य-अद्वावतः; आवकस्येत्यर्थः ।
पञ्चा० ७ विव० ।

आणाखंडण-आज्ञाखण्डन-न० । आज्ञाभङ्गे, “आणा नो
खंडजा. आणाभंगे कओ सुहो” । महा० ४ अ० ।

(आज्ञाखण्डनकरधर्मस्य विचारे परिणतश्रीकल्याण-
कुशलगार्णकनप्रश्ना यथा)—

“आणाखंडणकरी य, सव्वं पि निरत्थयं तस्स ।

आणारहिओ धम्मो, पलालपूलु व्व पडिहाइ ॥ ११ ॥”

“कलं नग्घइ सोलसिमि” त्यादि वचनालम्बनं सा-
ङ्ख्यादिदर्शनान्तरेषु यद्वाहनपःकष्टानुष्ठानं समाचरन्ति त-
त्सर्वं सर्वथा निष्फलमेव, न कापि कर्मनिर्जरा भवति केषां-
चित्संमतं, केषांचित्तु तेषामपि तारतम्येन स्वल्पमपि फलं
स्वीकार्यं न तु निष्फलता । अत्राऽऽगमः—“जं अन्नाणी
कम्मं, खवेइ बहुयाइ वासकोडीहिं । तं नणी तिहि
गुत्तो, खवेइ ऊसासमित्तं ॥ १ ॥” पं० भा० । “कलं
नग्घइ सोलसि पलालपूलु व्व” इत्यादावपीदमेव तात्प-
र्यम्—“अविरयमाइसुराउं, बालनवोकामनिर्जरा जयइ”—
त्ति, “सरगसंजमणं बालतवेणं” ति, “चरणपरिव्वायगधं-
भलोणो जा” । इत्यपि अत एव बालतपस्थिनामपि कोडित्त-
दिन्नसेवालिनाम्नां स्वीयस्वीयतपोऽनुसारैव सोपानप्राप्तिः,
सर्वथा विफलतायां तु सर्वेषामप्राप्तिः प्रसज्यते कथं च
कर्मलाघवप्रसङ्गरेण मिथ्यात्विन एव ग्रन्थिदेशं यावदागच्छ-
न्ति न वा कामनिर्जराभात्रमेव तत्र हेतुः कारणान्तराणा-
मपि विवाधः प्रज्ञप्तिवृत्तावुक्तत्वात्, तथाहि—

“अणुकंपकामनिर्जरा-बालतवे दाणविणयविभंगे ।

संजोगविप्पआंगे, वसणुसवइड्डिसक्कारे” ॥ १ ॥

दृश्यते चैतदर्थसंवादः साक्षादेवं महानिशीथे नागिलाधि-
कारे, तद्यथा—“अकामनिर्जराए वि किंचि कम्मक्खयं भवइ ।
किं पुण जं बालतवेणं, एवं साति निरत्थयं तस्स ॥ १ ॥”
इत्यादीनां का गतिरिति चेत्तस्यम्, सर्वाणि चैतानि
उत्सर्गसूत्राणि ततोऽत्र “उत्सर्गादपवादो बलीयान्” अय-
मेव न्यायोऽनुसर्तव्यः, ततः सिद्धं तेषामपि तारतम्येन
किंचित् २ फलमिति समादधते ३ । तथा केचित् महा-
निशीथगतम्—“जे यावि निह्णगाणं अनुकूलं भासिजा”
इत्यादि प्रसिद्धालापकमुपपन्नं वक्तारो भवन्ति । तथाहि—ये

पक्षान्तरीयविहितं पतञ्जिनप्रासादादिपरित्राणमाचार्योपा-
ध्यायादीनामापन्निवारणं साधुमुद्दिश्य दानसत्कारादिकं
चानुमन्यन्ते तेषां महत्पातकं जायते, सम्यक्त्वमपि प्रति-
हन्यते, तेन मतान्तरायत्तं तं युगप्रधानाचार्यभक्त्यादिक-
मपि सर्वथा नानुमोदनीयमेवेति, कश्चित्तु-तानपि प्रतिवद-
न्ति । यथा-नयसाधनश्रेष्ठिसंगमादीनां मिथ्यात्वभाजामपि
दानं बहुषु ग्रन्थेषु परंपरया चानुमोद्यमानं दृश्यते, तथा
सर्वतीर्थकृत्सातिशयसाधुपारणासु पञ्चदिव्यावसरं अहो
दानमहो दानमित्युद्धोषोऽपि यदनुमोदनीयं न तत्का-
र्यते, कथं दृश्यन्ते च भवदादयः सर्वेऽपि मार्गे प्र-
तिपन्नाः । कारयन्तो यथा देहि भोः किञ्चिदस्मभ्यं
तव भूयान् लाभो भावीति, यदि च प्रदत्ते तदा सन्तुष्टिरपि
जायते इति स्वयमनुभूयमानस्यार्थस्य विलोपः कर्तुं सतां
नोचित इत्याशयतयैव सूत्रकारेणाभ्यधायि, “ अहवा
सर्वं वि य विअराये ” त्यादि अत्र सम्यग्दृष्टिपर्यन्ता-
नां पूर्वमुक्तत्वान्मिथ्यात्विनामपि किञ्चित्करणीयमनुमोदनी-
यमित्यापतितम्, तच्च विचार्यमाणं जिनजिनविम्बजिनाल-
याचार्योपाध्यायसाधुश्राद्धादीनां वास्तवागध्यानामशनपा-
नप्रदानादि भक्तिवर्णनसंज्ञलनाऽऽपत्परित्राणादिकं दृश्यते
चानुमोदितं साक्षादप्याचाराङ्गादौ, साधुना सांग्मशक-
टीपुरस्करणे मम न कल्पते भवता । पुनः पुण्यप्राग्भारा-
र्जनमकरीत्यादि कथं च जिनशासनप्रभावनाकारिणां स्ले-
च्छा अप्यनुमोद्यन्ते इत्याद्यनाग्रहवृद्ध्या पर्यालोचनीयमि-
ति ॥४॥ ही० । तथा तृतीय-चतुर्थप्रश्नप्रतिवचनं तु द्वाद-
दशजलपट्टकादवसेयं, किञ्च-“ सर्वं पि निरत्थं तस्स ”
इत्यादिवचनस्यापेक्षितत्वात्कान्तवाद् । अपेक्षा च मोक्ष-
फलाभावलक्षणेति भावः । अन्यच्च महानिशीथप्रसिद्धाला-
पकमुपष्टभ्य एकान्तेन परपाक्षिकप्रशंसानिषेधः । सोऽपि
न संगच्छते यतस्तस्मिन्नेवालापक-“ अविमुहमुद्धपरिसा-
मज्झगए सलाहेजा ” इति वचनेनाभिमुखमुग्धपरिपद्भि-
शेषमध्र एव तत् श्लाघाया निषेधः प्रतिपादितोऽस्ति, न
तु सामान्यपर्वदीति, किञ्चाऽत्रार्थ-ऊह-प्रत्यूहादिवहुवक्त्र-
व्यमस्ति तत्तु साक्षान्मिलने एव समीचीनतामश्नुतीति ॥ ३
॥ ४ ॥ ही० १ प्रका० ।

आणागाहग-आज्ञाग्राहक-पुं० । आगमग्राहके, “ सयाऽऽ-
णागाहगे सिया ” (सूत्र-२+) । सदाज्ञाग्राहकः स्यात्, अध्यय-
नश्रवणभ्याम् । पं० सू० २ सूत्र ।

आणागिज्झ-आज्ञाग्राह-त्रि० । आगमविनिश्चये, पं० व० ।

आणागिज्झो अत्थो,

आणाए चेव सो कहेयव्यो ॥ ६६३+ ॥

पं० व० ४ द्वार ।

आज्ञा-आगमस्तदग्राह्यस्तद्विनिश्चयोऽर्थोऽनागतातिक्रान्त-
प्रत्याख्यानादिराज्ञयैव-आगमेनैवासौ कथयितव्य इति । य-
द्वा-सामान्येनैवाज्ञाग्राह्याऽर्थः-सौधर्मादिः, आज्ञयैवासौ क-
थयितव्यो, न दृष्टान्तेन तस्य तत्र वस्तुनोऽसम्भवात् ।
आव० ६ अ० । (इत्यादिवहुवक्त्रव्यता ‘ वक्त्राण ’ शब्दे
षष्ठे भागे करिष्यते ।)

आणाजुत्त-आज्ञा युक्त-त्रि० । आगमोपेते, दर्श० ।

चारित्र्यमुद्दिश्य-“ आणाजुत्ताणमिणं, न होइ अहुणो त्ति-
वामोहो ” ॥ ५७ ॥ आज्ञायुक्तानामपि न केवलमाज्ञावाह्या-
नामिदं प्रस्तुतं चारित्रं न भवति-न जायते । दर्श० ४ तत्त्व ।
आणाजोग (थ)-आज्ञायोग-पुं० । आज्ञा-नियोगः शासनं
यथा राजाऽऽज्ञा-राजशासनम् तस्यां योग-उत्साहः तथा
वाऽऽज्ञया योगः-सम्बन्धः । दत्ताया अविफलीकरणं,
षो० १३ विव० । आप्तवचनसम्बन्धे च । पञ्चा० १३ विव० ।
सूत्रव्यापारं, पं० व० ।

पापं विसाइतुल्लं, आणाजोगो अ मतसमो ॥ ६६६ ॥

सर्वमपि पापं निन्द्यम् ; विषादिनुल्लं, विपाकदारुणत्वाद्
आज्ञायोगश्च-सूत्रव्यापारश्च अत्र मन्त्रसमः तद्वापापनय-
नात् । पं० व० ४ द्वार ।

आणाणिहेस-आज्ञानिर्देश-पुं० । भगवदभिहितागमस्यो-
त्सर्गापवादाभ्यामिदमित्थं विधेयमिदमित्थं चेत्यवमात्मके
प्रतिपादने, उक्त० १ अ० ।

आणाणिहेमयर-आज्ञानिर्देशकर-त्रि० । भगवदभिहिता-
गमप्रातपादनकरणशीले, भगवदभिहितागमानुलोमानुष्ठा-
यिनि च । उक्त० १ अ० ।

आज्ञानिर्देशतर-त्रि० । गुरुवचनस्येदमित्थमेवं करोमीति
निश्चयाभिधानन भवाम्भोधेस्तरणशीले, उक्त० १ अ० ।

तथा च विनीतशिष्यमधिकृत्य-

आणाणिहेसकरे ॥ ३+ ॥

आङ्गिति स्वस्वभावावस्थानात्मिकया मर्यादयाभिव्या-
प्या वा ज्ञायतेऽर्थो अन्येत्याज्ञा-भगवदभिहितागमरू-
पा तस्या निर्देश-उत्सर्गाऽपवादाभ्यां प्रतिपादनम्, आ-
ज्ञानिर्देश इदमित्थं विधेयमिदमित्थं चेत्यवमात्मकं तत्क-
रणशीलस्तदनुलोमानुष्ठानां वा आज्ञानिर्देशकरः । यद्वा-
आज्ञा-सौम्य । इदं कुरु, इदं च मा कार्षीरिति गुरुवचनमव,
तस्या निर्देशः-इदमित्थमेव करोमीति निश्चयाभिधानं तत्क-
रः । आज्ञानिर्देशन वा तरति भवाम्भोधिमित्याज्ञानिर्देशतर
इति, इत्यादयोऽनन्तगमपर्यायत्वाद् भगवद्वचनस्य व्याख्या-
भेदाः संभवन्तोऽपि मन्दमतीनां व्यामोहहेतुतया बालाऽ-
वलादिवोद्योत्पादनार्थत्वाच्चास्य प्रयासस्य न प्रतिसूत्रं प्रद-
र्शयिष्यन्ते । उक्त० १ अ० ।

आज्ञाऽनिर्देशकर-पुं० । आज्ञाविराधके, उक्त० ।

अविनीतशिष्यमधिकृत्य-“ आणाऽनिहेसकरे ॥३॥ ” स
शिष्योऽविनीत इत्युच्यते य आज्ञायाः-तीर्थकरवाक्यस्य,
गुरोर्वाक्यस्य चाऽनिर्देशकरः-अप्रमाणकर्त्ता आज्ञाविरा-
धकः । उक्त० १ अ० ।

आणाणिष्फादय-आज्ञानिष्पादक-पुं० । आज्ञासाधके, पं०
सू० २ सूत्र ।

आणाऽणुग-आज्ञाऽणुग-त्रि० । आज्ञामनुगच्छति, अनु० ।
गम-ड ६ त० । आदेशानुसारेण गन्तरि दांसादौ, क्ल आ-
ज्ञानुगतोऽप्यत्र । त्रि० । वाच० । आज्ञानुसारिणि, दर्श० ४
तत्त्व । आगमानुसारिणि, पञ्चा० ।

सुहभावा तच्चिगमो, सो वि य आणाणुगो निओगेण
॥ २६+ ॥

शुभभावात्-प्रशस्नाध्यवसायात्तद्विगमः-अशुभकर्मविगमो भवति 'सो वि य' ति- स पुनः शुभभावः आद्यानुगः-आग-मानुसारी भवति नियोगेन-नियमेन अनाद्याऽनुगम्यशुभ एवमि भावः । पञ्चा० १६ विव० ।

आणाऽणुगामि-(न्)-आज्ञाऽणुगामिन्-त्रि० । आद्यानु-च्छति, अनु० । गम-एणि ६ त० स० । आद्यानुगने, त्रियां डाप् । वाच० ।

आणापडिच्छय-आज्ञाप्रतीच्छक-पुं० । आज्ञाप्रतीच्छाकार-कं. पं०सू० २ सूत्र ।

आणापरतन्त्र-आज्ञापरतन्त्र-पुं० । आसवचनाधीने, पञ्चा० १४ विव० । (आद्यापरतन्त्रा प्रवृत्तिरप्रवृत्तिरेवेति 'आणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे उक्तम् ।)

आणापरिणामग-आज्ञापरिणामक-पुं० । यदादाप्यने त-त्काराति तत्कारणात्त पृच्छन्ति-किमर्थमेतदिति किंवाद्यैव कसंध्यतया श्रद्धातीत्येवेलक्षणं परिणामकभेदे. व्य० १० ड० । (एतस्य लक्षणाऽऽदिष्टव्युत्पन्नता 'परिणामग' शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते) (एतस्य परीक्षाप्रकार आद्याव्यवहार-निरूपणावसरं 'आणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतः)

आणापवित्ति-आज्ञाप्रवृत्ति-स्त्री० । आतोपदेशपरतन्त्रप्रव-र्तन, पञ्चा० ।

आद्याप्रवृत्तिकश्च शुद्ध एव । तथाच विम्वविधिमधिकृत्य-आणापवित्ति उच्य, सुद्धो एसो ण अणहा णियमा ।

तित्थगरे बहुमाणो, तदभावाश्च य गायन्त्रो ॥ १२ ॥

आद्याप्रवृत्ति एव-आतोपदेशपरतन्त्रप्रवर्तनादेव शुद्धा-विशुद्धः । एष परिणामो विम्वविधायको वा देय इति यागः । पञ्चा० ८ विव० । (अत्र विशेषः 'चेइय' शब्दे तृतीयभागे १२६८ पृष्ठ वक्ष्यते)

आणापवित्तिय-आज्ञाप्रवृत्ति-पुं० । आतोपदेशपरतन्त्र-प्रवृत्तिमनि, पञ्चा० ८ विव० ।

आणापहाण-आज्ञाप्रधान-पुं० । आगमपरतन्त्रे, ध० २ आध० ।

आणापाणपञ्जति-आनप्राणपर्याप्ति-स्त्री० । पर्याप्तिभेदे, म-या पुनरुच्छ्वासप्रायोग्यवगणादलिकमादायोच्छ्वासरूपतया परिणमस्य आलम्ब्य च मुञ्चति सा प्राणापानपर्याप्तिरिति । प्रव० २३२ द्वार ।

आणापाणवगणा-आनप्राणवर्गणा-स्त्री० । उच्छ्वासनि-श्वासायाऽस्यां पुद्गलवगणायाम्, कर्म० १ कर्म० । (वक्र-व्यता 'वगणा' शब्दे पष्ठ भागे वक्ष्यते)

आणापाण-आनप्राण-पुं० । कालविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । अनु० । स्था० । क्षा० । कर्म० ।

आणुप्राण-त्रि० । प्र अन् उण् । वाच० ।

(सूर्यप्रज्ञासावानप्राणकालपरिमाणम्) -

"आचलियाति वा आणापाणु ति वा । (सूत्र-१०५+) अ-सङ्ख्येया आचलिका एक आनप्राणः, "द्विपञ्चाशदधिकत्रि-चत्वारिंशच्छतसङ्ख्याचलिकाप्रमाण एक आनप्राणः" इति वृद्धसंप्रदायः ।

तथा चोक्तम्-

"एगो आणापाणु, तेयालीसं (सयालीसं) सया उ वावशा । आचलियपमाणेण, अणुतनाणीहि" निदिष्टो ॥ १ ॥ "

सप्ताऽऽनप्राणप्रमाणः स्तोत्रः । सू०प्र० २० पाहु० ।

आणावज्झ-आज्ञावाह-त्रि० । आतोपदेशशून्ये, पञ्चा० ।

आद्यावाह्याश्च स्वमनिप्रवृत्तेर्भवनिवन्धनत्वम्-

समितपविची सन्वा, आणावज्झ ति भवफला चेव । तित्थगसुद्धेणं वि, य. तत्तत्रो सा तदुद्देशा ॥ १३ ॥

स्वमनिप्रवृत्तिः-आत्मबुद्धिपूर्विका त्रेष्टा सर्वा-समस्ता द्र-व्यस्तव-भावस्तवविषया आद्यावाह्या-आतोपदेशशून्या इति हेतोर्भवफलैव-संसारनिवन्धनमव आद्याया एव, भवोत्तार-तुषु प्रमाणत्वात् । पञ्चा० ८ विव० । (विशेषः 'चेइय' शब्दे तृतीयभागे १२६८ पृष्ठ वक्ष्यते ।) आसवचनयद्विष्कृते च । पञ्चा० ।

आणावज्झत्तयथो, न होइ मोक्खंगया णवरं ।

आद्यावाह्याद्-आसवचनयद्विष्कृतत्वाद्यदाद्यावाह्यं तन्मो-क्षाङ्गं न भवति । पञ्चा० ६ विव० ।

आणावलाभियोग-आज्ञावलाभियोग-पुं० । आद्यापनम्-आद्याः भवन्तं कार्यमय तदकुर्वन्ता यलात्कारणम् यलाभि-योगस्ततश्चाऽऽप्तया सह वलाभियोग आद्यावलाभियोगः आद्यावलयोरभियोगो-व्यापारणमिति समासः । आद्यावला-योर्द्वयोपारणे, पञ्चा० ।

आणावलाऽभियोगो, णिग्गंधाणं ण कप्पते काउं ।

इच्छा पउंजियन्वा, सहे तह चेव राइणिए ॥ ८ ॥

आद्यावलाऽभियोगो निग्रन्थानां-साधूनां न कल्पनं-न यु-ज्यन् कर्त्तुं-विधातुं परपीडात्पादकत्वादात्मनश्चाभियोगि-कर्मवन्धनतुत्वात्तस्येत्यादि-(वहुवकृत्यता 'इच्छाकार' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) पञ्चा० १२ विव० ।

आणाभंग-आज्ञाभङ्ग-पुं० । आद्याया-आदेशस्य भङ्गः-स्व-

विषयेषु प्रभाराभावः, आदेशस्याऽकरणेन आदिष्टविषयेषु प्रचाराऽभावे, वाच० । आतोपदेशाननुपालने, पञ्चा० १५ विव० । सर्वविदागमोद्बुद्धेने च । दर्श० १ तत्त्व । (एतद्वक्र-व्यता 'अणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता)

आणाभावग-आज्ञाभावक-पुं० । आद्याया भावयितरि, पं० सू० "सयाणाभावगे सिया" (सूत्र-२+) । सदाऽऽज्ञाभावकः स्यादनुपज्ञाहारणेति । पं० सू० २ सूत्र ।

आणामिय-आनामित-त्रि० । ईपञ्चामिते, उपा० २ अ० । तं० । प्रश्न० । जी० । "आणामियचावरुइलकिण्हचिउर-राइसुसंठियसंगयआययसुजायभूमया" (सूत्र-१४+) ।

(आनामितं चापरचिरकृष्णचिकुरराजिसुसंस्थितसंगता-यतसुजातभूकाः) आनामितम्-ईपञ्चामितं यच्चापं-धनु-स्तद्व्याचरं-शोभने कृष्णचिकुरराजिसुसंस्थितं कुत्रापि-कृष्णा भूराजिसुसंस्थिते संगते आरयंत-दीर्घं सुजाते-सु-निष्पन्ने भुवौ येषां ने तथा । तं० । प्रश्न० । "आणामि-यचावरुइलतणुकिण्हनिद्धभूमया" (सूत्र-१४७+) । आनामितम्-ईपञ्चामितम्-आरोपितमिति भावः, यच्चापं-धनुरतद्रत्त कचिरे-संस्थानविशेषभावतां रमणीये तनू-तनुः

श्लक्ष्णपरिमितवालपङ्कथात्मकत्वात् कृष्णे-परमकालिमोपेते स्निग्धे-स्निग्धच्छाये भुवौ येषां ते आनामितचापरुचि-रतनुकृष्णस्निग्धभूकाः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० । (हस्तिवर्णकमाधकृत्य)-“ आणामियचावललितसंवेक्षित-ऽगसौडं ” (सूत्र-२१५) । आनामितम्-ईषन्नामितं यच्चाप-धनुस्तद्वद् ललिता च-विलासवती संवेक्षिता च-वेष्टन्ती संकाचिता वा अग्रशुण्डा-शुण्डाग्रं यस्य तत्तथा । उपा० २ अ० ।

आणामेत्त-आज्ञामात्र-न० । आप्तवचनमात्रे, “ आणामेत्तमि सव्वहा जुत्तो ” ॥ २८ + ॥ आज्ञामात्रे, आप्तवचन एव स-र्वथा सर्वप्रकारैर्युक्तः-उद्यतः । पञ्चा० १४ विव० ।

आणारुई-आज्ञारुचि-स्त्री० । आज्ञा-सूत्रव्याख्यानं; नि-र्युक्त्यादि, तत्र तथा वा रुचिः श्रद्धानम् सा आज्ञारुचिः । स्था० ४ डा० १ उ० । भ० । निर्युक्त्यादस्तत्त्वश्रद्धानं, ग० १ अधि० । औ० । “ आणारुई तिथगराणं आणं पसंसति ” । आ० चू० ४ अ० १२५८ गाथा । रागद्वेपरहितस्य पुंस् आज्ञयैव धर्मानुष्ठानगता-रुचिराज्ञारुचिः । तृतीये सम्यग्-दर्शनभेदे, ध० २ अधि० । आज्ञा-सर्वज्ञवचनात्मिका तथा रुचिर्यस्य सः । स्था० १० डा० ३ उ० । उक्त० । आप्तपद-शाभिलाषयुक्ते, पञ्चा० । “ आणारुइणो चरणं ” ॥ १२ + ॥ आज्ञारुचिः-आप्तपदशाभिलाषयुक्तस्य चरणं-चारित्र्यम् । पञ्चा० ११ विव० । आगमबहुमानिनि च । पञ्चा० १६ विव० । “ आणारुइणो य सम्मं ति ” ॥ ४१ + ॥ आज्ञारुचयः-आ-गमबहुमानिनः । पञ्चा० ११ विव० । तदात्मके तृतीये स-रागसम्यग्दर्शिनि च । स्था० १० डा० ३ उ० । उक्त० । यो हि प्रतनुरागद्वेषमिथ्याज्ञानतयाऽऽचार्याऽऽदीनामाज्ञैव कुग्रहा-भावाज्जीवाद्दितयेति रोचयते मानुपादिवत् स आज्ञारुचिः । स्था० १० डा० ३ उ० ।

(तल्लक्षणं यथा)—

रागो दोसो मोहो, अन्नाणं जस्स अवगयं होइ ।

आणाए रोयंतो, सो खलु आणारुई नाम ॥ २० ॥

स खलु निश्चयं आज्ञारुचिर्नाम इति प्रसिद्धो भवति, स इति कः ?-यस्य रागः-स्नेहः, द्वेषः-अप्रीतिः, मोहः-शेषमोह-नीयप्रकृतयः, अज्ञानं-मिथ्यात्वरूपम् एतत्सर्वं नष्टं भवति अस्य देशतोऽपगतं गम्यते, न सर्वतोऽपगतशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धः । यस्य रागो द्वेषोऽपगतः, यस्य द्वेषोऽपि देशतोऽ-पगतः, यस्य मोहोऽपि देशतोऽपगतः, यस्य अज्ञानं देशतो-ऽपगतम्, एतेषां अपगमात् आज्ञया आचार्याद्युपदेशेन रोचमानजीवादितत्त्वं तथैवेति प्रतिपद्यमानो यो भवति सः; आज्ञारुचिरित्यर्थः । अत्र मापतुषट्पान्तः-मा रूस मा तुस इति स्थाने मापतुष इति दृष्टान्तोऽस्ति ॥२०॥ उक्त० २८ अ० । प्रव० । स्था० । “ आणारुई ” ॥ ११५ + ॥ आज्ञा-सर्वज्ञ-वचनात्मिका तस्यां रुचिः-अभिलाषो यस्य स आज्ञारुचिः । सरागसम्यग्दर्शनाऽऽर्थभेदे, जिनाज्ञैव मे तत्त्वं; न शेषं युक्ति-जातमिति योऽभिमन्यत स आज्ञारुचिः । (३७ सूत्र दी०) प्रज्ञा० १ पद ।

(आज्ञारुचिमाह)—

जो हेउमयाणंतो, आणाए रोयए पवयणं तु ।

एमेव णसहति य, एसो आणारुई नाम ॥ ११६ ॥ (सूत्र-३७)

यां हेतुम्-विवक्षितार्थगमकमजानानः प्रवचनमाज्ञयैव तुश-ब्द एवकारार्थः, केवलया रोचने, कथमित्याह-एवमतत् ; प्रवचनोक्तमर्थजातं, नान्यथेति एष आज्ञारुचिर्नाम । प्रज्ञा० १ पद ।

आणाल-आलान-न० । आ-लीयतेऽत्र आ-ली-ल्युट् । “ आलाने ल्-नोः ” ॥ ८२॥ ११७॥ इति द्वैमप्राकृतसूत्रेण ल्-नो-व्यत्ययः । प्रा० । गजवन्धनस्तम्भं, करणं ल्युट् । तद्वन्धनर-ज्ज्वाम् । भावे ल्युट् । वन्धनमात्रे च । वाच० ।

आणालक्खंभ-आलानस्तम्भ-पुं० । गजवन्धनस्तम्भे, प्रा० २ पाद । वाच० ।

आणावं-आज्ञावत्-त्रि० । आप्तोपदेशवर्तिनि, ध० २ अधि० ।

आणावट्ठि(न्)-आज्ञावर्तिन्-त्रि० । भगवत्प्रणीतवचनानु-सारिण, आचा० ।

आणाववहार-आज्ञाव्यवहार-पुं० । व्यवहारभेदे, ध० २ अधि० । व्य० । प्रव० । पञ्चा० । (वक्तव्यता ‘आणा’ शब्देऽ-स्मिन्नेव भागे गता ।)

आणाविजय-आज्ञाविच (ज) य-पुं० । आ-अभिविधिना ज्ञायन्तेऽर्था यया सा-प्रवचनं; सा विचीयते-निर्णीयते; प-र्यालोच्यते वा यस्मिन्स्तदाज्ञाविचयं-धर्ममध्यानमिति, प्रा-कृतत्वेन-विजयमिति । स्था० ४ डा० १ उ० । आज्ञा-जिन-प्रवचनं तस्या विचयो-निर्णयो यत्र तदाज्ञाविचयम्, प्राकृ-तत्वात्-आणाविजयम् । औ० । ग० । आज्ञा वा विजीयते-अधिगमद्वारेण परिचिर्नाक्रियते यस्मिन्नित्याज्ञाविजयम् । स्था० ४ डा० १ उ० । आज्ञागुणानुचिन्तनात्मके धर्ममध्यान-भेदे, औ० । ग० । भ० । स च आज्ञाया अनन्तत्वपूर्वापरा-विरोधित्यादिसवरूपे चमत्कारपूर्वकचित्तविश्रामः-आज्ञावि-चयः । अष्ट० ६ अष्ट० । अतीन्द्रियत्वादेतदाहरणादिसद्भावे-ऽपि बुध्यतिशयशक्तिविकलैः परलोकवन्धमोक्षधर्माधर्मादि-भावेष्वत्यन्तदुःस्वप्नोद्भवैर्वास्तव्यामायातद्विषयं तद्वचनं तथैवेत्याज्ञाविचयम् । सम्म० ३ काण्ड १३ गाथाटी० । धर्म्यमपि ज्ञानदर्शनचारित्र्यैराग्यभावनाभिः कृताभ्यास-स्य नयादिभिरतिगहनं न बुध्यते तुच्छमतिना परं सर्वज्ञ-मतं सत्यमेवेति चिन्तनमाज्ञाविचयः । ध० ३ अधि० ।

(एतत्स्वरूपम्)—

(१२५५ गाथा) तत्थ आणाविजये आणं विवेप-ति । जघा पंचत्थिकाए छुज्जीवनिक्काए अट्ट पवय-णमाता, अण्णे य सुत्तनिवद्धं भावे, अवद्धे य पेच्छ, कहं आणाए परियाण्णज्जंति ? एवं चिंतति, भासति य । तथा पुरिसादिकारणं पड्ड च किच्छासज्जेसु हेतुविस-या तातेसु वि वत्थुसु वि सव्वण्णादिद्वेसु एवमेव सेतंति चिंतनो भासंनो य आणा विधयेति । आ० चू० ४ अ० ।

आणाविराहणा-आज्ञाविराधना-स्त्री० । आप्तोपदेशानु-पालनं, पञ्चा० १६ विव० । (आप्तोपदेशाऽननुपालने किं भवतीति ‘आणा’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्)

आणाविराहणाऽणुग-आज्ञाविराधनाऽणुग-त्रि० । आप्तोप-देशाऽननुपालनानुसारिणि, पञ्चा० ।

तथा च अशुभाध्यवसानमधिकृत्य—

आणविराहणाणुग-मेयं पि य होति दद्वयं ॥ २८ ॥
इदं पुनरशुभाध्यवसानम्—आणविराधनाम्—आप्तपद-
शाननुपालनाम्—अनुगच्छति—अनुमरतीत्याणविराधनानुगं
भवति स्याद् द्रष्टव्यम्—ज्ञेयम् । पञ्चा० १६ वि० ।
आणविवरीय-आज्ञाविपरीत-त्रि० । आसवचनविपर्यस्ते,
पञ्चा० । “आणविवरीयमेव जं विचि” ॥ ६+ ॥ आण-
विपरीतमेव—आसवचनविपर्यस्तमपि । पञ्चा० ६ वि० ।
आणवेतव्य-आज्ञापयितव्य-त्रि० । आदेशनीयं, आचा० ।
आणासार-आज्ञासार-त्रि० । आसवचनप्रधानं, “आणा-
सारं मुखेयव्यं” ॥ ८+ ॥ आणासारम्—आसवचनप्रधानम् ।
पञ्चा० ११ वि० ।
आणासिद्ध-आज्ञासिद्ध-त्रि० । आप्तवचनसिद्धं, सूत्र० । “पु-
राणं मानयो धर्मः, साक्षा वेदधिकस्तिस्त्वम् । आणासिद्धा-
नि चत्वारि, न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥ १ ॥ इति परतीर्थि-
काः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
आणजित-आनीयमान-त्रि० । प्राप्यमाणं, “णिजंताऽऽ-
णजंता” ॥ ६४२ ॥ ‘आणजंता’ ति-गृहपतिः गृहादानी-
यमाना वा । घृ० ३ उ० ।
आणि (णी) य-आनीत-त्रि० । आ-नी-कर्मणि कृ ।
“पानीयादिष्वित्” ॥ ८ । १ । १०१ ॥ ” इति द्वैम प्राकृतसू-
त्रेण-इत्यम् । प्रा० । देशादेशान्तरं नीति, वाच० । आहृतं,
प्रव० ६ द्वार ।
आणील-आनील-पुं० । ईषदर्थे, आहृ । प्रा० स० । ईषत्री-
लवर्णे, सामस्येन नीलवर्णे च । “आणीलं च वर्णं रयावेहि”
॥ ६ ॥ वस्त्रम्—अभ्यर्चं परिधानार्थं गुलिकादिना रजस्य आ-
नीलम्—ईषत्रीलं सामस्येन नीलं भवति । सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । तद्वति, त्रि० । नीलघाटके, पुं० । हेम० ।
तज्जानिस्त्रियाम् । स्त्री० । लीप् । वाच० ।
आणुकंपिय-आनुकम्पिक-त्रि० । अनुकम्पया चरतीत्यानु-
कम्पिकः । भ० १५ श० । कृपावति, भ० ३ श० १ उ० । प्रति० ।
आणुगामिय-आनुगामिक-त्रि० । गच्छन्तं पुरुषम् आ-
समन्तादनुगच्छत्येवंशीलः आनुगामिः आनुगाभ्येवानुगामिकं
स्वार्थे कप्रत्ययः । अथवा-अनुगमः प्रयोजनं यस्य तदानु-
गामिकम् । अनुशानिकादिपाठादनुभयपदवृद्धिः । आ० म०
१ अ० । नं० । स्था० । अनुगमन्ति, (अनुगमनशीले) ।
ध० ३ अधि० । “आणुगामियं ति वमि” (सूत्र-२१७+) ।
आनुगामिकं तदार्जितपुण्यानुगमनाद् । आचा० १ श्रु० ८
अ० ५ उ० । सह गमन्ति, सूत्र० । “से एगईओ आणुगा-
मियभावे गडिसंघाय” (सूत्र-३१ x) । आनुगामिकभावे
प्रतिसंघाय-सहगन्तुभावेनानुकूल्यं प्रतिपद्य । सूत्र० २ श्रु०
२ अ० । अयधिविज्ञानविशेष, देशान्तरगतमपि ज्ञानिनमनु-
गच्छति लोचनवत्तदवधिज्ञानमाणुगामि । कर्म० १ कर्म० ।

आणुगामिओऽणुगच्छइ,

गच्छंतं लोअणं जहा पुरिसं ॥ ७१४+ ॥ विशे० ।

नं० स्था० । (एतद्व्याख्याम् ‘ओहि’ शब्दे तृतीयभागे
१४१ पृष्ठं करिष्यते ।)

(आनुगामिकानानुगामिकमिथावधिज्ञानस्वरूपम्)—

आणुगामिओ य ओही, नेरइयाणं तहेव देवाणं ।

अणुगामि अणुगामी, मीसो य मणुस्सतेरिच्छे ॥ ७१४ ॥

अनुगमनशील आनुगामिकः । (सर्वोऽप्यवधिज्ञानविषयः
‘ओहि’ शब्दे तृतीयभागे १४१ पृष्ठे दर्शयिष्यते) (विशे० ।)
त्रिावधोऽप्यवधिमनुष्येषु तिर्यक्षु च भवतीति नियुक्ति-
गाथायः । विशे० । तत्रहान्तगतं न प्राह्यां, देवनारकाणां-
मभ्यन्तगावधिभ्यात्, किन्तु-मध्यगतः, सांऽप्यन्त (स्य)
व्याख्यानविशिष्टां देवनारकाणां स्वावधिघोतिततत्रमध्य-
वधित्वात्, तुशब्द एवकारार्थः, सच्चश्रवधारणं, आनुगा-
मिक एव यथास्वरूपां नाभ्य इति, केषामित्याह-नरान् का-
यन्ति भ्ययोग्यानादयन्तीति नरकाः तेषु भवा नागकास्तेषां
नथा दीव्यन्ति-यथेच्छया क्रीडन्तीति देवाः तेषां मनुष्याश्च
तिर्यक्च मनुष्यतिर्यक् तस्मिन्मनुष्यतिर्यक् जातावेकवचनं,
तनांऽयमर्थः-मनुष्येषु तिर्यक्षु आनुगामिक उक्तशब्दार्थः,
अनानुगामिकः-अवस्थितः शृङ्खलादिनिर्यान्त्रतप्रदीप इव यो
गच्छन्तं पुरुषं नानुगच्छति, आह च भाष्यकृत्—“अणुगा-
मिकोऽणुगच्छइ, गच्छंतं लोअणं जहा पुरिसं । इयरो उ ना-
णुगच्छइ, ठिअणदीवां व्व गच्छंतं” (विशे० ७१४) ।
यस्य तू-पक्षस्यावधेर्देशो व्रजानि स्वामिना सह अपरश्च देशः
प्रदेशान्तरचालितपुरुषस्थोपहतैकलोचनवदन्यत्र न व्रजति
स मिथ उच्यते, उक्तं च—“उभयसहायो मीसो, देसो ज-
स्साऽणुजाइ ना अओ । कासइ गयस्स कथइ, एगे उव-
हम्मइ उअच्छि” (विशे० ७१५) एव च भवति गाथासंक्षे-
पायः । देवनारकाणां सर्वान्मदेशजाभ्यन्तरावधिरूपमध्यगत
आनुगामिकोऽवधिः, तिर्यक्षुमनुष्याणां सवप्रभेदः-आनुगा-
मिकः, अनानुगामिकः, मिथश्चात् । आ० म० १ अ० ।

एतस्य भेदाः—

से किं तं आणुगामियं ओहिनाणं ? , आणुगामियं
ओहिनाणं दुविहं पणत्तं; तं जहा-अंतगयं; मज्झगयं च ।
(सूत्र-१०+)

‘से किं तमि’ त्यादि, अथ किं तदानुगामिकमवधिज्ञा-
नम् ? । आनुगामिकमवधिज्ञानं द्विविधं प्रकृतम्, तद्यथा-
अन्तगतं च, मध्यगतं च । नं० । (अन्तगताऽवधिज्ञान
स्वरूपम् ‘अन्तगत्य’ शब्दे प्रथमभागे गतम् ।) (मध्यगताऽ-
वधिज्ञानस्वरूपम् ‘मज्झगत्य’ शब्दे-पष्ठे भागे वक्ष्यते ।)
(अन्तगत-मध्यगतयोर्विशेषः)—

अंतगत्यस्स मज्झगत्यस्स य को पड्विसेसो ? , पुरओ
अंतगएणं ओहिनाणणं पुरओ चेव संखिजाणि वा अ-
संखिजाणि वा जोयणाई जाणइ पासइ, मग्गओ अंत-
गएणं ओहिनाणणं मग्गओ चेव संखिजाणि वा असं-
खिजाणि वा जोयणाई जाणइ पासइ, पासओ अंतगएणं
ओहिनाणणं पासओ चेव संखिजाणि वा असंखिजाणि

वा जोयणाईं जाणइ पासइ. मज्झगएणं ओहिनाणेणं
सव्वओ समंता संखिजाणि वा असंखिजाणि वा जोय-
णाईं जाणइ पासइ. (सूत्र-१०. +)

अन्तगन्तस्य मध्यगन्तस्य च परस्परं कः प्रतिविशेषः? -प्र-
तिनियतो विशेषः स्वरिराह-पुरतोऽन्तगतेनावधिज्ञानेन पु-
रत-एवाग्रत एव संख्येयानि-एकादीनि; शीर्षग्रहलिकापर्य-
न्तान्यसङ्ख्येयानि वा योजनानि; एतावत्सु योजनपञ्चगाढं;
द्रव्यमित्यर्थः, जानाति-पश्यति ज्ञानं विशेषग्रहणात्मकं, द-
र्शनं सामान्यग्रहणात्मकम् । तदेवं पुरतोऽन्तगतस्य शेपाव-
धिज्ञानेभ्यो भेदः । एवं शेपाणामपि परस्परं भावनीयः ।
'नवरं सव्वओ समंता' इति-सर्वतः सर्वासु दिग्बिदिजु
समन्तात्सर्वैरेवात्मप्रदेशैः सर्वैर्वा विशुद्धस्पन्दकैः, उक्तं
च चूर्णैः-"सव्वउ त्ति सव्वासु दिसि बिदिसासु समंता
इति सव्वायण्णएसेसु सव्वेसु वा विसुद्धफड्डेगेसु " इति ।
अत्र 'सव्वायण्णएसेसु' इत्यादौ तृतीयार्थे सप्तमी भवति
च तृतीयार्थे सप्तमी, यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे-
"व्यत्ययोऽप्यासा " मित्यत्र सूत्रे-'तृतीयार्थे सप्तमी' यथा-
"तिसु तेसु अलंकिया पुहवी " इति । अथवा-समन्ता
इत्यत्र स अर्वाधज्ज्ञानी परास्मृश्यते, मन्ता इति ज्ञाता, शेषं
तथैव । न० । साध्यमसाध्यमग्न्यादिकमनुगच्छति साध्या-
भावेन भवति या धूमादिहंतुः संऽनुगामी ततो जातमानु-
गामिकम् अनुमानं तद्रूपं व्यवसायाऽपि आनुगामिक एव ।
अनुमाने, तदात्मकं व्यवसायविशेषे च । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

आणुगामियत्ता-आनुगामिकता-ली० । परम्पराशुभानु-
बन्धं, "आणुगामियत्ताए भविस्सइ " (सूत्र-३२० x)
आनुगामिकत्वायः शुभानुबन्धायेत्यर्थः । भ० ६ श० ३३ उ० ।
"आणुगामियत्ताए अभुट्टेत्ता भवति " ॥ १६ + ॥ आनु-
गामिकतायै-परम्पराशुभानुबन्धायेति । दशा० ४ अ० ।
स्था० । भवपरम्परासु. सानुबन्धसुखं च । "आणुगामिय-
त्ताए भविस्सइ ॥ ११ + ॥ " आनुगामिकत्वाय-भवपरम्प-
रासु सानुबन्धसुखाय भविष्यति । दशा० १० अ० । नि० ।

आणुधम्मिय-आनुधार्मिक-त्रि० । अन्यैरपि तद्धार्मिकैस्स-
माचीर्णैः, आचा० । भगवतो महावीरस्य विहारसमये
इन्द्रप्रक्षिप्तवस्त्रधारणमधिकृत्य-"एवं खु आणुधम्मियं त-
स्स " (सूत्र-२ +) । एतद्वस्त्रावधारणं तस्य भगवतोऽनु-
पश्चाद्धार्मिकमानुधार्मिकमन्वेत्यपरैरपि तीर्थकृद्भिः समाची-
र्णमित्यर्थः । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

आणुपुण्ड्र-आणुपूर्व-न० । पूर्वस्य पश्चादनुपूर्वं तस्य भावः
इत्यर्थः । "गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः " (पाणि० ५ । १ । १२-
६) कर्मणि चेति ध्यञ् । उक्त० १ अ० । अनु० । क्रमे,
औ० । परिपाट्याम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विशिष्टरचना-
याम्, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

आणुपुण्ड्रिय-आनुपूर्वस्थित-त्रि० । विशिष्टरचनाया स्थि-
ते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

आणुपुण्ड्र- (वि) सुजाय-आनुपूर्व (र्वी) सुजात-त्रि० ।
पारंपार्या सुपुजाते, तथा च वृत्तवर्णनमुपक्रम्य-"आ-

खुपुण्ड्रसुजायखड्डलवट्टमात्रपरिणया" (सूत्र-२ टी०) आ-
नुपूर्व्येण-मूलादिपरिपाट्या सुपु जाता रुचिराः वृत्तभावं
च परिणता ये ते तथा । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । आनुपूर्व्या-
मूलादिपरिपाट्या जन्मदोपरहितं यथा भवति एवं जातः
आनुपूर्वासुजातः । रा० । ज० । तथा च हृदवर्णनमुपक्रम्य-
"आणु पुण्ड्रसुजायवर्णनंभीरसीयजले " (सूत्र-५१+) आ-
नुपूर्व्येण-परिपाट्या सुपु जाता वप्राः-तटा यत्र स तथा
गम्भीरम्-अगाधं शीतलं जलं यत्र स तथा ततः पद्मव्यस्य
कर्मधारयः । ज्ञा० १ श्रु० ४ अ० । "आणुपुण्ड्रसुसंहयंगुली-
प " (सूत्र-१०+) आनुपूर्व्येण-क्रमेण वर्द्धमाना दीयमाना
वा इति गम्यम्, सुसंहता-सुपु अविरेला अङ्गुल्यः पा-
दाग्रावयवा यस्य स तथा । औ० ।

आणुपुण्ड्रिग-आनुपूर्वीग-त्रि० । आनुपूर्वी-क्रमस्तं गच्छ-
तीत्यानुपूर्वीगः । क्रमवति, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।
"आणुपुण्ड्रिगमा एसा पव्वजासुत्तअत्थकरणं च " ॥ २-
६८+ ॥ आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

आणुपुण्ड्रिगंठिय-आनुपूर्वीग्रन्थित-त्रि० । परिपाट्या गु-
म्फितं, भ० । अन्ययुक्तकानधिकृत्य-"आणुपुण्ड्रिगंठिया "
(सूत्र-१८३x) आनुपूर्व्या-परिपाट्या ग्रन्थिता-गुम्फिता
आयुचितग्रन्थीनामादीं विधानादन्तोचितानां च क्रमणा-
न्त एव करणाद् । भ० ५ श्रु० ३ उ० ।

आणुपुण्ड्रिणाम-आनुपूर्वीनामन्-न० । वृषभनासिकान्य-
स्तरज्जुसंस्थानीयाः कर्मसंहन्वा विशिष्टं स्थानं प्राप्यते
असौ यथा चोद्धोत्तमाङ्गाधश्चरणादिरूपो नियमतः शरीर-
विशेषो भवति सा अनुपूर्वीति । आच० १ अ० । कूर्परलाङ्ग-
लगोमूत्रिकाकाररूपेण यथाक्रमं द्वित्रिचतुःसमयप्रमाणेन
विग्रहेण भवान्तरोत्पत्तिस्थानं गच्छतो जीवस्यानुश्रोणि-
नियता गमनपरिपाटी आनुपूर्वी, तद्विपाकवधा कर्मप्रकृ-
तिरपि, कारणे कार्योपचागादानुपूर्वी । पंचा० ७ विव० ।
कूर्परलाङ्गलगोमूत्रिकाकाररूपेण यथाक्रमं द्वित्रिचतुःसम-
यप्रमाणेन विग्रहेण भवान्तरोत्पत्तिस्थानं गच्छतो जीवस्य-
अनुश्रोणिगमनमानुपूर्वी, तन्निबन्धनं नाम आनुपूर्वीनाम ।
कर्म० ६ कर्म० । नामकर्मभेदे, यदुदयादन्तराले गतो जीवो
यानि नदानुपूर्वीनाम । सं० ४२ सम० । तच्चतुर्विधम्-नारका-
नुपूर्वीनाम १, तिर्यगानुपूर्वीनाम २, मनुष्यानुपूर्वीनाम ३,
देवानुपूर्वीनाम ४, । कर्म० ६ कर्म० । "आणुपुण्ड्रि चउभ-
या " ॥ १२८३x ॥ आनुपूर्वी चतुर्धा-नारक-तिर्यग्मनुष्य-
देवानुपूर्वीभेदाद् । प्रव० २१६ द्वार । कर्म० । चतुर्धा गति-
रिवानुपूर्वी प्रागुक्तरूपा भवति, कोऽर्थः-गत्यभिधानव्यप-
देश्यमानुपूर्वीनाम, ततो निरयानुपूर्वीतिर्यगानुपूर्वीमनु-
ष्यानुपूर्वीदेवानुपूर्वीभेदात्-आनुपूर्वीनाम चतुर्देति तात्प-
र्यम् । तत्र नरकगत्या नाम कर्मप्रकृत्या सहचरितानुपूर्वी
नरकगत्यानुपूर्वी तत्समकालं चास्या वेद्यमानत्वात्सहच-
रितत्वम् । एवं तिर्यग्मनुष्यदेवानुपूर्वीऽपि वाच्याः । कर्म० १
कर्म० । ननु आनुपूर्व्या उदयो नरकादिषु किमृजुगत्या गच्छत
आहोस्त्रिदशकगत्याशङ्क्याऽह-'पूर्वीउदयो वक्ते' त्ति-पूर्व्या
आनुपूर्व्या वृषभस्य नासिकारज्जुकल्पाया उदयो-विपाको
वक्त्र एव भवति । अयमर्थः-नरके द्विसमयादिवक्त्रेण

गच्छतो जीवस्य नरकानुपूर्व्या उदयः । नियन्त्रु-द्विसम-
यादिवक्त्रेण जीवस्य गच्छन्स्तिर्यगानुपूर्व्या उदयः । मनुष्येषु
द्विसमयादिवक्त्रेण गच्छन्ता जीवस्य मनुष्यानुपूर्व्या उदयः ।
देवेषु द्विसमयादिवक्त्रेण गच्छन्ता जीवस्य देवानुपूर्व्या
उदयः । उक्तं च बृहत्कर्मविषाके—

“ नरयाउयस्स उदय, नरय वक्त्रेण गच्छमाणस्म ।
नरयाणुपुत्रिवयात्, तर्हि उदयो अत्रहि नऽस्ति ॥ १ ॥
एवं तिरिमणुदेव, तेसु चि वक्त्रेण गच्छमाणस्म ।
तसिमाणुपुत्रिवयात्, तर्हि उदयो अत्रहि नऽस्ति ॥ २ ॥
कर्म० १ कर्म० ४२ गाथाटी० ।

आणुपुत्रिविहारि (न) - आनुपूर्वीविहारिन्-पुं० । प्रवज्या-
दिक्रमण विहारिणि, आचा० ।

(आह निर्युक्तिहारः)—

आणुपुत्रिविहारीणं, भक्तपरिणा य इंगिनीमरणं ।

पायवगमणं च तहा, अहियारो होइ अड्डम ॥ २५७ ॥

अष्टमके तु अयमर्थधिकारः, तद्यथा-आनुपूर्वीविहारिणाम्-
प्रतिपालितदीर्घसंयमानाम् । आचार्यप्रदणप्रानपादनात्तरका-
लमवसीदत्संयमाऽऽययनाऽऽयापनक्रियाणां निष्पादितदिन्या-
णामुत्सर्गतो द्वादशसंयत्सरसंलेखनाक्रमसंलिखनदेहानां भ-
क्तपरिहृतिमरणं, पादपोषणमनं वा यथा भवति तथोच्यते ।
आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

तच्चैवानुपूर्वीविहारिणां मरणप्रधिकृत्य सूत्रम्—

आणुपुत्रेण विमोहाई, जाई धीरा समासज ॥ १ + ॥

आनुपूर्वी क्रमः—तद्यथा-प्रवज्याशिक्षासूत्रार्थप्रदणपरिनि-
ष्ठितस्थैककालिकविहारित्वमित्यादि, यदि चा-आनुपूर्वी-
संलेखनाक्रमश्चत्वारि विरुष्टानीत्यादि, तथा आनुपूर्व्या या-
न्यभिहितानि । आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

आणुपुत्रिव्यसंज्ञाए, कम्मणाओ त्तिउड्ड ॥ २ ॥

आनुपूर्व्या-प्रवज्यादिक्रमण संयममनुपालय मम जीवतः
कश्चिद् गुणो नाभ्यर्त्तयतः शरीरमाज्ञावसरः प्राप्तस्तथा कस्मै
मरणाय समर्थोऽहमित्येवं संस्थाय-ज्ञात्वा आरम्भणमार-
म्भः-शरीरधारणयाऽन्नपानाद्यन्वेषणात्मकस्तस्मात् भूत्वाति;
अपगच्छनीत्यर्थः सुखव्यत्ययन पञ्चम्यर्थं चतुर्थी । पाठान्तरं
या—“ कम्मणाओ त्तिउड्ड ” कर्म्मोपमेदं तस्मात् भूटप्य-
तीति-भूत्वाति, “ वर्त्तमाननामीप्यं वर्त्तमानवद्वा ” (पाणि० ३
। ३ । १३१ । इत्यनेन भविष्यत्कालस्य वर्त्तमानता । आचा०
१ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

आणुपुत्र्वी-आनुपूर्वी-स्त्री० । पूर्वस्य पश्चादनुपूर्वं तस्य
भावः इत्यर्थे “ गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः ” (पाणि० ५ । १ ।
१२६ ।) कर्मणि चति प्यञ् तस्य च पितृकरणसामर्थ्यात्
स्त्रीन्वे “ पिद्गौरादिभ्यः ष्व ” (पाणि० ४ । १ । ४८)
इति ङीप् आनुपूर्वी । क्रमे, परिपाठ्याम्, उक्त० १ अ० ।
आचा० १ रा० । विशेष० पं० सं० । जं० । आनुपूर्वी, अनुक्रमः,
अनुपरिपाटीति पर्यायाः । इयादिवस्तुसंज्ञा इत्यर्थः । अनु० ।
“ आणुपुत्रं पाणेहि संजय ” (सूत्र-१३ x) । आनुपूर्व्या-
अमरणधर्मप्रतिपत्त्यादिलक्षणया प्राणिषु यथाशक्त्या सम्यक्

यतः संयतः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । “ आणुपुत्रिव्य-
संज्ञाए ” सूत्र-२ +) आनुपूर्व्या-प्रवज्यादिक्रमण । आ-
चा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० । विशिष्टरचनायाम्, सूत्र० २
श्रु० १ अ० । तदात्मके शास्त्रीयोपक्रमभेदे, प्रकारान्तरेण
शास्त्रभाषोपक्रमभेदे च । अनु० ।

विषयसूचनार्थमधिकाराद्धाः—

- (१) आनुपूर्व्याः सामान्यतो भेदाः ।
- (२) आनुपूर्व्याः द्रव्यादिना भेदाः ।
- (३) नैगमव्यवहारसम्मतया द्रव्यानुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (४) प्रसङ्गशास्त्रस्यानुगमस्य निरूपणम् ।
- (५) आनुपूर्व्याः संग्रहनयमनन निरूपणम् ।
- (६) प्रागुद्दिष्टाया औपनिधिकया द्रव्याऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (७) प्रागुद्दिष्टज्ञायाऽऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (८) क्रमप्राप्तकालाऽऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (९) उत्कीर्त्तनाऽऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (१०) गणनाऽऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (११) प्रागुद्दिष्टसंस्थानाऽऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।
- (१२) भावाऽऽनुपूर्व्या निरूपणम् ।

(१) आनुपूर्वीस्वरूपनिरूपणगर्भं भेदमाह—

से किं तं आणुपुत्र्वी ? आणुपुत्र्वी दसविहा पसत्ता,
तं जहा-नामाऽऽणुपुत्र्वी १, ठवणाऽऽणुपुत्र्वी २, दव्वाऽऽ-
णुपुत्र्वी ३, खेत्ताऽऽणुपुत्र्वी ४, कालाणुपुत्र्वी ५, उक्किच-
णाऽऽणुपुत्र्वी ६, गणणाऽऽणुपुत्र्वी ७, संठाणाऽऽणुपुत्र्वी
८, मामाआरियाणुपुत्र्वी ९, भावाऽऽणुपुत्र्वी १० (सूत्र-७१)
नामद्वयणाओ गयाओ । (सूत्र-७२ +)

‘ से किं तमि ’ त्यादि, अथ किं तदानुपूर्वीं वस्तित्वनि प्रश्ना-
र्थः । अत्र निर्वचनम्— आणुपुत्र्वी दसविहं त्यादि, इह हि
पूर्व, प्रथमम्, आदिः, इति पर्यायाः । पूर्वस्य अनु-पश्चाद-
नुपूर्वं, “ तस्य भाव ” इति यणप्रत्यये स्त्रियामीकारे चानुपूर्वी,
अनुक्रमो, अनुपरिपाटीति पर्यायाः । इयादिवस्तुसंहति-
रित्यर्थः । इयामानुपूर्वीं दशविधा-दशप्रकारा प्रवृत्ता, तद्यथा-
नामाऽऽनुपूर्वी, स्थापनाऽऽनुपूर्वी, द्रव्याऽऽनुपूर्वी, ज्ञेयाऽऽनुप-
ूर्वी, कालाऽऽनुपूर्वी, उत्कीर्त्तनाऽऽनुपूर्वी, गणनाऽऽनुपूर्वी,
संस्थानाऽऽनुपूर्वी, सामाचार्यानुपूर्वी, भावानुपूर्वीति ॥ ७१ ॥
अत्र नामस्थापनानुपूर्वीस्त्रे नामस्थापनावश्यकसूत्रव्या-
ख्यानुसारेण व्याख्येयं ॥ ७२ x ॥

(२) द्रव्यादिना आनुपूर्वीभेदमाह—

से किं तं दव्वाणुपुत्र्वी ? दव्वाणुपुत्र्वी दुविहा पसत्ता,
तं जहा-आगमतो अ, नो आगमतो (ओ) अ । से किं तं आ-
गमाओ दव्वाणुपुत्र्वी ? २ जस्म णं आणुपुत्र्वि त्ति पदं
सिक्खि (अं) तं ठितं जितं मितं परिजितं जाव नो अणुप्पे-
हाए कम्हा अणुवओगो दव्वस्मि तिकड्डु शेगमस्स णं एगो
अणुवउचो आगमतो एगा दव्वाणुपुत्र्वी जाव कम्हा
जति जाणए अणुवउत्ते न भवति । सेत्तं आगमओ दव्वा-
णुपुत्र्वी ॥ से किं तं नो आगमतो दव्वाणुपुत्र्वी ? नो-

आगमतो द्वाणुपुर्वी तिविहा पण्त्ता १, तं जहा-जा-
णगसरीरद्व्याणुपुर्वी. भवियसरीरद्व्याणुपुर्वी. जाण-
गसरीरभविअसरीरवतिरित्ता द्वाणुपुर्वी । से किं तं
जाणगसरीरद्व्याणुपुर्वी १, जाणगसरीरद्व्याणुपुर्वी प-
दत्थाहिगारजाणयस्स जं सरीरयं ववगतचुतचावितचत्त-
देहं, सेसं जहा द्वाऽऽवस्सए तहा भाणिअव्वं०जाव सेतं
जाणगसरीरद्व्याणुपुर्वी । से किं तं भविअसरीरद्व्या-
णुपुर्वी १, भविअसरीरद्व्याणुपुर्वी जे जीवे जोणीजम्म-
णनिकखंते, सेसं जहा द्वावस्सए०जाव से(तं)तं भविअस-
रीरद्व्याणुपुर्वी । से किं तं जाणयसरीरभविअसरीरव-
तिरित्ता द्वाणुपुर्वी १, जाणयसरीरभविअसरीरवतिरित्ता
द्वाणुपुर्वी दुविहा पण्त्ता १, तं जहा-उवणिहिआ
य, अणोवणिहिआ य । तत्थ णं जा सा उवणिहिआ
सा ठप्पा, (सूत्र-७२+)

द्रव्यानुपूर्वीसूत्रमाप द्रव्यावश्यकवदेव भावनीयम् यावत्-
" जाणगसरीरभविअसरीरवतिरित्ता द्वाणुपुर्वी दुविहं "
त्यादि. तत्र निधानं. निधिः. निक्षेपा. न्यासा. विरचना. प्र-
स्तारः. स्थापना. इति पर्यायाः । तथा च-लोके—निधेहीद
निहितमिदमित्यत्र निपूर्वस्य धागो निक्षेपाऽर्थः प्रतीत एव,
उप-सामीप्येन निधिरूपनिधिः एकास्मिन्निधौ निधौ पूर्वं
व्यवस्थितापिते तत्तमीष एवापरापरस्य वक्ष्यमाणपूर्वा-
नुपूर्व्यादिक्रमेण यन्निक्षेपणं स; उपार्णान्विरत्यर्थः । उपार्णनिधिः
प्रयोजने यस्या आनुपूर्व्याः सा औपनिधिकीति, प्रयोजनार्थे
इकण प्रत्ययः । सामायिकाध्ययनादिवः तूनां वक्ष्यमाणपूर्वा-
नुपूर्व्यादिप्रस्तारप्रयोजनानुपूर्वी औपनिधिकीत्युच्यते इति
तात्पर्यम् । अनुपूर्णाधः वक्ष्यमाणपूर्वानुपूर्व्यादिक्रमेणाविऽ-
रचनं प्रयोजनमस्या इत्यनौपनिधिकीः यस्यां वक्ष्यमाण-
पूर्वानुपूर्व्यादिक्रमेण विरचना न क्रियते सा इत्यादिपरमाणु
निष्पन्नस्कन्धविषया आनुपूर्वीति अनौपनिधिकीत्युच्यते
इति भावः । आह नन्वानुपूर्वी परिपाटिरुच्यते भवना च
इत्यणुकादिकाऽनन्ताणु हावसान एकैकस्कन्धः अनौपनिधि-
क्यानुपूर्वीत्वेनाभिप्रेता न च स्कन्धगतस्यादिपरमाणूनां
नियता काचित्परिपाटिर्गति विशिष्टैकपरिणामपरिणतत्वा-
त्तेषां तत्कथमिहानुपूर्वीत्वं, सत्यम्, किंतु-इत्यादिपरमाणू-
नामादिमध्यावसानभावेन नियतपरिपाट्या व्यवस्थापन-
योग्यताऽस्तीति योग्यतामाश्रित्यात्राप्यानुपूर्वीत्वं न विरु-
ध्यते । ' तत्थ णमि ' त्यादि. तत्र या सा औपनिधिकी द्र-
व्यानुपूर्वी सा स्थाप्या सा न्यासिकी निष्ठतु तावदल्पतर-
वक्लव्यत्वेन तस्या उपरि वक्ष्यमाणत्वादिति भावः ।

अनौपनिधिकी तु पश्चाद्भाषिण्याऽपि बहुतरवक्लव्यत्वेन
प्रथमं व्याख्यायते । बहुतरवक्लव्यत्वे हि वस्तुनि प्रथममुच्य-
मानेऽल्पतरवक्लव्यवस्तुगतः काश्चिदर्थस्तन्मध्येऽप्युक्त एव
लभ्यते इति गुणाधिक्यं पर्यालोच्य सूत्रकारोऽनौपनि-
धिक्याः स्वरूपं विवरीपुराह—

तत्थ णं जा सा अणोवनिहिआ सा दुविहा पण्त्ता,

तं जहा-नेगमववहाराणं, संगहस्स य ॥ (सूत्र-७२+)
' तत्थ णमि ' त्यादि. तत्र याऽन्तावनौपनिधिकी द्रव्यानु-
पूर्वी सा नयवक्लव्यताश्रयणात्-द्रव्यास्तिकनयमतेन द्वि-
विधा प्रज्ञप्ता. तद्यथा-नेगमववहाराणां, संग्रहस्य च । नेग-
मववहारसंमता संग्रहसंमता, चत्यर्थः । अयमत्र भावार्थः-
इहौघनः सप्त नया भवन्ति नेगमादयः. उक्तं च-नेगम-संग्रह-
व्यवहार-अजुसूत्र-शब्द-समभिरुद्धै-वंभूता नया एते च
द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकलक्षणनयद्वयेऽन्तर्भाव्यन्ते द्रव्यमय
परमार्थतोऽस्मिन् पर्याया इत्यभ्युपगमपरः द्रव्यास्तिकः,
पर्याया एव वस्तुतः सन्ति न द्रव्यामित्यभ्युपगमपरः पर्या-
यास्तिकः, तत्राद्यास्तयो द्रव्यास्तिकाः, शेषास्तु पर्याया-
स्तिकाः । पुनर्द्रव्यास्तिकाऽपि सामान्यतो द्विविधः-
विशुद्धः, अविशुद्धश्च । तत्र नेगमववहाररूपः अविशुद्धः,
संग्रहरूपस्तु विशुद्धः । कथं यतो नेगमववहारावनन्तर-
माएव नन्तद्व्याणु हावनेकव्यक्त्यात्मकं कृष्णाद्यनेकगुणा-
धारं त्रिकालावपयं वा विशुद्धं द्रव्यमिच्छन्तः संग्रहश्च पर-
माएवादिकं-परमाएवादिसास्यादिकं तिरोभूतगुणकलापम-
विद्यमानपूर्वापरविभागं नित्यं सामान्यमेव द्रव्यमिच्छति,
एतच्च किलानिकताद्यभ्युपगमकलङ्कनाकलङ्कितत्वाच्छुद्धम्,
ततः शुद्धद्रव्याभ्युपगमपरत्वादयमेव शुद्धः । अत्र च
द्रव्यानुपूर्व्येव विचारयितुं प्रकान्ता अतः शुद्धाऽशुद्धस्वरूपं
द्रव्यास्तिकमतेनैवासौ दर्शयिष्यते न पर्यायास्तिकमतेन
पर्यायावधारस्यानुपक्रान्तत्वात्, इत्यलं विस्तरण ।

(३) तत्र नेगमववहारसंमतामिमां दर्शयितुमाह—

से किं तं नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ द्वाऽऽणुपु-
र्वी १, नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ द्वाऽऽणुपुर्वी
पंचविहा पण्त्ता, तं जहा-अट्टपयपरुवणया १, भंगससु-
क्कित्तणया २, भंगोवदंसणया ३, समोअरे ४, अणुगमेध
(सूत्र-७३)

अत्र निर्वचनम् । ' नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ द्वा-
णुपुर्वी पंचविहं ' त्यादि. अर्थपदप्ररूपणतादिभिः पञ्चभिः
प्रकारैर्विचार्यमाणत्वात्पञ्चविधा-पञ्चप्रकारा प्रज्ञप्ता, तद्य-
था-अर्थपदप्ररूपणता, भङ्गसमुत्कीर्तनता, भङ्गोपदर्शनता,
समवतारः, अनुगमः, एभिः पञ्चभिः प्रकारैर्नेगमवव-
हारनयमतेन अनौपनिधिक्या द्रव्यानुपूर्व्याः स्वरूपं निरूप्य-
ते इतीह तात्पर्यम् । तत्र-अर्थते इति अयः-इत्यणुकस्कन्धादिः
स्तद्युक्तं तद्विषयं वा पदमानुपूर्व्यादिकं तस्य प्ररूपणं-कथ-
ने तद्भावाऽर्थपदप्ररूपणता इयमानुपूर्व्यादिका संज्ञा अयं च
तदभिधेयम्यणुकादिरर्थः । संज्ञात्येव संज्ञासंज्ञिमवन्धकथ-
नमात्रं प्रथमं कर्तव्यमिति भावार्थः । तेषामवानुपूर्व्यादि-
पदानां समुद्दिनानां वक्ष्यमाणान्यायेन संभविना विकल्पाः-
भङ्गा उच्यन्ते-विभज्यन्ते; विकल्पन्ते इति कृत्वा, तेषां
समुत्कीर्तनं-समुच्चारणं भङ्गसमुत्कीर्तनं, तद्भावा भङ्गस-
मुत्कीर्तनता, आनुपूर्व्यादिपदनिष्पन्नानां प्रत्येकभङ्गानां;
इत्यादिसंयोगभङ्गानां च समुच्चारणमित्यर्थः, तेषामेव सूत्र-
मात्रतया अनन्तरसमुत्कीर्तितभङ्गानां प्रत्येकं स्वाभिधेयेन
इत्यणुकाद्यर्थेन सहोपदर्शनं-भङ्गोपदर्शनं तद्भावा भङ्गोपद-

शेनता । भङ्गसमुत्कीर्तने भङ्गकविषयं सूत्रमेव केवलमुधार-
णीयम्, भङ्गापदर्शने तु नन्देव स्वविषयभूतेनार्थेन सहोच्चार-
विषयमिति विशेषः । तथा तेषामेवानुपूर्व्यादिद्रव्याणां स्व-
स्थानपरस्थानान्तरभावचिन्तनप्रकारः समवतारः । तथा
तेषामेव आनुपूर्व्यादिद्रव्याणां सत्पदप्ररूपणादिभिरनुया-
गद्वारैरनुगमनं-विचारणमनुगमः ।

तत्राऽऽद्यभेदं विचरीपुराह—

से किं तं नेगमववहाराणं अद्वयपरूवणया?, नेगमवव-
हाराणं अद्वयपरूवणया तिपएसिए आणुपुंवी, चउ-
प्पएसिए आणुपुंवी ०जाव दसपएसिए आणुपुंवी, संखे-
जपएसिए आणुपुंवी, असंखिजपएसिए आणुपुंवी,
अखंतपएसिए आणुपुंवी, परमाणुपोगले अणानुपु-
ंवी, दुपएसिए अवत्तवए, तिपएसिआ आणुपुंवीओ,
०जाव अखंतपएसिआओ आणुपुंवीओ, परमाणुपा-
गला अणानुपुंवीओ, दुपएसिआइ अवत्तवयाइ सेतं
खेगमववहाराणं अद्वयपरूवणया । (सूत्र-७४.)

अथ केयं नेगम-व्यवहारयोः समता अर्थपदप्ररूपणता ?
इति । अत्रोत्तरमाह । 'नेगमववहाराणमि' त्यादि, तत्र त्रयः
प्रदेशाः परमाणुत्रयलक्षणा यत्र स्कन्धः सा ऽणुकानुपूर्वी-
त्युच्यते, एवं यावदनन्ता अणवा यत्र साः अनन्ताणुकः
सोऽप्यानुपूर्वीत्युच्यते । 'परमाणुपोगले' ति—एकः पर-
माणुः परमाण्वन्तर्गतसंक्रांऽनानुपूर्वीत्यभिधीयते । द्वौ
प्रदेशौ यत्र स द्विप्रदेशिकः स्कन्धाऽवक्रव्यकमित्याद्या-
यते बहवस्त्रिप्रदेशिकादयः स्कन्धाः आनुपूर्व्यो, बहवश्चे-
काकिपरमाणवोऽनानुपूर्व्यः, बह्वनि च द्व्यणुकस्कन्धद्रव्या-
ण्यवक्रव्यकानि । आनुपूर्व्यो प्रकान्तायामनानुपूर्व्यवक्रव्यक-
योः प्ररूपणमसङ्गतमिति चेत्, न, तदप्रतिपक्षत्वात्तयोरपि
प्ररूपणीयत्वात्, प्रतिपक्षपरिहानं च प्रस्तुतयस्तुनः सु-
खावसेयत्वादिति भावार्थः । इहानुपूर्व्यो अनुपरिपाटि-
रिति पूर्वमुक्तं सा च यत्रैवादिमध्यान्तलक्षणाः संपूर्णो
गणनानुक्रमोऽस्ति तत्रैवोपपद्यते, नान्यत्र, एतच्च त्रिप्र-
देशिकादिस्कन्धेष्वेव । तथा हि—'यस्मात्परमस्ति न पूर्वं
स आदिः, यस्मात् पूर्वमस्ति न परं सोऽन्तः, तयो-
श्चान्तरं मध्यमुच्यते,' अर्थं च संपूर्णो गणनानुक्रमस्त्रि-
प्रदेशादिस्कन्ध एव, न परमाणौ ; तस्यैकद्रव्यत्वेनाऽऽ-
दिमध्यान्तव्यवहाराभावाद्, अन एवायमनानुपूर्वीत्वेना-
क्तः, नापि द्व्यणुकस्कन्धः, तत्रापि मध्याभावेन संपूर्णग-
णनानुक्रमोऽभावाद्, अत्राऽह-ननु पूर्वस्यानु-पश्चादनुपूर्वं
तस्य भाव आनुपूर्वीति पूर्वं व्याख्यातम्, एतच्च द्व्यणु-
कस्कन्धेऽपि घटते एवं परमाणुद्वयस्यापि परस्परपेक्षया
पूर्वपश्चाद्भावस्य विद्यमानत्वात्ततः संपूर्णगणनानुक्रमभावं-
ऽपि कस्मादयमनानुपूर्वी न भवति ? नैतदेवं, यतो यथा
मेवादिकं क्वचित्पदार्थे मध्ये अवधौ व्यवस्थापिते लोके
पूर्वादिविभागः प्रसिद्धस्तथा यत्रत्रापि स्यात्तदा स्यादप्येवं
न चैवमत्रास्ति, मध्येऽवधिभूतस्य कस्यचिदभावोऽसाङ्ग-
येण पूर्वपश्चाद्भावस्यासिद्धत्वात्, यद्येवं परमाणुवत् द्व्य-
णुकस्कन्धोऽप्यनानुपूर्वीत्वेन कस्मादोच्यते सत्यं, किंतु—
परस्परपेक्षया पूर्वपश्चाद्भावमात्रस्य सद्भावादेवमभिधा-
तुमशक्योऽसौ तस्मादानुपूर्व्यनानुपूर्वीप्रकाराभ्यां वक्तुम-

शक्यत्वादवक्रव्यकमेव द्व्यणुकस्कन्धः, तस्माद्व्यवस्थितमि-
दम् आदिमध्यान्तभावेनाऽवधिभूतं मध्यवर्तिनमपेक्ष्याऽसां-
क्येण मुख्यस्य पूर्वपश्चाद्भावस्य सद्भावात् त्रिप्रदेशादि-
स्कन्धः एवानुपूर्वी, परमाणुमुक्तयुक्त्या अनानुपूर्वी द्व्य-
णुकोऽवक्रव्यकः, इत्येवं संज्ञासंक्षिप्तसंवन्धकथनरूपा अर्थ-
पदप्ररूपणा कृता भवति । यद्येवं त्रिप्रदेशिका आनुपूर्व्य
इत्यादि बहुवचननिर्देशः किमर्थः ? एकत्वमात्रेणैव संज्ञासं-
क्षिप्तसंवन्धकथनस्य सिद्धत्वात्, सत्यम्, किंतवानुपूर्व्यादिद्र-
व्याणां प्रतिभेदमनन्तव्यक्रियत्वापनार्थो नेगमववहारयो-
रितिभूताभ्युपगमप्रदर्शनार्थश्च बहुवचननिर्देश इत्यदोषः । अ-
त्राह-नन्वनानुपूर्वीद्रव्यमकेन परमाणुना निष्पद्यते, अवक्र-
व्यकद्रव्यं परमाणुद्वयेन आनुपूर्वीद्रव्यं तु जघन्यतोऽपि पर-
माणुत्रयेण इत्येवं द्वयवृद्ध्या पूर्वानुपूर्वीक्रममाश्रित्य प्रथम-
मनानुपूर्वी ततः अवक्रव्यकम् ततश्चानुपूर्वीत्येवं निर्देशो यु-
ज्यते, पश्चानुपूर्वीक्रममाश्रयेण तु व्यत्ययेन युक्तस्तत्कथं क्रम-
द्वयमुल्लङ्घन्यथा निर्देशः कृतः ? सत्यमेतत्, किंतवानानु-
पूर्वीपि व्याख्याकमिति व्यापनार्थः । यदि चा-ऽव्यणुकचतु-
रणुकादीन्यानुपूर्वीद्रव्याण्यनानुपूर्व्यवक्रव्यकद्रव्येभ्यो बह्वनि
तेभ्योऽनानुपूर्वीद्रव्याण्यल्पानि तेभ्योऽप्यवक्रव्यकद्रव्याण्य-
ल्पतराणीत्यत्रैव चक्ष्यते, ततश्चेत्तत् द्वयहान्या पूर्वानुपूर्वी-
क्रमनिर्देश एवायमिति । अलं विस्तरण । 'सेत्तमि' त्यादि
निगमनम् ।

एआए णं नेगमववहाराणं अद्वयपरूवणयाए किं प-
आंअणं ?, एआए णं नेगमववहाराणं अद्वयपरूवणयाए
भंगसमुक्तित्तणया कजइ । (सूत्र-७५)

'एनाए णमि' त्यादि, एतया अर्थपदप्ररूपणतया किं प्रयो-
जनमिति, अत्राऽह—एतया अर्थपदप्ररूपणतया भङ्गसमु-
त्कीर्तना क्रियते, इदमुक्तं भवति-अर्थपदप्ररूपणतायां संज्ञा-
संक्षिप्तव्यवहारो निरूपितस्तस्मिन् सत्येवं भङ्गाः समुत्की-
र्तयितुं शक्यन्ते, नाऽन्यथा, संज्ञामन्तरणं निर्विपर्याणां
भङ्गानां प्ररूपयितुमशक्यत्वात् तस्माद्युक्तमुक्तम् एतया अर्थ-
पदप्ररूपणतया भङ्गसमुत्कीर्तना क्रियते इति ।

तामेव भङ्गसमुत्कीर्तनां निरूपयितुमाह—

से किं तं नेगमववहाराणं भंगसमुक्तित्तणया?, ने-
गमववहाराणं भंगसमुक्तित्तणया-अत्थि आणुपुंवी १,
अत्थि अणानुपुंवी २, अत्थि अवत्तवए ३, अत्थि
आणुपुंवीओ ४, अत्थि अणानुपुंवीओ ५, अत्थि
अवत्तवयाइ ६, इकसंयोगी छ भंगा । द्विकसंयो-
गीभंगा-अहवा-अत्थि आणुपुंवी अ अणानुपुंवी
अ १, अहवा-अत्थि आणुपुंवी अ अणानुपुंवीओ अ २,
अहवा-अत्थि आणुपुंवीओ अ अणानुपुंवी अ ३,
अहवा-अत्थि आणुपुंवीओ अ अणानुपुंवीओ अ ४,
अहवा-अत्थि आणुपुंवी अ अवत्तवए अ ५, अहवा-
अत्थि आणुपुंवी अ अवत्तवयाइ च ६, अहवा-अ-
त्थि आणुपुंवीओ अ अवत्तवए अ ७, अहवा-अत्थि
आणुपुंवीओ अ अवत्तवयाइ च ८, अहवा-अत्थि अ-
णानुपुंवी अ अवत्तवए अ ९, अहवा-अत्थि अणानु-

पुन्वी अ अवत्तव्याइं च १०, अहवा-अत्थि अणानु-
पुन्वीओ अ अवत्तव्यए अ ११, अहवा-अत्थि अणानुपु-
न्वीओ अ अवत्तव्याइं च १२ ॥ त्रिकसंयोगी भङ्गा-
अहवा-अत्थि आणुपुन्वी अ अणानुपुन्वी अ अवत्त-
व्यए अ १, अहवा-अत्थि आणुपुन्वी अ अणानुपुन्वी
अ अवत्तव्याइं च २, अहवा-अत्थि आणुपुन्वीओ अ
अणानुपुन्वीओ अ अवत्तव्यए अ ३, अहवा-अत्थि
आणुपुन्वी अ अणानुपुन्वीओ अ अवत्तव्याइं च ४,
अहवा-अत्थि आणुपुन्वीओ अ अणानुपुन्वी अ अवत्त-
व्यए अ ५, अहवा-अत्थि आणुपुन्वीओ अ अणानु-
पुन्वी अ अवत्तव्याइं च ६, अहवा-अत्थि आणुपुन्वीओ
अ अणानुपुन्वीओ अ अवत्तव्यए अ ७, अहवा-अत्थि
आणुपुन्वीओ अ अणानुपुन्वीओ अ अवत्तव्याइं च ८,
त्रिकसंयोगी एए अ(ड)ह भंगा । एवं सन्वेऽवि छव्वीसं
भंगा । सेत्तं नेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणया ॥ (सूत्र-७६)

प्रश्न अत्र चानुपूर्व्यादिपदत्रयेणैकवचनान्तेन त्रयो भङ्गा भव-
न्ति । बहुवचनान्तेनापि तेन त्रय एव भङ्गाः, एवमेते असं-
योगतः प्रत्येकं भङ्गाः पदं भवन्ति, संयोगपक्षे तु पदत्रय-
स्यास्य त्रयो द्विकसंयोगाः, एकैकस्मिन्स्तु द्विकसंयोगे एक-
वचनबहुवचनाभ्यां चतुर्भङ्गीसङ्गावतः त्रिष्वपि द्विकसं-
योगेषु द्वादशभङ्गाः संपद्यन्ते, त्रिकसंयोगस्त्वत्रैक एव, तत्र
च (एकवचनान्तास्त्रयः एते बहुवचनान्तास्त्रयः) एकव-
चनबहुवचनाभ्यामष्टौ भङ्गाः सर्वेऽप्यमी पदविंशतिः, अत्र
स्थापना चेयम्—

आनुपूर्व्यः ३
अनानुपूर्व्यः ३
अवक्लव्यकाः ३

आनुपूर्व्यः १
अनानुपूर्व्यः १
अवक्लव्यकाः १

बहुवचनान्तास्त्रयः

इत्येकवचनान्तास्त्रयः

आनुपूर्व्यः १
अनानुपूर्व्यः १
अवक्लव्यकाः १
आनुपूर्व्यः ३
अनानुपूर्व्यः ३
अवक्लव्यकाः ३

३ द्विकयोगे ४ ।

आनुपूर्व्यः १
अनानुपूर्व्यः १
अवक्लव्यकाः १
आनुपूर्व्यः ३
अनानुपूर्व्यः ३
अवक्लव्यकाः ३

त्रिकसंयोगेऽष्टौ भङ्गाः

आनुपूर्व्यः १
अनानुपूर्व्यः १
अवक्लव्यकाः १
आनुपूर्व्यः ३
अनानुपूर्व्यः ३
अवक्लव्यकाः ३

२ द्विकयोगे ४ ।

आनुपूर्व्यः १
अनानुपूर्व्यः १
अवक्लव्यकाः १
आनुपूर्व्यः ३
अनानुपूर्व्यः ३
अवक्लव्यकाः ३

आनुपूर्व्यः १
अनानुपूर्व्यः १
अवक्लव्यकाः १
आनुपूर्व्यः ३
अनानुपूर्व्यः ३
अवक्लव्यकाः ३

१ द्विकयोगे चतुर्भङ्गी ।

आनुपूर्व्यः १
अनानुपूर्व्यः १
अवक्लव्यकाः १
आनुपूर्व्यः ३
अनानुपूर्व्यः ३
अवक्लव्यकाः ३

सर्वेऽपि पदविंशतिरेव एते चोत्तरं प्रयच्छन्ता अनेनैव
क्रमेण सूत्रेऽपि लिखिताः सन्तीति भावनीयाः । अथ किमर्थं
भङ्गकसमुक्तीर्त्तनं क्रियत इति चेत्, उच्यते-इहानुपूर्व्या-
दिभिस्त्रिभिः पदैरेकवचनान्तबहुवचनान्तेः प्रत्येकचिन्तया
संयोगचिन्तया च पदविंशतिर्भङ्गाः जायन्ते, तेषु च मध्ये
येन केनचिद्भङ्गेन वक्ता द्रव्यं वक्त्रुमिच्छति तेन प्रतिपा-
दयितुं सर्वानपि प्रतिपादनप्रकारानेकरूढाभैगमव्यवहा-
रनयाविच्छन्न इति प्रदर्शनार्थं भङ्गकसमुक्तीर्त्तनमिति । 'स-
त्तमि' त्यादि निगमनम् । उक्तं भङ्गकसमुक्तीर्त्तनता ।

अथ भङ्गोपदर्शनतां प्रतिपिपादायिपुराह—

एआए णं नेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणयाए किं पओ-
अणं । एआए णं नेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणयाए ने-
गमववहाराणं भंगोवदंसणया कीरइ । (सूत्र-७७)

'एताए णमि' इत्यादि, एतया भङ्गकसमुक्तीर्त्तनतया किं प्र-
योजनमिति ? अत्रोत्तरमाह—'एताए णमि' त्यादि, एत-
या भङ्गकसमुक्तीर्त्तनतया भङ्गोपदर्शनता क्रियते, इदमुक्तं भ-
वति-भङ्गकसमुक्तीर्त्तनतायां भङ्गकसूत्रमुक्तं, भङ्गोपदर्शनतायां
तस्यैव वाच्यं ज्येष्ठकस्कन्धादिकं कथयिष्यते । तच्च सूत्रे
समुक्तीर्त्तिते एव कथयितुं शक्यते, वाचकमन्तरेण धा-
च्यस्य कथयितुमशक्यत्वाद् अतो युक्तं भङ्गकसमुक्तीर्त्तन-
तायां भङ्गोपदर्शनताप्रयोजनम्, अत्राह-ननु भङ्गोपदर्शनता-
यां वाच्यस्य ज्येष्ठकस्कन्धादेः कथनकाले आनुपूर्व्यादि-
सूत्रं पुनरप्युक्तीर्त्तयिष्यति तत् किं भङ्गकसमुक्तीर्त्तनतया प्र-
योजनमिति, सत्यं, किंतु-भङ्गकसमुक्तीर्त्तनता सिद्धस्यैव
सूत्रस्य भङ्गोपदर्शनतायां वाच्यवाचकभावसुखप्रतिपत्त्यर्थं
प्रसङ्गतः पुनरपि समुक्तीर्त्तनं करिष्यते; न मुख्यतयेत्यदोषः ।
यथाहि—“संहिता-च पदं चैव” इत्यादि व्याख्याक्रमे सूत्रं
संहिताकाले समुच्चारितमपि पदार्थकथनकाले पुनरप्यर्थक-
थनार्थमुच्चार्यते तद्वदत्रापीति भावः ।

अथ केयं पुनर्भङ्गोपदर्शनतति प्रश्नपूर्वकं तामेव निरूपयि-
तुमाह—

से किं तं नेगमववहाराणं भंगोपदंसणया ? नेगमवव-
हाराणं भंगोवदंसणया ? तिपएसिए आणुपुन्वी १,
परमाणुपोग्गले अणानुपुन्वी १, दुपएसिए अवत्तव्यए २,
अहवा-तिपएसियानुपुन्वीओ परमाणुपोग्गला अणानु-
पुन्वीओ दुपएसिया अवत्तव्याइं ३, अहवा-तिपएसि-
यए अ परमाणुपोग्गले अ आणुपुन्वी अ अणानुपुन्वी
अ ४, चउभंगो । अहवा-दुपयसिए य तिपएसिए अ आ-
णुपुन्वी अ अवत्तव्यए य चउभंगो, अहवा-दुपएसिए
य परमाणुपोग्गले अ अवत्तव्यए य आणुपुन्वी अ, अह-
वा-तिपएसिआ य परमाणुपोग्गला य आणुपुन्वीओ अ
अणानुपुन्वीओ अ ४, अहवा-तिपएसिए अ दुपएसिए
अ आणुपुन्वी अ अवत्तव्यए अ ५, अहवा-तिपएसिए
अ दुपएसिआ य आणुपुन्वी अ अवत्तव्याइं च ६, अ-
हवा-तिपएसिआ य आणुपुन्वी अ अवत्तव्याइं च ७, अ-

आणुपुञ्जी

हवा-तिपएसिआ य दुपएसिए अ आणुपुञ्जीओ अ अवत्त-
व्वए अ , अहवा-तिपएसिआ य दुपएसिआ य आणुपु-
ञ्जी अ अवत्तव्वए अ , अहवा-तिपएसिआ य दुपएसिआ
य आणुपुञ्जी अ अवत्तव्वयाइं च ८ , अहवा-परमाणुपो-
गले अ दुपएसिए अ अणुपुञ्जी अ अवत्तव्वए अ
९ , अहवा-परमाणुपोगले अ दुपएसिआ य अणुपु-
ञ्जी अ अवत्तव्वयाइं च १० , अहवा-परमाणुपो-
गला य दुपएसिए अ अणुपुञ्जी अ अवत्त-
व्वए अ ११ , अहवा-परमाणुपोगला य दुपएसि-
आ य अणुपुञ्जी अ अवत्तव्वयाइं च १२ ,

अहवा-तिपएसिए अ परमाणुपोगले अ दुपएसिए अ
आणुपुञ्जी अ अणुपुञ्जी अ अवत्तव्वए अ १ , अ-
हवा-तिपएसिए अ परमाणुपोगले य दुपएसिआ य आ-
णुपुञ्जी अ अणुपुञ्जी अ अवत्तव्वयाइं च २ , अहवा-
तिपएसिए अ परमाणुपोगला अ दुपएसिआ य आणुपुञ्जी
अ अणुपुञ्जीओ अ अवत्तव्वए अ ३ , अहवा-तिपएसि-
ए अ परमाणुपोगला य दुपएसिया अ आणुपुञ्जी अ
अणुपुञ्जीओ अ अवत्तव्वए अ ४ , अहवा-तिपएसि-
ए अ परमाणुपोगला य दुपएसिआ य आणुपुञ्जी अ
अणुपुञ्जीओ अ अवत्तव्वए अ ५ , अहवा-तिपएसिआ
य परमाणुपोगले अ दुपएसिए अ आणुपुञ्जीओ अ
अणुपुञ्जीओ अ अवत्तव्वयाइं च ६ , अहवा-तिपएसि-
आ य परमाणुपोगले अ दुपएसिआ य आणुपुञ्जीओ
अ अणुपुञ्जी अ अवत्तव्वआ ७ , अहवा-तिपएसिआ
य परमाणुपोगले अ दुपएसिआ य आणुपुञ्जीओ अ
अणुपुञ्जीओ अ अवत्तव्वयाइं च ८ । सेत्तं नेगमवव-
हाराणं भंगोवदंसणया । (सूत्र-७८)

‘ से किं तमि ’ त्यादि , ‘ तिपएसिए आणुपुञ्जी ’ त्ति-त्रि-
प्रदेशिकोऽर्थः आनुपूर्वीत्युच्यते ; त्रिप्रदेशिकस्कन्धलक्षणना-
र्थेनानुपूर्वीति भङ्गका निष्पद्यत इत्यर्थः । एवं परमाणुपुद्गल-
लक्षणोऽर्थः अनानुपूर्वीत्युच्यते , द्विप्रदेशिकस्कन्धलक्षणोऽ-
र्थोऽवकृत्यकमुच्यते , एवं बहवस्त्रिप्रदेशिका आनुपूर्व्यः , बह-
वः परमाणुपुद्गला अनानुपूर्व्यः बहवो द्विप्रदेशिकस्क-
न्धा अवकृत्यकानीति पक्षां प्रत्येकभङ्गानामर्थकथनम् ।
एवं द्विकसंयोगेऽपि त्रिप्रदेशिकस्कन्धः परमाणुपुद्गल-
आनुपूर्वनानुपूर्वीत्येवोच्यते , यदा त्रिप्रदेशिकस्कन्धः पर-
माणुपुद्गलश्च प्रतिपादयितुमभीष्टा भवति । तदा ‘ अत्थि
आणुपुञ्जी अ अणुपुञ्जी अ ’ इत्येवं भङ्गो निष्पद्यत इत्य-
र्थः , एवमर्थकथनपुरस्सराः शेषभङ्गा अपि भावनीयाः । अ-
त्राह-नन्वर्थोऽप्यानुपूर्व्यादिपदानां ऽयणुकस्कन्धादिकोऽर्थ-
पदप्ररूपणतालक्षणे प्रथमद्वार कथित एव तत्किमेनेन ? स-
त्यम् ? किंतु तत्र पदार्थमात्रमुक्तम् ; अत्र तु नेपामेवानुपूर्व्या-
दिपदानां भङ्गकरचनासमादिष्टानामर्थः कथ्यत इत्येवोच्यते ;

नयमतवैचित्र्यप्रदर्शनार्थं वा पुनरित्थमर्थोपदर्शनमिति । अलं
विस्तरेण । ‘ सेत्तमि ’ त्यादि निगमनम् । उक्ता भङ्गोपदर्श-
नता ।

अथ समवतारं विभण्णिपुगह—

से किं तं समोअरे ? , समोअरे नेगमववहाराणं आ-
णुपुञ्जीदव्वाइं कहिं समोअरंति ? , किं आणुपुञ्जिदव्वेहिं
समोअरंति ? , अणुपुञ्जिदव्वेहिं समोअरंति ? , अवत्त-
व्वयदव्वेहिं समोअरंति ? , नेगमववहाराणं आणुपुञ्जी-
दव्वाइं आणुपुञ्जीदव्वेहिं समोअरंति , नो अणुपुञ्जी-
दव्वेहिं समोअरंति , नो अवत्तव्वयदव्वेहिं समोअरंति , ने-
गमववहाराणं अणुपुञ्जिदव्वाइं कहिं समोअरंति ? , किं
आणुपुञ्जिदव्वेहिं समोअरंति ? अणुपुञ्जिदव्वेहिं स-
मोअरंति ? अवत्तव्वयदव्वेहिं समोअरंति ? , नो आणुपु-
ञ्जिदव्वेहिं समोअरंति , अणुपुञ्जिदव्वेहिं समोअरंति ,
नो अवत्तव्वयदव्वेहिं समोअरंति । नेगमववहाराणं अव-
त्तव्वयदव्वाइं कहिं समोअरंति ? , किं आणुपुञ्जिदव्वेहिं
समोअरंति ? अणुपुञ्जिदव्वेहिं समोअरंति ? , अवत्त-
व्वयदव्वेहिं समोअरंति . नो आणुपुञ्जिदव्वेहिं समोअरंति ;
नो अणुपुञ्जिदव्वेहिं समोअरंति ; अवत्तव्वयदव्वेहिं
समोअरंति । सेत्तं समोअरे । (सूत्र-७९)

अथ कोऽयं समवतार इति प्रश्ने सत्याह-‘ समोअरे ’ त्ति-
अयं समवतार उच्यते इति शेषः , कः समवतार इत्याह—
‘ नेगमववहाराणं आणुपुञ्जीदव्वाइं कहिं समोअरंति ’ त्यादि
प्रश्नः , अत्रोत्तरम्-‘ नेगमववहाराणं आणुपुञ्जी ’ इत्यादि .
आनुपूर्वीद्रव्याणि आनुपूर्वीद्रव्यलक्षणार्थां स्वजातावेव
वर्तन्ते ; न स्वजात्यतिक्रमणेत्यर्थः , इदमुक्तं भवति—सम्यग्-
अविरोधनाचतरणं-वर्तनं समवतारः अविरोधवृत्तिता प्रो-
च्यते , सा च स्वजातिवृत्तावेव स्यात् परजातिवृत्तेर्विरुद्ध-
त्वात् ततो नानादेशादिवृत्तीत्यपि सर्वाण्यनुपूर्वीद्रव्याणि
आनुपूर्वीद्रव्येष्वेव वर्तन्ते इति स्थितम् । एवमनानुपूर्व्या-
दीनामपि स्वस्थानाचतारो भावनीयाः । ‘ सेत्तमि ’ त्यादि
निगमनम् । उक्तः समवतारः ।

(४) अथाऽनुगमं विभण्णिरुपक्रमते—

से किं तं अणुगमे ? , अणुगमे नवविहे पणत्ते , तं जहा-
“ संतपयपरूवणया ? ,

दव्वपमाणं च २ . खित्त ३ फुसणा य ४ ।

कालो य ५ अंतरं ६ भा-

ग ७ भाव ८ अप्पाबहुं चेव ९ ॥ १ ॥ ” (सूत्र-८०)

अत्रोत्तरम्-‘ अणुगमे नवविहे ’ इत्यादि , तत्र सूत्रार्थस्यानु-
कूलमनुरूपं वा गमनं , व्याख्यानमनुगमः । अथवा-सूत्र-
पठनादनु-पश्चाद् गमनं व्याख्यानमनुगमः । यदि वा—अनु-
सूत्रमर्थो गम्यते-ज्ञायते अनेनेत्यनुगमो-व्याख्यानमेवेत्याद्य-
न्यदपि वस्तुविरोधेन स्वधिया वाच्यमिति । स च
नवविधो-नवप्रकारो भवति । तद्व नवविधत्वं दर्शयति ,

तद्यथेत्युपदर्शनार्थः । 'संतप्यगाहा'—सदर्थविषयं पदं स-
त्पदं तस्य प्ररूपणं—प्रज्ञापनं सत्पदप्ररूपणं तस्य भावः स-
त्पदप्ररूपणता सा प्रथमं कर्तव्या । इदमुक्तं भवति—
इह स्तम्भकुम्भादीनि पदानि सदर्थविषयाणि दृश्यन्ते
खरशृङ्गव्योमकुसुमादीनि त्वसदर्थविषयाणि दृश्यन्ते तत्रा-
नुपूर्व्यादिपदानि किं स्तम्भादिपदानीव सदर्थविषयाणि
आहोस्वित् खरविषाणादिपदवत् असदर्थगोचराणि इ-
त्येतत्प्रथमं पर्यालोचयितव्यं, तथा आनुपूर्व्यादिपदा-
भिधेयद्रव्याणां प्रमाणं संख्यास्वरूपं प्ररूपणीयम्, चः
समुच्चये, एवमन्यत्रापि तथा तेषामेव क्षेत्रं तदाधार-
स्वरूपं प्ररूपणीयं, कियति क्षेत्रे तानि भवन्तीति चि-
न्तनीयमित्यर्थः । तथा स्पर्शना च वक्तव्याः, कियत्क्षेत्रं तानि
स्पृशन्तीति चिन्तनीयमित्यर्थः । तथा कालश्च तत्स्थितिल-
क्षणो वक्तव्यः, तथा अन्तरं-विवाहितस्वभावपरित्यागे सति
पुनस्तद्भावप्राप्तिविरहलक्षणं प्ररूपणीयं, तथा आनुपूर्वी-
द्रव्याणि शेषद्रव्याणां कतिभागे वर्तन्ते इत्यादिलक्षणो भागः
प्ररूपणीयः, तथा आनुपूर्व्यादिद्रव्याणि कस्मिन् भावे वर्-
तन्ते इत्येवंरूपो भावः प्ररूपणीयः, तथा अल्पबहुत्वं
चानुपूर्व्यादिद्रव्याणां द्रव्यार्थप्रदेशार्थोभयार्थताश्रयणं पर-
स्परं स्तोकावहुत्वचिन्तालक्षणं प्ररूपणीयम् एवकारोऽ-
वधारणे, एतावत्प्रकार एवानुगम इति गाथासमासार्थः ।
विस्तरा(व्यासा)र्थे तु ग्रन्थकारः स्वयमेव विभणिपुराद्याव-
यवमधिकृत्याह—

नेगमववहाराणं आणुपुंविदवाइं किं अत्थि णऽत्थि ?,
णियमा अत्थि । नेगमववहाराणं अण्णपुंवीदवाइं किं
अत्थि णऽत्थि ? , नियमा अत्थि । नेगमववहाराणं अवत्त-
वगदवाइं किं अत्थि णऽत्थि, नियमा अत्थि । (सूत्र-८१)

नेगमववहाराण्योरानुपूर्वीशब्दाभिधेयानि द्रव्याणि त्र्यणु-
कस्कन्धादीनि किं सन्ति; न इति(च) प्रश्नः, अत्रोत्तरं-नि-
यमा 'अत्थि' इति, एतदुक्तं भवति—नेदं खरशृङ्गादिवदा-
नुपूर्वीपदमसदर्थगोचरम्, अतो नियमात्सन्ति तदभिधे-
यानि द्रव्याणि तानि च त्र्यणुकस्कन्धादीनि पूर्वं दर्शिता-
न्येव, एवमनानुपूर्व्यवक्तव्यकपक्षद्वयेऽपि वाच्यम् । कृता स-
त्पदप्ररूपणां ।

अथ द्रव्यप्रमाणमभिधित्पुराह—

नेगमववहाराणं आणुपुंविदवाइं किं संखिज्जाइं अ-
संखिज्जाइं अणंताइं ? , नो संखिज्जाइं नो असंखिज्जाइं, अ-
णंताइं, एवं अण्णपुंविदवाइं, अवत्तवगदवाइं च
अणंताइं भाणिअवाइं । (सूत्र-८२)

'नेगमववहाराणं आणुपुंविदवाइं किं संखेज्जाइमि'
त्यादि, अयमत्र निर्वचनभावात्—इहानुपूर्व्यानानुपूर्व्यवक्त-
व्यकद्रव्याणि प्रत्येकमनन्तात्यैकैकस्मिन्नध्याकाशप्रदेशे प्रा-
प्यन्ते, किं पुनः सर्वलोके, अतः संख्याऽसंख्यप्रकारद्वय-
निषेधेन त्रिष्वपि स्थानेष्वनन्त्यमेव वाच्यमिति । न च
वक्तव्यं कथमसंख्येये लोके अनन्तानि द्रव्याणि तिष्ठन्ति ?,
अचिन्त्यत्वात् पुद्गलपरिणामस्य, शक्तिर्दृश्यते चैकगृहान्त-
र्वर्त्याकाशप्रदेशेष्वेकप्रदीपप्रभापरमाणुव्याप्तव्यपनेकाऽपर-

प्रदीपप्रभापरमाणूनां तत्रैवावस्थानं, नचाऽक्षिदृष्टेऽप्यर्थेऽ-
नुपपत्तिः अतिप्रसङ्गादिति । अलं प्रपञ्चन ।

इदानीं क्षेत्रद्वारमुच्यते—

नेगमववहाराणं आणुपुंवीदवाइं लोअस्स किं संखि-
ज्जाइभागे होज्जा असंखिज्जाइभागे होज्जा संखेजेसु भागेसु
होज्जा असंखजेसु भागेसु होज्जा सव्वलोए होज्जा ? , एगं
दव्वं पडुच्च संखेज्जाइ भागे वा होज्जा असंखिज्जाइ भागे वा
होज्जा संखेजेसु भागेसु वा होज्जा असंखिजेसु भागेसु वा
होज्जा सव्वलोए वा होज्जा, णाणादवाइं पडुच्च निअमा स-
व्वलोए होज्जा । नेगमववहाराणं अण्णपुंविदवाइं किं
लोअस्स किं संखिज्जाइभागे होज्जा ञ्जाव सव्वलोए वा
होज्जा ? , एगं दव्वं पडुच्च नो संखेज्जाइभागे होज्जा, असंखि-
ज्जाइभागे होज्जा, नो संखेजेसु भागेसु होज्जा, नो असंखे-
जेसु भागेसु होज्जा, नो सव्वलोए होज्जा, णाणादवाइं
पडुच्च निअमा सव्वलोए होज्जा, एवं अवत्तवगदवाइं
भाणिअवाइं । (सूत्र-८३)

आनुपूर्वीद्रव्याणि किं लोकस्यैकस्मिन् संख्याततमे भागे
'होज्जा' । च । आप्तत्वात् भवन्ति अवगाहन्त इति यावत् ।
यदि वा—एकस्मिन्नसंख्याततमे भागे भवन्ति उत बहुषु सं-
ख्येयेषु भागेषु भवन्ति आहोश्चिद्बहुष्वसंख्येयेषु भागेषु भव-
न्ति अथ सर्वलोके भवन्तीति पञ्च प्रश्नस्थानान्यत्र निर्वचन-
सूत्रस्यैवं भावना—इहानुपूर्वीद्रव्याणि त्र्यणुकस्कन्धादीन्यन-
न्ताणुस्कन्धपर्यवसनान्युक्तानि तत्र च सामान्यत एकं
द्रव्यमाश्रित्य तथाविधपरिणामवैचित्र्यात् किञ्चिन्नोक्तस्यै-
कस्मिन् संख्याततमे भागे भवति एकं तत्संख्यातभागमव-
गाह्य तिष्ठतीत्यर्थः, अन्यन्तु तदसंख्येयभागमवगाह्यते, अप-
रस्तु—बहुस्तदसंख्येयान् भागानवगाह्य वर्तते, अन्यच्च
बहुन् तदसंख्येयभागानवगाह्य तिष्ठतीति, 'सव्वलोए वा
होज्जा' चि' इहानन्तानन्तरपरमाणुप्रचयनिष्पन्नं प्रज्ञापनादि-
प्रतिष्ठाचित्तमहास्कन्धलक्षणमानुपूर्वीद्रव्यं समयमेकं सक-
ललोकावगाहि प्रतिपत्तव्यमिति । कथं पुनरयमचित्तमहा-
स्कन्धः सकललोकावगाही स्याद् ? , उच्यते—समुद्घातव-
र्त्तिकेवलिवत् । तथाहि—लोकमध्यव्यवस्थितोऽसौ प्रथम-
समये तिर्यगसंख्यातयोजनविस्तरं संख्यातयोजनविस्तरं वा
ऊर्ध्वमधस्तु चतुर्दशरज्ज्वायतं विश्रसापरिणामेन वृत्तं दण्डं
करोति द्वितीये कपाटम्, तृतीये मन्थानं, चतुर्थे लोकव्याप्तिं
प्रतिपद्यते । पञ्चमे अन्तराणि संहरति षष्ठं मन्थानं सप्तमे
कपाटमष्टमे तु दण्डं संहृत्य खण्डशो भिद्यत इत्येकं, अन्येत्व-
न्यथापि व्याचक्षते; तन्तु विश्रपावश्यकादवसेयमिति 'वा'
शब्दः समुच्चये एवं यथासंभवमन्यत्रापि । 'नाणा दवाइं पडु-
च्च'त्यादि नानाद्रव्याण्यनूपूर्वीपरिणामवन्ति प्रतीत्य प्रकृत्य
वा; आधिकृत्येत्यर्थः, नियमात् नियमेन सर्वलोके भवन्ति, न
संख्येयादिभागेषु यतः सर्वलोकाकाशस्य स प्रदेशोऽपि नास्ति
यत्र सूक्ष्मपरिणामवन्त्यनन्तान्यानूपूर्वीद्रव्याणि न सन्तीति
अनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्येषु त्वेकं द्रव्यमाश्रित्य लोकस्याऽ-

संख्येयभाग एव वृत्तिर्न संख्येयभागादिषु यतोऽनानुपूर्वी तावत्परमाणुरुच्यते, स चैकाकाशप्रदेशाऽवगाढ एव भवति, अवक्लव्यकं तु द्व्यणुकस्कन्धः, स चैकाकाशप्रदेशावगाढो-द्विप्रदेशावगाढो वा स्यादिति यथोक्तभागवृत्तितैवेति, नाना-द्रव्यभावना पूर्ववदिति । उक्तं चैवद्वारम् ।

साम्प्रतं स्पर्शनाद्वारमुच्यते—

नेगमववहाराणं आणुपुर्विदव्वाहं लोगस्स किं संखेज्जं भागं फुसंति असंखेज्जं भागं फुसंति संखेज्जे भागे फुसंति असंखेजे भागे फुसंति सव्वलोअं फुसंति?, एगं-दव्वं पडुच्च लोगस्स संखेज्जं भागं वा फुसंति० जाव सव्व-लोगं वा फुसंति णाणादव्वाहं पडुच्च निअमा सव्वलोगं फुसंति । रेगमववहाराणं अणुपुर्विदव्वाहं लोअस्स किं संखेज्जं भागं फुसंति० जाव सव्वलोगं फुसंति । एगं दव्वं पडुच्च नो संखिज्जं भागं फुसंति असंखिज्जं भागं फुसंति नो संखिजे भागे फुसंति नो असंखेज्जे भागे फुसंति नो सव्वलोअं फुसंति, नाणादव्वाहं पडुच्च निअमा सव्वलोअं फुसंति, एवं अवत्तव्वगदव्वाहं भाणिअव्वाहं । (सूत्र-८४)

भावना तु क्षेत्रद्वारवदेव कर्तव्या, नवरं क्षेत्रस्पर्शनयोरयं विशेषः क्षेत्रम् अवगाहाक्रान्तप्रदेशमात्रं, स्पर्शना तु पट्टदिकैः प्रदेशैस्तद्वहिरपि भवति, तथा च—परमाणुद्रव्यमाश्रित्य तावदवगाहनास्पर्शनयोरन्यत्रोक्तो भेदः । 'एगपपसोगाढं सत्त पपसा य से फुसण'ति-अस्यार्थः-परमाणुद्रव्यमवगाढं तावदेकस्मिन्नेकाकाशप्रदेशे, स्पर्शना तु (सं) तस्य सप्त प्रदेशा भवन्ति, पट्टदिग्व्यवस्थितान् पट्टप्रदेशान् यत्र चावगाहस्तं च स्पृशतीत्यर्थः, एवमन्यत्रापि क्षेत्रस्पर्शनयोरभेदो भावनीयः । अत्र सौगताः प्रेरयन्ति-यदि परमाणोः पट्टदिग्व्यवस्था अ-भ्युपगम्यते तदैकत्वमस्य हीयते, तथा हि-प्रष्टव्यमत्र, किं येनैव स्वरूपेणासौ पूर्वाद्यन्यतरद्विशा सम्यक्स्तेनैवान्यदि-ग्भिः, उत स्वरूपान्तरेण ?, यदि तेनैव तदाऽयं पूर्वदिक्संय-न्धोऽयं चापरदिक्संयन्ध इत्यादि विभागो न स्यात् एकस्-रूपत्वात्, विभागाभावे च पट्टदिक्संयन्धवचनमुपस्रवत् एव. अथाऽपरे विकल्पः कल्प्यते तर्हि तस्य पट्टस्वरूपाऽऽपस्या एकत्वं विशीर्यते, उक्तं च-‘दिग्भागभेदो यस्याऽस्ति तस्यै-कत्वं न युज्यते’ इति । अत्र प्रतिविधीयते-इह परमाणुद्र-व्यमादिमध्याऽन्यादिविभागरहितं निरंशमेकस्वरूपमिष्यते अतः सांशवन्तु संभविन्वात्परोक्तं विकल्पद्वयं निरास्पदमेव, अथानभ्युपगम्यमानाऽपि परमाणोः सांशता अनन्तरोक्तवि-कल्पवलेनापाद्यते, ननु भवन्तोऽपि तर्हि प्रष्टव्याः-कचि-द्विज्ञानसंताने धिक्छितः कश्चिद्विज्ञानलक्षणक्षणः स्वजनक-पूर्वक्षणस्य कार्यं स्वजन्योत्तरक्षणस्य कारणमित्यत्र सौग-तानां तावद्विप्रतिपत्तिः, तत्रेहापि विचार्यते—किमसौ येन स्वरूपेण पूर्वक्षणस्य कार्यं तेनैवोत्तरक्षणस्य कारणम् ; उत स्वरूपान्तरेण ?, यथाहः पक्षस्तर्हि यथा पूर्वापेक्षयाऽसौ कार्यं तथोत्तरापेक्षयापि स्यात् यथा वा उत्तराऽपेक्षया कारणं तथा पूर्वापेक्षयापि स्याद्, एकस्वरूपत्वाच्चस्येति,

अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि तस्य सांशत्वप्रसङ्गोऽत्राऽपि दुर्धरः स्याद् अथ निरंश एवासौ ज्ञानलक्षणक्षणोऽकार्यकारण-रूपः तत्तद्वस्तुव्यापृतत्वात् । तथा तथा व्यपदिश्यते, न पुन-स्तस्यानेकस्वरूपत्वमस्ति, नन्वस्माकमपि नेदमुत्तरमति-दुर्लभं स्यात्, यतो द्रव्यतया निरंश एव परमाणुस्तथा-विधाऽचिन्त्यपरिणामत्वाद् द्विकपट्टेन सह नैरन्तर्येणाव-स्थितत्वात्तस्य स्पर्शकमुच्यते, न पुनस्तत्रांशैः काचित् स्पर्-शना समस्तीति, अत्र बहुवक्तव्यं; तच्च नोच्यते, स्थानान्तरेषु चर्चितत्वादिति । अलं विस्तरेण । उक्तं स्पर्शनाद्वारम् ।

इदानीं कालद्वारं विभणिपुराह—

रेगमववहाराणं आणुपुर्विदव्वाहं कालओ केवच्चिरं होइ ?, एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, णाणादव्वाहं पडुच्च निअमा सव्वऽद्धा अणुपुर्विदव्वाहं अवत्तव्वगदव्वाहं च एवं चैव भाणि-अव्वाहं । (सूत्र-८५)

नेगमववहाराणोरानुपूर्वीद्रव्याणि कालनः—कालमाश्रित्य कियच्चिरं-कियन्तं कालं भवन्ति-आनुपूर्वीत्वपर्यायेणाव-तिष्ठन्ते ?, 'अत्रोत्तरम्-एगं दव्वमि' त्यादि, इयमत्र भावना-परमाणुद्रव्यादेरपरैकादिपरमाणुमीलने अपूर्वं किं-चिदानुपूर्वीद्रव्यं समुत्पद्यम्, ततः समयादूर्ध्वं पुनरप्य-काद्यणीं वियुक्तंऽपगतस्तद्भावं इत्येकमानुपूर्वीद्रव्यमधि-कृत्य-जघन्यतः समयः—अवस्थितिकालः, यदा तु त-देवासंख्यातं कालं तद्भावेन स्थित्वाऽनन्तरोक्तस्वरूपेण वियुज्यते तदा उत्कृष्टतोऽसंख्येयोऽवस्थितिकालः प्राप्यते, अनन्तं कालं पुनर्नावतिष्ठते उत्कृष्टाया अपि पुद्गलसंयोग-स्थितेरसंख्येयकालत्वादिति । नानाद्रव्याणि बहूनि पुन-रानुपूर्वीद्रव्याण्यधिकृत्य सर्वाऽद्धास्थितिर्भवति, नास्ति सः कश्चित्कालो यत्रानुपूर्वीद्रव्यविरहितोऽयं लोकः स्यादिति भावः । अनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्येष्वपि जघन्यादिभेदभिन्न एतावानेवावस्थितिकालः, तथाहि-कश्चित्परमाणुरेकं स-मयमेकाकीभूत्वा ततः परमाण्वादिना अन्येन सह संयु-ज्यत इत्यमेकमानुपूर्वीद्रव्यमधिकृत्य जघन्यतः समयः—अवस्थितिकालः, यदा तु स एवासंख्यातं कालं तद्भावेन स्थित्वा अन्येन परमाण्वादिना सह संयुज्यते तत उत्कृ-ष्टतोऽसंख्येयोऽवस्थितिकालः संप्राप्यते, नानाद्रव्यपक्षस्तु पूर्ववदेव भावनीयः । अवक्तव्यकद्रव्यमपि परमाणुद्रव्यलक्षणं यदा समयमेकं संयुक्तं स्थित्वा ततो वियुज्यते तदवस्थमेव वाऽन्येन परमाण्वादिना संयुज्यते तदा तस्याऽवक्तव्यकद्र-व्यतया जघन्यतः समयोऽवस्थानं लभ्यते, यदा तु तदेवाऽ-संख्यातं कालं तद्भावेन स्थित्वा विघटते तदवस्थमेव वाऽ- (चा)न्येन परमाण्वादिना संयुज्यते तदोत्कृष्टतः अवक्तव्यक-द्रव्यतया असंख्यातं कालमवस्थानं प्राप्यते, नानाद्रव्यप-क्षस्तु तथैव भावनीय इति । उक्तं कालद्वारम् ।

अथाऽन्तरद्वारं प्रतिपिपादयिपुराह—

रेगमववहाराणं आणुपुर्विदव्वाहं अंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?, एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयं

उक्तेष्वेण अणंतं कालं, नाणादवाइ पडुच्च एऽस्थि अंतरं।
शेगमववहाराणं अणाणुपुष्पीदवाणं अन्तरं कालओ
केवच्चिरं होइ ? एगं दव्वं पडुच्च जहएणेणं एगं समयं
उक्तेष्वेण अणंतं कालं, नाणादवाइ पडुच्च एऽस्थि अ-
न्तरं । शेगमववहाराणं अवतव्वगदवाणं अन्तरं कालओ
केवच्चिरं होइ ? एगं दव्वं पडुच्च जहएणेणं एगं समयं
उक्तेष्वेण अणंतं कालं । नाणादवाइ पडुच्च एऽस्थि अ-
न्तरं । (सूत्र-८६)

नैगमववहारयोरानुपूर्वीद्रव्याणामन्तरं कालतः कियच्चिरं
भवतीति प्रश्नः, अन्तरम्-व्यवधानं, तच्च क्षेत्रतोऽपि भवति,
यथा भूतलसूर्ययोरष्टौ योजनशतान्यन्तरमित्यतस्तद्व्यव-
च्छेदार्थमुक्तं कालतः-कालमाश्रित्य, तदयमत्रार्थः-आनुपू-
र्वीद्रव्याख्यानुपूर्वीस्वरूपतां परित्यज्य कियता कालेन ता-
न्येव पुनस्तथा भवन्ति, आनुपूर्वीत्वपरित्याग-पुनर्लाभयोर-
न्तरे कियान् कालो भवतीत्यर्थः । अत्र निर्वचनम्-‘ एगं
दव्वमि ’ त्यादि, इयमत्र भावना-इह विवक्षितं व्यणुकस्क-
न्धादिकं किमप्यानुपूर्वीद्रव्यं विश्रसापरिणामात्प्रयोगपरि-
णामाद्वा खण्डशो विद्युज्य परित्यक्तानुपूर्वीभावं संजातं एक-
स्माच्च समयादूर्ध्वं विश्रसादिपरिणामात्पुनस्तैरेव परमाणु-
भिस्तथैव तद्विषयमित्येव जघन्यतः सर्वस्तोकतया एकं
द्रव्यमाश्रित्याऽऽनुपूर्वीत्वपरित्याग-पुनर्लाभयोरन्तरे समयः
प्राप्यते, उत्कृष्टतः सर्ववद्भुतया पुनरन्तरमनन्तं कालं भवति,
तथाहि-तदेव विवक्षितं किमप्यानुपूर्वीद्रव्यं तथैव भिन्नं
भित्त्वा च ते परमाणवोऽन्येषु परमाणुद्रव्यणुकज्यणुकादिषु
अनन्ताणुकस्कन्धपर्यन्तेषु अनन्तस्थानेषूत्कृष्टान्तराधिका-
रादसकृत्प्रतिस्थानमुत्कृष्टां स्थितिमनुभवन्तः पर्यटन्ति,
कृत्वा चेत्थं पर्यटनं कालस्यानन्तत्वाद्विश्रसादिपरिणामतो
यदा तैरेव परमाणुभिस्तदैव विवक्षितमानुपूर्वीद्रव्यं नि-
ष्पद्यते, तदाऽनन्त उत्कृष्टान्तरकालः प्राप्यते, नानाद्रव्या-
ण्यधिकृत्य पुनर्नाऽऽस्थान्तरम्, नहि स कश्चित्कालोऽस्ति
यत्र सर्वाण्यप्यानुपूर्वीद्रव्याणि युगपदानुपूर्वीभावं परित्य-
जन्ति, अनन्तानन्तैरानुपूर्वीद्रव्यैः सर्वदैव लोकस्याऽऽस्थ-
त्वादिति भावः । अनानुपूर्वीद्रव्यान्तरकालाचिन्तायाम्-‘ एगं
दव्वं पडुच्च जहएणेणं एकं समयं ’ ति-इह यदा किंचिदनानु-
पूर्वीद्रव्यं परमाणुलक्षणमन्येन परमाणुद्रव्यणुकज्यणुकादिना
केनचित् द्रव्येण सह संयुज्य समयादूर्ध्वं विद्युज्य पुनरपि
तथा स्वरूपमव भवति तदा समयलक्षणे जघन्यान्तरकालः
प्राप्यते, ‘ उक्तेष्वेण असंखजं कालं ’ ति-तदेवाऽनानुपूर्वीद्रव्यं
यदा अन्येन परमाणुद्रव्यणुकज्यणुकादिना केनचिद् द्रव्येण
सह संयुज्यते तत् संयुक्तं चाऽसंख्येयं कालं स्थित्वा विद्यु-
ज्य पुनस्तथास्वरूपमव भवति तदा असंख्यात उत्कृष्टान्तर-
कालो लभ्यते । अत्राह-ननु अनानुपूर्वीद्रव्यं यदा अनन्ताऽ
नन्तपरमाणुप्रचिनस्कन्धेन सह संयुज्यते तत्संयुक्तं चा-
संख्येयं कालमवतिष्ठते, ततोऽसौ स्कन्ध उद्भिद्यते भिन्ने च
तस्मिन् यस्तस्मात्तुल्यस्कन्धो भवति तेनापि सह संयुक्तमसं-
ख्यातं कालमवतिष्ठते, पुनस्तस्मिन्नपि भिद्यमाने यः तस्मात्तु-
ल्यतरः स्कन्धो भवति तेनापि संयुक्तमसंख्येयं कालमवतिष्ठते,

पुनस्तस्मिन्नपि भिद्यमाने यस्तस्मात्तुल्यतरः स्कन्धो भवति
तेनापि संयुक्तमसंख्येयं कालमवतिष्ठते इत्येवं तत्र भिद्यमाने,
क्रमेण कदाचिदनन्ता अपि स्कन्धाः संभाव्यन्ते, तत्र च
प्रतिस्कन्धसंयुक्तमनानुपूर्वीद्रव्यं यदा यथोक्तां स्थितिमनु-
भूय तत एकाक्येव भवति तदा तस्य यथोक्तानन्तस्कन्ध-
स्थित्यपेक्षया अनन्तोऽपि कालोऽन्तरं प्राप्यते, किमित्य-
संख्येय एवोक्तः, अत्रोच्यते-स्याद्वयं, हन्त यदि संयुक्तोऽ-
खुरतावन्तं कालं तिष्ठेदतश्च नास्ति, पुद्गलसंयोगस्थिते-
रुत्कृष्टतोऽप्यसंख्येयकालत्वादित्युक्तमेव, अथ द्रव्यात्-य-
स्मिन्नेव स्कन्धे संयुज्यते असौ परमाणुः स चेत् स्कन्धः
असंख्येयकालाद् मिद्यते तर्ह्येतावतैव चरितार्थः पुद्गल-
संयोगाऽसंख्येयकालनियमो, विवक्षितपरमाणुद्रव्यस्य तु
वियोगो मा भूदपीति, नैतदेवं, यस्या अन्येन संयोगो जा-
तस्तस्यासंख्येयकालाद्वियोगश्चिन्त्यते, यदि च परमाण्वा-
श्रयः स्कन्धो विद्युज्यते तर्हि परमाणोः किमायातं ?, त-
स्यान्यसंयोगस्य तदवस्थत्वात्, तस्मादणुत्वेनासौ सं-
युक्तोऽसंख्येयकालादणुत्वेनैव वियोजनीय इति, यथोक्त
एवान्तरकालो न्वनन्त इति, कथं पुनरणुत्वेनैव तस्य वि-
योगश्चिन्तनीय इति चेत् सूत्रप्रामाण्यात्, प्रस्तुतसूत्रे व्या-
ख्याप्रवृत्त्यादिषु च परमाणोः पुनः परमाणुभवने संख्येयत्वा-
स्यैवान्तरकालस्योक्तत्वाद् इत्यलं विस्तरेण । ‘ नाणादवाइ
पडुच्च ’ त्यादि, पूर्ववद्भावनीयम् । अवक्लव्यकद्रव्याणाम-
न्तरचिन्तायाम् ‘ एगं दव्वं पडुच्च ’ त्यादि । अत्र भावना-इह
कश्चिद् द्विप्रदेशिकः स्कन्धो विवक्षितः स्वतन्त्रं परमाणुद्रव्यं
जातं, समयं चैकं तथा स्थित्वा पुनस्ताभ्यामेव परमाणु-
भ्यां द्विप्रदेशिकः स्कन्धो विषयः, अथवा-विवक्षित एव
द्विप्रदेशिकः स्कन्धोऽन्येन परमाण्वादिना संयुज्य समया-
दूर्ध्वं पुनस्तथैव नियुक्त इत्यवक्लव्यकस्य पुनरप्यवक्लव्यक-
भवने उभयथाऽपि समयोऽन्तरे लभ्यते, ‘ उक्तेष्वेण अणंतं
कालं ’ इति कथम् ?, अत्रोच्यते-अवक्लव्यकद्रव्यं किमपि
विवक्षितं विशकलितपरमाणुद्रव्यं जातं तच्चावन्तैः परमा-
णुभिरनन्तैर्द्रव्यणुकस्कन्धैरनन्तैस्त्र्यणुकस्कन्धैर्यावदनन्तैरन-
न्ताणुकस्कन्धैः सह क्रमेण संयोगमासाद्य उत्कृष्टान्तरा-
धिकाराच्च प्रतिस्थानमसकृदुत्कृष्टां संयोगस्थितिमनुभूय
कालस्यानन्तत्वात् यदा पुनरपि तथैव द्रव्यणुकस्कन्धतया
संयुज्यते तदा अवक्लव्यकैकद्रव्यस्य पुनस्तथाभवने अनन्तो-
ऽन्तरकालः प्राप्यते नानाद्रव्यपक्षभावनालोके सर्वदैव त-
द्भावात् पूर्ववद्भव्या । उक्तमन्तरद्वारम् ।

साम्प्रतं भागद्वारं निर्दिदिचुराह-

शेगमववहाराणं आणुपुष्पीदवाइ सेसदवाणं कति
भागे होजा ?, किं संखिज्जं भागे होजा असंखिज्जं भागे
होजा संखेजेसु भागेसु होजा असंखेजेसु भागेसु होजा ?, नो
संखिज्जं भागे होजा नो असंखिज्जं भागे होजा नो संखे-
जेसु भागेसु होजा, नियमा असंखेजेसु भागेसु होजा । शे-
गमववहाराणं अणाणुपुष्पीदवाइ सेसदवाणं कति भागे
होजा ? किं संखिज्जं भागे होजा असंखिज्जं भागे होजा
संखेजेसु भागेसु होजा असंखेजेसु भागेसु होजा ?, नो

संखेज्जं भागे होजा नो अमंखिज्जं भागे होजा नो संखे-
ज्जेसु भागेषु होजा, अमंखेज्जेसु भागे होजा । एवं अव-
चव्वगदव्वाणि वि भाणिअव्वाणि । (सूत्र-८७)

नैगमव्यवहारयोः स्वयणु कस्कन्धादीन्यनन्ताणुकस्कन्धपर्य-
न्तानि सर्वाण्यणुपूर्वाद्रव्याणि शेषद्रव्याणां समस्ताना-
नुपूर्ववक्रव्यकद्रव्यलक्षणानां 'कति भागे होज्ज' ति-कति
भागे भवन्तीत्यर्थः, किं संख्याततमभागे भवन्ति, यथा अ-
सत्कल्पनया शतस्य विंशतिमिता. किमसंख्याततमं भागे
भवन्ति?, यथा शतस्यैव दश, अथ संख्यानेषु भागेषु
भवन्ति?, यथा शतस्यैव अन्वारिशतपट्टियां, किमसंख्या-
तेषु भागेषु भवन्ति यथा शतस्यैवाशीतिरिति प्रश्नः, अत्र
निर्वचनम्-'नो संखेज्जं भागे होज्ज' इत्यादि, नियमात्
'असंखेज्जेसु भागेषु होज्ज' ति-इह तृतीयार्थे सप्तमी,
ततश्चानुपूर्वाद्रव्याणि शेषद्रव्याणामनुपूर्ववक्रव्यकद्रव्येभ्यो-
ऽसंख्येयैर्भागैरधिकानि, भवन्तीति वाक्यशेषो द्रष्टव्यः,
ततश्चायमर्थः प्रतिपत्तव्यः-आनुपूर्वाद्रव्याणि शेषद्रव्येभ्यो-
ऽसंख्येयगुणानि. शेषद्रव्याणि तु नदन्तंख्येयभागं वर्तन्ते,
न पुनः शतस्याशीतिरित्यानुपूर्वाद्रव्याणि शेषद्रव्यः स्तोका-
नीति, कस्मादेवं? व्याख्यायते-स्तोकान्यपि तानि भव-
न्ति चेत् नैनदंयम्, अष्टमानकत्वात्. तथाहि-अना-
नुपूर्ववक्रव्यकद्रव्येषु एकाकिनः परमाणुयुद्धला द्वयणुकाश्च
स्कन्धा इत्येतावन्त्येव द्रव्याणि लभ्यन्ते, शेषाणि तु त्र्यणु-
कस्कन्धादीन्यनन्ताणुकस्कन्धपर्यन्तानि द्रव्याणि समस्ता-
न्यण्यानुपूर्वीरूपारण्येव तानि च पूर्वभ्यांऽसंख्येयगुणानि,
यदुक्तम्-'एएसि णं भंते ! परमाणुगोमलाणं संखिज्जपएसि-
याणं असंखेज्जपएसियाणं अणंतपएसियाणं य खंधाणं कयरे
कयरेहिंनो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिआ वा ?,
गोयमा ! सवत्थोवा अणंतपएसिया खंधा. परमाणुगोम-
ला अणंतगुणा, संखिज्जपएसिया खंधा संखिज्जगुणा. असं-
खेज्जपएसिया खंधा असंखेज्जगुणा' तदत्र सूत्रं पुद्गलजानः
सर्वस्यापि सकाशादसंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा असंख्यात-
गुणा उक्तास्तं चानुपूर्व्यामन्तर्भवन्ति, अतः तदपेक्षया आ-
नुपूर्वाद्रव्याणि शेषात्समस्तादपि द्रव्यादसंख्यातगुणानि, किं
पुनरनानुपूर्ववक्रव्यकद्रव्यमात्रात्, ततो यथोक्तमेव व्या-
ख्यानं कर्तव्यमित्यलं विस्तरं. 'अणानुपुत्रिदव्वादिमि'
त्यादि । इहानानुपूर्वाद्रव्याण्यवक्रव्यकद्रव्याणि च शेषद्रव्या-
णां यथा असंख्याततम एव भागं भवन्ति, न शेषभागेषु तथा
अनन्तराक्रान्यायादेव भावनीयमिति । उक्तं भागद्वारम् ।

साम्प्रतं भावद्वारमाह—

शेगमववहाराणं आणुपुत्रीदव्वाइं कतरंमि भावे हो-
जा ?, किं उदइए भावे होजा उवसमिए भावे होज्जा
खइए भावे होजा खओवसमिए भावे होजा पारिणामिए
भावे होजा संनिवाइए भावे होजा ?, खिअमा सादिपा-
रिणामिए भावे होजा, अणानुपुत्रिदव्वाणि, अवत्तव-
गदव्वाणि अ ; एवं चेव भाणिअव्वाणि । (सूत्र-८८)

'नैगमववहाराणमि' त्यादि प्रश्नः, अत्र चौदयिकादि-

भावानां शब्दार्थो भावार्थश्च विस्तरेणोपरिष्ठात् स्वस्थान
एव वच्यते, अत्र निर्वचनसूत्रे नियमा 'साइपारिणामिए
भावे होज्ज' ति-परिणामनं-द्रव्यस्य तेन तेन रूपेण वर्तनं-
भवनं परिणामः, स एव पारिणामिकः तत्र भवस्तेन वा
निवृत्त इति वा पारिणामिकः, स च द्विविधः-सादिः, अ-
नादिश्च । तत्र धर्मास्तिकायाद्यरूपि द्रव्याणामनादिपरि-
णामोऽनादिकालात्तद्द्रव्यत्वेन तेषां परिणतत्वाद्, रूपि-
द्रव्याणां तु सादिः परिणामः, अत्रेन्द्रधनुरादीनां तथा परि-
णतेरनादित्वाभावाद्, एवं च स्थिते नियमाद्-अवश्यंतया
आनुपूर्वाद्रव्याणि सादिपारिणामिक एव भावे भवन्ति, आ-
नुपूर्वत्वपरिणतेरनादित्वासंभवात्, विशिष्टैकपरिणामेन पु-
द्गलानामसंख्येयकालमवावस्थानादिति भावः । अनानु-
पूर्ववक्रव्यकद्रव्येष्वपीत्यमेव भावना कार्या इति । उक्तं
भावद्वारम् ।

इदानीमल्पबहुत्वद्वारं विभणिपुराह—

एएसि णं भंते ! शेगमववहाराणं आणुपुत्रीदव्वाणं
अणानुपुत्रिदव्वाणं अवत्तवगदव्वाणं य दव्वड्डयाए
पएसड्डयाए दव्वड्डपएसड्डयाए कतरे कतरेहिंनो अप्पा
वा बहुआ वा तुल्ला वा विसेसाहिआ वा ?, गोयमा !
सवत्थोवाइं शेगमववहाराणं अवत्तवगदव्वाइं दव्वड्ड-
याए अणानुपुत्रिदव्वाइं दव्वड्डयाए विसेसाहियाइं
अणानुपुत्रिदव्वाइं दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणाइं पएसड्डयाए
शेगमववहाराणं सवत्थोवाइं अणानुपुत्रिदव्वाइं अ-
पएसड्डयाए अवत्तवगदव्वाइं पएसड्डयाए विसेसाहिआइं
अणानुपुत्रिदव्वाइं पएसड्डयाए अणंतगुणाइं दव्वड्डप-
सड्डयाए सवत्थोवाइं शेगमववहाराणं अत्तवगदव्वाइं
दव्वड्डयाए अणानुपुत्रिदव्वाइं दव्वड्डयाए अपएसड्ड-
याए विसेसाहिआइं अवत्तवगदव्वाइं पएसड्डयाए वि-
सेसाहिआइं अणानुपुत्रिदव्वाइं दव्वड्डयाए असंखेज्जगु-
णाइं ताइं चेव पएसड्डयाए अनंतगुणाइं । सेत्तं(तं)अणगमे।
सेत्तं (तं) शेगमववहाराणं अणोवणिहिआ दव्वाणुपुत्री ।
(सूत्र-८९)

द्रव्यमेवार्थो द्रव्यार्थस्तस्य भावो द्रव्यार्थता तथा; द्रव्य-
त्वेन इत्यर्थः, प्रकृष्टो-निरंशो देशः प्रदेशः स चासावर्थश्च प्र-
देशार्थस्तस्य भावः प्रदेशार्थता तथा, परमाणुत्वेनेति भावः,
द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया तु यथोक्तोभयरूपतयति भावः, तदय-
मर्थः पंतपां आनुपूर्वादिद्रव्याणां मध्यं 'कयरे कयरे-
हिंनो' ति-कतराणं कान्याश्रित्य द्रव्यापेक्षया प्रदेशापेक्षया
उभयापेक्षया वाऽल्लानि विशेषधीनत्वादिना बहूनि असं-
ख्येयगुणत्वादिना तुल्यानि समसंख्यत्वेन विशेषाधिकानि
किंचिदाधिक्येनेति वाशब्दाः पञ्चान्तरवृत्तिद्योतकाः, इति
पृष्टे वाचः क्रमवर्त्तित्वाद् द्रव्यार्थतापेक्षया तावदुत्तरमुच्यते,
तत्र-'सवत्थोवाइं नैगमववहाराणं अवत्तवगदव्वाइं द-
व्वड्डयाए' ति-नैगमववहारयोः द्रव्यार्थतामपेक्ष्य तावद-
वक्रव्यकद्रव्याणि सर्वेभ्योऽन्येभ्यः स्तोकानि सर्वस्तो-

कानि अनानुपूर्वीद्रव्याणि तु द्रव्यार्थतामेवापेक्ष्य विशेषाधिकानि कथम् ? वस्तुस्थितिस्वभावात्, उक्तं च—“एषसि खं भंते । परमाणुपोगलाणं दुपपसियाणं खंधाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा० ? , गोयमा । दुपपसिपहिंतो खंधेहिंतो परमाणुपोगला बहुग ” ति—तेभ्योऽपि आनुपूर्वीद्रव्याणि द्रव्यार्थतयैवासंख्येयगुणानि, यतोऽनानुपूर्वीद्रव्येष्वेव वक्लव्यकद्रव्येषु च परमाणुलक्षणं द्रव्यणुकस्कन्धलक्षणं चैकैकमेव स्थानं लभ्यते, आनुपूर्वीद्रव्येषु तु त्रयणुकस्कन्धादीन्येकोत्तरवृद्धयानन्ताणुकस्कन्धपर्यन्तान्यनन्तानि स्थानानि प्राप्यन्ते, अतः स्थानवहुत्वादानुपूर्वीद्रव्याणि पूर्वभ्योऽसंख्यातगुणानि । ननु यदि तेषु स्थानान्यनन्तानि तर्ह्यनन्तगुणानि पूर्वभ्यस्तानि कस्मान्न भवन्तीति चेत्, नैवम्, यतोऽनन्ताणुकस्कन्धाः केवलानानुपूर्वीद्रव्योभ्योऽप्यनन्तभागवर्तित्वात् स्वभावादेव स्तोका इति न किञ्चित्तरिह वद्व्यते अतो वस्तुवृत्त्या किलासंख्यातान्येव तेषु स्थानानि प्राप्यन्ते तदपेक्षया त्वसंख्यातगुणान्येव तानि एतच्च पूर्वं भागद्वारे लिखितप्रज्ञापनासूत्रात्सर्वं भावनीयमित्यलं विस्तरेण । उक्तं द्रव्यार्थतया अल्पबहुत्वम्, इदानीं प्रदेशार्थतया तदेवाह—‘पपसद्व्याप सव्वथोवाइ नेगमववहाराणमि’ त्यादि, नैगमव्यवहारयोः प्रदेशार्थतया अल्पबहुत्वे चिन्त्यमाने अनानुपूर्वीद्रव्याणि सर्वेभ्यः स्तोकानि, कुत इत्याह—‘अपपल-द्व्याप’ ति—प्रदेशलक्षणस्यार्थस्य तेष्वभावादित्यर्थः, यदि हि तेषु प्रदेशाः स्युस्तदा द्रव्यार्थतायामिव प्रदेशार्थतायामप्यवक्लव्यकापेक्षयाधिकत्वं स्यात्, नचैतदस्ति “परमाणुरप्रदेश” इति वचनाद् अतः सर्वस्तोकान्येतानि, ननु यदि प्रदेशार्थता तेषु नास्ति तर्हि तया विचारोऽपि तेषां न युक्त इति चेत्, न, एतदेवम्—प्रकृष्टः—सर्वसूक्ष्मः पुद्गलास्तिकायस्य देशो—निरंशो भागः—प्रदेश इति व्युत्पत्तेः प्रतिपरमाणुप्रदेशार्थताभ्युपगम्यत एव आत्मव्यतिरिक्तप्रदेशान्तरापेक्षया त्वप्रदेशार्थतयेत्यदोषः, अवक्लव्यकद्रव्याणि प्रदेशार्थतयाऽनानुपूर्वीद्रव्येभ्यो विशेषाधिकानि, यतः किलासत्कल्पनया अवक्लव्यकद्रव्याणां षष्टिः अनानुपूर्वीद्रव्याणां तु शतम्, ततो द्रव्यार्थताविचारे एतानीतरापेक्षया विशेषाधिकान्युक्तानि, अत्र तु प्रदेशार्थताविचारे अनानुपूर्वीद्रव्याणां निष्प्रदेशत्वात्तदेव शतमवस्थितम् अवक्लव्यकद्रव्याणां त्विह प्रत्येकं द्विप्रदेशत्वाद् द्विगुणितानां विंशत्युत्तरं प्रदेशशतं जायते इति तेषामितरेभ्यः प्रदेशार्थतया विशेषाधिकत्वं भावनीयम् । आनुपूर्वीद्रव्याणि प्रदेशार्थतया अवक्लव्यकद्रव्येभ्योऽनन्तगुणानि भवन्ति, कथम् ? , यतो द्रव्यार्थतयापि तावदेतानि पूर्वभ्योऽसंख्यातगुणान्युक्तानि, यदा तु संख्यातप्रदेशिकस्कन्धानामसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धानामनन्ताणुकस्कन्धानां च सम्बन्धिनः सर्वेऽपि प्रदेशा विवक्ष्यन्ते तदा महानसौ राशिर्भवेतीति प्रदेशार्थतयाऽमीषां पूर्वभ्योऽनन्तगुणत्वं भावनीयम् । उक्तं प्रदेशार्थतयाऽल्पबहुत्वम् । इदानीमुभयार्थतामाश्रित्य तद्वाह—‘दव्वद्व्यापपसद्व्याप’ इत्यादि, इहोभयार्थताधिकारेऽपि यदेवालपं तदेवाऽऽदौ दर्श्यते—अवक्लव्यकद्रव्याणि च सर्वाऽह्णानि इति प्रथममेवोक्तम्, ‘सव्वथोवाइ नेगमववहाराणं अवत्त्व-

गदव्वाइ दव्वद्व्याप’ ति—अपरं चोभयार्थताधिकारेऽपि—“अणुपुष्पिदव्वाइ दव्वद्व्याप” इत्यादि य-उक्तम्—‘अपपसद्व्याप’ ति—तदात्मव्यतिरिक्तप्रदेशान्तराभावतोऽनानुपूर्वीद्रव्याणामप्रदेशिकत्वादिति मन्तव्यम् । ततश्चेदमुक्तं भवति—द्रव्यार्थतया अप्रदेशार्थतया च विशिष्टान्यनानुपूर्वीद्रव्याण्यवक्लव्यकद्रव्येभ्यो विशेषाधिकानि, शेषभावना तु प्रत्येकचिन्तावत्सर्वा कार्या । आह—यद्येवं प्रत्येकचिन्तायामेव प्रस्तुतोऽर्थः सिद्धः किमनयोभयार्थताचिन्तयेति चेत्, नैवम्, यत आनुपूर्वीद्रव्येभ्यस्तत्प्रदेशाः क्रियताप्यधिका इति प्रत्येकचिन्तायां न निश्चितम्, अत्र तु—‘ताइं चैव पपसद्व्याप अणंतगुणाइं’ इत्यनेन तच्चिन्तितमेव ततोऽनवगतार्थप्रतिपादनार्थत्वात्प्रत्येकायस्थातो भिन्नैवोभयावस्था वस्तूनामिति दर्शनार्थत्वाच्च युक्तमेवोभयार्थताचिन्तनमित्यदोषः । तदेवमुक्तो नवविधोऽप्यनुगम इति निगमयति । ‘से तं अणुगमे’ ति । तद्वरणं च समर्थिता नैगमव्यवहारयोरनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी इति निगमयति । ‘से तं नेगमे’ त्यादि, व्याख्याता नैगमव्यवहारनयमतेन अनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी ।

(५) साम्प्रतं संग्रहनयमतेन तामेव व्याचिख्यासुराह—

से किं तं संगहस्स अणोवणिहिआ दव्वाणुपुष्पी ? , संगहस्स अणोवणिहिआ दव्वाणुपुष्पी पंचविहा पसत्ता, तं जहा—अद्वयपरूवणया १, भंगसमुत्तिरणया २, भंगो-वदंसणया ३, समोअरे ४, अणुगमे ५ । (सूत्र-६०)

सामान्यमात्रसंग्रहणशीलः संग्रहो नयः, अथ तस्य संग्रहनयस्य किं तद्वस्वनौपनिधिकीद्रव्यानुपूर्वीति प्रश्नः, आह—ननु “नैगमसंग्रहवहारे” त्यादिसूत्रक्रमप्रामाण्यान्नैगमानन्तरे संग्रहस्योपन्यासो युक्तः, तत्किमिति व्यवहारमपि निर्दिश्य ततोऽयमुच्यत इति, सत्यम्, किं तु—नैगमव्यवहारयोरत्र तुल्यमतत्वाज्ज्ञाघवार्थं युगपत्तद्विदेशं कृत्वा पञ्चात्संग्रहो निर्दिष्ट इत्यदोषः, अत्र निर्वचनमाह—‘संगहस्स अणोवणिहिया दव्वाणुपुष्पी पंचविहा पणत्त’ ति—संग्रहनयमतेनाप्यनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी प्राक्प्ररूपितशब्दार्था पञ्चभिरर्थपदप्ररूपणतादिभिः प्रकारैर्विचार्यमाणत्वात् पञ्चविधा-ञ्चप्रकारा प्रज्ञप्ता, तदेव दर्शयति—‘तं जहे’ त्यादि, अत्र व्याख्या पूर्ववदेव ।

से किं तं संगहस्स अद्वयपरूवणया १, संगहस्स अद्वयपरूवणया तिपएसिए आणुपुष्पी चउप्पएसिए आणुपुष्पी ० जाव दसपएसिए आणुपुष्पी संखिजपएसिए आणुपुष्पी असंखिजपएसिए आणुपुष्पी अणंतपएसिए आणुपुष्पी, परमाणुपुरगले अणुणुपुष्पी, दुपएसिए अवत्त्वए । सेत्तं(तं)संगहस्स अद्वयपरूवणया । (सूत्र-६१)

यावत् ‘तिपएसिए आणुपुष्पी’ इत्यादि—इह पूर्वमेकास्त्रिप्रदेशिक आनुपूर्वी अनेके त्रिप्रदेशिका आनुपूर्वी इत्याद्युक्तम्, अत्र तु संग्रहस्य सामान्यत्वादित्वात्सर्वेऽपि त्रिप्रदेशिका एकैवानुपूर्वी इमां चात्र युक्तिमयमभिधत्ते—त्रिप्रदेशिकाः स्कन्धास्त्रिप्रदेशिकत्वसामान्याद्व्यतिरेकिणः, अव्यतिरेकिणो वा?, यद्याद्यः पक्षस्तर्हि ते त्रिप्रदेशिकाः स्कन्धाः त्रिप्रदेशिका

एव न भवन्ति, तत्सामान्यव्यतिरेकत्वात्, द्विप्रदेशिकादि-
चादिति । अथ चरमः पक्षस्तर्हि सामान्यमेव ने तदव्यतिरे-
कात्तत्त्वरूपवत्सामान्यं चैकस्वरूपमेवेति सर्वेऽपि त्रिप्रदे-
शिका एकैवानुपूर्वी एवं चतुःप्रदेशिकत्वसामान्याऽव्यतिरे-
कात्सर्वेऽपि चतुःप्रदेशिका एकैवानुपूर्वी, एवं यावदनन्तप्रदे-
शिकत्वसामान्याव्यतिरेकान्सर्वेऽप्यनन्तप्रदेशिका एकैवानु-
पूर्वी इत्यविशुद्धसंग्रहनयमत्तं विशुद्धसंग्रहनयमनेन तु सर्वेषां
त्रिप्रदेशिकादीनामनन्ताण्युक्तपर्यन्तानां स्कन्धानामानुपूर्वी-
त्वसामान्याव्यतिरेकाद् व्यतिरेके चानुपूर्वीत्वाभावप्रसङ्गा-
त्सर्वाऽप्येकैवानुपूर्वीति । एवमनानुपूर्वीत्वसामान्याव्यतिरे-
कात्सर्वेऽपि परमाणुपुद्गला एकैवानुपूर्वी, तथा अवक्र-
न्त्यकत्वसामान्याव्यतिरेकात्सर्वेऽपि द्विप्रदेशिकस्कन्धा एक-
मेवावक्रन्त्यकमिति सामान्यवादित्वेन सर्वत्र बहुवचनाभावः ।
'सेत्तमि' त्यादि, निगमनम् ।

भङ्गसमुत्कीर्त्तनतां निर्दिदिच्छुराह—

एआए णं संगहस्स अट्टपयपरूवणयाए किं पओअणं १,
एआए णं संगहस्स अट्टपयपरूवणयाए संगहस्स भंगसमु-
क्किच्चणया कज्झ । से किं तं संगहस्स भंगसमुक्किच्चणया १,
संगहस्स भंगसमुक्किच्चणया अत्थि आणुपुन्वी १, अत्थि
अण्णाणुपुन्वी २, अत्थि अवत्तन्वए ३, अहवा-अत्थि
आणुपुन्वी अ, अण्णाणुपुन्वी अ ४, अहवा-अत्थि आणु-
पुन्वी अ, अवत्तन्वए अ ५, अहवा-अत्थि अण्णाणुपुन्वी
अ, अवत्तन्वए अ ६, अहवा-अत्थि आणुपुन्वी अ अण्णा-
णुपुन्वी अ अवत्तन्वए अ ७, एवं सत्तभंगा । सेत्तं संग-
हस्स भंगसमुक्किच्चणया । एआए णं संगहस्स भङ्गसमुक्कि-
च्चणयाए किं पओअणं १, एआए णं संगहस्स भंगसमु-
क्किच्चणयाए संगहस्स भंगोवदंसणया कीरह । (सूत्र-६२)

'एआए णमि' त्यादि, अत्रापि व्याख्या कृतैव द्रष्टव्या या-
वत् 'अत्थि आणुपुन्वी' त्यादि, इदं कवचनान्ताग्रय, एव
प्रत्येकभङ्गाः, सामान्यवादित्वेन व्यक्रियद्वुत्वाभावना बहु-
वचनाभावाद आनुपूर्व्याद्विषयस्य च त्रयो द्विकयोगा
भवन्ति, एकैकस्मिंश्च द्विकयोगे एकवचनान्त एक एव
भङ्गः, त्रिकयोगेऽपि एक एवैकवचनान्त इति, सर्वेऽपि
सप्त भङ्गाः संपद्यन्ते, शेषास्त्वेकोनविंशतिर्वहुवचनसंभवि-
त्वाच्च भवन्ति । अत्र स्थापना-आनुपूर्वी १ अनानुपूर्वी १
अवक्रन्त्यक १ इति त्रयः प्रत्येकभङ्गाः, आनुपूर्वी १ अना-
नुपूर्वी १ इति प्रथमो द्विकयोगः, आनुपूर्वी १ अवक्रन्त्यक १
इति द्वितीयो द्विकयोगः, अनानुपूर्वी १ अवक्रन्त्यक इति
तृतीयो द्विकयोगः, आनुपूर्वी १ अनानुपूर्वी १ अवक्रन्त्य-
क १ इति त्रिकयोगः, एवमेते सप्त भङ्गाः । 'सेत्तमि' त्यादि
निगमनम् ।

भङ्गापदश्रुततां विभण्णपुराह—

से किं तं संगहस्स भंगोवदंसणया १, संगहस्स भंगो-
वदंसणया तिपएसिया आणुपुन्वी परमाणुपोग्गला अ-
ण्णाणुपुन्वी दुपएसिया अवत्तन्वए, अहवा-तिपएसिया

अ परमाणुपोग्गला य आणुपुन्वी य, अण्णाणुपुन्वी य,
अहवा-तिपएसिया य दुपएसिया अ आणुपुन्वी य अ-
वत्तन्वए य, अहवा-परमाणुपोग्गला अ दुपएसिया य
अण्णाणुपुन्वी य अवत्तन्वए य, अहवा-तिपएसिया य
परमाणुपोग्गला य दुपएसिया य आणुपुन्वी य अण्णा-
णुपुन्वी य अवत्तन्वए य । सेत्तं संगहस्से भंगोवदं-
सणया । (सूत्र-६३)

अत्राऽपि सप्त भङ्गास्त एवाऽर्थकथनपुरस्सरं भावनीयाः,
भावायस्तु सर्वः पूर्ववत्, 'सेत्तमि' त्यादि निगमनम् ।

अथ समवताराऽभिधत्तस्यां प्राऽऽह—

से किं तं संगहस्स समोअरे १, संगहस्स समोअरे सं-
गहस्स आणुपुण्विदव्वाइ कहिं समोयरंति १, किं आणुपु-
ण्विदव्वेहिं समोयरंति १, अण्णाणुपुण्विदव्वेहिं समोय-
रंति १, अवत्तन्वगदव्वेहिं समोयरंति १, संगहस्स आणुपु-
ण्विदव्वाइ आणुपुण्विदव्वेहिं समोयरन्ति, णो अण्णाणु-
पुण्विदव्वेहिं समोयरंति, णो अवत्तन्वगदव्वेहिं समोयरंति,
एवं दोएण वि सट्ठाणे सट्ठाणे समोयरंति । सेत्तं (तं)
समोयारे । (सूत्र-६४)

'से किं तं संगहस्स समोयारे' इत्यादि । इदं च द्वारं
पूर्ववच्चिखितं भावनीयम् ।

अथाऽनुगमं व्याचिख्यासुराह—

से-किं तं अणुगमे १, अणुगमे अट्टविहे पणत्ते, तं जहा-
संतपयपरूवणया १

दव्वपमाणं च २ खिच ३ फुसणा य ४ ।

कालो य ५ अंतरं ६ भा-

ग ७ भावे ८ अप्पावहुं णऽत्थि ॥ १+॥

'से किं तं अणुगमे' इति—अत्रोत्तरम् 'अणुगमे अट्टविहे
पणत्ते' इति पूर्वं नवविधं उक्त्वाऽत्र त्वष्ट्रविध एव, अल्प-
बहुत्वद्वाराभावात्तदेवाष्ट्रविधत्वे दृश्यानि-नृद्यत्युपदर्श-
नार्थः 'संतपयगाहा' इयं पूर्वं व्याख्यातव नवरम् 'अ-
प्पावहुं नऽत्थि' संग्रहस्य सामान्यवादित्वेन सामान्यस्य च
सर्वत्रैकत्वादल्पबहुत्वविचारोऽत्र न संभवतीत्यर्थः ।

तत्र सत्पदप्रकरणताभिधानार्थमाह—

संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ किं अत्थि १, नऽत्थि १ ।
नियमा अत्थि, एवं दोएण वि X ।

'संगहस्से' त्यादि, ननु संग्रहविचारे प्रकाशे आनुपूर्वी-
द्रव्याणि सन्तीत्यनुपपन्नम् आनुपूर्वीसामान्यस्यैकस्य ते
नास्तित्वाभ्युपगमात् सत्यं मुख्यरूपतया सामान्यमेवास्ति,
गुणभूतं च त्रयवहारमात्रनिबन्धनं द्रव्यबहुत्वमप्यसौ वद-
तीत्यदोषः शेषभावना पूर्ववदिति ।

संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ किं संखेजाइ, असंखेजाइ,

अणंताई ? । नो संखिजाई, नो असंखिजाई, नो अणंताई ।
निअमा एगो रासी, एवं दोषि वि + ।

द्रव्यप्रमाणद्वारे यदुक्तं नियमा ' एगो रासि ' ति—अत्राह-
ननु यदि संख्येयादिस्वरूपाण्येतानि न भवन्ति तर्ह्येको
राशिरित्यपि नोपपद्यते, द्रव्यबाहुल्ये सति तस्योपपद्यमान-
त्वाद्, ग्रीष्मादिराशिषु तथैव दर्शनात्, सन्त्यं कित्वेको
राशिरिति वदतः कोऽभिप्रायः, बहुनामपि तेषामानुपू-
र्वीत्वसामान्येवैकेन श्राद्धीकृतत्वादेकत्वमेव, किं च यथा
विशिष्टैकपरिणामपरिणते स्कन्धे तदारम्भकाऽवयवानां
बाहुल्येऽप्येकैव मुख्या, तद्वदत्राऽऽनुपूर्वीद्रव्यबाहुल्येऽपि
तत्सामान्यस्यैकरूपत्वादेकत्वमेव मुख्यमसौ नयः प्रतिपद्यते,
तद्वशेनैव तेषामानुपूर्वीत्वसिद्धेः, अन्यथा तदभावप्रसङ्गात्,
तस्मान्मुख्यस्यैकत्वस्याऽनेन कर्त्ताकृतत्वात्संख्येयरूपतादि-
निषेधो गुणभूतानि तु द्रव्याण्याश्रित्य राशिभावोऽपि न
विरुध्यते, एवमन्यत्रापि भावनीयमित्यलं प्रपञ्चेन ।

संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ लोगस्स कइ भागे-होज्जा ? ।
किं संखेजइभागे होज्जा असंखेजइभागे होज्जा । संखे-
जेसु भागेषु होज्जा असंखेजेसु भागेषु होज्जा सव्व-
लोए होज्जा ? , नो संखिजइभागे होज्जा नो असंखेजइ-
भागे होज्जा नो संखेजेसु भागेषु होज्जा णो असंखेजेसु
भागेषु होज्जा; णिअमा सव्वलोए होज्जा, एवं दोषि वि ।
संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ लोगस्स किं संखेजइभागं फु-
संति असंखेजइभागं फुसंति । संखेज्जे भागे फुसंति असं-
खेज्जे भागे फुसंति सव्वलोअं फुसंति, नो संखेजइभागं
फुसंति नो असंखेजइभागं फुसंति । नो संखेजे भागे फु-
संति नो असंखेजे भागे फुसंति । णिअमा सव्वलोगं फु-
संति । एवं दोषि वि + ।

केत्रद्वारे—'नियमा सव्वलोए होज्ज' ति—आनुपूर्वीसामा-
न्यस्यैकरूपत्वाद् सर्वलोकव्यापित्वाच्चेति भावनीयम्, (ए-
कत्वमेव मुख्यमसौ नयः प्रतिपद्यते, तद्वशेनैव तेषामानु-
पूर्वीद्वाराण्येव) एवमितरद्वयेऽप्यभ्यूह्यमिति स्पर्शनाद्वारम-
न्येवमेव चिन्तनीयमिति ।

संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ कालओ केवच्चिरं होन्ति?,
णिअमा सव्वद्धा, एवं दोषि वि । संगहस्स आणुपुण्वि-
दव्वाणं कालओ केवच्चिरं अन्तरं होइ ? , नऽत्थि अंतरं,
एवं-अणाणुपुण्वीदव्वाणं, अवत्तव्वगदव्वाणं वि + ।

कालद्वारेऽपि तत्सामान्यस्य सर्वदा अव्यवच्छिन्नत्वात्
त्रयाणामपि सर्वाऽद्भावस्थानं भावनीयमिति, अत एवाऽ-
न्तरद्वारे नास्त्यन्तरमित्युक्तं, तद्भावव्यवच्छेदस्य कदाचिद-
प्यभावादिति ।

संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ सेसदव्वाणं कति भागे हो-
ज्जा ? , किं संखेजइ भागे होज्जा असंखेजइभागे होज्जा,
संखेजेसु भागेषु होज्जा असंखेजेसु भागेषु होज्जा ? ।

नो संखेजइभागे होज्जा नो असंखेजइभागे होज्जा नो
संखेजेसु भागेषु होज्जा नो असंखेजेसु भागेषु होज्जा
णियमा तिभागे होज्जा, एवं दोषि वि X ।

भागद्वारे—'नियमा तिभागे होज्ज' ति—त्रयाणां राशीना-
मेको राशिस्त्रिभाग एव वर्त्तत इति भावः, यत्तु राशिगत-
द्रव्याणां पूर्वोक्तमल्पबहुत्वं तदत्र न गण्यते, द्रव्याणां प्रस्तु-
तनयमते व्यवहारसंवृत्तिमात्रेणैव सत्त्वादिति ।

संगहस्स आणुपुण्विदव्वाइ कतरम्मि भावे होज्जा ? ,
णिअमा साइपारिणामिए भावे होज्जा, एवं दोषि वि + ।

भावद्वारे—'सादिपारिणामिए भावे होज्ज' ति—यथा
आनुपूर्व्यादिद्रव्याणामेतद्भाववर्त्तित्वं पूर्वं भावितं, तथा-
अत्रापि भावनीयम्; तेषां यथास्वं सामान्यादव्यतिरि-
क्तत्वादिति ।

संगहस्स अप्पावहुं नऽत्थि । सेत्तं अणुगमे । सेत्तं संग-
हस्स अणोक्खणिहिया दव्वाणुपुण्वी । सेत्तं अणोक्खणिहिया
दव्वाणुपुण्वी । (सूत्र-६५)

अणवबहुत्वद्वाराऽसंभवस्तु उक्तं एव, इति समर्थितोऽनुममः,
तत्समर्थने च समर्थिता संग्रहनयमतेनानौपनिधिकी द्रव्या-
नुपूर्वी, तत्समर्थने च व्याख्याता सर्वथापीयम्, अतः
'सेत्तमि' त्यादि, निगमवन्नयम् । यता अनौपनिधिकी
द्रव्यानुपूर्वी ।

(६) साम्प्रतं प्रागुद्दिष्टमेवौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी व्या-
चिख्यासुराह—

से किं तं उ(ओ)वणिहिया दव्वाणुपुण्वी ? , उवणिहिया
दव्वाणुपुण्वी तिविहा पप्पत्ता, तं जहा-पुव्वाणुपुण्वी,
पच्छाणुपुण्वी, अणाणुपुण्वी य । (सूत्र-६६)

'से किं तमि' त्यादि, अथ केयं प्राग्विणीतशब्दार्थमात्रा
औपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वीति प्रश्नः, अत्र निर्वचनम्—औप-
निधिकी द्रव्यानुपूर्वी त्रिविधा प्रकृता, तद्यथा—पूर्वानुपूर्वी-
त्यादि, उपनिधिर्निक्षेपो विरचनं प्रयोजनमस्या इत्यौपनि-
धिकी द्रव्यविषया आनुपूर्वी-परिपाटिर्द्रव्यानुपूर्वी सा
त्रिप्रकारा, तत्र विवक्षितधर्मास्तिकायादिद्रव्यविशेषस्त-
त्समुदाये यः पूर्वः—प्रथमः तस्मादारभ्यानुपूर्वी-अनुक्रमः—
परिपाटिर्निक्षेप्यते—विरच्यते यस्यां सा पूर्वानुपूर्वी तत्रैव
यः पाश्चात्यः—चरमस्तस्मादारभ्य व्यत्ययेनैवानुपूर्वी-परि-
पाटिर्विरच्यते यस्यां सा निरुक्तविधिना पश्चानुपूर्वी न
आनुपूर्वी अनानुपूर्वी । यथोक्तप्रकारद्वयातिरिक्तस्वरूपेत्यर्थः ।

तत्राऽऽद्यभेदं तावन्निरूपयितुं प्रश्नमाह—

से किं तं पुव्वाणुपुण्वी ? , पुव्वाणुपुण्वी छविहा
पप्पत्ता, तं जहा-धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए आगा-
सत्थिकाए जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए अद्वासमए ।
सेत्तं पुव्वाणुपुण्वी ।

(धर्मास्तिकायपदव्याख्या ' धम्मत्थिकाय ' शब्दे 'चतुर्थे
भागे वक्ष्यते) (अधर्मास्तिकायव्याख्या 'अध(ह)म्मत्थिकाय')

शब्दे प्रथमभागे ५६७ पृष्ठ गता) (विशेषतः स्वरूपम् 'अ-
स्थिकाय' शब्दे प्रथमभागे ५६३ पृष्ठ गतम्) (आकाशा-
स्तिकायव्याख्या 'आगासस्थिकाय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
प्राप्ता गता) अत्र च जीवपुद्गलानां गत्यन्यथानुपपत्ते-
र्धर्माऽस्तिकायस्य तेषामेव स्थित्यन्यथानुपपत्तेरधर्मा-
स्तिकायस्य सत्त्वं प्रतिपत्तव्यम् । अनु० । (जीवा-
स्तिकायव्याख्या 'जीवस्थिकाय' शब्दे चतुर्थभागे च-
क्ष्यते) पुद्गलास्तिकायस्य तु घटादिकार्यान्वथानुपपत्तः
कालोऽप्यस्ति वकुलाशोकचम्पकादिषु पुष्पफलप्रदानस्या-
नियमेनादर्शनात्, यस्तु तत्र नियामकः स काल इति, स्व-
भावादेव तु तद्वचने, " नित्यं सत्त्वमसत्त्वं चा० " इत्यादि
दुष्प्रपञ्चः, अत्र बहु वक्तव्यं तन्नु नोच्यते ग्रन्थदुरवगमना-
भयादिति । आह—धर्मास्तिकायस्य प्राथम्यम् अधर्मा-
स्तिकायादीनां तु तदनन्तरं क्रमेणेत्यं निर्देशः कुतः सिद्धः ?
येनात्र पूर्वानुपूर्वीरूपता स्यादिति, अत्रोच्यते—आगम-
इत्यमेव पठितस्वानुपपत्तिः, कथमित्यमेव पठ इति चेत्,
उच्यते—धर्मास्तिकाय इत्यत्र यदाद्यं 'धर्म' नि. पदं तस्य
माह्नलिकत्वाद्धर्मास्तिकायस्य प्रथममुपन्यासः, ततस्तत्प-
तिपत्तत्वाद्धर्मास्तिकायस्य ततस्तदाधारन्यादाकाशास्तिका-
यस्य ततः स्वाभाविकाऽमूर्तत्वसास्याज्जीवास्तिकायस्य
ततस्तदुपयोगित्वानुपुद्गलास्तिकायस्य ततो जीवाजीव-
पर्यायत्वान्नदनन्तरमद्वासमयस्योपन्यास इति पूर्वानुपूर्वी-
सिद्धिरिति ।

अथ पश्चानुपूर्वी निरूपयितुमाह—

से किं तं पञ्चानुपुर्वी ? पञ्चानुपुर्वी, छवि० तं०—
अद्वासमए पोगलतिथिकाए जीवतिथिकाए, आगासतिथिकाए
अधम्मतिथिकाए धम्मतिथिकाए । सेत्तं पञ्चा(णु)नुपुर्वी ।

'से किं तं पञ्चानुपुर्वी' इत्यादि, पाश्चात्यादारभ्य प्रति-
लोमं व्यत्ययेनैव आनुपूर्वी-परिपाटीः क्रियते यस्यां सा
पश्चानुपूर्वी, अत्रोदाहरणमुत्क्रमेण, इदमेवाह— अद्वासमये
त्यादि, गतार्थमेव ।

अथाऽनानुपूर्वी पूर्वं निरूपयति—

से किं तं अणानुपुर्वी ? अणानुपुर्वी एआए चेव
एगाइआए एगुत्तिरिआए छगच्छगयाए सेहीए अन्नमन्न-
ब्भासो दू(दु)रूवूणो । सेत्तं अणानुपुर्वी । (सूत्र-६७)

'से किं तं' इत्यादि, अत्र निर्वचनम्—'अणानुपुर्वी
एताए चेव' इत्यादि, न विद्यते आनुपूर्वी-यथोक्तपरिपाटि-
द्वयरूपा यस्यां सा अनानुपूर्वी, विवक्षितपदानामनन्तरो-
क्तक्रमद्वयमुल्लङ्घ्य परस्पराऽसदृशैः संभवद्विभङ्गकैर्यस्यां वि-
रचना क्रियते साऽनानुपूर्वीत्यर्थः । का पुनरियमित्याह—
'अन्नमसब्भासो' ति—अन्योन्यम्—परस्परमभ्यासो गुणनम्
अन्योन्याभ्यासः 'दू(दु)रूवूणो' ति—द्विरूपन्यूनः आद्यन्त-
रूपरहितः अनानुपूर्वीति संटङ्कः । कस्यां विषये योऽसा-
वभ्यास इत्याह—अणायाम—पङ्क्तौ, कस्यां पुनः अणायामित्याह—
'एताए चेव' ति—अस्यामेवाऽनन्तराधिकृतधर्मास्तिकाया-
दिसंबन्धिन्याम्, कथंभूतायामित्याह—एक आदिर्द्यस्यां सा

एकादिकी एकैक उत्तरः प्रवर्द्धमानो यस्यां सा एकोत्तरा
तस्याम्, पुनः कथंभूतायामित्याह—'छगच्छगताए' ति-
पण्णां गच्छः—समुदायः पद्मगच्छस्तं गता—प्राप्ता पद्मगच्छ-
गता तस्यां धर्मास्तिकायादिवस्तुपट्टविषयायामित्यर्थः ।
आदौ व्यवस्थापितैककायाः पर्यन्ते न्यस्तपदकाया धर्मा-
स्तिकायादिवस्तुपदकविषयायाः पङ्क्त्यां परस्परगुणे भ-
ङ्गकसंख्या भवति सा आद्यन्तभङ्गकद्वयरहिता अनानुपूर्वी-
ति भावार्थः तत्रोद्वाधः किलैककादयः पदपर्यन्ताः अङ्काः
स्थापिताः, तत्र चैककेन द्विके गुणिते जातौ द्वावेव, ता-
भ्यां त्रिको गुणिनो जाताः पट्, तैरपि चतुष्को गुणितो
जाता चतुर्विंशतिः, पञ्चकस्य तु तद्गुणे जातं विंशं शतं,
पदकस्य तद्गुणे जातानि विंशत्याधिकानि सप्तशतानि,
स्थापना ६-५-४-३-२-१, आगतम्-७२०, अत्राद्यो भङ्गः
पूर्वानुपूर्वी, अन्यश्च (स्तु) पश्चानुपूर्वीति तदपगमे शेषाण्य-
ष्टादशाक्षराणि सप्तभङ्गकशतान्यनानुपूर्वीति मन्तव्यानि ।
अत्र च भङ्गकस्वरूपान्यनार्थं करुणगाथा—

" पुष्पाणुपुर्वविद्विद्वा, समयाभेपण कुरु जहा जेड्ड ।

उवरिमनुल्लं पुरआ, निसेज्ज पुव्वकमो सेसे ॥ १ ॥ " इति ।

व्याख्या इह विवक्षितपदानां क्रमेण स्थापना पूर्वार्-
नुपूर्वीत्युच्यते, तस्याः 'हेट्ट' ति—अधस्तात्—द्वितीया-
दिभङ्गकान् जिज्ञासुः 'कुरु' ति—स्थापय एकादीनि-
पदानि शेषः, कथमित्याह—ज्येष्ठस्यानतिक्रमेण यथाज्येष्ठे
यो यस्यादौ स तस्य ज्येष्ठः, यथा द्विकस्यैको ज्येष्ठः
त्रिकस्य त्वैककोऽनुज्येष्ठश्चतुष्कादीनां तु स एव ज्ये-
ष्ठानुज्येष्ठ इति, एवं त्रिकस्य द्विको ज्येष्ठः स एव चतु-
ष्कस्थानुज्येष्ठः पञ्चकादीनां तु स एव ज्येष्ठानुज्येष्ठः इत्यादि.
एवं च सति उपरितनाङ्कस्य अधस्ताज्येष्ठो निक्षिप्यते,
तत्रालभ्यमाने अनुज्येष्ठः, तत्राप्यलभ्यमाने ज्येष्ठानुज्येष्ठ
इति यथाज्येष्ठं निक्षेपं कुर्यात्, कथमित्याह—समयाऽभेद-
नति समयः—सङ्केतः प्रस्तुतभङ्गकरचनव्यवस्थां तस्य अ-
भेदः—अनतिक्रमः, तस्य च भेदस्तादा भवति यदा तस्मिन्नेव
भङ्गके निक्षिप्ताङ्कसदृशोऽपरोऽङ्कः पतति, ततो यथोक्तं स-
मयभेदे वर्ज्यमेव ज्येष्ठाङ्कनिक्षेपं कुर्यात्, उक्तं च—
" ज-
दियम्मि उ निक्षिपत्तं, पुणरपि सो चेव होइ कायव्वो ।
सो होइ सपयभेआं, वर्ज्जयव्वो पयसेण ॥ १ ॥ " निक्षिप्तस्य
चाङ्कस्य यथासंभवं 'पुरउ' ति—अग्रतः उपरितनाङ्कतुल्यं—
सदृशं यथा भवत्येवं न्यसेत्, उपरितनाङ्कसदृशानेवाङ्का-
निक्षिपेदित्यर्थः, 'पुव्वकमो सेसे' ति—स्थापितशेषानङ्का-
निक्षिप्ताङ्कस्य यथासंभवं पृष्ठतः—पूर्वक्रमेण स्थापयेदित्यर्थः,
यः संख्यया लघुरेककादिः स प्रथमं स्थाप्यते वस्तुतया
महान् द्विकादिः स पश्चादिति पूर्वक्रमः, पूर्वानुपूर्विलक्षणे
प्रथमभङ्गके इत्यमेव दृष्ट्वादिति भावः इत्यक्षरघटना । भा-
वार्थस्तु दिङ्मात्रदर्शनार्थं सुखाधिगमाय च त्रीणि पदा-
न्याश्रित्य तावत् दर्शयते, तेषां च परस्पराभ्यासे पट् भङ्गः
का भवन्ति, ते चैवमानीयन्ते—पूर्वानुपूर्विलक्षणस्तावत्प्रथमो
भङ्गः, तद्यथा—१-२-३ अस्याश्च पूर्वानुपूर्व्या अधस्ताद्भङ्ग-
करचने क्रियमाणे एककस्य तावज्ज्येष्ठ एव नास्ति, द्वि-
कस्य तु विद्यते एकः, स तदधो निक्षिप्यते, तस्य चाग्रत-
ल्लिको दीयते, " उवरिमनुल्लमि " त्यादिवचनान्, पृष्ठ-

तस्तु स्थापितशेषो द्विको दीयते, ततोऽयं द्वितीयो भङ्गः २-१-३ अत्र च द्विकस्य विद्यते एकको ज्येष्ठः, परं नासौ तदधस्ताद्विज्ञाप्यते, अग्रतः सदृशाङ्गपातेन समयभेदप्र-
सङ्गात्, एकस्य तु ज्येष्ठ एव नास्ति, त्रिकस्य तु विद्यते द्विको ज्येष्ठः, स तदधस्ताद्विज्ञाप्यते, अत्र चाग्रभागस्य तावत्संभव एव पृष्ठनस्त्वस्थापितशेषावेककत्रिकौ क्रमेण स्थाप्येते "पुव्वक्कमो सेसें च्ति" वचनात्, ततस्तृतीयोऽयं भङ्गः १-३-२, अत्राप्येककस्य ज्येष्ठ एव नास्ति त्रिकस्य तु ज्येष्ठोऽस्ति द्विको न च क्षिप्यते अग्रे सदृशाङ्गपातेन स-
मयभेदापसेस्ततोऽस्यैवानुज्येष्ठ एककः स्थाप्यते, अग्र-
तस्तु द्विकः "उवरिमतुल्लमि" त्यादिवचनात्, पृष्ठतस्तु स्थापितशेषद्विको दीयते इति चतुर्थोऽयं भङ्गः ३-१-२ एवमनया दिशा पञ्चमपष्ठायप्यभ्यूह्यौ, सर्वेषां चामीपामियं स्थापना-१-२-३ अत्राप्याद्यभङ्गस्य पूर्वानुपूर्वीत्वादन्यस्य च पश्चानुपूर्वीत्वान्मध्यमा एव चत्वारोऽनानुपूर्वीत्वेन म-
न्तव्याः एवमनया दिशा, १-२-३ चतुरापिदसंभाविनोऽ-
पि भङ्गाः भावनीयाः, भूयांसश्चोत्तराध्ययनटीकादिनि-
र्दिष्टाः प्रस्तुतभङ्गानयनोपायाः १-३-२ । सन्ति नचोच्यन्ते अतिविस्तरभयात्, तदर्थिना तु तत एवावधारणीयाः । त-
दिदमत्र तात्पर्यं ३-१-२ पूर्वानुपूर्वी तावद्धर्मास्तिकायस्य प्रथमत्वमेव तदनुक्रमेणाधर्मास्तिकायादीनां द्वितीयादित्वं पश्चानुपूर्वी २-३-१, त्वद्धासमयस्य प्रथमत्वं, पुद्गलास्तिकायादीनां तु प्रतिलोमतया द्वितीयादित्वं अनानुपूर्वी त्व-
नियमेन कच्चिद्भङ्गके ३-२-१, कस्यचित्प्रथमादित्वत्वं वि-
स्तरेण 'सेत्तमि' त्यादि, निगमनं, तदेवमत्र पक्षे धर्मास्तिकायादीनि षडपि द्रव्याणि पूर्वानुपूर्वीदित्वेनोदाहृतानि ।

साम्प्रतं त्वेकमेव पुद्गलास्तिकायमुदाहर्तुमाह—

अहवा-उवनिहिआ दव्वाऽऽणुपुर्वी, तिविहा पषत्ता, तं जहा-पुव्वानुपुर्वी, पच्छानुपुर्वी, अणानुपुर्वी । से किं तं पुव्वानुपुर्वी १, पुव्वानुपुर्वी परमाणुपोगले दुपए-
सिए तिपएसिए०जाव दसपएसिए संखिज्जपएसिए अ-
संखिज्जपएसिए अणंतपएसिए । सेत्तं पुव्वानुपुर्वी । से किं तं पच्छानुपुर्वी, पच्छानुपुर्वी अणंतपएसिए असं-
खिज्जपएसिए संखिज्जपएसिए ०जाव दसपएसिए०जाव तिपएसिए दुपएसिए परमाणुपोगले । सेत्तं पच्छानुपुर्वी ।

'अहवा' इत्यादि, अत्र औपनिधिकया द्रव्यानुपूर्व्या ज्ञा-
तमपि त्रैविध्यं यत्पुनरप्युपन्यस्तं तत्प्रकारान्तरभणनप्र-
स्तावादेवेति मन्तव्यम् ।

से किं तं अणानुपुर्वी १, अणानुपुर्वी एआए चैव एगाइआए एगुत्तरिआए अणंतगच्छगयाए सेढीए अन्न-
मन्नव्वासो दुरूवणो । सेत्तं अणानुपुर्वी । सेत्तं उवणि-
हिआ दव्वाणुपुर्वी । सेत्तं जाणगवतिरित्ता दव्वाणुपुर्वी । सेत्तं नोआगमसो दव्वाणुपुर्वी । सेत्तं दव्वाणुपुर्वी ।
(सूत्र-६८)

'अणंतगच्छगयाए' चि-अत्रैकोत्तरवृद्धिमत्स्कन्धानाम-

नन्तत्वादनन्तानां गच्छ-समुदायोऽनन्तगच्छस्तं गता अ-
नन्तगच्छगता तस्याम्, अत एव भङ्गाः अत्राऽनन्ता एवा-
ऽवसेया इति । शेषभावना च संवा पूर्वाऽङ्गानुसारतः स्वय-
मप्यवसेयेति । आह—ननु यथैकः पुद्गलास्तिकायो नि-
र्दीर्य पुनरपि पूर्वानुपूर्वीदित्वेनोदाहृतः, एवं शेषा अपि
प्रत्येकं किमिति नोदाह्रियन्ते ? अत्रोच्यते-द्रव्याणां क्रमः
परिपाट्यादिलक्षणः पूर्वानुपूर्वीदिविचारः इह प्रकान्तः, स
च द्रव्यबाहुल्ये सति सम्भवति, धर्माऽधर्माऽऽकाशास्तिका-
कायेषु च पुद्गलास्तिकायवन्नाऽस्ति प्रत्येकं द्रव्यबाहुल्यम् ;
एकैकद्रव्यत्वात्तेषाम्, जीवास्तिकाये त्वनन्तजीवद्रव्यात्मक-
त्वादस्ति द्रव्यबाहुल्यं केवलं परमाणुद्विप्रदेशिकादिद्रव्या-
णामिव जीवद्रव्याणां पूर्वानुपूर्वीदित्वनिवन्धनः प्रथमपा-
आत्यादिभावो नाऽस्ति, प्रत्येकमसंख्येयप्रदेशत्वेन सर्वेषां
तुल्यप्रदेशत्वात्परमाणुद्विप्रदेशिकादिद्रव्याणां तु विषमप्रदे-
शिकत्वादिति अद्धासमयस्यैकत्वादेव तदसम्भव इत्यलम-
तिचर्चितेन, तदेवं समर्थिता औपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी ।
तत्समर्थने च समर्थिता प्रागुद्दिष्टा द्विःप्रकारापि द्रव्यानु-
पूर्वी । ततः 'सेत्तमि' त्यादि निगमनानि, इति द्रव्यानुपूर्वी
समाप्ताः उक्ताद्रव्यानुपूर्वी ।

(७) अथ प्रागुद्दिष्टमेव क्षेत्रानुपूर्वी व्याचिख्यासुराह-

से किं तं खेत्ताऽऽणुपुर्वी १, खेत्ताणुपुर्वी दुविहा पषत्ता,
तं जहा-उवणिहिआ य, अणोवणिहिआ य । (सूत्र-६९)
तत्थं यं जा सा उवणिहिआ सा ठप्पा + ।

'से किं तं खेत्ताणुपुर्वी' चि-इह क्षेत्रविषयानुपूर्वी क्षेत्रा-
नुपूर्वी, का पुनरियमित्यत्र निर्वचनं-क्षेत्रानुपूर्वी द्विविधा
प्रज्ञप्ता, तद्यथा-औपनिधिकी, पूर्वोक्तशब्दार्था अनौपनिधि-
की च । तत्र या सा औपनिधिकी सा स्थाप्या, अल्पवक्तव्य-
त्वादुपरि वक्ष्यते इत्यर्थः ।

तत्थं यं जा अणोवणिहिया सा दुविहा पषत्ता, तं
जहा-योगमववहारार्ण, संगहस्स य । (सूत्र-१००)

तत्र या असौ अनौपनिधिकी सा नयवक्तव्यताश्रयणाद्
द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-नैगमव्यवहारयोः, संग्रहस्य च;
सम्भवेति शेषः ।

तत्र नैगमव्यवहारसम्भवां तावद्दर्शयितुमाह—

से किं तं योगमववहारार्ण अणोवणिहिआ खेत्ताऽऽणु-
पुर्वी १, नैगमववहारार्ण अणोवणिहिया खेत्ताणुपुर्वी
पंचविहा पणत्ता, तं जहा-अट्ठपयपरूवणया १, भंगसमु-
क्किणया २, भंगोवदंसणया ३, समोअरे ४, अणुगमे ५ । से
किं तं योगमववहारार्ण अट्ठपयपरूवणया १, योगमववहा-
रार्ण अट्ठपयपरूवणया तिपएसोगादे आनुपुर्वी ०जाव
दसपएसोगादे आनुपुर्वी ०जाव संखिज्जपएसोगादे आनु-
पुर्वी असंखिज्जपएसोगादे आनुपुर्वी, एगपएसोगादे अ-
णानुपुर्वी, दुपएसोगादे अवत्तवण, तिपएसोगादे आनु-
पुर्वीओ ०जाव दसपएसोगादां आनुपुर्वीओ, ०जाव

असंखिजपएसोगाढा आणुपुन्वीओ, एगपएसोगाढा अ-
खानुपुन्वीओ, दुपएसोगाढा अवत्तवगाई । सेत्तं खेगम-
ववहाराणं अट्टपयपरूवणया । एआए णं खेममववहाराणं
अट्टपयपरूवणयाए किं पओअणं ? , एआए खेममवव-
हाराणं अट्टपयपरूवणयाए खेममववहाराणं भंगसमुक्कि-
चणया कज्झ । से किं तं खेममववहाराणं भंगसमुक्कि-
चणया ? , खेममववहाराणं भंगसमुक्किचणया अत्थि आ-
णुपुन्वी, अत्थि अणानुपुन्वी, अत्थि अवत्तवए, एवं
दव्वानुपुन्विगमेणं खेत्तानुपुन्वीएऽवि ते चेव छवीसं
भंगा भाणिअन्वा, ०जाव सेत्तं खेममववहाराणं भंग-
समुक्किचणया । एआए णं खेममववहाराणं भंगसमुक्कि-
चणयाए किं पओअणं ? , एआए णं खेममववहाराणं भं-
गसमुक्किचणयाए खेममववहाराणं भंगोवदसणया क-
ज्झ । से किं तं खेममववहाराणं भंगोवदसणया ? , खे-
मववहाराणं भंगोवदसणया तिपएसोगाढे आणुपुन्वी,
एगपएसोगाढे अणानुपुन्वी, दुपएसोगाढे अवत्तवए, ति-
पएसोगाढा आणुपुन्वीओ, एगपएसोगाढा अणानुपुन्वी-
ओ, दुपएसोगाढा अवत्तवगाई, अहवा-तिपएसोगाढे अ,
एगपएसोगाढे अ, आणुपुन्वी अ, अणानुपुन्वी अ । एवं
तहा चेव दव्वानुपुन्विगमेणं छवीसं भंगा भाणिअन्वा
०जाव सेत्तं खेममववहाराणं भंगोवदसणया । से किं तं
समोअरे ? , समोअरे खेममववहाराणं आणुपुन्विदव्व्वाइं
कहिं समोतरंति ? , किं आणुपुन्विदव्व्वाइं समोतरंति ? ,
अणानुपुन्विदव्व्वाइं समोतरंति ? , अवत्तवगदव्व्वाइं समो-
तरंति ? , आणुपुन्विदव्व्वाइं आणुपुन्विदव्व्वाइं समोतरंति,
खो अणानुपुन्विदव्व्वाइं समोतरन्ति खो अवत्तवगद-
व्व्वाइं समोतरन्ति, एवं तिष्ठि वि सट्ठाणे समोअरंति
चि भाणिअन्वा, सेत्तं समोतारे । से किं तं अणुगमे ? , अ-
णुगमे नवविहे पणत्ते, तं जहा—“संतपयपरूवणया ०जाव
अप्पा वहुं चेव” ? , खेममववहाराणं आणुपुन्विदव्व्वाइं किं
अत्थि नऽत्थि ? , णिअमा अत्थि, एवं दोएणि वि + ।

‘से किं तमि’ त्यादि, इह व्याख्या—यथा द्रव्यानुपूर्व्या त-
थैव कर्त्तव्या, विशेषं तु वक्ष्यामः, तत्र ‘तिपएसोगाढे आणु-
पुन्वि’ चि—त्रिपु नमःप्रदेशेष्ववगाढः—स्थितः त्रिप्रदेशावगाढ-
कयणुकादिकोऽनन्ताणुकपर्यन्तो द्रव्यस्कन्ध एवानुपूर्वी, ननु
यदि द्रव्यस्कन्ध एवानुपूर्वी कथं तर्हि तस्य क्षेत्रानुपूर्वीत्वं ? ,
सत्यं, किन्तु—क्षेत्रप्रदेशत्रयावगाहपर्यायविशिष्टोऽसौ द्र-
व्यस्कन्धो गृहीतो नात्रिशिष्टः, ततोऽत्र क्षेत्रानुपूर्वधि-
कारात् क्षेत्रावगाहपर्यायस्य आध्यात्म्यात्संश्लेषे क्षेत्रानुपूर्वीति
न दोषः, प्रदेशत्रयलक्षणस्य क्षेत्रस्यैवात्र मुख्यं क्षेत्रानुपूर्वी-
त्वं तदधिकारादेव, किन्तु तदवगाढं द्रव्यमपि तत्पर्यायस्य

प्राधान्येन विवक्षितत्वात् क्षेत्रानुपूर्वीत्वेन न विरुध्यत इति
भावः, यद्येवं तर्हि मुख्यं क्षेत्रं परित्यज्य किमिति तदव-
गाढद्रव्यस्यानुपूर्व्यादिभावश्चिन्त्यते ? , उच्यते—‘सन्तपय-
परूवणये’ त्यादिवच्यमाणबहुतरविचारविषयत्वेन द्रव्यस्य
शिष्यमतिव्युत्पादनार्थत्वात् क्षेत्रस्य तु नित्यत्वेन सदाव-
स्थितमानत्वादवलम्बत्वाच्च प्रायो वक्ष्यमाणविचारस्य सुप्रती-
तत्वेन तथाविधशिष्यमतिव्युत्पादयविषयत्वाद्, एवमन्यदपि
कारणमभ्युह्यमित्यलं विस्तरेण । एवं चतुःप्रदेशावगाढा-
दिष्वपि भावना कार्या, यत्त्वादसङ्ख्यातप्रदेशावगाढा आणु-
पूर्वीति, असंख्यातप्रदेशेषु चावगाढोऽसंख्याताणुकोऽनन्ता-
णुको वा द्रव्यस्कन्धो मन्तव्यो, यतः पुद्गलद्रव्याणामव-
गाहमित्थं जगद्गुरुवः प्रतिपादयन्ति—परमाखुराकाशस्यै-
कस्मिन्नेव प्रदेशेऽवगाहते, द्विप्रदेशिकादयोऽसंख्यातप्रदेशि-
कान्तास्तु स्कन्धाः प्रत्येकं जघन्यत एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे-
ऽवगाहन्ते, उत्कृष्टतस्तु यत्र स्कन्धे यावन्तः परमाण्वा
भवन्ति स तावत्स्वेव नमःप्रदेशेष्ववगाहते, अनन्ताणुक-
स्कन्धस्तु जघन्यतस्तथैव उत्कृष्टतस्त्वसंख्येयैरेव नमःप्र-
देशेष्ववगाहते, नाऽनन्तेषु, लोकाकाशस्यैवासंख्येयप्रदेश-
त्वात्, अलंकाकाशे च द्रव्यस्याऽवगाहोऽभावादित्यलं प्रस-
ङ्गेन, प्रकृतमुच्यते—तत्रानुपूर्वीप्रतिपक्षत्वादनानुपूर्व्यादित्व-
रूपमाह—‘एगपएसोगाढे अणानुपुन्वि’ चि—एकस्मिन्नमः-
प्रदेशेऽवगाढः स्थितः एकप्रदेशावगाढः परमाणुसङ्ख्यातस्कन्-
धसङ्ख्यातश्च क्षेत्रतोऽनानुपूर्वीति मन्तव्यः, ‘दुपएसोगाढे
अवत्तवए’ चि—प्रदेशद्वयेऽवगाढो द्विप्रदेशिकादिस्कन्धः
क्षेत्रतोऽवकृत्यकं, शेषो बहुवचननिर्देशादिको ग्रन्थो यथाऽ-
धस्ताद् द्रव्यानुपूर्व्या व्याख्यातस्तथेहापि तदुक्तानुसारतो
व्याख्येयः यावत् द्रव्यप्रमाणद्वारे ।

खेममववहाराणं आणुपुन्विदव्व्वाइं किं संखिजाइं असं-
खिजाइं अणंताइं ? , नो संखिजाइं, असंखिजाइं, खो अ-
णंताइं, एवं दोएणि वि । * नेगमववहाराणं आणुपुन्विद-
व्व्वाइं अणंताइं, नो संखिजाइं, असंखिजाइं, नो अणंताइं
एवं तिणिण वि X ।

‘खेममववहाराणं आणुपुन्विदव्व्वाइं किं संखेज्जाइं’ इ-
त्यादिप्रश्नः, अत्रोत्तरम्—‘ना संखेज्जाइमि’ त्यादि ज्यादिप्र-
देशविभागावगाढानि द्रव्याणि क्षेत्रत आनुपूर्वीत्वेन निर्दि-
ष्टानि, ज्यादिप्रदेशविभागाश्चासङ्ख्यातप्रदेशात्मके लोकेऽ-
सङ्ख्याता भवन्ति, अतो द्रव्यतया बहूनामपि क्षेत्रावगाह-
मपक्ष्य तुल्यप्रदेशावगाढानामकन्वात् क्षेत्रानुपूर्व्यामसङ्ख्या-
तान्येवानुपूर्व्याद्रव्याणि भवन्तीति भावः, एवमेकप्रदेशा-
वगाढं वहपि द्रव्यं क्षेत्रत एकैवाऽनानुपूर्वीत्युक्तम् । लोके
च प्रदेशा असङ्ख्याता भवन्ति अनस्तुल्यसङ्ख्यात्वादनानु-
पूर्वीद्रव्याण्यसङ्ख्यायानीति, एवं प्रदेशद्वयेऽवगाढं वहपि
द्रव्यं क्षेत्रत एकमेवावकृत्यकमुक्तं द्विप्रदेशात्मकाश्च विभागा
लोकंऽसङ्ख्याता भवन्त्यतस्तान्यप्यसंख्ययानीति ।

क्षेत्रद्वारे निर्वचनसूत्रे—

नेगमववहाराणं आणुपुन्विदव्व्वाइं लोगस्स किं संखिज्जइ
भागे होज्जा असंखिज्जइभागे होजा ०जाव सव्वलोए

होजा ? , एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स संखिज्जइभागे वा होज्जा असंखिज्जइभागे वा होज्जा संखेजेसु भागेसु वा होज्जा असंखेजेसु भागेसु वा होज्जा देखणे वा लोए होज्जा, नाणादव्वाइ पडुच्च निअमा सव्वलोए होज्जा, नेगमववहाराणं अणाणुपुण्विदव्वाणं पुच्छा-एगं दव्वं पडुच्च नो संखिज्जइभागे होज्जा, असंखिज्जइभागे होज्जा, नो संखेजेसु नो असंखेजेसु नो सव्वलोगे होज्जा, नाणादव्वाइ पडुच्च निअमा सव्वलोए होज्जा, एवं अवत्तव्वगदव्वाणि वि भाणि-अव्वाणि X ।

'एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स संखेज्जइभागे वा होज्जे' त्यादि' इह स्कन्धद्रव्याणां विचित्ररूपत्वात् कश्चित् स्कन्धो लोकस्य संख्येयं भागमवगाह्य तिष्ठति, अन्यस्त्वसंख्येयम्, अन्यस्तु संख्येयास्तद्भागानवगाह्य वर्त्तते, अन्यस्त्वसंख्येयान् इत्यतस्तत्स्कन्धद्रव्यापेक्षया सङ्ख्येयाऽऽदिभागवर्त्तित्वं भावनीयम्, विशिष्टक्षेत्रावगाहं पलाङ्गनानां स्कन्धद्रव्याणामेव क्षेत्रानुपूर्वीत्यनोक्तत्वादिनि भावः । 'देस्से वा लोए हाज्ज' ति-देशोने वा लोके आनुपूर्वीद्रव्यं भवेदिति, अत्राह-नन्वचित्तमहास्कन्धस्य सर्वलोकव्यापकत्वं पूर्वमुक्तं तस्य च समस्तलोकवर्त्यसंख्येयप्रदेशलक्षणायां क्षेत्रानुपूर्व्यामवगाहत्वात्परिपूर्णस्यापि क्षेत्रानुपूर्वीत्वं न किञ्चिद्विरुध्यते, अतः तदपेक्षं क्षेत्रानुपूर्वीद्रव्यं सर्वलोकव्यापि प्राप्यते, किमिति देशानलोकव्यापिता प्राप्यते ?, सत्यं, किन्तु-लोकोऽयमानुपूर्व्यानुपूर्व्यवक्त्रव्यकद्रव्यैः सर्वदैवाऽऽस्त्य एवैष्टव्य इति समयस्थितिः, यदिचात्रानुपूर्व्याः सर्वलोकव्यापिना निर्दिश्यन्त तदाऽनानुपूर्व्यवक्त्रव्यकद्रव्याणां निरवकाशतया अभावः प्रतीयते, ततः-अचित्तमहास्कन्धपूरिते अपि लोके ज्ञान्यन्तोऽप्येकः प्रदेशोऽनानुपूर्वीविषयत्वेन प्रदेशद्वयं चाऽवक्त्रव्यकविषयत्वेन विवक्ष्यते, आनुपूर्वीद्रव्यस्य तत्र सत्त्वेऽप्यप्राधान्यविवक्षणादनानुपूर्व्यवक्त्रव्यकयोस्तु प्राधान्यविवक्षणादिति भावः, ततोऽनेन प्रदेशत्रयलक्षणेन देशेन हीनाऽत्र लोकः प्रतिपादित इत्येदं, उक्तं च पूर्वमुनिभिः- "महखंधा पुरेण वि, अवत्तव्वगणाणुपुण्विदव्वाइ । जहे-संगाहाइ, तद्देसं स लोग्गो ॥ १ ॥" ननु यद्यत्र तर्हि द्रव्यानुपूर्व्यामपि सर्वलोकव्यापित्वमानुपूर्वीद्रव्यस्य यदुक्तं तदसङ्गं प्राप्नोति. अनानुपूर्व्यवक्त्रव्यकद्रव्याणामनवकाशत्वेन तत्राप्यभावप्रतीतिप्रसङ्गात्, सर्वकालं च तेषामप्यवस्थितिप्रतिपादनात्, नैतद्वं, यतो द्रव्यानुपूर्व्या द्रव्याणामेवानुपूर्व्यादिभाव उक्तो, न क्षेत्रस्य, तस्य तत्रानधिकृतत्वाद्, द्रव्याणां चानुपूर्व्यादीनां परस्परभिन्नानामप्येकत्रापि क्षेत्रेऽवस्थानं न किञ्चिद्विरुध्यते, एकाऽपवरकान्तर्गताऽनेकप्रदीपप्रभावस्थानदृष्टान्तादिसिद्धत्वात्, अतो न तत्र कस्याप्यनवकाशः, अत्र तु द्रव्याणामौपचारिक एवानुपूर्व्यादिभावो मुख्यस्तु क्षेत्रस्यैव क्षेत्रानुपूर्व्यधिकारात्, ततो यदि लोकप्रदेशाः सामस्येनैवानुपूर्व्या क्रोडीकृताः स्युस्तदा किमन्यदनानुपूर्व्यवक्त्रव्यकतया प्रतिपद्येत यस्त्विहैव येष्वकाशप्रदेशेष्वानुपूर्व्यस्तेष्वेवेतरयोरपि सद्भावः क-

थयिष्यते स द्रव्यावगाहभेदेन क्षेत्रभेदस्य विवक्षणात्, अत्र तु तदविवक्षणादिति, तस्मादनानुपूर्व्यवक्त्रव्यकविषयप्रदेशत्रयलक्षणेन देशेन लोकस्योनता विवक्षितेति । अथवा-आनुपूर्वीद्रव्यस्य स्वावयवरूपा देशाः कस्यन्ते यथा पुरुषस्याङ्गुल्यादयः, ततश्च विवक्षिते कस्मिंश्चिद्देशे देशिनोऽसद्भावो विवक्ष्यते, यथा पुरुषस्यैवाङ्गुलीदेशे देशित्वस्यैव तत्र प्राधान्येन विवक्षितत्वादिति भावः, न च वक्त्रव्यं देशिनो देशं न कश्चिद्विज्ञो दृश्यते, एकान्ताभेद देशमात्रस्य देशिमात्रस्य चाभावप्रसङ्गात्, ततश्च समस्तलोकक्षेत्रावगाहपर्यायस्य प्राधान्याश्रयादत्राचित्तमहास्कन्धस्यानुपूर्वीत्वेऽपि देशान एव लोकः, स्वकीयैकस्मिन्देसे तस्याऽभावविवक्षणात्, तस्मिंश्चानुपूर्व्यव्याप्तदेशे इतरयोरवकाशः सिद्धो भवतीति भावः । न च देशदेशिभावः कल्पनामात्रं सम्प्रत्यादिन्यायनिर्दिष्टयुक्तिसिद्धत्वात् इत्यलं प्रसङ्गं । 'नाणादव्वाइमि' त्यादि, ज्यादिप्रदेशावगाहद्रव्यभेदतोऽत्रानुपूर्व्यानां नानात्वं, तैश्च ज्यादिप्रदेशावगाहैः द्रव्यभेदैः सर्वोऽपि लोको व्याप्त इति भावः । अत्रानानुपूर्वीचित्तगामेकद्रव्यप्रतीत्य लोकस्यासंख्येयभागवर्त्तित्वमेव, एकप्रदेशावगाहस्यैवानानुपूर्वीत्वेन प्रतिपादनात्, एकप्रदेशस्य च लोकाऽसंख्येयभागवर्त्तित्वादिति, 'नाणादव्वाइ पडुच्च नियमा सव्वलोए होज्ज' ति-एकैकप्रदेशावगाहैरपि द्रव्यभेदैः समस्तलोकव्याप्तिरिति एवम्- 'अवत्तव्वगदव्वाणि वि' ति-अवक्त्रव्यकद्रव्यमप्येकं लोकासंख्येयभाग एव वर्त्तते, द्विप्रदेशावगाहस्यैवाऽवक्त्रव्यकत्वेनाभिधानात्, प्रदेशद्वयस्य च लोकाऽसंख्येयभागवर्त्तित्वादिति, तथा प्रत्येकं द्विप्रदेशावगाहैरपि द्रव्यभेदैः समस्तलोकव्याप्तैर्नानाद्रव्याणामत्रापि सर्वलोकव्यापित्वमवसेयमिति । अत्राऽऽह-नन्वानुपूर्व्यादिद्रव्याणि त्रीण्यपि सर्वलोकव्यापीनीत्युक्तानि, ततश्च येष्वेवाकाशप्रदेशेष्वानुपूर्वी तेष्वेवेतरयोरपि सद्भावः प्रतिपादितो भवति कथं चैतत्परस्परविरुद्धं भिन्नविषयव्यपदेशत्रयमेकस्य स्यात् ?, अत्रोच्यते-इह ज्यादिदेशावगाहात् द्रव्याद्विभक्तमेव तावदेकप्रदेशावगाहं ताभ्यां च भिन्नं द्विप्रदेशावगाहं, ततश्चाधेयस्यावगाहकद्रव्यस्य भेदादाधारस्याप्यवगाहस्य भेदः स्यादेव, तथा च व्यपदेशभेदो युक्त एव, अनन्तधर्माध्यासिते च वस्तुनि तत्तत्सहकारिसन्निधानात्तत्तद्धर्माभिव्यक्तौ दृश्यते एव समकालं व्यपदेशभेदो, यथा खड्गकुन्तकवचादियुक्ते देवदत्ते खड्गी कुन्ती कवचीत्यादिरिति । इह कांचद्वाचनान्तरे-'अणाणुपुण्विदव्वाइ अवत्तव्वगदव्वाणि य जहेव हिंदु' ति-अतिदेश एव दृश्यते तत्र 'हेट्टे' ति-यथाऽप्यस्ताद् द्रव्यानुपूर्व्यामनयाः क्षेत्रमुक्तं; तथाऽत्रापि ज्ञानव्यमित्यर्थः, तच्च व्याख्यातमेव, इत्येवमन्यत्रापि यथासंभवं वाचनान्तरमवगन्तव्यमिति । गतं क्षेत्रद्वारम् ।

शेगमववहाराणं आणुपुण्विदव्वाइ लोगस्स किं संखेज्जइभागं फुसन्ति असंखिज्जइभागं फुसन्ति संखिजे भागे फुसन्ति० जाव सव्वलोगं फुसन्ति ? , एगं दव्वं पडुच्च संखिज्जइभागं वा फुसइ संखिज्जइ भागे असंखिज्जइ भागे संखेजे भागे वा असंखेजे भागे वा देखणे वा लोगं फु-

सह, नाणादव्वाइं पडुच्च शिअंमो सव्वलोगं फुमंति, अ-
णाणुपुण्वीदव्वाइं अवत्तवगदव्वाइं च जहा खेत्तं नवरं
फुमणा भणिअव्वा + ।

स्पर्शेनाद्वारमपि चेत्यमेव निखिलं भावनीयं. नवरमत्र क-
स्याश्चिद्वाचनया अभिप्रायेणानुपूर्व्यामेकद्रव्यस्य संख्येय-
भागादारभ्य यावदंशोक्तलोकस्पर्शेना भवतीति शायनं, अ-
न्यस्यास्त्वाभिप्रायेण अनेख्येयभागादारभ्य यावत्सम्पूर्ण-
लोकस्पर्शेना स्यादित्यवसीयते. एतच्च द्वयमपि बुध्यत एव,
यनेन यदि मुख्यतया क्षेत्रप्रदेशानामानुपूर्व्यास्त्वमङ्गीक्रियते त-
दा अनानुपूर्व्यवक्रव्यकयोर्निरवकाशनामसङ्गान्पूर्ववद्देशोनना
लोकस्य वाच्या, अथाऽऽनुपूर्व्यरूपे क्षेत्र अवगाढत्वादचित्त
महास्फुटस्यैवानुपूर्व्यात्वं तर्हि द्रव्यानुपूर्व्यामिवात्रापि से-
पुर्व्वेना लोकस्य वाच्येति नवात्रानुपूर्व्या सकलस्यापि लो-
कस्य स्पृष्टत्वादितरयोरवकाशाभाव इति वक्तव्यम्, एकैक-
प्रदेशरूपं द्विप्रदेशरूपं च क्षेत्रेऽवगाढानां प्रत्येकमसंख्ये-
यानां द्रव्यभेदानां सङ्गाद्यतस्तयोरपि प्रत्येकमसंख्येयभेदयोः
लोके सङ्गावाद्, द्रव्यावगाहभेदेन च क्षेत्रभेदस्यैव विव-
क्षितत्वादिति भावः, वृद्धयद्भुवनध्यायमपि पक्षो लक्ष्यते,
तत्त्वं तु कर्वाल्लोको विदन्ति । क्षेत्रस्पर्शनयोस्तु विशेषः प्रा-
दिदर्शित एवेति । गतं स्पर्शेनाद्वारम् ।

अथ कालद्वारम्—

शेगमववहाराणं आणुपुण्वीदव्वाइं कालओ केवचिरं
होइ ?, एवं तिणिण वि, एगं दव्वं पडुच्च जहणेणं एगं
समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, नाणादव्वाइं पडुच्च
निअमा सव्वदा X ।

तत्र क्षेत्राऽवगाहपर्यायस्य प्राधान्यविवक्षया 'इत्यादिप्र-
देशावगाहद्रव्याणामेवाऽऽनुपूर्व्यादिभावः पूर्वमुक्तः. अत-
स्तेषामेवाऽवगाहस्थितिकालं चिन्तयन्नाह—' एगं दव्वं
पडुच्च' इत्यादि, अत्र भावना-इह द्विप्रदेशावगाहस्य वा
एकप्रदेशावगाहस्य वा द्रव्यस्य परिणामवैचित्र्यात्प्रदेश-
त्रयाद्यवगाहभवेन आनुपूर्व्याव्यपदेशः संजातः, समयं चैकं
तद्भावमनुभूय पुनस्तथैव द्विप्रदेशावगाहमेकप्रदेशावगाहं
चा तद् द्रव्यं संजातमित्यानुपूर्व्याः समयो जघन्याऽवगाह-
स्थितिः, यदा तु तदेव द्रव्यमसंख्येयं कालं तद्भावमनुभूय
पुनस्तथैव द्विप्रदेशावगाहमेकप्रदेशावगाहं वा जायते
तदा उक्तपुनया असंख्येयोऽवगाहस्थितिकालः सिध्य-
ति, अनन्तस्तु न भवति, विवक्षितैकद्रव्यस्यैकावगाहो-
त्कृष्टोऽस्यसंख्यातकालेमवावस्थानादिति, नानाद्रव्याणि
तु सर्वाऽऽदा—सर्वकालमव भवन्ति इत्यादिप्रदेशावगा-
हद्रव्यभेदानां सदैवाऽस्थानादिति, एवं यदा समयमे-
कैकचित् द्रव्यमेकस्मिन् प्रदेशे अवगाहं स्थित्वा ततो
द्वयादिप्रदेशावगाहं भवति तदा अनानुपूर्व्याः समयो
जघन्यावगाहस्थितिः, यदा तु तदेवाऽसंख्यातं कालं तद्वपुः
स्थित्वा ततो द्वयादिप्रदेशावगाहं भवति तदोत्कृष्टोऽसं-
ख्येयोऽवगाहस्थितिकालः नानाद्रव्याणि तु सर्वकालम् एक-
प्रदेशावगाहद्रव्यभेदानां सर्वदैव सद्भावादिति, अवक्रव्य-
कस्य तु द्विप्रदेशावगाहस्य समयोऽर्ध्वमेकस्मिन्सङ्गादिषु वा

प्रदेशेष्ववगाहप्रतिपत्तौ जघन्यः समयोऽवगाहस्थितिः, अ-
संख्येयकालादूर्ध्वं द्विप्रदेशावगाहं परित्यज्यत उक्तपुनो-
ऽसंख्येयोऽवगाहस्थितिकालः सिध्यति, नानाद्रव्याणि तु
सर्वकाले, द्विप्रदेशावगाहद्रव्यभेदानां सदैव भावादिति, एवं
समानवक्रव्यत्वादितिदिशति एवं 'दोएण वि' ति ।

इदानीमन्तरद्वारम्—

शेगमववहाराणं आणुपुण्वीदव्वाणं अंतरं कालओ के-
वचिरं होइ ?, तिणं पि एगं दव्वं पडुच्च जहणेणं एगं
समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, नाणादव्वाइं पडुच्च नऽ-
स्थि अंतरं X ।

'जहणेणं एगं समयं' ति—अत्र भावना-इह यदा इया-
दिप्रदेशावगाहं किमप्यानुपूर्व्याद्रव्यं समयमेकं तस्याद्विच-
क्षितेक्षेत्रादन्यत्रावगाहं प्रतिपद्य पुनरपि केवलमन्यद्रव्य-
संयुक्तं वा तेष्वेव विवक्षितेऽवगाहकाशप्रदेशेष्ववगाहते ।
तदैकानुपूर्व्याद्रव्यस्य समयो जघन्योऽन्तरकालः प्राप्यते,
'उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' ति—तदेव यदाऽन्येषु क्षेत्रप्र-
देशेष्वसंख्येयं कालं परिभ्रम्य केवलमन्यद्रव्यसंयुक्तं वा
समागत्य पुनरपि तेष्वेव विवक्षितेऽवगाहकाशप्रदेशेष्ववगा-
हते तदोत्कृष्टोऽसंख्येयोऽन्तरकालः प्राप्यते, न पुनर्द्रव्या-
नुपूर्व्यामिवानन्तः, यतो द्रव्यानुपूर्व्या विवक्षितद्रव्यादन्ये
द्रव्यविशेषा अनन्ताः प्राप्यन्ते, तैश्च सह क्रमेण संयोगे ।
उक्कोऽनन्तः कालः । अत्र तु विवक्षितावगाहक्षेत्रादन्यक्षेत्र-
मसंख्येयमेव, प्रतिस्थानं चावगाहनामाश्रित्य संयोगस्थि-
तिरत्राप्यसंख्येयकालैव । ततश्च-असंख्येयं क्षेत्रे परिभ्र-
मता द्रव्येण पुनरपि केवलमन्यसंयुक्तं वाऽसंख्येयकाला-
त्तेष्वेव नमःप्रदेशेष्ववगाहत्वावगाहनीयम्, न च वक्रव्यमसंख्ये-
येऽपि क्षेत्रे पौनःपुन्येन तत्रैव परिभ्रमणे कस्मादनन्तोऽपि
कालो नाच्यत इति ? यत इहासंख्येयक्षेत्रे असंख्येयकाल-
मेवान्यत्र तेन पर्याटितव्यम् तत ऊर्ध्वं पुनस्तस्मिन्नेव विवक्षि-
तक्षेत्रे नियमादवगाहनीयं, वस्तुस्थितिस्त्व(स्वा)भावा(व्या)-
दिनि, तावदेकीयं व्याख्यानमादर्शितम्, अन्ये तु व्याचक्षते-
यस्मात् इत्यादिप्रदेशलक्षणाद्विवक्षितक्षेत्रात्तद्वानुपूर्व्याद्रव्यम-
न्यत्र गतं, तस्य क्षेत्रस्य स्वभावादवगाहसंख्येयकालादूर्ध्वं ते-
नैवानुपूर्व्याद्रव्येण चरणगन्धरसस्पर्शसंख्याविधर्मैः सर्वथा
तुल्येनान्येन वा तथाविधाऽऽधयेन संयोगे सति नियमात्त-
थाभूताधारतोपपत्तरसंख्येय एवान्तरकाल इति, तत्त्वं तु
कर्वाल्लोको विदन्ति, गम्भीरत्वात् सूत्रप्रवृत्तेरिति । 'नाणा-
दव्वाइं' इत्यादि, नहि इत्यादिप्रदेशावगाहानुपूर्व्याद्रव्याणि
युगपत्सर्वाण्यपि तद्भावं विहाय पुनस्तथैव जायन्त इति
कदाचिदपि संभवति, असंख्येयानां तेषां सर्वदैवोक्तत्वा-
दिति भावः, अनानुपूर्व्यवक्रव्यकद्रव्येष्वप्यसावैकानेक-
द्रव्याश्रया अन्तरकालवक्रव्यता केवलमनानुपूर्व्याद्रव्यस्यै-
कप्रदेशावगाहस्यावक्रव्यकद्रव्यस्य तु द्विप्रदेशावगाहस्य
पुनस्तथाभवेन अन्तरकालाश्चान्तनीयः, शक्ता तु व्याख्याद्वय-
भावना सर्वाऽपि तथैवेति । उक्तमन्तरद्वारम् ।

साङ्गप्रतं भागद्वारमुच्यते—

शेगमववहाराणं आणुपुण्वीदव्वाइं सैसदव्वाणं कद-

भागे होजा १, तिष्ठि वि जहा दव्वाणुपुष्पीए X ।

तत्र च यथा द्रव्याणुपूर्व्यां तथाऽऽप्याणुपूर्वीद्रव्याणि अनानुपूर्व्यवक्त्रव्यकलक्षणेभ्यः शेषद्रव्येभ्योऽसंख्यैर्भागैरधिकानि, शेषद्रव्याणि तु तेषामसंख्ययभागे वर्तन्ते इति । अत्राह-ननु ज्यादिप्रदेशावगाढानि द्रव्याणानुपूर्व्य एकैकप्रदेशावगाढान्यानानुपूर्व्यां द्विद्विप्रदेशावगाढान्यवक्त्रव्यकानीति प्राक् प्रतिज्ञातम्, एतानि चानुपूर्व्यादीनि सर्वस्मिन्नपि लोके सन्त्यनो युक्त्या विचार्यमाणान्यानुपूर्वीद्रव्याण्येव स्तोकाणि ज्ञायन्ते, तथाहि-असत्कल्पनया किल लोके त्रिशत्प्रदेशाः, तत्र चानानुपूर्वीद्रव्याणि त्रिशदेव, अवक्त्रव्यकानि तु पञ्चदश आनुपूर्वीद्रव्याणि तु यदि सर्वस्तोकतया त्रिप्रदेशनिष्पन्नानि गण्यन्ते तथापि दशैव भवन्तीति, शेषेभ्यः स्तोकान्येव प्राप्नुवन्ति, कथमसंख्ययगुणानि स्युरिति ? अत्रोच्यते-एकस्मिन्नानुपूर्वीद्रव्ये ये नभःप्रदेशाः उपयुज्यन्ते ते यद्यन्यस्मिन्नपि नोपयुज्येरंस्तदा स्याद्वै, तच्च नास्ति यत् एकस्मिन्नपि प्रदेशत्रयनिष्पन्ने आनुपूर्वीद्रव्ये ये त्रयः प्रदेशास्त एवाऽन्यान्यरूपतयाऽवगाढेनाधेयद्रव्येणाऽऽक्रान्ताः सन्तः प्रत्येकप्रदेशकेषु त्रिकसंयोगेषु गण्यन्त, प्रतिसंयोगमाधेयद्रव्यस्य भेदात्, तद्वेदे चाधारभेदादिति भावः । एवमन्यान्यपि चतुःप्रदेशावगाढाधेयेनाध्यासितत्वात् त एवानेकेषु चतुष्कसंयोगेष्वनेकेषु पञ्चकसंयोगेषु यावदनेकैवसंख्ययकसंयोगेषु प्रत्येकमुपयुज्यन्ते, एवं चतुरादिप्रदेशनिष्पन्नेष्वप्यानुपूर्वीद्रव्येषु ये चतुरादयः प्रदेशास्तेषामप्यन्यान्यसंयोगोपयोगिता भावनीया, तस्मादसंख्ययप्रदेशात्मकेष्वस्थित्या व्यवस्थिते लोके यावन्तत्त्रिकसंयोगादयोऽसंख्ययकसंयोगपर्यन्ताः संयोगा जायन्ते तावन्त्यानुपूर्वीद्रव्याणि भवन्ति, प्रतिसंयोगमाधेयद्रव्यस्य भेदनावस्थितिसद्भावाद्, आधेयभेदे चाधारभेदात्, नहि नभःप्रदेशा येनैव स्वरूपैकैकस्मिन्नाधेये उपयुज्यन्ते तेनैव स्वरूपेणाधेयान्तरेऽपि, आधेयैकताप्रसङ्गाद्, एकस्मिन्नाधारस्वरूपे तदवगाढाभ्युपगमात्, घटं तत्स्वरूपवत्, तस्मात् ज्यादिसंयोगानां लोके बहुत्वादानुपूर्वीणां बहुत्वं भावनीयम् । अवक्त्रव्यकानि तु स्तोकाणि द्विकसंयोगानां तत्र स्तोकात्वाद्, अनानुपूर्व्याऽपि स्तोका एव लोकप्रदेशसंख्यमात्रत्वाद् अत्र सुखप्रतिपत्त्यर्थं लोके किल पञ्चाकाशप्रदेशाः कल्प्यन्ते, नद्यथा-००० अत्रानुपूर्व्यस्नायत्पञ्चैव प्रतीताः, अवक्त्रव्यकानि त्र्यष्टौ, द्विकसंयोगानामिष्टानामेव संभवाद्, आनुपूर्व्यस्तु षोडश संभवन्ति, दशानां त्रिकसंयोगानां पञ्चानां चतुष्कसंयोगावामकस्य तु पञ्चकयोगस्यैह लाभाद्, दश त्रिकयोगाः कथमिह लभ्यन्ते ? इति चेत्, उच्यते-पञ्च सायत् मध्यव्यवस्थापितेन सह लभ्यन्ते चत्वारस्तु त्रिकसंयोगादिव्यवस्थापितैश्चतुर्भिरेव केवलैरिति, चतुष्कयोगास्तु चत्वारो मध्यव्यवस्थापितेन सह लभ्यन्ते, एकस्तु तक्षिरं पक्षैर्दिश्यवस्थितैरेवेति सर्वे पञ्च, पञ्चकयोगस्तु प्रतीत एवेति, तदेव प्रदेशपञ्चकप्रस्तारेऽप्यानुपूर्वीणां बाहुल्यं दृश्यते, अत एव तदनुसारेण सद्भावतोऽसंख्ययप्रदेशात्मके लोकेऽत्रानुपूर्वीद्रव्याणां शेषेभ्योऽसंख्यातगुणस्य भावनीयमित्यलं विस्तरेण । उक्तं भागद्वारम् ।

साम्प्रतं भावद्वारमाह—

शेगमववहारार्थं आणुपुष्पीदव्वाइं कंत(य)रंमि भावे होजा १, तिष्ठिण वि णिअमा साऽऽदिपारिणामिए भावे होजा ॥ एवं दोणिण वि X ।

तत्र च द्रव्याणां ज्यादिप्रदेशावगाहपरिणामस्य एकप्रदेशावगाहपरिणामस्य द्विप्रदेशावगाहपरिणामस्य च सादिपरिणामिकत्वात् त्रयाणामपि सादिपरिणामिकभाववर्तित्वं भावनीयमिति ।

अल्पबहुत्वद्वारे—

एएसि णं भंते ! शेगमववहारार्थं आणुपुष्पिदव्वाणं अण्णाणुपुष्पिदव्वाणं अवत्तव्वगदव्वाणं य दव्वट्टयाए पए-सट्टयाए कतरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुआ वा तुल्ला वा विसेसाहिआ वा, जहा दव्वाणुपुष्पीए तहा भाणिअव्वं, णवरं अणंतगं नऽत्थि ॥ (गोयमा ! सव्वत्थोवाइं शेगमववहारार्थं अवत्तव्वगदव्वाइं दव्वट्टयाए अण्णाणुपुष्पिदव्वाइं दव्वट्टयाए विसेसाहियाइं आणुपुष्पीदव्वाइं दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणाइं, पएसट्टयाए सव्वत्थोवाइं शेगमववहारार्थं अण्णाणुपुष्पीदव्वाइं अपएसट्टयाए अवत्तव्वगदव्वाइं पएसट्टयाए विसेसाहियाइं आणुपुष्पीदव्वाइं पएसट्टयाए असंखेज्जगुणाइं, दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवाइं शेगमववहारार्थं अवत्तव्वगदव्वाइं दव्वट्टयाए अण्णाणुपुष्पीदव्वाइं दव्वट्टयाए अपएसट्टयाए विसेसाहियाइं अवत्तव्वगदव्वाइं पएसट्टयाए विसेसाहियाइं आणुपुष्पीदव्वाइं दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणाइं तां चैव पएसट्टयाए असंखेज्जगुणाइं ।) सेत्तं अनुगमो (मे) । सेत्तं शेगमववहारार्थं अणोवणिहिआ खेत्ताणुपुष्पी । (सूत्र-१०१)

इह द्रव्यगणनं द्रव्यार्थता, प्रदेशगणनं प्रदेशार्थता, उभयगणनं तूभयार्थता, तत्रानुपूर्व्यां विशिष्टद्रव्यावगाहोपलक्षितास्यादिनभःप्रदेशसमुदायास्तावद् द्रव्याणि । समुदायारम्भकास्तु प्रदेशाः अनानुपूर्व्यां त्वैकैकप्रदेशावगाहिद्रव्यापलक्षिताः सकलनभःप्रदेशाः प्रत्येकं द्रव्याणि, प्रदेशास्तु न संभवन्ति, एकैकप्रदेशद्रव्ये हि प्रदेशान्तरायोगाद्, अवक्त्रव्यकेषु तु यावन्तो लोके द्विकयोगाः संभवन्ति तावन्ति प्रत्येकं द्रव्याणि तदारम्भकास्तु प्रदेशा इति, शेषा त्वत्र व्याख्या द्रव्याणुपूर्वीवत्कसंख्येति ' नवरं सव्वत्थोवाइं नेगमववहारार्थं अवत्तव्वगदव्वाइमि ' त्यादि, अत्राह-ननु यदा पूर्वोक्तयुक्त्या एकैको नभःप्रदेशोऽनेकेषु द्विकसंयोगेषुपयुज्यते तदा अनानुपूर्वीद्रव्येभ्योऽवक्त्रव्यकद्रव्याणामेव बाहुल्यमवगम्यते, यतः पूर्वोक्त्यामपि पञ्चप्रदेशनभःकल्पनायामवक्त्रव्यकद्रव्याणामेवाऽऽसंख्योपेतानां पञ्चसंख्येभ्योऽनानुपूर्वीद्रव्येभ्यो बाहुल्यं दृष्टं, तत्कथमत्र व्यत्ययप्रतिपाद्यते ? सत्यम्, असंख्येतत् केवलं लोकमध्ये, लोकपर्यन्तवर्तिनिष्कटगतान्तु ये कण्टकाकृतयो विंश्रण्या निर्गता एकाकिनः प्रदेशास्त विंश्रणिव्यवस्थितत्वादवक्त्रव्यक-

त्वाऽयोग्या इत्यनानुपूर्वीसङ्ख्यायामेधान्तर्भवन्ति, अतो लोकांमध्यगतानां निष्कृष्टगतां च प्रस्तुतद्रव्यसंख्यां मौल्यित्वा यदा केवली चिन्तयति तदा स्वकृत्यकद्रव्याण्येव स्तोकाणि, अनानुपूर्वीद्रव्याणि तु तेभ्यो विशेषाधिकतां प्रतिपद्यन्ते, अत्र निष्कृष्टस्थापना-‘४४४’, अत्र विशेषणिलिखिनौ द्वौ अवकृत्यकायोग्यौ दृष्ट्याविति, एवंभूताश्च फिलामी संघलोकपर्यन्तेषु बहवः स्मन्तीत्यनानुपूर्वीद्रव्याणां चाहुत्यमित्यलं चिन्तरेण । अनुपूर्वीद्रव्याणां तु तेभ्योऽसंख्यातगुणत्वं भाविनमेव, शेषं द्रव्यानुपूर्व्यनुसारण भावनीयम् । नवरमुभयार्थताविचारं आनुपूर्वीद्रव्याणि स्वद्रव्येभ्यः प्रदर्शयितयाऽसंख्येयगुणानि कथम् ? एकैकस्य तावद् द्रव्यस्य व्यादिभिरसंख्येयान्नैर्नभःप्रदर्शयाम्यधत्वात्, न भःप्रदेशानां च समुद्दितानामसंख्येयव्यादिनि । ‘सत्तमि’ त्यादि निर्गमनद्वयम् । उक्ता नैगमव्यवहारनयमतेन अनौपनिधिकी क्षेत्रानुपूर्वी ।

अथ तामेव संग्रहमतेन विभक्तिपुराह—

से किं तं संग्रहस्य अणोवणिहिआ खेत्ताऽऽणुपुन्वी १, संग्रहस्य अणोवणिहियां खेत्ताऽऽणुपुन्वी पंचविहां पणत्ता, तं जहा-अद्रुपयपरूवणया १, भंगसमुक्तिचणया २, भंगोवदसणया ३, सघोतारे ४, अणुगमे ५ । से किं तं संग्रहस्य अद्रुपयपरूवणया १, संग्रहस्य अद्रुपयपरूवणया तिपएसोगाढे आणुपुन्वी चतुष्पएसोगाढे आणुपुन्वी ० जाव दसपएसोगाढे आणुपुन्वी संखिजपएसोगाढे आणुपुन्वी असंखिजपएसोगाढे आणुपुन्वी, एगपएसोगाढे अणानुपुन्वी, दुपएसोगाढे अवतव्वए । सेच संग्रहस्य अद्रुपयपरूवणया १, एआए णं संग्रहस्य अद्रुपयपरूवणयाए किं पओअणं १, एआए णं संग्रहस्य अद्रुपयपरूवणयाए संग्रहस्य भंगसमुक्तिचणया कज्जइ । से किं तं संग्रहस्य भंगसमुक्तिचणया १, संग्रहस्य भंगसमुक्तिचणया अत्थि आ(णु)नुपुन्वी अत्थि अणानुपुन्वी अत्थि अवतव्वए, अहवा-अत्थि आनुपुन्वी अ अणानुपुन्वी अ । एवं जहा दव्वानुपुन्वीए संग्रहस्य तहा भाणिअव्वं ० जाव सेच संग्रहस्य भंगसमुक्तिचणया । एआए णं संग्रहस्य भंगसमुक्तिचणयाए किं पओअणं १, एआए णं भंगसमुक्तिचणयाए संग्रहस्य भंगोवदसणया कज्जइ । से किं तं संग्रहस्य भंगोवदसणया १, संग्रहस्य भंगोवदसणया तिपएसोगाढे आनुपुन्वी एगपएसोगाढे अणानुपुन्वी दुपएसोगाढे अवतव्वए, अहवा-तिपएसोगाढे अ एगपएसोगाढे अ आनुपुन्वी अ अणानुपुन्वी अ । एवं जहा दव्वानुपुन्वीए संग्रहस्य तहा खेत्तानुपुन्वीए वि भाणिअव्वं ० जाव सेच संग्रहस्य भंगोवदसणया । से किं तं समोअरे १, समोअरे संग्रहस्य आनुपुन्विदव्वाइ कहि समोतरंति १, किं आनुपुन्विदव्वेहि समोतरंति अणा-

नुपुन्विदव्वेहि समोअरंति अवतव्वगदव्वेहि समोअरंति १, तिप्पि वि सट्ठाये समोतरंति । सेच समोअरे । से किं तं अणुगमे अणुगमे अद्रुविहे पणत्ते, तं जहा-“संतपयपरूवणया, ० जाव अप्पावहुं नऽत्थि” ॥ १ ॥ संग्रहस्य आनुपुन्विदव्वाइ किं अत्थि नऽत्थि निअमा अत्थि । एवं तिप्पि वि सेसगदाराइ जहा दव्वानुपुन्वीए संग्रहस्य तहा खेत्तानुपुन्वीए वि भाणिअव्वं ० जाव सेच अनुगमे । सेच संग्रहस्य अणोवणिहिआ खेत्तानुपुन्वी १ सेच अणोवनिहिआ खेत्ता(णु)पुन्वी । (सूत्र १-०-२)

‘से किं तमि’ त्यादि, इह संग्रहाभिमतद्रव्यानुपूर्व्यनुसारेण निखिलं भावनीयम् । नवरं क्षेत्रप्राधान्यादत्र ‘तिपएसोगाढा आणुपुन्वी ० जाव असंखिजपएसोगाढा आणुपुन्वी, एगपएसोगाढा अणानुपुन्वी, दुपएसोगाढा अवतव्वए’ इत्यादि वक्तव्यं, शेषं तथैवेति । उक्ता अनौपनिधिकी क्षेत्रानुपूर्वी ।

अथौपनिधिकी तां निर्दिदिक्षुराह—

से किं तं उवनिहिआ खेत्तानुपुन्वी १, उवणिहिया खेत्तानुपुन्वी तिप्पिहा पणत्ता, तं जहा-पुव्वानुपुन्वी १, पच्छानुपुन्वी २, अणानुपुन्वी ३ । से किं तं पुव्वानुपुन्वी १, पुव्वानुपुन्वी अहोलोए तिरिअलोए उड्डलोए । सेच पुव्वानुपुन्वी । से किं तं पच्छानुपुन्वी १, पच्छानुपुन्वी उड्डलोए तिरिअलोए अहोलोए ॥ सेच पच्छानुपुन्वी । से किं तं अणानुपुन्वी १, अणानुपुन्वी, एआए चेव एगा-इआए एगुत्तरिआए विअच्छगयाए सेहीए अन्नमन्नमासो दुरूवणो । सेच अणानुपुन्वी ।

‘से किं तं उवणिहिये’त्यादि । अत्र व्याख्या पूर्ववत्कर्तव्या, नवरं तत्र द्रव्यानुपूर्व्यधिकाराद्धर्मास्तिकायादिद्रव्याणि पूर्वानुपूर्व्यादित्वेनादाहृतानि, अत्र तु क्षेत्रानुपूर्व्यधिकारादधालोकादिक्षेत्रविशेषा इति, (अनु०) (अधालोकव्याख्या ‘अहोलो’ शब्दं प्रथमभागे ८६२ पृष्ठे गता) (तिर्यग्लोकव्याख्या ‘तिरियलोय’ शब्दं चतुर्थभागे २३२२ पृष्ठे दर्शयिष्यते) (ऊर्ध्वलोकव्याख्या ‘उड्डलोग’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) अत्र चः जघन्यपरिणामवद् द्रव्ययोगतो जघन्यतया गुणस्थानकेषु मिथ्यादोषेरिवादाववाऽधालोकस्थोपन्यासः, तदुपरि मध्यमद्रव्यवत्त्वान्मध्यमतया तिर्यग्लोकस्य तदुपरि उड्डलुपद्वयवत्त्वाद्धालोकस्थोपन्यास इति पूर्वानुपूर्वीत्वसिद्धिः, पञ्चानुपूर्वी तु व्यस्येन प्रतीतैव, अनानुपूर्व्यां तु पदत्रयस्य ‘पह’ भङ्गा भवन्ति, ते च पूर्व दर्शिता एव, शेषभावना न्विह प्राग्वदेवेति । अत्र च क्वचिद्वाचनान्तरे—एकप्रदेशावगाहादीनामसंख्यातप्रदेशावगाहात्तातां प्रथमं पूर्वानुपूर्व्यादिभाव उक्ता दृश्यते, सोऽपि क्षेत्रानुपूर्व्यधिकाराद्विचक्षद् एव, सुगमत्वाच्चोक्तानुसारेण भावनीय इति ।

१-अस्मिन्नेव भागे १५७ पृष्ठे ६५ पक्षे जावशब्दस्यहीतं गतम् ।

साम्प्रतं वस्त्वन्तरविषयत्वेन पूर्वानुपूर्व्यादिभावं दिदर्शयि-
धुरधोलोकादीनां च परिभेदज्ञाने शिष्यव्युत्पत्तिं पश्यन्नाह—

अहोलोअखेत्तानुपुर्वी तिविहा पसत्ता, तं जहा-पु-
व्वानुपुर्वी, पच्छानुपुर्वी, अणानुपुर्वी । से किं तं पु-
व्वानुपुर्वी ?, पुव्वानुपुर्वी रयणप्पभा सकरप्पभा वा-
लुअप्पभा पंकप्पभा धूमप्पभा तमप्पभा तमतमप्पभा ।
मेत्तं पुव्वानुपुर्वी । से किं तं पच्छानुपुर्वी ?, पच्छाणु-
पुर्वी तमतमा ० जाव रयणप्पभा । सेत्तं पच्छानुपुर्वी ।
से किं तं अणानुपुर्वी ?, अणानुपुर्वी एआए चेव ए-
गाइआए एगुत्तरिआए सत्तगच्छगयाए सेदीए अएण-
मखण्भासो दुरुवूणो । सेत्तं अणानुपुर्वी + ।

‘अहोलोअखेत्तानुपुर्वी तिविहे’ त्यादि । अधोलोक-
क्षेत्रविषया आनुपूर्वी, आनुपूर्वी औपनिधिकीति प्रकमा-
लभ्यते, सा त्रिविधा प्रज्ञप्ता, ‘तद्यथे’ त्यादि, शेषं पूर्व-
वद्भावनियम् । यावद्रत्नप्रमेत्यादि (अनु०) । रत्नप्रभायाः
व्याख्यां ‘रयणप्पभा’ शब्दे षष्ठे भागे दर्शयिष्यामि)
(शर्कराप्रभायाः सर्वो वृत्तान्तः ‘सक्करप्पभा’ शब्दे सप्तमे
भागे वक्ष्यते) (वालुकाप्रभाविस्तरः ‘वालुयप्पभा’ शब्दे
षष्ठे भागे कथयिष्यते) (पङ्कप्रभायाः सर्वे वृत्तम् ‘पंकप्प-
भा’ शब्दे पञ्चमे भागे वक्ष्यते) (धूमप्रभायाः व्याख्यानम्
‘धूमप्पभा’ शब्दे चतुर्थे भागे करिष्यते) (तमःप्रभाकी-
दृशीतिः ‘तमप्पभा’ शब्दे चतुर्थे भागे वक्ष्यते) (तमस्तमः-
प्रभायाः सर्वो विषयः ‘तमतमप्पभा’ शब्दे चतुर्थे भागे
करिष्यते ।) ‘अत्र प्रज्ञापकप्रत्यासन्नोति रत्नप्रभायां आदा-
नुपुर्व्यासः कृतः, ततः परं व्यवहितव्यवहिततरादित्वात्
क्रमेण शर्कराप्रभादीनामिति पूर्वाऽऽनुपूर्वीत्वं, व्यत्ययेन प-
श्चानुपूर्वीत्वं, अमीषां च सप्तानां पदानां परस्परभ्यासे
पञ्चसहस्राणि चत्वारिंशदधिकानि भङ्गानां भवन्ति तानि
चाद्यन्तभङ्गकद्वयरहितान्यनानुपूर्व्यां द्रष्टव्यानि इति, शेष-
भावना पूर्ववदिति ।

तिरिअलोअखेत्तानुपुर्वी तिविहा पसत्ता, तं जहा-
पुव्वानुपुर्वी १. पच्छाणुपुर्वी २, अणानुपुर्वी ३ । सेकिं
तं पुव्वानुपुर्वी १, पुव्वानुपुर्वी—

“ जंबुदीवे लवणे, धायइ कालोअ पुक्खरे वरुणे ।
खीर घय खेअ नंदी, अरुणवरे कुंडले रुअगे ॥ १ ॥
आभरणवत्थगंधे, उप्पलतिलए अ पुढविनिहिंरयणे ।
वासहर-दह-नईओ, विजया वक्खार-कप्पिदा ॥ २ ॥
कुरुमंदरआवासा, कूडा नक्खत्तचंदसरा य ।
देवे नागे जक्खे, भूए अ सयंभुरमणे अ ॥ ३ ॥
सेत्तं पुव्वानुपुर्वी ।

से किं तं पच्छाणुपुर्वी १, पच्छाणुपुर्वी सयंभूरमणे अ
० जाव जंबुदीवे । सेत्तं पच्छाणुपुर्वी । से किं तं अणा-
णुपुर्वी १, अणानुपुर्वी एआए चेव एगाइआए एगुत्त-

रिआए अरंखेजगच्छगयाए सेदीए अन्नमणण्भासो दु-
रुवूणो । सेत्तं अणानुपुर्वी । (सूत्र-१०३)

तिर्यग्लोके क्षेत्रानुपूर्व्यां ‘जंबुदीवे’ इत्यादि माथाव्याख्या-
द्वाभ्यां प्रकाशभ्यां स्थानदातृत्वादाराद्युपगमहेतुत्वलक्षणा-
भ्यां प्राणिनः पान्तीति द्वीपाः—जम्बूवासाभूतक्षत्रवि-
शेषाः, सह मुद्रया-मर्यादया वर्तन्त इति समुद्राः—प्रचुर-
जलापलक्षिताः क्षेत्रविशेषा एव, एतच्च तिर्यग्लोके प्रत्येक-
मसंख्येया भवन्ति, तत्र समस्तद्वीपसमुद्राभ्यन्तरभूतत्वे-
नादौ तावज्जम्बूक्षेत्रेण पलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपस्ततस्तं
परिक्षिप्य स्थितो लवणरसास्वादनीरपूरितः समुद्रो लव-
णसमुद्रः एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वात्, एवं पुर-
स्तादपि यथासम्भवं द्रष्टव्यं ‘धायइकालोय’ ति—ततो
लवणसमुद्रं परिक्षिप्य स्थितो घातकीवृत्तखण्डोपलक्षितो
द्वीपो घातकीखण्डस्तत्परितोऽपि शुद्धोदकरसास्वादः
कालोदधिसमुद्रः, तं च परिक्षिप्य स्थितः पुष्करैः—पञ्चवदै-
रुपलक्षितो द्वीपः पुष्करवरद्वीपः, तत्परितोऽपि शुद्धोद-
करसास्वाद एव पुष्करोदः समुद्रः, अनयोश्च द्वयोरप्येक-
नैव पदेनात्र संग्रहो द्रष्टव्यः ‘पुष्करे’ ति—एवमुक्तरत्रापि
ततः—‘वरुणे’ ति—वरुणवरो द्वीपस्ततो वारुणीरसास्वादो
वारुणोदः समुद्रः ‘खीर’ ति—क्षीरवरो द्वीपः क्षीररसा-
स्वादः क्षीरोदः समुद्रः ‘घय’ ति—घृतवरो द्वीपः घृत-
रसास्वादो घृतोदः समुद्रः ‘खोय’ ति—इक्षुवरो द्वीपः
इक्षुरसास्वाद एवक्षुरसः समुद्रः, इत ऊर्ध्वं सर्वेऽपि—
समुद्राः द्वीपसदृशनामानो मन्तव्याः, अपरं च—स्वयंभूरमण-
वजाः सर्वेऽपीक्षुसास्वादाः, तत्र द्वीपनामान्यस्मृति, तद्य-
था—नन्दी-समृद्धिस्तस्या ईश्वरो द्वीपो नन्दीश्वरः, एवम्—
अरुणवरः, अरुणावासः, कुरण्डलवरः, शङ्खवरः, रुचकवरः,
इत्येवं पद द्वीपनामानि चूर्णां लिखितानि दृश्यन्ते, सूत्रे
तु—‘नन्दी अरुणवरे कुरण्डले रुयगे’ इत्येतस्मिन् गाथा
दले चत्वार्येव तान्युपलभ्यन्ते अतश्चूर्णिलिखितानुसारेण
रुचकखयोदशः, सूत्रलिखितानुसारतस्तु स एवैकादशो
भवति, तत्त्वं तु केवलिनो विदन्तीति गाथार्थः । इदानीम-
न्तरोक्तद्वीपसमुद्राणामवस्थितिस्वरूपप्रतिपादनार्थं शेषा-
णां तु नामाभिधानार्थमाह—

“ जंबुदीवाओ खलु, निरंतरा सेसया असेखइमा ।
भुयंगवरकुसवरा वि य, कौचवराऽभरणमाई य” ॥१॥ इति ।

(अस्याः गाथायाः) व्याख्या—एते-पूर्वोक्ताः सर्वेऽपि
जम्बूद्वीपादारभ्य निरन्तरा नैरन्तर्येण व्यवस्थिताः, न
पुनरमीषामन्तरे अपरो द्वीपः कश्चनापि समस्तीति
भावः, ये तु शेषकाः भुजगवरादय इत ऊर्ध्वं वक्ष्यन्ते त
प्रत्येकमसंख्याततमा द्रष्टव्याः, तथा हि—‘भुयंगवरे’ ति—
पूर्वोक्ताद् रुचकवराद् द्वीपादसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान्
गत्वा भुजगवरो नाम द्वीपः समस्ति । ‘कुसवर’ ति—ततो-
ऽप्यसंख्येयैस्तान् गत्वा कुशवरो नामद्वीपः समस्ति, अपि-
चेति समुच्चयं ‘कौचवर’ ति—ततोऽप्यसंख्येयैस्तानतिक्रम्य
कौचवरो नाम द्वीपः समस्ति ‘आभरणमाई य’ ति—एवमसं-
ख्येयान् द्वीपसमुद्रानुल्लङ्घ्याऽभरणाऽऽदयश्च—आभरणादि-
नामसदृशनामानश्च द्वीपा वक्तव्याः, समुद्रास्तु तत्सदृशना-

मान एव भवन्तीत्युक्तमेवेति गाथार्थः । इयं च गाथा कस्या-
श्चिद्वाचनायां न दृश्यते एव । केवलं काऽपि वाचनाविशेषे दृ-
श्यते टीकाचूयैस्तु तद्व्याख्यानमुपलभ्यत इत्यस्माभिरपि
व्याख्यातेति । तान्येवाऽऽभरणदीनाह—“आभरणवत्थे”त्यादि
गाथाद्वयम्, असंख्येयानां संख्येयानां द्वीपानामन्ते आभ-
रणवत्त्वगन्धोत्पलनिलकादिपर्यायसदृशनामक एकैकोऽपि
द्वीपस्तावद्वक्तव्यो यावदन्ते स्वयंभूरमणो द्वीपः शुद्धादकरमः
स्वयंभूरमण एव समुद्र इति गाथाद्वयमावार्थः । ननु यद्येवं
तद्व्यसंख्येयानां द्वीपाननिक्रम्य ये वसन्ते तेषामेव द्वीपानाम-
स्थानि नामान्याख्यातानि; ये त्वन्तरालेषु द्वीपान्ते किनामका
इति वक्तव्यम् ? सत्यम् लोके पदार्थानां शङ्खध्वजकलशस्व-
स्तिकर्षीवत्सादीनि यावन्ति शुभनामानि नैः सर्वैरप्युपल-
क्षितान्तेषु द्वीपाः प्राप्यन्ते इति स्वयमेव दृष्टव्यं, यत उक्तम्—
“दीवसमुद्रा खं भेने ! केवइया नामधिज्जेहिं पणत्ता ?
गोयमा ! जावइया लोए सुभा नामा सुभा रुया सुभा गंधा
सुभा रसा सुभा फासा एवःया खं दीवसमुद्रा नामधिज्जेहिं
पणत्ता” इति । संख्या तु सर्वेषामसंख्येयस्वरूपा “उद्धारमाग-
राणं, अद्धारिज्जाण जलिया समया । दुगुणा दुगुणपचिन्थर-
दीवोदहिरज्जु एवइया ॥ १ ॥ ” इति गाथा प्रतिपादिता
द्रष्टव्या, तदेवमत्र क्रमापन्यासे पूर्वानुपूर्वीत्यत्येयन पश्चा-
नुपूर्वी, अनानुपूर्वी त्वममीयामसंख्येयानां पदानां परस्पर-
भ्यासं येऽसंख्येया भङ्गा भवन्ति भङ्गकद्वयेना तत्स्वरूपा
द्रष्टव्येति ।

उद्दलोअखेत्ताणुपुर्वी तिविहा पणत्ता, तं जहा-पु-
व्वाणुपुर्वी, पच्छाणुपुर्वी, अणुणुपुर्वी । से किं तं
पुव्वाणुपुर्वी ? पुव्वाणुपुर्वी-सोहम्मे ईसाणे सणकुमारे
माहिदे वंभलोए लंतए महासुके सहस्सारे आणए पाणए
आरणे अचु(ए)ते गेवेज्जविमाणे अणुत्तरविमाणे ईसिप-
व्भारा । सेत्तं पुव्वानुपुर्वी । से किं तं पच्छाणुपुर्वी ?
पच्छाणुपुर्वी ईसिपव्भारा ०जाव सोहम्मे । सेत्तं प-
च्छाणुपुर्वी । से किं तं अणुणुपुर्वी ? अणुणुपुर्वी ए-
आए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए पणरणसगच्छगयाए
सेदीए अणणमणणव्भारो दुरुवूणो । सेत्तं अणुणुपुर्वी ।
अहवा-उवनिहिआ खेत्ताऽऽणुपुर्वी तिविहा पणत्ता, तं
जहा-पुव्वाणुपुर्वी, पच्छाणुपुर्वी, अणुणुपुर्वी । से
किं तं पुव्वाणुपुर्वी ? पुव्वाणुपुर्वी-एगपएसोगादे दु-
पएसोगादे दसपएसोगादे संखिजपएसोगादे ०जाव असं-
खिजपएसोगादे । सेत्तं पुव्वाणुपुर्वी ॥ से किं तं पच्छा-
णुपुर्वी ? पच्छाणुपुर्वी-असंखिजपएसोगादे संखिज-
पएसोगादे ०जाव एगपएसोगादे । सेत्तं पच्छाणुपुर्वी ॥
से किं तं अणुणुपुर्वी ? अणुणुपुर्वी-एआए चेव ए-
गाइआए एगुत्तरिआए असंखिजगच्छगयाए सेदीए अ-
णमणव्भारो दुरुवूणो । सेत्तं अणुणुपुर्वी । सेत्तं उवनि-
हिआ-खेत्ताणुपुर्वी । सेत्तं खेत्ताणुपुर्वी । (सूत्र-१०४)

ऊर्ध्वलोकक्षेत्रानुपूर्व्याम्-“सोहम्मे” त्यादि । सकलविमान-
प्रधानसौधर्मावतंसकाभिधानविमानविशेषोपलक्षितत्वा-
त्सौधर्मः, एवं सकलविमानप्रधानशानावतंसकविमानवि-
शेषोपलक्षित ईशानः, एवं तत्तद्विमानावतंसकप्राधान्येन त-
त्तद्व्याम वाच्यं, यावत्सकलविमानप्रधानाच्युतावतंसकाभि-
धानविमानविशेषोपलक्षितोऽच्युतः, लोकपुरुषस्य ग्रीवा-
विभागे भवान् विमानानि ग्रैथेयकानि, नैयामन्यान्युत्तराणि
विमानानि सन्तीत्यनुत्तरविमानानि, ईषद्वाराक्रान्तपुरुष-
वन्नना अन्तेष्वितीपत्प्राग्भावेति । अत्र प्रह्लापकप्रत्यासत्तेः
आर्दी सौधर्मस्यापन्यासः, ततो व्यवहितादिरूपत्वात्
क्रमेणशानादीनामिति पूर्वानुपूर्वीत्वं, शेषभाधना तु पूर्वो-
क्तानुसारतः कर्तव्येति । क्षेत्रानुपूर्वी समाप्ता । उक्ता
क्षेत्रानुपूर्वी ।

(=) साम्प्रतं प्रागुद्दिष्टमेव क्रमप्राप्तां कालानुपूर्वी व्या-
ख्यासुराह—

से किं तं कालाणुपुर्वी ? कालाणुपुर्वी दुविहा पणत्ता,
तं जहा-उवनिहिआ य, अणोवणिहिआ य ॥ सूत्र-१०५ ॥
तत्थ खं जा सा उवनिहिआ सा ठप्पा । तत्थ खं जा सा
अणोवणिहिआ सा दुविहा पणत्ता, तं जहा-शेगमव-
वहाराणं, संगहस्स य । (सूत्र-१०६) । से किं तं नेगम-
ववहाराणं अणोवनिहिआ कालाणुपुर्वी ? अणोवणि-
हियां कालाणुपुर्वी पंचविहा पणत्ता, तं जहा-अट्ठपय-
परुवणया १, भंगसमुक्तिणया २, भंगोवदंसणया ३,
समोअरे ४, अणुगमे ५ । (सूत्र-१०७) । से किं तं
शेगमववहाराणं अट्ठपयपरुवणया ? शेगम० तिसमय-
ट्ठिइए आणुपुर्वी ०जाव दससमयट्ठिइए आणुपुर्वी सं-
खिजममयट्ठिइए आणुपुर्वी असंखिजसमयट्ठिइए आणु-
पुर्वी एगसमयट्ठिइए अणुणुपुर्वी दुसमयट्ठिइए अवत्त-
व्वए, तिसमयट्ठिइयाओ आणुपुर्वीओ एगसमयट्ठि-
इयाओ अणुणुपुर्वीओ दुसमयट्ठिइया अवत्तव्वगाइ ।
सेत्तं नेगमववहाराणं अट्ठपयपरुवणया । एआए खं
शेगमववहाराणं अट्ठपयपरुवणयाए किं पओयणं ?
एयाए खं शेगमववहाराणं अट्ठपयपरुवणयाए नेगमव-
वहाराणं भंगसमुक्तिणया कज्जइ, (सूत्र-१०८) ।
से किं तं शेगमववहाराणं भंगसमुक्तिणया ? शेगम०
अत्थि आणुपुर्वी, अत्थि अणुणुपुर्वी, अत्थि अव-
त्तव्वए, एवं दव्वाणुपुर्वीगमेणं कालाणुपुर्वीए वि
ते चेव छन्वीसं २६ भंगा भाणिअव्वा ०जाव सेत्तं शेगम-
ववहाराणं भंगसमुक्तिणया । एआए खं शेगमवव-
हाराणं भंगसमुक्तिणयाए किं पओयणं ? एआए खं
शेगमववहाराणं भंगसमुक्तिणयाए शेगमववहाराणं भं-
गोवदंसणया कज्जइ, (सूत्र-१०९) । से किं तं

शेगमववहाराणं भंगोवदंसणया १, शेगमव० तिसमय-
ट्टिईए आणुपुन्वी, एगसमयट्टिईए अणाणुपुन्वी, दुसमय-
ट्टिईए अवत्तव्वए, तिसमयट्टिईए आणुपुन्वीओ, एगस-
मयट्टिईए अणाणुपुन्वीओ, दुसमयट्टिईए अवत्तव्वमाई ।
अहवा-तिसमयट्टिईए अ एगसमयट्टिईए अ आणुपुन्वी
अ अणाणुपुन्वी अ, एवं तहा चेव दव्वाणुपुन्वीगमेणं
छव्वीसं २६ भंगा भाणिअव्वा०जाव सेत्तं नेगमववहाराणं
भंगोवदंसणया, (सूत्र-११०) । से किं तं समोतारे १, स-
मोअरे शेगमववहाराणं आणुपुन्वीदव्वाइ कहिं समो-
तरंति १, किं आणुपुन्वीदव्वेहिं समोतरंति अणाणुपुन्वी-
दव्वेहिं, एवं तिप्पि वि सट्ठाणे समोतरंति इति भाणिअ-
व्वं । सेत्तं समोतारे । (सूत्र-१११) ।

से किं तं अणुगमे १, अणुगमे णवविहे पण्णत्ते, तं जहा-
“ संतपयपरूवणया ०जाव अप्पावहुं चेव ” ॥ १ ॥
(सूत्र-११२ ×)

‘ से किं तं कालानुपुन्वी ’ त्यादि । अत्राक्षरगमनिका
यथा द्रव्यानुपूर्व्या तथा कर्तव्या, यावत्—‘ तिसमयट्टिईए
आणुपुन्वी ’ त्यादि, त्रयः समयाः स्थितिर्यस्य परमाणुद्रव्य-
णुकस्यणुकचनन्ताणुकस्कन्धपर्यन्तस्य द्रव्यविशेषस्य सः
त्रिसमयस्थितिर्द्रव्यविशेष आनुपूर्वीनि । आह—ननु यदि
द्रव्यविशेष एवात्राप्यानुपूर्वी कथं तर्हि तस्य कालानुपूर्वी-
त्वम् १, नैतदेवम्—अभिप्रायाऽपरिज्ञानात्, यतः समयत्रय-
लक्षणकालपर्यायविशिष्टमेव द्रव्यं गृहीतं, ततश्च पर्याय-
पर्यायिणोः कथञ्चिदभेदात्कालपर्यायस्य चेह प्राधान्येन
विवक्षितत्वाद् द्रव्यस्यापि विशिष्टस्य कालानुपूर्वीत्वं न
दुष्यति, मुख्यं समयत्रयस्यैवात्रानुपूर्वीत्वं, किन्तु-तद्वि-
शिष्टद्रव्यस्यापि तदभेदोपचारात्तदुक्तं इति भावः । एवं
चतुःसमयस्थित्यादिष्वपि वाच्यं, यावद्दृश्य समयाः स्थिति-
र्यस्य परमाणवादिद्रव्यसङ्घातस्य स तथा । संख्येयाः सम-
याः स्थितिर्यस्य परमाणवादेः स तथा । असंख्येयाः समयाः
स्थितिर्यस्य परमाणवादेः स तथा, “ अनन्तास्तु समया द्र-
व्यस्य स्थितरेव न भवति ” स्वाभाव्यादित्युक्तमेवेति, शेषा
बहुवचननिर्देशादिभावना पूर्ववदेव एकसमयस्थितिकं पर-
माणवाचनन्ताणुकस्कन्धपर्यन्तं द्रव्यमनानुपूर्वी, द्विसम-
यस्थितिकं तु तदेवावकृत्यकमिति, शेषं पूर्वोक्तानुसारेण
सर्वं भावनीयम् ।

शेगमववहाराणं आणुपुन्वीदव्वाइ किं अत्थि णत्थि १,
नियमा तिप्पि वि अत्थि । नेगमववहाराणं आणुपुन्वी-
दव्वाइ किं संखेज्जाइ १, असंखेज्जाइ १, अणंताइ १ ।
तिप्पि वि नो संखेज्जाइ, असंखेज्जाइ, नो अणंताइ × ।

यावद् द्रव्यप्रमाणद्वारे—‘ नो संखेज्जाइ, असंखेज्जाइ, नो
अणंताइ ’ इति । अस्य भावना इह ज्यादिसमयस्थितिकानि
परमाणवादिद्रव्याणि लोके अथपि प्रत्येकमनन्तानि प्राप्यन्ते
तथाऽपि समयत्रयलक्षणायाः स्थितैरेकस्वरूपत्वात् काल-

(स्य चेह) स्यैवेह प्राधान्येन द्रव्यबहुत्वस्य गुणीभूतत्वात्
त्रिसमयस्थितिकैरनन्तैरप्येकमेवानुपूर्वीद्रव्यम् । एवं चतुःस-
मयलक्षणायाः स्थितैरेकत्वादनन्तैरपि चतुःसमयस्थितिकद्र-
व्यैरेकमेवानुपूर्वीद्रव्यम्, एवं समयवृद्ध्या तावन्त्रयं यावद्-
संख्येयसमयलक्षणायाः स्थितैरेकत्वादनन्तैरप्यसंख्येयसम-
यस्थितिकैर्द्रव्यैरेकमेवानुपूर्वीद्रव्यमिति, एवमसंख्येयान्ये-
वात्रानुपूर्वीद्रव्याणि भवन्ति, एवमनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्या-
र्यपि प्रत्येकमसंख्येयानि वाच्यानि, अत्राह—नन्वेकसम-
यस्थितिकद्रव्यस्यानानुपूर्वीत्वं द्विसमयस्थितिकस्य त्वव-
क्तव्यकत्वमुक्तम्, तत्र यद्यप्येकद्विसमयस्थितौ नि परमा-
णवादिद्रव्याणि लोके प्रत्येकमनन्तानि लभ्यन्ते तथाऽप्यन-
न्तरोक्तत्वादुक्तयुक्त्यैव समयलक्षणाया द्विसमयलक्षणायाश्च
स्थितैरेकैकरूपत्वाद् द्रव्यबहुत्वस्य च गुणीभूतत्वादेकम-
वानानुपूर्वीद्रव्यमेकमेव चाऽवक्तव्यकद्रव्यं वक्तुं युज्यते, न तु
प्रत्येकमसंख्येयत्वम्, अथ द्रव्यभेदेन भेदोऽङ्गीक्रियते तर्हि
प्रत्येकमानन्त्यप्रसङ्गः एकसमयस्थितौ द्विसमयस्थितौ च
द्रव्याणां प्रत्येकमनन्तानां लोके सद्भावादिति, सत्यमेतत्,
किन्त्वेकसमयस्थितिकमपि यदवगाहभेदेन वर्तते तद्विह
भिन्नं विवक्ष्यते, एवं द्विसमयस्थितिकमप्यवगाहभेदेन भिन्नं
चिन्त्यते, लोके च असंख्येया अवगाहभेदाः सन्ति ।
प्रत्यवगाहं चैकद्विसमयस्थितिकान्तरकद्रव्यसम्भवादनानुप-
र्व्यवक्तव्यकद्रव्याणामाधारत्वेभेदात् प्रत्येकमसंख्येयत्वं न
विहन्यते इति अनया दिशा अतिगहनमिदं सूक्ष्मधिया पर्य-
लोचनीयमिति ।

क्षेत्रद्वारे—

नेगमववहाराणं आणुपुन्वीदव्वाइ लोगस्स किं संखि-
ज्जभागे होज्जा १ असंखिज्जभागे होज्जा १ संखेजेसु भागेसु
वा होज्जा १ असंखेजेसु भागेसु वा होज्जा १ सव्वलोए वा
होज्जा १ । एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स संखेज्जभागे वा होज्जा
असंखेज्जभागे वा होज्जा १ संखेजेसु वा भागेसु होज्जा १
असंखेजेसु वा भागेसु होज्जा १ देसूणे वा लोए होज्जा १,
नाणादव्वाइ पडुच्च नियमा सव्वलोए होज्जा, एवं अणा-
णुपुन्वीदव्वं, आएसंतरेण वा सव्वपुच्छासु होज्जा, एवं अ-
वत्तव्वगदव्वाणि वि भाणिअव्वाणि जहा खेत्ताणुपुन्वी-
ए । फुसणा कालाणुपुन्वीए वि तहा चेव भाणिअव्वा ।
(सूत्र-११२ +)

“ एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स संखेज्जभागे वा होज्जा ०जाव
देसूणे वा लोए होज्ज ” इति—इह ज्यादिसमयस्थिति-
कद्रव्यस्य तत्तदवगाहभेदसंभवतः संख्येयादिभागवर्ति-
त्वं भावनीयम्, यद्वा ज्यादिसमयस्थितिकः सूक्ष्मपरि-
णामः स्कन्धा देशोने लोकेऽवगाहते तदैकस्यानुपूर्वीद्रव्य-
स्य देशोनलोकवर्तित्वं भावनीयम्, अन्ये तु—“ पदेसूणे वा
लोए होज्ज ” इति पाठे मन्यन्ते, तत्राप्ययमेवार्थः, प्रदश-
स्यापि विवक्ष्या देशत्वादिति, संपूर्णेऽपि लोके कस्मादिदं
न प्राप्यत इति चेद्, उच्यते—सर्वलोकव्यापी अक्षित्तमहा-
स्कन्ध एव प्राप्यते, स तत्र तद्व्यापितया एकमेव समयमव-

तिष्ठने, तत्र ऊर्ध्वमुपसंहारस्योक्तत्वात् । नचैकसमयस्थितिक्रमानुपूर्वीद्रव्यं भवितुमर्हति, इत्यादिसमयस्थितिकत्वेन तस्योक्तत्वात्, तस्मात् इत्यादिसमयस्थितिकमन्यद् द्रव्यं नियमादिकेनाऽपि प्रदेशेनानेन एव लोकेऽवगाहते इति प्रतिपत्तव्यम् । अत्राह-नन्वाचित्तमहास्कन्धोऽप्येकसमयस्थितिको न भवति, दण्डाद्यवस्थासमयगणनेन नस्याप्यष्टसमयस्थितिकत्वाद् । एवं च सति तस्याप्यानुपूर्वत्वात् संपूर्णलोकव्यापित्वे युज्यतेऽत्र वस्तुमिति, नैतदवयवम्, अवस्थाभेदेन वस्तुभेदस्येह विवक्षितत्वाद्विभक्ताश्च परस्परं दण्डकपाटाद्यवस्थाः, ततस्तद्वेदेन (स्कन्धभेदेन) वस्तुनोऽपि भेदाद्, अन्यद्व दण्डकपाटाद्यवस्थाद्रव्यभ्यः सकललोकव्याप्यचित्तमहास्कन्धद्रव्यं, तच्चैकसमयस्थितिकमिति, न तस्यानुपूर्वत्वम् एतच्चानन्तरमेव पुनर्वक्ष्यते इत्यलं विस्तरणम् । अथवा—यथा क्षेत्रानुपूर्व्या तथाऽत्रापि सर्वलोकव्यापिनोऽप्यचित्तमहास्कन्धस्य विवक्षामात्रमाश्रित्य एकस्मिन्प्रदेशे त्वप्रधान्याद्देशान्नोक्तचित्तं वाच्यम्, एकसमयस्थितिकस्यानानुपूर्वीद्रव्यस्य द्विसमयस्थितिकावकृत्यकस्य च तत्र प्रदेशे प्राधान्याश्रयणादिना भावः । एवमन्यदपि आगमोऽविरोधनो वक्तव्यमिति । 'नाणाद्व्याहं पटुच्च नियमा सच्चलो होज्ज' इति—इत्यादिसमयस्थितिकद्रव्याणां सर्वलोकेऽपि भावादिति भावनीयम् । अनानुपूर्वीद्रव्याचिन्तायां यथा क्षेत्रानुपूर्व्या तथा अत्राप्येकद्रव्यं लोकस्यासंख्येयभाग एव वर्तते, कथमिदम् ? उच्यते—यत् कालेन एकसमयस्थितिकं तत् क्षेत्रतोऽप्येकप्रदेशावगाहमेव हानानुपूर्वत्वेन विवक्ष्यते, तच्च लोकासंख्येयभाग एव भवति, 'आपसंतरेण वा सच्चपुच्छासु होज्ज' इति—अस्य भावना-इहाचित्तमहास्कन्धस्य दण्डाद्यवस्थाः परस्परं भिन्नाः, आकारादिभेदाद्, द्वित्रिचतुःप्रदेशकादिस्कन्धवत्, तच्च ता एकैकसमयवृत्तित्वात् पृथगनानुपूर्वीद्रव्याणि तेषु च मध्ये किमपि कियत्यपि क्षेत्रं वर्तते इत्यनया विवक्षया किंलैकमनानुपूर्वीद्रव्यं मतान्तरेण संख्येयभागादिकासु पञ्चस्वपि पृच्छासु लभ्यते, एतच्च सूत्रेषु प्रायो न दृश्यते, टीकाचूयैस्त्वेवं इत्याख्यानमुपलभ्यते इति, नानाद्रव्याणि तु सर्वस्मिन्नपि लोकं भवन्ति, एकसमयस्थितिकद्रव्याणां सर्वत्र भावादिति । अवकृत्यकद्रव्यचिन्तायां क्षेत्रानुपूर्व्यामिवैकद्रव्यं लोकस्यासंख्येयभाग एव वर्तते, कथमिति, उच्यते—यत्कालतो द्विसमयस्थितिकं तत् क्षेत्रतो द्विप्रदेशावगाहमेवैहावकृत्यकत्वेन गृह्यते, तच्च लोकासंख्येयभाग एव स्यात्, अथवा—द्विसमयस्थितिकं द्रव्यं स्वभावादेव लोकस्यासंख्येयभाग एवावगाहते; न परतः, आदेशान्तरेण वा—“महासंख्यवज्जमघदंस्वसु आइस्सलचउपुच्छासु होज्ज” इति—अस्य हृदयम्—मतान्तरेण किल द्विसमयस्थितिकमपि द्रव्यं किंचिल्लोकस्य संख्येयभागेऽवगाहते किंचित्संख्येये अन्येषु संख्येयेषु तद्भागेष्ववगाहते अपरं त्वसंख्येयेष्विति महास्कन्धं वर्जयित्वा शेषद्रव्याण्यथैतस्य यथोक्तस्वरूपास्वाद्यासु चतसृषु पृच्छास्वैकमवकृत्यकद्रव्यं लभ्यते, महास्कन्धस्य त्वष्टसमयस्थितित्वेनाऽक्तत्वात् । द्विसमयस्थितिकत्वसंभव इति तद्वर्जनम्; अत एव सर्वलोकव्यापिलक्षणायाः पञ्चमपृच्छाया अत्राऽसंभवः महास्क-

न्धस्यैव सर्वलोकव्यापकत्वात्तस्य चावकृत्यकत्वायोगादिति । एतदपि सूत्रं वाचनान्तरे कचिद्व दृश्यते । नानाद्रव्याणि तु सर्वलोके भवन्ति द्विसमयस्थितिकानां सर्वत्र भावादिति । गते क्षेत्रद्वारम् । स्पर्शनाद्वारमप्येव भावनीयम् ।

कालद्वारे—

शेगमववहाराणं आणुपुन्वीद्व्याहं कालो केवचिरं होन्ति ? एगं दव्वं पटुच्च जहण्णं तिष्ठिं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं । नाणाद्व्याहं पटुच्च सच्चऽद्धा । शेगमववहाराणं अणाणुपुन्वीद्व्याहं कालो केवचिरं होइ ? एगं दव्वं पटुच्च अजहण्णमुक्कोसेणं एकं समयं नाणाद्व्याहं पटुच्च निअमा सच्चऽद्धा । अवत्तवगद्व्याणं पुच्छा, एगं दव्वं पटुच्च अजहण्णमुक्कोसेणं एकं समयं नाणाद्व्याहं पटुच्च निअमा सच्चऽद्धा ।

‘एगं दव्वं पटुच्च जहण्णं तिष्ठिं समयं’ इति—जघन्यतोऽपि द्विसमयस्थितिकस्यैवानुपूर्वीत्वेनाऽक्तत्वादिति भावः । ‘उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं’ इति—असंखेयं कालात्परं एकं परिणामेन द्रव्यावस्थानस्यैवाभावादिति हृदयम् । नानाद्रव्याणि तु सर्वकालं भवन्ति, प्रतिप्रदेशं लोकस्य सर्वदा तैरशून्यत्वादिति । अनानुपूर्वीवकृत्यकचित्तायाम् ‘अजहण्णमुक्कोसेणं’ इति—जघन्योक्तप्रचिन्तामुत्सृज्येत्यर्थः, न हि एकसमयस्थितिकस्यैवानुपूर्वीत्वे द्विसमयस्थितिकस्यैव चावकृत्यकत्वंऽभ्युपगम्यमाने ‘जघन्योक्तप्रचिन्ता सम्भवतीति भावः, नानाद्रव्याणि तुभयत्रापि सर्वकालं भवन्ति, प्रतिप्रदेशं तैरपि सर्वदा लोकस्याशून्यत्वादिति ।

अन्तरद्वारे—

शेगमववहाराणं आणुपुन्वीद्व्याहं मंतरं कालो केवचिरं होइ ? एगं दव्वं पटुच्च जहण्णं एगं समयं उक्कोसेणं दो समयं नाणाद्व्याहं पटुच्च नऽत्थि अंतरं । शेगमववहाराणं अणाणुपुन्वीद्व्याहं मंतरं कालो केवचिरं होइ ? एगं दव्वं पटुच्च जहण्णं दो समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, नाणाद्व्याहं पटुच्च णऽत्थि अंतरं । शेगमववहाराणं अवत्तवगद्व्याणं पुन्वीद्व्याहं पुच्छा एगं दव्वं पटुच्च जहण्णं एगं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, नाणाद्व्याहं पटुच्च नऽत्थि अंतरं ।

‘एगं दव्वं पटुच्च जहण्णं एकं समयं’ इति—अत्र भावना-इह इत्यादिसमयस्थितिकं विवक्षितं किञ्चिदेकमानुपूर्वीद्रव्यं तं परिणामं परित्यज्य यदा परिणामान्तरेण समग्रमेकं स्थित्वा पुनस्तमेव परिणामेन इत्यादिसमयस्थितिकं जायते तदा जघन्यनया समयोऽन्तरं लभ्यते, ‘उक्कोसेणं दो समयं’ इति—तदेव यदा परिणामान्तरेण द्वौ समयौ स्थित्वा पुनस्तमेव इत्यादिसमयस्थितियुक्तम् प्राक्तनं परिणाममासादयति तदा द्वौ समयौ बुद्धयुक्तोऽन्तरे भवतः, यदि पुनः परिणामान्तरेण क्षेत्रादिभेदतः समय-

द्वयात् परतोऽपि निष्ठेनदा तत्राप्यानुपूर्वीत्वमनुभवेत्, ततोऽन्तरमेव न स्यादिति भावः । नानाद्रव्याणां तु नाऽ-
स्त्यन्तरं सर्वदा लोकस्य तद्व्यवस्थयादिति । १. अनानुपूर्वी-
चिन्तायाम् 'एगं द्रव्यं पट्टञ्च जहण्णं दो समयं' ति-एक-
समयस्थितिकं द्रव्यं यदा परिणामान्तरेण । समयद्वयमनु-
भूय पुनस्तमेवैकसमयस्थितिकं परिणाममासादयति तदा
समयद्वयं जघन्याऽन्तरकालः, यदि तु परिणामान्तरेणाऽ-
प्येकमेव समयं तिष्ठेत्तदा अन्तरमेव न स्यात्, तत्राप्यना-
नुपूर्वीत्वाद्, अथ समयद्वयात्परतोऽस्तिष्ठेत्तदा जघन्यत्वं न
स्यादिति भावः । 'उक्कोसेण असंखज्जं कालं' ति-तदेव यदा
परिणामान्तरेणासंख्यकालमनुभूय पुनरेकसमयस्थितिकं
परिणाममनुभवति तदाऽऽहृत्याऽसंख्येयोऽन्तरकालः प्राप्यते ।
आह-ननु यदि च अन्योन्यद्रव्यक्षेत्रसम्बन्धे न स्यान्नतो-
ऽपि कालोऽन्तरं लभ्यते किमित्यसंख्येय एवाहुः ? सत्यम्,
किन्तु कालानुपूर्वीप्रक्रमत्वात्कालस्यैवैह प्राधान्यं कर्तव्यम्,
यदि त्वन्योन्यद्रव्यक्षेत्रसम्बन्धेनोऽन्तरकालबाहुल्यं क्रियते
तदा तद्व्यवस्थेयान्तरकालस्य बहुत्वकरणात्तयोद्वेयोरैव प्रा-
धान्यमाश्रितं स्याच्च कालस्य तस्मादेकस्मिन्नेव परिणामा-
न्तरं यावत् कश्चिदुत्कृष्टः कालो लभ्यते स एवान्तरे चि-
न्त्यते, सचासंख्येय एव ततः परमेकं परिणामिन वस्तुना-
ऽवस्थानस्यैव निषिद्धत्वादित्येव भगवतः सूत्रस्य विवक्षा-
वचिज्यात्सर्वं पूर्वमुत्तरं चार्गमाऽविरोधेन भावनीयमिति ।
नानाद्रव्याणां तु नास्त्यन्तरं प्रतिप्रदेशं लोके सर्वदा तल्ला-
भादिति । अवक्लव्यकद्रव्यचिन्तायाम् 'जहण्णं एगं समयं'
ति-द्विसमयस्थितिकं किञ्चिदवक्लव्यकद्रव्यं परिणामान्त-
रेण समयमिकं स्थित्वा यदा पूर्वानुभूतमेव द्विसमयस्थिति-
कपरिणाममासादयति तदा समयो जघन्यान्तरकालः ।
'उक्कोसेण असंखज्जं कालं' ति-तदेव यदा परिणामान्तरे-
णासंख्येय काले स्थित्वा पुनस्तमेव पूर्वानुभूतं परिणाम-
मासादयति तदाऽसंख्यान उत्कृष्टाऽन्तरकालो भवति; आ-
लेपपरिहारावत्राप्यनानुपूर्वीवत् द्रष्टव्यमिति । नानाद्र-
व्यान्तरं तु नास्ति सर्वदा लोके तद्व्यावृत्तिरिति । उक्तमन्तर-
द्वारम् ।

भागद्वारे-

भाग-भावे अप्पा वहुं चेव जहा खैत्ताणुपुन्वीए तहा
भाणिअवाइ, जाव सेत्त अणुगमे । सेत्त नेगमववहाँ-
राणं अणोवनिहिआ कालाणुपुन्वी । (सूत्र-११२ ×)

भागद्वारं तु यथा द्रव्य-क्षेत्रानुपूर्व्यास्तथैवानुपूर्वीद्रव्याणि
शेषद्रव्यभ्याऽसंख्येयैर्भागैरधिकानि व्याख्येयानि, शेषद्र-
व्याणि त्वानुपूर्वीद्रव्याणामसंख्येयभाग एव वर्तन्ते इति,
भावना त्वित्यं कर्तव्या-इहानानुपूर्व्यामेकसमयस्थिति-
लक्षणमकमेव स्थानं लभ्यते, अवक्लव्यकपि द्विसमयस्थि-
तिलक्षणमकमेव तल्लभ्यते, आनुपूर्व्यां तु त्रिसमयचतुःस-
मयपञ्चसमयस्थित्यादीन्येकोत्तरवृद्ध्याऽसंख्येयसमयस्थि-
त्यन्तान्यसंख्येयानि स्थानानि लभ्यन्ते, इत्यानुपूर्वीद्रव्या-
णामसंख्येयगुणत्वम्, इतरयोस्तु तदसंख्येयभागवर्तित्व-
मिति । भावद्वार-सादिपारिणामिकभाववर्तित्वं त्रया-
णामपि पूर्ववद्भावनीयम् । अल्पबहुत्वद्वारम्-सर्वस्तो-

कान्यवक्लव्यकद्रव्याणि द्विसमयस्थितिकद्रव्याणां स्व-
भावत एव स्तोकात्वात्, अनानुपूर्वीद्रव्याणि तु ते-
भ्यो विशेषाधिकानि, एकसमयस्थितिकद्रव्याणां निस-
र्गत एव पूर्वभ्यो विशेषाधिकत्वाद्, आनुपूर्वीद्रव्याणां तु
पूर्वभ्योऽसंख्यातगुणत्वं भागद्वारे भावितमेव, यद्यपि तु क्ष-
ेत्रानुपूर्व्यादुक्तानुसारतः सर्वं वाच्यमिति अत एव केषु-
चिद्वाचनान्तरेषु भागादिद्वारत्रयं क्षेत्रानुपूर्व्यतिदेशेनैव नि-
र्दिष्टं दृश्यते, नतु विशेषतो लिखितमिति । 'सत्तमि'
त्यादि निगमनम् । उक्ता नैगमव्यवहारनयमतेनानौपनिधिकी
कालानुपूर्वी ।

अथ संग्रहनेयमतेन तामेव व्याचिख्यासुगं-

से किं तं संग्रहस्स अणोवनिहिआ कालाऽऽणुपुन्वी ?
संग्रहस्स अणोवणिहिआ कालाणुपुन्वी पंचविहा पणत्ता,
तं जहा-अट्ठपयपरुवणया १, भंगसमुत्तिगणया २, भंगो-
वदंसणया ३, समोतारे ४, अणुगमे ५ । (सूत्र-११३) ।
से किं तं संग्रहस्स अट्ठपयपरुवणया ? संग्रहस्स अट्ठप-
यपरुवणया एआइ पंच वि दारंइ जहा खैत्ताणुपुन्वीए
संग्रहस्स तहा कालाणुपुन्वीए वि भाणिअवाइ, एवरं
ठिई, अभिलावो, जाव सेत्त अणुगमे । सेत्त संग्रहस्स
अणोवनिहिआ कालाणुपुन्वी । सेत्त अणोवनिहिआ
कालाणुपुन्वी, (सूत्र-११४) ।

'से किं तमि' त्यादि । यथा क्षेत्रानुपूर्व्यामियं संग्रहमतेन
प्राग्निर्दिष्टं तथाऽत्रापि वाच्या, 'नवरं तिसमयठिइया
आणुपुन्वी जाव असंखज्जसमयठिइया आणुपुन्वी' त्यादि
अभिलापः कार्यः, यद्यपि तु तथैवात । उक्ता संग्रहमतेनाप्य-
नौपनिधिकी कालानुपूर्वी, तथा च सति अवसितः तद्वि-
चारः ।

इदानीं प्रागुद्दिष्टमनौपनिधिकीं तां निर्दिष्टिचुराह-

से किं तं उवनिहिआ कालाणुपुन्वी उवणिहिआ का-
लाणुपुन्वी तिविहा पणत्ता, तं जहा-पुव्वाणुपुन्वी, प-
च्छाणुपुन्वी, अणणुपुन्वी, से किं तं पुव्वाणुपुन्वी ?
पुव्वाणुपुन्वी । (अनु०) ।

एगसमयठिइए, दुसमयठिइए, तिसमयठिइए जाव
दंससमयठिइए संखिजसमयठिइए असंखिजसमयठि-
इए । सेत्त पुव्वाणुपुन्वी । से किं तं पच्छाणुपुन्वी ?
पच्छाणुपुन्वी असंखिजसमयठिइए जाव एगसमयठिइए ।
सेत्त पच्छाणुपुन्वी । से किं तं अणणुपुन्वी ? अणणु-
व्वी-एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए असंखिज्ज-
गच्छायाए सेठीए अणणमणणंभासो दुरुवणो । सेत्त अ-
णणुपुन्वी ।

'से किं तमि' त्यादि । एकः समयः स्थितिर्यस्य द्रव्यविशेष-
स्य स तथा, एवं यावदसंख्येयाः समयाः स्थितिर्यस्य स त-
थेति पूर्वानुपूर्वी, शेषभावना त्वत्र पूर्वोक्तानुसारेण सुकरैव ।

अथ कालविचारस्य प्रस्तुतत्वात्समयादेशं कालत्वेन प्र-
मिद्वत्त्वाद्यनुपपन्नो विनैयानां समयादिकालपरिमाणदर्श-
नाच्च तद्विषयत्वेनैव प्रकाशान्तरेण नामाह—

अहवां उवणिहिआं कालाणुपुन्वी ति विहा पणत्ता, तं
जहा-पुन्वाणुपुन्वी पच्छाणुपुन्वी असाणुपुन्वी । सै किं तं
पुन्वाणुपुन्वी ? पुन्वाणुपुन्वी । (अनु०)

समए १, अथिलिआ २, आण ३, । ४ । पाण ५,
थोवे ६, लवे ७, मुहुत्ते ८, अहोरत्ते ९, पक्खे १०, मासे
११, उऊ १२, अयणे १३, संबन्धरे १४, जुगे १५,
वाससए १६, वाससइस्से १७, वाससयमहस्से १८, पुव्वगे
१९, पुव्वे २०, तुडिअगे २१, तुडिए २२, अडढंगे २३,
अडढे २४, अव्वंगे २५, अव्वे २६, हुहुअंगे २७, हुहुए
२८, उप्पलंगे २९, उप्पले ३०, पउमंगे ३१, पउमे ३२,
गालिगंगे ३३, गालिये ३४, अत्थनिउरंगे ३५, अत्थ-
निउरे ३६, अउअंगे ३७, अउए ३८, नउअंगे ३९, नउए
४०, पउअंगे ४१, पउए ४२, चूलिअंगे ४३, चूलिआ
४४, सीमपहेलिअंगे ४५, सीसपहेलिआ ४६ पलिअो-
व्वमे ४७, सांगरोव्वमे ४८, ओसप्पिणी ४९, उस्सप्पिणी
५०, पौंगलपरिअट्ठे ५१, अतीतद्वा ५२ अणांगतद्वा ५३,
संव्वट्ठ्ठा ५४ । सेत्तं पुव्वारुणुपुव्वी । से किं तं पञ्चाणुपु-
व्वी ? पञ्चाणुपुव्वी संव्वद्वा अणांगतद्वा ० जाव्वं समए,
मे तं पञ्चाणुपुव्वी । से किं तं अणाणुपुव्वी ? अणा-
णुपुव्वी एआए चव्व एगोइआए एगुत्तरिआए अणतंग-
ळ्ळंगयाए सदीए अल्लमंल्लव्वमासो दुरुव्वणी, से तं अणा-
णुपुव्वी ॥ सेत्तं उव्वणिहिआं कालाणुपुव्वी । सेत्तं काला-
णुपुव्वी । (सूत्र-११५) ।

‘अहर्धे’ स्यादि, तत्र संमयो-व्यवमाणस्वरूपः सर्वसूक्ष्मः
कालोऽंशः, स च सर्वप्रमाणानां प्रभवत्यात् प्रथमं निर्दिष्टः
(१) । तैरसङ्ख्येयैरिष्वजा आवलिका (२) । सङ्ख्येय
आवलिकाः ‘आण’ ति-आणः, एक उच्छ्वास इत्यर्थः
(३) । ता एव सङ्ख्येया निःश्वासः, अयं च स्र्वेऽनुक्रो
ऽपि द्रष्टव्यः, स्थानान्तरप्रसिद्धत्वादिति (४) । द्वयोरपि
कालः ‘पाणु’ ति-एकः प्राणुरित्यर्थः (५) । सप्तभिः
प्राणुभिः स्तोकः (६) । सप्तभिः स्तोकैर्लवः (७) । सप्त
सप्तत्या लवानां मुहूर्तः (८) । त्रिंशतां मुहूर्तैर्गह्वरात्रम् (९) ।
तैः पञ्चदशभिः पक्षः (१०) । नाभ्यां द्वाभ्यां मासः (११) ।
मासद्वयन ऋतुः (१२) । ऋतुत्रयमात्रमयनम् (१३) ।
अयनद्वयन संवत्सरः (१४) । पञ्चभिस्तैर्युगम् (१५) ।
विंशत्या युगेवर्षंशतम् (१६) । तैर्दशभिर्वर्षसहस्रम् (१७) ।
तेषां शतैर्न वर्षशतसहस्रम्, लक्षमित्यर्थः (१८) । चतुरर्थात्या
च लक्षैः पूर्वार्द्धं भवति (१९) — ८५००००० । तदपि चतु-
रशीनिलक्षैर्युगैर्न पूर्वं भवति (२०) ; नञ् समतिक्रान्ति-

लक्षाणि पदपञ्चाशच्च कोटिमहद्वाणि वर्षाणाम् ; उक्तं च—
“ पुण्यस्य उ परिमाणं, सयगी खलु हुनि कोडिलकखाउ ।
छुण्णणं च सहस्सा, बोद्धव्वा वासकोडीणं ॥ १ ॥ ” स्था-
पना—७०५६००००००००००० । इदमपि चतुरशीत्या लक्षैर्गु-
णिनं वृष्टिनाङ्कं भवति (२१)—५६७७०४०००००, अत्र
दश १० शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । एतदपि चतुर-
शीत्या लक्षैर्गुणिनं वृष्टितं भवति (२२)—४६७७०३६०००००
अत्र पञ्चदश १५ शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । तदपि
चतुरशीत्या लक्षैर्गुणिनमट्टाङ्कम् (२३)—४१८२११६४२
४००००० अत्र त्रिशतिः २० शून्यानि अन्यानि स्थापनीया-
नि । एतदपि ननैव गुणकारेण गुणिनमट्टम् (२४)—
३५१२६८०३१६१६००००० अत्र पञ्चविंशतिः २५ शून्यानि
अन्यानि स्थापनीयानि । एवं सर्वत्र पूर्वः पूर्वो राशिश्चतुर-
शीतिलक्षस्वरूपेण गुणकारेण गुणित उत्तरात्तरराशिरूपतां
प्रतिपद्यत इति प्रतिपत्तव्यं, तत्तच्च-अववाङ्कम् (२५)—
२६५०६०३४६५५७४४००००० अत्र त्रिशत् ३० शून्यानि अ-
न्यानि स्थापनीयानि । अववम् (२६)—२४७८७५८६१०८-
२४६६००००० अत्र पञ्चत्रिंशत् ३५ शून्यानि अन्यानि स्था-
पनीयानि । ह्रस्वाङ्कम् (२७)—२०८२१५७४८५३०६२६६६-
४०००००० अत्र चत्वारिंशत् ४० शून्यानि अन्यानि स्थापनी-
यानि । ह्रस्वकम् (२८)—१७४६०१२२८७६५६८०६१७७६०००००
अत्र पञ्चचत्वारिंशत् ४५ शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि ।
उत्पलाङ्कम् (२९)—१४६६१७०३२१६३४, ३६७०६१८४०००००
अत्र पञ्चाशत् ५० शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । उत्प-
लम् (३०)—१२३४१०३०७०१७२७६१३५५७१४५६०००००
अत्र पञ्चपञ्चाशत् ५५ शून्यानि अन्यानि स्थापनी-
यानि । पञ्चाङ्कम् (३१)—१०३६६४६५७८६४५११
६५३८००२३०४००००० अत्र षष्टिः ६० शून्यानि अन्यानि
स्थापनीयानि । षष्ठम् (३२)—८७०७८३१२६३१३६००४१२५-
६२१६३५३६००००० अत्र पञ्चषष्टिः ६५ शून्यानि अन्यानि स्थाप-
नार्थिनाङ्कम् (३३)—७३१४५७८२६१०३६७६३४६५७७४४-
२५७०२४००००० अत्र सप्ततिः ७० शून्यानि अन्यानि
स्थापनीयानि । नलिनम् (३४)—६१४४२४५७३६२७०८८१३-
११२५०५१७५६००१६००००० अत्र पञ्चसप्ततिः ७५ शून्या-
नि अन्यानि स्थापनीयानि । अर्थानिपूराङ्कम् (३५)—५१६-
११६६४२०६८७५४०३०१४५०४३४७७५६१३४४००००० अत्र
अशीतिः ८० शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । अर्थानिपूरम्
(३६)—४३३३३३७६७६३६२६५३३३३३३२१८३६५२११११५२८६-
६००००० अत्र पञ्चाशीतिः ८५ शून्यानि अन्यानि स्थाप-
नीयानि । अयुनाङ्कम् (३७)—३६४१७१६०२६६४८८०८४३६-
७०३४२६७७७६७२८४३२६४००००० अत्र नवतिः ९० शून्या-
नि अन्यानि स्थापनीयानि । अयुनम् (३८)—३०५६०४३६८-
२३८४६६६०८६८३०८७८३६३२४५१८८३४१७६००००० अत्र
पञ्चनवतिः ९५ शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । नयुना-
ङ्कम् (३९)—२५६६५६६६६४२०३३६६२३२६३७६३७६३४३२-
५६५८२०७०७८४००००० अत्र शतं १०० शून्यानि अन्यानि
स्थापनीयानि । नयुनम् (४०)—२१५८४६१४३३६७०८५५३५५५-
६६७८६७८६४८३३८०४८३६५५८५६००००० अत्र पञ्चाधि-

कशत १०५ शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । प्रयुताङ्गम् (४१) — १८१३१०७६०४५३५५१८२६८७६१००६००६४६०३६६६-११०६१४५१६०४००००० अग्रे दशाधिकशत ११० शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । प्रयुतम् (४२) — १५२३०१०३८७८-०६८३५५३८६५६२४७५६५५२६७३२७३३१६८१६५६६३६०००-०० अग्रे पञ्चदशाधिकशत ११५ शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । चूलिकाङ्गम् (४३) — १२७६३२८७२५७६०२६१८५२-७२५७६७६५४६५८३५५४६५८६१२८३६३४६२४००००० अग्रे विंशत्याधिकशत १२० शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । चूलिका (४४) — १०७४६३६१२६६३८६१६६५६८८६६४५०६११-६५१०२६१६५३३४७७४१३०८३१६००००० अग्रे पञ्चविंशत्यधिकशत १२५ शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि । शीर्षप्रहेलिकाङ्गम् (४५) — ६०२६६४३४८८६६४४०७६३२८३३०१८५-१३७८६८६१६७८७८०२६६६०६६४४००००० अग्रे त्रिंशदधिकशत १३० शून्यानि अन्यानि स्थापनीयानि ।) एवमेते राशयश्चतुरशीतिलक्षस्वरूपेण गुणकारेण यथोत्तरं वृद्धा द्रष्टव्यास्तावद् यावदिदमेव शीर्षप्रहेलिकाङ्गम् चतुरशीत्या लक्षैर्गुणितं शीर्षप्रहेलिका भवति (४६) अस्याः सारूपमङ्क-तोऽपि दर्शयते-७५८२६३२५३०७३०१०२४११५७६७३५५१-५८०६६४०६२१८६६५६६२६७२१८३२६६ अग्रे च चत्वारिंशं शून्यशतम् १४०, तदेव शीर्षप्रहेलिकायां सर्वाण्यमूनि चतुर्णे-च याधिकशतसंख्यानं १६४ अङ्कस्थानानि भवन्ति, अनेन चै-तावता कालमानेन केषांचिद् रत्नप्रभानारकाणां भवनपति-व्यन्तरसुराणां सुपमदुःपमारकसंभविनां नरतिरश्चां च यथा-संभवमायुषि मीयन्ते, एतस्माच्च परतोऽपि संख्येयः कालोऽ-स्ति, किन्वनतिशयिनामसंख्येयद्वार्थत्वात्सर्पपाद्युपमयाऽत्रैव-वक्ष्यमाणत्वाच्च नेहोक्तः, किं तर्हि ? उपमात्रप्रतिपाद्यानि पल्योपमादीन्येव, तत्र पल्योपम-सागरोपमे ४७, ४८, अत्रैव-वक्ष्यमाणस्वरूपं दशसागरोपमकोटाकोटिमाना त्ववसर्पि-णी ४६, तावन्मानैवोत्सर्पिणी ५०, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पि-ण्यः पुद्गलपरावर्तः ५१, अनन्तास्तेऽनीताद्वा ५२, नावन्मानै-वाऽनागताद्वा ५३, अनीतानागतवत्तमानकालम्वरूपा सर्वा-ऽद्वेति ५४, एषा पूर्वानुपूर्वी । शेषभावना तु पूर्वोक्तानुसारतः-सुकदैव, यावत्कालानुपूर्वी समाप्ता ।

(६) साम्प्रतं प्रागुद्दिष्टमवोत्कीर्तनानुपूर्वी विभागपुराह—

से किं तं उक्त्तिणाणुपुन्वी ? उक्त्तिणाणुपुन्वी ति-विहा पुराणत्ता, तं जहा-पुन्वानुपुन्वी, पच्छानुपुन्वी, अणानुपुन्वी । से किं तं पुन्वानुपुन्वी ? पुन्वानुपुन्वी-उसमे १, अजिए २, संभवे ३, अभिणंदणे ४, सुमती ५, पउमपहे ६, सुपासे ७, चंदपपहे ८, सुविही ९, सी-तले १०, सेजंस ११, वासुपुजं १२, विमले १३, अणंते १४, धम्मे १५, संती १६, कुंथू १७, अरे १८, मल्ली १९, मुणिसुवते २०, नमी २१, अरिङ्कनेमी २२, पासे २३, वद्धमाणे २४, । सेत्तं पुन्वानुपुन्वी । से किं तं पच्छाणुपुन्वी ? पच्छाणुपुन्वी-वद्धमाणं ० जाव उसमे । सेत्तं पच्छाणुपुन्वी । से किं तं अणानुपुन्वी ? अणानुपु-

न्वी-एआए चैव एगाइआए एगुत्तरिआए चउवीसग-च्छगयाए सेढीए अणमणमभासो दुरुवूणो सेत्तं । अणानु-पुन्वी । सेत्तं उक्त्तिणाणुपुन्वी । (सूत्र-११६)

‘ से किं तमि ’ त्यादि । उत्कीर्तन-संशब्दनम्-अभिधा-नोच्चारणम्, तस्यानुपूर्वी-अनुपरिपाटिः सा पूर्वानु-पूर्वादिभेदेन त्रिविधा, तत्र ऋषभः प्रथममुत्पन्नत्वात्पूर्वमु-त्कीर्त्यते, तदनन्तरं क्रमेण अजितादय इति पूर्वानुपूर्वी, शे-पभावना तु पूर्ववद् । अत्राह-ननु औपनिधिक्या द्रव्यानु-पूर्व्या अस्याश्च का भेदः ? उच्यते-तत्र द्रव्याणां चिन्त्यास-मात्रमेव पूर्वानुपूर्व्यादिभावेन चिन्तितम्, अत्र तु तेषामेव तथैवोत्कीर्तनं क्रियते, इत्येतावन्मात्रेण भेद इति, भवत्वैवं, किंत्वावश्यकस्य प्रस्तुतत्वादुत्कीर्तनमपि सामान्यिकाद्यध्य-यनानामेव युक्तम्, किमित्यप्रकान्तानाम् ऋषभादीनां, त-द्विहितमिति ? सत्यं, किंतु-सर्वव्यापकं प्रस्तुतशास्त्रमि-त्यादावेवोक्तं, तद्दर्शनार्थमृषभादिस्वान्तरोपादानं भगवतां च तीर्थप्रणेतृत्वान्तरमरणस्य समस्तश्रेयःफलकलपादप-त्वात् युक्तं तन्नामोत्कीर्तनं, तद्विषयत्वेन चाङ्कमुपलक्षणत्वा-दन्यत्रापि द्रष्टव्यमिति, शेषं भावितार्थं यावत् ‘ सेत्तमि ’ त्यादि निगमनम् ।

इदानीं पूर्वोद्दिष्टमेव गणनाऽऽनुपूर्वीमाह—

से किं तं गणणाऽऽणुपुन्वी ? गणणाऽऽणुपुन्वी त्रिविहा पणत्ता, तं जहा-पुन्वानुपुन्वी १, पच्छाणुपुन्वी २, अणानु-पुन्वी ३ । से किं तं पुन्वानुपुन्वी ? पुन्वानुपुन्वी-एगो, दस, सत्तं, सहस्सं, दससहस्साइं, सतसहस्सं, दससतस-हस्साइं कोही, दसकोडीओ, कोडिसयं, दसकोडिसयाइं । सेत्तं पुन्वानुपुन्वी । से किं तं पच्छाणुपुन्वी ? पच्छाणु-पुन्वी-दसकोडीसयाइं ० जाव एक्को । सेत्तं पच्छाणुपुन्वी । से किं तं अणानुपुन्वी ? अणानुपुन्वी-एआए चैव ए-गाइआए एगुत्तरिआए दसकोडिसतगच्छगयाए सेढीए अणमणमभासो दुरुवूणो । सेत्तं अणानुपुन्वी । सेत्तं ग-णानुपुन्वी । (सूत्र-११७)

‘ से किं तमि ’ त्यादि, गणनं-परिसंख्यानम्-एकं, द्वे त्रीणि, चत्वारि इत्यादि, तस्य आनुपूर्वी-परिपाटिर्गणनानुपूर्वी, अत्रोपलक्षणमात्रमुदाहर्तुमाह-‘ एगे ’ त्यादि सुगमम्, उ-पलक्षणमात्रं चेदमतोऽन्येऽपि संभविनः संख्याप्रकाशे अत्र द्रष्टव्याः । उत्कीर्तनानुपूर्व्यां नाममात्रोत्कीर्तनमेव कृतम्, अत्र त्वेकादिसंख्याभिधानमिति भेदः । ‘ सेत्तमि ’ त्यादि निगमनम् ।

अथ प्रागुद्दिष्टमेव संस्थानानुपूर्वीमाह—

से किं तं संस्थानानुपुन्वी ? संस्थाऽऽणानुपुन्वी त्रिविहा पणत्ता, तं जहा-पुन्वानुपुन्वी, पच्छाणुपुन्वी, अणानु-पुन्वी । से किं तं पुन्वानुपुन्वी ? पुन्वानुपुन्वी-समचउरंसे निग्गोहमंडले सादी, खुजे, वामणे, हुंढे । सेत्तं पुन्वानु-पुन्वी । से किं तं पच्छाणुपुन्वी ? पच्छाणुपुन्वी हुंढे

०जाव समचउरसे । सेत्तं पच्छाणुपुन्वी । से किं तं अ-
णाणुपुन्वी १, अणाणुपुन्वी-एआए चेव एगाइआए ए-
गुत्तरिआए छगच्छगयाए सेदीए अन्नमन्नमासो दु-
रूवूणो । सेत्तं अणाणुपुन्वी । सेत्तं संठाणाणुपुन्वी ।
(सूत्र-११८) (१०) * अधिकाराद्धः ।

‘ से किं तमि ’ त्यादि, आकृतिविशेषाः-संस्थानानि; तानि
च जीवाऽजीवसंबन्धित्वेन द्विधा भवन्ति, तत्रह जीवसंब-
न्धीनि, तत्रापि पञ्चेन्द्रियसंबन्धीनि वक्रमिष्टानि, अतः ना-
न्याह-‘ समचउरसे ’ त्यादि, तत्र समाः-शास्त्रोक्तलक्षणवि-
संवादिन्यश्चतुर्दिग्वर्तिन्यः अवयवरूपाश्चन्योऽस्त्यो यत्र
तत्समासान्तात् प्रत्यये समचउरसे संस्थानं, तुल्यागेह-
परिणाहः संपूर्णलक्षणोऽपि साक्षापाक्षावयवः स्वाहुलाष्टा-
धिकशतोच्छ्रयः सर्वसंस्थानप्रधानः पञ्चेन्द्रियजायशरीरा-
कारविशेष इत्यर्थः १ । नाभेरुपरि न्यग्रोधचर्मण्डलम्-आद्य-
संस्थानलक्षणयुक्तत्वेन विशिष्टाकारं न्यग्रोधमण्डलं, न्यग्रो-
धो-वटवृक्षः, यथा चायमुपरि वृक्षाकारतादिगुणोपेतत्वेन
विशिष्टाकारो भवति; अधस्तु न तथा एवेमेनदपीति भावः २ ।
सह आदिना नाभेरधस्तनकायलक्षणेन वर्तते इति सादि,
ननु सर्वमपि संस्थानं आदिना सहैव वर्तते ततो निरर्थकं
सादित्वविशेषणम्, सत्यम्, किन्तु-अत एव विशेषणवैफल्यप्र-
सङ्गादाद्यसंस्थानलक्षणयुक्त आदिगिह गृह्येन, ततस्तथाभूतं न
आदिना सह यद्वर्तते नाभेरुपरितनकाये आद्यसंस्थानल-
क्षणविक्रलं तत्सादीति तात्पर्यम् ३ । यत्र पाणिपादशिरोग्रीवं
समप्रलक्षणपरिपूर्णम्; शेषं तु हृदयोदरपृष्ठलक्षणं कोष्ठम्-
लक्षणहीनं तत् कुञ्जम् ४ । यत्र तु हृदयोदरपृष्ठं सर्वल-
क्षणोपेतम्; शेषं तु हीनलक्षणं तद्वामनम्; कुञ्जविपरीतमि-
त्यर्थः ५ । यत्र सर्वेऽप्यवयवाः प्रायो लक्षणविसंवादिन एव
भवन्ति तत्संस्थानं-हुण्डमिति ६ । अत्र च सर्वप्रधानत्वा-
त्समचतुरस्रस्य च प्रथमत्वम्, शेषाणां तु यथाक्रमं हीनत्वाद्
द्वितीयादित्वमिति पूर्वानुपूर्वीत्ये, शेषभावना पूर्ववदिति ।
आह-यदीत्ये संस्थानानुपूर्वी प्रोच्यते तर्हि सहेननवर्णरस-
स्पर्शाऽऽद्यानुपूर्व्योऽपि वक्रव्याः स्युः, तथा च सत्यानुपूर्वी-
णामियत्तैव विशीर्यत, ततो निष्फल एव प्रागुपन्यस्ता दश-
विधत्वसंख्यानियम इति, सत्यम्, किन्तु-सर्वासामपि तासां
वक्रमशक्यत्वादुपलक्षणमात्रमेवायं सङ्ख्यानियमः, एतदनु-
सारिणाऽन्या अप्येता अनुसर्तव्या इति तावत्प्रत्ययामः,
सुधिया त्वन्यथापि वाच्यं, गम्भीरार्थत्वात् परममुनिप्रणी-
तविवक्षायाः, एवमुत्तरप्रापि वाच्यम्, इत्यलं विस्तरण ।

(११) सामाचार्यानुपूर्वी विवक्षुराह—

से किं तं सामायारीआणुपुन्वी १, सामायारीआणुपुन्वी
तिविहा पण्यत्ता, तं जहा-पुन्वाणुपुन्वी १, पच्छाणुपु-
न्वी २, अणाणुपुन्वी ३ । से किं तं पुन्वाणुपुन्वी १,
पुन्वाणुपुन्वी—

“ इच्छा १, मिच्छा २, तहकारो ३,
आवस्सिआ य ४, निसीहिआ ५ ।

आपुच्छणा य ६. पडिपुच्छा ७,

छंदणा य ८, निमंतणा ९ ॥ १ ॥

उवसंपया य १० काले,

सामायारी (भवे) दसविहा उ ।

सेत्तं पुन्वाणुपुन्वी । से किं तं पच्छाणुपुन्वी १, पच्छा-
णुपुन्वी उवसंपया ०जाव इच्छागारो । सेत्तं पच्छाणु-
पुन्वी । से किं तं अणाणुपुन्वी १, अणाणुपुन्वी-एआए
चेव एगाइआए एगुत्तरिआए दसगच्छगयाए सेदीए
अन्नमन्नमासो दुरूवूणो । सेत्तं अणाणुपुन्वी । सेत्तं
सामायारीआणुपुन्वी । (सूत्र-११९)

(सामाचारीव्याख्यानम् ‘ सामायारी ’ शब्दे सप्तमे भागे
कल्पिते) इह धर्मस्यापरापनापमूलत्वाद्विच्छाकारस्याज्ञा
यत्ताभिभोगलक्षणपरापनापयजकत्वात्प्राधान्यात्प्रथममुपन्या-
सः अपरापनापकनापि च कथंचित् स्वरूपं मिथ्यादुष्कृतं
दातव्यमिति, तदनन्तरं मिथ्याकारस्य, एतौ च गुरुव-
चनप्रतिपत्तावेव घातुं शक्यौ, गुरुवचनं च तथाकारकर-
णैर्नैव संम्यक् प्रतिपन्नं भवतीति तदनन्तरं तथाकारस्य
प्रतिपन्नगुरुवचनं चापाश्रयाद्बहिर्निर्गच्छता गुरुपृच्छापूर्वकं
निर्गन्तव्यमिति । तथाकागनन्तरं तत्पृच्छारूपाया आवश्य-
क्याः बाह्यनिर्गतेन च नैपेधिकीपूर्वकं पुनः प्रवेष्टव्यमिति
तदनन्तरं नैपेधिक्याः, उपाश्रयप्रविष्टेन च गुरुमापृच्छ्य
सकलमनुष्ठेयमिति तदनन्तरमापृच्छनायाः, आपृष्टे च नि-
पिञ्जे पुनः प्रवेष्टव्यमिति तदनन्तरं प्रतिपृच्छनायाः, प्रतिप्रे-
चानुष्ठानतः शनाद्यानीय तत्परिभोगाय साधव उत्साहनीया
इति तदनन्तरं छन्दनायाः, एया च गृहीत एवाऽशनादौ
स्याद् अगृहीतं तु निमन्त्रणैवेति तदनन्तरं निमन्त्रणायाः,
इयं च सर्वाऽपि निमन्त्रणापर्यन्ता सामाचारी गुरुरपसंपद-
मन्तरणं न क्षायते इति तदनन्तरमुपसम्पद उपन्यास इति
पूर्वानुपूर्वीत्वसिद्धिरिति । शेषं पूर्ववदिति ।

(१२) अथ भावाऽऽनुपूर्वीमाह—

से किं तं भावाणुपुन्वी १, भावाणुपुन्वी ति विहा पण्यत्ता,
तं जहा-पुन्वाणुपुन्वी १, पच्छाणुपुन्वी २, अणाणुपुन्वी ३ ।
से किं तं पुन्वाणुपुन्वी १, पुन्वाणुपुन्वी-उदइए, उवस-
मिए, खाइए, सओवसमिए, पारिणामिए, सनिवाइए ।
सेत्तं पुन्वाणुपुन्वी । से किं तं पच्छाणुपुन्वी १, पच्छा-
णुपुन्वी संनिवाइए, ०जाव उदइए । सेत्तं पच्छाणुपुन्वी ।
से किं तं अणाणुपुन्वी १, अणाणुपुन्वी एआए चेव
एगाइआए एगुत्तरिआए छगच्छगयाए सेदीए अन्नमन्न-
मासो दुरूवूणो । सेत्तं अणाणुपुन्वी । सेत्तं भावाणु-
पुन्वी । सेत्तं आणुपुन्वी-आणुपुन्वि चि पदं समंत्तं ।
(सूत्र-१२०)

‘ से किं तमि ’ त्यादि, इह तेन तेन रूपेण भवनानि भावाः-
वस्तुपरिणामविशेषाः-औदयिकादयः, अथवा-तेन तेन रू-
पेण भवन्तीति भावास्त एव, यद्वा-भवन्ति तैस्तेभ्यस्तेषु

वा सत्सु प्राणिनस्तेन तेन रूपेणेति भावा यथोक्ता एव ते-
पामानुपूर्वी परिपाटिर्भावानुपूर्वी, औदयिकादीनां तु स्व-
रूपं पुरस्तात् न्यक्षेण वक्ष्यते. अत्र च नारकादिगतिरौद-
यिको भाव इति वक्ष्यते, तस्यां च सत्यां शेषा भावाः सर्वे
ऽपि यथासम्भवं प्रादुर्भवन्तीति शेषभावाऽऽधारत्वेन प्रधा-
नत्वादौदयिकस्य प्रथममुपन्यासः, ततश्च शेषभावपञ्चकस्य
मध्ये औपशमिकस्य स्तोत्रविषयत्वात् स्तोत्रतया प्रति-
पादयिष्यत इति तदनन्तरमौपशमिकस्य, ततो बहुविषय-
त्वात् क्षायिकस्य, ततो बहुतरविषयत्वात् क्षायोपशमिकस्य,
ततो बहुतरविषयत्वात् क्षायोपशमिकस्य, ततो ऽप्यपामेव
भावानां द्विकादिसंयोगसमुत्पत्त्यात्सान्निपातिकस्योपन्यास
इति पूर्वानुपूर्वीक्रमसिद्धिरिति । शेषं पूर्वोक्तानुसारेण भा-
वनीयम् । तद्वचमुक्ताः प्रागुद्दिष्टा दशाप्यानुपूर्वीभेदाः,
तद्गुणने चोपक्रमप्रथमभेदलक्षणा आनुपूर्वी समाप्ता ।
अनु० ।

आणोह-आज्ञौघ-पुं० । सम्यग्दर्शनविकले आक्षामात्रे, प-
ञ्चा० । “ आणोहेणाऽणता, मुक्ता ” ॥ ४८५ ॥ पञ्चा० ।
आक्षामा-आक्षामपदेशस्यौघः-सामान्यमाज्ञौघः, सम्यग्दर्शन-
विकलमाक्षामात्रमित्यर्थः । तेन सताऽपीति गम्यम् अन-
न्तानि अनन्तसंख्यानि मुक्तानि-त्यङ्गनीति । पञ्चा० १४
वि० ।

आतं (यं) क-आतङ्क-पुं० । ‘तकि’ कृच्छ्रजीवने, आतङ्कन-
मातङ्कः । आ-तकि-घञ् । कृच्छ्रजीवने, (दुःखे) आच० १
श्रु० १ अ० ७ उ० । नरकादिदुःखे च । आच० १ श्रु० ३
अ० २ उ० । तच्च द्विविधम्-शरीरं, मानसं च । तत्राद्यम्-
कटुकक्षारशस्त्रगण्डलूतादिसमुत्थम्, मानसं प्रियविप्रयोगा-
ऽप्रियसंप्रयोगेप्सितालाभदारिद्र्यदौर्भनस्यादिकृतम् । आ-
च० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । यदिवा-आतङ्को द्वेधा-द्रव्यभा-
वभेदात् । (स च ‘आतं(यं)कदंसि’ शब्दोऽस्मिन्नेव भागेऽनु-
पदमेव दर्शयिष्यते) रोगं, स्था० ५ ठा० ३ उ० । उक्त० का० ।
अनु० । आङ्गिति सर्वात्मप्रदेशाऽभिव्याप्त्या तङ्कयन्ति-कृ-
च्छ्रजीवितमात्मानं कुर्वन्तीत्यातङ्काः । सद्योघानिनि रोग-
विशेषे, उक्त० १० अ० । “ आतङ्को जस्माद् ” ॥ १४३२+ ॥
आतङ्का-ज्वरादिः सद्यो घाती रोगः । पं० व० ५ द्वार । उक्त०
“ आसुघाद् आतंको ” आच० ४ अ० । स्था० । पं० सू० ।
आ० चू० । जी० । उक्त० । प्र० । रा० । आ० म० । दश० ।
“आतंका विविहा फुसंति” ॥ १८८+ ॥ आतङ्काः-रोगपरीपहाः
स्पृशन्ति । उक्त० २१ अ० । आतङ्कः-कृच्छ्रजीवितकारी ज्व-
रादिकः । म० १६ श० २ उ० । “उयाहु ते आतंका फुसंति”
(सूत्र-१४७५) । आतङ्का-आशुजीविनापहारिणः शूलादयो-
व्याधिविशेषाः स्पृशन्ति-आभिभवन्ति-पीडयन्ति । आच०
१ श्रु० ५ अ० २ उ० । उक्त० । म० । ज्ञा० । सूत्र० । स्था० ।
“दीहकालिपणं रोगानंकेण” (सूत्र-१३५+) । आतङ्कः-कृच्छ्र-
जीवितकारी सद्योघाती शूलादिः । स्था० ३ ठा० १ उ० ।
ज्ञा० । प्र० । आतङ्काः-सद्योघातिनः शूलादिका रोगाः ।
स्था० । म० । “आयंके से वहाय होइ ॥ ६॥ ” (सूत्र-१४) ।
आतङ्कः-सद्योघाती विशूचिकादिका रोगस्तस्य गृहिणो
धर्मवन्धुरहितस्य वधाय-विनाशाय भवति । दश० १ चू० ।

ते चोत्तराध्ययने दर्शिता यथा—

अरई गंडं विसृज्या, आयंका विविहा फुसंति ते ।
विवडइ विद्वंसइ ते सरीरयं, समयं गोयम । मा पमायण ॥ २७ ॥
हे गौतम ! ‘ते’ तव विविधाः-नानाप्रकारा आतङ्का-रोगाः
शरीरं स्पृशन्ति ते केचन आतङ्का अरनिश्चतुरशीतिविवि-
धवानाद्भूतचित्तोद्वेगाः वातप्रकोप इत्यर्थः । गण्डं-रुधिर-
प्रकोपोद्भूतस्फोटकः । विशूचिका-अजीर्णाद्भूतवमना-
ध्मातविरेक्षादि सद्यो मृत्युकृत् स्फुट् । इत्यादयो रोगा-आत-
ङ्का देहं पीडयन्ति, तैः रोगैः पीडितं शरीरं सति ध-
र्मागधनं दुष्करं ते शरीरं रोगाभिभूतं सत् विपतति, वि-
शेषेण बलापचयात् नश्यति, पुनः शरीरं ‘ते’ तव वि-
ध्वस्यते जीवमुक्तं सत् विशेषेण अधः पतति, अत्र सर्वत्र
यद्यपि ‘ते’ तव इत्युक्तं गौतमे च केशपाण्डुरत्वादि इन्द्रि-
याणां हानिश्च न संभवति तथापि तन्निश्चया अपर-
शिष्यादिवर्गप्रतिवोधार्थमुक्तं दोषाय न भवति, तथा च
प्रमादां न विधेयः । उक्त० १० अ० । रोगाः-अकालमहाव्या-
धय आतङ्कस्त एव सद्योघातिन इति । औ० । आतङ्क-
रोगयोर्विशेषो यथा-स्यात् करिसो रोगो, करिसो वा
आतङ्कस्तत उच्यते ।

गाथा—

गंडी कोढं खड्वादी, रोगा कासादितो तु आतंको ।
दीहरया वा रोगो, आतङ्को आसुघाती य ॥ २१६ ॥

(अस्याः गाथायाः व्याख्या ‘पलंघ’ शब्दे पञ्चमभागे दर्श-
यिष्यते । वृ० १ उ० २ प्र० ।) । नि० चू० । आतङ्को ज्व-
रादिस्तद्योगादातङ्कानाऽप्यातङ्काः । आतङ्गिनि, पिं० । सं-
तापे, सन्देहे, मुरजशब्दे, मयं च । वाच० ।

आतं (यं) कदंसि (न्)-आतङ्कदर्शिन्-पुं० । ‘तकि’ कृच्छ्र-
जीवने, आतङ्कनमातङ्कः कृच्छ्रजीवनं-दुःखं. तच्च द्विवि-
धम्-शरीरं, मानसं च । तत्राद्यं कटुकक्षारशस्त्रगण्डलू-
तादिसमुत्थम्, मानसं प्रियसंप्रयोगेप्सितालाभदारिद्र्य-
दौर्भनस्यादिकृतम् । एतदुभयमातङ्कं पश्यति कृच्छ्रजीवित-
तङ्कदर्शी । अवश्यमेतदुभयमपि दुःखमप्यापततीत्येवं-
तारि, आच० ।

(तथा च वायुकायसमारम्भमधिकृत्य)—

आयंकदंसी अहियंति णच्चा । (सूत्र-५६ +)

अवश्यमेतदुभयमपि दुःखमापनात् मय्यनिवृत्तवायुकाय-
समारम्भे ततश्च तद्वायुकायसमारम्भणमातङ्कहेतुभूतमहि-
तमिति ज्ञात्वैतस्मान्निवर्तने प्रभुर्भवतीति । यदि वा-आतं-
ङ्का द्वेधा-द्रव्य-भावभेदाद् । तत्र द्रव्यातङ्कं इदमुदाहरणम्-
“जंबुद्वीवे दीवे, भारहवासस्मि अस्थि सुपसिद्धं ।
वहुणयरगुणसमिद्धं. रायगिहं णाम खयरं ति ॥ १ ॥
तत्थासि गरुयदरिया-रिमहणो मुयणनिमायपयावो ।
अभिगयजीवाजीवो, राया णामेण जियसन्तू ॥ २ ॥
अणवरयगरुयसंवे-गभाविओ धम्मघोसपामूले ।
सो अज्जयाकयाई, पमाइणं पासए सेहं ॥ ३ ॥
चोइज्जंतमभिकखं, अवराहं तं पुणो वि कुणमाणं ।
तस्स हिअहं-राया, सेसाण य रक्खणट्टाप ॥ ४ ॥

आययियागुगुणाय, आणाचह सो उ गिययपुरिसेहि ।
 निवुक्कडड्वेहिं, संधिय पुव्वं नहिं खारं ॥ ५ ॥
 पक्खिन्ना जत्थ गणे, एवरं दोगाहमेत्तकालेण ।
 गिज्जिणमंससोगिय-अट्ठि ऽवसेमत्तणमुवेइ ॥ ६ ॥
 दो नाहं पुव्वमए, पुरिसे आणावए नहिं एया ।
 एगं गिहत्थवेसं, वीयं पामेडिणवत्थं ॥ ७ ॥
 पुव्वं चि य सिक्खविण, ते पुरिसे पुच्छए तओ राया ।
 अवरोहो एएमिं, भणंति आणे अइक्कमइ ॥ ८ ॥
 पामेडिओ जहुत्ते-ए वट्ठे अत्तणा य आयारे ।
 पक्खिक्खह खारमउं, विन्ना गोदाहमेत्तस्स ॥ ९ ॥
 दट्ठणऽट्ठिऽवसेसं, ते पुरिसे अलियरोसरत्तं च्छो ।
 सेहं आलायंनो, राया तो भणइ आयरियं ॥ १० ॥
 तुम्हं चि काऽचि पमादी,
 सासेमि य तं पि एऽतिथि भणइ गुरू ।

जइ होहिइ तो साहे,

तुम्हं चिय तस्स जाणिहिइ ॥ ११ ॥

सेहो गए शिवंमि, भणइ ते साहुणा उण पुण नि ।

हा हं पमायसीलां, तुम्हं सरणागओ धाणियं ॥ १२ ॥

जइ पुण होज्ज पमाओ, पुणो ममं सहभावरहियस्स ।

तुम्हं गुणेहिं सुविडिय, ना सावगग्गखणामुवे ॥ १३ ॥

आयंकमडविग्गो, ताहं सो गिणउज्जुओ जाओ ।

कावियमनी य समय, रखा नरिसावओ पच्छा ॥ १४ ॥

दव्वायंकाऽऽदंसी, अत्ताणं मव्वहा गियनेइ ।

अहियारंभा उ सया, जइ सीसां धम्मघोसस्स ॥ १५ ॥

भावातङ्काऽऽदर्शी तु नरकतिर्यग्मनुष्यामरभवेसु प्रियविप्र-
 योगादिशारीरमानसाऽनङ्कभीत्या न प्रवर्तते, आयुष्मन्मात्रं ।
 अपि तु-अहितमेतद्व्यायुष्मन्मात्रं गमात् मत्वा परिहर्तते ।
 आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० ।

आयंकदंसी न करइ पावं ॥४+॥ (ध्वज-१११)

आतङ्को-नरकादिदुःखं तद्दण्डं शीलमस्येत्यानङ्कदर्शी स
 'पावं' पापानुबन्धि कर्म न करोति, उपलक्षणार्थत्वाच्च
 कारयति, नानुमन्यत इति । आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

आतं (यं) कविब्रह्म-आतङ्कविपर्याप्त-पुं० । आगादे अ-
 नागादकरणं । आयंकविब्रह्मासो नाम-आगादे अदिद्विह, अगागादे करेइ ति । पं० चू० ४ कल्प ।

आतं (यं) कसंप्रयोगसंपउत्त-आतङ्कसंप्रयोगसंप्रयुक्त-त्रि० ।
 आतङ्का-रोगस्तस्य सम्प्रयोगः-संवन्धस्तेन संप्रयुक्तः सं-
 वन्धो यः स तथा । आनङ्कसंबन्धे, "आतंकसंप्रयोगसं-
 पउत्ते तस्स त्रिप्पआंगे सति समएणागए यावि मवइ ३ ।"
 (सूत्र-४४७+) (अयं आतंघ्यानस्य तृतीयो भेदस्तद्वक्क-
 वना 'अट्ठि'नज्जकाण' शब्दे प्रथमभागे गता) स्था० ४ टा० १
 उ० । ग० । औ० ।

आतं (यं) किं (न)-आतङ्किन्-पुं० । रोगिणि, स्था० ५ टा०
 ३ उ० ।

आतं (यं) चणिया-आतंचनिका-त्री० । कुम्भकारभाजने.
 भ० । "आयंचणिओदएणं गाताइं परिसिचमाणे विहरइ"

(सूत्र-५५३+) । 'आयंचणिओदएणं' ति-इह आतञ्चनिको-
 वर्क-कुम्भकारस्य भाजनं स्थितं तेमनाय मृन्मिश्रं जलं तेन ।
 भ० १५ श० ।

आतं (यं) तकर-आत्मान्तकर-पुं० । आत्मनोऽन्तम्-अ-
 वसानं भवस्य करोतीत्यात्मान्तकरः । प्रत्येकबुद्धादिके,
 स्था० ४ टा० २ उ० । आत्मनोऽन्तं-मरणं करोतीत्यात्मा-
 न्तकरः । आत्मवधके, स्था० ४ टा० २ उ० । "आयंतकरे
 खाममेगे खो परंतकरं" (सूत्र-२८७) स्था० ४ टा० २ उ० ।

आतं (यं) तम-आत्मतम-पुं० । आत्मानं तमयति-खेदयती-
 त्यात्मतमः । आचार्यादिके आत्मखेदयितरि, स्था० । आत्मैव
 तमः-अज्ञानं, क्राधो वा यस्य स आत्मतमः । अज्ञानात्मनि,
 क्राधात्मानं च । स्था० । "आयंतमं नाममेगे खो परंतमं"
 (सूत्र-२८७+) स्था० ४ टा० २ उ० ।

आतं (यं) दम-आत्मदम-पुं० । आत्मानं दमयति-शमवन्तं
 करोति-शिक्षयति, वेत्यात्मदमः । आचार्ये, स्था० । अश्वद-
 मकादौ च । "आयंदमं खाममेगे खो परंदमे" (सूत्र-२८७+) ।
 स्था० ४ टा० २ उ० ।

आतं (यं) व-आताम्र-त्रि० । ईषद्रक्ते, जं० २ वक्त० । औ० ।
 "आयंवतलिणसुइइलनिद्धनक्खा" (सूत्र-१४७) । आता-
 म्राः-ईषद्रक्तास्त्रिलिनाः-प्रतलाः शुचयः-पवित्रा क्विण
 दीप्ता स्निग्धा-अरुक्ता नखाः-करकहाः येषां ते आनाम्रत-
 लिनशुचिराचिरस्निग्धनखाः । जी० ३ प्रति०४ आध०२ उ० ।

आतं (यं) वज्जकयण-आताम्राऽध्ययन-न० । सूर्यस्थाप्र-
 महिष्या आताम्राया वज्जकयताप्रसिद्धे ज्ञानाधर्मकथाया द्वि-
 तीयाद्युतस्कन्धसप्तमवर्गस्य द्वितीयेऽध्ययने, ज्ञा० २ श्रु० ४
 वर्ग १ अ० ।

आतं (यं) भरि-आत्मम्भरि-त्रि० । आत्मानं विभर्ति भृ-
 त्त्रि-मुम्-च उप० स० । स्वादरमात्रपूरके, । देवतातिथ्य-
 नादरणात्मपापकत्वात्तस्य तथात्वम् । "आत्मम्भरिस्त्वं
 पिपाशैतेनराणाम्" भट्टिः । वाच० । आत्मानं विभर्ति-पु-
 ष्यातीति आत्मम्भरिः । स्वार्थकारकं, स्था० । "आयंभरे
 खाममेगे खो परंभरं" (सूत्र-३२७+) । आत्मम्भरिः प्रा-
 कृतत्वात् 'आयंभरे' । स्था० ४ टा० ३ उ० ।

आतं (यं) कम्म(न्)-आत्मकर्मन्-त्रि० । ६ त० । आ-
 त्मनः-स्वस्य कर्तव्ये कार्ये, "आत्मकर्मन्तमं देहं ज्ञात्रो
 धर्म इवाश्रितः ?" रघुः । वाच० । ज्ञानावरणादिके आत्म-
 कृतकर्मणि, भ० "किं आयकम्मणा उववज्जंति?, परकम्मणा
 उववज्जंति" (सूत्र-६८६+) । भ० २० श० १० उ० ।

आतं (यं) गवेसय-आत्मगवेसक-त्रि० । आत्मानं कर्म-
 मलापहारेण शुद्धं गवेपयतीत्यात्मगवेसकः । उक्त० १५ अ० ।
 आत्मानं कर्मविगमाच्छुद्धस्वरूपं गवेपयति-कथमयमित्थं-
 भूतो भवेदित्यन्वेपयते यः स आत्मगवेसकः । कर्मविग-
 माच्छुद्धस्वरूपस्यात्मनोऽन्वेषके, उक्त० पाई० १५ अ० ।
 "साहए आयगवेसए स मिक्खू" ॥ ५ x ॥ उक्त० १५ अ० ।

आतं (यं) गय-आत्मगत-त्रि० । आत्मनि गतमात्मगतम् ।
 आत्मगे, सूत्र० ।

संलोकणिञ्जमणगारं, आयमयं निमंतणे खाहंसु ॥३०+॥

संलोकनीयं-संदर्शनीयमाकृतिमन्तं कञ्चनाऽनगारं-साधु-
मात्मनि. गतमात्मगतम् ; आत्मज्ञमित्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० ।

आत (य) गुप्त-आत्मगुप्त-त्रि० । आत्मा-शरीरम् आ-
त्मशब्दस्य शरीरवचनस्यापि दर्शनात्, उक्तं हि-“ धर्म-
धृत्याग्निर्धोन्द्रकं-त्यक्तत्त्वस्वार्थदेहिषु । शीलाऽनिलमनो-
यत्नै-कवीर्येष्व्वात्मनः स्मृतिः ॥ १ ॥ ” इति, तेन गुप्त आ-
त्मगुप्तो न यतस्ततः करचरणादिविक्षेपकृत्, इतस्ततः
करचरणाऽविक्षेपके, यद्वा-गुप्तो रक्षितोऽसंयमस्थानेभ्य
आत्मा येन स तथा । उक्त० पाई० १५ अ० । असंयमस्था-
नेभ्यो रक्षितात्मनि, आत्मा गुप्तो यस्य स आत्मगुप्तः ।
सूत्र० २ श्रु० २ अ० । मनोवाक्कायैरात्मा गुप्तो यस्य सः
आत्मगुप्तः । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । मनोवाक्कायगुप्तं, सूत्र०
१ श्रु० ११ अ० । इन्द्रिय-नोर्इन्द्रियात्मना गुप्त आत्मगुप्तः ।
आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । आत्मना-मनोवाक्कायरू-
पेण गुप्त आत्मगुप्तः । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । मनोवाक्काया-
त्मना गुप्तं, “ आयगुप्ते सयावी(धी)रे ॥१+॥ (सूत्र-११६x) ।
“ आयगुप्ते सया दंते ” ॥ सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

(आत्मगुप्तस्य फलमाह)-

कडं च कजमाणं च, आगमिस्सं च पावगं ।

सर्वं तं शाणुजाणंति, आयगुप्ता जिहंदिया ॥ २१ ॥

साधुद्वेष्टेन यद् अपरैः-अनार्यकल्पैः कृतम्-अनुष्ठितं पापकं
कर्म तथा वर्त्तमानं च काले क्रियमाणं तथाऽऽगामिनि च
काले यत्करिष्यते तत्सर्वं मनोवाक्कायकर्मभिर्नानुजानन्ति ना
नुमोदन्ति तदुपभोगपरिहारिणेति भावः । यद्यप्यात्मार्थं पाप-
कं कर्म परैः कृतं, क्रियते, करिष्यते च । तद्यथा-शत्रोः
शिरश्छिन्नं, छिद्यते, छेत्स्यते वा, तथा चौरो हतो, हन्यते,
हनिष्यते वा, इत्यादिकं परानुष्ठानं नाऽनुजानन्ति-न च
बहु मन्यन्ते, तथाहि । यदि परः कश्चिदशुद्धेनाहारेणोप-
निमन्त्रयेत्तमपि नानुमन्यत इति । क एवंभूता भवन्तीति
दर्शयति-आत्माऽकुशलमनोवाक्कायनिरोधेन गुप्तो येषां ते
तथा, जितानि-वशीकृतानि इन्द्रियाणि-श्रोत्रादीनि यैस्तं
तथा एवंभूताः पापकर्म नाऽनुजानन्तीति स्थितम् । सूत्र०
१ श्रु० ८ अ० ।

गुप्तात्मन्-त्रि० । गुप्तः-असंयमस्थानेभ्यो रक्षित आत्मा येन
स गुप्तात्मा प्राकृतत्वाद्धिपर्ययः । असंयमस्थानेभ्यो रक्षि-
तात्मनि, उक्त० १५ अ० । आत्मना गुप्तः । स्वशक्त्यैव
रक्षिते लताभेदे. स्त्री० । तस्याः स्पर्शनं हि अतिकण्डूयनं
दुःखं भवति तद्वयाच्चान्यैर्न सा स्पृश्यत इति तस्या आत्म-
गुप्तत्वम् । वाच० ।

आत (य) छडुवाइ (न्)-आत्मपष्ठवादिन्-पुं० । आत्मा
पष्ठो येषां तान्यात्मपष्ठानि भूतानि विद्यन्त इत्येवं वादिनि
सांख्यादौ, सूत्र० ।

सांप्रतमात्मपष्ठवादिमतं पूर्वपक्षयितुमाह-

संति पंचमहाभूया, इह मेगेसि आहिशा ।

१-नोइन्द्रियशब्देन मनः गृह्यते ।

आयच्छुडो पुणो आहु, आया लोणे य सासए ॥१५॥

शास्त्रतत्त्वमेव भूयः प्रतिपादयितुमाह-

दुहओ ण विणस्संति, नो य उप्पज्जए असं ।

सन्वे वि सव्वहा भावा, नियतीभावमागया ॥ १६ ॥

सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (अनयार्गाथयोर्व्याख्यानम्
' अत्तच्छुड ' शब्दे प्रथमभागे ५०२ पृष्ठे गतम् ।)

आत (य) जस (स्)-आत्मयशस्-न० । आत्मसंवन्धिनि
यशसि, यशोहेतुभूते संयमं च । भ० “ जीवा किं आयजसं
उववज्जंति ” (सूत्र-८६७ +) । ‘ आयजनेण ’ ति-आत्मनः
संवन्धि यशो यशोहेतुत्वाद्यशः-संयम आत्मयशस्तेन (भ०)
‘ आयजसं उवजीवंति ’ ति-आत्मयशः-आत्मसंयममुप-
जीवन्ति-आश्रयन्ति; विदधनीत्यर्थः । भ० ४१ श० ।

आत (य) जोगि (न्)-आत्मयोगिन्-पुं० । आत्मनो योगः
कुशलमनःप्रवृत्तिरूप आत्मयोगः स यस्यास्ति । सदा धर्म-
ध्यानावस्थितं, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

आत (य) ड्ड-अप्पणड्ड-आत्मार्थ-पुं० । आत्महिते, “ आ-
यट्ठ ” (सूत्र-६६ + टी०) । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।
आत्मनोऽर्थ आत्मार्थः । ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु, आत्मने हितम्-
प्रयोजनमात्मार्थम् । चरित्रानुष्ठाने, आचा० १ श्रु० २ अ०
१ उ० ।

आयतद्व-अप्पणड्ड-आयतार्थ-पुं० । आयतः-अपर्यवसा-
नान्मोक्ष एव स चासावर्थश्चायतार्थः । मोक्षात्मकं प्रयोजने,
आयता-मोक्षः अर्थः-प्रयोजनं यस्य सः । मोक्षप्रयोजनकं
दर्शनादिके, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । आत्मनिमित्तं,
“ अप्पणड्डा परट्टा वा ” (सूत्र-१३ +) । आत्मार्थमात्म-
निमित्तम् । दश० ६ अ० २ उ० ।

(आत्मार्थश्चावश्यमुपासनीयः)-

अप्पं च खलु आउयं इहमेगेसि माणवाणं ॥ ६२ ॥

आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । (अस्य व्याख्या ‘ आउ ’
शब्दे अस्मिन्नेव भागे प्राग् दर्शिता)

येऽपि दीर्घायुष्कस्थितिका उपकमणकारणाभावे आयुः-
स्थितिमनुभवन्ति तेऽपि मरणादप्याधिकं जराभिभूतविग्र-
हा जघन्यतरामवस्थामनुभवन्तीति तद्यथेत्यादिना दर्शयति-

तं जहा-सो य परिष्साणेहिं परिहायमाणेहिं चक्खु-
परिष्साणेहिं परिहायमाणेहिं घाणपरिष्साणेहिं परिहाय-
माणेहिं रसणपरिष्साणेहिं परिहायमाणेहिं फासपरि-
ष्साणेहिं परिहायमाणेहिं अभिकंतं च खलु वयं सपेहाए
तओ से एगदा मूढभावं जणयंति ॥ ६३ ॥

‘ सो य परिष्साणेहिं ’ इत्यादि । ततः स एकदा मूढभावं जनये-
तीति । यावत् शृणोति भाषापरिणतान् पुद्गलानि श्रोत्रं,
तच्च कदम्बपुष्पाऽऽकारे द्रव्यतो. भावतो भाषाद्रव्यग्रहणल-
ब्धयुपयोगस्वभावमिति, तेन श्रोत्रेण परिः-समन्ताद् घट-
पटशब्दाऽऽदिविषयाणि ज्ञानानि-परिज्ञानानि तैः श्रोत्रपरि-
ज्ञानैर्जराप्रभावात्परिहीयमानैः सङ्गिस्ततोऽसौ प्राणी एकदा-
वृद्धावस्थायाम्-रोगादयावसरे वा मूढभावम्-मूढतां कर्त्त-

व्याऽकर्तव्यज्ञतामिन्द्रियपाटवाभावादात्मनो जनयति; हि-
ताऽहितप्राप्तिपरिहारविवेकशून्यतामापद्यत इत्यर्थः । जन-
यन्तीति विवेकवचनाचसरे " तिङां निङो भवन्ति " इति
चहुवचनमकारि, अथवा-तानि वा थोत्रविज्ञानानि परिची-
यमाणाभ्यात्मवः सदसद्विवेकशून्यतामापादयन्तीति, आ-
त्रादिविज्ञानानां च तृतीया प्रथमार्थे सुष्वत्ययेन द्रष्टव्येति,
एवं चक्षुरादिविज्ञानेष्वपि योज्यम् । अत्र च करणत्वादि-
न्द्रियाणामेवं सर्वत्र द्रष्टव्यम्—थोत्रेणात्मनो विज्ञानानि
चक्षुषात्मनो विज्ञानानीति । (आत्रा०) अत्र च 'सोय-
परिष्कारेणैर्हि परिह्रायमाणेही' त्यादि, य उत्पत्तिं प्रति व्य-
त्ययेनेन्द्रियाणामुपन्यासः स एवमर्थे द्रष्टव्यः—इह संज्ञिनः
पञ्चेन्द्रियस्य उपदेशदानेनाधिकृतत्वादुपदेशश्च थोत्रेन्द्रिय-
विषय इति कृत्वा तत्पर्यायौ च सर्वेन्द्रियपर्यासिः सूचिता
भवति । थोत्रादिविज्ञानानि च वयोऽतिक्रमे परिह्रायन्ते,
तदेवाह—'अभिक्रंतमि'त्यादि, अथवा-थोत्रादिविज्ञानैरप-
चितैः करणभूतैः सद्भिः 'अभिक्रंतं च खलु वयंसपेक्षाए'
तत्र प्राणिनां कालकृता शरीरावस्था-यौवनादिवयः तज्ज-
रामभि मृत्युं वा क्रान्तमभिक्रान्तम्, इह हि चत्वारि वयां-
सि कुमारयौवनमध्यमवृद्धत्वानि, उक्तं च—'प्रथमे वयांसि
नाधीतं, द्वितीये नाजितं धनम् । तृतीये न तपस्तप्तं, चतुर्थे
किं करिष्यति' ॥ १ ॥ तत्राद्यवयोद्वयातिक्रमे जराभिमुख-
मभिक्रान्तं वयो भवति, अन्यथा वा त्रीणि वयांसि कौ-
मारयौवनस्थविरत्वभेदाद्, उक्तं च—'पिता रक्षति कौमारे,
भर्ता रक्षति यौवने । पुत्राश्च स्थाविरं भावे, न स्त्री स्वात-
न्त्र्यमर्हति ॥१॥' अन्यथा वा त्रीणि वयांसि बालमध्यमत्व-
वृद्धत्वभेदाद्, उक्तं च—'आपोऽशान्द्रवेद् बालो, यावत् क्षी-
राश्रयर्तकः । मध्यमः सस्रति यावत्परतो वृद्ध उच्यते ॥१॥'
एतेषु वयस्सु सर्वेष्वपि या उपचयवत्यवस्था तामतिक्रा-
न्तोऽतिक्रान्तवया इत्युच्यते, चः समुच्चये, न केवलं थो-
त्रचक्षुर्ग्राणरसनस्पर्शनविज्ञानैर्व्यस्तसमस्तैर्देशतः सर्वतो वा
परिह्रायमानैर्वा मौढ्यमापद्यते, वयश्चातिक्रान्तं प्रेक्ष्य—
पर्यालोच्य, 'स' इति-प्राणी, खलुरिति विशेषणं विशेषेण
अत्यर्थं मौढ्यमापद्यत इति, आह च—'ततो से' इत्यादि, 'तत'
इति-तस्मादिन्द्रियविज्ञानापचयाद् वयोऽतिक्रमणाद्वा 'से'
इति-प्राणी, 'एकदे' ति-वृद्धावस्थायां मूढभावो-मूढत्वं कि-
कर्तव्यताभावात्मात्मनो जनयति, अथवा-ज्ञे' तस्याऽसुभृ-
तः थोत्रादिविज्ञानानि परिह्रायमाणानि मूढत्वभावं जन-
यन्तीति ।

स एवं वार्द्धक्ये मूढस्वभावः सन् प्रायेण लोकावगीतो
भवतीत्याह—

जेहि वा सद्धिं संवसति ते विंशं एगंदा शियेगा
पुंवि परिवयंति, सोऽवि ते शियए पच्छा परिण्वएजा,
शाऽलं ते तव ताणाए वा सरणाए वा, तुमं पि तेसिं
शाऽलं ताणाए वा सरणाए वा, से ए हासायं ए किंहाए
ए रतीए ए विभूसाए । (सूत्र-६४)

'जेहि वे' त्यादि, वाशब्दः पक्षान्तरद्योतकः । आस्तां तावत्
अपरो लोको ये पुत्रकलत्रदिभिः सार्द्धं सह संवसति ।
४५

त एव भार्यापुत्रादयो श्रमिनि वाक्यालङ्कारे । एक-
देति-वृद्धावस्थायां 'नियगा' आत्मीया ये तेन समर्थाव-
स्थायां पूर्वमेव पेषिनास्ते तं 'परिवदन्ति' परि-समन्ता-
द्वदन्ति-यथाऽयं न म्रियते, नापि मञ्जकं ददाति, यदि वा-
परिवदन्ति-परिभवन्तीत्युक्तं भवति, अथ वा-किमनेन वृ-
द्धेनेत्येवं परिवदन्ति, न केवलमेयां तस्यात्मापि तस्यामव-
स्थायामवगीतो भवतीति, आह च—'वलिसंततमस्थि-
पिनं, शिथिलस्नायुधुनं कडे(ले)वरम् । स्वमेव पुमान् जुगु-
प्सतं, किमु कान्ता कमनीयविग्रहा' ॥ १ ॥ गोपालबाला-
ङ्गनादीनां च दृष्टान्तद्वारेणोपन्यस्तोऽर्थो वृद्धिमधितिष्ठनी-
त्यनस्तदाविभावनाय कथानकम्-कौशाम्यां नगर्यामर्थ-
वान् बहुपुत्रो धनो नाम सार्थवाहस्तेन त्रैकाकिना नाना-
विधैरुपायैः स्वापतेयमुपाजितम्, तच्चाशेषदुःखिनवन्धु-
जनस्वजनमित्रकलत्रपुत्रादिभोग्यतां निन्य, ततोऽसौ काल-
परिपाकवशाद् वृद्धभावमुपगतः सन् पुत्रेषु सम्यक्पालनो-
पचितकलाकुशलेषु समस्तकार्यचिन्ताभारं निचिक्षेप । तेऽपि
वयमनेनेदृशीमवस्थां नीताः सर्वजनाग्रे "सरा विहिता" इति
कृतोपकाराः सन्तः कुलपुत्रनामवलम्बमानाः स्वतः कश्चित्
कार्यव्यासङ्गात् स्वभार्याभिस्तमकल्पं वृद्धं प्रत्यजजागरन्
ता अप्युद्धतनस्नानंभोजनादिना यथाकालमञ्जुरेण विहित-
वत्यस्तनो गच्छन्तु दिवसेषु वर्द्धमानेषु पुत्रभाण्डेषु प्रौढी-
भवन्तु भर्तृषु जरद्वे च विवशकरणपरिचारे सर्वाङ्गकम्पनि
गलदशेषश्रोतसि सर्ति शनैः शनैरुचितमुपचारं शिथिलतां
निन्युः, असावपि मन्दप्रतिजागरणतया चित्ताभिमानेन
विश्रसत्या च सुतरां दुःखसागरवगाढः सन् पुत्रभ्यः स्नु-
पाक्षुणाण्याऽऽचक्षते ताश्च स्वभर्तृभिश्चेखिद्यमानाः सु-
तरामुपचारं परिहृतवत्यः सर्वाश्च पर्यालोच्यैकयाक्यतया
स्वभर्तृनभिहितवत्यः क्रियमाणेऽप्ययं प्रतिजागरणे वृद्ध-
भावाद्धिपरीतबुद्धितयाऽपहृते, यदि भवतामप्यस्माकमु-
पर्यविस्मरमस्ततोऽन्येन विश्वसनीयेन निरूपयत तेऽपि
तथैव चक्रुः, तास्तु तस्मिन्नवसरे सर्वा अपि सर्वाणि का-
र्याणि यथावसरं विहितवत्यः, असावपि पुत्रैः पृष्टः पूर्व-
विरुक्तिनचेनास्तथैव ता अपवदति नैता मम किञ्चित्स-
म्यक् कुर्वन्ति, तैस्तु प्रत्ययैकवचनादवगतं तत्स्वैर्यायमुप-
चर्यमाणोऽपि वार्द्धक्याद् रोरुद्यते, ततस्तैरप्यवधीरितोऽ-
न्येपामपि यथाऽवसरे तद्गण्डनस्वभावतामाचक्षते ।
ततोऽसौ पुत्रैरवधीरितः स्नुषाभिः परिभूतः परिजनेनाव-
गीतो बाह्यमात्रेणापि केनचिदप्यननुवर्त्यमानः सुखितेषु
दुःखितः कष्टतरामागुःशेषामवस्थामनुभवतीति, एवमन्यो
ऽपि जराभिभूतविग्रहस्तृणकुर्वीकरणेऽप्यसमर्थः सन् का-
यैकनिष्ठलोकात्परिभ्रममाप्नोतीति, आह—'गात्रं संकुचितं
गतिर्विगलिता दन्ताश्च नाशं गता, दृष्टिर्भ्रश्यति रूपमेव
हसते वक्त्रं च लालायते । वाक्यं नैव करोति बान्धवजनः
पत्नी न-शुश्रूषते, धिक्कष्टं जरयाऽभिभूतपुरुषं पुत्रोऽप्यवज्ञाय-
ते' ॥१॥ इत्यादि, तदेवं जराभिभूतं निजाः परिचरन्त्यसावपि
परिभूयमानस्तद्विरक्तचेतास्तदपवादान् जनयाऽऽचष्टे,
आह-च- 'सो वा' इत्यादि, वाशब्दः पूर्वापेक्षया पक्षान्तरं
दर्शयति-ते वा निजास्तं परिवदन्ति, स वा जराजर्जरित-
देहस्ताञ्जिजान् अनेकदोषोद्घटनतया परिवदेत्-निन्देद्,

अथ वा-विद्यमानार्थतया तानसाववगायति; परिभवती-
त्यर्थः । येऽपि पूर्वकृतधर्मवशात्तं वृद्धं न परिचदन्ति
तेऽपि तदुद्धाऽपनयनसमर्था न भवन्ति, आह च—
'नालमि' त्यादि-नाऽलं-न समर्थास्ते पुत्रकलत्रादयस्तत्रेति ।
प्रत्यक्षभावमुपगतं वृद्धमाह—त्राणाय शरणाय वेति,
तत्रापत्तरणसमर्थं त्राणमुच्यते, यथा महाश्रोतोऽभिरुह्यमानः
सुकर्णधाराऽर्धाष्टिनं प्लवमासाद्याऽऽपस्तरनीति । शरणं
पुनर्यद्वष्टम्भाभिर्भयैः स्थीयते तदुच्यते, तत्पुनर्दुर्ग-पर्वतः
पुरुषो वेति, एतदुक्तं भवति—जराभिभूतस्य न कश्चित्
त्राणाय, शरणाय वा, त्वमपि तेषां नालं त्राणाय शरणाय
वेति, उक्तञ्च—'जन्मजरामरणभयै-रभिद्रुते व्याधिर्वेदनाग्र-
स्ते । जिनवरवचनादन्य-त्र नास्ति शरणं क्वचिन्नोके
॥ १ ॥' इत्यादि, स तु तस्यामवस्थायां किंभूतो भवती-
त्याह—'से ख हस्साए' इत्यादि, स जरार्जीर्णविग्रहो न
हास्याय भवति, तस्यैव हसनीयत्वात्; न परान् हसितुं
योग्यो भवनीत्यर्थः । स च समं परां वा एवम-
भिधीयते जनैः—किं किलास्य हसितेन हास्यास्पदस्येति ।
न च क्रीडायै न च लङ्घनवल्गनास्फोटनक्रीडानां योग्योऽ-
सौ भवति, नापि रत्यै भवति रतिरिह विषयगता गृह्यते
सा पुनर्ललनावगूहनादिका, तथाभूतोऽप्यवजुगूहपुः स्त्री-
भिरभिधीयते न लज्जते भवाच्च पश्यति-आत्मानं नाव-
लोकयति शिरःपलिनभस्मावगुण्डितं मां दुहितृभूतामेवं
गूदितुमिच्छसीत्यादिवचसामास्पदत्वाच्च रत्यै भवति, न
विभूपायै, यतो विभूषिताऽपि प्रततचर्मवलिकः स नैव
शोभन, उक्तञ्च—

"न विभूषणमस्य युज्यते, न च हास्यं कुत एव विभ्रमः?।
अथ तपु च वर्तते जनो, भवमायाति परां विडम्बनाम्" ॥ १ ॥

"जं जं करं इतं तं, न सोहपे जोवणे अतिकेने ।
पुरिसस्स महिलियाए, एकं धम्मं पमुच्छं" ॥ २ ॥

गतमप्रशस्तं मूलस्थानम् । सांप्रतं प्रशस्तमुच्यते—

इच्छेवं समुट्ठिए अहोविहाराए अंतरं च खलु इमं संपे-
हाए धीरे मुहुत्तमवि णो पमायए वओ अचेति जोवणं
व । (सूत्र-६५)

अथ वा-यत एवं ते सुहृदो नाऽलं त्राणाय शरणाय वा अतः
किं विदध्यादित्याह—'इच्छवामि' त्यादि, इतिरुपप्रदर्शने, अप्र-
शस्तमूलगुणस्थानं वर्तमानो जराभिभूतो न हास्याय न
क्रीडायै न रत्यै न विभूपायै प्रत्येकं च शुभाशुभकर्मफलं
प्राणिनामित्येवं मत्वा, समुत्थितः—सम्यगुत्थितः शस्त्रप-
रिक्षोक्तं मूलगुणस्थानमधिनिष्ठुं 'अहो' इत्याश्रयं, विहरणं
विहार आश्रयभूतो विहारोऽहोविहारो यथोक्तसंयमानु-
ष्ठानं तस्मै अहोविहागयोत्थितः सन् क्षणमपि नो प्रमाद-
यादित्युत्तरेण सण्टङ्कः । किं च—'अन्तरं च' त्यादि, अन्त-
रमिति-अवसरस्तच्चार्थक्षेत्रसुकुलोत्पत्तिवाधिलाभसर्वविर-
त्यादिकं, चः समुच्चयं, खलुरवधारणे, इममिति अनने-
दमाह—विनेयस्तपःसंयमादाववसीद् प्रत्यक्षभावापन्नमार्थ-
क्षेत्रादिकप्रन्तरमवसरमुपदर्श्याभिधीयते—तवायमेवंभूतोऽ-
वसरोऽनादौ संसारे पुनरतीव सुदुर्लभ एवेति, अतस्तम-

वसरं संप्रेक्ष्य-पर्यालोच्य धीरः सन् सुहृन्मप्येकं नो प्रमा-
दयेत्-नो प्रमादवशगो भूयादिति, संप्रेक्ष्येत्यत्र अनुस्वार-
लोपश्छान्दसत्वादिति, अन्यदप्यलक्षणाकमवजातीयम-
स्मादेव हेतोरवगन्तव्यमिति, । आन्तर्माहृत्कित्वाच्च छान्द-
स्थिकोपयोगस्य मुहूर्त्तमित्युक्तम्, अन्यथा समयमप्येकं
न प्रमादयेदिति वाच्यं, तदुक्तम्—

"संप्राप्य मानुषत्वं, संसारासारतां च विज्ञाय ।

हे जीव ! किं प्रमादा-त्र चेष्टसे शान्तये सततम् ॥ १ ॥

ननु पुनरिदमतिदुर्लभ-मगाधसंसारजलधिविश्रष्टम् ।

मानुष्यं खद्योतक-तडिल्लनाविलसितप्रतिमम् ॥ २ ॥

इत्यादि, किमर्थञ्च नो प्रमादयेदित्याह—'वयो अच्चेइ' ति—
वयः—कुमारादि 'अत्येति' अतीव एति-याति अत्यंत, अन्य-
च्च—'जोवणं व' ति-अत्येत्यनुवर्तते, यौवने वाऽयेति-अ-
तिक्रामति, वयाग्रहणैव यौवनस्यावगन्तत्वात्तदुपादानं प्रा-
धान्यस्यापनार्थं, धर्मार्थकामानां तन्नियन्धनत्वात् सर्ववयसां
यौवनं साधीयः; तदपि त्वारं यतीति, उक्तं च—'नइवेगसमं
चवलं, च जीवियं जोवणञ्च कुंसुमममं । सोक्खं च जं
अण्णिच्चं, तिण्णं वि तुरमाणभोज्जाइ' ॥ १ ॥ तदेवं मत्वा
अहो विहारायोत्थानं श्रेय इति ।

ये पुनः संसाराभिधक्लिणोऽसंयमजीवितमेव बहु

मन्यन्ते ते किंभूता भवन्तीत्याह—

'जीविए इह जे पमत्ता से हंता छेत्ता मेत्ता लुंप्पिता
विलुंप्पिता उद्वित्ता उत्तासइत्ता, अकडं करिस्सामि ति
मण्णमाणे, जेहिं वा सद्धिं संवसइ ते वा णं एगया नि-
यगा तं पुंवि पोसेति, सो वा ते नियमे पच्छा पोसिज्जा
नाऽलं ते तव तांणाए वा सरणाए वा, तुमं पि तेसिं
नाऽलं तांणाए वा सरणाए वा । (सूत्र-६६)

'जीविए' इत्यादि, ये तु वयोऽनिक्रमणं नावगच्छन्ति,
ते 'इह' इति-अस्मिन्नसंयमजीवितं प्रमत्ता अभ्युपगन्ना
विषयकपायेषु प्रमाद्यन्ति प्रमत्ताश्चाहर्निशं परितप्यमानाः
कालाऽकालसमुत्थायिनः सन्तः सत्त्वोपघातकारिणीः क्रियाः
समारम्भत, इति, आह च—'से हंता' इत्यादि, 'से' इ-
त्यप्रशस्तगुणमूलस्थानवान्विषयाभिलाषी प्रमत्तः सन् स्था-
वजङ्गमानामसुमतां हन्ता भवतीति, अत्र च बहुवचन-
प्रक्रमेऽपि जात्यपक्षयैक्यचननिर्देश इति, तथा छेत्ता कर्ण-
नासिकादीनां भेत्ता-शिरोनयनादगादीनां लुम्पयिता अ-
न्यिच्छदनादिभिर्विलुम्पयिता ग्रामघातादिभिरपद्रावयिता
प्राणव्यपरोपको विपशस्त्रादिभिरपद्रावयिता वा उत्त्रासको
लोष्टप्रक्षेपादिभिः स किमर्थं हननादिकाः क्रियाः करोती-
त्याह—'अकडं' इत्यादि, अकृतमिति, यदन्येन नानुष्ठितं
तदहं करिष्यामीत्येवं मन्यमानोऽर्थोपार्जनाय हननादिक्रि-
यासु प्रवर्तते स एवं क्रूरकर्मा-अतिशयकारी समुद्रलङ्घना-
दिकाः क्रियाः कुर्वन्प्यलाभोदयादपगतसर्वस्वः किंभूतो
भवतीत्याह—'जेहिं वा' इत्यादि । वाशब्दो भिन्नक्रमः प-
क्षान्तरद्योतको, यैर्मातापितृस्वजनादिभिः सार्द्धं संवसत्य-
सौ त एव वा णमिति वाक्यालङ्कारे, एकदेति-अर्थनाशा-
द्यादि शैशवे वा निजां आत्मीया वान्धवाः सुहृदो वा

‘पुर्व्वे’ पूर्व्वमेव तं सर्व्वोपायक्षीणं पोषयन्ति स वाऽप्रा-
प्तमनोरथलाभः संस्तान्निजान् पश्चात्पोष्यदर्शदानादिना
सम्मानयेदिति । ते च पोषकाः-पोष्या वा तथापद्मनस्य न
प्राणाय भवन्तीत्याह-‘नालं’ इत्यादि । ते निजा मानापि-
च्छाद्यस्तन्वेत्युपदेशविषयापन्ना, उच्यन्ते-प्राणाय-आपद्म-
णार्थं शरणाय-निर्भयस्थित्यर्थं नालं-न समर्थाः, त्वमापि तेषां
प्राण-शरणे कर्त्तुं नालमिति ; तद्वत् तावत् स्वजनो न प्रा-
णाय भवन्तीत्येतद्विनिपादितम् ।

अर्थोऽपि महता क्लेशेनोपात्तो रक्षितश्च न प्राणाय
भवतीत्येतद्विनिपादयिषुगद—

उवादितमेसं तेण वा संणिहिंसंखिचओ किज्झ, इह-
मेगेसि अमंजयाणं भोयणाए, तओ से एगया रोगसमु-
प्पायां समुप्पजंति, जेहिं वा मद्धि संवसति, ते वा खं
एगया खियगा तं पुर्व्वि परिहरंति, सो वा ते खियए
पच्छा परिहरेज्जा, नालं ते तव ताणाए वा सरणाए वा
तुमं पि तेसि नालं ताणाए वा सरणाए वा,
(सूत्र-६७)

‘उवादिते’ ति-‘अद्’ भक्षणे इत्येनस्मादुपपूर्वांनिष्ठाप्रत्ययः,
तत्र बहुलं छन्दसीतीडागमः, उपादितम्-उपभुक्तं, तस्य शे-
पमुपभुक्तशेषं, नेन वा वाशब्दादनुपभुक्तशेषेण वा सांनिधानं
सांनिध्यस्तस्य सन्नित्यस्सांनिधिसांनिध्यः, अथ वा-सम्य-
प्रधीयते-स्थाप्यत उपभोगाय योऽर्थः स संनिधिस्तस्य स-
न्नित्यः-प्राप्त्यर्थम् ; उपभोग्यद्रव्यनिचय इत्यर्थः, स इहास्मिन्
संसारं एकैकाम्-असंयतानां, संयनाऽऽभासानां वा केषां
चिद्भाजनाय-उपभोगार्थं क्रियते-विधीयत इति, अमावापि
यदर्थमनुष्ठितोऽन्तरायोदयात्तत्संपत्त्ये न प्रभवतीत्याह-
‘तओ से’ त्यादि, ततो द्रव्यसंनिधिसंनिध्यादुत्तरकाल-
मुपभोगाऽवसरे ‘से’ तस्य बुभुक्षेरेकदति द्रव्यक्षेत्रकाल-
लभावनिमित्ताविर्भावितवेदनीयकर्मोदयं रोगसमुत्पादाः-
ज्वरादिप्रादुर्भावाः ‘समुत्पद्यन्ते’ इति—आन्निर्भवन्ति । स
च तैः कुष्ठराजयक्ष्मादिभिरभिभूतः सन् भग्ननासिकां
गलतपण्णिपादाऽविच्छेदप्रवृत्तश्वासाऽऽकुलः, किभूतो भव-
ति इत्याह—‘जेहिं’ इत्यादि, यैस्मानापित्रादिभिर्निजैः
सार्द्धं संवसति त एव वा निजा एकदा-रोगोत्पत्तिकाले
पूर्व्वमेव तं परिहरन्ति, स वा तान्निजान् पश्चात्परिभवो-
स्थापितविचकः परिहरेत् त्यजंस्त्रिरपक्षः, सेडुकवत्स्या-
दित्यर्थः, ते च स्वजनाद्यो रोगोत्पत्तिकाले परिहरन्तो
अपरिहरन्तो वा न प्राणाय भवन्तीति दर्शयति-‘नालं’
इत्यादि, पूर्व्ववद्,

रोगाद्यभिभूतान्तःकरणेन-च,ऽपगतप्राणेन न च किमा-
लस्य सम्यक्करणेन रोगवदनाः सादव्या इति आह—

जाणित्तु दुक्खं पत्तेयं सायं । (सूत्र-६८)

‘जाणित्तु’ इत्यादि, ज्ञात्वा प्रत्येकं प्राणिनां दुःखं तद्वि-
परीतं शान्तं वा दीनमानसेन ज्वरादिवेदनोत्पत्तिकाले स्व-
कृतकर्मफलमवश्यमनुभवनीयमिति मत्वा न वैक्रव्यं का-
र्यमिति, उत्पुङ्गं च-‘सह केले (डे) वर । दुःखमचित्तयत्,

स्ववशना हि पुनस्तव दुलेभा । बहुतरं च सहिष्यसि जीव
हे ! परवशो न च तत्र गुणोऽस्ति ते ”॥ १ ॥

यावच्च श्रोत्रादिभिर्विज्ञानैरपरिहीयमानैर्ज्जगज्जीर्णं न
निजाः परिवदन्ति, यावच्चानुकम्पया न पोषयन्ति रोगाभि-
भूतं च न परिहरन्ति तावदात्माथोऽनुष्ठेय इत्येनदर्शयति-

अणुभिकंतं च खलु वयं संपेहाए । (सूत्र-६९)

‘अणुभिकंतञ्च’ इत्यादि, चशब्दः आधिक्ये, खलु शब्दः
पुनःशब्दार्थे, पूर्व्वमभिक्रान्तं वयः समीक्ष्य मूढभावं व्रजती-
ति प्रतिपादितम्, अनभिक्रान्तं च पुनर्वयः संप्रेक्ष्य ‘आयट्ठं
सम्मं समणुवासेज्जासि’ (सूत्र-७१) । इत्युत्तरेण संबन्धः,
आत्माथम् आत्महितं समनुवासयेत् ; कुर्यादित्यर्थः ।

किमनतिक्रान्तवयसैवात्महितमनुष्ठेयमुनान्यनापीति ? परे-
णापि लब्धावसरेणात्महितमनुष्ठेयमित्येतद् दर्शयति—

खणं जाणाहि पंडिए । (सूत्र-७०)

क्षणः-अवसरे धर्मानुष्ठानस्य स चार्थक्षेत्रसुकुलोत्पत्त्या-
दिकः परिवादोपपन्नपरिहारदोषदुष्टानां जरावालभावगंगा-
णामभावे सति, तं क्षणं जानीहि-अवगच्छ परिहृत !-आ-
त्मज्ञ ! अथ वा-अवसीदन् शिष्यः प्राप्ताहाते-हे अनतिक्रा-
न्तयौवन ! परिवादादिदोषत्रयास्पृष्टपरिहृत ! द्रव्यक्षेत्रका-
लभावभेदभिन्नं क्षणम्-अवसरमेवभूतं जानीहि-अवबुध्य-
न्व । आचा०(क्षणस्वरूपम् ‘खण’ शब्दं ३ भागं दर्शयिष्यते)
एवंभूतमवसरमवाप्यात्माथं समनुवासयेदित्युत्तरेण स-
म्बन्धः ।

किञ्च—

‘जाव सोत्तपरिखाणा अपरिहीणा शेत्तपरिखाणा
अपरिहीणा घाणपरिखाणा अपरिहीणा रसणपरि-
खाणा अपरिहीणा फासपरिखाणा अपरिहीणा इच्चे-
तेहि । विरुवरुवेहिं पण्णाणेहिं अपरिहायमाणेहिं
आयट्ठं सम्मं समणुवासेज्जासि ति वेमि । (सूत्र-७१)

‘जाव’ इत्यादि, यावदस्य—विशरारोः कायापसदस्य
श्रोत्रविज्ञानानि जरसा रोगेण वा अपरिहीनानि भवन्ति
एवं नेत्रघ्राणरसनस्पर्शविज्ञानानि न विषयग्रहणस्वभावतया
मान्यं प्रतिपद्यन्ते, इत्येतैर्विरूपरूपैः-इष्टानिष्टरूपतया नाना-
रूपैः प्रज्ञानैः-प्रकृष्टैर्ज्ञानैरपिहीयमाणैः सद्भिः किं कुर्यात्,
इत्याह-‘आयट्ठं’ इत्यादि, आत्मनोऽर्थः आत्माथः, स च ज्ञा-
नदर्शनचारित्र्यात्मकः, अन्यस्त्वनर्थ एव । अथवा-आत्मने
हितं प्रयोजनमात्माथं, नञ् चारित्रानुष्ठानमेव । अथ वा-
आयतः—अपर्यवसानान् मोक्ष एव स चासावर्थश्चायता-
थोऽतस्तम्, यदि वा-आयत्तो-मोक्षः अर्थः-प्रयोजनं यस्य
दर्शनादित्रयस्य तत्तथा ‘समनुवासयेद्’ इति-‘वस’ नि-
वासे, इत्यस्माद्धतुमणिजन्तात्तिद (सिप्) सम्-सम्यग्-
यथोक्तानुष्ठानेन अनु-पश्चादनभिक्रान्तं वयः संप्रेक्ष्य क्षणम्-
अवसरं प्रतिपद्य श्रोत्रादिविज्ञानानां वा प्रहीणानामधि-
गम्य तत आत्माथं समनुवासये-आत्मनि विदध्याः ।
अथ वा-अर्थवशाद्विभक्तिपुरुषविपरिणाम इति कृत्वा तेन

वा आत्मार्येण ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकेनात्मानं समनुवास-
येद्-भावयेद्-रञ्जयेत्, आयतार्थं वा मोक्षार्थं सम्यक् अपु-
नरागमनेना अन्विति-यथोक्तानुष्ठानात्पश्चादात्मना समनुवा-
सयेद्-अधिष्ठापयेत्, इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति सुध-
र्मस्वामी जम्बूस्वामिनमिदमाह-यद्गवता श्रीवर्द्धमान-
स्वामिनाऽर्थतोऽभ्यधाति तदेवाहं सूत्रात्मना वच्मीति ।
आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

आत (य) द्वि (नृ)-आत्मार्येण-पुं० । आत्मनोऽर्थः आ-
त्मार्यः स विद्यते यस्य स तथा । आत्मवति, “ एवं से भि-
क्खु आत(य)द्वी ” (सूत्र-४२ ×) । यो ह्यन्यमपायेभ्यो
रक्षति स आत्मार्यः-आत्मवानित्युच्यते । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

आत (य) निष्फेडय-आत्मनिस्फेटक-पुं० । आत्मानं स-
म्यग्दर्शनादिकेनानुष्ठानेन संसारचारकाच्चिस्सारके, सूत्र० ।
“ आयनिष्फेडय आयाणमेवं पडिसाहरेज्जासि ” (सूत्र-
४२ +) । आत्मानं सम्यग्दर्शनादिकेनानुष्ठानेन संसार-
चारकाच्चिस्सारयतीति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

आत (य) क्ष-आत्मज्ञ-पुं० । आत्मज्ञानिनि, सूत्र० ।

अत्ताण जो जाणति जो य लोगं । (सूत्र० २० ×)

यो ह्यात्मानं परलोकयायिनं शरीराद्व्यतिरिक्तं सुखदुःखा-
धारं जानाति यश्चात्महितेषु प्रवर्तते स आत्मज्ञो भवति ।
येन चात्मा यथावस्थितस्वरूपोऽहंप्रत्ययग्राह्योऽभिज्ञानो
भवति नैवायं सर्वोऽपि लोकः प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपो विदितो
भवति, स एव चात्मज्ञोऽस्तीत्यादिक्रियावादं भाषितुमर्ह-
तीति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

आत (य) तंत-आत्मतन्त्र-त्रि० । आत्मायत्ते, स्था० ४
ठा० २ उ० ।

आत (य) तंतकर-आत्मतन्त्रकर-पुं० । आत्मतन्त्रः सन्
कार्यार्थिणि करोतीत्यात्मतन्त्रः । आत्मायत्ते जिनादौ, आ-
त्मतन्त्रमात्मायत्तं धनम्-गच्छादि करोतीत्यात्मतन्त्रकरः ।
आत्माऽऽयत्तस्य धनस्य गच्छादिकस्य कारके च । स्था०
४ ठा० २ उ० ।

आत (य) तत्त-आत्मतत्त्व-न० । आत्मनस्तत्त्वम् । आत्म-
नो यथार्थस्वरूपं, चैतन्यरूपं मतभेदे, कर्तृत्वादिरूपं, आ-
त्मैव तत्त्वम्परमपदार्थं, आत्मरूपं परमपदार्थं च, वाच० ।
ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकं तत्त्वं च । परमार्थदृशां ज्ञानदर्शन-
चारित्रात्मकमात्मतत्त्वं विद्यायान्यत्सर्वं शरीराद्यपि परा-
व्यमवेति । आचा० ।

आत [य] तत्तप्पगास-आत्मतत्त्वप्रकाश-पुं० । आत्म-
धर्मप्रभावे, अष्ट० ।

गुरुत्वं स्वस्य नोदेति, शिक्षासात्म्येन यावता ।

आत्मतत्त्वप्रकाशेन, तावत्सेव्यो गुरुत्तमः ॥ ५ ॥

अष्ट० ८ अष्ट० । वाच० ।

आत (य) तरा-आत्मतरक-पुं० । आत्मानं केवलं तार-
यतीत्यात्मतराः, स्वार्थिककप्रत्ययविधानात् आत्मतरकाः ।
व्य० । प्रायश्चित्तार्हं पुरुषविशेषं, व्य० । “ आयतरगा० ” ये

पुनस्तपोवलिष्ठा वैयावृत्त्यलब्धिहीनास्ते तप एव यथोक्तरूपं
कुर्वन्ति न वैयावृत्त्यमाचार्यादीनामित्यात्मानं केवलं तार-
यन्तीत्यात्मतराः, स्वार्थिककप्रत्ययविधानात् आत्मतरकाः ।
व्य० १ उ० ।

आत (य) तुला-आत्मतुला-स्त्री० । आत्मौपम्ये, सूत्र० २
श्रु० २ अ० । आत्मतुल्यतायाम्, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

कम्हा णं तुम्हे पाणिं पडिसाहरहं, पाणिनो ढहिज्जा,
दड्ढे किं भविस्सहं, दुक्खं ति मन्नमाणा पडिसाहरहं,
एस तुला एस पमाणे एस समोसरणे । (सूत्र० ४१ +)

अवश्यमग्निदाहभयान्न कश्चिदग्न्यभिमुखं पाणिं ददाती-
त्येतत्पराऽयं दृष्टान्तः । पाणिना दग्धेनापि किं भवतां भ-
विष्यतीति ? दुःखमिति चेत् यद्येवं भवन्तो दाहापादित-
दुःखभीरवः सुखलिप्सवः, तदेवं सति सर्वेऽपि जन्तवः
संसारोदरविवरवर्तिन एवभूता एवेत्येवम् आत्मतुल्या-
आत्मौपम्येन यथा मम नाभिमतं दुःखमित्येवं सर्वजन्तूना-
मित्यवगम्याऽहिसैव प्राधान्येनाश्रयणीया, तदेतत्प्रमाणम्,
एषा युक्तिः “ आत्मवत्सर्वभूतानि, यः पश्यति स पश्यति ” ।
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

एवं सहिते हियासए, आयतुलं पाणेहि संजए ॥ १२ × ॥

‘ एवम् ’ अनन्तरोक्तरात्या परिवर्तमानः सह हितेन वर्तते
इति सहितो ज्ञानादियुक्तो वा संयतः-प्रवृत्तितोऽपरप्राणिभिः
सुखार्थिभिरात्मतुल्यता-आत्मतुल्यतां दुःखाऽप्रियत्वसुख-
प्रियत्वरूपामधिकं पश्येत् आत्मतुल्यान् सर्वानपि प्राणिनः
पालयेत् । सूत्र० १ श्रु० २ अ० । “ आयतुले पयासु ” ॥ ३ × ॥
प्रजायन्त इति प्रजाः पृथिव्यादयो जन्तवस्तास्वात्मतुल्यः
आत्मवत्सर्वप्राणिनः पश्यतीत्यर्थः, एवभूत एव साधुभव-
तीति, तथा चोक्तम्-“ जह मम ए पियं दुक्खं, जाणिय
एमेव सव्वजीवाणं । ए हणइ ए हणावेइ य, सममणइ तेण
सो समणो ” ॥ १ ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

डहरे य पाणे बुद्धे य पाणे,

ते आतओ पासइ सव्वलोए ॥ १८ + ॥

ये केचन ‘ डहरे ’ ति-लघवः-कुन्थ्यादयः सूत्रमा वा ते सर्वे-
ऽपि प्राणाः प्राणिनो ये च बुद्धा वादरशरीरिणस्तान्सर्वा-
नप्यात्मतुल्यान्-आत्मवत्पश्यति-सर्वस्मिन्नपि लोके याव-
त्प्रमाणं मम तावदेव कुन्थोरपि यथा वा मम दुःखमनभि-
मतमेवं सर्वलोकस्यापि-सर्वेषामपि प्राणिनां दुःखमुत्पद्यते,
दुःखाद् बोद्धिजन्ते । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

आत (य) त-आत्मत्व-न० । आत्मनो भावे, आत्मधर्मे,
वाच० ।

अह पास तेहिं कुलेहिं, आयताए जाया । (सूत्र-१७२ ×)

‘ अथ ’ इति-वाक्योपन्यासार्थं, पश्य त्वं तेषूच्चावचेषु कुलेषु
आत्मत्वाय-आत्मीयकर्मानुभवनाय जाताः, आचा० १ श्रु०
६ अ० १ उ० ।

अशेषकर्मकलङ्कारहितत्वे मोक्षभावे, संयमभावे च । सूत्र० ।

आरंभं तिरियं कट्ठु, आतत्ताए परिव्वए ॥ ७ ॥

आरम्भम्-सावधानुष्ठानरूपं, तिर्यक्कृत्वा-अपहस्तयित्वा
आत्मनो भाव आत्मत्वम्-अशेषकर्मकलङ्कारहितत्वं तस्मै
आत्मत्वाय । यदि चा-आत्मा-मोक्षः; संयमो वा तद्भा-
वस्तस्मै तदर्थं परि-समन्ताद् व्रजेत्; संयमानुष्ठानक्रियायां
दत्तवधानो भवेदित्यर्थः । सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० ।

आत(य)दण्ड-आत्मदण्ड-पुं० । आत्मानं दण्डयतीत्या-
त्मदण्डः । आत्मन उपघातके, “ यीयाद् अस्संजय आय-
दण्डे ” ॥ ६ + ॥ असंयतो-गृहस्थः, प्रव्रजितो वा तत्कर्म-
कारी गृहस्थ एव । स च हरितच्छेदविधाय्यात्मानं दण्ड-
यतीत्यात्मदण्डः । स हि परमार्थतः पर्येषघातेनात्मत्वमवो-
पहन्ति । सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० । “ पतेण कायस्य य आय-
दण्डे ” ॥ २ + ॥ यथैभिः कायैः-समारभ्यमाणैः; पांड्य-
मानैरात्मा दण्डयते; तत्समारम्भादात्मदण्डो भवतीत्यर्थः ।
सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० । “ णिस्सिय आयदण्डा ” ॥ २३ x ॥
आत्मैव दण्डयतीति दण्डो येषां ते भवन्त्यात्मदण्डा अ-
सदाचारप्रवृत्तेरिति । सूत्र० २ ध्रु० ६ अ० ।

आत(य)दण्डसमाचार-आत्मदण्डसमाचार-त्रि० । आ-
त्मा दण्डयते-हितात् अयने येन स आत्मदण्डः समाचारः-
अनुष्ठानं येषामनार्याणां ते । आत्महितानुष्ठाने, सूत्र०
१ ध्रु० २ अ० १ उ० । “ आयदण्डसमाचारे ” ॥ १४ + ॥ सूत्र०
१ ध्रु० ३ अ० १ उ० ।

आत(य)दरि-आत्मदर्श-पुं० । आत्मा-देहः दृश्यतेऽ-
स्मिन् आचारे घञ् । दर्पणे, आदर्शे, को० । घञ् ६ त० ।
आत्मनो दर्शने, आत्मसाक्षात्कारे, वाच० ।

आत(य)पएस-आत्मप्रदेश-पुं० । जीवांशे, पञ्चा० १४
विब० ।

आत(य)परिण-आत्मपरिणति-स्त्री० । आत्मनो-जी-
वस्य परिणतिरात्मपरिणतिः । जीवस्यानुष्ठानविशेषसम्पा-
दके परिणामविशेषे, हा० ।

विषयप्रतिभासं चा-त्मपरिणतिमत्तथा ।

तत्त्वसंवेदनं चैव, ज्ञानमाहुर्महर्षयः ॥ १ ॥

आत्मनो-जीवस्य परिणतेः-अनुष्ठानविशेषसंपाद्यः परि-
णामविशेषः, सैव ज्ञेयतया यस्मिन्नास्ति ज्ञानेन पुनस्तद्रूप-
प्रवृत्तिनिवृत्तिरपि तदात्मपरिणतिमत् । हा० ६ अष्ट० ।

विषयप्रतिभासाख्य-मात्मपरिणतिमत्तथा ।

तत्त्वसंवेदनं चैव, त्रिधा ज्ञानं प्रकीर्तितम् ॥ २ ॥

तथा-आत्मनः-स्वस्य परिणामः-अर्थानर्थप्रतिभासात्मा
विद्यते यत्र तत्, आत्मनो-जीवस्य परिणामः-अनुष्ठानवि-
शेषसंपाद्यो विद्यते यत्रेति येन सम्यक्त्वलाभप्रयोज्यवस्तु-
विषयतावत्त्वमर्थो लभ्यते । हा० ६ द्वा० ।

आत(य)पसंसा-आत्मप्रसंसा-स्त्री० । आत्मस्तुतौ, अष्ट० ।

(आत्मप्रशंसा च न कार्या) आत्मस्वरूपचयानी सर्वे
परम्-अनात्मत्वेन जानाति । सः आत्मवित् प्रशंसां न
करोति, तदेवाऽऽह-

गुणैर्यदि न पूर्णोऽसि, कृतमात्मप्रशंसया ।

गुणैरेवाऽसि पूर्णश्चेत्, कृतमात्मप्रशंसया ॥ १ ॥

व्या०-गुणैरिति-‘यदि गुणैः’ केवलज्ञानादिभिः पूर्णः
न असि तर्हि ‘आत्मप्रशंसया’ व्यर्थात्मस्तुत्या ‘कृतं’
नाम-अतः निर्गुणात्मनः का प्रशंसा ?, पौद्गलिकोपाधिजा
गुणा इति मूढा वदन्ति तेन प्रशंसा ‘चेद्’ यदि सम्यग्दर्श-
नज्ञानचारित्र्यनिरूपकैः साधनगुणैः ज्ञायात्मज्ञानदर्शनचारित्र्य-
रूपैः सिद्धगुणैः पूर्णः तर्हि वाचकात्मकप्रशंसया कृतम् ;
अतमित्यर्थः, प्राग्भावविता गुणाः स्वत एव प्रकटीभवन्ति
नेनुयष्टिः पलालावृता चिरकालं तिष्ठति इति का स्वमुखा-
त्स्वगुणप्रशंसना ।

पुनर्व्यवहारेण दर्शयति-

श्रेयोद्रुमस्य मूलानि, स्वोत्कर्षाभिः प्रवाहतः ।

पुण्यानि प्रकटीकुर्वन्, फलं किं समवाप्स्यसि ? ॥ २ ॥

व्या०-‘श्रेयोद्रुम’ इति-भो भद्र ? ‘पुण्यानि’ पवित्राणि
‘श्रेयोद्रुमस्य मूलानि’ कल्याणवृक्षस्य मूलानि ‘स्वो-
त्कर्षाभिः प्रवाहतः’ स्वस्य उत्कर्षैः-आत्मसुखं स एव
अभ्यः प्रवाहः तस्मात् ‘प्रकटीकुर्वन्’ व्यक्तं कुर्वन् किं
फलं समवाप्स्यसि ? अपि तु नैव, यस्य द्रुमस्य मूलम् उ-
त्खातं तेन फलोत्पत्तिर्न भवति ।

आलम्बिता हिताय स्युः, परैः स्वगुणरश्मयः ।

अहो स्वयं गृहीतास्तु, पातयन्ति भवोदधौ ॥ ३ ॥

व्या०-‘आलम्बिता’ इति-‘स्वगुणरश्मयः’ आत्मीगु-
णरज्जवः ‘परैः’ अन्यैः ‘आलम्बिताः’ स्मरणचिन्तनेन
गृहीताः ‘हिताय’ कल्याणाय स्युः, स्वसुखाय भवन्ति,
‘अहो’ इति-आश्चर्यं स्वगुणैः स्वयं गृहीता भवोदधौ
पातयन्ति, स्वमुखेन स्वगुणोत्कर्षः न कार्यः ।

उच्चत्वदृष्टिदोषोत्थ-स्वोत्कर्षज्वरशान्तिकम् ।

पूर्वपुरुषसिंहेभ्यो, भृशं नीचत्वभावनम् ॥ ४ ॥

व्या०-‘उच्चत्वदोष’ इति-अभ्यासात्प्राप्तज्ञानविनयतपो-
रूपगुणान्तर्जलितमहामोहोदयेन आत्मनि उच्चत्वम् अहं
गुणी भया प्राप्तमिदं, ज्ञानं विनयगुणचानहमिति उच्चत्व-
दृष्टिदोषेण उत्थो यः स्वोत्कर्षः स एव ज्वरः तस्य ‘शान्ति-
कम्’ उपशमकारणं ‘पूर्वपुरुषाः’ अहंदादयः ते एव सिंहाः
तेभ्यः ‘आत्मन्यूनत्वभावनं’ मानोदयतापनिर्वापणं ज्ञेयम् ।

“ घञो घञो वयरो, सालिभदो य धूलभदो अ ।

जोहिं विसयकसायां, चत्ता रत्ता गुणं नियम ॥ १ ॥ ”

(अस्या गायया व्याख्या)-घन्याः पूर्वपुरुषा ये वा-
न्ताश्चवाः-अनादिभुक्तपरभावास्वादनरामणीयकं त्यजन्ति,
सदुपदेशज्ञातसत्तासुखसंसा आत्मधर्मश्रवणसुखम् अनु-
भूयमानाः चक्रिसंपदो विपद् इव मन्यन्ते, स्वगुणेषु धन्यः
स्थूलभद्रः यो ह्यत्यातुररक्त, कोशप्रार्थनाऽकम्पितपरिणाम-
स्तु-“ अहो स्वयं गृहीतास्तु, पातयन्ति भवोदधौ ॥ ३ ॥

उच्चत्वदृष्टिदोषोत्थः स्वोत्कर्षज्वरशान्तिकम् ।

पूर्वपुरुषसिंहेभ्यो, भृशं नीचत्वभावनम् ॥ ४ ॥

शरीररूपलावण्य-आमारामधनादिभिः ।

१-कोशान्नाग्निविश्या २-मूलमेव धाकाकारेण-संगृहीतम् ।

उत्कर्षः परपर्यायै-श्रिदानन्दधनस्य कः ॥ ५ ॥”

अहं तु निरर्थककुविकल्पैः चिन्तयामि विषयविषोपायान् ।

उक्तं च-“संतं वि कोवि उज्जह, को वि असंतं वि अहिल-
सई । भोए चय इयरचयेण वि, ददुं पमवेण जह जेवू ॥१॥”

इत्यादिभावनया स्वदापचिन्तनेन आत्मात्कर्षपरिणामो
निवार्यः ।

शरीररूपलावण्य-ग्रामाऽऽरामधनादिभिः ।

उत्कर्षः परपर्यायै-श्रिदानन्दधनस्य कः ॥ ५ ॥

व्या०-‘शरीरे’ति-‘चिदानन्दधनस्य’ चिद्-ज्ञानम् आनन्दः-
सुखं ताभ्यां घनस्य-आत्मनः परपर्यायैः-संयोगसंभवैः पु-
द्गलसंनिकर्षोद्भवैः क उत्कर्ष-उन्मादः कैरिति शरीराणि-
औदारिकादीनि विनाशित्वभावानि रूपं-संस्थाननिर्माण-
वर्णनामकर्मोद्भवं लावण्यं-चातुर्यं सौभाग्यनामोदयनिष्पन्नं
वेदादिमाहसंनिकर्षसंभवं ग्रामः-जननिवासलक्षणः, आरा-
माः-वनोद्यानभूमयः, धनं-गणिमधरिमादि तेषां द्वन्द्वः तैः
क उत्कर्षः परत्वात् कर्मवन्धनियन्धनात् स्वस्वरूपरोधकात्
तत्संयोगः निन्द्य एव तर्हि क उत्कर्षः ? उक्तं च उत्तरा-
ध्याने-

“ धयेण किं धम्मपुराहिगारे,
सयणेण वा कामगुणेहि चैव ।
समणो भविस्सामो गुणोद्धारो,
वहिं विहारो अभिगम्म भिक्खुं ॥ १ ॥
न तस्स दुक्खं विभजंति णाहो,
न मित्तवग्गा न सुआ न वांयया ।
इक्को सयं पच्चयुद्धोद्दुक्खं,
कत्तारमेवं अणुजाइ कम्मं” ॥ २ ॥

अतः आत्मगुणानन्दपरिणतानां कर्मोपाधिसंभवे उत्कर्षो
न भवति ।

शुद्धाः प्रत्यात्मसाम्येन, पर्यायाः परिभाविताः ।

अशुद्धाश्चाप्रकृष्टत्वात्, स्वोत्कर्षाय महामुनेः ॥ ६ ॥

व्या०-‘शुद्धाः प्रत्यात्म’ इति-तथा मुनेः-निर्गुणस्य पाको-
त्तीर्णजात्यकार्तस्वरगृहीतात्मस्वरूपस्य शुद्धाः-पर्यायाः
सम्यग्ज्ञानचरणध्यानप्राग्भावरूपा आत्मपर्याया न उत्कर्-
षाय भवन्ति । कथं न भवन्तीत्याह-प्रत्यात्मसाम्येन
परिभाविता आत्मानम् आत्मानं प्रति प्रत्यात्म तत्र
साम्येन तुल्यत्वेन भाविताः । भावना च किमाधिक्यं
समं जातं ? तेन एते ज्ञानादयो गुणाः सर्वात्मनि सन्त्येवं
सर्वसाधारणे क उत्कर्षः ? इति भाविनाशयः सर्वजीवानां
ज्ञानाद्यनन्तपर्यायत्वं तुल्यं सिद्ध-संसारस्थयोः न सत्ता-
भेदः । उक्तं च संवेगरङ्गशालायाम्-

“नाणाइणंतगुणोव्वयं, अरुवमणहं च लोगपरिमाणं ।
कत्ता भोत्ता जीवं, मच्चहु सिद्धाण तुल्लमिणं ॥ १ ॥”

श्रीपूज्यैश्च-“जीवो गुणपडिवन्तो, न जस्स दव्वड्डियस्स
सामइयं” । तथा ठाणगे-‘एगे आया’ (सूत्र-२ । स्था० १
ठा०) इत्यादिपाठात् सर्वत्र तुल्यत्वं आत्मनः सद्गुणप्रा-
कट्ये क उत्कर्षः अशुद्धाः पर्यायाः औदयिकाः शक्तत्वाद्यः

अप्रकृष्टत्वात् तुच्छत्वाद् दोषत्वाद् गुणघाततत्त्वज्ञानरमणा-
पघातत्वात् शोफरोगपुष्टत्वञ्च उत्कर्षाय भवन्ति, किमेभिः
पुद्गलोपचयरूपैः परोपाधिजैः संसर्गैश्च मे कदा निवृत्तिः
एभ्य इति संवेगनिर्वेदपरिणतानां नोन्माद इति ।

पुनः आत्मानमुपदिशति-

क्षोभं गच्छन्समुद्रोऽपि, स्वोत्कर्षपवनेरितः ।

गुणौघान् बुद्बुदीकृत्य, विनाशयसि किं मुघा ॥ ७ ॥

व्या०-‘क्षोभं गच्छन्’ति-हे हंस ! स्वतत्त्वजलपूर्णस्वरूप-
मानसनिवासरसिकः त्वं ‘समुद्रोऽपि’ मुद्रा-साधुलिङ्गरू-
पा तया युक्तोऽपि ‘स्वोत्कर्षपवनेरितः’ साऽहंकारपवन-
प्रेरितः क्षोभं गच्छन् अध्यवसायैः एवमेवं भवन् गुणौघान्
अभ्यासोत्पन्नान् धुनधरवतधरलक्षणान् ग्रामर्षोपाधिरूपान्
बुद्बुदीकृत्य ‘मुघा’ व्यर्थं किं विनाशयसि प्राप्तगुण-
गम्भीरो भव, स्वगुणाः स्वस्यैवं हितहेतवः तन्न, किं पर-
दर्शनेन मानोपहतस्य गुणाः तुच्छीभवन्ति, अतो न मानो
विधेयः ।

निरपेक्षाऽनवल्लिन्ना-नन्तचिन्मात्रमूर्त्तयः ।

योगिनो गलितोत्कर्षा-पकर्षानल्पकल्पनाः ॥ ८ ॥

व्या०-‘निरपेक्षा’ इति-योगिनो-यमनियमाद्यष्टाङ्गयोगा-
भ्यासोत्पन्नरत्नत्रयीलक्षणस्वयोगसिद्धा ईदृशा भवन्ति,
‘निरपेक्षाः’ निर्गता अपेक्षा-अपेक्षणे येभ्यस्ते निरपेक्षाः,
अपेक्षारहिता इत्यर्थः । ‘अनवल्लिन्ना’ अवच्छेदरहिता ।
‘अनन्तचिन्मात्रमूर्त्तयः’ अनन्तं प्रान्तरहितं चिद्-ज्ञानं
तन्मात्रा ज्ञानमात्रा मूर्त्तिः येषां ते अनन्तचिन्मात्रमूर्त्तयः
इत्यनेन परभावानुगतचतुर्नायिकलाः स्वच्छस्वरूपानुगत-
चिन्तनपरिणताः ‘गलितोत्कर्षापकर्षाः’ गलितः उत्कर्षः-
उन्मादः अपकर्षः-दीनता तयोः अनल्पाः-कल्पनाः विक-
ल्पजालपटलानि येषां एवंविधा योगिनः ज्ञानपरिणताः
ज्ञानकरसाः तिष्ठन्ति ते एव तत्त्वसाधनचिन्मया इति अतो
मानोन्मादजनकः स्वोत्कर्षो निवार्यः । अष्ट० १८ अष्ट० ।

अहाहु से आयरियाण सयंसे,

जो लावएजा असणस्स हेऊ ॥ २४ ॥

अथाःसावचार्यगुणानां शतांशे वर्तते शतग्रहणमुपलक्षणं
सहस्रांशशेदेरप्यधो वर्तते इति ‘यो’ ह्यत्रस्य हेतुम्-भाजन-
निमित्तमपरवस्त्रादिनिमित्तं वा आत्मगुणान् परेणालापयद्-
भाणयेत् असावचार्यगुणानां सहस्रांशं वर्तते । किमङ्ग !
पुनर्यः स्वत एवाऽऽत्मप्रशंसां विदधातीति । सूत्र० १ श्रु० ७
अ० ।

आत (य) प्यओग-आत्मप्रयोग-पुं० । आत्मव्यापारे,

“आयप्यओगेणं उववज्जंति, यो परप्यओगेणं उववज्जंति”
(सूत्र-६८६) भ० २० श० १० उ० ।

आत (य) प्यओगणिवत्तिथि-आत्मप्रयोगनिर्वर्तित-वि० ।

“आयप्यओगाणव्वत्तिथि” (सूत्र-५६४ +) । आत्मनः
प्रयोगेण-मनःप्रभृतिव्यापारेण निर्वर्तितं निष्पादितं य-
त्तत्तथा । आत्मनो मनःप्रभृतिव्यापारेण निष्पादितं, भ०
१६ श० १ उ० ।

आत (य) प्पमाण-आत्मप्रमाण-त्रि० । साद्धहस्तत्रय-
प्रमाणे, प्रव० २ द्वार ।

आत (य) प्पवाय-आत्मप्रवाद-न० । आत्मानं-जीवमने-
कधा नयमतभेदेन यत्प्रवदति तदात्मप्रवादम् । न० । यत्रा-
ऽऽत्मा-जीवोऽनेकनयैः प्रोचते नदात्मप्रवादम् । स० १४
सम० । आत्माऽनेकधा यत्र नयदर्शनैर्वर्ण्यते तदात्मप्रवादम् ।
(स० १४७ सूत्रटी०) पूर्वगनधुनचिशेषे, (स० १४७ सूत्रटी०)
तस्य पदप्रमाणं पद्धविशनिपदकाट्यः । न० । स० ।

आयप्पवायपुव्वस्स णं सोलस १६ वत्थू पणत्ता । न० ।
आत्मप्रवादपूर्वस्य सप्तमस्य । स० १६ सम० ।

आयप्पवायपुव्वं, अहिजमाणस्स तीसगुत्तस्स ।

नयमयमयाणमाणस्स, दिट्ठीमोहो समुप्पन्नो ॥२३३५॥

आत्मप्रवादनामकं पूर्वमधीयानस्य । विशेष० । । अस्या
गाथायाः व्याख्या 'जीवपप्पसिय' शब्दे चतुर्थभागे १४५४
पृष्ठे वक्ष्यते)

आयप्पवायपुव्वं, निज्जूदा होइ धम्मपन्नत्ती ॥१६+॥

इह आत्मप्रवादपूर्व-यत्रात्मनः संसात्तिमुक्ताद्यनेकभेदभिन्न-
स्य प्रवदनमिति तस्मात्प्रियूढा भवति धर्मप्रज्ञातिः; पद्धी-
चनिकेत्यर्थः । दृश० १ अ० ।

आत (य) प्पियसंघणसंयोग-आत्मार्पितसम्बन्धनसंयोग-
पुं० । संयोगभेदे, उक्त० १ अ० । (तद्वक्तव्यता 'संयोग' शब्दे
सप्तमे भागे वक्ष्यते)

आत (य) वल-आत्मवल-न० । आत्मनो वलम् शक्त्युपचय
आत्मवलम् । आत्मनः शक्त्युपचये, आचा० १ श्रु० २
अ० २ उ० । बहुलाधिकात् । पौ वः ॥ ८ । १ । २३१ ॥ अस्य
वैकल्पिकत्वात् ।

आत (य) बोध-आत्मबोध-पुं० । आत्मज्ञाने, अष्ट० ।

आत्मबोधो न वः पाशो, देहगेहधनादिकम् ।

यः क्षिप्तोऽप्यात्मना तेषु, स्वस्य बन्धाय जायते ॥ ६ ॥

भो भव्या ! यः-युष्माकम् आत्मबोधः आत्मज्ञाने न पाशः-
न बन्धहेतुः तेषु देहगृहधनादिषु यः आत्मना क्षिप्तः स
पाशः-रागपरिणामः स्वस्य-आत्मनः एव बन्धाय जायते
इत्यनेन देहगृहादिषु यः रक्तः स सर्वः भवपाशैर्वधनाति स्व-
स्य बन्धहेतुः इत्यनेन परंभावा-रागादयः आत्मनो बन्ध-
वृद्धिहेतवः । अष्ट० १४ अष्ट० ।

आत (य) भाव-आत्मभाव-पुं० । अनादिभवाभ्यस्ते मि-
थ्यात्वादिके विषयगृधुतायाम्, "विणहज्जओ सव्वउ
आयभावं" ॥ २१ + ॥ आत्मभावः-अनादिभवाभ्यस्तो मि-
थ्यात्वादिकस्तमपनयेत् । यद्विवा-आत्मभावो-विषयगृधु-
ता, अतस्तमपनयेद् । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । स्वाभिप्राये
च । भ० २ श० ५ उ० ।

आत (य) भाववक्कण्या-आत्मभाववक्कनता-स्त्री० । आ-
त्मभावस्याऽप्रशस्तस्य वक्कनता-वक्कीकरणं प्रशस्ततत्त्वाप-
दर्शनतात्मभाववक्कनता । मायाप्रत्ययिकक्रियाभेदे, वक्कना-
नां च बहुत्वविषयायां भावप्रत्ययो न विरुद्धः सा च क्रिया-

व्यापारत्वात् । स्था० २ ठा० १ उ० । "अप्पणो चियं भावं
गृहति नियडिमनो उज्जगभावं दरिसेइ संजमादिसिदिलो
चा करणफला जो डोमं दरिसेइ ।" आच० ४ अ० ।

आत (या) भाववक्कण्या-आत्मभाववक्कन्यता-स्त्री० । आ-
त्मभाव एव-स्वाभिप्राय एव न वस्तुतत्त्वं वक्कन्यो-वाच्यो
ऽभिमानाद् येषां ते आत्मभाववक्कन्यतास्तेषां भाव आत्म-
भाववक्कन्यता । अहंमानिनायाम् । भ० २ श० ५ उ० ।
" सधेण एस अट्टे नो वेव णे आयभाघवक्कण्याए " (सूत्र-१११ x) । नैवात्मभाववक्कन्यतयाऽयमर्थः न वय-
महंमानितयैव ब्रूमः; अपि तु-परमार्थ एवायमेवंविधः इति
भावना । भ० २ श० ५ उ० ।

आत (य) भू-आत्मभू-पुं० । आत्मनो-मनसो, देहाद्वा भ-
वति, भू-किप्-६-त० । मनोभवे कामे, देहभवे पुत्रे, क-
न्यायाम्, वाच० ।

" नार्याः कुत्राऽपि कस्याश्चि-हारकौ द्वौ धर्भवतुः ।

सपत्नीतनुभूरको, द्वितीयश्चात्मभूद्वयोः " ॥ १ ॥

आ० क० ६ अ० । बुद्धौ च । स्त्री० । आत्मनैव भवति । भू-
किप् । शिवे, विष्णौ च । वाच० ।

आत (य) रक्ख-आत्मरक्ख-त्रि० । अक्षररक्के, श्री० ।
आत्मानं रागद्वेषादंरक्त्योद्धवक्काद्वा रक्षन्तीत्यात्मरक्षाः ।
रागद्वेषादंरक्त्याच्चात्मनो रक्षकं, स्था० ।

ते च-

तओ आयरक्खा पन्नत्तो, तं जहा-धम्मियाए पडि-
चोयणाए पडिचोएत्ता भवइ १, तुसिणीए वा सिया २,
उड्डितु वा आयाए एगंतभवक्कमेज्जा ३ । (सूत्र-१७२ +)

' धम्मियाए पडिचोयणाए ' ति-आत्मना एवं धार्मिको-
पदेशेन नंदं भवादृशां विधातुमुचिनमित्यादिना प्रेरयिता-
उपदेशा भवतीति अनुकूलतरोपसर्गकारिणः ततोऽसाधुप-
सर्गकरणाच्चरन्ते ततोऽकृत्यासेवा न भवतीत्यत आत्मा
रक्षिता भवतीति १, तुष्णीको वा-वाच्यमः; उपेक्षक इत्यर्थः,
स्यादिति २, प्रेरणाया अधिपत्ये उपेक्षणासामर्थ्ये च ततः
स्थानादुत्थाय ' आय ' ति-आत्मना एकान्तम्-विजनम्
अन्तं भूमिभागमवक्रामेत्-गच्छेत् । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
विमानाधिपतेः सूर्यभस्य देवस्यात्मानं रक्षयन्तीत्यात्म-
रक्षाः । कर्मणोऽण् ॥ ५ । ३ । १४ ॥ इत्यण्प्रत्ययः । रा० ।
देवविशेष, रा० । सूर्याभस्य वर्णकमधिकृत्य-" सोलसेहि
आयरक्खदेवसाहस्सीणं " (अस्य सूत्रांशस्य व्याख्या)-
पोडशभिरात्मरक्षदेवसहस्रैरिति विमानाधिपतेः सूर्याभ-
स्य देवस्यात्मानं रक्षयन्तीत्यात्मरक्षाः । कर्मणोऽण् ॥ ५ ।
३ । १४ । इत्यण्प्रत्ययः । ते च शिरस्त्राणकल्पाः, यथा हि
शिरस्त्राणं-शिरस्याविद्धप्राणरक्षकं भवति तथा तेऽप्यात्म-
रक्षकां गृहीतधनुर्दण्डादिप्रहरणाः समन्ततः सप्तानीका-
धिपतेरग्रतश्चावस्थायिनो विमानाधिपतेः सूर्याभस्य देवस्य
प्राणरक्षकाः । देवानामपांथाभावात् तेषां तथाग्रहणपुर-
स्सरमवस्थानं निरर्थकमिति चेतराणां स्थितिमात्रपरिपा-
लनहेतुत्वात् प्रीतिप्रकर्षहेतुत्वाच्च, तथा हि-ते समन्ततः-
सर्वोसु दिक्षु गृहीतप्रहरणा ऊर्ध्वस्थिता अवतिष्ठमानाः

स्वनायकशरीररक्षणपरायणाः स्वनायकैकनिपणहृष्टयः प-
रेषामसहमानानां क्षोभमुत्पादयन्ति-जनयन्ति स्वनायकस्य
परां प्रीतिम् । रा० ।

(तथा च)-

चमरस्स णं भंते ! असुरिदस्स असुररक्षो कइ आय-
रक्खदेवसहस्सीओ पसत्ताओ ? , गोयमा ! चत्तारि चउ-
सट्ठीओ आयरक्खदेवसाहस्सीओ पसत्ताओ, एए णं
आयरक्खवसत्ताओ । एवं सव्वेसिं इंदाणं जस्स जत्तिआ
आयरक्खा ते भाणियव्वा । (१६४ +)

‘वसत्ताओ’ ति-आत्मरक्षदेवानां वर्षको वाच्यः, स चायम्-
“ सन्नद्धवद्धवम्मियक्कवया उत्पीलियसरासणपट्टिया पिण-
द्धगेवेज्जा वद्धआविद्धविमलवरचिधपट्टा गहियाउहपहरणा
तिणयाइ तिसंधियाइ वइरामयकोडीणि धणुइ अभिगिउक्क
पयओ परमाइयकंडकलावा नीलपाणिणो पीयपाणिणो र-
त्तपाणिणो एवं चारुचावचम्मदंडखगपासवरधरा आयरक्खा रक्खो-
वगया गुत्ता गुत्तपालिया जुत्ता जुत्तपालिया पत्तेयं पत्तेयं
समयओ विणयओ किकरभूया इव चिट्ठेति ” ति, अस्या-
यमर्थः-संनद्धा-सन्नहतिकया कृतसन्नाहाः वद्धः कशाव-
न्धनतः वर्म्मितश्च वर्म्मिकृतः शरीरारोपणतः कवचः कङ्कटो
यैस्ते तथा, ततः सन्नद्धशब्देन कर्मधारयः । तथा
उत्पीडिता प्रत्यङ्गाऽऽरोपणेन शरासनपट्टिका धनुर्यष्टि-
यैस्ते तथा, अथ वा-उत्पीडिता वाहौ वद्धा शरास-
नपट्टिका धनुर्यष्टियैस्ते तथा । पिनद्धं परिहितं त्रैवे-
यकं ग्रीवाभरणं यैस्ते तथा, तथा वद्धो ग्रन्थिदानेन
आविद्धश्च शिरस्यारोपणेन विमलो वरश्च चिह्नपट्टो
योधतासूचको नेत्रादिवस्त्ररूपः सौवर्णो वा पट्टो यैस्ते
तथा, तथा गृहीताभ्यायुधानि प्रहरणाय यैस्ते तथा, अथ
वा-गृहीताभ्यायुधानि क्षेप्यास्त्राणि प्रहरणानि च यैस्ते
तथा, तथा त्रिनतानि मध्यपार्श्वद्वयलक्षणस्थानत्रयेऽवन-
तानि त्रिसन्धितानि त्रिषु स्थानेषु कृतसन्धिकानि, नैका-
ङ्गिकानीत्यर्थः । वज्रमयकोटीनि धनूंष्यभिगृह्य वदतः पदे
मुष्टिस्थानं तिष्ठन्तीति सम्बन्धः । परिमात्रिकः सर्वतो
मात्रावान् काण्डकलापो येषां ते तथा । नीलपाणय इत्या-
दिषु नीलादिवर्णेषु कृत्वा नीलादयो वाणभेदाः सम्भाव्यन्ते ।
चारुचापपाणय इत्यत्र च चाप-धनुरेवानागोपितज्यमतो
न पुनरुक्तता, चर्मपाणय इत्यत्र चर्मशब्देन स्फुरक उच्यते,
दण्डादयः प्रतीताः, उक्कमेवार्थं संग्रहणेनाह-‘ नीलपीप ’
त्यादि । अथ वा-नीलादीन् सर्वानेव युगपत्केचिद्धारयन्ति
देवशङ्करिति दर्शयन्नाह-‘ नीलपीप ’त्यादि, ते चात्मरक्षा न
संज्ञामात्रेणैवेत्याह-आत्मरक्षाः; स्वाम्यात्मरक्षा इत्यर्थः, ते
एव विशेष्यन्ते रक्षोपगता रक्षामुपगताः; सततं प्रयुक्तरक्षा
इत्यर्थः । एतदेव कथमित्याह-गुप्ताः अभेदवृत्तयः, तथा-
गुप्तपालीकाः तदन्यतो व्यावृत्तमनोवृत्तिकाः मण्डलीकाः,
शुक्लाः परस्परसम्बद्धाः, युक्तपालीकाः निरन्तरमण्डलीकाः,
प्रत्येकमेकैकशः समयतः पदातिसमाचारेण विनयतो-
विनयेन किकरभूता इव-प्रेष्यत्वं प्राप्ता इवेति, अयं च
पुस्तकान्तरे साक्षाद् दृश्यत एवेति । ‘ एवं सव्वेसिंदिदाणं ’

ति-‘ एवमि ’ ति-चरमवत्सर्वेषामिन्द्राणां सामानिकचतुर्गुणा
आत्मरक्षा वाच्याः, ते चार्थत एवम्-सर्वेषामिन्द्राणां सा-
मानिकचतुर्गुणा आत्मरक्षाः, तत्र चतुःपष्टिसहस्राणि चम-
रस्येन्द्रसामानिकानाम्, यलेस्तु पष्टिः, शेषभवनपतीन्द्राणां
प्रत्येकं पदं पदं सहस्राणि, शुकस्य चतुरशीतिः, ईशानस्या-
ऽशीतिः, संनत्कुमारस्य द्विसप्ततिः, माहेन्द्रस्य सप्ततिः,
ब्रह्मणः पष्टिः, लान्तकस्य पञ्चाशत्, शुकस्य चत्वारिंशत्,
सहस्रारस्य त्रिंशत्, प्राणतस्य विंशतिः, अच्युतस्य दश-
सहस्राणि सामानिकानामिति, यदाह-

“ चउसट्ठी सट्ठी खलु. छब्ब सहस्सा उ असुरवज्जाणं ।

सामाणिया उ एए, चउग्गुणा आयरक्खाउ ॥ १ ॥

चउरासीइ असीई, यावत्तरि सत्तरी य सट्ठी य ।

पष्ठा चत्तालीसा, तीसा वीसा दससहस्सा ” ॥ २ ॥ इति ।
मं० ३ श० ६ उ० ।

आत [य] रक्खि [न्]-आत्मरक्षिन्-त्रि० । आत्मानं रक्ष-
त्यपायेभ्यः-कुगतिगमनादिभ्य इत्येवंशीलः आत्मरक्षी ।
कुगतिगमनादिभ्य आत्मनो रक्षणशीले, उक्त० पा० ४ अ० ।
“ अप्पाणुरक्खी चरमप्पमतो ” ॥ १०+ ॥ उक्त० ४ अ० ।

आत (य) रक्खिय-आत्मरक्षित-त्रि० । आत्माऽपोयेभ्यो-
दुर्गतिगमनादिभ्यो रक्षितो येन स तथा । दुर्गतिगमनहेतु-
निवन्धनात्सावधानुष्ठानाच्चित्ते, सूत्र० । “ आयपरक्कमे
आयरक्खिए ” (सूत्र० ४२ +) । दुर्गतिगमनहेतुनिवन्ध-
नस्य सावधानुष्ठानस्य निवृत्तत्वाद् । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

अरइं पिडुओ किच्चा, विरए आयरक्खिए ॥ १५ X ॥

आत्मरक्षितो दुर्गतिहेतोरेवपद्यानादरंनेनेत्यात्मरक्षितः ।
आहिताग्न्यादिषु ॥ ३१, १५३ ॥ दर्शनात् क्लान्तस्य परनिपातः
(हेम व्याकरण सूत्रेण) उक्त० २ अ० ।

आत (य) वं-आत्मवत्-त्रि० । “ आयवं ” (सूत्र-१० X) ।
आत्मा ज्ञानादिकोऽस्यास्तीत्यात्मवान् । ज्ञानादिमति, आ-
चा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

आत्मा-चित्तं वश्यतयाऽस्त्यस्य मतुप् । मस्य वः स्त्रियां
ङीप् । वश्यचित्ते, निर्विकारचित्ते च । आत्मा प्रकाश्यतया
विद्यतेऽस्य आत्मप्रकाशके शास्त्रे, आत्मना तुल्यक्रियावति,
आत्मतुल्यक्रियायाम्, अच्य० । वाच० ।

आतव-आतप-पु० । आ-समन्तात्तपति संतापयति जग-
दित्यातपः । उक्त० १ अ० । आ-तप+घ । उद्द्योते, कर्म० २
कर्म० । स चाद्योतो यद्यपि लोके भेदेन प्रसिद्धो-यथा, सू-
र्यगत आतपः, चन्द्रगतः प्रकाश इति । तथाप्यातपशब्दः
चन्द्रप्रभायामपि वर्तते, यदुक्तम्-“ चन्द्रिका कौमुदी ज्यो-
त्स्ना, तथा चन्द्रातपः स्मृतः ” ॥ १ ॥ इति । सू० प्र० ३
पाहु० । “ आतवाइ वा ” (सूत्र-६५X) आतप इति वा । आ-
तप आदित्यस्येति । स्था० २ ठा० ४ उ० । घर्मे, उक्त० २
अ० । “ आयवताणनिमित्तं ” ॥ ६६X ॥ उष्णेन परितापना ।
व्य० २ उ० । आतप्यते-पीड्यते शरीरमनेनेत्यातपः । तृण-
पाषाणादौ, “ आयवस्स निवाणं, अउला हवइ वेयणा ”
॥ ३५X ॥ उक्त० १ अ० । निविडकिरणे, रौद्रे च प्रकाशे,
वाच० । स्वनामख्याते अहोरात्रभवे चतुर्विंशतितमे मुहूर्ते
च । स० ३० सम० च० प्र० १ पो वः ॥ १२३ ॥ इतिपस्यवः ।

आतवणाम (नृ)-आतपनामन्-न० । नामकर्मभेदे, आ० श्रु-
दयादातपवान् भवति । पृथिवीकाये, आदित्यमण्डलादिवत् ।
आ० । यदुदयाज्जन्तुशरीराणि स्वरूपेणानुष्णान्यपि उष्ण-
प्रकाशलक्षणमातपं कुर्वन्ति तदातपनाम । तद्विपाकश्च
भानुमण्डलगतभूकायिकेष्वेव, न चक्षौ, प्रवचनप्रतिषेधात् ;
तत्रोष्णत्वमुष्णस्पर्शनामोदयात् , उत्कटलोहितवर्णनामो-
दयाच्च प्रकाशकत्वमिति । पं० सं० ३ द्वार । यदुदयचशा-
ज्जन्तुशरीराणि भानुमण्डलगतपृथ्वीकायिकरूपाणि स्वरू-
पेणानुष्णान्यपि उष्णप्रकाशलक्षणमातपं कुर्वन्ति तदातप-
नाम । आतपनामोदयश्च बह्विशरीरे न भवति सूत्रे प्रति-
षेधात् । तत्रोष्णत्वमुष्णस्पर्शनामोदयात् । उत्कटलोहित-
वर्णनामोदयाच्च प्रकाशकत्वम् । कर्म० ६ कर्म० ।

रविचिंवे उ जियंगं, तावजुयं आयवाउ न उ जलणे ।

जमुसिणफासस्सं वहिं, लोहियवणस्स उदउ चि ॥४४॥

आतपाद्-आतपनामोदयाज्जीवानामङ्गं-शरीरम् तापयुतं
स्वयमनुष्णमापि उष्णप्रकाशयुक्तं भवति । आतपस्य पुनरु-
दयो रविचिंवे एव । तुशब्द एवकारार्थः । भानुमण्डलादिपा-
थिव्यशरीरेष्वेव, न पुनर्ज्वलने-दुर्नभुंजि । अत्र युक्तिमाह-यद्-
यस्मात्कारणात् तत्र-ज्वलने-ज्वलनजन्तुशरीरे; तेजस्का-
यशरीरे इत्यर्थः, उष्णस्पर्शस्योदयः, तथा-'लोहितवर्णस्यो-
दय' इति-तेजस्कायशरीराण्येवाष्णस्पर्शोदयेनोष्णानि, लो-
हितवर्णनामोदयाच्च प्रकाशयुक्तानि भवन्ति, न त्वातपोदया-
दिति भावः । तदुदयाज्जन्तुशरीराण्येवात्मनानुष्णान्यप्युष्ण-
प्रकाशरूपमातपं कुर्वन्ति, तदातपनामित्यर्थः । कर्म० १ कर्म० ।

आत(य)वणिवाय-आतपनिपात-पुं० । आतपस्य-धर्मस्य
नितरं पातो निपातः । धर्मस्य नितराम्पाते, उच० ।

आयवस्स निवाएणं, अउला हवह वेयया ॥ ३५X ॥

आतपस्य निपातेन-धर्मस्य संयोगेन अनुला वेदना भवति,
तापशीतवर्षावातादिपीडाऽस्माभिः सांहुं न शक्यते । अथ
वा-आतप्यते-पीड्यते शरीरमेनेत्यातपः तृणपापाणादि-
रप्युच्यते तस्य संगेनास्मच्छरीरे महती वेदना भवति ।
उच० २ अ० ।

आत (य) वतत्त-आतपतप्त-त्रि० । धर्मतत्त्व, " आतवतत्ते
वहे अहवे " ॥ २०१ X ॥ आयवतत्तं अप्पोदगं अवहं वे-
प्पति । असइ आयवतत्तं वहं घिप्पति । नि० चू० १ उ० ।

आत (य) ववं (त्)-आतपवत्-त्रि० । आतपोऽस्त्यत्र
मतुप् । मस्य वः । आतपयुक्ते, " शृङ्गाणि यस्यातपवन्ति
सिद्धाः " वाच० । अहोरात्रभवे स्वनामक्याते चतुर्विंशे
मुहूर्ते, जं० ७ वक्ष० । कल्प० ।

आत (य) वालं-आत्मपाल-त्रि० । आत्मानमेव पालयती-
त्यात्मपालः । आत्मनः पालके, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

आतवालोय-आतपालोक-पुं० । हुतवहतापदर्शने, ज्ञा० । " आ-
तवालोयमहंतुं वइयपुरणकरणे " (सूत्रः २७ X) । ज्ञा० १
श्रु० १ अ० ।

आत (य) वस-आत्मवश-त्रि० । आत्मनो वशः-आय-
त्ता यत्र । आत्माधीने, " यद्यदात्मवशं तु स्था-त्तत्तत्से-
वेत यन्ततः । सर्वे परवशं दुःखं, सर्वमात्मवशं सुखम् " ॥१॥
मनु० । वाच० ।

सञ्चत्येषु विमुक्तो, साहू सञ्चत्य होइ अप्पवसो । ६८-+।
सर्वाथेषु विमुक्तः-सर्वपदार्थेषु ममतारहितः साधुः-मोक्ष-
साधकः सर्वत्रात्मवशो भवति; न कुत्रापि परवशः । ग०
२ अधि० ।

आत (य) वायपत्त-आत्मवादप्राप्त-त्रि० । आत्मन उपयो-
गलक्षणस्य जीवस्यासंख्येयप्रदेशात्मकस्य संकोचविकाश-
भाजः स्वरूपफलभुजः प्रत्येकसाधारणतया व्यवस्थितस्य
द्रव्यपर्यायतया नित्यानित्याद्यनन्तधर्मात्मकस्य वा वाद
आत्मवादस्तं प्राप्त आत्मवादप्राप्तः । सम्यग् यथावस्थि-
तात्मस्वतत्त्ववेदिनि, सूत्र० । " आयवायपत्ते विउ "
(सूत्र० ४ X) । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।

आत (य) वि (द्)-आत्मविद्-त्रि० । पाठान्तरे-" आ-
यवी " (सूत्र-१०७ X) । आत्मानं स्वभाविपतनरक्षण-
द्वारेण वेत्तीत्यात्मविद् । आत्मनो रक्षके, आचा० १ श्रु० ३
अ० १ उ० । आत्मानं यथार्थरूपेण वेत्ति, विद्-किप्-६
त० । आत्मस्वरूपे, आत्मानं स्वपक्षं वेत्ति किप् । स्व-
पक्षज्ञातरि, वाच० ।

आत (य) वीरिय-आत्मवीर्य-न० । वीर्यभेदे, नि० चू० ।
आयविरियं दुविहं-विश्रोगायवीरियं च, अविश्रोगायवी-
रियं च । विश्रोगायवीरियं जहा-संसारवत्यस्स जीवस्स
मणमादिजोगा वियोगजा भवन्ति, अविश्रोगाऽऽयवीरियं
पुण-उवश्रोगो-असंखेजा पप्प एसत्तणं । नि० चू० १ उ० ।

आत (य) विसोहि-आत्मविशुद्धि-लौ० । उत्कालिकश्रुत-
विशेषे, न० । आत्मनो-जीवस्यालोचना प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिप्र-
भृतिप्रकारेण विशुद्धिः कर्मविशमनलक्षणा प्रतिपाद्यते यस्यां
अन्यपद्धतौ सा आत्मविशुद्धिः । न० । आत्मनो जीव-
स्यालोचनादिप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिप्रकारेण विशुद्धिः कर्म-
विशमनलक्षणा प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनमात्मविशुद्धिः ।
पा० ।

आत (य) वेयावच्चकर-आत्मवैयावृत्त्यकर-त्रि० । अलसे,
विसम्भोगिके च । स्था० ।

आयवेयावच्चकरं नामभेगे, णो परवेया वच्चकरे ।
(सूत्र-३२० X)

आत्मवैयावृत्त्यकरः-अलसो, विसम्भोगिको वा । स्था० ४
ठा० ३ उ० ।

आतसंचेयणिज-आत्मसंचेतनीय-पुं० । आत्मना संचेत्यन्ते-
क्रियन्त इत्यात्मसंचेतनीयाः । स्था० ४ ठा० ४ उ० । उप-
सर्गभेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । (अस्य भेदोदहरणादिवहुव-
क्तव्यता 'उचसंग' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

आत (य) संजम-आत्मसंयम-पुं० । आत्मनः-शरीरस्य
संयमः । संवृताङ्गोपाङ्गेन्द्रियत्वे, पा० । आत्मनो-मनसः
संयमः । चित्तसंयमने, वाच० ।

आत (य) संयमपर-आत्मसंयमपर-त्रि० । आत्मनः-शरीर-
स्य संयमः संवृताङ्गोपाङ्गोन्द्रियत्वम् तत्परं-तत्प्रधानम् । सं-
वृताङ्गोपाङ्गोन्द्रियत्वप्रधाने, पो० ६ विव० ।

आत (य)संयमोवाय-आत्मसंयमोपाय-पुं० । संयमनं संयम
आत्मनः संयम आत्मसंयमस्तदुपायः । आत्मसंयमनोपाये,
दश० । उक्तं च—“ तस्यात्मा संयतो यो हि, सदाचारे रत-
स्सदा । स एव धृतिमान् धर्म-स्तस्यैव च जिनो हितः ”
॥ १ ॥ इति । दश० १ अ० ।

आत(य)संवेक्षण-आत्मसंवेदन-न० । द्रव्योपसर्गभेदे, सूत्र० ।
तथा च उपसर्गमधिकृत्य—

दव्ये चउव्विहो दे-वमणुयतिरियायसंवेतो ॥ ४७ ॥

आत्मसंवेदना अपि चतुर्विधा, तद्यथा-घट्टनातः, लेख-
नातः, अङ्गुलाद्यवयवसंश्लेषरूपाया स्तम्भनातः, प्रपाताच्च ।
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

आत (य) संवेयणिज-आत्मसंवेदनीय-पुं० । आत्मना
क्रियन्ते इत्यात्मसंवेदनीयाः । द्रव्योपसर्गभेदे, आ० चू० १
अ० । (एतस्य भेदादिवहुवक्तव्यता ‘उपसर्ग’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे वक्ष्यते) ।

आत (य) सक्खि (न्)-आत्मसाक्षिन्-त्रि० । आत्मनः
बुद्धिवृत्तः साक्षी-प्रकाशकः वेदान्तादिमतसिद्धे बुद्धिवृद्धि-
प्रकाशके चैतन्ये, वाच० । आत्मा-स्वजीवः स्वस्वसंचित-
प्रत्यक्षविरतिपरिणामपरिणतः साक्षी यत्र तदात्मसंज्ञिकम् ।
स्वजीवसाक्षिके, पा० ।

आत (य) (अप)सत्तम-आत्मसत्तम-त्रि० । आत्मना स-
त्तमः-सत्तानां पूरण आत्मा वा सत्तमो यस्यासावात्मसत्तमः ।
सत्तानां पूरण आत्मा यस्य । तस्मिन्, स्था० । “ मञ्जीरं
अरहा अप्सत्तमे मुंडे भवित्ता ” (सूत्र-२६४+) स्था० ७
ठा० ३ उ० ।

आत(य)संमप्पण-आत्मसमर्पण-न० । आत्मनिवेदने, पञ्चा० ।

गुरवे चात्मनिवेदनं महते फलाय—

अहं तिपयाहिणपुव्वं, सम्मं सुद्धेण चित्तरयणेण ।

गुरुणोऽणुवेयणं स-व्वहेव दढमप्पणा एत्थ ॥ २६ ॥

अथ तदात्मनिवेदनं गुरुः प्रतिपद्यते न वा, यदि न प्रति-
पद्यते तदा न युक्तं निष्फलत्वात्तस्येत्याशङ्क्यं परिहरन्नाह—
एसा खल्लु गुरुभत्ती, उक्कोसो एस दाणधम्मो उ ।

भावविसुद्धीर्हं ददं, इहरा वि य वीयमेयस्स ॥ ३० ॥

कथमिदं भावविशुद्धयाभावपूर्वकमात्मनिवेदनमुत्कृष्टदान-
धर्मवीजं भवन्तीत्याह—

जं उत्तमचरियमिणं, सोउं पि अणुत्तमाण पांरे चि ।

ता एयसगासाओ, उक्कोसो होइ एयस्स ॥ ३१ ॥

अथ यदि तदात्मनिवेदनं गुरुः प्रतिपद्यते तदाऽधिकरण-
दोषो गुणः स्यादित्याशङ्क्यं परिहरन्नाह—

गुरुणो वि णाऽहिगरणं, ममत्तरहियस्स एत्थ वत्थुम्मि ।

तव्ववसुद्धिहेउं, आणाए पयत्तमाणस्स ॥ ३२ ॥

‘पञ्चा० २ विव०’ ।

(एतासां गाथानां व्याख्या ‘पञ्ज्या’ शब्दे पञ्चमेभागे
‘करिष्यते’) ।

आत(य)सम्या-आत्मसमता-स्त्री० । आत्मौपम्ये, आचा० ।
सर्वत्रात्मौपम्यं समाचरोदित्याह—

आतवो वहिया पास, तम्हा ण हंता ण विधायए ।

(सूत्र-११५×) ।

यथा ह्यात्मनः सुखमिष्टमितरत्वन्यथा तथा बहिरपि-
आत्मनो व्यतिरिक्तानामपि जन्तूनां सुखप्रियत्वमसुखप्रियत्वं
च पश्य-अथ धारय, तदेवमात्मसमतां सर्वप्राणिनामव-
धार्य किं कर्त्तव्यमित्याह—‘ तम्हा ’ इत्यादि । यस्मात्सर्वे-
ऽपि जन्तवो दुःखद्विषः सुखलिप्सवस्तस्मात्तेषां न हन्ता-
न व्यापादकः स्यात्, नाप्यपरैस्तान् जन्तून् विविधैर्ना-
नाप्रकारैरुपायैर्घातयेत्-विघातयेदिति । आचा० १ श्रु० ३
अ० ३ उ० ।

आत (य) समोयार-आत्मसमवतार-पुं० । इशरीरभव्य-
शरीरव्यतिरिक्तद्रव्यसमवतारभेदे, अनु० ।

सव्वदव्या वि णं आयसमोअरेणं आयभावे समोअ-
रंति । (सूत्र-१५३+)

इशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यसमवतारस्त्रिविधः प्रह-
सः, तद्यथा-आत्मसमवतार इत्यादि । तत्र सर्वद्रव्याण्य-
प्यात्मसमवतारेण चिन्त्यमानान्यात्मभावे-स्वकीयस्वरूपे
समवतरन्ति-वर्तन्ते तदव्यतिरिक्तत्वात्तेषाम् । अनु० ।
(अत्र बहुवक्तव्यता ‘समोयार’ शब्दे सप्तमे भागे करिष्यते)

आत (य) शरीरखेतोगाढ-आत्मशरीरक्षेत्रावगाढ-त्रि० ।
स्वशरीरक्षेत्रव्यवस्थिते, भ० । “ आयशरीरखेतोगाढे पोम्मले
अत्तमायाए आहरेन्ति ” (सूत्र-२५८+) । स्वशरीरे व्यव-
स्थितानित्यर्थः । भ० ६ श० १० उ० ।

आत (य) साय-आत्मसात-न० । आत्मसुखे, सूत्र० ।

“ भूताहं जे हिंसति आयसते ॥ ५+ ॥ ” अमूवन् भवन्ति भ-
विष्यन्तीति भूतानि-प्राणिनस्तानि आत्मसुखार्थं हिनस्ति-
व्यापादयति । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

आत (य) सायाणुगामि (न्)-आत्मसातानुगामिन्-पुं० ।
स्वसुखलिप्तौ, सूत्र० ।

हंता छेत्ता फगम्भित्ता, आयसायाणुगामिणो ॥ ५ ॥

आत्मसातानुगामिनः-स्वसुखलिप्तवः । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

आत(य)मुह-आत्मसुख-न० । शरीरसुखे, सूत्र० । “ आय-
सुहं पडुच ” ॥ ४+ ॥ आत्मसुखम्प्रतीत्य-स्वस्य शरीरसु-
खहेते । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । जे छिंदंति आयसुहं
पडुच ॥ ८× ॥ सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । जीवसुखे, द्रव्या० ।

अहंक्रमाऽम्भोजयुगोपयोगि,

चेतः कुरुष्वोऽऽत्मसुखं लभस्व ॥ ७ ॥

आत्मनो-जीवस्य सुखं-निगावाधानुभवं लभस्व-प्राप्नुहि नयज्ञानात् जीवादीन् परीक्ष्य कर्मभ्य आत्मानं वियोज्या-नन्तसुखभाक् भव इत्यर्थः । द्रव्या० ८ अध्या० । आत्मैव सुखमस्य आत्मलाभमात्रेण सुखिनि, त्रि० । आत्मैव सुखं सच्चिदानन्दरूपत्वात् । आत्मरूपे परमानन्दे, न० । वाच० ।

आत (य) सोहि-आत्मशुद्धि-स्त्री० । आत्मनो-देहस्य, मन-सो वा शुद्धिः । देहशुद्धौ, चित्तशुद्धौ च । वाच० । कर्म-क्षयोपशमक्षये च । "आययजोगमायसोह्ये" ॥ १५५ ॥ आत्मशुद्ध्या-कर्मक्षयोपशमक्षयलक्षणयाऽऽयतयोगं-सुप्रणि-हिनमनोवाक्कायात्मकं विधाय । आचा० १ शु० ६ अ० ४ उ० ।

आत (य) हित-आत्महित-त्रि० । स्वहिते, सूत्र० । "आय-हियाप सखिसेज्जाओ" ॥ १६५ ॥ आत्महिताय स्वहितं मन्य-मानाः । सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० । शरीराय हितं, "आ-यट्टीणं आयहिताणं" (सूत्र-१+॥) आत्महितानां हितमिव हितम् आत्महितं च शरीरे आत्मनि च भवति । तत्र शरीरे हिताऽहितं पथ्याऽपथ्याहारादिकम् । आत्मनि तु हिंसादि-प्रवृत्तिनिवृत्ति । अथवा-आत्मनो हितानि त्रीणि त्रिपष्ठानि पाखण्डिकशतानि तदपनयनं तदस्ति येषां ते आत्महिताः । दशा० ५ अ० । अहिताचाराश्च चौरादयः, अयं त्यात्महित पेहिकामुष्मिकापायभीरुत्वाद् । सूत्र० २ शु० २ अ० । "आ-यहिप अणियाणसंबुडे" (सूत्र-२०१) । सूत्र० १ शु० २ अ० ३ उ० ।

आयहेउ-आत्महेतु-पुं० । आत्मनिमित्ते, दश० । "आयहेउ पर उभये" ॥ ३३६+॥ आत्महेतोः-आत्मनिमित्तम् । दश० १० अ० । "केह पुरिसे आयहेउं वा णाहेउं वा" (सूत्र-१७+) । आत्म-निमित्तम्-आत्मार्थम् । सूत्र० २ शु० २ अ० ।

आता (अप्पा)-स्त्री० । आत्मन्-पुं० । अत-मनिष् । स्वरूपे, वाच० । भ० । मस्माऽऽत्मनोः पो वा ॥ ८२५१ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण भस्माऽऽत्मनोः संयुक्तस्य पो वा । अप्पा । अप्पाणे । पत्ते-अत्ता । प्रा० । पुंस्यन आयो राजवच्च ॥ ८२ । ३ । ५६ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण पुल्लिङ्ग वर्त्तमानस्याऽअन्नस्य स्थाने आण इत्यादेशो वा भवति । पत्ते यथादर्शने राजवत् च कार्यं भवति । आणादेशे च-"अनः सेडोः" ॥ ८२ । ३ । २ ॥ इत्यादयः प्रवर्तन्ते । पत्ते तु-राजवत्-अप्प शस् । जसशस्ड-सिडसां णो ॥ ८२ । ३ । ५० ॥ टो णा ॥ ८२ । ३ । ५१ ॥ इणममामा ॥ ८२ । ३ । ५३ ॥ इति प्रवर्तन्ते । अप्पाणो । अप्पाणा, प्रथमा । अप्पाणं । अप्पाणे, द्वितीया । अप्पाणेण । अप्पाणेहि, तृतीया । अप्पाणाओ । अप्पाणासुन्ता, पञ्चमी । अप्पाणस्स । अप्पाणाण, षष्ठी । अप्पाणम्मि । अप्पाणेषु, सप्तमी । अप्पाण कम्म । पत्ते राजवत् । अप्पा । अप्पो प्रथ० । हे अप्पा ! हे अप्प !, संबोधनम् । अप्पाणो चिद्वृत्ति । अप्पाणो पेच्छ । अप्पाणा, अप्पेहि । अप्पाणो । अप्पाओ । अप्पाउ । अप्पाहि । अप्पाहिन्तो । अप्पा । अप्पासुन्तो । अप्पाणो घणं । अप्पाणं । अप्पे । अप्पेषु । प्रा० । "आत्मनष्टो णिआ णंइआ" ॥ ८२ । ३ । ५७ ॥ आ-त्मनः परस्याष्टायाः स्थाने णिआ णंइआ इत्यादेशौ वा भवते । अप्पणिआ पाउसे उवगअस्मि । अप्प

णिआ अविआड्डिआणिआ । अप्पणइआ । पत्ते-अप्पाणेण । प्रा० । यत्ते, वाच० । स्वस्मिन्, "आयाप एगंतमंतं अव-कामंति" (सूत्र-१४२+) । 'आयाप' ति-आत्मना, स्वयमित्यर्थः । भ० ३ श० २ उ० ।

दोहिं ठाणेहिं आया सरीरं फुसित्ता णं णिजाति, तं जहा-देसेण वि आया सरीरं फुसित्ता णं णिजाति, संवेण वि आया सरीरं फुसित्ता णं णिजाति, एवं फुरित्ता णं, एवं फुडित्ता, एवं संवड्डित्ता, निव्वड्डित्ता । (सूत्र-६७)

'दोहिं' इत्यादिकं कण्ठ्यम् । नवरं द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां 'देसेण वि' ति-देशेनापि कतिपयप्रदेशलक्षणेन केवाचि-त्प्रदेशा वा श्लिकागतोत्पादस्थानं गच्छता जीवेन शरी-राद्-बहिः क्षिप्तत्वात्, आत्मा-जीवः, शरीरम्-देहं स्पृष्ट्वा-श्लिष्ट्वा निर्याति शरीरान्मरणकाले निस्सरतीति, 'संवेण वि' ति-सर्वेण-सर्वात्मना सर्वैर्जीवप्रदेशैः कन्दुकगत्यो-त्पादस्थानं गच्छता शरीराद् बहिःप्रदेशानामक्षिप्तत्वादिति । अथवा-देशेनाऽपि-देशतोऽपि अपिशब्दः सर्वेणापीत्यपेक्षः । आत्मा-शरीरं कोऽर्थः ? शरीरदेशं-पादादिकं स्पृष्ट्वा-अवय-वान्तरेभ्यः प्रदेशसंहाराच्चिर्याति, स च संसारी । सर्वेणापि-सर्वतयाऽपि, अपिः देशेनापीत्यपेक्षः सर्वमपि शरीरं स्पृष्ट्वा निर्यातीति भावः, स च सिद्धो, वक्ष्यति च-"पायणिजा-णा निरपसु उववज्जंती" त्यादि, यावत्-"सर्वगनिज्जा-णा सिद्धेसु" ति । आत्मना शरीरस्य स्पर्शने सति स्फुरणं भवतीति, इत्यत उच्यते-'एवमि' त्यादि, 'एवमि' ति 'दोहिं ठाणेहिं' इत्याद्यभिलापसंज्ञानार्थः, तत्र देशेनापि-क्रिय-द्विरप्यात्मप्रदेशैरिलिकागतिकाले 'संवेण वि' ति-सर्वैरपि-गन्दुकगतिकाले शरीरम् । 'फुरित्ता णं' ति-स्फोरयित्वा सस्पन्दं कृत्वा निर्याति, अथवा-शरीरकं देशतः, शरीरदेश-मित्यर्थः, स्फोरयित्वा पादादिनिर्याणकाले सर्वतः शरीरं स्फोरयित्वा सर्वाङ्गनिर्याणावसर इति । स्फुरणाच्च सा-त्मकत्वं स्फुटं भवतीत्याह-"एवमि" त्यादि-"एवमि" ति-तथैव देशेनात्मदेशेन शरीरकम् 'फुडित्ता णं' ति-सर्वतन-तया स्फुरणलिङ्गतः स्फुटं कृत्वा श्लिकागतौ सर्वेण-सर्वा-त्मना स्फुटं कृत्वा गन्दुकगताविति, अथवा-शरीरकं देशतः सात्मकतया स्फुटं कृत्वा पादादिना निर्याणकाले सर्वतः सर्वाङ्गनिर्याणप्रस्ताव इति, अथवा-'फुडित्ता' स्फोटयित्वा विशीर्णं कृत्वा तत्र देशतोऽद्यादिविघातेन, सर्वतः सर्व-विशरणेन देवदीपादिजीववदिति शरीरकं सात्मकतया स्फुटीकुर्वन्तसंवर्त्तनमपि कश्चित्करोतीत्याह-"एवमि" त्यादि, 'एवमि' ति, तथैव 'संवड्डित्ता णं' ति-संवर्त्य-संकोच्य शरीरकं देशेनलिकागतौ शरीरस्थित-प्रदेशैः सर्वेण-सर्वात्मना गन्दुकगतौ सर्वात्मप्रदेशानां शरीरस्थितत्वाच्चिर्यातीति, अथवा-शरीरकं शरीरेण-मुपचारादृण्डयोगादृण्डपुरुषवत्, तत्र देशतः संवर्त्तनं सं-सारिणां भ्रियमाणस्य पादादिगतजीवप्रदेशसंहारात्सर्वतस्तु निर्वाणं गन्तुरिति । अथवा-शरीरकं देशतः संवर्त्य हस्ता-दिसङ्कोचनेन सर्वतः-सर्वशरीरसङ्कोचनेन पिपीलिकादिव-दिति । आत्मनश्च संवर्त्तनं कुर्वन् शरीरस्य निवर्तनं करो-तीत्याह-एवं 'निवड्डित्ता णं' ति-तथैव निवर्त्य-जीवप्रदे-

शेभ्यः; शरीरकं पृथक् कृत्वेत्यर्थः, तत्र देशेनेलिकागतौ सर्वेण गेन्दुकगतौ, अथवा-प्रदेशतः शरीरकं निवर्त्यात्मनः पादा-दिनिर्याणवान्, सर्वतः सर्वाङ्गनिर्याणवानिति, अथवा-पञ्चविधशरीरसमुदायापेक्षया देशतः शरीरम्-आधारिकादि-निवर्त्य, तैजसकर्मणे त्वादायैव, तथा सर्वेण सर्वं शरीरसमुदायं निवर्त्य निर्याति; सिद्धयतीत्यर्थः,

अनन्तरं सर्वनिर्याणमुक्तं, तच्च परम्परया धर्मश्रवणलाभादिषु ते च यथा स्युस्तथा दर्शयन्नाह—

दोहिं ठाणेहिं आता केवलपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणताते, तं जहा-खतेण चेव, उवसमेण चेव, एवं ० जाव मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा, तं जहा-खतेण चेव, उवसमेण चेव । (सूत्र-६८)

‘दोही’ त्यादि, कण्ठ्यं, नवरम् ‘खण्णं चेव’ त्ति-ज्ञानावरणी-यस्य दर्शनमोहनीयस्य च कर्मण उदयप्राप्तस्य क्षयेण-निर्जरेण, अनुदितस्य चोपशमेन-विपाकानुभवेन क्षयोपशमेनेत्युक्तं भवति, यावत्करणात्—“ केवलं वोहिं बुद्धेज्जा मुडेभविता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा केवलं वंभ-चेरवासमावसेज्जा केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा केवलमाभिणिवोहियानाणमुप्पाडेज्जा ” इत्यादि दृश्यम्, एवं याचन्मनःपर्यवधानमुत्पादयेदिति, केवलज्ञानं तु क्षयादेव भवतीति तन्नोक्तम् । इह च यद्यपि बोध्यादयः सम्यक्त्वचारित्ररूपत्वाकेवलेन क्षयेण, उपशमेन च, भवन्ति । तथाप्येते क्षयोपशमेनापि भवन्ति । श्रवणाभि-नियोधिकादीनि तु क्षयोपशमेन भवन्तीति सर्वसाधारणः क्षयोपशम उक्तः । स्या० २ ठा० ४ उ० । देहे, उत्त० उक्तं हि—“ धर्मघृत्यग्निधीन्द्रकं-त्वकूनस्वसूर्यदेहेषु । शीलानिलमनो-यत्नै-कर्वायेऽप्यात्मनः स्मृतिः ” ॥१॥ इति । उत्त० १५ अ० ।

तथा च—

जमि णं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं लोगस्स कम्मसमारम्मा कज्जति, तं जहा-अप्पणो से पुत्ताणं । (८६+)

‘ तं जहा अप्पणो ’ इत्यादि, तद्यथेत्युपप्रदर्शनार्थं नोक्त-मात्रमेवान्यदप्येवंजातीयकं मित्रादिकं द्रष्टव्यम् (से) तस्या-रम्भारिप्तोयं आत्मा-शरीरं तस्मै अर्थे तदर्थं कर्मात्मनाः गाकादयः क्रियन्ते । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । मनसि; बुद्धिस्थे निजे स्वभावे, बुद्धौ च । वाच० । देहावच्छिन्नं चैतन्यं च । अन्तःकरणे, वाच० । ज्ञाने, प्रकाशस्वरूपे बुद्धौ आत्मनि, बुद्धिर्हि मनआदिकरणानि प्राप्नोत्यात्मा तेषां प्रत्यभिज्ञानम् । वाच० । अर्के, वह्नौ, वायौ, वाच० । अततीत्यात्मा । विशेष० २२५६ गाथा । अनति-सततं गच्छ-त्यपरापरान् स्वपरपर्यायानित्यात्मा । अथवा-अनघातो-गमनार्थत्वेन ज्ञानाऽर्थत्वादतति—सततमवगच्छत्युपयो-गलक्षणत्वादित्यात्मा । भ० १० श० १२ उ० । अन-ति—सातत्येन गच्छति तास्तान् ज्ञानदर्शनसुखादिप-र्यायानित्याद्यात्मादिशब्दव्युत्पत्तिनिमित्तसंभवात्, उक्तञ्च—“ एवं जीवो जीवो, संसारी पाणधारणाणुगओ । सिद्धो पुणरज्जीवो, जीवणपरिणामरहिओ त्ति ” आ० म० १ अ० ।

को ह्यात्मा भगवानाह-योऽहमित्यभिमन्यते, स कीदृक् सूक्ष्मोऽसौ?, किं तत्सूक्ष्मं-यन्न गृहीमः, न तु शब्दगन्धानिलाः, किं तु ते इन्द्रियग्राह्याः, तेन ग्रहणमात्मा न तु ग्राहयिता हि सः । आ० चू० १ अ० ।

विषयसूचना—

- (१) एकविधः आत्मा ।
- (२) एकविधोऽप्यात्मा त्रिविधः ।
- (३) निक्षेप आत्मनः ।
- (४) अष्टविध आत्मा ।
- (५) आत्मानः-सूक्ष्मा, वादराश्च नवविधाश्च ।
- (६) आत्मनः लक्षणम् ।
- (७) परिभोगोपभोगकपायद्वाराणि ।
- (८) इन्द्रियाण्यात्मनः ।
- (९) चित्तादीनि आत्मनः ।
- (१०) आत्मनः अस्तित्वम् ।
- (११) अस्यारूपानमात्मनः ।
- (१२) आत्मनोऽस्तित्वमिन्द्रभूतिं प्रति ।
- (१३) अभौतिकत्वमात्मनः ।
- (१४) कस्या दिश आगतोऽहम् ।
- (१५) अन्यत्वम्, अमूर्तत्वम्, अनित्यत्वं च आत्मनः ।
- (१६) कर्तृत्वमात्मनः ।
- (१७) विभुत्वमात्मनः ।
- (१८) परिमाणमात्मनः ।
- (१९) विस्तरत एकत्वमात्मनः ।
- (२०) क्रियावत्त्वमात्मनः ।
- (२१) ज्ञानमात्मनो भिन्नम्, अभिन्नं च ।
- (२२) द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा जानाति ।
- (२३) आत्मानिरूपणे स्फुटगाथाः ।
- (२४) क्षणिकत्वमात्मनः ।
- (२५) रत्नप्रभादिभावानामात्मत्वम् ।
- (२६) गाथाः—“ अप्पा णई वेयरणी ” ति ।

(१) एकविध आत्मा ।

एगे आता (या) । (सूत्र-२)

एको; न द्वयादिरूपः आत्मा-जीवः कथञ्चिदिति गम्यते । स्या० १ ठा० । (अस्य सूत्रस्य विस्तरतो व्याख्या (१६) ऊनविशे अधिकाराङ्के करिष्यते) (‘ आत्मत्वमेव जीवत्वम् ’ अस्याग्रे विवेचनं भविष्यति द्विविधत्वम् जीवस्य ‘ जीव ’ शब्दे चतुर्थभागे १५२२ पृष्ठे करिष्यते)

(२) एकविधोऽपि स च (आत्मा) त्रिविधः—

वाह्यात्मा चान्तरात्मा च, परमात्मेति च त्रयः ।

कायाधिष्ठायकध्येयाः, प्रसिद्धा योगवाङ्मये ॥ १७ ॥

वाह्यान्मा चेति-कायः स्वात्मधिया प्रतीयमानः अहं स्थूलः, अहं कृश इत्याद्युल्लेखनाधिष्ठायकः कायचेष्टाजनकप्रयत्नवान् ध्येयश्च ध्यानभाव्य एते त्रयः—‘ वाह्यात्मा च अन्तरात्मा च परमात्मा चे ’ ति-योगवाङ्मये-योगशास्त्रे प्रसिद्धाः । द्वा० २० द्वा० । यस्य देहमनोवचनादिषु आत्मत्वभासः देह एवा-त्मा एवं सर्वगौल्लिकप्रवर्तनेषु आत्मनिष्ठेषु आत्मत्वबुद्धिः स वाह्यात्मा १, मिथ्यादृष्टिः एषः । पुनः स कर्मावस्थायाम-

पि आत्मनि ज्ञानाद्युपयोगलक्षणे शुद्धचैतन्यलक्षणे महानन्द-
स्वरूपे निर्विकाराऽमृताऽबाधरूपे समस्तपरभावमुक्ते आत्म-
बुद्धिः, अन्तरात्मा-सम्यग्दृष्टिगुणस्थानकृतः क्षीणमोहं या-
चत् अन्तराऽऽत्मा उच्यते २, यः केवलज्ञानदर्शनोपयुक्तः शु-
द्धसिद्धः स परमात्मा-सयोगी अयोगी केवली सिद्धश्च स
परमाऽऽत्मा उच्यते । अष्ट० १५ अष्ट० १ । (अस्य वक्तव्यता
('जोग ' शब्दे चतुर्थभागे १६३१ पृष्ठे चक्ष्यते) (" आ-
त्मत्वमेव जीवत्वम् " ॥ ४६ x ॥ इत्यादि श्लोकविवरणं
' जीव ' शब्दे चतुर्थभागे १५५१ पृष्ठे चक्ष्यते)

(३) अधुना जीवपद (निक्षेप) माह—

जीवस्स उ निक्खेओ, परूवणा लक्खणं च अत्थित्तं ।

अन्नामुचत्तं नि-चकारगो देहवाचित्तं ॥ २२० ॥

गुणितुङ्गगंघे या, निम्मयसाफलता य परिमाणे ।

जीवस्स तिविहिकालं-भि परिक्षा होइ कायन्वा । २२१ ॥

[दा दारगाहाओ] एतद् दारगाथाद्वयम्, अस्य व्या-
ख्या०-जीवस्य तु निक्षेपो नामाऽऽदिः प्ररूपणा द्विविधाश्च
भवन्ति जीवा इत्यादिरूपा लक्षणं चाऽऽदानादि अस्तित्वं
सत्त्वं शुद्धपदवाच्यत्वादिना अन्यत्वं देहात्, अमूर्तत्वं
स्वतः, वित्यत्वं विकारानुपलम्भेन, कर्तृत्वं-स्वकर्मफल-
मोगात्, देहव्यापित्वं-तत्रैव तल्लिङ्गोपलब्ध्या, गुणित्वं
योगादिना, ऊर्ध्वगतिव्यमगुरुलघुभावेन, निर्मायता वि-
काररहितत्वेन, सफलता च कर्मणः, परिमाणं लोकाकाश-
मात्र इत्यादि, एवम्- ' जीवस्य त्रिविधकाल ' इति-त्रिकाल-
विषया, परीक्षा भवति-कर्त्तव्या । इति दारगाथाद्वयसमा-
सार्थः । व्यासार्थस्तु भाष्यादवसेयः ।

तथा च निक्षेपमाह—

नामं ठवणा जीवो, दन्वजीवो य भावजीवो य ।

ओहभ्वगंहरंमि य, तन्भवजीवे य भावम्मि ॥ २२२ ॥

व्या०- ' वामस्थापनाजीव ' इति-जीवशब्दः प्रत्येकमभिसं-
ख्ययते, वामजीवः स्थापनाजीव इति । तथा द्रव्यजीवश्च
भावजीवश्च वक्ष्यमाणलक्षणः । तत्रौघ इति ओघजीवः, भव-
अहंणे चेति भवजीवः, तद्भवजीवश्च-तद्भव पवात्पन्नः, भावे
भावजीव इति याथासमासार्थः ।

व्यसार्थं त्वाह [भाष्यकारः]—

नामं ठवणायाओ, दन्वे गुणपज्जवेहि रहिओ त्तिं ।

तिविहो य होइ भावे, ओहो भवतन्ववे चेव ॥ ६ ॥

व्या०-वामस्थापने गते, गुणत्वादिति भावः । ' द्रव्ये ' इति-
द्रव्यजीवो गुणपर्यायाभ्यां चैतन्यमनुप्यत्वादिलक्षणाभ्यां र-
हितः । बुद्धिपरिकल्पिते, न त्वसावित्थंविधः संभवतीति ।
त्रिविधश्च भवति ' भाव ' इति—भावजीवत्रैविध्यमाह-ओघ-
जीवो भवजीवस्तद्भवजीवश्चेति । प्राग्गाथोक्तमप्येतदित्थं-
विधभाष्यकारशैलीप्रामाण्यतोऽदुष्टमेवेति । अन्ये तु पठ-
न्ति— " भावे उ तिहा भण्णिओ, तं पुण संखेवओ वोच्छं "
 ' भाव ' इति-भावजीवः, त्रिवेति-त्रिप्रकारो भणितो निर्यु-
क्तीकरणे ओघजीवादिः, तमपि च भावार्थमधिकृत्य संज्ञे-
पतो वक्ष्य इति गार्थार्थः ।

तत्रौघजीवमाह [भाष्यकारः]—

संते आउयकम्मे, चरई तस्सेव जीवई उदए ।

तस्सेव निजराए, मओ चि सिद्धो नयमएणं ॥ ७ ॥

व्या०-सति-विद्यमाने आयुष्ककर्मणि सामान्यरूपे
धियते सामान्येनैव तिष्ठति भवोदधौ कथमित्थमवस्थान-
मात्राजीवत्वमस्येत्याशङ्क्या त्रैधान्वर्थयोजनामाह-तस्यैव-
ओघायुष्ककर्मणो ' जीवत्युदये ' उदये सति जीवत्यासंसारं
प्राणान् धारयत्यतो जीवनाज्जीव इति । तस्यैवओघायुष्क-
कर्मणो निज्जरया क्षयेण ' मृत इति ' सर्वथा जीवनाभावात्,
स च सिद्धो मृतो नान्यः, विग्रहगतावपि तथा जीवनस-
द्भावात्, नयमतेनेति सर्वनयमतेनैव ' मृत ' इति गार्थार्थः ।
* जीवत्यनेनेति जीवः ओघेन सामान्येन जीवः ओघजी-
वितविशिष्टो जीवः मध्यपदोत्तरपदलोपादित्थं भवति उक्त
ओघजीवितविशिष्ट ओघजीवः । * अधिकः पाठः ।

सांप्रतं भवजीवं तद्भवजीवं चाह. (भाष्यकारः)—

जेण य चरइ भवगओ, जीवो जेण य भवाउ संकमइ ।

जाणाहि तं भवाऽऽउं, चउन्विहं तन्मत्ते दुविहं ॥ ८ ॥

निक्खेओ चि गयं ।

व्या०-येन च-नारकाद्यायुष्केण धियते तिष्ठति भवग-
तो नारकादिभवस्थितो जीवः, तथा येन च मनुष्याद्या-
युष्केण भवाक्षारकादिलक्षणात् संक्रामति-याति, मनुष्या-
दिभवान्तरमिति सामर्थ्याद्भ्रम्यते, जानीहि-विद्धि । तदित्थं-
भूतं भवायुर्भवजीवितं चतुर्विधं नारकतिर्यङ्मनुष्यामरभेदेन
तथा तद्भव तद्भवविषयम् आयुरिति वर्तते, तच्च द्विविधम्
तिर्यक्त्वतद्भवायुः, मनुष्यत्वतद्भवायुश्च । यस्माच्चावेव मृतौ
सन्तौ भूयस्तस्मिन्नेव भव उत्पद्यते; नान्ये, तद्भवजीवितं
च तस्मान्मृतस्य तस्मिन्नेवोत्पन्नस्य यत्तदुच्यते इति ।
अत्रापि च भावजीवाधिकारात्तद्भवजीवितविशिष्टश्च जीव
एव प्राणः, जीवितं तु तद्विशेषणत्वादुक्तमिति गार्थार्थः ।
उक्तो निक्षेपः । दश०४ अ० । (चतुर्विध-पञ्चविध-षड्विध-स-
प्तविधत्वं ' जीव ' शब्दे चतुर्थभागे १५२४ पृष्ठे दर्शयिष्यते)

(४) आत्मनोऽष्टविधनिक्षेपः—

कइविहा णं भंते ! आता पणत्ता १, गोयमा ! अट्टविहा

आता पणत्ता, तं जहा-दवियाऽऽत्ता १, कसायाऽऽत्ता २,

जोगायाऽऽत्ता ३, उवओयाऽऽत्ता ४, शाणऽत्ता ५, दंस-

णाऽऽत्ता ६, चरित्ताऽऽत्ता ७, वीरियाऽऽत्ता ८ ।

' कइ-विहा ण ' इत्यादि, ' आय ' चि—अतति-सततं

गच्छति अपरापरान् स्वपरपर्यायानित्यात्मा, अथवा-अत-

घातोर्गमनार्थत्वेन ज्ञानार्थत्वात्तति-सततमवगच्छत्युपयो-

गलक्षणत्वादित्यात्मा, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे स्त्रीलिङ्गनिर्देशः,

तस्य चोपयोगलक्षणत्वात्सामान्येनैकविधत्वेऽप्युपाधिमे-

दादृष्टत्वं, तत्र ' दधियाय ' चि-द्रव्य-त्रिकालानुगाम्युप-

सर्जनीकृतकपायादिपर्यायं तद्रूप आत्मा द्रव्यात्मा सर्वेषां

जीवानाम् १, ' कसायाय ' चि-क्राधादिकषायविशिष्ट आत्मा

कषायात्मा, अक्षीणानुपशान्तकषायाणाम् २, ' जोगाय ' चि-

योगा मनःप्रभृतिव्यापारास्तत्प्रधान आत्मा योगात्मा,

योगवतामेव ३, 'उवओगाय' ति-उपयोगः साकारानाकार-
भेदस्तत्त्वधान आत्मा उपयोगात्मा, सिद्धसंसारिस्वरूपः
सर्वजीवानाम् । अथवा-विवाहितवस्तूपयोगापेक्षयोपयोगा-
त्मा ४, 'नाणाय' ति-ज्ञानविशेषत उपसर्जनीकृतदर्शनादि-
रात्मा ज्ञानात्मा, सम्यग्दृष्टेः ५, एवं दर्शनात्मादयोऽपि नवरं
दर्शनात्मा सर्वजीवानाम् ६, चारित्रात्मा विरतानाम् ७,
वीर्यम्-उत्थानादि तदात्मा सर्वसंसारिणामिति । उक्ते च—

जीवानां द्रव्यात्मा, हेतुः स कर्माणि कर्मात्मा ।

योगः संयोगिनां, पुनरुपयोगः सर्वजीवानाम् ॥ १ ॥

ज्ञाने सम्यग्दृष्टे-दर्शकमथ भवति सर्वजीवानाम् ।

चारित्र्यं विरतानां, तु सर्वसंसारिणाम् वीर्यम् ॥ २ ॥ इति, ८ ॥

एवमष्टधात्मानं प्रकृत्य अथ यस्यात्मभेदस्य यदन्यदात्म-
भेदान्तरं युज्यते यच्च न युज्यते तस्य तदर्थयितुमाह—

जस्स णं भन्ते ! दवियाऽऽता तस्स णं कसायाता, ज-
स्स कसायाता तस्स दवियाता १, गोयमा ! जस्स द-
वियाता तस्स कसायाता सिय अत्थि सिय णत्थि, जस्स
पुण कसायाता तस्स दवियाता णियमं अत्थि ।

'जस्स णमि' त्यादि इहाष्टौ पदानि स्थाप्यन्ते तत्र प्र-
थमपदे शेषैः सप्तभिः सह चिन्त्यते-तत्र यस्य जीवस्य द्र-
व्यात्मा-द्रव्यात्मत्वं, जीवत्वमित्यर्थः, तस्य कषायात्मा
स्यादस्ति कदाचिदस्ति सकषायत्वस्यायां स्याच्चास्ति क-
दाचिच्चास्ति क्षीणोपशान्तकषायत्वस्यायां, यस्य पुनः क-
षायात्माऽस्ति तस्य द्रव्यात्मत्वं जीवत्वे नियमादस्ति,
जीवत्वं विना कषायात्मात्मभावश्चादिति ।

जस्स णं भन्ते ! दवियाऽऽता तस्स जोगाता १, एवं जहा
दवियाता कसायाता भणिया तहा दवियाता जोगायाया
वि भाणियव्वा ।

तथा यस्य द्रव्यात्मा तस्य योगात्माऽस्ति योगवतामिव
नस्ति चायोगिसिद्धानामिव, तथा यस्य योगात्मा तस्य
द्रव्यात्मा नियमादस्ति जीवत्वं विना योगान्तरमभावादेत-
देव पूर्वसूत्रोपमानेन दर्शयन्नाह-' एवं जहा दवियाये' त्यादि ।

जस्स णं भन्ते ! दविताऽऽया तस्स उवओगाता एवं स-
व्वत्थ पुच्छा भाणियव्वा, मोयमा ! जस्स दवियाता
तस्स उवओगाया णियमं अत्थि, जस्स वि उवओगाता
तस्स वि दवियाता णियमं अत्थि, जस्स दवियाता तस्स
खाणाता भयणाए, जस्स पुण णाणाता तस्स दवियाता
णियमं अत्थि । जस्स दवियाता तस्स दंसणाता णियमं
अत्थि, जस्स वि दंसणाता तस्स दवियाता णियमं अ-
त्थि, जस्स दवियाता तस्स चरिताया भयणाए, जस्स
पुण चरिताता तस्स दवियाता णियमं अत्थि । एवं
वीरियाताए वि समं ।

तथा यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा तस्य नियमादुपयोगात्मा
यस्याप्युपयोगात्मा तस्य नियमाद् द्रव्यात्मा, एतयोः पर-
स्परेण अविनाभूतत्वाद्यथा सिद्धस्य, तदन्यस्य च द्रव्या-

त्मास्त्युपयोगात्मा उपयोगलक्षणत्वाजीवानाम्, एतदेवा-
ह-' जस्स दवियाये' त्यादि, तथा 'जस्स दवियाता तस्स
नाणाया भयणाए, जस्स पुण नाणाया तस्स दवियाया
नियमं अत्थि' ति-यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा
स्यादस्ति यथा सम्यग्दृष्टीनां, स्याच्चास्ति यथा मिथ्या-
दृष्टीनामित्येवं भजना, यस्य तु ज्ञानात्मा तस्य द्रव्यात्मा
नियमादस्ति, यथा सिद्धस्येति । तथा 'जस्स दविया-
या तस्स दंसणाया नियमं अत्थि' ति-यथा सिद्धस्य के-
वलदर्शनम् । 'जस्स वि दंसणाया तस्स दवियाया नियमं
अत्थि' ति-यथा चक्षुर्दर्शनादिदर्शनवतां जीवत्वमिति,
तथा 'जस्स दवियाया तस्स चरिताया भयणाए' ति-
यतः सिद्धस्याविरतस्य वा द्रव्यात्मत्वे सत्यपि चरित्रात्मा
नास्ति विरतानां चास्तीति भजनेति 'जस्स पुण चरिता-
या तस्स दवियाया नियमं अत्थि' ति-चारित्र्यां जीव-
त्वाव्यभिचारित्वादिति, एवं 'वीरियायाए वि समं' ति-
यथा द्रव्यात्मनश्चारित्रात्मना सह भजनेका, नियमश्चैवम्-
वीर्यात्मनापि सहेति, तथाहि-यस्य द्रव्यात्मा तस्य वी-
र्यात्मा नास्ति, यथा सकरं वीर्यापेक्षया सिद्धस्य, तदन्य-
स्य त्वस्तीति भजना, वीर्यात्मनस्तु द्रव्यात्मास्त्येव यथा
संसारिणामिति ॥ ७ ॥

अथ कषायात्मकं सद्धान्यानि पदानि चिन्त्यन्ते-

जस्स णं भन्ते ! कसायाऽऽता तस्स जोगाया पुच्छा १,
गोयमा ! जस्स कसायाता तस्स जोगाता णियमं अत्थि,
जस्स पुण जोगाया तस्स कसायाता सिय अत्थि सिय
णत्थि, एवं उवओगाए वि समं कसायाता शेयव्वा, क-
सायाता खाणाता य परोप्परं दोवि भइयव्वाओ, जहा
कसायाया य उवओगाया य तहा कसायाया य दंसणाता
य कसायाता चरिताता य दोऽवि परोप्परं भइयव्वाओ,
जहा कसायाता य जोगाता तहा कसायाता य वीरियाया
य भाणियव्वाओ एवं जहा कसायायाए वत्तव्वा भणिया
तहा जोगायाए वि उवरिमाहिं समं भाणियव्वाओ ।

'जस्स णमि' त्यादि यस्य कषायात्मा तस्य योगात्माऽस्त्येव
न हि सकषायोऽयोगी भवति यस्य तु योगात्मा तस्य
कषायात्मा स्याद्वा न वा । सयोगानां सकषयात्माकषा-
याणां च भावादिति । एवम्-'उवओगायाए वी' त्यादि,
अयमर्थः-यस्य कषायात्मा तस्योपयोगात्मावश्यं भवत्युप-
योगरहितस्य कषायात्मात्मभावात् यस्य पुनरुपयोगात्मा
तस्य कषायात्मा भजनया, उपयोगात्मकस्यां सत्यमपि
कर्माणिमेव कषायात्मा भवति । निष्कषायाणां तु नासा-
विति भजनेति, तथा-'कसायाया य नाणाया य परोप्परं
दोवि भइयव्वाओ' ति-कथं ?, यस्य कषायात्मा तस्य
ज्ञानात्मा स्यादस्ति, स्याच्चास्ति, यतः कषायाः सम्यग्दृ-
ष्टेर्ज्ञानात्मास्ति मिथ्यादृष्टेस्तु तस्य नास्त्यभावाति भजना ।
तथा यस्य ज्ञानात्मास्ति तस्य कषायात्मा स्यादस्ति, स्या-
च्चास्ति, ज्ञानिनां कषायभावात् तद्भावाच्चेति भजनेति ।
'जहा कसायाया उवओगाया तहा कसायाया य दंसणाया

य 'त्ति-अनिदेशः, तस्माच्चैदं लक्ष्यम्- 'जस्स कसायाया तस्स दंसणाया नियमं अत्थि' दर्शनरहितस्य घटादेः कपायात्मनोऽभावात् 'जस्स पुण दंसणाया तस्स कसायाया सिय अत्थि सिय नऽत्थि' दर्शनवतां कपायसद्भावात्तदभावाच्चेति, दृष्टान्तार्थस्तु प्राक् प्रसिद्ध एवेति 'कसायाया य चरित्ताया य दोवि परोप्परं भइयव्वाओ' ति-भजना चैवम्-यस्य कपायात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, कथं कपायिणां चारित्रस्य सद्भावात्, प्रमत्त-यतीनामिव तदभावाच्चासंयतानामिवेति, तथा यस्य चारित्रात्मा तस्य कपायात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, कथं सामा-यिकादिचारित्रिणां कपायाणां भावाद्यथास्यानचारित्रिणां च तदभावादिति । 'जहा कसायाया य जोगाया य तहा कसायाया य वीरियाया य भाणियव्वाओ' ति-दृष्टान्तः प्राक् प्रसिद्धः, दार्ष्टान्तिकस्त्वैवम्-यस्य कपायात्मा तस्य वीर्यात्मा नियमादस्ति, न हि कपायवान् वीर्यविकलोऽस्ति, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्य कपायात्मा भजनया, यतो वीर्यवान् सकपायोऽपि स्याद्यथाऽसंयतः अकपायोऽपि स्याद्यथा केवलीति ॥६॥ अथ योगात्माऽप्रेतनपदैः पञ्चभिः सह चिन्तनीयस्तत्र च लाघवार्थमनिदिशन्नाह- 'एवं जहा कसायायावत्तव्वया भणिया तहा जोगायाए वि उवर्गिमाहिं समं भाणियव्व' ति-सा चैवम्-यस्य योगात्मा तस्योपयोगात्मा नियमात् यथा सयोगानां, यस्य पुनरुपयोगात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति यथा सयोगानां स्यान्नास्ति यथा-अयोगिनां सिद्धानां चेति, तथा यस्य योगात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति सम्यग्दृष्टीनामिव, स्यान्नास्ति मिथ्यादृष्टीनामिव, यस्य ज्ञानात्मा तस्यापि योगात्मा स्यादस्ति, योगिनामिव, स्यान्नास्ति अयोगिनामिवेति, तथा यस्य योगात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्येवेति योगिनामिव, यस्य च दर्शनात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति योगवतामिव स्यान्नास्त्ययोगिनामिव, तथा यस्य योगात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति चिरतानामिव, स्यान्नास्त्यचिरतानामिव, यस्यापि चारित्रात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति सयोगचारित्रवतामिव, स्यान्नास्त्ययोगिनामिवेति, वाचनान्तरे पुनरिदमेवं दृश्यते- 'जस्स चरित्ताया तस्स जोगाया नियमं' ति-तत्र च चारित्रस्य प्रत्युपेक्षणादिव्यापाररूपस्य विवक्षितत्वात्तस्य च योगाविनाभावित्वाद्यस्य चारित्रात्मा तस्य योगात्मा नियमादित्युच्यते इति, तथा यस्य योगात्मा तस्य वीर्यात्मास्त्येव योगसद्भावे वीर्यस्यावश्यं भावात्, यस्य तु वीर्यात्मा तस्य योगात्मा भजनया यतो वीर्यविशेषवान् सयोग्यपि स्यात् यथा सयोगिकेवलयादिरयोग्यपि स्याद्यथाऽयोगिकेवलीति ॥ ५ ॥

अथोपयोगात्मना सहान्यानि चत्वारि चिन्त्यन्ते । तत्रातिदेशमाह—

जहा दवियाताए वत्तव्वया भणिया तहा उवओगा-
ताए वि उवरिल्लाहिं समं भाणियव्वा ।

एवं च भावना कार्या यस्योपयोगात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यथा सम्यग्दृष्टां, स्यान्नास्ति यथा मिथ्यादृष्टां, यस्य च ज्ञानात्मा तस्यावश्यमुपयोगात्मां सिद्धानामिवेति १, तथा यस्योपयोगात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्येव, य-

स्यापि दर्शनात्मा तस्योपयोगात्मास्त्येव यथा सिद्धादीनामिति २, तथा यस्योपयोगात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, यथा संयतानाम्, असंयतानां च, यस्य तु चारित्रात्मा तस्योपयोगात्मास्त्येव यथा संयतानां ३, तथा यस्योपयोगात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति संसारिणामिव स्यान्नास्ति सिद्धानामिव, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्योपयोगात्मास्त्येव संसारिणामिवेति ४ ।

अथ ज्ञानात्मना सहान्यानि त्रीणि चिन्त्यन्ते—

जस्स णाणाऽऽया तस्स दंसणाया णियमं अत्थि, जस्स पुण दंसणाया तस्स णाणाया भयणाए; जस्स णाणाया तस्स चरित्ताया सिय अत्थि सिय णत्थि, जस्स पुण चरित्ताया तस्स णाणाया णियमं अत्थि; णाणाया वीरियाता दो वि परोप्परं भयणाए ।

तत्र यस्य ज्ञानात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्येव सम्यग्दृष्टा-मिव, यस्य च दर्शनात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यथा सम्यग्दृष्टां, स्यान्नास्ति यथा मिथ्यादृष्टामत एवोक्तम्- 'भयणाए' ति, १, तथा 'जस्स नाणाया तस्स चरित्ताया सिय अत्थि' ति । संयतानामिव । 'सिय नत्थि' ति, असंयतानामिव 'जस्स पुण चरित्ताया तस्स नाणाया नियमं अत्थि' ति, ज्ञानं विना चारित्रस्याभावादिति २, तथा- 'नाणाये' त्यादि । अस्यार्थः-यस्य ज्ञानात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति केवलयादीनामिव, स्यान्नास्ति सिद्धानामिव, यस्यापि वीर्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति, सम्यग्दृष्टेरिव, स्यान्नास्ति मिथ्यादृष्ट इवेति ३ ।

अथ दर्शनात्मना सह द्वे चिन्त्येते—

जस्स दंसणाया तस्स उवरिमाओ दो वि भयणाए, जस्स पुण ताओ तस्स दंसणाया णियमं अत्थि । जस्स चरित्ताया तस्स वीरियाता णियमं अत्थि, जस्स पुण वीरियाता तस्स चरित्ताया सिय अत्थि सिय णत्थि ।

'जस्स दंसणाये' त्यादि, भावना चास्य-यस्य दर्शनात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति संयतानामिव, स्यान्नास्त्यसंयतानामिव, यस्य च चारित्रात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्येव साधूनामिवेति, तथा यस्य दर्शनात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति संसारिणामिव, स्यान्नास्ति सिद्धानामिव, यस्य च वीर्यात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्येव संसारिणामिवेति ॥ २ ॥ अथान्तिमपदयोग्योजना- 'जस्स चरित्ते' त्यादि, यस्य चारित्रात्मा तस्य वीर्यात्मास्त्येव वीर्यं विना चारित्रस्याभावात्, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति साधूनामिव, स्यान्नास्ति असंयतानामिवेति ।

अधुनैषामेवात्मनामल्पबहुन्वमुच्यते—

एयासि णं भंते ! दवियाऽऽताणं कसायाऽऽताणं ०जाव वीरियायाणं कयरे कयरेहितो अप्पा वा ०जाव विसेसाहिया वा १, गोयमा ! सव्वत्थोवा चरित्तायाओ णाणायाओ अणंतगुणाओ, कसायायाओ अणंतगुणाओ जोगायाओ

विसेसाहियाओ, वीरियाताओ वि उवयोगदवियदंसणाया-
ओ तिन्नि विं तुल्लाओ, विसेसाहियाओ । (सूत्र-४६७)

तत्र च ' सव्वथोवाओ चारित्तायाओ ' ति-चारित्रिणां
संख्यातत्वात् । ' नाणायाओ अणंतगुणाओ ' ति-सिद्धा-
दीनां सम्यग्दृशां चारित्रिभ्योऽनन्तगुणत्वात् । ' कसाया-
याओ अणंतगुणाओ ' ति, सिद्धेभ्यः कषायोदयवतामन-
न्तगुणत्वात् ' जोगायाओ विसेसाहियाओ ' ति-अपगत-
कषायोदयैर्गवद्विरधिका इत्यर्थः, ' वीरियायाओ विसे-
साहियाओ ' ति-अयोगिभिरधिका इत्यर्थः, अयोगिनां
वीर्यवत्त्वादिति, ' उवओगदवियदंसणायाओ तिणिण वि
तुल्लाओ विसेसाहियाओ ' ति-परस्परापेक्षया तुल्याः स-
र्वेषां सामान्यजीवरूपत्वात्, वीर्यात्मभ्यः सकाशादुपयोग-
द्रव्यदर्शनात्मानो विशेषाधिकाः, यतो वीर्यात्मनः सिद्धाश्च
मीलिता उपयोगाद्यात्मानो भवन्ति, ते च वीर्यात्मभ्यः सि-
द्धराशिनाऽधिका भवन्तीति । भवन्ति चात्र गाथाः-

" कोडिसहस्सपुहुत्तं, जईण तो थोवियाउ चरणाया ।

नाणायाणंतगुणा, पडुच्च सिद्धे य सिद्धाओ ॥ १ ॥

हौंति कसायायाओ-ऽणंतगुणा जेण ते सरागाणं ।

जोगायाभणियाओ, अजोगिवज्जाण तो अहिया ॥ २ ॥

जं सेलेसिगयाण वि, लद्धी विरियं तओ समहियाओ ।

उवओगदवियदंसण-सव्वजियाणं तवो अहिया" ॥ ३ ॥

इति । भ० १२ श० १० उ० ।

(५) जीवा सूद्धमाः, वादराश्च (नवविधाश्च) ।

यथा सन्ति तथाऽऽह भाष्यकारः-

दुविहा य हुंति जीवा, सुहुमा तह वायरा य लोगम्मि ।

सुहुमा य सव्वलोए, दो चेव य वायरविहाणे ॥ ६ ॥

व्या०-द्विविधाश्च-द्विप्रकाराश्च, चशब्दात्-नवविधाश्च
पृथिव्यादिद्वीन्द्रियादिभेदेन भवन्ति जीवाः, द्वैविध्यमाह-
सूद्धमा, तथा वादराश्च । तत्र सूद्धमनामकर्मोदयात् सूद्धमाः,
वादरनामकर्मोदयाच्च वादरा इति, ' लोके ' इति लोकग्रहणम-
लोके जीवभवनव्यवच्छेदार्थं तत्र सूद्धमाश्च सर्वलोक इति च-
शब्दस्यावधारणार्थत्वात् सूद्धमा एव सर्वलोकेषु न वादराः ।
क्वचित्तेषामसंभवात् ' द्वे एव च ' पर्याप्तकाऽपर्याप्तकलक्षणे
' वादरविधाने ' वादरविधौ चशब्दात् सूद्धमविधाने च ।
तेषामपि पर्याप्तकाऽपर्याप्तकरूपत्वादिति गाथार्थः ।

एतदेव स्पष्टयन्नाह (भाष्यकारः)-

सुहुमा य सव्वलोए, परियावन्ना भवंति नायव्वा ।

दो चेव वायराणं, पज्जत्तिरं अ नायव्वा ॥ १० ॥

व्या०-सूद्धमा एव पृथिव्यादयः सर्वलोके-चतुर्दशरज्ज्वात्म-
के पर्यायापन्ना भवन्ति-ज्ञातव्याः, ' पर्यायापन्ना ' इति-तमेव
सूद्धमपर्यायमापन्ना भावसूद्धमा, न तु भूतमाविनो द्रव्यसू-
द्धमा इति भावः । तथा द्वौ भेदौ वादराणां पृथिव्यादीनां
चशब्दात्सूद्धमाणां च पर्याप्तकेतवौ ज्ञातव्यौ पर्याप्तकाऽपर्या-
प्तकाविति गाथार्थः । दश० ४ अ० ।

(६) (लक्षणद्वारम् ' लक्खण ' शब्दे षष्ठे भागे वक्ष्यते) ।

तत्रादानादीनां दृष्टान्तानाह (भाष्यकारः)-

अयगारकूरपरस्स, अग्गिसुवन्ने य खीरनरवासी ।

आहारो दिट्ठंता, आयाणाईण जहसंखं ॥ १३ ॥

व्या०-अयस्कारः क्रूरस्तथा परशुराज्ञः सुवर्णं च क्षीरनर-
वाश्यः तथा आहारो दृष्टान्ता आदानादीनां प्रकान्तानां य-
थासंख्यं प्रतिष्ठाद्युल्लङ्घनेन चैतदभिधानं परोक्षार्थप्रतिपत्तिं
प्रति प्रायः प्रधानाङ्गताख्यापनार्थमिति गाथार्थः ।

सांप्रतं प्रयोगानाह (भाष्यकारः)-

देहिदियाइरित्तो, आया खलु गज्झगाहगपओगा ।

संडासा अयपिंडो, अयकाराइ व्व विन्नेओ ॥ १४ ॥

व्या०-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा । खलुशब्दो विशेषणार्थः,
कथंचित्, न सर्वथा अतिरिक्त एव तदसंवेदनादिप्रसङ्गा-
दिति अनेन प्रतिष्ठार्थमाह, प्रतिष्ठा पुनः अर्थेन्द्रियाण्यादेया-
दानानि विद्यमानादात्काणि, कुतः इत्याह-ग्राह्याहकप्रयो-
गात् । ग्राह्या-रूपादयः । ग्राहकाणीन्द्रियाणि तेषां प्रयोगः-
स्वफलसाधनव्यापारस्तस्मान्न ह्यमीषां कर्मकरणभावः क-
र्तारमन्तरेण स्वकार्यसाधनप्रयोगः संभवत्यनेनापि हेत्वर्थ-
माह । हेतुश्चादेयादानरूपत्वादिति । दृष्टान्तमाह-संदंशदा-
दानात्-अयस्सिएडादेयात् ' अयस्कारादिवत् ' लोहकार-
वद्विज्ञेयः अतिरिक्तो विद्यमान आदानेत्यनेनापि दृष्टान्तार्थ-
माह-दृष्टान्तस्तु संदंशकायस्सिएडवत् । यस्तु तदनतिरिक्तः
न ततो ग्राह्याहकप्रयोगः । यथा देहादिभ्य एवेति व्य-
तिरेकार्थः, व्यतिरेकस्तु यानि विद्यमानादात्काणि न
भवन्ति तान्यादानादेयरूपाण्यपि न भवन्ति । यथा मृत-
कद्रव्येन्द्रियादीनीति गाथार्थः । उक्तमादानद्वारम् ।

(७) अधुना (भाष्यकारः) परिभोगद्वारमाह-

देहो सभोत्तिओ खलु, भोजत्ता ओयणाइथालं व ।

अन्नप्पउत्तिगा खलु, जोगा परसु व्व करणात्ता ॥ १५ ॥

व्या०-देहः सभोक्तृकः खल्विति प्रतिष्ठा, भोग्यत्वादिति
हेतुः ओदनादिस्थालवत्-स्थालस्थितौदनवदिति दृष्टान्तः ।
भोग्यत्वं च देहस्य जीवेन तथानिवसतोपभुज्यमानत्वादिति ।
उक्तं परिभोगद्वारम् । अधुना योगद्वारमाह-अन्यप्रयोक्तृकाः
खलु योगाः, योगाः-साधनानि मनःप्रभृतीनि करणानीति
प्रतिष्ठार्थः, करणत्वादिति हेतुः, परशुवदिति दृष्टान्तः ।
भवति च विशेषे पक्षीकृते सामान्यं हेतुः, यथा अनित्यो
वर्णात्मकः शब्दः, शब्दत्वात् मेघशब्दवदिति गाथार्थः ।
उक्तं योगद्वारम् ।

साम्प्रतम् (भाष्यकारः) उपयोगद्वारमाह-

उवओगा नाभावो, अग्गि व्व सलक्खणा परिच्चागा ।

सकसाया णाभावो, पज्जयगमणा सुवन्नं व ॥ १६ ॥

व्या०-उपयोगात्-साकारानाकारभेदभिन्नात् ' नाभावो '
जीव इति गम्यते, कुत इत्याह-खल्लक्षणापरित्यागादुपयो-
गलक्षणासाधारणात्मीयलक्षणाऽपरित्यागात् अग्निवद्यथा-
ऽग्निरौष्ण्यादिस्वलक्षणापरित्यागान्नाभावस्तथा जीवोऽपीति
प्रयोगार्थः, प्रयोगस्तु सन्नात्मा खल्लक्षणापरित्यागाद्,
अग्निवदिति । उक्तमुपयोगद्वारम् ।

अधुना कषायद्वारमाह-सकषयत्वाद् अचेतनविलक्षणको-
धादिपरिणामोपेतत्वादित्यर्थः । नाभावो जीवः । कुत

इत्याह-पर्यायगमनात् क्रोधमानादिपर्यायप्राप्तेः । सुवर्णवत् कटकदिपर्यायगमनोपेतसुवर्णवदिति प्रयोगार्थः प्रयोगस्तु, सप्तात्मा, पर्यायगमनात्सुवर्णवदिति गाथार्थः । उक्तं कपायद्वारम् ।

इदानीं (भाष्यकारः) लेश्याद्वारमाह—

लेखाओ णाऽभावो, परिणमणसमावाओ य स्तीरं व ।

उत्सासा णाभावो, समसम्भावा खउ व्व नरो ॥१७॥

व्या०-लेश्यातां लेश्यामद्भावेन न अभावो जीवः, किं तु-भावा इति, कुन इत्याह-परिणमनस्य भावस्यान्तरादिद्रव्य-साविद्येन उन्मूलनादकादित्प्राप्तिसिद्धताविधिरिणाम-धर्मत्वात्, क्षीरवदिति प्रयोगार्थः, प्रयोगस्तु सप्तात्मा परिणामित्वात् क्षीरवदिति । गतं लेश्याद्वारम् ।

प्राणापानद्वारमाह-उच्छ्वासादिति अचेतनधर्मविलक्षणप्रा-णापानसद्भावाभावाभावो जीवः, किन्तु-भावाः एव इति, अ-मसद्भावेन परिस्पन्दोपेतपुरुषवदिति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु पुनरप्यतिरेकी द्रष्टव्यः । सात्मकं जीवच्छरीरं प्राणादि-मत्वात् यत्तु सात्मकं न भवति तत्प्राणादिमदपि न भवति, यथाऽऽकाशमिति गाथार्थः । उक्तं प्राणापानद्वारम् ।

(=) (भाष्यकारः) अबुनेन्द्रियद्वारमुच्यते—

अक्खण्णेषाणि पर-त्थमाणि वासाइवेह करणत्ता ।

गहवेयगनिजरओ, कम्मस्सन्नो जहाहरो ॥ १८ ॥

व्या०-अक्षणीन्द्रियाणि पतनीनि लोकप्रसिद्धानि देहा-अयाणि परार्थानि-आत्मप्रयोजनानि यास्यादिवदिदं करण-त्वाद्विद्वत्लोके यास्यादिवदिति प्रयोगार्थः । आह-आदा-नान्येन्द्रियाणि तत्किमर्थं भेदोपन्यासः ? उच्यते-नि-वृत्त्युपकरणद्वारेण द्वैविध्यव्यापनार्थं ततश्च तत्रोपकरणस्य ग्रहणमिह तु विवृत्तेरिति, प्रयोगस्तु-परार्थोऽबुनरादयः स-ञ्जातत्वाच्छ्रयनासनादिवत् न चायं विशेषविद्वद्, कर्मसंय-ज्यस्यात्मनः संज्ञातरूपत्वाभ्युपगमात् । उक्तमिन्द्रियद्वारम् । इदानीं (अबुना) यन्त्रादिद्वाराण्यह-ग्रहणवदकनिर्ज-रकः कर्मणोऽन्यो, 'यथाहार' इति-तत्र ग्रहणं-कर्मणो बन्धः वेदनम्-उदयः निर्जरा-क्षयः, 'यथाहार' इति-आहारविष-याणि ग्रहणादीनि न कर्मादिव्यतिरेकेण तथा कर्मणोऽपीति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु चिद्यमानभोक्तृकर्मिदं कर्मग्रहण-वेदननिर्जरणसद्भावात्, आहारवदिति गाथार्थः । उक्तानि यन्त्रादिद्वाराणि । व्याख्याता च प्रथमा प्रतिहारगाथा ।

(६) सांप्रतं द्वितीयामधिकृत्य चित्तादिस-

रूपव्याचिख्यासयाऽऽह—

चित्तं तिकालविसयं, चेयणपच्चक्खसन्नमणुसरणं ।

विष्खाणणेगभेयं, कालमसंखेयरं धरणा ॥ १९ ॥

व्या०-चित्तं त्रिकालविषयम् ओघतोऽतीतानामंतवर्त्तमा-नप्राहि चेतनं चेतना सा प्रत्यक्षवर्त्तमानार्थग्राहिणी । संज्ञानं संज्ञा सा अनुस्मरणम् इदं तदिति ज्ञानम्, विविधं ज्ञानं विज्ञानमनेकभेदम्-अनेकप्रकारम्, अनेकधर्मिणि वस्तुनि तथा; तथाऽप्यवसाय इत्यर्थः । 'कालमसंखेयेतरम्' असं-खेयं संखेयं वा धारणां अविच्छ्युतिस्मृतिवासनारूपा, तत्र

वासनारूपा संखेयवर्षाणुपामसंखेयम्, संखेयवर्षाणुपां च संखेयमिति गाथार्थः ।

(भाष्यम्)—

अथस्स ऊहं बुद्धी, ईहा चेदुत्थअवगमो उ मई ।

संभावणत्थतक्का, गुणपच्चक्खत्ता घडो व्व अत्थि ॥२०॥

व्याख्या-अर्थस्येहा बुद्धिः संज्ञिनः परनिरपेक्षार्थपरिच्छेद इति भावः, ईहा-चेष्टा किमर्थं स्थाणुः किं वा पुरुष इति, सदर्थपर्यालोचनरूपा, अर्थावगमस्तु अर्थपरिच्छेदस्तु शिरः फण्डयनादिधर्मोपपत्तेः 'पुरुषः' एवायमित्येवंरूपा मतिः 'संभावणत्थतक्का' चि-प्राकृतशैल्या अर्थसंभावना । एव-मेव चायमर्थ उपपद्यत इत्यादिरूपा तर्का । इत्थं द्वाराणि व्याख्याय सर्थ एते चित्तादयो गुणा वर्त्तन्त इति जीवाख्यगुणप्रतिपादकेन प्रयोगार्थेनोपसंहरणाह-गुणप्र-त्यक्षत्वादेताः घटवदस्ति जीव इति गम्यते । एव गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) एतदेव स्फुटयति—

जम्हा चित्ताईया, जीवस्स गुणा हवन्ति पच्चक्खत्ता ।

गुणपच्चक्खत्तणओ, घडु व्व जीवो अओ अत्थि ॥२१॥

व्याख्या-यस्माच्चित्तादयोऽनन्तरोक्ता जीवस्य गुणाः, ना-ऽजातिस्त्य, शरीरादिगुणविधर्मत्वात् । एते च भवन्ति प्रत्य-क्षाः, स्वसंवेद्यत्वात्, यतश्चैवम्-गुणप्रत्यक्षत्वादेतोर्घटवजी-वः । अतोऽस्तीति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु सप्तात्मा गुणप्र-त्यक्षत्वात् घटयत्रायं घटयदात्मनोऽचेतनत्वापादनेन विरुद्धः "विरुद्धोऽस्ति बाधने" इति घटनात्, एतच्चैतन्यं प्रत्यक्ष-स्य बाधनमिति गाथार्थः । व्याख्यातं मूलद्वारगाथाद्वयं प्रतिहारद्वयेन लक्षणद्वारम् ।

(१०) इदानीमस्त्वत्त्वद्वाराचसरः, तथा चाह भाष्यकारः—

अत्थि चि दारमहुणा, जीवस्सह अत्थि विज्जए नियमा ।

लोआययमयवाय-त्थयुच्चए तत्थिमो हेऊ ॥ २२ ॥

व्याख्या-अस्तीति द्वारमधुना सांप्रतमवसरप्राप्तम् तत्रैत-दुच्यते-जायः सन्, पृथिव्यादिविकारदेहमात्ररूपः सन्नि-ति सिद्धिसाध्यता । न तु ततोऽन्योऽस्तीत्याशङ्कापनोदा-याह-अस्त्यन्यश्चेतन्यरूपस्तदपि मातृचैतन्योपादानं भ-विष्यति परलोकयायी तु न विद्यत इति मोहापोहायाह-विद्यते नियमात्-नियमेन, तथाचाह-लोकायतमतघातार्थम्-नास्तिकाभिप्रायनिराकरणाधुमुच्यते एतत्, तस्य चानन्त-रोदिन एवाभिप्राय इति सफलानि विशेषणानि तत्र-लो-कायतमतविघाते कर्त्तव्ये अयम्-वक्ष्यमाणलक्षणो हेतुः अन्यथानुपपत्तिरूपो युक्तिमार्ग इति गाथार्थः ।

(भाष्यम्)—

जो चित्तेह सरिरे, नऽत्थि अहं स एव होह जीवो चि ।

नहु जीवम्मि असंते, संसय उप्पायओ अओ ॥ २३ ॥

व्याख्या-यश्चिन्तयति शरीरे अत्र लोकप्रतीते नास्त्यहं स एव चिन्तयिता भवति 'जीव इति' कथमेतदेवमित्याह-न यस्माज्जीवे असति मृनदेहादौ संशयोत्पादकः अन्यः-प्राणादिः, चैतन्यरूपत्वासंशयस्येति गाथार्थः ।

एतदेव (भाष्यकारः) भाषयति—

जीवस्स एस धम्मो, जा ईहा अत्थि नऽत्थि वा जीवो ।

खाणुमणुस्साणुगया, जह ईहा देवदत्तस्स ॥ २४ ॥

व्या०—जीवस्यैष स्वभावः—एष धर्मः या ईहा सन्तर्पणालो-
चनात्मिका, किं विशिष्टेत्याह—अस्ति, नाऽस्ति वा जीव इति ।
लोकप्रसिद्धे निदर्शनमाह—खाणुमणुष्यानुगता—किमयं स्था-
णुः ?, किं वा पुरुषः ?, इत्येवंरूपा या ईहा—देवदत्तस्य जी-
वतो धर्मः । इति गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) प्रकारान्तरेणैतदेवाह—

सिद्धं जीवस्स अत्थित्तं, सदादेवाणुमीयए ।

नासञ्चो भुवि भावस्स, सदा हवइ केवल्लो ॥ २५ ॥

व्या०—सिद्धम्—प्रतिष्ठितं जीवस्योपयोगलक्षणस्यास्तित्वं,
कुत इत्याह—शब्दादेव जीव इत्यस्मादनुमीयते, कथमेतदे-
वमित्याह—‘ नाऽसत् ’ इति—न असत्—अविद्यमानस्य भुवि
पृथिव्यां भावस्य पदार्थस्य शब्दो भवति—वाचक इति, खर-
विषाणादिशब्दैर्व्यभिचारमाशङ्क्याह—केवलः शुद्धः—अन्यप-
दासंस्पृष्टः, खरादिपदसंस्पृष्टाश्च विषाणादिशब्दा इति भा-
थार्थः ।

एतद्विहरणायैवाह भाष्यकारः—

अत्थि त्ति—निव्विगप्पो, जीवो नियमाउ सद्धो सिद्धी ।

कम्हा सुद्धपयत्ता, घटखरसिगाणुमाणाओ ॥ २६ ॥

व्या०—अस्तीति निर्विकल्पो जीवः ‘निर्विकल्प’ इति—नि-
संदिग्धः नियमात् नियमेनैव प्रतिपन्नपेक्षया शब्दतः सिद्धिः
वाचकाद्वाच्यप्रतीतिः । एतदेव प्रश्नद्वारेणाह—कस्मात्कुत
एतदेवमिति ? आह—शुद्धपदत्वात्—केवलपदत्वाज्जीवशब्दस्य
घटखरशृङ्गानुमानावनुमानशब्दो दृष्टान्तवचनः घटखरशृङ्ग-
दृष्टान्तादिति, प्रयोगार्थः, प्रयोगस्तु—मुख्येनार्थेनार्थवान्
जीवशब्दः, शुद्धपदत्वात् घटशब्दवत्, यस्तु मुख्येनार्थेनार्थ-
वान्न भवति स शुद्धपदमपि न भवति, यथा खरशृङ्गशब्द
इति गाथार्थः ।

परामिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह (भाष्यकारः)—

चोयग! सुद्धपयत्ता, सिद्धी जइ एव सुणसिद्धि अम्हं पि ।

तं न भवइ संतेणं, जं सुन्नं सुन्नगेहं व ॥ २७ ॥

व्या०—उक्त्वच्छुद्धपदत्वात्सिद्धिर्यदि जीवस्य एवं तर्हि शू-
न्यसिद्धिरस्माकमपि, शून्यनष्टशब्दस्यापि शुद्धपदत्वादित्य-
भिप्रायः । अत्रोत्तरमाह—तन्न भवति यदुक्तं परेण । कुत इत्या-
ह—सता विद्यमानेन पदार्थेन यद्—यस्मात् शून्यं शून्यमुच्यते ।
किंवदित्याह—शून्यगृहमिव, तथा हि—देवदत्तेन रहितं शून्य-
गृहमुच्यते । निवृत्तां—घटो नष्ट इति, न त्वनयोर्जीवशब्दस्य
जीववद्वशिष्टं वाच्यमस्तीति गाथार्थः ।

प्रकारान्तरेण अस्तित्वपक्षमेव समर्थयन्नाह (भाष्यकारः)—

मिच्छा भवेउ सव्वत्था, जे केई पारलोइया ।

कत्ता चेवोपभोत्तां य, जइ जीवो न विज्जइ ॥ २८ ॥

व्या०—मिथ्या भवेयुः—अनुताः स्युः सर्वेऽर्था ये केचन
पारलौकिका दानादयः, यदि किमित्याह—कर्त्ता चैव क-
र्मणः उपभोक्ता च तत्फलस्य, यदि जीवो न विद्यते पर-
लोक्तयायीति गाथार्थः ।

एतदेवाव्युत्पन्नशिष्यानुग्रहार्थं स्पष्टतरमाह (भाष्यकारः)—
पाणिदया—तव—नियमा, वम्भं दिक्खा य ईदियनिरोहो ।
सव्वं निरत्थमेयं, जइ जीवो न विज्जइ ॥ २९ ॥

व्या०—पाणिदया—तपो—नियमाः—करुणोपवासहिंसाविर-
त्यादिरूपाः, तथा—ब्रह्म—ब्रह्मत्रयम्, दीक्षा च योगलक्षणा
इन्द्रियनिरोधः—प्रब्रज्याप्रतिपत्तिरूपः सर्वं निरर्थकं—निष्फ-
लमेतत्, यदि जीवो न विद्यते परलोकयायीति गाथार्थः ।

किंच शिष्टान्नरितो मार्गः शिष्टैरनुगन्तव्य इति ।

तन्मार्गख्यापनायाह (भाष्यकारः)—

लोइयां वेइया चेव, तहा सामाइया विज्ज ।

निच्चो जीवो पि हो देहा, इइ सव्वे ववत्थिया ॥ ३० ॥

व्या०—लोके भवा लोके वा विदिता इति लौकिका—इति—
हासाविकर्तारः । एवं वैदिकाश्चैव—त्रैविध्यवृद्धास्तथा—सम-
मायिकाः त्रिषष्टिकादिसमयवृत्तयो विद्वांसः—परिणताः
नित्यो जीवो नानित्यः । एवं पृथग् देहात्—शरीरादित्येवं
सर्वे व्यवस्थिता नान्यथेति गाथार्थः ।

एतदेव व्याचष्टे (भाष्यकारः)—

लोगे अच्चेज्ज भेज्जो, वेए सपुरीसदद्दगसियालो ।

समए अहंमांसि गञ्जो, तिथिहो दिव्वाइसंसारो ॥ ३१ ॥

व्या०—लोके अच्चेद्योऽभेद्य आत्मा पठ्यते, यथोक्तं गीतासु—
“अच्चेद्योऽयमभेद्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते । नित्यः सर्वगतः
स्थायु—रचलोऽयं सनातनः ॥ २॥” इत्यादि । तथा वेदे—“स-
पुरीषो दग्धः शृगालः पठ्यते ” इति, यथोक्तम्—“शृगालो
वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यते”—अथाऽपुरीषो दह्यते
“आक्षोभुका अस्य प्रजाः प्रादुर्भवन्ती” त्यादि । तथा समये
“अहमासीद्भजः” इति पठ्यते, तथा च बुद्धवचनम्—“अह-
मांसं भिक्षवो हस्ती, पद्दन्तः, शङ्खसंनिभः । शुकः पञ्च-
रवासी च, शकुन्तो जीवजीवकः ” ॥ १ ॥ इत्यादि । तथा
त्रिविधा दिव्यादिसंसारः कैश्चिद्विद्यते । देवमानुषति-
र्यभेदेन, आदिशब्दाच्चतुर्विधः—कैश्चिन्नारकाधिक्येनेति
गाथार्थः ।

अत्रैव प्रकारान्तरेण तदस्तित्वमाह (भाष्यकारः)—

अत्थि सरीरविहाया, पइनिययागारयाइभावाओ ।

कुंभस्स जह कुलालो, सो मुत्तो कुम्भजोगाओ ॥ ३२ ॥

व्या०—अस्ति शरीरस्यौदारिकादेर्विधाता विधातेति-
कर्त्ता । कुत इत्याह—‘प्रतिनियताकारादिसङ्गावात्,’ आ-
दिमत्प्रतिनियताकारत्वादित्यर्थः । दृष्टान्तमाह—कुम्भस्य
यथा कुलालो विधाता कुलालवदेवमसावपि मूर्तः प्राप्नो-
तीति विरुद्धमाशङ्क्य परिहरन्नाह—स आत्मा यः शरीर-
विधाता असौ मूर्तः कर्मयोगादिति—मूर्तकर्मसंबन्धादिति
गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) अत्रैव शिष्यव्युत्पत्तये अन्यथा तदग्रह-
णविधिमाह—

फरिसेण जहा वाऊ, गिज्जई कायसंसिओ ।

नाणाईहिं तहा जीवो, गिज्जई कायसंसिओ ॥ ३३ ॥

व्या०—स्पर्शेन-शीतादिना यथा वायुर्गृह्णेन कायसंस्पर्शो-
देहसङ्गतः अदृष्टोऽपि तथा प्राणादिभिर्मानदर्शनेच्छादिभि-
र्जीवो गृह्णेन कायसंस्पर्शो देहसङ्गत इति गाथार्थः ।

असकृदनुमानादस्तिव्यमुक्ते जीवस्य, अनुमानं च प्रत्यक्ष-
पूर्वकं न चेन्न केचन पश्यन्तीति ततश्चाशौभनमेतदित्याश-
ङ्क्याह (भाष्यकारः) —

अणिदियगुणं जीवं, दुन्नेयं मंसचक्रुणा ।

सिद्धा पासंति सव्वन्नु, नाणसिद्धा य माहुणो ॥३४॥

व्या०—अनिन्द्रियगुणम्—अविद्यमानरूपादीन्द्रियप्राप्तगुणं
जीवम्—अमूर्तन्यादिधर्मकं दुर्लभं—दुर्लभं मांसनक्षुपा-छद्-
मस्थेन पश्यन्ति, सिद्धाः—सद्यं अस्तिनासिद्धादिव्यवच्छेदार्थं
सर्वप्रसङ्गः; ततश्च श्रुतभाष्य इत्यर्थः, प्राणसिद्धाश्च साध-
य-भयस्यकथलिन इति गाथार्थः ।

सांप्रतमागमादस्तिव्यमाह (भाष्यकारः) —

अत्तवयसं उ सत्थं, दिट्ठा य ततो अइंदियाणं पि ।

सिद्धी गहणाईणं, तदेव जीवस्स विज्जेया ॥ ३५ ॥

व्या०—आतवचनं तु शास्त्रम् आतो रागाद्वर्तनः तु-
शब्दोऽवधारणे, आतवचनमच अनेन अपौरुषेयव्यवच्छेद-
माह, तस्याऽसंभवादिनि । दृष्टा च तत इत्युपलब्धा च तत
आतवचनशास्त्रात् अनीन्द्रियाणामपि इन्द्रियगोचराति-
क्रान्तानामपि, सिद्धिर्ग्रहणादीनामिति उपलब्धिवच्छेदोप-
रागादीनामित्यर्थः; तथैव जीवस्य विज्ञेयानि । अनीन्द्रि-
यस्याप्यातवचनप्रामाण्यादिति गाथार्थः । मूलद्वारगाथायां
व्याख्यातमस्तिव्यद्वारम् । दश० ४ अ० ।

(११) अभ्याख्यानम् । आत्मनोऽस्तित्वे—

येव सयं लोगं अब्भाइक्खेज्जा, येव अत्ताणं अब्भाइ-
क्खेज्जा । जे लोयं अब्भाइक्खइ से अत्ताणं अब्भाइक्खइ,
जे अत्ताणं अब्भाइक्खइ से लोयं अब्भाइक्खइ ।

(सूत्र-३१ +)

नैवात्मानं शरीराधिष्ठानात् प्राणगुणं प्रत्यात्मसंवेद्यं प्रत्या-
चक्षीत तस्य शरीराधिष्ठातृत्वेनाहृतमिदं शरीरं केनचिद-
भिसंधिमता, तथा त्यक्त्वमिदं शरीरं केनचिदभिसन्धिर्मनस्यै-
वमादिभिर्हेतुभिः प्रसाधितत्वात्, न च साधितसाधनं पिष्ट-
पेषणवत् विद्वज्जनमनांति रक्षयति । आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

अन्यच्च—

आत्मा न विद्यते; तस्य प्रत्यक्षाऽऽदिभिरनुपलभ्यमानत्वात्,
तथाहि-न प्रत्यक्षप्राप्तोऽसाधनीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमान-
प्राप्तः, अनुमानस्य लिङ्गलिङ्गिनोः साक्षात्सम्बन्धदर्शनेन
प्रवृत्तिरिति, आगमगम्योऽपि नाऽसौ, आगमांशानामन्योऽन्यं
विसंवादादिति, अवोच्यते-केयमनुपलभ्यमानता ?, कि-
मेकपुरुषाश्रिता ?, सकलपुरुषाश्रिता वा ?, यद्येकपुरुषाश्रि-
ता न तथाऽऽत्माऽभावः सिध्यति सत्यपि वस्तुनि तस्याः
सम्भवात्, न हि कस्यचित् पुरुषविशेषस्य घटाद्यर्थप्रादुर्भूतं
प्रमाणं न प्रवृत्तमिति सर्वत्र सर्वदा तदभायो निर्णेतुं शक्य
इति, नहि प्रमाणनिवृत्तौ प्रमेयं विनिवर्त्तते, प्रमेयकार्य-
त्वात् प्रमाणस्य न च कार्याभावे कारणाभावो दृष्टः इत्यनै-

कान्तिकनाऽनुपलम्भहेतोः, सकलपुरुषाश्रितानुपलम्भस्त्व-
सिद्ध इत्यसिद्धो हेतुः; न ह्यसर्वधेन सर्वे पुरुषाः सर्वदा
सर्वत्रात्मानं न पश्यन्तीति वक्तुं शक्यमिति, किञ्च-विद्यते
आत्मा, प्रत्यक्षादिभिरनुपलभ्यमानत्वात्, घटवदिति न चा-
यमसिद्धो हेतुः, यतोऽस्मदादिप्रत्यक्षेणाप्यात्मा तावद्भवत्यत
एव, आत्मा हि प्राणादन्यः, आत्मधर्मत्वात् ज्ञानस्य,
तस्य च स्वसंविद्विरूपत्वात्, स्वसंविद्वितत्वं च ज्ञानस्य
नीलपानमुत्पन्नमासीदित्यादिस्मृतिदर्शनात् न ह्यस्वसंविद्विते
प्राण स्मृतिप्रभवो युज्यत, प्रमात्रन्तरज्ञानस्यापि स्मृति-
गोचरत्वप्रसङ्गादिति, तद्वत् तदव्यतिरिक्तज्ञानगुणप्रत्यक्षत्वं
आत्मा गुणी प्रत्यक्ष एव, रूपगुणप्रत्यक्षत्वे घटगुणीप्रत्यक्ष-
त्ववदिति, उक्तञ्च विशेषावश्यकम्—

“ गुणगच्छकस्तुगुणो, गुणी वि जीवो घडो व्व पच्चक्खो ।
घडो व्व धिप्पइ गुणी, गुणमित्तगहणो जम्हा ॥ १५५ ॥ ”

तथा—

“अणोऽणञ्चो च गुणी, होज्ज गुणेहि ? जइ णाम सोऽणञ्चो ।
णणगुणमित्तगहणे, धिप्पइ जीवो गुणी सक्खं ॥ १५६ ॥ ”

अह अणो तो एवं, गुणियो न घडादयो वि पच्चक्खा ।

गुणमित्तगहणाणो, जीवंमि कुतो विआरोयं ॥ १५६ ॥ ”

इति, ये तु सकलगुणार्थसार्थस्वरूपाधिर्भाषनसमर्थप्राणवन्त-
स्तेषां सर्वात्मनैव प्रत्यक्ष इति । तथाऽनुमानगम्योऽप्यात्मा,
तथाहि-विद्यमानकर्तृकमिदं शरीरं भोग्यत्वाद्, ओदनादिवत्
व्यामकुसुमे विपक्षः स च कर्त्ता जीव इति, तन्वादनकर्तृ-
चमूर्त आत्मा सिद्धयतीति साध्यविरुद्धो हेतुरिति नैव,
संसारिणो मूर्त्तत्वेनाप्यभ्युपगमात्, आह च—“ जो कत्ता
सो जीवो, सच्चविकडो त्ति ते मई होज्जा । मुत्ताइ य से-
गाओ, तत्तो संसारिणो दोसो ” ॥ १ ॥ इति । न चायमे-
कान्तः, यदुत-लिङ्गयविनाभूतलिङ्गेपलम्भव्यतिरेकेणानु-
मानस्यैव एकात्मनोऽप्रवृत्तिरिति हसितादिलिङ्गविशेषस्य
प्रदाख्यलिङ्गयविनाभावग्रहणमन्तरेणापि ग्रहणमकत्वदर्श-
नात् । न च देह एव ग्रहो येनाऽन्यदेह दर्शनमविनाभाव-
ग्रहणनियामकं भवतीति, उक्तञ्च(विशेषः)—“सो नगंतो जम्हा,
लिंगेहि समे अदिट्ठुओ वि । गहलिंगदरिसणाओ, ग-
होऽणुमओ सरीरम्मि ॥ १५६ ॥ ” इत्यागमगम्यत्वं त्वा-
त्मनः—‘ एग आया ’ अत एव वचनात्, न चास्यागमा-
न्तरैर्विरोधाद्ः सम्भावनीयः । सुनिश्चिनासप्रणीतत्वादस्ये-
ति, बहुवक्तव्यमत्र तच्च स्थानान्तरादवसेयमिति । किञ्च—
आत्माभावे जानिस्मरणाद्यस्तथा प्रेतीभूतपितृपितामहादि
कृतानुग्रहोपघातौ च न प्राप्नुयुरिति । स्था० १ टा० ।

(१२) इन्द्रभूतिमुद्दिश्य भगवता महावीरेणोक्तं

विस्तरतः जीवास्तित्वम्—

जीवे तुह संदेहो, पच्चक्खं जं न धिप्पइ घडो व्व ।

अच्चंता पच्चक्खं, च नऽत्थि लोए खपुप्फं व ॥ १५४ ॥

आयुष्मन् ! इन्द्रभूते ! तवैव संदेहः । किमयमात्मा-अस्ति?,
नास्ति वा ?, उभयहेतुसङ्गात्, तत्र नास्तित्वहेतवोऽमी-
नास्त्यात्मा, प्रत्यक्षणात्यन्तमगृह्यमाणत्वाद्, इह यदत्य-
न्ताऽप्रत्यक्षं तल्लोके नास्त्येव, यथा—खपुष्पं, यस्वस्ति त-
त्प्रत्यक्षेण गृह्यत एव, यथा—घटः इत्यसौ व्यतिरेकदृष्टा-

न्तः । अणवोऽपि ह्यप्रत्यक्षाः, किंतु-घटादिकार्यतया परि-
णतास्ते प्रत्यक्षत्वमुपयान्ति, न पुनरेवमात्मा कदाचिदपि
भावप्रत्यक्षमुपगच्छत्यतोऽप्रात्यन्तविशेषणमिति ।

एवं च मन्यसे त्वं किमित्याह-

न य सोऽणुमाणागम्भो, जम्हा पञ्चक्खुपुण्यं तं पि ।
पुण्वोबलद्वसंवं-धसरणआं लिंगलिङ्गीणं ॥ १५५० ॥

न चासाधात्मानुमानगम्यः यस्मात्तदप्यनुमानं प्रत्यक्षपू-
र्वकं प्रवर्त्तते, कुत इत्याह-'पुण्वोबलद्व' इत्यादि लिङ्गयते-
गम्यतेऽतीन्द्रियार्थोऽनेनेति लिङ्गम्; अथ चा-लीनं-तिरो-
द्दिनमर्थं गमयतीति लिङ्गं धूमकूतकत्वादिकं, तदस्यास्तीति
लिङ्गी बह्वयनित्यत्वादिस्तयोर्लिङ्गलिङ्गिनोर्यः पूर्वं महान-
सादौ प्रत्यक्षादिना उपलब्धकार्यकारणभावादिकः संवन्ध-
स्तस्य यत् स्मरणं तस्मादिति । इदमुक्तं भवति-पूर्वं महा-
नसादावग्निधूमयोर्लिङ्गलिङ्गयोरन्वयव्यतिरेकवन्तमविनाभा-
वमध्यक्षतो गृहीत्वा तत् उत्तरकालं क्वचित्कान्तारपर्वत-
नितम्याऽऽदौ गगनाश्वलम्बिनीं धूमलेखामवलोक्य प्राग्गृहीतं
संवन्धमनुस्मरति, तद्यथा-"यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र प्रागहं
वह्निम् अद्राक्षं" यथा-महानसादौ, धूमश्चात्र दृश्यते तस्माद्-
क्षिनापीह भवितव्यम् इत्येवं लिङ्गग्रहणसंवन्धस्मरणाभ्यां
तत्र प्रमाता हुनभुजमवगच्छति; न चैवमात्मना लिङ्गिना
सादौ कस्यापि लिङ्गस्य प्रत्यक्षेण संवन्धः सिद्धोऽस्ति,
यतः तत्संवन्धमनुस्मरतः पुनस्तत्क्षिणदर्शनाजीवे संप्रत्ययः
स्यात् । यदि पुनर्जीवल्लिङ्गयोः प्रत्यक्षतः संवन्धसिद्धिः
स्यात्तदा जीवस्यापि प्रत्यक्षत्वापत्यानुमानवैयर्थ्यं स्यात्तत
एव तत्सिद्धेरिति ।

एतदेवाह--

न य जीवलिंगसंवं-धदरिसणमभू जओ पुणो सरओ ।
तल्लिगदरिसणओ, जीवे संपच्चओ होजा ॥ १५५१ ॥

गतार्था । न च वक्ष्यं सामान्यतो दृष्टात् अनुमानात् आ-
दित्यादिगतिवज्जीवः सिध्यति, यथा-गतिमानादित्यो, देशा-
न्तरप्राप्तेः देवदत्तदिति, यतो हन्त देवदत्ते दृष्टान्तधर्मिणि
सामान्येन देशान्तरप्राप्ति गतिपूर्विकां प्रत्यक्षैव निश्चित्य
सूर्योऽपि तां तथैव प्रमाता साधयतीति युक्तम्, न चैवमत्र
क्वचिदपि दृष्टान्ते जीवसत्त्वेनाविनाभूतः कोऽपि हेतुरध्य-
क्षेणोपलक्ष्यते इति । अतो न सामान्यतो दृष्टादप्यनुमाना-
त्तद्वतिरिति ।

न चाऽऽगमगम्योऽपि जीव इति दर्शयति--

नाऽऽगमगम्भो वि तओ, भिज्जइ जं नागमोऽणुमाणाओ ।

न य कासइ पच्चक्खो, जीवो जस्साऽगमो वयणं ॥ १५५२ ॥

न चागमगम्योऽपि तकोऽसौ जीवो, यद्-यस्मादागमोऽ-
पि अनुमानाद् न भिद्यते (इत्यादिगाथाद्व्याख्यानं 'आ-
गम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्) । न चैवमसौ आत्मशब्दः
शरीराद् ऋते--अन्यत्र प्रयुज्यमानः क्वचिदुपलब्धो, यत्र
स्वत्वात्मशब्दश्रवणाद् आत्मा इति प्रत्ययो भवेदिति । यद्-
पि स्वर्गनरकाद्दृष्टार्थविषयं शब्दं प्रमाणं, तदपि तत्त्व-
तोऽनुमानं, नातिवर्त्तते । तथाहि-प्रमाणं स्वर्गनरकाद्य-

दृष्टार्थविषयं वचनम्, अविसेवादिचचनाप्रणीतत्वाच्च-
न्द्रार्कोपरागादिवचनवदित्येवमनुमानादेव तत्र प्रमाणाता ।
न चैवं भूतमाप्तं कमपि पश्यामो, यस्यात्मा प्रत्यक्ष इति
तद्वचनमागम इति प्रतिपद्येमहि इति शेषः

किं च--

जं चाऽऽगमा विरुद्धा, परोप्परमओ वि संजुतो ।

सञ्जप्पमाणविसया-इओ जीवो ति तो बुद्धी ॥ १५५३ ॥

यनश्च तीर्थिकानां संवन्धिनः सर्वेऽप्यागमाः परस्पर-
विरोधिनः सत्त्वतोऽपि संशय एवात्मनो युक्तो; न तु निश्चयः,
तथाहि-केचिदागमा आत्मनो नास्तित्वमेव प्रतिपादयन्ति,
यदाहुर्नास्तिकाः--"एतावानेव लोकोऽयं यावानिन्द्रिय-
गोचरः । भद्रे ! वृकपदं पश्य, यद्वदन्ति बहुश्रुताः" ॥ १ ॥
इत्यादि, भद्रेऽप्याह-"विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समु-
त्थाय तान्येवानुविनश्यति न च प्रेत्य संज्ञास्ति" । सुगत-
स्त्वाह-"न रूपं भिन्नवः पुद्गलः" इत्यादि । आत्मास्ति-
त्ववचनान्यप्यागमेषु श्रूयन्ते, तथा च वेदः-"न ह वै सशरी-
रस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीरं वा वसन्तं प्रिया-
प्रिये न स्पृशत" इति । तथा-"अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः"
इत्यादि । कापिलागमे तु प्रतिपाद्यते-"अस्ति पुरुषः अकर्ता
निर्गुणो भोक्ता चिद्रूपः" इत्यादि । तस्मादागमानां परस्पर-
विरुद्धत्वाच्चागमप्रमाणादप्यात्मसत्यसिद्धिः । इदं च वैशे-
पिकमतेन प्रत्यक्षानुमानागमलक्षणं प्रमाणत्रयमुपन्यस्तम् ॥
एतच्च स्वयं द्रष्टव्यम्--उपमाप्रमाणगम्योऽपि जीवो न
भवति । तत्र हि 'यथा गौस्तथा गवयः' इत्यादावेव
सादृश्यमसन्निकृष्टेऽर्थे बुद्धिमुत्पादयति । न चेहाऽन्यः क-
श्चित् त्रिभुवनेऽप्यात्मसदृशः पदार्थोऽस्ति, यदर्शनादात्मा-
नमवगच्छामः । कालाऽऽकाशदिगादयो जीवतुल्या विद्यन्ते
इति चेत्?, न, तेषामपि विवादास्पदीभूतत्वेन तदर्हा(ङ्गि)
वदत्वात् । अर्थापत्तिसाध्योऽपि जीवो न भवति, न हि दृष्टः
श्रुतो वा कोऽप्यर्थ आत्मानमन्तरेण नोपपद्यते, यद्वत्तात्तं
साधयामः, तस्मान्सर्वप्रमाणविषयानीतो जीव इति तव
बुद्धिः, भावोपलम्भप्रमाणपञ्चकविषयानीतत्वात् प्रतिषेध-
साधकाऽभावाख्यपप्रमाणविषय एव जीव इत्यर्थः । इति
पूर्वपक्षः ।

अथैतत्प्रतिविधानमाह--

गोयम ! पच्चक्खो च्चिच, जीवो जं संसयाइविनाणं ।

पच्चक्खं च न सज्झं, जह सुह-दुक्खा सदेहम्मि ॥ १५५४ ॥

गौतम ! भवतोऽपि प्रत्यक्ष एवायं जीवः, किमन्येन प्र-
माणान्तरोग्न्यासेन?, कोऽयं जीवो मम प्रत्यक्ष ? इति चेत्,
उच्यते--यदेतत्--तच्चैव संशयादिबिज्ञानं स्वसंवेदनसिद्धं
हृदि स्फुरति । स एव जीवः, संशयादिबिज्ञानस्यैव तदनन्य-
त्वेन जीवत्वात् । यच्च प्रत्यक्षं तद् न प्रमाणान्तरेण साध्यं,
तथा-स्वशरीरं एवात्मसंवेदनसिद्धाः सुखदुःखादयः, प्र-
त्यक्षसिद्धमपि सप्तामनगरं विश्वं शून्यवादिनं प्रति सा-
ध्यत एवेति चेत्, नैवम्, निरालम्बनाः सर्वे प्रत्ययाः,
प्रत्ययत्वात्, स्वप्रत्ययवद्, इत्यादेस्तदुद्भावितबाधक-
प्रमाणस्यैव तत्र निराकरणाद्, अत्र त्वात्मग्राहकं प्रत्यक्षं
बाधकप्रमाणाऽभावादिति ।

इतश्चायं प्रत्यक्षो जीवः कुत ? इत्याह—

कथं करोमि काहं, वाहमहं पचया इमाञ्च य ।

अप्पा स पचक्खो, तिकालकज्जेवएसाओ ॥१५५५॥

‘वा’ इति-अथवा—कृतवानहं, करोम्यहं, करिष्याम्यहम्, उक्तवानहं, ब्रवीम्यहं, वक्ष्याम्यहं, प्रातवानहं, जानेऽहं, दास्याम्यहम्, इत्यादिप्रकारेण योऽयं वैकालिकः कार्यव्यपदेशस्तद्विषयप्रयुज्यमाननया तन्समुत्था योऽयम्—‘अहंप्रत्यय’ एतस्मादपि प्रत्यक्ष एवायमात्मेति प्रपद्यस्व, अयं ‘ह्यहंप्रत्ययो’ नानुमानिकः, अलैङ्गिकत्वात् नाप्यागमादिप्रमाणसंभवः, तदनभिधानानां बालगोपालादीनामप्यन्तर्मुखनया आत्मग्राहकत्वेन स्वसंविदितस्य तस्योत्पादाद् घटादौ चानुत्पादादिति ।

अपि च—

कह पडिवन्नमहं ति य, किमत्थि नऽत्थि त्ति संसओ कह णु ।

सइ संसयंमि वायं, कस्साऽहंपचओ जुतो ॥१५५६॥

हन्त कथमसति जीवे ‘अहमिति’ प्रतिपन्नं त्वया विषयाभावे विषयिणाऽनुत्थानप्रसङ्गाद्देह एवास्य प्रत्ययस्य विषय इति चेत्, न, जीवविप्रमुक्तेऽपि देहे तदुत्पत्तिप्रसङ्गात्, सति च जीवविषये अस्मिन्नहंप्रत्यये किमहमस्मि नास्मीति भवतः संशयः कथं केन प्रकारेणोपजायते ? अहंप्रत्ययग्राह्यस्य जीवस्य सद्भावाद् अस्म्यहमिति निश्चय एव युज्यते इति भावः । सति वा अस्मिन्नात्मास्तित्वसंशय कस्यायम् ‘अहंप्रत्ययो’ युज्यते निर्मूलत्वेन तदनुत्थानप्रसङ्गादिति ।

जीवाभावे संशयविधानमपि न युज्यत एवेति तद्दर्शयन्नाह—

जह नऽत्थि संसय चिय, किमत्थि नऽत्थि त्ति संसओ कस्स ।

संसइ ए व सरूवे, गोयम ! किमसंसयं होजा ॥१५५७॥

यदि संशयी जीव एवादौ नास्ति, तद्यस्ति नास्तीति संशयः कस्य भवतु । संशयो हि विधानाद्यो गुण एव, न च गुणिनमन्तरेण गुणः संभवति । देहोऽत्र गुणीति चेत्, न देहस्य मूर्तत्वाजडत्वाच्च ज्ञानस्य चामूर्तत्वाद् बोधरूपत्वाच्च न चानुरुपाणां गुणगुणिभावो युज्यते, आकाशरूपादीनामपि तद्भावापत्त्या अतिप्रसङ्गात्तः । ‘संसइ ए’ इत्यादि, ‘वा’ इति-अथवा संशयिते स्वरूपे गौतम ! किमसंसयं शेषं भवेद् ? । इदमुक्तं भवति—किमस्मि नास्म्यहमित्येवं यः स्वरूपेऽपि संशये-आत्मनिश्चयोऽपि यस्य नास्तीत्यर्थः, तस्य शेषं कर्मबन्धमोक्षादिकं घटपटादिकं च किमसंसयम्-असंदिग्धं स्यात् ? न किञ्चित्सर्वसंशय एव तस्य स्यादित्यर्थः, आत्मास्तित्वनिश्चयमूलो हि शेषवस्तुनिश्चय इति भावः । अहंप्रत्ययग्राह्यं च प्रत्यक्षमात्मानं निह्वानस्यं अश्रावणं शब्द इत्यादिवत्प्रत्यक्षविरुद्धो नाम पक्षाऽऽसं, तथा-वक्ष्यमाणान्मास्तित्वानुमानसद्भावाभित्यं शब्द इत्यादिवदनुमानविरुद्धोऽपि । तथा-अहमस्मि संशयीति प्रागभ्युपगम्योत्तरत्र नास्मीति प्रतिजानानस्य साङ्ख्यस्य अनित्यः कर्त्ता अचेतनः आत्मेत्यादिवदभ्युपगमविरोधः । बालगोपालाङ्गनादिप्रसिद्धं चात्मानं निराकुर्वतः अचन्द्रः शशी इत्यादिवत्लोकविरोधः, अहं नाहं वेति गद-

तो ‘माना मे वक्ष्या’ इत्यादिवत्स्ववचनव्यावृत्तिः । एवं च प्रत्यक्षादिवाधितेऽस्मिन् पक्षे अपक्षधर्मतया हेतुरप्यसिद्धः । हिमवत्पलपरिमाणादौ पिशाचादौ च प्रमाणपञ्चकाभावस्य प्रवृत्तेरनैकान्तिकोऽपि वक्ष्यमाणानुमानप्रमाणसिद्धे चात्मनि विपक्ष एव वृत्तेर्विरुद्धश्चेति ।

प्रकारान्तरेणाप्यात्मनः प्रत्यक्षसिद्धतामाह—

गुणपचक्खचणओ, गुणी विजीवो घडो व्व पचक्खो ।

घडओ विघेप्पइ गुणी, गुणमित्तग्गहणओ जम्हा ॥१५५८॥

प्रत्यक्ष एव गुणी जीवः स्मृतिजिज्ञासाचिकीर्षाजिगमिषां-शशीत्यादिज्ञानविशेषाणां तद्गुणानां स्वसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वाद्, इह यस्य गुणाः प्रत्यक्षाः स प्रत्यक्षो घटो, यथा घटः, प्रत्यक्षगुणश्च जीवः, तस्मात्प्रत्यक्षः यथा घटो-ऽपि गुणी रूपादिगुणप्रत्यक्षत्वादेव प्रत्यक्षस्तद्विज्ञानादिगुणप्रत्यक्षत्वादात्मापीति । आह—अनैकान्तिकोऽयं यस्मादाकाशगुणः शब्दः प्रत्यक्षोऽस्ति, न पुनराकाशमिति । तदयुक्तम्, यतो नाकाशगुणः शब्दः, किं तु-पुद्गलगुणः, ऐन्द्रियकत्वात्, रूपादिवदिति ।

गुणानां प्रत्यक्षत्वे गुणिनस्तद्रूपतायां किमायातम् ? इति चेद्, उच्यते—

अन्नोऽण्णो व गुणी, होज गुणेहि जह नाम सोऽण्णो ।

ननु गुणमेत्तग्गहणे, घेप्पइ जीवो गुणी सक्खं ॥१५५९॥

अह अन्नो तो एवं, गुणिनो न घटादओ वि पचक्खो ।

गुणमेत्तग्गहणओ, जीवम्मि कउवियारोऽयं ॥१५६०॥

ननु भवता गुणभ्यो गुणी किमर्थान्तरभूतोऽभ्युपगम्यते, अनर्थान्तरभूता वा ? । यदि नाम-सोऽनन्यस्तेभ्योऽनर्थान्तरभूतः तर्हि ज्ञानादिगुणग्रहणमात्रादेव गुणी जीवः प्रत्यक्षेण गृह्यत इति सिद्धमेव । प्रयोगः—यो यस्मादनर्थान्तरं स तद्ग्रहणेन गृह्यते, यथा वाससि रागो, गुणभ्योऽनर्थान्तरं च गुणी, तस्माद् गुणग्राहकप्रत्यक्षेण सोऽपि गृह्यत एवेति । अथ गुणभ्योऽन्योऽर्थान्तरभूत एव गुणी, तत एव सति घटादयोऽपि गुणिनः न प्रत्यक्षास्तदर्थान्तरभूतस्य रूपादिगुणमात्रस्यैव ग्रहणात् । इह यद्-यस्मादनर्थान्तरभूतं तद्ग्रहणेऽपि नेतरस्य ग्रहणं, यथा घटं गृहीते पटस्य, अर्थान्तरभूतांश्च गुणिनो गुणा इत्यन्ते अतो गुणग्रहणेऽपि न गुणिग्रहणम् । अतो घटादीनामपि समानाऽग्रहणदोषे कोऽयं नाम भवतः केवलजीवे-विचारो नास्तित्वविवक्षा, येनोच्यते—‘पचक्खं जं न विप्पइ घडो व्व’ इत्यादि, अथ द्वयविरहिताः केऽपि न सन्त्येव गुणाः, इत्यतस्तद्ग्रहणद्वारेण गृह्यन्त एव, घटादयः । न चेतदात्मन्यपि समानमेव । किं च-गुणिनो-गुणानामर्थान्तरत्वे अभ्युपगम्यमाने गुणीभवतु, मा भूद्वा प्रत्यक्षः, तथापि ज्ञानादिगुणभ्यः पृथगात्मा गुणी त्वदभ्युपगमेनापि सिद्धयत्येवेति ।

अत्र पराभिप्रायमाशङ्कमानः प्राह—

अहमन्नसि अत्थि गुणी, न य देहत्थंतरं तओ किं तु ।

देहं नाणाइगुणां, सो चियं तेसिं गुणीं जुतो ॥१५६१॥

अथ मन्यसे अस्त्येव ज्ञानादिगुणानां गुणिनैव तं प्रत्या-

चक्षुर्देह, एतन्नु नाभ्युपगच्छामो यदेहादर्थान्तरं तकोऽसौ इति, किन्तु-देह एव ज्ञानादयो गुणाः समुपलभ्यन्ते अतः स एव तेषां गुणी युक्तो, यथा रूपादीनां घटः प्रयोगः देहगुणा एव ज्ञानादयो, तत्रैवोपलभ्यमानत्वाद्गौरवस्थूलतादिवदिति ।

अत्रोत्तरमाह-

नाणादत्रो न देहस्स, मुत्तिमत्ताइत्रो घटस्सेव ।

तम्हा नाणाइगुणा, जस्स सदेहाहित्रो जीवो ॥१५६२॥

प्रयोगो देहस्य संबन्धिनो ज्ञानादयो गुणा न भवन्त्येव तस्य मूर्तिमत्त्वात्, चाक्षुषत्वाद्वा, घटवत् । न च द्रव्यरहितो गुणः समस्ति ततो यो ज्ञानादिगुणानामनुरूपः अमूर्तः, अत्राक्षुषश्च गुणी स देहातिरिक्तो जीवो ज्ञातव्यः । आह—ज्ञानादयो न देहस्येति प्रत्यक्षवाधितमिदम्, देह एव ज्ञानादिगुणानां प्रत्यक्षैव ग्रहणात् । तदयुक्तम्, अनुमानवाधितत्वादस्य प्रत्यक्षस्य, तथा हि-इन्द्रियातिरिक्तो विज्ञाता, तदुपरमेऽपि तदुलब्धार्थानुस्मरणात्, यो हि यदुपरमेऽपि यदुपलब्धमर्थमनुस्मरति स तस्मादर्थान्तरं दृष्टो, यथा-पञ्चधातायनोपलब्धार्थानुस्मर्त्ता देवदत्त इत्यादि वायुभूतिप्रश्ने । वक्ष्याम इति ।

उपसंजिहीर्षुराह—

इय तुह देसेणाऽयं, पच्चक्खो सव्वहा महं जीवो ।

अविहयनाणत्तण्णो, तुह विन्नाणं व पडिवज्जा ॥१५६३॥

‘इति’-एवम्-उक्तप्रकारेण स्वशरीरे तवापि देशतः प्रत्यक्षोऽयमात्मा लब्धस्थत्वेन भवतः सर्वस्यापि वस्तुनो देशविषयत्वात्, घटवत्, तथाहि-सर्वमपि-स्व-परपर्यायतोऽनन्तपर्यायं वस्तु लब्धमस्थश्च प्रत्यक्षेण साक्षात् तद्देशमेव गृह्णाति । प्रत्यक्षेण च प्रदीपादिप्रकाशेनैव देशतः प्रकाशिता अपि घटादयो व्यवहारतः प्रत्यक्षा उच्यन्ते एव । सर्वात्मना च केवली प्रत्यक्षमेव वस्तु प्रकाशयति अतो ममाऽप्रतिहताऽनन्तज्ञानत्वेन सर्वात्मनापि प्रत्यक्षोऽयं जीवो यथाऽतीन्द्रियमपि त्वत्संशयविज्ञानमिति प्रतिपद्यस्वेति ।

परशरीरे तर्हि कथमित्याह—

एवं वि य परदेहे, ऽणुमाणो गिणह जीवमत्थि ति ।

अणुवित्तिनिवित्तीओ, विष्णणमयं सरूवे व ॥१५६४॥

यथा स्वदेहे, एवं परदेहेऽपि गृहाण जीवमनुमानतः कथम् ? इत्याह—अस्ति—विद्यते इति । कथंभूतं जीवम् ? इत्याह—विज्ञानमयं-विज्ञानात्मकम् अनुमानमेव सूचयन्नाह—‘अणुवित्तिनिवित्तीओ’ ‘सरूवे व’ ति—इदमुक्तं भवति-परशरीरेऽप्यस्ति जीवः । इष्टानिष्टयोः प्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात् यथा-स्वरूपं स्वात्मनि इह यत्रेष्टानिष्टयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती दृश्येते तत्सात्मकं दृष्टं यथा स्वशरीरे तथा च प्रवृत्तिनिवृत्ती दृश्येते परशरीरे, अतस्तदपि सात्मकम् आत्माभावे चष्टानिष्टप्रवृत्तिनिवृत्ती न भवतो, यथा घटे, इत्यनुमानात्परशरीरेऽपि जीवसिद्धिः ।

अत्र परमतमाशङ्क्योत्तरमाह—

जं च न लिंगेहिं समं, मन्नसि लिंगी पुरा जओ गहिओ ।

संगं ससेण व समं, न लिंगओ तोऽणुमेए सो ॥१५६५॥

सोऽणुमेगंतो जम्हा, लिंगेहिं समं न दिट्ठपुण्वो वि ।

गहलिंगदरिसणाओ, गहोऽणुमेओ सरीरम्मि ॥१५६६॥

यच्च न य जीवल्लिङ्गसंबन्धदरिसणमभू ॥१५६१॥ इत्यादि पूर्वोक्तपूर्वपक्षानुसारेण मन्यसे त्वम् । किमित्याह—ततो न लिङ्गतो-लिङ्गादनुमेयोऽसौ जीवः । यतः, किमित्याह—यतो न खलु लिङ्गैः कैश्चिदपि समं लिङ्गी जीवः कापि केनापि पुरा पूर्वं गृहीतः, किंवदित्याह—शृङ्गमिव शशकेन समं ततो लिङ्गलिङ्गिनोः पूर्वं संबन्धाग्रहणाच्च लिङ्गाजीवोऽनुमीयत इति यन्मन्यसे त्वं, तत्र प्रतिविधीयते-सोऽनेकान्तः यस्माद्विज्ञैः समम् अदृष्टपूर्वोऽपि ग्रहो-देवयानिविशेषतः, शरीरे हसनगानरोदनकरचरणभूविक्षेपादिविकृतग्रहलिङ्गदर्शनादनुमीयत इति बालानामपि प्रतीतमेवेति ।

अनुमानान्तरमप्यात्मसाधकमाह—

देहस्मऽत्थिविहाया, पडिनिययांगारओ घटस्सेव ।

अक्खणं च करणओ, दंडाईणं कुलालो व ॥१५६७॥

हेहस्यास्ति विधाता-कर्त्तेति प्रतिज्ञा, आदिमत्प्रतिनियताकारत्वाद्, घटवत्, यत्पुनरकर्त्तकं तदादिमत्प्रतिनियताकारमपि न भवति, यथा अन्नविकारः, यच्च देहस्य कर्त्ता स जीवः । प्रतिनियताऽऽकारत्वं मेवादीनामप्यस्ति, न च तेषां काश्चिद्विधाता, इति तैरनैकान्तिको हेतुः स्याद्, अतोऽनुक्तमप्यादिमत्त्वविशेषणं द्रष्टव्यमिति । तथा अक्षणां—इन्द्रियाणामस्यधिष्ठाता इत्यध्याहारः, करणत्वात् यथा चक्रवीवरमृत्सूत्रदण्डादीनां कुलालः, यच्च निरधिष्ठातृकं तत्करणमपि न भवति, यथा आकाश, यश्चेन्द्रियाणामधिष्ठाता स जीव इति ।

तथा—

अत्थिदियविसंयाणं, आयाणदियभावओऽवस्सं ।

कम्मर इवादाया, लोए संडासलोहाणं ॥१५६८॥

इह यत्रादानादेयभावस्तत्रावश्यमादाता समस्ति, यथा लोके संदेशकलोहानां कम्मरारोऽयस्कारः विद्यते चेन्द्रियविषयाणामादानादेयभावः, अतस्तेषामप्यस्त्यादाता, स च जीवः, यत्र त्वादाता नास्ति, तत्रादानादेयभावोऽपि न विद्यते यथा आकाश इति ।

तथा—

भोत्ता देहाईणं, भोजत्तणओ नरो व भत्तस्स ।

संघायाइत्तणओ, अत्थि य अत्थी घरस्सेव ॥१५६९॥

इह देहादीनां भोक्ता समस्ति, भोग्यत्वात्, यथा शाल्यादिभक्षवस्त्रादीनां नरः, यस्य च भोक्ता नास्ति तद्भोग्यमपि न भवति, यथा स्त्रविषाणं, भोग्यं च शरीरादिकं, ततो विद्यमानभोक्तृकमिति । तथा-अर्थी-स्वामी । ततश्च देहादीनां विद्यते स्वामी, संघातरूपत्वाद् आदिशब्दात्-मूर्तिमत्त्वात् ऐन्द्रियत्वाच्चाक्षुषत्वाद् इत्यादयोऽप्यनैकान्तिकत्वपरिहारार्थं संभवद्विहितविशेषणा हेतवो योजनीयाः, यथा गृहादीनां सूत्रधारादय इति दृष्टान्तः, यत् पुनरस्वामिकं तत्संघातादिरूपमपि न भवति, यथा गगनकुसुमं, संघातरूपं च देहादिकं तस्माद्विद्यमानस्वामिकमिति ।

आह-ननु " देहस्सऽस्थि विहाया (१५६७) " इत्यादिना शरीरादीनां कर्त्राद्य एव सिध्यन्ति ! न तु प्रस्तुतो जीवः, इत्याशङ्क्योत्तरमाक्षेपपरिहारौ चाह—

जो कत्ताइ स जीवो, सज्जविरुद्धो चि ते मई होजा ।

मुत्ताइपसंगाओ, तं न संसारिणो दोसो ॥ १५७० ॥

यश्चायमनन्तरं देहेन्द्रियादीनां कर्त्ता; अधिष्ठाना, आ-
दाता, भोक्ता, अर्थी, चोक्तः स सर्वोऽपि जीव एव, अन्य-
स्येभ्वरादयुक्त्यक्षमत्वेन कर्तृत्वाद्यनभवादिनि । अथ सा-
ध्यविरुद्धसाधकत्वादिरुद्धा एते हेतव इति तत्र मनि-
भवेत् तथा हि-घटादीनां कर्त्रादिरूपाः कुलालादयो मू-
र्तिमन्तः संघातरूपा अनित्यादिस्वभावाश्च दृष्टा इत्यतो
जीवोऽप्येवंविध एव सिध्यन्ति, एतद्विपरीतश्च किलास्माकं
साधयितुमिष्टः, इत्येवं साध्यविरुद्धसाधकत्वं हेतूनामिति,
तदतदयुक्तत्वात्, यतः खलु संसारिणो जीवस्य साध-
यितुमिष्टस्याऽदोषोऽयं, स हि अष्टकर्मपुद्गलसंघानोपगू-
ढत्वात् सशरीरत्वाच्च कथंचिन्मूर्त्तत्वादिधर्मयुक्त एवेति
भावः ।

अपरमप्यात्मसाधकमनुमानमाह—

अत्थि चिय ते जीवो, संसयओ सोम्म ! थाणुपुरिसो ज्व ।

जं संदिद्धं गोयम !, तं तत्थऽन्नत्थवत्थु(त्थि)धुवं ॥ १५७१ ॥

हे सौम्य ! गौतम ! अस्त्येव तव जीवः संशयतः-संशयस-
द्भावाच्च यत्र संशयस्तत्तदस्ति यथा स्थाणुपुरुषो, संशयश्च
तव जीवे, तस्मादस्त्येवायं, तथाहि-स्थाणुपुरुषयोरुर्ध्व-
त्वारोहपरिणाहाद्युभयसाधारणधर्मप्रत्यक्षतायां चलनशिरः
कण्ठयनवयोनिलयनवल्ल्यारोहणाद्युभयगतविशेषधर्माप्र-
त्यक्षतायां चोभयगतैतज्जमानुस्मरणं च सत्यकतरविशेष-
निश्चयचिकीर्षोः किमिदमिति विमर्शरूपः संशयः प्रादुर-
स्ति । एवंभूते च स्थाणुपुरुषादिगतसंशये तत्स्थाणुपुरुषा-
दिकं वस्त्वस्त्येव, अवस्तुनि संशयायोगात् एवमात्मशरीर-
योरपि प्रागुपलब्धसामान्यविशेषधर्मस्य प्रमातुस्तयोः सा-
मान्यधर्मप्रत्यक्षतायां विशेषधर्माऽप्रत्यक्षत्वेऽपि च तद्वि-
षयानुस्मृतौ सत्यामेकतरविशेषोपलक्षितोः ' किमयमात्मा
किं वा शरीरमात्रमिदम् ' इति, विमर्शरूपः संशयो जायते ।
अयं चात्मशरीरयोः सत्त्व एवोपपद्यते, नैकतरस्याप्यभावे-
अतोस्ति जीवः । अथैवं ब्रूये-अरण्यादिषु स्थाणुपुरुषसंशये
तत्र विवक्षितप्रदेशे अनयारेकतर एव भवति, न पुनरुभय-
मपि तत्कथमुच्यते-विद्यमान एव वस्तुनि संशयो भवति
इति ? तदयुक्तम्, अभिप्रायाऽपरिज्ञानात्, न हि वयमेवं
धूमस्तत्रैव प्रदेशं तदुभयमप्यस्ति इति, किं तु यद्गतसंदेहः
तद्वस्तु तत्रान्यत्र वा प्रदेशं ध्रुवमस्त्यत्र, अन्यथा-पष्टभूत-
विषयोऽपि संशयः स्यादेतदंवाह-' जं संदिद्धमि ' त्यादि-
तस्मात् संशयविषयत्वादस्त्येव जीव इति स्थितम् ।

अथ पूर्वपक्षमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

एवं नाम विसाणं, खरस्स पत्तं न तं खरे चेव ।

अन्नत्थ तदत्थि चिय, एवं विवरीयगाहे वि ॥ १५७२ ॥

हन्तः, यदि यत्र संशयस्तेनावश्यमेव भवितव्यम्, एवं
ततः खरविषाणमप्यस्तीति प्राप्तं, तत्रापि कस्यचित्संशय-

सद्भावाद् उच्यते-नन्वभिहितमत्र यदुन तत्रान्यत्र वा
विद्यमान एव वस्तुनि संशयो भवति, नाविद्यमान । खरस्य
विषाणं खरविषाणं नास्तीत्यत्र च कोऽर्थः इत्याह-' न तं
खरे चेव ' चि-खर एव तद्विषाणं नास्ति, अन्यत्र गवादा-
वस्त्येवेति; न कश्चिद् व्यभिचारः । एवं ' विवरीयगाहे वि '
चि-इदमुक्तं भवति-यदा विपर्यस्तः कश्चित्स्थायौ पुरुष
एवायमित्यादिविपरीतग्रहं करोति तदाप्यथेन न्यायो
वाच्यः-सोऽपि विपरीतग्रहो विपरीते पुरुषादिके वस्तुनि
सत्येवोपपद्यते; नाविद्यमान इत्यर्थः । एवं भवदभिप्रायेण
योऽस्मादृशां शरीरे आत्मास्त्विति अभिमानो, नायमात्मनः
सर्वथा नास्तित्वे युज्यते इति ।

इतोऽप्यस्ति जीवः कुत ? इत्याह—

अत्थि अजीवविवक्खो, पडिसेहाओ घडोऽघडस्सेव ।

नऽत्थि घडोत्ति व जीव-त्थित्तपरो नऽत्थि सद्दोयं ॥ १५७३ ॥

अत्र प्रयोगः-प्रतिपक्षवानयमजीवः, अत्र व्युत्पत्तिमच्छु-
द्धपदप्रतिषेधाद् यत्र व्युत्पत्तिमतः शुद्धपदस्य प्रतिषेधो दृ-
श्यते स प्रतिपक्षवान् दृष्टो, यथा घटोऽघटप्रतिपक्षवान्,
अत्र ह्यघटप्रयोगं शुद्धस्य व्युत्पत्तिमतश्च पदस्य प्रतिषेधः,
अतोऽवश्यं घटलक्षणं प्रतिपक्षं भवितव्यम् । वस्तु न
प्रतिपक्षवान् न तत्र शुद्धस्य व्युत्पत्तिमतश्च पदस्य प्रति-
षेधः, यथा-अखरविषाणम्, ' अडित्थ ' इति-अखर-
विषाणमित्यत्र खरविषाणलक्षणस्याऽशुद्धस्य सामासिकप-
दस्य प्रतिषेध इति, अतोऽत्र खरस्य विषाणं खरवि-
षाणमित्यादिव्युत्पत्तिमत्स्ये सत्यपि खरविषाणलक्षणो विपक्षो
नास्ति ' अडित्थ ' इत्यत्र तु व्युत्पत्तिरहितस्य डित्थस्य-
डित्थपदस्य प्रतिषेध इति समासरहितत्वेन शुद्धत्वे सत्यपि
नावश्यमवस्थितो डित्थलक्षणः कोऽपि पदार्थो जीववद्वि-
पक्षभूतोऽस्तीति ।

' नऽत्थि घडोत्ति व ' इत्यादि पश्चार्धम् । ' नास्त्यात्मा '
इति च योऽयमात्मनिषेधध्वनिः स जीवास्तित्वे नान्तरी-
यक एव, यथा नास्त्यत्र घट इति शब्दोऽन्यत्र घटास्ति-
त्वाविनाभाव्येव । प्रयोगः-यस्य निषेधः क्रियमाणो दृश्यते
तत् कचिदस्त्येव, यथा घटादिकम्, निषिध्यते च भवता
' नास्ति जीवः ' इति वचनात् जीवः, तस्मादस्त्येव असौ,
यच्च सर्वथा नास्ति तस्य निषेधो न दृश्यत एव, यथा
खरविषाणकल्पानां पञ्चभूतातिरिक्तभूतानां निषिध्यते च
त्वया जीवः, तस्माद्विषेध एवायं तत्सत्त्वसाधक इति ।

अनैकान्तिकोऽयं हेतुः, असतोऽपि खरविषाणा-

देर्निषेधदर्शनादित्याशङ्क्याह—

असओ नऽत्थि निसेहो, संजोगाइपडिसेहओ सिद्धं ।

संजोगाइचउकं, पि सिद्धमत्थंतरे निययं ॥ १५७४ ॥

असतः-अविद्यमानस्य नास्ति-न संभवत्येव निषेध इति
सिद्धम् । कुत इत्याह संयोगादिप्रतिषेधाद्, आदिशब्दात्-
समवायसामान्यविशेषपरिग्रहः । एतदुक्तं भवति-इह य-
त्किंचित्कचित् देवदत्तादिकं निषिध्यते तस्यान्यत्र सत एव
विवक्षितस्थानं कस्मिंश्चित्संयोग-समवाय-सामान्य-विशे-
पलक्षणं चतुष्टयमेव निषिध्यते, न तु सर्वथैव देवदत्तादेर-

भावः प्रतिपाद्यते । तत्र ' नास्ति गृहे देवदत्त ' इत्यादिषु गृहदेवदत्तादीनां सतामेव संयोगमात्रं निषिध्यते, न तु तेषां सर्वथैवास्तित्वमपाक्रियते । तथा- ' नास्ति खरविपाणम् ' इत्यादिषु खरविपाणादीनां सतामेव समवायमात्रं निषिध्यते । तथा- ' नास्त्यन्यश्चन्द्रमाः ' इत्यादिषु विद्यमानस्यैव चन्द्रमसोऽन्यचन्द्रनिषेधाच्चन्द्रसामान्यमात्रं निषिध्यते, न तु सर्वथा चन्द्राभावः प्रतिपाद्यते । तथा- ' न सन्ति घटप्रमाणा मुक्ता ' इत्यादिषु घटप्रमाणतामात्ररूपो विशेषो मुक्तानां निषिध्यते, न तु मुक्ताभावः, ख्याप्यत इति, एवं च सति ' नास्त्यात्मा ' इत्यत्र विद्यमानस्यैवात्मनो यत्र कचन येन केनचित्सहसंयोगमात्रमेव त्वया निषेधव्यम्, यथा ' नास्त्यात्मा वपुर्पी ' त्यादि, न तु सर्वथात्मनः सत्त्वमिति । अत्राह कश्चित्-ननु यदि यन्निषिध्यते तदस्ति, तर्हि मन्त्रिलोकेश्वरताप्यस्ति, युष्मदादिभिर्निषिध्यमानत्वात्; तथा-चतुर्णां समवायादिप्रतिषेधानां पञ्चमाऽपि प्रतिषेधप्रकारोऽस्ति त्वयैव निषिध्यमानत्वात्, तदयुक्तमन्त्रिलोक्येश्वरताविशेषमात्रं भवतो निषिध्यते, यथा घटप्रमाणत्वं मुक्तानां, न तु सर्वदैवेश्वरता, स्वशिष्यादीश्वरतायास्तवापि विद्यमानत्वात् । तथा-प्रतिषेधस्यापि पञ्चसंख्याविशिष्टत्वमपाक्रियते, न तु सर्वथा प्रतिषेधस्याभावः, चतुःसंख्याविशिष्टस्य तस्य सद्भावात् । ननु सर्वमप्यसंभवमिदम्, तथाहि-मन्त्रिलोकेश्वरत्वं तावदसदेव निषिध्यते, प्रतिषेधस्यापि पञ्चसंख्याविशिष्टत्वमविद्यमानमेव निवार्यते, तथा संयोग-समवाय-सामान्य-विशेषाणामपि गृहदेवदत्तखरविपाणादिवसतामध प्रतिषेधः, इत्यतः ' यन्निषिध्यते तदस्त्येव ' इत्येतत्कथं न भवते इत्याशङ्क्याह- ' संयोगाच्च उक्तं पी ' त्यादि, इदमुक्तं भवति-देवदत्तादीनां संयोगादयो गृहादिष्वेवाऽसन्तो निषिध्यन्ते । अर्थान्तरे तु तेषां ते विद्यन्ते एव; तथाहि-गृहेणैव सह देवदत्तस्य संयोगो न विद्यते, अर्थान्तरेण तु क्षेत्रहृद्ग्रामादिना सह तस्यासौ समस्त्येव, गृहस्यापि देवदत्तेन सह संयोगो नास्ति, खट्वादिना तु सह तस्यासौ विद्यते एव, एवं विपाणस्यापि खर एव समवायो नास्ति गवादावस्त्येव; सामान्यमपि द्वितीयचन्द्राभावाच्चन्द्र एव नास्ति, अर्थान्तरे तु घटगवादावस्त्येव; घटप्रमाणत्वमपि मुक्तासु नास्ति, अर्थान्तरे तु-कूपमाण्डादावस्त्येव । त्रिलोकेश्वरताऽपि भवत एव नास्ति, तीर्थकरादावस्त्येव, पञ्चसंख्याविशिष्टत्वमपि प्रतिषेधे वाऽस्ति, अर्थान्तरे त्वनुत्तरविद्यमानादावस्त्येव, इत्यनया विवक्षया ब्रूमः- ' यन्निषिध्यते तत्सामान्येनाऽस्त्येव, नत्वेकं प्रतिजानीमहे-यद् यत्र निषिध्यते तत्तत्रैवास्ति, इति, येन व्यभिचारः स्यात् । वयमपि शरीरे जीवं निषेधयामो नान्यत्रेति चेत् साधूकम्, अस्मत्समीहितस्य सिद्धत्वात्, जीवसिद्धयर्थमेव हि यतामहे वयं, स चेत्सिद्धः, तर्हि तत्सिद्धयर्थं यत्तु पक्षेरेव तदाश्रयः सत्स्यति किं तया चिन्तया ? ॥ न च शरीरमन्तरेण जीवस्याश्रयान्तरमुपपद्यते, तत्रैव तदवस्थानलिङ्गोपलब्धेः, न च वक्तव्यमशरीरमेव जीवो, ' जीवति, मृतेऽपि, मूर्च्छित ' इत्यादि-व्यवस्थानुपपत्तेः, इत्यादिरभिधास्यमानत्वादिति ।

जीवसिद्धावेवोपपत्त्यन्तरमाह-

जीवो चि सत्थयमिणं, सुद्वत्तणओ घडाभिहारणं व ।
जेणऽथेण सदत्थं, सो जीवो अह मई होज्ज ॥ १५७५ ॥

अत्थो देहो चिय, से नो पज्जायवयणभेयाओ ।

नाणाइगुणो य जंओ, भणिओ जीवो न देहो चि । १५७६ ।

जीव इत्येतद्वचनं सार्थकमिति प्रतिज्ञा, व्युत्पत्तिमत्त्वे सति शुद्धपदत्वात्, इह यद् व्युत्पत्तिमत्त्वे सति शुद्धपदं तदर्थवद् दृष्टं, यथा घटादिकं, तथा च जीवपदं, तस्मात्सार्थकं, यत्तु सार्थकं न भवति तदव्युत्पत्तिमच्छुद्धपदं च न भवति, यथा डित्यादिकं, खरविपाणादिकं च, न च तथा जीवपदं, तस्मात्सार्थकम् । यदव्युत्पत्तिमन्न भवति तच्छुद्धपदमपि सद् न सार्थकम् । यथा डित्यादिपदम्, इति हेतारनैकान्तिकतापरिहारार्थं व्युत्पत्तिमत्त्वविशेषेण द्रष्टव्यम् । यदपि शुद्धपदं न भवति किं तु सामासिकं, तदपि व्युत्पत्तिमत्त्वे सत्यपि सार्थकं न भवति, यथा खरविपाणादिकम्, इति शुद्धत्वविशेषणम् । अथ मन्यसे देह एवास्य जीवपदस्यार्थो न पुनरर्थान्तरम्, उक्तं च- " देह एवायमनुप्रयुज्यमानो दृष्टो, यथैव जीवः, एनं न हिनस्ति " इति अतो देह एवास्यार्थो युक्त इति । तदेतन्न, कुतः ? इत्याह-देहजीवयोः पर्यायवचनभेदात्, यत्र हि पर्यायवचनभेदस्तत्रान्यत्वं दृष्टम्, यथा घटाकाशयोः तत्र घटकुटकुम्भकलशादयो घटस्य पर्यायाः, नभोव्योमान्तरिक्षाऽऽकाशादयस्तु आकाशपर्यायाः । प्रस्तुते च जीवो जन्तुरनुमान्प्राणी सत्त्वो भूत इत्यादयो जीवपर्यायाः, शरीरं वपुः काया देहः कलेवरमित्यादयस्तु शरीरपर्यायाः । पर्यायवचनभेदेऽपि च वस्तुवैकत्वे सवैकत्वप्रसङ्गेऽत्र बाधकम् ॥ यत्पुनरिदमुक्तम्-" देह एवायमनुप्रयुज्यमानो दृष्टः " इत्यादि, तच्छरीरसहचरणावस्थानादितः शरीरे जीवोपचारः क्रियते । किं च-इत्थमपि श्रूयत एव-" गतः स जीवः, दह्यतामिदं शरीरम् " इति । किं च-" नाणाइ " इत्यादि; यस्माच्च ज्ञानादिगुणयुतो जन्तुः, जडश्च देहः, तत्कथं देह एव जीवः । प्राणिहैव चोक्तम्-न ज्ञानादिगुणो देहः, मूर्तिमत्त्वाद्, घटवत्; तथा-देहेन्द्रियातिरिक्ता आत्मा, तदुपरमेऽपि तदुपलब्धार्थानामनुसरणात्, वातायनपुरुषवदिति ।

तदद्याप्यप्रतिबुध्यमाने इन्द्रभूतो भगवानाह-

जीवोऽस्ति वओ सच्चं, मव्वयणाओऽवसेसवयणं व ।

सव्वणणवयणओ वा, अणुमयसव्वणणवयणं व । १५७७ ।

' जीवोऽस्ति ' इत्येतद्वचः सत्यं, मद्भवत्वात्, भवत्सेशयविषयाद्यवशेषवचनवत्, यच्च सत्यं न भवति तद्मदीयवचनमपि न भवति, यथा कूटसाक्षिवचनम् । अथ वा-सत्यं ' जीवोऽस्ति ' इतिवचनं सर्वज्ञवचनत्वाद्भवदनुमतसर्वज्ञवचनवदिति ।

यदि वा-

भयरागदोसमोहा-भावाओ सच्चमणइवाइ च ।

सच्चं चिय मे वयणं, जाणुममज्झत्थवयणं व । १५७८ ।

सर्वमपि मद्भवत्वे सत्यम् अनातिपाति च बोद्धव्यं, भय-रागद्वेषाज्ञानरहितत्वात् इह यद्वादितादितस्य वचनं त-

त्सत्त्वं दृष्टम्, यथा मार्गज्ञस्य भयरहितस्य प्रष्टरि राग-
द्वेपरहितस्य मार्गोपदेशवचनम्, तथा च मद्वचः, त-
स्मात्सत्यमननिपाति चेति ।

अत्र गौतममाशङ्क्य भगवानुत्तरमाह—

कह सव्वण्णुं त्ति मई, जेणाहं सव्व संसयच्छेई ।

पुच्छसु व जं न जाणमि, जेण व ते पच्चओ होजा । १५७६ ।

कथं नाम ' त्वं सर्वज्ञः ' इति ने मनिः ? एवं त्वं मन्यसे,
तथा भयरोगद्वेपमोहाभाजश्चासिद्ध इति मन्यसे, तदयुक्तम्,
येनाहं सर्वसंशयच्छेदी, यश्च सर्वसंशयच्छेत्ता स सर्वज्ञ
एव । दृष्टान्ताभावेनान्वयासिद्धेरनैकान्तिकोऽयं हेतुगिनि
चेत्, न, सर्वसंशयच्छेदुत्त्वानुपपत्तिरेवेह विपर्यये वाधकं
प्रमाणं, किमिहान्वयान्वेषणेन ? । यदि वा-पुच्छयतां यत्त्रै-
लोक्यान्तर्गतं, वस्तु त्वं न जानासि, येन सर्वज्ञत्वप्रत्यय-
स्तय जायते । भयाद्यभावोऽपि नल्लिङ्गादर्शनात् मयि निद्र-
एवाति स्वयमेव द्रष्टव्यम् । कदाचिदपि लिङ्गादर्शने लिङ्गिना-
ऽस्तित्वशङ्कायामतिप्रसङ्ग इति ।

अथोपसंहरन्नाह—

एवमुच्चओगालिगं, गोयम ! सव्वप्पमाणसंसिद्धं ।

संसारीयरथावर-तसाइभयं मुणे जीवं ॥ १५८० ॥

एवम्—उक्तेन प्रकारेण जीवम्—आत्मानं गौतम ! मुण-
प्रतिपद्यस्वेति संवन्धः । कथंभूतम् ? । उपयोग एव लिङ्गं
यस्य स तथा, सर्वैः प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणैः संसिद्धम्-
प्रतिष्ठितम्, तथा संसारीतरस्थावरत्रसादिभेदम् । संसा-
रिणश्च इतरे-सिद्धाः । आदिशब्दाच्च सूत्रमयादरपर्याप्तापर्या-
प्तादिभेदपरिग्रह इति । विशेषः । (जीवस्यैकत्वनिराकरण-
युक्तिः ' एगावाह ' शब्दे तृतीयभागे ३४ पृष्ठे वक्ष्यते)

अथ "विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानु-
चिनश्यति; न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति" इत्यादिवेदवाक्यार्थमनुभा-
वयतस्त्यजतोऽपि मम संशयोऽतिविरोधिताहित इव पृष्ठे
न मुञ्चति, तर्हि करोमि ? इति चेत्तदयुक्तं कुतः ? इत्याह-
गोयम ! वेयपयाणं, इमाण अत्थं च तं न याणासि ।

जं विन्नाणघणो च्चिय, भूएहिंतो समुत्थाय ॥ १५८८ ॥

मज्झसि मज्जेगुं व, मयभावो भूयसमुदउच्चभूओ ।

विष्णाणमेत्तमाया, भूएऽणुविणस्सइ सव्वभूओ ॥ १५८९ ॥

अत्थि न य पेच्च सणा, जं पुव्वभवेऽभिहाणममुगो त्ति ।

जं भणियं न भवाओ, भवंतरं जाइ जीवो त्ति ॥ १५९० ॥

गौतम ! इत्यामन्त्रणम्, वेदपदानाम्-श्रुतिवाक्यानाममीषां
" विज्ञानघन एवैतेभ्यः " इत्यादीनां चेतसि वर्तमानानामर्थं
यथास्थितं त्वं न जानासि-नात्रबुध्यसे । किमिति ? अत
आह-यद्यस्मात्स्वमात्माभिप्रायेणैवंभूतमिहार्थं मन्यसे-वि-
कल्पयसीति संवन्धः । कथंभूतम् ? इत्याह-' विरेणाण-
घणो च्चिय ' त्ति-पृथिव्यादिभूतानां विज्ञानलवसमुदायो
विज्ञानघनः; पृथिव्यादिविज्ञानांशानां पिण्ड इत्यर्थः, अच-
धारणं त्वात्मवादिपरिकल्पितस्य भूतसमुदायातिरिक्तस्य
ज्ञानदर्शनादिगुणाश्रयस्यात्मनो निरासार्थम् । भूतेभ्यः-पृ-
थिव्यादिभ्यः समुदितेभ्यो न तु व्यस्तेभ्यो, ज्ञानस्य तत्स-

मुदायपरिणामाङ्गीकारादिति भावः, मद्याङ्गेषु-मद्यकारणेषु
घातक्यादिषु मदभाव इव, कथंभूतो विज्ञानघनः ? इत्याह-
' भूयसमुदउच्चभूओ विरेणाणमेत्तमाय ' त्ति-भूतसमुदाया-
दुद्भूतस्तदैव जातो न तु परभावात्काश्चिदायातो; विज्ञान-
मात्ररूप आत्मेत्यर्थः, समुत्थाय-उत्पद्य ततस्तान्येव-पृ-
थिव्यादिभूतानि विनाशमश्नुवानान्यनु-लक्ष्यकृत्य भूयः-
पुनरपि स विज्ञानघनो-विज्ञानमात्ररूपः आत्मा विनश्यति,
न त्वात्मवादिनामिवान्यभवं याति । अत एव न प्रेत्य भवे-
परभवे संज्ञास्ति, यत्पूर्वभवे नारकादिजन्मन्यभिधानमा-
सीत्तत्परभवे नास्ति, यदुत-अमुको नारको देवो वा भूत्वा
इदानीं मनुष्यः संवृत्त इत्यादि, नारकादेः प्रागव सर्वनाशं
नष्टत्वादिति भावः । किमिह वाक्ये तात्पर्यवृत्त्या प्रोक्तं
भवति ? इत्याह-' जं भणियमि ' त्यादि सर्वथात्मनः समु-
त्पद्य विनष्टत्वाच्च भवाद्वचान्तरं कोऽपि यातीत्युक्तं भवति ।

यद्येवंभूतमस्य वेदवाक्यस्यार्थमहम्—

वगच्छामि ततः किम् ? इत्याह—

गोयम ! पयत्थमेवं, मज्जेतो नऽत्थि मज्जेसे जीवं ।

वर्कतरेसु य पुणो, भणिओ जीवो जमत्थि त्ति ॥ १५९१ ॥

अग्गिहवणाइकिरिया-फलं च तो संसयं कुणसि जीवे ।

मा कुरु न पयत्थोऽयं, इमं पयत्थं निसामेहि ॥ १५९२ ॥

गौतम ! अस्य वाक्यस्य दर्शितरूपमेव पदार्थं मन्यमान-
स्त्वं ' नास्ति ' इत्येवं जीवं मन्यसे । यस्माच्च पुनः " न ह वै
सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीरं वा वसन्तं
प्रियाप्रिये न स्पृशतः " इत्यादिषु वेदवाक्यान्तरेषु ' अस्ति ' इत्येवं जीवो भणितः-प्रतिपादिनः, तथा-" अग्निहोत्रं जु-
हुयात् स्वर्गकामः " इत्यादिवचनादग्निहवनादिक्रियायाः
फलं च पारमविकं भूयते । न चेदं भवान्तरयायिनमात्मान-
मनन्तरणोपपद्यते । अतः किं जीवः अस्ति, नास्ति वा इत्येवं
संशयं जीवे करापि त्वम् ; तदमुं मा कृथाः, यस्माद्-" वि-
ज्ञानघन एव " इत्यादिवाक्यस्य नाऽयमर्थो यं भवानध्यवस्यं-
ति; किं त्वमुम्-वक्ष्यमाणं पदार्थमिह निशमय-आकर्णयेति ।

तमेव दर्शयति—

विष्णाणाओऽणुण्णो, विष्णाणघणो त्ति सव्वओ वाऽवि ।

स भवइ भूएहिंतो, घडविष्णाणाइभावेण ॥ १५९३ ॥

ताइं चिय भूयाइं, सोऽणुविणस्सइ विणस्समाणाइं ।

अत्थंतरोवओगे, कमसो विस्सेयभावेण ॥ १५९४ ॥

इह विज्ञानघनो जीव उच्यते । कथम् ? इति चेत्, उ-
च्यते-विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं; ज्ञानदर्शनापयोग इत्यर्थः, तेन
विज्ञानेन सहानन्यभूतत्वादकतया घनत्वं निविडत्वमा-
पन्ना विज्ञानघनो जीवः उच्यते । यदि वा-'सव्वओ वा
वि' त्ति-सर्वतः-प्रतिप्रदेशमनन्तानन्तविज्ञानपर्यायसंघातघ-
टितत्वाद्विज्ञानघनो जीवः । एवकारेण तु विज्ञानघन प्र-
वासौ, न तु नैयायिकादीनामिव ' स्वरूपेण निर्विज्ञानत्वा-
ज्जडोऽसौ, बुद्धिस्तु तत्र समवेतैव ' इति नियम्यते । स
भवति उद्यत इति क्रिया । केभ्य ? इत्याह-' भूएहिंतो ' त्ति-
भूतानीह घटपटादिज्ञेयवस्तुरूपाण्यभिप्रेतानि, तेभ्यो ज्ञेय-

भावेन परिणतेभ्यः । केन भवति ? इत्याह—‘घटोऽयं’ ‘प-टोऽयमि’ त्यादिविज्ञानभावेन—घटादिविज्ञानपर्यायेण । ततः किम् ? इत्याशङ्क्य तान्येवानुविनश्यतीत्यस्यार्थमाह—‘तां चिप’ त्यादि, तान्येव-ज्ञानालम्बनभूतानि-घटादिभूतानि क्रमशः—कालक्रमेण व्यवधानस्थगनाऽन्यमनस्कत्वादिना-थान्तरोपयोगे सति विज्ञेयभावेन-ज्ञानविषयभावेन विना-शमश्नुवानानि अनु-पश्चात्-तद्वोधपर्यायेण, स विज्ञान-घनो विनश्यतीति संबन्धः । ज्ञानपर्यायेण घटादिभ्यो ज्ञेय-भूतेभ्यो जीवः समुत्थाय कालक्रमाद् व्यवधानादिना अर्थान्तरोपयोगे सति ज्ञेयभावेन तान्येव विनाशमश्नुवा-नान्यनुविनश्यतीति तात्पर्यार्थः ।

किमित्थं सर्वथाऽयमात्मा विनश्यति ? , न इत्याह—

पुष्पावरविष्णो-वओगओ विगमसंभवसहाओ ।

विष्णोसन्तर्हए, विष्णोघणोऽयमविनासी ॥१५६५॥

एक एवायमात्मा त्रिस्वभावः । कथम् ? इत्युच्यते-अ-र्थान्तरोपयोगकाले पूर्वविज्ञानोपयोगेन ; तावदयं विगम-स्वभावो-विनश्चरूपः, अपरविज्ञानोपयोगतस्तु संभवस्व-भाव उत्पादस्वरूपः, अनादिकालप्रवृत्तसामान्यविज्ञानमा-त्रसंतत्या पुनरयं विज्ञानघनो जीवः अविनष्ट एवावतिष्ठते । एवमन्यदपि सर्वं वस्तुत्पादव्ययधौव्यस्वभावमेवावगन्त-व्यम्, न पुनः किमपि सर्वथात्पद्यते विनश्यति चेति ।

‘न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति’ इत्येतद्व्याचिख्यासुराह—

न च पेच्च नाणसन्ना-ऽवतिष्ठए संपओवओगाओ ।

विष्णोघणाभिकखो, जीवोऽयं वेयप्रयभिहिओ ॥१५६६॥

न च प्रत्येति-न चान्यवस्तुपयोगकाले प्राक्कनी ज्ञानसंज्ञा-ऽस्ति कुतः ? सांप्रतवस्तुविषयोपयोगात् । इदमुक्तं भवति-यदा घटोपयोगनिवृत्तौ पटोपयोग उत्पद्यते, तदा घटो-पयोगसंज्ञा नास्ति, तदुपयोगस्य निवृत्तत्वात् ; किं तु-पटोपयोगसंज्ञास्ति, तदुपयोगस्यैव तदानीमुत्पन्नत्वात् । तस्माद्विज्ञानघनाऽभिख्यो वेदपदेष्वभिहितोऽयं जीवः । ततो गौतम ! प्रतिपद्यस्व एनमिति ।

पुनरपीह प्रेर्यमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

एवं पि भूयधम्मो, नाणं तवभावभावओ बुद्धी ।

तन्नो तदभावम्मि वि, जं नाणं वेयसमयम्मि ॥१५६७॥

अथमिए आइचे, चंदे संतासु अग्गिवायासु ।

किं जोइरयं पुरिसो, अप्पज्जोइ चि निदिट्ठो ॥१५६८॥

‘बुद्धी’ ति स्याद् बुद्धिः प्रेकरस्य-एवमपि ‘स भवइ भू-येहिंतो’ इत्यादिना युष्मद्व्याख्यानप्रकारेणापीत्यर्थः, पृथि-व्यादिभूतधर्म एव ज्ञानं-भूतस्वभावात्मकमेव ज्ञानमिति भावः । कुत इत्याह—‘तवभावभावओ’ चि-एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यतीति वचनाद्भूतसद्भावे ज्ञानस्य भावात् ; तदभावे चाभावादित्यर्थः, यस्य च भावे एव यद्भवति, अभावे च न भवति तत्तस्यैव धर्मो, यथा चन्द्र-मसश्चन्द्रिका, तथा च ज्ञानमनुविदधानि भूतान्वयव्यति-रेकौ, तस्मात्तद्भूतधर्म एव । तदयुक्तम्, विशिष्टमेव हि

नीलपीतादिभूतग्राहकं ज्ञानं तदन्वयव्यतिरेकावनुविदधाति न तु सामान्यं ज्ञानमात्रम्, यस्माद् भूताभावेऽपि वेद-लक्षणे समये सिद्धान्ते ‘सामान्यज्ञानं भणितमेव’ इति शेषः । केन वाक्येन इत्याह—‘अथमिए’ इत्यादि, अस्त-मिते आदित्ये, याज्ञवल्क्यश्चन्द्रमस्यस्तमिते, शान्तेऽग्नौ, शान्तायां वाचि, किं ज्योतिरेवायं पुरुषः, आत्मज्योतिः संप्राडिति होवाच, ‘ज्योति’ रिति-ज्ञानमाह । आदि-त्याऽस्तमयादौ किं-ज्योतिः ? इत्याह—‘अयं पुरुष’ इति, पुरुषः ; आत्मेत्यर्थः । ‘अयं च कथंभूत ? , इत्याह—‘अप्प-ज्जोइ’ चि-आत्मेव ज्योतिरस्य सोऽयमात्मज्योतिः-ज्ञाना-त्मक इति हृदयम्, निर्दिष्टो वेदविद्भिः कथितः, ततो न ज्ञानं भूतधर्म इति स्थितम् ।

इतश्च न ज्ञानं भूतधर्मः । कुत ? , इत्याह—

तदभावे भावाओ, भावे चाभावओ न तद्वम्मो ।

जह घडभावाऽभावे, विवज्जयाओ पडो भिन्नो ॥१५६९॥

न भूतधर्मो ज्ञानम्, मुक्तव्यस्थायां भूताभावेऽपि भा-वात्, मृतशरीरादौ तद्भावेऽपि चाभावात्, यथा घटस्य धर्मः पटो न भवति, किं तु तस्माद्विन्न एव । कुतः ? , इ-त्याह-घटभावाभावे विपर्ययात्-घटभावेऽप्यभावात् ; त-दभावेऽपि च भावादित्यर्थः । विशेषः । आ० म० । आ० । कल्प० । (विशेषस्त्वत्र सम्मतितर्कग्रन्थादवसेयः)

(१३) अभौतिकत्वमात्मनः—

(पञ्चभूताद् व्यतिरिक्तो गन्धरसोरूपस्पर्शशब्दरूपः भिन्नो न कश्चित् पदार्थः)—

एए पंच महब्भूया, तेवभो एगो चि आहिया ।

अह तेसि विणासेणं, विणासो होइ देहिणो ॥ ८ ॥

‘एए पञ्च महब्भूया’ इत्यादि, एतानि-अनन्तरोक्तानि पृ-थिव्यादीनि पञ्चमहाभूतानि यानि तेभ्यः कायाकारपरिण-तेभ्यः एकः कश्चिच्छिद्रो भूताऽव्यतिरिक्त आत्मा भवतिः न भूतेभ्यो व्यतिरिक्तोऽपरः कश्चित्परः-परकल्पितः परलो-कानुयायी सुखदुःखभोक्ता जीवाख्यः पदार्थोऽस्तीत्येव-माख्यातवन्तस्ते, तथाहि-एवं प्रमाणयन्ति-न पृथिव्या-दिव्यतिरिक्त आत्मास्ति, तद्ग्राहकप्रमाणाभावात् । प्रमा-णं चात्र प्रत्यक्षमेव, नानुमानादिकम्, तत्रेन्द्रियेण सा-क्षादर्थस्य संबन्धाभावाद्व्यभिचारसंभवः । सति च व्य-भिचारसंभवे सदृशे च बाधासंभवे तल्लक्षणमेव दूषितं स्यादिति सर्वत्रानाश्वासः । तथाचोक्तम्—“ हस्तस्पर्-शादिवान्धेन, विषमे पथि धावता । अनुमानप्रधानेन, वि-निपातो न दुर्लभः ” ॥ १ ॥ अनुमानं चात्रोपलक्षणमागमा-दीनामपि । साक्षादर्थसंबन्धाभावाद्भूतस्पर्शनेव प्रवृत्तिरि-ति । तस्मात्प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणं, तेन च भूतव्यतिरिक्तस्या-त्मनो न ग्रहणम् । यत्तु चैतन्यं तेषूपलभ्यते तद्भूतेष्वेव कायाकारपरिणतेष्वभिव्यज्यते मद्याङ्गेषु समुदिनेषु मद-शक्तिवदिति । तथा न भूतव्यतिरिक्तं चैतन्यं तत्कार्यत्वाद् घटादिवदिति तदेवं भूतव्यतिरिक्तस्यात्मनोऽभावाद् भू-तानामेव चैतन्याभिव्यक्तिर्जलस्य बुद्बुदाभिव्यक्तिवदिनि । केषांचिन्नाकायतिकानामाकाशस्यापि भूतत्वेनाभ्युपगमाद्भू-तपञ्चकोपन्यासो न दोषायेति । ननु च यदि भूतव्य-

तिरिक्तोऽपरः कश्चिदात्माख्यः पदार्थो न विद्यते कथं तर्हि सृज इति व्यपदेश इत्याशङ्क्याह—अथैषां कायाऽऽकारपरिणतौ चैतन्याभिव्यक्तौ सत्यां तदूर्ध्वं तेषामन्यतमस्य विनाशे—अपगमे—चायांस्तेजसश्च, उभयोर्वा देहिना—देवदत्ताख्यस्य विनाशः—अपगमो भवति, ततश्च—सृज इति व्यपदेशः प्रचलते, न पुनर्जीवापगम इति भूताऽव्यतिरिक्त—चैतन्यवादिपूर्वपक्ष इति ।

अत्र प्रतिसमाधानार्थं निर्युक्तिरुदाह—

पंचएहं संजोए, अएणगुणाणं च चयणाइगुणो ।

पंचिदियठाणाणं, ए अएणमुणियं मुणइ अणो ॥३२॥

‘पंचएहं संजोए’ इत्यादि, पञ्चानां पृथिव्यादीनां भूतानां संयोगे—कायाकारपरिणामे चैतन्यादिकः । आदिशब्दात्—भाषाचङ्क्रमणादिकश्च गुणो न भवतीति प्रतिज्ञा, अन्यादयस्त्वत्र हेतुत्वेनोपात्ताः । दृष्टान्तस्त्वभ्यूहः, सुलभत्वात्तस्य नोपादानम् । तत्रेहं चार्थाकः प्रष्टव्यः—यदेतद्भूतानां संयोगे चैतन्यमभिव्यज्यते तर्हि तेषां संयोगेऽपि स्वातन्त्र्य एव, आहोस्वित् परस्परपक्षेया पारतन्त्र्ये इति । किंचातः ? न तावत्स्वातन्त्र्यं, यत आह—‘अग्रगुणाणं च’ इति—चैतन्यादन्ये गुणा येषां तान्यन्यगुणानि, तथाहि—आधार्गकाठिन्यगुणा पृथिवी, द्रवगुणा आपः, पक्वगुणं तेजः, चलनगुणा वायुः, अवगाहदानगुणमाकाशमिति । यदि चा—प्रागभिहिता गन्धादयः पृथिव्यादीनामेकैकपरिधान्याऽन्ये गुणाश्चैतन्यादिति, तदेवं पृथिव्यादीन्यन्यगुणानि, चशब्दो द्वितीयविकल्पवक्तव्यतासूचनार्थः, चैतन्यगुणे साध्ये पृथिव्यादीनामन्यगुणानां सतां चैतन्यगुणस्य पृथिव्यादीनामेकैकस्याप्यभावाच्च तत्समुदायाच्चैतन्याख्यो गुणः सिद्धयतीति, प्रयोगस्तत्र भूतसमुदायः स्वातन्त्र्ये सति धर्मित्वेनोपादीयते, न तस्य चैतन्याख्यो गुणोऽस्तीति साध्यो धर्मः, पृथिव्यादीनामन्यगुणत्वात्, यो योऽन्यगुणानां समुदायस्तत्र तत्राऽपूर्वगुणात्पत्तिर्न भवतीति, यथा सिकतासमुदायं स्निग्धगुणस्य तैलस्य नात्पत्तिरिति, घटपटासमुदाये वा न स्तम्भाद्याविभावं इति, दृश्यं च कायं चैतन्यं, तदात्मगुणो भविष्यति, न भूतानामिति । अस्मिन्नेव साध्ये हेत्वन्तरमाह—‘पंचिदियठाणाणं’ इति—पञ्च च तानि स्पर्शनरन्मनघ्राणचक्षुःश्रोत्राख्यानीन्द्रियाणि तेषां स्थानानि—अग्रकाशास्तेषां चैतन्यगुणाभावाच्च भूतसमुदाये चैतन्यम् । इदमत्र हृदयम्—लोकायतिकानां हि अपरस्य द्रष्टुरनभ्युपगमादिन्द्रियाण्येव द्रष्टृणि । तेषां च यानि स्थानान्युपादानकारणानि तेषामचिद्रूपत्वाच्च भूतसमुदाये चैतन्यमिति, इन्द्रियाणां चाभूनि स्थानानि । तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियस्याकाशं सुषिरात्मकत्वात्, घ्राणेन्द्रियस्य पृथिवी तदात्मकत्वात्, चक्षुर्गिन्द्रियस्य तेजस्तद्रूपत्वात्, एवं रसनेन्द्रियस्याऽऽपः, स्पर्शनेन्द्रियस्य वायुरिति । प्रयोगश्चात्र—नेन्द्रियाण्युपलब्धिमन्ति तेषामचेतनगुणाऽऽरब्धत्वात्, यद्यदचेतनगुणाऽऽरब्धं तत्तदचेतनम्, यथा घटपटादीनि । एवमपि च भूतसमुदाये चैतन्याभाव एव साधितो भवति, पुनर्हेत्वन्तरमाह—‘ए अएणमुणियं मुणइ’ अएणो’ इति—इहेन्द्रियाणि प्रत्येकं

भूतात्मकानि तान्येवापरस्य द्रष्टुरभावाद् द्रष्टृणि तेषां च प्रत्येकं स्वविषयग्रहणादन्यविषयं चाप्रवृत्तानान्यदिन्द्रियज्ञानमन्यदिन्द्रियं जानातीत्यतो मया पञ्चापि विषया ज्ञाता इत्येवमात्मकः संकलनाप्रत्ययो न प्राप्नोति, अनुभूयते चायं, नस्मादकेनैव द्रष्टा भवितव्यम्, तस्यैव च चैतन्यं न भूतसमुदायस्थिति, प्रयोगः पुनरेवम्—न भूतसमुदाये चैतन्यं, तदारब्धेन्द्रियाणां प्रत्येकविषयग्राहित्वे सति संकलनाप्रत्ययाभावात्, यदि पुनरन्यगृहीतमप्यन्यो गृहीत्याहवदत्तगृहीतं यक्षदत्तनापि गृह्येत नचैतद् दृष्टमिष्टं चेति । ननु च स्वातन्त्र्यपक्षेऽयं दोषः । यदा पुनः परस्परसापेक्षाणां संयोगपारतन्त्र्याभ्युपगमेन भूतानामेव समुदितानां चैतन्याख्यो धर्मः संयोगवशादाविर्भवति, यथा किंएवोदकादिषु मद्याङ्गेषु समुदितेषु प्रत्येकमविद्यमानापि मदशक्तिरिति तदा कुतोऽस्य दोषस्यावकाश इति । अत्रोक्तस्मृगाथोपात्तचशब्दाऽऽक्षिप्तमभिधीयते—यत्तावदुक्तं यथा भूतस्यः परस्परसव्यपक्षसंयोगभागभ्यश्चैतन्यमुत्पद्यते, तत्र विकल्पयामः—किमसौ संयोगः संयोगिभ्यो भिन्नः अभिन्नो ? वा भिन्नश्चेत्यप्रभूतप्रसङ्गो नचान्यत्पञ्चभूतव्यतिरिक्तसंयोगाख्यभूतप्राहकं भवतां प्रमाणमस्ति प्रत्यक्षस्यैवैकस्याभ्युपगमात्तेन च तस्याग्रहणात् प्रमाणान्तराभ्युपगमे च तेनैव जीवस्यापि ग्रहणमस्तु तथाऽभिन्नो भूतेभ्यो भूतानामेव संयोगस्तत्राप्येतत्स्थित्वात्तन्नीयं किं भूतानि प्रत्येकं चेतनावन्ति, अचेतनावन्ति वा, यदि चेतनावन्ति तदा एकेन्द्रियसिद्धिस्तदा समुदायस्य पञ्चप्रकारचैतन्यापत्तिः, अथ अचेतनानि तत्राङ्गा दोषो न हि यद्यत्र प्रत्येकमविद्यमानं तत्समुदाये भवदुपलभ्यते सिकतासु तैलवदित्यादिना । यदप्यत्रोक्तम्—यथा मद्याङ्गव्यविद्यमानाऽपि प्रत्येकं मदशक्तिः समुदाये प्रादुर्भवतीति । तदप्युक्तम्, यतस्तत्र किंएवादिषु या च यावती शक्तिरुपलभ्यते, तथाहि—किंएव बुभुक्षापनयनसामर्थ्यं भ्रमिजननसामर्थ्यं चोदकस्य तृडपनयनसामर्थ्यमित्यादिनेति, भूतानां प्रत्येकं चैतन्याऽनभ्युपगमे दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोरसाम्यम् । किं च—भूतचैतन्याभ्युपगमे मरणाऽभावो, मृतकायेऽपि पृथिव्यादीनां भूतानां सद्भावात्, नैतदस्ति, तत्र—मृतकायं चायांस्तेजसो वा अभावान्मरणसद्भाव इत्यशिक्षितस्योक्तापः । तथाहि—मृतकायं शाफोपलब्धेन चायोरभावः, कोथस्य च पक्विस्वभावस्य दर्शनाच्चात्रैरिति, अथ सूक्ष्मः कश्चिद्वायुविशेषोऽत्रिर्वा ततोऽपगत इति मतिरित्येवं च जीव एव नामान्तरेणाभ्युपगतो भवति, यत् किंचिदेतत् । तथा न भूतसमुदायमात्रेण चैतन्याविर्भावः । पृथिव्यादिष्वेकत्र व्यवस्थापित्वेपि चैतन्यानुपलब्धेः । अथ कायाकारपरिणतौ सत्यां तदभिव्यक्तिरिष्यते, तदपि न यतो लेप्यमयप्रतिमायां समस्तभूतसद्भावेऽपि जडत्वमेवोपलभ्यते । तदेवमन्वयव्यतिरेकाभ्यामालोच्यमानो नायं चैतन्याख्यो गुणो भूतानां भवितुमर्हति, समुपलभ्यते चायं शरीरेषु । तस्मात् पारिशेष्यात् जीवस्यैवायमिति स्वदर्शनपक्षपानं विहायाङ्गीक्रियतामिति । यच्चोक्तं प्राग् न पृथिव्यादिव्यतिरिक्त आत्मास्ति, तद्ग्राहकप्रमाणाभावात्, प्रमाणं चात्र प्रत्यक्षमेवैकमित्यादि, तत्र प्रतिविधीयते—यत्तावदुक्तम्—‘प्रत्यक्षमेवैकं

प्रमाणं नानुमानादिकम् । इत्येतदनुपासितगुरोर्वचः । तथाहि—अर्थाऽविसंवादकं प्रमाणमित्युच्यते, प्रत्यक्षस्य च प्रामाण्यमेवं व्यवस्थाप्यते । काश्चित्प्रत्यक्षव्यक्तीर्धर्मित्वेनोपादाय प्रमाणयति—प्रमाणमेता अर्थाऽविसंवादकत्वादनुद्भूतप्रत्यक्षव्यक्त्ववत् । न च ताभिरेव प्रत्यक्षव्यक्तीभिः स्वसंविदिताभिः परं व्यवहारयितुमयमीशस्तासां स्वसन्नविष्टत्वान्मूकत्वाच्च । प्रत्यक्षस्य नानुमानं प्रमाणमित्यनुमानेनैवानुमाननिरासं कुर्वन्निर्वाकः कथं नोन्मत्तः स्यात् ? , एवं ह्यसौ तदप्रामाण्यं प्रतिपादयेत् । यथा नानुमानं प्रमाणं विसंवादकत्वादनुभूतानुमानव्यक्त्ववदित्येनानुमानम्, अथ परप्रसिद्ध्यैतदुच्यते तदप्युक्तम्, यतस्तत्परप्रसिद्धमनुमानं भवतः प्रमाणम् ; अप्रमाणं वा ? । प्रमाणं चेत्कथमनुमानमप्रमाणमित्युच्यते, अथाऽप्रमाणं कथमप्रमाणेन सता तेन परः प्रत्याच्यते ? , परेण तस्य प्रामाण्येनाभ्युपगमत्वादिति चेत्तदप्यसांप्रतम्, यदि नाम परो मौढ्यादप्रमाणमेव प्रमाणमित्यध्यवस्यति किं भवताऽतिनिपुणेनापि तेनैवाऽसौ प्रतिपाद्यते ? , यो ह्यज्ञो गुडमेव विषमिति मन्यते किं तस्य मारयितुं कामनापि बुद्धिमता गुड एव दीयते ? . तदेवं प्रत्यक्षानुमानयोः प्रामाण्याप्रमाण्ये व्यवस्थापयतो भवनोऽनिच्छन्नाऽपि चलादायातमनुमानस्य प्रामाण्यम् । तथा स्वर्गापवर्गदेवतादेः प्रतिषेधं कुर्वन् भवान् केन प्रमाणेन करोति ? , न तावत्प्रत्यक्षेण प्रतिषेधः कर्तुं पार्थने, यतस्तत्प्रत्यक्षं प्रवर्तमानं वा तन्निषेधं विदध्यान्निवर्तमानं वा ? , न तावत्प्रवर्तमानं, नस्याऽभावविषयत्वविरोधात्, नापि निवर्तमानम्, । यतस्तच्च नास्ति तेन च प्रतिपत्तिरित्यसङ्गतम् । तथाहि—व्यापकविनिवृत्तौ व्याप्यस्यापि निवृत्तिरिष्यते, न चार्वाकदर्शितप्रत्यक्षेण समस्तवस्तुवर्णासः संभाव्यते, तत्कथं प्रत्यक्षविनिवृत्तौ पदार्थव्यावृत्तिरिति ? । तदेवं स्वर्गाऽऽदेः प्रतिषेधं कुर्वता चार्वाकेणाऽवश्यं प्रमाणान्तरमभ्युपगतम् । तथाऽन्याभिप्रायविज्ञानाभ्युपगमादत्र स्पष्टमेव प्रमाणान्तरमभ्युपगतम् । अन्यथा कथं परावबोधाय शास्त्रप्रणयनमकारि चार्वाकेण्यलमतिप्रसङ्गेन । तदेवं प्रत्यक्षानुमान्यदपि प्रमाणमस्ति तेनात्मा सेत्स्यति किं पुनस्तदिति चेत्, उच्यते—अस्यात्मा, असाधारणतद्गुणोपलब्धेः, चक्षुरिन्द्रियवत् । चक्षुरिन्द्रियं हि न साक्षादुपलभ्यते । स्पर्शनादीन्द्रियाऽसाधारणरूपविज्ञानोत्पादनशक्त्या त्वनुमीयते । तथाऽऽत्मापि पृथिव्याद्यसाधारणचैतन्यगुणोपलब्धेरस्तीत्यनुमीयते, चैतन्यं च तस्यासाधारणगुण इत्येतत्पृथिव्यादिभूतसमुदाये चैतन्यस्य निराकृतत्वादवसेयम् । तथाऽस्यात्मा समस्तेन्द्रियोपलब्धार्थसंकलनाप्रत्ययसद्भावात् । पञ्चगवाक्षानन्योपलब्धार्थसंकलनाविधायकदेवदत्तवत्, तथाऽत्माऽर्थद्रष्टा नेन्द्रियाणि । तद्विगमेऽपि तदुपलब्धार्थस्मरणात्, गवाक्षोपरमेऽपि तद्द्वारोपलब्धार्थस्मर्तृदेवदत्तवत् । तथाऽर्थापत्याप्यात्मास्तीत्यवसीयते, तथाहि—सत्यपि पृथिव्यादिभूतसमुदाये लेप्यकर्मादौ न सुखदुःखच्छाद्वेपप्रयत्नादिक्रियाणां सद्भाव इत्यतः सामर्थ्यादवसी-

यते । अस्ति भूतातिरिक्तः कश्चित्सुखदुःखेच्छादीनां क्रियाणां समवायिकारणं पदार्थः, स चात्मेति, तदेवं प्रत्यक्षानुमानादिपूर्विकाऽन्याप्यर्थापत्तिरभ्युह्या । तस्यास्त्वदं लक्षणम्—“ प्रमाणपदकविज्ञातो, यत्राऽर्थो नाऽन्यथाभवन् । अदृष्टं कल्पयेदन्यं, सार्थापत्तिरुदाहृता ” ॥१॥ तथाऽऽगमादप्यस्तित्वमवसेयम् । स चायमागमः—“ अस्थि मे आया उववाइए ” इत्यादि । यदि वा—किमत्राऽपरप्रमाणचिन्तया ? , सकलप्रमाणज्येष्ठेन प्रत्यक्षेणैवात्माऽस्तीत्यवसीयते । तद्गुणस्य ज्ञानस्य प्रत्यक्षत्वात् । ज्ञानगुणस्य च गुणिनोऽनन्यत्वात् प्रत्यक्ष एवाऽऽत्मा, रूपादिगुणप्रत्यक्षत्वेन पटाऽऽदिप्रत्यक्षवत्, तथाहि—अहं सुखी अहं दुःखी एवमाद्यहं—प्रत्ययग्राह्यात्मा प्रत्यक्षः, अहंप्रत्ययस्य स्वसंविद्रूपत्वादिति । ममेदं शरीरं पुराणं कर्मेति च शरीराद्भेदेन निर्दिश्यमानत्वादित्यादीन्यन्यान्यपि प्रमाणानि जीवसिद्धावभ्युह्यानीति । तथा यदुक्तम्—न भूतव्यतिरिक्तं चैतन्यं तत्कार्यत्वात् घटादिवदिति, एतदप्यसमीचीनम्, हेतोरसिद्धत्वात्, तथाहि—न भूतानां कार्यं चैतन्यं, तेषामतद्गुणत्वात् भूतकार्यचैतन्ये संकलनाप्रत्ययासंभवाच्च इत्यादिनोक्तप्राम्यम्, अतोऽस्यात्मा भूतव्यतिरिक्तो ज्ञानाधार इति स्थितम् । ननु च किं ज्ञानाधारभूतेनात्मना ज्ञानाद्भेदेनाश्रितेन ? , यावता ज्ञानादेव सर्वसंकलनाप्रत्ययादिकं सेत्स्यति, किमात्मनान्तर्गडकल्पेनेति । तथाहि—ज्ञानस्यैव चिद्रूपत्वाद् भूतैरचतनैः कायाकारपरिणतैः सह संवन्धे सति सुखदुःखेच्छाद्वेपप्रयत्नक्रियाः प्रादुष्यन्ति तथा संकलनाप्रत्ययो भवान्तरगमनं चेति । तदेवं व्यवस्थिते किमात्मना कल्पितेनेति ? , अत्रोच्यते—न ह्यात्मानमेकमाधारभूतमन्तरेण संकलनाप्रत्ययो घटते, तथाहि—प्रत्येकमिन्द्रियैः स्वविषयग्रहणे सति परविषये चाप्रवृत्तेरेकस्य च परिच्छेत्तुरभावात् । मया पञ्चापि विषयाः परिच्छिन्ना इत्यात्मकस्य संकलनाप्रत्ययस्याभाव इति । आलयविज्ञानमेकमस्तीति चेत्, एवं सत्यात्मन एव नामान्तरं भवता कृतं स्यात् । न च ज्ञानाख्या गुणो गुणिनमन्तरेण भवतीत्यवश्यम्—आत्मना गुणिना भाव्यमिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । सूत्रमान्तरिनदूरार्थाः कस्यचित्प्रत्यक्षा अनुमेयत्वात् क्षितिधरकन्धराधिकरणधूमध्वजवत् । एवं चन्द्रसूर्योपरागादिसूत्रकज्योतिर्ज्ञानाविसंवादान्यथाऽनुपपत्तिप्रभृतयोऽपि हेतवो वाच्याः । तदेवमाप्तं सर्वविदा प्रणीत आगमः प्रमाणमेव । तदप्रामाण्यं हि प्रणायकदोषनिवन्धनम् : “ रागाद्वा द्वेषाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् । यस्य तु नैते दोषा—स्तस्यानृतकारणं किं स्यात् ” ॥ १ ॥ इति वचनात् । प्रणेतुश्च निर्दोषत्वमुपपादितमेव । इति सिद्ध आगमादप्यात्मा—“ एगं आया ” इत्यादिवचनात् । तदेवं प्रत्यक्षानुमानागमैः सिद्धः प्रमाता । स्या० १७ श्लोकः ।

प्रमाता प्रत्यक्षादिप्रसिद्ध आत्मा ॥५५॥

अतति—परापरपर्यायान् सनतं गच्छान्तीत्यात्मा—जीवः । रत्ना० ७ परि० । (अस्य टीका रत्नाकरावतारिकाग्रन्थादवसेया) (शून्यवादनिराकरणपूर्विकाऽऽत्मत्वसिद्धिः चित्तरतः स्याद्वादमञ्जरीग्रन्थादवसेया)

(१४) साम्प्रतं कस्या दिश आगतोऽहमिति प्रकृतमनु-
स्मियते । यो हि ' सोऽहम् ' इत्यनेनाहङ्कारज्ञानेनात्मोल्लेखेन
पूर्वादिदिश आगतमात्मानमवच्छिन्नसन्ततिपतितं द्रव्यार्थ-
तया नित्यम् ; पर्यायार्थतया त्वनित्यं जानाति स पर-
मार्थेन आत्मवादीति । सूत्रदृश्यते—

अत्थि मे आया उवाड्ये, जो इमाओ दिसाओ अ-
णुदिसाओ वा अणुसंचरइ, सव्वाओ दिसाओ अणुदि-
साओ, सोहं । (सूत्र-४५) आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

(अस्य सूत्रस्य व्याख्या चतुर्थभागात्-२५२६ पृष्ठ करि-
ष्यमाणादवगन्तव्या)

से आयावादी, लोकावादी, कम्मावादी, किरियावादी ।
(सूत्र-५)

' से ' इति-यो भ्रान्तः पूर्वं नारकनिर्यङ्गनरामराधासु
भावदिक्षु पूर्वाधासु च प्रज्ञापकदिक्षु अक्षयिकामूर्तादिल-
क्षणोपेतमात्मानमवैति स इत्थंभूत आत्मवादीति आत्मानं
वदितुं शीलमस्येति । यः पुनर्यत्नंभूतमात्मानं नाभ्युपगच्छति ।
सोऽनात्मवादी; नास्तिक इत्यर्थः । योऽपि सर्वव्यापिनं नित्यं
क्षणिकं वाऽऽत्मानमभ्युपैति; सोऽप्यनात्मवादेव यतः सर्व-
व्यापिनो निष्क्रियत्वाद्भ्रान्तरसंक्रान्तिर्न स्यात्सर्वथा नित्य-
त्वेऽपि अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावं नित्यमिति कृत्वा म-
रणाऽभावेन भवान्तरसंक्रान्तिरेव न स्यात्, सर्वथा क्षणि-
कत्वेऽपि । निर्मूलविनाशात् सोऽहमित्यनेन पूर्वोत्तरानु-
धानं न स्यात् । य एव आत्मवादी स एव परमार्थतो लो-
कावादी । यतो-लोकयतीति लोकः-प्राणिगणस्त्वं वदितुं शी-
लमस्येत्यनेन चात्माद्वैतवादिनिरालेनात्मवदुत्पन्नम्, यदि
वा-लोकाऽऽपतीति लोकः-चतुर्दशरज्ज्वात्मकः, प्राणिगणो
वा, तत्राऽऽपतितुं शीलमस्येत्यनेन च विशिष्टाकाशस्वरूपस्य
लोकसंज्ञा चेदिता, नत्र च जीवास्तिकायस्य संभवेन जीवा-
नां गमनागमनमावेदितं भवति । य एव च दिगादिगमनपरि-
ज्ञानेनात्मवादी लोकावादी च संवृत्तः स एवासुमान् क-
र्मवादी कर्म-ज्ञानावरणीयादि तद्वदितुं शीलमस्य यतो हि
प्राणिनो मिथ्यात्वाविग्नप्रमादकपाययोगैः पूर्वं गत्या-
दियोग्यानि कर्माण्याददेते, पश्चात्तासु तासु विरूपरूपासु
योनिषूपद्यन्ते । कर्म च प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशात्मक-
मवसेयमिति । अनेन च कालयदृच्छानियतीश्वरात्मवा-
दिनो निरस्ता द्रष्टव्याः । तथा य एव कर्मवादी; स एव
क्रियावादी । यतः कर्म योगनिमित्तं यध्यते; योगश्च-व्या-
पारः, स च क्रियारूपः, अतः कर्मणः कार्यभूतस्य वदनात्त-
त्कारणभूतायाः क्रियायाः अप्रत्यक्षत्वे परमार्थतो वादीति
क्रियायाश्च कर्मनिमित्तत्वं प्रसिद्धमागमे, स चायमागमः-
" जाव णं भंते । एस जीवे सया समियं एयइ वेयइ चल-
ति फंदति घट्टति तिप्पति जाव तं तं भावं परिणमति
ताव(वे)च णं अट्टविहवंधप वा मत्तविहवंधप वा छुव्विहवंध-
धप वा एकविहवंधप वा णो णं अवंधप " इति । एवं च
कृत्वा य एव कर्मवादी स एव क्रियावादीति । अनेन
च सांख्यविमतमात्मनोऽक्रियावादित्वं निरस्तं भवति ।

साम्प्रतं पूर्वोक्तां क्रियामात्मपरिणतिरूपां विशिष्टकालाभि-

धायिना तिष्ठप्रत्ययेनाभिदधदहंप्रत्ययसाध्यस्यात्मनस्तद्भव
एवावाधिमनःपर्यायैकवल्लक्षणजातिस्मरणव्यतिरेकेणैव त्रि-
कालसंस्पर्शिना मतिज्ञानेन सद्भावावगमं दर्शयितुमाह—

अकरिस्सं च हं कारेवसुं च हं करओ आवि समणुणे
भविस्सामि । (सूत्र-६)

इह भूतवर्त्तमानभविष्यत्कालापेक्षया कृतकारितानुमति-
भिर्नवविकल्पाः संभवन्ति, ते चाभी-अहमकार्पमचीकरमहं
कुर्वन्तमन्यमनुज्ञासिपमहं करोमि कारयाम्यनुजानाम्यह-
मिति करिष्याम्यहं कारयिष्याम्यहं कुर्वन्तमन्यमनुज्ञास्या-
म्यहमिति, एतेषां च मध्ये आद्यन्तौ सूत्रेणैवोपात्तौ तदुपा-
दानाच्च तन्मध्यपानिनां सर्वेषां प्रदणम्, अस्मैवार्थस्यावि-
ष्करणाय द्वितीयो विकल्पः । " कारवसुं चऽहमिति " सूत्रे-
णोपात्तः, एते च चकारद्वयोपादानादपिशब्दोपादानाच्च म-
नोवाक्यायैश्चिन्त्यमानाः सप्तविंशतिः २७ भेदा भवन्ति, अय-
मत्र भावार्थः-अकार्पमहमित्यत्राहमित्यनेनात्मोल्लेखिना वि-
शिष्टक्रियापरिणतिरूप आत्मा अभिहितस्तनश्चायं भावार्थो
भवति-स एवाऽहं येन मयास्य देहादेः पूर्वं यौवनावस्था-
यामिन्द्रियवशंगत विषयविषमोहितान्धचेतसा तत्तदका-
र्यानुष्ठानपरायणेनानुकूल्यमनुष्ठितम् । उक्तञ्च-" विहवाव-
लेयनडिण्हिं, जाइ कीरंति जोव्वणमएणं । वयपरिणामे
सरियाइ, ताइ हियप खुडकंति " ॥ १ ॥ तथा अचीकरमह-
मित्यनेन परापकार्यादौ प्रवर्त्तमानां मया प्रवृत्तिं कारितः,
तथा कुर्वन्तमन्यमनुज्ञातवानित्येवं कृतकारितानुमतिभि-
र्भूतकालाभिधानं, तथा करोमीत्यादिना वचनत्रिकेण व-
र्त्तमानकालोल्लेखः, तथा करिष्यामि कारयिष्यामि कुर्व-
तोऽन्यान्प्रति समनुष्ठापरायणो भविष्यामीत्यनागतकालो-
ल्लेखः, अनेन च कालत्रयसंस्पर्शेन देहान्द्रियातिरिक्तस्यात्मनो
भूत-वर्त्तमान-भविष्यत्कालपरिणतिरूपस्यास्तित्वावगतिरा-
वेदिता भवति, सा च-नैकान्तक्षणिकनित्यवादिनां संभव-
तीत्यतोऽनेन ते निरस्ताः क्रियापरिणामेनात्मनः परिणा-
मित्वाभ्युपगमादिति, एतदनुसारेणैव संभवानुमानादती-
तानागतयोरपि भवयोरत्मास्तित्वमवसेयम् । यदि वा—
अनेन क्रियाप्रबन्धप्रतिपादनेन कर्मण उपदानभूतायाः
क्रियायाः स्वरूपमावेदिनमिति ।

अथ किमेतावत्य एव क्रिया ; उतान्या अपि सन्तीत्येता-
प्येत्याह—

एयावंति सव्वावंति लोकांसि कम्मसमारंभा परिजाणि-
यव्वा भवंति । (सूत्र-७)

एतावन्तः सर्वेऽपि लोके प्राणिसंघाते कर्मसमारम्भाः-
क्रियाविशेषा ये प्रागुक्ताः अतीतानागतवर्त्तमानभेदेन कृत-
कारितानुमतिभिश्चाशेषक्रियानुयायिना च करोतिना स-
र्वेषां संग्रहादित्येतावन्त एव परिज्ञातव्या भवन्ति; नान्ये
इति । परिज्ञा च ह्यप्रत्याख्यानभेदाद् द्विधा, तत्र ह्यपरिज्ञाया-
मात्मनो बन्धस्य चास्तित्वमेतावद्भिरेव सर्वैः कर्मसमार-
म्भैर्ज्ञातं भवति प्रत्याख्यानपरिज्ञाया च सर्वे पापोपादान-
हेतवः—कर्मसमारम्भाः प्रत्याख्यातव्या इति । इयंता
सामान्येन जीवास्तित्वं प्रसाधितम् ।

अधुना तस्यैवात्मनो दिगादिभ्रमणहेतूपदर्शनपुरस्सरमपा-
यान् प्रदर्शयितुमाह—यदि वा-यस्तावदात्मकर्मादिवादी स
दिगादिभ्रमणान्मोक्षयते इतरस्य तु विपाकान्दर्शयितुमाह—

अपरिष्ठायकम्मा खलु अयं पुरिसे जो इमाओ दिसा-
ओ अणुदिसाओ अणु संचरइ, सव्वाओ दिसाओ स-
व्वाओ अणुदिसाओ साहेति । (सूत्र-८)

‘अपरिष्ठाये’ त्यादि, योऽयं पुरि शयनात्पूर्णः सुखदुः-
खानां वा पुरुषो जन्तुर्मनुष्यो वा, प्राधान्याच्च पुरुषस्यो-
पादानम्, उपलक्षणं चैतत्, सर्वोऽपि चतुर्गत्यापन्नः प्राणी
गृह्यते दिशोऽनुदिशो वा अनुसञ्चरति, सः अपरिज्ञातकर्मा-
अपरिज्ञातं कर्माऽनेनेत्यपरिज्ञातकर्मा, खलुरवधारणे, अप-
रिज्ञातकर्मैव दिगादौ भ्रमयति नेतर इति, उपलक्षणं चैतद्
अपरिज्ञाताऽऽत्मा अपरिज्ञातक्रियश्चेति यथापरिज्ञातकर्मा
स, सर्वा दिशः सर्वाश्चानुदिशः ‘साहेति’ स्वयंकृतेन कर्मणा
सहानुसञ्चरति, सर्वग्रहणं सर्वासां प्रज्ञापकदिशां भावदिशां
च उपलक्षणार्थम् ।

स यदामोति तद्दर्शयति—

अणोरूवाओ जोणीओ संधेइ, विरुवरूवे फासे पडि-
संवेदेइ । (सूत्र-९)

आचा० । (कति जीवोत्पत्तिस्थानानि इति ‘जोणि’ शब्दे
चतुर्थभागे वक्ष्यते ।) एताश्चानेकरूपा योनीर्दिगादिषु प-
र्यटन्नपरिज्ञातकर्माऽसुमान् ‘संधेइ’ त्ति-सन्धयति सन्धि
करोत्यात्मना सहाऽविच्छेदेन संघट्टयतीत्यर्थः, “सन्धावइ”
त्ति-पाठान्तरं, सन्धावति; पौनःपुन्येन तासु गच्छन्तीत्यर्थः,
तत्सन्धाने च यदनुभवति तद्दर्शयति-विरूपं वीभत्सममनोहं
रूपं स्वरूपं-येषां स्पर्शानां दुःखोपनिपातानां ते तथा स्पर्शा-
श्रिता दुःखोपनिपाताः स्पर्शा इत्युक्तास्तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश
इति कृत्वा उपलक्षणं चैतन्मानस्योऽपि वेदना ग्राह्या अ-
तस्तानेवंभूतान् स्पर्शान् प्रतिसंवेदयति-अनुभवति प्रति-
ग्रहणात्प्रत्येकं शरीरान्मानसांश्च दुःखोपनिपाताननुभवनी-
त्युक्तं भवति स्पर्शग्रहणं चेह सर्वसंसारान्तर्वर्तिजीवराशिसं-
ग्रहार्थं, स्पर्शेनेन्द्रियस्य सर्वजीवव्यापित्वात्, अत्रेदमपि व-
क्तव्यं, सर्वान्विरूपरूपान् रसगन्धरूपशब्दान् प्रतिसंवेदय-
तीति विरूपरूपत्वञ्च स्पर्शानां कार्यभूतानाम् विचित्रकर्मां-
द्यात् कारणभूताद्भवतीति वेदितव्यं, विचित्रकर्मांद्याच्चा-
परिज्ञातकर्मा संसारी स्पर्शादीन्विरूपरूपांस्तपु तेषु योन्य-
न्तरेषु विपाकतः परिसंवेदयतीति, आह च—

“तैः कर्मभिः स जीवां, विवशः संसारचक्रमुपयाति ।
द्रव्यक्षेत्राज्जाभा-वभिन्नमावर्तते बहुशः ॥ १ ॥
नरकेषु देवयोनिषु, तिर्यग्योनिषु च मनुजयोनिषु च ।
पर्यटति घटीयन्त्रव-दात्मा विश्रच्छरीराणि ॥ २ ॥
सनतानुवद्धमुक्तं, दुःखं नरकेषु तीव्रपरिणामम् ।
तिर्यक्षु भयलुत्तृह-वधादिदुःखं सुखं चाल्पम् ॥ ३ ॥
सुखदुःखं मनुजानां, मनःशरीराश्रये बहुविकल्पं ।
सुखमेव हि देवानां, दुःखं स्वल्पं च मनसि भवम् ॥ ४ ॥
कर्मानुभावदुःखिन, एवं मोहान्धकारगहनवति ।

अथ इव दुर्गमार्गे, भ्रमति हि संसारकान्तारे ॥ ५ ॥
दुःखप्रतिक्रियार्थं, सुखाभिलाषाच्च पुनरपि तु जीवः ।
प्राणिवधादीन् दोषा-नधितिष्ठति मोहसंछन्नः ॥ ६ ॥
वध्नाति ततो बहुविध-मन्यत्पुनरपि नवं सुबहु कर्म ।
तेनाथ पच्यते पुन-रञ्जरेग्निं प्रविश्यैव ॥ ७ ॥
एवं कर्माणि पुनः, पुनः सम्बन्धेस्तथैव मुञ्च्यते ।
सुखकामो बहुदुःखं, संसारमनादिकं भ्रमति ॥ ८ ॥
एवं भ्रमतः संसा-रसागरे दुर्लभं मनुष्यत्वम् ।
संसारस्य महत्त्वं, त्वधर्मदुष्कर्मबाहुल्यैः ॥ ९ ॥
आर्यो देशः कुलरूप-सम्पदायुश्च दीर्घमारोग्यम् ।
यतिसंसर्गः अज्ञा, धर्मश्रवणं च मतिरित्ययम् ॥ १० ॥
एतानि दुर्लभानि, प्राप्तवतोऽपि दृढमोहनीयस्य ।
कुपथाकुलेऽर्हदुक्तोऽ-तिदुर्लभो जगति सन्मार्गः ” ॥ ११ ॥

यदि वा-योऽयं पुरुषः सर्वा दिशोऽनुदिशश्चानुसञ्चरति
तथा-अनेकरूपा योनीः सन्धावति विरूपविरूपांश्च स्पर्शान्
प्रतिसंवेदयति ‘सोऽविज्ञातकर्मा’ अविज्ञातम्-अविदितं क-
र्म क्रिया-व्यापारो मनोवाक्कायलक्षणः, अकार्षमहं, करोमि,
करिष्यामीत्येवंरूपः जीवोपमर्दात्मकत्वेन बन्धहेतुः सावद्यो
येन सोऽयमविज्ञातकर्मा, अविज्ञातकर्मत्वेन च तत्र तत्र
कर्मणि जीवोपमर्दादिके प्रवर्तते येन येनास्वाष्टविधकर्म-
बन्धो भवति, तदुदयाच्चानेकरूपयोन्यनुसन्धानं विरूपरूप-
स्पर्शानुभवश्च भवतीति ।

यद्येवं ततः किमित्यत आह—

तत्थ खलु भगवता परिष्ठा पवेइया । (सूत्र-१०)
(अस्य सूत्रस्य व्याख्या ‘परिष्ठा’ शब्दे पञ्चमे भागे
करिष्यते) आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

अमुमेवार्थं निर्युक्तिरुदाह—

तत्थ अकारि करिस्सं-ति बंधचिंता कया पुणो होइ ।
सहसंमइया जाणइ, कोऽई पुण हेउजुत्तीए ॥ ६७ ॥

तत्र—कर्मणि—क्रियाविशेषे, किम्भूत इत्याह—“अकारि
करिस्संति” अकारीति-कृतवान् ‘करिस्संति’ करिष्या-
मीत्यनेनातीतानागतोपादानेन तन्मध्यवर्तिनो वर्तमानस्य
कारितानुमत्योश्चोपसंग्रहात्-नवापि भेदा आत्मपरिणाम-
त्वेन योगरूपा उपात्ता द्रष्टव्याः, तत्रानेनात्मपरिणामरूपेण
क्रियाविशेषेण बन्धचिन्ता कृता भवति, बन्धस्योपादान-
मुपात्तं भवति, “कर्मयोगनिमित्तं वध्यत” इति वचनात्,
एतच्च कश्चिज्ज्ञानाति आत्मना सह या सन्मतिः स्वमति-
र्वाऽवधिमनःपर्यायकेवलज्जातिस्मरणरूपा तथा जानाति,
कश्चिच्च पक्षधर्माऽन्वयव्यतिरेकलक्षणया हेतुयुक्तावेति ।

अथ किमर्थमसौ कटुकविपाकेषु कर्माश्रवहेतुभूतेषु क्रि-
याविशेषेषु प्रवर्तत इत्याह—

इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाई-
मरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं । (सूत्र-११)

तत्र जीवितमिति-जीवन्त्यनेनायुष्कर्मण्येति जीवितं-प्राण-
धारणं, तच्च प्रणिप्राणि स्वसंविदितमिति कृत्वा प्रत्यक्षास-
न्नवाचिना इदमा निर्दिशति चशब्दो वक्ष्यमाणजात्यादिसमु-
च्चयार्थः, एवकारोऽवधारणे, अस्यैव जीवितस्यार्थे परि-

फलसुसारस्य तद्विज्ञानाविलसितचञ्चलस्य वक्षपायस्य दी-
बसुखार्थं क्रियासु प्रवर्तते । तथा हि-जीविष्याम्यहमरोगः
सुखेन भोगान् भोक्ष्ये ततो व्याध्यपनयनार्थं स्नेहापान-
लावकपिशितभक्षणदिषु क्रियासु प्रवर्तते. तथा अरण्यस्य
सुखस्य हनेऽभिमानग्रहाकुलितचेता बह्मरम्भपरिग्रहाद्
बलशुभं कर्माऽऽदत्ते, उक्तञ्च—

“ हे वाससी प्रवरयोपिदपायशुद्धा.

शय्यासनं करिवरस्तुरगो रथा वा ।

काले भिपग्नियमिनाशनपानमात्रा.

राशः पराक्रमिव सर्वमवेहि शेषम् ॥ १ ॥

पुष्टपथमग्नमिह यत्प्रणिधिप्रयोगैः,

संत्रासदोषकलुषो नृपतिस्तु भुङ्क्तु ।

यन्निर्भयः प्रशमसौख्यरतिश्च भैक्षे,

तत् स्वादुतां भृशमुपैति न पार्थिवाऽन्नम् ॥ २ ॥

भृत्येषु मन्त्रिषु सुतेषु मनोरमेषु,

कान्तासु वा मधुमदाङ्कुरितेक्षणासु ।

विश्रम्भमेति न कदाचिदपि क्षितीशः,

सर्वाभिश्चिन्तितमतेः कतरन्तु सौख्यम् ” ॥ ३ ॥

तदेवमनयवृद्धतरुणकिशलयपलाशचञ्चलजीवितरतयः क-
र्माऽऽश्रयेषु जीवितापमर्दादिरूपेषु प्रवर्तन्ते. तथा अस्यैव
जीवितस्य परिवन्दनमाननपूजनार्थं हिंसादिषु प्रवर्तन्ते ।
तथा परिवन्दनम्-संस्तवः; प्रशंसा तदर्थमाचष्टेन, तथाहि-
अहं मयूगादिपिशिताशनाद्वली तेजसा देदीप्यमानो देव-
कुमार इव लोकानां प्रशंसास्पदं भविष्यामीति माननम्-अ-
भ्युत्थानासनदानाञ्जलिप्रग्रहादिरूपं तदर्थं वा चेष्टमानः
कर्माऽऽचिनोति, तथा पूजनं-पूजा द्रविणवस्त्राभ्रपानसत्का-
रप्रणामसेवाविशेषरूपं तदर्थं च प्रवर्तमानः क्रियासु कर्मा-
श्रवैरात्मानं सम्भावयति, तथाहि-वीरभोग्या वसुधरेति
मत्वा पराक्रमते, दण्डभयात्सर्वाः प्रजा विभ्यतीति दण्ड-
यति, इत्येवं राशामन्यपामपि यथासम्भवमायोजनीयम्,
अत्र च वन्दनादीनां इन्द्रसमासं कृत्वा तादर्थ्यं चतुर्थी
विधेया, परिवन्दनमाननपूजनाय जीवितस्य कर्माश्रयेषु
प्रवर्तन्ते इति समुदायार्थः । न केवलं परिवन्दनाद्यर्थमेव
कर्मादत्ते, अन्यार्थमप्यादत्त इति दर्शयति—जातिश्च मर-
णञ्च मोचनञ्च जातिमरणमोचनमिति समाहारइन्द्रात्ता-
दर्थ्यं चतुर्थी, एतदर्थं च प्राणिनः क्रियासु प्रवर्तमानाः क-
र्मादत्ते, तत्र जात्यर्थं कौञ्चारिवन्दनादिकाः क्रिया विधत्ते,
तथा यान् यान् कामान् ब्राह्मणादिभ्यो ददाति तांस्तान-
न्यजन्मनि पुनर्जानो भोक्ष्यते, तथा मनुनाऽप्युक्तम्—“ वारि-
दस्तृप्तिमाप्नोति, सुखमक्षयमन्नदः । तिलप्रदः प्रजामिष्टा-
मायुष्कमभयप्रदः” ॥१॥ अत्र चैकमेव सुभाषितम्-अभयप्र-
दानमिति; तुल्यमध्ये कणिकावदिति एवमादिकुमारगोपदेशात्
हिंसादौ प्रवृत्तिं विदधाति, तथा मरणार्थमपि पितृपिण्डदा-
नादिषु क्रियासु प्रवर्तते, यदि वा-ममानेन सम्बन्धी व्या-
पादितस्तस्य वैरनिर्यातनार्थं वधवन्धादौ प्रवर्तते, यदि वा-
मरणनिवृत्त्यर्थमात्मनो दुर्गाद्युपयाचिनमजादिना वलिं वि-
धत्ते, यशोधर इव पिष्टमयकुक्कुटेन. तथा सुकृत्यर्थमज्ञाना-
वृत्तचतसः पञ्चाग्नितपोऽनुष्ठानादिकेषु प्राण्युपमर्हकारिषु

प्रवर्तमानः कर्माऽऽदत्ते, यदि वा-जातिमरणयोर्विमो-
चनाय हिंसादिकाः क्रियाः कुर्वते, “ जाह्नमरणभोय-
णाप ” चि-पाठान्तरम्, तत्र भोजनार्थं कृप्यादिकर्मसु
प्रवर्तमाना वसुधाजलज्वलनपवनवनस्पातिद्वित्रिचतुःपञ्चे-
न्द्रियव्यापत्तये व्याप्रियन्त इति । तथा दुःखप्रतिघात-
मुररीकृत्यात्मपरिवाणार्थमारम्भानासेवन्ते, तथा हि-व्या-
धिचेदनार्ता लावकपिशितमदिराशासेवन्ते, तथा वनस्प-
तिमूलत्वक्पत्रनिर्यासादिसिद्धशतपाकादिनैलार्थमग्न्यादि-
समारम्भेण पापं कुर्वन्ति, स्वतः कारयन्त्यन्यैः कुर्वतोऽ-
न्यान् समनुजानत इत्येवमतीतानागतकालयोरपि मनोवा-
क्यायोगैः कर्माऽऽदानं विदधतीत्यायोजनीयम् । तथा दुःख-
प्रतिघातार्थमेव सुखोत्पत्त्यर्थं च कलत्रपुत्रगृहोपस्कराद्या-
ददते तल्लभपालनार्थं च तासु तासु क्रियासु प्रवर्तमानाः
पापकर्माऽऽसेवयन्त इति । उक्तञ्च—“आदौ प्रतिष्ठाधिगमे प्र-
यासां, दारिद्र्ये पश्चाद् गृहिणः सुतेषु । कर्तुं पुनस्तेषु गुण-
प्रकर्षं, चेष्टा नदुष्टैः पदलङ्घनाय ” ॥ १ ॥ तद्वैभूतैः क्रिया-
विशेषैः कर्मोपादाय नानादिवसुसञ्चरन्ति अनेकरूपासु च
योनिषु सन्धावन्ति विरूपरूपांश्च स्पर्शान् प्रतिसेवेदयन्ति,
इत्येतज्ज्ञात्वा क्रियाविशेषनिवृत्तिर्विधेयेति ।

एतावन्त एव च क्रियाविशेषा इति दर्शयितुमाह—

एयावन्ति सन्धावन्ति लोगंसि कम्मसमारम्भा परि-
जाणियन्वा भवन्ति । (सूत्र-१२)

‘ एयावन्ती ’ त्यादि ‘ एयावन्ति सन्धावन्ति ’ इति-एतौ
शब्दौ मागधदेशीभाषाप्रसिध्या एतावन्तः सर्वेऽपीत्येत-
त्पर्यायी एतावन्त एव सर्वस्मिन् लोके-धर्माऽधर्मास्ति-
कायावच्छिन्नं नम-खण्डे ये पूर्वं प्रतिपादिताः कर्मसमार-
म्भाः-क्रियाविशेषाः नैवेभ्याऽधिकाः केचन सन्तीत्येवं प-
रिज्ञानव्या भवन्ति, सर्वेषां पूर्वोपादानादिति भावः,
तथाहि-आत्मपरोभयैहिकामुष्मिकाऽनीताऽनागतवर्तमान-
कालकृतकारिताऽनुमतिभिरारम्भाः क्रियन्ते, ते च सर्वेऽपि
प्रागुपात्ता यथा सम्भवमायोज्या इति ।

एवं सामान्येन जीवास्तित्वं प्रसाध्य तदुपमर्हकारिणां च
क्रियाविशेषाणां बन्धहेतुत्वं प्रदर्शयौपसहारद्वारेण विरतिं
प्रतिपादयन्माह—

जस्सेते लोगंसि कम्मसमारम्भा परिष्साया भवन्ति से
हु मुणी परिष्सायकम्मे ति वेमि । (सूत्र-१३)

‘ जस्से ’ त्यादि, भगवान् समस्तवस्तुवेदी केवलज्ञानेन
साक्षादुपलभ्यैवमाह-यस्य-मुमुक्षोरेते-पूर्वोक्ताः कर्मसमा-
रम्भाः क्रियाविशेषाः कर्मणो वा ज्ञानाचरणीयाद्यष्टप्रकार-
स्य समारम्भा-उपादानहेतवस्ते च-क्रियाविशेषा एव परि-
समन्तात् ज्ञाताः-परिच्छिन्नाः कर्मबन्धहेतुत्वेन भवन्ति,
ह्रस्वधारणे, मनुते मन्यते वा जगतस्त्रिकालावस्थामिति
मुनिः स एव मुनिर्लेपरिज्ञया परिज्ञातकर्मा प्रत्याख्यान-
परिज्ञया च प्रत्याख्यातकर्मबन्धहेतुभूतसमस्तमनोवाक्का-
यव्यापार इति अनेन च मोक्षाङ्गभूते ज्ञानक्रिये उपात्ते
भवतो, न ह्याभ्यां विना मोक्षो भवति, यत उक्तम्—“ ज्ञान-
क्रियाभ्यां मोक्षः ” इति । इतिशब्द एतावानयमात्मपदार्थ-

विचारः कर्मबन्धहेतुविचारश्च सकलोद्देशकेन परिसमापित इति प्रदर्शकः, यदि वा-‘इति’-एतदहं ब्रवीमि यत्प्रागुक्तं संक्षेपे वक्ष्ये तत् सर्वं भवगदन्तिके साक्षात् श्रुतेति । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (आत्माऽस्तित्वे बहुभङ्गाः क्रियावादिनः, अक्रियावादिनः, ते च ‘अक्रियावाद्’ शब्दे प्रथमभागे दर्शिताः । ‘क्रियावाद्’ शब्दे तृतीयभागे च दर्शयिष्यामि ।)

आत्मास्तित्वं विस्तरेण—

सुयं मे आउसं ! तेणं भगवया एवमक्खायं-इहमेगेसि णो सएणा भवइ । (सूत्र-१) । तं जहा-पुरच्छिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, दाहिणाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, पच्चच्छिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, उत्तराओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, उ-ड्ढाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, अहोदिसाओ वा आगओ अहमंसि, अण्णयरीओ वा दिसाओ अण्ण-दिसाओ वा आगओ अहमंसि, एवमेगेसि णो णायं भवति । (सूत्र-२)

आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (अनयोः सूत्रयोर्व्याख्यानं ‘सएणा’ शब्दे सप्तमभागे करिष्यते) (अत्रस्थनिर्युक्ति-गाथाव्याख्यानम् ‘दिसा’ शब्दे चतुर्थभागे करिष्यते) अत्र च सामान्यदिग्ग्रहणेऽपि यस्यां दिशि जीवानामवि-गानेन गत्यागती स्पष्टे सर्वत्र संभवनस्तस्यैवैहाधिकार इति तामेव निर्युक्तिरुत्साक्षाद्दर्शयति भावदिग्भावेन भाविनी सा-मर्थ्यादधिकृतैव यत्तत्तदर्थमन्वादिशश्चिन्तयन्नाह । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । तत्रेह-‘एवमेगेसि णो णायं भवइ’ इत्यनेन केषांचिदेव संज्ञानिषेधात्केषांचित्तु भवतीत्युक्तं भ-वति । तत्र सामान्यसंज्ञायां प्रतिप्राणि सिद्धत्वात्तत्कारण-परिज्ञानस्य चेहाकिंचित्करत्वाद्विशिष्टसंज्ञायास्तु केषांचिदेव भावात्तस्याश्च भवान्तरगात्स्यात्मनः स्पष्टप्रतिपादने सोपयो-गित्वाद् सामान्यसंज्ञाकारणप्रतिपादनमनादृत्य विशिष्टसं-ज्ञायाः कारणं सूत्रकृद्दर्शयितुमाह—

से जं पुण जाणेज्जा सह संमइयाए परवागरणेणं अण्णसि अंतिए वा सोच्चा, तं जहा-पुरत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, जाव अण्णयरीओ दिसाओ अण्ण-दिसाओ वा आगओ अहमंसि, एवमेगेसि जं णायं भवति-अत्थि मे आया उववाइए, जो इमाओ दिसा-ओ अण्णदिसाओ वा अण्णसंचरइ, सन्वाओ दिसाओ अण्णदिसाओ, सोऽहं । (सूत्र-४)

आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । (अस्य सूत्रस्य व्याख्यान-म ‘दिसा’ शब्दे चतुर्थभागे करिष्यते)

इममेवार्थं निर्युक्तिरुद्दर्शयितुमना गाथान्नितयमाह—

जाणइ सयं मतीए, अण्णेसिं वाऽवि अंतिए सोच्चा ।

जाणगजणपणविओ, जीवं तह जीवकाए वा ॥६४॥

एत्थ य सह सम्मइय-त्ति जं एयं तत्थ जाणना होइ ।
ओहीमणपज्जवना-णकेवले जाइसरणे य ॥ ६५ ॥
परवइवागरणं पुण, जिणवागरणं जिणा परं नऽत्थि ।
अण्णेसिं सोच्चं ति य, जिणेहिं सव्वो परो अण्णो ॥ ६६ ॥

‘जाणइ’ त्यादि, ‘एत्थये’ त्यादि, ‘परे’ त्यादि, कश्चिदना-दिसंस्तुतौ पयंतन्नवध्यादिकया चतुर्विधया स्वकीयया मत्या जानाति । अनानुपूर्वीन्यायप्रकटनार्थं पश्चादुपात्तमप्यन्येषा-मित्येतत्पदं तावदाचष्टे अन्येषां वाऽतिशयज्ञानिनामन्तिके श्रुत्वा जानाति, तथा-‘जाणगजणपणविओ’ इत्यनेन परव्या-करणमुपात्तं, तेनायमर्थो-ज्ञापकस्तीर्थकृत् तत्प्रज्ञापितश्च जानाति यज्जानाति तत्स्वन एव दर्शयति—सामान्यतो ‘जी-वमि’ ति-अनेन चाधिकृतोद्देशकस्यार्थोधिकारमाह, तथा-‘जीवकायांश्च’ पृथ्वीकायादीन् इत्यनेन चोत्तरं पश्चा-मप्युद्देशकानां यथाक्रममधिकारार्थमाहेति, अत्र च—‘सह-म्मइय’-त्ति-सूत्रे यत् पदं, तत्र ‘जाणण’-त्ति-ज्ञानमुपात्तं भवति, ‘मन’-ज्ञाने, मनने मनिरिति कृत्वा, तच्च किंभूतमिति दर्शयति—अनधिमनःपर्यायंकवलजातिस्मरणरूपमिति, त-त्रावधिज्ञानी संख्ययानसंख्ययान्वा भवान् जानाति, एवं मनःपर्यायज्ञान्यऽपि, केवली तु नियमतोऽनन्तान्, जाति-स्मरणन्तु नियमतः संख्येयानिति, शेषे स्पष्टम् अत्र च-सहस्रमत्यादिपरिज्ञाने सुखप्रतिपत्त्यर्थं त्रयो दृष्टान्ताः प्रदर्श्यन्ते, तद्यथा-वसन्तपुरे नगरे जितशत्रू राजा, धारणी महादेवी, तयोर्द्धर्मरुच्यभिधानः सुतः । स च राजाऽन्यदा तापसत्वेन प्रव्रजितुमिच्छुर्द्धर्मरुचि-राज्ये स्थापयितुमुद्यतः, तेन च जननी पृष्टा किमिति तातो राज्यश्रियं त्यजति ?, तयोर्द्धर्मं किमनया चपलया नारकादिसकलदुःखहेतुभूतया स्वर्गापवर्गमार्गार्गलयाऽवश्यमपायिन्या परमार्थेन इह लोकेऽप्यभिमानमात्रफलयेत्यतो विहायैनां सकलसुखसाधनं धर्मं कर्तुमुद्यतः, धर्मरुचिस्तदाकर्णोक्तवान्यद्यं किमहं तात-स्यानिष्टो येनैवंभूतां सकलदोषाश्रयणीं मयि नियोजयति, सकलकल्याणहेतोर्द्धर्मात्प्रख्यापयतीत्यभिधाय पित्राऽनुज्ञा-तस्तेन सह तापसाश्रममगात्, तत्र च सकलास्तापस-क्रिया यथोक्ताः पालयन्नास्तं । अन्यदामावास्यायाः पूर्वाह्णे केनचित्तापसेनांक्तं यथा भोः भोः तापसाः श्वोऽनाकुटि-र्भवता अतोऽद्यैव समित्कुसुमकुशकन्दफलमूलाद्याहरणं कुरुतेतच्चाकर्ण्य धर्मरुचिना जनकः पूष्टतात् ! कथंमनाकु-टिरिति तेनोक्तं-पुत्र ! कन्दफलादीनामच्छेदनं तद्धयमावा-स्यादिके विशिष्टे पर्वदिवसे न वर्त्तते, सावद्यत्वाच्छेदनादि-क्रियायाः । श्रुत्वा चैतदसावचिन्तयत्-यदि सर्वदानाकुटिः स्याच्छोभनं भवेद्, एवमध्यवसायिनस्तस्यामावास्यायां तपोवनासन्नपथेन गच्छतां साधूनां दर्शनमभूत्ते च तेनाभि-हिताः किमद्य भवनामनाकुटिर्न सज्जाता येनाटवीं प्र-स्थिताः, तैरप्यभिहितं यथाऽस्माकं यावज्जीवमनाकुटिः, इत्यभिधायातिक्रान्ताः साधवस्तस्य च तदाकर्ण्येहापोह-विमर्शेन जातिस्मरणमुत्पन्नं-यथाहं जन्मान्तरे प्रव्रज्यां कृ-त्वा देवलोकसुखमनुभूयेहागत इति एवं तेन विशिष्टादिगा-गमनं स्वमत्या जातिस्मरणरूपया विज्ञातं, प्रत्येकबुद्धश्च जातः, एवमन्येऽपि वल्लकलीरिश्रेयांसप्रभृतयोऽत्र योज्या

इति । परव्याकरणे त्विदमुदाहरणम्-गौतमस्यामिना भग-
वान्वर्द्धमानस्वामी पृष्ठो-भगवन् ! किमिति मे केवलमानं
नोपपद्यते ? भगवता व्याकृतम्-भो गौतम ! भवनोऽतीव
ममोपरि स्नेहोऽस्ति तद्वशात् तेनोक्तम्-भगवन्नेवमेवं, कि-
न्नामिच्छः पुनरसौ मम भगवदुपरि स्नेहः ? ततो भगवता
तस्य बहुषु भवान्तरेषु पूर्वसंयन्धः समावेदितः " चिरसं-
सिद्धो सि मे परिचिञ्चो सि मं गोयमा " इत्येवमादि, तच्च
वीथ्युदाहरणमाकर्ण्य गौतमस्यामिनो विशिष्टदिगागम-
नादि विज्ञानमभूदिति । अन्यथचणे त्विदमुदाहरणम्-मलि-
न्नामिना परणां राजपुत्राणामुद्गाढाद्यमानानामवधिज्ञानेन
तन्मतिचोपधानार्थं यथा जन्मान्तरे साहचर्येव प्रव्रज्या कृता,
यथा च तत्फलं देवलांके जयन्ताभिधानधामानेऽनुभूतं
तथाऽऽख्यातं, तथाकर्ण्य ते लघुकर्मत्वात्प्रतिशुद्धा विशिष्ट-
दिगागमनविज्ञानं च सज्जानम्, उक्तञ्च- " किं च तयं प-
रमुद्धं जं च तथा भो ! जयनपवर्गमि । बुद्ध्या समयनिवद्धं,
देवा ! तं संभरह जानि " इति गाथात्रयतात्पर्यार्थः ।
आचा० १ शु० १ अ० १ उ० ।

(१५) (भाष्यकारः) अन्यत्वादिद्वारत्रयव्याचिख्यासुराह-

अणुत्तममुत्तमं, शिञ्चतं चैव भन्नए समयं ।

कारणविभागार्ह-हेऊहि इमाहि गाहाहि ॥ ३६ ॥

व्याख्या-अन्यत्वं देहात् अमूर्तत्वं स्वरूपेण नित्यत्वं चैव-
परिणामिनित्यत्वं भण्यते । समकम्-एकैकं हेतुना त्रि-
तयमपि युगपदिति, एककालमित्यर्थः, कारणविभाग-
दिभिः-वक्ष्यमाणलक्षणैर्हेतुभिः इमाभिस्तिष्ठुभिर्नियुक्तिगाथा-
भिरेवेति गाथार्थः ।

कारणविभागकारण-विण्णासर्वधस्स पच्चा भावा ।

विरुद्धस्स य अत्थस्साऽ-पाउम्भावाऽविण्णासा य ॥ २२५ ॥

व्याख्या-कारणविभागकारणविनाशवन्धस्य प्रत्ययाभावा-
दिति-अत्राऽभावशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते कारणविभागा-
भावाच्च खलु जीवस्य पटादिरिव तन्त्वादिकारणविभागोऽ-
स्ति कारणाभावादेवं । एवं कारणविनाशाभावेऽपि यो-
ज्यम्, तथा बन्धस्य घ्नानाऽऽवरणादिपुद्गलयंगलक्षणस्य
प्रत्ययाभावात्-हेतुत्वानुपपत्तेः, बन्धस्येति वक्ष्यमानव्यति-
रिक्तबन्धज्ञापनार्थमसमासः । व्यतिरेकी चायमन्वयव्य-
तिरेकावयवसाधकाविति दर्शनार्थमिति, तथा विरुद्धस्य
चार्थस्य पटादिनाशे भस्मादेरिव अप्रादुर्भावाद् अविनाशाच्च
अप्रादुर्भावे-अनुत्पत्तौ सत्यामविनाशाच्च हेतोर्जीवस्य नि-
त्यत्वम्, नित्यत्वाद्रमूर्तत्वम्, अमूर्तत्वाच्च देहादन्यत्वमिति
प्रतिपत्त्यानुगुण्यतो व्यत्ययेन साध्यान्देशः । वक्ष्यति च
नियुक्तिकारः- " जीवस्स सिद्धमेवं, शिञ्चतममुत्तमणुत्तं "
इति गाथासमासार्थः ।

व्यासार्थस्तु भाष्यादवसेयः, तत्राव्युत्पन्नविनेयासंमोह-
निमित्तं यथोपन्यासं तावद् द्वाराणि व्याख्याय पश्चा-
न्नियुक्तिकाराभिप्रायेण मीलयिष्यतीत्यत आह-

अन्नं त्तिं दारमहुणा, अन्नो देहा गिहाउ पुरिसो व्व ।

तज्जीवतस्सरीरिय-मयघायत्थं इमं भणियं ॥ ३७ ॥

व्याख्या-अन्यो देहादिति द्वारमधुना तदेतद्व्याख्यायते-
अन्यो देहाज्जीव इति गम्यते, गृहादिगतपुरुषवदिति दृष्टा-
न्तः, तद्भावेऽपि तत्र अनियमतोऽभावादिति हेतुरभ्यूहः, न
चासिद्धोऽयम्, मृतदेहे अदर्शनात्, प्रयोगफलमाह-त-
ज्जीवतस्सरीरिवादिमतविघातार्थमिदं प्रयोगरूपं भणित-
मिति गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) प्रयोगान्तरमाह-

देहिदिद्याऽइरित्तो, आया खलु तदुवल्लद्वअत्थाणं ।

तच्चिगमेऽवि सरणओ, गेहगवक्खेहि पुरिसो व्व ॥ ३८ ॥

व्याख्या-खलुशब्दो विशेषणार्थत्वात् कथंचिद्देहेन्द्रियाति-
रिक्त आत्मेति प्रतिज्ञार्थः, तदुपलब्धार्थानामिति सम्भवतः
परामर्शत्वात् इन्द्रियोपलब्धार्थानाम् तद्विगमंऽपि-इन्द्रिय-
विगमेऽपि स्मरणादिति हेत्वर्थः, स्मरन्ति चान्धवधिरादयः
पूर्वाभुर्न रूपादीनि गेहगवाक्षैः पुरुषवदिति दृष्टान्तः ।
प्रयोगस्तु कथंचिद्देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा तद्विगमेऽपि त-
दुपलब्धार्थानुस्मरणात्, पञ्चवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्त-
वदवत्तवदिति गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) इन्द्रियोपलब्धिमत्त्वाशङ्कापीहायाह-

न उ इंदियाई उवल-द्धिमंति विगएसु विसयसंमरणा ।

जह गेहगवक्खेहि, जो अणुसरिया स उवलद्धा ॥ ३९ ॥

व्याख्या-न पुनरिन्द्रियाण्येवोपलब्धिमन्ति द्रष्टृणि, कुत
इत्याह-विगंतं चिन्द्रियेषु विषयसंस्मरणात्-तद्गृहीतरू-
पाद्यनुस्मरेन्धवधिरादीनामिति । निदर्शनमाह-यथा गेह-
गवाक्षैः करणभूतैर्दृष्टानर्थाननुस्मरन् योऽनुस्मर्ता स उप-
लब्धा, न तु गवाक्षा एवमत्राप्येति गाथार्थः । उक्तमेकं
प्रकारेणान्यत्वंद्वारम् ।

अधुना अमूर्तद्वारावसर इत्याह भाष्यकारः-

संपयममुत्तदारं, अइंदियत्ता अल्लेयमेयत्ता ।

रूवाइविरहओ वा, अणाइपरिणामभावाओ ॥ ४० ॥

व्याख्या-सांप्रतममूर्तद्वारम्, तद्व्याख्यायते-अमूर्तो
जीवः अतीन्द्रियत्वाद् द्रव्येन्द्रियाग्राह्यत्वात्, अल्लेया-
भेद्यत्वात्-खड्गशूलादिना, रूपादिविरहितश्च; अरूपत्वा-
दित्यर्थः । तथा अनादिपरिणामभावादिति स्वभावतोऽ-
नाद्यमूर्तपरिणामत्वादिति गाथार्थः ।

(भाष्यम्)-

छउमत्थाणुवलंभा, तहेव सव्वन्नुवयणओ चैव ।

लोयाइपसिद्धीओ, जीवोऽपुत्तो त्ति नायव्वो ॥ ४१ ॥

व्याख्या-छुद्मस्थानुपलम्भात् । अवधिज्ञानिप्रभृतिभिरपि
साक्षादगृह्यमाणत्वात्, तथैव सर्वज्ञवचनाच्चैव; सत्यवक्त्र-
चीतरागवचनादित्यर्थः, लोकादिप्रसिद्धेः लोकादाद्यमूर्तत्वेन
प्रसिद्धत्वात्, आदिशब्दाद्धेदुसमयपरिग्रहः । " अमूर्तो
जीव " इति ज्ञातव्यः, सर्वत्रैवेयं प्रतिज्ञेति गाथार्थः ।
उक्तममूर्तद्वारम् । दश० ४ अ० । तस्य चानादिकर्म-
संबद्धस्य कदाचिदपि सांसारिकस्यात्मनः स्वरूपेऽनव-
स्थानात् सत्यप्यमूर्तत्वे मूर्तेन कर्मणा संबन्धो न वि-
रुध्यते, कर्मसंबन्धाच्च सूक्ष्मवादैरेकैन्द्रियद्वित्रिचतुःपञ्चे-

न्द्रियपर्याप्ताऽपर्याप्ताद्यवस्थाः बहुविधाः प्रादुर्भवन्ति ।
सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

इदानीं नित्यत्वद्वारावसरस्तथा चाह भाष्यकारः—
गिञ्चो चि दासमहुणा, गिञ्चो अविणासि सासओ जीवो ।
भावत्ते सइ जम्माऽ-भावाउ नहं व विन्नेओ ॥ ४२ ॥

व्याख्या-‘नित्य इति’-नित्यद्वारमधुना-अवसरप्राप्तं तद्-
व्याचिख्यासुराह-‘नित्यो जीव इति’-एतावत्युच्यमाने परै-
रपि सन्तानस्य नित्यत्वाभ्युपगमात्सिद्धसाध्यतेति । तन्नि-
राकरणायाह-‘अविनाशी-क्षणेष्वप्यपि न निरन्वयनाश-
धर्मा, एवमपि परिमितकालावस्थायी कैश्चिद्विध्यते-“ क-
प्पट्टाइ पुढुवां भिक्खु वा ” इति वचनात्तदपोहायाह-‘शा-
स्वत इति’-सर्वकालावस्थायी, कुत इत्याह-‘भावत्वे सति;
वस्तुत्वे सतीत्यर्थः, जम्माऽभावात्-अनुत्पत्तेर्नभवाद-‘आ-
काशवद्विज्ञेयः भावत्वे सतीतिविशेषणं खरविषाणादिव्य-
वच्छेदार्थमिति गाथार्थः ।

(भाष्यकारः) हेत्वन्तरायाह—

संसाराओ आलो-यणाओ तह पच्चभिन्नभावाओ ।
खल्लभंगविघायहुं, भणियं तेलोकदंसीहि ॥ ४३ ॥

व्याख्या-संसारादिति-संसारं संसारस्तस्मात्, स एव
नारकः स एव तिर्यगादिरिति नित्यः, आलोचनादिति आ-
लोचनं-करोम्यहं, कृतवानहं, करिष्येऽहमित्यादिरूपं त्रि-
कालविषयमिति नित्यः, तथा प्रत्यभिज्ञाभावात् स एष इति
प्रत्यभिज्ञाप्रत्यय आविद्धदङ्गनादिसिद्धस्तदभेदग्राहीति नित्य
इति, उक्ताभिधौनफलमाह-‘क्षणभङ्गविघानार्थं-‘निरन्वयक्ष-
णिकवस्तुत्वादविघातार्थं भणितं त्रैलोक्यदर्शिभिः-‘तीर्थकरैः
एतत्-अदनन्तरोदितं न पुनरेष एव परमार्थ इति गाथार्थः ।

एतदेव (भाष्यकारः) दर्शयति—

लोगे वेए समये, निच्चो जीवो विभासओ अमहं ।
इहरा संसाराई, सव्वं पि न जुज्जे तस्स ॥ ४४ ॥

व्याख्या-‘लोके-“ नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि ” इत्यादिवचन-
प्रामाण्यात्, वेदे-“ स एष अक्षयोऽज ” इत्यादि श्रुतिप्रामा-
ण्यात्, समये-“ न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष ” इति वचन-
प्रामाण्यात्, किमित्याह-‘नित्यो जीवः-‘अप्रच्युतानुत्पन्न-
स्थिरैकस्वभावः, एकान्तनित्य एव, न चैतन्न्याय्यम् एक-
स्वभावतया संसराणादिव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गादिति वक्ष्यति
अत आह-‘विभाषयाऽस्माकं विकल्पनेन भजनया स्यान्नित्य
इत्यादिरूपया द्रव्यार्थादेशान्नित्यः पर्यायार्थादेशादनित्य इ-
त्यर्थः, इतरथा-यद्येवं नाभ्युपगम्यते ततः संसारादि-संसा-
रालोचनादि सर्वमेव न युज्यते तस्यात्मनः स्वभावान्तरा-
नापस्या एकस्वभावतया वार्तमानिकभावातिरेकेण भा-
वान्तरानापत्तेः, एवममूर्तत्वाऽन्यत्वयोरपि विभाषा वेदि-
तव्या, अन्यथा व्यवहाराभावप्रसङ्गात्, एकान्तामूर्तस्य-
एकान्तदेहभित्तस्य चातिपाताद्यसंभवादित्यत्र बहु वक्तव्यं
तत्तु नोच्यते, अक्षरगमनिकामात्रत्वात्प्रारम्भस्येति गाथार्थः ।
एवमन्यत्वादिद्वारत्रयं व्याख्यायाधिकृतनिर्युक्तिगाथां (भा-
ष्यकारः) व्याचिख्यासुराह—

कारणअविभागाओ, कारणअविणासओ य जीवस्स ।

निचत्तं विन्नेयं, आगासपडाऽणुमाणाओ ॥ ४५ ॥

व्याख्या-कारणाविभागात्पटादेस्तन्वादेरिव, कारणविभा-
गाभावादित्यर्थः, कारणविनाशतश्च कारणविनाशश्च का-
रणानामेवाभावात्, किमित्याह-‘जीवस्य-‘आत्मनो नित्यत्वं
विज्ञेयं कुत इत्याह-‘आकाशपटानुमानाद् अत्रानुमानशब्दो
दृष्टान्तवचनः । आकाशपटदृष्टान्तात् । ततश्चैवं प्रयागः-‘नित्य
आत्मा स्वकारणविभागाभावाद् आकाशवत्, तथा कार-
णविनाशाभावाद् आकाशदेव यस्त्वनित्यस्तस्य कारण-
विभागभावः कारणविनाशभावो वा यथा पटस्येति व्यति-
रेकः, पटादि तन्तवो विभज्यन्ते विनश्यन्ति चेति नित्यत्व-
सिद्धिः नित्यत्वादमूर्तः, अमूर्तत्वाद्विहादन्य इति गाथार्थः ।
दश० ४ अ० । तस्य चैकान्तेन क्षणिकत्वे ध्यानाऽध्ययनश्रम-
प्रत्यभिज्ञानाद्यभावः, एकान्तनित्यत्वे च नारकतियङ्गमनु-
स्यामरगतिपरिणामाभावः स्यात्, तस्मात्स्यादनित्यः स्या-
न्नित्य आत्मेति अलमितिप्रसङ्गेन । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

दव्वादिएहिं निच्चो, एगंतणेव जेसिं अप्पा उ ।

इोइ अभावो तेसिं, सुहदुहसंसारमोक्खाणं ॥ ४६ ॥

व्याख्या-द्रव्यादिभिः-‘द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्नारकत्वविशिष्ट-
क्षेत्रवयोऽवस्थितत्वाऽप्रसन्नत्वादिभिर्नित्यः-‘अविचलितस्व-
भावः एकान्तेनैव-‘सर्वथैव येषां वादिनामात्मा-‘जीवः तुश-
ब्दादन्यच्च वस्तु भवति-‘संजायते, अभावः-‘असंभवस्तेषां
वादिनां केषां सुखदुःखसंसारमोक्षाणां तत्राह्वादानुभवरूपं
क्षणं सुखं, तापानुभवरूपं दुःखं, तिर्यङ्गनारकाऽमरभवसं-
सरणरूपः संसारः, अष्टप्रकारकर्मवन्धवियोगो मोक्षः, तत्र
कथं पुनस्तेषां वादिनां सुखाद्यभावः ?, आत्मनोऽप्रच्युतानु-
त्पन्नस्थिरैकस्वभावाद्, अन्यथात्वापरिणतेः, सदैव नारक-
त्वादिभावाद्, अपरित्यक्ताप्रसन्नत्वे पूर्वरूपस्य च प्रसन्न-
त्वेनाभवेनाद् एवं शेषेष्वपि भावनीयमिति गाथार्थः ।

ततश्चैवम्—

सुहदुक्खसंपओगो, न विज्जे निच्चवायपक्खम्मि ।

एगंतच्छेअंमि अ, सुहदुक्खविगप्पणमजुत्तं ॥ ६० ॥

व्याख्या-सुखदुःखसंप्रयोगः सम्यक्संगतो वा प्रयोगः सं-
प्रयोगः, अकल्पित इत्यर्थः । न विद्यते नास्ति; न घटत
इत्यर्थः, क-‘नित्यवादपक्षे-‘नित्यवादाभ्युपगमे संप्रयोगो न
विद्यते, कल्पितस्तु भवत्येव, यथाऽऽहुर्नित्यवादिनः-“ प्र-
कृत्युपधानतः पुरुषस्य सुखदुःखं स्तः, स्फटिके रक्तता-
दिवद् बुद्धिप्रतिबिम्बाद्वाऽन्ये ” इति, कल्पितत्वं चास्य
आत्मनस्तत्त्वत एव तथा परिणतिमन्तरेण सुखाद्यभावा-
दुपधानसन्निधावप्यन्धोपले रक्ततादिवत् तदभ्युपगमे चा-
भ्युपगमक्षतिः, बुद्धिप्रतिबिम्बपक्षेऽप्यविचलितस्यात्मनः
सदैवैकस्वभावत्वात् । सदैवैकरूपप्रतिबिम्बाऽऽपत्तेः । स्व-
भावभेदाभ्युपगमे चानित्यत्वप्रसङ्ग इति । मा भूदनित्यै-
कान्तग्रह इत्यत आह-‘एकान्तेन सर्वथा उत-‘प्राचल्येन
छेदो-विनाशः एकान्तोच्छेदः, निरन्वयो नाश इत्यर्थः ।
अस्मिंश्च किं सुखदुःखयोर्विकल्पनं सुखदुःखविकल्पनम्,
अयुक्तम्-अघटमानकम् । अयमत्र भावार्थः-‘एकान्तोच्छेदे-
ऽपि सुखाद्यनुभवितुस्तत्क्षणे एवं सर्वथोच्छेदादहेतुकत्वा-

सत्तुत्तरक्षणस्योत्पत्तिरपि न युज्यते, कुनः पुनस्तद्विकल्प-
नमिति गाथायः । दश० ४ अ० ।

पूर्वं भाविनमपीदं पुनरपि स्मारयन्नाह—

एकं पि सव्वकारग-परिणामाणन्नभावयामेइ ।

नाया खाणाऽण्णो, जहे विन्नेयाइपरिणामं ॥३५३८॥

विशं० । (अस्याः गाथायाः व्याख्या 'सामादय' शब्दे
सप्तमे भागे करिष्यते)

इदानीं देहव्यापित्वद्वारावसर इत्याह भाष्यकारः—

वावि त्ति दारमहुणा, देहव्वावी मञ्जोऽगिउएहं व ।

जीवो न उ सव्वगओ, देहे लिंगोवलभाओ ॥ ५१ ॥

व्याख्या-व्यापीति द्वाग्मधुना तदेतद्व्याख्यायते, देह-
व्यापी-शरीरमात्रं व्याप्तुं शीलमस्येति तथा मतः-इष्टः प्र-
चचनमैर्जीवाः, न तु सर्वग इति योगः, तुशब्दस्यावधार-
णार्थत्वाच्च चाएवादिमात्रः, कुन इत्याह-देहं लिङ्गोपलम्भात्
शरीर एव सुखादितिल्लिङ्गोपलब्धेः अग्न्याप्ययत् उण्णत्वं
ह्यग्निर्लिङ्गं नान्यत्राग्नेर्नैव नाग्नाविति (गाथा) प्रयोगार्थः ।
प्रयोगन्तु शरीरनियतदेश आत्मा परिमितदेशं लिङ्गोपलब्ध-
रग्न्याप्ययदिति गाथायः । व्याख्याता प्रथमा मूलद्वार-
गाथा । दश० ४ अ० ।

आत्मानमधिकृत्य—

स च न सर्वव्यापीः नदगुणस्य सर्वत्रानुपलभ्यमानत्वात्,
घटवत् । नापि श्रयामाकनएडलमात्रः, अद्भुष्टपर्वमात्रो वा
तावन्मात्रस्योपात्तशरीराव्यापित्वात्, त्वकपर्यन्तशरीर-
व्यापित्वेन चापलभ्यमानगुणत्वात् । तस्मान्निश्चितमिदम्-
उपात्तशरीरत्वकपर्यन्तशरीरव्याप्यात्मा । सूत्र० १ ध्रु० १
अ० १ उ० ।

अथ ने वादिनः कायप्रमाणत्वमात्मनः स्वयं संवेद्यमान-
मन्यपलप्य तादृशकुशाखसंपर्कचिन्तनप्रसङ्गदृष्टयस्तस्य विभुत्वं
मन्यन्ते । अतस्तत्रोपलम्भमाह—

यत्रैव यो दृष्टगुणः स तत्र,

कुम्भादिबन्धिप्रतिपक्षमेतत् ।

तथाऽपि देहाद्बहिरात्मतत्त्व-

मतत्त्ववादोपहताः पठन्ति ॥ ६ ॥

यत्रैव-देशे यः पदाऽर्थो, दृष्टगुणो दृष्टाः-प्रत्यक्षादिप्रमाण-
तोऽनुभूता गुणा-धर्मा यस्य स तथा स पदार्थः तत्रैव-वि-
चिन्तितदेश एवोपपन्न इति क्रियाध्याहारो गम्यः, पूर्वस्यैव-
कारस्यावधारणार्थस्यात्राप्यऽभिसंबन्धात्तत्रैव-नान्यत्रेत्य-
न्ययोगव्यवच्छेदः । अमुमेवार्थे दृष्टान्तेन दृढयति—कुम्भा-
दिबदिति-घटादिवत् । यथा कुम्भादेर्यत्रैव देशे रूपादयो
गुणा उपलभ्यन्ते तत्रैव तस्यास्ति तत्त्वं प्रतीयते; नान्यत्र ।
एवमात्मनोऽपि गुणाश्चैतन्यादयो देह एव दृश्यन्ते न बहिः
तस्मात्तत्प्रमाण एवायमिति । यद्यपि, पुष्पादीनामवस्थान-
देशादन्यत्रापि गन्धादिगुण उपलभ्यन्ते तथाऽपि तेन न व्य-
भिचारः । तदाश्रया हि गन्धादिपुद्गलास्तेषां च वैकल्पिकया
प्रायोगिकया वा गत्या गतिमत्त्वेन तदुपलभ्यमाना-

विदेशं यावदागमनोपपत्तेरिति । अत एवाह—'निष्प्रतिपक्षमेत-
दिति'—एतन्निष्प्रतिपक्षं-बाधकरहितं न हि दृष्टेऽनुपपन्नं ना-
मेति न्यायात् । ननु मन्त्रादिना भिन्नदेशस्थानामप्याकर्षणो-
घाटनादिको गुणो योजनशतादेः परतोऽपि दृश्यत इत्यस्ति
बाधकमिति चेत् । मैवं बोधः । स हि न खलु मन्त्रादीनां
गुणः, किं तु-तदधिष्ठातृदेवनानां तासां चाऽऽकर्षणीयोच्चा-
टनीयादिदेशगमने कौतस्कुताऽयमुपालम्भः । न जातु गुणा
गुणिनमतिरिच्य वर्तन्ते इति । अथोत्तराह व्याख्यायते—
'तथापी' त्यादि, तथापि-एवं निःसपक्षं-व्यवस्थितेऽपि तत्त्वे
अनस्त्ववादोपहता अनाचार इत्यत्र नमः कुत्सार्थत्वात्,
कृतिसनतस्त्ववादेन तदभिमतताभासपुरुषविशेषप्रणीतेन
तत्त्वाभासप्ररूपणेनोपहता-व्यामोहिना देहाद् बहिः शरीर-
व्यतिरिक्तेऽपि देशे आत्मनस्त्वम्—आत्मस्वरूपं पठन्ति ;
शास्त्ररूपतया प्रणयन्ते इत्युत्तरार्थः । भावायंस्त्वयम्-आ-
त्मा सर्वगतो न भवति, सर्वत्र तद्गुणानुपलब्धेः । या यः
सर्वत्रानुपलभ्यमानगुणः स स सर्वगतो न भवति । यथा
घटः; तथा चायम् तस्मात्तथा व्यतिरेके व्योमादि न चाय-
मसिद्धो हेतुः । कायव्यतिरिक्तदेशे तद्गुणानां बुद्ध्यादीनां
वादिना प्रतिवादिना चाऽनभ्युपगमात् । तथा च भट्टः
श्रीधरः—'सर्वगतत्वेऽप्यात्मनो देहप्रदेशे ह्यात्वं नान्यत्र
शरीरस्योपापभोगायतनत्वात् । अन्यथा तस्य वैयर्थ्यादिति' ।
अथाऽस्त्यदृष्टमात्मनो विंशपगुणस्तच्च सर्वोत्पत्तिमतां नि-
मित्तं सर्वव्यापकं च । कथमनरथा द्वीपान्तरादिष्वपि
प्रतिनियतदेशवर्तिपुरुषोपापभोग्यानि कनकरत्नचन्दनाङ्गना-
दीनि ननोत्पाद्यन्ते । गुणश्च गुणिनं विहाय न वर्तते अतो-
ऽनुमीयते सर्वगत आत्मेति । नैवम् । अदृष्टस्य सर्वगतत्व-
साधने प्रमाणाभावात् । अथाऽस्येव प्रमाणं बह्वैरुर्ध्वज्वलनं
चायोस्तिर्यक्पतनं चादृष्टकारितमिति चेत्-न, तयोस्तत्त्व-
भाववाद्यं तत्सिद्धेः दहनस्य दाहशक्तिवत् साप्यदृष्टका-
रिता चेत्तर्हि जगत्त्रयवैचित्र्यसूत्रेऽपि तदेव सूत्रधारायनां
किमीश्वरकल्पनया । तन्नायमसिद्धो हेतुः । न चानैका-
न्तिकः साध्यसाधनयोर्व्याप्तिग्रहणेन व्यभिचाराभावात् ।
नाऽपि विरुद्धः । अन्यन्नं विपक्षव्यावृत्तत्वात्, आत्मगुणा-
श्च बुद्ध्यादयः शरीरे एवोपलभ्यन्ते, ततो गुणिनापि
तत्रैव भाव्यम्, इति सिद्धः कायप्रमाण आत्मा । अन्यच्च
त्वयात्मनां बहुन्वमिष्यते "नानाऽऽत्मानो व्यवस्थातः" इति
वचनात्, ते च व्यापकास्तेषां प्रदीपप्रभामण्डलानामिव
परस्पराणुवेधे तदाश्रितशुभाऽशुभकर्मणामपि परस्परं सङ्कराः
स्यात्, तथा चैकस्य शुभकर्मणा अन्यः सुखी भवेत् इत-
रस्याशुभकर्मणा चाऽन्यो दुःखीत्यसमेजसं समापद्येत ।
अन्यच्च—एकस्यैवात्मनः सापात्तशुभकर्मविपाकेन सु-
खित्वं परोपार्जितोऽशुभकर्मविपाकसंबन्धनं च दुःखित्व-
मिति युगपत् सुखदुःखसंबेदनप्रसङ्गः । अथ स्वावष्टब्ध-
भोगायतनमाश्रित्यैव शुभाऽशुभयोर्भोगस्तर्हि स्वोपार्जि-
तमप्यदृष्टं कथं भागायतननाद् बहिर्निष्क्रम्य बह्वैरुर्ध्व-
ज्वलनादिकं करोतीति चिन्त्यमेतत् । आत्मनां च सर्वग-
तत्वे एकैकस्य सृष्टिकर्तृत्वप्रसङ्गः सर्वगतत्वेनैश्वरान्तरनु-
प्रवेशस्य संभावनीयत्वात् । ईश्वरस्य वा तदन्तरनुप्रवेशे

१-निवर्तकत्वात् ।

तस्यापि अकर्तृत्वापत्तिः । न हि क्षीरनीरयोरन्योन्यसंबन्धे एकतरस्य पानादिक्रिया अन्यतरस्य न भवतीति युक्तं वक्तुम्, किंच-आत्मनः सर्वगतत्वे नरनारकादिपर्यायाणां युगपदनुभवानुपपत्तिः, अथ भोगायतनाभ्युपगमाच्चायं दोष इति चेन्ननुस भोगायतने सर्वात्मनावष्टुभनीयादेकदेशेन वा सर्वात्मना-चैदस्मदभिमताऽङ्गीकारः एकदेशेन चेत्सावयवत्वप्रसङ्गः परिपूर्णभोगाभावश्च । अथाऽऽत्मनो व्यापकत्वाभावे दिग्देशान्तर्गतिपरमाणुभिर्युगपत् संयोगाभावादाद्यकर्माभावस्तदभावादन्त्यसंयोगस्य तन्निमित्तशरीरस्य तेन तत्संबन्धस्य चाभावादानुपायसिद्धः सर्वदा सर्वेषां मोक्षः स्यात् । नैवम् । यद्येन संयुक्तं तदेव तं प्रत्युपनर्पणीति नियमाऽसंभवात् । अयस्कान्ते प्रत्ययसन्नेनाऽसंयुक्तस्याप्याकर्षणोपलब्धेः । अथानेयुक्तस्याप्याकर्षणे तच्छरीरारम्भं प्रत्येकमुखीभूतानां त्रिभुवनोदरविधरवर्त्तिपरमाणुनामुपसर्पणप्रसङ्गात् जाने तच्छरीरं कियत्प्रमाणं स्यादिति चेत् संयुक्तस्याप्याकर्षणे कथं स एव दोषो न भवेत् । आत्मनो व्यापकत्वेन सकलपरमाणूनां तेन संयोगात् । अथ तद्भावाविशेषेऽप्यदृष्टवन्माद् विवक्षितशरीरोत्पादनानुगुणा नियता एव परमाणूना उपसर्पन्ति तदितरत्रापि तुल्यम् । अथाऽस्तु यथाकथंचिच्छरीरोत्पत्तिस्तथापि सावयवं शरीरं, प्रत्ययवयवमुपविशज्ञात्मा सावयवः स्यात्, तथा चास्य पटादिवत्कार्यत्वप्रसङ्गः कार्यत्वे चासौ विजानीयैस्सजानीयैर्वा कारणैरारभ्येत । न तावद्विजानीयैस्तेषामनारम्भकत्वात् नहि तन्तथा घटमारभन्ते । न च सजानीयैर्यत आत्मन्वाभिसंबन्धादेव तेषां कारणानां सजानीयत्वम् । पार्थिवादिपरमाणूनां विजानीयत्वात् । तथा चात्मभिरात्माऽऽरभ्यत इत्यायातं, तच्चायुक्तम्-एकत्र शरीरेऽनेकात्मनामात्मारम्भकाणामसंभवात् संभवे वा प्रतिसंधानाऽनुपपत्तिः । न ह्यन्येन दृष्टमन्यः प्रतिसंधानुमर्हति अतिप्रसङ्गात् । तदारभ्यत्वे चास्य घटवदवयवक्रियातो विभागान्संयोगविनाशाद्विनाशः स्यात् । तस्माद्व्यापक एवात्मा युज्यते कायप्रमाणतायामुक्तदोषप्रसङ्गात् इति चेत्-न, सावयवत्वकार्यत्वयोः कथंचिदात्मन्यभ्युपगमात् । तत्र सावयवत्वं तावदसंख्येयप्रदेशात्मकत्वात् । तथा च द्रव्यालङ्कारकारौ-“आकाशोऽपि सदेशः सकृत् सर्वमूर्ताभिर्नवन्धाऽर्हत्वात्” इति । यद्यप्यवयवप्रदेशयोगन्धहस्यादिषु भेदोऽस्ति तथापि नात्र सूक्ष्मेक्षिका चिन्त्या । प्रदेशेष्वप्यवयवव्यवहारात् कार्यत्वं तु वक्ष्यामः । नन्वात्मनां कार्यत्वे घटादिवत्प्राक्प्रसिद्धसमानजानीयावयवारभ्यत्वप्रसङ्गः अवयवा हवयविनमारभन्ते यथा तन्तवः पटमिति चेन्न वाच्यम् । न खलु घटादावपि कार्यं प्राक्प्रसिद्धसमानजानीयकपालसंयोगारभ्यत्वं दृष्टम् । कुम्भकारादिव्यापारान्वितान्मृत्पिण्डात्प्रथममेव पृथुवुध्नोद्राद्याकारस्याऽस्योत्पत्तिप्रतीतिः । द्रव्यस्य हि पूर्वाकारपरित्यागेनोत्तराकारपरिणामः कार्यत्वं तच्च बहिरिवान्तरण्यनुभूयत एव । तनश्चात्मापि स्यात् कार्यः । न च पटादौ स्वावयवसंयोगपूर्वककार्यत्वोपलभ्यात्सर्वत्र तथाभावो युक्तः काष्ठे लोहलेख्यत्वापलम्भात् वज्रऽपि तथाभावप्रसङ्गात् । प्रमाणवाधनमुभयत्रापि तु-

ल्यम् । न च-उल्लक्षणकार्यत्वाभ्युपगमेऽप्यात्मनोऽनित्यत्वानुपपत्तिरनिसन्धानाभावोऽनुपपद्यते । कथंचिदनित्यत्वे सत्येवास्थोपपद्यमानत्वात् । प्रतिसन्धानं हि यमहमद्राक्षं तमहं स्मरामि इत्यादिरूपं तच्चैकान्तनित्यत्वे कथमुपपद्यते अवस्थाभेदात् अन्या ह्यनुभवावस्था अन्या च स्मरणावस्था । अवस्थाभेदे चाऽवस्थावतोऽपि भेदादेकरूपत्वक्षतेः कथंचिदनित्यत्वं युक्त्याऽऽयातं केन वार्यताम् । अथाऽऽत्मनः शरीरपरिमाणत्वे मूर्तत्वानुपपत्त्याच्छरीरेऽनुपवेशो न स्यान्मूर्ते मूर्तस्यानुपवेशावगोधात्ततो निरात्मकमेवास्त्रिलं शरीरं प्राप्नोतीति चेत् किमिदं मूर्तत्वं नाम असर्वगतद्रव्यपरिमाणत्वं रूपादिमस्त्वं वा । तत्र नाद्यः पक्षो दोषाय । संभनत्वात् । द्वितीयस्त्वयुक्तः व्याप्यभावात्, न हि यदसर्वगतं तन्नियमेन रूपादिमदित्यविनाभावाऽस्ति । मनसोऽसर्वगतत्वेऽपि भवन्मन्तं तदसंभवात् । आकाशकालदिगात्मनां सर्वगतत्वं परममहत्त्वं सर्वसंयोगिसमानदेशत्वं चेत्तुक्तवान्मनसो वैधर्म्यात्सर्वगतत्वप्रतिषेधनात् । अतो नात्मनः शरीरेऽनुपवेशानुपपत्तिर्येन निरात्मकं तत्स्यात् असर्वगतद्रव्यपरिमाणलक्षणमूर्तत्वस्य मनोवत्प्रवेशाऽप्रतिबन्धकत्वात् । रूपादिमत्त्वलक्षणमूर्तत्वोपेतस्यापि जलादेर्वालुकादावनुपवेशो न निषिध्यते । आत्मनस्तु तद्रहितस्यापि तत्रासौ प्रतिषिध्यते इति महच्चित्रम् । अथात्मनः कायप्रमाणत्वे बालशरीरपरिमाणस्य सतो युवशरीरपरिमाणस्वीकारः कथं स्यात् । किं तत्परिमाणपरित्यागात्तदपरित्यागाद्वा । परित्यागाच्चेत्तदा शरीरवत्तस्याऽनित्यत्वप्रसङ्गात्परलोकाद्येभवानुपपत्तिः । अथाऽपरित्यागात् । तन्न । पूर्वपरिमाणोऽपरित्यागं शरीरवत्तत्थोत्तरपरिमाणोत्पत्त्यनुपपत्तेः । तदयुक्तम् । युवशरीरपरिमाणवस्थायामात्मनो बालशरीरपरिमाणपरित्यागं सर्वथा विनाशाऽसंभवात् । विफणावस्थात्पाद संपेवत् । इति कथं परलोकाभावाऽनुपपद्यते पर्यायतस्तस्याऽनित्यत्वेऽपि द्रव्यतो नित्यत्वात् । अथ आत्मनः कायप्रमाणत्वे तत्त्वखण्डेन खण्डनप्रसङ्ग इति चेत्कः किमाह । शरीरस्य खण्डनं कथंचित् तत्त्वखण्डनस्येष्टत्वात् । शरीरसंबन्धात्मप्रदेशेभ्यो हि कतिपयात्मप्रदेशानां खण्डनशरीरप्रदेशेऽवस्थानादात्मनः खण्डनं तच्चान्न विद्यत एव । अन्यथा शरीरात् पृथग्भूतावयवस्य कम्पोपलब्धिर्न स्यात् । न च खण्डितावयवानुपविष्टस्यात्मप्रदेशस्य पृथगात्मत्वप्रसङ्गस्तत्रैवानुपवेशात् । न चैकत्र सन्तानेऽनेके आत्मानः अनेकार्थप्रतिभासिज्ञानानामेकप्रमात्राधारतया प्रतिभासाऽभावप्रसङ्गात् शरीरान्तरव्यवस्थितानेकज्ञानावसेयार्थसंविस्तिष्ठत् । कथं खण्डितावयवयोः सङ्घटनं पश्चादिनि चेत् एकान्तेन छेदानभ्युपगमात् पञ्चानालतन्तुवच्छेदस्यापि स्वीकारात् । तथाभूतादृष्टवशात्तत्संघटनमविरुद्धमेवेति । तनुपरिमाण एवात्माङ्गीकर्तव्यो न व्यापकः, तथा च-आत्मा व्यापको न भवति चेतनत्वात् यत्तु व्यापकं न तच्छेतनम् । यथा व्योम चेतनश्चाऽऽत्मा । तस्मात्त व्यापकः अव्यापकत्वे चास्य तत्रैवोपलभ्यमानगुणत्वेन सिद्धा कायप्रमाणाता । यत् पुनरुपसमर्थसाध्यकेवलिसमुद्घातदशायामार्हतानामपि चतुर्दशज्वात्मकसोकठ्यापित्वेनात्मनः सर्वव्यापकत्वं तत् कादाचि-

त्कमिति; न तेन व्यभिचारः । स्याद्वादमन्त्रकवचावगुण्डितानां च नेदशविभीषिकाभ्यो भयमिति काव्यार्थः । स्या० ।

(१६) इदानीं कर्तृद्वारावसरस्तथा चाह (भाष्यकारः) —

कच चि दारमहुणा, सकम्पफलभोइणो जम्भो जीवा ।
वाणियकिसीवला इव, कविलमयनिसेहणं एयं ॥५०॥

व्याख्या-कर्तेति द्वारमधुना तदेतद्व्याख्यायत-स्वकर्म-फलभोगिनो यतो जीवास्ततः कर्तार इति, वणिक्कृपी-चलादय इव, न हामी अकृतमुपभुञ्जन् इति प्रयोगार्थः, प्रयोगस्तु-कर्तात्मा, स्वकर्मफलभोक्तृत्वात्, कर्तृकादिवत् । पेदपर्यमाह—कपिलमतनिषेधमेतत्-सांख्यमतनिराकरणमेतत्, तत्राऽकर्तृवादप्रसिद्धेरिति गार्थाः । मूलद्वारागाथाद्वयं व्याख्यातं कर्तृद्वारम् । दश० ४ अ० ।

जेसि पि अत्थि आया, वत्तन्वा ते वि अम्ह वि स अत्थि ।

किं तु अकत्ता न भवइ, वेययइ जेणं सुहदुक्त्तं ॥७५॥

व्याख्या-येषामपि द्रव्यास्तिकादिनयमनावलम्बिनां तन्वान्तरीयाणां किम् ? अस्ति-विद्यतं आत्मा जीवः चक्र-व्यास्तेऽपि तन्वान्तरीयाः साध्यतदस्माकमप्यस्ति सः, तदभावं सर्वक्रियावैकल्यात्, किन्तु-अकत्ता न भवति—सुकृतदुष्कृतानां कर्मणामकत्ता न भवति—अनिष्पादका न भवति, किं तु-कर्त्तव्यं, अत्रैवापपत्तिमाह-वेदयते-अनुभवति येन कारणेन, किम् ?—सुखदुःखं-सुकृतदुष्कृतकर्मफलमिति भावः । न चाकर्तृत्वात्मानस्तदनुभावो युज्यते, अतिप्रसङ्गा-न्मुक्तानामपि सांसारिकसुखदुःखवेदनापत्तेः, अकर्तृत्वावि-शेषात्, प्रकृत्यादिधियोगस्याप्यनाधेयातिशयमेकान्तेनाक-र्तारमात्मानं प्रत्यार्कचित्करत्वात्, अलं विस्तरणेति गार्थाः । दश० ४ अ० ।

(आत्मनः सक्रियत्वं साधयन्नाह) —

कत्ताइत्तणओ वा, सकिरिओऽयं मओ कुलालो व ।

देहपन्दणओ वा, पक्कखं जंतपुरिसो व ॥ १८४६ ॥

पराशङ्कां प्रतिविधानं चाऽऽह—

देहपन्दणहेऊ, होज पयतो चि सो वि नाकिरिण ।

होजा दिट्ठो व मई, तदस्वत्ते नणु समणं ॥ १८४७ ॥

रूचित्तमि सदेहो, वच्चो तपन्दणे पुणो हेऊ ।

पडानियपरिपन्दण-मचेयणारणं न वि य जुत्तं ॥ १८४८ ॥

विशे० (आसां गाथानां व्याख्यानम् 'बन्धमोक्षसिद्धि' शब्दे पञ्चमे भागे वक्ष्यते)

सांख्यमते आत्मनोऽक्रियत्वम्—

“ अमूर्तश्चेतनो भोगी, नित्यः सर्वगतोऽक्रियः ।

अकर्ता निर्गुणः सूक्ष्मः, आत्मा कपिलदर्शने ” ॥ १ ॥ इति । स्या० १५ श्लोक ।

१—“ देहपन्दनहेतुभवेद प्रयत्न इति सोऽपि नाक्रिये ।

भवेददृष्टो वा मतिस्तरुपत्वे ननु समानम् ॥ १८४७ ॥

२-रूपित्वे स देही वाच्यसात्पन्दने पुनर्हेतुः ।

प्रतिनियतपरिस्पन्दनमचेतनानां नापि च युक्तम् ॥ १८४८ ॥

(एतन्मतनिराकरणम्) —

जे केइ लोगंमि उ अकिरियआया,

अत्रेण पुट्टा धुयमादिसंति ।

आरंभसत्ता गहिता य लोए,

धम्मं ण जाणंति विमुक्खहेउं ॥ १६ ॥

सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

(अस्य सूत्रस्य व्याख्यानम् 'अकिरियाआय' शब्दे प्रथमभागे गतम्)

(१७) (आत्मनो विभुत्वविचारः) —

न च-आत्मनो विभुत्वमसिद्धम्, अनुमानात् तत्सिद्धेः । तथाहि-बुद्ध्याधिकरणं द्रव्यं विभु, नित्यत्वे सत्यस्मदाद्युपलभ्यमानगुणाधिष्ठानत्वात् ; यद्यन्नित्यत्वे सत्यस्मदाद्युपलभ्यमानगुणाधिष्ठानं तत्तद्विभु, यथा आकाशम्, तथा च-बुद्ध्याधिकरणं द्रव्यं, तस्माद्विभु-नच बुद्धेर्गुणत्वासिद्धे-हेतुविशेषणसिद्ध्या हेनोरसिद्धिरभिधानं शक्या, बुद्धि-गुणत्वस्यानुमानात्सिद्धेः । सम्म० १ काण्ड १ गाथाटी० ।

(बुद्धेर्गुणत्वाऽसाधनम् 'बुद्धि' शब्दे पञ्चमे भागे वक्ष्यते)

आत्मनः प्रदेशत्वाऽप्रदेशत्वविचारः—

न च-आत्मनः प्रदेशास्सन्ति येन प्रदेशवृत्तित्वं ज्ञानस्य सिद्धं स्यात् । कल्पितप्रदेशाभ्युपगमे च तद्वृत्तित्वमपि हेतुः कल्पित इति न कल्पितात्साधनात्साध्यसिद्धिर्युक्ता, सर्वेनः सर्वसिद्धिप्रसङ्गात् । संदिग्धविपक्षव्यावृत्तिकत्वं च हेनोर्विपर्यये बाधकप्रमाणावृत्त्यात्रापि समानमिति ।

तथा-स्वदेहमात्रव्यापकत्वेन हर्षविषादाद्यनेकविवर्तात्म-कस्याहमिति स्वसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वादात्मनो विभुत्व-साधकत्वेनोपन्यस्यमानः सर्व एव हेतुः प्रत्यक्षवाधितकर्म-निर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टः । सप्रतिपक्षश्चायं हेतुरित्यसप्रतिपक्षत्वमप्यस्य लक्षणमसिद्धम् । स्वदेहमा-त्रात्मप्रसाधकश्च प्रतिपक्षहेतुरत्रैव प्रदर्शयिष्यते । तन्नातो-ऽपि हेतोर्यात्मनो विभुत्वसिद्धिः ।

यद्व्यात्मनो विभुत्वसाधनं कैश्चिदुपन्यस्तम्—“ अदृष्टं स्वाश्रयसंयुक्तं आश्रयान्तरे कर्मारभते एकद्रव्यत्वे सति क्रियाहेतुगुणत्वायां यः एकद्रव्यत्वे सति क्रियाहेतुगुणः स स स्वाश्रयसंयुक्तं आश्रयान्तरे कर्मारभते यथा वेगः, तथा च-अदृष्टं, तस्मात्तदपि स्वाश्रयसंयुक्तं आश्रयान्तरे कर्मारभत इति । न चासिद्धं क्रियाहेतुगुणत्वम्, 'अभेदवृत्त्य-ज्जलनं वायोस्तिर्यक्पवनम्, अणु-मनसोश्चाद्यः कर्म देव-दत्तविशेषगुणकारितम्, कार्यत्वे सति देवदत्तस्योपकारक-त्वात्, पाण्यादिपरिस्पन्दवत् एकद्रव्यत्वं चैकस्यात्मन-स्तदाश्रयत्वात् एकद्रव्यमदृष्टं विशेषगुणत्वात्, शब्दवत् । एकद्रव्यत्वादित्युच्यमाने रूपादिभिर्यभिचारस्तन्निवृत्त्यर्थं क्रियाहेतुगुणत्वादित्युक्तम् । क्रियाहेतुगुणत्वादित्युच्यमा-ने मुसलहस्तसंयोगेन स्वाश्रयासंयुक्तस्तम्भादिचलनाहेतुना व्यभिचारः, तन्निवृत्त्यर्थमेकद्रव्यत्वे सति, इति विशेष-णम् । 'एकद्रव्यत्वे सति क्रियाहेतुत्वात्' इत्युच्यमाने स्वाश्रयासंयुक्तलोहादिक्रियाहेतुनाऽयस्कान्तेन व्यभिचारः, तन्निवृत्त्यर्थं गुणत्वादित्यभिधानम् ” एतदपि प्रत्यक्षवा-

धितप्रतिज्ञासाधकत्वेनैकशाखाप्रभवत्वानुमानवदनुमानाभा-
सम् । ' एकद्रव्यत्वे ' इति च विशेषणं किमेकस्मिन्द्रव्ये
संयुक्तत्वाद्, उत—तत्र समवायात् ? तत्र यद्याद्यः
पक्षः, स न युक्तः, संयोगगुणेनादृष्टस्य गुणवत्त्वात् द्रव्य-
त्वप्रसङ्गः ' क्रियाहेतुगुणत्वाद् ' इत्यतस्य बाधाप्रसङ्गाद् ।
अथ द्वितीयस्तदा द्रव्येण सह कथंचिदेकत्वमदृष्टस्य प्राप्तम्,
न ह्यन्यस्यान्यत्र समवायः घट-रूपादिषु तस्य तत्रानुभूत-
स्यैवोपलब्धेः । न हि घटाद्रूपादयः, तेभ्यो वा घटः तद-
न्तरालवर्ती समवायश्च भिन्नः प्रतीतिगोचरः, अपि तु
कथंचित् रूपाद्यात्मकाश्च घटपटादयः तदात्मकाश्च रूपा-
दयः प्रतीतिगोचरचारिणोऽनुभूयन्ते, अन्यथा गुणगुणि-
भावेऽतिप्रसङ्गात् घटस्याऽपि रूपादयो पटस्य स्युः । ' तेषां
तत्राप्यप्रतीतिरितरेषां तु प्रतीतिः ' इत्यादिकं प्रनिविहित-
त्वान्नाप्रोद्घोष्यम् । तेन समवायेनैकत्रात्मनि वर्तनाददृष्ट-
स्यैकद्रव्यत्वं वादिप्रतिवादिनोरसिद्धम्, एकान्तभेदे सम-
वायाभावेनैकद्रव्यत्वस्यासिद्धेः ।

अथ गुणिनो गुणानामनर्थान्तरत्वे गुण-गुणिनोरन्यतर
एव स्याद्, अर्थान्तरत्वे परपक्ष एव समर्थितः स्यादिति
समवायः सिद्धः । कथंचिद्वादेऽपि न युक्तः, अनवस्थादि-
दोषप्रसङ्गाद्, अयुक्तमेतत् ; पक्षान्तरेऽप्यस्य समानत्वात् ।
तथाहि-द्वित्वसंख्या-संयोगादिकमनेकेन द्रव्येणाभिसंबन्ध-
मानं यदि सर्वात्मनाभिसंबन्धयते द्वित्वसंख्यादिमात्रं द्रव्य-
मात्रं वा स्याद्, एकेनैव वा द्रव्येण सर्वात्मनाभिसंबन्धात्
द्रव्यान्तरेण तत्प्रतीतिः । अथैकेन देशेनैकत्र वर्तते अन्ये-
नान्यत्र, तेऽपि देशा यदि ततो भिन्नास्तेष्वपि स तथैव
वर्तते इत्यनवस्था । अभिन्नाश्चेदुक्तो ' दोषः ' । कथंचित्पक्षे
परवाद एव समर्थितः स्यादित्यात्मना सहाऽदृष्टस्य कथ-
ञ्चिदनन्यभावः एव एकद्रव्यत्वमित्यविभुत्वाद् गुणानां तद-
व्यतिरिक्तस्यात्मनोऽप्यविभुत्वमिति विपक्षसाधकत्वादेक-
द्रव्यत्वलक्षणस्य हेतुविशेषणस्य विरुद्धत्वम् । ' क्रियाहेतु-
गुणत्वात् ' इत्यत्रापि यदि देवदत्तसंयुक्तात्मप्रदेशे वर्तमान-
मदृष्टं द्वीपान्तरवर्तिषु मुक्ताफलादिषु देवदत्तं प्रत्युपसर्पण-
वत्सु क्रियाहेतुः, तदयुक्तम् ; अतिदूरत्वेन द्वीपान्तरवर्ति-
भिस्तैस्तस्यानभिसंबन्धित्वेन तत्र क्रियाहेतुत्वाऽयोगात्,
तथाऽपि तद्धेतुत्वे सर्वत्र स्याद्, अविशेषात् । अथाऽनभि-
संबन्धाविशेषेऽपि यदेव योग्यं तदेव तेनाकृष्यते न सर्व-
मिति नातिप्रसङ्गः, न चक्षुषः अप्राप्यकारित्वेऽपि यदेव
योग्यं तदेव तद्ग्राह्यमिति यदुक्तं ' परेण—' अप्राप्यका-
रित्वे चक्षुषोर्दूरव्यवस्थितस्याऽपि ग्रहणप्रसङ्गः " इत्युक्तं
स्याद् । अथ स्वाश्रयसंयोगसंबन्धसंभवाद् ' अनाभिसंब-
न्धाद् ' इत्यसिद्धम् । तथाहि-यमात्मानमाश्रितमदृष्टं तेन
संयुक्तानि देशान्तरवर्तिमुक्ताफलादीनि देवदत्तं प्रत्याकृष्य-
माणानि, नः सर्वस्याकर्षणप्रसङ्गात्तेनाभिसंबन्धाविशेषात् ।
न च-यददृष्टेन यज्जन्यते तत्तेनाकृष्यते इति कल्पना युक्ति-
मती, देवदत्तशरीररम्भकपरमाणुतां तददृष्टाजन्यत्वेनाऽ-
नाकर्षणप्रसङ्गात् ; तथाऽप्याकर्षणे अति प्रसङ्गः प्रतिपादित
एव । यथा च कारणत्वाविशेषे घटदेशादौ साक्षिहितमेव
दण्डादिकं घटादिकार्यं जनयत्यदृष्टं त्वन्यथेत्यभ्युपगमः तथा
बाह्येन्द्रियत्वाऽविशेषेऽपि त्वगिन्द्रियं प्राप्तगर्भगवभासयति,

लोचनं त्वन्यथेत्यभ्युपगमः किञ्च युक्तः ? , नापि द्वीपान्तर-
वर्तिमुक्तादिसंयुक्ताऽऽत्मप्रदेशे वर्तमानं तं प्रत्युपसर्पणहे-
तुः, विकल्पानुपपत्तेः । तथाहि-यथा वायुः स्वयं देवदत्तं प्र-
त्युपसर्पणवान् अन्येषां तृणादीनां तं प्रत्युपसर्पणहेतुः तथा
यद्यदृष्टमपि तं प्रत्युपसर्पत् स्वयमन्येषां तं प्रत्युपसर्पण-
हेतुः, तथा सत्यदृष्टस्येव मुक्तादेरपि तथैव तं प्रत्युपसर्प-
णाविरोधाद् व्यर्थमदृष्टपरिकल्पनम् । तथाभ्युपगमे च
' यदेवदत्तं प्रत्युपसर्पति तदेवदत्तगुणाकृष्टं तं प्रत्युपसर्प-
णाद् ' इति हेतुरनैकान्तिकः अदृष्टेनैव वायुवच्च सक्रियत्व-
मदृष्टस्य गुणत्वं बाधते । शब्दवच्चापरापरस्योत्पत्तावपरम-
दृष्टं निमित्तकारणं तदुत्पत्तौ प्रसङ्गं, तत्राप्यपरमित्यनव-
स्था; अन्यथा शब्देऽपि किमदृष्टलक्षणनिमित्तपरिकल्पनया ?
अदृष्टान्तरात्तस्य तं प्रत्युपसर्पणे तदप्यदृष्टान्तरं तं प्रत्यु-
पसर्पत्यदृष्टान्तरात् तदपि तदन्तरादित्यनवस्था ।

अथ तत्रस्थमेव तत्तेषां तं प्रत्युपसर्पणे हेतुः, तदपि न
युक्तम् ; अन्यत्र प्रयत्नादावात्मगुणे तथा अदर्शनात्, न हि
प्रयत्नां प्रासादिसंयुक्ताऽऽत्मप्रदेशस्थ एव हस्तादिसंचल-
नहेतुप्रासादिकं देवदत्तमुखं प्रति प्रापयन् दृष्टः, अन्तराल-
प्रयत्नवैफल्यप्रसङ्गात् । अथ प्रयत्नवैचित्र्यदृष्टेऽदृष्टेऽप्यन्यथा
कल्पनम् । तथाहि-कश्चित् प्रयत्नः स्वयमपरापरदेशवान्
परत्र क्रियाहेतुर्थानन्तरोदितः अपरश्चाऽन्यथा यथा
शरासनाध्यासपदसंयुक्तात्मप्रदेशस्थ एव शरीरादीनां लक्ष-
प्रदेशप्राप्तिक्रियाहेतुः । यद्येवम्, इयं चित्रता एकद्रव्याणां
क्रियाहेतुगुणानां स्वाश्रयसंयुक्ताऽसंयुक्तद्रव्यक्रियाहेतुत्वेन
किं नेप्यते विचित्रशक्तिव्याख्यानां ? तथा दृष्टेरिति नो-
त्तरम्, अयस्कान्तभ्रामकस्पर्शगुणस्यैकद्रव्यस्य स्वाश्रयाऽ-
संयुक्तलोहद्रव्यक्रियाहेतुत्वे अप्याकर्षकाख्यद्रव्यविशेषव्य-
वस्थितस्य तथाविधस्यैव तस्य स्वाश्रयसंयुक्तलोहद्रव्य-
क्रियाहेतुत्वदर्शनात् । अथ द्रव्यं क्रियाकारणं न स्पर्शा-
दिगुणः, द्रव्यरहितस्य क्रियाहेतुत्वाददर्शनात्, नः वेगस्य
क्रियाहेतुत्वं, क्रियायाश्च संयोगनिमित्तत्वं तस्य च द्रव्य-
कारणत्वं तत एव न स्यात्, तथा च वेगवदिति दृष्टा-
न्ताऽसिद्धिः । अथ द्रव्यस्य तत्कारणत्वे वेगादिरहितस्यापि
तत्प्रसङ्गः, स्पर्शादिरहितस्यायस्कान्तस्यापि स्पर्शस्याऽ-
कारणत्वंऽन्यत्र क्रियाहेतुत्वप्रसङ्गः । तद्रहितस्य तस्याद-
ष्टेर्नाथं दोषस्तर्हि लोहद्रव्यक्रियोत्पत्तावुभयं दृश्यत इत्यु-
भयं तदस्तु, अविशेषात् । एवं सति ' एकद्रव्यत्वे
सति क्रियाहेतुगुणत्वाद् ' इति व्यभिचारी हेतुः ।
एतेन यदुक्तं परेण—' अदृष्टमेवायस्कान्तेनाकृष्यमाणलोह-
दर्शने सुखवत्पुंसो निःशल्पत्वेन तत्क्रियाहेतुः " इति
तन्निरस्तम्, सर्वत्र कार्यकारणभावे अस्य न्यायस्य समान-
त्वात् अदृष्टमेव कारणं स्यात्, यस्य शरीरं सुखं दुःखं
चोत्पादयति तददृष्टमेव तत्र हेतुरिति न तदारम्भकाऽवय-
वक्रियासंयोगादयः । अपि च-तददृष्टस्य कथं तद्धेतुत्वं ?
तस्य भावे भावादभावे अभावादिति चेत् किं पुनरय-
स्कान्तस्पर्शाद्यभाव एव तत्क्रिया दृष्टा येनैषां तत्र कार-
णत्वाकृतिः ? ततो न दृष्टानुसारेण तत्रस्थस्यैवाऽदृष्टस्य तं
प्रति तत्क्रियाहेतुत्वम् । प्रयत्नवैचित्र्याभ्युपगमे च हेतो-
रनैकान्तिकत्वम् ।

अथ सर्वत्राऽदृष्टस्य वृत्तिरिति सर्वद्रव्यक्रियाहेतुत्वम् । यददृष्टं यद् द्रव्यमुत्पादयति तत् तत्रैव क्रियामुपरचयतीत्यभ्युपगमे शरीरात्मकेषु परमाणुषु ततः क्रिया न स्यादित्युक्तम् । न च गुणत्वमप्यदृष्टस्य सिद्धमिति 'क्रियाहेतुगुणत्वात्' इत्यसिद्धो हेतुः । अथ 'अदृष्टं गुणः प्रतिपिध्यमानद्रव्य-कर्मभावे सति सत्तासंयन्धित्वात् रूपादिवत्' । न च प्रतिपिध्यमानद्रव्यव्यमन्तिरुक्तम् । तथाहि—'न द्रव्यमदृष्टम्, एकद्रव्यत्वात्, रूपादिवत्' इति, असंवेदितम् ; एकद्रव्यत्वस्याऽसिद्धताप्रतिपादनात्, सत्तासंयन्धित्वस्य चेति । यदपि तद्गुणत्वसाधनमुक्तम् 'देवदत्तं प्रत्युपसर्पन्तः पश्वादयो देवदत्तविशेषगुणकृष्टान्तं प्रत्युपसर्पणवत्त्वात् प्राप्तादिवत्' इति, तदप्ययुक्तं यतो यथा तद्विशेषगुणं प्रयत्नात्वेन समाकृष्टान्तं प्रत्युपसर्पन्तो प्राप्ताऽऽदयः समुपलभ्यन्ते तथा नयनाञ्जनादिद्रव्यविशेषेणाऽपि समाकृष्टाः स्यादयस्तं प्रत्युपसर्पन्तः समुपलभ्यन्त एव, ततः किं प्रयत्नसधर्मणा केनचिदाकृष्टाः पश्वादयः, उन नयनाञ्जनादिसधर्मणा' इति संदेहः, शक्यते स्वमनुमानमारचयितुं परेणापि—'नयनाञ्जनादिसधर्मणा विवादगोचरत्वादिभिः पश्वादयः समाकृष्टा देवदत्तं प्रत्युपसर्पन्ति, न प्रत्युपसर्पणवत्त्वात् स्यादिवत्' । अथ तदभावेऽपि प्रयत्नादपि तददृष्टनैकान्तिकत्वं प्रयत्नसधर्मणो गुणस्याभावेऽप्यञ्जनादेरपि तददृष्टमेवदीयन्तोरनैकान्तिकत्वम् । न चापानुमीयमानस्य प्रयत्नसधर्मणो हेतोः सद्भावाद्ब्यभिचारः, अन्यत्राप्यञ्जनादिसधर्मणोऽनुमीयमानस्य सद्भावेनाव्यभिचारप्रसङ्गात् । तत्र प्रयत्नसामर्थ्यादन्य वैफल्येऽन्यत्राप्यञ्जनादिसामर्थ्यात् वैफल्यं समानम् । अथाऽञ्जनादेरेव त हेतुत्वं सर्वस्य नष्टतः स्याद्याकर्षणप्रसङ्गः, न चाऽञ्जनादौ सत्यप्यविशिष्टे तद्वतः सर्वान् प्रति तदागमनं ततोऽवसीयते, 'तद्विशेषेऽपि यद्वैकल्यात्तत्रेति तदपि कारणं नाञ्जनादिमात्रम्' इति । नदेतत्प्रयत्नकारणेऽपि समानं, न हि सर्वं प्रयत्नवन्तं प्रति प्राप्तादय उपसर्पन्ति, तदपहारादिदर्शनात् । ततोऽप्राप्यन्यत्कारणमनुमीयताम् ; अन्यथा न प्रकृतेऽपि, अविशेषात् । ततः प्रयत्नवदञ्जनादेरपि न प्रति तदाकर्षणहेतुत्वात्कथं न संदेहः ? अञ्जनादेः स्याद्याकर्षणं प्रत्यकारणत्वे गन्धादिवचदर्थिनां न तदुत्पादानम् । न च दृष्टसामर्थ्यस्याप्यञ्जनदिः कारणत्ववृत्तिपरिहारेणान्यकारणत्वकल्पने भवतोऽनवस्थामुक्तिः । अथाऽञ्जनादिकमदृष्टसहकारित्वात्कारणं न केवलमिति, नन्वेवं सिद्धमदृष्टवदञ्जनादेरपि तत्र कारणत्वं, ततः संदेह एव किं प्राप्तादिवत्प्रयत्नसधर्मणाऽऽकृष्टाः पश्वादयः, किं वा—'स्यादिवदञ्जनादिसधर्मणा तत्संयुक्तं द्रव्येण' इति संदिग्धं 'गुणत्वात्' इत्येतत्साधनं सपरिस्पन्दात्मप्रदेशमन्तरेण प्राप्ताद्याकर्षणहेतोः प्रयत्नस्यापि देवदत्तविशेषगुणस्य परं प्रत्यसिद्धत्वात् साध्यविकलता चात्र दृष्टान्तस्य । यच्च 'यद् देवदत्तं प्रत्युपसर्पति' इत्युक्तं तत्र कः पुनरसौ देवदत्तशब्दाच्च ? यदि शरीरं तदा शरीरं प्रत्युपसर्पणात् शरीरगुणाकृष्टाः पश्वादयः इति आत्माविशेषगुणाकृष्टत्वे साध्ये-शरीरगुणाकृष्टत्वस्य साधनाद्विरुद्धो हेतुः । अथाऽऽत्मा, तस्य समी-

कृत्यमाणपदार्थदेश-कालाभ्यां सदाभिसंवन्धात् न तं प्रति कस्यचिदुपसर्पणम्—अन्यदंशं प्रत्यन्यदेशस्योपसर्पणदर्शनात् अन्यकालं प्रत्यन्यकालस्य च, यथाऽऽहुरं प्रति अपरापरशक्तिपरिणामप्राप्तेर्विजादेः । न चैतदुभयं नित्यव्यापित्वाभ्यामात्मनि सर्वत्र सर्वदा सन्निहिते संभवति 'अतो देवदत्तं प्रत्युपसर्पन्त' इति धर्मविशेषणं, 'देवदत्तगुणाकृष्टाः' इति साध्यधर्मः, 'देवदत्तं' प्रत्युपसर्पणवत्त्वाद् इति साधनधर्मः परस्य स्वरूपविरचिनमेव । न च शरीरसंयुक्त आत्मा सह तस्यापि नित्यव्यापित्वेन तत्र सन्निधानेनाऽनिवारणात्, न हि घटदुष्कृमाकाशमेवादौ न सन्निहितम् । अथ शरीरसंयुक्त आत्मप्रदेशो देवदत्तः स काल्पनिकः, पारमार्थिको वा ? काल्पनिकत्वे 'काल्पनिकात्मप्रदेशगुणाकृष्टाः पश्वादयः, तथाभूतात्मप्रदेशं प्रत्युपसर्पणवत्त्वाद्' इति तद्गुणानामपि काल्पनिकत्वं साध्येत् । तथा च सौगंतस्यैव तद्गुणकृतः प्रत्यभाषोऽपि न पारमार्थिकः स्यात्, न हि कल्पितस्य पावकस्य रूपादयस्तत्कार्यं वा हाहादिकं पारमार्थिकं दृष्टम् । पारमार्थिकाश्चेदात्मप्रदेशाः, तेऽपि यदि ततोऽभिप्रास्तदात्मैव ते इति न पूर्वोक्तदोषपरिहारः, भिन्नाश्चेत्तर्हि तद्विशेषगुणाकृष्टाः पश्वादय इति तेषामेवाऽऽत्मत्वप्रशक्तिरित्यात्मपरिकल्पना व्यर्था । तेषां च न द्वीपान्तरवर्तिभिर्मनुकादिभिः संयोग इति 'अदृष्टं स्वाश्रयसंयुक्तेऽन्यत्र क्रियाहेतुः' इति व्याहृतम् । संयोगे वाऽऽत्मवदित्यनिवृत्तो व्याघातः । अथ तेषामप्यपरं शरीरसंयुक्ताः प्रदेशाः देवदत्तशब्दाच्चाः, तत्राप्यनन्तरूपणमनवस्थाकारि । अथात्मानमन्तरेण कस्य ते प्रदेशाः स्युरिति तत्प्रदेशपर आत्मेत्यभ्युपगमनीयम् । नन्वर्थान्तरभूतत्वे आत्मनः कथं तस्य ते इति व्यपदेशः ? अथ तेषु तस्य वतनात्तथा व्यपदेशः, न सदेत् ; तथाभ्युपगमेऽव्यविपक्षभाविदूषणावकाशात् । यथा च तेषां सदुपपत्त्यं तथा प्रतिपादितम्, प्रतिपादयिष्यते चेत्यास्तां तावत् । तत्र परस्य देवदत्तशब्दाच्चः कश्चिदस्ति यं प्रत्युपसर्पणवन्तः पश्वादयः स्वक्रियाहेतोरगुणत्वं साध्येयुः । अतो नैतदपि साधनमात्मनो विभुत्वप्रसाधकम् ।

यदपि 'सर्वगत आत्मा, सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वाद्, आकाशवद्' इति साधनं, तदप्यचारुः यतो यदि 'स्वशरीरे सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वाद्' इति हेतुस्तथा सति तत्रैव ततस्तस्य सर्वगतत्वसिद्धेर्विरुद्धो हेत्वाभासः । अथ स्वशरीरवत्परशरीरेऽन्यत्र नोपलभ्यमानगुणत्वं हेतुस्तदा असिद्धः, तथोपलम्भाभावात् न हि बुद्ध्यादयस्तद्गुणास्तथोपलभ्यन्ते, अन्यथा सर्वसर्वज्ञताप्रसङ्गः । अथैकनगरे उपलब्धा बुद्ध्यादयो नगरान्तरेऽप्युपलभ्यन्ते, मनुष्यजन्मवज्जन्मान्तरेऽपीति कथं न सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वं ? न वायोरपि स्पर्शविशेषगुण एकत्रैकदा उपलब्धाऽन्यत्रान्यदोपलभ्यमानः तस्यापि सर्वगतत्वं प्रसाध्येद्, अन्यथा तेनैव हेतोर्व्यभिचारः । अथ स्तास्तान् देशान् क्रमेण गतस्य तस्य तद्गुण उपलभ्यते, आत्मनोऽपि तथैव तद्गुणस्योपलम्भः इति समानं पश्यामः । न च तद्वत्तस्यापि सक्रियत्वप्रसङ्गेर्युक्तमेवं कल्पनमिति वाच्यम्, इष्टत्वाद् । अथ लोष्टेवत् ततो मूर्तत्वप्रसङ्गस्तस्य दोषः । ननु केयं मूर्तिः ? असर्वगतद्रव्यपरिमाणं सति चेत् नाऽयं दोषः, असर्वगतामवादिनां-

भीष्टत्वात् । रूप-रस-गन्ध-स्पर्शवत्त्वं सेति चेत्, न तादृशीं मूर्तिमात्मनः सक्रियत्वं साधयति, व्याप्यभावाद् ; रूपादिमन्मूर्त्यभावे सक्रियत्वात् । 'यो यः सक्रियः स रूपादिमन्मूर्तिमान्, यथा शरीरं, तथा चाऽऽत्मा, तस्माद्रूपादिमन्मूर्तिमान्' इति कथं न व्याप्तिसंभवः ? असदेतत् ; मनसापि व्यभिचारात् । न च तस्याऽपि पक्षीकरणं, 'रूपादिविशेषगुणाऽनधिकरणं सद् मनोऽर्थं प्रकाशयति, शरीराद्यर्थान्तरत्वे सति सर्वत्र ज्ञानकारणत्वाद्, 'आत्मवद्' इत्यनुमानविरोधप्रसङ्गात् । न च सक्रियत्वं रूपादिमन्मूर्त्यभावेन विरुद्धं यतस्तत्तन्निवर्तमानमात्मनि तथाविधां मूर्तिं साधयेत् । न च तथाविधमूर्तिरहितेऽप्यरादौ तददर्शनात्सिद्धो विरोधः, एकशाखाप्रभवत्वस्याप्यन्यत्र पक्षे अदर्शनाद्विरोधसिद्धिप्रसङ्गः । पक्ष एव व्यभिचारदर्शनात्सा तत्र नेति चेत्, न ; सक्रियत्वस्याऽपि तथा व्यभिचारः समानः, पक्षीकृत एवाऽऽत्मनि रूपादिमन्मूर्तिरहिते तददर्शनाद् । अनेनैव च तत्साधनात्र व्यभिचारः इत्येकशाखाप्रभवत्वाऽनुमानेऽपि समानम् । प्रत्यक्षवाधितकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टत्वमुभयत्र तुल्यम् । तत्र सक्रियत्वमात्मनो रूपादिमन्मूर्तिवत्त्वं साधयतीति व्यवस्थितम् ।

अथ सक्रियत्वे तस्यानित्यत्वम् । तथा हि—'यत्सक्रियं तदनित्यं, यथा लोष्टादि, तथा चाऽऽत्मा, तस्मादनित्यः' इति, एतदपि न सम्यक् ; परमाणुभिरनैकान्तिकत्वात् ; कथंचिदनित्यत्वस्येष्टत्वात् सिद्धसाधनं च । सर्वान्मना अनित्यत्वस्य लोष्टादावप्यसिद्धत्वात्साध्यविकलता दृष्टान्तस्य । तत्र सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वमात्मनः सिद्धम् ।

अपरे—सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वमात्मनोऽतोऽनुमानात्साधयन्ति—'देवदत्तोपकरणभूतानि मणिमुक्ताफलादीनि द्वीपान्तरसंभूतानि देवदत्तगुणकृतानि कार्यत्वे सति देवदत्तोपकारकत्वात्, शकटादिवत् । न च तद्देशे असन्निहिता एव तद्गुणास्तान् व्युत्पादयितुं समर्थाः, न हि पट्देशे असन्निधानवन्तस्तन्तु-तुरी-कुविन्दादयः पटमुत्पादयितुं क्षमाः । आत्मगुणानां च तद्देशसन्निधानं न तद्गुणसंनिधिमन्तरेण संभवि, अगुणत्वप्राप्तेः, ततस्तस्यापि तद्देशत्वम्' असदेतत् ; तत्कार्यत्वेऽपि तेषां न 'अवश्यतया कार्यदेशसन्निधिमद् निमित्तकारणम्' इति नियम उपलब्धिगोचरः, अन्यदेशस्याऽपि ध्यानादरन्यस्थितविपाद्यनयनकार्यकर्तृत्वस्थोपलब्धिविषयत्वात् तत्र अतोऽपि सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वसिद्धेः इत्यसिद्धो हेतुः ।

एतेन 'विभुत्वान्महानाकाशः तथा चात्मा' इति निरस्तम्, विभुत्वस्यात्मन्यसिद्धेः । तथा हि—'सर्वमूर्तैर्युगपत्संयोगो विभुत्वम्' । न च सर्वमूर्तिमद्भिर्युगपत्संयोगस्तस्य सिद्धः । अथैकदेशवृत्तिविशेषगुणाधारत्वात्तस्य सर्वमूर्तैर्युगपत्संयोग आकाशस्यैव सिद्धः, असदेतत् ; एकदेशवृत्तिविशेषगुणाधिष्ठानत्वस्य साधनस्य सर्वमूर्तिमत्संयोगाऽऽधारत्वस्य च साध्यस्याकाशेऽप्यसिद्धेरुभयविकलो दृष्टान्तः । न चाऽऽत्मदृष्टान्तादाकाशे साध्यसाधनोभयधर्मसंबन्धित्वं सिद्धमिति शक्यं वक्तुम्, इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात् । यदपि 'विभुरात्मा, अणुपरिमाणानधिकरणत्वे सति

नित्यद्रव्यत्वात्, यद्यदणुपरिमाणानधिकरणत्वे सति नित्यद्रव्यं तत्तद् विभु, यथा-आकाशं, तथा चाऽऽत्मा, तस्माद्विभुः' इति, तदप्यसारं तन्नित्यत्वाऽसिद्धेर्हेतोरसिद्धत्वाद् अणुपरिमाणानधिकरणत्वस्य च विशेषणस्यात्मनो द्रव्यत्वासिद्धेरसिद्धिः, तदसिद्धिश्च इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गः । तथाहि-अणुपरिमाणान्यगुणस्य गुणत्वे सिद्धे अनाधारस्य तस्यासंभवादात्मनो गुणवत्त्वेन द्रव्यत्वसिद्धिः, तत्सिद्धौ च तदाश्रितत्वेनाणुपरिमाणान्यगुणस्य गुणत्वसिद्धिरिति व्यक्लमितरेतराश्रयत्वम् । न चाऽऽकाशस्याप्यणुपरिमाणानधिकरणत्वे सति नित्यद्रव्यत्वं विभुत्वं च सिद्धमिति साध्य-साधनविकलो दृष्टान्तः । न चाऽऽत्मदृष्टान्तवलात्तस्य-तदुभयधर्मयोगित्वं सिद्धमिति वक्तुं युक्तम्, अत्रापीतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गस्य व्यक्लत्वात् । अपि च-अणुपरिमाणानधिकरणत्वे सति नित्यद्रव्यत्वं च भविष्यत्यविभुत्वं च, विपक्षे हेतोर्वाधकप्रमाणाऽसत्त्वेन ततो व्यावृत्तिसिद्धेः सन्निधानैकान्तिकश्च हेतुः । न च विपक्षे हेतोरदर्शने बाधकं प्रमाणम्, सर्वान्मत्संबन्धिनस्तस्यासिद्धानैकान्तिकत्वमतिपादनाद् । अपि च-आत्मनः स्वदेहमात्रव्यापकत्वेन सुखदुःखादिपर्यायाक्रान्तस्य स्वसंबन्धनाध्यक्षसिद्धत्वात्तद्विभुत्वसाधकस्य हेतोरध्यक्षवाधितपक्षानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टत्वम् । अन्यस्य च 'अहम्' इत्यध्यक्षसिद्धस्य प्रमाणाविषयत्वेनाऽसत्त्वादाश्रयासिद्धौ हेतुरिति । अनया दिशा अन्येऽपि तद्विभुत्वसाधनायोपन्यस्यमाना हेतवो निराकर्तव्याः, अस्य निराकरणप्रकारस्य सर्वेषु तत्साधकहेतुषु समानत्वात् । तत् न आत्मनः कुतश्चित् विभुत्वसिद्धिः ।

अथापि स्यात् यथाऽस्माकं तद्विभुत्वसाधकं प्रमाणं न संभवति तथा भवतामपि तद्विभुत्वसाधकप्रमाणाभाव इति नाऽनुपमसुखस्थानोपगतिस्तेषां सिद्धेति तदवस्थं चोद्ये; न हि परपक्षे दोषोद्भावनमात्रतः स्वपक्षाः सिद्धिमुपगच्छन्ति अन्यत्र स्वपक्षसाधकत्वलक्षणपरप्रयुक्तहेतुविरुद्धतोद्भावेनात्, न चासौ भवता प्रदर्शितेति, न सम्यगेतत् ; तद्भावासिद्धेः । तथाहि—'देवदत्तात्मा देवदत्तशरीरमात्रव्यापकः, तत्रैव व्याप्त्योपलभ्यमानगुणत्वात्, यो यत्रैव व्याप्त्योपलभ्यमानगुणः स तन्मात्रव्यापकः, यथा देवदत्तस्य गृहे एव व्याप्त्योपलभ्यमानभास्वरत्वादिगुणप्रदीपः, देवदत्तशरीर एव व्याप्त्योपलभ्यमानगुणस्तदात्मा' इति । तदात्मनो हि ज्ञानाऽऽद्यो गुणास्ते च तद्देह एव व्याप्त्योपलभ्यन्ते, न परदेहे, नाप्यन्तराले ।

अत्र केचिद्धेतोरसिद्धतामुद्भावयन्तः—'शरीरान्तरेऽपि तदङ्गनासंबन्धिनि तद्गुणा उपलभ्यन्ते' इत्यभिधायति । तथाहि—'देवदत्ताङ्गनाङ्गं देवदत्तगुणपूर्वकं, कार्यत्वं सति तदुपकारकत्वाद्, प्राप्तादिवत्' । 'कार्यदेशे च सन्निहितं कारणं तज्जनने व्याप्रीयते अन्यथातिप्रसङ्गादिति तदङ्गनाङ्गप्रादुर्भावदेशे तत्कारणात्तद्गुणसिद्धिः' । तथा-तदन्तराले च प्रतीयन्ते । तथाहि-अग्नेरुर्ध्वज्वलनं, त्रयोस्तिर्यग् पवनम् तद्गुणपूर्वकं, कार्यत्वे सति तदुपकारकत्वाद्, वस्त्रादिवत् । यत्र च तद्गुणास्तत्र तद्गुणप्यनुमीयते इति, 'स्वदेह एव देवदत्ताऽऽत्मा' इति प्रतिज्ञा अनुमानवाधिता । ततोऽनुमानवाधितकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालाऽत्य-

पापविशेषे हेतुः । ननु केऽत्र देवदत्तात्मगुणा ये तदङ्गनास्ते तदन्तराले च प्रतीयन्ते ? यदि ज्ञान-दर्शन-सुखवीर्यस्वभावाः—“सह वर्तिनो गुणाः” इति वचनाद्-इति पत्रः, न न युक्तः ज्ञान-दर्शन-सुखाणि संवेदनरूपाणि न तदङ्गनाङ्ग-जन्मनि व्याप्यमानाणि प्रतीयन्ते; नापि सत्तामात्रेण तद्देशे प्रतीयगोचराणि । वीर्यं तु शक्तिः क्रियानुमेया, साऽपि तद्देह एवानुमीयते, तत्रैव तल्लक्षभूतपरिस्पन्ददर्शनात् तस्याश्च तदङ्गनादेहनिष्पत्तौ देवदत्तस्य भार्या दुहितृता स्यात् । नतस्तज्ज्ञानादन्तर्देह एव तत्कार्यजननविमुखस्य प्रतिनिः प्रत्यक्षनस्तद्वाधिनकर्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टः ‘कार्यं सति तदुपकारकत्वाद्’ इति हेतुः ।

अथ धर्माधर्मौ तदङ्गनादिकार्यनिमित्तं तद्गुणः, तदयुक्तः न धर्माधर्मौ तदात्मनो गुणौ अचेतनत्वात्, शब्दादिवत् । न सुखादिना व्यभिचारः, तत्र हेनोरचेतनत्वात् तद्वदेन स्वसंवेदनलक्षणचैतन्येन तस्य व्याप्तत्वात् अभिमतपदार्थसंवेधसमये एव स्वसंवेदनरूपाद्वास्वभावस्य तदात्मनोऽनुभवात्, अन्यथा सुखादेः स्वयमनुभवात् अनवस्थादायप्रसङ्गाद् अन्यज्ञानेनाप्यनुभवे सुखस्य परलोकप्रत्ययताप्रशङ्कः । प्रसाधितं चैतत् प्र.कृ ।

न च-असिद्धता ‘अचेतनत्वाद्’ इति हेतोः । तथाहि—अचेतनो नौ, अस्वसंवेदिनत्वात्, कुम्भवत् । न बुद्ध्या अस्य व्यभिचारः, अस्याः स्वसंवेदनसाधनात् ‘स्वप्रहणात्मिका’ बुद्धिः, अर्थप्रहणात्मकत्वात्, यत्स्वप्रहणात्मकं न भवति न तद् अर्थप्रहणात्मकं, यथा घटाः, इति व्यातिरेकी हेतुः ।

न च धर्माऽधर्मयोर्ज्ञानरूपात्वाद्देहदृष्ट्या ज्ञानस्य च स्वप्रहणात्मकत्वादसिद्धा हेतुरिति वक्तव्यं, तयोः स्वरूप-प्रहणात्मकत्वे सुखादाविष विवादाभावप्रसङ्गः । अस्ति चास्ती अनुमानोपन्यासान्ध्यानुपपत्तेः तत्र । न च लौकिकपरीक्षकाः प्रत्यक्षं कर्मणि व्यवहारसिद्धम् । न चाधिकल्पबोधविषयव्याप्तस्वप्रहणात्मकत्वेऽपि तयोर्विवादः क्षणिकत्वादिवत्, तथा अनिश्चयात् तद्विषयऽतिप्रसङ्गात् । तथाहि—अधिकल्पकाध्यक्षविषयं जगज्जन्तुमात्रस्य; तथा—अनिश्चयन्तु क्षणिकत्ववत् निर्विकल्पकाध्यक्षविषयत्वात् । न च मूर्षिकालक्षविषयिकारवचनन्तरं तत्फलादर्शनाच्च तद्दर्शनव्यवहारः इति, स्वसत्तासमये स्वकार्यजननसामर्थ्ये तस्य तदैव तत्कार्यमिति तदन्तरं तद्दृष्टिप्रसङ्गः अन्यथा तु स एव नास्तीति कुतस्ततस्तस्य भावः ?

अथ तयोरचेतनत्वेऽपि तदात्मगुणत्वं को विरोधः अचेतनस्य चेतनात्मगुणत्वमेव । चेतनश्च तदात्मा स्वपरप्रकाशकत्वात् अन्यथा तदयोगात् कुड्यादिवत् । न च धर्माधर्मयोरभावादाश्रयासिद्धौ हेतुः, अनुमानतस्तयोः सिद्धेः । तथाहि—चेतनस्य स्वपरक्षस्य तदात्मनो हीनमातृगर्भस्थानप्रवेशस्तत्संवेधान्यनिमित्तः, अनन्यनयत्वे सति तत्प्रवेशात्, मत्स्याशुचिस्थानप्रवेशवत्, योऽसावन्यः स द्रव्यविशेषो धर्मादिरिति । न च कस्यचित्पूर्वशरीरत्यागेन शरीरान्तरगमनाभावात्तत्प्रवेशोऽसिद्धः, अनुमानात्तत्सिद्धेः । तथाहि—तद्वह्यातस्य स्तनादौ प्रवृत्तिस्तदभिलाषपूर्विका, तत्त्वात्, मध्यदशावत् । यथा च परलोकाऽऽ-

गाम्यात्मा अनुमानात्सिद्धिमुपगच्छति तथा प्राक् प्रतिपादितम् । सुखसाधनजलादिदर्शनानन्तरोद्भूतस्मरणसहायेन्द्रियप्रभवप्रत्यभिज्ञानक्रमोपजायमानाभिलाषादेर्व्यवहारस्यैककृतपूर्वकत्वेन प्राक् प्रसाधितत्वात् नाऽत्र प्रयोगे व्याप्यासिद्धिः । अत्र एवं स्तनादिप्रवृत्तेरभिलाषः सिद्धिमासादयन् सङ्कलनाधानं गमयति तदपि स्मरणम्, तच्च सुखादिसाधनपदार्थदर्शनम् । ‘कारणव्यतिरेकेण कार्योत्पत्तौ तस्य निहेतुकत्वप्रसङ्गः’ इति अत्र विपर्ययबाधकं प्रमाणं व्याप्तिनिश्चायकं यद्वर्णितम् । अपूर्वप्राणिप्रादुर्भावे च सर्वोऽप्ययं व्यवहारः प्रतिप्राणिप्रसिद्धः उन्सीदेत्, तज्जन्मनि सुखसाधनदर्शनादेर्भावात्; न हि मातुरुदर एव स्तनादेः सुखसाधनत्वेन दर्शनम् । यतः प्रत्यग्रजानस्य तत्र स्मरणादिव्यवहारः सम्भवदिति पूर्वशरीरसम्बन्धोऽप्यात्मनः सिद्धः ।

न च मध्यावस्थायां सुखसाधनदर्शनादिक्रमेणोपजायमानोऽपि प्रवृत्त्यन्तो व्यवहारो जन्मादावन्यथा कल्पयितुं शक्यः । विजानीयादपि गोमयादेः कारणाच्छल्लुकादेः कार्यस्यात्पत्तिदर्शनादिति वक्तुं शक्यं, जलपाननिमित्ततृपाच्छुद्धादावप्यनलनिमित्तत्वमेवावधानया तदर्थिनः पायकादौ प्रवृत्तिप्रसङ्गात् सर्वव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः ।

अथ—‘देहिनो देहादेहान्तरानुप्रवेशस्तदभिलाषपूर्वकः गृहाद् गृहान्तरानुप्रवेशवद्’ इत्यतोऽन्यथासिद्धौ हेतुरिति न द्रव्यविशेषं साधयति । तदुक्तं सौगतेः—“दुःखे विपर्यासमिति-स्तृष्णा वाऽध्वन्यकारणम् । जन्मिनो यस्य ते न स्तो, न स जन्माधिगच्छति” ॥ १ ॥ इति, असदेतद्, इह जन्मनि प्राणिनां तदभिलाषस्य परलोकेऽभावात् न ततस्स इति युक्तम् । नापि मनुष्यजन्मा हीनशःयादिगर्भसंभवमभिलषति यनस्तत्र तत्संभवः स्यात् । तदेव धर्माऽधर्मयोस्तदात्मगुणत्वेनपेक्षात्तन्निषेधानुमानवाधितमेतत् ‘पाचकादूर्ध्वज्वलनादिदेवदत्तगुणकारितम्’ इति ।

यत्पुनरुक्तम्—‘गुणवद्’ गुणि अप्यनुमानतस्तद्देशे अस्तीत्यनुमानवाधितस्यदेहमात्रव्यापकाऽऽत्मकमैर्निर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेनाद्यो हेतुः कालात्ययापदिष्टः इति, तदपि निरस्ते; तत्र तत्सङ्गाथासिद्धः । यच्चान्यत्कार्यत्वे ‘सति तदुपकारकत्वाद्’ इति, तत्र किं तद्गुणपूर्वकत्वाभावेऽपि तदुपकारकत्वं दृष्टं येन कार्यं सति हात विशेषणमुपादीयेत सति संभवे व्यभिचारं च विशेषणोपादानस्यार्थवत्त्वात् ? कालेश्वरादौ दृष्टमिति चेत्, न; कालेश्वरादिकमतद्गुणपूर्वकमपि यदि तदुपकारकं कार्यमपि किञ्चिदन्यपूर्वकं तदुपकारकं स्यादिति संदिग्धविषयवृत्तकत्वादनैकान्तिको हेतुः । सर्वज्ञत्वाभावसाधने चागादित्रिभिर्विशेषणस्यैव तस्याभिधाने को दोषः ? व्यभिचारः कालेश्वरादिनिति चेत्, न; नित्यैकस्वभावात्कस्यचिदुपकाराभावाद् । अपि च—शत्रुशरीरप्रध्वंसाभावस्तद्विषयस्योपकारको भवति सोऽपि तद्गुणनिमित्तः स्यात् । तदभ्युपगमे वा तत्र कार्यत्वासंभवनं सविशेषणस्य हेनोरचेतनाद्भागाऽसिद्धौ हेतुः । अतद्गुणनिमित्तत्वे तस्यान्यदप्यतद्गुणपूर्वकं तदुपकारकं तद्वत्त्वं स्यादिति न तद्गुणसिद्धिः ।

यत्पुनर्भावादिबद् इति निदर्शनं, तत्र यदि तदात्मगुणो

धर्मादिहेतुः, साध्यवत्प्रसङ्गः । प्रयत्नश्चेत्, न; नत्स्वरूपा-
सिद्धेः—शरीराद्यवयवप्रविष्टानामात्मप्रदेशानां परिस्पन्दस्य
चलनलक्षणक्रियारूपत्वाच्च गुणत्वं, तस्यैवा गमनादपि
नत्वाच्च कर्मपदार्थसद्भावः क्वचिदपीति न युक्तं क्रियावद्
इति द्रव्यलक्षणं निष्क्रियस्यात्मनो न स इति चेत्, कुतस्तस्य
निष्क्रियत्वम् अमूर्तत्वादिति चेत् प्रत्यक्षनिराकृतमेतत्-
प्रत्यक्षेण हि देशाद्विशान्तरं गच्छन्तमात्मानमनुभवति लोकः ।
तथा च व्यवहारः—अहमद्य योजनमात्रं गतः, न च मनः शरीरं
वा तद्व्यवहारविषयः, तस्याऽहं प्रत्ययावेद्यत्वात् । तदेवं
परस्य साध्यविकलं निदर्शनमिति स्थितम् । तेन यदुक्तम्-
'यस्मात्तदात्मनो गुणा अपि दूरदेशभाविनि तदङ्गनाङ्गे
अन्तराले चोपलभ्यन्ते तस्मात्सिद्धं तस्य सर्वत्रोपलभ्य-
मानगुणत्वम्, अतः 'सर्वगत आत्मा, सर्वत्रोपलभ्यमान-
गुणत्वात् आकाशवद्' इत्यनुमानवाधिता तदात्मस्वशरी-
रमात्रप्रतिष्ठा' इति, तन्निरस्तं; सर्वेषां सर्वगतमात्मप्रसाध-
कहेतूनां पूर्वमेव निरस्तत्वाद् । अतो न स्वदेहमात्रव्यापका-
त्मप्रसाधकहेतोरिति सिद्धिः । नाऽप्यनुमानेन तत्पक्षवाधा । न
च तद्व्यापकत्वेनैवोपलभ्यमानगुणोऽपि तदात्मा सर्व-
गतो निजदेहैकदेशवृत्तिर्वा स्यात् अवरोधात्संदिग्धवि-
पक्षव्यावृत्तिकत्वादनैकान्तिको हेतुः इति युक्तं; वाप्या-
दावपि तथाभावप्रसङ्गतः प्रतिनियतदेशमेवद्वयपदार्थव्य-
वहारोच्छेदप्रसङ्गः । तथाहि—यद्यथा प्रतिभानि तत्तथैव
सद्व्यवहारपथमवतरति, यथा प्रतिनियतदेशकालाकार-
तया प्रतिभासमानो घटादिकोऽर्थः, अन्यथा प्रतिभास-
माननियतदेशकालाकारस्पर्शविशेषगुणोऽपि वायुः सर्वगतः
स्यात् । न चात्र प्रत्यक्षवाधः, परेण तस्य परोक्षत्वोपवर्ण-
नात् । यदि च—स्वदेहैकदेशस्थितः, कथं तत्र सर्वत्र सुखादिगु-
णोपलब्धिः ? इतरथा सर्वत्रोपलभ्यमानगुणोऽपि वायुरेकप-
रमाणुमात्रः स्यात् । न च क्रमेण सर्वदेहभ्रमणात्तस्य तथा
तत्रोपलब्धिः, युगपन्नत्र सर्वत्र सुखादेर्गुणस्योपलम्भात् । न
चाऽऽश्रुत्युत्तरेयौगपद्याभिमानः, अन्यत्रापि तथा प्रसङ्गः—
शक्यं हि चकतुं घटादिरप्येकाग्रव्यवृत्तिः आश्रुत्युत्तरेयुग-
पत्सर्वेष्ववयवेषु प्रतीयत इति । अत एव सौगतोऽपि तत्रैकं
निरंशं ज्ञानं कल्पयन्निरस्तः, प्रत्यवयवमनेकसुखादिकल्पनं
मन्तानान्तरवत् परस्परमसंक्रमात् अनुस्यूतैकप्रतीति-
विलोपः सर्वत्र शरीरे मम सुखम् इति । अथ युगपद्वा-
विभिरेकशरीरवृत्तिभिरनेकनिर्गच्छाणिकसुखसंवेदनैरेकपरा-
मर्शविकल्पजननादयमदोषः, असदेनत् ; अनेकोपादानस्य
परामर्शविकल्पस्यैकत्वसंभवे चावाकाभिमानैकशरीरव्यप-
देशभागेनेकपरमाणुपादानैकविज्ञानभावेऽपि तद्विकल्प-
संभवात् । ततो यदुक्तं धर्मकीर्तिना तं प्रति—“अनेकप-
रमाणुपादानमनेकं चेद्विज्ञानं सन्तानान्तरवद्विकपरामर्श-
भावः” इति, तत्तस्य न सुभाषितं स्यात् ।

यच्च 'सावयवं शरीरं प्रत्यवयवमनुप्रविशतिस्तदात्मा सावयवः
स्यात्, तथा—पटवत् समानजातीयारब्धत्वाच्च तद्विद्विना-
शवांश्च स्याद्' इति, तदपि न सम्यक्; घटादिना व्यभि-
चारात् घटादिर्हि सावयवोऽपि न तन्तुवत्प्राक्सिद्धसमा-
नजातीयकपालसंयोगपूर्वकः, मृत्पण्डात्प्रथममेव स्वावय-
वरूपाद्यात्मनः प्रादुर्भावादिति निरुपायिष्यमाणत्वाद् अपि

च—यदि तदात्मनः कथंचिद्विनाशः प्रतिपादयितुमिष्टः स-
मानजातीयावयवारब्धत्वात् तदा सिद्धसाधनं, तदभि-
न्नसंसार्यवस्थाविनाशेन तद्रूपतया तस्यापि नष्टत्वात् ।
अथ सर्वात्मना सर्वथा नाशः, स घटादावप्यसिद्ध इति
साध्यविकलो दृष्टान्तः । यदि च—तदहजानिवालाऽऽत्मा
प्रागेकान्तनासंस्तथा अवयवैरारभ्यते तदा स्तनादौ प्रवृ-
त्तिर्न स्यात्, तदभिलाषप्रत्यभिज्ञान-स्मरण-दर्शनादे-
रभावात् । तदारम्भकावयवानां प्राक्सत्तां विषयदर्शना-
दिकमिति चेत् नहि तेषामेव तदहजानिवालायां तन्वन्नरा-
णामिव तत्र प्रवृत्तिः स्यात्तदात्मनः, स्मरणायभावात् । का-
रणगमने तस्यापि सर्वत्र सा स्यात्, “कारणमयोगिना
कार्यमवश्यं संयुज्यते” इति वचनात् न तस्य वि-
षयानुभवाभावः, भेदैकान्ते चास्याः प्रक्रियायाः समवाय-
निषेधेन निषेधात् ।

अथ कारणगुणप्रक्रमेण तत्र दर्शनादयो गुणा वर्ण्यन्ते,
तेऽपि प्रागसन्त एव जायन्त इति, एवमपि न किञ्चित्
परिहृतम् । एतेन “अवयवेषु क्रिया, क्रियातो विभागः,
ततस्संयोगविनाशः, ततोऽपि द्रव्यविनाशः” इति पर-
स्याऽऽकृतं पूर्वभवाऽन्ते तथा तद्विनाश आदिजन्मानि स्मर-
णाद्यभावप्रसङ्गान्निरस्तम् । नचायमेकान्तः—कटकस्य के-
यूरभावं कुतश्चिद्भागेषु क्रिया, विभागः, संयोगविनाशः,
द्रव्यनाशः, पुनस्तदवयवाः केवलाः; तदनन्तरं कर्म-सं-
योगक्रमेण केयूरभावः प्रमाणगोचरचारी । केवलं सुवर्ण-
कारव्यापारात्कटकस्य केयूरीभावं पश्यामः, अन्यथाकल्पने
प्रत्यक्षविरोधः । न हि पूर्वं विभागस्ततः संयोगविनाश
इति, नन्वेदानुपलक्षणाच्चैन्य बुद्धिवद् । नचैकान्तेन तस्याः
क्षणिकत्वे सुखसाधनदर्शनादयः संभवन्तीत्यऽसकृदावेदि-
तमावेदयिष्यते चत्वास्तां तावत् । ततो नाऽनैकान्तिको हेतुः,
विपक्षेऽसंभवात् । अत एव न विरुद्धोऽपीति भवत्यतः
सर्वदोषविनाश केशनखादिरहितशरीरमात्रव्यापकस्य वि-
वादाध्यासितस्याऽऽत्मनः सिद्धिरिति साधूक्तम्—“ठाणम-
णोवमसुहमुवगयाणं” इति । सम्म० १ कारड १ गाथाटी० ।

जीवानां नानात्वं व्यवस्थाप्य, भवतु तर्हि जीवानां नाना-
त्वं, किंत्वेकैको जीवः सर्वजगद्व्यापकोऽस्तिवाति नैयायिका-
दिमतमपाकुर्वन्नाह—

जीवो तणुमेतत्थो, जह कुंडो तग्गुणोवलंभाओ ।

अहवाऽणुवलंभाओ, भिन्नम्मि घडं पडस्सेव ॥ १५८६ ॥

तनुमात्रस्थो जीव इति प्रतिज्ञा, तत्रैव तद्गुणोपलब्धेः,
‘यथा घटः; स्वात्ममात्रे इति शेषः । ‘अहवा’ इत्यादि,
अथवा—या यत्र प्रमाणैर्नोपलभ्यते तस्य तत्राभाव एव, यथा
भिन्ने घटं पटस्य, नोपलभ्यते च शरीराद् बहिर्जीवः, त-
स्मात्तस्य तत्राऽभाव एवेति । विशेषः ।

सांप्रतं द्वितीयद्वारगाथा व्याख्यायते तत्र गुणीत्याद्यद्वा-
रम्, तद्व्याचिख्यासयाऽऽह भाष्यकारः—

अहुणा गुणि ति दारं, होइ गुणेहिं गुणि ति विन्नेओ ।

ते भोगजोगउवओ—गमाइरूवाइ व घडस्स ॥ ५२ ॥

व्याख्या—अधुना गुणीति द्वारं तदेतद्व्याख्यायते—भवन्ति
गुणैर्हि गुणी, न तद्व्यतिरेकेण इति एवं विज्ञेयः, अनेन

गुणगुणिनेभेदाऽभेदमाह, ते भोगयोगोपयोगादयां गुणा इति आदिशब्दादमूर्त्त्यादिपरिग्रहः, निदर्शनमाह-रूपादय इव घटस्य गुणा इति गाथार्थः । व्याख्यातं मूलद्वारगाथायां गुणिद्वारम् ।

अधुनोर्ध्वगतिद्वाराचरः इत्याह भाष्यकारः—

उड्डं गइ ति अहुणा, अगुरुलहुत्ता सुभाव उड्डगई ।

दिट्ठंतलाउएणं, एरंडफलाइएहि च ॥ ५३ ॥

व्याख्या—ऊर्ध्वगतिरित्यधुना द्वारम्—तदेतद्व्याख्यायते, अगुरुलघुत्वान्कारणास्त्वभावः कर्मविप्रसृक्तः सन्ध्वंगतिः जीव इति गम्यते, यद्येवं तर्हि कथमर्थो गच्छति ? अत्राह-दृष्टान्तः—अलावुना—तुम्बकेन, यथा तत्स्वभावत ऊर्ध्वगमन-रूपमपि मृत्तेपाऽज्जलेऽर्धो गच्छति तदपगमादूर्ध्वमाज्जला-न्नादिवमान्मापि कर्मलेपादर्धो गच्छति तदपगमादूर्ध्वमा-लोकान्तादिति । एरंडफलादिमिथ दृष्टान्तं इति, अनेन दृष्टान्तवाहुल्यं दर्शयति, यथा—चैरंडफलमापि चन्दनपरि-भ्रष्टमूर्ध्वं गच्छति, आदिशब्दादन्यादिपरिग्रह इति गा-थार्थः । व्याख्यातं द्वितीयमूलद्वारगाथायामूर्ध्वगतिद्वारम् ।

साम्प्रतं निर्मयद्वारगणविश्यासयाऽऽह (भाष्यकारः)—

अमओ य होइ जीवो, कारणविरहा जहेव आगामं ।

समयं च हो अनिचं, भिम्मयघडंतुमाईयं ॥ ५४ ॥

व्याख्या—अमयश्च भवति जीवः, न किम्भयोऽपीत्यर्थः, कुत इत्याह—कारणविरहात्—अकारणत्वात्, यथैवाकाशम् ; आकाशवदित्यर्थः । समयं च वस्तु भवत्यनित्यम्, एतद्वय दर्शयति—मृन्मयघटतन्वादि, यथा मृन्मयो घटः, तन्तुमयः पट इत्यादि, न पुनरात्मा, नित्य इति दर्शितम् । आह—अस्मिन् द्वारे सति 'अमयोऽनं तु मृन्मय इव घट' इति प्राक्किमर्थमुक्तमिति, उच्यते—अत एव द्वागदनुग्रहार्थमुक्त-मिति लक्ष्यते, भवति चासकृच्छ्रयणादकृच्छ्रं परिज्ञान-मित्यनुग्रहः, अनिगम्यमानाद्वाप्यकाराभिप्रायस्य न वा वयमभिप्रायं विद्म इति । अन्यं त्वभिधत्तं, अन्यकर्तृ-कयासौ गाथेति गाथार्थः । व्याख्यातं द्वितीयमूलद्वारगा-थायां निर्मयद्वारम् ।

अधुना साफल्यद्वाराचरः, तथा चाह भाष्यकारः—

साफल्यद्वारमहुणा, निच्चाऽनिच्चपरिणामि जीवमि ।

होइ तयं कम्माणं, इहरेगसभावओ जुचं ॥ ५५ ॥

व्याख्या—साफल्यद्वारमधुना—तदेतद्व्याख्यायते, नित्यानित्य एव परिणामिनि, जीव इति योगः, भवति तन्साफल्यं कालान्तरफलप्रदानलक्षणम्, केषामित्याह—कर्मणां—कुशलाकु-शलानाम्, कालभेदेन कर्तृभोक्तृपरिणामभेदे सत्यामनस्तदु-भयोपपत्तेः कर्मणां कालान्तरफलप्रदानमिति । इतरथा पुन-र्यद्येवं नाभ्युपगम्यते तत एकस्वभाववतः कारणादयुक्तं त-त्कर्मणां साफल्यमिति, एतदुक्तं भवति—यदि नित्य आत्मा कर्तृस्वभाव एव कुतोऽस्य भोगः ? भोक्तृस्वभावत्वे चाकर्तृ-त्वम्, क्षणिकस्य तु कालद्वयाभावादेतदुभयमनुपपन्नम्, उभये च सति कालान्तरफलप्रदानं कर्म सफलमिति गा-थार्थः । द्वितीयमूलद्वारगाथायां व्याख्यातं साफल्यद्वारम् ।

(१८) अधुना परिमाणद्वारमाह (भाष्यकारः)—

जीवस्स उ परिमाणं, वित्थरओ जाव लोममत्तं तु ।

आगाहणा य सुहुमा, तस्स पएसा अमंखेज्जा ॥ ५६ ॥

व्याख्या जीवस्य तु परिमाणं चित्तनस्य विस्तरतो—विस्ते-रण यावत्लोकमात्रमेव एतच्च कर्वालसमुद्धान्तचतुर्थसमये भवति तत्रावगाहना च सूक्ष्मा चित्तैकैकप्रदेशरूपा भवति, तस्य जीवस्य प्रदेशाश्चासंख्येयाः, सर्व एव लोकाकाशप्र-देशतुल्या इति गाथार्थः ।

अनेकेषां जीवानां गणनापरिमाणमाह (भाष्यकारः)—

पत्थेण व कुलएण व, जह कोऽइ मिणेज्ज सन्वधवाइ ।

एवं मविज्जमाणां, हवंति लोगा अणंताओ ॥ ५७ ॥

व्याख्या—प्रस्थेन वा—चतुःकुडवमानेन कुडवेन वा—चतुःसे-निकामनेन—यथा कश्चित्प्रमाणा मितुयात् सर्वधान्यानि व्रीह्यादीनि एवं मीयमाना असद्भावस्थापनया भवन्ति लोका अनन्तान्तु जीवभृता इति भावः । आह यद्येवं कथमेकस्मिन्नेवं लोकं माणा इति ? उच्यते—सूक्ष्माऽ-वगाहनया यत्रैकमनवानन्ता व्यवास्थिताः, इह तु प्रत्ये-कावगाहनया चित्यन्ते इति न दोषः, दृष्टं च बादगद्गद्या-णामपि प्रदीपप्रमाणपरमाद्यादीनां तथा परिणामतो भू-यस्यामेकवैवावस्थानमिति गाथार्थः । व्याख्यातं द्विती-यमूलद्वारगाथायां परिमाणद्वारम् । तद्व्याख्यानाच्च द्विती-या मूलद्वारगाथा जीवपदं चेति । दश० ४ अ० ।

(१९) आत्मन एकत्वाऽनेकत्वविचारः—

एगे आया । (सूत्र-२)

एकः, न द्वयादिरूपः, आत्मा—जीवः, कथञ्चिदिति गम्यते, तत्र अनति—सततमयगच्छति 'अत' सानत्यगमनं, इति वचनात् 'अन' घातोर्गत्यत्वाद्ग्रन्थार्थानां च ज्ञानार्थत्वाद्-नवरतं जानातीति निपातनाद्—आत्मा—जीवः, उपयोग-लक्षणत्वादस्य सिद्धसंसार्यवस्थाद्वयेऽप्युपयोगभावन स-ततावबोधभावात्, सततावबोधभावे चाजीवत्वप्रसङ्गात्, अजीवस्य च सतः पुनर्जीवत्वाभावात्, भाव चाकाशादीना-मपि तथात्वप्रसङ्गात्, एवं च जीवाऽनादित्वाभ्युपगमाभावप्र-सङ्ग इति, अथवा—अनति—सततं गच्छति स्वकीयान् ज्ञाना-दिपर्यायानिति आत्मा, नन्वेवमाकाशादीनामप्यात्मशब्दव्य-पदेशप्रसङ्गः, तेषामपि स्वपर्यायेषु सततगमनाद्, अन्यथा अपरिणामित्वेनावस्तुत्वप्रसङ्गादिति, नैवम्, व्युत्पत्तिमात्र-निमित्तत्वादस्य, उपयोगस्यैव च प्रवृत्तिर्निमित्तत्वात्, जीव एवाऽऽत्मा; नाऽऽकाशादिर्नि, यद्वा—संसार्यपक्ष्या ना-नागानिषु सततगमनात्, मुक्तापक्ष्या च भूतनद्धावत्त्वादा-त्मति, तस्य चैकत्वं कथंचिदेव, तथाहि—द्रव्यार्थतयैकत्व-मेकद्रव्यत्वादात्मनः, प्रदेशार्थतया त्वनेकत्वमसंख्ययप्रदेशा-त्मकत्वात्तस्येति, तत्र द्रव्यं च तदर्थश्चेति द्रव्यार्थस्तस्य भावो द्रव्यार्थता प्रदेशगुणपथोयाधारिता अवयवद्रव्येनेति यावत्, तथा प्रकृष्टा देशः प्रदेशः—निरवयवोऽशः स्तं चा-सावार्थश्चेति प्रदेशार्थः तस्य भावः प्रदेशार्थता—गुणपथो-याधारावयवलक्षणार्थतति यावत् । स्था० १ डा० । (नन्व-दयवि द्रव्यमेव नास्ति, इत्यादिशङ्काप्रतीकारः 'अवयवि' शब्दे प्रथमभागे ७६७ पृष्ठे द्रष्टव्यः ।)

१८. लोका—शब्दे पक्षे, मणि इत्याख्या । तत्रैव गोलव्याख्या च ।

आत्मनस्तु सप्रदेशन्वमवश्यमभ्युपगन्तव्यम् । निरवयवत्वे तु हस्ताद्यवयवानामेकत्वप्रसङ्गः प्रत्यवयवं स्पर्शाद्यनुपलब्धिप्रसङ्गश्चैति सप्रदेश आत्मा प्रत्यवयवं चैतन्यलक्षणतद्गुणोपलम्भात्, प्रतिग्रीवाद्यवयवमुपलभ्यमानरूपगुणघटवदिति स्थापितमेतद् द्रव्यार्थतथैक आत्मा इति । अथ वा- एक आत्मा कथंचिदिति, प्रतिक्षणं सम्भवदपरापरकाल-कृतकुमारतरुणनरनारकत्वाद्विपर्यायरूपादविनाशयोगेऽपि द्रव्यार्थतथैकत्वादस्य, यद्यपि हि कालकृतपर्यायरूपव्यवहारे नश्यति च वस्तु तथाऽपि स्वपरपर्यायरूपानन्तधर्मान्मकत्वात्तस्य न सर्वथा नाशो युक्त इति, आह च-

“न हि सर्ववद्वा विणासो, अद्रा पञ्जायमित्तनासमि । सरपरपञ्जायाणं-ऽनधम्मणो वन्धुणो जुनो ॥१॥” इति ।

किञ्च-प्रतिक्षणं क्षणिको भावा इत्येतस्माच्चनान्तरप्रतिपाद्यम्य यत् क्षणभङ्गविज्ञानमुपजायते तदसंख्यतसमयैरेव वाक्यार्थग्रहणपरिणामाज्जायते, न तु प्रतिपत्तुः प्रति समयं विनाशे सति, यत एकैकमप्यक्षरं पदमन्तं संख्यानीनसमयसंभूतं, संख्यानानि चाक्षराणि पदं संख्यानपदं च वाक्यं, तदर्थग्रहणपरिणामाच्च सर्वे क्षणभङ्गरामिनि संविज्ञानं भवेत्, तच्चायुक्तं समयनष्टस्येति, आह च-

“कह वा सर्वं खणियं, विजायं ? जइ मइसुयाओ सति ।

तदसङ्खममयसुत-न्यगहणपरिणामओ जुनं ॥ १ ॥

न उ पइसमयविणाभे, जण्णैकखरं पि य पयस्स ।

संखाइयसमइयं, संखेज्जाइ पयं ताइ ॥ २ ॥

संखेज्जपयं वक्कं, तदत्थगहणपरिणामओ हाइजा ।

सर्ववक्खणभङ्गनाणं, तदजुत्तं समयनट्ठस्स ॥ ३ ॥ इति ।

नथा सर्वथोच्छेदे तृत्याद्या न घटन्ते पूर्वसंस्कारानुवृत्तावेव तेषां युज्यमानत्वाद्, आह च-“निनीसमो किलामो, सारिक्खविपक्खपड्याइणि । अउभरणं भाणं, भा-वणा य का सर्वनासमि” ॥ १ ॥ इति । (अस्या गाथाया व्याख्या) -अत्र तृतिः-ध्रुविः श्रमः-अध्वादेखदः कलमो-ग्लानिः सादृश्यं-साधर्म्यं विपक्षो-वैधर्म्यं प्रत्ययः-अववाधः, शेषपदानि प्रतीनानि इत्यादि बहु वक्तव्यं तत्तु स्थानान्तरादवसेयमिति । तदेवम्-आत्मा स्थितिभवन-भङ्गरूपः स्थिररूपापेक्षया नित्यो नित्यत्वाच्चैको भवनभङ्गरूपापेक्षया त्वनित्योऽनित्यत्वाच्चानेक इति, आह च-

“जमणं तपज्जयमयं, वत्थुं भवणं च चित्तपरिणामं ।

ठिइविभवमंगरुवं, णिच्चणिच्चवाइ तोऽमिमयं” ॥ १ ॥ इति ।

एवं च-

“सुहदुक्खवंधमोक्खा, उभयनयमयाणुवत्तिणो जुता ।

एगयंरपरिच्चाए, सबवववहारोच्छित्ति ॥ २ ॥” इति ।

अथ वा-एक आत्मा कथंचिदेवेति, यतो जैनानां न हि सर्वथा किञ्चिद्वस्तु एकमेकं चास्ति सामान्यविशेषरूपत्वाद्वस्तुनः, अथ द्रव्याद्विशेषरूपमेव वस्तु, सामान्यस्य विशेषभ्यो भेदाऽभेदाभ्यां चिन्त्यमानस्यायोगात्, तथा-हि-सामान्यं विशेषभ्यो भिन्नमभिन्नं वा स्यात् ? न भिन्नमुपलम्भाभावात् नवानुपलभ्यमानमपि सत्तथा व्यवहर्तुं शक्यं खर्विपाणस्यापि तथा-प्रसङ्गात् । अथा-भिन्नमिति पक्षः, तथा च सामान्यमात्रं वा स्याद्विशेषमात्रं चेति, न-ह्येकस्मिन्सामान्यमेकं विशेषास्त्वे-

करूपा इत्यसंकीर्णवस्तुव्यवस्था स्यादिति, अत्रोच्यते-न ह्यस्माभिः सामान्यविशेषयोरेकान्तेन भेदाऽभेदो वाऽभ्युपगम्यते, अपि तु-विशेषा एव प्रधानीकृतास्तुल्यरूपा उपसर्जनीकृतस्तुल्यरूपाः विषमतया प्रज्ञायमाना विशेषा व्यपदिश्यन्ते त एव च विशेषा उपसर्जनीकृताः तुल्यरूपाः प्रधानीकृतस्तुल्यरूपाः समतया प्रज्ञायमानाः सामान्यमिति व्यपदिश्यन्ते इति, आह च-

“निर्विशेषं गृहीताश्च, भेदाः सामान्यमुच्यते ।

ततो विशेषात्सामान्यं, विशिष्टत्वं न युज्यते ॥ १ ॥

वैषम्यसमभावेन, ज्ञायमाना इमे किल ।

प्रकल्पयन्ति सामान्य-विशेषस्थितिमात्मनि ॥ २ ॥” इति ।

तद्वत् सामान्यरूपणात्मा एको विशेषरूपेण त्वनेकः, न च-आत्मनां तुल्यरूपं नास्ति एकात्मव्यतिरेकेण, शेषात्मना-मनात्मत्वप्रसङ्गादिनि, तुल्यश्च सरूपमुपयोगः ‘उपयोग-लक्षणो जीव’ इति वचनात् तदेवमुपयोगरूपैकलक्षणत्वात्सर्व एवात्मानः एकरूपाः, एवं च एकलक्षणत्वादेक आत्मेति, अथवा-जन्ममरणसुखदुःखादिसंवेदनस्वसहायत्वादेक आत्मेति भावनीयमिति । इह च सर्वसूत्रेषु कथंचिदित्यनुस्मरणीयं, कथंचिद्वादस्याविरोधेन सर्ववस्तुव्यवस्थानिवन्धनत्वात्, उक्तं च-“स्याद्वादाय नमस्तस्मै, यं विना सकलाः क्रियाः । लोकद्वितयभाविन्यो, नैव साङ्ख्यमियूति ॥१॥” तथा-“नयास्तव स्यात्पदसत्त्वलाङ्घना, रसोपविद्धा इव लोहधातवः । भवन्त्यभिप्रेतफला यतस्ततो, भवन्तमार्याः प्रणताः हिनैपिणः ॥ १ ॥” इति । स्था० १ ठा० । एक आत्मा कथाञ्चदिति गम्यते, इदं च सर्वसूत्रेष्वनुगमनीयम्, तत्र प्रदेशार्थतया असंख्यानप्रदेशोऽपि जीवो द्रव्यार्थतया एकः । अथ वा-प्रतिक्षणं पूर्वस्वभावक्षयाऽपरस्वरूपात्पादयोगेनानन्तभेदोऽपि कालत्रयानुगामिचैतन्यमात्रापेक्षया एक एव आत्मा, अथवा-प्रतिसन्तानं चैतन्यभेदेनाऽनन्तत्वेऽप्यात्मनां संग्रहनयाऽश्रितसामान्यरूपापेक्षयैकत्वमात्मन इति । तथा न आत्मा अनात्मा-घटादिपदार्थः, सोऽपि प्रदेशार्थतया संख्येयाऽसंख्यानानन्तप्रदेशोऽपि तथाविधैकपरिणामरूपद्रव्यार्थापेक्षया एक एव, एवं सन्तानापेक्षयाऽपि तुल्यरूपापेक्षया तु अनुपयोगलक्षणैकस्वभावयुक्तत्वात्कथंचिद्विषयस्वरूपाणामपि धर्मास्तिकायादीनामनात्मनामेकत्वमवसेयमिति । स० १ सम० टी० । ननु बहुभेदत्वमात्मनोऽभिज्ञं, तस्य सर्वत्रैकत्वात्, तदुक्तम्-“एक एव हि भूतान्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः । एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥ १ ॥ यथा विशुद्धमाकाशं, तिमिरोपप्लुतो जनः । संकीर्णमिव मात्राभिर्भिन्नाभिराभिमन्यते ॥ २ ॥ तथेदममलं ब्रह्म, निर्विकल्पमविद्यया । कलुषत्वमिवापन्नं, भेदरूपं प्रकाशते ॥ ३ ॥ ऊर्ध्वमूलमधःशास्त्र-मश्वत्थं प्राहुरव्ययम् । छन्दांसि यस्य पर्णानि, यस्तं वेद स वेदवित् ॥ ४ ॥” तथा ‘पुरुष एवेदः सर्वं यद् भूतं यच्च भाव्यम्, उता-मृत्तन्वस्येशानः, यदग्न्येनातिगाहति, यदेजति, यजेजति, यद् दूरे, यदन्तिके, यदन्तरस्य सर्वस्य, यत्सर्वस्यास्य बाह्यतः’ इत्यादि ।

इत्येतदेव पूर्वार्द्धेनोन्निष्पत्त्योत्तरार्द्धेन परिहरन्नाह—

जइ पुण सो एगो चिय, हवेज वोमं व सव्वपिंहेसु ।

गोयम ! तदेगलिंगं, पिंहेसु तहा न जीवोऽयं ॥१५८॥

परः प्राह—यदि पुनर्दर्शितव्यायेन न आत्मा सर्वेष्वपि नारकनिर्गन्धनरामरपिण्डेषु व्यामयदेक एव भवेत्तु संसारिणरादिभेदभिन्नः, तर्हि किं नाम दूषणं स्याद् ?; एवमुक्तं भगवानाह—गौतम ! तद्वथोम सर्वेष्वपि पिण्डेषु-मूर्तिविशेषेषु स्थितमेकलिङ्गे वैसदृश्याभावादेकव्ययमेव, इति युक्तं तस्यैकत्वम्, जीवस्त्वयं विचार्यत्वेन प्रस्तुतो न तथा-नैकलिङ्गः सर्वत्र दृश्यते; प्रतिपिण्डं तस्य पिलङ्गणत्वात् लक्षणभेदे च लक्ष्यभेदात् इति न तस्यैकत्वमिति ।

अत्र प्रयोगमाह—

नाणा जीवां कुंभा-दओ च भुवि लक्खणाइभेयाओ ।

सुहदुक्खवंधमाक्खा-भावो य जओ तदेगत्ते ॥१५८॥

नानाकृपा भुवि जीवाः; परस्परं भेदभाज इत्यर्थः, लक्षणादिभेदादिनि हेतुः—कुम्भादय इत्येति दृष्टान्तः । यच्च न भिन्नं, न तस्य लक्षणभेदः, यथा नभस इति । सुखदुःख-बन्धमोक्षाभावश्च यस्मात्तदेकत्वे तस्माद्विज्ञा एव सर्वेऽपि जीवा इति ।

कथं पुनस्तेषां प्रतिपिण्डं लक्षणभेदः ? इत्याह—

जणोवओगलिंगो, जीवो भिन्नो य सो पइसरिं ।

उवओगो उकरिसा-ऽवगरिसओ तेण तेऽणंता ॥१५८॥

येन ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणोऽसौ जीवः, स चोपयोगः प्रतिशरीरमुत्कर्षोपकर्षभेदादन्तर्भेदः, तेन जीवास्तदेवा-न्तर्भेदा एवति । तदेवं भावितम् 'नाणा जीवा' इत्यादि पूर्वार्द्धम् ।

इदानीं सुखदुःखत्याद्युत्तरार्द्धं भाषयन्नाह—

एगत्ते सव्वगय-त्तओ य न मोक्खाऽऽदओ नभस्सेव ।

कत्ता भोत्ता मत्ता, न य संसारी जहाऽऽगासं ॥१५८॥

एकत्वे जीवानां सुखदुःखबन्धमोक्षादयो नोपपद्यन्ते, सर्वगतत्वात्, नभस इव, यत्र तु सुखादयो न तत्सर्वगतं यथा देवदत्तः इति । किं च—न कर्त्ता, न भोक्ता, न मत्ता, न संसारी जीवः, एकत्वात् सर्वजीवानां, यच्चैकं न तस्य कर्तृत्वादयः, यथा नभस इति ।

अपि च—

एगत्ते नऽत्थि सुही, बहुवघाउ त्ति देसनिरुउ व्व ।

बहुतरवद्धत्तणओ, न य मुक्को देसमुक्को व्व ॥१५८॥

इदमत्र हृदयम्—नारकतिर्यगादयोऽनन्ता जीवा नानाविधशरीरमात्रलोपघातसंपातैर्दुःखिता एव, तदनन्तभागवर्तिनस्तु सुखिनः, एवम् अनन्ता चक्षाः, तदनन्तभागवर्तिनस्तु मुक्ताः, तेषां च सर्वेषामेकत्वे न कोऽपि सुखी प्राप्नोति, बहुतरपघातान्वितत्वात् यथा सर्वाङ्गरोगग्रस्तोऽङ्गुल्येक-वेशेन नीरोगो यन्नदत्तः एवं न कोऽपि मुक्तस्तसुखमाकृ च न कोऽपि घटने बहुतरवद्धत्वात्, यथा सर्वाङ्गकीलिता

ऽङ्गुल्येकदेशमुक्तस्तस्मादेकत्वं सुखाद्यनुपपत्तेर्नानात्वं जीवानामिति स्थितम् । विशेषः ।

तथा च—

एगे भवं जाव संबुद्धे सावगधम्मं पडिवज्जित्ता पडिगते ।

'एगे भवं' ति—एको भवान् इत्येकत्वाभ्युपगमे आत्मनः कृते भगवता धोत्रादिविज्ञानानामवयवानां चात्मनोऽनेकश उपलब्ध्या एकत्वं दूषयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनुयोगो द्विजन कृतः, यावच्छब्दात्—'दुवे भवं' ति गृह्यते द्वौ भवान् इति, च द्वित्वाभ्युपगमेऽहमित्येकत्व-विशिष्टस्याशेष-द्वित्वविरोधेन द्वित्वं दूषयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनुयोगो विहितः । अत्र भगवान् स्याद्वादपक्षे नि-खिलदोषाचारतिश्रान्तमवलम्ब्योत्तरमदायि—एकोऽप्यहं कथं द्रव्यार्थतया जीवद्रव्यस्यैकत्वात् न तु प्रदेशार्थतया ह्यनेकत्वात्, ममेत्यवादिनामेकत्वोपलम्भो न बाधकः ज्ञान-दर्शनार्थतया कदाचिद् द्वित्वमपि न विरुद्धमित्यत उक्तं द्वावप्यहं, किं चैकस्यापि स्वभावभेदेनानेकधात्वं दृश्यते, तथाहि—एको हि देवदत्तादिपुरुष एकैव तत्तद्रूपक्षया पितृ-त्वपुत्रत्वभ्रातृव्यत्वमातुल्यत्वभागिन्यत्वादीननेकान्, स्वभा-वान् लभते । 'तहा—अस्त्वहं अवयव निज्ज अवट्टिए आय' ति—यथा जीवद्रव्यस्यैकत्वादेकस्तथा प्रदेशार्थतया असंख्येयप्रदेशतामाधित्याऽक्षयः, सर्वथा प्रदेशानां क्षयाभा-वात्, तथा अवयवः कियतामपि च व्ययत्वाभावात् अ-संख्येयप्रदेशता हि न कदाचनान्यपैति, अतो, व्ययस्थित-त्वाभ्रत्यताभ्युपगमेऽपि न कश्चिदोषः, इत्येवं भगवताऽभि-हितं तेनापूष्टेऽप्यात्मस्वरूपे तदुद्योधात्वं, व्यवच्छिन्नसंशयः—संज्ञातसम्यक्त्वः 'दुवालसविहं सावगधम्मं पडिवज्जित्ता सट्ठाणमुवगओ सोमित्तमाहणो' । नि० १ श्रु० ३ वर्ग ३ अ० ।

एगे भवं, दुवे भवं, अक्खए भवं, अक्खए भवं, अवट्टिए भवं, अणेगभूयभावभविए भवं । एवं स्या 'एगे विं अहं दुवे विं अहं' ० जाव अणेगभूयभावभविए विं अहं, से केणऽट्ठेणं भन्ते । एगे विं अहं ० जाव, स्या दक्खट्टाए एगे अहं, याणदंसणदुयाए दुवे अहं, पएसदुयाए अक्खए विं अहं, अक्खए विं अहं, उवओगट्टए अणेगभूयभावभविए विं अहं । (सूत्र-५५ ७)

माता० १ श्रु० ५ अ० । (अस्य सूत्रखण्डस्य व्याख्या 'थावसापुत्त' शब्दे चतुर्थभागे ३४०७-पृष्ठे करिष्यते)

मुक्कोऽपि घाऽभ्येतु भवं भवो वा,

भवस्थशन्त्योऽस्तु मिताऽऽत्मवादे ।

पइजीवकायं त्वमनन्तसद्व्ययं—

माख्यस्तथा नाथ । यथा न दोषः ॥ २६ ॥

व्याख्या—मितात्मवादे—संख्यातानामात्मनामभ्युपगमे, दुष-यद्वयमुपतिष्ठते, तत्क्रमेण दर्शयति—मुक्कोऽपि वा अभ्येतु भ-वमिति—मुक्को—निर्वृतिप्राप्तः सोऽपि वा (आपर्विस्मयं, वाशब्द उत्तरदोषापेक्षया समुच्चयार्थः, यथा देवो वा दानवो वेति) भवमभ्येतु—संसारमभ्यागच्छतु इत्येको दाषप्रसङ्गः ।

भवो वा भवस्थशून्योऽस्तु-भवः-संसारः स वा भवस्थ-
शून्यः-संसारिभिर्जीवैर्विरहितः अस्तु-भवतु इति द्वितीयो
दोषप्रसङ्गः । इदमत्राऽऽकृतम्-यदि परिमिता एवाऽऽत्मानो
सन्त्यन्ते तदा तत्तज्ज्ञानाभ्यासप्रकर्षादिक्रमेणापवर्गं गच्छन्तु
तेषु संभाव्यते खलु स कश्चित्कालो यत्र तेषां सर्वेषां नि-
वृत्तिः, कालस्याऽनादिनिधनत्वाद् आत्मनां च परिमित-
त्वात्संसारस्य रिक्तता भवन्ती केन बार्थनाम् । समुन्नीयते
हि प्रतिनियतसलिलपटलपरिपूरिते सरसि पवनतपनात-
पनजनोदञ्चनादिना कालान्तरे रिक्तता । नचाऽयमर्थः प्रा-
माणिकस्य कस्यचित्प्रसिद्धः संसारस्य स्वरूपहानिप्र-
सङ्गात् तत्स्वरूपं ह्येतच्च कर्मवशवर्तिनः प्राणिनः संसर-
न्ति समासारुः संसरिष्यन्ति चेति सर्वेषां च निवृत्तत्वे
संसारस्य वा रिक्तत्वं हठादभ्युपगन्तव्यम् । मुक्तेषां पुन-
र्भवे आगन्तव्यम् । न च क्षीणकर्मणां भवाधिकारः-“ दग्धे
वीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः । कर्मवीजे तथा दग्धे,
न रोहति भवाङ्कुरः ” ॥ १ ॥ इति वचनात् । आह च पत-
ञ्जलिः-“ सति मूले तद्विपाको जात्यायुर्भोगाः ” इति एत-
द्दीका च-“ सत्तु क्लेशेषु कर्माऽऽशयो विपाकारम्भी भवति
नोच्छिन्नक्लेशमूलः । यथा तुषावनद्धाः शालितण्डुला अ-
दग्धवीजभावाः प्ररोहणसमर्था भवन्ति, नापनीततुषा
दग्धवीजभावा वा । तथा क्लेशावनद्धः कर्माशयो विपाक-
प्ररोही भवति; नापनीतक्लेशा-न दग्धवीजभावो वा इति ।
स च विपाकास्त्रिविधो जातिरायुर्भोगः ” इति । अक्षपादो-
ऽप्याह-“ न प्रवृत्तिः प्रतिसंधानाय हीनक्लेशस्य ” इति, एवं
विभङ्गज्ञानिशिवराजर्षिमनानुभारिणां दूषयित्वा उत्तरार्द्धेन
भगवदुपक्रमपरिमितात्मवाद् निर्दोषतया स्तौति-“ पद्जीवे-
त्यादि, त्वं तु हे नाथ ! अनन्तसंख्यम्-अनन्ताख्यसंख्या-
विशेषयुक्तं षड्जीवकायम्, अजीवन्, जीवन्ति, जी-
विष्यन्ति चेति जीवाः-इन्द्रियादिज्ञानादद्रव्यभावप्राण-
धारणयुक्तास्तेषाम् “ संघऽ(वाऽ)नूध्वं ” ॥ ५।३।८० ॥ इति
चिनोतेर्धमि आदेशश्च कत्वं कायः-समूहो जीवकायः पृथि-
व्यादिः । षण्णां जीवकायानां समाहारः षड्जीवकायम् ।
पात्रादिदर्शनाद्यपुंसकत्वम्, अथवा-षण्णां जीवानां कायः
प्रत्येकं सङ्घातः षड्जीवकायः, तं षड्जीवकायं पृथिव्य-
सर्जोवायुवनस्पतित्रसलक्षणषड्जीवनिकायं तथा तेन प्र-
कारेण आख्यः-मर्यादया प्ररूपितवान्, यथा-येन प्रकारेण
न दोषो-न दूषणमिति, जात्यपेक्षमेकवचनम् । प्रागु-
क्तदोषद्वयजातीया अन्येऽपि दोषा यथा न प्रादुष्यन्ति
तथा त्वं जीवाऽनन्त्यमुपदिष्टवानित्यर्थः । ‘ आख्यः ’ इति-
आङ्पूर्वस्य ख्यातेरङ्गि सिद्धिः । त्वमित्येकवचनं चेदं ज्ञा-
पयति यज्जगद्गुरोरेवैकस्येदकप्ररूपणसामर्थ्यं न तीर्था-
न्तरशास्त्राणामिति । पृथिव्यादीनां पुनर्जीवत्वमित्थं सा-
धनीयम्-यथा साऽत्मिका विद्रुमशिलादिरूपा पृथिवी; छेदे
समानधातून्थानाहर्माङ्कुरवत् । भौममम्भोऽपि सात्मकं
क्षतभूसजानीयस्य स्वभावस्य संभवात्; शालूरवत् । आ-
न्तरिक्षमपि सात्मकम्; अग्नादिविकारे स्वतः संभूय पा-
तात्, मत्स्यादिवत् । तेजोऽपि सात्मकम्-आहारोपादा-
नेन वृद्ध्यादिविकारोपलम्भात् पुरुषाङ्कवत् । वायुरपि सा-
ऽऽत्मकः अपरप्रेरितत्वेऽपि तिर्यग्गतिमत्त्वात्, गोवत् ।

वनस्पतिरपि सात्मकः छेदादिभिर्मान्यादिदर्शनात्, पु-
रुषाङ्कवत् । केषांचित् स्वापाङ्गनोपश्लेषादिविकाराच्च अ-
पकर्षतश्चैतन्याद्वा सर्वेषां सात्मकत्वसिद्धिः, आप्तवचनाच्च ।
त्रसेषु च कृमिपिपीलिकाभ्रमरमनुष्यादिषु न केषांचित्सा-
त्मकत्वे विगानमिति । यथा च भगवदुपक्रमे जीवानन्त्ये न
दोषस्तथा दिग्मात्रं भाव्यते । भगवन्मते हि षण्णां जीव-
निकायानामेतदल्पबहुत्वम्-सर्वस्तोकास्त्रसकायिकाः । ते-
भ्योऽसंख्यातगुणास्तेजस्कायिकाः । तेभ्यो विशेषाधिकाः
पृथ्वीकायिकाः । तेभ्यो विशेषाधिका अप्रकायिकाः । तेभ्यो
विशेषाधिका वायुकायिकाः । तेभ्योऽनन्तगुणाः वनस्पति-
कायिकाः; ते च व्यावहारिकाः, अव्यावहारिकाश्च—

“ गोला य असंखिज्जा, असंखनिग्गोयगोलओ भण्णिओ ।

इक्किक्किनिगोयम्मि, अणंतजीवा मुण्येयव्वा ॥ १ ॥

सिज्झंति जत्तिया खलु, इह संवहारजीवरासीओ ।

एंति अणाइवणस्सइ, रासीओ तत्तिया तंमि ॥ २ ॥ ”

इति वचनात् यावन्तश्च यतो गच्छन्ति मुक्तिं जीवास्ता-
वन्तोऽनादिनिगोदवनस्पतिराशेस्तत्राऽऽगच्छन्ति न च
तावता तस्य काचित्परिहाणिर्निगोदजीवाऽनन्त्यस्याऽक्ष-
यत्वात् । निगोदस्वरूपं च समयसागरादवगन्तव्यम्,
अनाद्यनन्तेऽपि काले ये केचिद्विधृता निर्वाप्ति निर्वास्य-
न्ति च ते निगोदानामनन्तभागेऽपि न वर्तन्ते, नाऽवर्ति-
पत, न वत्स्यन्ति । ततश्च कथं मुक्तानां भवाऽगमनप्रसङ्गः ?
कथं च संसारस्य रिक्तताप्रसक्तिरिति अभिप्रेतं चैदन्त्य-
शूयानामपि । यथाचोक्तं वार्तिककारेण—

“ अत एव च विद्वत्सु, मुच्यमानेषु सन्ततम् ।

प्रह्लाण्डलोकजीवाना-मनन्तत्वादशून्यता ॥ १ ॥

अन्त्यन्यूनातिरिक्तत्वे-युज्यते परिमाणवत् ।

वस्तुन्यपरिमेये तु, नूनं तेषामसंभवः ” ॥ २ ॥

इतिकाव्यार्थः । स्या० । आच० ।

“ एको नित्यस्तथा वद्धः, क्षम्यसस्वेह सर्वथा ।

आत्मेति निश्चयाद् भूयो, भवनैर्गुण्यदर्शनात् ॥ ४ ॥

तत्त्यागायोपशान्तस्य, सद्ब्रह्मस्यापि भावतः ।

वैराग्यं तद्वत् यत्त-न्मोहगर्भमुदाहृतम् ॥ ५ ॥

भूयांसो नामिनो बद्धा, बाह्ये नच्छादिना ह्यमी ।

आत्मानस्तद्वशात्कष्टं, भवे तिष्ठन्ति दारुणे ॥ ६ ॥

एवं विज्ञाय तत्त्याग-विधिं त्यागं च सर्वथा ।

वैराग्यमाहुः सज्ञान-संगतं तत्त्वदर्शिनः ॥ ७ ॥ ”

अन० ३ अधि० । (आत्मन एकत्वाऽनेकत्व-सर्वगतत्व-
सक्रियत्व-निस्क्रियत्ववक्तव्यता ‘ परलोक ’ शब्दे पञ्चमे
भागे च वक्ष्यते)

(२०) अथवा मुक्ताऽमुक्तविशेषमपहाय सामान्येनाऽऽत्मनः
सक्रियत्वं साधयन्नाह—

कृताइत्तणओ वा, सकिरिओ यं मओ कुलालो व्व ।

देहप्फंदणओ वा, पच्चखं जंतपुरिसो व्व ॥ १८४८ ॥

विशे० । (व्याख्या ‘ बंधमोक्षसिद्धि ’ शब्दे ५ भागे वक्ष्यते)

(२१) आत्मनो ज्ञानस्वरूपत्वम्—

अणुसंवेदणमप्याणं जं हंतव्वं ति णामि पत्थए ।

(सूत्र-१६४४)

संवेदनम्-अनुभवनम् अनु-पश्चात् संवेदनं केनात्मना य-
त्परेषां माहोदयाद्धननादिना दुःखोत्पादनं विधीयते तत्प-
श्चादात्मना संवेद्यामित्याकलप्य यत्किमपि हस्तव्यमिति
चिकीर्षितं तन्नाभिप्रार्थयेत्-नाऽभिलषेत् ।

ननु चाऽऽत्मना अनुसंवेद्यमित्युक्तं संवेदनं च सानाऽसा-
तरूपं. तच्च यथा नैयायिकवैशेषिकाणामात्मनो भिन्नेन गुण-
भूतेनैकार्थसमवायिना ज्ञानेन भवति तथा भवतामप्याहो-
स्विद् भिन्नेनात्मन इत्यस्य प्रतिवचनमाह—

जे आया, से विण्णाया, जे विण्णाया, से आया, जेण
विजाणति से आया, तं पडुच्च पडिसंखाए । एस आ-
यावादी समियाए परियाए वियाहिए चि वेमि । (सूत्र-
१६५५)

य आत्मा नित्य उपयोगलक्षणः विज्ञाताप्यसावेव, न तु
पुनस्तस्मादात्मनो भिन्नं ज्ञानं पदार्थसंवेदकं, यश्च विज्ञाना
पदार्थानां परिच्छेदक उपयोग आत्माप्यसावेव, उपयोग-
लक्षणत्वात् जीवस्योपयोगस्य च ज्ञानात्मकत्वादिति ज्ञा-
नात्मनोभेदाभिधानाद् यौद्धाभिमतं ज्ञानमेवैकं स्यादिति
चेत्, तत्र भेदाभावोऽत्र कवलं चिकीर्षितो नैक्यम् एतदेवैक्यं
या भेदाभाव इति चेत्, यतमेतत्, तथा हि-पटशुक्ल-
त्वयोर्भेदेनावस्थानाभावेऽपि नैकत्वापपत्तिः, अत्रापि शु-
क्लत्वव्यतिरेकेण नापरः पटः कश्चिदप्यस्तीति चेदशि-
क्षितस्योक्तापो यतः शुक्लगणविनाशे सर्वथा पटाभावा-
पत्तिः स्यात्, तदात्मना विनष्ट एवेति चेत्, भवतु का नो
हानिः?, अनन्तधर्मात्मकत्वाद्भस्तुनोऽपरमृद्वादिधर्मसङ्गात्
तद्धर्मविनाशेऽप्यविनष्ट एवेत्येवमात्मनोऽपि प्रत्युपपन्नज्ञा-
नात्मकतया विनाशेऽप्यपगमसूतत्वासंख्यप्रदेशना अगु-
हत्वादिधर्मसङ्गात्वादिनाश एवेत्यलं प्रसङ्गः । ननु च
य आत्मा स विज्ञातेत्यत्र तज्जन्तेन कर्तुरभिधानादात्मनश्च
कर्तृत्वात्ततश्च य एवात्मा स एव विज्ञातेत्यत्र विप्रतिप-
त्त्यभावो, येन चासौ जानाति तद्विज्ञमपि स्यात्, तथा
हि-तत्करणं क्रिया वा भवेत् यदि करणं तद्वात्रादिवद्विभं
स्यात्, अथ क्रिया सा यथा कर्तृस्था संभवयेवं कर्म-
स्थापीति एवं भेदसंभवे कुत ऐक्यमिति यश्चोदयेत्तं प्रति
स्पष्टतरमाह—‘जेण’ इत्यादि, येन मत्यादिना ज्ञानेन कर-
णभूतेन वा क्रियारूपेण वा विविधं सामान्यविशेषाकार-
तया वस्तु जानाति-विजानाति स आत्मा न तस्मादात्मनो
भिन्नं ज्ञानं, तथा हि-न करणतया भेदः, एकस्यापि क-
र्तृकर्मकरणभेदेनोपलब्धेः, नद्यथा-देवदत्त आत्मानमात्मना
परिच्छिनत्ति, क्रियारूपेण पात्निका ह्यभेदो भवतामप्यभ्युपगत
एव, अपि च-‘भूतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव चाच्यते’
इत्यादिनैकत्वमेवेति । ज्ञानात्मनोऽप्येकत्वे यद्वचति तद्विशि-
तुमाह—‘तं’ इत्यादि, तं ज्ञानपरिणामं प्रतीत्य-आश्रित्यात्मा
तेनैव प्रतिसंख्यायतं-व्यपदिश्यते, तद्यथा—इन्द्रोपयुक्त
इन्द्र इत्यादि. यदि वा—मतिज्ञानी श्रुतज्ञानी यावत्
केवलज्ञानीति यश्च ज्ञानात्मनोऽप्येकत्वमभ्युपगच्छति स
किं गुणः स्यादिति आह—‘एस’ इत्यादि, एषः—
अनन्तरोक्त्या नीत्या यथावस्थितात्मवादी स्यात्तस्य च
सम्यग्भावेन शमितया वा पर्यायः संयमानुष्ठानरूपो व्या-

ख्यातः । इत्यधिकारपरिसमाप्ति, ब्रवीमीति पूर्ववत् । आचा०
१ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।

आत्मनो ज्ञानस्वरूपत्वमभिधातुमात्मन एव स्वरूपनि-
रूपणायाह—

आया भंते ! खाण्णे, अण्णाण्णे, गोयमा ! आया सिय
खाण्णे, सिय अण्णाण्णे ? । खाण्णे पुण्ण णियमं आया ।

‘आया भंते ! खाण्णे’ इत्यादि. आत्मा ज्ञानं योऽयमात्माऽ-
सौ ज्ञानं न नयोर्भेदः अथात्मनोऽन्यज्ज्ञानमिति प्रश्नः ।
उत्तरन्तु-आत्मा स्यात् ज्ञानं सम्यक्त्वं सति मन्यादिज्ञान-
स्वभावत्वासस्य, स्यादज्ञानं मिथ्यात्वे सति तस्य मत्य-
ज्ञानादिस्वभावत्वात्, ज्ञानं पुनर्नियमादात्मा आत्मधर्म-
त्वात् ज्ञानस्य । न च सर्वथा धर्मो धर्मिणो मिद्यते, स-
र्वथा भेदे हि विप्रकृष्टगुणिनो गुणमात्रोपलब्धौ प्रतिनियत-
गुणिविषय एव संशया न स्यात्, तदन्येभ्योऽपि तस्य
भेदाविशेषाद्. दृश्यते च यदा कश्चिद्वारिततरुतरुणशाखा-
विसरन्ध्रोदरान्तरतः किमपि शुक्लं पश्यति तदा किमियं
पताका किमियं वलाका ? इत्येवं प्रतिनियतगुणिविषयोऽसौ
नापि धर्मिणो धर्मः सर्वथैवाभिन्नः सर्वथैवाभेदे हि सं-
शयानुत्पत्तिरिव, गुणप्रदणन एव गुणिनोऽपि गृहीतत्वादनः
कर्थाश्च भेदपक्षमाश्रित्य ज्ञानं पुनर्नियमादात्मेत्युच्यते इति,
इह चात्मा ज्ञानं व्यभिचरति, ज्ञानं त्वात्मानं न व्यभि-
चरति, खदिरवनम्पातवदिति सूत्रगमार्थः इति ।

अमुमेवार्थं दण्डके निरूपयन्माह—

आया भंते ! खेरइयाणं खाण्णे, अण्णे खेरइयाणं
खाण्णे ?, गोयमा ! आया खेरइयाणं सिय खाण्णे, सिय
अण्णाण्णे, खाण्णे पुण्ण ते णियमं आया एवं ० जाव
यणियकुमाराणं ।

‘आयं’ त्यादि, नारकाणाम् ‘आत्माऽऽत्मस्वरूपं ज्ञानम्’ ?
उतान्यभारकाणां ज्ञानं?, तभ्यो व्यतिरिक्तमित्यर्थः इति प्रश्नः,
उत्तरन्तु-आत्मा नारकाणां स्यात् ज्ञानं सम्यग्दर्शनभावात्,
स्यादज्ञानं मिथ्यादर्शनभावात्, ज्ञानं पुनः ‘सति’ तन्ना-
रकसम्बन्ध आत्मा न तद्व्यतिरिक्तमित्यर्थः ।

आया भंते ! पुढवीकाइयाणं अण्णाण्णे अण्णे पुढवी-
काइयाणं अण्णाण्णे ?, गोयमा ! आया पुढवीकाइयाणं
णियमं अण्णाण्णे, अण्णाण्णे वि णियमं आया, एवं ० जाव
वणस्सइकाइयाणं, वेइदियतेइदिय ० जाव वेमाणियाणं,
जहा खेरइयाणं ।

‘आया भंते ! पुढवीकाइयाणमि’ त्यादि, आत्मा आत्म-
स्वरूपमज्ञानम् उतान्यत्तत्तेषाम् उत्तरन्तु-आत्मा तेषाम-
ज्ञानरूपो नान्यत्तत्तेभ्य इति भावार्थः ।

आया भंते ! दंसणे अण्णे दंसणे ?, गोयमा ! आया
णियमं दंसणे दंसणे वि णियमं आया । आया भंते !
खेरइयाणं दंसणे अण्णे खेरइयाणं दंसणे ? गोयमा !
आया खेरइयाणं णियमा दंसणे दंसणे वि से णियमं आया
एवं ० जाव वेमाणियाणं निरंतरं दंडओ । (सूत्र-४६८)

एवं दर्शनसूत्राण्यपि, नवरं सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टयोर्दर्शन-
स्याविशिष्टत्वादात्मा दर्शनं-दर्शनमप्यात्मैवेति वाच्यं, यत्र
हि धर्मे विपर्ययो नास्ति तत्र नियम एवोपनीयते, न
व्यभिचारो यथैव दर्शने, यत्र तु विपर्ययोऽस्ति तत्र व्य-
भिचारो नियमश्च यथा ज्ञाने, आत्मा ज्ञानरूपोऽज्ञानरूप-
श्चेति व्यभिचारः, ज्ञानं त्वात्मैवेति नियम इति । भ० १२
श० १० उ० ।

आत्मनः स्वपर्यायेभ्यः कथञ्चिद्व्यतिरिक्तत्वम्—

जीवो अणाइणिहणो, जीवत्ति य णियमओ ण वत्तव्वो ।
जं पुरिसाऽऽउयजीवो, देवाऽऽउयजीवियविसिद्धो ॥४२॥

व्यतिरेकादात्मनो वा केवलज्ञानाव्यतिरेकात् । कथञ्चिदे-
कत्वं तयोरित्याह—

संखेज्जमसंखेज्जं, अणंतकप्पं च केवलं णाणं ।

तह रागदोसमोहा, अस्सऽवि य जीवपज्जाया ॥ ४३ ॥

सम्भ० २ कार० ६० । (अनयोगार्थाध्याय्याख्या 'केवलज्ञान' शब्दे तृतीयभागे ६४५ पृष्ठ वक्ष्यते)

आत्मकर्मणोरन्योन्यानुगतत्वम्—

('णय' शब्दं चतुर्थभागे "अणोएणाणुगयाणं" (५७)
इत्यादि प्रथमकारणगाथाभिः दर्शयिष्यामि) आत्मना आ-
त्मानं ज्ञान्वा । अष्ट० १३ अष्ट० १ । (आत्मज्ञानस्यैव सम्य-
कत्वम्, आत्मज्ञानस्यैव ज्ञानदर्शनचारित्र्यमिति 'मुणि'
शब्दं षष्ठं भागं दर्शयिष्यते)

(२२) आत्मनो ज्ञानदर्शनश्रवणादिप्रकारः—

दोहिं ठाणेहिं आया अधोलोगं जाणइ पासइ, तं जहा-
समोहएणं चेव अप्पाणेणं आया अहेल्लोगं जाणइ पासइ,
असमोहएणं चेव अप्पाणेणं आया अहेल्लोगं जाणइ पा-
सइ, आधोहिसमोहताअसमोहएणं चेव अप्पाणेणं आया
अहेल्लोगं जाणइ पासइ १, एवं तिरियल्लोगं २, उड्डल्लोगं ३,
केवलकप्पं लोगं ४, दोहिं ठाणेहिं आया अहेल्लोगं जा-
णइ पासइ, तं जहा-विउव्विएणं चेव अप्पाणेणं आया
अहेल्लोगं जाणइ पासइ. अविउव्विएणं चेव अप्पाणेणं
आया अहेल्लोगं जाणइ पासइ, आहोहिविउव्विएणाऽवि-
उव्विएणं चेव अप्पाणेणं आया अहेल्लोगं जाणइ पा-
सइ १, एवं तिरियल्लोगं २, उड्डल्लोगं ३, केवलकप्पं
लोगं ४,

'दोही' त्यादि सूत्रचतुष्टयं, द्वाभ्यां स्थानाभ्यां-प्रका-
राभ्यामात्मगताभ्यामात्मा-जीवोऽधोलोकं जानात्यवधि-
ज्ञानेन पश्यत्यवधिदर्शनेन 'समवहतेन' वैक्रियसमुद्धान-
गतेनात्मना—स्वभावनः, समुद्धानान्तरगतः, चा. अस-
मवहतेन त्वन्यथेति, एतदेव व्याख्याति—'आहोही' त्यादि
यत्प्रकारोऽवधिरस्येति यथावधिः, आदिदीर्घत्वं प्राकृत-
त्वात्, परमावधेर्वोऽधोवर्त्यवधिरस्य सोऽधोऽवधिरात्मा
नियतक्षेत्रविषयावधिज्ञानी स कदाचित् समवहतेन क-

दाचिदत्यथेति समवहताऽसमवहतेनेति, 'एव' मित्यादि,
'एव' मिति यथाऽधोलोकः समवहतासमवहतप्रकाराभ्या-
मवधेर्विषयतयोरुक्त एव तिर्यग्लोकादयोऽपीति, सुगमानि
च तिर्यग्लोकोर्द्वेलोककेवलकल्पसूत्राणि, नवरं केवलः—
परिपूर्णः स चासौ स्वकार्यसामर्थ्यात् कल्पश्च केवलज्ञा-
नमिव वा परिपूर्णयेति केवलकल्पः, अथवा-केवलकल्पः
सम्यभाषयः परिपूर्णस्तं लोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकमिति ।
वैक्रियसमुद्धानानन्तरं वैक्रियं शरीरं भवतीति वैक्रिय-
शरीरमाश्रित्याधोलोकादिज्ञानं प्रकारद्वयमाह—'दोही'
त्यादि सूत्रचतुष्टयं कथ्यम्, नवरं 'विउव्विएणं' ति
कृतवैक्रियशरीरेणेति ।

ज्ञानाधिकार एवेदमपरमाह—

दोहिं ठाणेहिं आया, सदाइं सुणेइ, तं जहा-देसेण वि
आया सदाइं सुणेइ, सव्वेण वि आया, सदाइं सुणेइ १ ।
एवं रुंवाइं पांसइ, गंधाइं अंग्धाति ३, रसाइं आसांएइ ४,
फासाइं पडिंसवेइ ५ ।

'दोही' त्यादि, पञ्चसूत्री, द्वाभ्यां स्थानाभ्यां-प्रकाराभ्याम्
'देसेण वि' ति-देशेन च, शृणोत्येकेन श्रोत्रेणैकश्रोत्रोपघाते
सति सर्वेण वानुपहतश्रोत्रान्द्रियो यो वा संभिन्नश्रोतोऽभि-
धानलब्धियुक्तः स सर्वैरिन्द्रियैः शृणोतीति सर्वेणेति व्यप-
दिश्यते, एवमिति यथा शब्दान् देशसर्वाभ्याम् एवं रूपा-
दीनापि नवरं जिह्वादेशस्य प्रसुप्त्यादिनोपघातादेशेनास्वा-
दयतीत्यवसेयमिति । शब्दश्रवणादयो जीवपरिणामा उक्ताः ।

तत्प्रस्तावात् तत्परिणामान्तराख्याह—

दोहिं ठाणेहिं आया ओभासइ, तं जहा-देसेण वि आ-
या ओभासइ, सव्वेण वि आया ओभासइ १ । एवं
पभासइ २, विउव्वइ ३, परियावेइ ४, भासं भासइ ५,
आहारेइ ६, परिणामेइ ७, वेएइ, ८, निज्जरेइ ९ । (सूत्र-
८०X)

'दोही' त्यादि, नवं सूत्राणि सुगमानि, नवरं, अवभासते-
द्योतते, देशेन-सद्योतकचत्, सर्वतः-प्रदीपवत्, अथ वा-
अवभासते-जानानि, १, से च देशतः फडुकावधिज्ञानी,
सर्वतः-अभ्यन्तरावधिरिति, एवमिति-देशसर्वाभ्यां-प्रभा-
सते प्रकर्षेण द्योतते २, विकरोति देशेन-हस्तादिवैक्रिय-
करणेन, सर्वेण सर्वस्यैव कायस्येति ३, 'परियारे' इति-
मैथुनं सेवते, देशेन-मनोयोगादीनामन्यतमेन, सर्वेण-योग-
त्रयणापि ४, भाषां भाषते देशेन-जिह्वादिना, सर्वेण-
समस्ततात्त्वाद्विस्थानैः ५, आहारयति, दर्शने सुखमात्रेण,
सर्वेण-ओजआहारोपेत्या ६ आहारमेव परिणमयति प-
रिणामं नयति-खल्लरसविभागेनेति भक्ताश्रयदेशस्य प्लीहा-
दिना रुद्धत्वात् । दशतः, अन्यथा तु सर्वतः ७ वेदयति-
अनुभवति, देशेन-हस्तादिना अवयवेन, सर्वेण सर्वा-
वयवैराहारसत्कान्-परिणमिन्पुद्गलान् इष्टानिष्टपरिणा-
मनः ८, निज्जरेयति-त्यजति आहारितान्-परिणामितान् व-
दितान् आहारपुद्गलान् देशेन अपांनादिना, सर्वेण सर्वशरी-
रेणैव प्रस्वदवादिति ९ । अथ वा-पतानि चतुर्दशापि सूत्रा-
णि विधत्तित्विषयवस्त्वपेक्षया नयानि, तत्र देशसर्वयो-

जना यथा देशेनापीति देशतोऽपि शृणोति विवक्षितशब्दानां मध्ये काञ्चिच्छृणोतीति सर्वेषांपीति सर्वतश्च साम-
 स्तेनः ; सर्वानिवेत्यर्थः, एवं रूपादीनपि, तथा विवक्षितस्य
 देशे सर्वे वा विवक्षितमवभासयत्येवं प्रभासयति एवं वि-
 कुर्वणीयं विकुरुते परिवारणीयं स्त्रिसरीरादि परिचा-
 रयति भाषणीयांपक्षया देशतो भाषां भाषते सर्वतो येन
 अन्यवह्वायमाहारयति, आहृतं परिणमयति, वेद्यं कर्म
 वेदयति देशतः सर्वतो वा, एवं निर्जरयत्यपि । स्था० २
 छा० २ उ० ।

(२३) आत्मनिरूपणम् । तथा च पूर्वाचार्यकृतगाथाः—

“जीवो अणानिहणो, अविणासी अक्खञ्जो ध्रुवो निधं ।
 दन्वद्वयाप णिधो, परिणायगुणेहि य अणिधो ॥ १ ॥
 जह पंजराउ सउणो, घडाउ वयराणि कंजुआ पुरिसो ।
 एवं न चेव भिण्णो, जीवो देहाउ संसारी ॥ २ ॥
 जह खीरोदगतिलतित्त-कुसुमगंधाण दीसइ न भेओ ।
 नह चेव न जीवस्स वि, देहादधंतिओ भेओ ॥ ३ ॥
 सेकोअधिकोपहि य, जहकमं देहलोयमित्तो वा ।
 हत्थिस्स व कुंथुस्स व, पपससंखा समा चेव ॥ ४ ॥
 कालो जहा अणई, अविणासी होई तिसु वि कालेसु ।
 तह जीवां वि अणई, अविणासी तिसु वि कालेसु ॥ ५ ॥
 गयणं जहा अरुवी, अवगाहगुणेण विण्णई तं तु ।
 जीवो तहा अरुवी, विण्णायगुणेण वेत्तवो ॥ ६ ॥
 जह पुढवी अविण्णु, आहारो होई सव्वदव्वाणं ।
 तह आहारो जीवो, नाणईणं गुणगणायं ॥ ७ ॥
 अक्खयमणंतमउलं, जह गयणं होई तिसु वि कालेसु ।
 तह जीवो अविणासी, अवट्ठिओ तिसु वि कालेसु ॥ ८ ॥
 जह कण्णमाओ कीरं-ति पज्जावा मउलकुंडलाईया ।
 दव्वं कण्णं तं चिय, नाम विसेसो इमो अओ ॥ ९ ॥
 एवं चउगगईए, परिम्मंतस्स जीवकण्णस्स ।
 नामाई वहुविहाई, जीवदव्वं तयं चेव ॥ १० ॥
 जह कम्मयरो कम्म, करेइ मुंजेइ सो फलं तस्स ।
 तह जीवो वि अकम्मं, करेइ मुंजेइ तस्स फलं ॥ ११ ॥
 उज्जावेडं दिवसं, जह सरो वच्चई पुणो अत्थं ।
 नय दीसइ सो सरो, अन्नं खिचं पयासंतो ॥ १२ ॥
 जह सरो तह जीवो, भवंतरं वच्चए पुणो अन्नं ।
 तत्थ वि सरीरमन्नं, खेत्तं व रवी पयासेई ॥ १३ ॥
 फुल्लुप्पलकमलाण, चंदणअगरूण सुरहिगंधीणं ।
 विण्णइ नासाइगुणो, न य ऊवं दीसए तेसि ॥ १४ ॥
 एवं नाणगुणेण, विण्णइ जीवो वि बुद्धिमंतेहि ।
 जह गंधो तह जीवो, न हु सक्खा कीरण भिन्नुं ॥ १५ ॥
 भंभामउहमहल-पण्णमकुंदाण संखसज्जायं ।
 रुद्धु चिय सुव्वइ, के-वलु त्ति न हु दीसई ऊवं ॥ १६ ॥
 पच्चक्खं गहगहिओ, दीसइ पुरिसो न दीसइ पिसाओ ।
 आगारेहिं मुणिज्जइ, एवं जीवो वि देहठिओ ॥ १७ ॥
 हसइ विरूमइ रुसइ, नच्चइ गाएइ रुयइ सुहदुक्खं ।
 जीवो देहमइगओ, विविहपयारं पयंसेइ ॥ १८ ॥
 जह आहारो भुत्तो, जिआण परिणमइ सत्तभेण्णि ।
 वस १ सोणिय २ मंस ३ऽट्ठिअ ४-मज्जा ५ तह मेय ६ ।
 सुक्केहि ७ ॥ १९ ॥

एवं अट्ठविहं चिअ, जीवेण अणाइसहगयं कम्मं ।
 जह कण्णमाहाणे, अणाइसंजोगनिष्कलं ॥ २० ॥
 जीवस्स य कम्मस्स य, अणाइमं चेव होइ संजोगो ।
 सो वि उवाएण पुढो, कीरइ न वलाउ जह कण्णं ॥ २१ ॥
 जह पुव्वयरं कम्मं, जीवो वा जह हविज्ज वा वई कोई ।
 सो वत्तवो कुक्कुडि-अंढाणं भण्णसु को पढमो ॥ २२ ॥
 जह अंडसंभवा कुक्कुडि, त्ति अंडे च कुक्कुडी उ भवं ।
 न य पुव्वाऽवरंभावो, जह तह कम्माण जीवाणं ॥ २३ ॥
 अणुमाणपहे सिद्धं, छउमत्थाणं जिआण पच्चक्खं ।
 गिरहसु गणहर ! जीवं, अणाइयमक्खयसरूवं ॥ २४ ॥
 कत्थ यं जीवो वलिओ, कत्थ यं कम्माई हुंति वलियाई ।
 जीवस्स य कम्मस्स य, पुव्वनिवद्धाई वेराई ॥ २५ ॥ ”
 ग० २ अवि० ।

(२४) आत्मतत्त्वनिरूपणं यौद्धादिसम्मततात्त्विकनिराकरणेन प्रदर्शितम्—

यौद्धास्तु—बुद्धिज्ञानपरंपरामात्रमेवाऽऽत्मानमास्नासि-
 युः, न पुनर्मौलिककण्ठनिकरनिरन्तरानुस्यूतैकसूत्रवत्तदन्व-
 यिनमेकम् । ते लोकायतबुद्धाकेभ्योऽपि पापीयांसः,
 तद्भावेऽपि तेषां स्मरणप्रत्यभिज्ञानाद्यघटनात् ; तथा
 हि—पूर्वबुद्धयानुभूतेऽर्थे नोत्तरबुद्धीनां स्मृतिः सम्भव-
 ति, ततोऽन्यत्वात्, सन्नानान्तरबुद्धिवत् । न ह्यन्यदष्टो-
 ऽर्थोऽन्येन स्मर्येत, अन्यथैकेन दृष्टोऽर्थः सर्वैः स्मर्येत ।
 स्मरणाभावे च कौतस्कुती प्रत्यभिज्ञाप्रसूतिः ?, तस्याः
 स्मरणानुभवोभयसम्भवत्वात् ; पदार्थप्रेक्षणप्रबुद्धप्राक्तन-
 संस्कारस्य हि प्रमातुः स एवायमित्याकारेणैवमुत्पद्यते ।
 अथ स्याद्यं दोगो यद्यविशेषेणान्यदष्टमन्यः स्मरतीत्युच्यते
 किं त्वन्यत्वेऽपि कार्यकारणभावादेश्च स्मृतिः, भिन्नसन्ता-
 नबुद्धीनां तु कार्यकारणभावो नाऽस्ति, तेन सन्नानान्तराणां
 स्मृतिर्न भवति; न चैकसन्नानिकीनामपि बुद्धीनां कार्य-
 कारणभावो नास्ति, येन पूर्वबुद्धयनुभूतेऽर्थे तदुत्तरबुद्धीनां
 स्मृतिर्न स्यात् । तदप्यनवदातम्, एवमपि नानात्वस्य
 तदवस्थत्वात् । अन्यत्वं हि स्मृत्यसंभवे साधनमुक्तम्,
 तच्च कार्यकारणभावाभिधानेऽपि नाऽपगतम्, न हि
 कार्यकारणभावाभिधाने तस्यासिद्धत्वादीनामन्यतमो दोषः
 प्रतिपद्यते । नाऽपि स्वप्नसिद्धिरनेन क्रियते, न हि का-
 र्यकारणभावात् स्मृतिरित्यत्रोभयप्रसिद्धोऽस्ति दृष्टान्तः ।
 अथ “यस्मिन्नेव हि सन्ताने, आहिता कर्मवासना । फलं
 तत्रैव संघत्ते, कर्णासे रक्ता यथा ॥ १ ॥” इति कर्णासर-
 क्रतादृष्टान्तोऽस्तीति चेत् । तदसाधीयः, साधनदूषणाऽ-
 संभवात् । अन्यथायसंभवात् न साधनं-न हि कार्यकार-
 णभावो यत्र तत्र स्मृतिः कर्णासे रक्तावदित्यन्वयः सं-
 भवति, नाऽपि यत्र न स्मृतिस्तत्र न कार्यकारणभाव इति
 व्यतिरेकोऽस्ति । असिद्धत्वाद्यनुद्भावनाच्च न दूषणम् । न
 हि ततोऽन्यत्वादित्यस्य हेतोः कर्णासे रक्तावदित्यनेन
 कश्चिद्दोषः प्रतिपाद्यते । किं च-यद्यन्यत्वेऽपि कार्यकारण-
 भावेन स्मृतेरुत्पत्तिरिष्यते, तदा शिष्याचार्यादिवुद्धीना-
 मपि कार्यकारणभावसद्भावेन स्मृत्यादि स्यात् । अथ ना-
 ऽयं प्रसङ्गः, एकसन्नानत्वे सतीति विशेषणादिति चेत्,
 तदयुक्तम्, भेदाऽमेदपक्षाभ्यां तस्यापक्षीणत्वात् । क्षणपरं-

परातस्तस्याऽभेदे हि क्षणपरंपरैव सा, तथा च सन्तान इति न किञ्चिदतिरिक्तमुक्तम् । भेद तु पारमार्थिकोऽपारमार्थिको वाऽसौ स्यात् । अपारमार्थिकत्वे त्वस्य तदेव दूषणम् । पारमार्थिकत्वे स्थिरो वा स्यात्, क्षणिको वा । क्षणिकत्वे सन्ताननिर्विशेष एवायमिति, किमनेन स्तेनभीतस्य स्तेनान्तरशरणस्वीकरणकारिणा ? ।

“स्थिरमथ सन्तानमभ्युपयाः, प्रथयन्तं परमार्थसत्स्वरूपम् । अमृतं पिव पृतयाऽनयोक्त्या, स्थिग्वपुः परलोकिनः प्रसिद्धे ॥ १ ॥ ” उपादानोपादेयभावप्रबन्धेन प्रवर्तमानः कार्यकारणभाव एव सन्तान इति चेत् । तदेवचम्, “अवि-
भ्रमभावादिसंबन्धविशेषाभावे कारणत्वमात्राऽविशेषादुपा-
दानेतरविभागानुपपत्तेः । सन्तानजनकं यत्तदुपादानमिति चेत् । न, इतरेतराश्रयत्वप्रसङ्गात् सन्तानजनकत्वेनोपादान-
कारणत्वम्, उपादानकारणजन्यत्वेन च सन्तानत्वमिति । लोके तु समानजातीयानां कार्यकारणभावे सन्तानव्यवहारः, तद्यथा-ब्राह्मणसन्तान इति, तत्प्रसिद्धया चास्माभिरपि शब्दप्रदीपादिषु सन्तानव्यवहारः क्रियते । तवापि यद्येवमभिप्रेतः सन्तानस्तदा कथं न शिष्याचार्यबुद्धीनामकसन्तानत्वम् ? । नह्यासां समानजातीयत्वं कार्यकारणभावो वा नाऽस्ति, ततः शिष्यस्य चिरव्यवहिता अपि बुद्धयः पारंपर्येण कारणमिति तदनुभूतेऽप्यर्थे यथा स्मृतिर्भवति तथोगाध्यायबुद्धयोऽध्याजन्मप्रभृत्युत्पन्नाः पारंपर्येण कारणमिति तदनुभूतेऽप्यर्थे स्मृतिर्भवत् । किञ्च—धूमशब्दादीनामुपादानकारणं विनैवोत्पत्तिस्तव स्यात्, न हि तेषामप्यनादिप्रबन्धेन समानजातीयं कारणमस्तीति शक्यते वक्तुम्, तथा च ज्ञानस्यापि गर्भादावनुपादनैवोत्पत्तिः स्यादिति परलोकाभावः । अथ धूमशब्दादीनां विजातीयमप्युपादानमिष्यते, एवं तर्हि ज्ञानस्याप्युपादानं गर्भशरीरमेवास्तु न जन्मान्तरज्ञानं कल्पनीयम्, यथा दर्शनं ह्य, पादानमिष्टम्, अन्यथा धूमशब्दादीनामप्यनादिः सन्तानः कल्पनीयः स्यादिति सन्तानघटनात् न परंपरा स्मृत्यादिव्यवस्था नापि परलोकः कोऽपि प्रसिद्धिपद्धतिं दधाति परलोकिनः कस्यचिदसंभवात् । सत्यपि वा परलोके कथमकृताभ्यागमकृतप्रणायौ पराक्रियेते ? येन हि ज्ञानेन चैत्यवन्दनादि कर्मकृतम्, तस्य विनाशत्र तत्फलोपभागो यस्य च फलोपभोगस्तेन न तत्कर्म कुतमिति । अथ नाऽयं दोषः कार्यकारणभावस्य नियामकत्वात्, अनादिप्रबन्धप्रवृत्तो हि ज्ञानानां हेतुफलभावप्रवाहः । स च सन्तान इत्युच्यते तद्वशात्सर्वो व्यवहारः संगच्छते । नित्यस्त्वात्माभ्युपगम्यमानो यदि सुखादिजन्मना विवृतिमनुभवति । तदयमनित्य एव चर्मादिवदुक्तः स्यात्, निर्विकारकत्वे तु सताऽसता वा सुखदुःखादिना कर्मफलं कस्तस्य विशेषः इति कर्मवैफल्यमेव । तदुक्तम्—“वर्षाऽऽतपाभ्यां किं व्योम-
न-श्चर्मण्यस्ति तयोः फलम् । चर्मोपमश्चेत्सोऽनित्यः, खतुल्यश्चेदसत्समः ॥ १ ॥ ” इति तस्मात् त्यज्यतामेव मूर्द्धाभिपिक्तः प्रथमो मोह आत्मग्रहो नाम, तन्निवृत्तावा-
त्मीयग्रहोऽपि विरस्यति । अहमेव न, किं मेम ? इति । तदिदमहङ्कारमकारं प्रस्थिप्रहाणेन नैरात्म्यदर्शनमेव निर्वाणं हारम्, अन्यथा कौतुक्कुती निर्वाणवार्तापि ? । तदपि

वार्त्तम्, हेतुफलभावप्रवाहस्य भावस्य, सन्तानस्यानन्तरमेव नियामकत्वेन निरस्तत्वात् । यत्पुनः सुखादिविकाराभ्युपगमे चर्मादिवत् आत्मनोऽनित्यत्वं प्रसजितं तदिष्टमेव, कथं-
चिदनित्यत्वेनात्मनः स्याद्वादिभिः स्वीकारात् । नित्य-
त्वस्य कथांचदेवाभ्युपगमात् । यत्तु नित्यत्वे अस्यात्मीय-
ग्रहसद्भावेन मुक्त्यनवाप्तिदूषणमभाषि, तदप्यनवदातं वि-
दितपर्यन्तविरससंसारस्वरूपाणां परिगतपारमार्थिकैका-
न्तिकात्यन्तिकानन्दसद्बोहस्वभावाऽपवर्गापनिषदां च-म-
हात्मनां शरीरेऽपि किपाकपाकोपलिसपायस इव निर्म-
मत्वदर्शनात् । नैरात्म्यदर्शने पुनरात्मैव तावद्भास्ति, कः
प्रेत्य सुखीभवनाथं यतिष्यते ? ज्ञानक्षणेऽपि संसारी
कथमपरज्ञानक्षणे सुखीभवनाथं घटिष्यते ? न हि दुःखी
देवदत्तो यज्ञदत्तसुखाय चेष्टमानो दृष्टः, एकक्षणस्य तु दुःखं
स्वरसनाशित्वात्तेनैव साद्धं दध्यसे ! सन्तानस्तु न, वास्तवः
काश्चिदिति प्ररूपितमेव, वास्तवत्वे तस्य निष्प्रत्यूहात्म-
सिद्धिरिति ।

अथ-आत्मनः परपरिकल्पितस्वरूपप्रतिषेधाय स्वाभि-
मतधर्मान्वर्णयन्ति—

चैतन्यस्वरूपः परिणामी कर्ता साक्षाद्भोक्ता स्वदेहपरि-
माणः प्रतिचेत्रं भिन्नः पौद्गलिकाऽदृष्टवांश्चाऽयमिति । ५६ ।

चैतन्यं साकारनिराकारोपयोगाख्यं स्वरूपं यस्यासौ चै-
तन्यस्वरूपः परिणमनं प्रतिसमयमपरापरपर्यायेषु गमनं
परिणामः स नित्यमस्यास्तीति परिणामी, करोत्यदृष्टादि-
कमिति कर्ता, साक्षादनुपचरितवृत्त्या भुङ्क्ते सुखादिकमिति
साक्षाद्भोक्ता, स्वदेहपरिमाणः स्वोपात्तवपुर्धर्मापकः, प्रति-
चेत्रं प्रतिशरीरं भिन्नः पृथक्, पौद्गलिकादृष्टवान् पुद्गलघ-
टितकर्मपरतन्त्रः, अयमित्यनन्तरं प्रमातृत्वेन निरूपित आ-
त्मेति । अत्र चैतन्यस्वरूपत्वपरिणामित्वविशेषणाभ्यां जड-
स्वरूपः कूटस्थनित्यो नैयायिकादिसम्मतः प्रमाता व्यवच्छि-
द्यते । यतो येषामात्मानुपयोगस्वभावस्तावत्, तेषां नासौ
पदार्थपरिच्छेदं विदध्याद्, अचेतनत्वाद्, आकाशवत् । अथ
नोपयोगस्वभावत्वं चेतनत्वम्, किं तु चैतन्यसमवायः, स
चात्मनोऽस्तीत्यसिद्धमचेतनत्वमिति चेत् । तदनुचितम्,
इत्थमाकाशादेगपि चेतनत्वापत्तेः, चैतन्यसमवायो हि त्रि-
हायः—प्रमुखेऽपि समानः, समवायस्य स्वयमविशिष्टस्यैकस्य
प्रतिनियमहेत्वभावादात्मन्येव ज्ञानं समवेतं नाकाशादि-
ष्विति विशेषाव्यवस्थितः । ननु यथेह कुण्डे धर्मीति प्रत्ययात्र
तत्कुण्डादन्यत्र तद्वधिसंयोगः शक्यसंपादनः, तथेह मयि-
ज्ञानमितीहैदं प्रत्ययात् नात्मनोऽन्यत्र गगनादिषु ज्ञानसम-
वाय इति चेत् । तदयौक्तिकम् । यतः खाऽऽद्योपि ज्ञान-
मस्मास्त्विति प्रतीयन्तु, स्वयमचेतनत्वाद्, आत्मवत् ; आ-
त्मानो वा मैवं प्रणिशुः, तत्र एव, खादिवद् ; इति जडा-
त्मवादमते सन्नपि ज्ञानमिहेति प्रत्ययः प्रत्यात्मवेद्यो न
ज्ञानस्यात्मानि, समवायं नियमयति, विशेषाभावात् । न-
न्वेवमिह पृथिव्यादिषु रूपादय इति प्रत्ययोऽपि न रूपादीनां
पृथिव्यादिषु समवायं साधयेत्, यथा खादिषु, तत्र वा
स तं साधयेत्, पृथिव्यादिष्विव, इति न क्वचित्प्रत्यय-
विशेषात् कस्यचित् व्यवस्थेति चेत् । सत्यम्, अयमपरो-

ऽस्य दोषोऽस्तु, पृथिव्यादीनां रूपाद्यनात्मकत्वे खादिभ्यो विशिष्टतया व्यवस्थापयितुमशक्तेः । स्यान्मतम् आत्मनो ज्ञानमस्मादिति प्रतीयन्ति । आत्मत्वात्, ये तु न तथा ते नाऽऽत्मानो, यथा खादयः, 'आत्मानंश्चेतिऽहं प्रत्ययग्राह्या-स्तस्मात्तथा; इत्यात्मत्वमेव खाऽऽदिभ्यो विशेषमात्मनां साधयति, 'पृथिवीत्वादिवत्, पृथिव्यादीनां पृथिवीत्वादि-योगादि पृथिव्यादयः, तद्वदात्मत्वयोगादात्माने इति । तदयुक्तम्, आत्मत्वाद्विजातीनामपि जानिमदनात्मकत्वे तत् समवायनियमासिद्धेः । प्रत्ययविशेषात्तत्सिद्धिरिति चेत्, स एव विचारयितुमारब्धः परस्परमत्यन्तभेदाविशेषोऽपि जातितद्वताम्, आत्मत्वजातिरात्मानि प्रत्यविशेषमुपजनयति, न पृथिव्यादीषु; पृथिवीत्वादिजातयश्च तत्रैव प्रत्ययमुत्पादयन्ति, नात्मानि; इति कोऽत्र नियमहेतुः ? । समवाय इति चेत्, सोऽयमन्योन्यसंश्रयः-सति प्रत्ययविशेषे जातिविशेषस्य जातिमति समवायः, सति च समवाये प्रत्ययविशेष इति । प्रत्यासत्तिविशेषादन्यत् एव तत्प्रत्ययविशेष इति चेत् । स कोऽन्योऽन्यत्र कथंचित्तदात्म्यपरिणामाद् ? इति स एव प्रत्ययविशेषहेतुरेवोपेतव्यः तदभावे तदघटनाज्जानिविशेषस्य कच्चिदेव समवायाऽसिद्धेरात्मादिविभागानुपपत्तेरात्मन्येव ज्ञानं समवेतमिहेदमिति प्रत्ययं कुरुते न पुनराकाशादिषु; इति प्रतिपत्तुमशक्तेन चैनन्ययोगादात्मनश्चेतनत्वं सिध्येत्; अथ किमपरं ? प्रतीयते तावच्चेतना-समवायादात्मा चेतन इति चेत् । तदयुक्तम् । यतः प्रतीतिश्चेत्प्रमाणीक्रियते, तर्हि निष्प्रतिबन्धमुपयोगात्मक एवाऽऽत्मा प्रसिध्यति । न हि जातुचित्स्वयमचेतनोऽहं चेतनायोगाच्चेतनः, अचेतने वा मयि चेतनायाः समवाय इति प्रतीतिरस्ति; ज्ञाताऽहमिति समानाधिकरणतया प्रतीतिः । भेदे तथा प्रतीतिरिति चेत् । न, कथंचित्तदात्म्याभावे तददर्शनात् । यष्टिः पुरुष इत्यादिप्रतीतिस्तु भेदे सत्युपचाराद् दृष्टं न पुनस्तात्त्विकी, तथा चात्मनि ज्ञाताऽहमिति प्रतीतिः कथंचिच्चेतनाऽऽत्मातां गमयति तामन्तरेणानुपपद्यमानत्वात् कलशादिवत्; न हि कलशादिरचतनात्मको ज्ञाताऽहमिति प्रत्येति । चैतन्ययोगाभावात्सौ न तथा प्रत्येतीति चेत् । न, अचेतनस्यापि चैतन्ययोगाच्चेतनोऽहमिति प्रतिपत्तेरनन्तरमेव निरस्तत्वाद्, इत्यचेतनत्वं सिद्धमात्मनो जडस्यार्थपरिच्छेदं पराकरोति; तं पुनरिच्छता चैतन्यस्वरूपताऽस्य स्वीकरणीया । ननु, ज्ञानवानहमिति प्रत्ययादात्मज्ञानयोर्भेदः, अन्यथा धनवानिति प्रत्ययादपि धननद्वनोर्भेदाभावानुपपत्तादिति कश्चित् । तदप्यस्तु । यतो ज्ञानवानहमिति नाऽऽत्मा प्रत्येति जडवैकान्तरूपत्वाद्, घटवत् । सर्वथा जडश्च स्यादात्मा, ज्ञानवानहमिति प्रत्यय-श्चाऽस्य स्यात्; विरोधाभावाद्, इति मा निर्णयिषीः; तस्य तथोत्पत्त्यसंभवात्; ज्ञानवानहमिति हि प्रत्ययो नागृहीते ज्ञानाख्ये विशेषणे विशिष्ये चात्मनि जातूपपद्यते, स्वमत-विरोधात् । " नागृहीतविशेषणा विशिष्ये बुद्धिः " इति वचनात् । गृहीतयोस्तयोरुपपद्यते इति चेत्, कुनस्तद्-गृहीतिः ? । न तावत्स्वतः स्वसंवेदनानभ्युपगमात्, स्वसंविदिते ह्यात्मनि ज्ञाने च स्वतः सा युज्यते, नान्यथा; संतोमान्तरवत् । परतश्चेत्; तदपि ज्ञानान्तरं विशेष्यं

नागृहीते ज्ञानत्वविशेषणे ग्रहीतुं शक्यमिति । ज्ञानान्तरात्, तदग्रहणेन भाव्यमित्यनवस्थानात्कुतः प्रकृतप्रत्ययः । तदेवं नाऽऽत्मानो जडस्वरूपतासंगच्छते नाऽपि कूटस्थ-नित्यता । यतो ग्रथाविधः पूर्वदशायामात्मा तथाविध एव चेत् ज्ञानोत्पत्तिसमयेऽपि भवत्तदा प्रागिव कथमेव पदार्थपरिच्छेदकः स्यात् ? प्रतियोगित्वरूपामुत्पत्तिरूप-त्वात्कौटस्थस्य; पदार्थपरिच्छेदे तु प्राग्प्रमातुः प्रमातृ-रूपतया परिणामात्कुतः कौटस्थमिति कर्त्ता साक्षा-द्भोक्तेति विशेषणगुणलकेन कापिलमतं निरस्क्रियते, तथा हि-कापिलः कर्तृत्वं प्रकृतेः प्रतिजानीतः न पुरुषस्य । " अकर्त्ता-निर्गुणो-भोक्ता " इति वचनात् । तदयुक्तम् । यतो यद्ययमकर्त्ता स्यात् तदानीमनुभवितापि न भवेत् । द्रष्टुः कर्त्तृत्वे मुक्तस्याऽपि कर्तृत्वप्रसङ्गिरिति चेत् । मुक्तः किम-कर्त्तृष्टः ? । विषयसुखादेरकर्त्तृत्वेति चेत्, कुतः स तथा ? । तत्कारणकर्मकर्तृत्वाभावादिति चेत्, तर्हि संसारी विषयसुखादिकारणकर्मविशेषस्य कर्तृत्वात् विषयसुखादेः कर्त्ता, स एव चानुभविता किं न भवेत् ? । संसार्यवस्थायामात्मा विषयसुखाऽऽदितत्कारणकर्मणां न कर्त्ता चेतन-त्वात्, मुक्ताऽवस्थावत्; इत्येतदपि न सुन्दरम् । स्वेष्ट-विघातकारित्वात् संसार्यवस्थायामात्मा न सुखादेर्भोक्ता, चेतनत्वात्, मुक्तावस्थावद्; इति स्वेष्टस्यात्मना भोक्तृ-त्वस्य विघातात् । प्रतीतिविरुद्धमिष्टविघातसाधनमिद-मिति चेत् । कर्तृत्वाभावसाधनमपि किं न तथा ? पुंसः श्रोता ब्राताऽहमिति स्वकर्तृत्वप्रतीतिः । अथ श्रोता-ऽहमित्यादिप्रतीतिरहंकाराऽऽस्पदम्, अहंकारस्य च प्रधानमेव कर्तृतया प्रतीयत इति चेत्, तत एवाऽ-नुभवित्वप्रधानमस्तु । न हि तस्याऽहंकाराऽऽस्पदत्वं न प्रतिभाति, शब्दादेरनुभविताहमिति प्रतीतिः सकलजन-साक्षिकत्वात् । भ्रान्तमनुभवितुरहंकाराऽऽस्पदत्वमिति चेत्, कर्तुः कथञ्च भ्रान्तम् ? । तस्याऽहंकाराऽऽस्प-दत्वादिति चेत्, तत एवानुभवितुस्तदभ्रान्तमस्तु, तस्योपा-धिकत्वादहंकाराऽऽस्पदत्वं भ्रान्तमेवेति चेत्, कुतस्तदौपा-धिकत्वसिद्धिः ? । अथ पुरुषस्वभावत्वाऽभावादहंकारस्य तदास्पदत्वं पुरुषस्वभावस्यानुभवित्वस्यौपाधिकमिति चेत् । स्यादेवं, यदि पुरुषस्वभावोऽहंकारो न स्यात् । मुक्त-स्याऽहंकाराऽभावात् अपुरुषस्वभाव एवाऽहंकारः स्व-भावो हि न जातुचित्तद्वन्तं त्यजति, तस्य निःस्वभावत्व-प्रसङ्गादिति चेत् । न, स्वभावस्य द्विविधत्वात् सामान्यवि-शेषपर्यायभेदात् । तत्र सामान्यपर्यायः शाश्वतिकस्वभावः । कादाचित्को विशेषपर्याय इति न कादाचित्कत्वात्पुंस्य-दङ्कारादेव तत्स्वभावता, ततो न तदास्पदत्वमनुभवित्व-स्यौपाधिकं, येनाऽभ्रान्तं न भवेत् । ततः सिद्धमात्मानुभ-वितेव कर्त्ताः अकर्तृभोक्तृत्वानुपपत्तश्च । ननु भोक्तृत्वम-भ्युपचरितमेवास्य, प्रकृतिविकारभूतार्यां हि दर्पणाकारार्यां बुद्धौ संक्रान्तानां सुखदुःखादीनां पुरुषः स्वात्मनि प्रति-विम्बोदयमात्रेण भोक्ता व्यपदिश्यते । तदशस्य, तस्य तथा-परिणाममन्तरेण प्रतिविम्बोदयस्याऽघटनात् स्फटिका-दावपि परिणामेनैव प्रतिविम्बोदयसमर्थनात्, तथापरिणा-माभ्युपगमे च कुतः कर्तृत्वमस्य न स्यात् ? इति सिद्ध-

मस्य कर्तृत्वं साक्षाद् भोक्तृत्वं चेति, स्वदेहपरिमाण इत्य-
नेनापि नैयायिकादिपरिकल्पितं सर्वगतत्वमात्मनो निरि-
ध्यते, तथात्वे जीवतत्त्वप्रभेदानां व्यवस्थानाप्रसिद्धिप्रसङ्गात् ।
सर्वगतात्मन्येकत्रैव नानात्मकार्यपरिसमाप्तं, सकृन्नात्मनः-
समायोगो हि नानाऽऽत्मकार्यं तच्चैकत्रापि युज्यते, नभसि
नानाघटादिसंयोगवत् । एतेन युगपन्नानाशरीरेन्द्रियसंयोगः
प्रतिपादितः । युगपन्नानाशरीरेष्वात्मसमवायिनां सुखदुः-
खादीनामनुपपत्तिः, विरोधादिति चेत् । न, युगपन्नानाभे-
र्यादिष्वाकाशसमवायिनां विततादिशब्दानामनुपपत्तिप्रस-
ङ्गात्, तद्विरोधस्याविशेषात् । तथाविधशब्दकारणभेदाच्च
तदनुपपत्तिरिति चेत्, सुखाऽऽदिकारणभेदाच्चदनुपपत्ति-
रप्येकत्रात्मनि मा भूद् विशोभावात् । विरुद्धधर्माध्यासा-
दात्मनो नानात्वमिति चेत् । तत एवाकाशस्यापि नानात्वम-
स्तु । प्रदेशभेदोपचाराददोष इति चेत्, तत एवात्मन्य-
प्यदोषः । जननमरणकरणादिप्रतिनियमोऽपि सर्वगतात्मवा-
दिनां नाऽऽत्मबहुत्वं साधयत्, एकत्राऽपि तदुपपत्तेः, घटा-
काशादिजननविनाशाऽऽदिवत् ; न हि घटाकाशस्योपपन्नौ
घटाकाशस्योत्पत्तिरेव, तदा विनाशस्यापि दर्शनात् ;
नापि विनाशे विनाश एव, जननस्यापि तदोपलम्भात्,
स्थितौ वा न स्थितिरेव विनाशोत्पादयोरपि तदा समीक्ष-
णात् । सति बन्धे न मोक्षः, सति वा मोक्षे न बन्धः स्याद्,
एकत्रात्मनि विरोधादिति चेत् । न, आकाशेऽपि सति घट-
बन्धे घटान्तरमात्राभावप्रसङ्गात् ; सति वा घटविश्लेषे घ-
टान्तरविश्लेषप्रसङ्गात् । प्रदेशभेदोपचाराच्च तत्प्रसङ्ग इति
चेत्, तत एवात्मनि न तत्प्रसङ्गः । नभसः प्रदेशभेदोपगमे जी-
वस्याप्येकस्य प्रदेशभेदोऽस्त्विति कुतो जीवतत्त्वप्रभेदव्य-
वस्था ? यतो व्याकृत्यं स्यात् । नन्वात्मनो व्यापकत्वाऽभावे
दिग्देशान्तरवर्त्तिपरमाणुभिर्युगपत्संयोगाभावादाद्यकर्माभा-
वः, तदभावादन्यसंयोगस्य तन्निमित्तशरीरस्य तेन तत्संव-
न्धस्य चाऽभावादनुपपत्तिरिति चेत् । सर्वदा सर्वेषां मोक्षः स्यात् ।
अस्तु वा यथा कथंचिच्छरीरोत्पत्तिः, तथाऽपि सावयवं
शरीरं प्रत्यवयवमनुप्रविशन्नात्मा साऽवयवः स्यात्, तथा
चास्य पटादिवत् कार्यत्वप्रसङ्गः । कार्यत्वे चाऽसौ विजानी-
यैः सजानीयैर्वा कारणैरारभ्यत । न प्राच्यः प्रकारः, विजा-
नीयानामनारम्भकत्वात् । न द्वितीयः, यतः सजानीयत्वं ने-
षामात्मत्वाऽभिभवन्धादिव स्यात् तथा चात्मभिरारभ्यते
इत्यायातम्, एतच्चयुक्तम्, एकत्र शरीरेऽनेकात्मनामात्मार-
म्भकाणामसंभवात् । संभवे वा प्रतिसंधानानुपपत्तिः ; न
ह्यन्येन दृष्टमन्यः प्रतिसंधातुमर्हत्यतिप्रसङ्गात्, तदारभ्यत्वे
चास्य घटवदवयवक्रियातो विभागात्संयोगविनाशाद्वि-
नाशः स्यात् । शरीरपरिणामत्वे चात्मनो मूर्तत्वानुपपत्ता-
च्छरीरेऽनुप्रवेशो न स्यात्, मूर्ते मूर्तस्यानुप्रवेशविरोधात् ;
ततो निरात्मकमेव अखिलं शरीरमनुष्यते । कथं वा तत्प-
रिमाणत्वे तस्य बालशरीरपरिमाणस्य सतो युवशरीरपरि-
माणस्वीकारः स्यात्, तत्परिमाणपरित्यागात्, तदपरित्या-
गाद्धा । परित्यागाच्च तदा शरीरवत्तस्याऽनित्यत्वप्रसङ्गा-
त्परलोकाद्यभावाऽनुपपन्नः । अथापरित्यागात्, तत्र, पूर्वपरि-
माणाऽपरित्यागे शरीरवत्तस्योत्तरपरिमाणोत्पत्त्यनुपपत्तेः ।
तथा-“ यदि वपुः परिमाणपवित्रितं, वदसि जैनमतानुग ।

पूरुषम् । वद तदा कथमस्य विखण्डने, भवति तस्य न ख-
ण्डनडम्बरम् ॥ १ ॥ ” अत्राभिदध्महे-यदभ्यधायि नन्वा-
त्मनो व्यापकत्वाभाव इत्यादि, तदसत्यम् । यद्येन संयुक्तं
तदेव-तं प्रत्युपसर्पतीति नियमाऽसंभवात् ; अयस्कान्ते
प्रत्ययसंस्तेनाऽसंयुक्तस्याप्याकर्षणोपलब्धेः । अथासंयुक्त-
स्याप्याकर्षणे तच्छरीरारम्भं प्रत्येकमुखीभूतानां त्रिभुव-
नोदरविवरवर्त्तिपरमाणुनामुपसर्पणप्रसङ्गात् न जाने कि-
यत्परिमाणं तच्छरीरं स्यादिति चेत् । संयुक्तस्याप्याकर्षणे
कथं स एव दोषो न भवेद् ? आत्मनो व्यापकत्वेन सकल-
परमाणुनां तेन संयोगात् । अथ तदभावाविशेषेऽप्यदृष्ट-
वशाद्विवर्त्तितशरीरोत्पादनानुगुणा नियता एव परमाणव
उपसर्पन्ति तदितरत्रापि तुल्यम् । यच्चान्यदुक्तम्-“ सा-
वयवं शरीरं प्रत्यवयवमनुप्रविशन्नात्मे ” त्यादि, तदप्युक्ति-
मात्रम्-सावयवत्व-कार्यत्वयोः कथञ्चिदात्मन्यभ्युपगमात् ।
न चैवं घटादिवत्प्राक् प्रसिद्धसमानजातीयवयवारभ्यत्व-
प्रसङ्गः ; न खलु, घटादावपि कार्यं प्राक् प्रसिद्धसमान-
जातीयकपालसंयोगारभ्यत्वं दृष्टम्, कुम्भकारादिव्यापा-
रान्वितान्मृपिण्डात्प्रथममेव पृथुधुधोदराद्याकारस्याऽस्या-
त्पत्तिप्रतीतिः । द्रव्यस्य हि पूर्वाकारपरित्यागेनोत्तराकार-
परिणामः कार्यत्वं, तच्च वहिरिवान्तरप्यनुभूयत एव । न
च पटाऽऽदौ स्वावयवसंयोगपूर्वककार्यत्वोपलम्भात् सर्वत्र
तथाभावां युक्तः, काष्ठं लाहलेख्यत्वोपलम्भात् वज्रंऽपि
तथाभावप्रसङ्गात् ; प्रमाणवाधनमुभयत्र तुल्यम् । न चो-
क्तलक्षणकार्यत्वाभ्युपगमेऽप्यात्मनोऽनित्यत्वानुपपत्तात् । प्र-
तिसंधानाभावोऽनुपपद्यते, कथञ्चिदनित्यत्वे सत्येवास्याप-
पद्यमानत्वात् । यच्चाऽवाचि शरीरपरिमाणत्वे चाऽऽत्मनो
मूर्तत्वानुपपन्नं इत्यादि, तत्र किमिदं मूर्तत्वं नाम ?-
असर्वगतद्रव्यपरिमाणत्वं, रूपादिमत्त्वं वा । तत्र नाद्यः
पक्षो दोषोपाय, सम्मतत्वात् । द्वितीयपक्षस्त्वयुक्तः,
व्याप्यभावात् ; न हि यदसर्वगतं तन्नियमेन रूपादिमदि-
त्यविनाभावोऽस्ति, मनसाऽसर्वगतत्वेऽपि तदसंभवात् ।
अनो नाऽऽत्मनः शरीरेऽनुप्रवेशानुपपत्तिर्यतो निरात्मकं
तत्स्यात् । असर्वगतद्रव्यपरिमाणलक्षणमूर्तत्वस्य मनोव-
त्प्रवेशप्रतिबन्धकत्वात् ; रूपाऽऽदिमत्त्वलक्षणमूर्तत्वोपे-
तस्याऽपि हि जलादभस्मादावनुप्रवेशो न निषिध्यते, आ-
त्मनस्तु तद्वहिनस्यापि तत्रासौ प्रतिबन्धन इति महश्चित्रम् ।
यदप्यवादि-तत्परिमाणत्वे तस्य बालशरीरपरिमाणस्ये-
त्यादि, तदप्ययुक्तम्, युवशरीरपरिमाणावस्थायामात्मनो
बालशरीरपरिमाणपरित्यागे सर्वथा विनाशाऽसंभवात्,
विफलावस्थोत्पादे सर्पवत्, इति कथं परलोकाभावोऽनु-
पपद्यते ? पर्यायतस्तस्यानित्यत्वेऽपि द्रव्यनो नित्यत्वात् ।
यच्चाल्लिप-“यदि वपुर्परिमाणपवित्रितम्” इत्यादि, तदप्य-
पेशलम्, शरीरखण्डने कथंचित्तत्खण्डनस्येष्टत्वात् शरी-
रसंवद्धान्मप्रदेशभ्यो हि कोनपयात्मप्रदेशानां खण्डित-
शरीरप्रदेशे अवस्थानमात्मनः खण्डनं, तच्चात्र विद्यत एव ;
अन्यथा शरीरात्पृथग्भूतावयवस्य कम्पोपलब्धिर्न स्यात् ।
न च खण्डनावयवानुप्रविष्टस्यान्मप्रदेशस्य पृथगात्मत्व-
प्रसङ्गः । “नत्रैवानुप्रवेशात्” । न चैकत्र सन्तानेऽनक आत्मा
अनेकार्थप्रतिभासिज्ञानानामेकप्रमात्राधारतया प्रतिभासा-
भावप्रसङ्गात्, शरीरान्तरव्यवस्थितानेकज्ञानावसेयार्थसं-

वित्तिवत् । कथं खण्डिताऽऽखण्डितावयवयोः संघट्टनं पश्चादिति चेत् ? एकान्तेन छेदानभ्युपगमात्, पश्चान्तत्तुवदच्छेदस्यापि स्वीकारात् : तथाभूताऽदृष्ट्यशाश्च तत्संघट्टनमविरुद्धमेवेति तनुपरिमाण एवाऽऽत्माङ्गीकर्तव्यो न व्यापकः । तथा चाऽऽत्मा व्यापको न भवति, चेतनत्वात्, यन्तु नैवं न तच्चेतनं; यथा व्योम, चेतनश्चाऽऽत्मा, तस्माद्व्यापकः । अव्यापकत्वं चास्य तत्रैवोपलभ्यमानगुणत्वेन सिद्धा शरीरपरिमाणना । प्रतिक्षेत्रं विभिन्न इत्यनेन तु विशेषणेनाऽऽत्माद्वैतमपास्तम् एतदपासनप्रकारश्च प्रागेव धातु इति न पुनरुच्यते । रत्ना० ७ परि० ।

(२५) आत्माधिकाराद् रत्नप्रभादिभावानात्मत्वादिभावेन चिन्तयन्नाह—

आया भंते ! रयणप्पभा पुढवी, अण्णा रयणप्पभा पुढवी ?, गोयमा ! रयणप्पभापुढवी सिय आया, सिय णो आया, सिय अवत्तव्वं आताति य, णो आताति य । से केणऽट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ रयणप्पभा पुढवी सिय आया, सिय णो आया, सिय अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य, गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया, परस्स आदिट्ठे णो आया, तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं रयणप्पभा पुढवी आयाति य, णो आयाति य से तेणऽट्ठेणं तं चेव ०जाव णो आयाति य । आया भंते ! सकरप्पभा पुढवी जहा रयणप्पभा पुढवी तहा सकरप्पभाए वि एवं ०जाव अहे सत्तमा ।

'आया भंते ! इत्यादि, अनति-सततं गच्छन्ति तांस्तान्पर्यायास्त्रिधात्मा ननश्चात्मा सद्रूपा रत्नप्रभा पृथिवी, 'अन्न' ति-अनात्मा; असद्रूपेत्यर्थः । 'सिय आया सिय नो आय' ति-स्यात्सती स्यादसतीति । 'सिय अवत्तव्वं' ति-आत्मत्वेनाऽनात्मत्वेन च व्यपदेश्यमशक्यं वस्तुत्वति भावः । कथमवक्लव्यम् ? इत्याह-आत्मेति च नो आत्मेति च; वक्लुमशक्यमित्यर्थः, 'अप्पणो आदिट्ठे' ति-आत्मनः, स्वस्य रत्नप्रभाया एव वर्णोदियैरादिष्टे आदेशे सति तैर्व्यपदिष्टासतीत्यर्थः, आत्मा भवति स्वपर्यायापेक्षया सतीत्यर्थः, 'परस्स आदिट्ठे नो आय' ति-परस्य शर्करादिपृथिव्यन्तरस्य पर्यायैरादिष्टे-आदेशे सति; तैर्व्यपदिष्टा सतीत्यर्थः, नोआत्मा अनात्मा भवति; पररूपापेक्षयाऽसतीत्यर्थः, 'तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं' ति-तयोः स्वपर्योरुभयं तदेव वा उभयं तदुभयं तस्य पर्यायैरादिष्टे आदेशे सति; तदुभयपर्यायैर्व्यपदिष्टेत्यर्थः, अवक्लव्यम्—अवाच्यं वस्तु स्यात्, तथाहि—नहसौ आत्मेति वक्तुं शक्या, परपर्यायापेक्षया अनात्मत्वात्तस्या नाऽप्यनात्मेति वक्तुं शक्या, स्वपर्यायापेक्षया तस्या आत्मत्वादिति, अवक्लव्यत्वं च आत्माऽनात्मशब्दापेक्षया न तु सर्वथा, अवक्लव्यशब्देनैव तस्या उच्यमानत्वादनभिलाष्यभावानामपि भावपदार्थ-वस्तु प्रभृतिशब्दैरनभिलाष्यशब्देन वाऽभिलाष्यत्वादिति ।

आया भंते ! सोहम्मे कप्पे पुच्छा, गोयमा ! सोहम्मे कप्पे सिय आया, सिय णो आया ०जाव णो आयाति

य, से केणऽट्ठेणं भंते ! ०जाव णो आयाति य ?, गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया, परस्स आदिट्ठे णो आया, तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य, से तेणऽट्ठेणं गोयमा ! तं चेव ०जाव णो आयाति य, एवं ०जाव अचुयकप्पे । आया भंते ! गोविज्जगविमाणे अस्से गोविज्जगविमाणे एवं जहा रयणप्पभापुढवी तहेव, एवं अणुत्तरविमाणा वि, एवं ईसिप्पम्भारा वि । आया भंते ! परमाणुपोग्गले, अण्णे परमाणुपोग्गले । एवं जहा सोहम्मे कप्पे तहा परमाणुपोग्गले वि भाणियव्वे ।

एवं परमाणुसूत्रमपि ।

आया भंते ! दुपदेसिए खंधे, अस्से दुपदेसिए खंधे ?, गोयमा ! दुपदेसिए खंधे सिय आया १, सिय णो आया २, सिय अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ३, सिय आया य, सिय णो आया य ४, सिय आया य अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ५, सिय णो आया य अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ६, से केणऽट्ठेणं भंते ! एवं तं चेव ०जाव णो आयाति य अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य १, गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया १, परस्स आदिट्ठे णो आया २, तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं दुपदेसिए खंधे आयाति य णो आयाति य ३ । देसे आदिट्ठे सम्भावपज्जे देसे आदिट्ठे अमभावपज्जे दुपदेसिए खंधे आया य णो आया य ४, देसे आदिट्ठे सम्भावपज्जे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जे दुपदेसिए खंधे आया य अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ५, देसे आदिट्ठे असम्भावपज्जे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जे दुपदेसिए खंधे णो आया य अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ६ से तेणऽट्ठेणं तं चेव ०जाव णो आयाति य ।

द्विप्रदेशिकसूत्रे पदं भङ्गाः, तत्राद्यास्त्रयः सकलस्कन्धापेक्षाः पूर्वोक्ता एव, तदन्ये तु त्रयो देशापेक्षास्तत्र च गोयमेत्यत आरभ्य व्याख्यायते—'अप्पणो' ति-स्वस्य पर्यायैः 'आदिट्ठे' ति-आदिष्टे-आदेशे सति; आदिष्ट इत्यर्थः, द्विप्रदेशिकस्कन्ध आत्मा भवति १, एवं परस्य पर्यायैरादिष्टोऽनात्मा २, तदुभयस्य द्विप्रदेशिकस्कन्धतदन्यस्कन्धलक्षणस्य पर्यायैरादिष्टोऽसाववक्लव्यं वस्तु स्यात्, कथम् ? आत्मेति चाऽनात्मेति चेति ३, तथा द्विप्रदेशत्वात्तस्य देश एक आदिष्टः, सद्भावप्रधानाः-सत्तानुगताः पर्यवा यस्मिन् स सद्भावपर्यवः, अथवा-तृतीयावहुवचनमिदं स्वपर्यवैरित्यर्थः, द्वितीयस्तु देश आदिष्टः असद्भावपर्यवः परपर्यायैरित्यर्थः, परपर्यवाश्च तदीयद्वितीयदेशसम्बन्धिनो वस्तुवन्तरसम्बन्धिनो वेति, ततश्चासौ द्विप्रदेशिकः स्कन्धः 'क्रमेणात्मा' चेति नोआत्मा चेति ४, तथा तस्य देश आदिष्टः सद्भाव-

: आया भंते, चउप्पदेसिए खंधे अस्सें पुच्छा, गोयमा !
 चउप्पदेसिए खंधे सिय आया १, सिय णो आया २,
 सिय अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ३, सिय आ-
 या य णो आया य ४, सिय आया य अवत्तव्वं ४, सिय
 णो आया य अवत्तव्वं ४, सिय आया य णो आया य
 अवत्तव्वं आयाति य णो आति य १६ सिय आया य
 णो आया य अवत्तव्वाइं आयाओ य णो आयाओ य
 १७, सिय आया य णो आयाओ य अवत्तव्वं आयाति
 य णो आयाति य १८, सिय आयाओ य णो आया य
 अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य १९, से केणऽट्ठेणं
 भंते ! एवं वुच्चइ-चउप्पदेसिए खंधे सिय आया य णो
 आया य अवत्तव्वं, तं चेव अट्ठे पडिउच्चारयेव्वं १,
 गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया १, परस्स आदिट्ठे
 णो आया २, तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं आयाति
 य णो आयाति य ३, देसे आदिट्ठे सव्भावपज्जवे
 देसे आदिट्ठे असव्भावपज्जवे ४ चउभंगो, सव्भाव-
 पज्जवेणं तदुभएण य ४ चउभंगो, असव्भावेणं तदु-
 भएण य ४ चउभंगो, देसे आदिट्ठे सव्भावपज्जवे देसे
 आदिट्ठे असव्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे
 चउप्पदेसिए खंधे आया य णो आया य अवत्तव्वं आ-
 याति य णो आयाति य १६, देसे आदिट्ठे सव्भावपज्जवे
 देसे आदिट्ठे असव्भावपज्जवे देसा आदिट्ठा तदुभय-
 पज्जवा चउप्पदेसिए खंधे भवइ आया य णो आया य

अवत्तवाइं आयाओ य णो आयाओ य १७, देसे आ-
दिहे सव्भावपज्जे देसा आदिहे असव्भावपज्जा देसे
आदिहे तदुभयपज्जे चउप्पदेसिए खंधे आया य णो
आयाओ य अवत्तवं आयाति य णो आयाति य १८,
देसा आदिहे सव्भावपज्जा देसे आदिहे असव्भाव-
पज्जे देसे आदिहे तदुभयपज्जे चउप्पदेसिए खंधे आ-
याओ य णो आया य अवत्तवं आयाति य णो आ-
याति य १९, से तेणऽहेण गोयमा ! एवं वुच्चइ च-
उप्पदेसिए खंधे मिय आया मिय णो आया मिय
अवत्तवं, निक्खेवो ते चेव भंगा उच्चारेयवा ० जाव
णो आयाति य ।

चतुष्पदेशिकेऽप्येवं नवरमेकोनविंशतिभङ्गास्तत्र त्रयः सक-
लादेशास्तथैव शेषेषु चतुर्षु प्रत्येकं चत्वारो विकल्पास्ते चैवं
चतुर्थादिषु त्रिषु- सप्तमस्त्वेषम्-

आया भंते ! पंचपदेसिए खंधे अणे पंचपदेसिए खंधे १,
गोयमा ! पंचपदेसिए खंधे मिय आया १, मिय णो
आया २, मिय अवत्तवं आयाति य णो आयाति य
३, मिय आया य णो आया य मिय अवत्तवं ४, णो
आया य अवत्तवेण य ४, तियगसंयोगे एको न पठति,
से केणऽहेण भंते ! तं चेव पडिउच्चारेयवं १, गोयमा !
अप्पणो आदिहे आया १, परस्स आदिहे णो आया २,
तदुभयस्स आदिहे अवत्तवं ३. देसे आदिहे सव्भाव-
पज्जे देसे आदिहे असव्भावपज्जे एवं दुयगसंयोगे
सव्वे पठति, तियगसंयोगे एको न पठति, छप्पदेसियस्स
सव्वे पठति जहा छप्पदेसिए एवं ० जाव अणंतपदेसिए ।
सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ० जाव विहरइ । (सूत्र-४६८)

पञ्चप्रदेशके तु द्वाविंशतिस्तत्राद्यास्तयस्तथैव, तदुत्तरेषु
च त्रिषु प्रत्येकं चत्वारो विकल्पास्तथैव, सप्तमे तु सप्त,
तत्र त्रिकसंयोगे किलाऽष्टौ भङ्गका भवन्ति, तेषु च सप्तैवेह
ग्राह्या एकस्तु तेषु न पतत्यसम्भवात्, इदमवाह-‘ तिगसं-
जोगे ’ इत्यादि । तत्रैतेषां स्थापना-
यश्च न पतति स पुनरयम्-२२२ पद-
देशिके त्रयोविंशतिरिति । अ० १२ श० १० उ० । (आत्म-
स्वरूपादि ‘ जीव ’ शब्दे चतुर्थभागेऽपि वक्ष्यते)

(२६) अप्पा णई वेतरणी, अप्पा कूडसामली ।

अप्पा काम दुहा धेरू, अप्पा मे नंदणं वणं ॥ ३६ ॥

अप्पा कत्ता विकत्ता य, दुहाण य सुहाण य ।

अप्पा मित्तममित्तं च, दुप्पट्टियसुपट्टिओ ॥ ३७ ॥

आत्मेति-व्यवच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्यात्मैव नान्यः कश्चिदि-
त्याह-नंदी-सरित् चैनंरणीति नरकनद्यां नाम, ततो महाऽ-
नर्थहेतुतया नरकनदीव अत एवाऽऽत्मैव कूटमिव जन्तुया-

तनाहेतुत्वाच्छालमली कूटशालमली नरकोद्भवा । तथाऽऽ-
त्मैव कामान्-अभिलाषान् दोग्धि-कामितार्थप्रापकतया
प्रपूरयति कामदुष्ठा धेनुरिव धेनुः, इयं च रुदित उक्ता,
एतदुपमत्वं चाभिलषितस्वर्गापवर्गावासिहेतुतया, आत्मैव
‘ मे ’ मम नन्दनं नन्दननामकं वनम्-उद्यानम् एतदौपम्यं
चास्य चित्तप्रहादहेतुतया यथा चैतदेवं तथाऽऽह-
आत्मैव कर्ता-विधायको दुःखानां, सुखानां चेति योगः,
प्रक्रमाच्छान्मन एव विकरिता च-विक्षेपकश्चात्मैव ते-
यामेव अतश्चात्मैव मित्रम्-उपकारितया सुहृत् ‘ अमि-
त्तं ’ ति-अमित्रं च-अपकारितया दुर्हृत् कीदृक् सन्-
‘ दुप्पट्टिय-सुपट्टिओ ’ ति-दुष्टं प्रस्थितः-प्रवृत्तो दु-
ष्प्रस्थितः, दुराचारविधातेति यावत्, सुष्ठु प्रस्थितः सुप्र-
स्थितः, सद्गुणानकर्त्तेति यावत्, योऽर्थः एतयोर्विशेषण-
समासः, दुष्प्रस्थितो ह्यात्मा समस्तदुःखहेतुरिति वैतर-
ण्यादिकारः, सुप्रस्थितश्च सकलसुखहेतुरिति कामधेन्वा-
कल्पः, तथा च-प्रव्रज्यावस्थायामेव सुप्रस्थितत्वेन आत्म-
नोऽन्येषां च योगकरणसमर्थत्वाज्जायत्वमिति सूत्रद्वयग-
र्भार्थः । उक्त० २० अ० ।

आत्मा चावश्यं पालयितव्यः—

अप्पा खलु सययं रक्खिअव्वो,

सच्चिदिएहिं सुसमाहिएहिं ।

अरक्खिओ जाइपहं उव्वइ,

सुरक्खिओ सव्वदुहाण मुच्चइ ॥ १६ ॥

आत्मा ‘ खलित्ति ’-खलुशब्दा विशेषणार्थः, शङ्को, सत्यां
परोऽपि सततं-सर्वकालं रक्षितव्यः-पालनीयः पारलौकि-
काऽपायेभ्यः, कथमित्युपायमाह-सर्वेन्द्रियैः स्पर्शनादिभिः
सुसमाहितेन; निवृत्तविषयव्यापारेणेत्यर्थः, अरक्षणरक्ष-
णयोः फलमाह-अरक्षितः सन् जातिपन्थानम्-जन्ममार्ग-
संसारमुपैति-सामीप्येन गच्छति सुरक्षितः पुनर्यथाऽऽ-
गमनप्रमादनं सर्वदुःखेभ्यः-शारीरमानसेभ्यो विमुच्यते,
विविधम्-अनेकैः प्रकारैरपुनर्ग्रहणपरमस्वास्थ्यापादनलक्ष-
णमुच्यते इति । दश० २ च० ।

आत्मा च सर्वस्याऽवलम्बनम्—

ममत्तं परिवज्जामि, निम्ममत्तं उव्वट्टिओ ।

आलंबणं च मे आया, अव्वेसेसं च वोसिरे ॥ ३७ ॥

तथा ममत्वम्-ममैतदित्येवं रूपो भावो ममत्वम्-प्रति-
बन्धस्तव मनोऽभिमतयस्तुष्विति शेषः, परिजानामि ज्ञप-
रिद्धया ज्ञात्वा; प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरामीत्यर्थः, अहं
किंभूतः सन् निर्ममत्वं-निःसङ्गत्वम् उपस्थितः; आश्रित
इत्यर्थः, नहि किमालम्बनतया चिन्तयतीत्याह-आलम्बनं-
च-आश्रयोऽवष्टम्भः आधार इत्यर्थः, ‘ मे ’ ममात्मैवाराधना-
हेतुरयम्, अवशेषम्-अपरं; शरीरोपध्यादि सर्वं व्युत्सृजामि ।
अथ केपु कार्यर्थव्ययमात्माऽवलम्बनम्विषय इत्याह—

आया हु महं नाणे, आया मे दंसणे चरित्ते य ।

आया पच्चखाणे, आया मे संयमे जोगे ॥ ३८ ॥

अतति-सततं गच्छति तासु तासु यानिष्यति आत्मा

स मम ज्ञाने-ज्ञानविषये आलम्बनं; सहाय इत्यर्थः, 'हु' स्फुटं भवतु इति शेषः । आत्मा मे दर्शने सम्यक्त्वे चारित्र्येऽपि चालम्बनं, तथा प्रत्याख्यान-भक्तपरिष्कारूपे संयमे च संयमसर्वविरत्यङ्गीकाररूपे, योगे च-प्रशस्तमनोवाक्याख्यापाररूपे ममाऽऽत्मैवालम्बनमनन्तान्यप्युपात्तानि द्रष्टव्यानि । एक एव चाऽऽत्मा सर्वमङ्गीकरोति ।

अथ निर्ममत्वाय एकत्वभावनां भावयति—

एगो वच्चइ जीवो, एगो चैवुववज्जइ ।

एगस्स चैव मरणं, एगो सिज्झइ नीरओ ॥ ३६ ॥

' एगो वच्चइ ' एकः स्वजनधनादिरहितो व्रजति जीवो; भवान्तरमिति शेषः, एक एव च उत्पद्यते मनुष्यादिरूपतया, एकस्यैव मरणं भवति, एक एव च कर्मरजोराहितः सन् सिध्यति जीवः. भवान्तरगमनस्य मरणस्य चैकार्थत्वेऽपि पृथगुपादानमेकत्वभावनोत्कर्षोपायार्थं नानादेशजधिनेयानां व्यक्तार्थप्रतिपादनार्थं वा ।

एगो मे सासओ अप्पा, नाणदंसणसंजुओ ।

सेसा मे वाहिरा भावा, सच्चे संजोगलक्खणा ॥ ४० ॥

' एगो मे ' एक एव ' मे ' मम आत्मा शश्वद्भवनात् शाश्वतः सहचारी ज्ञानदर्शनसंयुक्तः स एव; मदीय इत्यर्थः, शेषाः केचन ' मे ' मम बाह्या भावाः-पदार्थाः; पुत्रकल-आदिकाः ते सर्वे संयोजनं संयोगः स एव लक्षणं येषां ते तथा कृत्रिममेलापका एवेत्यर्थः; नतु शाश्वताः येषां संयोगस्तेषामवश्यभावी वियोग इति हेतोर्न मदीयास्ते इति परमार्थः । आतु० ।

आत्मकृतमेव च भुज्यते—

को देइ कस्स देज्जइ, विहियं को हरइ हीरण कस्स ।

सयमप्पणा विढत्तं, अल्लियइ सुहं पि दुक्खं पि ॥ १ ॥

महा० ६ अ० ।

आत्मनैव च संसारमुत्तरति—

खो खं गोयमा ! गुरुसीसगाण निस्साए संसारमुत्तरेज्जा । खो खं गोयमा ! परस्स निस्साए संसारमुत्तरेज्जा । अप्पणो निस्साए संसारमुत्तरेज्जा । महा० ३ अ० ।

(आत्मजयेनैव च क्रोधादिजयः)—

जे उ संगामकालंमि, नाया सूरपुरंगमा ।

खो ते पिट्ठमुवेहिंति, किं परं मरणं सिया ॥ ६ ॥

सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । (अस्या गाथाया अर्थः ' अकृतविसीयण ' शब्दे प्रथमभागे २२६ पृष्ठे गतः)

तदेवं सुभट्टदृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकमाह—

तमेगे परिभासंति, भिक्खयं साहुजीविणं ।

जे एवं परिभासंति, अंत एते समाहिये ॥ ८ ॥

सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । (अस्या गाथाया अर्थः ' परवादिबन्धन ' शब्दे पञ्चमे भागे वक्ष्यते)

धर्मः स्वाऽऽत्मसाक्षिक एव—

आया सयमेव अत्थाणं, निउणं जाणे जहट्टियं ।

आया चैव दुप्पतिजे, धम्मं वि य अत्तसक्खियं ॥ ६ ॥

महा० १ अ० ।

उक्तं च श्रीहरिभद्रपूज्यैः—

“ आयप्पमवं धम्मं, आयंति य अप्पणो सखं च ।

दंसणनाणचरित्ते-गत्तं जीवस्य परिणामं ॥ १ ॥ ”

रे भव्य ! हिताय वदामः सर्वागमेषु धर्म आत्मनः शुद्धा-परिणतिरेव निमित्तस्योपादानात्प्राकट्यहेतुत्वात्, बाह्या-चरणादिकं साधकैरारभ्यस्ते तथापि धर्महेतुत्वेनोपादेयं श्रद्धावद्भिः, तत्स्वात्मक्षेत्रव्यापकरूपानन्तपर्यायलक्षणं धर्मः उत्तराध्ययनावश्यकदिसर्वसिद्धान्ताशयः । अष्ट० ३२ अष्ट० ।

आत्मज्ञानस्यैव विद्यात्वम्—

नित्यशुच्यात्मताख्याति-रनित्याऽशुच्यनात्मसु ।

अविद्यातत्त्वधीर्विद्या, योगाचार्यैः प्रकीर्तिता ॥ १ ॥

यः पश्येन्नित्यमात्मान-मनित्यं परसंगमम् ।

छलं लब्धुं न शक्नोति, तस्य मोहमलिम्लुचः ॥ २ ॥

तरङ्गततरलां लक्ष्मी-मायुर्यायुवदस्थिरम् ।

अदभ्रधीरनुध्याये-दभ्रवद्भुरं वपुः ॥ ३ ॥

शुचीन्यप्यशुचीकर्तुं, समर्थेऽशुचिसम्भवे ।

देहे जलादिना शौच-भ्रमो मूढस्य दारुणः ॥ ४ ॥

यः स्नात्वा समताकुण्डे, हित्वा कश्मलजं मलम् ।

पुनर्न याति मालिन्यं, सोऽन्तरात्मा परः शुचिः ॥ ५ ॥

आत्मबोधो न वः पाशो, देहगेहधनादिषु ।

यः क्षिप्तोऽप्यात्मना तेषु स्वस्य बन्धाय जायते ॥ ६ ॥

मिथो युक्तपदार्थाना-मसंक्रमचमत्क्रिया ।

चिन्मात्रपरिणामेन, विदुषैवानुभूयते ॥ ७ ॥

अविद्यातिमिरध्वंसे, दशा विद्याञ्जनस्पृशा ।

पश्यन्ति परमात्मान-मात्मन्येव हि योगिनः ॥ ८ ॥

अष्ट० १४ अष्ट० । (अस्याष्टकस्य व्याख्यां ' विज्ञा ' शब्दे पष्ठे भागे करिष्यामि)

(आत्मविवेकस्यैव विवेकत्वम्)—

कर्मजीवं च संश्लिष्टं, सर्वदा क्षीरनीरवत् ।

विभिन्नीकुरुते योऽसौ, मुनिहंसो विवेकवान् ॥ १ ॥

देहाऽऽत्माद्यविवेकोऽयं, सर्वदा सुलभो भवे ।

भवतोऽद्यापि तद्भेद-विवेकस्त्वतिदुर्लभः ॥ २ ॥

शुद्धेऽपि व्योम्नि तिमिराद्, रेखाभिर्मिश्रिता यथा ।

विकारैर्मिश्रिता भाति, तथात्मन्यविवेकतः ॥ ३ ॥

यथा योधैः कृतं युद्धं, स्वामिन्येवोपचर्यते ।

शुद्धात्मन्यविवेकेन, कर्मस्कन्धोर्जितं तथा ॥ ४ ॥

इष्टकाद्यपि हि स्वर्णं, पीतोन्मत्तो यथेक्षते ।

आत्मा भेदभ्रमस्तद्वद् देहादाविवेकिनः ॥ ५ ॥
इच्छन्न परमान्भावान् विवेकाद्रेः पतत्यधः ।
परमं भावमन्विष्य-अविवेके निमज्जति ॥ ६ ॥
आत्मन्येवात्मनः कुर्यात्, यः षट्कारकसंगतिम् ।
क्वाऽविवेकञ्जरस्यास्य, वैषम्यं जलमज्जनात् ॥ ७ ॥
संयमास्त्रं विवेकेन, शाखेनोत्तेजितं मुनेः ।
घृतिधारोन्लवणं कर्म, शत्रुच्छेदकर्म भवेत् ॥ ८ ॥ अष्ट. १५ अष्ट.
आत्माचिन्यैव भावपूजात्वम्—

दयाऽम्भसाकृतस्तानः, सन्तोषशुभवस्त्रभृत् ।
विवेकतिलकभ्राजी, भावनापावनाशयः ॥ १ ॥
भक्तिश्रद्धानधुमृणो-न्मिश्रकर्मरजद्रवैः ।
नवब्रह्मगतो देवं, शुद्धमात्मानमर्चय ॥ २ ॥
क्षमापुष्पस्त्रजं धर्म-युग्मक्षौमद्वयं तथा ।
ध्यानाभरणसारं च, तरङ्गे विनिवेशय ॥ ३ ॥
मदस्थानभिदा त्यागै-लिखाऽग्रे चाष्टमङ्गलम् ।
ज्ञानाऽग्नौ शुभसंकल्प-काकतुण्डं च धूपय ॥ ४ ॥
प्राग् धर्मलवणोत्तारं, धर्ममन्यासवह्निना ।
कुर्वन्पूरय सामर्थ्य-राजनीराजनाविधिम् ॥ ५ ॥
स्फुरन्मङ्गलदीपं च, स्थापयानुभवं पुरः ।
योगनृत्यपरस्तूर्य-त्रिकसंयमवान् भव ॥ ६ ॥
उल्लसन्मनसः सत्य-घण्टां वादयतस्तव ।
भावपूजारतस्येत्यं, करक्रोडे महोदयः ॥ ७ ॥
द्रव्यपूजोचिताभेदो-पासना गृहमेधिनाम् ।

भावपूजा तु साधूना-भेदोपासनात्मिका ॥ ८ ॥
अष्ट० २६ अष्ट० । (अस्याष्टकस्य व्याख्यां 'पूजा' शब्दे
पञ्चमे भागे वक्ष्यते) मोक्षे, संयमे च । " आततापे प-
रिष्वप " ॥ ७ ॥ आत्मा-मांसः, संयमो वा; तद्भावस्तरुमे
वदर्थं परि-समन्ताद् अजेत्; संयमानुष्ठानक्रियायां दत्ता-
वधानो भवेदित्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
तथा प्रवचनसारोद्धारवृत्त्यादौ इन्द्रियविषयप्रमाणता आ-
त्माङ्गुलेन प्रोक्ताऽस्ति चक्षुष उक्तुष्टविषयतायां कृतलक्ष-
योजनरूपो विष्णुकुमारो दृष्टान्तः प्रोक्तोऽस्ति, तथा हि-
चक्षुः सातिरेकयोजनलक्षाद्रूपं गृह्णातीति, सातिरेकत्वं तु
विष्णुकुमारादयः स्वपद्पुरःस्थितं गतादिकं तन्मध्यगतं
च लेप्तादिकं पश्यन्तीति नवतत्त्वमहोच्छ्रयवर्णावस्ति, इति
चक्षुषः सातिरेकलक्षयोजनदूरस्वरूपप्रद्वेषविषये दृष्टान्त-
करणाद्विष्णुकुमाराधिकुर्वितरूपमात्माङ्गुलेन संभाव्यते, अ-
न्यथा न दृष्टान्तसंगतिरित्येवं सति प्रश्नात्तरसमुच्चयचतुर्थ-
प्रकाशप्रान्ते यद्विष्णुकुमाराधिकुर्वितरूपमुत्सेधाङ्गुलनिष्प-
न्नलक्षयोजनप्रमाणमुक्तमस्ति तत्कथमिति प्रश्नः, अत्रो-
त्तरम्-विष्णुकुमारकृतं सातिरेकलक्षयोजनप्रमाणरूपं च-
मरेन्द्रादिवत्प्रमाणङ्गुलेनापि संभवति न काऽपि विप्रति-
पत्तिः, यच्च प्रश्नात्तरे उत्सेधाङ्गुलेन प्रोक्तमस्ति तत्र किं-
चिद्विधेयमस्तीति । ३८० प्र० । सन० ३ उल्ला० ।

आता (या) शुक्पय-आत्मानुकम्पक-त्रि० । आत्मानमे-
वानर्थपरिहारद्वारेणानुकम्पते शुभानुष्ठानेन सद्गतिगामिने
विधत्ते इत्यात्मानुकम्पकः । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । आत्माहि-
तप्रवृत्ते, प्रत्येकबुद्धे जिनकल्पिके च । स्था० । " आयाशुक्-
पय शममेने " (सूत्र-३५२ x) । आत्मानुकम्पकः-आत्म-
हितप्रवृत्तः प्रत्येकबुद्धो जिनकल्पिको वा परानपेक्षा वा
निर्घृणः । स्था० ४ डा० ४ उ० ।

आता (या) शुस्सरण-आत्मानुस्मरण-न० । आत्मनोऽ-
नुस्मृतौ, पो० । " आत्मानुस्मरणाय च " ॥ १६ + ॥ आ-
त्मनोऽनुस्मरणाय च-स्वयमेवानुस्मृतिनिमित्तम् । पा० ।
१६ विव० ।

आता (या) शुसासण-आत्मानुशासन-न० । आत्मनोऽ-
नुशास्तौ, सूत्र० ।

मा पच्छ असाधुता भवे, अचेही अणुसास अप्पसं ।

अहियं च असाहु सोयती, से थण्णी परिदेवती बहुं ॥ ७ ॥

मा पश्चात्-मरणकाले, भवान्तरे वा कामानुषङ्गादसाधुतां-
कुगतिगमनादिकरुपा भवेत्-प्राप्नुयादिति । अतो विषया-
सङ्गादात्मानम्-अत्येहि-त्याजय । तथा-आत्मानं च अनु-
शाधि-आत्मनोऽनुशासिनं कुरु, यथा-हे जीव ! यो ह्य-
साधुः-असाधुकर्मकारी-हिसानुनस्तेयादौ प्रवृत्तः सन् दुर्ग-
तौ पतितः अधिकम्-अत्यर्थमव शोचति, स च परमा-
ऽधार्मिकैः कदर्थ्यमानस्तिर्यक्तु वा लुधादिवेदनाग्रस्तोऽ-
त्यर्थं स्तनति-सशब्दं निःश्वसिति । तथा-परिदेवते चि-
लपति-आक्रन्दति । सुयद्विति । " हा मातङ्गियत इति,
आना नैवाऽस्ति सांप्रतं कश्चित् । किं शरत्वं मे स्या-
दिह, दुष्कृतचरितस्य पापस्य ? ॥ १ ॥ " इत्येवमादीनि
दुःखान्यसाधुकारिणः प्राप्नुवन्तीत्यतो विषयानुषङ्गा न
विधेय इत्येवमात्मनोऽनुशासनं कुर्विति संबन्धनीयम् ।
सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

आताव-आताप-पुं० । ईपत्तापे, आचा० । " णो खलु मे
कप्पनि अगणिकायं उज्जालित्तप वा पज्जालित्तप वा कायं
आयावेत्तप वा पयावेत्तप वा " (सूत्र-२१० +) । का-
यम्-शरीरमीपत्तापयितुं वा प्रकषेण तापयितुं प्रताप-
यितुं वा । आचा० १ श्रु० ८ अ० ३ उ० । " अनादौ
खरादसंयुक्तानां क-ख-त-थ-प-फां-ग-घ-द-ध-व-भाः "
॥ ८ । ४ । ३६६ ॥ इति अपभ्रंशे पश्य च; । प्रा० ।

आता (या) वग-आतापक-पुं० । आतापयत्यानापनां शी-
तातपादिसहनरूपां करोतीत्यातापकः । स्था० ५ डा० २
उ० । आतापनाग्राहिणि परतीर्थिकभेदे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
आता (या) वण-आतापन-न० । सकृदीपद्वा तापने; " आ-
याविज्जा न पयावेज्जा " सकृदीपद्वा तापनमातापनम् ।
दश० ४ अ० । शीनादिभिः शरीरस्य संतापने च । स्था० ३
डा० ३ उ० ।

आता (या) वणया-आतापनता-स्त्री० । आतापनानां-शी-
तादिभिः शरीरस्य संतापनानां भावः आतापनता । शी-
तातपादेः सहने, स्था० ३ डा० ३ उ० ।

आता (या) वणा-आतापना-स्त्री० । शीतादिसहनात्मके तपोभेदे, पञ्चा० । “आयावणाणामाईया ॥४८॥” पञ्चा० १८ विव० । “आयावणाए आयावेमाणस्स ” । आ० म० १ अ० ५२४माथाटी० । “आतावने ” (सूत्र०-३६६ x) आताप-यति-आतापनाम्-शीताऽऽतपादिसहनरूपाम् । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

“आयावणा य तिविहा, उक्कोसा१ मज्झिमा २ जहन्ना य ३ उक्कोसा उ निविण्णा, निसण्णमज्झा ठिय जहन्ना ॥ ३ ॥ तिविहा होइ निवण्णा,ओमंथिय१ पास२ तइय उत्ताणा ॥” इति ।

निषण्णाऽपि त्रिविधा—

“ गोदुह उक्कुड पलियं-कमेस निविहा य मज्झिमा होइ । तइया उ हत्थिसुंडे-गपायसमपाइया चेव ॥ १ ॥ ”

इयं च निषण्णादिका त्रिविधाप्यातापना स्वस्थाने पुनरु-त्कृष्टादिभेदा-ओमंथियादिभेदेनावगन्तव्या । इह च यद्यपि स्थानातिगत्यादीनामानापनायामन्तर्भावस्तथापि प्रधान-तरविद्यता न पुनरुक्तत्वं मन्तव्यमिति । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

तद्वक्तव्यता—

नो कप्पइ निगंथीए वहिया गामस्स वा ० जाव सन्निवे-सस्स वा उड्डं वाहाओ पगिज्झिय २ सराभिमुहाए एगपाइ-याए ठिच्चा आयावणाए आयावित्तए ॥२३॥ कप्पइ से उव-स्सयस्स अतोवगडाए संघाडिपडिवद्धाए पलंविआहियाए समतलपाइयाए ठिच्चा आयावणाए आयावित्तए ॥२४॥

नो कल्पते निर्ग्रन्थ्या वहिर्ग्रामस्य वा यावत् संनिवेशस्य वा ऊर्ध्वम्-ऊर्ध्वमुखो वाहू प्रगृह्य; प्रकर्षेण गृहीत्वा; कृत्वे-त्यर्थः, सूर्याभिमुख्या एकपादिकाया एकं पादमूर्द्धमाकुञ्च्य अपरं एकपदे सुविकृतवत्या एवंविधायाः स्थित्वा आता-पयितुम् ॥ २३ ॥ किं तु कल्पते-‘से’ तस्याः उपाश्र-यस्यान्तर्वर्गडायाः संघाटीप्रतिवद्धायाः प्रलम्बितचहुका-याः समतलपादिकायाः स्थित्वा आनापनया-आतापनाय; आतापयितुमिति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यम्—

आयावणा य तिविहा, उक्कोसा मज्झिमा जहन्ना य ।

उक्कोसा उ निवण्णा, निसण्णमज्झा वि य जहन्ना ॥२६५॥

आतापना त्रिविधा-उत्कृष्टा, मध्यमा, जघन्या च । त-त्रोत्कृष्टा-निवन्ना-निपत्य; शयितो-यां करोतीत्यर्थः । म-ध्यमा-निषण्णस्य, जघन्या तु ऊर्ध्वस्थितस्य ।

पुनरेकैका त्रिविधा—

तिविहा होइ निवण्णा, ओमंथे पासतइयमुत्ताणा ।

उक्कोसुक्कोसा उक्को-समज्झिमा उक्कोसगजहन्ना ॥२६६॥

निवन्नास्योत्कृष्टा आतापना, सा त्रिविधा भवति-उत्कृष्टो-त्कृष्टा, उत्कृष्टमध्यमा, उत्कृष्टजघन्या च । तत्र यदवाङ्-मुखं निपत्य आतापना क्रियते सा उत्कृष्टोत्कृष्टा, या तु पार्श्वतः शयानं क्रियते सा उत्कृष्टमध्यमा, या पुनरुत्तान-शयनेन विधीयते सा उत्कृष्टजघन्या ।

उक्कोसा दुहओ वि, मज्झिममज्झिमा जहन्ना य ।

अहमुक्कोसाहममज्झिमा, य अहमाऽधमा चरिमा ॥२६७॥ निषण्णस्य मध्यमा आतापना, सा द्विधा-मध्यमोत्कृष्टा, ‘दुहओ वि मज्झिम’ त्ति-मध्यममध्यमा, मध्यमजघन्या । ऊर्ध्वस्थितस्य या जघन्या सा त्रिधा-अधमोत्कृष्टा, अध-ममध्यमा । अधमा च चरमेति अधमशब्दे जघन्यवाच-कोऽत्र द्रष्टव्यः ।

एतासामिदं सूत्रम्—

पलियं क अद्ध उक्कुड-गमो य तिविहा उ मज्झिमा होइ ।

तइया उ हत्थिसुंडे-गपादसमपादिगा चेव ॥ २६८ ॥

मध्यमोत्कृष्टा-पर्यङ्कासनसंस्थिता, मध्यममध्या-अर्द्धपर्य-ङ्का. मध्यमजघन्या-उत्कुडुका । कचिदादर्शे पूर्वोर्द्धमित्थं दृश्यते—“ गोदोहुकुडुपलियंकमो यं वि तिविहा उ मज्झि-मा होइ ” त्ति, तत्र मध्यमोत्कृष्टा-गोदोहिका, मध्यमा-उत्कुडुका, मध्यमजघन्या-पर्यङ्कासनरूपा । गोशब्दः पाद-पूरणे, एषा त्रिविधा मध्यमा भवति । या तु तृतीयाऽस्ति तस्या जघन्योत्कृष्टादिभेदात्त्रिधा भणिता, सजघन्योत्कृष्टा, हस्तिपुरिडका, पुनर्नाभ्यामुपविष्टस्यैकपादोत्पादनरूपा । जघन्यमध्यमा-एकपादिका, उत्थितस्यैकपादेनावस्थानं, ज-घन्यजघन्या-समतलाभ्यां पादाभ्यां स्थित्वा दृढूर्ध्वस्थि-तैराताप्यते ।

कथं पुनः शयितस्योत्कृष्टा आतापना भवतीत्युच्यते—

सर्व्वंगिओपतावो, य ताविया घम्मरस्सिणा भूमि ।

ण य कमइ तत्थ वाऊ, विस्सामो नेव गत्ताणं ॥२६९॥

भूमौ निवन्नास्य सर्वाङ्गानां प्रतापः-प्रकर्षेण नापो लगति घम्मरश्मिना च भूमिः प्रकर्षेणान्तनापिता, नच तत्र भूमौ वायुः क्रमते-प्रचरति न च गात्राणाम्-अङ्गानां वि-श्रामो भवति, अतो निवन्नास्योत्कृष्टा आनापना मन्तव्या । अथैतासां मध्यादार्थिकाणां का आतापना कर्तुं कल्पते इत्यत आह—

एयासिं खण्णहा-णुसाया संजईण अंतिज्जा ।

सेसा नाणुज्जाया, अद्ध तु आतावणा तेसि ॥ २७० ॥

एतासां नवानामप्यातापनानां मध्याद् अन्तिमा-समपादि-काख्या आतापना संयतीनामनुज्ञाता, शेषा अष्टावातापना आसां नाऽनुज्ञाताः ।

कीदृशे पुनः स्थाने च आतापयन्तीत्युच्यते—

पालीहिं जत्थ दीसइ, जत्थ-य सहरं विसंति न हु दाता ।

उग्गहमादिसु सज्जा, आयावयते तहिं अज्जा ॥२७१॥

यत्र प्रतिश्रयपालिकाभिः-संयतीभिः आतापयता दृश्यन्त । यत्र च स्वेरं-स्वच्छन्दं युवानो नं प्रविशन्ति तत्र स्थाने अवग्रहानन्तकादिभिः संघटिकान्तरूपकरणैः सज्जा-आ-युक्ता आर्थिका प्रलम्बितबाहुयुगला आतापयन्ति ।

किमर्थमवग्रहानन्तकादिसज्जेति चेदंन आह—

मुच्छंण विवडिंताए, तावेण मुमुच्छुतेव संवरणे ।

गोचरमजयणदोसां, जे वुत्ता ते उ पावेआ ॥ २७२ ॥

तस्या आतापयन्त्याः खरनराऽऽतपसंपर्कपरितापितार्थाः कदाचिन्मूर्च्छां संजायेत तथा च निपतिता वा तेन न्ना

स्वर्गणे-प्रावर्गणे समुद्भूतं अचप्रदानन्तकादिभिर्विना गो-
चरत्रय्यागमयननया प्रविष्टाया य दोषान्मुनीयेद्देशके उ-
क्तास्तान् प्राप्नुयात्, अनन्तः प्रावृता आनापयेत् । वृ०
५ उ० । (आनापनोदकर्तारो न कर्त्तव्येति ' दगर्तार ' शब्दे
चतुर्थभागे वक्ष्यते ।)

आतावि (न्)-आतापितुं-पुं० । आनापयति-आनापनो
शीनातपादिसहनरूपां कर्गेनीत्यानापी । शीनादिमहन-
कर्तारि, स्था० ४ ठा० ३ उ० । वस्त्रादेगते दानरि च ।
कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । आनापयति आ-तप्-णिनि । प-
क्षिभेदे, क्षीरस्वामी । वाच० ।

आता (या) वित्तप-आतापयितुम्-अव्य० । आनाप दा-
तुमित्यर्थे, " आयावित्तप पयाचितप वा " (सूत्र-५२ x)
आतापयितुमेकवारमानपे दातुं, प्रनापयितुं पुनः पुनरापे
दातुमिच्छति । कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

आता (या) विया-आतापयित्वा-अव्य० । आतापनां कृ-
त्त्वत्यर्थे, " आयाविय २ " (सूत्र- x) । आचा० २ श्रु० १
चू० २ अ० ३ उ० ।

आता (या) वेमाण-आतापयत्-घि० । आनापनां कुर्वति,
" आयावणाए आयावेमाणस्स छट्ठेण भत्तेण " (५२४
गाथाटी०) । आ० म० १ अ० ।

आता (या) भिनिवेश-आत्माभिनिवेश-पुं० । आत्मनां-
ऽभिनिवेशे, यावच्चात्माभिनिवेशस्तान्वादेव संसारः । न० ।

शौर्द्धादनीयाः पुनरेवमाहुः—

नैरात्म्यादिभावना रागादिक्लेशग्रहाणहेतुः नैरात्म्यादि-
भावनायाः सकलरागादिष्विष्यतृत्वात्, तथाहि-नैरा-
त्म्यावगती नाऽऽत्माभिनिवेशः । आत्मनोऽवगमाभावाद्,
आत्माभिनिवेशाभावाच्च न पुत्रभ्रातृकलत्रादिष्वात्मीयाभि-
निवेशः, आत्मनो हि य उपकारी स आत्मीयो, यश्च प्र-
तिघातकः स द्वेष्यः, यदा त्वात्मैव न विद्यते किन्तु पूर्वा-
परक्षणवृत्तिनानुसंधानाः पूर्वपूर्वहेतुप्रतिपत्त्या ज्ञानक्षणा
एव तथा तथात्पद्यन्ते तदा कः कस्यापकर्ता उपवानको
वा ? ज्ञानक्षणां च क्षणमात्रवस्थायिनया परमार्थेन
उपकर्तुमपकर्तुं वा अशक्यत्वात्, तत्र तस्येदिनः पुत्रा-
दिष्वात्मीयाभिनिवेशो, नाऽपि चैरिपु द्वेषो, यन्तु लोका-
नाममात्मीयानात्मीयाद्यभिनिवेशः सोऽनादिवासनापरिपा-
कोपनीतो वेदितव्योऽनस्त्वमूलत्वात्, ननु यदि न परमा-
र्थतः कश्चिदुपकार्योपकारकभावस्तर्हि कथमुच्यते भगवान्
सुगतः करुणया सकलसर्वोपकाराय देशान् कृन्वानिति ।
क्षणिकत्वमपि च यद्येकान्तेन तर्हि नस्त्वन्दी क्षणानन्तरं
विनष्टः सन्न कदाचनाऽप्येवं भूयो भविष्यामीति जानानः
किमर्थं मोक्षाय यत्नमारभते ? तदयुक्तम्, अभिप्रायाप-
रिज्ञानात्, भगवान् हि प्राचीनायामवस्थायामवस्थिनः
सकलमपि जगद्भाग्येपादिदुःखसंकुलमभिजानानः कथमिदं
सकलमपि जगन्मया दुःखादुद्धर्तव्यमिति समुपपन्नरूपा-
विशेषा नैरात्म्यक्षणिकत्वादिकमवगच्छन्नापि तेषामुप-
कार्यसत्त्वानां निःकलशक्षणात्पादनाय प्रजाहितं राजेवं

स्वसंतनिशुद्ध्यै सकलजगत्साक्षात्करणसमर्थः स्वसंतनि-
गनविशिष्टक्षणात्पत्त्ये यत्नमारभते, सकलजगत्साक्षात्का-
रमन्तरेण सर्वेषामक्षणाविधानमुपकर्तुमशक्यत्वात् । ततः
समुपपद्येकवल्लक्षणः पूर्वाऽद्वितकृपाविशेषसंस्कारवशात् कृ-
ताथोऽपि देशनायां प्रवर्त्तते इति । तदेवं श्रुतमप्यात्मप्रज्ञया
निर्दोषं नैरात्म्यादिवस्तुनस्त्वं परिभाष्य भावतः तथैव भा-
व्यतो जन्मोर्भावनाप्रकर्षविशेषतो वैराग्यमुपजायते, ततो
मुक्तिलाभः, यस्त्वात्मानमभिमन्यते न तस्य मुक्तिसंभवो-
यत् आत्मनि परमार्थनया विद्यमाने तत्र स्नेहः प्रवर्त्तते ।
ततः स्नेहवशाच्च तत्सुखेषु परितर्पवान् भवति, तृष्णा-
वशाच्च सुखसाधनेषु दोषान् सनोऽपि तिरस्कुर्वते गुणा-
स्त्वभिभूतानपि पश्यति । ततो गुणदर्शी सन् तानि मम-
त्वविषयीकरोति तस्माद्यावदात्माभिवेशः तावत्संसारः,

आह च—

" यः पश्यत्यात्मानं तत्रा-स्याहमिति शाश्वतः स्नेहः ।

स्नेहात्सुखेषु तृप्यति, तृष्णादोषांस्तिरस्कुर्वते ॥ १ ॥

गुणादर्शी पश्चित्पुनः, ममेति तत्साधनान्युपादत्ते ।

तेनात्माभिनिवेशो, यावत्तावत्संसारः ॥ २ ॥

तदेतत्सर्वमन्तःकरणरूपावासमहामोहमहीयस्ताविलसि-
तम्, आत्माभावे बन्धमोक्षाऽऽद्यकाधिकरणत्वायोगात्,
तथाहि—यदि नान्माभ्युपगम्यते किं तु पूर्वापरक्षणवृत्तिना-
नुसंधाना ज्ञानत्रक्षणा एव, तथा सत्यन्यस्य बन्धः, अन्यस्य
मुक्तिः, अन्यस्य क्षुद्, अन्यस्य तृप्तिः, अन्योऽनुभविता,
अन्यः स्मर्ता, अन्यश्चिकित्सादुःखमनुभवति, अन्यो व्या-
धिरहितो भवति, अन्यः तपःक्लेशमपि सहन्, परः स्वर्गसु-
खमनुभवति, अपरः शास्त्रमभ्यासितुमारभन्, अन्योऽधि-
गनशास्त्रार्थो भवति, न चैनद्युक्तम्, अनिप्रसङ्गात्, सन्ता-
नापेक्षया बन्धमोक्षादरेकाधिकरण्यमातिष्ठेत्, न, सन्ता-
नन्यापि भवन्मते नानुपपद्यमानत्वात्, सन्तानो हि सन्ता-
निभ्यां भिन्नो वा स्यादभिन्नो वा ? यदि भिन्नस्तर्हि पुनरपि
विकल्पयुगलमुपदौकते । स किं नित्यः, क्षणिको वा ? यदि
नित्यस्ततो न तस्य बन्धमोक्षादिसंभवः, आकालमेकस्व-
भावतया तस्यावस्थायैविद्यमानुपपत्तेः । न च नित्यं किम-
प्यभ्युपगम्यते, " सर्वे क्षणिकम् " ति वचनात्, अथ
क्षणिकस्तर्हि नदेव प्राचीनं बन्धमोक्षादिवैयधिकरण्यं प्रस-
ङ्गम्, अथाभिन्न इति पक्षस्तर्हि सन्तानिन एव, न स-
न्तानः, तदभिन्नत्वात्, तत्स्वरूपवत्, तथा च सति तद-
वस्थमेव प्राक्कनं दूषणमिति । न० ।

आता-(या)भिसित्त-आत्माभिपिक्क-पुं० । निजचलेन राज्य-
मिपिक्के भरतदौ, व्य० ।

अहवा राया दुविहो, आर्योभिसित्तो पराभिसित्तो य

आर्योभिसित्तो भरहो, तस्स उ पुत्तो परेणं तु ॥ १०५ ॥

राजा द्विविधो भवति । तद्यथा-आत्माभिपिक्कः, पराऽभि-
पिक्कश्च । व्य० ५ उ० । (विशेषतश्चास्या गाथायाः व्याख्या
पष्ठे भागे ' राय ' शब्दे करिष्यते)

आता(या)रामि (न्)-आत्मारामिन्-पुं० । आत्मविश्रामिणि,
आत्मानुभवमग्रे, स स्वप्ने संसारान्निवृत्तस्तत्संवेदनापरा-
क्षिस्तारयति । अष्ट० ६ अष्ट० ।

आतालिजंत-आताड्यमान-त्रि० । आ-समन्तात् ताड्य-
माने, “ आतालिजंतानां तालीणं, तालाणं, कंसतालाणं ”
ति । आ० चू० १ अ० ।

आता (या) व-आताप-पुं० । “ पो वः ” ॥ ८ । १ । २३१ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण पस्य वः । असुरकुमारविशेषे, विशेषस्तु
नाव गम्यते इति, अभयदेवसूरिः । भ० १३ श० ६ उ० ।

आता (या) वाइ (न्)-आत्मवादिन्-पुं० । “ से आया-
वादी ” (सूत्र-५ ×) । आत्मानं वेदितुं शीलमस्येति ।
आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । “ एस आयावाइ ”
(सूत्र-१६५ ×) । यथावस्थितात्मवादिनि, आचा० १ श्रु०
५ अ० ६ उ० । (आत्मवादिनोऽशेषवक्तव्यताऽऽचाराङ्ग-
प्रथमश्रुतस्कन्धप्रथमाध्ययनस्य प्रथमे उद्देशके (सूत्र-५
आरभ्य) सा ‘ आता ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता)
तथा च ऐक्यवादिनमधिकृत्य-अपरस्वात्मैवास्ति; नान्य-
दिति प्रतिपन्नः, तदुक्तम्-“ पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च
भाव्यम्, उतामृतत्वस्येशानो यद्वेनातिरोहति, यदेजति
यन्नैजति यद् दूरे यदन्तिके यदन्तरस्य सर्वस्यास्य बाह्यतः ”
इति । स्था० टी० ८ ठा० ३ उ० । येऽपि च आत्मवादिनः
“ पुरुष एवेदं सर्वम् ” त्यादि प्रतिपन्नाः, तेऽपि महामोहोर-
गगरलपूरमूर्च्छितमानसा वेदितव्याः । न० । (अत्र विस्तरं
‘ एगावाइन् ’ शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यामि)

आता (या) हम्म-आत्मघ्न-न० । आत्मा हन्यते तेषु
तेषु यातनास्थानेषु येन तदात्मघ्नम् । दर्श० ४ तत्त्व ।

आत्मघ्नैकार्थिकानि—

आहा अहे य कस्मे, आताहस्मे य अतकस्मे य ।

तं पुण आहाकस्मं, नायवं कप्पते कस्स ॥ ४५६ ॥

आधाकर्म १, अधःकर्म २, आत्मघ्नः ३, आत्मकर्म ४, इति
चत्वारि नामानि । (वृ०) आत्मानं-ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपं
हन्ति-विनाशयतीत्यात्मघ्नम् । श्रु० ४ उ० । आत्मानं दुर्ग-
तिप्रपातकारणतया हन्ति-विनाशयतीत्यात्मघ्नम् । पि० ।
आधाकर्मणि, पि० । (आत्मघ्नस्याधाकर्मैकार्थिकत्वम्
‘ आधाकर्म ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे विस्तरतो वक्ष्यते)

एतस्य निक्षेपः—

आयाहस्मे वि चउव्विधो निक्खेवो, दव्वाऽऽयाहस्मे, अणु-
वउत्तो पाणाऽतिवायं करंतो भावाऽऽने णाणदंसणचरणा,
तं हणंतो भावाऽऽनाहस्मे । नि० चू० १० उ० ।

संप्रत्यात्मघ्ननाम्नोऽवसरः, तदपि चान्मघ्नं चतुर्धा, त-
द्यथा-नामाऽऽत्मघ्नं, स्थापनात्मघ्नं, द्रव्यात्मघ्नं, भावा-
त्मघ्नं च । इदमप्यधःकर्मवत् तावद्भावनीयं यावन्नोआग-
मतो जशरीरद्रव्यात्मघ्नम्, भव्यशरीरद्रव्यात्मघ्नम् ।

। जशरीरभव्यशरीरव्यातिरिक्तं तु द्रव्यात्मघ्नं निर्युक्तिरुदाह-

अट्ठाए अणट्ठाए, छक्कायपमहणं तु जो कुणइ ।

अनियाए अ नियाए, आयाहस्मं तयं वेति ॥ १०३ ॥

यो गृही अर्थाय-स्वस्य परस्य वा निमित्तम्, अनर्थाय
प्रयोजनमन्तरेण एवमेव पापकरणशीलतया ‘ अनियाए य
निवाए ’ त्ति-निदानं निदा-प्राणिहिंसा नरकादिदुःखदेह-

रिति जानतापि, यद्वा-साधूनामाधाकर्म न कल्पते इति
परिज्ञानवतापि यज्जीवानां प्राणव्यपरोपणं सा निदा ।
तन्निषेधाद्-अनिदा पूर्वोक्तपरिज्ञानविकलेन सता यत् पर-
प्राणनिर्वहणं सा अनिदंति भावार्थः । अथवा-स्वार्थं परार्थं
चेति विभागनोद्दिश्य यत् प्राणव्यपरोपणं सा निदा, त-
न्निषेधाद्-अनिदा, यत् स्वं पुत्रादिकमन्यं वा विभागेना-
विविच्य सामान्येन विधीयते । अथ वा-व्यापाद्यस्य स-
त्त्वस्य हा धिक् संप्रत्येव मां मारयिष्यतीति परिज्ञानतो
यत् प्राणव्यपरोपणं सा निदा, तद्विपरीता-अनिदा, यत्
अज्ञानतो व्यापाद्यस्य सत्त्वस्य व्यापादनमिति ।

तथा चाह भाष्यकृत्—

जाणंतो अजाणंतो, तहेव उद्दिसिय ओहओ वाऽवि ।

जाणगअजाणगं वा, वहेइ अनिया निया एसा ॥ ३१ ॥

व्याख्यातार्था । ततो निदया अनिदया वा यः पदकाय-
प्रमर्दनं करोति—पण्णां पृथिव्यादीनां कायानां प्राणव्यप-
रोपणं विदधाति । तत् पदकायप्रमर्दनम् आत्मघ्नम् नो-
आगमतो द्रव्यात्मघ्नं ब्रुवन्ति तीर्थकरणधराः । अथ पद-
कायप्रमर्दनं कथं नोआगमतो द्रव्यात्मघ्नम् ? यावती
भावाऽऽत्मघ्नं कस्मान्न भवति ? अत आह—

दव्वाऽऽया खलु काया,

अस्य व्याख्या—कायाः—पृथिव्यादयः खलु निश्चयेण
द्रव्यात्मानो द्रव्यरूपा आत्मानः जीवानां गुणपर्यायवत्तया
द्रव्यत्वात्, उक्तं च—“ अजीवकायाः-धर्माऽधर्माऽऽका-
शपुद्गलाः, द्रव्याणि जीवाश्च ” (तत्त्वा० ५ अ०-सूत्र-१-२)
इति । तनस्तेषां यत् उपमर्दनं तत् द्रव्याऽऽत्मघ्नं भवति ।
उक्तं द्रव्यात्मघ्नम् ।

संप्रति भावाऽऽत्मघ्नं वक्तव्यं, तच्च द्विधा-आगमतो,
नोआगमतश्च । तत्र आगमत आत्मघ्नशब्दार्थज्ञाता तत्र
चोपयुक्तः ।

नोआगमत आत्मघ्नमाह—

भावाऽऽया तिन्नि नाणमाईणि ।

परपाणपाडणरओ, चरणायं अप्पणो हणइ ॥ १०४ ॥

भावाऽऽत्मानो भावरूपा आत्मानस्त्रीणि ज्ञानादीनि—
ज्ञानदर्शनचारित्र्याणि आत्मनो हि पारमार्थिकं स्वस्वरूपं
ज्ञानदर्शनचरणात्मकं तनस्तान्येव परमार्थत आत्मनो न
शेषं द्रव्यमात्रं स्वस्वरूपाभावात्, ततो यश्चारित्री सन्
परेषां पृथिव्यादीनां ये प्राणा इन्द्रियादयस्तेषां यत् पा-
तनं-विनाशनं तस्मिन् रतः-आसक्तः स आत्मनश्चरणरूपं
भावाऽऽत्मानं हन्ति । चरणान्मनि च हन्ते ज्ञानदर्शनरूपावप्या-
त्मानौ परमार्थतो हनाविच द्रष्टव्यौ ।

यत आह—

निच्छयनयस्य चरणा-ऽऽयुविघाए नाणदंसणवहो वि ।

ववहारस्स उ चरणे, हयम्मि भयणा उ सेसाणं ॥ १०५ ॥

निश्चयनयस्य मनेन चरणात्मविघाते सति ज्ञानदर्शनयोर-
पि बध्ना-विघातो द्रष्टव्यः, ज्ञानदर्शनयोर्हि फलं चरणप्र-
तिपत्तिरूपं तन्मनोवृत्तिः । सा चेन् नास्ति तर्हि ते अपि

ज्ञानदर्शने परमार्थतोऽसती एव, स्वकार्याकरणात् । उक्तं च मूलटीकायाम्-चरणोऽऽत्मविधाते ज्ञानदर्शनवधोऽपि तयोश्चरणफलत्वात् फलामात्रे च हेतोर्निरर्थकत्वादिनि । अपि च-यश्चरणं प्रतिपद्य आहारलाम्पट्यादिना ततो न विनिवर्त्तने स नियमाद्भवदाभाविनोपादिदोषभागी, भगवदाभाविनोपादौ च वर्तमानो न सम्यग्ज्ञानी नापि सम्यग्दर्शनी । उक्तं च—

“ आगाहं चिद्य चरणं, तन्मते जाणं किं न भग्नं ति ।

आणं चं आहंनो, कस्साऽऽपसा कुणइ सेसं ” ॥ १ ॥

तथा—

“जो जह वायं न कुणइ, मिच्छादिट्ठी-नओ हु को अओ ।

घट्टइ य मिच्छत्तं, परस्स संकं जणमाणो ” ॥ २ ॥

तनश्चरणविधाने नियमनो ज्ञानदर्शनविधानः । व्यवहारस्य-व्यवहारनयस्स पुनर्मतेन हेतु चरणे शेषयोर्ज्ञानदर्शनयोर्मज्जना क्वचिद्भवतः । क्वचिन्न । य एकाग्रं न भगवतो विप्रतिपन्नस्तस्य न भवतो यस्तु देशविरतिं भगवति श्रद्धानमात्रं वा कुर्वन् तस्य व्यवहारनयमन्तं सम्यग्दृष्टिस्त्वाद्भवन इति । ततो निश्चयनयमनापेक्षया चरणोऽत्मनि हनं ज्ञानदर्शनरूपावप्यत्मानो हतावेवेति । परप्राणव्यपरापणगतः समूलघानमात्मघ्न इति परप्राणव्यपरापणमात्मघ्नं, नञ् साधोराधाकर्मभुजानस्यानुमोदनादिद्वारेण नियमनः संभवतीत्युपचारतः आधाकर्म आत्मघ्नमित्युच्यते तदेवमुक्तात्मघ्ननाम । पि० । आत्मघ्नपिण्डे, पि० ।

आता (या) हिगरणवत्तिथि-आत्माधिकरणप्रत्यय-त्रि० । आत्मनोऽधिकरणानि आत्माधिकरणानि तान्येव प्रत्ययः-कारणं यत्र क्रियाकरणं तदात्माधिकरणप्रत्ययम् । आत्माधिकरणकारणके “ आयाहिगरणवत्तिथिं च णं तस्स नो इरियावाहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ” (सूत्र-२६२ x) । साम्प्रदायिकी क्रिया क्रियत इति योगः । भ० ७ श० १ उ० ।

आता (या) हिगरणि (न्)-आत्माधिकरणिन्-पुं० । अधिकरणी-कृष्यादिमान् आत्मनोऽधिकरणी आत्माधिकरणी । आत्मना कृष्यादिमति, भ० १६ श० १ उ० । “ आया हिगरणी भवइ ” (सूत्र-२६२x) । आत्मा-जीवोऽधिकरणानि-हलशकटादीनि कृपायाश्चभूतानि यस्य सन्ति सोऽधिकरणी । भ० ७ श० १ उ० ।

आता(या)हिय-आत्महित-त्रि० । आत्मोपकारके, आचा० । “ परलोकाविरुद्धानि, कुर्वाणं दूरतस्त्यजेत् । आत्मानं यो न सन्धत्ते, सोऽन्यस्यै स्यात्कथं हितः ॥१॥ ” इति । आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

आति (ती) ण-आजिन-न० । मूर्षिकादिचर्मनिष्पन्ने वस्त्रे, आचा० । “ आति (ती) णाणि वा, ” (सूत्र-१४५ +) । आजिनानि मूर्षिकादिचर्मनिष्पन्नानि । आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

आती (अप्पी) कय-आत्मीकृत-त्रि० । आत्मना गाढतरमागृहीते आत्मप्रदेशेस्तुल्यगतोऽवन्मिथीभूते, विशेषे । आ० भ० ।

आतीय-आतीत-त्रि० । आ-समन्तादतीव इतः-ज्ञातः । समन्तादतीव ज्ञाते, सामस्त्येनातिक्रान्ते, समन्तादतीव गते च । आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० । “ अणातीये ” (सूत्र-२२२+) आ-समन्तादतीव इतो-गतोऽनाद्यनन्ते संसारे आतीतः न आतीतोऽनातीतः, अनात्तो वा संशयो येन स तथा; संसारार्णवपारगामीत्यर्थः । आचा० १ श्रु० ८ अ० ७ उ० ।

आत्मीय-त्रि० । आत्मनोऽयम् । छ अत्ययः छस्य ईया-ऽऽदेशश्च । आत्मसंबन्धिनि, वाच० ।

आतीयदु-आतीतार्थ-त्रि० । आ-समन्तादतिशयेन ज्ञातजीवादिपदार्थे, सामस्त्येनातिक्रान्तार्थे, उपरतव्यापारे, “ आ-तीयदु अणानीय ” (सूत्र-२२२+) । आ-समन्तादतीव इताः-ज्ञाताः परिच्छिन्ना जीवादयोऽर्था येन सोऽयमतीतार्थः । आदत्तार्थे वा । यदि वा-अनीताः-सामस्त्येनातिक्रान्ता अर्थाः-प्रयोजनानि यस्य स तथा; उपरतव्यापार इत्यर्थः । आचा० १ श्रु० ८ अ० ६ उ० ।

आतुर-आतुर-त्रि० । ईषदर्थे, आ । आत-उरच् । कार्थ्याऽ-त्तमे वाच० । विह्वले, उक्तं ३२ अ० ।

आतेस्सरिय-आत्मैश्वर्य-न० । स्वरूपसाम्राज्ये, अष्ट० । आत्मैश्वर्यम्-स्वरूपसाम्राज्यम् (१ श्लोकटी०) अष्ट० १२ अष्ट० ।

आत्त(ताय)-आदत्त-त्रि० । गृहीते, अनु० । “ आत्तपणं सरी-रसमुस्सपणं जिणदिट्ठेणं भावेणं, ” (सूत्र-१७+) । आत्तेन आदत्तेन वा गृहीतेन प्राकृतशैलीवशादात्मीयेन वा । अनु० ।

आत्तर-आत्तर-त्रि० । अतिशयेन आत्तो-गृहीतः आत्तरः । यत्नेनाध्यवसिते, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

आदं (यं) स-आदरिस-आदस्स-आदर्श-पुं० । आदश्यतेऽत्र दृश-आधारे घञ् । वाच० । आ-समन्ताद् दृश्यते आत्मा यस्मिन् स आदर्शः । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । दर्पणे, रा० । “ आदंसगं च पयच्छाहि ” (सूत्र-११+) । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । चक्षुरिन्द्रियजज्ञानं च । “ आ-वणं घटनादर्शोऽऽस्वाद्वातार्ताश्च वित्तयः ॥११॥ ” द्वा० । आदर्शश्चक्षुरिन्द्रियजज्ञानम्, आ-समन्तात् दृश्यते-अनुभूयते रूपमनेनेति कृत्वा, यत्प्रकर्षाद्विव्यरूपज्ञानमुत्पद्यते । द्वा० २६ द्वा० । तत्र हि विम्बपदार्थस्य प्रतिविम्बपन्ननात् तत्संयोगेन नयनश्रमीनां परावर्तनेन वा विम्बप्राहितया विम्बे दृश्येत इति तस्य तथात्वम् । आदश्यते सम्यग्रूपेण ज्ञायते आ-म्यार्थो यस्मिन् । टीकायां ३ प्रतिकरूपस्तकादौ यत्रत्यमन्तरसंश्लेषं दृष्ट्वा तदनु रूपमन्यल्लिख्यते तादृशे पुस्तके । यथादर्शं तथा लिखितमिति भूरि प्रयोगः । तत्र तदीय-गुणान् दृष्ट्वा परैस्तथा गुणा आशीयन्त इति तस्य तथात्वम् । जनपदसीमाभेदं च । वाच० । वृषभादिग्रीवाभरणे च । आदर्शस्तु-वृषभादिग्रीवाभरणम् । अनु० ॥

आदं (यं) सग-आदरिसग-आदसग-आदर्शक-पुं० । आ-समन्ताद् दृश्यते आत्मा यस्मिन् स आदर्शः । स-एव आदर्शकः । दर्पणे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । रा० । आदर्शः भवः ।

‘स्यादादादियुक्तं’ यद्वा प्राद्वक्कर्मण्यर्थात्प्राद्वक्कर्मण्यर्थात् च न

साधुत्तममाप 'नायइज्ज' इति-नाऽऽदीन-अदत्तं न
गृहीतं, किं कृत्वा आदानं-नरकं दृष्ट्वा आदीयते इत्यादानं-
धनधान्यादिकं परिग्रहं, नरकं-नरकहेतुव्याघ्ररकं; तात्पर्य-
त्यर्थः । उक्त० लक्ष्मी० टी० ६ अ० । आदीयत इत्यादानं-
धनधान्यादि, कृत्यल्युटोऽन्यत्रापि "कृत्यल्युटो बहुलम्"
(पाणि० ३.३.१३३) इति कर्मणि ल्युट् । आयेत्यादानादीनां
वा, नरककारणव्याघ्ररकं दृष्ट्वा, किमित्याह—नाददीन—न
गृहीतं न स्वीकृत्यादिति यावत् । 'तृणमयी'ति तृणमप्या-
स्तो रत्ननक्षत्रादीनि । उक्त० पाद० १ अ० । मिथ्यान्वादि-
नाऽऽदीयत इत्यादानम् । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । आदीयते-
सावधानुपगमनं स्वीक्रियते इत्यादानम्, कर्म । "आयाण-
सायगडिप" (सूत्र-१३८x) । अष्टमकारके कर्मणि, सूत्र० १
श्रु० १३ अ० । आचा० । आदीयते वाऽननेत्यादानम् ।
कर्मापादाने, "आयाणं" (ग्रन्-१=५+) । आचा० १ श्रु० ६ अ०
३ उ० । "सायाणः उवस्सए सो ठाणं वा निसीयणं वा
तुयट्ठं वा चेतंजा । आयाणमयं" (सूत्र-६७x) । आचा० २
श्रु० १ च० २ अ० १ उ० । "एयं खु सुणी आयाणं सया-
मुअक्कयायधम्मं विधूतकणं शिज्झोसइत्ता" (सूत्र-१८५+) ।
एतन्-पूर्वांशं वक्ष्यमाणं वा श्रुः वाक्यालंकारे, आदीयत
इत्यादानं—कर्म, आदीयते वाऽनन कर्मन्यादानं-कर्मापा-
दानम् तच्च यमोपकरणानिरेक्षितं वक्ष्यमाणं वस्त्रादि तन्मु-
निर्भोपयित्वेति मेवन्धः । आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।
"सन्ति मे नओ आयाणा जेहि कीरइ पावगं" (२६x) ।
सन्ति-विद्यन्ते अस्मिन् त्रीणि आदीयन्ते—स्वीक्रियन्ते अ-
र्माभिः कर्मत्यादानानि एतद्वै दर्शयन्ति-यैरादानैः क्रियते-
विधीयते निष्पाद्यते पापकं क्लमपम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ०
३ उ० । "संखाडिं खंखाडिपडियाए सो अभिसंधोरजा
गमणाए, कवली वूया-आयाणमयं" (सूत्र-१७+) । केवली

श्रूयान्-आदानमेतन्-कर्मोपादानमेतदिति । पाठान्तरं वा—
 'आययणमेवं' ति-आयनन-स्थानमेतदोपायां यत्संस्वडीग-
 मनम् । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० । " एते
 आयाणा संति " (सूत्र-१५५) । यस्मादतानि आयननानि-
 कर्मोपादानकारणानि सन्ति-भवन्ति । आचा० २ श्रु० १ चू०
 १ अ० ३ उ० । आदीयते-गृह्यते आत्मप्रदेशः सह श्लेष्यते
 अष्टप्रकारं कर्म येन तदादानम् । हिंसाद्याश्रयद्वारं, अष्टा-
 दशपापस्थानेषु च । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । "आयाणं
 सगडभिज्जं" (सूत्र-२२१, ५) । आदीयते-गृह्यते आत्मप्रदेशः
 सह श्लेष्यते अष्टप्रकारं कर्म येन तदादानं हिंसाद्याश्रय-
 द्वारमष्टादशपापस्थानरूपं वा, तत् स्थितेर्निमित्तत्वात् क-
 पायापादानं नद्धमिना स्वकृतभिद् भवति । आचा० १ श्रु०
 ३ अ० १ उ० । ('सगडभिज्जं' शब्दे सप्तमे भागे व्याख्या दृष्ट-
 व्या) कपायं, परिग्रहे, सावधानुष्ठानं च । सूत्र० १ श्रु० १६
 अ० । "जशो जशो आदाणं अपगमा पदोस्महेज्ज नशो नशो
 आदाणो पुचं पडिविरते" (सूत्र-५) आदीयते-स्वी-
 क्रियतेऽष्टप्रकारं कर्म येन तदादानम्-कपायः परिग्रहः साव-
 दधानुष्ठानं वेति । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।

मुसावायं वहिद्धं च, उग्गहं च अजाइया ।

सत्थादाणाई लोमंमि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ १० ॥

पलिउंचणञ्च भयणञ्च, थंडिल्लुस्मयणाणि य ।

धूणादाणाई लोमंमि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ ११ ॥

तथा-आदीयते-गृह्यतेऽष्टप्रकारं कर्मभिगिति (आदाना-
 नि)-कर्मोपादानकारणान्यस्मिन् । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।
 एतानि पालकुञ्जनादीनि अस्मिन् लोक आदानानि वर्तन्ते
 तदेव हिंसायाः कपपरिक्षया परिक्षाय प्रत्याख्यानपरिक्षया प्र-
 त्याञ्जनीत । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । (१०-११ । अनयोर्गोत्रयो-
 र्विशेषणः इमाख्यानं 'धम्म' शब्दे चतुर्थभागे करिष्यते)
 आदीयते-स्वीक्रियते, प्राप्यते वा मोक्षो येन तदादानम् ।
 ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु, " वुलीए य विगयंभदी आयाणं नम्मर-
 कलए" ॥११५॥ विविधम्-अनङ्गकामुपितः-स्थितो दश
 विधवक्रवालसामाचर्यां व्युपित्तथा विगता-अपगता आ-
 हारादौ गृह्यिष्यस्यासौ विगनगृह्णः साधुरेवंभूतश्चादीयते-
 स्वीक्रियते, प्राप्यते वा मोक्षो येन तदादानीयं ज्ञानदर्शन-
 चारित्र्यं तत्सम्यग् रक्षयेद्-अनुपालयत् ; यथा तस्य वृ-
 द्धिर्भवति तथा कुर्यादित्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।
 "आयाणअद्दी धोदाणमाणं" (सूत्र-१७५) । मोक्षार्थिनाऽऽ-
 दीयत इत्यादानम् सम्पक्कज्ञानादिकमिति । सूत्र० १ श्रु० १४
 अ० । "आयाणवं धम्ममुदाहरेज्जा ॥११॥ मोक्षार्थमादीयत-
 इत्यादानं-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूपं नद्धियते यस्यान्वावा-
 दानवान् । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । " आयाणं सुसमाहरे" ॥११॥
 मोक्षस्यादानम्-उपादानं सम्यग्दर्शनादिकं सुप्पुट्टुकुः
 सम्यग्विज्ञानसिकारहित आहरत्-आददीत; गृह्णीयादि-
 त्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । " अज्जमज्जोगसुदादाणे" ॥
 १४१ । (सूत्र-३ ५) शुद्धमवदानम् आदानं-चरित्रं
 यस्य स शुद्धादानो भवति । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । आ-
 दीयत इत्यादानम् । मोक्षे, " आयाणमहं खलु वंचयित्ता "

(सूत्र-४+) आदीयत इत्यादानम्-ज्ञानादिकं, मोक्षो वा
 तमर्थं वञ्चयन्ति-भ्रष्टयन्त्यात्मनः । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
 संयमे, " आयाणगुते वलयाविमुक्के ॥ २२+ ॥ मोक्षार्-
 थिनाऽऽदीयते-गृह्यत इत्यादानं-संयमस्तेन तस्मिन्वा सति
 गुते । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । संयमानुष्ठानं च । " एन
 वीर पसंसिए, जे ण णिविज्जानि आदाणाए" (सूत्र-
 ८५+) भोगाशाङ्गविवेचकोऽप्रमादी पञ्चमहाव्रतभारा-
 रोहणोत्तामिनस्कन्धो वीरः कर्मविदारणात् प्रशंसितः-
 स्तुतो देवराजादिभिः, क एव वीरो नाम योऽभिष्टू-
 यत इत्यत आह-'जे' इत्यादि; यो न निर्विद्यते न
 खियन्ते न जुगुप्सते, कस्मै ? आदानाय-आदीयते-गृह्यते
 अवाप्यते आत्मस्वतत्त्वमशेषाचारकर्मक्षयाविर्भूतसमस्त-
 वस्तुग्राहिज्ञानावाधसुखरूपं येन तदादानं-संयमानुष्ठानं
 तस्मै न जुगुप्सते, तद्वा कुर्यन् सिकताकेवलचर्वणदशीयं
 कचिदलाभादौ न खेदमुपयातीति । आचा० १ श्रु० २ अ० ४
 उ० । आदीयत इत्यादानम् । प्रथमव्रतग्रहणे । सूत्र० "जाव-
 जीवाए, जेहि नमणोवासगस्स आयाणसां, आमरणताए
 दंडं निक्खितं" (सूत्र०) । यावद्यैर्येषु वा भ्रमणोपासकस्याऽऽ-
 दीयत इत्यादानम्-प्रथमव्रतग्रहणम् ; तत आरभ्य आमर-
 णान्तादृष्टौ निक्षिप्तः-परित्यक्तो भवति । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।
 केनचिदादीयत इत्यादानम् । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । कारणं,
 कलए । "आयाणमेवं," कर्मणां-दोषाणां वा आदानम्-उपा-
 दानकारणम् । कलए ३ अधि० ६ क्षण । "एगइअं कणइ आ-
 याणं विरुद्धे समाणं" (सूत्र-३२+) । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
 एकः कश्चित् प्रकृत्या क्रोधनाऽऽसहिष्णुनया केनचिदादीयत
 इत्यादानम्-शब्दादिकं कारणं तेन विरुद्धः समानः परस्या-
 पकृत्यात् शब्दादानेन तावत्केनचिदाकुष्ठो निन्दितो वाचा
 विरुध्यन् रूपादानेन तु धीभस्स कञ्चन दण्डा अपशकुना-
 ध्ववसायेन कुप्यत । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । आदीयते-गृ-
 ह्यन्ते शब्दादयोऽर्था एभिरित्यादानानि । इन्द्रियं, वृ० १
 उ० । केवली णे आयाणंहि न जाणइ न पासइ" (सूत्र-
 १६८+) । आदीयते-गृह्यतेऽर्थः एभिरित्यादानानि-इन्द्रियाणि
 तेन जानानि केवलित्वाद् । भ० ५ श्रु० ४ उ० । " आयाण-
 निरुद्धाओ" ॥१८६+॥ आदानानीन्द्रियाणि निरुद्धानि यस्यां
 सा निरुद्धादाना, गाथायां व्यत्यासेन पूर्वापरनिपातः प्रा-
 कृतत्वाद् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । " आयाणगुत्तां विकहावि-
 हीणा" (८८०+) । आदानैः-इन्द्रियैर्गुताः । वृ० ३ उ० । आदी-
 यते कर्मानेनत्यादानम् । दुष्प्रणिहिते इन्द्रियं च । आचा० ।
 "आयाणसंयमानवायसोयं" ॥१६५॥ आचा० १ श्रु० ६ अ० ।
 आदीयते गृह्यते, प्रथमम्-आदौ यत्तदानम् । सूत्र० १ श्रु० १०
 अ० । आचा० । आदौ, (प्रथमे) "आयाणपणनेयं ॥१५३+॥
 आदीयत-इत्यादानम्-आदिः प्रथममित्यर्थः, तच्च तत्पदञ्च
 निगकाङ्क्षतया अथेगमकत्वेन वाक्यमेवादानपदम् । उक्तं
 २६ अ० । " से किं तं आयाणपदेणु" (सूत्र-+) आदीयते
 तत्प्रथमतया उच्चारयितुमारभ्यते शास्त्रस्याध्ययनादेशका-
 देश्चादिपदमित्यर्थः । अनु० । नि० चू० ।

आदानशब्दस्य नत्पर्यायस्य च ग्रहणशब्दस्य

च निक्षेपं कर्तुंकामो नियुक्तिरुदाह—

आदाणे गहणंमि य, णिक्खेवो हाति दांमि विं चउक्के ।

एगङ्गं नाणङ्गं, च होज्ज पगयं तु आदाणे ॥ १३२ ॥

अथवा-‘जमतीयं’ ति-अस्याध्ययनस्य नाम, तच्चादान-
नपदेन, आदावादीयते इत्यादानं. तच्च ग्रहणमित्युच्यते.
तत्राऽऽदानग्रहणयोर्निक्षेपार्थं निर्युक्तिरुदाह-‘आदाणे’ इत्या-
दि. आदीयते-कार्यार्थिना तदित्यादानं. कर्मणि ल्युट्प्रत्ययः,
करणे वा, आदीयते-गृह्यते स्वीक्रियते विवक्षितमनेनेति-
कृत्वा, आदानं च-पर्यायतो ग्रहणमित्युच्यते, तत आदान-
ग्रहणयोर्निक्षेपो भवति द्वौ चतुष्कौ, तद्यथा-नामादानम्,
स्थापनादानम्, द्रव्यादानम्, भावादानञ्च । तत्र नामस्थापन
चुरणे. द्रव्यादानं वित्तं यस्मात्प्राप्तैः परित्यक्त्वा न्यक्तव्यै-
र्महता क्लेशेन तदादीयते, तेन वाऽपरं द्विपदचतुष्पदादिक-
मादीयत इति कृत्वा, भावाऽऽदानं तु द्विधा-प्रशस्तम्. अ-
प्रशस्तं च । तत्र-अप्रशस्तम्-कोधाद्युद्यो. मिथ्यात्वाविर-
त्यादिकं वा, प्रशस्तं-तूत्तरोत्तरगुणश्रेया विशुद्धाध्यवसाय-
कण्डकोपादानं. सम्यक्ज्ञानादिकं वेत्येतदर्थप्रतिपादनपर-
मेतदेव वाऽध्ययनं द्रष्टव्यमिति । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

आदा (या) णअङ्गि (न्)-आदानाऽर्थिन्-पुं० । मोक्षार्थि-
नाऽऽदीयते इत्यादानम्-सम्यक्ज्ञानादिकं तेनार्थः स
एवार्थः आदानार्थः स विद्यते यस्यासावादानार्थी । स-
म्यक्ज्ञानादिप्रयोजनवति, “आदाणअङ्गी वोदाणमोणं”
(सूत्र-१७ x) । सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

आदा (या) णगुत्त-आदानगुप्त-त्रि० । संयमगुप्ते, मनोवा-
क्कायैः कर्मणि गुप्ते च । सूत्र० । “आयाणगुप्ते वलयाविमुक्के”
(सूत्र-२२ +) । मोक्षार्थिनाऽऽदीयते-गृह्यत इत्यादानं-
संयमस्तेन तस्मिन्वा सति गुप्तः, यदि वा-मिथ्यात्वादिना-
ऽऽदीयते इत्यादानम्-अप्रप्रकारकं कर्म तस्मिन्नादातव्यं
मनोवाक्कायैर्गुप्तः संमितश्च । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
इन्द्रियैर्गुप्ते च । “आयाणगुत्ता विकहाविहीणा” (सूत्र-४ x) ।
आदानैः-इन्द्रियैर्गुप्तः । श्रु० ३ उ० ।

आदा (या) णणिकखेवदुगुंख्य-आदाननिक्षेपजुगुप्सक-
त्रि० । आदाननिक्षेपौ-पात्रादग्रहणमोक्षौ आगमप्रतिपि
(सि) (व) द्वौ जुगुप्सति-न करोतीति आदाननिक्षेप-
जुगुप्सकः । आव० ४ अ० । आगमप्रति(व)पिद्वौ पात्राद-
ग्रहणमोक्षौ च कुर्वन्ति, आगमानुसंगेण प्रत्येकज्ञानप्रमार्जन-
पूर्वमुपयुक्तः सन्नुपधेरादाननिक्षेपौ करोतीत्यर्थः । (६४३
गाथाटी०) । प्रव० ७२ द्वार ।

आदा (या) णनिरुद्ध-निरुद्धाऽऽदान-त्रि० । निरुद्धेन्द्रिये,
“आयाणनिरुद्धाओ” ॥ १८६ x ॥ आदानानि-इन्द्रि-
याणि निरुद्धानि यस्यां सा निरुद्धाऽऽदाना. गाथायां व्य-
त्यासेन पूर्वाऽपरनिपातः प्राकृतत्वाद् । श्रु० १ उ० ३ प्रक० ।

आदा (या) णपय-आदानपद-न० । आदीयते-गृह्यते प्र-
थमम्-आदौ यत्तदादानम् आदानञ्च तत्पदं च सुवन्तं
तिङन्तं वा तदादानपदम् । सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । शास्त्र-
स्याध्ययनोद्देशकादश्चादिपदे. अनु० । येषामादानपदेनाऽ-
भिधानं तन्मतेनादौ यत्पदं तदादानपदम् । सूत्र० १ श्रु०
१५ अ० उ० ।

से किं तं आयाणपदेणं ? आयाणपदेणं धम्मो मंगलं
चूलिआ आवंती चाउरंगिज्जं असंखयं अहातत्थिज्जं अ-
इज्जं जप्पइज्जं पुरिसइज्जं (उसुकारिज्जं) एलइज्जं वीरियं
धम्मो मग्गो समोसरणं गत्थो जमइयं । सेतं आयाण-
पदेणं । (सूत्र-१३१ x)

‘से किं तं आयाणपदेणं’ इत्यादि-आदीयते-तत्प्रथम
तथा उच्चारयितुं मारभ्यते शास्त्राद्यनेनेत्यादानं तच्च तत्पदं
चादानपदं. शास्त्रस्याध्ययनोद्देशकादश्चादिपदमित्यर्थः, तेन
हेतुभूतेन किमपि नाम भवति, तच्च “आवंती” त्यादि, तत्र-
आवन्तीत्याचारस्य पञ्चमाध्ययनम्, तत्र ह्यादावेव-‘आ-
वंती’ त्यालापको विद्यते इत्यादानपदेनैतन्नाम । “चाउरंगि-
ज्जं” नि-एतदुत्तराध्ययनेषु तृतीयमध्ययनम्, तत्र-“चत्तारि
परमंगाणि दुल्लहाणीह जंतुणो” इत्यादि विद्यते, “असं-
खयं ति-इदमप्युत्तराध्ययनेष्वेव चतुर्थमध्ययनम्, तत्र च
आदावेव-“असंखयं जीवियमापमायं” इत्येतत् पदम-
स्ति, ततस्तेनेदं नाम, एवमन्यान्यपि कानिचिदुत्तराध्य-
यनान्तर्वर्तीन्यध्ययनानि, कानिचित्तु दशवैकालिकसूयगडा-
ध्ययनानि (सूत्रकृताङ्गाऽध्ययनानि) स्वधिया भावनीयानि ।
अनु० ।

आदा (या) णफलह-आदानपरिघ-पुं० । आदीयते-
द्वारस्थगनार्थं गृह्यत इत्यादानः । स चासौ परिघश्चादान-
परिघः । द्वारस्थगनार्थं ग्राह्यायामगलायाम्, जं० २ वत्त०
२१ सूत्रटी० । जी० । “आयाणफलह०” (सूत्र-२१ +)
आदीयते इत्यादानम्-आदेशो-रस्यो यः परिघः-अर्गला स
आदानपरिघः । रस्यायामगलायाम्, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

आदा (या) णभंडमत्तनिकखेवणासमिह-आदानभाण्डमा-
त्रनिक्षेपणासमिति-स्त्री० । आदाने-ग्रहणे भाण्डमात्राया-
उपकरणमात्राया, भाण्डस्य वा. वस्त्राद्युपकरणस्य मूलम-
यादिपात्रस्य च साधुभाजनविशेषस्य निक्षेपणायां च
समितिः सुप्रत्युपेक्षितसुप्रमार्जितक्रमेणेति आदानभाण्ड-
मात्रनिक्षेपणासमितिः । समितिभेदे, पा० १७ सूत्रटी० ।
स्था० । (अत्र सूत्रम् ‘समिह’ शब्दे सप्तमे भागे वदयंत)
भाण्डमात्रे, आदाननिक्षेपविषया सुन्दरचेष्टा । स्था०
५ ठा० ३ उ० ४५८ सूत्रटी० । “इह च संत्तं भंगा होन्ति
पत्तादि न पडिलेहइ, ण पमज्जइ, चउभंगो, एत्थ चउत्थे
चत्तारि गमा-दुप्पडिलेहिं दुप्पमज्जियं चउभंगो, आइल्ला
छ अप्पसत्था, चरिमो पसत्थो, चउत्थीए उदाहरणं-“आ-
यरिएण सांहु भण्णिओ गामं वच्चाओ, उग्गहिण संते केण
इ कारणेण ठिया, एक्को पत्ताहे पडिलेहियाणि त्ति काउं
ठवेउमारद्धो, साहुहिं चोइओ भण्णइ-किमित्थ सण्णो अचल्लइ
सन्निहिंयाए देवयाप सण्णो विउव्विओ, एस जहरणओ
असमिओ, अल्ला तेण्व विहिणा पडिलेहिंत्ता ठवेइ. सो
उक्कोसओ समिओ” । आव० ४ अ० १०५ गाथाटी० ।
अत्राप्युदाहरणम्-“एकस्स आयरियस्स पंच सीससयाइ,
तेसिमंगो सेट्टिसुओ पव्वइओ, सो जो जो साहु
एइ तस्स तस्स डंडगं निक्खिइ, एवं तस्स उट्ठियस्स

अत्रो एति, अत्रो जाइ, तहावि सो भगवं अनुरियं अच-
वलं उवरि हेडा मज्जिउं उवह । एवं चणुपण वि कालेण न
परिणमइ " पा० १७ मूत्रटी० ।

आदा (या) णभंडमत्तनिकेवणासमिय आदानभाण्ड-
मात्रनिक्षेपणासमित-त्रि० । " आयाणभंडमत्तनिकेवणा-
समिण " (मूत्र-६२ x) । आदानेन-प्रदनेन सह भाण्ड-
मात्रा या-उपकरणपरिच्छेदस्य या निक्षेपणा-न्यासस्तस्यां
समितो यः स तथा । आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमितौ
सम्यक् प्रवृत्तं, भ० २ श्र० १ उ० ।

आदा (या) णभय-आदानभय-न० । आदीयते इत्यादा-
नं-घनं तदर्थं चांगदिभ्यो यद् भयं तदादानभयम् । आच०
४ अ० ८३ गाथाटी० । स्था० । भयस्थानभेदे, स० ७ सम० ।
नि० चू० । आदानभयम्-आदानं पुण्यार्थमपुण्यार्थं वा
पंरुण राजादिना वितरितप्रामनगरभूखण्डादः स्वीकरणं
तदेव भयम् आदानभयम् मा कञ्चनापगधमवाप्य तद् ग्रहा-
त्यति । दर्श० १ तत्त्व ६ गाथाटी० ।

आदा(या)णभरिय-आदानभृत-न० । आग्रहणभृते, उपा० ।
" आदाणभरियंसि कडाहयंसि अद्देहिमि " (सूत्र-२८ +)
आदानम्-आग्रहणं यदुदकनैलादिकमन्यतरद्रव्यपाका-
याऽप्रावृत्ताप्यनं तद्भृते । उपा० ३ अ० ।

आदा(या)णया-आदानता-स्त्री० । ग्रहणतायाम्, इह च
नाप्रययः स्त्रीर्धिकाः । प्राकृतत्वेनादानादीनां भावविचक्षया
वा । स्था० २ ठा० २ उ० ।

आदा (या) णवंत-आदानवत्-त्रि० । मोक्षार्थमादीयते
इत्यादानम् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूपं तद्विद्यते यस्या-
सावादानवान् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यवति सार्धौ, सूत्र० ।
" आयाणवन्तं समुदाहरंजा " ॥५५॥ सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

आदा (या) णसोयगदिय-आदानश्रोतोगृह-त्रि० । आ-
दीयते-कर्मान्वेति आदानं-दुष्प्रणिहितमिन्द्रियमादानं च
श्रोतश्चादानश्रोतः । आच० १ श्रु० ६ अ० १ उ० १६
गाथाटी० । आदीयते-सावधानप्राप्तेन स्वीक्रियते इत्यादानं
कर्म संसारशीजभूतं तस्य श्रोतांसि इन्द्रियविषया मिथ्या-
त्वाविरतिप्रमादकपाययोगा वा तेषु गृहः-अभ्युपपन्नः ।
आच० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० । " आदानश्रोतस्यध्युपपन्ने,
आच० १

आयाणसोयगदिए बाले अबोच्छिस्सवंधणे अणमिकंत-
संजोए तमसि अविजाणओ आणाए लंभो णउत्थि ति
वेमि । (सूत्र-१३८ +)

(आदानश्रोतोगृहः) स्यात्, कोऽसौ ? बालः-अज्ञः राग-
द्वेषमहामोहाभिभूतान्तःकरणः । यश्चादानश्रोतोगृहः स किं
भूतः स्यादित्याह-" अबोच्छिस्सवंधणे " इत्यादि, अव्यव-
च्छिन्नं-जन्मशतानुवृत्तिबन्धनम्-अष्टप्रकारं कर्म यस्य स
तथा, किञ्च-" अणमिकंत " इत्यादि-अनभिक्रान्तः-अनति-
लहितः संयोगो घनधान्यहिरण्यपुत्रकलत्रादिकृतोऽसंय-
मसंयोगो वा येनासावनभिक्रान्तसंयोगः तस्य चैवंभूत-

स्येन्द्रियानुकूलरूपे मोहात्मके वा तमसि घर्त्तमानस्यात्म-
हिनं मोक्षोपायं वा अविजानन् आह्वयाः-तीर्थकरोपदे-
शस्य लाभो नास्तीत्येतदहं प्रवीमि, तीर्थकरवचनोपलब्ध-
सद्भावः । आच० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

आदा (या) णिज्ज-आदानीय-त्रि० । आदीयते-उपादी-
यते इत्यादानीयः । उपादेये, स्था० ६ ठा० ३ उ० । स० ।
प्राह, आच० । " आयाणिज्जं विद्यादिए " (सूत्र-१३७ +) ।
स वीराणां मार्गं प्रतिपन्नः मांसशोणितयोरपननां सुमुच्छ-
णामादानीयो-प्राह आदीयवचनश्च व्याख्यातः । आ-
च० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० । आदीयन्ते-गृह्यन्ते सर्वभावा
अनेनेत्यादानीयम् । श्रुते, भोगाङ्गे, द्विपदचतुष्पदधनधान्य-
हिरण्यादिके, आच० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । " आयाणिज्जं "
(सूत्र-१८४ +) आदीयते इत्यादानीयम् । कर्मणि, आच० १
श्रु० ६ अ० २ उ० । " आयाणिज्जं च आदाय तस्मि ठाणे ए
चिद्वइ " । आदीयन्ते-गृह्यन्ते-सर्वभावा अनेनेत्यादानीयम्-
श्रुतम्, तदादाय तदुक्ते तस्मिन् संयमस्थाने न तिष्ठति ।
यदि वा-आदानीयम्-आदातव्यं भोगाङ्गं द्विपदचतुष्पद-
धनधान्यहिरण्यादि तदादाय-गृहीत्वा । अथ वा-मिथ्या-
त्वाऽविरतिप्रमादकपाययोगैरादानीयं कर्मादाय, किंभूतो-
भवतीत्याह-तस्मिन् ज्ञानादिमये मोक्षमार्गे सम्यगुपदेशे-
वा प्रशस्तगुणस्थाने न तिष्ठति नात्मानं विधत्ते । आच० १
श्रु० २ अ० ३ उ० । " आयाणिज्जं परिणाय, परिचायणं
विगिचइ (सूत्र-१८४ x) । आदीयते इत्यादानीयं-कर्म तत्प-
रिणाय सूत्रोत्तरप्रकृतिभेदतो ज्ञात्वा पर्यायेण-धामयेयत
विवेचयति; क्षपयतीत्यर्थः । आच० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।
आश्रयणीये, मोक्षे, मोक्षमार्गे, सम्यग्दर्शनादिके च ।
" पुरिसाऽऽदाणिया नरा " ३४ + । सुमुच्छणामादानीया-
आश्रयणीयाः पुरुषादानीयाः महान्तोऽपि महीयांसो भव-
न्ति । यदि वा-आदानीयो-हितैषिणां मोक्षः, तन्मार्गो
वा-सम्यग्दर्शनादिकः पुरुषाणां-मनुष्याणामादानीयः स
विद्यते येषामिति विगृह्य मत्वर्थीयः । " अशीआदिभ्योऽच् "
इति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

से तं संवृज्जमाणे आयाणीयं समुट्ठाए तम्हा पावं कम्मं
येव कुज्जा ए कारवेज्जा । (सूत्र-६४ x)

आदानव्यम्-आदानीयं नञ् परमार्थतो भावाद्-आदा-
नीयं ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपं तदुत्थाय इति अनेकार्थत्वाद्-
आदाय-गृहीत्वा । अथवा-स अनगारः एतदादानीयं-ज्ञा-
नाद्यपवर्गकारणम् । आच० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । (६६-
अस्य संपूर्णसूत्रस्य व्याख्यां ' लोगविजय ' शब्दे षष्ठे भागे
करिष्यामि) । " आयाणीयं समुट्ठाय " (सूत्र-१६ +) ।
आदानीयं-प्राहं सम्यग्दर्शनादि सम्यगुत्थाय-अभ्युपगम्य ।
आच० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

आदा (या) णिज्जकयण-आदानीयाध्ययन-न० । मोक्षा-
र्थिनाऽशेषकर्मक्षयार्थं यज्ज्ञानादिकमादीयते-तदत्र प्रतिपा-
द्यत इति कृत्वाऽऽदानीयमिति नाम संवृत्तम् । सूत्रकृता-
ङ्गस्य स्वनामख्याते पञ्चदशेऽध्ययने, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।
आदानपदमाश्रित्यास्याभिधानमाकारि, आदानीयं वा-

ज्ञानादिकमाश्रित्य नाम कृतमिति । आदानीयाभिधान-
स्यान्यथा वा प्रवृत्तिनिमित्तमाह—

जं पढमस्संऽतिमए, वितियस्स उ तं हवेज्ज आदिम्मि ।
एतेणाऽऽदाणिज्जं, एसो अन्नो वि पज्जाओ ॥ १३५ ॥

यत्पदं प्रथमश्लोकस्य तदर्द्धस्य च अन्ते-पर्यन्ते तदेव
पदं शब्दतः अर्थतः उभयतश्च द्वितीयश्लोकस्यादौ तदर्ध-
स्य घाऽऽदौ भवति-एतेन प्रकारेणाद्यपदसदृशत्वेनादानीयं
भवति, एष आदानीयाभिधानप्रवृत्तेः पर्यायः—अभिप्रायः
अन्यो वा विशिष्टज्ञानादि आदानीयोपादानादिति । के-
चित्तु-पुनरस्याध्ययनस्यान्तादिपदयोः संकलनात्संकलि-
केति नाम कुर्वते । तस्या अपि नामादिकश्चतुर्धा निक्षेपः ।
(-स च 'संकलिया' शब्दे सप्तमे भागे दर्शयिष्यते) सूत्र०
१ श्रु० १५ अ० । पञ्चदशे त्वादानीयाख्येऽध्ययनेऽर्थाधि-
कारोऽयम्, तद्यथा—“आदाणियसंकलिया आदाणीयम्मि
आदयचरित्तं” ॥ २८ × ॥ आदीयन्ते-गृह्यन्ते-उपादी-
यन्ते, इत्यादानीयानि पदानि अर्था वा ते च प्रागुपन्यस्त-
पदैरर्थैश्च प्रायशोऽत्र संकलिताः, तथा-आयतं चरित्रं-स-
म्यक् चरित्रं मोक्षमार्गप्रसाधकं तच्चात्र व्याचर्यते । सूत्र० १
श्रु० १ अ० १ उ० ।

आदाणीय-आदानीय-त्रि० । उपादेये, स्था० ६ ठा० ३
उ० । सूत्र० । (अस्य बहुव्रीह्याः 'आदाणिज्ज' शब्देऽ-
नुपदमेव गताः)

आदा (या) य-आदाय-अव्य० । आ-दा-ल्यप् । गृही-
त्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । “इमं च धम्ममा-
दाय, कासवेण पवेइयं” ॥ २० + ॥ आदाय-उपादाय-
आचाय्योपदेशेन गृहीत्वेति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।
आचा० । प्राप्येत्यर्थे, “एवं विवेगमादाय” ॥ १० × ॥
विपाकं-स्वानुष्ठानस्य आदय-प्राप्य, विवेकमिति वा क-
चित् पाठस्तद्विपाकं-विवेकं चादाय-गृहीत्वा । सूत्र० १
श्रु० ४ अ० १ उ० । अङ्गीकृत्येत्यर्थे, “तवोवहाणमादाय”
॥ ४३ × ॥ उत्तोलक्ष्मी० २ अ० । स्वीकृत्येत्यर्थे, उत्त०
पाई० २ अ० । अवगम्येत्यर्थे, “आयाए पंगंतमवक्कमेज्जा”
(सूत्र-३० ×) । आदाय-अवगम्यैकान्तमपक्रामेत् ।
आदाने, पुं० । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० ।

आदा (या) हिणपयाहिण-आदक्षिणप्रदक्षिण-त्रि० । आ-
दक्षिणात्-दक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिणः परितो-आम्यतो-
दक्षिण एव आदक्षिणप्रदक्षिणः । ग० । आदक्षिणाद्-दक्षि-
णपार्श्वादारभ्य प्रदक्षिणा-दक्षिणपार्श्ववर्ती आदक्षिणप्रद-
क्षिणः । विपा० १ श्रु० १ अ० । दक्षिणपार्श्वादारभ्य परितो
आम्यतो दक्षिणपार्श्ववर्तिनि, भ० । “समणं भगवं महावीरं
तिक्खुत्तो-आयाहिणपयाहिणं करेइ”- (सूत्र-७ +) ।
आदक्षिणाद्-दक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिणः-परितो आम्य-
तो दक्षिण एव आदक्षिणप्रदक्षिणाऽतस्त्वं करोतीति । भ०
१ श्रु० १ उ० । नि० । औ० । “आयाहिणं पयाहिणं करोति”
(१८४ गाथाटी०) । आ-सर्वतः समन्तात्-परिभ्रमतां
दक्षिणमेष जन्मभवनं यथा भवति एवं प्रदक्षिणं कुर्वन्ति ।
आ० म० १ अ० । जं० ।

आदा (या) हिणपयाहिणा-आदक्षिणप्रदक्षिणा-त्री० ।
आदक्षिणतः-पार्श्वात्प्रदक्षिणा पार्श्वभ्रमणमादक्षिणप्रदक्षि-
णा । स्था० १ ठा० । दक्षिणपार्श्वादारभ्य परिभ्रमणतो द-
क्षिणपार्श्वप्राप्तौ, नि० । “अज्जसुहम्मं धेरं तिक्खुत्तो आया-
हिणपयाहिणं करेइ” । त्रिःकृतः-त्रीन् वारान् आदक्षिण-
प्रदक्षिणां दक्षिणपार्श्वादारभ्य परिभ्रमणतो दक्षिणपार्श्वप्रा-
प्तिगदक्षिणप्रदक्षिणा तां करोति । नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।

आदि(इ)च्च-आदित्य-त्रि० । आ-इ-कर्मणि क्यप् । आदर-
णीये. आदरन्त्ये, ल्यप् । सम्मान्येत्यर्थे, अव्य० । वाच० ।
आदित्य-पुं० । कृष्णराज्यवकाशान्तरस्थलोकान्तिकसंज्ञ-
कार्चिर्मांलिङ्गिमानस्थे लोकान्तिकदेवविशेषे, भ० ६ श० ५
उ० । समयावलिकादीनामादौ भवे, सू० प्र० २० प्राहु० ।
सूर्ये, आव० ४ अ० । आदित्यो हि सर्वजगत्प्रतीतो जग-
त्प्रदीपकल्पो दिवसादिकालविभागकारी । (सूत्र०) आ-गो
पालाङ्गनाद्रिप्रतीतः समस्तान्धकारक्षयकारी कमलाकरो-
द्भाटनपटीयान् आदित्योद्गमः प्रत्यहं भवन्नुपलब्धते । सूत्र०
१ श्रु० १२ अ० । (अस्य विमानवक्त्रव्यता 'विमाण' शब्दे
षष्ठे भागे वक्ष्यते) (अस्य मण्डलादिवक्त्रव्यता 'सूरमंडल'
शब्दे सप्तमे भागे वक्ष्यते) (अस्य आवृत्तयः 'आर्डाइ'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे गताः)

जस्स जओ आइच्चो, उएइ सा भवइ तस्स पुव्वदिसा ।

जत्तो य अत्थमेइ उ, अवरदिसा सा उ नायव्वा ॥४७॥

दाहिणपासम्मि य दा-हिणा दिसा उत्तरा उ वामेणं ।

एया चत्तारि दिसा, तावक्खेत्ते उ अक्खाया ॥ ४८ ॥

तापयतीति तापः-आदित्यः । आचा० १ श्रु० १ अ० १
उ० । (अत्र विस्तरं 'दिसा' शब्दे चतुर्थे भागे कथ-
यिष्यामि)

आदिच्छा-आदित्सा-त्री० । आदातुमिच्छायाम्, आव०
६ अ० ।

आदिम-आदिम-त्रि० । अग्रिमे, वृ० । “आवासममाईया
सूयगडा जाव आइमा भावा” (७८० ×) । आवश्यका-
दयः सूत्ररुनाङ्गं यावत् ये आगमग्रन्थास्तेषु ये पदार्था अ-
भिधेयास्ते आदिमा भावाः उच्यन्ते । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

आदियावण-आदापन-न० । प्राहेणायाम्, सूत्र० । “स य
माइअंति अजे वि आदियावेंति” (सूत्र-६ +) । स्वयम्-
आत्मना सावद्यमनुष्ठानमाददते-स्वीकुर्वन्ति, अन्यान्यप्या-
दापयन्ति-प्राहयन्ति । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

आदीण-आदीन-त्रि० । आ-समन्तादीनः आदीनः । सूत्र०
१ श्रु० ५ अ० १ उ० । समन्तात्करुणास्पदं, सूत्र० १ श्रु०
१० अ० ।

आदीणभोइ (न्)-आदीनभोजिन्-पुं० । पतितपिण्डोप-
जीविनि, “आदीणभोई वि करेइ पावं” (६ ×) । आदी-
नभोज्यपि पापं करोतीति । उक्तं च-“पिण्डोलेकं दुस्सीलं,
णरगाओ-ण मुच्चइ” स कदाचिच्छोभनमाहारमलभमानो-
ऽल्पत्वादात्तैरौद्रध्यानोपगतोऽप्यधः सप्तम्यामप्युत्पद्येत ।
तद्यथा-असावित्र राजगृह्नगरोत्सवनिर्गतजनसमूहो वै-

भारगिरिशिलापाननोद्यनः स देवान्स्वयं पतितः पिण्डोप-
जादीनि नदेवमादीनभोज्यपि पिण्डोलकादिचञ्जनः पापं
कर्म करोति । सूत्र० १ ध्रु० १० अ० ।

आदीणवित्ति-आदीनवृत्ति-त्रि० । आ-समन्तादीना-करु-
णास्पदा वृत्तिः-अनुष्ठानं यस्य । एवंभूते, “आदीणवित्ती वि-
करेह पावं” (६५) आ-समन्तादीना-करुणास्पदा वृत्तिरनु-
ष्ठानं यस्य रूपणवनीपकादेः स भवत्यादीनवृत्तिरेवंभूतोऽपि
पापं कर्म करोति । सूत्र० १ ध्रु० १० अ० ।

आदीणिय-आदीनिक-त्रि० । आ-समन्तादीनमादीनं त-
द्विद्यते यस्मिन्स आदीनिकः । अत्यन्तदीनसत्त्वाश्रये, सूत्र०
“आदीणियं उक्ताडियं पुरत्था ॥ २ ॥” सूत्र० १ ध्रु० ५ अ०
१३० ।

आदीव-आदीप-अव्य० । दोषादारभ्येत्यर्थे, स्या० ५ श्लोक ।

आध (ह) रिसिय-आधर्षित-त्रि० । आ-धृप-क्र । अर्ध-
वान्ये इह गुणश्च । अवमानिने, निरस्कृते, यलात्कारेणा-
भिभूतं च । वाच० । ‘तेण भणियं जं चंडमेहं दृयं आध-
रिरेहं ति । (४४४-४४५ गाथाटी० ।) आ० म० १ अ० ।
आहर्गिसिओ दृओ संभेतण नियत्तिओ (४४४-४४५ गाथा
टी०) आ० म० १ अ० ।

आधा(हा)-आधा-स्त्री० । आधानमाधा । उपसर्गादानः ॥५॥
३।१।१०॥ इत्यङ्प्रत्ययः । पि० । साधुनिमित्तं चेतसः प्रणिधानं,
पञ्चा० ३१ चित्र० । पि० । प्रव० । प्रश्न० दशा० । ग० । वृ० ।
करणे, उत० ५ अ० । आधायनेऽस्यामित्याधा । आश्रये,
पि० । आश्रय आधार इत्यनर्थान्तरमिति । पि० । साऽपि
च-आधा नामादिभेदाद्यनुर्द्धा । तद्यथा-नामाऽऽधा । स्थापना
ऽऽधा, द्रव्याऽऽधा, भावाऽऽधा च । तत्र नामाऽऽधा,
द्रव्याऽऽधाऽपि च आगमतो नो आगमनश्च प्रशरीररूपा
भक्ष्यशरीररूपा च एवैव भावनीया । प्रशरीरभक्ष्यशरीर-
व्यनिरिक्तं तु द्रव्याऽऽधामभिधित्सुराह—

धणुजुयकायभरणं, कुडुवरञ्जधुरमाइयाणं च ।

संधाई हियं चिय, दन्वाऽऽहा अंतए धणुखो ॥६६॥

इह द्रव्याऽऽधाया विचार्यमाणायामाधाशब्दोऽधिकरणप्र-
धानो विवक्ष्यते आधीयते अस्यामित्याधा, आश्रय आधार
इत्यनर्थान्तरम् । तत्र ‘धणु’ ति-धनुः-चापं तत् आधा-
आश्रयः प्रत्यञ्चाया इति सामर्थ्याद्भ्रम्यते, यूपः प्रणीतः ।
कायः-कापोती यया पुरुषाः स्कन्धाकृदया पानीयं वहन्ति ।
भरः-यवसादिसमूहः, तथा-कुटुम्बम्—पुत्रकलत्रादिसमु-
दायः, राज्यं प्रतीते । नयोधुः-चिन्ता आदिशब्दात्-महाज-
नधुःप्रभृतिपरिग्रहः तेषां च यथासंख्यं द्रव्याऽऽधा द्रव्य-
रूप आधारस्कन्धादिदृश्यं च । तत्र स्कन्धो बलीवर्दा-
दिस्कन्धो, नरादिस्कन्धश्च परिगृह्यते, आदिशब्दात्-गन्ध्या-
दिपरिग्रहः, तत्र यूपस्य द्रव्याऽऽधा द्रव्यरूपः आश्रयो—
यूपमादिस्कन्धः, स हि यूपस्तत्राऽऽरोप्यते । कापोत्या
आश्रयो नरस्कन्धः, नरो हि पानीयानयनाय कापोती
स्कन्धेन वहति । भरस्याश्रयो गन्ध्यादि, महाप्रमाणो हि
भरो गन्ध्यादिनैवानेतुं शक्यते, नान्येन । तथा-कुटुम्ब-

चिन्ताया राज्यचिन्तायाश्चाश्रयो हृदयं मनः, हृदयमन्त-
रेण चिन्ताया अयोगात्, धनुर्विषये भावनामाह-अन्नके
करहसंज्ञे धनुषः संबन्धिनि प्रत्यञ्चाऽऽरोप्यते ततो धनुः
प्रत्यञ्चाया आश्रयः, एवं शेषाणामपि यूपादीनां प्रत्याश्रय-
त्वे भावनीयम्, तच्च भावितमेव । उक्ता द्रव्याऽऽधा । संप्रति
भावाऽऽधा वक्तव्या-सा च द्विधा-आगमतो, नो आगमतश्च ।
तत्राऽऽगमत आधाशब्दार्थपरिग्रहानकुशलस्तत्र चोपयुक्तः,
“उपयोगां भावनिज्ञेयः” इति वचनात् । नोआगमतस्तु
भावाऽऽधा, यत्र तत्र वा मनःप्रणिधानम्, तथा हि-भावो
नाम-मानसिकः परिणामस्तस्य चाऽऽधानं-निष्पादनं
भवति मनसस्तदनुगुणतया तेन तेन रूपेण परिणमने सति
नाऽन्यथा, ततो मनःप्रणिधानं भावाऽऽधा, सा चेह प्रस्ता-
वात्साधुदानार्थमोदनपचनपाचनादिविषया द्रष्टव्या । पि० ।

आधा (हा) कम्म-आधाकर्म-न० । आधानम् आधा । उ-
पसर्गादातः ॥ ५ । ३ । ११ ॥ इत्यङ् प्रत्ययः । साधुनिमित्तं
चेतसा प्रणिधानम् । यथा-अमुकस्य साधोः कारणेन मया
भक्तादि पचनीयमिति, आधायाः कर्म-पाकादिक्रिया-आ-
धाकर्म नयोगात् भक्ताद्यप्याधाकर्म । इह दोषाभिधानप्रक-
मेऽपि यदोपयनोऽभिधानं तद्दोषदोषवतोरभेदविवक्षया ।
द्रष्टव्यम् । पि० । ग० । प्रव० । ख-घ-थ-ध-भाम् ॥२।१८॥
इति हैमप्रकृतसूत्रेण बहुलं धस्य ह । प्रा० ।

विषयसूची—

- (१) वक्तव्यसंग्रहः ।
- (२) व्युत्पत्तयः ।
- (३) प्रतिषेवणादीनि ।
- (४) प्रतिश्रवणस्वरूपम् ।
- (५) एकार्थिकानि आधाकर्मणः ।
- (६) आधाकर्माश्रित्य कल्प्याऽकल्पयविधिः ।
- (७) तीर्थकरस्य आधाकर्मभोजित्वम् ।
- (८) द्वाविंशतिजिनेषु कल्प्याऽकल्पयविधिः ।
- (९) अशनादिषु आधाकर्मसंभवः ।
- (१०) आधाकर्मण एवाऽकल्पयविधिः ।
- (११) आधाकर्मभोजिनां कटुकविपाकः ।
- (१२) आधाकर्मभोजिनां बन्धः ।

(१) आधाकर्मदोषं व्याचिख्यासुस्तत्प्रतिवद्धद्वारगाथायाह—
आहाकम्मिय नामा, एगट्ठा कस्स वाऽवि किं वाऽवि ।
परपक्खे य सपक्खे, चउरो गहणे य आणाई ॥ ६४ ॥
इह प्रथमत आधाकर्मिकस्य नामान्येकार्थिकानि वक्त-
व्यानि, तनस्तदनन्तरं कम्पाथाय कृतमाधाकर्म भवतीति
विचारणीयं, तदनन्तरं च किंस्वरूपमाधाकर्ममिति विचार्य,
तथा परपक्षः—युद्धव्यवर्गः स्वपक्षः-साध्यादिवर्गः, तत्र
परपक्षनिमित्तं कृतमाधाकर्म न भवति । स्वपक्षनिमित्तं तु
कृतं भवतीति वक्तव्यम्, तथा—आधाकर्मग्रहणविषये,
चत्वारोऽतिक्रमादयः प्रकारा भवन्तीति वक्तव्यं, तथा
ग्रहणे-आधाकर्मणो भक्तादिरादाने आज्ञादयः “सूचनान्-
वम्” इति न्यायादाज्ञाभङ्गादया दोषा वक्तव्याः ।

तत्रैकार्थिकाभिधानलक्षणं प्रथमं द्वारं विवक्षुराह—
आहा अहे य कम्मे, आयाहम्मे य अत्तकम्मे यन ।

पडिसेवणपडिसुणणा, संवासऽणुमोयणा चेव ॥६५॥

‘आहा अहे य कम्म’ ति-अत्र कम्मशब्दः प्रत्येकमभि-
संवस्यते, चकारश्च कर्मेत्यनन्तरं समुच्चयार्थं द्रष्टव्यः, तत्
एवं निर्देशो ज्ञातव्यः-आधाकर्म, अधःकर्म च । तत्राऽऽ-
धाकर्मति प्रागुक्तशब्दार्थम्, अधःकर्मति अधोगतिनि-
बन्धनं कर्म अधःकर्म, तथा हि-भवन्ति साधूनामाधा-
कर्मभुञ्जानानामधोगतिः, तन्निबन्धनप्राणातिपाताद्याश्र-
वेषु प्रवृत्तेः, तथा आत्मानं दुर्गतिप्रदानकारणतया हन्ति-
विनाशयतीत्यात्मघ्नं, तथा यत् पाचकादिसंबन्धिकर्म पा-
कादिलक्षणं ज्ञानावरणीयादिलक्षणं वा । तदात्मनः सं-
बन्धि क्रियतेऽनेनेति आत्मकर्म । एतानि च नामान्याधा-
कर्मणो मुख्यानि । संप्रति पुनर्यैः प्रतिषेवणादिभिः प्र-
कारैस्तदाधाकर्म भवति । तान्यप्यभेदविवक्षया नामन्वेन
प्रतिपादयति-‘पडिसेवण’ त्यादि-प्रतिषेव्यते इति प्र-
तिषेवणं, तथा-आधाकर्मनिमन्त्रणानन्तरं प्रतिश्रूयते ।
अभ्युपगम्यते यत् आधाकर्म तत् प्रतिश्रवणं, तथा आ-
धाकर्मभोक्तृभिः सह संवसनं संवासः तद्वशात् शुद्धा-
ऽऽहारभोग्यपि आधाकर्मभोजी द्रष्टव्यः, यो हि तैः सह
संवासमनुमन्यते स तेषामाधाकर्मभोक्तृत्वमप्यनुमन्यते,
अन्यथा तैः सह संवसनमेव नञ्छेत् अन्यच्च संवासवशनः
कदाचिदाधाकर्मगनमनोज्ञगन्धाऽऽघ्राणादिना विभिन्नः सन्
स्वयमप्याधाकर्मभोजने प्रवेत ततः संवास आधाकर्मभो-
दहेतुत्वादाधाकर्म उक्तः, तथाऽनुमोदनम् अनुमोदना आ-
धाकर्मभोक्तृप्रशंसाऽपि आधाकर्मसमुत्थपापनिबन्धनत्वा-
दाधाकर्मप्रवृत्तिकारणत्वाच्च आधाकर्ममिति उक्तम् । अमीषां
च प्रतिषेवणादीनामाधाकर्मत्वमात्मकर्मरूपं नाम प्रतीत्य
चदिनव्यं, तथा च वक्ष्यति-‘अस्तीकरेह कम्ममि’ त्यादि-
इह आधाकर्ममिति शब्दार्थविचार आधया कर्म आधा-
कर्मैत्युक्तम् । पि० । साधूनाम् आधया-प्रणिधानेन यत्कर्म
पट्कायविनाशनाऽशनादिनिष्पादनं तदाधाकर्म । वृ० ४ उ०
४५६ गाथाटी० । नि० चू० ।

(२) आधाकर्मशब्दव्युत्पत्तयः—

आधानमाधा प्रस्नावात्साधुप्रणिधानं, अमुकस्मै साधवे
देयमिति, तथा आधाय वा साधुन् कर्म पङ्कजीवनिकाय-
विराधनादिना भक्तादिपाकक्रिया आधाकर्म तद्योगाद्
भक्ताद्यपि तथा निरुक्ताद् यलोपः । ग० १ अधि० २१ गा-
थाटी० । साधुं चेतसि आधाय-प्रणिधाय, साधुनिमित्त-
मित्यर्थः, कर्म सचित्तस्याऽचित्तीकरणमचित्तस्य वा पाको
निरुक्तादाधाकर्म । घ० ३ अधि० २२ श्लोकाटी० । आ-
धानमाधा-प्रणिधानं तथा, साधुप्रणिधानंनेत्यर्थः, कर्म-
क्रिया पाकादिका आधाकर्म । पञ्चा० १३ विव० ५ गा-
थाटी० । यद्वा-आधाय साधुं-चेतसि प्रणिधाय यत् क्रि-
यते-भक्तादि, तदाधाकर्म । पृषादराऽऽद्यः ॥ ३ । २ । १५५ ॥
इति यलोपः । पि० । प्रव० । आधाय-चेतसि अवस्थाप्य
साधुं यदशनादि सचेतनमचेतनं वा पच्यते-अचित्तीक्रियते
तदाधाकर्म । दर्श० ४ तत्त्व ६ गाथाटी० । आधया-साधु-
प्रणिधानेन यत्सचेतनमचेतनं क्रियते अचेतनं वा पच्यते-
चीयने वा गृहादिकं चयते वा वस्त्रादिकं तदाधाकर्म ।
“आहाकम्मं सुंजमाणे सचलं भवहं” ॥ ४ ॥ दशा० २ अ० ।

साधुनिमित्तं सचित्तस्याचित्तीकरणे-अचित्तस्य पाके च ।
प्रव० ६७ द्वार ३७० गाथाटी० । साधुनिमित्तं कृते ओद-
नादौ च । दर्श० ४ तत्त्व ६ गाथाटी० । तदात्मके उद्गम-
दोषविशेषे च । स्था० ३ ठा० ४ उ० । आचा० । उत्त० ।
आधाकर्मिकं यन्मूलत एव साधूनां कृते कृतम् । व्य० ३
उ० १६४ गाथाटी० ।

सचित्तं जमचित्तं, साहूणऽट्टाए कीरणं जं च ।

अचित्तमेव पञ्चइ, आहाकम्मं तयं भणिअं ॥ ७ ॥

सचित्तम्-विद्यमानचैतन्यं सत् फलबीजादि । यदचित्तम्
अचेतनं साधूनां-संयतानाम् अर्थाय-हंतवे क्रियते-विधी-
यते तथा यत्, ‘च’ शब्दे-लक्षणांतरसमुच्चयार्थः, अ-
चित्तमेव-अचेतनमपि सत्तण्डुलादि पच्यते-गन्ध्यते सां-
धूनामर्थायेति प्रकृतम्, आधाकर्मोक्तनिर्वचननकत्-तद्ग-
णितम्—उक्तं जिनादिभिर्गद्यपि सचित्तस्य पृथिव्यांदर-
चित्तीकरणेन यत् क्रियते गृहवस्त्रादि; तदपि आधाक-
र्मोच्यते, तथापीह तन्नामकं पिण्डस्यैवाधिकृत्वादिति गा-
थार्थः । पञ्चा० १३ विव० । घ० । पं० व० ।

आधया निक्षेपं प्रतिपादयति तथा (आधया)यत्कृतं कर्म-
ओदनपाकादि तदाधाकर्म । तथा चाह नियुक्तिरुक्—

ओरालसरीराणं, उद्वणनिवायणं व जस्सऽट्टा ।

मणमाहिता कीरइ, आहाकम्मं तयं वेति ॥ ६७ ॥

औदारिकं शरीरं येषां ते औदारिकशरीराः-निर्यञ्जो, म-
नुष्याश्च । तत्र निर्यञ्जः—एकेन्द्रियादयः पञ्चेन्द्रियपर्यन्ता
द्रष्टव्याः, एकेन्द्रिया अपि सूक्ष्मा, वादराश्च । नन्विह ये
अपद्रावणयोग्यास्तिर्यञ्जस्तं ग्राह्याः, न च सूक्ष्माणां मनु-
ष्यादिकृतमपद्रावणं संभवति, सूक्ष्मत्वादेव, ततः कथं ते
इह गृह्यन्ते ? उच्यते, इह यो यस्माद्विरतः स तदकुर्वन्नपि
परमार्थतः कुर्वन्नव अवसेयो यथा रात्रिभोजनादनिवृत्तो
रात्रिभोजनम् । गृहस्थश्च । सूक्ष्मेकेन्द्रियापद्रावणादनिवृ-
त्तस्ततः साध्वर्थं समारम्भं कुर्वन् स तदपि कुर्वन्नवगन्तव्य
इति सूक्ष्मग्रहणम्, यद्वा-एकेन्द्रिया वादरा एव ग्राह्या, न
सूक्ष्माः, तथा च वक्ष्यति भाष्यकृत्—“ओरालगगहणेणं,
तिरिक्खमणुयाहवां सुहुमवज्जा” तेषां औदारिकशरीराणां
यत् अपद्रावणम्—अतिपातविचर्जिता पीडा । किमुक्तं भ-
वति-साध्वर्थमुपस्क्रियमाणेष्वोदनादिषु यावदद्यापि शा-
ल्यादिवनस्पतिकायादीनामतिपातः-प्राणव्युत्पन्नमलक्षणं न
भवति । तावद्वर्गावर्तिनि सर्वाऽपि पीडा अपद्रावणम्,
यथा साध्वर्थं शाल्योदनकृते शालिकरटेयावद्वारद्वयं करड-
नम् । तृतीयं तु करडनमतिपातः । तस्मिन् कृते शालि-
जीवानामवश्यमतिपातभावात् । ततस्तृतीयकरडनमतिपात-
ग्रहणेन गृह्यते, वक्ष्यति च भाष्यकृत्—“उद्वणं पुणं जाणसु
अवायविचज्जये पीडं” नि । उद्वणशब्दात्-परतो विभ-
क्तिलोपः आपेन्वात्, “तथा तिपाणं” ति त्रीणि-काय-
वाङ्-मनांसि, यद्वा-त्रीणि देहाऽऽयुरिन्द्रियलक्षणानि । पातनं
चातिपातः, विनाश इत्यर्थः, तत्र च त्रिधा समासविचक्षा,
तद्यथा—पट्टीतपुरुषः, पञ्चमीनपुरुषः, तृतीयातपुरुषश्च ।
तत्र पट्टीतपुरुषाऽयम्-त्रयाणां काय-वाङ्-मनसां पातनं-

विनाशनं त्रिपातनम् एतच्च परिपूर्णगर्भजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्-
मनुष्याणामवसेधम्, एकेन्द्रियाणां तु कायस्यैव केवलस्य
विकलेन्द्रियसंमूर्च्छितमनिर्यङ्मनुष्याणां तु कायवचनयो-
रेवेति । यद्वा—प्रयाणां—देहायुरिन्द्रियरूपाणां पातनं—
विनाशनं त्रिपातनम्, इदं च सर्वेषामपि तिर्यङ्मनुष्याणां
परिपूर्णं घटने केवलं यथा येषां संभवति तथा तेषां
वर्ण्यम्, यथा एकेन्द्रियाणां देहस्य आदौ दारिकस्य आयु-
षः-तिर्यगायुरूपस्य इन्द्रियस्य स्पर्शेनेन्द्रियस्य, द्वीन्द्रियाणां
देहस्यौ दारिकरूपस्य आयुषस्तिर्यगायुष इन्द्रिययोश्च
स्पर्शनरसनलक्षणयोरित्यादि, पञ्चमीनपुरुषस्वरूपम्-त्रि-
भ्यः-कायवाङ्मनोभ्यो देहायुरिन्द्रियेभ्यो वा पातनं-व्या-
घनमिति त्रिपातनम्, अत्रापि त्रिभ्यः परिपूर्णैः काय-
वाङ्मनोभ्यः पातनं गर्भजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणाम् ए-
केन्द्रियाणां तु कायादेव केवलात् विकलेन्द्रियसंमूर्च्छितम-
निर्यङ्मनुष्याणां तु कायवाङ्मनामिति, देहायुरिन्द्रिय-
रूपेभ्यस्तु त्रिभ्यः पातनं सर्वेषामपि परिपूर्णं संभवति,
केवलं यथा येषां संभवति तथा तेषां प्रागिव वर्ण्यम्,
तृतीयानपुरुषः पुनरयम्-त्रिभिः कायवाङ्मनोभिर्विनाश-
केन स्वसम्बन्धिभिः पातनं-विनाशनं त्रिपातनं, 'च' शब्दः
समुच्चये, भिन्नविभक्तिर्देशश्चशब्दोपादानं च यस्य सा-
ध्वर्थमपद्रावणं कृत्वा गृही स्वाध्वर्थमतिपातनं करोति तत्क-
ल्यं, यस्य तु गृही त्रिपातनमपि साध्वर्थे विधत्ते तत्र
कल्यमिति व्यापनार्थम्, इत्थंभूतमौ दारिकशरीराणाम-
पद्रावणं त्रिपातनं च यस्य साध्वैरकस्यानेकस्य वाऽर्थाय-
निमित्तं मन आधाय-चित्तं प्रवर्त्य क्रियते तदाधाकर्म
ब्रूयते तीर्थकरणधराः ।

इमामेव गाथां भाष्यकृद् गाथान्तयेण व्याख्यानयति—

ओरालगमहणेणं, तिरिक्खमणुयाऽहवा सुहुमवजा ।

उद्वरणं पुण जाणसु, अइवायविवज्जियं पीढं ॥२५॥

कायवइमणो तिज्जि उ, अहवा देहाऽऽउइंदियप्पाणा ।

सामित्ता नायाणे, होइ तिवाओ य करणेसु ॥ २६ ॥

हियंमि समाहेउं, एगमणेणं च गाहणं जो उ ।

वहरणं करेइ दाया, काएण तमाह कम्मंति ॥ २७ ॥

सुगमाः । नवरं 'देहाऽऽउइंदियप्पाण' ति—देहायुरि-
न्द्रियरूपास्तयः प्राणाः, 'सामित्ते' त्यादि स्वामित्व-स्वा-
मित्वविषये संवन्धविवक्षयेति भावार्थः, एवमपादान-अ-
पादानविवक्षया करणेषु विषये-करणविवक्षया अतिपातो
भवति, यथा त्रयाणां पातनं त्रिपातनम्, यद्वा-त्रिभ्यः
पातनं त्रिपातनम्, त्रिभिर्वा करणभूतैः पातनं त्रिपातनं,
भावार्थस्तु प्रागेवापदर्शितः तदेवमुक्तमाधाकर्मनाम । पि० ।
(आधाकर्मणोऽधःकर्मत्वमधःकर्म 'अधेकम्म' शब्दे प्र-
थमभागे ५८६ पृष्ठे दृश्यम्) । आधाकर्म अधोगतिनिवन्ध-
नम् इत्यधःकर्मैत्युच्यते । पि० १०२ गाथाटी० । (आत्म-
घ्नकर्म 'आताहम्म' शब्दे अस्मिन्नेव भागे प्रागुक्तम्) ।
(तच्च आत्मघ्नकर्म) साधोः आधाकर्मभुज्जानस्याऽनुमो-
दनादिद्वारेण नियमतः संभवतीत्युपचारतः आधाकर्म आ-
त्मघ्नमित्युच्यते । पि० १०५ गाथाटी० । (आत्मकर्म

'अन्तकम्म' शब्दे प्रथमभागे १०० पृष्ठे दर्शितम्) अशुभो
भावः आधाकर्म ग्रहणरूपः साधुना प्रयत्नेन वर्जयितव्यः ।
पि० ११० गाथाटी० । परकर्मणश्चात्मीकरणम् आधा-
कर्मणा ग्रहणे भोजनं वा सति भवति, नान्यथा, तत् उप-
चाराद्-आधाकर्म आत्मकर्मैत्युच्यते । पि० १११ गाथाटी० ।
अतिप्रसङ्गदोषमयात् कृतकारितदोषरहितमपि न आधा-
कर्म भुज्जित । अन्यच्च तदाधाकर्म जानानोऽपि भुज्जानो
नियमतोऽनुमोदते; अनुमोदना हि नाम अप्रतिषेधनम्,
'अप्रतिषेधमनुमतम्' इति विद्वत्प्रवादात् । पि० १११
गाथाटी० ।

(३) संप्रति प्रतिषेवणादीनि नामानि वर्णयानि तानि चा-
ऽऽत्मकर्मैति नामाङ्गत्वेन प्रवृत्तानि, ततस्तेषां आत्मकर्मैति
नामाङ्गत्वं परस्परं गुरुलघुचिन्तां च चिकीर्षुरिदमाह—

अत्तीकरेइ कम्मं, पडिसेवाईहिं तं पुण इमेहिं ।

तत्थ गुरू आइपर्यं, लहु लहु लहुगा कमेणियरे ॥११२॥

तत्पुनश्चानावरणीयादिकं परकर्म आत्मीकरोति-आत्म-
सात्करोति एभिः-वक्ष्यमाणस्वरूपैः प्रतिषेवणादिभिः ततः
प्रतिषेवणादिविषयमाधाकर्मोऽपि प्रतिषेवणाद्रिनाम तत्र
तेषां प्रतिषेवणादीनां चतुर्णां मध्ये आदिपदं-प्रतिषेवणा-
लक्षणं गुरु-महादोषं, शेषाणि तु पदानि प्रतिषेवणादीनि
लघुलघुलघुकानि द्रष्टव्यानि, प्रतिषेवणापेक्षया प्रति-
श्रवणं लघुप्रतिश्रवणादपि संवासनं लघु संवासनादप्य-
नुमोदनमिति ।

संप्रत्येतेषामेव प्रतिषेवणादीनां स्वरूपं दृष्टान्ताश्च प्रति-
पिपादयिषुस्तद्विषयां प्रतिज्ञामाह—

पडिसेवणमाईणं, दाराणणुमोयणाऽवसाणाणं ।

जहसंभवं सरुवं, सोदाहरणं पवक्खामि ॥ ११३ ॥

प्रतिषेवणाऽऽदीनां द्वाराणामनुमोदनापर्यवसानानां यथा-
संभवं यद्यस्य संभवति । तस्य तत् स्वरूपं 'सोदाहरणम्-स-
दृष्टान्तं प्रवक्ष्यामि, तत्र प्रथमतः प्रतिषेवणास्वरूपं वर्ण-
यम् । पि० । (प्रतिषेवणारूपम् 'पडिसेवणा' शब्दे प-
ञ्चमभागे वक्ष्यते ११४-११५ गाथाभ्याम्)

[४] संप्रति प्रतिश्रवणस्वरूपमाह—

उवओगमि य लामं, कम्मगाहिस्स चित्तरक्खट्ठा ।

आलोइए सुलद्धं, भणइ भणंतस्स पडिसुणणा ॥११६॥

पि० । [अस्याः गाथायाः व्याख्या 'पडिसुणणा' शब्दे
पञ्चमभागे करिष्यते]

संप्रति संवासा-ऽनुमोदनयोः स्वरूपं प्रतिपादयति—

संवासो उ पसिद्धो, अणुमोयणकम्मभोयंगपसंसा ।

एएसिमुदाहरणा, एए उ क्रमेण नायव्वा ॥११७॥

'संवासः' आधाकर्मभोक्तृभिः सह एकत्र संवसनरूपः
प्रसिद्ध एव, अनुमोदनादाधाकर्मभोजकप्रशंसा-कृतपु-
ण्याः सुलब्धिका एते ये इत्येव सदैव लभन्ते भुज्जते वेत्येवं
रूपा । तदेवमुक्तं प्रतिषेवणादीनां चतुर्णामपि स्वरूपम्,
संप्रत्येतेषामेव प्रतिषेवणादीनां क्रमेण एतानि वक्ष्यमाण-
स्वरूपाणि उदाहरणानि ज्ञातव्यानि, सूत्रे च उदाहरणशब्द-
स्य पुल्लिङ्गना प्राकृतलक्षणवशात् ।

तत्र यान्युदाहरणानि वक्तव्यानि तेषां नामानि क्रमेण प्रति-
पादयति—

पडिसेवणाए तेणा, पडिसुणणाए उ रायपुत्तो उ ।

संवासंमि य पल्ली, अणुमोयण रायदुट्ठो य ॥११८॥

प्रतिषेवणस्य स्तेना उदाहरणम्, प्रतिश्रवणस्य तु राजपुत्रं,
राजपुत्रापपलक्षिताः शेषाः पुरुषाः, । संवासे 'पल्ली'-पल्ली-
वास्तव्या वणिजः, अनुमोदनायां राजदुष्टो-राजदुष्टोप-
लक्षितास्तत्प्रशंसाकारिणः ।

तत्र प्रथमतः प्रतिषेवणसंबन्धिनं स्तेनदृष्टान्तं भावयति—

गोणीहरण सभूमी, नेऊण गोणिओ पहे भक्खे ।

निव्विसया परिवेसण-डियाऽवि ते कूविया घत्थे ॥११९॥

इह गाथाक्षरयोजना सुगमत्वात् स्वयमेव कर्तव्या, केवलं
'निर्वेशका'-उपभोक्तारो, निःपूर्वस्य विशेरुपभोगे वर्तमान-
त्वात् तथा चोक्तम्—'निर्वेश उपभोगः स्यात्' कूजका-
व्याहारकारिणः, गवां व्यावर्त्तका इत्यर्थः, 'घत्थे' इति
गृहीताः । कथानकमुच्यते-इह क्वचिद्ग्रामे बहवो दस्यवः,
ते चान्यदा कुतश्चित्सन्निवेशाद् गाः अपहृत्य निजग्रामाऽ-
भिमुखं प्रचलिताः, गच्छतां च तेषामपान्तराले केऽप्यन्ये
दस्यवः पथिका मिलितवन्तस्ततस्तेऽपि तैः सार्द्धं व्रजन्ति;
व्रजन्तश्च स्वदेशं प्राप्ताः, ततः प्राप्तः स्वदेश इति निर्भया
भोजनवेलायां कतिपया गा विनाश्य भोजनाय तन्मांसं
पक्वमारब्धवन्तः । अस्मिंश्च प्रस्तावे केऽप्यन्येऽपि पथिकाः
समाययुः, ततस्तेऽपि तैर्दस्युभिर्भोजनाय निमन्त्रिता ततो
गोमांसं पक्वे केऽपि चौराः पथिकाश्च भोक्तुं प्रवृत्ताः,
केऽपि गोमांसभक्षणं बहुपापमिति परिभाष्य न भोजनाय
प्रवृत्ताः, केवलमन्येभ्यः परिवेषणं विदधति अत्रान्तरे च
निष्प्रत्याकारनिश्चितकरवालभीषणमूर्तयः समाययुः कूज-
काः, ततस्तैः सर्वेऽपि भोक्तारः परिवेषकाश्च परिगृहीताः,
तत्र ये पथिका अपान्तराले मिलितास्ते पथिकाः वयमिति
ब्रुवाणा अपि चौरपनीतगोमांसभक्ष्यपरिवेषणप्रवृत्ततया
चौरवद् दुष्टा इति गृहीता, विनाशिताश्च ।

अमुमेवार्थं दार्ष्टान्तिके योजयति—

जे वि य परिवेसंती, भायणाणि धरंति य ।

तेऽवि वज्झंति तिव्वेण, कम्मणा किमु भोयिणो? ॥१२०॥

इह चौराणां येऽपान्तरालं भोजनवेलायां वा ये मिलिताः
पथिकास्तत्रापि ये परिवेषमात्रं भाजनधारणामात्रं वा
कृतवन्तस्तेऽपि कूजकैरागत्य बद्धा-विनाशिताश्च, एव-
मिहापि ये साधवोऽन्येभ्यः साधुभ्यः आधाकर्म परिवे-
षयन्ति वा धरन्ति । तेऽपि तीव्रेण-दुःसहविपाकेन नर-
कादिगतिहेतुना कर्मणा वध्यन्ते. किं पुनराधाकर्मभोजि-
नः? । तन एतद्दोषभयात्परिवेषणादिमात्रमप्याधाकर्मणः
प्रतिषेवणं यतिभिर्नकर्तव्यम्, इह चौरस्थानीया आधाक-
र्मनिमन्त्रिणः साधवो, गोमांसभक्षकचौरपथिकस्थानीयाः
स्वयंगृहीतनिमन्त्रिताधाकर्मभोजिनो, गोमांसपरिवेषका-
दिस्थानीया आधाकर्मपरिवेषकादयः, गोमांसस्थानी-
यमाधाकर्म, पथस्थानीयं मानुषं जन्म कूजकस्थानीयानि
कर्माणि. मरणस्थानीयं नरकादिप्रपातः ।

संप्रति प्रतिश्रवणस्य पूर्वोक्त राजसुतदृष्टान्तं भावयति—

सामत्थण रायसुण, पिइवहणसहाय तह य तुण्हका ।

तिण्हं पि हु पडिसुणणा, रत्ता सिट्ठंमि सा नऽत्थि ॥१२१॥

गुणसमृद्धं नाम नगरं तत्र महाबलो राजा तस्य शीला नाम
देवी तयोर्विजितसमरो नाम ज्येष्ठः कुमारः, स च राज्यं
जिघृक्षुः पितरि दुष्टाशयश्चिन्तयामास यथा ममैष पिता
स्थविरोऽपि न म्रियते नूनं दीर्घजीवी संभाव्यते ततो
निजभटान् सहायीकृत्यैनं मारयामीति, एवं च चिन्तयि-
त्वा निजभटैः समं मन्त्रयितुं प्रावर्त्तत, तत्र कैश्चिदुक्तं वयं
तव साहायककारिणः, अपरैरुक्तमेवं कुरु, केचित्पुनस्तूर्णो
प्रतिपेदिरे, अपरे पुनश्चेतस्यप्रतिपद्यमानाः सकलमपि तद्
वृत्तान्तं राज्ञे निवेदयामासुः, ततो राजा ये साहायकं प्रति-
पन्ना ये च एवं कुर्वित्युक्तवन्तो येऽपि च तूर्णो नस्थुः तान्
सर्वानपि ज्येष्ठं च कुमारं वैवस्वतमुखे प्रतिचिक्षेप यैस्त्वा-
गत्य निवेदिनं ते पूजिताः, गाथाक्षरयोजना त्वयि-सा-
मत्थणं स्वभटैः सह पर्यालोचनं 'राजसुण' ति-तृतीयार्थ-
सप्तमी, ततोऽयमर्थः-राजसुतेन कर्तुमारब्धमिति शेषः, तत्र
कैश्चिदुक्तं पिह्नने कर्त्तव्ये तव सहाया वयमिति 'तथा'
इति समुच्चये, चशब्देऽनुक्तसमुच्चयार्थः, स च केचिदेवं
कुर्विति भाषितवन्त इति समुच्चिनोति, केचित् पुनस्तूर्णी-
का जाता-मौनेनावस्थिताः, एतेषां च त्रयाणामपि प्रतिश्र-
वणदोषः, यैस्तु राज्ञे शिष्टं तेषां 'सा' तत्प्रतिश्रवणं नास्ति ।

अमुमेवार्थं दार्ष्टान्तिके योजयति—

भुंज न भुंजे भुंजसु, तइओ तुसिणीए भुंजए पढमो ।

तिण्हं पि हु पडिसुणणा, पडिसेहंतस्स सा नऽत्थि ॥१२२॥

इह किल केनापि साधुना चत्वारः साधव आधाकर्मणे
निमन्त्रिता यथा भुङ्क्ष्वं यूयमेनमाहारमिति तत्रैवं निम-
न्त्रणे कृते प्रथमो भुङ्क्ष्व. द्वितीयः प्राह-नाहं भुंजे भुङ्क्ष्व त्व-
मिति, तृतीयो मौनमाश्रितः, चतुर्थः पुनः प्रतिपिद्धवान्
यथा न कल्पते साधूनामाधाकर्म तस्मादहं भुञ्ज इति,
त्रयाणामाद्यानां प्रतिश्रवणदोषः, चतुर्थस्य प्रतिषेधतः सतः
'सा' तत्प्रतिश्रवणं नास्ति, अत्राह-नन्वाद्यस्याधाकर्मभु-
जानस्य प्रतिषेवणलक्षण एव दोषः, कथं प्रतिश्रवणदोष
उक्तः? । उच्यते-इह यदा आधाकर्मनिमन्त्रितः सन्
तद्भोजनमभ्युपगच्छति । तदा नाद्यापि प्रतिषेवणमिति
प्रतिश्रवणदोषः, तत ऊर्ध्वं तु प्रतिषेवणं नतो न कश्चिद्दोषः ।
अथामीषामेव भोजकादीनां कः कः कायिकादिको दोषः
स्याद्? अन आह—

आणंतभुंजगा क-म्मुणा उ, बीयस्स वाइओ दोसो ।

तइयस्स य माणसिओ, तीहिं विसुट्ठो चउत्थो उ ॥१२३॥

इह य आधाकर्मणः स्वयमानेता यश्चानीतस्य निम-
न्त्रितः सन् भोक्ता तौ द्वावपि कर्मणा आनयनभोजनरूप-
तया कार्याक्रियया तुशब्दान्मनसा वाचा च दोषवन्तौ द्वि-
तीयस्य तु मुहुर्द्व त्वं नाहं भुञ्ज इति ब्रुवाणस्य वाचिको
दोषः, उपलक्षणमेतत्-मानसिकश्च, तृतीयस्य तु तूर्णी-
स्थितस्य तु मानसिको, यस्तु चतुर्थः स त्रिभिरपि दोषै-
र्विशुद्धः, तस्माच्चतुर्थकल्पेन सर्वदैव साधुना भवितव्यम् ।

संप्रति दृष्टान्तोक्तस्य कुमारस्य ये दोषाः संप्रभवन्ति तानु-
पदर्श्याऽऽधाकर्मणो भोक्तारि योजयति—

पडिसेवण पडिसुणणा, संवासऽणुमोयणा उ चउरोऽवि ।

पियमारम रायमुए, विमामियन्वा जइजणेऽवि ॥१२४॥

पितृमारके राजसुते प्रतिपेयण-प्रतिश्रवण-संवासाऽनुमो-
दनारूपाध्वन्यारोऽपि दोषा घटन्ते, तथाहि-तस्य स्वयं पि-
रुमारणाय प्रवृत्तत्वात् प्रतिपेयणं, ययं तव महाया इति
निजभटवचने प्रतिपद्यमानस्य प्रतिश्रवणं, तैरेव सार्द्धमकत्र
निवसनेन संवासः, तेष्वेव बहुमानकणादनुमोदना, एवं
यतिजनेऽप्याधाकर्मणो भोक्तारि विभाषितव्या-योजनीयाः,
अत्र यः स्वयमानार्थार्थः सह भुङ्क्ते तत्र प्रथमतो योज्यन्ते
तस्य आधाकर्म गृहस्यगृहादानीय भुञ्जानस्य प्रतिपेयणं,
गृहस्थेनाधाकर्मग्रहणाय निमन्त्रितस्य तद्ग्रहणाभ्युपगमः
प्रतिश्रवणं, नस्मै तदाधाकर्म आनीय संविभागेन प्रय-
च्छन्ति तेन सहैकत्र संवसतः संवासः, तत्रैव बहुमानकर-
णादनुमोदना यथास्थानानीतमाधाकर्मनिमन्त्रितः सन् भुङ्क्ते
तस्य प्रथमतो निमन्त्रणानन्तरमभ्युपगच्छन्तः प्रतिश्रवणं,
ततो भुञ्जानस्य प्रतिपेयणं, निमन्त्रकेण सह एकत्र संवसतः
संवासः, तत्र बहुमानकणादनुमोदना, तद्वयं यत्र प्रति-
पेयणं तत्र नियमनधत्तारोऽपि दोषाः, प्रतिश्रवणे च केवले
त्रयः, संवासे द्वौ अनुमोदनायां त्वनुमोदनैव केवला, अन-
प्याऽऽदिपदं गुरु, शेषाणि तु पदानि लघुलघुलघुकानीति ।

संप्रति संवासे पल्लीदृष्टान्तं भावयति—

पल्लीवहम्मि नड्डा, चोरा वणिया वयं न चोर ति ।

न पलाया पावकर ति, काउं रत्ता उवालद्धा ॥१२५॥

वसन्तपुरं नाम नगरं तत्र-अस्मिन्नो नाम राजा, तस्य
प्रियदर्शना देवी, तस्य वसन्तपुरस्य प्रत्यासन्ना भीमाभि-
धाना पल्ली, तस्यां च वदन्तां भिल्लरूपा दस्यवः परिवसन्ति,
वणिजश्च । तं च दस्यवस्सदैव स्वपत्या विनिगल्य सकल-
मप्यरिमर्दनराजमण्डलमुपद्रवन्ति । न स कश्चिदस्ति रात्रः
सामन्तो माण्डलिकां वा यस्तान् साधयति, ततोऽन्यदा
तन्कृतं सकलमण्डलोपद्रवमाकर्ण्य महाकोपावेशपूरितमा-
नसो राजा स्वयं महतीं सामग्रीं विधाय भिल्लान् प्रति-
जगाम, भिल्लाश्च पल्लीं मुक्त्वा संमुखीभूय संग्रामं दातुमु-
द्यताः, राजा प्रबलसेनापरिकलिततया तान् सर्वानप्य-
विगणय्य सोत्साहो हन्तुमारब्धवान्, ते चैव हन्यमानाः
केऽपि तत्रैव परासवो बभूवुः, केऽपि पुनः पलायितवन्तः,
राजा च साऽमर्षः पल्लीं गृहीतवान्, वणिजश्च तत्रत्या न
वयं चौरास्ततः किमस्माकं राजा करिष्यतीति बुद्ध्या
नाऽनेशन्, राजा च तेऽपि ग्राहिताः, ततस्तैर्विज्ञपयाचकं
यथा देव ! वयं वणिजोऽन चोरा इति, ततो राजाऽवादीत्-
युयं चौरभ्योऽप्यतीवापराधकारिणो येऽस्माकमपराध-
कारिभिश्चौरैः सह संवसन्ति, ततो निगृहीताः । गाथा-
ऽक्षरयोजना तु सुगमत्वात् स्वयं कार्या ।

दार्ष्टान्तिकयोजनां करोति—

आहाकडभोईहिं, सहवासो तह य तन्निवजं पि ।

दंसणगंधपरिकहां, भावेंति सुल्लुहविति पि ॥१२६॥

भावना-यथा वणिजां चौरैस्सहैकत्र संवासो दोषाय बभूव
तथा साधूनामप्याधाकर्मभोक्तारिः सहैकत्र संवासो दोषाय
वेदितव्यः, यतस्तद्विवर्जमपि—आधाकर्मपरिहारकमपि
तथा सुरुक्तवृत्तिमपि, सुष्ठु-अतिशयेन रूक्षा द्रव्यतो विकृत्य
परिभोगेन भावतोऽभिप्लव्णभावेन निःस्नेहा वृत्तिः-वर्तते
यस्य तथा तमपि आधाकर्मसंबन्धिन्यो दर्शनगन्धपरिकथा
भावयन्ति—आधाकर्मपरिभोगवाङ्मत्तापादनेन वासयन्ति ।
तथाहि दर्शनम्-अवलोकनं, तच्च मनोज्ञमनोज्ञतराऽऽधाक-
र्माहारविषयं नियमाद्वासयति, यतः कस्य नाम शङ्ख-
कुन्दावदातो रसपाकनिधाननिष्णातमहासूपकारसुसंस्कृतः
शाल्याद्योदनो न मनःक्षोभमुत्पादयति । गन्धोऽपि सद्य-
स्तापितघृतादिसंबन्धी नासिकेन्द्रियाऽप्यायनशीलो बला-
दपि तद्विज्ञाने श्रद्धामुपजनयति, परिकथाऽपि च विशिष्टवि-
शिष्टरद्रव्यनिष्पादितमोदकादिविषया विधीयमाना तदा-
स्यादमपराधशंसाविधौ चेत् उत्साहयितुमीश्वरां, तथादर्श-
नात् ततोऽवश्यमाधाकर्मभोक्तारिः सह संवासो यतीनां
दोषायेति ।

अनुमोदनायां राजदुष्टदृष्टान्तं भावयति—

रायारोहवराहे, विभूसिओ घाइओ नयरमभे ।

घनाऽधन्न चि कहा, वहाऽवहो कप्पडिय खोला ॥१२७॥

श्रीनिलयं नाम नगरं, तत्र गुणचन्द्रो नाम राजा, तस्य
गुणवतीप्रमुखमन्तःपुरं, तत्रैव च पुरे सूरूपो नाम वणिक्;
स च निजशरीरसौन्दर्यविनिर्जितमकरध्वजलवणिमाकम-
नीयकामिनीनामतीव कामास्पदं स्वभावतश्च परदार-
भिप्लव्णलालसः, ततः सोऽन्यदा राजान्तःपुरसन्निवेशसमीपं
गच्छन्तःपुरिकाभिः सस्नेहमवलोकितः, तेनाप्यपचित्ताः
सामिलापमवेक्षितास्ततो जातः परस्परमनुरागः, दूनीनिव-
दितप्रयोगवशेन च ताः प्रतिदिनं तेन सेवितुमारब्धाः, राजा
च कथमप्ययं वृत्तान्तो ज्ञेयः, ततो यदा सोऽन्तःपुरं प्राविश-
त्तदा निजपुरुषैर्ग्राहितो ग्राहयिन्वा च यैरेवाभरणैरलंकृतोऽ-
न्तःपुरं प्रविशेत् तैरेवाभरणैर्विभूषितो नगरमध्ये चतुष्पथे स-
कलजनसमक्षं विचित्रकदर्थनापुरस्सरं विनिपातितः । राजा
चान्तःपुरविध्वंसेनातीवदूनमनास्तस्मिन् विनाशितेऽपि न
कोपावेशं मुञ्चति । ततो हेरिकान् प्रेषयामास, यथा रे
दुरात्मान तं यं प्रशंसन्ति ये वा निन्दन्ति तान् द्वयानपि मयं
निवेदय ? इति, एवं च ते प्रेषिताः कार्पटिकवेषधारिणः स-
र्वत्रापि नगरे परिभ्रमन्ति, लोकाश्च तं विनाशितं दृष्ट्वा
केचन ब्रुवते, यथा अहो जानेन मनुजमना अवश्यं ता-
वन्मत्तव्यं परं या अस्मादशमधन्यानां दृष्टिपथमपि कदा-
चनापि नायान्ति ता अप्येष यथासुखं चिरकालं भुक्त्वा
मृतस्तस्माद्वन्य एव इति, अपरे ब्रुवते-अधन्य एव उभय-
लोकविरुद्धकारी स्वामिनोऽन्तःपुरिका हिं जननीतुल्यास्त-
तस्तास्वप्येव संचरन् कथं प्रशंसामहेति शिष्टेभ्यः इति, तत-
स्ते द्वये अपि हेरिकैर्निवेदिता राज्ञो, राजा च ये तस्य नि-
न्दाकारिणस्ते सद्व्युद्ये इति कृत्वा पूजिताः, इतरे तु-कृता-
न्तमुखे प्राक्षिप्यन्त, गाथाक्षरयोजना त्वेवम्-राज्ञोऽवरोधो-
ऽन्तःपुरं तद्विषयेऽपराधे यैरेवाऽऽभरणैर्विभूषितोऽन्तःपुरे
प्रविष्टस्तैरेव विभूषितो नगरमध्येघातितः । ततः कार्पटि-

कषेधधारिणः खोला-हेरिका राज्ञा नियुक्ताः । लोकानां च तद्विषया धन्याऽधन्यकथा । ततो धन्यकथाकारिणां विनाशः, इतरेषां त्वविनाश इति । दार्ष्टान्तिकयोजना त्वेवम्-एके साधवस्तावदाधाकम्मं भुञ्जते । तत्राऽपरे-जल्पन्ति धन्या एते सुखं जीवन्ति, अन्ये ब्रुवते-धिग् एतान् ये भगवत्प्रवचन-प्रतिपिद्धमाहारमश्नन्ति, तत्र ये प्रशंसिनस्ते कर्मणा बध्यन्ते, इतरे तु न, इहान्तःपुरस्थानीयमाधाकम्मं, अन्तःपुरद्वोहकारिस्थानीया आधाकर्मभोजिनः साधवः, नृप-स्थानीयं ज्ञानावरणादिकं कर्म, मरणस्थानीयः संसारः, तत्र ये आधाकर्मभोक्तृप्रशंसकास्ते कर्मराज्ञो निर्ग्राह्याः शेषास्त्वेनिर्ग्राह्याः ।

संप्रत्यनुमोदनाप्रकारमेव दर्शयति—

साउं पञ्चत्तं आ-यरेण काले रिउक्खमं निद्धं ।

तग्गुणविकत्थणाए, अञ्जुमाणे वि अणुमन्ना ॥१२८॥

आधाकर्मभोजिन उद्दिश्य केचिदेवं ब्रुवते—वयं तावन्न कदाचनाऽपि मनोज्ञमाहारं लभामहे, एते पुनः सदैव स्वादु लभन्ते, तदपि च पर्याप्तं-परिपूर्णं तत्राप्यादरेण-बहुमान-पुरस्सरं तत्रापि काले-प्रस्तुतभोजनवेलायां तदपि ऋतु-क्षमं-शिशिरादिऋतूपयोगि तथा स्निग्धं-घृनपूरादि तस्माद्धन्या अमी सुखं जीवन्ति । एवं तद्गुणविकत्थनया-तद्गुणप्रशंसया अमुज्जानेऽपि-अनभ्यवहरत्यपि अनुमन्या-अनुमोदना इह अनुमन्याजनिनो दोषोऽपि कार्ये कारणो-पचारादनुमन्येत्युक्तम्, ततोऽयमर्थः—अमुज्जानेऽप्यनुमोदनाद्वारेणाधाकर्मभोजिन इव दोषो भवतीति । अन्ये तु तद्गुणविकत्थनामेवं योजयन्ति-आधाकर्मभोजिनं कोऽपि कन्दर्पेणानाभोगेन वा पृच्छति-साधु लब्धं त्वया भोजनं, तथा पर्याप्तं, तथा आदरेण भक्त्या इत्यादि?, तत्राप्यविरोधः । तदेवमुक्तान्याधाकर्मणो नामानि, तदुक्तं च यदुक्तं प्राक् मूलद्वारागाथायाम् “ आधाकम्मियनामा ” इति तद् व्याख्यातम् । पि० ।

(५) एकार्थिकानि आधाकर्मणः । संप्रति ‘ एगट्ठा ’ इत्यवयवं व्याचिख्यासुरिदमाह—

आहा अहे य कम्मे, आयाहम्मे य अत्तकम्मे य ।

जह वंजणनाणत्तं, अत्थेण वि पुच्छए एवं ॥ १२९ ॥

अत्र पर एवं पृच्छति-यथा आधाकर्म १, अधःकर्म २, आत्मघ्नकर्म ३, आत्मकर्म ४, इत्येतेषु चतुर्षु नामसु व्यञ्जनैर्नानात्वं विद्यते, तथाऽत्रार्थेनाऽपि-अर्थापक्ष्यापि नानात्वमस्ति किं वा न ? इति, पृच्छन्त्यायमभिप्रायः-इहा-ऽऽधाकर्मादीनां नाम्नां सर्वेषामपि व्युत्पत्तिनिमित्तं पृथ-गुक्तं, तद्यथा-आधया कम्म आधाकम्मं, अथ साधुविषय-प्रणिधानपुरस्सरपाकादिक्रियास्वारम्भो व्युत्पत्तिनिमित्तम्, अधोऽधःकर्म-अधःकर्म, अत्र विशुद्धेभ्यः संयमादिस्थान-भ्योऽधोऽधस्तारामागमनम्, आत्मानं हन्तीत्यात्मघ्नमिति अत्र चरणाद्यात्मविनाशनम्. परकम्म आत्मकम्मं क्रियते इत्यात्मकम्मं, अत्र परकर्मणः आत्मसंबन्धितया करणं, ततोऽत्र संशयो, यथा व्युत्पत्तिनिमित्तं पृथक् पृथक् भिन्नमेवं प्रवृत्तिनिमित्तमपि पृथक् पृथक् भिन्नं यथा घटपट-

शकटादिशब्दानां, किं वा न यथा घटकलशकुम्भादीना-मिति । अत्र ‘ आहा अहेयकम्मे ’ इत्यादावक्षरयोजना-प्रागिव भावनीया ।

एवं परेण प्रश्ने कृते सति शिष्यमतिप्रागल्भ्याधानाय सा-मान्यतो नामविषयां चतुर्भङ्गिकामाह—

एगट्ठ एगवंजण, एगट्ठा नाणवंजणा चेव ।

नाणट्ठ एगवंजण, नाणट्ठा वंजणा नाणा ॥ १३० ॥

इह नामानि जगति प्रवर्तमानानि कानिचिदुपलभ्यन्ते । एकार्थानि—एकव्यञ्जनानि १, कानिचिदेकार्थानि नाना-व्यञ्जनानि २, कानिचित्त्रानार्थानि एकव्यञ्जनानि ३, कानिचित् पुनर्नार्थानि नानाव्यञ्जनानि ४ ।

अस्या एव चतुर्भङ्गिकायाः क्रमेण लौकिकनिदर्शनानि गाथाद्वयेनापदर्शयति—

दिट्ठं खीरं खीरं, एगट्ठं एगवंजणं लोए ।

एगट्ठं बहुनामं, दुद्ध पओ पीलु खीरं च ॥ १३१ ॥

गोमहिसिअयाखीरं, नाणट्ठं एगवंजणं नेयं ।

घडपडकडसगरहा, होइ पिहत्थं पिहंनामं ॥ १३२ ॥

इह सर्वत्राऽपि जातावकवचनं, ततोऽयमर्थः-एकार्थानि एकव्यञ्जनानि नामानि लोके प्रवर्तमानानि दृष्टानि यथा क्षीरं क्षीरमिति, इयमत्र भावना-एकत्र कचिद् गृहे गोदुग्धादिविषये क्षीरमिति नाम प्रवृत्तमुपलब्धं, तथाऽन्यत्रापि गोदुग्धादावेव विषये क्षीरमिति नाम प्रवर्तमानमुपलभ्यते, एवं ततोऽप्यन्यत्र गृहान्तरे ततोऽमूनि सर्वाण्यपि क्षीरं क्षीरमित्येवंरूपाणि नामान्येकार्थानि एकव्यञ्जनानि, तथा एकार्थानि बहुव्यञ्जनरूपाणि नामानि यथा दुग्धं पयः पीलु क्षीरमिति अमूनि हि नामानि सर्वाण्यपि विवक्षितगोदुग्धादिलक्षणैकार्थभिधायितया नानापुरुषैरेककालं क्रमेणैकपुरुषेण वा प्रयुज्यमानान्येकार्थानि नानाव्यञ्जनानि च ततो द्वितीये भङ्गे निपतन्ति । नानार्थान्येकव्यञ्जनानि, यथा-गोमहिसिजासंबन्धिषु क्षीरं क्षीरमिति नामानि प्रवर्तमानानि, एतानि हि नामानि सर्वाण्यपि समानव्यञ्जनानि भिन्नभिन्नगोदुग्धमहिषीदुग्धादिरूपार्थवाचकतया भिन्नार्थानि च तत् उच्यन्ते-नानार्थान्येकव्यञ्जनानि, नानार्थानि नानाव्यञ्जनानि यथा घटपटकटशकटरथादीनि नामानि । तदेवमुक्तानि चतुर्भङ्गिकाया निदर्शनानि ।

सांप्रतमिमामेव चतुर्भङ्गिकामाधाकर्मणि यथासंभवं गाथाद्वयेन योजयति—

आहाकम्माईणं, होइ दुरुत्ताइ पढमभंगो उ० ।

आहाऽहेकम्मंति य, बिइओ सकिंद इव भंगो ॥ १३३ ॥

आहाकम्मंतगिया, असणाई उ चउरो तइयभंगो ।

आहाकम्म पडुच्चा, नियमा सुन्नो चरिमभंगो ॥ १३४ ॥

आधाकर्मादीनां नाम्नां युगपद्बहुभिः पुरुषैरेकेन वा कालभेदेन एकस्मिन्नेव अशनादिरूपे वस्तुनि यद् द्विरुक्तादि-द्विरुच्चारणादि, आदिशब्दात्त्रिरुच्चारणादिपरिग्रहः, स भवति प्रथमो भङ्गः, किमुक्तं भवति ?-एकत्र वसतावशनविषये केनाप्याधाकर्ममिति नाम प्रयुक्तं, तथाऽन्यत्रापि वसत्य-

न्तेऽशनविषये एवाधाकमेति नाम प्रयुज्यते, तथा ततो-
ऽन्यत्रापि वसत्यन्तरे, नान्यमूनि सर्वाण्यप्याधाकमेति ना-
नान्यकार्थानि एकव्यञ्जनानीति प्रथमे भङ्गेऽवतरन्ति. आ-
धाकमे अघःकमेत्यादीनि तु नामानि विवक्षिताशनादिस्-
पैकविषये प्रवर्तमानानि । द्वितीयो भङ्गः, एकार्थानि ना-
नाव्यञ्जनानीत्येवंरूपद्वितीयभङ्गविषयाणि 'सङ्घिद इवे' नि-
यथा इन्द्रः शक इत्येवमादीनि नामानि, तथा अशनादयः-
अशनपानत्यादिमत्यादिमरूपाश्चत्वार आधाकर्मांतरिता-
आधाकर्मशब्देन-व्यवहिता यथा-अशनमाधाकर्म पानमा-
धाकर्म इत्येवमादि, तृतीयभङ्गः-तृतीयभङ्गविषयः, अत्रा-
प्ययं भावार्थः-यदा-अशनादयः प्रत्येकमाधाकर्म आधाक-
मेति देशभेदेन बहुभिः । पुरुषैरेककालमेकेन वा पुरुषेण
कालभेदेनोच्यन्ते तदा तानि आधाकर्म आधाकमेति नामा-
नि नानार्थान्येकव्यञ्जनानीति तृतीये भङ्गेऽवतरन्ति, आधा-
कर्मरूपं नामाश्रित्य पुनश्चरमो भङ्गो नानार्थानि नानाव्य-
ञ्जनानीत्येवंरूपो नियमाच्छून्यः आधाकर्म आधाकर्मैव-
मादिनाम्ना सर्वेषामपि समानव्यञ्जनत्वात्, उपलक्षणमेतत्,
नेन सर्वाण्यपि नामानि प्रत्येकं चरमभङ्गे न वर्तन्ते, यदा
तु कोऽप्यशनविषये आधाकमेति नाम प्रयुज्ते, पानविषये
त्वघःकमेति, स्वादिमविषये त्वात्मघ्नमिति, स्वादिमविषये
त्वात्मकमेति तदामूनि नामानि नानार्थानि नानाव्यञ्जनानि
चेति चरमोऽपि भङ्गः प्राप्यते ।

इह विवक्षिताशनादिरूपैकविषये प्रवर्तमानान्याधाकर्माघः
कर्मप्रभृतीनि नामानि द्वितीयभङ्ग उक्तस्तत्तदेव भावयति-

इदत्थं जह सदा, पुरंदराई उ नाऽइवर्त्तते ।

अहकम्म-आयहम्मा, तह आहं नाऽइवर्त्तते ॥ १३५ ॥

यथा इन्द्रार्थे इन्द्रशब्दाच्चयं देवराजरूपं पुरन्दरादयः-
पुरन्दरः शक इत्येवमादयः शब्दा नातिवर्तन्ते-नातिक्का-
मन्ति । तथा अघःकर्म-आत्मघ्नशब्दौ उपलक्षणमेतत् ।
आत्मकर्मशब्दश्च 'आहं'ति-"सूचनात् सूत्रमि"ति न्यायात्
आधाकर्माथम्-आधाकर्मशब्दाच्चयं नातिवर्तन्ते, यदेव येन
दोषेण दुष्टमाधाकर्मशब्दाच्चयमोदनादि तदेष तेनैव दोषेण
दुष्टमघःकर्मादयोऽपि शब्दा भुवने इति भावः ।

एतदेव भावयति-

आहाकम्मेण अहे, कोइ जं हणइ पाणभूयाई ।

जं तं आययमाणो, परकम्मं अत्तणो कुणइ ॥ १३६ ॥

आधाकर्मणा भुवयमानेन कृत्वा यस्माद्विशुद्धेभ्यो विशुद्ध-
त्तेभ्यः संयमादिस्थानेभ्योऽवतीर्णधस्तादात्मानं करोति ।
तेन कारणेन तदेवाधाकर्म अघःकमेत्युच्यते, तथा यस्मा-
दाधाकर्मणा भुज्यमानेन कृत्वा स एव भोक्ता । परमार्थतः प्रा-
णान्-ह्रीन्द्रियादीन् भूतान्-वनस्पतिकायान् उपलक्षणमेतत्
जीवान्-संसारं हन्ति-विनाशयति । "जस्सऽट्ठ आरम्भो
पाणिवहो होइ तस्स वियमेण" इति चचनप्रामाण्यात्पा-
णादींश्च घ्नन् नियमतश्चरणादिरूपमात्मानं हन्ति-विनाश-
यति । 'पाणिवहे चंयमंगो' इत्यादिवचनात् तत आधाकर्म
आत्मघ्नमित्युच्यते, तथा यत्-सांकारणात्-तत्-आधाकर्म
आददानः परस्य-पाचकोदः संयन्ति यत्कर्म आरम्भजनितं
६३

पानावरणीयादिकमुत्पन्नमासीत् तदात्मनोऽपि करोति,
ततस्तदाधाकर्म आत्मकमेत्युच्यते तस्मादघःकर्मादीनि
नामानि सर्वाण्यपि नाऽऽधाकर्मशब्दार्थमतिवर्तन्ते इति द्वि-
तीये भङ्गेऽवतरन्ति । तद्वत् मूलद्वारगाथायाम् 'पगट्टा' इत्य-
पि व्याख्यातम् । पि० ।

(६) आधाकर्माश्रित्य कल्प्याऽकल्प्याविधिः । संप्रत्येना-
नेवाधिकृत्य कल्प्याऽकल्प्याविधिर्वक्तव्यः, तत्र नामसाधर्मि-
कमधिकृत्य प्रथमतः कल्प्याकल्प्याविधिं गाथाद्वयेन प्रति-
पादयति-

जावंत देवदत्ता, गिहीव अगिहीव तेसि दाहामि ।

नो कप्पई गिहीणं, दाहंति विसेसिए कप्पे ॥ १४२ ॥

पासंडीसु वि एवं, मीसाऽमीसेसु होइ हु विभासा ।

समयेसु संजयाण उ, विसरिसिनामाण वि न कप्पे ॥ १४३ ॥

इह कोऽपि पितरि मृते जीवति वा तन्नामानुरागतस्तन्नाम-
युक्तभ्यां दानं दिव्यसुरैवं संकल्पयति यथा यावन्तो गृहस्था
अगृहस्था वा देवदत्तास्तेभ्यो मया भक्तादिकमुपस्कृत्य दा-
तव्यं, तत्रैवं संकल्पे कृते देवदत्ताख्यस्य साधोर्न क-
ल्पते, देवदत्तशब्देन तस्यापि संकल्पविषयीकृतत्वात्,
यदा पुनरेवं संकल्पयति, यथा यावन्तो गृहस्था देवदत्ता-
स्तेभ्यो दातव्यमिति, तदा एवं विशेषिते-निर्द्धारिते स-
ति तद्योग्यमुपस्कृतं देवदत्ताख्यस्य साधोः कल्पते, त-
स्य विवक्षितसंकल्पविषयीकरणाभावात्, तथा पापरिण्ड-
वपि मिश्राऽमिश्रेषु एवं-पूर्वोक्तप्रकारेण विभाषा कर्त्तव्या,
इह सामान्यसंकल्पविषया मिश्रा उच्यन्ते, यथा यावन्तः
पापरिण्डनो देवदत्ता इति, प्रतिनियतसंकल्पविषयास्त्व-
मिश्रा यथा यावन्तः सरजस्काः पापरिण्डनो, यदिवा-
सौगता देवदत्ता इत्यादि, तत्र यावन्तो देवदत्ताः पा-
परिण्डन इति मिश्रसंकल्पे कृते न कल्पते । पापरिण्डदेवदत्त-
शब्दाभ्यां देवदत्ताख्यस्याऽपि साधोः संकल्पविषयीकृत-
त्वात् यदा पुनरमिश्रः संकल्पो यथा यावन्तः सरजस्काः
पापरिण्डनो देवदत्ता, यदि वा-यावन्तः सौगता देवदत्ताः,
यद्वा-साधुव्यतिरेकेण सर्वेऽपि पापरिण्डनो देवदत्तास्ते-
भ्यो दास्यामीति, तदा देवदत्ताख्यस्य साधोः कल्पते,
तस्य संकल्पविषयीकरणाभावात्, यथा च पापरिण्डेषु
मिश्रामिश्रेषु विभाषा कृता तथा श्रमणेष्वापि मिश्रामिश्रेषु
कर्त्तव्या, श्रमणा हि शाक्यादयोऽपि भग्यन्ते, यतो वक्ष्य-
ति-"निगंथ-सक्क-तावस-गेरुय-आजीवपंचहा समणा"
ततो यदैवं मिश्रः संकल्पो यावन्तः श्रमणा देवदत्ताख्यास्ते-
भ्यो दास्यामीति तदा देवदत्ताख्यस्य साधोर्न कल्पते, तस्य
श्रमणदेवदत्तशब्दाभ्यां संकल्पविषयीकृतत्वात्, यदा पु-
नरेवममिश्रः संकल्पो यावन्तः शाक्याः श्रमणाः, यदि
वा-आजीवका देवदत्ता, यद्वा-साधुव्यतिरेकेण सर्वे
श्रमणा देवदत्तास्तेभ्यो दास्यामीति तदा कल्पते, तस्य वि-
वक्षितसंकल्पविषयीकरणाभावात्, संयतानां तु निर्ग्रन्था-
नां त्रिसदृशनाम्नामपि संकल्पे कृतं देवदत्ताख्यादेः साधोर्न
कल्पते, किमुक्तं भवति-चैत्रनाम्नोऽपि संयतस्योद्देशेन कृतं
देवदत्ताख्यस्य साधोर्न कल्पते, तथा भगवदाज्ञाविजृम्भ-

गात्, यदा पुनस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धसंकल्पनेन कृतं तदा कल्पते, तीर्थकरप्रत्येकबुद्धानां सङ्घातीनत्वेन सङ्गमध्यवर्तिभिः साधुभिः सह साधर्मिकत्वाभावात् । “ संजयाण्ड विसरिसनामाणं वि न कप्पे ” इति वचनाच्चार्यापस्या यावन्तो देवदत्ता इत्यादौ विसदृशचैत्रादिनाम्नां साधूनां कल्पन एवेति प्रतिपादितं द्रष्टव्यम् । तदेवमुक्तो नाम साधर्मिकमधिकृत्य कल्याऽकल्याविधिः ।

संप्रति स्थापनाद्रव्यसाधर्मिकावधिकृत्य तमाह—

नीसमनीसावकडं, ठवणा साहंभियम्मि उ विभासा ।

दव्वे मयतणुभत्तं, न तं तु कुच्छा विवज्जेज्जा ॥ १४४ ॥

इह कोऽपि गृही गृहीनप्रवृत्त्यस्य मृतस्य जीवतो वा पित्रादेः स्नेहवशात्प्रतिकृतिं कारयित्वा तत्पुरतो ढौकनाय बलिं निष्पादयति, तन्निष्पादनं च द्विधा, तद्यथा-निश्रया, अनिश्रया च । तत्र ये रजोहरणादिवेषधारिणो मत्पितृतुल्यास्तेभ्यो दास्यामीति संकल्प्य निष्पादयति । तदा तद्वलिनिष्पादनं निश्चाकृतमुच्यते, यदा त्वेवंविधः संकल्पो न भवति, किन्त्वेवमेव ढौकनाय बलिं निष्पादयति । तदा तद्वलिनिष्पादनमनिश्चाकृतमुच्यते, तथा चाह—“ नीसमनीसा व कडं ” इह प्रथमा तृतीयार्थे वेदितव्या ततोऽयमर्थः—निश्रया अनिश्रया वा यत्कृतं—निष्पादितं भक्तादिस्थापनासाधर्मिकविषये । तत्र विभाषा कर्तव्या, यदि निश्चाकृतं तदपि च ढौकिनमढौकिनं वा तर्हि न कल्पने, अनिश्राकृतं तु ढौकिनमढौकिनं वा कल्पने, परं तत्रापि प्रवृत्तिदांप्रसङ्ग इति पूर्वसूरयो निषेधमाचक्षते, तथा द्रव्ये-द्रव्यसाधर्मिकविषये यत् मृततनुभक्तं तत्कालं मृतस्य साधोर्था तनुस्तस्याः पुरतो ढौकनाय यदशनादि तत् पुत्रादिना कृतं तत् मृततनुभक्तं तदपि द्विधा-निश्चाकृतम्, अनिश्राकृतं च । तत्र साधुभ्यो दास्यामीति संकल्प्यकृतं निश्चाकृतम्, इतरन्तु स्वपित्रादिर्भाक्त्वात्कृतमनिश्चाकृतं । तत्र यन्निश्चाकृतं तन्निषेधयति-नैव कल्पते, इतरन्तु अनिश्राकृतं कल्पते, किंतु नद्यहणे लोके जुगुप्सा-निन्दा प्रवर्तते, यथा अहो अमी भिक्षुवो निःशुका मृततनुभक्तमपि न परिहरन्तीति ततो विवर्ज्यन्ति तत्साधवः ।

संप्रति क्षेत्रकालसाधर्मिकावधिकृत्यातिदेशेन कल्याऽकल्याविधिमाह—

पासंडियसमणाणं, गिहिनिगंगाणं चैव उ विभासा ।

जह नामम्मि तहेव य, खेत्ते काले य नायव्वं ॥ १४५ ॥

यथा नाग्नि-नामसाधर्मिकविषये पाषण्डिनां श्रमणानां ‘गिहि’ स्ति-“सूचनात् सूत्रमि”ति न्यायात् गृह्यगृहिणा निषेधनानां च विभाषा कृता तथा क्षेत्रे काले च विभाषणं ज्ञातव्यं, तत्र क्षेत्रं-सौराष्ट्रादिकं कालः-दिनपौरुषादिकः, तत्र क्षेत्रविषये विभाषा एवम्-यदि सौराष्ट्रदेशोत्पन्नेभ्यः पाषण्डिभ्यो मया दानव्यमिति संकल्पः तदा सौराष्ट्रदेशोत्पन्नस्य साधोर्नकल्पने, सौराष्ट्रदेशोत्पन्नत्वेन तस्यापि संकल्पविषयीकरणात्, शेषदेशोत्पन्नानां तु कल्पते, तेषां संकल्पविषयीकरणाभावात्, यदि पुनः सौराष्ट्रदेशोत्पन्नेभ्यः पाषण्डिभ्यः सरजस्केभ्यः, यदि वा-सौगतेभ्यः

यद्वा-साधुव्यतिरेकेण सर्वपाषण्डिभ्यो दास्यामीति संकल्पस्तदा सौराष्ट्रदेशोत्पन्नस्यापि साधोः कल्पते, तस्य संकल्पाक्रोडीकरणात्, एवं श्रमणेष्वपि सामान्यतः संकल्पितेषु न कल्पते, साधुव्यतिरेकेण तु संकल्पितेषु कल्पते तथा गृह्यगृहिषु सामान्यतः सौराष्ट्रदेशोत्पन्नत्वेन संकल्पितेषु न कल्पते, केवलेषु तु गृहिषु कल्पते, निषेधेषु तु सौराष्ट्रदेशोत्पन्नेषु असौराष्ट्रदेशोत्पन्नेषु वा संकल्पितेषु सौराष्ट्रदेशोत्पन्नानामन्यदेशोत्पन्नानां वा सर्वथा न कल्पते, तदेवं क्षेत्रसाधर्मिके विभाषा भाविता, एवं कालसाधर्मिकेऽपि भावनीया, यथा विवर्जितदिनजातेभ्यः पाषण्डिभ्यो मया दानव्यमिति संकल्पिते तस्यापि तद्दिनजातस्य साधोः न कल्पते, तस्यापि तद्दिनजातत्वेन संकल्पविषयीकरणात्, शेषदिनजातानां तु कल्पते, संकल्पविषयीकरणाऽभावात् इत्यादि सर्वे पूर्वोक्तानुसारेण भावनीयम्, प्रवचनादिपदसप्तके पुनरेवं पूर्वाचार्यव्याख्या—प्रवचनलिङ्गदर्शनज्ञानचारित्र्याभिग्रहभावनारूपेषु सप्तसु पदेषु द्विसंयोगभङ्गा एकविंशतिः, तद्यथा-प्रवचनस्य लिङ्गं सह एको, दर्शनेन सह द्वितीयो, ज्ञानेन सह तृतीयः, एवं यावत् भावनया सह षष्ठ इति षड् भङ्गाः एवं लिङ्गस्य दर्शनादिभिः सह षष्ठ, दर्शनस्य ज्ञानादिभिः सह चत्वारः, ज्ञानस्य चारित्र्यादिभिः सह त्रयः, चारित्र्यस्याभिग्रहभावनाभ्यां द्वौ अभिग्रहस्य भावनया सहैक इत्येकविंशतिः, एतेषु च एकविंशतिसंख्येषु भङ्गेषु प्रत्येकमेकैकाः चतुर्भङ्गिकाः, तद्यथा-प्रवचनतः साधर्मिको न लिङ्गः, लिङ्गः साधर्मिको न प्रवचनतः, प्रवचनतः साधर्मिको लिङ्गतश्च, न प्रवचनतो न लिङ्गतश्च, शेषेषु भङ्गेषु यथास्थानं चतुर्भङ्गिका दर्शयिष्यते ।

तत्र प्रथमचतुर्भङ्गिकाया आद्यभङ्गद्वयोदाहरणमुपदर्शयति—

दस ससिहागा सावग, पवयण साहम्मिया न लिंगेण ।

लिंगेण उ साहमी, नो पवयण निहगा सव्वे ॥ १४६ ॥

प्रवचनतः साधर्मिका न लिङ्गेन अचिरसम्यग्दृष्टारभ्य यावद्दर्शनी आवक प्रतिमां प्रतिपन्ना ये आवकास्ते द्रष्टव्याः, कुत इत्याह—‘दस ससिहागा’ इत्यत्र “ निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनम् ” इति न्यायाद्वैतो प्रथमा, ततोऽयमर्थः—यतस्ते दर्शनी आवकप्रतिमां प्रतिपन्नाः, सशिखाकाः-शिखासहिताः केशसहिता एवेत्यर्थः, ततस्ते प्रवचनत एव साधर्मिका भवन्तिः न लिङ्गः, ये त्वेकादर्शनी आवकप्रतिमां प्रतिपन्नास्ते निष्केशा इत्यादिना लिङ्गतोऽपि साधर्मिका भवन्तीति तद्विवर्जनम् एतेषां चार्थाय यत् कृतं तत्साधूनां कल्पते, तथा लिङ्गतः साधर्मिका न प्रवचनतो निहवाः, तेषां प्रवचनबहिर्भूतत्वेन प्रवचनतः साधर्मिकत्वाभावात्, लिङ्गं तु नेषामपि रजोहरणादिकं विद्यते इति लिङ्गतः साधर्मिकाः, तेषामप्यर्थाय कृतं साधूनां कल्पने, निहवाश्च द्विधा-लोके निहवत्वेन ज्ञाताः, अज्ञाताश्च । तत्र ये अज्ञातास्ते इह ग्राह्याः, अज्ञातानां लोके साधुत्वेन व्यवहरणभावनः प्रवचनान्तर्गतिस्त्वात् । इहाद्यभङ्गद्वयेन उदाहृतं शेषमुत्तरं भङ्गद्वयं स्वयमेव श्रान्तारोऽवभोत्स्यन्ते । इति बुद्ध्या नियुक्तिरुक्तोदाहृतवान् । अनेनैव च कारणेन शेषाणामपि चतुर्भङ्गिकाणामाद्यमेव भङ्गद्वयमुदाहरिष्यति तोत्तरं भङ्गद्वयं वयं

तु सुप्तावयोधाय उदाहरिष्यामः . तत्रास्यामेव प्रथमचतुर्भ-
ङ्गिकायां प्रवचनतः साधर्मिका लिङ्गनश्चेति तृतीयभो-
उदाहरणं साधवः एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्ना आचका वा,
नत्र साधूनामर्थाय कृतं न कल्पते , आचकाणां त्वर्थाय कृतं
कल्पते , न प्रवचनतः साधर्मिका नाऽपि लिङ्गनस्तीर्थकरप्र-
त्येकबुद्धाः . तेषां प्रवचननिष्ठावीनत्वात् तेषामर्थाय कृतं
कल्पते . द्वितीयाचतुर्भङ्गिका-प्रवचनतः साधर्मिका , न दर्श-
नतः दर्शनतः साधर्मिका न प्रवचनतः , प्रवचनतः साधर्मिका
दर्शनतश्च । न प्रवचनतो न दर्शनतः ।

तत्राद्यभङ्गद्वयोदाहरणमाह—

विसरिसदंसणजुत्ता, पवयणसाहम्मिया न दंसणओ ।

नित्यगरा पत्तेया, नो पवयणदंससाहम्मी ॥ १४७ ॥

प्रवचनतः साधर्मिका न दर्शनतो, विसदृशदर्शनयुक्ताः-वि-
भिन्नक्षारिकादिसम्यक्त्वयुक्ताः साधवः आचका वा किमुक्तं
भयति-एकेषां साधूनां आचकाणां वा सायोपशमिकं दर्शन-
मपेक्षां त्वोपशमिकं क्षारिकं वा ते परस्परं प्रवचनतः सा-
धर्मिका न दर्शनतः, तत्र साधूनामर्थाय कृतं साधूनां न क-
ल्पते, आचकाणां त्वर्थाय कृतं कल्पते . तथा दर्शनतः सा-
धर्मिका न प्रवचनतः . तीर्थकराः प्रत्येकबुद्धा वा समानदर्-
शना वेदितव्याः , तेषामर्थाय कृतं साधूनां कल्पते , प्रवच-
नतः साधर्मिका दर्शनतश्च , साधवः आचका वा समानदर्-
शनाः , अत्रापि साधूनामर्थाय कृतं साधूनां न कल्पते,
आचकाणां त्वर्थाय कृतं कल्पते, न प्रवचनतो नापि दर्शनत-
स्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धनिष्ठाः , तत्र तीर्थकराः प्रत्येकबुद्धाश्च
विभिन्नदर्शना वेदितव्याः , निष्ठाश्च मिथ्यादृष्टयः प्रतीता
एव . एतेषां च सर्वेषामर्थाय कृतं कल्पते , तृतीया चतुर्भ-
ङ्गिका-प्रवचनतः साधर्मिका न ज्ञानतः , ज्ञानतः साधर्मिका
न प्रवचनतः , प्रवचनतोऽपि साधर्मिका ज्ञानतश्च , न प्रव-
चनतो नापि ज्ञानतः , एवं चतुर्थपि चतुर्भङ्गिका प्रवचनस्य
चारित्र्येण सह वेदितव्या ।

एतयोर्द्वयोरपि चतुर्भङ्गिकयोरध्ययमतिदेशेनोदाह-
रति —

नाणचरित्ता एवं, नायव्वा होंति पवयणेणं तु ॥

यथा प्रवचनेन सह दर्शनमुक्तमेवं ज्ञानचारित्र्ये अपि प्रव-
चनेन सह ज्ञातव्ये, तद्यथा-प्रवचनतः साधर्मिका न ज्ञा-
नतः, विसदृशज्ञानसहिताः साधवः आचका वा. अत्रापि
यदि साधवस्तर्हि न कल्पते, अथ आचकास्तर्हि कल्पते,
ज्ञानतः साधर्मिका न प्रवचनतः, तीर्थकराः प्रत्येकबुद्धा वा
समानज्ञानाः, तेषामर्थाय कृतं कल्पते, प्रवचनतः साधर्मि-
का ज्ञानतश्च , साधवः आचका वा समानज्ञानाः, अत्रापि
साध्वर्थं कृतं न कल्पते, आचकाणां त्वर्थाय कृतं क-
ल्पते, न प्रवचनतो नाऽपि ज्ञानतः तीर्थकरप्रत्येकबुद्ध-
निष्ठाः, तत्र तीर्थकराः प्रत्येकबुद्धाश्च विभिन्नज्ञाना
वेदितव्याः, निष्ठास्तु मिथ्यादृष्ट्यादज्ञानिनः प्रतीता
एव, एतेषां सर्वेषामर्थाय कृतं कल्पते, तथा प्रवचनतः
साधर्मिका न चारित्र्यतः साधवः, आचकाश्च, तत्र
साधवो विसदृशचारित्र्यसहिता वेदितव्याः, आचकाणां

त्वचिरतसम्यग्दृष्टीनां सर्वथा विरत्यभावेन देशविर-
तानां तु देशचारित्र्यतया चारित्र्यतः साधर्मिकत्वाभावा-
सुप्रतीतः, साध्वर्थं चेत् कृतं न कल्पते, आचकार्यं चेत्तर्हि
कल्पते, चारित्र्यतः साधर्मिका न प्रवचनतः, तीर्थकर
प्रत्येकबुद्धाः समानचारित्र्याः, तेषामर्थाय कृतं कल्पते, प्र-
वचनतः साधर्मिकाश्चारित्र्यतश्च साधवः समानचारित्र्याः,
तेषामर्थाय कृतं न कल्पते, न प्रवचनतो नापि चारित्र्यत-
स्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धनिष्ठाः, तत्र तीर्थकरप्रत्येकबुद्धा वि-
सदृशचारित्र्या वेदितव्याः, निष्ठास्त्वचारित्र्येण एव एतेषां
च सर्वेषामर्थाय कृतं कल्पते । पञ्चमी चतुर्भङ्गिका-प्रव-
चनतः साधर्मिका नाऽभिग्रहतः, अभिग्रहतः साधर्मिका न
प्रवचनतः, प्रवचनतोऽपि साधर्मिका अभिग्रहतश्च, न प्र-
वचनतोऽपि नाप्यभिग्रहतश्च, एवं षष्ठ्यपि चतुर्भङ्गिका
प्रवचनस्य भावनया सह वेदितव्या ।

एतयोर्द्वयोरपि चतुर्भङ्गिकयोः प्रत्येक-

माद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति-

पवयणओ साहमी, नाभिग्रहसावगा जइयो ॥ १४८ ॥

साहम्मऽभिग्रहेणं, नो पवयणनियहति त्थ पत्तेया ।

एवं पवयणभावेण, एत्तो सेसाण वोच्छामि ॥ १४९ ॥

प्रवचनतः साधर्मिका नाभिग्रहतः आचका यतयश्च वि-
सदृशाभिग्रहसहिताः, तत्र आचकाणामर्थाय कृतं कल्पते
न साधूनाम् , अभिग्रहेण साधर्मिका न प्रवचनेन, निष्ठाव-
तीर्थकरप्रत्येकबुद्धाः, एतेषां चार्थाय कृतं कल्पते, प्र-
वचनतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च साधवः आचकाश्च स-
मानाभिग्रहाः, अत्रापि आचकाणामर्थाय कृतं कल्पते न
साधूनां, न प्रवचनतो नाऽप्यभिग्रहतः, तीर्थकरप्रत्येकबुद्ध-
निष्ठा विसदृशाभिग्रहकलिता निरभिग्रहा वा, तेषामर्थाय
कृतं कल्पते, एवम्-‘पवयणभावेण’ चि-एवं-पूर्वोक्तेन प्रका-
रेण प्रवचनभावेनेति प्रवचनभावेना चतुर्भङ्गिका भावनीया
तद्यथा-प्रवचनतः साधर्मिका न भावनातः, साधवः आच-
का वा विसदृशभावनाकाः, अत्रापि आचकाणामर्थाय कृतं
कल्पते; न साधूनां, भावनातः साधर्मिका न प्रवचनतः,
निष्ठावतीर्थकरप्रत्येकबुद्धास्तेषामर्थाय कृतं कल्पते, प्रवच-
नतः साधर्मिका भावनातश्च, साधवः आचकाश्च समान-
भावनाकाः, तत्र आचकाणामर्थाय कृतं कल्पते न सा-
धूनां, न प्रवचनतो नापि भावनातस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्ध-
निष्ठा विसदृशभावनाकाः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते,
तदेवमुक्तानि प्रवचनाधितानां पण्णां चतुर्भङ्गिकाना-
मुदाहरणानि-‘ एत्तो सेसाण वोच्छामि ’ चि-इत ऊर्ध्वं शे-
पाणां चतुर्भङ्गिकानामुदाहरणानि वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमवानिदेशेन निर्वाहयति—

लिगाईहि वि एवं, एकेकेणं तु उवरिमा नेया ।

जेऽनञ्ज उवरिमा, ते मोत्तुं सेसए एवं ॥ १५० ॥

‘लिगाईहि वि’ इत्यत्र सप्तम्यर्थे तृतीया; ततोऽयमर्थः-एवं-
पूर्वोक्तेन प्रकारेण लिङ्गादिष्वपि लिङ्गदर्शनप्रभृतिष्वपि पदेषु
एकैकेन लिङ्गादिना पदेन उपरितनानि-दर्शनज्ञानप्रभृतीनि
पदानि नयेत्, किमुक्तं भवति?-लिङ्गदर्शनप्रभृतिषु पदेषु दर्श-

नज्ञानादिभिः पदैः सह याश्चतुर्भङ्गिकास्ताः पूर्वोक्तानुसारिणोदाहरत्, अनीवेदं संक्षिप्ततरमुक्तम्; अतः व्यक्षेण विवक्षुरिदमाह—‘जऽनन्ने’ इत्यादि, ये अनन्ने उदाहरणापेक्षया अन्यादृशा न भवन्ति भङ्गास्तान् मुक्त्वा शेषकान् भङ्गकान् एवं—वक्ष्यमाणप्रकारेण जानीत, इयमत्र भावना—इह लिङ्गदर्शनयोर्ये चत्वारो भङ्गाः सोदाहरणा वक्ष्यन्ते तादृशा एव प्रायः उदाहरणापेक्षया लिङ्गज्ञानलिङ्गचरणयोरपि भङ्गाः, ततस्तान् मुक्त्वा लिङ्गदर्शनलिङ्गाभिग्रहादिसत्त्वान् भङ्गानुदाहरिष्यामीति, तत्र लिङ्गदर्शनयोरियं चतुर्भङ्गिका, लिङ्गतः साधर्मिका न दर्शनतः, दर्शनतः साधर्मिका न लिङ्गतः, लिङ्गतोऽपि साधर्मिका दर्शनतश्च, न लिङ्गतो नापि दर्शनतः ।

तत्राऽऽद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति—

लिंगेण उ साहमी, न दंसणे वीसुदंसि जइ निणहा ।

पत्तेयबुद्धतित्थं—करा य वीर्यमि भंगम्मि ॥ १५१ ॥

लिङ्गेन साधर्मिकाः ‘न दंसणे’ इत्यत्र तृतीयार्थे सप्तमी न दर्शनेन, विष्वग्दर्शना-विभिन्नदर्शना यतयो निहवाश्च उपलक्षणमेतद्विभिन्नदर्शना एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नाः श्रावकाश्च, तत्र निहवा मिथ्यादृष्टित्वात् न दर्शनतः साधर्मिकाः, अत्र च निहवानां श्रावकाणां चार्थाय कृतं कल्पते; न यतीनां, द्वितीये भङ्गे दर्शनतः साधर्मिका न लिङ्गतः इत्येवंप्रकारेण प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृतः एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नवर्जा श्रावकाश्च समानदर्शना हेत्याः, तेषामर्थाय कृतं कल्पते, शेषं भङ्गद्वयं वयमुदाहरामः, लिङ्गतः साधर्मिका दर्शनतश्च समानदर्शनाः साधव एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावकाश्च, अत्रापि श्रावकाणामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनां, न लिङ्गतो नापि दर्शनतो विसदृशदर्शनाः प्रत्येकबुद्धतीर्थकरा एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नवर्जाः श्रावकाश्च तेषामर्थाय कृतं कल्पते, लिङ्गज्ञानचतुर्भङ्गिका त्वेवम्—लिङ्गतः साधर्मिका न ज्ञानतः, ज्ञानतः साधर्मिका न लिङ्गतः, लिङ्गतः साधर्मिका ज्ञानतश्च, न लिङ्गतो नाऽपि ज्ञानतः, अस्याश्चतुर्भङ्गिकाया आद्यभङ्गद्वयोदाहरणानि प्रायो लिङ्गदर्शनचतुर्भङ्गिकाद्यद्वयसदृशानीति कृत्वा निर्युक्त्वा नोदाहरति, ततो वयमेवोदाहरामः—लिङ्गतः साधर्मिका न ज्ञानतः, विभिन्नज्ञाना यतय एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका निहवाश्च, अत्रापि श्रावकाणां निहवानां चार्थाय कृतं कल्पते न यतीनां, ज्ञानतः साधर्मिका न लिङ्गतः समानज्ञानास्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धा एकादश प्रतिमावर्जाः, श्रावकाश्च, तेषामर्थाय कृतं कल्पते, लिङ्गतः साधर्मिका ज्ञानतश्च समानज्ञानाः साधव एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्ना श्रावकाश्च, अत्राऽपि श्रावकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनां, न लिङ्गतो नाऽपि ज्ञानतो विभिन्नज्ञानाः प्रत्येकबुद्धतीर्थकराः एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नवर्जाः श्रावकाश्च एतेषामर्थाय कृतं कल्पते । लिङ्गचरणयोरियं चतुर्भङ्गिका, लिङ्गतः साधर्मिका न चरणतः १, चरणतः साधर्मिका न लिङ्गतः २, लिङ्गतः साधर्मिकाश्चरणतश्च ३, न लिङ्गतो नापि चरणतः ४. अस्या अपि चतुर्भङ्गिकाया उदाहरणानि प्रायः पूर्वसदृशानीति कृत्वा निर्युक्त्वा नोदाहरत्वान् ततोऽहमेवोदाहरामि—लिङ्गतः साधर्मिका न चरणतो विभिन्नचारित्रा यतयः, एकादशीं प्रतिमां प्रति-

पन्नाः श्रावका निहवाश्च, अत्र श्रावकाणां निहवानां चार्थाय कृतं कल्पते न यतीनां, चरणतः साधर्मिका न लिङ्गतः, प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृतश्च समानचारित्राः, तेषामर्थाय कृतं साधूनां कल्पते, लिङ्गतः साधर्मिकाश्चरणतश्च समानचारित्रा यतयः, तेषामर्थाय कृतं न कल्पते, न लिङ्गतो नापि चरणतो विसदृशचरणः प्रत्येकबुद्धतीर्थकरा एकादशप्रतिमावर्जाः श्रावकाश्च, तेषामर्थाय कृतं कल्पते । लिङ्गाभिग्रहयोश्चतुर्भङ्गिका इयम्—लिङ्गतः साधर्मिका नाभिग्रहतः १, अभिग्रहतः साधर्मिका न लिङ्गतः २, लिङ्गतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च ३, न लिङ्गतो नाप्यभिग्रहतः ४ ।

तत्राद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति—

लिंगेण उ नाभिगह, अणभिगह वीसुऽभिगही चेव ।

जइ सावग वीर्यमंगे, पत्तेयबुहा य तित्थयरा ॥ १५२ ॥

लिङ्गेन साधर्मिका नाभिग्रहतोऽनभिग्रहाः, यद्वा—त्रिष्वग्-अभिग्रहिणो-विभिन्नाभिग्रहकलिता यतय एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्ना श्रावकाश्च वेदिनव्याः, उपलक्षणमेतत् निहवाश्च, अत्रापि निहवानां श्रावकाणां चार्थाय कृतं कल्पते न यतीनाम् १, अभिग्रहतः साधर्मिका न लिङ्गतः इत्येवंप्रकारेण द्वितीये भङ्गे प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकराश्च उदाहरणैकादशप्रतिमावर्जाः श्रावकाश्च समानाभिग्रहा द्रष्टव्याः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते २, लिङ्गतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च समानाभिग्रहाः साधव एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका निहवाश्च, अत्रापि श्रावकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनाम् ३, न लिङ्गतो नाप्यभिग्रहतश्च विसदृशाभिग्रहास्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धैकादशप्रतिमावर्जश्रावकाः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते । लिङ्गभावनयोरियं चतुर्भङ्गिका—लिङ्गतः साधर्मिका न भावनातः, भावनातः साधर्मिका न लिङ्गतः, लिङ्गतः साधर्मिका भावनातश्च, न लिङ्गतो नापि भावनातः ।

तत्रास्या उदाहरणान्यतिदेशेनाह—

एवं लिङ्गेण भावण,

यथा लिङ्गे अभिग्रहेण भङ्गेषूदाहृतमेवं भावनयाऽप्युदाहृतव्यम् । तच्चैवम्—लिङ्गतः साधर्मिका न भावनातः, भावनारहिता त्रिष्वग्भावना वा यतय एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका निहवाश्च । अत्र श्रावकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनामर्थाय १, भावनातः साधर्मिका न लिङ्गतः, प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृत एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावकाश्च समानभावनाकाः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते २, लिङ्गतः साधर्मिका भावनातश्च समानभावनाकाः साधव एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका निहवाश्च, अत्रापि श्रावकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनाम् ३, न लिङ्गतो नापि भावनातो विसदृशभावनाकास्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धैकादशप्रतिमावर्जश्रावकाः, एतेषामर्थाय कृतं कल्पते, तदेवं लिङ्गविषयाः पञ्च चतुर्भङ्गिका उक्ताः । संप्रति दर्शनस्य ज्ञानादिभिः सह वक्रव्यास्तत्र दर्शनज्ञानयोरियं चतुर्भङ्गिका-दर्शनतः साधर्मिका न ज्ञानतः १, ज्ञानतः साधर्मिका न दर्शनतः २, दर्शनतोऽपि साधर्मिका ज्ञानतश्च ३, न दर्शनतो नाऽपि ज्ञानतः ४ ।

तत्राद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति—

दंसणनाणे य पढमभंगो उ ।

जइ सावग वीसुनाणी, एवं चिय विइयभंगोऽपि । १५३ ।

दर्शनज्ञाने-दर्शनज्ञानाविषयायां चः समुच्चये, प्रथमो भङ्गो दर्शनतः साधर्मिका न ज्ञानतः इत्येवंरूपो विष्वग्ज्ञानिनः—विभिन्नज्ञानाः समानदर्शना यतयः आवकाश्च वेदितव्याः, तत्र आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनामर्थाय कृतम् । एवमेव ज्ञानतः साधर्मिका न दर्शनत इत्येवंरूपो द्वितीयभङ्गोऽपि ज्ञातव्यः, तत्राऽपि यतयः आवकाश्च वेदितव्या इत्यर्थः, केवलं विभिन्नदर्शनाः समानज्ञानाः, अत्रापि कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्रागिव, ज्ञानतः साधर्मिका दर्शनतश्च समानज्ञानाः समानदर्शना यतयः आवकाश्च, अत्राऽपि कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्राग्वत्, न ज्ञानतो नापि दर्शनतो विसदृशज्ञानदर्शनाः साधवः आवका निहवाश्च, अत्र आवकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनाम् । दर्शनचरणयोश्चतुर्भङ्गिका न्वियम्-दर्शनतः साधर्मिका न चरणतः १, चरणतः साधर्मिका न दर्शनतः २, दर्शनतोऽपि साधर्मिकाश्चरणतश्च ३, न दर्शनतो नापि चरणतः ४ ।

तत्राऽऽद्यं भङ्गद्वयमुदाहरति—

दंसणचरणे पढमो, सावग जइणो य वीयभंगो उ ।

जइणो विसरिसदंसी, दंसे य अभिगगहे वोच्छं ॥ १५४ ॥

दर्शनचरणे-दर्शनचरणचतुर्भङ्गिकायां प्रथमो भङ्गो दर्शनतः साधर्मिका न चरणत इत्येवंरूपः समानदर्शनाः आवका विसदृशचरणा यतयश्च, अत्र आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनामर्थाय कृतम् १, द्वितीयो भङ्गः पुनश्चरणतः साधर्मिका न दर्शनतः इत्येवंरूपः विसदृशदर्शनाः समानचारित्रा यतयः, एतेषामर्थाय कृतं न कल्पते २, दर्शनतः साधर्मिकाश्चरणतश्च समानदर्शनचरणा यतयः, अत्रापि न कल्पते ३, न दर्शनतो नापि चरणतो निहवा विसदृशदर्शना आवका विसदृशचरणा यतयश्च, तत्र निहवआवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनाम्, दर्शनाभिग्रहयोरियं चतुर्भङ्गिका-दर्शनतः साधर्मिका नाभिग्रहतः १, अभिग्रहतः साधर्मिका न दर्शनतः २, दर्शनतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च ३, न दर्शनतो नाप्यभिग्रहतः ४, तत्राद्यं भङ्गद्वयमुदाजिहीर्षुरिदमाह—‘दंसण’ इत्यादि, दर्शने अभिग्रहे चाद्य-भङ्गद्वयमधिकृत्योदाहरणं वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

सावग जइ वीसऽभिगगह-पढमो वीओ य

समानदर्शनाः विष्वगभिग्रहाः—विभिन्नाभिग्रहाः आवका यतयश्च दर्शनतः साधर्मिका नाभिग्रहत एवंप्रकारः प्रथमो भङ्गः, अत्रापि आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते, न यतीनां, द्वितीयोऽपि भङ्गोऽभिग्रहतः साधर्मिका न दर्शनत इत्येवंरूपः आवकयतिरूप एव, केवलं ते यतयः आवकाश्च विसदृशदर्शनाः समानाभिग्रहा वेदिनव्याः, उपलक्षणमेतत्, तेन निहवाश्च समानाभिग्रहा ज्ञातव्याः । अत्र आवकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनां, दर्शनतः साध-

र्मिका अभिग्रहतश्च समानदर्शनाभिग्रहाः साधुआवकाः, अत्रापि आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनां, दर्शनतो नाप्यभिग्रहतो विसदृशदर्शनाभिग्रहाः साधुआवकनिहवाः, अत्र कल्प्याऽकल्प्यविधिर्द्वितीयभङ्गवत् । दर्शनभावनयोरियं चतुर्भङ्गिका-दर्शनतः साधर्मिका न भावनातो १, भावनातः साधर्मिका न दर्शनतः २, दर्शनतोऽपि साधर्मिका भावनातश्च ३, न दर्शनतो नाऽपि भावनातः ४ ।

अस्या आद्यभङ्गद्वयोदाहरणातिदेशार्थमाह—

भावणा चेवं ।

यथा दर्शनेन अभिग्रह उदाहृत एवं भावनाऽप्युदाहर्तव्या, सा चैवम्-दर्शनतः साधर्मिका न भावनातः, विसदृशभावनाकाः समानदर्शनाः आवका यतयः १, भावनातः साधर्मिका न दर्शनतो विसदृशदर्शनसमानभावनाकाः साधवः आवका निहवाश्च २, दर्शनतः साधर्मिका भावनातश्च समानदर्शनभावनाकाः साधुआवकाः ३, न दर्शनतो नापि भावनातो विसदृशदर्शनभावनाकाः साधुआवकनिहवाः ४, अत्र चतुर्ष्वपि भङ्गेषु कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्रागिव । तदेवं दर्शनविषया अपि चतस्रश्चतुर्भङ्गिका उक्ताः ।

संप्रति ज्ञानस्य चारित्रादिभिः सह वक्तव्याः । ताश्चाऽतिदेशेनाह—

नाणेण वि नेज्जेवं,

यथा दर्शनेन सह चतस्रश्चतुर्भङ्गिका उक्ताः एवं ज्ञानेनापि सह चारित्रादीनि पदानि अधिकृत्य तिस्रश्चतुर्भङ्गिका भावनीयाः । अतीवेदं संक्षिप्तमुक्तमतः स्पष्टं विव्रियते-ज्ञानचरणयोरियं चतुर्भङ्गिका-ज्ञानतः साधर्मिका न चरणतः १, चरणतः साधर्मिका न ज्ञानतः २, ज्ञानतोऽपि साधर्मिकाश्चरणतश्च ३, न ज्ञानतोऽपि नापि चरणतः ४ । तत्र ज्ञानतः साधर्मिका न चरणतः, समानज्ञानाः आवकाः विसदृशचरणसमानज्ञाना यतयश्च, अत्र आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनाम् १, चरणतः साधर्मिका न ज्ञानतो विसदृशज्ञानाः समानचरणयतयः, अत्र न कल्पते २, ज्ञानतः साधर्मिकाश्चरणतश्च समानज्ञानचरणाः यतयः, अत्रापि न कल्पते ३, न ज्ञानतो नापि चरणतो विसदृशज्ञानचरणा यतयो विसदृशज्ञानाः आवका निहवाश्च, अत्र आवकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते, न यतीनाम् ४ । ज्ञानाभिग्रहयोरियं चतुर्भङ्गिका-ज्ञानतः साधर्मिका नाभिग्रहतः १, अभिग्रहतः साधर्मिका न ज्ञानतः २, ज्ञानतोऽपि साधर्मिका अभिग्रहतश्च ३, न ज्ञानतो नाप्यभिग्रहतः ४ । तत्र ज्ञानतः साधर्मिका नाभिग्रहतः समानज्ञाना विसदृशाभिग्रहाः साधुआवकाः, अत्र आवकाणामर्थाय कृतं कल्पते, न साधूनाम् १, अभिग्रहतः साधर्मिका न ज्ञानतो विसदृशज्ञानाः समानाभिग्रहाः साधुआवकाः समानाभिग्रहा निहवाश्च, अत्रापि आवकनिहवानामर्थाय कृतं कल्पते, न साधूनाम् २, ज्ञानतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च समानज्ञानाभिग्रहाः साधुआवकाः, अत्र कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्रथमभङ्ग इव ३, न ज्ञानतो नाप्यभिग्रहतो विसदृशज्ञानाभिग्रहाः साधुआवका विसदृशाभिग्रहा निहवाश्च अत्र द्वितीये भङ्गे इव कल्प्याऽकल्प्यभावना ४, ज्ञानभावनयोरियं च-

तुर्भङ्गिका-ज्ञानतः साधर्मिकाः न भावनातः, भावनातः साधर्मिका न ज्ञानतः, ज्ञानतोऽपि साधर्मिका भावना-तश्च, न ज्ञानतो नापि भावनातः, तत्र-ज्ञानतः साधर्मिका न भावनातः समानज्ञाना विसदृशभावनाकाः साधुश्रावकाः १, भावनातः साधर्मिका न ज्ञानतो विसदृशज्ञानाः समा-नभावनाकाः साधुश्रावकाः समानभावना निह्वाश्च २, ज्ञानतः साधर्मिका भावनातश्च समानज्ञानभावनाकाः सा-धुश्रावकाः ३, न ज्ञानतो नापि भावनातो विसदृशभावनाः साधुश्रावका विसदृशभावना निह्वाश्च ४, अत्र चतुर्ष्वपि भङ्गकेषु कल्प्याऽकल्प्यभावना प्राग्वि । तदेवं ज्ञानविषया अपि तिस्रश्चतुर्भङ्गिका उक्ताः ।

संप्रति चरणेन सह यच्चतुर्भङ्गिकाद्वयं तदुदाहर्तुमाह—

एतो चरणेण वोच्छामि ॥ १५५ ॥

इत ऊर्ध्वं चरणेन सह ये द्वे चतुर्भङ्गिके तदुदाहरणानि वक्ष्ये, तत्र चरणाभिग्रहयोरियं चतुर्भङ्गिका-चरणतः सा-धर्मिका नाभिग्रहतः, अभिग्रहतः साधर्मिका न चरणतः, चरणतोऽपि साधर्मिका अभिग्रहतश्च, न चरणतो ना-प्यभिग्रहतः ।

तत्रायं भङ्गद्वयमुदाजिहीर्षुराह—

जङ्गो वीसाऽभिग्रह, पदमो विय निग्रह सावगजङ्गो उ ।

चरणतः साधर्मिका नाभिग्रहत इत्येवंरूपः प्रथमो भङ्गः समानचरणा विभ्वगभिग्रहा-विभिन्नाभिग्रहा यतयः, अत्र न कल्पने, अभिग्रहतः साधर्मिका न चरणत इत्येवंरूपा-द्वितीयो भङ्गः, समानाभिग्रहा निह्वाः श्रावका विभिन्न-चरणा यतयश्च, अत्र श्रावकाणां निह्वानां चार्थाय कृतं कल्पते, न यतीनाम्, २ चरणतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च समानाभिग्रहचरणा यतयः, अत्र न कल्पते ३, न चरण-तो नाप्यभिग्रहतः विसदृशाभिग्रहचरणाः साधवो विसदृ-शाभिग्रहाः श्रावकनिह्वाश्च, अत्र कल्प्याऽकल्प्यभावना द्वितीयभङ्ग इव ४, चरणभावनयोरियं चतुर्भङ्गिका-चरणतः साधर्मिका न भावनातः १, भावनातः साधर्मिका न चरणतः २, चरणतः साधर्मिका भावनातश्च ३, न चरणतो नापि भावनातः ४ ।

अस्या उदाहरणन्यतिदेशत आह—

एवं तु भावणासु वि,

यथा चरणेन सहाभिग्रहे उदाहृतम् एवं भावास्त्वेवमुदाह-र्तव्यम्, तच्चैवम्-चरणतः साधर्मिका न भावनातः समा-नचरणविभिन्नभावना यतयः १, भावनातः साधर्मिका न चरणतः समानभावना निह्वाः श्रावका विभिन्नचरणा यतयश्च २, चरणतः साधर्मिका भावनातश्च समानच-रणभावना यतयः ३, न चरणतो नापि भावनातः विस-दृशचरणभावनाः साधवो विसदृशभावनाः श्रावका नि-ह्वाश्च ४, अत्र चतुर्ष्वपि भङ्गकेषु कल्प्याऽकल्प्यविधिः प्रा-ग्वि । तदेवं चरणविषये अपि द्वे चतुर्भङ्गिके उक्तं ।

संप्रत्यभिग्रहभावनयोश्चतुर्भङ्गिकां वक्तुकाम आह—

वोच्छं दोहं ति माणितो ॥ १५६ ॥

इत ऊर्ध्वं द्वयोरन्तिमयोः-अभिग्रहभावनालक्षणयोः पदयो-श्चतुर्भङ्गिकामुदाहरणतो वक्ष्ये । तत्र तयोरियं चतुर्भङ्गिका-अभिग्रहतः साधर्मिका न भावनातः १, भावनातः साध-र्मिका नाभिग्रहतः २, भावनातः साधर्मिका अभिग्रह-तश्च ३, नाभिग्रहतो नापि भावनातः ४ ।

तत्रायं भङ्गद्वयमुदाजिहीर्षुराह—

जङ्गो सावगानिग्रह-पदमे वीए य हुंति भंगे य ।

अभिग्रहतः साधर्मिका न भावनातः इत्येवंरूपे प्रथमे भङ्गे भावनातः साधर्मिका नाभिग्रहत इत्येवं रूपे द्वितीये च भङ्गे यतयः श्रावका निह्वाश्च भवन्ति, केवलं प्रथमभङ्गे समानाभिग्रहा विसदृशभावना वेदितव्याः, द्वितीयभङ्गे पुनः समानभावना विसदृशाभिग्रहाः अभिग्रहतः साध-र्मिका भावनातश्च समानभावनाभिग्रहाः साधुश्रावकनि-ह्वाः, नाभिग्रहतो नापि भावनातो विसदृशभावनाभिग्रहाः साधुश्रावकनिह्वाः । अत्र चतुर्ष्वपि भङ्गेषु श्रावकनि-ह्वानामर्थाय कृतं कल्पने, न साधूनामिति । तदेवमुक्ताः २१ एकविंशतिरपि चतुर्भङ्गिकाः ।

(७) नीर्थकरस्य आधाकर्मभोजित्वम् । संप्रति सामा-न्यकेवलिनं तीर्थकरं चाधिकृत्य कल्प्याऽकल्प्यविधिं कथ-यन्ति—

केवलनाणे तित्थं-करस्स नो कप्पइ कयं तु ॥ १५७ ॥

केवलज्ञाने—केवलज्ञानिनः सामान्यसाधोः उपलक्षणमंतत् ; तेन तीर्थकरप्रत्येकबुद्धवर्जानां शेषसाधूनामित्यर्थः, तीर्थ-करस्य, तीर्थकरग्रहणमुपलक्षणम्, तेन प्रत्येकबुद्धस्य चार्थाय कृतं यथाक्रमं न कल्पते, तुशब्दस्यानुक्तार्थसमुच्चायक-त्वात् कल्पते च । इयमत्र भावना-तीर्थकरप्रत्येकबुद्धवर्ज-शेषसाधूनामर्थाय कृतं न कल्पते, तीर्थकरप्रत्येकबुद्धानां त्व-र्थाय कृतं कल्पते, तथा हि-तीर्थकरनिमित्तं सुरैः कृतंऽपि समवसरणे तत्र साधूनां देशनाश्रवणार्थमुपवेशनादि कल्पते, एवं भक्ताद्यपि, एवं प्रत्येकबुद्धस्याऽपि ।

संप्रति यांनाश्रित्य पूर्वोक्ता भङ्गाः संभवन्ति स्म तान् प्रति पादयति—

पत्तेयबुद्ध निग्रहं, उवासए केवलीऽवि आसज्ज ।

खइयाइं य भावे, पडुच्च भंगे उ जोएज्जा ॥ १५८ ॥

प्रत्येकबुद्धान्-निह्वान् उपासकान्-श्रावकान् केवलिन-स्तीर्थकरान् अपिशब्दात्-शेषसाधूनाश्रित्य तथा ज्ञायिका-दीन् भावान् ज्ञायिकक्षयोपशमिकानि दर्शनानि चशब्दा-द्विचित्राणि ज्ञानानि चरणाणि अभिग्रहान् भावनांश्च प्रतीत्य भङ्गान् योजयेत् । ते च तथैव याजिनाः ।

तत्र प्रथमचतुर्भङ्गिकां प्रवचनलिङ्गविषयामधिकृत्य

विशेषतः कल्प्याऽकल्प्यविधमाह—

जत्थ उ तइओ भंगो, तत्थ न कप्पं तु, सेसए भयणा ।

तित्थंकरकेवलियो, जहकप्पं नो य सेसाणा ॥ १५९ ॥

यत्र साधर्मिके तृतीयो भङ्गः प्रवचनतः साधर्मिका लिङ्गश्चेत्येवंरूपस्तत्र न कल्पते, यतः प्रवचनतो लिङ्ग-तश्च साधर्मिकाः प्रत्येकबुद्धनीर्थकरवर्जा यतयस्तत्तत्तेषां-

मर्थाय कृतं न कल्पते, तुयश्चोऽनुक्तमुच्यार्थः, स च
 आवकस्य एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नस्य तृतीयभङ्गा-
 चिनाऽप्यर्थाय कृतं कल्पते इति समुच्चिनाति, कवि-
 दाहुः-एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नः साधुकल्प इति तस्या-
 प्यर्थाय कृतं न कल्पते, तदयुक्तं मूलटीकायामस्या-
 र्थस्यासम्मतत्वात्, मूलटीकायां हि लिङ्गाभिग्रहचतुर्भङ्गि-
 काविषयं कल्प्याऽकल्प्यविधिरेवमुक्तः-“लिंगं नो अभिग्रहं
 जइ साह न कप्पइ, गिहत्थनिहव कप्पइ” इति । इह लि-
 ङ्गयुता गृहस्था एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नाः आवका
 एव लभ्यन्ते, तन्तस्तेषामर्थाय कृतं कल्प्यमुक्तम्, ‘से-
 सपं भयणं’ इति-शेषकं भङ्गकत्रये भजना-धिकल्पना
 कञ्चित् कथञ्चित्कल्पने, कञ्चिन्नं, भङ्गचतुष्टयमप्यधिकृत्य
 सामान्यत उदाहरति-‘नित्यंकरे’ त्यादि, यथेत्युदाह-
 रणापन्यासाथः । तीर्थकरकेवलिनोऽर्थाय कृतं कल्पते,
 इह तीर्थकर उत्पन्नकवलज्ञान एव प्रायः सर्वत्रापि भू-
 भण्डले प्रतीतो भवति । प्रतीतस्य च तीर्थकरस्यार्थाय
 कृतं कल्पते, नाप्रतीतस्य ततः केवलप्रहणम्, यदा पुनः
 लुप्तस्यावस्थायामपि तीर्थकत्वेन प्रतीतो भवति । तदा
 तस्यामप्यवस्थायां तन्निमित्तं कृतं कल्पते, तीर्थग्रहणं
 च प्रत्येकबुद्धानामुपलक्षणं, तेन तेषामप्यर्थाय कृतं क-
 ल्पते, ‘ना य ससाणं’ इति-शेषसाधूनामर्थाय कृतं न
 कल्पते, इह च सामान्यत उक्तम्, ततोऽमुमेवार्थं सु-
 पजीव्य तृतीयचर्जे शेषे भङ्गकत्रये भजना स्पष्टमुपदर्शयते-
 प्रवचनतः साधर्मिका न लिङ्गनः, एकादशप्रतिमाप्रति-
 पन्नवर्जाः शेषआवकास्तेषामर्थाय कृतं कल्पते, ये तु
 चौरादिमुपितरजाहरणादिलिङ्गाः साधवस्तेषामर्थाय कृतं
 न कल्पते द्रव्यलिङ्गापत्त्या साधर्मिकत्वाभावेऽपि भा-
 वनप्रचरणसाधर्मिकत्वात् लिङ्गतः साधर्मिका न प्रव-
 चनतो लिङ्गोस्ते यदि लोके लिङ्गवत्त्वेन ख्यातास्तस्ते-
 षामर्थाय कृतं कल्पते, अन्यथा न, न प्रवचनतो न लिङ्ग-
 तस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धानस्तेषामर्थाय कृतं कल्पते, तदेवं प्रथ-
 मचतुर्भङ्गिकोमधिकृत्य कल्प्याऽकल्प्यविधिरुक्त एतदनुसारे-
 ण च शेषास्वपि चतुर्भङ्गिकासु विज्ञेयाः, स च प्रागेव प्रत्येकं
 दर्शितः । सर्वत्राप्ययं तात्पर्यार्थोऽवधारणीयः-यदि तीर्थ-
 कराः प्रत्येकबुद्धा लिङ्गाः आवका वा तर्हि तेषामर्थाय
 कृतं कल्पते । साधूनामर्थाय कृतं न कल्पते । तदेवमुक्तः
 कल्प्याऽकल्प्यविधिः, तदुक्तं च-‘आहाकम्मियनाम’-
 त्यादि मूलद्वारगाथायां ‘कस्स वाऽवी’ इति व्याख्या-
 तम् । पि० ।

आत्मधनपिण्डे—

जीवं उद्दिस्स कडं, कम्म सोऽवि य जया उ साहमी ।

साऽवि य तइए भंमे, लिंगादीणं न सेसेसु ॥ ६४० ॥

जीवमुद्दिश्य यत् पदकायविराधनया कृतं सोऽपि च यदि
 जीवः साधर्मिकः—समानधर्मा भवति सोऽपि च सा-
 धर्मिको लिङ्गादीनां लिङ्गनः साधर्मिको न प्रवचनतः
 इत्यादीनां चतुर्णां भङ्गानां तृतीयं भङ्गं लिङ्गनः—प्रवचन-
 तोऽर्थात्वेवं लक्षणे यादि वर्तते न शेषेषु तदेतत्-आधिकर्म
 मन्तव्यम् ।

अथ तीर्थकरप्रतिमार्थं तन्निमित्तं तत्साधूनां किं कल्पते
 नवेत्याशङ्कानिर्वासायमाह—

संवड्ढमेहपुष्पा, संत्थनिमित्तं कया जइ जईणं ।

न हु लम्भा पडिसिद्धं, किं पुण पडिमड्ढमारद्धं ॥ ६४१ ॥

शास्ता-तीर्थकरस्तस्य निमित्तं यानि देवैः संवर्त्तकमेघ-
 पुष्पाणि समवसरणभूमौ कृतानि तानि यतीनां यदि प्र-
 तिपेदुं न लभ्यानि तेषां तत्रावस्थातुं यदि कल्पने इति
 भावः । तर्हि किं पुनः प्रतिमार्थम्-अजीवानां हेतोरारब्धं
 ततः-पुरातनं प्रतिषेधमर्हतीत्यभिप्रायः ।

आह—यदि तीर्थकरार्थं संवर्त्तकमेघपुष्पाणि कृतानि तर्हि
 तस्य भगवतस्तानि प्रतिसेवमानस्य कथं न दोषो भव-
 तीति ?, उच्यते—

तिथयरनामगोयस्स, खयऽट्ठा अवि य दोषिं सामंवा ।

धम्मं कहेइ सत्था, पूयं वा सेवई तं तु ॥ ६४२ ॥

तीर्थकरनामानो गात्रस्य कर्मणः क्षयार्थं शास्ता भगवान्
 धर्मं कथयति पूजां च तामनन्तरां संवर्त्तकत्वात्प्रभृति-
 कामासेवने भगवता हि तीर्थकरनामगोत्रं कर्मावश्यं वेद-
 नीयं विपाकोदयाऽऽवर्त्तितात्, तस्य च वेदने अयमेवोपायो
 यदग्लान्या धर्मदेशनाकरणं संद्वमनुजासुरलोकविरचि-
 तायाश्च पूजाया उपजीवनम् । “तं च कइ वेइज्जइ, अणि-
 लाए धम्मदेशणइहि” इति तथा-“उदए जस्स सुराऽसुर-
 नग्गवइनिवइहि” इति पुराणो लोप । तं तिथयरं नामं, तस्स
 विवागा उ केवलियो ” ॥ १ ॥ इति वचनप्रामाण्यात्,
 अपिचेत्यभ्युच्चयं, ‘दोषि’ इति-निपातो वाक्यालङ्कारे, सा
 भवति । स्वो भावः स्वभावः, यथा-आपो द्रवाः चलं वायु-
 रित्यादि, तस्य भावः स्वाभाव्यं तस्मात् तस्य हि भगवतः
 स्वभावोऽयं यत्तथा धर्मकथाविधानं पूजायाश्चाऽऽसेवनम् ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

खीणकसाओ अरिहा, कय किओ अवि य जीयमणुयत्ती ।

पडिसेवंतो वि अ तओ, अदोसवं होइ तं पूयं ॥ ६४३ ॥

क्षीणाः-प्रलयमुपगताः कपायाः-श्रोत्रादयो यस्य सः क्षीण-
 कपाय एवाविधोऽर्हन् तां पूजां प्रतिसेवमानोऽपि न दोष-
 वान्, इयमत्र भावना-या हि रागादिमान् पूजांमुपजीवन्
 स्वात्मन्युत्कर्षं मन्यते स दोषभाण् भवति, भगवतस्तु क्षीणक-
 पायस्य पूजामुपजीवनोऽपि नास्ति स्वात्मन्युत्कर्षगन्धः, अतो
 दूरापास्तप्रसंग तस्य सदापेनेति तथा कृतकृत्यः-केवलज्ञान-
 लाभान्निष्ठितार्थः ततः कृतकृत्यत्वादेवाऽसौ पूजामासेवते,
 न च दोषमापद्यते । अपि च-जीवमुपजीवनीया सुराऽसुर-
 विरचिता पूजेत्यवलक्षणं कल्पमनुवर्त्तयितुं शीलमस्यासौ
 जीवानुवर्त्ती गाथायां प्रकारेऽलान्तरिकः ।

आह भवत्वं परं तीर्थकरस्य तत्प्रतिमाया वा निमित्तं
 यत्कृतं तत्केन कारणेन यतीनां कल्पते ? उच्यते—

साहंमिओ न सत्था, तस्स कय तेण कप्पइ जईणं ।

जं पुण पडिमाणं कयं, कस्स कहा का अजीवत्ता ॥ ६४४ ॥

शास्ता-तीर्थकरः साधर्मिको, लिङ्गनः, प्रवचनतोऽपि न
 भवति तच्च लिङ्गमस्य भगवता नास्ति तथाकल्पत्वात्, अतो

न लिङ्गतः साधर्मिकः, प्रवचनतोऽपि साधर्मिकः सोऽभिधीयते-यश्चतुर्वर्णसङ्घाभ्यन्तरवर्त्ती भवति " पवयणसंघेयगरे " इति वचनात्, भगवांश्च तत्प्रवर्तकतया न तदभ्यन्तरवर्त्ती किं तु वर्णस्यापि सङ्घस्यापि ततो न प्रवचनतोऽपि साधर्मिक इत्यतस्तस्य तीर्थकरस्यार्थाय कृतं यतीनां कल्पते, यत्पुनः प्रतिमानामर्थाय कृतं तस्य का कथा-का वार्ता सुनरां तत् कल्पते, कुत इत्याह-अजीवत्वात्, जीवमुद्दिश्य यदि यत्कृतं तदाधाकर्म भवति ' जीवं उद्दिस्स कडं॥६४०॥ " इति प्रागेवोक्तत्वात् तच्च जीवत्वमेव प्रतिमानां नास्तीति ।

अथ वसतिविषयमाधाकर्म दर्शयति—

ठाइमठाई ओसरणे, अमंडवा संजयट्टे देसे वा ।

पेढी भूमीकमे, निसवतो अणुमई दोसा ॥ ६४५ ॥

' ओसरणे ' समवसरणे बहवः संयताः समागमिष्यन्तीति बुद्ध्या आवका धर्मश्रद्धया बहून् मण्डपान् कुर्युः ते च द्विधा-स्थायिनः, अस्थायिनश्च । ये समवसरणपर्वणि व्यतीते सनि नात्कील्यन्ते ते स्थायिनः, ये पुनरुत्कील्यन्ते ते अस्थायिनः । पुनरेकैकं द्विविधाः-संयतार्थकृता, देशकृता वा । ये आधाकर्मिकास्ते संयतार्थकृताः । ये तु साधूनामात्मनः स्वार्थाय कृतास्ते देशकृताः एतेषु तिष्ठतां तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । तथा पीठिकानाम-उपवेशनादिस्थानविशेषाः ' भूमीकमे ' ति-भूमिकर्म-विषमायाः भूमेः समीकरणम्, उपलक्षणं चेदं तेन समार्जनोपलेपनादिपरिग्रहः । एतान्यपि पीठिकादीनि संयतार्थकृतानि देशकृतानि भवेयुः । एतानि मण्डपादीनि सदोपाणि निषेवमाणस्य अनुमतिदोषा भवन्ति एतेषु क्रियमाणेषु या पण्णां जीवनिकायानां विराधना सा अनुमोदिता भवतीति भावः । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

आधाकर्मणः कल्प्याऽकल्पविवेकः—

आहा अहे य कम्मे, आताहम्मे य अत्तकम्मे य ।

तं पुण आहाकम्मं, णायव्वं कप्पते कस्स ॥ ६४६ ॥

आधाकर्म, अधःकर्म, आत्मजन्म, आत्मकर्म चेति चत्वारि नामानि । तत्र साधूनामाध्या-प्रणिधानेन यत्कर्म-षट्कायविनाशेनाशनादिनिष्पादनं तदाधाकर्म, तथा त्रिशुद्धसंयमस्थानेभ्यः प्रतिपत्त्यात्मानमविशुद्धसंयमस्थानेषु यदधोऽधः करोति तदधःकर्म । आत्मानं-ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपं हन्ति-विनाशयतीत्यात्मज्ज्ञो यत्पाचकादिः सवन्धि कर्म पाकादिलक्षणं ज्ञानावरणीयादिलक्षणं वा तदात्मनः संवन्धि क्रियते अनेनेत्यात्मकर्म । तत्पुनराधाकर्म कस्य पुरुषस्य कल्पते न वा, यद्वा-कस्य तीर्थं कथं कल्पते, न कल्पते च । वृ० ४ उ० । (इति ' अकप्पट्टिय ' शब्दे प्रथमभागे गतम् ।)

(२) यथाकर्म द्वाविंशति २२ जिनेषु कल्प्याऽकल्पविधिः—
' अकप्पट्टिय ' शब्दे प्रथमभागे गतः ।)

(६) अशनादिषु आधाकर्मसंभवः । संप्रति ' किंवावी ' ति व्याचिख्यासुराह—

किं तं आहाकम्मं, ति पुच्छिए तस्स रूवकहणत्थं ।

संभवपदसरिणत्थं, च तस्स असणाइयं भणइ ॥ ६४० ॥

किं तदाधाकर्मैति शिष्येण पृष्ठे तत्स्वरूपकथनार्थम्—आधाकर्मस्वरूपकथनार्थम्, तस्य-आधाकर्मणः संभवप्रदर्शनार्थं च अशनादिकम्-अशनपानस्नादिमस्वादिमं गुरुर्भणति, इयमत्र भावना-अशनादिस्वरूपमाधाकर्म-अशनादावेव आधाकर्मणः संभवः, ततो गुरुः किमाधाकर्मैति पृष्ठः सन्नशनादिकमेव वक्ति, तथा च शय्यंभवसूरिराधाकर्म दर्शयन् पिण्डैपणाध्ययने अशनादिकमभिधत्ते, तद्यथा—

" असणं पाणं चैव, खाइमं साइमं तहा ।

जं जाणंज सुणेज्जा वा, समणऽट्ठा पण्डं इमं ॥ १ ॥

तं भवे भत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।

दितियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं " ॥ २ ॥ इति ।

संप्रत्यशनादिकमेव व्याचष्टे—

सालीमाई अवडे, फलाइ सुंठाइ साइमं होइ ।

शाल्यादिकमशनम्, ' अवट ' इति—वापीकूपतडागाद्युपलक्षणं, ततः कूपवापीतडागादौ यज्जलं तत्पानं, तथा फलादि-फलं नालिकेरादि, आदिशब्दाच्चिञ्चिणिकापुष्पादि-परिग्रहः तत् खादिमं, शुण्ड्यादिकं स्वादिमं, तत्र शुण्ठी प्रतीता, आदिशब्दात्-हरीतक्यादिपरिग्रहः ।

तदेवं व्याख्यातान्यशनादीनि—

संप्रत्येतेष्वेवाधाकर्मरूपेषु प्रत्येकं भङ्गचतुष्टयमाह—

तस्स कडनिट्टियंमी, सुद्धमसुद्धे य चत्तारि ॥ ६६१ ॥

तस्येति प्रस्तावात् साधोरर्थाय ' कृत ' मित्यत्र बुद्ध्यादिकर्मविवक्षायां क्लृप्त्यर्थः, ततोऽयमर्थः-कर्तुं प्रारब्धं, तथा तस्य साधोरर्थाय निष्ठितं-सर्वथा प्रासुकीकृतमिति, अत्र विषये ' चत्तारी ' ति-चत्वारो भङ्गा भवन्ति तत्र प्रथम एव एव भङ्गस्तस्य कृतं तस्य निष्ठितं, द्वितीयः-तस्य कृतमन्यस्य निष्ठितं, तृतीयः-अन्यस्य कृतं तस्य निष्ठितं, चतुर्थः, अन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितम् । तत्र प्रथमो व्याख्यातः, द्वितीयादीनां तु भङ्गानामयमर्थः-पूर्वं तावत्तस्य साधोरर्थाय कृतम्-आरब्धं ततो दातुः साधुविषयदानपरिणामाभावतोऽन्यस्य-आत्मनः स्वपुत्रादिवार्त्तायां निष्ठां नीतं, तथा प्रथमनोऽन्यस्य पुत्रादेरात्मनो वाऽर्थाय कर्तुमारब्धं ततः साधुविषयदानपरिणामभावतः साधोरर्थाय निष्ठां नीतं, तथा प्रथमत एवाऽन्यस्य निमित्तं कर्तुमारब्धमन्यस्यैव च निमित्तं निष्ठां नीतम् । एवमशने पानं खादिमे स्वादिमे च प्रत्येकं चत्वारश्चत्वारो भङ्गा भवन्ति, ततः ' सुद्धमसुद्धे य ' ति-आर्पत्वात् शुद्धावशुद्धौ चेति द्रष्टव्यं, तत्र शुद्धौ साधोरासेवनायोग्यौ, तौ च द्वितीयचतुर्थभङ्गौ, तथा हि-क्रिया या निष्ठा प्रधाना, ततो यद्यपि प्रथमतः साधुनिमित्तं क्रिया प्रारब्धा तथाऽपि निष्ठाम्-अन्यनिमित्तं नीतेति द्वितीयो भङ्गः साधोः कल्पते, चतुर्थस्तु भङ्गः शुद्ध एव न तत्र विवादः, अशुद्धौ-अकल्पनीयौ, तौ च प्रथमतृतीयौ तत्र प्रथम एकान्तेनाशुद्ध एव साध्वर्थं प्रारब्धत्वाच्चिष्ठितत्वाच्च, तृतीये तु भङ्गं यद्यपि पूर्वं न साधुनिमित्तं पाकादिक्रियारम्भस्तथापि साधुनिमित्तं निष्ठां नीता, निष्ठा च प्रधानेति न कल्पते । तदेवमाधाकर्मस्वरूपमुक्तम् । पि० ।

आधाकर्मण उत्पत्तिः—

सालीघयगुलगोरसं-नवेसु वल्लीफलेसु जातेसु ।

पुसड्ढकरणसङ्गा, आहाकम्मे णिमंतणता ॥ ६३६ ॥

कस्यापि दानरुचेरभिगमश्राद्धस्य वा नवः शालिभूयान्
गृहे समायातस्ततः स चिन्तयति—पूर्वं यत्तीनामदत्त्वा ममा-
ऽऽत्मना परिभोक्तुं न युक्त इति परिभाष्याऽऽधाकर्म कुर्यात्,
एवं घृतं गृहे गोरसे नद्ये वा तुम्ब्यादिवह्निफलेषु जानपु
पुर्यार्थं दानरुचिः श्राद्धः 'करणं' ति-आधाकर्म कृत्वा
साधूनां निमन्त्रणं कुर्यात् । ४० ४ ३० ।

आधाकर्म सम्भवे भेदाश्च प्रदर्शिताः, तस्स आहाकम्मस्स
कहं संभवो हवेज्ज इमो भणन्ति ।

सूत्रम्—

सालीघणुलगोरस-नवेसु वल्लीफलेसु जातेसु ।

पुरणद्धदाणसङ्गा, आहाकमे णिमंतणया ॥ ५७ ॥

आहाकमे तिविहां, आहारं उवधिवसहिमादीसु ।

आहाए वा कम्मं, चउव्विधं होति असणादी ॥ ५८ ॥

कस्सति दाणरुद्धो अभिगमसहस्स वा णवो साली घरे
पवेसितो ताहे दाणसहो चित्तेति—पुष्पं जनीयं दाउं
पच्छा अप्पणा परिभाणं कहमि त्ति आहाकम्मं क-
रेज्ज, जहा सालीए, एवं घृतगृहे गोरसे वा नवसु वा
तुम्ब्यादिवह्निफलेषु जातेषु पुष्प णिमित्तं दाणसङ्गा जया
आहाकम्मं काउं साहुणो णिमंतज्ज तस्स य आहाकम्म-
स्स इमे दोसा—आहाकम्मं तिविधं-आहारं, उवधौ, व-
सहीए । आदिसहो णामादिभेदप्रदर्शनार्थः । उत्तरभेदप्र-
दर्शनार्थं वा आहाए कम्मं चउव्विधं असणादियं ।

गाहा—

उवही आहाकम्मं, वत्थे पाए य होति नायव्वं ।

वत्थे पंचविधं पुण, तिविहं पुण होति पातम्मि ॥ ५९ ॥

उवधीआहाकम्मं उव्विधं-वत्थे, पादे य । तत्थ वत्थे
पंचविहं-जंगियं भंगियं, सखियं, पत्तया निरीडपट्टं च । पादे
तिविहं-लाउयं, दाखयं, माट्टयापादं च । एतेसि वक्ख्वाणं पू-
र्यवत् । नि० सू० १० ३० ।

साम्प्रतमशनादिरूपस्याधाकर्मणः सम्भवं प्रतिपिपादयिषुः
कथानकं रूपकपट्केनाह—

कोद्वरालगगामे, वसही रमणिज्ज भिक्खसज्झाए ।

खेत्तपडिलेहसंजय, सावयपुच्छुज्जुए कहणा ॥ १६२ ॥

जुज्जइ गणस्स खेत्तं, नवरि गुरुणं तु नऽत्थि पाउगं ।

सालित्ति कए रूपण, परिभायण निययोगेहसुं ॥ १६३ ॥

बोलेंता ते व अन्ने वा, अडंता तत्थ गोयरं ।

सुणंति एसणाजुत्ता, बालादिजणसंकहा ॥ १६४ ॥

एए ते जेसिमो रद्धो, सालिकूरो घरे घरे ।

दिन्नो वा सेसयं देमि, देहि वा बेंति वा इमं ॥ १६५ ॥

थके थकावडियं, अभत्तए सालिभत्तयं जायं ।

मज्झ य पइस्स मरणं, दियरस्स य से मया भज्जा ॥ १६६ ॥

चाउलोदगं पि से देहि, सालीआयामकंजियं ।

किमेयंति कयं नाउं, वज्जंतऽच्च वयंति वा ॥ १६७ ॥

इह संकुलो नाम ग्रामः, तत्र जिनदत्तनामा श्रावकः, तस्य
मायां जिनमतिः, तत्र च ग्रामे कोद्वरा लालकाश्च प्राचुर्येणो-
त्पद्यन्ते इति तेषामेव कूरं गृहे गृहे भिक्षार्थमटन्तः साधवो
लभन्ते. वसतिरपि स्त्रीपशुपण्डकविवर्जिता समभूतला-
दिगुणैरनिरमणीया कल्पनीया च प्राप्यते, स्वाध्यायोऽपि
तत्र वसतामविघ्नमभिवर्द्धते, केवलं शाल्योदनं न प्राप्यत
इति न केचनापि सूर्यो भरेण तत्राऽवतिष्ठन्ते । अन्यदा च
संकुलग्रामप्रत्यासन्ने भद्रिलाभिधाने ग्रामे केचित् सूर्यः
समाजग्मुः, तैश्च संकुलग्रामे क्षेत्रप्रत्युपेक्षाय साधवः
प्रेष्यन्ते, साधवोऽपि तत्राऽऽगत्य यथाऽऽगमं जिनदत्तस्य
पाश्वे वसतिमयाचिपत, जिनदत्तेनापि च साधुदर्शनसमु-
च्छलितप्रमोदमरसमुद्भिन्नगोमाञ्चकञ्चुकितगात्रेण तेभ्यो
वसतिः कल्पनीया उपादेशि । साधवश्च तत्र स्थिताः,
यथाऽऽगमं भिक्षाप्रवेशनेन बहिर्भूमौ स्थण्डिलनिर्वाक्षणेन
च सकलमपि ग्रामं प्रत्युपेक्षितवन्तः, जिनदत्तोऽपि च
श्रावको वसतावागत्य यथाविधि साधून् वन्दित्वा
महत्तरं साधुमपृच्छत्—भगवन् । क्वचित्मिदं युष्मभ्यं
क्षेत्रम् ? सूर्याऽत्र निजसमागमेनाऽस्माकं प्रसादमाधास्य-
न्ति । ततः स ज्येष्ठः साधुरवादीत्—वर्तमानयोगेन, ततो
ज्ञातं जिनदत्तेन-यथा न क्वचित्मिदमेतेभ्यः क्षेत्रमिति,
चिन्तयति च-अन्येऽपि साधवोऽत्र समागच्छन्ति परं न
केचिदवतिष्ठन्ते. तत्र जानामि किमत्र कारणमिति, ततः
कारणपरिज्ञानाय तेषां साधूनामन्यतमं कर्मापि साधुमृशं
ध्यात्वा पप्रच्छ, स च यथाऽवस्थितमुक्त्वान्, यथाऽत्र
सर्वेऽपि गुणं विद्यन्ते गच्छस्यापि च योग्यमिदं क्षेत्रं, के-
वलमत्राऽऽचार्यस्य प्रायोग्यः शाल्योदनं न लभ्यते, इति
नाऽवस्थीयते । तत एव कारणं परिज्ञाय तेन जिनदत्तश्रा-
वकेण परस्माद् ग्रामात् शालिवीजमानीय निजग्रामक्षेत्र-
भूमिषु वापितं, ततः संपन्ना भूयान् शालिः, अन्यदा च
यथाविहारकर्म ते चाऽन्ये वा साधवः समायासिषुः, श्राव-
कश्च चिन्तयामास-यथैतेभ्यो मया शाल्योदनो दातव्यो
येन सूरीणामिदं योग्यं क्षेत्रमिति परिभाष्य साधवोऽमी
सूरीनत्राऽऽनयन्ति, तत्र यदि निजगृह एव दास्यामि ततोऽ-
न्येषु गृहेषु कोद्वरालककूरं लभमानानामेतेषामाधाकर्म-
शङ्कोत्पत्स्यते तस्मात् सर्वेष्वपि स्वजनगृहेषु शालिं प्रेप-
यामीति, तथैव च कृतं स्वजनांश्चोक्तवान् यथा स्वयमप्यमुं
शालिं पक्त्वा भुञ्जत, साधुभ्योऽपि च ददत, एष च वृत्ता-
न्तः सर्वोऽपि बालादिभिरवजग्मे, साधवश्च भिक्षामटन्तो
यथाऽऽगमपणसमिति समिता बालादीनामुक्तानि शृ-
ण्वन्ति, तत्र कोऽपि बालको वक्ति एते ते साधवो येषा-
मर्थाय गृहे गृहे शाल्योदनो निरपादि, अन्यो भाषते सा-
धुसंबन्धी शाल्योदनो मह्यं जनन्या ददे, दात्री वा क्वचिदेवं
भाषते-दत्तः परकीयः शाल्योदनः, संप्रत्यात्मीयं किमपि द-
दामि, गृहनायकोऽपि कापि ब्रूते-दत्तः शाल्योदनः परकीयः,
संप्रत्यात्मीयं किमपि देहि, बालकोऽपि कापि कोऽप्यनभि-
क्षो जननीं ब्रूते-मम साधुसम्बन्धिनं शाल्योदनं देहीनि, अ-
न्यस्त्वीषद्विद्रः सहर्षं भाषते-अहो थके थकावडियमस्माकं
संपन्नम् । इह थद्वसरे अवसरानुरूपमापतति तत् थके थ-

क्वाडियमित्युच्यते, ततः स एवमाह-येन-अभक्ते-भक्ता-
भावेऽस्माकं शालिभक्तमुदपादि. अत्रैवाऽर्थे स लौकिकं
दृष्टान्तमुदाहरति-सूरग्रामे यशोधगाभिधाना काचिदा-
भीरी, तस्या योगराजो नाम भर्ता, वत्सराजो नाम
देवरः. तस्य भार्या योधनी. अन्यदा च मरणपर्यवसा-
नो जीवलोको मरणं चानियतहेतुकम्-अनियतकाल-
मिति योधनी-योगराजौ समकालं मरणमुपगमौ, ततो
यशोधरा देवरं वत्सराजमयाचन-नव भार्याऽहं भ-
वामीति, देवरोऽपि च-ममापि भार्या न विद्यते इति
विचिन्त्य प्रतिपन्नवान्, ततः सा चिन्तयामास-अहो !
अवसरे-अवसराऽऽपतितमस्माकमजायत, यस्मिन्नेवावसरे
मम पतिः पञ्चत्वमुपाऽगमत् तस्मिन्नेवावसरे मम देवरस्या-
पि भार्या मृत्युमगच्छत्, ततोऽहं देवरेण भार्यात्वेन प्रतिपन्ना
अन्यथा न प्रातिपद्येत् । तथा क्वाऽपि बालको जननीमा-
चष्टे-मातः ! शालिनदुलोदकमपि साधुर्यो देहि, अन्य-
स्त्वाह-शालिकाञ्जिकं, तन एवमादीनि बालादिजनजलि-
तानि श्रुत्वा किमेतदिनि पृच्छन्ति. पृष्टं च सति ये ऋजवस्ते
यथावत् कथितवन्तो यथा शुष्माकमर्थयिदं कृतमिति,
ये तु मायाविनः श्रावकेण वा तथा प्रज्ञापितास्ते न कथ-
यन्ति, केवलं परस्परं निरीक्षन्ते, तन एवं नूनमिदमाधा-
कमेति परिज्ञाय तानि सर्वाण्यपि गृहाणि परिहृत्याऽन्येषु
भिन्नार्थमटन्ति स्म, ये च तत्र न निर्वहन्ति स्म ते तत्राऽ-
निर्वहन्तः प्रत्यासन्ने ग्रामे भिन्नार्थमगच्छन्, एवमन्यत्रा-
प्याधाकम्मं संभवति, तच्च बालादिजलितविशेषैरवगत्य
कथानकोक्तसाधुभिरिव नियमतो निष्कलङ्कसंयममिच्छुना
परिहर्तव्यम् ! सूत्रं तु सकलमपि सुगमं, नवरं 'रूपम्'
ति-रोपणम् 'परिभाषणं' ति-गृहे परिभाजनम् 'से' इति-
एनेभ्यः 'अन्नं' ति-अन्यं ग्रामम् । तदेवमुक्तोऽशनस्याधाक-
मणः संभवः ।

संप्रति पानस्याऽऽह—

लोणाऽगडोदए एवं, खाणिनु महुरोदगं ।

दक्षिणऽच्छते ताव, जाव साहु ति आगया ॥१६८॥

यथा-अशनस्याधाकम्मकथानकसूचनेन संभव उक्तस्तथा
पानस्याऽप्याधाकम्मणो वेदितव्यः. कथानकमपि नथैव, केव-
लमयं विशेष-क्वचिद् ग्रामे सर्वेऽपि कृपाः क्षारोदका आ-
सीन् क्षारोदका नाम-आमलकोदका विज्ञेयाः. नत्वत्यन्त
क्षारजलाः तथा सति ग्रामस्याप्यवस्थानानुपपत्तेः. ततस्त-
स्मिन् लवणावटे क्षेत्रे प्रत्युपेक्षणाया साधवः समागच्छन्
परिभावयन्ति स्म च यथाऽऽगमं सकलमपि क्षेत्रं, ततस्त-
त्रिवासिना श्रावकेण सादरमुपबुध्यमाना अपि सा-
धवो नावनिष्ठन्ते, ततस्तन्मध्यवर्ती कोऽपि ऋजुकोऽनव-
स्थानकारणं पृष्टः, स च यथाऽवस्थितं तस्मै कथयामास.
यथा-विद्यन्ते, सर्वेऽप्यत्र गुणाः, केवलं क्षारं जलमिति
नाऽवनिष्ठन्ते, ततो गतेषु तेषु साधुषु स मधुदेकं कूपं
खानितवान्, तं खानयित्वा लोकप्रवृत्तिजनितपापभयात्
फलकादिना स्थगितमुखं कृत्वा तावदास्ते यावत्ते वाऽन्य
वा साधवः समाययुः, समागतेषु च साधुषु मा मम गृहे
केवले आधाकर्मिकशङ्काऽभूदिति. प्रतिगृहं तन्मधुरमुदकं

भाजितवान्, ततः पूर्वोक्तकथानकप्रकारेण साधवो बाला-
दीनामुल्लापनाकर्याऽऽधाकमेति च परिज्ञाय तं ग्रामं परि-
हृतवन्तः । एवमन्यत्राप्याधाकम्मं पानीयसंभवो द्रष्टव्यः,
तेऽपि बालाद्युल्लापविशेषैः परिकलय्य कथानकोक्तसाधव
इव परिहरेयुरिति । सूत्रं सुगमम् ।

संप्रति खादिम्-स्वादिमयोराधाकम्मणोः संभवमाह—

ककडिय अंवगा वा, दाडिम दक्खा य वीयपूराई ।

खाइमऽहिरणकरणं-ति साइमं तिगडुगार्इयं ॥१६९॥

कर्कटिका-चिर्मटिका आम्रकाणि-चूतफलानि दाडि-
मानि द्राक्षाश्च प्रतीताः बीजपूरकादिकम्, आदिशब्दात्-
कपित्थाऽऽदिपरिग्रहः, एतान्याश्रित्य खादिमविषये अधि-
करणकरणं भवेत्-पापकरणं भवेत्, एतानि साधूनां शाल-
नकादिकार्येषु प्रयुज्यन्ते इति तेषां वपनादि कुर्यादिति
भावः । तथा त्रिकटुकादिकं-शुण्ठीपिप्पलीमरिचकादिकमा-
श्रित्य स्वादिमे अधिकरणकरणं भवेत्-साधूनां मौपघाद्यथे-
ममूनि कल्पन्ते इति तेषां रोपणादि कुर्यादिति भावः ।

संप्रति यदुक्तं प्राक् 'तस्स कडनिट्ठियंभी' त्यादि, तत्र
कृतनिष्ठितशब्दयोरर्थमाह—

असणाईण चउएह वि, आमं जं साहुगहणपाउगं ।

तं निट्ठियं वियाणसु. उवक्खडं तू कडं होइ ॥ १७० ॥

अशनादीनां चतुर्णामपि मध्ये यत् आमम्-अपरिणतं सत्
साधुग्रहणप्रायोग्यं कृतम् प्रासुकीकृतमित्यर्थः, तं निष्ठितं
विजानीत उपस्कृतं तु अत्रापि बुद्धावादिकर्म्मविनक्षायां
क्षप्रत्ययः । ततोऽयमर्थः-उपस्कृतुमारब्धमिति भावः, कृतं
भवति ज्ञातव्यम् ।

एतदेव विशेषतो भावयति—

कडिय तिगुणुकंडा उ, निट्ठिया नेगदुगुणुकंडा ।

निट्ठियकंडा उ कूरो, आहाकम्मं दुगुणमाहु ॥ १७१ ॥

इह ये तरङ्गलाः प्रथमतः साध्वर्थमुत्तास्तनः क्रमेण क-
रटयो जानास्तन्तु कारिणताः कथंभूताः करिणताः ? इत्याह-
त्रिगुणोत्करण्डाः-त्रिगुणं बीजं वारान् यावत्-उत्-प्रावलयन्
करण्डनं-कृतं येषां ते त्रिगुणोत्करण्डाः, बीजं वारान्-क-
रिणता इत्यर्थः, ते निष्ठिता उच्यन्ते, ये पुनर्वपनादारभ्य
यावदेकगुणोत्करण्डा द्विगुणोत्करण्डा वा कृता वर्तन्ते ते
कृताः, अथवा-मा भूवन् साध्वर्थमुत्ताः केवलं ये करटयः
सन्तः साध्वर्थं त्रिगुणोत्करण्डकरिणतास्ते निष्ठिता उ-
च्यन्ते, ये त्वेकगुणोत्करण्डं द्विगुणोत्करण्डं वा करिणतास्ते
कृताः । अत्र बृद्धसंप्रदायः-इह यद्येकं वारं द्वौ वा वारौ
साध्वर्थं करिणतास्तृतीयं तु वारमात्मनिमित्तं करिणता
राद्धाश्च ते साधूनां कल्पन्ते, यदि पुनरेकं द्वौ वा वारौ
साध्वर्थं करिणतास्तृतीयं वारं स्वनिमित्तमेव करिणता
राद्धास्तु आत्मनिमित्तं ते केषांचिदादेशेन एकान्यस्मै
दत्तास्तनाप्यन्यस्मायित्येवं यावत्सहस्रसंख्ययस्थाने ग-
तास्तनः परं गताः कल्पन्ते नाऽर्वाक् अपरं वा त्वादेशेन
न कदाचिदपि यदि पुनरेकं द्वौ वा वारौ साधुनिमित्तम्
आत्मनिमित्तं वा करिणतास्तृतीयं तु वारमात्मनिमित्तं
राद्धाः पुनः साध्वर्थं ते न कल्पन्ते, यदि पुनरेकं द्वौ वा वारौ

साधुनिमित्तम् आत्मनिमित्तं वा कण्डिनास्तृतीयं तु चारं साध्वर्थमेव तैरेव च तदुल्लेखः साधुनिमित्तं निष्पादिनः कूरः स निष्पन्नकृत उच्यते । निष्पत्तिः—आधाकम्मनगुल्लः कुना-निष्पादिनोः राद्ध इत्यर्थः, निष्पन्नकृतः स साधुना सर्वथा न कल्पते, कुतः ? इत्याह— 'आधाकम्मं' इत्यादि, आधाकर्म प्रतीते, द्विगुणमाहुस्तीर्थकरादयस्तं निष्पन्नकृतं कूरं, तत्रैकमाधाकर्मनिष्पन्नगुल्लरूपं द्वितीयं तु पाकक्रियारूपं, तद्वत्सुक्रां निष्पन्नकृतशब्दयोरर्थः, संप्रति चतुर्विध्यशना-दिषु कृतनिष्पन्नता भाव्यते तत्र वपनादागम्य यावद् चारद्वयं कण्डनं तावत् कृतव्यं, तृतीयवारं तु कण्डनं नि-ष्पन्नव्यम्, एतच्चाऽनन्तरमेवाहुः पानं कूरादिकं साधुनि-मित्तं ग्यनितं, ततो जलमाकृष्टं, ततो यावत्प्रासुकीक्रिय-माणं नाद्यापि सर्वथा प्रासुकीभवति तावत् कृतं, प्रासु-कीभूतं च निष्पत्तिः, खादिमे कर्कटिकादयः साधुनिमित्त-मुताः क्रमेण निष्पन्ना यावद्वात्रादिना खाण्डनाः, तानि च खाण्डानि यावद्वाद्यापि प्रासुकीभवन्ति तावत्कृतत्वमव-सेयं, प्रासुकीभूतानि च तानि निष्पन्नानि । एवं स्वादिमे-ऽपि विप्रयम् । सर्वत्रापि च द्वितीयचतुर्थभङ्गां शुद्धौ, प्रथ-मतृतीयौ त्वशुद्धाविति ।

सम्प्रति खादिम-स्वादिममाश्रित्य मतान्तरं प्रतिचिन्ति-पुराह—

छायं पि विवज्जंती, केइ फलहेउगाइवुत्तम्म ।

तं तु न जुज्झइ जम्हा, फलं पि कप्पं विड्यभंगं ॥१७२॥

इह फलहेतुकादः—फलहेतोः पुण्यहेतोरन्यस्माद्धा हेतोः साध्वर्थमुत्तमस्य वृक्षस्य केचिदगीतार्थाः छायाप्यधाक-र्मिकवृक्षसंयन्धिनीति कृत्वा विवज्जं गन्ति-परिहरन्ति, तन्तु छायाविवज्जनं न युज्यते, यस्मात्फलमपि यदर्थं स वृक्ष आरोपितस्तत् आधाकर्मिकवृक्षसंयन्धि द्वितीये भङ्गे तस्य कृतमन्यार्थं निष्पन्नमित्येवंप्रकारे वर्तमानं सन्कल्पनं, कि-मुक्तं भवति ?—साध्वर्थमार्गापितंऽपि कदल्यादौ वृक्षे यदा फलं निष्पद्यमानं साधुनत्ताया अपनीय आत्मसत्ता-संयन्धि करोति त्रोटयति च तदा तदपि कल्पते, किं पुनः छाया ? सा हि सर्वथा न साधुसत्तासंयन्धिनी विवज्जिता, न हि साधुच्छाया निमित्तं स वृक्ष आरोपितस्तत् कथं न कल्पते ? ।

परपच्छया छाया, न वि सा रुक्खो व्व वड्डिया कता ।

नट्टच्छाए उ दुमे, कप्पइ एवं भणंतस्स ॥ १७३ ॥

सा छाया परप्रत्ययिका-सूर्यहेतुका न वृक्षमात्रनिमित्ता, तस्मिन् सत्यपि सूर्याभावे अभावात्, तथाहि—छाया-नाम " पार्श्वतः सर्वत्राऽऽनपर्वारवेष्टितप्रतिनियतदेशवर्ती श्यामपुद्गलात्मक आतपाभावः " इत्यंभूता च छाया सूर्य-स्थैवान्वयव्यतिरेका, चतुर्विधत्वेन द्रुमस्य, द्रुमस्तु केवलं तस्या निमित्तमात्रं, न चैतावता सा दुष्यति, छायापुद्गला-नां द्रुमपुद्गलेभ्यो भिन्नत्वात्, न च वृक्ष इव-तरुणिव कर्त्रा वृक्षारोपकेण वृद्धिं नीता तद्विषयतथारूपसंकल्पस्यैवाभा-वात् ततो नाऽऽधाकर्मिकी छाया । किं च—यथाधाकर्मिकी-च्छायेति न तस्यामवस्थानं न कल्पते । तत्र एवं परस्य

भणनो यदा घनपटलैराच्छादितं गगनमण्डलं भवति तदा तस्मिन् द्रुमे नट्टच्छाये सति तस्याधःशीतभयादिनाऽव-स्थानं कल्पते इति प्राप्तं न चैतदयुक्तं तस्मात्स एव द्रुम आधाकर्मिकस्तत्संपृष्टाश्चाधःकतिपयप्रदेशाः पूतिरिति प्रतिपत्तव्यम्, न तु छायाऽऽधाकर्मिकीति ।

पुनरपि परेषां दूषणान्तरमाह—

वड्डइ हायइ छाया, तत्थिकं पूडयं पि व न कप्पे ।

न य आहाय सुविहिरे, निवत्तयई रविच्छायं ॥ १७४ ॥

इह छाया तथा तथा तथा सूर्यगतविशालं वर्द्धते ही-यते च ततो रवेरस्तमयसंमये-प्रातःसमये चातिद्रा-घीयसी विवर्द्धमाना छाया सकलमपि ग्राममभिव्याप्य वर्तते, अतस्तत्संपृष्टं सकलमपि ग्रामसंयन्धि वसत्यादिकं पूतिकमिव-तृतीयोद्गमदोषदुष्टमशनादिकमिव न कल्पते, न चैतदागमोपदिष्टं तच्चाऽऽधाकर्मिकी वृक्षस्य छाया, अपि च-प्रागेवैतदुक्तं सूर्यप्रत्यया सा छाया न वृक्षहेतुका, न च सूर्यः सुविहितानाधाय छायां निर्धर्तयति । ततः कथ-माधाकर्मिकी ? ।

यदि पुनराधाकर्मिकी भवेत् तर्हि—

अवणधणचारिगणणे, छाया नट्टा दिया पुणो होइ ।

कप्पइ निरायवे ना-म आयवे तं विवज्जेउं ॥ १७५ ॥

अधना-विरला घना-मेघाश्चरिणः-परिभ्रमणशीला यत्र इ-त्यंभूते गगने, विरलविरलेषु, नभसि मेघेषु परिभ्रमन्तु इत्यर्थः, छाया नट्टाऽपि सती दिवा पुनरपि भवति, ततो मेघैरन्तरिते सूर्ये-निरातपे-आतपाभावे तस्य वृक्षास्या-धस्तनं प्रदेशं संवितुं कल्पते, आतपं तु तं वर्जयितुं, न चार्थं विषयविभागः सूत्रेऽपदिश्यते न च पूर्वपुरुषा-चीर्णां नापि परेषां सम्मतः, तस्मादसदेतत्परोक्तमिति । इह पूर्वं वृक्षसंयन्धित्वेन छायामाधाकर्मिकीमाशङ्क्य 'नट्ट-च्छाए उ दुमे कप्पइ' इत्याद्युक्तम्, इदानीं तु रविकृतत्वेना-धाकर्मिकीमाशङ्क्य 'कप्पइ निरायवे नाम' इत्याद्युक्तम्, अतो न पुनरुक्तम् ।

संप्रति छायानिर्दोषतानिगमनमगीनार्थधार्मिकाणां प्रेषां किञ्चिदाध्यासनं च विवचुराह—

तम्हा न एस दोसो, संभवइ कम्मलक्खणविहूणो ।

तं पि य ह् अइविणिह्ला, वज्जेमाणा अदोसिह्ला ॥ १७६ ॥

यस्मात् फलमपि द्वितीयभङ्गे कल्पते तथा रविहेतुका छायादिव चोक्तं तस्मादाधाकर्मिकी छायाति यो दोष उच्य-ते स एष दोषो न संभवति, कुतः ? इत्याह—कर्मलक्षणविहीन इति-अत्र हेतौ प्रथमा, कर्मेति च आधाकर्मिति द्रष्टव्यं, ततोऽयमर्थः—यत आधाकर्मलक्षणविहीन एष दोषः, न हि तरुणव छायाऽपि कर्त्रा वृद्धिं नीता इत्यादि, तस्माच्चैष दोषः संभवति, अथ वा-नामपि-आधाकर्मिकवृक्षच्छायां हुः-निश्चिन्तम्, अनिष्टुणावन्तः-अनिश्चयेन दयालवो विव-ज्जयन्तः परे-अदोषवन्तः । तद्वत्सुक्रमात्रपङ्क्तिं, तदुक्तौ च 'आधाकम्मियनाम' इत्यादि मूलद्वारागाथायां 'किं वावी' ति व्याख्यातम् ।

सम्प्रति " परपक्खो य, सपक्खो " द्वारद्वयं व्याख्यानयन् प्रसङ्गतो निष्ठित-प्रकृतयोः स्वरूपं ताभ्यामुत्पन्नं भङ्गच-
तुष्ट्यं चाऽऽह—

परपक्खो उ गिहत्था, समणो समणी उ होइ उ सपक्खो ।
फासुकडं रद्धं वा, निट्ठियमियरं कडं सव्वं ॥ १७७ ॥
तस्स कडनिट्ठियमी, अन्नस्स कडमि निट्ठिये तस्स ।
चउभंगो इत्थभवे, चरमदुगे होइ कप्पं तु ॥ १७८ ॥

इह परपक्खः-गृहस्थाः, आवकादयः, तेपामर्थाय कृतं साधू-
नामाधाकर्म न भवति, स्वपक्खः-श्रमणाः, साधवः, ' समणी
उ ' ति-श्रमण्यो-व्रतिन्यः, तेपामर्थाय कृतं साधूनामाधा-
कर्म वेदिनव्यम्, तथा प्राशु(सु)कं कृतं करट्यादिकं स-
चेतनं सत् साध्वर्थं निश्चेतनीकृतं यत्र स्वयमचेतनमपि
तण्डुलादिकं कूरत्वेन निष्पादितं तन्निष्ठितमित्युच्यते, इत-
रत् पुनरेकगुणद्विगुणकण्डिततण्डुलादिकं सर्व्वं कृतमिति ।
अत्र च कृत-निष्ठितविषये तस्य साधारणार्थाय कृते निष्ठितं
च तथा अन्यस्याऽप्यर्थार्थाय कृते तस्य साधारणार्थाय निष्ठिते
भङ्गादौ चतुर्भाङ्गिका भवति, तत्र प्रथमतृतीयभङ्गौ साक्षा-
द्विशितौ द्वितीयचतुर्थौ तु हेतुगम्यौ, तौ चैवं-तस्य कृत-
मन्यस्य निष्ठितमन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितं, तत्रोपात्तयो-
र्द्वयोर्भङ्गयोः चरमौ-अनुक्तौ पाश्चात्यौ द्वौ भङ्गौ; द्विती-
यचतुर्थौवित्यर्थः, प्रथमस्य हि द्वितीयः पाश्चात्यस्तृती-
यस्य तु चतुर्थः, तत उपात्तप्रथमतृतीयभङ्गापेक्षया चरमौ
द्वितीयचतुर्थौ लभ्येते, तस्मिन् चरमद्विकं भवति कल्प-
मशनादि, एतच्च यद्यपि प्रागेवोक्तं तथापि विस्मरणशी-
लानां स्मरणाय भूयोऽप्युक्तमिति न कश्चिदोपः । उक्तं पर-
पक्खस्वपक्खरूपं द्वारद्वयम् ।

सम्प्रति ' चउरो ' इति व्याचिख्यासुराह—

चउरो अइक्कम्मवइ-कमा य अइयार तह अणायारो ।

निदरिसणं चउणह वि, आहाकम्मे निमंतणया ॥ १७९ ॥

आधाकर्मणि विषये कनाप्यभिनयेन आदेन निमन्त्रणे
कृते चत्वारो दोषाः संभवन्ति, तद्यथा-अतिक्रमः १, व्यति-
क्रमः २, अतीचारः ३, अनाचारश्च ४ । एते चत्वारोऽपि स्व-
यमेव सूत्रकृता व्याख्यास्यन्ते, एतेषां च चतुर्णामपि नि-
दर्शनं-दृष्टान्तो भावनीयः, तमपि च वक्ष्यति ।

तत्र प्रथमत आधाकर्मनिमन्त्रणं भावयति—

सालीघयगुलगोरस-नवेसु वल्लीफलेसु जाएसुं ।

दाणे अहिणवसद्धे, आहायकए निमंतेइ ॥ १८० ॥

शालिपु-शाल्योदनेषु तथा घृतगुडगोरसेषु साधूनाधाय
पट्कायोपमदनेन निष्पादिनेषु नवेषु च वल्लीफलेषु जानेषु ।
साधुनिमित्तमचिन्तितकृतेषु दाने-दानविषये कोऽप्यभिनव-
आह्वः (ह्रस्व)-अव्युत्पन्नआवको निमन्त्रयते, यथा भगवन् !
प्रतिगृहीत यूयमस्मद्गृहे शाल्योदनादिकमिति ।

ततश्च—

आहाकम्मगहणे, अइक्कमाईसु वड्ढए चउसु ।

नेउरहारिगहत्थी, चउतिगदुगएगचलणेणं ॥ १८१ ॥

आधाकर्मग्रहणे अतिक्रमादिषु चतुर्षु दोषेषु वर्त्तते, स च

यथा यथा उत्तरस्मिन्नुत्तरस्मिन् दोषे वर्त्तते, तथा तथा
तद्दोषजनिनात् पापादात्मानं महता कष्टेन व्यावर्त्तयितुमी-
शः, अत्र दृष्टान्तमाह-' नेउर ' त्यादि, इह नूपुरपरिण्डतायाः
कथानकमतिप्रसिद्धत्वाद् बृहत्त्वाच्च न लिख्यते, किंतु-धर्मो-
पदेशमालाविवरणद्वैरवगन्तव्यम्, तत्र नूपुरं-मञ्जूरं तस्य
हारो-हरणं श्वशुरकृतं तेन या प्रसिद्धा सा नूपुरहारिका,
आगमे चान्यत्र नूपुरपरिण्डतेति प्रसिद्धा, तस्याः कथानके
यो हस्ती राजपत्नीं संचारयन् प्रसिद्धः स नूपुरहारिको
हस्ती स यथा ' चउतिगदुगएगचलणेणं ' ति-पञ्चानुपूर्व्या
योजना, एकेन द्वाभ्यां त्रिभिश्च चरणैराकाशस्थैर्महतामह-
त्तरेण कष्टेन आत्मानं व्यावर्त्तयितुमीशस्तथा आधाकर्मग्रा-
ह्यपि, इयमत्र भावना-नूपुरहारिकाकथानके राज्ञा हस्ती स्व-
पत्नीमिच्छाम्यां सह छिन्नदङ्के समारोपितः, ततोऽपि मिच्छेन
छिन्नदङ्कपर्वताग्रभागे व्यवस्थाप्याऽप्रतनमेकं कंचिच्चरणमा-
काशं कारितः, स च तथाकारितः सन् स्तोकैर्नैव क्लेशेन तं
चरणं व्यावर्त्तयितुं तत्रैव पर्वते आत्मानं स्थापयितुं शक्नोति, एवं
साधुरपि कश्चिदतिक्रमाख्यं दोषं प्राप्तः सन् स्तोकैर्नैव शुभा-
ध्यवसायेन तं दोषं विशोध्योऽत्मानं संयमं स्थापयितुमीशः,
यथा च स हस्ती चरणद्वयमप्रतनमाकाशस्थं क्लेशेन व्यावर्त्त-
यितुं शक्नोति, एवं च साधुरपि व्यतिक्रमाख्यं दोषं वि-
शिष्टेन शुभेनाध्यवसायेन विशोधयितुमीष्टे, यथा च स हस्ती
चरणत्रयमाकाशस्थमेकेन केनापि पाश्चात्येन चरणेन स्थितो
गुरुनरेण कष्टेन व्यावर्त्तयितुं क्षमः, तथा साधुरप्यती-
चारदोषं विशिष्टतरणं शुभेनाध्यवसायेन विशोधयितुं प्रभुः,
यथा च स हस्ती चरणचतुष्टयमाकाशस्थितं सर्व्वथा न
व्यावर्त्तयितुमीशः, किं तु-नियमतो भूमौ निपत्य वि-
नाशमाविशति, एवं साधुरप्यनाचारे वर्त्तमानो नियमतः
संयमात्मानं विनाशयति । इह दृष्टान्ते चरणचतुष्टयं हस्ति-
ना नात्पाटितं, किंतु-दार्ष्टान्तिकयोजनानुरोधात्संभाषना-
मङ्गीकृत्य प्रतिपादितम् । पि० ।

सम्प्रति ' गहणे य आणाई ' इति व्याख्यानयन्नाह—

आणाइणो य दोसा, गहणे जं भणिय मह इमे ते उ ।

आणाभंगऽणवत्था, मिच्छतविराहणा चेव ॥ १८३ ॥

यदुक्तम् ' आहाकम्मियनामे ' त्यादि मूलद्वारगाथायामा-
धाकर्मग्रहणे आज्ञादयः-आज्ञाभङ्गादयो दोषास्ते इमे, तद्य-
था-आज्ञाभङ्गः १, अनवस्था २, मिथ्यात्वम् ३, विराधना च ४ ।

तत्र प्रथमत आज्ञाभङ्गदोषं भावयति—

आणं सव्वजिणायणं, गिएहंतो तं अइक्कमइ लुडो ।

आणं अइक्कमतो, कस्साएसा कुणइ सेसं ॥ १८४ ॥

तद्-आधाकर्मिकमशनादिकं लुब्धः सन् गृहानः सर्वेषा-
मपि जिनानामाज्ञामतिक्रामति, जिना हि सर्वेऽप्यंतदेव
ब्रुवन्ति स्म-यदुन मा गृहान मुमुक्षवो ! भिक्षव आधा-
कर्मिकां भिक्षामिति, ततस्तदाददानो जिनाज्ञामतिक्रा-
मति, तां चातिक्रमन् कस्य नाम ! आदेशाद्-आज्ञायाः
शेषं-केशस्मश्रुलुञ्जनभूशयनमलिनवासोधारणप्रत्युपेक्षणाद्य-
नुष्ठानं करोति ? न कस्यापीति भावः, सर्व्वस्यापि सर्व्वज्ञा-
ऽऽज्ञाभङ्गकारिणोऽनुष्ठानस्य (नैष्कल्यात्) निष्फलत्वात् ।

अनवस्थादोषं भावयति—

एकेण कयमकजं, करेइ तप्पचया पुणो अत्तो ।

सायावहुलपरंपर-वोच्छेदो संयमतवाणं ॥ १८५ ॥

इह प्रायः सर्वेऽपि प्राणिनः कर्मगुरुतया दृष्टमावसुत्ताभि-
लापिणो न दीर्घसुखदंशिनस्तत एकेनापि साधुना यदाधा-
कर्मपरिभोगादिलक्षणमकार्यमासेव्यते तदा तत्प्रत्ययात्
तेनापि साधुना तत्त्वं विदुषापि सेविनमाधाकर्म नतो
व्ययमपि किं न सेविष्यामहे इत्येवं नमालम्बनीकृत्यान्त्येऽ-
प्यासेवते, तमप्यालम्ब्याऽप्यः सेवते इत्येवं मानवहुलानां
प्राणिनां परंपरया सर्वथा व्यवच्छेदः प्राप्नोति संयमन-
पसाम्, नद्वयवच्छेदे च तीर्थव्यवच्छेदः यत्र भगवत्तीर्थ-
विलोपकारी स महाऽऽशाननाभागित्यनवस्थादोषमयात्त
कदाचनाऽप्याधाकर्म सेवनीयम् ।

मिथ्यात्वदोषं भावयति—

जो जहवायं न कुणइ, मिच्छदिट्ठी तओ हु को अत्तो ।

वड्डइ य मिच्छत्तं, परस्स संकं जणेमाणो ॥ १८६ ॥

इह यदेशकालसंहननानुरूपं यथाशक्ति यथावदनुष्ठानं तत्
सम्यक्त्वम्, यत उक्तमाचारमूत्रे—“ जं मोत्तेति पासहा, तं
सम्मंति पासहा, जं सम्मंति पासहा, नं मांतेति पासहा ”
इति । ततो यो देशकालसंहननानुरूपं शक्नोतिगृह्णेन यथा-
ऽऽगमेऽभिहितं तथा न करोति ततः सकाशात् कोऽप्यो
मिथ्यादृष्टिः ?, नैव कश्चित्, किंतु-स एव मिथ्यादृष्टीनां
धुरि युज्यते, महामिथ्यादृष्टित्वात्, कथं तस्य मिथ्यादृष्टि-
ता? इत्यत आह—‘ वड्डइ य ’ इत्यादि चशब्दे हेतौ यस्मात्स
यथावादमकुर्वन् परस्य शङ्कां जनयति, यथा—(तथाहि)
यदि यत्प्रवचने अभिधीयते तत्तत्त्वं तर्हि किमयं तत्त्वं
जानानोऽपि तथा न करोति ?, तस्माद् विनयमेनत् प्रव-
चनोक्तमिति, एवं च परस्य शङ्कां जनयन् मिथ्यात्वं स-
न्तानेन वर्द्धयति । तथा च प्रवचनस्य व्यवच्छेदः, शेषास्तु
मिथ्यादृष्टयो नैव प्रवचनस्य मालिन्यमागाद्य परंपरया
व्यवच्छेदमाधातुमीशाः, ततः शेषमिथ्यादृष्टयेक्षयाऽसौ
यथावादमकुर्वन् महामिथ्यादृष्टिरिति ।

अन्यच्च—

वड्डइ तप्पसंगं, गेही अ परस्स अप्पणो चेव ।

सजियं पि भिन्नदादो, न मुयइ निदंघसो पच्छा ॥ १८७ ॥

साधुराधाकर्म गृह्णानः परस्य “ एकेण कयमकजं ” इत्या-
दिरूपया पूर्वोक्तनीत्या ‘ तत्प्रसङ्गम् ’—आधाकर्मग्रहणप्रसङ्गं
वर्द्धयति आत्मनोऽपि तथाहि-सकृदपि चेदाधाकर्म गृह्णाति
तर्हि तद्व्रतमनोहरसास्वादलाभपटयतो भूयोऽपि तद्ग्रहणे
प्रवर्तते, तत एवमेकदाप्याधाकर्म गृह्णन् परस्य आत्मनश्च त-
त्प्रसङ्गं वर्द्धयति, तत्प्रसङ्गवृद्धौ च कालेन गच्छता परस्य
आत्मनश्च गृद्धिः—अत्यन्तमाशङ्किरूपजायते, ततो विशिष्टवि-
शिष्टतरमनोहरसास्वादानेन भिन्नदंष्ट्राकां ‘ निदंघसः ’ अ-
पगतसर्वथाद्यावासनाको भूत्वा पश्चात् स्वयं परो वा
सजीवमपि-सचेतनमपि चूतफलादिकं न मुञ्चति तदमोचने
च दूरं दूरतरमपसर्पन् अपगतसर्वथाजिनवचनपरिणामो
मिथ्यात्वमपि गच्छतीति ।

संप्रति विराधनादोषं भावयति—

खदे निदे य सया, सुचे हाणी तिगिच्छणे काया ।

पडियरमाण वि हाणी, कुणइ किलेसं किलिस्संतो ॥ १८८ ॥

आधाकर्म प्रायः प्राधूर्णकस्यैव गौरवण क्रियते, ततस्त-
त्त्वादु स्निग्धं भवति, तस्मिंश्च खदे-प्रचुरे स्निग्धे बहुस्नेहे
भक्षितं रुजा-रोगो ज्वरविस्फुरिकादिरूपः प्रादुर्भवति, इय-
मात्मविराधना, ततो रुजा पीडितस्य ‘ सूत्रे ’—सूत्रग्रहणमुप-
लक्षणम् अर्थस्य च हानिः, तथा यदि चिकित्सां न कारयति
तर्हि चिरकालसंयमपरिपालनभ्रंशः, अथ कारयति तर्हि
चिकित्सायां क्रियमाणयां कायाः—तेजस्कायादयो विनाश-
माविशन्ति, तथा च सति संयमविराधना, तथा प्रति
चारकाणामपि-परिपालकानामपि साधूनां तद्वैद्यावृत्त्यव्या-
पृततया स्वार्थहानिः, पट्कायोपमर्दकारणानुमोदनाभ्यां
च संयमस्यापि हानिः, तथा प्रतिचारकास्तदुक्तं यावन्न
प्रपारयन्ति तावत्सः—फलिश्यमानः पीडां सादुमशक्नुवन्
तेभ्यः कुप्यन्ति, कुप्यंश्च तेषामपि मनसि फलेशमुत्पादयति,
अथ वा—फलिश्यमानो दीर्घकालं फलेशमनुभवन् प्रतिचार-
काणामपि जागरणतः फलेशम्-रोगमुत्पादयति, ततस्ते-
षामपि चिकित्साविधौ पट्कायविराधना । तद्वं व्या-
ख्याता सकलमपि ‘ आधाकर्ममयनाम ’ इत्यादिका मूल-
गाथा ।

(१०) संप्रत्याधाकर्मण एवाऽकल्पविधि विमर्शिषुः स-
म्वन्धमाह—

जह कम्मं तु अकप्पं, तच्छिक्कं वाऽवि भायण्ठियं वा ।

परिहरणं तस्सेव य, गहिंयमदोसं च तह भणइ ॥ १८९ ॥

यथा कर्म—आधाकर्म अकल्पम्-अभोज्यं, यथा च ते-
नाऽऽधाकर्मणा स्पृष्टमकल्पं यथा च भाजनस्थितं-यस्मिन्
भाजने तदाधाकर्मं प्रक्षिप्तं तस्मिन्नाधाकर्मपरित्यागान-
न्तरमकृतकल्पत्रयप्रक्षालने यत् क्षिप्तं शुद्धमशनादि तदपि
यथा न कल्पं यथा च तस्याऽऽधाकर्मणः परिहरो विध्य-
विधिरूपा यथा च गृहीतं सद्भूतमदोषं भवति तथा गुरुभण-
ति । अनेन यथैवागमे पितृव्यशुद्धिरभाणि तथैवाऽहमपि
भणामीत्यावेदितं द्रष्टव्यम्, अनया च गायया पञ्च द्वाराणि
प्रतिपाद्यान्युक्तानि ।

संप्रति तान्येव शेषं प्रतिपाद्यत्वेनाह—

अब्भुजे गमणाइ य, पुच्छा दव्वकुलदेसभावे य ।

एवं जयंते छलणा, दिट्ठता तत्थिमे दोन्नि ॥ १९० ॥

यथा साधूनामाधाकर्म तत्स्पृष्टं कल्पत्रयाप्रक्षालितभाज-
नस्थं वा अभोज्यं तथा भवनीयं, तथा अविधिपरिहारे
गमनादिकाः कायक्लेशादिलक्षणा दोषा वक्रव्याः, तथा
विधिपरिहारे कर्तव्यं यथा द्रव्यकुलदेशभावे पुच्छा कर्त-
व्या चशब्दाद्-यथा च न कर्तव्या तथा वक्रव्यम्, एवं
यतमाने प्रायश्छलनाया असंभवं, यदि पुनरेवमपि यत-
माने छलना-अशुद्धभक्तादिग्रहणरूपा भवेत् ततस्तत्र दृष्टा-
न्ताविमो वक्ष्यमाणौ वक्रव्यौ । इह ‘ अब्भुजे ’ इत्यनेन पूर्व-
गाथाया द्वारत्रयं परामृष्टम्, ‘ गमणाइ य पुच्छा दव्व-

कुलदेसभावे य ' इत्यनेन पुनः परिहरणस्य विशेषो वक्तव्य उक्तः, उत्तरार्द्धेन तु ' गहियमदोसं ' चेत्यस्य विशेषः ।

सम्प्रति प्रथमं द्वारमाधाकर्मणोऽकल्प्यतालक्षणं व्याचि-
ख्यासुराह—

जह वंतं तु अभोजं, भक्तं जइ वि य सुसकयं आसि ।

एवमसंजमवमणे, अणेसणिजं अभोजं तु ॥ १६१ ॥

इह यद्यपि वमनकालादवाक् भक्षम्-आदनादिकं सुसं-
स्कृतं-शोभनद्रव्यसंपर्ककृतोपस्कारमासीत् तथापि यथा
तद्वान्तमभोज्यम्, एवमसंयमवमने कृते साधोरप्यनेप-
णीयमभोज्यमेव, तुरेवकारार्थः, इयमत्र भावना-संयमप्र-
तिपत्तौ हि पूर्वमसंयमो वान्तः-असंयमरूपं चाधाकर्म, षट्-
कायोपमहनेन तस्य निष्पन्नत्वात् न च वान्तमभ्यवहर्त्तुमु-
चितं विवेकिनाम्, अतः साधोरनेपणीयमभोज्यमिति ।

पुनरप्याधाकर्मण एवाऽभोज्यतां दृष्टान्तान्तरेण समर्थ-
यमानो गाथाद्वयमाह—

मज्जारखइयमंसा, मंसासिस्थि कुणिमं सुणयवंतं ।

वन्नाइ अन्नउप्पा-इयं पि किं तं भवे भोजं ? ॥ १६२ ॥

केई भणंति पहिए, उट्ठाणे मंसंपसि वोसिरणं ।

संभारिय परिवेसण, वारेइ सुआो करे वेत्तुं ॥ १६३ ॥

वक्रपुरं नाम पुरं, तत्र वसत्युग्रनेजाः पदातिः, तस्य भा-
र्या रुक्मिणी, अन्यदा च उग्रनेजसो ज्येष्ठभ्राता सोदा-
साभिधानः प्रत्यासन्नपुरात्प्राधूर्णकः समाययौ, उग्रनेजसा
च भोजनाय काऽपि मांसं क्रीत्वा रुक्मिण्यै समर्पयामासे,
तस्याश्च रुक्मिण्या गृहव्यापारव्यापृतायाः तन्मांसं मार्ज्ज-
रोऽवभक्षत् । इतश्च सोदासोऽग्रनेजसोऽभोजनार्थमागमवेला,
ततः सा व्याकुलीवभूव । अत्रान्तरे च कापि कस्याऽपि
मृत्तस्य कार्पण्टिकस्य शुना मांसं भक्षयित्वा तद्गृहप्राङ्गण-
प्रदेशे तस्याः साक्षात्पश्यन्त्याः पुरतः कथमपि वातसंचो-
भादिवशाद्बुद्धमिनम् । ततः साऽचिन्तयत्—यदि नाम
कुतोऽपि विपणेरन्यन् मांसं क्रीत्वा समानयिष्यामि तर्हि
महदुत्सूरं लभिष्यति, प्राप्ता च समीपं पतिज्येष्ठयोर्भो-
जनवेला, तस्मादेतदेव मांसं जलेन सम्यक् प्रक्षाल्य वेस-
वारेखोपस्करोमि, तथैव च कृतम् । समागतौ सोदासोऽग्रने-
जसौ उपविष्टौ च भोजनार्थं, परिवेषितं तयोस्तन्मांसम्,
ततो गन्धर्वशेषेणोऽग्रनेजसा विजङ्ग यथा वान्तमेतदिति,
तनन्तेन साक्षेपं भ्रुवमुत्पाट्य रुक्मिणी पप्रच्छ, सा च
साटोपभृत्क्षेपदर्शनतो विभ्यनी एवमधुनवृक्षशाखैव कम्प-
मानवपुण्यथाऽवस्थितं कथितवती, ततः परित्यज्य त-
न्मांसं साक्षेपं निर्भर्त्स्य भूयाऽन्यन्मांसं पात्रिता तद्भुक्तम् ।
प्रथमगाथाक्षरयोजना त्वेवम्-मार्ज्जारेण खादितं-भक्षितं
मांसं यस्याः सा मार्ज्जारेखादितमांसा मांसाशिन उग्रने-
जसः स्त्री—महेला अन्यन्मांसमप्राप्नुवती इववान्तं कुणपं-
मांसं गृहीतवती, तच्च वेसवारोपस्कारेण वर्णादिभिरन्य-
द्विद्योत्पादितमपि किं भवति भोज्यं ? नैव भवतीति भावः,
एवमाधाकर्माऽपि संयमिनामभोज्यम् ॥ केचित्पुनरत्रैव
कथानके एवमाहुः—तस्या रुक्मिण्या गृहे कोऽप्यनीसारेण
पीडितो " दुष्प्रभनामा " कार्पण्टिकः किञ्चित् विविक्तं

स्थानं याचित्वा स्थितवान्, स चातीसारेण मांसखण्डानि
व्युत्सृजति, ततः सौदासे प्राधूर्णके समागते सति भर्वा
च समानीते मांसे मार्ज्जारेण च तस्मिन् भक्षिते रुक्मिणी
प्रत्यासन्ना समागता भोजनवेलेति भयभीता अन्यन्मांस-
मप्राप्नुवती तान्येवानीसारव्युत्सृष्टानि मांसखण्डानि गृ-
हीत्वा जलेन प्रक्षाल्य वेसवारेण चोपस्कृत्य भोजनायोप-
विष्टयोः पति-ज्येष्ठयोः पतिवेषितवती, अथ च सा तानि
मांसखण्डानि गृह्णन्ती मृत्तसपत्नीपुत्रेणाग्रनेजसा जातेन
गुणमित्रेण ददृशे, न च तदानीं तेन किमपि भयाद्वक्तुं
शक्तं, ततो भोजनकाले तौ द्वावपि पितृ-पितृव्यौ तेन करं
गृहीत्वा निवारितौ, यथा कार्पण्टिकातीसारसक्कान्यमूनि
मांसखण्डानि तन्मा यूयं विभक्षत, तत उग्रनेजसा सा
दूरं निर्भर्त्सयामासे, तत्प्रेजे च तन्मांसम्, द्वितीयगाथा-
क्षरयोजना त्वेवं केचिद्गणान्ति-पथिके-पथिकस्य ' उट्ठाणे '
अतीसारस्थाने मांसोपशीव्युत्तमर्जनं तनस्तन्मांसोपशी-
रादायं तासां संभृत्य—वेसवारेखोपस्कृत्य परिवेषणे कृते
सुतः करेण गृहीत्वा तौ पितृ-पितृव्यौ भोजनाय वार-
यति स्म, ततो यथापुरीषमांसमभोज्यं विवेकिनामेवमा-
धाकर्माऽपि साधूनामिति ।

किं च—

अविलाकरहीखीरं, न्हसण पलंइ सुरा य गोमंसं ।

वेयंसमए वि अमयं, किञ्चि अभोजं अपेजं च ॥ १६४ ॥

अविला-ऊरणी करभी-उपद्भी तयोः क्षीरं, तथा लशुनम्-
पलाण्ड सुरा गोमांसं च वेदे यथायोगं शेषेषु च समयेषु-
निर्द्धर्मप्रणीतपु-अमतम्-असम्मतं भोजने पाने च, तथा
जिनशासनेऽपि किञ्चिदाधाकर्मिकादिरूपमभोज्यमपेयं च
वेदितव्यम् । इयमत्र भावना-पूर्वमिह संयमप्रतिपत्तावसं-
यमवमनेनाधाकर्मापि साधुभिर्वातं, पुरीषमिवात्सृष्टं वा,
नच वान्तं पुरीषं वा भोक्तुमुचितं विवेकिनामिति युक्ति-
वशाद्भोज्यमुक्तमाधाकर्म । अथवा-मा भूत् युक्तिः, के-
वलं वचनप्रामाण्याद्भोज्यमवसेयं, तथा च मिथ्यादृष्ट-
योऽपि वेदेषु यथायोगमन्येष्वपि समयेषु गोमांसादिकं
करभीक्षीरादिकं चाभोज्यमपेयं चाभिधीयमानं वचनप्रमा-
ण्याभ्युपगमनस्तथेति प्रतिपद्यन्ते । तद्यदि मिथ्यादृष्टयोऽ-
पि स्वसमयवचनप्रामाण्याभ्युपगमनस्तथेति प्रतिपन्नास्ततः
साधुभिर्भगवति सर्वज्ञं प्रत्ययदाढ्यमवलम्बमानैर्विशेषतो
भगवत्प्रणीते वचस्यभिधीयमानमाधाकर्मादिकमभोज्यम-
पेयं च तथेति प्रतिपत्तव्यम् ।

संप्रति तत्स्पष्टस्याऽकल्प्यतामाह—

वन्नाइजुयावि वली, सपललफलमेहरा असुइन्तथा ।

असुइस्स विप्पुमेण वि, जह छिकाओ अभोजाओ ॥ १६५ ॥

यथा वर्णादियुतोऽपि वलिः-उपहारः सपललफलशेखरः
इह पललं-तिलक्षोद उच्यते फलं-नालिकेरादि नत्सहितः-
शेखरः-शिखा यस्य स तथा, आस्तामनेवविध इत्यपि-
शब्दार्थः, एतेनास्य प्राधान्यमुक्तं, स एवंविधोऽपि यदा
अशुचौ न्यस्तः-पुरीषस्योपरि स्थापितः सन् अशुचेः वि-
शुपापि-लवेनापि, आस्तां स्तवकादिनेत्यपिशब्दार्थः, स्पृष्टो

भवति तदा अमोक्षो भवति, एवं निर्दोषतया भोज्योऽप्याहार आधाकर्मावयवसंस्पृष्टतया साधूनामभोज्यो वेदितव्यः ।

भोजनस्थितस्याऽकल्पयतां भावयति—

एमेव उज्झियंमि वि, आहाकम्मंमि अकयण कप्पे ।

होइ अमोक्षं भाण, जत्थ व नुद्धेज्जि तं पडियं ॥१६६॥

यथा आधाकर्मावयवेन संस्पृष्टमभोज्यम् एवं, यस्मिन् भाजने तदाधाकर्म गृहीते तस्मिन्नाधाकर्मनयुज्झियंमि अकयण-कहरे-वद्यममाणप्रकारेण कल्पत्रयेणाप्रज्ञानिते, यदा-यत्र भाजने पूर्वं शुद्धेऽपि भक्ते गृहीते आधाकर्म स्नाक-मात्रं पतितं तस्मिन् भाजने पूर्वगृहीते शुद्धे आधाकर्मणि च सर्वान्मना त्यक्ते पश्चादकृतकल्प-वद्यममाणप्रकारेणाकृत-कल्पत्रये यद् भूयः शुद्धमपि प्रतिपद्यते तदभोज्यमवस्यं, न यत्नु लोकेऽपि यस्मिन् भाजने पुरीषं न्यपतन् तस्मिन्-शुचिपरित्यागानन्तरमप्रज्ञानिते, यदा—यस्मिन् भाजने भक्षादिना पूर्णेऽपि तदुपनि पुरीषं निपतितं भवन् तस्मिन् पूर्वपरिशुद्धीतभक्षादिपुरीषपरित्यागानन्तरमप्रज्ञानिते भूयः प्रतिपत्तमशनादिकं भोज्यं भवति, पुरीषस्थानीयं च संय-मिनामाधाकर्म, ततस्तस्मिन् सर्वान्मना परित्यक्तेऽपि प-श्चाददत्ते कल्पत्रये भाजने यत्प्रतिपद्यते तदभोज्यमवस्यम् ।

संप्रति परिहरणं प्रतिपिपाद्यिषु रिदमाह—

घंतुचारसरिच्छं, कम्म सोउमवि कांविश्रो भीश्रो ।

परिहरइ सावि य दुहा, विदिअविहीण य परिहरणा १६७।

वान्तसदृशम्—उच्चारसदृशं च आधाकर्म यतीन् प्रति प्रतिपाद्यमानं श्रुत्वा अपिः संभावने, संभाव्यते एतादृशमनः कांविदः—संस्कारविमुखप्रवृत्तया पण्डितोऽन एव भीतः—आ-धाकर्मभोगतः संस्कारो भवतीत्याधाकर्मगणनस्तदाधाकर्म परिहरति—न गृह्णाति, परिहरणं च द्विधा—विधिना, अधि-धिना च । सूत्रं च परिहरणशब्दस्य त्रैविध्यं निर्देशः प्राकृ-तत्त्वान्, “प्राकृते हि लिङ्गे व्यभिचारः” ।

तत्राऽविधिपरिहरणं विभक्तिषुः कथानके गाथात्रयेणाह—

सालीओयणहत्यं, दट्ठं भणई अकोविश्रो दिंति ।

कतो चउत्ति साली, वणि जाणइ पुच्छ तं गंतुं । १६८॥

गंतूण आवणं सो, वाणियगं पुच्छए कओ साली ।

पचंते मगहाए, गोवरगामो तहिं वयइ ॥१६९॥

कम्मासंकाए पहं, मोत्तुं कंटाहि सावया अदिमिं ।

छायं पि वजयंतो, उज्झइ उएहेण मुच्छई ॥ २०० ॥

शालिग्रामे ग्रामं ग्रामणीनामा वणिक्, तस्य भार्याऽपि ग्रा-मणीः, अन्यथा च वणिजं विपणिं गते भिक्षार्थमटन् अको-विदः कोऽपि साधुस्तदगृहं प्रविशेत्, आनीतश्च तद्धार्यया ग्रामस्या शाल्योदनः, साधुना चाऽऽधाकर्मदोषाऽऽशङ्काप-नोदाय सा पप्रच्छ, यथा आधिके । कुतस्त्य एव शालिः ? इति, सा प्रत्युवाच—नाहं जाने; वणिज्जानाति, ततो वणिजं विपणौ गत्वा पृच्छ इति, तत एवमुक्तः सन् स साधुस्तं शाल्योदनमपहाय वणिजं विपणौ गत्वा पृष्टवान्, वणि-जाऽप्युक्तं मगधजनपदप्रत्यन्तवर्तिनो गोवर्गग्रामादागतः

शालिरेव इति, ततः स तत्र गन्तुं प्रावर्तत, तत्रापि साधु-निमित्तं केनापि आवकेणाऽयं पन्थाः कृतो भविष्यतीति आधाकर्मशङ्काया पन्थानं विमुच्योत्पथेन व्रजति, उत्पथेन व्रजत्रहिकण्टकश्वापदादिभिरभिदूयते, नापि काञ्चन दिशं जानाति, तथा आधाकर्मशङ्काया वृत्तच्छायांमपि परिहरन् मूर्ध्नि सूर्यकरनिकरप्रपातेन तप्यमानो मूर्च्छामगमत्, क्लेशं च महान्तं प्रापेति ।

इय अविहीपरिहरणा, नाणार्हणं न होइ आभागी ।

दच्चकुलदेसभावे, विहिपरिहरणा इमा तत्थ ॥ २०१ ॥

इति-एवम् उक्तं प्रकारेण अविधिना परिहरणात् ज्ञाना-दीनामाभागी न भवति, तस्माद्विधिना परिहरणा कर्त्त-व्या, तच्च-विधिपरिहरणम् इदं-वद्यममाणं द्रव्यकुलंदश-भावानाश्रित्य तत्र-आधाकर्मणि विषये द्रष्टव्यम् ।

तत्र प्रथमतो द्रव्यादीन्येव गाथाद्वयेनाऽऽह—

ओयणसमिद्धमसुग-कुम्मासाई उ होंति दव्वाइ ।

वहुजणमपपजणं वा, कुलं तु देसो सुरड्ढाऽऽई ॥२०२॥

आयरऽणायरभावे, सयं व अन्नेण वाऽपि दावण्या ।

एएसिं तु पयाणं, चउपयतिपया व भयणा उ ॥२०३॥

श्रादनः—शाल्यादिकुरः समितिमाः—माण्डादिकाः सङ्गवः कुम्मापाथ प्रतीताः, आदिशब्दात्—सुद्धादिपरिग्रहः, अ-मूनि भवन्ति द्रव्याणि, कुलम्—अल्पजने बहुजने वा देशः—सौराष्ट्रादिकः, भावे आदरोऽनादरो वा एतादृश स्वरूपतो व्याख्यायति—स्वयं वा अन्येन वा कर्मकरादिना यत् दापनं नौ यथासंख्यमादरानादरौ, एतेषां च पदानां भ-जना-विकल्पना चतुष्पदा त्रिपदा वा स्यात्, किमुक्तं भवति ?—कदाचिच्चत्वार्यपि पदानि संभवन्ति कदाचि-त्त्रीणि तत्र यदा चत्वार्यपि द्रव्यादीनि प्राप्यन्ते तदा च-तुष्पदा, यदा तु आदरो नाप्यनादरः केवले मध्यस्थवृत्तित्वा तदा भावस्याऽभावात् त्रिपदेति ।

संप्रति यादृशेषु द्रव्यादिषु सत्सु पृच्छा कर्त्तव्या यादृशेषु न कर्त्तव्या तान्याह—

अणुचिय देसं दच्चं, कुलमप्यं आयरो य तो पुच्छा ।

वहुणऽपि नऽस्थि पुच्छा, सदेमदविण्णं अभावेऽपि ॥२०४॥

यदा अनुचिन्देशम्—विचिन्तनदेशासंभवि द्रव्यं लभ्यते तदपि च प्रभूतं एतच्च ‘आयरो य’ इत्यत्र चशब्दाल्लभ्यते, एतेन द्रव्यदेशावुक्तौ, कुलमपि च अल्पमल्पजने, अनेन कुलमुक्तम् आदरश्च प्रभूतः, एतेन भाव उक्तः, ततो भवति पृच्छा, आधाकर्मसंभवात्, बहुकेऽपि च स्वदेशद्रव्ये-प्रभूतेऽपि च तद्देशसंभविनि लभ्यमाने द्रव्ये यथा मालवके मण्डकादौ नास्ति पृच्छा, यत्र हि देशे यद् द्रव्यमुत्पद्यते तत्र तत्प्रायः प्राचुर्येण जनेभ्युपेत इति नास्ति तत्र बहुके-ऽपि लभ्यमानं पृच्छा, आधाकर्माऽसंभवात्, परं तत्रापि कुलं महदपेक्षणीयम्, अन्यथाऽल्पजने भवेदाधाकर्मोति शङ्का न निवर्त्तते । तथा—अभावेऽपि—अनादरेऽपि नास्ति पृच्छा, यो ह्याधाकर्म कृत्वा दद्यात्स प्राय आदरमपि कु-यात्, तत आदराऽकरणेन ज्ञायते यथा नास्ति तत्राऽऽधा-

कर्मेति न पृच्छा । तदेवं यदा पृच्छा कर्त्तव्या यदा च न कर्त्तव्या तत्प्रतिपादितम् ।

संप्रति पृच्छायां कृतायां यदा तद् ग्राह्यं भवति यदा च न तदेतत्प्रतिपादयति—

तुज्झऽट्ठाए कयमिण-मन्नोऽन्नमवेक्खण् य सविलक्खं वज्जंति गाढरुद्धा, का भे तत्ति ति वा गिण्हे ॥ २०५ ॥

इह या दात्री ऋज्वी भवति सा पृष्ठा सती यथावत् कथयति, यथा भगवन् ! तवाऽर्थाय कृतमिदमशनादिकमिति, यत्तु भवति मायाधिकुटुम्बं तन्मुखेनैवमाचष्टे-गृहार्थमेतत् कृतं; न तवाऽर्थायेति, परं ज्ञाता वयमिति सविलक्ष्णं सर्वाण्यपि मानुषाणि परस्परमवेक्ष्यन्ते कपोलोद्भेदमात्रं च हसन्ति, ततो यदा तवाऽर्थायेदं कृतमशनादिकमिति जल्पति; यद्वा-सविलक्ष्णं-सलज्जमन्योऽन्यम् अवेक्षन्ते चशब्दाद्-हसन्ति वा; तदा साधवस्तेऽहमाधाकर्मेति परिज्ञाय वर्जयन्ति, यदा तु कस्यार्थायेदं कृतमिति पृष्ठा सती गाढं सत्यवृत्त्या रुष्टा भवति, यथा का 'भे' भट्टारक ! तव वृ(त)तिः इति तदा नैवाधाकर्मेति निःशङ्कं गृहीत ।

संप्रति " गहियमदोसं च " इत्यवयवं व्याचिख्यासुः परं प्रश्नयति—

गूढायारा ण करेति, आयरं पुच्छ्या वि न कहेति ।

थोवंति व णो पुट्ठा, तं च असुद्धं कहं तत्थ ॥ २०६ ॥

इह ये श्रावकाः श्राविकाश्चाऽनीव भक्तिपरवशगा गूढाचाराश्च ते नाऽऽदरमतिशयेन कुर्वन्ति मा भूत्-न ग्रीहीष्यतीति नापि पृष्ठा सन्तो यथावत् कथयन्ति, यथा तवाऽर्थायेदं कृतमिति, अथवा-स्तोकमिति कृत्वा ते साधुना न पृष्ठाः, अथ च तद् देयं वस्तु अशुद्धम्-आधाकर्मदोषदुष्टम्, अतः कथं तत्र साधोः शुद्धिर्भविष्यति इति ।

एवं परेणोक्ते गुरुराह—

आहाकम्मपरिणओ, फासुयभोई वि बंधओ होइ ।

सुद्धं गवेसमाणो, आहाकम्मे वि सो सुद्धो ॥ २०७ ॥

इह प्रासु (शु) कग्रहणेन पण्णीयमुच्यते; सामर्थ्यात्, तथा-हि-साधूनामयं कल्पा-ग्लानादिप्रयोजनेऽपि प्रथमतस्तव-देषणीयमेषितव्यम्, तदभावेऽनेषणीयमपि श्रावकादिना कारयित्वा श्रावकाभावे स्वयमपि कृत्वा भोक्तव्यं, ननु कदाचनापि प्रासुकाभावेऽप्रासुकमिति ततः कदाचिदप्यप्रासुकभोजनाऽसंभवे 'फासुयभोई वी' ति-वाक्यमनुपपद्यमानम् अर्थात् प्रासुकशब्दमेपणीयं वर्त्तयति ततोऽयमर्थः-प्रासुकभोज्यपि-पण्णीयभोज्यपि यदाऽधाकर्मपरिणतस्तर्हि सोऽशुभकर्मणां बन्धको भवति, अशुभपरिणामस्यैव वस्तुस्थित्या बन्धकारणत्वात्, शुद्धम्-उद्गमादिदोषरहितं पुनर्गवेषयन्नाधाकर्मण्यपि गृहीते भुक्ते च स शुद्धो वेदितव्यः । शुद्धपरिणामशुक्त्वाद् ।

एतदेव कथानकाभ्यां भावयति—

संघुद्धिं सोउं, एइ दुयं कोइ भाइए पत्तो ।

दिन्नं ति देहि मज्झं-ति गाउ साउं तओ लग्गो ॥ २०८ ॥

शतमुखं नाम पुरं, तत्र गुणचन्द्रः श्रेष्ठी, चन्द्रिका तस्य भार्या, श्रेष्ठी च जिनप्रवचनानुरक्तो हिमगिरिशिखरानुकारि जिनमन्दिरं कारयित्वा तत्र युगादिजिनप्रतिमां प्रतिष्ठापितवान्, ततः सङ्गभोज्यं दापयितुमारब्धम् । इतश्च प्रत्यासन्ने कस्मिंश्चिद् ग्रामे कोऽपि साधुवेपचिडम्बकः साधुवर्त्तते । तेन च जनपरंपरया श्रुतवे । यथा शतमुखपुरे गुणचन्द्रः श्रेष्ठी सङ्गभोज्यमद्य ददातीति । ततः स तद्ग्रहणाय सत्वरमाजगाम । सङ्गभक्तं च सर्वं दत्तं तेन च श्रेष्ठी याचितो यथा मह्यं देहि, श्रेष्ठिना च चन्द्रिका अभ्यधाया-देहि साधवेऽस्मै भक्तमिति । सा प्रत्युवाच-दत्तं सर्वं न किमपीदानीं वर्त्तते, ततः श्रेष्ठिना सा पुनरप्यभाषि-देहि निजसंवतीमध्यात्परिपूर्णमस्मायिति । ततः सा शाल्योदनमोदकादिपरिपूर्णमदात्, साधुश्च सङ्गभक्तमिति बुद्ध्या परिगृह्य स्वोपाश्रये भुक्तवान् । ततः स शुद्धमपि स भुञ्जान आधाकर्मग्रहणपरिणामवशादाधाकर्मपरिभोगजनितेन कर्मणा बद्धः । एवमन्योऽपि वेदितव्यः । सूत्रं सुगमं नवरम् 'देहि मज्झंति गाउ' ति-भार्यया दत्तमित्युक्ते श्रेष्ठी वभाषणं देहिं मम मध्यात्-मदीयभोजनमध्यात् । दत्ते च स्वादुमिष्टमिदं सङ्गभक्तमिति भुञ्जानो विचिन्तयति । ततो लग्नं आधाकर्मपरिभोगजनितकर्मणा बद्धः । तदेवम्-'आधाकम्मपरिणओ' इत्यादिकथानकेन भावितम् ।

संप्रति 'सुद्धं गवेसमाणो' इत्यादि कथानकेन भावयति—

मासियपारणगट्ठा, गमणं आसन्नगामगे खमए ।

सट्ठीपायसकरणं, कयाइ अजेजिही खमओ ॥ २०९ ॥

खेल्लग-मल्लगलेच्छा-रियाणि डिंभगनिव्वच्छणं च रुट्णया । हंदि समणत्ति पायस-घयगुलजुयजावणट्ठाए ॥ २१० ॥

एगंतमवक्कमणं, जइ साहू इज्ज होज्ज तिन्नोमि ।

तणुकोट्टंमि अमुच्छा, भुत्तंमि य केवलं नारणं ॥ २११ ॥

पोतनपुरं नाम नगरं, तत्र पञ्चभिः साधुशतैः परिवृता यथाऽऽगमं विहरन्तो रत्नाकरनामानः सूरयः समाययुः, तस्याश्च साधुपञ्चशत्या मध्ये प्रियंक्रो नाम क्षपकः, स च मासमासपर्यन्ते पारणकं विदध्नाति, ततो मासक्षपणपर्यन्तं मा कोऽपि मदीयं पारणकमवबुद्ध्याऽऽधाकर्मादिकं कार्पीदित्यज्ञात एव प्रत्यासन्ने ग्रामे पारणार्थं ब्रजामीति चेतसि विचिन्त्य प्रत्यासन्ने कचिद्ग्रामे जगाम । तत्र च यशोमतिर्नामश्राविका, तया च तस्य क्षपकस्य मासक्षपणकं पारणकदिनं च जनपरंपरया श्रुतं, ततस्तया तस्मिन् पारणकदिने कदाचिदद्य स क्षपकोऽत्र पारणककरणाय समागच्छेदिनि बुद्ध्या परमभक्तिवशतो विशिष्टशालितगुलैः पायसमपच्यत, घृतगुडादीनि च उपवृंहकद्रव्याणि प्रत्यासन्नीकृतानि ततो मा साधुः पायसमुत्तमं द्रव्यमिति कृत्वा आधाकर्मशङ्कां कार्पीदिति मातृस्थानतो वटादिपत्रैः कृतेषु शरावाकारेषु भाजनेषु डिम्भयोग्याः स्तोका स्तोका क्षैरेयी प्रक्षिप्ता भणिताश्च डिम्भा यथा रे वालकाः । यदा क्षपकः साधुरीदृशस्तादृशो वा समायाति तदा यूयं मणत-हे अम्ब ! प्रभूताऽस्माकं क्षैरेयी परिवेषिता ततो न शक्नुमो भोक्तुम्, एवं च उक्तेऽहं युष्मान्निर्भ-

स्सियिप्पामि, ततो यूयं भण्ण किं दिने दिने पायस्सुप-
स्क्रियते । एवं च चालकेषु शिक्षितेषु तस्मिन्नेव प्रस्तावे
स क्षपको भिक्षामटनं कथमपि तस्या एव गृहे प्रथमतो
जगाम, तदा सा यशोमनिरन्तःसमुल्लसन्परमभाक्रमां स्नायोः
कोऽपि शङ्का भूदिति यादवगदरम् अकुर्वन्ती यथास्वभाव-
मचनिष्ठे । चालकाश्च यथाशिक्षितं भवितुं प्रवृत्ताः, तथैव
च तया निर्मलितस्तनः सरूपयाऽनादम्पया क्षपकोऽपि
तथा यभण्णे, यथा अमी मत्ता चालकाः पायस्समपि जनेभ्यो
रोचन्ते, तर्हि ततो यदि शुभमभ्यमपि रोचन्ते गृहीतं क्षीरं
नोचत् प्रजत इति । तत एवमुक्तं स क्षपकनाभुनि-प्रदो भू-
त्वा पायसं प्रतिगृहीतुमुद्यतः, साऽपि परमभक्तिमुद्रावन्ती
परिपूर्णभाजनभरणं पायसं घृतगुह्यादिकं च दत्तवती । सा-
धुश्च मनसि निःशुद्धो भूत्वा पायसं गृहीत्वा भोजनाय
वृत्तस्य कस्यचिद्वत्ताद् गतवान्, गन्वा च यथाविधि
ईर्यपथिकादि प्रतिक्रम्य स्वाध्यायं च क्रियन्ते कृत्वा चि-
न्तयामास-अष्टा लब्धमुत्कृष्टं मया पायसद्वयं घृतगुह्यादि
च, ततो यदि कोऽपि नाधुनगत्य संविभागयति मां तर्हि
भवामि संसारगणेशोत्तमी यतो निरन्तरं ये स्वाध्याय-
निपण्चेतसः प्रतिक्षणं परिभाषयन्ति सकलमपि यथाऽ-
वस्थितवस्तुजातम् अत एव च दुःखलपारमेस्वाराद्विमुख-
चुद्धयो मोक्षविधायेकताना यथाशास्त्रं गुह्यादिषु त्रैश्वक्यो-
घता ये वा परोपदेशप्रवणाः स्वयं सम्यक् संयमानुष्ठान-
विधायिनश्च तेषां संविभागं कृते नदगन्तं दानाद्युपपद्यं
भवति दानाद्युपपद्यं च मम महान् लाभः, शरीरकं पुन-
रिदमसारं प्रायो निरुपयोगि च । ततो येन तेन चोपपद्यं-
सुखेन वहन्तीत्येवं भुञ्जानोऽपि शरीरमूच्छोरादितः प्रवर्द्ध-
मानविशुद्धाध्यवसायो भोजनानन्तरं केवलदानमासादि-
तवान्, स्वयं सुगमम् । नवरम् 'नैवागमल्लगालच्छुरियाणि'
इति-मल्लकं-शरावं तदाकाराणि यानि लक्ष्मकानि-चट्टादि-
पत्रकृतानि भाजनानि-द्रोणा(दूना)नीत्यर्थः, तानि 'लिच्छी-
रियाणि' डिम्भकथेत्यस्तोत्रस्तोत्रपायसं प्रक्षेपणेन पर-
पिटतानीव खरपिटतानि कृतानि स्तद्वत्तया इत्यवगम्या
हृन्दीत्यामन्त्रणे, भोः अमण ! यदि सर्वत्र तर्हि गृहाण
र्वंशयः ततः शरीरयापनाय घृतगुह्ययुतं पायसं गृहीत्वा
एकान्ते अवक्रमणी, शेषं सुगमम् । एवमन्येषामपि भावनः
शुद्धं गवेषयतामाधाकर्मण्यपि गृहीति भुक्ते वा न दोषः,
भगवदाधाराधनात् ।

तथा च भगवदाधाराधनकृतमेवाऽदोषं भगवदाधाराखण्ड-
नकृतमेव च दोषं विभावयितुकामः कथानकं रूपकचतु-
ष्केणाऽऽह—

चंदोदयं च सूरौ-दयं च रन्नो उ दोन्नि उज्जाणा ।

तेसि विवरीयगमणे, आणाकोवो तओ दंडो ॥२१२॥

सूरौदयं गच्छमहं पमाए,

चंदोदयं जंतुतणाऽऽहारा ।

दुहा-रवी पच्चुरसन्ति काउं,

रायाऽवि चंदोदयमेव गच्छे ॥ २१३ ॥

पत्तलदुममालगया, दच्छासु निवंगणं चि दुच्चिता ।

उज्जाणपालएहि, गहिया य हया य वद्धा य ॥२१४॥

सहस पड्डा दिट्ठा, इयरेहि निवंगणं चि तो वद्धा ।

नितस्स य अवरएहे, दंसणमुभओ वह विसग्गा ॥२१५॥

चन्द्रानना नाम पुरी, तत्र चन्द्रावन्तसो राजा, तस्य त्रि-
लोकरेखाप्रभृतयोऽन्तःपुरिकाः, राक्षस द्वे उद्याने, तद्यथा-
एकं पूर्वस्यां दिशि सूर्योदयाभिधानम् । द्वितीयं पश्चि-
मायां चन्द्रोदयाभिधानम् । तत्र चान्यदा प्राप्ते वसन्तमासे
कस्मिंश्चिद्दिने राजा निजान्तःपुरक्रीडाकौतुकार्थी जनानां
पट्टे दार्पितवान्, यथा भोः ! शृणुत जनाः ! प्रभाते
राजा सूर्योदयोद्याने निजान्तःपुरिकाभिः सह स्वेच्छं
विहरिष्यति ततो मा तत्र कोऽपि यासीत् सर्वेऽपि
तृणकाष्ठाऽऽहारादयश्चन्द्रोदयं गच्छन्तिवति, एवं च पट्टे
दार्पिते तस्य सूर्योदयोद्यानस्य रक्षणाय पदातीन् निरूपि-
तवान्, यथा न तत्र कस्याऽपि प्रवेशो दातव्य इति,
राजा च निशि चिन्तयामास सूर्योदयमुद्यानं गच्छता-
मपि प्रभाते सूर्यः प्रत्युरसं भवति, ततः प्रतिनिवर्त्त-
मानानामपि मध्याह्ने, प्रत्युरसं च सूर्यो दुःखावहस्त-
स्माच्चन्द्रोदयं गमिष्यामीति, एवं च चिन्तयित्वा प्रात-
स्तथैव कृतवान्, इतश्च पट्टद्वयं गतान्तरं कोऽपि दुर्वृ-
त्ताक्षिन्तयामासुः यथा न कदाचिदपि वयं राजान्तःपु-
रिका दृष्टवन्तः । प्रातश्च राजा सूर्योदये सान्तःपुरः स-
मागमिष्यति, अन्तःपुरिकाश्च यथेच्छं विहरिष्यन्ति । ततः
पत्रचतुल्लसरशाखासु लीनाः केनाप्यलक्षिता वयं ताः परि-
भावयामः, एवं च चिन्तयित्वा ते तथैव कृतवन्तः, तत
उद्यानरत्नैः कथमपि ते शाखासन्तलीना दृष्टान्तो गृ-
हीता लकुडादिभिश्च हता रज्ज्यादिभिश्च बद्धाः, ये चान्ये
तृणकाष्ठाऽऽहारादयो जनास्ते सर्वेऽपि चन्द्रोदयं गताः, तैश्च
सहसा प्रविष्टैरेव यथेच्छं राजान्तःपुरिकाः क्रीडन्त्यो दृष्टाः,
ततस्तेऽपि राजपुरुषैर्वद्धाः, ततो नगराभिमुखमुद्यानार्नि-
गच्छन्तो राक्ष उद्यानपालकैः पुरुषैर्द्वयेऽपि बद्धा दर्शिताः,
कथितश्च सर्वोऽपि यथावस्थितो वृत्तान्तः, तत्र ये आज्ञा-
भङ्गकारिणस्ते विनाशिताः, इतरे मुक्ताः, स्वयं सुगमं, नवरं
'तओ दंडो' चि-द्वडो मारणम्, एतद्भावनायै रूपकत्रयम् ।
'सुरोदयमि' त्यादि, तत्र 'पच्चुरसं' प्रत्युरसम् उरसः संमुखं
'नितस्स य' चि-उद्यानादपराहे नियतो राक्ष उभययो
दर्शनं ततो यथाक्रमं वध-विसर्गौ, एतेन यदुक्तम्-'अमोञ्ज
गमगाइ य' इत्यादिगाथायां 'दिट्ठता तत्थिमा दोन्नि'
चि-तद्व्याख्यातम् ।

सांप्रतं दार्ष्टान्तिके योजनामाह-

जह ते दंसणकंखी, अपूरिद्वच्छा विणासिया रत्ता ।

दिट्ठेऽवि यरे मुक्का, एमेव इहं समोयारो ॥ २१६ ॥

यथा ते दुर्वृत्ता दर्शनकाङ्क्षिणः अपूरितेच्छा अपि आज्ञा-
भङ्गकारिण इति राक्षा विनाशिताः, इतरे च तृणकाष्ठाऽऽहा-
रादयश्चन्द्रोदयोद्यानगता दृष्टेऽपि तैरन्तःपुरे आज्ञाका-
रित्वात् मुक्ताः, एवमेव ह्यपि आज्ञाकर्मविषये समवता-
रोयोजना कार्या, सा वैधर्म्य-आधाकर्मभोजनपरिणामप-
रिणताः शुद्धमपि भुञ्जाना आज्ञाभङ्गकारित्वात् कर्मणा

यध्यन्ते, साधुवेपविडम्बकसाधुवत् शुद्धं गवेपयन्त आधा-
कर्मापि मुञ्जाना भगवदाक्षाराधनात् न वध्यन्ते 'प्रियंकरा'
ऽभिधत्तपकसाधुवदिति ।

आधाकम्मभोजिनमेव भूयोऽपि निन्दति-

आहाकम्मं भुंजइ, न पडिकमए य तस्स ठाणस्स ।

एमेव अडइ वोडो, लुक्खिलुक्को जह कवोडो ॥२१७॥

य आधाकम्मं भुङ्क्ते न च तस्मात् स्थानाद्-आधाकम्म-
परिभोगरूपात्प्रतिक्रामति प्रायश्चित्तग्रहणेन निवर्त्तने । स
वोडः-मुण्डो जिनाऽऽज्ञाभङ्गे निष्फले तस्य शिरोलुञ्जनादीति
'वोड' इत्येवमधिकृतिपति । एवमेव निष्फलमटति-जगति
परिश्रमति, आधिपत्यसूचकमेव दृष्टान्तमाह-'लुक्खिलुक्को
जह कवोडो' लुञ्चितविलुञ्चितो यथा कपोतः-पक्षिविशेषः,
यथा तस्य लुञ्चनम् अटनं च न धर्माय; तथा साधोरप्या-
धाकम्मभोजिन इत्यर्थः, तत्र सामान्यतो लुञ्चनं विच्छिद्यत्या
विश्वरं वा लुञ्चनं विलुञ्चनम् । पि० ।

आधाकर्मपरिभोगे दोषमाह-

एगया देवलोएसु, नरएसु वि एगया ।

एगया आसुरं कायं, आहाकम्मेहिं गच्छइ ॥ ३ ॥

आधानम्; आधाकरणमित्यर्थः, तदुपलक्षितानि कर्माण्या-
धाकर्माणि तैः, किमुक्तं भवति-स्वयं विहितैरेव सरागसं-
यममाहारं भासुरभावनादिभिरेव नारकासुरगतिहेतुभिः
क्रियाविशेषैर्यथाकर्मभिर्वा तत्तद्गत्यनुरूपचेष्टितैर्गच्छति
यातीति सूत्रार्थः । उक्त० ३ अ० । "आहाकम्मं भुंजमाणे
सवलं ४" (सूत्र-२१+ सम०) । आधाकर्म-आधया-साधुप्र-
णिधानेन यत्सचेतनमचतनं क्रियते अचतनं वा पच्यते
चीयते वा गृहादिकं वयते वा वस्त्रादिकं तदाधाकर्मभु-
ञ्जानः शवलः । दशा० ३ अ० ।

आधाकर्मपरिभोगे दोषस्तद्वृष्टान्तो यथा-

जं किंचि उ पूइकडं, सड्ढिमागंतुमीहियं ।

साहस्संतरियं भुंजे, दुपक्खं चैव सेवइ ॥ १ ॥

यत् किञ्चिदिति-आहारजातं स्तोकमपि, आस्तां तावत्प्र-
भूतं, तदपि पुनिकृतम् आधाकर्मादि सिक्खनान्युपसृष्टम्,
आस्तां तावदाधाकर्म, तदपि न स्वयं कृतम्, आप तु
श्रद्धावता अन्येन भक्तिमताऽपरानागन्तुकानुद्दिश्य ईहितं-
चेष्टितं निष्पादितं, तच्च सहस्रान्तरितमपि यो मुञ्जीत-
अभ्यवहरंदसौ द्विपक्षं-गृहस्थपक्षं प्रव्रजितपक्षं वा सेवने,
एतदुक्तं भवति-एवंभूतमपि परकृतमपरागन्तुकमत्यर्थं नि-
ष्पादितं यदाधाकर्मादि तस्य सहस्रान्तरितस्यापि योऽ-
वयवस्तनाप्युपसृष्टमाहारजातं भुञ्जानस्य द्विपक्षसेवन-
मापद्यते, किं पुनः य. एते शाक्यादयः स्वयमेव सकलमा-
हारजानं निष्पाद्य स्वयमेव चापभुञ्जते; ते च सुतरां द्वि-
पक्षसेविनो भवन्तीत्यर्थः । यदि वा-द्विपक्षमिति-इर्यापथः,
सांपरायिकं वा । अथ वा-पूर्ववद्धा निकाचिताद्यवस्थाः
कर्मप्रकृतीर्नयत्यपूर्वाश्चादत्ते (सूत्र०) तन्श्चैवं शाक्यादयः
परतीर्थिकाः स्वयूथ्या वा आधाकर्म भुञ्जाना द्विपक्षमेव
सेवन्ते इति सूत्रार्थः ।

इदानीमेतेषां सुखैषिणामाधाकर्मभोजिनां कटुकविपाका-
विभावनाय श्लोकद्वयेन दृष्टान्तमाह-

तमेव अविद्याणंता, विसमंसि अकोविद्या ।

मच्छा वेसालिया चैव, उदगस्सऽभियागमे ॥ २ ॥

उदगस्स पभावेणं, भुक्कं सिग्घं तमिति उ ।

ढंकेहि य कंकेहि य, आमिसत्थेहिं ते दुही ॥ ३ ॥

तमेव-आधाकर्मापभोगदोषमजानाना विषमः-अप्रकार-
कर्मबन्धो भवकाटिभिरपि दुर्मोक्षश्चतुर्गतिसंसारो वा त-
स्मिन्नकोविदाः कथमेव कर्मबन्धो भवति कथं वा न भवति ?
केन चोपायेनायं संसारार्णवस्तीर्यत इत्यत्राकुशलाः, त-
स्मिन्नेव संसारोदरे कर्मपाशावगाशिता दुःखिनो भवन्तीति ।
अत्र दृष्टान्तमाह-यथा मत्स्याः पृथुरोमाणो विशालः-स-
मुद्रस्तत्र भवा वैशालिकाः; विशालाख्यविशिष्टजात्युद्भवा
वा वैशालिकाः विशाला एव वैशालिकाः-बृहच्छरीरास्ते
एवंभूता महामत्स्या उदकस्याभ्यागमे समुद्रवेलाया
(मागताः) सत्यां प्रवलमरुद्वेगोद्भूतोत्तुङ्गकल्लोलमालापनुभाः
सन्त उदकस्य प्रभावेण नदीमुखमागता पुनर्वेलापगमे त-
स्मिन्दुके शुष्के वगेनैवापगते बृहत्वाच्छरीरस्य तस्मिन्नेव
धुनीमुखे विलग्ना अवसीदन्त आमिपद्घनुभिर्दंष्ट्रैः कङ्कैश्च
पक्षिविशेषैरन्यैश्च मांसवृसाथिभिर्मत्स्यबन्धादिभिर्जीवन्त
एव विलुप्यमाना महान्तं दुःखसमुद्रातमनुभवन्तोऽशरणा-
घातं-विनाशं यान्ति प्राप्नुवन्ति । तुरवधारणे, त्राणाऽभावा-
द्विनाशमव यान्तीति श्लोकद्वयार्थः ।

एवं दृष्टान्तमुपदर्श्य दार्ष्टान्तिके योजयितुमाह-

एवं तु समणा एगे, वट्टमाणसुहेसिणो ।

मच्छा वेसालिया चैव, आतमेस्संतिऽणंतसो ॥ ४ ॥

यथैते-अनन्तरोक्तमत्स्यास्तथा श्रमणाः आत्म्यन्तीति श्रम-
णा एके शाक्यपाशुपतादयः स्वयूथ्या वा, किंभूतास्ते इति
दर्शयति-वर्त्तमानमेव सुखम् आधाकर्मापभोगजनितमेषतु
शीलं येषां ते वर्त्तमानसुखैषिणः, समुद्रवायसवत् तत्काला-
वाससुखलवाऽऽसक्लचेतसाऽनालोचिताऽऽधाकर्मापभोगज-
नितानिकदुःखदुःखौघानुभवना वैशालिकमत्स्या इव घातं-
वि(नाश) शालमेध्यन्ति-अनुभविष्यन्ति अनन्तशोऽगृह-
घटीन्यायेन भूयो भूयः संसारोदन्वति निमज्जनोन्मज्जनं
कुवांणा न ते संसाराम्भोधे पारगामिनो भविष्यन्तीत्यर्थः ।
सूत्र० १ थु० १ अ० ३ उ० ।

(१२) आधाकर्मपरिभोगे कर्मबन्धः-

आहाकम्मं खं भुंजमाणे समणे निग्गंथे किं वंधइ, किं
पकरइ, किं चिणइ, किं उपचिणइ ? गोयमा ! आहाकम्मं
खं भुंजमाणे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ सिद्विल-
बंधणवद्धाओ घणियबंधणवद्धाओ पकरइ० जाव अणु-
परियडइ । से केणऽट्टेणं० जाव आहाकम्मं खं भुंजमाणे
० जाव अणुपरियडइ ? गोयमा ! आहाकम्मं खं भुंजमाणे
आयाए धम्मं अइकमइ, अ.याए धम्मं अइकममाणे पुढ-
विकायं णावकंखइ० जाव तसकायं णावकंखइ, जेसि पि

यं जीवाणं सरीराइं आहारमाहारेइ ते वि जीवि नाज्ज-
कंखइ, से तेणऽद्वेणं गोयमा ! एवं वुचइ आहाकम्मं णं
भुंजमाणे आउयवजाओ सत्त कम्मपगडीओ० जाव अणु
परियद्वइ । (सूत्र ७=+)

‘आहाकम्ममि’ त्यादि, आधाय साधुप्रणिधानेन य-
त्सचेतनमचेतने क्रियते, अचेतनं वा पच्यते, चायते वा
गृहादिकं, वयते वा वस्त्रादिकं, तदाधाकम्मं, ‘किं वचइ ति-
प्रकृतिबन्धमाश्रित्य स्पृष्टावस्थापेक्षया वा ‘किं पकरइ’ ति-
स्थितिवन्धापेक्षया यद्वावस्थापेक्षया वा, ‘किं विणाइ’
‘ति—अनुभागवन्धापेक्षया निधत्तावस्थापेक्षया वा ‘किं
उवचिणाइ’ ति—प्रदेशवन्धापेक्षया निष्काचनापेक्षया चेति,
‘आयाए’ ति—आत्मना धनधर्म—चारित्रधर्म वा,
‘पुढविकायं नावकंखइ’ ति—नापेक्षते; नानुकम्पन इत्यर्थः ।
अ० ७ श० ६ उ० । ‘आयाए’ ति—आत्मना धर्म—धनधर्म
चारित्रधर्म चेति “ आयाए धम्मं अइकममाणं पुढ-
विकायं नावकंखइ, आउकायं नावकंखइ, नेउकायं नाव-
कंखइ, वाउकायं नावकंखइ, वणस्सइकायं नावकंखइ,
तसकायं नावकंखइ, जसि पि य णं जीवाणं सरीरयाइं
आहारमाहारेइ ते वि नावकंखइ स एणऽद्वेणं गोयमा !
एवं वुचइ आहाकम्मं भुंजमाणे० जाव परियद्वइ, ” तथा-
“ कइं णं भंते ! जीवा अण्णाउयत्ताए कम्मं पकरंति ?,
गोयमा ! पाणे अइवाइत्ता भवइ, मुसं वइत्ता तहाकूवं
समणे वा माहणे वा अफासुएणं अणेसणिज्जेणं अस-
णपाणआइमसाइमणे पडिलाहिता भवइ, एवं खलु जीवा
अण्णाउयत्ताए कम्मं पकरंति ” ति, द्वितीयपदे पुनर्गाढ-
त्वानादिकार्यासंस्तरणादिरूपे गच्छमध्यव्ययस्थितस्य गुर्वा-
क्वावर्तिनाऽऽशुभभावस्य साधोः पञ्चकपरिहाणिप्रमेण सर्वथा
प्रयत्नमानस्यातुरदृष्टान्तेनाधाकर्मोपनिर्दोषम्, तथा चा-
ऽऽगमः—“ संथरणम्मि असुज्जं, दुएह वि गिएहंत्तं दिनयाण
हियं । आउरदिट्ठेणेणं, तं चैव हियं असंथरणे ॥६॥ ” तथा-
“ जा जयमाणस्स भवे, विरादणासुत्तविहिसमग्गस्स ।
सा होइ निज्जरफला, अजक्कपविसोहिजुत्तस्स ॥१॥ ” ति ।
ध० २० ३ अधि० ७ लक्ष० ।

चारित्रमधिकृत्याहारविषयाऽनाचाराऽऽ-

चारौ प्रतिपादयितुकाम आह—

आहाकम्माणि भुंजति, अपमणे सकम्मुणा ।

उवल्लिचेति जाणिजा, ऽणुवल्लिचेति वा पुणो ॥ ८ ॥

किमित्येवं स्याद्वाद्ः प्रतिपादन इत्याह—

एएहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो ण विज्जइ ।

एएहिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ९ ॥

सूत्र० २ अ० ५ अ० । (अनयो = ६ गीथयोर्व्याख्या
‘अणायार’ शब्दे प्रथमभागे ३१८ पृष्ठे गता) (वसन्ति
विषयः आधाकर्मदोषः ‘वसहि’ शब्दे पृष्ठे भागे वक्ष्यते
१६५ निशीथचूर्णिगाथया)

आधाकर्मदोषदुष्टत्वात् श्रमणार्थं कृता

वहिलवृत्तादयो न कल्पन्ते—

बल्ली वा रुक्खो वा, कोई रोएज संजयऽट्ठाए ।

तस्मि परिभोगकाले, समणाय तहिं कइं भणियं ॥ ५३ ॥

वल्लीर्वा वृत्तान् वा कश्चित्संयतानामर्थाय रोपयेत् तत्र
तेषां फलानां परिभोगकालं श्रमणानां कथं भणितम्; किं
कल्पते किं वा न कल्पत इत्यर्थः ।

अत्र सूत्राह—

तस्स कडनिट्ठियादी, चउरो भंगे विभावइत्ताए ।

विसमेसु जाण विसमं, नियमा उ समो समग्गहणे ॥ ५४ ॥

तस्य कृतं तत् तस्य निष्ठितमिति प्रथमः, तस्य कृत-
मन्यस्य निष्ठितमिति द्वितीयः । अन्यस्य कृतं तस्य नि-
ष्ठितमिति तृतीयः । अन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितमिति
चतुर्थः । तत्र तस्य—संयतस्य निमित्तं कृतम्—आरोपितं
वृत्तादि तथा तस्यैव संयतस्य निमित्तं निष्ठितं—निष्ठां
नीतमचित्तीकृतमित्यर्थः । एष प्रथमभङ्गार्थः । एवं शेषा-
णामपि भङ्गानामर्थः परिभाषनीयः, तत्र तस्य कृतं तस्य
निष्ठितमित्यादीन् चतुरो भङ्गान् विभाव्य विषमयोर्भङ्ग-
योग्यताः विषमसंयमं जानीयात्तन्निमित्तं निष्ठानयनान्
समयोर्द्वितीयचतुर्थयोर्भङ्गयोर्महणे समं—संयमं जानीयात् ।
अन्यनिमित्तं निष्ठितत्वात् ।

पर आह—ननु श्रमणार्थं स आरोपितस्ततः कथं द्वि-
तीये भङ्गे कल्पते । सूत्राह—

कामं सो समणऽट्ठा, वुत्तो तह वि य न होइ सो कम्मं ।

जं कम्मलक्खणं खलु, इह ईं वुत्तं न पस्सामि ॥ ५५ ॥

कामम्—अनुमन्यामते स वृत्तः श्रमणार्थमारोपितः तथाऽ-
प्यसौ कम्मं न भवति । यतो यत्कर्मलक्षणं खलु तीर्थ-
करणधरैरुक्तं तदिह ‘ईं’ पादपूरणे, न पश्यामि ।

किं तत्कर्मलक्षणमत आह—

सचित्तभावविकली—कयम्मि दव्वम्मि मग्गणा होई ।

का मग्गणा उ दव्वे, सचेयणे फासुभोईयं ॥ ५६ ॥

यत्सचित्तभावविकलीकृतमचित्तीकृतम् द्रव्यं तत्र प्राप्नु-
कभोजिनां मार्गणा भवति । तत् आधाकर्मिकचिन्ताऽपि
नत्रैव युक्ता; नान्यत्र । सचेतने तु द्रव्ये का मार्गणा ?, नैव
फाचित् सचित्तनया तस्य ग्रहणाऽसंभवात्ततो न तदपेक्षया
आधाकर्मिकत्वमिति । तदेवमारोपितरूपकृतनिष्ठितविषये
कल्प्याऽकल्प्यविधिरुक्तः ।

संप्रति छिन्नरूपकृतनिष्ठितविषये तमाह—

संजयेहेतुं छिन्नं, अत्तऽट्ठोवक्खडं तु तं कप्पे ।

अत्तऽट्ठा छिन्नं पि हु, समणऽट्ठा निट्ठियमकप्पं ॥ ५७ ॥

अत्राऽपि भङ्गचतुष्टयम्—तस्य कृतम् तस्य निष्ठितम् १,
तस्य कृतमन्यस्य निष्ठितम् २, अन्यस्य कृतं तस्य नि-
ष्ठितम् ३, अन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितम् ४ । अत्र कृतं
छिन्नं—निष्ठितं—पाकादिकरणतो निष्ठां नीतम् । तत्र प्रथम-
भङ्गं सर्वथा न कल्पने, चतुर्थस्तु भङ्गं एकांतशुद्धः, द्वि-
तीयभङ्गमधिकृत्य पूर्वोद्धेमाह—संयतहेतोः—संयतनिमित्तं
छिन्नमात्मार्थमुपस्कृतं—निष्ठां नीतं तत्कल्पने । तृतीयभङ्ग-
मधिकृत्याह—आत्मार्थं छिन्नमपि श्रमणार्थनिष्ठितमकल्प्यम् ।

संप्रति वीजानि, उदकं चाऽधिकृत्याह—

वीयाणि य वावेजा, अगडं व खण्णं संजयऽट्टाए ।

तेसिं परिभोगकाले, समणाय तहिं कहं भणियं ॥५८॥

वीजानि शाल्यादिसत्कानि वपेत, अवटं च खानयेत्, संयतार्थः; तेषां परिभोगकाले तत्र भ्रमणानां कथं भणितं कल्प्यम्, अकल्प्यं वा ।

सूरिराह—

दुच्छडाणियं च उदयं, जइ हेउं निट्ठियं च अत्तट्टा ।

तं कप्पइ अत्तट्टा, कयं तु जइ निट्ठियमकप्पं ॥ ५९ ॥

अत्रापि प्रागिव भङ्गचतुष्टयम्, तत्राऽऽद्यो भङ्गः एकान्ते-नाऽशुद्धः । चरमस्त्वेकान्तशुद्धः । द्वितीयभङ्गमधिकृत्याह-यतिहेतोस्तद्वत्त्वा द्विच्छटीकृता उदकं वा संयनहेतोर-वटादानीतम् उभयमपि च निष्ठितम्—अचिन्तीकृतमात्मार्थं तत्कल्पते । तृतीयभङ्गमधिकृत्याह-कृतं द्विच्छटीकृतास्त-द्वत्त्वा अवटादानीतं पानीयं निष्ठितं तु यतिनिमित्तं तद-कल्प्यमिति ।

पुनरपि पर आह—

समणाय संजतीण व, दाहामि जो कियेज अट्टाए ।

गावीमहिसीमादी, समणाय तहिं कहं भणियं ॥६०॥

भ्रमणानां संयतीनां दुग्धादि दास्यामीति बुद्ध्या तेषाम-र्थाय गोमहिष्यादिकं यः क्रीणीयात्तत्र भ्रमणानां कथं क-ल्प्यम् अकल्प्यं वा भणितम् ।

सूरिराह—

संजयहेउं दूढा, न कप्पए कप्पए य संयमट्टा ।

पामिच्चिय कीया वा, जइ वि समणट्ट या धेणू ॥६१॥

यद्यपि च धेनुः-गोरूपा महिषीरूपा वा भ्रमणार्थमिय-मित्यात्मीयां धेतुं दत्त्वा परकीया याचिता क्रीना वा यदि संयतहेतादुग्धा ततो न कल्पते । अथ स्वमात्मनोऽर्थाय दुग्धा तर्हि कल्पते ।

पुनरन्यथा परः प्रश्नयति—

चेइयदव्वं विभयां, करेज्ज कोई नरो संयट्टाए ।

समणं वा सोवहियं, विकेजा संजयट्टाए ॥ ६२ ॥

चैत्यद्रव्यं चौराः समुदायेनापहृत्य तन्मध्ये कश्चिन्नर आ-त्मीयेन भागेन स्वयम्-आत्मनोऽर्थाय मोदकादि कुर्यात्, कृत्वा च संयतेभ्यो दद्यात्, यो वा संयतार्थाय भ्रमणं सो-पधिकं विक्रीणीयात् । विक्रीय च तत्प्राप्तुकं वस्त्रादि सं-यतेभ्यो दद्यात् ।

एयारिसम्मि दव्वे, समणाय किं नु कप्पइ धेतुं ।

चेइयदव्वेण कयं, मुल्लेण वज्जं सुविहियाणं ॥ ६३ ॥

तेण पडिच्छा लोए, वि गरहिया उत्तरे किमंग ! पुण ।

चेइय जइ पडिणीए, जो गेण्हइ सो वि हु तहेव ॥६४॥

एतादृशेन द्रव्येण गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे. यत् आत्मार्थं कृतं तत् भ्रमणानां किं नु ग्रहीतुं कल्पते । सूरिराह-यच्चै-

त्यद्रव्येण यच्च वा सुविहितानां मूल्यनात्मार्थं क्रीतं तद्दी-यमानं न कल्पते । किं कारणमिति चेदुच्यते-स्तेनानीतस्य प्रतीच्छा-प्रतिग्रहणं लोकेऽपि गर्हिता किमङ्ग ! पुनरुत्तरे, तत्र सुतरां गर्हिता यतः-चैत्ययतिप्रत्यनीके-चैत्ययतिप्रत्यनी-कस्य हस्तात् यो गृह्णाति सोऽपि 'हु' निश्चितं तथैव चैत्य-यतिप्रत्यनीक एव ।

कस्मादिति आह—

हरियाहडिया सा खलु, ससचित्तो उग्गए हरा गुरुगा ।

एवं तु कया भत्ती, न वि हाणी जा विणा तेण ॥६५॥

सा खलु स्तेनानीतप्रतीच्छा हनाहृतिका भण्यते स्तेनैह-तस्य स्तेनहरणं हनाहृतिका यत एवं तस्मात् स्वशक्ति-तश्चैत्यद्रव्यं सोपधिकं वा भ्रमणमुद्गमयेत्-उत्प्रादयत् इत-रथा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । एवं च सति कृता भक्तिर्भवति । प्रवचनस्य या च तेन विना हानिः, साऽपि न भवति ।

पुनः पृच्छति—

जा तित्थयराण कया, वंदणआवरिसणादि पाहुडिया ।

भत्तीहिं सुरवरेहिं, समणाय तहिं कहं भणियं ॥६६॥

या तीर्थकराणां सुरवरैर्भक्त्या वन्दनाऽऽवपणादिका आदि शब्दात्-पुण्यवृष्टिप्रकारत्रयादिकरणपरिग्रहः प्राभृतिका कृ-ता तत्र भ्रमणानां कथं भणितं किं तत्र स्थातुं कल्पते न वा ।

अत्र सूरिराह—

जइ समणाय न कप्पइ, एवं एगागिणो जिणवरिंदा ।

गणहरमादी समणा, अकप्पिए न वि य चिट्ठंति ॥६७॥

तस्यां प्राभृतिकायां भ्रमणानामवस्थातुं कल्पते भगवतः प्रवचनातीतत्वात् । अन्यच्च यदि भ्रमणानां न कल्पते तत्त एकाकिनां जिनवरेन्द्रा भवेयुः । यतो गणधरादयः भ्रमणाः अकल्पिकेनैव तिष्ठन्ति । इयं ६७ उ० । वृ० ।

आधाकर्म्मोपभोगे प्रायश्चित्तम्—

जे भिक्खु आहाकम्मं, भुंजइ भुंजंतं वा साइजइ ॥ ६ ॥

आधाकडं आहाकम्मं तं जो भुंजति तस्स चउगुरं आ-णादिया य दोसा । नि० चू० १० उ० ।

आधाकर्म्मप्रायश्चित्तम्—“ गुरुगा आह य चरम० ” ॥ ५४१ x ॥ ‘ आह य ’ आधाकर्म्मगृह्यतः प्रायश्चित्तं च त्वारो गुरुकाः ॥ वृ० १ उ० १ प्रक० । ज्ञानवत आधा-कर्मादिदोषविचारः ‘ णाय ’ शब्दे चतुर्थभागे १६८० पृष्ठे करिष्यते (गोचरचर्या गतेनाधाकर्म्मिकमशनादि न ग्राह्य-मिति ‘ गोचरचर्या ’ शब्दे तृतीयभागे ६६१ पृष्ठे वक्ष्यते ।) यदाधाय-निमित्तत्वेनाश्रित्य पूर्वोक्तमष्टप्रकारमपि कर्म व-क्ष्यते तदाधाकर्मेति । कर्मभेदे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । (तच्च विस्तरतः ‘ कम्म ’ शब्दे तृतीयभागे २४५ पृष्ठे, ६२ सूत्रद्वयाख्याने वक्ष्यते ।) आधानमाधाकरण-मात्मनेति गम्यते तदुपलक्षितानि, कर्माण्याधाकर्माणि । स्वकृतकर्म्मसु, उक्तं० ।

सुया मे णरए ठाणा, (उत्त०) पंगादा जत्थ वेयणां ॥१२॥

तत्तयोवचाइयं ठाणं, जहा मे तमणुस्सुयं ।

आहाकम्महिं गच्छंती, सो पच्छा परितप्पइ ॥ १३ ॥

नन्नेनि-नरकेषु उपपाने भवमौपपानिकं स्थानं—स्थिति-
यथा-येन प्रकारेणः भवमौपपानिकं शेषः । 'मे' नया तत्-इति-
अनन्तगोपपानमर्थेऽनुधुनम्—अवधानेन गुणानुरूपमान-
मिति शेषः (उत्त०) औपपानिकमिति च ध्वनः (ऽस्यायमा-
शयः, यदि नभेज्जन्वं भवेत्-भवेदपि नदपि नदवस्थायां
चेदभेदादिनरकपदुःस्थानरम्, औपपानिकत्वे त्वन्तर्मुह-
तानन्तरमेव तथाविधं धेद्वेनोदय इति कुतस्तदन्तरसंभवः ?
तथा च—'आहाकम्महिं' नि-आधानम्-आधाकरणमा-
न्मनंति गम्यते, नदुपलक्षितानि कर्माण्याधाकम्मणि तै-
राधाकर्मभिः-स्वकृतकर्मभिः, यद्वा-आपेक्षात्-'आहे' ति-
आचार-कृत्वा कर्माणीति गम्यते, ततस्तैरेव कर्मभि-
र्गच्छन्-यान्, प्रकृतात् नरकं, यद्वा-यथा कर्मभिर्गमिष्य-
मागम्यन्तु रूपैस्तीक्ष्णतीक्ष्णतराद्यनुभावाच्चित्तैर्गच्छंस्तदनु-
मेव स्थानं 'स' इति-यातः पश्चादिति-आयुषि हीयमाने
पणितप्यते-यथा-धिग्गमासदनुष्ठायितं, किमिदानीं मन्द-
भाग्यः करोमीत्यादि शोचते इति सूत्रार्थः । उत्त० ५ अ० ।

आधा (हा) कम्मिय-आधाकम्मिक-वि० । साधूनामेवा-
र्थाय कारिते भक्तादौ, वृ० १ उ० ।

आधा(हा)ण-आधान-न० । आ-धा-भावे ल्युट् संस्का-
रपूर्वकं वक्ष्यादेः स्थापने, अग्न्याधाने, गर्भाधाने च । वाच०
स्थानं, आच० । "इअ सव्वगुणाऽऽहाणं ॥१०५५॥" सर्व-
गुणाधानम्-अशेषगुणस्थानम् । आच० ४ अ० स्थापने, पो०
"कुलयोग्यादीनामिह, तन्मूलाऽऽधानयुक्तानाम्" मूलाऽऽ-
धानं-मूलस्थापनं-बीजस्यासस्तद्युक्तानाम् । पो० १३ विच०
व्यवस्थापने, आस्थाने, व्यास्थाने च । वाच० ।

अधिरइं पडुच्च वाले, आहिजइ, विरइं पडुच्च पंडिए आ-
हिजइ, विरयाऽधिरइं पडुच्च वालपंडिए आहिजइ ॥३६५॥

आधीयते-व्यवस्थाप्यते, आस्थायते वा, तथा-विरतिं
चाश्रित्य-प्रतीत्य पापाद् डीनः पण्डितः-परमार्थज्ञो वे-
त्येवमाधीयते-व्याख्यायते । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

आधा (हा) य-आधाय-अव्य० । आ-धा-ल्यप् । कृत्वे-
त्यर्थे, उत्त० ५ अ० । स्थापयित्वेत्यर्थे, आधानं कृत्वेत्यर्थे,
भावे-घञ् । आधाने, पुं० । वाच० ।

आधा (हा) र-आधार-आ-धृ-आधारे-घञ् । आश्रये,
"अपमिवाधारमनुत्तङ्गम्" कुमा० । "चराचराणां भूतानां,
कुक्षिताधारतां गतः" । कुमा० । "वर्त्याधारस्नहयोगाद्यथा
दीपस्य संस्थितिः" या० स्मृ० । "व्याकरणप्रसिद्धे औप-
श्लेषिकवैषयिकाः भिव्यापकाश्चे अधिकरणकारके," आधारे
ऽधिकरणम् । पाणिनिः । अधिकरणञ्च परम्परया
क्रियाश्रयः तच्च त्रिविधम् औपश्लेषिक-वैषयिका-ऽ-
भिव्यापकभेदात् । तत्र औपश्लेषिक एकदेशसम्बन्धः, यथा-
कटे आस्ते । वैषयिकः-मोक्षे इच्छास्ति । अभिव्यापकः-ति-
लेषु तैलमस्ति । मुग्धबोधकारस्तु "सामीप्या-ऽऽश्लेष-वि-

पयै-व्याप्याऽऽधारश्चतुर्विधः" इति "सामीप्यसम्बन्धेना-
प्याधारतेत्याह" । तच्चिन्त्यम्, गङ्गायां घोषो वसतीत्यादौ
विषयलक्षणैरेव गङ्गासमीपनीरस्योपस्थितौ न तस्य वि-
कृत्यत्वमिति पाणिनीयाः । शस्यसंपादनार्थं जलरोधनार्थे
बन्धने वृत्तलेकार्थं जलधारणार्थं आलवाले च । "आधा-
रवन्धप्रमुखैः प्रयत्नैः" रघु० । वाच० । आधारस्य भावः
तत् आधारता संबन्धविशेषेण पदार्थविशेषस्याऽऽधेयता-
सम्पादकं धर्मविशेषे, तथा च तयोः परस्परनिरूप्यनि-
रूपकभावः । आधारताया अनतिरिक्तवृत्तिधर्म आधा-
रतावच्छेदकः । एवमाधेयताया अनतिरिक्तवृत्तिधर्म आ-
धेयतावच्छेदकः यथा संयोगेन घटाधारे भूतले भूतलत्व-
माधारतावच्छेदकं भूतलाधेये घटे च घटत्वमाधेयताव-
च्छेदकम् तयाश्चावच्छेदकत्वात् । ताभ्यामाधारताऽऽधेयता
चाऽवच्छिद्यते यथा घटत्वावच्छिन्ना घटनिष्ठाऽऽधेयता
तथा भूतलत्वावच्छिन्ना भूतलनिष्ठाऽऽधारता इति नव्य-
नैयायिकानां रीतिः । आधारत्वात्तदर्थं, न० । वाच० ।
ख-घ-थ-ध-भाम् ॥१११॥७॥ इति हैमप्रकृतसूत्रेण धस्य
वाहुत्येन हः प्रा० "आहारो" ॥१४०६५॥ द्रव्यम्-आधारे
भवति । विशेष० ।

आधि(हि)-आधि-पुं० । आधीयते-अभिनिवेश्यते प्र-
तीकाराय मनोऽनेन । आ-धा-कि । मानसव्यथाभेदे,
वाच० । आधीनाम्-मनःपीडानाम् । भ० १ श० १ उ०
१ सूत्रटी० । शरीरमानसे पीडाविशेषे च । "आधीनां
परमौपधम्" ॥ ३५॥ आधीनां-शरीरमानसपीडाविशे-
षाणां परमौपधं-प्रधानौपधकल्पम् । पो० १५ विच० ।
इपत् अधिक्रियते उत्तमर्णोऽत्र । आ-इपदर्थे, धा-अधि-
कारार्थे, आधारे कि, आधीयते ऋणशोधनार्थम् आ-धा-
कर्मणि-कि-वा । ऋणशोधनार्थं प्रतिभूस्थानीयतया ब-
न्धकत्वेन उत्तमर्णसमीपे अधमर्णेनाऽऽधीयमाने उत्तमर्णस्य
इपत् स्वत्वहेतुभूतव्यापारविशिष्टे, वाच० ।

आहि (हि) क-आधिक्य-न० । अधिकस्य भावः व्यञ्ज ।
अधिकनायाम्, अतिशयितायाम्, "यदावगच्छेदाय-
त्वा-माधिक्यं भ्रुवमात्मनः" । मनु० । युगमायामपि रात्रौ
चेत्, शोणितं प्रचुरं तदा । कन्या च पुंश्च भवति, शुक्रा-
धिक्यं पुमान् भवेत् ॥ १ ॥ ज्योतिस्तत्त्वम् । प्रातिपदिकमात्रे
लिङ्गमात्राधाधिक्ये, सि० कौ० "एवमेतद् गुणाधिक्यं,
द्रव्यं द्रव्ये व्यवस्थितम्" सुश्रु० । वाच० । "आधिक्य-
स्थैर्यमिदमर्थम्" ॥ २६५॥ आधिक्यं सजातीयपरि-
णामप्राचुर्यम् । द्वा० १७ द्वा० ।

आधि (हि) गरणिआ-आधिकरणिकी-स्त्री० । अधिक्रि-
यते आत्मा नरकादिषु येन तदधिकरणं, तेन निर्वृत्ता आ-
धिकरणिकी, पञ्चक्रिया मध्ये तृतीये क्रियाविशेषे, सा च
द्विधा चक्रथपशुबन्धमन्त्रतन्त्रादिप्रवर्तिनी खड्गादिनि-
र्वर्तिनी चेति । ध० ३ अधि० ।

आधि (हि) देविय-आधिदैविक-वि० । अधिदेवं भवः
देवान्-वातादीन् अधिकृत्य प्रवृत्ते वा ढञ् । अनुशक्तिकादि-
त्वाद् द्विपदवृद्धिः । देवाधिकारेण प्रवृत्ते शास्त्रे, वातादि-
निबन्धने, दुःखे च । दुःखं हि त्रिविधम्-आध्यात्मिकादिभे-

दात् । वाच० । आधिदैविकम्—यत्प्राज्ञसग्रहाद्यावेशहेतु-
कम् । स्या० १५ श्लोकटी० ।

आधि (हि) भौद्य-आधिभौतिक-त्रि० । भूतानि-व्या-
घ्रसर्पादीन्यधिकृत्य जातम् । अधिभूत ठञ् द्विपदबुद्धिः ।
व्याघ्रसर्पादिजनिते दुःखे, वाच० । आधिभौतिकं-मानुष-
पशुपक्षिमृगसरीसृपस्थावरनिमित्तम् । स्या० १५ श्लोकटी० ।

आधु (हु) णिय-आधुनिक-त्रि० । अधुना भवः ठञ् ।
साम्प्रतं भवे, अर्वाचीने, अप्राचीने च । स्त्रियां ङीप् ।
वाच० । अप्राशीतिग्रहाणामन्यतमे स्वनामख्याते ग्रहे, जं० ।
सू० प्र० २० पाहु० ।

दो आहुणिया । (सूत्र-६०+) स्था० २ ठा ३ उ० ।

आधे (हे) य-आधेय-त्रि० । आ-धा-कर्मणि यत् । १
उत्पाद्ये, "आधेयश्चाक्रियाजश्च, सोऽसत्त्वप्रकृतिगुणः" व्या०
का० । यस्य सतो गुणान्तरमुत्पाद्यम् तादृशे उत्पाद्यगुणा-
न्तरे विद्यमाने एव यत्र घटादिपदार्थे पाकादिना रक्ता-
गुणान्तरमाधीयते तादृशे घटादौ, आधानविधिना स्था-
पनीये वह्नौ, पुं० । अधिकरणेऽभिनिवशनीये, "अधिकं
पृथुलाधारादाधेयाधिक्यवर्णनम्" चन्द्रा० । वाच० ।

आधाराऽऽधेयौ द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदेन—

आहारो आह्वयं, च होइ दव्वं तहेव भावो य ।

खेत्तं पुण्ण आहारो, कालो नियमाउ आह्वयो ॥ १४०६ ॥

(अस्याः गाथायाः व्याख्या 'अणुआग' शब्दे प्रथमभागे
३४४ पृष्ठे गता ।) विशेष० । स्थापनीये द्रव्ये च । भावे यत् ।
आधिने, न० । वाच० ।

आधे (हे) वच्-आधिपत्य-न० । अधिपतेर्भावः कर्म वा
पत्यन्तत्वात् यक् । स्वामित्वे, "अवाप्यभूमावसपत्नमृदं,
राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम्" गीता० । वाच० । य-
क्षाणामाधिपत्यं च, राजराजत्वमेव च । भा० । व० ।
राजकार्ये प्रजापालनादौ, "दुर्योधनं तत्त्वहितं वै निगृह्य,
पाण्डोः पुत्रं प्रकुरुवाधिपत्ये । अजानशत्रुर्हि विमुक्तरा-
ज्यो, धर्ममेणमां पृथिवीं शास्तु राजन् ॥" भा० । व० । प० ।
६ । अ० । वाच० । "आह्वयञ्" (सूत्र-४६+) । प्रज्ञा०
२ पद । अधिपतेः कर्माधिपत्यम् । रक्षायाम्, जी० ३
प्रति० ४ अधि० १ उ० ११७ सूत्रटी० । आ० म० । प्रज्ञा० ।
भ० । कल्प० । ज्ञा० । विपा० । जं० ।

आधोधि (होहि) य-आधोऽवधिकं-पुं० । नियतक्षेत्रवि-
षयाऽवधिज्ञानिनि, भ० ।

आहोहिणं भंते ! मणुस्से जे भविण् अन्नयरेसु देव-
ल्लोणसु उव्वज्जइ । (सूत्र-२६१+)

'आहोहिणं' ति, आधोऽवधिकः—नियतक्षेत्रविषया-
ऽवधिज्ञानी । भ० ७ श० ७ उ० ।

नमिस्स णं अरहओ एगूणत्तालीसं आहोहियसया
होत्था । (सूत्र-३६ X)

'आहोहिय' ति—नियतक्षेत्रविषयावधिज्ञाननस्तेषां
शतानि । स० ३६ सम० । प्रतिनियतक्षेत्रावऽवधिज्ञाने
च । न० ।

केवली णं भंते ! आधोऽधियं जाणइ पासइ । (सूत्र-
५३८+)

'आहोहियं' ति, प्रतिनियतक्षेत्रावधिज्ञानम् । भ० १४
श० १० उ० ।

आप (व)-आप-पुं० । आप्यते । आप-कर्मणि-घञ्-अष्ट-
सु वसुपु चतुर्थे वलौ, अपां समूहः अण् । जलसमूहे, न० ।
आकाशे, निरुक्त० । तस्य सर्वमूर्त्तसंयोगित्वात्तथात्वम् ।
वाच० । व्याप्तौ, आपः-व्याप्तिः । भ० १ श० ६ उ० ५०
सूत्रटी० ।

आप (व) इ-आपद्-स्त्री० । आप-पद् । सम्पदा क्त्रिप् ।
आपद्विपदं पदां दहः ॥ ८४४०० ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण
आपत्-शब्दकारस्य इकारः । "अणउ करन्तहो पुरिसहो,
आवइ आवइ" (अनयम्-अन्यायं) कुर्वतः पुरुषस्य आपत्
आयाति । प्रा० दुं० । पो वः ॥ ८१२३१ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण
स्वरात्परस्य पस्य वः । विपत्तौ, प्रा० । "दुदधो गइ बाल-
स्स, आवइ वहमूलिया" ॥ १७+ ॥ आपदा-विपदः । उक्त०
७ अ० । "संभम-भयाऽऽउरा-ऽऽवइ" ॥ १३+ ॥ आवइ चउ-
विहा-दव्वखेत्त-काल-भावाऽऽवइ । दव्वाऽऽवइ-दव्वं दु-
ल्लहं । खेत्ताऽऽवइ-योच्छिन्न-मंडयाइ । कालाऽऽवइ-ओमाइ ।
भावाऽऽवइ-गुरुगिलाणाइ । (इति तच्चूर्णिः) । द्रव्यक्षेत्र-
कालभावैस्तत्र-द्रव्यापत्-कल्पनीयाशनादिद्रव्यदुर्लभता १,
क्षेत्राऽऽपत्-प्रत्यासन्नग्रामनगरादिरहितमहर्षं च क्षेत्रम् २,
कालाऽऽपद् दुष्कालादि ३, भावाऽऽपद्-ग्लानत्वादि ४ ।
जीत० । द्रव्याऽऽपत्-प्रासुक्यदिद्रव्यालाभः, क्षेत्राऽऽपत्-
कान्तारक्षेत्रपतितत्वं, कालाऽऽपत्-दुर्भिक्षकालप्राप्तिः, भावा-
पत्-ग्लानत्वमिति । प्रतिषेधणायाः पञ्चमे भेदे, भ० २५ श०
७ उ० ७६६ सूत्रटी० । "आउरे आवइसु य" (सूत्र-७७३+)
तथा आपत्सु द्रव्यादिभेदेन चतुर्विधासु, तत्र द्रव्यतः-
प्रासुक्यद्रव्यं दुर्लभं, क्षेत्रतो-ऽध्वप्रतिपन्नता, कालतो-दु-
र्भिक्षं, भावतो-ग्लानत्वमिति । उक्तं च—"दव्वाइअलभे
पुण्ण चउविहां आचया होइ" इति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।
व्य० । नि० चू० । आ० चू० । "आवइसु ददधम्मया"
(सूत्र-३२+) । प्रशस्तयोगसंग्रहाय साधुनाऽऽपत्सु-
द्रव्यादिभेदासु, ददधर्मता कार्या सुतरां तासु ददधर्मिणा
भाव्यमित्यर्थः । स० ३२ सम० ।

उदाहरणादियोगः—

उज्जेणीए धणवस्स, अणगारे धम्मघोसचम्पाए ।

अडवीइ सत्थविब्भम-वोसिरणं सिज्झणा चेव ॥ १२८१ ॥

अस्याः व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेदम्—"उज्जेणी
नगरी, तत्थ धणवस्स वारियओ, सो चंपं जाउ कामो उग्घो-
सणं कारेइ । जहा (णाए) धन्नो, एयं अणुसवेइ धम्मघोसो
नाम अणगारो, तेसु दूरं अडविमइणसु पुलिन्देहिं
विलोलिओ सत्थो इओ तइओ नट्ठो, सो अणगारो
अणुणं लोणं समं अडविं गविट्ठो, ते मूलाणि स्वायंति

पाणिं च पिबेति, सो निमेषिज्जइ, नेच्छुति, आद्याज्जाप, पगन्ध सितायले मसं पक्कम्यायं, अदीगम्स अदियाले-
मागुस्स केवलनाणं समुपपन्नं मिद्धो, द्दधम्मयाए योगा
संगहिया, एसा द्दवाऽऽवनी १, खेत्ताऽऽवनी-खेत्ताणं अ-
स्तीप २, कालाऽऽवनी-खोमेदारेयादि ३ ।

भावाऽऽवनीप ४-उदाहरणगाहा—

महुराए जउगगाया, जउगावकेण दंडमगगारे ।

दहणं च कालकरणं, सक्ताऽऽनमणं च पव्वज्जा । १२८२ ।

व्याख्या कथानकाद्वसेया, तच्चेदम्— महुराए नगरीए
जउगो गया, जउगावद्धं उज्जाणं अवरेण, तन्थ जउगाए
कोपणे दिज्जो, तन्थ दग्घो अणुगारो आयाविइ, सो रायाए
गिन्नेण दिद्धो, नेण रोसेण असिणा सोपं छिन्नं, अन्नं भ-
गान्ति-फलण आदयो, सत्वेहि वि मणुस्सेहि पत्थररासी-
कच्चा कोवाद्यं पइ तस्स वेयणाउदयं भावयंतस्स आवती,
कालगतो सिद्धो, देवागमणं महिमाकरणं, सक्तागमणं पा-
नणं विमानेण तस्स वि य रघो अधिनी जाया, चउज्जण
भेमिओ सक्केण जइ पव्वयास तो मुञ्जानि पव्वइओ थराण
अन्तिए अभिगहं गेएइइ जइ भिक्खागओ संभराणि तो
ण जेमि जइ दराजिमिओ ता सेसंगं विगिच्चामि एवं
किर नेण भगवया एगमयि दिवसेनाऽऽहायिं तस्स द्दवा-
ऽऽवनी, दग्घस्स भावाऽऽवनी ४ “आवइसु द्दधम्मत्त
नि नयं” । आव० ४ अ० । हलन्तत्वाट्ठप्-आपदाप्यत्र ।
वाच० ।

आप (व) गा-आपगा-खी० । आपेन-जलसमूहेन गच्छ-
ति-वर्हान-ड । नयाम् । दश० ।

बहुममाणि तित्थाणि, आवगाणं वियागरे ॥३७॥

बहुममानि-तीर्थानि आपगानां-नदीनां व्यागृणीयात् सा-
ध्वादावपय इति । दश० ७ अ० २ उ० ।

आवच्चिज्ज-अपत्य-पुं० । सन्ताने, कल्प० । “एए गं सव्वे
अजसुहमस्स अणुगारस्स आवच्चिजा” एते सर्वे आर्यसु-
धमेणुः अनगारस्स अपत्यानि-शिष्यसन्तानजा इत्यर्थः ।
कल्प० २ अवि० ८ क्षण ।

आप (व) ङण-आपतन-न० । आप-पत । भावे ल्युट् ।
आगमने, प्राप्ते, घाने (क्वचित्प्राकरणिकादथादप्राकर-
णिकस्यापतनम्) साहि० । दैव्यशात् पतते च । वाच० ।
प्रस्फाटने, घ० ३ अधि० २४ अंकाटी० । प्रस्खलने च ।
आध० ३१२ गाथाटी० । “आवडणं विसमंखाणुकुट्टसु” ।
(६१० ×) । विपमे वा स्थाणौ वा आपतने-प्रस्खलने भ-
यति । वृ० १ उ० ३ प्रक० । आपनने नाम-यद् भूमिमसं-
प्राप्तस्य, संप्राप्तस्य वा जानुकुराभ्यां प्रस्खलनम् । वृ० २
उ० १५१ गाथाटी० । “आवडणे लहणं” ॥ २११ + ॥ आ-
वडणं-पक्खलणं तं पुण भूमिअसंपत्तो संपत्तो वा जाणु-
कोपपरेहि । नि० चू० १ उ० ।

आप (व) डिय-आपतित-त्रि० । आप-पत्-क्लृ० । हठादागते,
वैधायत्तपतने च । वाच० । आस्फालिते च । “दोऽपि

आवडिया कुट्टु” (४२ +) । आपतितौ-भिर्भौ आस्फा-
लितौ । उक्त० २५ अ० ।

आप (व) ण-आपण-पुं० । आपण्यन्ते-विक्रीणन्त्यत्र आ-
पणः । आधारे घञ् । हट्टे, “पणियाऽऽवणविविह”
(सूत्र-१ ×) । पणिनानि-भाण्डानि तत्प्रधानाः-आपणाः-
हट्टाः । औ० । भ० । आ० म० । कल्प० । प्रश्न० । द्वा० ।
विशे० । द्वा० । “आवणसिघाडग” (सूत्र-१३५ +) ।
अनु० । द्वा० । वीथ्याम्, न० । “कोलवच्चुएणाइं आवणे”
॥ ७१ + ॥ दश० ५ अ० १ उ० । पण्यस्थानं, प्रश्न० ३ संव०
द्वार २६ सूत्रटी० । क्रयविक्रयद्रव्यशालायां च । वाच० ।
“शकटाऽऽपणवेशाश्च, वणिजो-चन्दिनस्तथा । नराश्च मृग-
याशीलाः, शनशोऽथसहस्रश्च” । भा० व० प० अ० २३८ ।
“भयमालयाऽऽपणानाञ्च, ददशुः धियमुत्तमाम्” भा० ल०
प० ४ अ० । (आपणः पण्यवीथिका) (आपणां विक्रय-
स्थानम्) तेनैवाक्रमम् । “पूर्णाऽऽपणा विपणिनां विपणी-
विभेजुः । माघ० ।” वाच० ।

आप(व)णमिह-आपणगृह-न० । आपणमध्यवर्तिगृहे, वृ० ।

तथा च—

जं आवणमज्झमि, जं च मिहं आवणा य दुहओ वि ।

तं होइ आवणमिहं, रत्थामुहरत्थपासमि ॥ १७० ॥

यद् गृहमापणमध्ये समनादापणैः परिक्षिप्तं तदापणगृहम्,
यद्वा-मध्य गृहम् ‘दुहओ वि’ ति—द्राभ्यामपि च पाश्वी-
भ्यां यस्याऽऽपणे भवन्ति तदापणगृहं भवति । वृ० १ उ०
३ प्रक० ।

आप (व) णवीहि-आपणवीथि-खी० । रथ्याविशेषे, आ०
म० १ अ० १३ गाथाटी० । द्वा० । रा० । जी० । हट्टमार्गे,
दशा० १० अ० । जी० । द्वा० । “समद्वारत्थेनराऽऽवणवी-
थियं” । आपणवीथयश्च हट्टमार्गाः । कल्प० १ अधि०
५ क्षण ।

आप (व) ण-आपण-त्रि० । आप-पद क्लृ० । आपदप्रस्ते,
“आपन्नः संसृतिं धोरां, यन्नाम विवशो गृणन् । ततः सद्यो
विमुच्यत, यद् विभेति स्वयं भयम्” । भाग० । “आप-
चाभयसत्रेषु, दीक्षिताः खलु पौरवाः” । शकु० । “आ-
त्मापगधादापन्न-स्तत् किं भीमं जिघांससि” भा० खी०
प० १३ आ० । वाच० । आश्रिते, “इमे दरिलणेमावणा,
सव्वदुक्खा विमुच्चाइ” ॥ १६ ॥ सूत्र० १. ध्रु० १ अ० १ उ० ।
अनु० । उगवे, द्वा० १ ध्रु० २ अ० ३६-३७ सूत्रटी० ।
प्राप्ते, “जो जाहे आववा” (१२४५) । आव० ४ अ० ।
आवणो प्राप्त उच्यते । नि० चू० १ उ० २५६ गाथाटी० ।
“आवणा दीहमद्धणं, संसारम्मि अणेतम्” (१३ ×) ।
आपन्नाः-प्राप्ताः । उक्त० २ अ० व्याप्ते, नि० ।

आप(व)णपरिहार-आपणपरिहार-पुं० । भावपरिहारभेदे,
नि० चू० ।

(भाष्यम्)—

मासादी आवसे, तेण उ पगयं न अनेहि ॥ २३ ॥

आवणपरिहारो पुण जो मासियं वा ० जाव छम्मासियं

धा पायच्छिन्नं आवरणो । नि० चू० २० उ० । यत् मा-
सिकं यावत् प्रायश्चित्तमापन्नं तत् प्रा-
पन्ने अपरिभोगेऽपि वर्त्तते, परिह्रियते इति परिहारः,
कर्मणि घञ् । आपन्नमेव परिहारः आपन्नपरिहार इति
व्युत्पत्तेः । तथाचह—‘ मासादी आवन्ने ’ इति-मासादिकं
यत् प्रायश्चित्तस्थानमापन्नं तत् आपन्ने—आपन्नपरिहारे
द्रष्टव्यं; मासादिकं यत् प्रायश्चित्तस्थानमापन्नं तत् आपन्न
परिहार इति भावः । अथ वा-परिहरणं परिहार इति भावे
घञ्, आपन्नेन-प्रायश्चित्तस्थानेन परिहारो वर्जनं साधो-
रिति गम्यते । आपन्नपरिहारः । तथा हि-स प्रायश्चित्ती
अविशुद्धत्वात् विशुद्धचरणैः साधुभिर्यावत्प्रायश्चित्तप्रति-
पत्त्या न शुद्धो भवति तावत् परिह्रियते, इह तेन
आपन्नपरिहारेण प्रकृतमधिकारो, न शेषैः परिहारैः । व्य०
१ उ० २६ गाथाटी० ।

आप (व) सत्त्वा-आपन्नसत्त्वा-स्त्री० । आपन्नः-उत्पन्नः
सत्त्वो-जीवो गर्भे यस्याः सा । ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ३७ सूत्र-
टी० । गर्भिण्यां स्त्रियाम्, “ सममापन्नसत्त्वास्ता रेजुरा-
पाण्डुरत्विशः ” । रघु० । वाच० ।

आप (व) ति-आपत्ति-स्त्री० । आ-पद्-क्लिन् । आपदि,
आपच्च-रोगाद्यभिभूतावस्था सम्यग् वर्तनोपायानुपलम्भ-
श्च । वाच० । आपादने, व्य० । आपत्तिः-प्रायश्चित्तस्याऽऽ-
पादनम् । व्य० १ उ० १ प्रक० १६७ गाथाटी० । प्राप्नो,
“ संवेगात् समरसापत्त्या । ८ x । ” आपत्तिश्च प्राप्तिः । पो०
६ विव० ८ श्लोकटी० ।

जं जं न भणियमिहयं, तस्मावत्तीए दाणसंखेवं ।
भिन्नाइया य वुच्छं, छम्मासं ताय जीएणं ॥ ६० ॥

‘ जं जमिच्चाइ ’ । इह जीयववहारे जं जं पच्छित्तं न
भणियं अवगहमुद्दिस्सिऊण तस्सावि आवत्तिविसेसेण
दाणसंखेवं भणामि । आवत्ती-पायच्छिन्नद्वारासंपत्ती । सा
य-निसीह-कप्प-ववहागभिहिया । सुत्तओ, अत्थओ य ।
आणाअणवत्थमिच्छत्तविराहणा सवित्थरा । तवसो य-
सो य तवो पणगादी छम्मासपज्जवसाणो अणेगाऽऽवत्ति-
दाणविरयणालक्खणो तेसु सव्वसु गंथेसु । इह पुण
जीयववहारे संखेवेण आवत्तीदाणं निरुविज्जइ ॥ ६० ॥

भिन्नो अविस्सिट्ठो चिय, मासो चउरो य छच्च लहु-गुरया ।
निव्वियगाई अट्टम-भत्तन्तं दाणमेएसि ॥ ६१ ॥

‘ भिन्ना अविस्सिट्ठ ’ इच्चाइ । ‘ भिन्न ’ इति-ससमयसन्ना;
पंचवीसं २० दिवसा भिन्नसहेण घेप्पन्ति । सो य अविस्सिट्ठो
एक्को चेव । अविस्सिट्ठगहणाओ य सव्वपणगाई मेया
घेप्पन्ति । पणगं-लहुगं, गुरुगं च; दसगं-लहुगं गुरुगं च;
पन्नरसगं-लहुगं, गुरुगं च; वीसगं-लहुगं, गुरुगं च; पं-
चवीसगं-लहुगं, गुरुगं च । एस भिन्नमासो बहुगेओ वि
एक्को चेव घेप्पइ । एसो य सुयववहारो जेसु जेसु अव-
रंइसु भणियो तेसु तेसु चेव अवराहेसु जीएण सव्वत्थ
निव्वियगाई । भिन्नो अविस्सिट्ठो चिय एवं वक्खाणियं ।
इयाणि ‘ मासो ’ ति-सां य लहुमासो, गुरुमासो य । एत्थ

यं लहुमासे पुरिमहं । गुरुमासे एक्कोसणयं । चउरो य
छच्च मासा सव्वज्जन्ति । तत्थ लहुचउमासे आयामं ।
अउगुरुमासे चउत्थं । छल्लहुमासे छट्ठं । छगुरुमासे अट्टमं ।
एवं सुत्तनिहिट्ठाऽऽवत्ति जहावराहं जाणिऊण जीएण नि-
व्वियगाई-अट्टमभत्तन्तं तव देज्जा ।

इय सव्वाऽऽवत्तीओ, तवसो नाउं जह-कर्म समए ।

जीएण देज्ज निव्वी-इगाई दाणं जहाऽभिहियं ॥ ६२ ॥

‘ इय सव्वाऽऽवत्तीओ ’ इच्चाइ । ‘ इय ’ एवं-एएण ‘ पंगारेण
‘ सव्वाऽऽवत्तीओ ’ सव्वतवट्ठाणां । ‘ जहकर्म ’-पायच्छित्ताखु-
लांभेण । समए-सिद्धंते । ‘ जीएण देज्जा ’ । निव्वियगाई दाणं
जह जह भणियं तहा तहा ‘ देज्ज ’ ति-भणियं होइ । (इति
चूर्णिः) । जीत० । इह-जीतव्यवहारे अपराधमुद्दिश्य यद्यत्पा-
यश्चित्तेन भणितं तस्याऽऽपत्तिविशेषेण दानसंक्षेपं वदये
आपत्तिश्च-अमुकानिचारेऽमुकस्य तपसः प्राप्तिरिति, सा
च निशीथ-कल्प-व्यवहारादिषु विस्तरेणाभिहिता । जीत० ।
व्याप्तौ, भ० १ श० ६ उ० ५० सूत्रटी० । उद्भूतौ, विशेषे ६६
गाथाटी० । अनिष्टप्रसङ्गे च । स च व्याप्यस्याह्वार्यारोपात्
व्यापकस्याह्वार्यारोपः यदि निवृद्धिः स्यान्निरूप्यः स्या-
दित्येवं रूपः । वाच० ।

आप (व) तिसुत्त-आपत्तिसूत्र-न० । शिष्यगतप्रतिसेव-
नाद्वारेणाऽऽपन्नप्रायश्चित्तार्थाभिधायिनि सूत्रे, नि० चू० । प्र-
तिसेवनायां सत्यां प्रागश्चित्तापत्तिः स्यात् इत्यापत्तिसू-
त्राण्युच्यन्ते-जे भिक्खू बहुसो मामियं पडिसेवित्ता आ-
लोइज्जा (१) बहुसो वि, बहुसो, वि बहुसो पंच पडिसे-
वित्ता आलोइज्जा (२) इति प्रत्येकबहुससूत्रम्, जे भिक्खू
मासियं वा दो मासियं, तेमासियं, च (३) इत्यादि सकल-
संयोगसूत्रम्, जे भिक्खू बहुसो मासियं बहुसो दो मा-
सियं बहुसो तेमासियम् (४) इत्यादि बहुसंयोगसूत्रम्,
एतत्सूत्रचतुष्टयमेतावना ग्रन्थेन सूत्रोपात्तं व्याख्यानम् ।
नि० चू० २० उ० । आवत्तीए अहिगो दिज्जाति, नि० चू० २०
उ० ५ सूत्र-व्याख्याने ।

(संपूर्णसूत्रपाठस्त्वेवम्)—

जे भिक्खू बहुसोमासियं परिहारद्वारां परिसेवित्ता आ-
लोएज्जा अपलिउंचियं आलोएमाणस्स मासियं पलि-
उंचियं आलोएमाणस्स दोमासियं ॥ ६ ॥ जे भिक्खू
बहुसोवि दोमासियं परिहारद्वारां परिसेवित्ता आलो-
एज्जा अपलिउंचियं आलोएमाणस्स दोमासिअं पलि-
उंचिअं आलोएमाणस्स तिमासियं ॥ ७ ॥ जे भिक्खू
बहुसो तिमासिअं परिहारद्वारां परिसेवित्ता आलोएज्जा
अपलिउंचिअं आलोएमाणस्स तिमासियं पलिउंचियं
आलोएमाणस्स चाउम्मासियं ॥ ८ ॥ जे भिक्खू बहु-
सोवि चाउम्मासियं परिहारद्वारां परिसेवित्ता आलो-
एज्जा अपलिउंचियं आलोएमाणस्स चाउम्मासियं प-
लिउंचियं आलोएमाणस्स पंचमासियं ॥ ९ ॥ जे भिक्खू
बहुसोवि पंचमासियं परिहारद्वारां परिसेवित्ता आलो-

इजा अपलिउंचियं आलोएमाणस्स पंचमासियं पलि-
उंचियं आलोएमाणस्स छम्मासियं तेषां परं पलिउंचियं
वा अपलिउंचियं वा आलोएमाणस्स ते चैव छम्मासा
॥ १० ॥ नि० चू० २० उ० ।

निर्लीहस्स पच्छिमे उदेसगे निदिहमेवा सुत्ता. सव्वे तीसं
सुत्ता. तस्य आचलिसुत्ता जे दस निसिं चउरा सुसंखेव
भणित्त, इमे अन्धतां छु जाणियव्वा. तं जहा-सातिरेगसुत्तं
१. बहुससातिरेगसुत्तं २. सातिरेगसंजोगसुत्तं ३. बहु-
ससातिरेगसंजोगसुत्तं ४. खवमे सगतस्स सातिरेगस्स
य संजोगसुत्तं ५. दसमं बहुसस्स बहुससातिरेगस्स संजोगे
सुत्तं ६. एवं एतेहु दससु आचलिसुत्तेहु सणिएसु एते
णव विदिहणा दस आलोयणासुत्ता भाणियव्वा । नि०
चू० २० उ० ।

‘इमे अत्थ’ ति-अर्थो-व्याख्यानं-भाष्यादिकं तस्मात् पद-
चोदव्यानि. “तं जहे” त्यादि, “जे भिक्खु मासाइरेग-
दोमासियमि” (१) त्यादि, सातिरेकसंयोगसूत्रम्-“जे
भिक्खु बहुसोसातिरेगमासियं, बहुसोसाइरेगदोमासियं
(२) च” इत्यादि. बहुससातिरेकसंयोगसूत्रम्, “जे
भिक्खु मासियं सातिरेकमासियं (३)” । “जे भिक्खु दु-
मासियं सातिरेकदुमासियं च (४)” त्यादि, सकलस्य
सातिरेकस्य च संयोगसूत्रम्, “जे भिक्खु बहुसो मा-
सियं बहुसो सातिरेकमासियं च” (५) । “जे भिक्खु
बहुसो दुमासियं, बहुसो सातिरेकदुमासियं च” (६)
त्यादि. बहुससातिरेकस्स य संजोगसुत्तं इत्येवमपत्ति-
मूत्राणि दश कथितानि. नि० चू० २० उ० ।

आप (व) य-आपद्-त्रि० । आपदं ददातीत्यापदः । रे-
गादिके, पुरुषादिके च । अतु० ।

आप (पि) लव-आप्तव-पुं० । आ-प्-लव-भावे । पत्ते-
अप् । स्नाने, जलानां सर्वतः समुच्छलने, लुण्ठ-आसवनं
नैव । न० । वाच० । लात् ॥ ८ । २ । १०६ ॥ इति हैम-
प्राकृतसूत्रेण लकारात् पूर्व इकारः । प्र० ।

आप (य) श्रीरश्मयवर्कखचिया-आत्मशरीरानवका-
ङ्क्षाप्रत्यया-स्त्री० । अवकाङ्क्षाप्रत्ययक्रियाभेदे, स्था० । त-
न्नामशरीरानवकाङ्क्षाप्रत्यया सह स्वशरीरक्षतिकारिक-
मार्गाणि कुर्वतः क्रिया भवति । स्था० २ डा० १ उ० ६०
सूत्रटी० ।

आपहृन्नि-आधूणित-त्रि० । ‘आधूमिय’ शब्दायें,
. प्रा० ४ पद ।

आपा (वा) य (य)-आपाक-पुं० । समन्तपरिवेष्टय
पच्यतेऽत्र आ-पच् । आधारे घञ् । कुम्भकारस्य सूत्रमय-
पात्रपचनस्थाने, वाच० । तथा च-“कुम्भकाराऽऽवापइ वा
कवेल्लुयऽऽवापइ वा इहाऽऽवापइ वा” (सूत्र-५६७+) ।
कुम्भकारस्यपात्रांको-भाण्डपचनस्थानम्, कवेल्लुकानि प्र-
तीतानि तेषामापाकः प्रतीत एव । स्था० ८ डा० ३ उ० ।
आवे घञ् । ईपत्पाके, सम्यक् पाके, पुटपाके च । वाच० ।

आवाड-आवाड-पुं० । स्वनामख्यात् चिलातजातौ, “उ-
६६

सरदुभरदे वासे बहवे आवाडा णाम चिलाता परिवसंति
त्ति” । आ० चू० १ अ० । #

आपा (वा) य-आपात-पुं० । दृष्टात्-अविवेकात् कारणा-
न्तरसाचिव्याभावेऽपि आगत्य पातः । अनाकिंतागमनं,
“गरुडापातविश्लिष्ट-मेघनादास्त्रबन्धनः” गृधुः “तदा-
पातभयात् पथि” कुमा० । आपतत्यत्राधारे घञ् । उपक्रमे,
“आपातरस्या विषयाः पर्यन्तपरितापिनः” किरा०
“आपातरस्याः-तत्कालरमणीयाः” मल्लि० । उपक्रमे च
“मध्वापात इति मनुः । मध्वापातो मधुरोपक्रमः”
कुल्लू । वाच० । “आपातभङ्गे” (सूत्र-२५५ x) ।
आपतनमापातः । प्रथममीलके, । स्था० ४ डा० १ उ० ।
तत्प्रथमतया संसर्गे, भ० ।

तस्स भोयणस्स आवाए भइए भवइ तत्रो पच्छा परि-
णममाणो परिणममाणो दुरुवत्ताए दुग्गंधत्ताए जहा मह-
स्सवए ० जाव भुजो भुजो परिणमइ । (सूत्र-३०६+)

आपातः-तत्प्रथमतया संसर्गः । भ० ७ श० १० उ० ।
आभिमुख्येन समवाये, “आचायं सव्वद्ववाणं” ॥२६३५॥
सर्वेषामपि जीवादिद्रव्याणामापाते-आभिमुख्येन समवाये
निष्पद्यते इति शेषः । विशेष० । अभ्यागमे, “अणावाय-
मसंलोप” (२६६ x) । न आपातः-अभ्यागमः, स्व-
पक्षपरपक्षयोर्यस्मिन् स्थण्डिले तदनापातः । ओच० । वृ० ।
“तथाऽऽवायं दुविहं” (२६७+) । तत्र-आपातं-स्थण्डिलं
द्विविधम्-द्विप्रकारम् । ओच० । वृ० । (अस्य बहुभेदाः
‘शण्डिल’ शब्दे चतुर्थभागे वक्ष्यते) “अणावायमसंलोप
चिद्विजा” (सूत्र-२६५+) । अनापाते-विजने, असंलोके च
सन्तिष्ठत् । आचा० २ धु० १ चू० १ अ० २ उ० । प्राप्ता,
आपातः-विषयप्राप्तिः । आ० चू० १ अ० ।

आपाद-पुं० । आ-पद-घञ् । फललाभे, आगतौ च । पाद-
पर्यन्तम् । अव्य० । पादपर्यन्ते, अव्य० । वाच० ।

आपा (वा) यमइय-आपातभद्रक-पुं० । आपातनमापातः-
प्रथममीलकस्तत्र भद्रको-भद्रकारी दर्शनाऽऽलापादिना सु-
चकरत्वादापातभद्रकः । प्रथममीलके दर्शनाऽऽलापादिना
सुचकरे, स्था० । “आवायमइय णाममेगे, णो संवासमइय
(सूत्र-२५५ x) । स्था० ४ डा० १ उ० ।

आपायावच-आप्राजापत्य-न० । अहोरात्रभावे एकोनविंश-
तितमे स्वनामख्याते मुहूर्त्ते, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

आपुच्छणा-आप्रच्छना-स्त्री० । आपृच्छायाः करणमाप्र-
च्छना । पञ्चा० १२ विव० २६ गाथाटी० । प्रअकरणे, पञ्चा०
१२ विव० २ गाथाटी० । भ० । “आपुच्छणा उवाइयं दोहला”
(सूत्र-२६५+) ‘आपुच्छण’ ति-भर्तुरापृच्छा-“इच्छामि णं
तुज्जेहि अहमणुजाया” इत्यादिका । विपा० ८ अ० ।
आ-मर्ष्याइया तथाविधविनयलक्षणया, अभिविधिना वा
सर्वप्रयोजनाभिव्याप्तिलक्षणेन प्रच्छनं गुरोः प्रश्नकरणमा-
प्रच्छना । पञ्चा० १२ विव० २ गाथाटी० । सामाचारीभेदे,
प्रथ० १०१ द्वार ७६८ गाथाटी० । सा च कर्तुमभीष्टं कार्यं प्र-
वर्तमानेन गुरोः कार्य-भगवन् ! अहमिदं करोमीति । प्रव०

१०१ द्वार ७७३ गाथाटी० आ० चू० जीत० ग० । अनु० ।
 “आपुच्छा” ध० ३ अधि० । अयं भावः—यत्कार्यं साक्षा-
 दाप्रवृत्तं शक्यते विशेषप्रयोजनं च तत्र साक्षादापुच्छा, यत्तु
 मुहुर्मुहुः सम्भावितया प्रवृत्तमशक्यं तत्रापि बहुबलसंदेश-
 ननापुच्छाऽऽवश्यकीति । ध० ३ अधि० । “आपुच्छणा
 य तस्या” । (२५) । तृतीया आपुच्छना यतो हि श्वासो-
 च्छासादिकं त्यक्त्वा अपरं सर्वं कार्यं गुरोः पृच्छां विना न
 कार्यम् तस्मादेया आप्रच्छना । उक्तं २६ अ० । “आपु-
 च्छणा सयंकरणे” (५+) । स्वयम् आत्मना कार्याणां करणे
 गुरोः आप्रच्छना कर्तव्या, न च गुरौ सति स्वबुद्धयैव
 गुरुम् अनापुच्छ्य कार्यं कर्तव्यमिति भावः । उक्तं २६
 अ० आङ्गि-सकलकृत्याभिव्याप्त्या प्रच्छना, प्रच्छना-इद-
 महे कुर्यां न वे त्वंरूपा तां स्वयमिन्यात्मनः करणं कस्य-
 चिद्विवाक्षितकार्यस्य निवर्तनं स्वयंकरणम् । तस्मिन्, उक्तं
 पाई० २६ अ० । उच्छ्वासनिःश्वासौ विहाय सर्वका-
 र्येष्वपि स्वसंवन्धिषु गुरुवः पृष्ठव्याः, अतः सर्वविषयमपि
 प्रथमतः प्रच्छनमापुच्छत्युच्यते । तथा च निर्युक्तिकृता
 सामान्येनैवाभिहितम्—“आपुच्छणा उ कजे” ति । उक्तं
 २६ अ० । आ० म० ।

तथा च—

आपुच्छणा उ कजे, गुरुणो गुरुमम्मयस्स वा णियमा ।

एवं खु तयं सेयं, जायति सति णिजराहेऊ ॥ २६ ॥

व्याख्या—आपुच्छायाः करणम् आपुच्छना, तुशब्दः पुनरर्थः,
 तत आपुच्छना पुनः कार्ये-ज्ञानादिसाधने प्रयोजनं सति
 कार्येति शेषः, कस्येत्याह—गुरो रन्नाधिकस्य, तत्संमतस्य
 वा गुरुबहुमतस्य वा स्थविरादः वाशब्दो विकल्पाधो, नि-
 यमात्—अवश्यभावेन, अथ कस्मादेया विधेयतयाह—एवं ‘खु’
 एवमेव; गुर्वाद्यापुच्छापूर्वकमित्यर्थः, तत्कार्यं श्रेयोऽतिशयेन
 प्रशस्यं जायते—भवति सकृत्सदा निर्जराहेतुकर्मक्षयका-
 रणमिति कृत्वेति गाथार्थः ।

अथ कथमापुच्छाविषयभूतं कार्यं श्रेयः स्यादित्यत आह—

सो विहिना या तस्सा—हणम्मि तज्जाणा सुणायंति ।

सन्नाणा पडिवत्ती, सुहभावो मंगलं तत्थ ॥ २७ ॥

व्याख्या—‘सो’ ति-यः—आपुच्छयने स गुरुः गुर्वनुमते
 वा, विधिज्ञाता चिकीर्षितकार्यस्य वस्त्रधावनदेर्विधानस्य
 वेदिता भवति, गीतार्थत्वात् । ततश्च तत्साधने अहमिदं
 कार्यं करोमीत्येवंविधिज्ञातृगुरुनिवेदने, अथ वा—विधि-
 प्रतिपादने सति स हि पृच्छ्यमानो विधिज्ञत्वाच्चिकीर्षि-
 तकार्यविधिं साधयति, यथा—“अच्छोडपिट्टणासु य न
 ध्रुवे धोए पयावणं न करे” इत्यादि ‘तज्जाण’ ति-वि-
 धिज्ञानं पृच्छकस्य भवति, ततश्च—‘सुनायं’ ति—“अहो
 गुरुणा जिनेन वा सुण्डु ज्ञातं सकलसत्त्वानुपघातकत्वेन
 मुमुक्षोश्चोपग्राहकत्वेन निपुणमिदं दृष्टं, नैवं दर्शनान्तरी-
 यैरिति” एवं विधात् स्वज्ञानात्—स्वगतसद्वोधात् स-
 काशात् प्रतिपत्तिगुरुरेव जिन एवाप्त इत्येवंभूना रुचि-
 भवति, सा च शुभभावः—प्रशस्ताध्यवसायो वर्तते, स च
 मङ्गलं—विघ्नविघातकं वस्तु तत्र कार्यं प्रवर्तमानस्येति-
 शेषः । अथ वा—स गुरुः विधिज्ञाता-उपायज्ञः तत्साधने-वि-

कीर्षितकार्यनिष्पादने ततश्च तज्ज्ञानात् गुरोः सकाशम्
 यत् ज्ञानं तस्मात् सुज्ञानं कार्यं भवति सुज्ञानाच्च प्रति-
 पत्तिः—सम्यक् क्रियाभ्युपगमः सा च शुभो भावः शेषं तथैव
 इति गाथार्थः । पञ्चा० १२ विव० ।

आपुच्छा—आपुच्छा—स्त्री० । आ—पृच्छ—अङ् । आलापे, जि-
 ज्ञासायाम्, आभाषणे—गतागतकाले, शुभे, प्रश्ने, आनन्दने
 च । वाच० । “आपुच्छणा य कजे” (६६७५) आपुच्छ-
 नमापुच्छा । समाचारीभेदे, सा च कर्तुमभीष्टे कार्ये प्रव-
 र्तमानेन गुरोः कार्य्या—अहमिदं करोमीति । आ० म० १ अ०
 (एतद्व्यवृत्तव्यता ‘आपुच्छणा’ शब्देऽनुपदमेव गता) ।

आपुच्छणिज—आप्रच्छनीय—त्रि० । पृष्ठ्ये, भ० १८ शं० २
 उ० ६१७ सूत्र । सकृत्पृष्ठ्ये, “आपुच्छणिज्जे” (सूत्र-७५)
 आप्रच्छनीयः—सकृद् पृष्ठ्यः । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

आपुच्छिता—आपृच्छ्य—अव्य० । आ—पृच्छ ल्यप् । जिज्ञा-
 सित्वेत्यर्थे, वाच० । “आपुच्छिता ण ङंति सट्ठाणे” (४४६+) ।
 आपृच्छ्य—प्रआहंत्वाद् ; गुरुमिति गम्यते इति । पं० व० २
 द्वार ।

आपूरिय—आपूरिक—त्रि० । कर्मजबुद्धेर्दशमे उदाहरणभेदे
 अपूपकर्त्तरि, स चामित्वाप्यपूपानां दलस्य मानं जानाति
 “पूयइ” १० (सूत्र-६८५) न० ।

आपूरिय—आपूरित—न० । आ—पूर—कृ—यस्यापूरणं कृतम् ।
 तस्मिन्, “पहयदेवदुहुहिनिनायाऽऽपूरियदिसामंडलं” ति
 आ० म० १ अ० ३४३ गाथाटी० । अभिव्याप्ते च । वाच० ।
 “आपूरियं” (२५१+) । ‘आपूरियं’ ति—आपूरितं—संव्याप्तं
 भूतं वासितमित्यर्थः । विशेष० ।

आपूरिमाण—आपूरयत्—त्रि० । आपूरणं कुर्वति, “सहेणं त-
 प्पपसे सव्वओ समंता आपूरेमाणे” (सूत्र x) । शब्देन
 तान् प्रत्यासन्नान् सर्वतो—दिक्षु, समन्ततो—विदिक्षु आपूरय-
 ति शत्रन्तस्य साविदं रूपम् । रा० । जी० ।

आपूर्यमाण—त्रि० । आ—पूर—कर्मणि शानच् । सम्यक्
 पूर्यमाणे, वाच० । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ११ सूत्रटी० ।
 समन्तात्प्रसृते, “आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं, समुद्रमापः
 प्रविशन्ति यद्वत्” गीता० । आधारं शानच् । सूर्यकिरणैः
 पूर्यमाणचन्द्रस्याधारं पक्षे, वाच० ।

आफोडिय—आस्फोटित—त्रि० । करास्फोट, प्रश्न० । “आफो-
 डियसीहनाया” (सूत्र-११५) । आस्फोटितं—करास्फोट-
 पम् । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

आववहुल—आपवहुल—न० । रत्नप्रभायाः पृथिव्या अपवहुले
 काण्डे, स० ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए आप(व)वहुले
 कण्डे केवतियं वाहल्लेणं पप्पते, गोयमा ! असीतिजोयं-
 णसहस्साइं वाहल्लेणं पप्पते । (सूत्र-७२) । जी० ३
 प्रति० १ उ० ।

आवाह—आवाध—न० । आ—वाध—भावे अ । पीडायाम्,
 तापत्रयं क्लेशं च । वाच० । मानसपीडायाम्, “आवाहे च

भये वा" (५६६५)। आवाचं नाम-माननी पीडा । वृ० १ उ० ३ प्र० । स्त्रीत्ये टाप् । तत्र मनःशरीराऽऽवाचकराणि शल्या-
नि । सुश्रु० । नास्ति वाचा दन्त्य । पीडाशून्ये, त्रि० । वाच० ।
आभंकर-आभङ्कर-पुं० । स्वनामख्याते महाभेदे, सू० प्र०
२० पाठ० ७ गाथा १०७ सूत्र । कल० । चं० प्र० ।

दो आभंकरा । (सूत्र-६० +)

न्या० २ डा० ३ उ० । स्वनामख्याते विमानभेदे च । स०
३ नम० ३ सूत्र ।

आभरण-आभरण-न० । आ-भृ कर्मणि ल्युट् । भूषणे,
न्या० २ डा० ३ उ० । सू० प्र० । आ० म० । औ० । ' ललि-
यक्याऽऽभरणे ' (सूत्र- +) । ललितानि-शोभमानानि
कृतानि न्यस्तान्याभरणानि-सारभूषणानि यस्य स तथा ।
नं० । " आभरणभूषणचिराद्वयमनुवर्गं " (सूत्र +) ।
आभरणानि-अङ्गपारधेयानि प्रवेयककङ्कणादीनि । कल०
१ अभि० २ जण । " आभरणं हि विभूषिष्यो " ॥ ६ ॥
आभरणैः—कुण्डलमुकुटहारादिभिः । उक्त० २२ अ० । " धे-
नूणाऽऽभरणानि " (७२ +) । आभरणानि-वस्त्राणि । व्य०
४ उ० । " पाण्डवानां सभामध्ये, दुर्योधन उपागमः । तस्मै
गात्रं हिरण्यं च, सर्वाण्याभरणानि च " । १ । वाच० । आ-
भरणप्रधानं च । " आभरणाणि वा " (सूत्र० १४५ +) ।
आभरणानि-आभरणप्रधानानि । आचा० २ ध्रु० १ चू० ५
अ० १ उ० । भाव ल्युट् । सम्पत्क पापणे च । वाच० ।

आभरणचित्त-आभरणचित्र-त्रि० । आभरणैश्चित्राणि—
चित्राख्याभरणचित्राणि । आभरणैर्विचित्रे, जी० ३ प्रति०
२ उ० १४७ सूत्र ।

आभरणजहङ्गाणविविहपरिहाण-आभरणयथास्थानवि-
विधपरिधान-न० । आभरणानां यथास्थानं विविधरूपेण
पारिधानलक्षणे द्वापष्टितमे कलाभेदे, कल० १ अ० ७
जण २११ सूत्र ।

आभरणपिय-आभरणप्रिय-पुं० । पुरुषभेदे, वृ० ।

आभरणपि जाणसु, अलंकरिते उ केशमादीणि । ४२५५ ।

केशादीनि मात्यादिभिरलङ्कारैरलङ्कृतः पुरुषान् आभ-
रणप्रियान् जानाहि । वृ० १ उ० ३ प्र० ।

आभरणविचित-आभरणविचित्र-त्रि० । आभरणविभूषिते,
आचा० । " आभरणविचितानि वा " (सूत्र-१४५५) । आभ-
रणविचित्राणि-गिरिविडकादिविभूषितानि । आचा० २
ध्रु० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

आभरणविधि आभरणविधि-पुं० । आभरणं—कटकादि
तस्य विधिः—भेदाः आभरणविधिः । आभरणप्रकारेषु, वृ०
१ उ० ३ प्र० ३२६ गाथा । कलाभेदे, नि० चू० ६ उ० ६४
गाथा । स० । ज्ञा० । जं० । " आभरणविधिपरिमाणं क-
देह " उपा० १ अ० । (सूत्रम्—' आणंद ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे गतम्)

आभरणविभूषिय-आभरणविभूषित-त्रि० । आभरणालं-

कृते, " आभरणविभूषियाणि वा " (सूत्र-१४५ +) ।
आचा० २ ध्रु० ५ अ० १ उ० ।

आभव-आभव-अव्य० । आजन्मेत्यर्थे, आसंसारमित्यर्थे,
च । " तव्ययणसेवणा आभवमखंडा " ॥ ३४ ॥ तद्वचन-
सेवना—गुरुवचनसेवा, आभवम्-आसंसारम् । पञ्चा० ४
विव० । आभवमखण्डा-आजन्म, आसंसारं वा सम्पूर्णा ।
ल० । " विसृज्यमाणे आभवं भावकिरियमारहेह " (सूत्र-
४५) । आभवम्-आजन्म, आसंसारं वा भावकिर्यं निर्वा-
णसाधकमाराधयति । पं० सू० ।

आभवताहिगार-आभवदधिकार-पुं० । व्यवहारभेदे, पं०
भा० । " व्यवहारो हाइ दुविहो, पच्छिन्ने आभवते य " पं०
भा० १ कल० । व्यवहर्तव्यभेदे च । व्य० । " आभवते य
पच्छिन्ने, व्यवहारिव्यं समासतो दुविहं " ॥ ५६ + ॥ व्य०
१० उ० । (आभवद्व्यवहारः क्षत्रत्रिपयः उचसंपया ' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) आभवद्व्यवहाराधिकारे, व्य० ।

आभवताहिगारे उ, वदंते तत्पसंगया ।

आभवता इमे अष्टे, सुहसीलादि आहिआ ॥ ४३७ ॥

आभवदधिकारे वर्तमाने तत्प्रसङ्गाद्-आभवदधिकारप्र-
सङ्गादिमे-वक्ष्यमाणा अन्ये आभवन्तः—सुखशीलादयस्तु
सुखशीलादिप्रयुक्ता आख्याताः । व्य० ४ उ० ।

आभव-आभाव-धि० । समंताद्भवितुं योग्ये, व्य० । एते
ते-अनन्तरादिताः चिह्नं विमार्गयन्तः सन्तः अभिधारयन्तं
यान्ति-अभिधारयत आभाष्या भवन्ति, शेषेषु पुनरभि-
धारयत्सु आचार्यः-श्रुतगुरुस्वामी भवति । शेषा अन-
भिधारयन्तः श्रुतगुरोराभाष्या भवन्ति इत्यर्थः । उक्तं च-
" जइ ते अभिधारंती, पडिच्छंते पडिच्छगस्सेव । अह
नो अभिधारंती, सुयगुरुणो तो उ आभव्या " ॥ १ ॥
व्य० ४ उ० । (अस्य बहुवचन्यता ' चरियापविट् ' शब्दे
तृतीयभागे ११६४ पृष्ठे वक्ष्यते)

आभा-आभा-स्त्री० । आ-भा-अङ् । प्रभायाम्, प्रश्न० ४
आश्र० द्वार १५ सूत्रटी० दीप्तौ, वाच० । छायायाम्, जी० ३
प्रति० १ उ० २१४-सूत्र । शोभायाम्, कान्तौ, उपमाने, वाच० ।

आभास-आभास-पुं० । आभासते आ-भास अच् । उपा-
धितुल्यतया भासमाने प्रतिविम्बे, दुष्टहेत्वादौ, वाच० ।
" प्रमाणस्य स्वरूपादि चतुष्टयाद्विपरीनं तदाभासम् " इति
॥२३॥ (रत्ना०) तद्ददाभासनं इति । रत्ना० ६ परि० (अस्य सूत्र-
स्यार्थः ' प्रमाणाभास ' शब्दे पञ्चमभागे विस्तरतो वक्ष्यते)
(हेत्वाभासाश्च पञ्चधा) भाषा० " सव्यभिचारविरुद्ध-
प्रकरणमसाध्यसमानांतकाला हेत्वाभासाः " गौतमसूत्र० ।
पक्षसत्त्वसपक्षसत्त्वविपक्षासत्त्वावाधितत्वासत्प्रतिपक्षत्वोप-
पन्नो हेतुर्मग्नः स इवाभासत इति हेत्वाभासस्तेन तद्वि-
ज्ज्ञत्वं सति तद्धर्मवत्त्वम् पञ्चरूपोपपन्नत्वाभावे सति तद्वि-
पक्षाभासमानत्वं हेत्वाभासत्वमिति फलितार्थः " हेत्वाभा-
साश्च यथाकृतः " गौ० सूत्र० । एवं प्रमाणाभासो युक्त्या-
भास आगमाभास इत्याद्यावपि प्रामाण्याद्यभाववत्त्वे सति
प्रमाणादिरूपेणाभासमानत्वमर्थः । " एवं बहवां विप्रतिपक्षा

युक्तिवाक्यतदाभाससमाश्रयाः सन्तः” ॥ शा० भा० ॥ तथा च यद्वाचकपदोत्तरमाभासशब्दः प्रयुज्यते तस्य तुष्टत्वं तेन गम्यते । रसाऽऽभासादावपि तिर्यग्योन्यादिगतत्वेन परनायकगतत्वेन च दुष्टत्वाद्भासाऽऽभासत्वम् । पुनरुक्तवदाभासादौ च न दुष्टत्वम्, किन्तु-पुनरुक्तभिन्नत्वेनाऽऽभासमानत्वात् वस्तुतोऽपुनरुक्तत्वमेव गम्यते इत्येव तत्र विशेषः । “ रस्यत इति रस इति व्युत्पत्तिदर्शनात् भावतदाभासादयोऽपि गृह्यन्ते” ॥ सा० द० ॥ तत्र रसाऽऽभासः “ मधुर्द्विरफः कुसुमैकपात्रे ” इत्यादि । “ अत्र हि सम्भोगशृङ्गारस्य तिर्यग्विषयत्वाद्भासाऽऽभासत्वम् ” । सा० द० । “ आपाततो यदर्थस्य पुनरुक्तावभासमानम् । पुनरुक्तवदाभासः ” ॥ सा० द० ॥ भावे घञ् । ३ तुल्यप्रकाशे, आभास्यते-ऽनेन आ-भास-णिव् करणे अच् । ग्रन्थावतारणार्थं ग्रन्थ-भिप्रायवर्णने व्याख्यानानांशभेदे च । वाच० । (प्रत्यक्षाऽऽभासं ‘ पञ्चसूत्राऽऽभास ’ शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते) (प्रत्यभिज्ञाऽऽभासम् ‘ पञ्चभिज्ञाऽऽभास ’ शब्दे पञ्चमभागे दर्शयिष्यामि) (तर्काभासम् ‘ तर्काऽऽभास ’ शब्दे चतुर्थभागे दर्शयिष्यामि) (पक्षाऽऽभासम् ‘ पक्षऽऽभास ’ शब्दे पञ्चमभागे निरूपयिष्यामि । अस्य बहवः प्रकारास्तान् तत्रैव दर्शयिष्यामि) (द्वेत्वाऽऽभासस्वरूपं तद्वेदाश्च ‘ हेउआभास ’ शब्दे सप्तमे भागे द्रष्टव्याः) (द्वष्टान्ताऽऽभासाः ‘ दिष्टान्ताऽऽभास ’ शब्दे चतुर्थे भागे विस्तरतो विलोकनीयाः) (उपनयाऽऽभासस्वरूपम् ‘ उवणयाऽऽभास ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे द्रष्टव्यम्) (निगमनाऽऽभासः ‘ णिगमण ’ शब्दे चतुर्थभागे दर्शयिष्यामः) (आगमाऽऽभासः ‘ आगमाऽऽ-शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शितः)

संप्रति संख्याऽऽभासमाख्यान्ति—

प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणमित्यादिसंख्यानं तस्य संख्याऽऽभासमिति ॥ ८५ ॥

प्रत्यक्षपरोक्षभेदाद्धि प्रमाणस्य द्वैविध्यमुक्तम् ; तद्वैपरीत्येन प्रत्यक्षमेव, प्रत्यक्षानुमानं एव, प्रत्यक्षानुमानागमा एव प्रमाणमित्यादिकं चार्वाकचैशेषिकसौगतसंख्यादितीर्था-न्तरीयाणां संख्यानं, तस्य प्रमाणस्य संख्याऽऽभासम् । प्रमाणसंख्याभ्युपगमश्च परेषामितोऽवसेयः—

“ चार्वाकोऽध्यक्षमेकं सुगतकणभुजौ सानुमानं सशब्दं, तद्वैतं पारमर्षः सहितमुपमया तत् त्रयं चाऽक्षपादः । अर्थाऽऽपस्या प्रभाकृद्वदति च निखिलं मन्यते भट्ट पतत्, साभावं द्वे प्रमाणे जिनपतिसमये स्पष्टतोऽस्पष्टतश्च ॥१॥ ”

अथ विषयाऽऽभासं प्रकाशयन्ति—

सामान्यमेव, विशेष एव, तद् द्वयं वा स्वतन्त्रमित्यादिस्तस्य विषयाऽऽभासः इति ॥ ८६ ॥

सामान्यमात्रं सत्ताद्वैतवादिनो, विशेषमात्रं सौगतस्य, तदुभयं च स्वतन्त्रं नैयायिकादिरित्यादिरेकान्तस्तस्य प्रमाणस्य विषयाऽऽभासः । आदिशब्दाक्षित्यमेवाऽनित्यमेव तद्द्वयं वा परस्परनिरपेक्षमित्याद्येकान्तपरिग्रहः ।

अथ फलाऽऽभासमाह—

अभिन्नमेव भिन्नमेव वा प्रमाणात्फलं तस्य तदाभास-मिति ॥ ८७ ॥

अभिन्नमेव प्रमाणात्फलं यौद्धानां, भिन्नमेव नैयायिकादीनां, तस्य प्रमाणस्य तदाभासं फलाऽऽभासं; यथा फलस्य भेदाभेदैकान्तावकान्तावेव तथा सूत्रत एव प्रागुपपादित-मिति । रत्ना० ६ परि० । (नयाऽऽभासस्वरूपभेदा बहवः, ते च ‘ णयाऽऽभास ’ शब्दे चतुर्थभागे दर्शयिष्यन्ते)

आभासिय-आभाषिक-पुं० । स्लेच्छजातिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । प्रश्न० ।

आभाषित-त्रि० । परस्परकथिते, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ३ अ० । आभासिय-आभाषि (सि) क-पुं० । आभाषि (सि) कद्वी-पञ्च मनुष्ये, जी० ३ प्रति० ३ अधि० १ उ० । स्था० । अन्तरद्वीपिकमनुष्यस्त्रीभेदे च । टाप् । जी० २ प्रति० ।

आभासियदीव-आभाषि (सि) कद्वीप-पुं० । अन्तरद्वीपभेदे, प्रज्ञा० । स च हिमवतः पर्वतस्य पर्यन्तादारभ्य दक्षिणपूर्व-स्यां दिशि त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य द्वितीयदंष्ट्राया उपरि एकाकद्वीपप्रमाण आभासिकनामा द्वीपा वर्तते । प्रज्ञा० १ पद । कर्म० । स्था० । नं० ।

कहि णं भंते ! दाहिणिज्जाणं आभासियमणुयाणं आभासियदीवे नामं दीवे पस्सते ? । सूत्र (१११×) जी० ३ प्रति० ३ अधि० १ उ० । (‘ अंतरदीव ’ शब्दे प्रथमभागे ६५ पृष्ठे संपूर्णं सूत्रं गतम् ।)

आभासी-आभाषी-स्त्री० । आभाषि (सि) कद्वीपजे, मनुष्यस्त्रीभेदे, जी० ३ प्रति० ३ अधि० १ उ० ११२ सूत्र ।

आभिओग-आभियोग्य-पुं० । आ-समन्ताद् युज्यन्ते-प्रेष्यकर्मणि व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्याः । ध० ३ अधि० ८१ श्लोक । आभियोगं-व्यापारणमर्हन्तीत्याभियोग्याः । स्था० ४ डा० ४ उ० । आ-समन्ताद् आभिमुख्येन युज्यन्ते-प्रेष्यकर्मसु व्यापार्यन्त इत्याभियोग्या आभियोगिकाः । रा० । किंकरे, किंकरस्थानीये देवविशेषे च । स्था० ४ डा० ४ उ० । रा० । “ आभियोगाणं देवाणं अतिप एयमद्वं सोच्चा ” (सूत्र— +) रा० । अभिमुखं कर्मणि युज्यते-व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्यस्तस्य भावः कर्म वा आभियोग्यम् । “ व्यञ्जनात् पञ्चमान्तस्थायाः सरूपे वा ” ॥ १ । ३ । ४७ ॥ इत्येककारस्य लोपः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० १४७ सूत्रटी० । आभियोग आज्ञाप्रदानलक्षणोऽस्यास्तीत्याभियोगी तद्भावः आभियोग्यम् । दश० ६ अ० २ उ० । कर्मकरभावे, दश० ६ अ० २ उ० १० गाथा । कर्मकरकर्मणि च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० १४७ सूत्रटी० । ‘ आभिओगमुचद्विया ’ । आभियोग्यं कर्मकरभावमित्यर्थः, उपस्थिताः-प्राप्ताः । दश० ६ अ० २ उ० ५ गाथाटी० ।

आभियोगता-आभियोग्यता-स्त्री० । आभियोगं-व्यापारणमर्हन्तीत्याभियोग्याः-किंकरदेवविशेषास्तद्भावस्तत्ता । किंकरस्थानीयदेवविशेषत्वे, स्था० ।

नन्वारणं दर्शिनं यथा—

चउहिं ठाणेहिं जीवा आभिओगताए कम्मं पगरेति ।
नं जहा-अणुकोमेणं, परपरिवाएणं, भूइकम्मणं को-
उककरेणं । (सूत्र-३४५ +)

आभियोगं-व्यापारणमहेन्तीत्याभियोग्याः-किंरदेवविशेष-
पान्द्रावस्तना नन्यै नया चेति आत्मोक्त्येण-आत्मगुणा-
भिमानेन, परपरिवादेन-परदोषपरिकीर्तनेन, भूतिकर्मणा-
ज्वरिणादीनां भूत्यादिभि रक्षादिकरणेन, कौतुककरणेन-सौ-
भाग्यादिनिमित्तैः परस्तेनकादिकरणेनेति, इयमप्येवम-
न्यग्र-“ कोउयभूइकम्म, पणिणपसिणे निमित्तमाजीवी ।
एहिंससायगरुओ, अभिओगं भावणं कुणइ ” ॥ १ ॥
एति । द्या० ४ डा० ४ उ० ।

आभिओगपणत्ति-आभियोगप्रज्ञप्ति-स्त्री० । विद्याधरसम्य-
न्धिनि विद्याभेदे, “ संकामणि(अ)आभिओगपणत्तिगम-
णीधमणीसु य वहुसु विज्ञाहरीसु विज्ञासु विस्सुयजसे ”
(सूत्र-१२२) । द्या० १ ध्रु० १६ अ० ।

आभियोगि (न्)-आभियोगिन्-पुं० । अभियोग-आदा-
प्रदानलक्षणोऽस्यास्तीत्याभियोगी । कर्मकरे, दश० ६ अ० ।

आभिओगिय-आभियोगिक-पुं० । आभिमुख्येन योजनम्-
अभियोगः प्रेत्यकमसु व्यापार्यमाणत्वम् । अभियोगेन
जीवन्तीत्याभियोगिकाः, “ जेतनादेजीवति ” । इकण-
प्रत्ययः । कर्मकरे, रा० । “ आभिओगिणहिं ” (सूत्र-
१४ +) । आभियोगः-पारवश्यं प्रयोजनं येषां ते आ-
भियोगिकाः । विपा० १ ध्रु० २ अ० । अभियोगः प्र-
योजनमस्येत्याभियोगिकम् । परतन्त्रताफले कर्मणि, प-
ञ्चा० १२ विव० ७ गाथा । विद्यामन्त्रादौ च । “ आभि-
ओगेहि य आभिओगिता ” (सूत्र-१४ x) । अभियोगश्च
इत्या । (स च ‘ अभिओग ’ शब्दे प्रथमभागे विस्तरनः
प्रतिपादितः) विपा० १ ध्रु० २ अ० । पराभिभवहेतौ, च-
र्णादिके च । “ आभिओगिण वा ” (सूत्र-६६ x) ।
‘ आभिओगिण ’ ति-पराभिभवहेतुरिति । द्या० १ ध्रु० १४
अ० । अभियोजनमभियोगः प्रेत्यकमसु व्यापार्यमाणत्व-
मिति भावः । अभियोगं नियुक्ता आभियोगिकाः । देव-
विशेषं, “ आभिओगिण देवे सहावेति, आभिओगिण देवे
सहावेत्ता एवं ब्रयासी ” (सूत्र-१४१ +) । आभियो-
गिकान् देवान् शब्दायन्ते-आकारयन्ति शब्दाययित्वा च
तानेवमेवादिपुः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० । रा० ।

आभिओगिय-आभियोगित-त्रि० । वशीकरणयन्त्रमन्त्रा-
मिसंस्कृते, आब० । “ आभिओगिण गहिय ” ॥ ७३ + ॥
आभियोगिते-वशीकरणाय मन्त्रामिसंस्कृते गृहीते सति ।
आब० ४ अ० ।

आभिओगियक्खय-आभियोगिकत्तय-पुं० । अभियोगः
प्रयोजनमस्येत्याभियोगिकम्-परतन्त्रताफलं कर्म तस्य
क्षयो-विनाश आभियोगिकक्षयः । परतन्त्रताफलकर्मणो
विनाशे, पञ्चा० ।

एवं आणाराहण-जोगाओ आभियोगियक्खओ ति
॥ ७ x ॥

एवम्-उक्तविषयेणच्छाकारप्रयोगविधिना आहाराधनयो-
गाद्-आप्तोपदेशपालनसम्यग्धात् : पराभियोगपरमार्थात्
अभियोगः प्रयोजनमस्येत्याभियोगिकं-परतन्त्रताफलं कर्म
तस्य क्षयो-विनाश आभियोगिकक्षयो भवति । पञ्चा०
१२ विव० ।

आभिओगियभावणा-आभियोगिकभावना-स्त्री० । आ-
समन्तात् युज्यन्ते-प्रेत्यकमणि व्यापार्यन्ते इत्याभियो-
ग्याः किंकरस्थानीया देवविशेषाः, तेषामियमाभियोगिकी ।
ध० ३ अधि० ८१ श्लोक । सैव भावना-आभियोगिक-
भावना । भावनाभेदे, ग० । (अस्याः भावनायाः स्वरूपं
‘ भावणा ’ शब्दे पञ्चमे भागे वक्ष्यते) ।

“ मंता जोगं काउं, भूइकम्मं च जे पउंजंति ।

सायरसइहिउं, अभिओगं भावणं कुणइ ॥ २ ॥ ”

(अस्या व्याख्या)-मन्त्राणामायोगो-व्यापारो मन्त्रयोगस्त-
म्, यदि वा-मन्त्राश्च योगश्च तथाविधद्रव्यसंयोगाः । सूत्र-
त्वान्मन्त्रयोगं तत् कृत्वा-विधाय, व्यापार्य वा, भूत्या-भस्म-
ना उपलक्षणत्वाभूदा सूत्रेण कर्मरक्षार्थं वसत्यादिपरिवेष्टनं
भूतिकर्मं चशब्दात्-कौतुकादि च यः प्रयुङ्क्ते किमर्थं सातं-
सुखं रसा माधुर्योदयः श्रद्धिः-उपकरणादिसंपत् एते हे-
तवो यस्मिन् प्रयोजने तत्सातरसिद्धिहेतुको भावः साताद्यर्थं
मन्त्रयोगादि प्रयुङ्क्ते एवमाभियोगी भावनां करोति, इह च
सातादिहेतोरभिधानं निस्पृहस्याऽपवादत एतत् प्रयोगः प्र-
त्युत गुणः इति व्यापनार्थम् । ग० २ अधि० ८२ गाथाटी० ।

(आभियोगिकीभावनाफलम्)-

एयाणि गारवऽट्टा, कुणमाणो आभिओगियं वंधइ ।

वीयं गारवरहिओ, कुव्वं आराहगतं च ॥ ४८४ ॥

यृ० १ उ० २ प्रक० ।

(अस्याः गाथायाः व्याख्या ‘ अभिओगी ’ शब्दे प्रथम-
भागे गता)

आभिगगहिय-आभिग्रहिक-त्रि० । अभिगृह्यत इत्यभिग्रहः
अभिग्रहेण निर्वृत्त आभिग्रहिकः-कायोत्सर्गस्तदव्यतिरे-
कात्तत्कर्त्ताप्याभिग्रहिकः । अभिग्रहनिर्वृत्ते कायोत्सर्गादौ,
अभिग्रहनिर्वृत्तकायोत्सर्गादिकारिणि च । आब० । “ उ-
स्तासे न निरुंभइ, आभिगगहियो वि किमुअ चिंटाओ ”
॥ १४१० x ॥ ऊर्ध्वं प्रवलः श्वास उच्छ्वासः तं ‘ न निरुंभइ ’
ति-न निरुणद्धि, ‘ आभिगगहियो वि ’ अभिगृह्यत इत्य-
भिग्रहः अभिग्रहेण निर्वृत्त आभिग्रहिकः-कायोत्सर्गस्तद-
व्यतिरेकात्कर्त्ताप्याभिग्रहिको भण्यते, असावप्याऽभिग्र-
हिककायोत्सर्गकार्यर्थात्यर्थः । ‘ किमुत चेडाओ ’ ति-
किं पुनश्चेष्टा-कायोत्सर्गकारी स तु सुतरां न निरुणद्धी-
त्यर्थः । आब० ५ अ० । अभिग्रहः-चैत्यपूजनमकृत्वा मया
न मोक्षव्यं न वा स्वतन्त्रमित्यादिरूपो नियमः-प्रयोजन-
मस्येत्याभिग्रहिकः । अभिग्रहप्रयोजनके च । पञ्चा० ४
विव० ८ गाथाटी० । जिनकल्पिकादौ, पुं० । आभिग्रहि-

को जिनकल्पिकादिः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० १४ गाथाटी० ।

आभिगगहियकाल-आभिग्रहिककाल-पुं० । अभिग्रहश्चैत्य-
पूजनमकृत्वा मया न भोक्तव्यं; न वा स्वसव्यमित्यादिरूपो
नियमः प्रयोजनमस्येत्याभिग्रहिकः स चासौ काल आ-
भिग्रहिककालः । अभिग्रहप्रयोजनके काले, पञ्चा० ।

तार्सि अविरोहेण, आभिगगहिओ इहं मओ कालो ।

तत्थावोच्छिण्णो जं, णिच्चं तक्करणभावो ति ॥ ८ ॥

पञ्चा० ४ विव० । (आभिग्रहिककालस्य व्याख्या 'चेइय'
शब्दे तृतीयभागे करिष्यते ।)

आभिगगहियमिच्छत्त-आभिग्रहिकमिथ्यात्व-न० । मिथ्या-
त्वभेदे, ध० । तत्राऽभिग्रहिकं पापेण्डनां स्वशास्त्रनियन्त्रित-
विचकालाकानां परपक्षप्रतिक्षेपदक्षाणां जैनानां च धर्माऽ-
धर्मवादेन परीक्षापूर्वं तत्त्वमाकलय्य स्वाभ्युपगतार्थं अ-
दधानानां परपक्षप्रतिक्षेपदक्षत्वेऽपि नाभिग्रहिकत्वम्,
स्वशास्त्रनियन्त्रितत्वाद्विचकालाकस्य । यस्तु नाम्ना जैनो-
ऽपि स्वकुलाचारेणैवागमपरीक्षां वाधने, तस्याभिग्रहि-
कत्वमेव, सम्यग्दृशोऽपरीक्षितपक्षपातित्वायोगात्, तदुक्तं
हरिभद्रसूरिभिः-“ पक्षपातो न मे वीरे, न द्वेषः कपिला-
दिषु । युक्लिमद्वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ १ ॥ ”
इति गीतार्थनिश्चितानां माषतुपादिकल्पानां तु प्रज्ञापाट-
वाभावाद्विवेकहितानामपि गुणवत्पारतन्त्र्याज दोष इति
भावः । तच्च नास्त्यात्मेत्यादिषु द्विकल्पैः षड्विधम् । ध० २
अधि० २२ श्लोकटी० ।

आभिनिवोहियणाण-आभिनिवोधिकज्ञान-न० । अर्थाभि-
मुखोऽविपर्ययरूपत्वाज्जन्योऽसंशयरूपत्वाद् बोधः-संवे-
दनमभिनिबोधः स एव स्वार्थिकं कप्रत्ययोपादानादाभि-
निवोधिकम् । ज्ञातिज्ञायते अनेनेति वा ज्ञानम् आभिनि-
वोधिकं च तज्ज्ञानं चेत्याभिनिवोधिकज्ञानम् ; इन्द्रियानि-
न्द्रियनिमित्तो बोध इति । ज्ञानभेदे, भ० ८ श० २ उ० ३१८
सूत्रटी० । स्था० ।

विषयसूचना—

- (१) आभिनिवोधिकज्ञानशब्दव्युत्पत्तिः ।
- (२) भेदाः आभिनिवोधिकज्ञानस्य
- (३) अवग्रहेहावाऽ(प)यधारणानां स्वरूपम् ।
- (४) अवग्रहप्ररूपणा ।
- (५) अवग्रहादीनां क्रमोपन्यासे प्रयोजनम् ।
- (६) अवग्रहस्य मल्लकदृष्टान्तेन प्ररूपणा ।
- (७) अष्टाविंशति १८ विधमाभिनिवोधिकम् ।
- (८) बहुतरभेदत्वं मतेः ।
- (९) अवग्रहादीनां संशयादित्वव्यपोहः ।
- (१०) आभिनिवोधिकं चतुर्विधम्-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो
भावतः ।
- (११) अवग्रहादीनां कालमानम् ।
- (१२) ईहादीनां संज्ञादीनां च आभिनिवोधिकत्वम् ।
- (१३) सत्पदप्ररूपणतादिभिराभिनिवोधिकज्ञानस्य प्ररू-
पणम् ।

(१) आभिनिवोधिकज्ञानशब्दव्युत्पत्तिः—

अभि इति आभिमुख्ये, नीति नैयत्ये, ततश्चाभिमुखो वस्तु
योग्यदेशावस्थानापेक्षी नियत इन्द्रियमनःसमाश्रित्य स्वस्व-
विषयापेक्षी बोधनं बोधः अभिनिबोधः स एवाऽभिनिवो-
धिकम् । (“विनयादिभ्यः” ॥ ७।२।१६६॥ इति) विनयादिराक-
गणत्वादिकणप्रत्ययः, अभिनिबुध्यत इत्यभिनिबोध इति
कर्त्तरि लिहादि (५।१।५०) त्वादच् वा, यद्वा-अभि-
निबुध्यते आत्मना स इत्यभिनिबोध इति कर्मणि घञ् । स
एवाभिनिवोधिकमिति, तथैव आभिनिवोधिकं च तज्ज्ञानं
चाभिनिवोधिकज्ञानम् । कर्म० १ कर्म० । अभिनिबोधे वा
भवं तेन निर्वृत्तं तन्मयं वा तत्प्रयोजनं चेत्याभिनिवोधि-
कम्, अभिनिबुध्यते वा तत् कर्मभूतमित्याभिनिवोधिकम्,
अवग्रहादिरूपं मतिज्ञानमेव, तस्य स्वसंविदितरूपत्वात्,
भेदोपचारादित्यर्थः, अभिनिबुध्यते वा अनेनास्मादस्मि-
न्वेत्याभिनिवोधिकम्, तदावरणकर्मक्षयोपशम इति भा-
वार्थः । आत्मैव वा अभिनिबोधापयोगपरिणामान्यत्वा-
दभिनिबुध्यत इत्याभिनिवोधिकम्, तच्च तज्ज्ञानं चेत्या-
भिनिवोधिकज्ञानमिति । स्था० ५ ठा० ३ उ० ४६३ सूत्र-
टी० । अभिमुखम्-योग्यदेशावस्थानं नियतमर्थमिन्द्रिय-
मनोद्वारेणात्मा येन परिणामविशेषेणावबुध्यते स परिणाम-
विशेषो ज्ञानाऽपरपर्यायः आभिनिवोधिकम् । आ० म० १
अ० १ गाथाटी० । अर्थाभिमुखो नियतः-प्रतिनियतस्व-
रूपो बोधो—बोधविशेषाऽभिनिबोधः अभिनिबोध एवा-
ऽऽभिनिवोधिकम्, अभिनिबोधशब्दस्य विनयादिपाठा-
भ्युपगमात्, “विनयादिभ्यः” ॥ ७।२।१६६॥ इत्यनेन
स्वार्थे इकण प्रत्ययः । “अतिवर्तन्ते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्र-
कृतिलिङ्गवचनानि” इति वचनात्तत्र नपुंसकता, यथा
विनय एव वैनयिकमित्यत्र, अथ वा-अभिनिबुध्यते अ-
स्मादस्मिन्वेति अभिनिबोधः-तदावरणकर्मक्षयोपशमस्तेन
निर्वृत्तमाभिनिवोधिकम्, तच्च तज्ज्ञानं चाऽऽभिनिवो-
धिकज्ञानम्, स च इन्द्रियमनोनिमित्तो योग्यप्रदेशाव-
स्थितवस्तुविषयः स्फुटः प्रतिभासो बोधविशेष इत्य-
र्थः । प्रज्ञा० २६ पद ३१३ सूत्रटी० । अर्थाभिमुख्ये,
नीति नैयत्ये, ततश्चाभिमुखो-वस्तुयोग्यदेशावस्थानापेक्षी
नियत-इन्द्रियाण्याश्रित्य स्वस्वविषयापेक्षी बोधोऽभिनि-
बोधः इति भावसाधनः, स्वार्थिकतद्धितोत्पादात्स एवा-
भिनिवोधिकम्, अभिनिबुध्यते आत्मना स इत्यभिनि-
बोध इति कर्मसाधनो वा, अभिनिबुध्यते वस्त्वसावित्य-
भिनिबोध इति कर्त्तृसाधनो वा, स एवाभिनिवोधिकमिति
तथैव, आभिनिवोधिकं च तज्ज्ञानं चाभिनिवोधिकज्ञानम्;
इन्द्रियपञ्चकमनोनिमित्तो बोध इत्यर्थः । अनु० १ सूत्र ।

आभिनिवोधिकज्ञानशब्दार्थं दर्शयन्नाह—

अत्थाभिमुहो निगओ, वोहो जो सो मओ अभिनिवोहो ।
सो चेवाऽऽभिनिवोहिय-महव जहाजोगमाउज्जं ॥ ८० ॥

बोधनं बोधः ‘ ऋ ’ गतौ, अर्थते-गम्यते; ज्ञायत इत्यर्थः,
तस्याभिमुखस्तद्वग्रहणप्रवणः-अर्थवलायातत्वेन तन्मन्तरी-
यंकाद्वह-इत्यर्थः, अयमभिषवदस्यार्थो दर्शितः, एवंभूतश्च
बोधः क्षयोपशमाद्यपाटवे निश्चयात्मकोऽपि स्याद् ततो

नियतो-निश्चित इति निश्चयेन विशिष्यते रसाद्यपोहेन नपमेवदम् इत्येव धाङ्गान्मक इत्यर्थः । उक्तं च-“ एवम-चन्द्रोऽपि निश्चितमवगृह्णाति, कार्यन उपलब्धः ” । अन्य-थाचक्रहकार्यभूताऽप्याऽपि निश्चयान्मको न स्यादिति भावः । आह-ननु नियतोऽर्थाभिमुख एव भवति ततो नियतत्वविशेषणमेवास्तु किमाभिमुखविशेषणेन ? । तद-युक्तं द्विचन्द्रानन्वय तैमिरिकं प्राण नियतत्वे सत्यस्यार्था-भिमुखताभावादिनि । एवं च सति-अर्थाभिमुखो नियतो वा दोषः स तार्थिकरणधरादीनामभिनिवोहो मतः-अ-भिप्रेतः । ‘ सो चेवाभिनिवोहियमिति ’ स एवा-आभिनि-वोह एवाभिनिवोधिकं, विनयादिपाठादभिनिवोधशब्दस्य “ विनयादिप्रत्ययः ” (पा०-५ । ४ । ३४) इत्यनेन स्वार्थ एव उक्तप्रत्ययोः यथा विनय एव वैनयिकमिति । ‘ अहव जहाजोगमाउक्तं ’ ति-अथवा-नेह स्वार्थिकप्रत्ययो विधी-यते, किन्तु-यथायोगे-यथासंख्यमायोजनीयम् : घट-मानसंख्ययानुसारं स्वयमेव वक्तव्यमित्यर्थः, तद्यथा-अर्थाभिमुखं नियते बोध भवम् आभिनिवोधिकं, तेन वा निवृत्तं, नन्मयं वा, तत्प्रयोजनं वा, आभिनिवोधिकं तच्च नज्ज्ञानं च आभिनिवोधिकज्ञानम् । इति गाथार्थः ।

नदेवमाभिनिवोधिकशब्दाच्च ज्ञानमुक्तम् । अथ वा-ज्ञानं क्षयोपशमः आत्मा वा तद्वाच्य इति दर्शयन्नाह—

तं तेण तत्रो तस्मि व, सो वाऽऽभिनिवुज्झए तत्रो वा तं ॥१५॥

‘ तं ’ नि-आभिमुख्येन निश्चितत्वेन अवबुध्यते-संवेदयते आत्मा तदित्यभिनिवोधः-अवग्रहादिज्ञानं, स एवाभिनि-वोधिकम्, अथ वा-आत्मा तेन प्रस्तुतज्ञानेन, तदावरण-क्षयोपशमेन वा करणभूतेन घटादिवस्त्वभिनिवुध्यते त-न्माद् वा-प्रकृतज्ञानात्, क्षयोपशमाद् वा आभिनिवुध्यते, तस्मिन्वाऽधिकृतज्ञाने, क्षयोपशमे वा सत्यभिनिवुध्यते अवनच्छतीत्यभिनिवोधः-ज्ञानं क्षयोपशमो वा । ‘ सो वा ऽभिनिवुज्झए ’ ति-अथ वा-आभिनिवुध्यते-वस्तु-अवग-च्छतीति आभिनिवोधः । असावात्मैव ज्ञानज्ञानिनाः कथं-चिदव्यतिरेकादिति । स एवाभिनिवोधिकम् ‘ तत्रो वा तस्मि ’ ति—न केवलं ‘ अर्थाभिमुहो नियत्रो ’ इत्यादि-व्युत्पत्त्या आभिनिवोधिकमुक्तं, किन्तु यतः-‘ तं तेण तत्रो तस्मि ’ इत्यादिद्व्युत्पत्त्यन्तरमस्ति, ततोऽपि कारणात्तदा-भिनिवोधिकमुच्यते इत्यर्थः, नन्वात्मक्षयोपशमयोराभि-निवोधिकशब्दवाच्यत्वे ज्ञानेन सह कथं समानाधिकर-णता स्यात् ? । सत्यं, किं तु ज्ञानस्यात्माश्रयत्वात् क्षयो-पशमस्य च ज्ञानकारणत्वादुपचारतोऽत्रापि पक्ष आभि-निवोधिकशब्दो ज्ञाने वर्तते । ततश्चाभिनिवोधिकं च तज्ज्ञानं चाभिनिवोधिकज्ञानमिति समानाधिकरणसमाप्तः इत्यदोषः । विशेषः ।

आभिनिवोधिकज्ञानस्य स्वरूपं परोक्षं ज्ञानमधिकृत्य—

पच्चक्खं परोक्खं वा, जं अत्थं उहिऊण निदिमइ ।

तं होइ अभिणिवोहं, अभिमुहमत्थं न विवरीयं ॥३६॥

प्रत्यक्षम्-इन्द्रियविषयं परोक्षम्-इन्द्रियविषयानिकान्तम्, यदर्थमूहित्वा निर्दिशति-निर्णयपुरस्सरं ज्ञाने एष एवभूतो ऽर्थ इति तदर्थं प्रति अभिमुखं-यथार्थविषयमाभिनिवोधिकं न विपरीतं नाऽनर्थाभिमुखं नस्य यथार्थतया मिथ्यारूपत्वात् तच्च द्विधा-इन्द्रियनिश्चितम्, अनिन्द्रियनिश्चितं च । वृ० १ उ० १ प्र० ।

(२) आभिनिवोधिकज्ञानभेदाः—

जत्थ आभिनिवोहियणाणं तत्थ सुयनाणं, जत्थ सुअ-नाणं तत्थाऽऽभिनिवोहियणाणं, दो वि एयाई अस्सम-स्समणुगयाई, तह वि पुण इत्थ आयरिआ नाणत्तं पण-वयंति-अभिबुज्झई ति आभिनिवोहियणाणं, सुणेइ ति सुअं । (सूत्र-२४५)

‘ यत्र ’ पुरुषे आभिनिवोधिकं ज्ञानं तत्रैव श्रुतज्ञानमपि, तथा यत्र श्रुतज्ञानं तत्रैवाभिनिवोधिकज्ञानम् । आह-यत्राभिनिवोधिकज्ञानं तत्र श्रुतज्ञानमित्युक्ते यत्र श्रुतज्ञानं तत्राभिनिवोधिकज्ञानमिति गम्यते एव, ततः किमनेनोक्त-नेति ? उच्यते, नियमतो न गम्यते, ततो नियमावधार-णार्थमनबुध्यते इत्यदोषः, नियमावधारणमेव स्पष्टयति-हे अप्येते-आभिनिवोधिकशब्दे अन्योऽन्यानुगते-परस्परप्रति-बद्धे, स्यादेतद्-अनयोर्यदि परस्परमनुगमस्तर्हि अभेद एव प्राप्नोति कथं भेदेन व्यवहारः ? , तत आह-‘ तह धी ’ त्यादि, तथापि—परस्परमनुगमेऽपि पुनरत्र-आभिनिवो-धिकश्रुतयोरन्वयोः-पूर्वसूरयो नानात्वं-भेदं प्रकृष्यन्ति, कथमिति चेत् ? उच्यते, लक्षणभेदात्, दृष्टव्यं परस्परमनुग-तयोरपि लक्षणभेदाद्भेदोः यथैकाकाशस्थयोर्धर्मास्तिकाया-ऽधर्मास्तिकाययोः, तथाहि—धर्माऽधर्मास्तिकायौ परस्पर लोलीभावेनैकस्मिन्नाकाशदेशे व्यवस्थितौ, तथापि यो ग-निपरिणामपरिणतयोर्जीवपुद्गलयोर्गत्युपपृम्भहेतुर्जलमिव म-त्स्यस्य स खलु धर्माऽस्तिकायो, यः पुनः स्थितिपरिणाम-परिणतयोर्जीवपुद्गलयोरेव स्थित्युपपृम्भहेतुः क्षितिरिव भूपस्य स खलु अधर्मास्तिकाय इति लक्षणभेदाद्भेदो भ-वति, एवमाभिनिवोधिकश्रुतयोरपि लक्षणभेदाद्भेदो वेदि-तव्यः, लक्षणभेदमेव दर्शयति—‘ अभिनिवुज्झई ’ त्यादि, अभिमुखं-योग्यदेशे व्यवस्थितं नियतमर्थमिन्द्रियमनोद्वारेण बुध्यते—परिच्छिनत्ति आत्मा येन परिणामविशेषेण स परिणामविशेषो ज्ञानाऽपरपर्याय आभिनिवोधिकं, तथा शृ-णोति-वाच्यवाचकभावपुरस्सरं श्रवणविषयं शब्देन सह संस्पृष्टमर्थं परिच्छिन्नस्यात्मा येन परिणामविशेषेण स परि-णामविशेषः श्रुतम् । न० । (श्रुतज्ञानस्य सर्वा वक्तव्यता ‘ सुय ’ शब्दे सप्तमे भागे करिष्यते)

से किं तं आभिनिवोहियणाणं ? , आभिनिवोहियणाणं बुविहं पणत्तं, तं जहा-भुयनिस्सियं च, अस्सुयनिस्सियं च । (सूत्र-२६ +)

‘ से किं तं ’ इत्यादि, अथ किं तद् ? आभिनिवोधिकज्ञानं, सूत्राह-आभिनिवोधिकज्ञानं द्विविधं प्रज्ञं, तद्यथा-श्रुत-निश्चिनं च, अश्रुतनिश्चिनं च । तत्र शास्त्रपरिकर्मनमते-रुपादकात् शास्त्रार्थप्राप्तौ च मनपेदैश्च यदुपजायते म-

तिज्ञानं तत् श्रुतनिश्चितम्-अवग्रहादि, यत्पुनः सर्वथा शा-
स्त्रसंस्पर्शरहितस्य तथाविधक्षयोपशमभावत एवमेव यथा-
ऽवस्थितवस्तुसंस्पर्शि मतिज्ञानम् उपजायते तत् अश्रुतनि-
श्चितम्-औत्पत्तिक्यादि, तथा चाह भाष्यकृत-

“ पुर्वं सुयपरिक्रमिय-गइस्स जं संपयं सुयाईयं ।
तं निस्सियमियरं पुण, अणिसिस्सियं मइचउकं तं ॥१६६॥ ”

(अस्या विशेषावश्यकभाष्यगाथायाः विस्तरतो व्याख्या
'णाण' शब्दे चतुर्थभागे १६५६ पृष्ठे करिष्यते)

आह-औत्पत्तिक्यादिकमप्यवग्रहादिरूपमेव तत् कोऽ-
नयोर्विशेषः, उच्यते-अवग्रहादिरूपमेव, परं शास्त्रानुसार-
मन्तरणोत्पद्यते इति भेदनोपन्यस्तम् । तत्राल्पतरं वक्तव्य-
त्वात् प्रथममश्रुतनिश्चितमतिज्ञानप्रतिपादनायाह-

से किं तं अस्सुयनिस्सियं ? अस्सुयनिस्सियं चउव्विहं
पप्पत्ते, तं जहा-

“ उप्पत्तिया, वेणइया, कम्मया, पारिणामिया ।

बुद्धी चउव्विहा बुत्ता, पंचमा नोवलम्भइ ॥ ५६ ॥ ”

(सूत्र० २६)

‘ से किं तं ’ इत्यादि-अथ किं तदश्रुतनिश्चितं ?, सूरि-
राह-अश्रुतनिश्चितं चतुर्विधं प्रज्ञतम्, तद्यथा-‘ उप्पत्तिया
गाहा ’ । उत्पत्तिरेव न शास्त्राभ्यासकर्मपरिशीलनादिकं
प्रयोजनं कारणं यस्याः सा औत्पत्तिकी, “ तदस्य
प्रयोजनम् ” । इतीकण, ननु सर्वस्याः बुद्धेः कारणं
क्षयोपशमः तत्कथम् ? उच्यते-उत्पत्तिरेव प्रयोजनमस्या
इति ? उच्यते-क्षयोपशमः सर्वबुद्धिसाधारणः, ततो
नाऽसौ भेदेन प्रतिपत्तिनिवन्धनं भवति, अथ च बुद्ध्यन्त-
राद् भेदेन प्रतिपत्त्यर्थं व्यपदेशान्तरं कर्तुमारब्धं, तत्र
व्यपदेशान्तरनिमित्तमत्र न किमपि विनयादिकं विद्यते,
केवलमेवमेव तथोत्पत्तिरिति सैव साक्षाद्भिदिष्टा । तथा
विनयो-गुरुश्रुणा सा प्रयोजनमस्या इति वैनयिकी, तथा
अनाचार्यकं कर्म, साचार्यकं शिल्पम् । अथ वा-कादा-
चित्कं शिल्पं, सर्वकालिकं कर्म । कर्मणो जाता कर्म-
जा तथा परि-समन्तान्नमनं परिणामः-सुदीर्घकालपूर्वा-
परपर्यालोचनजन्य आत्मनो धर्मविशेषः स प्रयोजनम-
स्याः सा पारिणामिकी । बुध्यतेऽनयेति बुद्धिः, सा चतु-
र्विधा उक्ता तीर्थकरगणधरैः, किमिति ? यस्मात्पञ्चमी
केवलानाऽपि नोपलभ्यते, सर्वस्याप्यश्रुतनिश्चितमतिवि-
शेषस्यौत्पत्तिक्यादिवुद्धिचतुष्टय एवान्तर्भावात् । न० ; भ० ।
(औत्पत्तिकीबुद्धिविषयः सदृष्टान्तः ‘ उप्पत्तिया ’ शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) (वैनयिक्याः बुद्धेः सर्वं रहस्यं
'वेणइया' शब्दे षष्ठे भागे स्पष्टं भविष्यति) (कर्मजबुद्धेः
सर्वो विषयः 'कम्मया' शब्दे तृतीयभागे कथयिष्यते)
'पारिणामिक्याः बुद्धेः सदृष्टान्तो विषयः ५ भागे वक्ष्यते)

तथा च—

मइसुयनाणविसेसो, भणिओ तल्लक्खणाइमेणं ।

पुर्वं आभिषिबोहिय-मुद्दिहं तं परुविसं ॥ १७६ ॥

मतिश्रुतज्ञानयोर्विशेषो भेदो भणितः, केनेत्याह-तयोर्ल-

क्षणादिभिर्भेदः, अथ वा-सं चासौ अनन्तरोक्तो लक्षणा-
दिभेदश्च तल्लक्षणादिभेदः तेन । सांप्रतं त्वाभिनिबोधिका-
ज्ञानं प्ररूपयिष्ये-विस्तरतो व्याख्यास्यामि । शेषश्रुतादि-
परिहारेण, किमित्याभिनिबोधिकं प्रथमं प्ररूप्यते ? इत्याह-
यस्माज्ज्ञानपञ्चके पूर्वमादौ तदुपदिष्टमुपन्यस्तं, तस्मात्
“ यथोद्देशं निर्देशः ” इति कृत्वा तत् प्रथमं व्याख्या-
स्यामि । इति गाथार्थः ।

तत्त्वभेदपर्यायैश्च व्याख्या, तत्र तत्त्वं लक्षणं तच्च प्रागे-
वोक्तम् । अथ तद्भेदनिरूपणार्थमाह—

इंदियमणोनिमित्तं, तं सुयनिस्सियमहेयरं च पुणो ।

तत्थेकिक्कं च उभे-यमुग्गहोप्पत्तियाईयं ॥ १७७ ॥

इन्द्रियमनोनिमित्तं यत्प्रागुक्तमाभिनिबोधिकज्ञानं, तत्
द्विभेदं भवति-श्रुतनिश्चितम्, इतरच्च-अश्रुतनिश्चितम् ।
'अथ' शब्दो वाक्यालङ्कारार्थः । तत्र श्रुत-संकेतकाल-
भावी परोपदेशः, श्रुतग्रन्थश्च पूर्वं तेन परिकर्मितमतेव्यव-
हारकालं तदनपेक्षमव यदुत्पद्यते तत् श्रुतनिश्चितं, यत्
श्रुतापरिकर्मितमतेः सहजमुपजायते तदश्रुतनिश्चितम् ।
तत्र तयोः-श्रुतनिश्चिताऽश्रुतनिश्चितयोर्मध्ये एकैकं चतु-
र्विधं, कथम् ? इत्याह-यथासंख्यमवग्रहादिकं, औत्पत्ति-
क्यादिकं च-अवग्रहेहापायधारणाभेदात् श्रुतनिश्चितं चतु-
र्विधम्, औत्पत्तिकी, वैनयिकी, कर्मजा, पारिणामिकी,
लक्षणबुद्धिभेदात् अश्रुतनिश्चितं चतुर्भेदमित्यर्थः । यद्य-
प्यौत्पत्तिक्यादिवुद्धिचतुष्टयेऽप्यवग्रहादयो विद्यन्ते तथा-
ऽपि “ पुर्वमदिदमसुयमवेइयतक्खणविसुद्धगहियत्था ”
इत्यादिवक्ष्यमाणवचनात्परोपदेशाद्यनपेक्षत्वात् श्रुतनिश्चि-
ता न भवन्ति शेषास्त्ववग्रहादयः पूर्वं श्रुतपरिकर्मणान्तरे-
ण न संभवन्ति, ईहादिगताभिलापस्य परोपदेशाद्यन्तरे-
णाप्युपपत्तेः; इति ते श्रुतनिश्चिता उच्यन्ते । औत्पत्ति-
क्यादिषु त्वीहाद्यभिलापस्य तथाविधकर्मक्षयोपशमजत्वात्
परोपदेशाद्यन्तरेणाप्युपपत्तेरिति भावः इति गाथार्थः ।

(३) तत्र श्रुतनिश्चितानवग्रहादींस्तावन्निर्युक्तिकारः प्राह—

उग्गहो ईह अवाओ, यं धारणा एव होति चत्तारि ।

आभिषिबोहियणाण-स्स भेयवत्थु समासेणं ॥ १७८ ॥

रूपरसादिभेदैरनिर्द्देश्यस्याव्यक्तरूपस्य सामान्यार्थस्या-
वग्रहणं परिच्छेदनमवग्रहः । तेनावगृहीतस्यार्थस्य भेदवि-
चारणं वक्ष्यमाणगत्या विशेषान्वेषणमीहा, तथा ईहित-
स्यैवार्थस्य व्यवसायस्तद्विशेषनिश्चयोऽपायः चशब्दोऽव-
ग्रहादीनां पृथक् पृथक् स्वातन्त्र्यप्रदर्शनार्थः, तेनैतदुक्तं भवति-
अवग्रहादेरीहादयः पर्याया न भवन्ति, पृथक्भेदवाचक-
त्वादिति । निश्चितस्यैव वस्तुनोऽविच्युत्यादिरूपेण धारणं
धारणा । एवकारः क्रमद्योतनपरः, अवग्रहादीनामुपन्यास-
स्यायमेव क्रमो नाभ्यः अवगृहीतस्यैवेहनाद्, ईहितस्यैव
निश्चयात् निश्चितस्यैव धारणादिति । एवमेतान्याभिनि-
बोधिकज्ञानस्य-४ चत्वार्येवभेदवस्तूनि समासेन-संक्षेपेण
भवन्ति, विस्तरतस्त्वष्टाविंशत्यादिभेदभिन्नभिदे वक्ष्यत इति
भावः । तत्र भिद्यन्ते परस्परमिति भेदाः-विशेषास्त एव
वस्तूनि भेदवस्तूनीति समासः । इति गाथार्थः ।

अथ निर्युक्तिकार एवाऽवग्रहादीन् व्याख्यानयन्नाह—

अत्थाणं उग्गहणं, अवग्रहं तहं वियाल्लणं ईहं ।

ववसायं च अत्रायं, धरणं पुणं धारणं विति ॥ १७६ ॥

अर्थानां नाम-रूपादीनां प्रथमे दर्शनानन्तरमेवावग्रहणमवग्रहं ब्रुवन् इति संबन्धः । तथा विचारणं-पर्यालोचनम् अर्थानामिति वर्तते, ईहन्मीहा तां ब्रुवन्; इदमुक्तं भवति-अवग्रहादुत्तीर्णोऽप्यायात्पूर्वं सङ्गतार्थविशेषोपादानाभिमुखोऽसङ्गतार्थविशेषत्यागसंमुखश्च प्रायः काकनिलयनादयः स्थाणुधर्मा अत्र वीक्ष्यन्ते, न तु शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा इति मतिविशेष ईहेति । विशिष्टोऽवसायो व्यवसायः-निश्चयस्तं व्यवसायम्, अर्थानामितीहापि वर्तते, अत्रायम्-अत्रायं वा ब्रुवते; एतदुक्तं भवति-स्थाणुरेवायमित्यवधारणात्मकः प्रत्ययः-अत्रायः, अपायो वेति; चशब्द एव कारार्थः, व्यवसायमेव अत्रायम् अपायं वा ब्रुवत इत्यर्थः । धृतिधरणम्, 'अर्थानाम्' इति वर्तते, अपायेन विनिश्चितस्यैव वस्तुनोऽविच्युति-स्मृति-वासनारूपं धरणमेव धारणं ब्रुवत इत्यर्थः । पुनःशब्दस्यावधारणार्थत्वात् ब्रुवत इत्यनेन शास्त्रस्य पारतन्त्र्यमुक्तम्, इत्थं तीर्थकरणधरा ब्रुवत इति । अन्ये त्वेवं पठन्ति-“अत्थाणं उग्गहणम्मि उग्गहो” इत्यादि, तत्र-अर्थानामवग्रहणं सत्य-अग्रहो नाम मतिभेद इत्येवं ब्रुवते, एवमीहादिवपि थो-ज्यम्; भावार्थस्तु पूर्ववदेव । अथ वा-प्राकृतशैल्यार्थ-वशाद् विभक्तिविपरिणाम इति सप्तमी द्वितीयार्थं द्रष्टव्यम् । इति गाथार्थः । विशेषः । न० ।

अथैतदेव अवग्रहादिस्वरूपं भाष्यकारो विबृण्वन्नाह—

सामस्यत्थावग्रह-णमुग्रहो भेयमग्रहणमहेहा ।

तस्सावग्रहोमात्रो, अविच्छेदं धारणा तस्स ॥ १८० ॥

अन्तर्भूतशेषविशेषस्य केनाऽपि रूपेणानिर्देश्यस्य सामान्यार्थस्यैकसामयिकमवग्रहणं सामान्यार्थावग्रहणम्, अथ वा-सामान्येन-सामान्यरूपेणार्थस्यावग्रहणं सामान्यार्थाऽवग्रहणमवग्रहो वदितव्यः । अथाऽनन्तरमीहा प्रवर्तते कथंभूतेऽयम् ? इत्याह-भेदमार्गण-भेदाः-वस्तुनो धर्मास्तेषां मार्गणम्-अन्वेषणं विचारणं प्रायः काकनिलयनादयः स्थाणुधर्माः अत्र वीक्ष्यन्ते, न तु शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा इत्येवं वस्तु धर्मविचारणमिहेत्यर्थः । तस्यैवेहया ईहितस्य वस्तुनस्तदनन्तरमवग्रहणमवग्रहः-स्थाणुरेवायमित्यादिरूपो निश्चयः अत्रायः अपायो वेति तस्यैव निश्चितस्य वस्तुनः अविच्युतिस्मृतिवासनारूपं धरणं धारणा सूत्रं अविच्युतेरुपलक्षत्वात् । इति गाथार्थः ।

अत्र चावग्रहाद्वारभ्य परैः सह विप्रतिपत्तयः सन्ति इत्यवग्रहविपर्यासां तावन्निराकर्तुमाह—

सामस्यविसेसस्स वि, केई उग्गहणमुग्रहं वेति ।

जं महरिदंतयंति च, तं नो बहुदोसभावाओ ॥ १८१ ॥

सामान्यं त्रांसौ विशेषश्च सामान्यविशेषः तस्यापि न केवलं सामान्यार्थस्य इत्यपिशब्दः, अवग्रहणम्-अवच्छेदनं केवलं व्याख्यातारः अवग्रहं ब्रुवते, किं कारणम् ? इत्याह—

‘जं महरिदंतयंति चे’ ति यत्-यस्मात्कारणात् अमुतः-शब्दादिलक्षणसामान्यविशेषप्राहकावग्रहादनन्तरम् इदं तदिति चेति विमर्शलक्षणा मतिगुणावति; ईहा प्रवर्तते इत्यर्थः, यदनन्तरं चेहादिप्रवृत्तिः सोऽवग्रह एव, यथा व्यञ्जनावग्रहानन्तरमावी अन्वयकानिर्देश्यसामान्यमात्रप्राही अवग्रहः, प्रवर्तते च शब्दादिसामान्यविशेषप्राहकावग्रहानन्तरमीहादिः, तस्मादवग्रह एवायं, तथाहि-दूराच्छृङ्गादिसंबन्धिनि शब्दे सामान्यविशेषात्मके रूपादिभ्यो भिन्ने श्रुतीति प्रवर्तते एवायं विमर्शः-किमयं शाङ्खः, शाङ्खो, वा शब्दः ? । शाङ्खेत् किं महिपीशृङ्गोद्भवो महिपशृङ्गजो वा ? । महिपीशृङ्गसंभवश्चेत्, किं प्रसूतमहिपीशृङ्गसंभवः, अप्रसूतमहिपीशृङ्गसमुद्भूतो वा ? , इत्यादि, यतश्चानन्तरमित्यं विमर्शेनहाप्रवृत्तिर्न भवति, अन्तर्गतेः, क्षयापश-माभावाद्वा, स पुनरपायः ॥ तदेतत्परोक्तं दूषयितुमाह-“तं नो” इत्यादि, तदेतत्परोक्तं न । कुतः ? इत्याह-यद्वचश्च न दोषाश्च तेषां भाव उपनिपातस्तस्मात्, एवं हि सर्वाः युषाप्यपायप्रवृत्तिर्न स्यात्, यथोक्तविमर्शप्रवृत्तेरनुष्ठितत्वात् । न च पूर्वमनीहिते प्रथमोऽपि शब्दनिश्चयो युक्तः, यतश्च पूर्वमीहा प्रवर्तते नाऽसौ अवग्रहः, किं त्वपायं एवेत्यादि सर्वं पुरस्ताद्वच्यते । इति गाथार्थः ।

अन्ये त्वीहायां विप्रतिपद्यन्ते, तन्मतमुपन्यस्य दूषयन्नाह—

ईहासंशयमेतं, केई न तयं तओ जमन्नायं ।

मइनायंऽसा चेहा, कहमन्नायं तई जुत्तं ? ॥ १८२ ॥

किमयं स्थाणुः, आहोभिवत्पुरुषः ? इत्यनिश्चयात्मकं संशयमात्रं यदुपपद्यते तदीहितं केचित् प्रतिपद्यन्ते तदेतन्न घटने । कुतः ? इत्याह-यद्-यस्मात्कारणात् ‘तओ’ सित्-असौ संशयः-ज्ञानम् । भवतु तद्विज्ञानमपि ईहेति चेदित्याह-‘मइत्यादि’ मतिज्ञानांशश्च-मतिज्ञानभेदश्चेहा वर्तते । न च ज्ञानभेदस्याज्ञानरूपता युज्यते, एतदेवाह-‘कहमि’ त्यादि, कथम्-केन प्रकारेण ज्ञानं युक्तं न कथं चिदित्यर्थः । केयमित्याह-‘तई’ इति, असौ मतिज्ञानांशरूपा ईहा, संशयस्य वस्तुप्रतिपत्तिरूपत्वेनाऽज्ञानात्मकत्वादीहायास्तु ज्ञानभेदत्वेन ज्ञानस्वभावत्वात्, ज्ञानाऽज्ञानयोश्च परस्परपरिहारेण स्थितत्वाच्चाऽज्ञानरूपस्य संशयस्य ज्ञानांशात्मकेहारूपत्वं युक्तमिति भावः । इति गाथार्थः ।

आह-ननु संशयेहयोः किं कश्चिद्विशेषोऽस्ति येनेहारूपत्वं संशयस्य निषिध्यते ? इत्याशङ्क्य तयोः स्वरूपभेदमुपदर्शयन्नाह—

जमणेगत्थालंबण-मपज्जुदासपरिकुठियं चित्तं ।

सेयं इव-सच्चपयओ, तं संसयरुवमन्नायं ॥ १८३ ॥

तं चिय सयत्थहेऊ-ववत्तिवाचारतप्परममोहं ।

भूयाऽ-भूयविसेसा-याणच्चायाभिमुहमीहा ॥ १८४ ॥

यच्चित्तं-यन्मनः अनेकार्थालम्बनम्-अनेकार्थप्रतिभासान्दोलितम्, अत एव पर्युदसनं पर्युदासो-निषेधो न तथा अपर्युदासोऽनिषेधस्तेन, तथा उपलक्षणत्वादविधिना च

परिकुरित्तं-जडीभूतं सर्वथा अवस्तुनिश्चयरूपनामापन्नं, किं बहुना ? 'मेय इव' त्यादि, शेन इव-स्वपितीव सर्वात्मना, न किञ्चित् चेतयते वस्त्वप्रतिपत्तिरूपत्वात् तदेवं-विधं चित्तं-संशय उच्यते इत्यर्थः, तच्चाऽज्ञानं वस्त्ववबोध-रहितत्वादिति । यत्पुनस्तदेव चेतो-वक्ष्यमाणस्वरूपं तदी-हेति संबन्धः । कथंभूतं सद् ? इत्याह—'भूयाऽभूय' त्यादि, भूतः क्वचिद् विवक्षितप्रदेशे स्थाण्वादिरर्थः, अभूत-स्तत्राविद्यमानः पुरुषादिस्तावेव पदार्थान्तरेभ्यो विशिष्य-माणत्वात् विशेषौ, तयोरादानत्यागाभिमुखं भूतार्थविश-षोपादानस्याभिमुखम्, अभूतार्थत्यागस्याभिमुखमिति य-थासंख्येन संबन्धः । यतः कथंभूतम् ? इत्याह-सदर्थहेतूप-पत्तिव्यापारतत्परं हेतुद्वारेणैव विशेषणं—सदर्थहेतूपत्ति-व्यापारतत्परत्वाद् भूताऽभूतविशेषादानत्यागाभिमुखमिति भावः, तत्र हेतुः—साध्यार्थगमकं युक्तिविशेषरूपं साधनम्, उपपत्तिः—संभवघटनं, विवक्षितार्थस्य संभवव्यवस्थापनम् । ततश्च हेतुशेषोपपत्तिश्च हेतूपपत्ती सदर्थस्य विवक्षित-प्रदेशे अस्यावाद्यौ विद्यमानस्य स्थाण्वादेरर्थस्य हेतूपपत्ती सदर्थहेतूपपत्ती तद्विषयो व्यापारो घटनं-चेष्टनं सदर्थहेतु-पपत्तिव्यापारस्ततस्तत्परं तन्निष्ठमिति समासः । अत एव अमोघम्—अर्थवलायानत्वेन अविफलम्—अमिथ्यास्वरूपं, तदेवंभूतं चेतः ईहा इति संबन्धः कृत एव; इदमुक्तं भवति-केनचिद्व्यवदेशं गतेन सवितुरस्तमयसमये ईपदवकाश-मासादयति तमिस्त्रे दूरवर्त्ती स्थाणुरुपलब्धस्ततोऽस्य वि-मर्शः समुत्पन्नः—किमयं स्थाणुः, पुरुषो वा ? इति । अयं च संशयत्वात् अज्ञानम् । ततोऽनेन तस्मिन् स्थाणौ दृष्ट्वा वल्ल्यारोहणं, प्रविलोक्य काककारण्डवकादम्बकौश्वकीर-शकुन्तकुलनिलयनं, कृतश्वेनसि हेतुव्यापारः, यथा-स्था-णुरयं, वल्ल्युत्सर्पणकाकादिनिलयनोपलम्भात् । तथा संभवपर्यालोचनं च व्यधायि, तद्यथा-अस्ताचलान्तरिते सवितरे, प्रसरति चेषत्तमिस्त्रे महारण्येऽस्मिन् स्थाणुरयं संभाव्यते; न पुरुषः, शिरःकण्डूयनकरग्रीवाचलनादेस्तद-व्यवस्थापकहेतोरभावाद्; ईदृशे च प्रदेशेऽस्यां वलायां प्रायस्तस्याऽसंभवात् । तस्मात् स्थाणुनाऽत्र सद्भूतेन भाव्यं; न पुरुषेण । तदुक्तम्—“अरण्यमेतत् सवितास्तमागतो, न चाधुना संभवतीह मानवः । प्रायस्तदेतन्न खगादिभाजा, भाव्यं स्मरारातिसमाननाम्ना ॥ १ ॥” एतच्चेदृशं चित्तं ईहा इत्युच्यते, निश्चयाभिमुखत्वेन संशयादुनीर्णत्वात्, सर्वथा निश्चयेऽपायत्वप्रसङ्गेन निश्चयादधोवर्त्तित्वाच्चेति संशयेहयोः प्रतिविशेषः । इति गाथाद्वयार्थः ।

अथापायधारणागतविप्रतिपत्तिनिराचिकीर्षया परमतमु-पदर्शयन्नाह—

केई तयणणविसेसा-वणयणमेत्तं अवायमिच्छंति ।

सब्भूयत्थविसेसाऽ-वधारणं धारणं विंति ॥ १८५ ॥

तच्छ्रद्धास्यानन्तरगाथोऽङ्को भूतोऽर्थः संवध्यते, तस्मा-च्च भूतात् विद्यमानात् स्थाण्वाद्यर्थोऽन्यः तत्प्रतियोगी तत्राविद्यमानः पुरुषादिस्तद्विशेषाः शिरःकण्डूयनचलनस्प-न्दनादयः तेषां पुरावर्त्तिनि सद्भूतेऽर्थेऽपनयनं—निषेचनं तदन्यविशेषापनयनं तदेव तस्माच्चम्, अपायमिच्छन्ति,

केचनापि व्याख्यातारः अपायनम्-अपनयनम्, अपाय इति व्युत्पत्त्यर्थविश्रुतमनस्का इति भावः । अवधारणं धारणा इति च व्युत्पत्त्यर्थविश्रुतास्ते धारणां भवते । किं तत् ? इत्याह-सद्भूतार्थविशेषावधारणं सद्भूतस्तत्र विवक्षितप्रदेशे विद्यमानः स्थाण्वादिरर्थविशेषस्तस्य स्थाणुरेवायम् इत्य-वधारणं सद्भूतार्थविशेषावधारणमिति समासः । इति गाथाार्थः ।

तदेतद्व्यायितुमाह—

कासइ तयन्नवरे-गमेत्तओऽवगमणं भवे भूए ।

सब्भूयसमस्यओ, तदुभयओ कासइ न दोसो ॥ १८६ ॥

'भूए' ति-तत्र विवक्षितप्रदेशे भूतं विद्यमानेऽर्थे स्था-ण्वाद्यौ 'कासइ' ति-कस्यचित् प्रतिपत्तुस्तदन्यव्यतिरे-कमात्रादवगमनं-निश्चयां भवति-तस्मात्स्थाण्वादेर्योऽन्यः पुरुषादिरर्थस्तस्य व्यतिरेकः स एव च तदन्यव्यतिरेक-मात्रं तस्मात्स्थाण्वाद्यर्थनिश्चयां भवतीत्यर्थः; तद्यथा-यतो नह शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा दृश्यन्ते; ततः स्था-णुरेवायमिति । कस्यापि सद्भूतसमन्वयतः सद्भूतस्तत्र प्रदेशे विद्यमानः स्थाण्वादिरर्थस्तस्य समन्वयतः-अन्वय-धर्मघटनात् भूतेऽर्थेऽवगमनं निश्चयो भवेत्, यथा स्थाणुर-वायं वल्ल्युत्सर्पणवयोनिलयनादिधर्माणामिहान्वयादिति । कस्यचित्पुनस्तदुभयाद्-अन्वयव्यतिरेकोभयात् तत्र भूतेऽ-र्थेऽवगमनं भवेत्; तद्यथा-यस्मात्पुरुषधर्माः शिरःकण्डूयना-दयोऽत्र न दृश्यन्ते, वल्ल्युत्सर्पणादयस्तु स्थाणुधर्माः समी-क्ष्यन्ते, तस्मात् स्थाणुरेवायमिति । न चैवमन्वयात् व्यति-रेकात्, उभयाद्वा निश्चये जायमाने कश्चिद् दोषः, परव्याख्याने तु वक्ष्यमाणन्यायेन दोष इति भावः । इति गाथाार्थः ।

कथं पुनस्तद्व्याख्याने न दोषः ? इत्याह—

सव्वो वि य सोऽवाओ, भेए वा होति पंच वत्थूणि ।

आहेवं चिय चउहा, मई तिहा अब्बहा होइ ॥ १८७ ॥

यस्माद् व्यतिरेकाद्, अन्वयाद्, उभयाद्वा भूतार्थवि-शेषावधारणं कुर्वतो योऽध्यवसायः स सर्वोऽप्यपायः-प्रस्तुतस्थाण्वादिस्तुनिश्चयः, नतु सद्भूतार्थविशेषावधारणं धारणेति भावः, तस्माच्च दोषः ॥ आह ननु यथा मया व्याख्यायते—सद्भूतार्थविशेषाऽवधारणं धारणा, तथा किं कश्चिदोषः समुपजायते, येनाऽऽत्मीयव्याख्या-नपक्षे इदमित्थमभिधीयते न दोष इति ? । एतदा-शङ्क्याह—'भेए वा' इत्यादि, वाशब्दः पातनायां गतार्थः, व्यतिरेकः-अपायः, अन्वयस्तु धारणा, इत्येवं मतिज्ञानतृतीयभेदस्यापायस्य भेदेऽभ्युपगम्यमाने पञ्च वस्तूनि—पञ्च भेदा भवन्ति; आभिनिवोधिकज्ञानस्येति गम्यन्ते; तथा हि—अवग्रहेहाऽपायधारणालक्षणाश्चत्वारो भेदास्तावत् त्वयैव पूरिताः, पञ्चमस्तु भेदः स्मृतिलक्षणः प्राप्नोति—अविच्युतेः स्वसमानकालभाविन्यपायेऽन्तर्भूत-त्वाद्, वासनायास्तु स्मृत्यन्तर्गतत्वेन विवक्षितत्वात् स्मृते-रनन्यशरणत्वात्मतेः पञ्चमो भेदः प्रसज्यत इति भावः ॥ 'आहे' त्यादि, पुनरप्याह परः-ननु यथैव मया व्या-

स्थायने व्यतिरेकमुत्पन्नं निश्चयोऽपायः, अन्ययमुत्पन्नं तु धारणा इत्येवमेव 'चतुर्द्धा-चतुर्विधा मतिर्भवति—युक्तिर्नो घटते । अन्यथा तु-व्याख्यायमाने-अन्वय-व्यतिरेकयोर्द्वयो-रप्यपायत्वेऽभ्युपगम्यमाने इत्यर्थः । किम् ? इत्याह-त्रिधा-अवग्रह-द्वापायभेदतस्मिन्नेव मतिर्भवति । न पुनश्चतुर्द्धा, धारणाया अघटमानकत्वादिनि भावः । इति गाथार्थः ।

कथं पुनर्धारणाभावः ? इत्याह—

काऽणुवओगमि धिई, पुणोवओगे य सा जओऽवाओ ।
तो नऽस्थि धिई भणइ, इदं तदेवेति जा बुद्धी ॥ १८८ ॥

नणु साऽवायवमहिया, जओ य सा वाऽणाविसेसाओ ।
जा य अवायाणन्तर-मविच्चुई सा धिई नाम ॥ १८९ ॥

अनुपयोगे-उपयोगोपरमे सति का धृतिः—का नाम धारणा ? न काचिदित्यर्थः । इदमुक्तं भवति—इह तावन्निश्चयोऽपायमुत्पन्नं घटादिकं वस्तुनं अवग्रहेद्वापायरूपनया-ऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणं एवंपाशंगो जायते । तत्र चापाये जाते । या उपयोगसातत्यलक्षणा अविच्युतिर्भवताऽभ्युपगम्यते, सा अपाय एवाऽन्तर्भूता । इति न ततो व्यतिरेका । या तु तस्मिन् घटाद्युपयोगे उपरते सति संख्येयमसंख्येयं कालं वासनाभ्युपगम्यते, 'इदं तदव' इति लक्षणा स्मृति-आह्वयक्रियते, सा मत्पंशरूपा धारणा न भवति, मत्पुप-योगस्य प्रागेवोपरतत्वात् । पुनरपि कालान्तरोपयोगे धारणा भविष्यतीति चेत्, इत्याह—'पुणो' इत्यादि, काला-ऽन्तरे पुनर्जायमानोपयोगेऽपि याऽन्वयमुत्पन्नोपजायमाना-वधारणरूपा धारणा मयेष्यते, सा यतोऽपाय एव भवता-भ्युपगम्यते । 'सच्चो वि य सोवाओ' इत्यादिवचनात् ; नतस्तत्रापि नाऽस्ति धृतिर्धारणा, पुनरप्युपयोगोपरमेऽपि पूर्वोक्तयुक्त्यैव तदभावः, तस्मादुपयोगकालेऽन्वयमुत्पन्न-धारणरूपाया धारणायास्त्वयाऽनभ्युपगमात् उपयोगोपरमे च मत्पुपयोगाभावात्, तदंशरूपाया धारणाया अघट-मानकत्वात्त्रिधैव भवदभिप्रायेण मतिः प्राप्नोति, न चतु-र्द्धा, इति पूर्वपक्षाभिप्रायः ।

अत्रोत्तरमाह—'भणइ' त्यादि, भण्यतेऽत्र प्रतिवि-धानम् । किम् ? इत्याह—'इदं वस्तु नदेव यत् प्रागुपलब्धं मया' इत्येवंभूना कालान्तरे या स्मृतिरूपा बुद्धिरुपजायते नत्वह सा पूर्वप्रवृत्तापायान्निर्विवादमभ्यधिकेन पूर्वप्रवृत्ता-ऽपायकाले, तस्या अभावात् सांप्रतापायस्य तु वस्तुनिश्च-यमात्रफलत्वेन पूर्वापरदर्शनानुसंधानायोगात् । तनश्च सा-ऽनन्यरूपत्वात् धृतिर्धारणा नामेति पर्यन्ते संवन्धः । यतश्च यस्माच्च वासनाविशेषात्-पूर्वोपलब्धवस्तुवाहितसं-स्कारलक्षणात् ; तद्विज्ञानावरणक्षयोपशमसान्निध्यादित्यर्थः, सा इदं तदेवेति लक्षणा स्मृतिर्भवति । साऽपि वासनाऽ-पायादभ्यधिकेतिरुत्वा धृतिर्नाम इतीहापि संवन्धः । 'जा याऽवाय' इत्यादि, या च अपायादनन्तरमविच्युतिः प्रव-र्तते साऽपि धृतिर्नाम । इदमुक्तं भवति—यस्मिन् समये 'स्थाणुंत्वाय' मित्यादिनिश्चयस्वरूपोऽपायः प्रवृत्तः, ततः समयादूर्द्धमपि 'स्थाणुरेवाऽयं, स्थाणुंत्वायमि' त्ववि-च्युता याऽन्तर्मुहूर्त-कचिदपायप्रवृत्तिः साऽप्युपायाऽवि-

च्युतिः प्रथमप्रवृत्ताऽपायादभ्यधिकेति धृतिर्धारणा नामे-ति । एवमविच्युतिवासनास्मृतिरूपा धारणा त्रिधा सिद्धा भवति ॥

अत्राह काश्चित्-नन्वविच्युति-स्मृतिरलक्षणा ज्ञानभेदौ गृही-तग्राहित्वात् प्रमाणं, द्वितीयादिवाराप्रवृत्तापायसाध्यस्य वस्तुनिश्चयलक्षणस्य कार्यस्य प्रथमवाराप्रवृत्तापायेनैव साधितत्वात् । न च निष्पादितक्रिये कर्मणि तत्साध-नायैव प्रवर्तमानं साधनं शोभां विभर्ति, अतिप्रसङ्गात्-कुठारादिभिः कृतच्छेदनादिक्रियेष्वपि वृत्तादिषु पुनस्त-त्साधनाय तेषां प्रवृत्त्यासः । स्मृतेरपि पूर्वोत्तरकालभावि-ज्ञानद्वयगृहीत एव वस्तुनि प्रवर्तमानतया कुतः प्रामाण्यं, न च वक्तव्यं पूर्वोत्तरदर्शनद्वयानधिगतस्य वस्तुत्वस्य प्रहणात् स्मृतिः प्रमाणं, पूर्वोत्तरकालदृष्टस्य वस्तुनः का-लादिभेदेन भिन्नत्वाद्, एकत्वस्यैवासिद्धत्वादिति । वा-सना तु किं रूपा ? इति वाच्यम् । संस्काररूपेति चेत् । कोऽयं नाम संस्कारः ? स्मृतिज्ञानावरणक्षयोपशमो वा, तज्ज्ञानजननशक्किर्वा । तद्वस्तुविकल्पो वा ? इति त्रयीगतिः । तत्राद्यपक्षद्वयमयुक्तम्, ज्ञानरूपत्वाभावात् तद्वेदानां चह विचार्यन्तेन प्रस्तुतत्वात् । तृतीयपक्षोऽप्ययुक्त एव सं-ख्येयमसंख्येयं वा कालं वासनाया इष्ट्याद् एतावन्तं च कालं तद्वस्तुविकल्पायोगात् तदेवमविच्युतिस्मृतिवास-नारूपायास्त्रिविधाया अपि धारणाया अघटमानत्वात्, त्रिधैव मतिः प्राप्नोति, न चतुर्द्धा ॥

अत्रोच्यते—यत्तावद् गृहीतग्राहित्वादविच्युतेरप्रामाण्यमु-च्यते, तदयुक्तम् । गृहीतग्राहित्वलक्षणस्य हेतोर्नासिद्धत्वाद्, अन्यकालविशिष्टं हि वस्तु प्रथमप्रवृत्तापायेन गृह्यते, अपरकालविशिष्टं च द्वितीयादिवाराप्रवृत्तापायेन । किं च-स्पष्ट-स्पष्टतर—स्पष्टमभिधर्मकवासनाजनकत्वादप्यवि-च्युतिप्रवृत्तद्वितीयाद्यपायविषयं वस्तु भिन्नधर्मकमेवेति कथमविच्युतेर्गृहीतग्राहिता ? स्मृतेरपि पूर्वोत्तरदर्शन-द्वयानधिगतं वस्तुत्वकत्वं गृह्यमानं न गृहीतग्राहिणी । न च वक्तव्यं कालादिभेदेन भिन्नत्वात् वस्तुनो नैकत्वं, काला-दिभिर्भिन्नत्वेऽपि सत्त्व-प्रमेयत्वसंस्थानरूपादिभिरेकत्वात् । वासनाऽपि स्मृतिविज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमरूपा तद्विज्ञा-नजननशक्किरूपा चेष्यते । सा च यद्यपि स्वयं ज्ञान-स्वरूपा न भवति, तथापि पूर्वप्रवृत्ताविच्युतिलक्षणज्ञान-कार्यत्वाद्, उत्तरकालभाविस्मृतिरूपज्ञानकारणत्वाद्योप-चारतो ज्ञानरूपाऽभ्युपगम्यते । तद्वस्तुविकल्पपक्षस्त्वनभ्यु-पगमादेव निरस्तः तस्मादविच्युतिस्मृतिवासनारूपाया धा-रणायाः स्थितत्वात् न भवेत्त्रैविध्यं, किं तु चतुर्द्धा सति स्थितम् । इति गाथाद्वयार्थः ।

अथेतां स्वाभिमतानां धारणां व्यवस्थाप्य परं प्रत्याह—

तं इच्छंतस्स तुहं वत्थूणि य पंच मेच्छमाणस्स ।

किं होउ सा अभावो, भावो नाणं व तं कयरं ? ॥ १९० ॥

अस्मदभिमतामनन्तरप्रतिष्ठितस्वरूपां तां धारणामिच्छं-तस्तव पञ्च वस्तूनि-पञ्चभिर्बोधकज्ञानभेदाः प्राप्नुवन्ति, अपायस्यैकस्यापि भेदद्वयरूपनाभ्युपगमेन भेदचतुष्टयस्य त्वयाऽपि पूरितत्वात्, पञ्चमस्य तु-मनुक्तस्य धारणालक्ष-

णस्य प्रसङ्गादिनि भावः । अथाऽस्मदभ्युपगता धारणा त्वया नेष्यते, "तर्हि 'नेच्छमाणस्स किं हाउ' इत्यादि, तां मदभ्युपगतां धारणामनिच्छतोऽप्रतिपद्यमानस्य तव सा मदभ्युपगता धारणा किं भवतु अभावः अवस्तु, आहोस्वि-
द्धावो, वस्तु ? इति विकल्पद्वयम् । किं चातः ? न ता-
वदभावः भावत्वेनानुभूयमानत्वात् । न च तथानुभूयमा-
नस्याभावत्वमाधातुं शक्यते. अतिप्रसङ्गात्-घटादिष्वपि
तथात्वप्राप्तेः, तेऽपि ह्यनुभववशेनैव भावरूपा व्यवस्था-
प्यन्ते । यदि च-अनुभवोऽप्यप्रमाणं, तदा घटादिष्वपि
भावरूपनायामनाश्वास इति भावः । अथ भावोऽसौ,
तर्हि वक्ष्य-ज्ञानम्, अज्ञानं वा ? न तावदज्ञानं, चि-
द्रूपतयाऽनुभूयमानत्वात् । अथ ज्ञानं तदपि मतिश्रुताव-
धिपनः पर्यायकेवलभ्यां ज्ञानान्तरस्याभावात्तेषां मध्ये क-
तमत् ? इति वाच्यम् । न तावत् श्रुतादिचतुष्टयरूपम्,
अनभ्युपगमात्, तल्लक्षणाऽयोगाच्च मतिज्ञानं चेत्, तदपि
नावग्रहोपायरूपं, तल्लक्षणाऽसंभवात् 'नयु सावायम्भ-
हिया' इत्यादि, नाऽपायाभ्यधिकत्वेन साधितत्वाच्च ।
तस्मादन्वयव्यतिरेकाभ्यां निश्चयः सर्वोऽप्यपायः, अवि-
च्युतिस्मृतिवासनारूपा तु पारिशेष्यद्वारेणैवेति स्थितम् ।
इति गाथार्थः ।

तदेवं निरुत्तरीकृतोऽप्यविलक्षिततयाऽन्येन प्रकारेणाह-

तुज्झं बहुयरमेया, भणइ मई होइ धिइवहुत्ताओ ।

भणइ न जाइ भेओ, इहो मज्झं जहा तुज्झं ॥१६१॥

अत्र प्रेरको भणति । किम् ? इत्याह-'तुज्झमि' त्यादि,
इत्थमाचार्य ! तव बहुतरभेदा मतिर्भवति । कुतः ? इत्याह-
धृतेर्धारणाया बहुत्वात् ; बहुभेदत्वादित्यर्थः, धारणाया
एकस्या अप्यविच्युतिवासनास्मृतिवत्त्वभेदत्रयशुक्त्वादव-
ग्रहोऽपायैः सह पदभेदा मतिः प्राप्नोतीति भावः । अत्र
प्रतिविधानगाहं-'भणइ' इत्यादि, भण्यतेऽत्रोत्तरम्-
जातेभेदो जातिभेदो, व्यक्लिपत् इत्यर्थः । स इह धारणा-
विचारे मम नेष्टो-नाभिप्रेतः । किं तु धारणा सामान्यरूपा
जातिरेव ममाभिप्रेता । कस्य यथा ? इत्याह-यथा-तथा-
ऽवग्रहविषये इति शेषः । इदमुक्तं भवति-यथाऽवग्रहो
व्यञ्जनार्थावग्रहभेदादुभयरूपोऽवग्रहसामान्यादेकस्त्वयाऽ-
पीष्टः, अन्यथा मतः पञ्चविधत्वप्रसङ्गात् तथा त्रिरूपाऽपि
धारणा तत्सामान्यादेकरूपैव, इति चतुर्विधैव मतिर्न
बहुतरभेदा । इति गाथार्थः ।

पतदेव भावयन्नाह-

सा भिन्नलक्षणणा विहु, धिइसामप्पेण धारणा होइ ।

जह उग्गहो दुरुओ, उग्गहसामप्पओ एको ॥ १६२ ॥

सा धारणा, अविच्युति-वासना-स्मृतीनां भिन्नस्वरूप-
त्वेन भिन्नलक्षणाऽपि सती धारणा सामान्याव्यतिरेकादेकैव
भवति; यथाऽवग्रहो व्यञ्जनार्थावग्रहभेदात् द्विरूपोऽप्यव-
ग्रहसामान्याव्यतिरेकादेकः परस्याऽपि सिद्धेः, अन्यथा
मतः पञ्चविधत्वापत्तः । इति गाथार्थः ।

तदेवमवग्रहाभेदचतुष्टयविषया, निराकृताः सर्वा अपि
प्राग्वर्तिष्ठत्यस्तन्निराकरणप्रक्रमे चानन्तरमवग्रहो द्विरूपः

प्रोक्तः स च कथं द्विरूपो भवति इत्याशङ्क्य तत्तद्विरूप-
ताकथनव्याजेन पूर्वं यान्याभिनिबोधिकज्ञानस्याऽवग्र-
हादीनि चत्वारि भेदवस्तून्पुनरुक्तानि, तेष्वेव मध्यऽवग्रहं
तावद्, विशेषः । ('उग्गह' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

तत्र व्यञ्जनं तावत्किमुच्यते ? इत्यादि-

वंजिइ जेणऽथो, घडो व्व दीवेण वंजणं तं च ।

उवगरणिदियसहा-इपरिणयदव्वसंवंधो ॥ १६४ ॥

व्यञ्ज्यते प्रकटीक्रियतेऽर्थो येन दीपेनेव घटस्तत् व्यञ्जनं,
किं पुनस्तदित्याह-'तं चे' त्यादि । तच्च व्यञ्जनम्
उपकरणेन्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसंवन्धः । इन्द्रियं द्विविध-
म्-द्रव्येन्द्रियम्, भावेन्द्रियं च । विशेषः (अत्र विस्तरः 'इन्द्रिय'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) तत्र निर्वृत्त्युपकरणे द्रव्येन्द्रियं,
लब्धु-पयांगौ भावेन्द्रियं, निर्वृत्तिश्च द्विधा-अङ्गुलासं-
ख्येयभागादिमाना कदम्बकुसुमगोलकधान्यमसूरकाहला-
लुराकारमांसगोलकरूपा, शरीराकारा च । श्रोत्रादी-
न्द्रियाणां पञ्चानामपि यथासंख्यमन्तर्निर्वृत्तिः, कर्णश-
ङ्कुलिकादिरूपा तु वहिर्निर्वृत्तिः । तत्र कदम्बकुसुमगो-
लकाकारमांसखण्डादिरूपाया अन्तर्निर्वृत्तेः शब्दादिवि-
षयपरिच्छेदहेतुर्थः शक्तिविशेषः स उपकरणेन्द्रियं, शब्दा-
दिश्च श्रोत्रादीन्द्रियाणां विषयः, आदिशब्दाद्-रसगन्धस्पर्-
शपद्भिः, तद्भावेन परिणतानि च तानि भाषावर्गणादिसं-
वन्धीनि द्रव्याणि च शब्दादिपरिणतद्रव्याणि, उपकरणे-
न्द्रियं च शब्दादिपरिणतद्रव्याणि च तेषां परस्परं संवन्धः
उपकरणेन्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसंवन्धः, एष तावद् व्य-
ञ्जनमुच्यते । अपरं च-इन्द्रियेणाऽप्यर्थस्य व्यञ्ज्यमान-
त्वात्तदपि व्यञ्जनमुच्यते । तथा शब्दादिपरिणतद्रव्यनि-
कुरम्बमपि व्यञ्ज्यमानत्वाद् व्यञ्जनमभिधीयते, इति ।
एवमुपलक्षणव्याख्यानः । त्रितयमपि यथोक्तं व्यञ्जनमव-
गन्तव्यम् ततश्चेन्द्रियलक्षणेन व्यञ्जनेन शब्दादिपरिण-
तद्रव्यसंवन्धस्वरूपस्य व्यञ्जनस्याऽवग्रहो, व्यञ्जनावग्रहः,
अथ वा-तेनैव व्यञ्जनेन शब्दादिपरिणतद्रव्यात्मकानां व्य-
ञ्जनानामवग्रहो व्यञ्जनावग्रहः, इत्युभयत्राऽप्येकस्य व्य-
ञ्जनशब्दस्य लोपं कृत्वा समासः । इति गाथार्थः ।

अत्राऽऽज्ञेयं, परिहारं चाभिधित्सुराह-

अण्णणं सो वहिरा-ईणं व त्कालमणुवलंभाउ ।

न तदंते ततो चिय, उवलंभाओ तओ नाणं ॥१६५॥

स व्यञ्जनावग्रहोऽज्ञानं, ज्ञानं न भवति, तस्य उपकरणे-
न्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसंवन्धस्य कालस्तत्कालस्तस्मिन्
ज्ञानस्यानुपलम्भात् स्वसंवेदनेनासंवेद्यमानत्वाद् ; वधिरा-
दीनामिव-यथा हि वधिरादीनामुपकरणेन्द्रियस्य शब्दादि-
विषयद्रव्यैः सह संवन्धकालेन किमपि ज्ञानमनुभूयते. अन-
नुभूयमानत्वाच्च तन्नाऽस्त तथेहापीति भावः । अत्रोत्तर-
माह-'न तदंते' इत्यादि, नाऽसौ जडरूपतया ज्ञान-
रूपेणानुभूयमानत्वादज्ञानं, किं तर्हि स कोऽसौ व्यञ्ज-
नावग्रहो-ज्ञानमेव । कुतः ? तदन्ते-तस्य व्यञ्जनावग्रह-
स्यान्ते तत् एव ज्ञानात्मकस्याऽर्थावग्रहोपलम्भस्य भा-
वात्, तथाहि-यस्य ज्ञानस्याऽन्ते तज्ज्ञेयवस्तुप्रादानास्त

एव ज्ञानमुपजायते, तज्ज्ञानं दृष्टं, यथार्थावग्रहपर्यन्ते त-
ज्ज्ञेयवस्तुपादानत ईदासद्भावाद्यथावग्रहो ज्ञानं, जायते
च व्यञ्जनायग्रहस्य पर्यन्ते तज्ज्ञेयवस्तुपादानात्तन एवा-
धोऽवग्रहज्ञानं, तस्माद् व्यञ्जनायग्रहो ज्ञानम् । इति गाथार्थः ।

तदेवं व्यञ्जनायग्रहे यद्यपि ज्ञानं नाऽनुभूयते, तथाऽपि ज्ञा-
नकारणत्वात्सौ ज्ञानम्, इत्येवं व्यञ्जनायग्रहे ज्ञानाऽभाव-
मभ्युपगम्योक्तम् । सांप्रतं ज्ञानाऽभावोऽपि तत्राऽसिद्ध-
पर्यन्ति दर्शयन्नाह—

तक्कालमिमं वि नाणं, तत्तयऽस्थि तणुंति तो तमव्वत्तं ।

बहिराईणं पुण सो, अण्णायं तदुभया भावा ॥ १६६ ॥

नत्कालेऽपि-तस्य व्यञ्जनसंघस्य कालेऽपि तत्रानुप-
हनेन्द्रियसंघनिघनि व्यञ्जनायग्रहे ज्ञानमस्ति, केवलमेकने-
जोऽयवप्रकाशवत् तनु अतीवाल्पमिति, अतोऽव्यक्तं ससं-
घेदनेनापि न व्यज्यते । यद्यव्यक्तं, कथं तदस्तीति ज्ञायते ?
इति चेत् । मा त्वरिष्ठाः, " जह विण्णायमसंसे-ज्जसमइ-
सहाइद्वयसम्भावे " इत्यादिनाऽनन्तरमेव तदस्तिस्त्वयुक्ते-
यवग्रहाणत्यात् दृष्टान्ते तु ज्ञानाऽभावे अविप्रतिपत्तिरिति
दर्शयन्नाह—यधिराऽऽदीनाम्, आदिशब्दादुपहनघ्राणादी-
न्द्रियाणां पुनः स व्यञ्जनायग्रहोऽज्ञानं-ज्ञानं न भवतीत्य-
त्राऽविप्रतिपत्तिरेव । कुतः ? इत्याह—तद्य तदुभयं च
तदुभयं तस्याभावात्-ज्ञानकारणत्वाभावात् अव्यक्तस्यापि
च ज्ञानस्याभावात् । इति गाथार्थः ।

अथ पुनरप्याक्षेपं, गरिहारे चाऽभिधित्तुराह—

कहमव्वत्तं नाणं, च सुत्तमत्ताइमुहमवोहो व्व ।

मुत्तादओ सयं वि य, विण्णायं नाऽव्युत्तंति ॥ १६७ ॥

परः साऽन्यमाह-ननु कथं ज्ञानम् 'अव्यक्तं च' इत्युच्यते ?
तमःप्रकाशाभाधानवातिकृष्टत्वादेव यत्तु युज्यते इति
भावः । अत्रान्तरमननरमेवोक्तम्-एकतज्ज्ञेयवप्रकाशव-
त्सुहमत्तादव्यक्तम् । अथ पुनरप्युच्यते-सुत्तमत्तमूर्च्छिता-
दीनां सूदनयोधयदव्यक्तं ज्ञानमुच्यते इति न दोषः । सु-
त्तादीनां तद्वात्मीयज्ञानं स्वसंविदिनं भाविष्यतीति चेत् न
एत देवमित्याह-मुत्तादयः स्वयमपि तद्वात्मीयविज्ञानं नाऽ-
व्युत्तयन्ते-न संघेदयन्ति अतिसुहमत्तात् । इति गाथार्थः ।

आह-यदि तैरपि सुत्तादिभिस्तद्वात्मीयज्ञानं न संघेदने,
तर्हि तत्तेषामस्तीत्यतःकथं लक्ष्यते ? इत्याह—

लक्खिज्जह तं सिमिणा-यमाणवयणदाणाइचेट्ठाहि ।

जं नाऽमहपुव्वाओ, विज्जंते वयणचेट्ठाओ ॥ १६८ ॥

ननुसुत्तादीनां ज्ञानमस्तिवेन लक्ष्यते । कुतः ? स्वप्नायमान
वचनदानादिचेष्टाभ्यः, सुत्तादयोऽपि हि स्वप्नायमानाद्यवस्था
यां क्वचित्कर्मणि भावमाणा दृश्यन्ते, शब्दिताश्चौषतो
घातं प्रयच्छन्ति, संकोचविकोचाङ्गभङ्गजृम्भितकुञ्जितक-
ण्डयनादिचेष्टाश्च कुर्वन्ति, न च तास्ते तदाद्यन्ते ।
नापि च प्रयुष्टाः स्मरन्ति, तर्हि कथं तेषांभ्यस्तैर्वा
ज्ञानमस्तीति लक्ष्यते ? इत्याह—' जमि ' त्यादि, यत्-य-
न्मात्कारणाद् नाऽमतिपूर्वात्ता वचनादिचेष्टा विघ्नते, किं
तु मतिपूर्विका एव, अन्यथा कांष्टादीनामपि तत्प्रसङ्गात् ;
उ३

अतस्ताभ्यस्तत्तेषामस्तीति लक्ष्यते एव धूमादग्निरेव । इति
गाथार्थः ।

आह-ननु आत्मीयमपि चेष्टितं किं कश्चिन्न जानाति येन
सुत्तादीनां स्वचेष्टितासंवेदनमुच्यते ? इत्याशङ्क्याह—

जगंगतो वि न जाणइ, छउमत्थो हियगोचरं सव्वं ।

जं तज्जवसाणाइ, जमसंविज्जाइ दिवसेण ॥ १६९ ॥

हृदयम्-मनोगोचरस्यानं यस्य तत् हृदयगोचरम् अर्ध-
यसायनिकुरम्यम् इति गम्यते, तज्जाग्रदपि हृदयस्थः
सर्वम्-अपिशेषं न जानाति-न संवेदयते, आस्तां ताव-
त्पुनः सुप्तः-कुत ? इत्याह-अर्धयसानानि-अर्धयवसाय-
स्थानरूपाणि केवलमिगम्यानि सूदमाणि । यत् एकेनाप्य-
न्तर्मुहूर्तेनासंख्येयानि यान्ति-अतिप्रामाण्यं, किं पुनः स-
र्वेणापि दिवसेन ? । न चैतानि हृदयस्थः सर्वाण्यपि सं-
वेदयते । ततश्च यथैतानि हृदयस्थैरसंवेद्यमानान्यपि के-
वलमिदृष्टत्वात्स्वेनाभ्युपगम्यन्ते, तथा व्यञ्जनायग्रहज्ञान-
मपि । इति गाथार्थः ।

आह-ननु सुत्तादीनां ज्ञानं वचनादिचेष्टाभ्यो गम्यते इ-
त्युक्तं तत्तावदभ्युपगच्छामः, व्यञ्जनायग्रहे तु ज्ञानरूपता-
गमकं लिङ्गं न किञ्चिदुपलभामहे, अतो जडरूपत्वान्नाऽन्यो
ज्ञानमिति घृमः, इत्याशङ्क्याह—

जह व ऽण्णायमसंसे-ज्जसमइसाइद्वयसम्भावे ।

किह चरमसमयसहा-इद्वयविण्णायणसामत्थं ॥ २०० ॥

याशब्दः पातनासूचकः, सा च कृतैव । ततश्च हन्त !
यदि-अज्ञानं व्यञ्जनायग्रहः क्व सति ? इत्याह-असंख्येयस-
मयशब्दादिद्रव्यसद्भावेऽपि सति, इत्यपिशब्दो गम्यते ।
कथं तर्हि चरमसमयशब्दादिद्रव्याणां विज्ञानजननसाम-
र्थ्यं ? न कथंचिदित्यर्थः । इदमुक्तं भवति-व्यञ्जनायग्रहे
तावत्प्रतिसमयमसंख्येयान् समयान् यावच्छ्रोत्रादीन्द्रियैः
सह शब्दादिविषयद्रव्याणि संघम्यन्ते । ततश्च यद्यसं-
ख्येयसमयान् यावच्छ्रोत्रादीन्द्रियैः सह शब्दादिविषय-
द्रव्यसंघसद्भावेऽपि सति व्यञ्जनायग्रहरूपं ज्ञानं नाऽ-
भ्युपगम्यते, कथं तर्हि चरमसमये श्रोत्रादीन्द्रियैः सह
संघज्ञानां शब्दादिविषयद्रव्याणां परेणाऽप्यर्थावग्रहलक्षण-
विज्ञानजननसामर्थ्यमिष्यते ? तदभ्युपगन्तुं न युज्यते इति
भावः । यदि हि शब्दादिविषयद्रव्याणां श्रोत्रादीन्द्रियैः
सह संघेदे आदिसमयादेवारभ्य ज्ञानमात्रा काचित्प्रति-
समयमाविर्भवन्ती नाऽभ्युपगम्यते, तर्हि चरमसमयेऽप्येक-
स्मादेवैषा न युज्यते, तथा च सत्यर्थावग्रहादिज्ञानानाम-
प्यनुदयप्रसङ्गः । इति गाथार्थः ।

तथाहि—

जं सव्वहा न वीसुं, सव्वेसु वि तन्न रेणुतिष्ठं व ।

पत्तयमणिच्छंतो, कहमिच्छंसि समुदये नाणं ॥ २०१ ॥

यद्वस्तु सर्वथा-सर्वप्रकारैर्विषयक-पृथक् नाऽस्ति तत् समु-
दायेऽपि नाभ्युपगम्यन्त्यं, यथा- रेणुकणनिकरे प्रतिरेणुक-
(ण)मविघ्नमानं तैलम्, एवं चत्तर्हि त्वमपि प्रत्येकमनिच्छन्
कथं समुदाये ज्ञानमिच्छसि ? । इदमुक्तं भवति-यदीन्द्रिय-

विषयसंबन्धस्य प्रथमसमयादारभ्य व्यञ्जनावग्रहसंबन्धिनोऽसंख्येयान् समयान् यावत्प्रतिसमयं पुष्टिमाविभ्रतां ज्ञानमात्रां काञ्चिदपि नेच्छसि नहि चरमसमयशब्दादिविषयद्रव्यसंबन्धेन संपूर्णं समुदायेऽपि कथं तामिच्छसि ?-चरमसमयशब्दादिविषयद्रव्यसंबन्धे यदर्थवग्रहज्ञानमभ्युपगम्यते, तदपि प्रत्येकमसत्त्वमसिकताकरणे तैलवन्न प्राप्नोतीति भावः । तस्मान्तिलेषु तैलवत्सर्वेष्वपि समयेषु प्रत्येकं यच्च यावच्च ज्ञानमस्तीति प्रतिपत्तव्यम् । इति गाथार्थः ।

किं च—

समुदाये जहं शांणं, देस्येण समुदए कहं नऽस्थि ।

समुदाये ज्ञाऽभूयं, कहं देसं होज तं सयलं ॥ २०२ ॥

समुदायज्ञानवादिन् ? यदि विषयद्रव्यसंबन्धसमयानाम-संख्येयानां समुदाये ज्ञानमर्थवग्रहलक्षणमभ्युपगम्यते । तर्हि चरमसमयलक्षणो योऽसौ देशस्तेन न्यूने समुदाये-चरमैकसमयो नैवसंख्यानेषु समयेष्वित्यर्थः, तत्कथं नास्ति ?, समस्येव, प्रमाणोपपन्नत्वात् ?, तथाहि-सर्वेष्वपि शब्दादिद्रव्यसंबन्धसमयेषु ज्ञानमस्तीति प्रतिजानीमहे, ज्ञानोपकारिशब्दादिद्रव्यसंबन्धसमयसमुदायैकदेशत्वादिति हेतुः, अर्थवग्रहसमयवदिनि दृष्टान्तः । अत्राह-ननु शब्दादिविषयोपादानसमयसमुदाये ज्ञानं केनाभ्युपगम्यते, येन समुदायैकदेशत्वात्प्रथमादिसमयेषु सर्वेष्वपि तत् प्रतिज्ञायते । मया ह्येकस्मिन्नेव चरमसमये शब्दादिद्रव्योपादाने ज्ञानप्रसव इष्यते, इत्याशङ्क्याह-‘समुदायं वाऽभूयमि’ त्यादि, चशब्दो वाशब्दो वा पाननायां, सां च कृतैव । तत्र यद्येकस्मिन्नेव चरमसमये ज्ञानमभ्युपगम्यते । तदाऽसौ सर्वसमयसमुदायापेक्षया तावदकदेश एव । त-तश्चाऽनेनैकदेशेनाने शेषसमयसमुदाये यद्भूतं ज्ञानं तत्कथं हन्त चरमसमयलक्षणे देशे अकस्मादेव सकलमखण्डं भवेद् अप्रमाणोपपन्नत्वात् ; तथाहि-नैकस्मिन्श्चरमशब्दादिद्रव्योपादानसं ज्ञानमुपजायते, एकस्यमात्रशब्दादिद्रव्योपादानात्, व्यञ्जनावग्रहाद्यसमयवदिनि । स्यादेतत् । चरमसमयेऽर्थावग्रहज्ञानमनुभवप्रत्यक्षेणाऽप्यनुभूयते, ततः प्रत्यक्षविरोधानां प्रतिज्ञा । तदयुक्तम्, चरमसमय एव समग्रं ज्ञानमुत्पद्यते इति भवत्प्रतिज्ञानस्यैव प्रत्यक्षविरोधात्, चरमन्तौ समस्तपटोन्पादवचनवत् । तथा, सर्वेष्वपि शब्दादिद्रव्यसंबन्धसमयेषु ज्ञानमस्तीत्यादिपूर्वाक्ज्ञानुमानविरोधश्च भवत्प्रत्यक्षस्य । इति गाथार्थः ।

तस्मात्किमिह स्थितम् ?, इत्याह—

तंतू पडोवगारी, न समत्तपडो य समुदिया ते उ ।

सव्ये सम्मत्तपडओ, तह नाणं सव्वसमयेसु ॥ २०३ ॥

यथा एकस्तन्तुः पटोपकारी वर्तते, तमन्तरेणापि समग्रस्य तस्याऽभावात् न चासौ तन्तुरेनावता समस्तः पटो भवति, पटैकदेशत्वात् । तस्य, समुदिताः पुनस्तं तन्तवः सर्वे समस्तपटव्यपदेशभाजो भवन्ति ? । तथाऽत्रापि सर्वेष्वपि समुदिनेषु समयेषु ज्ञानं भवति, नैकस्मिन्श्चरमस-

मये । ततश्चाथार्थावग्रहसमयात् पूर्वसमयेषु तदेव ज्ञानमन्ती-वास्फुटं व्यञ्जनावग्रह उच्यते ? । चरमसमये तु तदेव किञ्चित् स्फुटतरावस्थामापन्नमर्थावग्रहः इति व्यपदिश्यते । अतो यद्यपि सुप्तमत्तमूर्द्धिनादिज्ञानस्यैव व्यक्तेर्यथाविधं व्यञ्जनावग्रहज्ञानसाधकं लिङ्गं नास्ति तथाऽपि यथोक्तयुक्तितो व्यञ्जनावग्रहे लिङ्गं ज्ञानम् । इति गाथार्थः ।

तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्या, तत्र तत्त्वं व्यञ्जनावग्रहस्य स्व-रूपमुक्तम् । अथ तस्य भेदान्निरूपयितुमाह—

नयणमणोवज्जिदिय-भेआओ वंजणोग्गहो चउहा ।

(२०४+)

स च व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्धा भवति । कुतः ?, इत्याह—नयनमनोवज्जिन्द्रियभेदात् । इदमुक्तं भवति-विषयस्य इन्द्रियस्य च यः परस्परं संबन्धः-प्रथममुपश्लेषमात्रं, न द्व्यञ्जनावग्रहस्य विषयः । स च विषयेण सहोपश्लेषः प्राप्यकारिण्येव स्पर्शन-रसनघ्राण-धोत्रलक्षणेषु चतुर्विन्द्रियेषु भवति, न तु नयनमनसोः । अतस्ते वर्जायत्वा शेषस्पर्शनादीन्द्रियचतुष्टयभेदात् चतुर्विध एव व्यञ्जनावग्रहो भवति । विशेषः । (भेदान् ‘ इन्द्रिय ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यामि ।) (‘ मण ’ शब्दे च पष्ठे भागे) (व्यवस्थितम् अप्राप्यकारित्वं नयनमनसोः) ततश्च-स्पर्शन-रसन-घ्राण-धोत्रभेदात् चतुर्विध एव व्यञ्जनावग्रहः । विशेषः ।

(४) अवग्रहप्ररूपणमाह । प्रतिबोधक-मल्लक-दृष्टान्ताभ्याञ्च प्ररूपणं सहांपातत्वात्प्ररूपणया सहैव व्युत्क्रमेणाह—

तत्थोग्गहो दुभेओ, उग्गणं जं होइ वंजणऽत्थणं ।

वंजणओ य जमत्यो, तेणहिंए तयं वोच्छं ॥ १६३ ॥

(अस्या गाथाया व्याख्या ‘ उग्गह ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) इत्यादिना ग्रन्थेन प्रतिज्ञानव्यञ्जनावग्रहस्वरूप-प्रतिपादनं चेह प्रकृतम् । तस्य च व्यञ्जनावग्रहस्य स्वरूपं नन्वध्ययनागमसूत्रं प्रतिबोधकमल्लकादाहरणाभ्यां प्रतिपादितम्, तद्यथा—

“ वंजणुग्गहस्स परवणं कग्गिस्सामि पडिबोहगदिट्ठेणं, मल्लगदिट्ठेण य । से किं तं पडिबोहगदिट्ठेणं ? पडिबोहगदिट्ठेणं से-जहानामए केइ पुरिसं-काचि पुरिसं सुत्तं पडिबोहज्जा अमुग ! अमुग ! ति । तत्थ चोयगे परणवणं एवं वयासी-किं एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छन्ति, दुसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छन्ति, जाव दससमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छन्ति, संखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छन्ति असंखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छन्ति ?, एवं वदन्तं चोयगं परणवणं एवं वयासी-नो एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छन्ति, नो दुसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छन्ति जाव नो दससमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छन्ति नां संखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छन्ति, असंखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छन्ति, से (तं) तं पडिबोहगदिट्ठेणं ॥

से किं तं मल्लगदिट्ठेणं ? मल्लगदिट्ठेणं से जहानामए केइ आवागसीसाओ मल्लगं गहायं । तत्थगं उव्वगविट्ठं पडिबो-

विज्ञा, मे नहु । अरुणे सि पक्षिणत्ते, सेअवि नहु । अरुणे
वि पक्षिणत्ते, से वि नहु । एवं पक्षिणत्तपमाणेषु पक्षि-
णमाणेषु होही से उदगविदु जे गुं तं मल्लगं रावेहिनि ।
होही से उदगविदु जे गुं तं तं मल्लगं भवेहिनि । होही से
उदगविदु जे गुं तं मल्लगं भवेहिनि । होही से उदगविदु जे गुं
तं तं मल्लगं भवेहिनि । होही से उदगविदु जे गुं तं
मल्लगं भवेहिनि । एवमेव पक्षिणत्तपमाणेषु २ अणुन्तेहि
पुनरनेहि जाहि नं वंजणं पूरियं होइ ताहे हुनि करेइ, ना
चव गुं जाणइ के वि एस सहाइ" (सूत्र-३५५) इत्यादि ।

इदं च सूत्रं नन्दिबिचरणे एवमर्थं व्याख्यातम्, तद्यथा-
प्रतिबोधकमल्लकदृष्टान्ताभ्यां व्यञ्जनावग्रहस्य प्रकरणं क-
ल्पयामि । तत्र प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः स एव
दृष्टान्तस्तेन, तद्यथानाम कश्चिद्-अनिर्दिष्टस्वरूपः पुरुषः
कश्चिद्-अन्यम् अनिर्दिष्टस्वरूपमव पुरुषं सुप्तं सन्तं प्र-
तिबोधयेत् । कथमित्याह—अमुक ! अमुक ! इति । तत्र
प्रेरकः प्रहापकमेवमवादीत्-किमेकसमयप्रविष्टा इत्यादि ।
एवं वदन्तं प्रेरकं प्रहापक एवमुक्तवान्-नो एकसमयप्रविष्टा
इत्यादि, प्रकटार्थं, यावत्संख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला
ग्रहणमागच्छन्ति । नवरमर्थं प्रतिषेधः शब्दविज्ञानग्राह्य-
नामधिकृत्य वेदितव्यः; शब्दविज्ञानजनकत्वेनेत्यर्थः, अ-
न्यथा संख्यमात्रमधिकृत्य प्रथमसमयादारभ्य पुद्गला
ग्रहणमागच्छन्त्येव । 'असेखज्ज' इत्यादि प्रतिसमय-
प्रवेशनादिन आरभ्यासंख्येयसमयैः प्रविष्टाः असंख्येय-
समयप्रविष्टाः पुद्गलाः-शब्दद्रव्यविशेषा ग्रहणमागच्छन्ति-
अर्थावग्रहज्ञानहेतवो भवन्तीति भावः । इह च चरम-
समयप्रविष्टा एव विज्ञानजनकत्वेन ग्रहणमागच्छन्ति, त-
दन्ये त्विन्द्रियक्षयोपशमोपकारिण इति सर्वेषां सामान्येन
ग्रहणमुक्तम् । सेयं प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहप्रक-
पणा इति वाक्यशेषः ॥ अथ केयं मल्लकदृष्टान्तेन प्रक-
पणा ? । तद्यथानाम कश्चित्पुरुषः आगाकशिरसे मल्लक-
शृगवं गृहीत्वा रुक्मिणं भवनीत्यस्य ग्रहणम् । तत्र मल्लके
एकमुदकविन्दुं प्रक्षिपेत्स नष्टः तत्रैव तद्भावपरिणतिमापन्न
इत्यर्थः । शेषं सुबोधम् 'जाव जे गुं तं मल्लगं' 'रावेहिनि'
आद्रिनां नश्यति । शेषं सुबोधम् । नवरम् 'पवाहेहिनि'
प्रापयिष्यतीति । 'एवमेव' इत्यादि, अति बहुस्वात्मतिसमय-
मनन्तैः शब्दपुद्गलैः यदा तद्व्यञ्जनं पूरितं भवति, तदा
'हुम्' इति करोति नमर्थं गृह्णातीत्युक्तं भवति । किं विशिष्टं
नाम-जात्यादिकल्पनारहितम्, अत एवाह-'नो चव गुं
जाणइ के वेस सहाइ' 'सि' न पुनर्यं जानानि क एष
शब्दादिः इत्यर्थः । एवं च सति सामयिकत्वाद्यावग्र-
हस्य अर्थावग्रहान्पूर्वं सर्वो व्यञ्जनाऽवग्रहः " तद्वमस्य
व्यञ्जनाऽवग्रहस्वरूपप्रतिपादकस्य नन्दिस्वरूपस्य शेषं प्रायः
सुगममिति मन्यमानो भाष्यकारः "जाहे तं वंजणं पूरियं
होइ" इत्येतत् (नन्दिस्वरुणं) व्याचिख्यासुराह-

तोएण मल्लगं पिब, वंजणमापूरियं ति जं भणियं ।

तं द्रव्यमिदं वा, तस्मैजोगो व न विरुद्धं ॥ २५० ॥

जे भणियं, यदुक्तं नन्दिस्वरूपकारेण किं तद् ? इत्याह-
व्यञ्जनमापूरितमिति । केन किंवत् ? इत्याह- तायेन-जलेन

मल्लक-शृगवं तद्वदिति । तस्मिन् सूत्रकारभणिते व्यञ्जने
द्रव्यं गृह्यते, इन्द्रियं वा, तयोर्वा द्रव्येन्द्रिययोः संयोगः-
संवन्ध इति सर्वथाऽप्यविरोधः । इदमुक्तं भवति-व्यञ्जन-
शब्देन शब्दादिविषयपरिणतपुद्गलसमूहकं द्रव्यं श्रोत्रा-
दीन्द्रिये वा द्रव्येन्द्रिययोः संबन्धो वा गृह्यते, न क-
श्चिद्विरोधः, व्यस्यते-प्रकटीक्रियते विवक्षितोऽर्थोऽननेति
व्यञ्जनमित्यस्या व्युत्पत्तेः सर्वत्र घटनादानां गाथायः ।
केवलं द्रव्यादिषु त्रिविधे व्यञ्जनशब्दवाच्येषु प्रत्येकमापू-
रितत्वे विशेषा द्रष्टव्यः कः पुनरसौ ? इत्याह-

द्रव्यं माणं पूरियं-मिदंयमापूरियं तदा दीपेहं ।

अवरोप्परसंसर्गो, जया तथा गिण्हइ तमतथं ॥ २५१ ॥

'द्रव्यं' ति-यदा द्रव्यं व्यञ्जनमधिक्रियते तदा 'जाहे तं
वंजणं पूरियं होइ' इति-कोऽर्थः ? इत्याह-'माणं पूरियं' ति-
मानम् तस्य शब्दादिद्रव्यस्य प्रमाणं प्रतिसमयप्रवेशेन प्र-
भूतिकृतत्वात्स्वप्रमाणमानीतं-प्रकर्षमुपनीतं स्वग्राहकज्ञान-
जनने समर्थीकृतमिति यावत् । यदा त्विन्द्रियमिति । इन्द्रियं
व्यञ्जनमधिक्रियते तदा 'जाहे तं वंजणं पूरियं होइ'
इति-किमुक्तं भवति ? इत्याह-'आपूरियं' ति-आपूरनं-
व्याप्तं-भृत्-वासितमित्यर्थः । तथा-'दीपेहं' ति-'द्रव्योः
श्रोत्रादीन्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्ययोः संबन्धो यदि व्यञ्ज-
नमधिक्रियते तदा 'जाहे तं वंजणं पूरियं होइ' इति-
किमुक्तं भवति ? इत्याह-'अवरोप्परं संसर्गो' ति-
संभ्यं सगो-योगः संसर्गः, संस्यक् संबन्ध इत्यर्थः, इदमत्र
हृदयम्-अस्मिन्पक्षे यदा तयोरेन्द्रियद्रव्ययोः परस्पर-
मतीव संयुक्तता-अनुपकृता अक्षाक्षमावन परिणामो
भवति, तदा प्रस्तुतसंबन्धलक्षणे व्यञ्जनामापूरितं भवती-
त्युच्यते इति । 'जया तथा गिण्हइ तमतथं' ति-एवं यदा
त्रिविधमपि व्यञ्जनं प्रकारभेदेणाऽऽपूरितं भवति, तदा
तं विवक्षितं शब्दादिकमर्थमव्यक्तं नाम-जात्यादिकल्पना
रहितं गृह्णाति । एतच्च 'ताहे हुंति करोइ' इत्यस्य व्य-
ख्यानम् अर्थावग्रहार्थमेकममायिको विज्ञेयः, इतरस्तु
पूर्वमन्तमुद्भूतं द्रव्यप्रवेशादिरूपो व्यञ्जनाऽवग्रहोऽवसेयः ।
इति गाथायः ।

किं विशिष्टं पुनस्तमर्थं गृह्णाति ? इत्याह-सत एव भा-
ष्यकारस्तत्स्वरूपमाह-

सामस्यमणिदेमं, सरुव-नामाहकप्पणारहिंयं ।

जइ एवं जं तेणं, गहिण सहेत्ति तं किहणु ? ॥ २५२ ॥

ग्राह्यवस्तुनः सामान्यविशेषात्मकत्वे सत्यप्यर्थावग्रहेण
सामान्यरूपमेवार्थं गृह्णाति, न विशेषरूपम्, अर्थावग्रह-
स्यैकसामयिकत्वात्, समयेन च विशेषग्रहणायोगादिभिः ।
सामान्यार्थश्चैव काश्चित् आमनगरवनसनादिशब्देन निर्दे-
श्याऽपि भवति, तद्व्यञ्जकत्वेनार्थमाह-अनिर्देशं केनापि-
शब्देनानभिलष्यम् । कुतः पुनरतत् ? इत्याह-यतः स्व-
रूपनामादिकल्पनारहितम्, आदिशब्दात्-जानिक्रिया-
गुणद्रव्यपरिग्रहः । तत्र रूपसाध्यानां य आत्मीयत्वेन-
रादीन्द्रियगोचरः प्रतिनियतः स्वभावस्तत्स्वरूपम् । रूप-
रसादिकस्तु तदभिधायको ज्ञाननाम, रूपत्व-रसत्ववृत्ति

तु जातिः प्रतिकरमिदं रूपं पुष्टिकरोऽयं रस इत्यादि-
कस्तु शब्दः क्रियाप्रधानत्वात् क्रियाः । कृष्णनीलादिकस्तु
गुणः । पृथिव्यादिकं पुनर्द्रव्यम् । एतेषां स्वरूप-नाम-
जात्यादीनां कल्पना अन्तर्जलरूपितज्ञानरूपा तथा रहि-
तमेवार्थमर्थवग्रहेण गृह्यानि यतो जीवः, तस्मादनिर्देश्यो-
ऽयमर्थः प्रोक्तः, तत्कल्पनाग्रहिनत्वेन स्वरूप-नाम-जात्या-
दिप्रकारेण केनाऽपि निर्हेष्टमशक्यत्वादिति । एवमुक्ते सति
परः प्राह- ' जइ एवं ' इत्यादि-यदि स्वरूप-नामादिकल्प-
नारहितोऽर्थोऽर्थाऽवग्रहस्य विषय इत्येवं व्याख्यायते
भवद्भिः, तर्हि ' जं ' ति-यन्नन्वध्ययनसूत्रे प्रोक्तम् । किम् ?
इत्याह- ' तेणं गहिण सहे ' ति-उपलक्षणत्वादित्यं तत्संपूर्णं
द्रव्यम्- ' से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सहे सु-
णेज्जा नेणं सहे ति उग्गाहिण न उण जाणइ केवेस सहा "
इति, ' तं किहणु ' ति-तदेतत्कथमविरोधेन नीयते ?-
युग्मद्वयाख्यानं सह विरुद्धघने एवेदमित्यर्थः, तथा हि-
अस्मिन्नन्विसूत्रेऽयमर्थः प्रतीयते-यथा तेन प्रतिपत्त्रा-
र्थावग्रहेण शब्दोऽवगृहीत इति भवन्नस्तु शब्दाद्युल्लेख-
हिने सर्वथा अमुं प्रतिपादयन्ति ततः कथं न विरोध इति
भावः इति गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह—

मदे ति भणइ वत्ता, तम्मत्तं वा न सद्बुद्धीए ।

जइ होज सद्बुद्धी, तोऽवाओ चेव सो होजा ॥२५३॥

शब्दस्तेनाऽवगृहीत इति यदुक्तं तत्र- ' शब्दः ' इति वक्ता
प्रज्ञापकः, सूत्रकारो वा भणति-प्रतिपादयति, अथवा-त-
न्मात्रं-शब्दमात्रं रूपरसादिविशेषव्यावृत्त्याऽनवधारित-
त्वाच्छब्दतया अनिशितं गृह्यातीति । एतावनांशेन शब्द-
स्तेनाऽवगृहीत इत्युच्यते, न पुनः शब्दबुद्ध्या ' शब्दोऽ-
यम् ' इत्यध्यवसायेन तत्-शब्दवस्तु तेनावगृहीतं, शब्दो-
ल्लेखस्यान्तर्मुहूर्तिकत्वाद् अर्थावग्रहस्य त्वेकत्वसामाजिक-
त्वादसंभव एवामिति भावः । यदि पुनः तत्र-अर्थाव-
ग्रहं शब्दबुद्धिः स्यात्तर्हि को दोषः स्याद् ? इत्याशङ्क्य
सूत्रकारः स्वयमेव दूषणान्तरमाह- ' जइ ' त्यादि-यदि
पुनरर्थावग्रहे शब्दबुद्धिः-शब्दनिश्चयः स्यात्, तदाऽपाय
एवाऽसौ स्यात्, न त्वर्थावग्रहः, निश्चयस्यापायरूपत्वात् ।
नतश्चार्थावग्रहे-द्वाभाव एव स्यात्, न चैतद् दृष्टम्,
इष्टं च । इति गाथार्थः ।

अत्राह परः-ननु प्रथमसमय एव रूपादिव्यपेक्षेन ' शब्दो-
ऽयम् ' इति प्रत्ययोऽर्थावग्रहत्वेनाभ्युपगम्यतां, शब्दमात्र-
त्वेन सामान्यत्वात् । उत्तरकालं तु प्रायो माप्नुयादयः
शङ्कशब्दधर्मा इह घटन्ते, ननु शङ्कधर्माः स्वरककशब्दादय
इति विमर्शबुद्धिरीहा तस्माच्छाङ्क एवाऽयं शब्द इति
तद्विशेषस्त्वपायोऽस्तु । तथा च सति " तेणं सहे ति
उग्गाहिण " इदं यथाश्रुतमेव व्याख्यायते-नो चेव एं
जाणइ केवेस सहाइ तआ ईहं पविसइ " इत्याद्यपि सर्व-
मविरोधेन गच्छतीति । तदेतत्परोक्तं सूरिः प्रत्यनुभाष्य
दूषयति, तद्यथा—

जइ सद्बुद्धिमेत्तयमव-गहो तत्विसेसणमवाओ ।

नणु सद्दो नासद्दो, न य रुवाइविसेसोर्थ ॥ २५४ ॥

भो पर ! यदि शब्दबुद्धिमात्रं ' शब्दोऽयम् ' इति निश्च-
यज्ञानमपि भवनार्थाऽवग्रहोऽभ्युपगम्यते, तद्विशेषणं तु
तस्य शब्दस्य विशेषणं विशेषः ' शाङ्क एवायं शब्दः ' इत्या-
दिविशेषज्ञानमित्यर्थः, अर्थायो मतिज्ञानतृतीयो भेदोऽङ्गी क्रि-
यते हन्त तर्हि अवग्रहलक्षणस्य तदाद्यभेदस्याऽभावप्रसङ्गः,
प्रथमत एवावग्रहमतिक्रम्याऽपायाऽभ्युपगमात् । कथं पुनः
शब्दज्ञानमपायः ? इति चेद् । उच्यते-तस्यापि विशेषग्राह-
कत्वात् । विशेषज्ञानस्य च भवनार्थापायत्वेनाभ्युपगतत्वात् ।
ननु ' शाङ्क एवाऽयं शब्दः ' इत्यादिकमेव तदुत्तरकालभावि-
ज्ञानं विशेषग्राहकं शब्दज्ञाने तु शब्दसामान्यस्यैव प्रति-
भासनात्कथं विशेषप्रतिभासः, येनाऽपायप्रसङ्गः स्याद् ?,
इत्याह- ' नणु ' इत्यादि, नन्वित्युक्तमायां, परामन्त्रणे वा,
ननु ' शब्दोऽयं नाशब्दः ' इति विशेषोऽयं विशेषप्रतिभास
एवाऽयमित्यर्थः । कथं पुनर्नाशब्द इति निश्चीयते ?,
इत्याह-न च रूपादिरिति, चशब्दो हिशब्दार्थे, आदि-
शब्दाङ्गन्ध-रस-स्पर्शपरिग्रहः । ततश्चेदमुक्तं भवति-यस्मान्न
रूपादिरयं, तेभ्यो व्यावृत्तत्वेन गृहीतत्वाद् । अतो नाऽ-
शब्दोऽयमिति निश्चीयते । यदि तु रूपादिभ्योऽपि व्या-
वृत्तिगृहीता न स्यात्तदा शब्दोऽयमिति निश्चयोऽपि न
स्यादिति भावः । तस्माच्छब्दोऽयं नाशब्दः इति विशेष-
प्रतिभास एवाऽयम् । तथा च सत्यस्याप्यपायप्रसङ्गो-
ऽवग्रहाभावप्रसङ्ग इति स्थितम् । इति गाथार्थः ।

अथ परोऽवग्रहाऽपाययोर्विषयविभागं दर्शयन्नाह—

थोवमियं नाऽवाओ, संखाइविसेसणमवाउ ति ।

तवभेया वेक्खाए, नणु थोवमियं पि नाऽवाओ ॥२५५॥

इदं शब्दबुद्धिमात्रकं शब्दमात्रस्तोकाविशेषावसायित्वात्
स्तोकम्-स्तोकविशेषग्राहकम्, अतोऽपायो न भवति, किं
त्ववग्रह एवाऽयमिति भावः । कः पुनस्तत्तत्तत्पायः ?, इत्याह-
' संखाइ ' इत्यादि. शाङ्कोऽयं शब्द इत्यादिविशेषणविशिष्टं
यज्ज्ञानं तत्पायः बृहद्विशेषावसायित्वादिति हृदयम् ।
हन्त ! यद्यत् स्तोके तत्तत्तत्तत्पायः, तर्हि निवृत्ता सांप्रत-
मपायज्ञानकथा, उतरोत्तरार्थविशेषग्रहणापेक्षया पूर्व-
पूर्वार्थविशेषावसायस्य स्तोकात्वाद् । एतदेवाह- ' तवभेये '
त्यादि, तस्य-शाङ्कशब्दस्य ये उत्तरोत्तरभेदाः मन्द्रमधुर-
त्वादयः, तरुणमध्यमवृद्धीपुरुषसमुत्थत्वादयश्च तदपे-
क्षयां सत्यामिदमपि ' शाङ्कोऽयं शब्दः ' इत्यादि ज्ञानं ननु
स्तोकं-स्तोकाविशेषग्राहकमेव इति नाऽपायः स्याद् । एव-
मुत्तरोत्तरविशेषग्राहिणामपि ज्ञानानां तदुत्तरोत्तरभेदापे-
क्षया स्तोकात्वात्पायत्वाभावो भावनीयः । इति गाथार्थः ।

तमेवाऽपायाभावं स्फुटीकुर्वन्नाह—

इय सुबहुणा वि कालेण, सव्वभेयावहारणमसज्झं ।

जम्मि हवेज्ज अवाओ, सव्वो च्चिय उग्गाहो नामा ॥२५६॥

इतिशब्द उपप्रदर्शनार्थः, ततश्चदमुक्तं भवति-यथा ' शाङ्को-
ऽयं शब्दः ' इत्यस्यां बुद्धौ शब्दगतभेदावधारणं सांप्रतम-
साध्यम्, मन्द्रमधुरत्वादिननुत्तरोत्तरभेदावधारणसंभवात् ।
तथा च सति स्तोकात्वात्तत्तत्तत्तत्पायः, किं त्वर्था-
वग्रह इत्येवं सुबहुनाऽपि कालेन सर्वेषांऽपि पुरुषायुषेण
शब्दगतमन्द्रमधुरत्वाद्युत्तरोत्तरभेदावधारणमसाध्यं तद्दे-

जानामनन्तत्वादशक्यमित्यर्थः । यस्मिन् भेदाऽवधारणे, किम् ? इत्याह—पश्मिन्नायो भेदद्वयभेदाकाङ्क्षानिवृत्त्यर्थ-स्मिन् भेदाऽवधारणान्तेऽप्यन्यत् व्यवस्थाप्येत, इति भावः । तन्मास्तयोऽपि भेदप्रत्यय उत्तरोत्तरापेक्षया त्वदभिप्रायेण न्नोक्तत्वादर्थवद् एव प्राप्नोति, नाऽप्ययः शब्दज्ञानवद् । इति गाथार्थः ।

किं च-शब्द एवायमिति ज्ञानं न्नोक्तत्वाद्यर्थवद्भवत्वेन भवताऽभिमतम् । तत् पूर्वमीदृशमन्तरेण न संभवति तत्पूर्व-त्वे च तस्याऽर्थवद्भवत्वाऽसंभव इति दर्शयन्नाह—

किमहो किमनहो-तर्णीहिण सहए व किह जुत्तं ? ।

अह पुर्वमीहिजुत्तं, सहो चि मयं तई पुर्वं ॥ २५७ ॥

'किं शब्दोऽयम्' आहो(स्वि)भिवद् अशब्दो-रूपादिः इत्येवं पूर्वमनीहिते यत् 'शब्द एव' इति निश्चयज्ञानं तदक-स्मदेव जायमानं कथं युक्तम् ? विमर्शपूर्वकत्वमन्तरेण नदं घटन इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति-शब्दगनान्वयधर्मेण, रू-पादिभ्यो व्यावृत्तां च गृहीतार्यां 'शब्द एव' इति निश्चय-ज्ञानं युज्यते, तदग्रहणं च विमर्शमन्तरेण नापगच्छते, वि-मर्शश्च-इहा, तस्मादीदृशमन्तरेणायुक्तमेव 'शब्द एव' इति निश्चयज्ञानम् । अथ निश्चयकालात्पूर्वमीहित्वा भवताऽपि 'शब्द एवायम्' इति निश्चयज्ञानमभिमतम् । इन्तः तर्हि निश्चयज्ञानात्पूर्वम् 'तई' असौ इहा भव-त्वनतोऽपि सिद्धा । इति गाथार्थः ।

यदि नाम निश्चयज्ञानात्पूर्वमीहा सिद्धा,

ततः किम् ? इत्याह—

किं तं पुर्वं गहियं, जमीहओ सहए व विणणाणं ।

अह पुर्वं सामरणं, जमीहमाणस्स सहो चि ॥ २५८ ॥

इन्त । यदि निश्चयज्ञानमीहापूर्वकं त्वयाभ्युपगम्यते, तर्हि प्रष्टव्योऽसि ननु इहायाः पूर्वं किं तद्वस्तु प्रमात्रा गृहीतम्, यदीहमानस्य तस्य 'शब्द एवायम्' इति नि-श्चयज्ञानमुपजायते ? न हि कश्चिद्वस्तुगृहीते अक-स्मान्प्रथमत एव इहां कुरुत इति भावः । क्षुभितस्य पर-स्योत्तरप्रदानाऽसामर्थ्यमालोक्य स्वयमेव तन्मतमाशङ्कते-अथ ब्रूयात्परः-सामान्यं नाम-जात्यादिकल्पनारहितं वस्तु-मात्रमीहायाः पूर्वं गृहीतं, यदीहमानस्य 'शब्दः' इति निश्चयज्ञानमुत्पद्यते । इति गाथार्थः ।

अथ इहायाः पूर्वं सामान्यग्रहणे परेणेप्यमाणे सूरिः

स्वसर्माहिनसिद्धिमुपदर्शयन्नाह—

अत्योगहओ पुर्वं, होगवं तस्स गहणकालेणं ।

पुर्वं च तस्स वंजण-कालो सो अत्थपरिसुणो ॥ २५९ ॥

ननु इहायाः पूर्वं यत् सामान्यं गृह्यते, तस्य तावद् ग्रहण-कालेन भवितव्यम् । स चास्मदभ्युपगतसामायिकार्था-ऽवग्रहकालरूपो न भवति, अस्मदभ्युपगताऽङ्गीकारप्रस-ङ्गात्, किं तर्हि ? अस्मदभ्युपगतार्थाऽवग्रहात्तत्पूर्वमेव भवदभिप्रायेण तस्य सामान्यस्य ग्रहणकालेन भवितव्यं, पूर्वं च तस्याऽस्मदभ्युपगतार्थाऽवग्रहस्य व्यञ्जनकाल एव वर्तते ; व्यञ्जनानां-शब्दादिद्रव्याणामिन्द्रियमात्रेणादान-

कालो मध्यपक्षलोपाद्व्यञ्जनकालः । भवत्वेधं, तथाऽपि तत्र सामान्याऽर्थग्रहणं भविष्यति, इत्याशङ्क्याह-स च व्यञ्जनकालोऽर्थपरिशुन्यः, न हि तत्र सामान्यरूपो, वि-शेषरूपो वा कश्चनाप्यर्थः प्रतिभाति, तदा मनोरहि-तेन्द्रियमात्रव्यापारात्, तत्र चार्थप्रतिभासाऽयोगात् । तस्मात्पारिशेष्यादस्मदभ्युपगतार्थाऽवग्रह एव सामान्य-ग्रहणमिति गाथायामनुक्रममि स्थयमेव द्रष्टव्यम् । तदन-न्तरं चान्वयव्यतिरेकधर्मपर्यालोचनरूपा इहा, तदनन्तरं च 'शब्द एवायम्' इति निश्चयज्ञानमपायः इति सर्वं सुस्थं भवति । इति गाथार्थः ।

अथ प्रथममेवाऽर्थाऽवग्रहज्ञानेन शब्दाऽग्र-

हणे परः पुनरपि दोषमाह—

जह सहो चि न गहियं, न उ जाणइ जं क एस सहो चि ।

तमजुत्तं सामण्णे, गहिए मग्गिजइ विसेसो ॥ २६० ॥

यद्यर्थाऽवबोधसमये प्रथममेव 'शब्दोऽयम्' इत्येवं तद्वस्तु न गृहीतं, तर्हि 'न उण जाणइ के वेस सहं चि' 'जाति', यत्स्वर निर्दिष्टं तदयुक्तं प्राप्नोति, यस्माच्छब्दसामान्ये रूपा-दिव्यावृत्ते गृहीते सति पञ्चान्मन्यते-अन्वियते विशेषः- 'किमयं शब्दः शाङ्खः, उत शाङ्गः ?' इति । इदमुक्तं भवति- "न उण जाणइ के वेस सहं" चि, अस्मिन् नन्दिसूत्रे 'न पुनर्जानाति कोऽप्येष शाङ्खशाङ्गीचन्यतरशब्दः' इति वि-शेषस्यैवाऽपरिज्ञानमुक्तम्, शब्दसामान्यमात्रग्रहणं त्वनुज्ञा-तमेव, तदग्रहणे तु 'क एष शब्दः, किं शाङ्खः, शाङ्गी वा' इत्येवं विशेषमार्गगमसङ्गतमेव स्यात् विशेषजिज्ञासायाः सामान्यज्ञानपूर्वकत्वाच्छब्दसामान्ये गृहीत एव तद्विशेष-मार्गस्य युज्यमानत्वात् । इति गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह—

संवत्थ देसयंतो, सहो सहो चि भासओ भणइ ।

इहरा न समयमित्ते, सहो चि विसेसणं जुत्तं ॥ २६१ ॥

सर्वत्र-पूर्वस्मिन्, अत्र च सूत्रावयवे अवग्रहस्वरूपं देश-यन्-प्ररूपयन् 'शब्दः शब्दः' इति भाषकः-प्रक्षापक एव वदति, न तु तत्र ज्ञाने शब्दप्रतिभासोऽस्ति । इत्थं चैतद्, अन्यथा न समयमात्रेऽर्थावग्रहकाले 'शब्दः' इति विशेषणं युक्तम्, आन्तर्मुहूर्तिकत्वाच्छब्दनिश्चयस्येति प्रागेवोक्तम् । सांव्यवहारिकार्थाऽवग्रहोपेक्षं वा सूत्रमिदं व्याख्यास्यते इति मा त्वग्निष्टाः । इति गाथार्थः ।

अथ सूत्रावष्टम्भादिनं परं दृष्ट्वा सूत्रमेव परिहारमाह—

अहव सुए च्चिय भणियं, जह कोह सुणेज सहमव्वत्तं ।

अवत्तमणिदेसं, सामणं कप्पणारहियं ॥ २६२ ॥

अथवा यदि तव गाढः श्रुतावष्टम्भः तदा तत्राप्येतद्भूतिं यदुत--प्रथममव्यक्तस्यैव शब्दोल्लेखरहितस्य शब्दमात्रस्य ग्रहणम् । केन पुनः सूत्राऽवयवेनैदमुक्तम् ? इत्याह-- 'जह कोह सुणेज सहमव्वत्तं' ति-अयं च सूत्रावयवो नन्व-ध्ययने इत्थं द्रष्टव्यः-- "से जहानामए के इ पुरिसे अव्वत्तं सहं सुणेज चि-(सूत्र +) अत्र-अव्यक्तमिति कोऽर्थः ? इत्याह-अनिर्देश्यं 'शब्दोऽयं' 'रूपादिर्वा' इत्यादिना प्रका-

रेणाऽव्यक्तमित्यर्थः । ननु यदि शब्दादिरूपेणाऽनिर्देश्यं, तर्हि किं तद् ? इत्याह—सामान्यम् । किमुक्तं भवति ? इत्याह—नामजात्यादिकल्पनारहितम् । न च वक्तव्यं शाङ्खशाङ्खभेदापेक्षया शब्दोल्लेखस्याप्यव्यक्तत्वे घटमाने कुत इदं व्याख्यानं लभ्यते ? इति; अवग्रहस्यानाकारोपयोगरूपतया सूत्रेऽधीतत्वाद् अनाकारोपयोगस्य च सामान्यमात्रविषयत्वात्, प्रथममेवाऽपायप्रसक्त्याऽवग्रहेहाभावप्रसङ्ग इत्याद्युक्तत्वाच्च । इति गाथार्थः ।

अथ सूत्रिरेव पराभिप्रायमाशिशङ्कयिपुराह—

अहव मई पुवं चिय, सो गहिओ वंजणोग्गहे तेणं ।
जं वंजणोग्गहम्मि वि, भणियं विस्साणमव्वत्तं ॥२६३॥

अथ परस्य मतिः स्यात्केयम् ? इत्याह—सः—अव्यक्तः, अनिर्देश्यादिस्वरूपः शब्दः अर्थावग्रहात्पूर्वमेव व्यञ्जनावग्रहे तेन श्रोत्रा गृहीतः, तत्किमित्यर्थावग्रहेऽपि तद्ग्रहणमुद्घुष्यते?, कथमिदं पुनर्ज्ञायते यदुत—असौ व्यञ्जनावग्रहे गृहीतः ? इत्याह—‘जमि’ त्यादि, यत्—यस्माद् व्यञ्जनावग्रहेऽपि भवद्भिरव्यक्तं विज्ञानमुक्तम्, अव्यक्तविषयग्रहण एव चाऽव्यक्तत्वम् तस्योपपद्यते इति भावः इति । गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह—

अत्थि तयं अव्वत्तं, न उं तं गिएहइ सयं पि सो भणियं ।
न उ अगगहियम्मि जुजइ, सदेो चि विसेसणं बुद्धी ॥२६४॥

अस्ति तदव्यक्तं श्रोतुर्व्यञ्जनावग्रहे ज्ञानं, न तस्यास्माभिरपलापः क्रियते, न पुनरसौ श्रोता अतिसौक्ष्म्यात्तत्स्वयमपि गृह्णाति—संवेदयते । एतच्च प्रागपि भणितम् । “सुत्तमत्तइसुहुमवोहो व्व” इति वचनात्, तथा “सुत्तादयो सयं वि य विण्णाणं णाऽवबुज्झन्ति” इति वचनाच्च । तस्माद् व्यञ्जनमात्रस्यैव तत्र ग्रहणं, न शब्दस्य, व्यञ्जनावग्रहत्वात्तथाऽनुपपत्तेरेवेति । न च सामान्यरूपतया अव्यक्ते शब्देऽगृहीतेऽकस्मादेव शब्दः इति विशेषणबुद्धिरुच्यते, अनुस्वारस्याऽलाक्षणिकत्वाद्विशेषबुद्धिरित्यर्थः । अस्यां च विशेषबुद्धौ प्रथममेवेष्टमाणायामादेवार्थावग्रहकालेऽप्यपायप्रसङ्गः, इत्यसकृदेवोक्तम् । इति गाथार्थः ।

ननु यदि व्यञ्जनावग्रहेऽप्यव्यक्तशब्दग्रहणं भवेत्तदा को दोषः स्यात् ? इत्याह—

अत्थो चि विसयगहणं, जइ तम्मि वि सो न वंजणं नाम ।
अत्थोग्गहो चियं ततो, अविसेसो संकरो वाऽवि ॥२६५॥

अर्थावग्रहे अर्थः इत्यनेन तावद्विषयग्रहणमभिप्रेतं—रूपादिभेदेनाऽनिर्दिष्टस्याव्यक्तस्य शब्दादेर्विषयस्य ग्रहणं; तत्राऽभिप्रेतमित्यर्थः । यदि च—तस्मिन्नपि व्यञ्जनावग्रहेऽसावव्यक्तशब्दः प्रतिभासते इत्यभ्युपगम्यते, तदा न व्यञ्जनं नाम; व्यञ्जनावग्रहो न प्राप्नोतीत्यर्थः । ततश्च—दानीं निवृत्ता तत्कथा, व्यञ्जनमात्रसंबन्धस्यैव तत्रोक्तत्वात्; भवता च तदतिक्रान्तस्याऽव्यक्तार्थग्रहणस्येहाऽभिधीयमानत्वादिति । तर्ह्यव्यक्तार्थग्रहणे किमसौ स्यात् ? इत्याह—अर्थावग्रह एवाऽसौ, अव्यक्ताऽर्थावग्रहणात्, ततश्च नास्ति व्यञ्जनम्—व्यञ्जनावग्रहः । अथास्याऽपि

सूत्रे प्रोक्तत्वादस्ति न परिह्रियते, तर्हि द्वयोरप्यविशेषः सोऽप्यर्थावग्रहः सोऽपि व्यञ्जनावग्रहः प्राप्नोतीति भावः । मेचकमणिप्रभावत् संकरो वा स्यादित्यम् । इति गाथार्थः ।

तदेवं व्यञ्जनावग्रहे व्यञ्जनसंबन्धमात्रमेव, अर्थावग्रहे त्वव्यक्तशब्दाद्यर्थग्रहणं, न व्यक्तशब्दाद्यर्थसंवेदनम्, इति प्रतिपादितम् । सांप्रतमुपपत्त्यन्तरेणाप्यर्थावग्रहे व्यक्तशब्दार्थसंवेदनं निराचिकीर्तुराह—

जेणऽत्थोग्गहकाले, गहणेहाऽवायसंभवो नऽत्थि ।

तो नऽत्थि सद्वुद्धी, अहऽत्थि नाऽवगगहो नामा ॥२६६॥

पूर्वं तावदर्थस्य ग्रहणमात्रं ततश्चेहा, तदनन्तरं त्वपायः, इत्येवं मतिज्ञानस्योत्पत्तिक्रमः । न चैतत् त्रिनयं प्रथममेवशब्दार्थेऽवगृहीते समस्तीति । एतदेवाह—येनार्थावग्रहकालेऽर्थग्रहणेहाऽपायानां संभवो नाऽस्ति ततोऽर्थावग्रहे नाऽस्ति ‘शब्दः’ इति विशेषबुद्धिः, अर्थग्रहणेहापूर्वकत्वात्तस्याः । अथाऽस्त्यसौ तत्र, तर्हि नाऽयमर्थावग्रहः, किं त्वपाय एव स्यात्, न एतद्युज्यते, तदभ्युपगमेऽर्थावग्रहेहयोरभावप्रसङ्गात् । इति गाथार्थः ।

अपि च—अर्थावग्रहे ‘शब्दः’ इति विशेषबुद्धाविषयमाणायां दोषान्तरमप्यस्ति । किं तत् ? इत्याह—

सामएण—तदएणविसे—सेहावज्जणपरिगगहणओ से ।

अत्थोग्गहेगसमओ—वओगवाहुल्लमावएणं ॥ २६७ ॥

इह येयमर्थावग्रहैकसमये ‘शब्दः’ इति विशेषबुद्धिर्भवतां—अभ्युपगम्यते, सा तावद्विषयरूपा निश्चयश्चाकस्मादेव न युज्यते, किंतु क्रमेण, तथाहि—प्रथमं तावद्रूपादिभ्योऽव्यावृत्तमव्यक्तं शब्दसामान्यं ग्रहीतव्यं, ततस्तद्विशेषविषया तदपररूपादिविशेषविषया च । एतैरेतैश्च धर्मैः ‘किमयं शब्दः, आहोशिवत् रूपादिः’ इत्येवं रूपा ईहा, तदनन्तरं च गृहीतशब्दसामान्यविशेषाणां ग्रहणम्, अन्येषां तु रूपादिविशेषाणां तत्राऽविद्यमानानां परिवर्जनम्, इत्येवंभूतेन क्रमेण निश्चयोत्पत्तिः । तथा च सति श्रोतुरर्थावग्रहैकसमयेऽपि सामान्यग्रहणादिभिः प्रकारैरुपयोगवहुन्वमापद्यते, एकस्मिंश्च समये बहवः ‘उपयोगाः सिद्धान्ते निषिद्धाः, इति नाऽर्थावग्रहे शब्दादिविशेषबुद्धिः । इति गाथाभावार्थः ।

अक्षरार्थस्तूच्यते—सामान्यमिह—श्रूयमाणशब्दसामान्यं गृह्यते, ‘तयएणविसेसेह’ स्ति—तच्छब्देनान्तरोक्तं शब्दसामान्यमनुकल्प्यते, अन्यशब्देन तु तत्राऽविद्यमाना रूपादयः परिगृह्यन्ते ततश्च तच्चान्ये च तदन्ये—शब्दसामान्यं, रूपादयश्चेत्त्वर्थः, तेषां विशेषा धर्माः श्रोत्रग्राह्यत्वादयः, चक्षुरादिवेद्यत्वादयश्च, तद्विषया ईहा तदन्यविशेषेहा, किमत्र श्रोत्रग्राह्यत्वादयो धर्माः उपलभ्यन्ते, आहोशिवत् चक्षुरादिवेद्यत्वादयः ? इत्येवं रूपो विमर्श इत्यर्थः, तदनन्तरं तु वर्जनं च तत्राऽविद्यमानरूपादिगतानां हेयधर्माणां चक्षुर्वेद्यत्वादीनां, परिग्रहणं च तत्र च गृहीतशब्दसामान्यगतानामुपादेयधर्माणां श्रोत्रग्राह्यत्वादीनाम्, इति वर्जन-परिग्रहणं—त्यागाऽऽदाने; सामान्यं च तदन्यविशेषेहा च वर्जनपरिग्रहणे च सामान्य-तदन्यविशेषेहाच-

जन-परिग्रहणानि तेभ्यस्ततः 'से' तस्य श्रोतुः । अर्था-
वग्रहैकसमयेऽप्युपयोगवाहुल्यम्, आपन्न-प्राप्तम् । तथाहि-
प्रथमस्सामान्यग्रहणोपयोगः, यथोक्तोपयोगस्तु द्वितीयः,
द्वैतधर्मजनोपयोगस्तृतीयः, उपादेयधर्मपरिग्रहणोपयोग-
श्चतुर्थः, इत्येवमर्थावग्रहैकसमयमात्रेऽपि चहवः उपयोगाः
प्राप्नुवन्ति । न चैतद्युक्तं, समयविरुद्धत्वात् । तस्माच्चार्था-
ऽवग्रहे शब्दविशेषबुद्धिः, किं तु 'सदे' ति भरणइ वत्ता'
इत्यादि स्थितम् । इति गार्थायः ।

अथास्मिन्नेवार्थाऽवग्रहेऽपरवाच्यमिप्रायं निराचिकीर्तुराह-
अरणे सामखगहण-माहुवालस्स जायमेत्तस्स ।

समयमि चैव परिचिय-विसयस्स विसेसविचारणं । २६८ ।

अन्ये-वादिनः 'केचिदेवमाहुः-यदेतत्सर्वविशेषविमुखस्या-
ऽव्यक्तस्य सामान्यमात्रस्य वस्तुनो ग्रहणमालोचनं, तद्
वालस्य-शिशोस्तत्तज्जानमात्रस्य भवति, नाऽत्र विप्रति-
पत्तिः, अव्यक्तो ह्यसौ संकेतादिविकलोऽपरिचितविषयः ।
यस्तर्हि परिचितविषयः, तस्य किम् ? इत्याह-समय एव
आद्यशब्दप्रत्ययसमय एव विशेषपञ्चिज्ञानं जायते, स्पष्टत्वा-
च्चस्य तत्तत्त्वामुमाश्रित्य 'तेण सदे' ति उरगहिण' इत्यादि,
यथाश्रुतमेव व्याख्यायते, तेन न कश्चिदोप इति भावः ।
इति गार्थायः ।

अत्रोत्तरमाह-

तदवत्थमेव तं पुव्व-दोसओ तम्मि चैव वा समये ।

संखमहुराइसुवहुय-विसेसगहणं पसंजेज्जा ॥ २६९ ॥

'जेणऽथोगगहकाले' (२६९ गा०) इत्यादिना ग्रन्थेन
सामखणतयणविलेसेहा (२६९ गा०) इत्यादिना च ग्रन्थेन
अद् वृत्तिं या तस्यावस्था-यत्तस्य स्वरूपम्-समयमि चैव
परिचियविसयस्स विसेसविचारणं' इति, तदेतत्परोक्तमपि
तदवस्थमेव, न पुनः किंचिदुनाधिकावस्थम् । कुतः ?
इत्याह-"पुव्वदोसउ" ति, "जेणऽथोगगहकाले" (२६९
गा०) इत्यादिना "सामखणतयण" (२६९ गा०) इत्यादि-
ना च यः पूर्व दोषोऽभिहितस्तस्मात्पूर्वदोषात् पूर्वदोषान-
तिवृत्तेः, तदेतत्परोक्तं तदवस्थमेव, इति नान्यदुपलक्षणमि-
धानप्रयासो विधीयते इति भावः । अथ वा-पूर्वमपि
दूषणमुच्यते । किं तद् ? इत्याह-'तम्मि चैव' इत्यादि,
'वा' इति-अथ वा, तस्मिन्नेव स्पष्टविज्ञानस्य, व्यक्तस्य
जन्नाविशेषप्राप्तिणि समये 'शाङ्ग' शाङ्गो वाऽयं शब्दः,
स्निग्धो मधुरः, कर्कशः, खो-पुरुषाद्यन्यतरवाच्यः' इत्या-
दिषु बहुकविशेषग्रहणं प्रसज्यते । इदमुक्तं भवति-यदि
व्यक्तस्य परिचितविषयस्य जन्मोपपत्त्यव्यक्तज्ञानमुल्लङ्घ्य
तस्मिन्नर्थोपग्रहैकसमयमात्रे शब्दनिश्चयज्ञानं भवति, तदा
अन्यस्य कस्यचित्परिचिततरविषयस्य पटुनरावबोधस्य
तस्मिन्नेव समये व्यक्तशब्दज्ञानमपि अतिक्रम्य 'शाङ्गोऽयं
शब्दः' इत्यादिसंख्यातीतविशेषप्राहकमपि ज्ञानं भवद्-
मिप्रायेण स्यात्, दृश्यन्ते च पुरुषशक्तीनां तारतम्यवि-
शेषाः । भवत्येव कस्यचित्प्रथमसमयेऽपि सुवहुविशेषप्राह-
कमपि ज्ञानमिति चेत्, न, "न उण जाणइ के वेस सदे"
इत्यस्य सूत्रावयवस्यागमकत्वप्रसङ्गात् । विमध्यमशक्ति-

पुरुषविषयमेतत्स्वमिति चेत्, न; अविशेषेणोक्तत्वात्,
सर्वविशेषविषयत्वस्य च युक्त्यनुपपन्नत्वात्; न हि प्र-
कृष्टमतेरपि शब्दधर्मिणमगृहीत्वा उत्तरोत्तर-बहुसुधर्म-
ग्रहणसंभवोऽस्ति, निराधारधर्माणामनुपपत्तेः । इति
गार्थायः ।

किं च-समयमात्रेऽपि 'शब्दः' इति विशेषविज्ञानम-
भ्युपगच्छतोऽन्येऽपि समयविरोधादयो

दोषाः । के पुनस्ते ? इत्याह-

अथोगगहो न समयं, अहवा समओवओगवाहुल्लं ।
संव्विसेसगहणं, सव्वमईवोगगहो गिज्झो ॥ २७० ॥

एगो वाऽवाउ चिय, अहवा सोऽगहियणीहिण पत्तो ।

उवक्कम-वइक्कमा वां, पत्ता धुवमोगगहईणं ॥ २७१ ॥

सामखं च विसेसो, वा सामखमुभयमुभयं वा ।

न य जुत्तं सव्वमियं वा, सामखऽऽसंबणं मोत्तुं ॥ २७२ ॥

'उगगहो एकं समयमि' त्यादिवचनादार्थावग्रहः सि-
द्धान्ते सामयिको निर्दिष्टः, यदि-चार्थाऽवग्रहे विशेष-
पञ्चिज्ञानमभ्युपगम्यते तदा, सामयिकोऽसौ न प्रा-
प्नोति, विशेषपञ्चिज्ञानस्याऽसंबन्धेयसामयिकत्वाद् । अथ स-
मयमात्रेऽप्यस्मिन् विशेषपञ्चिज्ञानमिष्यते, तर्हि "सामखण-
तयणविलेसेहा" (२६९ गा०) इत्यादिना प्रागुक्तं स-
मयोपयोगवाहुल्यं प्राप्नोति । अथवेत्यप्रतोऽप्यनुवर्तते ।
ततश्च अथवा परिचितविषयस्य विशेषपञ्चिज्ञानेऽभ्युपगम्य-
मानं परिचिततरविषयस्य तस्मिन्नेव समये सर्वविशेष-
ग्रहणमनन्तरोक्तं प्राप्नोति । अथवा-अवग्रहमात्रादाय विशेष-
परिच्छेदेऽङ्गीक्रियमाणे 'ईहादीनामनुत्थानमेव' । ततश्च
सर्वापि मतिरवग्रहो आहः-सर्वस्याऽपि मतेरवग्रहरूपतैव
प्राप्नोतीत्यर्थः । अथवा-सर्वाऽपि मतिरपायः एवैकः प्रा-
प्नोति, अर्थावग्रहे विशेषपञ्चिज्ञानस्याभ्युपगमात्, तस्य च नि-
श्चयरूपत्वात्, निश्चयस्य, वाऽपायत्वादिति समयमात्रे
चास्मिन्नपाये सिद्धे 'ईहावायामुहुत्तमंतं तु' इति वि-
रुध्यते । अथवा-अर्थेऽवग्रहीते ईहिते च, अपायः सि-
द्धान्ते निर्दिश्यते "उगगहो, ईहा, अवाओ य" इति क्रम-
निर्देशात्, यदि चाद्यसमयेऽपि विशेषपञ्चिज्ञानमभ्युपगमाद-
पाय इष्यते, तर्ह्यनुवग्रहीते अनीहिते च तस्मिन्नसौ प्राप्तः ।
'वा' इति-अथवा, यदि तृतीयस्थाननिर्दिष्टोऽप्यपायः "स-
मयमि चैव परिचियविसयस्स विचारणं" इति च-
नात्पटुत्ववैचित्र्येण प्रथममभ्युपगम्यते, तर्हि तस्मादेव
पादवैचित्र्यावग्रहे-हाऽ-पाय-धारणानां ध्रुवं निश्चितं-
मुत्क्रम-व्यतिक्रमौ स्याताम् । तत्र पश्चानुपूर्वीभवनम्-
उत्क्रमः । अनानुपूर्वीभावस्तु-व्यतिक्रमः । तथा हि । यन्ना
शक्तिवैचित्र्यात्कश्चित्प्रथममेवापायो भवताऽभ्युपगम्यते,
तथा तत एव कस्यापि प्रथमं धारणा स्यात्, ततोऽ-
पायः, ततोऽपि-ईहा तदनन्तरं त्वचग्रह इत्युत्क्रमः, अ-
न्यस्य कस्यचित् पुनरवग्रहसुल्लङ्घ्यं प्रथममेवैहा समु-
जायते, अपरस्य तु तामव्यतिक्रम्याऽपायः, अन्यस्य तु
तमव्यतिवृत्त्य धारणा स्याद् इत्यादि व्यतिक्रमः । न, चह
वयं युक्तिमप्रच्छन्नीयाः, भवदभ्युपगतस्य शक्तिवैचित्र्य-

स्यैव पुष्टिहेतोः सद्भावात् । न चैतादृशक्रमव्यतिक्रमौ युक्तौ
 “ उग्गहो ईहा अवाओ य धारणा एव हौति चत्तारि ”
 इति परममुनिनिर्दिष्टक्रमस्याऽन्यथाकर्तुमशक्यत्वादिति ।
 तथा, यदि यत्प्रथमसमये गृह्यते स विशेषस्तर्हि “ सा-
 मरणं च विसेसो ” त्ति-यत्सामान्यं तदपि विशेषः प्राप्तः,
 प्रथमसमये हि सर्वस्याऽपि वस्तुनोऽव्यक्तं सामान्यमेव
 रूपं गृह्यते, ततोऽस्मिन्नप्यर्थाऽवग्रहसमये सामान्यमेव
 गृह्यत इति परमार्थः । यदि वा-अत्र विशेषबुद्धिर्भवनाऽ-
 भ्युपगम्यते, तर्हि यदिह वस्तुस्थित्या सामान्यं स्थितं
 तदपि भवदभिप्रायेण विशेषः प्राप्तः । ‘ च ’ शब्दो द्वय-
 समुच्चयार्थः । ‘ सो वा सामरणं ’ त्ति-स वा भवदभि-
 प्रेतो विशेषो वस्तु स्थितिसमायातं सामान्यं प्राप्नोतीति ।
 ‘ उभयमुभयं व ’ त्ति-अथ वा-सामान्य-विशेषलक्षणमु-
 भयमप्येतत्प्रत्येकमुभयं प्राप्नोति-एकैकमुभयरूपं स्यादि-
 न्यर्थः, तथा हि-अव-ईषत्सामान्यं गृह्णातीत्यवग्रह इति
 व्युत्पत्त्या वस्तुस्थितिसमायातं यत्सामान्यं तत्स्वरूपेण
 नावत्सामान्यम्, भवदभ्युपगमेन तु विशेषः, इत्येकस्या-
 ऽपि सामान्यस्योभयरूपता; तथा योऽपि भवदभ्युपगमो
 विशेषः सोऽपि त्वदभिप्रायेण विशेषः, वस्तुस्थित्या तु
 सामान्यम्, इति विशेषस्याप्येकस्योभयस्वभावता । भ-
 वत्वंवमिति चेत् । इत्याह-न च युक्तं सर्वमिदम् । किं
 कृत्वा ? इत्याह-सामान्यमालम्बनं ग्राह्यं मुक्त्वा अर्था-
 ऽवग्रहस्य इति शेषः । इदमुक्तं भवति-अर्थावग्रहस्या-
 ऽव्यक्तं सामान्यमात्रमालम्बनं परिहृत्य यदन्यद्विशेषरूप-
 मालम्बनमिष्यते, तदभ्युपगमे च ‘ सामरणं च विसेसो
 वा सामरणं ’ इत्यादि, यदापनति, न तत्सर्वमयुक्तम्,
 अघटमानकत्वात् । इह च गाथाश्रये बहुषु द्वयणेषु मध्ये
 यत् प्रागुक्तमपि किञ्चित् द्वयणमुक्तं तत्प्रसङ्गायातत्वात्,
 इति न पौरुषेयमाशङ्कनीयम् । इति गाथाश्रयार्थः ।

प्रस्तुत एवाऽर्थं परमपि मतान्तरमुपन्यस्य निराकुर्वन्नाह-
 केई दीहालोयण-पुव्वमोग्गहं विंति तत्थ सामरणं ।

गहियमहत्थावग्गह-काले सदि त्ति निच्छिण्णं ॥२७३॥

केचित्-वादिनः इहास्मिन्प्रक्रमेऽवग्रहं ब्रुवते-अर्थावग्रहं
 व्याचक्षते । किं विशिष्टम् ? इत्याह-आलोचनपूर्वम्-सा-
 मान्यवस्तुग्राहिज्ञानम्-आलोचनं तत्पूर्वं-प्रथमं यत्र स
 तथा तं, प्रथममालोचनज्ञानं ततोऽर्थावग्रह इत्यर्थः, तथा च
 तैरुक्तम्-“ अस्ति ह्यालोचनाज्ञानं, प्रथमं निर्विकल्पकम् ।
 बालमूकादिविज्ञान-सदृशं शुद्धवस्तुजम् ” ॥ १ ॥ इति ।
 किं पुनस्तत्राऽऽलोचनज्ञाने गृह्यते ? इत्याह-‘नस्थ’ इत्यादि-
 तत्र-आलोचनज्ञाने सामान्यमव्यक्तं वस्तु गृहीतं; प्रतिपन्ना
 इति गम्यते, अथानन्तरम्-अर्थाऽवग्रहकाले ‘तदेव गृही-
 तम्’ इत्यनुवर्त्तते । कथंभूतं सद् ? इत्याह-निच्छिन्नं-पृथक्
 कृतं; रूपादिव्यावृत्तेरित्यर्थः, केनोक्तेन गृहीतम् ? इत्याह-
 ‘सद्’ त्ति-शब्दविशेषणविशिष्टमित्यर्थः । ततश्च “ से ज-
 हानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सहं सुणेज्ज ” इति-ए
 तदालोचनज्ञानापेक्षया नीयते, “ तेणं, सहं त्ति उग्गहिण्ण ”
 एतत् चार्थाऽवग्रहापेक्षयेति सर्वं सुख्यतामनुभवति । न
 चान्तः परं भवतोऽप्याचार्यः ! किञ्चिद्वक्तव्यमस्ति, यदि हि

युक्तयनुभवसिद्धेनार्थेन सूत्रे विषयविभागव्यवस्थापितेऽपि
 वादी जयं न प्राप्स्यति, तदा तृष्णीमाश्रयन्तु विपश्चितो
 विचारचर्यामार्गस्य स्वाग्रहतत्परेण त्वयैव लुप्तत्वात् ।
 इति गाथाश्रयः ।

तदत्र सूरिः परस्येयद्गव्यानुविद्धामज्ञतामवलोक-
 यन् मार्गाऽवतारणाय विकल्पयन्नाह-

तं वंजणोग्गहाओ, पुव्वं पच्छा स एव वा होज्जा ।

पुव्वं तदत्थवंजण-संवंधाऽभावो नऽस्ति ॥ २७४ ॥

यद्यनुपहतस्मरणवासनासन्तानस्तदर्थावग्रहान्पूर्वं व्यञ्ज-
 नावग्रहो भवतीति यदुक्तं प्राक् तद् भवानपि स्मरति ।
 ततः किम् ? इति चेद्, उच्यते-यदतद्भवदुन्मत्तितं सा-
 मान्यग्राहकमालोचनं तत्-तस्माद्व्यञ्जनाऽवग्रहात्पूर्वं वा
 भवेत्, पश्चाद्वा भवेत्, स एव वा व्यञ्जनावग्रहोऽप्यालोचनं
 भवेत् ? इति त्रयी गतिः, अन्यत्र स्थानाऽभावात् । किं चा-
 तः ? इत्याह-पूर्वं तन्नास्तीति संवन्धः । कुतः ? इत्याह-अर्थ-
 व्यञ्जनसंवन्धाभावादिति अर्थः-शब्दादिविषयभावेन प-
 रिणतद्व्यवसमूहः, व्यञ्जनं तु धोत्रादि, अर्थश्च व्यञ्जनं
 च अर्थव्यञ्जने तयोः संवन्धस्तस्याऽभावात्, सति ह्यर्थ-
 व्यञ्जनसंवन्धे सामान्यार्थालोचनं स्याद्, अन्यथा सर्वत्र
 सर्वदा तद्भावप्रसङ्गात् । व्यञ्जनाऽवग्रहाच्च पूर्वमर्थव्य-
 ञ्जनसंवन्धो नाऽस्ति, तद्भावे च व्यञ्जनावग्रहस्यैवेष्ट-
 त्वात्तत्पूर्वकालता न स्यादिति भावः । इति गाथाश्रयः ।

द्वितीयविकल्पं शोधयन्नाह-

अत्थोग्गहो वि जं वं-जणोग्गहस्सेव चरमसमयम्मि ।

पच्छा वि तो न जुत्तं, परिसेसं वंजणं होज्जा ॥२७५॥

तथा-अर्थावग्रहोऽपि यद्-यस्माद्व्यञ्जनाऽवग्रहस्यैव च-
 रमसमये भवति, इति, प्रागिहापि निर्णीतम् । तस्मात्पश्चा-
 दपि व्यञ्जनाऽवग्रहादालोचनज्ञानं न युक्तं, निरवकाशत्वात् ।
 न हि व्यञ्जनार्थाऽवग्रहयोरन्तरे कालः समस्ति, यत्र तत्
 त्वदीयमालोचनज्ञानं स्यात्, व्यञ्जनाऽवग्रहचरमसमय
 एवार्थावग्रहसद्भावात् । तस्मात्पूर्वपश्चात्कालयोर्निषिद्ध-
 त्वात्परिशेष्यान्मध्यकालवर्ती तृतीयविकल्पोपन्यस्तो व्य-
 ञ्जनं-व्यञ्जनावग्रह एव भवता आलोचनाज्ञानत्वेनाभ्युपगतो
 भवेत् । एवं च न कश्चिदोपः नाममात्र एव विवादात् ।
 इति गाथाश्रयः ।

क्रियतां तर्हि प्रेरकवर्गेण वर्द्धापनकं, त्वदभिधायाविसं-
 वादलाभात्, इति चेत् । नैवं, विकल्पद्वयस्यैव सद्भावात्,
 तथा हि-तद् व्यञ्जनावग्रहकालेऽभ्युपगम्यमानमालोचनं
 किमर्थस्यालोचनं, व्यञ्जनानां वा ? इति विकल्पद्वयम् ।
 तत्र प्रथमविकल्पमनूय दूषयन्नाह-

तं च समालोयणम-त्थदरिसणं जइ न वंजणं तो तं ।

अह वंजणस्स तो कह-मालोयणमत्थसुस्ससं ॥२७६॥

तत्समालोचनं यदि सामान्यरूपस्यार्थस्य दर्शनमिष्यते
 ततः तर्हि न व्यञ्जनम्-न व्यञ्जनाऽवग्रहात्मकं भवति, व्यञ्ज-
 नाऽवग्रहस्य व्यञ्जनसंवन्धमात्ररूपत्वेनाऽर्थशून्यत्वात्, तथा
 च-प्रागपि “ पुव्वं च तस्स वंजण-कालो सो अत्थ

रिक्तगुणो " इत्यादिना साधितमेवेदम् । अतोऽर्थदर्शन-
न्यमानोचनं कथमर्थानुसन्ध्यावप्रहात्मकं भवितुम-
र्हति ? विरोधाद् । अथ द्वितीयविकल्पमस्तीहत्याह-प्राथ-
म्यप्रवृत्त्यं शब्दादिविशेषपरिणतद्रव्यसंयन्धमात्रस्य तत्स-
मानोचनमिष्यते, नहि कथनालोचनं—कथनालोचकत्वं,
नन्य घटने ? इत्यर्थः । कथंभूतस्य सनः ? इत्याह—
कथंभूतस्य व्यञ्जनसंयन्धमानान्दित्तेन सामान्यार्था-
लोचकत्वात्परस्परित्यक्तः । इति गाथार्थः ।

ननु प्राक्कालान्तरप्रसिद्धस्यालोचनप्रानन्य घटा-
नस्य तर्हि का गतिः ? इत्याह—

प्राक्तोयमं चि नामं, हविजं तं वंजणोग्रहस्तेव ।

होञ्ज कहं नामस-गहणं तन्यऽथसुखमि ? ॥२७७॥

नन्मादालोचनमिति यन्नाम तदन्यत्र निर्गतिकं सत्पारि-
त्यान्-व्यञ्जनावग्रहस्यैव द्वितीयं नाम भवेत् । न च विच-
क्षामात्रप्रवृत्तेषु वस्तूनां बहुष्वपि नामसु क्रियमाणेषु को-
ऽपि विधादमाविष्करोति ? अत एतदपि नामान्तरमस्तु,
नो होञ्जः ? इति । नैतदेवम्, यस्मादिदं सामान्यप्राहक-
मानोचनज्ञानं भविष्यति, अर्थावग्रहस्तु विशेषप्राहक इति,
प्रथमप्यस्माकं समीहितसिद्धिर्भवित्यतीति चेत्, इत्याह-
'होञ्ज' इत्यादि । व्यञ्जनावग्रहस्यैव पारिशेष्यादालोच-
नज्ञानमात्रे तत्र च प्रागुक्तयुक्तिभिरर्थशून्ये कथं सा-
मान्यग्रहणं भवेत्, येन भवतः समीहितसिद्धिप्रमोदः ?
इति । तस्मादर्थवग्रह एव सामान्याऽर्थप्राहकः, न पुनरे-
तस्मादपरमालोचनाज्ञानम् । अत एव यदुक्तम्—
'अस्ति दालोचनाज्ञानं, प्रथमं निर्विकल्पकम्' इत्यादि, तदप्य-
र्थावग्रहाश्रयमेव, यदि घटते ; नाऽन्यविषयम् । इति
गाथार्थः ।

अथ 'दुर्यलं वादिनं दृष्ट्वाऽभ्युपगमोऽपि कर्त-
व्यः' इति न्यायप्रदर्शनार्थमाह—

गहियं व होउ तहियं, सामणं कहमणीहिणं तम्मि ।

अथाऽवग्रहकाले, विसरणं एस सद्दो चि ॥ २७८ ॥

अथवा भवतु तस्मिन् व्यञ्जनावग्रहे सामान्यं गृहीतं,
तथाऽपि कथमनीहिते-अविमर्शिते तस्मिन्नकस्मादेवार्था-
ऽवग्रहकाले 'शब्द एवः' इति विशेषणं विशेषज्ञानयुक्तं,
'शब्द एवैवः' इत्यर्थं हि निश्चयः, न चायमीहामन्तरेण
भगित्येव युज्यते, इत्यसक्तदेवोक्तप्रायम् । अतो नार्थाऽव-
ग्रहे 'शब्दः' इत्यादिविशेषपुद्गिर्युज्यते । इति गाथार्थः ।

अथाऽर्थाऽवग्रहसमये शब्दाद्यवगमेन सहैवेहा भविष्य-
तीति मन्यसे, तत्राऽऽह—

अथाऽवग्रहसमये, वीसुमसंखिजसमइया दो वि ।

तक्काऽवग्रहसहावा, ईहाऽवाया कहं जुत्ता ? ॥ २७९ ॥

अर्थाऽवग्रहसंवन्धिन्येकस्मिन्समये कथमीहापायौ युक्तौ ?
इति संयन्धः । कथंभूतावेतौ ? यतः, इत्याह-तर्काऽवग्रह-
स्वभावौ, तर्का-विमर्शस्तत्त्वभावा ईहा, अवग्रहोऽपि-नि-
श्चयस्तत्त्वभावोऽपायः ज्ञापि चैतो पृथगसंख्येयसमय-
निष्पन्नौ । एतदुक्तं भवति-यदिदमर्थाऽवग्रहे विशेषज्ञानं

त्वयेप्यते सोऽपायः, स चाऽवग्रहस्वभावो निश्चयस्वरूप
इत्यर्थः, या च तत्समकालमीहाऽभ्युपेयते सा तर्कस्वभावा;
अनिश्चयात्मिका इत्यर्थः । तत एतौ ईहाऽपायौ अनि-
श्चेतरस्वभावौ कथमर्थावग्रहे युगपदेव युक्तौ निश्चया-
ऽनिश्चययोः परस्परपरिहारेण व्यवस्थितत्वादिकत्रैकदाऽव-
स्थानामाधेन सहोदयानुपपत्तेः ? इति । एषा तावद्विशे-
षावगमे-हयोः सहभावे एकानुपपत्तिः । अपरं च-समय-
मात्रकालोऽर्थाऽवग्रह ईहाऽपायौ तु " ईहाऽवायामुदुत्तमंत
तु " इति वचनात्प्रत्येकमसंख्येयसमयनिष्पन्नौ कथमेक-
स्मिन्नर्थाऽवग्रहसमये स्याताम् । अत्यन्तानुपपन्नत्वात् ?
इति द्वितीयानुपपत्तिः । तस्मादत्यन्ताऽसंबद्धत्वाद्यार्थिकचि-
देतत्, इत्युपेक्षणीयम् । इति गाथार्थः ।

तदेवं युक्तिशैर्निराकृतानामपि प्रेरकाणां निःसंख्या-
त्वात्कपांचित्प्रत्येयशेषमद्यापि सूरिराशङ्कते—

खिपेतगहमेओ, जमुगहो तो विससविण्णायं ।

जुज्जइ विगप्पवसओ. सहो चि सुयम्मि जं केइ ॥२८०॥

'केइ' चि-ईहार्थाऽवग्रहे विशेषज्ञानसमर्थनाग्रहममुमु-
क्ष्वोऽद्यापि 'केऽपि' केचिद्वादिनो मन्यन्ते । किम् ? इत्याह-
क्षिपेतरादिभेदे यस्मादवग्रहो ग्रन्थान्तरे भणितः 'अ-
त्रापि च विस्तरेण भणिष्यते' इति गम्यते । ततः 'शब्दः'
इति विशेषपविज्ञानं युज्यते-घटते 'अर्थावग्रहे' इति प्रस्ता-
वादेव लभ्यते । यतिकम् ? इत्याह-'सुयम्मि जं' ति-"तेणं
सहे चि उग्गाहिण" इत्यादिवचनात् यत् 'सूत्रे निर्दिष्ट'
इति शेषः । कुतः पुनरिदं विशेषपविज्ञानं युज्यते ? इत्याह-
विकल्पवशतोऽन्यत्रोक्तानात्ववशतः इत्यक्षरघटना । एत-
द्यात्र हृदयम् क्षिप्रमवगृह्णाति, चिरेणाऽवगृह्णाति, बह्व-
वगृह्णाति, अवलवगृह्णाति, बहुविधमवगृह्णाति, अवबुधि-
धमवगृह्णाति, एवमनिश्चितं, निश्चितम्, असंदिग्धं, सं-
दिग्धं, ध्रुवम्, अध्रुवं गृह्णाति, इत्यादिना ग्रन्थेनाऽवग्र-
हादयः शास्त्रान्तरे द्वादशभिर्विशेषणैर्विशेषिताः । अत्रापि
च पुरस्तादयमर्थो वक्ष्यते । ततः 'क्षिप्रं चिरेण चाव-
गृह्णाति' इति विशेषणाऽन्यथानुपपत्तेर्ज्ञायते-नैकसमय-
मात्रमान एवार्थाऽवग्रहः, किं तु-चिरकालिकोऽपि, नहि
समयमात्रमानतया एकरूपे तस्मिन् क्षिप्र-चिरग्रहणवि-
शेषणमुपपद्यत इति भावः । तस्मादेतद्विशेषणबलादसं-
ख्येयसमयमानोऽप्यर्थावग्रहो युज्यते । तथा-बहूनां श्रो-
तृणामविशेषण प्राप्तिविषयस्थे शब्दभेदादिवहुतृयनिर्घोषे
क्षयोपशमवैचित्र्यात्कोऽप्यवहु अवगृह्णाति; सामान्यं समु-
दिनतूर्यशब्दमात्रमवगृह्णातीत्यर्थः । अन्यस्तु बह्ववगृह्णाति ;
शब्द-भेदादिसूर्यशब्दान् भिन्नान् बहून् गृह्णातीत्यर्थः । अ-
न्यस्तु स्त्रीपुरुषादिवाच्यत्व-स्निग्धमधुरत्वादिबहुविधविशे-
षविशिष्टत्वेन बहुविधमवगृह्णाति, अपरस्तु—अबहुविध-
विशेषविशिष्टत्वाद् अबहुविधमवगृह्णाति, अत एतस्माद्-
बहुबहुविधाद्येनकविकल्पनानात्ववशादवग्रहस्य क्वचि-
त्सामान्यग्रहणं, क्वचित्तु—विशेषग्रहणम्, इत्युभयमप्य-
विरुद्धम् । अतो यत्सूत्रे-"तेणं सहे चि उग्गाहिण" इति
वचनात्-'शब्दः' इति विशेषज्ञानमुपदिष्टं, तदप्यर्थाऽवग्रहे
युज्यत एव इति केचित् । इति गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह—

सकिमुग्गहो ति भणइ, गहणेहाऽप्यायलक्खणत्ते वि ।
अह उवचारो कीरइ, तो सुण जह जुजए सोऽवि॥२८१॥

इह पूर्वमनेकधा प्रतिविहितमप्यर्थं पुनः पुनः प्रेरयन्तं प्रेरकं वलाक्यान्तर्धिस्फुरदसूयावशात्साक्षेपं काका सूरिः पृच्छति—‘किमुग्गहो ति भणइ’ ति—किंशब्दः क्षेपे, यो बहु-बहुधादिविशेषणवशात् विशेषावगमः स किमबुधचक्रवर्तिन् ! अवग्रहः—अर्थाऽवग्रहो भण्यते ? क सत्यपि ?, इत्याह—‘गहणे—हि’ त्यादि, ग्रहणे च सामान्यार्थस्य, ईहा अवगृहीतस्य, अपायश्च ईहिनाऽर्थस्य ग्रहणे—हाऽ-पायास्तै-लक्ष्यते—प्रकटीक्रियते यः स तथा तद्भावस्तस्य तस्मिन् सत्यपि बहु-बहुविधादिग्राहको हि विशेषाऽवगमो निश्चयः, स च सामान्याऽर्थग्रहणम्, ईहां च विना न भवति, यश्च तदविनाभावी सोऽपाय एव, कथमर्थावग्रह इति भण्यते ? इति । एतत्पूर्वमसङ्गदेवोक्तमपि हन्त ! विस्मरणशीलतया, जडतया, बुद्धाभिनिवेशतया वा पुनः पुनरस्मान् भाणयसीति किं कुर्मः ? पुनरुक्तमपि श्रुमो यद्यस्मादायासेनाऽपि कश्चिन्मार्गमासादयतीति । ननु ग्रहणम्, ईहा च विशेषावगमस्य लक्षणं भवतु, ताभ्यां विना तदभावाद्, अपायस्तु कथं तल्लक्षणं, तत्स्वरूपत्वा-देवास्य ? । सत्यं, किं तु स्वरूपमपि भेदविबलया लक्षणं भवत्येव, यदाह—“ विपाऽसृते स्वरूपेण, लक्षणे कल-शादिवत् । एवं च स्वस्वभावाभ्यां, व्यज्यते खलसज्जनौ ॥ १ ॥ ” आह—यदि बहु-बहुविधादिग्राहकोऽपाय एव भवति, तर्हि कथमन्यत्राऽवग्रहादीनामपि वहादिग्रहण-मुक्तम् । सत्यं, किंतु अपायस्य कारणमवग्रहादयः, कारणं च योग्यतया कार्यस्वरूपमस्ति, इत्युपचरतस्तेऽपि वहा-दिग्राहकाः प्राच्यन्ते, इत्युपोपः । यद्यपि, तर्हि वयमप्य-पायगते विशेषज्ञानमर्थावग्रहेऽप्युपचरिष्याम इति एन-देवाह—‘अहे’ त्यादि, अर्थोक्त्यायेनोपचारं कृत्वा वि-शेषग्राहकोऽर्थाऽवग्रहः प्राच्यते । नैतदेवं, यतो मुख्या-भावे सति प्रयोजने निमित्तं चोपचारः प्रवर्तते । न चैव-मुपचारे किञ्चित्प्रयोजनमस्ति । “ तेणं संहं ति उग्गहिण ” इत्यादिसूत्रस्य यथा श्रुतार्थनिगमनं प्रयोजनमिति चेत् । न “ संहं ति भणइ वत्ता ” इत्यादिप्रकारेणाऽपि तस्य निगमितत्वात् । सामर्थ्यव्याख्यानमिदं, न यथाश्रुतार्थ-व्याख्येति चेत् । तर्हि यद्युपचारेणाऽपि श्रौतौऽर्थः सूत्रस्य व्याख्यायते इति तवाभिप्रायः, तर्हि यथा युज्यते उप-चारस्तथा कुरु, न चैवं क्रियमाणोऽसौ युज्यते, यतः ‘सिंहो माणवकः’ ‘समुद्रस्तडागः’ इत्यादाविव कि-ञ्चित्साध्ये सत्यं विधीयमानः शोभते । न चैतत्सामा-यिकेऽर्थावग्रहेऽसंख्येयसामयिकं विशेषग्रहणं कथमप्युप-पद्यते । तर्हि कथमयमुपचारः क्रियमाणो घटते ?, इति चेद् । अहो ! सुचिरादुपलब्धोऽस्ति । ततः शृणु समा-कण्ठेऽर्वाहितेन मनसा, सोऽपि यथा युज्यते तथा कथ-यामि—‘संहं ति भणइ वत्ता’ इत्यादिप्रकारेण तावद्व्या-ख्यातं सूत्रम् । यदि चोपचारिकेणाऽप्यर्थेन भवतः प्रयो-जनं, तर्हि सोऽपि यथा घटमानकस्तथा कथ्यत इत्यपि-शब्दाभिप्रायः । इति गार्थः ।

यथा प्रतिज्ञातमेव संपादयन्नाह—

सामण्यमेतद्ग्रहणं, नेच्छइओ समयमुग्गहो पढमो ।
तत्तोऽणंतरमीहिय—वत्थुविमेषस्स जोऽवाओ ॥२८२॥
सो पुणरीहावायाऽ-विक्खाओऽवग्रहो ति उवयरिओ ।
एस्सविमेषाऽऽविक्खं, सामणं गिणहए जेणं ॥२८३॥
तत्तोऽऽणंतरमीहा, ततोऽवाओ य तव्विसेस्सस ।
इय सामण्यविसेसा—वेक्खा जावंऽतिमो भेओ ॥२८४॥

इहैकसमयमात्रमानो नैश्चयिको निरुपचरितः प्रथमोऽ-र्थावग्रहः कथंभूतः ?, इत्याह—सामान्यमात्रस्याऽव्यक्तनिर्दे-शस्य वस्तुनो ग्रहणं, सामान्यवस्तुमात्रग्राहक इत्यर्थः, सा-मयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि परमयोगिन एव निश्चय-वेदिनोऽवगच्छन्तीति नैश्चयिकोऽयमुच्यते । अथ वृद्ध-स्थव्यवहारिभिरपि यो व्यवह्रियते, तं व्यावहारिकमुप-चरितमर्थाऽवग्रहं दर्शयति—‘तत्तो’ इत्यादि, ततो नैश्चयिका-ऽर्थाऽवग्रहादनन्तरमीहितस्य—वस्तुविशेषस्य योऽपायः स पुनर्भाविनीमीहाम्, अपायं—चाऽपेक्ष्योपचरितोऽवग्रहोर्था-ऽवग्रह इति द्वितीयगाथायां संवन्धः । उपचारस्यैवास्स्य निमित्तान्तरमाह—‘एस्से’ त्यादि, एष्यो—भावी योऽन्यो विशेषस्तदपेक्षया येन कारणेनायमपायोऽपि सन् सामान्यं गृह्णाति, यश्च सामान्यं गृह्णाति सोऽर्थावग्रहो यथा प्रथमो नैश्चयिकः । एतदिह तात्पर्यं—प्रथमं नैश्चयिकेऽर्थावग्रहे रूपादिभ्यांऽव्यावृत्तमवग्रहं शब्दादि वस्तु सामान्यं गृहीतं, ततस्तस्मिन्नीहिते सति ‘शब्द एवायम्’ इत्यादि निश्च-यरूपोऽपायो भवति । तदनन्तरं तु ‘शब्दोऽयं किं शाङ्गः, शाङ्गो वा’ इत्यादिशब्दविशेषविषया पुनरीहाप्रवर्त्तिष्यते ‘शाङ्ग एवायं शब्दः’ इत्यादिशब्दविशेषविषयोपायश्च यो भविष्यति तदपेक्षया ‘शब्द एवायम्’ इति निश्चयः प्रथमो-ऽपायोऽपि सन्नुपचारादार्थावग्रहो भण्यते, ईहाऽपाया-पेक्षया तु इत्यनेन चापचारस्यैकं निमित्तं सूचितम्, ‘शा-ङ्गोऽयं शब्दः’ इत्याद्येवविशेषापेक्षया येनाऽसौ सामान्य-शब्दरूपं सामान्यं गृह्णातीति, अनेन त्वपचारस्यैव द्वितीयं निमित्तमावेदितं; तथा हि—यदनन्तरमीहा पायौ, प्रवर्त्तते, यश्च सामान्यं गृह्णाति, सोऽर्थावग्रहः, यथा आद्यो नैश्च-यिकः, प्रवर्त्तते च ‘शब्द एवायमि’ त्याद्यपायानन्तरमीहा-पायौ गृह्णाति च ‘शाङ्गोऽयमि’ त्यादिभावविशेषापेक्ष-योऽयं सामान्यम् । तस्मादार्थावग्रहः एवविशेषापेक्षया सामान्यं गृह्णातीत्युक्तम् । तनस्तदनन्तरं किं भवति ?, इत्याह—तृतीयगाथायाम्—‘तत्तोऽणंतरमि’ त्यादि, ततः सामान्येन शब्दानिश्चयरूपात्प्रथमाऽपायादनन्तरं किमयं ‘श-ब्दः शाङ्गः शाङ्गो वा ?’ इत्यादिरूपा ईहा प्रवर्त्तते । ततस्त-द्विशेषस्य शङ्कप्रभवत्वादेः शब्दविशेषस्य ‘शाङ्ग एवायमि’ त्यादिरूपेणापायश्च निश्चयरूपो भवति । अयमाप च भूयो-ऽन्यतमविशेषाकाङ्क्षावतः प्रमातुर्भाविनीमीहामपायं चा-पेक्ष्य एवविशेषापेक्षया सामान्यालम्बनत्वाच्चाार्थावग्रहः इत्युपचर्यते । इयं च सामान्यविशेषापेक्षा तावत् कर्त्तव्या, यावदन्यो वस्तुनो भेदो विशेषः । यस्माच्च विशेषात्परतो वस्तुनोऽन्ये विशेषा न संभवन्ति सोऽन्यः, अथवा—

संभवत्स्वपि अन्वयविशेषेण यो विशेषात्परतः प्रमातुस्तज्जि-
ज्ञासा निवर्तने सोऽन्वयः, तन्मन्त्रं विशयं यावद् व्यावहा-
रिकार्थावग्रहोऽप्यायार्थं सामान्यविशेषापेक्षा कर्तव्या ।
इति गाथात्रयाऽर्थः ।

इह च गाथात्रयेऽपि यः पर्थवसितोऽर्थो भवति, तमाह—

संवत्थेहाऽवाया, निच्छयओ मोत्तुमाइमामरणं ।

संववहारत्थं पुण, संवत्थाऽवग्रहोऽवाओ ॥ २८५ ॥

सर्वत्र विषयपरिच्छेदे कर्तव्ये निश्चयतः—परमार्थतः ईहा-
ऽपायौ भवतः, 'ईहा, पुनरपायः, पुनरीहा, पुनरप्यपायः'
इत्येवं क्रमेण यावदन्त्यो विशेषस्तावदीहापायावेव भवतः;
नाऽर्थावग्रह इत्यर्थः । किं सर्वत्र एवमेव ?—न इत्याह—
'मोत्तुमाइसामरणं ति' आद्यमव्यक्तं सामान्यमात्रालम्बन-
मेकं सामयिकं ज्ञानं मुक्त्वाऽन्यत्रेहापायौ भवतः, इदं
पुनर्नैहा, नाऽप्यपायः, किं त्वर्थावग्रह एवेति भावः । सं-
ववहारार्थं व्यावहारिकजनप्रतीत्यपेक्षं पुनः सर्वत्र यो
योऽपायः स स उत्तरोत्तरेहाऽ-पायाऽपेक्षया, एव्यविशेषा-
पेक्षया औपचारिकोऽर्थावग्रहः । एवं च तावत्त्रये, याव-
त्तारतम्येनोत्तरोत्तरविशेषाकाङ्क्षा प्रवर्तते । इति गाथार्थः ।

तरतमयोगाभावे तु किं भवतीत्याह—

तरतमजोगाऽभावे, ऽवाउ चिय धारणा तदंतमि ।

संवत्थ वासणा पुण, भणिया कालंतरे वि सई ॥ २८६ ॥

तरतमयोगाऽभावे—ज्ञातुरग्रेतनविशेषाकाङ्क्षा निवृत्तौ अ-
पाय एव भवति; न पुनस्तस्यावग्रहत्वमिति भावः, तज्जि-
मित्तानां पुनरीहादीनामभावादिति । यद्यत्र ईहादयो न
भवन्ति, तर्हि किं भवति ? इत्याह—तदन्ते-अपायान्ते
धारणा-तदर्थोपयोगाप्रच्युतिरूपा भवति । शेषस्य वासना-
स्मृतिरूपस्य धारणाभेदद्वयस्य क संभवः ? इत्याह—
'संवत्थ वासणा पुण' इत्यादि; वासना च वक्ष्यमाण-
रूपा, तथा कालान्तरे स्मृतिः, सा च सर्वत्र भणिता ।
अयमर्थः—अविच्युतिरूपा धारणाऽपायपर्यन्त एव भवति,
वासना-स्मृती तु सर्वत्र कालान्तरेऽप्यविरुद्धे । इति
गाथार्थः ।

एवं आभिहितस्वरूपव्यावहारिकार्थावग्रहाऽपेक्षया यथा-
श्रुतार्थव्याख्यानमपि सूत्रस्याविरुद्धमेव, इति दर्शयन्नाह—

सहो चि य सुयमणियं, विगप्पओ जइ विसेसविष्ठाणं ।

धिप्पेज तं पि जुजइ, संववहारोगहे सव्वं ॥ २८७ ॥

'वा' शब्दाऽथवायं, ततश्चाऽयमभिप्रायः—'सहं चि
भणइ वत्ता' इत्यादिप्रकारेण तावद्व्याख्यातं "तेणं सह
चि उग्गहिण" इत्यादिसूत्रम् । अथवा—'शब्द' इति
यत्सूत्रे भणितम्—"शब्दस्तेनाऽवगृहीतः" इति यत्सूत्रे
प्रतिपादितम्, तद्यदि विकल्पतो विवक्षावशतो विशेषवि-
ज्ञानं गृह्यते, तदपि सर्वत्र युज्यते । कस्मिन् ? इत्याह—
यद्येके औपचारिके सांव्यवहारिकार्थावग्रहे गृह्यमाणे
सति, अत्र हि 'शब्दः' इति विशेषज्ञानं युज्यते, सर्व-
ग्रहणान्तदनन्तरमीहादयश्चोपपद्यन्ते, पूर्वोक्तयुक्तेः । ततश्च
"से जहानामय केइ पुरिसे अव्वत्तं सहं सुणेजा, तेणं

सहं चि उग्गहिण, न उण जाणइ के वेस सहं, तओ ईहं
पविसइ, तओ अवायं गच्छइ" इत्यादिसर्वं सुस्थं भ-
वति । यद्येवम्, अयमेवार्थावग्रहः कस्मान्न गृह्यते, येन
सर्वोऽपि विवादः शाम्यति ? इति चेत् । नैवं 'शब्द
एवायम्' इत्याद्यपायरूपोऽयमर्थावग्रहः, अपायश्च सा-
मान्यग्रहोऽवग्रहोऽयमन्तरेण न संभवति, इत्याद्यसकृत्पूर्वम-
भिहितमेव । इति प्राक्तनमेव व्याख्यानं मुख्यम् । इत्यलं
विस्तरेण । इति गाथार्थः ।

व्यावहारिकार्थावग्रहाभ्युपगमे यो गुणस्तं
सविशेषमुपदर्शयन्नाह—

खिप्पेयराइभेओ, पुणोइयदोसजालपरिहारो ।

जुजइ संताणेंय य, सामस्यविसेसववहारो ॥ २८८ ॥

क्षिप्रेतरादिभेदं यत्पूर्वोदितदोषजालं तस्य परिहारो' यु-
ज्यते, 'अस्मिन् व्यावहारिकेऽर्थावग्रहे सति' इति प्रक-
माद् गम्यते । इदमुक्तं भवति—एकसामयिकनैश्चयिकार्था-
वग्रहव्याख्यातारं प्रति प्राग् यदुक्तं—यद्यस्यैकसामयिक-
स्तर्हि कथं क्षिप्र-चिरग्रहणविशेषणमस्योपपद्यते; तथा
यद्यसौ सामान्यमात्रावग्रहः, तर्हि बहु-बहुवधादिवि-
शेषणोक्तं विशेषग्रहणं कथं घटते ? तथाऽर्थावग्रहस्य
विशेषग्रहणकत्वे यत्समयोपयोगबाहुल्यमुक्तम् । इत्यादि-
कस्य दोषजालस्य परिहारो व्यावहारिकेऽर्थावग्रहे सति
युज्यते, तथा हि—नैश्चयिकावग्रहवादिना इदानीं श-
क्यमिदं वक्तुं यदुत-क्षिप्रे-तरादिविशेषणानि व्यावहा-
रिकावग्रहविषयाण्येतानि, असंख्येयसमयानिष्पन्नत्वेनास्य
क्षिप्रचिरग्रहणस्य युज्यमानत्वात् विशेषग्रहणकत्वेन बहु
बहुविधाविग्रहणस्यापि घटमानकत्वादिति । 'सामण-
तथणविसेसहा' इत्यादिना प्रागभिहितं समयोपयोग-
बाहुल्यमप्यस्मिन्निरास्यदमेव, सामान्यग्रहेणैवापूर्वकत्वेन,
असंख्येयसामयिकत्वेन चैकस्मयोपयोगबाहुल्यस्याऽत्रा-
संवध्यमानत्वादिति । ननु नैश्चयिकावग्रहं किं क्षिप्रेतरा-
दिविशेषणकलापो, न घटते, येन व्यावहारिकावग्रहापेक्षा
प्रोच्यते ? सत्यं, मुख्यतया व्यवहारावग्रहे एव घटते,
कारणे कार्यधर्मापचारात् पुनर्निश्चयावग्रहेऽपि युज्यते,
इति प्रागप्युक्तं, वक्ष्यते च, विशिष्टादेव हि कारणात्कार्यस्य
वैशिष्ट्यं युज्यते, अन्यथा त्रिभुवनस्याप्यैश्वर्यादिप्रसङ्गः,
काष्ठखण्डादिरपि रत्नादिनिश्चयाऽवाप्तेः, इत्यलं प्रसङ्गेन ।
प्रकृतमुच्यते-सन्तानेन च योऽसौ सामान्यविशेषव्यव-
हारो लोके रूढः, सोऽपि 'व्यवहारावग्रहे सति युज्यते'
इतीहापि संवध्यते । लोकेऽपि हि यो विशेषः सोऽप्यपे-
क्षया सामान्यं, यत्सामान्यं तदप्यपेक्षया विशेष इति
व्यवहित्यते, तथाहि—'शब्द एवायम्' इत्येवमध्यवसिता-
ऽर्थः पूर्वसामान्यापेक्षया विशेषः, शाङ्कोऽयम्' इत्युत्तर-
विशेषापेक्षया तु सामान्यम्, इत्येवं यावदन्त्यो विशेषः
इति प्रागप्युक्तम् । अयं औपचारिकज्ञानप्रवृत्तिरूपेण स-
न्तानेन लोक रूढः सामान्यविशेषव्यवहार औपचारिका-
वग्रहे सत्येव घटते; नाऽन्यथा । तदनभ्युपगमे हि प्रथमा-
पायानन्तरमीहानुत्थानम् उत्तरविशेषावग्रहं चाभ्युपगतं
भवति, उत्तरविशेषाऽवग्रहे च प्रथमाऽपायव्यवसितार्थस्य

विशेषत्वमेव, न सामान्यत्वम्; इति पूर्वोक्तं रूपो लोक-
प्रतीतः सामान्यविशेषव्यवहारः समुच्छिद्येत । अथ प्रथ-
मापायानन्तरमभ्युपगम्यते ईहोत्थानम्, उत्तरविशेषग्रहणं
च; तर्हि सिद्धं तदपेक्षया प्रथमापायव्यवसितार्थस्य सा-
मान्यत्वं, यश्च सामान्यग्राहकः, यदनन्तरं चेहादि प्रवृत्तिः
सोऽर्थावग्रहः, नैश्चयिकाद्यर्थावग्रहवत्, इत्युक्तमेव । इति
सिद्धो व्यावहारिकार्थावग्रहः, तत्सिद्धौ च सन्तानप्रवृत्त्या
अन्त्यविशेषं यावत्सिद्धः सामान्यविशेषव्यवहारः । इति
गाथार्थः । इति मतिज्ञानाद्यभेदलक्षणो द्विभेदोऽप्यवग्रहः
समाप्त इति ।

अथ तद्वितीयभेदलक्षणमीहां व्याचिख्यासुराह—

इय सामस्यगहणा-णंतरमीहा सदत्थवीमंसा ।

किमिदं सद्दोऽसद्दो, को होज व संखसंगाणं ॥ २८६ ॥

इतिशब्द उपदर्शने, इत्येवं प्रागुक्तेन प्रकारेण नैश्चयिकार्था-
वग्रहे यत्सामान्यग्रहणं रूपाद्यव्यावृत्त्या व्यक्तवस्तुमात्र-
ग्रहणमुक्तं, तथा व्यवहारार्थावग्रहेऽपि यदुत्तरविशेषापे-
क्षया शब्दादिसामान्यग्रहणमभिहितं तस्मादनन्तरमीहां
प्रवर्तते । विशेष । (तस्याः ईहायाः स्वरूपम् 'ईहा' शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते) अथ मतिज्ञानवृत्तीयभेदस्याऽपा-
यस्य स्वरूपम् । (विशेष । २६० गाथया 'अवाय' शब्दे
प्रथमभागे ८०४ पृष्ठ गतम्) अथ चतुर्थो मतिज्ञान-
भेदो धारणा, इयं चाविच्युतवासनास्मृतिभेदात् त्रिधा
भवत्यतः सभेदाऽपि । (विशेष ।) सा धारणा 'धारणा'
शब्दे चतुर्थभागे २६१ गाथया वक्ष्यते)

तदेवं " से जहानामप केइ पुरिसे अव्वत्तं सहं सुयेज्ज " इत्यादिसूत्राऽनुरोधेन शब्दमाश्रित्यावग्रहादयो भाविताः ।
अथ सूत्रकारेणैव यदुक्तम्—“ एवं एणं अभिलावेणं
अव्वत्तं रूवं रसं गंधं फासं ” इत्यादि, तच्चेतसि निधाय
भाष्यकारोऽप्यतिदेशमाह—

सेसेसु वि रूवाइ-सु विसएसु होंति रूवलक्खाइं ।

पायं पच्चासन्न-चण्णेमीहाइवत्थुणि ॥ २६२ ॥

यथा शब्दे एवं शेषेष्वपि, रूपाऽऽदिविषयेषु साक्षादनु-
ज्ञान्यपि रूपलक्षाणि कथितानुसारप्रसरत्प्रज्ञानां चतुर-
चेतसां सुज्ञेयानि भवन्ति । कानीत्याह-ईहादीन्याभिनिवो-
धिकज्ञानस्य भेदवस्तूनि । केन रूपलक्षाणीत्याह—प्रायः
प्रत्यासन्नत्वेन चक्षुरादिना गृह्यमाणस्य स्थाण्वादेस्तत्रा-
ऽगृह्यमाणेन पुरुषादिना सह प्रायो बहुभिर्धर्मैर्यत्प्रत्या-
सन्नत्वं या प्रत्यासत्तिः सादृश्यमिति यावत् तेन ईहादीनि
ज्ञेयानि; न पुनरत्यन्तवैलक्षण्ये स्थाण्वादेरुपादिना स-
हेत्यर्थः । इदमुक्तं भवति—अवग्रहे तावत्सामान्यमात्र-
ग्राहकत्वात् द्वितीयवस्त्वपेक्षाऽपि न विद्यते । ईहा पुनरुभ-
यवस्त्ववलम्बिनी तत्र पुरोदश्यमानस्य वस्तुनो यत्प्रति-
पक्षभूतं वस्तु तत्प्रायो बहुभिर्धर्मैः प्रत्यासन्नं ग्राह्यं न
पुनरत्यन्तवैलक्षण्यं पुरो हि मन्दमन्दप्रकाशे दूरात् दृश्य-
माने स्थाण्वादौ 'किमयं स्थाणुः, पुरुषो वा ?' इत्येव-
मेवेहा प्रवर्तते, ऊर्ध्वस्थानारोह-परिणहनुत्यतादिभिः
प्रायो बहुभिर्धर्मैः पुरुषस्य स्थाणुप्रत्यासन्नत्वादिति ।

' किमयं स्थाणुः, उग्रो वा ' इत्येवं तु न प्रवर्तते । उग्रस्य
स्थाण्वपेक्षया प्रायोऽत्यन्तवैलक्षण्यत्वात् । अत एव सा-
मान्यमात्रग्राही अवग्रहोऽत्रादौ न कृतः, किं तु 'ईहादीनि'
इत्येवमेवोक्तं उभयवस्त्ववलम्बित्वेनेहाया एव 'पायं पच्चा-
सन्नत्वेण' इति विशेषणस्य सफलत्वाद् अपायस्याऽपि
' स्थाणुरेवायं, न पुरुषः ' इत्यादिरूपेण प्रवृत्तेः । कि-
चिद्विशेषणस्य सफलत्वादादिशब्दोऽप्यविरुद्धः । इति
गाथार्थः ।

इह ' किं शब्दः, अशब्दो वा ? ' इति श्रोत्रेन्द्रियस्य प्र-
त्यासन्नवस्तुपदर्शनं कृतमेव । अथाऽशेषचक्षुरादीन्द्रियाणां
विषयभूतानि प्रत्यासन्नवस्तूनि क्रमेण प्रदर्शयति—

थाणुपुरिसाइकुट्टु-प्पलाइसंभियकरिस्समसाइ ।

सप्पुप्पलनालाइ व, समाणरूवाइविसयाइं ॥ २६३ ॥

' ईहादिवस्तूनि रूपलक्षाणि ' इत्युक्तं कथं भूतानि सन्ति
पुनस्तानि रूपलक्षाणि ? इत्याह-समानः समानधर्मा रूप-
रसादिर्विषयो येषामीहादीनां तानि समानरूपादिविष-
याणीति पूर्वगाथायां संवन्धः । कः पुनरमीणां समानधर्मा
रूपादिविषयः ? इत्याह—स्थाणुपुरुषादिवदिति पर्यन्ते
निर्दिष्टोऽपि विषयोपदर्शनाभिधानको वच्छब्दः सर्वत्र
योज्यते । ततश्चक्षुरिन्द्रियप्रभवस्येहादेः स्थाणुपुरुषादि-
वत्समानधर्मा रूपविषयो द्रष्टव्यः; ' आदिशब्दात्-कि-
मियं शुक्रिका रजतखण्डं वा ? ' ' मृगतृष्णिका, पयःपूरो
वा ? ' ' रज्जुर्विषधरो वा ' इत्यादिपरिग्रहः । घ्राणेन्द्रियप्रभव-
स्येहादेः कुष्ठो(ष्ठो)त्पलादिवत्समानगन्धो विषयः, तत्र कुष्ठः
(ष्ठ) गन्धिकहट्टविक्रेयो वस्तुविशेषः, उत्पलं-पद्मम् अनयोः
किल समानगन्धो भवति । तत ईदृशेन गन्धेन ' किमिदं
कु(ष्ठ)ष्टम्, उत्पलं वा ? ' इत्येवमीहाप्रवृत्तिः, आदिशब्दात्-
' किमत्र सप्तच्छदाः, मत्तकरिणो वा ? ' ' कस्तूरिका,
वनगजमदो वा ? ' इत्यादिपरिग्रहः, रसनेन्द्रियप्रभव-
स्येहादेः संभृतकरीलमांसादिवत्समानरसो विषयः । तत्र
संभृतानि संस्कृतानि संधानीकृतान्युद्धृतानि यानि वंश-
जालसंवन्धीनि करीलानि, तथा मांसम्, अनयोः कि-
लाऽऽस्वादः समानो भवति । ततोऽन्धकारादावन्य-
तरस्मिन् जिह्वाग्रप्रदत्ते भवत्येवं—' किमिदं संभृतवंश-
करीलम्, आमिषं वा ? ' इति; आदिशब्दाद्-' गुडः
खण्डं वा ? ' ' मृद्वीका, शुष्कराजादनं वा ? ' इत्यादिपरिग्रहः ।
स्पर्शनेन्द्रियप्रभवस्येहादेः सप्पोत्पलनालादिवत्समानस्पर्शो
विषयः, सप्पोत्पलयोश्च तुल्यस्पर्शेनेहाप्रवृत्तिः सुगमैव,
आदिशब्दात्-स्त्रीपुरुषलेप्दूपलादिसमानस्पर्शवस्तुपरिग्रहः ।
इति गाथार्थः ।

अथ यदुक्तं सूत्रे ' से जहानामप केइ पुरिसे अव्वत्तं सु-
मिणं पासेज्जा " इत्यादि, तदनुसृत्य स्वप्ने मनसोऽप्यवग्र-
हादीन् दर्शयन्नाह—

एवं चिय सिमिणाइसु, मणसो सहाइएसु विसएसु ।

होंतिदियवावारा-भावे वि अवग्गहाइया ॥ २६४ ॥

एवमेव—उक्तानुसारं चेतोऽप्यवग्रहाभावेऽपि स्वप्नादिषु,
आदिशब्दात्-दत्तकपाटसान्धकारापवरकादीनीन्द्रियव्या-

पाराभाववन्ति स्थानानि गृह्यन्ते, तेषु केवलस्यैव मनसो मन्यमानेषु शब्दादिविषयेष्ववग्रहादयोऽवग्रहेहापायधारणा भवन्तीति स्वयमभ्युह्याः, तथाहि-स्वप्नादौ चित्तोत्पन्नाभाषेण श्रूयमाणे गीतादिशब्दे प्रथमं सामान्यमात्रोत्पन्नायामवग्रहः, 'किमयं शब्दः, अशब्दो वा' इत्याद्युत्पन्नायां त्वीहा, शब्दनिश्चये पुनरपायः, तदनन्तरं तु धारणा । एवं देवनादिरूपं, कर्पूरादिगन्धं, मोदकादिरसं, कामिनीकुच-कलशादिरूपं चोत्प्रेक्ष्यमाणे अवग्रहादयो मनसः केवलस्य भावनीयाः । इति गाथार्थः ।

(५) आह तन्वेत अवग्रहादय उत्क्रमेण व्यतिक्रमेण वा किमिति न भवन्ति । यद्वा-ईहादयस्त्रयो द्वौ एको वा किं नाऽभ्युपगम्यन्ते यावत्सर्वेऽप्यभ्युपगम्यन्त इत्याशङ्क्याह—

उक्रमओऽऽक्रमओ, एगाभावे वि वा न वत्थुस्स ।

जं सम्भावाहिगमो, तो सव्वे नियमियकमा य ॥ २६५ ॥

एषामवग्रहादीनामुत्क्रमेण-उत्क्रमतः, अतिक्रमेण-अतिक्रमतः, 'अपिशब्दस्य भिन्नक्रमत्वादेकस्याप्यभावे वा यस्मान्न वस्तुनः सद्भावाधिगमः, तस्मात्सर्वे चत्वारोऽप्येष्टव्याः, तथा नियमितक्रमाश्च-सूत्रनिर्दिष्टपरिपाटयन्विताश्च 'भवन्त्येते-ऽवग्रहादयः' इति प्रक्रमाल्लभ्यते । इत्युक्तयोजना । भावार्थस्तुल्यते-तत्र पश्चानुपूर्वीभवनमुत्क्रमः । अनानुपूर्वीभवेन त्वतिक्रमः । कदाचिदवग्रहमतिक्रम्येहा तामप्यति-लङ्घ्यापायस्तमप्यतिवृत्त्य धारणेति; एवमनानुपूर्वीरूपोऽतिक्रम इत्यर्थः । एताभ्यामुत्क्रमव्यतिक्रमाभ्यां तावदवग्रहादिभिर्वस्तुस्वरूपं नाऽवगम्यते । तथेपां मध्ये एकस्याऽप्यन्यतरस्याऽभावे वैकल्येन वस्तुसम्भावाद्यवध इत्यसङ्गदुक्तमायमेव । ततः सर्वेऽप्यमी एष्टव्याः, नत्वेकः, द्वौ त्रयो वेत्यर्थः । तथा—“ उगग्रहो ईहाऽवाओ य धारणा एव होन्ति चत्तारि” इत्यस्यां गाथायां यथैवकारेण पूर्वमेतेषां नियमितः क्रमः, तथैवैते नियमितक्रमा भवन्ति; नोत्क्रमाऽतिक्रमाभ्यामिति भावः । इति गाथार्थः ।

अथोत्क्रमाऽतिक्रमयोरेकादिवैकल्ये चाऽवग्रहादीनां वस्तु-धिगमाऽभावे युक्तिमाह—

ईहिज्जइ नाऽगहियं, नज्जइ नाणीहियं न याऽनायं ।

धारिज्जइ जं वत्थुं, तेण कमाऽवगगहाई उ ॥ २६६ ॥

यस्मादवग्रहेणागृहीतं वस्तु नह्यते-न तत्रेहा प्रवर्तते, ईहायां विचाररूपत्वाद् अगृहीते च वस्तुनि निरास्पदत्वेन विचाराऽयोगादिनि भावः । तदनेन कारणेनादौ अवग्रहं निर्दिश्य पश्चादीहा निर्दिष्टा । न चाऽनीहितम्-अविचारितं ज्ञायते-अप्रायविषयनां याति, अप्रायस्य निश्चयरूपत्वात्, निश्चयस्य च विचारपूर्वकत्वादिनि हृदयम् । एतदभिप्रायवता चापायस्यादौ ईहा निर्दिष्टेति । न चाज्ञातम्-अप्रायेनाऽनिश्चिनं धार्यते—धारणाविषयीभवति वस्तुधारणाया अर्थावधारणरूपत्वादवधारणस्य च निश्चयमन्तरेणाऽयोगादित्यभिप्रायः । ततश्च धारणादावपायः । ततः किम् ? इत्याह-तेनाऽवग्रहादिरेव क्रमो न्याय्यः, नोत्क्रमातिक्रमौ, यथोक्तन्यायेन वस्तुवर्गमाऽभावप्रसङ्गात् । इति गाथार्थः ।

तदेवं निराकृतौ सयुक्तिकमुत्क्रमाऽतिक्रमौ । अथ यदुक्रम-‘ एगाऽभावे वि वा न वत्थुस्स जं सम्भावाहिगमो तो सव्वे ’ इति, तत्रापीयमेव युक्तिरिति दर्शयन्नाह—

एतो चिय ते सव्वे, भवंति-भिन्ना य नेव समकालं ।

न वइकमो य तेसि, न अन्नहा नेयसम्भावो ॥ २६७ ॥

‘यत एव’ नाऽगृहीतमीह्यते, ‘ इत्याद्युक्रमम्, एतस्मादेव च तेऽवग्रहादयः सर्वे चत्वारोऽप्येष्टव्या भवन्ति, उक्तन्यायाच्चैकवैकल्येऽपि मतिज्ञानं संपद्यते इत्यर्थः । ‘ पूर्वमवग्रहीतमीह्यते ’ इत्याद्युक्तेरेव च ते भिन्नाः-परस्परम-संकीर्णाः, उत्तरोत्तरापूर्वभिन्नवस्तुपर्यायग्रहणादिति । नागृहीतमीह्यते ’ इत्यादियुक्तेरेव च न ते समकालम्, भिन्नाः सिद्धास्तेऽवग्रहादयः समकालमपि नैव भवन्ति; युगपन्न जायन्त इत्यर्थः । ‘ पूर्वमवग्रहीतमेवोत्तरकालमीह्यते, ईहोत्तरकालमेव च निश्चीयते ’ इत्याद्युक्तन्यायेनैवावग्रहादीनामुत्पत्तिकालस्य भिन्नत्वात् न युगपत्संभव इति भावः । उक्तयुक्तेरेव तेषां न व्यतिक्रमः, उपलक्ष्यत्वात् ‘ नाऽप्युत्क्रमः ’ इत्यपि द्रष्टव्यम् । एतच्च ‘ तेण कमावगगहाई उ ’ इत्यनन्तरगाथाचरमपादेन सामर्थ्यादुक्तमपि प्रस्तावात्पुनरपि साक्षादुक्तम्, इत्यदोषः । तदेवं ‘ ईहिज्जइ नागहियं ’ इत्यादियुक्तं यथोक्तधर्मका एवाऽवग्रहादयः, न विपर्ययधर्माण इति साधितम् । अथ ज्ञेयवशेनाऽप्येषां यथोक्तधर्मकत्वं सिसांधियपुरिदमाह—‘ न अन्नहा नेय-सम्भावो ’ इति-ज्ञेयस्याप्यवग्रहादिग्राह्यस्य शब्द-रूपा-देनान्यथा स्वभावोऽस्ति, येनाऽवग्रहादयस्तद्ग्राहकाः यथोक्त-रूपतां परित्यज्याऽन्यथा भवेयुरित्यर्थः । इदमुक्तं भवति-ज्ञेयस्याऽपि शब्दादेः स स्वभावो नास्ति य एतेरवग्रहादिभिरेकादिविकलैरभिन्नैः समकालभाविभिरुत्क्रमातिक्रम-वद्विश्वाधगम्यते । किंतु-शब्दादिज्ञेयस्वभावोऽपि तथैव व्यञ्जितो यथाऽमीभिः सर्वैर्भिन्नैः, असमकालैः, उत्क्रमातिक्रमरहितैश्च संपूर्णो यथावस्थितश्चावगम्यते, अतो ज्ञेयवशेनाप्येते यथोक्तरूपा एव भवन्ति । तदेवम्—‘ उक्रमओ अतिक्रमओ एगाऽभावे वि वा ’ इत्यादिगाथां प्रसङ्गतोऽन्यदपि भिन्नत्वम्, असमकालत्वं च समर्थितम्, इति गाथार्थः ।

अत्र परः प्राऽऽह—

अन्मत्थेऽवाओ चिय, कत्थइ लक्खिज्जई इमो पुरिसो ।

अन्नत्थ धारणं चिय, पुरोवल्ले इमं तंति ॥ २६८ ॥

स्वभ्यस्तेऽनवरतं दृष्टपूर्वं, विकल्पिते, भाषिते च विषये पुनः कचित्कदाचिदवलोकिते अवग्रहेहाद्वयमतिक्रम्य प्रथमतोऽप्यपाय एव लक्ष्यते-अनुभूयते निर्विवादमशेषैरपि जन्तुभिः, यथाऽसौ ‘ पुरुष ’ इति । अन्यत्र पुनः कचित्पूर्वोपलब्धे सुनिश्चिते दृढवासने विषयेऽवग्रहेहापायान-निलङ्घ्य स्मृतिरूपा धारणैव लक्ष्यते, यथा ‘ इदं तद्वस्तु यदस्माभिः पूर्वमुपलब्धम् ’ इति तत्कथम् ? उच्यते-उत्क्रमाऽतिक्रमाभ्याम्, एकादिवैकल्ये च न वस्तुसद्भावाधिगमः ?-इदं च कथमभिधीयते “ ईहिज्जइ नागहियं ” इत्यादीतिप्रेरकाभिप्रायः । इति गाथार्थः ।

आन्तोऽयमनुभव इति दर्शयन्नाह—

उत्पलदलसयवेहे व्र, दुर्विभावत्तणेण पडिहाइ ।

समयं व सुकसक्कुलि-दसणे विसयाणमुवलद्धी ॥२६६॥

‘क्वचित्प्रथममेवाऽपायः, क्वचित्तु धारणैव’ इति य-
स्वया प्रयत्ने, तत् ‘प्रतिभाति’ इत्यनन्तरगाथोक्तेन संबन्धः ।
केनैतत् प्रतिभाति ? इत्याह—दुःखेन विभाव्यते दुर्विभावो
दुर्लक्षस्तद्भावस्तत्त्वं तेन दुर्विभावत्वेन—दुर्लक्षत्वेनाऽव-
ग्रहादिकालस्येति गम्यते । कस्मिन्निव इत्याह—उत्पल-
पद्मं तस्य दलानि-पत्राणि तेषां शतं तस्य सूच्यादिना
वेधनं वेधस्तस्मिन्निव । इदमुक्तं भवति-यथा तरुणः-सम-
र्थपुरुषः पद्मपत्रशतस्य सूच्यादिना वेधं कुर्वाण एवं मन्यते,
मया एनानि युगपद्विद्वानि, अथ च प्रतिपत्रं तानि का-
लभेदनैव भिद्यन्ते, न चाऽसौ तं कालमतिसौक्ष्म्याद्भेदे-
नावबुध्यते, एवमत्राप्यऽवग्रहादिकालस्यातिसूक्ष्मतया-कुं-
र्विभावनीयत्वेनाऽप्रतिभासः, न पुनरसत्त्वेन, ईहादयो ह्यन्यत्र
क्वचित्तावत्स्फुटमेवानुभूयन्ते, यत्राऽपि स्वसंवेदनं न नाऽ-
नुभूयन्ते, तत्राऽपि “ ईहिज्जइ नागहिंयं नज्जइ नाणीहिंयं ”
इत्यादि प्रागसकृदभिहितयुक्तिकलापादवसेयाः । तस्मादु-
त्पलदलशतवेधोदाहरणेन आन्त एवायं प्रथमत एवाऽपा-
यादिप्रतिभासः । अथोदाहरणान्तरणाप्यऽस्य आन्ततामु-
पदर्शयति-‘समयं वे’त्यादि, वा’ इति-अथवा. यथा शुष्क-
शङ्कुलीदशने समयं-युगपदेव सर्वेन्द्रियविषयाणां-शब्द-
रूप-रस-गन्ध-स्पर्शानामुपलब्धिः प्रतिभाति, तथैवोऽपि
प्राथम्येनाऽपायादिप्रतिभासः । एतदुक्तं भवति—यथा
कस्यचित् शुष्कां दीर्घां शङ्कुलिकां भक्षयतः, तच्छब्दो-
त्थानाच्छब्दविज्ञानमुपजायते, अत एव शुष्कत्वविशेषणं,
मृद्वपमेतस्यां शब्दानुत्थानादिति । शब्दश्रवणसमकाल-
मेव च दीर्घत्वात् तस्या दृष्ट्या तद्रूपदर्शनं चाऽयमनुभवति,
अत एव च दीर्घत्वविशेषणम्, अतिदृक्त्वे मुखप्रविष्टा-
यास्तस्याः शब्दश्रवणसमकालं रूपदर्शनानुभवाभावादिति ।
रूपदर्शनसमकालं च तद्गन्धज्ञानमनुभवति, अत एव
शङ्कुलीग्रहणं गन्धोत्कटत्वात्तस्याः, इक्षुखण्डादिषु तु
दीर्घेष्वपि तथाविधगन्धाभावादिति गन्धादिज्ञानसम-
कालं च तद्रसस्पर्शज्ञानेऽनुभवति । तदेवं पञ्चानामपी-
न्द्रियविषयाणामुपलब्धियुगपदेवास्य प्रतिभाति । न चेयं स-
त्या इन्द्रियज्ञानानां युगपदुत्पादाऽयोगात् . तथा हि-मनसा
सह संयुक्तमेवेन्द्रियं स्वविषयज्ञानमुत्पादयति; नाऽन्यथा,
अन्यमनस्कस्य रूपादिज्ञानानुपलम्भात् । न च सर्वेन्द्रियैः
सह मनो युगपत्संयुज्यते, तस्यैकोपयोगरूपत्वाद् . एकत्र
ज्ञातरि एककालेनैकैः संयुज्यमानत्वायोगात् । तस्मा-
न्मनसोऽत्यन्ताशुसंचारित्वेन कालभेदस्य दुर्लक्ष्यत्वाद्युग-
पत्सर्वेन्द्रियविषयोपलब्धिरस्य प्रतिभाति । परमार्थनस्त्व-
स्यामपि कालभेदोऽस्त्येव ततो यथाऽसौ आन्तैर्नोपलक्ष्यते
तथाऽवग्रहादिकालेऽपीति प्रकृतम् । दीर्घत्वाविशेषणं च
शङ्कुलिकाया गाथायामनुक्तमप्युपलक्षणत्वाद्भिहितमिति
परिभाषनीयम् । तदेवमवग्रहादीनां नैकादिवैकल्यं नाप्यु-
त्क्रमांऽतिक्रमाविति स्थितम् । इति गाथार्थः । विशेषः ।

(७) आभिनिबोधकज्ञानस्य अष्टाविंशति र्भेदाः—

एवं अट्टावीसइविहस्स आभिषिबोहियणाणस्स । वं-
जणुग्गहस्स परूवणं करिस्सामि; पडिवोहगदिट्ठतेणं,
मल्लगदिट्ठतेणं य । से किं तं पडिवोहगदिट्ठते-
णं ? पडिवोहगदिट्ठतेणं से जहानामए केइ पुरिसे
कंचि पुरिसं सुत्तं पडिवोहिजा अमुगा ! अमुग !
त्ति, तत्थ चोयगे पन्नवगं एवं वयासी-किं एग-
समयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, दुसमयप-
विट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, जाव दससमयपविट्ठा
पुग्गला गहणमागच्छंति, संखिजसमयपविट्ठा पुग्गला
गहणमागच्छंति, असंखिजसमयपविट्ठा पुग्गला ग-
हणमागच्छंति, एवं वदंतं चोयगं पणवए एवं वयासी-
नो एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, नो दुस-
मयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, जाव नो दससम-
यपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, नो संखिजसमयप-
विट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, असंखिजसमयपविट्ठा
पुग्गला गहणमागच्छंति, से तं पडिवोहगदिट्ठतेणं ॥

से किं तं मल्लगदिट्ठतेणं ? मल्लगदिट्ठतेणं-से जहानामए
केइ पुरिसे आपागसीसाओ मल्लगं गहाय तत्थेगं उदम-
विट्ठं पक्खिविजा से नट्ठे, असे वि पक्खित्ते से वि नट्ठे;
एवं पक्खिप्पमाणेसु पक्खिप्पमाणेसु होही से उदगविट्ठं
जेणं तं मल्लगं रावेहिइ त्ति, होही से उदगविट्ठं जेणं तंसि
मल्लगंसि ? ठाहिति, होही से उदगविट्ठं जेणं तं मल्लगं
भरिहिति, होही से उदगविट्ठं जेणं तं मल्लगं पवाहेहिति,
एवामेव पक्खिप्पमाणेहिं पक्खिप्पमाणेहिं अणंतेहिं पु-
ग्गलेहिं-जाहे तं वंजणं पूरियं होइ ताहे हुंति करेइ, नो
चेव णं जाणइ केवि एस सदाइ ? तओ ईहं पविसइ
तओ जाणइ अमुगे एस सदाइ, तओ अवायं पविसइ,
तओ से उवगयं हवइ, तओ णं धारणं पविसइ, तओ
णं धारेइ संखिजं वा कालं असंखेज्जं वा कालं । से
जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सहं सुणिजा तेणं सहो
त्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ के वेस सदाइ तओ
ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस सदे, तओ णं अ-
वायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ,
तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं ।
से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं रूवं पासिजा तेणं
रूवं त्ति उग्गहिए नो चेव णं जाणइ के वेस रूवं त्ति
तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस रूवे त्ति
तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं

पविसइ तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं । से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं गंधं अग्घाइज्जा तेणं गंधे चि उग्गहिए नो चेव णं जाणइ के वेस गंधे चि तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुके एस गंधे तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं । से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं रसं आसाइज्जा तेणं रसो चि उग्गहिए नो चेव णं जाणइ केवेस रसे चि तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस रसे तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं । से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं फासं पडिसेवेइज्जा तेणं फासे चि उग्गहिए नो चेव णं जाणइ के वेस फासे चि तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस फासे तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं । से जहानाम केइ पुरिसे अव्वत्तं भूमियं पासिज्जा तेणं सुमियो चि उग्गहिए नो चेव णं जाणइ केवेस सुमियो चि तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस सुमियो तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं । सेत्तं मल्लगदिट्ठंतेणं । (सूत्र-३५)

‘एवं अट्ठावीसे’ इत्यादि । एवम्-उक्तेन प्रकारेण अष्टाविंशतिविधस्य, कथमष्टाविंशतिविधतेनि, उच्यते-चतुर्धा व्यञ्जनावग्रहः, पोढा अर्थावग्रहः, पोढा ईहा, पद्विधोऽप्रायः, पोढा धारणेत्याद्यष्टाविंशतिविधना एवमष्टाविंशतिविधस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य संबन्धी या व्यञ्जनावग्रहः तस्य स्पष्टतरस्वरूपपरिज्ञानाय प्ररूपणां करिष्यामि । कथम् ? इत्याह-प्रतिबोधकदृष्टान्तेन, मल्लकदृष्टान्तेन च । तत्र प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः—सुप्तस्योत्थापकः स एव दृष्टान्तः प्रतिबोधकदृष्टान्तः तेन, मल्लकं-शरावं तदेव दृष्टान्तो मल्लकदृष्टान्तस्तेन च, ‘से किं तमि’ त्यादि. अथ केयं प्रतिबोधकदृष्टान्तेन, व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणेति शेषः । आचार्यः प्राह—प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहप्ररूपणां, स यथानामको-यथासंभवनामधेयः कोऽपि पुरुषः, अत्र सर्वत्राप्येकारो मागधिकभापालक्षणावुसरणात्, तच्च प्रागेवानेकशः उक्तं च-कञ्चिदनिर्दिष्टनामानं यथासंभवनामकं पुरुषं सुप्तं सन्तं प्रतिबोधयेत्, कथमित्योह-अमुक अमुक इति, तत्र एवमुक्ते सति ‘चोदको’ ज्ञानाधारणकमौदयतः कथितमपि सूत्रार्थमनवगच्छन् प्रश्नं चोदयतीति चोदकः, यथावस्थितं सूत्रार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापको गुरुः, तम् एवं वक्ष्यमाणेन प्रकारेण अवादीत्

भूतकालनिर्देशोऽनादिमानागम इति ख्यापनार्थः, वदन-प्रकारमेव दर्शयति—किमेकसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति ?—प्राज्ञानामुपगच्छन्ति, किं वा-द्विसमय-प्रविष्टाः, इत्यादि सुगमम्, एवं वदन्तं चोदकं प्रति प्रज्ञापकः अवादीत्-उक्तवान् नो एकसमयप्रविष्टा इत्यादि, प्रकटार्थं यावन्नो संख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति नवरमयं प्रतिषेधः स्फुटप्रतिभासरूपार्थवग्रहलक्षणविज्ञानप्राज्ञानामधिकृत्य वेदितव्यो, यावता पुनः प्रथमसमयादप्यारभ्य किंचित्किञ्चिदव्यक्तं ग्रहणमागच्छन्तीति प्रतिपत्तव्यम्, ‘जं वंजणोग्गहणमिति भणियं विज्ञाणं अव्वत्तं’ इतिवचनप्रमाणात् ‘असंखेज्जे’ त्यादि, आदित आरभ्य प्रतिप्रसमयप्रवेशनेना-संख्येयान् समयान् यावत् ये प्रविष्टाः ते असंख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति अर्थावग्रहरूपविज्ञानप्राज्ञानामुपगच्छन्ते असंख्येयसमयप्रविष्टेषु तेषु चरमसमये प्रविष्टाः पुद्गला अर्थावग्रहविज्ञानमुपजनयन्तीत्यर्थः । अर्थावग्रहविज्ञानाच्च प्राक् सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रहः । एषा प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा व्यञ्जनावग्रहस्य च कालो जघन्यतः आबलिकाऽसङ्ख्येयमागः, उत्कर्षतः संख्येयाबलिकाः, ता अपि संख्येया आबलिकाः आनपानपृथक्त्वकालमाना वेदितव्याः, यत उक्तम्-‘वंजणवग्गहकालो, आबलियासंख्यमागतुल्लो उ । थावा उक्कोसा पुण, आणापाण पडुत्तंति’ ॥ १ ॥ ‘सेत्तमि’ त्यादि, निगमनम्, संख्येयं प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा ॥ ‘से किं तमि’ त्यादि, अथ केयं मल्लकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा ? सूरिगह-सः-अनिर्दिष्टस्वरूपो यथानामकः कश्चित् पुरुषः आपाकशिरसः-आपाकः प्रतीतः तस्य शिरसो मल्लकं-शरावं गृहीत्वा इदं हि किल कृतं भवति ततोऽस्योपादानं, तत्र मल्लकं एकमुदकविन्दुं प्रक्षिपेत्, स नष्टः, तत्रैव तद्भावपरिणतिमापन्न इत्यर्थः, ततो द्वितीयं प्रेक्षिपेत् सोऽपि विनष्टः, एवं प्रक्षिप्यमाणेषु प्रक्षिप्यमाणेषु भविष्यति स उदकविन्दुर्यस्तत् मल्लकं ‘रावेहिइ’ इति वेश्योऽयं शब्द-आर्द्रनां नभ्यति, शेषं सुगमं, यावदेवमित्यादि, एवमेव उदकविन्दुभिरिव निरन्तरं प्रक्षिप्यमाणैः प्रक्षिप्यमाणैरनन्तैः शब्दरूपतापरिणतैः पुद्गलैर्यदा तद् व्यञ्जनं पूरितं भवति तदा हुं करोति-हुंकारं मुञ्चति-तदा तान् पुद्गलान् अनिर्दिश्यरूपतया परिच्छिनत्ति, इति भावार्थः । अत्र व्यञ्जनशब्देन उपकरणेन्द्रियं शब्दादिपरिणतं वा द्रव्यं तयोः संबन्धो गृह्यते, तेन न कश्चिद्बिरोधः । आह च आप्यकृत्-‘तोएण मल्लगं पि व, वंजणमापुरियंति जं भणियं । तं दव्वमिदियं वा, तस्संबंधो च न विरोहो ॥२५॥’ तत्र यदा व्यञ्जनमुपकरणेन्द्रियमधिक्रियते तदा पूरितमिति कोऽर्थः—परिपूर्णं भूतं-व्याप्तमित्यर्थः, यदा व्यञ्जनं द्रव्यमभिगृह्यते तदा पूरितमिति प्रभूतीकृतं स्वप्रमाणमानीनं स्वव्यक्तौ समर्थीकृतमित्यर्थः, यदा तु व्यञ्जनं द्वयोरपि संबन्धो गृह्यते तदा पूरितमिति । किमुक्तं भवति-तावत् संबन्धोऽभूत् यावन् सति ते शब्दादिपुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, आह च चूर्णिकृत्-‘यदा पु-

गलदब्बा वंजणं तथा पूरियंति पभूया ते पुगलदब्बा जाया-स्वं प्रमाणमानीताः सविसयपडिवोहसमत्था जाया " इत्यादि, " जया उवगरणिदियं वंजणं तथा पूरियंति कंहं उच्यते ?, जाहे तेहिं पुगलेहिं तं दंविदियं आवुनं भरियं " व्यापितं तथा पूरियंति भण्णइ, जया उभयसंवंधो वंजणं तथा पूरियंति कंहं ?, उच्यते, दब्बे-दियस्स । पुगला अंगीभावमागता, पोगला दंविदिए अभिषिक्ता इत्यर्थः । तथा पूरियंति इति भण्णइ इति, एवं च यदा पूरितं भवति व्यञ्जनं तदा हुं इति करोति-अर्थावग्रह-रूपेण ज्ञानेन तमर्थं गृह्णाति, किं च ?, नामजात्यादिक-ल्पनारहितं, तथा चाह-" नो चेव णं जाणइ केवस सदाइ ति"-न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थ इति, स्वरूप-द्रव्यगुणक्रियाविशेषकल्पनारहितमनिर्देश्यं सामान्यमात्रं गृह्णातीत्यर्थः । एवं रूपसामान्यमात्रकारणत्वादर्थोचग्रहस्य एतस्माच्च पूर्वः सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रहः, एषा मल्लकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा, हुंकारकरणं चार्थावग्रहवत्प्रवर्तितम्, तत ईहां प्रविशति किमिदं किमिदमिति विमर्शं कर्तुमारभते, तत ईहानन्तरं ज्योत्स्नमविशेषभावाज्जानाति अमुक एष शब्दादिरिति, 'तत' एवं रूपे ज्ञानपरिणामे प्रादुर्भवति सति सोऽप्यायं प्रविशति, ततोऽप्यायानन्तरमन्त-मुहूर्तकालं यावदुपगतं भवति-सामीप्येनात्मनि शब्दादि-ज्ञानं परिणतं भवति, अविच्युतिरन्तर्मुहूर्तकालं यावत् प्रवर्तत इत्यर्थः, ततो धारणां प्रविशति, सा च धारणा वासनारूपा द्रष्टव्या, यत आह-"ततो णमि" त्यादि, ततो धारणायां प्रवेशात् 'णमि' तिवाक्यालंकारे, संख्येयं वा असंख्येयं वा कालं हृदि धारयन्ति, तत्र संख्येयवर्णायुषः संख्येयं कालम्, असंख्येयवर्णायुषस्तु असंख्येयं कालम् । अत्राह-सुप्तमङ्गीकृत्य पूर्वोक्तः प्रकारः सर्वोऽपि घटते, जाग्रतस्तु शब्दध्वन्यसमनन्तरमेवाऽवग्रहेहाव्यतिरेकेणावाय-ज्ञानमुपजायते, तथा प्रतिप्राणि संवेदनात्, तन्निषेधार्थमाह-"से जहानामए" इत्यादि, स यथानामकः कश्चित् जाग्रदपि पुरुषोऽव्यक्तं शब्दं शृणुयात्, अव्यक्तमेव प्रथमं शब्दं शृणोति, अव्यक्तं नाम-अनिर्देश्यस्वरूपं नामजात्यादिकल्पनारहितम्, अनेनाऽवग्रहमाह, अर्थावग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रियस्य संचिन्धव्यञ्जनावग्रहमन्तरेण न भवति ततो व्यञ्जनावग्रहोऽप्युक्तो वेदितव्यः, अत्राह-नन्वेवं क्रमो न कोऽप्युपलभ्यते, किंतु प्रथमत एव शब्दाऽप्यायज्ञानमुपजायते, सूत्रेऽपि चाऽव्यक्तमिति शब्दविशेषणं कृतम्, ततोऽयमर्थो व्याख्येयः-अव्यक्तम्-अनवधारितशङ्कशङ्कादिविशेषं शब्दं शृणुयादिति, इदं च व्याख्यानमुत्तरसूत्रमपि संवादयति-"तेणं सहो ति उग्गहिण" तेन-प्रमात्रा शब्द इत्यवगृहीतं, 'नो चेव णं जाणइ केवस सदाऽऽइ' न पुनरेवं जानाति-क एष शब्दः-शङ्कः शङ्क इति वा?, शब्द इत्यत्राऽऽदिशब्दात्-रसादिष्वप्ययमेव न्याय इति ज्ञापयति, तत ईहां प्रविशति इत्यादि सर्वं संबद्धमेव, तदेतदयुक्तम्, सम्यक् वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, इह हि यत्किमपि वस्तु निश्चीयते तत्सर्वमीहापूर्वकम्, अनौहितस्य सम्यक् निश्चितत्वाऽयोगात्, न खलु प्रथमा-क्षिसिद्धिपाते सत्यधूमदर्शनेऽपि यावत्किमयं धूमः ?, किं

वा मशकवर्तिरिति विमृश्य धूमगतकण्ठक्षणकालीकर-णसोष्मतादिधर्मदर्शनात् सम्यक् धूमं धूमत्वेन न विनिश्चिनोति तावत्स धूमो निश्चितो भवति, अनिर्धारितशङ्कतया तस्य सम्यक् निश्चितत्वायोगात्, तस्मादवश्यं यो वस्तु विशेषनिश्चयः स ईहापूर्वकः, शब्दोऽयमिति च निश्चयो वस्तुविशेषनिश्चयो, रूपादिव्यवच्छेदात् ततोऽवश्यमिति पूर्वमीहया भवितव्यम्, ईहा च प्रथमतः सामान्यरूपेणाऽवगृहीते भवति, नाऽनवगृहीते, न खलु सर्वथा निरालम्बनमीहने क्वापि भवदुपलभ्यते, नचाऽनुपलभ्यमानं प्रतिपत्तुं शक्नुमः, सर्वस्या अपि प्रेक्षावतां प्रतिपत्तेः प्रमाणमूलत्वाद्, अन्यथा प्रेक्षावत्ताक्षितिप्रसङ्गः, तस्माद्-ईहायाः प्रागवग्रहोऽपि नियमात्प्रतिपत्तव्यः, अमुमेवार्थं भाष्यकारोऽपि द्रढयति-"ईहिजइ नाऽगहियं; नजइ नाऽनीहियं न याऽनायं । धारिजइ तं यत्थुं, तेण कमाऽवग्गहाई उ" ॥२६६॥ अवग्रहश्च शब्दोऽयमिति ज्ञानात् पूर्वप्रवर्त्तमानोऽनिर्देश्यसामान्यमात्रग्रहरूप एवोपपद्यते, नाऽन्यः, अत एवोक्तं सूत्रकृता-"अव्यक्तं शब्दं शृणुयात्" इति, स हि परमार्थतः शब्द एव, ततः प्रज्ञापकस्तं शब्दमनूय तद्विशेषणमाचष्टे-अव्यक्तमिति तं शब्दमव्यक्तं शृणोति, किमुक्तं भवति ?-शब्दव्यक्त्यापि व्यक्तं न शृणोति, किं तु सामान्यमात्रमनिर्देश्यं गृह्णाति इत्यर्थः, यदपि चोक्तम्-तेन प्रमात्रा शब्दः इत्यवगृहीतमिति, तत्र शब्द इति प्रतिपादयति प्रज्ञापकः सूत्रकारो, न पुनस्तेन प्रमात्रा शब्द इति अवगृह्णने, शब्द इति ज्ञानस्याऽप्यायरूपत्वात्, तथा हि-शब्दोऽयमिति, किमुक्तं भवति ?-न शब्दाऽभावो, न च रूपादिः, किं तु शब्द एवाऽयमिति, ततो विशेषनिश्चयरूपत्वादयमवगमोऽप्यायरूप एव, नाऽवग्रहरूपः, अथ च अवग्रहप्रतिपादनार्थमिदमुच्यमानं वर्त्तते ततः शब्द इति प्रज्ञापकः सूत्रकारो वदति, न पुनस्तेन प्रमात्रा शब्द इत्यवगृहीते इति स्थितं, तथा चाह सूत्रकृत्-"नो चेव णमि" त्यादि, न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थ इति, शब्दादिरूपतया तमर्थं न जानातीति भावार्थः । अनिर्देश्यसामान्यमात्रप्रतिभासात्मकत्वादर्थोऽवग्रहस्य, अर्थावग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रियश्रोत्रेन्द्रियादीनां व्यञ्जनावग्रहपूर्वक इति पूर्व व्यञ्जनावग्रहोऽपि द्रष्टव्यः, तदेवं सर्वत्राप्यवग्रहेहापूर्वमवायज्ञानमुपजायते, केवलमभ्यासदशमापन्नस्य शीघ्रं शीघ्रतरमवग्रहादयः प्रवर्तन्ते इति कालसौक्ष्म्यात् स्पष्टं न संवेद्यन्ते इति स्थितम् । तत ईहां प्रविशति, इह केचिदीहां संशयमात्रं मन्यन्ते, तदयुक्तं, संशयो हि नामाऽज्ञानमिति, ज्ञानाऽशरूपा चेहा, ततः सा कथमज्ञानरूपा भवितुमर्हति ?, नन्वीहाऽपि किमयं शाङ्कः, किं वा शाङ्कः ?, इत्येवं रूपतया प्रवर्त्तते, संशयोऽपि चैवमेव, ततः कोऽनयोः प्रतिविशेषः ?, उच्यते-इह यत् ज्ञानं शाङ्कशाङ्कादिविशेषाननेकानालभ्यते न चासद्भूतं विशेषमपासितुं शक्नोति, किं तु सर्वोत्तमो शंयोनिमिव वर्त्तते, कुण्ठीभूतं तिष्ठतीत्यर्थः, तदसद्भूतविशेषाऽपर्युदासपरिकुण्ठितं संशयज्ञानमुच्यते, यत्पुनः सद्भूतार्थविशेषविषये हेतुपक्षित्यापारपरतया सद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखम-

सद्गतविशेषत्यागाभिमुखं च तदीहा, आह च (विशिषाऽऽ-
वश्यक) भाष्यकृत्—

“ जमणगस्थालंघण-मणज्जुदासपरिकुटियं चित्तं ।

सय इव सवणपयओ, तं संसयरूपमज्जाणं ॥ १८३ ॥

तं चिय सयत्थहेऊ, वय त्ति वाचारतप्परममोहं ।

भूयाऽभूयविसेसा, दाणञ्चायाभिमुहमीहा ॥ १८४ ॥”

इह यदि वस्तु सुग्राहं भवति—विशिष्टश्च मतिज्ञानावर-
णक्षयोपशमो वर्तते, ततोऽन्तर्मुहर्तकालेन नियमात्तद्वस्तु
निश्चिनोति, यदि पुनर्वस्तु दुर्ग्राहं न च तथाविधो
विशिष्टो मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्ततः ईहोपयोगादच्युतः
पुनरप्यन्तर्मुहर्तकालमीहते, एवमीहोपगाविच्छेदेन प्रभूता-
न्यन्तर्मुहर्तानि यावदीहते तत ईहानन्तरं जानाति-अमुक
एषोऽर्थः शब्द इति, इदं च ज्ञानमवा(पा)यरूपं, ततोऽस्मिन्
ज्ञाने प्रादुर्भवति ‘एभि’ ति वाक्यालङ्कारे, अपायं प्रविशति
ततः ‘स’ तस्योपगतम्-अविच्छ्युत्या सामीप्येनात्मनि
परिणतं भवति, ततो धारणां वासनांरूपां प्रविशति, सं-
ख्येयमसंख्येयं वा कालम् । एवमनेन क्रमप्रकारेण एतेन
पूर्वदर्शितेनाभिलाषेन शेषेष्वपि चतुरादिष्विन्द्रियेषु अव-
ग्रहादयो वाच्याः, नवरमभिलाषविषये—“ अवचत्तं संहं सु-
चेज्जा ” इत्यस्य स्थाने “ अवचत्तं रूपं पासेज्जा ” इति च-
क्रव्यम्, उपलक्षणमेतत् तेन सर्वत्राऽपि शब्दस्थाने रूपमिति
चक्रव्यं, तथा—‘तेणं रुवि त्ति उग्गहिप-नो चेव गं जाणइ
केवस रुवि त्ति ततो इहं पविसइ, ततो जाणइ अमुगे एस
रुवे त्ति, ततो अयायं पविसइ ” इत्यादि तदवस्थमेव, नवर-
मिह व्यञ्जनावग्रहो न व्याख्येयः, अप्राप्यकारित्वाद् चतु-
पः, प्राणैन्द्रियादिषु तु व्याख्येयः, एवं तु प्राणैन्द्रियविषये—
“ अवचत्तं यंच अग्घाइज्जा ” इत्यादि, चक्रव्यं जिहैन्द्रिय-
विषये—“ अवचत्तं रसं आसाएज्जा ” इत्यादि, स्पर्शेन्द्रिय-
विषये—“ अवचत्तं फासं पडिसंवेदेज्जा ” इत्यादि, तथा च शब्द
इति निश्चिते तदुत्तरकालमुत्तरधर्मजिज्ञासायां किं शङ्कः ?
किं वा शङ्कः ? इत्येवंरूपा ईहा प्रवर्तते तथा रूपमिति
निश्चिते तदुत्तरकालमुत्तरधर्मजिज्ञासायां किमयं स्यात् ?
किं वा पुरुष ? इत्यादिरूपा (सा) प्रवर्तते । एवं प्राणैन्द्रि-
यादिष्वपि समानगन्धादीनि वस्तूनि ईहाऽऽलम्बनानि
वेदितव्यानि, आह च (विशिषावश्यक) भाष्यकृत्—

“ सेसेसु-वि रुवाइसु-विसएसु होति रुवलक्खाइं ।

पायं पञ्चासन्न-सणेण ईहाइवत्थूणि ॥ २६२ ॥

थाणुपुरिसाइकुदु-प्पलादिसंभियकरिज्जमंसाइ ।

सप्पुप्पलनालाइ-व, समाणरुवाइं विसयाइं ॥ २६३ ॥”

‘से जहानामए’ इत्यादि, सं यथानामकः कोऽपि पुरुषो-
ऽव्यक्तं स्वप्नं प्रतिसंबंदयेत्, अव्यक्तं नाम-सकलविशेष-
विकलमनिर्देश्यमिति यावत् स्वप्नमिति प्रज्ञापकः-सूत्रकारो
वदति, स तु प्रतिपत्ता स्वप्नादिव्यक्तिविकलं किञ्चिद्-
निर्देश्यमेव तदानीं गृह्णानि, तथा अनेन प्रतिपत्त्वा “सु-
चिणो त्ति उग्गहिप ” इति स्वप्नमिति अवगृहीतम्,
अत्राऽपि स्वप्न इति प्रज्ञापकोवदति, स तु प्राणि-
पत्ता अंशपविशेषविश्रुतेयाऽवगृहीतवान्, तथा चाह—
न पुनरेवं जानाति-क एष स्वप्न इति ?, स्वप्न इत्यपि

तमर्थं न जानातीति भावः, तत ईहां प्रविशतीत्यादि, प्रा-
ग्वत्, एवं स्वप्नमधिकृत्य नोइन्द्रियस्याऽर्थाऽवग्रहादयः प्र-
तिपादिताः । अनेन चोक्तेनान्यत्राऽपि विषये वदितव्याः,
तदेवं मल्लकटघ्नान्तेन व्यञ्जनावग्रहप्ररूपणां कुर्वता प्रस-
ङ्गतोऽप्राविशतिसेव्या अपि मतिज्ञानस्य भेदाः, सप्रपञ्च-
मुक्ताः, संप्रति मल्लकटघ्नान्तमुपसंहरति—“ सेत्तं मल्लगादहं-
तेणं ” एवं मल्लकटघ्नान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणा । न० ।

(७) मतान्तराणां प्राविशति २८ भेदत्वम्—“उग्गह इह अवाओ
य ” इत्यादिगाथायाम् ‘आभिनिबोधिकज्ञानस्य’ चत्वारि
भेदवस्तूनि समासत इत्युक्तं, तत्किं व्यासनां बहुभेदमप्या-
भिनिबोधिकज्ञानं भवति ?, “इत्याशङ्क्य तद्वेदवहुविधत्व-
दर्शनात् ‘समासेन’ इति विशेषणस्य सफलत्वमाह—

सोइंदियाइमेएण, छव्विहा ऽवग्रहादओऽभिहियाः ।

ते होति चउव्वीसं, चतुव्विहं वंजणोग्गहणं ॥ ३०० ॥

अट्ठावीसइमेयं, एयं सुयनिस्सियं समासेणं ।

केइतु वंजणोग्गह-वज्जे छोदुणमेयम्मि ॥ ३०१ ॥

अस्तुयनिस्सियमेवं, अट्ठावीसइविहं ति भासंति ।

जमवग्गहो दुभेओ-ऽवग्रहसामस्यओग्गहियो ॥ ३०२ ॥

ओत्रेन्द्रियादीनां पञ्चानामिन्द्रियाणां मनःपट्टानां यो भे-
दस्तेनाऽवग्रहादयः प्रत्येकं पद्विधाभिन्नाऽप्यभिहिताः ।
ततस्तैः पद्विभिरचत्वारो गुणिताश्चतुर्विंशतिर्भवन्ति । अ-
न्यच्च-स्पर्शनरसनघ्राणश्रोत्रेन्द्रियचतुष्टयभेदात् व्यञ्जना-
ऽवग्रहेणम्—व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्विधो भवति । एवमेतत्
श्रुतनिःसृ(थि)तमभिनिबोधिकज्ञानं सर्वमप्यष्टाविंशतिवि-
धं संपद्यते । एतदपि भेदाऽभिधानं वक्ष्यमाणवहुतरभे-
दकलापापेक्षयाऽद्याऽपि समासेन-संक्षेपेण द्रष्टव्यम् ।

अन्ये त्वेतानप्राविशतिभेदानन्यथा पूरयन्ति, तन्मतमुप-
दर्शयन्ति—‘केइतु’ इत्यादि, केचित्पुनराचार्या एतस्मिन्नव-
श्रुतनिः(थि)ते मतिज्ञानभेदसमुदये, व्यञ्जनावग्रहभेदचतुष्ट-
यवर्जं “उपपत्तिया, वेणइया, कम्मिया, पारियाभिया” इत्या-
दिना अन्यत्र, प्रागत्राऽपि च प्रतिपादितस्वरूपप्रभुश्रुतनिः-
सृ(थि)तमौत्पत्तिकयादिवुद्धिचतुष्टयं क्षिप्त्वा-मीलयित्वा
एवमप्राविशतिविधं सर्वमपि मतिज्ञानमिति भावन्ते । अयं
हि तेषामभिप्रायः-मतिज्ञानस्य संपूर्णस्यैव भेदाः प्रति-
पादयितुं प्रकान्ताः । यदि च-अश्रुतनिःसृ(थि)तं बुद्धि-
चतुष्टयं न गणयते तदा श्रुतनिःसृ(थि)तरूपस्य मतिज्ञान-
देशस्यैवैनाऽप्राविशतिभेदाः प्रोक्ता भवन्ति । न तु सर्व-
स्याऽपि, यदा तूक्त्यायेन श्रुतनिःसृ(थि)तमश्रुतनिःसृ-
(थि)तं च मीह्यते तदा सर्वस्याऽपि तस्य भेदाः सिद्धा
भवन्ति । ननु साधुक्तं तैः, केवलमेवं सति व्यञ्जनावग्रह-
चतुष्टयं क कियताम् ?, न ह्येतदपि विक्रीयमाणं-खलखण्ड-
मात्रेण क्रीतम्, किंचिदमपि मतिज्ञानान्तर्गतमेव ततो-
ऽस्मान्निष्काश्यमानं वराकमिदं काऽवस्थितिं वचनात् ?,
इत्याशङ्क्याह—‘जमवग्गहो’ इत्यादि, यत्-यस्माद्व्यञ्जना-
र्थाऽवग्रहभेदनो योऽयमवग्रहो द्विभेदः प्राशुक्तः सोऽव-
ग्रहसामान्येन गृहीतोऽवग्रहसामान्येऽन्तर्भावितः, भवति
च विशेषाणां सामान्येऽन्तर्भावः, यथा सेनार्या गजादीनां

वनादौ च ध्वजदिरादीनाम् । अनोऽवग्रहस्य सामान्य-
रूपतया एकत्वादवग्रहेहाऽप्यधाराणांमिन्द्रियमनोभेदेन
प्रत्येकं पञ्चविधत्वात् । श्रुतनिःसृ(श्रि)तमतिज्ञानस्य चतु-
र्विंशतिरेवं भेदाः, अश्रुतनिःसृ(श्रि)तस्य तु बुद्धिचतुष्टयलक्ष-
णाश्चत्वारः, इत्येवं सर्वे मतिज्ञानमप्राविशतिभेदं सिद्धयति ।
इति केषांचिन्मतम् । इति गाथाप्रयार्थः ।

एतच्च तन्मतमयुक्तम् । कुतः ?, इत्याह—

चउवग्रिस्ता भावा, जम्हा न तमुगगाह्यो ।

भिन्नं तेणोगगाहइ-सामस्यउतयं तग्गयं चेव ॥३०३॥

चतुर्भ्यः-अवग्रहेहापायधारणावस्तुभ्यो व्यतिगिक्तं चतु-
र्व्यतिगिक्तं तस्य चतुर्व्यतिरिक्तस्याश्रुतनिःसृ(श्रि)तस्याऽ-
भावात्कारणायस्मात्-यतो न तदश्रुतनिःसृ(श्रि)तमव-
ग्रहादिभ्यो भिन्नम् । ततः किम्, इत्याह-तेन कारणे-
नावग्रहादिसामान्याद्-अवग्रहादिसामान्यमाश्रित्य 'नयं-
तग्गयं चेव' 'त्ति-तेष्ववग्रहादिसंवाध्विषयप्राविशतिभेद-
स्वन्तर्गतं-प्रविष्टमन्तर्भूतं तदन्तर्गतमेवाऽश्रुतनिःसृ(श्रि)तं
बुद्धिचतुष्टयम् । अतः किमिति व्यञ्जनावग्रहचतुष्टयं पा-
नयित्वा श्रुतनिःसृ(श्रि)तं बुद्धिचतुष्टयं पुनरपि प्रक्षिप्यते ?,
इत्यभिप्रायः । इदमुक्तं भवति-"सोऽदियाइभेएण वुच्चिहा-
वग्गहादयो" (३००) इत्यादिना प्रतिपादितैरवग्रहादि-
संवाध्विषयप्राविशतिभेदैः-किलाऽसंगृहीतत्वाद्व्यञ्जनाव-
ग्रहचतुष्टयापगमं कृत्वा श्रुतनिःसृ(श्रि)तं बुद्धिचतुष्टयं मना-
न्तरवादिभिः प्रक्षिप्यत एतच्छायायुक्तं, यतः-"सोऽदियाइ-
भेएण" इत्यादिनाऽवग्रहादीनामेव अप्राविशतिभेदाः प्रा-
क्ताः, अवग्रहादयश्च बुद्धिचतुष्टयेऽपि सन्ति, अनोऽव-
ग्रहादिभेदद्वारेण तदप्यश्रुतनिःसृ(श्रि)तं बुद्धिचतुष्टयमेते-
ष्वप्राविशतिभेदेषु संगृहीतमेवेति, किमिति तैः पुनरपि
प्रक्षिप्यत ?, इति गाथाप्रार्थः ।

तत्रैतत्स्यात्प्रष्टव्यं परस्य कथमौत्पत्तिकयादिवुद्धिचतुष्ट-
येऽवग्रहादयः संभवन्ति ? । तदत्र यथा ते भवन्ति, तथा
दर्शयन्नाह—

किह पडिक्कुडहीणो, जुज्जे विवेणऽवग्गहा ईहा ।

किं सुसिलिडुमवाओ, दप्पणसंकंतविं ति ॥३०४॥

इह किलाऽऽगमे-"भरह-सिल-मिडकुक्कुड-निल-वालु-
यहत्थि-अगड-वणसंडे । प्रायसआइयापत्ते-खाडहिला पंच
पियरो य" ॥६१॥ (नन्दीसूत्र-२७) इत्यादिना औत्प-
त्तिकयादिवुद्धिनां बह्वन्युदाहरणान्युक्तानि, तन्मध्याच्छ्रयो-
पलक्षणार्थं कुक्कुटोदाहरणमाश्रित्यौत्पत्तिकयां बुद्धौ अव-
ग्रहादयो भाव्यन्ते-राक्षो नटकुमारकस्य भरतस्य किल
बुद्धिपरीक्षणार्थमादिष्टं यदुन--अयं मदीयकु (कुं)क्कुटो
द्वितीयकु (कुं)क्कुटमन्तरैकक एव याचनीयः । ततस्त-
न जिज्ञासिनं मनसि कथमयं प्रतिकु (कुं)क्कुटहीनः प्रति-
पक्षभूतद्वितीयकु (कुं)क्कुटवर्जिता युष्येन । एतच्च जि-
ज्ञासमानस्य तस्य भगित्येव स्फुरितं चेत्तसि । किम् ?
इत्याह-'विंवेने' 'त्ति-आत्मीयेन प्रतिविम्बेन पुरो वीक्षि-
तेन दप्पाधमातत्वादयं युध्यत इत्यवगृहीतमित्यर्थः । एतच्च
किम् ? इत्याह-अवग्रहसामान्येनैव विम्बमात्रावग्रहाद-
वग्रहाः मतिप्रथमभेद इत्यर्थः । ईहा तर्हि का ?, इत्याह-

'ईहा किं सुसिलिडु' मिति, किं पुनस्तर्हि प्रतिविम्बमस्य
योधनाय सुसिलिष्टं-सुष्ठु युज्यमानकं भवेत्-किं तडागपयः-
पुरादिगतम्, आहांस्विहर्षणगनम् ? इत्यादिविम्बविशे-
षान्वेषणम् ईहेत्यर्थः । अपायमुपदर्शयति-"अवाओ दप्प-
णसंकंतविं" ति-कल्लोलादिभिः प्रतिक्षणमपनीयमानत्वाद्,
अस्पष्टत्वाच्च जलादिगतविम्बमिह न युक्तं; ततः स्थिर-
त्वेन, स्पष्टादित्वेन च चरणाघातादिविषयत्वाहर्षणसंक्रा-
न्तमेव तदत्र युज्यते इत्येवं विम्बविशेषनिश्चयः; अपाय इत्य-
र्थः । एवमन्येष्वपि बुद्धिपुदाहरणेष्ववग्रहादयो भावनीयाः,
तस्माद् बुद्धिचतुष्टयेऽप्येषां सद्भावात् श्रुतनिः(श्रि)सृ(श्रि)तम-
तिज्ञानसंवाध्विषयप्राविशतिभेदेऽवग्रहादिसा-
म्येन बुद्धिचतुष्टयस्यान्तर्भावा भावनीयः । ततो न युक्तं व्य-
ञ्जनावग्रहचतुष्टयागमेन पुनर्बुद्धिचतुष्टयप्रक्षेपणम् । इति
स्थितम् । इति गाथाप्रार्थः ।

आह-ननु यद्यवग्रहादिसाम्येनाश्रुतनिः(श्रि)सृ(श्रि)तावग्रहा-
दिष्वन्तर्भवति, तर्हि "आभिनिवोहियणाणं दुविहं पन्नत्तं,
तं जहा-सुयनिससियं, असुयनिससियं च" इत्येवमागमं यः
श्रुतनिः(श्रि)सृ(श्रि)तादश्रुतनिः(श्रि)सृ(श्रि)तस्य भेद उक्तः स वि-
शीर्यत एव, इत्याशङ्क्याह—

जह उग्गहाइसाम-सओ वि सोऽदियाइणा भेओ ।

"तह उग्गहाइसाम-सओ वि तमणिससिया भिन्नं ॥३०५॥

यथेहावग्रहादीनामवग्रहादिसामान्ये सत्यपि; अवग्रहादिन्ये
तुल्येऽपि सतीत्यर्थः । किम्?, इत्याह-आन्त्रेन्द्रियादिना भेदः,
तथा हि-एके-आन्त्रेन्द्रियसंवाध्विनोऽवग्रहादयः, यावदन्ये
स्पर्शेन्द्रियसंवाध्विनः, अपरे तु मनःसंवाध्विनः; तथा तेनैव
प्रकारेणावग्रहादिसामान्ये सत्यपि तदश्रुतनिःसृ(श्रि)तं भि-
न्नं 'श्रुतनिःसृ(श्रि)तादि'ति विशेषः । कस्मात् हेनोभिन्नम्?,
इत्याह-'अणिससिय' 'त्ति-भावप्रधानोऽयं निदेशः, अति-
सृ(श्रि)तत्वात्; श्रुतानिःसृ(श्रि)तत्वादित्यर्थः; एतदुक्तं भवति-
अप्राविशतिभेदविचारप्रक्रमेऽवग्रहादिमत्त्वं सामान्यं ध-
र्ममाश्रित्याश्रुतनिःसृ(श्रि)तस्य श्रुतनिःसृ(श्रि)त एवान्तर्भावो वि-
वक्ष्यते, श्रुताऽश्रुतनिःसृ(श्रि)तविचारप्रस्तावे त्वश्रुतनिःसृ(श्रि)तत्वं
विशिष्टं धर्ममुररीकृत्य श्रुतनिःसृ(श्रि)तादश्रुतनिःसृ(श्रि)तं पृथग्वे-
ष्यते, इत्यागमोक्तस्तयोर्भेदोऽपि न किंचित् विशीर्यत । न
च वक्तव्यं कथमेकस्यैवैकस्मादेव भेदश्चाऽभेदश्च, विरोधात्
इति यतो यदि तेनैव धर्मेण भेदः, अभेदश्चेत्येत, स्यात्तदा
विरोधः, धर्मान्तरनिबन्धनौ तु भेदाऽभेदौ न विरुध्येते । किं
हि नाम तद्वस्त्वस्ति, यस्य वस्त्वन्तरोद्भूताऽभेदौ न स्तः ? ।
घटादयोऽपि हि घटादित्वसामान्येन परस्परमभेदिनोऽपि
स्वद्रव्यक्षेत्रकालादिमत्त्वेन भिन्ना इति । अत्र बहु वक्तव्यं,
तत्तु नोच्यते, ग्रन्थगहनताप्रसङ्गाद्, अनेकान्तजयपता-
कादिषु विस्तरेणोक्तत्वाच्च । इति गाथाप्रार्थः ।

स्यादनत् । किमेतावता कथेन ?, मदीयव्याख्यापक्ष एव
सुखावहः, श्रुतनिःसृ(श्रि)ताऽश्रुतनिःसृ(श्रि)तयोर्भेदापत्तरभावात्
समस्तमतिज्ञानभेदगणनाच्चेति । तदंतदयुक्तं, सिद्धान्ता-
भिप्रायवहिर्भूतत्वादंतद्वेषोपसंहारपूर्वकमाह—

अट्ठावीसइभेयं, सुयनिससियमेव केवलं तम्हा ।

जम्हा तम्मि समत्ते, पुणरस्सुअनिससियं भणियं ॥३०६॥

तस्माद्-अवग्रहादिसाम्याद् ध्रुतनिःसृतस्य अश्रुतनिःसृ-
तेऽन्तर्भावं कृत्वा केवलं ध्रुतनिःसृतमेव मतिज्ञानमप्रावि-
शतिभेदं व्याख्यातुमुच्यते, न तु परोल्लङ्घनीत्या व्यञ्जनाव-
ग्रहाऽपगमेन ध्रुताऽश्रुतनिःसृतमिति । कुतः ? इत्याह—
“ जम्हा ” इत्यादि, यतः—“ से किं तं सुयनिससियं ”
इत्येवमागमे तस्मिन् ध्रुतनिःसृते समाप्ते-निष्ठां नीते सति
पुनः पश्चात् “ से किं तं अस्सुयनिससियं ” इत्यादिना
ग्रन्थेनाऽश्रुतनिःसृतं भणितम् । अयमाभिप्रायः—ध्रुतनिःसृतं
समेदमप्यभिधाय पश्चाद्वाऽध्रुतनिःसृतमुक्तम् । अतः कथं
तत्र प्रक्षिप्यते ? तस्मात्समयाऽभिप्रायेण ध्रुतनिःसृतस्यै-
वाप्राविशतिभेदाः इति अतो न भवद्व्याख्यानं श्रेयः इति ।
नदेवम्—“ चउवहरित्ताभावा ” इत्यादिगाथा मूलटीका-
ऽभिप्रायेण व्याख्याताः । अन्ये त्वन्यथाऽपि व्याख्यान-
यन्ति, तदभिप्रायं त्वतिगम्भीरत्वाच्च विप्रः । इति गाथार्थः ।
चिरेण । ३० । ३० । अने० ।

एते चावग्रहादयोऽप्राविशतिभेदाः प्रत्येकं वद्वादिभिः
सेनैः सर्वसङ्ख्याया द्वादशसंख्येभेदभिधमाना यदा वि-
चरन्त्ये तदा पदत्रिशदधिकं भेदानां शतत्रयं (३३६)
भवति । तत्र वद्वाद्यः शब्दमधिकृत्य भाव्यन्ते । शङ्खपट-
हादिनानाशब्दसमूहं पृथगेकैकं यदा अवगृह्णाति तदा
वद्वाग्रहः, यदा त्वेकमेव कंचिच्छब्दमवगृह्णाति तदा अ-
वद्वाग्रहः, तथा शङ्खपटहादिनानाशब्दसमूहमध्ये एकैकं
शब्दमनेकैः पर्यायैः स्निग्धगाम्भीर्यादिभिर्विशिष्टं यथा-
वस्थितं च यदा अवगृह्णाति तदा स बहुविधाऽवग्रहः, यदा
त्वेकमनेकं वा शब्देभ्यः पर्यायविशिष्टमवगृह्णाति तदा
साऽवद्वाग्रहावग्रहः । यदा तु अचिरं जानाति तदा स
क्षिप्रावग्रहः, यदा तु चिरेण तदा अक्षिप्रावग्रहः । तमेव
शब्दं स्वरूपेण यदा जानाति न लिङ्गपरिग्रहात् तदा अ-
निश्चनावग्रहः । लिङ्गपरिग्रहेण त्ववगच्छन्तां निश्चना-
वग्रहः, अथवा-परधर्मैर्विमिश्रितं यद् ग्रहणं तन्निश्चनाव-
ग्रहः, यत्पुनः-परधर्मैर्गाम्भीर्यमिश्रितस्य ग्रहणं तदभिधिताव-
ग्रहः । तथा निश्चितमवगृह्णन्तां निश्चितावग्रहः, संदिग्ध-
मवगृह्णन्तां संदिग्धावग्रहः, सर्वदैव वद्वादिरूपेणावगृह्णन्तां
ध्रुताऽवग्रहः, कदाचिदेव पुनर्वद्वादिरूपेणावगृह्णन्तां अभ्रवा-
वग्रहः, एष च बहुबहुविधादिरूपाऽवग्रहा विशेषसा-
मान्यावग्रहरूपो द्रष्टव्यः । नैश्चयिकस्यावग्रहस्य सकल-
विशेषानिरपेक्षानिर्देश्यसामान्यमावग्रहादिण एकसामयिकस्य
बहुविधाविशेषावग्रहादिकत्वाऽसंभवाद् । वद्वादीनां चान-
न्तरालं व्याख्यानं भाष्यकारोऽपि प्रमाणयति—

“ नाणासहसमूहं, बहुं पिहं मुणइ भिज्जजातीयं ।

बहुविहमणेगभेयं, एकेकं निद्धमहुराई ॥ ३०८ ॥

स्वप्नमचिरेण तं चिय, सरूवओ जं अणिससियमलिं ।

निच्छियमसंसयं जं, धुवमच्चं न उ कयाइ ॥ ३०९ ॥

एतो चिय पडिक्खं, साहेज्जा निससिण विसेसोऽयं ।

परधम्मोहं विमिस्सं, मिस्सियमविमिस्सियं इयरं ॥ ३१० ॥

यदा पुनरालोकस्य मन्द-मन्दर-मन्दतमस्पष्ट-स्पष्टर-
स्पष्टतमत्वादिभेदतो विषयस्याऽल्पत्वमहत्त्वसंनिर्वादिभे-

दतः क्षयापशमस्य च नाग्नस्यभेदतो मिश्रमानं मतिज्ञानं
चिन्त्यते. तदा तदनन्तभेदं प्रतिपत्तव्यम् । तं० ३५ सूत्र
टी० । आ० म० । कर्म० ।

(८) अप्राविशतिविधत्वं मतिज्ञानस्योपदेश्यं, विषयान्तरेण
बहुतरभेदमप्येतद् भवतीति दर्शयन्नाह—

जं बहु-बहुविह-खिप्पाऽ-निससियनिच्छियधुवेअरविभिन्ना ।

पुणरुगहादओ तो, तं व्वीसत्तिसयमेयं ॥ ३०७ ॥

यद्-यस्माद् बहु-बहुविधक्षिप्पाऽनिश्चितनिश्चितध्वैः से-
तैः-सप्रतिपक्षैरेकैकशो विभिन्ना भेदभाजः पुनरप्यवग्रहा-
द्य इत्यन्ते । ततस्तद्वाप्राविशतिविधमाभिनिबोधिक-
ज्ञानमेतद्वाद्वादिभेदः प्रत्येकं मिश्रमानत्वात् पदत्रिशदधि-
कत्रिशत ३३६ भेदं भवति । इदमुक्तं भवति-अनन्तरवक्ष्यमा-
णन्यायन संक्षेपतः प्रागभिहितयुक्ता च श्रोत्रादिभिः क-
श्चिद्वचनगृह्णाति, कश्चित्त्वचन, अपरस्तु बहुविधम्, अ-
न्यस्त्वचनविधम्, एवं यावदप्यत्र ध्वम्, अपरस्त्वध्व-
मवगृह्णतीति । एवमीहाऽ-पाय-धारणास्वपि सप्रमेयास्तु
प्रत्येकममी द्वादश १२ भेदा योजनीयाः । नवरमीहने, निश्चि-
नोति, धारयाति, इत्याद्यभिप्रायः कार्यः । ततश्चाप्रावि-
शतौ द्वादशभिर्गुणिनायां पदत्रिशदधिकानि त्रीणि शतानि
३३६ भेदानां भवन्तीति गाथार्थः ।

अथ शब्दलक्षणं विषयमाश्रित्य तावद् वद्वादीनामर्थं व्या-
ख्यातुमाह—

नाणासहसमूहं, बहुं पिहं मुणइ भिज्जजातीयं ।

बहुविहमणेगभेयं, एकेकं निद्धमहुराई ॥ ३०८ ॥

स्वप्नमचिरेण तं चिय, सरूवओ जं अणिससियमलिं ।

निच्छियमसंसयं जं, धुवमच्चं न उ कयाइ ॥ ३०९ ॥

इह अथल्लक्षणं विषयमाश्रित्य तावद् वद्वादीनामर्थं व्या-
ख्यातुमाह—
श्रोता तस्य त्र्यसंज्ञातस्य संवन्धनं पटहदक्षाशङ्खभरि-
भाणकादिनानाशब्दसमूहमाकर्णितं सन्तं क्षयापशमविशेष-
पाद् बहुमवग्रहादिना मुणति-जानाति । कोऽर्थः ? इत्याह—
पृथग् भिज्जजातीयम्, एतावन्नोऽत्र भेदशब्दाः, एताव-
न्नो भाणकशब्दाः, एतावन्नस्तु शङ्ख-पटहादिशब्दाः, इत्येवं
पृथगेकैकशोः भिज्जजातीयत्वेन तं नानाशब्दसमूहं बुद्धयत
इत्यर्थः । अन्यस्त्वरूपक्षयोपशमत्वात्समानदेशोऽप्यबहुं
मुणति सामान्येन ‘ नानातूर्यशब्दोऽयम् ’ त्यादिमात्रक-
मव जानाति इति प्रतिपत्तः । एवमुत्तरगाथायामतिदेव्य-
माणा प्रतिपत्तमावना सर्वत्रावबोद्धव्या । अन्यस्तु क्षया-
पशमवैचित्र्याद् बहुविधं मुणति । कोऽर्थः ? इत्याह—
अनेकभेदम् ; इदमपि व्याचष्ट एकेकं शब्दमेवादिशब्दं स्नि-
ग्धत्वमधुरन्वनरुग्मध्यमवृद्धं पुरुषवाद्यन्वादिवहुविधधर्मा-
पेनं जानातीत्यर्थः । अन्यस्तु-अबहुविधं स्निग्धमधुरत्वादि-
स्वरूपधर्मान्वितमेव पृथग्भिज्जजातीयं नानाशब्दसमूहं जा-
नानि । अन्यस्तु क्षिप्यम् । कोऽर्थः ? इत्याह-अचिरेण-शीघ्र-
मेव परिच्छिनत्ति; नतु चिरेण विमृश्येत्यर्थः । अन्यस्तु-
अक्षिप्रा-चिरविमर्शितं जानाति । तथा—“ तं चिय सरूवओ
जं अणिससियम् ” ति तमेव नानाशब्दसमूहं कोऽप्य-
नि(श्चि)सृतं मुणतीति संवन्धः । यं किम् इत्याह-यं

स्वरूपतो जानाति । कोऽर्थः ? इत्याह—आलिङ्गं पता-
काऽदिलिङ्गाऽनिःश्रुतमित्यर्थः । इदमुक्तं भवति—तमेव श-
ब्दसमूहं 'देवकुलमत्र, तथाविधपताकादर्शनाद्' इत्येवं
लिङ्गनिश्रामकृत्वा स्वरूपत एव यमवगच्छन्ति, तमनिः-
सृतं 'मुणति' इति-उच्यते इति । तमेव लिङ्गनिश्रया जा-
नानो निःसृतं मुणतीत्युच्यते । तथा—'निच्छियम-
संसयं जं' ति—यमशंसयमवच्छिन्नन्ति तं निश्चितं मु-
णति । निश्चितं तावदित्यमेतन्मया, परं न जाने, तथा
वा स्याद् अन्यथा वा, इत्येवं संदेहानुविद्धं तु जानन्ननिश्चितं
मुणति । 'धुवमि' त्यादि, ध्रुवं कोऽर्थः—अत्यन्तं नतु कदा-
चिदिति । इदमुक्तं भवति—यथैकदा बह्मादिरूपणावगतं
सर्वदेव तथाऽवबुध्यमानो ध्रुवं मुणतीत्युच्यते । यस्तु क-
दाचिद् बह्मादिरूपेण, कदाचित्त्वह्मादिरूपेण सोऽध्रुवं
मुणति । इति गाथाद्वयार्थः ।

इतरशब्दं व्याचिख्यासुराह—

एतो चिय पडिवक्खं, साहिजा निस्सिए विसेसो वा ।

परधम्महि विमिस्सं, निस्सियमविणिस्सियं इयरं ॥३१०॥

एतस्मिन्नेव-उक्तस्वरूपाद्-बह्मादिपदपदसमूहात्प्रतिपत्तमे-
तद्विपर्ययमवबुध्यविधाऽक्षिप-निसृताऽनिश्रिताऽध्रुवपद-
दकलक्षणं साधयेत् स्वयमेव ब्रूयात् मेधावी । स च लाघ-
वार्थं बह्मादिविचार एव साधितः तदेवं व्याख्याता द्वा-
दशापि बह्मादयो भेदाः । अथवा-निसृते सप्रतिपत्तेऽपि
व्याख्यानान्तरलक्षणां विशेषो वक्तव्यः । कः ? इत्याह-
परधर्मैः—अभ्वादिवस्तुधर्मैर्विमिश्रं-युक्तं गवादिवस्तु गृह्णा-
णस्य निसृतं भवति-गामश्वदिरूपेण गृह्णतो येयं विप-
र्ययोपलब्धिः, तन्निस्तुतमित्यर्थः । इतरन्तु यत्परधर्मैर्विमिश्रं
वस्तु न गृह्णाति, किं तु-यथावस्थितमेव तत्सद्गुणोपल-
ब्धिरूपमनिसृतं गवादिकं वस्तु गवादिरूपेणैव गृह्णतो
येयमविपर्ययोपलब्धिरस्तदनिस्तुतमित्यर्थः ।

अत्राह—ननु बहुवहुविधपरिज्ञानादीनि विशेषणानि स्प-
ष्टार्थग्राहकत्वापायादिषु भवन्तु, व्यञ्जनावग्रहनिश्चयार्था-
वग्रहयोस्तु कथं तत्संभवः ? तथाहि—'सामरणमणिदेसं
सरूवनामाइकण्णारहिं' इत्यादिवचनानिश्चयार्थाऽवग्रहे
शब्दादिविशेषमात्रग्रहणमपि नाऽस्ति, कुतो यथोक्तबह्मा-
दिपरिभवज्ञानसंभवः ? । शय व्याख्यानात् व्यवहारार्था-
वग्रहोऽत्र गृह्णते, तस्मिन् विशेषप्राप्तिवाद् बहुपरिज्ञाना-
दिविशेषणान्युपपद्यन्त एव भवत्वेवं, तथाप्यप्राविशति-
भेदमध्यसंगृहीतस्य व्यञ्जनावग्रहस्य कथमेतद् विशेष-
णसंभवः ? तत्र हि सामान्यार्थग्रहणमात्रमपाकृतं
बह्मादिपरिज्ञानं तु दूरोत्सारितमेवेति । सत्यमेतत्,
किं तु-व्यञ्जनावग्रहादयः कारणमपायादीनां, तानन्तरे-
णापायाद्यभावात् । ततश्चापायादिगतं बह्मादिपरिज्ञा-
नं तत्कारणभूतेषु व्यञ्जनावग्रहादिष्वपि योग्यतयाऽभ्यु-
पगन्तव्यम् । न हि सर्वथाऽविशिष्टत्वात्कारणात् विशिष्टं
कार्यमुत्पत्तुमर्हति, कोद्रववीजादेरपि शालिललादिप्रसव-
प्रसङ्गात् इति प्रागप्युक्तमायम् । इत्यलमतिचर्चितेनेति
गाथार्थः ।

ननु कथमेकस्यापि मतिज्ञानस्यैतावन्तो भेदा इत्याशङ्क्य

निर्दिष्टभेदानां कारणम्, अन्येषामपि बहुतरभेदानां स-
हेतुकं संभवं चोपसंहारगर्भमाह—

एवं वज्झमं(उभं)तर-निमित्तवइचित्तओ मइवहुत्तं ।
किंचिम्मत्तविसेसे-ण भिज्जमाणं पुणोऽणंतं ॥ ३११ ॥

एवं तावद्वाह्याभ्यन्तरनिमित्तवैचित्र्यान्मनिवहुत्वमुक्तम् ।
तत्र बाह्यं निमित्तं मतिज्ञानस्य कारणम् आलोकाविषयादि-
कम् । तस्य च स्पष्टाऽव्यक्तमध्यमालम्बहृत्त्वसंनिकर्षवि-
प्रकर्षभेदाद्वैचित्र्यम् ? । आभ्यन्तरनिमित्तं पुनरावरणत-
योपशमोपयोगोपकरणेन्द्रियाणि । अस्याऽपि वैचित्र्यं
शुद्धाऽशुद्धमध्यमभेदात् । ततश्चैतस्माद् बाह्याभ्यन्तरनि-
मित्तवैचित्र्यान्मतिज्ञानस्य यथोक्तभेदवहुत्वमभिहितमवग-
न्तव्यम् । एतदेव च मतिज्ञानं यथोक्तनिमित्तद्वयस्य किं-
चिन्मात्रभेदाद्विद्यमानं पुनरनन्तमपि भवतीति प्रतिपत्त-
व्यम्, सामान्येन मतिज्ञानमात्रवता जीवानामनन्तत्वात्,
तेषां च क्षयोपशमादिभेदेन मतेभिन्नत्वादिति भावः ।
इति गाथार्थः ।

(६) अत्राह-कश्चिन्नवग्रहादयो ज्ञानमेव न भवन्ति,
स्पष्टार्थनिर्भासाद्यभावात्, संशयादिवत्, कथममी मति-
ज्ञानभेदाः ? इत्याशङ्क्यैतेषां ज्ञानत्वसाधनायाऽऽह—

इह संशयादणंतभा-वाओऽवग्रहादयो नाणं ।

अणुमाणमिवाह न सं-सयाइसवभावओ तेसुं ॥३१२॥

"अवग्रहादयो ज्ञानमि" ति प्रतिज्ञा । "संशयादिष्व-
नन्तर्भावादि" ति हेतुः । आदिशब्दात्-विपर्ययाऽनध्य-
वसायपरिग्रहः अनुमानवदिति ह्यष्टान्तः । इह संश-
याद्यनन्तर्भूतैर्वर्णगन्धादिभिः पुद्गलद्रव्यैर्व्यभिचारसंभवात्
सूत्रस्य सूचकत्वाद् 'आत्मधर्मत्वे सति संशयाद्यनन्त-
र्भावात्' इति सविशेषणो हेतुर्द्रष्टव्यः । अत्राह परः—ननु
सविशेषणं हेतावनैकान्तिकता मा भूद्, असिद्धता त्व-
निवार्येवेति, एतदेवाह—'न संशया' इत्यादि. सूर ! न
तद्भवदीयं वचः । कुतः ? इत्याह—संशयादिसद्भावतस्तत्त्व-
ऽवग्रहादिषु, तेषां संशयादिरूपत्वात् संशयाद्यनन्तर्भावाद्,
इत्यसिद्धो हेतुरिति भावः । इति गाथार्थः ।

कथं पुनस्तेषु संशयादिसद्भावः ? इत्याह—

ननु संदिद्धे संसय-विचज्जया संसओ ह चेहाऽवि ।

वच्चासो वा निस्सिय-मवग्रहोऽणज्झवसियं तु ॥३१३॥

ननु "खिण्णमचिरेण" (३०६) इत्यादिगाथायां यदुक्तम्—
'निच्छियमसंसयं जं' ति, तत्प्रतिपत्ते यदुच्यते—'कोऽपि
संदिग्धं मुणति' इति, तत्र संदिग्धे ज्ञायमाने संशय-
स्तावद्वयक एव, यत्र च संशयस्तत्र संदिहानस्य कदाचि-
द्विपर्ययोऽपि स्याद्. इत्येवं संदिग्धे संशयविपर्ययौ ना-
वदनिधारितावध । अथ वा—किमनेनोत्तरभेदरूपे संदिग्धे
दूषणप्रदानं ? हन्त ! येयं मूलभेदरूपा ईहा साऽपि
संशय एव, निश्चयत्वे तस्याऽपायस्यप्रसङ्गादिति । अथ
वा—'परधम्महि विमिस्सं निस्सिय' (३१०) मित्यत्र
यन्निस्तुतमुक्तं तदपि गवादिकमश्वदिरूपेण गृह्णद्विपर्यास
एवं । न हि नून्यन्विपर्यासो भवति; किं त्वन्यस्याऽन्य-

रूपेण ग्रहणमेवेति भावः । नैश्चयिकाऽर्थाऽवग्रहरूपाऽ-
वग्रहः । पुनरनध्यवसितमनध्यवसाय एव, अनिर्देश्य-
सामान्यमात्रादित्वात्, नह्यत्र कस्याऽप्यर्थस्य संबन्ध-
व्यवसायोऽस्तीतिकृत्वा । तदेवं संशयादिरूपत्वात् ना-
ऽवग्रहादयो ज्ञानमिति । अतो न ते मनिज्ञानभेदाः
तद्भेदत्वे वा मतिज्ञानमपि न किञ्चित्, दोषशतजर्जराऽ-
वग्रहाद्यात्मकत्वात् । इति गाथार्थः ।

अत्राऽऽचार्यः प्राऽऽह—

इह सज्जमोगगहार्ह-ण संसयाइचणं तह वि नाम ।

अवभुवगंतुं भएणइ, नाणं चिय संसयाऽईया ॥३१४॥

इह यद्यवग्रहादीनां संशयादित्वं त्वयोद्भाविनं तदद्याऽपि
साध्यं-साधनीयं वर्तते, त्वदुक्तनिर्युक्तिकवाङ्मात्रेणैव म-
दुक्तहेतोरसिद्धत्वाभावादिति मन्तव्यं, न पुनरेतावन्तैव ज्ञाना
त्वत्समीहितसिद्धिः, इति प्रमुदिनेन न भाव्यमिति भावः ।
तथा हि-यदुक्तम् 'संदिग्धे संशयविपर्ययौ' इति तदयुक्तम्,
अभिप्रायाऽपरिज्ञानात् नह्यस्माभिस्तथाविधवस्त्वप्रापकं
संदिग्धत्वं विवक्षितं, येन वस्त्वप्रापणात्, विपर्यय-
प्रापणाद्वा तत्र संशयविपर्ययौ स्यातां, किं तु-कृतंऽपि
वस्तुप्रापकेऽविनये निश्चये यत्र तथाविधक्षयोपशमवै-
चित्र्यमनसि किञ्चिदल्पं शङ्कामात्रं न निवर्तते 'सम्यक्
न जाने, तथैव स्यादन्यथा वा' इति, तच्चह संदिग्धत्वं
विवक्षितम् । न चैतावन्मात्रेणैवाऽज्ञानता युक्ता, व्यवहारे-
च्छेदप्रसङ्गात् । न खलु धूमयत्नाकादः सकाशात्सम्यग्ग्रह-
नजलादौ निश्चिन्नेऽपि मुखेन तन्निश्चयं ब्रुवतामपि सर्वेषां
प्रमातॄणां चेतसि शङ्कामात्रं विनिवर्तते । न च ते सर्वेऽपि
निश्चिन्ने वस्तु न प्राप्नुवन्ति । न च क्वाऽपि संशयवि-
पर्ययत्वेन अज्ञानता तेषां दृष्टा । यदप्युच्यते- 'इहाऽपि
संशय एव' । तदप्यसंगतम्, न हि 'किमर्थं स्थाणुः, पुरुषो
या' इत्यादिरूपः संशय इहाभ्युपगम्यते । किं तु-यदन-
न्तरमेव निश्चयोऽवश्यं भवति स एवाऽन्वयधर्मघटनव्य-
तिरेकधर्मनिर्गणकरणाभ्यां विश्रयाभिमुखा बोध ईहा, इत्य-
सङ्गदेव पूर्वमावेदितम् । न चाऽयं संशयो निश्चयाभि-
मुखत्वात् । नाऽपि निश्चयस्तत्प्रत्यसत्तिमात्रप्राप्तत्वात् । न
च वक्तव्यं निश्चयादन्यस्य सर्वस्य संशयत्वादज्ञानतैवेति;
निश्चयोपादानक्षण्यापि सर्वथाऽज्ञानत्वप्रसङ्गात् । तथा
च सति निश्चयस्याप्यज्ञानताप्राप्तिः । 'नह्यविशिष्टात्का-
रणाद्विशिष्टकार्योत्पत्तिः' इत्युक्तत्वादिति । यदप्युक्तम्-'निः-
सृतं विपर्यासः' इति । तदप्ययुक्तम्, 'लिङ्गासृतं निःसृ-
तम्' इत्यस्मिन् व्याख्यानेऽस्य दोषस्य सर्वथाऽसंबन्ध-
मानत्वात्, 'परधर्मेहि विमिस्सं निस्सियं' (३१०)
इत्यस्य च व्याख्यानान्तरमात्रत्वात् । भवतु तदपि व्याख्यानं
तथाऽपि व्याख्यानात् परधर्मास्तस्मिन्नाशङ्किता एव द्रष्ट-
व्याः, नतु निश्चिताः, यथा 'यौरेवान्, केवलमश्व इव प्र-
तिभानि' इति । एतावन्मात्रेणैव चयं विपर्ययोपलब्धि-
रवगन्तव्याः, नतु सर्वथा विपर्ययधर्मनिश्चयात् सर्वथा
विपर्यये तत्राऽश्वादिसत्त्वप्रसङ्गात् । न च वक्तव्यम्-एवं
सतीद-निश्चितास्त भिद्यत, तत्र परधर्मनिःसृतत्वाभावात्,
विवक्षितवस्त्वभावाशङ्कामात्रस्यैव सङ्गावादिति । न च
विपर्ययधर्मशङ्कामात्रेणाऽप्यज्ञानता, वस्तुप्राप्तविज्ञाताऽभा-

वादिति । यदप्युक्तम्-'अवग्रहोऽनध्यवसायः' इति । तद-
प्युक्तम् । तत्र ह्यध्यवसायः साक्षादेव नास्ति, योग्यतया
पुनरस्त्येव, अन्यथा तत्कार्येषु-अप्रायादित्वपि तदभावप्रसं-
ङ्गात्, इत्युक्तमेव । अतिमत्तमूर्च्छितानामेव हि ज्ञानमन-
ध्यवसाय उच्यते, तत्र योग्यतयाऽप्यध्यवसायस्य वक्तुम-
शक्यत्वात्, तत्कार्यभूतस्याऽप्रायाद्यध्यवसायस्याप्यलक्ष-
णत्वात् । तदेवमवग्रहादीनामसिद्धं संशयादित्वम् । तथाऽपि
'अभ्युपगन्तुम्' अङ्गीकृत्यापि तेषां संशयादिरूपतां ब्रूमः ।
ज्ञानमेव संशयादयः । संशयविपर्ययाऽनवध्यवसायाः-तश्च
तश्च संशयादिरूपत्वेऽपि नावग्रहादीनां मतिज्ञानभदत्वं
विरुद्धत इति भावः । इदमुक्तं भवति-नाऽस्माभिः
'समीहितवस्तुप्रापकं ज्ञानम्, इतरदज्ञानम्' इत्येवं
व्यवहारिणां प्रमाणाऽप्रमाणभूते ज्ञानाऽज्ञाने विचारयितु-
मशक्यन्ते, किं तु- 'हायते येन किमपि, तत्सम्यग्दृष्टि-
संवन्धिज्ञानम्' इत्येतावन्मात्रकमेव व्याख्यातुमभिप्रेतः,
वस्तुपरिज्ञानमात्रं तु संशयादित्वपि विद्यते, इति न तेषा-
मपि सम्यग्दृष्टिमन्विधनां ज्ञानत्वहानिः । इति गाथार्थः ।

कथं पुनः संशयादयो ज्ञानमित्याह—

वत्थुस्स देसगमग-त्तभावओ परमयप्पमाणं व ।

किह वत्थुदेसविष्सा-णहेयवो सुणसु तं वोच्छं ॥३१५॥

ज्ञानमेव संशयादय इति प्राक्कनी प्रतिज्ञा, वस्तुनो-गवांद्-
स्वपरपर्यायिरनन्तधर्माऽध्यासितस्य यो देशः-एकदेशस्त-
स्य गमकत्वभावात्, इति हेतुः, पराभिमतं प्रमाणं नि-
श्चयज्ञानरूपं तद्वदिति दृष्टान्तः । इह यद्वस्त्वैकदेशस्य
गमकं तज्ज्ञानं दृष्टे, यथा परमर्त निश्चयरूपं प्रमाणं, व-
स्त्वैकदेशगमकाश्च संशयादयः, ततस्ते ज्ञानम्, इति ।
अत्र हेतोरसिद्धतां मन्यमानः परः पृच्छति-कथं वस्त्वैक-
देशविज्ञानहेतवः संशयादयः ?, वस्तुनो निरंशत्वेन देश-
स्यैवाभावात् ते एकदेशप्रादिणो घटन्त इति परस्याऽ-
भिप्रायः । आचार्यः प्राह—यत्त्वया पृष्टं तद्वत्त्वे-भणि-
स्यामि अहं, शृणु-समवहितः समाकर्ण्य त्वम् । इति
गाथार्थः ।

यथा प्रतिज्ञातमेवाह—

इह वत्थुमत्थयणा-इपज्जयाऽणेतसत्तिसंपन्नं ।

तस्सेगदेसविच्छे-यकारिणो संसयाईया ॥ ३१६ ॥

इह वस्तुनो-घटादेः सृष्टमयत्त्वपृथुबुधन्तवृत्तचक्रकुण्डला-
यतग्रीवायुक्तत्वादयोऽर्थरूपाः पर्यायाः-अर्थपर्यायाः अनन्ता
भवन्ति । घटकुटकुम्भकलशादयस्तु वज्रनरूपाः पर्यायाः-
वचनपर्यायास्तेऽप्यनन्ता भवन्ति, आदिशब्दात्-पर-
व्यावृत्तिरूपा अप्यनन्ता गृह्यन्ते । ततश्चेत्थं समासः क-
र्त्तव्यः-अर्थश्च वचनानि च आदिशब्दात्-परव्यावृत्तयश्च
तद्व्याः पर्याया अर्थवचनादिपर्यायाः, ते च तेऽनन्ताश्च
त एव शक्यः, ताभिः संपन्नं-युक्तं यतो वस्तु भवति अत-
स्तस्यैकदेशविच्छेदकारिणः संशयादयो ज्ञेयाः । इदमुक्तं
भवति-न खलु वयं निरंशवस्तुवादिनः, किंतु-यथाक्वा-
ऽनन्तधर्मलक्षणवस्तुनोऽनन्ता एव देशाः सन्तीति वयं
मन्यामहे । तन्मन्याष्व एकैकदेशप्रादिणः संशयादयोऽपि

भवन्त्येव, इति कथं न ते ज्ञानम् ? । यदि पुनस्ते किमपि न गृहीयुः तदा तेषामनुत्थानमेव स्यात्, सर्वथा निर्विपयज्ञानस्य प्रसवाऽयोगात्, गगननलिनज्ञानवत् । ततश्च ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानमिति व्युत्पत्त्यर्थात्संशयादीनामपि ज्ञानता न विरुद्धयते । इति गाथार्थः ।

अथ समस्तवस्तुरूपग्राह्यं ज्ञानं, नैकदेशग्राहकम् इत्येतदाशङ्क्य निराकुर्वन्नाह—

अहवा न सव्वधम्माऽवभासया तो न नाणमिदं ते ।

नणु निन्नओ वि तदे-समेत्तगाहि त्ति अन्नाणं ॥३१७॥

अथवा-अथ चेदेवं ब्रूयात्परः । किम् ? इत्याह-न सर्वधर्माऽवभासकाः-न कार्त्स्न्येन गवादिवस्तुसमग्राहिणः, ततो न ज्ञानमिदं ते संशयादयः, संपूर्णवस्तुस्वरूपग्राहिण एव ज्ञानत्वात् । अत्रोत्तरमाह-ननु भवता ज्ञानत्वेनाऽङ्गीकृतस्तर्हि निर्णयोऽप्यज्ञानमेव प्राप्नोति । कुतः ? इत्याह-तस्य गवादिवस्तुन एकदेशमात्रग्राहीति कृत्वा तथा हि-गौरयं, घटोऽयं, पटोऽयमिति त्यादिभिर्निर्णयैरपि गोत्वघटत्वादिको वस्त्वैकदेश एव गृह्यते, अतस्तेऽपि कथं ज्ञानरूपतां भजेयुः ? । अथ देशस्य देशिनमन्तरेण कदाचिदप्यभावात्तद्ग्रहणद्वारेण सर्वमपि वस्तु निर्णयेन गृहीतम् इत्यतो ज्ञानमेवाऽसौ । तदेतत्संशयादिष्वपि समानं; तथा हि-‘किमयं स्थाणुः, पुरुषो वा’ इत्यादिरूपः संशयोऽपि स्थाणुत्वादिकं वस्त्वैकदेशं जानाति, विपर्यासोऽपि विपर्ययवस्त्वैकदेशमवबुध्यते अनध्यवसायोऽपि सामान्यमात्ररूपं वस्त्वैकदेशमवगृह्णाति । नतश्च संशयादयोऽप्येकदेशपरिज्ञानद्वारेण समग्रमपि वस्तु जानन्त्येव, इति तेषामपि ज्ञानता केन वार्यते ? । अथ गृह्यते संशयादिभिर्वस्त्वैकदेशः, केवलं संशयेन संदिग्धः, विपर्यासेन विपर्यस्तः, अनवध्यवसायेन त्वविशिष्ट इति, चेत् । ननु प्रतिविहितमप्यदः किं विसरसि ? यतः-‘ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानं-मतिरूपं ज्ञानं मतिज्ञानम्’ इत्येवं सामान्येनैव सम्यग्दृष्टिसंबन्धि मतिज्ञानमिह विचार्यते । तस्य च संशयादिरूपस्य, निर्णयरूपस्य वा सम्यग्दृष्टिसंबन्धिनो ज्ञानता न विरुध्यते, ‘ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानम्’ इत्यस्याऽर्थस्य सर्वत्राप्यद्यमानत्वादिति । ननु यदि संशयादयोऽपि मतिज्ञानं, तर्हि चतुर्भेदत्वमतिक्रम्य सप्तभेदत्वं तस्य प्रसज्यते, इति चेत् । नैनद्वं, यतोऽनध्यवसायस्तावत् सामान्यमात्रग्राहित्वेनाऽवग्रहे अन्तर्भवति संशयोऽपि पूर्वोक्तस्वरूपहाप्रकारत्वात्, तत्कारणत्वाच्च तस्यमिवा-न्तर्विशति, यदापि संशयस्य पूर्वमीहान्वमपाकृतं तदपि व्यवहारिजनानुवृत्त्या, ननु सर्वथेति; विपर्यासस्तु निश्चयरूपत्वात्साक्षादप्य एव, इति कुतश्चतुर्भेदाऽनिक्रमः ? । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यम्, अन्यथा सम्यग्दृष्टिसंबन्धिनः संशयादयो मतिज्ञानादनिरिच्यमानाः काऽन्तर्भवयुः ? । अज्ञान इति चेत् । नैवं “सम्महिद्विणं भंते ! किं नाणी, अन्नाणी ?, गोयमा ! नाणी, नो अन्नाणी” इत्याद्यागमवचनात्सम्यग्दृष्टेः सदैव ज्ञानिन्यादिति, भवत्वैवं, तथा-ऽपि सम्यग्दृष्टिसंबन्धेव मतिज्ञानमिह विचार्यत इति कुतो लभ्यते ? इति चेद् उच्यते-ज्ञानपञ्चकमेव वि-

चारयितुमुपक्रान्तम् । ज्ञानं च सम्यग्दृष्टेरेव भवति-अतस्तत् संवन्धेव मतिज्ञानमिह विचार्यते, सम्यग्दृष्टिसंबन्धनां च संशयादीनां ज्ञानता साध्यते इत्यलं विस्तरेण । इति गाथार्थः । विशेषः ।

(१०) सम्प्रति पुनर्द्वयादिभेदतश्चतुष्प्रकारतामाह—

तं समासओ चउव्विहं पन्नत्तं, तं जहा-दव्वओ१, खेत्तओ२, कालओ३, भावओ४ । तत्थ दव्वओ णं आभिषिबोहियणाणी आप्पेणं सव्वाइं दव्वाइं जाणइ, न पासइ १ । खेत्तओ णं आभिषिबोहियणाणी आप्पेणं सव्वं खेत्तं जाणइ, न पासइ २ । कालओ णं आभिषिबोहियणाणी आप्पेणं सव्वकालं जाणइ, न पासइ ३ । भावओ णं आभिषिबोहियणाणी आप्पेणं सव्वे भावे जाणइ, न पासइ ४ । (सूत्र-३६×)

‘तं समासओ’ इत्यादि-तन्मतिज्ञानं समासतः-संक्षेपेण चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-द्रव्यतः१, क्षेत्रतः२, कालतो ३, भावतश्च ४ । तत्र द्रव्यतो णमिति वाक्यालङ्कारे, आभिनिबोधिकज्ञानी, ‘आप्पेणं’ नि-आदेशः-प्रकारः, स च द्विधा-सामान्यरूपो, विशेषरूपश्च । तत्रेह सामान्यरूपो ग्राह्यः ततः आदेशेन द्रव्यजातिरूपसामान्यादेशेन सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति किञ्चिद्विशेषतोऽपि, यथा-धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः तथा-धर्मास्तिकायो गत्युपगमभेदतुरमूर्त्तौ लोकाऽऽकाशप्रमाणः इत्यादि, न पश्यति सर्वात्मना; धर्मास्तिकायादीन् न पश्यति, घटादी-स्तु योग्यदेशावस्थितान् पश्यत्यपि, अथ वा-‘आदेशः’ इति-सूत्रादेशस्तस्मात्सूत्रादेशात्सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति, न तु साक्षात्सर्वाणि पश्यति, ननु यन्मूत्रादेशतो ज्ञानमुपजायते तत् श्रुतज्ञानं भवति; तस्य शब्दार्थपरिज्ञानरूपत्वात् । अथ च मतिज्ञानमभिधीयमानं वर्त्तते, तत्कथमादेश इति सूत्रादेशो व्याख्यातः ? । तद्युक्तम्, सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानाद्, इह हि श्रुतभाविनमतेः श्रुतोपलब्धेष्वप्यर्थेषु सूत्रानुसारमात्रेण यऽवग्रहेहापायादया बुद्धिविशेषाः प्रादुष्यन्ति ते मतिज्ञानमेव, न श्रुतज्ञानं, सूत्रानुसारनिरपेक्षत्वात्, आह च भाष्यकृत्-“आदसो त्ति व सुत्तं, सुओवल्लहेसु तस्स मइणाणं । पसइ त-व्भावणया, विणा वि सुत्ताणुसारेणं ॥ ४०५ ॥ १, एवं क्षेत्रादिष्वपि नवरं तान् सर्वथा न पश्यति, तत्र क्षेत्रं लोका-लोकात्मकम् २, कालः सर्वाऽङ्कारूपः, अतीतानागतवर्त्तमानरूपा वा ३, भावाश्च पञ्चसंख्याः औदयिकादयः, तथा चाह भाष्यकृत्—

“आपसो त्ति पगारो, ओहादेसेण सव्वदव्वाइं ।

धम्मत्थिकाइयाइं, जाणइ न उ सव्वभावेणं ॥ ४०३ ॥

खेत्तं लोगालोणं, कालं सव्वऽद्धमहव तिविहं च ।

पंचादइयाइप, भावे जं नेवमेवइयं ॥ ४०४ ॥ ४ । न० ।

(११) अथ तेषामेव कालनिरूपणार्थमाह निर्युक्तिकारः—

उग्गहो एकं समयं, ईहाऽवाया मुहुत्तमेत्तं तु ।

कालमसंखं संखं, च धारणा होइ नायव्वा ॥ ३३३ ॥

‘अवग्रह’ इति-व्याख्यानाद्यैश्चयिकोर्थाऽवग्रहो द्रष्टव्यः । स किम् ? त्याह-सर्वजघन्यः कालविशेषः समयः, तमेकं समयं भवति, न परतः । ईहाऽ-पर्यायं प्राक्निर्णीतस्वरूपौ ‘मुहुत्तमेतन्नि’ ति-अन्तःशब्दो मध्यवचनः, तन्त्रच जघन्यतः, उत्कृष्टतश्च मुहुत्तान्तर्भिन्नं मुहुत्तं ज्ञातव्यौ भवतः; अन्तर्मुहुत्तमित्यर्थः । तुश्चकारार्थः । चकारश्चा-नुक्तसमुच्चये । ततश्च व्यञ्जनाऽवग्रह-व्यावहारिकार्थाऽवग्रहो च प्रत्येकमन्तर्मुहुत्तं भवत इति द्रष्टव्यम् । कचित्-“मुहुत्तमन्दं नि” ति-पाठः, तत्राऽपि मुहुत्ताद्वशब्देना-न्तर्मुहुत्तमेव मन्तव्यम् । तुशब्देऽपि तथैव । कलनं कालः न विद्यते संख्या पक्षमासत्वेयनसंवत्सरादिका यस्या-सावसङ्ख्यः पक्षोपमादिलक्षणः तं कालमसंख्यं, तथा-संख्यायत इति संख्यः-पक्षमासत्वेयनादिप्रमित इत्यर्थः । तं संख्यं, चशब्दादन्तर्मुहुत्तं च धारणा प्रागभिहितस्वरूपा भवति-ज्ञानव्या । इदमुक्तं भर्तान्-आविच्युनिस्मृतिवास-नाभेदाद्वारणा त्रिविधा । तत्राऽविच्युनिरूपा, स्मृतिरूपा च प्रत्येकमन्तर्मुहुत्तं भवति । या तु तदर्थज्ञानावरणक्षया-पशमरूपा स्मृतिवीजरूपा चान्नाख्या धारणा सा सं-ख्येयवर्णायुषां सत्त्वानां संख्येयं कालम्, असंख्येय-वर्णायुषां तु-पक्षोपमादिजीविनामसंख्येयं कालं भवति । इति निर्युक्तिगाथार्थः ।

अथैनां भाष्यकारो व्याख्यानयति—

अथोग्रहो जह्नो, समयं सेमोग्रहादत्रो वीसुं ।

अतो मुहुत्तमेतं, तु वासना धारणं मोत्तुं ॥ ३३४ ॥

अवग्रह इत्यस्य व्याख्यानमर्थाऽवग्रह इति, अयमपि नि-श्चय-व्यवहारेभेदो द्विधा, तनां व्यवहारार्थाऽवग्रहव्य-चच्छेदार्थमाह-‘जह्न’ इति-अतिस्नोक्तकालत्वेन जघन्यो नैश्चयिकोऽर्थावग्रहो; नेतर इत्यर्थः, अयमेकसमयं भवति । शेषास्त्वेकां वासनारूपां धारणां मुक्त्वा ये अवग्रहादयो व्यञ्जनाऽवग्रहा व्यावहारिकार्थाऽवग्रहहापायाऽविच्युति-स्मृतिरूपा मतिभेदास्तं सर्वेऽपि विषय-पृथक् एकमेवा-न्तर्मुहुत्तं भवन्ति । वासनाधारणायास्तु निर्युक्तिगाथोक्त-मेव कालमानमवगन्तव्यम् इत्यभिप्रायः । इति गाथार्थः । विशेषः ।

(१२) अथ नानादेशजविनेयाऽनुग्रहार्थं नत्पर्यायान् (आ-भिनिबोधिकज्ञानपर्यायान्) आभिधित्सुगह—

ईहा अपोह वीमसा, मगणा य गवेसणा ।

सणा सई मई पणा, सव्वं आभिनिबोहियं ॥ ३६६ ॥

‘ईह’ चेष्टायाम् । ईहनमीहा-सनामन्वयिनां, व्यतिरेकणां चार्थानां पर्यालोचना । अपोहनमगोहो निश्चयः । विमर्षणं विमर्षः, अपायात्पूर्वः ईहायाश्चोत्तरः ‘प्रायः शिरःकण्ठय-नादयः पुरुषधर्मा इह घटन्ते, इति संप्रत्ययः । तथा—मार्गणमन्वयधर्मात्वेपणं मार्गणा । चशब्दः समुच्चयार्थाः । गवेपणं व्यतिरेकधर्मालोचनं गवेपणा । तथा-संज्ञानं संज्ञा अवग्रहोत्तरकालभावी मतिविशेष एव । स्मरणं स्मृतिः । पूर्वानुभूतार्थालम्बनः प्रत्ययः । मननं मतिः कर्थाच्चदर्थ-परिच्छिन्नावपि सूक्ष्मधर्मालोचनरूपा बुद्धिः । तथा प्रज्ञानं

प्रज्ञा विशिष्टतयोपशमजन्या प्रभूतवस्तुगतयथावस्थितध-र्मालोचनरूपा मतिः । सर्वमिदमाभिनिबोधिक् कथंचित् किंचिद्देवदर्शनेऽपि तत्त्वनः सर्वं मतिज्ञानमेवेदमित्यर्थः । इति निर्युक्तिरलोकार्थः । विशेषः । आ० म०१ अ०१२ गाथा ।

अत्रैव तद्व्याख्यानाय भाष्यम्—

होइ अपोहोऽवाओ, सई धिई सव्वमेव मइपणा ।

ईहा सेसा सव्वं, इदमाभिषिबोहियं जाण ॥ ३६७ ॥

अपोहस्तावत्किमुच्यत इत्याह—अपोहो भवति-अपायः योऽयमपोहः स मतिज्ञानतुनीयमेवोऽपायो; निश्चय उच्यत इत्यर्थः । स्मृतिः पुनर्धृतिधारणोच्यते धारणाभेदत्वेना-प्यवयवे समुदायोपचारादिति । मतिप्रज्ञे-मतिप्रज्ञाशब्दाभ्यां सर्वमपि मतिज्ञानमुच्यते ‘ईहा सेस’ ति-शेषाऽभिधा-न नि त्वीहा-विमर्श-मार्गणा-गवपणा-संज्ञालक्षणानि सर्वा-ण्यपि ईहा-ईहाऽन्तर्भावीनि द्रष्टव्यानीत्यर्थः । एवं विशेषतः कथंचिद्देवदर्शनेऽपि सामान्यतः सर्वमिदमा-भिनिबोधिकज्ञानमेव जानीहि, यतः-ईहाऽपोहादयः सर्वे-ऽप्यमी आभिनिबोधिकज्ञानस्यैव पर्यायाः, कथांचिद्वचन-पर्यायत्वात्, कथांचित्स्वर्थपर्यायत्वादिति ।

एतदेवं दर्शयति—

मइपणाभिनिबोहिय-बुद्धीओ होति वयणपजाया ।

जा उगगहाइसणा, ते सव्वे अत्थपजाया ॥ ३६८ ॥

इह ये शब्दाः किल सर्वे वस्तु-संपूर्णं प्रतिपादयन्ति ते वचनरूपा वस्तुनः पर्याया वचनपर्याया उच्यन्ते । ये तु त-देकदेशमभिधायति तेऽर्थेकदेशप्रतिपादकाः पर्याया अर्थपर्याया उच्यन्ते, तत्र मतिप्रज्ञाभिनिबोधिकबुद्धयो वचनपर्याया भवन्ति । मति-प्रज्ञा-भिनिबोधिक-बुद्धिलक्षणाश्चत्वारः शब्दाः आभिनिबोधिकज्ञानस्य ज्ञानपञ्चाद्यभेदलक्षणस्य, वचनपर्याया द्रष्टव्या इत्यर्थः, संपूर्णस्याऽपि तस्यामीभिः प्रतिपाद्यमानत्वात् । येऽस्त्ववग्रहेहादिकाः संज्ञाविशेषास्ते सर्वेऽप्यर्थपर्यायाः, तदेकदेशप्रतिपादकत्वात् । ततश्चात्रहा-ऽपोहादयः आभिनिबोधिकाज्ञानस्यैवार्थपर्यायाः । मतिप्र-ज्ञाशब्दो तु तस्यैव वचनपर्यायो अतः सर्वमेवेदं सामान्ये-नाऽभिनिबोधिकज्ञानमेवेति स्थितम् । अथ वा-सर्वेपामपि वस्तूनामभिलाषवाचकाः शब्दाः वचनरूपापञ्चा वचन-पर्यायाः, ये तु तेषामेव वाचकशब्दानामभिधेयार्थस्यात्म-भूता भेदाः यथा कनकस्य कटककयूरादयः; नं सर्वेऽप्यर्थ-पर्यायाः भण्यन्ते । ततश्च प्रस्तुतस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य मतिप्रज्ञावग्रहेहादयः सर्वेऽपि वाचका वचनयो वचन-पर्याया एव । तदभिधेयास्वाभिनिबोधिकस्यात्मभूता भेदा अर्थपर्याया इत्यवसेयमिति । इह पूर्वं मतिप्रज्ञादिशब्दानां सर्वमप्याभिनिबोधिकज्ञानं वाच्यम्; अवग्रहेहादिशब्दानां तु तदेकदेशा एवाऽभिधेया इति दर्शितम् ।

अथाऽवग्रहेहादिभिर्गपि शब्दैरन्वयवशास्तत्सर्वमप्याभिनि-बोधिकमभिधीयत, इति दर्शयति—

सव्वं वाऽऽभिनिबोहिय-मिहोगगहाइवयणसंगहियं ।

केवलमतिथिं विसेसं, पइ भिन्ना उगगहा ईया ॥ ३६९ ॥

‘वा’ इति-अथवा, इह सर्वमाभिनिबोधिकज्ञानमवग्रहे-

हादिवचनेन संगृह्यते, न पुनस्तदेकदेश एव तद्व्यवहारादि-
शब्दानां सर्वेषामेकरूपता प्राप्नोति, एकाभिधेयत्वाद्,
बहुपुरुषोच्चारितघटाद्येकशब्दवत् इत्याशङ्क्याह— 'केवलमि'
त्यादि, केवलं-नवरम् अर्थविशेषं प्रत्यवग्रहादयः शब्दा भि-
न्नाः । इदमुक्तं भवति-अवग्रहशब्दोऽवग्रहलक्षणैनार्थेन सर्व-
माभिनिबोधकं संगृह्णाति; ईहाशब्दस्तु चेष्टालक्षणेन, अपा-
यस्त्ववगमनलक्षणेन, धारणा तु धरणलक्षणेनेत्यादि । ततो-
ऽमुमवग्रहादिलक्षणमर्थविशेषमात्रमपेक्षयाऽवग्रहादिशब्दा
भिन्नाः, तत्त्वतस्त्वभिधेयं सर्वेषामाभिनिबोधकज्ञानमेव ।

अथवा, आह-ननु यदि सर्वमप्याभिनिबोधकमवग्रहादि-
वचनेन संगृह्यते, तद्व्यवहारापायधारणानां तद्वेदानां स-
र्वेषामपि संकरः प्राप्नोति, अनन्तरवक्ष्यमाणव्युत्पत्तिः
प्रत्येकमेपां सर्वेषामप्यवग्रहादिरूपत्वाद्, इत्याशङ्क्याह—
'केवलमत्यविसेसमि' त्यादि, केवलं-नवरम् अर्थविशेषं
प्रति अवग्रहादयो भिन्नाः । इदमुक्तं भवति-यद्यप्यर्थाऽव-
ग्रहणेहनावगमनधारणमात्रस्य सामान्यस्य प्रत्येकं सर्वेष्वपि
विद्यमानत्वादेकैकशोऽप्यवग्रहादिशब्दोऽन्येऽवग्रहादयः,
तथाऽप्यर्थविशेषमाश्रित्यैते भिन्ना एव, तथाहि-यथाभूत-
मवग्रहे सामान्यमात्रार्थस्यावग्रहणं, न तथाभूतमेवेहायां,
किं तु-विशिष्टं, विशिष्टतरं, विशिष्टतमं, चाऽपायधारणयोः,
यथाभूता चेहायां मतिचेष्टा न तथाभूतान्यत्र, किं तु-
विशिष्टा, विशिष्टतरा चाऽपायधारणयोः अविशिष्टतरा चा-
ऽवग्रहेऽर्थवगमनमप्यपायात् विशिष्टं धारणायाम् अ-
विशिष्टमविशिष्टतरं चेहावग्रहयोः; अर्थधारणमप्यवग्रहे-
हापायेभ्यः सर्वप्रकृष्टं धारणायाम्, इत्येवमवग्रहादि-
मात्रे सर्वेषां सामान्ये सत्यप्यर्थविशेषं ग्राह्यमाश्रित्य
भिन्ना एवावग्रहादयः । स चार्थविशेषोऽमीषां ग्राह्यः
प्राग्विस्तरेण दर्शित एव, इत्येवं वा उत्तरार्द्धमिदं व्या-
ख्यायते—इदमेव च व्याख्यानं वृद्धसम्मते लक्ष्यते,
युक्तं तु प्राक्तनमपि घटते । इत्यलं विस्तरेणति ।

कथं पुनरवग्रहादिवचनेन सर्वमप्याभिनिबोधकं संगृह्य-
ते?, इत्याह—

उग्राहणमोग्रहो ति य, अविशिष्टमवग्रहो तयं सव्वं ।

ईहा जं मइचेष्टा, मइवावारो तयं सव्वं ॥ ४०० ॥

अवग्रहणं तावदवग्रह उच्यते इति कृत्वा अविशिष्टं तत्सर्व-
मपि ईहादिभेदभिन्नमाभिनिबोधकज्ञानमवग्रह एव । इदमुक्तं
भवति-अवग्रहणमवग्रह इति व्युत्पत्तिमाश्रित्य सर्वमप्या-
भिनिबोधकज्ञानमवग्रहो भवति, यथाह्यवग्रहः कमप्यर्थ-
मवगृह्णाति, एवमीहाऽपि कमप्यर्थमवगृह्णात्येव, एवमपाय-
धारणं अपि इति । सर्वमप्याभिनिबोधकज्ञानं सामान्ये-
नावग्रहः । तथा यत्-यस्माद्-ईहचेष्टायाम्, ईहनमीहेति-
व्युत्पत्तिः ईहापि मतेचेष्टा मतिचेष्टा वर्तते तस्मात्सर्वमपि
नदाभिनिबोधकमविशिष्टं मतिव्यापारः, ईहेत्यर्थः, अवग्र-
हापायधारणानामपि सामान्येन मतिचेष्टारूपत्वादिति-
भावः ।

तथा—

अवगमणमवाओ ति य, अन्थावगमो तयं हवइ सव्वं ।

धरणं च धारणं ति य, तं सव्वं धरणमत्यस्स ॥ ४०१ ॥

यतश्चाऽवगमनमवा(पा)यो भण्यते, अतोऽनया व्युत्पत्त्या
सर्वमपि तदाभिनिबोधकमर्थस्यापायः अवग्रहेहाधारणा-
स्वपि सामान्येनार्थावगमनस्य विद्यमानत्वात् । तथा, धरणं
धारणा यतो भण्यते-अतोऽनया व्युत्पत्त्या तत्सर्वमप्याभि-
निबोधकमर्थधारणरूपत्वाद्धारणा, अवग्रहेहापायेष्वप्यवि-
शिष्टस्यार्थधारणस्य विद्यमानत्वादिति । संकरप्राप्तिश्चैवमव-
ग्रहादीनां प्राक् " केवलमत्यविसेस पइ " (३६६) इत्यादिना
परिहृतंवेति गाथापञ्चकार्थः । विशेष० । न० । आ० म० ।
" ईह ति वा १, अपोहा ति वा २, वीमंस ति वा ३,
मग्गण ति वा ४, गवेसण ति वा ५, सण ति वा ६, सइ
ति वा ७, मांति ति वा ८, पन्न ति वा ९, " सव्वमेयं
आभिषिबोहियं एनेहि एगट्ठिपिहि भणितं ति । आ० चू० १
अ० १२ गाथा । (१-ईहायाः विचारो विस्तरतः 'ईहा' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव भागेऽग्रे करिष्यते) (२-अपोहशब्दार्थविचारः
'अपोह' शब्दे प्रथमभागे विस्तरतः समुक्तः) (अत्र
'आगम' शब्देऽस्मिन्नेव भागे (११) विषयसूच्यङ्के विस्तरः
प्रतिपादितः । ततोऽवशिष्टः 'सइ' शब्दे सप्तमे भागे ३३७
पृष्ठादारभ्य दर्शयिष्यते) (३-विमंशशब्दविचारः 'वीमंस'
शब्दे पष्ठभागे करिष्यते) (४-मार्गणाशब्दार्थनिरूपणम्
दृष्टान्तश्च 'मग्गण' शब्दे पष्ठभागे, तथा-अस्यैकार्थिकानि
'मग्गण' शब्दे तस्मिन्नेव भागे दर्शयिष्यन्ते) । ५-गवेपणा-
विषयो विशेषः 'गवेपणा' शब्दे तृतीयभागे करिष्यते)
(६-संज्ञासर्वस्वविचारः 'सण' शब्दे ७ भागे दर्शयिष्यते)
(७-स्मृतिस्वरूपम् 'सइ' शब्दे सप्तमे भागे विस्तरतो वक्ष्यते)
(मनिस्वरूपं विस्तरतः 'मइ' शब्दे पष्ठभागे वक्ष्यते)
(८-प्रज्ञाशब्दार्थविचारः 'पण' शब्दे पञ्चमे भागे करिष्यते)

तदेवं तत्त्वभेदपर्यायैराभिनिबोधकज्ञानं व्याख्याय,

साम्प्रतं तद्विषयनिरूपणार्थमाह—

तं पुण चउच्चिहं नेयं, भेयओ तेण जं तदुवउत्तो ।

आदेसेणं सव्वं, दव्वाइ चउच्चिहं मुणइ ॥ ४०२ ॥

तत्पुनराभिनिबोधकज्ञानं चतुर्विधं-चतुर्भेदम् । नन्वव-
ग्रहादिभेदेन भेदकथने प्रागस्य कृतमेव किमिह पुनरपि
भेदोपन्यासः ? । सत्यम्, ज्ञेयमेवेह द्रव्यादिभेदेन चतु-
र्भेदं, ज्ञानस्य तु तद्वेदादेव भेदोऽत्राऽभिधीयते, सूत्रे
तथैवोक्तत्वात् । तथा च नन्दिस्त्रुं—" तं समासतो
चउच्चिहं पञ्चत्तं, तं जहा-दव्वओ १, खेत्तओ २, काल-
ओ ३, भावओ ४ । तदव्वओ णं आभिषिबोहियणागी
आदेसेणं सव्वदव्वाइ जाणइ न पासइ (सूत्र-३६)" इत्यादि ।
ज्ञेयभेदादपि तत्कथं चतुर्विधमित्याह-"जं तदुवउत्तो" इत्या-
दि । यत्-यस्मात्कारणान्तनाभिनिबोधकज्ञानेन सर्वं द्रव्यादि
मुणतीति संबन्धः । कथंभूतम्?, इत्याह-चतुर्विधं-चतुर्भेदं
द्रव्य-क्षेत्रकाल-भावभेदभिन्नमित्यर्थः । कथंभूतः सन् । मुणति
इत्याह-तस्मिन्-आभिनिबोधकज्ञाने उपयुक्तस्तदुपयुक्तः ।
केन?, इत्याह-आदेशेनेति ।

कोऽयमादेश इत्याह—

आएसो ति पगारो, ओहादेमेण सव्वदव्वाइ ।

धम्मत्थिआइयाइ, जाणइ न उ सव्वभेदेण ॥ ४०३ ॥

विशेषः । (अस्याः गाथायाः व्याख्या ' आपस ' शब्दे-
ऽस्मिन्नेव गागे गता)

क्षेत्रादिस्वरूपं विशेषतः प्राह—

खेतं लोमाऽलोगं, कालं सव्यद्रुमहव तिबिहं ति ।

पंचोदइयाईए, भावे जं नेयमेवइयं ॥ ४०४ ॥

क्षेत्रमपि-लोकाऽलोकस्वरूपं सामान्यादेशेन कियत्पर्याय-
विशिष्टं सर्वमपि जानाति, न तु विशेषादेशेन सर्वपर्यायै-
र्विशिष्टमिति । एवं कालमपि सर्वाऽङ्कारूपम् अतीताऽ-
नागतवर्तमानभेदतत्त्वविधं वा इत्येक एवार्थः । भाव-
तस्तु सर्वभावानां प्रनन्तभागे जानाति, औदयिकौपशमि-
कत्तायिकत्तायिकौपशमिकपारिणामिकान्वा पञ्च भावान् सा-
मान्येन जानाति, न परतः । कुतः ? इत्याह-यत्-यस्मा-
देतावदेव ज्ञेयमस्ति; नाऽन्यदिति । इह क्षेत्रकालौ सा-
मान्येन द्रव्यान्तर्गतविवेकवले भेदेन रूढत्वात्पृथगुपादान-
मवसेयमिति ।

आदेशस्य व्याख्यानान्तरमाह—

आएसो चिं व सुत्तं, सुओवलद्वेसु तस्स मइनारणं ।

पसरइ तम्भावणया, विणा वि सुत्ताणुसारेण ॥ ४०५ ॥

अथवा-आदेशः-सूत्रमुच्यते, तेन-सूत्रादेशेन सूत्रोप-
लब्धेष्वर्थेषु तस्य मतिज्ञानिनः सर्वद्रव्यादिविषयं मति-
ज्ञानं प्रसरति । ननु श्रुतोपलब्धेष्वर्थेषु यज्ज्ञानं तच्छ्रुतमेव
भवति, कथं मतिज्ञानम् ? इत्याह-' तम्भावणये ' त्यादि,
तद्भावनय-श्रुतोपयोगमन्तरेण तद्भासनाभावेन एव यद्
द्रव्यादिषु प्रवर्तते, तत्सूत्रादेशेन मतिज्ञानमिति भावः ।
एतच्च पूर्वमपि ' पुवं सुयपरिकस्मियमइस्स जं संपयं
सुयाईयं ' इत्यादि प्रोक्तमेव । इति गाथाचतुष्टयार्थः ।
विशेषः । भ० ।

(१३) तदेवं तत्त्वभेदपर्यायैर्मतिज्ञानं व्याख्याय, विषयं
च द्रव्यादिकमस्य निरूप्य, साम्प्रतमिदमेव सत्पदप्ररूप-
णतादिभिर्भाविरनुयोगद्वारैर्विचारयितुमाह—

संतपयपरूवणया १,

दव्वपमाणं च २ कखत्तरे फुसणा य ४ ।

कालो य ५ अंतरं ६ भा-

ग७ भावः अप्पावहुं चेव ६ ॥ ४०६ ॥

सच्च तत्पदं च सत्पदं तस्य प्ररूपणं सत्पदप्ररूपणं-
गत्यादि द्वारेषु विचारणं तद्भावः सत्पदप्ररूपणता-
' कस्मिन् गत्यादिद्वारे इदं ' सद् ' इत्येवं सतो-विद्य-
मानस्याऽऽभिनिबोधिकज्ञानस्यगत्यादिद्वारेषु; प्ररूपणा क-
र्तव्येत्यर्थः १ । तथा द्रव्यप्रमाणमिति । ' मतिज्ञानि
जीवद्रव्याणामेकस्मिन्समये कियन्तो मतिज्ञानं प्रतिपद्य-
न्ते, सर्वे वा कियन्तस्ते ? ' इत्येवं प्रमाणं वक्तव्यमि-
त्यर्थः । चशब्दः समुच्चये २ । तथा-क्षेत्रमिति ' कियति
क्षेत्रे तत्संभवति ? ' इत्येवं मतिज्ञानस्य क्षेत्रं वक्तव्यम् ३ ।
तथा- ' कियत्क्षेत्रं मतिज्ञानिनः स्पृशन्ति ' इत्येवं स्पर्शना
वक्तव्यम् । यत्राऽवगाढंस्तत्क्षेत्रं पार्श्वतोऽपि च स्पर्शना,
इत्येवं क्षेत्रस्पर्शनयोर्विशेषः, चः समुच्चये ४ । तथा-कालः

स्थितिलक्षणो मतिज्ञानस्य वाच्यः, चस्तथैव ५ । ' एकदा
प्रतिपद्य वियुक्तः कियता कालेन पुनरपि प्रपद्यते ' इत्येवम्
अन्तरं च तस्य वक्तव्यम् ६ । तथा ' मतिज्ञानिनः शेषज्ञा-
निनां कतिभागे वर्तन्ते ' इत्येवं भागोऽस्य वक्तव्यः ७ । तथा-
' कस्मिन् भावे मतिज्ञानिनो वर्तन्ते ? ' इत्येवं भावो म-
त्तनीयः ८ । तथा अल्पबहुत्वं वक्तव्यम्, भागद्वारादपि
तल्लब्धमिति चेत् । नैवं, यतोऽत्र मतिज्ञानिनां स्वस्थान
एव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकापेक्षयाऽल्पबहुत्वमभिधानीयं,
भागान्तु शेषज्ञानापेक्षया चिन्तनीय इति विशेषः ९ । इति
निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः । विस्तरार्थं तु भाष्यकार एव वक्ष्यति ।

अथ (१) सत्पदप्ररूपणतां किमुच्यते ? इत्याह—

संतं ति विज्जमाणं, एयस्स जा परूवणया ।

गइआइएसु वत्थुसु, संतपयपरूवणा सा उ ॥ ४०७ ॥

जीवस्स च जं संतं, जम्हा तं तेहि तेसुं वा पयति ।

तो संतस्स पयाइं, ताइं तेसुं प्ररूवणया ॥ ४०८ ॥

गत्यादिद्वारेषु सत्त्वेन चिन्त्यमानत्वात्पदं सत् उच्यते ।
ततश्च सतो-विद्यमानस्य पदस्य या वक्ष्यमाणेषु गत्यादि-
द्वारेषु प्ररूपणता सा सत्पदप्ररूपणतोच्यते । अथवा-
जीवस्य यत्सवज्ञानदर्शनादिकं तत्तैश्च कारणभूतैः, तेषु
चाऽधिकरणभूतेषु यस्मात् ' पयति ' ति-पद्यते-अनुगम्यते;
विचार्यते ततः-तस्मात्सतः पदानि सत्पदानि तानि ग-
त्यादीनि द्वाराण्युच्यन्ते तैः, तेषु वा प्ररूपणता ' मत्पादे '
इति गम्यते, सत्पदप्ररूपणता । इति गाथाद्वयार्थः ।

तान्येव सत्पदानि गत्यादिद्वाराणि दर्शयति—

गइइदिण य काए, जोए वेए कसायलेसासु ।

सम्मत्त-नाण-दंसण-संजय-उवओग-आहारे ॥ ४०९ ॥

भासग-परित्त-पज्ज-त्त-सुहुम-सणणी य भविय-चरिमे-य ।

पुव्वपडिन्नए वा, पडिब्बंते य मग्गणया ॥ ४१० ॥

एतेषु गत्यादिषु द्वारेषु मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्नाः, प्रतिपद्य-
मानकाः, तदुभयम्, उभयाभावश्च इत्येतच्चतुष्टयं चिन्त्यते ।

तत्र येषु स्थानेषु मतिज्ञानिनो न प्रतिपद्यमानकाः, नाऽपि
पूर्वप्रतिपन्नाः, किं तु उभयाभावः, तान्यपोक्ष्य दर्शयति—

एगिदियज्जाईओ, सम्मा मिच्छो य जो य सव्वन्तु

अपरित्ता य अभव्वा, ऽचरिमा(य)ए सया सुखा ॥ ४११ ॥

इह सर्वेष्वपि गत्यादिद्वारेषु यावान् कोऽप्येकेन्द्रियजा-
तीयः-एकेन्द्रियप्रकारः, एकेन्द्रियभेद इत्यर्थः । एष सर्वो-
ऽपि मतिज्ञानेन शून्यः, न तत्र मतिज्ञानस्य प्रतिपद्यमानकाः,
नापि पूर्वं प्रतिपन्नः संभवतीत्यर्थः । " उभयाभावो ' योग-
दिषु सम्मत्तलक्षणे " इति वचनादिति । कः पुनरेके-
न्द्रियजातीयः ? इति चेत् । उच्यते-इन्द्रियद्वारे-तावदे-
केन्द्रिय एव, कायद्वारे-पृथिव्येतज्जावायुवनस्पतयः । सू-
क्ष्मद्वारे तु-सूक्ष्म इत्यादि । तथा-सम्यग्मिथ्याद्वारेऽपि
सम्यक्त्वद्वारे मतिज्ञानशून्यः । " सम्मामिच्छुविद्धी णं
मंते । किं नाणी, अन्नाणी ? गोयमा ! नो नाणी, अण्णा-
णी " इत्यादिवचनादिति । यत्र-काऽपि द्वारे सर्वज्ञः
केवली संभवति, सोऽपि तच्छून्य एव; तथैवा-गतिद्वारे-

सिद्धिगतौ सिद्धः, इन्द्रियद्वारे-अतीन्द्रियः, कायद्वारे-अकायः, योगद्वारे-अयोगः, लेश्याद्वारे-अलेश्यः, ज्ञानद्वारे-केवलज्ञानी, दर्शनद्वारे-केवलदर्शनी; तथा, संय-मपरीत्त-पर्याप्त-सूक्ष्म-संक्षि-भव्यद्वारेषु-यथासंख्यं नोसं-यत-नोपरीत्त-नोपर्याप्त-नोसूक्ष्म-नोसंक्षि-नोभव्या इति । एते सर्वेऽपि सर्वज्ञत्वान्मतिज्ञानशून्याः, कुशस्थस्यैव त-त्संभवादिति भावः । तथा-परीत्त-भव्य-चरमद्वारेषु परी-त्ता-ऽभव्याऽचरमा अपि मिथ्यादृष्टित्वान्मतिज्ञानशून्याः । तदेवमेते सर्वे सर्वदैव मतिज्ञानशून्या मन्तव्या उभया-भावात् । इति गाथार्थः ।

अथ गत्यादिद्वारेष्वेव पूर्वप्रतिपन्नप्रति-
पद्यमानकचिन्तां कुर्वन्नाह—

वियला अविमुद्धलेसा, मणपञ्जवणाणिणो अणाहारा ।

असप्पि अणगारोव-ओगिणो पुव्वपडिवन्ना ॥४१२॥

सेसा पुव्वपवप्सा, नियमा पडिवज्जमाणया भइया ।

भयणा पुव्वपवप्सा, अकसायाऽवेयया होंति ॥ ४१३ ॥

विकलाः-द्वित्रिचतुरिन्द्रियलक्षणा विकलेन्द्रियाः, तथा-अविमुद्धलेश्याः भावलेश्यामङ्गीकृत्य कृष्ण-नील-कापोत-ले-श्यावृत्तयः, तथा-मनःपर्यायज्ञानिनः, अनाहारकाः, अ-संक्षिप्तः, अनाकारोपयुक्ताः; एते सर्वेऽपि मतिज्ञानस्य यदि भवन्ति । तदा पूर्वप्रतिपन्ना एव, नतु प्रतिपद्यमानकाः, तथा हि-इन्द्रियद्वारे केचिद्विकलेन्द्रिया ये सा-स्वादनसम्यक्त्वेन सह पूर्वभवादागच्छन्ति तेषां पूर्वप्रति-पत्तिमङ्गीकृत्य स्यान्मतिज्ञानं, प्रतिपद्यमानकास्त्वस्य वि-कलेन्द्रियाः सर्वेऽपि न भवन्त्येव, तथाविधविशुद्धभा-वात् । तथा-लेश्याद्वारे-अविमुद्धलेश्या अपि पूर्वप्रति-पन्नाः केचिद्भवन्ति, न तु प्रतिपद्यमानकाः, विशुद्धभा-वलेश्यानमेव तत्प्रतिपत्तेः ज्ञानद्वारे-मनःपर्यायज्ञानिनः सर्वेऽपि पूर्वप्रतिपन्नाः भवन्त्येव, न तु प्रतिपद्यमानकाः, सम्यक्त्वसहचरितप्राप्तमतिज्ञानस्यैव पश्चादग्रमत्तसंयता-वस्थायां मनःपर्यायज्ञानोत्पत्तेः; सम्यक्त्वसहचरितचारि-प्रलाभे तु मतिसहचरितं मनःपर्यायज्ञानं नोत्पद्यत एव, अत एव वचनाद्, अन्यथा अवधिज्ञानीव मनःपर्यायज्ञान्यपि निश्चयनयमतेन प्रतिपद्यमानकः स्यादिति । आहारक-द्वारे अनाहारकाः केचिदेवाद्यः पूर्वभावाद् गृहीतसम्य-क्त्वा मनुष्यादिषूत्पद्यमानाः मतेः पूर्वप्रतिपन्ना भवन्ति, नतु प्रतिपद्यमानकाः, तथाविधविशुद्धभावात् । संज्ञा-द्वारे असंक्षिप्तो विकलेन्द्रियवद्भावनीयाः । उपयोगद्वारे अनाकारोपयोगिनः केचित्पूर्वप्रतिपन्ना भवन्ति, नतु प्र-तिपद्यमानकाः, मतिज्ञानस्य लब्धित्वात्तदुत्पत्तेश्चानाका-रोपयोगे प्रतिषिद्धत्वादिति । उरुशेषास्तु-गतिद्वारे नार-कादयः, इन्द्रियद्वारे तु-पञ्चेन्द्रियाः, कायद्वारे तु त्रसं-कायिकाः, इत्येवमादयो जातिमपेक्ष्य पूर्वप्रतिपन्ना निय-मतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः-कदाचिद्भ-वन्ति, कदाचिन्नेति । अतिव्याप्तिनिषेधार्थमाह-‘भयणा पुव्वपवप्सा’ इत्यादि, कषायद्वारे अकषायाः, वेदद्वारे त्ववेदकाः, भजनया पूर्वप्रतिपन्नया एव भवन्ति, कुशस्थाः पूर्वप्रतिपन्नाः मतेर्भवन्ति, नतु केवलिनः, प्रतिपद्यमान-

कास्त्वमी न भवन्त्येव, पूर्वप्रतिपन्नमतिज्ञानानामेव रूप-कोपशमश्रेणिप्रतिपत्तेः । इति गाथाद्वयार्थः ।

तदेवं संक्षेपतो गत्यादिद्वारेषु भाष्यकृता मतिज्ञानस्य कृता सत्पदप्रकरणं । अथ विनेयाऽनुग्रहार्थं किंचिद्विस्त-रतोऽप्यसौ विधीयते-तत्र मतिज्ञानं किमस्ति, नवा ? । यद्यस्ति, क ? । तद्व्यादिस्थानेषु । तत्र नारकतिर्यङ्मन-रामरभेदाद्वतिश्चतुर्द्धा । तत्र चतुर्विधायामपि गतौ मति-ज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमात्सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भाष्याः-विवक्षितकाले कदाचिद्भवन्ति, कदाचित्तु नेत्यर्थः । आभिनिबोधिकप्रतिपत्तिप्रथमसमये प्रतिपद्यमानका उच्य-न्ते, द्वितीयादिसमयेषु तु पूर्वप्रतिपन्ना इत्यनयोर्विशेषः । इन्द्रियद्वारे-एकेन्द्रियेषूभयाभावः । सैद्धान्तिकमतेन का-र्मिकग्रन्थिकास्तु-लब्धपर्याप्तवादर्पृथग्यध्वनस्पतीन् क-रणाऽपर्याप्तान् पूर्वप्रपन्नानिच्छन्ति, सास्वादनस्य तेपूत्पत्तेः । विकलेन्द्रियास्तु मयमतेनाऽपि करणाऽपर्याप्ताः सास्वादन-मेव पूर्वभवायातमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना लभ्यन्ते, नतु प्र-तिपद्यमानकाः, पञ्चेन्द्रियास्तु सामान्येन पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः ।

कायद्वारे-पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतिप्रसकायभेदात्पोढा का-यः । तत्राद्यकायपञ्चके उभयाभावः । त्रसकाये तु पञ्चे-न्द्रियवद्वाच्यम् । योगद्वारे कायवाङ्मनोभेदात्त्रिधा योगः, स एव त्रिविधोऽपि समुदितो येषामस्ति तेषां पञ्चेन्द्रिय-वद्वाच्यम्, मनोरहितवाग्योगिनां विकलेन्द्रियवत्, केव-लकाययोगिनां त्वेकेन्द्रियवदिति । वेदद्वारे-स्त्रीपुंनपुंसक-भेदात् त्रिविधोऽपि वेदे पञ्चेन्द्रियवत् भावनीयम् । कषाय-द्वारे तु चतुर्वर्णन्ताऽनुग्रन्धिषु सास्वादनमङ्गीकृत्य पूर्व-प्रतिपन्ना लभ्यन्ते; न प्रतिपद्यमानकः, शेषेषु द्वादशसु क-षायेषु पञ्चेन्द्रियवदेव । लेश्याद्वारे-भावलेश्यामङ्गीकृत्य कृष्णादिकास्तु तिसृष्वप्रशस्तलेश्यासु पूर्वप्रतिपन्नाः संभव-न्ति, न त्वितरे; प्रशस्ते तु लेश्यात्रये पञ्चेन्द्रियवदेव । सम्यक्त्वद्वारे-निश्चयव्यवहारनयाभ्यां विचारः । तत्र व्यवहारनयो मन्यते-मिथ्यादृष्टिज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञा-नयोः प्रतिपद्यमानको भवति, न तु सम्यक्त्वज्ञानसहितः । निश्चयनयस्तु भूते-सम्यग्दृष्टिज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते, न तु मिथ्यादृष्टिः, अज्ञानी च । विशेषः । (यत्तत् ‘कञ्जकारणभाव’ शब्दे तृतीयभागे (४१४) इत्यादिगाथा-भिः दर्शयिष्यते)

तस्मात्-‘इयं न श्रवणादिकाले नाणं’ (४१७) इत्यनेन यदि सर्वेष्वपि धर्मश्रवणादिसमयेषु मतिज्ञानं निषिध्यते, तदा सिद्धसाध्यता । अथ चरमक्रियासमयेऽपि तन्नि-वार्यते, तदयुक्तम्, तत्र तस्य प्रसाधितत्वादिति । तस्मि-श्च धर्मश्रवणादिक्रिया चरमसमये सम्यक्त्वं ज्ञानं च प्रतिपद्यमानं तन्निपन्नमेवेति । अतः सम्यग्दृष्टिज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते । इति निश्चयनयमततात्पर्यम् । व्यवहारनयस्तु भूते-तस्मिन्चरमसमये सम्यक्त्वज्ञानयो-रद्याप्यसौ प्रतिपद्यमानकः, प्रतिपद्यमानं चाप्रतिपन्नमेव । अतो मिथ्यादृष्टिः, अज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते । उत्तरत्र क्रियानिष्ठासमये तु सम्यक्त्वज्ञाने युगपदेव ल-

भवे । अतः प्रस्तुते सस्यस्त्वहारे एतन्मनेन सस्यगृह्ण-
राभिविद्योहियणा पूर्वप्रतिपक्षा एव भवति, ननु प्रति-
पक्षमानकाः, सस्यस्त्वहारेण युगपत्प्राप्ताः । तत्काले च
क्रियाया अभ्यासात्, स्वभावे च प्रतिपक्षमानकत्वायोगा-
दिनि । निश्चयनयमनेन तु सस्यगृह्णराभिविद्योहियणा पूर्व-
प्रतिपक्षाः, प्रतिपक्षमानकाश्च नश्यन्ते, क्रियायाः कार्यनिष्ठा-
याश्च युगपत्प्राप्तस्य समर्थितव्याः । इत्यनमतिविस्तरणे-
ति । विशेषः ।

ज्ञानद्वारे-मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकत्वमेतदप्युच्यते प्रा-
प्तम् । इत्यहो नयमनेन मतिश्रुतावधिमनःपर्यायमानिनः
आभिविद्योहियणा पूर्वप्रतिपक्षा भवन्ति, ननु प्रतिप-
क्षमानकाः, मानिनो मतिज्ञानप्रतिपक्षयोगस्यैतन्मनेन
प्राप्तव्याः । केवलानां तुभयाभावः, नेपां क्षयोपश-
मिकमानानां नित्यात् । मत्यज्ञानश्रुताऽज्ञानविभक्तज्ञानवन्त-
स्तु प्रतिपक्षमानकाः कदाचित् भवन्ति, युक्तेर्दार्शन-
त्वात्, ननु पूर्वप्रतिपक्षाः, निश्चयनयमनेन तु मतिश्रु-
तावधिमानिनः पूर्वप्रतिपक्षा नियमतः सन्ति, प्रति-
पक्षमानका अपि भजनीयाः, मानिनो ज्ञानप्रतिपक्षेः सम-
र्थितव्याः । मनःपर्यायमानिनस्तु पूर्वप्रतिपक्षा एव भव-
न्ति, न तु प्रतिपक्षमानकाः, पूर्वसस्यस्त्वहारेण प्रति-
पक्षमतिज्ञानस्यैव पश्चादन्त्यावस्थायां मनःपर्यायमानस-
त्वात् । केवलानां तुभयाभावः । एवं मत्याद्यज्ञानवताम-
प्युभयाभाव एव, मानिन एव ज्ञानप्रतिपक्षेः ।

दर्शनद्वारे-चक्षुरचक्षुरधिकेवलदर्शनभेदात् दर्शनं तु च-
तुर्धा । अप्राद्यदर्शनप्रथमे लब्धिमहीकृत्य पूर्वप्रतिपक्षा निय-
मतः प्राप्यन्ते, प्रतिपक्षमानकास्तु भजनीयाः, तदुपयोगं त्वा-
धित्य पूर्वप्रतिपक्षा एव, ननु प्रतिपक्षमानकाः, मतिज्ञान-
स्य लब्धित्वात्, लब्धयुत्पत्तेश्च दर्शनोपयोगे निषिद्धत्वात्,
"सन्वाग्रा वि लब्धौग्रा, सागारोपउत्तस्त उच्यते" -
इति वचनादिनि । केवलदर्शनिनां तुभयाभावः ।

संयतद्वारे-संयतादयश्चाऽऽभिविद्योहियणा पूर्वप्रतिपक्षा
नियमास्तुभ्यन्ते, प्रतिपक्षमाना अपि भजनया प्राप्यन्ते ।
ननु सस्यस्त्वहारेण युगपत्प्राप्ताः सस्यस्त्वहारेण युगपत्प्राप्ताः
संयतः कथं प्रतिपक्षमानकोऽप्यप्यते ? सत्यं, किं तु-यो
ऽनिविशुद्धियशात्सस्यस्त्वहारेण चारित्र्यं च युगपत्प्रतिपक्षेण स
तस्यामवस्थायां प्रतिपक्षमानस्य संयतस्य प्रतिपक्षत्वा-
त्संयतो मतेः प्रतिपक्षमानको भवति, उक्तं चावश्यक-
स्त्वहारे-
"नऽपि चरितं सम्मत्तविरुद्धं दंसं तु मयिज्जं" ।
भजनमेव आह-
"सम्मत्तविरुद्धं जुगवं, पुत्रं च
सम्मत्तं" उपयोगद्वारे-उपयोगो द्विधा-पञ्च ज्ञानानि,
त्रोणि चाज्ञानानि साकारोपयोगः, चत्वारि दर्शनानि
अनाकारोपयोगः तत्र साकारोपयोगे पूर्वप्रतिपक्षा निय-
मात् सन्ति, प्रतिपक्षमानकास्तु भजनीयाः । अनाकारो-
पयोगे तु प्रतिपक्षा एव, ननु प्रतिपक्षमानकाः, अनाकारो-
पयोगे लब्धयुत्पत्तेः प्रतिपक्षत्वादिति । आहारकद्वारे-
आहारकाः साकारोपयोगवद् । अनाहारकास्त्वपान्तराल-
गतौ प्रतिपक्षाः संभवन्ति, प्रतिपक्षमानकास्तु न भवन्त्येव ।

भाषकद्वारे भाष्यकार एवाह-

भासासलद्धिओ लभई, भासमाणो अभासमाणो वा ।
पुव्वपडिवन्नओ वा, उभयं पि अलद्धिए नऽपि ॥४२७॥

भाषालब्ध्या सह वर्तते इति भाषासलद्धिकः-भाषाल-
ब्धिमांश्च लब्धतीत्यर्थः, तदा भाषमाणोऽभाषमाणो वा लभ-
ते-प्रतिपक्षेण कश्चिन्मतिज्ञानं, पूर्वप्रतिपक्षा वा भवति-
भाषालब्धियुक्तो मनुष्यादिर्जात्यपेक्षया पूर्वप्रतिपक्षो नि-
यमास्तुभ्यन्ते प्रतिपक्षमानकोऽपि भजनयेति तात्पर्यम् । अल-
ब्धिके-भाषालब्धिशून्यं पुनरुभयमपि नास्ति, स ह्येकेन्द्रिय
एव, तस्य च प्राशुक्रवदुभयाभाव एवेत्यर्थः । इति गाथायर्थः ।
परीक्षद्वारे-परीक्षाः प्रत्येकशरीरिणः, परीक्षीकृतसंसार-
वा, स्तोकावशेषमवा इत्यर्थः । एते उभयेऽपि पूर्वप्रतिपक्षा
नियमास्तुभ्यन्ते, प्रतिपक्षमानकास्तु भजनीयाः । अपरीक्षा-
स्तु साधारणशरीरिणः, अपार्थक्यद्वारावर्णादप्युपरिवर्ति-
संसार वा, मिथ्यादृष्टिवादुभयेऽप्युभयविकलाः । पर्या-
सकद्वारे-पदपर्यासिभिः पर्यासाः परीतवद्वाच्यास्तदपर्यासा-
स्तु प्रतिपक्षा एव न त्वितरे । सूक्ष्मद्वारे-सूक्ष्मा उभयवि-
कलाः । चाद्रास्तु पर्यासकवद्वाच्याः । संक्षिप्तद्वारे-दीर्घ-
कालिकोपदेशेन संक्षिप्तो गृह्यन्ते, ते च चाद्रवद्वाचनीयाः ।
असंक्षिप्तस्तु अपर्यासवदिति । भवद्वारे-भवसिद्धिकाः सं-
क्षिप्तवद् । अभवसिद्धिकास्तु भवशून्याः । चरमद्वारे-चरमो
भवो भविष्यति येषां तेऽभयोपचाराच्चरमा भव्यवद् अच-
रमास्त्वभव्यवदिति । तदेवं कृता गत्यादिद्वारेषु भाष्ये वृत्तौ
च सत्पदरूपणता ।

अथ (२) द्रव्यप्रमाणमाह-

किमिहाभिविद्योहियणा-जीवद्वयप्रमाणमिगसमम् ।
पडिवज्जेजं तु न वा, पडिवज्जे जहन्नओ एग्गो ॥४२८॥
खत्तपल्लिओवमासं-खभागउक्कोसओ पवज्जेजा ।
पुव्वपवन्ना दोसु वि, पलियासंखेज्जईभागो ॥ ४२९ ॥

किमिहाऽस्मिन् लोके आभिविद्योहियणापरिणामापन्नजी-
वद्वयप्रमाणमिगसमम् ? इत्येवमपि । एवं शिष्येण
पृष्टं सत्याह-प्रतिपक्षेण, नेवति । इदमुक्तं भवति-यदि
प्रतिपक्षमानकानां प्रमाणं पृच्छसि, तदा प्रतिपक्षमान-
कास्तस्य विवक्षितसमये प्राप्यन्ते न वा । तत्र प्रतिपक्ष-
मानप्राप्तिपक्षे जघन्यत एकः प्रतिपक्षेण, उत्कृष्टस्तु सर्व-
लोके क्षेत्रपद्वयोपमासंख्येयभागः प्रतिपक्षेण । अथ पूर्व-
प्रतिपक्षानां नेपां प्रमाणमिच्छसि ज्ञातुं, तर्हि पूर्वप्रतिपक्षा
द्वयोरपि पक्षयोर्जघन्योत्कृष्टलक्षणयोः क्षेत्रपद्वयोपमाऽसं-
ख्येयभागप्रदेशराशिप्रमाणाः प्राप्यन्ते, केवलं जघन्यपदा-
दुत्कृष्टं विशेषाऽधिकम् । इति गाथाद्वयार्थः ।

अथ (३) क्षेत्रद्वारमधिकृत्याह-

खेत्तं हवेज्ज चोदस-भागा सत्तोवरिं अहे पंच ।
इलियागईए विग्गह-गयस्स गमयेऽह्वाऽऽगमये ॥४३०॥
नानाजीवानपेक्ष्य सर्वेऽप्याभिविद्योहियणाः पिण्डिता
लोकासंख्येयभागमेव व्याप्नुवन्ति । एकजीवस्य तु क्षेत्रं
भवेत्किंयद् ? इत्याह-सत्तत्तुर्दशभागाः-चतुर्दशभागीकृत-

स्य लोकस्य सप्त भागाः, सप्तरज्जव इत्यर्थः, उपरि-ऊर्ध्वम् इलिकागत्या विग्रहगतस्य निरन्तराऽपान्तरालस्पर्शिनोऽनुत्तरविमानेषु गमने, तत आगमने वा । अधस्त्वनयैव गत्या पष्ठनरकपृथिवीगमने आगमने वा पञ्चवतुर्दशभागाः-पञ्च रज्जवः प्राप्यन्ते । इदमुक्तं भवति-यदाऽत्राऽऽभिनिबोधिकज्ञानी मृत्वा इलिकागत्यानुत्तरसुरेष्टपद्यते, तेभ्यो वाऽत्र मनुष्यो जायते, तदाऽस्य जीवप्रदेशो दण्डः सप्तरज्जुप्रमाणक्षेत्रे भवति, अधस्त्वनयैव गत्या पष्ठनरकपृथिव्यां गच्छतः, तत आगच्छतो वा पञ्चरज्जुप्रमाणक्षेत्रेऽसौ लभ्यत इति । विराधितसम्यक्त्वो हि पष्ठपृथ्वीयावत् गृहीतेनाऽपि सम्यक्त्वेन सैद्धान्तिकमतेन कश्चिदुत्पद्यते, कर्मप्रस्थिकमतेन तु वैमानिकदेवेभ्योऽन्यत्र तिर्यङ्, मनुष्यो वा तेनैव ज्ञायोपशमिकसम्यक्त्वेनोत्पद्यते, न गृहीतेन; सप्तमपृथिव्यां पुनरुभयमतेनाऽपि वान्तेनैव तेनोपजायते । आह भवत्वेवं किंतु यः सप्तमपृथिव्या गृहीतसम्यक्त्वोऽत्रागच्छति तस्याऽधः षट्चतुर्दश भागाः किमिति न लभ्यन्ते ? इति (विशेष० ।) (' सम्मत् ' शब्दे सप्तमे-भागे स्फुटीभवित्यति) (स्पर्शनाद्वाम् । क्षेत्रस्पर्शनयाविशेषश्च ' फासणा ' शब्दे पञ्चमभागे (४३१) गाथया दर्शयिष्यते)

एकस्याऽऽभिनिबोधिकज्ञानिजीवस्य ये क्षेत्रस्पर्शने, ताभ्यां सकाशाच्चानाऽऽभिनिबोधिकजीवानां याः क्षेत्रस्य स्पर्शनास्तां असंख्येयगुणाः नानाऽऽभिनिबोधिकजीवानां सर्वेषामसंख्येयत्वादिति भावः ।

कालद्वारमधिकृत्याह—

एगस्स अणेगाण व, उवओगंतो मुहुत्ताओ ॥४३४॥

द्विधा मतिज्ञानस्य कालश्चिन्तनीयः-उपयोगतो, लब्धितश्च । तत्रैकजीवस्य तदुपयोगो जघन्यत उत्कृष्टनश्चाऽन्तर्मुहूर्तमेव भवति, परत उपयोगान्तरगमनादिति । सर्वलोकवर्तिनामनेकाऽऽभिनिबोधिकजीवानामपीदमेवोपयोगकालमानम्, केवलमिदमन्तर्मुहूर्तमपि बृहत्तरमवसेयम् ।

लब्धिमङ्गीकृत्य कालमानमाह—

लद्धी वि जहसेणं, एगस्सेवं परा इमा होई ।

अह सागरोवमाई, छावडिं सातिरेगाई ॥ ४३५ ॥

आभिनिबोधिकज्ञानलब्धिरपि तदावरणक्षयोपशमरूपाऽऽद्याप्तसम्यक्त्वस्यैकजीवस्य जघन्यत एवमिति-एवमेव, अन्तर्मुहूर्तमेवेत्यर्थः । परतो मिथ्यात्वगमनात्, केवलाऽवातेर्वा । परा तत्कृष्टा तल्लब्धिरेकजीवस्येयम्-अनन्तरवक्ष्यमाणा भवति । अथ सैवोच्यते-सातिरेकाणि षट्षष्टिसागरोपमाणि ।

कथं पुनरेतानि भवन्ति, नानाजीवानां च कियान् लब्धिकालः ? इत्याह—

दो वारे विजयाइसु, गयस्स तिन्नचुए अहव ताई ।

अहेरं नरभविणं, नाणाजीवाण सव्वऽद्धं ॥ ४३६ ॥

इह कश्चित्साधुर्मत्यादिज्ञानान्वितो देशोनां पूर्वकोटीयाद्यन्तर्प्रज्यां परिपाल्य विजयवैजयन्तजयन्ताऽपरंजित-

विमानानामन्यतरविमाने उत्कृष्टं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्ष-णदेवायुरनुभूय पुनरप्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुजेषु उत्पन्नो देशोनां पूर्वकोटीं प्रज्यां विधाय तदैव विजयादिपूतकृष्टमायुः संप्राप्य पुनरप्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुष्यो भूत्वा पूर्वकोटीं जीवित्वा सिद्ध्यतीति । एवं विजयादिषु वारद्वयं गतस्य; अथ वा-अच्युतदेवलोके द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेषु देवेषु त्रीन् वारान् गतस्य-तानि षट्षष्टिसागरोपमाणि अधिकानि भवन्ति । अधिकं चेह नरभवं-संवन्धितदेशानं पूर्वकोटीं त्रयं चतुष्टयं वा द्रव्यम् । नानाजीवानां तु सर्वाऽद्धं-सर्वकालं मतिज्ञानस्य स्थितिः । इति गाथा (विशेष०)ऽर्थः ।

अथाऽन्तरद्वारमाश्रित्याह—

एगस्स जहनेणं, अंतरमंतो मुहुत्तमुकोसं ।

पोग्गलपरिअद्धऽद्धं, देसणं दोसवहुलस्स ॥ ४३७ ॥

इह कश्चिज्जीवः सम्यक्त्वसहितं मतिज्ञानमवाप्य-प्रतिपत्य चान्तर्मुहूर्तं मिथ्यात्वे स्थित्वा यदि पुनरपि सम्यक्त्वसहितं तदेव प्राप्नोति । तदेतन्मतिज्ञानस्य जघन्यमन्तरमुहूर्तमन्तरं प्राप्तिविग्रहकालरूपं भवति । आशातनादिदापवहुलस्य तु जीवस्य सम्यक्त्वात् प्रतिपतितस्य देशोनापुद्गलपरावर्ताऽद्धरूपमुत्कृष्टमन्तरं भवति, एतावता कालेन पुनरपि सम्यक्त्वाऽऽभिनिबोधिकलाभात् इत्येकजीवस्योक्तमन्तरम् ।

अथ नानाजीवानां तदभिधित्सुः, भावद्वारं च विभण्णिपुराह-

जमसुन्नं तेहिं तओ, नानाजीवाणमंतरं नऽत्थि ।

मइनाणी सेसाणं, जीवाणमणंतभागम्मि ॥ ४३८ ॥

यत्-यस्मात्तैः-आभिनिबोधिकज्ञानिभिरशून्यं सर्वदैव नारकादिगतचतुष्टयाऽन्वितं त्रिभुवनमिदं नतस्तस्माच्चानाजीवानाश्रित्य नाऽस्ति मतिज्ञानस्याऽन्तरकालः । तथा मतिज्ञानिनः शेषज्ञानवतां जीवानामनन्ततमे भागे वर्तन्ते, शेषज्ञानिनो हि केवलसिद्धितत्वादनन्ताः, आभिनिबोधिकज्ञानिनस्तु सर्वलांकेऽप्यसंख्याता एवेति भावः । इति गाथाद्वयार्थः ।

अथ भावद्वारम्, अल्पवहुत्वद्वारं चाऽभिधित्सुराह-

भावे खओवसमिए, मइनाणं नऽत्थि सेसभावेसुं ।

थोवा मइनाणविऊ, सेसा जीवा अणंतगुणा ॥ ४३९ ॥

मतिज्ञानाचरणे हि कर्मण्युदीर्यं क्षीणं, अनुदीर्यं तूपाशान्ते मतिज्ञानमुपजायते, अतः ज्ञायोपशमिक एव भावे तद्वर्तते, न तु शेषेण्यौदयिकक्षायिकादिभावेष्विति मतिज्ञानेन विदन्तीति मतिज्ञानविदः स्तोकाः शेषज्ञानयुक्तास्तु सिद्धकेवलस्यादयो जीवा अनन्तगुणा इति । एवमपि तावदल्पवहुत्वं भवति । केवलमिहैवमुच्यमाने भागाऽल्पवहुत्वद्वारयोरर्थतः परमार्थतो न कश्चिद्विशेषो भेदो दर्शितो भवति । तेन तस्यैवाऽऽभिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपक्षप्रतिपद्यमानकानोश्रित्याऽल्पवहुत्वं वक्तुमुचितं, पौनरुक्त्याऽभावादिति ।

एतदेवाह—

नेहं त्थओ विसेसो, भागंप्पवहुण तेण तस्सेव ।

पडिवज्जमाणपडिवज्जगाणमप्पावहुं जुत्तं ॥ ४४० ॥
गताथैव ।

अथ यदेव युक्तं तदेवाह—

थोवा पवज्जमाणा, असंखगुणिया पवणयजहन्ना ।

उक्कोसए पवन्ना, होति विसेसाऽहिया ततो ॥ ४४१ ॥

अभिनिबोधिकस्य “जहन्नेण, एक्को वा, दो वा, निन्नि वा, उक्कोसिणं असंखेज्जा” इत्येवं प्रतिपद्यमानकाः प्रोच्यन्ते ते सर्वस्तोकाः । तेभ्यो जघन्यपदवर्तिनः पूर्वप्रतिपन्नस्ते असंख्यातगुणाः । चिरकालसंकलितत्वात् प्रतिपद्यमानकानां तु विवक्षितैकसमयमात्रभावादिति । उत्कृष्टपदवर्तिनस्तु पूर्वप्रतिपन्नस्तेभ्योऽपि विशेषाधिका इति ।

प्रकारान्तरमप्यल्पवहुत्वे दर्शयति—

अहवा मइनाणीणं, सेसयनाणीहिं नाणरहिण्हिं ।

कज्जं सहो भएहि य, अहवा गच्चाइभेएणं ॥ ४४२ ॥

अथवा मतिज्ञानिनां शेषज्ञानिभिः सहोऽल्पवहुत्वं प्रथमं वाच्यम्, यथा—“मइनाणी सेसाणं जीवाणमणंतभाणम्मि” इति । ततो द्वितीयस्थाने—“नाणरहिण्हिं” नि, ज्ञानानि व्याख्यानादिह मतिज्ञानादन्यानि गृह्यन्ते, नैरहिताः—वि-युक्ताः पूर्वप्रतिपद्यमानकमतिज्ञानि एव केवला इत्यर्थः, तैः सहितं मतिज्ञानिनामल्पवहुत्वं स्वस्थान एव; वक्तव्यम् । यथा—“थोवा पवज्जमाणा, असंखगुणिया पवणयजहन्ना” इत्यादि ततस्तृतीयस्थाने उभयैः शेषज्ञानिभिः समु-दितैः सहोऽल्पवहुत्वं तेषां कर्तव्यम् । तद्यथा—“सव्वथोवा मणपज्जवनाणी, ओहिनाणी असंखेज्जगुणा, मइनाणी, सुयनाणी य दोवि सट्ठणे तुल्ला, मज्झिक्कहिंता विसेसा-हिंया, कवलनाणी अणंतगुखा” एवं पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्य-मानकविभागेनाऽप्यल्पवहुत्वमिह स्वधियाऽभ्युद्भूयमिति । अथवा—गत्यादिभेदेन तत्कार्यम्, यथा—सर्वस्नांका मति-ज्ञानिवो मनुष्याः, नारका असंख्यातगुणाः, ततस्तिर्यञ्चः, ततो देवा इति । एवं संभवतः सर्वत्र वाच्यमिति ।

अथोपसंहरन्नाह—

लक्खणविहाणविसया—ऽणुआंगदोरोहिं वन्निया बुद्धी ।

तयणंतरमुद्धिं, सुअनाणमओ परुविस्सं ॥ ४४३ ॥

लक्षणम्—अभिनिबोधिकशब्दव्युत्पत्तिः, विधानं—भेदोऽव-ग्रहादिः, विषयो द्रव्यक्षेत्रादिः, अनुयोगद्वाराणि सत्पदप्र-रूपणतादीनि, एतैः सर्वैरपि यथोक्तक्रमेणाभिनिबोधिक-ज्ञानलक्षणा वर्णिता व्याख्याता बुद्धिः । ततस्तदनन्तरो-द्धिपं श्रुतज्ञानं प्ररूपयिष्ये इति गाथापञ्चकार्थः । तदेवमा-भिनिबोधिकज्ञानं समाप्तमिति । विशेषः । आ० म० ।

अभिनिबोधियनाखलद्धि—अभिनिबोधिकज्ञानलब्धि—

रत्ता० । अभिनिबोधिकज्ञानम्—मतिज्ञानम् तस्य लब्धिः—योग्यता । अभिनिबोधिकज्ञानयोग्यतायाम्, “अभिनिबो-धियणाणलद्धी ञ्जाव खवोअसमिआ” (सूत्र-२७४) । स्व-स्वावरणकर्मक्षयोपशमसाध्यत्वात् क्षायोपशमिकी । अनु० ।

अभिनिबोधियनाणसगरोवओग—अभिनिबोधिकज्ञानसा-कारोपयोग—पुं० । अर्थाभिमुखो नियतः—प्रतिनियतस्वरूपो बोधो—बोधविशेषः अभिनिबोधः अभिनिबोध एवाभिनि-

बोधिकम् । अभिनिबोधशब्दस्य विनयादिपाठाऽभ्युपगमात् “विनयादिभ्यः” ॥७।२।१६६॥ इत्यनेन स्वार्थे इकणप्रत्ययः । “निवर्तन्ते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवचनानि” इति वच-नादत्र नपुंसकना, यथा विनय एव वैनयिकमित्यत्र । अथ-वा—अभिनिबुध्यते अस्मादस्मिन्वेति अभिनिबोधः—तदावर-णकर्मक्षयोपशमस्तेन निवृत्तमाभिनिबोधिकम्, तच्च तज्ज्ञानं च अभिनिबोधिकज्ञानम्, इन्द्रियमनानिमित्तो योग्यप्रदेशा-ऽवस्थितवस्तुविषयः स्फुटप्रतिभासो; बोधविशेष इत्यर्थः, स चासौ साकारोपयोगश्च अभिनिबोधिकज्ञानसाकारो-पयोगः । साकारोपयोगविशेषे, प्रज्ञा० २६ पद ३१२ सूत्रटी० ।

अभिसेक्क अभिषेक्य—त्रि० । अभिषेकमर्हति अभिषेक्यम् । अभिषेकाऽहं, औ० । “अभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकण्णेहि” (सूत्र-२६४) । औ० ।

आभीर—आभीर—पुं० । आ—समन्ताद् भियं राति । रा—क । वाच० । शूद्रजातिभेदे, सूत्र० १ शु० ६ अ० २ गाथाटी० । “आभीराणं अहिचई” (४६२ गाथाटी०) । आ० म० १ अ० । गोपे, सङ्कीर्णजातिभेदे, स हि अल्पभीतिहृनोरप्यधिकं विभेतीति तस्य तथा तदिदं गृह्याण । उद्धटः स च संकी-र्णवर्णः । “ब्राह्मणादुपक्रन्त्याया—मावृत्तो नाम जायते । आ-भीरोऽम्बष्ठकन्याया—मायागव्यां तु धीखलः ॥ १ ॥” इति मनुकः । “श्रीकोङ्कणादधोभागे, तापीतः पश्चिमे तटे । आभीरदेशो देवेशि, विन्ध्यशैले व्यवस्थितः” ॥ १ ॥ इति । देशभेदे, तद्देशवासिनि, तद्देशराजे च । वं० वं० । “एकादश-कलाधारि—कविकुलमानसद्वारि । इदमाभीरमेवेहि, जगण-मन्त्यमनुषेहि” ॥ १ ॥ इत्युल्लक्षणं ५ मात्रावृत्तभेदे च । वाच० ।

आभीरदेस—आभीरदेश—पुं० । देशभेदे, कल्प० । आभीर-देशे अचलपुरासर्जं कन्ना-वेन्नानद्योर्मध्ये ब्रह्मद्वीपे पञ्चशतं तापसानामभूत् । कल्प० २ अधि० ८ क्षण । (‘जाग-पिंड’ शब्दे चतुर्थभागे १६४१ पृष्ठे ॥ ‘वंभदीविया’ शब्दे पञ्चमभागे चाऽत्र विशेषवृत्तं वक्ष्यते)

आभीरविसय—आभीरविषय—पुं० । देशभेदे, “आभीरविसये कण्हावेष्ठाणाम् एहिं तस्स कूले वंभदीवो तत्थ पञ्च तावसा पारिवसन्ति । नि० चू० १३ उ० । पिं० ५०३ गाथा । आ० म० । आ० चू० । “एवं सो भगवं विहरन्तो ततो आभीरविसयं गओ” आ० चू० १ अ० । आव० १ अ० ६३४ गाथा ।

आभीरसाहु—आभीरसाधु—पुं० । आभीरपुत्रे स्वनामख्याते साधौ, उक्त० २ अ० । (तत्कथा ‘अरणाण’ शब्दे प्रथमभागे ४८८ पृष्ठे गता ।)

आभीरीवचन—आभीरीवञ्चक—त्रि० । आभीर्या वञ्चन-कारकं वणिज्जि. उक्त० । तत्कथा यथा—“काऽपि ग्रामे कोऽपि वणिक् हट्टे कयविकयं करोति । अन्यदा एका आभीरी तद्दष्टे आगता । तया भणितम्—भोः रूपक-द्वयस्य मे सत्तं देहि । तेनोक्तम्—अर्पयामि । अर्पितं तया रूपकद्वयम् । तेन वणिजा एकस्यैव रूपकस्य सत्तं वारद्वयं

तोलयित्वा अर्पितम् । सा जानाति मम रूपकद्वयस्य
रुनं दत्तम् । वञ्चिता च सा । तस्यां गतायां स चिन्त-
यति—एष रूपको मया मुधा लब्धः, ततोऽहमेव उप-
भुजामि । तस्य रूपकस्य घृतखण्डादि लात्वा स्वगृहे
विसर्जितं भार्यायाः कथापिनम्-अथ घृतपूराः कुर्याः ।
तथा घृतपूराः कृताः । तावता तद्गृहे समित्रो जामाता
समायातः । तस्यैव तथा घृतपूराः परिवेषिताः । समित्रेण
तेन भक्षिताः । गतः समित्रो जामाता । वणिग् गृहे समा-
यातः । स्नानं कृत्वा भोजनार्थमुपविष्टः । तथा स्वाभा-
विकमेव भोजनं परिवेषितम् । वणिक् वदति—कथं न
कृता घृतपूराः ? , तथा उक्तम्—कृताः परमागन्तुकेन
समित्रेण जामात्रा भक्षिताः । स चिन्तयति मया सा
चराकी आभीरी वञ्चिता । एतन्मेवाऽयमात्मा पोषेन
संयोजितः । एवं चिन्तयन्नेवाऽसौ शरीरचिन्तार्थं वहि-
र्गतः । तदानीं ग्रीष्मो वर्तते । स मध्याह्नवेलायां कृत्-
शरीरचिन्तः एकस्य वृक्षस्याधस्तात् विश्रामार्थमुपविष्टः ।
तेन मार्गेण गच्छन्तं साधुं दृष्ट्वा । वणिगुवाच—भो
साधो ? विश्रम्यताम् । साधुनोक्तम्—शीघ्रं मया स्वकार्यं
गन्तव्यम् । वणिजा उक्तम्—भगवन् ! कोऽपि परकार्यं
गच्छति ? , साधुः प्राह—यथा त्वं स्वजनाऽर्थं क्लि-
श्यसि । अनेन एकेनैव वचनेन स बुद्धः । प्राह—भगवन् !
ययं क्व तिष्ठथ । साधुना भणितम्—उद्यानं । स साधुना
समं तत्र गतः । तन्मुखाद्धर्ममाकर्ण्य भणति—भगवन् ! अहं
प्रव्रजिष्यामि । नवरं स्वजनमापृच्छ्याऽऽगच्छामि । गतो
निजगृहे बान्धवान् भार्या च भणति—अत्रापणे व्यव-
हारतो मम तुच्छलाभोऽस्ति देशान्तरं यास्यामि सार्थ-
बाह्वयमत्रायतमस्ति । एकः सार्थबाहो मूलद्रव्यमर्प-
यति, इष्टपुरं नयति, न च लाभं गृह्णाति । द्वितीया मूल-
द्रव्यमर्पयति सह गमनात् लाभञ्च गृह्णाति, तत्केन सह
गमनं युज्यते ? । तैरुक्तं प्रथमेन सह वज्र । अथ स वणिक्
स्वजनैः समं वने गत्वा उवाच—अयं मुनिः परलोकसार्थ-
बाहः स्वकीयमूलद्रव्येण व्यवहारं कारयति मोक्षपुरं च
नयतीति दृष्टान्तदर्शनपूर्वकं स्वजनानांपृच्छ्य स वणिक्
तस्य गुरोः समीपे दीक्षां जग्राहेति । उक्तं ४ अ० ।

आभोइत्ता-आभोगयित्वा-अव्य० । “ आभोइत्ताण ली-
सेसं ” (८६ x गाथा) । आभोगयित्वा-ज्ञात्वा निश्शेष-
मतिचारम् । दश० ५ अ० ।

आभोएउं-आभोज्य-अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे, पं० च० १४२०
गाथा ।

आभोएमाण-आभोगयत्-त्रि० । अवलोकयति, कल्प० १
अधि० १ क्षण २११ सूत्र ।

आभोग-आभोग-पुं० । आभोगनमाभोगः । उपयोगवि-
शेषे, आव० । “ आभोगे नह अणाभोगे ” ॥ ४ ॥ आव०
४ अ० । “ लोकालोकावलोकनाभोगम् ” (१५ +) ।

आभोगः-उपयोगः । पं० १५ वि० । “ अत्राप आभोगं,
नाप ससहं करंति सज्जायं ” ॥ ७५ x ॥ जनेनाऽज्ञाताः
स्थितास्ततो रात्रावाऽऽभोगम्-उपयोगं कुर्वते; तूष्णीका
आसत इत्यर्थः । वृ० ३ उ० । ज्ञाने, “ आभोगिण्वत्तिप ”

(सूत्र-२४६ +) । स्था० ४ ठा० १ उ० । संज्ञा-आभोगः ।
स्था० १० ठा० ७५२ सूत्रटी० । “ आभोगे जायंतेण, जो-
अइयारो कओ पुणो तस्स ” आव० ४ अ० १२४६
गाथाटी० । ज्ञानपूर्वके व्यापारे, आतु० १ सूत्रटी० ।
परिस्फुटबुद्धौ, “ आभोगेण वि तणुएसु ” (१२ +
गाथा) । “ परिस्फुटबुद्धीप वि ” चूर्णिः । आभोगे-
नापि-परिस्फुटबुद्ध्यापि; अविस्मृत्याऽपीत्यर्थः । जीत० ।
“ अस्सत्थ अणाभोगेण ” (सूत्र +) । आभोजनमाभोगः-
आभोगोऽत्यन्तविस्मृतिरित्यर्थः, तेन अनाभोगं मुक्त्वे-
त्यर्थः । आव० ६ अ० २५३ भाष्यगाथाटी० । विस्तरे,
ज्ञा० १ शु० १ अ० २७ सूत्रटी० । आभोजनमाभोगः ‘ भुज ’
पालनाभ्यवहारयोः, मर्यादया अभिविधिना वा भोगनं-
पालनमाभोगः । प्रतिलेखनायाम्, ओध० ।

(अस्थैकार्थिकानि)—

आभोगण मगण गवे-सणा य ईहा अपोह पडिलेहा ।

पेखण निरिक्खणाऽवि य, आलोय पलोयणेगट्ठा ॥३॥

(अस्या गाथायाः व्याख्या ‘ पडिलेहणा ’ शब्दे पञ्चम-
भागे करिष्यते) ओध० । आ भुज आधारे घञ् । परि-
पूर्णतायाम्, सम्यक् सुखाद्यनुभवं, वरुणस्य छत्रं च ।
मेदि० । वाच० ।

आभोगंभाण-आभोगध्यान-न० । आभोगो-ज्ञानपूर्वको
व्यापारस्तस्य ध्यानम् । ज्ञानपूर्वकव्यापारस्य ध्यानं, ब्रा-
ह्मणयनाभिप्रायेण फलान्यपि मृदूगतां ब्रह्मदत्तस्यैव ।
आतु० सूत्र-१ x टी० । (अस्य वृत्तान्तं ‘ वंभदत्त ’
शब्दे पञ्चमभागे निरूपयिष्यामि)

आभोगण-आभोगन-न० । आभोग्यतेऽनेनेति आभोग-
नम् । अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव । सद्भूतार्थविशेषाऽ-
भिमुखे आलोचने, नं० ३१ सूत्रटी० । उपयोगविशेषे, आव०
४ अ० ११ गाथाटी० ।

आभोगणया-आभोगनता-स्त्री० । आभोग्यतेऽनेनेत्याभोग-
नम्—अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव सद्भूतार्थविशेषाभि-
मुखमालोचनम् तस्य भावः आभोगनता । ईहायाम्, नं०
३१ सूत्रटी० ।

आभोगिण्वत्तिप-आभोगनिर्वर्तित-त्रि० । आभोगो-ज्ञा-
नम् तेन निर्वर्तितः । ज्ञानेन कृतं क्रोधादौ, यज्ज्ञानं कोप-
विपाकादि रूपयति । वैमानिकक्रोधविशेषे, स्था० ४ ठा०
१ उ० २४६ सूत्रटी० ।

आभोगवउस-आभोगवकुश-पुं० । आभोगः-साधूनाम-
कृत्यमेतच्छरीरापकरणविभूषणमित्येवं ज्ञानम्, तत्प्रधानो
वकुश आभोगवकुशः । वकुशभेदे, भ० २५ श० ६ उ० ७५१
सूत्रटी० ।

आभोगिणी-आभोगिनी-स्त्री० । विद्याभेदे, वृ० । “ आभो-
गिणी य ” ॥ ६५२ x ॥ आभोगिनी नाम विद्या, सा भण्यते-या
परिजपिता सती मानसं परिच्छेदमुत्पादयति । वृ० ३ उ० ।
नि० चू० ।

आम-आम-अव्य० । अभ्युपगमे, प्रा० । “ आम अभ्युपगमे ”

॥ ८॥ २॥ १७७ ॥ आमृत्यभ्युपगमे प्रयोक्तव्यम् । " आम
चक्षुःश्रोत्रादीनां प्रा० " दुर्विहं च निर्विहं च आमं ति ॥ १६५ ॥
आमशब्दोऽनुमतौ, सन्नतमेतदन्मात्रं सर्वमिति भावः ।
६५० १ उ० । " सो भगवद्-आमं विदुः " आ० म० १ अ० १३१
गाथाटी० । " आमं ति ननुमयन्त्य " 'आमं' इत्यनुमनाये
इति । 'आमं' ति प्तदभ्युपगम्यत एवास्तामिः । नि० च० १०
उ० १६७ गाथाटी० । अपठे, विश० २३५ गाथाटी० ।
" आमं गाममेव " (सूत्र-२५३५) । आमम्-अपठम् ।
(स्या०) पुरुषन्तु आमः-वयःधुनाभ्यामव्यङ्गः । स्या० ४
उ० १ उ० । " आमं आमं च मुञ्जीया " ॥ २०४ ॥ आमम्-
अपठम् । आ० म० १ अ० ।

आमनिक्षेपश्च—

नामं ठवणाआमं, द्रव्याऽऽमं चैव होइ भावाऽऽमं ।

उत्सेदममंसेदम-मुवक्खडं चैव पल्लिआमं ॥ ३२ ॥

आमं चतुर्धा । तद्यथा-नामाऽऽमम् १, स्थापनाऽऽमम् २,
द्रव्याऽऽमम् ३, भावाऽऽमम् ४ । तत्र नामस्थापने गतार्थे,
द्रव्याऽऽमं पुनश्चतुर्धा, तदेव दर्शयति- ' उत्सेदम ' इत्यादि,
उन्-ऊर्ध्वे निर्गच्छता वाष्पेण यः स्वेदः स उत्स्वेद उत्स्वे-
देन निवृत्तं उत्स्वेदिमम् । भावादिसः ॥ ६ । ४ । २१ ॥ इति
सूत्रेण इमं प्रत्ययः । उत्स्वेदिमञ्च तदामं च उत्स्वे-
दिमाऽऽमं १, ' संसेदम ' स एकाकिभावेन स्वेदः संस्वे-
दस्तेन निवृत्तं संस्वेदिमं तद्व्याऽऽमम् संस्वेदिमाऽऽ-
मम् २, तथोपस्कृता राक्षा ये वल्लवणकादयस्तेषां मध्ये
यदामं तदुपस्कृताऽऽमम् ३ । पर्यायः स्वाभाविक औपाधि-
को वा फलानां पाकः परिणामस्तस्मिन् प्राप्तोऽपि यदामं
तत्पर्यायाऽऽमम् ४ ।

अथात्स्वेदिमादिचतुष्टयमेव व्याचष्टे—

उत्सेदमं पिड्डाई, तिलाई मंसेदमं तुऽण्णगविहं ।

कंकडुयाइ उवक्खड, अविपकरं तु पल्लियामं ॥ ३३ ॥

उत्स्वेदिमम्-पिष्टादिपिष्टम्, सूक्ष्मतन्दुलादिचूर्णनिष्पन्नं त-
दि धन्वान्नरितमधःस्थितस्याप्मोदकस्य वाष्पनोत्सिचमानं
पच्यते तत्र यदामं तदुत्स्वेदिमाऽऽमम्, आदिग्रहणाद्भरोला
दिपरिग्रहः । संस्वेदिमं पुनस्तिलादिकमनकविधम् । इह
पत्रचित् पिठरादीं पानीयं तापयित्वा पिठिकायां प्रफु-
ल्लस्तिलास्तेनापणोदकेन सिध्यन्ते ततस्तिलाः संमिथ्यन्ते
तेषां संमिथ्यमानां मध्यं ये आमास्तत् संस्वेदिमाऽऽमम्, आ-
दिग्रहणेन-यदन्यदप्यनेन क्रमेण संमिथ्यन्त तत् संस्वेदि-
माऽऽमम् । तथा चणकमुद्गादीनामुपस्कृतानां ये कङ्कडु-
कादय आमास्तं उपस्कृताऽऽमम्, पर्यायाऽऽमम् पुनरविप-
क्वरसफलादिकमुच्यते, तच्चतुर्विधम् ।

तद्यथा—

इन्धणधूमे गंधे, वच्छप्पभियामए अ आमविही ।

एसो खलु आमविही, तप्पच्चो आणुपुव्वीए ॥ ३४ ॥

इन्धनपर्यायामम् १, धूमपर्यायामम् २, गन्धपर्यायामम् ३,
वृक्षपर्यायाममपीत्येवं पर्यायामे आमविधिश्चतुःप्रकारः ४ ।
एष खलु आमविधिर्धातव्यः । आणुपूर्व्या यथोक्त्याऽहं आ-

णुपूर्व्यानाम-वक्ष्यमाणलक्षणा पलालवेष्टनगर्तास्त्रिननकरीप-
प्रक्षेपलादिका यथायोगमामफलपाचनाय रचना, तथा छा-
तव्यः आमविधिरिति ।

अथेन्धनधूमपर्यायाऽऽमे विवृणोति—

कोद्वपलालमाई, धूमेणं तिदुगाइ पच्चंते ।

मज्जगडा मगणि पेरं-ततिदुया छिद्दधूमेणं ॥ ३५ ॥

कोद्वपलालादिकमिन्धनमुच्यते, आदिग्रहणेन-शालिप-
लालपरिग्रहः, तेन चाग्रादीनि फलानि वेष्टयित्वा पा-
च्यन्ते, तत्र यान्यपक्वानि फलानि तदिन्धनपर्यायामम् ।
तथा धूमेन तिन्दुकादीनि फलानि पाच्यन्ते । कथं पाच्यन्ते?,
इत्याह-'मज्जगडा' इति-प्रथमतो गर्ताया मध्यं करीपः
प्रक्षिप्यते, तस्याश्च गर्तायाः पार्श्वेष्वपरा गर्ताः खन्यन्ते,
तासु च गर्तासु तिन्दुकादीनि फलानि प्रक्षिप्य मध्य-
मायां करीपगर्तायाम् ' अगणि ' ति-अग्निर्दीयंत तासां
च ' पेरंत ' ति-पर्यन्तगर्तानां श्रोतांसि मध्यमगर्तया सह
मीलितानि क्रियन्ते । ततस्तस्याः करीपगर्तायाः सका-
शाद्भूमस्तैः श्रोतोभिः पर्यन्तगर्तासु प्रविशति ततस्तच्छि-
द्रसंवेन्धिना धूमन प्रसरता तानि फलानि पाच्यन्त इति
तेषां मध्ये यद्-आमं तद्धूमपर्यायाऽऽमम् ।

अथ गन्धपर्यायाऽऽमे भावयति—

अंवगविठ्ठिमडाई, गंधेणं जं च उवरि रुक्खस्स ।

कालपत्तं न पच्चइ, वत्थपल्लियाममतं तु ॥ ३६ ॥

आम्रकचिर्मिटादीनि आदिशब्दात्-बीजपूरकादीनि या-
न्यपक्वानि फलानि तेषां मध्ये पक्वानि प्रक्षिप्यन्ते । तेषां
गन्धेन प्राक्रानान्यामकानि पच्यन्ते । तत्र यदपक्वं फलं
तद्गन्धपर्यायामम् । तथा-बीजं चेति । चशब्दस्य पुनर-
र्थत्वाच्चतुर्वृत्तस्यापार शाखायां वर्तमानं कालं वसन्ता-
दिलक्षणे पाकसमये प्राप्तोऽपि परिपक्वेष्टवर्गफलेषु न पच्य-
ते तद्वृत्तपर्यायाऽऽमम् । व्याख्यातं चतुर्विधमपि पर्याया-
ऽऽमम् । तद्व्याख्याने च समर्थितं द्रव्याऽऽमम् ।

अथवा भावाऽऽमस्य रूपं निरूपयति—

भावाऽऽमं पि य दुर्विहं, वयणाऽऽमं चैव शो य वयणाऽऽमं ।

वयणाऽऽमं अणुमयत्थे, आमं ति हि जो वदे वक्कं ॥ ३७ ॥

नोवयणाऽऽमं दुर्विहं, आगमतो चैव नोआगमतो ।

आगमेनाणुवत्तो, नोआगमओ इमं होई ॥ ३८ ॥

भावाममपि द्विविधम्-वचनानां चैव, नोवचनानाम् । व-
चनरूपमामं वचनानाम्, अनुमतार्थे, आममिति । यद्वाक्यं
वचनं वदन्तवचनानाम् । यथा कोऽपि साधुगुरुणां कार्येण
गच्छन्नपरेण पृष्टः-आर्थः । किं गुरुकार्येण गम्यंत ? स
प्रत्याह-आमम् ; पचमेतदित्यर्थः । नोवचनानां द्विविधम्-
आगमतश्चैव, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमत आमपदार्थ-
ज्ञानयुक्तं, तत्र चोपयुक्तः उपयोगस्य भावरूपत्वात् ज्ञान-
स्य चागमरूपत्वात् । नोआगमतो-भावाममपीदं भवति ।

तदेवाह—

उग्गमदोसाईया, भावतो असंजमो अ आमविही ।

अनो वि य आएसो, जो वरिससयं न पूरे ॥ ३६ ॥

उद्गमदोषाः-आधाकर्मादयः आदिग्रहणाद्-उत्पादनादापा, एषणादोपाश्च; एतद् भावामं प्रतिपन्नव्यम् । तथा चाचारा-ङ्गसूत्रम्-“ सव्वाऽऽमगंधं परित्राय, निरामगंधो परिव्वण ” (सूत्र-८७+) (आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।) असं-यमश्च पृथिव्याद्युपमर्दलक्षणो भावतः आमविधिरेव ज्ञा-नव्यश्चरित्राऽपक्वताकारणात् । यद्वाऽन्याऽपि आदेशः-प्र-कारो भव्यते-यो वर्षशतायुः पुरुष आयुष्कोपक्रमेण वर्षशतमपूरयित्वा म्रियते सोऽपि भावत आमः । आयुषः परिपाकमन्तरेण मरणात् । अत्र च द्रव्याणामधिकारसूत्रे ऽपि वृत्तपर्यायाऽऽमेण शेषाणामुच्चारितसदृशतया विनेय-व्युत्पादनार्थं प्रसङ्गतः प्ररूपितत्वात् । व्याख्यातमामपदम् । ई० १ उ० २ प्रक० । नि० चू० । अपरिशुद्धे, आचा० । “ सव्वाऽऽमगंधं परित्राय ” (सूत्र-८७ x) । आमम्-अपरिशुद्धम् । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । “ निराम-गंधे धिइमं ठितप्पा ” (सूत्र-५ +) । निर्गतः-अपगत आमः-अविशोधिकोऽव्याख्यस्तथा गन्धो-विशोधिकोऽटि-रूपा, यस्मात्स भवन्ति निरामगन्धः; मूलोत्तरगुणभेद-भिन्नां चारित्रक्रियां कृतवानित्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अम-करणे घञ् । रोगमात्रे, वैद्यकोक्ते पट्विधे अजीर्णे, रोगभेदे, वाच० । अजीर्णरोगभेदे च । तत्त्वज्ञानम्-“ आमे तु द्रवगन्धित्वम् ” (ध०) । व्याख्या द्रवस्य-शुद्धस्य कथिततन्क्रादेरिव गन्धा यस्यास्ति तत्तथा तद्भा-वस्तत्त्वमिति । ध० १ अधि० १० श्लोकटी० ।

आमह (न्)-आमयिन्-पुं० । आमयो-रोगः स येषां विद्यते ते आमयिनः । रोगिणि. व्य० ।

नाउं तिविहामयाणं, देइ लहाओ सह गणं तु ॥ २५८ ॥

त्रिविधतापादित्यन्यरोगयोगतत्त्वप्रकारा आमया-रोगाः स येषां ते आमयिनः त्रिविधाश्च ते आमयितश्च तेषां त्रि-विधामयिनाम् । व्य० १ उ० ।

आमन्तण-आमन्त्रण-न० । आ मन्त्र ल्युट् । अभिनन्दने, संवाधने, कामचारानुज्ञारूपे, क्रियाभेदेषु प्रवर्तनव्यापारे च । व्यापारे च । शुच् । आमन्त्रणाप्यत्र । स्त्री० । वाच० । प्रच्छन्ने, आचा० । “ अणामं ति था परिद्वेति ” (सूत्र-५४ +) । अनापृच्छ्य प्रमादितया परिष्ठापयेत् । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० । “ समणामन्तणखमणे ” ॥ ११० x ॥ आचार्येण स्वगणस्य-स्वगच्छस्याऽऽमन्त्रणं प्रच्छन्नं कर्त्तव्यम् । व्य० १ उ० । (स्त्रीपुरुषयोर्वक्तव्यावक्त-व्यामन्त्रणवचनानि ‘ भासा ’ शब्दे पष्ठ भागे “ तंहव काणं काण ” त्ति (१२) इत्यादि दशवैकालिक ७ सप्तमाध्ययनस्थ-गाथाभिर्वच्यते) । “ करेमि मन्ते ! सामाइयं ” (ध०) ‘ मन्ते ’ इति गुरोरामन्त्रणम् । (ध०) आमन्त्रणं च प्रत्यक्षस्य गुरोः, तदभावे परोक्षस्याऽपि बुद्ध्या प्रत्यक्षीकृत-स्य भवति, गुरोश्चाभिमुखीकरणेन सर्वो धर्मः गुरुपाद-मूले तदभावे स्थापनासमक्षं कृतः फलवानिति । ध० २ अधि० ७ श्लोक । (‘ भदन् ’ शब्दे पष्ठ भागे विस्तरम्)

आमन्तणी-आमन्त्रणी-स्त्री० । असत्यामृषाभावाभेदे, संथा० ७ गाथाटी० । आमन्त्रणी-हे ३ देवदत्त इत्यादिरूपा । एषा

हि प्रागुक्तभावात्रयविलक्षणत्वाच्च सत्या, न मृषा, नापि-सत्यामृषा. केवलव्यवहारमात्रप्रवृत्तिहेतुरित्यसत्यामृषा एव, भावना कार्या । ध० ३ अधि० ४३ श्लोकटी० । दश० । विभक्तिभेदे च । “ अट्टमाऽऽमन्तणीभवे ” ॥ २ ॥ (सूत्र-१२६ +) । अष्टमी संशुद्धिः-आमन्त्रणी भवेत् ; आमन्त्र-णार्थे विधीयत इत्यर्थः । अनु० । संथा० ।

आमन्तणी भवे अट्ट-मी य जह. हे ३ जुवाण । त्ति ॥ ६॥

(सूत्र-६०६ +)

अष्टम्यामन्त्रणी भवेदिति । सु-औ-जसिति प्रथमापीयं विभक्तिरामन्त्रणलक्षणस्यार्थस्य कर्मकरणादिवत् । लि-ङ्गार्थमात्रातिरिक्तस्य प्रतिपादकत्वेनाष्टम्युक्ता, यथा हे ३ युवन् इति । संथा० ८ टा० ३ उ० । इदं चानुर्योगद्वारा अनु-सारणं व्याख्यातम्, आदर्शेषु तु आमन्त्रणं ति. दृश्यते । संथा० ८ टा० ३ उ० । “ आमन्तणी भवे अट्ट-मी उ जहा हे ३ जुवाण त्ति ” (सूत्र-१२६ +) । आमन्त्रणी भवेदष्टमी, यथा-हे ३ युवन्निति वृद्धवैयाकरणदर्शनेन चैयमष्टमी गण्यते, पदं युगीनानां त्वसौ प्रथमैवेति मन्तव्यमिति । अनु० । ‘ असत्यामृषा-आमन्त्रण्याज्ञापनादिका । आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० १३४ सूत्रटी । (‘ भासा ’ शब्दे पञ्चमभागे दशवैकालिकसप्तमाऽध्ययनद्वितीयोद्देशक “ आ-मन्तणी ” २७६ इत्यादिगाथया बहुविस्तरं कथयिष्यामि)

आमन्तिता-आमन्त्र-अव्य० । आ मन्त्र-ल्यप् । सम्वा-ध्येत्यर्थे, वाच० ।

अज्जो ! त्ति समणे भगवं महावीरे गौतमादी समणे णिगणं आमन्तेत्ता एवं वयासी-किंभया पाणा ? सम-णाऽऽउसो ! (सूत्र-१६६ +)

‘ अज्जो ’ इत्यादि, सुगमम् । केवलम् ‘ अज्जो त्ति. ’ त्ति-आरात्-पापकर्मभ्यो याता आर्याः तदामन्त्रणम्-हे ३ आर्या ! ‘ इति ’ एवमभिलाषेनाऽऽमन्त्रयेति संबन्धः, अमणो भग-वान् महावीरः गौतमादीन् अमणान् निर्ग्रन्थानेवम्-ब्रह्म-माणन्यायनाऽवादीदिति, कस्माद् भयं येषां ते किंभयाः; कुतो विभ्यतीत्यर्थः, प्राणाः-प्राणिनः ‘ समणाऽऽउसो ’ त्ति-हे ३ अमणाः हे ३ आयुष्मन्तः इति गौतमादीनामेवा-ऽऽमन्त्रणमिति । संथा० ३ टा० २ उ० ।

आमन्तिथ-आमन्त्रित-त्रि० । आ-मन्त्र क्त । अनावश्यकं कर्मणि नियोजिते, वाच० । “ पुमं आमन्तेमाणे आमन्तिथ वा अपडिसुणमाणे णो एवं वंदेज्जा ” (सूत्र-१३५ +) । आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० ३ उ० । वाच० । परिभा-पितायां सम्बोधनार्थे प्रथमायां विभक्तौ, न० । “ साम-न्त्रितम् ” पाणिनिः । सम्बोधने या प्रथमा साऽऽमन्त्रि-तसंज्ञा स्यात् । सि० कौ० । “ आमन्त्रितं पूर्वमवि-द्यमानवत् ” नामन्त्रितं समानाधिकरणे सामान्यव-चनम् पा० । निमन्त्रिते, त्रि० । “ प्रातरामन्त्रितान् विप्रान् ” वाच० ।

आमन्त्र्य-अव्य० । आ-मन्त्र-ल्यप् । सम्बोध्येत्यर्थे, वाच० । “ आमन्तिथ उस्सविद्या, भिक्खुं आयसा निमन्तति ” ॥ ५५ ॥

त्रियो हि स्वभावेनैवाऽकृतव्यप्रवणाः, साधुमामन्य-यथा
ऽहममुकस्यां चेत्तायां भवदन्तिकसामामिन्यामीन्येवं संकृतं
ब्राह्मिन्या (सूत्र०) भनरिम् आमन्य-आपुच्छय अहमिता-
ऽऽयाना । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

आमंतेमाण-आमन्त्रयत्-त्रि० । आपुच्छति, आचा० । " पुमं
आमंतेमाणे आमन्तिनं वा " (सूत्र-१३५+) । आचा० २ श्रु० १
चू० ४ अ० ३ उ० ।

आमंद्-आमन्द्-पुं० । ईप्सन्मद्ः । प्रा० न० । ईप्सद्गम्भरि-
गन्धे, " आमन्द्मन्थध्वनिदन्तनालम् " भट्टिः । नयुक्ते, त्रि० ।
घान्० । सर्वत्र लयरात्मन्द् ॥ २१०७६ ॥ दनि रलुकु । प्रा० ।

आमग-आमक-त्रि० । अपक्वे, भ० १५ श० १ उ० ५५४
सूत्रटी० । " आमगमल्लगभ्या " (सूत्र-७६+) । आमकम-
ल्लगभृता-अपक्वशरायकल्पा जलसंपर्के जगेन विलय-
नान् । प्रा० १ श्रु० ६ अ० । अशस्त्रोपहन्तं च । दश० । " आ-
मगं त्रिविधं वीर्यं " ॥ १० × ॥ आमकम्-अशस्त्रोपहन्तम् ।
दश० = अ० २ उ० । आचा० । " फले वीर्यं य आमगं " ॥ ७+ ॥
आमकं-सञ्चितम् । दश० ३ अ० ।

आमगंध आमगन्ध-न० । आमं च गन्धश्च आमगन्धम् ।
महाहारद्वन्द्वः । अविशुद्धकोट्यन्तर्गतेषु आधाकर्मादिषु,
आचा० । " सव्याऽऽमगंधं परिणामाय निरामगंधो परिह्वय " (सूत्र-८७+) । सर्वत्र तदामगन्धश्च सर्वाऽऽमगन्धं,
सर्वशब्दः प्रकारकार्त्स्न्येऽत्र गृह्यते, न द्रव्यकार्त्स्न्ये,
आमम्-अपरिशुद्धं, गन्धग्रहणेन तु पूर्णगृह्यते । ननु च
एतद्द्रव्यस्याप्यशुद्धत्वादामशब्देनैवापादानात्मिकमर्थं भेदेना-
पादानमिति ? सत्यम्, अशुद्धसामान्याद् गृह्यते, किं तु
पूर्णग्रहणेनह आधाकर्माद्यविशुद्धकोटिरुपात्ता, तस्याश्च
शुक्लरन्वात्प्राधान्यख्यापनार्थं पुनरुपादानं, ततश्चायमर्थः-
गन्धग्रहणेन-आत्मकम् १ आदिशिकत्रिकं २ पूतिकर्म ३ मि-
श्रजानं ४ वादप्रमथुतिका ५ अध्वयपूरक ६ श्वेतं पदुद्ग-
मदोषा अविशुद्धकोट्यन्तर्गता गृहीताः, शेषाश्चो अविशु-
द्धकोट्यन्तर्भूता आमग्रहणेनापात्ता द्रष्टव्या इति, सर्व-
शब्दस्य च प्रकारकार्त्स्न्याभिधायकत्वाद्येन केनचि-
त्प्रकारेण आमम्-अपरिशुद्धं पूर्णत्वं भवति तत्सर्वं प्रप-
रिद्धया ध्यात्वा प्रत्याख्यानपरिह्वया निरामगन्धः निर्ग-
तायामगन्धो यस्मात् स तथा परिव्रजेत्-मोक्षमार्गे ज्ञान-
दर्शनचारिप्राप्तये परिः-समन्ताद् गच्छेत्, संयमानुष्ठानं
सम्यगनुपालयेदिति यावत् । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

आमगोरस-आमगोरस-पुं० । आमं च तद् गोरसं च
आमगोरसम् । कचदुग्धदधितकादिके, घ० २ अधि० ३४
श्लोकटी० ।

आमज्जण-आमर्जन-न० । सकृत् कर्हमादिशोधने, आचा० ।
" णो आमज्जेज्ज वा " (सूत्र-२६+) । नैव सकृदामृज्यान्नाऽपि
पुनः पुनः प्रमृज्यात् ; कर्हमादि शोधयेदित्यर्थः । आचा० २
श्रु० १ चू० १ अ० ५ उ० । " आमज्जेज्ज वा पमज्जेज्ज
वा आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्ज " (सूत्र-१६+) ।
नि० चू० १७ उ० । " आमज्जावेज्ज वा पमज्जावेज्ज वा

आमज्जावंतं वा पमज्जावंतं वा साइज्ज " (सूत्र-२२ ×)
नि० चू० १७ उ० । (अनयोः सूत्रांशयोः व्याख्या ' अण-
मण्णकरिया ' शब्दे प्रथमभागे ४८० पृष्ठे गता)

जे भिक्खू अप्पणो अच्छिणी आमज्जेज्ज वा पमज्जेज्ज
वा आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्ज ॥ ६० ॥

" अच्छिणि वा आमज्जति णाम अच्छिणपत्तरोमे संडेवति
पुणो पुणो करंतस्स पमज्जणा । अहवा-वीयकणगादीणं
सकृत् अवणयणे आमज्जणा पुणो २ पमज्जणा । नि० चू०
३ उ० । मृदुगोमयादिना लिम्पने च । व्य० ४ उ०
२७ गाथाटी० ।

आमर्जन-आमर्जमाण-आमार्जयत्-त्रि० । सकृत् हस्ता-
दिना शोधयति, नि० चू० । " आमर्जंतं वा पमर्जंतं वा साई-
ज्ज " (सूत्र-६० ×) । नि० चू० ३ उ० । " आमर्जमाणे वा " (सूत्र-३६ ×) । आमार्जयत्-सकृत् हस्तादिना शोध-
यन् । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० ।

आमडाग-आमडाग-न० । अर्द्धपके, अपके च । अरणि-
कतण्डलीयकादिके, आचा० । " सेज्जं पुण जाणेज्जा
आमडागं वा " (सूत्र-४६ ×) । ' आमडागं वा ' इति-
आमपचम्-अरणिकतण्डलीयकादि तच्चार्द्धपकम्, अपक-
म्वा । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० ।

आमतर-आपतर-त्रि० । अतिशयेन प्रापके, रा० । " म-
णामतराणं चैव " (सूत्र- +) । द्रष्टृणां मनांसि आ-
प्नुवन्ति-आत्मवशतां नयन्तीति मनश्चापस्ततः प्रकर्ष-
विवक्षायां तरप्रत्ययः प्राकृतत्वाच्च पकारस्य मकारे मणा-
मतरा इति भवति । रा० ।

आममल्लगरूप-आममल्लगरूप-त्रि० । अपकशरावतुल्यं,
तं० । ' आममल्लगरूपे, निर्वेयं वच्चह सरीरे " ॥ ३२ ॥
११६ (आदितः गाथाङ्कः) ॥ (सूत्र-१८ +) । अपकशरावतुल्ये
शरीरे निर्वेदं वैराग्यं व्रजत । तं० ।

आममहुर-आममधुर-न० । आममिव मधुरमाममधुरम् ।
ईप्सन्मधुरे फले, " आमे णामं पगे आममहुरे " (सूत्र-
२५३ +) । स्था० ४ टा० १ उ० ।

आमय-आमय-पुं० । आमं-रोगं यात्यनेन करणे घञर्थे कः ।
आ । मीज् हिंसायाम् । करणे अच् वा । रोगे, अनामयः
निरामयः । " समो हि शिष्टैरास्नातो, धर्त्स्यन्तावामयः स
च " माघः । वाच० । व्य० १ उ० २५८ गाथाटी० ।

आमयकरणी-आमयकरणी-स्त्री० । विद्याभेदे, सूत्र० २
श्रु० २ अ० ३० सूत्रटी० ।

आमयभाव-आमयभाव-पुं० । रोगोत्पत्तौ, दश० । " नि-
रामयाऽऽमयभावा " ॥ २२६ × ॥ निरामयामयभावात् नि-
रामयस्य-नीरोगस्याऽऽमयभावाद्भोगोत्पत्तेः उपलक्षणं चै-
तत्साऽऽमयनिरामयभावस्य तथा चैवं वक्रार उपलभ्यन्ते-
पूर्वं निरामयाऽहमासं, सम्प्रति साऽऽमयो जातः । दश०
४ अ० ।

आमयि-आमयिन्-त्रि० । रोगिणि, व्य० । " नाउं ति-
विहामयीणं " ॥ २५८ + ॥ ज्ञात्वा त्रिविधा-यातादिजन्य-

रोगयोगतस्त्रिजकारा आमयो—रोगः स येषां विद्यते, ते आमयिनः । ७५० १ उ० । “ नाउं तिविहामइणं ” ॥१२३५॥ ‘ आमइणं ’ ति-आमती-रोगतो, आमनी जस्स अत्थि सो आमती मणुस्सो भस्सति । नि० चू० २० उ० ।

आमरकुंड-आमरकुण्ड-न० । तैलङ्गजनपदस्थे स्वनामख्या-ने नगरं, ती० । “ आमरकुण्डनगरे, तैलङ्गजनपदविभूषणे रुचिरे ॥ गिरिशिखरभुवनमध्य-स्थिता जयति पद्मामनी देवी ॥ १ ॥ ” ती० ४३ कल्प । (अस्मिन् विषये बहुवृत्तम् ‘ पडमिणी ’ शब्दे पञ्चमभागे वक्ष्यते)

आमरणंत-आमरणान्त-अव्य० । मृत्युलक्षणवसानं याव-दित्यर्थे, पञ्चा० । “ आमरणंतमजस्सं, संजे परिपालणं विहिणा ” ॥ ४६ ॥ आमरणान्तम्-मृत्युलक्षणवसानं यावद् । पञ्चा० ७ विव० । “ एअस्स पायमूलं, आमरणंतं न मोत्तव्वं ” ॥१३५७॥ एतस्य-गुरोः पादमूल-समीपमामरणान्तं न मोक्तव्यं—सर्वकालम् । पं० व० ।

आमरणंतदोस-आमरणान्तदोष-पुं० । मरणमेवान्तो मरणान्तः आमरणान्तात्-आमरणान्तमसंजाताऽनुनापस्य काल-सौकरिकादेरिव या हिंसादिप्रवृत्तिः सैव दोष आमरणान्त-दोषः । रौद्रध्यानस्य लक्षणभेदे, भ० । “ आमरणंतदोसे ” (सूत्र-२०३+) । भ० २५ श० ७ उ० । स्था० । ग० । औ० । “ नानाविहाऽऽमरणदोसा ॥२६५॥ ” महदापद्गतोऽपि स्वतः महदापद्गतेऽपि च परे आमरणदसंजाताऽनुनाप-काल-सौकरिकवत्, अपि तु-असमाप्तानुनापानुशयपर इत्यामरणदोष इति । आ० १ अ० । आमरणन्तदोसो जथा पञ्च-तराई; परिगिलायमाणस्स वि आगतपञ्चादेसस्स थोवो वि पच्छाणुताओ न भवति, अवि मरणकालेऽपि जस्स कालसोयारयस्सव ए ताओ उवरतो भवति, एस आ-मरणन्तदोसो । आ० चू० १ अ० १२२५ गाथाचूर्णिः ।

आमरिप्त-आमर्श-पुं० । आ-मृश । स्पर्शे, घञ् । सम्यक् स्पर्शे, ल्युट् । आमर्शनमप्यत्र । न० । वाच० ।

आमर्ष-पुं० । आमर्षणमामर्षः । संस्पर्शने, विशे० ७७६ गा-थार्टी० । आ० म० । शं-प-तप्त-वज्रे वा ॥ २ । १०५ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण शं-प-योः संयुक्तस्यान्यव्यञ्जनात्पूर्व इकारो वा । प्रा० । आ-मृश घञ् । कोपे, असहने, सम्यग् विवेके च । वाच० ।

आमलकीडा-आमलकीक्रीडा-स्त्री० । क्रीडाभेदे, तथा च भगवतो महावीरस्य वर्णकमधिकृत्य-समानवयोभिः कुमारैः सह क्रीडां कुर्वाणः आमलकीक्रीडानिमित्तं पुराद् बहिर्ज-गाम, तत्र च कुमारा वृत्तारोहणादिप्रकारेण क्रीडन्ति स्म । कल्प० १ अधि० ५ क्षण । (आमलकीक्रीडाकरणसमये देवलोके शक्ररुनभगवत्प्रशंसां श्रुत्वा कश्चित् मिथ्यादृष्टि-र्देवः भगवद्भावनार्थमिहागत इति ‘ वीर ’ शब्दे षष्ठे भागे १०५ सूत्र विवरणे वक्ष्यते)

आमलकप्पा-आमलकल्पा-स्त्री० । स्वनामख्यानायां नग-र्याम् । विशे० । “ आमलकप्पा णयरी, मित्तसिरी कूर-पिउडाई ” ॥२३३५॥ आमलकल्पायां नगर्यां गतः, तत्र च मित्रश्रीनाम्ना आचक्रेण कूरपिउडादिना—कूरसिस्थादि-

दानेन प्रतिबोधित इत्यर्थः । विशे० । आ० क० । आ० चू० । आ० म० । आ० व० । उक्त० । ग० । “ इदेव जंबूद्वीवे दीवे भारहे वासे आमलकप्पानामं नयरी होत्था ” । (सूत्र-१४२+) । ज्ञा० २ थु० १ अ० ।

आमल-आमल-पुं० । बहुवीजके वृक्षभेदे, “ आमलपाणुगं वा २०. ” (सूत्र-४३५) । आ० २ थु० १ चू० १ अ० ७ उ० । आमलग-आमरक-पुं० । सामस्त्येन मार्याम्, स्था० १० ठा० । (सूत्र-७५५५) तदर्थप्रतिबद्धे कर्मविपाकदशाया नव-मऽध्ययने च । न० । स्था० ।

तद्वक्ष्यता यथा—

सहसुहाह आमलए (सूत्र-७५५+)

‘ आमलए त्त-रथुने ’ लर्थार्त्तारत्यामरकः, सामस्त्येन मरिः, एवमर्थप्रतिबद्धं नवमं, तत्र किल सुप्रतिष्ठं नगरे सिंहसेना राजा श्यामाभिधानंदव्यामनुरक्तस्तद्वचनादेवैकोनानि प-ञ्चशतानि देवीनां ता मिमाराविषूणि ज्ञात्वा कुपितः सन् तन्मातृणामेकोनपञ्चशतान्युपनिमन्त्र्य महत्यगरे आवासं दत्त्वा भक्तादिभिः सम्पूज्य विश्रब्धानि संद्वीकानि सप-रिवाराणि सर्वतो द्वारबन्धनपूर्वकमग्निप्रदानेन दग्धवांस्त-तोऽसौ राजा मृत्या च पप्रथां गत्वा रोहीतके नगरे दत्त-सार्थवाहस्य दुहिता देवदत्ताभिधानाऽभवत्, सा च पु-ष्पनन्दिना राज्ञा परिणीता, स च मातुर्भक्तिपरतया त-त्कृत्यानि कुर्वन्नासामास तथा च भोगविघ्नकारिणीति तन्मातुर्ज्वलललाहदण्डस्यापानप्रक्षेपात्सहसा दाहंन वधो व्यधायि । राज्ञा चासौ विविधविडम्बनाभिर्विडम्ब्य विनाशितेति विपाकश्रुते देवदत्ताभिधानं नवममिति ६ । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

आमलक-त्रि० । आ-मल्-किन् । स्त्रीत्वे गौरा० ङीप् । बहुवीजके वृक्षभेदे, जी० १ प्रति० २० सूत्र० । प्रज्ञा० । ल० प्र० । आ० १० । स्था० । “ तत्थ एं आमलगा पक्खित्ता ” (सूत्र-१४३५) । अनु० । (धात्रीवृत्ते) । वाच० । धात्रीफले च । न० । “ आमलगाई दगाहरणं च ” (गा-थासूत्र १० ×) । आमलकानि—धात्रीफलानि । सूत्र० १ थु० ४ अ० २ उ० ।

आमलगमहुर-आमलकमधुर-त्रि० । आमलकमिव मधुरं यद्यन्यत् आमलकमेव वा मधुरमामलकमधुरम् । ईषन्म-धुरे, स्था० ४ ठा० ३ उ २३० सूत्रटी० ।

आमलगमहुरफलसमाण-आगलकमधुरफलसमान-पुं० । ई-पदुपशमादिगुणलक्षणमाधुर्यवति पुरुषभेदे, स्था० ४ ठा० ३ उ० २३० सूत्रटी० ।

आमलगरस-आमलकरस-पुं० । धात्रीफलरसे, “ शिशिरे चामलकरसः ” सूत्र० १ थु० २ अ० ६३ गाथाटी० ।

आमलगरसिय-आमलकरसित-त्रि० । आमलकरससंस्पृष्टे, विपा० । “ आमलगरासयाणि य ” (सूत्र-२६ +) । आमलकरससंस्पृष्टानीति । विपा० १ थु० २ अ० ।

आमाऽभिभूय-आमाऽभिभूत-त्रि० । अपकरसेनाभिभूतं, विपा० । “ आमाभिभूयंगत्ता ” (सूत्र-+) । आमेन-अपकरसेन । विपा० ।

आभिस-आमिप-न० । आमिपति स्नेहम् । अम-टिप्प-
दीर्घश्च वा-माने स्नेहातिरेकात्तन्व्य तथात्वम् । वाच० ।
" कंकटि य कंकटि य. आमिमन्थति ते दुही ॥ ३ ॥ " टङ्कः
दङ्कश्च पत्तिविशेषश्चैव मानवशार्पिभिर्मन्थयन्वादिभिः ।
मृ० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । आहारे, " एनो चिय फुला-
ऽऽमिमन् " ॥ २६+ ॥ पञ्चा० ६ वि० । मांसादिके, स्था०
४ डा० ४ उ० ३२५ सूत्रटी० । प्रा० । अशनादिके च
भोग्यवस्तुनि, ध० २ अधि० ६१ श्लोकटी० । " जं
हन्मि वेतुं जे. पुष्टिं ते आमिमन् गिरहादि ।
आमिमपासनिघ्नो, काहिद कज्जं अकज्जं वा ॥ १ ॥ "
मृ० १ अ० ४ अ० १ उ० ४ नाथाटी० । उक्तांचे, सुन्दर-
म्पादौ, लोभे, लोभनीये विषये च । वाच० । अभिष्वङ्गहेतौ,
घनशय्यादिके च । उक्त० । " अकिंवा उज्जुकडा निरा-
मिना ॥ ४१+ ॥ " निष्क्रान्ता आमिपात् विषयादिपदार्थात्
इति निरामिपा-विषयादयः पदार्था हि विषया जीवानां
गृहिहेतुत्वादमिपापमाः एतस्मादहं निर्विषया सती ।
उक्त० १४ अ० ।

सामिसं कुललं दिस्म, वज्रमाणं निरामिसं ।

आमिसं सव्वमुज्झिता, विहरिस्सामो निरामिमा ॥ ४७ ॥

हे३ राजन् अहं सर्वम् आमिपम्-अभिष्वङ्गहेतुं घनधान्या-
दिकम् उज्झित्वा-त्यक्त्वा, निरामिपः-त्यक्तसङ्गा सती अ-
प्रतिवज्रविहाग्नया विहरिष्यामि, किं कृत्वा साऽऽमिपम्
(आमिपेण-पिशितरूपेण) । उक्त० पाई० आमिपम्-अभि-
ष्वङ्गहेतुं घनधान्यादि । उक्त० पाई० १४ अ० ४७ नाथाटी० ।
आमिपमहितं कुललं-गुह्यम् अपरं पक्षिणं वा परंरति
अन्यैर्वध्यमानं-पीड्यमानं दृष्ट्वा सामिपः पक्षी हि आ-
मिपाहारिपक्षिभिः पीड्यते । अथ वा-साऽऽमिपम्-सम्पृष्टं,
भोजनाद्यर्थे लुब्धं, कुललं-पक्षिणं परैर्वध्यमानं-पीड्यमानं
दृष्ट्वा यतो हि पक्षिणो यदा गृह्यन्ते तदा नान् भयं दर्श-
यित्वा पाशादिना बध्यन्ते, आमिपाहारी शकुनिस्तु आ-
मिपदर्शनंनैव लोभयित्वा मानवत् बध्यते, सन्न आमिपल-
आमिपरनास्वादलोभेन वर्तते इति साऽऽमिपस्तं साऽऽमि-
पम् । उक्त० १४ अ० । पर्णे, जस्वीरफले च । वाच० । पूजादौ
निवेदनीयऽज्ञानादौ च । दर्श० । " पुष्पाऽऽमिसत्थुभेआ " ॥ ३७+ ॥
पुष्पाऽऽमिपस्तुतिभेदात् त्रिधा पूजा । आमिपम्-
चाऽऽम्रएडाऽऽततनारङ्गनालिकेरवीजपूरकफलयिमलगलिनज-
लदधिघृताऽनेकविधिनैवेद्यम्वभावम् । दर्श० २ तत्त्व । " एनो
चिय फुलामिस-थुइपडिवत्तिपूयमज्झमि ॥ २६+ ॥ " इति एव
संपूर्णाऽऽज्ञाकरणस्य भावसाधुनाध्यत्वादव, " फुलामिसत्थुइ
पडिवत्तिपूयमज्झमि " ति-पुष्पाणि-जात्यादिकुसुमानि,
उपलक्षणत्वाद्भस्त्रगन्तादीनामिहैवान्तर्भावो चेदित्ययः, आ-
मिपम्-आहारः, इहाऽपि तथैव फलादिसकलनैवेद्यपार-
ग्रहो दृश्यः । पञ्चा० ६ वि० ।

आमिसत्थि (न्)-आमिपार्थिन्-त्रि० । आमिपम्-मांसा-
दिकम् अर्थयतः-प्रार्थयतः । मांसादिप्रार्थयितरि, ज्ञा० १
श्रु० ४ अ० ५; सूत्रटी० ।

आमिसप्पिय-आमिपप्पिय-त्रि० । कङ्कणक्षिणि, मांसाभि-

लाग्निं च । वाच० । वल्लभमांसादिके, ज्ञा० १ श्रु० ४
अ० ५ सूत्रटी० ।

आमिसलोल-आमिपलोल-त्रि० । आमिपलम्पटे, ज्ञा० १
श्रु० ४ अ० ५ सूत्रटी० ।

आमिसाऽऽवत्त-आमिपाऽऽवर्त-पुं० । आमिपं-मांसादि तद-
र्थमावर्तः शकुनिकादीनामामिपावर्तः । आवर्तभेदे, स्था० ४
डा० ४ उ० ३२५ सूत्रटी० ।

आमिसाऽऽहार-आमिपाऽऽहार-त्रि० । मांसादिभोजिनि, ज्ञा०
१ श्रु० ४ अ० ५ सूत्रटी० ।

आमुट्ठ-आमृष्ट-त्रि० । आ-मृष्ट-कृ । आधर्षिते, आमर्दिते
च । " आमुट्ठास्तिलकवचः सज्जो निरस्ताः " माधः ।
आ-मृज-कृ । परिमार्जिते, विशेषधने च । आ-मृश-कृ ।
संस्पृष्टे च । वाच० । विपर्यासीकृतं च । ओष० । " हेडा-
रिया आम(मु)ट्ठं " (२६७ + भाष्यगा०) । अधस्तादुपरि
च यत् ' आमुट्ठं ' विपर्यासीकृतं भुङ्क्ते, आध० । " ऋताऽत्
॥ २ । १२६ ॥ ऋतः अत्रम् । आमृष्टम् । आमट्ठं । प्रा० ।

आमुप्पिय-आमुप्पिक-त्रि० । अमुप्पिन्-परलोके भवः ठक्
सप्तम्याः अलुक् टिनापः । वाच० । अमुत्र भवः आमु-
प्पिकः । द्वितीयेऽनीचारभेदे, परलोकसम्बन्धिनि स्वर्ग-
सुखादौ, ध० ३ अधि० १४८ श्लोक । परमविपाकप्रद-
र्थके, ज्ञा० । " महानामुप्पिकोऽपि च ॥ १७ ॥ " आमु-
प्पिकोऽपि-परमवे विपाकप्रदर्शकोऽपि । ज्ञा० ७ ज्ञा० ।
" शास्त्रमासन्नभरणस्य, मानमामुप्पिके विधौ " ॥ २० + ॥
आमुप्पिकं विधौ-पारलौकिके कर्मणि । शास्त्रं मानम् ।
धर्माऽधर्मयोग्योऽनीन्द्रियत्वेन तदुपायत्वबोधेन प्रमाणान्तरा-
सामर्थ्यात् । ज्ञा० १४ ज्ञा० ।

आमुपत-आमृशत्-त्रि० । सकृदीपद् वा स्पृशति, दश०
४ अ० ११ सूत्रटी० । " सुयं मे आउसतेण " (सूत्र-१४) ।
आमृशना-भगवत्पादारविन्दं करगुगलादिना स्पृशना ।
आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । स्था० ।

आमुसमाण-आमृशत्-त्रि० । ईपत् स्पृशति, भ० । " आ-
मुसमाणे वा संमुसमाणे वा " (सूत्र-३२५ +) । आमृ-
शनः ईपत्स्पृशन्नित्यर्थः । भ० ८ श० ३ उ० ।

आमूल-आमूल-न० । अभिव्याप्त्या कारणे, पो० । " आ-
मूलापद परमं, सर्वस्य हि योगमार्गस्य " ॥ १६ ॥ आमू-
लम्-अभिव्याप्त्या कारणम् । पो० १३ वि० ।

आमेट्ट (गा) घर-आमेट्टकागृह-न० । अपकेट्टकागृहं, व्य० ।

" सोल्यकाणिट्टघर, पक्केट्टाऽऽमेयपिडदारुघरे " ॥ ५५५+ ॥
आमा-अपकास्ताभिर्गृहकाभिः कृतं गृहम्-आमेट्टकागृहम् ।
व्य० ४ उ० । गृहम्यघराऽपनौ ॥ २१४४ ॥ इति घर । प्रा० ।

आमेल (आवेड)-आपीड-पुं० । आ-पीड-अच् । शेख-
स्के, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० १२४ सूत्रटी० । " एत्पीयूषा-
पीडविभीतककीदृशदृशे " ॥ २ । १ । १०५ ॥ इति हैमप्र-
कृतसूत्रेणकारस्यैवम् । प्रा० । " नीपापीडे मो वा " ॥
२ । १ । २३४ ॥ इति हैमप्रकृतसूत्रेण ' पंस्य वां मः ।

‘आमेलो । प्रा० । “ डो लः ” ॥ २॥ १ । २०२ ॥ इति हैम-
प्राकृतसूत्रेण स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्दस्य प्रायो लः ।
आमेलो । आवडो । प्रा० । शिखामाल्यं शिगेभूपणे,
वाच० । “ वणमालाऽऽमेलमउलकुंडलसच्छंदविउन्विया-
भरणचारुभूषणधरा ” (सूत्र-४७ x) । ‘आमेल’ ति-
आपीडशब्दस्य प्राकृतलक्षणवशत आपीडः-शेखरकः ।
प्रज्ञा० २ पद । जी० । “ आविद्धतिलयामलान् ”
(सूत्र- x) । आविद्धतिलक आमेलश्च शेखरको यका-
भिस्ता आविद्धतिलकाऽऽमेलस्तासाम् । रा० ।

आमेलग-आपीडक-पुं० । शेखरकं, भ० । “ लीलुण्णलक-
यामलपहि ” (सूत्र-३२० x) । ‘आमेल’ ति-आपीडः
शेखरः । भ० २ श० ३३ उ० ज्ञा० । “ आमेलगआ ”
(सूत्र-१२६ +) । आमेलकः-आपीडः; शेखरक इत्यर्थः,
जी० ३ प्रति० १ उ० । “ आमलगं ” (सूत्र-२४ x) ।
आपीडः-शेखर एव स्तनप्रस्तावाच्चुक्रस्तप्रधानौ आ-
मेलकौ वा परस्परमीपत्संबद्धौ । ज्ञा० १ थु० १ अ० ।
गृहवहनिर्निस्तृताष्टे च आपीडकमात्रे, त्रि० । वाच० ।

आमेलक-त्रि० । परस्परमीपत्सम्बद्धे, ज्ञा० १ थु० १ अ०
२४ सूत्रटी० ।

आमोडक-पुं० । पुण्योन्मिश्रे बालवन्धविशेषे, आमोडकः-
पुण्योन्मिश्रा बालवन्धविशेषः । उक्त० ३ अ० १५२ गा-
थाटी० ।

आमोक्ष-आमोक्ष-पुं० । आमुच्यतेऽस्मिन्नित्यामोक्षं वा-
आमोक्षः । परिष्कारे, आचा० १ थु० १ अ० १ उ० ७
गाथा । अशेषकर्मक्षये, सूत्र० । “ आमोक्षस्त्राप रित्य-
एज्जा ” (सूत्र-२१ x) । आमोक्षाय-अशेषकर्मक्षयप्राप्ति
यावत् । सूत्र० १ थु० ३ अ० ३ उ० । अशेषकर्मक्षयसाधकं
आचारं, आचा० । तथा चाचारैकार्थिकानधिकृत्य-आ-
मोक्षस्य निक्षेपो नामादिस्तत्र व्यतिरिक्ता निगडादेः भा-
वामोक्षः कर्माष्टकोद्घेष्टनमशेषमेतत् साधकश्चायमवाचारः
इति । आचा० १ थु० १ अ० १ उ० ७ गाथाटी० ।
(अस्यैकार्थिकानि ‘आयारंग’ शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽग्र
द्रष्टव्यानि)

आमोग-आमोक्ष-पुं० । आ-मुच-घञ्-परिधाने, ल्युट् आ-
माचनमप्यत्र । न० । वाच० । कचवरपुञ्जं, न० । “ आ-
मोयाणि वा (सूत्र-१६६+) आमोकानि-कचवरपुञ्जाः ।
आचा० १ थु० ७ अ० २ उ० ।

आमोडग (लय)-आमोडक-न० । आतोद्यभेदे, “मुच्छि-
ज्जनाणं आमोडगणं” आ० चू० १ अ० ।

आमोस-आमर्श-पुं० । आमर्शनमामर्शः । परामर्शं, ज्ञा० १
थु० २ अ० ७६ सूत्रटी० । संस्पर्शं, प्रश्न० १ संव० द्वार २२
सूत्र० । प्रव० । ग० ।

आमर्ष-पुं० । आमर्षणमामर्षः । संस्पर्शं, विशेषं ७७६ गाथा-
टी० । आ० म० । अप्रमृज्य करेण स्पर्शने, जाग्रतोऽतिचा-
रभेदे च । आव० । “ आमोसे ससरक्खामोसे ” अविधिनेव
आमर्षणमामर्षः; अप्रमृज्य करेण स्पर्शनमित्यर्थः । तस्मिन्

सरजस्कामर्षे सति, सह पृथिव्यादिरजसा यद्वस्तु स्पृष्टं
तत्संस्पर्श इत्यर्थः; आव० ४ अ० ।

आमोप-आमुष्णाति-आ-मुप-पचाद्यच् । सम्यगपहारकं
चौरादौ, आमुप्-भावे घञ् । अपहरणे, वाच० ।

आमोसग-आमोपक-पुं० । आमुष्णातीत्यामोपकः । चौरं,
स्था० ५ ठा० २३० ४१७ सूत्रटी० । “ आमोसगा संपिडिया
गच्छेज्जा ” (सूत्र-१३० x) । आमोपकाः-स्तनाः । आचा० २
थु० १ चू० ३ अ० ३ उ० । “तत्थ खलु विहरंसि बहव आमो-
सगा वत्थपडियाए संपिडिया गच्छेज्जा ” (सूत्र-१५१ x) ।
आमोपकाः-चौराः । आचा० २ थु० १ चू० ५ अ० २ उ० ।

आमोसहि-आमर्शो (पौं) पधि-पुं० । आमर्शो हि-हस्तादिना
स्पर्शः आपधिर्यस्य स आमर्शोपधिः । ग० २ अधि० ७१
गाथाटी० । प्रव० । आमर्षणमामर्षः-संस्पर्शनमित्यर्थः । स
एवोपधिर्यस्यासावामर्शोपधिः करादिसंस्पर्शमात्रादेव व्या-
ध्यनयनसमर्थः, लब्धिलब्धिमतारभेदोपचारात्साधुरेवा-
मर्शोपधिरित्यर्थः । विशेषं ७७६ गाथाटी० । आ० म० ।
लब्धिभेदे, पा० १ सूत्र । आ० । यत्प्रभावात्सहस्तपादा-
द्यवयवपगमशंभावेणैवात्मनः, परस्य वा सर्वेऽपि-रोगाः
प्रणश्यन्ति स आमर्शोपधिः । प्रव० २७० द्वार १५०६ गाथा ।
आमोसहिणाम रोगाभिभूतं अत्ताणं परं वा जवे वि ति-
गिच्छामि ति संबित्तेज्जण आसुगति तं नक्खणा चैव वव-
गयरोगातंकं करेति ति । सा य आमोसहिलद्धी । सरीर-
गदेसे वा सव्वसरीरे वा समुपज्जति ति एवमेसा आ-
मोसहि ति भण्णति । आ० चू० १ अ० ।

आमोसहिपत्त-आमर्शो (पौं) पधिप्राप्त-त्रि० । आमर्शः-
संस्पर्शः । स एवोपधिः-सर्वरोगापहारित्वात् तपश्चरण-
प्रभावो लब्धिविशेषस्तां प्राप्ता ये तं तथा । आमर्शो (यो)
पधिलब्धिविशेषप्राप्ते, प्रश्न० । “आमोसहिपत्तेहि” (सूत्र-
२२ x) प्रश्न० १ संव० द्वार ।

आय-आय-पुं० । आगच्छतीत्यायः । द्रव्यादेर्लोभे, सूत्र०
१ थु० १० अ० १० गाथाटी० । उक्त० । आ० म० । ज्ञा० ।
आनु० । प्रव० । दश० । विशेष० । धनागमे, वाच० । “ आ-
यस्स हेउं पगरेइ संगं ” ॥ १६ + ॥ आयस्स-लाभस्य
हेतोः-कारणात् । सूत्र० १ थु० ६ अ० । (आयं दृष्ट्वा कार्यं
कुर्यादिति । (‘ गच्छसारणा ’ शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यते)
आयः-प्राप्तिर्लाभ इत्यनर्थान्तरम् । अनु० १५४ सूत्रटी० ।
नि० चू० । “ गच्छपरिरक्खणद्धा अणागतं आउवायकुस-
लेण ” ॥ ८६४ x ॥ आया-नाम पार्श्वस्थादं पार्श्वान्नि-
ष्यत्यहसंयमपालनादिको लाभः । वृ० ३ उ० । “ दानादिकं च
लाभोचितमेव कार्यम् ” “ लाहोचियदाणे, लाहोचियभागे,
लाहोचियपरिवारे, लाहोचियतिहिकरे सिआ ” (सूत्र-२+) ।
(अस्य सूत्रांशस्य व्याख्या ‘ धम्म ’ शब्दे चतुर्थभागे
६८२ पृष्ठे वक्ष्यते) उक्तं चात्र लौकिकैः-“ पादमायान्निधि
कुर्यात्पादं वित्ताय वर्द्धयेत् । धर्मोपमोगयोः पादं पादं
भर्तव्यपोषणे ” ॥ १ ॥ तथाऽचैरप्युक्तम्-“ आयादद्धं नि-
युज्जीत, धर्मे यद्धाऽधिकं ततः । श्रेणे शपं कुर्वीत,
यतस्तत्तुच्छमैहिकम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि । पं० सू० । आ-

नचलुनीत्यायो--द्रव्यादेर्लोभस्तन्निमित्तापादिनोऽष्टप्रकार-
कर्मलाभे च । " आथ न कुञ्जा इह जीविश्रद्धा " ॥ ११५ ॥
आगच्छनीत्यायो-द्रव्यादेर्लोभः ननिमित्तापादिनोऽष्टप्रका-
रकर्मलाभः ननिमित्तास्मिन् संसारे अमेयमजीवितार्थः भोग-
प्रधानजीवितार्थान्यर्थः । यदि वा-आजीविकाभयान् द्रव्य-
सेव्यं न कुर्यात् । सूत्र० १ ध्रु० १० ख० । आयम्-कर्मश्र-
मेतज्ज्ञेयं न कुर्यात् । सूत्र० १ ध्रु० १० ख० ३ नाथाटी० ।
उपादानं, हेतोः च । विशेष० १२२६ नाथाटी० । आयो-लाभः ।
प्राप्तिर्ज्ञानादीनामस्मादित्यायः । विशेष० १६६१ नाथाटी० ।
आशनिष्पन्ननिक्षेपेण सामान्यतः अज्ञाध्ययनोद्देशकादिके
धुतो, अनु० १५४ सूत्रटी० ।

तथा च—

नागस्स दंसणस्स वि, चरणस्स य जेण आगमो होइ ।
नो होइ भावणाउ, आओ लाहो चिएगड्ढा ॥ ३२ ॥

आनन्द-मत्पदेः, दर्शनस्य-चापशमिकादेः, चरणस्य च-
सामान्यिकार्थेन हेतुभूतेनागमो भवति-प्राप्तिर्भवति स
भवति भावाऽऽयः, आयो-लाभ इति विहिष्टः । अधपयंन
च हेतुभूतेन आनन्दनागमो भवतीति नाथार्थः । दर्श० १ अ० ।

आशनिष्पन्ननिक्षेपमधिकृत्य—

आहो जं सामणं, सुयाऽभिहाणं चउव्विहं तं च ।

अज्झयणं अज्झीणं, आयज्झयणा य पत्तेयं ॥ १६५ ॥

इह यच्छ्रुतस्य-जिनवचनरूपस्य सामान्यमज्ञाध्ययनोद्देश-
कादिकं नाम तद् ओष उच्यते, सामान्यं शास्त्रनामेत्यर्थः ।
विशे० ।

अथाऽऽयनिक्षेपं कर्तुमाह—

से किं ते आए १, आए चउव्विहं पणत्ते, तं जहा-
नामाऽऽए १, ठवणाऽऽए २, दव्वाऽऽए ३, भावाऽऽए ४,
नामठवणाओ पुव्वं भणिआओ ॥

'आयं' त्यादि. आयः-प्राप्तिलाभ-इत्यनर्थोन्तरम्, अस्यापि
नामादिभेदाभिन्नस्य विचारः सूत्रसिद्ध एव यावत् ।

से किं तं दव्वाऽऽए १, दव्वाऽऽए दुविहे पणत्ते, तं
जहा-आगमओ अ, नो आगमओ अ । से किं तं आ-
गमओ दव्वाऽऽए १, आगमओ दव्वाऽऽए जस्स खं आय-
त्ति-पदं सिक्खितं ठितं जितं मितं परिजितं० जाव कम्हा १,
अणुवओगो दव्वमिति कट्टु, नेगमंस्स खं जावइआ
अणुवउत्ता आगमतो जावइआ ते दव्वाऽऽया, ० जाव
सेत्तं आगमओ दव्वाए । से किं तं नोआगमओ दव्वाए १,
नोआगमओ दव्वाए तिविहे पणत्ते, तं जहा-जाणगस-
रीरदव्वाए, भविअसरीरदव्वाए, जाणगसरीरभविअस-
रीरदव्वाए । से किं तं जाणगसरीरदव्वाए १ जा-
णगसरीरदव्वाए आयपयत्थाहिगारजाणयस्स जं सरीरयं
जवगयचुअचाविअचत्तदेहं जहा दव्वज्झयणे, ० जाव से

तं जाणगसरीरदव्वाए । से किं तं भविअसरीरदव्वाए ?
भविअसरीरदव्वाए जे जीवे जाणीजम्मणयिक्खत्ते ज्झा
दव्वज्झयणे० जाव सेत्तं भविअसरीरदव्वाए । से किं तं
जाणगसरीरभविअसरीरदव्वाए ? जाणगसरीर-
भविअसरीरदव्वाए तिविहे पणत्ते, तं जहा-लो-
इए १, कुप्पावयणिए २, लोगुत्तरिए ३ । से किं तं लोइए ?
लोइए तिविहे पणत्ते, तं जहा-सचित्ते, अचित्ते, मीमए
अ । से किं तं सचित्ते १, सचित्ते तिविहे पणत्ते । तं जहा-
दुपयाणं, चउप्पयाणं, अपयाणं । दुपयाणं दासाणं, दासी-
णं । चउप्पयाणं-आसाणं, हत्थीणं । अपयाणं-अवाणं,
अवाडगाणं, आए । से तं सचित्ते । से किं तं अचित्ते ? अ-
चित्ते अणेगविहे पणत्ते, तं जहा-सुव्वसरययमणिमोत्ति-
असंखसिलप्पवाल्लयणाणं आए से तं अचित्ते । से किं
तं मीसए १, मीसए अणेगविहे पणत्ते, तं जहा-दासाणं,
दासीणं, आसाणं, हत्थीणं, समाभरिआउज्जालंकिआणं
आए । से तं मीसए । से तं लोइए ॥ से किं तं कुप्पावय-
णिए १, कुप्पावयणिए तिविहे पणत्ते, तं जहा-सचित्ते,
अचित्ते, मीसए अ । तिष्ठि वि जहा लोइए० जाव से तं
मीसए । से तं कुप्पावयणिए ॥ से किं तं लोगुत्तरिए १,
लोगुत्तरिए तिविहे पणत्ते, तं जहा-सचित्ते, अचित्ते,
मीसए अ । से किं तं सचित्ते १, सचित्ते दुविहे पणत्ते,
तं जहा-सीसाणं, सिस्सणिआणं । से तं सचित्ते । से किं
तं अचित्ते १, अचित्ते अणेगविहे पणत्ते, तं जहा-पडिगं-
हाणं, वरथाणं, कंवल्लाणं, पायपुच्छणाणं आए । से तं
अचित्ते । से किं तं मीसए १, मीसए तिविहे पणत्ते, तं
जहा-सिस्साणं, सिस्सणिआणं, समंडोवगरणाणं आए ।
से तं मीसए । से तं लोगुत्तरिए ॥ से तं जाणगसरीरभवि-
असरीरदव्वाए । से तं नो आगमओ दव्वाए । से तं
दव्वाए ।

'से किं तं अचित्ते ?' 'सुव्वणं' त्यादि-लौकिकोचितस्य
सुवर्णादेरायो मन्तव्यः, न च सुवर्णादीनि प्रनीतानि 'सिल'
त्ति-शिला । मुक्काशैलगाजपट्टादीनां, रक्कवखाणि-रत्नानि-
पद्मरागरत्नानि 'सेत्तसावपज्झस्स' त्ति-संद-विद्यमानं
स्वापत्तेयं द्रव्यं तस्याऽऽयः, 'समाभरियाउज्जालंकिआणं'
नि-आभरितानां सुवर्णसंकलिकादिभूषितानामातोद्यैः-फल-
रीप्रमुखैरलंकृतानाम् ।

से किं तं भावाऽऽए १, भावाऽऽए दुविहे पणत्ते, तं जहा-
आगमओ अ, नो आगमओ अ । से किं तं आगमओ
भावाऽऽए १, आगमओ भावाऽऽए जाणइ उवउत्ते, से तं
आगमओ भावाए । से किं तं नोआगमओ भावाए १, नो
आगमओ भावाए दुविहे पणत्ते, तं जहा-पसत्थे अ,

अपसत्ये अ । से किं तं पसत्ये १, पसत्ये तिविहे पणत्ते, तं जहा-शाणाऽऽए, दंसणाऽऽए, चरित्ताऽऽए, सेत्तं पसत्ये । से किं तं अपसत्ये १, अपसत्ये चउत्तिहे पणत्ते, तं जहा-कोहाए, माणाए, मायाए, लोभाए । से तं अपसत्ये । से तं यो आगमओ भावाए । सेत्तं भावाए । सेत्तं आए । (सूत्र-२५४+) अनु० ।

ज्योतिषोक्ते लग्नावधिके; राश्यधिके च एकादशस्थाने, लग्नावधिकैकादशस्थानस्याऽऽयत्वं च । तत्स्थानं आयस्य चिन्तनीयत्वात् । यनितागारपालके च । कर्मणि अच्, घञ् वा । ग्रामादितः स्वामिग्राहभागे, लभ्ये धनादौ, “तदस्मिन् वृद्धयायलाभशुल्कोपदादीयते” पा० । ग्रामेषु स्वामिग्राहो भागः आयः । सि० कौ० । वाच० । कृष्माण्ड भेदे, प्रज्ञा० । “आए. काए, कुहण” ॥ ४०+ ॥ (सूत्र-२३५) प्रज्ञा० १ पद । आ वा० । (अत्र विस्तरः ‘कुहणा’ शब्दे तृतीयभागे वक्ष्यते) ।

आज-त्रि० । आज्यतेऽनेन । आ अज घञर्थे क । घृते, ज-टा० । अजस्येदम् अण् । छागमांसादौ, त्रि० । अलंकृतं कुमारं कुशलीकृतशिरसमहनेन वाससा संवीतमण्येन वा अजिनेन ब्राह्मणं, रौरवेण क्षत्रियम्, आजेन वैश्यम् । आश्व० गृ० । “गव्यमाजं तथा चौष्ट-मात्रिकं माहिरं च यत् । अश्वायाश्चैव नार्याश्च, करेणूनां च यत्पयः” ॥ २ ॥ सुश्रुतः । अज भावे घञ् । न वीभावः । विक्षेपे, आजानेय । वाच० ।

आयइ (ई)-आयति (ती)-स्त्री० । आ-य-ति । वा ऊर्ण् । आगामिकाले, “आयइ जणगो” ॥ २८+ ॥ पञ्चा० १६ विव० । वृ० । व्य० । “से तत्थ मुच्छिण्णं बालं, आयइ नाऽववुज्झइ” ॥ १ ॥ दश० १ चू० । तत्र तेषु भोगेषु मूर्च्छितो-गृहो बालः आयतिम्-आगमिकालं नाऽववुज्झने-न सङ्गमवगच्छति । दश० १ चू० । आगामिकालविषयायां महत्यामास्थायाम्, व्य० । “जुवराजंमि उ ठविए, एया-ओ वंघंति आयतिं तत्थ” ॥ १६६+ ॥ आयतिम्-आगामिकालविषयां महतीमास्थां वन्धन्ति । व्य० ४ उ० । सन्ततौ, वृ० । राजसुतदीक्षामधिकृत्य-“आयनी इड्ढिमनपूया य” ॥ २३+ ॥ आयतिश्च-सन्ततिरमीपामेतेन अविच्छिन्ना भविष्यतीति । वृ० ३ उ० । प्रभावे, कोषदण्डजे, तेजसि, फलदानकाले च । आयति-स्त्री० । आ यम क्तिन् । स्नेहं, वशिन्वे, सामर्थ्यं, स्त्रीमिन् । शयने, प्रभावे, “आगतौ च उपाये च अनास्था च तत्कल्पनम्” । शा० भा० वाच० । आयइजणग-आयतिजनक-त्रि० । आयतौ-आगामिकाले अभीष्टं फलं जनयति-करोति योऽसावायनिजनकः । आगामिकालेऽभीष्टफलदायकं, पञ्चा० । “आयइजणगो” ॥ २८+ ॥ पञ्चा० १६ विव० ।

आयइत्ता-आदाय-अन्य० । गृहीत्वैत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ६ गाथाटी० ।

आयइफल-आयतिफल-न० । आयतौ-आगामिनि काले फलमस्येत्यायतिफलम् । परभवफलके, पञ्चा० । “आय-

निफलमद्वयसा-हणं च निउणं मुण्येयव्वं ॥ ४२+ ॥ ” आयतौ-आगामिकाले; परभवे इत्यर्थः । फलं साध्यमस्येत्यायतिफलम् । पाठान्तरेण-आयतफलं-मोक्षफलम् । पञ्चा० १२ विव० ।

आयइविराहग-आयतिविराधक-त्रि० । परलोकपीडाकरः; पं० सू० । “आयइविराहगं समारंभं न चित्तिज्जा” (सूत्र-२+) ॥ अ-यतिविराधकं-परपीडाकरं समारम्भम्-अहार्कर्मादिरूपं तथा न चिन्तयेद् । पं० सू० ।

आयइसंपगासण-आयतिसम्प्रकाशन-न० । चतुर्थे सामभेदे, स्था० । चतुर्थे सामभेदमाधिकृत्य-“आयत्याः सम्प्रकाशनम्” अस्मिन्नेवदृष्टे इदमावशोर्भविष्यतीत्याशयोजनम्-आयतिसम्प्रकाशनम् । स्था० ३ डा० ३ उ० १८५ सूत्रटी० । आयंगुल-आत्माकुल-न० । आत्मनोऽकुलमात्माकुलम् । आत्माऽकुलप्रमाणभेदे, प्रव० । (‘अकुल’ शब्दे प्रथमभागं स्वत्वमुक्तम्)

जं पुण आयंगुलमे-रिसिण तं भासिअं विहिणा ॥ १४०७ ॥ यत्पुनरात्माऽकुलं पूर्वमुद्दिष्टं तदादृशेन-वक्ष्यमाणस्वरूपं विधिना-प्रकारेण भाषितं-प्रतिपादितं तीर्थकृद्गवैः ।

तमेव विधिमाह-

जे जम्मि जुगे पुरिसा, अट्टमयंगुलमूसिआ हुंति ।

तेसिं जं जं निअमं-गुलमायंगुलमेत्थ तं होइ ॥ १४०८ ॥

ये पुरुषाश्चक्रवर्तिवासुदेवादयो यस्मिन् युगे सुप्रमसुख-मादिकाले निजाऽकुलैर्वाऽष्टोत्तरं शनमकुलानामुच्छिन्नाः-उच्चा भवन्ति तेषां च स्वकीयाऽकुलैर्वाऽष्टोत्तराऽकुलशतानां पुरुषाणां यन्निजम्-आत्मीयमकुलं तत्पुनरात्माऽकुलं भवति । इह च ये यस्मिन् काले प्रमाणयुक्ताः पुरुषा भवन्ति, तेषां सम्यन्धी आत्मा गृह्यते । तत आत्मनो-ऽकुलमात्माऽकुलम् । इदं च पुरुषाणां कालादिभेदेनानवस्थितमानत्वादनियतप्रमाणं द्रष्टव्यम् ।

जे पुण एयपमाणा, ऊणा अहिगा य तेसिमेयं तु ।

आयङ्गुलं न भनइ, किं नु तदाभासमेव ति ॥ १४०९ ॥

ये पुनः-पुरुषा एनस्मात्-अष्टोत्तराऽकुलशतलक्षणाप्रमाणान्यूनः समधिका वा तेषां संबन्धि यदकुलमेतदान्माऽकुलं न भण्यते, किं तु-तदाभासमेव-आत्माकुलाभासमेव; पर-मार्थत आत्माकुलं तन्न भवतीत्यर्थः । लक्षणशास्त्रोक्तस्वरादिशेषलक्षणवैकल्यसहायं च यथोक्तप्रमाणाद्धीनाधिक्यमिह प्रतिषिद्धं न केवलमिति संभाव्यते, भरतचक्रवर्त्यादीनां स्वाऽकुलनो विशत्यधिकाऽकुलशतप्रमाणानामप्यत्र निर्णीतत्वान्महावीगादीनां च केषांचिन्मतेन चतुरशीत्याद्यकुलप्रमाणत्वादिति । प्रव० २५४ द्वार ।

आत्माकुलं सूक्ष्मकुलादिभेदात् त्रिविधम्-

से किं तं आयंगुले १, आयंगुले (अनु० सूत्र-१३४+) तिविहे पणत्ते, तं जहा-सूइअंगुले १, पयंगुले २, घणंगुले ३, (सूत्र-१३४X) अनु० ।

(आत्माकुलेन षडङ्गुलानि पादः इत्यादि । ये यदा मनुष्या भवन्ति तेषां तदा आत्माकुलेन स्वकीयस्वकीयकाल-

संभवीन्यवटहदादीनि मीयन्ते इत्यादि सर्वम् 'अनुच' शब्दः प्रथमभागे प्रतिपादितम् ।) (सूत्र्यगुणादिप्रदेशानामह्य-वहुत्वचिन्ताऽपि 'अंगुल' शब्दे प्रथमभागे गता)

आयंत-आचान्त-त्रि० । आ-चम-रू । आचमनकर्त्तरि, आचान्तः पुनराचमम् । काशी० । कृतमाचमनं यस्य तादृशे जलादौ च । घाच० । गृहीताचमने, रा० । भ० । शी-चार्थे कृतजलस्पर्शे, नि० १ ध्रु० ३ वर्ग ३ अ० । आ० । "आयने चोक्ते परमसुरभूये" (सूत्र-४) । 'आयने' इति-नवानामपि धोतस्मां शुद्धोदकप्रक्षालनेनाचान्तो वृ-त्तीताऽऽचमनः । रा० । आचान्तो-शुद्धोदकेन कृताऽऽचमनो । कल्प० १ अधि० ५ क्षण १०५ सूत्रटी० । ता० । भ० ।

आयंविल-आचामास-न० । ल० प्र० १०६ गाथा । आचामः-अवधावणम् । अम्लं चतुर्थो रसः, त एव प्रायेण व्यञ्जने यत्र भोजने ओदनकुलमापसफनुप्रभृतिके, तदाचामासम् । स-मयभाषयौदनकुलमापसफनुप्रभृतिके, ध० २ अधि० ६३ श्लो० ।

आयामास-न० । आयामम्-अवधावणम् । अवधावणम्-काञ्चिकम् । घृ० १ उ० । (अत्रार्थे 'अवस्तावण' शब्दः प्रथमभागस्यो द्रष्टव्यः) (आयामः-अवशायनम्) । आव० ६ अ० १६०३ गाथाटी० । अम्लं च-सौवीरकं, त एव प्रायेण व्यञ्जने यत्र भोजने ओदनकुलमापसफनुप्रभृतिके, तदाया-मासम् । समयभाषयौदनकुलमापसफनुप्रभृती, पञ्चा० ५ विव० ७ गाथाटी० । अवस्थामे, (ने, आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० ४१ सूत्रटी०) ग० २ अधि० ७८ गाथाटी० । (आचाम्लभेदादि 'आयंविलपचक्रखण्ड' शब्देऽनुपदमेव वक्ष्यते) तद्गानं प्रत्याख्यानंभेदं च । पञ्चा० ५ विव० ७ गाथाटी० । (तद्वक्तव्यता 'आयंविलपचक्रखण्ड' शब्देऽ-नुपदमेव वक्ष्यते)

आयंविलपचक्रखण्ड-आचा (या) मासप्रत्याख्यान-न० । प्रत्याख्यानंभेदं, ध० ।

अत्र सूत्रम्—

आयंविलं पचक्रखाइ अन्नस्थणामोर्गेणं, सहसागारेणं, लवाल्लेवेणं उक्लिप्तविवेगेणं गिहत्थसंसद्वेणं पारिद्धा-वर्णिगागारेणं, महत्तरागारेणं, सव्वसमाहिवात्तिगागारेणं, वोसिरु । आव० ६ अ० ।

आचामः-अवधावणम्, अम्लं चतुर्थो रसः त एव प्रायेण व्यञ्जने यत्र भोजने ओदनकुलमापसफनुप्रभृतिके तदाचा-मासम् । समयभाषयोच्यते, तत्प्रत्याख्याति, आचामास-प्रत्याख्यानं करोतीत्यर्थः । आद्यावन्त्याश्च त्रय आकाराः पूर्ववत्, (लवाल्लेवेणं) लेपा-भोजनभाजनस्य विकृत्या नीम-नादिना वा आचामासप्रत्याख्यातुरकल्पनयेन लिप्तना, अलेपो-विकृत्यादिना लिप्तपूर्वस्य भोजनभाजनस्यैव हस्ता-दिना संलेखनतोऽलिप्तना, लेपश्चाऽलेपश्च लेपालेपम् । त-स्मादन्यत्र, भाजने विकृत्याद्यवयवसद्भावेऽपि न भङ्ग इ-त्यर्थः । 'उक्लिप्तविवेगेणं' शुष्कौदनादिभङ्गे पतितपूर्व-स्याचामासप्रत्याख्यानवतामयोग्यस्याद्रवविकृत्यादिव्य-

स्यात्तत्तत्स्थोद्भूतस्य विवेको निःशेषतया त्याग उक्लिप्त-विवेकः उक्लिप्त्य त्याग इत्यर्थः, तस्मादन्यत्र, भोक्तव्यद्रव्य-स्य अयोक्तव्यद्रव्यस्पर्शेनाऽपि न भङ्ग इति भावः, यत्तुल्ये-पुं न शक्यं तस्य भोजने भङ्गः 'गिहत्थसंसद्वेणं' गृह-न्यस्य-भक्तदायकस्य संवाग्धि कराटिकादिभाजनं वि-कृत्यादिव्येषोपलितं गृहस्थसंसृष्टं, ततोऽन्यत्र, विकृत्या-दिसंसृष्टभाजनेन हि दीयमानं भक्तमकल्पद्रव्यावयवमिश्रं भवति, न च तद्भुजानस्याऽपि भङ्गः, यद्यकल्पद्रव्यरसो यदुनं प्रायते । 'वोसिरु' इति-आचामासं चतुर्विधाहृतं च व्युत्सृजति । ध० २ अधि० ७८ श्लो० । "अद्वेष्टाऽऽयं-विलम्बि आगारा ॥६४॥" अष्टैव, न न्यूनाधिकाः । आ-यामः-अवधावणम्, अम्लं च-सौवीरकं, ते एव प्रायेण व्यञ्जने यत्र भोजने ओदनकुलमापसफनुप्रभृतिके तदायामासं समयभाषयोच्यते, एतद्वत् प्रत्याख्यानमपि तदेवेत्यतस्त-स्मिन्नायामासं आयामासस्य चाऽऽकारा भवन्ति ।

ने चैवम् । पञ्चा० ५ विव० । सूत्रम्—

आयंविलं पचक्रखाइ अन्नस्थणामोर्गेणं सहसाकारेणं लवाल्लेवेणं उक्लिप्तविवेगेणं गिहत्थसंसद्वेणं पारिद्धावणि-यागारेणं महत्तरागारेणं सव्वसमाहिवात्तिगागारेणं वोसि-रु । आव० ६ अ० १६०५ गाथा ।

व्याख्यानं सर्वं प्राग्बत्, नवरम् । आयामासं प्रत्याख्याति-तदेव मया भोक्तव्यमिति प्रतिजानीते । लेपो भोजनभाज-नस्य विकृत्या तीमदिना वा आयामासप्रत्याख्यातुरकल्प-नीयेन लिप्तना, स चालेपश्च विकृत्यादिना लिप्तपूर्वस्य भोजनभाजनस्यैव हस्तादिना संलेखनतो निर्लेपतेनि ले-पालेपं तस्मादन्यत्र भाजने विकृत्याद्यवयवसद्भावेऽपि न भङ्ग इत्यर्थः, तथा उक्लिप्तस्य शुष्कौदनादिभङ्गे निक्लिप्तपू-र्वस्यायामासप्रत्याख्यानवतामयोग्यस्याद्रवविकृत्यादिव्य-स्य विवेको निःशेषतया पृथक्करणम्-उद्धरणमुक्लिप्तविवेक-स्तस्मादन्यत्र प्रत्याख्यानं भोक्तव्यद्रव्यस्याकल्पनीयद्रव्येण संस्पर्शेऽपि न भङ्ग इति भावः । तथा गृहस्थस्य भक्तदा-यकस्य सम्बन्धि संसृष्टं-विकृत्यादिव्येषोपलितं यत्करा-टिकादिभाजनं तद्गृहस्थसंसृष्टं ततोऽन्यत्र विकृत्या-दिसंसृष्टं भाजनेन हि दीयमानं भक्तमकल्पद्रव्यावयव-मिश्रं भवति, न च तत् भुजानस्याऽपि भङ्ग इति भावः । 'वोसिरु' इति-अनायामासं व्युत्सृजतीति । पञ्चा० ५ विव० ६ गाथाटी० ।

अधुना तदुपन्यस्तमेव चाऽऽचामासमुच्यते—

गुहं नाम तिविहं, ओअण १ कुम्मास २ सत्तुआ ३ चत्र । इकिक्कं पि अ तिविहं, जहन्नयं १ मज्झिमुक्कोसं ॥१६०३॥

आयामासमिति गौणं नाम, आयामः-अव (शायनम्) धावणम् आम्लं-चतुर्थरसः ताभ्यां निवृत्तम् आयामा-सम् । इदं चोपाधिभेदात्त्रिविधं भवति । ओदनः, कु-ल्मापाः, सक्कवश्चैव । ओदनमधिकृत्य कुल्मापासकृष्येनि एकैकमपि चामीषां त्रिविधं भवति । जघन्यम्, मध्यमम्, उत्कृष्टं चेति ।

कथमित्यत्राह—

द्वये १ रसे २ गुणे वा ३, जहन्नयं १ मज्झिमं च २ उक्कोसं ३ ।
तस्सेव य पाउग्गं, छलणा पंचेव य कुडंगा ॥ १६०४ ॥

द्रव्ये रसे गुणे चैव-द्रव्यमधिकृत्य १, रसमधिकृत्य २, गुणं चाधिकृत्येत्यर्थः ३ । किं ? जघन्यकं १, मध्यमं २, चोत्कृष्टं च-
ति ३, तस्यैवायामात्मलस्य प्रायोग्यं चक्रव्यं, तथा आयामात्मलं
प्रत्याख्यातमिति दध्ना भुञ्जानस्य दोषः प्राणातिपातप्र-
त्याख्याने तदनासेवनवदिति, छलना चक्रव्या, पञ्चैव कु-
डङ्गा-चक्रविशेषा इति ।

तद्यथा—

लोए १ वेये २ समये ३, अन्नाणे ४ खलु तहंवे गेलन्ने ५ ।
एए पंच कुडंगा, नायव्वा अं विलमि भवे ॥ १६०५ ॥

लोके वेदे समये अज्ञाने खलु तथैव ग्लानत्वे लोकमङ्गी-
कृत्य कुडङ्गाः एवं वेदान् समयान् अज्ञानं ग्लानत्वं च एते
पञ्च कुडङ्गा ज्ञातव्याः आयामात्मले भवन्ति; आयामात्मल-
विषयः । इति गाथात्रयसमासार्थः ॥ ५७ ॥ विस्तरार्थस्तु
वृद्धसंप्रदायसमधिगम्यः ।

सचाऽयम्—

“ एतथ आयं विलं च भवति आयं विलपाउग्गं च, तत्थो-
दणे आयं विलं च आयं विलपाउग्गं च आयं विला सक्कुरा,
जाणियव्वा कूरविहाणाणि आयं विलपाउग्गं, तंदुलकणि-
याउ कुडंते पिट्ठं पिट्ठुगा पिट्ठुगावलियाओ रालगा मंड-
गादि, कुम्मासा पुवं पाणिणं कट्ठिजंति पच्छा ओ-
क्खलीए पीसंति, ते निविहा-सण्णा, मज्झिमा, धूला,
एए आयं विलं, आयं विलपाउग्गाणि पुण जे तस्स तुस-
मीसा कणियाओ कंकहुगा य एवमादि. सत्तुगा-जवाणं
वा. गांधूमाणं वा, वीहियाणं वा, पाओग्गं पुण-गांधूम-
भुञ्जिया पिच्चुगालाया जाव भुंजज्जा. जे य जंतण्ण न
तीरंति पीसिडं. तस्सेव निहारो कणियादि वा, एयाणि
आयं विलपाओग्गाणि, तं निविहं पि आयं विलं, निविहं
उक्कोसं मज्झिमं, जहन्नं । दव्वओ-कलमसालिकूगे उक्कोसो,
जवा जस्स पत्थं रुद्धं वा, रालगां सामागे वा जहन्नो,
सेसा मज्झिमा, जो सो कलमसालिकूगे सो रसं पडुच्च
तिविहो-उक्कोसो, मज्झिमो, जहन्नो य । तं चेव निविधं
पि आयं विलं निज्जरागुणं पडुच्च तिविधं-उक्कोसो नि-
ज्जरागुणो, मज्झिमो, जहन्नो ति । कलमसालिकूगे-
दव्वओ उक्कोसं दव्वं चउत्थं रसिण्ण समुद्दिसइ, रसओ
वि उक्कोसं तस्स वण्णं वि आयामेणं उक्कोसं रसओ
गुणओ जहन्नं थोवा निज्जरत्ति भणियं होइ, सो चेव क-
लमायणो जया ओओहि आयामेहि तदा दव्वओ उक्कोसो
रसओ मज्झिमओ गुणओ वि स मज्झिमो चेव, सो चेव
जया उरहोदणं तदा दव्वओ उक्कोसं, रसओ जहन्नं,
गुणओ मज्झिमं चेव, जेण दव्वओ उक्कोसं, न रसओ ।
इयाणि जे मज्झिमा चाउलोदणा ते दव्वओ मज्झिमा,
आयं विलेण रसओ उक्कोसा, गुणओ मज्झिमा, तदेव च-
उरहोदणं. दव्वओ मज्झं रसतो जहन्नं गुणओ मज्झं
मज्झिमं दव्वं ति काउणं रालगतण्ण कूरा दव्वओ जहन्नं आ-

यं विलेण रसओ उक्कोसं गुणतो मज्झं, ते चेव आयामेणं
वव्वओ जहन्नं रसओ मज्झं. गुणओ मज्झं, ते चेव उरहो-
दणं दव्वओ जहन्नं, रसओ जहन्नं, गुणओ उक्कोसं, वहुं
निज्जरत्ति भणियं होइ । अहवा-उक्कोसे तिभि विभासा
उक्कोसोक्कोसं, उक्कोसमज्झिमं, उक्कोसजहन्नं, कज्जियआ-
यामउरहोदणं हि जहन्ना, मज्झिमा, उक्कोसा निज्जरो । एवं
तिसु विभासियव्वं छलणानाम एगेणाऽऽयं विलं पञ्चकखायं,
तेण हिंडंतेण सुद्धोदणो गहिओ, अण्णोणेण य खीरेण
निमित्तं घेनुण आगमओ आलोपडं पजीओ, गुरुहिं
भणियो-अज्ज तुज्झ आयं विलं पञ्चकखायं, भणइ सच्चं,
तो किं भुंजसि ? जेण मे पञ्चकखायं, जहा पाणाइवाए
पञ्चकखातं ण मारिज्जइ, एवं आयं विले वि पञ्चकखातं ।
तं न कीरइ, एसा छलणा ” परिहारस्तु प्रत्याख्याने भोजने
तन्निवृत्तौ च भवति, भोजने आयामात्मलप्रायोग्यादयं न
तत् प्रत्याख्याति आयामात्मले च वर्तते, तन्निवृत्तौ चतु-
र्विधमप्याहारं प्रत्याचक्षाणस्य. तथा लोके एवमेव प्रत्या-
ख्यानार्थः । दोसु अत्थेसु वट्ठइ भोजने तन्निवृत्तौ च, तेण
एसा छलणा निरत्थिया । पंच कुडंगा लोए, वेदे, समए,
अन्नाणे. गिलाणे कुडंगो ति, एगेणाऽऽयं विलस्स पञ्च-
कखायं, तेण हिंडंतेण संखडी संभाधिया. अन्नं वा उक्कोसं
लद्वं, आयरियाणं दंसइ; भणियं-तुभ आयं विलं पञ्च-
कखायं, सो भणइ—खमासमाणा ! अम्हेहि वहाण लोइ-
याणि सत्थाणि परिमिलियाणि, तत्थ आयं विलस्स सद्धो
नऽत्थि. पढमो कुडंगो १ । अहवा-वेदेसु चउत्तु संगोवंगेसु
नऽत्थि आयं विलं, वितिओ कुडंगो २ । अहवा-समए
चरगचीरिगभिक्खुपंडरंगाणं. तत्थ वि नऽत्थि, न जा-
णामि एस तुभं कओ आगओ ? तइओ कुडंगो ३ । अ-
न्नाणेण भणइ न जाणामि खमासमाणा ! केरिसयं आयं-
विलं भवइ ? अहं जाणामि कुसणेहि वि जिस्मइ ति तेण
गहियं. “ मिच्छा मि दुक्कडं. ” न पुणं गच्छामि, चउत्थो
कुडंगो ४ । गिलाणो भणइ-न तरामि आयं विलं काडं सल्लं
मे उट्ठेइ अन्नं वा उहिसइ रोगं ताहे न तीरइ करडं । एस्से-
पंचमो कुडंगो ५ । तस्स अट्ठ आगागा—

अण्णत्थणाभोगेणं सहस्सागारेणं लेवालेवेणं उंक्ख-
त्तविवेगेणं गिहत्थसंसट्ठेणं पारिट्ठावणियागारेणं महत्त-
रागारेणं सव्वसमाहिवत्तियागारेणं वोसिरति ।

अण्णभोगसहसकारा तदेव, लेवालेवो जइ भायणे पुवं ले-
वाडगगाहियं च समुद्दुत्तं संलिहियं जति तेण आणति ण
भुज्जति, उक्खत्तविवेगो-जं आयं विले पडति विगतिमादि
उक्खत्तवित्ता विगित्तु मा णवरि गल्लु अन्नं वा आयं वि-
लस्स अप्पाओग्गं जइ उदरितं तीरइ उदरिण न उवह-
म्मइ, गिहत्थसंसट्ठे वि जदि गिहत्थो डालियं भाणियं वा
लेवाडं कुसणादीहि तेण ईसि ति लेवाडं तं भुज्जइ, जइ
रसो आलिखिज्जइ बहुओ ताहे न कप्पइ, परिट्ठावणित्त-
यहत्तरासमाहीओ तदेव । व्याख्यातमतिगम्भीरबुद्धिना
भाष्यकारेणोपन्यस्तक्रममायामात्मलम्. “ आब० ६ अ० ।
तथा च—“ आयं विलमवि ति विहं ” इत्यादिगाथाः. १०२
आरभ्य-१०६ पर्याप्ताः. “ अचित्तं ” शब्दे प्रथमभागे गत्ता ।)

जं तिमियं काउं नो, सकइ तं तं न कप्पइ रयाइ ।
 पायं हिंनुं न कप्पइ, दुक्कयदोसप्पसंगओ जयणा ॥ १०७ ॥
 दंतवणं तंवोले, कायव्वं नेव अं विलंमि नव ।
 जलभिसमणाहारं, कप्पइ सच्चं पि तन्थ ठिण ॥ १०८ ॥
 सोवीरसुसिणजलं, कप्पइ नो अगगंमन विहिपायं ।
 सोवीरं सिद्धपिट्ठं, निरणहं वियलमुक्किट्ठे ॥ १०९ ॥
 मज्झिमे घुग्घरियाइ, हिंनुप्पमुहा पक्कप्प भयणा ।
 भजियधणार्थं, सच्चं पि पक्कप्पइ जहने ॥ ११० ॥

काठिन्यमहिममण्डकस्त्राग्वरपटिकादि यत्नास्मितुम्-
 आर्द्रीकर्तुं न शक्यन्ते तन् आचामांस्ल अकल्प्यम् ।
 दुन्नि चउअंगुलमाणं, नीरं जइ हवइ सिद्धभत्तुवरि ।
 आयं विलं विमुद्धं, हविज तो सच्चकट्ठरं ॥ १११ ॥
 जगराजीरगजुत्तं, आयणमिह कप्पण जईण पुणो ।
 सद्धाणं नो कप्पइ, न्यूरि लट्ठाइयं वि पुणो ॥ ११२ ॥ ल० प्र० ।

अत्रान्तरम्—तथा आचामांस्लमध्ये सुगठीमरिचादिकं
 कल्पनं तर्किक कारणेन स्वभावेन वेति ॥ ६ ॥ अत्र कारणं
 घिनापि कल्पनं इति ॥ ६ ॥ तथा आचामांस्लमध्ये सुगठी-
 मरिचादिकं कल्पनं, पिप्पलीलघदादिकं च न, तर्किक
 शास्त्राक्षरैः परंपगतो वेति ॥ १० ॥ तथा आचामांस्लमध्ये
 सुगठीमरिचादिकं कल्पनं, लघ्वपिप्पलीहग्निकीप्रमुखं
 पुनर्न कल्पने, तत्रैतत्कारणं ज्ञायते-यत्नवत्पुं दुग्धं भक्तं
 दीयमानमस्ति, तथा हरीतकीपिप्पल्यादिकं नालिकातो-
 ऽपकं सन् शुष्कीक्रियते, यथा युगन्धरीगोधूमादि पृथुकां
 राद्धस्स चाचामांस्लमध्ये न कल्पने, युगन्धरीगोधूमादिकं
 तु राद्धं सत् कल्पनं इति संभाव्यते ॥ १० ॥ ही० ४ प्रका० ।

संप्रत्याचामांस्लशोध्यान् एतान् (दोषान्)

संकल्य गाथायुगलेनाह—

कमुद्देसिय मीसे, धायाइ पगासणाइणुं च ।
 पुरपच्छकम्मकुच्छिय-संसत्ताऽऽलित्तकरमचे ॥ ३७ ॥
 अइरं परित्तनिक्खि-त्तपहियसाहरियमीसियाइसु ।
 अइमाणधूमकारण, विवज्जण विहियमायामं ॥ ३८ ॥

कर्मोद्देशिक—विभागोद्देशिकम् नवमभेदः, मिश्रं च-याव-
 चर्थिकमिश्राण्यो मिश्रजाताद्यभेदः कर्मोद्देशिकमिश्रं तस्मिन्
 धात्र्यादिप्रकाशनादिषु च-धात्र्यादयश्च धात्रीदूर्तानिमि-
 त्तकथनाऽऽजीवनापिण्डवर्णापकत्ववादरचित्कित्साकरणको-
 धमानपिण्डाः द्विविधसंस्तवः विद्यामन्त्रं चूर्णयोगपिण्डाः
 प्रकाशनादयश्च प्रकाशकरणं द्विविधं-द्रव्यकृतं, द्विविधं लौ-
 किक-प्रमित्यपरिचर्त्तनं निष्प्रत्यपायं-परब्रामाऽऽहृतं पिहितो
 द्विज-कपाटोद्विजे उक्तुष्टमालाऽपहृतं सर्वमाच्छेद्यं-सर्व-
 मनिष्टं चेति धात्र्यादिप्रकाशनादयस्तेषु पुरःकर्मः-पश्चा-
 त्कर्मणोः, ' कुच्छियसंसत्त ' ति-भीमो-भीमसेनवदिति
 न्यायाद्वर्तिनाञ्चित्तप्रक्षिते अगर्हितसंस्क्राचित्तप्रक्षिते; आ-
 लित्तकरमात्रलित्तदोष इत्यर्थः, ' अइरं ' परित्तोत्पन्नं प-
 रिताशब्दोपलक्षणत्वात् पृथिव्यसेजोवायुप्रत्येकवनस्पतित्र-

साऽऽख्याः पदकायाः सचित्ता गृह्यन्ते । पश्चात् व्यवहित-
 पदकायनिक्षिप्तपिहितसंस्तनमिश्रादिषु आदिशब्दात्-पद-
 कायाः परिणतपदकायोपरि ह्यर्द्धितयोः ' निक्खित ' ति-
 अर्द्धमप्रक्षिते बालवृद्धमत्तोन्मत्तव्यपनज्वरितान्धाः नि-
 गडितकरचरणाः छिन्नपाणिपादाः नपुंसकाः गुर्विणी बाल-
 वत्सा च भुञ्जती विलोडयन्ती भुञ्जन्ती खण्डयन्ती पि-
 म्यन्ती दलन्ती पिठरकादिकमपवर्त्य ददती साधारणं
 चोरितकं वा ददती वर्लि स्थापयन्ती परकीयमिदमित्यु-
 क्त्वा ददती सप्रत्यपाया च ददती कूलबालकमुनिव्रतं त्या-
 जयित्री मागधिका वेश्येव शाकिन्यादिश एतेभ्यो दायकभ्यो
 ग्रहणे च, तथातिमानं च-प्रमाणभूताहाराधिकभोजनं धूम-
 श्च मद्देयभोजनं कारणविपर्ययश्च निष्कारणं भोजनम् अति-
 मानधूमकारणविपर्ययः तस्मिन् एतपु सर्वेषु विहितम्
 आचामांस्लं प्रायश्चित्तमित्यर्थः । जीत० ।

आयं विलपाउग-आचामांस्लप्रायोग्य-त्रि० । ओदनदि-
 सत्कं कुरादां. आच० ६ अ० । (तानि च ' आयं विलपच-
 क्त्वाण ' शब्देऽनुपदमेव गतानि)

आयं विलवडुमाण-आचा(या)मांस्लवर्द्धमान-न० । तपो-
 विशेषे औ० । " आयं विलवडुमाणं तवोकम्मं पडिवणा "
 (सूत्र-१५ +) । यत्र चतुर्थं कृत्वा आयामांस्लं क्रियते,
 पुनश्चतुर्थं, पुनर्द्धं आयामांस्ले, पुनश्चतुर्थं पुनस्त्रीणि आ-
 यामांस्लानि, एवं यावच्चतुर्थं शतं चाऽऽयामांस्लानां क्रियते
 इति, इह च शतं चतुर्थानां तथा पञ्चसहस्राणि पञ्चा-
 शदधिकानि ५०५०, आयामांस्लानां भवन्तीति । औ० ।
 (एतत्तपःकरणात् महासेनकृष्णा सिद्धिं प्राप्ता इति
 ' महासेणकृष्णा ' शब्दे पष्ठे भागं दर्शयिष्यते)

तत्स्वरूपं सूत्रतः—

आयं विलं करोति ० (अन्त०) एवं एगुत्तरियाए बुद्धीए
 आयं विलाइं वडुंति चतुत्थंतरियाइं० जाव आयं विलसयं करो
 ति आयं विलसयं करोत्ता चउत्थं करोति । अन्त० १ श्रु० ८
 वर्ग १० अ० ।

आयं विलिय-आचा(या)मांस्लिक-पुं० । आचामांस्लं स-
 मयप्रसिद्धं तेन चरतीत्याचामांस्लिकः । स्था० ५ डा०
 १ उ० ३६६ सूत्रटी० । आचामांस्लसहिते, " आयं विल-
 मणां विले, आयं विलगा, अणां विलगा य । अणां विलगा,
 आयं विलगविरहिता " इति । आच० ६ अ० । आचामांस्लम्-
 ओदनकुल्मापादि तेन चरतीत्याचामांस्लिकः । साधुभेदे,
 सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

आयग-आजक-न० । अजानां समूहः । बुष् । ज्ञागसमूहे,
 वाच० । अजापक्षमनिष्पन्ने वस्त्रादौ, ' आयाणि वा '
 (सूत्र-१४५ x) । क्वचिद्देशविशेषे अजाः सूक्ष्मरोमवत्यो
 भवन्ति तत्पक्षमनिष्पन्नान्याजकानि भवन्ति । आचा० २
 श्रु० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

आयचरित्त-आयचरित्र-त्रि० । " आयचरित्तो " ॥ ३६ + ॥
 आयभूतं निरतिचारतया चारित्र्यं यस्य स आयचरित्रः ।
 दृढचरित्रे, संथा० ३६ गाथाटी० ।

आत्तचरित्र-त्रि० । गृहीतचारित्रे, " आयचरित्तो करेइ, सामरणं ॥ ३६x ॥ " आयभूतं—निरतिचारतया चारित्रं यस्य स आयचरित्रो दृढचारित्रत्वात् प्राकृतत्वात्-आत्त-चारित्रा-गृहीतचारित्रः करोति-पालयति श्रामण्यं-श्रमण-भावम् । संथा० ।

आयज्झ-दुवैपू-धा० । कम्पने, भ्वा० । आत्म० सक० सेट् । वेपते । अवेपिष्ट । ऋदित् । चङि न ह्रस्वः । टित् । वेपथुः । वांच० । " वेपेरायम्वाऽऽयज्झौ " ॥ ८५१४७ ॥ इति हैमपा-कृतसूत्रेण वेपेः आयस्व आयज्झ इत्यादेशौ वा । आयम्बइ । आयज्झइ । वेवइ । प्रा० ।

आयट्ठ-आयतार्थ-पुं० । आयतः-अपर्यवसानान्मोक्ष एव, सचासावर्थश्चायतार्थः । मोक्षरूपेऽर्थे, । आयतो-मोक्षः अर्थः-प्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा । दर्शनादित्रये च । आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० ७१ सूत्रटी० ।

आत्मार्थ-पुं० । 'आयट्ठ' (सूत्र-७१x) आत्मनोऽर्थः आ-त्मार्थः, स च ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकः, अन्यस्त्वनर्थ एव, अथवा-आत्मने हितं-प्रयोजनमात्मार्थं, तच्च चारित्रानु-ष्ठानमेव चारित्रानुष्ठाने, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

आयसण-आकर्णन-न० । अवणे, " तत्थाऽऽयसणजालण-गिरहणपाडिसेवणेसु उज्जुत्ता " । तत्राऽऽकर्णनं-विनयबहु-मानाभ्यां व्रतस्य अवणमिति । ध० २ अधि० २२ श्लोक ।

आयत-आयत-आयम ऋ । दीर्घे, औ० १० सूत्रटी० ।

आ० म० । अनु० । उच्च० । स्था० । आयामवति । प्रश्न० ३ आश्र० द्वार १२ सूत्रटी० । " गिरिवरे वा निसहोऽऽय-याणं, रुयए व सेट्ठ वलयाऽऽययाणं " ॥ १५+ ॥ यथा निपद्यो गिरिवरो गिरीणामायनानां मध्ये जम्बूद्वीपेऽन्येषु वा द्वी-पेषु दैर्घ्येण श्रेष्ठः--प्रधानः तथा वलयाऽऽयनानां मध्ये रुचकः पर्वतोऽन्येभ्यो वलयायतत्वेन । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । साध्यपर्यवसितत्वेन दीर्घत्वात् आयनः-मोक्षः । मोक्षे, पं० सू० ४ सूत्रटी० । पं० व० । आयतो-मोक्षोऽ-पर्यवसिताऽवस्थानत्वात् । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० १८ गाथा-टी० । आयतोऽपर्यवसानान्मोक्ष एव । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ७१ सूत्रटी० । आयतो-दीर्घसर्वकालभवनान्मोक्षः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० १५ गाथाटी० । आत्मनि, सूत्र० । " सव्वे पाणा पियाऽऽयया " (सूत्र-८०x) । आयतः-आत्मनो-ऽनाद्यनन्तत्वात् स प्रियो येषां ते तथा सर्वेऽपि प्राणिनः प्रियात्मानः । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । आइ अभि-विधौ, सामस्त्येन यतः-आयतः । आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० १६ गाथाटी० । संयते, " आयतजोगनाए सेवित्था " ॥ ६ ॥ आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । आकृष्टे, यत्नवति च । भ० । " आययकरणाययं उल्लु आयामेत्ता " (सूत्र-६८x) । कर्णे यावदायतः-आकृष्टः कर्णोऽऽयतः आयतं-प्रयत्नवद् यथा भवतीत्येवं कर्णायतः । भ० १ श० ८ उ० । संस्थान-भेदे च । स्था० १ ठा० । उत्त० । (तद्वक्तव्यता 'आयतसंठाण' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेव वक्ष्यते)

आयत (य) कर्णायाय-आयतकर्णायत-त्रि० । कर्णे याव-दायतः-आकृष्टः कर्णायतः, आयतः आयतम्(वा)-प्रयत्नवद्

यथा भवतीत्येवं कर्णायतः । आयतकर्णायतः । प्रयत्नेन कर्णपर्यन्तमाकृष्टे, " आययकरणाययं उल्लु आयामेत्ता चिट्ठइ " (सूत्र-६८+) । भ० १ श० ८ उ० । सामान्येन कर्ण-पर्यन्तमाकृष्टे च । " आययकरणाययं उल्लु करंइ " (सूत्र-३०३x) । आयतः-आकृष्टः सामान्येन स एव कर्णायतः आकर्णमाकृष्टः आयतकर्णायतस्तम् । भ० ७ श० ६ उ० ।

आयत (य) चक्खु-आयतचक्षुप्-त्रि० । आयतं-दीर्घ-मैहिकामुष्मिकाऽपायदर्शि चक्षुः-ज्ञानं यस्य स आयतचक्षुः । ऐहिकामुष्मिकाऽपायदर्शिज्ञानोपेतं, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ६३ सूत्रटी० ।

आयतचरित्त-आयतचरित्र-न० । आयतं-चरित्रं सम्यक् चरित्रं मोक्षमार्गप्रसाधकम् । मोक्षमार्गप्रसाधके चरित्रे, सूत्र० । " आदाणीयम्मि आयतचरित्तं " ॥ २८x ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

आयत(य)जोग-आयतयोग-पुं० । आयतः-संयतो योगो-मनोवाक्कायलक्षणः, आयतश्चासौ योगश्चायतयोगः । ज्ञान-चतुष्टयेन सम्यग् योगप्रणिधाने, आचा० । " आयतजोगनाए सेवित्था " ॥ ६x ॥ आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । " सयमेव अभिसमागम्म आययजोगमायसोहिण " ॥ १६ + ॥ आयतयोगम्-सुप्रणिहितं मनोवाक्कायात्मकं विधाय । आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

आयतट्ठ-आयतार्थ-पुं० । आयतः-अपर्यवसानान्मोक्ष एव स चासावर्थश्चायतार्थः । मोक्षरूपेऽर्थे, आयतः-मोक्षः अर्थः-प्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा । दर्शनादि-त्रये, " आयतट्ठं संमं समणुवासेज्जा " (सूत्र-७१ +) । आयतः-अपर्यवसानान्मोक्ष एव, स चासावर्थश्चायता-र्थोऽनस्तं, यदि वा-आयतो-मोक्षः-अर्थः-प्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा । आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० । " आयतट्ठं सुआदाय, एवं वीरस्स वीरियं " ॥ १८x ॥ आयतः-मोक्षः अपर्यवसितावस्थानत्वान्मोक्षः स चासा-वर्थश्च तदर्थो वा तत्प्रयोजनो वा सम्यक्दर्शनज्ञानचारित्र-मार्गः स आयतार्थस्त्वं सुण्डु आदाय-गृहीत्वा यो धृति-वलेन कामक्रोधादिविजयाय च पराक्रमते एतद्वीरस्य वीर्यमिति । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० १८ गाथाटी० ।

आयतट्ठि (न्)-आयतार्थिन्-पुं० । मोक्षार्थिनि, दश० ५ अ० २ उ० १५ गाथाटी० ।

आयतट्ठित (य)-आयतार्थिक-पुं० । आयतो-दीर्घः सर्व-कालभवनान्मोक्षस्तेनार्थिकस्तदभिलाषी । मोक्षाभिलाषि-णि, सूत्र० । " आयपरे परमायतट्ठिण " ॥ १५ ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

आयतण-आयतन-न० । आयतन्तेऽत्र यत् आधारे ल्युट् । गृहे, " सव्वओसहाऽऽययणं " (सूत्र-१७ +) । आय-तनं-गृहम् । तं० । " आयतणे द्वाणठवणा य " ॥ १६ ॥ आयतने-भवने । पञ्चा० ८ विघ० । गुणाऽऽश्रये, प्रश्न० १ संव० द्वार २३ सूत्रटी० । " इच्चयं विमोहाऽऽयतणं " (सूत्र-२१५x) । विगतमोहानामायतनम्-आश्रयः । आचा०

१ श्रु० ८ अ० ४ उ० । स्थाने, संथा० । आचा० । नि० चू० ।
 " दम्भुगाऽऽयतणाणि " (सूत्र-११५ ×) । दम्भुनां
 चौराणामायतनानि-स्थानानि । आचा० २ श्रु० १ चू० ३
 अ० १ उ० । " एयाइं आयतणाइं " एतानि स्थादी-
 न्यायतनानि—उपभोगारूपदभूतानि वर्तन्ते । आचा० ।
 देवादिवन्दनस्थाने, वाच० । प्रश्न० १ आथ० द्वार ।
 " नयरस्त पुत्रेण जयस्तस्स आययणं कयं " आ० म० ।
 " भगवतो निव्वाणं गयस्तस्स आययणं काराविय भग्गो
 अवज्जमागओ कालेण य अण्णमो गो जाओ " आ० म०
 १ अ० ४३६ गाथाटी० । देवकुलपाश्र्वापवरकं च । " आ-
 यतणाणि वा " (सूत्र-१ ×) । आयतनानि-देवकुल-
 पाश्र्वापवरकाः । दशा० १ श्रु० १० अ० । आचा० ।
 धार्मिकजनमीलनस्थाने, ध० र० । भावभावकस्य शील-
 वन्धस्वरूपं द्वितीयलक्षणं व्याख्यानयन्नाह— " आययणं नु
 निसेवइ " ॥३७॥ आयतनं-धार्मिकजनमीलनस्थानम् । उक्तं
 च । (आ० घ०) । " जत्थ साहम्मिया बहवे, सीलवन्ता बहुम्भु-
 या । चरित्ताऽऽयारसंपन्ना, आययणं तं वियाणाहि " ॥७८॥
 खुरवधारणं, प्रतिपन्नप्रतिपेक्षार्थः-ततश्चायतनमेव निषेवने
 भावभावको, न अनायतनमिति योगः । अ० र० २ आधि०
 २ लक्ष० । दर्श० । कर्मोपादानस्थाने, आचा० । " इच्चयाइं
 आयतणाइं " (सूत्र-६१ ×) । इत्येतानि-पूर्वोक्तान्याय-
 तनानि कर्मोपादानस्थानानि । आचा० १ श्रु० १ चू० १
 अ० ११ उ० । " कम्माययणेहि " (सूत्र-१५ +) । कर्मणां
 प्रानावरणादीनाम् आयतनानि—आदानानि वाः बन्धहेतव
 इत्यर्थः । अन्त० १ श्रु० ६ वर्ग १५ अ० । विश्रामस्थाने
 यद्रस्थाने च । वाच० । आहभिधिधौ समस्तपापाग्मेभ्य
 आत्मा आयत्यन्त-आनियम्यते तस्मिन् कुशलानुष्ठानं वा
 यत्नत्वात् क्रियते इत्यायतनम् । प्रानादिवयं, आचा० ।
 " इक्कायतणरयस्त इह विण्णमुक्कस्त णऽत्थिय मग्गे विरत-
 स्स " (सूत्र-१४८ +) । आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।
 आयतनं-द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्यतो-जिन-
 गृहादि, भावतस्तु-ज्ञानदर्शनचारित्र्यधराः साध्यादयः ।
 प्रव० १४८ द्वार ६४६ गाथाटी० । ओघ० ।

इदानीमायतनप्रतिपादनायाह—

आययणं पि य दुविहं, दब्बे भावे य होइ नायव्वं ।

दव्वम्मि जिणवरइं, भावम्मि होइ तिविहं तु ॥७८२॥

आयतनमपि द्विविधम्—द्रव्यविषये, भावविषये च
 ज्ञातव्यम् । तत्र द्रव्ये-जिनगृहादि, भाव च भवति
 त्रिविधम्-ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपमायतनमिति ।

जत्थ साहम्मिया बहवे, सीलवन्ता बहुम्भुया ।

चरित्ताऽऽयारसंपन्ना, आययणं तं वियाणाहि ॥ ७८३ ॥

‘ जथे ’ त्यादि, सुगमा ।

सुंदरजणसंसग्गी, सीलदरिहं पि कुणइ सीलह्वं ।

जह मेरुगिरीजायं, तणं पि कणमत्तणमुवेइ ॥ ७८४ ॥

सुगमा । उक्तायतनद्वारम् । ओघ० । आविष्करणे, निर्णय-
 ने च । सूत्र० । " पसिणाऽऽयतणाणि " ॥१६॥ प्रश्नस्य-

आदर्शप्रश्नादेः आयतनम्—आविष्करणं; कथनं यथा विच-
 च्छिनप्रश्ननिर्णयनानि । यदिवा-प्रश्नायतनानि-लौकिकानां
 परम्परव्यवहारे मिथ्याशास्त्रगतसंशये वा प्रश्ने सति यथा-
 ऽर्वास्थानार्थकथनद्वारेणाऽऽयतनानि-निर्णयनानीति । सूत्र०
 १ श्रु० ६ अ० ।

आयतणसेवा-आयतनसेवा-स्त्री०। आयतनसेवाशब्दः प्रथमे
 शीलभेदे, दर्श० । शीलत्वभेदानधिकृत्य—नित्यमायतनसेवा,
 अनायतनपरिहारः । तत्र आयतनं-पञ्चविधाऽऽचाराऽऽ-
 चरणप्रवणाः सुसाधवः । दर्श० ३ तत्त्व २४ गाथाटी० ।
 (आयतन) प्रतिसेवनाद्वारव्याचिख्यासया संबन्धं प्रति-
 पादयन्नाह—

एवं खलु आययणं, निसेवमाणस्स हुज्ज साहुस्स ।

कंटगपहेव छलणा, रागदोषे समासज्ज ॥ ७८५ ॥

एवम्-उक्तं न्यायन आयतनं संवमानस्याऽपि साधोः भवेत्
 कण्टकपथ इव छलना, किमासाद्य ? अत आह-रागद्वेषौ
 समाश्रित्य, सा च रागद्वेषेण सेवना द्विविधा भवति ।

एतदेवाह—

पडिसेवणाऽपि दुविहा, मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य ।

मूलगुणे छट्ठाणा, उत्तरगुणे हुंति तिगमाई ॥ ७८६ ॥

आघ० । ध० र० ।

आयत (य) तर-आयततर-त्रि० । " आयत(त)रे सिया " ॥
 १६ × ॥ आहंभविधौ सामस्येन यत् आयतः अयमन-
 योरतिशयेनायत आयततरः । यत्नेनाध्यवसिते, आचा०
 १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

आयतसंठाण-आयतसंस्थान-न० । संस्थानभेदे, आयतम्-
 दीर्घं यथा दण्डम्यति । उक्त० १ अ० ३८ गाथाटी० ।
 (आयतसंस्थानं कनिसंयोगाः इति ' संजोग ' शब्दे उक्त०
 ॥ ४० ॥ ४१ ॥ गाथाभ्यां सप्तमभागे वक्ष्यते)

तथा च—

एगो पिहुले (सूत्र-४७ ×) ।

पृथुलं-विस्तीर्णम्, अन्यत्र, पुनः-इह स्थाने आयतमभि-
 धीयते, तदेव चेह दीर्घह्रस्वपृथुलशब्दैर्बिभज्योक्तम् आ-
 यतधर्मत्वादेपां, तच्चाऽऽयतं प्रतरघनश्रेणिभेदात् त्रिधा,
 पुनरेकैकं सम-विषम-प्रदेशमिति षोढा, यच्चायतभेदयो-
 रपि ह्रस्वदीर्घयोगाद्वाभिधानं तद्वत्तादिषु संस्थानेष्वाय-
 तस्य प्रायो वृत्तिदर्शनार्थम् । तथा हि-दीर्घायतः स्तम्भो
 वृत्तस्यस्त्रश्चतुरस्त्रश्चेत्यादि भावनीयम् । विचित्रत्वाद्वा
 सूत्रगानेरेवमुपन्यासः इति । स्था० १ ठा० । प्रज्ञा० ।
 (भेदादिषु वहुवक्तव्यता ' संठाण ' शब्दे सप्तमे भागे
 वक्ष्यते)

आयतसंठाणपरिणय-आयतसंस्थानपरिणत-त्रि० । आ-
 यतसंस्थानभाजि, प्रज्ञा० । " आयतसंठाणपरिणया " ॥
 (सूत्र-४ +) । आयतसंस्थानपरिणता दण्डादिवत् ।
 प्रज्ञा० १ पद ।

आयतित्त-आत्मतृप्त-त्रि० । आत्मस्वरूपतुष्टे, अष्ट० ।
 " आत्मतृप्ता मुनिर्भवेत् " ॥ ६ × ॥ आत्मतृप्तः-आत्मस्व-
 रूपेऽनन्तगुणात्मकं तृप्त-तुष्टो भवेत् । अष्ट० १३ अष्ट० ।

आयत्त-आयत्त-त्रि० । आ यत क् । अधीने, वशीभूते, वाच० । आयत्तो-वशवर्ती तदुक्तानुयायीति । दर्श० ४ तत्त्व ८० गाथाटी० । कृतप्रयत्ने च । वाच० ।

आयस्त-त्रि० । आ-यस्-क् । क्षिते, “ आयस्तसिंहा-कृतिरुपपात ” किरा० । क्लेशिते, प्रतिहते, तीक्ष्णीकृते, आयासयुक्ते च । वाच० ।

आयपइडिय-आत्मप्रतिष्ठित-त्रि० । स्वरूपप्रतिष्ठिते, “ आयपइडिया ” (सूत्र-१८६×) । स्था० ३ ठा० ३ उ० । कांधेभेदे, स्था० २ ठा० ४ उ० १०० सूत्रटी० । (व्याख्या ‘ कोह ’ शब्दे तृतीयभागे कर्णिष्यते)

आयपरण-आगतप्रज्ञ-त्रि० । आगता-उत्पन्ना प्रज्ञा यस्या-सावागतप्रज्ञः । संजातकर्तव्याऽकर्तव्यविवेके, सूत्र० । “ स-मितीसु गुत्तीसु य आयपरणे ” ॥५॥ सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । आयमग-आयतमार्ग-पुं० । मोक्षमार्गे, आयतो-मोक्षो-ऽव्यवच्छेदात्तस्य मार्गो-ज्ञानादिः । पञ्चा० ११ विव० ४२ गाथाटी० ।

आयमण-आचमन-न० । आ चम् । भावे व्युद् । निर्ले-पने, “ आयमणत्वं वाऽपि वोसिरइ ” ॥२६४×॥ आच-मनम्-निर्लेपनम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । आयमणं-णिल्लेच-णं । नि० चू० ४ उ० ३०७ गाथाचूर्णिः । पुरीषात्सर्गान-न्तरं शौचकरणे च । ‘ आयमणभाणधुचणं ’ ॥ २३ × ॥ पि० । “ तिहि आयमणं अदुरम्मि ” । ओघ० ३१७ गाथा । ध० ३ अधि० ४ श्लोक । (उच्चारप्रसवणे कृत्वा यो न पन्तिपापयति तस्य प्रायश्चित्तं ‘ थंडिल ’ शब्दे चतुर्थभागे २३८१ पृष्ठे वक्ष्यते)

आयममाण-आचमत्-त्रि० । आचमनं कुर्वति, स्था० ५ ठा० २ उ० ४१४ सूत्र ।

आयमिणी-आयमिनी-स्त्री० । विद्याभेदे. सूत्र० । “ आयमिणीं एवमाइआओ विजाओ अन्नस्स हेउं पउंजंति ” (सूत्र-३० +) । सूत्र० २ श्रु० २ उ० ।

आयम्ब-दुवैपृ-धा० । कम्पने, “ वेपेरायम्बाऽऽयज्भौ ” ॥ ८४१४७ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेण वेपेरायम्बाऽऽदेशः । आयम्बइ । आयज्भइ । वेवइ । प्रा० ।

आयरंत-आचरत्-त्रि० । अङ्गीकुर्वति, उत्त० । “ तमायरंतो ववहारं ” ॥४२॥ उत्त० १ अ० । कुर्वति, उत्त० पाई० १ अ० ४२ गाथाटी० । विदधति च । उत्त० । “ नायरेज्ज कयाइ वि ” ॥१॥ नाचरेत्-नाभिदध्यात् (उत्त० १ अ०) न समाचरेत्-न विदध्यादिनि संवन्धः । सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।

आयरक्ख-आत्मरक्ष-पुं० । आत्मरक्षके, स्था० । सूत्रम्—

तओ आयरक्खा पन्नत्ता । तं जहा-धम्मियाए पडि-चोयणाए पडिचोएत्ता भवइ, तुसिणीतो वा सिया, उ-ड्डित्तु वा आयाए एगंतमन्तमवकमेज्जा । (सूत्र-१७२×) ‘ तओ आय ’ इत्यादि, सुगमा, नवरम् आत्मानं राग-द्वेषादेरकृत्याद्भवकूपाद्वा रक्षन्तीत्यात्मरक्षाः । ‘ धम्मि-याए पडिचोयणाए ’ ति-धार्मिकोपदेशेन-नेदम् भवादृशां

विधातुमुचितमित्यादिना प्रेरयिता-उपदेष्टा भवति, अनु-कूलेतरोपसर्गकारिणः, ततोऽसावुपसर्गकरणाश्रित्यनेते त-तोऽकृत्या सेवा न भवतीत्यन आत्मा रक्षितो भवतीति १, तूष्णीको वा वाचंयमः; उपेक्षक इत्यर्थः २, ‘ स्यादिति ’ प्रेरणाया अविषये उपेक्षणासामर्थ्यं च ततः स्थानादुत्थाय, ‘ आय ’ ति-आत्मना एकान्तं-विजनम् ‘ अंत ’ भूमिभाग-मवक्रामेत्-गच्छेत् । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

आयरक्खि-आत्मरक्षित-त्रि० । आत्मा रक्षितो दुर्गति-हेतोरपध्यानादेरनेनेति आत्मरक्षितः । “ आहिताग्न्या-दिपु ” ॥ ३ । १ । १५३ ॥ दर्शनात् क्लान्तस्य परनिपातः । दुर्गतिहेतोरपध्यानादेरात्मनो रक्षके, उत्त० पाई० २ अ० १५ गाथाटी० ।

आयरक्षित-त्रि० । आयो वा-ज्ञानादिलाभो रक्षितोऽने-नेत्यायरक्षितः । ज्ञानादिलाभस्य रक्षके, उत्त० । “ विरओ आयरक्खिण ” ॥ १५ × ॥ उत्त० पाई० २ अ० ।

आयरण-आचरण-न० । अनुष्ठाने, स्था० । आचरणमाचारः । स्था० ८ ठा० । विधाने, सूत्र० ।

अस्सि धम्मे अणायारं, नाऽऽयरेज्ज कयाइ वि ॥ १ ॥

अस्मिन्धर्म-सर्वज्ञप्रणीते व्यवस्थितः सन्ननाचारम्-साव-द्यानुष्ठानरूपं न समाचरेत्-न विदध्याद् । सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । केनचित्प्रकारेण परिणमने, दर्श० । “ दब्बाऽऽयारं वियाणाहि ” ॥ १८० ॥ आचरणम्-आचारो द्रव्यस्या-चारो द्रव्याचारः । द्रव्यस्य यदाचरणम्; तेन तेन प्रकारेण परिणमनमित्यर्थः । दर्श० ३ अ० । परप्रतारणाय विविध-क्रियाणामाचरणरूपे मायाविशेषे च । भ० १२ श० ५ उ० ४४६ सूत्रटी० । आचरत्यनेन करणे व्युद् । रथे, शकटे च । त्रि० । वाच० ।

आदरण-न० । मायाविशेषात्कस्यापि वस्तुनोऽभ्युपगमे, भ० १२ श० ५ उ० ४४६ सूत्रटी० ।

आयरणकप्प-आचरणकल्प-पुं० । उत्सर्गाऽपवादयोः स्व-स्थाने सेवनाकर्तव्यतायाम् । नि० चू० ।

इदानीं इमो आयरणकप्पो “ जे भणित्ता गाहा ”—

जे भणित्ता उ पकप्पे, पुव्वाऽवरवाहता भवे सुत्ता ।

सो तह समायरंतो, सब्बो आयरणकप्पो उ ॥ ३८६ ॥

जे पकप्पे पगूणवीसतिउहेसगेहि पुव्वावरवाहया सुत्ता अत्था वा भणित्ता तहव समायरंतस्स आयरणकप्पो भ-वति । एत्थ पुव्वो उस्सगो, अवरोऽवचादो । एते परोप्पर-वाहता एतेसि सट्ठाणे सेवणा कर्तव्येत्यर्थः ।

गाहा—

उस्सगो अववायं, आयरमाणो विराहओ हो ति ।

अववाए पुण पत्ते, उस्सगगनिसेवओ भइओ ॥ ३०७ ॥ दारं कया भयणाए कहं उच्यते । जो धितिसंघयणसंपन्नो सो अववाद्दुण्णे पत्ते पि उस्सगं करंतो सुद्धो जा पुण धि-तिसंघयणहीणो अववाद्दुण्णे उस्सगं करोति सो विराहणं पावति । एसा भयणा । गतो आयरणकप्पो । नि० चू० २० उ० ।

आयरण्या-आद(च)रणता-स्त्री० यतो मायाविशेषादादरण-
म्-अभ्युपगमं कस्यापि वस्तुनः करोत्यसावादरणम्, ताप्र-
त्ययस्य च स्वाधिकत्वादादरणता । मायाविशेषे, आचरण-
ताऽप्यत्रैव । भ० १२ श० ५ उ० ४५६ सूत्रटी० ।

आयरिय-आचारिक-पुं० । स्वकीयमतोद्भवानुष्ठानसमूहे,
उत्त० ।

इह मेगे इह (उ) मन्तंति, अपञ्चस्त्राय पावगं ।

आयरियं विदिचार्यं, सवदुक्त्वा विमुच्ये ॥ ६ ॥

इह-अस्मिन्संसारे एके-केचित्कापिलिकादयो ज्ञानवादिनः
इति मन्यन्ते, इतीति किम् ? पापकम्-हिंसादिकम् अप्रत्या-
ख्याय पापम्-अनालोच्याऽपि मनुष्य आचारिक-स्वकी-
यमतोद्भवानुष्ठानसमूहं विदित्वा-ज्ञात्वा सर्वदुःखात् वि-
मुच्यते, एतावता "तत्त्वज्ञानात्मोक्तावाप्तिः" इति वदन्ति ।
जनानां तु ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः, ज्ञानवादिनां तु ज्ञानमेव
मुक्त्यङ्गम् । उत्त० ६ अ० । (एतन्मतनिराकरणं 'मोक्ष' शब्दे षष्ठे भागे करिष्यते)

आचरित-न० । आ-चर-भावे क्तः । आचरणे, उत्त० । आ-
चरणमाचरितम् । तत्तत्क्रियाकलापः । उत्त० ६ अ० ६ गा-
थाटी० । आसेवने, औ० ४० सूत्रटी० । "अवज्झाणायरिअं"
(सूत्र-६+) । आचरितः-आसेविनः । उपा० १ श्रु० १ अ० ।
"जं किंचि वितहमायरियं" ॥६८२५॥ यत्किंचिद्वितथम्-
अन्यथा आचरितम्-आसेवितं भूतमिति वाक्यशेषः । आ०
म० १ अ० । अनुष्ठानमापन्नं "जं किंचि वितहमायरियं"
॥१०५॥ वितथम्-अन्यथाभूतं, संयमानुत्कलमित्यर्थः, आ-
चरितम्-अनुष्ठानमापन्नमिति शेषः । पञ्चा० १२ विव० ।

धम्मज्जियं च व्यवहारं, बुद्धेहाऽऽयरियं सया ।

तमायरंतो व्यवहारं, गरहं नाऽभिगच्छइ ॥ ४२

धम्मैष-ज्ञान्यादिक्रियाजितम्-उपाज्जितं धर्माज्जितं,
न हि ज्ञान्यादिधर्मविरहितं इमं प्राप्नोतीति, चः पूरणे,
विविधं विधिवद्वा व्यवहरणमनेकार्थत्वात् आचरणं व्यव-
हारः 'तम्' इति-कर्तव्यत्वरूपं बुद्धेः-अवगततत्त्वेराचरितं
सदा-सर्वकालं, तमिति सदावस्थिततया प्रतीतमेव शा-
चरन्-व्यवहरन्, यद्वा-यत्तदेनित्याभिसंवन्धात्सुप्यत्य-
याद्य धर्माज्जितो बुद्धेराचरितश्च यो व्यवहारस्तमाचरन्-
कुर्वन्, विशेषेणापहरति पापकर्मति व्यवहारस्तम्, व्य-
वहारविशेषमेतत्, एवं च किमित्याह-गर्हामविनीतोऽ-
यमित्येवंविधां निन्दां नाऽभिगच्छति-न प्राप्नोति यतिरिति
गम्यते । उत्त० १ अ० । आचर्य्येने स्म बृहत्पुरुषैरप्याच-
रितम् । व्यवहारं, व्यवहारैकार्थिकान्याधिकृत्य (आह माध्य-
कारः)-"आयरियं च व्यवहारे" ॥७५॥ व्य० १ उ० ।

आचर्य्य-त्रि० । आचर्य्यतेऽत्र । आ-चर-आधारे यत् । अ-
नुष्ठानयोग्ये देशे, वाच० ।

आचार्य्य-पुं० । आचर्य्यते असावाचार्य्यः सूत्रार्थवंगमार्थं
मुमुक्षुभिरासेव्यते इत्यर्थः । आव० ४ अ० ४७ गाथाटी० ।

ध० । दशा० । 'आयरियाणं' (सूत्र-१ x) । आ-म-
र्याद्या तद्विषयविनयरूपया चर्य्यन्ते-सेव्यन्ते जिनशा-
सनार्थोपदेशकतया तदाकाङ्क्षिभिरित्याचार्याः । उक्तं च-

"सुत्तयविक्र लक्ष्ण-सुतो गच्छस्स मेदिमंओ य ।

गणतत्तिविप्पमुक्को, अथं वाप्पइ आयरिओ" ॥ १ ॥ इति ।

अथवा-आचारो-ज्ञानाचारादिः पञ्चधा, आ-मर्याद्या
वाऽऽचारा-विहारः आचारस्तत्र साधवः स्वयंकरणात्प्र-
भाषणात्प्रदर्शनाच्चित्याचार्याः । आह च-"पंचविहं आ-
यारं, आयरमाणा तहा पयासंता । आयारं वंसंता, आय-
रिया तेण सुचंति ॥६६३॥" (आव० नि०) । अथवा-आ-
र्य्यः अपरिपूर्ण इत्यर्थः, चाराः-हेरिका ये ते आचाराः,
चारकल्पा इत्यर्थः, युक्ताऽयुक्ताविभागनिरूपणनिपुणा विनेया
अतस्तेषु साधवो यथावच्छास्त्रार्थोपदेशकतयेत्याचार्याः ।
म० १ श० १ उ० । दशा० । 'चर' गतिभक्षणयोः, आङ्-
पूर्वः । आचर्य्यन्ते-कार्य्यार्थिभिः सेव्यन्ते इत्याचार्य्यः ।
"अवर्ण्य्यज्जनात् एण" ॥ ५ । १ । १७ ॥ इति च्यण् ।
आ० म० १ अ० ६६३ गाथा । आङ् मर्यादाभिधियोः,
चरिगत्यर्थः, मर्याद्या चरन्तीत्याचार्याः । आचारेण वा
चरन्तीत्याचार्याः । आ० चू० १ अ० ६६३ गाथाचूर्णितः ।

अद्वारससीलंगसहस्साहिडियं तण्ण छत्तीसइविहमा-
यारं जहडियं मे गिलाए महत्ति साणुसमयं आयरंति ति-
वत्तयंति ति आयरिया । परमप्पणो य हियमायरंति
आयरिया । सव्वसत्तसीसगणाणं च हियमायरंति आ-
यरिया । पाणपरिच्चाए वि उ पुढवादीणं समारंभं
नाऽऽयरंति, नारभंति, णाणुजाणंति, आयरिया । सु-
हुमावरद्धेवि ण कस्सइ मणसाऽपि पावमायरंति ति वा
आयरिया । महा० ३ अ० ।

"स्याद्भूत्यचैत्यचौर्य्यसंभवे पु यात्" ॥ ८ । २ । १०७ ॥
इति हैमप्राकृतसूत्रेण चौर्य्यशब्दत समेषु शब्देषु सं-
युक्तस्य यात्पूर्वं इत् । प्रा० । "आचार्य्यं चाऽञ्च ॥ ८ ।
१ । ७३ ॥ इति हैमप्राकृतसूत्रेणाचार्य्यशब्दे चस्याऽऽत इ-
त्त्वमस्त्वं च । प्रा० । गुरौ. पं० व० १३ गाथाटी० । पञ्च-
स्थविराणां मध्ये प्रथमे स्थविरे, घ० ३ अधि० ५४ श्लोक ।
आचार्याः-अर्थदातारः । वृ० १ उ० ३ प्रक० ६३६ गा-
थाटी० । आचार्य्यसूत्रार्थदाता, दिगाचार्य्यो वा । कल्प०
३ अधि० ६ क्षण. ४६ सूत्रटी० । आचार्य्यसूत्रार्थोभय-
वेत्ता लक्षणादियुक्तश्च । आव० ३ अ० ११६५ गाथाटी० ।

विषयाः-

- (१) निक्षेप आचार्य्यपदस्य ।
- (२) भेदाः-कलाचार्य्यः १, शिल्पाचार्य्यः २, धर्माचार्य्य-
श्चेति ३ । तेषां विनयः ।
- (३) स्वरूपमाचार्य्यस्येह परत्र च ।
- (४) प्रमाजनाचार्य्यो उपस्थापनाचार्य्यश्च ।
- (५) स्वरूपमाचार्य्यस्य 'सुत्तय' इत्यादि ।
- (६) लक्षणमाचार्य्यस्य ।
- (७) गुणा आचार्य्यस्य यै रहिनो गुरुर्न भवति ।
- (८) गुणा आचार्य्यस्य 'अपरिआयी' त्यादि ।

- (६) अष्टाचारत्वं दुर्गुणस्सूरेः ।
 (१०) पराऽहिनकारित्वं दुर्गुणः ।
 (११) सूरः स दुर्गुणो येन कुगुरुर्भवति ।
 (१२) प्रमाद्विनमाचार्यं शिष्या बोधयति ।
 (१३) वैरी शिष्यस्य गुरुः ।
 (१४) विनय आचार्यस्य ।
 (१५) गुरुविनये वैद्यहृष्टान्तः ।
 (१६) नमस्कार आचार्यस्य ।
 (१७) वैयावृत्यं गुरोः ।
 (१८) गच्छाधिपतिः केन कर्मविपाकेन भवति ।
 (१९) अनिशया आचार्यस्य ।
 (२०) निर्ग्रन्थीनामाचार्यः ।
 (२१) आचार्यं कालगतं आचार्यान्तरस्थापनम् ।
 (२२) आचार्येऽवधाचिते आचार्यान्तरस्थापनम् ।
 (२३) लक्षणं “सुत्तथे णिम्माओ” इत्यादि ।
 (२४) एकपाक्षिकाद्विगाचार्यः ।
 (२५) लक्षणं मेढीभूतः ।
 (२६) परीक्षा आचार्यस्य ।
 (२७) उद्देशः मैथुनादिप्रतिसेव्याचार्यत्वेन ।
 (२८) स्थापनाविधिराचार्यपदे गुरोः ।
 (२९) परिच्छदसहितस्यैवाचार्यत्वम् ।
 (३०) स्थापनायां स्थविराः प्रष्टव्याः ।

(१) निक्षेप आचार्यपदस्य—

आङ् मर्यादाऽभिबिध्योः, चरित्त्यर्थः, मर्यादया चर-
 न्तीत्याचार्याः । आचारेण वा चरन्तीत्याचार्याः ।
 “ ते चडाव्यहा—णामद्वयणाओ गताओ । द्रव्यभूतो वा
 द्रव्यनिमित्तं वा द्रव्यमेव वा द्रव्यं आचारवंतं भवति,
 अनाचारवंतं च नाम तं प्रति, तिष्ठेण सिलया परंडो
 य, धावणं प्रति, हारिहा रागो य वासणं प्रति, कवे-
 ल्लुगा वहरं व सिक्खवेणं प्रति, मद्रुसलागा भासादी-
 पकरणं प्रति, सुवणं घंटा लोहं च अविरोधं प्रति, कीरं स.
 कराय विरोधं प्रति, तेज्जदाणधिराचं एगमादि एत्थ गाधा-
 “णामण-धावण-वासण-सिक्खवावण सुवणण अविरोधी-
 णि । द्रव्याणि जाणि लोए, द्रव्याचारं विद्याणाहि । अहवा-
 द्रव्यायिरिओ तिविहा एगभविओ, वडाउओ, अभिमुह-
 णामगोत्तो । एगभविओ वनिरित्ते जो एगेणं भवेणं उवव-
 जिहि त्ति । वडाउओ जेण आउयं वजं । अभिमुहणा-
 मगोत्तो जेण पदेसा उच्छूहो । अहवा-मूलगुणणिच्चत्तिनो,
 उत्तरगुणणिच्चत्तिनो य । सरीरं मूलगुणा, विऊकम्मादि
 उत्तरगुणा । अहवा-जाणओ, भविओ, चतिरित्तो, मंगुवा-
 यगाणं समुद्वायगाणं नागहत्थिवायगाणं जधासंखं
 आदेसो । आ० चू० १ अ० । “ द्रव्याचार्यो सयाऽ-
 भवो ” ॥ १३ + ॥ द्रव्याचार्यः आचार्यत्वयोग्यताया
 अभावादप्रधानाऽऽचार्यः । पञ्चा० ६ वि० । भावायिरिओ
 दुविहो—आगमतो, णोआगमतो य । तदेव । णोआगमतो
 दुविहो—लोइओ, लोउत्तरिओ य । लोइत्तो—सिप्पाणि
 चित्तकम्मादिसत्थाणि वइसेसियादि जो उपदिसति ।
 उत्तरिओ—जो पंचविधं णाणादियं आचारं आयरति;
 प्रभासति य अण्णेतिसि आयरियाणं आचरित्तव्यानि द-

शयति । एवं मन्तव्यं । एवमादि तेषु ते भावायिरिया
 तेषि फलं तदेव । आ० चू० २ अ० ।

नामं ठवणा दव्विए, भावे चउव्विहो य आयरिओ ।
 दव्वंमि एगभविआइ, लोइए सिप्पसत्थाई ॥ ३०५ ॥

आचार्य इति कः शब्दार्थः. उच्यते—“ चरगतिभक्षणयोः ”
 इत्यस्य (चरः) आङ् वा गुरा (पा० ३-१-१०० वार्तिके)
 विनि रयति आचार्य इति भवति, आचर्यतेऽसावित्याचार्यः,
 कार्यार्थिभिः सेव्यत इत्यर्थः । अयं च नामादिभेदाच्चतु-
 र्विधः । आ० १ अ० । इह नामस्यापनं सुगमे । विशे० ।

द्रव्यविचारं पुनराह—

आगमद्रव्यायिरिओ, आचारविद्याणओ अणुवउत्तो ।
 नो आगमओ जाणय-भवसररीराइरित्तोऽयं ॥ ३१६१ ॥
 भविओ वडाउ, अभि-मुहो मूलाइनिम्मिओ वाऽवि ।
 अहवा दव्वंभूओ, दव्वनिमित्तायरणओ वा ॥ ३१६२ ॥

ह्यरीरभयशरीरव्यतिरिक्तस्वाचार्योऽयं कः इत्याह—
 ‘ भविओ ’ इत्यादि, एकभयिको, यद्वायुक्तः; अभिमुख-
 नामगोत्रश्चेत्यर्थः, ‘ मूलाइनिम्मिओ वाऽवि ’ त्ति-तथा
 मूलगुणनिर्मितः, उत्तरगुणनिर्मितश्च तद्रव्यतिरिक्तो द्र-
 व्याचार्यो मन्तव्यः । तत्र मूलगुणनिर्मित आचार्यशरीर
 निवर्तनयोग्यानि द्रव्याणि उत्तरगुणनिर्मितस्तु ताभ्येव
 तदाकारपरिणतानीति । अथवा—द्रव्यभूतोऽप्रधान आ-
 चार्यस्तद्रव्यतिरिक्तो द्रव्याचार्यः प्रतिपाद्यत । यो वा
 द्रव्यनिमित्तेनाचरति चेष्टते स द्रव्यनिमित्ताचरणाद् द्र-
 व्याचार्यः, स च लौकिको, लौकिकमार्गे शिल्पशास्त्रादि-
 विज्ञेयः । यः शिल्पानि निमित्तादिशास्त्राणि च ग्राहयति स
 इहापचारतः शिल्पशास्त्रादिरुक्तः । अन्ये त्विमं शिल्पशा-
 स्त्राचार्यं लौकिकं भावाचार्यं व्याचक्षते । शेषं सुगममिति ।
 ‘ पंचविहमि ’ त्यादिना लोकोत्तरं भावाऽऽचार्य उक्तः ।
 तत्स्वरूपव्याख्यानाथमाह—

आ मजायावयणो, चरखं चारो त्ति तीए आयारो ।
 सो होइ नाणदंमण-चरित्तवविरियवियप्पो ॥ ३१६३ ॥
 तस्सायरणपभासण-देसणओ देसियाविमोक्खत्थं ।
 जे ते भावाऽऽयरिया, भावायारोवउत्ता य ॥ ३१६४ ॥
 अहवाऽऽयरंति जं सय-मायारंति व जमायरिज्जंति ।
 मजाययाऽभिगम्मं—ति जमुत्तं तेणमायरिया ॥ ३१६५ ॥

पाठसिद्धा एव, नवरं ‘ तीए ’ त्ति-तथा—मर्यादया
 चरणमाचारः । ‘ तस्से ’ त्यादि, तस्य—पञ्चविधस्या-
 चारस्य स्वयमाचरणतः परेषां च प्रभाषणतः तथा विने-
 यानां वस्तुप्रत्युपेक्षणादिक्रियाविधेर्दर्शनतो ये परात्मनो
 मोक्षार्थं ‘ देसिय ’ त्ति-देशितारस्ते भावाचारोपयुक्त-
 त्वाद्भावाचार्यो इति । अथवा—स्वयं यस्मादाचरन्ति
 सदनुष्ठानम्, आचरयन्ति चान्यैः । अथवा—आचर्यन्ते-म-
 र्यादया अभिगम्यन्ते यतो मुमुक्षुभिरिति यदुक्तमेतत्ता-
 त्पर्यमित्यर्थः, तेनाऽऽचार्याः । विशेषः ।

कस्याऽऽचार्यस्याऽऽज्ञा नाऽतिक्रमणीयेत्यधिकृत्य—
 गोयमा ! चउन्विहा आयरिया भवन्ति, तं जहा-
 नामाऽऽयरिया १, ठवणायरिया २, दव्वायरिया ३, भा-
 वायरिया ४ । तत्थं जे ते भावायरिया ते तित्थ-
 यरसमा चेव दट्ठव्वा, तेसि संतियाणं णाइकमेज्जा, से
 भयवं ! कपरे णं ते भावायरिया भवन्ति, गोयमा ! जे
 अज्जपव्वइए वि आगमविहीए एयं पए पए आणाणु-
 संवरन्ति ते भावायरिया । जओ णं वाससयदिक्खिए
 वि हुत्ताणं वायामेत्तेणं पि आगमओ वाहिं करेन्ति ते
 णामठवणाहिं णिओइयव्वे । से भयवं ! आयरियाणं
 केवइयं पायच्छित्तं भवेज्जां । जेसि गच्छस्स साहू यो तं
 आयरियमयहरपवित्तिणीए य सत्तरसगुणं अहाणं सी-
 लखलिए भवन्ति । तओ तिलक्खगुणं जे अइदुकरणासंजं
 सुकरं तम्हा सव्वहा सव्वपयारेहि णं आयरियमयहरे प-
 वित्तिणीए य अत्ताण पायच्छित्तस्स संरक्खेयव्वं अ-
 खलिअसीलेहि च भवियव्वं । महा० ५ अ० ।

(२) आचार्यस्य भेदाः—

तओ आयरिया पष्त्ता । सिप्पायरिया १, कलायरिया २,
 धम्मायरिया ३ । जे ते धम्मायरिया, परलोभहिथट्ठाए,
 निज्जरट्ठाए, आराहेयव्वा । अण्णे कलायरिया, सि-
 प्पायरियाए, कइएहिं, कित्तुद्धिए, आराहियव्वे ।
 तत्थेगे धम्मायरिया, सोवायकरंडसमा । वद्धाइकथ-
 त्थप्पयगाहाइहिं जे सुद्धसभाए वक्खाणित्ति ते सो-
 वायकरंडसमा । वेसाकरंडसमा-जो रीरी आहार-
 णंसरिसजीहावक्खाणडंवरणं अंतरं सुअसारविरहि-
 याऽवि सुद्धसभाए जणं विमोहिति शेरवित्ति अप्पाणं
 थुतंसि आलुच अत्थेगे पाडित्ति गोयमगणहराणं उव-
 माए ते वेसाकरंडसमा । गाहावइकरंडसमा-जे संमं ससु-
 वसियसुगुरुहितो संपत्तं अंगोवंगाइं सुत्तत्थेसु परिच्छिय-
 च्छेयगंथा ससमय-परसमयणिच्छया परोवयारकरणि-
 कभल्लिच्छया । जणजोगविहीए अणुओगं करिन्ति ते गा-
 हावइकरंडसमा । रायकरंडसमा-जे गणहरा चउदसपु-
 न्विणो वा घडाओ घडसयं, पडाओ पडसयं, इचाइं वि-
 हाइं सयसंमाणिया ते रायकरंडसमा । गाहावइकरंडसमाणे,
 रायकरंडसमाणे, दोवि आयरिए तित्थयरसमाणे । अंग० ।

(आचार्यस्य यथोचितसत्कारः)—

केसीकुमारसमणे पदेसिं रायं एवं वयासी-जाणासिं णं
 तुम्हं पएसी केवइयाऽऽयरिया पएणत्ता १, हंता !-जाणा-
 मि, तओ आयरिया पष्त्ता । तं जहा-कलायरिए १,

सिप्पायरिए २, धम्मायरिए ३ । जाणासिं णं तुम्हं पएसी
 तेसिं तिण्हं आयरियाणं कस्स का विण्णयपडिंवत्ती पउं-
 जियव्वा १, हंता जाणासि-कलायरियस्स, सिप्पायरिअस्स
 उवल्लेखं वा संमज्जणं वा करेज्जा, पुप्फाणि वा आणावेज्जा,
 मंडवेज्जा वा, भोयवेज्जा वा, विउलं जीवियारिहं पीइदाणं
 दलएज्जा, पुत्ताणं पुत्तियं वावि विकप्पेज्जा ॥ जत्थेव धम्मा-
 ऽऽयरियं पासेज्जा तत्थेव वंदिज्जा णमंसेज्जा सकारेज्जा स-
 म्माणेज्जा कल्लाणं मंगलं चेव पज्जुवासेज्जा फासुएसणि-
 जेणं असणपाणखाइमसाइमेयं पडिलाभेज्जा पाडिहारिएणं
 पीठफलगसेज्जासंधारतेणं उवनिमंतिज्जा । (सूत्र-१०) ॥ रा० ।

आचार्यस्त्रिविधस्तथा—

सीहाऽणुगवसभ-कोट्टुगारणे ॥ ४००.† ॥

मिहाऽनुगो १, वृषभाऽनुगः २, कोष्टकाऽनुगश्च ३ ।
 कोष्टकः-शृगालः । यत्र यो महत्यां निपद्यायां स्थितः
 सन् सूत्रमर्थं वा वाचयति तिष्ठति वा स सिंहाऽनुगः । यः १
 पुनरेकस्मिन् कलेपे स्थितस्सन् वाचयति निष्ठात वा स
 वृषभाऽनुगः २ । यस्तु रजोहरणनिपद्यायामौपप्रहिकपादप्राङ्छ-
 ने वा स्थितो वाचयति तिष्ठति वा स कोष्टकाऽनुगः इति ४ ।
 व्य० १ उ० । नि० चू० २० उ० ३४३ गाथा । (क-
 स्याचार्यस्य कः आचार्य आलोचनां दद्यात् इत्यादिबहु-
 वक्त्र्यता 'आलोयणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽग्रे वक्ष्यते)

(३) स्वरूपमाचार्यस्येह परत्र च--

आयरिओ केरिसओ, इहलोए केरिसो व परलोए ।

इहलोए असारणिओ, परलोए फुडं भयंतो ॥ ३८१ ॥

य एव उपग्रहकुदाचार्यस्तमेव ज्ञातुमिच्छामि कीदृशः क-
 लाचार्य इहलोक हितकारी, कीदृशः परलोके इति,
 सूरिराह-चतुर्विधस्सामान्येनाऽऽचार्यः, तद्यथा-इह लोक
 हितो नामैको, न परलोके हितः १ । परलोके हितो, नेह
 लोकहितः २ । इह लोके हितोऽपि, परलोके हितोऽपि ३ ।
 न इह लोकहितो; नापि परलोकहितः ४ । तत्र प्रथमद्वि-
 तीयभङ्गव्याख्यानमाह- 'इहलोए' इत्यादि, तत्र यो वक्त्र-
 पात्रभङ्गपानादिकं समस्तमपि साधूनां पूरयति; न पुनः संयम
 सीदतस्सारयति सः-असारणिकः; सारणारहित इह लोके
 हितो न परलोके, एषा प्रथमभङ्गभावना । यः पुनस्तंयमयो-
 गेषु प्रमाद्यतां सारणां करोति न च वक्त्रपात्रभङ्गपानादिकं
 प्रयच्छति, स केवलं स्फुटं भयन् कुर्वाणः परलोके हितो,
 नेह लोके, इति सामर्थ्याद्भ्रम्यते, एषा द्वितीयभङ्गभावना ।
 तृतीयचतुर्थभङ्गभावना तु स्वयं भावनीया । सा चैवंमू-
 यो वक्त्रपात्रभङ्गपानादिकं समस्तमपि साधूनां पूरयति
 संयमयोगेषु च सीदतस्सारयति स इहलोके हितः पर-
 लोके च हितः चतुर्थ उभयरहितः । अत्र पर आह-
 ननु यो भद्रस्वभावतया न सारयति वक्त्रपात्रभङ्गादिकं
 तु समस्तमापूरयति स एव समीचीनः । यः पुनः स्वरूपं
 कुर्वाणः-चण्डकूटचार्य इव सारयति स न समीचीनः,
 असमाध्युत्पादकत्वात् ।

तत्राऽऽह—

जीहाएऽभिलिहंतो, न भदतो जत्थ सारणा नऽत्थि ।
दंडेणऽवि ताडंतो. स भदतो सारणा जत्थ ॥ ३८२ ॥

यत्र नाम संयमयोगेषु सीदतां सारणा नाऽस्ति स
आचार्यो जिह्याऽभिलिहन्-मधुरवचोभिरानन्दयन्, उ-
पलक्षणमेतत्—वस्त्रपात्रादिकं च पूरयन् न भद्रको—न
समीचीनः परलोकाऽपायेषु पातनात् । यत्र पुनस्सीदतां
साधूनां सम्यक् सारणा-संयमयोगेषु प्रवर्तना समस्ति
स आचार्यो दण्डेनापि ताडयन् भद्रकः—एकान्तसमी-
चीनः सकलसांसारिकाऽपायेभ्यः परित्राणकरणात् ।

अथ सारणमकुर्वाणो जिह्या विलिहन् कस्मान्न समी-
चीन इत्यत्राऽऽह—

जह सरणमुवगयाणं, जीवियववरोवणं नरो कुणइ ।
एवं सारणियाणं, आयरितो असारंओ गच्छे ॥ ३८३ ॥

यथा कोऽपि नर एकान्तेनाऽहितकारी शरणमुपागतानां
जीवितव्यपरोपणं करोति एवं साधूनामपि शरणमुपा-
गतानां संयमयोगेषु प्रमादव्यावर्तनेन प्रवर्तनीयानामा-
चार्योऽसारकां गच्छे भावनीयः । सोऽपि शरणोपगत-
शिरोनिकर्तक इव एकान्तेनाऽहितकारीति भावः । शरण-
मुपगतानां संसारापारपारावारे निरनुकम्पं प्रक्षेपणात्, स
च तादृश इह परलोकहितार्थिना परित्याज्यः । यस्तु स्वर-
परुषभणनेनापि संयमयोगेषु सीदतः सारयति स संसार-
नितारकत्वादेकान्तेनाऽऽश्रयणीयः । व्य० १ उ० नि० चू०
(४) प्रव्राजनाचार्याः, उपस्थापनाचार्याश्च । सूत्रम्—

चत्तारि आयरिया पणत्ता, तं जहा-पव्वायणायरिए
एगे नामं; नो उवढावण आयरिए १ । उवढावणायरिए
नामं एगे; नो पव्वावणायरिए २ । एगे पव्वावणाय-
रिएऽवि; उवढावणायरिएवि ३ । एगे नो पव्वायणायरिए;
नो उवढायणायरिए धम्मायरिए ४ ॥ १२ ॥

अस्य (सूत्रस्य) संबन्धमाह—

अदहाऽपियधम्माणं, तव्विवरीए करंति आयरिए ।
तस्मिं विहारंमि इमं, कमेण सुत्तं समुद्दिट्ठं तु ॥ ३७ ॥
अदृढधर्माणासप्रियधर्माणां चानुशासनाय स्थविरा-
द्याचार्याः । व्याख्यानाथमाह—

पव्वावण उवढावण, उभय नोभयमिति चउत्थो ।
अत्तऽडुपरऽडु वा, पव्वावणा केवला पढमे ॥ ३८ ॥
एवमेव य वितितो वि, केवलमेत्तं उवढवे सो उ ।
तइओ पुण उभयं पि, अत्तऽडुपरऽडु वा कुणउ ॥ ३९ ॥
जो पुण नोभयकारी, सो कम्हा भवति आयरिगो उ ।

मस्ति धम्माऽऽयरितो.सो पुण गहितो व समणो वा।४०।
प्रथमे-प्रव्राजनाऽऽचार्यः । द्वितीय-द्वितीयभङ्गेन सूचित-
उपस्थापनाचार्यः । तृतीयभङ्गसूचिन उभयः । प्रव्राजना-
उपस्थापनाचार्यः । तत्र प्रथमः—प्रथमस्यात्मास्य परा-
र्थस्य केवला प्रव्राजना । किमुक्तं भवति—आन्यानिमित्ते,

परनिमित्ते वा यः केवलं प्रव्राजयति स प्रथमः प्रव्राज-
नाचार्यः । एवमेव-अनेनैव प्रकारेण द्वितीयः स केवलं
मात्रम् उपस्थापयति, यः प्रव्राजितस्य सदुपस्थापनामात्रं
करोति स द्वितीय इत्यर्थः । तृतीयः पुनरपि प्रव्राजनमुप-
स्थापनं वाऽऽत्मार्यं परार्थं वा करोति, यः पुनर्नोभयकारी
स चतुर्थः । अथ स कस्मान्नवत्याचार्यः उभयविकलत्वा-
त्सूरिगह--भण्यते स धर्माचार्यो धर्मदेशकत्वात् स
पुनर्गृही श्रमणो वा चेदित्यर्थः ।

एवं च यत्राऽऽचार्याः तथा चाह—

धम्मायरिपव्वायण, तह य उवढावणा गुरु तइओ ।

को इ तिहिं संपन्नो, दोहिं वि एकेकएणं वा ॥ ४१ ॥

प्रथमो धर्माचार्यो यस्तत्प्रथमतया धर्मं ग्राहयति १ ।
द्वितीयः प्रव्राजनाचार्यो यः प्रव्राजयति २ । तृतीयो गुरु-
रुपस्थापनाचार्यो यो महावनेषूपस्थापयति ३ । तत्र
कश्चित्त्रिभिरपि संपन्नो भवति । तथाहि--कदाचित्स एव
धर्मं ग्राहयति स एव प्रव्राजयति स एवोपस्थापयति
कश्चिद् ब्राह्म्यम्, तद्यथा-धर्मग्राहकत्वेन प्रव्राजनेन च,
अथवा--धर्मग्राहकत्वेनोपस्थापनेन केनचिदेकैकेन गुणेन
तद्यथा । कश्चिद् धर्ममेव ग्राहयति । कश्चित्प्रव्राजयत्येव
कश्चिदुपस्थापयत्येव ।

सूत्रम्—

चत्तारि आयरिया पणत्ता । तं जहा-उद्देसणाऽऽरिए
एगे णामं; एगे नो वायणायरिए १, वायणायरिए एगे
णामं; एगे णो उद्देसणायरिए २, एगे उद्देसणायरिए वि;
वायणायरिए वि ३, एगे नो उद्देसणायरिए, नो वाय-
णायरिए ४ ॥ १३ ॥

अमीपां स्वरूपमाह—

एगो उद्दिस्सइ सुयं, एगो वाएइ तेण उद्दिट्ठं ।

उद्दिस्सइ वाएइ य, धम्माऽऽयरिओ चउत्थो य ॥ ४२ ॥

एकः-प्रथमः श्रुतमुद्दिशति न वाचयति यथा मङ्गलवु-
द्ध्या प्रथमत आचार्य उद्दिशति तत् उपाध्यायः । अत्रा-
चार्यः प्रथमभङ्गवर्ती-उपाध्यायो द्वितीयभङ्गः, तथा चाह-
एको द्वितीय उपाध्यायस्तन्नाऽऽचार्येणोद्दिष्टे वाचयति य
एवोद्दिशति स एव वाचयति एष तृतीयः, उभयविकल-
श्चतुर्थो धर्माचार्यः । व्य० १० उ० । आचार्यते-संव्यने
वा आचार्यः, स च पञ्चधा-प्रव्राजकाचार्यः १, सचित्ता-
चित्तमिश्रानुज्ञायी दिगाचार्यः २, प्रथमत एव श्रुतमुद्दि-
शति यः स उद्दिशाचार्यः ३, उद्दिष्टगुर्वभावे तद्वं श्रुतं
समुद्दिशत्यनुजानीते वा यः स समुद्दिशानुज्ञाचार्यः ४,
आम्नायम्-उत्सर्गापवादलक्षणमर्थं वक्ति यः स प्रवच-
नार्थकथनेनानुग्राहकोऽन्विषयानुज्ञायी आम्नायार्थवाच-
काचार्यः ५, । व्य० ३ अधि० ११६ श्लोक ।

(५) स्वरूपमाचार्यस्य । कीदृश आचार्यस्तत्स्वरूपमाह—

सुत्तयत्तदुभएहिं, उवउत्ता णाणदंसणचरित्ते ।

गणत्तचित्तिप्पमुक्का, एरिसया हुंति आयरिया ॥ ३२५ ॥

नोट—(३३२) अस्माद् दृष्टाकादरे ३०५ दृष्टाङ्गं द्रष्टव्यम् । द्वितीयाऽऽश्रुति-
मुद्रणात् विप्रता जाता ।

आप्तान्यनंक्रमेण, ण उ ण्णागित्तणेणाति ॥ २४ ॥

व्याख्या । गुरुगुणः संज्ञानं सदनुष्ठानविशेषास्ते रहितोहीनोगुरुगुणरहितः तु शब्दः पुनरर्थः । गुरुधर्म्मोऽप्यर्थो गुरुधर्म्मोऽप्यर्थो भवति । सुवर्णगुणविकलं सुवर्णमिव । ततश्च (विहितायमो उच्यते) इह मकारो बाह्यैकस्ततश्च विधित्याग एवागमिकन्यायेन परिहार एव तस्य गुरोरिष्टो ऽजिमतो जिनानां । स च न यथा कथं चिदत एवाह । अन्यत्र गुरुकुलान्तरे संक्रमेण प्रवेशेन न पुनरेकाकित्वेन एकाकिविहारितयेति । गुरुकुलान्तरसंक्रमणे विधिश्च “संदिष्टो संदिष्टरस चैव संपज्ज-उपमाइ ॥ चउभंगो पथं पूए, पढमो भंगो हवइ सुद्धो, ॥१॥ इत्यादि रागमप्रसिद्ध इति सर्वथा गुरुरहितेन न भाव्यमिति ज्ञावोयदाह “एस एमण्णसं वा, कहं तेनाहिति जिणवरमयं वा ॥ करिणं मिव पोयात्ता, जे मुक्का पवइयमेत्ता” इतिशब्दः प्राग्यदिति गाथार्थः ॥ पंचा. वृ. ११ ॥ अथ गुरुगुणरहितस्तु गुरुं गुरुरिति विधित्याग एव तस्येष्ट इति यदुक्तं तत्र विशेषाभिधानायाह ॥

गुरुगुणरहिणो वि इह, दद्वन्वो मूत्रगुणविउत्तो ॥

जोण उ गुणमेत्तविहीणोत्ति चंरुद्धो उदाहरणं ॥३५॥

व्याख्या । गुरुगुणरहितोऽपि अपि शब्दोऽत्र पुनः शब्दार्थस्ततश्च गुरुगुणरहितो गुरुं भवति । गुरुगुणरहितः पुनरिह गुरुकुलवासप्रक्रमे स एव छप्योज्ञातव्यो मुत्रगुणवियुक्तो महावृत्तरहितः सम्यग्ज्ञानक्रियाविरहितोवा यो न तु नपुनर्गुणमात्रविहीनो मूत्रगुणव्यतिरिक्तप्रतिरूपताविशिष्टोपशमादिगुणविकल इति हेतोर्गुरुगुणरहितोदृष्टव्य इति प्रक्रमः उपप्रदर्शनार्थोवा इति शब्दः उक्तं वेदायं “काष्ठ परिहाणिदोसा, पत्तो इक्काइगुणविण्ण ॥ अण्णे विप्पवज्जा, दायव्वा सीलवन्तेण” अत्रार्थे किं ज्ञापकमित्याह । चंरुद्धचंरुद्धाभिधानाचार्य उदाहरणं ज्ञापकं तत्प्रयोगश्चैव ॥ गुणमात्रविहीनोऽपि गुरुरेव मूत्रगुणयुक्तत्वात् चंरुद्धाचार्यवत् तथा ह्यसौ प्रकृतिरोपयोऽपि बहूनां संविग्नगीतार्थशिष्याणाममोचनीयः विशिष्टबहुमानविषयश्चातूत् । पंचा. वृ. ११ ॥

(८) गुणा आचार्यस्य अपरिभ्रावीत्यादि ॥

पुनरप्याचार्यगुणानाह ।

अपरिस्तावी सम्मं, समपासी चैव होइ कज्जेसु ।

सोरक्खइ चक्खुपिव सवाअवुद्धाउलं गच्छं ॥ ३६ ॥

व्याख्या । न परिभ्रवाति परिक्रियतात्मगुह्यजलमित्येवं शोढोऽपरिभ्रावी आलोचनामाश्रित्य आचारंगोक्ततृतीयमंगतुल्य इत्यर्थः । मंगाश्चैते । एकोऽहदः परिगलत्थोताः पर्यागलत्थोताश्च शीता शीतोदा प्रवाहऽहदवत् । यतस्तत्र जलं निर्गच्छत्यागच्छति च । १ । अपरः सुपरिगलत्थोता नो पर्यागलत्थोताः पञ्चऽहदवत् पञ्चऽहदे तु जलं निर्गच्छति न त्यागच्छति । २ । तथा परोनो परिगलत्थोताः पर्यागलत्थोताश्च ब्रवणोदधिवत् ब्रवणे आगच्छति जलं न तु निर्गच्छति । ३ । अपरस्तु नो परिगलत्थोता नो पर्यागलत्थोताश्च मनुष्यलोकाद्वहिः समुद्रवत् तत्र नागच्छति न च निर्गच्छति । ४ । तत्राचार्यः श्रुतमंगीकृत्य प्रथममंगपतितः श्रुतस्य दानगृहणसंज्ञावात् । १ । सांपरायिककर्मापेक्षया तु द्वितीयमंगपतितः कपायोदयाभावेन गृहणाभावात् तपः कायोत्सर्गादिना

कृपणापतेश्च सांपरायिककर्म कपायकर्म । २ । आलोचनामंगीकृत्य तृतीयमंगपतितः आलोचनाया अपरिभ्रावित्वात् । ३ । कुमारं प्रति चतुर्थमंगपतितः कुमारस्यहि प्रवेशानिर्गमाभावात् । ४ । यदि वा केवञ्श्रुतमाश्रित्य मंगा योज्यते तत्र स्थविरकल्पिकाचार्याः प्रथममंगपतिताः । १ । द्वितीयमंगपतितास्तु तीर्क्षकतः । २ । तृतीयमंगपतिता यथा बंदिकाः । तेषां तु क्वचिदहोपरिसमाप्तावाचार्यादेर्निर्णयसंज्ञावात् । ३ । प्रत्येकबुद्धास्तृतीयाभावाच्चतुर्भंगस्याः ४ । सम्यक्सर्वथेत्यर्थः (समपासी चैव होइकज्जे सुत्ति) सममविपरीतं पश्यतीत्येवं शीतः समदर्शी “दशो नियच्छ पंचे” त्यादिना दशोपासादेशः । एवं विध एव योभवति क्व कार्येषु आगमव्याख्यानादिसकलव्यापारेणित्यर्थः । स आचार्यः रक्षति धत्ते कुमारं पतन्तमिति शेषः । कं गच्छं गणं किंचूतं सवादाश्चते बुद्धाश्च सवाहबुद्धास्तैराकुलः संकीर्णस्तं सवालबुद्धाकुलं किमिव चकुरिव ॥ यथाचार्यस्वरूपमाह ।

सीआवेइ विहारं, सुहशीन्नगुणेहिं जो अबुद्धीओ ॥

सन वरं झिगधारी, संजमजोएण निस्सारो ॥ ३७ ॥

व्याख्या (जो अबुद्धी ओत्ति) य आचार्योऽशुद्धिस्तत्त्वज्ञानरहितः (सीआवे इत्ति) सीदयति शिष्यीकरोति कं विहारं नवकल्परूपं गीतार्थादिरूपं वा । कैः सुखशीन्नगुणैः सुखशीन्नस्य साताभिदापिणो गुणाः पाद्विस्थादिस्थानानि सुखशीन्नगुणास्तैः (स नवरिति) केवलं झिगधारी वेपमात्रधारी संयम आश्रवनिरोधरूपस्तस्य योगः प्रतिद्वेखनादिव्यापारस्तेन रहितत्वात् निस्सारश्चर्विततां ब्रह्मवदिति गाथावन्दः ॥ ३३ ॥

कुङ्गामनगररज्जं, पयहियं जो तेसु कुणइ हुममत्तं ॥

सोन वरिं झिगधारी संजमजोएण निस्सारो ॥ ३८ ॥

व्याख्या । कुङ्गं गृहं ग्रामं सकरं नगरमष्टादशकररहितं राज्यं ससांगमयं उपलक्षणत्वात् धूळीप्रकारपरिक्रिप्तं खेटं कुनगरं कर्तुं सर्वत्रार्कतृतीयगभूतांतरग्रामान्तररहितं मर्मं जलपयोपेतं जलपत्तनं क्षीपमिव स्थलपयोपेतं स्थलपत्तनं लोहादिधातुजन्मभूमिरूपं अकरं जलस्थलपयाभ्यामुपेतं क्षोणमुखं बणिक् समूहवासं निगममित्यादि ज्ञेयं (पयहियत्ति) प्रहायत्ति प्रहाय्यं प्रकर्षेण त्यक्त्वा पुनर्यः आचार्यस्तेषु कुङ्गादिषु करोति विधत्ते इ पुनरर्थं ममत्वं ममैतदित्यभिप्रायमित्यर्थः । स सूरिः नवरि केवलं वेपधारी संयमयोगेन निस्सार इति गाथा वन्दः ॥ ३४ ॥

अथ पुनरपि सुन्दराचार्यप्रशंसा समाह ॥

विहिणा जो उ चोपइ, सुत्तं अत्थं च गाहइ ॥

सो धन्नो सो अपुण्णो अ, सवन्धू मुखदायगो ॥ ३९ ॥

व्याख्या “विधिणा धर्म्ममण्डपिहि अइसुंदरेहिं कारणगुणोवणिपिहि पट्टहायन्तो अमणं सो स चोपइ आयरिओ” इत्याद्यागमोक्तप्रकारेण (जोउत्ति.) यः पुनराचार्यः (चोपत्ति) चोदयति प्रेरयति शिष्यगणं कृत्यकरणादौ तथा सूत्रमाचारंगादिश्रुतविधिनेत्यस्यात्रापि सम्बन्धनात् व्यवहारदशमोद्देशकाद्युक्तेन विधिना ग्राहयति पाठयति सूत्रपाठनान्तरं तस्य

व्याख्या । आचार्यों देशं मातृवकादिकं क्षेत्रं रुक्ता
रुक्ताजाविताजावितादिरूपं (च) शब्दात् गन्तानादियोग्यं
अयं धर्मिकादिकाद्यं दातृपरिणामादिरूपं ज्ञातं च ज्ञात्वा
वस्त्रं चीवरं पात्रं पतङ्गग्राहि उपश्रयं मुनियोग्याह्वयं संगु

हीत कोऽर्थः । आचार्यः केशादिकारणं ज्ञात्वा वस्त्रादिकं मेह-
यित्वा प्रायोगृहस्थानामदर्शयन् स्वपादेष्वेव संरक्षेत् न तु
यथाकथंचिदित्यर्थः । तथा (साहु वगन्ति) साधूनां वर्गोवृन्दं
साधुवर्गस्तं च साध्वीवर्गं च संगृहीत तु हीनाचारवर्गं तथा
सुत्तथं च (निहाहण) इति सूत्रमाचारांगादि अर्थो निर्युक्ति
ज्ञाप्यत्वं संग्रहिणीवृत्तिटिप्पणादिः । सूत्रं चार्थश्चेति समा
हारद्वन्द्वे सूत्रार्थं तन्निज्ञाद्वयति चिन्तयतीत्यर्थः । चशब्दा-
त्साधूनामपि सूत्रार्थं ददातीति एवं विधेयः स सदाचार्यः
स्यादिति शेषः । इत्यनुष्टुप्छन्दः ॥ १४ ॥ ग. अधि. १ टी ॥
अष्टाचारस्य सूरिर्निन्दा यथा ॥

जट्टायारोसूरी, जट्टायाराणुविक्रमो सूरी ॥

उम्भगाडिओ सूरी, तिष्ठि वि मगं पणामन्ति ॥ १ ॥

उम्भगाडिओ सूरिर्निनिच्छयं जव्वसत्तसंथाए । जम्हा तंम-
गमणुस्सरन्ति तम्हाणतंजुत्तं । एकंपि जोदुहत्तं सत्तं पामे-
वोहिं उउवे मग्गे । ससुरासुरंमिविजिगे तेण ह धोमियं
आणाधोयं । जूए अत्थि जविंस्सति केइ जगवन्दणीय-
कमजुयत्ते । जेसिं परहियकरणे क्वच्छदकखाएवो जिही
कात्तं । जूए अणागए कात्ते ण केइ इहोहिंति गोयमा !
सूरी । णामगहणेण वि जेसिं होज्जनियमेण पच्छित्तं । ए
यंगच्छिचवत्तं दुप्पसहाणं तरंतुजोत्तं मे । तं गोयमा ! जाणगणिं
निच्छयओ अणंतसंसारि । जेसयज्जजीवजगमंगलेककट्ठा-
ण परमकट्ठाणसिच्छिपए । वा वोच्छिन्ने पच्छित्तं होई तं
गणिणो । तम्हा गणिणं समसत्तुमित्तपक्खेण परहियरणं
कट्ठाणकंखुणा अप्पणो विय आणाण दंघेया । एवं मेरा
ण दंघेयव्वत्ति एवं गच्छववच्छ दंघितुनगारवेहिं पामेवच्छे
संखाईए गणिणो अज्जविवोहिं न पावति । ण दज्जेहिंति
य अन्ने अणंतहुत्तोवि परिजमं तित्थं । चउगं जवसंसा-
रोचेट्ठिज्जचिरमुदुक्खत्ते ॥ महा. ५ अ. ।

(१०) पराहितकारित्वं दुर्गुणः ॥

अथ ये नाममात्रग्रहेणापि पराहितकारिणः सुरय-
स्तानाह ॥

तीअणागयकात्ते, केई होहिंति गोयमा ! सूरी ।

जेसिं नामगहणे, वि होई नियमेण पच्छित्तं ॥ ३७ ॥

व्या० । अतीतकात्ते ते केचिदनिर्दिष्टनामानोऽनू-
चन्निति शेषः । अनागतकात्ते च (होहिंति) भविष्यति
आद्यंतग्रहणे मध्यस्यापि ग्रहणमिति न्यायेन वर्तमानकात्ते
च संति । हे गौतम ! सूरयः आचार्यनामधारकाः येषां परिच-
यकरणादिकं दूरे आस्तां नामग्रहणेऽपि भवति नियमेन
निश्चयेन प्रायश्चित्तं । तथाचोक्तं । श्रीमहानिशायपंचमाध्ययने
“इत्थं चायरियाणं, पणपसं होति कोनिद्वक्खाओ ॥ कोरिसिह
स्ते कोनि, स एय तह पतियचेव ॥ १ ॥ पतेसि मज्जा एगे, निज्जु
ओइ गुणगणणो ॥ सव्वुत्तमभंगेणं, तित्थयरस्साहुसा
रिगुरु” इति गाथाः ॥ ३७ ॥

अथात्र हेतुमाह ॥

जओो सयरी जवति, अणविकखयाइ जह निद्ववाहणा द्वाए ॥

प. निपुच्छेहिं चोयणं, तम्हाउ गुरू सया जयइ ॥ ३८ ॥

व्याख्या (जओति) भिन्नं पदं यतो भणितं
(सयरिति) स्वेच्छाचाराणि भवति (अणविकखया इति)
अनपेक्षया शिक्षारहितत्वेन यथा होके (भिद्ववाहणाति)
भृत्याश्च सेवकाश्च वाहनानि च हरत्स्वद्वयममहिषादीनांति
छन्दे भृत्यवाहनानि । तथा दिनेयाः गुरूणां प्रतिपृच्छाभिः
कार्यं ३ प्रति पृच्छा ताभिः (चोयति) प्राकृतत्वादि-
भाक्तिशेषः । चोदनाभिश्च दिनेति शेषः । स्वेच्छाचारिणो
भवति (तम्हाउति) तस्मादेव कारणात्प्रतिपृच्छाभिश्चो-
दनादिभिश्चाचार्या विनेयान् सदा सर्वकात्तं (भयरिति)
भजते सत्यापयति शिक्षयतीत्यर्थः । गाथाछन्दः ॥ ३८ ॥
ग० अधि. १ ।

(११) सूरः स दुर्गुणो येन कुगुरुर्नवीति ।

कुगुरुश्च कदा भविष्यतीति महानिशाये अ. ८ ।
सेजयवं केवइअणं कात्तेणं पहे कुगुरुत्तावीहोति गोयमा !
इओ यमाइउयअच्छतेरसत्तं वाससयाणं साइरेगाणं समइ
दंताणं परउ जवीसुं से जयवं केणं अट्टेणं गोयमा ?
तकात्तं इट्ठि रतसायगारवसंगए यमीकरे अहंकारग्गीए
अंतो संपज्जदंतवोदी अहमहंति कयमाएसे अमुणि य
समयसज्जावे गणी जवीसु एएणं अट्टेणं से जगवं किं सव्वे
वीएवं विहे तकात्तगणिं जवीसुं गोयमा ! एगंतेणं नो सव्वे
केयपुण दुरन्तपंतद्वक्खणे अदददट्टेणं एगाए जणणीए
जयगसमगं पसूए निम्मेरे पावसीत्ते हुज्जायजम्मे सुरोहेप
यंकाजिगाहिय दूरमहाभिच्छदिट्ठी जविंसुं सेयं जयवं
कहंते ससुवदक्खेज्जा गोयमा ! उस्सुत्तउस्सगायवत्तणु
दिस्सणमइपच्चएण वा ॥

(१२) प्रमादिनमाचार्यं शिष्यो बोधयति ॥

अथ कथंचित् प्रमादिने गुरुं शिष्यो विबोधयतीत्याह ।

तुम्हारिमा वि गुणिवर, ! एमायवसगा हवति जइ पुरि-
सा । तेणओ को अइं, आत्तवणं हुज्ज संसारे ॥ १. ए ॥

व्याख्या ॥ गुप्तादृशा अपि हे मुनिवर ! श्रमणश्रेष्ठ प्रमाद-
वशगाः प्रमादपरवशा भवति यदि चेत् पुरुषाः पुमांसस्तेन
कारेणान्यो गुप्पद्वयतिरिक्तः कोऽस्त्राकं मंदभाग्यानामाहंवन-
मत्र विभक्त्योपः प्राकृतत्वात् । सागरेनैरिव भविष्यति संसा-
रे चतुर्गत्यात्मके पततामिति शेषः । अनेने विविन्ना शिष्यः प्रमा
दिनं गुरुं विबोधयतीत्यधिकाराहृश्यते । तथाच विबोधनविधये
आचार्यगुरोः अपि शिष्य आचार्यस्य दर्शयति यथा ॥

पुढवीविव सव्वसहं, मेख्व अकंपिं त्रियं धम्मे ।

चंदुव्व सोमत्तेसं, तं आयरियं पसंसंति ॥ १ ॥

अप्परिसावि आत्तोयणा, रिह हेउकारणविहिन्तुं ।

गंतीं दुक्खरिमं तं आयरियं ॥ २ ॥

काञ्चनुं देसनुं, जावनुं अत्तरियं असंजतं ।

अणुवत्तयं अभायं, तं आय ॥ ३ ॥

लोश्यसामाङ्गणु, सञ्जेसु जस्त वक्खेवो ।

ससमयपरसमयंमि आ, तं ॥ ४ ॥

वारसहिंवि अंगेहिं, सागाइयगाइपुब्बनिव्वप्पे ।

लब्धं गहियं, तं ॥ ५ ॥

आयरियतहस्साइ, लब्धं आ जीवो जवेहिं वहुएहिं ।

कम्मेषु य त्तिप्पेषु य, धम्मायरणेषु नो कहवि ॥ ६ ॥

जे पुण जणोवड्ढे, निग्गये पवयणांमि आयरिया ।

संसारसुखमग्गस्स, देसगा तेहु आयरिया ॥ ७ ॥

देवा विदेवओए, निग्गयं पवयणं अणुसरंता ।

अच्छरणमङ्गया, आयरिए वंदयांति ॥ ८ ॥

जइ दीवो दीवसयं, पप्पणं दिप्पं य ।

सो दीवसमा आयरिया, अपं च परं च दीवंति ॥ ९ ॥

देवा विदेवओए, निव्वं दिव्वेहिणा वियाणंता ।

आयरियमणुसरंता, आसणसयणाणं वंति ॥ १० ॥

इत्यादि चंद्रकवेधकप्रकीर्णकोक्तं वाच्यमिति गायानन्दः ॥
ग. १ अधि ० ॥

प्रमादगतस्याचार्यस्य श्रमणोपासकेन कथं निवारणा कर्तव्येति (समणोपासग) शब्दे ॥

अथ चोदनाया अकर्तुः फलं दर्शयन्नाह ॥

जो उ प्पमायदोत्तेणं, आलस्सणं तहेव य ।

सीसवर्गं न चोएइ, तेण आणा विराहिया ॥ ३ ए ॥

व्याख्या । योगाधी चशब्दादुपाध्यायादिश्च प्रमाददोषेण प्रमादरूपो यो दोषस्तेन तथैव च चकारादुक्तशेषमोहादिभिश्च उक्तं च "आलस्स १ मोह २ वज्रा, ३ यथा ४ कोहा ५ पमाय ६ किंविणत्ता ७ ॥ अथ ८ सोगा ९ अन्नाद्या, १० यक्खेद ११ कुजहवा १२ रमणा १३ (१) " एतैर्हेतुभिः शिष्यवर्गमन्तेवासिवृद्धं न प्रेरयति मोहादुद्युते इति शेषः । तेनाचार्येण उपाध्यायादिना वा अङ्गेति जिनाज्ञा विराधिता र्क्षितित्यर्थः ॥ ग. अधि. १ "आचार्यस्यैव तत् जाड्यं, यच्चिप्यो नावबुध्यते । गावो गोपासकेनेव, कुतोर्येनावतारिताः (१) " आ. म. १. खं. १ अ. ॥

(१३) वैरी शिष्यस्य गुरुः ॥

अथ यः सुरि शिष्यस्य वैरी स्यात्तं वृत्तचयेनाह ।

संगहोवगाहं विहिणा, न करेइ य जो गणी ।

समणं समणं तु दिक्खित्ता, सामायायी न गाहए ॥ १५ ॥

वाड्ढाणं जो उ सीसाणं, जीहाए उवलिपए ।

तं सम्ममणं गाहेइ, सो सुरि जाण वेरिउ ॥ १६ ॥

(संगहोवगाहंति) संग्रहश्च शिष्यादीनां संग्रहश्च उपग्रहश्च तेषामेव अकथ्यतादिदत्तेनोपपन्नं तथा तन्न करोति वा न कारयति विधिना आगमोक्तप्रकारेण योगी आचार्यस्तथा यः श्रमः श्रमः दिक्खित्वा तु शब्दात्प्रतिच्छेदकगमपि समाचार्य आगमोक्ताहोरात्रक्रियाकत्रापरूपां सत्त्वगच्छोक्तां वा न ग्राहयेन्निर्जरापेक्षितं सच शिष्येदित्यर्थः ॥ १५ ॥ तथा यः पुनर्वा-

वानां शिष्याणां शिरः प्रनृत्यवयवमिति शेषः । जिह्वयारसनय उपल्लिपश्चैरिव वत्सस्य सुवेत् अत्यंतवाह्यहितं करोतीत्यर्थः ।

ननु बाह्यादीनां प्रवाजने निषेधोऽस्ति तत्कथं बाह्यानां शिष्यत्वमुच्यते । योऽयं प्रवजने बाह्यो निषिध्यते स उनाष्टवर्षः । अत्र त्वष्टवर्षोपरिवर्त्ती बाह्यो गृह्यते । अपवादपदेन तु उनाष्टवर्षोऽपि ॥

तथा सम्यक्मार्गं मोक्षपथं न ग्राहयति दर्शयति न शिक्षयतीत्यर्थः । स आचार्यो वैरीति जानीहि हे गोतम ! त्वमिति विषमाकरोति गायान्दः सुप्रसदसी ॥ १६ ॥

अथ पुर्वोक्तार्थेन विशेषणमाह ॥

जीहाए विझिहंतो, न जइओ सारणा जहिं नत्थि ।

दंभेणवि तामंतो, स जइओ सारणा जत्थ ॥ १७ ॥

व्याख्या । जिह्वया विविहन् शिष्यं सुवधाचार्यो न जङ्गको न श्रेष्ठे यत्राचार्ये सारणा हिते प्रवर्तनं तत्रास्मात् सारणा वा कृत्यस्मारणव्यवस्था उपलक्षणत्वाच्चास्मात् अहिताग्निवारणव्यवस्था तोदना संयमयोगेण स्थापितस्याऽप्युक्तमेतद्व्याहृतां विधायु मित्यादिवचनेन प्रेरणा प्रतिनोदना तथैव पुनः २ प्रेरणा नास्ति न विद्यते तथा दंभेनऽपि यद्यप्यपि किं पुनर्द्वारकादिना तामयन् शरीरपीडां कुर्वन् स आचार्यो भद्रकः श्रेष्ठः । यत्र गणिनि सारणा उपलक्षणत्वाद्धारणादिर्वाऽस्तीति गायानन्दः ॥ ग. १ अधि. ।

(१४) नित्य आचार्यस्य ॥

आचार्यं सापेक्षैः साधुनिर्जितवित्तव्यम् । तेषु च तेनेति दृष्टान्तैः प्रदर्शयति ॥

वप्पीधनगुजरियं, कोट्टागारं रुज्जते कुटुंविस्स ।

किं अम्हम्हा देई, केई तांयं न अस्सीणा ॥

एकः कौटुंबिकः स कर्षकाणां कारणे उत्पन्ने वृद्ध्या काढांतररूपया धान्यं ददाति । तथा च वृद्ध्या कौटुंबिकस्य कोष्टागाराणि धान्यस्य सुवृत्तानि जातानि । अन्यथा च तस्यैकं कोष्टागारं वृद्धिधान्यसुवृत्तं बहिर्ना प्रदीतेन दह्यते । न च केचित्कर्षका विध्यापननिमित्तं तत्र प्रदह्यमाने कोष्टागारमस्मा गताः । किमेव कौटुंबिकोऽस्माकं मुधा ददाति येन वयं विध्यापनार्थमभ्युद्यता भवामः ॥

एयस्स प्रजावेणं, जीवा अम्हेति एव नाऊणं ।

अस्से तु समद्व्याणा, विज्जविए तेसिं सो तुड्ढो ॥

अन्ये कर्षका एतस्य कौटुंबिकस्य प्रजावेण च ये जीवंति स्म जीवा अनुप्रत्यया जीविता इत्यर्थः । एवं ज्ञात्वा समाधीनास्तत्र समागता विध्यापनाय च प्रवृत्तास्ततो विध्यापिते कोष्टागारे स कौटुंबिकस्तेषां तुष्टस्ततः किमकार्षीदित्यत आह ॥

जे ओ सहायगतं, करस् तेसिं अवड्ढियं दिन्नं ॥

दंडति न दिक्षिणेर, अकासगा दुक्खजीवीया ॥

ये तु विध्यापने सहायत्वमकार्षुस्तेषामवृद्धिर्कं काढांतररहितं धान्यं दत्तं । इतेषां तु सहायत्वमकृतवतां दत्तमित्युत्तरं विधाय न दत्तं । ततस्ते अर्षकास्तेतो दुःखवज्जीविनो जाता एव दृष्टान्तः ॥

सांप्रतमुपनयमभिधित्सुराह ।

आयरियकुटुंबी व, सामाणियथाणिया जवे साहू ॥

वावाहअगाणितुड्ढा, सुत्तथा जाण धनं तु ॥

आचार्यः कुटुंबीव कुटुंबितुल्य इत्यर्थः । सामान्यकर्षकस्थानीयाः साधवः । आचार्यस्य भिक्षादने वातादिव्यावाधाऽश्रितुल्या । सूत्रार्थं जानीहि धान्यं धान्यतुल्यान् ॥

एमेव त्वणीयाणं, करंति सुत्तत्यसंगहं धेरा ॥

होवति उदासीणे, किञ्चैसजागी य संसारे ॥

(एमेव) कौटुंबिकदृष्टांतप्रकारेण ये विनीतास्तेषां स्थविरा आचार्याः सूत्रार्थसंग्रहं कुर्वन्ति सूत्रार्थान्प्रयच्छन्ति । यस्तदासीनस्तत्र हापयतीति न प्रयच्छतीति ज्ञावः । सचोदासीनो वर्तमानः केवलं सूत्रार्थयोग्यो भवेत् क्लेशजागी च संसारे जायते ॥ संप्रति दैर्घ्यदृष्टांतं विज्ञावयिषुदिमाह ॥

उपपत्त्यकारणे पुण, जइ सयमेव सहसा गुरु हिंमे ।

अप्पाणं गच्छेमुज्जयं, परिचयती तत्थिमं नायं ॥

उत्पन्ने कारणे वक्ष्यमाणत्वेन यदि सहसा स्वयमेव गुरुत्मानं गच्छमुज्जयं च परित्यजति । तत्र चेदं वक्ष्यमाणज्ञातमुदाहरणं । तदेवाह ॥

सोऽं परवत्तमायं, सहसा एक्काणिओ उ जो राया ॥

निगच्छति सो वयती, अप्पाणं रज्जमुज्जयं च ॥

यो निरपेक्षो राज्ये परवत्तमागतं श्रुत्वा वत्तवाहनान्यमेव श्रित्वा सहसा एकाकी परवत्तस्य संमुखो निर्गच्छति स आत्मानं राज्यं चेत्युज्जयं त्यजति वत्तवाहनव्यतिरेकेण युष्कारंभे मरणज्ञात् एवमाचार्योऽपि निरपेक्षः समुत्पन्नेऽपि कारणे सहसा भिक्षाकामश्चात्मानं गच्छमुज्जयं च परित्यजति निरपेक्षदैर्घ्यदृष्टान्तज्ञावना ॥

संप्रति सापेक्षदैर्घ्यदृष्टांतज्ञावनामाह ॥

सावेक्खो पुण राया, कुमारमादीहिं परवत्तं खविया ।

अजिए सयंपि जुज्जइ, उवमा एसेव गच्छेवि ॥

सापेक्षः पुनराजा प्रथमं कुमारदीनं युष्कारं प्रेषयति । ततः कुमारदिभिः परवत्तं कृपयित्वा यदा कुमारैर्न परवत्तं तदा तस्मिन् जिते स्वयमपि राज्ञा युज्यते । एवैवोपमा गच्छेऽपि दृष्टव्या । आचार्योऽपि पूर्वयतनां करोति तथापि असंस्तरणं स्वयमपि हिंरुते । एवं चात्मानं गच्छमुज्जयं च निस्तारयतीति ज्ञावः । व्य. ६ उ. ॥

आचार्यसमीपवर्तिना च शिष्येण किं विधेयमित्याह । तद्विद्वां ए तम्पोत्तीए तत्पुरकारे तस्सप्पी तप्पिवेसणे जयं विहारी चित्ताणिवाई पंयणिज्जाई वडिवाहिरे पासि यपाणे गच्छेज्जा से अन्निकममाणे पक्किकममाणे संकुसेमाणे पसारमाणे विणयट्टमाणे संपरिज्जमाणे ॥ आचा० ॥ ४ अ. ४ उ. ॥

(तद्विद्वां ए) तस्याचार्यस्य दृष्टिस्तद्विष्टितया सततं वर्तितव्यं हेयोपादेयेषु । यदि वा तस्मिन् संयमे दृष्टिस्तद्विष्टिस्त एव बागमो दृष्टिस्तद्विष्टितया सर्वकार्येषु व्यवहर्तव्यं तथा (तम्पोत्तीए) तेनोक्ता सर्वसंगन्यो विरतिर्मुक्तिस्तन्मुक्तिस्तया सदा यतितव्यं तथा (तत्पुरकारे) पुरस्करणं पुरस्कारः सर्वकार्येष्वग्रतः स्थापनं तस्याचार्यस्य पुरस्कारस्तद्विष्टिस्तस्मात् तस्मिन् दृष्टिपथे यतितव्यं तथा (तस्सप्पी) तस्य संज्ञा तत्संज्ञा तत्ज्ञानं तद्विस्तत्संज्ञा सर्वकार्येषु स्यात् स्वमतिविरचनया-

कार्यं विदध्यात्तथा (तप्पिवेसणे) तस्य गुरोर्निवेशनं स्थानं यस्यासौ तन्निवेशनः । सदा गुरुकुलवासी स्यादिति ज्ञावस्तत्र च गुरुकुले निवसन् किंभूतः स्यादित्याह (जयंविहारी) यत्मानो यतनया विहरणशीलो विहारी स्यात् । यत्मानः प्राणेषु पमर्दनमकुर्वन् प्रत्युपेक्षणिकाः क्रियाः कुर्यादिति । किञ्च (चित्तनिवातो) चित्तमाचार्याभिप्रायस्तेन निपतितुं क्रियायां प्रवर्तितुं शीघ्रमस्येति चित्तनिपातो सदा स्यादिति । तथा (पंयणिज्जाती) गुरोः कच्चिज्जतस्य पंथानं निध्यातुं प्रवृत्तितुं शीघ्रमस्येति पयनिध्यायी । उपपन्नार्थं चैतत् । शिष्यायोः संस्तारकप्रवृत्तौ बुद्धिद्वाराहारात्वेपीत्यादिना गुरोराश्रयकः सदा स्यात्किञ्च (पडिवाहिरे) परि समन्ताद्गुरोरवग्रहात् पुरतः पृष्ठतो वा चस्थानात्सदा कार्यमृते बाह्यः स्यादेतस्माच्च सूत्रात् त्रय ईर्योद्देशका निर्गता इति । किञ्च (पासिय इत्यादि) कचित्कार्यादौ गुर्वादिना प्रेषितः सन् दृष्ट्वा प्राणिनां युगमात्रदृष्टिस्तदुपघातं परिहरन् गच्छेत्किञ्च (से इत्यादि) स भिक्षुः सदा गुर्वादेशविधायी एतद्व्यापारवान् भवति । तद्यथा । अभिक्षामन् गच्छन् प्रतिक्रामन्निवर्तमानः संकुचन् हस्तपादादिसंकोचनतः प्रसारयन् हस्तादीनवयवान् विनिवर्तमानः समस्ताशुभव्यापारान् सम्यक् परिसमेताच्छस्तपापादादीनवयवांस्तन्निक्षेपस्थापनानि वा रजोहरणादिना मूजन् परिमूजन् गुरुकुलवासे वसेदिति सर्वत्र संबन्धनीयम् ॥ आचा० टी. ॥

अस्य बहुव्यक्त्यता (आसायणा) शब्दे ॥

अथैवमाचार्यं रक्षिते श्रुश्रुपिते च को गुण इत्यत आह ॥

पुर्यांति य रक्खंति य, सीसा सव्वे गणीं सया पयया ॥

इह परद्वोए य गुणा, हवंति तत्पुयणे जम्हा ॥

गणितमाचार्यं शिष्याः सर्वे सदा प्रयताः प्रयत्नपराः पूजयन्ति श्रुश्रुपन्ते च । यस्मात्तत्पूजने आचार्यपूजने इह लोके परद्वोके च गुणा भवन्ति इह लोके सूत्रार्थतदुपघाति परद्वोके सूत्रार्थाभ्यामधीताभ्यां ज्ञानादिमोक्षमार्गप्रसाधनं अथवा पारलौकिका गुणा "आयरिय वेयावच्चं करेमाणे महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवति" इत्येवमादयः ॥ व्य० छि. खं. ६ अ. ॥

गुरुश्रुश्रुपा (विणय) शब्दे ॥ आचार्यस्य चतुर्विधविनये नान्तेवासी अनृणी भवतीति विनयशब्दे ॥

आचार्यस्याराधने फलं यथा ॥ "गुर्वोयत्ता यस्मात्, शास्त्रा रमा भवति सर्वेऽपि ॥ तस्मात् गुर्वाराधनं, परेण हितकांक्षिणा भाव्यं " । १ । आवश्यकभाष्यकारेण शिष्यज्यधायि ।

गुरुचिन्तायत्ताई, वक्खाणंगाइ जेण सव्वाइ ॥ जेण पुण सुप्पसप्पं, होइज्जं आगारिगियं ॥ १ ॥ कुसवं जइ सेयं, वायं वए पुज्जा ! तह वियासिं न वि कूमे, विरहंमियं कारणं पुव्वे ॥ २ ॥ व्य० १ खं० १ उ० ॥

(१५) गुरुविनये वैद्यदृष्टान्तः ॥

आचार्यसेवायां वैद्यदृष्टान्तो यथा ॥

से जहा नाम एकेई महावाहिगहिण अणुहूअतवेअणे विष्ठाया सरुवेणं निव्विसे । तत्तओ सुविज्जवयणेण सम्मं तमवगच्छिअ जहा विहाणओ पवसे सुविकिरिअं निरुच्छजहिच्छाचारो तुच्छपच्छनोऽमुच्चमाणे वाहिणा नि

अन्तर्माणवेक्षणं सपुद्गलप्राप्तिं पवद्गुमाणतत्त्वावे तद्वा
ननिवृद्धिं तत्पानि रंधात्रो मिराग्वाराजोमे विवाहसमा-
न्ताविष्माणेण इद्वनिष्पत्तिश्चो अणकुलजावयाण किरि
उवत्रोमेण अपानि अन्वहिए मुहवेस्माण वद्विज्जं च
वद्विज्जं एवं कम्मवादिगणि आणुचअजम्मावेअणे वि
प्याण पुत्तकनवेण निविणे नत्तत्रो तत्रो सुगुरुवयेण
आणुहाणा तमवगच्छा पुत्तुत्तविहाणओ पव्वसे सु
विणिअं पव्वज्जं विरुद्धपमायायारं अनारसुप्पजोई मु-
च्चमाणे कम्मवादिगणा निअन्तमाणिद्विवोगाइवेअणे स-
मुवद्वन्त चरणारोमं पवद्गुमाणमुहजावे तद्वाजनिवृद्धिं
तत्पनिबंधविसेसओ परिसहोवसग्गाजावे वि तस्स संवेअ-
णाओ कुसदासयवुद्धिओ धिराशयत्तेण धम्मोवओगाओ
गया धिपिण् । तेज्जेसाण वद्विज्जं गुरुं च बहुमन्त जहोचिअं
अनंगपनिवत्तिण् निनग्गपविचित्तावेण । एसा गुरुई वि
आहंआ जावसारा विसेसओ जगवंतव्वहुमाणेण जांमं
पानमन्त सो गुलत्ततदाणा अब्रहा किरिआ अकिरि-
आ कुद्धा नारी किरिआसमा गरहिआ । तत्त वेईणं
अफल्लजोगओ विमण्ण तिचिफल्लनित्यनायं आवंइ सु
तत्पल्लं असुहाणुवंधे आयओ गुरुवहुमाणो अवांकार-
णत्तेण अओपरमगुरुसंजोगो तत्रो मिच्छीरसंसयं एसो-
ह मुहोदए पणिद्वतपणुवंधे जववाहितेगिच्छ नहओ सुं-
दरं परं उवमा इत्य न विज्जई ॥ पं. सू. ४ सू. ॥

ले जहेत्यादि । तद्यथा । कश्चित्तत्त्वः महाव्याधिगृहीतः
कुप्यादिप्रस्त इत्यर्थः । अनुत्ततद्वेदनोऽनुत्ततव्याधिवेदनः । वि-
ज्ञाता स्वरूपेण वेदनायाः न कङ्कगृहीतकङ्कनकारिवाद्विपर्यस्तः
निर्विणस्तत्त्वतस्तत्वेदनेति प्रकमः । ततः किमित्याह । सुवचय
अनेन हेतुभूतेन सम्यग्वैपरीत्येन तं व्याधिमवगम्य यथाविधा-
नतां यथा विधानेन देवतापूजादिवद्भावेन प्रपन्नः मुक्तियां परि-
पाचनादिरूपां रुद्धयद्वच्चाचारः सन् प्रत्यपायभयात्तयातुच्छ
पय्यभोजी व्यात्यनुगुणतः अनेन प्रकारेण मुच्यमानो व्याधि
ना असराद्यपगमेन निवर्त्तमानवेदनः कङ्काद्यभावात् समुप-
सन्त्यारोग्यं सपुद्गलमेन प्रवर्द्धमानतद्वावः प्रवर्द्धमानरोग्यभावः ।
तद्वाजनिवृत्त्या आरोग्यज्ञाननिवृत्त्या तत्प्रतिबंधात् आरो-
ग्यप्रतिबंधादेतोः शिराक्षारदियोगेऽपि शिरावेधक्षारपात
जावेऽपीत्यर्थः । व्याधिसमारोग्यावेद्धानेन व्याधिशामाद्यदा-
रोग्यं तदवबोधेनैत्यर्थः । किमित्याह । इष्टनिष्पत्तेरारोग्य
निष्पत्तेर्हेतोरनाकुलप्रावतया निबंधनामावात् ॥ तथा क्रियो
पयोगेन इति कर्त्तव्यताया बोधेन हेतुना अपीकितो ज्ञयितो
निवातस्थानामनौपधपानादिना । किमित्याह । बुज्जवेइयया
प्रशस्तजावरूपया वद्वेते वृद्धिमान्नेति । तथा वैधं च बहु
मन्यते । महापायनिवृत्तिहेतुरयं मेमेति सम्यक् ज्ञानात् एष
दृष्टांतोऽयमर्थोपनयः (पव्वमित्यादि) एवं कर्मव्याधिगृहीतः
प्राणी किंविशिष्ट इत्याह । अनुभूतजन्मादिवेदनः आदिशब्दा
नजरामरणादिग्रहः । विज्ञाता दुःखरूपेण जन्मादिवेदनायाः

न तु तत्रैवाशक्त्या विपर्यस्त इति । ततः किमित्याह । निर्विषयस्त-
त्त्वतः । ततो जन्मादिवेदनायाः किमित्याह । सुगुरुवचनेन हेतुना
अनुष्ठानादिना तमवगम्य सुगुरुकर्मव्याधिं च पूर्वोक्तविधानत-
स्तृतीयसूत्रोक्ते तद्विधानेन प्रपन्नस्सन् मुक्तियां प्रपन्न्यां विरुद्ध
प्रमादाचारो यद्वच्चा असारबुद्धजोऽजी संयमानुगुणेन अने-
न विधिना मुच्यमानः कर्मव्याधिना निवर्त्तमानेष्टवियोगादि
वेदनस्तथा मोहनिवृत्त्या किमित्याह । समुपलब्धय चरणारोग्यं
सपुद्गलमेन प्रवर्द्धमानबुभभावः । प्रवर्द्धमानचरणारोग्यभावः
बहुतरकर्मव्याधिविकारनिवृत्त्या तद्वाजनिवृत्त्या तत्प्रतिबंधावि-
शेषात् चरणारोग्यप्रतिबंधविशेषात् स्वामाविकात् कारणात्प-
रीपहोपसर्गभावोवेऽपि कुद्विव्यादिव्यसनभावेऽपि तत्त्वसंवेदनात्
सम्यक्ज्ञानादेतोः । तथा कुशलाशयवृद्ध्या कायोपशमिक
भाववृद्ध्या स्थिराशयत्वेन चित्तस्थैर्येण हेतुना तथा धर्मोपयो-
गात् इति कर्त्तव्यताबोधात्कारणात् सदास्तिमितः भावद्वविर-
हेण प्रशान्तः । किमित्याह तेजोवेइयया बुभप्रभावरूपया
वर्द्धते वृद्धिमनुभवति । गुरुं च बहु मन्यते । भाववचकल्पं कथ-
मित्याह । यथोचितमोचित्येन असंगप्रतिपत्त्या स्नेहद्विद्विस्तद्
भावप्रतिपत्त्या । किमस्या उपन्यास इत्याह । निसर्गप्रवृत्ति
भावेन सांस्तिकिकप्रवृत्तित्वेन हेतुना एषाऽसंगप्रतिपत्तिर्गुर्वी-
व्याख्याता भगवद्भिः । किमित्याह । भावसारा तथैदयिकभाव
विरहेण विशेषतोऽसंगप्रतिपत्तेः । इहैव युक्तवन्तरमाह । भग-
वद्बहुमानेन अर्चित्यचित्तामि कल्पतीर्थकरप्रतिबंधेन कथमय-
मित्याह । यो मां प्रति मन्यते भावतस्स सुकमंत्येवं
तदाज्ञा भगवदाज्ञा । इत्थं । तत्त्वं व्यवस्थितं अन्यथेत्यादि ।
अन्यथा गुरुवहुमानव्यतिरेकेण क्रियाऽव्यक्रिया प्रत्युपेक्षणादि-
रूपा अक्रिया सत्क्रिया ताभ्यां किंविशिष्ट इत्याह । कुलटाना-
री क्रियासमा दुःशीलवन्तिोपवासक्रियातुल्या ततः किमि-
त्याह । गर्हिता तत्त्ववेदिनां विदुषां कस्मादित्याह । अफल्लयोग-
तः इष्टफलादन्यत्फलं मोक्षात्सांसारिकमित्यर्थः । तद्यो-
गात् एतद्वय रूपयज्ञाह । विपान्न नृसिफल्लमत्र ज्ञानमर्धं
विपाकदारुणं विराधनासंभवात् । एतदेवाह । आवर्त्त एव तत्फलं
आवर्त्तते प्राणिनोऽस्मिन्नित्यावर्त्तः संसारः । स एव तत्त्वत-
स्तत्फलं विराधनाविषजन्यं । किंविशिष्ट आवर्त्त इत्याह ।
अशुभानुबंधः । तथा विराधनोत्कर्षेण एवं सफलं गुर्वबहुमान
मभिधाय तद्बहुमानमाह (आयत इत्यादिना) आयतो गुरु
बहुमानः साद्यपर्यवसितत्वेन दीर्घत्वादायतो मोक्षः स गुरु
बहुमानः गुरुभावप्रतिबंध एव मोक्ष इत्यर्थः । कथमित्याह ।
अव्यव्यकारणत्वेन मोक्षं प्रत्यप्रतिबद्धसामग्रीहेतुत्वेन । एत-
देवाह । अतः परमगुरुसंयोगः । अतो गुरुबहुमानात्तीर्थकर
संयोगः । ततः संयोगादुदिततत्संबंधत्वात् सिद्धिरसंशय मुक्ति
रेकांतेन । यतश्चैवमत पपोऽत्र शुभोदयो गुरुबहुमानः । कारणे
कार्योपचारात् । यथाऽऽयुधृतमिति । अयमेव विशेष्यते प्रकृ-
ष्टतदनुबंधः प्रधानशुभोदयानुबंधस्तथा २ राधनोत्कर्षेण तथा
भवव्याधिविक्तिसकगुरुबहुमान एव हेतुफलभावात् । न
इतः सुंदरं परं गुरुबहुमानात् । उपमाऽत्र न विद्यते-
गुरुबहुमाने सुंदरत्वेन भगवद्बहुमानादित्यभिप्रायः ॥ पं.
सू. टी. ॥

(१६) नमस्कार आचार्यस्य ॥

(णमो आययियाणं) नमस्यता चैवामाचारोपदेशकतयो

पकारित्वादिति ॥ ज० श० १७० ॥

॥ आचार्य्यनमस्कारे फलं यथा ॥

आयारियनमोकारो, जीवं मोएइ नवसहस्रतातो ॥
जावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिवाजाए ॥ १ ॥
आयारियनमोकारो, धनाएनवक्खयं करेताणं ।
हियं अणुमोयंतो, विसोत्तिया वारतोहोई ॥ २ ॥
आयारियनमोकारो, एवं खनु बोधितोमहत्थोत्ति ।
जो मरणंमिउवगे, अजिक्खणं कारणं बहुसो ॥ ३ ॥
आयारियनमोकारो, सब्बपावप्पणासणो ।
मंगलाणं च सब्बेसिं, तइयं हवइ मंगलं ॥ ४ ॥
आ० म० २ खं १ अ० ॥

(आचार्य्यस्य मङ्गलत्वमङ्गलशब्दे)

(१७) वैयावृत्यं गुरोः ॥

आचार्य्यस्य वैयावृत्यमतिशेषशब्दे (वैयावृत्त) शब्दे च ॥
आचार्य्यवैयावृत्ते फलं यथा ॥

गुरुवैयावृत्तेण, सदणुत्थाणसहकारिजावाओ ॥

विउत्तं फलमिउवसस व, विसावगेणावि ववहारे ॥ १२ ॥

व्या०गुरुवैयावृत्येन आचार्य्यविषये ऽभक्तादिदानगृह्यनताप्रति
चरणादिद्वन्द्वे न हेतुना सदनुष्ठाने गुरुगते जिनप्रवचनार्थप्रका
शनगच्छपादनादौ सहकारिभावो यः सहायककरणं स तथा
तस्मात्सदनुष्ठानसहकारिभावतः किमित्याह । विपुलं महत्फलं
कर्मफलप्रदानं गुरुकुलवासिनो भवति । कस्मिन्निवेत्याह ।
इत्यस्यैव सुवर्णद्वन्द्वादिमान् महाधनपतेरिव । स केन विशेष-
केनापि तदीयद्रव्यविंशतितमभागेनापि । आस्तां सर्वे
व्यवहारे वाणिज्यं क्रियमाणे सति । तथा हि । दत्तपतिसं-
धिना दत्तविंशतिभागेनापि । आस्तां सर्वे सहस्रपंचक
दत्तेन व्यवहारतो बह्विपुत्रस्य महान् लाभो भवत्येव ।
गुरुवैयावृत्यमात्रमपि कुर्वन् महत्फलमाप्स्यति । गुरुविषय-
वैयावृत्यमात्रस्यापि महत्वादिति । अन्ये त्वाहुः । इत्यस्य गृहा
गतस्य विशेषकेनापि व्यवहारे सत्कार इति गाथार्थः ।
पंचा० ११ वृ. ।

आचार्य्यस्य च यथाभियोगमन्तरैरेव मोक्षार्थिना स्वयमेव
प्रत्युत्तेज्यकारं दत्त्वाऽनन्यार्थितेनैव वैयावृत्यादि कर्त्तव्यमि-
तीच्छाकारशब्दे ॥

(१७) गच्छाधिपतिः केन कर्मविपाकेन जवति ॥

केन कर्मविपाकेनाऽचार्य्यो भूत्वा ईप्सितं दत्तमत इति
महानिशीथे २ वृत्ति० यथा ॥

से जयवं ताकयरेणं कम्मविवागेणं तेणं गच्छाहि
वइणा होऊण पुण इच्छितं समाच्छियत्ति गोयमा !
मायापच्चएणं से जयवं कयरेणं से मायापच्चए जेणं
पयणीकयसंसारे वीसयत्तपावायपणावीयविबुइजणे णिंदे
सुरहिउद्वव्ययखंरुचुवससुसकारियसमजावपमाणपागनि-
प्फसुमोयगमद्वगे इव तस्स जक्खे सयत्तदुक्खे साणमा-
दए सयत्तसुहासणस्स परयपावित्तमस्स एणं अहिंसात्त-

खणसमाणधम्मस्स विग्गे सम्मग्गत्वा निरयदारुणं सय-
त्तअकिच्चीकत्तंअज्जकज्जदकन्हमसीखणं तेणं गच्छाहि-
वइणा इत्थीजावे णिवित्तिएत्ति गोयमा ! एतेणं गच्छाहि-
वइतेहिणं अणुमवि माया कया सेणं तहा पुहवइचकहरे
जावित्ता एयरद्वोगजीरुणं णिविक्खकामजोगे तएमिव
परिविच्चाणं तं तारिसं चोइसरयणनवनिहीतो चोत्तद्वीस-
इस्से वरजुवइणं वत्तीससाहस्सीओ अणादिवरनरिंद
च्छन्नउईगामकोनीओ जाव ण वरवंरुजरहवासस्स णं
देविंदोवमं महारायत्तज्जित्तीयं बहुपुत्तचार्इए णीसंगे पव्वइ-
एय थोवकाज्जेणं सयत्तगुणोद्वहारी महातवस्सी सुयहरे
जाए जोगेणाऊणं गुरुहिं गच्छाहिउई समणुत्ताए तहेव
गोयमा ! तेणं सुदिट्ठसुगइपहेणं जहोवइट्ठसमण्डेणं माणेणं
उग्गाज्जिग्गहाविहारत्ताए धोरपरिसहोवसग्गाहियासणेणं
रागहोसकसायविवज्जणेणं आगमाणुसारेणं सुधिहिए
माणं परिचाद्वणेणं आजम्मसमणा कप्पपरिजोगवज्ज
णेणं उक्कायसमारंजविवज्जणेणं ईसंपिदि व्वोराज्जिय-
मेहुणपरिणामविप्पमुक्को एणं इह परद्वोगासंसाइणियाणमा-
याइसद्वविप्पमुक्केणं णीसद्विद्वोयणनिंदणगरहणेणं जहोव
वइडपायाउत्तकरणेणं सब्बत्था पमिवच्चत्तेणं सब्बपमा-
याद्ववणं विप्पमुक्के णइ पइणिदिद्वअवत्तसीकए अणेगज-
वत्तंचिए कम्मरासी अण्णेगजवे तेणं माया कया तप्प-
व्वइणं गोयमा ! सविवागे सेजयवं कयरा उ ए अज्जन्ने
तेणं महाणुत्तागेणं मायाकया जीएणं एरिसो दारुणवि
वागो गोयमा ! सेणं महाणुत्तागस्स गच्छाहिउईणो जीवेण
एणाहिएयणा फलं दक्खइमेव जवग्गहणा ॥

आचार्य्यस्य प्रायश्चित्तं महानिशीथे. अ. ६ यथा. ॥

से जयवं जेणं गुरुं सहस्साकारेणं अन्नयरे द्वाणे चुकेज्ज
वा खजेज्ज वा सेणं आराहगेण वा गोयमा ! गुरुणं
गुरुगुणेषु वटमाणो अखज्जियसीद्वे अपवादी अणात्त-
स्सी सब्बाद्ववणविप्पमुक्के समततुमित्तपक्खे समग्गपक्ख-
वाए जावणं कहाज्जिरे सप्पाम्मजुत्ते जवेज्जा णो एणं
उम्मग्गदेसए अहमाणुरए जवेज्जा सब्बहा सपयरिहिणं
गुरुणा ताव अप्पमत्तेणं जवियव्वं । णो एणं पमत्तेणं जउण-
पमादी जवेज्जा सेणं दुरंतपंतद्वक्खणे अदद्ववे महापात्ते
जईणं सवीरिए हवेज्जा । तेणं कयदूच्चरियं जहावत्तं सप-
सीसगणाणं पक्खीविय जहा दुरंतपंतलक्खणे अदद्ववे
महापावकम्मकारी संमग्गं पणासेउ अहयंति एवं निंदित्ता-
गरहित्ताणं आद्वोइत्ताणं च जहा जणियं पायच्छित्तम-
णुचेरज्जा । सेणं किं उद्वेसेणं आराहगे जवज्जा ।

जडणं नीसहे नियट्टी विप्पमुक्के न पुणो संपग्गाउ
परिज्जेसज्जा । अट्टाणं परिज्जेसस तओ णाराहेइ ॥
आलोचनाया अप्रदाने आचार्यस्य प्रायश्चित्त (माहोयणा)
शब्दे ॥ आचार्यस्यावश्यकप्रमादे प्रायश्चित्त (मावस्तन) शब्दे ।

(१९) अनिज्ञया आचार्यस्य ॥

आचार्यस्य पञ्चातिशया (अइसेस) शब्दे ॥

आचार्यस्य वहिर्गमने दोषः (अइसेस) शब्दे, (निग-
मन) शब्दे च ॥

गचार्यस्य संज्ञानुमिगमन (मइसेस) शब्दे (यणिमस) शब्दे च ।
गोचरचर्या कारणेऽस्य आचार्येण न गंतव्येति (अइसेस)
शब्दे (गोचरचरिया) शब्दे च ॥

आचार्यस्य शुच्यत्वं कीदृशम् (इसेस) शब्दे ॥
उपाधयस्याऽन्तर्वाहे वा निवसन्नाचार्यो न दुष्यतीत्य (इसेस)
शब्दे वस्तुतिशब्दे च ॥

आचार्यस्याचारप्रकल्पे त्रुष्ट कर्तव्यता (आयारपकप्प) शब्दे ।
आचार्यः स्मरन्नस्मरन् वा कल्पाकं उपस्थापयेन्नोपस्थापयेद्वा
तत्र कर्तव्यता (उवहाण) शब्दे ॥

आचार्योपसम्पत् (उवसंपया) शब्दे ॥

आचार्ये प्रमादिनि शिष्याणां गणान्तरोपसंपत्तिः (उवसं-
पया) शब्दे ॥

आचार्यार्थां भूतेऽन्यस्योपसंपत् (उवसंपया) शब्दे ।
संयमनरक्षणार्थमन्यत्रोपसम्पद्येत तत्र दृष्टान्तादिः (उवसं
पया) शब्दे ॥

वर्गस्याचार्ये काद्वगतेऽन्यत्रोपसम्पत्तिः (उवसंपया) शब्दे ।
आचार्यस्य कृतिः (कम्म) शब्दे ॥

आचार्यस्य तीर्थकरसमानत्वं (वेयावच) शब्दे ॥

निकुणा कृतः शिष्य आचार्यस्येति (सीस) शब्दे ॥

आचार्यस्तुतिः (पुई) शब्दे ॥

(२०) निर्ग्रन्थीनामाचार्यः ॥

अमणीनामाचार्यविशयकता यथा ॥

आयरियउवज्जातो, तइया य पत्तिणीओ समणीणं ॥

आणसि अट्टाएत्ती, होइ एणसि. ति एहंपि ॥

अमणीनामाचार्य उपाध्यायस्तृतीया प्रवर्तिनी च जयति ।
अमणानां त्वाचार्योपाध्यायास्ततोऽन्येयामर्थयिति । यदुक्तं सूत्र
छयेऽपि व्याख्यातम् । व्य० १ खं. ७ उ० ॥

तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

तिवासपरियाए समणो निर्गंथे तीसवासपरियाए सम-
णीए निर्गंथीओ कप्पइ उवज्जायताए उदिसिचए
धारित्तए । वा पंचवासपरियाए समणे निर्गंथे सट्ठिवा
सपरियाए समणीए निर्गंधिए कप्पइ आयरियट्ठाए
उदिसिचए ॥ १६ ॥

व्याख्या । त्रिवर्षपर्यायश्रमणो निर्ग्रन्थश्चैवर्षपर्यायायाः
श्रमण्याः कल्पते उपाध्यायतया उद्देष्टुं । पंचवर्षपर्यायः श्रमणो
निर्ग्रन्थः पष्ठिवर्षपर्यायायाः श्रमण्या निर्ग्रन्थाः कल्पते आचा-
र्यतया उपाध्यायतया उद्देष्टुमिति एष सूत्राकार्यः ॥ संग्रति
ज्ञाप्ये विस्तरः ॥

तइयंमिड उद्देसे, दिसासु जा गणहरा समक्खाओ ॥

सो चेव य होइ इहं, परियातो वसितो नवरं ॥

तृतीये उद्देशे दिहु आचार्योपाध्यायप्रवर्तस्थविरगणाव-
च्छेदिरूपासु थो गणधर आचार्य उपाध्यायो वा समाख्यातः
स एव इहाऽपि जवति ज्ञातव्यः । नवरमिह पर्यायोऽधिको
वर्णितः तत् स एव प्रवर्धयते ॥

तेवरिसो तीसिया, जहएणचत्ताए कप्पइ उवज्जे ॥

वितियाए सट्ठि सयरा, य जम्मणयणवास आयरितो ॥

त्रिवर्षस्त्रिवर्षपर्याय उपाध्यायः कल्पते त्रिंशत्कायास्त्रिंशद्वर्ष-
पर्यायाया जन्मना जन्मपर्यायेण जघन्यतश्चत्वारिंशत्कायाश्चत्वा-
रिंशद्वर्षपर्यायाया उत्कर्षतो देशोनपूर्वकोटिकायाश्चत्वारिंश
त्कथं स्यादिति चेदुच्यते । दशवर्षजातायाः प्रव्रज्यायाः प्रति-
पत्तिस्त्रिंशद्वर्षाणि व्रतपर्यायपूर्वं चत्वारिंशत्तथा द्वितीयस्याः
श्रमण्या निर्ग्रन्थाः पष्ठिवर्षव्रतपर्यायाया जन्मतो जघन्यतः सप्त-
तीः सप्ततिवर्षपर्याय आचार्यः कल्पतोऽत्कर्षतो देशोनपूर्वकोटि-
काया जन्मनः सप्ततिवर्षाणि कथं भवेतीति चेदुच्यते । दशवर्ष-
पर्यायायाः प्रव्रज्याप्रतिपत्तिः प्रव्रजितायाः पष्ठिवर्षाणीति ।

गीयागीतावुग्ढा व, अवुग्ढा जाव तीसपरियाया ।

अरिहति तितुसंगहं सा, दुसंगहं सा जयपरेणं ॥

गीता चागीतार्था वा जवतु अगीता वा गीतार्था वा तथा
वृद्धयः वा जवतु । अवृद्धया वा यावत् त्रिंशद्वर्षपर्यायाः तावन्निय
मात् त्रिसंग्रहं त्रयाणामाचार्योपाध्यायप्रवर्तिनीनां संग्रहमर्हति
दुःसंग्रहं वा जयं पारणं त्रिंशद्वर्षपर्यायात्परतोऽभवन्तीता
वि कल्पना त्रिसंग्रहमुपाध्यायस्य प्रवर्तिन्या वा अरोधतः ।
एतदेव भावयति ॥

वयपरिणया य गीया, बहुपरिवारा य निव्वियारा व ।

होज्जउ अणुवज्जाया, अप्पवत्तिणिजाव सट्ठीओ ॥

वयसा परिणता गीतार्था बहुपरिवारा निर्विकारा च सा या-
वत् पष्ठिस्तावदनुपाध्याया वा भवेदप्रवर्तिनी वा एवं भवति
द्विसंग्रहिका ।

एमेव अणायरिया, थेरी गणिणा व होज्ज इयरीय ।

काद्वगतोसस्साए व, दिसाए धारेंति पुव्वदिसं ॥

पष्ठिवर्षेभ्यः परतो गणिनी प्रवर्तिनी इतरा वा अप्रवर्तिनी
स्याविरा अनाचार्या भवेत् । कथमित्याह (काद्वगतोसस्साए
वेत्यादि) काद्वगततायामपसन्नायां वा दिशि आचार्यवृक्षाणां
पष्ठिवर्षेभ्यः परतो वर्तमाना आर्यिका धारयन्ति पूर्वा दिशमे-
वमनाचार्या जवन्ति । किंकारणं संयतीनामवश्यं संग्रहीष्यते
तत आह ॥

बहुपञ्चवाय अज्जाउ, नियमा पुण संगहे अपरिज्जूया ।

संगहिया पुण अज्जा, थिरथावरसंजमा होइ ॥

आर्या पुनर्वहुप्रत्यवाया ततः संग्रहे सति नियमात्परिजृता-
जवति । पराजवस्यानमुपजायते संगृहीता पुनरार्या स्थिरस्था
वरसंयमा जवति । ततः संग्रह इष्यते । अथ के अपाया
इत्याह ।

पेसी अइया दीया, जे पुव्वमुदीहट्ठा अवायाउ ॥

ते सव्वे वत्तव्वा, दुसंगहं वन्नयं तेणय ॥

पूर्वं कल्पाध्ययने चिसंग्रहं वर्णयता पेसीअजिका आदि शब्दा-
त्कुलपुत्रजोजिकादिपरिग्रहः । इत्यादिका उदाहृता अपायास्ते
सर्वेऽत्रापि वक्तव्यास्ता बहुपायदर्शनतः संग्रहो मन्येत तदेव
दृढयति ॥

अज्जाउविउत्तरवंधा, दत्ता वाएण कंप्ते जळे वा ॥

नावा अवंधणावा, उवमा एस असंगहे होइ ॥

अजातविपुलस्कंधा यथा वातेन दत्ता कंप्ते जळे वा । यथा
अवंधना वंधनरहिता नौरेपा असंग्रहे उपमयाऽप्यसंगृहीता
सती बहुप्रत्यवायवातोत्कटिकाभिरितस्ततः संयमात्कम्पते
इत्यर्थः ॥

दिहंतो गुर्विणीए, उ कप्पट्टगवोधिएहि कायव्वो ॥

गवन्तये रक्खंती, सामत्थंरवउए अगने ॥

अत्र लोके दृष्टान्तो गुर्विण्या कर्तव्यो लोकोत्तरे कल्पस्यकवो-
धिकैः कुल्लकाचैरैः तत्र गच्छे पुत्रे स्वगोत्रराजादयस्तां रक्षति
स एष पुत्रप्रभावः । अत्रे गते चैरे क्षुल्लकस्य तन्मारणाय साम
र्थ्यपर्यालोचनं सोऽप्येव पुरुषस्य प्रभावस्तत्र प्रथमतो गुर्विणी
दृष्टान्तं विज्ञावयिषुस्तावदिदमाह ॥

सगोत्तरायमादीसु, गवन्तयोवि धणं सुतो ॥

रक्खए मायरं चैव, किमुता जायवड्डितो ॥

गर्जस्योऽपि यतः स्वगोत्रराजादिषु धनं जिघृक्षुषु धनं रक्षति
मातरं च किं पुनर्जातः प्रवर्द्धितश्च ससुतरां रक्षति । सूत्रं
यथा गर्जस्योऽपि रक्षति तथा प्रतिपादयति ॥

वणिपपरायासिप्पे, गव्जिणिधणमच्छ धूपसूयाए ॥

सर्वं सुयस्स दाहं, धूया पवत्तवेवाहे ॥

एको वणिक् तस्य भार्या आपन्नसत्त्वा स वणिक् काद्वग-
तस्ततः केनाऽपि राज्ञः शिष्टं देव । गुर्विण्या धनमस्ति राज्ञोक्तं
तिष्ठतु तद्विचिंतं । यदि प्रसूतायाः सुतो ज्ञधिष्यति । ततः सर्वं
सुतस्य दास्यामो दुहितरि च जातायां यावता जक्तं यावता
च विवाहस्तावन्मात्रं दास्यामः । एवं गच्छोऽपि । गर्जस्योऽपि
सुतो राज्ञः स्वगोत्रेभ्यश्च धनं रक्षति मातरं च । अन्यथा स्वगोत्र
जैराज्ञा चाद्यापि तव पार्श्वे धनमस्तीति बहुधा विबुध्यते ॥

जावितं धौकिसुदाहरणमधुना लोकोत्तरं जावयति ॥

लोउत्तरिए अज्जा, खुद्वग वोहिहरणं पसरणीयं ॥

चोरो मरणं कूवे, सामत्थण चारणा वेद्व ॥

लोकोत्तरिकोऽयं दृष्टान्तः । कचिद्ग्रामे मादवशश्वरानीकमाप-
तितं । तत्र कैश्चिद्द्वौधिकैश्चौरैरार्यिकाणामेकस्य कुल्लकस्य
हरणं कृतं । ते चौरा अन्यस्यैकस्य चौरस्यार्जिकाः कुल्लकं
च समर्प्याऽन्यस्य हरणाय गताः । स चैव चौरस्तृपापीनितः
सन् कूपे पानीयायावतीर्णः । ततः कुल्लकश्चितयति ।

वयमिति । वयमेतावत्संख्याका बहवोऽयमेकस्ततः किमेक
स्यापि न प्रज्ञविष्याम इति विचिंत्य ता आर्यिका ज्ञिताः ।
पाषाणपुंजमेनं कुर्मस्ता नेच्छंति नः मारयिष्यतीति कृत्वा ततः
कुल्लकेन तच्च श्रुत्वा महानेकः पाषाणस्तस्योपरि मुक्तस्ततः
पश्चात्ताभिः सर्वाजिरेककावं पाषाणा मुक्तास्ततः पाषाणपुंजे
नाक्रांतश्चोरोमरणमुपागमत् । ततः कुल्लकेन तास्ततो नि-
ष्काशिता एवं कुल्लको रक्षति किंपुनर्महान् तत एतेन कारणे
नउपाध्याय आचार्यश्च त्रिवर्षेचवर्षपर्यायस्त्रिंशत्पट्टिर्ब-

पर्यायाणामपि गीतार्थानामपि दीयते । व्य. २ खं. ७ उ. ।

(२ ?) आचार्य्ये काद्वगते आचार्य्यान्तरस्थापनं ॥

(?) आयरियउवज्जाए गिद्वायमाणे अन्नचरं विवज्ज
अज्जो माएणं काद्वगतंसि समणंसि अयं समुक्कसियवे सेय
समुक्कसणारिहि समुक्कसियवे णो समुक्कसिणारिहि णो
समुक्कसियवे अत्थि यो अत्थ अस्सेकेइ समुक्कसिणारिहे से
समुक्कसियवे एत्थि या अत्थ केइ अत्रे समुक्कसिणारि-
हे सो चैव समुक्कसियव्वे । तेसिं चणं समुक्कटंसि परोवएज्जा
दुसमुक्कउंति अज्जो णिक्खिवाहितस्स एं णिक्खिमाणस्स
वा णत्थि केइ अत्थे एवापरिहारे वाजे तं साहम्मियं
अहाकप्पाणं णोअव्वुड्डं तेसिं व सव्वेसिं तप्पति यं ठे एवा
परिहारे वा ॥ व्य० सू० उ. ४ ॥

(आयरिय उवज्जाए गिद्वायमाणे) मित्यादि अयास्य सूत्रस्य
कः संबंध इत्यत आह ॥

आयरियत्ते पगते, अणुयत्तं तेयकालकारणंमि ।

गच्छे सावेक्खोवा, वुत्तोइ मतो वि सावेक्खो ॥

आचार्यत्वं पूर्वसूत्रेषु प्रकृतमनुवर्तमानं च काद्वकरणं तत
आचार्यत्वे प्रकृते अनुवर्तमानमेवाकाद्वकरणे इदमपि सूत्र
मापतितमत्राऽप्याचार्यत्वस्य काद्वकरणस्य बाजिधास्यमान-
त्वात् यदि वा पूर्वमर्थतः सापेक्ष उक्तोऽयमपि चाधिकृतसूत्रे
णाभिधीयमानः सापेक्ष इति सापेक्षत्वप्रकरणादनंतरमस्य
सूत्रस्योपनिपातः । अनेन सर्वधेनायातस्य व्याख्या ॥ आचार्य
उपाध्यायो वा धातुकोत्रादिना ग्रायन् अन्यतरमुपाध्यायप्र-
वर्त्तिगणावच्छेदकगीतार्थभिक्षूणामन्यतमं सापेक्षः सन्
वदेत् । आर्य ! मयि काद्वगते सति अयं समुत्कर्षयितव्यः आ-
चार्यपदे स्थापयितव्यः । सचेत्परीक्षया समुत्कर्षणार्हो जवती
ति । ततः समुत्कर्षयितव्यो नोचेत्समुत्कर्षणार्हस्तर्हि नो समु-
त्कर्षयितव्यः । अहं योऽसौ पूर्वमाचार्येण समीक्षितः सोऽ-
न्युद्यतविहारमन्युद्यतमरणं वा व्यवसितसूत्रमाह । अस्ति
चात्र गच्छेऽन्यः कश्चित्समुत्कर्षणार्हः स समुत्कर्षयितव्यः अथ
नास्ति कश्चिदन्यः समुत्कर्षणार्हस्तर्हि स एवान्यस्यैः संमुत्क-
र्षयितव्यः । तस्मिंश्च समुत्कर्षिते परोगच्छे वदेत्तं दुःसमुत्क-
ष्टं ते तव हेआर्य ! तस्मान्निक्षिप एवं तस्य निक्षिपतो नास्ति
कश्चिच्छेदः परिहारो वा । उपलक्षणमेतदन्यतपो वा सत्तरा-
त्रादिकं ये पुनः सार्धमिमांसा गृहसाधवो यथा कल्पेन आव-
श्यकादिषु यथोक्तविनयकरणवत्क्षणेन नोत्थाय विहरन्ति
तेषां सर्वेषां प्रत्येकं तत्प्रत्ययं यथा कल्पेनेऽन्युयानप्रत्य
यश्चेदः परिहारः सत्तरात्रं वा तपः प्रायश्चित्तमिति सूत्रसंके-
पार्थः । एतमेव आप्यकृत्वापंचयनग्रथमतो गिद्वायमाण
इत्यस्यार्थं जावयति ॥

अतिसयनरिद्वतो वा, धातुक्खोजेण वा धुवं मरणं ।

नाउं सावेक्खगणी, जणंति सुत्तम्मि जं वुत्तं ॥

अतिशयेन श्रुतज्ञानातिशयादिना अरिष्ठतो वा अरिष्टदर्शनतो
वा धातुक्खोजेण वा धुवं मरणं ज्ञात्वा सापेक्षा गच्छपेक्षोपेता
गणिनो यत्सूत्रे उक्तं (मज्झिकाद्वगयमी) त्यादि तद्वर्णंति
सांप्रत (मन्त्रतरं चपज्जा) इत्यस्यार्थमाह ॥

अन्नयर उवज्जाया, दिगाळ गीयत्यपंचमा पुरिसा ।

उकसणमणणत्तिय, एगट्ठं ठावणा चेव ॥

उपाध्यायादिका उपाध्यायः प्रवर्त्तौ गणवच्छेदको गच्छी गीतार्थश्च जिह्वुरित्येवं रूपा गीतार्थपंचमाः पुरुषाः तेषामन्यतमोऽन्यतरः समुत्कर्षणं मननं स्थापना आचार्यत्वस्थापनमित्यर्थः ॥

पुचं गावेति गणे, जीवतो गणहरं जहा राया ।

कुमरेण परिच्छित्ता, रज्जरिहं ठावए रज्जे ॥

पूर्वमेव जीवन्नाचार्यो यः शक्तिमान् तं गणधरं ठावे स्थापयति । यथा राजा कुमारान्परीक्ष्य यः शक्तिमत्तया राज्याहंस्तं राज्ये स्थापयति । कथं परीक्षेत्यतः परीक्षाविधिमाह ॥

दहि कुम्र अमच आणची, कुमारा अतिणएतहिणको ।

पासे निरिक्खिज्जणं, असिमीतं पवेसणे रज्जं ॥ १ ॥

एगो राया बहुपुत्तो, सो चित्तेज्जो सत्तिमंतो ।

तं रज्जे ठावेहामि, ततोकुमारे परिच्छिज्ज माहत्तो ॥ २ ॥

आणत्ता पुरिसा दहि, धरुगे एगत्थओगासे ।

ठावेह तेहिं ठावेत्ता, एणो निवेदियं अमव्वो जणितो ॥ ३ ॥

विच्छ तुमं दहिधरुणं, पासे अत्था हिगतो अमव्वो ।

अन्नाते कुमारा सदाविता, जणिया वत्थदहिधरुमेकेकं ४

आणेह सगया अस्सं, वहंतयं न पासंति ।

ततो वे अण्णसंता सयं चेव दहिधरुमेकेकं ॥ ५ ॥

धेत्तुंसंपट्टियाएकोकुमारो, पासाणि निरिक्खेत्ता अस्सं च ।

हंतयमपासंतो अमचं जणति दहिधरुं अमचे ॥ ६ ॥

नेच्छइ कुमारेण असिं, उज्जिरिज्जणं जस्सइज्जनेच्छसि

सीसतेपामेमि अमव्वेणगहितो, दहिधरुको कुमारो तं धेत्तुं

गनो रायसमीवं ॥ एण्णा एस सत्तिमंतोचि परिक्खि

त्ता रज्जेठवितो ॥ ७ ॥

अक्षरयोजनात्स्वयं । दधिकुटा एकत्र राज्ञा ह्यैः स्थापितास्त-
दनंतरममात्यस्याज्ञासिः प्रदत्ता । यथा घटानां पार्श्वे तिष्ठ । तत
कुमारा दधिघटानामानयने निरोपितास्तत्रैकः कुमारः पार्श्वो
त् निरीक्ष्याऽन्यमपश्यत् अमात्यस्योपरि आसिरुन्नारितस्ततो
मंत्रिणा दधिघटो गृहीतस्तेन दधिघटस्य प्रवेशने कुमारेण
कारिते दृष्टे तस्य कुमारस्य राज्यं दत्तवान् । अत्रोपनयमाह ॥

दसविहवेयावाव्वत्तिज्ज, कुसलज्जयाणमेवं तु ।

ठावेति सत्तिमंतं, असत्तिमंतं बहुदोसा ।

एवमाचार्योऽपि दशविधैवावृत्ये उद्यतानामुद्यतमतीनां
मध्ये (कुसलसि) यो यत्र कुशलस्तस्य तत्र नियोगं करोति
तं तत्र नियोजयति । यस्तं शक्तिमंतं गणधरं स्थापयति अशक्ति-
मति तु स्थाप्यमाने बहुवो दोषाः के ते इति चेदुच्यते । सोऽश-
क्तिमत्त्वेन शक्नोति साधून् यथायोगमनियोजतु । तत आहारो-
पधिपरिहानिर्जैरातश्च ते परिभ्रश्यति । अथाशुकारणतः पूर्वं
न स्थापितं स्थाप्यतोऽपस्थापिते गणधरे स काद्वगतो न
प्रकाशयितव्य इत्यादि पूर्वोक्तमपि च सातव्यम् ॥

अथैव विधिज्ञेयमाह ।

दोमादीगीयत्ये पुव्वुत्त, गमेण सति गणं विज्जए ।

मीसेव अणरिहे वा, अगीयत्ये वा जएज्जाहि ॥

आचार्येण शिष्या निर्मापितास्ते द्वौ त्रयश्चत्वारो वा भ्रवयु-
स्तेषु रूपादिषु गीतार्थेषु सति प्रभवति परिवारे पूर्वोक्तागमेन
नृतीयोद्देशकोक्तेन प्रकारेण गणं विभजेत् तेषु सर्वेष्वपि विज्ज्य
पृथक् १ गणोदातव्य इत्यर्थः ॥ तथा मिश्रानाम् तेषामाचार्यशि-
ष्याणां मध्ये केचित् गीतार्थाः केचिदगीतार्थास्तानपि विज्ज-
जेत् । किमुक्तं भवति । यो गीतार्थास्तान् गणधरपदे स्थाप्य तथा
पृथक् कुर्यादितरांस्त्वगीतार्थाननर्हतया अथ वा धैर्यो देशतो
गृहीतो न देशतो गृहीतस्ते मिश्रास्तान् विभजेत् एते मिश्रा
अपि योग्या एते त्वयोग्या इति विभागेन स्थापयेत् तथा ये
शरीरेण जुगिकतया सर्वथा गणधरपदानर्हस्तानपि विभजेत्
वाशब्दोऽपि शब्दार्थः ॥ एकांतेनाऽयोग्यतया पृथक् स्थापयेत्
अगीतार्थत्वाच्च भजेत् । इयमत्र ज्ञावना । योऽगीतार्थानामाचार्य-
लक्षणोपेतास्ताननर्हतया स्थापयति ते पुनरगीतार्था अपि संज्ञा
व्यभुतसंपदा आचार्यलक्षणोपेतास्तान् योग्यतया पृथक् स्था-
पयति ॥

संप्रति मिश्रपदन्यारन्यानार्थमाह ॥

गीयागीया मिसा, अहवा अत्थस्स देसो गहितो उ ।

तत्थ अगीया एअरिहा, आयरिय तस्स हौतीळ ॥

केचित् गीता गीतार्थाः केचिदगीतार्था एते मिश्रा अथवा
अर्थस्य देशो यैर्गृहीतस्ते मिश्रास्तत्र ये अगीता आचार्यलक्ष-
णपरिगृह्यन्ते ते आचार्यत्वस्याऽनर्हो भवति ॥ संप्रति “ सेय
समुक्कसणरिहे समुक्कसियव्वो नासमुक्कसणरिहे णो समुक्क
सियव्वे,, इत्यस्य ज्ञाचार्यमभिधित्तुः प्रथमतः पूर्वपक्षसुत्या
पयति ॥

कहपरिहो वि अणरिहो, किंतुहु असमिक्खकारिणो

थेरा । ठावेति जं अणरिहं, चोयगः सुण कारणमिणं तु ॥

परो ब्रूते । कथं पूर्वमाचार्यविद्यमानवेद्यायामर्होऽपि सन्
पश्चादनर्हो जातो येनोच्यते । स चेत्समुत्कर्षणार्हस्तर्हि समुत्कर्ष-
यितव्यः । किंतु वितर्कं वितर्कयामि । इह निश्चितमसमीकितकारि-
स्यविरा आसीत् । यदनर्हं स्थापयति । यथायं समुत्कर्षयितव्यः
अत्र सूरिः प्राह । चोदक ! शृणु कारणमिदं येन पूर्वमर्होऽपि प-
श्चादनर्हो जातः ॥

तदेव कारणमभिधित्तुर्द्वारगाथामाह ॥

उप्पियणजीतसंदिसण, देसिए चेव फरुससंगहिए ।

वायगनिप्फावग, अस्ससीसइच्छाअहाकप्पो ॥

(उप्पियणं) मुहुः स्वसनं तद्वारं जीतसंदेशनचारमदेशिक
चारं प्ररूपचारमेतानि चत्वार्यपि अस्तुतार्थविषयाणि । संग्रह-
द्वारं वाचकनिष्पादकं चारमन्यशिष्यचारमिच्छाचारं यथा
कल्पचारमित्येतानि संग्रहादीनि चाराणि (अस्थियाई च
अथे समुक्कसणरिहे) इत्यादि सूत्रविषयाणीति चारगाथा
संक्षेपार्थः ॥

संप्रति उप्पियणचारं विभावयिषुराह ॥

सन्निसेज्जागयं दिसां, सिस्सेहिं पंरिवारियं ।

कौमुदी जोगजुत्तं व, तारापरिवुर्त्तं ससिं ॥ १ ॥
 गिहत्थपरतित्याहिं, संसयत्पिहि निच्चसां ।
 सिविज्जंतं विहगेहिं, सरं वा कमलोज्जलं ॥ २ ॥
 खज्जुने अणुसासंतं, सच्चावंतं समुज्जए ।
 गणस्स गिह्वाकुव्वंतं, संगहं विसए सए ॥ ३ ॥
 इंगियागारदक्खेहिं, सया ण्डाणुनत्तिहिं ।
 अविक्रियानिदेसं, रायाणं च अनायकं ॥ ४ ॥

सती नाम शोभना स्वकीया वा निषद्या सन्नपद्या तस्यां
 गतमुपविष्टं शिष्यैः परिवारितमित्यंभूतमुपमयति । कौमुदी का
 च्चिकी पौर्णमासी तद्योगयुक्तं तारापरिवृत्तं शशिनमिव । १ । तथा
 गृहस्थैः परतीर्थिभिः संशयाधिनिश्च साधुजिनिर्गत्यशः सर्वकाहं
 सेव्यमानं किमिवेत्यत आह (कमलोज्जलं) कमलपरिमंरितं
 सरश्च विहगैः पक्षिभिस्तथा । २ । (खज्जमान्) कुस्वप्नावान् अनु
 शासंतं सम्यक् उद्यताः समुद्यतास्तान् अरूपयंतं तेषां महतीं
 श्रद्धामुत्पादयंतं तथा गणस्य गच्छस्य अगिह्यया निर्जरार्य
 मात्मोत्साहेन स्वके विषये आत्मीयया शक्त्या इत्यर्थः । संग्रहं
 कुर्वंतं । ३ । तथा इंगिताकारदक्खेदोऽनुवर्त्तिभिः सदा सर्वका
 लमविकटितनिर्देशमखंभिताहं राजानमिव अनायकं न विद्यते
 नायको यस्य स तद्वा । तं चक्रवर्त्तिनमिवेत्यर्थः । दृष्ट्वा कश्चिदगी
 तार्थ उत्पन्नगौरवो जवति ।

उप्पन्नगारवे एवं, गणित्ति परिकंखिओ ।

उप्पियंतं गाणिं दिस्सा, अगीतो जासेइ इमं ॥

उत्पन्नमज्जिषणीयतया जातं गौरवं यस्य स तद्वा । एव
 मंहमपि गणीं जवामि गणिपदमवाप्य परिपादयामि । ततः शा-
 जनं जवतीत्येवं परिकंक्षितः परिकंक्षावान् गणिनमाचार्य
 मुप्ययतं मुहुर्मुहुः इवसंतं मर्तुकाममखिं दृष्ट्वा कश्चिदगीतोऽ
 गीतार्थः कथमहं गणधरो भविष्यामीति विचिंत्य यथा गच्छ
 वर्त्तनः साधवः शृण्वन्ति । तद्वा मातृस्यान्त इदं वक्ष्यमाणं
 ज्ञापते । तदेवाह ॥

अहं मइज्ज गणेणंति, तुज्जे जीवह मे चिरं ।

किमयं तोहे पुटोउ, दिव्वए मे गणो किज्ज ॥

अहं पर्याप्तं मम गणेन यूयं मम पुण्योदयेन चिरं प्रभूतं काहं-
 जीवथ । ततस्ते गच्छवर्त्तिनः साधवस्तस्यागीतार्थं ब्रुवते । किमे
 तत्त्वं ब्रूते । यथा अहं मम गणेन । एवं तैः पृष्टः सन् सोऽगीतार्थो
 वक्ति । क्लमाश्रमणैः किज्ज मे गणो दीयते । तत एवमुक्तं मयेति ।

अथवा उप्पियणद्वारस्यायमर्थः ॥

अट्ठावि एव पुव्वंतु, गीयत्था उप्पियं तए ॥

आमदाहा मो एयस्स, संमतो एस अम्मवि ॥ १ ॥

गीयत्थो पवयत्थो य, संपुसुमुहवक्खणो ॥

सम्मतो एस सव्वेसिं, साहू ते ठावितो गणे ॥ २ ॥

चाशब्दः प्रकारांतरद्योतने । पूर्वमस्थापिते गणधरे म्रियमाण आ-
 चार्यः किज्ज (उप्पियंति) मुहुर्मुहुः स्वसिति तं च तथा-
 भूतं दृष्ट्वा गीतार्थं श्रित्यति आचार्यस्य वाङ्मनास्ति यथा ब्रूते
 यथा अमुकं साधुं गणधरं स्थापयथ । मातृत्वा वाणी वयमेव
 गच्छवर्त्तिनः साधून् जणामो यथाचार्यैरमुको गणधरपदे संदिष्ट
 इति । तथाचोपायं करिष्यामो यथा गच्छसाधूनामकंपनीयो

जवति । एवं चिन्तयित्वा गच्छसाधवः शृण्वन्ति । तथा ब्रुवन्ते
 “ आमदाहामोपयस्सत्ति । इच्छामः क्लमाश्रमणाश्च तस्यामु-
 कस्य दास्यामो गणधरपदमस्माकमप्येव सम्मतो यत एष
 गीतार्थो वयस्यः संपूर्णानि ज्ञानानि वक्त्राणि यस्याऽसौ स
 संपूर्णज्ञवक्त्रास्तथा एष सर्वेषां साधूनां संमतस्ततस्ते त्व-
 या गणे स्थापितः । एवमेतौ द्वौ प्रकारा ब्रुपियणद्वारेण व्याख्या
 तौ । एतौ द्वावपि जनौ यदि पूर्वमाचार्येण समीक्षितौ
 यथानर्हाविति तदा न कश्चिदाचार्याणामसमीक्षितदोषः ।
 गतमुप्यियणद्वारम् ॥

अधुना भीतसंदेशद्वारमाह ॥

असमाहियमरणं वे, करेमि जइ मे गणं न देसि ।

इति गीतेउ गीते, संदिसए गुरु तओ जीओ ॥

कश्चिदगीतार्थः पापीयान् प्रत्यासन्नमरणमाचार्यमवगम्य
 ब्रूते । यदि मे मह्यं गणं न ददासि ततस्तेऽसमाहितमरणं त-
 था करो “ मिवर्त्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वे ” ति वचनात् प्राकृत-
 त्वाद्भाविष्यति । वर्त्तमाना ततोऽयमर्थः । करिष्यामि यथा दीर्घ
 काहं संसारे भ्रमसि तत एवमुक्तं तस्य ज्ञीत आचार्यो गीतो
 गीतार्थो देशकालपुरुषौचित्यवेदनात् गीतार्थान् स दिशति
 यथैतस्मै मया गणो दत्त इति गीतार्थश्च विदितकारणाद्ब्रुवते ।

आमंति वोचुं गीयत्था, जाणंताकरणं तमु ।

कयेठेवं तुनिज्जुहे, अतिसीसेय संवसे ॥

आमं इच्छाम इति उक्ता गीतार्थास्तत्रकरणं जानंतः कृतार्थं
 निर्यापिते आचार्ये तं दृष्टान्निप्रायं निर्गृह्णन्ति निष्काशयन्ति ।
 एवमेपोऽनर्हो भवति । अथातिशये प्रतिशयज्ञानी जानातीति
 यथा सांप्रतमेव निर्दोषोऽनृतः स वा तस्मात् स्थानात् गुरुजन-
 समकं प्रतिक्रांतस्ततः संवास्यते ॥ गतं भीतसंदिशणद्वारम् ॥

इदानीमदेशिकद्वारमाह ॥

अरिहोवि अणरीहो, होइ जो उ तेसिमदेसितो ॥

तुह्वदेसीव फरुसो, महुरोव असंगहो ॥

एक आचार्यस्तस्य पदं कुडुक्काः । तेषां मध्ये एक आचार्ये
 ण गणधरपदे समीहितोऽन्ये आचार्यस्य शिष्याः सिंधुदेशा-
 दिषु विहरन्ति । ते सिन्धुदिषु विहृत्याऽचार्यसमीपमागताः ।
 एकं कुडुक्कमाचार्यसमीहितं मुकृत्वा अन्ये सर्वे कुडुक्काः
 केचित् कावगताः । केचित्प्रतिजज्ञा एवं सकुडुक्कः कुडुक्क
 देशोऽन्यस्तेषां सैन्धवादीनामनर्हो जातो येन ते तस्य निज
 देशिकत्वाद्ब्रह्मपनं परियञ्जति । अक्षरयोजनात्वेवमर्होऽ
 प्यनर्हो भवति । यस्तेषां तत्कावजाविनां साधूनामदेशिको
 निजदेशिको यथा सैन्धवादीनां कुडुक्क इति । गतमदेशिक
 द्वारम् ॥

अधुना परुषद्वारमाह ॥ (तुह्वदेसीवफरुसो) तुह्वदेशीयः
 पूर्वसमीहितो गणधरपदे स पश्चात्परुषजावो जातः परुष
 त्वाच्च प्रतिचोद्यमान आक्रोशति आक्रोशांश्चासहमानाना-
 मुस्तस्वमादिकं कुर्वन् गच्छेद्दं करोति । एवमेव पश्चाद्
 नर्हः । संप्रति (अथियाइं अषे समुक्कसणारिहे) इत्य
 स्यार्थं विभावयिषुः संग्रहद्वारमाह (महुरो व असंगहो) यैः
 पूर्वं समीहितः स सत्यपि मधुरत्वे असंगहो न संग्रहशीलः
 अन्यस्तु संग्रहशीलः स समुत्कर्ष्यते नेतर इति । सांप्रतम
 स्मिन्नेवार्ये वाचकनिष्पादकद्वारमाह ।

वायंतगनिष्पायग, चलोरोजंगाज पदमो।

गन्ने तइओज होइ, सुखो अष्टोण वा वाएइ ॥

वाचको निष्पादक इति पदसंयोगतश्चत्वारो जंगस्तद्यथा । वाचयत्यपि निष्पादयत्यपि प्रथमः वाचयति न निष्पादयति द्वितीयः २ न वाचयति निष्पादयति तृतीयः ३ न वाचयति न निष्पादयति चतुर्थः ४ अत्र सत्यपि पूर्वसमीहिते यः प्रथमजंगवर्ती संस्थाप्यते नेतरो द्वितीयादिभंगवर्ती । तथाचाह । प्रथमको ग्राह्यः द्वितीयादिको न स्थाप्योऽनिष्पादकत्वात् । तृतीयस्तु शून्यो वाचनाया अत्रावे निष्पादकत्वायोगात् । यदि वा आत्मना न वाचयति अन्येन वाचयति । तदा सोऽपि योग्यः । चतुर्जंगिकस्तु सर्वथाऽर्ह एव । सांप्रतमधिकृत एवार्थेऽन्यशिल्पिद्वारमाह ॥

असतीव अष्टसीतं, उर्वेति गणमि जाव निम्मातो ।

एसो चव अणरिहो, अहवा विइमो ससिस्सोवि ॥

आचार्यः काढं कर्तुकामा आत्मीयाः शिष्याः सर्वेऽप्यनिर्माता इति तेषां मध्ये गणधरपदयोग्ये एकस्मिन्नप्यसति अन्यस्य शिष्यं प्रातीक्षिकं गणे स्थापयति च यावन्मम शिष्यो निर्मातो निष्पन्नो जयति तावत्त्वं गणधरः । निर्माते सति त्वया गणधरपदं निक्षेप्यम् । यदि न निक्षिपति ततश्चेदः परिहारः सप्तपञ्च वा तपः प्रायश्चित्तम् । एष समीक्षितोऽप्यनर्हो जातः । अथवाऽयं स्वशिष्योऽप्यनर्हस्तमेवाह ।

जो अणुमतो बहुणं, गणधरअवियतो दुस्समुकडो ।

दोसा अणिकिखन्ते, सेसा दोसं च पावेंति ॥

आचार्यः काढं कुर्वन्निर्मातो य एष मम शिष्यः सूत्रतोऽर्थतश्च निर्मात एतस्मादर्थं बहुजिर्जागैर्गणधरगुणैरन्यधिको जविष्यति । केवलमिदानीमनिर्मातस्ततो योऽसौ निर्मातः स आचार्यैरुच्यते । यावदेवं त्वं निर्मापयसि । तावत्त्वं गणधरः । एतस्मिन्स्तु निर्मापिते त्वया गणधरपदं निक्षेप्यम् । यत एष तव पाश्चाद्बहुभिर्जागैर्गणधरस्य प्रवचनस्य चोपग्रहकारी जविष्यति । तेन तथा प्रतिपन्नमाचार्यः काढगतः सच तेन निर्मापितो जातः समस्तस्यापि संश्रय प्रीतिकारः ततोयस्तेन निर्मापितो जातोऽनुमतो बहूनां स गणधरः स्थापनीयो यस्त्ववियत्तोऽप्रीतिकारः पूर्वं स्थापितः स दुस्समुकड इति वक्तव्यो निक्षिप गणधरपदमेवमुक्तो यदि न निक्षिपति ततस्तस्मिन्ननिक्षिपति दोषाश्चेदं परिहारः सप्तपञ्च वा तपः प्राप्नोतीति भावः । येऽपि च शेषास्तं जजंते तेषां दोषं प्राप्नुवन्ति त्रैदं परिहारः सप्तपञ्च वा तेषां प्राप्नुवंतीत्यर्थः । यदेतज्जितमेतत्प्रसंगागतमयं पुनः स्फुटसूत्रेण निपातः ॥

अबनुज्जयमेगयरं, ववसियकाममि होइ सुत्तं तु ।

तेवेंति कुणमुएकं, गीयं पच्छा जहिच्छा ते ॥

आचार्येण कोऽपि स्वशिष्यः समीहितो यथाऽयमाचार्यपदयोग्य इति ततो गीतार्थाः संदिष्टा, एष समुत्कर्षयितव्यः सच काढगते आचार्ये भूते । अहमन्युद्यतविहारं जनकल्पादिकमन्युद्यतमरणं वा प्रतिपत्ये तस्मिन्नन्युद्यतमेकतरं विहारं मरणं । वाच्यवशाच्चुमनसि जयति निपतति सूत्रम् । अत्यया इत्थं अष्टे केइ समुक्कसरारिहे से समुक्कसियजे नत्थि याइ च केइ अष्टे समुक्कसणारिहे सेचव समुक्कसियजे । तस्मिन्नन्युद्यतस्यैकतरं व्यवसातुकामे अस्ति चेदत्र गच्छे

ऽन्यः कश्चित्समुत्कर्षणार्हस्तर्हि स समुत्कर्षयितव्यो नास्ति चेदत्र कश्चिदन्यः समुत्कर्षणार्हस्ततः स एव समुत्कर्षयितव्यः । कयमिति चेदुच्यते । गीतार्थो अन्यर्थनपुरस्सरं भुवते । यूयं गणधरपदं परिपादयत । एकमस्माकं कंचन गीतं गीतार्थं कुरुत निर्मापयत ततः पश्चात्तस्मिन्निर्मापिते ते भवतां यदिष्टं यत्प्रतिभासते तत्कुरुतेतिमाहः । अत्रेच्छाचारवसरः । एवमुक्ते तेन गणधरपदं प्रतिपाद्य कश्चनाप्येको निर्मापितः । पश्चात्तस्य चित्तमजायत । यथा अज्युद्यतविहारात् गच्छपरिपादनं विपुलतरं निर्जयचारम् तस्मात्परिपादयाम्यहमेव गच्छमिति । तथाचाह ॥

निम्माऊण नेगइमपि, मे निज्जरायदारं तु ।

निकिखव निकिखवामी, इत्थं इतरे उ खुञ्जत्ति ॥

स गणधरपदे स्थापित एकं कंचनापि निर्माप्येदं चित्तमकार्यं च इदमपि गच्छपरिपादनं महत् निर्जापया चारं । एवं व्यवसिते तस्मिन् गच्छे गीतार्था भुवते निक्षिप गणधरपदं स ग्राह । न निक्षिपामि किन्विच्छामि गच्छं परिपादयितुमेवमुक्ते इतरे गच्छगीतार्थाः कुञ्ज्यति ते च कुञ्ज्यतो यद्भवते तदाह ।

दुस्समुकडं निकिखव, जणंति गुरुणा अणुद्विहं तैय ।

एमेव अष्टे सीसे, निकिखवणा गाहिते नवरं ॥

पूर्वं तव नेप्सितं गणधारणं पश्चाद्विदानीं यद्यपि वचिस्तथापि नत्वस्मभ्यं रोचसे दुःसमुकडं जडु तव गणधरपदं । तस्मान्निक्षिपति एवं जणति गच्छसाधुवर्गे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः (अणुद्विहंतैयमेव) त्यादि योऽसौ प्रातीक्षिकः स्थापितः स चेत् यावद्यापि न निर्मापयति कमपि शिष्यं तावद्यादि गच्छसाधवो भापंते निक्षिप त्वं गणधरपदमिति तदा तेषां तथा ज्ञापमानां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । अथ तस्मिन्नन्यशिष्ये निर्मापयितुमिष्टमागे अनुतिष्ठति अनिर्मापिते गणधरपदनिक्षेपणं करोति तदा तस्मिन्नन्यशिष्ये अनुतिष्ठति गणधरत्वं निक्षिपतः प्रतिष्ठिकस्य प्रायश्चित्तमेव चत्वारो गुरुका इत्यर्थः । यथा गीतार्थत्वेन गच्छसाधवः सेवियंते तन्निमित्तमपि तस्य प्रायश्चित्तं नवरं केवलं तस्मिन्नन्यशिष्ये ग्राहिते निर्मापिते गणधरपदनिक्षेपणा कर्तव्या । नच तव तां कुर्वतस्तस्य चेदः परिहारः सप्तपञ्च वा तपः । गतमिदं द्वारम् ॥

संप्रति यथा कल्पपदारावसरस्तत्र ये गच्छसाधवस्ते स्वगच्छसाधुं प्रतिष्ठिकं च पूर्वस्थापितं यथा कल्पेनाऽन्युत्तिष्ठति यथाकल्पानन्युत्थानमेवाह ॥

आवसगसुत्तये, जचे आलोयणाउवहाणे ।

पडिदोहा कितिकम्मं, मत्तगसंथारगतं च ॥

आवश्यकं क्रियमाणो यो विनयस्तस्य आचार्यस्य कर्तव्यस्तं च न कुर्वति सूत्रमर्थं वा तस्य समीपे न शृङ्गेति । (भक्तं) आचार्यप्रयोगं तस्य भक्तं न प्रयच्छति । (आलोयणं) तस्य पुरतो नालोचयति (उवहाणां) आचार्यवस्त्रकंवक्षपात्रादिप्रत्युपेक्षणाय नोपतिष्ठति । नापि कृतिकर्म वंदनकमन्यत्र कुर्वति नापि मात्रकत्रिकं तस्य दौक्यति तिस्रः संस्तारकचमयस्ता अपि न प्रयच्छति । तेषामपि यथा कल्पमनन्युत्तिष्ठतां प्रायश्चित्तं त्रैदः परिहारः सप्तपञ्च वा तप इति । व्य. २ खं. ४ च. ॥ आचार्ये भूते तन् कल्पमेवान्यः स्थाप्यते । तथाच व्यवहारसूत्रं

णिगंथस्स णं णवरुहरतरुणगस्स आयरिय उव
इजाए विसंजेज्जा णो से कप्पइ । अणायरियउवइजायस्स
होंतए कप्पइ । से पुव्व आयरियं उदिसावित्ता ततोपच्चा
उवइजायं सेकिमाहु जंते ! दुसंगहिण्ण समणो णिगंथे तंज
हा आयरियेणं उवजायेणय ॥ ११ ॥ व्य. सू. ३ उ. ॥

निर्ग्रन्थस्य णमिति वाक्याद्वङ्गरे । नवरुहरतरुणस्य वा
आचार्यसाहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायस्तस्याचार्योपाध्या
यस्येत्यर्थः । विष्कंभयात् त्रियेत । ततः सेतस्य नवरुहर
तरुणस्याचार्योपाध्यायस्य सतो भवितुं न कल्पते वर्तितुं किन्तु
पूर्वमाचार्यमुद्देशास्स्थापयित्वा ततः पश्चादुपाध्यायमुद्देशा
अप्येवमाचार्योपाध्यायस्य सतो भवितुं कल्पते । सेकिमाहु
(भन्ते ! इति) से शब्दोऽयं शब्दार्थः । अथ भदन्त ! किं कस्मा
त्कारणात् भगवन्त एवमाहुः । सूरिराह । आचार्यमाचार्योपाध्या
यान्यासंगृहीतोऽस्ति सङ्ग्रहीतः श्रमणो निर्ग्रन्थस्सदा भवति
तद्यथा आचार्योपाध्यायेन च एव सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ ११ ॥

(१) आचार्ये मृते निर्ग्रन्थोनामन्यन्य आचार्यः स्था
प्यते ॥ तथा च व्यवहारसूत्रं ॥

निगन्धीएणं एवरुहरतरुणियाए आयरियउवज्जाए
पवित्तिणियं विसंजेज्जा णो से कप्पइ अणायरिय
अणुवज्जाइयताए अपवत्तिणिएय होंतए कप्पइ से
पुव्वं आयरियं तु दिसाविता तओ पच्चापत्तिओ
उवजायं ततोपच्चापवित्तिणियं से किमाहु जंतेति
संगाहिया समणी निगंथी । तंजहा । आयरिएणं
उवइजाएणं पवित्तिणिएय ॥ १२ ॥ व्य. सू. ३ उ. ॥

निगन्धीएणमिति पूर्ववत् नवरुहरतरुणयाः आचार्योपाध्याय
स्समासोऽत्रपूर्ववत् । आचार्योपाध्यायमेतत्प्रवर्तिनीच विष्कं
भयात् त्रियेत । ततस्सेतस्या भनाचार्योपाध्यायाया उपलब्ध-
णमेतत् प्रवर्तिनीरहितायाश्च नो कल्पते भवितुं । किन्तु पूर्व-
माचार्यमुद्दिश्यते । ततः पश्चादुपाध्यायं । ततः पश्चात् प्रवर्ति-
नी । कयाभावितुं कल्पते (से किमाहु) इत्यादि अथ भदन्त !
किं कस्मात् कारणात् भगवन्त एवमाहुः । सूरिराह । त्रिभिः
संग्राहिता श्रमणी निर्ग्रन्थी सदा ज्वति तद्यथा आचार्येणो
पाध्यायेन प्रवर्तिन्या च एव सूत्रसंक्षेपार्थः ।

(१२) आचार्येऽवधाविते आचार्यान्तरस्थापनं ॥

पूर्वाचार्योऽवधावेत्तर्हि नवः स्याप्यः ॥ तथा च व्यवहारसूत्रं
आयरिय उवइजाए उहायमाणे अन्नपरं वणज्जा अज्जो
मणं उदायांसि समणांसि अयं समुक्कसियव्वे । जाव
सव्वेसिं तेसिं तप्पतियं च्छेए वा परिहारे वा ॥ १३ ॥
व्य. सू. ४ उ. ॥

व्याख्या । आचार्य उपाध्यायो वा मोहेन रागेण वा अवधा
वन (मन्यतर) सुपाध्यायादिकानां गीतार्थपंचमानां पुरुषाणा-
मन्यतमं वदेत् यावत्करणदेवं परिपूर्णपात्रो द्रष्टव्यः ॥

अज्जो ममं सिणं उहावियांमि समणांसि अयं समुक्क
सियव्वो सेय समुक्कसणारिहे समुक्कसियव्वेसिया सेयनो
समुक्कसणारिहे नो समुक्कसियव्वे सिण अत्थिया इत्य
अस्मै केइ समुक्कसणारिहे से समुक्कसियव्वे नत्थियाइत्य

अत्रे केइ समुक्कसणारिहे से चेव समुक्कसियव्वे तेसिंचणं
समुक्किंअसि परोवएज्जा दुस्समुक्किंते अज्जोनिक्खिवाहि
तस्स एं निक्खिक्खमाणस्स नत्थि केइ च्छेदे परिहारे वा ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् व्य. सू. ४ उ. ॥

अधुना निर्युक्तिविस्तरः । केन पुनः कारणेनाऽसाववधाव
तीति चेदत आह ॥

मोहेण वा रागेण, ववहाणं जेसयं पयत्तेण ॥

धम्मकहाए निमित्तेणं, अणाहमाद्वागवेसणया ॥

अवधावनं मोहेन वा कामोक्षेकरूपेण रागेण वा । तत्र मोह
विषया यतना प्राक् तृतीयोद्देशकेऽभिहिता । यदि रागेण
ततो नाधावितव्यं । किन्तु प्रयत्नेन ज्ञेयजं दातव्यम् ॥ तच्च धर्म
कथानिमित्तेन चोत्पादनीयं । तथाऽप्यत्राज्ञे अनाथशालातो
गवेयणा ज्ञेयजस्य कर्तव्येति निर्युक्तिगाथायाः संक्षेपार्थः ॥
एतामेव संप्रति ज्ञाप्यद्विवरीपुरिदमाह ।

मोहेण पुव्वज्जणियं, रागेण करंति माएजयणाए ॥

आयरियकुद्वगणे वा, संघो व कमेण पुव्वुत्तं ॥

यदि मोहेनावधावनं कर्तुमोहते तदा यत्पूर्वं तृतीयोद्देशके
मोहचिकित्सा विषयं ज्ञितं तत्कर्तव्यमय रागेण तदाऽनयाव
श्यमाण्या प्रथमतः ततः प्रासुकेन तदवाज्ञे वाऽप्रासुकेनापी
त्येवरूपया यतनया पूर्वोक्तं ज्ञेयजं प्रयत्नेन संपादनीयमित्या
दिरूपं कुर्वन्ति केते कुर्वन्ति । तत आचार्यकुलं गणसंघोवा
कथमित्याह । क्रमेण परिपाट्या तामेव परिपाटीं काह्ननियमन-
पूर्विकामाह ॥

च्छम्मासे आयरियकुद्वंतु, संवच्छराणि त्तिभि जवे ॥

संवच्छरं गणो खलु, जावज्जीवं जवे संघो ॥

प्रथमत आचार्यः पणमासान् यावत् चिकित्सां कारयति
तथाप्यप्रगुणीकृतं तं कुद्वस्य समर्पयति ततः कुद्वं धीन्सं
वत्सरान् यावत् चिकित्सकं भवति । तद्वाऽप्यप्रगुणीज्वंतं
गणस्य तं समर्पयति । तदनंतरं संवत्सरं यावत् गणः
खलु चिकित्सको भवति । एतच्चोक्तं भक्तविवेकं कर्तुमश-
क्नुवतो यः पुनर्जक्तविवेकं कर्तुं शक्नोति । तेन प्रथमतो-
ऽष्टादशमासान् चिकित्सा कारयितव्या । चिरतिसहितस्य
पुनः संसारे दुःप्रापकत्वात् तदनंतरं चेत्यप्रगुणीभवति । तत
स्फुन्दरमथ न ज्वति । तर्हि भक्तविवेकः कर्तव्यः । अत्रैव
देशान्तरमाह ॥

अहवा विइयादेसा, गुरुवसजे जिकुवुमादिते गच्छं ।

जत्थि वारसवासा, तिउकमासो असुप्पेणं ॥

अथवा द्वितीय आदेशो गुरो च ते जिक्वादौ यथाक्रमं चिकि-
त्सां कारयति यावज्जीवं द्वादशवर्षाणि त्रिपदकमष्टादश
मासान् कथमित्याह अशुद्धेनापिशब्दोऽत्र लुप्तोदष्टव्यः प्रथमतः
शुद्धेन तदभावे चाशुद्धेनापि । तदनंतरं जिक्वादिना भक्त
विवेकः कर्तव्यः । गुरुस्सुगच्छप्रवर्तकशति तस्य यावज्जीवं
चिकित्सा तत्र प्रथमोद्देशेन च विवेकं कर्तुं शक्नुवन्तं प्रत्यष्टा
दशमासान् ॥ कश्चिकित्साविधिस्तमज्जिधित्सुराह ॥

पयत्तेण ओसहं से, करंति सुप्पेण उगमादीहिं ।

पहाणीए अहंजे, धम्मकहाहिं निमित्तेहिं ॥

प्रथमतः प्रयत्नेनोद्गमादिभिः शुद्धेन वस्तुजातेन (से) तस्य
औपच्यं कुर्वन्ति । तदवाज्ञे पंचपरिहान्या यावच्चतुर्गुणेनाप्यशुद्धे

नापि तथाऽप्यहामे धर्मकयान्तिस्तदौपधमुत्पादयति तद्वाऽप्यहामे निमित्तैरपि ॥

तद्वा ए २० ज्ञे असुखं, वहिद्विषसाद्याहिवाणुसद्वादि ।

नत्यंते वहिदाणं, संहिगविसरणेण उद्वाहे ॥

तथापि निमित्तैरपि चेदशुद्धं न ज्ञेते ततोनाऽथशाखा या आरोग्यशाखा तस्यां मध्ये न प्रविशति । किंतु वहिस्थितास्तत आरोग्यशाखात औपधं गवेपयित्वा समानयति । अथ ते शाखा निवासिनो न प्रयच्छति । ताहं यस्तस्या आरोग्यशाखायाः प्रतुरधिपस्तमनुशास्य याचते । तद्वाप्यहामे स धर्मकयया आवर्जनीयस्तद्वाप्यनावर्जने निमित्तैस्वह्निङ्गेनाऽप्यवर्जयितव्यः तद्वापि वहिः सिद्धतानामौपधप्रदानमनिच्छति यत्तस्याचिंतं द्विगे तेन द्विगेन प्रविशति प्रविशयौपधमानयति । अथ स्व द्विगेनापि तत्र कस्मान्न प्रविशति तत आह । स्वद्विगव्यसनेन स्वाद्विगप्रवेशेन प्रवचनस्योद्वाहः । नामी किमपि जानते स चामीषां धर्मः श्रेयानतः क्वचिदपि किंचिद्व्यवहमाना अनाया इवात्र समांगता इति प्रवचनस्योपघातः । एतदेव पणहाणी एभक्षमे इत्यादिकं विवरीपुरिदमाह ॥

पणगादिज्जागुरुणा, अन्नपणमाणे वहितु पायोज्जा ॥

वहिद्विषसाद्यगवेसण, तस्य पनुसताणुसद्वादि ॥

पंचकपरिहान्या पंचकादिप्रायश्चित्तमौपधोत्पादनाय ता भद्रासेवनीयं यावच्चत्वारोगुरुकास्तद्वापि वहिः प्रायत्ये औपधे भक्ष्ये आरोग्यशाखाया वहिः सिद्धता औपधस्य गवेपणे कुर्वते तत्र तद्वास्तव्यानामदाने यः प्रतुरारोग्यशाखाया अधिपतिस्तस्यानुशास्ति आदिशद्वाधर्मकयानिमित्तं च प्रयुजते असहं अन्धियद्विगेनरकपट्टादिकपेण प्रवेशनं कुर्वति तेषुच प्रविष्टेषु येप्रतिमानवतः प्रतिवचनदानसमर्था वृषज्जास्ते स्वाद्विगेन गत्वा प्रभुं भापते यथा कोयुष्माकं सिद्धांत एवमामाप्य तत्र सिद्धांतविषये प्रभुणागृहीतद्विगैश्चसहपरस्परमुद्धापंकुर्वति । यद्वा उत्तरवादिनो वृषभा भवति । अन्न वा यदि प्रति पत्तिकुशलाः परप्रतिपादनवृषभास्ततस्ते गत्वा से तस्य प्रजो निजकत्वमात्मीयत्वं ज्ञायति । तत्रापि सिद्धांतविषये तैर्गृहीतद्विगैः सह परस्परमुद्धापं तथा कुर्वति । यद्वा ते आ चक्षत इति ॥

अहवा पन्निचिकुसला, तेण समं करोति उद्धावं ।

पजवंतो विय सोवी, वसजेज्ज उत्तरीकुणति ॥

अथवा ये प्रतिपत्तिकुशलाः परप्रतिवचनदानसमर्थास्तत स्ते गत्वा तेन प्रभुणा सह परस्परमुद्धापं तथा कुर्वति गृहीत द्विगाश्च तथा तं ज्ञायति तथा सोऽपि आस्तां गृहीतद्विगा इत्यपिशब्दार्थः । प्रभवन्नपि वृषभानुत्तरीकरोति उत्तरवादिनः करोति । ततः स निरुत्तरीकृतः सन्न यद्गते तदाह ॥

तेज्जणइ कल्लहमिचा, मइज्जेव हेज्जह उदंतति ।

तंवियपमिसुणंति, एवं एगाएच्चम्मासा ॥

ततः सिद्धांतोद्धापे पराजितः सन्न भणति शूर्यं मम कल्लहमित्राणि कल्लहानंतरं यानि जातानि मित्राणि तानि कल्लहमित्राणि ततोमे ममेदंतं वहत एवमुक्ते तेपि वृषभाः प्रतिभूषणंति अच्युपगच्छति । तत एवं गत्या गतिमिस्तमतीवावर्ज्य ता एवमासां यावत् तत्र चिकित्सां कारयति । एवमेकस्यामनाथशाखायां एवमासा एवं द्वितीयस्यां तृतीयस्यामपि च तथा चाह ॥

उम्मासा उम्मासा, विइय तइयाए एव साद्याए ।

काळ अणारस ऊअ, पणणे ताहे विवेगोड ॥

एवमुक्तप्रकारेण द्वितीयस्यामनाथशाखायां एवमासा एवं तृतीयस्यामपीति सर्वसंकलनया अष्टादशमासान् चिकित्सां कारयित्वा प्रगुणीकरोति । अथ प्रगुणा न भवति ततस्तस्य भक्तविवेकं कर्तुमुचितः संप्रति प्रागुक्तं द्वितीयमादेशं स्पष्टयति अहवा ।

गुरुणो जावज्जीवं, फासुय अफासुएण ते गित्यं ।

वसजे वारसमासा, अणारसजिक्खुणोमासा ॥

गुरोराचार्यस्य यावज्जीवं चिकित्सां प्राप्तुकेनाप्राप्तुकेन वा कुर्वति सर्वस्यापि गच्छस्य तदधीनत्वात् यथाशक्ति निरंतरं स्वार्थनिर्णयप्रवृत्तेश्च । वृषमे चादशवर्षाणि चिकित्सा ततः परं शक्तौ भक्तविवेकः एतावता कालेनान्यस्यापि समस्तगच्छ भारो ब्रह्मसमर्पस्य वृषमस्योत्थानात् अष्टादशमासा मित्रोश्चिकित्सा ततः परमसाध्यतया शक्तौ सत्यां भक्तविवेकस्येव कर्तुमुचितत्वात् ॥ न्य. ४ उ. ॥

(२३) लक्षणं मुत्तये णिम्माओ इत्यादि ॥

मुत्तये णिम्माओ, पिअददधम्मोणुवत्तणाकुसलो ॥

जाइकुल्लसंपसो, गंजीरोल्लिम्मंतोअ ॥ २४ ॥

व्या० । सूत्रार्थे निर्मितो निष्ठितः प्रियहृदधर्मः उज्जयुक्तोऽनुवर्तनाकुशलः उपायकः । जातिकुल्लसंपन्नः । एतच्चसमन्वितो गंजीरो महाशयद्विगमांश्च उपकरणाद्यधिकृत्येति गार्थार्थः ॥

संगहुवग्गाहीनरओ, कयकरणो पवयणाणुराणीय ॥

एवं विहोओ जणिओ, गणसामि जिणवरिदेहिं ॥ २५ ॥

व्या० । संग्रहणोपग्रहानिरतः संग्रह उपदेशादिनोपग्रहश्च वस्त्रादिना व्यत्यय इत्यन्ये । कृतकरणोऽन्यस्त क्रियः । प्रवचनानुरागी च प्रहत्या परार्थप्रवृत्तः । एवंविध एव भणितः प्रतिपादितो गणस्वामी गच्छधैर्यजिनवरैर्द्रैर्भगवद्विरिति गार्थार्थः ॥ पं. व. ॥

आहारवत्यादिसुल्लिजुत्तं, आदज्जवक्कं वअहीणदेहं ।

सक्कारज्जं मइममि लोए, पूयंति सेहाय पिहूजणाय ॥

आहारवत्यादिविषयुक्तमादेयवाक्यमहीनदेहं परिपूर्णदेहावयवं तथा मतिमति लोके सत्कारभाजं विच्छज्जनपुज्यमित्यर्थः । शैककाः पूजयति । पागंतरम्य "सक्कारज्जंमि इमं मिहोए" तत्राऽयमर्थः । सक्कारेण हियते आक्षिप्यते इति सत्कारहार्योऽयं यतोऽहोक्तस्त एव दूतेऽस्मिन् लोके आहारवत्यादिषु विषयुक्तमित्यादिगुणैः शैककाः पूजयति । पूयक् जनश्च बहुमन्यते । ततः स तादृशो गणधारी कर्तव्यः ॥ न्य. ३४ ॥

आयुरियउवजाया, नाणुसुयाया जिणेहिं सिप्पहा ॥

णाणे चरणे जोगा, वहाउ ते अणुएणाया ॥

आचार्यो उपाध्यायाश्च जिनैस्तीर्थक्षेत्रिणैश्च शिष्याः शिष्य शिक्षणनिमित्तमनुज्ञाताः कैः कारणैः पुनरनुज्ञातास्तत आह । ज्ञाने चरणे च ये योगास्तपामावहाः प्रापका यतो नविध्यन्ति ततस्ते अनुज्ञाताः । ज्ञानचरणस्फातीनिमित्तमनुज्ञाता इत्यर्थः । अपि चेदृशा आचार्योपाध्याया अनुज्ञाताः ॥ न्य. ३५ उ. ॥

(२४) एकपाक्षिकादेर्दिगाचार्यः ॥

तूननाचार्यस्यापनायामेकपाक्षिकमित्रपाक्षिकयोर्न्यता

ऽयोग्यता यथा ॥

एगपत्रिख्यस्त निखुस्स कप्यई इतिरियं दिंसं वा
अणुदिसं वा धारित्थं वा जहा वा तस्स गणस्त
परियांसि वा ॥ २४ ॥ व्य. सू. ३७ ॥

एकपाक्षिकनिष्पाक्षिकयोर्योन्याऽयोग्यता (चानुपावणकप्य)
शब्दे ॥

(२५) लक्षणं मेढीजतः ॥

तत्र गणस्य बहुवर्तिनीसमुदायात्मकस्य प्रत्येकं परीक्षा कर्तुं
न शक्यते अयाचार्य्यं च परीक्षिते प्रायोगणोऽपि परीक्षित
एव मेढयादिसमानत्वेन तत्प्रवर्तकत्वादाचार्य्यस्य गणस्य च
तदनुवर्तित्वादित्यतः प्रथममाचार्य्यमेव परीक्षितेत्याह ॥

मेढी आद्यवर्णं खंजं, दिष्टि जाणमुत्तमं ॥

सूरी जंहोइ गच्छस्त, तम्हा तं उ परिरुए ॥ ८ ॥

व्याख्या यद्यस्मात्कारणात् सूरिः सदाचार्यो गच्छस्य गण
स्य (मेढिति) मेढिः एते गोबन्धस्यूणा तत्समानो जवति ।
यथा तथा वक्षानि पशुवृद्धानि मर्यादया प्रवर्तते तथाचार्यो
मेढीबद्धो गच्छोऽपि मर्यादया प्रवर्तते इत्यर्थः । तथाखं-
जनं हस्ताद्याधारस्तत्समानः यथा हस्ताद्याधारो गतादौ
पतज्जंतुं धारयति । तथा ऽचार्य्योऽपि जवगते पतंतं गच्छं
धारयतीत्यर्थः । तथा (खमंति) स्तंभः स्यूणा अत्र नपुंसकत्वं
प्राकृत्वादेव तत्समानः । यथा स्तंभः प्रासादाधारः स्यात्
तथाचार्य्योऽपि गच्छप्रासादाधारः तथा (दिष्टिति) दृष्टिर्नेत्रं
तत्समानः यथाजंतोर्नेत्रं शुभाशुभवस्तुप्रदर्शकं भवति तथा
ऽऽचार्य्योऽपि गच्छस्य ज्ञाविशुभाशुभप्रदेशकः स्यात् तथा (जाणं
सूत्तमंति) यानं यानपात्रं सूत्तममतिप्रधानमच्छिद्यमित्यर्थः
तत्समानो यथा अच्छिद्रयानपात्रं समुद्धतीरं नयति जंतून्
तथाचार्य्योऽपि गच्छे जवति तस्मात् प्रथमं तंतुत्तिनोरत्रकारार्थं
त्वात् तमेवाचार्य्यमेव परीक्षेत गच्छपरिक्षेच्छुः साधुरिति
अनुष्टुप्छंदः । एवंचात्र श्रद्धे त्रयोधिकाराः सूचिताः तद्यथा
आचार्यस्वरूपाधिकारः १ साधुस्वरूपाधिकारः २ साध्वी
स्वरूपाधिकारश्च ३ तत्र प्रथममाचार्यस्वरूपाधिकारं निरूप-
यितुकामः कैश्चिन्हैः उच्चस्य उन्मार्गप्रस्थितमाचार्य्यं परीक्षेतिति
प्रश्नयन्नाह ॥

जयवं कहिं जिगेहिं, सूरिं उम्मगपडिअं ॥

विआणिजाअ उमत्थे, मुणि ! तंमे निसायय ॥ ९ ॥

व्याख्या । हे भगवन् ! परमैश्वर्यादिसमन्वित ! कैश्चिन्हैश्चिन्है
रुन्मार्गप्रस्थितमसन्मार्गप्रस्थितं सूरिमाचार्य्यं उच्यते केवलज्ञानं
केवलदर्शनं चात्मनोऽनेनेति उच्च तत्र तिष्ठतीति उच्चस्यस्तं
विजानीयात् परीक्षेतिति परप्रश्ने गुरुराह हे मुने ! कैश्चिन्है
राचार्य्यमुन्मार्गप्रस्थितं उच्चस्यः परीक्षेत तन्मे मम कथय इति
शेषः (निसाययत्ति) त्वं निशामयाकर्णयेति अनुष्टुप्
छंदः ॥ ९ ॥ अथ वृत्तच्येनपूर्वोक्तशिष्यप्रश्नोत्तरमेवाह ॥

सच्छंदयारिं दुस्सीद्धं, आरंजेसु पवत्तयं ॥

पुढाइपनिवृद्धं, आउकायविहिंसगं ॥ १० ॥

मुत्तुत्तरगुणवज्जट्टं, सामायारीविराहयं ॥

अदिन्नाहोअणं निव्वं, विकहासु परायणं ॥ ११ ॥

अनयोर्व्याख्या ॥ स्वच्छंदेन स्वान्निप्रायेण न तु जिनाइया चर-
तीति स्वच्छंदचारी तं तथा छुट्टं शीलमाचारो यस्य स दुइशीड

स्तं तयारंभः पृथिव्यादद्युपद्रवणानि उपलक्षणत्वात्संरंभसमा-
रंभावपि । तत्र संरंभः संकल्पः समारंभस्तु परितोपकरः ।
उक्तं च ॥

संकप्पो संरंजो, परितोवकरो जवे समारंजो ॥

आरंजो उद्वओ, सुच्छनयाणं तु सव्वेसिं ॥ १ ॥

तत्र स्वान्ययोः प्रवर्तकस्तं तथा पीठकमासनं आदिशब्दानां
फलकपट्टिकादयस्तत्र प्रतिवक्षः कारणं विनापि ऋतुवरुकांश्च
तत्परिमोजीत्यर्थः ॥ ग. १ अधि. ॥

(२६) परीक्षा आचार्य्यस्य ॥

सुच्छस्तय पारिच्छा, सुम्भुययेरेयतरुणखज्जुमे ॥

दोमादिमंरुणीए, सुच्छमसुच्छे ततोपच्छा ॥

शुद्धस्य परीक्षा कर्त्तव्या कस्मिन्विषये इत्यत आह ।
कुल्लके सव्विरे तरुणे खज्जुमः स्वजावाद्धकाचारः तस्मिन्स्तया-
द्वयोरपिदिमंरुण्योः एताभिः परीक्षाजिर्यदि निर्वर्तितस्ततः
शुद्धः इतरस्त्वशुद्धः शुद्धस्य च गणधरपदानुज्ञा कर्त्तव्या ना
शुद्धस्य ततः शुद्धाशुद्धप्रतिपादनानंतरं चोदकं पृच्छा उपल-
क्षणमेतदाचार्य्यस्य प्रतिवचनं च वक्तव्यं एष द्वारगाथासंक्षे-
पांशः । सांप्रतमेनामेव गायं विवरीषुः प्रयमतः कुल्लकविषयं
परीक्षाविधिमाह ॥

उच्चफट्ठो अहमुद्धो, सज्जणिच्छावोपवासिउं दुक्खं ।

पुट्ठोवि होहिहि न वा, पडिमंयो सारवंतस्स ॥

तस्य उच्चजावपरिच्छेदोपेतस्य गणधरपदयोग्यता परी-
क्षणाय प्रयमतः कुल्लको दीयते । एवं चिद्विधमपि शिक्षां त्वं
ग्राह्य ततः स एव मुक्तः सन् यदि चिंतयति यथा (अहत्ति)
एष कुल्लकः उच्चं चिरकासभाविफलं यस्मात्स उच्चफलश्चिरका
क्षेनोपकारी तावता कालेन किमपि जविष्यतीति कोवेद ततः
कोमेन शिक्षां ग्राहयिष्यति यदि वा शकुनिशावसिवावतोष्यः
पोष्यते । पुनः पुनर्वसुक्षाभावादिति भावः । अपि च पुष्टोऽपि-
मन्त्रेण मम भविष्यति वानवा को न जानाति अन्वच्चानुं
धारयतः सारं कुर्वतो मम सूत्रस्य च महान्पडिमंयो
व्याधातस्ततो नैतस्य मे शिक्षया प्रयोजनमेवं चिंतयन् योन
ग्राहयति सोऽनर्हस्तछिपरीतो ऽर्हस्ततो यः स्यविर एष
प्रवचनोपग्रहकरो जविष्यति दृढदेहो वा यथा आचार्य्यरक्षितः
पितेति कारणतो दीक्षितस्तिष्ठति स शिक्षकस्तस्य समर्थते
एवं चिद्विधमपि शिक्षां ग्राहयति तस्मिन्स्तत्समर्पिते यदि
स इदं चिंतयति ॥

पुट्ठोवा स मरिसति, छुराणुवुत्तो न वेत्तपान्यारो ।

मुत्तये परिहाणी, थेरे वहुयं निरत्तयं तु ॥

एष प्रयमाशिक्षादिदापनतः शिक्षाग्राहणतश्च पुष्टीकृतोऽप्याशु
शीघ्रं मरिष्यति च शब्दः चिंतांतरसमुच्चये । यदिवा वृद्धः स्य
ज्ञावात् छुरानुवत्य छुः खनानुवत्य तेन वा अत्र वृद्धशिक्षापने क-
श्चित् प्रतीकारः किमुक्तं भवतिनास्माच्छ्रुत्वा कश्चित् प्रत्युप-
कारोऽयवा वृद्धो वृद्धत्वादेव जमप्रज्ञश्च ततोस्य शिक्षणे मम
सूत्रार्थपरिहाणिस्तदेव स्यविरशिक्षां ग्रहमाणे वहुकानिरर्थक
मिति य एनं चिंतयित्वा योन शिक्षां ग्राहयति सोऽनर्हस्तछि-
परितोऽर्ह इति तदनंतरं योऽसौ तरुणे मेधावी तं समर्थं ज्ञायते
यथा एष मंरुषिपरिपाठ्या आद्यापके दीयमाने सीदति तत
स्वमेतमप्याक्षेपेण पाठय । ततः स इदं चिंतयति ॥

अहियं पुच्छति गिह्ण, वहुं किं गुणो चरमेण ॥

होहिंति य विवच्छन्तो, एसो ममं पन्ति सपत्नी ॥

एष मेधावित्वादाधिकं पृच्छत्यवगृह्णाति वावधारयति बहु प्र-
चूतं तत इत्थमस्यैव सूत्रस्यार्थस्य चरकेण प्रदानत आक-
णिकतया को गुणो मम निरर्थकः कश्चिदित्यर्थः । केवलं
दोषो निजसूत्रार्थपरिगणनादन्यच्च एष ह निश्चितं विवर्त्तमानः
सूत्रतोऽर्थतश्च वृद्धि गच्छन् मम प्रति सपत्नी च प्रतिपत्नी प्रविष्य-
ति । ततो न कोऽप्येनं पाठयिष्यतीति योन शिष्ययति सोऽनर्ह-
स्ततः खज्जुर्न दत्त्वा स ज्ञायते । अमुं तथा ग्राह्य । यद्वा
सुक्रः समाचारी कुशलश्च जवति ततो यदि ॥

कोही निरुवगारी, फरसो सव्वसं वामवद्दो य ।

अविणीतोत्ति व काउं, हंतुं सत्तं व निच्छुज्जती ॥

क्रोधी यदि वा निरुपकारी अथवा परुषः परुषभापी तथा
सर्वस्य साधुवर्गस्य वामावर्तः प्रतिकूलतया वर्तते यदि वा अ-
विनीत इति कृत्वा शिष्यां ग्राहयति । अथवा आक्रुश्य शत्रुमिव
वा इत्वा निष्काशयति तर्हि सोऽनर्हस्तद्विपरीतोऽर्हः ॥

संप्रति चतुर्थपि यो जनेषु तद्विपरीततया यथाहो भवति
तथा ज्ञायति ॥

वत्थाहारादीहिं, संगेह्ण अणुवत्तच-य जो जुयद्धं ॥

गाहेइ अपरित्तो, गाहण तिकखावए तरुणं ॥ १ ॥

खरुमजएह अणुवत्तत्ति, खज्जुर्न जेण पम्ह पासेणं ॥

गाढमवहारविजदो, तत्थोह्णमपणो कुणइ ॥ २ ॥

यो नाम युगलं कुलकवृक्षकर्म वस्त्राहारपादिभिः संगृह्णाति
आमवशीकरोत्यनुवर्तयति च तदणुवत्तपरिभ्रातः पतिश्रममगण-
यन् ग्राहयति । ग्राहणं ग्राहते शिष्य एतदिति बाहुल्यकात् कर्म-
एतद् । ग्राहणमाचारसूत्रं आसेवनां शिष्ययति तथा खज्जु-
र्न खरुमज्जुभिर्वाक्यैस्तथानुवर्तयति । येन स पाशेन पतति अन्य-
था गतिं न हज्जते इति मन्यमानस्तद्वशी जवति तथाऽयःस्थानाद-
पि चञ्चलपि सन् खज्जुर्न तथा विहारविजदो जवति विहारं
न करोतीति ज्ञावस्तत्र उद्वृणमंगीकारमात्मना करोति । यथै-
नमहं खरेण मृदुना चोपायेन विहारकर्म कारयिष्यामीति
एष एवं भूतोयोग्यः ॥

इयमुव्व सुप्पमंरुद्धि, दाविज्जइ अत्थमंरुद्धि चेव ।

दोहिं पि अ सीयंते, देइ गणं चोइए पुच्छा ॥

इत्येवमुपदेशेन प्रकारेण चतुर्थपि जनेषु सूत्रोपदेशतः
परीक्षितः सन् शुद्धो भवति न मनागपि दोषः । ततस्तस्य
सूत्रमंरुद्धी दाप्यते अर्थमंरुद्धी च एतयोरपि मंरुद्ध्योर्यदि न वि-
पीदति कित्वपरिभ्राततया गच्छवर्तिनां प्रातीच्छकानां च ज्ञाना-
द्यभिज्ञापिणां चित्तग्राहको वर्तते ततस्तस्मिन् सूत्राचार्यो गणं
ददाति एवमुक्ते चोदके चोदकस्य पृच्छा केल्यत आह ।

चोएइ जाणिऊणं, उजयाउन्नसस दिज्जइ गणोत्ति ॥

मुत्तेय अणुत्तायं, जयवं चरणं पडिच्छन्नो ॥ १ ॥

अपरिहाण परिह, परिउद अत्थेण जं पुणो परुवेह ॥

एवं होइ विरोहो, मुत्तत्थेणं दुवेह्णं ॥ २ ॥

चोदयति प्रश्नयति परोयया पूर्वमिदमुक्ते उजयच्छिन्नस्य हव्य-
भावपरिच्छदविशेषात् शाकल्यपरिकल्पितस्य गणोदयते ।
युक्ते चेतत । यतः सूत्रेऽपि चशब्देऽपि शब्दार्थः भगवन्धारणं
गणधारणमनुज्ञातं । परिउन्ने हव्यभावपरिच्छदोपेतमात्रे तत

एवमुक्त्वा यदहर्निहपरीक्षामर्थेनार्थमाश्रित्य प्रारूपयथाः । नन्वेवं
सति ह्योपपि सूत्रार्थयोजनवति विरोधः । उक्तस्वरूपस्याऽ-
र्थस्याधिकृतसूत्रेणासूचनात् ॥

अत्र सूरिपद ॥

संति हि आयरिय जगाणि, सत्थाणि चोयग ! सुणाहि ॥

सुत्ताणुष्ठातो वि हु, होइ कयाइ अणरिहोउ ॥ १ ॥

तेण परिच्छा कीरइ, सुवप्पगस्सेव तावनिहसादी ॥

तत्थइमो दिहंतो, रायकुमारैहिं कायव्वो ॥ २ ॥

चोदकः शुणु मदीयं वचः संति हि स्फुटं तानि शास्त्राणि या-
न्याचार्यद्वितीयकानि किमुक्तं जवत्याचार्यपरंपराया तत्संप्रदाय-
विशेषपरिकल्पितानि ततो यद्यप्यहर्निहपरीक्षावृत्तयोऽर्थः
सूत्रे साक्षान्नोपनिबद्धस्तथापि सूचनात् सूत्रमिति सोऽपि-
सूत्रेण सूचित इति संप्रदायादवगम्यते इति न कश्चिदोषः । तथा
च सूत्रानुज्ञापि हि निश्चितं कदाचिदनर्हो भवति । नच सूत्रमन्य-
था सर्वज्ञप्रणीतत्वात्पेन परीक्षापि सूचितेति । तापनिकषादिभिः
सुवर्णस्येव सूत्रानुज्ञानस्यापि कुलकादिभिः परीक्षा क्रियते ।
तत्रायं वक्ष्यमाणवृत्तयोऽप्युक्तो राजकुमारैः कर्तव्यः ॥

तमेवाह ॥

सूरे वीरे सत्तिए, ववसायधरे चियायधितिमंते ॥

बुद्धिचिउक्कविणीतो, सीसेवि तहा परिच्छाए ॥

निज्जयओरस्सवसी, अविताइ पुणो कंरंति संजाणं ॥

नवि संमति देति अणस्सित्तो उ व उहाणुवित्ति य ॥

इहाद्यगाथापदानां द्वितीयगाथापदैर्न्यास्यानं । तद्यथासूत्रो
नाम निर्मयः । सच कुतश्चिदपि न जयमुपगच्छति । वीरश्चैव
सबलवान् तेनाह्लेसेन परबलं जयति । सात्विको नाम योमह-
त्यस्युदये गर्वं नोपयाति न च गरिष्ठेऽपि समापतिते व्यसने
विषादं । तथाचाह । अविपादि उपसङ्गाणमेतत् अगर्वी वा व्य-
वसायी अनलस उद्योगवानित्यर्थः । तथाचाह । पुनः करोति
संस्थानं । किमुक्ते जवति । प्रमादतः कथंचिद्व्यवसायविक्रो-
ऽपि ज्ञत्वा पुनः करोति संस्थां कर्तुमुद्यच्छति स्वेच्छितव्यवसा-
यमिति भावः । स्थिरोनाम उद्योगं कुर्वन्नपि न परितान्ति तथा
चाह । निश्चाम्यतीति (वियायत्ति) दानवचिर्यधौचित्यमाश्रित्य
स्वेन्योऽन्येन्यश्च ददातीत्यर्थः । धृतिमान् राज्यकार्याणि कुर्वन्
परनिश्चामनेपेक्षमात्रे तथाचाह (अणिस्सित्ति) इति (बुद्धिः)
औत्पत्तिश्चादिबुद्धिचतुष्टयोपेतः । विनीतो गुर्वादेषु विनय-
कारी यथौचित्य गुर्वादीनामनुवर्तक इत्यर्थः । करणे इति यद्राज्ञः
कर्तव्यं तत्करणे कुशलः । पतेषु परीक्षा क्रियते किमेते गुणा
स्सन्ति न वा तत्र य पतेषु गुरूपेतो भवति । स राज्ञो राज्येऽपि
पिच्छते । दानशीलोऽप्ययः स्थिरस्सोऽपरिभ्रातस्सन् कर्तव्यं
करोति । कृत्वापि च पश्चादनुपतापी त्यागवान् नाम
दानशीलः स च स्तोकादपि स्तोके ददानो गणस्य बहुमानभाग-
जवति ॥

उवसग्गो सोढव्वे, जाये किच्चेसु या विदिसंतो ॥

बुद्धिचउक्कविणीतो, अहवा गुरुमादिविणीतोउ ॥

धृतिमान् उपसर्गान् सोढव्यान् ध्यायति । कृत्येष्वपि कार्य-
ेष्वविषादं प्रवर्तते । बुद्धिचिनीत इत्यत्र इदमपि व्याख्यातं । बुद्धि-
चतुष्टयं नीतं प्रापितमात्मने येन स बुद्धिचिनीतः । सुखादिदंश-
नात् कांतस्य पाक्षिकः परनिपातः । अथवा (बुद्धिः) बुद्धिच-
तुष्टोपेतो विनीतो गुर्वादेषु विनीतः ॥

दन्वाई जं जत्थ उ, जम्मि विकिक्वं तु जस्स वा जंतु॥

कन्वइ अहीणकाअं, जियकरणविणीयएगत्य ॥

यद्यत्र छन्वाद्युपयोगि यस्य वा यत्र यत्कृत्यं तत्सर्वमहीन-
कावं जितकरणः करोति कारयति । जितकरणो विनीत इति
द्वावप्येकार्थौ तात्पर्यं विश्रान्त्या शब्दार्थस्तु परस्परं निजो जित
करणो नाम करणद्वय उच्यते । विनीत इति विनयकरणशीलः ।

एवं जुत्तपरिणा, जुत्तो वेतेहिमेहिउ अज्जोगो ॥

आहारादिधरेंतो, तित्तिणिमाइहिं दोसेहिं ॥

एवमेतैरनंतरोदितैः सूत्रत्वादिनिर्गुणैर्युक्ता उचिता या परी-
क्ता तथा युक्तोऽपि निश्चितः एनिर्वच्यमानैर्दोषैरयोग्यः । ताने
वाह । आहारादि आहारोपधिपूजानिमित्तं गुणं धारयन् तं
तिण्यादिनिश्चिदप्यैरयोग्यः । तित्तिणिनाम यत्र तत्र वा स्तोकेऽ
पि कारणे करकरायणं । आदिशब्दाश्चक्षित्तादिपरिग्रहः ॥
एतदेव व्याख्यानयति ॥

वहुसुत्ते गीयत्ये, धरेइ आहारपूयणइइ ॥

तित्तिणचअणवट्ठिअ, दुव्वद्व चरणा अजोगो उ ॥

यहुकाद्वोचितं सूत्रमाचारदिकं यस्य स बहुसूत्रो गीताथौ
विदितसूत्रार्थः । एतेन युक्तः परीक्षायाकोऽप्येतद्व्याख्यानयति
एवंचूतोऽपि यो गणं धारयति (आहारपूयणइइ) उक्तो मे
आहारोपधिविषयति पूजनं वा स्वपक्वतश्चेत्येवमर्थः आदिशब्दा
दुपधिरन्यद्वोपकरणमुत्कृष्टं मे भविष्यतीत्येवमर्थः परिग्रहः । सोऽ
योग्यस्तथा । योतित्तिणः स्वल्पेऽपि प्रयोजने करकरायमाणः ।
चक्षुश्चक्षितोऽनवस्थितः स्वप्रतिपन्नाब्धानिर्वाही । दुर्वच
श्चरणचारित्रविषये दुर्वच एतेऽप्ययोग्याः ।

एवं परिक्खियम्मि, पत्ते दिव्वई अपत्तिपार्मिसेहो ।

दुपरिक्खियपत्ते, पुण चारियहावेंति मामेरा ॥

एवमनंतरोदितेषु गुणेषु च यदि परीक्षया निर्धटितो भवति गु-
णैरुपेतो द्वैपैश्च विप्रमुक्त इत्यर्थः । तदा स पात्रमिति कृत्वा त
स्मिन्परीक्षिते पात्रे गाणेदीयते । यस्तु प्रागुक्तैर्दोषैरुपेतो गुणै
श्च विप्रमुक्तः सोऽपात्रमिति तस्मिन्नपात्रे गणदानस्य प्रतिषेध-
स्तास्मिन् गणेन दातव्य इति ज्ञातः (दुपरिक्खिय) इत्यादि ।
अथ कदा चित्तु सुदुःपरीक्षितः कृतो भवेत् गणश्च तस्मै दत्तः स-
च गणः सीदति तं दृष्ट्वाऽन्येऽपि गच्छन्वर्त्तिनः केचित्तु सामाचा-
रीशिक्षिज्ञा प्रवितुं प्रवृत्तास्ततः परीक्षिते पात्रे गणे प्रदत्ते
साति गणोऽवसीदति । ये तत्र गच्छेज्यतविधर्मका न सीदन्ति
तैरुपायेन प्रतिषेधो वारयितव्यः । तत्र यदि वारणानंतरमावृ-
त्योद्धच्छति ततस्समीचीनमय वारितोऽपि किञ्चित्काद्वमुद्य-
म्य पुनः समाचारीं दापयति । तत इयं मर्यादा कर्तव्या अयं
विधिः प्रयोक्तव्य इत्यर्थः । तमेवाह ।

दिट्ठोवसमोसरणे, अहवा थेरा तहिं तु व्वान्ति ।

परिसायघट्टमहा, चंदणखोमी करंटणेय ॥

यत्र समवसरणे ज्ञायते आचार्योऽत्र प्रवेदयति । तत्र
गच्छेऽनुलोमवचसा प्रवेशनीयः । प्रविश्य तत्र गत्वाऽ
चार्यस्य कथयति । त्वं सीदन् तिष्ठसि नैव च तदयुक्तं तस्मात्
प्रव्रजत्या वर्तस्व । अथवा कुलानि हिंरुमानाः स्थाविराः सूत्रगत्रे व्र
जन्ति तत्र दृष्टान्तैः पर्यदसाधुपरिवाररूपा । घृष्टाः पादघर्षणात्

मृष्टाः शरीरस्य केशादीनां च समारचनात् । तत स्तां तयारूपां
पर्यदमवलोच्य चंदनखोमीदृष्टान्तेन खरंटना कर्तव्या साचैवम्

आयरिया दिट्ठं तमेगं सुणंति । एगोऽंगालदाहओ इंगाल
कट्टाइणं अणोणद्वए नदीकूडं गतोतत्थ पासइ । तमे
ण बुद्धिमाणं गोसीसचंदणखोमीं सो तं धेत्तूण पारंठितो
तमंतरा वणीओ पासइ जाणइ एसा गोसीसचंदणखोमी ।
ततोतेण सो जणितो किं एण कट्टेण तं करिस्सइ । इंगाल-
दाहगो जणइ । दहिउण इंगाले धेच्छामि । वणिजचित्तिते ।
जइत्ता हेयेच मज्जाहामोतो वहुंसुकं मोहंकाहिति तो
जाहेरुहिओ माढवोहिति ताहे किणीहामि । एवं चित्तिचा
जाव वणिउ मृद्वस्स काण धरं गंतु एति । तावचेण दिट्ठा गो
सीसचंदणखोमी वणिण आगंतुं पुच्छितो । कहींतं कट्टं
सो जणइ । दट्ठंति । एवं जणिण खिसितो महाजाग फिन्नि-
तोसि इसरियत्तणस्स एवं जहा सो इंगालदाहओ सोय-
वाणियउ इसरियत्तणस्स बुको । एवं तुमपि नाणादी दहं-
तो निव्वाणस्स बुकिहिति ॥

एतदेवाह ॥

इंगालदाहखोमी, पवेसे दिट्ठाउ वाणिणं ॥

तुज्जामुहं आणयए, इंगालद्वए तादिट्ठा ॥ ? ॥

इय चंदणरयणनिज्जा, पमाय तिकखेण परमुणा जेत्यं ॥

दुविहारुसेवसिहिणा, तिरियणखोमी तुमे दट्ठा ॥ २ ॥

अंगारान् दहतीति अंगारदाहस्तस्य पार्श्वे गोशीर्षचंदनखोमी
प्रवेशशामप्रवेशे च वणिजा दृष्टा । स च यावन्मूल्यमानयति ।
तावत्तनांगारदाहकेनांगारार्थं सा खोमीर्दग्धा इत्यङ्गारार्थः
ज्ञावार्थस्तु प्रागेवोक्तः सांप्रतमुपनयमाह ॥ इयचंदणेत्यादि ।
इत्येवममुना प्रकारेण चंदनरत्ननिज्जा गोशीर्षचंदनसूदयात्रि
रत्न रत्नत्रयरूपा खोमीप्रमादरूपेण तीक्ष्णेन परशुना जित्वा छि-
द्या या प्रतिसेवा मूलगुणप्रतिसेवा उत्तरगुणप्रतिसेवाचेत्यर्थः ।
सैव शिखी वैश्वानरस्तेन त्वया दग्धा एवं वारितः सन् यदि
निवर्तते ततः प्रायश्चित्तं दत्त्वा तस्य वर्त्तापकाः स्थाविरा दात-
व्याः । अथन निवर्तते तर्हि तस्य गणोऽपहरणीयः । न केवलमेत
ज्जर्हाः । किंचान्येऽपि तथा चाह ॥

एण अणरिहेहिं, अन्ने इसूइया अणरिहातो ॥

के पुणे ते इणमोत्त, दीणादिया मुण्येयव्वा ॥

एतैरनंतरोदितैरनर्हैरन्येऽपि खलु सूचिता अनर्हाः । के पुनस्ते-
सुरिराह । इमे ते वक्ष्यमाणा दीनादयो ज्ञातव्यास्तानेवाह ।

दीणाजुंगियचउरो, जातीकम्मे यसिप्पसारिरे ॥

पाणामोवा किणिया, सोवागा चेव जातीए ॥

दीनाः अनर्हाः कस्मादिति चेदुच्यते । तेषां नंदनाभावा
दुक्तं च ॥

दीणाजासं दीणे, गतिं दीणजं पिउं पुरिसं ।

कं पेच्छासे नंदंतं, दीणाए दिट्ठिए तत्थ ॥

जुंगिका हीणाश्चत्वारोऽनर्हाः । तद्यथा जातौ कर्मणि शिल्पे
शरीरे च । तत्र जातौ जुंगिकाश्चत्वारस्तद्यथा । पाणामोवाः कि-
णिकाः श्वपचाश्च । तत्र पाणानाम ये ग्रामस्थ नगरस्थ च बहि

गकाशे वसन्ति तेरां गृहाणमनावात् । मांवा येरां गृहाणि
मेति गीतं च गायन्ति । किञ्चिद्वा ये वादित्राणि परिणतानि ।
वयानां च नगरनये नीयमानानां पुरतो वादयन्ति । श्वपचा
श्रान्ता ये दूनः पचन्ति । तंवीश्च चिकीर्षन्तीति । पतेजातौ
जुंगिका उपपन्नं मेनन् । तेनावकक्षिका ये च ये च हरिकेशजा
तयोमेया ये च यरुनादयन्नेपि जानौ जुंगिका दृष्टव्याः । संप्रति
कर्मणि शिल्पे च नानानिधित्पुरात् ॥

पामगमवरनरुद्रं, ग्व दाहपचंथरयगवागुरिया ॥

पुरुगाया य परीमह, मिप्ये सगरे य वुच्छामि ॥

पोपका ये त्रीकुवकुटमयूरान् पोपयन्ति । संवरास्तानिकाः ।
शायकाः नटाः प्रतीता ये नादकानि नर्तयन्ति । हंखा ये वंशशदे-
रपरि वृत्तं दर्शयन्ति । ध्याधा लुब्धका मत्स्यवंधाः केवर्त्ता रजका
यस्त्रप्रज्ञाश्रका वागुरिका मृगजाक्षिकाजीविनः । एते कर्मणि
जुंगिकाः । पदकाराः कुंचिकादयश्चर्मकारा इत्यपरे परीपहा
नापिता एते शिल्पे जुंगिकाः ॥ संप्रति शरीरे तान् वक्ष्यामि
प्रतिज्ञानं निर्वाहयति ॥

इत्ये पाए कसे, नामाउट्टेहिं वज्जियं जाण ॥

वामणगमनकोनिया, काणा तह पंगुला चेव ॥

शरीरे जुंगिकाः जानीहि । इस्ते सतमी प्राकृतत्वात् तृतीयाये ।
गवं सर्वत्र । नतोऽयमर्थः । इस्तेन उपपन्नकणमेतत् । हस्ताभ्यां वा
वज्जित एवं पादेन पादान्यां वा कर्णेन कर्णाभ्यां वा नासया
ओष्ठेन वा वामनका हीनहस्तपादाद्यवयवाः । मृगजाः कुञ्जाः
कुटव्याभ्युपहताः काणाः एकाक्षाः । पंगुलाः पादगमनशक्ति
विकला एतानपि शरीरे जुंगिकान् जानीहि ॥

दिक्खेउंएपि न कप्पंति, जुंगिया कारणेवि दोसोवि ॥

अस्मादिक्खिक्खा, ताउं न करंति आयरिए ॥

एते अनंतपदिताश्चत्वारोऽपि जुंगिका दीक्षितुमपि न कल्पन्ते
किंपुनराचार्यपदे स्थापयितुमित्यपि शब्दार्थः । कारणे तथा-
चिधे समुत्पन्ने दोषका निर्दोषा वा दीक्षितुमपि संवर्धते ।
अज्ञाताश्चेत्कथमपि जुंगिका दीक्षिता भवेयुः ततस्तान् अज्ञात
दीक्षितानज्ञात्वा कुर्वन्त्याचार्यगुणेपेतानप्याचार्यान् प्रवचनहे-
तुनाप्रसक्तेः ॥

पच्छावि हांति विकला, आययित्तं न कप्पइ तेसि ॥

सीसो ठावेयवो, काणगमहिंसो व निन्नाम्मि ॥

पश्चादपि श्रामण्यस्थिता अक्षिगहनादिना विकला प्रवर्तते ।
तेषामप्याचार्यगुणैर्युक्तानामप्याचार्यत्वं न कल्पते । येष्या
चार्यपदोपविष्टास्संतः पश्चाद्विकला जायन्ते । तेषामपि
न कल्पते धारयितुमाचार्यत्वं । किंतु तैस्तथा विकलैः सङ्गि-
रात्मनः पदे शिष्यः स्थापयितव्यः । आत्मत्वे प्रकाशे स्थाप-
यितव्यः । क इवेत्यत आह । का एकमाहिप इव । निम्ने ।
इयमत्र ज्ञावना । का एकानाम चोरितमहिषो माकोऽप्येन
मद्राक्षीदिति हेतोर्ग्रामस्य नगरस्य वा बहिर्गतरूपे निम्ने
प्रदेशे उपपन्नकणमेतदिति गुणिते वा वनगहने स्थाप्यते । एव
मेवोऽप्यन्यथा च प्रवचनहीननाप्रसक्तेराज्ञादिदोषप्रसंगश्च ।
अथ यो वाऽऽत्मीयः शिष्यः पश्चाद्विकलैराचार्यैः स्थाप्यते ।
स कीदृश इत्यत आह ॥

गाणि अगणी वागीतो, जोवि अगीतोवि या गईमन्तो ।

दोणे स पगासिज्जइ, तहोवन्ति नक्खिमियरस्स ॥

गणोऽस्यास्तीति गणी साधुपरिवारवान् यो वर्तते तदज्ञावे
अगणी । वा यो गीतो गीतार्थः कावोचितसुत्रार्थपरिनिष्ठितः
तस्याऽप्यज्ञावे योवाप्यगीतोऽप्यगीतार्थोऽपि आकृतिमान् रूपेण
मकरध्वजतुल्यः स गणधरपदे निवेश्यते । यथाऽयमस्माकमाचा-
र्यो नेतर इति । केवलमितरस्याऽपि जुंगिकाचार्यस्य यत्कृत्यं
तत्स्थविरा अन्येऽपि च न हापयन्ति सर्वमापि कृत्यं कुर्वन्तीति
भावः । संप्रत्यनर्हान् प्रतिपादयिषुरिदमाह ॥

एयदोस विमुक्कावि, अणरिहा हांति सेउअसोवि ॥

अन्वावाधादीया, तेसिं विजागो उ कायवो ॥

एतेरनतरोदितैर्दोषैर्विमुक्ता अपि भवन्त्यन्ये इमे अनर्हाः ।
के ते इत्याह । अत्यावाधादयस्ततस्तेषामत्यावाधानां विभागः
पार्थक्येन स्वरूपवर्णनं कर्तव्यं । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

अन्वावाध अवायन्ते, नेच्छइ अप्पचितए ॥

एगपुरिसे कहं निंदू, काकवइजा कहं जवे ॥

(अन्वावाधेति) अत्यावाध (आचार्यतोति) अशकुवन्
(नेच्छति) नेच्छति अनिच्छन् तथा आत्मचित्तकः एते चत्वारोऽ-
पिपुरुषा अनर्हाः न केवलमेतेऽनर्हाः किन्त्वेकपुरुषादयोऽपि तत्र
शिष्यः प्राह । कथमेकपुरुषो भवति । कथं वा निदूः कथं वा
काकी कथं वा वंध्येति । एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सूरिः सकल-
विनेयजनाऽनुग्रहप्रवृत्तः सर्वानप्यत्यावाधादीन् व्याख्या-
नयति ॥

अन्वावाधो वाहइन, मन्इवितिधरेउमसमत्थो ॥

तइओन चेव इच्छइ, तिस्सि ए ए अणरिहातो ॥

अतिशयेन आवाधा यस्य सोऽत्यावाधः । स गच्छस्य चिधिये-
ऽप्युपग्रहे वस्त्रपात्रादिज्ञानाद्युपपन्नरूपे कर्तव्ये वाधां मन्यते
द्वितीयोऽशकुवन् गणं धारयितुमसमर्थः चिधियमप्युपग्रहं
गच्छस्य कर्तुमशक्त इत्यर्थः । तृतीयोऽनिच्छन् समर्थोऽप्याहस्ये
न गणं धारयितुं नेच्छति । एते त्रयोऽप्यनर्हाः ॥

आत्मचित्तकमाह ॥

अन्तुज्जयमेगयरं, पमिवज्जिस्संति अत्तचित्तो उ ॥

जोवा गणे वसंतो, न वदति तत्तीतो अन्नेसि ॥

आत्मानमेव केवलं चिंतयन् मन्यते यस्मादहमन्युष्यतं
जिनकल्पं यथा हंदकल्पानामेकतरं प्रतिपश्ये इति । आत्म-
चित्तकः योऽपि गणोऽपि गच्छेऽपि वसन् तिष्ठन् न वहति न
करोति तस्मिन्नेपां साधूनां सोऽप्यात्मचित्तकः । एतौ
चावप्यात्मचित्तकावनर्हा ॥

एगं मज्जति सिस्सं, पणउट्टे मंति विप्पसंते वा ॥

अन्नमयस्स य एवं, नवरं पुण्य एए गो पणत्ति ॥

पंचम एकपुरुष एकं शिष्यं मृगयते सहोवं चिंतयति ।
किमप्येकमात्मनः सहायं मृगयामि । येन सुखं तिष्ठामीति
तथा कष्टे निदूतुल्याः शिष्या म्रियन्ते विध्वंसते वा प्रतिजय्यते
वेति ज्ञावार्थः । इयमत्र भावना । यथा निदूमहिवा यद्
यदपत्यं प्रसूते तत्तन्म्रियते । एवं योऽपि यं प्रजाजयति स स
म्रियते अपगच्छति वा ततः स निदूरिव निदू । सप्तमस्यापि
काकीतुल्यस्य पचमेव रूपव्यं । नवरं पुनरेकं तिष्ठति किमुक्तं
भवति । यस्यापि यः शिष्यः स म्रियते विध्वंसते वा केवलमेकः
तिष्ठति । उपपन्नकणमेतत् । न चैतदपि रूपव्यं । यस्यैकस्मिन्

प्रवाजिते सति द्वितीयविषये बन्धिवेव नास्ति स का-
कीव काकी काक्यपि हि किञ्चैकं वारं प्रसूते इति प्रसिद्धिः ।
वंच्यातुल्यः सुप्रतीत इति न व्याख्या तदेवेदं व्याख्यानं । वंच्या
किञ्चाप्रसवधर्मा एवं यस्य नैकोऽपि शिष्य उच्यते । स वं-
ध्येव वंच्येति । पुनरन्याननर्हान् प्रतिपादयिषुरिदमाह ॥

अहवा इमे अणरिहा, देसाणं दरिसणं करोतेण ॥

जेपव्वावियतेणं, थेरादि पयव्वति गुरुणं ॥

अथवेति । अनर्हानामेव प्रकारान्तरतोपदर्शने इमे वच्य-
माणा अनर्हस्तानेवाह । देशानां दर्शनं कुर्वते । तेन ये
प्रवाजिकाः स्थविरादयस्तान् प्रयच्छन्ति गुरुणां न तरुणादीन्
पूर्वं बहुवचनमनेकव्यक्त्यपेक्षेत्यदोषः । स्थविरादीनेवाह ।

थेरे अणरीहे सीसे, खज्जूहे एगलंणि ॥

उक्खोवगयत्तिरिए, पये काव्वगते इय ॥

यः स्थविरान् प्रयच्छति शिष्यान् यो वानर्हान् योवा खज्जूरान्
यदि वा एकज्ञाभिकानथवा य एकं प्रधानं शिष्यमात्मना
व्रजते गृह्णाति शेषांस्वाचार्यस्य समर्पयति । स एकज्ञानेन
चरतीति एकज्ञाभिकः । यो वा शिष्याऽमुत्क्षेपको यश्चाचा-
र्याणामत्वरिकान् शिष्यान् करोति । योवा गुरुसंबन्धिनः शि-
ष्यान् पथि काव्वगतान् चशब्दात् प्रतिभञ्जान् कथयति । एते
सर्वेऽप्यनर्हस्तत्र स्थविरादीन् व्याख्यानयति ॥

थेराउ अतिमहद्धा, अणरिहा काणकुंटादीया ॥

खज्जूनाय अवस्ता, एगलंजी पहाणा उ ॥ ? ॥

तं एगं न विवतीअ, विसेसे देइ जे गुरुणत्तु ॥

अहवा वि एगदब्बे, वज्जन्ति जे ते देइज्जगुरुणं ॥ २ ॥

स्थविरानाम अतिमहान्तो वयस्ताऽतिगरिष्ठा इत्यर्थः । अनर्हाः
काणकुंटादयः खज्जूना अवस्थाः । अयमत्र भावार्थः योऽसौ पूर्व-
परीक्षितः स देशदर्शनं कार्यते । तेन च देशदर्शनं कुर्वता यदि
ये स्थविराः प्रवाजिता ये च जुंगिकाः ये च खज्जूना वा ते आचा-
र्यस्य सन्निधौ तदा न व्यङ्गा विनीताश्चात्मनस्तदा सोऽनर्ह-
इति । एगलंजिनां यः प्रधानः शिष्यस्तेमेकं योनददति अवशे-
षांस्तु सर्वानपि प्रवाजितान् गुरुणां प्रयच्छति । अथवा येषां
मेकएवज्ञानो यथा यदि ज्ञेयं व्रजते ततो ब्रह्मादीनि न अथ ब-
्रह्मादीनि व्रजते तर्हि न भक्तमपि एकमेव व्रजते इत्येवं शोद्धा
एकज्ञानिनस्तथा चाह । अथवा ये एकं द्रव्यं व्रजते तान् शिष्या-
न् गुरुणां यः प्रयच्छति । उभयद्वयिकानात्मनः संबंधयति सोऽ-
प्यनर्हः ॥

उक्खोवणं देतिन्नि वा, विउवणाति से समप्पणो ॥

आयरिया णित्तिरियं, बंधइ दिसमप्पणो वकहिं ॥

इयं किञ्च समाचारी यावतः किञ्च देशदर्शनं कुर्वता प्रवा-
जिताः तावतः सर्वे गुरुणां समर्पणीयाः यस्तु प्रवाजितान्
क्षिप्रा कृत्वा उत्क्षेपेण हस्तोत्पाटनेन चोत्रीन् वा शिष्यान् गुरु-
णामुपनयति शेषान् सर्वानन्यात्मना गृह्णाति एषो
क्षेपकोऽनर्हः ॥

तथा ये के च न देशदर्शनं कुर्वता प्रवाज्यते ते सर्वेऽप्यात्मन-
स्त्वरिका बंधनीयाः । यथा आचार्यसमीपं गता यूयं सर्वेऽप्या-
चार्यस्य यत्पुनराचार्याणां दिशमित्तरिकां बध्नाति । आत्मनस्तु
यावत्कारिकां यथा बाधत् यूयमाचार्यसमीपे तिष्ठत तावदा-

चार्यसक्ताः शेषकालं ममेत्येवमित्तरिकान् कतिशिष्यान् सेऽ-
प्यनर्हः ॥

पथंमियकालगया, पन्निज्ज्जा वावितुब्ब जे सीसा ।

एए सव्वे अणरिहा, तप्पमिवक्खा जवे अरिहा ॥

यो देशदर्शनं कृत्वा समागतः सन् दूते युष्माभिर्दत्ताः स-
धवः परिवारतया ते सर्वे युष्माकं शिष्याः पथि काव्वगताः
प्रतिभञ्जा वा इमे पुनः सर्वे मम शिष्या एते स्वविरादयो
ऽनर्हाः तेषां पुनरनर्हणामाचार्यसमीपगतानां येतैः प्रवाजिता
शिष्यास्तानाचार्य इच्छापयति वा न वा गुरुणागच्छेत्प्रमाणः ॥
व्य. १ खं. ३ उ. ॥

(२७) उद्देशः मैथुनादिप्रतिसेव्याचार्यत्वे न ॥

मैथुनप्रतिसेवने त्रिवर्षान्त्यन्तरे आचार्यत्वन्न कल्पत इत्य-
त्र प्रमाण (मुद्देश) शब्दे ।

(२८) स्थापनाविधिराचार्यपदे गुरोः ॥

आचार्यपदेऽन्यस्यापनाविधिश्च ॥

कहंणंजते! आयरियस्स ठवणाविही वियाहिया जंबू! जे आ-
यरिया विहिपुव्वां ममाउआयरियेणं पट्ठाविया तेवि आ-
यरिया तंत्य एगे नामायरिया दब्बायरिया ठवणायरिया
जावायरिया । जंबू! जे जावायरिया ते तित्थयरम-
मा । अहवा तज्ज आयरिया पष्त्ता सिप्पायरिया कज्जाय-
रिया धम्मायरिया जे ते धम्मायरिया परल्लोगगहियट्ठाए नि-
जरट्ठाए आराहेयव्वा । अस्से कज्जायरिया सिप्पायरिया
एकएहिं किच्चुद्धिए आराहियेव्वे । तत्थेगे धम्मायरिया
सोवायकरंममा वप्पाइकययप्पयगाहाईहिं जे सुच्छ-
सज्जाए ववाणिंति ते सोवायकरंसमा । वेसाकरंसमाजो-
रीआहारणसरिसजीहावक्खाणरंवेरेणं अंतरं सुअसार-
विरहिया विसुच्छसज्जाए जणं विमोहिंति नेराविति अप्पा-
णं शुतंसि आबुच्च अणत्थे पाणिंति गोयमा ! गणहराणं
उवपाएतेवेसाकरंसमा गाहावइकरंसमा जे समं समु-
वसियसुगुरुहितो संपत्त अंगोवंगाइसुत्तये सुपरिच्छिय-
च्छेयगंथा सयसमयपरसमयाणिच्छया परोवयाकरणिक-
जह्विच्छया जणजोगविहीए अणुओगं करिति । ते गा-
हावइकरंसमा रायकरंसमा जे गणहरा चउदसपुव्व-
णोवा घरुओ घरुसयं परुओ परुसयं इवाइं विहाइं
सयसमणिया ते रायकरंसमा गाहावइकरंसमाणे
रायकरंसमाणे दोविए आयरिए तित्थयरमाणे तेन
ठवणविहि गाहावंधो ॥

जइगुण ? काव्व २ णिसिज्जा ३ विज्ज ४ चंडुएसगा

६ नांदि ७ सगच्छोच्चा ८ मंत ए रक् १० णाम ??

वंदण ? २ अणुसहिं ? ३ निरुद्ध ? ४ गणगुन्ना ? ५

संगा ? ६ संगहणीगाहा ॥

अजवरिसदिक्ख वारसु, सुत्ते अत्थेय वायगत्तेय ।

पण्याद्वीसपरिसगुण, जुत्तोसूरिपयजुग्गे ॥ ५ ॥
 देसकुञ्जं पसिञ्चि, ञ्चीसगुणगणालंकिओ दढचरित्ते ।
 जयणानुत्तो संघस्स, सम्मओ मुक्खकंखी य ॥ ३ ॥
 कांशाइव साइकाइ, गुणविहीणो विमुच्छगीयत्यो ॥
 उविज्जइ सूरिपए, उज्जुत्तो सारणाइसुं ॥ ४ ॥
 भुगुणजावेन पुणो, गुणपरिहाणी उविज्जए सूरि ॥
 अण्णपत्ते सूरिपयं, दित्तस्स गुरुस्स गुरुदोसो ॥ ५ ॥
 जउत्तं व्हो गणहरस्स, दोगोयमाइहिं धरिपुरिसेहिं ॥
 जोतं उवइ अपत्ते, जाणंतो सो महापावो ॥ ६ ॥
 कहं जासेइ अगीअत्यो, चउरंगं सब्बो असारंगं ॥
 नक्खमिअ चउरंगेण, हु सुवहं होइ चउरंगं ॥ ७ ॥
 नासिइ संवेगो, चउरंगं सब्बो य सारंगं ॥
 नहंमिय चउरंगेण, हु सुवहं होइ चउरंगं ॥ ८ ॥
 एयाए विहीए सुसीसस्स परिक्खा काळए दुसमसमया-
 णजावेणं पसत्ये विहिन्नकलत्तमुहुत्ते गहिए पाजाइअकाले
 पट्टविए गुरुसीसे सिज्जाए करित्ता पसत्यजिणजवणा
 इखित्ते अक्खए गुरुजुगे निसिज्जादुगे कातव्वे अणुओ-
 गाणुसवणत्वं कियद्वोयस्स सीमस्स सिरे गुरुणो वासं धे
 ति मीतज्जाए सीसे खिवति। सुसीसस्स से तओ पुव्वविहीए
 देवे वंदवेइत्ता अणुओगाणुसवणत्वं काउस्सगं किरइ ।
 सत्तावीसुस्सा संदुवोवे गुरुसीसा तओपयनं चउवीसं थुतं
 पणित्ता वारात्तं पंचमंगडुच्चारं करंति । सुप्पट्टिया । गुरु
 अन्नोवा अक्खवडियाइगुणोपवेयं नंदिसुत्तं कट्टेइ । वुट्ठसीसो
 अहोणयकायजुजोयकरकमन्नकुमदोपवडुमाणसंवेगो सु
 णेइ । तओ सीसो वंदितो जणेइ इच्छयारिंजंते। तुम्हेअणुओ
 गं जाणह तओ गुरु जणइ अहमेअस्स साहुस्स दव्वगुण
 पज्जवेहिं खमासमणाणं हत्थेणं अणुओगं अणुजाणाभि
 विए संदिसह किं जणामि । वंदित्ता पवेइह तइए इच्छ
 यारि तुम्हे अम्हं अणुओगो अणुसुत्तं । इच्छामो
 अणुसुत्तंति सीसेण जणिण गुरु जणइ । संम्मे अवहारे
 यव्वं अन्नोसि पवेयइ चउत्तये तुह्माणं पवेइयं संदिसह साहुणं
 पवेएमि पंचमेय इक्कणमुक्कारेण समोसरणं च गुरुं च
 पयक्खिणेइ एवं तिनि वारा वट्टेण तुम्हाणं पवेइह साहुणे
 पवेइज्जं संदिसह काउस्सगं करेमि । सच्चमे अणुओगाणु
 जाणावणियं करेमि काउस्सगमिच्चाइणा उवसग्गे कए
 गुरुसमप्पिय णिसिज्जा जुत्तो गुरुं तिपयक्खिणीकरिय
 वंदित्ता गुरुदाहिणओ उच्चआसणे निसिज्जाए णिसी
 अइ । तउ णिसन्नस्स दग्गवेइए दाहिणसवणे गुरुपरंपरा
 गयंमत्तपए तिनिवारे परिकहेइ । तओ वट्टितिया उ तिनिअ
 कखमुट्ठिओ देइ करयलपुणे सीसो ताउ उवउत्तो गिहइ ।
 तओ गुरु तस्स नामं कारिय णिसिज्जाउ उठ्ठेइ । सीसो

तत्य णिसीयइ अहा सन्निहीयसंघसहिओ गुरु तस्स
 वंदणं देइ । इयं च तुह्यगुणाख्यापनार्थमुज्जयोरपि
 दोषाय । यदाह । आयरियनिसिज्जाए उवविसणं वंदणं
 च तह गुरुणो तुह्यगुणाक्खायणत्वं ए तथा उठ्ठं हुव-
 एहंपितउ वक्खणं करेहत्ति । गुरुणा वुत्ते तत्यद्विओ चेव
 अहिणवसूरी नंदिमाइयं परिताणुरूवं वा वक्खणं क
 रेइ । तस्सम्मतीए य संघो तं वंदइ । तओसोवि णिसिज्जाउ
 उठ्ठेइ गुरुो तत्य णिसित्ता उववूहति । यथा ग्रायणीपुव्वे
 दसमसिद्धोगबंधेण सिक्खा दिति ।
 नमोहं अस्तिष्ठाचार्य्योपाध्यायसर्वसाधुच्यः ।
 यथा । धन्यस्त्वं येन विज्ञात, स्संसारगिरिदारकः ॥
 वज्रवहुर्जिदशायं, महाजाग ! जिनागमः ॥ १ ॥
 इदं चारोपितं यत्ते, पदं तत्तपदां पदम् ॥
 श्रीगौतममुधर्मादि, मुनिसिंहनिषेवितम् ॥ २ ॥
 धन्येज्यो दीयते जद्र, ! धन्या एवास्य पारगाः ॥
 धन्या गत्वाऽस्य पारन्तु, पारं गच्छंति संसृतेः ॥ ३ ॥
 जीतं संसारकांतारा, त्सायुन्दमिदं मुदा ॥
 विमोचने समर्थस्य, जवतश्शरणागतं ॥ ४ ॥
 अतो विधेयं यत्नेन, सारणावारणादिना ॥
 अपायपरिहारेण, संसारारण्यपारगं ॥ ५ ॥
 एवं तं उववूहिअ विण्यजणोवि अणुसासियव्वो । यथा ।
 युण्णाजिरपि नैवेप, सुस्थवोधिस्थसन्निजः ॥
 संसारसागरोचारी, विमोक्तव्यः कदाचन ॥ १ ॥
 मतिकूडन्न कर्तव्य, मनुकूडरतैः सदा ॥
 नाव्ययस्य गृहत्यागो, येन वस्सफडो जवेत् ॥ २ ॥
 अन्यथा लोकबंधूना, माझादोपः कृतो जवेत् ॥
 ततो विरुवना घोरा, जवेदिह परत्त च ॥ ३ ॥
 ततः कुलवधून्त्यायात्, कार्यं निर्जित्सितैर पे ॥
 यावज्जीवं न मोक्तव्यं, पादमूलममुष्यजोः ॥ ४ ॥
 ते ज्ञानजाजनं धन्या, स्तोहि निर्मलदर्शनाः ॥
 ते निष्पक्वपचारित्रा, ये सदा गुरुसेविनः ॥ ५ ॥
 इदं अणुसुत्तिं काउं दोवि गिरुष्कं करंति दोविसज्जा-
 यस्स काउस्सय पणिकंमति । आयरियं पंचएण अइ
 सया ववहारगत्ये अजिहिया ॥
 जत्ते पाणे धोवणए, पसंसणा हत्थपायसोए य ॥
 आयरियअइसेसा, एइसेसा होंत-णायरिया ॥ १ ॥
 उप्पन्ननाणा जहनो अरुंती, चुत्ती सवुप्पाइसया जिणिदा ।
 एवं गणी अहगुणोववेत्तां, सत्थावनो हिं रुइइह्मं तु ॥ २ ॥
 गुरुहिं रुणांमि गुरुणा, वसत्ते दहगुणा णिवारयंतंमि ॥
 गीयागीयगुरुदु, आणाइअ वहुदोसा ॥ ३ ॥

पंचविआयरियाइ, यच्छंति जहन्नए वि संथरणे ॥

एवं पसत्थरंतो, सयमेव गणी अरुइ गामे ॥ ४ ॥

इच्छाऽगुणजुत्तस्त दुच्छेद्वावियारियस्त वा गणानुज्ञां करोति । तत्थय सकरुणो पवयणाणुरागीय एवं वि खमासणपुवं सीसो जणइ । इत्थयारि तुम्हे अम्हदिगाइ अणुजाणावणियं नंदिकारावणियं वासणिवखेवं करेह इच्छाऽ पुव्वुत्तविहीए चेइवंदणं चेइवंदणपुवं काउसग्ग करणं नंदिसुत्तस्त कड्डणं गंधदाणं सत्तखमासणदावणं तत्रो उस्सग्गाणंतंरं सूरिसमीवे उवच्चिद्वियस्स अजिणवगणहरस्स साहुणीत्रो वंदणयं दिंति । तत्रो तस्सायरियस्स सीसे हत्थं दाऊणं सासणं देइ ॥ तंजहा । संपारिऊण परमे, चाणाइ दुविहियतायणसमत्थो ॥ जवजयज्जियाणदहं, ताणं जो कुणइ सो धन्नो ॥ १ ॥ अत्ताणवाहिगाहिया, जइवि न सम्मं इहातुरा हुंति ॥ तहवि पुण जावविज्जा, तेसिं अवणंति तंवाहिं ॥ २ ॥ तातंसि जावविज्जो, जवडुक्खीनवन्धियातुम्हं ॥ एए हंदिसरणं, पवन्ना मोएयव्वा पयत्तेणं ॥ ३ ॥

गच्छस्स सिक्खिदाणं पुण एवं ॥

तुज्जोहिं पिण एसो, संसारानविमहाकनीह्वंमि ॥ सिद्धिपुरसत्थवाहो, जत्तेण सया ण मुत्तच्चो ॥ ४ ॥ नाणस्स होइ जागी, थिरयरत्रो दंसणे चरित्तेय ॥ धन्ना आवकहाए, गुरुकुलवासं ए मुंचन्ति ॥ ५ ॥ एवंचिय समणीणं, अणुसद्धिं कुणइ इत्थ आयरिओ । तह अजचन्दणमिगावइ, णासा होइ परमगुणा ॥ ६ ॥ एवं उवणाविहीए, उविया जे हवन्ति आयरिया ॥ विहिवहिया अणायरिया, जणिया सिरिवीरणाहेणम् ॥ ७ ॥ अंग. चू. । ध. ३ अधि. ॥

नूतनाचार्यस्थापनविधिगुरुशिष्ययोरनुशासनं च पंचवस्तुके यथा ॥

एत्थाणुजाणणविही, सीसं काऊण वामपासम्मि ।

देवे वन्देइ गुरु, सीसो वन्दिओ तो जणइ ॥ ३६ ॥

व्याख्या ॥ अत्र प्रक्रमे अनुज्ञाविधिरयं शिष्यं कृत्वा वामपाश्वे आत्मनः देवान्वन्दते । गुरुराचार्य्यं शिष्यो वंदित्वा अत्र तरे ततो जणति वक्ष्यमाणमिति गायार्थः ॥ ३६ ॥

इच्छाकारेणम्हं, दिसाइ अणुजाणहत्ति आयरिया ।

इच्छामोत्ति जणित्ता, उस्सग्गं कुणइओ तयत्थं ॥ ३७ ॥

व्याख्या । इच्छाकारेण स्वेच्छया क्रिययाऽऽसाकं दिगाद्यनुजानीतेति जणति अत्रांतरे आचार्य इच्छामि इति भणित्वा तदन्तरं कायोत्सर्गं करोति तदनन्तरं दिगाद्यनुज्ञार्थमिति गाथार्थः ॥

चठवीसत्थयनवकार, पारणं कट्ठिउथयं ताहे ।

नवकारपुव्वयं चि अ, कट्ठइ अणुसणंदिचि ॥ ३८ ॥

व्याख्या । चतुर्विंशतिपूत्रपाठनमस्कारपारणं नमोरिदं तावमि

त्येवमाकृत्य पठित्वा स्तवं पूर्वोक्तं ततो नमस्कारपूर्वकं मेवाकर्षति । पठत्यनुज्ञानंदीमिति गाथार्थः ॥

सीसो विजाविअप्पा, सुणेइ जहं वंदअं पुणो जणइ ।

इच्छाकारेणम्हं, दिसाइ अणुजाणह तहेव ॥ ३९ ॥

व्याख्या । शिष्योऽपि जावितात्मा सन् श्रुत्येत्युपयुक्तः अथ वंदित्वा पुनर्जणति शिष्यः । इच्छाकारेणाऽसाकं भगवन् ! दिगाद्यनुजानीत तथैव जणतीति गायार्थः ॥

आह गुरु खमासमाणं, हत्थे णिम्मस्स साहुस्स ।

अणुजाणिअं दिसाइ, सीसो वंदित्तुतो जणइ ॥ ४० ॥

व्याख्या । आह गुरुस्तत्रांतरे क्रमाश्रमणानां हस्तेन स्वमनीपयाऽस्य साधोः प्रस्तुतस्यानुज्ञातं दिगादिप्रस्तुतं शिष्यो वन्दित्वा अत्रांतरे ततो जणति वक्ष्यमाणमिति गाथार्थः ॥

संदिसह किं जणामो, वन्दितु पवेअह गुरु जणइ ।

वंदितुपवे अयई, जणइ गुरुतत्थ विहिणाओ ॥ ४१ ॥

व्या. ॥ सदिशति किं जणामि अत्र प्रस्तावे वंदित्वा प्रवेदयै वं गुरु जणति वंदित्वा प्रवेदयति शिष्यो जणति गुरुस्तत्रविधिना तु वक्ष्यमाणमिति गायार्थः ॥

वंदितु जणइ तुम्हं, पवेइयं संदिसह साहुणं ।

एवं सीसोजणइ, जणइ गुरु पवेयह तओउ ॥ ४२ ॥

वंदित्वा जणति ततः किमित्याह । गुप्ताकं प्रवेदितं संदिशत साधूनां प्रवेदयामि एवं भणति शिष्यः । अत्रांतरे गुरुराह प्रवेदय ततस्तु तदनन्तरमिति गायार्थः । किमित्याह वंदित्वा जणति ततः किमित्याह । गुप्ताकं प्रवेदितं संदिशत साधूनां प्रवेदयामि एवं भणति शिष्यः । अत्रान्तरे गुरुराह । प्रवेदय ततस्तु तदनन्तरमिति गायार्थः ॥ किमित्याह ॥

वन्दितु एमोकारो, कइंजो से गुरुं पयक्खणइ ॥

सो विअदेवाईणं, वासो दाऊणं तो पच्छा ॥ ४३ ॥

व्या. ॥ वंदित्वा नमस्कारमाकारं साशिष्यो गुरुं प्रदक्षिणी करोति सोऽपिच गुरुदेवादीनां वासान् दत्त्वा ततस्तदनन्तरं पश्चादिति गायार्थः ॥ किमित्याह ॥

सीसंमि पक्खिवन्तो, जणइ तं गुरु गुणेहिं वट्ठाहिं ।

एवं तु तिप्पिवारो, उवविसइ तओ गुरुपच्छा ॥ ४४ ॥

व्याख्या । शिरसि प्रक्षिप्त्वा तान् भणति तं साधुं गुरुगुणैर्वर्धस्वेति एवमेव त्रीन् चारानेतदुपविशति । ततस्तदनन्तरं गुरुः पश्चादिति गायार्थः ॥

सेसं जहं सामइए, दिसाइ अणुजाणणाणिमित्तंतु ।

णवरंइह उस्सग्गो, उवविसइ तत्रो गुरुसमीवे ॥ ४५ ॥

व्या. शेषं प्रादक्षिण्यादि तथा सामायिकं तद्वैव द्रष्टव्यं दिगाद्यनुज्ञानिमित्तं तु नवरमिह कायोत्सर्गो नियमतएव उपविशति ततो गुरुसमीपे स साधुरिति गायार्थः ॥

दिंति अ नो वंदणयं, सीसाइ तत्रो गुरु विअणुसद्धिं ।

दोएहवि कोइ तह जह, अणोवि अबुइजई कोइ ॥ ४६ ॥

व्या. ददति च ततो वंदनं शिष्यादयः सर्वे एवं ततो गुरुरप्यनुज्ञास्ति मौढ्यः ह्योरपि गच्छगणधरयोः करोति । तथा संवेगसारं यथाऽन्येऽपि च सत्त्वो बुध्यते कश्चिदिति गायार्थः ॥

गणधराशुस्तिमाह ॥

उत्तममित्रं पयं, जिणवरोहिं दोगुत्तमोहिं पण्णत्तं ।

उत्तमफत्तसंजणयं, उत्तमजणसेवित्रं दोग्ग ॥ ४७ ॥

व्या. उत्तममिदं गणधरपदं जिनवरोहोक्तमैर्मगवाङ्गिः प्रथ-
समुत्तमफत्तसंजनकं मोक्षजनकमित्यर्थः । उत्तमजनसेवितं
गणधराणामुत्तमत्वाद्भोक्त इति गायार्थः ॥

धएणाण णिवेसिज्जइ, धएणागच्छंति पारमेअस्स ।

गन्तुंइमस्स पारं, पारं वचंति डुक्खवाणं ॥ ४८ ॥

व्या. धन्यानां निवेदयने पतद्धन्या गच्छंति पारमेतस्य विधिना
परंपारं व्रजंति दुःखानां । सिध्यंतीति गायार्थः ॥

संपाविज्जण परमे, एणाणं दुक्खिण्य तायणसमत्थे ।

जवजयजाअणे ददं, ताणं जो कुणइ सोधमो ॥ ४९ ॥

व्या. संप्राप्य परमान् प्रधानान् ज्ञानादीन् गुणान् दुःखित
त्राणसमर्थान् । किमित्याह । जवभयज्जीतानां प्राणिनां ददं
त्राणं यः करोति सधन्यो महासत्त्व इति गायार्थः ॥

अएणाणवाहिगहिआ, जइवि न सम्मं इहाउरा होंति ।

तहवि पुण्णजावविज्जा, तेसि अवर्णंति तंवाहिं ॥ ५० ॥

व्या० ॥ अज्ञानव्याधिगृहीताः सन्तो यद्यपि न सम्यग्गिहातुप
भवति व्याधिदोषात्तापि पुनर्भाववैद्यास्तात्त्विकास्तेषामप
नयति व्याधिमज्ञानवृक्षमिति गायार्थः ॥

तातांसि जावविज्जा, जवडुक्खनिवीरिया तुहंपए ।

इंदिसरणं पवएणा, मोएअन्वा पयत्तेणं ॥ ५१ ॥

व्या० ॥ त्वमसि भाववैद्यो वर्तसे भवदुःखनिर्पण्णितः संत
स्तवैते साक्षादयः इंदिसरणं प्रपन्नाः प्रव्रज्यादिप्रतिपत्या
मोचयितव्याः प्रयत्नेन संस्यक्त्वकारणेनेति गायार्थः ॥

मोएइ अप्पमत्तो, परिहअकराणंमि णिच्चमुज्जुत्तो ।

जवसोक्खलापनिवत्तो, पनिवत्तो मोक्खसोक्खंमि ॥ ५२ ॥

व्या० ॥ मोचयति चाप्रमत्तः सन् परहितकरः नित्योद्युक्तो
य इति । जवसौख्याप्रतिवक्तोनिस्पृहः । प्रतिवक्तो मोक्षसौख्ये
नान्यत्रेति गायार्थः ॥

ताएरिसो वि अतुमं, तह वि अ जणिओ सिममयणीईए ।

णिअयावत्थासरिंसं, जवपाणिच्चं पि कायव्वं ॥ ५३ ॥

व्या. । तदीदृश एव त्वं पुण्यवांस्तथापि च भूतोऽसि मया
समयनीत्या करणेन निजावस्थासदृशं कुशमेव भवता नित्य-
मपि कर्तव्यं नान्यदिति गायार्थः । गङ्गानुशास्तिमाह ।

तुब्जेहिं पि न एतो, संसारानुविमहाकनिहंमि ।

सिद्धिपुरसत्थवाहो जत्तेण खणंमि मोत्तव्वो ॥ ५४ ॥

व्या० युष्माभिरपि नैष गुरुः संसारवृक्षमहाकनिहने गहने
सिद्धिपुरसार्वधाहः । तत्रानपायनयनादयत्नेन क्लृप्तमपि मोक्षव्यो
नेति गायार्थः ॥

ए य पणिक्खेअव्वं, वयणं एअस्स नाएरासिस्स ।

एवं गिहवासचागो, जं सफओ होइ तुम्हाणं ॥ ५५ ॥

व्या. ॥ न च प्रतिकूलयितव्यमशक्त्या वचनमेतस्य ज्ञानराशे
गुरोरेवं गृहवासत्यागः प्रव्रज्यया यत्सफलो भवति युष्माक
माज्ञाराधनेनेति गायार्थः ॥

इहरा परमगुरुणं, आणाजंगो निसेविउ होइ ।

विहसा य होंति तं मि, निअमाइइओअपरओआ ॥ ५६ ॥

व्या. ॥ इतरथा तच्छनप्रतिकूलत्वेन परमगुरुणा तीर्थकृता-
माज्ञाभंगो निषेधितो भवति । निष्कलौ च भवतस्तस्मिन्ना-
ज्ञाभंगे सति नियमादिहोक्तपरलोकाविति गायार्थः ॥

ताकुडवहुणाएणं, कज्जे निब्बन्धिण्हं विकाहिं वि ।

एअस्स पायमूढं, आमरणंतं न मोत्तव्वं ॥ ५७ ॥

व्याख्या । तत्कुडवधूकोतेनादाहरणेन कार्ये निर्भर्त्सितैरपि
सङ्गिः कथंचिदेतस्य गुरोः पादमूढं समीपमामरणंतं न मो-
क्षव्यं सर्वकालमिति गायार्थः । पं. व. ४ छा. ॥

नूतनाचार्यस्थापने गुरुशिष्ययोरनुशासनं (जिनकापिक)
शब्देऽपि ॥

(५९) परिच्छदसहितस्यैवाचार्यत्वम् ॥

आचार्यस्य गणधारणे परिच्छदावश्यकता । तथा च
व्यवहारसूत्रम् ॥

जिक्खू इच्छेज्जा गणं धारित्तए जगवं च से अपाद्धिच्छि
एणएवं सेनो कप्पइ गणं धारित्तए जगवं च से पद्धि
च्छन्ने एवं से कप्पइ गणं धारित्तए ॥

व्याख्या ॥ जिक्खुशब्दः आचार्यपदयोग्यानेकगुणसमुच्चयार्थः ।
इच्छेत्त गणं धारयितुं । भगवांश्च (से) तस्य भिक्षोरपि
परिच्छदः परिच्छदरहितः । परिच्छदश्च चिक्षा छव्यतो
भावतश्च । तत्र छव्यतः परिच्छदः शिष्यादिपरिवारः भावतः
सूत्रादिकं । तत्र भगवानाचार्योऽपरिच्छदो छव्यतो भावतः
पुनर्नियमात्सपरिच्छदोऽन्यथाचार्यत्वायोग्यात् । चशब्दाद्विक्खु
श्च छव्यतो परिच्छदो भावतः सपरिच्छदः परिगृह्यते एवं से
इत्यादि एवममुनाप्रकारेण (से) तस्य न कल्पते गणं धारयितु-
मेवं शब्दोविशेषोद्योतनार्थः । सच्चांशु विशेषं द्योतयति । आचार्ये
छव्यतोऽपरिच्छदे भिक्षोः सपरिच्छदस्य । न कल्पते गणं
धारयितुमिति । भगवांश्च (से) तस्य छव्यतोऽपि परिच्छदः
परिच्छदोपेतश्चशब्दात्तोऽपि च छव्यतोऽपि परिच्छदस्तत एव
(से) तस्य कल्पते गणं धारयितुमिति विशेषोद्योतनार्थः ॥
भाष्यकारोऽव्याख्यानयति ॥

थेरे अपाद्धिच्छन्ने, सयंपि वगहणा तत्थ ।

छन्नो थेरो पुण वा, इअरो सीसो जेवे दोहिं ॥

स्थविरोनाम आचार्यः असावेव पूजावचनेन भगवच्छब्दे
नोच्यते । भगवानिति महात्मनः संज्ञा । स्थविरोऽपरिच्छदः
परिच्छदरहितः चग्रहणाशब्दोपादानात् भिक्षुरपि स्वयमप-
रिच्छदः तत्र स्थविरोऽपरिच्छदो छव्यतः परिवाररहितो छव्यः ।
भावतः पुनर्नियमात् । सपरिच्छदः इतरः शिष्यः पुनर्द्वान्याम
पि छव्यभावाज्यामपरिच्छदो भवति । तत्र भावतोऽपरिच्छदो
नियमाद-नान्य एवा इतरस्तु छव्यतोऽपरिच्छदो भावतः सपरि-
च्छदो योग्यः । अथाचार्ये छव्यतोऽपरिच्छदे किं सर्वथा
भिक्षोर्गणं धारयितुं न कल्पते उतास्ति कश्चित्कल्पनप्रकारः ।
अस्तीति धूमस्तथावाह ॥

नोकारो खवु देसं, पण्णसेहयती कयाइ कप्पेज्जा ।

ओसच्चंमिउ थेरे, सोचेव परिच्छओ तस्स ॥ ५८ ॥

एवं सेनो कप्पइ इत्यत्र नोऽशब्दो देशवचनत्वात् देशं प्रति
प्रेषयति । तेन कदाचित्कल्पेतापि कदा कल्पते इति चेदत
आह । अवसन्ने आचार्ये इयमत्र ज्ञावना । यथाचार्यो ज्ञावतः
सूत्राद्युपेतस्तपःसंयमोद्यतस्तस्मिन् छव्यतोऽपरिच्छदः त

कल्पतेऽयावत्सन्नस्तर्हि तस्मिन् अव्यतोऽपरिच्छदे वा कल्पते खलु शब्दोविशेषणार्थः । स चैतत् विज्ञिनिष्टि । यो ज्ञावतः सपरिच्छदस्तस्य कल्पते न शेषस्य परिच्छदे वावसन्ने । आचार्ये गणं धारयति शिष्ये य आचार्यस्य सपरिच्छदः परिवारः स एव तस्य शिष्यस्य जवति व्यवहारस्तस्या भावनात् इतरस्य न किमप्याभवति शिष्यत्वात् । इह-परिच्छदविषया चतुर्जंगिका । तद्यथा । द्रव्यतोऽपरिच्छन्नो भावतश्चापरिच्छन्नः १ द्रव्यतोऽपरिच्छन्नो ज्ञावतः परिच्छन्नः २ द्रव्यतः सपरिच्छदो ज्ञावतोऽपरिच्छन्नः ३ द्रव्यतः सपरिच्छदो ज्ञावतश्च सपरिच्छदः ४ तत्र चतुर्जंगमवर्ती शुद्धः शेषास्त्वशुद्धः । एष सुत्रार्थः । अधुना निर्युक्तिविस्तरः ॥

जिक्रवू इच्छा गणे, धारण अपव्वाविण् गणो नरिय ।

इच्छातिगस्त अघा, महातरागेण ओव्वम्म ॥

जिक्रोऽपरिच्छा गणं धारयितुं स च गणः स्वयं प्रवाजितो नास्ति तस्मात्स्वयं साधवः प्रवाजनीयाः ॥ अथवा यद्यपि स्वयमप्रवाजने गणो नास्ति तथा यद्यपि यदा अवसन्न आचार्यो-जातो जवति तदा योऽसावाचार्यस्य गणः स एव तस्य जवति इच्छा च गणं धारयितुं जिक्रस्य ज्ञानादिरत्नत्रयस्या-र्थाय नतु पूजास्तकारनिमित्तमत्रार्थे चौपम्यनुपमा महातरा-गेन । किमुक्तं जवति पद्मसरसा महातरागेन गणपरिवर्त्त-स्योपमा कर्तव्या । सा चाग्रे ज्ञावयिष्यते । एष निर्युक्तिगाथा संक्षेपार्थः । गणिनिक्षेपप्रतिपाद्य ॥

ज्ञावगणेण हिगारो, सो उ अपव्वाविण् न संजवेति ।

इच्छातिगहणं पुण, नियमणहेउं तओ कुणइ ॥

भावगणेन नो आगतो ज्ञावगणेनाधिकारः प्रयोजनं स च ज्ञावगणो ययोरूपः स्वयं प्रवाजितो नास्ति । तस्मात्स्वयं साधवः प्रवाजनीयाः ते परिवारतया कर्तव्याः । अथवा प्रमाद्यत्याचार्ये यः परिवारः तथा स को निर्युक्तिकारो चार-गाथायामिच्छात्रिकग्रहणं नियमहेतुं करोतीत्युक्तं । तत्र किं नियमयति सूरिराह । निर्जरा निमित्तमेवं गणं धारयति नतु पूजादिनिमित्तं । स च गणं धारयन् यतिप्रभुर्महातरागेन समानो भवति । महातरागेन समानतामेव ज्ञावयति ॥

तिमिमगेरहिं न खुव्वइ, जहंनुनाहो विर्यंजमाणेहिं ॥

सोय महातज्ञागो पण्णुपउमं च जं अन्नं ॥

यथाऽनुनायस्तिमिमकैरिविज्जममाणेन कुञ्चयति न स्वस्या-नाञ्चजति । स एव चांनुनाय इह महातरागस्तथा विव-क्षणात् अथवा समुद्रात् यदन्यत् प्रफुल्लपद्मं महातरागम् ॥

उपनयमाह ॥

परवादीहिं न खुव्वइ, संगिएहंतो गणं च न गिज्ञाइ ।

होतिय सयाजिगमो, सत्ताण सरोव्व पउमहो ॥

तिमिमकैरिवुनाय इव परवादिजिराक्षियमाणो न कुञ्चयति न च गणं संगृह्णन् यथौचित्येनानुवर्तमानोऽग्रायति । यथा वा सरः पद्माढ्यं सत्त्वानां सदाभिगमं भवत्येवं सदा सत्त्वानामभिगमसाधुः प्रभुर्भवति ॥

एयगुणसंपज्जतो, वा विज्जो गणदरोउ गच्छंमि ।

पमिन्वोहादीएहिं य, जइ होइ गुणेहिं संजुत्तो ॥

एतेन समुद्रतुल्यतारूपेण पद्माढ्यसरः समानत्वेन गुणेन वा संप्रयुक्तो गच्छं गणधरः स्थाप्यते । सचैतद्गुणसंप्रयुक्तस्तदा जवति यदि प्रतिबोधादिजिर्वद्व्यमाणगुणैर्युक्तो भवति । प्रति-बोधादयोगुणाः प्रतिबोधकादिदृष्टान्तेभ्योभावनीया इति । ता-नेव प्रतिबोधकादीन् दृष्टान्तानुल्लिङ्गयति ॥

पमिन्वोहगदेसियसिरि, धरेय निज्जामगेय बोधव्वे ॥

तत्तोय महागोवो, एमेया पमिन्वत्तिओ पंच ॥

प्रतिबोधकः सुतोत्पापकः देशको मार्गदेशी श्रीगृहिकोर्जा-मागारनियुक्तो निर्यामकः समुद्रे प्रवहन्नेता । तथा महागोपो-ऽतीवगोरक्लृणकुशत्र एवमेता अनंतरोदिताः पंच प्रतिपत्तयोऽधिकृतार्थे अभिरिति प्रतिपत्तय उपमा । तत्र प्रतिबोधकोपमा भावयति ॥

जह आदित्ते मेहे, कोइ पमुत्तं नरं तु बोहेज्जा ।

जरमरणादिजयत्ते, संसारघरंमि तह उजिए ॥

यथा आसमंततो दीप्तगृहे कोऽपि परमबंधुः प्रसुप्तं नरं प्रबोधयेत्तथा संसारगृहे जरामरणप्रदीप्ते जीवान् अविवृद्धान् भावसुप्तान् प्रबोधयति । स स्थापनीयो गणधरादेशितस्तीर्थ-कैरुक्तः प्रतिबोधकदृष्टान्तः । संप्रति देशकादिदृष्टान्तमाह ॥

बोहेइ अपमिन्वुत्ते, देसिय मार्दविजोएज्जा ॥

एयगुणविप्पहीणो, अपाद्विच्छन्ने य न धरेज्जा ॥ १ ॥

(बोहेइ अपमिन्वुत्ते) इति पूर्वगाथाव्याख्यायां व्याख्याता-नेव देशकादीनपि दृष्टान्तान्योजयेत् । तैश्चैवं यो ग्रामादीनां पंथा-नमृजुकं केमेण प्रापयति स देशक इष्यते । एवं ज्ञानादीनामवि-राधनां कुर्वन् यो गच्छं परिवर्त्तयति स गणधरः स्थापनीयो न शेषः । श्रीगृहकदृष्टान्तज्ञावना । यथा यो रत्नानि सुनिरीक्षि-तानि करोति स श्रीगृहे नियुज्यते एवं यो ज्ञानादीनामात्मसं-यमयोऽविराधनया गणं वर्त्तयति स तादृशगणस्य नेता कर्त्तव्यः ॥ निर्यामकदृष्टान्तभावना । यथा निर्यामकस्तथा कथंचनाऽपि प्रवहन् वाहयति । यथा क्षिप्रमधिष्ठेन समुच्च-स्य पारमुपगच्छति एष एव च तत्त्वतो निर्यामक उच्यते । शेषो नामधारकः । एवं य आचार्यस्तथा कथंचनापि गच्छं परिवर्त्त-यति तथा क्षिप्रमधिष्ठेनात्मानं गच्छं च संसारसमुच्चस्य पारं नयति । स तत्त्वतोगणधरः शेषोऽपि नाममात्रपरितुष्टः । महागो-पदृष्टान्तभावना यो गाः स्वपदेषु विप्रेषु वा प्रदेशेष्वटव्यां वा पतंतीर्वारयित्वा च क्रमेण स्वस्थानमानयति । स महागोप उच्यते । एवमाचार्योऽपि यो गणमस्थानेषु प्रत्यंतदेशादिषु विहारिणं धारयति । पूर्वाभ्यासवृत्तानि च प्रमादस्त्वष्टिता न्यपनयति स तादृशो गणपरिवर्त्तकः करणीयो न शेषः । अथवा प्रतिबोधको नाम गृहचित्तक उच्यते । यो गृहं चित्त-यन् यो यत्र योग्यस्तं तत्र व्यापारयति । तत्र व्याप्रियमाणे च प्रमादतः स्वबलं निवारयति स गृहचित्तक उच्यते । एवं यः स्थापितो यो यत्र योग्यस्तं तत्र नियुक्ते । नियुक्ताश्च प्रमादतः स्वबलतः शिक्कयति । स स्थापनीयो गणधरपदे नेतर इति । यश्चैतद्गुणविग्रहीणः प्रतिबोधादिगुणविक्रमो यश्च अव्यतो ज्ञावतेऽत्यर्थः । ज्ञानः परिच्छदहीनः स गणं धारयेत् । न स गणधरपदे स्थापनीय इति ज्ञावः ॥

दोहिं वि अपाद्विच्छन्ने, एक्केणं व अपरिच्छन्नो य ।

अहारणा होति इमे, जिक्रवुंमि गणधरं तंमि ॥

अव्यतोऽपरिच्छन्नो ज्ञावतश्चापरिच्छन्न इत्यादिचतुर्जंगी प्रागे

वोपदर्शिता । तत्र त्रिकौ गणं धारयति द्वाज्यामपि रुच्यतो भाव-
तश्च नेतव्यः । अपरिच्छन्ने परिच्छदरहिते प्रथमभंग उपात्तः ।
एकैकेन वा अपरिच्छन्ने द्वितीयभंगवर्तिनि द्रव्यतोऽपरिच्छन्ने तृ-
तीयभंगवर्तिनि च द्यमानानि उदाहरणानि भवन्ति तान्येवाह ॥

निकरू कुमारविरप, कामणपंती सियाद्वारायाणो ।

वित्तत्यजुष् असती, दमगजयगदामगार्ध्या ॥

मिकौ रुच्यजावान्यामपरिच्छन्ने गणं धारयति कुमारदृष्टांतः ।
विरयो द्रुश्रोतोरूपो ध्यापनवनदवे चितीयो दृष्टांतः । तृ-
तीयः पंक्तिदृष्टांतः । चतुर्थः शृगाद्वाराजदृष्टांतः । पंचमेा विज-
स्तेन सिंहेन सह युक्तस्याभावो दृष्टांतः । एते पंचदृष्टांता
प्रशस्ताः । प्रथमभंगवर्तिनि प्रशस्ताश्चतुर्थजंगे चितीये
रुमकदृष्टांतस्तृतीयजंगवर्तिनि भृतकस्य सतो दामकादिपरि-
ग्रहो दृष्टांतः । अत्रादिशब्दात् मयूरगंगचूडिकादिपरिग्रहः ॥
तत्र कुमारदृष्टांतभावनार्थमाह ॥

बुद्धिविद्वपरहीणो, कुमारपंचतममस्तरणं तु ।

अप्येणव वदोणं, गिरहो वणमासणा रत्ना ॥

एको राजकुमारः बुद्धिवलपरिहीनो हस्यादिवलपरिहीनश्चे-
ति भावः । एतेन द्रव्यभावपरिच्छदरहितत्वमस्याख्यातं । स प्र-
त्यंतदेशे स्थितो रुमं देशविश्रुवं करोति । ततो दायानेन राज्ञा
तं बुद्धिवलपरिहीनं ज्ञात्वा अद्वेपेनैव वदनेन दंरूपेणैव ग्रहापणं
तस्य राज्ञा कृतं । ग्रहणानन्तरं च शासना कृता । प्राहयित्वा
स विनाशित इति भावः ॥

अत्रैवोपनयमाह ।

मुत्तत्यत्राणुवेतो, अगीयपरिवारगमाणपवन्तं ।

परतित्यकळं हावण, सेवगसेहादवषेष्टा ॥

एवं सुत्रेण अर्थेन वातुपेतोऽसंपन्नोऽनेन भावतोऽपरिच्छन्न
तामेवाह । अगीतपरिवारोऽगीतार्थपरिवृतोऽनेन द्रव्यतोऽप-
रिच्छन्नत्वमुक्तं । स प्रत्यंत देशं प्रति गमनं विधाय आचा-
र्यत्वं करोति । स च तथा आचार्यत्वं विरुद्वयन् परतीर्थिकैः
परिनीय निःपृष्टयाकरणः क्रियते । तदनन्तरं आवकाणा
मपत्राजना । यथा विरुधिता यूयं न भवदीयोधर्मः शोभनः ।
तथा च भवदाचार्यः पृष्टः सन्न किमप्युत्तरं ददाति । किंत्वस
मंजसं प्रवृत्तीति । तथा क्षिप्या अपि तैर्विपरिणम्यते । एवं च
जायते महाननर्थः शासनस्य । तदेवं यत इमे दोषास्तस्माद्रुच्य
परिच्छदरहितेन मित्रुणा न गणो धारयितव्यः । गतं कुमार-
द्वारम् ॥

अधुना वियरयदृष्टांतमाह ॥

वणदवसत्तसमागम, विरप सिंहस्स पुंनवेणया ।

तं दिस्सं जंवुणो, विविरयवूढा मिगार्ध्या ॥

वियरयो नाम द्रुश्रोतोरूपो जलाशयः । स च चोरशहस्त-
विस्तारो नद्यां महागच्छायां वा तस्याश्लुचः त्रिहस्तविस्तार-
स्तस्य प्रवेशो मध्यो वेष्टं ॥

अत्रया अरुवीए वणदवो जातो सो सव्वतो समंता
दहंतो वच्च ताहे मिगादयो सत्ता तस्स वणदवस्स जीया
परिधावं वेढं पविट्ठा । तत्थवि सो वणदव्वो रुहंतो
आगच्छइ । तत्थ य सीहो पविट्ठो । आसितोयमिगादी
गायां चिंतिंति । वेटए स वणदवो पविसइचि दन्निजयव्वं-

ति । ततो सीहं पायवरिया विस्सवेति । तुम्हे अमहं
मिगरायात्रो नित्यारोहि । सीहेणं नज्झइ । पुंने मम
भणियं दग्गा । ततो सीहेणं प्भुतं कयं । सोद्वसहत्थे
विकंतो सह मिगार्धं हिंणीणं अत्रया पुणो वणदवो जा-
तो । तहेव मिगादयो तत्थ पविट्ठा । ततो एको सियाद्वो
सीहेण उच्चारियपुव्वो चिंतेइ । अहं पि सीहो चेव
उत्तारेहामिति मिगादयो जणंति । मम पुच्छे भणियं
दग्गेहते दग्गा तेण सियाद्वेणं प्भुतं कयं । वियरए सह
मिगाइएहिं परित्रो सव्वे विणट्ठा ॥ तेअट्ठाणातीआव-
तीसु गीयत्थेणं वीयपए जयणानिसेषणा मिए गच्छं
नित्यारियं पासित्ता अगीयत्थो चिंतेइ । सव्वेवि एवमा-
यत्ति एवं मन्नंतो निकारणे वित्तियपदेण गच्छेण समं
विहरइ सो तहा विहरंतो नगरगाइजववियरए अप्पाणं
गच्छं च पानेइ ॥

एष मावार्थः । अधुनाऽङ्गराथोविध्रियते । वनदवे जाते सत्त्वा-
नां मृगादीनां वियरयपरिवृत्ते वेष्टे समागतः । तेषां सिंहस्य
पुच्छे दग्गानां सिंहेन सह व्यपरजसा द्रुश्रोतोरूपस्य जलाश-
यस्य नेपनं दंशनं ततोदट्ठा जंयुकेनाऽप्यन्यदा तत्कर्तुमारब्धं ।
तेन च तथाकर्तुमशक्नुषता मृगादयः तस्मिन् व्यपरजसि वृ-
द्धाः क्षिप्ता एव दृष्टांतः ॥

संप्रति दार्ष्टान्तिकयोजनामाह ॥

अट्ठाणादिसु एवं, दट्ठं सव्वत्थ एव मन्नन्तो ।

जवविरियं अगीतो, पारुइअत्रेवि पवरन्तो ॥

अध्वादिष्वापत्त्वेव द्वितीयपदेन यतनानिवेषणतो गच्छं नि-
स्तारयंतं दट्ठा अगीतोऽगीतार्थः सर्वत्रैव मारयितव्यमिति मन्य-
मानो निष्कारणयतनया द्वितीयपदेन गच्छं परिपाहयन् भाव-
वियरयमिति द्वितीया प्राकृतत्वाद् सप्तम्यर्थे । नरकादिभवरूपे
व्यपरजसि प्रपतन् अन्यानपि स्वगच्छवासिनः पातयति । गतं
व्यपरजोच्चारम् ॥

अधुना पंक्तिद्वारमाह ॥

जम्बुककूवे चन्दे, सीहेणुत्तारणा य पंतिए ।

जंयुक सपन्तिपरुणं, एमेव अगीयाणं ॥

एगया जेड्ढामसे सियाद्वो तिसिया अट्ठरत्ते कूव-
तने ठिया । कूवं पलोयंति । तत्थ ते जोएहाए उदए चंद-
विवं पासंति । चिंतेतिय चंदो कूवे पन्ति । तत्थ य सीहो
आगतोचेइइततो तेहिं सियाद्वोहिं सीहो विण्णावितो
तुमं मिगाहिवतीए सवि गहाहिवती कूवे पन्ति । एयस्सं
गुणेणं अमहे दिवसज्जयाए रत्तीए छहं निरुवसग्गा विय
रामो ततो जुज्जसि तुमं गहाहिवतिमुत्तारिउ । सीहो
जणति । पंतिए समं पुच्छे दग्गित्ता वियरइ अंतिद्वस्स
चंदो दग्गिहिति ताहे सव्वे प्भुतेनोच्चारहामिति ततोते
पंतीए सीहपुच्छे दग्गा कूवमज्जे उत्तारणा सीहेणं प्भुतं
काजं सव्वे उत्तारिया । चवरि गणणे चंदं पानंति ।

तद्येय आद्वोद्विष्ट उदएचंद अपासमाणा उत्तरियत्तिम
न्रंति । अन्नया तहेव चंद पासेत्ता सीहेण उत्तरियपुव्वो
सियाद्वो एवं चिन्तेइ । अहमावि सीहोइव उत्तारेमि ॥
एवं चित्तिता सोसियाद्वो जणइ । पत्तीएमम पुच्छे द-
गित्ता उयरहते उत्तिन्ना । सीयाद्वेण उत्तारेहामित्ति प्पु-
तं कयं । ततो असमत्थोत्ति तह पुच्छे दगित्ता सह
कूवे पमिता । तत्थेव मतो एवमट्टाणादीसु आवईसु
गीयत्थेणं वितियपदे जयणा निसेवणाए ॥

इत्यादि । उपनयः पूर्ववेदप भावार्योऽधुना अक्षरार्थः । एक
दा जंबुकाः कूपतटे मिवितास्तैः कूपे कूपमध्ये चंच्रो दृष्टः ।
तस्मिन् दृष्टे तदुत्तरणाय सिंहपुच्छविवद्वानां पंक्त्या प्रवि-
ष्टानां शृगावानां सिंहोत्तारणा कृता । तत्र दृष्ट्वा अन्यदा
एकेन जंबुकेन सिंहोत्तारितपूर्वेण तथा कर्तुमारब्धं । ततस्तस्य
जंबुकस्य संपत्तिकस्य कूपे पतनमेवमेव नैव दृष्टं तद्वयोकेन
प्रकारेण गीतागीतयोर्भेदकूपे गच्छेन सह पतनं तत उत्तारणं
च गच्छस्य परिभाषनीयमिति । गतं पत्तिकद्वारमिदानीं शृगाव-
राजद्वारमाह ॥

नीद्वारागे खसट्टुम, हत्थीसरत्ता सियाद्वकच्छजओ ॥

बहुपरिवारअगीते, विव्वयणो हावणपरेहिं ॥

एको सियाद्वो रत्तिघरं पविट्ठो घरमाणुसेण वेतितो निच्छु
जिउमादत्तो सो पुण गाईहि पारट्ठो नीदीरागरंजणे पमितो
किहवि ततो उत्तिन्नो नीद्ववन्नो जातो तं अन्ने सरजतरक्खु
सियाद्वो पासिउं जणंति । को तुमं एरिसो सो जणइ
अहं सव्वाहिं मृगजातीहिं खसट्टुमो नाम मिगराया क
ओ । ततो अहं एत्थमागतो पासामि । ताव कोमन्नति ते
जाणंति । अपुव्वो एतस्स एसदेवेहिं आणुगाहितो ततो ज
णंति अम्हे तव किंकरा ।

संदिसह किं करेमा खसट्टुमो जणइ हत्थिवाहणं देह
दिस्सो विद्वग्गो वियरति । अन्नया सियाद्वेण उव्वुइयं ।
ताहे खसट्टुमेणं तं सियाद्वसहावमसहमाणेण उव्वुइयं
ततो हड्डिणा सियाद्वोत्ति, नाउं सोमां पधेतुं मारितो ॥

एवं कोइ अगीयत्थो अगीयत्थपरिवारं दज्जेत्ता पव्वंतं
देसं तं गंतुं आयरिउत्ति पकासेइ । सो कंहिवि विओसेहिं पे
याद्वितो जानडि किं विजाणइ एवं तेण अप्पा जहामितो ॥

मप ज्ञावार्योऽधुना अक्षरार्थः । नील्यासंवंधी रागो यस्य स
नीदीरागः । शृगावः खसट्टुमो नाम मृगराजो जातः । तस्य हस्तिनः
सरजः शृगावा उपलक्षणमेतत् । तरक्कादयश्च परिवारः । सोऽ
न्यदा कस्यापि शृगावस्योन्नदमाकर्ण्य शृगावोन्नादितमकरोत् ।
ततः शृगावोऽयमिति ज्ञात्वा हस्तिना मारित इति शेषः । एवं
गीतार्थबहुपरिवारे अगीते अगीतार्थे विहरति बहुश्रुतोऽहमा-
चार्य इति बहुजनविश्रुतं विष्णुर्वाणः प्रष्टव्याकरणासमर्थतया
परेज्यः पक्षवर्तिन्यश्चापभ्राजना भवति । अथवा अयमन्य
उपनयः ॥

सेहादिकज्जेसुं वा, कुद्धादिसमितिसु जंपउ अयं तु ।
गीएहीं विस्सुयंतो, निहोरुणमपचओ सेहि ।

वाशब्द उपनयांतरसूचकः । शैककादिकार्येषु कुद्धादिसमवा
ये नियुक्तः कुद्धगणसंघसमवायेषु श्रावकाः सिद्धपुत्राश्च श्रुत
अयमेव तुरवकारार्थः । बहुश्रुतो जल्पतु व्यवहारनिर्णयं करोतु
यथाकस्य भवतीति । ततस्तेनाव्यवहारमुक्तं तस्य गीतार्थवि-
श्रुतं ततस्तैर्निहोरुणमिति निहंमिति यथा अगीतार्थे पप न-
जानाति व्यवहारमिति । ततः शैके प्राकृतत्वात् पच्छय्येस
समी । एकवचने बहुवचनं । शैककाणामुपलक्षणमेतत्
श्रावकाणां सिद्धपुत्राणां च तद्वचस्थप्रत्ययो जातः चितयति
च पप इय त्कावमस्माभिर्गीतार्थः संज्ञावित इति । गतं शृगा
वराजद्वारम् ॥

संप्रति (वित्तत्यजुअसतित्ति) धारं व्याचिख्यासुराह ॥

एकेकएगजाती, पतिदिण सममेव गिएहाइ ॥

सीहेण हु जुज्जइत्ति, पारुइ कूवंम्मि वुट्टससगेण ॥ ? ॥

एमेव जंबुगो, वा कूवे पमिविवमप्पणो दिस्स ।

उवणय तत्थ मरणं सामायारीगयिअगीयाणं ॥ ५ ॥

एगो सीहो सो हरिणजातीणं वुट्टो दिवसेइ हरिणं
मानेऊण खाइ । तओ हरिणेहिं विस्सविओ किमंगरायं
तुमं हरिणजातीणं एकयाण परिनिव्विट्ठो ता पसायं
करोहि । सव्वमिगजातीणं वारएणं पइदिवसमेकेकं मिगं
खाहि । सीहेणं चितियं जुत्तमेस जणइ ततो सव्वे मिगा
मेद्वित्ता सीहेण जणिया । तुव्वे कुद्वजुत्तचाए आत्मी
यकुद्धौचित्येनेत्यर्थः । सव्वमिगजातीणं वारएणं पइदिवसं
सट्ठाणाद्वियस्स एगं पेसिज्जाह । तेहिं अब्बुवगयं ।

ततो ते वि मिगा तहेव पेसंति । अन्नया ससगजातीए
वारए । ससगा संपसारंति मन्त्रयंतीत्यर्थः । कोवच्चउ-
अज्ज सीहसगासे एगो वुट्टससगो जणइ । अहं
वच्चापि । जो सव्वेसिं मिगाणं संति काउं एमिति
सो वद्विओ अंतराद्वे मरुयकूवसरिसे कूवं दट्टु
उस्सूरे सीहसगासमागतो । ताहे सीहेण जणियं
किं रे तुमं उस्सूरे आगतोसि । ससगो जणइ । अहं
पाए आगच्छंतो संतो अन्नेण सीहेण रुद्धो । जहा
कहिं वच्चसि । ततो मए सव्वनावो कहितो । ताहे
सोजणइ अन्नो न होइसो मिगराया ततो मए जणियं ।
जइ अहं तस्स मिगरायस्स सगासं न जामि तो सो रुद्धो
सव्वे ससगा उच्छादेहित्ति । तम्हा जामि तस्स सगासं
कहेमि । ततो जो तुमं वलितोहोहित्ति तस्स अम्हे आपणं
कहामो । ताहे अहं तेण जणितो वच्चा कहोहिं जण
आगच्छ मम सगासं जदि ते सच्ची अत्थि ततो सीहे
जणति दंसेहि मयं तं सीहं । ततो ससओ सीहेण समा-
गम्म दूरं अगमं दूरत्थोवदंसेति । जणइ य एत्थ
पविट्ठो चिट्ठइ । जइ तपत्तियसि तो तुमं अगज्जयजेण

सो वि उग्गज्झइ ॥ ततो तेण उग्गज्झियं उग्गज्झ
पमिससो उट्ठितो ततो मुहुत्तं अच्चइनाव न पुणो को
वि उग्गज्झइ ताहे सीहो चित्तेइ मम जएण विचत्थोतो
न गज्जइति । निष्फण्ड वा तं एत्थेयज्जणविसितामारे
मिति पमितो कूवे । अपेक्खमाणो चित्तेइ नूणं निबुक्को
ताहे सीहो गज्जइ रोसिकइय ततो चित्तेइ न जुज्जिउ-
कामो मए सपे एवं जुष्सासतीए सीहो प्पुत्तं काउं
उत्तिण्णो । एवं गीयत्यस्स विजयविच्छन्ना जयति ।
तद्वाचि सो जाणगतणेण अप्पाणं वि सोहेइ । तद्वाएणो
जंयुगो सो जमतो कहुवि कृतमे समागतो कूवे पाणियं
पादाइयं दिट्ठं अत्तणो पमिविं । तथो उच्चयइ ताहे
उच्चइत्तिओ पमिससो । तं सोउ मेहक्कार इतिराया
सिया ते पमितो तं मगाणं प्पुत्तं काउमसप्त्योति तत्ये
वमतो एवमगीयत्यो वत्तिओ वि न सहेइ अप्पाणं पच्चु-
क्करिउमिनि तस गणो न दापय्यो ॥

एवनाचार्योऽनुनाहरार्थवियरणं । सचो नृगजातयो मित्रि-
त्या प्रतिद्वयसमैककर्मकस्या जातेः । सिद्धस्य स्वार्णस्थितस्य
समर्पणं । इत्यदा शशकस्य पारोजातः । सोऽर्णोतराजे
व्यङ्गो प्रतिधियं मरुत्पसरदानतायोत्तं कूपे रुदुत्ययः ।
त्रिगोसिद्धस्य दशमागतः ततदशशकं सिद्धस्य पूजा कस्मा
धियादागनः । तस्यायसिद्धकथनं तत(एवज्जति)सिद्धस्य कूप-
समीपागमनं तदुत्तरं पूर्वप्रकारेण कूपे रूप आत्मनः प्रति-
क्षणः ततः । पुनरेवोत्तरं । परमेयेत्यादि परमेय यथाप्रवृ-
त्त्यर्थतयः । जंयु कोऽपि कूपे प्रतिधियमात्मनोरुत्ता मेपनकं प्रति-
क्षणकमात्मनः रुतयान् तत्र तस्य मरणमयं समग्रतार उ-
पनयो यथाक्रमं गीतागीताधियोः कर्त्तव्यः । स च प्रागैव वृत्त
इति । संप्रतिनान्युदाहरणानि यं भंगमाश्रित्यापदिशतानि
तत्र योजयति ॥

एण उदाहरणा, दव्ये जावे य अपज्झिच्छन्मि ।

दव्येण अपज्झिच्छन्ने, होंति इमे तइय जंगीम ॥

पतान्पनंतरोदितानि पंचाप्युदाहरणानि अप्रसरतानि
इत्ये नावे च सप्तमी प्रारुतन्यात् तृतीयायै । इत्येण भावेन
च अपरिच्छेदे इति प्रथमभंगवर्तनि चेदित्यन्यानि । प्रशस्ता-
नि यनुभंगे इत्येना जाततश्च परिच्छेदे इति चाप्यभंगः ॥
द्वयं ॥ अपरिच्छेदेनेन इत्येतोऽपरिच्छेदो जायतः परि-
च्छेद इति वा तृतीयजंगेणचित्सूत्रं । तथा भावे सप्तमी
तृतीयायै । भावेनापरिच्छेदो भावतोऽपरिच्छेद इति तृतीय-
भंग इति न सूत्र इति न इमे वदयमाणे उदाहरणे । तत्र प्रथमतो
द्वितीयभंग उपात्तः ॥

दमगे वदया सीरयानि, वट्टचिंताय कुकुमिप्पसवो ।

धणापिंमणममणेदि, ऊसीसगज्झिदणयनीए ॥

एगो दमगो गोउत्तं गतो तत्य गोउत्तिणहिं दुक्कं
उटं पाइतो अन्नया से दुक्कस्स जरिया धनिया दि-
णा । सेतं घेत्तण घरं गतो खटाएण ऊसिसमूत्ते उवेउं

निवण्णो चित्तिउगाढतो । एयाए दुक्कयानियाए कट्ठे कुक्कु
मीतो किणेस्सामि ताहे पसवो होहिंति तं पसवं विके-
हामि ततो तं मुत्तं वट्टिए । पउंजेहामि । एवं सुवहुं धणं
पिंमिच्चा कुव्वाणं समाणेतरकुव्वप्पमयं कप्पा । परिणिच्चा
आणेमि । ताहे सा कुव्वमदेण उसीसएणं सेज्जं वमि-
हिति ततोईकिउस्सीसएणा सज्जं वमिसिति पहाए
आहणिस्सामिति पादोउच्चूदो तेण सा धमी जग्गा ।

प्रकरयोजनां त्वयं । द्रमकारकः स वज्रिकायां गोकुले गतः ।
तेन दुग्धपानानंतरं क्षीरभृता घाट्यां दद्यात् सा गृहगतैस्त्वदद्या
या मुच्छीर्यकमूत्रे स्थापिता । ततश्चितामृतं किंविषयेत्यत्र आ-
ह । कुकुट्टणः केतव्यास्तदनंतरं तासां प्रबंधेन प्रसवः पुनस्त-
स्य मूत्रेण विकस्यस्ततो वृक्षयोगेन धनपिरुनं कृत्वा (समाणे
तर) मिति । समानां समानकुव्वप्रस्तामिवेतरामसमानकुव्वप्रस्तां
कन्यां परिधीय तां कुव्वमदेनाच्छीर्यकेन चट्टीं पादेनाहनिष्या
मीति दुग्धघीटकाया भेदनमकार्षत् ॥

अगोपनयमाह ॥

पच्चावइत्ताए वट्टइ सिस्से, पच्चा करेस्सामि गणाहिंवत्तं ।
इत्थं विकण्णोहि विमूरमाणो, सज्जायमेवं न करेइ मंदो ॥

यदून् शिष्यान्प्रयाज्य पश्चात्करिष्यामि गणाधिपत्यं एव
मित्राधिकार्यस्स मंदो नित्यकाज्ञं विस्तरयन् स्वाध्यायं न
करोति सूत्रार्थपौरुषेण करोतीत्यर्थः । ताव्याकुर्वाणः पूर्व
गृहीतान् सूत्रार्थाग्राहयति । यथा सज्जमको दुग्धघटिकां
नाशितयान् ॥

संप्रति तृतीयभंगे उदाहरणमाह ॥

गावीगोरखवंतो, घेत्थं च जत्तिए पट्टिया तत्तो ।

विट्ठतो गोवग्गे, होहिंति य वत्तिग्गा तत्य ॥ ? ॥

तेसिं तु दामगाइं, करेमि मोरंगचूडितोय ।

एवं तु तइयजंगे, वत्त्यादीपिंमणमगीतो ॥ ५ ॥

एगो घोसो गाविंतो रक्खंतो चित्तेति । अहं गोरख-
णमोक्षेण पमियातो गहिस्सामि ततो मे पवहुमाणो
गोवग्गो जाविस्सत्ति तम्मिय पवहुमाणे गोवग्गे वत्तिग्गा
ओ बहुयाउ होहिंति ततो करेमि । तासां जोग्गाओ
मोरंगचूडियाओ य एवं चिंतिता सो तहापकरेति एव
मगीययो वि जावेणापज्झिच्छन्नो तइयं जंगीद्वो वग्गे
परिवारे चित्तेतिइति वत्त्यादीणी वट्टिणि पिनेति ॥

अहरयोजना त्वयं । गोरक्षणे गोपालोऽचितयत् भृत्या मूत्रेण
पट्टिका अभिनवप्रस्ता गा प्रादिष्यामि ततो मे प्रवर्त्तमानो गो-
वर्गोऽविष्यति । तत्र तस्मिन्प्रवर्त्तमाने गोवर्गे घत्सिका जवि-
ष्यति । ततोऽस्तस्तस्यां योग्यानि दामकानि करोमि । मयूरंग
चूडिकाश्च मयूरंगचूडिका आजरणविशेषरूपा एवं । चित्तं
यित्वा स तथा प्रादृतयान् ॥

तत्रोपनयमाह । एवं तु एवमेव तुरेयकारार्थस्तृतीयभंगवर्तमान
स्य अर्गाते अर्गातार्थस्य वत्सादिपिरुनमवर्गतव्यं । अस्य यद्य-
पि परिवारे नास्ति तथा वत्सादिषु लब्धिरस्तीति इत्यतः
परिच्छेदत्वमंगीकृत्य तृतीयभंगे इत्युक्तं ॥

अस्य दोषानाह ॥

ताई वहुई पमिझेहयंतो, अट्टाणमईसुय संवहंतो ।

एमेव वा सम्मतिरिचगंसे, वातादिखेजेछुयएवहाणी ॥

तानि चखाणि वहुनि प्रतिदिवसमुज्जयकाळं प्रतिवेखन् अप्रतिवेखने प्रायश्चित्तापत्तेरवधादिषु अध्वनि मार्गे आदि शब्दात् वसत्यंतरसंक्रमेणादौ च संवहन् श्राम्यति । श्रमाच्च ग्लानत्वे च संयमविराधना सूत्रहानिश्च एवमेव अनेनैवप्रकारेण वर्षास्वपि दोषा वाच्याः केवलं (से) तस्य उभयकाळं तानि प्रतिवेखयतोऽतिरिक्तकर्म अतिरेकेण वातादिद्वौभो भवति । तथा च साति सुदीर्घं श्रुते सूत्रस्य च शब्दार्थस्य च परिहानिः ॥

अत्र परस्याऽवकाशमाह ॥

चोदेति न पिमेतिय, कजेगिहंति यजो सव्वप्पीओ ॥

तस्स न दिज्जइ किं गणो, जावे उण जो उ संच्छओ ॥
चोदयति पुरो यया यः स बन्धिको भावेन च योऽसंछओ परिच्छदरहितो न पूर्वमेव वखादीनि पिमयति । किंतु कार्यं समुत्पन्ने गृह्णाति तस्य किं कस्मात्कारणात् गणो न दीयते प्रागुक्तदोषसंभवात् अत्र सूरिराह ॥

चोयग ! अप्पञ्चयअसी, पूयापमिसेहनिज्जरतत्ता ।

एसंते से आणुजाणसि, पव्वइए तिन्नि इच्छासे ॥

हेचोदक ! स भावतोऽपरिच्छन्नोऽप्रचुरहितोऽतस्तस्मात्तस्मै गणो न दीयते । एतौ तृतीयभंगवर्तिन्याङ्केपपरिहारौ (अस-
तिस्ति) यस्य तृतीयभंगवर्तिन आङ्केपपरिहारावभिधातव्या-
विति वाक्यशेषः । तथा (पूयत्ति) पूजार्थं गणो ध्रियते इति
कस्यापि वचनं तस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः । किंतु निर्जरार्थं गणो
धारणीय इति वाच्यं । निर्जरार्थं व्यवसिताः केचित्पूजामपी-
च्छन्ति । तत्र निर्जरार्थं गणं धारयतः पूजामपि प्रतीच्छतः आ-
चार्यस्य न दोषस्तथा तमागं दृष्टान्तत्वेन दृष्टव्यं । तथा यो
भावतः परिच्छन्नशिष्यो बन्धिमंश्च सततं परिवारं (से) तस्याऽ
त्मीयस्य आचार्यस्य अनुजानाति कियंतमित्याह । जघन्यत-
ल्लीन्प्रवाजितान् । किमुक्तं भवति । जघन्यतस्त्रयः प्रवाजिताः
अवश्यं दातव्याः (इच्छासेत्ति) इच्छावो (से) तस्याऽचा-
र्यस्य । इयमत्र भावना । आचार्य आत्मनो यथेच्छया जीन्वा
बहुतरान्वा सर्वान्वा प्रवजितान् गृह्णातीति एष गाथासंक्षे-
पाथः । व्यासार्थं तु भाष्यद्विवक्तुः प्रथमतः (चोयग अप्प-
ञ्चुत्ति पदं) व्याख्यानयति ॥

जससइ अविगीयस्स उ, उवगरणेदीहिंजइ विसंपत्ति ।

तह वि न सो पज्जतो, वोढव्वे करीद्वकाओव्व ॥

चोदकेनाङ्केपे प्रागुक्ते कृते सति प्रतिवचनं भण्यते । अविगी-
तस्य विशिष्टगीतार्थरहितस्य तु निश्चितं यद्यपि उपकरणादी-
नामुपकरणशिष्यादीनां गाथायां वा तृतीया पद्यार्थं प्राकृत-
त्वात् । संपत्तिस्तथापि न सपर्याप्तः समर्थो वोढव्ये उपेक्षिते
गणेश्वरं किमेवेत्यत आह (करीद्वकाओव्व) करीद्वो नाम
वंशजातिविशेषो दुर्वहस्तन्मया कापोतीव कस्माज्जगभारव-
हनेन समर्थ इत्यत आह ॥

न य जाणइ वेणइयं, कारावेउं न यावि कुव्वंति ॥

तइयस्स परिजवेणं, सुत्तत्थेणं अप्पमिवप्पा ॥

वा यस्मादर्थं वस्मान्न जानाति विनय एव वैनायिकं विनया
दिश्य इति स्वार्थेऽङ्कप्रत्ययः । “अतिवर्त्तते स्वार्थप्रत्ययकाः

प्रकृतिर्द्विगवचनानि” विनयशब्देऽस्यपुंस्त्वेऽपि प्रत्यये समानीते
नपुसकालिङ्गता तदाशिष्यान् कारयितुमगोतार्थत्वात् । नच तस्य
पार्श्वे सूत्रमर्थो वा ज्ञावतोऽसंज्ञत्वात् । ततः सूत्रार्थाच्यां
गाथायां सप्तमी तृतीयायै प्राकृतत्वात् अप्रतिवक्ताः सतः शि-
ष्याः परिमवमेव केवलं मन्यन्ते । जन्मनो निष्कल्लीभवनात् ।
तेन च परिमवेत् । तस्य तृतीयभंगवर्तिनो वैनायिकं कार-
यितुं जानतोऽपि न चापि नचैव ते शिष्या विनयं कुर्वन्ति ।
तस्मान्न तृतीयभंगवर्ती गणधारणयोग्यः ॥

सांप्रत (मासत्तिचि) पदं व्याख्यानयन् द्वितीयभंगगता-
वाङ्केपपरिहारावाह ॥

वियजंगे पमिसेहो; जं पुच्छसि तस्य कारणं सुणसु ॥

जइसेहोज्ज धरेज्जा, तदजावे किं न कारेउ ॥ १ ॥

तांपि यहु दव्व संगहं, परिहीणं परिहरंति सेहादी ॥

संगहरीए य संगहं, गणधारित्तं कहं होइ ॥ २ ॥

यत्पुच्छसि त्वं यथा द्वितीयजंगे द्वितीयभंगवर्तिना गणधा-
रणे कस्मात्प्रतिषेधः कृतस्तत्रकारणमिदं शृणु तदेवाह यदि (से)
तस्य गणो भवेत्ततो धारयेत् तदभावे गणाभावे किन्तु धारये-
त्तनैव किंचिदिति भावस्ततो गणाभावादेतस्य गणधारणप्रति-
षेधः । अपि च त्वं ह्य इत्यादि तमपि च भावयेत् । संच्छन्न-
मपि च बहु निश्चितमव्यभिक्ततया उच्यते संग्रहपरिहीनं वस्त्रपा-
त्राद्युपकरणसंग्रहरहितं शैलादयः शैलक आदिशब्दात् मुनि-
वृषभादिपरिग्रहः । परिहरंति वस्त्राद्यभावात् तेषां सोदनात्
ततः संग्रहमृते विना सकृदं परिपूर्णगणधारित्वं कथं भवति
नैव जवतीति भावः तदभावाच्च तस्य तत्प्रतिषेधः । इदमव्यभि-
क्तमधिकृत्योक्तं । यादे पुनर्द्वितीयजंगवर्त्यपि वक्ष्यमाणगुणैरु-
पेतोभवति ततोऽनुज्ञाप्यतेऽपि गणधारीदोषाभावात्तथाचाह ।
आहारवत्यादि इत्यादि गाथा ३१९ पृष्ठे ३० पंक्तौ दृष्टव्या ॥

संप्रति (पूयापमिसेहे इति) पदे व्याख्यानयन्नाह

पूयत्यं नाम गणो, धरिज्जति एव ववसितो सुणत्ता ॥

आहारोवहिपूया, करणेन गणो धरेयव्वो ॥ १ ॥

पूजां प्राप्नुयामित्येवमर्थं नाम गणो ध्रियते इत्येवं कश्चित् व्य-
वसितोऽप्युपगतवान् । एतावता (पूया) इत्यंशो व्याख्या-
तः । अत्राचार्यः प्राहः । गृणुत यदर्थं गणो ध्रियते । तत्र परो-
क्तप्रतिषेधमाह । आहारोपधिपूजाकरणेन उत्कृष्ट आहारः
शोचन उपधर्महती पूजा स्यादिति कारणतोऽत्र विज्ञात्तदोपः
प्राकृतत्वात् न गणोधारयितव्यः । एतावता प्रतिषेध इति
विवृतं ॥

किमर्थं तर्हि गणो धारयितव्य इत्यत आह ॥

कम्माणनिज्जारट्ठा, एवंखु गणोज्जवे धरेयव्वो ॥

निज्जरणहेतुववसिया, पूयपिंवे केइ इच्छंति ॥ १ ॥

एवमनेन कारणेन खु निश्चितं जवति गणोधारयितव्यो यद्युत
कर्मणां ज्ञानावरणीयादीनां निर्जरार्थं मोक्षार्थैव तत्प्रेषादीनां
प्रवृत्तेराहारादीनां चैहिकत्वात्केवलं केचित्स्यविरकल्पिका
निर्जराहेतोर्गणधारणं व्यवसिताः । पूजामपि वक्ष्यमाणवक्ष-
णामिच्छन्ति । किमुक्तं भवति यद्यपि नाम तत्त्वतः कर्मनिर्जरण-
निमित्तं गणो ध्रियते तद्वापि पूजामप्येव प्राप्नुयादिति पूजा-
निमित्तमपि तस्य गणधारणमनुज्ञाप्यते ॥

पूजामेवाह ॥

गणधारिस्साहारो, उवकरणं संथवो य उकोसो ॥

सकारो सीसपनिच्छा, एहिं गिहिअत्रातित्येहिं ॥१॥

गणधारिणस्सतः उत्कृष्ट आहार उत्कृष्टस्संस्तवस्सतां
गुणानां प्रख्यानं तथा शिष्यैः प्रतीच्छकैर्गृहिभिरन्यतीर्थिकैश्चो-
त्कृष्टः सत्कार उपधायायादिभिः पूजनं क्रियते ततः पूजानिमि-
त्तमपि तस्य गणधारिणमुत्पादनं संस्तवनं व्याख्यानयति ॥

सुत्तेण अत्येण यउत्तमोउ, आगाढपप्पेसु य जावियप्पा ।

जच्चन्निओ यावि निमुच्चजावो, संते गुणेवं पाविकत्थयंते ॥

सूत्रेण अर्थेन च एष उत्तमः प्रधानः परिपूर्णस्य सूत्रस्यार्थ-
स्य चावदातस्यास्य संभवात् । तथा आगाढप्रज्ञानि शास्त्राणि
तेषु जावितात्मा तात्पर्यग्राहितया तत्रास्तीव निपण्णमतिरिति
ज्ञावः । तथा ज्ञात्या सकलजनप्रशस्ययाऽन्वितो युक्तो ज्ञात्य-
न्वितः । तथा विद्युच्छः स्वपरसंसारनिस्तारणैकतानतयाऽव-
दातो ज्ञावोऽभिप्रायो यस्य स विद्युच्छजावः । एवं स्तुतो गुणान्
गणधारिणः शिष्या अपरे च प्रकर्षतो हर्षाऽतिरेकवृत्तणतो
विकल्पयन्ते इवावधेते । एवं पूज्यमाने आचार्ये पूजकानां
यो गणस्तमुपदर्शयति ॥

आगम्म एवं बहुमाणितो हु, आणा विरत्तं च अजाविप्पसु ।

सुणिज्जरावेणइया य निचं, माणस्स जंगोवि य हुज्जयंते ॥

पूज्यमाने आचार्ये पूजकैरागमो बहुमानितो बहुमानविप-
यीकृतो जवति । आगमस्य तत्रस्थत्वात् । तथा भगवता-
मर्हतामाज्ञा परिपाक्षिता जवति । भगवतां हि तीर्थहृतामि-
यमाज्ञा यज्जत गुरोः सदा पूजा कर्तव्या । तथा चोक्तं । “जहाहि
अग्नीं जहन्नं नमस्ते, नानाहुतीर्मंतपयामिसिचं ॥ एवायरी
यं उववेदुपज्जा, अणंतनाणो विगतोयिसंतो, तया गुरुवि-
नयकरेण येनाऽद्यापि ज्ञावितास्तेष्वजावितेषु क्रियमाणपूजा
दर्शनतः स्थिरत्वमुपजायते । यथा वैनायकैर्विनयनिमित्ता
विनिर्जरा कर्मनिर्जरणं नित्यं सदा सततं भवति । गुरुविनय-
स्य सदा कर्तव्यत्वात् । तथा मानस्याऽहंकारस्य भंगोऽपि
च कृतो जवति । एते पूजकानां गुणाः ॥

संप्रति निर्जरार्थमेव गणधारिणं व्यवसितस्य पूजामपीच्छतः
आचार्यस्य दोषाजावे यस्तस्मादष्टांतस्तं जावयति ॥

लोइयधम्मनिमित्तं, तद्गणखाणावियंमि पडमादी ।

न विगरिहियाणुजोत्तं, एमेव इमं पि पासामो ॥

केनापि बौद्धिकीं श्रुतिमाकापर्यं धर्मेनिमित्तं तन्नामं खानितं ।
तस्मिन् तन्नामे पद्मादीनि जातानि । वर्षोरात्रे चापगते यत्र
यत्र पानीयं शुष्यति । तत्र तत्र धान्यं वापयति । तत्र यथा
पद्मादीनि अनुजघितुं भोक्तुं शृङ्खलामाणान्यपि न तस्य विगर्हि-
तानि जवन्ति । लोके न तथा सम्मतत्वादेवमेव अनेनैव प्रका-
रेण इदमपि गणधारणं पश्यामः । निर्जरार्थमाचार्याणां
गणधारणमुक्तप्रकारेण पूजानिमित्तमव्यदोषायैति ज्ञावः ॥

संप्रति (सं तसे) इत्यादि पश्चार्थं व्याख्यानयति ॥

संतमिउ केवइत्तो, सिस्सगणो दिज्जतीति ता तस्स ।

पव्वाविते समाणे, तिन्नि जह्वेण दिज्जत्ति ॥

भावपरिच्छन्नस्य शिष्यस्य सति विद्यमाने परिवारे तेन
तस्याऽचार्यस्य ततो गणधारणादुत्पादनानंतरं कियन् शिष्य-
गणो दीयतां । अत्रोत्तरं प्रजाजिते शिष्यगणे सति तत्र त्रयो
जघन्येन दीयन्ते । उत्कर्षतो बहुतरकाः सर्वे वा इति वाक्य-
शेषः । अथ किं कारणं जघन्यतरत्रयोऽवश्यं दातव्या
इत्याह ॥

एगो चिद्धइ पासे, सन्ना आदित्तमादिकज्जत्था ।

जिक्खादिवियारदुवे, पव्वयहेउं व दो हेउं ॥

एकः पार्श्वे समीपे संज्ञापुरीपोत्सर्गे आद्यतमाद्यपनं कस्या
अ्याचार्यः कार्योदित्यादि कार्यार्थं तिष्ठति ॥ द्वौ च भिक्षाया-
मादिशब्दात् औपधानयनादौ विचारे बहिर्दूरी भौ गच्छतः यदि
वा सूत्रार्थोऽसंवादप्रत्यये हेतुं द्वौ जवेतां संप्रति प्रागुक्तायामवे
चतुर्भ्यां विशेषं वक्तुकाम आह ॥

दव्वे जावे पडिच्छदे, दव्वे तिविहो उ होइ चित्तादी ।

दोइयदोउत्तरिओ, दुविहो वा वारजुत्तियरो ॥

परिच्छदो विविधो छिप्रकारो ह्येव भावे च । तत्र द्रव्ये ह्येव
परिच्छदस्त्रिविधो ज्ञेयवाति । (चित्तादी) सच्चित्तोऽचित्तो
मिश्रश्च एष त्रिविधोऽपि द्रव्यपरिच्छदो नृयो चिदा बौद्धिको
लोकोत्तरिकश्च । तत्र बौद्धिकः सच्चित्तः त्रिविधो छिप्रदचतु-
ष्पदापदज्ञेयत्वात् । अचित्तो हिरण्यादिमिश्रः सच्चित्ताच्चित्तसम-
वायेन लोकोत्तरिकः सच्चित्तो द्रव्यपरिच्छदः शिष्यादिराच्य-
उपधिमिश्रः सच्चित्ताच्चित्तसमवायतः । तत्र बौद्धिके
लोकोत्तरिके च ह्येवपरिच्छदे चिदा । यथा व्यापारयुक्त
इतरो व्यापारयुक्तश्च तत्र निदर्शनमाह ॥

दो जाउया विजत्ता, एको पुण तत्थ उज्जुतो कम्मे ।

उवि उज्जतिप्पदार्णं, अकाइहीणं च परिवह्णी ॥

द्वौ ज्ञातरौ तौ परस्परं विजन्तौ धनं विविच्य पुण्यपुण्यजाता-
दित्यर्थः । तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये पुनरेकः ह्येव कुर्वन् कर्मणि
उच्यते । किमुक्तं भवति । स्वयं कर्म करोति ज्ञातकांश्च कार-
यति । ज्ञातकानां वा काइपरिहीनां सच्चित्तां परिपूर्णं ज्ञातिं
मूल्यं ददाति । अकाइपरिहीनं च परिपूर्णं ज्ञातं । एवं च तस्य
व्याप्रियमाणस्य ह्येवः परिवृद्धिरजायत साधुवादश्च ॥

कयमकयं व न जाणइ, न य उज्जम ए सयं न वावारो ।

जत्ति जत्तकाइहीने, दुग्गइयकिरीए परिहाणी ॥

द्वितीयो व्यापारयुक्तो ज्ञातकैः किं कर्म कृतं किं वा न कृत
मिति नैव जानाति स्वयमपरिभाषनादन्यतश्चाप्रच्छन्नान्न च
स्वयं कर्मकारणाद्योद्यच्छति । न वा मन्ये स्थित्वा ज्ञातकान्
व्यापारयति । ज्ञातिभक्ते च ज्ञातकानां काइहीने ददाति ।
किमुक्तं भवति । ज्ञातिमपरिपूर्णं ददाति । काइहीनां
च एवं भक्तमपि । तत एवं दुर्गृहीतायाः ह्येवस्तस्य परिहा-
निरचूडसाधुवादश्च ॥

संप्रति लोकोत्तरिकं ह्येवपरिच्छदे व्यापारयुक्तमाह ॥

जो जाए द्वाप्पीए, उववेत्तो तत्थ तं निजोपंति ।

उवकरणे मुत्तये, वादे कहुणे गिह्याणे य ॥

यो यथा ह्येव्या उपपेतो युक्तो वर्तते । तत्र तं नियोजयति
सूर्यस्तद्यथा उपकरणे इति उपकरणोत्पादने (सुते) इति सूत्र-
पाठबन्धुपेते सूत्रपाठे अर्थग्रहणे ह्येवसमन्वितं परवा-
दिमयने धर्मकथनह्येवपरिचितं धर्मकथने ज्ञानमिति
चरणपटीयांसं स्थानं प्रति जागरणे ॥

जह् जह् वावायरते, जहा य वावारिया न हायंति ।

तह् तह् गणपरिवह्णी, निज्जरवह्णी वि एमेव ॥

यथा यथा तत्तद्व्युत्पत्तान् तत्कर्मणि व्यापारयति यथा यथा
च व्यापारा न हीयते । देशकाइस्वजाधौचित्येन व्यापारणात्
तथा तथा गणस्य गच्छस्य परिवृद्धिर्भवति । निर्जरवृद्धि-

रप्येवमेव निर्जराऽपि तथा परिवर्धत इति ज्ञावः । तद्व्यतिरिक्तो व्यापारयुक्तस्तस्य गच्छपरिहानिर्भवति निर्जरेति ॥

संप्रति भावपरिच्छेदमाह ॥

दंसणनाणचारित्ते, तवेय विणए य होइ जावम्मि ॥

संजोगे चञ्जगागा, विइए नायं वइरज्जुतं ।

दर्शनं कायोपशमिकादिभेदजिह्वं सम्यक्त्वं ज्ञानं मतिज्ञानादि चारित्रं सामायिकादि, तपोऽनशनादि, एष भावतः परिच्छेदः अनयोश्च छव्यज्ञावपरिच्छन्नो भावतः परिच्छेदः इत्येवं रूप द्वितीये भंगे ज्ञातमुदाहरणं वज्रचूतिस्तेदवाह ॥

जरुयच्छे नहवाहण, देवी पडमावती वइरज्जुती ।

ओरोहकयगाणय, कोउयनिव पुच्छेदे विगमो ॥ १ ॥

कत्यत्ति निवाएसो, सयमासण एसचेव चेम्किहा ॥

परिदारण मदाणं वि, रूपपरिवाररहिण्य ॥ २ ॥

जरुयच्छे नयरे नहवाहणो नाम राया तस्स पडमावती देवी । तस्य नयरे वइरज्जुती आयरिओ महाकई अप-रिवारो रूपेण य मंदरूपो अतीव किसो तस्स कव्वं अंतेउरे गिज्जंति सा य पडमावती देवी तेण कव्वेण हयहियया कया चित्तेइ । जस्सेयं कव्वं कहमहंतं पेडिज्जा । तओ रायं अणुएणवित्ता दासी संपरिदुका महरियप-ष्ठागारं औचित्येन ढोकनीयं धेत्तुं वइरज्जुतस्स वासिहिं गता । तं वारट्ठियं पासिता वइरज्जुमेव जित्तियं धेत्तुं निगगतो । पडमावतीए कहियं कहं वइरज्जुती आय रिता वइरज्जुतिणा आयरिएण जाणियं वहिंगतो दासीए सन्नियं एस चेव वइरज्जुती तोह विरागं गया चित्तेइ य दिट्ठासिकसेरुमती पीयंते।पाणियं यं वरंतुह नाम न दंसणयं अत्र कसेरुमती नाम नदी । तस्याः प्रसि-धिरतीव । नच तत् प्रसिधयनुरूपं तस्याः पानीयमिति क्लेपः । ताहेतं पष्ठागारदिणं उचियं । एतं आयरियस्स दिज्जसित्ति गया ॥

संप्रत्यक्षरघटना । भरुकच्छे नमोवाहनो नाम राजा तस्य पडमावती देवी । तत्र वज्रचूतिराचार्योऽवरोधे अंतःपुरे तत्का-व्यगानं कौतुकेन नृपं दृष्ट्वा देव्यास्तद्वसंतौ गमः तदनंतरं पृच्छां कुत्र वज्रभूतिराचार्यस्तस्य प्रत्युत्तरं वहिर्निर्गतः । सचाचार्यः सपरिवाराज्जावात् स्वयमासनं गृहीत्वा मध्याह्नद्विरागतः चेष्ट्या दास्याः कथानकमेव एवं वज्रचूतिस्ततो विपरिणामं विपरिणामाच्च साक्षाददानं विरूपे परिवाररहिते च तस्मिन्ना-चार्ये पतेनैतद्वेदितं यः परिवारवानपि रूपेणाऽविरूपः सोऽपि छव्यपरिच्छेदेनापरिच्छन्नः ततो यदद्यपि तस्य परिवारोऽस्ति । तथापि योऽधस्तात् छव्यपरिच्छेदो वर्णितस्तस्य मूलमाकृतिस्तदभावे तस्याभावः । तथाचाह ॥

मूळं खड्डु दव्वपडि, च्छयस्स सुंदेरमोरसवडं च ।

आकितिमतो हि नियमा, सेसावि हवति वज्जुतो ॥

समस्तस्याऽपि प्रागुक्तस्य छव्यपरिच्छेदस्य मूळं खड्डु सौंदर्यमौरसं च वडं हृदयवलिष्ठता सर्वव्यापारेषु दाक्ष्यमिति भावः । कुत इति चेदत आह । यस्मादाकृतिमतः सतो निय-

माच्छेया अपि द्रव्ययो वस्त्रादिविषया ज्ञवन्ति । न त्वाकृतिवि-रहितस्य तथा प्रत्यक्त एव दर्शनात् तत आकृतिरहितोऽपि छव्यपरिच्छेदरहित इति न तस्यापि गणधारणानुज्ञा ॥

संप्रति वक्ष्यमाणग्रंथसंबंधनार्थमाह ॥

जो सो उ पुव्वज्जणितो, अपचूतो उ अविसेसिओ तहियं ।

सोचेव विसोसिज्जइ, इहइ सुत्ते य अत्ये य ॥

योऽसौ(चोयग अप्पचु)इत्यादिना ग्रंथेन अप्रचुः पूर्वः भणितस्स तत्रापि विशेषत एवोक्तः इह अस्मिन्प्रस्तावे अप्रचुः सूत्रेऽर्थे च विशिष्यते । सूत्रतोऽर्थतश्च तस्याऽप्रचुत्वं चित्यते इति भावः । तदेवाह ॥

अवहुस्सुए अगीयत्ये, दिट्ठता सप्पसीसवेज्जसुए ।

अत्यविहूणो धरंते, मासा चत्तारि जारिय ॥

अत्र बहुश्रुतागीतार्थपदान्यां भंगचतुष्टयं । तद्वया । अवहुश्रु-तोऽगीतार्थ इति प्रथमो भंगः १ अवहुश्रुतो गीतार्थः २ वा बहुश्रु-तोऽगीतार्थः ३ बहुश्रुतो गीतार्थः ४ तत्र यस्य निशीयादिकं सूत्रतोऽ-र्थतो न गतं सप्रथमो भंगः यस्य पुनर्निशीयादिगतौ सूत्रार्थो विस्-मृतौ स द्वितीयभंगः । पुनरेकादशांगधारी अश्रुतार्थः स तृती-यभंगः । सकलकाव्येचितसूत्रार्थोपेतश्रुतार्थः । अत्र बहुश्रुते अगीतार्थे वा एतेनादयं भंगत्रयमुपात्तं । तस्मिन् गणं धारयति दृष्टांतौ सर्पशीर्षिकं वैदद्युतश्च । इयमत्र भावना । आद्यानां त्रयाणां भंगानामन्यतरो यदि गणं धारयति । ततः स सहगणेन विनश्यति यथा सर्पशीर्षिकं वैदद्युतो वा एतददृष्टांतच्चयं यथा कल्पान्ययने तथा ज्ञावनीयं (अत्यविहूणेत्यादि) अर्थे विहीने अगीतार्थे इत्यर्थः । अर्थग्रहणमुपपन्नकणं सूत्रे इत्यपि दृष्टव्यं । तस्मिन् अर्थविहीने वा गणं धारयति । उपपन्नकणमे-तत् । निसृजति वा प्रायश्चित्तं चत्वारो (जारिया इति) गुरु-का मासाः ॥

अवहुस्सुते अगीयत्ये, निसिरए वा धारए गमणं ॥

तदेवसियं तस्स उ, मासा चत्तारि जारिया ॥

अवहुश्रुतोऽगीतार्थो वा यदि गणं निसृजति धारयति वा स्वयं । किमुक्तं जवति । आद्यानां त्रयाणां भंगानामन्यतरो यदि गणं गीतार्थस्य वा निसृजति स्वयं वाऽद्यानां त्रयाणां भंगाना-मेकतरः सन्न यदि गणं धारयति एकं दौ वा दिवसानुत्कर्षतः सप्तरात्रिदिवानि ततस्तद्विषयसिकैस्तेषां सप्तानां दिवसानां निमित्तत्वतस्तस्य गणं निसृज्यधूर्ययति स प्रायश्चित्तं चत्वारो मासा गुरुकाः ॥

सत्तरत्तं तवो होही, ततो ठेदो पधावती ।

ठेदेण छिन्नपरियाए, ततो मूळं ततो दुगं ॥

अन्यदन्यतः सप्तरात्रं यावज्जणस्य निसर्जने धारये वा प्राय-श्चित्तं तपो जवति । तपः प्रायश्चित्तसमाप्त्यनंतरक्रमेण ठेदः प्र-धावति ठेदेन चेच्छिन्नपर्यायो जवति ततो छिन्नपर्याये तस्मिन् मूळं दीयते । ततोऽप्यतिक्रमे अंतिमं द्विक्रमनवस्थाप्य पारांचित-लक्षणं । इयमत्र ज्ञावना । प्रथमस्तदिवसानंतरमन्यानि चेत्स-प्तदिनानि गणं निसृजति धारयति वा स्वयं ततः प्रायश्चित्तं षट्-वधु । ततोऽप्यन्यानि सप्तदिनानि ततः षट् गुरु । तदनंतरमन्य-न्यानि चेत् सप्तदिनानि ततश्चतुर्गुरुका षेदः । ततोऽप्यन्यसप्त-दिनानि ततश्चतुर्गुरुका षेदः । ततोऽप्यन्यसप्तदिवसातिक्रमे षट्-वधुका षेदः । तदनंतरमन्यन्यसप्तदिवसातिवाहने षट्-गुरुका षेदः । एतावता कावेन यदि पर्यायो न छिन्नसि ततस्त्रि-

चत्वारिंशत्तमे दिवसे गणं धारयतो निरुद्धुर्वा प्रायश्चित्तं मूर्तं
चतुश्चत्वारिंशत्तमे दिवसे अनवस्थाप्य पञ्चचत्वारिंशत्तमे पारं
चित्तं तदेवं यत इत्थं प्रायश्चित्तं ततो न वर्तते। आद्यानां त्रया-
णां जंगानामेकतरः स्थापयितुं कः पुनर्गणधरः स्थापयितव्य
इति चेदुच्यते श्रुतः ॥

अथ कोऽसौ श्रुत इति श्रुतकृष्णमाह ॥

जोसो चउत्थजंगो, दव्वे जावेय होइ संउत्थो ।

गणधारणमि अरिहो, सो मुष्को होइ नायव्वो ॥

योऽसौ चतुर्थजंगश्चतुर्जगवर्तः कोऽसावित्याह । उच्ये भावे च
यो जवति । संउत्थजंगः परिउत्थदविशेषैश्च परिकल्पित इति
भावः ॥

(३०) स्थापनायां स्यविराः प्रष्टव्याः ॥

स्थविराननापृच्छ गणं न धारयेदाचार्यः व्य. सू. ३ उ. ॥

जिकखू इच्छेज्जा इत्यादिगाथा ३२७ पृष्ठे १४ पंक्तौ
व्याख्याता ॥

जिकखू य इच्छेज्जा गणं धारित्तए । णो कप्पइ से थेरे
अणुपुच्छिता गणं धारित्तए । कप्पइ से थेरे आपुच्छि-
त्ता गणं धारित्तए । थविरा य सेवपरेज्जा एवं से
कप्पइ गणं धारित्तए थेरा य से एगेवियवेज्जा एवं से णो
कप्पइ गणं धारित्तए जणं थेरेहिं अविदिन्नं गणं धारंति
से संतराए ठेए वा परिहारे वा ॥ ? ॥

व्याख्या । भिक्षुरिच्छेत् गणं धारयितुं तत्र (से) तस्य न
कल्पते । स्थविरान् गच्छगतान् पुरुषान् अनापृच्छ गणं
धारयितुं कल्पते (से) तस्य स्थविरान् आपृच्छ गणं धार-
यितुं स्थविराश्च (से) तस्य वितरेयुर्युजानीयुर्गणधारणं
पूर्वोक्तैः कारणैरर्हत्याह । तत एवं सति (से) तस्य कल्पते गणं
धारयितुं स्थविराश्च (से) तस्य न वितरेयुर्गणधारणार्हं
त्वादेव सति न कल्पते । गणं धारयितुं । यः पुनः स्थविरै-
रवितोर्णमनुज्ञातगणं धारयेत् ततः (से) तस्य कृतादनं-
तरापन्त्यायाप्रायश्चित्तं चोदो वा परिहारो वा च शब्दादन्यद्वा
तपः । एष सूत्रार्थः । भावार्थं ज्ञाप्यह ॥

काउं देसदरिसाणं, आगतउवट्टियम्मि उवरया थेरा ।
असिवादिकारणीहं, वनउावितो साहगस्स असती ॥
सा काउगतेम्मि उगतो, विदेसं व तत्थ च अपुच्छा ॥
थेरे धारे य गणं, जावनिस्सिद्धं अणुगयाया ॥

देशदर्शननिमित्तं गतेन ये प्रव्रजितास्तान् यथात्मनो यावत्कथि-
कान् शिष्यतया वज्राति ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकं । तथा
देशदर्शनं कृत्वा तस्मिन्नागते अग्रस्थापिते च तस्मिन्नाचार्यपदे
स्वविरा यस्याचार्या उपरताः काउगता यदि वा स प्रत्याग-
तोऽप्यशिवादिभिः कारणैर्यत्रासाधकस्य (असति) अज्ञावेना-
चार्यपदे स्थापितोऽन्तरैवाऽचार्यः । ततस्तस्मिन्काउगते यदि
वा गतो विदेशे तत्रैव विदेशे गणं धारयितुमिच्छेत् । पतेपुस-
वेव्यपि कारणेषु समुत्पन्नेषु यदि स्थविरान् गच्छमहांतोऽपृच्छा-
यद्यपि तस्याचार्येण भावतो गणो निमृष्टोऽनुज्ञातस्तथापि
स्थविरा अप्रच्छनीयास्तत आह । भावनिमृष्टमपि गणं धारयति
तर्हि तस्य स्थविरानापृच्छाप्रत्ययं प्रायश्चित्तं अनुदधाता गुरु-
काश्चत्वारो मासाः उपब्रूणमेतत् । अज्ञानवस्था मिथ्या-

त्वविराधनारूपाश्च तस्य दोषाः ॥

सयमेव दिसावंधं, अणुणुणाते करे अणुपुच्छा ।

थेरेहिं य पणिसिप्पो, मुष्का ढग्गा उवेहंता ॥

यो नाम सयमेव आत्मच्छंदसा को मम निजमाचार्यं मुक्त्वाऽ-
न्य आपृच्छनीयः समस्तोत्पत्त्यवसायतः पूर्वोक्तार्थेऽनुज्ञात-
आचार्यपदे तस्याऽस्थापनात्स्थविरान् गच्छमहत्तररूपान्
अनापृच्छ दिग्बंधं करोति । स्थविरैः प्रतिषेधनीयाः । यथा
निवर्तते भार्य ! तव तीर्थकराणामाज्ञां धोपयितुं एवं प्रतिवे-
दितोऽपि यदि न प्रतिनिवर्तते तर्हि स्थविराः श्रुद्धाः सन्तः
चतुर्गुरुके प्रायश्चित्ते ढग्गाः । अथ स्थविरा उपेक्षते तर्हि
ते उपेक्षा प्रत्ययं चतुर्गुरुके ढग्गा यत एवमुपेक्षावामनापृ-
च्छायां च तीर्थकराभिहितं प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषास्त-
स्मात्स्थविरैरुपेक्षा न कर्तव्या । तेन च स्थविरा आपृच्छनीयाः ॥

सगणे थेराणसती, तिगथेरे वा तिगं तु वप्ताति ।

सेवःसति इत्तरियं, थारेइ न मेद्वितो जाव ॥

अथ स्वगच्छे स्थाविरा न संति तर्हि गणे स्वकीये गच्छे स्थवि-
रानामसति अज्ञावे ये भिक्षुकुलगणसंघरूपे स्थविरास्तान्
भिक्षुस्थविरान् भिक्षं वा समस्तं कुक्षं वा गणं वा संघो वा
इत्यर्थः । उपतिष्ठेत् यथा धूममनुजानीतं मह्यं दिशमिति । अथ
अशिवादिभिः कारणैर्न पश्ये कुलस्थविरादीनामसत्यज्ञावे
इत्वारिकां दिशं गणस्य धारयति यावत्कुलादिभिः सह गणो
न मिश्रितो जवति ॥

जे उ अहाकप्पेणं, अणुणुणायंमि तत्थ साहम्मि ।

विरहन्ति अमट्ठाए, नतेसि ठेओ न परिहारो ॥

ये तु साधर्मिकाः स्वगच्छवर्तिनः परगच्छवर्तिनो वा यथा
कल्पेन श्रुतोपदेशेन तेषां सूत्रार्थं तत्रोपस्थानात् विषये
तदर्थाय सूत्राणामर्थाय आसेवना शिक्षार्थैवेत्यर्थः । अनुज्ञाते
गणधारणा तत्र गच्छे विहरंति । ऋतुबद्धे काउे मासकल्पेन
वर्षासु वर्षाकल्पेन तेषां तत्प्रत्ययोपदेशोऽनुज्ञातो गणं धारय-
तीति तन्निमित्तमित्यर्थः । प्रायश्चित्तं चोदो न परिहार उप-
ब्रूणमेतन्मन्यच्च तपःश्रुतोपदेशेन तेषां सूत्रार्थं तप उपस्था-
नात् विषयबोद्धता हि तस्यासमीपमुपतिष्ठमानानां दोषान् सू-
त्रार्थमिति । व्य० ३ उ० ॥

शिष्यिनि, औप० शिष्योपाध्याये, (नेयायुरियरइयदढफ-
बिहइंदकीहा) ठेकेन निपुणेनाऽचार्येण शिष्योपाध्यायेन
रक्षितो दढो वज्रवान् परिधोऽग्रे इन्द्रकीलश्च सम्पादि-
तकपाट्यधारादूतः प्रवेशमध्यमागो यस्यां सा तयेति ॥
राज० ॥

आ(य)रिय-आर्य-पुं० आराय हेयधर्मेज्यो याताः प्राप्ता उपा-
देयधर्मेऽस्त्यार्याः । पृषोदरादय इति रूपनिष्पत्तिः ॥ प्रज्ञा
प. १ । प्रव. २७५ चा. ॥

स्यादुभयवैत्यचौर्यसमेपु यात् । २ । १०७ । इति प्राकृत
सूत्रेण स्यादादिषु चौर्यशब्देन समेषु च शब्देषु संयुक्तस्य
यात्पूर्वं इच्छति । आराहुरे याता गताः सर्वहेयधर्मेज्य
इत्यार्याः । सूत्र० १ श्रु. ३ अ. ॥

चारित्र्यार्हं, आचा० अ. २ उ. ५

(अणारियवणमेयं) आराधताः सर्वहेयधर्मेज्य इत्यार्यास्त-
द्विपर्ययादनाख्याः कूरकर्माण इति । आचा. ४ अ. ५ उ. ॥
(मिच्छादिद्वी अणारिया) आराधताः सर्वहेयधर्मेज्य

इत्यार्याः । सूत्र० १ श्रु. १ अ. ॥

“एसद्वाणे आरिए” अरादचातं सर्वहेयधर्मेज्य इत्यार्यम
सूत्र. २ श्रु. २ अ. ।

(एगमविआरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा) आर्यं आपदचातं
पापकर्मज्य इत्यार्यं अत एव धार्मिकमिति । भ. श. १. उ. ७ ।

आर्या देशभाषाचरिआर्या इति आचा. ४ अ. २ उ. ।

विवेकिनि. (तमेव पासित्ता आयरिया वयंति) आर्या वि-
वेकिनः सदाचारवतः एवं ब्रूते । सूत्र. २ श्रु. २ अ. ।

आर्यदेशोत्पन्ने (आयरियमाशायरियाणं) आर्याणामार्यदे-
शोत्पन्नानाम्. उपा. २ अ. । स. ३४ स. । औप. ।

आर्यजेदाः ॥

सेकितं आयरिया ? आयरिया हुविहा पणता । तंजहा ।
इङ्घिपत्तारिया य अण्णिङ्घिपत्तारिया य । से कितं इङ्घि-
पत्तारिया ? २ उव्विहा पणता, तंजहा अरहंता चक्क-
वट्ठी पल्लदेवा वासुदेवा चारणा विज्जाहारा सेत्तं इङ्घि-
पत्तारिया ॥ सेकितं अण्णिङ्घिपत्तारिया ? २ नवविहा
पणता, तंजहा रेवत्तारिया जातिआरिया कुड्डारिया क-
म्मारिया सिप्पारिया ज्ञासारिया णाणारिया दंसणा-
रिया चरित्तारिया सेकितं खेत्तारिया ? २ अण्णउव्वीसति
विहा पणता, तंजहा ।

रायणिहमगहचंपा, अंगा तह तामन्नित्ति वंगा य ।

कंचणपुरं कलिंगा, वाणारासे चैव कासीय ॥ १ ॥

साएयकोसन्नगय, पुरं च कुरुसोरियं कुसन्नाय ।

कंपिद्धं पंचाद्या, अहिउत्ता जंगद्या चैव ॥ २ ॥

दारवती य सुरद्धा, मिहिल्लविदेहा य वच्चकोसंबी ।

नंदि पुरं संमिद्धा, जदिद्धपुरमेव मन्नयाय ॥ ३ ॥

वड्डारुवच्चवरणा, अच्चा तह मतियावईदसप्पा ॥

सोत्तियमइयाचेदी, बीइजयं सिंभुसोवीरा ॥ ४ ॥

महुरा यसूरसेणा, पावा जंगी य मासपुरिवट्ठा ॥

सावत्थी य कुणाद्या, कोमीवरिसं चन्नाद्या य ॥ ५ ॥

सेयंविद्या वियनगरी, केयइ अण्णच आरीयं जालियं ॥

एत्थुप्पत्तिजिणार्णं, चकीणं रामकाह्णं ॥ ६ ॥

सेत्तं खेत्तारिया सेकितं जाइ आयरिया ? २ उव्विहा

पप्पता तंजहा अंवट्ठा य कल्लिदा विदेहा वेदगाइय हरिया

चुंचुणा चे व ढएया इन्नजाइओ सेत्तं जाइआयरिया य

सेकितं कुड्डारिया ? २ उव्विहा पप्पत्ता तंजहा उग्गा

जोगा राइएणा इक्खागा नाता कोरव्वा सेत्तं कुड्डारिया

सेकितं कम्मारिया ? २ अणेगविहा पप्पत्ता तंजहा ।

दोस्सिया सुत्तिया कप्पा, सिया मुत्ताविया जीया ॥

जंभविया द्विया कोट्ठा, द्विया नरवाहणिया ॥ १ ॥

जेयावणे तहप्पगारा सेत्तं कम्मारिया सेकितं सिप्पा-

रिया ? २ अणेगविहा पप्पत्ता । तंजहा । तुएणागा

तंहुवाया पट्टागारा देयमा वरुमा कड्डयाउयारा मुंजपा

उयारा उत्तारा वंजारा पज्जारा पोत्थारा धेप्पारा चित्ता
रा संखारा दंतारा जंभारा जिन्नगारा सेट्ठारा कोणि
गारा जेयावणे तहप्पगारा सेत्तं सिप्पारिया सेकितं ज्ञा-
सारिया ? २ जेणं अण्णमागहाए ज्ञासाए ज्ञासंति जत्थ
वियणं वंजी द्विवी पवत्तइ वंजीएणं द्विवीए अट्टारस
विहे लेक्खविहाणे पणते । तंजहा वंजी, जदणाणिया,
दोसा, पुरिसा, खरुट्ठी, पुक्खरसारिया, जोगदइया, पट्ट-
राइया, अंतक्खरिया, अक्खरपुट्टिया, वेणइया, निह-
इया, अंकद्विवी गाणियद्विवी गंधव्वालिवी, आयासलि
वी, माहेसरी, दामिद्धी, पोन्नदी । सेत्तं ज्ञासारिया
सेकितं नाणारिया ? २ पंचविहा पणत्ता तंजहा आजि
णिवोहियणाणारिया सुयणाणारिया ओहिनाणारिया
मणपज्जवनाणारिया केवन्ननाणारिया ॥ सेत्तं नाणारिया
सेकितं दंसणारिया ? २ हुविहा पणत्ता । तंजहा सरागदं-
सणारिया यवियरागदंसणा ० सेकितं सरागदंसणारिया
? २ दंसविहा पणता तंजहा ॥

निस्सग्गुवदेसरुई, आणारुई मुत्तवीयरुई चैव ।

अजिगमवित्त्यारुई, किरिया संखेव धम्मरुई ॥ १ ॥

ज्जयत्येणाधेगया, जीवा जीवा य पुएणपावं च ।

सहस्सं मुइयासव, संवरो यवेयइएस णिस्सग्गो ॥ २ ॥

जो जिणदिट्ठे जावे, चउव्विहे सहहा सयमेव ।

एमेव एएणहत्ति य, णिस्सग्गइति णाइव्वो ॥ ३ ॥

एए चैव उ जावे, उव्वदिट्ठे जो परेण सहहइ ।

उउमत्थेण जिणेण, व उव्वएसइत्ति नायव्वो ॥ ४ ॥

जोहेउमयाणंतो, आणाएरोय पययणं तु ।

एमेवष्णहत्ति य, एसो आणारुई नाम ॥ ५ ॥

जो मुत्तमहिज्जंतो, सुएण ओगाहई उ सम्मत्तं ।

अंगेण बाहिरेण, वसो मुत्तरुइत्ति नायव्वो ॥ ६ ॥

एगपएणेगाई, पडाई जो पसरइ उ सम्मत्तं ।

उदइव्व तिद्धाविदू, सो वीयरुइत्ति नायव्वो ॥ ७ ॥

सो होइ अजिगमरुई, सुयनाणं जस्स अत्थ्यओदिट्ठं ।

एक्कारसअंगाई, पइएणा दिट्ठिवाओय ॥ ८ ॥

दव्वाण सव्वजावा, सव्वपमाणेहिं जस्स उव्वप्पत्ता ।

सव्वाहिं णयविहीहिं, वित्त्यारुइत्ति नायव्वो ॥ ९ ॥

दंसणनाणचरित्ते, तवयिणए सव्वसयिइमुत्तीमु ।

जो किरियाजावरुई, सो खलु किरियारुई नाम ॥ १० ॥

अण्णजिग्गाहिय कुदिट्ठी, सेखेवरुइत्ति होइ नायव्वो ।

अविसारओ पययणे, अण्णजिग्गाहिओ यसेसेसु ॥ ११ ॥

जो आत्थि कायकम्मं, सुयधम्मं खलु चरित्तधम्मं च ॥

सहहइ जिणाजिहियं, सो धम्मरुइत्ति नायव्वो ॥ १२ ॥

परमत्थसंयवो वा, मुदिट्ठपरमत्थसेवणा वावि ॥

वावन्नकुदंसणव, ज्ञाणा य सम्मत्तसहहणा ॥ १३ ॥

निस्संकियनिकंखिय, णिव्वितिगिच्चा अमुहदिट्ठिय ।

सेकिंतं अजोगिकेवद्विखीणकसायवीतरागदंसणारिया
? २ दुविहा पणत्ता तंजहा पदमसमयअजोगिकेवद्वि
खीणकसायवीतरागदंसणारिया अपदमसमयअजोगिके-
वद्विखीणकसायवीतरागदंसणारिया य । अहवा चरिम
समयअजोगिकेवद्विखीणकसायवीतरागदंसणारिया अ
चरिमसमयअजोगिकेवद्विखीणकसायवीतरागदंसणारिया
य । सेत्तंअजोगिकेवद्विखीणकसायवीतरागदंसणारिया ।
सेत्तं केवद्विखीणकसायवीतरागदंसणारिया सेत्तं खीण-
कसायवीतरागदंसणारिया सेत्तं वीतरागदंसणारिया
सेत्तंदंसणारिया । सेकिंतं चरित्तारिया ? २ दुविहा पष्
त्तां । तंजहा । सरागचरित्तारिया वीतरागचरित्तारिया य ।
सेकिंतं सरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पणत्ता
तंजहा मुहुमसंपरायसरगचरित्तारिया बायरसंपरायस-
रागचरित्तारिया य । सेकिंतं मुहुमसंपरायसरगचरित्ता-
रिया ? २ दुविहा पणत्ता तंजहा पदमसमयमुहुमसंप-
रायसरगचरित्तारिया अपदमसमयमुहुमसंपरायसरग-
चरित्तारिया य अहवा चरिमसमयमुहुमसंपरायसरग-
चरित्तारिया अचरिमसमयमुहुमसंपरायसरगचरि-
त्तारिया य अहवा मुहुमसंपरायसरगचरित्तारिया दुवि-
हा पणत्ता तंजहा संकिद्विस्समाणा य विमुज्जमाणा-
य सेत्तं मुहुमसंपरायसरगचरित्तारिया । सेकिंतं बायरसं-
परायसरगचरित्तारिया ? २ दुविहा पणत्ता तंजहा
पदमसमयबायरसंपरायसरगचरित्तारिया अपदमसमय-
बायरसंपरायसरगचरित्तारिया य । अहवा चरिमसमय-
बायरसंपरायसरगचरित्तारिया अचरिमसमयबायरसंपरा-
यसरगचरित्तारिया य अहवा बायरसंपरायसरगचरित्ता-
रिया दुविहा पणत्ता । तंजहा । पन्निवाई य अपन्निवाई
य सेत्तं बायरसंपरायचरित्तारिया सेत्तं सरागचरित्तारिया से
किंतं वीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पष्त्ता तंजहा । उव-
संतकसायवीतरागचरित्तारिया खीणकसायवीतरागचरि-
त्तारिया य सेकिंतं उवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया ? २
दुविहा प० तंजहा पदमसमयउवसंतकसायवीतरागचरि-
त्तारिया अपदमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया य
अहवा चरिमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया अच
रिमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया य सेत्तं उवसं-
तकसायवीतरागचरित्तारिया । सेकिंतं खीणकसायवी
तरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पणत्ता तंजहा उवमत्थ
खीणकसायवीतरागचरित्तारिया केवद्विखीणकसायवीत-
रागचरित्तारिया य सेकिंतं उवमत्थखीणकसायवीतरा-
गचरित्तारिया ? २ दुविहा पणत्ता तंजहा सयंबुच्छउव
मत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया बुच्छबोद्धिउवम-

त्यरवी णकसायवीतरागचरित्तारिया य सेकिंतं सयंबुच्छउ
उमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया? दुविहा पण्णत्तांतंज
हा पढमसमयसयंबुच्छउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अप
ढमसमयसयंबुच्छउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया
य अहवा चरिमसमयसयंबुच्छउमत्थखीणकसायवीतराग
चरित्तारिया अचरिमसमयसयंबुच्छउमत्थखीणकसायवी
तरागचरित्तारिया य सेत्तं सयंबुच्छउमत्थखीणकसायवी
तरागचरित्तारिया । सेकिंतं बुच्छवोहियउमत्थखीणकसा
यवीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पण्णत्ता, तंजहा पढम
समयबुच्छवोहियउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया
अपढमसमयबुच्छवोहियउमत्थखीणकसायवीतरागचरि-
त्तारिया य अहवा चरिमसमयबुच्छवोहियउमत्थखीण
कसायवीतरागचरित्तारिया अचरिमसमयबुच्छवोहियउम
त्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेत्तं बुच्छवोहिय
उमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया सेत्तंउमत्थखी-
णकसायवीतरागचरित्तारिया । सेकिंतं केवद्विखीणकसा
यवीतरागचरित्तारिया? २ दुविहापण्णत्ता । तंजहा सजोगी
केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अजोगीकेवद्विखी
णकसायवीतरागचरित्तारिया य । सेकिंतं सजोगीकेवद्विखी
णकसायवीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहापण्णत्ता । तंजहा
पढमसमयसजोगीकेवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया
अपढमसमयसजोगीकेवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारि-
या य अहवा चरिमसमयसजोगीकेवद्विखीणकसायवीतरा-
गचरित्तारिया अचरिमसमयसजोगीकेवद्विखीणकसायवी
तरागचरित्तारिया य सेत्तं सजोगीकेवद्विखीणकसायवी-
तरागचरित्तारिया य सेकिंतं अजोगीकेवद्विखी
णकसायवीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पण्णत्ता ।
तंजहा पढमसमयअजोगीकेवद्विखीणकसायवीतरागचरि-
त्तारिया अपढमसमयअजोगीकेवद्विखीणकसायवीतरा
गचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयअजोगीकेवद्वि
खीणकसायवीतरागचरित्तारिया । अचरिमसमयअ
जोगीकेवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेत्तं अ-
जोगीकेवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेत्तं
केवद्विखीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेत्तं खीण-
कसायवीतरागचरित्तारिया सेत्तं वीतरागचरित्तारिया ।
अहवा चरित्तारिया पंचविहा पण्णत्ता । तंजहा सामाइ
यचरित्तारिया, ठेओवट्टावणीयचरित्तारिया, परिहारवि-
सुच्छिचरित्तारिया, सुहुमसंपरायचरित्तारिया, अहक्खा-
यचरित्तारिया य । सेकिंतं सामाइयचरित्तारिया? २
दुविहा पण्णत्ता । तंजहा । इत्तारियसामाइयचरित्तारि-
या आवाकाहयासमिाइयचरित्तारिया य । सेत्तं सामाइय-

चरित्तारिया । से किंतं ठेओवट्टावणीयचरित्तारिया
? २ दुविहा पण्णत्ता तंजहा । साइयारा ठेओवट्टाव-
णीयचरित्तारिया निरइयारा ठेओवट्टावणीयचरित्तारि-
या । सेत्तं ठेओवट्टावणीयचरित्तारिया । सेकिंतं परि-
हारविसुच्छिचरित्तारिया ? २ दुविहा पण्णत्ता । तंजहा
निव्विस्समाणपरिहारविसुच्छिचरित्तारिया निव्विड्का-
इयपरिहारविसुच्छिचरित्तारिया य । सेत्तं परिहारविसु-
च्छिचरित्तारिया । से किंतं सुहुमसंपरायचरित्तारिया
? २ दुविहा पण्णत्ता तं जहा, संकिद्विस्समाणसुहुमसं-
परायचरित्तारिया विमुज्जमाणसुहुमसंपरायचरित्तारिया
सेत्तं सुहुमसंपरायचरित्तारिया । से किंतं अहक्खायचरि-
त्तारिया? २ दुविहा पण्णत्ता, तंजहा उमत्थअहक्खा-
यचरित्तारिया केवद्विअहक्खायचरित्तारिया य सेत्तं अह-
क्खायचरित्तारिया । सेत्तं चरित्तारिया । सेत्तं अणह्विप-
त्तारिया । सेत्तं आयारिया ॥ प्रज्ञा. १. प. ॥

आराध्यातः सर्वहेयधर्मेन्य इत्यार्यः । मोक्षमार्गे, (आरियं
उवसंपज्जे.) सूत्र. १ भु. ८ अ. । आराध् यातं सर्वकुयुकिन्य
इत्यार्यं तत्त्वम् । तत्त्वे, (आयारियं विदित्ताणं, सव्वडुक्खा विमु-
च्चइ) आयारियंति सूत्रत्वात् आराध् यातं सर्वकुयुकिन्य इ-
त्यार्यं तत्त्वं तद्विदित्वा ज्ञात्वेति । उक्तं ० अ. ६।५ गुणे, न्यायोप-
पत्ते, आर्यं प्रगुणं न्यायोपपन्नमिति । आचा० २ अ. ५ उ. ॥
आथरियउवज्जाय-आचार्योपाध्याय- पुं० आचार्यसहित
उपाध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्यसहिते उपाध्याये
(आथरियउवज्जाय विसंभेज्जा)न्य० सू. ३ उ. । आचार्यसहित
उपाध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्य उपाध्यायइचेत्यर्थः
आचार्यश्च स एवोपाध्यायः आचार्योपाध्यायः आचार्यरूपे
उपाध्याये, स हि केषांचिदाचार्यः केषांचिदुपाध्याय इति ।
न्य० ३ उ. ॥

आ(य)रियखेत्त-आर्यक्षेत्र-न० अर्कपक्षविंशतिजनपदोपह-
किते राजगृहमगधादिके, सूत्र० १ भु. ५ अ. ॥
सारूप्यविंशतिः आर्यक्षेत्राणि (आयारिय) शब्दे पृष्ठे ३३६
पंक्तौ २१ उक्तानि ॥

यस्मादत्र एतेषु सारूप्यविंशतिसंख्येषु जनपदेषूपपत्तिर्जि-
नानां तीर्थकराणां चक्रवर्तिनां रामाणां चन्द्रदेवानां कृष्णानां
वासुदेवानां तत आर्यमेतेन क्षेत्रस्यार्थानार्थव्यवस्था दाशैता
यत्र तीर्थकरादीनामुत्पत्तिस्तदायं शेषमनार्थमिति । आवश्य-
कचूर्णौ पुनरित्थमार्थव्यवस्था उक्ता “ जेसु केसुवि पपसेसु
मिदुणगाणि यइद्विपसु हक्काराईया नीई परूढा ते आयारिया
सेसा अणारिया इति ” एते च प्रत्यासत्त्या जरतक्षेत्रवर्तिन
एव आर्या उक्ताः । उपलक्षणत्वाच्चैषामन्येऽपि महाविदेहांत
वर्तिविजयमध्यमखंडादिष्वमी बहवो छष्टव्या इति । प्रच.
२७६ छा. ।

आर्यक्षेत्रसोमा निशीयचूर्णौ यथा १६ अ. ।

मगहा कोसंबीया, यूणाविसओ कुणाविसओ य ॥

एसा विहारजूमि, पत्ता आयारियं खेत्त ॥ ६३५ ॥

पुन्वेण मगहविसओ दक्खिणेण कोसंबी अचरेण यूणाविसओ

उत्तरेण कुणालाविसत्रो पतेसि मङ्गं आयरियं पुरतो अणारियं।
आ (य) रियट्टाण—आर्यस्याननं सर्वतो विरत्यादौ, संयमस्थाने
“ जासा सव्वनोचिरं पसट्टाणे अणारिभट्टाणे आरिप ”,
तत्र चेत्यं विरतिः सम्यक्त्वापूर्विका सावधारम्माप्रिवृत्तिः
सावधानुष्ठानरहितत्वात् संयमस्थानम् नत्रचतत्स्थानमार्थस्या
नम् । सूत्र ० २ अ. २ अ. ।

आ (य) रियदंमि (न) आर्यदंमि—पुं० आर्यं
प्रगुणं न्यायोपपन्नं पश्यति तच्छ्रुतध्वेन्यार्यदर्शो । न्यायो
पपन्नदर्शनि, (आयरिप आरियपक्षे आरियदंमि) आचा. २
अ. ५ अ. ।

आ (य) रियदिष्म—आर्यदत्त—पुं० पार्श्वनायस्य प्रथमे गणधरे
प्रथ. १ अ. ।

आ (य) रियदंमि—आर्यदेश—पुं० मगधाद्यर्द्धपर्वशतिजनप
देयु, (आयरियदंमि जे समुपपत्ता) पं. च. १ अ. । आर्य-
देशसमुपपन्नः शुकजातिकुलान्वितः ध. ३ अ. । तत्र आर्यदेशा
जिनचक्रार्द्धचक्रपाद्युत्तमपुरुषजन्मचूमयस्ते च संख्यया मगधा
द्याः सार्कपंचविंशतिः प्रार्याणां वासाहो देशः । प्रच. । आर्याव
र्त्तादौ देशे ।

आ (य) रियधम्म—आर्यधर्म—पुं० आर्यस्य धर्मः । सदाचारे
भुतचारित्ररूपे धर्मे च (वेज्ज णिज्जरापेही आरियं
धम्ममणुत्तरं) आराद्धेयधर्मम्यां यात इत्यर्थस्तं धर्मं भुतचा
रित्ररूपमिति उच्यते । २ अ. ॥

आ (य) रियपणसिय—आर्यप्रदेशित त्रि० तीर्थकरप्रणीते,—
(एवं से धम्मे आयरियपणसिय । आचा० ६ अ. ४ अ. ।

आ (य) रियपाण—आर्यप्रज्ञ—पुं० आर्या प्रज्ञायस्य स आ-
र्यप्रज्ञः । भुतिवेशेपितमतौ, आचा० २ अ. ५ अ. ।

आयरियपरिजावि (न) आचार्यपरिजाविन् त्रि० आचा
र्यपरिजवकर्त्तरि ।

रुहरो अकुलीणोत्ति य, दुम्मेहो दमगमंदबुद्धिः ।

अवि अप्पल्लज्जप्पी, सीसो परिजवइ आयरियं ॥ १ ॥

कश्चित्कुशिष्यस्सूच्या असूच्या वा आचार्यं परिजवाति ।

सूच्या नाम स्वव्यपदेशेन परस्वरूपसूचनं । यथा कोपचयः
परिणतं साधुवाक्यमाचार्यं ब्रवीति । अद्यापि रुहरो यावत्तका
बयं किमस्माकमाचार्यपदस्य योग्यत्वमिति । असूच्यास्फुटमे-
व परदोषोद्घाटनं यथा भो आचार्य ! त्वं तावदद्यापि रुहरो
मुग्धः कीरकंठो वर्त्तसे अतः कीदृशं जवत आचार्यकत्वमिति ।
योऽकुलीन आचार्यस्तमुद्दिश्य जणति अहो, उत्तमकुलसंज्ञता
अमी योग्या एवाचार्यपदस्य धर्यं तु हीनकुलोत्पन्नाः कुतो-
ऽस्माकं सूरिपदयोग्यता यद्वा धिक्कटं यदकुलीनोऽप्ययमाचार्य
पदे निवेशित इति । तथा दुम्मेहा मंदप्रज्ञो कमको नाम दरि-
द्रो ब्रूत्वा यः प्रव्रजितः मंदबुद्धिः स्वल्पमतिः अपि संभावनायां
संभाव्यते कुतोऽपि कारणादिविषयोऽप्याचार्य इति ब्रूयात्तुच्चा
वरूपाप्रादिद्वामे हविर्धस्य सोऽप्यल्लभल्लब्धिः । एतान्येव
मेव सूच्या असूच्या च परिभवति ॥

अथ शिष्यपदं व्यापदं व्याचष्टे ॥

सो विय सीसो दुविहो, पव्वावियगो अ सिकखओ चेवा
सो सिकखओ उ तिविहो, सुत्ते अत्थे तडुज्जय य ॥

यः शिष्यो गुरुन् परिभवति सोऽपि च द्विविधः । प्रव्रजित
कः शिष्यकश्चैव यस्तेनैव परिभूयमानगुरुणा दीक्षां प्रादित
स्त प्रव्रजितकः । शिष्यकस्तु गन्तं तरादध्ययनार्थमायातः
स च शिष्यकश्चिविधः सूत्रेऽर्थे तडुज्जये च सूत्रप्राहकोऽर्थप्रा-
हकस्तडुज्जयप्राहकश्चेत्यर्थः । वृ. । नि० चू० १ ए अ० ॥

आयरियपायमूत्र आचार्यपादमूत्र न० आचार्यान्तिके-
(गंतुणायरियपायमूत्रमि,) आचार्यपादमूत्रे आचार्यान्तिके
इति. पं. २ अ. ॥

आयरियजासिय—आचार्यजापित-न. प्रश्नव्याकरणदशाया-
श्चतुर्थेऽध्ययने, स्या० १० अ. ॥

आयरियमग—आर्यमार्ग—पुं० आराद् यातः सर्वहेयधर्मन्य
इत्यार्यो मार्गो निर्दोषः । पापक्षेयाऽस्तम्भुक्ते मार्गे, (आरियं
मगं असंपत्ता) सूत्र० २ अ० १ अ० ॥ सदनुष्ठानरूपे मार्गे,
जेनेन्द्रशासनप्रतिपादिते मोक्षमार्गे च सूत्र० १ अ० ३ अ. । (जे तत्थ
आरिअं मगं परमं च समाहिप) सूत्र. छि. ० अ० ३ अ० ॥

आयारियावज्जा—आचार्यविद्या—स्त्री० चाचत्वारिंशत्तमे पुरुष
कक्षामेदे, कल्प० ॥

आयरियविप्पमिवत्ति—आचार्यविप्रतिपत्ति—न० बंधदशायाः
पञ्चमेऽध्ययने, स्या० १० अ. ।

आ (य) रियव्वेय—आर्यवेद—पुं० तीर्थकरस्तुतिरूपे, आवकधर्मप्रति
पादके च वेदे, (दाणं च माहणाणं वेआकासीअ पुच्चनिव्वाणं)
आर्यान् वेदान् कृतवांश्च स भरत एव तत्स्वाध्यायनिमित्त
मिति तीर्थकरस्तुतिरूपान् आवकधर्मप्रतिपादकांश्च अना
र्यास्तु पश्चात्सुलभा याज्ञवल्क्यादिभिः कृता इति. आव. २
अ. । आ. म. २ अ. ।

आयरियवेयावच्च—आचार्यवैयावृत्य-न. आचार्यस्य वैयावृत्यं
जक्तपानादिभिरुपष्टम्भः । वैयावृत्यमेदे, औप० ॥

आयरियव्व—आचरितव्य—त्रि० आ. चर. तव्य. । अनुष्ठेये ।
(जं जम्मि होइ काळे, आयरियव्वं स काळमायारो) । नि. ब्रू.
१ अ. ॥

आयारियादेस—आचार्यदेश—पुं० आचार्यकथने, (आयरिय
देसावाहारिण अत्थेण) आचार्यदेशात् आचार्यकथनात्
अवधारितेनेति । व्य० ३ अ. ।

आयसज्जायण—आयसज्जाजन—न. होहजाजने, (तोयमिव ना
लियाण, तत्तायसज्जायणोदरत्थंवा) तसं च तदायसज्जाजनं च
होहजाजनमिति. ॥ आव० ४ अ. ॥

आयाइ—आजाति—स्त्री० आ जनं किन् आजननमाजातिः सम्मूर्धन-
गर्भोपपाततो जन्मानि, स्या० १० अ. । आजायतेऽस्यामित्याजातिः
मनुष्यादिजातौ, तथा चाचाराङ्गे आचरिर्कार्थकानधिकृत्य
इदानीमाजातिराजायते तस्यामित्याजातिः । साऽपि चतुर्धा
व्यातिरिक्ता मनुष्यादिजातिः भावाजातिस्तु ज्ञानाद्याचारप्र
स्तुतोऽयमेवाचार इति । आचा० १ अ. १ अ. ॥

आयाति—स्त्री. आ. या- प्रावे- किन्-भागमने- स्थानान्त
रगमने च (आयातिर्वा गतिरिति) स्या. अ. ३ आयातिर्गर्भा
निष्क्रम इति स्या. अ. २ उत्तरकाळे च दशा० ॥

आयाइहाण—आजातिस्थान न- आजननमाजातिः सम्मू-
र्धनगर्भोपपाततो जन्म तस्याः स्थानम् । संसारे, स्या. १० अ. ।
आयातिस्थान-न० उत्तरकाळस्य स्थाने (आयातिहाणं सम्मतं)

आयाइहाणेति आयतिर्नाम उत्तरकावस्तस्य स्यान् पदमिति ।
दशा० ॥

आयाइहाणज्जयण- आज्ञातिस्थानाध्ययन न० आधन
नमाजातिः सम्पूर्णनगर्भोपपाततो जन्म तस्याः स्थानं सं
सारस्तत्सन्निधानस्य ज्वतीत्येवमर्थप्रतिपादनपरमाज्ञानिस्था
नमुच्यत इति । आचारदशाया नवमेऽध्ययने, । स्था० १० ग० ॥

आयागर-अयत्राकर-पुं० होहाकरे । (आयागरेइवा)
अयआकरो होहाकरो यत्र होहं ध्यायत इति स्या० ८ ग० ॥
आया(चा) म आचाम न० अवज्ञावणे पानकभेदे "आयाममव
ज्ञावणमिति" । वृ. आव. ६ अ. । आ. म. पिं. नि. स्था३ ग० उ.
त्त. १५ अ. (आयामंवासोवीरवासुक्रवियमंघातहृष्यगारंपाणग
जातं पुष्पमेव आहोषज्जा) आयामास्त्वमवज्ञायानमिति आचा०
श्रु. १, चू ॥

आयाम-पुं. आ-यम्-भावे घञ् दैर्घ्यं, स्था० ३ ग० ॥
नि. चू. उ॥ आ. म. । राजंजी. "आयामेयं दुवेयं तंसे
वाहाओ अस्ववृत्तिताओ भवति" आयामश्चदक्षिणोत्तरायततया
प्रतिपत्तव्यो विष्कम्भः पूर्वापरायततयेति । सू. प्र. ४ प्रा. ॥
आयामग-आचा (या) मक- न० आयाममेवायामकम्-
अवज्ञावणके पानकभेदे- उक्त. (आयामगं चैव जवोदगं च)
आयामकं धान्यस्यावज्ञावणम् । उक्त० १५ अ. ॥

आयामसित्थजोइ (न्) आचा (या) म सिक्कयज्जोजिन्-
त्रि० अवज्ञावणगतसिक्कभोक्तरि, तथा चौपपातिके "रस-
परित्यागमेदानधिष्ठित्य-आयामसित्थजोइत्ति" औप० ॥

आयामेत्ता-आचम्य-अव्य० आचमनं कृत्वेत्यर्थे, (परमेषे
ण माहणे आयामेतथा) आमेत्थात्ति, आचामितवान् तज्जोजन
दानद्वारेणोच्छिष्टासम्पादनेन तच्चुद्धयर्थमाचमनं कारितवान्
भोजितवानिति तात्पर्यम् भ० १५ श. १ उ. । माहणे आयामेइ-
आयामेइत्ता स उत्तरोहं मुंनं करेइ, भ. १५ श. १ उ. ।

आयार-आचार-पुं. आ. चर-भावे घञ्. आ. मर्यादायां
चरणं चारः मर्यादाया कावनियमादिद्वक्तव्या चार आचारः
आ. म. ॥ आचारो ज्ञानाचारादिः पञ्चधा आ मर्यादाया वा
चारोविहार आचारः भ. १ श. १ उ. ॥ दशा. विशे. "आमज्जायाव-
यणो, चरणं चारोत्तितीप आयारो । सोहोइ नाणदंसण, चरित्त-
तचवीरियवियणो" ॥ अनुष्ठाने स्था० ४ ग० ॥ आचारणमा-
चारोऽनुष्ठानमिति, सूत्र. ३ अ. ५ अ. । स्था. । आचारोमोक्षार्थमनुष्ठान
नविशेष, इति. आचा. १ अ. ३ उ. । आचारो ज्ञानादिविषयमनुष्ठान-
मिति ज्ञा. ॥ आचारः श्रुतज्ञानादिविषयमनुष्ठानं काव्याध्यनादीनि
भ० ३ श. १ उ. आचरणीये आचारे आव० ॥ आचर्यते गुणवि-
वृत्तये इत्याचारः अष्ट. ॥ आचारः साधुसमाचार इति । स्था. ३ ग०.
आचारोहोचाऽस्नानादिसुष्ठुक्रियारूप इति । ध. १ अधि. । स्था ४ ग०.
दशा० ॥ आयारे चैव भावतेण्य ॥ आचारे साधुसामाचार्या
विषये इति प्रश्न. सं ३ चा. आचारस्तत्परिहरणपरिष्ठापनरूप इति ।
स्था. ७ ग० ॥ आचारः शास्त्रविहितो व्यवहार इति । ग० ॥ आहु. ।
आचरणमाचारः । आचर्यते इति वाऽऽचारः । पूर्वपुरुषाच-
रिते ज्ञानाद्यासेवनविधौ, । नं. । शिष्टाचारतो ज्ञानाद्यासेवन-
विधिरिति । पा० ॥ ध० २. ॥ अनु० ॥ साध्वाचरितो ज्ञाना-
द्यासेवनविधिरिति भावार्थः । सम. ॥

आचारस्य चतुर्विधो निक्षेपः दश. ३ अ. । आचारस्य

तुचतुर्धानिकेपः ॥ सचायं नामाचारः स्थापनाचारो ह्यव्याचारो
भावाचारश्च बोद्धव्य इति गाथाकारार्थः भावार्थं तु वक्ष्यति ।
तत्र नामस्थापने क्षुभे अतो ह्यव्याचारमाह ।

नामणधानणवासण, सिक्खावणसुकरणाविरोहीणि ।
दव्याणि जाणि होए, दव्यायारं वियाणाहि ॥ ८६ ॥

व्या० नामनधावनवासनशिक्षापनसुकरणाविरोधीनि ह्यव्याणि
यानि होके तानि ह्यव्याचारं विजानीहि । अयमत्र भावार्थः ।
आचरणमाचारः ह्यव्यास्याऽचारो ह्यव्याचारः ह्यव्यस्य यदाच-
रणं तेन ३ प्रकारेण परिणमनमित्यर्थः । तत्र नामनमवनतिकर-
णमुच्यते । तत्प्रतिषिद्धिं ह्यव्यं भवति । आचारवदनाचारवच्च
तत्परिणामयुक्तमयुक्तं चेत्यर्थः । तत्र तिनिशदतादि आचारवत्
परमाद्यनाचारवत् । एतदुक्तं भवति । तिनिशदतादि आचरित
भावं तेन रूपेण परिणमति नत्वेरमादि । एवं सर्वत्र भावना
कार्या । नवरमुदाहरणानि प्रदर्शयते । धावनं प्रति हरिस्कारकं
वस्त्रमाचारवत् सुखेन प्रकाशनात् कृमिरागरक्तमनाचारवत्तज्ज-
स्मनोऽपि रागानपगमात् वासनं प्रति कवेसुकाद्याचारवत् सुखेन
पाटवाकुसुमादिभिर्वास्यमानत्वात् । वैरूपाद्यनाचारवदशक्य
त्वात् शिक्षापनां प्रत्याचारवच्चक्रसारिकादि सुखेन मानुषभा-
षाद्यसंपादनात् अनाचारवच्चक्रतादि तदनुपपत्तेः । सुकरणं प्र-
त्याचारवत्सुवर्णादि सुखेन तस्य कटकादिकरणात् अनाचारव-
द्घटाहोहादि तत्राऽन्यस्य तथाविधस्य कर्तुमशक्यत्वादिति ।
अविरोधं प्रत्याचारवन्ति गुरुद्वयादीनि रसोत्कर्षादुपभोगगु-
णाच्च अनाचारवन्ति तैलक्ष्मीरादीनि विपर्ययादिति । एवंभू-
तानि ह्यव्याणि यानि होके ताव्येव तस्याचारस्य तद्व्याप्य
तिरेकाद्व्याचारस्य च विवक्षितत्वात्तथा चरणपरिणामस्य जा
वत्वेऽपि गुणाभावाद्द्व्याचारं विजानीहि अवयुच्यस्वेति
गाथार्थः ॥

उक्तो ह्यव्याचारः सांप्रतं भावाचारमाह ॥

दंसणनाणचरित्ते, तवआयारे य विरियायारे ।

एसो जावायारो, पंचविहो होइ नायव्वो ॥ ८७ ॥

व्या० दर्शनज्ञानचारित्रादिष्व्याचारशब्दः प्रत्येकमज्ञिसंबध्यते
दर्शनाचारो ज्ञानाचारश्चारित्राचारस्तथाचारश्च वीर्याचार इति ।
तत्र दर्शनं सम्यग्दर्शनमुच्यते न चक्रुपदिदर्शनं तच्च क्वायोप-
शमिकादिरूपत्वात् भाव एव । ततश्च तदाचरणं दर्शनाचार
इत्येवं शेषेष्वपि योजनीयं भावार्थं तु वक्ष्यति एष भावाचारः
पंचविधो भवति ज्ञातव्य इति गाथाकारार्थः । दश. अ. ३
विस्तरस्तु (णाणायार) शब्दे ॥

तथाच निशीयच्छणो १ उ. निक्षेपोयथा ॥

जंजणियं आयारे, चउव्विहो णिक्खेवो सो इमो ॥

णामठवणायारो, एसो खल्ल आयारे णिक्खेवो चउव्विहो
होइ । णामणधोवणवासण, सिक्खावणसुकरणाविरोधाणि ।
गाहा ॥

नामठवणात् गयात् दव्यायारो डुविहो आगमओ णोआगमओ
यआगमओ जाणप अणुवउत्ते. णोआगमओ जाणगसरीरं
जवियसरीरं जाणगमवियसरीरवहरित्तो इमो णामणधोवण
गाहा णामादिपपसु आयारो भण्डइ । तेण सिद्धिमिच्छंतो
य सरी अणायारं पि पण्वेति दीर्घह्रस्वव्यपदेशवत् णामणं
पणुच्च आयारमंतो तिणिसो अणायारमंतो परमो धोवणं पणुच्च

कुसुंनरागो आचारमंतो अणायारमंतो किमिरागो । वास
णए कवेळुगादीणि आचारमंताणि वहरं अणायारमंतं मुक्क-
सावहियादि । सिक्कावणं पकुच्च आचारमंताणि वायसगो-
वगादि भंगादि अणायारमंताणि मुक्करणे सुवणं आचारमंतं
घंटाढोहं अणायारमंतं । अविरोहं पकुच्च पयसकरणं आचारो
दीहितेहायविरोधे अणायारमंता ॥

दव्वाणि जाणि होए, दव्वायारं वियाणाहि ।

एणए दंसणचरणे, तए विरिए य जावमायारो । गाहा ।

गुणपर्यायान् द्रवतीति छव्यं जाणत्ति अण्हिष्ठसरूपाणि
अहवा यताणि चैव जाणि भणियाणि लोकधतेइति लोक-
इत्यते इत्यर्थः तस्मिन् लोके आधारचूते दव्वायारं वियाणाहि
प्रथमजिहितानजिहितेषु छव्येषु छव्याचारो विज्ञातव्य इति
गतो दव्वायारो ॥

इयाणि जावमायारो जणस्सइ सोइयं पंचविहो इमो ॥

णाणंदंसणगाहड्डं, पच्चच्छेण एएसिं पेजेया गहिया ॥

अहड्डदुवाड्डस, विरिय महाणीतु जातेसिं उ गाहा ।

णाणायारो अट्टविहो दंसणायारो अट्टविहो चरित्ता-
यारो अट्टविहो, तवायारो यारस्सविहो, वीरियारो उत्तीस-
तिविहाणे, ते अ उत्तीसइ भेया एए चैव नाणादी मेत्तिया
जवति । वीरिअमिति वीरिआयारो गहिओ अहाणी असोअणं
जं तेसिं नाणायाराइणं स एए वीरिआयारो भवइ ॥
आचारस्स जेदाः ॥

दुविहे आचारो पम्पत्ते तंजहा नाणायारो चैव नोणाणायारो
चैव । नाणायारो दुविहे पणत्ते तं जहा दंसणायारो चैव
नोदंसणायारो चैव नो दंसणायारो दुविहे पणत्ते तंजहा
चरित्तायारो चैव नोचरित्तायारोचैव एणो चरित्ताचारे दुविहे
पणत्ते तं जहा तवायारो चैव वीरियायारो चैव ॥

स्था. २ ग. ॥

सुशचतुष्टयं फल्यन्नवरं । आचरणमाचारो व्यवहारो ज्ञानं
शुनज्ञानन्तद्विषय आचारः कात्वादिरष्टविधो ज्ञानाचारः ॥

पंचविहे आचारो पणत्ते तं जहा नाणायारो दंसणायारो-
चरित्तायारो तवायारो वीरियायारो स्था. ग. ५ ।

आचारोऽगैवात्मसंयमो भवति । उक्तं च । तस्याऽत्मा संयतो
यो हि सदाचारे रतः सदा । स एव धृतिमान् धर्मस्तस्यैव च
जिनो हितः ॥ १ ॥ इति ॥ दश १ अ. । तथा च धर्मसंग्रहे
मृदुगुणैकप्रमाणामपि ज्ञानाद्याचाराणां मुख्यत्वव्यापनार्थं
तत्पावनस्य स्वातन्त्र्येणाऽजिधित्तस्याऽह ॥

ज्ञानादिपंचाचाराणां, पावनं च यथाक्रमम् ।

गच्छवासः कुसंसर्गं, त्यागोऽर्थपदार्थतनम्-ध० अधि. ३

आचारद्वयौ हि सामान्यायामपि कुत्वादयुत्पत्तौ पुरुषस्य
महात्म्यमुपपद्यते । यत्कोकं न कुत्वं हीनवृत्तस्य, प्रमाणमिति मे
मतिः । अन्त्येष्वपि जातानां, वृत्तमेव विशिष्यत, इति ॥ ध०
१ अधि. ॥

आचारमाचरतः प्रशंसा यथा ॥

आचारमाचरते, एगखेचेवि गोयमा ! मुणियो ।

चाससयं पि वसन्ते, गीयत्याराहगे जणिए ॥

आचारतिक्रमे दोषो बया ।

आचारंगं अणंतगमपज्जवेहिं पणएविज्जमाणं समवधारि-
यं तत्थ यं वत्तिसआचारो पणएविज्जत्ति तेसिं च एं जे
केइ साहू वा साहुणी वा अणएयरमायारमइकमेजा से णं
गारवीहिं उवम्मेयं अहएणहा समाण्डे वायरेजा पणए-
विज्जा वा तओ एं अणंतसंसारी जवेजा ॥ महा. १ अ. ।

॥ आचाररहितस्य कर्मोपादानमाचाराङ्गे यथा ।

एत्यपि जाणे उवादीयमाणा जे आचारो रमति ।

एतस्मिन्नपि प्रस्तुते वायुकाये अपिशब्दाद् पृथिव्यादिषु
समाश्रितमारंजं ये कुर्वन्ति ते उपादीयन्ते कर्मणावस्थन्ते एक-
स्मिन् जीविकायां वधप्रवृत्ताशेषनिकायवधजनिनेन कर्मणा
वा वध्यन्ते किमिति येनहि एकजीविकायाविषय आरंभः
शेषजीविकायोपमर्दमन्तरेण कर्तुं शक्यते अतः स्वमेव
जानीहि अनेन श्रोतुः परामर्शः पृथिव्याद्यारंभिनः शेषका-
यारंजकर्मणा उपादीयमाना जानीहि के पुनः कर्मणा उपादी-
यन्ते इत्याह (जे आचारोत्ति) ये अविदित परमार्थः
पंचविधे आचारे न रमन्ते न धृतिं कुर्वन्ति ॥

आचा० १ अ० उ च० ।

आचारस्वरूपमहानिशीये यथा महा । १ अ. १ उ. ।

सेजयवं १ केरिसे आचारो कयरवा सेणं अणायारो ।

गो० आचारो अणायारो एं तप्पन्निपक्खा तस्य जेणं आ-
णापानिकखे वसे णं एगंते णं सव्वपयारोहिं णं सव्वहा
वज्जणिज्जे । जे य एं एणो आणापानिकं । से णं गंतेणं
सव्वपयारोहिं एं । सव्वहा आयरणिज्जा । तहा णं गो०
जंजाणज्जा जहा एं एस एं सामन्नं विहारेज्जा से एं
सव्वहा विवज्जेज्जा महा० ॥

आचारप्रतिपादको मंथोऽप्याचारः ॥ सम० ॥ नं । आचार-
क्रियाभिधानादाचारः । आ. म. १ अ. ॥ आचार आचारोपदे-
शहेतुत्वात् । दश ५ । अ. । आचारान्निधायकत्वादाचारः । स्था-
१ ग. । द्वादशाङ्ग्याः प्रथमेऽङ्गे, ध. र. ॥ अनु साक्षात्प्राप्ति-
पादको ग्रंथ आचार इति । विशेषः ॥ एतच्छब्दवक्तव्यता (आचारं
ग) शब्दे । नवमपूर्वस्थ प्रत्याख्यानस्य स्वनामख्याते विशति-
वस्तुषु तृतीये वस्तुनिच । पञ्चदशानुसृतं तद्व्यवस्थानो आया-
रनामधेज्जो । व्य० । १ उ. । उपादपूर्वादीनिचतुर्दश पूर्वाणि
तत्र नवमं पूर्वप्रत्याख्याननामकं । तस्मिन् विशतिर्वस्तूनि । व-
स्तूनि नाम अर्थधिकार विशेषा स्तेषु विशतौ वस्तुषु तृतीय-
माचारनामधेयं वस्त्विति व्य० । आच० १ आ ईपव अपरि-
पूर्णा इत्यर्थश्चाचारो हैरिका येते । आचाराश्चारकल्पा इत्यर्थो
युक्तयुक्तविभागनिरूपणनिपुणा विनेया इति ज. १ श. १ उ. ।
दशा० ॥

आचारउवगच्छण आचारोपगमन न. मायाकरणरूपे योगे,

आचारोवगयशब्दे कया । आव० ४ अ. ॥

आचारंग आचारंग ॥ न. द्वादशाङ्ग्याः प्रथमेऽङ्गे सम० ।

तच्छब्दा आचारंगटीकायाम् । इह हि रागद्वेषमोहाद्यभि-
चूतेन सुर्वेणापि संसारिजन्तुना शरीरमानसानेकदुःखोपह-
तेन तद्व्यपनयनाय हेयोपादे यपदार्थपरिज्ञाने यत्नो विधेयः । स
च न विशिष्टविवेकमृते । विशिष्टविवेकश्च न प्राप्तोऽप्यति-

शयवत्तातोपदेशमन्तरेण आसन्नं च रागद्वेषमोहादीनां दोषाणां मात्यन्तिकप्रक्षयात् । स उच्चाहृत एवातः प्रारब्धते इहैव चानुयोगः । सच चतुर्धा तद्यथा धर्मकयानुयोगो, गणितानुयोगो, । कल्याणुयोगश्चरणकरणानुयोगश्चेति । तत्र धर्मकयानुयोगश्चत्तराध्ययनादिकः गणितानुयोगः सूर्यप्रज्ञात्यादिकः । कल्याणुयोगस्सम्मत्यादिकश्चरणकरणानुयोगश्चाचार्यादिकः स च प्रधानतमः शेषाणां तद्व्यतिरिक्तं चरणपरिवर्ति हेतुं, जेणयरे तिष्ठि अणुभोगन्ति तथा चरणपरिवर्तिहेतुं, धम्मकहा कानदिक्खमादीया । दविपदंसणसेही, दंसणशुक्कस्सचरणं तु । गणधरैरथ त पव तस्यैवादौ प्रणयनमकार्यतस्तत्प्रतिपादक-आचार्याङ्गस्यानुयोगः समारब्धते । स च परमपदप्राप्तिहेतुत्वात्सविघ्नस्तदुक्तं । “ श्रेयांसिबहुविज्जानि भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां फवापि यान्ति विनायकाः तस्मादशेषप्रत्युहोपशमनायमङ्गलमभिधेयं तच्च-दिमभ्यावसानमेदात्रिविधं तत्रादिमङ्गलं सुयमे आउसं तेणं जगवया एवमफवाय ” मित्यादि अत्र च जगवदे-चनानुवादो मङ्गलं अथवा श्रुतमिति श्रुतं ज्ञानं तच्च नन्वतिपातित्वान्मङ्गलमित्येतच्चाविलेनाभिज्ञपितशास्त्रार्थपार-गमनकारणं मम्ममङ्गलं श्लोकसाराध्ययनपञ्चमोद्देशकेसूत्रं से जहा के वि हरण पणिपुत्रे तिष्ठु समं । सि ज्रोम्मे वचसन्नर एसा रक्खमाणेत्यादि अत्र चार्हदुणैराचार्य-गुणोत्कर्षार्थेनमाचार्याश्च पञ्चनमस्कारान्तः पातित्वान्मङ्गलमि-त्येतच्चाभिज्ञपितशास्त्रार्थस्विकरीकरणार्थं अवसानमङ्गलं नचगा-ध्ययने उवसानसूत्रं अमि निवुत्ते अमाई आ वकहाय जयवं समियासी अत्राभिनितवृत्तग्रहणं संसारनहातरुक्न्दो-च्छेद्यविप्रतिपत्त्या ध्यानकारित्वान्मङ्गलमित्येतच्चशिक्षप्रति शि-ष्यसन्तानाव्यच्छेदार्थं मित्यध्ययनगतसूत्रं मङ्गलत्वप्रतिपादने नैवाध्ययनानामपि मङ्गलत्वमुक्तमेवेति न प्रतन्यते सर्वमेववा मङ्गलं ज्ञानरूपत्वात्तस्य निर्जरार्यत्वेनच तस्याविप्रतिपत्ति-र्यदुक्तं । (जं अत्राणी कम्मं एवे इवहुयाहिं वासकानीहिं तत्राणीतिहिं गुत्ता खवेइ उसासमित्तेणं) मङ्गलत्वानि रुक्ं च मां गावयत्यपनयति जवादिति मङ्गलं मामुद्गवे विज्जो गावो वा नाशः शास्त्रस्येति मङ्गल मित्यादि शेषं त्वाङ्गेपरिहारा-दिकं मन्यतोवसेयमिति । साम्प्रतमाचारानुयोगः प्रारब्धते आचारस्यानुयोगो ऽर्थकथनमाचारानुयोगः सूत्रादनु पञ्चा-दर्थस्य योगोऽनुयोगः । साम्प्रतमाचारस्यापक्रममादीनामनुयो-गघाराणां यथायोग किञ्चिच्चिभिणिषु रशेषप्रत्युहोपशमनाय मङ्गलार्थं प्रेक्षापूर्वकारिणां च प्रवृत्त्यर्थं सम्बन्धाभिधेय प्रयो-जनप्रति पादिकानि युक्तिकारो गाथामाह ॥

वन्दितुं सव्व सिद्धे, जिण्येय आणु आगोदायएसव्वे ।

आचारस्त जगवओ निज्जुतिं कित्तिपिस्सामि ॥

तत्रवन्दित्वा सर्वसिद्धान् जिनांश्चेति मङ्गलवचनं अनुयोग-दायकानित्येतच्च सम्बन्धवचनमपि आचारस्येत्यभिधेयवचनं निर्युक्तिं करिष्ये इति प्रयोजन कथनमिति तात्पर्यार्थः । अवय-वार्यस्तु वन्दित्वेति वदिअमिवा दनस्तुत्यो रित्यर्थच्छा-मिधाधिधातुस्तत्राजि वादनं कायेन । स्तुतिर्वाचाऽनयोश्चमनः पूर्वकत्वात्करणत्रये णापि नमस्कारआविदितो जवति । सितं ध्यानमेवामिति सिद्धाः प्रक्षीणाशेषकर्माणि सर्वेच ते सिद्धाश्च सर्वसिद्धाः सर्वग्रहणं तीर्यातीर्थानन्तरपरंपरादिसिद्धप्रति-

पादकं तान्वन्दित्वेति सम्बन्धः सर्वत्र योज्यः । रागद्वेषजितो जिनास्तीर्थ कृतस्तानपि सर्वानतीतानागतवर्तमानसर्वक्षेत्र-गतानिति अनुयोगदायिनः सुधर्मस्वामि प्रवृत्तयो यावदस्य भगवतो निर्युक्ति कारस्य भद्रवाहुस्यामिनश्चतुर्दशपूर्वधर-स्या चार्योऽत स्तान् सर्वानित्यनेन चाम्नाय कथनेन स्वमनी-पिकाव्युदासः कृतो जवति वन्दित्वेति कृत्वा प्रत्ययस्योत्तर-क्रिया सच्यपेक्षत्वा दुत्तरक्रियामाह आचारस्य यथार्थनाम्नः जगवत इति अर्थधर्मप्रयत्नगुणभाजस्तस्यैव विधस्य निश्च-ये नार्थप्रतिपादिका युक्तिं निर्युक्ति स्तां कीर्तयिष्ये अजिधास्ये इति अन्तस्तत्वेन निर्युक्तिं वदिस्तत्वेन प्रकाश यिष्या-मीत्यर्थः यथा प्रतिज्ञातमेव विमणिषु निक्षेपाहार्हाणि पदानि तावत् सुदृष्टचूत्वाचार्यः संपीड्य कथयति ।

आचार्य अंगमुयखंध, वंजचरणे तहेव पसत्थेय ।

परिचाए निखेवो, तह दिसाणं च ॥ १ ॥

न० १ अ. १ च. । आचार्येत्यादि आचार अङ्गश्रुतस्कन्ध-ब्रह्मचरण शस्त्रपट्टिहा संज्ञा दिशा मित्येतेषां निक्षेपः । कर्तव्यश्रुति तत्राचार ब्रह्मचरण शस्त्र परिज्ञा शब्दानां निष्पन्ने निक्षेपे छष्ट्या अङ्गश्रुत स्कन्ध शब्दा बोधनिष्पन्नसंज्ञादि सूत्रा द्वापक निष्पन्ने निक्षेपे छष्ट्या इति एतेषां मन्वे कस्य कति विधो निक्षेप इत्यत आह ॥

“ चरणदिसावज्जाणं, निखेवो चउक्कओय नायवो ।

चरणंमि च्छव्विहो खनु, सत्तदिहो होइ ओदिसाणं ॥

इ. । आचा० १ अ. १ ऊ० । चरणादिचर्जानां चतुर्विधो निक्षे-पः चरणस्य पञ्चविधः दिक्शब्दस्य सप्तविधो निक्षेपः अत्र च क्षेत्रकालादिकं यथा सम्भवमायोज्यं नामादिचतुष्टयं सर्वत्रन्य-यस्थया दर्शयितुमाह आचा० १ अ० १ च० ।

जत्थ य जं जाणेज्जा, निखेवो निखेवो निरवसेसं ।

जत्थवि न जाणेज्जा, चउक्कयं निखेवो तत्थ ॥

अत्ययजामित्यादि यत्र चरणदिक्शब्दादौ यं निक्षेपं क्षेत्रका-लादिकं जानीयात् तत्र निरवशेषं निक्षेपेद्यत्र तु निरवशेषं न जानीयादाचाराङ्गादौ तत्रापि नामस्थापना द्रव्यभावचतु-ष्कात्मकं निक्षेपनिक्षेपेदित्युपदेश इति गाथार्थः । प्रदेशान्तरप्र-सिद्धस्यार्थस्य बाधवमिच्छता निर्युक्तिकारेण गाथाज्यघाथि ।

आचार्ये अंगंमि य, पुव्व दिट्ठो चउक्कनिखेवो ।

नवरं पुण नाणत्तं, जावायारंमि तं वोच्चं ॥ २ ॥

आचार्य इत्यादि कुल्लिकाचारकथायामाचारस्यपूर्वादिष्टोनि-क्षेपोयस्य तु चतुरङ्गाध्ययनं यश्चात्र विशेषः सोमिधीयते भावाचारविषय इति ॥

यथा प्रतिज्ञातमाह ॥

तस्सेगट्ठं पवत्तण, पढमंगगणी तहेव परिमाणे ।

समोयारे सारेय, सत्तहिं दारेहिं नाणत्तं ॥

तस्येत्यादि गाथा तस्य भावाचारस्य पकार्याभिधायिनो वाच्या केन प्रकारेण प्रवृत्तिः प्रवर्तनमाचारस्याभूतच्च वाच्यं तया प्रथमाङ्गता च वाच्या तथागण्याचार्यस्तस्य कतिविधं स्थानमिदमिति च वाच्यं परिमाणमित्यन्ता वाच्या तथा किं क समवतारस्येतीत्येतच्चवाच्यं तथा सारश्च वाच्य इत्येभि-र्यैः पूर्वसाक्षात्कारादस्य जेदो नानात्वमिति पितार्थः । अवयवार्यस्तु निर्युक्तिरुद्देवाभिधातुमाह ।

आचारो आचारो आचारो य आसंसो ।

आचारिसो अंगं चिय आङ्गा जाङ्गा मोक्खो ॥

आचा० १ म० १ व० । आचर्यते आसेव्यत इत्याचारः स च नामादि अतुर्धा तत्र शरीरं अन्यशरीरं तद्व्यतिरिक्तो द्र व्याचारो ऽनया गाययानुसर्तव्यः “ गामणधोयणवासण सिस्कावणसुकरणाविरोदीणि द्वाणि जाणि होप द्वायारं वियाणादि ” ज्ञावाचारो द्विधा लौकिको लोकोत्तरश्च तत्र लौकिकाः पार्थविकादयः पञ्चरात्रादिकं ये कुर्वन्ति ते विक्रियाः लोकोत्तरस्तु पञ्चधा ज्ञानादिकः नाचारशब्दे दर्शितः एष पञ्चविध आचार पतत्प्रतिपादकश्चायमेव अन्यविशेषो ज्ञावाचारः । एवं सर्वत्र योज्यम् । इदानीमाचारः आचार्यते ऽनेनेति निबिर्न कर्मादीत्याचारः सोपि चतुर्धा व्यतिरिक्तो वा यः ज्ञावाचारः स्वयमेव ज्ञानादिः पञ्चधा इदानीमाचारः आगहनमाचारः समग्रदेशावस्थानं सोपि चतुर्धा व्यतिरिक्तो च द्वादेर्निष्प्रदेशावस्थानं भावागाहो ज्ञानादिक एकस्यात्मनि रागादिरहिते ऽवस्थानमिति कृत्वा । इदानीमाचारः आगत्य तस्मिन् कुर्वन्तीत्याचारो नामादि सूत्रव्यतिरिक्तो रजतादि भावाचारोऽयमेव ज्ञानादिस्तत्प्रतिपादकश्चायमेव अन्यो निजैरादिरत्नानामब्रह्माज्ञात् । इदानीमाचारः आइवसंत्यस्मिन्त्याइवासो नामादिसूत्रव्यतिरिक्तो पानपात्रादीपादिज्ञाव्यासौ ज्ञानादिवरेव । इदानीमादर्शः आइवपते अस्मिन्नित्यादर्शो नामादिव्यतिरिक्तो दर्पणं भावादार्शं उक्तं एवं यतोऽस्मिन्निति कर्तव्यता दृश्यते । इदानीमंगं अज्यते व्यक्तीक्रियते ऽस्मिन्नित्यंगं नामाद्येव सूत्रव्यतिरिक्तं शिरोवाह्यादि भावां गमेवाचारः । इदानीमाचीर्णं मासेवितं तच्च नामादि पोढा तत्र व्यतिरिक्तं छात्राचीर्णं सिंहादेस्तृणादिपरिहारण पिशित-जङ्गणं क्षेत्राचीर्णं बालहृत्केपुसक्तवः कौकणेषुपेयाः कोलाचीर्णं त्विदं ।

सरसीवन्दनपङ्को, अग्यइ सरसा य गन्धकासादी ।

पारदिसिरीस मद्ध्यं, पियाइं काळे निदाहम्मि ॥

भावाचीर्णन्तु ज्ञानादि पञ्चकं तत्प्रतिपादकश्चाचारग्रन्थः । इदानीमाजातिराजायन्ते तस्यामित्याजातिः सापि चतुर्धा व्यतिरिक्ता मनुष्यादिजातिः भावाजातिस्तु ज्ञानाद्याचार प्रसूतिरयमेव ग्रन्थ इति । इदानीमामाकं आमुच्यन्ते अस्मिन्नित्यामोक्ताणं वा मोक्को नामादि स्तत्र व्यतिरिक्तो निगमादेः ज्ञावा-मोक्ताकगङ्गिको द्वेष्टनमशेषमेतत् साधकश्चायमेवाचार इति एते किञ्चिच्छेषादेर्कमेवायं विशेषतः प्रवर्तन्तइत्येकार्थिकाः शक्तपुरन्दरादिवत् एकार्याभिधायिनां च बन्दं श्रेति बन्धानुलोम्यादि प्रतिपत्यर्थमुदघट्टनं उक्तं च ॥

बन्धाणुलोमया खलु, सत्त्वमि य द्वापवं असम्मोहो ।

सन्तगुणवीयरगे, विय एगठं गुणाहवन्ते ॥

स इदानीं प्रवर्तनाचारं कदा पुनर्मगवताचारः प्रणीत इत्यत आह ॥

दारं सव्वेसिं आचारो, तित्यस्स पत्तणो पदमयाए ।

सेसाइं अंगाइं, एकारसआणुपुव्वीए ॥

आ. १ अ. १ उ. सव्वेसिमित्यादि सर्वेषां तीर्थकराणां तीर्थप्रवृत्त्यादा वाचारार्थं प्रथमतया चूळवति भविष्यति च ततः शेषां गार्थं इति गणधरा अप्यनयैवानुपूर्व्या सूत्रतया ग्रन्थन्तीति इदानीं प्रथमत्वे हेतुमाह ॥

आचारो अंगाणं, पढमं अंगं हुवाहसएहं पि ।

एतं य मोक्खो वा ओ, एस य सारो पवयणस्स ॥

अयमाचारो चादशानामप्यङ्गानां प्रथमं मङ्गमेतस्य कारणमाह । यतोत्र मोक्कोपायश्चरण करणं निगद्यते पञ्च प्रवचनस्य सारं प्रधानं मोक्कोहेतुप्रतिपादना दत्र च स्थितस्य शेषाणां ग्राह्यनयोन्यत्वादस्य प्रथमतयोपन्यास इति । इदानीं गणि चारंसाधुर्वा गणिगुणगणो वा गणः सोऽस्यास्तीति गणी आचारयत्तं च गणित्वमिति प्रदर्शयन्नाह ॥ भा. १ अ. १ उ. ।

आचारमि अहीए, जं नाउ होई समणधम्मो उ ।

तम्हा आचारधरो, वुच्चइ पढमं गणि हांणं ॥ १० ॥

(आचारम्मीत्यादि) यस्मादाचारोऽप्ययं नात्वं क्वांत्यादिक इचरण करणात्मको वा भ्रमण धर्मेपरिहृतांतो भवति तस्मात्सर्वेषां गणित्वकारणा नामाचारधर्तत्वं प्रथममाद्यं प्रधानं वा गणिस्थानमिति ।

इदानीं परिमाणं कि पुनरस्याध्ययनतः पदतश्च परिमाणमित्यत आह ।

नव वंजचेरमइओ, अट्टारस पदसहस्सिओ वेठ ।

हुवयं स पञ्च चूळो, बहु बहुतर ओ पयगेणं ॥

१ । अ. १ उ. (एवेत्यादि) तत्राध्ययनतो नवब्रह्मचर्याभिधानाध्ययनात्मको वेद इति विदित्यस्माद्वेयोपादेय पदार्थानिति वेदः ज्ञायोपशमिकं ज्ञाववर्त्ययमाचारः सह पञ्च भिन्नभानि वर्तत इति स पञ्चचूर इचभवति । उक्त शेषानुवादिनी चूला तत्र प्रथमं पिमे सण सेज्जरिया भासब्बा पायवत्थया एसा उगगह पमिमि । सप्ताध्ययनात्मिका छितीया सत्तसत्तिकया तृतीया भावना चतुर्थी विमुक्तिः पञ्चमी निशीथाध्ययनं बहुबहुयरो (पदगोणंति) तत्र चतुश्चलिकात्मक छितीयश्चुतस्कन्धप्रक्षेपाद्बहुः निशीथ पञ्चमचलिका प्रक्षेपाद्बहुतरोऽनन्तगमं पर्यायात्मकविषयकया बहुतमश्च पदग्रेण प्रमाणेन जवतीति इदानीं मुपक्रमांतर्गत समवतारहारं । तत्रताभ्युमानवसु ब्रह्मचर्याध्ययनेष्ववतरन्तीति दर्शयितुमाह ॥

आचारगणतयो, वंजचेरेसु सो समोयरइ ।

सो वि य सत्थपरिणाए, पिमियत्यो समोयरइ ॥ १२ ॥

सत्थपरिणाएतयो, ठस्सु, विं काएसु समोयरइ ॥

ठज्जीवणिया अत्यो, पंच, सु विवएसु उ यरइ ॥ १३ ॥

पंचय महव्ययाइ, समोयरंतेउ सव्व दव्वे सु ॥

सव्वेसिं पज्जवाणं, आणन्तजागंमि उयइति ॥ १४ ॥

इति । १ अ० उ० १ आचारो इत्यादि । सत्ये इत्यादि । पंचे इत्यादि । उत्तानार्था नवरमाचारान्नाणि चूळिकाः छात्राणि धर्मास्तिकायादीनि पर्याया अगुरुलक्षादय स्तेषामनन्तजग्रे व्रत्तानामवतार इति ॥ कथं पुनर्महाव्रतानां सर्वेष्वेववतार इति तदाह ॥

ठज्जीवणिया पढमे, वयंमिचरमे विति एय सव्वदव्वाइ ।

से सा महव्वया खलु, ते दिक्कदेसेण दव्वाणं ॥ १५ ॥

ठज्जीवणिया इत्यादि । स्पष्टं कथं पुनर्व्रतानां सर्वेष्वेववतारो न सर्वपर्यायेष्वित्युच्यते येनाजिप्रायेण चोदितया स

सर्वाकाशप्रदेशसंख्याया अनन्तगुणं सर्वनभः प्रदेशवर्गाङ्कितप्र-
माणमित्यर्थः । ततोऽपितीयादिस्थानैरसंख्यातगच्छगते ऋत-
जगादिकया वृद्ध्या पदस्थानकानामसंख्येयस्यानगता श्रेणि
र्भवति एवंचैकमपि स्थानं सर्वपर्यायान्वितं न शक्यते परि-
च्छेत्तुं किं पुनः सर्वाण्यपीत्यतः केऽन्ये पर्याया येषामनन्तमा-
ने व्रतानि वर्तन्ति स्यान्मातिरन्ये केवलगम्या इतीदमुक्तं
भवति केवलगम्या प्रज्ञापनीयपर्यायाणामपि तत्र प्रक्षेपाच्छु-
त्वमेवमपि ज्ञानज्ञेयास्तुल्यत्वात्तुल्या एव नानन्तगुणा इति-
अत्राचार्यमाह । यासौ संयमस्थानश्रेणिर्निरूपिता सा सर्वा
चारित्रपर्यायैर्ज्ञाने दर्शनपर्यायसहिते तत्प्रमाणा सर्वाकाश
प्रदेशानन्तगुणा इह पुनश्चारित्रमात्रोपयोगित्वात् पर्याया नन्त-
भागवृत्तित्व मित्यदोषः

इदानीं सारद्वारं कः कस्यसार इत्याह ॥

अंगणं किं सारो, आयारो तस्स किं हवइ सारो ।

अणु ओगत्यो सारो, तस्सवि य परूवाणासारो ॥ १६ ॥

सारोपरूवाणाए, चरणं तस्स वि य होइ निव्वणं ॥

निव्वणस्स उ सारो, अच्चावाहं जिणो वेति ॥

आ. १ अ. १ उ. ॥ अंगणमित्यादि स्पष्टा केवलमनुयोगार्थो
न्याख्यानभूतोऽर्थस्तस्य प्ररूपणा यथा स्वविनियोग इति ।
अन्यच्च सारो इत्यादि स्पष्टैव । एतेषांचान्वयार्थाभिधानानि
दर्शयितुमाह ॥

सत्यपरिणामा लो, विजओ य सीउसणिज्जसम्मत्तं ॥

तह लोगतारनामं, वुत्तं तह महापरिणामा य ॥ ३१ ॥

अट्टसए य विमोक्खा, उवहाण सुयं च नवमंगं जणिंयं ।

इच्चैसो आयारो, आयारग्गाणि सेसाणि ॥ ३२ ॥

सत्य इत्यादि अट्टसए इत्यादि स्पष्टे केवलमित्येव नवाध्ययन-
रूप आचार्यो द्वितीयश्रुतस्कन्धाध्ययनानि शेषाण्याचाराग्राणी
ति साम्प्रतमुपक्रमान्तर्गतोऽर्थोऽधिकारो द्वेधा अध्ययनार्थाधिकार
उद्देशार्थाधिकारश्च तत्राद्यमाह ॥

जियसंजमो य लो, जह वज्जइ जह य नपज्जाहियव्वं ।

सुहदुक्खातिक्खा वि य, संमत्तं लोगतारो य ॥ ३३ ॥

निस्संगया य उट्ठे, मोहसमुत्था परीसहोवसग्गा ।

निज्जाणंअट्टमए नवमेय जिणेण पर्यंति ॥ ३४ ॥

जिअइत्यादि निस्संग इत्यादि तत्र शास्त्र परिज्ञाया मय
मर्याधिकारो (जिय संजमोत्ति) जीवेषुसंयमा जीवसंयमा
स्तेषु हिंसादिपरिहारः स च जीवास्तित्वपरिज्ञाने सति भव
त्यतो जीवास्तित्वविरतिप्रतिपादनमत्रार्थाधिकारलोकाविजये
तु लोको जहवज्जइ जहायत्तं पज्जाहियव्वं ति विजितभावलो-
केन संयमस्थितेन लोको यथा वक्ष्यते अष्टविधेन कर्मणा यथा
च तत्प्रहातव्यं तथा ज्ञातव्य मित्ययमर्याधिकारः स्तृतीये त्वयं
संयमस्थितेन जितकपायेणानु कूलप्रतिकूलोपसर्गनिपातेसुख
दुःखः तितिक्षाविधेयेति । चतुर्थे त्वयं प्राक्कनाध्ययनार्थसम्पन्ने-
न तापसादिकप्रतपःसेविनामष्टगुणैश्वर्यमुद्धेदयापि दृढसम्य-
क्त्वेन भवितव्यमिति पंचमे त्वयं चतुरध्ययनार्थस्थितेनासार
परित्यागेन लोकसार रत्नत्रयोद्युक्तेन ज्ञान्यमिति । षष्ठे त्वयं
प्रागुक्तगुणयुक्तेन निस्संगता युक्तेनाप्रतिवर्त्तेन भवितव्यं ।
सप्तमेत्वयं संयमादिगुणयुक्तस्य कदाचिन्मोहसमुत्थाः परि

पहोपसर्गावा । प्रादुर्भवेयुस्ते सम्यक् सोढव्याः । अष्टमे त्वयं
निर्याणमंत क्रिया सा सर्वगुणयुक्तेन सम्यग्विधेयेति । नव
मेयं अष्टाध्ययनप्रतिपादितोऽर्थस्तस्यगेवमवर्धमानस्वामिना
विहित इति तत्प्रदर्शनं च शेषसाधनामुत्साहार्थं । तदुक्तम्

तित्थयरो च उरणणी, सुरमहिओसि सिज्जिसव्वय
धूवंमि । अणिगूहियवविविरिओ, सव्वत्थाने सुउज्जमइ ॥

किं पुण अवसेसे हिं दुक्खवक्खयकारणा सुविदिपहिं । होंति
न उज्जामियव्वं स पव्ववार्यमि माणस्से आचा. १ अ० १ उ. ॥
तथा च समवायाणि आचारस्य श्रुतस्कन्धेऽप्य रूपस्य प्रथमां
गस्य चूडिका सर्वान्तिममध्ययन विमुक्त्यभिधाना माचारचू-
डिका तद्वर्जानां तत्राचारे प्रथम श्रुतस्कन्धे नवाध्ययनानि
द्वितीये पोरुशनिशीथाध्ययनस्य प्रस्थानान्तरत्वेनेहानाश्रय-
णात् । पोरुशानां मध्ये एकस्या चार चूडिकेति परिदृष्टत्वात्
शेषाणां पञ्चदश सम० ॥ ५७ स' ॥

आयारस्स एं जगवओ सच्चुडियागस्स पणवीसं अ-
ज्जयणा प० तं० सत्थपरिणामा लोगतविजओ सीओसणी
असम्मत्तं । आवन्ति धुयविमोहउवहाणसुयं महप-
रिणणा ॥ १ ॥ पिंकेसणसिज्जिरिओ, नासज्जयणा य
वत्थपएसा । उग्गहपदिमा सत्तिकसत्तया जावणविमु-
त्ती ॥ २ ॥ निसीहज्जयणं पण वीस इमं ॥

सम० ॥ २५ ॥ आयारस्स एं भगवओ सच्चुडियागस्स
पंचासीइउदेसणकाळा प० टी० तत्राचारस्य प्रथमांगस्य नवा-
ध्ययनात्मकप्रथमश्रुतस्कन्धरूपस्य सच्चुडियागस्स इति वि-
तीये हि तस्य श्रुतस्कन्धे पञ्चचूडिकास्तासु च पञ्चमी
निशीथाध्येह न गृह्यते भिन्नप्रस्थानरूपत्वात् तस्यास्तदन्याश्चत-
स्रस्तासु च प्रथमद्वितीये सप्तसप्तम्ययनात्मिके तृतीयचतुर्थी
चैकैकाध्ययनात्मिके तदेवं सह चूडिकानिर्वर्तत इति सच्चुडिका ।
कस्तस्य पञ्चाशीतिरुद्देशनकाळा भवतीति प्रत्यध्ययनं उद्दे-
शनकाळानामेतावत्संख्यत्वात्तथाहि प्रथमश्रुतस्कन्धे नवस्वध्य-
यनेषु क्रमेण सप्तपद चत्वारश्चत्वारः पद पञ्च अष्टचत्वारः
सप्त चेति द्वितीयश्रुतस्कन्धेषु तु प्रथमचूडिकायां सप्तस्वध्य-
यनेषु क्रमेण एकादश त्रयस्त्रयः चतुर्षु द्वौ द्वौ द्वितीयायां
सत्तैकसराणि अध्ययनानि एवं तृतीयैकाध्ययनात्मिका एवं च-
तुर्थ्यपीति सर्वमीदृशे पञ्चाशीतिरिति तथाचनन्द्यध्ययने ॥

सेकितं आयारे आयारे णं समणाणं निर्गंयाणं
आयारे गोयरविणयविणयइयसिक्खाजासा अजासा
चरणकरणजायामायाविचीओ आघविजंति । से समा-
सओ पञ्चविहे पणत्ते तं जहा नाणायारे दंसणायारे
चरित्तायारे तवायारे वीरियायारे आयारेणं परिता वा-
यणा संखिज्जा अणुओगदारा संखिज्जा वेदा संखिज्जा
सिद्धोगा संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ संखिज्जाओ परि-
वत्तीओ स एं अंगदयाए पढमे अंगे दो सुयवंधा
पणवीसे अज्जयणा पञ्चासीइ उदेसणकाळा पञ्चा-
सीइ समुदेसणकाळा अट्टारस पयसहस्साणि पयज्जणं
संखिज्जा अक्खरा अणंतागमा अणंतापज्जवा परिता
तसा अणंता थावरा सासयकमनिवक्खनिकाया जिण

पन्नता जावा आयविजंति पन्नाविजन्ति पन्नाविजंति
दंसिजन्ति निदंसिजन्ति उवदंसिजन्ति । से एवं आयसे
एवं नायासे एवं विम्याया एवं चरणकरणपरुवणा
आयविजइ सेतं आयारे ॥

संक्षिप्तमित्यादि । अयं किं तत् आचार इत्यादि अथवा कोऽयं
आचारः आचार्य आह (आयारेण मित्यादि) आचरणमाचारः
आचर्यते इति वा आचारः पूर्वपुरुषाचरितो ज्ञानाद्यासेवन
विधिरित्यर्थः । तत्प्रतिपादको ग्रंथोऽप्याचारपत्र उच्यते अनेन
आचारेण करणनूतेनाथवाचारे आचारनूते णमिति वाक्यालं
कारे श्रमणानां प्राङ्निरूपित शब्दार्थानां निर्ग्रन्थानां बाह्याज्यन्तर
ग्रन्थरहितानां आह । श्रमणा निर्ग्रन्था एव भवन्ति । तत्किमर्थं
निर्ग्रन्थानामिति विशेषणमुच्यते । शाक्यादिव्यवच्छेदार्थं शा-
क्यादयोऽपीह लोके श्रमणा न्यपदिश्यन्ते तदुक्तं (निगन्थ-
सकृतावसगे रुमन्नाजीवपञ्चहा समणा इति) तेषामाचारा
व्याख्यायन्ते । तत्राऽचारो ज्ञानाऽचाराद्यनेकमेदं जिज्ञो गोचरो
भिक्षाग्रहणविधिप्रज्ञः विनयो ज्ञानादि विनयः वैनयिकं
विनयफलं कर्मकायादि । शिक्षाग्रहणं शिक्षा आसेवनशिक्षा च
विनयशिक्षेति चूर्णिकृत । तत्र विनेयाः शिष्यास्तथा जापा
सत्या असत्या मृषा च अभाषा मृषा सत्यामृषा च चरणं यता-
दिकरं । पिम्विशुद्ध्यादि उक्तं च (वयसमणधम्मसंजम, वेया
वयं च वंभरुगित्थो । नाणा इति यतच कोह, निगहार्हं चरणमे
यंतु ॥ १ ॥ पिम्विसाहिं समिहं, जावणपन्निमा इहदियनिरो-
हो । पन्निहणगुत्तोमो । अज्जिगहो चैव करणं तु ॥ २ ॥
(जाया माया वित्तिभोत्ति) यात्रा संयमयात्रा मात्रा तदर्थं
मेव परिमिताहारग्रहणं वृत्तिविधिधैर्यजिप्रहविशेषैर्वर्तनं । आ-
चारइच गोचरइचेत्यादि द्रष्टान्ता आचारगोचरविनयवैनयिक
शिक्षाभाषाणां आचरणकरणयात्रामात्रावृत्तयः व्याख्यायन्ते इह
यत्र क्वचिदन्यतरोपादानेऽन्यतरगता र्थाभिधानं तत्सर्वं तत्प्राधा-
न्यव्यापनार्थमवसेयं (से समासभो) इत्यादि स आचारः
समासतः संक्षेपतः पंचविधः प्रज्ञतः तद्यथा (नाणाचारो
इत्यादि तत्र आयारेण मित्यादि आचारे णमिति वाक्यालंकारे
परित्या परिमिता ततः प्रज्ञापकं पाठकं चाधिकृत्याद्यन्तोप-
लब्धैरयवा उत्सर्पिणीमयसापिणी वा प्रतीत्य परित्या अन-
न्ता न भवति (आइअन्तो वलंभणाओ तणाभो अहवा ओ-
सपिणी मुसपिणीकाळं पकुच्च परित्यातीयाणागयसव्वद्धं
च पकुच्च अणंता) इति तथा संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि
उपक्रमादीनि तानि ह्यध्ययनमध्ययनं प्रति वर्तते अध्ययनानि
च संख्येयानीति कृत्वा तथा संख्येया वेढा वेढो नाम चन्दो-
विशेषः । तथाच संख्येयाः श्लोकाः प्रतीताः तथा संख्येया
निर्युक्तयस्तथा संख्येयाः प्रतीपत्तयः प्रतिपत्तयो नाम छव्या-
दिपदार्थान्युपगमाः प्रतिमाद्यजिप्रहविशेषा वा ताः सूत्रनि-
बद्धाः संख्येयाः । आह च चूर्णिकृत । “ दव्वाइयथयपुव्वगमा,
पन्निमादज्जिगह विसेसा । पन्निवत्ती उत्ते समासतो सुत्त-
पन्निवद्दासंख्जेज्जि ” (सेणमित्यादि) स आचारो णमिति
वाक्यालंकारे अंगार्थतया अंगार्थत्वेनार्थग्रहणं परलोकचिन्ता-
यां सूत्रादर्थस्य गरीयस्त्वव्यापनार्थं अथवा सूत्रार्थोभयरूप
आचार इति व्यापनार्थं प्रथममंगं एकारोतता सर्वत्र मागध-
जापालक्षणानुसरणतो वेदितव्या स्थापनामधिकृत्य प्रथममंगं
मित्यर्थः ॥ तथा चैव श्रुतस्कन्धौ अध्ययनसमुदायरूपौ
पञ्चविंशतिरध्ययनानि । तद्यथा ॥

सत्थपरिन्ना दोगविजओ, सीओसणिजं सम्मत्तं ।

आवंतिधुय विमोहो, महापरिबोवहाणसुयं ॥

एतानि नवाध्ययनानि प्रथमश्रुतस्कन्धे “ पिनेसणासेज्जिरिया,
भासज्जायायवत्थपापसाउगहपन्निमासत्ता, सत्तिक्कया यमा
वणविमुत्ता ॥ १ ॥ अत्र (सेज्जिरियात्ति) शय्याध्ययन-
मीर्याध्ययनं च (वत्थपापसात्ति) वस्त्रैषणाध्ययनं पात्रैषणा-
ध्ययनं च अमूनि पोरुशाध्ययनानि द्वितीयश्रुतस्कन्धे एव
मेतानि निशीथवर्जानि पंचविंशतिरध्ययनानि प्रवन्ति । तथा
पञ्चाशीतिरुद्देशनकात्वाः कथमिति चेदुच्यते ॥ इहाऽङ्गस्य
श्रुतस्कन्धस्याध्ययनस्योद्देशकस्य चैक एवोद्देशनकात्वाः । एवं
शस्त्रपरिज्ञायां सप्तोद्देशनकात्वाः ॥ लोकविजये पद ॥ शीतो-
ष्णाध्ययने चत्वारः ॥ सम्यक्त्वाध्ययने चत्वारः लोकसारा-
ध्ययने पद ॥ धृताध्ययने पञ्च ॥ विमोहाध्ययनेऽष्टौ ॥ महा-
परिज्ञायां सप्त ॥ उपधानश्रुते चत्वारः ॥ पिनेपणाध्ययने
एकादश ॥ शब्देपणाध्ययने त्रयः ॥ वस्त्रैषणाध्ययने चैव ॥
अवग्रहप्रतिमाध्ययने द्वौ ॥ सप्तसप्तिकाध्ययनेषु भावनाया-
भक्तौ विमुक्तावेकश्च ॥ एवमेते सर्वेऽपि पिमिताः पञ्चाशीति-
भवन्ति ॥ अत्र संग्रहगाथा ॥

सत्त य उच्च उ चउरो, पंचअट्टेवसत्तचउरोय ।

एकारसतिन्नियदोदो, दोदोदो सत्तेक एको य ॥ १ ॥

एवं समुद्देशनकात्वा अपि पञ्चाशीतिर्भावनीयाः । तथा
पदात्रेण पदपरिमाणेनाष्टादश पदसहस्राणि इह यथार्थोप-
लब्धिः तत्पदं अत्र पर आह । यद्याचारे द्वौ श्रुतस्कन्धौ पञ्च-
विंशतिरध्ययनानि पदात्रेण चाष्टादश पदसहस्राणि तर्हि
यद्गणितं “ नव वंज्जेरमइओ अट्टारसपयसहस्सिभोवेओ ”
इति तद्विरुध्यते । अत्र हि नवग्रहचर्याध्ययनमात्र एवा-
ष्टादशपदसहस्रप्रमाण आचार उक्तोऽस्मिन्स्वव्ययने श्रुत-
स्कन्धद्वयात्मकः पञ्चविंशत्यध्ययनरूपोऽष्टादशपदसहस्र-
प्रमाण इति । ततः कथं न परस्परं विरोधः तदयुक्तमजि-
प्रायापरिज्ञानात् इह द्वौ श्रुतस्कन्धौ पञ्चविंशतिरध्ययनानि
एतत्समग्रस्याऽचारस्य परिमाणं अष्टादशपदसहस्राणि पुनः
प्रथमश्रुतस्कन्धस्य नवग्रहचर्याध्ययनमयस्य विधिवादाय-
नियन्त्राणि हि सूत्राणि भवन्ति अतएव चैषां सम्यगर्थवगमो
गुरुपदेशतो प्रवति नान्यथा अत्राह चूर्णिकृत “ दोसुयक्खन्था
पणवीसं अज्जयणाणि एयं आयारंगा सहियस्स आयारस्स
पमाणं जणियं अट्टारसपयसहस्सा पुण पढमसुयखंधस्स न-
ववंभेचरमइयस्स पमाणं विंचित अत्थनिवक्खाणि सुत्ताणि य.
गुरुवएस ओसिं अत्थो जाणियव्वोत्ति, तथा संख्येयान्यक्कराणि
पदानां संख्येयत्वात् तथा (अणंता गमा) इति इह गमा
अर्थगमा गृह्यते । अर्थगमा नाम अर्थपरिच्छेदाः ते चानन्ताः
एकस्मादेव सूत्रादतिशायि मतिमेधादिगुणानां तत्तद्धर्मविशि-
ष्टानां तत्तद्धर्मोत्पत्तिप्रतिपत्तिभावात् ॥ एतच्च टीका-
कृतो व्याख्यानं ॥ चूर्णिकृत पुनराह ॥ अभिधानाभिधेयवशतो
गमा भवन्ति ते चानन्ताः अनेन च प्रकारेण वेदितव्याः । तद्यथा ।
सुयं मे आउसंतेणं जगवता एव मक्खायंति, इदञ्च सुधर्म-
स्वामी जम्भूस्वामिन् प्रत्याह तत्रायमर्थः श्रुतं मया हे आयु-
ष्मन् ! तेन भगवता वर्त्तमानस्वामिना एवमाख्यातं अथवा
श्रुतं मया आयुष्मदंते आयुष्मतो जगवतो वर्त्तमानस्य स्वामि-
नोऽन्ते समीपे णमिति वाक्यालंकारे तथाच जगवता एवमा-

ख्यातं । अथवा श्रुतं मया आयुष्मतोऽथवा श्रुतं मया भगवत्पा-
दारविंदयुगलमामृशता । अथवा श्रुतं मया गुरुकुलवारः पाव-
सता । अथवा श्रुतं मया हे आयुष्मन् ! (तेर्णति) प्रथमार्थे
तृतीया तद् भगवता एवमाख्यातं । अथवा श्रुतं मया हे आयु-
ष्मन् ! (तेर्णति) तदा भगवता एवमाख्यातं । अथवा श्रुतं
मया हे आयुष्मन् ! (तेर्णति) तत्र षट् जीवनिकायविषये तत्र
वा विवक्षितेन समवसरणे स्थितेन भगवता एवमाख्यातं अथ
वा श्रुतं मया हे आयुष्मन् ! वर्तते यतस्तेन भगवता एवमा-
ख्यातं एवमादयस्तं तमर्थमधिकृत्य गमा भवन्ति । अत्रिधान-
वशतः पुनरेवं गमाः “सुयं मे आठसं आठसं सुयं मे मे
सुयं,, आठसमित्येवमर्थज्ञेदे तथा तथा पदानां संयोजनतो-
ऽभिधानतो गमा भवन्ति एवमादयः किं अनन्ता गमा
भवन्ति । तथा अनन्ताः पर्यायास्ते च स्वपरज्ञेदाभिज्ञाः अक्षरा
र्थगोचरा वेदितव्याः तथा परीताः परिमितास्त्रसा घी-
न्द्रियादयः स्थावरा अनन्ता वनस्पतिकायादयः (सा-
स्यकमनिबद्धनिकाशयत्ति) शास्वता धर्मास्तिकायादयः
कृताः प्रयोगविसृता जन्याः घटसन्ध्याभ्ररागादयः । एते
सर्वेऽपि त्रसादयो निबद्धाः सूत्रे स्वरूपतः उक्ताः । निकाचिता
निर्युक्तिसंग्रहणहेतूदाहरणादिभिरेकधा व्यवस्थापिता जिन-
प्रज्ञा भावाः पदार्था आख्यायन्ते सामान्यरूपतया विशेष-
रूपतया वा कथ्यन्ते प्रज्ञाप्यन्ते नामादिभेदोपन्यासेन प्रप-
च्यन्ते प्रख्यायन्ते नामादीनामेव जेदानांसंप्रपञ्चं स्वरूपकथनेन
पृथग्विज्ञाः स्थाप्यन्ते दर्शयन्ते उपमाप्रदर्शनेन यथा गौरिव
गवय इत्यादि निदर्शयन्ते हेतुप्रधानतोपदर्शनेनोपदर्शयन्ते निग-
मनेन शिष्यबुद्धौ निश्चं कं व्यवस्थाप्यन्ते साम्प्रतमाचाराङ्ग-
ग्रहणे फलं प्रतिपादयति स एवमित्यादि स इति आचारां-
गग्राहकोऽनिसम्बध्यते एवमात्मा एवंप्रूपो भवति ॥ अयमत्र
ज्ञावः अस्मिन्नाचारांगे भावतः सम्यगर्थीते सति तदुक्तक्रिया-
नुष्ठानानुपरिपादनान्ताज्ञानमूर्त इवाचारोजवति । आह च
टीकाकृत । तदुक्तक्रियापरिणामाव्यतिरेकात्स एवाचारो भव-
तीत्यर्थः । इति तदेवं क्रियामधिकृत्योक्तं संप्रति ज्ञानमधि-
कृत्याह (एवं नायत्ति) यथाआचारांगे निबद्धा ज्ञावास्तया
तेषां भावानां ज्ञाता भवति तथा (एवं विज्ञायत्ति) यथा
निर्युक्तिसंग्रहणीहेतूदाहरणादिभिर्विविधं प्ररुपितास्तथा वि-
विधं ज्ञातारो भवन्ति एवं चरणकरणप्ररूपणा आचार आख्या-
यते सेत्तं आयारोत्ति ॥ न० ॥ सेत्तं आयारे आयारेणं सम-
णाणं निमंथाणं आयारगोयरविणयवेणइयठाणगमणचक-
मणपमाणजोगजुंजणमासा समितिगुत्तीसेज्जो वहिजत्तपाण
उमामण्णपायएसणाविसोहि शुद्धाशुरूगहणवयणियमतवोव-
हाणसुप्पसत्वामाहिज्जइ से समासओ पञ्चविहो पं० तं० णा-
णायारे, दंसणायारे, चरित्तायारे, तवायारे, आयारस्स णं
परित्तावायणा संखेज्जा अणुओगदारां संखेज्जाओ परिव-
त्तीओ संखेज्जा वेढा संखेज्जा सिद्धोगा संखेज्जाओ निज्जु-
त्तीओ से णं अंगह्याप पढमे अंगे दो सुयक्खंधा पणवीसं
अज्जयणा पञ्चासीइं उहेसणकात्ता पञ्चासी समुहेसणकात्ता
अट्टारस पदसहस्साइं पदगेणा संखेज्जा अक्खरा अणंतागमा
अणंता पज्जवा परित्ता तत्ता अणंता थावरा सासया कमानी-
वद्धा णिकाइया जिणपक्खत्ता भावा आघविज्जंति पक्खविज्जंति
परुविज्जंति नंदिस्संति उवदंसिज्जा से एवं णाप एवं विष्ठाप
एवं चरणकरणपरुवणया आघविज्जंति परुविज्जंति नन्दि-

सिज्जंति उवदंसिज्जंति सेत्तं आयारो ॥ सम० १३ स. । आचा-
राङ्गस्य व्यवच्छेदकावश्च ॥ विणहमुणिम्मि मरंते, हरितगो-
त्तम्मि होतिवीसाप ॥ वरिसाणसहस्सेहिं, आयारंगस्स वो-
च्छेदो ॥ साम्प्रतमुद्देशार्थाधिकारः शस्त्रपरिज्ञाया अयं जीव
इत्यादि तत्र प्रथमोद्देशके सामान्येन जीवास्तित्वं प्रतिपाद्य
शेषेषु तु षट्सु विशेषेण पृथिवीकायाद्यस्तित्वमिति सर्वेषां
चावसाने बन्धविरतिप्रतिपादनामिति । एतच्चान्ते उपात्तवान्
प्रत्येकमुद्देशार्थेषु योजनीयं प्रथमोद्देशके जीवस्वपवधे वधो
विरतिष्विति एवमिति तत्र शस्त्रपरिज्ञा ॥ आचा. १ अ० १ उ०
साम्प्रतमाचारादिप्रदानस्य सुखप्रतिपत्तये दृष्टान्तोपन्यासेन
विधिराख्यायते ॥ यथा कश्चिद्राजाऽजिनवनगरनिवेशेच्छया
चूखंरुमानि विज्जय समतया प्रकृतिज्यो दत्तवांस्तथा कचव-
रापनयने शल्योक्षारे चूस्यरीकरणे पक्केएकापीठप्रासादरचने
रत्नाद्युपादाने चोपदेशं दत्तवांस्तौश्च प्रकृतयस्तदुपदेशानु-
सारेण तथैव कृत्वा ययाजिप्रेतान् भोगान् बुद्धजिरे । अयम-
त्रार्थोपनयः । राजसदृशेन सूरिणा प्रकृतिसदृशशिष्यगणस्य
भूखंरुसदृशः संयमो मिथ्यात्वकचवराद्यपनीय सर्वोपाधि-
बुद्धस्यारोपणीयस्तं च सामायिकसंयमं स्थिरीकृत्य पक्के-
एकापीठतुल्यानि व्रतान्यारोपणीयानि ततः प्रासादकल्पोऽय-
माचारो विधेयसूत्रस्थश्च शेषशास्त्रादिरन्यान्यादत्ते निर्वाण-
मागजवति ॥ आचा. १ अ. १ उ. ॥

आयारंगचूला आचाराङ्गचूला स्त्री० आचाराङ्गस्य चित्ति-
ऽश्रुतस्कन्धे (एतद्बहुवचन्यताऽऽचारचूलाकाशब्दे) प्रय-
माचारचूलेति आचा० ।

आयारकुसुद आचारकुशल पुं० आचारेण ज्ञानाद्याचारेण
कर्मकुशलः कर्मोच्छेदकः आचारविषये सम्यक् परिज्ञानवति,
आचारे ज्ञातव्ये प्रयोक्तव्ये वा कुशलो दत्त आचारकुशलः ।
आचारज्ञाने आचारप्रयोगे वा दक्षे, च । व्य० उ० ३ ।

आचारकुशलशब्दस्य व्याख्यानार्थमाह ॥

अचुट्टाणे आसण, किं करअण्णासकरणमविज्जंति । पट्ठिरुव-
जोगजुंजण, नीयोगपूजा जहा कमसो ॥ अफरुस अणवद्ध
अचवद्ध, मकुक्कयमभंगोमसीभरणं सहित समाहि यउवाट्टिय,
गुणनिहि आयार कुशलोउ ॥ आचार कुशलो नामयो गुर्वादी
नामज्युत्थानं करोति (आसणात्ति) आसनप्रदानं च तेषामेव
गुर्वादीनां विधत्ते समागतानां पीठिकाद्युपनयतीति ज्ञावः ।
तथा प्रातरेवागत्य आचारान् वदति संदिशत किं करोमीति
स किंकरः तथा (अज्मासकरणांमिति) ये अज्यागतास्तेषां
मात्मसमीपवर्त्तित्वकरणमज्यासकरणं अविज्जत्किंज्जागाजा-
वः शिष्यः प्रतिच्छिकानां विशेषकरणमिति ज्ञावः (पमिरुव
योगजुंजणत्ति) प्रतिकरूपः खलु विनयः कायिकादिभेदतश्चतु-
र्धाऽधस्तात् पीठिकायामभिहितस्तदनुगता योगा मनोवाक्का-
यास्तेषां योजनं न्यापारणमवश्यकरणं अविज्जत्तविभागयोजनं
(नियोगत्ति) योयत्र वस्त्राद्युपादाने नियोक्तव्यः तस्य तत्र नि-
योगं करोति (पूजा जहा कमसोत्ति) गुर्वादीनां यथानुरूपं
क्रमशो येन पूजा क्रियते अपरूपमनिष्ठुरं मनः प्रल्हादकृदित्यर्थः
तद्भापते (अणवद्धत्ति) तत्र प्राकृतत्वात् यकारलोपः तेन
अचवद्धया इति दृष्टव्यं तस्याऽभावोऽणवद्धया अकुटिलत्वमित्य-
र्थः । अचपद्धः स्थिरस्वजावः अकुक्षुयो हस्तपादमुखादिवि-
रूपचेष्टारहितः । अदंजको वंचनानुगतवचनविरहितः । सभिरो
नाम य लुपन् परं बाह्या सिंचति तत्प्रतिषेधादसज्जरः ।
प्राकृतत्वात्स्वार्थे कप्रत्ययविधानेन असीभरकः एव सर्वोऽपि

किञ्च विनय इति वीर्याचारः प्रतिपादितो दृष्टव्यः संप्रति शेषा-
णां ज्ञानाद्याचाराणां प्ररूपणानिमित्तं पञ्चार्कमाह । सहितो नाम
स यस्य ज्ञानादेरुचितः कावेस्तेनोपेतः । किमुक्तं प्रवति । कावे
स्वाध्यायं करोति । कावे प्रतिवेखनादिकं कावे च स्वोचितं तप
इति सम्यक् आदितो यत् यस्योपधाने तत्करणे वा स्वाभिप्रायः
समाहितः उपशमी ज्ञानादीनां हितः स्थित औत्पत्तिके ज्ञाना
द्यधिकं निर्ममज्ञतरं मात्मनोवाञ्छन् सदैव गुरुषु बहुमानपर
इति ज्ञावः । एवं ज्ञानाद्याचारसमन्वितो गुणनिधिर्भवति । तत
आह गुणनिधिर्गुणानामाकरः पप आचारकुशलः सांप्रतमेत
देव गायत्र्यं विनेयजनानुग्रहाय भाष्यरुद्रव्याख्यानयति ।
अञ्चुष्टाणं गुरुमादियाणं, आसणदाणं च होइ तस्सेव । गोसे
वय आयरिये, संदिसदा किं करोमिति अत्र (गोसे) इति
प्रातरेवेत्यर्थः “ सम्भासकरणधम्मं, ठेयाण अविमत्ति सीस-
पामिच्छे । पमिस्वजोगो जह, पीढियाप जुंजणं करेमि धुवं ”
अत्र प्रतिरूपयोगो यथा पीठिकायां प्राक् प्रतिरूपविनयाधिका
रेऽभिहितस्तथा प्रतिपत्तयः (जुंजणं) इत्यस्य व्याख्यानं
यत् ध्रुवमकाङ्क्षीनं प्रतिरूपयोगात्करोति पारयतीति भावः ।
(पूयं जहाणुक्खं, गुरुमादीणं करेह कमसोठ । उल्लादिजण-
णमफरुसं, अचववया होइ कुलुमंतं) अत्राहो ज्ञानमिति
मनः प्रहादजनकं “ अचववयिरस्सभावो अप्पेदणयायहोइ
अकुयसं । उल्लाववयाससीनर, सहितो कावेवणाणादि ” अत्र
स्यंदनता भनोचितहस्तपादादिचेष्टाविकलता समं अहिय-
जावो समाहितो समीचमि नाणादिणं तु तस्मितो गुणनिधि-
जोभागरो गुणाणं गाथापंचकमपि गतार्थम् ॥ व्य. ॥

आचारकवेवणी-आचारकपणी स्त्री-आचारो लोचाऽस्नाना-
दिस्तत्प्रकाशनेनाक्षेपणी आचारक्षेपणी । आक्षेपणीक्या-
ज्जेदे, ॥ स्या० ४ छ. ॥

आचारगोचर-आचारगोचर पुं० आचारो मोक्षार्थमनुष्ठान-
विशेषस्तस्य गोचरो विषय आचारगोचरः आचा० ॥ ७.
अ. १ उ० । आचारः साधुसमाचारस्तस्य गोचरो विषयो
व्रतपट्टकादिआचारगोचरः साधुसमाचारविषये, व्रतपट्टका-
दिके, आचारश्च ज्ञानादि विषयः पञ्चधा गोचरश्च जिज्ञाचर्य-
त्याचारगोचरं ज्ञानाचारदिके, जिज्ञाचर्यायां च, । न० ॥
सहं आचारगोचरं प्रहणयाप अणुद्वेष्यं भवइ स्या० ५ छ.
इहविभक्तिविपरिणामादाचारगोचरस्य प्रहणतायां शिक्कण
शैक्कमाचारगोचरं ग्राहयितुमित्यर्थः ॥ स्या० ५ छ. ।

आचारगोचरं विणयवणइयचरणकरणजयामायावत्ति यं
धम्ममाइक्खीयं ॥ आचारः श्रुतज्ञानादिविषयमनुष्ठानं काळा-
भ्ययनादिगोचरो जिज्ञाटनम् पतयोः समाहारद्वन्द्वस्ततस्तदा-
ख्यातमिच्छामीति योग इति ॥ प्र० २ श० १ उ० ॥

क्रियाकक्षापे, पुं० दश० ६ अ० ॥

रायाणो रायमत्ता य, माहणाः अदुव खत्तिया ।

पुच्छंति निहुअप्पाणो कहं आचारगोचरं ॥

व्या० ॥ राजानो नरपतयः राजामात्याश्च मंत्रिणः ब्राह्मणाः
प्रतीताः (अडुवत्ति) तथा कृत्रियाः श्रेष्ठ्यादयः पुच्छंति
निजृतात्मानः असज्जांता रचितांजलयः कथं ते प्रवतां आचार-
गोचरः क्रियाकक्षापः स्थित इति सूत्रार्थः ॥

तेसिं सो निहुओदंतो, सव्वज्जुय सुहावहो ।

सिक्खा एसु समाउत्तो आइक्खेज्ज विपक्खरो ॥ ३ ॥

व्या० ॥ तेज्यो राजादिज्यः असौ गणी निजृतोऽसंज्ञात

उचितधर्मः कायस्थित्या दांतं शंसियमनोदमाज्यां सर्वभूत
सुखावहः सर्वप्राणिहितइत्यर्थः । शिक्कया ग्रहणासेवनरूपया
सुसमायुक्तः सुष्ठु एकीभावेन युक्तः आख्याति कथयति
विचक्षणः पंडित इति सूत्रार्थः ।

(हंदि धम्मत्यकामाणं, निगंथाण सुणेह मे । आचारगोचरं
मीमं, सयदं डुरहिठियं) सूत्रव्या० ॥ हंदिश्लुपदशने
तमेन धर्मार्यकामानामिति धर्माश्चारित्रधर्मादिस्तस्यार्थः
प्रयोजनं मोक्षकामयते इच्छति विद्वद्भूविहितानुष्ठानकरणेनेति
धर्मार्यकामाः सुमुक्कवस्तेषां निर्ग्रयानां बाह्यान्तरग्रन्थरहि-
तानां शृणुत मम समीपात् आचारगोचरं क्रियाकक्षापं मीमं
कर्मशब्दपेक्षया रौद्रं सकलं संपूर्णं डुरधिष्ठं कृष्णसत्त्वैर्दृष्ट-
श्रयमिति सूत्रार्थः ॥

आचारग-आचाराग्र न० आचारांगस्य द्वितीये श्रुतस्कंधे
तद्वक्ष्यतां चारांगटीकायाम् ॥ (आचारमेरो-मंदितस्य
देशतः, प्रवर्त्तितच्छेषिकवृद्धिकागतं । प्रारिभितेऽप्ये गुण
वान् कृती सदा, जायेत निः शेषमशेषितक्रियः १)
उक्तो नवब्रह्मचर्याध्ययनात्मक आचारश्रुतस्कंधः सांप्रतं
द्वितीयोऽग्रश्रुतस्कंधः समारभ्यते । अस्य चायमभिसंबंधः
उक्तम् प्राचारपरिभाषाम् प्रतिपादयता तद्यथा (णवदंभवेरमइ
ओमद्वारसपयसहस्तिओ वेओ हवइ य स पंचचूतो बहु २
अयरो पयणेणं) तत्राद्ये श्रुतस्कंधे नवब्रह्मचर्याध्ययनानि
प्रतिपादितानि तेषु च न समस्तोऽपि विवक्षितोऽर्थोऽभि-
हितोऽभिहितोऽपि संक्षेपतोऽतोऽभिहितार्थानिधानाय संक्षेप-
कस्य च प्रपंचाय तदगृह्यताश्चतस्रश्चमा उक्ताः अनुक्तसंगृहि-
काः प्रतिपाद्यन्ते ॥ तदात्मकश्च द्वितीयोऽग्रश्रुतस्कंध इत्यनेन
संबधेनायातस्यास्य व्याख्या प्रतन्यते तथा चाचारांगनिर्णयौ
अग्रनिक्षेपप्रतिपाद्याह ॥

उवयारेण ढपगयं, आचारस्सेव उवरि माई ॥

तुरुवस्सपव्वयस्स य, जह अग्गाई तहे ताई ॥ १ ॥

उपकाराग्रेणात्र प्रकृतमधिकारः यस्मादेतान्याचारस्यैवोपरि
वर्तन्ते तदुक्तं शेषवादितया तत्संबद्धानि तद्यथा वृक्षपर्वतादेर-
प्राणीति शेषाणि त्वप्राणि शिष्यमतिव्युत्पत्यर्थमस्य चापका-
राग्रस्य सुखप्रतिपत्यर्थमिति तदुक्तं (उच्चारिस्स सरिस्सं, जं
केणवितं परुवप विहिणा, जेणहि गारो तं मिठ, परुविण
होइ सुहगेत्तं) तत्रेदमिदानीं वाच्यं केनैतानि निर्व्यूढानि
किमर्थं कृतो वेत्यत आह ॥ थेरेहि अणुग्गाहट्टा, सिस्स-
दियं होठ पागमत्थं च ॥ आचारो अत्यो, आचारगोसु पवि-
भक्तो गाहा ॥ थेरेहीत्यादि स्यविरैः श्रुतवृद्धैश्चतुर्दश
पूर्वविद्धिर्निर्व्यूढानीति किमर्थं शिष्यहितं भवत्विति कृत्वा
अनुग्रहार्थं तथा अप्रकटोऽर्थः प्रकटोऽयथास्यादित्येवमर्थं च
कृतो निर्व्यूढाचारात् सकाशात्समस्तोऽप्यर्थः आचाराग्रेषु
विस्तरेण प्रविज्ञक इति ॥

सांप्रतं यद्यस्मान्निर्व्यूढं तच्छिज्ञागेनाचष्ट इति ॥

विइ अस्स य पंचमए, अट्टमगस्स वीयामि उदेसो ॥

जाणिओ पिंनेसणेज्जा, वत्थं पाओग्गाहं चेव ॥ ४ ॥

पंचमगस्स चउत्थे इरिया वणिज्जइ समासेणं ॥

उट्टस्सय पंचमए, चासज्जाया वियाणाहि ॥ ५ ॥

सत्तेकाणि सत्तवि, णिज्जूहाइं महापरिष्ठावो ॥

सत्यपरिष्ठा जावण, णिज्जूहाउ धुवाविभुत्तो ॥ ६ ॥

आयारपकप्पोड, पचखाणस्स तइयवत्थूओ ॥

आयारणामधेज्जा, विसइमा पाहुमुच्चेया ॥ ७ ॥

विश्यस्सेत्यादि चतस्रो । गाथाः ब्रह्मचर्याभ्ययनानां द्वितीय मध्ययनं लोकविजयाख्यं तत्र पंचमोद्देशके इदं सूत्रं (सञ्चामगं धं परिखाय निरामगंधो परिव्वपज्जा) तत्रामग्रहणेन हननाद्या- स्तिष्ठः कोटथो गृहीता गन्धोपादानादपरास्तिष्ठ एताः परम्य- विशोधिकोटथस्ताभ्रेमा स्वतो हंति घातयति घ्नन्तमनु जानीते तथा पचति पाचयति पचन्तमनुजानीते इति तथा तत्रैव सूत्रं (अदिस्समाणो कयविकपहिंति) अने- नापि तिस्रो विशोधिकोटथो गृहीतास्ताभ्रेमाः क्रीणाति काप- यति क्रीणंतमन्यमनुजानीते तथाऽष्टमस्य विमोहाभ्ययनस्य द्वितीयोद्देशके इदं सूत्रं (भिक्खु परिकमेज्ज वा चिट्ठेज्ज वा णीसिएज्ज वा तुयेट्ठज्ज वा सु साणंसि वेत्यादि) यावत् (बहिया विहरेज्जा तं भिक्खुं गाहावति उवसंकमिनुवपज्जा अहमा उसंतो समणा तुम्भट्ठये असणं वा ४ पाणाइं जूयाइं जीवाइं सत्ताइं समारब्बसमुदिस्स कीयं पामिच्च) मित्यादि एतानि सर्वाण्यपि सूत्राण्यथैकादशपि नैषणा निर्व्यूढास्त- था तस्मिन्नेव द्वितीयाभ्ययने पंचमोद्देशके सूत्रं (से वत्थं परिग्ग हं कंघवं पायपुंढणं उग्गहं च कमासनमिति) तत्र चरुक्कंव- दपादपुंढनग्रहणात् वल्लेषणा निर्व्यूढा पतद्ग्रहपदात्पात्रेषणा निर्व्यूढा अवग्रह इत्येतस्मादवग्रहप्रतिमा निर्व्यूढा कमासनमि- त्येतस्माच्छ्रयेति तथा पंचमाभ्ययनावंत्याख्यस्य चतुर्थोद्देशक सूत्रं (गामागुगामं दुइज्जमाणस्स दुज्जायं दुप्परकंतमित्यादि नेर्या संक्षेपेण न्यावर्णितेत्यत ईर्याभ्ययनं निर्व्यूढं तथा पद्याभ्य- यनस्य ध्रुवाख्यस्य पंचमोद्देशकसूत्रं (आइक्खइ विहयइ कि- इति धम्मकामी) त्येतस्माद्भाषाभ्ययनमाकृष्टमित्येवं विजानी यास्त्वमिति तथा महापरिज्ञाभ्ययने सप्तोद्देशकास्तेभ्यः प्रत्येकं सप्तापि सप्तैकका निर्व्यूढास्तत्रा शस्त्रपरिज्ञाभ्ययनाज्ञावना निर्व्यूढास्तथा धूताभ्ययनस्य द्वितीयचतुर्थकोद्देशकाभ्यां विमुक्ताभ्ययनं निर्व्यूढमिति तत्राचारप्रकल्पो निशीथः स च प्रत्याख्यानपूर्वस्य यत् तृतीयं वस्तु तस्याऽपि यदाचाराख्यं विशतितमं प्राभूतं ततो निर्व्यूढ इति ब्रह्मचर्याभ्ययनेभ्य आ- चाराग्राणि निर्व्यूढान्यतो निर्व्यूहनाधिकारादेव तान्यापि शस्त्र- परिज्ञाभ्ययनानि निर्व्यूढानीति दर्शयति ॥

अव्वोगमो उ नणिओ, सत्यपरिएणाए दंरुणिकखेवो ॥

सो पुण विजज्जमाणो, तहा तहा होइ णायव्वो ॥ ८ ॥

अव्याकृतोऽन्यकोऽपरिस्फुट इति यावत् मणितः प्रतिपादितः कोऽसौ दंरुनिकेपः दंरुः प्राणिप्राज्ञावक्त्रस्तस्य निकेपः परित्यागः संयम इत्यर्थः । स च शस्त्रपरिज्ञायामन्यकोऽभिहितो यतस्तेन पुनर्विभज्यमानोऽष्टस्वप्यभ्ययनेष्वसावेव तथा तथा- नेकप्रकारो ज्ञातव्यो भवतीति ॥

कथं पुनरयं संयमः संक्षेपोऽभिहितो विस्तार्यत इत्याह ।

एगविहो पुण सो, संजमोत्ति अइज्जत्य वाहिरेय दुहा ।

मणवयणकायतिविहो, चउविहो चाउजामोउ ॥

पंच यं महव्वयाइं तु, पंचहाराइं जोयणं ठ्ठा ।

सीडंगसहस्साणि य, एसो उ अविंजतरो होइ ॥ १० ॥

(एगविहो) इत्यादि (पंचय) इत्यादि अविरतिवृत्तिव- द्वा एकाविधः संयमः स एवाऽन्यात्मिकवाह्यभेदात् द्विधा

भवति । पुनर्मर्नोवाक्काययोगभेदाद्विविधः स एव चतुर्याम भेदाच्चतुर्धा पुनः पञ्चमहाव्रतभेदात्पंचधा । रात्रिभोजनविर- तिपरिग्रहाच्च षोढेत्यादिकया प्रक्रियया भिद्यमानो यावदष्टा दशशीखांगसहस्रपरिमाणो भवतीति किंपुनरसौ संयमस्तत्र तत्र प्रवचने पंचमहाव्रतरूपतया मिथ्यते इत्याह ॥

आइक्खिखुं चिजइयुं, विष्ठाउं चेव सुहुतरं होइ ।

एएण कारणेण, पञ्चमहव्वया पप्पविज्जंति ॥ ११ ॥

संयमः पञ्चमहाव्रतरूपतया व्यवस्थापितः सन्नाख्यातुं विमकुं विज्ञातुं च सुखेनैव भवतीत्यतः कारणात्पञ्चमहा- व्रतानि प्रज्ञाप्यंते । एतानि च पञ्चमहाव्रतान्यस्वाहितानि फलवन्ति भवन्त्यतो रक्षायत्तो विधेयस्तदर्थमाह ॥

तेसिं च रक्खणट्ठा, जावणा पञ्चवए इक्केके ।

तासत्यपरिष्साए, एसो अज्जितरो होइ ॥ १२ ॥

तेषां च महाव्रतानामेकैकस्य तद्वृत्तिकल्पाः पंच १ जावना भवन्ति । ताश्च द्वितीयाश्रुतस्कंधे प्रतिपाद्यंते अतोऽयं शस्त्रपरिज्ञाभ्ययनाभ्यंतरो भवतीति ॥

सांप्रतं चूर्णानां यथा स्वं परिमाणमाह ॥ जावग्गह- पमिमाओ, पढमा सत्ति किगावीय चूला जावणविम्मुत्ति आयारपकप्पा तिप्पि इति पंच १३ । पिंनैपणाभ्ययनादारभ्य अवग्रहप्रतिमाभ्ययनं यावत् एतानि सप्ताभ्ययनानि प्रथमा- चूर्णा सप्तसप्तैकका द्वितीया भावना तृतीया विमुक्तिः चतुर्थी आचारविकल्पो निशीथः सा पंचमी चूर्मेति आचा. १ अ. १ च.

आयारचूला- आचारचूला-स्त्री० उक्तशेषानुवादिनी चूर्णा आचारस्य चूला आचारचूला । आचाराग्रे आचारांगस्य द्वि- तीयेऽश्रुतस्कंधे, आचा० अ. १. उ. ॥

आचाराग्राणि चूदिका इति आचा० ॥ आचारांगस्य द्वितीये अश्रुतस्कंधे पञ्च चूर्णा स्तत्र प्रथमा (पिंनैसणसेज्जरिया, न्नासज्जा या य वत्तपापसा। उग्गहपरिमिति) सप्ताभ्ययनात्मिका द्विती- या सत्तसत्तिकया तृतीया भावना चतुर्थी विमुक्तिः पञ्चमी निशीथाभ्ययनमिति । आचा० अ० १ उ० १ ॥

एताश्चाचारश्रुतस्कंधस्य नवभ्यो ब्रह्मचर्याभ्ययनेभ्यो निर्व्यूढा इति आचाराग्रशब्दे ॥

आयारचूदिया-आचारचूदिका स्त्री० आचारचूलायाम्, आ- यारस्सणं जगवओ सचूदियागस्स पञ्चासीइ उहेसणकावा सम० ८५ स. ॥

आचारांगस्य विमुक्त्यभिधाने सर्वांतिमेऽभ्ययने, च तिण्हं गणिपेरुगाणं, आयारचूदियावज्जाणं सत्तावन्नं अज्जयणा प० सम० ८७ स. ॥

आचारस्य श्रुतस्कंधद्वयरूपस्य प्रथमाङ्गस्य चूदिका सर्वा- न्तिममध्ययनं विमुक्त्यभिधानमाचारचूदिका तच्चर्जानामिति सम० टी. ॥

आयारटीगा-आचारटीका- स्त्री० शीर्षगाचार्यविरचिताया- माचारांगव्याख्यायाम्, तथाचाचारांगटीकायाम् आचारटीका- करणे । “आचारशास्त्रं सुविनिश्चितं यथा, जगाद धीरो जगते हिताय यः ॥ तथैव किञ्चिद्दतः स एव मे, पुनातु धर्मान् विनयापिता गिरः ॥ १ ॥ शस्त्रपरिज्ञाविवरण, मातिवहुगहनञ्च गन्धस्तिष्ठतः ॥ तस्मात्सुखयोधार्थं, गृहहाम्यहमञ्जसा सारम्- ॥ २ ॥ ” आचा० टी. अ. १ उ. १ ॥

आयारङ्ग-आचारस्थ- त्रि० आचारे स्थित आचारस्थः ज्ञाना-

चारादिपंचविधाचारयुक्ते, ॥

"नाणमि दंसणमिय, तवे चरित्तये समणसारंमि । ण च पत्ति जे उवेउं, अण्णाणं गणं न गणहारी । पसगणहरमेरा, आयास्त्वाणवणिता चुत्ते, ॥ पं० ज्ञा० ॥

पसा गणधरमेरमेर्यादा सीमा इत्यर्थः (आयारद्वान्ति पंचविहे आयारे जुत्ताणं) आचारे स्थित आचारस्थः तेषां वर्णिता स्तत्र प्रणीता इत्यर्थः । पं० च० ॥

आयारणिज्जुत्ति-आचारनिर्युक्ति-रूपं निर्युक्तानां सूत्रेऽभिधेयं तथा व्यवस्थापितानामाणां युक्तिघटना विशिष्टा योजना निर्युक्तियुक्तिरेतस्मिन् चार्थे युक्तशब्दलोपाधिर्युक्तिरित्युच्यते । सम० स. १ आचारस्य निर्युक्तिराचारनिर्युक्तिः । आचारसूत्रार्थानां विशिष्टयोजनायाम्, तथाच समवायाने । आचारांगमधिकृत्य "संखेज्जाओ णिज्जुत्तिमो" सम० १ स. ॥ आचारांगनिर्युक्तिश्च भद्रबाहुस्वामिना रचिता । तथाचाचारांगदशकायां भद्रबाहुस्वामिनमधिकृत्य । स च पूर्वमावश्यकनिर्युक्तिं विधाय पञ्चादाचारांगनिर्युक्तिं चक्रे तथाचोक्तं (आचरस्सयस्स दस कात्थियस्स तह चत्तरज्जयमायारत्ति) आचा. अ. १ उ. १.

आयारतेण-आचारस्तेन-त्रि० विशिष्टाचारवस्तुत्वरूपे "आयारभावेतेणेयं कृत्वा देवफिण्विसं ४६ " दश० अ. ५ उ. २ ॥

आयारदशा-आचारदशा-रूपं आचरणमाचारो ज्ञानादिविषयः पंचधा । आचारप्रतिपादनपरा दशा आचारदशा । दशाभेदे, दशाभ्ययनात्मिका आचारदशा दशाश्रुतस्कंध इति या रुद्रेति स्या. ग. १० ॥ अङ्गदशा । अण्णावि हु उ वासगा, दिम्भ तेसुतु विससे । आयारदशा तुहमो, जेणेत्वं चरिहया यारो । पं० भा० । आचारदशानामभ्ययनविभागमाह । स्या. १० ग. ॥

आयारदशाणं दस भज्जयणा पण्णा । तंजहा वीसं असमादिगणा इच्छीसं सवत्ता तित्तिसं आसायणाओ भट्टविहा गणिसंपया दस चित्तसमादिगणा इच्छारस उवासगपमिमाओ बारस भिक्खुपमिमाओ पज्जोसवणा कप्पे तिसं मोहणिज्जगणा ॥

समाधिस्थानानि यैरासेवितैरात्मपरोजयानामिह परत्रो प्रयत्र वा असमाधिरूपयते तानीति भावस्तानि च विशतिर्जुतचारित्वादीनि । तत एवाधगम्यनीति तत्प्रतिपादकमभ्ययनमसमाधिस्थानानीति । प्रथमतया एकविंशतिः शबन्नाः शबन्तं कर्तुं कृत्यतः पटादिः प्रावतः साप्रतिचारं चारित्रमिह च शबन्तचारित्रयोगात् शबन्नाः साधवस्ते च करकर्मप्रकारान्तरमैयुनादीन्येकविंशतिपदानि ॥ १ ॥ तत्रैवोक्तं रूपानि सेवमना उपाधित एकविंशतिर्जैवति । तदर्थं मभ्ययनमेकविंशति शबन्ना इत्यभिधीयते ॥ २ ॥ ते तो समासायणाओत्ति ज्ञानादिगुणाः आ समस्येन शात्यंते अपचस्यंते यकानिस्ता आशातना रत्नाधिकविषयाः अविनयरूपाः पुरतो गमनादिकास्तप्रसिद्धास्त्रयस्त्रिंशदेता यत्राभिधीयन्ते तदभ्ययनमपि तथैवोच्यत इति ॥ ३ ॥ (अष्टेत्यादि) अष्टविधा गणिसंपत् आचारश्रुतशरीरवचनादिका आचार्यगुणैर्दिएस्थानकोकरूपा यत्राभिधीयन्ते तदभ्ययनमपि तथैवोच्यत इति ॥ ४ ॥ (दसेत्यादि) दशचित्तसमाधिस्थानानि येषु सत्तु चित्तस्य प्रशस्तपंरिणतिर्जायते तानि तथा असमुत्पन्नपूर्वकधर्माच्चितोत्पादादीनि तत्रैव प्रसिद्धान्याभिधीयन्ते यत्र तत्तथैवोच्यते इति ५ (एकारे) त्यादि एकादशो-

पासकानां आचक्षाणां प्रतिमाः प्रतिपत्तिविशेषाः दर्शनव्रतसामयिकादिविषयाः प्रतिपाद्यंते यत्र तत्तथैवोच्यते ॥ ६ ॥ (वारसेत्यादि) दशशक्तिगुणां प्रतिमा अभिप्रदा मासिकीक्षिमासिकी प्रभृतयैत्राभिधीयन्ते तत्तथैवोच्यत इति ॥ ७ ॥ पञ्चो-इत्यादि ॥ पर्याया अनुशुद्धिका द्रव्यक्षेत्रकालभावसंबन्धिन उत्सृज्यन्ते उद्धृज्यन्ते यस्यां सा निरुक्तविधिना पर्योसवना अथवा परीति सर्वतःक्रोधादिभावेन्य उपशम्यते यस्यां सा पर्युपशमना अथवा परिः सर्वथा एकत्रैव जघन्यतः ससति-दिनानि, उत्कृष्टतः परमास्तान् व्रसनं निरुक्तदेव-पर्युपशना तस्याः कल्प आचारोमयादित्यर्थः ॥ पर्योसवनाकल्पः पर्युपशमनाकल्प पर्युपशनाकलोवेति सं च (सकोसंजोयणं विगइनव वयमि) त्यादिकस्तत्रैव प्रसिद्धस्तदर्थमभ्ययनं स एवोच्यत इति ८ ॥ (तीसमित्यादि) त्रिंशन्मोहनीयकर्मणो बन्धस्या नानि बन्धनकारणानि (त्रारिमइक्कवगाहिता तसे पाणेविहिंसई) इत्यादिकानि तत्रैव प्रसिद्धानि मोहनीयस्यानानि तत्प्रतिपादकमभ्ययनं तथैवोच्यत इति ९ ॥ (आयाइहाण) मिति प्राजननमाजातिः सम्मूहं नृगर्जोपपाततो जन्म तस्याः स्थानं संसारस्तत्सन्निदानस्य भवतीत्येवमर्थप्रतिपादनपरमाजाति स्थानमुच्यते ॥ इति वा. टी. ग. १० ॥

आयारपकप्प-आचारपकप्प-पुं० आचार एवाचारः प्रकल्पः क्रिया आचारक्रियायाम्, भाव० ४ अ. ॥ आचार आचारांगम् प्रकल्पेनिशीयाध्ययनम् तस्यैव पञ्चमन्त्रा आचारेण सहितः प्रकल्पः आचारप्रकल्पः निशीयाध्ययनसहिते आचारांगे, घ० अ. ३ ॥

अट्टावीसशिविहे आयारपकप्पे भाव ३ अ. ॥

सत्यपरिभा भोगविजज्जो, असिज्जोसणिज्जं संमत्तं ॥
आवंति धुअ विमोहो, उवहाणसुअं महपरिभा ॥ ५१ ॥
पिंनेसण सिज्जीरिज्जा, जासज्जा या य वत्थपाएसा ॥
उग्गाहपमिमासात्ति, कसतयं जावणविमुत्ति ॥ ५२ ॥
उग्गायमण्णुग्यायं, आरोवणातिविहमो निसीहंतु ॥
इति अट्टाविसशिविहो, आयारपकप्पनामोयं ॥ ५३ ॥

अष्टाविंशतिविधे आचारप्रकल्पे आचार एवाचारप्रकल्पः क्रिया पूर्ववत् । पिंनेसणागाहा १५२ उग्गातगायात्रयं निगद-सिद्धमेव ॥

अष्टाविंशतिविधः आचारप्रकल्पः निशीयांतमाचारांग-मित्यर्थः स चैवं ॥

सत्यपरिभा १ भोगविजज्जो २ सीज्जोसणिज्जा ३ संमत्तं ४ आवंति ५ धुव ६ विमोहो ७ उवहाणत्थयं ८ महपरिभा ९ प्रथमस्य श्रुतस्कंधस्याध्ययनानि । द्वितीयस्य तु पिंनेसण १ सेज्ज २ इरिया ३ जासाजाया य ४ वत्थ ५ पाएसा ६ उग्गाहपमिमा ७ सत्तसत्तिक या ८ जावणा ९ विमुत्ति ६ उग्गाइ अण्णुग्याइ २ आरुहणा ३ तिविहमो निसीहंतु इति अट्टाविसशिविहो आयारपकप्पनामोत्ति ॥

उद्धातिकं यत्र लघुमासादिकं प्रायश्चित्तं चार्थते । अनुद्धातिकं तु यत्र गुरुमासादि आरोपणा च यत्रैकास्मिन्प्रायश्चित्तज्य दय्यारोप्यत इति ॥ प्रश्न. सं. ५ च. ॥

अष्टाविंशत्या आचारप्रकल्पैः आचार आचारांगं प्रकल्पो निशीयाध्ययनं तस्यैव पंचमचूडा । आचारणे सहितः प्रकल्प आचारप्रकल्पसैः पंचविंशत्यध्ययनात्मकत्वात्पंचविंशतिविध आचार उद्धातिमनुद्धातिममारोपणेति त्रिधा प्रकल्पोमीदृशेष्टाविंशतिविधस्तत्र पंचविंशतिरध्ययनान्यमूनि ॥

सत्यपरिष्ठा १ लोगविजओ २ सीओसणीज्जं ३ संमतं ४ आवंतिओगसारंवा ५ धुयं ६ विमोहो ७ उव हाणसुअं ८ महापरिष्ठा ९ पिंसेसणा १० सिज्जा ११ इरिया १२ चासाजायं १३ क्त्वेसणा १४ पाएसणा १५ उमाहपदिमा १६ ठाणसत्तिकयं १७ निसीहिआसत्तिकयं १८ उच्चारणसवणसत्तिकयं १९ सहसत्तिकयं २० रुवसत्तिकयं २१ पराकिरिआसत्तिकयं २२ अन्नोन्नकिरिआसत्तिकयं २३ नावणा २४ विपुत्ति २५ घ. ३. अ. आयरणं आयायारो सो य पंचविहो णाणदंसण चरित्तववियारो य तस्स पकारिसेणं कप्पणा पकप्पणा सप्पजेदनिरूपणा आ. चू. ४ अ. । नि. चू. १ उ. ॥

अचारः प्रथमांगन्तस्य प्रकल्पोऽध्ययनविशेषोनिशीयमित्यपराभिधानस्य वाऽऽचारस्य वा सप्पञ्चाचारस्य ज्ञानादिविषयस्य प्रकल्पोऽध्यवसायमित्याचारप्रकल्पः । सम० स. २७ ॥ आचारस्य प्रथमांगस्य पदविभागसमाचारीलक्षणप्रकृष्टकल्पा जिधायकत्वात् प्रकल्प आचारप्रकल्पः निशीयाध्ययनं आचारांगस्य निशीयाध्ययने, स्या० ५ टा. ।

यस्मिन्तत्रदशविध आचारः ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्याचारश्च प्रकल्पसैः ख्याप्यते प्रज्ञाप्यते इत्यर्थ इत्यत आचारप्रकल्प इति पं० चू० ॥

आचारप्रकल्पस्य नामधेयानि निशीथचूर्णो यया ॥

आयारपकप्पस्स उ, इमाईं ग्गेण्णईं णामधिज्जाईं ।

आयारमाइयाईं, पायच्छित्तेणहीगारो ॥ २ ॥ गहा

आयरणं आयायारो सो य पंचविहो णाणदंसणचरित्तववीरियायारोय तस्स पकारिसेणं कप्पणा पकप्पणा सप्पजेदप्ररूपणेत्यर्थः इमाइति वक्त्रमाणास्ति गेणग्रहणं पारिजासिय उदासत्यं तंजहा अमुहोसमुदो ईदं गोवयतीति ईदंगोवगो एवं तस्स आयारपकप्पस्स णाम न भवति गुणाणि फलं भवति "गुणनिष्फलं गोणं, तंचेव जहत्य मत्थवीर्यंति तं पुण खवणो जडणो, तवणो पवणो पदीवो य ॥ १॥" णामाणि, अभिधेयाणि नामधेज्जाणि अहवा धरणियाणि वा धेज्जाति णामधेज्जाति सार्थकाणीत्यर्थः । आयायारो आदीजोसताणि नामाणि आयायारोणि पंच पायच्छित्ते अहीगारेत्ति अत्थेहं, दारं सीसो पुच्छति णणु पायच्छित्ते अहीगारोत्ति पुच्छाहि अत्थाहिकार एव जणिओ आयरिओ जणति सन्नं तत्थ जणिओ इह विशेषज्ञापनार्थं भणति असत्थवि आयारस रुक्खा कया इह तु आयारसरुक्वं पायच्छित्तं परुविज्जति अहवा प्रायश्चित्ते प्रयत्न इत्यर्थः ॥

अहवा इहमणिओ तत्थ दह्वो आयारमाइयातिं जं भणि यंताणि य इमाणि ॥

आयारो अगंति, पकप्पे तह च्छीया णिसीहंति । णिसीतं मुत्तत्थ तहा, तह आणु पुच्चिअक्खातं ३ गहा ॥ एसादारगाहा वक्त्रमाणसरुक्खा आयारमाइयाणि इमा सामाणिकखेववक्त्रणा गहा ॥

आयारे णिकखेवो, चउविधो दशविधो य अग्गम्मि ।

उक्कायपकप्पंमि, च्छीयाए निशीथेया ॥ ४ ॥ नि. चू. १ उ,

आचारप्रकल्पः पंचविधः तत्र च स्थानांगे ॥

पंचविहे आयारपकप्पे पं० तं० । मासिए उग्घाइए १ मा-

सिये आणुग्घाइए २ चंउम्मासिए उग्घाइए ३ च-

उम्मासिये आणुग्घाइये ४ अरोवणा ५ । स्या. ५ टा. ॥

आचारस्य प्रथमांगस्य पदविभागसमाचारी लक्षणप्रकृष्टकल्पाऽजिधायकत्वात्प्रकल्प आचारप्रकल्प निशीयाध्ययनं स च पंचविधः । पंचविधप्रायश्चित्ताजिधायकत्वात्तथाह । तत्र केषुचिद्विशेषेषु लघुमासप्रायश्चित्तापत्तिरुपपद्यते १ केषुचिच्च गुरुमासापत्तिः २ एवं लघुचतुर्मास ३ गुरुचतुर्मासाऽऽरोपणाश्चेति ५ तत्र मासेन निष्पन्नं मासिकं तपस्तच्च उद्धातो जोगपातो यत्रास्ति तदुद्धातिकं लब्धित्यर्थः । यत् उक्तं "अक्षेण विभे सेसं, पुच्चकेणं तु संजुयं कावं । देज्जाहि बहु यदाणं, गुरुदाणं तत्तियं चेवत्ति ॥ १ ॥ पंचेवत्ति । एतज्जावना मासिकतपोऽधिष्ठित्योपदर्शयते । मासस्याऽर्द्धच्छिन्नस्य शेषं दिनानां पंचदशकं तन्मासापेक्षया च पूर्वस्य पंचविंशतिकस्याऽर्धेन सार्द्धं द्वादशकेन संयुतं कृतं सार्द्धं सप्तविंशतिर्भवतीति । आरोपणा तु (चढावणिक्कि जणियं होइ) योहि यथा प्रतिपेवित्ता माहोचयति तस्य प्रतिपेवनिष्पन्नमेव मासलघुमासगुरुमृत्तिकं दीयते । यस्तु न तथा तत्तावहीयते एवमायासनिष्पन्नं चान्यदारोप्यत इत्यारोपणेति ॥ ग० टी० ग० ५ ॥

अस्याष्टाविंशतिभेदाः समवायाङ्गे यथा ॥

अष्टाविसविहे आयारपकप्पे पं० तं० ॥ मासिया आरोवणा सपंचराइमासीया आरोवणा सदसराइमासिया आरोवणा सपन्नसराइमासिया आरोवणा । सवीसइराइमासिया आरोवणा । सपंचवीसराइमासिया आरोवणा । एवं चेव दोमासीया आरोवणा सपंचराइदोमासीया आरोवणा एवं तिमासीया आरोवणा चउमासीया आरोवणा उवग्घाइया आरोवणा आणुग्घाइया आरोवणा कसिणा आरोवणा अकसिणा आरोवणा । एतावता आयारकप्पे एतावताय आयरियन्वे । सम. २७ स. ॥

अत्रैव निगमनमाह ।

एतावांस्तावदाचारप्रकल्प इह स्थानके आरोपणमाश्रित्य विवक्षितोऽन्यथा तद्व्यतिरेकेणाऽपि तस्यैतद्व्यतिकरूपस्य भावात् अथ चैतावानेवायं तावदाचारप्रकल्पः शेषस्यात्रैवांतर्भावान्न स. स. २८ ॥

आचारप्रकल्पो महानिशीयः । स च प्रत्याख्यानपूर्वस्य य नृतीयं वस्तु तस्यापि यदाचाराख्यं विंशतितमं प्राञ्चतं ततो निर्बुद्ध इति आचा० वि. श्रु. भ. १ ॥

तथा च निशीथचूर्णो ॥

निशीथं णवमा पुच्चा, पक्कवाणस्स तत्तियवत्थुउ ।

आयारनामपेज्जा, वासनिजापाहुन्चेदा ॥ ३१९ ॥

पुव्वगतोहिं तो पञ्चक्खणपुव्वेणाम नवमपुव्वंस्तिस्सं बीस वत्थु वत्थुत्ति वत्थुज्जुतं बीसं अत्थाधिकारत्तसु तत्तियं आया-
रणामधिल्लं जं वत्थुं तस्स वत्थुस्स बीसं पाहुन्चेदो परिमा-
णपरिच्छिन्नाप्राभृतवत् अर्थच्चेदपाहुन्चेदा जण्ठति । तेसु वि
जं बीसतिमं पाहुन्चेदं ततो णिसीहं सिद्धं ॥

तथाच व्यवहारकल्पे ॥

आयारपकप्पो ऊ, नवमे पुव्वंमि आसि सोधीय ।

तत्तोव्वि य निज्जुदो, इहाणियतो किं न सुच्छिजवे ॥

आचारपकल्पः पूर्वं नवमे पूर्वं आसीत् शोधितश्च ततोऽनन्तरं
इदानीं पुनरिहाचार्ये तत् एव नवमाभिरूपाज्ञीतः । ततः
किमेव आचारपकल्पो न प्रवर्तते किं वा ततः शोधितोपजाय-
ते । पयोऽप्याचारपकल्पः शोधितश्चास्मादवशिष्टा भवतीति
भावः ॥ व्य० ३ उ० ॥

तथाच पंचकल्पनायें ॥

आयारदसाकप्पो व्यवहारो नवमपुव्वं णि सं दोचारित्तर-
क्खणद्धा सुयकरस्सुवरित्तिताई अंगदसा आण्हा वि
हु उव्वासागादीण तेणतु विससो आयारदसा उइमो
जेणेत्यं वणिहयायारो, दसकप्पववहारा एगमुत्तखंथे कइ
इच्छंति । केइ च दसाएकं कप्पववहारवीयं तु रयणा
गरयाणीयं नवमं पुव्वं तु तस्स नीसंदो परिगाढ-
परिस्तावो ॥

(जम्हा तेण प्रगवता आयारपकप्पा दसाकल्पववहाराय
नवमपुव्वंनिसंदंजता निज्जुदा) तेनाऽसौपूजाईः आचारपकल्प
इति विधिः यस्मात्तत्र दशविध आचारो ज्ञानदर्शनचारित्र-
तपोवीर्याचारश्च प्रकल्पते ॥ व्याप्यते प्रज्ञाप्यत इत्यर्थः ॥
इत्यत आचारपकल्पः दशाकल्पववहाराणां पूर्वोक्तं निरुक्तं
॥ पं. चू. ॥ पते दशाकल्पववहाराः किं कारणं ॥

निज्जुदाचारित्तसारिस्स, रक्खणट्ठाए खक्षियस्स ।

तेहिं सोहिं किरति, तहो होति निरुपहतं । पं. जा. ॥

चारित्र इति चारित्र्यस्वरूपं गाढा पंचप्रकारं चारित्रं सा-
माधिकाद्यमथाख्यातपर्यवसानं तस्य रक्षणार्थं जूतिः रक्षायाः
परिपालनार्थमित्यर्थः । पं. चू. ॥

सूयकरुत्तारित्तिचा, जम्हा त पंचवासपरियावो ॥

सुयकरुमहज्जातिनुत्तो, ज्जोग्गो होतिसो तेसिं ॥

सूत्रकृतांगस्योपरि व्यवस्थापित आह । किमर्थं सूत्रकृतां
गस्योपरि व्यवस्थापित अधोवा न व्यवस्थापितः । उ-
च्यते । सूत्रोपदेशादिति यस्माद् व्यवहारसूत्रे तृतीयोद्देशकेऽ-
प्युक्तं त्रिवर्षपर्यायस्य कल्पते आचारपकल्प इति
तथा व्यवहारस्तेव दशमोद्देशके सूत्रमस्ति त्रिवर्षपर्याय-
स्य कल्पते सूत्रकृतांगमुद्देशं एतदर्थं । सूत्रकृतांगस्योपरि
कृता इति किं कारणं तेण जगवता नवमात्रो पुव्वात्रो
नीणीओ उच्यते पं. चू० ॥ पं० जा० ॥

अण्णकप्पा वोच्छेदो, कुसुमाज्जेरी तिणिच्छपरिच्छा ।

कप्पे परिसा य तहा, दिच्छंता आदिमुत्तमि ॥ १ ॥

ओसप्पिणीसत्राणं, हाणि एाउण आउगवत्ताणं ।

होहिं तु वग्गथं, करा पुव्वगतं मि पहीणमी ॥ ३ ॥

खेतस्स य कादस्स य, परिहाणि गहणचारणाणं च ।

वत्तावेरिए संघयणे, सप्पाउच्छाहतो चे व ॥ ३ ॥

किं खेत्तं कादो वा, संकुयति जेण तेण परिहाणी ।

जम्मा न संकुयति, परिहाणी तेसि तु गुणेहिं ॥ ३ ॥

जाणियव्वहुसमाए, गामा होहंति चमसाणसामाडय ।

खेत्तगुणहाणि कादो, विउहोतिमाहाणि समये ॥ ५ ॥

समयेणता परिहा, यंते उवएहमादीया ।

दव्वादीपजाया, अहोरत्तं तत्तोर्यं चेव ॥ ६ ॥

उत्तमत्रम अण्णुजोवणं, साहुज्जोग्गा तु उद्धजाखेत्ता

कादोवे य दुक्खत्ता, अजिक्खणं होतिनमरायं । ७ ।

दूत्तमत्राणवेण यपरिहाणीहोति ओ सहवत्ताणं ।

तेणमण्णुआणं पि, तु आउगमे हादि परिहाणि ॥ ८ ॥

दारा संघयणं पि य हिय इतत्तोय हाणीय धिनिवत्तास्स

जवो विरियं सारिक्खं तंपिय परिहातिसत्तं च हायंति

न्यसद्धाओ गहणे परियट्ठणे यमण्णुयाणं उच्छाहो उज्जो

गो अण्णात्तमत्तं च एगद्धाड्यणा उं परिहाणि अण्णु-

गहट्ठाए एस साहुणं णिज्जुदण्णुकंपाए दिट्ठेतेहिं इमेहिं

तु पगरणे चेण्णुकंपादह विदट्ठेहिं होयगारीणं जहउमेवी

यजत्तं एण्हा दिएहं जहएणवयस्स एवं अप्पत्तच्चिय पुव्व

गतं केइ मा हु मरिहिं तिन्नोउयरिउण ततो हेद्धाओ

तारियं तेहिं । दारं । मायहु वोज्जिजीहिती चरणणुज-

गोत्ति तेण णिज्जुदं । वोच्छीएहे वट्ठय मी चरणात्तावोत्त

विज्जाहि कइं पुण तेण गेहं तु दिएहाइं तत्थीमो तु

दिट्ठतो जहकोई छारोहो सुसुरजिउसुमो तु कप्पहुमो

पुरिसा केइ असत्तं, तं आरोहुण कुसुमगहणद्धा तेसिं

अण्णुकंपणद्धा ओइ ससत्तो समारुत्त भेज्जुं कुसुमा सुह-

महणहेतुगं गंयिउं दळे तेसिं तह बोदसपुव्वतरु आरुदो ।

जइवदह तु अण्णुकंपद्धा गुथितुं सुयगरुस्सुप्परि ववेवीरो

। दारं । तं पुणतो वयेसेण वेव गहितं एसेच्छाये अह

गहिण दोसो असाह गाहोति नाणमाईणं केसवजे-

रीणि तं वक्खत्तं पुव्वसामइए अहवा तिगीच्छ उ तुज

णहियं वावी उसहं देज्जा तेहिं तुण कज्जसिक्कि विव

रीयए जवति दाणं पारिच्छपरिच्छीतु यकप्पमादि दळे

ति जोगास्स परिणामादीणं तुदारुगमादेहिं णात्तेहिं

पारिच्छा आदिमुत्ते पुव्वं जाणियातु आउ विहिसुत्ते

सेण घणादि परिसा पूरंताइ यज्जहिहिं परिसा । दारं ।

जाणितं कप्पदारं ॥ कमेण हु इदाणि किं पुण उक्कमकरणं

वदुत्तवत्तं नाउणं किंपुण कप्पज्जयणे वं निज्जइ

जन्वति सुण सुतावजे अजिविदिता तु अच्चा तहियंतेऊ-
समाणं । पं० जा० ॥

उसप्पिणी समणण । गाहा । जम्हा उसप्पिणी
दोसेणं । परिहायंति साहूणं आउयं बहं बुद्धियएतन्नि-
मित्तं उवग्गहकरा जविस्संति पुव्वगये परिहीणे किंच खे
त्तस्स य काळस्सय । गाहा ॥

खेत्ते ताव उसप्पिणिं, चेव पक्खिपरिहाणी ।

महणधारणाणं, च तहा बहविरियं ॥

बहं सारीरं वीरियं वीर्यं व्यवसायो वा तहा संघयण
सच्चा मेधा उर्यं च खेत्तदोसणयं परिहायंति । गाहा ।
अणुकंपा वोच्चेए उक्तं च सिद्धसेनकमाश्रमणगुरुजिः ।
पाळाइणणुकंपा, संखनिकरणंमि गाहवोच्चेयं ।

मि पड्ढाओमेय पीय, जतरं षीदिणंजणवयस्स कुसुमौ ॥
इति तव नियमनाणरुक्खंगाहा जेरीचंदणकंथाते इच्छि
त्ति पाळगिद्वान गाहा । तेण जगवता अणुकंपिण मावो
च्छिज्जीस्संतीति काठंदुरारोहमित्रयादवं आरुह्य अप्पणा
माळिताणि कुसुमाणि अवेसिं च दत्ताणि तवोदुवा-
दसविहो णियमा इंदियनो इन्दियनियमनिग्रहः निरोध
इत्यर्थः । इंदियनियमोसो इंदियविमयपपारनिरोहो वा
सो इंदियपत्तेसुवा अत्येसुरागदोसनिग्रहो जाव फासिंदियं
नो इंदिय अकुसल मणनिरोहो वा कुसलमणओ
ईरणं वा माणसो वा एगत्तिजावकरणं । कोहस्स उंड्य
निरोहो वा उदयपत्तस्स वा विफलीकरणं जाव दोजस्स ।

तपसा नियमेन ज्ञानेन च संप्रयुक्तो बृद्धः किंच सम्यगदर्श
नचारित्रतपोनियमसंयमस्तं समवृद्धादेव तत्पुरुषः समासः ।
ज्ञानदर्शनतपश्चारित्रात्मक एव बृद्धः । ततस्तेन जगवता भू-
बाहुना पूर्ववत्ताकरश्च तसमुद्रान्प्रयत्नेनाद्भुतः उत्प्लुतमित्यर्थः न तु
स्वेच्छयातेनासौ श्रुतकर्त्ता ऋषिरित्यपदिश्यते ऋषिरित्यर्थ-
स्यान्तार्जवेति ऋषिः यस्मादसौ जगवतामार्जवे सम्यक्दर्शनेन
ज्ञानचारित्रात्मके निर्वाणमार्गे न्यवास्यतः ।

इयादिमिश्च समितिमिथुक्तः इत्युक्तो ऋषिः ।

सेपुण अप्पणो इच्चाए सुत्तं अत्थंवा करेत्तस्स सुत्ते
चउल्लहु अत्ये चओ गुरू । आणाइ य विराहणादि
हंतो वंदणजेरीय वासुदेवस्स असिवप्पसमणे सा कृता
कंथा पच्चा अहया नप्प समेइ एव सच्छंदविगप्पिए सुत्तं
मोक्खस्स असावकं ज्वाते पितिया पासत्थाउप्पत्ति वने
यथा दोएह विजेरिणं कप्पव्ववहारा पुणपुरिसंपरिक्खि
ऊण दिज्जंति जहा आइसुए पुरिसा परिसा परियासे
दघण कुरुग गहा एवं सुस्सिस्सदिज्जंति ॥

तत्र शैलघनप्रिकुण्डलावलीमसकमाजरादयः अनर्हा हंसमे
पजवृकजाहकादयो योग्याः । प. च. ॥

आचारप्रकल्पश्च कस्मै उद्दिश्यते कस्मै नेति (उद्देशं) शब्दे ॥

अ आयार पकप्पोत्तंवा सपरियागरस आरेण तंदिज्जति

निवास परियागस्स वि अपरिणामगस्स अतिपरिणा
मगस्स वा न दिज्जति आयारपकप्पो पुण परिणामगस्स
दिज्जति नी चू० ? उ. ।

एगविहकुसुमपुज्जो, वया रसरिसा उकेइ अहिंगां ।

सस्सवति चूमिजावित, गुणसति वप्पे पकप्पंमि । ४१६ ॥

अणेगजातिपाहिं अणेगवणोहिं पुप्पावयारोक्कओविद्ध ती
दीसत्ति एवं सुतत्थ विकप्पिया अणेगविहा अधिकारा दट्टव्वा
कहं उच्यते प कप्पो सो केरिसो गुणस इव प्रंतुल्लो बप्परूपकं
इमं सस्यंयस्यां चूमिजो विज्जते सासस्यवती सस्ययुक्ता कचिच्छा-
वि कचिदिक्षुः कचिज्जवा कचिद्दीहयः भावितो गुणेहिं ओ सो
भावितगुणः गुणगत इत्यर्थः । तवगुणा सतिमादि संती
णामविशिष्टा समृद्धिनिरूपदतत्वं इति वर्जितत्वं बहुफलं च एभि
रुपैरुपपेत्तवृत्तः । इदं हि उच्यते उच्यते इव पकप्पो षड्विं-
मादीणि वा उद्देशत्वाधिका सस्यवृद्धिरिव अनेकार्थः निरूपदत-
मिषदोपविर्जित इति वर्जितमिव पासत्यचरगादि संक्षेप
वर्जिता बहुत्वमिति एहि कल्पत्विसंभवात् ॥ इदं शैक्यकल्पे
अनेकार्थाधिकारा इत्यर्थः ॥

एवं पुण कप्पज्जयणं कस्स ण दायव्वं केरीसगुणयुतस्स
वा देयव्वं अतो भणति गांहा ।

जिएणरहस्सवतारं, निस्साकरं एव मुक्कयोगी वा ।

उव्विहगति गुविद्धं मी, सो संसारे जगविदीहे । ४१७ ॥

जिएणरहस्सो णाम जो अववादपदे अमेसिं कप्पियाणं सीहत्ति
णिस्साकरणामं यो किंचि अववादपदं दानित मुसदं पक्खि-
वइ । मुक्कयोगीणाम जेण मुक्को योगो णाणंदसणचरित्त
तवणियमसंयमादिसु सो एस मुक्कयोगी । परिसस्स जोदेति
सो संसारे चउप्पगारे वा पंचप्पगारे वा उप्पगारे वा एव
मादिगति गुविद्धे गुविद्धोत्ति गहणो घुष्ठा वयतीति घोरा
परिसे संसारे भामिद्विति दिहं काळं परिसे सुण दायव्वा
एपसिं पक्खिक्खि जे ते सुदायव्वा ॥

ते य इमे गाहा ॥

अरहस्स दारए पारय, य असइकरणे तुल्लोव्वे समिते ।

कप्पाणु पाळणादीवणा, य आराहणादिषसंसारो । ४१८ ॥

अतीवरहस्सं तंजो धरेति सो अरहस्स धारगो जो तं
अरहस्सं एकं दो तिषि वादिणा धरेति ण तेण अहिंकारो
जातं रहस्सधरणं जीवियकाळं पारं णेति तेण अहिकारो
असदकारणो णाम सव्वत्थादान जो अप्पाणं माया पढाति
असदो हेकणं कसिणं करेति तुल्लसमो णाम सममहिता तुल्ला
जहा ण मंगतो पुरओ वा णमाति एवं जो रागदोसविमुक्को सो
तुल्लासमो जणति । समितो णाम पंचाहिं समितिहिं समिता
ए गुणसंपओते परेतो एयं गुणसंपउत्ते यदि विणयकप्पाणु
पाळणा कया जवति । अहवा एकप्पे जं जहा जणितं तस्स
अगुपाळना जो करेति तस्स देयो यत्तप्पाणुपाळणा एयं
दीवणे कअमेसिं दिवियं दंरिसियं गमियं एवं कायव्वमिति
अह वा दीवणा जो अरिहाणं अणावस्से चक्खणं ण
करेति तस्सेयं देयंति दीवणा ए य मोक्खमगस्स आराहणा
कता जवति । आराहणायेय चउगति गुविद्धो दीहसण-
वयगो निष्कमिय संसारे जं तं सिवमयवयमयमभक्खयम-
व्वावाहमपुणरावत्तयंणं तं पावति तं च एतो कम्मविमुक्को

सिद्धो भवति ॥ नि० चु० २० उ० ॥

जुष्टाचारप्रकल्पाया निर्ग्रन्थाः प्रवर्तिनीत्वं गणावच्छेदिकात्वं च नोद्दिश्यते । तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

णिगंथिस्स एवरुहरतरुणगस्स आयारकप्पे नाम अज्जयणे परिज्जे सिया से य पुच्छिंवे केण केण कारणेण अज्जो आयारकप्पे नाम अज्जयणे परिज्जे सिया किं आवाहेणं उदाहु पमायेणं सेवएज्जा णो आवाहेणं पमायेणं जाव जीवाए तस्म तप्पतियं, एणो कप्पति आयरियत्तं वा जाव गणावच्छेदयत्तं वा उदिसित्तएवा धारितएवासेयवएज्जा आवाहेणं एणो पमाएणं से य संठ विस्सामिति संठवेज्जा । एवं से कप्पति आयरित्तं वा जाव गणावच्छेदयत्तं वा उदिसित्तए वा धारित्तए वा तं सेयसवच्छेसा म्मिति एणो संठवेज्जा एवं से एणो कप्पति आयरियत्तं वा जावगणावच्छेदयत्तं वा उदिसित्तए वा धारित्तएवा ॥ १४ ॥ णिगंथिणं एवरुहरस्स तरुणि याए आयारकप्पे नाम अज्जयणे परिज्जे सिया साय पुच्छियव्या केण कारणेणं अज्जे आयारकप्पे नाम अज्जयणे परिज्जे सिया किं आवाहेणं पमाएणं सायवएज्जा एणो आवाहेणं पमाएणं जावजीवाए तीगसे तप्पतियं एणो कप्पति यं पवित्तिगं वा गणावच्छेदयित्तं वा उदिसित्तए वा धारित्तएण वा सायवदंज्जा आवाहेणं एणो पमाएणं सायसंठवेसामिति संठवेज्जा । एवं से कप्पइ पवत्तिणित्तं वा उदिसित्तए वा धारित्तए वा स यं सट्टं विस्सामिति एणो संठवेज्जा । एवं सेनो कप्पति पवित्तिणित्तं वा गणावच्छेदयित्तं वा उदिसित्तए वा धारित्तए वा ॥ १५ ॥ व्य. ५ उ. ॥

(निर्गन्धिपन्नवरुहरतरुण) इत्यादिसूत्रार्कं अस्य व्याख्या । निर्ग्रन्था नवरुहरतरुण्या चक्ष्यमाणस्वरूपाया आचार प्रकल्पो नामाध्ययनं परिज्जट्टे स्यात् सा च प्रष्टव्या केन कारणेन आचारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिज्जट्टमभवत् किमावाधेन प्रमादेन वा एवं प्रष्ट सती सा यदीति गम्यते वदेत् नो आवाधेन किं तु प्रमादेन तर्हि यावज्जीवं तस्यास्तत्प्रत्ययं प्रमादं तेषां अध्ययननाशनप्रत्ययं नो कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं उद्दिष्टं नापि तस्याः स्वयं धारयितुं अथ सा वदेत् आवाधेन नष्टं न तु प्रमादेन सा च नष्टमध्ययनं संस्थापयामीत्युक्त्वा संस्थापयेत् एवं तर्हि (से) तस्याः कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं वा उद्दिष्टमुक्तातुं स्वयं धारयितुमथ नष्टमध्ययनं संस्थापयामीत्युक्त्वाऽपि न संस्थापयेत् एवं तर्हि (से) तस्याः न कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं वा उद्दिष्टं वा स्वयं वा धारयितुमिति एवं निर्ग्रन्थसूत्रमपि भावनीयं ॥

(नवरुहरतरुण) व्याख्यानं च प्रागुक्तमवसेयं (तेवरिस्सो होइ नवो) व्रतपर्यायेणेतियाक्ष्यशेषः । आसोद्वसगं तु जन्मपर्यायेणेति गम्यते । नहरगं चेति (तरुणोवत्तासत्तरुणमज्जिमो थेरजो सेसो) आचार्यत्वं वा यावत्करणादुपाध्यायत्वं

प्रवर्तित्वं स्यविरत्वं चेति परिग्रहः शेषं तथैव । अत्राह क्षिप्यः । पुरुषोत्तमो धर्म इति पूर्वं निर्ग्रन्थसूत्रचक्ष्यं पश्चाद्विग्रन्थसूत्रं । पूर्वत्र वाऽध्ययनघ्ये पूर्व निर्ग्रन्थसूत्राण्युक्तानि पश्चाद्विग्रन्थसूत्राणि अत्र विपर्ययः कृतः । सूरिराह ॥

जइवि य पुरिसादेसो, पुव्वंतहवियविव्वज्जओ जुत्तो ।

जिण समणि उपगया य, पमायवहुदा य आथिरा य ॥

यद्यपि च पुरुषोत्तमो धर्मः पूर्वत्रऽवाध्ययनघ्ये पूर्व पुरुषादेशस्तत्राप्यत्र विपर्ययो युक्तः केन कारणेनेत्याह । येन कारणेन श्रमणः प्रकृत्या तया प्रायः श्रमणः प्रमादबहुदा अस्थिराश्च न तु श्रमणा अध्ययनस्य च नाशः प्रायः प्रमादस्ततः श्रमणधिकारादधिष्ठितसूत्रार्थस्थानत्वात् पूर्वं निर्ग्रन्थसूत्रमुक्तं पश्चाद्विग्रन्थसूत्रं ।

नवरुहरतरुणीनां व्याख्यानमाह ।

तेवरिसा होइ न वा, अट्टारसिया नहरिया होइ ।

तरुणी खनु जा जुवइ, चउरो दमगा ववुत्तासा ॥

व्रतपर्यायेण यावत्त्रिवर्षा तावद्भवति न वा जन्मपर्यायेण यावद्दशदशिका अष्टादशवर्षप्रमाणा तावद्भवति । नहरिका तरुणी खनु तावद् दृष्टव्या यावत् युवतिः । अथवा । पूर्वोक्तास्तृतीयोद्देशके नवरुहरतरुणिसूत्रे ये अभिहितास्तत्तरुणचत्वारो दशकाश्चत्वारिंशद्विपर्याणीत्यर्थः । तेऽत्रापि तरुण्या रूपव्याः । १४ । १५ ॥

सा एव गुणोवेया, सुत्तयेहिं पकप्पमज्जयणं ।

सयाहिंजिया इतो आ, वि आगया न वसु अस्सा ॥

सा नवरुहरा तरुणी एतावद्गुणोपेता सूत्रार्थान्यां प्रकल्पनामकमध्ययनमधीता अधीतिनी । ततः सा प्रवर्तिनीत्वस्य योग्या सूरिजिः संसाधिता । अथ च तस्याः सूत्रतोऽर्थतश्चाचारप्रकल्पः परिज्जट्टः स कथं ज्ञात इत्याह । इतश्चापि आगता अन्यगच्छादन्या साध्वी उपसंपन्ना । सा विज्ञापयति ॥ कथमित्याह ॥

अत्येण मेधाकप्पो, समाणितो न य जिनो महं जंतो ।

अमुगा मे संघारं, ददंतु वुत्ता उसा गुरुणा ॥

हे भवन्त ! जगवन् अर्थेऽनार्थतो मम आचारप्रकल्पः समानीतो समाप्तिं नीतः । परं न च न धे मम स जिनः परिचितोऽचूत् । ततोऽमुकायाः प्रवर्तिनीत्वेन संभावितां संघाटं पूज्या ददंतु । एवं तथा विज्ञप्तं गणिता आचार्येण सा उक्ता । आर्ये ! देहि (से) तस्याः संघाटं ॥

सा दाउं आदत्ता, नवरं पणट्टं न किंचि आगच्छे ।

एमेव मुणंति चिट्ठंति, मुणिया य सा तीये ॥

संघाटं दातुं प्रवृत्ता परावर्तयितुं व्याख्यातुं च प्रवृत्ता इत्यर्थः । न वरिष्ठे तदध्ययनं न किमप्यागच्छति केवलमेव मुणमुणन्ती अव्यक्ताङ्गरं किमपि युवन्ती तिष्ठति । ततः सा तथा मुणिता यथा न किमप्येतस्या आगच्छति ॥

पुनरपि साहती गणिणो, सा नट्टमुया दज्ञाहमे अन्नं ।

अवन्नखाणंपि सिया, वाहितुं होइमा पुच्छा ॥

ततः सा पुनरपि गणिन आचार्यस्य पथयति । यथा नष्टश्रुता तस्मान्ममान्यां सहायां ददंतु । एवमुक्ते आचार्येण विचारयितव्यं । सत्यं । किं परिज्जट्टे तस्या अध्ययनं किं वा

न को जानाति अज्याख्यानमपि काचित्केनापि कारणेन प्रदि
ष्टा सती दद्यात्ततस्तां व्याहृत्य तस्या इयं वक्ष्यमाणा पृञ्ज
कर्तव्या ॥

तमेवाह ॥

दंरुकगहनिकखेवे, आवसियाए निसीहिया ।

गुरुणं च अप्पणामे य जणसु आरोवणा काउ ॥

दंरुकस्य प्रत्युपेक्षा प्रवर्जना व्यतिरेकेण ग्रहणे निक्षेपणे च
तथा आवशिक्या नैषेधिक्याश्चाकरणे बहिः प्रदेशादागच्छ
ता वसानः प्रवेशे नमः क्रमाश्रमणेत्य इत्येवं गुरुणामप्रणा
मा च प्रशामाकरणे च का आरोपणा प्रायश्चित्तं जवति ॥

पुट्टा अनिब्वहंति, किहिं नट्टं वाहतो पमाएणं ।

साहेइ पमाएणं, सोय पमादोऽमो होइ ॥

सा एव पृष्टा सती यदि न निर्वहति न यथावस्थितमुत्तरं
ददाति । तदा सा अनिर्वहती न्यूयः प्रष्टव्या । कथं केन कारणेन
ते नष्टमाचारप्रकल्पनामकमध्ययनं किमावाधेन उत प्रमादेन ।
तत्र यदि सा कथयति प्रमादेन । स च प्रमादोऽयं वक्ष्यमाणो
जवति ॥ तमेवाह ॥

धम्मकहनिमित्तादि, उपमातो तत्थ होइ नायव्वो ।

मल्लयव्वगणसेणा, तरंगवइयाओ धम्मकहा ॥

तत्र तस्यां संयत्यां धर्मकथानिमित्तादिकः आदिशब्दात्
ग्रहचरित्तादिपरिग्रहप्रमादो जवति ज्ञातव्यस्तत्र धर्मकथा
मल्लयवतीमगधसेनातरंगवती । आदिशब्दात् वसुदेवार्हिरुचा-
दिपरिग्रहः । पतां कथामधीयानाया विस्मृतिगतं प्रकल्पनाम-
कमध्ययनं ॥

गहचारियविज्जमन्ता, चुसुनिमित्तादिणा पमाएणं ।

नट्टमि संधयंती, असंध्यंतीवयानव्वजो ॥

गहचरित्तं ज्योतिष्कं । ससाधना विद्या । साधनरहितोमंत्र-
श्चूर्णो योगचूर्णः । निमित्तमतीतादिभावकथनमादिशब्दात्
कुडुकशास्त्रादिपरिग्रह इत्यादिना प्रमाणेन इत्याद्यध्ययनवृत्त-
णेन प्रमादेन नष्टे प्रकल्पे नास्ति अध्ययने यदि भूयः सा
तत्संदधाति । यदि वा न संदधति तथापि सा संदधति वा
यावज्जीवं गणं न व्रभते ॥

जावजीवं तु गं, इमेहि नाएहि वोगसिप्पेहिं ॥

अतिवालेवज्ज जोहे, धणुगाईजगफळगोण ॥ १ ॥

यावज्जीवं गणं न व्रभते । एनिरजापालकवैद्ययोधैर्बोक्सि-
द्धैर्ज्ञातैस्तत्र येषु प्रमादाचरितं सम्यग्विदितं धनुरादिभिर्धनु-
र्जंगं विभग्नं दृष्टं जीवाच्छिन्नविच्छिन्नाकांशान्यसज्जितानि ।
न केवञ्जमेतैर्ज्ञातैः । किन्तु भग्नफलकेन सटितपतितमञ्जय-
नवज्ञातेन ॥

तत्र प्रथममजापालकदृष्टान्तमाह ॥

खेव्वंतेण उ अइया, पणासिया जेण सो पुणो नव्वजे ॥

सूत्राधिरूपा नट्टा, विव्वहति एमेव उत्तरिए ॥ १ ॥

कोइ अथवा दोवे, एण आयातो रक्खेइ तेण ॥

तएता वट्टादि, खेव्वणादिहि पमाएहिं ॥ २ ॥

नासियातोमो अस्सा, तो दवावितो जणइ पुणो ॥

रक्खामि न परिमकहामि, मो एवं जणतो वि ॥ ३ ॥

जावज्जीवं अन्नत्य, विनहति अहमुदं सेज्जट्टियं जरोवा ॥
अतिआ जरो आगतो, ततो नट्टा ततोहो सो पुणा
विव्वज्जते रक्खिज्जं ॥ ४ ॥

अक्षरगमनिका । येन खेव्वनावृत्तादिना क्रीमता अजिकाः
प्रणाशिताः स पुनर्न व्रजते यावज्जीवमन्यत्राऽप्यजा रक्षितु
मय श्रद्धादिरुजा अत्रादिशब्दादत्यातुरज्वरादिपरिग्रहस्ता
अजा नष्टास्ततः पुनरपि व्रभते ॥

अधुना वैद्यज्ञानं भावयति ॥

जति से सत्थं नट्टं, पेच्चह पेसच्च कोसगं गंतु ॥

हीरति कज्जंकिएसुं, जोगो जूयादिदप्पेणं ॥

कोइ वेजोरसो कयं विचीतोतेणं जूयपमादेण विसयपमा-
देण विज्जसत्थं नासियं सत्थकोसगाणि पच्चणगादी-
णि किट्ठकज्जंकियाणि न निसीयइ । अएणया रएणं कज्जं-
जायं सदावितोविज्जोसो किट्ठवेदसं न किञ्चि सक्केइ वोतुं
ततो रएणा जणियं किमियं ततो सो जणइ मेपोत्थगा-
चोरोहि हिया पाप्पिपुच्चगं पि नत्थितो मम नट्टं वेज्जस-
त्थं नात्थि पुण मम अस्सोपमातो जेण वेज्जसत्थं नासियं
ताहे रक्खा पुरिसा पेसिया ॥

यदि(से) तस्य शास्त्रं नष्टं तर्हि(से) तस्य यूयं गत्वा शास्त्रकौ-
तुकं प्रेक्ष्य च हियते राज्ञः समर्थते । दृष्टानि राज्ञा समस्तानि
प्रतक्षणकप्रवृत्तीनि शास्त्राणि किट्ठकज्जंकितानि ततस्तेषु
कज्जंकितेषु दृष्टेषु ज्ञातं यथा दृष्टादिदप्पेण दृष्टादिना प्रमादेन
विनाशितं वैद्यशास्त्रं ततो भोगाद्विघ्नः पश्चादप्यत्र गत्वा
वैद्यशास्त्रं पुनरप्युज्ज्वालय समागतो भूयोऽपि राज्ञः समीपे
भोगान् याचते स च याचमानोऽपि न व्रजते एवं लोकोत्तरेऽ-
प्युपनयनावना प्राग्वत्कर्तव्या ।

योधदृष्टान्तभावनार्थमाह ॥

वुक्को जइ सरवेही, तहा विपवोएह से सरे गंतुं ॥

अकज्जंककज्जंकं वा, जग्गमजग्गाणि य धणूणि ॥ १ ॥

कोइ जोहो धणुज्जेयं, अहिज्जितो गुरुवसेण ॥

अव्वनासेण य सो, अपासंतो विसदेणं ॥ २ ॥

विधंति रत्ता कयप न्यूय, वित्तिवो कतो अन्नया तेण ॥

विसयपमाएण तं, धणुज्जेय सत्थं तं च ॥ ३ ॥

अव्वनासकरणं नासियं, अन्नया युक्कज्जेसमावणि ॥

एन किञ्चि सक्केइ, विधिउं पराजिणउं ॥ ४ ॥

वारम्हा पुच्छितो, किमेयंति सो जणइ ॥

नत्थि मे पमादो नाहे रएणाजणियं ॥

यदिनाम प्रथमादाकरणत एकस्वरवेधी वुक्कोशुल्लस्तयापि
(से) तस्य शरात् गत्वा प्रहोक्तयत् किंतु शरजाहमलंकं वा ध-
नूष्यपि जग्नान्यजग्नानि वा द्रष्टुं शरजाहमलंकं कलंकितं धनूषि च
भग्नानि ततो ज्ञातं प्रमादतः सर्वं नष्टं कृतो वृत्तिव्यवच्छेदः
सोऽप्यत्र गत्वा धनुर्वेदशास्त्रमुज्ज्वालय कृताभ्यासः पुनरागतो
वृत्तिं याचमानोऽपि यावज्जीवं न व्रभते एवं लोकोत्तरेऽप्युप-
नयः प्राग्वत्कर्तव्यः । फलकज्ञातमाह ॥

फाज्जहियस्सवि एवं, जइफळतो जग्ग दुग्गोतो ॥

जोगोहीरति सवेसिं. पि य नजोगहारो जवेकज्ज ॥ १ ॥
 कोई अणगवनप्पति, पत्तसागादिकविण्ण ॥
 फलए केणावि, निज्जतो सोवि सयपमाणं ॥ २ ॥
 जयपमाण वा, न रक्खइ न य पाणिणं ॥
 पाडोति मोय फल्लहो, दोगे पाणम्भे दि य ॥ ३ ॥
 उद्धवन्ति गो, य न किंचि ततो वणफलादि ॥
 आगच्छइ, फल्लह सामिणा जणिंयं ॥ ४ ॥
 किंमेयं सो जणइ, किं करोमि रक्खेमि तावअहं ।
 नत्थि मे पमादो, ततो फल्लहमाणिणा फल्लहो
 गवेसावितो ॥ ५ ॥

तथाचाह (फल्लहिकस्य) फल्लहस्यामिन एवं पूर्वदृष्टान्तेषु
 राज्ञ इव फल्लहवेषणा चिन्ता जाता । यदि फल्लहो जगद्भुतो
 भविष्यति ततोऽस्य भोगो न्हियेत गाथायां "वर्तमानसामीप्ये च
 तत्मानवके"तिवचनतो भविष्यति वर्तमानता कस्मात् हरिष्यते
 इत्याह कार्यं प्रयोजनं समापतितं सर्वेषामपि कुटुंबजनानां
 भोगहारो न स्यादिति हेतोः सूत्रवेषणे ह्येतं फल्लहो जगद्भुतो
 ह्यः जगद्भुतो गोरुपादिभिर्विचरन्तान् बुद्धो जगत्संयनाकरणतस्त-
 तस्तस्य वृत्तिश्चिन्ता ततो नाहं भूय एवं करिष्यामीति याचमा-
 नेऽपि यावज्जीवं न व्रतते वृत्तिमेवं लोकोत्तरेऽप्युपनयः कर्त-
 व्यस्तंमवाह ॥

एवं दृष्टपणासिते, ए विदिति गणं पकप्पमज्जयणे ॥

आवाहेणं नासिए, गेज्जमादिण दद्वयंति ॥ १ ॥

एवं पूर्वोक्तदृष्टान्तप्रकारेण दर्पितो धर्मकथाध्ययनतो व्याक-
 रणाध्ययनतो निमित्तशास्त्राध्ययनतो वा इत्यर्थः प्रणाशिते प्र-
 कल्पनामध्ययने यावज्जीवमाचार्यास्तस्या गणनद्वयं तिआया-
 धितग्नानव्यादिना पुनर्नाशितो भूयः प्रज्याक्षितं दद्वयंति
 प्रयच्छति । एतदेव सप्रपंचं ज्ञावयति ॥

गेज्जमे अशिवे वाओ, मोयिरिया य रायलुट्टे वा ॥

एपाहं नासियं मी, सन्ने माणिए दिति गणं ॥ १ ॥

ज्ञानत्वे वा जाते ज्ञानप्रतिजागरणे वा ह्येत अशिवे वा
 समुपस्थिते अवमौद्वयं वा छुम्भिके जाते भिक्षापरिभ्रमणतो
 राजछिष्टे वा पलायनतो वा यदि नष्टं प्रकल्पनामध्ययनं
 तत एतैः कारणैर्नाशितेऽपि पुनः सम्बन्धित्या गणं ददति प्रय-
 च्छति ।

तदेवं निर्गन्धीसूत्रं ज्ञावितमअधुना निर्धन्यसूत्रं विज्ञाव-
 यिपुराह ॥

एवमेव य साहूणं, वागरणनिमित्तच्छन्दकहमादी ।

बीड्यं गिआणतो मे, अट्टाणो चैव धूजेय ॥

एवमेव अनेन प्रकारेण साधुनामपि सूत्रं भावनीयं नवरं तत्र
 प्रमादो व्याकरणनिमित्तच्छन्दः कथाद्यधीयानस्य प्रतिपत्त-
 व्यः ॥ द्वितीयमाद्यधल्लक्ष्यं कारणं सूत्रो ज्ञाने ज्ञानप्रतिजागरणे
 वा अवमौद्वयं अशिवादि कारणतोऽच्यनि वा गमने स्तूपे वा-
 रुष्टन्यमित्यमत्र ज्ञावना । यदि व्याकरणाध्ययनतो निमित्त
 शास्त्राध्ययनतश्चन्दः शास्त्राध्ययनतो धर्मकथाध्ययनत आदि-
 शब्दादिचामन्त्रादिव्याक्रेपतो यदि प्रकल्पाध्ययनं नाशितं
 तदा पञ्चाङ्गज्ज्वाहितेऽपि यावज्जीवं तस्मै गणं मूरयो न

प्रयच्छति अथ ज्ञानत्वाद्यावाधतो नाशितं तदा तस्मिन्पुनरु-
 ज्ज्वाहिते प्रयच्छति प्रमाददोषाभावात् तत्र ज्ञानत्वाविषय आ-
 वाधः प्रतीतः ॥

सम्प्रति स्तूपविषयमाह ॥

महुरा खमगाया, वणदेवयआवहआणवेज्जति । किं मम
 असंजतीप, अप्पत्थि होहिती कज्जं । यूगत्ति तच्च जणिव्वुधि
 वा य चम्मास संघो को ॥ सत्तोखमगस्सग्गा, कपणखिस्स-
 णमुक्का कयपग्गा ॥

मधुरायां नगर्यां कोऽपि कृपणक आतापयति यस्यातापनां दृष्ट्वा
 देवता आवृता तमागतं मागत्य चन्द्रित्वा श्रुते यन्मया कर्तव्यं तन्म-
 माज्ञापयेद्भवानिति । एवमुक्ते स कृपकेण जण्यते । किं मम
 कार्यमसंयत्या भविष्यति । ततस्तस्या देवताया अप्रीतिकम-
 भूत । अप्रीतिवत्यचेतनयोकमवश्यं तव मया कार्यं भविष्यति ।
 ततो देवतया सर्वरत्नमयः स्तूपो निर्मितस्तत्र भिक्षवो रक्तपटा
 उपस्थिताः अयमस्मदीयः स्तूपस्तैः समं संघस्य एवमासान्-
 विवादो जातस्ततः संघो श्रुते । को नामात्राऽर्थं शक्तः केनापि
 कथितं यज्ञा अमुकः कृपकस्ततः संघेन स जण्यते कृपक !
 कायोत्सर्गेण देवतामाकंपय । ततः कृपकस्य कायोत्सर्गकरणं
 देवताया आकम्पनम् । सा आगता श्रुते । संदिशत किं करो-
 मि कृपकेण भणिता तथा कुत यथा संघस्य जयो जवति ततो
 देवतया कृपकस्य खिसना कृता । यथा पतन्मया असंयत्या
 अपि कार्यं जातं एवं खिसित्या सा श्रुते । यूयं राज्ञः समीपं
 गत्वा श्रुत । यदि रक्तपटानां स्तूपः । ततः कल्ये रक्ता पताका
 दृश्यतां अथाऽस्माकं तर्हि बुद्धा पताका । राज्ञा प्रतिपन्नमेवं
 भवतु ततो राज्ञा प्रत्ययिकपुरुषैः स्तूपो रक्तापितो राज्ञौ देव
 तथा बुद्धपताका कृता । प्रभाते दृष्टा स्तूपे बुद्धा पताका जितं
 संघेन व्य० सू० ५ उ. ॥

धेराणं धेरज्जुमिपत्ताणं आयारपकपे णाम अज्जयणे
 परिज्जे सिया कप्पति तेसिं उवेत्ताणं वा आयारियत्ते वा
 जावगणावच्छेइयत्तं वा उदिसित्तएवा धारित्त एवा ॥
 व्य. ५ उ. ॥

व्या० स्वविराणांऽस्वविरज्जुमिं प्राप्तानामाचार्यपदं प्राप्तानामा-
 चारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिभ्रष्टं स्यात्प्रकल्पते । तेषां सूत्रं सं-
 स्थापयतामसंस्थापयतां वाचार्यत्वं वा यावत्करणादुपाध्या-
 यत्वं वा इति परिग्रहः । गणावच्छेदकत्वमुद्देशं मनुजानु-
 जीर्णमहत्वकरणतः सूत्रधरणशक्यत्वात् । एष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥
 सम्प्रति ज्ञाप्यविस्तरः ।

मुत्ते अणिते लहुगा, अत्ये अणिते धरेति चउगुस्सा ।

मुत्तेण वायणा, अत्ये सोही तो दोह एण्णमाया ॥

इदं सूत्रमापवादिकमुत्सर्गतः पुनः सूत्रे अनागच्छति यदि
 गणं धारयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । अर्थेऽ-
 नागच्छति यदि गणं धारयति चत्वारो गुरुकाः । आज्ञादयश्च
 दोषास्तस्मादुभयधारणगणोधारयितव्यः । किं कारणमत आह
 सूत्रेणगच्छता वाचनां ददाति । अर्थेनागच्छता प्रायश्चित्त-
 स्थानमापन्नानां शोधं करोति । तस्मात् चात्रयामपि संपन्नो
 गणधारणेऽनुज्ञातः ॥

आवियविणामुत्तेणं, ववहारे उअपच्चतो होइ ॥

तेण उज्जयधरो ऊ, गणधारि सो अणुत्तातो ॥ १ ॥

अपि च विना सूत्रेण व्यवहारे क्रियमाणे अप्रत्ययो भवति ।

तस्माद् व्यवहारे अर्थनिर्देशं कुर्वता सूत्रमवश्यमुद्धारणीयं ।
यथा इदं सूत्रं तस्मादयमेवात्र व्यवहारस्ततः प्रत्ययो ज्ञवति
तेन स गणधारी उभयपरोऽनुज्ञातः ॥

असती कज्जोगी पुण, अत्येयं तं किमप्यतिधारेणं ॥

जुल्लमहद्वो सुत्तं, न तरति पञ्चक्यारेणं ॥ १ ॥

उभयधरस्य असत्यभावे यः कृतयोगी नाम यः पूर्वमु
जयधर आसीत् । तदानीं सोऽर्थे समागच्छति गणं धारयितुं
कल्पते । अथ केन कारणेन तस्य सूत्रमानशत् अत आह ॥
(जुल्लं महद्वो) इत्यादि जीर्णो नमैको नो महान् यस्तरुणक
एव सन् जरसा परिणतो जातः नो जीर्णो महानिति द्वितीयः ।
यो वृद्धोऽपि सन् दृढशरीरः जीर्णोऽपि च तृतीयः । नो जीर्णो नो
महानिति चतुर्थः । एष शून्यशेषाणां तु प्रयाणामेकतरो न
शक्नोति प्रत्युज्ज्वालयितुमतः सूत्रं तस्य नश्यति ॥

उभयधरंमि उ सीसे, विज्जते धारणा उ इच्छाए ॥

मा परिज्वनयाणं वा, गच्छेवअणिच्चमाणंमि ॥ १ ॥

उभयधरे सूत्रार्थधरे शिष्ये विद्यमाने स्वयं गणस्य धारणा
इच्छया स्वयं वा गणं धारयति तस्य वा शिष्यस्योभयधरस्य
ददाति सह गणस्य शिष्यस्य वा ज्ञावं जानाति । यदि शिष्य
स्य गणं दास्यामि तत एते मम परिज्वं करिष्यति । अथवा मां
त्यक्त्वा गच्छमादाय गमिष्यन्ति । यदि वा तमुभयधरं गणधरे
स्याप्यमानं गणो नेच्छति । ततो मा परिज्वमेतेऽकार्षुर्नयनं
वा मां त्यक्त्वाऽन्यत्र गच्छस्याकार्षुरिति हेतोरेनिच्छति वा
गणे तस्य गणं न ददाति । किन्तु स्वयं धारयति तत्र सूत्रं
तेनोभयधरेण शिष्येण चाचयत्यर्थमात्मना ददाति । प्रागुक्त-
दोषाभावे तस्य गणं समर्पयति ॥

थेराणं थेरचूमिपत्ताणं आचारपकपे णाम अज्जयणे
परिज्वे सिया कप्पत्ति तेसिं सणिसणाण का यासे
द्वियाण वा उच्चाणेण वा तुयडाण वा आयारपकपे
णाम अज्जयणे दोच्चंमि तच्चंमि पमिच्छित्तए वा परि-
सारेत्तए वा ॥ १७ ॥ व्य. सू. १ उ. ॥

(थेराणं थेरचूमिपत्ताण) मित्यादि स्थविराणां स्थविरचूमि
प्राप्तानामाचारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिज्वं स्यात् कल्पते
तेषां सन्निषण्णानां वा निषद्यागतानां (संतुयहणे वेति)
सम्यक्त्ववर्तनेन स्थितानां उत्तानानां वा (पासिल्लयाण-
वत्ति) पार्श्वतः तिष्ठतां वा आचारप्रकल्पनामकमध्ययनं
द्वितीयमपि तृतीयमपि अपिशब्दात् चतुर्थमपि चारं प्रत्येष्टुं
वा प्रतिसारयितुं वा अवमरत्नाधिकः प्रतिसारयति स्थविराः
प्रतीच्छति एष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥

अधुना भाष्यविस्तरः ।

एमेव विश्यसुत्तं, कारणियं सति वज्जेन हावेत्ति ।

जं जत्यउ कितिकम्म, निहाणसमओ मराइणिण ॥

यथा प्राक्तनं सूत्रं कारणिकमेवमेवेदमपि सूत्रं कारणिक
सूत्रं प्रत्युज्ज्वालयन् सति वज्जे विनयं न हापयति । अथ
कोऽसौ विनयो यस्तेन सूत्रं प्रत्युज्ज्वालयता सति वज्जेन
हातव्य इत्यत आह (जजत्यउ) इत्यादि यत्कृतिकर्म वन्दन
कं यत्र सूत्रे अर्थे वाऽधिकृतं तत्रावमरत्नाधिके निधानसमे
सूत्रमर्थं च प्रत्युज्ज्वालयता तत् न हापयितव्यं । निधानसमे
इति वदता निधाने दृष्टान्तः सूचितः । स चैवं । यथा महाति

कुल्लके वा निधाने उत्खनितव्ये तस्य तदनुरूपमुपचारमुत्खा-
नको यदि करोति ततस्तमुत्खनितुं शक्नोति अथ न करोति
तदनुरूपमुपचारं तर्हि वृश्चिकाद्युपद्रवतो न शक्नोति एवं
यदि स रत्नाधिकेऽत्रमरत्नाधिके वा सूत्रमर्थं वा प्रत्युज्ज्वा-
लयन् अपूर्वं वा पठन् तदनुरूपं विनयं न करोति तदा निर्ज-
रात्तामस्तस्य नोपजायते । नच शास्त्रं स्थिरपरिचितं भवति
विभंगं वा तस्य ज्ञानं विभ्रंशितया प्रान्तदेवता कुर्यात्कलहं ।

एतदेवाभिधित्सुःप्रथमतः प्रायश्चित्तमाह ॥

सुत्तंमिय चउल्लहुगा, अत्थंमि यच्चउगुरुं च गच्छेण ।

किच्चिकम्ममकुर्वंतो, पावति थेरोस विवदामि ॥

स्थविरः प्रत्युज्ज्वालयन्नपूर्वं पठन् वा सति वज्जे यदि गर्वेण
कृतिकर्म न करोति तर्हि तदकुर्वन् सूत्रे सूत्रविषये चतुरो
बधुकान्प्राप्नोति अर्थे चतुर्गुरुकं ॥

उवयारहीणमफलं, होइ निहाणं करेइ वाणत्थं ।

इयनिज्जरा य द्वाज्जो, न होइ विवज्जंगल्लहो वा ॥

यथा उपचारहीनं निधानमफलं भवति नोत्खनितुं शक्यते
इति भावः । अनर्थं वा करोति वृश्चिकाद्युपद्रवकारणात्
इति एवमनेनैव दृष्टान्तप्रकारेण कृतिकर्माकरणे निर्जरया
द्वामो न ज्ञवति प्रान्तदेवताकोपवशाच्चिभागो वा तस्यो-
पजायेत कलहो वा ॥

दूरत्थो वा पुच्छइ, अह्वनिग्जाय सन्निसन्नो उ ।

अच्चासन्ननिविट्ठु, ट्टिए य चउत्तंगो वोच्चत्थो ॥

अंजझिपणाम अकरणं, धिप्पक्खंते दिसाहो उहमुहे ।

जासंतणुवत्तं, वहसंतं पुच्चमाणो उ ॥

एएसु सत्तेसु वि, सुत्ते द्दहुतो उ अत्थे गुरुमासो ।

नाज्जीतोवरिद्वहुगा, गुरुगमहो कोय कन्दुयाण ॥

दूरस्थितो वा पुच्छति अथवा निषद्यायां सन्निषणः
पृच्छति शृणोतीति भावार्थः । यदि वा अत्यासन्नं ऊरुणा
ऊरुं संघृष्य शृणोति निविष्टोत्थिते चतुर्भंगी वोच्चत्था ।
सा चैवं निविष्टोवा निविष्टं पृच्छति १ निविष्टं उत्थितं पृ-
च्छति २ उत्थितो निविष्टं पृच्छति ३ उत्थित उत्थितं पृ-
च्छति ४ यथा अंजझेरकरणमर्थपरिसमाप्तौ प्रणामस्याऽकरणे
तथा दिशो विप्रेक्षमाणः पृच्छति १ यदिवाऽधोमुख ऊर्ध्व-
मुखो वा शृणोति न गुर्वभिमुखः २ अथवा येन तेन वा सह
भाषमाणः शृणोति अनुप्रयुक्तो ३ वा शृणोति हस्तन्वा पृ-
च्छति ४ एतेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु सूत्रे श्रूयमाणे प्रायश्चित्त
बधुको मासः अर्थे गुरुमासः तयानामित उपरि सूत्रं शृण्वतः
कायकमुक्यने चत्वारो बधुकाः । अर्थे शृण्वतश्चत्वारो
गुरुकाः । नाज्जितोऽथस्तात् सूत्रश्रवणे कायकगम्यने चत्वा-
रोगुरुकाः । नवरं तपःकाश्चयोरन्यतरेण गुरुकाः ।

तह्मा वज्जं तेणं, ठाणाणे याणि पंजहुक्कुण्ण ॥

सोप्पवण् यत्तेणं किच्चिकम्मं वावि कायव्वं ॥

यस्मादेवमविनयकरणे प्रायश्चित्तविधिस्तस्मादेतानि प्रागन-
न्तरमुपदर्शितानि वर्जयित्वा प्रांजलिना प्रकृतौजलिनाऽकु-
केन प्रयत्नेनादरपरतया श्रोतव्यं । कृतिकर्म वापि वंदन
कं कर्तव्यं । यद्यपि वंदनकेनोपस्थितं वाचनाचार्योऽनु-
जानाति तथापि क्रमाश्रमणं दत्त्वा कृतप्रांजलिना श्रोतव्यं ।

नेणविधारेयव्वं, पञ्चाविय उट्टिएण मंरुत्तो ।

वेदुट्ट निव्वसुम्मव, सारेयव्वं हवति जज्जो ॥

तेनापि श्रोत्रघट व्याख्यानमंरुत्ता चा श्रुतं तत्र मंरुत्तीति
उच्यतेन पञ्चादापि धारयितव्यम् । तस्य च धारयत उर्पवि-
ष्टस्य ऊर्ध्वं स्थितस्य निष्पन्नस्य वा कश्चित् स्थाने तेनापि
वाचनाचार्येण श्रुतो जयति स्मारयितव्यं गमयितव्यम्
अहं से रागो न होज्ज, नाहं जासंत णगपांमंयि ।

सन्निसन्नो तु पटो वा, आन्ध्र अणुगहपव्वत्तो ।

अथ (से) तस्य स्थविरस्य रागो न जयतिर्हि व्याख्यानमं-
रुत्ता उच्यते। ज्ञापमाणस्य अनुभाषमाणस्य चिन्तापयत
इत्यर्थः । एकपाद्वै तन्त्रेयानुद्धया सन्निपातः सम्यक्षिपद्यागत-
स्वरगवर्तिनो वा ज्ञापमाणस्याऽनुग्रहप्रवृत्तस्तिष्ठति । पर
आह ।

धेरस्स किनुपट्ठं, हेणं किञ्जेसकरणेण ।

जम्भइ पगनुवयोग, मच्चजणं णा च तरुणाणं ।

अथ तस्य स्थविरस्य जीर्णमहतः किमेतावन्मात्रेण केश-
करणेन । स्मिराह । ज्ञायेते यत्रात्तं दीयते । एवमाचरतस्त-
स्य सूत्रार्थान्यां सह एकव्योपयोगोपयुक्तस्य तु सूत्रार्थः सम्य-
ग्व्यवति । तथा तरुणाणां च श्रद्धाजननं दृढं जयति । तथाहि ।
व्याख्यानमंरुत्ता उच्यतेतमपि निजमाचार्यं जीर्णं महान्तमेवं
विनयं कुर्वन्तं दृष्ट्वा चिन्तयन्ति । यद्युष्माकमाचार्यो जाणो
महान्तयेवं श्रुतस्य विनयं करेति ततोऽस्माभिस्तर्कैः सुत-
नं कर्तव्यः आह क्षिप्यः । यथा जीर्णमहत आचार्यस्याऽनुग्रहः
क्रियते । यथाऽनुज्ञापमाणस्य एकपाद्वै सन्निपातस्वरगवर्तिनो
वा तिष्ठत एवमन्यस्यापि क्रियते इति द्रष्टव्यं तथा आह ।

सो उ गणी अगणी वा, अणुजासंतस्स सुणति पासेमि ।

न वइ जुणदेहा, हेणं वच्चासणो सुचिरम् ॥

सजीर्णो महान् गणी आचार्य उपाध्यायो गण।वच्छेदको
वा अगणी वा अन्यो यः स्थाननियुक्तः सोऽनुज्ञापमास्य
चिन्तापयत एकस्मिन्पाद्वै सन्निपातस्वरगवर्तिनो वा शृणोति
यतो न शक्नोति जीर्णदेहो बालसो जयितुं सुचिरं फल
मिति ॥ व्य. उ. ५. ॥

आचारपकपथर आचारप्रकल्पधर पुं निरीयाध्ययनधारि
णि, ग. १. अधि। निरीयाध्ययनसूत्रार्थधरे, च व्य. उ. ३. पं. च. ॥

तिविहाय पकपथरा सुत्ते अत्थे य तदुजये चेव ।

आचारपकपथरो, कप्पववहारधारओ अज्जो ॥ व्य. उ. ७. ॥

णयसुत्तवज्जिओविहु, गयणं परियादि आणुराहातो । पं. च. ॥

आचारपकपथरो गाहा । आचरणमाचारः क्रिया इत्यर्थः
सचाष्टप्रकारः पंचसमितयो गुप्तित्रयं एष चारित्राचार
आचारप्रकल्पधरो नाम निरीयेषु सूत्रार्थधर इत्यर्थः । किञ्च
कल्पव्यवहारधरश्च (अज्जोत्ति) आमन्त्रणे निर्देशो वा
(नयवज्जिओत्ति) नयन्तीति नयाः हुपादपूर्णे

दुक्खक्खयकार ओ जम्हा एण गणपरियादि आणु-
एहाओ आह कहमनुज्ञातः ।

पञ्चित्तकरण आणुपादणा, य जणिता ओ कप्पववहारे ।

एतेण अंत्यधारी, गणधारी जो चरणधारी ।

अज्जोत्तिआमंतणाणिहेसे, वा एयस्स सुत्ताइं ।

जातिं तु दिट्ठिवाते, पञ्चित्तं दिज्जते तह तु ।

तेहि विणा विजाणति, आचारपकपथरओ जम्हा ।

तम्हा तु अणुएहातो, गणपरियादि तु सो णियमा ।

पायच्छित्तं जम्हा, पायच्छित्तकरणं अणुपादयति तहा

गणे अणुपाद्वीज्जइ तं पकप पकपववारेसु जणिंय

एएण सत्यधारी जो सो गणपरियादी अणुएहाओ च-

रणजुत्तो जइ जवइ गाहा पं. च. ॥

करणाणुपादयाद्यं तु, पज्जवकसिणं समासतो एणं

करणाणुपादयदुत्तं, पज्जवकसिणं जये तिविहं ।

दुत्तिपण च्छक्कणयं, तरेसु सोदस हवति गणइं ।

करणट्टाणपसत्था, करणट्टाणाओ अपसत्था ॥

एयाइं गणइं, दोहि विगाहाहि जाइं जणिताइं ।

तेसिं परूवणमिणमो, समासतो होति बोधव्वा ।

करणं तु किया होती, पट्टिहेहण मदिसामायारी तु ॥

तं पालेज्जतु णाणे, ण तं च दुविहं मुणयेव्वं । दारं ।

पज्जवकसिणसमासो, पज्जवकसणं तु चोदसपुच्चा ।

सामाइयं पक्खो, होति समासो मुणयेव्वो ॥

पज्जवकसिणंतिविहं, सुत्ते अत्थे य तदुजये चेव।पं.जा.॥

करणाणुपादयाणं तं दुविहं पज्जवकसिणं समासतश्च पज्ज-

वकसिणं नाम चोदसपुच्चाणि समासतो आचारपकपथोस-

मासः संक्षेप इत्यर्थः । यथा समुद्रजतस्ताराः चन्द्रमुखीदे-

यता सिंहे। माणयकः एकदेशेनाप्यौपम्यं क्रियते । चतुर्दशपूर्व-

धरः सर्वपर्यायेषु सूत्रार्थेषु चरणकरणादयः पदार्थाः सर्व प-

र्यायेषु सूत्रार्थेषु चरणकरणादयः पदार्थाः प्रज्ञापयितुं समर्थाः ।

आचारकल्पधरस्त्वेकदेशतः । (दोहविचरणकरणं अणुपा-

द्वै उ समया) तेनैकदेशाभिज्ञत्वं प्रतीत्य यथा समासतोऽ-

प्यर्थधरः कल्पव्यवहारादयो गणपरिपादण समर्थाः जयन्तिपज्ज

वकसिणं तिविहं सुत्ते अत्थे तदुजय ॥ पं. च. ॥

आचारपकपथर-आचारप्रकल्पिक पुं आचारप्रकल्पाऽभिधा-

नाध्ययनधारिणि, (आचारपकपथितो जोगो) व्य. उ. ५ ।

आचारपदममुत्त-आचारप्रथमसूत्र नं "सुयमि आरसं तेणं

भगवन्ना एवमक्खवाय" मित्येवं रूपे आचाराभिधानप्रथमांगा

दिवाक्ये, पंचा. वृ. ११ ।

एसा य परा आणा, पयना जं गुरुकूहं ए मोत्तव्वं ।

आचारपदममुत्ते, एतोच्चिय दंसियं पर्यं ॥ १ ॥

आचारपक्षात्तिधर-आचारप्रज्ञप्तिधर पुं आचारधरे, प्रज्ञप्ति

धरे, च ।

आचारपक्षात्तिधरं, दिट्ठीवाय महिज्जगं ।

चइविकखल्लियं नच्चा, न तं उवहसे मुणी॥५०॥ सूत्रं

व्या० । आचारप्रज्ञप्तिधरस्तान्येव सविशेषाणीत्येवं नूतमिति

दशा० अ. ८ ।

आचारपणिहि-आचारप्रणिधि पुं आचारप्रणिधाने तस्य

तिपादके दशवैकालिकस्य स्वनामख्यातेऽष्टमेऽध्ययने, च ।

तथा च दशवैकादिके ॥

व्याख्याते वाक्यशुद्ध्याध्ययनमिदानीमाचारप्रणिधानाख्य
मारमते । अस्य चाऽयमजिसम्बन्धः । इहानंतराध्ययने
साधुना वचनदोषगुणाभिज्ञेन निरवद्यवचसा वक्तव्यमित्ये
तदुक्तं इह तु तं निरवद्य वच आवारे प्रणिहितस्य भवतीति ।
तत्र यत्नवता भवितव्यमित्येतदुच्यते । उक्तं च ॥

पणिहाणराहिअस्सेह, निरवज्जं पि नासियं ।

सावज्जतुद्धं विवेयं, अज्जत्थेणहसम्बुमं ॥

इत्यनेनाभिसम्बन्धेनायातामिदमध्ययनं अस्य चाऽनुयोग
धारोपन्यासः पूर्ववत्तावद्यावन्नाम निष्पन्नो निक्षेपस्तत्र चा
चारप्रणिधिरिति छिपदं नाम ॥

साम्प्रतं सूत्राऽज्ञापकनिष्पन्नस्याऽवसर इत्यादि वचः पूर्वव-
त्तावद्यावत्सूत्राऽनुगमेऽस्त्रादितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं
तच्चेदं ।

आयारपणिहिं दण्डुं, जहा कायव्व जिक्खुणा ।

तम्मे उदाहरिस्सामि, आणुपुण्वि मुणेह मे ॥ १ ॥

अस्य व्याख्या । आचारप्रणिधिमुक्तवृत्तं दण्डवा प्राप्य येन
प्रकारेण कर्तव्यं विहिताऽनुष्ठानं भिक्षुणा साधुना तं प्रकारं
तेन प्रवदन्त्य उदाहरिष्यामि कथयिष्यामि । आनुपूर्व्या
परिपाठ्या शृणुत ममेति गौतमादयः स्वशिष्यानाहुरिति
सूत्रार्थः ॥

तं प्रकारमाह ॥

पुढविदगअणिमारुय, तणरुक्कस्स वीयगा ।

त्तस्सा य पाणा जीवेति, इइ वुत्तं महेत्तिणा ॥ २ ॥

व्याख्या । पृथिव्युदकाग्निवायवस्तृणवृक्षसबीजा एते पञ्च
केन्द्रियकायाः पूर्ववत् त्रसाश्च प्राणिनो चीन्त्रियादयो जीवा
इत्युक्तं महर्षिणा वर्तमानेन गौतमेन वेति सूत्रार्थः ॥

तेसिं अत्थणजोएणं, निब्बं हो अव्वयं सिया ।

मणसा कायवक्केणं, एयं हवइ संजए ॥ ३ ॥

यतश्चैवमतस्तेषां पृथिव्यादीनामक्षणयोगेनाहिसाव्यापारेण
नित्यं भवितव्यं धर्तितव्यं स्याद्विष्णुणा मनसा कायेन वाक्ये
न त्रिभिः कारणैरित्यर्थः । एवं वर्तमानोऽहिंसकः सन्न
भवति संयतो नान्यत्रेति सूत्रार्थः ॥

एवं सामान्येन पञ्चीजनिकायहिंसया संयतत्वमभिध्याया-
धुना तज्जतविधिविधानतो विशेषेणाऽऽह ॥

पुढविं जित्तिं सिद्धिं लेद्धुं, नेवज्जिंदे न संजिहे ॥

तिविहेण करणजोएण, संजए सुसमाहिण ॥ ४ ॥

व्या० ॥ पृथिवीं शुक्रां भित्तिं तटीं शिलां पायाणात्मिकां देष्टुं,
मिद्धाद्वर्धनं नैव भिक्षात् न संलिखेत् । तत्र भेदनं चैधीभावो-
त्पादनं संलेखनधीपलेखनं त्रिविधेन त्रिकरणयोगेन न
करोति मनसेत्यादिना संयतस्साधुस्सुसमाहितः श्रुज्जाव
इति गार्थार्थः ॥

सुरूपुढविं न निसीए, ससरक्खंमित्र आसणे ॥

पमजित्तु निसीज्जा, जाइत्ता जस्स उगहं ॥ ५ ॥

शुरूपृथिव्यामशस्त्रोपहतायामनन्तरितायां न निषीदेत् । तथा
रजस्के वा पृथिवीरजोवशुण्ठिते वा आसने पीठिकादौ न निषी-
देत् । निषीदन्ग्रहणात्स्यानत्वग्वर्तनपरिग्रहः । अचेतनायां तु

प्रमृज्य तां रजोहरणे न निषीदेत् ज्ञात्वेत्यचेतनां ज्ञात्वा याच-
यित्वाऽवग्रहमिति यस्य सवन्धिनी पृथिवी तमनुग्रहमनुज्ञा-
प्येति सूत्रार्थः ॥

उक्तः पृथिवीकायविधिरण्कायविधिमाह ।

सीओदगं न सेविज्जा, सिद्धावुद्धं हिमाणि अ ॥

उसिणोदगं तत्तफासुअं, परिगाहिज्ज संजए ॥ ६ ॥

शीतोदकं पृथिव्युद्भवसन्निचोदकं न सेवेत । तथा शिला
वृष्टं हिमानि च न सेवेत । तत्र शिलाग्रहणेन करकाः परिगृह्य-
न्ते । वृष्टं वर्षणं । हिमं प्रतीतं प्राय उत्तरापथे भवति यद्येवं
कथमयं वर्ततेत्याह उष्णोदकं कथितोदकं तप्तप्रासुकं तप्तं
सत्प्रासुकं त्रिदण्डोद्भूतमुष्णोदकमात्रं प्रतिगृह्णीयाच्छृत्यर्थं
संयतस्साधुः । एतच्च सौवीराद्युपलक्षणमिति सूत्रार्थः ॥ तथा ॥

उदउद्धं अप्पणो कायं, नेव पुंढे न संजिहे ॥

समुपेह तहा चूअं, नो णं संघट्टए मुणी ॥ ७ ॥

नदीमुत्तीर्णो भिक्षाप्रविष्टो वा दृष्टिहत उदकार्दमुदकार्विदु-
चितमात्मनः कायं शरीरं स्निग्धं वा नैव पुञ्जयेत् । वस्त्रतृणा
दिभिर्नैव संलिखेत् । पाणिना अपि तु संप्रेक्ष्य निरीक्ष्य तथा-
चूतमुदकार्दादिरूपं नैवं कायं संघट्टयेत् मुनिर्मेनागपि न
स्पृशेदिति सूत्रार्थः ॥

उक्तो ऽण्कायविधिस्तेजस्कायविधिमाह ॥

अंगाअं अगाणि अचिं, अद्दायं वा सजोइअं ॥

उंजिज्जा न घट्टिज्जा, नो एं निव्वाए मुणी ॥ ८ ॥

अंगारं ज्वाह्वारहितं अग्निमयः पिएरानुगतमच्छिन्नज्वाह्व-
अद्वातञ्चोल्मुकं वा सज्योतिस्साग्निकमित्यर्थः । किमित्याह ।
नोत्तिचेत् न घट्टयेत् तत्रोञ्जनमुत्सेचनं प्रदीपादेर्घट्टनं मि-
थश्चादानं तथा नैनमग्निं निर्वापयेत् अज्ञावमापादयेन्मुनिस्सा-
धुरिति सूत्रार्थः ॥

प्रतिपादितस्तेजस्कायविधिर्वायुकायविधिमाह ॥

तावविट्टेण पत्तेण, साहाए विहुणेण वा ।

न वीइज्ज अप्पणोकायं, वाहिरं वावि पुगळे ॥ ९ ॥

तावद्वृत्तेन व्यजनविशेषेण पत्रेण पद्मिनीपत्रादिना शाखया
वृक्षमाहूरूपया विधूननेन वा । किमित्याह । न वीजयेत् आ-
त्मनः कायं स्वशरीरमित्यर्थः । बाह्यं वाऽपि पुञ्जमुष्णोदका-
दीति सूत्रार्थः ॥

प्रतिपादितो वायुकायविधिर्वनस्पतिकायविधिमाह ॥

तणरुक्खं न ठिदिज्जा, फलं मूढं च कस्सई ।

आमगं विविहं वीअं, मणसावि ण पत्थए ॥ १० ॥

तृणवृक्षमित्येकवद्भावः तृणानि दर्भादीनि वृक्षाः कदम्बा-
दयः एतान्न ठिद्यात् । फलं मूढं वा कस्यचिद्बुद्धादेर्न ठिद्यात् ।
तथा आगमशास्त्रोपहतं विविधमनेकप्रकारं वीजं मनसाऽपि
न प्रार्थयेत् किमुताश्नीयादिति सूत्रार्थः ॥

तथा ।

गहणेसु न चिट्ठिज्जा, वीएसु हरिणसु वा ।

उदगंमि तहा निब्बं, उत्तिगपणगेसु वा ॥ ११ ॥

गहनेषु वननिकुञ्जेषु न तिष्ठेत् संघट्टनादि दोषप्रसङ्गात्तथा
वीजेषु प्रसारितशब्दादिषु हस्तिषु वा दूर्वादिषु न तिष्ठेत् ।
उदके तथा नित्यं अत्रोदकमनन्तवनस्पतिविशेषः । यथोक्तं “उ-
दप अचप पणप ” इत्यादि । उदकमेवान्ये । तत्र नियमतो

चनस्पतिभावात् । उचित्कृपनकयोर्वा न तिष्ठेत् । तत्रोचितः
सर्पञ्जादिः । पनक्तुं ह्येवमनस्पतिरिति सूत्रार्थः ॥
उक्तो चनस्पतिकायविधिस्तस्मात्कायविधिमाह ॥

तत्र पाणे न हिंसा, वाया अदुव कमुणा ॥
उदरत्रो सन्व हृणु, पासेज विविहं जगं ॥ १२ ॥
वसप्राणिनो ह्यिन्द्रियादीन् न हिंस्यात् । कथमन्याह ।
वाचा ऽथवा कर्मणा कायेन मनसस्तदन्तर्गतत्वाद्वहणं ।
अपि चोपरतः सर्वजनेषु निर्जनदण्डस्सन् पश्येद्विविधं जग-
त्कर्मपरतंत्रं नरकादिगतिन्पि निर्वदयेति सूत्रार्थः ॥
उक्तः स्युर्बुधविधिसूत्रमविधि माह ॥

अष्ट सुहमाइ पेहाए, जाइ जाणित्तु संजए ।
दयाहिगरी नृएसु, आभचिट्ट सएहिवा ॥ १३ ॥
अष्टौ सूत्रमणि वक्ष्यमाणानि प्रेक्षापयोगतः आसीत् । तिष्ठे-
च्छ्रयति धेतियोगः । किं विशिष्टानीत्याह । यानि ज्ञात्वा सं-
यतो ह्यपरिहृया प्रत्याख्यानपीडया च दयाधिकारी जूतेषु-
भवन्यन्यथा दयाधि कार्य्येव नेति तानि प्रेक्ष्य तद्रहितः एवा-
ऽसनादीनि कुर्यादन्यथा तेषां सातिचारतेति सूत्रार्थः ॥ दश-
८ अ. ॥

आचारप्रणिधिकृतमाह ॥
तत्र चिमं संजमजोगयं च, सज्जायजोगं च सया अहिट्टिए ।
सूरव सेणा एसमत्तमाउहे, अन्न मप्पणो होइ अन्नं परेसिं ६२
सूत्रव्याख्या । तपश्चेदमशानादिरूपं साधुलोकं प्रतीतं संयम
योगं च प्रयिव्यादिविषयं संयमव्यापारं च स्वाध्याय
योगं च वाचनादिव्यापारं सदा सर्वथा अविच्छिन्ना तपः
प्रभृतीनां कर्तव्यं । इह च तपेऽभिधानात्तद्वद्रूपेऽपि स्वा-
ध्याययोगस्य प्राधान्यव्यापनार्थं भेदाभिधानमिति । स एवं-
जुतः शूर इव विक्रान्तः भट इव सेनया चतुरंगरूपया इन्द्रि-
यकपायदिभूषया निरुद्धः सन् समाप्तायुधः संपूर्णतपःप्र-
भृतिस्त्रिधापायुध अहमित्यर्थं आत्मनो प्रवति संरक्षणीय
अक्षं च परेषां निराकरणयेति सूत्रार्थः ॥

तदेव स्पष्टयन्नाह ॥
सज्जाय सज्जाणरयस्स ताइणो, अपावजावस्स तवे
रयस्स । विमुज्जइ जंसिमव्वं पुरे कम्मं, समीरियं रूपमलं
व जोइणा ॥ ६३ ॥

सूत्र व्याख्या । स्वाध्याय एव सक्त्यानं स्वाध्यायसक्त्यानं तत्र
एतस्य सक्तस्य त्रानुः स्वपरोमयप्राणशीलस्य अपापभावस्य
द्वय्याद्यपेक्षारहिततया शुद्धचित्तस्य तपस्यनशानादौ यथा-
शक्तिरतस्य विशुद्ध्यते अपैति यदस्य साधोर्मिर्ब्रह्मकर्ममहं पुरा-
कृतं जन्मांतरोपात्तं दृष्टं तमाह । समीरितं प्रेरितं रूपमक्षमिव
ज्योतिषा अग्निनेति सूत्रार्थः ॥ ततश्च ।

सेत्तारिसे दुक्खसहे जिइंदिए, सुएणजुत्ते अममे अकिं-
चणे ॥ विरार्यई कम्मघणंमि अवगए, कसिएणजुत्तमावग
मेवचंदिमि त्तिवेमि ॥ ६४ ॥

सूत्रव्याख्या स तादृशोऽन्तरगुणपरिपहयुक्तः साधुः स्वसह-
परीपहजेता जितेन्द्रियः पराजितश्रोत्रेन्द्रियादिःश्रुतेन युक्तो वि-
द्यावानित्यर्थः । अममः सर्वत्रममत्वरहितः । अकिञ्चनो ह्यव्यजा-
वकिञ्चनरहितो विराजते शोभते । कर्मघने ज्ञानावरणीयादि-
कर्ममेवे अपगते सति । निदर्शनमाह । कृत्स्नात्रपुटापमम इव

चन्द्रमा इति । यथा कृत्स्ने वाभ्रपुटे गते सति चन्द्रो विराजते
शरदि तच्छब्दावपेतकर्मघनः समासादितकेवद्वाहोको
विराजते इति सूत्रार्थः । दश० ८ अ. ॥

आचारपत्त — आचारप्राप्त — त्रि० ब्रह्मवताद्याचाराऽपने, तथाच
तएकुलवैकादिके । श्रियोऽधिकृत्य (दूषणं आचारपत्तानं)
दूषणं कलंकः केषां आचारप्राप्तानां ब्रह्मवताद्याचारापन्नाना
मिति । तं० ॥

आचारपरक्रम — आचारपराक्रम — पुं० आचारे ज्ञानादौ पराक्रमः
प्रवृत्तिवत् यस्य स आचारपराक्रमः । ज्ञानाद्याचारप्रवृत्तिवत्तो-
पेते, दश० सू. २ ॥

तमहत्ति सूत्रं ॥
तम्हा आचारपरक्रमेणं, सम्बरसमाहि बहुल्लेणं ॥
चरिया गुणा य निअमा, होंति साहुणदट्टव्वा ॥ ४ ॥

व्या. यस्मादेतदेवमनन्तरोदितं तस्मादाचारपराक्रमेणेत्या-
चारे ज्ञानादौपराक्रमः प्रवृत्तिवत् यस्य स तथा विध इति
गमकत्वाद्वहुव्रीहिः । तेनैवतूतेन साधुना संवरसमाभिवहु-
हेनेति संवर इन्द्रियविषये समाधिरनाकुलत्वं बहुलं प्रभूतं
यस्य स तयाविध इति समासः पूर्ववत् तेनैव विधेन सत
अप्रतिपाताय विशुद्ध्यै च किमित्याह । चर्या भिक्षुभावनसा-
धनौ वाह्या अनियतवासादिरूपा गुणाश्च सूत्रगुणोत्तरगुण-
रूपा नियमाश्चोत्तरगुणानामेवर्षिर्विशुद्ध्यादीनांस्वकाशासे
चननियोगा भवन्ति । साधूनां ह्यष्टव्या इत्येते चर्यादयः साधूनां
ह्यष्टव्या भवन्ति । सम्यग्ज्ञानासेचनप्ररूपणारूपेणेति सूत्रार्थः ।

आचारजंरुग — आचारजंरुक् — न० पात्रपटहरजोहरणदिके,
सर्वोवगणमाया य साहू आपारजंरुगेण समं आचारजं
रुक्पात्रम् ओघ. ॥

आचारजंरुसेवि (न०) आचारजाएरुसेविन् — पुं० आचारः शा-
स्त्रविहितो व्यवहारस्तेन भाएरुमुपकरणमाचारभाएरुम् त-
त्सेवितुं शीलं यस्य स आचारभाएरुसेवी । शास्त्रविहितव्यव-
हारेणोपकरणसेविनि, अणायारभंरुसेवी जन्ममरणाण्यु-
चन्याणि त्रानु० ॥

आयरमन्तर — आचारान्तर — न० ज्ञानादिके आचारविशेषे, आ-
चारव्यवधाने, च (आचारमन्तरेण विषयमन्तरे सेहिओ)
पा० ॥

आयरमन्तरेति आचारान्तरे कचित् ज्ञानाचारविशेषे
विषयवृत्ते आचारव्यवधाने वा सति ज्ञानादिक्रियाया अक-
रणे सतीति भावः । पा० टी०

आयरमट्ट — आचारार्थ — त्रि० ज्ञानाद्याचारनिमित्ते, (आयर
मट्टाविण यं पञ्जे) दश० अ० ९ उ० ३ आचारार्थं ज्ञाना-
द्याचारनिमित्तं विनयमुकलक्षणं प्रयुक्ते करोतीति । दश० टी०

आयार (मंत) वं — आचारवत् — त्रि० ज्ञानाऽसेवनान्यां पञ्च-
प्रकाराऽचारवति, स्था० ग० ८ ज्ञानासेवनान्यां ज्ञानादिपञ्च-
प्रकाराचारयुक्ते, अयं हि गुणत्वेन श्रद्धेयवाक्यो भवति पंचा-
वृ० १५ । ज० श. ३५ उ. ७ । घ० अ० १ (आयरमंतगुण
सुद्धियप्पा) आचारवतो ज्ञानाद्याचारसमन्विता इति दश० ।
अ० ए उ ३ आचारः शास्त्रोक्तानुष्ठानं कर्तव्यतयाऽस्त्यस्य म-
तुप मस्य वः शास्त्रोक्ताऽनुष्ठानयुक्ते श्रियां ङीप् वाच० ।
आचारवज्जिय — आचारवज्जित त्रि० आचारेण वर्जितः शास्त्रो-

आचारहीने, आचारहीनादयोऽप्यत्र वाच ॥

प्राचारविणय-आचारविनय पुं० आचारो व्रतिनां समाचारः स एव विनीयते अपनीयते कर्माग्नेनेतिविनय आचारविनयः विनयभेदे ।

सचतुर्था यथा संयमसामाचारी १ तपःसामाचारी २ गण-सामाचारी ३ एकाकिविहारसामाचारी ४ च । तत्र संयमं स्वयमाचरति परं च ग्राहयति तत्र च सीदतं स्थिरीकरोति तत्रोद्यतं चोपबृंहतीति संयमसामाचारी । १ । पाक्षिकादिषु तपः कर्म स्वयं करोति परं च कारयति जिज्ञाचर्या स्वयमनु-तिष्ठति परं च तस्यानियुक्ते इति तपःसामाचारी । २ । प्रत्युपे कृणा बाह्वृक्षादिवैद्यावृत्यादिकार्येषु स्वयमुद्यतोऽब्रह्मण्यगण-प्रेरयतीतिगणसामाचारी । ३ । एकाकिविहारप्रतिमां स्वयं-प्रतिपद्यते परं च ग्राहयतीति एकाकिविहारसामाचारी ॥ । ४ । प्रव० छा० ६४ दशा० ॥

सेकिं तं आचारविणयः ? २ चतुर्विहो पद्यते । तं ज-हा । संयमसामायारीयावि जवति तवसामायारी यावि जवति (गहासामायारीयावि जवति) गणसामाहारीयावि जवति एगह्वविहारतासामायारीयावि जवति से तं आया रविणय ५ दशा०

अथ कथं आचारविनयेन शिक्षयति इति पृच्छन्नाह (सेकिं-मित्यादि) कपठ्यं गुरुराह आचारविणयमिति आचाराविन-येनेत्यत्र तृतीयान्तता शिक्षयति । अनेन सम्बन्धेनोक्ता अथवा-कोऽसावाचारविनयो णं वाक्यादंकारे चतुर्विधः प्रहृतः । त-द्यथा । संयमसामाचारी चापि भवति १ एवं तपः २ गणं ३ ए-कह्वविहारसामाचार्यपि भवति ४ तत्र संयमः सप्तदशप्रका-रस्तस्य समाचारीति समाचरणं समाचारीति समाचरणं स-माचारस्तस्य भावे गुणवचनब्राह्मणादिच्य इति इयं तस्य च चित्करणसामर्थ्यात् स्त्रियामपि वृत्तिरिति पिण्डोरादिच्य श्रे-तिङीषि सामाचारीशिक्षयिता इति शेषः । भवतिकोऽर्थः । पृथिव्यादिषु संघट्टनपरितापनोपक्रवादि परिहर्तव्यं इति शि-क्षायिता जवति । चापि शब्दौ पञ्चाश्रवाद्विरमः १५३ अनुकार्य-संग्राहकौ रुष्टव्यौ १ एवं तपः सामाचार्यपि तपः पाक्षिकपौ-षधिकैः कारयति परैः स्वयं च करोति पाक्षिकादिषु तपस्व-तुर्थादिरूपं द्वादशविधो वात्र तपः प्रकारो यथावसरं रुष्टव्यः ३ एवं गणसामाचार्यपि गणशब्देन समुदायः साधूनामिति रुष्टव्यं तं शिक्षयति यथा प्रतिवेखना प्रस्फोटनादि च प्रव-र्तमानात् ॥ १ ॥ नोदयति बाह्वृक्षवृक्षगन्धान्द्रुकादि वैद्यावृत्या दिषु आप्रवर्तमानान् दृष्ट्वा तान् तथा जयति । स्वयं वा तान् दुःखितान् दृष्ट्वा तत्र प्रवर्तते एकह्वविहारप्रतिमामन्यान् अंगीकारयति । तथा विधानश्रुतसंहननाद्रिसमुचितान् दृष्ट्वा स्वयं च कृतकृत्यो गणे तयाविधमाचार्यादिकं स्थापयित्वा विशिष्टानुष्ठानतुलनोपयोगीत्यर्थः । स न तां प्रतिपद्यते । अने-नाऽच्चारणाऽत्मानं परं च विनयति शिक्षयति ॥

व्यवहारकल्पे । आचारविनयमाह ॥

आयारे विणयो, खलु च उव्विहोहोऽ आणुपुव्वीए । संयमसामायारी, तवे या गणविहरणा चेव ॥ १ ॥

एगह्वविहारे य, सामायारीयए च उजेया ।

एयासितुविचारं । वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ २ ॥

आचारे आचारविषयः खलु विनयश्चतुर्विधो जवति । आनु-पूर्व्या परिपाठ्या । तद्यथा । संयमसामाचारी १ तपःसामाचा-री २ गणविहरणसामाचारी ३ एकाकिविहारसामाचारी ४ एवंमेवां चतुर्मेदा सामाचारी । एतासांसामाचारीणां विभाग यथालुपूर्व्या वक्ष्यामि ते च तच्छब्दे द्रष्टव्याः

आचारवेदे आचारवेदी-स्त्री० आचारस्य वेदीष पुण्यज्ञमौ-हेम० वाच० ।

आचारसंवया-आचारसंपत्-स्त्री० आचरणमाचारोऽनुष्ठानम् तद्विषया स एव वा सम्पद्धिर्नृतिस्तस्य वा सम्पत् सम्पत्तिः प्राप्तिराचारसम्पत् प्रव० छा० ६४ ग० ग० ८ आचारो नाम प्रथममंगं तस्मिन् अधीते दशविधभ्रमणधर्मो ज्ञातो भवति तस्मादाचारार्हं यो भणति सूत्रतोऽर्थतः सम्पद्युक्तो भवति यः स आचारसम्पत् दश० अ० १ उक्त० अ० १ गणि-सम्पद्भेदे ।

आचारसम्पत्तुर्धा । संयमध्रुवयोगयुक्ता १ असंप्रग्रहः २ अनियतवृत्तिः ३ वृक्षशीलता ४ चेति । तत्र संयमभ्ररणं तस्मिन्ध्रुवोनित्यो योगः समाधिस्तद्युक्ता कोऽर्थः समंतो-पयुक्ता १ असंप्रग्रहः समंतात् प्रकर्षेण जात्यादि प्रकृत-वृक्षणेन ग्रहणमात्मनोऽवधारणं सम्प्रग्रहस्तद्भावोऽसंप्रग्रहो जात्याद्यनुत्तिस्तत्तेत्यर्थः २ अनियतवृत्तिरनियतविहाररूपाऽत्र वृक्षशीलता वपुषि मनसि च निभृतस्वभावतानिर्विकारतेति यावत् स्था० ८ ग० ४० दश० ।

आचारसम्पदा चतुर्विहा पं० तं० संयमध्रुवजोगजुत्ते यावि जवति १ असंप्रग्रहियप्पा २ अणियतवित्ती ३ वुद्धुत्ती यावि ४ जवति दश० ॥

टी० संयमध्रुवयोगयुक्तश्चापि जवति १ असंप्रतिगृहीतात्मा २ अनियतवृत्तिः ३ वृक्षशीलता ४ आपि जवति तत्राचाचारोनाम-प्रथममंगं तस्मिन् अधीते दशविधभ्रमणधर्मो ज्ञातो जवति तस्मादारांगं यो जणति सूत्रतोऽर्थतः सम्यद्युक्तो जवति । यस्स-आचासम्पत् । स च संयमेत्यादि । संयमो नाम चरणं । तस्य ये ध्रुवा अवश्यं कर्तव्यत्वात् योगाः प्रतिवेखनास्वाभ्या-यादयः । तैर्युक्तो जवति । अथवा संयमः सप्तदशप्रकारः पञ्चाश्रवाद्विरमणमित्यादिकः तस्मिन् ध्रुवो नित्योयोगो व्या-पारो यस्य स संयमध्रुवयोगयुक्तः । अथवा संयमेध्रुवोनि-त्योयोगो व्यापारो यस्य स संयमध्रुवयोग युक्तः । च शब्दा-त् ज्ञानादिष्वपि नित्योपयोगः । अपिशब्दग्रहणात्परमपि योजयति । इत्येका १ असंप्रगृहीतः अनुत्सेकवानात्मा यस्य सोऽसंप्रगृहीतात्मा निरभिमान इत्यर्थः । यथा अहमाचार्यो बहुश्रुतस्तपस्वी सामाचारीकुशलो जात्यादिमान्वा इत्यादि-मदरहितः २ अनियता अनिश्चितावृत्तिर्व्यवहरणं विहारो वा यस्य सोऽनिवृत्तिर्यथा ग्रामे एगराई नगरे पंचराई इत्यादि-का । अथवा निकेतनं नाम गृहं तत्र वृत्तिर्वर्तनं यस्य सनिके-तवृत्तिः न निकेतवृत्तिरनिकेतवृत्तिः अथवा चतुर्थादि तपो-विशेषैरेवणा समितियोगेन च निकेतवृत्तिः परिचितगृहेष्व-गता इतिवृक्षशीलो निनृतशीलः अवचनशील इतियावत् । अर्थग्रहणात् वृद्धेषु ग्ञानादिषु सम्यग्वैद्यावृत्यादिकरणकारा-पणयोर्युक्तो जवति एवं विध अथवा वृक्षशीलता वपुषिम-नसि च निनृतस्वभावतानिर्विकारतेतियावत् ॥ प्रव० द्वा० ॥

आचरणमाचारोऽनुष्ठानं तद्विषया स एव वा सम्पत्तिरिति-
स्तस्य वा सम्पत्सम्पत्तिप्रतिराचारसम्पत् । एवमत्रेऽपि
व्युत्पत्त्यर्थो भावनीयः ।

सा चतुर्थी यथा ॥

चरणजत्रो मयरादित्रो, अनिययवित्ती अचंचञ्चोचवत्ति
चरणयुतो मयरादितोनियनहृत्तिरचञ्चञ्चोचवत्ति तत्र चरणं
चारित्रं व्रतधर्मणधर्मत्यादि सन्ततिस्वानुरूपं तेनयुतो युक्त-
रणयुतः । अन्यत्र तु संयमध्वन्योगयुक्ततेत्येवमिदं पठ्यते ।
नवाप्ययमेव परमार्थो यतः संयमचारित्रं तस्मिन् ध्वनौनित्यो
योगः समाधिस्तेन युक्तता नत्र सन्तोषयुक्ततेत्यर्थः । तथा
मदैर्जातिरुद्धतपः श्रुतायुद्धरहितो मयरादितो ग्रन्थान्तरे तु
अन्तरग्रह इति पठ्यते । तत्राऽपि सप्यार्थो यतः समन्ता-
न्तररूपं जातिः श्रुततपोरुपादिप्रकृष्टनाशरूपेणाऽत्मनो ग्रह-
णमहमेवं जातिमानित्यादिन्येणावधारणं सम्प्रग्रहो न तयाऽ
सम्प्रग्रहो जात्याद्यनुत्तिरुक्तमित्यर्थः । अनियतवृत्तिः प्रामादि-
न्यनियतविहारस्वरूपता । तयाऽचंचलो वशीकृतेन्द्रियोऽन्यत्र
तु वृद्धीकृततेत्येवं पठ्यते । तत्र वृद्धीकृता यपुषि मगसिच
कामिनीप्रनोमोदने धयसि वर्तमानस्याऽपि निभुनस्यजायता
निर्यिकारतेति यावत् यतो ॥

मनसि रजसामिचुता जायते यौवनेऽपि विचांसः ॥

मूढधियः पुनरितरे जयति वृद्धत्वजावेऽपि प्रच० ६४ वा० ॥१॥

नवाचारश्चतुर्विधस्तथा चरणकरणगुणता १ मदेहकार-
स्नद्रहितता २ इत्येकत्रज्ञादिप्रनियतवृत्तिता ३ गत्याद्य-
चपलता दश० ॥४॥

आयारसत्य आचारशास्त्र-न० आचाराङ्गे आचा० अ० १॥

आचारशास्त्रं तु विनिश्चितं यथा, जगद् वीरो जगने दिताय
यः ॥ तथाच किञ्चिद्भूतः ममेऽधुना, पुनातु धीमान्
धिनयार्पिता गिरः ॥१॥

आयारममाहि-आचारसमाधि-पु० समाधि जेदे आचारस-
माधिमाह । दश वैकाहिके अ० ९९ व० ४

चउवेहा खलु आयारसमाहीनवः तंजहा । नो इह
द्वोगद्वयाए आयारमहिद्विजा १ नो परद्वोगद्वयाए आ-
यारमहिद्विजा २ नो किचित्त्वन्नसदसि द्वोगद्वयाए आयर-
महिद्विजा ३ अन्नत्य अरिहंतं हि हेऊहिं आयारमहि-
द्वेज्जा ४ चउत्यं परं जवइ, जवइ इत्य सिद्धोगो ॥ १० ॥

चतुर्विधः खल्व्याचारसमाधिर्भवति तद्यथेत्युदाहरणोपन्या-
सार्थः । नेह लोकार्थमित्यादि आचाराभिधाननेदेन पूर्ववत्
याचनान्यत्राहंते रईत्तसम्यग्निर्भित्तुमिरनाश्रवत्वादिनिरा-
चारं मूत्रगुणोत्तरगुणमयमधितिष्ठेत् । निरीदस्स न यथासौक
एव भवतीति चतुर्थपदं भवतीति । जवति चात्र श्लोक इति
पूर्ववत् सचायं ॥

जिणव्यणरए अतितणो, पमिपुनावयमाययडिण ।

आयारसमाहिसंयुमे, जवइ य दंते जावसन्धए ॥

व्या० जिनवचनरतः आगमे सक्तः (अतितिनः) न सकृत्कि-
ञ्चिदुक्तः सन् अस्यया नृयो २ वक्ता । प्रतिपूर्णः सूत्रादिना ।
आयतमायनार्थिक इत्यत्यन्तं मौक्त्यार्थी । आचारसमाधि संवृ-
त्तः इत्याचारे यः समाधिः तेन स्यागिताश्रवणारः स

भवति । दंत इन्द्रियनो इन्द्रियदमाज्यां । भावसन्धकोभावो-
मोक्तस्तत्सन्धकः । आत्मनो मौक्तासन्नकारीति सूत्रार्थः

आयारसुय-आचारश्रुत-न० आचारइच श्रुतं च आचारश्रुतं
छन्दैकज्ञायः । आचारश्रुतसमाहारे । सूत्रकृतांगितीयश्रुत-
स्कन्धस्य पञ्चमेऽध्ययने च सूत्र १ श्रु ५ अ. ॥

साम्प्रतं पञ्चममध्ययनमारभ्यते । अस्य चायममिसम्बन्धः ।
इहानन्तराध्ययने प्रत्याख्यानक्रियोक्ता साचाचारसंख्यवस्थित
स्य सतोभवतीत्यतस्तदनन्तरमाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते ।
यदि वा नाचारपरिवर्जनेन सम्यक्प्रत्याख्यानमस्त्वक्षितं
भवतीत्यतेनाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते । यदिवा प्रत्याख्या
नयुक्तः सन्नाचारश्चान् भवतीत्यतः प्रत्याख्यानक्रियानन्तरमा-
चारश्रुताध्ययनं । तत्प्रतिपक्षनूतमनाचारश्रुताध्ययनं वा
प्रतिपाद्यत इत्यनेनसम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याऽध्ययनस्योपक्र-
मादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि जवति । तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्था
धिकारोऽयं तद्यथा अनाचारं प्रतिषिध्य साधूनामाचारः प्रतिपा-
द्यते । नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे आचारश्रुतमिति द्विपदं नाम
तदनयोर्निक्षेपार्थं निर्युक्तिरुदाह ॥

एणमं ठवणा दाविण, दव्वे जावे य इति नायव्वा ॥

एमेव य सुत्तस्स, णियेव्वो चउव्विहो होत्ति ॥१॥

णामंठवणेत्यादि । तत्राचारे नाम स्थापनाद्वयजवमेदभि-
नश्चतुर्थो द्रष्टव्यः । एवं श्रुतमपीति । तत्राचारश्रुतयोरन्यत्रा-
भिहितयोर्द्वौघवार्थमतिदेशं कुर्वन्नाह ॥

आयारसुयं जणियं, वज्जेयव्वा सया अणायारा ॥

अवहुसुयस्स होज्जा, विरेहेणा इत्य जइयव्वे ॥२॥

आचारसुयमित्यादि । आचारश्च श्रुतं च आचारश्रुतं । द्वन्द्वै-
कवद्भावस्तदुनयमपि भणितमुक्तं । तत्राचारः कुल्लिकाचार-
कथायामभिहितः । श्रुतं तु विनयश्रुते । प्रावायेस्तु वर्जयि-
तव्याः परिहार्याः सदा सर्वकांश्च यावज्जीवं साधुरनाचारा-
स्तंश्चैवायुश्रुतेऽङ्गीतार्थी न सम्यक् जानातीत्यतस्तस्य
विराधना भवेत् । बहुशब्दोऽत्रधारणे बहुश्रुतस्यैव विराधना
न गीतार्थस्येत्यतोऽत्र सदाचारे तत्परिज्ञाने च यतितव्यं ।
तथाहि । मार्गेणः पथिकः कुमारगवर्जनेन नापथगामी भवति
न चोन्मार्गदोषैर्युज्यते । एवमनाचारवर्जयन्नाचारवान् जवति
नचानाचारदोषैर्युज्यत इत्यतस्तत्रनिषेधार्थमाह ॥

एयस्स पामेसेहो, इहमज्जयणमि होत्ति नायव्वा ॥

तोअणगारयं इयि, होइ नामं तु एयस्स ॥ २ ॥

(एयस्स इत्यादि) एतस्याऽनाचारस्य सर्वदोषास्पदस्य
जुर्गतगमनैकहेतोः प्रतिषेधो निराकरणं सदाचारप्रतिपन्-
थमिहाध्ययने ज्ञातव्यः स च परमार्थतोऽनगारकारणमिति ।
ततः । केषांश्चिन्मेतैतस्याध्ययनस्यानगारश्रुतमित्येतन्नाम
भवतीति ॥

आयारसुयसंय-आचारश्रुतस्कंध-पु० आचारांगस्य नवग्रह-
चर्याध्ययनामक आचारश्रुतस्कन्ध इति । आचाराङ्गार्थं
आचा० श्रु. ङि. अ. १ ।

आयाराणुओग-आचारानुयोग-पु० आचारस्यानुयोगो
ऽनुयोगः सूत्राध्ययनापेक्षादर्थं कथनम् । आचाराङ्गस्या-
र्थक्येने आचाराङ्गस्य सूत्राध्ययनात्यव्यादर्थक्येने च
आचा ० । ङि. ० श्रु. ० अ. ० १ ।

(आचाराण्ययोगे) अणोर्वा द्वधीयसः सूत्रस्य महता र्थेन योगोऽनुयोगः । आचाराङ्गस्य महतार्थेन योगे च आचारोपगमय-आचारोपगत त्रि० चतुर्दशे योगसङ्ग्रहे । (आचार विनयोपगम) आचारोपगतत्वं विनयोपगतत्वं चेत्यर्थः इतिप्रश्नः । छा० ५ सं० ।

आचार विनयोपगमस्य चारुचयम् । आचारोपगतः स्यान्न-मायां कुर्यादित्यर्थः । विनयोपगतः स्यान्नमानं कुर्यादित्यर्थः । सम० सं० ३२ ।

आचारोपगत माह । आ० क० ।

पारुक्षिकपुत्र हुआसण जलणसहाचैव जलणदहणो ।

असोहम्मपत्तिप्र पयणए आमलकप्याइनद्विही । १ ।

नगरे पाटली पुत्रे, आचकोलूनुताशनः । तज्जार्याज्वलनशिखा, दहन ज्वलनौ सुतो ॥ १ ॥ व्रतचतुर्भिरप्यात्तं, ज्वलनात्सर ज्ञात्मनः । मायावी दहनोऽन्येही, त्युक्तोऽगाद्याहिचागमत् । ॥ २ ॥ मृतोऽसौतदनालोच्य, सौधमद्वैवपीयतुः । पञ्चपट्य स्थितौ जातौ, शक्राज्यन्तर पर्षदि ॥ ३ ॥ पुर्यामामलकल्यायां श्रीवीरः समवासरत् । तौद्वैवप्यागतौदेवौ, नाट्यं दर्शयत-स्तदा ॥ ४ ॥ ऋजून्येकस्यरूपाणि, वक्राण्यन्यस्य चान्नवत् । तद्वृष्णौतमः स्वामी पप्रञ्च स्वागिनं ततः ॥ ५ ॥ तत्रागमवं प्रनुः प्राह, मायादोषाङ्गवत्यदः । आचारोपगतैकस्य, द्विती यस्य च ना जवत् ॥ ६ ॥ आ० जू० ॥ आवः ॥

आयास-आयास-पुं० आ-यस-घञ् खेदे । चिन्तायास निचि विपुत्रसाधो चिन्ताश्च चिन्तनानि आयासाश्चमनः प्रवृत्तीनां खेदास्तप्य पात्रान्तरेण चिन्ताशतान्येव निचिता निरन्तर विपुत्रा विस्तीर्णा शाखा शाखायस्य सतयेति प्रश्न० छा० ५ । (आयास विसूरण कद्वह कम्पियगसिहरो) आयास शरीरखेदः विस्तरणा चित्तखेदः कद्वहोवचनप्रणम एत देव प्रकम्पितं कम्पमानमप्रशिखरं शिखारात्रयस्य स तथा । प्रश्न० ॥ छा० ॥ ५ ॥

आयास हेतुत्वात्परिग्रहेच परिग्रहस्य गौणनामान्यधिकृत्य आयासो आयासः खेदः तद्धेतुत्वात्परिग्रहोऽप्यायास उक्त आहच । शरीरमनसोर्व्यायामेच (आयासविसूरणां) आ यास विस्तरणं स्वदार गमने शरीरमनसोर्व्यायामं कुर्वतीति प्रकृतम् । परदार सेवनायांच विस्तरणप्रप्राप्तौ मनः खेदं पर-स्य वा मनः पीमां कुर्वन्तीति । प्रश्न० द्वा० ॥ ५ ॥

आयासविनि-आयासविनि- स्त्री० ब्राह्म्याद्विपेरष्टादशसु द्वेष्टविधानेषुपञ्चदशे द्वेष्टविधाने प्रज्ञा० पद १

आर-आर-पुं० परभावपेक्षया इहजवेप्रमज्यापेक्षया गृहस्थ-त्वे मोक्षापेक्षया संसारेच (पाहिसिआरंकओ परवेहासे कम्मेह किञ्चती) सूत्र० श्रु० अ० २ तन्मार्गे प्रपन्नस्त्वमपि कथंज्ञास्यसि आरमिहमवं कुतोवा परं परलोकां यदि वा आरमिति गृहस्थत्वं परमिति प्रवृज्या पर्यायम् । अथवा आर-मिति ससारं । परमिति मोक्षं एवं चूतश्चान्योऽप्युभयत्रयः (वेहसिति) अन्तरात्र उजयाभावतः स्वकृतः कर्मभिः कृत्यते पीड्यतेति । परलोकापेक्षया इहलोके नरकाद्यपेक्षया मनुष्यलोके च (लोग विदिता आरं पारं च सत्त्वं पञ्चावयव-सत्त्वात्) सूत्र० श्रु० १ अ० ६

लोकविदित्वा आरमिह लोकाल्खं पारं परलोकाख्यं यदि वा आरं मनुष्यलोकं पारमिति नरकादिकंस्वरूपतस्तत्प्राप्तिहेतुं

ततश्चविदित्वा सर्वमेतत्प्रजुर्जगवान् सर्ववारं बहुशो निचा-रितवान् इति सूत्र० टी० ।

चतुर्थ्याः पंकप्रज्ञायाः पृथिव्याः स्थनामख्याते महानिरये च स्था० ग० ४ आ अ कर्तरि संज्ञायां कन् दणान्तर्वर्तिन्यां शलाकायां स्त्री० टाप् (कसंकुसारणि वाय दमणाणि आ-राच प्रवणी परायणदणान्तर्वर्तिनी शलाकेति प्रश्न० ।

आरओ-आरतस्-अव्य० इहलोके, (इहलोके आरओ वा विदुहा वियअसंजया) सूत्र० श्रु० १ अ० ८

आरतः परश्चेति इहलोक परलोकयोरिति, सूत्र० टी० आरतः परतश्चेति द्वौकिंकी वा युक्तिरिति एवं पर्यालोच्यमाना ऐहिकामुष्मिकयोर्दिधापि स्वयंकरणेन परकरणेन वा संयता जीवोपधातकारिण इत्यर्थः सूत्र० श्रु० १ अ० ८

अर्वागित्यर्थेच आरेण पवाप व्य० उ० ४

त्रयाणां वर्षाणामारतोऽर्वाक् यानि प्रवाजयतीति व्य० ॥

आरम्भ-आरंभ-पुं० आरम्भ घञ् मुमु वर्गेन्त्योवा इति प्राकृतसूत्रेणानुस्वारस्य वर्गेपरे प्रत्यासत्तेस्तस्यैव वर्ग-स्यान्त्यो वा भवति आरंभो आरंभो इति प्रा० उपक्रमे प्रथम-कृतौ वाच० प्रथमोत्पत्तौ (ओहिन्नाणारम्भो परिनिट्टाणं च तं जेसु) येष्ववधि ज्ञानस्याऽऽरंभः प्रथमोत्पत्तिवृत्त इति । विशेष० (काळण पञ्चमंगलमारंभोहेर्द्द सुत्तरस्स) आ० म० । हिंसादिकेसावद्यानुष्ठाने- सूत्र० श्रु० १ अ० २ आचा० अ० १३ उ० ७ ॥

आरंभतिरियंकद्दु आत्ताए परिव्वये-आरंभं सावद्या-नुष्ठानारूपं तिर्यकृतेति सूत्र । श्रु० १ अ० ३ । आरंभेसु अणिस्सिए आरंभेषु सावद्यानुष्ठानरूपे प्वनिश्चितोऽसंबन्धोऽप्र-वृत्त इत्यर्थ इतिसूत्रश्रु० १ अ० ६ ॥

आरंभगंवेपरिग्रहं च विजस्सियाणिस्सियआयदंमं

आरंभं सावद्यानुष्ठानं च तथा परिग्रहं वा व्युत्पज्य परित्यज्य तस्मिन्नेवारंभेकयविक्रय पचनपाचनादिके तन्ना परिग्रहे धन-धान्यहिरण्यसुवर्णं चतुष्पदादिके निश्चयेन श्रितावकानि-श्रिता इति सूत्र० श्रु० २ अ० ६ ॥

आरंभः सावद्ययोगइति आचा० अ० ५ उ० ५ ॥

आरम्भणमारंभः शरीरधारणायान्नपानाद्यन्वेषणात्मक इति । आचा० ॥

आरम्भः कृष्यादिव्यापार इति प्रश्न० द्वा० २ ॥

आरंभश्चस्वयं कृष्यादि करण मिति । पञ्च० ॥

आरंभो हलदंतोदूखत्वादिखननसूना प्रकार इति । आव० ॥

आरंभः परोपद्रव इति । आतु० ॥

आरंभो जीवानांमुपद्रवण मिति । प्रश्न० । छा० १ ॥

आरंभः प्रथिव्याद्युपद्रववृत्तणानि । ग० । अ० १ ॥

संकप्पो संरंभो, परितावकरोजवे समारंभो ।

आरंभो उद्वज्जो, सञ्चनयाणं वि सुच्छाणं ॥

प्राणातिपातं करोमीति यः संकल्पोऽध्यवसायः स संरंभः-यस्तु परस्य परितापकरो व्यापारः स समारंभः अपछावय-तो जीवितात्परं व्यपारोपयतो व्यापार आरंभः । आहच । चूर्णिकृत् ॥

पाण्डवायं करोमिति जोसंकर्षंकरे इति ॥

चित्तयतीत्यर्थः ॥

संरंभे चट्टं परितावणं कनेइ ममारंभे चट्टं । एतच्च
समारंभादि त्रितयं सर्वनयानामपि शुद्धानां सम्मतं अथवा
शुद्धानामित्यत्र प्राकृतन्याय्यस्याकारस्य दोषो द्रष्टव्यः ततोऽ-
यमर्थः सर्वनयानामन्यशुद्धानामेतन्मारंजादिक्रितयं सम्मतं
नन्वशुद्धानामिति— व्य० उ १ प्रज्ञा० ११ पद धर्म० अधि०
३ ग० जे० १ आत्मा० ध्रु० १ नृ० १ ॥

सर्वपाणारम्भं पक्वत्तामिति प्राणानानांभं विनाशादिरूपं
प्रारंभमिति अतु० ॥

मनःकायमनेवाकायव्यापारानधिकृत्य तदेतन्नयन्यापारा-
पादितचिकीर्षितप्राणातिपातादिक्रिया निर्वृत्तिरारंभ इति
आत्मा० अ० १ ॥

आरंभं चृणोपमर्दनमिति । दशा० ॥

आरंभनमारंभः प्रविश्यानुपमर्द इति० उत० अ० ७ ॥

प्राण्युपमर्दकारिणि व्यापार इति सूत्र० ध्रु० १ अ० ॥१॥

प्राण्युपमर्दकारिणि धिक्किजननिन्दिते आरंभे व्यापारे,
सू. ध्रु. १ अ. १ आरम्भेण जीवोपमर्दकारिणा व्यापारेणेति
नूत्र. ध्रु. १ अ. १ आरंभः पृथिव्यादिजीवोपमर्दः कृप्यादि
विषय इति अं. प. । आरम्भः कृप्यादिद्वारेण पृथिव्यानुपमर्द
इति स्या ग. १ । जयआरम्भणिस्तिया सूत्र० । ये चान्ये
वर्णापसदा नानारूपनायवारम्भनिश्चिता यंत्रपीरुन निर्वाञ्च
न कर्मांगारदाहादिभिः क्रियाविशेषैर्जीवोपमर्दकारिण इति
सूत्रः ध्रु. १ अ. ए । (पुढया इमु आरम्भ) पृथिव्यादिकार्येषु
विषयवृत्तेषु आरम्भ इत्यारम्भणमारंभः संघटनादिरूप
इति पं. घ. । प्रमत्तयोगे च । आरम्भः सावधानुष्ठानम्
प्रमत्तयोगो वा. उक्तञ्च ।

आयाणे णिक्वेवे, जामुस्मग्गे य ठाणगमणादी ।

सर्वोपमत्तओगो, समणस्मउ होइ आरम्भो ॥१॥

आत्मा० अ. ५ उ. १ । स्या० ग. ए । प्राणवधे, च ।
संघटनादिरूप इति प्राणवधस्य गौणनामान्यधिकृत्य आरम्भ
समारम्भोऽथवेहारम्भसमारम्भयोरैकतर एव गणनीयो
बहुसमरूपत्वादिनि प्रश्न ० छा. १ ।

आरम्भसमारम्भयो र्विध्वम् दशाश्रुतस्कन्धे । तत्रेभो
छायपित्रिकारो तद्यथा मानसिकयाचि ककार्यिक नेदात् ।
तत्र मानसिको मंत्रादिध्यानं परमारणे हेतोः प्रथमः तथा
समारम्भः परपीमाकरोच्चाटनादिनिबन्धनध्यानं वाचिको
यथा आरम्भः परव्यापादनक्रमकुञ्जविद्यादि परावर्तन,
संकल्पसूचको ध्वनिरेव समारम्भः परपरितापकरमन्त्रादि
परावर्तन काचिको यथा आरम्भोऽग्निघाताय यष्टिमुष्ट्यादि-
करणं समारम्भः परितापकरो मुष्ट्या अग्निघातः तथा चोत्त-
राध्ययने (आरम्भे य तद्दे वय मणं य वत्तमाणं तु नियतेज्ज
जयं जई) उत. अ. १४ । आरम्भः परप्राणापहारहमोऽशुञ्ज
परिणामस्तस्मिन् परिणामे प्रवर्तमानं मनो निवर्तयेत् ।
आरम्भः परेपां कश्चेतोच्चाटनमारणादिमन्त्रजापकरणं तत्रापि
प्रवर्तमानं वचो निवारयेत् उत० टी. (आरम्भय तद्देव य
कायं पयत्तमाणं तु नियतेज्ज जयं जई) उत० अ. १४ ।
आरम्भे तथैव पुनः प्राणवधाकरे यष्ट्यादि प्रयोगे कार्यं
प्रवर्तमानं निवर्तयेत् इति उत० अ. १४ । आरम्भस्य भेदाः
स्थानाङ्गे यथा स्या० ग. ७ ।

सत्तविहे आरम्भे पं० तं. पुढवीकाय आरम्भे जाव

अजीविकाय आरम्भे एवमणारम्भे वि एव सारम्भे वि
एवमसारम्भे वि एवं समारम्भे वि एव मसारम्भे वि ।
टी० पुढवीत्यादि । सुगमं नवरं । प्रागजिहितं ।
आरम्भो उद्भवो परितावकरो जवे समारम्भो ।
सारम्भो संकप्पो मुखणयाणं तु सन्वेसिं ॥

नत्वारम्भादयोऽपञ्चावण परितापादिरूपा स्या० ग. ७ ।
नैरयिकादीनां सारम्भानारम्भकत्वं चतुर्विंशतिदण्डकेन प्र-
रूपयन्नाह ।

नेरइयाणं जंते ? किं सारंजा सपरिगहा उदाहु अणा
रम्भो अपरिगहा ? गोयमा ? नेरइया सारम्भो सप-
रिगहा नो अणारम्भो अपरिगहा से केणट्टेणं जाव
अपरिगहा गोयमा ? नेरइयाणं पुढवीकायं समारंजंति,
जाव तसकायं समारंजंति सरीरा परिगहाहिया जवंति,
साचित्ताचित्तमीसयाई दव्वाई परिगहाहियाई जवंति से
तेणं तं चेव असुरकुमाराणं जन्ते ? किं सारम्भो पुच्छा
गोयमा ? असुरकुमारा सारम्भो सपरिगहा नो अणा-
रम्भो अपरिगहा से केणट्टेणं गोयमा ? असुरकुमारा-
णं पुढवीकायं समारम्भेति जावतसकायं समारंजंति स-
रीरा परिगहाहिया जवंति कम्मा परिगहाहिया जवंति
जवणा परिगहाहिया जवंति देवा देवीओ मणूसा मणूसी-
ओ तिरिक्खजोणिया निरिक्खजोणियाओ परिगहाहि-
याओ जवंति, आसणसयणंजंमत्तोवगरणा परिग-
हिया जवंति ? साचित्ताचित्तमीसयाई दव्वाई परिग-
हियाई जवंति ? से तेणट्टेणं तद्देव एवं जाव थाणि-
यकुमारा ॥

अंरुमत्तोवगरणात्ति ॥ इह ज्ञानानि मूलमयभाजनानि
पात्राणि कांश्यभाजनानि उपकरणानि दौढाकटाहककुचु
कादीनि एकैन्द्रियाणां परिग्रहो प्रत्याख्यानादवसेयः ॥

वेइन्द्रियाणं जंते ? किं सारंजा सपरिगहा तं चेव
जाव सरीरा परिगहाहियान्वंति बाहिरिया जंरुमत्तो
वगरणा परिगहाहिया जवंति, साचित्ताचित्त जाव जवंति
एवं जाव चउरिंदिया बाहिरिया जंमे मत्तोवगरणात्ति ।
उपकारसाधय्यादिन्द्रियाणां शरीररक्षार्थं तत्कृतगृहकादी-
न्यवसेयानि ।

पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं जंते ! तं चेव जाव कम्मा
परिगहाहिया जवंति । टंका कूमा सेद्धा सिहरी पञ्जारा
परिगहाहिया जवंति । जज्ञयद्धाविद्धगुह्वेणा परिगहाहिया
जवंति उज्जरनिज्जरचिद्धव पद्धव चिप्पिणा परिगहाहिया
जवंति । अग्रमतुगदहनदीओ बावीपुकरिणी दीहिया
गुंजाजिया सरासरपंतियाओ सरसरपंतियाओ विद्ध-
यंतियाओ परिगहाहियाओ जवंति । आरामुज्जाणका-
णणावणा वणखंमा वणराईओ परिगहाहियाओ जवंति ।

देव उदसजपवधूजखाद्य परिखात्रोपरिग्राह्याओ
जवंति । पागारट्टादगचरियदारगोपुरपरिग्राह्या जवंति
पासायधरसरणद्वेण आवण परिग्राह्या जवंति । सिं-
धारुगतिग चउकचचरचउम्मुहमहापहापह पहापरिग-
ह्या जवंति सगरुहजाणजुगगिह्विधिसीयसंदमा-
णियाओ परिग्राह्याओ जवति दोहीदोहकटाहकरुचु-
यापरिग्राह्या जवंति जवणा परिग्राह्या जवंति । देवा-
देवीओ मणुस्सा मणुस्सीओतिरिक्खजोणिया तिरिक्ख-
जोणिणीओ आसणसयण खंजंरुसचित्ताचित्तमीस-
याइं दव्वाइं परिग्राह्याइं जवंति । से तेणद्वेणं जहा
तिरिक्खजोणिया तहा मणुस्सा वि जाणियव्वा वाण-
मन्तरजोइसियवेमाणिया जहा जवणवासी तहा ने-
यव्वा ज० श० ५ उ० ७.

जीवा णं जंते किं आयारम्मा परारम्मा तदुजयारंजा
अणारम्मा गोयमा ? अत्येगइया जीवाआयारम्मा वि-
पारम्मा वि तदुजयारम्मा वि णो अणारम्मा अत्ये-
गइया जीवा णो आयारम्मा णो परारम्मा णो तदु-
जयारम्मा अणारम्मा से केणद्वेणं जंते एवंवुच्चइ अ-
त्येगइया जीवा आयारम्मा वि एवंपण्डित्तरेयव्वं गो-
यमा जीवा दुविहा पसुत्ता तंजहा संसारसमावसुगा
य असंसारसमावसुगा य तत्यणं जे ते असंसारसमा-
वसुगाय तेणं सिद्धा सिद्धाणं णो आयारम्मा जाव
अणारम्मा तत्यणं जे ते संसारसमावसुगा ते दुविहा
पं० तं० संजया य असंजया य तत्यणं जे ते संजया ते
दुविहा पं० तं० पमत्तसंजया य अपमत्तसंजयाय तत्य
णं जे ते अपमत्तसंजया ते णं णो आयारम्मा णोपरा-
रम्मा जावअणारम्मा तत्यणं जेते पमत्तसंजया ते
सुहं जोगं पमुच्च णो आयारंजा णो परारंजा जाव
अणारंजा असुहजोगं पमुच्च आयारंजा वि जाव णो
अणारम्मा तत्य णं जे ते असंजया ते अविरतिं पमुच्च
आयारंजावि जाव णो अणारम्मा से तेणद्वेणं गोयमा !
एवं वुच्चइ अत्ये गइया जीवा जाव अणारंजा ॥

टी० ॥ जीवा णं मंते १ किं आयारमेत्यादि । आरम्भो जी-
वोपघात उपद्रवणमित्यर्थः सामान्येन वाश्रवद्वारप्रवृत्तिस्तत्र
आत्मानमारभते आत्मना वा स्वयमारभते इत्यात्मारम्भस्तथा
परमारभते परे णवारम्भयन्तीति परारम्मास्तदुजयमात्मरूप
तदुजयेनवारजंत इति तदुजयारम्भः आत्मपरोजयारम्भव-
र्जितास्त्वनारम्भा इति प्रदनः । अत्रोत्तरं स्फुटमेव नवरं
अस्तिशब्दस्याव्ययत्वेन बहुत्वार्थवादश्चित् विद्यन्ते सन्ती-
त्यर्थः । अथवा अस्ति अयं पक्षो यदुत । एगयत्ति । एकका
एके केचनेत्यर्थः । जीवा आत्मारम्भा अपीत्यादावपि शब्दः
उत्तरपदपेक्षया समुच्चये सचात्मारम्भत्वादिधर्माणामेका-
श्रयता प्रतिपादनार्थः भिन्नाश्रयताप्रतिपादनार्थो वा एका-

श्रयत्वं च काव्यभेदेनावगन्तव्यं तथाहि कदाचिदात्मारंजाः
कदाचित् परारंभाः कदाचित्तदुभयारम्भाः अत एव नो
अनारम्भाः भिन्नाश्रयत्वं तु एवं एके जीवा असंयता इत्यर्थः
आत्मारम्भा वापरारम्भा वेत्यादि अयैकस्वभावत्वात् जीवानां
जैदमसम्भावयन्नाहा से केणद्वेणन्ति अय केन प्रकारेण नेत्यर्थः ॥
दुविहापसुत्तत्ति । मया चान्यैश्च केवलभिरेनेन समस्तसर्व
विदांमतजैदमाह मतभेदे तु मतवि. रोधिवचनतया तेषाम-
सत्यवचनतापत्तिः । पाटद्विपुत्रस्वरूपाभिधायकविरुद्धवचन-
पुरुषकदम्बकवदिति प्रमत्तसंयतस्य हि शुभोऽशुभश्च योगः
स्यात्संयतत्वात् प्रमादपरत्वाच्चेत्यत आह शुभयोगं पमुच्चति ।
शुभयोग उपयुक्ततया प्रत्युपेक्षणादिकरणं अशुभयोगस्तु
तदेवानुपयुक्ततया आह च (पुढवी आ उक्काय तेउवाउवण-
स्सइतसाणं । पण्डित्तेहणापमत्तो णहं पि विराहओ होइ ।
तथा सव्वो पमत्तयोगो समणरस उ होइ आरम्भोत्ति)
अतः शुभाशुभौ योगावात्मारम्भादिकारणमिति अविरइ-
पमुच्चति इहायम्भावो यद्यप्यसंयतानां सूक्ष्मैकेन्द्रियादीनां
नात्मारम्भकादित्वं साक्षादस्तितथाप्यविरतिम्प्रतीत्येतदस्ति
तेषां ते न हि ते ततो निवृत्ता अतोऽसं यतानामविरतिस्तत्र
कारणमिति । निवृत्तानां तु कथं चिदात्माद्यारम्भकत्वेऽप्यना-
रम्भकत्वं यदाह “ जाजयाणस्स भवे विराहणा सुत्तवि-
हिसममास्स । सा होई णिज्जरफहा अन्मत्यविसोहि
जुत्तस्सत्ति ” ॥ १ ॥ म० श० १ उ० १

णोरइया णं जंते किं आयारम्मा परारम्मा तदुजया-
रम्मा अणारंजा गोयमा णेरइया आयारम्माविजा-
वणो अणारम्मा से केणद्वेणं जंते एवं वुच्चइ गोयमा ?
अविरतिं पमुच्च से तेणद्वेणं जाव णो अणारंजा एवं
जाव पंचिदियत्तिरिक्खजोणिया मणुस्सा जहा जीवा
एवरं सिद्धविरहिता जाणियव्वा वाणमन्तरा जाववेमा-
णिया जहा णेरइया सव्वेस्सा जहा ओहिया किण्हव्वेस
स्स नीलव्वेसस्स काउव्वेसस्स जहा ओहियाजीवा एवरं
पमत्त अपमत्ताणं जाणियव्वा तेउव्वेसस्स सुकव्वेसस्स
जहा ओहिया जीवा एवरं सिद्धाणं जाणियव्वा ॥

टी० णेरइयाण मित्यादि व्यक्तं नवरं मणुरसेत्यादौ अयमर्थः
मनुष्येषु संयता संयत प्रमत्ताप्रमत्तभेदाः पूर्वोक्ताः सन्ति ततस्ते
यथा जीवास्तथाऽध्येतव्याः किंतु संसारसमापन्ना इतरे च तेन
वाच्या जववर्तित्वादेव तेषामित्येतदेवाह सिद्धविरहियेत्यादि
व्यन्तरादयो यथा नारकास्तथाध्येयाः असंयतत्वसाधर्म्यादिति,
आत्मारम्भकत्वादि निर्धर्मजीवा निरूपितास्ते च सव्वेइयाइचा
व्वेइयाइच जवन्तीति सव्वेइयांस्तांस्तैरेव निरूपयन्नाह सव्वेसा
जहा ओहियात्ति व्वेइया कृष्णादि उव्व्य सान्निध्यजानतो जीवप-
रिणामो यदाह कृष्णादि उव्व्यसाचिव्यात् परिणामो य आत्मनः ।
स्फटिकस्येव तत्रार्थं व्वेइया शब्दः प्रयुज्यते । तत्र व्वेइयावन्तो
जीवाः जहा ओहियात्ति यथा नारकादि विशेषणवर्जिता
जीवा अधीता जीवाणं मंते किं आयारम्मा परारम्भे त्या-
दिना दएरुकेन तथा सव्वेइया जीवा अपि वाच्या सव्वेइया
नाम संसारसमापन्नत्वस्यासंभवे नासंसारसमापन्नेत्यादि
विशेषण वर्जितानां शेषाणां संयतादि विशेषणानां तेष्वपि
युज्यमानत्वात्तत्र चार्थं पाठक्रमः सव्वेसाणं जंते १ जीवा किं

आयारंजेत्यादि तदेव सर्वं नवरं जीवस्थाने सवेइया इति वाच्यमिति अयमेको दण्डकः कृष्णादि वेइयाजेदात् तदन्ये पदं तदेव मेते सप्त तत्र किएह वेसस्येत्यादि । कृष्ण वेइयस्य नीलवेइयस्य कापोतवेइयस्य च जीवराशेर्दण्डको यथौधिकाजीवदण्डकस्तथा च्येत्यः प्रमत्ताप्रमत्त विशेषण वर्त्यः कृष्णादिषु हि अप्रशस्त जाववेइयासु संयतत्वं नास्ति यच्चोच्यते पुत्रं पन्निवन्नओ पुण अन्नयरीए उ वेसाप्यत्ति तत्त द्रव्यवेइयां प्रतीत्येति मन्तव्यं ततस्तासु प्रमत्ताद्यभावस्तत्र सूत्रो धारण मेव ।

किएहवेसाणं जंते जीवा किं आयारंजा ? ४ गोयमा ?

आयारंजा वि जाव पो अणारम्मा से केण्ठेणं जंते एवं वुच्चइ गोयमा ? अविरइं पुरुच ।

एवं नीलकापोतवेइया दण्डकावपीति तथा तेजोवेइयादेर्जीवराशेर्दण्डका यथौधिका जीवास्तथावाच्याः नवरं नेपु सिद्धा न वाच्याः सिद्धानामवेइयत्वात्तेष्वेव ।

तेउवे साणं जंते जीवा किं आयारम्मा ? ४ गो-

यमा ? अत्येगइया आयारम्मा वि जाव नो अणारम्मा अत्ये गइया नो अणारम्मा अत्ये गइया नो आयारंजा जाव अणारंजा से केण्ठेणं जंते ? एवं वुच्चइ ? गोयमा ? उविहा तेउवेस्सा पं. तं० संजया य, असंजया इत्यादि ज. श. ? उ. ? ।

आरम्भ चकन्त्यताऽऽचारङ्के लोकविजयाध्ययनस्य पञ्च. मोहैइयके यथा तस्य चायजिसम्बन्धः इह जोगान् परित्यज्य लोकनिश्रया संयमदेहप्रतिपादनार्थं विहर्तव्यमित्युक्तं तदत्र प्रतिपाद्यते । इह हि ससारोच्छेदवता परित्यक्तजोगाभिज्ञापेण मुमुक्षुलोकितपञ्चमहाव्रतभोरण निरवद्यानुष्ठानविधायिना दीर्घसंयमयाज्यं देहप्रतिपादनाय लोकनिश्रया विहर्तव्यं निराश्रयस्य हि कुतो देहसाधर्म्यं चेति उक्तं हि धर्मश्चरतः साधोदोके निश्रयपदानि पञ्चापि राजगृहपतिरपरः पट्कायगणसरीरेच ॥ १ ॥ वस्त्रपात्राभ्यासन, शयनादीनि तत्रापि प्रायः प्रतिदिनमुपयोगित्वादाहारो गरीयानिति ॥ २ ॥ स च लोकान्तेष्ट्यो लोकश्च नानाविधैरुपायैरात्मीयपुत्रकलत्रार्थमारम्भप्रवृत्तस्तत्र साधुना संयमदेहार्यं प्रवृत्तिरन्वेषणीयेति दर्शयति आचा० २अ. ४ उ.

जमिणं विरुवरूवेहिं सत्येहिं लोगस्स कम्मसमारम्मा कज्जंति तंजहा अप्पणो से पुत्ताणं धूयाणं सुएहाणं एाईणं धाईणं राईणं दासाणं दासीणं कम्मकराणं कम्मकरीणं आदेसाए पूढोपेहाणए सामासाए पायरा-माए सणिहिसंणिवओ कज्जइ इह मेगेसि माणवाणं जोयणाए समुट्टिये अणगारे आयरिये आयरियसो आ-रियदंसी अयंसंधिति अदकखु से एादिये णादियावये एं गमणुजाणाति सव्वामगंधंपरिष्साय णिरामगन्धो परि-व्ये अदिस्समाणो कयविक्रयेसु सेकिणकिणए क्किणवये किणन्तं ण अणुजाणेज्जा से जिकख् काअणे वाअणे मापणे वेयणे खणयणे विणयणे सप्तमयणे परसमयणे जा-

वणे परिगहं अममायमाणे काळे अणुट्टाई अपपिस्से दुहा तोच्चिचाणियाइ वत्तं पणिगहं कंवळं पायपुच्छणं उगहं च कमासणं एएसु चेव जाणेज्जा वप्पे आहार आगारे मायं जाणेज्जा से जहेयं जगवया पवेइयं द्वा-जोत्ति ण मजेज्जा अद्धानोत्ति ण सो एज्जा वहुंपिअ कुं ए णिहे परिगहाओ अप्पाणं अवसक्केज्जा अस्स-हाणं पासए परिहरेज्जा एस मगे अरिएहि पवेदिने जहेत्थकुल्लमेणोव झिप्पिज्जा ॥ सित्तिवेमि ॥

टी० जमिण मित्यादि चैरविदितवैद्यैरिदमिति सुखदुःखप्राप्ति परिहारक्रियाणां कारिकाधिकरणिकाप्रारोभिकापरितापनिका प्राणातिपातरूपाणां वा समारम्भा इति मध्यगृहणाद्बहुवचन निर्देशाच्च समारंभारंभयोरप्युपादानं भावनीयमित्यर्थः । शरीक-लत्रार्थं संरम्भसमारम्भाः क्रियन्तेऽनुष्ठीयन्ते तत्र संरंभ इष्टनिष्ठप्राप्तिपरिहाराय प्राणातिपातादिक्रियानिवृत्तिरसं-कल्पावेष्टस्तत्साधनसन्निपातकायवाच्यापारजनिपरिष्ठापना-दिबद्धः समारंभः तदत्र त्रयव्यापारापादितचिकीर्षितप्राणा-तिपातादिक्रियानिवृत्तिरारंभः कर्मणोवाऽऽप्रकारस्य समारम्भा उपाजनेनापायाः क्रियन्त इति लोकस्येत्युच्यते पृष्टी सापि तादर्थ्यं । कः पुनरसौ लोको यदर्थं संरम्भसमारम्भाः क्रियन्त इत्याह तं जहा अप्पणो से इत्यादि यदि वा लोकस्य तृती-यार्थं पृष्टी यदिति हेतौ यस्माद्लोकेन नानाविधैः शस्त्रैः कर्म-समारम्भाः क्रियन्त इत्येतस्मिन् लोके साधुवृत्तिमन्वेष्ट्य यद्य-र्थं च लोकेन कर्मसमारम्भाः क्रियन्ते तदर्थेयत्यादिना दर्श-यति तं जहा अप्पणो इत्यादि तद्येत्युपप्रदर्शनार्थं नोक्तमा-त्रमेवान्यदाप्येवं जातीयकामिदादिकं " इष्टयं से तस्यारम्भा रिप्सार्यमात्मा शरीरं तस्मै अर्थं तदर्थं कर्म समारंभाः पाकादयः क्रियन्ते ननु च लोकार्थं समारम्भाः क्रियन्त इति प्रागभिहितं नच शरीरं लोकं प्रवति नैतदस्ति यतः परमार्थेदृश्यं ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकमात्मतत्वं विहायान्यत्सर्वशरीराद्यपि पारकथमेव तथाहि बाह्यस्थायौ बह्वि-कस्याचे तनस्य कर्मणो विपाकभूतानि पञ्चापि शरीराणी-त्यतः शरीरात्मापि लोकशब्दाजिधेय इति तदित्यं कश्चि-च्छरीरनिमित्तं कर्मारंभते परस्तु पुत्रेच्यो दुहितृच्यः स्तुपा वच्चस्ताच्यो ज्ञातयः पूषापरसम्बन्धाः स्वजनाः तेज्यो धात्रीज्यो राजज्यो दासेज्यो दासीज्यः कर्मकरेभ्यः कर्मकरी-ज्यः आदिश्यते परिक्राय प्रत्याख्यानपरिक्राया प्रत्याख्याय निरामगंधः सन् परिज्वेत संयमानुष्ठानं सम्यक् पात्रयेत् जनो यस्मिन्नागते तदातिथेयायेत्यादेशः प्राधूर्णक स्तदर्थं कर्मसमारंभाः क्रियन्त इति सम्यक्प्रत्ययानुष्ठानेन पुढोपेहाणेत्यादि पृथक् पृथक् पुत्रादिभ्यः प्रहेणकार्यं तथा समासापत्ति इयामा रजनीतः इयामाशः तदा तदर्थं तथा (पायरास्येति) प्रातरशनं प्रा तराशस्तस्मै कर्म समारंभः क्रियन्त इति सामान्येनो कावपि विशेषार्थं माह सन्निहीत्यादि सम्यग्निधीय इति संनिधि विंनशिद्रव्याणां द्रव्यो द्वादीनां संस्थापनं तथा सम्यग्नि श्रयेन धीयते इति संनिचयो विनाशिद्रव्याणामप्रया सितामुद्धीकादीनां संग्रहः संनिधिश्च संनिचयश्च संनि-धिसंनिचयं प्राकृतशैल्या पुष्टिज्ञता अथवा संनिधेः संनिच-यः संनिधिसंनिचयः स च परिग्रहसंज्ञोदया दाजीविकाभ-यादा धनधान्यहिरण्यकादिना क्रियत इति स च किमर्थ-

मित्याह । इहेत्यादि इहेति मनुष्यलोके एकेपामिह बोध-
त परमार्थं बुद्धीनां मानवानां मनुष्याणां भोजनायोप भोगा-
र्थमिति तदेवं विरूपरूपैः शस्त्रैरात्मपञ्चाद्यर्थं कर्म समारम्भ
प्रवृत्ते लोके पृथक् प्रहेणकाय इयमाशाय प्रातराशाय केषां-
चिन्मानवानां भोजनार्थं सन्निधिसन्निधय करणोद्यते साति
साधुना किं कर्तव्यमित्याह (समुद्रिप) इत्यादि यावत् निराम-
गन्धोपरिव्वप सस्यक् सन्ततं संगतं वा संयमानुष्ठानेनोत्थितो
नानाविधशस्त्र कर्मसमारम्भोपरत इत्यर्थः नविद्यतेऽङ्गारं गृह
मस्येत्यनगारः पुत्रहृदित्स्नुपाज्ञाति धाव्यादिरीहृत इत्यर्थः
सोऽनगार आराद्यात सर्वहेयधम्मस्य इत्यर्थश्चात्रिह
आर्या प्रज्ञा यस्यासावार्यप्रज्ञः श्रुतविशेषता सुमुखीक इत्यर्थः
आर्यं प्रगुणन्यायोपपन्नं पश्यति तच्छीलश्चेत्यार्यदर्शो
पृथक् प्रहेणकस्य श्रमादिसंकलपरहितइत्यर्थः अयं सन्धीति
सन्धानं सन्धीयते वासाविति सन्धिर्यस्य साधोरसावयं स-
न्धिशब्दसत्त्वादिभेदरुगित्ययं सन्धिर्यथाकाष्ठमनुष्ठानावि-
धायी यो यस्य वर्तमानः काष्ठः कर्तव्यतयोपस्थितस्तत्कर-
णतया तमेव सन्धत इति एतदुक्तं भवति सर्वाः क्रियाः प्रत्युपे-
क्षणोपयोगस्वाध्यायमिक्षाचर्याप्रतिक्रमणादिका असम्पन्ना अ-
न्योन्यावाधयात्मीयकर्तव्यकाष्ठे करोतीत्यर्थ इति हेतौ यस्मा
द्यथाकाष्ठानुष्ठानविधायी तस्मादसावेव परमार्थं पश्यतीत्याहुः ।
(अदक्खुत्ति) व्यत्ययेनैकवचनावसरे बहुवचनमकारि तत-
श्चायमर्थो योऽह्यर्थेऽर्यप्रज्ञ आर्यदर्शो काष्ठश्च स एव प-
रमार्थमज्ञाज्ञापार इति पाठान्तरम्वा अयं सन्धि अदक्खु
अयमनन्तरोक्तविशेषेण विशिष्टः साधुः सन्धि कर्तव्यकाष्ठं
अद्राक्षीदृष्टवानेतदुक्तं भवति यः परस्परवाधया हितप्राप्ति-
परिहाररूपतया विधेया विधयावसं वेत्ति विधत्तरं च सपर
मार्थं ज्ञातवानिति अयथासंधिर्ज्ञानदर्शनचारित्राणामभिज्ञः
स च शरीरस्मृते न भवति तदपि नोपपन्नकारणांतरेण तस्य-
च सावधस्य परिहारः कर्तव्य इत्यत आह (सेणाइप) इत्या-
दि स निष्ठुस्तद्धाः कल्पं नाददीत न गृह्णीयान्नाप्यपरमादा
पये छुद्राहये आन्यपरमनेपणीयमाददानं समनुजानीयादयवा
संज्ञात्वं सधूमं वा नाद्यान्न जज्ञये आपरमादापयेत् ददन्तं
वा नसमनुजानीयादित्याह सध्वामगन्धमित्यादि आमच रन्धं
चामगन्धं समाहारश्चस्त्वस्ववर्चतदामगन्धं सर्वामगन्धं सर्वश-
ब्दः प्रकारकात्स्न्येऽत्रगृह्यते न छव्यकात्स्न्ये आममपरिशुद्धं गंधं
ग्रहणेन तु पूतिगृह्यते ननु च पूतिद्रव्यस्याप्यशुद्धत्वादामशब्दं नै
वोपादानात्किमर्थं भेदेनोपादानमिति सत्यमशुद्धसामान्यात्
गृह्यते किन्नछव्यकात्स्न्येऽत्रगृह्यते किन्तु पूतिग्रहणेनेह
आधाकर्मा द्यविशुद्ध कोटिरूपता तस्याश्वगुरुतरत्वात्प्राधान्य-
ख्यापनार्थं पुनरुपादानं ततश्चायमर्थः गन्धग्रहणेनात्मक-
मूर्तेरिहेशिकत्रिकं पूतिकर्ममिश्रजातं वादरप्रभृतिकाच्यवपूर
काश्चेतेपहुर्मदोपा अविशुद्धकोट्यन्तर्गता गृहीताः शेषा
स्त्रयोऽविशुद्ध कोट्यन्तर्गता आमग्रहणेनोपात्ता द्रष्टव्या इति
सर्वशब्दस्य च प्रकारकात्स्न्यमिधायकत्वाद्येन केन चित्
प्रकारेण आममपरिशुद्धं पूति वा भवति तत्सर्वं इपरिज्ञया
ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया निरामगन्धः निर्गतो वामगन्धो
यस्मात् स तथा परिव्रजेत् मोक्षमार्गे ज्ञानदर्शनचारित्रा ख्ये
परिसंमताऽ च्छेत् संयमानुष्ठानं सस्यगनुपाद्येदितियावत्
आमगृहणेन प्रतिपिद्धेऽपि क्रीतकृते तथाप्यल्पसत्त्वानां विशु-
द्धकोट्यालम्बनतया मानूयत्र प्रवृत्तिरतस्तदेवानामग्राहं प्रतिपे

धयिपुराह । आदिस्स । इत्यादि क्रयश्चक्रश्च विक्रयश्च क्रय-
विक्रयौ । तयोः क्रयविक्रययोरद्वयमानः कीदृशश्चतयोरद्वय-
मानो जवति यतस्तयोर्निमित्तज्ञतद्व्याभावादिकिञ्चनोऽथवा
क्रयविक्रययोरद्वयमानोऽनुपदिश्यमानः । कश्च तयोरनुपदि-
श्यमानो जवति यः क्रीतकृतापरिजोगी भवतीत्याह च स नकिण
इत्यादि स मुमुक्षुरकिञ्चनो धर्मोपकरणमपि न क्रीणीयात्
स्वतो वा नाप्यपरेण क्रापयेत् क्रीणन्तमपि न समनुजानी
यादयवा निरामगन्धः परिव्रजेदित्यत्रामग्रहणेन हनन को
टित्रिकं गन्धग्रहणेन पाचनकोटित्रिकं क्रयणकोत्रिकं तुपुनः
स्वरूपेणैवोपात्तमतो नवकोटीः परिशुद्धमाहारं विगतांगारध-
मं भुञ्जीत एतदुप विविधश्च किञ्चतो जवतीत्याह से
मिक्खु (काष्ठे) काष्ठः कर्तव्यावसरस्तजानातीति काष्ठज्ञो वि-
दि तवेदयस्तया वाद्यज्ञो वदंजानातीति वाद्यज्ञः गान्दसत्त्वादीर्ध
त्वमात्मवद्वसामर्थ्यं जानातीति यथाशक्त्यनुष्ठानविधाय्य
निगृहीतवद्वविर्य इत्यर्थस्तथा (मायसे) यावत् छव्योपयोगिता
मात्रा तां जानातीति मात्राज्ञस्तथा (खेयसे) खेदोऽस्यासस्तेन
जानातीति खेदज्ञो यथा खेदः श्रमः संसार पर्यटनं जनितस्तं
जानातीत्युक्तं च “जरामरणदौ गंत्य व्याधयस्तावदासतां । मन्ये
जन्मेव वीरस्य ह्ययो ह्ययत्नपाकरमिति ॥१॥ अथ क्षेत्रज्ञः संसक्त
विरुद्ध छव्य परिहार्यं कुष्ठादिक्षेत्र स्वरूपपरिच्छेदकस्तथा (खण
यणे) क्षण एव क्षणकोऽवसरं निक्षार्य मप सर्पणादिः यस्तं जा
नातीति तथा (विषयणो) विनयो ज्ञानदर्शनचारित्रौपचारिकरू
पस्तं जानातीति तथा (ससमयसे) स्वसमयं जानातीति स्वस
मयज्ञो गोचर प्रदेशादौ दृष्टः सन् सुखेनैव निक्षारोपा नाचष्टे
तद्यथा पोरुशोहमदोपास्ते चामी आधाकर्म्म उद्देशिकं पूतिकर्म
मिश्रजातं स्थापना प्रावृत्तिका प्रकाशकरणं क्रीतं उद्यतकं परिव
र्तितं अच्युहृतं उज्झिन्नं माहाहृतं आच्छेद्यं अनिसृष्टं अध्यव-
पूरकं श्रेति पोरुशोत्पादनादोपास्ते चामी धात्रीपिनः दूति
पिनः निमित्तिपिन आजीवपिनः वनीमकपिनः चिकित्सापिनः
क्रोधपिनः मानपिनः मायापिनः ह्योजपिनः पूर्वसंस्तवपिनः
पश्चात्संस्तवपिनः विद्यापिनः मंत्रपिनः चूर्णयोगपिनः मूढ-
कर्म्मपिन इवेति तथा दशैपणादोपास्ते चामी संकितं अक्षितं
निक्षिप्तपिहितसं हृतदायकोन्मिश्रापीर एत द्विसोप्सितदोपापपां
चोद्गमदोपा दातृकृतां एव जवन्ति उत्पादनादोपास्तु साधु-
जनिता एपणादोपा श्रोभयापादिता इति तथा परसमयज्ञो
ग्रीष्ममध्याह्नतीव्रतरतराणिकरनिकरावलीढगलत्स्वेदाविन्धु-
कः द्विजवपुष्कस्साधुः केनचिद्विजातिदेशेनाभिहितं किं
मिति भवतां सर्वजनाचीर्णं स्नानं नसम्मतमिति स आह प्रायः
सर्वेषामेवयतीनां कामांगत्वात् जलस्नानं प्रतिपिद्धं (स्नानं
मददर्पकरं कामाङ्गं प्रथमं स्मृतं । तस्मात्कामं परित्यज्य
नैवस्नानंति दमेरता इत्यादि तदेव समुभयज्ञस्त छिपये प्रज्ञे
उत्तर दानकुशलो भवति तथा (भावसे) भावीश्चत्ताभिप्रायो
दालुः श्रोतुर्वा तंजानातीति भावज्ञः किञ्च (परिगहं) अममा-
यमाणे) परिगृह्यत इति परिग्रहः संयमातिरिक्तमुपकरणादिः तम-
ममीकुर्वन् अस्वीकुर्वन्मनसाऽप्यनाददान इति यावत्स एवं
विधो भिक्षुः काष्ठज्ञो मात्रज्ञः क्षेत्रज्ञः क्षणज्ञो विनयज्ञः समय-
ज्ञो ज्ञावज्ञः परिग्रह मममी कुर्वाणश्च किं भूतो भवतीत्याह
(काष्ठानुद्वाह) यद्यस्मिन् काष्ठे कर्तव्यं तस्मिन्नेवानुष्ठानं शीलम-
स्येति काष्ठानुष्ठायी काष्ठानतिपातकर्तव्योद्यतो ननु चास्यार्थस्य
से भिक्षु काष्ठाणु इत्यनेनैव गतार्थत्वात्किमर्थं पुनरभिधीयत
इति नैपदोपस्तत्र हि इपरिज्ञैव केवलाभिहिता कर्तव्यकाष्ठं

जानात।ह पुनरासेवना परिज्ञा कर्तव्यकाळे कार्यं विधत्त इति किञ्च (अपमिष्टे) नास्य प्रतिज्ञा विद्यत इत्यप्रतिज्ञाः प्रतिज्ञा च कथायोद्यादविचरतिः । तद्यथा श्रोत्रोद्यात् स्कन्दकाव्येण स्वशिष्ययन्त्रपीननव्यतिकरमवशोक्य सवद्ववाहनराजधानी-समन्वितपुरोहितोपरि विनाशप्रतिज्ञाऽकारि । नयामानोद्याद्वा-दुयविना प्रतिज्ञा व्यधाचि । यथा कथमहं शिगून् स्वज्ञातु-त्पन्ननिगवरणज्ञानान् व्रजस्थः सन् दृष्ट्यामीति तयामानोद-यान्माह्वस्यामि जीवेन यथा(पश्यन्ति)विप्रज्ञंजनं भवति तथा प्रत्याख्यानपरिज्ञा जगृहे तथा द्रोभोदयन्वाह्वितितपरमार्थाः-साम्प्रतेकिणोत्पत्त्या मासा मासकृपणादिका अपि प्रतिज्ञाः कुर्वन्ते अथवा प्रतिज्ञो निदानो वसुदेववत्सयमानुष्ठानं कुर्वन् निदानं न करोतीत्यथवा गोंचरादीं प्रविष्टः सन्नाहारादिक मर्मैतत्तद्विषयतीत्येवं प्रतिज्ञोयदि वा स्याद्वादप्रधानत्वात् मौ-नीन्प्रागमस्यैकपक्षावधारण प्रतिज्ञा तद्दहितोऽप्रतिज्ञस्तद्वादि भैयुनविषयं विद्यायान्यत्र न कश्चित् नियमवती प्रतिज्ञा विधे-या यतश्चकं ।

ए य किञ्चि आणुष्मार्थं, पमिसिष्टं वावि जिणवरिदेहि । मोत्तु मेहुणजावं, न विणा तं रागदोसेहिं तथा देसा जेण निरज्जंति, जेणविज्जान्ति पुव्वकम्माइं, सो मोक्खो वा उ, रोगावत्यामु समणं वा । जेज्ज तिया उ हेउ ञवस्स तव्वेय तत्तिय मोक्खो । गणणातीता द्वाया दोएह वि पुस्सा ज्वे तुब्बा

इत्यादि अर्थं सन्धीत्यारन्य कावेणुद्धा इति यावदतेज्यःसुत्रेन्य एकदशापैष्येणा निर्व्यूढा इत्येवं तर्ह्यप्रतिज्ञा इत्यनेन सूत्रेदे-नापन्नं न कश्चित् केनचित्प्रतिज्ञा विधेया प्रतिपादिताश्चागमे नानाविधा अभिग्रहविशेषास्ततश्च पूर्वोत्तरव्याहतिरेव लक्ष्य तद्व्यत आह ।

(इहउञ्जिचाणियाति) िपिते रागेण हेपेण वा या प्रतिज्ञा तां ङित्वा निश्चयेन नियतं च याति ज्ञानदर्शनचारित्राख्ये मोक्ष-मार्गे संयमानुष्ठाने वा भिक्षार्थं च एतदुक्तं भवति रागद्वेषा ङित्वा प्रतिज्ञा गुणवत्तय्यत्य इति स एवं चूतो भिक्षुः कावङ्को वाङ्गो यावत् चिन्तयेन्नकं कुर्यात् इत्याह (यत्थं पमिमाह इत्यादि) यावत् एषु चैवजाणिज्जा एतेषु पुत्राद्यर्थमारम्भप्रवृ-त्तेषु सन्निधिसन्निचयकरणोद्यतेषु जानीयात्तद्वाशुक्ततया प-रिग्रह्य तत्परिच्छेदश्चैवमात्मकः शुद्धगृहीयाद् शुद्धं परिहरं इति यावत् किं न जानीयाच्छं वस्त्रग्रहणेन वस्त्रेयणा सूचिता तथा पतद्ग्रहं पात्रमेतद्ग्रहणेन च पात्रेयणा सूचिता । कंव-लमित्यनेनाविकः पात्रनिर्योगः कल्पश्च गृह्यते पादपुंनक-मित्यनेन च रजोहरणमित्येभ्यश्च सूत्रैरोद्योपधिरौपग्रहैकश्च सूचितस्तथैतेन्य एव वस्त्रेयणा पात्रेयणा च निर्व्यूढा तथा अवगृह्यत इत्यवग्रहः सच पञ्चधा देवेन्द्रावग्रहः राजावग्रहः ग्रहपत्यवग्रहः शय्यातरावग्रहः सार्धमिकावग्रहश्चेत्यनेनावग्र-हप्रतिमा सर्वाः सूचिता अतएवासौ निर्व्यूढा अवग्रहकल्पि-कश्चास्मिन्नेव क्रियते तथाकटासनं कटग्रहणेन संस्तारको गृह्यते आसनग्रहणेन वासन्दकादिविष्टरमिति आस्यते स्थी-यते अस्मिन्निति वा आसनं शय्या ततश्चासनग्रहणेन शय्या सूचिता अतएव निर्व्यूढा इति एतानि च समस्तान्यपि वस्त्रा-दीन्याहारादीनि चैतेषुस्वारम्भप्रवृत्तेषुगृहस्थेषु जानीयात् सर्वागमन्धं परिज्ञाय निरामगन्धो यथा प्रवति तथा परिग्रजे-दितिज्ञार्थः एतेषु चारम्भप्रवृत्तेषु परिग्रजन्यावध्वानगृण्ही

यादुतकाश्चिन्नियमोऽप्यस्तीत्याह सन्धइत्यादिबन्धे प्राप्ते सत्याहारे आहारग्रहणं चोपवृत्तार्थमन्यस्मिन्नपि वस्त्रौ-पधादिके अनगारोभिर्कुर्मात्राजानीयाद्यावन्मात्रेण गृहीतेन गृहस्थः पुनरारम्भे न प्रवर्तते यावन्मात्रेण वात्मनो विवक्षितकार्यनिष्पत्तिर्भवति तथाचूतां मात्रामवगच्छेदिति भावः एतच्च स्वमनीषिकया नोच्यत इत्याह से जहेयं इत्यादि तद्यथेदमुद्देशकादेरारभ्यानन्तरसूत्रं यावद्गवता ऐश्वर्यादि-गुणसमन्वितेनार्कमागधया भाषया सर्वस्वभाषानुगतया सदेवमनुजाभ्यां पर्षदि केवलज्ञानचक्षुषा अवबोध्य प्रवेदितं प्रतिपादितं सुधर्मस्वामी जंयस्वामिने इदमाचष्टे किञ्चान्यत् द्वाभोत्ति इत्यादि द्वाभोवस्त्राहारादेर्मम संवृत्त इत्यतोऽहं बन्धिमाम् इत्येवं मद् नविदध्यान्न च तदभावे शोकानिचूतो विमनस्कोभूयादित्याह च (अवाभोत्ति) इत्यादि अवाभे सति शोकं न कुर्यात् कथं विमनस्माग्योऽहं येन सर्वदा दानोद्यते-नापि दातुं बभेहमिति अपि तु तयोर्द्वान्नावाजयौर्माध्यस्थ्य भावनीयमित्युक्तं च ब्रज्यते साधुः साधुरेव न ब्रज्यते । अवबन्धे तपसोवृद्धिर्बन्धे तु प्राणधारणमित्यादितदेवं पिरुपात्रवस्त्राजरणभेषणाः प्रतिपादिताः सांप्रतं सन्निधि प्रतिषेधं कुर्वन्नाह बहुवं पिबेत्त्यादि वक्ष्यपिबन्धाणं णिमेत्ति नस्थापयेन्न सीर्निधि कुर्यात् स्तोत्रं तावन्न सीर्निधीयेत एवं वक्ष्यि न सीर्निध्या दित्यपि शब्दार्थः न केवलमाहारसन्निधि न कुर्यादप रमपि वस्त्रपात्रादिकं संय-मोप करणातिरिक्तं न विनृत्यादित्याह पनीत्यादि परिगृह्यत इति परिग्रहो धर्मोपकरणानि रिक्तमुपकरणं तस्मा दात्मा न मप्यवके दपसर्पये दथवा संयमोपकरण मपि मूर्च्छया परिग्रहो प्रवति मूर्गपरिग्रह इति वचनात्तत आत्मानं परि-ग्रहा दपसर्पयन्नुप करणे तुरगवन्मूर्गः न कुर्यात् ननु च यः कश्चिद्धर्मोप करणा यपि परिग्रहो न सचित्तं कालुष्यं मुने ञ्वति तथाहात्मीयोपकारिणि उपघातकारिणि च हेस्तः परिग्रहे सति रागद्वेषौ नेदिष्टौ तेन्यश्च कर्मबंध तत्कणं परि-ग्रहो धर्मोपकरणं उक्तं च (ममाहमिति) चैष यावदभिमान-दाहज्वरः कृतान्तमुखमेव तावदिति न प्रशान्त्युन्नयः । यशः सुखपिपासितैर्यमसावनयान्तैः परैरपसदः कुतोऽपि कथम-न्यपाकृष्यते ॥ १ ॥ नैर दोषः नहि धर्मोपकारणे ममेदमित्येवं साधूनां परिग्रहयोगोऽस्ति । तथाहागमः । अवियप्पणो विदेहंमि णापयंति ममाइं । यदिह परिगृहीत कर्मवन्धायो-पकल्यते स परिग्रहो यत्तु पुनः कर्मनिर्ज्जरणार्थं प्रजवति तत्परिग्रह एव न जवतीत्याह च । अग्रहाणंइत्यादि णमिति-वाक्यालंकारे अन्ययाअन्येन प्रकारेण पश्यकः सन् परिग्रहं परिहरेद्यथाहाविदितपरमार्थो गृहस्थाः सुखसाधनाय परिगृहं पश्यन्ति न तथासाधुःतथाहायमस्याशयःआचार्यसक्तमिदमुप करणं न ममेत्ति रागद्वेषमूढत्वात्परिग्रहाग्रहयोगोऽत्र निषे-धो न धर्मोपकरणं तेनविना संसारार्णवपारगमनादि उक्तं च (साध्यं तथाकथंचित् स्वल्पं कार्यं महच्च न तथेति । मूवन-मुते नहि शक्यं पारं गंतु समुद्रस्य ॥ १ ॥) अत्र चार्हताभा-सैर्बोद्धिकैः सह महानविवादोस्तीत्यतो विवक्षितमर्थं तीर्थक-रामिप्रायेणापि सिसाधयिपुराह । एसमगोइत्यादि । धर्मोप-करणं न परिग्रहायेत्यनंतरोक्तो मार्गः । आराधाताः सर्वहेयध-र्मोन्य इत्यार्यास्तीर्थकृतस्तैः प्रवेदितः कथितो ननु यथा-बोद्धिकैः कुरिरेकातट्टिकातट्टिकावधिकाश्चवावधिविवादादि

स्वरुचिविरचितो मार्ग इति ननु वा यथा मौञ्जस्त्रिस्त्राति-
पुत्राभ्यां शौभोदनि ध्वजीकृत्य प्रकाशितः इत्यनया दिशा
अन्येऽपि परिहार्य इति । इह तु स्वशास्त्रगौरवमुत्पादयितु-
मायैः प्रवेदित इत्युक्तमस्मिन्नर्थे प्रवेदिते मार्गे प्रयत्नवता-
भाव्यमित्याह । जहत्थेत्यादि बन्धकर्मचूर्मि मोक्षपादपवीज-
चूताञ्च बोधि सर्वसंचारित्रं च प्राप्य तथा विधेयं यथा
कुशलो विदितवेद्योऽत्रास्मिन्नर्थे प्रवेदितमार्गे आत्मानं पापेन
कर्मणा नोपलपयेदिति एवंचोपलपनं प्रवर्तते यदि ययो-
क्तानुष्ठानविधायित्वं न भवति सतां चायं पन्थाः यदुत यत्
स्वयं प्रतिज्ञातं तदंत्योच्छ्वासं यावद्विधेयमित्युक्तं च (ब्रह्मां-
गुणौघजननीजननीमिवार्यामत्यन्तशुद्धदयामनुवर्तमानाः ते-
जस्विनः सुखमसूनपि संत्यजन्ति सत्यस्थितिव्यसनिनो न
पुनः प्रतिज्ञां १) इति शब्दोऽधिकारसमाप्त्यर्थो ब्रवीमीति ॥
आरम्भप्रशंसकस्य निन्दा दर्शनशुद्धौ यथा ।

जे मय आरंभयते, जीवा ह्येति अप्पदोसय रा, तउ महा-
पावयए, जे आरम्भं पसंसति

दर्श० ॥ आरम्भ प्रसक्तानां निन्दा गच्छाचारे अ. १ यथा ॥

आरंभेसु पसत्ता, सिद्धं तपरंमुहा विसयागिच्छा

मुत्तुमुणिणो गोयम, वभिज्ज, मज्जेसु हियाणम्? ७४ ॥

व्या० आरंभेषु पृथिव्या दशुपमर्दनेषु प्रसक्ता स्तत्पराः सिद्धां-
तपराडमुखा आगमोक्ता गृहानशून्या विषयेषु शब्दरूपरसगंध
स्पर्शेषु गृह्या वंपरा हे गौतम ! ये एवंविधास्तान् मुनीन्
मुक्त्वा परित्यज्य सुविहितानां सदनुष्ठानोद्यतानां मध्ये वस-
न्मुनिरिति ॥ आरम्भजीविनो ऽप्रशंसा ऽनारम्भजीविनश्च
प्रशंसा ऽऽचाराणि लोकसाराध्ययनस्य द्वितीयोद्देशके यथा
॥ ० ॥ अस्य चायमनिसंबंध इह प्रागुद्देशके एक चर्याप्रति
पन्नोपि सावधानुष्ठानां द्वितरेजावाच्च न मुनिरित्युक्तमिह
तु तत्पिपर्ययेण यथा मुनिजावः स्यात्तथोच्यत इत्यनेन संब-
धेना यातस्यास्योद्देश्यकस्यादिसूत्रं ॥ आचा ० ॥

आवंत्ती केयावंती ढोगीसि अणारंभजीवी ते सु चेव
अणारंभजीवी एत्थो वरणं तं ज्जो समाणो धम्मं
अप्पासयं चयांवज्ज यं विपरिणाम पासह एवंरुवय स-
धिं समुवेह माणस्स एकायतणरयस्स इयस्स इह विप्प-
मुक्कस्स णत्थि मग्गे विरतस्सत्ति तिंविमि ॥

टी० आ ० ॥ आवत्तीत्यादि यावत् केचन लोके ऽनारंभ-
जीविनि आरम्भः सावधानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा उक्तञ्च ।

“ आयाणे णिकखेवे जामुसग्गे य णाणमणादी
सव्वो पमत्त जोगो समणस्सओ होइ आरंभो ”

तद्विपर्ययेण त्वनारम्भस्तेन जीवितुं शीलं भवामित्यनारंभजीविनो
यतयः समस्तारंभनिवृत्तास्तेष्वेव गृहिषु पुत्रकलत्रस्वशरीरा-
र्च्यमारंभजीविनो भवन्ति एतदुक्तं भवति सावधानुष्ठान-
प्रवृत्तेषु गृहस्थेषु देहसाधनार्थं मनवधारंभजी विनस्साधवः
पंकाधारपंकजवन्ति ह्येषा एव प्रवर्तते । यद्येवं ततः किमि-
त्याह । एत्थोवरण इत्यादि अत्रास्मिन् सावधारंभे कर्त्तव्ये
उपरतः संकुचितगात्रः अत्र चार्हते धर्म्मो व्यवस्थित उपरतः
पापारंभात् किं कुर्यात्सावधानुष्ठानायात् । कर्म जोपयन्
कपयन् मुनिभावं प्रजत इति किममिंसंभ्य अत्रोपरतः स्यादि-

त्याह अयं संधीति ।

अदक्खु जे इमस्स विगहस्स अयं खणेत्ति अणंसीए
समगे आयरिएहिं पवेदिते उट्ठिते एो पमापए जाणित्तु
दुखं पत्तेयं सायं पुढोउंदा इह माणवा पुढो दुक्खं पवे-
दितं से अविहो समाणे अणवपमाणे पुढो फासे विप-
णाहए एस समिया परियाए द्याहिए जे असत्तापावे-
हिं कर्म्मोह उपा हुत्ते आयं का फुंसति इति उदाहृ धीरं
ते फासे पुढोहिया सए मे पुच्चं पेयं पच्छापेयं जिउरथ-
म्मं विच्छं सणधम्मं अधुवं अणित्तियं ॥

अयं संधी इत्यादि अविचिंतितकर्मका अप्येककर्मका धातवो
यथा पश्य मृगोधावन्येचमत्राप्यद्राकीदित्येतत् क्रियायोगे
ऽप्ययं संधीरिति प्रथमा कृतेति अयमिति प्रत्यक्षगोचरापन्न
आर्येकत्रे सुकुलोत्पत्ती त्रियनिर्वृत्ति श्रद्धा संवेगवत्क्षणः संधि-
रवसरो मिथ्यात्वं क्रयानु दयवत्क्षणो वा सम्यक्त्वावाप्तिहेतु
चूतः कर्मविवर वत्क्षणः सन्धिः शुभाध्यवसायसंधानचूतों
वा संधिरित्येनं स्यात्तद्व्यवस्थित मडाक्षी ज्ञावानित्यतः क्षण-
मप्येकं न प्रमाद्यत विषयादिप्रमादवशागो ज्ञायात्कञ्च न प्रम-
नः स्यादित्याह । (जे इमस्स इत्यादि) । इत्युपलब्धतत्वे ऽस्या-
ध्यक्षस्य विशेषण गृह्यते अनेनाष्टप्रकारं कर्म तद्वेत्तर शरीरवि-
शिष्टं वाह्ये ज्ञियेण गृह्यत इति विग्रहः आदितिकं शरीरं तस्या
यं चार्त्तमानिकः क्षण एवं ज्ञतः सुखदुःखान्यतररूपश्च गत
एवं ज्ञतश्च ज्ञावात्येवं यः अन्येऽपणदीप्तः सोऽप्येव सदा
अप्रमत्तः स्यादिति स्वमनीषिकापरिहागर्थमाह । (परममगो)
इत्यादि एषो ज्ञतरोक्तो मार्गो मोक्षपथ आर्यैः सर्वं हेयधर्म्मा
रातीयवर्तिभिस्तीर्थ करगणधरैः प्रकपेणदै वा वेदितः कथि-
तः प्रवेदित इति न केवलमनंतरो च यमाणश्च तीर्थकर्मः
प्रवेदित इत्याह (उट्ठिए इत्यादि) , संधिम धिगम्यो स्थितो धर्म
चरणाय क्षणमप्येकं न प्रमाद्येत् किं वा (परमधिगमेत्याह)
जाणिस्ति इत्यादि ज्ञात्वा प्राणिनां प्रत्येकं दुःखं तदुपादानं वा
कर्म तथा प्रत्येकं सातं च मन आह्लादि ज्ञात्वा ममुत्थितो न
प्रमादन् न केवलं दुःखं कर्म वा प्रत्येकं तदुपादानमृत्तों ऽध्यव-
सायो ऽपि प्राणिनां भिन्न पवेति दर्शयितुमाह (पुढो इत्यादि)
पृथग्निवृत्तद्वन्दो ऽभिप्रायो ये येषां ते पृथक् वन्दा नानाचूत-
वन्धाध्यवसायस्याना इत्यर्थः इदंति संसारे संझिहोके वा
के ते मानवा मनुष्या उपलब्धः । आर्त्तवादन्ये ऽपि संझिनां
पृथक् संकल्यत्वाच्च तत्कार्यमपि कर्म पृथगेव तत्कारणमपि
दुःखं नानारूपमिति कारणेनैव कार्येनैव स्यादवश्यं जाविन्या
दित्यतः पूर्वोक्तं स्मारयन्नाह (पुढो इत्यादि) , दुः-
खेऽपादान भेदात् दुःखमपि प्राणिनां पृथक् प्रवेदितं
सर्वस्य स्वकृतकर्मफलेष्वरत्वाच्चान्यकृतमन्यउपलुक्तं इत्ये
तन्मत्वा किं कुर्यादित्याह मे इत्यादि सोऽनारंभ-
जीवी प्रत्येकसुखदुःखाध्यवसायो प्राणिनो विविधैरुपायै
रहितस्तथानपवदन् अन्यथैव व्यवस्थितं वसूधन्यथा वद-
न्नापवदन् मृपावादमद्युचित्यर्थः यस्य न चूतस्यापि प्राकृत-
त्वादर्थत्वाद्वालोपः एवं परस्वमगृह्यत्वाद्युपायोऽयं एतद्वि-
धायी च किमपरं कुर्यादित्याह (पुढो इत्यादि) सपञ्चमहाव्रत
व्यवस्थितः सन् यथा गृहीतप्रतिज्ञानिर्वाहणोदयतः स्पृष्टः
परीपहोपसंगेस्तन् तद्वृत्तान् शीनोणादिरुपशान् दुःखस्प-
शान् वा तत्सहिष्णु तथा अनारुहो विविधैः प्रकारैः संसार-

भावनादिभिः प्रेरयन् तत्प्रेरणं च सम्यक् सद्गन् न तत् कृत्या
 दुःखास्तिकयात्मानं भावयेदिति यावत् योहि सम्यकरणतया
 परीपदानं सहेतुं च किं गुणः स्यादित्याह एष इत्यादि
 एषोऽन्तरोक्तो यः परीपदानं प्रणोदकः समिया सम्यक्शमिता
 वा शमोऽस्यास्तीति शमी तद्भावः शमिता पर्यायः प्रवज्या
 सम्यक्शान्तितया वा पर्यायः प्रवज्यास्येति विग्रहः बहुव्रीहिः
 स सम्यक् पर्यायः शमिता पर्यायो वा व्याख्यातो नापर इति
 नदेव परीपहोपसर्गादोप्यतां प्रतिपाद्य व्याधिसिद्धिपुतां
 प्रतिपादयन्नाह जे अस्तत्ता इत्यादि, ये अपाकृतमदनतया
 समतृणमणिष्वेष्टकांचनाः समतापद्माः पापेषु कर्मस्वसकाः
 पापेषुपादानानुष्ठानरता उदाहु कदाचित्तास्तयाचूतान् साधून्
 आतंका आशुजीवितापहारिणः गृहादयो व्याधिविशेषाः
 स्पृष्टान्त्यमिमवन्ति पीरयन्ति यदि नमैवं ततः किमित्याह
 इति उदाहु इत्यादि इत्येतच्छ्रव्यमाणमुदाहृतवान् आकृतवान्
 कोऽसौ धीरो धीर्बुद्धिस्तया राजते स च तीर्थकृत गणधरो
 वा कितदुदाहृतवांस्तै रतर्कं स्पृष्टः सन् तान् स्पर्शान् दुःखा-
 नुभवान् व्याधिविशेषापादितानव्यासयेत् सहेतुं किमाकलय्ये
 न्याह से पुव्व इत्यादि स स्पृष्टः पीडित आशु जीवितापहा-
 रिभिरातंकरैरतद्भावयेद्यया पूर्वमप्येतद्सातावेदनीयविपाक-
 जनितं दुःखं मयैव सोढव्यं पश्चादप्येतन् मयैव सहनीयं यतः
 संसारोद्विग्नवर्तानं विद्यत एवासौ यस्यासातवेदनीयवि-
 पाकापादितारोगातंका न भवेयुस्तथाहि केवहिनोऽपि मोह-
 नीयादिघातिचतुष्टयादुत्पन्नज्ञानस्य वेदनीयसंज्ञावेन त-
 दुदयात्तत्सम्भव इति यतश्च तीर्थकरैरप्येतद्दृक्स्पृष्टनिधत्तनि
 काचनावस्यायातं कर्माविषयवेचं नान्यथा तन्मोहोऽतोनेना-
 प्यसातावेदनीयोदये सनत्कुमारद्वष्टेन मयैवेतत्सोढव्यमि-
 त्याकलय्य नोद्विजितव्यमित्युक्तेच “स्वकृतपरिणतानां दुर्न-
 यानांविपाकः दुनरपि सहनीयोऽन्यत्र तं निर्गुणस्य॥ स्वयम-
 नुभवतोऽसौ दुःखमोक्षाय सद्यो भवशतगतिहेतुर्जायतेऽ-
 निच्छतस्ते” अपि चैतद्द्वैदारिकं शरीरं सुचिरमप्यौपधरसा-
 यनाद्युपपन्नं हितं मृण्मयामघटादपि निस्सारतरं सर्वथा सदा
 विशराविति दर्शयन्नाह । नेचरधम्मं इत्यादि यदि वा पूर्व
 पश्चादप्येतद्द्वैदारिकं शरीरं वक्ष्यमाणधम्मस्वभावमित्याह ।
 भेदुरधम्ममित्यादि स्वयमेव भिद्यत इति भिदुरः स धर्मोऽ-
 स्य शरिरस्येति भिदुरधम्मं इदमौदारिकं शरीरं सुपोषितमपि
 वेदनीयोदयाच्छिरोऽहुरः प्रभृत्यवयवेषु स्वत एव भिद्यत
 इति भिदुरं तं विच्छेदयन् धम्मं पाणिपादाद्यवयवविच्छेदनात्
 तथावश्यं प्रावितं त्रियामांते सूर्योदयवत् ध्रुवं न तथा
 अष्टवं तथा प्रच्युतानुत्पन्नास्थिरैकस्वभावतया कटस्थनित्यत्वेन
 व्यवस्थितं सन्नित्यं नैवं यच्चदनित्यमिति तथा तेन तेन रूपेणोद-
 कधारावत् शस्वज्जवतीति शास्वतं ततोऽन्यदशास्वतं तथेष्टा-
 हारोपभोगतया धृत्युपपन्नमादौदारिकशरीरवर्णणापरमापच-
 याव्यस्तदज्ञावे न तद्विघटनादपचयः चयापचयौविद्येते
 यस्य तच्चयापचयिक मतएव विविधपरिणामोऽन्यथाभावा-
 त्मको धर्मः स्वभावो यस्य तद्विपरिणामधर्मं यतश्चेवं जूत-
 मिदं शरीरकमतोऽस्योपरि कोऽनुबंधः का मूर्च्छनास्य कुश-
 लानुष्ठानमृतोऽन्यथा साफल्यमित्येतदेवाह पासह इत्यादि
 पश्यतेन पूर्वोक्तं संधिनिद्रधर्माद्याघातौदारिकं पंचेन्द्रिय
 निर्दृष्टिबामावसरत्मात्मकं दृष्ट्वा च विविधातंकजनितानस्पर्शा
 नव्यासयेदिति एतत्पश्यतश्च यस्यात्तदाह । समुवेह इत्या-

दि सम्यगुपेक्ष्यमाणस्य पश्यतोऽनित्यताघातामिदं शरीरक-
 मित्येवमवधारयतो नास्ति मार्ग इति संबंधः । किंच आह
 अभिविधौ समस्तपापारंभेच्य आत्मा आयत्यते अनियम्यते-
 तस्मिन् कुशलानुष्ठाने वा यत्नवान् क्रियत इत्यायतनं ज्ञा-
 नादित्रयमेकमद्वितीयमायतनमेकायतनं तत्र रतस्य किंच
 इह शरीरे जन्मनि वा विविधं परमार्थभावनया शरीरानुब-
 न्धात्प्रमुक्तो विप्रमुक्तस्तस्य नास्ति न विद्यते कोऽसौ मार्गो
 नरकतिर्यङ्मनुष्यगमनपद्धति वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानदर्श-
 नाश्च भविष्यतीति नास्तीत्युक्तं यदि वा तस्मिन्नेव जन्मनि
 समस्तकर्मकृत्योपपत्तेर्नास्ति नरकादिमार्गः कस्येति दर्शयति
 विरतस्य हिंसाद्याश्रवद्वायेच्यो निवृत्तस्य इत्यधिकारपरिस्-
 मातौ ब्रवीमोति सुधर्मस्वाम्यात्मानमाह ॥ यद्गवता वीर-
 चर्द्धमानस्वामिना दिव्यज्ञानेनार्थानुपलब्धं वाम्योगेनोक्तं तदहं
 प्रवतां ब्रवीमि न स्वमतविरचनेनेति ॥

आरम्भोपरमणं च सोमनं तथा चाचाराङ्गे ॥

जस्स णत्थिपुरे पच्छा मज्जे तस्स कुतो सिया ।

से हु पप्पाणमने बुप्पे, आरंजोवरए सममेयं ति ॥

पासह जेण वंधं वहं धोरं परितावं च दारुणं ।

परिच्छिंदि य वाहिरंगं च सोयं ॥

जस्स नाथि इत्यादि, यस्य भोगविपाकवेदिनः पूर्वमुक्तानु-
 स्मृतिर्नास्ति नापि पाश्चात्यकाश्चभोगान्निष्ठापिता विद्यते तस्य
 व्याधि विचिकित्सारूपान् भोगान् भावयतो मध्ये वर्त्तमान-
 कावे कुतो जोगेच्छा स्यात् मोहनीयस्योपशमाश्चैव स्यादि-
 त्यर्थः यस्य तु त्रिकावविषया भोगेच्छा निवृत्ता स किञ्चूतः
 स्यादित्याह ॥ सेदुइत्यादि दुर्गन्धादर्थं य स्मान्निवृत्तजोगाभि-
 स्तापस्तस्मात्स प्रज्ञानवान् प्रकृष्टं ज्ञानं जीवाजीवादिपरिच्छेत्
 तद्विद्यते यस्यासौ प्रज्ञानवान् यत एव प्रज्ञानवान्त एव शु-
 कोऽवगततत्वः यत एवंजुतोऽत एवाह आरंजोवरए सावद्या-
 नुप्राणमारंभस्तस्मादुपरत आरंजोपरतः एतच्चारंजोपरमणं
 शोभनमिति दर्शयन्नाह सममित्यादि यदिदं सावद्यारंभो-
 परमणं सम्यगेतच्छोभनमेतत्सम्यक्त्वकाय त्वाद्वा सम्यक्त्व-
 मेतदित्येवं पश्यत एवंगृहीत यूयमिति किं मित्यारंभोपरमणं
 सम्यगिति चेदाह जेण इत्यादि येन कारणेन सावद्यारं-
 भप्रवृत्तो बंधं निगमादिजिर्वंधं कसादिभिर्धोरं प्राणसंशयरूपं
 परितापं शारीरमानसं दारुणमसह्यमवामेत्य त आरम्भोप-
 रमणं सम्यक्जुतं कुर्यात् किञ्चवेत्याह पाहिंदिदि इत्यादि
 परिच्छिंद्या पनीय किं तच्छ्रोतं पापोपादानं तच्चबाह्यं धनधान्यादि
 रण्यपुत्रकलत्रादिरूपं हिंसाद्याश्रवद्वात्मकं च शब्दान्तरं च
 रागद्वेषात्मकं विषयविपासारूपं चेति ॥ तथाच महा-
 निशीथे ३ प्र ०

अत्येगे गोयमा ? पाणी जेणो वयइ परिग्गहं जावइयं
 गोयमा तस्स सचित्ताचित्तजेयत्तंगं, पज्जयं वाणुजीवस्स
 जवेज्जा उपरिग्गहं । तावइएणं तु सोपाणि ससंगो
 मुक्खसाहाणं एाणात्तिगं ए आराहे तम्हा वज्जेपरिग्गहं
 अत्येगे गोयमा पाणि जे पयहे ताए परिग्गहं आरंजं
 न विवेज्जेज्जा जं पियं जवपरंपरा आरंजे पत्थियस्सेगवि
 यद्वजीवस्स वइयये संघहणा इयं कम्मं वप्पं गोयमा ?
 सु ए एगे वेइदिए जीवे एगं समयं अणिच्छमाणे

वज्राजिओगेणं हत्येणं वा पाएणं वा अन्नयरेण वा सञ्जा-
गाइ ओवगरणं जाएणं जे केइ पाणि आगाढं संघट्टेज्ज
वा संघट्टावेज्जा वा संघट्टिज्जमाणं वा आगाढं परेहि
समणुजाणेज्जा सेणं गोयमा ? जाया तं कम्म उदयं
गच्छेज्जा तथा णं महया केसेणं उम्मासेणं विदिज्जा गाढं
पुवावसाहिं संवच्छरोहिं तमेव आगाढं परिआवेज्जा वास-
सहस्तेणं गाढं दसाहिं वाससहस्सेहिं तमेव आगाढं
किञ्चामेज्जा वाससहस्तेणं गाढं दसाहिं वाससहस्सेहिं अहा
णं उच्छविज्जा तउ वासकोमीए एवं ती चउपंचिंदिएसु
दट्ठव्वं सुहमस्स पुढाविजीवस्स जत्येगस्सवि अप्यारंजं
तयं चित्ते गोयमा ? सव्वकेवली सुहमस्स पुढाविजीवस्स
वावि ती जत्यसंजवे महारंजं तयं वेति गोयमा ? सव्व-
केवली एवं तु समिद्धं तेहिं कम्मकुरुमेहिं गोयमा ? सेसो
जट्ठो अणंतेहिं जे आरंजे पवतए आरंजे बट्ठमाणस्स
वप्पपुट्टनिकाइयं, कम्मं वप्पं जवे तम्हा, तम्हारंजं विव-
ज्जए ? पुढावि इ अजीवकायंता सव्वजावेहि सव्वहा ।
आरंजे जे निअट्टेज्जासे अइए जम्मजरामरणसव्वदारि-
इउक्खाण विमुच्च इति अ० २ । तथाचवृहत्कट्टे वत्त-
च्छेदनमधिकृत्य विनाय अरंजमिणं सदेसं तम्हा
जहाअप्पमधिद्धिहिज्जा, वुत्तं स ए उ खट्ठु जावदेही
ण होति सो अंतकरी तु जावे ।

इयमनंतरोक्तं सर्वलोकपूणात्मकमारंजं सदेसं सूत्रमजीव-
विराधनया सावधं विज्ञाय तस्मात्कारणाद्याद्यव्यं चत्वरं
धितिष्ठेत् न च्छेदनादिकं कुर्यात् यतश्चकं प्रणितं व्याख्याप्रज्ञसौ
यावदयं देही जीवः सैजः सकंपचेष्टावानित्यर्थः । तावदसौ
कर्मणो भवस्य वा अंतकारी न भवति तथा च तदावापकः
जाव एए सजीवं सयासमियं एयइ वेयइ वट्ठइ फंदइ
घट्टइ खजइ ओदीरइ ॥

तं तं भावं परिणमइ ताव णं तस्स जीवस्स अंतं किरिया
न जवति । आरंभाच्चावश्यं विरमेत् वृ० उ० ३ ॥

तथा च सूत्र कृताङ्गे श्रु. १ अ. २ ॥

मायाहि पियाहिं ह्युप्यइ नो सुद्धहा सुगइ य पेच्चओ ।

एयाइ जयाइं पेहिया आरंजा विरमेज्ज सुव्वए ॥

टी० तथा मायाहीं इत्यादि कश्चिन्मातापितृभ्यां मोहेन स्व-
जनस्नेहेन च न धर्मं प्रत्युद्यमं विधत्ते स च तैरेव मातापित्रा-
दिभिर्बुध्यते संसारे त्राम्यते । तथाहि । विहितमदोहमहोम-
हन्मातापितृपुत्रदारवंशुसंज्ञं । स्नेहनयमसुमतामतः किं वंध-
नं श्रंखलं खड्गेन धात्रा ॥ १ ॥ तस्य च स्नेहाकुक्षितमानसस्य
सदसद्विवेकविकल्पस्य स्वजनयोपणार्थं यत्किंचनकारिण
इहैव सङ्गिर्निदितस्य सुगतिरपि प्रेत्य जन्मांतरे नो सुखमाऽपि
तु मातापितृभ्यामोदितमनसस्तदर्थं क्लिश्यतो विषयसुखेप्सात
अ दुर्गतिरेव भवतीत्युक्तं भवति । तदेवमेतानि भयानि भय-
कारणानि 'दुर्गतिगमनादीनि (पेहियस्ति) प्रेक्ष्य आरंजात्साव
द्याऽनुष्ठानरूपाद्विरमेत् । सुव्रतः शोचनव्रतः सन् सुस्थितो

वेति पागन्तरं ॥ ३ ॥ अनिवृत्तस्य दोषमाह (जमिणमित्यादि)

" जमिणं जगति पुढो जगा कम्महेहि ह्युप्यति पा-
णिणो । सयमेव कम्महेहि गाहरु णोतस्स मुच्चैज्ज पुदयं
॥ ४ ॥ टी० ॥ (जमिणमित्यादि) यद्यस्मादनिवृत्ता
नामिदं भवति किं तत् जगति पृथिव्यां (पुढोत्ति)
पृथग्भूता व्यवस्थिताः सावधानुष्ठानोपचितैः कर्मभिर्वि
बुध्यते नरकादिषु यातनास्थानेषु त्राम्यते । स्वयमेव च कृतैः
कर्मणि नैश्वराद्यापादितेर्गाहते नरकादिस्थानानि यानि
तानि वा कर्माणि दुःखहेतूनि गाहते उपचिनोति । अनेन च
हेतुसद्भावः कर्मणा मुपदाशितो जवति न च तस्याऽनुष्ठाचरि-
तस्य कर्मणो विपाकेनास्पृष्टोऽनुष्ठो मुच्यते जंतुः कर्मणा मुदय
मननुचूय तपोविशेषमंतरेण दीक्षाप्रवेशादिना न तदपगमं वि
धत्त शति जावः ॥ आरंज रहितपव च मुनिर्भवति तथाच सूत्रकृ
ताङ्गे धम्मस्स यं पारए सुणि आरंजस्स य अंतए द्विपसोयंति
य णं ममाइणो णो व्वमंति णियं परिगहं ॥ ए ॥ धर्मस्य श्रुतचा
रित्रभेदभिन्नस्य पारं गच्छतीति पारगः सिद्धांतपारगामी स
म्यइ चारित्रानुष्ठायी वेति । चारित्रमधिकृत्याह । आरंभस्य
सावधानुष्ठानरूपस्यांते पर्यंते तदज्ञावरूपे स्थितो मुनिर्भवति
ये पु न नैवं जवति ते अकृतधर्माः मरणे दुःखे वा समुपस्थिते
आत्मानं शोचंति । णमिति वाक्याद्वंकारे । यदि चेष्टमरणा-
दाऽर्थनाशे वा (ममाइणोत्ति) ममेदमहमस्य स्वामीत्येव-
मध्यवसायिनः शोचंति । शोचमाना अप्येते निजमात्मीयं परि
समंतात् गृह्यते आत्मसात्क्रियत इति । परिग्रहो हिरण्यादि-
रिष्टस्वजनादिर्वा । नष्टाभूतं वा न व्वमंते न प्राप्नुवंतीति ।
यदि वा धर्मस्य पारगं मुनिमारंभस्यांते व्यवस्थित मेनमागत्य
स्वजना मातापित्रादयः शोचंति ममत्वयुक्ताः स्नेहाद्वयः न
च ते व्वमंते निजमप्यात्मीयपरिग्रहबुद्ध्या गृहीतमिति ।
आरम्भस्य दुःखविपाकत्वं सूत्रकृताङ्गे यथा ॥

वेराइं कुव्वई वेरी, तजवेरीहिं रज्जती ।

पावोवगाय आरंजा पुक्खफासाय अंतसो ॥

सांप्रतं जीवोपधातविपाकदर्शनार्थमाह । (वेराइं इत्यादि)
वैरमस्यास्तीति वैरी स जीवोपमर्दकारी जन्मशतानुवंधी-
नि वै राणि करोति । ततोऽपि च वैरा दप रैवैरैरुच्यते ।
वैरपरंपरानुपगं जवतीत्यर्थः । किमिति । यतः पापं उप-
सामीप्येन गच्छतीति पापोपगाः क पते आरंभाः सावधानुष्ठान
रूपाः । अन्तशो विपाककात्रे दुःखं स्पृशंतीति दुःखस्पर्शा
असातोदयविपाकिनो भवन्तीति ॥ सूत्र० श्रु० १ अ० ८
(सारम्भस्य सपरिग्रहस्य च मोक्षमार्गो नास्ति) तथा
सूत्रकृताङ्गे ॥

सपरिग्रहा य सारंजा इह मेगेसिमाहियं । अपरिग्रहा
अणारंजा जिकखू ताणं परिव्वए ॥ ३ ॥

सपरिग्रहा इत्यादि सह परिग्रहेण धनधान्यदिपिपदचतुष्प-
दादिना वर्त्तते तदज्ञावेऽपि शरीरोपकरणादौ मूर्च्छावतः
सपरिग्रहाः । तथा सहारंजणे जीवोपमर्दादिकारिणा व्यापा-
रेण वर्त्तत शति तदभावेऽप्यौदेशिकादिजो जित्वात्सारंभाः ।
तीर्थिकादयः सपरिग्रहारंभकत्वेनैव च मोक्षमार्गं प्रसाधयं-
तीति दर्शयति । इह परलोकचिन्तायामेकेषां केषांचिदाख्यातं
भाषितं यथा किमनया शिरस्तुं मुमुक्षुनादिकया क्रियया परं
गुरोरनुग्रहात्परमं कुर्यात्सिद्धीक्षावासिर्वा यदि जवति ततो

मोक्षो जवतीत्येवं ज्ञापमाणस्ते न ज्ञाणाय भवन्तीति । ये तु ज्ञातुं नमस्यास्तान्पञ्चाक्षरं दर्शयति । अपरिग्रहाः । न विद्यते धर्मोपकारणादुक्तं जरीरोपभोगाय स्वल्पोऽपि परिग्रहो येषां ते अपरिग्रहाः । तथा न विद्यते सावय आरंभो येषां तेऽनारंभास्ते अयं चूनाः कर्मव्ययः स्वयं यान्ताजकस्याः ससार-महोदधेर्जन्तारणनमन्यास्तान् भिक्षुर्निष्कणशील उद्देशिका-द्यपरिभोजी ज्ञाणं शरणं परिस्मृताद् व्रजेच्छेदिति ॥ ३ ॥ कथं पुनः पुनस्तेनापरिग्रहेणाऽनारंभेण च वृत्तनीयमित्येत-दशयितुमाह ॥

कर्मणु धाममेसेज्जा, विज्ज दत्तं सणं चरं ।

अभिप्पत्ता विप्पमुक्का, अउमाणं परिवज्जए ॥ ४ ॥

टी० ॥ कर्मणु इत्यादि नृदस्थैः परिग्रहं मद्यारेणाश्रमार्थं ये निगदिता ओदनादयस्ते कृता उच्यन्ते । तेषु कृतेषु परकृतेषु पणनिष्ठितवित्पर्यः । अनेन च योऽशोभमपरिहारः सूचितः । तदेवमुक्तमदोपरिहितं अस्यत इति प्राप्त आहारस्तमेवभू-तमन्वयेनमृगयेत् याचेतित्यर्थः । तथा । विज्ञानं संयमकरणै-कनिपुणः परैराशंसादोपरहितै र्यन्त्रिःश्रयसमुत्था दत्तामित्य-नेन पानशोत्पादनदोषाः परिगृहीता छट्याः ॥ तदेवंचूते दौत्यधाराणिनिमित्तादिदोपरहिते आहारे स भिक्षुः पण्णां अङ्गणेषणां चरेदनुतिष्ठदित्यनेनापि दर्शयणा दोषाः परिगृ-हीता इति मत्व्य । तथा । अगृह्णोऽनुत्पुपपणोऽस्मृतिस्त-स्मिन्नाहारे रागद्वेषविप्रमुक्तः । अनेनापि च प्राप्तेयणा दोषाः पंच निरस्ता अवसेयाः स एवंचूतो भिक्षुः परंपामपमानं पगवन् दर्शित्वं परिवर्जयेत् परित्यजेत् । न तपोमदं ज्ञानमदं च कुर्यादिति ज्ञावः सूत्र० श्रु० १ अ० १ ॥

आरंभेण च विद्याचरणे न बभतेतया चस्थानाङ्गे विद्याचर-णेन कश्चात्मा न बभत इत्याह ॥ स्या० ग० २ ॥

दोष्टाणां अपरियाणिता आयाणो केवली पन्नं धम्मं वज्जेज्ज सवणयाए तंजहा आरंजे चेव परिगह-चेव दोष्टाणां अपरियाइत्ता आयाणो केवलं वोधि बुज्जिज्जा तंजहा आरंजे चेव परिगहं चेव ॥

दोष्टाणा इत्यादि सूत्राण्येकादश च स्थाने च वस्तुनी । (अपरियाणिता) । अपरिज्ञाय रूपरिज्ञाय यथेतावारम्भपरि-ग्रहा वनर्थाय तत्रा अहं ममाज्यामिति परिहाराभिमुख्यत्वा-रेण प्रत्याख्यानपरिज्ञाय अप्रत्याख्याय च ब्रह्मदत्तवचनयोरनि-र्विण्ण इत्यर्थः ॥

अपरियाइत्ता । कचित्पात्रस्तत्र स्वरूपतस्तावदपर्यादाय अगृ-हीत्वैत्यर्थः आत्मनो नैव केवलप्रज्ञं जिनोक्तधर्मं बभेत श्रव-णतया श्रवणभावेन श्रोतुमित्यर्थः तद्यथा आरम्भाः कृत्यादिवा-रेण पृथिव्याद्युपमर्दास्तान्परिग्रहा धर्मसाधनव्यतिरेकेण धन-धान्यादयस्तानिह चैकवचनप्रक्रमेऽपि व्यकृत्यपेक्षं बहुवचन-मवधारणसमुच्चयो स्वबुद्ध्याज्ञेयाविति केवलां शुद्धं बोधिदर्शनं सम्यक्त्वमित्यर्थोऽबुध्यत अनुभवेत् अथवा केवलया बोधेति विभक्तिं परिणामात् बोध्यं जीवादीति गम्यते बुध्यत श्रद्धा-तेति ॥ स्या० २ ग० ।

दोष्टाणां अन्नो केवलं मुने जवित्ता आगाराओ अस्स गारियं पव्वेज्जा तंजहा आरंजे चेव परिगहं चेव एवं णो केवलं वज्जेचरं वावि समावसेज्जा णो केवलं संज-

मेणं संजमेज्जा नो केवलं संवरेणं संवरेज्जा नो केवल-माज्जिणिवोहिय णाणं उप्पामेज्जा पदं सुअणाणं ओ-हिनाणं मणपज्जवनाणं केवलनाणं दो णाणं परिआ-इत्ता आया केवलीपन्नं धम्मं वज्जेज्ज सवणयाए तंजहा आरंजे चेव परिगहं चेव एवं जाव केवलनाण-मुप्पामेज्जा ॥

टी० ॥ मुणो ज्ञयतः शिरोबोचनं जावतः कपायाद्यपन-यनेन चूत्वा संपद्य अगाराङ्गेहान्निष्क्रम्येति गम्यते केवल-मित्येह सम्बन्धाकेवशास्परिपूर्णाभिव्युद्धां वा अनगारितां प्रव्रज्यां प्रव्रजेत् यायादिति । एवमिति । यथा प्राक् तयोत्तर-वाक्येऽपि ॥ दोष्टाणा इत्यादि ॥ वाक्यं पठनीयमित्यर्थः ब्रह्म-चर्येणाब्रह्मविरमणेन वासो राज्ञो स्वापः तत्रैव वा वासो निवासो ब्रह्मचर्यवासः तमावसेत्कुर्यादिति संयमेन पृथिव्यादि-रङ्गणवक्त्रेण संयमयेदात्मानमिति संवरेणाश्रवनिरोधवक्त्रे-णेन संवृणुयादाश्रवद्वाराणीति गम्यते केवलं परिपूर्णं सर्वं स्वविषयग्राहकं । आभिणिवोहियणाणं ॥ अर्थानिमुखो विप-र्ययरूपत्वाश्रितोऽसंशयस्वभावत्वाद्बोधोवेदनं माभिणिवोधः स एवाभिनिबोधिकं तच्च तज्ज्ञानं चेत्याभिनिबोधिकज्ञानं मि-न्द्रियानिन्द्रियनिमित्तं ओद्यतः सर्वज्ञस्वसर्वपर्यायविषयं उप्पा-मेज्जाति ॥ उत्पादयेदिति तथा एवमित्यनेनोत्तरपदेषु नो केव-लं उपायज्जाति छट्यं (सुयणाणां) श्रूयते तदिति श्रुतं शब्द-एव स च जावश्रुतकारणत्वाज्ञानं श्रुतज्ञानं श्रुतग्रन्थानुसारि-ओद्यतः सर्वं ज्ञयसर्वपर्यायविषयमङ्गरश्रुतादिज्ञेयमिति । तथा ओहिणाणांति । अवधीयते अनेनास्मादस्मिन्पेत्यवधिः अवधी-यत इत्यर्थोऽधोविस्तृतम्परिच्छिद्यते मर्यादया वेति अवधिज्ञा-नावरणं कुर्यापशम एव तदुपयोगहेतुत्वादिति अवधानम्बाध-धि विषयपरिच्छेदनामिति अवधिश्चासौ ज्ञानचेत्यवधिज्ञानं इन्द्रियमनोनिरेपेक्षमात्मनोरुपिद्रव्यसाक्षात्कारणमिति तथा मणपज्जवनाणंति ॥ मनसि मनसो वा पर्यवः परिच्छेदः स एव ज्ञानमथवा मानसः पर्यवः पर्यायावा विशेषावस्था मनः पर्यवादयः तेषान्तेषु वा ज्ञानमनःपर्यवज्ञानमेवमितरत्रापि समयं क्षेत्रगतसंक्षिप्तमनमनोद्रव्यसाक्षात्कारीति । (केवल-नाणंति) केवलमसंशयं मत्यादिनिरेपेक्षत्वादकलङ्कशावरणम-वाजावात् सकलं वा तत्प्रथमतयैवाशेषतदावरणाभावतः सम्पूर्णोत्पत्तेरसाधारणं वा जन्यसदृशत्वादनन्तं वा ज्ञेयानंत-त्वात्तच्च तज्ज्ञानञ्च केवलज्ञानमिति ग० २ ॥

कुशद्वारवधमेव चारवध्वयम् तथा चाचारङ्गे अ० ३ उ० १ ॥

कुतस्ते पुण णो वच्छे णो मुक्कां सेज्जं च आरंजे ॥

जं च पारंजे अणारं च ण आरंजे ॥

टी० ॥ कुशलेत्यादि कुशलोऽत्र क्षीणघातिकर्म्मोऽंशो विवक्षितः स च तीर्थकृतसामान्यकेवली वा उद्वस्थो हि कर्मणा वक्षो मोक्षार्थं तदुपायान्वेषकः केवली तु पुनर्घातिकर्म्मज्ञेयान्नो वक्षो जवोपग्राहिककर्मसंज्ञावाचो मुक्तो यदिवा उद्वस्थ एवाभिधीयते कुशलोऽवाप्तज्ञानदर्शनचारिणो मिथ्यात्वद्व्यदश-कपायोपशमसंज्ञावात्तदुदयवानिव न बद्धोऽद्यापि तत्सत्कर्म तासंज्ञावाचो मुक्त इत्यादि एवंभूतश्च कुशलः केवली उद्वस्थो वा यदाचीर्णवानाचरितवान् तदपरेणापि मुमुक्षुणा विधेय-मिति दर्शयति । सेज्जं च इत्यादि सकुशलो यदारभते आरब्ध

वान्वा शेषकर्मक्षपणोपायं संयमानुष्ठानं यच्च नारभते मिथ्या त्वाविरत्यादिकं संसारकारणं तदारब्धमनारंजणीयं चेति संसारकारणस्य च मिथ्यात्वाविरत्यादेः प्राणातिपाताद्यष्टादशरूपस्य चैकांतेन निराकार्यत्वात्तन्निषेधं च विधेयस्य संयमानुष्ठानस्य सामर्थ्यायातत्वात्तन्निषेधमाह । अणारब्धचेत्यादि अनारब्धमनाचीर्णं केवद्विभिधिशिष्टमूर्तिभिर्वा तन्मुमुक्षुर्नारंजते नोक्तुर्यादित्युपदेशो यच्च मोक्षांगमाचीर्णं तत्कुर्व्यात् प्रस्तावने वधे दर्प्यं च द्रव्याणां द्रव्यान्तरेण गुणानां गुणान्तरेणोत्पादे वैशेषिकोक्ते व्यापारे- द्रव्यारंभश्चतुर्षु स्यात् कर्मणि घञ् आरभ्यमाणे । फलानुमेयाः प्रारम्भाः संस्काराः प्राक्तनाश्च- रघुः चित्रार्पितारम्भश्चावतस्थे ॥ कुमा० वाच० ॥ आरभ्यते इत्यारम्भः जीवे- आरभ्यते विना- इत्यन्ते इत्यारंजा जीवा इति ॥ प्रश्न० छा० १ ॥

आरंजकरु-आरंजकृत् त्रि० (आरम्भेण कृते) आरंभकमेति वा सावज्जकमेति वा पयत्तकमेति वा (आरंभकृतमेतत् सावद्यकृतमेतत्) प्रयत्नकृतमेतदिति ॥ आचा० अ० ४ उ० १

आरंजकरण-आरम्भकरण-न० व्यापारकरणे (हिंसादीय- अदत्तादाणभेदुपरिगृह्यारंभकरणकारावणाणुमोदणअद्वि- हअणिद्रुकम्मापिभित्तुरुनारक्तत्तुगजजलोघदूरनियोल्लिज्जमा- णत्तम्मग्ननिमग्गच्छहत्तत्वं) हिंसादीकादत्तादानभेदुपरि- ग्रहत्तत्त्वा ये आरम्भा व्यापारस्तेषां यानि करणकारणानुमो- दनानीति ॥ प्रश्न० छा० ३ ॥ आरम्भणमारम्भः पृथिव्याद्यु- पमर्दनन्तस्य कृतिः करणम् स एव वा करणमित्यारम्भकर- णम् करणभेदे स्था० छा० ३ ॥

आरंजकहा-आरंजकथा- स्त्री० तित्तिरादीनामियत्तां तत्रोप- योग इत्यारंजकथा विकथामेदे सा च भक्तकथायास्तृतीयो भेदे इति ॥ स्था० ग० ४ ॥

आरंजकिरिया-आरंजक्रिया- स्त्री० क्रियाभेदे आरंभक्रिया छिविधा जीवारंजक्रिया अजीवारंभक्रिया तत्र जीवारंभक्रिया जीवानारभते अजीवारम्भक्रिया अजीवानारभत इति ॥ आ० च० ॥ एतद्वक्तव्यताऽऽरम्भिकीशब्देऽपि ॥

आरंजजाण-आरंजध्यान- न० आरम्भः परोपद्रवस्तस्यध्या- नम् परोपद्रवध्याने (आरंजजाणे) आरंभः परोपद्रवस्तस्य- ध्यानम् कुरुभोत्कुरुभ्योरिव क्षीपायनस्येव वा तस्मिन् इति ॥ आतु० ॥

आरंजग-आरम्भक- त्रि० आरंज एतद् मुम् आरम्भकारके ॥ वाच० ॥ सावद्यारम्भप्रवृत्ते आचाराङ्गस्य पंचमाध्ययनप्रथ- मोद्देशकस्योद्देशार्थं मधिकृत्य निर्युक्तौ, हिंसगविसयारंभो एगचरोत्ति न मुणि पढमगामि । आचा० ५ उ० १ अ. दिनस्तीर्त हिंसक आरम्भणमारम्भो विषयाणामारम्भोऽस्येति विषया- रम्भकः व्यधिकरणस्याऽपि गमकत्वात्समासः एवुद्वन्तस्य वा याजकादिदर्श नात्समासो विषयाणामारम्भको विषयारं- जक इति हिंसकश्च विषयारम्भश्चेति विगृह्य स्रमाहारहृदः प्राकृतत्वात् पुष्टिङ्गता अयमर्थो हिंसकः प्राणिनां विषयारम्भ- कश्च विषयार्थं सावद्यारम्भप्रवृत्तश्च न मुनिस्तथा विषयार्थ- मेक एव चरत्येकचरः स च न मुनिरित्येतदधिकारत्रयं प्रथ- मोद्देशके ॥ आचा० ॥ अ० ५ उ० १ ॥ (सावद्यानुष्ठाने पुं० आरम्भगं चेव परिगृहं च अविरस्सिया णिस्सिय आयदर्श आरम्भं सावद्यानुष्ठानमिति) ॥ सूत्र० ॥ अ० १ अ० ६ ॥

वैशेषिकादिमतसिद्धे महत्त्वाद्युपचयाय द्रव्यवानां विजाती- यसंयोगे च, तत आरम्भसंयोगनाशः ॥ सुक्ता० ॥ आरम्भ- वादशब्दे ॥ शा० भा० उदा० ॥

आरम्भजीविन्-आरम्भजीविन् पु० आरम्भः सावद्यानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा तेन जीवितुं शीघ्रमेवामित्यारम्भजीविनः । सावद्यानुष्ठानप्रवृत्ते (द्वोगेस अणारंजजीवी) आ० चा० अ ५ उ १ ॥

आरंभः सावद्यानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा उक्तं च "आयाणे णि- यस्वेवे, जासुसंगेय णणगमणादी, सव्वो पमत्तजोगो समण- स्स ओ होइ आरंभो ॥ तद्विषयेण त्वनारम्भस्तेन जीवितुं शीघ्रमेवामित्यनारम्भजीविनो यतयः समस्तारम्भनिवृत्ता- स्तेष्वेव गृहिषु पुत्रकलत्रसशरीराद्यर्थमारम्भजीविनो भवन्ति एतदुक्तं जघति सावद्यानुष्ठानप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु देहसाधनार्थ- मनवद्यारम्भजीविनस्साध्वःपंकाधारपंकजवर्णिहोपा एव भव- न्ति आरम्भेण जीवितुं शीघ्रमेवेत्यारंजजीवी महारम्भपरिग्र- हप्रकल्पितजीवनोपाये ॥ आ- चा० अ ५ उ १ ॥ आरंभजीवी उ भयागुपस्ती ॥ आचा० अ उ १ सावद्यानुष्ठानस्थितिर्दे- सावद्यानुष्ठानवृत्तिके च ॥

आरंजट्टाण- आरम्भस्थान न० सावद्यारंजाश्रये सूत्र० (तत्थणं जासा सव्वतो अविरइ एसट्टाणे आरंभट्टाणे अणारिप जाव असव्वदुःखप्पहीणमग्गे पंगंतमिच्छे) असाह तत्र पूर्वोक्तेषु येयं सर्वात्मना सर्वस्मात् अविरतिर्विरति परि- णामाभावः । एतत्स्थानं सावद्यारम्भस्थानमाश्रयस्तदाश्रित्य सर्वाण्यपि कार्याणि क्रियन्ते यत एवमत एतदनाद्यस्थानं निःश्रूतया यत्किञ्चनकारित्वाद्यावदसर्वदुःखप्रद्वीणमार्गो- ऽयं तथैकांतमिथ्यारूपो साधुरिति आरम्भ एव स्थानम् व- स्तु आरंभस्थानम् प्रमत्तयोगवृत्तौ वस्तुनि तथा च स्थानाङ्गे ॥ स्था. ग० १० ॥ अथ महापद्मस्य आत्मनश्च सर्वज्ञत्वात्सर्वज्ञोऽपि मतामेदात् जेदे चैकस्यायथावस्तुदर्शनेनाऽसर्वज्ञता प्रसंगादित्युभयोभगवान् समां वस्तुप्ररूपणां दर्शयन्नाह ॥

से जहा नामए अज्जोमए समणाणं निगंथाणं एगे आरंजट्टाणे प० एवामेव महापउमेवि अरहा समणाणं निगंथाणं एगं आरंजट्टाणं पव्वेहिंति ॥

टी० ॥ सेजहेत्यादि सत्यथार्थोऽथशब्दश्च वाषयोपन्यासायौ यथेत्युपमार्थः । नामपत्ति ॥ वाक्यालंकारे ॥ अज्जोत्ति ॥ शिष्यामंत्रणं ॥ एगे आरंजट्टाणेत्ति ॥ आरम्भएव स्थानं वस्तु आरम्भस्थान मेकमेव तत्तत् प्रमत्तयोगवृत्तौ तत्तत्तस्य यदाह सव्वो पमत्तजोगो समणस्सउ होइ आरंभोत्ति ग० ए

आरंजट्टि (न) आरम्भार्थिन् पु० सावद्यारंजप्रवृत्ते, आरंजट्टी अणुवयमाणे हण पाणे धायमाणे हणओ यावि समणुजाणमाणे ॥ आचा० अ० ६ उ० ४

आरम्भार्थी सावद्यारम्भप्रवृत्तः कृत आरम्भार्थी यतः प्रा- णुपमर्हवादानुवदन्नैतद् रूपं तद्यथा जाहि प्राणिनोपरै रेवं घातयन् व्रतश्चापि समनुजानासीति, ॥ टी० (तेइह- आरंभट्टी) ते अनर्थाताचारगोचर जिज्ञाचर्यास्ते न स्वेद- मवपरीपह तर्जिताः सुखविहारिभिः शाक्यादिजिज्ञासुसात्प- रिणामिता इह मनुष्यलोके आरम्भार्थिनो जवन्ति ते वा शाक्यादयोऽन्ये वा कुशाढाः सावद्यारम्भार्थिनः ॥ इति

आचा० अ. ७ उ. १ ॥

आरम्भनिश्चित्य-आरम्भनिश्चित त्रि० आरम्भे हिंसादिके सावधानुष्ठानम् निश्चयेन श्रिताः सम्यक् अध्युपपन्ना आरम्भनिश्चिताः हिंसादिक्सावधानुष्ठानेऽध्युपपन्ने (जे इह आरम्भनिश्चित्या सूत्र० श्रु० १ अ २ ॥ जे य आरम्भनिश्चित्या,) ये चान्ये वर्णापसदानानारूपसावधारम्भ निश्चिता यंत्रपीठन निर्वाहनकमोद्गारदाहादिभिः क्रियाविशेषैर्जीवोपमर्हकारिण इति, ॥ सूत्र० श्रु० १ अ० १ ॥

(मंदा आरम्भनिश्चित्या) ॥

आरम्भे प्राण्युपमर्हकारिणि व्यापारे निश्चिता आसक्तास्सम्यक् अध्युपपन्ना इति ॥ प्राण्युपमर्हकारिणि विवेकिजननिन्दिते आरम्भे व्यापारे निश्चयेन नितरां चाश्रिताः सम्यक् प्राण्युपयोगभाव इत्याश्रित्य परलोकनिरपेक्षयाऽऽरम्भनिश्चिता इति ॥ सूत्र० ॥ श्रु० १ अ० १ ॥

आरंजदोष-आरम्भदोष- पु० क्रियाफले (पागोवजीविणोत्तिय त्रिपुनारंभदोषेण) पाकोपजीविन इति कृत्वा द्विपते आरम्भदोषेणाहारक्रियाकरणफलेनेत्युच्यते ॥ दश० अ० १ ॥

आरंजपकिमा आरम्भप्रतिमा स्त्री० अष्टम्यां प्रतिमायाम् अर्थात् मास्तत् स्वयमारम्भं न करोतीत्यष्टमी ॥ ध० अधि २ ॥

आरंजपरिग्रहज्ञाय-आरम्भपरिग्रहत्याग-पु० आरम्भपरिग्रहवर्जने (ज्ञावेण जिणमयमि उ आरंभपरिग्रहज्ञायो) प० य० ॥ भावेनेति भावतः परमार्थतः जिनमत एव रागादिजेतृत्वाजितः । तन्मत एव धीतरागशासन एवेत्यर्थः आरम्भपरिग्रहत्यागः । वक्ष्यमाणारम्भपरिग्रहवर्जने जिनशासन एवान्यशासनेष्वारम्भपरिग्रहस्वरूपानवगमात्सम्यक्त्यापानुज्ञ च इति गार्थः ।

आरम्भपरिग्रहस्वरूप प्रतिपादनायाह

पुढवाइसु आरंजो परिग्रहो धम्मसाहाणं भुत्तुं, मुच्चय तत्थवाहो इरेयरो पित्ततमाईओ ॥ ७ ॥

व्याख्या । पृथिव्यादिषु कायषु विषयभूतेषु आरम्भ इत्यारम्भणमारम्भः संघट्टनादिरूपः परिग्रहं परिग्रहः असौ द्विविधः बाह्यान्तरद्वयं तत्र धर्मसाधनं मुखवासिकादि मुक्त्वा बाह्य इति संबंधः । अन्यपरिग्रहणमिति गम्यते, सूत्र्या च तत्र धर्मापकरणवाह्या एव परिग्रह इति इतरस्त्वांतरपरिग्रहो मिथ्यात्वादिरेव आदिशब्दादविराति दुष्टयोगा गृह्यते परिगृह्यते न कारणभूतेन कर्मणा जीव इति गार्थः ।

त्यागशब्दार्थं व्याचिख्यासुराह ॥

चाउइमेसि संगं मणयकाएहिं अप्पविस्सिओ ।

एसा खलु पव्वज्जा मुखफळा होइ नियमेणं ॥

व्याख्या । त्यागः प्रोज्जनमनयो रारम्भपरिग्रहयोः सम्यक्प्रवचनोक्तेन विधिना मनोवाक्यैः विमिरप्पप्रवृत्तिरेव । आरम्भेपरिग्रहे च मनसा वाचा कार्येनाप्रवर्तनमिति भावः एषा खल्विति एवैव प्रवक्ष्या यथोक्त स्वरूपा मोक्षफला भवतीति-मोक्षः फलं यस्याः सा मोक्षफला भवति नियमेनावश्यं तथा आवमंतरे णारम्भतादौ मनोऽप्रवृत्त्यसंभवदिनि गार्थः ॥

आरम्भपरिणाय आरम्भपरिज्ञात पु० आरम्भः पृथिव्याद्युपम-

र्दन वक्ष्यः परिज्ञातस्तथैव प्रत्याख्यातो येनसाचारम्भपरिज्ञातः आद्यः अष्टम्या उपासकप्रतिमयोपेते आद्ये तथा च समवायाङ्गे अष्टमी मुपासकप्रतिमामधिकृत्य (आरंभपरिणाय) ॥ सम० ११ ॥ आरंभः पृथिव्याद्युपमर्दनवक्ष्यः परिज्ञातस्तथैव प्रत्याख्यातो येनासाचारंजपरिज्ञातः आद्योऽष्टमीप्रतिमेति ॥

आरम्भपसत- आरंजप्रसक्त त्रि० आरम्भेषु पृथिव्याद्युपमर्दनेषु प्रसक्तस्तत्परः आरम्भतत्परे ग० अ. २ ॥

आरंजय आरम्भज त्रि० आरम्भः सावद्यक्रियानुष्ठानं तस्माज्जातमारम्भजं सावद्यक्रियानुष्ठानेन जाते ॥ आचा० अ ३ उ० ? (आरंभजं दुष्कर्मिणिति णच्चा) ॥ आचा० अ २ उ० १ ॥ आरम्भः सावद्यक्रियानुष्ठानम् तस्माज्जातमारम्भजं कित्तदुःखं तत्कारणं वा कर्म इदमिति प्रत्यक्षं गोचरापन्नमशेषारम्भप्रवृत्तप्राणिगणानुज्ञयमानमित्येतत् ज्ञात्वा परिच्छिद्य निरारम्भो कृत्वाऽऽप्तमहिते जागृहि सावद्यक्रियानुष्ठानमारम्भजं कित्तदुःखमिदमिति सकलप्राणिप्रत्यक्षं तथा हि कृपिसेवा धाणिन्याधारम्भप्रवृत्तौ यद्धार्यमानसं दुःखं मनुभवति तद्वाचामगोचर इत्यतः प्रत्यक्षानिधायिनेदमुक्तमिदमिदं प्रदर्शने इत्येतदनुभवसिद्धं दुःखं ज्ञात्वा मृताचार्यधर्मं विद ऋजवश्च नवन्तीति (पाणाश्चाप दुविदे पक्षे तंजहा संकपभोज १ आरंभभोज २) आव० ॥ आरंभाज्जातस्तत्परारम्भो हस्तदंताद्वृक्षश्चादिखनन सूनाप्रकारस्तस्माच्छंखचंदनक पिपिलिकाधान्यगृहकारिकादि संघट्टनपरितापा पञ्चावण वक्ष्य इति । आव० ।

आरंजपेसउदिट्ठवज्जय-आरंजपेपोदिट्ठवर्जक- पु० अष्टम्या मुपासक प्रतिमायां तथाच पञ्चाङ्गके ।

आरंज पेसउदिट्ठ वज्जए, समणचूपय ।

प० वृ० १ तथा आरंभश्च स्वयं कृत्वादिकरणं प्रेषश्चप्रेषणं परेषां कृत्वादिषु प्रवर्तनं उदिष्टं चाधिकृतभावक मुहिश्य स चेतनं सचेतनीकृतं पक्कं वा यो वर्जयति परिहरते असाचारं प्रेषोदिट्ठवर्जकः प्रतिमेति प्रकृतमेव इह च प्रतिमाप्रतिमावतोरंजदोषमुपन्यासः ॥ १५ ॥

आरंजय-आरंजरत-त्रि० सावधानुष्ठानरते ।

जेमयआरंज रया,तेजीवा होंति अप्पह दोसयए, तओमहापावयरा, जे आरंजपसंसंति । दश० ।

आरंजवंत-आरंजवत्-त्रि० आरंजप्रवृत्ते पो० विव० ९

आरंजवज्जय-आरंजवर्जक-त्रि० आरंजपरिहारके० यच्चैका दशमुपासक प्रतिमास्वष्टमी प्रतिमेति प्रश्नः च ५ अष्टौमासान् ह्ययमारंजं न करोतीत्यष्टमीति । ध० अ० २ ।

आरंजविणय-आरंजविनय-पु० आरंभाभावे. आ० अ. ४ उ. १ ।

आरंजविणयि (न्) आरंजविनयिन्- पु० आरंभविनय आरंभाभावः सविद्यते येनामिति मत्वर्थायः आरंजाभाववति । आचा० । अ० ४ उ० १ ।

आरंजसंज्ञिय-आरंजसंज्ञित-त्रि० आरंजैः संभृता आरंभसंभृता आरंभपृष्ठे । आरंभ संज्ञिया कामा नते दुःखविनोयगाः । आरंभैः सम्यक्भृता आरंजपुष्टा आरंजाश्च जीवोपमर्दकारिणोऽतो नते काम संभृताः आरंभनिश्चिताः परगृहानिविष्टाः दुःखयतीति दुःखमष्टप्रकारं कर्म तद्धिमोचकामवति तस्याऽपनेतारो नवतीत्यर्थः । सू० श्रु० १ अ० १ ॥

आरंजसत्त्व- आरंजसत्त्व- त्रि० आरंभोजीवोपघातस्तद्विषयं
सत्य मारंभसत्यं आरंभविषये सत्ये भ० श० ८ उ० १ ।

आरंजसत्त्वमण्यश्रोग-आरंजसत्त्वमनः प्रयोग-पुं० आरंजो
जीवोपघातस्तद्विषयं सत्यमारंभसत्यं तद्विषयो यो मनः
प्रयोगः आरंभ सत्यविषयक मनः प्रयोगे भ० श० ८ उ० १ ।

आरंजसत्त्वमण्यश्रोगपरिणय-आरंजसत्त्वमनः प्रयोगपरिण-
त-त्रि० आरंजो जीवोपघातस्तद्विषयं सत्यमारंभसत्यं
तद्विषयो यो मनः प्रयोगस्तेनपरिणतं यत्तत्तया आरंजसत्त्व-
विषयक मनः प्रयोगपरिणते ख्यादो (जडसत्त्वमण्यश्रोग
परिणय किं आरंज सत्त्वमण्यश्रोग परिणय अणा रंभसत्त्वम-
ण्यश्रोग परिणय) ज० श० ८ उ० १ ॥

आरंजसत्त्व-आरंजसत्त्व-त्रि० आरंजे सावधानुष्ठानरूपे सक्तो
बन्धः आरंभबन्धे । सू० श्रुं० १ अ १

वेराणुगिष्ठे (पाठान्तरे आरंजसत्त्वो) णिचयंरुतेति,
इत्रो चुते मुहुमहदुग्गं । तम्हाउमेधावि समिक्ख ध-
म्मं चरेमुणी सव्वओविण्णुको ॥ ८ ॥ त० टी० ।

व्या० । येन केन कर्म ॥ परोपपत्तारूपेण वैरम्भनुवध्यते ज-
न्मान्तरशतानुसंधिं भवति तत्र गृह्यो वैरानुसंधः पाठान्तरं
वा (आरंजसत्त्वोत्ति) आरंभे सावधानुष्ठानरूपे सक्तो ब-
न्धो निरनुसंधो निचयं द्रव्योपचयं तन्निमित्तापादितकर्मनि-
चय स्थाना व्युतो जन्मान्तरं गतः सन् वाक्येति उपपत्ते स
एव दूत उपपत्तैरः कृतकमोपचय इत्यतोऽस्मान्त्तशानाव्युतो-
जन्मान्तरं गतः सन् दुःखयतीति दुःखं नरकादिक्रियातनास्था-
न मर्थतः परमार्थत्वे दुर्गं विषमां दुर्गतरमुपैति यत् एवं तत्त-
स्मान्मेधावी विवेकी मर्यादावान् वा संपूर्णसमाधिगुणं जाना-
नो धर्मं श्रुत चारित्राख्यं समी ज्या बोध्यांगोक्त्य मुनिः साधुः
सर्वतः स बाह्यान्तरान्त्संगादि प्रमुक्तोऽपगतः । संयमानुष्ठानं
मुक्तिगमनेकहेतुवृत्तं चरेदनुतिष्ठेत् रुखारंभादिरंभादिप्रमुक्तो
निःश्रितभावेन विहरंति यावत् ॥ (आरंभसत्त्वापकरणसंगं)
आरंजण मारंभः सावधानुष्ठानम् तस्मिन् सत्तास्तत्परा
इति । आ० अ० १ ८ उ०

आरंजसत्त्वमारंज- आरंजसत्त्वमारंज पु० आरंज्यते विनाशयंते इ-
त्यारंजाः जीवा स्तेषां समासम् उपमर्दः अथवा आरंभः
कृष्यादि व्यापारस्तेन समांजो जा नोपमर्दः अथवा आरंभो
जीवान्ता मुपघवणं तेन सह आरंभः परितोपन मित्यारंभः
समासम् जीवोपमर्दः कृष्यादिव्यापारेण जीवोपमर्दं प्रतिपा-
सहिते जीवना मुपघवेण च प्राणवधे च तथा च प्रश्रव्याकरणे
प्राणवधस्य गौणनामान्यधिकृत्य आरंजः समांजः प्राणवधस्य
पर्यन्तः इति प्रवृत्तः । अ० १ ।

आरंजि (न) आरंजिन- पु० एषारंभेनवेत्ति ॥

आरंजिदेसींरंजे केलेण सव्वओए ।

अपमुहं विदितसपेतिसे ॥ अ० अ० १ उ० ॥

सचैवंचूतः सत्तांरं स्यात् कुमारं पदित्यागेति न एषं-
मान्तेयी प्रवतीत्यर्थः आ० सू० श्रु० १ अ० १ ।

एतेहिं हिंरं हिंरं तं विजं परिजाणितं ।

एंगसा कंय वकणं, पारंजी न परिगही ॥

व्या० । एभिः पूर्वोक्तैः पञ्चिरपि कायैरूपस स्थावररूपैः
सूक्ष्मवादर पर्याप्तका पर्याप्तकनेदनिचैनारंजी नाऽपिपरिग्रही
स्यादिति संबंधः । तदेतद्विधानं सश्रुतिको इपरिग्रहा
परिग्रहय प्रत्याख्यान परिग्रहा मनोवाक्काय कर्मनिर्जावोपमर्द-
कारिणामारंभं परिग्रहं परिहरंति ॥

आरंजिया-आरंजिकी-स्त्री० आरंभः प्रथिव्याद्युपमर्दः स प्र-
योजनं कारणं यस्याः साऽऽरंभिकी । स्या० ग० १ क्रिया-
जदे-ज० श० १ उ० १ ॥

आरंजिया किरिया छुविहा पं० तं० जीवआरंजिया
चेव अजीव आरंजिया चेव ॥ स्या० ग० १ ।

जीवआरंजियाचेवत्ति-यजीवानारम्भ माणस्योपमर्दः कर्म
बन्धनं सा जीवारंजिकी अजीवारंभिया चेवत्ति
यच्चाजीवान् जीवकवेवराणि पिष्टादिमयजीवाकृतीश्चवत्ता-
दीन्वा रंजमाणस्य सा अजीवारंभिकीति स्या० आव० चू० ।

आरंजियाणं जंते ! किरिया कस्स कज्जइ गोयमा !

अन्नयरस्स वि पमत्तसंजतस्स, प्रज्ञा० ॥ पद २२ ॥

अन्नयरस्स वि पमत्तसंजतस्स इति ॥ अत्रापि शब्दो निज-
क्रमः प्रमत्त संयतस्याप्यन्यतरस्य एकतरस्य कस्यचित्तमादे
सति कायदुःप्रयोगनावतः पृथिव्यादेरुपमर्दसम्भवात्-
अकिंशब्दोऽन्येषामधस्तन गुणस्या न वर्तिनां नियम प्रदर्श
नार्थः प्रमत्तसंयतस्याप्यारंजिकी क्रिया प्रवति किं पुनः
ज्ञेयानां देशविरति प्रवृत्तीनामिति एव मुत्तरत्राणि यथायोग-
मपिशब्दभावना कर्तव्या ॥

आरंजोवरय-आरंजोपरत-त्रि० सावधानुष्ठानादुपरते ॥

जे य पप्पाणमंते पवुष्सा आरंजोवरता सम्ममेयंति
पासह । आचा० अ० १ उ० १ ।

आरंजः सावधोयोगस्तस्मादुपरती आरंजोपरता इति ।
आचा० ।

सहु पप्पाणमते दुष्से आरंजोवरण सम्ममेयंति पासह
आचा० अ० ४ उ० १ ।

सावधानुष्ठानमारंभस्तस्मादुपगता आरंभोपरता इति ।

आरंज-आरंज-प० आ-रंज-अच्-हस्तिकुमाभः स्यत्वे, आरं
क्रमग्रमवमत्य सृणिं शितायां । माधः । हस्तिमस्तकचर्मणि,
सैन्येव रक्ते, त्रि० (सहसाहल मारंभं मध्यगं रक्तां कपिः
प्रदिः (तेषामारंभभूतान् पुर्वं दैवं नियोजयेत् । मनुः
वैत० ॥

चोरो य पगररक्त्वेण परिजस्सिमाणो तत्थेद्वअतिगतीं
नि० चू० १ उ० । आ० म० ।

राक्षामात्मरक्त-स्या० ग० श० जे. उग्रवर्धय, च आरंजकागद
अदृष्टकारिवांशुग्रा इति । आ. म. उग्रा आदिराजेन्द्र-
त्वेन व्यवस्थापितास्तद्विषयं इति स्या० ६ ग० । स्या०
रक्षायां-पु० वाच० ॥

आरंजिय-आरंजिक-पुं० कौटुपायै । वृ० ।

आरंजिय पुरिसहिय अहोरात्रं राकिंरंजं नि० चू० १ उ० ।

आरंजियो पुर्वजंजिओ आरंजियमोत्ति ।

दंमवासिगो ॥ नि० चू० १ ६ उ० ।

आरक्षियपुत्तेण हिंसेण चोरोत्ति काउण नहणाणाहया
आव० म० ॥

आरग-आरक- पु० आक्षेपे. व्य० १ उ० ।

आरगय-आरगत- त्रि० आराङ्गस्थिते (आग्न्याङ्गं सदाहं
सुणेइ णो परगयाइ) आराङ्गस्थितानिन्द्रियगोचरानि-
त्यर्थः । भ० ५. ग० ४ उ० ॥

आरण-आरत- पु० सकलविमान प्रधानारणावतंसकाभिधान
विमान विशेषपञ्चक्रित आरणः । भ० ५. कल्पनेदे, सम० १०५।
कःपोपण धैमानिक देवशोकभेदे. च० वि० (आरणाअच्छु
याचेवइ इकण्णे घर्मासुरा) उक्त० अ० ११. प्रज्ञा० पद० १।
आरनाल-आरनाल- न० सावारे पानकनेदे ॥

मेजं पुण पाणगजायं जाणेज्जा तंजहा तिज्ञोदगं वा-
तुमोदगं वा जवोदगं वा आयामं वा सावीरं वा सुद्ध
वियमं वा अमतरं वा तहस्पगारं पाणगजायं पुव्वामेव
आज्ञोएज्जा । आचा० अ ? उ० ७ ।

ध्या० । यन्मनः पानकजातमेवं जानीयात् तद्वथा तिज्ञोदक
तिज्ञः केनचित्प्रकारेण प्राप्तुकुलमुदकमेवं तुपे यथेवा तथा
आचार्य मवश्यं न गोचरमागनाज्ञं युक्तविकटं प्राप्तुकुलमुदक
मन्यडा तथा प्रकारं द्राक्षापानकादि पानकजातं पानीयसा-
मान्यं पृथं मेवावशोकयत्येव-यत् ।

आरस्य-आरस्यक- न० आचर्यके लौकिकं श्रुतमधिष्ठितं
लौकिकव्याख्याकादि इत्यमिति । आ० म० उ० १६। (आरस्य)
त्रि० आरस्ये गतीत्यारस्यः आरस्यगतरि । नि० च०

आरस्यार मे-आरस्याराशि पु० नि० कर्म० आरस्यशब्दोके-
विहे मकरादिमाहे द्विसे मेव इत्येतादौ । वाच० ।

आरस्य-आरस्यक पु० अरस्ये चमत्पारणकः कंदमूल
फलाहारं तापनं । दशा० अ० १० अरस्ये चमत्पारणकस्तेच
कन्दमूलफलाहारस्ततः केचन वृक्षमूत्रे वसन्तीति सूत्र । शु०
१ अ० १ । अरस्येज्जग आरस्यकाः तीर्थिकविशेषे ।

आरस्यिक पु० अरस्ये चरत्पारणकः कंदमूलफलाशिनि ता-
पसादौ सूत्र० शु० १ अ० १ ।

आरत-आरक्त पु० ईषक्तवर्णे, वाच० । आरक्त लीपक्त
मिति आत्मा० । अ० १ उ० ३ । तद्वतिसम्यगनुरक्ते त्रि०
भाये. क. अत्रुगारे. न. वाचा० ॥

आरात्तिय-आरात्रिक- न० । दीपार्तिक्ये, (आरात्रिक जिना-
र्चयाः, कृतं आरे लवच्छिन्नं । दीप्यमानौष्धीचक्रं शैवशं-
गवि त्वकम् । घ० अधि० १ ॥

आरव-आरव- त्रि० । आ० रा० क० संसिद्धे० तिका०
फिज्० आरवायलिः तदपत्ये. पु० स्त्री० । वाच० । आरव्य०
त्रि० आ० र० क० कृतारम्भणे, (आरव्यादन्यकार्याणां कर-
णं परिवर्तकः) अनारव्य कार्ये एवतु इत्यादि ॥
यस्य किंयदेशिकर्तुमारमे तादृशः पदार्थ आर-
व्यः । वाच० कट्टिमारादो-नि० च० उ० मावे. कः ॥
आरमे न० । वाच० ।

आरज (रज)-आरज- आ० र० र० र० वा० आ० आरमे
सकः अतिशयजादौ आरजानुके मुम् आरमः आरजणं विदि-

तु आरमे. । वाच० । आ० रमे र० र० र० र० इति प्राकृतसूत्रेणा-
डः परस्य रमे रं न द्व इत्यादिशौ वा भवतः । आरमइ आढ-
वइ । आरतइ ॥ प्रा० व्या० ॥

आरज(मन)इत्ता-आरज्य-अव्य० । आ० र० र० र० र० । उपक-
मेत्यर्थः ॥

आरजंत-आरजमाण-त्रि० । आरसं कुर्वति आरमिउ आर-
मंता. आरनमाणा इति । स्या. ग० ७ । विनाशयति च स्त्रियां
डीप् । संप्रदंता रजन्तीय आरजमाणा तानेव दृक्कायान्
विनाशयतीति । पि० वृत्ति० ॥

आरज-आरजट-न० । नाट्यमेदे स्या. उ० ४ अष्टाविंशतिमे
नाट्यविधिनेदे च आरजटं नाम अष्टाविंशतितममिति । राज० ।
स्वनामख्यति ४ दिनसप्तमे । मुहुर्ते पु० उच्येवय आरजमो स्त्री-
मित्तो पंच अंगुष्ठो होइ । द० प० ७ । आरः सामर्थ्येन गामीभद्रः
शूरे वीरे० पु० । हेम० । वाच०

आरजमसोद-आरजटमसोद- न० ३० नाट्यविधि-
मेदे आरजट मसोदं नाम त्रिंशत्तममिति । राज० । आ० म० ॥

आरजमा-आरजमा- स्त्री० प्रमादप्रतिषेधनामेदे (आरम-
मासम्भदा वज्जेयव्याय मोसशी तस्मा) भारभदा विधेर्वि-
परीतकरणं १ त्वरित १ पृथक् ३ नवीनवस्त्रग्रहण एषा प्रथ-
मा प्रमाद प्रतिषेधनेति । रया० । ग० ६॥

आरमय वितथ करण रूपा अथवा त्वरितं सर्वमारभमाण-
स्यायमा प्रयुपेक्षिता एवैकत्र यदन्यान्यवस्त्रग्रहणं एषा आर-
मया साव वर्जनीया संदोषत्वात् इति. (वित्तहकरणे च
तुरियं अर्थं अर्थं च ग्राह्य आरमया) घ० अ० ३ ॥
वितथं विपरीतं यत्करणं तदारभदाशब्दे नोच्यते साचारज-
टा प्रयुपेक्षणा न कार्या इत्यर्थः । वा विकल्पेनेयं चारजटो-
च्यत यदुत त्वरितमाकुलं यदन्यान्यवस्त्रग्रहणं तदारभदा
शब्देनोच्यते । पंच० औ०

आरजिनी-आरजटी- स्त्री० आरज्येतेऽनया आ० र० र० र०
इ डी० नाट्ये. । रचनामेदे- वाच० ॥

आरजिय-आरजित- न० नाट्यविधिमेदे (अपिगइयादे-
वा आरजिणी णट्टविहि उपदंतीइ) राज० ॥

आरपण-आरमण- न० आ० र० र० र० र० । आरमिः
विश्रामे. आरम्यतेऽनेन करणी इत्युद् आरति संधने । वाच० ।

आरय-आरत- त्रि० आ. र० क. उपरते विरतेचः । सूत्र०
शु० १ अ० ४ । अपगते । सूत्र. शु० १ अ० १५ ॥

आरमेहुण-आरतमेयुन- त्रि० आरतमुपरतं मेयुनं कामो-
मित्रापो यस्यासा वा रतमेयुनः । सूत्र० शु० १ अ० ४ ॥
(दहे आरय मेहुणे) आरतमुपरतमपगतं मेयुनं यस्यस-
आरतं मेयुनोऽपगतं चामदेन कामाभावाच्च संयमे दृढोसौ जवः
तीति । सूत्र० शु० १ अ० १५ ॥

आरव-आरव- पु० स्त्रेच्छदेशमेदे- जं० ॥

तत्र जवेस्त्रे चज्जाति मेदे । प्रश्ने० च्छा० ॥ १ ॥

खिरी डीपु रीरवीहि । म० । शु० १ । उ० ३३ ॥

आरवग-आरवक- पु० आरवदेशोक्तं स्त्रेच्छविशेषे
आरवके रोमके अक्षसंमविसयवासी आपिकखु रे कांक्ष-

मुहे जेणेए अ उत्तरेवेअड संसिआअ मेच्छा जाईवहु-
प्पगारा ॥

व्या० आरवकान् आरवदेशोद्भवान् रोमकांश्च रोमकदेशो-
द्भवान् कावमुखान् जोनकांश्च म्लेच्छविशेषानिति । जं० ॥
आरसंत-आरसत्- त्रि० विक्षपति आरसंतोस्तु मेरेवमतिमी-
षणं शब्दरसनं विक्षपतिरिति उ० अ० १ ए ॥

आरसिय-आरसित- न० आरसिते (इमेणंदारणं जायमे-
त्तणं चेव महया २ सहेणं विधुठे विसरे आरसिए तपणं
एयस्स दारगस्स आरसिय सद्धं सोच्चा णिसम्म हस्थिणा-
उरे बहवे णयरे गोरुवा जाव भीया । विपा० अ० २ ।
महया २ विद्धि आरसित्ति महता चिच्छी त्येवं चीत्कारेणेत्यर्थः
आरसित मारुटितं विज्जति सुभगवया आरसियन्ति । आ०
म० । अ० १ ॥

आरा-आरा-स्त्री० आ० ऋ० अच्० चर्मनेदकास्त्रमेदे । द्वौ-
हास्त्रे प्रतोदेच । वाच० । (तत्तार्हि आराहिं नियोजयन्ति)
सू० श्रु० १ । अ. १ । तत्ताभिराराभिः पीड्यमानास्तस्य त्रुपा-
नादिके कर्मणि नियोजयन्ते व्यापार्यन्ते इति । सूत्र० १ श्रु. ५ अ०

आराम-आराम-पु० आरम्यतेऽत्र आ रम् आधारे घञ् आगत्या
गत्य भोगपुरुषा । वरतरुणीभिः सहयत्र रमन्ते क्रीरुति स आरा-
मो नगराभ्यातिदूरवर्ती क्रीराश्रयस्तरुखलः । राज० । माधवी
वताद्युपेतं दम्पति रमणाश्रये वनविशेषे प्रश्न० ४ द्वा० ॥
(आरामुजाणमणाभिरामपरिमणिरुयस्स) आरामै दम्पति
रतिस्थानवता गृहोपेतवनविशेषे रिति प्रश्न. ३ छा०

आरामाः पुष्पजातिप्रधाना वनखलम् इति. जं० ज० ॥ ए श.

३३ उ० । स्था० । ग० ५ । औप० । आरमन्ति येषु माधवी

वतागृहादिषु दंपत्यादीनि ते आरामाः । ज्ञा० १ अ० । दशा०

ज० ५ श० ७ उ० । औप० । (आरामाश्च) आरामा विविध

वृक्षवतोपशोभिताः कदल्यादिप्रबलगृहेषु स्त्रीहितानां पुंसां

रमण स्थानभूता इति. । स्था० २ ग० । (आरामेसुवा)

आरामेषु कदल्याद्यग्रादिषु स्त्रीपुंसयोः क्रीरास्थानेषु ।

कल्प० । रमणीयता इति शयेन स्त्रीपुरुषमियुनानि यत्रारमंतिस

विविधपुष्प जात्युपशोभित आरामः । अनु० । माधवी वतासु

दंपत्यादीनि येष्वारमन्ति क्रीरुति ते आरामाः पुष्पफल्वादि-

समृद्धानेकवृक्षसंकुलानीति । अनु० । (आरामेसुय) आगत्य

रमन्तेऽत्र माधवीवतागृहादिषु दंपत्य इति स आराम-

पुष्पादिमद्वृक्ष संकुलमिति० । जी० ३ प्रति० । द्वा० १ अ० ।

राज० । आरामा वनोद्यानचूमय इति कृत्रिमवने वाटिक,

यांच स्त्रियोऽधिकृत्या चाराङ्गे (एतस्से परमारामो जाओढोमि

इत्थिओ) आचा० अ० ५ उ० ४ आरामयतीत्यारामः पर-

मश्चासावारामश्चपरमारामः ज्ञाततत्त्वमपिजनं हास विद्या-

सापाङ्गे निरीक्षणादिजिर्विष्वाकौर्वमोदयतीत्यर्थः । आ०

अ० ५ उ० ४ वृत्तरत्नाकरटीकोक्ते पोरुशभिश्चरणै राराम

इत्युक्ते दारुकमेदेच आ-रम् भावे घञ् आरत्तौ । अन्तःसुखो

न्तरारामः । गीता० अन्तरात्मनि आरामो यस्येति विग्रहः ।

शत्रायुरिन्द्रियारामो मोक्षपार्थ स जीवति गीता. वाच० इहा-

रामं परिष्ठाप्य अह्नीणगुप्तो परिव्वए आचा० अ. ५ उ० ६
इहास्मिन् मनुष्यलोके आरमणमारामो रतिरित्यर्थः । सचा-
रामः परमार्थचिन्तायामात्यन्तिकैकान्तिक रतिरूपः संयमः
तमासेवनपरिहया परिहया आक्षीनो गुप्तश्च परिव्वजेत्
आचा० अ० १ उ० २

आरामगय-आरामगत-त्रि० आरामो विविधपुष्पजात्युपशो-
भितस्तत्रगते आरामगयं वा स्था० ग० ५ ।

आरामागार-आरामागार-न० आरामेऽगारं गृह मारामागारं
आराममध्यगृहे (आरामागारेसुवा)आराममध्यगृहाएयारामा-
गाराणीति आचा० अगतगारे आरामगारे समणेऽग्नीतेण
उवेतिवासं आरामेगारमागारमिति सूत्र० श्रु० २ अ० ६

आरामिय-आरामिक-त्रि० आरामे तद्वृक्षेण नियुक्तः उक् उद्यान
पात्रे, मात्रिके, (आरामिउ पढइ) आ० म० । सायअसया
आरामियेण गहिया नि० च० उ० १ । स्था० ग० ४ ॥

आराहग (य) आराधक-पुं० निष्पादके, औप० । आराध-
यति सम्यक् पाठयति बोधिमित्याराधकः । राज० । ज्ञाना-
धाराधनवति. । पंचा० वृ० ७ । आराधकोज्ञानादीनामार-
ाधयितेति. भ० श० ३ उ० १ । (आराहए विराहए ज्ञानादीना-
राधयतेनि) प्रति० मोक्षमार्गस्याराधकः शुद्धइत्यर्थः. भ० श० ७
६ उ० । सद्गुरोराधकः आराधको ज्ञानाधाराधनकर्तेति. प्रति० ।
(नहुते आराहगाजणिया) आराधका उक्तमार्थ साधकाः ।
आतु० । आराधको ज्ञानाधाराधनकर्तेति ॥ आराधकस्य फलं
पंचाशकं. यथाः ॥

आराहगो य जीवो, सव्वट्टजवोहिं पावतीणिय मां, ।

जम्मादिदेस विरहा, सासय मोक्खतुं णिव्वाणम् ॥ ए० ॥

व्या० । आराधकश्च ज्ञानाधाराधनावान् च शब्द पुनरर्थः
जीव प्राणी सत्ताष्टमैवः सप्तभि रष्टभिरित्यर्थः इदं च जघन्या
राधनामाश्रित्योक्तम् अन्यथा तद्वच एव कश्चित् सिध्यतीति
पतेच सत्ताष्टौ नवा आराधनायुक्ता दृष्टव्याः इतरथा तु सप्तैव
प्राप्नुवन्ति द्वाभंते नियमादवश्यं तथा कुतः किंविधं किमित्याह ।
जन्माददोषविरहा जातिजरामरणप्रवृत्ति दूषणावयोगादे-
तच्चपदं शास्वत सौख्यमित्यनेन प्राप्नोतीत्यनेन वासंवन्धनी-
यं शास्वत सौख्यं नित्यसुखमेव ननु स्वास्थ्यमात्रं निर्वाणं
निवृत्तिमिति गार्थाः । अयं आराधकस्य कथंभवति. औप०

सेसेसुजांगसुअ, वडंतोविदेसमाराहो ।

जहिपुणसव्वाराहण, मिच्छासितेणं निसामेहि .

व्या० । शेषेपुयोगेषु अवर्तमानः सम्यक्शास्त्रोक्तेन न्यायेन
प्रत्युपेक्षाणां कुर्वन्नपिदेशकः आराधकएव असौ नतु सर्व मारा-
धितं जवति तेन यदि पुनः सम्पूर्णाराधनामिच्छतीत्यादि सुगमां
कथं च सर्वाराधको भवत्यत आह ।

पचिंदिएहिं गुत्तो, मणमाई तिविह करण मा उत्तो ॥

तवणियम संयममि, जुत्तो आराहगो होई ॥ ४६ ॥

व्या० । पंचभिरिन्द्रियैर्गुप्तिः मानसादिना त्रिविधेन करणेन
युक्तो यत्नवान् तपसा चादशविधेन युक्तः नियम इन्द्रिय
नियमो नो इन्द्रिय नियमश्च तेन युक्तः संयमः सप्तदशप्रकारः
दुहं विक्राओ आउकाओ वाउकाओ वणस्सइकाओ
वे इंदिय ते इंदिय चउरिंदिय अजीवकाय संजमो पेहे ।

उपेहो पमर्जनं परिह्वरणं मणवद्वक्त्राण ॥

अत्र संयतः सन् मोक्षस्य आराधको भवति प्रमत्त्याया वा
सागधकाः ।

“सिद्धेऽवसं पणो, अग्रहंते केवञ्चिन्निजावेणं ।

इत्तो एगयरेणं वि, एणण आराहउ होई ॥ २० ॥

“द्वज्जाडं गारवेणं य, बहु सुयमयेण वावि दुच्चरिय ।

जेन कडंति गुम्हाणं, नहने आगहगा हंति ॥ २१ ॥

पंच मद्दव्वय सव्वय, मंण्णा चरिच मीलसंजुत्ता ।

जहत्त मया महेसि, ह्वंति आराहग समाणं ॥ २२ ॥

पन्निमासुसीह निक्खीसियानु, गोरे अज्जिगाहा ईमु ।

अव्वीह अन्नंतर एवं, जयतवे समणु रत्ता ॥ २३ ॥

अवि ह्वज्जोत्ता पारा, पन्निवत्ता जेय उत्तमं अट्टं ।

पुव्विज्जाणयमाणय जणिया आराहणा चव ॥ २४ ॥

जह पुव्वुट्टु अगमाणा, करण विहिणोवि सागरोपोओ ।

तीरामन्नं पावई, रहिउं अव्वज्जाइहिं ॥ २५ ॥

नहमुकरणो महेसी, ति करण आराहउ धुवं होई ।

अद्वज्जहई उत्तमं ट्टं, अद्वज्जं नूणं जाणं ॥ २६ ॥

आराधकत्वं विराधकत्वं च ज्ञानाध्ययने-यथा.

एकारस मरुम के अट्टे पणुत्ते एवं खड्डु जम्भू तेणं
कान्हेणं तेणं समणणं रायगिहे एणरे मामी समोसदं
गोयमा ? । एवं वयामी कहणं जंत ! जीवा आराहगा
विराहगा वा जयति सेज्जा नाम ए एणंमि समुदकुंति
दाव दवानामा रुक्खा पणुत्ता किएहा जाव निउरंव
जूया पत्तिया पुप्फिया फल्लिया हरियिग रिउरिज्जमाणा
मिरीए अतीव उवसोजेमाणा चिंटति जयाणं दीविच-
ग्गाइसिं पुरे वाया पच्छा वाया मंदं मंदं वायं वायंति
तदाणं वहवे दावदवा रुक्खा पत्तिया जाव चिंटति अप्पे
गतिया दावदवरुक्खा जुह्वाजोरा परिमानेय पंरु पत्त
पुप्फफल्लालुक्ख विव मित्रायमाणा २ चिंटति एवा
मेव समणाउसो जे अम्हाणं निगंथोवा २ जाव पव्वत्ति
एसमाणे वहूणं समणाणं ४ सम्मं सहति जाव अहिया
सेति वहूणं अण उत्थियाणं वहूणं गिहत्थाणं
णोसम्मं सहति जावनो अहिया सेति एसणं मए पुरि-
से देस विराहए पणुत्ते समणाउसो जयाणं समुदगाइसिं
पुरे वाया पच्छा वाया मंदवाया महावायावायंति तत्तेणं
वहवे दावदवा रुक्खा जुह्वाजोरा जावमित्रायमाणा
चिंटति ! अप्पे दावदवा रुक्खा पत्तिया पुप्फिया फल्लिया
जाव उवसोजेमाणा चिंटति एवामेव समणाउसो जे
अम्हं निगंथोवा २ पव्वत्ति समाणे वहूणं अन्नउत्थि
गिहत्थाणं सम्मं सह निवहूणं समणाणं समणीणं
नो सम्मं सहति ४ एसणं मए पुरिसे देस आराहए

पणुत्ते समणाउसो जयाणं तो दिविज्जगातो समुदग वि
इसिं पुरेवाया जाव महावायावायंति तयाणं सव्वे दाव-
दवा पत्तिया जाव चिंटति एवामेव समणाउसो जो जाव
अम्हं पव्वत्तिए समाणे वहूणं समणाणं वहूणं अण-
उत्थिय गिहत्थाणं नो सम्मं सहति एणं मए पुरिसे
सव्वविराहए पणुत्ते समणाउसो जयाणं दिविज्जगावि
समुदगावि इसिं पुव्वपुरओ वायंति तयाणं सव्वे दाव-
दवा पत्तिया जाव चिंटति एवामेव समणाउसो जे अम्हं
पव्वए समाणे वहूणं समणाणं ४ वहूणं अण उत्थि-
यगिहत्थाणं सम्मं सहइ एसणं मए पुरिसे सव्वाराहए
पणुत्ते एवं खड्डुगोयमा ! जीवा आराहगा विराहगा
वा जयंति एवं खड्डु जम्भू समणेणं जगवया महावीरेणं
एकारसमस्स अज्जयणस्स अयमट्टे पणुत्तेतिवमि ।
ज्ञाता ० । अ ० ? ? ।

व्या० । अयैकादशविधियते अस्य च पूर्वेण सहायं संयन्धः
पूर्वच प्रमाद्य प्रमादिनोर्गुणहानिबुद्धिद्वक्त्रावन्तर्यायित्वा
विहनु मार्गाराधनविराधनाज्यां तानुच्येते इति संवत्समिदं
सर्वं सुगमं नवरं । आराधका ज्ञानादिमोक्षमार्गस्य विराधका
अपित्तस्यैव (जयाणमित्यादि) दीविज्जगा देव्यादीपसंभवा
ईप्सुरेयाताः मनाक् सचेह वाताइत्यर्थः पूर्वदिक्संयंथिनो वा
पथ्यावाता वनस्पतीनां सामान्येनहिता धायवः पश्चाद्वाताधा
मंदाः शनैस्संचारिणः महावाता उद्गंवाता चांति । तदा
(अप्पेगइयत्ति) अप्पेकेफेचनाऽपिस्तोका इत्यर्थः । (जुणत्ति)
जीर्णा इय जीर्णाः क्रोमपत्रादि शाटनं तद्योगात्तेपिक्रोम ।
अतएव परिशाटितानि कानिचिच्च पांरुनि पत्राणि पुष्पफल्ल-
निचयेपांते तथावृष्क वृक्षकइवम्लार्थतस्तिष्ठति इत्येव दृष्टांतो ।
योजनात्तस्यैवं । एवामेवेत्यादि (अन्नउत्थियाणंजु) अन्य-
युक्तानां तीर्थान्तर्याणां कपिलादीनामित्यर्थः दुरवचना-
दीनुपसर्गात् नो सम्यक् सहत इति (एसणंति) एवंच जूत
पपुपुरुषो देशविराधको ज्ञानादिमोक्षमार्गस्या इयमत्र विकल्प
चतुष्टयेपि भावना यथा । दावदववृक्षसमूहः स्वजावतो द्वीप-
वायुनिः बहुतरदेसैः स्वसंपदासमृद्धिमनुजवांति देशेनचा
समृद्धिं समुद्रवायुनिश्च देशैरसमृद्धिं देशेनच समृद्धिं
मुभयेपांच धायनामजावे समृध्यजावमुभय सज्जावेच सर्वत-
स्समृद्धिं मेवं क्रमेण साधुः कुतीर्थिकगृहस्थानां दुर्वचनादी-
न्यसहमानः क्वांतिप्रधानस्य ज्ञानादिमोक्षमार्गस्य देशतोविरा-
धनां करोति श्रमणादीनां बहुमान विषयाणां दुर्वचनादि
क्रमेण बहुतरदेशानामाराधनात् श्रमणादिदुर्वचनानां
त्यसहने कुतीर्थिकादीनां सहने देशानां विराधनेन देशत
एव आराधनां करोति । उन्नयेषामसहमानो विराधनायां
सर्वथातस्यचर्तते । सहमानश्चसर्वयाराधनायामिति ॥

इहपुनर्विशेषयोजनमेवं वर्णयंति ॥

(जह दावदवतरणमेवं, साहृ जहेह दीविज्ज वाया तहस-
मणाइयसपक्खवयणाइहुस्सहाइं । १ । जहा समुदयवाया तहण
तित्थाइ कडुयवयणाइं । कुसुमाइं संपयाजहसिवमग्गा राहणा-
तहओ । २ ॥ जहकुसुमाण विणासोसिवमग्गा विराहणातहनेया ।
जहदीववायुजोगे बहुवृद्धिं ईसियअणिट्ठी । ३ ॥ तहसाहम्मिय

वयणा, णसहण माराहण भवे बहुया । इयणमसहणे पुण सि-
वमग विराहणा थोवा । ४ । जहजज्ञहिवायजगे थेविद्वहुयरा
अणिट्ठीओ । तहयपरपक्खमणे आराहणमी सिवहुइयरं ॥ ५ ॥
जह उभयवाय विरहे सव्वातरुसंपया विणट्ठत्ति । अनिमित्तो
भयमच्छरूवेह विराहणा तहय ॥ ६ ॥ जह उभय वायजगे
सव्वसमिहिवणस्स संजाया । तह उजयण सहणे सिवमग्गा
एहणा पुणा ॥ ७ ॥ तापुवसमणधम्मो एहणचित्तो सयामहा
सत्तो । सव्वेण विकीरंतं सहेज्जसव्वं विपक्खित्तिमि ॥ ८ ॥
माथीमायां कृत्वा नाराधको भवतीति मायी शब्दे । स्था ० ग ० ग ०
आराधका अनाराधका औपपातिके विस्तरेण ।

यथा-जीवेणं जंते ? । अतंजये अविरए अपांरुहय
पक्खवाण पावकम्मेइओच्छुए पेच्चा देवेसिआ गोयमा ?
अत्ये गइया देवेसिआ अत्येगइआ एोदेवेसिआ सेके-
एट्ठेणं जंते ? एवं वुच्चइ अत्ये गइआ देवेसिआ अत्ये
गइआ एोदेवेसिआ गोयमा ? । जे इमे जीवा गामागर
णगर निगमरायहाणि खेरु कव्वरु मरुव दोणमुहवट्ठणा
समंदाह सन्निवेसेसु अकाम तण्हाए अकामबुहाए
अकामवंजचेर वासेणं अकाम आराहण कसियाय
वदंस मसग से अजद्धमद्ध पंक पारेज्जावेणं अप्पतरोवा
जुज्जतरोवा कादं अप्पाण परिकिद्धेसंति अप्पतरोवाकादं
अप्पाणं परिकिद्धांसत्ता कादमासे कादंकिच्चा अस्सतरेसु
वाणंमंरेसु देवदोएसु देवताए उववत्तारो जवंति तहिं
तेसिं गती तहिं तेसिं त्रिती तहिं तेसिं उववाए पसते
सेणंजंते ? देवाणं केवत्तिअं कादं त्रिती पणत्ता ।
गोयमा ? दत्ता सद्दसाइं त्रिती पणत्ता तत्तयणंजंते ? ।
तेसिं देवाणं इट्ठीवाजुइवा जसेतिवा वड्ढेतिवा वीरिएइवा
पुरिसक्कार परिकमे इवाहंता अत्थितेणं जंते ? । देवा
परद्वोगस्साराहगा णोति णट्ठे समट्ठे । औप ० ॥

व्या ० । (जीवेणमित्यादि) व्यक्तं नवरं (उस्सणंति)
बाहुल्यतः कादमासे (कादंकिच्चत्ति) मरणाऽवसरे मरणं
विधायेत्यर्थः । (इओच्छुए पेच्चत्ति) इतः स्थानान्मूर्त्युद्धोक्तं
क्वणायुतो ज्ञेयः प्रेत्य जन्मान्तरे देवः स्यात् (स केण्डे-
णंति) अथ केन कारणेनेत्यर्थः । (जेइमेजीवत्ति) यइमे
प्रत्यक्षासन्नाः जीवाः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्यवृक्षणा ग्रामाग-
रादयः प्राग्वत् अकामतः (तह्हापत्ति) अकामानां निर्जरा द्यन
त्रिधापिणां सतां तृणा तृद् अकाम तृणा तथा एवमन्यत्प-
दद्वयम् । अप्पतरोवा जुज्जतरोवा कादंति प्राकृतत्वेन वि-
ज्जत्ति परिणामा दल्पतरं वा जूयस्तरं वा कादंयावत्
(अणत्तरेसुत्ति) बड्ढानामध्ये एकतरेषु (वाणंमंतेसुत्ति) व्यं-
तरेषु देवदोकेषु देवजनेषु मध्ये (तेहिंतेसिगइत्ति) तस्मिन्वा-
णमंतरं देवदोके तेषामसंयतादिविशेषणजीवानां । पुनः
(ते देवापरद्वोगस्स आराहगत्ति) ते अकामनिर्जराद्वयदेव-
जनाव्यंतराः परद्वोकस्य जन्मान्तरस्य निर्वाणसाधनाऽनुकृ-
त्य आराधका निष्पादका इति प्रदत्तः (नोइणट्ठेत्ति) नायमर्थः
(समट्ठेत्ति) समर्थः संगत इत्युत्तरं अयमभिप्रायो येहि
सम्यग्दर्शनज्ञानपूर्वकाऽनुष्ठानतो देवाः स्युस्तपवाचयं तथा

आनंतये ॥ पारंपर्येणवा निर्वाणाऽनुकूलं जवान्तरमावर्जयं-
ति तदन्येतुमाज्याः ।

सेजे इमे गामागर णगर निगम रायहाणि खेरु कव्वरुम
रुवदोणमुह पट्ठणा सम संवाह सन्निवेसेसु मणुआजवंति
तंजहा आणुवक्काणि अटवक्का हरिवक्का चा-
रगवक्का हत्थिचिन्नकापायचिन्नका कप्पचिन्नकाणक
चिन्नका उट्ठचिन्नका जिन्नचिन्नका सीसचिन्नका मुखचि-
न्नका मज्जचिन्नका वेक्कचिन्नका हियउपाणियगा
णयणुपाणियगा दसणुपाणियगा वसणुपाणियगा गोव-
चिन्नका तंएरुचिन्नका कागणिमंसं खाइयया उट्ठांवि
आट्ठांविअ घंसिअया घांझिअया फाणिअया पीझिअया
सूझिअया खारवत्तिया वड्ढवत्तिया सोहपुच्चियया दव
गिदहिया पंकोसप्पका पंकेखुत्तका वड्ढयमयका नसदमयका
णियाणमयका अंतोसद्धमयका गिरिपणिअका तरुपणिअ
का मरुपणिअका गिरिपक्खंदोद्विया तरुपक्खंदोद्विया मरु-
पक्खंदोद्विया जइपवेसिका जड्ढणपवेसिका विसज्जिख
तका सत्थोवाणितका वेहाणसिया गिच्छपिट्ठका कंतार-
मंतका पुज्जिखमंतका असंकिद्धिद्व परिणामा तंकादमासे
कादंकिच्चा अस्सतरेसु वाणमंतरेसु देवदोएसु देवदत्ताए
उववत्तारो जवंति तहिं तेसिं त्रिती तहिं तेसिं उववाए
पणत्ते तेसिणं जंते । देवाणं केवत्तिअ कादं त्रिती
पणत्ता गोयमा ? वारसवास सहस्साइं त्रिती पसता
अत्तिणं जंते । तेसिं देवाणं इट्ठिवा जुइवा ज
सेतिवा वड्ढेतिवा वीरीएतिवा पुरिसक्कार परिकमेतिवा हं
ताअत्थी तेणं जंते ? देवा परद्वोगस्सारागाहणेति णट्ठे
समट्ठे । औप ० ।

(उट्ठांविअगणि) अवलम्बितकाः रज्जा बद्धा गर्त्तादाववतारिता
उल्लम्बितपर्यायास्तु नैते भवन्ति उल्लम्बितानां वैधायंसिकश-
ब्देन वक्ष्यमाणत्वात् (सोहपुच्चियत्ति) । इह पुच्छशब्देन
मेहनं विवक्षितं सुपचारान्न ततः सोहपुच्छं कृतं संजातं वा
येषां ते सिंहपुच्छितास्तएवसिंहपुच्छितकाः सिंहस्य हि
मैयुनान्निवृत्तस्यात्याकर्षणात् कदाचित्मेहनं जुह्यति । एवं
ये कचिदपराधे राजपुरुषैस्त्रौदितमेहनाः क्रियन्ते ते सिंह
पुच्छितकाव्यपदिश्यन्ते । (असंकिद्धिद्वपरिणामत्ति) संक्लि-
ष्टपरिणामा हि महार्तरौद्रध्यानावेशेन देवत्वं न लजन्त-
इति भावः ॥ ६ ॥

से जे इमे गामागर णगराणि गमरायहाणि खेरु कव्वरुमरु-
वदोणमुहपट्ठणासमसंवाहसंनिवेसेसु मणु, आ जवंति
तंजहा पगतिनइका पगति उवसंता पगतिपत्तणुकोहमाण-
मायादोहा मिउमद्वसंपप्प अट्ठीणा विणीआ अम्मापि
उ स्सुस्सुसका अम्मापिईणं अणत्तिकमणिज्जवयणा
आपिच्छ अप्पारंजा अप्पारिग्गाहा अप्पेणं आरंजेणं अ-
प्पेणं समारंजेणं अप्पाणं आरंजे समारंजेणं वित्ति क-

पेमाणा बहुईं वासाईं आजुअं पाडानि पाडित्ता काडमा
से कालंकिवा अएणतरेसु वाणमंतेरेसुदेवदोएसु देवताए
उववत्तारो जवन्ति तहिं तेसिं गनीं तहिं तेसिं त्रिती तहिं ते
सिं उववाए पएणते तेसिं जंते । देवाणं के वइअं काडं
त्रिती पएणता गोअमा चउइसवाससहस्सा ॥ औप.

टी ० ॥ अम्मापित्रोः शुश्रूषकाः सेवकाः अत एव (अम्मापि-
त्रोः अणश्चामणिजवयणा) इहेव सम्बन्धाः अम्मापित्रोः
सत्कर्मनतिक्रमं यिनं वचनं येया ते तथा तथा (अप्पिच्छा अ-
महेच्छा अप्पारंभा अप्पपरिगाहत्ति) इहाराम्मः पृथिव्यादि
जीवोपमईः कल्यादिरूपः परिग्रहस्तु धनधान्यादिस्वाकारा
पतदेव वाक्यान्तरेणाह । (अप्पेणा आरम्भेण मित्यादि) इ
हाराम्मो जीवानां विनाशः समारम्भस्तेषामेव परित्यापकरण
आरम्भसमारम्भस्वेतदय (वित्ति) वृत्ति जीविकां (कप्पमा-
णति) कल्पयन्तः कुर्वाणाः ॥ ५ ॥

से जाउ इमाउ गामागरणगरणिमराय हाणिखेनक-
व्वरुमन्वदोणमुहपट्टणा समसंवाहसंनिवेसेसु इत्थिआ-
ओ जवन्ति । तंजहा अंतोउरिआओ गयपत्तिआओ
मयपत्तिआओ वाडविहवाओ उन्नित्तिआओ इमाई
रक्खिआओ पिअरक्खिआओ जायरक्खिआओ कुल
घररक्खिआओ समुरकुलरक्खिआओ पुरुहमणहमस
केसकलरोमाओ ववगयपुप्फगंधमद्वाअं काराओअङ्गा
णए से अजद्धमअपंकरिताविआओ ववगयखीरदाहि
एवणीअ सप्पिच्छेगुगुदोएमहुमज्जमं परिचत्तकयाहा
राओ अप्पिच्छिआओ अप्पारंभाओ अप्पपरिगाओ
अप्पेणं हा आरम्भेणं अप्पेणं समारम्भेणं अप्पेणं
आरम्भेणं समारम्भेणं वित्ति कप्पमाणीओ अकाम
वम्भत्तरे वासेणं तामेव पतिं सेज्जं नातिक्रमति ताउअं
इत्थिआओ एयाहंरूपेण विहारेणं विहरमाणीओ
वहुईं पासाइ सेसं तं चैव जाव चउसडिं वाससहस्साईं
त्रिती पप्पता ॥ ७ ॥

से जाओ (इमाओत्ति) अयया पता अतो (अतेपुरिया
ओत्ति) अंतर्मन्त्रे अंतः पुरस्येति गम्यं (कुलघररक्खिया-
ओत्ति) कुलघरं पितृगृहं (मित्त्वाइनिययसंवन्धिरक्खिया-
ओत्ति) कच्चित् तत्र मित्राणि पितृपत्यादिनां तासांमेव वा सुहृदः
एवं ज्ञातयो मातुङ्गादिस्वजनानिजका गोत्रिया सम्बन्धितो
देवरादिरूपाः (पुरुहणकेसकलरोमाओत्ति) प्ररुहाभृदिमु-
पगताः विशिष्टसंस्कारात्तावान्नाद्यायो यासां तास्तथा पाठा-
न्तरे (प्ररुहणकेसमंसुरोमाओत्ति) इह इमशूणि कृचरोमा-
णि तानि च यद्यपि स्त्रीणां न भवन्ति तथापि कासाविद-
द्व्यानि भवन्ति अपीति तद्ग्रहणं (अणहाणगसेयज्जमवप-
कपरितावाओ) अस्नानं केन हेतुना स्वेदादिभिः परित्यापो
यासां तास्तथा तत्र स्वेदः प्रस्वेदः जल्लो रजोमात्रं मलं
कान्तिनूत तदेव (ववगयखीरदहिणवणोयसप्पितेगु-
ल्लोणमहुमज्जमंसपरित्तकयाहाराओत्ति ॥ व्यपगतानि
कीरादनि यत्तस्तथा परित्यक्तानि मन्वादीनियेन स
एवं विधः कृतोऽन्यवदत आहारो यकाभिस्तास्तथा तामेव

(पस्सेज्ज नाश्कमंति) यानिधुवनार्थमाश्रीयते तामेव
पतिशय्यां भर्तृशयनं नातिक्रमति उपपत्तिना सह नाऽऽश्र-
यन्तीति ॥ ७ ॥

से जे इमे गामागर एगरणिमरायहाणिलेन कव्वरु-
मन्वदोणमुहपट्टणासमसंवाह सन्निवेसेसु मणुआ जवन्ति
तंजहा दगविच्छिया दगनइआ दगसत्तमा दगएकारसमा
गोअमा ? गोव्वइआ गिहिधम्मधम्मचित्ता अविच्छि
विच्छिद्वुत्तु सावकप्पजित्तिआ तेसिं मणुआ णं एोक-
प्पइ इमाओ नवरसविग्गिओ आहारित्ते ते जहा खीरं
दहिं एवनीयं सप्पि तेद्वं फाणितं महुं मज्जं मंसं णणत्थ
एकाए सरसवविगइ एतेणं मणुआ अप्पिच्छा तं चैव
सव्वं णवरं चउरातीइवाससहस्साईं त्रिती पप्पता ॥ ८ ॥
से जे इमे गंगाकुलगा वाएपत्था तावसा जवन्ति तंजहा
होत्तिआ पोत्तिआ कोत्तिआ जहईं सडईं वाडईं हुंपडडा
दंतुक्खिआओ उम्मज्जका संम्मज्जका निमज्जका संपक्खाआ
दक्खिलणकूजका उत्तरकूजका संलथमका कूजधम्मका
मिगबुद्धका हट्ठित्तावसा उइंरुका दिसापोक्खिणो वा
कवासिणो अंशुवासिणो जडवासिणो विडवासिणो
रुक्खमज्जिआ अंशुजक्खिणो वाउजक्खिणो सेवाअज
क्खिणो मूलाहारा कंदाहारा तथाहारा पत्ताहारा
पुप्फाहारा बीयाहारा परिसानियकंदमूदतयपत्तपुप्फ
लाहारा जज्जाज्जिसे अ कठिणा गायत्र्या आयावणाहिं
पंचवगिच्चावेहिं इंगाअसोद्धियं कंतुसोद्धियं कंतुसोद्धियं
पिव अप्पाणं करेमाणावहुईं वासाईं परियायं पाउणति
वहुईं वा ताईं परियायं पाउणिच्चा काडमासे काडंकिच्चा
उक्कोसेणं जोइसिएसु देवेषु देवताए उववत्तारो जवन्ति
पड्विओवमं वाससहस्समज्जहिअं त्रिती आराहगा
एोत्तिणट्ठे समट्ठे समणो जवन्ति ॥ १० ॥

॥ टी० ॥ जज्जामिरेककठिनं गात्रं भूतः प्राप्ता ये ते तथा
(इंगाअसोद्धियति) अङ्गैरेव पक्कं (कंतुसोद्धियति) कन्दुपक्कमि-
चेत्ति पड्विआवमं (वाससहस्समज्जहिअं) मकारस्य प्राकृ-
तप्रभवत्वात्पर्यशतसहस्रान्यधिकमित्यर्थः अथवा पट्यो-
पमं वर्षशतसहस्रमप्याधिकं च पट्योपमादित्येवं गमनिकाः ॥

समणोजवन्ति तंजहा कंदप्पिया कुकुड्या मोहरिया
गीयरइप्पिया नञ्जतीआ तेण एएणं विहारेणं विहर-
माणा बहुइं वासाईं सामसपरियायं पाउणति बहुइं वासाइं
सामएणपरियायं पाउणिच्चा तस्स णाएस्स आणाओइ-
अ अप्पिच्छिच्चा काडमासे काडंकिच्चा उक्कोसेणं
सोहम्मकप्पे कंदप्पिएसु देवेषु देवताए उववत्तारो
जवन्ति तहिं तेसिं गतिं तहिं तेसिं त्रिती सेसं तंचेव णवरं
पड्विओ वमं वाससहस्समज्जहिअं त्रिती ११ औप ॥
मन्निवेसेसु परिव्वायगा जवन्ति तंजहा संलज्जोई कविदाज्जि

उच्चा हंसा परमहंसा बहुउदया कुम्भेव्या कण्हप-
 रिन्वायगा । तत्थ खड्डु इमे अट्टगाहणपरिन्वायगा नव-
 ति तंजहा कळेअ करकंहुय अवनय परासरे । कळे
 दीवायणे चैव देवगुत्ती अ एणये । तत्थ खड्डु
 इमे अट्टकवतिअपरिन्वाय या नवन्ति तं सीडई ससिह
 एणगई मगई तिअ विदेहे राया एमे वट्ठे तिअ । तेणं परि-
 न्वायगा रिउन्वेदजजुन्वेदसामवेदअहव्वणवेदइतिहास
 पंचमाणं णिगंधुड्डाणं संगोवंगाणं सरहस्साणं चउळ-
 वेदाणं सारका पारगा धारका वारगा सरुगवीसट्ठि-
 तंतविसारदा संखाणे सिक्खाकप्पे वागरणे ढंदे णिरुत्ते
 जोतिसामयणो अस्सेसु वंनस्सएसु अ सत्थेसु सुपा-
 रिणिट्ठातावि हुत्था तेणं परिन्वायगा दाणधम्मं च सो
 अधम्मं च तित्थाजिसेयं च आघवेमाणा पसवेमाणा
 परूवेमाणा विहरन्ति । जसं अम्ह किंचि अमुई
 नवति तसं उदण्णय महिआएअं अपक्खाविअं मुई
 नवानि एवं खड्डु अम्ह चोक्खा चोक्खांपारा मुइ सुइस
 मायाराजवेत्ता अजिसेअजजपूआप्पाणो अविग्गेण सगं
 गमिस्सामो तेसिणं परिन्वायगाणं णो कप्पइ अगमं वा
 तज्जायं वा णई वा वाविं वा पुक्खरिणीं वा दीहियं वा
 गुंजाविअं वा सरं वा सागरं वा ओगाहितए णमत्थ
 अच्चाणगमणं णो कप्पइ सगमं वा जाव संदमाणिअं
 वा दूरुहिच्चाणं गच्छित्तए तेसिणं परिन्वायगाणं णो
 कप्पइ आसंवाहत्थिवाउट्ठंवा गोणिवामहिसं वारखरंवा-
 दुखइत्ताणगमित्तए तेसिणं परिन्वाय गाणं णो कप्पइ नरुपे-
 च्छाइ वा जाव मागहयेच्चाइ वा पिच्छित्तए तेसिं
 परिन्वायाणं णो कप्पइ हरिआणं वेसणत्ता वा घ-
 णत्ता वा थंजणत्ता वा दूसणत्ता वा उप्पारुणत्ता वा
 करित्तए तेसिं परिन्वायाणं णो कप्पइ इत्थि कहाइ वा
 नत्तकहाइ वा देसकहाइ वा रायकहाइ वा चोरकहाइ
 वा जणवयकहाइ वा अणत्थादंरं करित्तए तेसिणं
 परिन्वायाणं णो कप्पइ अयपायाइ वा तजअपायाणि
 वा तंवपायाणि वा जसदपायाणि वा सीसगपायाणि वा
 रूपपायाणि वा सुवसपायाणि वा अस्सरयाणि वा बहु-
 मुद्वाणि वा धारित्तए णत्थ द्वा उपाएण वा दारुपा-
 सण वा मदिआ पाएण वा तेसिणं परिन्वायाणं णो
 कप्पइ अयवंधणाणि वा तजअवंधणाणि वा तववंधणा-
 णि जाव बहुमुद्वाणि धारित्तए तेसिणं परिन्वायाणं णो
 कप्पइ णाणाविहवस्सरगरत्ताइ वत्थाइ धारित्तए णत्थ
 एकाए धाउत्ताए तेसिणं परिन्वायाणं णो कप्पइ
 हारं वा अच्चा हारं वा एकावलिं वा मुत्तावलिं वा कण-
 गावलिं वा रयणावलिं वा मुरविं वा कंठ मुरविं वा पादवं

वा तिसरयं वा कम्मिमुत्तं वा समुदियाणंतकं वा कम्माणि
 वा तुमियाणं वा अंगयाणि वा केज्जराणि वा कुंरुज्जाणि
 वा मज्जं वा नुद्दामाणि वा पिण्डित्तए षष्ठत्थ एकेणं
 तंविणं पविच्चएणं तेसिणं परिन्वायाणं णो कप्पइ गांठि
 मेवढिमपूरिम संघातिम चउव्विहे मत्थे धारित्तए णमत्थ
 एकेणं काणपुरेणं तेसिणं परिन्वायाणं णो कप्पइ अगव्व-
 एणा वा चंदणेण वा कुंरुमेण वा गायं अणुत्तिपित्तए एण
 एण त्यएकाए गंगामट्ठिआए तेसिणं परिन्वायाणं कप्पइ
 मागह एपत्थए जज्जस्सपमिगाहित्तए सेविहमाणे णो
 चैवणं अवहमाणे सेवियथिमेओदए णो चैवणं कदमोए
 सेविअ वहुं पत्तमे णो चैवणं अवहुपत्तमे सिविअप-
 रिप्ते णो चैव णं अपरिप्ते सेवि अणदिण णो चैव
 णं अदिणे सेविअपिवित्तएणो चैव णं हत्थपायचरुच-
 मसंपक्खाद्वणट्ठाए सिणाइताए वा तेसिणं परिन्वायाणं
 कप्पइ मागहए अच्चाट्टए जज्जस्स पमिगाहित्तए सेविय
 वहमाणे णो चैवणं अवहमाणे जावणो चैवणं अदि-
 एणे सेविय हत्थपायचरुचं मासं पक्खाद्वणट्ठाए
 णोचैवणं पिवइ वा तेणं परिन्वाया एया रुवेणं विहा-
 रेणं विहरमाणा बहुइ वासाइ परियाइ पाउणत्ति बहुइ
 वासाइ पाउणिच्चाकाद्वमाते कांठकिच्चा उक्कोसेणं वज-
 णोए कप्पे देवत्ताए उववत्तारो नवन्ति तेहिं तेसिं गई
 दससागरावमाये ठिई पणत्ता सेसं तंचेव ॥ १२ ॥ ६ ॥
 तेणं कांठेणं तेणं समएणं अम्मरस्स परिन्वायगस्स
 सत्तअंतेवात्तिसयाइ गिम्हकाद्वसमयंसि जेड्डामूळं मासंसि
 गंगाए महानईएओ उज्जकूळे कंभिद्वपुरानोणगराओ
 पुरिमत्ताज्ज एगारं संपट्ठिआ विहराए तयणं तेसिं परिन्वा
 यगाणं तेसिं अगामियाएज्जिओ वायाए दोहट्टाए अरुवीए
 ॥ टी० ॥ कएरुवादयः पेरुइ परित्राजका लोकतोवउसंथा

(ऋजुवेदजजुवेदसामवेय अहव्ववेदत्ति) इह पाण्डुवच-
 नलोपदर्शनात् ऋग्वेदजजुवेदसामवेदाथर्ववेदानामिति इदं
 (इतिहासपंचमाणंति) इतिहासः पुराणमुच्यते (निगंधुड्डा
 णंति) निघण्टो नाम कोशः (संगोवंगाणंति) अङ्गानि
 शिक्षादीनि उपाङ्गानि तदुक्त प्रपञ्चनपर प्रवन्धाः (सरह
 स्साणंति) पेदम्पर्ययुक्तानामित्यर्थः (चउणहंवेयाणंति)
 व्यक्तं सारयति अध्यापन घोरण प्रवर्तकाः स्मारका वा अन्ये-
 वांविस्मृतस्य स्मरणात्पारयति पर्यन्तगामिनःधारयति धा-
 रयि तुङ्गमाः [परंगवीत्ति] वरंगविदः शिक्षादि विचारकाः
 [सहितंत विसारयन्ति] कापिढीय तन्नपणिमत्ताः [संखाणेत्ति]
 संख्याने गणित स्कन्धे सुपरि निष्ठिता इति योगः

अथ परंगानि दर्शयन्नाह । [सिक्खाकप्पेत्ति] शिक्षाअङ्क-
 रस्वरूप निरूपकशास्त्रं कल्पश्च तथाविध समाचार निरूपकं
 शास्त्रमेवेति शिक्षाकल्पस्तत्र (वागरणात्ति) शब्दवृत्तशास्त्रे
 (उन्देत्ति) पद्यवचन वृत्तशास्त्रे (निरुत्तेत्ति) शब्दनिरु-
 क्तिप्रतिपादके (जोइसामयणेत्ति) ज्योतिषामयने ज्योति-

इशास्त्रे अन्येषु च बहुषु (वंभस्य एतुयत्ति) ब्राह्मणकेषु च वेद
व्याख्यानरूपेषु शास्त्रेषु आगमेषु वावाचनान्तरे (परिष्वाप-
सुयनपञ्चुत्ति) परिष्वाजकसंघन्येषु च न्येषु न्यायेषु (सुप-
रिनिधियायाधिहोयत्ति) सुनिष्णाताश्चाप्यतृवन्निति (आ-
घवेमाणत्ति) आर्यन्तः कथयन्तः (पण्वेमाणत्ति) बोध-
यन्तः (पण्वेमाणत्ति) उपपत्तिभिः स्थापयन्तः (चोक्त्वा-
चोक्त्वायारत्ति) चोत्रा विमलदेहेनपथ्याः चोद्वाचाराः ।
निरवद्यव्यवहाराः किमुक्तं नवतीत्याह । (सुईसुई समायर-
त्ति) अभिस्सेयजज्ञपुयप्पाणेत्ति) अजिपेकतो जज्ञेन पूयत्ति
पवित्रित आन्मयिस्ते तथा अविघ्नेण विज्ञाज्जावेन (अवरंगत्ती
अवदकूपं (चाविचिचि) चापीचतुरवज्जलाशयविशेषः (पुक-
रिणीयत्ति) पुकरिणीयर्तुलः स एव पुकरयुक्तोवा (दीहि-
यवत्ति) दीधिकासारणी (गुंजाविषयवत्ति) गुंजादिकावक्र-
सारणी (सरस्विचि) क्विद्वद्वयते । तत्र महत्सरः सरसी
त्युच्यते (णस्यथ्य अच्चाण गमणे णत्ति) न इतियेनिषेधः
सोऽन्यत्राचगमनादित्यर्थः सगमंवेत्यत्र यावत्करणादिदं दृश्यं
(रदं वा जाणं वा जुगं वा गिहिं वा थोहिं वा पवहणं वा
सियंवेत्ति) एतानिच प्रागिव्यारव्येयानीत्ति (हरियाणं-
वेसण यावत्ति) संश्लेषणता (घट्टणयावत्ति)
संघट्टनं (थंजणयावत्ति) स्तेभनसूर्ध्वीकरणं (वृसणया
वत्ति) क्वचित्तत्र वृषणं हस्तादिनापनकादेः संमार्जनं
(उप्पारुनयावा) उन्मूलनं अयपायाणिवेत्यादिसूत्रं यावत्
करणात् त्रपकसंस्कारजतजातरूप काच (वेमंतिथ) वृत्त
लोह कंसलोह हारपुट्टक रौतिका मणि शङ्ख दन्त चर्म
चेद्व शङ्ख शब्दविशेषितानि पात्राणि दृश्यानि (अणयरा-
णिवा तहप्पगाराणि महद्धण मोह्वाइ) इति च दृश्यमन्तत्रा
यो होहं-रजतं रूप्यं जातरूपं सुवर्णं काचः पापाणाविकार
(वेमंतिथिचि) रुढिगम्यं वृत्तलोहं त्रिकट्टीति यदुच्यते कां
स्यलोहं कांस्यमेवहारपुट्टकं मुक्ताशुक्लिपुट्टकं रौतिका पिच्छा
अन्यतराणिवा येषामध्ये एकतराणि एतद्व्यतिक्तानि वा तथा
प्रकाराणि भोजनादिकार्यकरणसमर्थानि महत्प्रभृतं धनं
रूप्यं मृद्वयं प्रतीतं येषांतानि तथा (अद्यावुपायेणंति) अद्या-
वुपात्रात् तुवकज्जाजनादित्यर्थः तथाभयबंधनानि चेत्यत्र
यावत् करणात् त्रपुक्कवधनादीनि शैलबंधनान्तानि दृश्यानि
(अक्षयराइं तहप्पगाराइं महद्धणसल्लाइ) इत्येतच्चदृश्यमिति
पुस्तकांतरे समग्रमिदं सूत्रचयमस्येवेति (णस्यथ्यणाप धा-
चरत्तापत्ति) इह युगद्विकथेति शेषो दृश्यः हारादीनि
प्रावत्त । औप० ।

से इमे गामागरजाणसाधिवेसेसु पव्वइया समाणा जवंति
तं जहा आयरियपणिणीया उवज्जायपणिणीया कुद्ध-
पणिणीया मणपणिणीया आयरियउवज्जायाणं अय-
सकारगा अवसकारगा अकिच्चिकारगा वहूहिं असब्बा-
वुज्जावणाहिं मिच्छत्ताज्जिषिवेसेहि य अप्पाणं च
परं च तदुज्जयंच वुग्गाहेमाणा वुपपाएमाणा विहरित्ता
वहूइ वासाइं सामसपरियागं पाउणंति बहुतस्स ठाणस्स
अण्णादोइयअप्पमिक्कंता कादमासे कादं किच्चा उक्कोसेणं
लंतए कप्पे देवकिव्विसिएसु देवकिव्विसियत्ताए उववत्तारो
जवंति तेहिं तेसिं गती तेरससागरोवमाइं ठिती अणा-

राहका सेसं तं चेव ॥ १५ ॥

टी० असङ्गावोद्भावनाभिः (मिच्छत्ताज्जिषिवेसेहि यत्ति)
मिथ्यात्वे वस्तुविपर्यये मिथ्यात्वाच्चा मिथ्यादर्शनाख्यकर्मणः
सकाशादभिविषयाश्चित्तावष्टम्भा मिथ्यात्वाभिविषयास्तैः
(वुग्गाहेमाणत्ति) व्युद्ग्राह्यमाणाः कुग्रहे योजयन्तः (वु-
प्पाएमाणात्ति) व्युत्पाद्यमानाः असङ्गावोद्भावनासु समर्थ-
कुर्वन्त इत्यर्थः (अण्णादोइयअप्पमिक्कंतात्ति) गुरुणां समीपे
अकृतालोचनास्ततो दोषादानिवृत्ताश्चेत्यर्थः एतेषां च विशिष्ट-
श्रामण्यजन्यं देवत्वं प्रत्यनीकतया जन्यं च कित्त्वधिकत्वं ते
हि चाण्णादप्राया एव देवमन्ये ज्वन्तीति १५ । औप० ।

सेजेइमे सध्विपंचिदियतिरिक्खजोणिया पज्जत्तया
जवंति तं जहा जल्लयरा खहयरा थल्लयरा तेसिं णं
अत्थेगइयाणं सुजेणं परिणामेणं पसत्थेहिं अज्जवसा-
णेहिं वेसाहिं विसुज्जमाणाहिं तहावरणिज्जाणं कम्माणं
खत्थोवसमइएणं इहा तह मणगवेसणं कारमाणाणं
सणीपुव्वे जाईसरणे समुप्पजाति तएणं ते समुप्पस-
जाइसरणसमाणां सयमेव पंचाणुव्वयाइं पमिवज्जंति
पमिवज्जिता वहूहिं सील्लव्वयगुणवेरमाणपच्चक्खाणपो-
सहोववासाइं अप्पाणं जावेमाणे वहूइं वासा इं आउयं
पालेति पाणिच्चा जत्तं पच्चक्खंति वहूइं जत्ताइं अणसणाए
उयंति २ ता आदोइयपमिक्कंता समाहिं पत्ता कादमासे
कादंकिच्चा उक्कोसेणं सहस्सारे कप्पे देवत्ताए उववत्तारो
जवंति तेहिं तेसिं गती अट्टारस सागरोवमाइं ठिती
पमत्ता परल्लोगस्स आराहगा सेसं तं चेव ॥ १६ ॥

टी० (सध्वि पुव्वजाईसरणेति) संज्ञिनां सतां या पूर्वजा-
तिः प्राक्तनो ज्वस्तस्या यत्सरणं तत्तथा ॥

सेजेइमे गामागरजावसध्विवेसेसु अजीवकम् जवंति तज्ज-
हा दुधरंतरिया तिधरंतरिया सत्तधरंतरिया उप्पल्लवे
ट्टिया धरसमुदाणिया विज्जुअन्तारिया उट्टिया समणा
तेणं एयारू वेणं विहारेणं विहरमाणे वहूइं वासाइं
परियायं पाउणिच्चा कादमासे कादं किच्चा उक्कोसेणं
अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववत्तारो जवंति तेहिं तेसिं गती
वावीसं सागरोवमाइं ठिती अणाराहका सेसं तं चेव
॥ १७ ॥ से जे इमे गामागरजावसध्विवेसेसु पव्वइया
समाणा जवंति तं अनुक्कोसिया परपरिवाइया च्छुक्कम्मि-
या च्छुज्जो २ कोऊयकारका तेणं एतारूवेणं विहारेणं
विहरमाणा वहूइं वासाइं सामएणपरियागं पाउणंति
पाउणिच्चा तस्स ठाणस्स अण्णादोइयअप्पमिक्कंता काद-
मासे कादंकिच्चा उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे अज्जिओगिएसु
देवेषु देवत्ताए उववत्तारो जवंति तेहिं तेसिं गती वावीसं
सागरोवमाइं ठिती परल्लोगस्स अणाराहगा सेसं तं
चेव ॥ १८ ॥

टी० (च्छुज्जो च्छुज्जोकोऊयकारकात्ति) भूयो नृयः पुनः पुनः

कौतुकं सोनाद्यादिनिमित्तं परेषां स्तपनादि तत्कर्तारः कौतुककारकाः (आनिशोगिण्युत्ति) अभियोगे आदेश-
कर्मणि नियुक्ताः अनियोगिका आदेशकारिण इत्यर्थः एतेषां
च देवत्वं चारित्रादानियोगिकत्वं चात्मात्कपादेरिति ॥ १८ ॥
औ०॥

सेजे इमे गामागरजावसस्त्रिवेससु णिएहका जवंति तंवहरया
१ जीवपदेसेया २ अत्रवत्तिया ३ सामुच्छया ४ दोकरिया ५
तेरासीया ६ अत्रवत्तिया ७ इच्छेते सत्त प्यवयणिएहका
केवन्नचरिया किं गसामस्या मिच्छदिद्धा बहुहिं असव्जा-
वुव्जावणाहिं मिच्छत्ताजिसिणिवेसेहिय अप्पाणं च परं
च तत्तुजयं च बुग्गाहेमाणा बुप्पाएमाणा विहरित्ता
बहुइ वासाइ सामसुपरियागं पाउणंति काळमासे काळ-
किच्चा उक्कोसेणं उवरिमेसु गेवेजेसु देवताए उववत्तारो
जवंति तेहिं तेसिं गती एकत्तीसं सागरोमाइ त्रिती पर-
दोगस्स अणाराहगा सेसं तं चव ॥ १९ ॥

॥ टी० ॥ उपपन्नकणञ्च तत्र सक्रियावर्तिव्यापन्नदर्शनानाम-
न्येषामपीति (पययणनिहयत्ति) प्रवचनं जिनागमं निन्दुवते
अपलपन्त्यन्यथा तदैकदेशस्यान्युपगमात्ते प्रवचननिन्दवकाः
केवलं (चरियाद्विगसामस्या मिच्छादिङ्गति) मिथ्यादृष्ट्यस्ते
विपरीतबोधाः नवरं चर्यया निक्काटनादिक्रियया लिङ्गेन च
रजोहरणादिना सामान्यः साधुतुल्य इति ॥ १९ ॥

से जे इमे गामागरजावसाणिएवेसेसु मणुया जवंति तं
जहा अप्पारंजा अप्पपरिगहा धम्मिया धम्माणुय,
धम्मिट्ठा धम्मक्खाइ धम्मप्पट्ठाइ धम्मपट्ठाज्जा धम्मस-
मुदायारा धम्मेषुं चे व विंति कप्पेमाणसु सीद्दासु ज्व-
यामु प्पमियाणंदा साहूहिंति एकच्चाओ पाणाइवा ताओ
पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ अपमिविरया एवं
जाव परिगहातो २ एकच्चाओ कोहाओ मायाओ द्वा-
जाओ पेज्जाओ कन्नहाओ अव्वज्जवाणाओ पेसुप्पाओ
परपरिगहाओ अरारेतोओ मायामोनाओ मिच्छादं-
सणसद्वाओ पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ अप-
मिविरया एकच्चाओ आवंजसमारंजाओ पमिविरया
यावज्जीवाए एकच्चाओ अपमिविरया एकच्चाओ
करणकारावणाओ पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ
पयणपयावणाओ पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ
अपमिविरया एकच्चाओ करणकारावणाओ पमिविरया
जावज्जीवाए एकच्चाओ पयणपयावणाओ पमिविरया
जावज्जीवाए चव विंति कप्पेमाणसु सीद्दासु सुज्जया
सुप्पमियाणंदा साहूहिंति एकच्चाओ पाणाइवा ताओ
पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ अपमिविरया एवं
जाव परिगहातो २ एकच्चाओ कोहाओ मायाओ
द्वाजाओ पेज्जाओ कन्नहाओ एकच्चाओ पयणपयाव-
णाओ अपमिविरया एकच्चाओ कुट्टण पिट्ठण तज्ज-

ए तावण वहुवध परिकिञ्जेसाओ पमि विरया जावज्जी
वाए एकच्चाओ अपमिविरया एकच्चाओ राहाण मंदण
वसुण विञ्जेवण सद फरिस रस रुव गंध म
द्वाञ्जंकाराओ पमिविरया जावज्जीवाए एकच्चाओ अपमि-
विरया जेयावस्ये तहप्पगारा सावज्जजोगा वहिया कम्मंता
परपाणपरियावणकरा कच्छंति ततोजावए कच्चाओ अ-
पमिविरया तं समणोवासका जवंति अज्जिगयजीवा
जीवाओ वज्जप्फु पुष्पपावाओ आसव संवर निज्जरकि-
रिया अधिकरण वंधमोक्खकुसळा असहेज्जाओ देवा-
सुरणागजक्खरक्खत्तकिंपुरिसगरुल्लगंधव्वमहोरगादेएहिं
देवगणेहिं निगंयाओ पावयणाओ अस्सइक्कमणिज्जा
णिगंये पावयणे णिस्तंकिया णिक्खंखिया निव्विति-
गिच्छा द्वाप्फट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा अज्जिगयट्ठा वि-
णिच्छियट्ठा अट्ठिभिजये माणुरागत्ता अयमाउसो णिगंये
पावयणाअट्ठे अयं परपट्ठे सेसे अणट्ठे जसियफट्ठिहा
अवंगुयडुवा रा चित्तंतेउरपरघरदारप्पवेसा चउइसट्ठमुहिं-
ट्ठपुष्पमासिप्पी सु पमिपुणं पोतहं सम्मं अणुपाळेत्ता
समणणिगंये फासुए सणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइ-
मेणं वत्थपमिमहं केवलपायपुंउस्येण ओसहजेसज्जेणं
पमिहारणयप ढफट्ठहगसेज्जासंथारणं पमिद्वानेमाणा
विहरंति विहरित्ता जत्तं पच्चक्खंति तंवहुइजत्ताइ अण-
सणेए च्छेदिंति च्छेदिंता आलोइयपमिक्कंता समाहिपत्ता
काळमासे काळकिच्चा उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे देवताए
उववत्तारो जवंति तेहिं तेसिं गती वावीसं सागरोचमाइ
त्रिती आराहया सेसं तहेव ॥ २० ॥

टी० ॥ (धम्मियत्ति) धम्मं श्रुतचारित्ररूपेण चरन्ति येते
धार्मिकाः कुत एतदेवमित्यत आह (धर्मिडुत्ति) धर्मश्रुत-
रूप एवेष्टो बल्लनः पूजितो वा येषान्ते धर्मंष्टाः धर्मिणांच्छेदाः
धर्मोष्टाः अथवा धर्मोऽस्ति येषान्ते धर्मिणः त एवान्ये-
ज्योऽतिशयवन्तो धर्मिष्टा अत एव (धम्मवखाइत्ति) धर्म-
मारज्यान्ति मन्थानां प्रतिपादयन्तीति धर्माख्यायिनः धर्माद्वा
ख्यातिः प्रसिद्धियेषान्ते धर्मस्थायतयः (धम्मपट्ठाइयत्ति)
धम्मं प्रज्ञोकयन्ति उपादेयतया प्रेक्षन्ते पापणिग्गु वा गवे-
पयन्तीति धर्मप्रज्ञोकिनः धम्मगवेपणानन्तरं वा (धम्मप-
वज्जणत्ति) धम्मं प्ररज्यन्ते आसज्यन्ते ये ते धर्मप्ररज्जनाः
ततश्च (धम्मसमुदाचारत्ति) धर्मरूपश्चारित्रात्मकः समु-
दाचारः सदाचारः सप्रमोदोवाऽऽचारो येषान्ते धम्मसमुदा-
चाराः अत एव (धम्मेषे चव विंति कप्पेमाणत्ति) धम्मेषव-
चारित्राधिरोधेन श्रुताविरोधेन वा वृत्ति जीविकां कल्पयन्तः
कुर्वाणा विहरन्तीति योगः (सुज्जयत्ति) सद्वृत्ताः शोभन-
चित्तवृत्तिवितरणा वा (सुप्पमियाणंदा साहूहिंति) सु-
प्रत्यानन्दः चित्ताह्लादोयेषान्ते सुप्रत्यानन्दाः साधुषु विषय
चूतेषु अथवा (साहूहिंति) उत्तरवाक्ये सम्बध्यते ततश्च
साधुन्यः सकाशात् साध्वन्तिके इत्यर्थः (एगच्चाओ पाणा-

इत्याश्रोति) एकस्मात् न सर्वस्मात् पाठान्तरं (एगइया-
श्रोति) तत्र एकक एव एककिकः तस्मादेककिकात् इत
इदं नृवं प्रायः प्रागुक्तार्थं नवरं मिच्छादसणसत्ताश्रोति इह
मिथ्यादर्शनं तज्जन्यान्वृथिकवन्दनादिका क्रिया ततो भावतो
विरताः राजाभिर्योगादिभिस्त्वाकारैरविरता इति ॥२॥

एवं सामान्यनोक्तानां मनुष्याणां विशेषनिर्देशार्थमाह ।
(नंजहत्ति) एते इत्यर्थः (नंजहानामपत्ति) क्वचित्त्राप्य-
यनेत्यर्थः ॥

मे जे इमे गामागरजावन्निवेनेसु मणुआ जवंति
तंजहा अणारंजा अपरिग्गहा धम्मिया नाव कप्पेमाणा
मुनीनामुक्त्वा मुपनिशुण्दा साह सव्वाओ पाणाइवा-
यानो पमिविरया जाव सव्वाओ परिग्गहाओ पमिविरया
सव्वाओ कोहाओ माणाओ मायाओ दोजाओ जाव
मिच्छादसणसत्ताओ पमिविरया सव्वाओ आरंजसमा
रंजाओ पमिविरया सव्वाओ करणकारावणाओ पमिवि
रया सव्वाओ पयणपयावणाओ पमिविरया सव्वाओ
कुट्टणपिट्ठणनज्जणतावणवज्जवंधपरिकिञ्जेसाओ पमिवि
रया सव्वाओ एहाण मट्ठणवणणक विनेवण सदफरिस
रसस्वगंय मट्ठाअंकाराओ पमिविरया जेतावणे तह
पगारा मावज्जजोगं वहिया कम्मत्ता परयाणपरियावण
करा कज्जत्ति ततो विपमिविरया जावज्जीव,ए से जहाणा
मए अणगारा जवंति । इरियासमिया जासासमिया जावइ-
णमेव निगमंय पावयणं पुरओ काउं विहरंति तेसिणंजगवं
ताणं एतेणं विहारेणं विहरमाणेणं अत्येगइयाणं अणंते
जाव केवइवरणणदंसणे समुप्पज्जति । ते वहइं वासा
इं केवइपरियागं पाउणंति । पाउणित्ता जत्तपचक्खंति
जत्तं २ वहइं जत्ताइं अणसणाइं उदेइ २ चा जस्सट्ठिए
कीरइ एगगजावे जाव अंतं करंति जेसिं पियणं एगइया
णं पो केवइवरणदंसणे समुप्पज्जइ ते वहइं वासाइं उ
मत्यपरियागं पाउ २ आवाहे उप्पणणे वा अणुप्पणणे
वा जत्तं पचक्खंति ते वहइं जत्ताइं अणमणाए उदेइ २
चा जस्सट्ठिए कीरए णगगजावे जाव अंतं करेइ जेतिं
पियणं एगइयाणं एो केवइवरणदंसणे समुप्पज्जइ । ते
वहइं वासाइं उमत्यपरियागं पाओ २ आवाहे उप्प
णणे वा अणुप्पणणे वा जत्तं पचक्खंति । ते वहइं जत्ताइं
अणसणाए उदेइ २ चा जस्सट्ठिए कीरए णगगजावो
जाव तमट्ठमाराहित्ता चरिमेहिं उस्सासणसासेहिं
अणंतं अणुत्तरं निव्वाघायं निराकरणं कतिणं पमिपुएणं
केवइवरणणदंसणं उप्पासिंति तओपच्चा सिज्जइ जाव
अंतंकरेहिंति एकच्चा पुण एकेजयं तासे पुव्वकम्मावसे
सेणं कावमासे कावं किच्चा उक्कोसेणं सव्वहसिप्पे
महाविमाणं देवताए उववत्तारोजवंति तेहिंतेसिं गंतेती

सं सागरोवमाइ विई आराहका सेसं तं चेव ॥

टी० आवाहेति रोगादिव्याध्यां एगच्चा पुण एगे भयं
तारोत्ति एगा अस(धारण)गुणत्वात्(द्वि)तीयामनुजभवमाधिनी
वा अर्था पूजायान्ते एकाद्याः पुनः शब्दः पूर्वोक्तार्था-
स्पेक्षया उत्तरवाक्यार्थस्य विशेष्योत्तरार्थः । एके केवलज्ञान
भाजनेन्यो अपरे (भयंत्तारोत्ति) भक्तारो अनुष्ठानविशेषस्य
सेवयितारो भयत्रातारो वा अनुस्वारस्त्वह्लाङ्गणिकः (पुव्वक-
म्मावसेसेण) क्लीणविशेषकर्माणो देवतयोत्पत्तारो
भवन्तीति योगः ॥

आराहण-आराधन-आ राध-लुट्-आ-सामस्येन, राध्यते
साध्यते पर्यन्तक्रियाऽनेनेत्याराधनमन इतम् अनदने, संस्ता.
आराहणपद्मागा-आराधनपताका- स्त्री० आराधनरूपपता
कायाम् द० प० ॥

सत्सारगमज्जे, धिइवंद वच्चसाय वद्धक्त्वाओ ॥ इतूण
मोहमद्धं, हराहि आराहणपद्मागं ॥ २ए ॥ द० प० ।
चत्तारियकसाए, तिग्गिराएवे पंच इदियम्मामे ॥ इता परीसहस
सूदे, राहि आराहणपद्मागं ॥ ३४ ॥

आराहणय-आराधनक- पुं० संस्तारके, संस्ता० ॥

आराहणया-आराधनता स्त्री० संस्तारके, एस किशाराहणया
आ सामस्येन राध्यते साध्यते पर्यन्तक्रियाऽनेनेत्याराधनमन-
शनम् तस्य भाव आराधनता आराधनमेव वा आराधनका
स्वार्थिकव्यप्रत्ययोपादानादाराधनका अयमर्थः एष संस्तारक
आराधनता आराधनका । वा चारित्र्यधर्मोत्थापनकल्पा इति
संस्ता० ॥

आराहणा-आराधना-स्त्री० आ राध णिच् युच् स्त्रीत्वाद्वाए
सेवायाम्, वाच० । पाठनत्याम्, पंचा० वृ. ७ ॥ मोक्षमुख-
साधनोपाये, दर्श० ॥ आराधनमाराधना ज्ञानादिवस्तुनोऽनु-
कूलवर्तित्वम् निरतिचारज्ञानाद्यासेवायाम् स्था० ग. ३
आराधना ज्ञानादिगुणानां विशेषतः पाठनेति औप० (आंरा-
हणागुणानं) आराधनाऽखण्डरूपनिष्पादना गुणानामिति ध०
अधि. ३ (अपच्छिन्नममरणंतिय संवेहणा ज्ञोसणाराहणाय)
आराधनाऽखण्डकालस्य करणमित्यर्थः । आव० । उत्तमार्थ
प्रतिपत्तो आनु० ॥ चरमकाहे निर्योपणे, च आराधना चरम-
काहे निर्योपणरूपेति । छा० । दश ० अ. १० ॥
सा च द्विविधा तथा च स्थानाङ्गे २ ग. ।

दुविहा आराहणा प० तं० । धम्मियाराहणा चेव
केवइआराहणा चेव धम्मियाराहणा दुविहा प०
तंजहा दुयधम्माराहणा चेव चरित्तधम्माराहणा चेव
केवइआराहणा दुविहा पचता । तंजहा अंतकिरिया
चेव कप्पविमाणेववत्तिया चेव ॥

टी० दुविहेत्यादि ॥ सूत्रं कएळं नवरं । आराधनमाराधना
ज्ञानादिवस्तुनोऽनुकूलवर्तित्वं निरतिचारज्ञानाद्यासेवेति या-
वत् धर्मेण श्रुतचारित्र्यरूपेण चरन्तीति धार्मिकाः साधवस्ते
पामियं धार्मिकी सा चासावाराधना चेति निरतिचारज्ञाना-
दिपाठना धार्मिकाराधना केवक्षिनां श्रुतावधि प्रनर्पय
केवलज्ञानिना मियं केवक्षिकी सा चासावाराधना चेति केव-
क्षिकाराधनेति । सुयधर्मेत्यादौ विषयभेदेनाराधनाभेद उक्तः
केवक्षिआराहणेत्यादौ तु फलभेदेनेति तत्र अंतो जंवांतं स्तस्य

क्रिया अंत क्रिया नवच्छेद इत्यर्थरतकेतुर्याऽप्राधना शैलेशि रूपा सा अंतक्रियेत्युपचारात् एषा च क्वाथिकज्ञानिकेचक्षिनामेव भवति । तथा कल्पेषु देवशोकेषु न तु ज्योतिश्चारे विमानानि देवा वासविशेषा अथवा कल्पाश्च सौधर्मादयो विमानानि च तदुपरिवर्ति प्रवेयकादीनि कल्पविमानानि तेषु उपपत्तिरूपपातो जन्म यस्याः सकाशात् सा कल्पविमानोपपातिका ज्ञानाधाराधना एषा च श्रुतकेवल्यदीनां भवतीति एवं फला चैयमनंतरफलधारेणोक्ता परंपरया तु भवतंक्रियानुपातिन्येवेति ॥

त्रिविधापि भगवत्याम् यथा ३० श० ८ उ० १०

कश्चिदाहं जंते ! आराहणा पक्षता ? गोयमा !
तिविहा आराहणा पणत्ता तंजहा नाणाराहणा ?
दंसणाराहणा २ चरित्ताराहणा ३ नाणाराहणां जंते !
कश्चिदा पक्षता ? तिविहा पक्षता तंजहा- उक्कोसिया
मज्झिमा जहण्णा दंसणाराहणां जंते ! कश्चिदा ? एवं
चेव तिविहावि एवं चरित्ताराहणावि ॥

टी० आराधना निरतिचारतयानुपादना तत्र ज्ञानं पञ्चप्रकारं श्रुतं वा तस्याऽप्राधना कालाद्युपचारकरणं दर्शनं सम्यक्त्वं तस्याऽप्राधना निःशंकितत्वादि तदाचारानुपादनं चारित्रं सामायिकादि तदाराधना निरतिचारता (उक्कोसियत्ति । उक्कर्पा ज्ञानाराधना ज्ञानकृत्यानुष्ठानेषु प्रकृष्टप्रयत्नता मज्झिमत्ति तेष्वेव मध्यमप्रयत्नता जहस्यत्ति । तेष्वाल्पतमप्रयत्नता । एवं दर्शनाराधना चारित्राराधना चेति ॥ स्था० ग० ३ ॥ ज्ञानस्य श्रुतस्याराधना कालाध्ययनादिष्वप्यु आचारेषु प्रवृत्त्या निरतिचारपरिपादना ज्ञानाराधना एवं दर्शनस्य निःशङ्कितादिषु चारित्रस्य समितिगुप्तिषु सा चोत्कृष्टादिभेदाभाव भेदात्कावभेदाच्चेति ज्ञानादिप्रतिपत्तनवृत्तयः ॥

अथोक्ताराधनाभेदानामेव परस्परपनिबन्धमभिधातुमाह ।
म० श० ८ उ० १०

जस्सणं जंते ! उक्कोसिया नाणाराहणा तस्स उक्कोसिया
दंसणाराहणा जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स
उक्कोसिया नाणाराहणा गोयमा ! जस्स उक्कोसिया णाणा
राहणा तस्स दंसणाराहणा उक्कोसा वा अजहन्नुक्कोसा
वा जस्स पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स नाणाराहणा
उक्कोसा वा जहण्णा वा अजहण्णा मण्णुक्कोसा वा ॥

॥ टी० ॥ जस्स णमित्यादि ॥ अजहन्नुक्कोसावत्ति ॥ जग्न्या चासावुत्कर्पा चोत्कृष्टा जघन्योत्कर्पा तन्निपेधादजघन्योत्कर्पा मध्यमेत्यर्थः । उक्कृष्टज्ञानाराधनावतोह्याद्ये हे दर्शनाराधने नवतो न पुनस्तृतीया तथा स्वभावत्वात्तस्येति ॥ जस्स पुणेत्यादि ॥ उक्कृष्टदर्शनाराधनावतो हि ज्ञानं प्रति त्रिप्रकारस्यापि प्रयत्नस्य सम्भवोऽस्तीति त्रिप्रकारापि तदाराधना भजनया भवतीति ॥

जस्सणं जंते । उक्कोसिया नाणाराहणा तस्स उक्को-
सिया चरित्ताराहणा जस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा
तस्सुक्कोसिया नाणाराहणा ? जहा उक्कोसिया नाणारा-
हणा य दंसणाराहणा य जणिया तहा उक्कोसिया
नाणाराहणा य चरित्ताराहणा य जाणियव्वा ॥

टी० ॥ उक्कृष्टज्ञानचारित्राराधना संयोगसूत्रे तूत्तरं यस्वो-
त्कृष्टा ज्ञानाराधना तस्य चारित्राराधना उक्कृष्टा मध्यमा वा
स्यात् उक्कृष्टज्ञानाराधनावतो हि चारित्रं प्रति नादपतमप्रय-
त्नता स्यात्तत्स्वभावत्वात्तरथेति । उक्कृष्टचारित्राराधनायतस्तु
ज्ञानं प्रति प्रयत्नत्रयमपि भजनया स्यात्, एतदेवातिदेशत
आह जहा उक्कोसिए इत्यादि ॥

जस्सणं जंते ! उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्सुक्कोसिया
चरित्ताराहणा जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्को-
सिया दंसणाराहणा गोयमा ! जस्स उक्कोसिया दंस-
णाराहणा तस्स चरित्ताराहणा उक्कोसा वा जहण्णा
वा अजहण्णमण्णुक्कोसा वा जस्स पुण उक्कोसिया चरि-
त्ताराहणा तस्स दंसणाराहणा नियमं उक्कोसा ॥

॥ टी० ॥ उक्कृष्टदर्शनचारित्राराधना संयोगसूत्रेपूत्तरं ॥
(जस्सुक्कोसियादंसणाराहणेत्यादि) ॥ यस्यात्कृष्टा दर्शना-
राधना तस्य चारित्राराधना त्रिविधापि भजनया स्यादुत्कृष्टद-
र्शनाराधनावतो हि चारित्रं प्रति प्रयत्नस्य त्रिविधस्याप्य-
विरुद्धत्वादिति ॥ उक्कृष्टायां तु चारित्राराधनायामुत्कृष्टैव द-
र्शनाराधना प्रकृष्टचारित्रस्य प्रकृष्टदर्शानुगतत्वादिति ॥

अथाराधनाभेदानां फलदर्शनायाह- ३० श० ८ उ० १०

उक्कोसियं णं जंते । नाणाराहणं आराहेत्ता कश्चिं
जवग्गहणेहिं सिज्जइ जाव अंतं करेइ गोयमा ! अत्येगइए
तेणेव जवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं करेइ अत्येगइए
दोचे णं जवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं करेइ अत्येगइए
कप्पोवएसु वा कप्पातीतएसु वा उववज्जइ, उक्कोसिया
णं जंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता कश्चिं जवग्गहणेहिं
एवं चेव ॥ उक्कोसियं णं जंते ! चरित्ताराहणं आराहे-
त्ता एवं चेव, एवरं अत्येगइए कप्पातीत एसु उववज्जइ ॥

टी० ॥ तेणेव जवग्गहणेणं सिज्जइति ॥ उक्कृष्टं ज्ञानारा-
धनामाराध्य तेनैव जवग्गहणेन सिद्धयुत्कृष्टचारित्राराधनायाः
सद्भावे कप्पोवएसुवत्ति ॥ कल्पोपगेषु सौधर्मादिदेवलो-
कोपगेषु देवेषु मध्ये उपपद्यते मध्यमचारित्राराधनास-
द्भावे ॥ कल्पतीएसुवत्ति ॥ प्रवेयकादिदेवेषूपपद्यते मध्यमो-
त्कृष्टचारित्राराधनासद्भाव इति ॥ तथा उक्कोसियं णं
जंते ! दंसणाराहणमित्यादौ एवंचेवत्ति करणात्तेणेव भवग्ग-
हणेणं सिज्जइत्यादि दृश्यं तद्भवसिद्ध्यादि च तस्यां स्याच्चा-
रित्राराधनायास्तत्रोत्कृष्टाया मध्यमायाश्चोक्तत्वादिति ॥ तथा
उक्कोसियं णंजंते ! चारित्ताराहणमित्यादि एवंचेव तिकरणा-
त्तेणेव भवग्गहणेणमित्यादि दृश्यं केवलं तत्र अत्येगइए
कप्पोवगेषु वेत्यभिहितमिह तु तन्नाव्यमुत्कृष्टचारित्राराध-
नावतः सौधर्मादिकल्पेष्वगमनाच्चात्यं पुनः अत्येगइए कप्पा-
तीतएसु उववज्जइति, सिद्धिगमनाभावे तस्यानुत्तरदुरेषु
गमनादेतदेव दर्शयतोक्तं ॥

मज्झिमियं णं जंते ! नाणाराहणं आराहेत्ता कश्चिं
जवग्गहणेहिं सिज्जइ जाव अंतं करेइ २ गोयमा ! अत्ये-
गइए दोचे णं जवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं करेइ तव्वं
पुण जग्गहणं णइक्कमइ । मज्झिमियं णं जंते ! दंसण-

राहणं आराहणा एव एव मन्त्रिभिर् चरित्ता-
नहणं पि ॥

टी० ॥ नमस्मिन्नादि ॥ मध्यमज्ञानाराधना नृपे नम्यन्त्यं
ज्ञानाराधनाया अ धिगुनत्व एव निर्माणनयेनरगुणमयस्य
मायीन्यत्रनेय निर्माणान्ययातुपरत्तेति । दोषेणनि ॥ अ-
धिरुतमनुचनयनेनया किनीयेन मनुचनयेन ॥ तयं पुण
मयणापति ॥ अधिरुतमनुचनयनप्रणापेनया तृतीयं म-
नुचनयनप्रणं ॥

जज्ञित्तरं जज्ञेते : नागराहणं आराहणा कर्हि
नयनहणे निजकृज जाव अंनं करेड गोयसा ! अद्वे-
गद नये णं नयनहणे निजकृज जाव अंनं करेड
मद्वनयनहणादं पुण नादकृज एव दंनणाराहणं पि ।
एवं चरित्ताराहणं पि ॥

एताः चरित्ताराधनाः संश्रिता ज्ञानाराधना यद् विच-
क्रिताः कथनन्यथा जयन्तज्ञानाराधनामाधिन्य चक्षयति सत्त-
द्वनयनहणाः पुण नादकृज मर्हि । यनचरित्ताराधनाया एवेद
कडमुकं यदाइ मद्रनयाउचयनेति ॥ धृतसम्य कृत्यदेश
विगिनमयाम्यनपेया उक्तामनधारणाधनारहितान्द-
शानाराधना अमरुधेयमयिका अपि नयन्ति नम्यद्वमयिका
पवेति ॥ तयाच न्यचराकृते (आगहणा उ निचिहा उजोसा
मज्जमा जहणं ॥ एगहुगनिगजुनं तुनीगद्वमयाउकोसा)
आगधना त्रिविधा उच्यते मयमा जयन्त्या च । तत्रोच्यते-
राधनायाः कर्तृमयो भयः मयमाया होदया जयन्त्यायागयो
नयाः यदि त इयमो ज्ञानायत्तदा उच्यतेराधनायाः कर्तृजयन्यं
मंमरणं हो भया मयमायागयो नया जयन्त्याया मर्हि नयाः
॥ ६० प० म. प. ए । दंनणनयनचरितं तय य आगहणा
चउकयं । मये च होइ निचिहा उजोसा मज्जिम जहणा ३७
आगहणे उणधिक उकोसाराहणं चउकयं । कम्मरुधियं
मुहो नेणच भावेण सिज्जिजा ३७ आगहणधिक जहण-
माराहणाचउकयं । सत्तद्वनयनहणे परिणामेकण सिज्जिजा
३९ ॥

जणइ य निचिहा जणिया, सुविहिय आराहणा जिणिं
देहिं । सम्मत्तामेय पढमा, नाणचरित्तादि दोआण ॥ १५ ॥
१. इहगा पत्तियगा, रायगा जस्स वीरवयणस्स । समसअणु
सरंता, दंसणअराहणा हुत्ति ॥ १६ ॥ मग रसमाववेय
उविहं हुंहे मस्सिएवेव । एणउविहं जीवे, आणाए सद
हे निचं १७ धम्माधम्मागास, उग्गा जे जीवमाचंका-
यं च । आणाइ सदकहतां, सम्मत्ताराहगा जणिया १८
आराधनामधिह्य महाप्रत्याख्याने. ६० प० इंदियसुहसे-
उवउ, धोरपरीसहपराईयपराज्जा । अकयपरिकम्मकीवो,
सुज्जइ आराहणाकावे ॥ १३ ॥ सुज्जइ उकरकारी, जाणइ
मगंति पावय किति । विणिगुह्तिो निदई, तम्हा आराहणा
सेया ॥ १५ ॥ ६० प० चउकण कसाय इंदिय य सावयगार
वेहंतु तेसविय रागदोसो करेइ आराहादणा सुकिं ॥ ४४ ॥

आराधनोपयुक्तस्य फलम् यथा. आतु० ।

ए० पे सिद्धो ग जो, पुरिसा मरणदसकांतांमे ।

आराहणावउत्ता, विततो आराहगो होइ ॥ ७४ ॥

टी० ॥ तस्मादेकमपि श्लोकं पंचपरमेष्ठि नमस्कारादिरूपं
यः पुमान् मरणदेशकावे आराधनोपयुक्तः सन् चिंतयति
स तं चिंतयन् स्मरन् आराधको ज्ञाति ॥ ७४ ॥

अयाराधकस्य किम्फलमित्याह आतु० ।

आगहणोवउत्ते, सम्मं काउण सुविहिओ कावं ॥

उकोसं तिचिजवे, गंतुं दहइ निज्याणं ॥ ७५ ॥

टी० ॥ आराधनाया उत्तमार्थप्रतिपत्त्या आराधनायां वा
उपयुक्त उच्यतः सावधान इत्यर्थः कावं मरणं कृत्वा सुविहितः
सुसाधुः सम्यग् धृष्टज्ञोवेनेत्कृष्टत उच्यते आराधनायदात्रीन्
भयान् गत्वा हतमे निर्वाणं मोक्षमित्यर्थः । यदि परमसमाधि
ना कावे करोति ततस्तृतीये भवेऽयदयं सिद्धतीति भावः ।
अत्राह शिष्यः । ग्रंथांतरे उच्यते निरंतरमष्टभवारधनया
जयन्त्यतस्त्रिकृतवाराधनयापि सिध्यतीत्युक्तं अत्र तु तृतीयजघे
सिध्यतीति तदेतच्चाप्युत्कृष्टं नापि जयन्त्यं ततश्च कथं न विरोधः
उच्यते यदेकेननये न सिद्धतीत्युक्तं तच्चक्रमपमनाराच संहन
नमाश्रित्य एनच स्यात्तसंसंहनन मंगीरुत्थोच्यते स्यात्तसंसंहन
नोहि यत्कृष्टाराधनः करोति ततस्तृतीय जघे सिध्यति उच्यते-
एतद्व्याख्यासितार्थः । आराधनाविशोषण च उच्यते । ननु
भयानंगीरुत्य जयांगीकरणे पुनरुत्कृष्टाऽष्टनिरेय जघेः स-
यात्तसंसंहननः सिध्यतीति न विरोधः ॥ ७५ ॥

आराधनाजिमुखस्य फलम् । पा० ॥

जं य इमं गुणरयण, सायरमविराहिण तिणसंसारा ।

ते मंगलं करित्ता, अहमपि आराहणानिमुहो ॥ २ ॥

टी० ॥ तया (जेय इमं इति) ये महामुनयश्चाद्यो
मंगलांतरसमुच्चयार्थः । इमं जनशासनप्रसिद्धं (गुण-
रयणमायरंति) गुणा महाव्रतादयस्स एवरत्नानि विशिष्टफ-
लहेतृत्वान्तर्यवस्तुसारान्वाद्य गुणरत्नानि तान्येव बहुव्रतासा-
गर इय सागरः समुद्रो गुणरत्नसागरः तं किमित्याह ।
अविराध्य अगममनुपाद्य तीर्णसंसाराहं धितनचोदधयो
जानास्तानूपरमात्मनो मंगलं कृत्वा बुध्नमनोवाफायगोचरं
समानोयेत्यर्थः । अहमपि न केवलमुचन्यायेनाराधकत्वात्ते
तीर्णजयांगवाः । किंत्वहमपि संसारार्णवहं घनाथमेवाराध-
नायास्संपूर्णमोक्षमार्गानुपादानाया अजिमुखः संमुखः कृत-
उच्यते इत्यर्थः ॥ आराधनाजिमुखः संजात इति ॥

आध्यात्मिकोद्देशजनस्य ज्ञानोच्यतां प्रतिप्राप्तदच नास्या-
राधना ॥

तयाच दर्शनशुद्धो दर्श० ॥

जुंजइ आहाकम्मं, समं नय जो पनिकमइ लुप्पो ॥

सज्जजिणणाविमुहस्स तस्स आराहणा नत्थि ॥

हुंकेऽन्यवहरति होत्यादापन्नपतितो वा आध्यात्मिक उपलब्ध-
णत्वात् क्रीताज्यादृतायापि सम्यक्ज्ञच नैव प्रतिप्राप्ति मयेद-
मनुचितमाचरितमिति सम्यग्भावेनेत्यर्थः यः लुप्पो होजवात्
तस्य किं नास्ति न विद्यते साधाराधना मोक्षसुखसाधनोपायो
यदयं गेहाजिह्वांत इत्यर्थः । कथंनूतस्य सर्वजिनाज्ञाविमुख-
स्य ॥ १० ॥

आज्ञोअणमाहुं वण, विअमोकरणं च जावसोहीअ ॥

आज्ञोअंम, आराहणा अणाज्ञोइए जयण ॥ १५ ॥

अवलोकनं आलुचन विकट्रीकरणं चभावशुद्धिश्च यद्धेकाश्चिन्नि
पुणमाहाकारः स्वस्यायमस्य सदाहिसंध्यमवलोकनं करोति किं

राहणं आराहेत्ता एवं चेव एवं मज्झिमियं चरित्ता-
राहणं पि ॥

टी० ॥ नवरमित्यादि ॥ मध्यमज्ञानाराधना सूत्रे मध्यमत्वं
ज्ञानाराधनाया अधिकृतं नव एव निर्वाणनवेपुनरुत्कृष्टत्वमवश्यं
भावीत्यवसेयं निर्वाणान्यथानुपपत्तेरिति । दोषेणंति ॥ अ-
धिकृतमनुष्यमवापेक्षया द्वितीयेन मनुष्यजनेन ॥ तच्च पुण
नवगृह्णति ॥ अधिकृतमनुष्यमवग्रहणापेक्षया तृतीयं म-
नुष्यनवग्रहणं ॥

जहणियं णंजेत्ते ! नाणाराहणं आराहेत्ता कइहिं
जवग्गहणेहिं सिज्जइ जाव अंतं कोइ गोयमा ! अत्थे-
गइए तवे णं जवग्गहणेणं सिज्जइ जाव अंतं कोइ
सइत्तजवग्गहणाइं पुण नाइकइइ एवं दंसणाराहणं पि ।
एवं चरित्ताराहणं पि ॥

एताश्च चारित्राराधनाः संवक्षिता ज्ञानाद्याराधना इह विव-
क्षिताः कथमन्यथा जघन्यज्ञानाराधनामाश्रित्य बह्व्यति सत्त-
द्वजवगाहणाः पुण णाश्चमइति ॥ यतश्चारित्राराधनाया एवेदं
फलमुक्तं यदाह अद्वजवागवचरित्तेत्ति ॥ अतस्सम्यक्कृतदेश
विरतिभवास्त्वसङ्गधेया उक्तास्ततश्चरणाराधनारहितान्द-
र्शनाराधना असङ्गधेयजविका अपि जवन्ति नत्वष्टमविका
एवेति ॥ तथाच व्यवहारकल्पे (आराहणाव ति विहा उक्कोसा
मज्झमा जहन्ताव ॥ एगदुगतितगहुन्नं दुतीगहुमवाउक्कोसा)
आराधना भिविधा उत्कृष्टा मध्यमा जघन्या च । तत्रोत्कृष्टा-
राधनायाः फलमेको भवः मध्यमाया द्वौ तत्रौ जघन्यायास्तयो
जवाः यदि तत्रैवमोक्षावस्तदा उत्कृष्टाराधनायाः फलं जघन्यं
संस्तरणं द्वौ भवौ मध्यमायास्तयो जवा जघन्याया अष्टौ जवाः
॥ ६० प० म. प. ए । दंसणनाणचरित्तं तव य आराहणा
चउक्कंधा । सग्वे च होइ ति विहा उक्कोसा मज्झिम जहन्ता ३७
आराहे कणविक उक्कोसाराहणं चउक्कंधं । कम्मरइविप्प
मुक्को तेणेव भावेण सिज्जिजा ३७ आराहेकणविक जहन्ता
माराहणाचउक्कंधा । सत्तद्वमवगहणे परिणामेकण सिज्जिजा
३८ ॥

जणइ य ति विहा जणिया, सुविहिय आराहणा जिणिं
देहिं । सम्मत्तमिय पदमा, नाणचरित्तिं दोअएणा ॥ १५ ॥
सइहगा पत्तियगा, रोयगा जस्स वीरवयणस्स । समसअणु
सरंता, दंसणआराहणा हुन्ति ॥ १६ ॥ संस रसमावजे य
वविहे दुहे मस्सिएचेव । एएउविहे जीवे, आणाए सइ
हे निव्वं १७ धम्माधम्मागास, उग्गा जे जीवमाच्छका-
यं च । आणाइ सइकहुतां, सम्मत्ताराहगा जणिया १७
आराधनामधिकृत्य महाप्रत्याख्यानं । ६० प० इदियसुहसो-
उल्लव, धोरपरीसहपराइयपराज्जा । अकयपरिकम्मकीवो,
सुज्जइ आराहणाकावे ॥ १३ ॥ सुज्जइ उक्ककारी, जाणइ
मग्गति पावए कित्ति । जिणगुहितो निंदइ, तम्हा आराहणा
सेया ॥ १५ ॥ ६० प० चइण कसाए इदिय य सावयगार
वेहुतु तोसइय रागदोसो कोइ आराहदणा सुक्किं ॥ ४४ ॥

आराधनोपयुक्तस्य फलम् यथा. आनु० ।

ए.पे सिद्धो गो, पुरिसा मरणदसकांतामि ।

आराहणावत्ता, विततो आराहगो होइ ॥ ७४ ॥ इय

टी० ॥ तस्मादेकमपि श्लोकं पंचपरमेष्ठि नमस्कारादिरूपं
यः पुमान् मरणदेशकावे आराधनोपयुक्तः सन्न चित्तयति
स तं चित्तयन् स्मरन् आराधको जवति ॥ ७४ ॥

अयाराधकस्य किम्फलमित्याह आनु० ।

आराहणोवत्तो, सम्मं काण सुविहिओ कावं ॥

उक्कोसं विविजवे, गुत्तं वइइ निव्वाणं ॥ ७५ ॥

टी० ॥ आराधनाया उत्तमार्थप्रतिपत्त्या आराधनायां वा
उपयुक्त उद्यतः सावधान इत्यर्थः कावं मरणं कृत्वा सुविहितः
सुसाधुः सम्यग् शुद्धजावेनोत्कृष्टत उत्कृष्टाराधनायदात्रीन्
भवान् गत्वा ह्यमते निर्वाणं मोक्षमित्यर्थः । यदि परमसमाधि
ना कावं करोति ततस्तृतीये भवेत्तदर्थं सिद्धतीति भावः ।
अत्राह शिष्यः । ग्रंथांतरे उत्कृष्टतो निरंतरमष्टमवाराधनया
जघन्यतस्त्रिकनवाराधनयापि सिध्यतीत्युक्तं अत्र तु तृतीयजघे
सिध्यतीति तदेतन्नाप्युत्कृष्टं नापि जघन्यं ततश्च कथं न विरोधः
उच्यते यदेकेन जघे न सिध्यतीत्युक्तं तच्चक्रपमनाराच संहन
नमाश्रित्य एतच्च सेवात्तंसंहनन मंगीकृत्योच्यते सेवार्त्तंसंहन
नोहि यत्कृष्टाराधनं करोति ततस्तृतीये जघे सिध्यति उत्कृ-
ष्टशब्दश्चात्रातिशयोक्त्यर्थः । आराधनाविशेषणं च उच्यते । ननु
भवान्गंगीकृत्य जवांगीकरणे पुनरुत्कृष्टतोऽष्टमिरेव जघे से-
वार्त्तंसंहननः सिध्यतीति न विरोधः ॥ ७५ ॥

आराधनामिमुखस्य फलम् । पा० ॥

ज य इमं गुणरयण, सायरमविराहिण ति एणसंसारा ।

ते मंगलं करिंता, अहमवि आराहणानिमुहो ॥ २ ॥

टी० ॥ तथा (जेय इमं इति) ये महामुनयश्च शब्दो
मंगलांतरसमुच्चयार्थः । इमं जैनशासनप्रसिद्धं (गुण-
रयणसायरति) गुणा महावतादयस्त एवरत्नानि विशिष्टफ-
लहेतुत्वात्सर्ववस्तुसारत्वाच्च गुणरत्नानि तान्येव बहुवत्वात्सा-
गर इव सागरः समुद्रो गुणरत्नसागरः तं किमित्याह ।
अविराज्य अखममनुपाद्य तीर्णसंसाराद्धितजबोधधयो
जातास्तान्परमात्मनो मंगलं कृत्वा हुजमनोवाक्कायगोचरं
समानोयित्यर्थः । अहमपि न केवलमुक्तन्यायेनाराधकत्वात्ते
तीर्णजबाधेवाः । किंत्वहमपि संसारार्णवद्वेष्टनार्थमेवाराध-
नायास्संपूर्णमोक्षमार्गानुपालनाया अजिमुखः संमुखः कृतः
उद्यतइत्यर्थः ॥ आराधनामिमुखः संजातइति ॥

आध्यात्मिकादिबुद्धानस्य नालोचयतोऽप्रतिक्रामतश्च नास्त्या-
राधना ॥

तथाच दर्शनशुद्धौ दर्श० ॥

जुंजइ आहाकम्मं, समं नय जो पफिकमइ लुप्पो ॥

सव्वजिणाणविमुहस्स तस्स आराहणा नत्थि ॥

हुंकेऽज्यवहरति दौल्यादापक्षिपतितो वा आध्यात्मिकं उपलक्ष-
णत्वात् क्रीताज्याहृताद्यापि सम्यक्न च नैव प्रतिक्रामति मयेद-
भनुचितमाचरितमिति सत्यमभावेनेत्यर्थः यः लुब्धो दोषवान्
तस्य किं नास्ति न विद्यते साऽराधना मोक्षसुखसाधनोपायो
यदयं गेहान्निष्ठांत इत्यर्थः । कथंचूतस्य सर्वजिनां जाविमुख-
स्य ॥ १० ॥

आलोअण्णमालुंण, विअमोकरणं च जावसोहीअ ॥

आलोअंम, आराहणा अण्णोए नयण ॥ १५ ॥

अवलोकनं आलुचन विकटीकरणं च, वशुद्धिश्च यद्वेदकश्चिन्नि
पुणमात्राकार-स्वस्थारामस्य सदाचिंसंयमबोधोक्तं करोति किं

पक्वित्ते दङ्गमाणे दष्टेति वत्तवं सिया हंता जगवं !
 डिज्जमाणे डिसे जाव दष्टेते वत्तवं सिया सेजहानामए
 केइ पुरिते वत्तं अहं थोयं वा तंतुगयं वा मंजिहदो-
 णिए पक्वित्वेज्जा से एणं गेयमा ! उक्वित्त्वमाणे
 उक्वित्ते पक्वित्त्वमाणे पक्वित्ते रज्जमाणे रत्तेति वत्तवं
 सिया हंता जगवं ! उक्वित्त्वमाणे उक्वित्ते जाव रत्तेति
 वत्तवं सिया से तेण्डेणं गेयमा ! एवं वुच्चइ आराहए
 नो विराहए ॥ ज० ८ श० ७३७ ।

निर्ग्रन्थप्रस्तावादिदमाह ॥

निर्ग्रन्थं चणमित्यादि ॥ इह चशब्दः पुनरर्थस्तस्य घटनाचैवं
 निर्ग्रन्थं कंचित्पि एम्पतप्रतिहया प्रविष्टं पिरमादिनेपनिम
 न्वयेत् तेन च निर्ग्रन्थेन पुनः ॥ अकिञ्चद्वृणेत ॥ कृतस्य कर-
 णस्य स्थानमाश्रयः कृतस्थानं तन्निषेधोऽकृतस्थानं सू गुण-
 दिप्रतिसेवारूपोऽकायविशेषः (तस्स णंति) तस्य निग्रथ
 स्य संजातानुतापस्येवं जवति एवं प्रकारं मनोभवति एयस्स
 णस्सत्ति) विनक्तिपरिणामादेतत् स्थानमनन्तरासेवितमा-
 षोचयामि स्थापनाचार्यनिवेदनेन प्रतिक्रमामि मिथ्यापुष्ट-
 दानेन निन्दामि स्वसमकं स्वस्याकृत्यस्थानस्य वा कुत्सनेन
 गहं गुरुसमकं कुत्सनेन (विगृह्यामिति) वित्रोदयामि तदुबन्ध
 डिन्नवि विशेषयामि प्रायश्चित्ताभ्युपगमेन अकरणतयाऽकर-
 णेनाभ्युत्तिष्ठाम्यभ्युद्यतो भवामीति (अहारिहंति) यथाहं-
 यथोचितमेतच्च गीतार्थतायामेव जवति नान्यथा (अतिथिति)
 समीपं गत इति शेषः (थेराय अमुहा सियत्ति) स्थविरा-
 पुनरमुखानिर्वाचः स्युर्वातादिदोषात्ततश्च तस्याऽोचनादिप-
 रिणामे सत्यपि नादोचनादिसम्पद्यत इत्यतः प्रश्नयति ॥
 (सेणमित्यादि) (आराहएत्ति) मोहमागंस्याराधकः शुद्धइत्यर्थं
 जावस्य शुक्त्वाज्जवति चादोचनापरिणता सत्यां कयाञ्चित्त
 द्वाप्राप्तावप्याराधकत्वं यत उक्तं । मरणमाश्रित्य आदोचयणापरिण
 ओस्सम सपट्टिओ गुरुसगासे ॥ जइ मरइ अंतराविय तहा
 विह्दोत्ति भावाओत्ति ॥ १ ॥ स्थविरात्मभेदे न चेह हे
 अमुखसूत्रे हे काद्वगतसूत्रे इत्येवं चत्वारि उस्सम्प्राप्तसूत्राणि
 सम्प्राप्तसूत्राण्येवं चत्वार्येव एवमेतान्यष्टौ पिरुपातार्थं
 गृहपतिकुत्रे प्रविष्टस्य एव विचारज्जस्यादावष्टा एव ग्रामग
 मनेऽष्टावेवमेतानि चतुर्विंशतिसूत्राणि । एवं निर्ग्रन्थिकाया
 अपि चतुर्विंशतिसूत्राणीति अथानादोचित एव कथमाराधक
 इत्याशङ्कामुत्तरं चाह ॥ सेकेणमित्यादि ॥ तण्ठयं वत्ति तृणा-
 ग्रंवा ॥ डिज्जमाणे डिजेत्ति ॥ क्रियाकाङ्क्षिणाकाङ्क्षयोरभेदेन
 प्रतिक्षणं कार्यस्य निष्पत्तिश्चिद्यमान डिज्जमित्युच्यते एवमसा
 वादोचनापरिणतो सत्यामाराधनप्रवृत्तं आराधक एवेति ॥
 अहयं वात्ति ॥ अहं नवं (थोयंति) प्रकाहितं ॥ तंतुगुयंति
 तत्रोत्तं तुरीयमादेरुत्तीर्णमात्रं ॥ मंजिहदोणीपत्ति ॥ मंजिह-
 रागनाजने ॥ ज. टी. ॥

आराधकत्वविराधकत्ववक्तव्यताऽऽराधकशब्दे । मार्येनोना
 स्याराधनेति प्राबोयणाशब्दे २ शीहसम्पन्नश्रुतसंपन्नादीनां
 देशाराधकत्वसर्वाराधकत्वादि पुरुषजातशब्दे ॥ ३ ॥

तदात्मके द्वात्रिंशत्तमे योगसंग्रहे च. (आराहणा य मर
 णंते) मरणरूपोऽन्तो मरणान्तस्तत्रेत्यतो द्वात्रिंशयोगसंग्रह
 इति सम० स० ३९ । प्रवेन० छा० ५ । आव० (इयाणि

आराहणाय मरणंतिचित्ति आराहणाए) मरणकाले योगाः
 संगृह्यन्ते तत्रोदाहरणं प्रति गाथापश्चादमाह आराहणाह
 मरुदेवा ओत्सप्यणिप पढमसिक्का ॥

आसीत्युर्यां विनीतायां, चूपतिर्मरतेश्वरः ॥

श्रुत्वा विचूषितं तं च, मरुदेवाऽन्यथादिदं ॥ १ ॥

त्वत्पितापीडशीं त्यक्त्वा, विजृषामेककोऽन्नमत् ॥

उवाच जगतः कासौ, श्रुतिमं तस्य यादृशी ॥ २ ॥

चेन्न प्रत्येपि तद्यामो, निर्ययौ मरतेश्वरः ॥

मरुदेवां करिस्कंधे, अधिरोप्य प्रचुसनिश्रौ ॥ ३ ॥

श्रुत्वा समवसरणे, देवेभ्योऽस्याः स्तवं प्रजोः ॥

आनंदासैर्दशा नीहो, गतोऽपश्यत्प्रजोः श्रियं ॥ ४ ॥

अयोचे भरतो मातः! पुत्रचूषा विवोकिता ॥

कुतो ममेदृशी साय, चितयंतीप्रमोदतः ॥ ५ ॥

विवै गाऽपुवकरणं, जातिस्मृतिरचूषनु ॥

वनस्पते र्यदुद्वृत्ता, करिस्कंधजुषोऽप्यथ ॥ ६ ॥

उत्पन्नं केवञ्चं मंशु, प्राप प्रथमसिक्कतां ॥

ईदगाराधनायोगा, जायते योगसंग्रहः ॥ ७ ॥ आ ० कथा ।

मोहाराधनहेतुत्वादाराधना. आवश्यक. आवश्यकस्यैका
 र्थिकान्यधिकृत्य (नाभो आराहणामगो) अनु० ॥

आराहणानिमुह—आराधनानिमुरु— त्रि० आराधनाया
 सम्पूर्णमोहमार्गांनुपाधनाया अभिमुखः सम्मुखः कृतोद्यम
 इत्यर्थः आराधनायां कृतोद्यमे. पा० ॥

आराहणी—आराधनी— स्त्री० आराध्यतेपरदोकापीडया यथावद
 मिथीयते वस्त्रनयत्यारधनी. द्रव्यतावभाषाभेदे (आराह
 णीभेदव्ये सचे मोसाविराहणी होइ) दश० अ० ७ ॥

आराहणोवउत्त—आराधनोपयुक्त— त्रि० आराधनया उत्तमा
 र्थप्रतिपत्त्या आराधनायां वा उपयुक्त उद्यतः सावधान आरा
 धनोपयुक्तः आराधनयोपयुक्ते. आराधनायामुपयुक्ते च (आ
 राहणोवउत्ते विततो आराहणो होइ) आतु० ॥

आराहिता—आराध्य अव्य० सेवन् कृत्वेत्यर्थे, (आरा-
 हिता आणाए अनुपाहइत्ता) आराध्य यथोक्तोत्सर्गापवा
 दनयविज्ञानेन सेवन् कृत्वेति— उत्त० अ० १९ सम्पाद्येत्यर्थे,
 पं. व. ॥ कल्प० ॥

आराहिय—आराधित— आराध-णिच् क सेविते, वा-
 संपादिते, पं. व० सम्यक्प्राहितेति । आतु० ० । सम.० ॥

परितोषं प्रापिते—(आराहिनो रज्जसपट्टबंधं कासीथरायाउदुव
 क्खस्स) आराधितः केनाऽपि गुणविशेषेण परितोषं प्रापित
 इति— वृ० (हरिणगेमिंसि देवं भत्ति बहुमाणेण आराहिया)
 आ. म. अखन्ति, (जइ चेव उ मांखफट्ठा आणा आराहि
 आ जिणंदाण) पं. व. ॥ निष्ठां नीते,—अहिंसावृक्षण प्रथमं
 संवरचारमधिकृत्य (आराहियं आणाए,) आराधितमेभिरेव
 प्रकारिर्निष्ठान्तमिति — प्रश्न० सं. छा. । (आराहिया वि-
 भवइ) एभिरेव प्रकारेः सम्पूर्णैर्निष्ठां नीता भवतीति. स्था०

ठा. ७ (आराहियं पयोर्सेहं सम्ममेपहिं चिट्ठिवियं) आरा
 धितञ्चैव एभिरेव प्रकारिर्निष्ठां नीतमिति. प्रय० । उपा०
 अ. १ आराहियनाणंदसंचारित्तजोगनिस्सत्त्वसुद्धसि-
 द्धावयमग्गभिमुहाणं, सम० । नि. चू १ आचा०—

आराहियसंजम आराधितसंयम—त्रि० परिपाहितसंयमे (आरा-
 हियसंजमाय सुरद्वोग परिनियत्ता—सम० ।

आरि (य) आरित-त्रि० सेविते-आरितो आरितो सेवि
तो वा एगद्वं ति-आ. चू. । आकारिते. आरिओ आगारिओ
स्सरिओ वा एगद्वंति आव ० ॥
आरित. आरि-त्रि० विवाहजेदे, गोमिशुनदानपूर्वमार्य इति.
ध० सं० ॥

आरु (रो) ग-आरोग्य-न० अरोगस्य जावः प्यञ् रोग-
शून्यत्वे, रोगाभावे, उक्त० अ. २७ ॥

आरोग्ये सति यद्व्याधि, विकारा जवंति नो पुंसां ।

तद्धर्म्मरोग्ये, पापविकारा अपि ज्ञेया ॥ ८ ॥

टी० ॥ आरोग्ये रोगानावे सति ज्ञायमाने यद्वदिति यथा
व्याधिविकारा रोगविकारा भवंति नो पुंसामारोग्यवतां
तद्वदिति तथा धर्म्मरोग्ये धर्म्मरूपमारोग्यं तस्मिन्सति
पापविकारा अपि वक्ष्यमाणान् न जवतीति विज्ञेया पो० वि. ३ ॥
नीरोगतायाम् उक्त० अ. ३ ॥ आरोग्यं नीरुज्जत्वं प्राक्तनस-
हजौत्पातिकरोगविरहणम् । पो० वि. ३ स्था० ग. १० ।
आरोग्यसारियं मागुसत्तणं सब्बसारिओ धम्मो विज्जानिच्छि-
यसारा सुहाइ संतोससाराइति १ । दोषाणां समत्वं
चारोग्यम् “तेषां समत्वमारोग्यं क्यवृद्धीविपर्यय” इतिवच-
नात् न० । भावतः सम्यक्त्वे मोक्षे च दोकोत्तरतत्त्वप्राप्तिम-
धिकृत्य आद्यं भावारोग्यं बीजं चैषां परस्य तस्यैव । आदौ-
जवमाद्यं भावारोग्यं भावरूपमारोग्यं तच्चेह सम्यक्त्वं तद्रूप-
त्वाद्दोकोत्तरतत्त्वतःप्राप्तेर्बीजं चैषां दोकोत्तरत्वसंप्राप्तिः परस्य
प्रधानस्य तस्यैव भावारोग्यस्य मोक्षवृद्धणस्य रागद्वेषमोहानां
तन्निमित्तानां च जातिजरामरणादीनां भावरोगरूपत्वादिति.
पो० वि. ४ । अरोगस्य जाव आरोग्यं सिक्त्वे ध० अधि. । २
आव० ॥ आवाधारीहते त्रि. कथ. । ज्वरादिवर्जिते,
आरोग्या अरोगा ज्वरादिवर्जिता इति स्था० ग. ४ (आरो-
मारोग्यं दास्यं पाया) आरोग्या आवाधारीहिता सा त्रिशला
आरोग्यं आवाधारीहितम् ० कल्प । जणं रयणिं तिसळा खति-
याणी समणं जगवं महावीरं आरोआरोग्यं पसूया । आचा०
अ. ४ ।

आरुग्गदिय-आरोग्यद्विज पुं० उज्जयिनीवास्तव्ये छिजे ।

तत्कथाच ध० २. ॥

अथि पुरी उज्जेणी, सक्कविज्जूसिया हरितणुव ।

किंतु गयलक्खकलिया, वहसंखसिरीइ उवग्गदा ॥१॥

तत्थरिय देवगुत्तो, विप्पो गुत्तिदिओ पवरगुत्तो ।

सुविहिअसदाणंदा, नंदानामेण तस्स पिया ॥ २ ॥

जाउताणसुओ जंमप, जिइरोगेहिं मुच्चए नव ।

अवहियनामो रोगुत्ति, चेव सो विस्सुओ जाओ ॥३॥

कइया वि तस्स गेहे, जिकखत्थं कोवि वरमुणीपुत्तो ।

पाकिन्नं सुयं पाएसु, माहणेणं इमो जणिओ ॥ ४ ॥

रोगोवसमोवार्यं, इमस्स पडुहहसुकारुन्नं ।

सेससुया एतेहिं, कहा न कहिज्जइ इयमुणी आह ॥५॥

तो तेणं मज्जप्पे, सह नियपुत्तेण गंतुज्जण ।

नमिज्जण तयं पुट्ठो, एवं सो महरिसी आह ॥६॥

पावाओ होइ दुक्खं, तं पुण धम्मो नासए खिप्पं ।

जलणपल्लितं गेहं, सज्जितपवाहेण विज्जाइ ॥ ७ ॥

धम्मणेण सुवप्पेणं, सिग्घं नासति सयद्वदुक्खाइ ।

एया रिसाइ नियमा, नयमा न य हुंति पुणो परजवे वि ॥८॥

इय सुणिउंते बुद्धा, गिहत्थधम्मं दुवे वि गिएहंति ।

ददधम्मो सो माहण, पुत्तो जाओ विसेसेण ॥ ९ ॥

धारिजइ इतो सायरो, कद्धोद्वानिन्नकुल्लसेट्ठो ।

न हु अन्नं जंमनिम्मि, य सुहासुहो दिव्वपरिणामो ॥१०॥

इच्चाइ विद्वयंतो, रोगायंके सहइ संयमिओ ।

सावज्जंच विविग्गिं, मणसा वि न पच्छइ कयावि ॥११॥

अहहरणा ददधमुत्ति, संसिउ सो कयावि तो इच्छा ।

पत्ता असदहंता दुवे मुराविज्जरूवधरा ॥ १२ ॥

जयंति इमं वादं, पण्णे मोजई णो किरियं ।

तस्स पयाणहि पुट्ठं, सोकेरिसया इमो वित्ति ॥१३॥

महुअवलोहो पढे, पढरे चरिमे ओजन्नसुरपाणं ।

नवणीयं जूयं क्रूरं, निसि सहपियएण चुत्तव्वं ॥१४॥

तो दियपुत्तेणुत्तं, इमेसि एगपि नेव पकरेमि ।

वयजंगनीरुचित्तो, जीववदो तह पुमो चेव ॥१५॥

उत्तंच ॥ मघे मांसे तथाङ्गांसे तक्रान्तिनवोद्धृते ।

उत्पद्यंते विद्वीयंतं, तद्रक्षाः सृष्टमजंतवः ॥ १६ ॥

विज्जेहि तओजणिओ, देहसिणं धम्मसाहणं जइं ।

जह वा तह वा मउणिय, पत्थापत्थन्नमायरसु ॥१७॥

तयाचोक्तांसव्वत्थसंजमसंजमाणो, अप्पाएमेव रक्खिज्जा ।

मुच्चइ अइवायाओ, पुणोविसोही नया विरई ॥१८॥

सो आहन इ विसोही, पठावी करिस्स एतओएयं ।

किंकीरइ पढमं पि हु, जहा कइमफरिसणं च ॥ १९ ॥

इय सयाण हितित्तेण, वि जणिओ वि न जावमन्नए एसो ।

ताते पमुइयचित्ता, अमरा पइंतिनियसरूवं ॥ २० ॥

कहिओ सकपसंसं, नीरोगणू कओ इमो तोहिं ।

तुट्ठो से सयणगुणो, राया पुल्लयकिओ जाओ ॥२१॥

तं दड्डुपाहड्डमणा, जयपयमं जइणधम्ममाहणं ।

बुद्धा वहवे जीवा, वयपाट्टणउज्जुया जाया ॥ २२ ॥

तप्पजइ इमो दोए, आरुग्गदिओति विसुओ जाओ ।

पाडियवयाइ ज.ओ, कमेण सुहज्जावणं एसो ॥ २३ ॥

एवमारोग्यविप्रस्य वृत्तंवरं । धीरधर्म्मा तश्च त्वैतच्चमत्कृत्परं

जन्यदोका निशम्य प्रकंपां सदा पादयध्वं व्रतानि स्फुर-

त्संपदाः ॥

आरु (रो) गफत्त —आरोग्यफत्त —त्रि० आरोग्य
साधके (अवितहमारोगफत्तं, धम्मो इहं जेणिमं णायं)
पंचा वृ. १५ ।

आरु (रो) गवोहिलान्न-आरोग्यवोधिद्वान्न —पुं
आरोग्याय बोधिद्वान्न आरोग्यवोधिद्वान्नः आव ० । अरोग-

सं भाव आरोग्यं सिद्ध्यन्त्ये तदर्थं बोधितानः अहंत्वाणांत्य-
मप्रतिरारोग्यबोधितानः । नैऋत्याहंत्वाणांत्यधर्मप्राप्ते,
किंचित् ब्रह्मिण्यदिष्टा, जे नृलोकास्त उच्यते सिद्धा ।
आरोग्यबोधिदानं, समाहितमनुत्तमं दिव्यं ॥ २ अ.।
अरोग्यं भाव आरोग्यं सिद्ध्यन्त्ये तदर्थं बोधितान् आरोग्य
बोधितान्-प्रेत्य जिनधर्मप्रतिबोधितान्-अर्जुनीयते। सत्त्वाग्नि
दानो मोक्षार्थं प्रशस्यते इति। श्राव. २अ. (आरुणाबोधिदानं
समाहितं मुत्तमं दिव्यं) इत्यारोग्यबोधितानस्य प्रार्थनयुक्तं
(गीयाण) शब्दे व्याख्यास्यते ॥

आरु (रो) गवोहिदानादपत्यणाचित्तुल्य-आरो-
ग्यबोधितानादिप्रार्थनाचित्तुल्य -त्रि० आरोग्यबोधि-
दानादीनां आरोग्यबोधिदानं समाहितमनुत्तमं दिव्यत्वेवं
रूपा या प्रार्थना तत्प्रधानं यच्चित्तं मनस्तेन तुल्यं समानम्.
। तथाच पञ्चाशके - तपोऽधिकृत्य आरोग्यबोधिदानाद्
पत्यणचित्तुल्यं, पंचा० वृ. १९

आरु (रो) गसाह-आरोग्यसाधक- त्रि० आरोग्यनि-
ष्पादके, ध. अ. १

आरु-आरु-अरु-अरु-कोपं हृत्वेत्यर्थे, (आरुस्त विजंति
तु देणपिठे) सूत्र अ. १ अ. ५ (आरुस्त विजंति फकाण-
ओ सो) आरुय क्रोधं हृत्वेति सूत्र० अ. १ अ. ५ ।

आरुह-आरुह-आ. नृह ज्ञा० प० अनिद-सक० आरोहणो
वान्हेच्चमयग्नौ ५ अ. ४ वा इति प्राकृतमूत्रेणारुहरेतावा.
देशावा चमय वलगाह-आरुह-प्रा० । चरति वलगाणि आरु
इत्तिणि पण्डुं नि० नृ. उ. १५ ॥

आरुहमाण-आरोहयत्-त्रि० आरोहणं कुर्वन्ति आरुहमाणे वा
आरोहमाणे वा स्या० उा. ५

आरु-आरु-पु० क्र. क-णिच् पिग्नवर्णे आरुह्याद्यं
फकंदशकरादी च ततः संज्ञायां फन् (आरु) हिमाचल
प्रसिद्धीयधीमेदे वाच० ॥

आरुह-आरुह-त्रि० आ० रुह, कर्त्तरि क्त-वाच० । आश्रिते
(तवनियमनाणरुक्लं आरुहो केवली अभियनाणी) विशेष०॥
आरुह आश्रित इति आ. सू. प्राप्ते, (आरुहः गृह्णुमिकाम्)
आरुहः प्राप्ताः अष्ट० (आरुहपाउपाहिंव) पि० । मत्तं च गंध
हर्षि च, वासुदेवस्त जेदुंग । आरुहो सोहृद अर्हियं, सिरे
चुमामणी जहा । (सिया रयणं तत्रो समारुहो) उच०
अ. २२

आरुहहृत्पारोह-आरुहहृत्पारोह-पु० आरुहमहामात्रे
(आरुहहृत्पारोहे) आरुह हृत्पारोहा महामात्रा येषु ते
तथा । विपा० अथ. २

आरोग-आरोग-पु० आ-रिच्-घञ्-आकुञ्चने-अतिरेके च.
वाच० ॥

आरोगा-आरोगा-स्त्री० शंकायाम्- (विजहिन्तु विसोत्थियं)
आचा० विहाय परित्यज्य विस्रोतसिकां शंकां सा च विघ्ना
सर्वशंका देशशंका च तत्र सर्वशंका किमस्त्यार्हतो मार्गोन
वेति । देशशंका तु किं विद्यन्तेऽपकायादयो जीवा विशेण्य
प्रवचनेऽभिहितत्वात् स्पष्टचतनात्मविज्ञानावाच विद्यन्ते इति
नेत्येवमादिकामारेकां विहाय सम्पूर्णनगराणामनुपाहयेत्

आचा०॥ अ० १ उ० २ ॥

आरेण. अरूपयं आरादित्यर्थे वृ० ॥

आरोअ-उल्लस- इवा० पर०सेद० उल्लासे- उल्लसेरुसद्योसु-
म्भणिल्लसपुल्लआग्रं गुजोह्वारोआः ॥ ४ ॥ २०१ ॥ इति प्राह-
तस्येणोल्लसरोअ इत्यादेशः । आरोअह उल्लसद् प्रा०॥

आरोव-आरोप-पु० आरुप् णिच्-करणे ल्युट् अन्यपदार्थेऽन्य-
धर्मस्यावभासरूपे मिथ्याज्ञाने-वाच०

अनारोपसुखं मोह, त्यागादनुभवत्रापि । आरोपप्रियदोकेषु
चकुमाश्चर्यवान् भवेत् ॥ ७ ॥ अष्ट० ॥ ४ ॥

आरोवण-आरोपण- न० आरुप्-णिच् ल्युट्-आरोपशब्दायै.
आरोहणासम्पादने च, आर्क्षोक्तारोपणमन्वचूताम् कुमा०
रयुः वाच० ॥

आरोवणा-आरोपणा- स्त्री० आरोप्यतइत्यारोपणा । प्राय-
श्चित्तमेदे, व्य० । आरोप्यतेइति आरोपणा । प्रायश्चित्ताना-
मुपर्युपर्यारोपणं यावत् पपमासाः परतो वर्त्तमानस्वामिती-
र्थे आरोपणायाः प्रतिषेधात् ॥ व्य० उ० १ ॥

सांप्रतमारोपणाप्रायश्चित्तमाह ॥

पंचादी आरोवणा, ने यत्वा जावहुंति छम्मासा ।

ते पणगादियाणं, वएहु वरिसो ज्जोसणं कुज्जा ॥

रात्रिदिवपंचकादारभ्यारोपणापंचादिः । रात्रिदिवपंच
कादिका आदिशब्दाद्दशपंचदशविंशति रात्रि दिवमा
सिकादिपरिग्रहा ज्ञातव्याः । तावद्यावत्पपमासा भवन्ति
नाधिकं यत एवं तेन प्रकारेण तेषां पक्षां मासाना
मुपरि (पणगाद्या णंति) रात्रि दिवपंचका दीनां
ज्जोपणामपनयनं कुर्यात् । पपमासाना मुपरि य दाप-
पद्यते प्रायश्चित्तं तत्सर्वं त्यज्यते इति भावः । उक्तं च
चूर्णी (छम्मासाणंपरं जं आचज्जइं तं सव्वत्थ हिज्जइति)
अत्र चोदक आह । किं कारणं न दिज्जइ छम्मासाणं परतो
उ आरोवणा । भणइ ण मोजं कारणाज्जोसिया सेसा । पप-
मासानां परत आरोपणा प्रायश्चित्तं न दीयते । अत्र किकार-
णमाचार्यः प्रतिवचनमाह जं कारणंति निमित्तकारणहेतुपु
सर्वा विभक्तय इति वचनात् अत्र हेतौ प्रथमा । ततोऽयमर्थः ।
येन कारणेन पपमासानां परतः शेषाणि रात्रिदिवपंचका-
दीनि प्रायश्चित्तानि ज्ञेयानि त्यक्तानि तत्कारणं पुनरिदं
वक्ष्यमाणमिति गुरुभणति ।

तदेव कारणं दर्शयति ॥

आरोवणानिष्पन्नं, उउमत्थे जंजिणेहिमुकोसा ।

तंतस्स उतित्थं, ववहरणं धन्नापिरुगं च ॥

उउमत्थे उउमत्थकाले यत् जिनैः स्वस्वकात्वापेक्षया उत्कृ-
ष्टतपः कर्म कृतं तस्य तीर्थं तुरेवकारार्थं भिक्षकमश्च सचैवं
योजनीयस्तदेव तावत्प्रमाणमेवारोपणानिष्पन्नं तपः कर्म व्य-
वह्रियते इति व्यवहरणं बहुवचननात्कर्मपयनत् व्यवहरणी-
यमिति भावः । किमिवेत्यत आह । धान्यपिटकमिव धान्यप्र-
स्थक इवा किमुक्तं भवति । येन राज्ञा यो धान्यप्रस्थकः स्था-
पितस्तत्कात्रे स एव व्यवहर्तव्यो न पुरातनो नाप्यन्यः स्वम-
तिपरिकल्पितस्तथा भगवताऽपि तीर्थकरणे येन उउमत्थकाले
यावत्प्रमाणमुत्कृतं तपः कर्म कृतं तस्य तीर्थं आरोपणानिष्प-
न्नं प्रायश्चित्तमपि तावत्प्रमाणमेव व्यवहरणीयं नाधिकमन्यया

राजाज्ञां न तोरः जप्रयुक्तदंडस्येव भगवदाज्ञां नतः संसारं रस्य प्रवृत्तेः ॥

एतमेव धान्यपि कष्टान्तं भावयति ॥

जो जया पतियवो होइ, सो तथा धनपच्छगं ।

ठावेअन्नं पुरिद्वेणं, ववहारी य दंरुए ॥

यो यदा पार्थिवः पृथिवीपतिर्भवति । स तदा स्वकाले धान्य प्रस्थकमन्यं स्थापयति । तस्मिंश्च स्थापिते ये (परिच्छिन्ति) पुरातननोपलक्षणमेतत् स्वमतिपरिच्छिन्तेन व्यवहरन्ति तान् तथा व्यवहरतो दंरुयति । एवं तीर्थकृदपि भगवान् यो यावत्प्रमाणमुत्कृष्टं तपः कर्मव्यवस्थकाले कुर्वन् तपः कर्मपरिमाणं स्थापयति । स स्वतीर्थतावत्प्रमाणं दधिकं तपः कर्मव्यवहरतः संसारदंनेन दंरुयति । तस्मात्तस्य तीर्थे तावत्प्रमाणमेव व्यवहर्तव्यमिति ॥

अथ कस्य तीर्थे कियत्प्रमाणं तपः कर्मैतत् आह ॥

संवच्छरं तु पढमे, मज्झिमगाण्ड मातियं होइ ।

उम्मासपच्छिमस्स ज, माणं जणियं तु उक्कोसं ॥

प्रथमे प्रथमतीर्थकरकात्रे मानं तपःकर्मपरिमाणमुत्कृष्टं भणितं संवत्सरमेव तुरेवकारार्थः मध्यमकानां द्वाविंशतितीर्थकृतां तपःकर्म परिमाणमुत्कृष्टं भवत्यष्टमासप्रमाणं पश्चिमस्य तु भगवतो वर्धमानस्वामिनः तपः कर्म परिमाणमुत्कृष्टं भणितमिति । एवमासाः । अत्रैव चूयः शिष्यशंका माह ॥ पुणविचाग्गं ततो, परिमा च रेमाविसमसोहीया । किहमुज्जंती तेठ, चोयगण मोसुण कुवोत्थं ॥

एवमनंतरोदिते सूरिणाऽनिहिते पुनरपि शिष्यश्चोदयति ॥ प्रश्नयति यदि नामैवं ततः पूर्वा आदितीर्थकरतीर्थवर्तनश्चरमाः पश्चिमतीर्थकरतीर्थवर्तनो द्विपदशोद्धिका विषमप्रार्थश्चिता भवन् । ततः कथं ते विषमशोधिका अविशेषेण शुध्यन्ति । सर्वात्मना शुद्धिमासादयन्ति न खलु कारणवैषम्ये कार्यवैषम्यं दृष्टमत्र तु विषमं प्रायश्चित्तं विशोधिस्तु सर्वेषामप्यविशेषेण तुल्या ततो दुर्घटमेतदांत भावः । अत्र सूर्येयप्रार्थश्चित्तं वैषम्ये कारणं यथा च कारणविषमतायामपि दुष्ट्या विशोधिस्तदेतत्प्रतिपिपादयिषुः प्रथमतः प्रायश्चित्तवैषम्ये कारणमभिधित्सुरिदमाह । चोदयेत्यादि हेचोदक ! उपपन्नप्रश्नकारिन् प्रायश्चित्तवैषम्ये इदं वक्ष्यमाणं कारणं वक्ष्ये तच्च वक्ष्यमाणमवहितमनाः शृणु । प्रतिज्ञातमवहितमनाः शृणु । प्रतिज्ञातमेव निर्वोदयति ।

कावस्त निट्टयाए, देहवडं धिइवडं चजंपुरिमे ।

तदणंतजागहीणं, कमेण जा पच्छिमो अरिहा ॥

पुरातने पूर्वे आदितीर्थकरतीर्थकालस्य स्निग्धतया हेतुभूतया प्राणिनां देहवडं शरीरवडं तदुपदिष्टं ततो धृतिवले च यत् आसीत् तत् अवसर्पिणीकालस्य तथा स्वभावतया क्रमेण प्रतिक्षणमनंतभागहीनं तत् तावदायातं यावत्पश्चिमो जगज्जानैद्वद्वमानस्वामी ततः शरीरवडस्य धृतिवले च विषमत्वात् विषमं प्रायश्चित्तं । तथा चाह । संवच्छरेणाविनतासे आत्ते, जांगाण हाणं । सुहिदे वडंमि । जया विविज्जादिअगोववेया, तप्पम्मया सोहय एतएवि ॥

तेषामादितीर्थकरतीर्थवर्तनां साधूनां चिद्विधे बले शरीरे

बले धृतिबले च अत्यंतमुपचयं प्राप्ते सति संवत्सरेणाऽपि संवत्सरप्रमाणमपि तपः कुर्वतां न योगानां संयमव्यापाररूपाणां हानिरासीत् ॥ मध्यतीर्थवर्तिनां चिद्विधमप्येवं क्रमेणानंतभागहीनमपश्चिमतीर्थकरतीर्थवर्तिनामत्यंतहीनमतो मध्यमकानां संवत्सरप्रमाणं तपः कुर्वतां महती योगहानिरिति तेषामष्टमासिकमुत्कृष्टं तपः कर्मव्यवस्थापितमपश्चिमतीर्थकरतीर्थवर्तिनां तदपि कुर्वतां योगहानिः पापमासिकमुत्कृष्टं तपः कर्म तेषां प्रवर्तितं तदेवमुक्तं प्रायश्चित्तत्रैषम्येकारणं । संप्रति तुल्यां विशोधिं प्रतिपादयति । ये चापि मध्यमतीर्थकरतीर्थवर्तिनश्चैर्या धनुषेता धैर्येण धृतिवलेन आदिशब्दात् संहननबलेन च कावदोषतोऽनुपपेताः । तपविच्छिन्नं तत्रापि तत्कर्मता तेषामिह आदितोर्थकरतीर्थवर्तिनामिव धर्म्मोऽशठत्वादिकस्वभावो येषां ते तत्कर्मणस्तद्भावस्तत्कर्मता सा शोधयति । इयमत्र भावना । इह अशठभावेनानिगूहितवलेवीर्यतया यथाशक्ते तपः कर्मणि प्रवृत्तिविशोधिस्तंरंकरणं तच्च बाह्यतपः कर्मणां वैषम्येऽपि सर्वेषामप्यविशिष्टमतः सर्वेषां तुल्यां विशोधिः । युक्तं चैतत् । तथाहि प्रथमतीर्थकरतीर्थेऽपि न सर्वेषां देहवडं च समानमथ च सर्वेषामप्यशठभावतया प्रवृत्तस्तुल्यां विशोधिरेवमत्रापि ज्ञावनीयमित्यदांशः । अत्रैव निदर्शनमाह ॥

पत्यगा जे पुरा आसी, हीणमाणाउ तेथुणा ।

माणजंराणि धन्नाणि, सोहिं जाहिंतहेवय ॥

ये पुरा पूर्वे काले प्रस्थका आसन् । ते कालदोषतः क्रमेण हीना हीनतरा जायमाना अत्यंतहीनमाना जातास्तथापि धान्यानि मानभान्यानि प्रस्थकादपरिमाणपरिच्छेदानि तथैव सख्याव्यवहारस्य संचदाऽप्यविशिष्टत्वात् । एवमिहापि प्रायश्चित्तानां वैषम्येऽपि अशठभावेन तपः कर्मणि प्रवृत्तिस्तंरंकरणं सर्वेषामप्यविशिष्टमिति शोधिमपि तुशब्दस्यापि शब्दाथस्य निरुद्धमत्वात् । तथैव धान्यानां प्रस्थकपरिच्छेद्यतामिव तुल्यां जानीहि । प्रस्थकदृष्टान्तेन सर्वत्र तुल्यां विशोधिमवबुध्यस्वेति ज्ञावः । उक्तमारोपणप्रायश्चित्तम् ॥ व्य. उ. १ ॥

आरोपणा पञ्चविधा । स्थाण वा ० ५ ।

आरोवणा पंचविहा पसुता तंजहा पट्टविद्या

ठविद्या कसिणा ३ कसिणा हारुःका ॥

आरोपणोक्तस्वरूपा तत्र (पट्टविद्या) बहुप्वारोपितेषु यन्मासगुवादिप्रायश्चित्तं प्रस्थापयति वोढुमारजते तदपेक्षयाऽसौ प्रस्थापितेत्यक्ता ॥ १ ॥ (ठविद्या) यत्प्रायश्चित्तमापन्नस्तस्य स्थापितं कृतं न बाह्यितुमारब्धमित्यर्थः ॥ आचार्य्यादिवैद्यावृत्यकरणार्थं तद्धि वहन्न शक्नोति वैद्यावृत्यं कर्तुं वैद्यावृत्यसमाप्तौ तु तत्कारिष्यतीति स्थापितोच्यत इति ॥ कृत्वा पुनर्यत्र ज्ञोषानत्रियते ज्ञोषस्त्वयामिह तीर्थे एवमासांतमेव तपस्ततः पक्षां मासानामुपरि यान् मासानामप्योऽपराधी तेषां क्षणमनारोपणं प्रस्थे चतुः सेतिकातिरिक्तधान्यस्येव जाटनमित्यर्थः । ज्ञोषाभावेन सा परिपूर्णति कृत्स्नेत्युच्यत इति भावः ३ अद्वत्सना तु यस्यां एवमासाधिकं ज्ञोष्यते तस्या हि तदतिरिक्तजाटनेनापरिपूर्णत्वादिति ॥ ४ ॥ (हारुःका) यल्लघुरूमासादिकमापन्नस्तस्य एव यस्यां दीयते सा हारुःकोक्तिरिति तत्स्वरूपं च विशेषतो निशीथवैशति-तमोदेशकादवगन्तव्यमिति ॥

कति भद्रा आरोपणा उच्यते पंच तथा चाह व्य० १ उ० ॥
(पटुविन्या) पटुविन्या कसिणाऽकस्ति । तदेव हामहमा
आरोपणा पंचविधा पंचप्रकारा तद्यथा प्रस्थापितिका स्या-
पिता तु ना हामहमा । एषा पंचप्रकाराऽय्यारोपणा प्राय-
श्चित्तस्य । तच्च प्रायश्चित्तं पुरुषजातः हनकरणादौ यथायोग्य
मयस्यमेव गायान्तेषां वै ।

इदानीमन्तामेव गायान् व्यान्यायन् प्रमत्तः प्रस्थापितिकादि
भेदचतुष्टयं व्यान्यायति ॥

पटुविन्या वदने, वेयावृत्तिया उचितिया उ ।

कसि आज जोसविरहिया, जहृजोसा सा अकसिणाओ ॥

यदारो पेनं प्रायश्चित्तं वदति एषा प्रस्थापितिका आरोपणा यो
वेयावृत्त्यकरणद्वित्रिसप्ततः आचार्यप्रभृतीनां वेयावृत्त्यं कुर्वन्
यत्प्रायश्चित्तमापन्नस्तस्यारोपितमपि स्थापितं क्रियते । यावत्
वेयावृत्त्यपरिसमाप्तिवति । हो योगावेककालं कर्तुमसमर्थ
इति कृत्वा सा आरोपणा स्थापितिका । हृन्ना नाम यत्
जोषा न क्रियते । अकृन्ना यत्र किञ्चित् उच्यते । हामहमा
त्रिविधा तद्यथा सद्योरूपा स्थापिता प्रस्थापिता च तत्रेयं
सद्योरूपा ॥

उग्रयामपुग्रयामं, मामादेतत्रो उदिज्जए सत्वं ।

मासादी निवेत्तं, जं सेसं दिज्जए तं तु ॥

उद्धातं बहु अनुद्धातं शुरु यत् मासादिमासिकमादिशब्दात्
हैमासिकं त्रैमासिकं वा इत्यादि तप आपन्नस्तद्यदि सद्यस्त-
त्काशं दीयते न काश्चिदप्येव तदा सा हामहमा आरोपणा स
द्योरूपा यदि पुनर्यन्मासादिकमापन्नस्तत् वेयावृत्त्यमाचार्या-
दोनां कर्तव्यमिति स्थापितं क्रियते । तस्मिन् स्थापितं यदन्यत्
जायमुद्धातमनुद्धातं वा पद्यत तत्संज्ञमपि प्रमादनिवारणार्थ-
मुद्धातं दीयते सा हामहमा आरोपणा ॥

स्थापिता प्रस्थापितायाः स्वरूपमाह ॥

ब्रह्मासादि बहते, अन्तरे आवसे जा उ आरुवणा ।

सा होति अणुगयाथा, तिन्नि विगप्पा उ चरिमा य ॥

पापमासिकं तपो बहन् आदिग्रहणात् पांचमासिकं चातु-
र्मासिकं त्रैमासिकं हैमासिकं वा बहन् अंतरा यदन्यदापद्यते
उद्धातमनुद्धातं वा तदप्यन्यतिप्रमादनिवारणार्थमनुग्रहदृष्टेन
न चातुद्धातं यत् आरोप्यते एषा हामहमा आरोपणा
प्रस्थापिता । एत अथा विकल्पाश्चरमाया हामहमायाः
अथवा इमे त्रयो विकल्पाः ॥

सा पुण जहृजोकोसा, मज्जिमा तिन्नि वि विगप्पा ।

मासो ब्रह्मासा वा, जहृषुकोसे ज मज्जे ॥

सा हामहमा आरोपणा त्रिविधा । तद्यथा जघन्या उत्कृष्टा
मध्यमा च एते त्रयो विकल्पा हामहमाया भवति । तत्र
शुरुका मासो जघन्या पपमासा शुरुच उत्कृष्टा एतयोर्द्वयो-
र्द्वयोर्मध्येयशुरुद्विमासादयो शुरुमासपंचकर्षयता एषा जघन्या-
उत्कृष्टा हामहमा सा चतुर्विकल्पा तद्यथा हैमासिकशुरुक
त्रैमासिकं शुरुकं चातुर्मासिकं शुरुकं पांचमासिकं शुरुकमिति ॥

आचारपगपशब्दे आचारप्रकल्पस्याष्टाविंशतिनेदप्रतिपाद-
कंस्त्रमुक्तम् । तट्टीकायामारोपणाभेदा इत्थं ॥

तत्र किञ्चित् ज्ञानाद्याचारविषये अपराधमापन्नस्य कस्यचित्
प्रायश्चित्तं दत्तं पुनरन्यमपराधविशेषमापन्नस्ततस्तत्रैव प्राचने
प्रायश्चित्ते मासवहनयोग्यं मासिकं, प्रायश्चित्तमारोपितमित्येवं

मासिक्यारोपणा भवति।तथा पंचरात्रिकश्रुतियोग्यं मासिकश्च
श्रुतियोग्यं चापराधव्यमापन्नस्ततः पूर्वदत्तप्रायश्चित्ते सपचरा-
त्रिमासिकप्रायश्चित्तारोपणास्तपंचरात्रिमासिक्यारोपणाप्यद-
एवं षड्मासिक्यः षड्त्रिमासिक्यः षड्चतुर्मासिक्यः षड्चतु-
विंशतिरारोपणाः तथा सार्द्धदिनद्वयस्य पक्षस्य चोपघातनेन
बधूनां मासादीनां प्राचीनप्रायश्चित्त आरोपणा उपघातिकारो-
पणा यदाह ॥

अप्केण विन्नसेतं, पुव्वप्केणं तु संजुयं काउं ।

देज्जाय दहपुहाणं, गुरुदाणं तत्तियं चवत्ति ॥

यथा मासादौ १५ पवर्वैशतिकार्द्धं च सार्द्धद्वादशवर्षं सर्व-
मीक्षने सार्द्धसप्तविंशतिरिति बधुमासाः । तथा मासवर्षार्द्धं
मासो मासिकस्याऽर्द्धं पक्ष उन्नयमीक्षने सार्द्धमास इति
द्व्यष्टिमासिकं १५ तथा तेषामेव सार्द्धदिनद्वयाद्यनुघातनेन
गुरुणाऽमारोपणा अनुघातिकारोपणा १६ तथा यावतो
उपघातानपन्नस्तावतीनां तच्छ्रुतीनामारोपणा कृत्स्नारो-
पणा तत्रा बहूनपराधानापन्नस्य पपमासांतं तेषु इति पपमा-
साधिकतपः कर्म तेष्वेवांतर्भाव्य । शेषांतर्भाव्यशेषमारोप्यते
यत्र सा अकृत्स्नारोपणेत्यष्टाविंशतिरंतश्च सम्यग्निर्दिष्टां
शतितमोद्देशकादवगम्यम् ॥ सम. १८ स० ॥

आरोपणायाः स्थापनासंख्यः पायच्छिन्नशब्दे ।

तत्प्रतिपदके निशीयाध्यनभेदे, च आरोपणा यत्रैकस्मिन्
प्रायश्चित्तेऽन्यदारोप्यते इति प्रश्नः ८० ५ ॥ आव० ॥

बंधमोचने, प्रतिक्षेपने, च (पक्षिण्या आरोपणा) कल्प० -
पक्षिण्या आरोपणात्ति कोऽर्द्धपक्षे १ संस्तारकद्वरकाणाम्
यन्था मोक्तव्याः प्रतिक्षेपितव्याश्चेत्यर्थः । अथवाऽऽरोपणा
प्रायश्चित्तम् पक्षे १ ग्राह्यं सवकाशं वर्षासु विशेषतः । कल्प०
प्ररूपणाभेदे, च विशेषः ।

तत्रारोपणा इयं कत्याह ॥

किंजीवो होज्ज नमो, वाजीवोत्ति जं परोपरओ ।

अज्जारोवगुमेसो, पच्छागुजोगो मयारुवणा ॥

किं जीव एव जवेलमस्कारः नमस्कार एव वा जीवो भवति
यत्परस्परवधारणादप्यारोपणं पर्यनुयोजनं एव पर्यनुयाग
आरोपणा मता सम्मतेति ॥ आ० म० ॥ आ. च. ॥

आरोपणापायाच्छिन्न-आरोपणाप्रायश्चित्त-न० आरोपणमे-
कापराधप्रायश्चित्ते पुनः पुनरासेवनेन विजातीयप्रायश्चित्ताद्या
रोपणमारोपणा यत्र पञ्चरात्रिदिवं प्रायश्चित्तमापन्नः पुन-
स्तत्सेवने दशरात्रिदिवं पुनः पंचदशरात्रिदिवमेवं यावत्
पपमासान् ततस्तस्याधिकं तपो देयं न भवत्यपि तु शेषत-
पांसि तु तत्रैवान्तर्जवनीयानि इह तीर्थे पपमासान्तत्वात्तपस-
इति उक्तञ्च ॥

पंचाईयारोपणे, नेयवा जाव होंति ब्रह्मासा ।

तेण परमासियाणं, एएहवर्दि जोसणं कुज्जति ॥

आरोपणायाः प्रायश्चित्तमारोपणाप्रायश्चित्तं । प्रायश्चित्त-
चत्तेदे । स्था० वा. ४ ।

आरोवाणिज्ज - आरोपणीय - त्रि० आरुह - णिच् - अनीय -

आरोपाहं, आरोप्ये वस्तुनि - वाच० ॥

आरोवप्य - आरोपयि - त्रि० आरोपो मिथ्योपचारः मिथो-
यस्य स आरोपयिष्यः मिथ्योपचारप्रत्ययः ॥

अनारोपसुखं मोह, त्यागादनुभवश्चपि ॥ आरोपप्रियज्ञोकेषु,
चकुमाश्चर्यवान्मेवेत् ॥ १ ॥ अष्ट ॥
आरोपसुह-आरोपसुख - न० आरोपजे सुखे-अष्ट ॥
आरोविज्ज-आरोप्य-त्रि० आ-रुह- णिञ् कर्मणि यत्-
आरोपणीये, यथा सुखं चक्ष इत्यादौ मुखे चंद्रत्वमारोप्य ॥
वाच० ॥
आरोह-पुञ्जिधा, -पुञ्जीकरणे-पुंजेरारोहवमादौ ॥ १० ॥
इति प्राकृतपूत्रे ॥ पुंजेरेतावादेशौवा, आरोह-वमादौ-पुंज-
पुंजयति प्रा० ॥
आरोस-आरोष-पुं० अरोहजातिभेदे-प्रश्नं च। १ ॥
आरोह-आरोह-पुं० आरुह. घञ्-आक्रमणे, नीचस्थानाद-
र्ध्वदेशगमने, अङ्कुरादिप्रादुर्भावे-शब्दच० गजवार्जनामुपरि
गमने दीर्घत्वे वाच. (आरोहो दिग्धत्तं) व्य० उ. ५ ॥ उच्यते
अ. १ दशा ० ॥ उचितदैर्घ्यं-स्या. ग० ७ । उच्यते आरोहो
नाम शरीरेण नातिदैर्घ्यं नातिह्रस्वता अथवा आरोहः शरी-
रोच्छ्रय इति-वृ० । उच्यते च नितम्बे वरारोहा मत्तकाशि-
न्युत्तमा वरवर्णिनीअमरः । सारमान वरारोहा, उच्यते । आ-
रोहैर्निविष्टवृद्धभित्तम्विभ्यैः माघः वाच० ।
आरोहतीत्यारोहः हस्त्यारोहादौ, नि. च. उ. १ ॥
आसाणय हर्त्याणय, दमगा जे पढमताए विणएति ॥
परियहंणुपच्छा, आरोहा जुष्कादंमि ॥ १० ॥
जे पढमं विणय गाहंति ते दमगा जे जवजोगासणहिं
वावारं वा वेहंति तो मंदा जुष्कादं जे अरुहंति ते आ-
रोहा ॥
आरोहयव-आरोहयितव्य-त्रि० आरोपणीये, व्य० उ. १
आरोहग-आरोहक-त्रि० आरुह. णड्ड. आरोहणकर्तारि-
वाच० । हस्तिपके (वरपुरिसारोहगसंपउत्ताणं अङ्कुरस्य
गयाणं) तत्रारोहका हस्तिपकाः औ० ॥
आरोहण-आरोहण-न० अ० रुह लुट्. नीचस्थानादूर्ध्वस्या
नगमने वाच० ॥ आरोहणार्थं नवयौवनेन कामस्य सोपान-
मिव प्रयुक्तम्. कुमा० अङ्कुरादिप्रादुर्भावे च. आरुह्यतेऽनेन-
करणे. लुट्. सोपाने च. । आरोहण स्यात् सोपानम् । अमरः
वाच० ॥
आरोहणिज्ज-आरोहणीय-त्रि० आरोहणं प्रयोजनमस्य अनु-
प्र० आरोहणसाधने पदार्थे, आरुह. कर्मणि. अनीयर्. आ-
रोहुं योग्ये हयादौ वाच० ।
आरोहपरिणाह-आरोहपरिणाह-पुं० शरीरस्यारोहस-
मः परिणाहः । शरीरोपसम्पद्भेदे. व्य० उ. ५ । आरोहप-
रीणाहो, आरोहो नाम शरीरेण नातिदैर्घ्यं नातिह्रस्वता प-
रिणाहो नातिस्थैर्लघ्यं नाति घुर्वलता अथवा आरोहः शरी-
रोच्छ्रयः परिणाहो बाह्योर्विष्कंभ एतौ चावपि तुल्यौ न
हीनाधिकप्रमाणाविति । वृ० ।
आरोहो दीर्घत्वं परिणाहो विष्कंभो विशालता तत्र यावताऽ
रोहस्तावान् यदि विष्कंभो भवति तदा एषा उपसंपत्
आरोहपरिणाहे ज्ञातव्या ॥ व्य. उ० ५ ॥
आरोहपरिणाहयुक्ता-आरोहपरिणाहयुक्ता-स्त्री० आरा-
हो दैर्घ्यं परिणाहो विस्तरः तान्यां तुल्यान्यां युक्ता आरो-

हपरिणाहयुक्ता । शरीरसम्पद्भेदे, उच्यते अ० १ ॥
आरोहपरिणाहयुक्ता उचितदैर्घ्यविस्तरता इत्यर्थः स्या०
ग० ४ ॥
आरोहपरिणाहसंपन्न-आरोहपरिणाहसम्पन्न-पुं० शरीरस-
म्पद्भेदे । आरोहपरिणाहसंपन्नं यावि जवह, इह चारोहो
दैर्घ्यं परिणाहो विस्तरस्तान्या सम्पन्नः चापि शब्दावन्यांग-
सुन्दरत्वव्यापकाविति यत्र उच्यते दौर्गिकरपि यत्राकृतिस्तत्र
गुणा वसन्तीति । दशा० ॥
आरोहुं-आरुह-अव्य० आरोहण कृत्वैत्यर्थे (आरोहमुणिवणि-
यामहम्रसाङ्गरयणपणिपुं) आरोहुमिति समारुह के
मुनिवणिजः दर्श० ।
आह-आह-न० आ-अ- पर्याप्तो. अच्-अनल्पे श्रेष्ठे
च त्रि० वाच० । प्राकृतोक्ते मन्वर्थके प्रत्ययभेदे च ।
आल्लिखेल्लाल्लवत्तमन्तत्तरमणामतोः ॥ १ ॥ १५ ए ॥ प्रा. सु
सदाहो जमाहो फमाहो रसाहो प्रा. व्या० । उच्यते मतुयं-
उमिमुणे जह आह इह मणं च मतुयं चेति-आव० ।
आल्लय-आल्लिगित-त्रि० आरोपित-उपा. अ० १ । आविद्धे
जी० प्र. ४ ॥ परिहिते, कल्प० ।
आल्लयमात्रमउरु-आल्ल(लि)गितमात्र(ला)मुकुट-त्रि० आल्ल
गितमात्रमारोपितस्त्रक् मुकुटो यस्य स तथा तस्मिन् उपा०
अ. १ आल्लगितो यथास्थानं परिहितो मात्रामुकुटो येन स
तथा तस्मिन् कल्प. ॥ मात्राच मुकुटश्च मात्रामुकुटं आल्लगि-
तमात्रिदं मात्रामुकुटं येन स आल्लगितमात्रामुकुटः । आविद्ध-
मात्रामुकुटे जी० प्र. ४ (आल्लयमात्रमउरु) आल्लगितमात्रामु-
कुटः कृतकपठे मात्राः आविद्धशिरसि मुकुट इति भावः ॥
आ. म. । म. श. ३ उ. १ ॥
आल्लकारियसन्ना-आल्लकारिकसन्ना-स्त्री० चमरचंचाराजधा-
नीस्थे सभाविशेषे, आल्लकारिका यस्यामल्लक्रियत इति
स्या० ग० ५ ॥
आल्लद-आल्लन्द-न० काशविशेषे, तत्रोदकारः करो यावता
शुष्यति तत आरज्योत्कृष्टतः पंचरात्रिदिवानि यावत्काहोऽत्र
समयपरिभाषय. ह्रंदिमित्युच्यते । विश० ॥
आल्लदिय-आल्लदिक-त्रि० आल्लदस्यानतिक्रमेण चरतीति । आ-
ल्लन्दचारिणि, विशेष० ॥
आल्लवण-आल्लम्बन-त्रि० आल्लम्ब्यतेऽवष्टभ्यते दुर्गपर्वतादि
स्थानमाधिरोदुकामैरित्याल्लम्बनं दर्श० । आश्रये (आल्लवणं च
मे आया अवसेसं च वोसिरे) आल्लम्बनं चाश्रयोऽवष्टभ आ-
धार इत्यर्थः । आतु. । (आल्लवणेण केणश्च) आल्लम्बन इ-
त्याल्लम्बनम् प्रपतनाधारणस्थानम् तेनाल्लवनेन केनचिदिति
आव० । (जो मरणदेशकाद्वेन होई आल्लवणं किंचि) (आल्लं
वनमाधारभूतं । तं० । (मेढिआल्लम्बणं खंभं) आल्लम्बनं हस्ता-
द्याधारः ॥ ग० अधि० १ (जमणेगत्याल्लवणमपज्जुदासपारकु-
चियं चित्तं) यच्चित्तं यन्मनोऽनेकार्योऽल्लम्बनमनेकार्थप्रतिभासां-
दोदितमिति विशेष० ॥ आल्लम्बनेन चक्रुरादिज्ञानविषयेण प्रति-
मादिनेति । षो० ॥ आल्लवणं चिद्धा उच्यते गर्तादौ निमज्ज-
तो रज्वादि । जावतः संसारगर्तायां निपततां ज्ञानादि । वृ० ।
अ. अधि. ३ नि. च० उ. १ आल्लविज्जति जं तमाल्लवणं उविहं-
दव्व वल्लि वियाणाइ जावे य गाणादि । नि. सू० । आ ल्लवि

कर्मणि ल्युट् । आलम्ब्यन्ते आश्रीयन्ते तान्यालम्बनानि । औ.
आश्रयणीये, । आलम्बनादाश्रयणीयादिति ॥ स्या० ग्रा. ३ यान्या-
लम्ब्यन्ते तान्यालम्बनानि ज० श. ३५ उ. ७ कारणे प्रव. ८।
१०४ ॥ नि. सू. ५ उ. । कारणमालंबणं मोक्षं, कारणं नामा
लंबनम् आ. म. प्र. म. १॥ (सपञ्चपाण निरालंबणं) निष्कारणे
न प्रत्यपायसंभवे वा त्राणायालंबनौयवस्तुवर्जितेनेति झा०
प्र. ए ॥ आलंब्यत इत्यालम्बनम् । प्रवृत्तिनिमित्ते, आव० ।
आलम्ब्यते निश्चञ्चलक्रियते मनो येनेत्यालम्बनम् उच० अ. ३४।
प्रयोजने, (आलंबणे य काळे मगे जयणाए चैव परिसुद्धं)
आचा० अ. ३ उ. ३ नि० उ. १० आलंबणेत्यादितः प्रवचन
संघगच्छाचार्यादिप्रयोजनम् आचा० । पुष्टालम्बनस्य सूत्रगु-
णप्रतिसेवने न दोषः वृ० । अयापुष्टालंबनोनिरालंबनो वा
प्रतिसेवते । ततः संसारोपनिपातमासादयति ॥

तथाचात्र दृष्टतोमाह ।

तुच्छमवलंबमाणो, पेहति निरालंबतो यदुगामि ।

सालंबनिरालंबे, अह दिष्टतो णिसेवतो ॥

इहालंबनं द्रव्यभावभेदाद्विधा तत्र गर्तादौ पतङ्गिर्यद्रव्यमालं-
ब्यते तत्तु चल्यालंबनं तच्च विधा पुष्टमपुष्टं च । अपुष्टं दुर्बलं
कुशलत्वकादि पुष्टं बलिष्ठं तथाविधकमोरयज्यादि जवालंबन-
नमपिपुष्टपुष्टभेदात्विधा पुष्टं तीर्थाज्यवस्त्रित्तिप्रथाध्ययनादि
अपुष्टं शरतया स्वमतिमात्रोत्प्रेक्षितमालंबनमात्रं । ततश्च
चल्यालंबनं पुष्टमपुष्टमवलंब्यमानो निरालंबनो वा यथा दुर्गे
गर्तादौ पतति यस्तु पुष्टालंबनमवलंब्यते स सुखेनैवात्मानं
गर्तादौ पतन्तं धारयति । एवं साधोरपि सूत्रगुणाद्यपराधा-
क्षिपेवमाणस्य सालंबनिरालंबविविधोऽप्युपार्थः दृष्टतो मंतव्यः ॥
किमुक्तं भवति । योनिरालंबनेऽपुष्टालंबनो वा प्रतिसेवते स
आत्मानं संसारगर्तायां पतन्तं न संधारयितुं शक्नोति । यस्तु
पुष्टालंबनः स तदवष्टभादेव संसारगर्तं सुखेनैवातिबंधयति ॥
अथ कस्मादात्मन्यनमन्वेपणीयमित्याह ॥

सालंबणो पतन्तो, अप्पाणं दुग्गमे विधारेऽ ।

इअसालंबणसेवा, धारेऽ जइ असदजावं ॥ ६ ॥

कानि पुनस्तान्यालम्बनानीत्याह ॥

काहं अञ्जित्तिअदुवा अहीऽ, तवोवहाणेसुव उज्जमिस्सं ।

गणं वनिइए बहुसारविस्सं, सालंबसेवी समुवेदं मुक्खं ॥

ध्या० काहमित्यादिद्युक्तं यः कश्चिदेवं चिंतयति यथा करि-
ष्याम्यहमत्र स्थितोऽञ्जित्तिमव्यवस्थितिं जिनधर्मस्येति शेषो
राजादेर्जिनशासनवतारणादिभिः (अदुवेति) अथवा अहमच्चे
प्ये सूत्रतोऽर्थतश्च चादशां दर्शनप्रभावकाणि वा शास्त्राणि
यदि वा तपोबन्धिसमन्वितत्वात्तपोविधानेषु नानाप्रकारेषु
तपस्तु उज्जमिस्सं इति उच्यस्यामि उच्यमं करिष्यामि गणं वा
गच्छं वा (नीईमुयत्ति) सत्समास्तृतीयार्थत्वात्तीतिभिः
सूत्रोक्तैर्निः सारयिष्यामि गुणैः प्रवृद्धिं करिष्यामि स एवं सा-
लंबनसेवी । एतैरनंतरोदितैरालंबनैर्यतनया नित्यवाममपि
प्रतिसेवमानो जिनाज्ञातुल्यधनात्समुपैति प्राप्नोति मोक्षं सिद्धिं
तस्मात्सौर्वान्यवच्छेदादिकमेव यथोक्तज्ञानदर्शनचारित्राणां
समुद्दितानामन्यतरस्य वा यद्वृद्धिजनकं तदालंबनं जिना-
ज्ञावशादुपदिष्टं नान्यत् ॥ १४ ॥

संप्रति सिसाधयिपितार्थव्यतिरेकदर्शनायाह ॥

आलंबणहीणो पुण, निवरइ रवडिओ अहे दुरुत्तारे ।

इअनिकारणसेवी, परइ जवोहे अगाहंमि ॥ ७ ॥

टी० ॥ आलंबनहीनः पुनर्निपतितः स्वाहितः क आह
दुरुत्तारे गर्तायां दुरुत्तारायां इय एवनिःकारणसेवी साधुः
पुष्टालंबनरहित इत्यर्थः । पतति भवोद्धे अगाधे पतति जवग
तायां अगाधतायां अगाधता पुनरस्यादुःखेनोत्तरणसंज्ञादि-
ति गायार्थः ॥ यथा चरणविकट्टा असहायज्ञानदर्शनपक्व-
माश्रमत्येवं नित्यवासाद्ययाह ॥

जेजत्त जया जग्गा, ओगासं ते परं अविंदता ॥

गंतु तत्त चयत्ता, इमं पहाणंति धोसंति ॥ ८ ॥

टी० ॥ ये साधवः शीतविहारिणः यत्र नित्यवासादौ
यदा यस्मिन्काळे भग्नानिर्विण्णा अवकाशां स्थानं ते परं अ-
न्यत् (अविंदति) अलग्नमानाः गंतुं तत्र शोभने स्थाने अश-
फुल्लतः किं कुर्वन्ति इव पहाणंति धोसंति यदस्माभिरंगीकृतं
साम्रतं काश्चात्प्रत्येदमेव प्रधानमित्येवं नाद्योपयति ॥ ८ ॥
आव० ३ अ० । आ. क० ८। १४ अत्र सायेंन दृष्टांतः ॥

स्वल्पोदकतरुच्छायं, सार्थः काश्चिद्यपयं ॥

प्रपन्नस्तत्रकेऽप्यस्तुः, परिश्रमजपोऽज्ञसाः ॥ १ ॥

तिव्रतं पुष्टिक्रमाया, स्वपि ङायसु निर्वृताः ॥

तैस्तैर्जैश्च गुरुभै, शब्दयत्यपरानपि ॥ २ ॥

प्रधानमिदमेवात्र, स्थानामित्यर्थके च न ॥

ये तद्वचः प्रपद्यास्तु, स्ते क्लृप्तुःखिनोऽजवन् ॥ ३ ॥

स्वीक्रे तद्वचोयैर्न, तमध्वानं विद्वध्यन्ते ॥

शीघ्रं शीतोदकच्छायं, सुखज्ञाजोऽप्यतेऽजवन् ॥ ४ ॥

यथा ते पुरुषास्तस्तुः, पार्श्वस्याद्यास्तथाज्ञसाः ॥

ये तूद्यमात्रं निस्तीर्णाः, सुखनस्ते सुसाधवः ॥ ५ ॥

साम्प्रतं यद्वक्तुमिदं, प्रधानमिति धोपयंति तद्वक्ष्यति ॥

निययावासविहारं, चेद्व्यञ्जितं च अज्जिआ दानं

३ विगःसु अपाणिबधं, नहोसं चोद्वं विंति । १० ।

परिदारगाहा २ ॥ टी० ॥ नित्यवासेन विहरंतनित्यवास-

कल्पमित्यर्थः चैत्येषु जक्तैस्तां च चशब्दात्कुलकार्योदिपरि-

ग्रहः । आर्यिकाज्याज्ञानस्तंज्ञीराद्या विगतयो अभिधीयन्ते ॥

तासु विगतिषु प्रतिबंधं आसंगं निर्दोषं चोदिता अन्येनोद्य-

तविहारिणोऽप्युच्यते ज्ञपन्तीति गायार्थः ॥

अधुना चेश्यद्वारं गाहा ॥

चेइ अकुलगणंसंधे, अन्नं वा किं चिकाज निस्साणं ।

अहवा वि अज्जवइरं, तो सेवती अकरणिज्जं ॥

चैत्यकुलगणसंधं अन्यत्वा किंचिदपुष्टमव्यवस्थित्यादि-
कृत्वालंबनमित्यर्थः । कथं नास्ति कश्चिदिह चैत्यादि प्रति-
जागरूकः अतोऽस्मान्निरसंयमोऽङ्गीकृतः । मातृचैत्यादिव्य-
वच्छेद इति अथचार्यवैरं कृत्वा निश्चाततः सेवते अकृत्यं
असंयमं मंदधर्मा इति गायार्थः ११५ आव० अ० ३ ॥

चेइअपुत्रा किं, वइरसामिणो सुअपुव्वसारेणं ।

न कया पुरिआइ तथा, मुक्खं सा वि साहूणं ॥ ११५ ॥

टीका ॥ अकारार्थः सुगमः । ज्ञावार्थस्तु कयात्तका-

दवसेयस्तच्च कयितमेव तत्र वैरस्वामि नमाद्वनं कुर्वाणा
इदं नेङ्गते मंदधियः । किमित्याह ॥

ओहावणं परेसिं, सतित्थ उब्जावणं च वच्छद्वं ।

न गणंति गणे माणो, पुञ्चिअ पुण्फमहिमं च ॥ १६ ॥

टी० ॥ अपञ्जाजनां लाङ्गनं परेषां शाक्यानां स्वतीर्थो
ज्ञावनां च दिव्यकरणेन तथा चात्सल्यं श्रावकाणां एतन्न
गणयंत्याद्वनानि गणयतः संतः तथा पुण्योच्चियपुण्फमहि
मं च गणयंतीति पूर्वावाचितैः प्राग्गृहीतैः पुण्यैः कुसुमैर्महिमा
यात्रा तामिति गाथार्थः १६ ॥ चैत्यजकिञ्चर गतं ॥
अधुनार्यिकाज्ञाभचारम् । तत्रेयं गाथा ॥

आजियज्ञाने गिष्ठा, सएण्णत्तानेणजे असंतुट्ठा ।

जिक्खायरिया जग्गा, अनियपुत्तं ववइसंति ॥

अन्नपुत्तायरिओ, जत्तं पाणं च पुण्फच्छाए ।

उवणीअं जुंजंतो, ते एवजावे अंतगग्गी ॥

टी० अक्षरार्थोऽनिगदसिद्धः । भावार्थस्तु कथानकादवसेयः ।
तच्च अन्विकापुत्राचार्यशब्दे । तेन मंदमतय इदमाद्वनं
कुर्वतः इदमपरं नेङ्गते ॥ किमत आह ॥

गयसीसगणं ओमे, जिक्खायरिआ अपच्छद्वं थेरं ।

न गणंति सहो विसदो, अज्जिअद्वानं गवेसेज्जा ॥

टी० गतः शिष्यगणोऽस्येति समासस्तं ओमे डुर्भिके जि
क्काचर्यायां अप्पच्छओ असमर्थः भिक्काचर्यायां अपच्छद्व असम-
र्थस्तं स्यविरं वृद्धं एवं गुणयुक्तं न गणयंति नादोचयंति
सहा विसदा समर्थाः अपि शब्दात् सहायादिगुणयुक्तत्वे
ऽपि शश मायाविन आर्यिकाद्वानं गवेययंतीति अन्वितं
इति गाथार्थः ११७ ॥

गतमार्यिकाद्वानद्वारं विकृतिचारमधुना तत्रेयं गाथा ।

जत्तं वा पाणं वा, जुत्तूणं द्वावद्वान्निअमि विसुच्छं ।

तेवज्जपमिच्छन्ना, उदायणरिसिं ववइसंती ॥ १७ ॥

टी० ॥ जत्तं वा ओदनादि पानं वा छाक्कापानादि शुक्
त्वा उपतुज्य (द्वावद्वान्निवियति) दोपेत्तं अशुद्धं विगतिसंपर्कदो
षात् तथाच निः कारणे प्रतिषिद्ध एव विगतिपरिज्ञेयः ॥
उक्तं च ॥

विगतिं विगतिं जीया, विगतिमयं जो ऊ जुंजति साहू ।

विगतिं विगतिसहावा, विगतिं विगतिं वदानेति ॥

ततः केनचित्साधुना चेदिताः संतोऽवद्यप्रतिज्ञाः पाप-
प्रचारादिता उदायनार्थेन्यवदिशत्याद्वनतयेति गाथार्थः ११७
आव. ३ अ. ॥

कयाचयम् ।

आसीदुदायनो नाम, राजा वीतजयाधिपः ।

राज्ये निवेश्य जामेयं, प्रज्यां स्वयमग्रहीत् ॥ ११ ॥

जिक्काहारस्य तस्यानूद्, व्याधिर्वैरैरजाणि सः ।

केवद्वं दधि जुंजीया, येन व्याधिर्न वर्धते ॥ १२ ॥

राजर्षिस्तु व्रजेष्वस्या, तत्रयत्सुदन्नं दधि ।

सोऽगाद्वीतजयेऽन्येद्यु, सत्र तज्जामिसूरुपः ॥ १३ ॥

ऊचेऽमात्यैः स्वराज्यार्थी, जितसर्वपरीषहैः ।

राजर्षिराजगामात्र, राज्यं दास्यामि सोऽवदत् ॥ १४ ॥

उक्तस्तैर्नार्प्यते राज्यं, चिराद्व्युदग्राहितोऽथ सः ।

पशुपाट्यैकया साधोः, सविषं दध्यदापयत् ॥ १५ ॥

दुष्टाः पुनरमात्यास्ते, सर्वत्राऽप्यादिशन् पुरे ।

राजर्षेरस्य युष्माजि, दातव्यं सविषं दधि ॥ १६ ॥

हत्वा तदेवताज्जाणी, नमहर्षे ! सविषं दधि ।

त्यजैतत्प्रकमेतेन, पुनर्व्याधिरवर्धत ॥ १७ ॥

पुनर्दध्याददे सोऽथ, पुनर्देव्यहरद्विषं ।

एवं तत्पृष्ठतो दग्ना, देवता संचचार सा ॥ १८ ॥

तस्याः प्रमादतोऽन्येद्यु, बुद्धुजे सविषं दधि ।

तत्तापार्त्तः शुज्जघ्यानः, केवद्वं प्राप्य निर्द्वतः ॥ १९ ॥

तस्य शय्यातरः कुंज, कारो देवतया तदा ।

सिनपत्न्यां कृतो राजा, राजर्षेर्नक्तिमानिति ॥ २० ॥

कुंजकारकृतमि ते, तन्नाम्नाऽजनि तत्पुरं ।

पांशुदृष्ट्या पुनर्वीत, जयं सर्वं स्यद्वीकृतं ॥ २१ ॥

ऋषिहत्याकरमिति, कोपादेवतया तदा ।

कारणादधिजुग्युक्तः, कर्त्तुमाद्वनं न सः ॥ २२ ॥ आ.क. ॥

सीअल्लुक्खाण्णचिअं, वएसु विगईगण जावंतं ॥

हट्ठा वि जणंति सट्ठा, किमासि उदायणो न मुणी ॥ २३ ॥

टी० । शीतद्वं च तद्रुक् च शीतद्वरुक् अन्नमिति
गम्यते । तस्याऽननुचितः अननुरूपः नैर्द्रप्रव्रजितत्वाद्योगाभि-
नूतत्वाच्च शीतद्वरुक्काननुचितस्तं व्रजेषु गोकुलेषु विगर्तिगतेन
विगर्तिं यातेन यापयंतं (हट्ठाविति) समर्था अपि भणंति
शठाः किमासीत् (उदायणो न मुनिः) मुनिरेव विगर्तिः
परिमोगे सत्यपि तस्मान्निर्दोष एवायमिति गाथार्थः ॥ २३ ॥

एवं नित्यवासादिषु मंदधर्माः संगमस्थविरादीन्याद्वनान्वा-
श्रित्य सीदंति । अन्ये पुनः सूत्रादीन्येवाधिरुक्त्य तथाचाह ॥
आव० ॥

सुत्तत्यवाड्वबुद्धे, असहद्ववाड्वआवईओ अ ।

निस्साणपयं काड्वं, सत्यरमाणा विसीअंति ॥ २४ ॥

सूत्रञ्चार्थश्च बाहश्च वृक्षश्च सूत्रार्थबाहवृक्षाः । तान् तथा
असहश्च छन्वाद्यापदश्च असहछन्वाद्यापदस्तांश्च निश्चाणां
आद्वनानां पदं कृत्वा संस्तरंतोऽपि संयमानुपरोधेन
वर्तमाना अजिसंतः सीदंति । एतदुक्तं भवति । सूत्रं निश्चापदं
कृत्वा यथाहं पठामि तावत्किं ममाऽन्येन एवमर्थं निश्चापदं
कृत्वा शृणोमि तावत् एवं बाहत्वं वृक्षत्वं असहत्वं असमर्थ-
त्वमित्यर्थः । एवं द्रव्यापदं दुर्लभमिदं छन्नं, तथा क्षेत्रापदं
क्षुब्धकमिदं क्षेत्रं, कावापदं दुर्भिक्षं वर्त्तते, तथा भावापदं
ग्लानोऽहमित्यादि, निश्चापदं कृत्वा संस्तरंतोऽपि विभीदंत्यत्य-
सत्त्वा इति गाथार्थः ॥ २४ ॥

आद्ववणाण दोगो, जरिओ जीवस्स अजजकामस्स ॥

जं जं पिच्छइ दोगे, तं तं आद्ववणं कुणइ ॥ २५ ॥

टी० ॥ आद्ववनानां प्राङ्निरूपितशब्दार्थानां लोको मनु-
ष्यलोको भूतः पृथो जीवस्य (अजजकामस्सति) अयतितु-
कामस्य तथा जायतितुकामो यद्यप्ययात लोके नित्यवासादि

तत्तदाखंवनं करोतीति गायार्हः ॥ ५३ ॥

किंच चविधान्वंति प्राणिनो मंदश्रद्धास्तीव्रश्रद्धाश्च तत्रा-
न्यत् मंदश्रद्धानामाहम्यनमन्यच्च तीव्रश्रद्धानामित्याह च ॥

जे जल्ल जयार्जइअ, बहुस्सुआ चरणकरणपन्नट्टा ॥

जट्टा जं ते समायरंती, आलंवणं मंदसप्पाणं ॥ ५४ ॥

टी० ॥ ये केचन साधवो यत्र ग्रामनगरादौ यदा यास्मिन्
काले सुखमदुःखमादौ (यद्यत्ति) यदा दुर्निष्कादौ बहुश्रु-
ताचरणकरणप्रपन्नाः संतः यत्ते समाचरंति । पार्श्वस्थादिरूपं
तदाखंवनं मंदश्रद्धानां जवतीति वाक्यशेषः । तथा ह्याचार्या
मधुरामगुः सुमिक्षेज्याहारादिप्रतिबंधापरित्यागात्पार्श्वस्थता-
मजजत्तदवमपि नूनं जिनैर्धम्मो दृष्ट एवेति गायामिधायः
॥ ५४ ॥

जे जत्थ जया जेइअ, बहुस्सुआ चरणकरणसंपत्ता ॥

जं ते समायरंती, आलंवणं तिव्वसप्पाणं ॥ ५५ ॥

ये केचन यत्र ग्रामनगरादौ यदा सुखमदुःखमादौ (जद्यत्ति)
यदा च दुर्निष्कादौ बहुश्रुताचरणकरणसंपन्नाः यत्ते समा-
चरंति निजुप्रतिमा तदाहम्यनं तीव्रश्रद्धानां जवतीति
गायार्थः ॥ आव. ३ अ० ॥

आलंवनं रज्जादि तद्वदापज्जतातीदिनिस्तारकत्वादहम्यनम्
आहम्यनसदृशे, च ज० श. १८ उ० १ (आहारचूप आलंवणे)
आलंवनं वस्त्रादिकमिव । ज्ञा० अ० ७ ॥ (मेढीआलम्वणं)
खंजं) आलंवनं हस्ताद्याधारं तत्तत्समानः यथा हस्ताद्याधारो
गतादौ पतंतं जंतुं धारयति तथाचार्योऽपि भवगर्भं पतंतं
गच्छं धारयतीत्यर्थः ग० अधि० १ (मेढीयपमाणं आहारे
आलंवणे) आलंवनं रज्जादि तद्वदापज्जतातीदिनिस्तारकत्वा-
दाहम्यनम्. राज. । आहम्यनं इत्याहम्यनम् भाषेऽनृप्र-
त्ययः कर्म० ॥ अवष्टम्भे यथा मंदशक्तिः कश्चित् नगरे परि-
भ्रमणाय यष्टिमवबलम्यते ततस्तदवष्टम्भते । जातसामर्थ्यविशेषः
सह तान् प्राणापानादिपुत्रज्ञानं विसृजतीति. कर्म. प्र. ॥
गृहणशब्दे निर्ग्रन्थीनां ग्रहणं वक्ष्यते ॥

आलंवणजोग-आलंवणयोग- पु० आलम्वनवाच्ये पदार्थे अर्ह-
त्स्वरूपे उपयोगसैकतानत्वम् । एतस्य बहुवक्तव्यता योगशब्दे
अष्ट० ॥ साहम्यनो निराहम्यनश्च योगः परे द्विधा हेयः । सह
आलंवनेन च हुरादिज्ञानविषयेण प्रतिमादिना घटेत इति
साहम्यनम् प० वृ० १३ । योगमेदेच अष्ट० ।

आलंवणचूप- आलम्वनचूत त्रि० आहम्वनसदृशे, (आलं-
वणभूप) आलंवनं रज्जादि तद्वदापज्जतातीदिनिस्तारकत्वा-
दाखंवनम् । ज्ञा० अ १ ।

आलंवमाण- आलम्वमान त्रि० वाह्यदौ गृहीत्वा धारयति,
देशतः करेण गृह्णाति च । वृ० ।

आलंवि (न्) आलम्विन् त्रि० आ हवि षिनि आश्रयिणि,
“ गजाजिनाहम्विदुकुलधारिवा ” । कुमा. । वाच० ॥

आलंविथ-आलम्वित त्रि० हवि कः धृते, गृहीते, च वाच० ।

आलंज-आलम्वन पु० आलंज धश्नुष संस्पष्टौ १ हिंसने १ च
वाच० ॥

आलंजिय-आलम्विक-न० स्वनामख्याते नगरे, यत्र बुद्धश-
तको गृहपतिरासीत् स्थानांगे वृद्धशतकमधिकृत्य (सवाह

म्मिकाभिधाननगरनिवासी) स्था० ग. १ । (आलंजियणयं
मज्जं मज्जेण णिगच्छइ) ज० श. ११ उ. ११ ॥ आलम्वि
कायां नगर्या यत्परुपितं तत्प्रतिपादक उद्देशकोऽप्यालंमिक
इत्युच्यते । ततोऽसौ षादशः जगवत्या एकादशशतकस्य
षादशे उद्देशे च ॥

आलंजिया-आलम्विका-स्त्री० स्वनामख्यातायां नगर्याम्
ज० श. ११ उ. १ (ततोऽनयं आलंमियं नयरीं गतो) आ०
म. । कष्ट० ॥ आ० चू० ॥

अस्या वर्णको भगवत्याम् यथा ॥

तेषु कोट्टेणं तेषु समएणं आलंजिया एणं णयरी हो-
त्या वल्लओ संखवणे चेइए वल्लओ तत्तयणं आलंजिया
ए णयरीए वहवे इसिजइपुत्तप्पामोक्खा समणोवासगा
परिवसंति । अट्टे जाव अपोरचूपे अजिगयजीवाजीवा-
जाव विहरंति ॥ ज० श. ११ उ. ११ ।

आलंज-आलंज- त्रि० आभाषिते, (आलंजे चाहिते,)
आलंजानाम् आर्य ! किं तत्र वर्तत इत्येवमभाषित इति.
बृह. । (सेवगपुरीसो उ कोइ आलंजो) आलंजः संभाषि-
त इति । व्य० उ. १ ॥ इच्छिते. ततश्चालंजः शब्दिता वा
तृणिमत्वं नज्जते. । आचा. अ. ६ उ. ४ । आलंजपने. न. (आ-
लंजमादिकज्जत्या) आलंजमालपनम्. व्य. उ. १० ।

आलंज. आलंज त्रि० आ हस क संस्पृष्टे, संयुक्ते, स्पृष्टे,
हिंसिते, च.

आलंज-आलंज- त्रि० आ. हस. कर्मणि. पयत्. कथनीये.
णिच्. यत्. आभाष्ये. वाच० ।

आलंवंत-आलंज- त्रि० ईपच्छदति, (आलंवंते हवंते वा)
आलंजति सति ईपद् वदति सति. उक्त अ. १ सकृलपति, च.
(आलंजितपथा) आलंजितुं सक्तुं प्रति० । आलंजने
कुर्वति, च (आलंजताणं मुरयाणं नंदिसुइगाणं) मुरज-
मुइगंनंदिसुइगानामालपनम्, । राज० । आ. चू. ।

आलय-आलय-पुं. आलीयतेऽस्मिन्. आ. ही. आधारे अञ्.
आधारे वाच० आश्रये, स्था० ग. ३ स्था. ग. १ ॥ जं० ॥
आवासे. ओष० ॥ गृहे, तं० ॥ स्थाने. विशे. (हिमालयो
नाम नगाधिराजः) कुमा० तत्रामराज्य मराहमराहफेरी
नैय० नहि दुप्यात्मना मार्या निवसन्त्यालये चिरम्, रामा०
(आलयं देव शत्रूणां सुघोरं खाएरुवं वनम्) भा. आ० प० ।
आलीयते साधवोऽन्त्यालयः वृ० । वसतौ, स्था० ग. ॥ आ.
चू. । (आलयं विहोरणं) आलयो वसतिः आव. । अणुचरेण.
आलयणं, आलयेन स्त्रीपदादिरहितवसतिसेवनेन कष्ट० ॥
उपाश्रये, ॥

बृहत्कल्पे उपाश्रयस्यैकार्येकानधिकृत्य (वयस्सगपमिस्स-
गसिज्जा आलयवसन्तीनिसीहिया गणे, वृह० । शरीरे, च.
निसीहिया शरीरं वसही यंमिदं च जण्णीत । यतोनि-
शीहिया नाम आलयो वसही यंमिदं च शरीरस्स
आलयओ शरीरं जीवस्स आलयोत्ति ॥ आ. चू. ॥

॥ आलयवर्तिनि, च (आलयविहारसमिओ) आलयः
सुचकत्वादालयवर्तो सकृद्वक्तविकल्पनिषेवीत्यर्थः. अधि. ३

आह्निगाण्या-आर्दिगानिका- स्त्री० पुरुषप्रमाणे उपधाने,
आर्दिगानिकायां पुरुषप्रमाणायां राजेति बुद्ध्या समाह्वेय

राजान्तः पुर्यः शेरते. जी० प्र० १

आर्लिगपुक्खर-आर्लिगपुक्खर-न० मुरजमुखे, म० श. २ व.
७ मुरजमुखपुटे, च म० श. ६ व. ७ जं० । आ. म. प्र०
१ अ. । राज० ॥

आर्लिपत-आर्लिपत-त्रि० आलेपं कुर्वति (आर्लिपतं वा विर्लि-
पतं वा साश्चिह्नं) नि. सू. उ० ३

आर्लिपावत-आर्लिपयत्-त्रि० आलेपं कारयति (अणयरेण वा
आलेपणजापणं आर्लिपावतं वा) नि० चू. उ. १७

आर्लिधरग-आर्लिगृहक-न० आर्लिधरं स्पतिविशेषस्तन्मया-
नि गृहकाणि । आर्लिमये गृहे, राज० ।

आर्लिच-आर्लि-त्रि० समंततो दीप्ते. “ जह आर्लिते गेहे,
कोइ पसुचं नरं तु वोहेज्जा ” आसमन्ततो दीप्ते गृहे, व्य०
उ. ३ अंत० अ. ५ अभिविधिना ज्यहिते, म० श. २ व. १
प्रदीपने, न० कोडिमघरे वसंतं आर्लिचं मि न रुज्जइं तेणे
आर्लिपिप्रदीपनकेऽपि न दहते इति-व्य. उ. ४
आर्लि-त्रि. आ. लिप. क. कृतालेपने, दत्तादीपने, च वाच० ॥

आर्लिष्-आर्लिग्-त्रि० लने, (अथेगद्या पुढवीकाश्या
आर्लिष्) आर्लिग्थाः शिखायां शिखापुत्रके च लप्ता इति
म० श. १९ उ. ३

आर्लिष्ट-त्रि० । आ. लिष्ट क आर्लिष्टे, लघौ ॥ ४९ ॥ इति
प्राकृतसूत्रेण आर्लिष्टे संयुक्तयोऽयं सत्यं लघ इत्येतौ भव
तः प्रा० । आर्लिगिते संयुक्ते (शिखामिआर्लिष्ट इत्यम्लसां
निधिः । आर्लिष्टमिति रसितारमुच्यते) इति माघः वाच० ।

आर्लिष्टमणाश्चिह्नवदण-आर्लिष्टमणान्शिष्टमणन्दन-न० सत
विशे वन्दनकदोषे, तस्य (आर्लिष्टमणाश्चिह्नं रयहरसीसे य होइ
चचमंगो) वृ० । अर्लिष्टमनार्लिष्टं चेति पदद्वयमाश्रित्य
रजोहरणशिरसो विषये चतुर्भंगिका भवति । सा च अहो कायं
काय इत्याद्याद्यतकान्ते संभवति । रजोहरणं कराज्यामाश्रि-
प्यति शिरश्चेत्येको १ रजोहरणं शिरस्यति न शिर इति द्विती
यः २ शिरःशिरस्यति न रजोहरणमिति तृतीयो ३ न रजोहरणं
न शिरः शिरस्यति ४ इति चतुर्थो भंग इति अत्राऽऽद्योभंगः
बुद्धः । शेषजंगजये आर्लिष्टदोषदुष्टप्रकृतवदनमवतरति ।
प्रव. द्वा. १ ध० अधि २ । आच० । आ. सू. २ अ. ॥

आर्लि (ली) वग-आर्दीपक-त्रि० आर्दीपयत्यगृहमाशि
ना । आ. दीप निच् प्लुब् गरगृहस्य दाहके, गृहादिदीपनक
कारिषु प्रश्न० छा० ३ । आर्लिदातरि ज्ञा० अ. २ उदीपके, च
वाच० ॥

आर्लि (ली) वण-आर्दीपन-न० आ. दीप निच् व्युद्
तणुद्वादिचूर्णमिश्रितजलेन गृहादौ चित्राकारलेपनभेदे,
उदीपने, च वाच० ॥ आर्मादिप्रदीपने (आर्लीवणेहि य) व्या
कुल्लोकानां मोषणार्थं आर्मादिप्रदीपनैः । विपा० अ. १ ।

आर्लि (ली) विय-आर्दीपित-त्रि० आ. दीप निच् क दत्ता-
दीपने गृहाङ्गनादौ, उदीपिते, च वाच० ॥

आर्लितं (सि) दग-आर्लितं (सि) न्दक-पुं. धान्यविशे
पे दशा. (आर्लितसंदगत्ति) चपलकाः जं. श्री० (आर्लितसंदगत्ति)
चवलकप्रकाराः चवलका पचान्ये । प्र. श. ६ व. ७
आर्लिह-स्पृग् स्पशं तु. पर. सक. अनिद् । स्पृशः फासफंस-

परिस्त्रिग्विहिलुंखाविहाः ॥ ७१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण स्पृश-
तेराविहादेशः आर्लिह प्रा. ॥ स्पृशति अस्पाकीत् अस्पाकीं
त् अस्पृकत् पस्पशं । वाच० ॥

आर्लिहमाण-आर्लिखत् त्रि० विन्यस्यति, (आर्लिहमाणे
२ अण्व्यविसह) आर्लिखन् २ विन्यस्यन् २ अनुप्रवि-
शति ॥ जं० ॥

आर्लिहिजमाण-आर्लिख्यमान त्रि० विन्यस्यमाने, (मंरुहेहि
आर्लिहिजमाणेहि) जं० ॥

आर्ली-आर्ली-स्त्री० सख्याम् ॥ प्रा० ॥

आर्लीह-आर्लीह त्रि० आ-विह-क-युक्तसनविशेषे ॥ वाचा० ॥

तत्र दक्षिणमूर्धमप्रतो मुखं कृत्वा वाममूर्धं पश्चान्मुखं प्र
सारयति । अंतरायद्वयोरपि पादयोः पंचपदोः ततो
वामहस्तेन धनुर्गृहीत्वा दक्षिणहस्तेन प्रत्यंचामाकर्षति तत्र
आर्लिहम् ॥ व्य० उ-१ आ० म-अ-१ ॥ आ- सू. ॥
उत्त० १ म. । नि० चू- उ ११

आर्लीण-आर्लीन-त्रि. आर्ली कर्तारि क आर्लिष्टे, वाच० आर्लि
गिते, कल्प० सुत्रिष्टे, ज्ञा० अ २
किञ्चिद्विज्ञे, च ॥ जं० ॥ प्राकृते (आर्लिष्टोऽष्टौ ॥ ५४ ॥)
इति सूत्रेणाद्वियतेः अर्ली इत्यादेशो भवति । अर्लिअइ
अर्लीणो ॥ प्रा० ॥ (अर्लीण्यमाणमुत्तस्त्वणा) आर्ली-
नौ मस्तकमिच्छौ किञ्चिद्विज्ञौ नतु टप्परी प्रमाणयुक्तौ स्वप्न
माणोपेतौ श्रवणौ कर्णौ येषां ते ॥ जं० ॥ (आर्लीणे महप
विज्ञौ) आर्लीनः सर्वगुणैराधिगितः ॥ कल्प० ॥ (आर्लीणगु-
त्तो परिच्यप) आर्चा० अ ३ उ २ ॥ भावे कः संश्लेषे, न०
तत्र साधु अण् वंगे धातुभेदे तस्य धात्वन्तरसंश्लेषकारक
त्वात् तयात्वं । वाच० ॥

आर्लीणगुत्त-आर्लीनगुत्त- त्रि० आर्ली मर्यादयन्त्रियरो-
धादिकया लीन आर्लीनो गुत्तो मनोवाक्यकर्मभिः कूर्मवत्सं-
वृत्तगात्रः । आर्लीनश्चासौ गुत्तश्चार्लीनगुत्तः । इन्द्रियरोधादियुते
मनोवाक्यकर्मभिर्गुत्ते, कूर्मवत्संवृत्तगात्रे, च आर्चा० अ. ३ उ. २
(आर्लीणगुत्तो परिच्यप) आर्लीनो गुत्तश्च परिच्येत ॥ आर्चा० ॥

आर्लु-आर्लु-पुं० आर्लु-आर्लु-मिन्तु अर्लुणिश्च रस्य लः वा
पेचके, मेलके, । शब्दरत्ना० स्वल्पवारिधानिकायाम् सनाले
जवपात्रभेदे, स्त्री० कन्दभेदे राजनि० तस्य जेदा नानाविधाः
“ कंदो बहुविधो लोके आर्लुशब्देन ज्ञेयते ॥ कच्चार्लुश्चैव घंटार्लु,
पिम्माहुश्चैव कंरादिकम् ॥ काष्ठार्लुश्चैव माद्यं स्यात् तस्य जेदा
अनेकशः ” वाच० ॥

आर्लु-आर्लु-पुं० आर्लु-आर्लु-मिन्तु अर्लुणिश्च रस्य लः वा
पेचके, मेलके, । शब्दरत्ना० स्वल्पवारिधानिकायाम् सनाले
जवपात्रभेदे, स्त्री० कन्दभेदे राजनि० तस्य जेदा नानाविधाः
“ कंदो बहुविधो लोके आर्लुशब्देन ज्ञेयते ॥ कच्चार्लुश्चैव घंटार्लु,
पिम्माहुश्चैव कंरादिकम् ॥ काष्ठार्लुश्चैव माद्यं स्यात् तस्य जेदा
अनेकशः ” वाच० ॥

आर्लु-आर्लु-पुं० आर्लु-आर्लु-मिन्तु अर्लुणिश्च रस्य लः वा
पेचके, मेलके, । शब्दरत्ना० स्वल्पवारिधानिकायाम् सनाले
जवपात्रभेदे, स्त्री० कन्दभेदे राजनि० तस्य जेदा नानाविधाः
“ कंदो बहुविधो लोके आर्लुशब्देन ज्ञेयते ॥ कच्चार्लुश्चैव घंटार्लु,
पिम्माहुश्चैव कंरादिकम् ॥ काष्ठार्लुश्चैव माद्यं स्यात् तस्य जेदा
अनेकशः ” वाच० ॥

आर्लु-आर्लु-पुं० आर्लु-आर्लु-मिन्तु अर्लुणिश्च रस्य लः वा
पेचके, मेलके, । शब्दरत्ना० स्वल्पवारिधानिकायाम् सनाले
जवपात्रभेदे, स्त्री० कन्दभेदे राजनि० तस्य जेदा नानाविधाः
“ कंदो बहुविधो लोके आर्लुशब्देन ज्ञेयते ॥ कच्चार्लुश्चैव घंटार्लु,
पिम्माहुश्चैव कंरादिकम् ॥ काष्ठार्लुश्चैव माद्यं स्यात् तस्य जेदा
अनेकशः ” वाच० ॥

आर्लु-आर्लु-पुं० आर्लु-आर्लु-मिन्तु अर्लुणिश्च रस्य लः वा
पेचके, मेलके, । शब्दरत्ना० स्वल्पवारिधानिकायाम् सनाले
जवपात्रभेदे, स्त्री० कन्दभेदे राजनि० तस्य जेदा नानाविधाः
“ कंदो बहुविधो लोके आर्लुशब्देन ज्ञेयते ॥ कच्चार्लुश्चैव घंटार्लु,
पिम्माहुश्चैव कंरादिकम् ॥ काष्ठार्लुश्चैव माद्यं स्यात् तस्य जेदा
अनेकशः ” वाच० ॥

आर्लु-आर्लु-पुं० आर्लु-आर्लु-मिन्तु अर्लुणिश्च रस्य लः वा
पेचके, मेलके, । शब्दरत्ना० स्वल्पवारिधानिकायाम् सनाले
जवपात्रभेदे, स्त्री० कन्दभेदे राजनि० तस्य जेदा नानाविधाः
“ कंदो बहुविधो लोके आर्लुशब्देन ज्ञेयते ॥ कच्चार्लुश्चैव घंटार्लु,
पिम्माहुश्चैव कंरादिकम् ॥ काष्ठार्लुश्चैव माद्यं स्यात् तस्य जेदा
अनेकशः ” वाच० ॥

रिसिखिबिहालुंखाविहा. ८१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेषु स्पृशे-
रालुंखादेशः आलुंखः ॥ प्रा० ॥

आलुचण—आलुचन-न० आ० लुचि. लुट् उत्पादने, केशा-
देर्वन्धराहित्ये, च ॥ वाच० ॥ ग्रहणे, ॥ आब० ॥

आलुटण—आलुठन-न० आ० लुटि. ल्युट् वलादपहरणे,
वाच० ॥

आलुपं-आलुम्ब-त्रि० आसमन्तालुपतीत्यालुपः धनापहारके,
आलुपे सहसाकारे । स हि लोनाजिज्ञतान्तः करणोऽपगत-
कर्तव्याकर्तव्यविवेकोऽर्थज्ञो नैकदत्तदृष्टिरैहिकामुष्मिकविपाक-
कारिणीर्निश्चायनगश्कर्तनचौर्यादिकाः क्रियाः करोति ॥ आचा-
अ. २ उ. १० ॥ (आलुपह विभुपह) आलुपतवस्त्रादिकं
विभुपत सर्वस्वापहारेण ॥

आलुग (य) आलुक पुं० आ. ह्यति पृथ्वीकासरोगं वा आ-
ला. मित्रं रु संज्ञायां कन्. शेषनागे, कासालौ, च आलु. स्वा-
र्थे कन् कन्दभेदे, न० वाच० ॥ (तरुणपत्न्यालुयति वा)
आलुकं कन्दविशेषः । तच्चापेकप्रकारमिति विशेषपरिग्रहार्थं
पत्न्यालुकमित्युक्तम् ॥ अणु० अ. १ ॥ साधारणशरीरवाद्-
रवनस्पतिकायिकानीधकृत्य (साधारणशरीरा अणोगहा
ते पकिचिया आलु प मूत्रप चंव सिंगवरे तहेव य) उक्त०
अ. ३६ ॥ ज० श. ७ उ. २ ॥ प्रज्ञा० पद १० ॥ जी०
प्र. १ ॥

आलूण-आलून-त्रि० लू० क० ईपच्छिन्ने, सम्यक्छिन्ने, च
तेनामरवधूहस्तैः सदयालूनपल्लवाः कुमार० ॥ वाच० ॥ वि-
शीर्णे, ॥ आ० म० ॥

आल्लेदुयं-आल्लेपुम्-अव्य० आल्लेपं कर्तुमित्यर्थे, स्वार्थेकश्च वा
इति प्राकृतसूत्रेण स्वार्थे कः ॥ प्रा० ॥

आल्लेप-आल्लेप-पु० आ-ल्लिप् घञ्-उपल्लेपे, आल्लिम्पने, च
आल्लिप्यते कर्मणि ल्युट् आल्लिप्यमाने, च ॥ वाच० ॥

आल्लेवण-आल्लेपन-न० आ-ल्लिप् ल्युट् उपल्लेपे, आल्लिम्पने, च
वाच० ॥ सकृद्वेपने, नि० लू० उ. १२ ईपल्लेपने, ॥ वृ० ॥ दिवा
गृहीतगोमये रात्रौ व्रणाद्याल्लेपननिषेधो ॥
नि० लू० ॥

जे निक्खू दिया गोमयं पणिग्गहेत्ता । दिया
कायंसि वणं आल्लिपेज्ज वा विल्लिपेज्ज वा आल्लिपंतं वा
विल्लिपंतं वा साइज्जइ ॥ ३९ ॥ जे निक्खू दिया गोमयं
पणिग्गहेत्ता रत्तिं कायं सि वणं आल्लिपेज्ज वा विल्लि-
पेज्ज वा आल्लिपंतं वा विल्लिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४० ॥
जे निक्खू रत्तिं गोमयं पणिग्गहेत्ता दिया कायंसि वणं
आल्लिपेज्ज वा विल्लिपेज्ज वा आल्लिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४१ ॥
जे निक्खू रत्तिं गोमयं पणिग्गहेत्ता रत्तिं कायंसि वणं
आल्लिपेज्ज वा विल्लिपेज्ज वा आल्लिपंतं वा विल्लिपंतं
वा साइज्जइ ॥ ४२ ॥ चउक्कजंगमुत्तं उच्चारयव्वं । कायः
शरीरं व्रणः क्षतं तेण गोमयेण आल्लिपइ सकृत् विल्लिपइ
अनेकशो ऽपरिवासिते मासद्वहं । परिवासिते चउजंगे
चउद्वहं तवकाद्वविसिद्धा आणादिया दोसा । गाहा ।

दियएतो गोमत्तेणं चउक्कजयणा तु जाव ऐवुत्ता ॥ एतो
एगतरं पक्खेत्ताणाहिणो दोसा ॥ २१६ ॥ चउक्कजयण
चउजंगो चत्तिउदेसए जाव ऐवुत्ता इहंपि सत्थेव । गाहा ।
ततुप्पत्तिचं दुक्खं अजिज्जतो वेयणा एत्तिव्वाए । अप्पाणे
अव्वहितो तं दुक्खहिया सते सम्मं ॥ २१७ ॥ अव्वो-
च्छित्तिणिमित्तं जीयद्वाए समाहिहेत्तं वा । एतेहि कार
एहिं जयणा आल्लिपणं कुज्जा ॥ २१८ ॥ पूर्ववत् गोमय
गहणा इमा विधी गाहा । अजिणववोसद्वासत्ति इतरे
उवयोगं काउगहणं तु माहिसअसत्तीगव्वं अप्पातवच्चं
व वितथाता ॥ २१९ ॥ वोसिरियमोत्तं धेत्तव्वं तं बहुणं
त्तस्सासविइयरं चिरकाद्ववोत्तिरियं तं पि उवकरे तु ग-
हणं दिणत्तसत्तं पि मादित्तं धेत्तव्वं मोहिसासत्तिगव्वं
तं पि अणायव्वत्तियं जयायामित्यर्थः । तं असुसितं
वितथाती जवति आयव्वत्तं पुण सुसियरं सप्पगुणकारी
मुत्तं जे निक्खू दिया आल्लिपणजायं पणिग्गहेत्ता दिया
कायंसि वणं आल्लिपेज्ज वा विल्लिपेज्ज वा आल्लिपंतं
वा विल्लिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४३ ॥ जे निक्खू दिया
आल्लिपणजायं पणिग्गहेत्ता रत्तिं कायंसि वणं आल्लि-
पेज्ज वा विल्लिपेज्ज वा आल्लिपंतं विल्लिपंतं वा साइज्जइ
॥ ४४ ॥ जे निक्खू रत्तिं आल्लेवणजायं पणिग्गहेत्ता दिया
कायंसि वणं आल्लिपेज्ज वा विल्लिपेज्ज वा आल्लिपंतं वा
विल्लिपंतं वा साइज्जइ ॥ ४५ ॥ जे निक्खू रत्तिं
आल्लेवणजायं पणिग्गहेत्ता रत्तिं कायंसि वणं आल्लि-
पेज्ज वा विल्लिपेज्ज वा आल्लिपंतं वा विल्लिपंतं वा
साइज्जइ ॥ ४६ ॥ आलेवण जातं आल्लेवणप्प
गारा ॥ गाहा ॥

दियरातो लेवेणं, चउक्कजयणाउ जाव ऐवुत्ता ॥
एतो एगतरं, मव्वेत्ताणादिणा दोसा नि. लू. उ. १२
पर्युपितेनाल्लेपनजातेनाल्लेपननिषेधो । बृहत्कट्टे ॥

णो कप्पइ निग्गंयाणं वा निग्गंयीणं वा पारि यसिएणं
आल्लेवणजाएणं आल्लिपित्तए वा विल्लिपित्तए वानन्नत्थ
आगाढोहिं रोगायंकोहिं ॥

एवं ब्रह्मणसूत्रमप्युच्चारणीयं ॥ व्याख्यातः कल्पते निर्ग्रन्थायां
वा ऽपरिवासिते नाल्लेपनजातेनाल्लेपयितुं वा ईपल्लेपयितुं
विल्लेपयितुं विशेषेण वेपयितुं नान्यत्र आगाढेभ्यो रोगातंकेभ्य
इति सूत्रार्थः ॥

अथ भाष्यं ॥

मव्वेज्जणं लिप्पइ, एस कमो होइ वणतिगिच्चाए ।

जइ तेण तप्पमाणं, माकुण किरियं सरीरस्स ॥

परः प्राह ॥ ननु व्रणचिकित्सायां पूर्वं व्रणो मृद्वित्वा ततः
पिप्पि आदानेन आल्लिप्यते एष क्रमस्ततः प्रथमं मृद्वणसूत्रमुक्त्वा
पश्चादाल्लेपनसूत्रं प्राणितुमुचितमिति ज्ञावः । यदि चैतत्तत्र न
प्रमाणं ततोमा शरीरस्य क्रियामकार्षीरिति सूरिराह ।

आलोच्येण पडण्ड, जो उवणां मन्त्रेण किं तत् ।

होहि वणो वमासे, आलोचो दिज्जइ समणं ॥

नायमेकान्तो यद्वच्यं व्रणे प्रकृणमाहेपनं च प्रवति । किन्तु कुत्रचिदेकतरं कुत्राप्युभयं ततो यः किञ्च व्रण आलोच्येण प्रगुपीनवति तत्र किं प्रकृणेन कार्यं किञ्चिदित्यर्थः । यद्वा । मा मे व्रणो जनिष्यतीति कृत्वा प्रथममेवाव्रणेः शमनमौषधं दीयते किञ्च ॥

चाउर उकज्जं करिचि, जह्वा लोचकज्जपमिचामी ।

अणुण्विमतविज्जवे, जुज्जइ न उ सव्वजाईसु ॥

अत्यातुरे आगाढे कार्यं यथा ह्यमं आलोचो मूर्क्षणं वा यः प्रथमं अच्यते तत्रैव चिकित्सां कुर्यात् । कुत्र नाम परिपाटिः क्रमो विद्यते इदमेव व्यनक्ति यः स हि भावा विद्यमानविवृति सूत्रचिकित्सायां क्रियमाणायामाहुर्पूर्वा चिकित्साशास्त्रेण भणिता परिपाटिर्युज्यते घटते न पुनः सर्वजातिषु अतः किमत्र क्रमनिरीक्षणमेति ॥

सुत्तंमि कट्ठियंमि, आलोचवत्ति चउल्लहं हुंति ॥

आणाइणाइदोसा, विणा इमंहि तुण्णेहि ॥

नृत्रयंकयनेन सूत्रे आलोच्ये सति निर्युक्तिविस्तर उच्यते । यथा व्रणं रात्रौ स्थापयति । तदा चतुर्लघु, आह्लादयश्च दोषाः विराधना च क्रीडितः स्यान्नैवति ॥

निधे दवे पर्णीए, आवज्जणपाणतव्वणव्वरणा ।

आयंके विविज्जा, सो मासवहुणा य ॥

क्रिये चवे प्रणीते आलोच्ये स्थापिते प्राणिनामायततत्कृणकरणं तस्य द्रवादेः स्यन्दनं भवति । अत्र दोषभावना प्राग्वत् ॥ आतंके च रोगे विपर्यासेन क्रियाकरणे वश्यमाणं प्रायश्चित्तं मासंति ॥ आगाढानागाढकारणमन्तरेण पदे परिवासयति । ततः प्राशुकादौ स्थाप्यमाने चतुर्लघु । अप्राशुकादौ चतुर्गुरु । इदमेव न्याच्ये ॥

तिव्विय संचयदोसा, तथावि से द्वाव्वज्जिणव्विहणं वा ।

अवीच्यं विइए, उज्जमणुज्जंति जे दोसा ॥

त एवं संचयादयो दोषा मन्तव्याः ॥ त्वन्वियः सर्पः मृशेत् द्वावाविषो वा जिह्वा वा वेदनं कुर्यात् । तृतीये च दिने अम्ब्रीसृते तदुच्यते । अनुज्जतो वा ये दोषास्तान् प्राप्तान् यत एते दोषास्ततः ॥

दिवसे २ गहणं, पिट्टमपिट्ठे य होय जयणाए ।

आगाढे निखिखवणं, अपिट्ठे पिट्ठे य जयणाए ॥

यदा ग्ञानार्थमालोचो न प्रयोजनं भवति तदा दिवसे २ ग्रहणं विधेयं । तत्र प्रथमं पिष्टस्य पश्चादपि पिष्टस्यापि यतनया कर्तव्यं प्रवति । आगाढे च ग्ञानत्वे आलोच्यस्य निक्षेपणं परिवासनमपि कुर्यात् । तदप्यपिष्टस्य पिष्टस्य वा यतनया कर्तव्यम्

अथाऽऽतंकाव्यव्यासं व्याख्याति ॥

आगाढे अणागाढं, अणागाढे वा वि कूणइ आगाढं ।

एवं तु विवज्जासं, कुणइ ववाए कफतिगिच्छं ॥

आगाढे ग्ञानत्वे अनागाढां क्रियां करोति चतुर्लघु । अनागाढे वा आगाढं करोति चतुर्लघु यदा वाते चिकित्सनीये कफचिकित्सां करोति । एष विपर्यासो मन्तव्यः ।

अथ सेसे बहुगायति पदं व्याच्ये ।

अगिज्ञाणो खलु संसो, दव्वार्इ ति विह आवइ जहो वा ।

पाच्छेत्ते मग्गणथा, परिवासितं तस्सिमा तस्स ॥

ज्ञेयो नाम य आगाढोऽनागाढो वा ग्ञानो न भवति यो वा खलुः प्रकाशापेक्षया त्रिविधया आपदा ज्ञो मुक्तः स शेष उच्यते तस्य परिवासयत इयं प्रायश्चित्तमार्गणा ।

फासुगमफासुगे वा, अचित्तचित्ते परिचणं तेवा ।

असिणे हसिणे हसए, अणाहारा हारवहुगुग्गा ।

प्राशुकं स्थापयति चतुर्लघु । अप्राशुकं स्थापयति चतुर्गुरु अचित्ते स्थाप्यमाने चतुर्लघु सचित्ते चतुर्गुरु परित्ते चतुर्लघु अनन्ते चतुर्गुरु स्नेहेगते स्नेहावगाढे चतुर्गुरु अनाहारे चतुर्लघु आहारे चतुर्गुरु ॥ वृ० ॥

आलोच्यते अनेनेत्यालोचनं आलोचनसाधने कृत्वे, आलोचो तिविधो वेदनप्रशमकारी पाककारी व्रणादिणीहरणकारी । नि० चू० उ० ३ ॥

आलोच्यजाय-आलोचनजात- न० आलोचनप्रकारे, (आलोचनजापणं आलोच्येज्ज वा विदोपेज्ज वा) नि० चू० उ० ३ ॥

आलोह-आलोख- पुं० आ-लोख-घञ् सम्यक्लोखने, आधारे, घञ् लोखपत्रे, च ॥ वाच० ॥ चित्रे, ॥ आ० म० प्र० ॥

आलोख-आलोख्य- त्रि० आ-लोख- एयत्- चित्रादौ लोख्यदेवादिप्रतिबिम्बे, विधातुमात्रेण्यमशङ्कतः । माघः । इति संरंभणो वाणीवश्यलोख्यदेवताः । माघः । अहो रूपमात्रेण्यस्य शकु० लोखनीये- त्रि० आधारे एयत् चित्रे ॥ वाच० ॥

आलोइऊण-आलोइक्य- अव्य० विमुइयेत्यर्थे (आलोइऊण एव) आलोच्य विमुइयेति ॥ पंचा. वृ. १४ वृ. ३ ॥

आलोइय-आलोकित- त्रि. आ-लोक्- क. दृष्टे ॥ वाच. ॥ (आलोइयं इगियमेव नञ्वा) आलोकितं निरीकृतमिति ॥ दश. अ. ए उ. ३ ॥ आलोइयपान्नोयणनोई से णिगथे) आलोकितं प्रत्युपेक्षितमशनादिभोक्तव्यं तदकरणे दोषसंज्ञात् ॥ आचा० अ० ७ उ० २ ॥

आलोचित- त्रि० आ- लुच्. णिच्. क आलोचनाविषयीचूते विशेषदर्शनादिना कृतालोचने, (आलोचितमिच्छियेणेति) सां० कौ० इति कर्तव्यतयावधारिते च ॥ वाच० ॥ निवेदिते ॥ म. श. २ उ. १ ॥ (आलोइयंमि आराहणावणाहोइय भयणा) आलोचिते गुरोरपराधजाते निवेदिते, ॥ आव० ॥ आलोचनावति, च ॥ म० ॥ श. ७ उ. २ ॥

आलोइयणिदिय-आलोचितनिन्दित- त्रि० सम्यक् कृतालोचननिन्दाविधौ, ॥

कयपावो वि मणुस्सो, आलोइयनिदियगुरु सगासे ।

होइ अइरेगलहुओ, हरियमरुव्व जारवहो ॥

आलोइयनिदिश्रान्ति० आलोचितनिन्दितः सम्यक् कृतालोचननिन्दाविधिरित्यर्थः ॥ ध० अधि. २ ॥

आलोइयपान्कित-आलोचितप्रतिक्रान्त- त्रि० आलोचितं गुरुणा निवेदितं यदतिचारजातं तत् प्रतिक्रान्तमकरणविषयी कृतं येनासावालोचितप्रतिक्रान्तः तास्मिन् आलोचितश्चासावालोचनादानात्प्रतिक्रान्तश्च मिथ्या पुष्टतदानादलोचितप्रति-

कांतः ॥ म० श. २ उ. १ । आलोचनाप्रदानपूर्वं प्रदत्तमिथ्या
उच्यते, (आलोच्यपमिक्षता गवयति तत्रोगणे) वृ० ॥
आलोचना-आलोचक-त्रि० पश्यति आचा० अ. ५ ॥
आलोच्य-आलोचितव्य-त्रि० प्रकाशनीये, पंचा० वृ. १५
निवेदनीये अपराधादौ, च. ॥ पंचा० वृ. १८ ॥
आलोच्य-आलोचक-पुं० आलोच्यतेऽनेन आ लुक् लोक् वा
करणे घञ् प्रकाशे । दश० अ. २ ॥ आव० ॥ (आलोच्यो
उज्जोओ दित्तोत्रासापहा पयासो य) प्रा० को० ॥ झा० १०
अ. आलोचकस्थाने गवाक्षादौ, च वाच० ॥

एषो गाहावङ्कुलस्त, आलोच्यं वा यिगलं वा संधि वा
दगन्धवर्णं वा हाओपगन्धिय २ अंगुलियाए वा उद्दि
सिय उद्दिसिव उल्लमिय उन्नमिय २ णिज्जाएज्जा ॥

आलोचकस्थानं गवाक्षादिकम् आचा. अ. १ उ. ५ आलोच्य
यिगलं दारं आलोचक निर्यहकादिरूपं दश० अ. ५ ॥ आलो-
च्यत इत्यालोचः लोके, तथा चावश्यके लोकपर्यायशब्दान-
धिकृत्य (आलोच्यलोकः संलोक्य एकदा) आ० म० ॥
आचारान्ते (लोयालोच्यपंचात्रो पमुच्यति) आलोच्यत
इत्यालोचः कर्मणि घञ् । लोके चतुर्दशरज्ज्वात्मके आलोचो
लोकालोचस्तस्य प्रपञ्चः पर्यासापर्यासकसुभगादिष्वन्विक-
ल्पस्तद्यथा । नारको नारकत्वेनालोच्यते एकेन्द्रियादिरेके-
न्द्रियादित्वेनैवं पर्यासापर्यासकाद्यपि वाच्यम् । तदेवं नृतात्प्र-
पञ्चान्मुच्यते । चतुर्दशजीवस्थानान्यतरव्यपदेशाहो न जवति
इति यावत् ॥ आचा० ॥ दृष्टिर्विषये क्षेत्रादौ ॥ झा० अ० १ ॥
दृष्टिर्विषये ॥ औप० ॥ आलोचनमालोचः भावे घञ् दर्शने, ।
आव० ॥ झा० अ. २ ॥ (आलोच्य समणस्स भगवओ महावी-
रस्स पणामं करे) आलोके दर्शनमात्रे, ॥ कल्प० ॥ आलो-
चनमालोचः मर्यादयाऽन्निविधिना वालोचनम् निरीक्षणं, (पि-
क्वणनिरिक्वणावि य आलोच्यपलोच्येणगदा) ओघ० ॥

आलोच्य-आलोचक-त्रि० आ-लुक्-णिच्-एवुल् आलोचना-
कारके, ॥ वाच० ॥ आलोचनाया योग्या आलोचका आलो-
चनाशब्दे ॥ व्य० उ. १ ॥

आलोच्य-आलोचक-त्रि० आलोचनमालोचस्तस्मिन्नालो-
के चतुर्माशोकचतुर् दर्शनशब्दसे, आलोच्यचतुर् चकुरु मणुवतं
उकरं थिरं काठं । आव० टी० ।

आलोच्य-आलोचक-न० आ. लुक् लोक् वा भावे ल्युट्
दर्शने, ॥ आचा० अ. ३ उ. ५ दश० अ. ४ ॥ ततस्तदालो-
चनतत्पराणाम् । लुचनालोचनप्रीतिः स्वर्गिभिर्नानुच्यते ॥
कुमार० । “व्रजति हि सफलत्वं वल्लभालोचनेन,, माघः ॥
वाच० ॥

निरीक्षणे, ॥ आव० ॥ निरूपणे, ॥ ओघ० ॥ प्रकाशे, प्रश्न०
छा. १ सं. ॥

आलोचन-न० आ-लुक् णिच् भावे ल्युट् विशेषधर्मादिना
विवेचने नैया० । वाच० ॥ विचारणे, (पुत्रामेव आलोच्यजा)
आलोच्येष्टिचारयेत् ॥ आचा० अ. ३ उ. ५ । आलोच्येष्ट-
त्तावधानो भवेदित्यर्थः ॥ आचा० अ. २ अ. १ उ. ६ ॥
सामान्यवस्तु ग्राहिज्ञानविशेषे, च सामान्यवस्तुग्राहिज्ञानमा-
लोचनम् । तत्तत्कन्यताऽर्थवग्रहवक्तव्यताऽवसरेऽवग्रहशब्दे ॥
आलूमर्यादायां लोच्यदर्शने मर्यादयाऽलोचनं दर्शनमालोच-

नम् ॥ नि० च० उ. २० । निवेदने, उपदर्शने, च आलोच्य-
दायणं च दाकणं आलोचनं यथा गृहीतमक्तपाननिवेदनं
तयोरेवोपदर्शनञ्च प्रश्न० सं. द्वा. १ । आलोच्यहि गुरुच्यो
निवेदयेति ॥ उपा० अ. ३ ॥ स्था० ग. ३ ॥ आलोच्यत्तप
आलोचयितुं गुरवे अपराधान्विवेदयितुम् ॥ स्था० २ ग. ॥
आलोचनं गुरोः पुरतः स्वापराधस्य प्रकटनम् ॥ घ० ॥
आलूमर्यादायाम् सा च मर्यादा इयं ।

जह वालो जंपंतो कज्जमकज्जं च उज्जुयं जणइ ।

तं तह आलोइज्जा, मायामयविष्णुमुक्को उ ॥

अनया मर्यादया लोच्यदर्शने चुरादित्वाभिच् लोचनं लोचना
प्रकटीकरणं आलोचना गुरोः पुरतो वचसा प्रकाशनमिति
भावः । यत्प्रायश्चित्तमालोचनमात्रेण श्रूयति तदाऽऽलोचना-
हंतया कारणे कार्योपचारालोचनम् । प्रायश्चित्तभेदे ॥ प्रव० ॥
छा. ए८ ॥ व्य० उ. १ ॥

अस्याशेषवक्तव्यताऽऽलोचनाशब्दे आलोचनाईशब्दे च ॥
सामाचारीभेदे च तच्च पिमादिनिवेदनं, ॥ ग० अधि२ ॥ लोच-
नपर्यन्ते, अन्य० । “ आलोचनान्तं श्रवणं वितत्य ” रघुः ।
वाच० ॥

आलोच्य-आलोचक-त्रि० आलोचनमालोचन-न० प्रकाशमुखे प्राजने ॥
प्रश्न० सं. १ छा. ॥

अह कोइ न इच्छेज्जा, तत्रो जुजेज्ज एकत्रो ।

आलोच्यजायणे साहू, जयं त्रयरिसानियं ॥

आलोचकप्राजनं मङ्गिकावपोहाय प्रकाशप्रधाने भाजने इत्य-
र्थः ॥ दश० अ. ५ उ ॥

आलोच्य-आलोचना-स्त्री० आलूमर्यादायाम् सा च मर्या-
दा इयम् ॥

जह वालो जंपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं जणइ ।

तं तह आलोइज्जा, मायामयविष्णुमुक्को उ ॥

अनया मर्यादया लोच्यदर्शने चुरादित्वाभिच् लोचनालो-
चनं प्रकटीकरणम् आलोचना गुरोः पुरतो वचसा प्रका-
शनम् प्रव० छा० ए८ । व्य० उ. १० ॥ जीत० ॥

विषयाः

(१) आलोचनाया व्युत्पत्तिरर्थः स्वरूपं च ।

(२) इत्यादिनिक्षेप आलोचनायाः ।

(३) आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणेन जेदाः ।

(४) निहारादिजेदेनालोचना त्रिविधा तद्भेदाश्च ।

(५) शब्दोपपत्त्यर्थमालोचनकरणविधिः ।

(६) आलोचनीये विषये यथाक्रममालोचनाप्रकारः ।

(७) आलोचनायां शिष्याचार्यपरीक्षणे-आवश्यक-
दिशाराणि ।

(८) काऽलोचना गृहीतव्या तानि स्थानानि ।

(९) इत्यादि चतुर्विधमालोचनीयम् ।

(१०) अपराधालोचनायां प्रशस्ताऽप्रशस्तइत्यादयः ।

(११) यथाचूतेषु इत्यादिष्वालोचना तादृशानां प्रति-
पादनम् ।

- (१२) आलोचनासमयवर्णनम् ।
 (१३) कस्य समीपे आलोचना कर्तव्या ।
 (१४) गीतार्थमन्त्राण्य श्रद्धयानुष्करणादौ दोषगुणादि-
 कं जावयना यद्विधेयत्वम् ।
 (१५) मरणान्निमुखेनाप्यालोचना करणीयात्र ब्राह्म-
 णद्वयान्तः ।
 (१६) अद्विजालोचने व्याधद्वयान्तजावना ।
 (१७) स्वगणपरगणवासिकानां समीपे आलोचना ।
 (१८) आलोचनाया अष्टौ स्थानकाः दशस्थानकाश्च ।
 (१९) सामुद्रानिकाऽतिचारालोचना ।
 (२०) आलोचयित्रा एतानि वर्जनीयानि ।
 (२१) सम्पगालोचनादाने किं विद्म्यम् ।
 (२२) कृतानां कर्मणां क्रमत आलोचना ।
 (२३) आलोचनायां दत्तायां न विरतिर्जगः सदृष्टा-
 न्तः ।
 (२४) आलोचनायामकृतायां मृत्वाऽनाराधको जवति ।
 (२५) आलोचनायाः फलम् ।

(१) आलोचनाया व्युत्पत्तिरर्थस्वरूपं च ॥

आ अत्रिचिधिना सकलदायाणां लोचना गुरुपुरतः प्रकाशना
 आलोचना भ० दश. १७ उ. ३ ।

आसामस्त्येन स्वगतऽकरणियस्य चागादियोगत्रयेण गुरोः
 पुरो जावदुद्ध्य प्रकटनमालोचना ध० अधि. २ गुरुच्यो
 निजदोषकथने, ध० अधि. २ ॥ आमर्यादायां लोचदृशने
 आलोचना नाम आलोचना प्रकटना ऋजुभावेनेति ॥ पं० चू० ॥
 आलोचनमालोचना मर्यादायाऽलोचनं दर्शनमाचार्यादेरालो-
 चनेत्यभिधीयते । ओघ० ॥

आलोचना नाम जहा अप्णो जाणति तहा परस्स
 पागनं करेइ । नि० चू० उ० २० ॥

आ अपराधमर्यादाया लोचनं दर्शनमाचार्यादेः पुरत इत्या-
 लोचना ध० अधि. ३ ।

गुरोः स्वचरितप्रकाशनात्मके, प्रायश्चित्तजदे, ॥ पंचा. वृ. १६
 " व्यवहारो आलोचना सोही पच्छित्तमेव एगहा " व्यव-
 हार आलोचना शोधिः प्रायश्चित्तमित्येकार्थः ॥ व्य० उ. २
 आलोचनाया एकार्थिकानि प्रतिपादयन्नाह ॥

आलोचना वियरुणा, सोही सब्जावदायणा चेव ।

निद्रागरहविउहा, सद्बुद्धरणेय एगहा ॥ १३ ॥

आलोचना विकटना बुद्धिः सजावदापना णिदणगरहण
 विउठण सद्बुद्धरणं चेति एकार्थिकानि इति ॥ ओघ. ॥

आलोचना प्रयोजनतो हस्तशताद्वहिर्गमनादौ गुरोर्विकटना
 ॥ आव० ॥ स्था० उ. ४ ॥

जे निक्कलू मासियं परिहारहाणं पमिसेविता आलो-
 एज्जा । व्य० उ० १ ॥

आलोचयेत् लोचदृशने चुरादित्वाभिच् आङ्मर्यादायाम्
 आ मर्यादाया (जह वालोचंते) इत्यादि रूपया आलोचयेत्
 क्षयात्मनस्तथा गुरोः प्रकटीकुर्यात् ॥ व्य० उ. १ ।

अथालोचनाशब्दार्थमाह ॥

आलोचयणं अकिञ्च, अत्रिचिधिणा दंसणं तिल्लिगेहिं ।
 वइमादिएहिं सम्मं, गुरुणो आलोचयेया ॥ २ ॥

व्याख्या । आलोचनमालोचना इयेति योगः । आलोचनमेव
 किमित्याह । अकृत्ये अकरणीयविषये स्वगतस्याकृत्यस्येत्यर्थः ।
 अत्रिचिधिना सामस्त्येनेत्याड्यैः दर्शनं प्रकाशनमिति लोच-
 धातोः कारितां तस्यार्थ इति शब्दोऽग्रे योद्धयते । कथमकृत्यद-
 र्शनमित्याह । द्विगैः परोक्ताकृत्यगमकैर्हेतुभिर्वागादिभिर्वचन-
 कायविकारविशेषैः । सम्यक्भावबुद्ध्या कस्यतदर्शनमित्याह ।
 गुरोरालोचनाचार्यस्येति । एषा आलोचना प्रकरणाद्विज्ञेया
 ज्ञातव्या तच्चब्दज्ञानार्थिर्निरिति गार्थार्थः ॥ पंचा. वृ. १५
 आलोचनास्वरूपं व्यवहारकल्पे यथा ॥

"आलोचना नाम अवश्यकरणीयस्य कार्यस्य पूर्वं कार्यसमा-
 सेरूँ वा यदि वा पूर्वमपि पश्चादपि गुरोः पुरतो वचसा
 प्रकटीकरणम् ॥ ३ ॥ व्य. १ उ. ॥

(२) अव्यादिनिक्षेप आलोचनायाः ॥

आलोचनानिक्षेपश्चतुर्धा तथाच महानिशीथे अ. ७ ॥

तंजहा नामालोचणं उवणालोचणं दव्वालोचणं जावा.

लोचणं एते चउरो वि पए अणे गहा वि [१)

उघोइज्जंति तत्त ताव समासेणं णामालोचणं नाममेतेणं

उवणालोचणं पोत्थयाइसुमाविहिंयं दव्वालोचणं नाम जं

आलोएत्ताणं असदजावत्ताए जहोवइहं पायच्छित्तं

नाण्णुचिहे एते तअोवि पए एगंतेणं गोयमा ! अपसत्थे जे

यणं से चउत्तपए जावालोचणं नाम तेणं तु गोयमा ! ।

आलोएत्ताणं निंदित्ताणं गरहित्ताणं पायच्छित्तमणु.

चरित्ताणं जाव णं आयहियहाए संपाजित्ताणं संक.

ज्जुत्तमहं आराहेज्जा से जवयं कयरेणं से चउत्थे यए

गोयमा ! जावालोचणं से जयवं ! जावालोचणं जेणं

जिक्खू परिते संवेगगगए सीलतवदाणजावण

चउक्खंधसुसमणधम्मपाराहणाक्कितरसिए मयजयगारवा-

दीहिं अवंतविप्पमुक्के सच्चजावनाजावतरेहिं नीसह्वे आ-

लोइत्ताणं विसोहिए य पमिगाहित्ताणं तहत्ति समणुहि-

या सवुत्तमं संजमकिरियमणुपाविज्जा ॥ तं जहा ॥

कयाइं पावाइं, इमाइं जेहिं अट्ठाणवज्जए ।

तेतिं तित्थयरवयणेहिं, सुप्पी अम्हाणकीरउ ॥ १ ॥

परिनिव्वाणं तयं कम्मं, घोरं संसारदुक्खदं ।

मणोव्वयकायकिरियाहिं, सीलज्जारं धरेमि हं ॥ २ ॥

जह जाणइ सव्वन्नू, केवली तित्थंकरे ।

आयरिए चरित्ते, उवज्जाए य सुसाहुणो ॥ ३ ॥

जह पंचलोयपाळे, य सताधम्मे य जाणए ।

तहालोएमिहं, सव्वं तिक्खमित्तं पि न निन्हवं ॥ ४ ॥

तत्त जं पायच्छित्तं, गिरिवरगुरुयं पि आवए ।

तमणुच्चरेमि हं, सुप्पीं जह पावं विक्खिज्जए ॥ ५ ॥

मरिञ्चणं नरयातिरिणसु, कुञ्जीपाणसु कत्यई ।
 कत्यय करवत्तनतेहिं, कत्यइ जिन्नो उ सूखिए ॥ ६ ॥
 धंसणं घोवणं कहविमि, कत्यइ च्छेयणं जयणं ।
 वंधणं ए कहविमि, कत्यइ दमणमंकणं ॥ ७ ॥
 णत्यणं वाहणं कहिमि, कत्यइ वहणत्ताखणं ।
 गुरुक्कमणं कहिं, विकत्यइ जमवाराविधणं ॥ ८ ॥
 उरपाठिअठिकामिजंगं, परवसो तएहं बुहं ।
 संतावुव्वेवदारिदं, विसहिहासे पुणो विहं ॥ ९ ॥
 नारहं चेव सव्वंपि, नियदुचारियं जहद्वियं ।
 आलोएत्ता निदिता, गरहिता पायच्छित्तं चरित्तुणं ॥ १० ॥
 निदहेमि पावयं कम्मं, अतिसंसारदुक्खयं ।
 अवज्जुत्तित्ततवं घोरं, धीरं वीरपरकम्मं ॥ ११ ॥
 अचंचतकरुयं कठं, दुक्खरं दुरणुचरं ।
 उगगायारं जिणान्निहियं, सयलकल्लाणकारणं ॥ १२ ॥
 पायच्छित्तनिमित्तेणं, पाणसंधारकारयं ।
 आयरेण तवंचरिमो, जेणुव्वेसोक्खइ तणुं ॥ १३ ॥
 कसाए विह्वीकट्टुं, इंदिए पंचनिग्गहं ।
 मणोवइकायदंमाणं, निग्गहं धणियमारंजं ॥ १४ ॥
 आसवदारे नेरंजित्ता, चत्तमयमच्छरअमपरिसो ॥
 गयरागदोसमोहोहं, निस्संगो निपरिग्गहो ॥ १५ ॥
 निम्ममो निरहंकारं, सररीरअचंचतनिप्पिहो ॥
 महव्वयाइ पावेमि, निरइयाराइ निच्छिओ ॥ १६ ॥
 हवीहा अहन्नोहं, पावोपावमती अहं ॥
 पाविट्ठो पावकम्मोणं, वाहमोहमायारो ॥ १७ ॥
 अहं कुसीलोव्वचरिती, निद्वसूणोवमो अहं ॥
 चिखतो निक्खिओ पावी, कूरकम्माहं निग्घिणो ॥ १८ ॥
 इणमो उद्वहं वज्जिजं, सामन्नं नाणदंसणं ॥
 चारित्तं वा विराहिता, अणालोइयनिंदिय ॥ १९ ॥
 गरहियअकयपच्छित्तो, वावज्जंतो जई अहं ॥
 ता निच्छयं अणुत्तारे, घोरे संसारसायरे ॥ २० ॥
 निव्वुमोजवकोरिहिं, समुत्तारं ताण वा पुणो ॥
 जरा जाव ण पीनेइ, वाही जाव न केइ मे ॥ २१ ॥
 जाविंदिया ण हाइंति, ताव धम्मं चरित्तु हं ॥
 निदहमपरेण, पावाइ निदिउं गरहिउं चिरं ॥ २२ ॥
 पायच्छित्तं चरित्ताणं, निक्खंको जवामि हं ।
 निक्खुसनिक्खंकाणं, सुच्छन्नावाणं गोयमा ॥ २३ ॥
 वन्नो नहं जयं गहिया, सुहराम विपरिविचुणं ।
 कलिकवुसकम्मपवमुक्कं, जइणो सिज्जिज्जतक्खणं ॥ २४ ॥
 ताव यं देवलोगम्मि, निव्वुओ एसयंपहे ।
 देवउंउहिनिग्घोसे, अच्छरासयसंकुवे ॥ २५ ॥
 तओ चुया इहागंतुं, सुकुव्वुप्पत्तिं वज्जित्तुणं ।

निव्विन्नकामजोगाय, तवं कौलं मया पुणो ॥ २६ ॥

अणुत्तरविमाणेसुं, निव्विसिउणे हमागया ।

हवंति धम्मतिथयरा, सयलतेलोक्कबंधवा ॥ २७ ॥

एस गोयम ! विन्नेए , सुपसत्थे पए ज्ञावालोयणं ।

नाम अक्खयंसिक्खसोक्खदायगो ॥ २८ ॥ त्तिवेमि ॥

(३) आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणेन जेदाः ।

आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणेन जेदेन भेदा यथा ओघ० ॥

आलोचना दुविहा, मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य ।

एकेका चउकन्ना, दुवग्गसिक्खावसाणा य ॥ २९ ॥

आलोचना च द्विविधा मूलगुणालोचना । उत्तरगुणालोचना

चेति । सा च द्विविधाप्येकैकमूलगुणालोचना उत्तरगुणालोचना

च (चउकणाणुव्वगत्ति) द्वयोरपि साधुसाध्वीवर्गयोरेकै-

कस्य चतुष्कर्णा भवति । एक आचार्यः द्वितीयआलोचकः सा-

धुरेवं साधुवर्गे चतुष्कर्णा भवति साध्वीवर्गेऽपि चतुष्कर्णा

भवति । एका प्रवर्त्तिनी द्वितीया तस्या एव या आलोचयतीति

साध्वी एवं साध्वीवर्गे चतुष्कर्णा भवतीति । अथवा एकैका

मूलगुणे उत्तरगुणे च चतुष्कर्णा भवति । द्वयोश्च साधुसाध्वी

वर्गयोर्मिद्वितीयोरष्टकर्णा भवति । कथमात्मद्वितीयः प्रवर्त्तिनी

चात्मद्वितीया आलोचयति यदा तदाऽष्टकर्णा भवति । सामा-

न्यसाध्वी वा यद्यालोचयति तदाष्टकर्णाश्चेति अथवा ॥

उकणा होज्जा, यदा बुद्धो आयरिओ हवइ ।

तदा एगागिस्सवि, साहुणीदुगं आलोएइ ।

एवं उकणा हवइ, सव्वहा साहुणी उ अज्ज ।

विइयाए आलोयव्वं, न तु एगागिणी एत्ति ॥

एवं तावदुत्सर्गतः आचार्य आलोचयति शल्यं तदभावे

सवदेशंशु निरुपयित्वा आलोचयितव्यं एवं तावत् यावत्

सिद्धानामप्यालोचते साधूनामभावे ततश्चैवं सिद्धानाम्ना

आलोचना दातव्येति ॥

तथाच बृहत्कल्पे राहस्यिकीं पर्वदमधिकृत्याह ॥ वृ. ॥

सद्व्युत्करणे समणस्स, चाउकस्सा रहसिया परिसा ।

अज्जाणं चाउकणा, उकन्ना अउकन्ना वा ॥

द्विविधं शल्यं द्रव्यशल्यं ज्ञावशल्यं च द्रव्यशल्यं कंटकादि

ज्ञावशल्यं मायानिदानमिथ्यात्वादि अथवा भावशल्यं मूलो-

त्तरगुणातिचारस्ततः श्रमणस्य भावशल्योद्धरणे आचार्य-

समीपे आलोचयत इत्यर्थः । राहस्यिकी पर्वद् भवति । कथं-

चूतेत्यत आह । चतुष्कर्णा चावाचार्यस्य द्वौ साधोरिति च

त्वारः कर्णा यत्र सा तथा । आचार्याणां चतुष्कर्णा पदकर्णा

वा तत्र यदा निर्ग्रन्थी निर्ग्रन्थाः पुरतः आलोचयति तदा चतु-

ष्कर्णा । यथा निर्ग्रन्थस्य निर्ग्रन्थपार्श्वे आलोचयतः यदा च

द्वितीयस्यविरगुरुसमीपे आलोचयति सद्वितीया जिष्णुकी

तदा षड्कर्णा । स द्वितीयतरुणगुरुसमीपे सद्वितीयाया स-

भिर्बुद्ध्या आलोचयन्त्या अष्टकर्णा तत्र प्रथमतः संयतस्य

चतुष्कर्णा ज्ञावयति ।

आलोयणं पउंजइ, गारवपरिवज्जितो गुरुसगासे ।

एगंतमणावाए, एगो एगस्स निस्साए ॥

एकांते अनायाते एकोऽद्वितीय एकस्याद्वितीयस्याऽचार्य-

स्य निश्चया नन्वुक्त इत्यर्थः । गौरवपरिवर्जितः श्रद्धास्त्र-
नगौरवपरिवर्जितो गौरवाच्च सम्यगाशोचयितव्यं न भवती-
ति तन्निर्देशः गुरुस्समीपे आशोचनाऽचार्यसमीपे आलोच-
नां प्रयुक्ते । कथमन्याद् ।

विरहं हि दिनाग्निगृह, उन्कुलतो पंनञ्जीनिसेजा वा ।

एत सयवे परपदं, मोतु च न सिजा वा ॥

एकांते यत्र वाऽपि न निष्ठति नत्र विरहे उन्ने प्रदेशे पूर्वं गुरो-
निर्देशां कृत्वा पूर्वमुत्तरं चरति । कां वा दिग्गमभिगृह्य
चंदनकं दन्वा उन्कुलकः प्रवर्ज्यांशः अथासौ व्याधिमात्र
प्रवृत्तं वा वृत्तचिन्तये ततो निश्चयानुज्ञाप्याऽशोचयति । एष
सपक्ष आशोचनाविधिः । परपदे नाम संयती तत्र उन्नं मुक्त्वा
आशोचना दातव्या नियथा च न कार्यते । इयमत्र भावना ।
यदा संयती संयतस्य पुरत आशोचयति तदा उन्नं चर्जयति
किं तु यत्र शोकस्य संशोकस्तदाशोचयति निश्चयां वाचा-
र्यस्य न करोति ॥ आत्मनाऽन्युत्थिता आलोचयति । श्रमणी-
मधिकृत्याऽशोचनाविधिश्चतुष्कर्णत्वमाह ॥

आलोचयणं पञ्जङ्ग, गारवपरिवर्जिता उ गणिणिए ।

एगंतमणावाए, एगा एगाए निस्ताए ॥

या श्रमणी गौरवपरिवर्जिता गणिन्याः पुरत आलोचनां
प्रयुक्ते । केन्याह । एकांते अनायाते एका अद्वितीया एकस्या
अद्वितीयाया गणिन्या निश्चया ततो गुरुस्समीपे श्रमणस्यैव
श्रमण्या अपि गणिन्याः पुरतः आलोचयत्याश्चतुष्कर्णा पर्यट्ट
जघति ॥

पट्टकर्णमाह ॥

आलोचयणं पञ्जङ्ग, एगंते बहुजनस्स संघोए ।

अविनियथेरगुणो, सविद्यया निक्खुणि निहुया ॥

अद्वितीयस्य विरगुरुस्समीपे सद्धितीया भिक्षुकी निभृता
निर्व्यापारा न दिशो नापि विदिशः आलोचयति नापि यत्कि-
ंचिदुल्लापयति इत्यर्थः । एवं भूता सती एकांते बहुजनस्य
संघोके आलोचनां प्रयुक्ते ॥

अथ कीदृशी तस्या द्वितीया जघतीत्यत आह ॥

नाणदंसणसंपन्ना, पोढा वयसपरिणया ।

इंगियागारसंपन्ना, जणिया तीसेवि इज्जिया ॥

ज्ञानदर्शनसंपन्ना प्रौढा समर्था या संयतस्य तस्या वा-
जावं विज्ञाय न मंत्रणं कर्तुं ददाति किंतु वदति यथाहोचितं
तर्हि ब्रजामो नोचेदालोचनयापि न प्रयोजनमिति । यया वय-
सा परिणता परिणतवयास्तथा इंगिताकारसंपन्ना इंगितेना-
कारेण च यस्य यादृशो भावस्तस्य तं जानातीत्यर्थः एवं जूता
सा तस्या द्वितीया गणिन्या सा पुनः कियद्दरे तिष्ठति ।
उच्यते । एके सूरयो वदति यत्रोनयोराकारा दृश्यंते तावन्मात्रे
परे ब्रुवते यत्र श्रवणं शब्दस्येति ॥

अष्टकर्णमाह ॥

आलोचयणं पञ्जङ्ग, एगंते बहुजनस्स संघोए ।

सच्चित्तियतरुणगुरुणो, सविद्यया निक्खुणि निहुया ॥

एकांते बहुजनस्य संघोके सद्धितीयस्य तरुणगुरोः समीपे
सद्धितीया तादृशी प्रायुक्ता ॥

संप्रति यादृशस्य आचार्यस्य चित्तीयस्तादृशमाह ॥

नाणेण दंसणेण य, चरित्तवविणयआखयगुणेहि ।

वयपरिणामेण य, अजिगमेण इयरो हवइ जुत्तो ॥

ज्ञानेन दर्शनेन चारित्र्येण तपसा विनयेन आखयगुणैर्वहिष्मे-
ष्टाभिः प्रतिवेक्षनादिभिरुपशमगुणेन च यथा वयःपरिणामेन
अजिगमेन सम्यक् शास्त्रार्यकौशलेन युक्तो भवत्याचार्यस्येतरो
चित्तीयः ॥ वृ. ॥

सशब्दमालोचयितव्यम् । ओघनिर्युक्तौ ॥

गंतुं गुरुसगासं, काउण य अंजलिं विनयमूलं ।

पव्वेण अत्तसेही, कायवा एसओ उवएसो ॥१९॥

सुगमा ॥

न हु सुज्जइ ससद्धो, जह जणियं सासणे धुवरयाणं ।

उत्तरिय सव्वसद्धो, सुज्जइ ज.वो धुअकिलेसो ॥२०॥

न हु चैव शुद्धयति सशब्दः पुरुषः कथं पुनः शुद्ध्यते । यथा
जणितं धुतरजसां शासने तथा शुद्धयते । कथं पुनः शुद्ध्यति
अत आह । उद्धृतः सर्वशब्दो जीवः शुद्ध्यति धुतक्लेश इति ।
तस्माद्यद्यपि कथमपि किंचिदकार्यं कृतं ततस्तदालोच-
यितव्यं ॥

कथं पुनस्तत्कृतं भवतीत्यत आह ॥

सहसा अन्नाणेण व, जीएण व पेक्षिएण व ।

कपंवसणे णायं, केण व मूढेण वा रागदोसेहि ॥२१॥

सहसा अग्रतर्कितमेव प्राणिबधादिकर्म कार्यं यदि कृतं
ततस्तस्मात्प्रतिक्रमितव्यमित्येतद्वितीयगायायां वद्व्यते । अ-
ज्ञानेन च कृतं न तत्र प्राणिज्ञातां व्यापादितस्य भीतेन तेन
आत्मभयात् माचूदयं मां मारयिष्यतीत्यत आह । प्राणिव्यपरो-
पणं यदि कृतं प्रेरितेन वा परेण यदि कृतं व्यसनेन वा आपदा
यदि कृतं आतंकेन ज्वराद्युपसर्गेण यदि कृतं मूढेन वा राग
दोषैर्यदि कृतं किंचिदकार्यं ततः ॥

जं किंचि कयमकज्जं, न हु तं खब्बापुणो समायरियं ।

तस्स परिक्रमियव्वं, न हु तं हियएण वोढव्वं ॥२२॥

यत्किंचित्कृतमकार्यं तत्पुनर्न हु नैव समाचरितुं क्षम्यं उप-
क्षम्यते । यथा तथा प्रतिक्रमितव्यं । एतदुक्तं भवति । किंचि-
दकार्यं कृत्वा पुनर्यथा तत्रैव भवति नैव क्रियते तथा तस्य
प्रतिक्रमितव्यं न तु तदकार्यं हृदयेन वोढव्यं सर्वमालोचयित-
व्यमित्यर्थः ॥

कथं पुनस्तदालोचयितव्यमित्यत आह ॥

जह वालोअं पंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं जणइ ।

तं तह आलोएज्जा, मायामयविप्पमुक्कोओ ॥२३॥

सुगमा ॥

तस्स य पायच्छित्तं, जं भगविज्ज गुर वज्जइसंति ।

तं तह आयरियव्वं, अणवच्चउपसंगजीएणं ॥ २४ ॥

तस्य च साधोर्थत्वायश्चित्तं मार्गविदो गुरव उपदिशंति ।
तत्प्रायश्चित्तं तेनैव विधिना आचरितव्यं कथमनवस्थाप्रसंग-
जीतेन सना आचरितव्यं अनवस्था नाम यद्यकार्यसमा-
चरणात्प्रायश्चित्तं न कृतं तदा अन्येऽपि न समाचरिष्यन्ति ॥
न वि तं सत्यं व विसं, वडुप्पज्जो य कुणइ वेयालो ।
जंतं व दुप्पज्जं, सण्णो य पमाइणो कुप्फो ॥ २५ ॥

न तत्करोति दुः खं शस्त्रं नापि विषं नाऽपि दुः प्रयुक्तो दुः
साधितवेतावः यंत्रं वा दुःप्रयुक्तं सण्णो वा कुरुः प्रमादितः
पुरुषस्य दुः खं करोति ॥

जं कुण्डं जावसहं, अणुद्विं उत्तिमहकावमि ।

दुह्वजवोहीयंतं, अणंतसंसारियत्तं च ॥ २६ ॥

यत्करोति भावशाल्यं अनुद्धृतं शस्त्रादिदुःखानि पुनरेकभव
एव ज्वरति अतः संयतेन सर्वमालोचयितव्यं ।

ता उच्छरंति गार व, गहियासूखं पुणञ्जवद्ययाणं ।

मिच्छादसणसहं, मायासहं नियाणं च ॥ २७ ॥

ततः एवमालोच्य गौरवरहिता मुनयः उच्छरंति उत्पाटयंति
शूलं पुनर्जवत्तानां यत् मिथ्यादर्शनशाल्यं मायाशाल्यं निदा-
नशाल्यं च उच्छरंतीति ततः ॥

उच्छरियं सव्वसहो, आलोच्य निदिओ गुरुसगासे ।

होइ अइरेगदुहो, उच्छरियजसव्वजारवहो ॥ २८ ॥

सुगमानवरं अतिरेकप्रत्यर्थं दधुर्भवति उत्सारियभरो उत्तारि
तनोराभारवहो गदैनादिः स यथा दधुर्भवति । एवमालोचिते
सति कर्मदधुत्वं ज्वरतीति । यतश्चैवंविधः सः ॥

उच्छरिय सव्वसहो, जत्तपरिणाए वणियमाउत्तो ।

मरणाराहणजुत्तो, चंदगविज्ज समाणेइ ॥ २९ ॥

उद्धरितसर्वशाल्यो जक्तपरिणाए जक्तप्रत्याख्याते वनिकम
त्यर्थं अयुक्तप्रयत्नपरः मरणाराधनयुक्तः स एवंविधश्चंद्रवेधं
समानयति करोतीत्यर्थः । अत्र च कथानकं राधावेधमंगीकृत्य
आवश्यकादवसेयमिति ॥ ओघः ॥

(४) विहारादिजेदेनालोचना त्रिविधा तद्देदाथ ॥

आलोचना त्रिविधा । तद्यथा । विहारालोचना उपसंपदालोच-
नाऽपराधालोचना च व्य. उ. १

तत्रप्रथमां विहारालोचनां तावदाह ॥

तं पुण ओहविजागे, दरजुत्ते ओह जाव जिन्नोड ॥

तेण परेण विजागो, संजमसच्छाज्ञयणाओ ॥ १ ॥

तत्पुनर्विहारालोचनं द्विधा तद्यथा (ओहविभागे) इति
प्राकृतत्वात् तृतीयार्थं सप्तमी । ओघेन विभागेन वा ओघः
समान्यं विभागो विस्तरः । तत्र ये साधवः समाना (ओदर-
जुते) इति ईषद्वंके वास्तव्यसाधुभिरिति गम्यते । भोक्तु-
मारब्धवतां वास्तव्यसाधूनामित्यर्थः । प्रादूर्णकाः समागताः
(तदहत्ति) ओघेनालोचयंति । यथा अल्पा विराधना मूढगु-
णेष्वल्पा पार्श्वस्थादिषु दानग्रहणतश्चेत्येवमालोच्य मंरुल्यां
जुजते तत्र यदि मूढगुणापराधनिमित्तं वा प्रायश्चित्तं पंचका-
दि यावत् । मित्रो भिन्नमासः भिन्नमासपर्यंतमापन्ना भवन्ति
तदा ओघालोचनामालोच्य साधुभिः प्रशस्तस्य प्रशस्तो वि-
पक्षः ततोऽयमर्थः । प्रशस्ते वा दिवसे रात्रौ वा न स्यातामिति
“ विवक्खातो हांठ तइयाड ” इति तृतीया पुनरपराधालोच-
ना विजागतो दीयमाना विपक्षतः सर्वस्यवाक्यस्य विपक्षव्य-
वच्छेदफलतया साधारणत्वाद्धिपक्षत एव प्रशस्त एव
दिवसे रात्रौ वा भवतीति जावः ॥

सांप्रतमोघालोचनायाः प्रकारमाह ॥

अप्पा मूढगुणेसुं, उत्तरगुणतो विराहणा अप्पा ।

अप्पापासत्यादिसु, दाणुज्जहसंपयो गाहा ॥ २ ॥

अल्पा स्तोका विराधना मूढगुणेषु प्राणातिपातनिवृत्त्यादि
षु रात्रिभोजनविरमणपर्यंतेषु अल्पा विराधना । उत्तरगुणेषु
पिण्डविशुद्ध्यादिषु अल्पा विराधना । पार्श्वस्थावसन्नकुशील-

संसत्केषु दानग्रहसंप्रयोगतः दानसंप्रयोगतो ग्रहणसंप्रयोग-
तश्च । एषा ओघात ओघेनालोचना एवमालोच्य मंरुल्यामेकत्र
समुद्दिशंति ॥ व्य. उ. १ ॥

विहारविभागालोचनाया विधिमाह ॥

जिकखादिनिगयेसुं, रहिणविरुयांत फट्ठगपईओ ।

सव्वसमकखं केई, ते वीसारियं तु सारंति ॥

मिकादिनिर्गतेषु जिक्खादि आदि शब्दाद्विचारचूमिगमनार्थ-
मन्यप्रयोजनार्थं वा बहिर्विनिर्गतेषु शेषेषु साधुषु । किमुक्तं
भवति । यस्यां वेदायां शिष्याः प्रतीच्छकाश्च बहिर्विनिर्गता
भवन्ति । तदानीं रहिते रहितस्य एकाकिन आचार्यस्य समीपे
स्पर्द्धकपतिकाः स्पर्द्धकस्वामिनो विकटयन्ति । आलोचयंति ।
केचित्पुनराचार्या एतत् द्रुवते । ये स्पर्द्धकपतिना सह समा-
गताः साधवस्तेषां समक्षं स्पर्द्धकपतयो विकटयन्ति । किं
कारणमिति चेत् आह । ते वीसारियं तु सारंति । यस्मात्ते य-
त्किमपि विस्मृतं तत् स्मारयन्ति कथयन्ति ॥ व्य. उ. १ ॥

(५) शब्दयोच्छरणार्थमालोचनाकरणविधिः ॥

शल्योद्धरणायाऽलोचना विधेया तत्फलं च केवलज्ञानम्
तथाच महानिशीथे १ अ. ॥

एवरं सुहासुहं, सव्वं सुविणं समवधारण ॥

जं तत्तु सुविणगे, पासे तारिसगतं तहा जवे ॥ ५१ ॥

जईणं सुंदरं पासे, सुमिणंगतो इमं महा ॥

परमत्थतत्तसारत्थं, सद्धुच्छरणं सुणेतु णं ॥ ५२ ॥

देज्जा आलोयणं सुच्छं, अहमयहाणविराहिओ ॥

रंजतो धम्मतित्थयरे, सिध्दे दोगगासट्टिए ॥ ५३ ॥

आलोयत्ता ण णीसहं, सामएणेण पुणो विय ॥

वंदित्ता चेइए साहू, विहपुव्वेण खमावण ॥ ५४ ॥

खामित्ता पावसल्लसत्त, निम्मूळुच्छरणं पुणो ॥

करेज्जा विहिपुव्वेणं, रंजतो समुरासुरं जगं ॥ ५५ ॥

एवं होऊण निस्सहो, सव्वजावे पुणोरावि ॥

विहिपुव्वं चेइए वंदे, खामे साहंमिए तहा ॥ ५६ ॥

नवरं । जेण समं वुत्थो, जेहिं सद्धिं पविहरिओ ॥

खरफरिसं चोइओ, जेहिं जेहिं सयं वाइओ ॥ ५७ ॥

जे वियकज्जमकज्जे वा, जाणिओ खरफरुसानिदुत्तुरं ॥

जाणियं जेण वा किंचि, सोजइ जीवई जई मुओ ॥ ५८ ॥

खामेयव्वो सव्वजावेण, जीवंतो जत्थ चिद्धई ॥

तत्तु गंतूण विणएण, मउवी साहुसाक्खियं ॥ ५९ ॥

एवं खामणमरिसामणं, काळं तिहुअणसुवि जावओ ॥

सुच्छो मणवइकाएहिं, एयं धोसेज्ज निच्छिओ ॥ ६० ॥

खमावेमि अहं सव्वे, सव्वे जीवा खमंतु मे ॥

मित्ति मे सव्वचूएसु, वेरं मज्झं ण केण वि ॥ ६१ ॥

खमामि अहं पि सव्वेसिं, सव्वजावेण सव्वहा ॥

जवे जवेसु वि जंतूणं, वाया मणुसा य कम्मणा ॥ ६२ ॥

एवं धोसे तु वंदिज्जा, चेइय साहू विहियओ ॥

गुह्यमावि विहीदुर्वं, स्वामाणमरिसामणं करे ॥ ६३ ॥
 स्वमावेत्तु गुहं मम्मं, नाणमाहिमं म मात्तिओ ॥
 काळणं वंदिउणं च, विहिदुव्वेण दुणोवि य ॥ ६४ ॥
 पग्गमत्तनमारुत्तं, मद्दुव्वरणमिमं सण्णं ॥
 मुणेरजा तहमाओणं, जह आलोयतोचेव ॥ ६५ ॥
 उप्पाणं केवद्वं नाणं, दिने ग्गिन्नावत्थदि निसद्धा ॥
 आलोयणा जणं, आलोयमाणं चैव उप्पन्नं तत्थ-
 केवद्वं ॥ ६६ ॥
 केविं विमोमिो नाये, महामत्ताण गोयम ! । जेहिं जा-
 वणा लोययं, तेहिं केवद्वं नाणमुप्पाइयं ॥ ६७ ॥
 हाहा दुदुव्व कमे माहूहाहा दुदुव्व विचिंतिरे ।
 हाहा दुदुव्वजाणिरे साहु, हाहा दुदुव्वमाणंमेते ॥ ६८ ॥
 संगोयोयणे तह य, जावालोयणकेवद्वी ॥
 पयमेव केवद्वी चेव, मुहणांतणकेवद्वी ॥ ६९ ॥
 तहा पच्छित्तकेवद्वी, मम्मं पडावेरगकेवद्वी ॥
 आलोयणकेवद्वी तहय, हा हं पाविच्चिकेवद्वी ॥ ७० ॥
 उमुत्तमग्गं पन्नए, हाहा अणायारकेवद्वी ॥
 सावज्जं न करेमिच्चि, अक्खंमिय सीलकेवद्वी ॥ ७१ ॥
 नवसंजमवयमं, रक्खे निंदणगरुहणे तहा ।
 सव्वतो सीलमंरक्खे, कोरुपिच्छित्ते वि य ॥ ७२ ॥
 निप्परिकम्मं अ कंरुणो, अणिमिसत्थी य केवद्वी ।
 पगपामित्तदोपदरे, मणुव्वयकेवद्वी तहा ॥ ७३ ॥
 न सक्कोकाउ सामन्नं, अणसणे वामि केवद्वी ।
 नवकारकेवद्वी तहय, य निचालोयणकेवद्वी ॥ ७४ ॥
 नीसद्वंकेवद्वी तह य, सद्दुव्वरणकेवद्वी ।
 धन्नामितिसंपुत्तो, स ताहंपी किन्न केवद्वी ॥ ७५ ॥
 मद्दुव्वो हं न पारेमि, वल्लकट्ठयकेवद्वी ।
 परस्समुच्चं विहाणे य, चाउम्मासी य केवद्वी ॥ ७६ ॥
 संवच्चरमहपाच्छित्ते, जहा चन्नजीविते तहा ।
 अणिवे खल्लविच्छंसी, मणुपत्ते केवद्वी तहा ॥ ७७ ॥
 आलोयं निंदरं दियणं, घोरेपच्छित्तउक्करे ।
 लखोवज्जग्गपच्छित्ते, संमाहिया सण केवद्वी ॥ ७८ ॥
 हत्थोसरणनिवासे य, अठकवद्वीसि केवद्वी ।
 एगसिच्छगपच्छित्ते, दसव्वसो केवद्वी तहा ॥ ७९ ॥
 पच्छित्ताहवगोवेसु, पच्छित्तप्पकयकेवद्वी ।
 पच्छित्तपरिसमत्ती, य अठ स उक्कोसकेवद्वी ॥ ८० ॥
 न मुच्चिवि न पच्छित्ता, नावरं खिण्णकेवद्वी ।
 एगं काळण पच्छित्तं, वीथं न जवे जह चेव केवद्वी ॥ ८१ ॥
 तं वा यराम पच्छित्तं, जेण गच्छइ केवद्वी ॥
 तं वा यराम जेण तमं, सफद्वी होइ केवद्वी ॥ ८२ ॥
 किं पच्छित्तं चरंतोहं, चिहणो तवद्वीजिणा ॥

ण माणंण लंघेयं पाण, परिचयणकेवद्वी ॥ ८३ ॥
 अन्नं होही सरिं मे, नो वोही चेव केवद्वी ॥
 मुव्वप्पमिणं सरिरेणं, पाविणीउहणकेवद्वी ॥ ८४ ॥
 अणाइपावकम्ममद्वं, निष्कोवेमीह केवद्वी ।
 वीयंतं न समायरियं, पमाया केवद्वी तहा ॥ ८५ ॥
 देहे खवउ सरिं मे, निज्जराजावउ केवद्वी ।
 सरिंरस संजमं सारं निक्कल्लं तु केवद्वी ॥ ८६ ॥
 मणसा विखंमिण सील्ले, पाणेण धरामि केवद्वी ।
 एवं वड्ढकायजोगेणं, सील्लं रक्खे अहं केवद्वी ॥ ८७ ॥
 एवमाई अणादीया, काळाउ एते मुणी ।
 केइयालोयणासिच्छे, पच्छित्ता जाह गोयमा ! ॥ ८८ ॥
 खंता दंता विमुत्ता य, जिइंदी सव्वजासिथो ।
 उक्कायसमारंजाओ, विरत्ते तिविहे एओ ॥ ८९ ॥
 तिदंका सवसंवरिया, इत्थिकहासंगवज्जिया ।
 इत्थियणं लावन्निरयाय, अंगोवंगणिरक्खणा ॥ ९० ॥
 निम्ममत्ता सरिरेवि, अप्पमिच्चि महायसा ।
 नीयाइत्थियगन्नवसहीणं, बहुदुक्खाओ जावओए ?
 तहा तोपरिसेणं, जावेणं दायव्वा आलोयणा ।
 पच्छित्तं पि व कायव्वं, तहा जहा चेव एहिं कयं ए ॥
 न पुणो तहा आलोयणव्व, मायारुत्तेण केणइ ।
 जह आलोयणं चेव, संसार बुद्धिजवे ॥ ९३ ॥
 अणंतणाइकाळाओ, अत्तकम्मोहिं दुम्मइ ।
 बहुविकप्पकद्वीलो, आलोए तेवि अहोण ॥ ९४ ॥
 ८० ५० ॥ नहु सिज्जई स स सद्धो, जह जणियं सा-
 सणं धुरयणा ।
 उच्छरियसव्वसद्धो, सिज्जइ जीवो धुअकिद्धेसो ५४ ॥
 मुव्वहुं पि जावसद्धं, जे नालोयंति गुरुसगासंमि ।
 निसद्धासंथारग, मुच्चित्तिआराहुगा हुंति ॥ ५५ ॥
 अप्पां पि जावसद्धं, जे नालोयंति गुरुसगासंमि ।
 वंतं पि सुयसमिच्छा, नहु ते आराहुगा हुंति ॥ ५६ ॥
 नवि ते सत्थं च वित्तं, च दुप्पज्जो वि कुणइ वेयादो ।
 जंतं च दुप्पज्जत्तं, सप्पुव्वपमाइओ कुच्छो ॥ ५७ ॥
 जं कुणइ जावसद्धं, अणुद्वियं उत्तमहकाद्वीमि ॥
 दुव्वज्जोहिंयत्तं, अणंतसंसारियंतं च ॥ ५८ ॥
 तत्पुच्छरंति गौरव, रदिया मूत्रं पुणज्जवद्वीयाणं ॥
 मिच्छादंसणसद्धं, मायासद्धं नियाणसद्धं च ॥ ५९ ॥
 मरिजं ससद्धमरणं, संसारानुविमहाकमिहाम्मि ॥
 सुचिरं जमंति जीवा, अणोरपारंमि ओइन्ता ॥ ६० ॥
 व्याख्या । मुत्वा आसेज्य सशाल्यमरणं प्रतीतं ततः किमि-
 त्याह । संसारानुविमहाकमिहं भवारण्यगुरुगहने सुचि-
 रमतिदीर्घकाहं ज्ञमंति पर्यंतंति जीवा देहिनः अनर्वाक्यं पारे

अर्वाक्षभागपरजागवर्जिते अवतीर्णा अवगाढा इति संवेगं कृत्वेति योगः ॥

तथा ॥

उष्णरियसव्वसद्धा, तिप्पगणाए सुत्थिया जीवा ।

जवसयकयाइं खविओ, पागाइं गया सिवं थामं ॥ ४३ ॥

व्याख्या ॥ उद्भूत सर्वशल्याः कृतालोचनास्तैर्यकराज्ञायं जिनोपदेशे सुस्थिताः सुष्ठु व्यवस्थिताः संतो जीवा देहिनः भवशतकृतानि जन्मशत विहितानि कृपयित्वा प्रकृपय्यश-
ल्योद्धारसामर्थ्यात् पापानि कर्माणि गताः प्राप्ताः शिवं निरु-
पञ्चं (थामंति) स्थानं सिद्धावयमित्यर्थः ॥

सद्धुष्करणं च इमं, ति लोगवंधहिं दांसेयं सम्मं ।

अवितहमारोगफलं, धणोहं जेणिमं णायं ॥ ४४ ॥

व्याख्या । शल्योद्धरणमालोचना च शब्दः पूर्वगाथाद्वयोक्त-
ार्थपेक्षया समुच्चयार्थः । इदमनंतरोक्त विधानं त्रिलोकवंधु-
भिर्जिनैरित्यर्थः दर्शितमुक्तं । सम्यक् सोपपत्तिकं अवितय-
मव्यभिचारि आरोग्यरुद्धं ज्ञावारोग्यसाधकं ततश्च धन्योऽहं
पुण्यवानहं येन मया इदमेतच्छल्योद्धरणं ज्ञातमवगतं ॥

ता उष्णरेमि सम्मं, एय एयस्स णाणरासिस्स ।

आंवोदय असेस, अणियाणो दारुणविवागं ॥ ४५ ॥

व्याख्या । ता इति यस्मादिदं मया ज्ञातं तत्तस्मादुद्धारम्य-
पनयामि सम्यग् न्यायेन एतत् भावशल्यं एतस्य गुरोर्ज्ञान-
राशेः अग्रे सद्बोधनिकरस्यावेद्य कथयित्वाऽशेषं सकल
मनिदानो निर्निदानः सत् दारुणविपाकं शौक्ष्ण्यं शल्यमिति
प्रक्रमः ॥

इय संवेगं काजं, मरुगाहरणादिएहिं विधेहिं ॥

दृढपुणकरणाजुत्तो, सामायारिं पणंजंजा ॥ ४६ ॥

॥ व्या० ॥ इति एवमनंतरगाथाचतुष्कोक्तप्रकारं संवेगं
शुभाच्यवसायविशेषं कृत्वा विधाय कैरित्याह । मरुगाहरणा-
दिभिर्नाम्हणोदाहणाद्यैः समयप्रसिद्धैश्चिन्दैर्हिर्गैर्मरणाच्युप-
गमेनाऽपि शुक्तिः कार्यत्येवंचूतार्थ-नामकैः ॥ पंचा-वृ-१५.

नविसुज्जंतिससल्ला, जहज्जणियं सव्वजावदंसीहिं ।

गरणापुणन्जवरहिआ, आलोअणनिंदणासादु ॥ ४७ ॥

(६) आलोचनीये विषये यथाक्रममालोचनाप्रकारः ॥

संप्रति यत् आलोचनीयं तदालोचनाविषयं तस्य विधिमाह ।

मूळगुणपढमकाया, तत्थवि पढमं तु पंथमादीसु ।

पायअपमज्जणादी, विङ्ग उल्लाइपंथे वा ॥

इह द्विधा अपराधा (मूलगुणापराधा उत्तरगुणापराधाश्च
तत्र उज्जयसंज्ञे प्रथमं) मूलगुणापराधाालोचना । तेष्वपि मू-
लगुणापराधेषु मध्ये प्रथमं मूलगुणापराधः प्राणातिपात इति
सः प्रथममालोचनीयः । स च पञ्जीवकायविषय इति काया
प्रथमत आलोचयिष्यास्ते च कायाः पृथिव्यादिक्रमेण तत्र सूत्रे
उपन्यस्ता इति (तत्थवि) तेष्वपि कायेषु पृथिव्यादिषु
मध्ये प्रथमं पृथिवीकायमेवमालोचयेत् । “ पंथमादीसु ” पादअ-
पमज्जणादी, पंथादिषु यत् पादप्रमार्जनादि कृतं । किमुक्तं ज-
वति । पथि व्रजिता स्थंमिहादस्थंमिहाद्वा स्थंमिवं कृष्णमृ-
त्तिकातो वा नीलमृत्तिकां नीलमृत्तिकातो वा कृष्णमृत्तिका
मेवं शेषवर्णेष्वपि ज्ञावनीयं । संक्रामता पादयोर्व्यप्रमार्जनं न
कृतं । तथा वातोद्भूतेन सचित्तेन रजसासचित्तया वा मृत्ति-

कया संस्पृष्टेन हस्तेन संस्पृष्टेन मात्रकेण वा यत् भिक्षाग्रहणं
कृतं । तदेव मयाऽऽलोच्यते सर्वत्रापि सामर्थ्यात् योजनीयम्
“ विङ्ग उल्लाइ पंथेवा,, इति पृथिवीकायचिराधनालोचनानंतरं
द्वितीये अप्कायविषये यदुदकाद्रादि आदिशब्दात्सस्निग्धादि
परिग्रहः । एतदुक्तं भवति । उदकार्हेण सस्निग्धेन वा हस्तेन
मात्रेण भिक्षाग्रहणं कृतं पथि वा मार्गे वा अयतनया उदक-
मुत्तीर्णं वा एवमादि तयालोचयेत् ।

तए पइट्टियादी, अन्निधारणवीयणादिवाउंमि ।

वीयाइघट्टपंचमे, इंदिये अणुवायतो उट्टे ॥

अप्कायचिराधनालोचनानंतरं तृतीये तेजस्काये यत् प्रति-
ष्ठितादितेजसि परंपरादिप्रतिष्ठितं ज्ञकं पानं वा गृहीतं ॥ आदि-
शब्दात् सद्योपिति वा वसतावस्थानं कृतमित्येवमादीतिमावः ।
तदा लोचयेत् । तदनंतरं वायौ वातकाये यत् अन्निधारणवी-
जनादि कृतं । घर्मात्तेन बहिर्वतोऽभिसंधारितो भक्तं पानं श-
रीरं वा वीजनिकादि वा जीवितं एवमादि तदालोचयेत् । ततः
पंचमे वनस्पतिकाये “ वीयाइघट्टत्ति,, । यत् वीजादिघट्टनं
आदिशब्दात् हरितकायादिपरिग्रहः उपलक्षणमेतत् । तेन
यदि वा वीजादिकं भिक्षासु पतितं गृहीतमित्येवमादि तदा-
लोचयेत् । तदनंतरं पण्ड्रेष्वन्न प्रसकाये इन्द्रियानुपात्तत इन्द्रिय-
वृत्तिक्रमेणालोचना दातव्या ॥ तद्यथा । प्रथमतो । चोद्वियाणां
संघट्टनपरितापनाद्यालोचयेत् । तदनंतरं त्रीद्वियाणां चत्वारि-
द्वियाणां ततः पंचैन्द्रियाणामिति । एवं प्रथममूलगुणापराधेषु
क्रमेणालोचितेषु सत्सु ॥

दुव्वासियइसंयादी, विए तए य जावियगहणं ।

संघट्टणपुव्वरयादी, इंदियआलोमहेहुसे ॥

द्वितीये मूलगुणापराधिमृषावादे मृषावादविषये यत् दुर्जा-
पितहसितादियत्किमपि दुर्जापितं हासेन वा मृषावादो
भणितः आदिशब्दात् । क्रोधेन वा मानेन मायया वा लोभेन वा
यत्किमपि मृषा भणित मिति परिग्रहस्तदालोचयेत् । तदनंतरं
तृतीयेन मूलगुणापराधे अदत्तादानलक्षणे यत् अयाचितस्य
तृणरुगलकादिग्रहणं उपलक्षणमेतत् । तेन अनुज्ञाप्य वा अव-
ग्रहं कायिकादिच्युत्सुष्टं भवेदित्यादि परिग्रहः । तदालोचयेत् ।
मैथुनाविषये ततैर्मैथुने यत् घट्टने पूर्ववतादि । किमुक्तं भवति ।
चैत्यजवनम हिमादिषु प्रचूतजनसंमर्दे स्त्रीशरीरसंघट्टने
स्पर्श आस्वादितो भवेत् । पूर्ववतकीर्तितं वा अनुस्मृतं
स्यात् (इंदियत्ति) इन्द्रियाणि वा मनोहरणानि उपलक्ष-
णमेतत् । वदनस्तनादिमत्तिसुमनोहरमवेक्ष्य मनाक् रागं
गतो भवेत् । इत्यादि तदालोचयेत् ॥

मुच्छातिरित्तपंचमे, उट्टे लेव्वाअगयसुंउादी ।

गुत्तिसमिईविवक्खा, णामि गहणुत्तरगुणेसु ॥

चतुर्थमूलगुणापराधालोचनानंतरं पंचमे मूलगुणापराधे
परिग्रहे विषयचूते यत् उपकरणेषु मूर्च्छा कृता भवेत् ।
(अशरित्ति) अतिरिक्तो वा उपधिः परिगृहीत एतदालो-
चयेत् । तदनंतरं षष्ठे मूलगुणापराधे राजिजोने (लेव्वामेत्ति)
लेपकृदवयवः कथमपि पर्युपितो ज्ञेयः । अगदं वा शुंछ्या-
दिकं किंचित्सन्निहितं परिशुक्तं भवेत् । एवमादि आलोचयेत्
एवं क्रमेण मूलगुणापराधालोचनां दत्वा तदनंतरमुत्तरगुणेषु
विषयेषु गुत्तिसमिति विपक्षाः कृताः । अनेषणीयग्रहणं वाऽ
कारि । किमुक्तं भवति । गुत्तिषु कदाचिदगुप्तः स्यात् । समि-

इदानीं उद्धातो तद्विषयमिति व्याख्याया अवसरः । तद्विषये प्रथमदिवसे उद्धात इति कृत्वा न पृच्छति । तत आचार्यः प्रथमदिवसे अविस्फाटेऽपृच्छने (बहुयुक्ति) बहु न दोष-गुरुः शुद्ध इत्यर्थः । कारणवशेनापृच्छनात् द्वितीयदिवसे न पृच्छति मासगुरु तृतीयदिवसेऽप्यग्रहे चतुर्गुरु । एवं तेनोप-संपद्यमानेन पृष्टेन वा यद्व्याख्यातं जवति । तथाचाह ॥ ननु केन कारणेन वा समागत इति । तत आगतर्षित्तनीयः (सु-रुमसुकोवति) शुद्धेऽशुद्धो वा अत्र चत्वारो भंगास्तद्यथानिर्ग-मनमप्यशुद्धमागमनमप्यशुद्धं १ निर्गमनमशुद्धमागमनं शुद्धं २ निर्गमनं शुद्धमागमनमशुद्धं ३ निर्गमनमपि शुद्धमागमनमपि

शुद्धं य तत्र प्रथमभंगेनिर्गमन (इमेर्दितुत्ति) एजिर्वद्वयमा
पैक्षरैश्चित्तात्तान्येव चाराणि दर्शयति ॥

अद्विगणविगतिजोगे, परिणीए थप्पुद्धनिष्क्रमे ।

अद्वसअणुवप्पवेरे, सच्छंदमतीपयाहियव्वो ॥

यदि स उपसंपद्यमानोऽधिकरणतः स्वस्थानान्निर्गतः
(विगतिचि) विवृतेर्द्वौपट्यात् (योगचि) योगोच्छ्वहनभी-
रुतया (परिणीपत्ति) प्रत्यनीकोऽत्र मे साधुरिति बुद्ध्या
तथा थप्पुद्ध" इत्यादिस्तद्व्य इति वाबुद्ध इति वानिर्द्वर्म
इति वा अद्वस इति वा स्वच्छंदमतिरिति वा विनिर्गतस्तत
स्तस्य निर्गमनमशुद्धमिति कृत्वा (पयहियव्वोचि) परिह-
र्त्तव्यः । तदपरिहारेण प्रायश्चित्तं तत्राधिकरणाविषये प्राय-
श्चित्तमाह ।

गिहिसंजय आद्विगरणे, लहुगुरुगा तस्स अप्पणोच्छेदो ।

विगइं न देइ धेतुं, उत्तुरयं व गहिये वि ॥

गृहिभिः संयतेश्च सहाधिकरणे विनिर्गतं यद्याचार्यः
स्वीकरोति ततो यथाक्रमं प्रायश्चित्तं द्युगुरुकं । इयमत्र
भावना । यदि गृहस्थेन सहाधिकरणं कृत्वा विनिर्गतस्तं
यद्याचार्यःसंगृह्णाति ततस्तस्याचार्यस्य परिहारस्यानंतत्वारो
द्युमासाः अय संयतेन सममधिकरणं कृत्वा समागतं संगृ-
ह्णाति ततश्चत्वारो गुरुकाः । तस्य पुनरागतुकस्य (पणत्ति)
रात्रिदिवपंचकप्रमाणाः पर्यायस्य च्छेदः । इहाधिकरणादि-
दोषतो विनिर्गतास्ते प्रश्ने वा सति तदुक्तिविशदवसीयते ।
तत्र विवृतिदोषविनिर्गतपृष्ठस्य वा य उक्तिविशेषस्तं दर्शयति
(विगइमित्यादि) आचार्यो विवृतिं घृतादि कांग्रहणां य
अददाति तथा योगवाहिभिर्योगोत्तीर्णैः कायोत्सर्गकरणतो
गृहीतोऽपि परिपूर्ण विवृतिजातेऽन्यैर्लुके या उचरिता विवृ-
तिस्तामपि नानुजानाति किंच ।

नववज्जिया विदेहो, पगइए पुव्वसोअहं जंते ! ।

तव्जात्रियस्स इएिहं, नयगहणं धारणं कत्तो ॥

वज्जिवावोनाम देशीवचनत्वादिभुः । उक्तं च " वज्जियाव-
गोउच्छ " इति नववज्जियाववत् देहो यस्य स तथा । इयमत्र
भावना । स ब्रूते अहं भगवन् ! नवेकुतुल्यो मम देहो यथा
स इक्षुः पानीयेन विना शुष्यति तथा ममापि देहो विवृतिं
विना सोदति । अन्यथाऽहं स्वभावेन दुर्बलो न विवृतिमंत-
रेण वद्विको भवामि । तथा सर्वदैव विवृत्याचितदेहस्ततस्त-
ज्ञावितस्य सतो ममेदानीं तस्याऽभावेन वद्वं न च सूत्रा
ऽर्थस्य वा ग्रहणमशक्तत्वात् । पूर्वं गृहीतस्य सूत्रस्याव-
धारणं कुतः तत् अशक्त्या सर्वे दूरत एव विस्मृतं । ततोऽहं
विनिर्गतः ॥

संप्रति योगविषये प्रत्यनीकविषये चोक्तिविशेषं दर्शयति ॥

एगंतरनिव्वगत्ती, जोगोपव्वत्तिगोवमे अत्ति ।

वुक्कूव्विपसु गेएहइ, जिह्वाणि कहेइय गुरूणं ॥

तस्मिन् गच्छेयोग एकांतरनिर्विकृतिकः । किमुक्तं भवति ।
सपृष्ठोवा ब्रूते । तस्यैवार्थस्य गच्छे योग एकांतरोपवासेनो-
ह्यते । एकांतरा चाम्बेन वा तथा योगवाहिनो योगोत्तीर्ण-
स्यापि ते आचार्या विवृतिं न विस्मृजति । ततः कर्कशा सुत्र
योगा इति विनिर्गतः ॥ न तथा तत्र गच्छे मे मम प्रत्यर्थिकः ।
प्रत्यनीकोऽस्ति स कथं विसामाचारीयेगेपु "वुक्कूव्विपसुचि"
वुक्के विस्मृते सामाचारीविशेषे स्वहिते दुःप्रत्युपेक्षणादिके

मां गृह्णाति अत्यर्थं खरंटयति । अथवा बुक्कस्वहितेषु जातेषु
तानि बुक्कस्वहितानि अपराधपदे विघ्नाणोवविघ्नाणि गृह्णा-
ति गृहीत्वा गुरूणां कथयति । पश्चात् गुरवो मां खरंटयति
ततो विनिर्गतः ॥

संप्रति बुद्धस्य स्तब्धस्य चोक्तिविशेषं दर्शयति ॥

चंकमणादिउत्ताणे, कम्मिगहणं काउ नत्थि वाहि एवं ॥

जुंजइ समयमकोसं, तयदेति नेमिबुद्धेवं ॥ १ ॥

स्तब्ध एवं जायते चंकमणादावुत्थाने कटिग्रहणं स्वाध्यायश्च
नास्ति । एतदुक्तं भवति । यद्याचार्याश्चक्रमणं कुर्वन्ति । आदि
शब्दात् यदि वा कायिक्यादिभूमिं गच्छन्त्यागच्छन्ति वा तथा
तथाऽप्यन्युत्थातव्याः । तेषां नायकत्वात् । ततः एवं चक्रम-
णादावन्युत्तिष्ठतामस्माकं कटी वा तेन गृह्यते चूषोभूय
उत्थाने पक्षिमंथभावात् सूत्ररूपस्याऽर्थरूपस्य वा स्वाध्याय-
स्य हानिः । अथ नान्युत्थायितेऽतः आचार्यः प्रायश्चित्तं
ददाति खरंटयति च । ततोऽहं विनिर्गतः बुद्धः पुनरेवं ब्रूते
यत्किमन्युत्कृष्टं शिखरिणीमोदकादि तदाचार्यः स्वयं जुक्ते
न त्वस्माद्वेशेन्यो ददाति । अन्येन्यो वा बाह्यदुर्वलप्राघुणके-
न्यो ददाति ततः एवमसहमानोऽहं निर्गतः ॥

अथवा निर्द्वर्माद्वसयोऽरुक्तिविशेषं प्रकटयति ॥

आवासियापमज्जण, अकरणे उज्जदंरुनिष्क्रमो ॥

वाद्यावच्छादीहा, निक्खायरिया य उज्जामा ॥ १ ॥

योनिर्द्वर्मा स पृष्ठः सन्नेवं वक्ति आवश्यक प्रमार्जनीकरणे
उदग्रदंरा आचार्याः । इयमत्र प्रावना । यदि कथमपि निर्ग-
च्छन् प्रविशन् वा आवश्यको नैपथिको च न करोति दंरादिकं
वा गृह्णन् निक्षिपन्वा न प्रमार्जयति । तत आचार्या निरनुकंपाः
संतः उग्रं प्रायश्चित्तरूपं दंरुं प्रयच्छन्ति ततोऽहं दंरुजयादि-
निर्गतः । यः पुनरद्वसः स एवं ब्रूते । वाद्याद्यर्थाय बाह्यवृक्षा-
दीनामर्थाय । तस्मिन् गच्छे दीर्घभिक्षाचार्या अथवा कुल-
कं कर्कशं वा तत् क्षेत्रं ततो दिने दिने उज्जामा भिक्षाचार्या
प्रतिदिवसमन्यत्र ग्रामान्तरे गत्वा भिक्षा नीयते इति भाव-
स्तथा यदिकथमन्यपर्याप्तेन समागम्येत ततो गुरुः खरंट-
यति किं वसतौ न महानसमस्ति येनापर्याप्तः समागतः ।
तस्मा दन्योऽपि ब्रज भिक्षार्थं यतः काहोऽद्यापि बहू प्राप्य
इति ततोऽहं निर्गतः ॥

सांप्रतमनुवप्पवैरस्वच्छंदमत्योऽरुक्तिविशेषं दर्शयति ॥

पाणसुणगा व जुंजंति, एगत्तो नीरुजंति अणुवप्पो ॥

एगागिस्स न वज्जा, वद्विउं धेवंपि सच्छंदो ॥

अनुवप्पोऽनुवप्पवैरो भवति भंजित्वाऽपि जंरुनं कलहस्त-
मपि कृत्वा पाणशुनका इव एकत्र जुंजते ॥ इयमत्र प्रावना ॥
यथा पाणाश्चरणाः शुनकाः कुक्कुराः परस्परं भंजित्वा तद्व-
पादेवैकत्र जुंजते । एवं तत्र संयता अपि नवरं मिथ्यादु-
प्लूतं परस्परं दाप्य इति विशेषः । अहं पुनर्न शक्नोमि हृदय-
स्थेन शल्येन तैः सह एकत्र समुद्देष्टुमिति विनिर्गतः । स्व-
च्छंदमतिः पुनरेवं भायते एकाकिनः सतः स्तोकमपि न द-
न्यं चक्षितुं । किमुक्तं भवति । संज्ञाचूमावप्येकाकिनः सतो
न गंतुं प्रयच्छन्ति कित्वेवं ब्रूते नियमासंघाटक रूपतया
केनापि सहितेन गंतव्यं । ततस्तमसहमानोऽहमत्रागतः । एता-
न्यधिकरणादीनि पदान्याचार्यः श्रुत्वा तं परित्यजति । एतं
आधिकरणादिपदैरागतस्य तस्योपसंपद्यमानस्य चाप्रतीच्छ-
तश्चाचार्यस्येदं प्रायश्चित्तं ।

जइ नंरुणपरिणीए, बुद्धे अणुवचरोस चउगुरुगा ॥
सेसा ण हुंति द्दहुगा, एमेव पन्निच्छमाणस्स ॥
यो यतिनिः सह नंरुणं कृत्वा समागतः । यश्च तत्र मे प्रत्य-
नीकः साधुरिति कृत्वा समागच्छेत् । यश्च बुद्धो यश्चानुवच-
रोषः । एतेषामुपसंपदं प्रतिपद्यमानानां प्रायश्चित्तं चतुर्गु-
णैः चत्वारो गुरुमासाः । शेषाणां जंडनकारिविकृतिद्वययो-
गनीरुस्तद्वनिर्द्धर्मस्वच्छंदमतीनां द्रष्टुका इति चत्वारो व-
ष्टुकाः । यः पुनराचार्यस्तदाचार्यानुगुणा प्रायश्चित्तदान-
मंतरेण च प्रतीच्छति तस्यापि प्रायश्चित्तमेवमेव । तद्यथा ।
यतिमंडनकारिप्रत्यनीकानुगुणानुवचरोपप्रतीच्छतश्चत्वारोमा-
साः शेषान् पदप्रतीच्छतश्चत्वारो द्रष्टुमासाः । अथवा ये पदे
दोषा उक्तास्तेषां मध्ये एकेनापि दोषेण नागतो भवेत् कित्त्वे
जिर्विद्वयमाणैस्तानेवाह ।

एगे अपरिणए वा, अप्पाधारे य थेरए ।

गिज्ञाणे बहुरोगी य, मंदधम्मे य पाहुणे ॥

यदि एक एकाकी पश्चादाचार्यः ।

यदिवा अपरिणए वा, अप्पाधारे य थेरए ।

गिज्ञाणे बहुरोगी य, मंदधम्मे य पाहुणे ॥

यदि एकतः । अकल्पिकवस्त्रादिसहितः स च कल्पिकव-
स्त्राद्युत्पादने द्वाब्धिमानयथा तदाचार्योऽप्युपाधारः सूत्रार्थ-
नैषणविकल्पः स च पृष्ठः सन् सूत्रार्थकथने निपुणः शक्तिमात्र
यदि वा तदाचार्यः परिवारो वा स्थविरो जरसा वृद्धशरीरः ।
स च तेषां प्रतिजागरूकः अथवा पश्चादेकोऽनानः । स च तस्य
चिन्ताकारी यदि वा पश्चात्तत्रैको बहुरोगी नाम बहुभिः
साधारणैरागैर्जाप्यशरीरः स च तस्य वर्त्तापकः । यदि वा
पश्चात्तनाचार्यपरिवारः सर्वोऽपि निर्द्धर्मानो न गुर्वाङ्गां करोति
केवलं तज्ज्ञात्वा किमपि करोति । तथा तत्र पश्चात् गुरोः केना-
पि सह प्राप्नोतं वर्त्तमानमस्ति । प्राप्नोतं नाम अधिकरणं । स
च गुरोः क्रमेण अपनतः साहाय्यकारी एवं प्राग्वर्त्तमाने यदि
समागतो भवति । तदा तस्य निर्गमनमशुद्धत्वाच्च परित्या-
ज्यमिति ॥

एनामेव गाथां व्याख्यातुकाम प्रथमत एका परिणताऽप्या-
धारकाराणि व्याख्यानयति ॥

एगाणियं पमोत्तुं, वत्थादि अकप्पएहिं वा सहियं ।

अप्पाधारावायणं, तं चेव य पुच्छिओ देइ ॥

एकमेकाकिनं पश्चादाचार्यं मुक्त्वा यदि समागतः । अथ-
वा वस्त्राद्यकल्पिकैः प्रथममपि ग्रहीतैरकल्पिकैर्वस्त्रादिभिः
सहितं मुक्त्वा एतेनापरिणत इति व्याख्यातं । यदि वा अल्प
सूत्रस्याऽर्थस्य वा आधार इति स आचार्यस्तमेवपृष्ठ्वा शेषसा-
धु च्यो वाचनां ददाति तादृशं मुक्त्वा एतेनाऽप्युपाधार इति
विवृतं ॥

थेरं अतिमहद्धं, अजंगमं मोत्तु आगतो गुरुं तु ॥

सो व परिसाव थेरा, अहं तु अट्ठावगोतेसिं ॥ १ ॥

स्थविरेमेव व्याचष्टे अतीव महान्तमजंगमं गमनशक्तिविकलं
गुरुं उपहृत्क्षणमेतत् परिवारं वा स्थविरमुकरूपं मुक्त्वा यदि
समागतः स च प्रतिजागरूकस्तथा च तस्य पृष्ठस्य सतोऽमु-
मेवोक्तिविशेषं दर्शयति । स च आचार्यः स्थविरः पर्यट्वा
परिवारो वा आसीत् अहं तु तेषां गुर्वादीनां वर्त्तापकः प्रति
जागरूक एतेन स्थविर इति पदं व्याख्यातं ॥

ग्यानबहुरोगनिर्द्धर्मपदानि व्याख्यानयति ॥

तस्य गिलाणोएगो, जप्पसरीरो य होइ बहुरोगी ॥

निद्धम्मा गुरुआणं, न करोति सभं पमोत्तुणं ॥ १ ॥

तत्र गच्छे ग्यान एकोऽस्ति यदि वा बहुरोगी यो जाप्यशरीरो
भवति । स बहुरोगी तं ग्यानं बहुरोगिणं वा विमुच्य यदि
स समागतस्तथा निर्द्धर्मपरिवर्द्धिपये तस्य पृष्ठस्य सत
उक्तिविशेषं दर्शयति । निर्द्धर्माधर्मवासनारहितस्तस्य
ममाचार्यस्य शिष्याः सर्वथा गुर्वाङ्गां कुर्वन्ति । मां प्रमुच्य
मम पुनराङ्गां न कुर्वन्ति । तादृशं वा निर्द्धर्मं परिवारं मुक्त्वा
यदि समागतस्तर्हि स न प्रतिग्राह्यः । केवलमयमुपदेशस्तस्मै
दातव्यः ॥

तमेवाह ॥

एयारिसं विओसज्ज, विप्पवासो न कप्पई ॥

सीसायरियपन्निच्छे, पायच्छित्तं विहिज्जइ ॥ १ ॥

एतादृशमेकाक्यादिस्वरूपं गुरुमन्यं वा ग्यानादिकं
व्युत्सज्य परित्यज्य विशेषेण प्रवासोऽन्यत्र गमनं
विप्रवासो भवं तव न कल्पते । बहुगुणाधारो भवान्
कयमीदृशं कृतवान् । तस्मात् अद्यापि प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य
पश्चात् गच्छ । स च समागतस्तस्य प्राक्तनाचार्यस्य शिष्यो
वा स्यात् प्रतीच्छको वा एवमागतमुपसंपद्यमानं योऽप्याचार्यः
प्रतीच्छति सोऽपि प्रायश्चित्तमाह । ततः शिष्यप्रतीच्छकाचा-
र्याणां प्रायश्चित्तं विवक्षुरिदमाह ॥

(सीसारियपत्त्यादि) शिष्ये आचार्ये प्रतीच्छके च प्रायश्चि-
त्तं विधीयते । प्रायश्चित्तदानविधिरुच्यते इति भावः ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

एगे गिज्ञाणगे वा, तिहवि गुरुगा उ सीसमादीणं ॥

सेसे सिरसे गुरुगा, पन्निच्छद्दहुगा गुरुसरिसं ॥

एकस्मिन् एकाकिनि गुरौ ग्याने वा तत्र गच्छे तिष्ठति यदि
समागतः । शिष्यः प्रतीच्छको वा आचार्येण वा तथा समा-
गतः सन् यदि प्रतीच्छतस्तदा शिष्यादीनां शिष्यप्रतीच्छ-
काचार्याणां त्रयाणामपि प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः ।
यः पुनरन्यः शेषोऽपरिणताऽप्युपाधारस्थविरबहुरोगमंदधर्म-
परिचारवृत्तणस्तस्मिन् शेषे यदि समागतः शिष्यः ततस्त-
स्य प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अथ प्रतीच्छकः
समागतस्तर्हि तस्य द्रष्टुकाश्चत्वारो द्रष्टुमासाः (गुरुसरि-
समिति) गुरोरपि प्रतीच्छकसदृशं प्रायश्चित्तं । किमुक्तं
भवति यदि शिष्यं प्रतीच्छति ततः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरु-
मासाः । अथ प्रतीच्छकं तर्हि चत्वारो द्रष्टुका इति ॥

सीसपन्निच्छे पाहुण, च्छेदो राइंदियाणि पंचेव ।

आयरियस्स उ गुरुगा, दोवेए पन्निच्छमाणस्स ॥

यदि प्राप्नोते गुरोः केनापि सहाधिकरणावर्त्तमानः शिष्यः
प्रतीच्छको वा समागतः । तदा तस्य प्रतीच्छकस्य वा प्राय-
श्चित्तं पंचरात्रिदिवानि पर्यायस्य वेदः । आचार्यस्य पुनर्दा-
वप्येतौ प्रतीच्छतः प्रतिगृह्यतः प्रायश्चित्तं । गुरुकाश्चत्वारो
गुरुमासाः । तदेवं प्रथमभंगे निर्गमनदोषा उक्ताः आगमनम-
शुक्तं तदा भवति यदा व्रजिकादिपु प्रतिपद्यमानः समागतस्त-
त्रापि प्रतिबंधनिमित्तं प्रायश्चित्तं सूत्रानुसारतो धक्यं ।
गतः प्रथमो जंगः द्वितीयमंगोऽप्येतादृश एव न वरं । तत्रा-

गमनं शुद्धं कचिदपि ब्रजिकादौ प्रतिबंधकरणात् तृतीयचतुर्थजंगावनक्रमेणाऽह ॥

एतदोसविमुक्तं, वड्यादी अपरिविद्धमायातं ॥

दाऊणं पच्छिन्तं, पमिवर्धं पमिच्छेज्जा ॥ १ ॥

एतैरनंतरोदितैरधिकरणकारित्वविकृतिबाधपट्यादिदोषैर्विमुक्तमेतेन निर्गमनं शुद्धमुक्तं । तथा ब्रजिकादौ अपरिविद्धं कचिदपि प्रतिबंधमकुर्वतमायातमनेनाऽगमनं शुद्धमपि दर्शितं एष चतुर्थोऽंगः । एष एवोत्सर्गतः श्रेयानिति ज्ञापनार्थं तृतीयजंगात्पूर्वमुक्तः । एवं चूतं प्रतीच्छेत् । तृतीयभंगमाह (उणे) त्यादि यस्त्वधिकरणकारित्वादिदोषैर्विनिर्मुक्तो निर्गतः केवलं ब्रजिकादिषु प्रतिबद्धमप्यपवादपदेन ब्रजिकादिषु प्रतिबंधकरणमनूत्तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं दत्त्वा प्रतीच्छेत् ॥

(७) आलोचनायां शिष्याऽचार्यपरीक्षणे आवश्यककादिद्वाराणि ॥

सुद्धं पमिच्छिऊणं, अपरिच्छणा बह्व्यतिभिदिवसाणं ।

रिस्से आयरिए वा, पारिच्छा तत्थिमा होइ ॥

शुद्धं निर्गमनागमनादिदोषरहितं प्रतीच्छद्य प्रतिगृह्य त्रीन् दिवसान्यावत् परीक्षते । किमेव धर्मश्रद्धावान् किं वा नेति यदि पुनर्न परीक्षते । ततोऽपरीक्षणे परीक्षणाकरणे (बह्व्यति) मासत्रयं प्रायश्चित्तं आचार्यान्तराग्निप्रायेण चर्तुमासबहु । सा च परीक्षा उन्नययाऽपि शिष्य आचार्यं परीक्षते आचार्याः शिष्यं उन्नययापि च परीक्षा आवश्यककादिपदैस्तथाचाह ॥ (सिस्सिइत्यादि) तत्र तस्मिन् उपसंपद्यमाने प्रतीच्छिते सति शिष्ये आचार्यं च परस्परमियमावश्यककादिपदैर्विद्व्यमाणा परीक्षा भवति ॥

तामेवाह ॥

आवस्सयपमिहेहण, सज्जाए जुंजणा य जासाय ।

वीयारे गेल्ले, निक्खगहणे पमिच्छंति ॥

आवश्यकै, प्रतिबेखने, स्वाध्याये, भोजने, भाषायां, विचारे, वहिर्भूमौ, गत्वाने, निष्काग्रहणे, च परस्परमाचार्यशिष्यौ परीक्ष्येते ॥

तत्राऽवश्यककादिपदान्यधिकृत्य यथाचार्यः शिष्यं परीक्षते तथोपदर्शयति ॥

केइ पुव्वनिसिद्धा, केइ सारेइ तन्न सारेइ ।

संविगोसिक्खमगइ, सुत्तावडिमो अणाहो हं ॥

केचित्साधवोऽपमादयः तस्योपसंपत्कात्वात् पूर्वमेव आवश्यककादिपदैषु ये दोषास्तेऽन्यो निषिद्धा यथा आचार्या इदमिदं च माकार्षुरिति । ते तत्रैव वर्तमानास्तिष्ठन्ति । ये पुनः केचित् अभिनवदीक्षितत्वादिना कारणेन प्रमाद्यन्ति तान् गुरुः सारयति । सम्यग् यथोक्तानुष्ठाने वर्तयति । तं पुनरुपसंपन्नं प्रमादस्याने वर्तमानमपि न सारयति । तत्र यदि स उपसंपद्यमानः संविशो नयति । ततः साऽप्रतिनोद्यमानः सन्नेवं चिंतयति । येषु स्थानेष्वन्यत्र प्रमाद्यत आचार्याः सारयन्ति अहो अहमनाथः परित्यक्त एतैरिति चिंतयित्वा संविशविहारमिच्छन् आचार्यपादमूले गत्वा (सुत्तावडिमो) इति निपातः पादपूरणाच्छिन्नमुक्तावशीप्रकाशान्यश्रूणि विमुच्यन् पादयोः पतित्वां शिक्षां मार्गयते याचते यथा मामप्यत्यादरेण

भगवन्तः शिक्षयन्तां मां शरणमुपागतं परित्यजत एवं परीक्षानिर्वर्तितः परिग्राह्यः । इतरस्तु परित्याज्यः ॥

तत्राऽवश्यकै यथा परीक्षा कर्तव्या तथोपदर्शयति ॥

हीणाहियविवरिए, सतिविवले पुव्वद्वंते चोएइ ॥

अप्पणवो देती नममंति इहं सुहं वसिउं ॥

हीनं नाम यत्कायोत्सर्गसूत्राणि मंदमंदमुच्चार्य शेषेषु साधुषु चिरकाळं कायोत्सर्गे स्थितेषु पश्चात्स कायोत्सर्गे तिष्ठति । इत्यादि । अधिकं नाम कायोत्सर्गसूत्राण्यति त्वरितमुच्चार्यानुत्प्रेक्षाकरणार्थं पूर्वमेव कायोत्सर्गे तिष्ठति रत्नाधिके वोत्सारिते कायोत्सर्गपश्चाच्चिरेण स्वं कायोत्सर्गमुत्सारयति इत्यादि । विपरीतं नाम प्रादोपिकान् कायोत्सर्गान् प्राभातिकानिव करोति । प्राज्ञातिकान् प्रादोपिकानिव इत्यादि । हीनाधिकं च विपरीतं समाहारद्वंद्वस्तस्मिन्प्रादतोवर्तमानान् अथवा सूर्यं किं अस्तमितमात्रे एव निर्व्याघाते सर्वैरपि साधुजिराचार्येण सह प्रतिक्रमितव्यं । यदि पुनराचार्यस्य श्राद्धादिधर्मकथादिभिर्व्याघातस्ततो बालवृद्धानासहान् निषद्याधरं च मुक्त्वाशेषैः सूत्रार्थस्मरणार्थं कायोत्सर्गेण स्यातव्यं । ये सत्यपि वले पूर्व कायोत्सर्गे न तिष्ठन्ति तान्पूर्वमतिष्ठतश्चोदयन्ति यः पुनः परीक्ष्यते तं प्रमाद्यंतमपि न शिक्षयन्ति । ततो यदि स एवं व्यवस्यति । यथा आत्मीयान् प्रमाद्यतश्चोदयति । न मामिति सुखमिह वसितुमिति । स इत्थं चूतः पंजरभग्नो ज्ञातव्यो न प्रतीच्छनीयः ॥

जो पुण चोइज्जंते, दट्ठुण नियत्तए ततो ठाणा ।

जणइ अहं जेवत्तो, चोएह ममंति सीयंतं ॥

यः पुनश्चोद्यमाना न शिक्ष्यमाणान् शेषसाधून् दृष्ट्वा ततः स्थानात् निवर्त्तितैर्भणति । गुरुपादमूले गत्वा मन्युभराक्रांतो गद्गदस्वरेण अहं युष्मच्छरणमागतोऽपि भगवन् युष्माभिः शिक्षाया अप्रदानतस्त्यक्तः । न चैतन् भगवतां परमकरुणापरीतचेतसामुचितं । तस्मात्प्रमादमाध्माय मामपि सीदंतं शिक्षयन्त्वमिति एष इत्थं चूतः प्रतिग्राह्यः कृता आवश्यकमधिकृत्य परीक्षा ॥

संप्रतिप्रतिबेखनस्वाध्याय भोजनभाषाचाराणि अधिकृत्य तामाह ॥

पमिहेहणसज्जाए, एमेव य हीणआहियविवरीयं ।

दोसेहि वा वि जुंजइ, गारत्थियद्वहणसासा ॥

एवमेवावश्यकोक्तेनैव प्रकारेण प्रतिबेखने, स्वाध्याये, च हीनमधिकं विपरीतं च कुर्वत आत्मीयान् शिक्षयते न तु तं परीक्ष्यमाणमित्यादि पूर्ववत् तत्र प्रतिबेखनाया हीनाधिकता नाम यत् काळतो हीनामधिकां वा प्रतिबेखनां करोति । खोटकादिभिर्वा हीनामधिकां वा । विपरीतता नाम प्रज्ञाते यत् मुखपोतिकादि क्रमेण न प्रत्युपेक्षते । किं तु स्वेच्छया यदि वा पूर्वोद्धरणं निःपश्चिमं प्रत्युपेक्षते । अपराएहे तु सर्वं प्रथममित्यादि । स्वाध्याये हीनता नाम यदिप्राप्तयामपिकाद्यवेद्यायां काळप्रतिक्रमणं करोति अधिकता यदतिकांतायामपि काळवेद्यायां काळं प्रतिक्रामति । वंदनादिक्रियायां वा तदनुगतां हीनाधिकां करोति विपरीतता पौरुषीपाठमतिक्रान्तायां पौरुष्यां पठति । उक्ताधिकं पौरुष्यामिति तथा भोजनद्वारे आलोकादिविधानसूत्रोक्तेन न जुंके दोषैर्वाऽपि (असुरसुरं अचवचवं अद्वयमवद्वं वियमि) त्यादि विपरीतरूपैश्चेत् ।

तत्रात्मीयानतथा संज्ञानान् शिक्षयते न तु परीक्ष्यमाणमित्यादि पूर्ववत् ज्ञाप्याद्वारे या अगारस्थिते भाषागृहस्थभाषा च दृष्टमाया स्यूरस्वरभाषा तां भाषते । तत्रात्मीयान् तथारूपया भाषया भाषमाणान् शिक्षयते न पुनः परीक्ष्यमाणमित्यादि विभाषा पूर्ववत् ॥

शेषाणि त्रीणि चाराण्येकगायया प्रतिपादयति ॥

यं हि द्विसामायोरिह, इवेऽ अतरंतगं न परिजये ॥

अज्जिणतो जिकखं, न हिंरुइ अणेसणाइ च पेहेइ ॥

स्यंनिहे सामाचार्यो पादप्रमाजैनरुगलकग्रहणं दिनालोकादि रूपं हापयति परिभवति विहंपतीत्यर्थः । तत्र तथा सामाचार्यो विहंपत आत्मीयान् साधून् शिक्षयते न परीक्ष्यमाणमित्यादि प्राच्यत् । गतं विचारचारम् ॥

ग्यानद्वारमाह । अतरंतगं असमर्थं ग्यानमित्यर्थः । न प्रतिजागतिं नापितस्य ग्यानस्य खलमल्लकादि कंसमर्णयति । अत्रापि ग्यानमप्रतिजाग्रत आत्मीयान् साधून् शिक्षयते । न तु परीक्ष्यमाणमित्यादि भाषा पूर्ववत् । गतं ग्यानचारं ।

जिह्वाग्रहणद्वारमाह । अज्जिणतः सन् भिक्षां न हिंरुते भणितोऽपि च इपव्दिंरुने सति प्रतिनिवर्तते अनेपणोत्तां भिक्षां गृह्णाति । आदिशब्दात् कौटिल्ये न चोत्पादयति इत्यादि परिगृहः । तं तथा भिक्षाग्रहणे प्रवर्तमानमपि न शिक्षयति । किं त्वात्मीयान् साधून् इत्यादि प्राच्यत् । तस्य चाग्रे द्वौ ज्ञानस्थानाज्यां प्रवर्तते । ततस्ते एव द्वे स्थाने प्रतिपद्यति ॥

जयमाणपरिद्वंते, आगमणं तस्स दोहिं ठाणेहिं ।

पंजरजग अजिमुहे, आवस्सगमादि आयरिण् ॥

तस्योपसंपद्यमानस्यागमनं चाज्यां स्थानाज्यां प्रवेत् । तद्यथा । यतमानेज्यः परिजवदज्यश्च यतमाना चाय, संविन्नाः परिभवतः पार्श्वस्यादयः । उक्तं च ।

सो पुण जयमाणगाण, वा सङ्गण मूढात्ते । आगतोहुज्जा परिजवंताण मूढा उ, आगतो हुज्जा परिजवंता नाम पासत्य ।

इति । तत्र यो यतमानसाधूनां सूत्रादागतः संज्ञानदर्शनार्थं पंजरभग्ने वा समागतो भवेत् । यः पुनः परिभवतां मूढादागतः स चारित्र्यगुण्युत्तुकाग्रः समागतो भवेत् । अनुद्युतु कामो वा ज्ञानदर्शनार्थमिति । अथ वा यो यतमानेज्यः समागतः स पंजरभग्ने यः पुनः परिभवदज्य उद्युत्तुकाग्रश्चारित्र्यं समागतः । सोऽभिमुखः पंजराजिमुखः पतयोर्द्वयोरपि समागतयोरवश्यकादिभिः पदैराचार्येण परीक्ष्यमाणानपि सीदतः पश्यति तत् आचार्येज्यः कथयति । तेन कथिते सति यथाचार्योः सम्यक् प्रतिपद्य तान्प्रमादिनः प्रति नोदयति । प्रायश्चित्तं च प्रयच्छति । ततस्तत्रोपसंपत्तव्यं । अथ कथिते ऽपि हे आचार्यास्तूष्णीं तिष्ठति । भणति वा किं तव यद्येतेन सम्यग्वर्त्तते । तर्हि अन्यत्र गच्छतरे उपसंपत्तव्यं । न तत्रेति त्रय यतमानेज्यः समागतः पंजरभग्ने इत्युक्तं तत्र पंजरे इति किमुच्यते । तत् आह ॥

पणगाइसंगहो होइ, पंजरो जायसारणाणोसं ।

पच्छित्तं चढमणाहिं, तिवारणं, सडण्णिदिहेतो ।

पंचकः नाम आचार्यापाच्यप्रवाचित्स्यविरगणावच्छेदकरूपं आदिशब्दात् जिह्वो वृषजाः क्षुल्लकवृक्षाश्च परिगृह्यते । तेषां संग्रहः पंचकादिसंग्रहो भवति । पंजरः अथवा आचा-

र्यादीनामन्योन्यं परस्परं यत् । मृदुमधुरभाषया सोपाद्वं वा शिक्षयति एष वा पंजरः । यदि वा यत् प्रायश्चित्तं चमटनाभिरसमाचार्यो निवारणपूर्वं स्वरपुरुषैस्त्वर्जयित्वा पश्चात्प्रायश्चित्तप्रदानेन यदा सामाचार्यो तो निर्वर्त्तनं तत् पंजरः अत्रार्थे शकुनिद्वयः । यथा पंजरे शकुनेः शब्दाकादिभिः स्वच्छंदगमनं निवार्यते । तथा आचार्योऽपि पुरुषगच्छपंजरे सारणाशब्दाकया सामाचार्यरूपोन्मार्गगमनं निवार्यते इति । अत्र ये यतमानानां मूढात् ज्ञानदर्शनार्थमागतं ये च परिजवतां मूढात् चारित्र्यार्थमागच्छन् ते संग्रहीतव्याः । ये पुनः पंजरभग्ना ज्ञानदर्शनार्थमागतं ये च परिजवतां मूढात् ज्ञानदर्शनार्थमागच्छन् ते न संग्रहीतव्याः । तत्र ये संग्रहीतव्यास्ते एका वास्मादनेको वा यत् आह ॥

ते पुण भगमणेगाणं, गाणं सारणा जहा पुव्वं ॥

उवसंभयआउहे, अणाउहे अबहिं गच्छे ॥ ? ॥

ते पुनरुपसंपद्यमानाः कदाचिदेको वा स्यादनेको वा तत्रानेकेषां या सारणा सा यथापूर्वं कल्याण्यनेन "उवसो सारणा चेव तस्या पमिसारणा" इत्यादिना ग्रंथेन भणिता तथाऽत्रापि दृष्ट्या यः पुनरेकोऽसमीचीनं कुर्वन् शिक्ष्यमाणश्च यद् व्यावृत्तः शिक्वां प्रत्यजिमुक्ताभवति । ततस्तस्मिन् आवृत्ते पट्टीसमभ्योरर्थं प्रत्यजेदात्तस्यावृत्तस्य उपसंपन्नवति यदिपुनर्नावर्त्तते । तदा तस्मिन् अनावृत्ते इदं भण्यते । अन्यत्र गच्छमात्रं स्या इति । अथवा इदमुत्तरार्द्धम् (आवस्सगमाइआयरिण्) इति यत्तुक्तं तस्य व्याख्यानं आवश्यकादिषु गच्छासिनः प्रमादिनो ब्रह्मा आचार्याय कथयेत् । कथिते च सति यदि आचार्यः सम्यगावर्त्तते निजसाधून् सम्यक् शिक्षयते प्रायश्चित्तं च तेज्यः प्रयच्छति ततस्तस्मिन् आवृत्ते तस्य तत्रोपसंपन्नवति । अथ कथिते नावर्त्तते तूष्णीं करोति न भणति किं तवैतैः स्वयं सम्यग्वर्त्तथा इति । तदाऽन्यत्र गच्छेदिति । यत्तुक्तं प्राक् ॥

दाऊणं पच्छित्तवज्जंतपी, पच्छिउज्जाः

इति ॥ तत् व्याख्यानयति । (निगमणे, अपरिखुद्धे, इमाय जयणाए वारंति) तृतीये भंगे निर्गमने परिखुद्धे प्रागुक्तदोषवर्जिते आगमने अशुद्धे ब्रजिकादिषु प्रतिबंधकरणादिषु प्रतिबंधकरणात्पक्षित्ये पदे अल्पदोषतयाप्रतीच्छाशुद्धौ सत्यां प्रायश्चित्तं प्रतिबंधमात्रनिष्पन्नं ददाति । दत्त्वा च प्रतीच्छति निर्गमने पुनः प्रथमजंगे द्वितीयजंगे वा अधिकरणमेव अधिकरणादिभिः । एषोपरिणय वा इत्यादिभिर्वा दोषैरपरिखुद्धे न प्रतीच्छनीयः किंतु वारणीयः । तं वाऽतया वक्ष्यमाणयाऽथस्तनया वारयति ॥

तामेवाह ॥

नत्थिसंक्कियसंथान, मंरुदी जिकखवाहिराणयणं ।

पच्छित्तविउस्सग, निगमसुत्तस्स णणणेण ॥

यः पंजरभग्ने ज्ञानदर्शनार्थमागतः तं प्रतीयं वाग्यतनायत्वं श्रुतमभिज्ञपति । तन्मम पार्श्वं नास्ति अथ स ब्रूयात् भया श्रुते यथाऽमुकोप्रयोऽमुकस्यपापार्थं गुप्ताभिः श्रुत इति तत् इदं वक्तव्यं श्रुतः स ग्रंथः केवलमिदानीं बहुषु स्थानेषु शक्तिं जातं न च शक्तिं श्रुतमन्यस्मै दीयते प्रवचने निषेधात् तस्मादन्यत्र निःशक्तिश्रुतात् गवेषयस्व । यस्तु स्वच्छंदमतिःसंघाटकोच्छिन्नःसंज्ञाचूिममप्येकाकिना गुंतुन वच्यमिति

सामागतस्तं प्रतीदं वक्तव्यं । अस्माकमाचार्यपरंपरात इयं सामाचारी संज्ञाचूमिमात्रमपि न गंतव्यमेतच्च तव दुष्करमतोऽन्यत्र गच्छ तावदिति । यः पुनरनुवचवैरस्वेनागतस्तं प्रतीदं वक्तव्यं । मंरुहीति । अस्माकमीदृशी सामाचारी यदवश्यं मंरुह्यांसमुद्देष्टव्यं । यद्यपि च न पठति न शृणोति वा तथापि सूत्रपौरुष्यांमंरुह्यामुपविश्यायः श्रोतव्यः न कदाचनानपि साधूनां स्वच्छंदत्वमेतच्च भवतोऽप्रीतिकरं तस्मादन्यत्र गम्यतां । यस्त्वत्सत्वेनागतस्तं प्रतीदं वाच्यं । (निष्कषवाहिराणं) । भिक्षाया बहिः प्रदेशादानयनं । किमुक्तं ज्ञवति ॥ अस्माकमत्र क्षेत्रे बहवो बालवृद्धाः स ग्नानाः साधवः ते च भिक्षां न हिंरुते । ततो यदि प्रतिदिवसं भिक्षां बहिः प्रदेशादानयसि ततस्तिष्ठ परमेतत् दुष्करं तव तस्मात् यत्र सुखेन तिष्ठसि तत्र याहि किमत्र फलशसहनेन यस्तु निर्दम्यां उग्रदंभा आचार्या इति विनिर्गतस्तंप्रतीदमुत्तरं (पच्छित्तं) अस्माकमियं सामाचारीयदिष्टुः प्रमार्जनादिमात्रमपिकरोति । तदातत्कालमेव प्रायश्चित्तं यथोक्तं दीयते न कालक्षेपेण नापि पक्षपातादिना स्तोत्रहोत्रेण यस्तु विवृतिवृत्तं न मह्यं विवृतिमनुजानातीति विनिर्गतस्तं प्रतीयं वाग्यतना (अविच्छिन्नसंगति) अस्माकमप्ययं सामाचार्यागमः ॥ अच्युत्सर्गोऽनुक्तव्रतं विवृतेरिति व्याख्यानतो गम्यते । योगवाहिना अयोगवाहिना वा विवृतिर्न ग्राह्या इत्यर्थः । अत्राधिकरणप्रत्यनीकस्तव्यं लुब्धविषये यतनानोक्ता विचित्रत्वात् सूत्रभाष्यगते सूत्राधिकरणे यतना यथा कष्टभाष्ययने तथा दृष्टव्या । शेषविषया तु विनेयजनानुग्रहायाजिधीयते तत्र यप्रत्यनीकस्तत्र मे प्रत्यनीकोऽस्तीत्यागतः स ज्ञयते ममापि शिष्याः प्रतीच्छकाश्च ईषदपि प्रमादं न कुरुते मह्यं कथयति । अहं च दोषानुरूपं दंरुं प्रयच्छामि । अन्यथैकतरपक्षपातकरणतो गच्छमुद्राभंगः । सर्वज्ञाज्ञाविद्योपश्च । तस्मादत्रापि तव दुष्करमिति न स्थातुमुचितं स्तव्यः पुनरेवै भण्यते । अस्माकमियं सामाचारीचक्रमणादि कुर्वति गुराव च्युत्यानं अनच्युत्तिष्ठतः प्रायश्चित्तदानमिति लुब्धं प्रत्येपा वाग्यतना चकृष्टद्रव्याणि मोदकादीनि अस्माकं बालवृद्धानप्राधूर्णिकेभ्यो दीयते । तदेव स्वच्छंदचारित्रप्रवृत्तीनां निवारणे वाग्यतना च यदि पुनरेते तथा निवारिता अपि न वक्ष्यमाणप्रकारेण प्रत्यावर्त्तते नापि निर्गच्छति येऽपि च विद्युद्धनिर्गमाः प्रतीच्छिताः संतः सीदंति तेषां परिस्थापने यतनामाह (निगममुत्तस्स उक्षेण) यदा परिस्थापयितुमिष्यमाणस्य स्वयं भिक्षादिनिमित्तं निर्गमो भवति । यदा रात्रौ निर्गम्या सुस्तदा तं त्यक्त्वा नष्टव्यं ॥

कथमित्याह ॥

उन्नेनाप्रकटमल्पसागारिकं किमुक्तं ज्ञवति । ये अपरिणता बाह्यादयो वा तत्र गच्छे तेषां न कथ्यते यथाऽमुमेवं त्यक्त्वा नष्टव्यमिति । भा रहस्यज्ञेदं कार्पुुरिति कृत्वेति एष गाथार्थः ॥ सांप्रतमेनामेव गाथां विनेयजनानुग्रहाय विवृणोति ॥

नत्येयंमिज मिच्छसि, सुयं मया आमसंकियं तं तु ।

न य संकियं तु दिज्जइ, निस्संकप्पुए गेवस्साहि ॥

यदिच्छसि शास्त्रं श्रोतुं तदेतत् मे मम पार्श्वे नास्ति । अथ श्रूयात् । मयेदं श्रुतं यथाऽमुक्तं शास्त्रं ज्ञवतिः श्रुतमिति । तत्राह । आमं तत् शास्त्रं केवलमिदानीं शक्तितं ज्ञातं न च शक्तितं दीयते । तस्माभिः शंक्श्रुतान् गवेष्य ॥

(संघामत्ति) मंरुहीति च चारुद्वयं व्याचिख्यासुराह ॥

एगागिस्स न द्वाब्जा, विगारादी विजयणसच्छंदे ।

जोयणसुत्ते मंरुही, पढंते वा निओयंति ॥

स्वच्छन्दे स्वच्छंदमतौ निवारणार्थमियं वाग्यतना अस्माकमेकाकिनः सतो विचारादावपि बहिर्भूम्यादावपि तत्र द्रव्यं गन्तुमिति । अनुवचवैरे । इयं वाग्यतना । अस्मदीया मुनिवृणा ज्ञोजने सूत्रे उपलक्षणमेतत् अथ वा पठतोऽपि मंरुह्यां नियोजयति । एतच्च तव दुष्करमिति ॥

अधुना “ निष्कषवाहिराणयणं पच्छित्तविश्रसंगे ” इति त्रीणि चाराणि व्याख्यानयति ॥

अवसं ज्ञपति वाहि, निस्संवर्हिंरुसि अमहएत्थवाह्यादी ।

पच्छित्तं हारुहं, अविउस्सगो तहा विगई ॥

अवसं प्रति भणत्याचार्याः । अस्माकमत्र क्षेत्रे बहवो बालादयस्ते च भिक्षां न हिंरुते ततो यदि बहिर्भिक्षां हिंरुसे । तर्हि तिष्ठ अन्यथा व्रज स्थानांतरमिति । निष्कर्माणं प्रति पुनरिदं वदति अस्माकं केऽपि दुःप्रमार्जनादौ कृते प्रायश्चित्तं हारुहं देशीपदमेतत् तत्कालमित्यर्थः । दीयते अन्यथा मूलत एव सामाचारीविद्योपप्रसक्तेः विवृतिवृत्तं प्रति पुनरियं वाग्यतना योगवाहिनो वाऽस्माकं गच्छे विवृतेरच्युत्सर्गोऽनुक्तव्रतं ज्ञवांश्च दुर्धनशरीरोनवेक्षुरिव पानीयैर्विकृत्याऽप्यस्वभावास्तस्मादन्यत्र प्रयाहीति ॥

अत्र चोदक आह ॥

तित्थ जेवे मायमोसो, एवं तु जेवे अणुज्जं मं तस्स ।

वुत्तं च उज्जुजूते, सोही तेओकदंसीहि ॥

यदेतत् निर्गमनाशुद्धे उपायेन प्रतिपेधनमुक्तं तत्र कस्याचिन्मतिः स्यात् । एवं प्रतिपेधतो माया भवति । मृषावादश्च । तत्र यत् परिचितं तन्मायाविद्यमानमपि श्रुतं नास्ति शक्तितं वा तिष्ठतीत्यादि कुर्वाणस्य मृषावादः । एवं तु अमुना प्रकारेण पुनर्माया मृषां कुर्वते जेवत् । तस्याऽनार्जवमनुजुता मायातः कुटिलभावभावात् उक्तं पुनरुक्तोक्त्यदर्शाभिरिदं शोधिकल्पे ऋजुचूते सोही ऋजुज्यस्तेत्यादेः प्रदेशाते श्रवणात् ततो नेदं माया मृषा भाषणमुचितमिति ॥

अत्र सूरिः प्रत्युत्तरमाह ॥

एसअगिते जयणा, गीते वि करेति जुज्जई जं तु ॥

विदेसकरं इह ए, मच्छरिव दोव फुरुक्खो ॥ १ ॥

एषा अनंतरोदिता वाग्यतना अगीते अगीतार्थे गीतेऽपि गीतार्थेऽपि निर्गमनाशुद्धे निवारणा क्रियते । स्फुटारुक्तरथया एवं चूतदोषात् त्वमत्रागत एवं चूतदोषश्च न सुविहितैः प्रतीच्छते इति न चैवं जणितगीतार्थो हि सर्वमपि सामाचारीमवबुध्यते । अवबुध्यमानाश्च कथमप्रीतिं विद्वेषं वा कुर्वतीति ॥

तथाचाह ॥ (करेति जुज्जई जंतु) यत् अत्र युज्यते शुक्तिमापतति तत् गीतार्थः कुर्वति । ना प्रीत्यादिकमिति । इहरत्ति । इतरथा यद्यगीतार्थेऽपि स्फुटरुक्तेर्निवारणा क्रियते । ततः स्फुटरुक्ते भाषिते सति स्फुटं नाम सदभूतदोषोच्चारणं रुक्ते स्नेहोपदर्शनरहितं यदि वा स्फुटमेव परस्य रुक्तेतोत्पादनात् रुक्ते स्फुटरुक्ते तस्मिन् भाषितेन तत् भाष्यमाणं वचस्तेषां विद्वेषकरं विद्वेषोत्पादकं भवति । अगीतार्थत्वात् चित्तयति च मत्सरभावेनैते सूत्रमर्थं वा न प्रयच्छंति । ततो मत्सरिण

एत इति पदं च चिन्तयित्वा स्वपदे परपदे च मन्त्रगण एते इति प्रकटयति । ततो लोके मन्त्रप्रवादो विष्पकरं च तच्चस्तेषां मा नृदिनि प्रागुक्ततनया निवारणा क्रियते यन्नेमायाद्वादोपसंभवः । यतः परप्रीत्यनुवादतनया पति-
णामननुदरतया चोभयोरपि गुणकारिण्यमवश्यं तदा वाच्य-
तना क्रियते । न विप्रतारणयुद्धेति ॥

एतेषामेव प्रतीच्छने अपवादमाह ॥

निगमनमुवागण, वारिया गेहण, समाजं ॥

अदिगपमिणिआणुयच्छ, मेगागिनदं न साणज्जा ॥

निगमोऽशुक्लं यस्य स निगमोऽशुक्लं उपायनप्रागुक्तत-
नाङ्गणेन चरितं समानुक्तं सनं गृह्णाति । किमुक्तं भवति ।
यदि स तथा प्रतिपिबः सन् शूने भगवन्मित्र्या मे दुष्टतं न
पुनरेवं करिष्यामि । किन्तु यथा नृपं ज्ञाणिष्यथ तथा करिष्या
मि । मुक्तो मया पापस्तथा चोदुर्गतियत्नेन इति । तत पदं तं
समानुक्तं गृह्णाति किं सर्वमपि नेत्याह ॥ (अदिगरणेत्यादि)
योऽधिकरणं कृत्वा समागतस्तं यच्च मे तत्र प्रत्यनीकोऽस्ती-
त्युक्त्याह तं तथा अनुयच्छरेण येन च पश्चादेकाकी आचार्य-
स्यक्तस्तं च न (साणज्जा) न सामान्येन सात्मीयुर्वादिति
भाष्यः ॥

केवलं प्रत्यनीके अपवादोऽस्ति तमेवाभिधिसुगह ॥

परिणीयंमि उ जयणा, गिहंमि आयरियमादिदुद्धमि ॥

संजयपमिणीए पुण, न होति उवमामि जयणा ॥

प्रत्यनीके मज्जना तामेवाह । गृहिणी गृहस्थे आचार्यादिदुष्टे ।
किमुक्तं भवति । यदि कोऽपिनाम गृहस्थ आचार्यस्य आदि-
शब्दादुपाध्यायप्रवर्तिस्थधिरगणाध्वेदानां शेषजिह्वाणां च
प्रतिष्ठः स चाज्ञेयथा उपशम्यमानोऽपि नेपशांतस्ततस्त-
स्मिन् आचार्यादिप्रदुष्टे गृहिण्यनुपशांतिं तज्ज्ञादागतः सन्
प्रतिगृह्णाते । यदि पुनः स ज्ञात्वा संयतोमे तत्र प्रत्यनीकोऽस्ति
ततस्तस्मिन् संयतप्रत्यनीकेन भयत्युपसंपत् न स प्रतिगृह्णाते
इत्यर्थः । अथवा स भगयते । गच्छ त्वं क्रमयित्वा समागच्छ ।
एवमुक्तो यदि तत्र गत्वा तं न क्रमयति ततो न स प्रतिगृह्णाते
अथ तेन गत्वाऽसौ क्लामितः केवलं स एव न क्रमते तर्हि
पश्चादागतः प्रतिग्राह्यः । अथ स वक्ति मया स तदानीमिवाग-
च्छता क्लामितः । तदा तस्मिन्नुपशांतिं स नियमान् प्रतिगृह्णा
एव न भवति मज्जननिर्दोषत्वात् ॥

सो पुण उवसंपज्जं, नाणट्टा दंसणे, चरिते, य ।

एएति नाणत्तं, बुच्छामि अट्टाणुपुज्जीए ॥

स पुनरुक्तप्रकारेण संगृह्यमाण उपसंपद्यते ज्ञानार्थं ज्ञान-
निमित्तं दर्शने दर्शननिमित्तं सप्तम्या निमित्ते विधानात् ।
दर्शनप्रतायकशास्त्रनिमित्तमित्यर्थः । चारित्रार्थं चारित्र-
निमित्तं एतेषां ज्ञानार्थमुपसंपद्यमानानां नानात्वमेव यथो-
पन्यासं या आनुपूर्वी तथा वक्ष्यामि ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

वत्तणा संघणा चैव, गहणे मुत्तत्य तदुजए ।

वेयावचे खमणे, काळे आवकहाएय ॥

ज्ञानार्थं दर्शनार्थं चोपसंपत्प्रत्येकं त्रिधा । तद्यथा सूत्रं चार्थ-
श्च तदुजयं च सूत्रार्थतदुभयं तस्मिन् सूत्रेऽर्थे तदुभयार्थस्म-
र्येत्यर्थः । निमित्तसप्तमी चेत्यं । ततोऽर्थं भावार्थः । ज्ञानार्थं
दर्शनार्थं चोपसंपद्यमानः प्रत्येकं सूत्रार्थं वा उपसंपद्यते ।

अर्थार्थं वा तदुभयार्थं चेति । पुनरेकैका प्रत्येकं भवति त्रिधा ।
तद्यथा । वर्तनेति अत्र सप्तमीदोषः प्राकृतत्वात् । वर्तनायां
वर्तनानिमित्तमेवमेव संघनायां संघनानिमित्तं ग्रहणे ग्रहणा-
निमित्तं तत्र पूर्वगृहीतस्य सूत्रार्थस्य तदुभयस्य वा पुनःपुनः
रच्यसनं वर्तना । पूर्वगृहीतस्य विस्मृतस्य पुनः संस्थापनं
संघना । तथा ग्रहणे तत्प्रथमतया अपूर्वस्य सूत्रार्थस्य तदुभय
स्य वा ग्रहणनिमित्तं पदं ज्ञाने दर्शने च प्रत्येकं भवति त्रिधा
उपसंपत् चरणोपसंपद्यमानां द्विधोपसंपद्यते । तद्यथा । वे-
यावुत्ये कृपणे च वेयावुत्यनिमित्तं कृपणनिमित्तं च । ते द्विधा
उपसंपद्यमानाः फलतो यावज्जीवं भवेयुश्च शब्दादित्य-
राक्ष ॥

एनामेव गायं व्याख्यानयति ॥

दंसणानाणे मुत्तत्य, तदुजए वत्तणा य एकेके ॥

उवसंपया य चरिते, वेयावचे य खमणे य ॥ ? ॥

दर्शनविशोधकानि यानि सूत्राणि शास्त्राणि वा तानि दर्शन
शेराणि सूत्राणि शास्त्राणि वा ज्ञानं । तत्र दर्शनज्ञाने च
प्रत्येकमुपसंपद्यति । सूत्रनिमित्तमर्थनिमित्तं यदुजयनिमित्तं
च । एकैकस्मिन् सूत्रादौ प्रत्येकं वर्तना संघना ग्रहणं च ।
किमुक्तं भवति । सूत्रेऽपि वर्तनानिमित्तमुपसंपद्यते । संघना
निमित्तमुपसंपद्यते । अपूर्वग्रहणनिमित्तं वा उपसंपद्यते ।
एवमर्थेऽपि त्रितयमुभयेऽपि त्रितयामिति दर्शनेऽपि नवविधोप
संपदं ज्ञानेऽपि नवविधेति । चारित्रे चारित्रविषया उपसंपत्
वेयावुत्ये, कृपणे च ॥

शुद्धअपारिच्छणे, लहुगा अकत्ते सारणा अणापुच्छा ।

तेमु विमासो लहुतो, वत्तणादिमुत्त्याणेमु ॥ ? ॥

यदेतदुरुक्तशेषे सूत्रं तत् सर्वमधीतं । ततोऽनुज्ञातेन
विधिना आपृच्छ्य भजकादिप्रतिबध्यमान आगतः । आग-
तश्च सन् श्रीन् दिवसान् यावत् परीक्षितः शुद्धः । इत्यन्तं
यो न प्रतीच्छत्याचार्यस्तस्य प्रायश्चित्तं लघुकाश्चत्वारो
लघुमासाः । योऽपि उपसंपन्नो वर्तनानिमित्तं संघनानिमित्तं
ग्रहणनिमित्तं वा स यदि वर्तनां संघनां ग्रहणं वान करोति
तदा तस्मिन् वर्तनादिकमकुर्वति प्रत्येकं त्रिष्वपि स्थानेषु व
र्तनादिषु मासोऽष्टयुक्तः प्रायश्चित्तं । आचार्योऽपि यद्युपसंपन्नं
प्रमार्थं न सारयति तदा तस्मिन्नपि सारणा । अत्र
चित्तकिञ्चोप आरंभत्वात् । अकुर्वति त्रिष्वपि वर्तनादिषु
स्थानेषु मासत्रयु । एतच्च प्रायश्चित्तविधानं सूत्रविषयम् ।
अर्थे पुनर्वर्तनादिमकुर्वति शिष्ये अर्थनिमित्तमुपसंपन्नं प्रमा-
द्यंतं वर्तनादिप्रसारयति गुरो च प्रत्येकं त्रिष्वपि वर्तनादिषु
स्थानेषु प्रायश्चित्तं मासगुरु । उजयविषये च च्योरपि
प्रत्येकं वर्तनादि त्रिष्वपि स्थानेषु पृथक् उभयं प्रायश्चित्तं
मासगुरु मासत्रयु चेति । एतच्च गाथायामनुक्तमपि संप्रदा-
यादवसितं । यथा (अणापुच्छा) इति । अणापृच्छायामननु-
ज्ञायामित्यर्थः । अत्र चत्वारो भंगास्तद्यथा । अननुज्ञातोऽननु-
ज्ञातेन सह वर्तनां करोत्येकोभंगः १ अनुज्ञातो अननुज्ञातेन
सहेति द्वितीयः २ अननुज्ञातोऽनुज्ञातेनेति तृतीयः ३ अनुज्ञातो
अनुज्ञातेनेति चतुर्थः ४ एवं संघनायां ग्रहणेऽपि च प्रत्येकं चत्वा-
रो भंगाः । एवमर्थेऽपि तदुजयस्मिन्नपि च प्रत्येकं वर्तनादि-
षु चत्वारो भंगाः । तत्र सूत्रविषये त्रिष्वपि वर्तनादिषु स्था-
नेषु प्रत्येकमाद्येषु भंगेषु द्वादशानस्य गृह्णानस्य च प्रायश्चित्तं
मासत्रयु । तपःफलविशेषितं । तद्यथा । वर्तनायामाद्येषु

त्रिषु जंगेषु मासद्वयं संधनायां मासद्वयं । तपो गुरुकाद्वयं ।
ग्रहणे मासद्वयं चान्यां गुरुस्तद्यथा तपसा कावेन च । एव
मयं तपःकाद्वयशेषितं मासगुरु । तदुज्जयप्रायश्चित्तमर्थविप-
र्यं च प्रायश्चित्तं गाथानुपात्तमपि व्याख्यानादवगतं । चतु-
र्यजंगः पुनः सर्वत्रापिशुद्ध इति न तत्र कस्याऽपि प्रायश्चित्त-
मिति । इहाचार्यस्याऽपि प्रमादतः सूत्रादिषु वर्तनादिकमकु-
र्वन्तमुपसंपन्नमसारयतः प्रायश्चित्तमतो नियमात्स आचार्येण-
सारयितव्यस्तथा च एतदेवाह ॥

सारेयवो नियमा, उपसंपन्नोति जं निमित्तं तु ।

तं कुण सु तुमं जंते!, अकरेमाणे विवेगोऽह ॥

स उपसंपन्नो नियमात्सारयितव्यः कथमित्याह । अहो जदंत !
ज्ञानाद्यन्यासकारितया परमकल्याणयोगिन् ! इह शिष्यस्याऽ-
प्याचार्येण प्रोत्साहनार्थं तथाविधयोग्यतासंज्ञवमधिकृत्यैवं वि-
धमप्यामंत्रणं कर्त्तव्यमिति ज्ञापनार्थं । अन्यथा भदंतोति गुर्व-
मंत्रणे रूढत्वात्तत्रैव न्यायं न शिष्ये इति । यन्निमित्तमुपसं-
पन्नस्त्वं तत्कुरु । एवमेकस्मिन्निवारं सारितोऽपि यदि न करोति-
वर्तनादिकं ततस्तस्मिन्नुपसंपन्नोति विवेक एव परित्याग एव
कर्त्तव्यः । तुरेवकारार्थः ॥

(यदुक्तमणापुच्छा) इति तत् व्याख्यानयति ॥

अणुणुन्नमणुणुणाए, दितं पमिच्छंतं जंगचरोऽह ॥

जंगतियंमि वि मासो, दुहतोणुणाए सप्पो उ ॥

अननुज्ञातो मकारोऽज्ञातः । अननुज्ञातो ददाति इत-
रस्तु प्रतीच्छतीत्येवं ददानप्रतीच्छतां चत्वारो भंगास्तत्र-
भंगत्रिकेऽपि आद्येऽपि त्रिष्वपि वर्तनादिषु स्थानेषु प्रत्येकं
प्रायश्चित्तं मासो द्व्युमासः । अर्थे गुरुमासस्तदुज्जयस्मिन्
तदुभयं प्रायश्चित्तमिति व्याख्यानात् ॥ (दुहतोणुणाए)
इति उभयतो ददानतया प्रतीच्छकतया चाऽनुज्ञाते भंग-
इत्युर्थः शुद्ध एव । तुरेवकारार्थः एषोऽङ्कारार्थः । भावार्थस्तु
प्रगेवोपदर्शितः ।

एष प्रायश्चित्तविधिज्ञानार्थमुपसंपद्युक्त एव दर्शनार्थमुपसं-
पदि छल्यस्तथा चाह ॥

एमेव दंसणावी, वत्तणमादी पया उ जह नाणे ।

वेयावच्चकरो पुण, इत्तरितो आवकाहितो य ॥

यथा ज्ञाने वर्तनादिपदान्यधिकृत्य प्रायश्चित्तविधिरुक्त एव-
मेव अनेनैव प्रकारेण दर्शनेऽपि वर्तमानादीनि पदान्यधिकृत्य
वेदितव्यः । गता ज्ञानदर्शनोपसंपत् ॥

इदानीं चारित्रोपसंपत् भावनाया ॥

तत्र कावे (आवकहाए य) इति पदं व्याख्यानयति ।
(वेयावच्चे) त्यादि वेयावृत्यकरो वेयावृत्यार्थमुपसंपन्नः पुन-
र्हि वा इत्वरः स्वल्पकाद्वभावी यावत्कथिको यावज्जाविभावी ।
अस्य च द्विविधस्याऽपि वेयावृत्यकरापणविधिरयं एको ग-
च्छवासी वेयावृत्यकरोऽपरः प्राधूर्णकः स च वक्ति अहं वेया-
वृत्यं करोमि ॥

तत्र विधिमाह ।

तुहोसु जो सुहोर्फी, अन्नस्स व वारणण निच्छंते ।

तुहोसु व आवकही, तस्स मएणं च इत्तरिओ ॥

यदि द्वावपि काद्वयस्तुल्यावित्वरौ च तत्र यद्येकोऽहं वि-
मान् अपरोऽहं विद्विहस्तर्हि तयोस्तुल्ययोः स ह्यधिकः स
कार्यते इतरस्तु उपाध्यायादिभ्यो दीयते । अथ द्वावपि-

यावत्कथिकौ तत्रापि यो ह्यधिकमात्रं स कार्यते इतरोऽन्येभ्यो
दीयते । यदि पुनर्द्वावपि स ह्यधिकौ यावत्कथिकौ च तत्र
अन्यतर उपाध्यायादेः कार्यते । अथैकोऽपि तस्य नेच्छति
तत आंगंतुको विमुच्यते । अथ द्वावपि स ह्यधिकौ वित्वरौ
च तत आंगंतुक उपाध्यायादीनां वेयावृत्यं कार्यते सुत्राद्याप-
कश्च उपाध्यायादिवैयावृत्यफलप्रदर्शकस्ततः प्रोत्साहना-
र्थं पठनीयः ॥

उवज्जायवेयावच्चं, करेमाणे समणे ॥

निगंगे महानिज्जरे, महापज्जवसाणे होई ॥ १ ॥

इत्यादि । अथ नेच्छति तर्हि तस्मिन्नन्यस्य उपाध्यायादिवै-
यावृत्यमनिच्छति वा शब्दोभिमन्त्रकमत्वात् । वारणं चेत्येवं
योजनीयः । द्वावपि वारकेण कार्यते कियत्काद्वमेकः किय-
त्काद्वमपर इति । यदि वास्तव्यो वेयावृत्यकरोऽनुमन्यते ।
अथ नाऽनुमन्यते तत आंगंतुकस्तावंतं काद्वं प्रतीक्षाप्यते ।
यावत् वास्तव्यस्य वेयावृत्यस्य इत्वरकाद्वसमाप्तिमपयाति ॥
अथ न प्रतीक्षते तर्हि विसृज्यते अथ चयोरपि तयोर्वैयावृत्यक-
रापणविधिः ॥

अथ एक इत्वर एको यावत्कथिकस्तत्राह (तुहोसु च) इत्या-
दि । तुल्ययोर्ह्यन्यासमानयोर्वावत्कथिकः स कार्यते । इतरो
ऽन्यस्योपाध्यायादेः सन्नियोजनीयः । अथ वास्तव्यो यावत्क-
थिकस्तर्हि स भण्यते त्रिश्रम्य त्वं तावत् यावदित्वरः करोति
तथा चाह । तस्य वास्तव्यस्य वेयावृत्यकरस्य भेदेन इच्छया
इत्वरौ वा कार्यते वेयावृत्यकरस्तथा प्रज्ञापितोऽपि नेच्छति
तर्हि न कार्यते । स हि पश्चादपि यास्यति । तत इतरो वास्त-
व्यो न करिष्यतीति । अथ इत्वरौ यावत्कथिकश्च द्वावपि
स ह्यधिकौ तत्र यावत्कथिकः कार्यते । इतरोऽन्यस्य नियुज्यते
विसृज्यते वा । अथवा इत्वरः स ह्यधिकस्तत्र यावत्कथिको
भण्यते । विश्रम्य तावत् वसित्तित्यम् । यावदेष्ट इत्वरः स ह्य-
धिकः करोति । पश्चात्तमेव करिष्यसि । अथ नेच्छति तर्हि
स एव कार्यते । इतरस्त्वन्यस्मै दीयते । तस्य तत्रानिच्छाया-
स विसृज्यते अथ इत्वरौऽह्यधिकौ ह्यधिकमात्रं तत्र यावत्कथिकः
कार्यते । इतर उपाध्यायादेः समर्प्यते । अथ तस्य तत्रा-
निच्छा तर्हि विसृज्यते । इह यदि वास्तव्यवेयावृत्यकरेणा-
ननुज्ञातो वेयावृत्यं कारयति । यदि वा नापृच्छया अन्यवेया-
वृत्यकरं स्थापयति तदा तस्याऽचार्यस्य बहवो दोषास्ता-
नेवाह ॥

अणुणुन्नाए लहुगा, अचियत्तमसाहजोग दाणादी ।

निज्जरं महती हु जवे, तवस्सिमाई ए करणे वी ॥

वास्तव्यवेयावृत्यकरणाननुज्ञायामुपलक्षणमेतत्तस्यानापृच्छा-
यां वा यथांगंतुकमित्तरं वेयावृत्ये स्थापयति । ततस्तस्य प्राय-
श्चित्तं बहुकाद्वत्त्वारोऽह्युमासः । अन्ये भवते अनापृच्छायां
मासद्वयं । अननुज्ञायां चतुर्द्वयं । अन्यच्चाननुज्ञायामनापृच्छायां
वा वेयावृत्यपदे अन्यस्येत्वरस्य स्थापने वास्तव्यस्य अवियत्त-
मप्रीतिरुपजायते । अप्रीत्या च कद्वं कुर्यात् (असाहजो-
मादी) इति यानि दानादीनि दानश्रद्धादीनि कुक्षानि योम्यानि
तान्यांगंतुकवेयावृत्यकरस्य न साधयति । न कथयति त-
स्मात्स इत्वर आंगंतुको वेयावृत्यकरः प्रज्ञाप्यते । त्व तपस्या-
दीनां कृपकादीनां वेयावृत्यं कुरु तेषामपि क्रियमाणे वेयावृत्ये-
महती निज्जरा ॥ तदेवं वेयावृत्यकारं गतम् ॥

इदानीं कृपणचारावसरः ॥

आवकदी इत्तरिण्, इत्तरियाविगिट् तह विगिट्ते य ।

समणामंतणखमणे, अणिच्छमाणं न ओ नियोगो ॥

कृपक उपसंपद्यमानो द्विधा यावत्कृषिक इत्यरञ्च तत्रैवरो द्विधा विहृष्टतपः कारी अविहृष्टतपः कारी च । तत्र चतुर्थे षष्ठ्यष्टमकारौ अविहृष्टतपः एतत् । दशमादितपः कारी विहृष्ट तपःकृत् तयोर्द्वयोरप्युपसंपद्यमानयोः (समणामंतणत्ति) आचार्येण स्वगच्छस्यामंत्रणं प्रच्छन्नं कर्त्तव्यं । यथा आचार्या ! एष विहृष्टतपः करणार्थं समागतः किं प्रतीक्ष्यतामुत प्रति-
पिच्यतामिति । तत्र यदि तेषामनुमतं भवति । तदा प्रतीक्ष्यते अनिच्छयां प्रतिपिच्यते यदि पुनः केचिन्न मन्यते तर्हि यः कश्चिन्नेष्टवान् तमनिच्छते तस्य कृपकस्य वैद्यावृत्त्ये यज्ञान् नियोजयेत् । यज्ञान्तियोगस्य ह्ये निवेद्यात् । यस्तु प्रतीच्छितः । स पृष्टव्यः किं त्वविहृष्टं तपः करोषि अविहृष्टं वा यदि ह्यत अविहृष्टं ततो ज्ञेयोऽपि प्रष्टव्यं न्यं पारणकदिने कोटशोभवति । यदि प्रादं ग्ञानोपमः तत्राह ॥

आयोगशुक्तिस्मं तं, जणंति मा खप करोहे सज्जायं ।

सक्काकिशोमेउं जेवि, विगिट्तेणं तर्हि वियरं ॥

अविहृष्टे तपसि क्लान्त्यन्तं भणन्ति स्त्रयो माकृपय माकृपणं कुरु न युक्तं तय कृपणं कनुमशस्यभावादित्यर्थः । तस्मात्कुरु स्वाध्यायं तपः करणात्स्वाध्यायकरणस्य बहुगुणत्वात् । अपि च । स्वाध्यायोऽपि परमं तपः । यत उक्तं ॥

वारसविहम्मि वि तत्रे सच्चि त्रवाहिरे कुसज्जादिहे ॥

न वि आत्थि न विरहोहिइ, सज्जायसमं तत्रोक्कम् ॥

अज्ञानोपमस्त्वाविहृष्टतपः कारो तपः कार्यते यस्तु विहृष्टं तपं करोति स यद्यपि पारणकदिने ग्ञानोपमो जायते तथापि स कार्यते । यत आह (सक्) इत्यादि अदि शब्दः पुनरर्थं ये पुनस्तपस्यिनो विहृष्टेन तपसा पारणकदिने क्लमयितुं शक्याः ब्रह्मन्ते इति भावः तत्र तेषु तपास्विषु चितरेत् दद्यात् तपः करणं तेषां तथा रूपाणामपि समनुजानीयात् । न तु वारणी-
यं विहृष्टतपः करणस्य महागुणत्वात् केवलं भक्तपानं ज्ञेय-
जादिकमानाद्य दातव्यं । अयं ग्ञानोपमो न भवति । किंतु स्वयमेव संस्तारकप्रतिषेधनादीन् व्यापारान् सर्वानप्यहीना स्तिरिक्तान् करोति प्रतीच्छते एवं च तत्र यो विहृष्टेन तपसा ग्ञानोपमो ज्ञवति । तत्रेयं सामाचारी ॥

अन्नपक्किच्छेणं बहुगा, असति गिह्वाणोवमे अरुंते य ।

पक्किहेहणसंथारग, पाणग तह मत्तगातिगं च ॥ १ ॥

तस्मिन्नाच्छे यद्यन्यः कोऽपि विहृष्टतपः कारी कृपको विद्यते स च पारणकदिने ग्ञानोपमो वा ज्ञवेद ग्ञानोपमो वा तथाऽपि तस्मिन्विद्यमाने कृपके अन्यं कृपकमाचार्यो न प्रतच्छेत् प्राक्त नस्य हि कृपकस्य पारणकदिने ग्ञानोपमस्याग्नानोपमस्य वा सतोऽवश्यं कर्त्तव्यं । न च ह्ययोर्वैद्यावृत्त्यकरणे साधवः प्रभवति तस्मान्न प्रत्येपणीयः । यदि पुनः साधवोऽनुमान्यते सोऽपि प्रतीक्ष्यतां तस्यापि वैद्यावृत्त्यकरणे समाधिमुत्पादयिष्याम इति तदा प्रतीच्छनीयः यदि पुनर्गच्छे विद्यमानेऽपि विहृष्टतपः कारिणि कृपके गच्छाननुमताचार्योऽन्यं प्रतीच्छति तदा तस्यान्यप्रतीच्छने प्रायश्चित्तम् ।

बहुकाश्चत्वारो बहुमासाः (असत्ति) तथा असति प्रा-
योग्यद्वये ये दोषास्ते च वक्तव्याः । तेचामी । ह्योः कृपकयो-

युगपत्पारणकदिने समापतिते पर्याप्त्या पारणकद्वये अज्ञान-
तोऽसति असंस्तरणं भवेत् । असंस्तरणाच्च यदेपणादि प्रेरय-
ति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्याऽपतति आज्ञाजगादयश्च
दोषा जायते । तथा पारणकप्रायोग्यद्वयसंपादनेन संस्तरण-
मकुर्वन्तु साधुषु विषये सोऽप्रीतिं कुर्यात् । अप्रीत्या च
अनागाढाभागाढां वा परितापनां प्राप्नुयात् । तथा च सति
तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तमाचार्यस्य अन्यच्च शिष्याः प्रतीच्छ-
काश्च ह्योरापि कृपकार्यवैयावृत्त्यकरणतो भग्ना एवं चित्तये-
युर्यथा अन्यान्यकृपकार्यवैयावृत्त्यकरणेन नाऽस्माकं सूत्रमर्थो
वा तस्मादन्यत्र यज्ञांम इति । तथा (गिह्वाणोवमे) इति तेषु
गच्छासिषु साधुषु वास्तव्यकृपकवैयावृत्त्यकरणेन व्यापृतेषु
ग्ञानोपमो जायते । तदा तस्याऽचार्यस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गु-
रुकाः । (अरुन्तेयत्ति) तथा गच्छ वास्तव्यकृपककरणव्या-
पृततया भक्तपानं धागंतुकस्याददानेन स भक्तार्थं पानार्थं वा
स्वयं हिंरुते प्रतिषेधनादिक्रियां च स्वयमेव कुर्यात् ।
हिंरुमानश्च क्षुधा पिपासया शीतोष्णेन वा पीकितो यद्यना-
गाढां परितापनां प्राप्नोति तदा प्रायश्चित्तमाचार्यस्य चतुर्लेशु
अथागाढं तदा चतुर्गुरु । अयं सूत्रेति तदा पदद्वय ॥ तथा
परिताप्यमानो यदेपणां प्रेरयति तदा तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं
अयं न प्रेरयति । तदा प्रनृतमदतोयदानागाढादिपरितापनां
प्राप्नोति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं । अयं तत्र गच्छेऽन्योवास्तव्यः
कृपको न विद्यते । तदा नियमतः प्रतीच्छनीयः । केवलं
सोऽपि गच्छानुमत्या । अन्यथा न किमपि तस्य गच्छः करि-
ष्यति । तत्र यदि प्रमादतो वैद्यावृत्त्यमीरुतया गच्छो नानुम-
न्यते । तदा स प्रज्ञापनीयः । अथ कारणवशा
तस्तदा न प्रतीच्छनीयः । यदि पुनर्गच्छाननुमत्याऽपि प्रतीच्छति
तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो बहुकास्तथा गच्छानुमतौ
यो यतः प्रतीक्ष्यते ततः कृपकप्रायोग्यमानयति । अननुमतौ
च नकोऽपि किमप्यानयतीत्यसति पारणकदिने पर्याप्त्याप्रा-
योग्यद्वये असंस्तरणमसंस्तरणाच्च परितापनादुद्धः । तन्नि-
मित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्य तथा पारणकदिने ग्ञानोपमो जायते
तथा शेषसाधुप्रयोजनान्तर व्यापृततया भक्तपानं वा ददानेषु
स्वयं हिंरुमाने ये दोषास्तेऽपि वक्तव्याः ॥ संप्रति तस्य कृप-
कस्य वास्तव्यस्याऽगंतुकस्य वा कृतप्रत्याख्यानस्यापि यत्
प्रतिदेवस कर्त्तव्यं तदाह । (पक्किहेहणे) त्यादि । तस्यो-
पकरणं कल्पादि यथायोगमुभयकावं प्रतिषेधनीयं संस्तारक-
श्च तस्य कर्त्तव्यः । तथापानकं पानीयं तस्योचितमानीय
दातव्यं तथा मात्रकाशिकं च उच्चारमात्रकं प्रखवणमात्रकं
खलमात्रकं च यथाकावं समर्पणीयं परिस्थापनीयं च ॥
सांप्रतमेनामेव गाथां व्याख्यानयन् प्रथमतो (अन्नपक्किच्छेणे
बहुगा) इति च व्याख्यानयति ॥

दुण्णेगतरे खमणे, अन्नपक्किच्छंतसंथरे आणा ।

अण्णत्तिपपरितावण, सुत्ते हाणि अन्नहिं च इमे ॥

वास्तव्ये कृपणे कृपके द्वयोः ग्ञानोपमयोरन्यतरस्मिन्विद्य-
माने यदि गच्छानापृच्छया अन्यं प्रतीच्छति । तदा तस्मिन्नि-
त्यं प्रतीच्छति प्रायश्चित्तं बहुकाश्चत्वार इति वाक्यशेषः । तथा
युगपत् द्वयोः पारणकदिने युगपत्समापतिते प्रायोग्यद्वये
अज्ञानतोऽसति यदि वास्तव्यकृपकवैयावृत्त्यकरणव्यापृतना-
मागंतुकस्य वैद्यावृत्त्यकरणे वेदातिक्रमतोऽसंस्तरणं ज्ञवेत्
तस्मिंश्चासंस्तरणे यदेपणादि प्रेरयति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमाचा

यस्य तथा (आणत्ति) आज्ञापदकदेशपदसमुदायोपचा-
रात् आज्ञाङ्गानवस्थामिथ्याविराधनादोपाः प्रादुःप्युः । तस्य
वा संस्तरणे अप्रीतिरप्रीत्या च परितापननिमित्तमपि प्राय-
श्चित्तं तथा शिष्याः प्रतीच्छकाश्चैवं चित्तयैयुरस्माकं
द्वयोः कृपकयोः वैयावृत्यकरणव्यापृतानां सूत्रे हानि
रूपलक्षणमेतत् अर्थे च तस्मादन्यत्र ब्रजामः । संप्रति
(गिह्याणो धामभ्रमतेयत्ति) व्याख्यानयति (गेह्येण तुल्य
गुरुणा भ्रमते परितावणा य सयंकरणे । णेसणगहणागहण-
डुगदुहिं रंतमुच्छाय) साधुपु वास्तव्यकृपक वैयावृत्यकरणतः
प्रयोजनान्तर व्यापृततया वा वैयावृत्यमकुर्वत्सु यद्यागंतुकः
कृपको ग्यानतुल्यो ग्यानोपमो जायते । तदा सूरः प्रायश्चित्त
चतुर्गुरुकाः । तथा भक्तं पानं च अददत्सु स्वयं (दुगदुहिं रंतत्ति)
छिकार्थं च हिंरुमाने स्वयं वा उपकरणस्य प्रत्युपकरणदेः कर-
णे या परितापना अनागाढा वा (मूर्च्छायति) मूर्च्छा च तन्नि-
मित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्य तत्रागाढपरि तापननिमित्तंचतु-
र्दधु । आगाढपरि तापननिमित्तं चतुर्गुरु मूर्च्छानिमित्तं पट
दधु । णेसणगहणागहणे । इति स स्वयं हिंरुमानः कुधापि-
पासया वा शीतेन वा उष्णेनवा परितापितः सन् यदि
नेषणीयमपि गृह्णाति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमग्रहणे ऽनेषणो-
यस्य प्रवृत्तं हिंरुमानो यदवाप्नोति । आगाढपरि तापनादिकं
तन्निमित्तं मपि यत् एवमादयो दोषाः । तस्माच्छ्रुतमापुच्छय
तदनुमत्या प्रतीच्छेत् । प्रतीच्छितस्य च सर्वप्रयत्नेन निजरा-
र्थतया कर्त्तव्यमिति । इह आगतः सन्प्रथमदिवसेऽपि प्रच्छनी-
यो यया केन कारणेन त्वमिहागतो ऽसीति अन्यया यदि तम-
पृष्ठेव आलोचना मदापरित्वा च संवात्सयति । तदा प्रयश्चित्तं
तदेवाह ॥

पदमदिणमि न पुच्छे, बहुओ मासो उ वाङ्गुरुओ य ।

तइयमि हुंति बहुगा तिहं तु अतिक्रमे गुरुगा ॥

यदि प्रथमे दिने न पृच्छेत् तर्हि तस्या ऽचार्यस्य प्रायश्चित्तं
बहुमासः द्वितीये दिने पृच्छतो मासगुरु तृतीये जवंति च-
त्वारो बहुमासाः । त्रयाण तु दिनानामतिक्रमे चतुर्था दिषु
दिवसे ष प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अधुना
अपवादो भण्यत यदि कार्यादिप्रयोजन वशात्तमेक द्वे त्रीणि
दिनानि षण्मासानपि यावत् पूजति तद्यपि न प्रायश्चित्तं
मात्रं तथाचाह ॥

कज्जे नत्तपरिणणा, गिह्याणराया य धम्मकहवादी ।

छम्मासा उक्कोसा, तेसिं तु वड्कमे गुरुगा ॥

कार्ये कुत्रगणसं घविषये व्यापृतो ज्वेदाचार्यः । तथाकेना
ऽपि साधुना जक्रपरिज्ञा कृता तस्य समीपे लोकोन्मुयानाग-
च्छति । तत्राचार्यो धम्मकथने व्यापृतः । ग्यानप्रयोजने वा-
न्यापृतः ॥

(रायाधम्मकहीति)

राजाचधर्माधीं प्रतिदिवसमेति ततस्तस्य धर्मः कथयि
तव्य इति धर्मकथिक त्वेन व्यापृतः । वादीवा कश्च न प्रवृत्तः
समुत्थितः स निग्रही तव्य स्तत एतैः कारणैर्व्यापृतः सन्
आचार्यो जधन्यत एकं द्वे त्रीणि वा दिनानि उत्कर्षतो यावत्
षण्मासास्ता वदागं तुकं प्रष्टुमालोचनां वा प्रदापयितुं न प्र-
पारयेत् । इत्थमप्रपारणे च दोषाभावः तेषां षण्णां मासानां
पुनर्व्यतिक्रमे किमुक्तं भवति । षण्मासेभ्यः परतोऽपि यदि न
पृच्छति ना ऽपि दाययत्वालोचनां ततः प्रायश्चित्तमाचार्यस्य

गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः ।

अन्यत्र ब्रुवते । षण्मासानां परतो यदि न प्रतीच्छत्यालोचनां
ततः प्रायश्चित्तमाचार्यस्य गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अन्ये
तु ब्रुवते षण्मासानां परतो यदि न प्रतीच्छत्यालोचनां तदा
बहुमासः । द्वितीयदिनेऽप्यप्रतीच्छने मासगुरु । तृतीयदिने
चतुर्दधु । दिनत्रयातिक्रमे चतुर्थादिपुदिनेष्वप्रतीच्छने चतुर्गु-
रुका इति कार्यादिप्रयोजनवशतो व्यापृत इमां यतनां
कुर्यात् ॥

अत्रेण पम्च्छिणे, तस्मासति सयं पम्च्छिण रत्ति ।

उत्तरवीमसाए, खिन्नो य निसिं पि न पम्च्छे ॥

यद्यन्यो गीतार्थस्तस्याचार्यस्य समीपेऽस्त्यालोचनाहस्तर्हि
स संदेशनीयो यथा ऽयमापच्छता । मालोचनाचास्य प्रती-
क्ष्यतामिति । अथ नास्त्यन्यो गीतार्थस्तदा तस्य गीतार्थस्या
ऽसति ज्ञावप्रधानोऽयं निर्देशोऽभावे स्वयमेव रात्रौप्रतीच्छि-
त्यालोचनां अथ यथा श्रुतिपुत्रे पल्लूकः षण्मासान् यावत्
वादं दत्वा निर्जित एवं दीर्घकावावलाविनिविवादे रात्रौप्युक्त
रविमर्शेन प्रत्युत्तरचित्तया खिन्नपरिश्रान्तो निशायामपि न
प्रतीच्छत्यालोचनां दत्तामिति अथवा अत्राप्यपवादस्त
मेवाह ॥

दोहितिहिं वा दिणेहिं, जड्छिज्जड तेनहोऽ पच्छित्तं ।

तेणपरमगुणवणा, कुञ्जादिरन्नो व दीवंति ॥

यदि षण्णां मासानां परतो चाज्यां दिनान्यां त्रिजिर्वा दिनैः
परप्रवादी नियमात् पराजेष्यते कुञ्जादिकार्यं वा समाप्तिमु-
पयास्यतीत्येवं निश्चीयते । ततस्तेष्वपि दिनेष्वप्रच्छने आ-
लोचनाया अप्रतीच्छने वा न प्रायश्चित्तं भवति । अथ
ज्ञायते तेष्वप्येकदिनादिषु दिवसेषु न कुञ्जादिकार्यसमाप्ति
र्भविष्यति । न च परवादीजेष्यते तदा षण्मासाऽसमाप्ता चेव
राज्ञः समीपे गत्वा ज्ञापनीयम् । यथाहं दिनमेकमङ्गणिको
जविष्यामि नान्यथा अण्हीया इति कुञ्जादिकार्येष्वपि कुञ्जादी
न्यनुज्ञापयति तथाचाह (तेण परमित्यादि ।) तेनेत्यन्यथं
तत इत्यर्थे ततः षण्मासेभ्यः परं कार्यापरिच्छितौ संज्ञान्यमा
नायामनुज्ञापना कुञ्जादीनमेकयावत्कर्त्तव्या राज्ञश्च वादिवि-
षये कारण दीपयत्याचार्याः यथाऽहं कारणवशेन दिनमेकम-
ङ्गणिकोमविष्यामीति । एवं चेन्न कुर्वति तदा प्रायश्चित्तं
चतुर्गुरुकाः । तदेवमुक्तं कृपणोपसंपद्विधिरिदानीं ज्ञानार्थं
दर्शनार्थं प्रतीच्छितो नियमादालोचनां दापयितव्यस्तच्च
दाप्यमानः कथमालोचनां ददाति उच्यते ॥

आलोचना तह चेव य, मूलुत्तरे न वरिविगरिपडं तु ।

इत्थं सारणवायण, निवेयणं तेवि ए मेव ॥

यथा सांज्ञोगिकानां विहारालोचनायां मूलगुणातिचारविषये
उत्तरगुणातिचारविषये च भणितं । तथात्रापि जणितव्यं ।
किमुक्तं जवति । उपसंपदमनोऽप्यालोचनां ददानः पूर्वं मूल
गुणातिचारात्प्रागुक्तक्रमेणालोचयति पश्चादुत्तरगुणानिति ।
नवरमयं विशेषः । विकटिते आलोचिते एकत्र स्थितान्
त्रिजस्थितान्वा प्रत्येकं वन्दित्वा इदं भणति ॥

आलोचयणामे दिष्सा, इच्छामि सारणवारणवोयणं ।

तेष्वेवमेव प्रतिजणन्तो निवेदनकुर्वन्ति (अज्जो अम्हे वि-
सारेज्जा वारेपज्जा) इति गता उपसंपदालोचना साम्प्रतम-
पराधालोचनयाऽत्र प्रकृतं ॥

एमेव य अवगृहे, किं तेन कया तद्धि विविचसोही ।

अहिरणादीमाहति, गीत्यन्वा तद्धि नत्थि ॥

यथा विहारालोचना यासुपमपदालोचनायां चविधिर्भणित
पयमेव तथैव अपराधे अपराधालोचनायामपि द्रष्टव्यो याव-
त्पृष्ठे वा अपृष्ठे वा येन अहमपराधालोचकः समागतः । ततः
आचार्यैर्वक्तव्यः । केनकारणेन ते त्वया तत्रैव स्वगच्छे एव
नहना विशोधिः प्रायश्चित्तांगीकरणेन एवमुक्ते यदि साधयति
कथयति अधिकरणादीनि । अधिकरणं तैः सह आदिशब्दान्
प्रागुक्तविरुनियोग प्रत्यनीकादि कारणपरिग्रहः । अथवा कति
तत्र गीतार्थो नास्ति । तत्राधिकरणादिष्विष्टकारणेषु
समागत एव प्रतिजननीयः ॥

नत्थि इहं पन्नियग्गा, खुल्लेवत्तं उग्गमावे य पच्छित्तं ।

संकीयमादीव पदे, जहक्कम्पं ने तह्वि नासे ॥

अस्तीति निपातो बहुवचनार्थः प्रतिचारका नाम अप-
राधापन्नस्य प्रायश्चित्ते दत्ते तपः कुर्वते ग्यानायमानस्य धैर्या
वृत्त्यकरास्ते इह मे पार्थे न संति खल्लेकेत्रं नाम मंदभिक्षं यत्र
या प्रचूनमुपकारि घृतादिद्रव्यं न लप्स्यते तादृशमिदं क्षेत्रं
तथाविधानथद्वययकानात्वात् वयमपि च स्तोकेऽप्यपराधे
उग्रं प्रायश्चित्तं ददुमः तथा गुरुपारंपर्यं समागमात् तथा
यानि (नत्थि संकीय संघादे) न्यादि प्रागुक्तगार्थोपन्यस्तानि
शंकितादीनि पदानि तानि संभवेन यथाक्रमं तथेति समुच्चये
विज्ञापित श्रूयान् यथा प्रायश्चित्तमन्त्रमनुसृत्य प्रायश्चित्तं
दीयते तदिदानीं विस्मृतं शंकिते वा जाते नचार्थं स्मरामि ।
ततः कथं प्रायश्चित्तं प्रयच्छामि अथवा प्रायश्चित्ते प्रतिपदे
नति तत्तपः त्वयह कर्तव्यं । तत्रचेयमस्माकं मामाचारी
यद्विचृमिमात्रमपि संघाटकं विना न गंतव्यं यदि पुनः कोऽपि
गच्छति तनस्तस्मै प्रायश्चित्तमत्युग्रं ददामि इत्येवं यथासंज्ञं
शंकितादीनि श्रूयान् न तु दद्यादालोचनामिति यस्तु निर्गमन
शब्द आगमनेन श्रुत्वा वा प्रतीच्यते तस्यालोचनायां विधि-
वर्तनः ॥ व्य. उ. १ ।

नन्वहृत्प्रेसनासेविते यत्कर्मवत्तं तदनुजननीय मेवेत्यालोच-
नायां को गुण इत्या शंकायाम् ॥

आमेविते वक्किवेणा, जोगादिहिं होंति संवागा ।

अणुतावा ततो खल्लु, एमा सफट्ठा मुणोयन्वा ॥ ३ ॥

(पंचा) वृ. १५ आसेवितेऽप्याचरितेऽपि अनासेविते
कर्माभावात् फलैर्वाज्ञाऽनुपादनादित्यपि शब्दार्थः । अहृत्ये
नाश्रूनामविधेये कथमित्याह अनामोगादिभिरज्ञान प्रभृति-
भिस्तद्यथा ॥

सहसाणानोगेण व, ज्जीएण व पेहिएणव परे ए व ।

सणेणायं केण व, मूढेण व रागदोसेहिं ॥

भवति जायते कुतः इत्याह संवगा संसारमयादनुतापः
पश्चात्तापः प्राकृताहृत्य विषयस्तज्जन्यकर्म कृपणहेतुचूतः
आलोचनायामिति गम्यते ततः किमित्याह । ततो ऽनुतापात्
खल्लुर्वाक्यालंकारे एपाआलोचना स फट्ठा सार्थिका (मुणो-
यन्वति) ज्ञातव्येति गार्थः ॥

अथ कथमनुतापादालोचना सफट्ठा भवतीत्यत आह ॥

जहसंकिद्वेसत्रो इह, वंधो बोदारणत्रो तहा विगमो ।

तं पुण इमीए णियमा, विहिणा स ऽ मुण्वत्ताए ॥

व्याख्या । यथा यच्छ संक्षेपाद्यागादिद्विकृण चित्तमाखिन्या
दिहा हृत्यासेवने बंधो ऽशुभकर्म्मोपादानं जीवस्य जवति व्य-
वधानं दैर्घ्यं शोधन इति वचनात् श्रुतिः ततो व्यवधानात्प-
श्चात्तापरूपचित्तविशुद्धेः सकाशात्तथा तद्विहगमा निर्जरणम-
कृत्यकरणजन्याशुभकर्म्मणो जवति यदेवं ततः किमित्याह
(तंपुणत्ति) तत्पुनर्व्यवधानमनया नियमादवश्यतया भवति-
विधिना विधानेन वक्ष्यमाणेन सफट्ठासुप्रयुक्तया भाव-
सारं प्रवर्तितयेत्यतः सफट्ठेयमिति गार्थः विधिना प्रयुक्ता
लोचनाव्यवधानतः सफट्ठा स्यादित्युक्तमयोक्तस्यैव विपर्य-
यमाह ।

इहरहा विवज्जत्रो वि हु, कुवेज्ज किरिया दिणायतोणेओ ।

अवि होज्ज तत्थ सिच्छीआणाजंगा न उणएत्थ ।

व्याख्या । इतरथाऽविधिप्रयोगे आलोचना या विपर्ययोऽपि
व्यवधानाभावेन आलोचना निष्फलत्वमपि अनर्थफलत्वं वा
स्यात् न केवलं विधिना सफलत्वमपि विधिना विपर्ययोऽपि स्या-
दित्यपिशब्दार्थः दुर्वाक्यालंकारे । कुत एवमिदमित्याह ।
कुर्वेद्यक्रियादिज्ञाततः श्रुतिपक्व प्रवर्तितरोगोचकित्साप्रभृत्यु
दाहरणनादिशब्दादविधिविधासाधनादि परिग्रहः हेयो
ज्ञातव्यः । अविद्यालोचनायां विशेषमाह । अपीति संभाव्यत
एतत् यदुत भवेज्जायेत पुण्यानु भावात् तत्र कुवेद्य
चित्कित्सायां सिद्धिः प्रयोजननिष्पत्तिरारोग्यमित्यर्थः न पुन-
रत्र नत्वविध्यालोचनायामिष्टसिद्धिः कुत इत्याह आह्लाभंगा-
दासोपदेशाश्रुतापादनादिति गार्थः एतदेव स्पष्टयन्माह ॥

तित्यगराणं आणा, समं विहिणा उ होऽ कायन्वा ।

तस्समहा उकरण, मोहादतिसंकिद्वेसोत्ति ॥

बंधो य संकिद्वे सा, ततोए सोवेति तिच्चतरगात्रो ॥

ईसिमद्विणं ए वत्थ सुज्झनीहीरसादीहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या । तीर्थकराणां जिनाना माज्ञोपदेशः सम्यक् भावतः
विधिना नुवक्ष्यमाणविधानेनैव भवति स्यात् कर्तव्या विधि
विपर्यये दोषमाह तस्या जिनाज्ञाया अन्यथा तु करणे अवि-
धिविधाने पुनः कुत इत्याह । मोहादज्ञानात् किमित्याह अति-
संक्षेपं आत्यंतिकं चित्तमाखिन्यं भवति इति शब्दः समाप्ता
विति बंधाश्रुभकर्म्मबंधः पुनः संक्षेपादुक्तत्वाद्भवति । कि-
चेतस्ततः संक्षेपात्त सः नेवासौ कर्मबंधोऽपैत्यपगच्छति
किंनृतात् संक्षेपादित्याह । तीव्रतरकादहृत्यासेवाहेतुचूत-
संक्षेपापेक्षयाप्रतिशयोक्तत्वात् अविद्यालोचना कृताज्ञाभंगज-
न्यादित्यर्थः ॥

इहार्थे दृष्टान्तमाह ॥

इयन्मखिनं मनाम्मलयुक्तं न नैव वल्लंवासः शुद्धयतिनिर्मली
भवति नीहीरसादिभिर्गुहिकाद्रव्यप्रभृतिजिर्वहुतरमाखिन्यहेतु-
मिरादिशब्दात् खधिरादिपरिग्रहः । यथाहीनमखिनं प्रचुरमा-
खिन्यहेतुना शुष्यत्येवमहृत्यासेवाकृतोबंधोअतिगाढतरबंधहेतु
ना आज्ञाभंगहेतुचूतसंक्षेपेनापैतीति गाढाद्वयार्थः पंचा. वृ. १५ ॥
व्यवहारे आलोचनायाश्चेमे गुणाः ॥

द्वहुरी द्वादीजण्णं, अप्पपर नियत्ति अज्जवं सोही ।

दुकरकरणं विणओ, निसद्वत्तं च सोहि गुणाद्वधोजीवो ॥

बधुता यथा जारवाही अपहतजारोबधुर्जवति तथा आलोचको
पुधृतशब्दो बधुर्जवति इति बधुत्तत्वात् रदादनं रदादिणा

दिक इ प्रत्ययः प्रवृत्ति स्तस्याजननमुत्पत्ति र्हादिजनन-
प्रमोदोत्पाद इति यावत् तथा ह्यतीचार धर्मतत्त्वस्य चित्त-
स्य मध्यगिरि पवनसपङ्केणैव आलोचना प्रदानेनाती चार
धर्मा पगमतो भवति संविज्ञानां परम मुनीनां महान्प्रमोद
इति । तथा (अप्पर नियत्तित्ति) आलोचना प्रदानतः
स्वयमात्मनो दोषेभ्यो निवृत्तिः कृता तांचहृष्टाऽप्यन्ये आलोचना
त्रिमुखा ज्वन्तीत्यन्येषामपि दोषेभ्यो निवर्तनमिति । तथा
यदतीचारजातं प्रति सेवितं तत्परस्मै प्रकटनामात्मन आर्जवं
सम्यग्विज्ञावितं ज्वति । आर्जवं नाम अमायाविता तथा
अतीचारपेकमद्विनस्यात्मनश्चरणस्य वा प्रायश्चित्तजलेन
अतीचार पंकप्रकाशनतो निर्मलता शोधिः । तथा दुष्करकरणं
दुष्करकारिता तथाहि यत्प्रतिसेवनं तन्नदुष्करं अनादिज्ज्ञा
न्यस्तत्वात् यत्पुनरालोचयति तत् दुष्करं प्रवृत्तमोक्षा
नुयायि वीर्योल्लास विशेषेणैव तस्य कर्तुमवयत्वात् । तथा
(विणत्तित्ति) आलोचयता चारित्रविनयः सम्यगुपपादितो
ज्वति (नेस्सद्वत्त) मिति सशल्य आत्मा निः शल्यः कृतो
ज्वतीति निःशल्यता एते शोधिगुणा आलोचनागुणाः आलो-
चनाशोधिरित्यनर्थान्तरत्वात् । व्य.उ. १ ।

आलोचनायां दत्तायां ये गुणा ज्वन्ति ते भक्तप्रत्याख्यान
शब्दे वदन्ते ।

(८) काश्चोचना ग्रहीतव्या तानि स्थानानि ॥

आलोचना येषु कार्येषु कर्तव्या तानि व्यवहारकल्पे यथा
(आलोचयन्ति का पुणकस्स सगासे व होइ कायव्वा । केसु
व कज्जेसु जवे गमणा गमणादि एस्सु तु) का किंस्वरूपालो-
चनेति प्रथमतः प्रतिपाद्यं तत् स्तदनन्तरं कस्य सकाशे समीपे
ज्वति कर्तव्यालोचनेति वाच्यं तथा केषु कार्येषु भवत्या-
लोचना तत्र प्रतिपत्ति बाधवाय संक्षेपतो ऽत्रैव निर्वचनमाह ।
गमनागमनादिकेषु गमने आगमने आदिशब्दात् शय्यासं-
स्तारकवस्त्र पात्रपादप्रोन्नकग्रहणादिपरिग्रहः । तुशब्दो
विशेषणः । संचैतद्विशिनष्टि गमनागमनादिष्ववश्यकर्तव्येषु
सम्यगुपयुक्तस्याऽदुष्टजावतया निरतिचारस्य वस्त्रस्थस्याप्र-
मत्तस्य यत् रालोचना ज्वतीति आह यानि नामावश्यकर्तव्या-
नि गमनादीनि तेषु सम्यगुपयुक्तस्याऽदुष्टमावतया निरति-
चारस्याप्रमत्तस्य किमालोचनया तामन्तरेणाऽपि तस्य शुरु-
त्वात् यथासूत्रं प्रवृत्तेः सत्यमेतत्केवलं याचेष्टानिमित्ता सूक्ष्म-
प्रमादनिमित्ता वा सूक्ष्मा आश्रवक्रियास्ना आलोचना मात्रेण
शुद्ध्यतीति तच्छुद्धिनिमित्तमालोचना उक्तं च ॥

जया उवउत्तो नेरइयारो ये करेइ ये करणिज्जायत्ते
जोगा तत्थ को विसोही आलोइए आणाओइए वा गुरु
जणइ तत्थ जाविट्ट निमित्ता सुहुमां आसवकिरिया ता
उसुंजति आलोयणामेत्तणंति ॥

तत्र का नामालोचनेति यत्प्रथमं चारं तत्सुप्रसिद्धत्वादन्यत्र
वा कल्पाध्ययनादिषु व्याख्यातं तथापि स्थानाशून्यार्थकिंचिदु-
च्यते । आलोचना नाम अवश्यकरणीयस्य कार्यस्य पूर्वं
कार्यसमाप्ते रूढं वा यदि वा पूर्वं मपि पश्चादपि गुरोः पुरतो
वचसा प्रकटीकरणं सालोचना उपरितनेषु प्रायश्चित्तेषु केषु
चित्संज्ञवाति केषुचिन्न संज्ञवाति । तत्र येषु संज्ञवाति तत्प्रति-
सिद्ध्यर्थमिदमाह ॥

विइए नत्थि वियरुणावा उ विवेगे तहा वि उस्सग्गो
आलोयणाउ य नियमा गीयसगीए व केसिं वि ॥

चित्तीये सूत्रक्रमः ग्रामाण्यानुसरणात् प्रतिक्रमणं तस्मिन्
चित्तीये प्रतिक्रमणवृत्ते प्रायश्चित्ते नास्ति विकटना आलो-
चना तथाहि सहसाऽनाभोगतो वा यदा किंचिदाचरितं भवति
यथा मनोक्तेषु शब्दादिर्विद्विष्य गोचरमागतेषु एव मनोक्तेषु
छेपगमनं तदा तदनन्तरमेव मिथ्यादुष्टतामिति श्रुते तच्च तेनैव
शुद्धिं यातीति नालोचयति (वा उविवेगत्ति) वा शब्दो वि-
ज्ञापायां विवेके विवेकाहं प्रायश्चित्ते आलोचनाया विभाषा
कदाचित् भवति कदाचिन्नज्वतीतिभावः । तथाहि तत्
विवेकाहं नाम प्रायश्चित्तं यत्परिस्थापनया शुध्यति यत्र-
यदकल्पिकमाधाकर्मिकादिपूर्वमविदितत्वेन गृहीतं पश्चाच्चक-
थमपि ज्ञातं तत्तदा परिस्थापयतः शुभ्रजावनाध्यारोहे केव-
लज्ञानमुत्पद्यते । तदाऽसौ कृतकृत्यो जात इति नालोचयति
अनुत्पन्नेतुज्ञानातिशये नियमादागत्य गुरुसमीपमालोचय-
तीति । (तदाविउस्समोइति) यथा विवेके आलोचना विभा-
षा तथा व्युत्सर्गोऽपि किमुक्तं भवति । व्युत्सर्गोऽपि कदाचिदा-
लोचना भवति । कदाचिन्नज्वति । यथा स्वप्ने हिंसादिकमा-
सेवितं तच्छुद्धिनिमित्तं च कायोत्सर्गः कृतस्तदनन्तरं च
शुभ्रजावनाप्रकर्षितः केवलज्ञानमुत्पादति । मरणं वा तस्याऽक-
स्मिकमुपजातमिति नास्त्यालोचना अनुत्पन्ने तु ज्ञाने जीवितं
यावत्नियमादवश्यं विकटना यत् आलोचयति ॥ यथा ॥

स्वप्ने मया हिंसादिकमासेवितं कायोत्सर्गेण च विशोधित-
मिति ॥

तच्चालोचनाहं प्रायश्चित्तमेतेषु स्थानेषु भवति । व्य.उ. ८० १

करणिज्जेसु उजोगेसु, छुमत्थस्स तिकवुणो ॥

आलोचयणपच्छित्तं, गुरूणं अंति एसिया ॥

करणीया नाम अवश्य कर्तव्या योगाः श्रुतोपदिष्टाः संयमहेतवः
क्रिया अथवा योगामनोकायव्यापाराः (जोगो विरियं थामो
उच्छाहपरकमो तहा चेह्वा सत्ती सामत्थं चिय जोगस्स हवन्ति
पज्जाया) इति वचनात् तेषां अवश्यकर्तव्यं इमे कर्म इव वसतौ सं-
खीनगात्रः सुप्राणिहितपाणिपादाऽवतिष्ठते वचनमपि सत्यमस-
त्या मृपां वा श्रुते न मृपां वेति मनसोऽप्यकुशलस्य निरोधनं कुश-
लस्यादीरणमेवं रूपेषु करणीयेषु सम्यगुपयुक्तस्य निरतिचार-
स्येति वाक्यशेषः सातिचारस्योपरितनप्रायश्चित्तसंज्ञवात्
वस्त्रस्थस्य परोक्षज्ञानिनो न तु केवलज्ञानिनस्तस्य कृतकृत्यत्वे-
नालोचनाया अयोगात् उक्तं च (उमत्थस्स हवइ आलोयणा
न केवविणो) इति तच्चा तत्रोक्तेन प्रकारेण निश्चित इत्येवं-
शीलो भिक्षुस्तस्य यतेरालोचनाप्रायश्चित्तं स्यात्तदपि च
गुरूणामंतिके समीपे नान्येषामिति ॥ प्रव.उ. ८० एउ धर्म.
अ.उ. ३ ॥

इह करणीया योगा इति सामान्येनोक्तम् ।

अधुनानामग्राहं करणीययोगप्रतिपादनार्थमाह व्य.उ. १ ।

निक्रववियार विहारे, आणसुय एवमाइकज्जेसु ।

अविगामिंयं अविण तो, होज्जअसुप्पे व परिजोगो ॥

निष्काया विचारे विहारे अन्येष्वपि चेवमादिकेषु कार्येषु
आलोचना प्रायश्चित्तं भवतीति वर्तते इयमत्र भावना गुरु-
मापृच्छ्य गुरूणाऽनुज्ञातः सन् श्रुतोपदेशेनोपयुक्तः स्वयोन्य-
मिक्तावस्त्रपात्रशय्यासंस्तारकपादप्रोन्नदादि यदि वा आचा-
र्योपाध्याय स्थविरब्राह्मणानशैक्वकज्ञपकासमर्थप्रायोन्यवस्त्र-
पात्रनक्तपानौषधादि गृहीत्वा समागतो विचार उच्चार चूमि-

स्तस्माद्वा सनागतो विहारो वसतावस्थाव्यायिकं तमहन्वा-
वन्तत रम्यत्र गमनं तत एवमादिग्रहणं चैत्यवन्दननिमित्तं पूर्व-
गृह्यतपीष्टफलकशय्यास्तंस्तारकप्रत्यर्पणनिमित्तं बहुश्रुता-
पूर्वसंविद्यिन्नानां वन्दनप्रत्ययं वा मण्यव्ययच्छेदाय वा धाड-
स्वज्ञान्यवपणविहाराणामवयोधाय वा साधर्मिकाणां वा
सयमोन्साहनिमित्तं हस्तशतात्परनगमासन्नं वा गत्वा समा-
गतो यद्यपि नास्ति कश्चिदनीचारस्तथापि यद्यपि यद्यपि विधि-
गुणसमझमाज्ञोचयितव्यम् अन्यथा सूक्ष्मचक्षुः निर्मितानां
सूक्ष्म प्रमादनिमित्तानां वा क्रियाणां शुद्धभावात् अन्य-
धनिरतिचारोऽपि यदि गुरोः समझं नाशोचयति ततोऽचिनयो
भवति । अशुद्धपरिभोगो वा । तथाचाह । अविकटितेष्वालो-
चितोऽचिनयोऽशुद्धे वा परिभोगो भवेत्तद्वालोचिते तृणयदोपा-
भावः न त्वचिनयदोपाभावः स्यादशुद्धपरिभोगाभावः कथमुच्यते
कनाऽपि साधुना भिक्षु प्रचुरास्तकारपुरस्तरा बद्धा तस्य
शक्तिमुपजातं किनामेयं भिक्षा शुद्धा वा तत्र यद्यनालोच्य
हृक्ते ततोऽशुद्धपरिभोगो भवति तेनालोचितं आचार्येण पुण-
मन्यदियसेतु तस्मिन् गृहे कीदृशी जिज्ञा अन्नन्यत कियंतो
वा भोजनकारिणः प्राधूर्णका वा केऽप्यागताः संभ्रंजी वा
जाना इत्यादि विज्ञाया एव च पुष्टे तेन यवाचस्यितं कथितं-
तनः आचार्येण ज्ञाता शुद्धा अशुद्धा वा तस्मादालोचयितव्यं ॥
अन्यथ ॥

उपमत्यो तद्ब्रह्मा वा हवेज्ज उवन्नगो ॥

आलोच्योऽतोऽहं सोऽं वाविषाणईसोया ॥

अन्यच्च किंचान्यदित्यर्थः । आप्रास्थिकः सामान्यस्तापुगतः
उपयोगस्तथा यथावस्थितवस्त्वनुसारी अन्यथावा विपरीतो
नवेत् । आचार्यस्तु मतिमेधाधारणादिगुणसमन्विततया बहुश्रु-
ततया वातिशयज्ञानी ततः शक्तिमालोचिते अशक्तिमालो-
चितो निःशक्तिं करोति तथा यद्यपि गृह्यतः शक्तिमुपजातं
। तथापि । कदाचिदालोचयन् स्वप्रज्ञयाऽप्युहेत ततः शुद्धम्
मशुद्धं वा स्वयमेव जानाति यदि वा तदीयमालोचनां श्रुत्वा
श्रोताऽप्याचार्यादिकः पूर्वोक्तेन प्रकारेण यदिवा आचार्यादि-
कस्य पार्श्वे बहवो लोकाः समागच्छन्ति बहुश्रुत्यश्च बहु शृण्वन्
कदाचित्तमपि विषयं लोकतः श्रुत्वा जानाति शुद्धमशुद्धं वा
तस्मादालोचयितव्यं । यदुक्तं (गुरुणं अतिपे सिया) इति तन्न
स्यादित्यस्य व्याख्यानमाह ॥

आसंकमवहिर्यमि य होइ सिया अवहिण् तयं पगयं ॥

गणतत्तिविष्पमुक्ते तिकखवे वावि आसंका ॥

ए यावदशब्द आशंकमिति प्राकृतत्वादाशंकायामवधृते चार्थे
आशंका नाम विज्ञाया यथा स्यादिति कोऽर्थः ॥
कदाचिद्भवेत् कदाचिन्न भवेत् । अवधृतं नाम अवधारणं
तत्र तयोर्द्वयोरर्थयोर्मध्येऽवधृतेऽवधारणे प्रकृतमधिकारः ।
अवधारणार्थोऽत्रस्याच्छब्द इति ज्ञावः । ततोऽयमर्थः ॥ गुरु-
णामन्तिकेनियमादालोचना यदि वा आशंकायामपि कृतं
तत्रायमर्थः ॥ गुरुणामन्तिके स्यात्तावदालोचना यदि पुनरा-
चार्यो गणतत्तिविष्पमुक्तो भवति ततस्तस्मिन्गणतत्तिविष्पमुक्ते-
उपाध्यायस्य समीपे आलोचना अयोपाध्यायस्याऽपि कुत्रा-
दिकार्ये आह्लादिकथनैर्वा व्याक्षेपस्तस्तोऽन्यस्य गीतार्थस्य
तदभावे गीतार्थस्याऽपि समीपे आलोचयितव्यं गतमालो-
चनाप्रायश्चित्तम् आलोचनीयाऽतिचाराः व्यवहारशब्दे ।

तिहमइकमाणं आलोएज्जा पमिकमेज्जा णिदेज्जा
गरहिज्जा जाव पमिवजेज्जा तं जहाणाणाइकमस्स
दंसणाइकमस्स चरिता इकमस्स एवं वइकमाणं अइ-
याराणं अणायारा एणं स्या ठा. ३ ॥

अतिक्रमाणां त्रयाणां गुरवे निवेदनम् ॥

तिहं अइकमाणंति । पठ्या कितीयार्थत्वा त्रीनतिक्रमाना-
लोचयेत् । गुरवे निवेदयेदित्यादि । प्राग्वत् तवरं यावत्करणात्
विसोहेज्जा विवहेज्जा अकरणयाप अन्तुहेज्जा अहारिभं तवो
कम्मं पायच्चित्तमित्येत्तव्यमिति ॥ स्या. टी. ।

अयालोचयितव्यापराधदर्शनार्थं माह पंचाशके वृ. १५ ।

आलोच्यन्वा पुण अइयोना मुहुमवायरासमं ।

एणा यारादिगया पंचविहं सोय विण्णेओ १२ ।

व्याख्या । आलोचना विधिस्तावदय मालोचयितव्याः पुनः
प्रकाशनीयास्तु अतीचारा अपराधाः सूक्ष्मवादराः बहु
गुरका न तु ब्रह्मवपव वादरा एववा सम्यग् भावशुद्ध्याज्ञा-
नाधारादिगता ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्याचारविषयाः पंच-
विधः पंचप्रकारः स च आचारः पुनर्विज्ञेयो ज्ञातव्य इति
गायार्थः ।

१ कः पुनस्तोऽतिचारः कुतोवा प्रभृत्यालोचयितव्यमिति
प्रत्तपचक्खणाण शब्दे ॥

(ए) अन्यादिचतुर्विधमालोचनीयं ॥

किंपुनस्तदालोचनीयं । उच्यते । चतुर्विधं । द्रव्यादि
तया चाह ।

(वेयणमचित्तद्वं जणवयसङ्गणे होइ खेत्तमि ।

दिण निसि सुभिक्ष दुभिक्षकाले भावमि हेडियरे) ॥
इत्यतश्चेतनं सचित्तमुपलक्षणमेतत् । मिश्रं वा अचित्तम-
चेतनं वा अकल्पिकं यत्किंचित्सेवितं क्षेत्रतो जनपदे वा
अचनि वा कालतो दिने निशिवा यदि वा सुभिक्षे वा दुभिक्षे
वा जावे हेडियरे सप्तमी तृतीयाथे । नृपेन इतरेण वा
ग्लानेन सता यतनया वा दर्पतः कल्पतो वा लोचयति ।
कथमित्याह (जह वालो जंपतो कज्जमकज्जं चवक्कयं भणई ।
तं तहा आलोएज्जा मायामयविष्पमुक्को) ।

यथा वालो मातुःपितुर्वा पुरनो जलपन् कार्याकार्यञ्च ऋजु
कमकुटिहं भणतितथा आलोचकोऽपि मायामदविष्पमुक्तः सन्
तदालोचनीयं । यथा ऋजुजावेनालोचयेत् व्य. उ. ४ ॥

गोचरचर्यातः प्रतिनिवृत्तस्यालोचना पञ्च वस्तुके । यद्वा ।
(चितितु जोगमखिहं नवकारेणं त ओ उ अरित्ता ।

पढिक्कण थयंताहे साहू आलोअप विहिणा ॥ ३ ॥)

पुनः चित्थित्वा योगमखिहं सामुदानिकं नमस्कारेण ततश्च
तदनंतरं पारयित्वा णमोअरहंताण मित्यनेन । ततः पठि-
त्वा स्तवमितेश्चतुर्विंशतस्तवपाठानन्तरं गुरुसमीपं गत्वा
साधुर्जावतश्चारित्रपरिणामपन्नः सन्नालोचने तद्विज्ञानिवे-
दनं कुर्याद्विधिना प्रवचनोक्तेनेति गायार्थः । पं. व. ॥

गोचरचर्याया आगत्य गुरोरावेद्यालोचनं गोचरचर्याशब्दे ॥
गोचरचर्यायामकृत्यं प्रतिपेद्यालोचयतो मोक्षमार्गाराध-
कत्वमाराधना शब्दे ॥ भ० ॥ श. उ. ६ ॥

यच्चहारकल्पे ॥

(१०) अपराधालोचनायां प्रशस्ताप्रशस्तद्रव्यादयो ॥
अपराधालोचनामधिकृत्य प्रशस्ताप्रशस्तद्रव्यादयो यथा
व्य० ॥ १ ॥

द्वन्वादिचरजिगह, पसत्यमपसत्तेते दुहेकेके ।

अपसत्येवजेजं पसत्यएहिं तु आलोए ॥

अपराधालोचनायां दीयमानायां द्रव्यादयो अन्यत्रैवकाव-
भावाश्चत्वारश्चतुःसंख्याका अपेक्षणीया भवन्ति । तथा
(अजिमाहृतिं दिशामभिग्रहः कर्तव्यः । ते च द्रव्यादयो
दिशश्च एकैकं प्रत्येकं द्विधा द्विप्रकारास्तद्यथा । प्रशस्ता
अप्रशस्ताश्च तत्र प्रशस्तान् द्रव्यादीन् अप्रशस्तान् दिशो
वर्जयित्वा प्रशस्तैर्द्रव्यादिभिर्दिग्विशेषैश्च । किमुक्तं भवति ।
प्रशस्तेषु द्रव्यादिषु प्रशस्ताश्च दिशोऽभिगृह्य आलोचनां
दद्यात् ॥

तत्राप्रशस्तद्रव्यादिप्रतिपादनार्थमाह ॥

जगधरे कुम्भे य, रासीसुय जे दुमा य अमणुष्सा ।

तत्थ न आलोएज्जा, तप्पमिवक्खवदिसा तिंभि ॥

यत्र स्तंभकुला कुल्यादीनामन्यतमत्किमपि पतितं तत्
जन्मगृहं तत्र तथा (कुम्भेसुशति) कुड्यग्रहणात् कुड्यमात्रा
विशेषे यत्र पागंतंरं (रुहेसुय) इति तत्र रुहेषु रुद्रगृहेषु तद्व-
राशिषु अमनोज्ञातिवमापकोऽवधादिधान्यराशिषु ये च द्रुमा
अमनोज्ञा निष्कंटाकिप्रभृतयोऽमनोज्ञा अप्रशस्ता सूत्रिते
तेष्वप्याश्रयभूतेषु उपलक्षणमेतत् अप्रशस्तासु तिथिषु अप्र-
शस्तेषु च संन्यागतादिषु नक्षत्रेषु अप्रशस्ताश्च याम्यादिदि-
शोऽभिगृह्य नालोचयेत् । किंतु तत्रातिपक्षे प्रशस्तद्रव्यादि-
रूपे आलोचयेत् तथा प्रशस्ताश्च तिस्रो दिशः पूर्वामुत्तरां
प्रतीचींचाभिगृह्य आलोचयेत् । इदानीममनोज्ञाधान्यराश्यादिषु
द्रव्यादित्वयोजनामाह ॥

अमणुष्साधणरासी, अमणुष्सादुमायहोति दव्वंमि ।

जगधररुद्धसर, पवायदद्दा इरिक्कंमि ॥

अमनोज्ञाधान्यराशयो अमनोज्ञद्रुमाश्च भवन्ति द्रव्ये द्रष्ट-
व्याः । जन्मगृहं प्रागुक्तस्वरूपं (रुद्धि) रुद्रग्रहं (उसरत्ति)
ऊपरं यत्र तृणादि नो गच्छति । चिन्नटका तटीप्रपातः भृगु-
प्रपातादिकं वा दग्धं दचदग्धमादिशब्दाद्विद्युक्तादिपरिग्रहः
इत्यादि सर्वे क्षेत्रं द्रष्टव्यं तत्र यत् अमणुष्सा दुमाय
होति दव्वंमीत्युक्तं तदेतत् व्याख्यानयति ॥

निष्पत्तकंठइहे, विज्जुहते खारकरुय इहे य ।

अयत्तलयत्तंव सीस, गदव्वे धप्पायअमणुष्सा ॥

निष्पन्नाः स्वभावतः पत्ररहिताः करीरादयः । कंठकिनो
वदरीवच्चूषप्रभृतयः । विद्युक्ता विद्युत्प्रपातमग्नाः क्षाररसा
मोरहप्रभृतयः । कटुकाः कटुकरसा रोहिणी कुटजनिवादयः ।
दग्धादावदग्धाः एतान् द्रुमान् अमनोज्ञान् जानीहीति वाक्य-
शेषः न केवलममनोज्ञाधान्यराशयो मनोज्ञा द्रुमाश्च द्रव्ये
वर्जनीयाः । किंतु अयत्तपुताग्रसीसकराशयो द्रव्ये वर्जयि-
तव्याः (अमणुष्साधनराशी) इति व्याख्यानयति । अमनो-
ज्ञानि धान्यानि चशब्दः । पुनरर्थममनोज्ञाधान्यराशयः ॥

संप्रति कावतो यदिच सा वर्जनीयास्तानाह ॥

पमिकुट्टिहगदिवसे, वज्जेज्जाअट्टंमि च नवमिं च ।

अहिं व चउत्थि वारासिंच, दोएहंपि पक्खाणं ॥

इह इहप्रत्ययः प्राकृतेस्वार्थे प्रतिकृष्टा एव प्रतिकुष्टेष्टकाः ।
ते च ते दिवसाश्च प्रतिकुष्टेष्टकदिवसाः । प्रतिपिष्ठा दिवसा-
स्तान्वर्जयेत् । तानेव नामत आह चयोरपि शुक्लकृष्णरूपयोः
पक्षयोरष्टमीं नवमीं पष्ठीं चतुर्थीं द्वादशीं च । एता हि तिथयः
शुभप्रयोजनेषु सर्वेष्वपि स्वभावत एव प्रतिकृष्टास्ततो वर्ज-
नीयाः इदं कावतोऽप्रशस्तं वर्ज्यं संन्यागतादिकं नक्षत्रं
तदेवाह ॥

संज्जागयं रविइरं, सगहं विहंवि च ।

राहुहयं गहजिन्नं, वज्जए सत्तनक्खत्ते ॥

संन्यागतं नाम यत्र नक्षत्रे सूर्योऽनंतरं स्थास्यति । तत्
आदित्यपृष्ठस्थितमन्येपुनराहुयस्मिन्नुदिते सूर्य उदेति तत्
संन्यागतमपरे त्वेवं ध्रुवते यत्र रविस्तिष्ठति । तस्माच्चतुर्दश
पंचदशं वा नक्षत्रं संगतं यत्र रविस्तिष्ठति । पूर्वपक्षिके नक्षत्रे
पूर्वदिशा गंतव्ये यदा अपरयादिशा गच्छति । तदा तत्
विधारं विगतपारमित्यर्थः । यत्तक्रूरग्रहेणाक्रांतं तत् सग्रह
विहंवि यत् सूर्येण परिहृज्य नृक्तं अन्ये त्वाहुः । सूरगतान्
नक्षत्रान् पृष्ठतस्तृतीयं तत् पृष्ठतस्तृतीयं विहंवि इति । राहु-
इतं यत्र सूर्यस्य चंद्रस्य वा ग्रहणं यस्य मध्ये नग्रहोऽग्रमत
ग्रहभिन्नं । एतानि सप्तनक्षत्राणि चन्द्रयोगयुक्तानि वर्जयेत् ।
यत एतेष्विमे दोषाः ॥

संज्जागयंमि कइहो, होइ कुञ्चत्तं विहंविनक्खत्ते ।

विइोरपरविजयो, आदिच्चगए अनिव्वाणी ॥

जं सगहंमि कीरइ, नक्खत्तेतत्थवुग्गहोहाइ ।

राहुह यंमि यमरणं, गहजिन्ने सोणिउग्गाहो ॥

संन्यागते नक्षत्रे शुभप्रयोजनेषु प्रारब्धमाणेषु कलहो
रामिभवति । विहंवनक्षत्रे कुभक्तं विहारे परेषां शत्रूणां
विजयः । आदित्यगते रविगते अनिर्वाणिरसुखं स्वग्रहे पुनर्न-
क्षत्रे यत्क्रियते तत्र व्युद्ग्रहः संग्रामो भवति । राहुहते मरणं
ग्रहभिन्ने शोणितोऽज्ञारः शोणितविनिर्गमः । एवं चूतेष्वप्रशस्त-
द्रव्यक्षेत्रकावभावेषु नालोचयेत् किंतु प्रशस्तेषु तत्र प्रशस्ते
द्रव्ये शाल्यादिप्रशस्तधान्यराशिषु मणिकनकमौक्तिकवज्र-
वैकूर्यपद्मरागादिराशिषु च प्रशस्तं क्षेत्रं साक्षादाह ॥

तप्पमिवक्खेखत्ते, उच्चुवणा साहिवेइयधरेवा ।

गंजीरमाणुणाए, पयाहिणावत्तउदयएय ॥

तस्य प्रागुक्तस्याप्रशस्तस्य क्षेत्रस्य प्रतिपक्षे प्रशस्तेक्षेत्रे
इक्षुवने उपलक्षणमेतत् । आरामे वा पत्रपुष्पफलोपेते
(साहित्ति) वन शब्दोऽत्रापि संबध्यते । शाखिवने चैत्यगृहे
वा शब्दो विकल्पो न तथा गंभीरे गंभीरं नाम ज्ञप्तत्वादिदोष
वर्जितं शेषजनेन च प्रायेणावकाशणीयमध्यमभागं स्थानं गंभी-
रमस्याद्यमिति वचनात् सानुनादे यत्रोच्चरिते शब्दे प्रतिशब्दः
समंतात् उच्यते । तत्सानुनादं तथा प्रदक्षिणावत्तमुदकं
यत्र नद्यां पद्मसरसि वा तत् प्रदक्षिणावत्तौदकं तस्मिन्वा
वशब्दो वा शब्दार्थः कचिष्ठा शब्दस्यैव पाठः । प्रशस्त
कावमाह ॥

उतदिणसेसकाळे, उव्वट्ठाणा गहाय जावंमि ।

पुव्वदिसउत्तरा वा, चारंति य जाव नवपुव्वी ॥

उक्तानि यानि दिनानि अष्टम्यादीनि तेन्यो ये शेषा क्षितिया-
दयो दिवसास्ते च स काष्ठश्च उक्तदिनशेषकाष्ठस्तास्मिन्प्र-
शस्ते व्यतीपातादिदोषवर्जिते उपपन्नकृष्णमेतत् । प्रशस्ते च
करणे प्रशस्ते च मुहूर्त्ते एतत् काष्ठतः प्रशस्तमुक्तं
भावतः प्रशस्तमाह । उच्चं स्थानं येपान्ते उच्चस्थाना
ग्रहाः । भावे भावविषयं प्रशस्तं । किमुक्तं भवति ।
जावत उच्चस्थाने गतेषु तत्र ग्रहाणानुच्चं स्थानमेवं (सूर्यस्य
मेप उच्चः स्थानं । सोमस्य वृषः । मंगलस्य मकरः । बुधस्य कन्या
बृहस्पतेः कर्कटकः । शुक्रस्य मीनः । शनैश्चरस्य तुला । स-
र्वेषामपि च ग्रहाणामात्मीयादुच्चः स्थानात् यत्सप्तमं स्थानं
तत् नीचः स्थानं । अथवा जावतः प्रशस्ता ये सोमग्रहा बुध-
शुक्रवृहस्पतिशशिन एतेषां संवधिषु राशिषु एतैस्त्वलोकितेषु च
क्षेत्रेषु आलोचयेत् । तथा तिक्तोद्दिशः प्रशस्ता ग्राह्याः । तद्यथा
पूर्वा उत्तरा वरंती च वरंती नाम यस्यां जगवानर्हद्दिहरति
समान्यतः केवलज्ञानी मनः पर्ययज्ञानी अवधिज्ञानी चतुर्दशपूर्वी
त्रयोदशपूर्वी यावन्नवपूर्वी यदि वा योयस्मिन् युगे प्रधान
आचार्यः स प्रातिहारिकान् यथा विहरति । एतासां तिसृणां दि-
शामन्यतमस्या दिशोऽभिमुख आलोचनार्होऽवतिष्ठते तस्ये
यं सामाचारी ॥

निमज्जासति पकिहारी य, किङ्कमं काउयं जलुकुओओ ।

पहुपानिसेवरिसां, सुयग्रणुषवेउं निमज्जमातो ॥

आत्मीयकष्टैरपरिच्युक्तैराचार्यस्य निषद्यां करोति । अस-
ति आत्मीयकष्टपानामभावे अन्यस्य सक्तान् वा कल्पान्
गृहीत्वा करोति । कृत्वा च यथाचार्यः पूर्वाभिमुखो निपेदति
तत आलोचकोदक्षिणत उत्तरान्निमुखोऽवतिष्ठते । अथाचार्य-
उत्तरान्निमुखो निषद्यः । तत आलोचको वामपार्श्वे पूर्वाभिमु-
खस्तिष्ठति । वरंती च दिशं प्रत्यभिमुखो जवति । ततः कृति
कर्मन्द्वादशवर्तवदनकं कृत्वा प्रवृद्धोऽज्जलियेन स प्रांजलिः ।
उत्सर्गत उक्तदुक्स्थितः सन् आलोचयेत् । यदि पुनर्वहुप्रति-
सेवितमस्तीति चिरेणालोचनापरिसमाप्तिमुपयास्यति तावन्तं
च काष्ठमुत्कुटुकः स्यात् न शक्नोति । यदि वा अशौरोगवत
उत्कुटुकस्य सतोऽशीसि क्लोममुपयांति ततो बहुप्रतिसेवी ।
अशः सुवहुसु गुरुमनुज्ञाप्य निषद्यायामैपग्रहिकपादप्रोम्बने
वा अन्यस्मिन्वा यथाहं आसने स्थितः आलोचयति किंपुनस्त
दालोचनीयं उच्यते । चतुर्विधं द्रव्यादि । तथा चाह ॥

चेयणमचित्तदब्धं, जणवयसट्टाणे होइ खेचंमि ।

दिणनिसिसुजिक्ख, छुब्बिक्खकाळे जावंमिहेट्टियरे ॥

उच्यतश्चेतनं सचित्तमुपपन्नकृष्णमेतत् । मिश्रं वा अचित्तम-
चेतनं वा अकाल्पिकं यत्किंचित्सेवितं क्षेत्रतो जनपदे वा
अध्वनि वा काष्ठतो दिने निशि वा यदि वा सुमिक्षे वा भावे
हेट्टियरे सप्तमी तृतीयायै हृष्टेः शतरेण वा ग्दानेन सता यतनया
वा दर्पतः कल्पतो वा तत् आलोचयति ॥

(११) यथाज्ञूतेषु-उच्योदिप्वालोचना-तादृशानां
प्रतिपादनम् ॥

सम्प्रति यथाज्ञूतेषु द्रव्यादिप्वालोचना तथाज्ञूतद्रव्यादि
प्रतिपादनार्थमाह ॥ १ व्य० १ उ. ॥

आलोचना विहाणं, तं चेव जं दिव्वाखित्तालो य ।

जावे सुद्धममुद्धो, ससाणिये सातिरेगाइ ॥ १ ॥

आलोचनाविधानं तदेवात्राऽपि सविस्तरमभिधानव्यं यद्-

क्तं प्रथमसूत्रे (द्व्यादिचग्रभिमाहे) त्यादिना ग्रंथेन ततः प्रा-
गुक्तदोषवर्जिता आलोचना प्रशस्ते उच्ये क्षेत्रे काष्ठे भावे च
प्रागुक्तस्वरूपे दातव्या नाऽप्रशस्ते । इह प्रतिसेवितं चिन्ता भ-
वति । गुद्धमशुद्धं च । तत्र यत् शुद्धेन जावेन प्रतिसेवितं यत-
नया च तत् शुद्धं । तच्च गुह्यत्वादेते न प्रायश्चित्तविषयाः ।
यत्त्वशुद्धेन भावेन प्रतिसेवितमयतनया च तदशुद्धं । तच्च
प्रायश्चित्तविषयेऽशुद्धत्वात् तस्मिन् आशुद्धे प्रायश्चित्तानि केव-
लानि मासिकादीनि सातिरेकाणि च तत्र सातिरेकाणि (स-
सिणिद्धे) इति सस्तिग्रे हस्ते मात्रके वा सति तेन त्रिज्ञाग्र-
हणत उपपन्नकृष्णमेतत् तेन बीजकासंघटनादिनाऽपि सातिरे-
काणि उच्यन्ति तत्र सातिरेकाणि उच्यन्ति ॥ व्य० गं० चा० ॥

(१२) आलोचनासमयवर्णनम् ॥

काष्ठो पुण एताए, पक्खादी वभितो जिणिदेहिं ॥

पायं विसिद्धिगाए, पुव्वारिया तथा चाहु ॥ ए ॥

व्या० । काष्ठोऽवसरः पुनः शब्देत्वेवं योज्यं । आलोचनाया
विधिस्तावदर्थः । काष्ठः पुनरेतस्या आलोचनायाः पक्षादिर-
क्तमासप्रभृतिरादिशब्दाच्चतुर्मासादिग्रहः वर्णितवक्तोजिनेर्हर्ह
ज्जिः प्रायो बाहुल्येन । प्रायोग्रहणं यदैव विशिष्टमपराधमाप-
न्नस्तदैवालोचनां कदाचित्करोति ग्दान्त्योत्थितोदीर्घोष्वगता-
दिर्वा न पक्षादिकमपेक्षत इत्येतदर्थसूचनार्थं किं सर्वं
स्यालोचनायाः पक्षादिकाश्च इत्यत्राह । विशिष्टकाया विशेष-
चत्वाः सामान्या पुनरावश्यकस्य प्रतिदिनं विधीयत एवेति
पक्षादिकमालोचनाकाष्ठं पूज्यवचनेन दर्शयितुमाह । पूर्वा-
चार्या जद्रवाहुस्वामिभिश्चास्तथा च तेनैव प्रकारेण पक्षादिप्र-
तिपादनपरतया आहुर्बुधत इति गार्थार्थः यदाहुस्ते ।

तदेवाह ॥

पक्खियचाउम्मासे, आलोचनाणियमसो उ दायव्वा ॥

ग्रहणं अज्जिगाहाण य, पुव्वगाहिण णिवेएउं ॥ १० ॥

व्या० ॥ पक्षेऽर्द्धमासे भवं पक्खिकं पर्वं चतुर्दशी पंचदशी
वा । चतुर्षु मासेषु भवं चातुर्मासं पर्वं च ततो द्वैकत्वात्पा-
क्षिकचातुर्मासे किमित्याह ॥ आलोचना उक्तार्था ह्रस्वत्वं
प्राकृतत्वात् (नियमसावृत्ति) सकारस्य प्राकृतत्वान्नियमेन
वावश्यतयैवान्यनियमा दातव्या देया । तथा ग्रहणं चोपादानं
विधेयमज्जिग्रहाणां नियमानां चः समुच्चयार्थो योजितश्च
पूर्वगृहीतान् प्रागुपात्तान् निवेद्य गुरोराख्यायेति गार्थार्थः ॥
किंपुनः पक्षादावज्जिमतयमित्याह ॥

जीयमिणं आणाओ, जयमाणस्सविया दोससब्जावा ॥

पम्हसणपमायाओ, जल्लुंजमत्तादिणाएण ॥ ११ ॥

व्या० ॥ जितमाचरितं पूर्वमुनीनामिदं पक्षादावनतिचारणा-
मन्योघत आलोचनादानं तथा आज्ञातः आतोपदेशात्पक्षादा-
वालोचनेति प्रकृतं तथा यतमानस्याऽपि च संयमे घटमा-
नस्याऽपि चास्तामितरस्य दोषसंज्ञावादतिचारसम्भवादालो-
चनेति प्रकृतमथकथं यतमानस्यातिचार इत्याह । (पम्हस-
णंति) विस्मरणं प्रमादश्च प्रमत्तता ताज्यामत्रोदाहरणमाह ।
जल्लुंजमत्तादि ज्ञातेन नीराधारघटमास्तिन्यहेतुप्रवृत्त्युदाहर-
णेन यथाहि जल्लुंजं नित्यं प्रकाल्यमानेऽपि मलसंययो
भवतीत्येवं यतमानस्याऽप्यतिचारभाव आदिशब्दात् ग्रहक-
चवरादिग्रहः । आह ।

जहगेहं पतिदियहं, सोहियं तहय पक्खसंघोमु ।

सोहियज्जइ सविसेसं, एवमिहयांपि नायव्वम् ॥

इति गाथार्थः ॥

आलोचना परसाक्षिकी कर्तव्या पंचा० वृ० १५

आलोचयणं अदाउं, सति अस्समिवि तहप्पणो दाउं ।

जे विहुं करोति सोहिं, ते विससन्ना विणिहिद्धा ॥

आलोचनां विकटनामदत्त्वाऽविधाय शुक्तिं कुर्वन्ति । स्वकल्प-
नया तथा (सङ्गमिवि विति) अन्यस्मिन् परस्मिन् गीतार्थे
सत्यपि विद्यमानेऽपि तथेति समुच्चये आत्मनः स्वस्यैव दत्त्वा
विधाय ब्रज्जादेः कारणान् अनेन च परसद्भावे परस्यैव तां
यच्छन् शुरुयतीत्युक्तं भवति यदाह ।

उत्तीसगुणसंपन्ना, गणएते णावि अवस्सकायव्वा ।

परसक्खिया विसोही, सुद्धवे ववहारकुसलेण ॥

परभावे त्वात्मनोऽपि यच्छन् शुच्यति केवलसिद्धान् साङ्गी-
कृत्य यदाह । (सिद्धा च साणायतया) गीतार्थप्राप्तौ निवे-
दयिष्यामीत्यवसायान् स्वयमेव प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य तद्धि-
दधानो गीतार्थः शुद्धयतीत्युक्तं भवतीति । येऽपि अपिशब्दाद्ये
न कुर्वन्त्येवं । हुशब्दोऽङ्गकृतो । कुर्वन्ति शोधिं विशुक्तिं प्राय-
श्चित्तप्रतिपत्त्यादिना ते तदन्येऽपि सशल्याजावशब्दो
पेता विनिर्दिष्टाः उक्ता जिनैरिति गाथार्थः । स्वयं श-
ल्योद्धारं सशल्यतैवेति दृष्टान्तेनाह ।

किंरयणएणावसंमपि, रोहिज जइ वणो ससद्धोउ ।

ओहोइ अपच्छो, एवं अवएहवणो विचिनो ॥ ४० ॥

क्रियाहेनापि व्रणचिकित्सावेदिनाप्यास्तां तदन्येन सम्य-
गपि सर्वथाऽप्यास्तामसम्यक् रोहितो रुढतां नीतः यथा
यच्छत्रवृणो देहकृतं सशल्यो दुष्टगर्जोपातः सन्तुशब्दो-
द्धारणं निष्क्रमश्च भवति जायते अपश्य एवाहित
एव परिणतौ मरणकारणत्वात् एवं तद्वदन्यस्मै अनिवे-
दितशल्यस्यापथ्या एवानंतमरणादिकारणत्वात्कोऽसावित्याह
अपराधाव्रणोऽपि चरणरूपशरीराश्रयातिचारकृतमपि न के-
वलं देहव्रण एव विज्ञेयो ज्ञातव्यस्तत्त्वतस्तस्यानुद्धृतत्वा-
दन्यविनिवेदनमेव हि शल्योद्धार इति गाथार्थः ।

इदानीं यस्मै आलोचना दीयते तेनाऽप्यालोचयितव्यम्
इत्येतदेवं प्रदर्शयन्नाह ओघ० ।

(उत्तीसेत्यादि) जातिकुशलरूपादिषट्त्रिंशद्गुणसमन्वि-
तेनाऽपि अवश्यं पर साक्षिका विग्राहिः कर्तव्या सुप्नुअपि-
ज्ञानक्रियाव्यवहारकुशलो न सुविहितेनेति ॥ व्य० उ० १० ।

जह कुसलो वि वेज्जो, अन्नसस कहेइ अत्तेणवाहि
विज्जसस य सोयंतो, पम्किम्मं समारजतो ॥

जाणं तेणविएवं, पायच्छित्तविहिमप्पणो विउणं ।

तहावे य पगमत्तस्यं, आलोएयव्वक्यं होइ ॥

यथा सुकुशलोऽपि वैद्योऽन्यस्याऽत्मनो व्याधिं कथयति ।
सोऽपि वैद्यस्य श्रुत्वा व्याधिकथनं ततः प्रतिकर्म समारजते ।
एवं प्रायश्चित्तविधिनात्मनो निपुणं जानताऽपि तथापि प्रकट-
तरमालोचयितव्यं भवतीति कृत्वा अन्यस्य समीपे आलोच-
यितव्यम् ॥ ओघ० ॥ ग० अधि० १ ॥

(१३) कस्य समीपे आलोचना कर्तव्या ॥

आलोचनापनियमा गीयसमीप व केसिवि । (आलोच-
णाउं) इत्यादि । सा आलोचना नियमादवश्यं तथा गीतामिति

प्राकृतत्वात् । षष्ठ्यर्थे प्रथमा तस्य गीतार्थस्य सकाशे कर्तव्या
नाऽगीतार्थस्य अत्रैव मतांतरमाह । (अगयिकेसिवि) केषां-
चिदाचार्यणामिदं मतं उत्सर्गतस्तावदाचार्यस्य समीपे आ-
लोचयितव्यं । यदा पुनराचार्यः संज्ञादिप्रयोजनगतो भवति ।
गीतार्थस्यापि समीपे तदा भिक्षाद्यालोचनीयमिति ॥

गीतार्थस्यालोचना देयेत्युक्तमथ दुर्लभत्वे तस्य यद्विधेय-
न्तदाह ॥ पंचा० वृ० १५ ॥

सल्लुक्करणनिमित्तं, गीयस्सन्ने सणाउउकोसा ॥

जोयणसयाइं सत्त, उवारसवरिसाइ कायव्वा ॥ ४१ ॥

व्या० । शल्योद्धारणनिमित्तमालोचनार्थगीतस्य गीतार्थस्य शुरो-
रन्वेपणा तु गवेपणा पुनरुत्कर्षादुत्कृष्टतः कियात् केवकाह-
विषयेत्याह ।

योजनशतानि प्रतीतानि सप्त तु सत्तैव थावत् तद्वा द्वादशव-
र्षाणि संवत्सरान् थावत् कर्तव्या विधेयेति । इह च । शेष-
विशेषणानुपादानेन यद्गीतार्थग्रहणं कृतं तत्सकलोक्तगुणयु-
क्ताचार्याहमे संविग्नगीतार्थमात्रस्याऽप्यालोचनाऽचार्यत्वज्ञा-
पनार्थं यतः श्रूयतेऽपवदतो गीतार्थसंविग्नपाक्षिकसिद्धपुत्रप्रव-
चनदेवतानामज्ञाभसिद्धानामथालोचना देया सशल्यमरणस्य
संसारकारणत्वादित्याह च ॥

(संविगे गीयत्येससई पासत्यमई सा रूवीति) गाथार्थः ॥
प्रवच० द्वा० १२ ए ॥

(तथा च व्यवहारकल्पे विहारलोचनामधिकृत्य—) १
व्य० उ० १ ॥

पक्खियचउवसंवच्छर, उकोसं वच्छरउकोसं वारसएह-
वरिसाणं । समणुन्ना आयरिया, फरुगपतितायविंनंति ॥

समनोक्षा एकसंभोगिका आचार्याः परस्परं तथा स्पष्टकप-
तयश्च समुदाचार्यस्य समीपे पाक्षिके तत्राभावे चातुर्मासिके
तत्राप्यभावे सांवत्सरिके तत्राप्यसत्यन्यदा (उकोस) मित्या-
दि ॥ उत्कर्षतो द्वादशजिर्वर्षैः सूत्रे षष्ठी तृतीयार्थे प्राकृतत्वा-
द्दूरादप्यागत्य विहारधिकटयंति प्रकटयंति । आलोचयंतित्यर्थः ॥
एष गाथाकारार्थः । जावार्थो वृक्षसंप्रदायादवसातव्यः ॥

सवायं संजोइया आयरिया पक्खिए आलोएंति
उमोयएयणीयस्स आलोएइ । रायणितोविओ मराय-
णियस्स आलोएइ जइसेरायणिओ नाच्छि । जइ पुण
ओमराइणितोविओगो वा गीयत्यो न जवइ । तो वा
चउम्मासिए आलोएइ तथा वि असंवच्छरिए तथा विं
अतसीए जत्थ मिहइ रायणियस्सओ मगीयत्यस्स वा
तत्थ उकोसेणं वारसहिं वरिसेहिं दूरतोवि आगंतुं
आलोएयव्वं । फरुगयइहिं वि आगंतुं आलोएयव्वं
फरुगयइयावि आगंतुं पक्खियाइ अमूढायरियस्स समीपे
आलोएंति इति ॥

तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

जे निक्खू अन्नयरं अकिच्चणं पम्सेक्किता इच्छेज्जा
आलोइत्तए जत्येव अप्पणो आयरियं उवज्जाए पासि-
ज्जा कप्पई तेसिं तिए आलोइत्तएवा पम्किमित्तए वा
विउदित्तए वा सोहित्तए वा अकरणाए अव्वुदित्तएवा

अहारिहं तवोकम्पं पायच्छित्तं पवित्रज्जत्तए वा णो
 चेव णं अप्पणो आयारियं उवज्जाए पासेज्जा जत्थेव
 संजोइयं बहुस्सुयं बहु आगमं पासेज्जा कप्पइ से तंम्भ-
 त्तिए आलोइत्तए वा जाव पम्भिमिज्जत्तए वा णो चेवणं
 संजोइयं साहम्मियं बहुस्सुयं बहुआगमं पासे जाव जत्थे
 व असंजोइयं साहम्मियं बहुस्सुयं बहुआगमं पासेज्जा
 कप्पइसेवं संजिएआलोइत्तए वा जाव पम्भिमिज्जत्तए वा णो
 चेवणं अन्नसंजोइयं साहम्मियं बहुस्सुयं आगामियं पासे-
 ज्जा वा सारुवियं बहुस्सुयं बहुआगमं पासेज्जा कप्प-
 इ तंसांतेए आलोइत्तए वा पम्भिमिज्जत्तए वा जाव पम्भि-
 ज्जत्तए वा नो चेवणं सारुवीयं बहुस्सुयं वज्जागमं पासे
 ज्जा जत्थेव समणो वासगंपच्चा करुवहुस्सुयं वज्जाग-
 मं पासेज्जा कप्पइ से तंसांतेए आलोइत्तए वा जावपामि
 वज्जित्तए वा णो चेवणंसमणो वासगं पच्चाकरं बहु-
 स्सुयं वज्जागमं पासेज्जा जत्थेव दसमं जाविआइं चेइया
 इ पासेज्जा कप्पइ से तंसांतेए आलोइत्तए वा जावपामि
 वज्जित्तए वा णो चेव समजाविआइं चेइयाइं पासेज्जा
 बहियागामस्स वा जाव सान्निवेसस्स वा पाइणाजिमुहे वा
 उदिणाजिमुहे वा करपद्धपारिमाहियं मिरसावत्तं मत्थए
 अंजजिकट्टु कप्पइ सेएएवं ववइत्तए एवइयामे अवराहा
 एवं तिकखु ता य अहं अवरेधे अरिहंताणं सिद्धाणे
 अंतिए आ लोएज्जा पम्भिमिज्जा निदेज्जा जाव पाय-
 च्छित्तं पम्भिवज्जेज्जासिच्चिर्वमि ॥ ३३ ॥

व्याख्या । भिक्षुरन्यतरत् अकृत्यस्थानं सेविता प्रतिस्थ
 इच्छेत् । आलोचयितुं स वादोचयितुमिच्छेत् यत्रात्मन आचा-
 र्योपाध्यायपदयत्तत्रैव गत्वा तेषामंतिके समीपे आलोचयेद्
 तीचार जातं वचसा प्रकटीकुर्यात् प्रतिकामेन्द्रियादुद्धृतं
 तद्विषये दद्याद्यावत्कारणात् निदे ज्जा गरहेज्जा विचट्टेज्जा
 विसोहेज्जा । अकरयाए अवुहेज्जा अहारिहं तवो-
 कम्पं पायच्छित्तं पवित्रज्जत्ता) इति परिग्रहः तत्र
 निदाद्यात्मसादिकं जुगुप्सेत् गतेन गुरुसादिकं निद्यात्
 इह निदनगर्हणमपि तात्त्विकं तदा प्रवर्तते यदा तत्करणतः
 प्रतिनिवर्तते ॥ तत आह (उवहेज्जा) इति तस्माद-
 कृत्यप्रतिसेवनात् व्यावर्ततं निवर्तते । व्यावृत्तावपि कृतात्
 पापात्तदा मुच्यते यदात्मनो विशोधिर्भवति । तत आह ।
 आत्मानं विशोधयेत् । पापमलस्फोटनतो निर्मलीकुर्यात् । सा
 च विशुद्धिरपुनः करणतायामुपपद्यते । ततस्तमेव । पुनः
 करणतामाह । अकरणतया पुनरन्युत्तिष्ठेत् पुनरकरतया
 अन्यत्थानेऽपि विशोधिः प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिर्भवति । तत आह
 यथाहं यथायोग्यं तपः कर्म तपोग्रहणमुपलक्षणं वेदादिकं
 प्रायश्चित्तं प्रतिपद्येत् । याद् पुनरात्मीयेष्वाचार्योपाध्यायेषु
 सत्सु अन्येषामंतिके आलोचयति । ततः प्रायश्चित्तं तस्य चतु-
 र्गुरु यदि पुनरात्मन आचार्योपाध्यायान् पश्येत् अभावाद्दूर-
 व्यवधानतो वा ततो यत्रैव सामौगिकं साधर्मिकं विशिष्टसा-
 माचारिनिष्पन्नं बहुश्रुतं रुदेद्रंथादिकुशलं उद्भ्रामकमुद्यतावि-

हारिणं पाठांतरं ब्रह्मगममर्थतः प्रज्ञातागमं पश्येत्तस्यांऽतिके
 आलोचयेद्वापि यावत्करणात्पम्भिमिज्जा इत्यादि पदकदं-
 कपरिग्रहः । यदि पुनस्तस्य प्रावे अन्यस्य सकाशे आलो-
 चयति । तदा चतुर्गुणं वक्तव्यं । सामौगिकसार्धमिकबहुश्रु-
 तस्यांतिके तस्याऽन्यभावे सारूपिकस्य बहुश्रुतस्यांतिके
 समानांतरं सरूपं तत्र भवः सारूपिको वक्ष्यमाणस्वरूपः
 तस्याऽन्यभावे यत्रैव सम्यग्भावितानि जिनवचनवासितांतः
 करणानि दैवतानि पश्यति तत्र गत्या तेषामंतिके आलोच-
 येत् तेषामन्यभावे बहुश्रुतस्य यावत्करणात् ॥

नगरस्स वा निगमस्स वा रायहणिण वा खंरस्स वा ।
 पट्टणस्स वा दोएणमुहस्स वा असमस्स वा संवाहस्स
 वा संनिवेसस्स वा ॥

इतिपरिग्रहः प्राचीनाभिमुखो वा उदीचीनाभिमुखो वा सूर्य-
 दिग्निमुख उत्तरदिग्निमुखो वा इत्यर्थः ॥ इह चिरंतनध्या-
 करणेषु दिश्यपिस्त्रियामभिधेयामासीत्प्रत्ययः स्वार्थे भवति ।
 तत एवं निर्देशः । पूर्वोत्तरादिग्रहणमालोचनायामेतयोरेव
 दिशयोरर्हत्वात् । करतद्वान्तर्या प्रकपेण गृहीतः करतद्वप्र-
 गृहीतः । तं तथा शिरस्यावर्तो यस्य स शिरस्यावर्तः कंठे
 काष्ठवदलुकसमासः । तं मस्तके अंजलिं कृत्वा एवं वक्ष्यमा-
 णरीत्या वदन् ॥

तामेव रीतिं वक्ष्यति । एतावन्तो मे ममापराधाः ए-
 तावत्तत्त्व परावतो वारान् यावदहमपराध एवमपराध ए-
 वमर्हतां तीर्थकृतं कर्मभूतानमित्याह । सिद्धानामुपगतम-
 लकल्पकानामंतिके आलोचयेदित्यादि पूर्ववदेषु सूत्रसंक्षेपार्थः ॥

अधुना निर्युक्तिभाष्यविस्तरः । तत्र यदुक्तमकृत्यं स्थानं से-
 वित्वेति तद्विषयमुपदर्शयति ।

अन्यपरं तु अकिञ्चं, मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य ।

मूलं व सव्वदेसं, ए मेव य उत्तरगुणेषु ॥

अन्यतरदकृत्यं पुनः सूत्रोक्तं मूलगुणे मूलगुणविषयमुत्तरगुणे
 वा उत्तरगुणविषय वा तत्र मूलं मूलगुणविषयं सर्वदेशं वा
 सर्वस्यामूलगुणस्याच्छेदे देशतो वा इत्यर्थः । एवमेवानेनैव प्र-
 कारेण उत्तरगुणेष्वपि द्वैविध्यं ज्ञावनीयं । तद्यथा । उत्तरगु-
 णस्यापि सर्वतो देशतो वा उच्छेदेनेति तत्रैव व्याख्यानांतर-
 माह ॥

अहवा पणगादीयं, मासादीयं वावि जाव अम्मासा
 एवं तथारिहं खट्ठु, वेदादि चउएहवेगथरं ॥

अथवेति अकृत्यस्य स्थानस्य प्रकारांतरतोपदर्शने पंचकादि-
 कं रात्रिदिवपंचकप्रवृत्तिप्रायश्चित्तस्थानमकृत्यं स्थानं यदि वा
 मासादि तच्च तावद्यावत्पमासाः । एतत् खलु अकृत्यस्थानं
 तापाहं तपोरूपप्रायश्चित्ताहंयादि वा वेदादीनां चतुर्णां प्राय-
 श्चित्तस्थानमकृत्यस्थानं तदेवमधिकृत्य स्थानं व्याख्याय यथा-
 स्वकीयाचार्योपाध्यायादीनामदर्शनं संभवति । तथाप्रति-
 पादयति ॥

आउयवापायं, वाहुहहगीयं चपत्ताकां तु ।

अपरकममासज्ज व,मुत्तमिणंतदिसा जाव ॥

स्वकीयानामाचार्योपाध्यायानामायुषो व्याघातोऽभवत् । जी-
 वितस्य बहुघातसंकुलत्वात् यदि वा तस्यैवाऽलोचकस्यायु-
 र्यावदाचार्योपाध्यायादिसमीपे गच्छति तावत् न प्रभवति
 स्तोकावशेषत्वात् । तत आयुषो व्याघातं वा आश्रित्य तथा

भविष्यति कावो यत्र दुर्बलं गीतार्थः आलोचनाईस्तत
पण्यन्त कावमधिकृत्य दुर्बलं गीतार्थं चाश्रित्य तथा जंघावद-
परिहान्या रोगातंकेण वा जातोऽपराक्रम आलोचकस्ततस्तं
वा प्रतीत्य सूत्रमधिकृतं प्रवृत्तं यावदिशादिसूत्रं । अत्र पर
आह । ननुपूर्वमेकाकिविहारप्रतिमासूत्राणि व्याख्यातानि ।
यथा एकाकिविहारे दोषाः । तदनंतरं पार्श्वस्थादिविहारोऽपि
प्रतिपिद्धः । ततो नियमाद्रुद्धे वस्तव्यमिति नियमितं । एवं च
नियमिते कथमेकाकी जातो येनोच्यते यत्रैवात्मन आचार्यो-
पाध्यायान्पश्येत्तत्रैव गत्वा तेषामंतिके आलोचयेदित्यादि ।

अत्र सूरिराह ॥

सुत्तमिणं कारणियं, आयरियादीण जत्थ गच्छंमि ।

पंचएहं हो असती, एगो व जहिं न वसियव्वं ॥

सूत्रमिदमधिकृतं कारणिकं कारणे जवं कारणिकं कारणे
सत्येकाकिविहारविषयमित्यर्थः । इयमत्र भावना । बहुनि ख-
ल्लाशिवादीनि एकाकित्वकारणानि ततः कारणवशतो यो
जात एकाकी तद्विषयमिदं सूत्रमिति न कश्चिद्दोषः अशिवा-
दीनि तु कारणानि मुक्त्वा आचार्यादिविरहितस्य न वर्तते
वस्तुं तथा चाह । यत्र गच्छे पंचानामाचार्योपाध्यायगणा
वच्छेदिप्रवृत्तिस्थविरूपाणामसदभावो यदि वा यत्र पंचानाम-
न्यतमोऽप्येकोन विद्यते । तत्र न वस्तव्यमनेकदोषसम्भवाच्चा
नेव दोषानाह ।

एवं असुत्तगिज्ञाणे परिष्कुलकज्जमादिवग्गउ ।

असुत्तसतिसद्वत्सा जीवियथाते चरणघातो ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण एकादिहीने गच्छे एकोऽशुभकार्यं मृतक-
स्थापनादौ अपरो लहानप्रयोजनेष्वन्यः परिज्ञायां कृतभक्तप्र-
त्याख्यानस्य देशनादौ अपरः कुत्रकार्यादौ व्यग्र इति । अन्य-
स्य पंचमस्याऽप्यत्यावस्थाप्राप्तस्य आलोचनाया असंभवेन
सन्यस्य सतो जीवनाशे चरणव्याघातश्चरणगात्रभ्रंशश्चरण-
भ्रंशे च शुभ्रगतिविनाशः । अत्र पर आह ॥

एवं होइ विरोहो आलोचनापरिणतोउ मुच्छोउ ।

एगंतेण पमाणं परिमाणो वीन खलु अमहं ॥

नवेवं सति परस्परविरोधस्तयाहि भवद्भिरिदानीमेवमुच्य-
ते । सशल्यस्य सतो जीवितनाशे चरणभ्रंशः । प्राकृत्वेवमु-
क्तमदत्तालोचनेऽप्यालोचनापरिणामपरिणतः शुक्र इति ततो
भवति परस्परविरोधः । अत्र सूरिराह (एगंते गेत्यादि) न
खल्वस्माकं स्वशक्त्यनिर्गहनेन यथाशक्तिप्रवृत्तिविरहितः कै-
वद्वपरिणामः एकांतेन प्रमाणं तस्य परिणामाभासत्वात्किंतु
सूत्रं प्रमाणीकुर्वतो यथाशक्तिप्रवृत्तिसमन्वितः । नचैकाद्यभावं
गच्छे वसन् सूत्रमनुवर्त्तते । ततस्तस्य तात्त्विकपरिणाम एव
नेति सशल्यस्य जीवितनाशे चरणनाशः । पुनरपि वक्तव्या-
तरं विवक्षुः प्रश्नमुत्थापयति ।

चोयग किं वा कारण, पवएह सती तहिं न वासियव्वं ॥

दिहंता वाणियए, पिंमियआत्ये वसिउकामो ॥ १ ॥

चादक आह ॥ यत्रपंचानां परिपूर्णानामसदभावः तत्र न व-
स्तव्यमित्यत्र किंवाकारणं को नाम दोषः ॥ सूरिराह ॥ अत्र
अधिकृतार्थे वाणिजोपीमितार्थेन वस्तुकांमेन दृष्टान्तः ॥ उप-
मागायायां सप्तमी तृतीयायै ॥ इयमत्र भावना ॥ कोऽपि व-
णिक् तेन प्रभूतार्थे पोभितस्ततः सोऽचित्तयत्कुत्र मया वस्त-
व्यं यत्रैतमर्थं परिचुजेऽहमिति ततस्तेन परिचित्येदं निश्चिये ॥

तत्थ न कप्पइ वासो आहारो जत्थ नत्थि पंच इमे ।

राया वेज्जाधणिमं नेवइया ख्वजक्खा य ॥

तत्र गमनं कष्टपते वासो यत्रैमे वद्वयमाणाः पंच नाधाराः ।
केते इत्याह । राजा नृपति वैद्यो भिषक् अन्ये च धनवन्तो
नैतिका नीतिकारिणो रूपयक्षाः धर्मपाठकाः कस्मादिति
चेदत आह ॥

दविणस्स जीवियस्स व,वाघातो होज्ज जत्थ नत्थेतो ।

वाघाए एगतरस्स, दव्वसंधारुणा अफट्ठा ॥

यत्र नसंत्येते राजादयः परिपूर्णाः पञ्च नियमतो दविणस्य
धनस्य जीवितस्य वा व्याघातो भवेत् वैद्येन विना जीवितस्य
राजादिजिर्विना धनस्य व्याघातो चैकस्य धनस्य जीवितस्य
वा द्रव्यसंघादना द्रव्योपार्जना विफलता परिभोगस्यासम्भवा-
दथवा ॥

रत्ता जुवरत्ता वा, महरयय अमच्चतहुकुमारहिं ।

एएहिं पभिग्गहिं, वसेज्ज रज्जं गुणविसाहं ॥

राज्ञा युवराजेन महत्तरकेनामात्येन तथाकुमारैरेभिः पंच प-
रिगृहीतं राज्यं गुणविशालं जवति गुणविशालत्वात् तद्वसेत्
आचार्योपाध्यायप्रवृत्तिस्थविरगीतार्थान् प्रतिपाद्य १ व्य० उ १
एवमाचार्यपंचकसमेते गच्छे वस्तव्यं । यदि पुनः किंचिदप-
राधं प्राप्तो जवति गच्छइच पंचकपरिहीनस्तदायं दृष्टान्तः ।

जह पंचकपरिहीणं, रज्जंमरज्जयवारेज्जव्विगं ।

उग्गहियसगमपिरुगं, परंपरवच्चए सामिं ॥

यथा राज्यं राजादिपंचकपरिहीनं संतं रुमरं स्वदेशोत्थो
विप्लवः जयं परचक्रसमुत्थं तस्कराश्चौरास्तैरुच्चिन्नमुपगतं प-
रित्यज्य आत्मीयं यशकद्रपिदकमुदगृह्य परंपरंस्वामिनं द्राम्
जजति यत्र स्वास्थ्यं व्रजते ।

इयंपंचकपरिहीने, गच्छे आसन्नकारणे साहू ।

आलोचनामद्वहंतो, परंयाव चसिच्छे ॥

इत्येवमनेन दृष्टान्तप्रकारेण पंचकपरिहीने आचार्यादिपंचक
विरहिते गच्छे प्रायश्चित्तस्थानमापन्नः साधुः कारणेन प्रागु-
क्तेन आयुर्व्याघातादिरूपेण निजाचार्यादीनामंतिके आलोचना
मद्वममानः सूत्रोक्तया नीत्या परंपरमन्यसांज्ञोगिकादिकं
तावद्भूजति यावत्सिद्धान् गच्छति । एतदेव सविशेषमाह ।

आयरिए आलोचना, पंचएहं असति गच्छे वहियाजो ।

वोच्चत्येचउल्लहुगा, गीयत्ये होति चउगुरुगा

आचार्यआचार्यसमीपे आलोचनादातव्या । गच्छे पंचानामा-
चार्यादीनामसति गच्छइहर्गंतव्यं इयमत्र भावना । प्राय-
श्चित्तस्थानमापन्नेन साधुना नियमतः स्वकीयानामाचार्याणां
समीपे आलोचयितव्यं तेषामभावे उपाध्यायस्य तस्याऽप्य-
भावे प्रवर्तिनस्तस्याऽज्ञावे स्थविरस्य तस्याऽप्यज्ञावे गणाव-
च्छेदिनः अथ स्वगच्छे पंचानामप्यज्ञावस्ततो यद्विरुद्धस्मि-
न्सांज्ञोगिके गंतव्यं । तत्राप्याचार्यादिक्रमेण आलोचयितव्यं ।
सांज्ञोगिकानामाचार्यादीनामभावे संविज्ञानामसांज्ञोगिकानां
समीपे गंतव्यं । तत्राप्याचार्यादिक्रमेणालोचना प्रदातव्या ।
यदा पुनरुक्तक्रमोल्लंघनेनालोचनां प्रयच्छति तदा प्रायश्चित्तं
चतुर्धु । तथा चाह (वावुच्छे चउल्लहुगा) इति न्यत्यस्ते
विपर्यासे उक्तक्रमोल्लंघने इत्यर्थः । चत्वारो लघुकाः लघुमासाः
यदि पुनरुक्तक्रममुल्लंघयन् अगीतार्थसमीपे आलोचयति । तदा

प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं । एतदेवाह (गीयत्ये ह्येति चतुर्गुणा)
तदेवं संविज्ञानां संमोहिकात् यावत् विधिरूढः ।
संप्रति शेषान्प्रति विधिमाह ॥

संविगे गीयत्ये, सन्निविपञ्चाकमे य गीयत्ये ।

परिक्रमे अन्तुष्टिय, अमती अन्तय तत्येव ॥

संविगे अन्यसंमोहिकशृङ्गे अस्ति अविद्यमाने पार्श्व-
स्थस्य गीतार्थस्य समीपे आशोचयितव्यं तस्मिन्नापि गीतार्थे
पार्श्वस्थे अस्ति सारूपिकस्य वक्ष्यमाणस्वरूपस्य गीतार्थस-
मीपे तस्मिन्नापि सारूपिके अस्ति पश्चात्कृतस्य गीतार्थसमीपे
आशोचयितव्यं । एतेषां च मध्ये यस्य पुरत आशोचना दातुमिष्य
ते । तमन्युत्थाप्य तदनंतरस्य पुरत आशोचयितव्यं । अन्यु-
त्थानं नाम वंदनकप्रतीच्छनादिकं प्रत्यन्युपगमकारोपणा ॥
तथा चाह । (परिक्रमे अन्तुष्टिये) अन्युत्थिते वंदनाप्रतो
च्छनादिकं प्रति कृतान्युपगमप्रतीक्षातो ज्ञेयत्वं नान्यथा अयं
ते पार्श्वस्थादय आत्मानं हीनगुणं पश्यन्तो नान्युत्तिष्ठन्ति तत
आह (असति) असति अविद्यमाने अन्युत्थाने पार्श्वस्था-
दीनां निषद्यामारच्य प्रणाममात्रं कृत्वा लोचयनीयमितरस्य
तु पश्चात्कृतस्य इत्वरसामायिकारोपणं शिगप्रदानं च कृत्वा
यथाविधि तदतिक्रमाशोचनीयं (अन्तय तत्येव) यदि
पार्श्वस्थादिकोऽन्युत्तिष्ठति । तदा तेनान्यत्र गंतव्यं येन
प्रवचनज्ञाघवं न प्रवर्तते । तत्र च गत्वा तमापन्नप्रायश्चित्तं
शुद्धतपो वहति मासादिमुत्कर्षतः पणमासपर्यवसानं यदि
वा प्रागुक्तस्वरूपं परिहारात्पः । अथ सनाऽन्युत्तिष्ठति शुद्धं च
तपः । तत्र प्रायश्चित्तं दत्तं ततस्तत्रैव तपो वहति । एतदेव
अस्ति इत्यादिकं व्याख्यानयति ॥

असतीं शिगकरणं, सामाग्यं इतरं च कृतिकर्म ।

तत्येवय सुद्धतपो, गवेसणा जाव सुहृदुक्खे ॥

अस्ति अविद्यमाने पश्चात्कृतस्याऽन्युत्थाने गृहस्थत्वात्
शिगकरणं इत्वरकाशं शिगसमर्पणं तथा इत्वरमित्तरकाशं
सामायिकमारोपणीयं । ततस्तस्यापि निषद्यामारच्य कृति
कर्म वंदनकं कृत्वा तत्पुरत आशोचयितव्यं । तदेवमसतीति
व्याख्यातमश्रुना तत्येवत्ति व्याख्या । यदि पार्श्वस्थादिको
नान्युत्तिष्ठति शुद्धं च तपस्तेन प्रायश्चित्तं तथा दत्तं ततस्तत्रैव
तत् शुद्धं तपो वहति यावत्तपो वहति । तावत्तस्यालोचना
प्रदायिनः सुखदुःखे गवेययति । सर्वमुदंतं वहतीत्यर्थः ।
पश्चात्कृतमेव विधिमाह ॥

शिगकरणं निसेजा, कितिकम्ममणिच्छतो पणामो य ।

एमे व देवयाए, न वरं सामाग्यं मुत्तुं ॥

पश्चात्कृतस्येत्वरकाशसामायिकारोपणपुरस्सरमित्तरकाशं
शिगकरणं रजोहरणसमर्पणं तदनंतरं निषद्याकरणं ततः
कृतिकर्म वंदनकं दातव्यं । अथ स वंदनकं नेच्छति । तत-
स्तस्य कृतिकर्ममनिच्छतः प्रणामो वाचा कायेन प्रणाममात्रं
कर्त्तव्यं पार्श्वस्थादेरपि कृतिकर्म्ममनिच्छायां प्रणामः कर्त्तव्यः ।
एवमेव अनेनैव प्रकारेण देवताया अपि सम्यक्त्वजावितायाः
पुरतः आशोचयति ते वरं सामायिकारोपणशिगसमर्पणं न च
कर्त्तव्यमविरतत्वेन तस्यास्तद्योन्यताया अज्ञावात् । यदुक्तं
(गवेयणा जाव सुहृदुक्खे) इति तद्व्याख्यानयति ॥

आहारउवाहेसेजा, एएसणमादीमु होइ जइयव्वं ।

अणुमोयणकारावण, सिक्खत्तिपयम्मिंतो सुद्धो ॥

आहारः हिं उपश्रिपाश्रनियोगादिः शय्या वसतिरेषणाश-
ब्दः प्रत्यकमभिसंबध्यते । आहारैषणायामुपश्रिपणायामां शय्यै-
षणायामादिशब्दाद्विनयवैयवृत्त्यादिषु च भवति । तेन यति-
तव्यं कथमित्याह । अनुमोदनेन कारापणेन च । किमुक्तं भव-
ति । यदि तस्याऽशोचनाईस्य कश्चिदाहारादीनुत्पादयति ।
ततस्तस्यानुमोदनाकरणतः प्रोत्साहने यतते । अन्यथाऽन्यः
कश्चिन्नोत्पादयति ततः स्वयमाशोचक आहारादीन् शुक्लानु-
त्पादयति । अथ शुद्धं नोत्पद्यते । ततः आहारात् प्रोत्साहाक-
ल्पिकानप्याहारादीन् यतनया उत्पादयतीति । अथाकल्पिका
नाहारादीनुत्पादयतः तस्य महती मलिनतोपजायते । अथ च-
सशुद्धिकरणार्थं तदतिक्रमागतस्ततः परस्परविरोधः । अत्राह
(सिक्खत्तिपयम्मिंतो सुद्धो) यद्यपि नाम तस्यालोचनाई-
स्यार्यायाकल्पिकानप्याहारादीनुत्पादयति । तथाप्यासेवना-
शिक्षा तस्याऽतिक्रमे क्रियते । चित्तिपदे अपवादपदे स तथा
वर्तमानः शुद्ध एव एतदेव भावयति ॥

चोइयसे परिवारं, अकरेमाणे जणाइ वा सट्ठे ॥

सव्वोच्छित्तिकरिस्स ठ, सुयनत्तीए कुणहयूयं ॥

प्रथमतः । से तस्याशोचनाईस्य परिवारं वैयवृत्त्यादिकम-
कुर्वन्तं चोदयति शिक्षयति । तथा प्रहणासेवना शिक्षानि-
ष्णात् एष तत एतस्य विनयवैयवृत्त्यादिकं क्रियमाणं महानि-
जैराहेतुरिति । एवमपि शिक्षमाणो यदि न करोति । ततस्त-
स्मिन्नकुर्वन्ने स्वयमाहारादीनुत्पादयति । अथ स्वयं शुद्धं
प्रायेग्यमाहारादिकं न हज्जते । ततः आहान् भणति प्रज्ञाप-
यति प्रज्ञाप्य च तेन्योऽकल्पिकमपि यतनया संपाद-
यति नच वाच्यं तस्यैव कुर्वन्तः कथं नदोषो यत आह
(अव्वोच्छित्तोत्त्यादि) अव्यवच्छित्तिकरणस्य पार्श्वस्थादेः
श्रुतकथा हेतुनूतया अकल्पिकस्याप्याहारादेः श्रुतमन्त्रा-
पूजां कुरुत यूयं नच तत्र दोषएवमत्रापि । इयमत्र भावना ॥
यथा कारणे पार्श्वस्थादीनां समीपे सूत्रमर्थं च गृह्णानोऽक-
ल्पिकमप्याहारादिकं यतनया तदर्थं प्रतिसेवमानः शुद्धो प्रह-
णशिक्षायाः क्रियमाणत्वादेवमाशोचनाईस्याऽपि निर्मितं
प्रतिसेवमानः शुद्ध एव आसेवनाशिक्षायास्ततस्समीपे क्रियमा-
णत्वादिति । एतदेव स्पष्टतरं भावयति ॥

दुविहा सती एनेसिं, आहारादी करेइ सव्वेसिं ।

पणहाणी य जयंतो, अत्तट्ठाए वि एमेव ॥

इह परिवाराभावे तस्याऽशोचनाईस्य कर्त्तव्यमिति सामा-
चारो तेषां च पार्श्वस्थादीनां दुविहा असती इति परिवारा-
भावो द्विविधः । विद्यमानाभावोऽविद्यमानाभावश्च । विद्यमानः
सन् अभावोऽसन्वैयवृत्त्यादेरकरणात् विद्यमानाभावः ।
अविद्यमानः सन्नभावोऽविद्यमानाभावः । तत्र द्विविधेऽप्यभावे
(सं) तस्यालोचनस्याऽहारादिकं सर्वकल्पमकल्पिकं वायतनया
करोति उत्पादयति । यतनया कथमकल्पिकमुत्पादयति इति
चेदत आह । पंचकहान्या यतमानः । किमुक्तं भवति । अप-
रिपूर्णमासिकप्रायश्चित्तस्थानप्रतिसेवनापत्तौ गुरुज्ञाघवपर्यालो-
चनया पंचकादिपंचकहीनमासिकप्रायश्चित्तस्थानप्रतिसेवनां
करोति । तामपि यतनया पंचकग्रहणमुपश्रृङ्ग्य तेन देशादि
हान्यापि यतमान इति ऊच्यते । एवं सर्वत्र न केवलमाशोच-
नार्हायेमेवं यतते किं तु कारणे समुत्पन्ने आत्मार्यमप्येवमेवं
पंचकहान्या यतते इति । यदुक्तं सम्यक्त्वभावितायाः पुरत
आशोचयितव्यमेतदेतज्जावयति ॥

कोरंटं जहा जावि, यच्छर्मं पुच्छिज्जण वा अन्नं ॥

असाति अरहं सिद्धे, जाणतो सुद्धो जावेव ॥ १ ॥

कोरंटं नाम मरुकच्छं उद्यानं तत्र भगवान्मुनिसुव्रतस्वामीर्हञ्जरींणं समवसृतसूत्र तीर्थकरणे गणधरैश्च बहूनि प्रायश्चित्तानि च दीयमानानि तत्रत्यया देवतया दृष्टानि ततः कोरंटं गत्वा तत्र सम्यक्त्वज्ञावितदेवताराधनार्थमष्टमं कृत्वा तत्र च सम्यक्त्वकांपितायादेवतायाः पुरतो यथोचितप्रतिपत्तिं पुरस्सरमाहोचयति । सा च प्रयच्छति यथाहं प्रायश्चित्तं । अयं सा देवता कदाचित् च्युता भवेत् पश्चादन्या समुत्पन्ना तथा च न दृष्टीर्थकरस्ततः साष्टमेनाकंपिता द्यूते महाविदेहे तीर्थकरमापृच्छ समागच्छामि ततः सा तेनाऽनुज्ञाता महाविदेहे गत्वा तीर्थकरं पृच्छति पृष्ट्वा च समागच्छत्यसाधवे प्रायश्चित्तं कथयति । यथा च कोरंटकमुद्यानमुक्तमेवं गुणशिखादिकमपि छप्यम् अत्राप्यञ्जरींणं वर्तमानस्वाम्यादीनां समवसरत्वात् । तासामपिदेवतानामभावे अर्हत्प्रतिमानां पुरतः स्वप्रायश्चित्तदानपरिज्ञानकुशल आहोचयति । ततः स्वयमेव प्रतिपद्यते प्रायश्चित्तं तामप्यसत्यभावे प्राचेनादिदिगभिमुखोऽर्हतः सिद्धान्तिसमीक्ष्य जानन्न प्रायश्चित्तदानविधिः । विद्वान् आहोचयति । आहोच्य च स्वयमेव प्रतिपद्यते प्रायश्चित्तं सचतथा प्रतिपद्यमानः शुद्ध एव सूत्रोक्तविधिना प्रवृत्तेः । यदपि विरहितं तत्रापि शुद्धप्रायश्चित्तप्रतिपत्तेरिति । कोरंटकं जहेत्यत्र यथाशब्दोपादानात्कोरंटकसमुद्दिशताऽन्यान्यऽप्युद्यानानि सूचितानि तानि प्रकटयिष्यामि ।

सोहीकरणा दिट्ठा, गुणसिलमादीलु जह य साहूणां ।

नोदेति विसोहीतो, पच्छुप्पण्णा व पुच्छांति ॥

गुणशिखादिपूजानेषु यामिदेवताभिः साधूनां तीर्थकरैर्गणधरैश्चानेकशो विधीयमानानि शोधिकरणानि दृष्टानि ताः स्वयं ददति प्रयच्छति । विशोधीः प्रायश्चित्तानि याः पुनः प्रत्युत्पन्नाः देवतास्ता महाविदेहेषु गत्वा तीर्थकरान् पृच्छन्ति । पृष्ट्वा च साधुज्यः कथयति ॥ आ. म. १ उ० ग. आधि. १ प्रतिमा. श्लो. ६४ ॥

(१४) गीतार्थमवाप्य शल्यानुद्धरणादौ दोषगुणादिकं जावयता यद्विधेयत्वम् ॥

अयं गीतार्थमवाप्य शल्यानुद्धरणादौ दोषगुणादिकं भावयता यद्विधेयं तदाह । पंचा० । वृ. १५ ॥

मरिञ्जं ससहमरणं, संसाराकविमहाकम्हंमि ।

सुचिरं जमंति जीवा, अणोरपारंमि ओइन्ना ॥ ४५ ॥

ध्या. । मृत्वा आसेव्य सश्लयमरणं प्रतीतं ततः किमित्याह । संसाराकविमहाकम्हंमे प्रधारय्यगुरुगहने सुचिरमिति दीर्घकाळं जमंति पर्यटन्ति जीवा देहिनः अनर्वाकपारे अर्वाक् प्रागपरभागवर्जिते अवतीर्णा अवगाढा इति संवेगं कृत्वान्तियोगः तथा ॥

उच्छरियसव्वसद्धा, तित्थगराणाए मुच्छिया जीवा ।

जवसयकयाइं खविओ, पावाइं गया सिवं थामं ॥ ४६ ॥

ध्या० । उद्धृतसर्वशल्याः कृताहोचनास्तीर्थकराज्ञायां जिनोपदेशे सुस्थिताः सुप्तु व्यवस्थिताः संतो जीवा देहिनः जवशतकृतानि जन्मशतविहितानि कृपायित्वा प्रकृपय्य शल्योद्धारसामर्थ्यात् यानि यानि कर्माणि गताः प्राप्ताः शिवं निरुपपन्नं थामंति स्थानं सिद्धावयमित्यर्थः ।

सद्वलुच्छरणं चमंति, दोगवंधुहि दंसियं सम्मं ।

अवितहमःरोगफलं, धम्मोहं जेणिमं णायं ॥ ४४ ॥

ध्या० । शल्योद्धारणमाहोचना चशब्दः पूर्वगाथाद्योक्तार्थापेक्षया समुद्भवार्थः । इदमनंतरोक्तविधानं त्रिहोक्कबंधुभिर्जिनैरित्यर्थः दर्शितमुक्तं सम्यक् सोपपत्तिकं अचित्तधर्मव्यभिचारि आरोग्यफलं भावारोग्यसाधकं ततश्च धन्योऽहं पुण्यवानहं येन मया इदमेतच्छल्योद्धारणं ज्ञातमवगतम् ॥

तालुच्छरोमि सम्मए, य एयस्स णाणरासिस्स ।

आवेदियं असेसं, अणियाणो दारुणविदागं ॥ ४५ ॥

ध्या० तादृशति यस्मादिदं मया ज्ञातं तत्तस्मादुद्धराम्यपनया मिसम्यग् न्यायेन एतत् भावशल्यं पतस्य गुरोर्हानराज्ञोऽग्रे सद्बोधनिकरस्याज्वेद्य कथयित्वाऽशेषं रुक्लं अनिदानो निर्निदानः सन् दारुणविपाकं रौरुफलं शल्यमिति प्रक्रमः ।

इयसंवेगं काळं मरुगाहरणादिणहं विधेहिं ।

दढ पुण करणजुत्तो, सामायारिं पढंजेज्जा ॥

ध्या० । इति एवमनंतरगाथाचतुष्कोक्तप्रकारसंवेगं शुभाध्यवसायविशेषं कृत्वा विधाय कैरित्याह मरुकाहरणादिजिह्वाहणोदाहरणाद्यैः समयप्रसिद्धैश्चिन्हैर्दिग्दर्शनाद्युपगमेनापि शार्कः कार्येत्येवं भूतार्थगमकैः सशल्यतादोषज्ञापकैर्वा आदिशब्दात्पोढमहापीठादिग्रहः दृढमत्यर्थमपुनः करणयुक्तः पुनरमुमपराधं न करिष्यामीत्यभिप्रायवान् सन् सामाचारीमाहोचनागतसमाचारं वंदनकदाननिश्चादानादिकं प्रयुज्जीतं विद्वद्यादाहोचनाकारीति ॥

(१५) मरणाऽन्निमुखेनाऽप्याहोचना करणीयाऽत्र

ब्राह्मणदृष्टान्तः ॥

मरुकज्ञातं चैतत् ॥

नगरे पाटलीपुत्रे, विप्र आसीत् त्रिज्ञोचनः ।

वेदेवेदांगगर्जार्थं, विशारदशिरोमणिः ॥ १ ॥

तस्य पार्श्वे वटुः कोऽपि, समा यातः प्रणम्य तम् ॥

उवाच मयका मोहा, त्परदाररतिः कृता ॥ २ ॥

तस्यपापस्य मे शुद्धिः, क्रियतां सोऽप्यज्ञापत ।

तज्ञावस्य परीक्षार्थं, यथा ज्ञो विप्रपुत्रक ! ॥ ३ ॥

तप्तां दोग्धमयीं नारीं, फुल्लकिम्बुकसन्निजाम् ।

आक्षिपय यतो नान्य, त्प्रायश्चित्तमिहागसि ॥ ४ ॥

तेनापि पापजीतेन, प्रतिपन्नमिदं ततः ।

सोऽपि विज्ञाय तज्ञावं, शुद्धिमन्यां न्यवेदयत् ॥ ५ ॥

अथवा मरुकोदाहरणमेवं ॥

वज्रं ब्राह्मणः कोऽपि वेदांषु विशारदः ।

स्वागमाहितबोधेन, धर्मार्थोच्चूत्स तापसः ॥ १ ॥

ततस्तपस्यतस्तस्य, वसतस्तापसाश्रमे ।

कंदमूलाशिनोऽत्यर्थं, कष्टानुष्ठानकारिणः ॥ २ ॥

स्नानाद्यर्थं नदीतीरे, प्रयातस्यैकदा किञ्च ।

पश्यतो मत्स्यबंधानां, मत्स्यमांसस्य चक्षुणम् ॥ ३ ॥

तत्र जाताजिह्वापस्य, जेमितस्य प्रयाच्य तत् ।

तस्यैवाऽजीर्णदोषेण, समुत्पन्नो महाज्वरः ॥ ४ ॥

तद्विकेत्सार्थमानतो, वैद्यः सोऽपि च पृष्टवान् ।
 किञ्चो स्त्वं चूतवान् ब्रूहि, सोऽप्युच्यते ब्रूयन् ॥ ५ ॥
 कंदमूत्रफलाहारा, स्तापना यत्पञ्चुजते ।
 तद्वृत्तं न पुनस्तेन, कथितं मत्स्यचक्रणम् ॥ ६ ॥
 वैद्योऽपि तस्य वाच्येन, ज्ञान्या तं वात्तिकं चरं ।
 तथा विधाक्रियां चक्रे, नचाहूहृज्वररुक्ता ॥ ७ ॥
 पुनः पृष्टोऽथ वैद्येन, तदेवाख्यातवानसौ ।
 चक्रे क्रियां मतामेव, विशेषान्त्वद्गुणः ॥ ८ ॥
 अन्यदावेदनाक्रान्तो नीतोऽसौ मृत्युराह सात् ।
 ब्रज्जां विहाय वैद्याय, न्यगादीन्मत्स्यचो जनं ॥ ९ ॥
 ततो वैद्योऽन्यगादीन्, उष्टु उष्टु त्वया कृतं ।
 यदीयेति दिनानादिं नाख्यातं रोगकारणं ॥ १० ॥
 अधुनापि कृतं साधु साधो यत्साधितं त्वया ॥
 निदानं ज्वररोगस्य, करोमीतो रुजः क्षयम् ॥ ११ ॥
 तस्योचितं ततो वैद्यः, क्रियां कृत्वा तत्कं व्यधात् ॥
 व्याधिव्याधायपेनांगं, पुष्टदेहं महोजसमिति ॥ १२ ॥

(१६) अदत्तालोचने व्याधदृष्टान्तज्ञावना.

कंटगादिपांवेष्टे, नोच्छरद् सयं नहेइ एकहृण ।

कमर्ताज्ञयवणगण, आगद्वणं खोजियामरणं ॥

इह किञ्च व्याधा वने संचरत उपानहौ पादेषु नोपनहति मा
 हस्तिन उपानहोः शब्दान् आह्वयति । तत्रैकस्य व्याधस्याऽ
 न्यदा वने उपानहौ विना परिभ्रमतो द्वयोरपि पादयोः कंट-
 कादयः प्रविष्टा आदिशब्दात् ऋक्त्वं किलिचत्वादिपरिग्रहः ॥
 तान्प्रविष्टान् कंटकादीन्स्वयं नोच्छरति । नापि भोजिकार्ये
 निजनायार्थं व्याधिं कथयति । ततः स तैः पादतत्त्वप्रविष्टैः
 कंटकादिभिः पीडितः सन् वनगतो हस्तिना पृष्टो धावता
 प्रेर्यमाणो धावन् कमर्ताहृतः स्थले कमरे इव मंदगतिरहत्-
 ततः प्रातो हस्ती प्रत्यासन्न देशमिति जानन् क्षुधाढानंगत्वा
 (आगच्छण) मितिवैकल्यं प्राप्तः । ततो मरणमेव गत्याह्वार-
 थः । ज्ञावार्थस्त्वयं ।

एगो बाहो उवाहणातो विणावणे गतो तस्त पाय-
 त्वा कंटगाईणं जरिया ते कंटगाइयानो सयमुच्छरियानो
 विय बाहीए उद्वाराविधा अत्रया वणे संचरतो हत्तियणा
 दिष्टो तो तस्स धावंतस्स कंटगाइया दूरतरंसंसे पविष्ण ।
 ताहे अतिउत्तरेण अर्द्धितो महापायवो इवाच्छिन्नमूढो
 हत्तियणएणं पवेयणचूतो पमितो हत्तियणा विणासितो ॥
 वितिए सयमुच्छरती अणुण्डिए जोइयाए नीहरइ ।
 परिमदणदंतमझादि पूर्णं वणगयपत्तातो ॥

अन्यो चित्तीयो व्याध उपानहौ विना वने गतः । तस्य वने
 संचरतः कंटकादयः पादतले प्रविष्टा स्तान्स्वयमुच्छरति ये च
 स्वयमुच्छर्तुं न शक्नुवन् अदृष्टवान् भोजिकया निजभार्यया
 व्याधा नीहारयन्ति निष्काशयन्ति तदन्तरं तेषांकंटकादिवेध-
 स्थानानामगुण्यादिना परिमर्दनं तदन्तरं दंतमळादिना आदि-
 शब्दात् । कर्ममळादिपरिग्रहः । पूर्णं कंटकादिवेधानां ततोऽ
 न्यदा वनगतः सन् हस्तिना उष्टोऽपि पत्तायितो जातो जीवि-

तव्यमुखानामाजागी एव दर्शितः । सांप्रत दार्ष्टान्तिकयोज-
 नामाह ॥

वाहत्याणी साहू, वाहिगुरुकंटकादिअवराहा ।

सोही य ओतहाइ, पसत्यनाएण वणतो उ ॥

व्याधस्यानीयाः साधवः व्याधिस्यानीयो गुरुः कंटकादि-
 स्थानीया अपराधा औपधानि दंतमळादीनि तत्स्थानीया
 शोधिः अत्र द्वौ व्याधदृष्टांतौ प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च आद्योऽप्रशस्तो
 द्वितीयः प्रशस्तः । तत्र प्रशस्तेन ज्ञातेन दृष्टतेनोपनयः क-
 र्तव्यः । आचार्योऽपि यदि तान् उपेक्षते ततः कंटकादीनामु-
 पेक्षको व्याध इव सोऽपि दुस्तरामापदमाप्नोति । तथा
 चाह ॥

पमिसेवंते उवेकवइ नयणं ओवीद्वए अकत्यंतो ।

संसारहत्तियहत्तं पावति विवरार्यामयरोवि ॥

इतरोऽपि आचार्योऽपि तुशब्दोऽपिशब्दार्थः । यः प्रतिसेव-
 मानात् उपेक्षते ननु निषेधति न वा कुर्वतोऽकुर्वाणात् प्रायश्चि-
 त्तमुत्पीडयति । न भूयः प्रायश्चित्तदानदंनेन तादृशं कारयति
 सविपरीतमाचार्यपदस्य द्वियुक्तोक्तनीत्या परिपादनफलमचि-
 रात् मोक्षगमनं तद्विपरीतं संसार एव हस्तिहस्तं प्राप्नोति ।
 दुस्तरं संसारमागच्छतीति भावः । उपसंहारमाह ॥

आलोयमणालोयणदोसा य, गुणा य वसियया एए ॥

पते अनन्तरोदिता आलोचनायां गुणा आनालोचनायां दोषा व-
 णिताः उ० १ आगमव्यवहारिणां सकादो आलोचना (आगम-
 नववहारि) शब्दे ॥

इदानीं मागम्यवहारिणामभावे समयादुत्सारेणोक्तपृष्ठतानां
 श्रुतः व्यवहारिणां सन्निरावालोच्यत इति । जेत ।

(१७) स्वगणपरगणवातिसिकानां समीपे आलोचना.

स्वगणपरगणवासिकानां समीपे आलोचना ऽङ्गचूडिका-
 याम् ॥

कहणं जंते सहस्रवे आयरिय उवज्जाए पमायवंते । स-
 गण परगण वातियाणं समीपे पावं आलोइज्जा तएणं
 अज्जसुइम्मे जंबू एवं वयासी । जंबू जिणसासणे ववहारो
 वज्जवंतो तिय जिकबू अण्णागदकम्मं अस्सतरं अकिच्च-
 द्वाणं पमिसेवित्ता आलोएज्जा तस्य पातेज्ज पुणो आय-
 रियउवज्जायं बहुस्सुयं बहुआगमं कप्पइ से तस्संतिए
 आलोइत्तए पमिक्कमेत्तए णिंदए गरिहारत्तिए ठिओ-
 दित्तए अकरणयाए अहुत्तिए अहारिहं पायच्छित्तं
 पमिवज्जित्तए जत्थेवणो आयरियउवज्जायं पासेज्ज बहु
 सुयं बहुआगमं तत्थेव संजोइय उवज्जाय आयरिय-
 पासेज्ज बहुस्सुयं बहुआगमं कप्पइ से तस्संतिए जाव
 पमि वज्जित्ता । १ । जत्थेणो संजोइय आयरियउवज्जायं
 पातेज्ज तत्थेव अण संजोइय आयरिय उवज्जायं पासे-
 ज्ज तत्थेव बहुस्सुयं बहुआगमं तस्संतियं जाव पमिवज्जि-
 त्तए । ६ । जत्थेव णो अस्ससंजोइय आयरिय उव-
 ज्जायं पातेज्ज तत्थेव सावयं पासेज्ज बहुस्सुयं तस्संति-
 ए आलोयत्तए ॥ ४ ॥ जत्थेव णो सावयं जत्थेव सार
 विहं जत्थेव णयेतत्थेव पच्छा कम्मजाव आलो० । ५ ।

जत्येव णो पच्छा० । तत्थे समजावियाइं चेइयाइ
पासिज्ज जाव कप्पइ जत्येवणो समजावियाइं पासिज्ज
तत्येव गमेणगरस्स वाहिं पाइणानिमुहस्स वा उदीणा-
जिमुहस्स वा द्विच्चा आलोइज्जा जाव पविज्जिज्जा
एवं जंवू जहाविवएहारुइसएपप्पत्तं तहा करिज्जा णोय
रपासंमि एसु रंजेज्जा ।

निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च स्वपक्षपरपक्षयोरालोचना व्यव-
हारकल्पे तथा च व्यवहारसूत्रम् उ. ५ ।

जे निगंथानिगंथीज्यसंज्ञोइया सियाणे एहं कप्पइ
अप्पमप्पं कप्पइ अणमणहस्स अंतिए आलोइत्तए अ
थिय इत्थ केइ आलोयणा रिहे कप्पति से तस्संतिए-
आलोइत्तए तएणज्जिया इत्थं के इ अणो आलोयणारिहे
एवएहं कप्पइ अप्पमप्पसंतिए आलोइत्तए ॥ १९ ॥

व्य० ५ उ० अस्य सूत्रस्य संबंधप्रतिपादनार्थमाह ॥

थेरो अरिहो आलोयणाए आयाकप्पितो जोगो ।

साय न होइ विवक्खं नेव सपरके अगीएसु

स्थविरः पूर्व सूत्रे अभिहितः स च आलोचनाया अर्हः सो-
ऽपि च योग्य आलोचनाया जवत्पाचार कल्पिक आचारप्रक-
ट्या जिधानाध्ययन धारी । तत एवंसति सा आलोचना न विप
क्के नाऽपि सपक्के अगीतेप्पगीतार्थेषु भवति । तत्र संयता
संयतीनां विपक्कः संयत्यः संयतानां । सपक्कः संयता
संयतीनां संयत्यः संयतीनां तत्र विपक्के सपक्के वा गीतार्थ-
प्वालोचनाप्रतिषेधार्थमधिकृतं सूत्रं व्याख्याय निर्ग्रन्थानिर्ग्र-
थ्यो वा संमोहिका स्युस्तेषां (नोएहमिति) वाक्यालंकारे कल्प
ते अन्योन्यस्य परस्परस्याऽतिके आलोचयितुमगीतार्थत्वा-
त् अस्ति चेदत्र कश्चिदालोचनाहं एवं सति न कल्पतोऽन्यान्य-
स्यातिके आलोचयितुमेष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ सम्मोहिविज्ञानं
संप्रपंचप्रतिपाद्य ॥

सांप्रतमालोचनाविधिमाह ॥

आलोयणा सपक्खे, परपक्खे चउगुरुं च ।

आणादी निन्नकहदि, विराहणं दट्टणं व जावसंबंधो ॥

आलोचना सपक्के दातव्या । तथा ।

निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थस्य पुरत आलोचयति । निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थ्याः
पुरतो यदि पुनर्विपक्कालोचयति । यथा निर्ग्रन्थे निर्ग्रन्थ्याः
पुरतो निर्ग्रन्थी वा निर्ग्रन्थस्य तदा प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकं
कित्वाज्ञादयश्च दोषा अशब्दैर्भिन्नक्रमः सचतथैवयोजितः
कस्मादेवमत आह भिन्नकहादि इत्यादि च चतुर्थव्रताति-
चारमालोचयत्याः संयत्याभिन्न कथादोषो भवति चतुर्थव्रता
तिचारकथनतस्तस्याः कदाचि दालोचनाधारस्य जावजेदो
भवतीत्यर्थः । आदिशब्दात् पृष्टी चूता सा यांचामिति कुर्या-
दिति परिग्रहः एवं सति शीघ्रं विराहणं दट्टणं भावसंबंधो
दृष्टिविकारेण मुखविकारेण वा स वा सा वा जावं दट्टा
मामिच्छतीत्यभिप्रायं ज्ञात्वा संबंधो घटना स्यात् एतदेव
व्याख्यानयति ॥

मूलगुणेषु चउत्ये, विगमिज्जंते विराहणा हुज्जा ।

नित्यकचिद्धिमहुरा, गतो य जावं वियाणंति ॥

अवगुणेषु मध्ये चतुर्थे मूलगुणातिचारे विकथ्यमाने आलो-

च्यमाने विराधना शीघ्रस्य भिन्नकथादिना प्रागुक्तस्वरूपेण
भवति तथा निच्छक्का धृष्टा सती यांचां या कुर्यात् तथा
दृष्टिरागतो मुखरागतोवा परस्य जावं विजानीते यथा मामेप
एषा वा इच्छतीति ततो घटना स्यात् न केवलमेते विपक्के
आलोचनायां दोषः कित्विमेऽपि तानेवाह ॥

अप्यव्ययनिवृत्त्या, पिल्लण्या जईपगासणे दोसा ।

वयणी वि होइ गुम्मा, नियए दोसे पगासिति ।

वंदत्ते वा उट्टे वा, गच्छो तह दहुसगत्तणाण गणे ।

विगमिंतपिं जडिउडुं, ददूणुदाहकुवियन्तू ॥

यतेः संयत्याः पुरतः प्रकाशने आलोचनायामिमे दोषाः
तद्यथा अप्रत्ययः किमेया वराकी जानातीति तवाज्ञातो यत्कि
मपि सा प्रायश्चित्तं ददाति तत्र विश्वासभावः । तथा चूयोऽप
राधकरणे गुरुगरीयांसं दमं दास्यतीति महत्याशंका संयती
नां तु पुरुषस्य न जयमिति निर्जयता तज्जावाच्च चूयो-
चूयोऽपराधकारण प्रवृत्तिस्तथा (पेड्डणयेति) यदि
महत्प्रायश्चित्तं ददाति ततः संयतो ज्ञते न भवत्येतत्प्राय-
श्चित्तं कित्विदमित्येवं प्रायश्चित्तस्य प्रेरणा । तथा वृत्ति-
न्यपि यदि संयतस्य पुरत आलोचयति ततः सा निज-
कान् दोषान् प्रकाशयंती गम्या जवति यथा एकवारं
तावदिदमाचरितं चूयोऽपि संप्रति मया सह स समा-
चर्यतां पश्चात्प्रायश्चित्तं दास्यते इति द्वितीयगथा संप्र-
दायात् व्याख्येया । यद्येवं तर्हि कथं पूर्वमार्थिकाः चेदश्रुतम-
धीयेरन् कथं चालोचनां दद्युस्तत्तत्तरमाह ।

ततो जाव अज्जरक्खिय, आगमववहारिणो वियाणत्ता ।

न जविस्सति दोसो, तितो वायंती उच्छेदसुयं ॥

यावदार्यरक्षितास्तावदागमव्यवहारिणोऽचूचवन्ते चागमव्य-
वहारवद्वेन विज्ञाय यथा एतस्याश्चेदश्रुतवाचनायां
दोषो न भविष्यतीति संयतीमपि चेदश्रुतं वाचयंतिस्म ।

आरेणागमरहिया, मा विदाहिं तितो नवाएंति ।

तेण कहं कुव्वंतं, सोहितु अपाणमाणीतो ॥

आर्थरक्षितादारत आगमरहितास्ततस्ते माचेदश्रुताध्ययनतः
संयत्यो विज्ञास्यंति विनङ्गयंतीति हेतोश्चेदश्रुतानि संयतीर्न
वाचयंतीति । अत्राह । तेन चेदश्रुताध्ययनाभावेन कथं ताः
संयत्योऽजानानाः शोधि कुर्वंतु । अत्राचार्य आह (ततो जाव
अज्जरक्खियसगणे पगासइ सुवणीतां । असतीए विवक्खंमि
वि एमेव य हांति समणावि) यतः पूर्वमागमव्यवहारिणः
स्युच्चेदश्रुतं च संयत्योऽधीयेरन् ततो यावदार्यरक्षितास्तावत्
वृत्तिन्याः स्वस्त्वाने स्वपक्के संयतीनां प्रकाशने प्रकाशनाम-
कार्युः स्वपक्काभावे विपक्केऽप्यालोचितवन्त्यः श्रमण्यः । एव
मेव श्रमणा अपि जवन्ति ज्ञातव्याः । किमुक्तं जवति । श्रमणा
अपि सपक्के आलोचितवन्तस्तदज्ञाने विपक्केऽपि श्रमणी नां प-
श्चै इत्यर्थः दोषाभावात् । आगमव्यवहारिभिर्हि दोषाभावम-
चतुष्य चेदश्रुतवाचना संयतीनां दत्ता नान्येयति । आर्थरक्षि-
तादारतः पुनः श्रमणानामेव समीपे आलोचयति श्रमण्योऽपि
श्रमणानामागमव्यवहारश्चेदादवैव परमतमाशंक्य दूषयति ॥

मेहुणवज्जं आरेण, केइ समणेसु ता पगासंति ॥

तंतु न जुज्जइ जम्हा, दहुसगदोसा सपक्खेवि ॥

आर्थरक्षितादारतः श्रमणेषु श्रमणानां पार्श्वे ताः श्रमण्यः
प्रकाशयंत्यालोचयंति मैथुनवर्ज्य मैथुनं पुनः श्रमण्यः श्रमणी-

नामेय सकाश आशोचयति इति केचिद् व्याचक्षते तत्तु न युज्यते
यस्मान् वयुस्त्वकदेवाः सपक्षेऽपि । किमुक्तं भवति । श्रमणो
ऽपि स्वकत्रयुद्धोदरतस्तुत्रस्वरूपस्त्वकदोषतः परिवर्त्यत्वं कुर्युः
परिभयं वा समुत्पादयत्युल्लस्मान्मेघुनमपि श्रमणानामेवातिक
विकटनीयं ।

असती कनजोगी, पुण मुत्तूगं संकियाइं ठाणाइं ॥

आइसे धुवकस्मिय, तरुणी धेरस्त दिष्टिपहे ॥ ? ॥

आर्यरजितकात्रेऽपि यदि संयत्या मृगगुणापराधबोधोच्चार्य-
तव्यस्तर्हि संयत्याः सकाशे आशोच्यते । तस्याऽसति अता-
वयः कृत्येणां कृतः सूत्रतोऽर्थतश्च वेदग्रंथधरः स्थविरस्तस्य
समीपे आशोचयति नवरं शक्तिनानि स्थानानि चक्ष्यमाणानि
शून्यगृहादीनि मुक्त्वा किंचाचौणे उचिते प्रदेशे आशोचयितव्यं
यत्र धुवकस्मिको दृष्टिपथे घर्तते दृष्ट्या पश्यति न तु गृणाति ।
तत्र जयनिकांतरिता आशोचयति । तरुणो धेरस्येत्येष तृतीयमं-
ग उपात्तः । स च देशभंगानां त्रयाणामप्युपपन्नकणं । ते चेमे ।
स्थविरा स्थविरस्याशोचयति १ स्थविरा तरुणस्याशोचयति २
तरुणो स्थविरस्याशोचयति ३ तरुणो तरुणस्य ४ यदुक्तं मु-
क्त्वा शक्तितानि स्थानानि ॥

संप्रति तान्येवोपदर्शयति ॥

सुमधरदेउउज्जण, रसापच्छमुवस्सयस्संतो ॥

एयंविज्जे ज्ञायंति, तिमिच्चउरोहवा पंच ॥ ? ॥

शून्यगृहं देवकृत्रं उद्यानमरम्यं प्रच्छन्नं च स्थानम् तथा
उपाश्रयस्यांशमन्ये एतद्विज्जे एतद्विरहिते प्रदेशे आशोचना-
निमित्तं तिष्ठति । ते च जघन्यतरुया यदि वा चत्वारोऽथवा
पंच ते च विप्रवृत्तयो चक्ष्यमाणमंगकानुसारेण प्रतिपत्तव्याः
मंगकानेवाह ॥

धेरतरुणेमु जंगा, चउरो सव्वत्थपरिहरे दिष्टि ॥

दोएहंपुण तरुणाणं, धेरे धेरी यमचुरसं ॥ ? ॥

स्थविरतरुणेषु मंगाश्चत्वारस्ते च प्रागेवोपदर्शिताः । स्थविरा
स्थविरस्याशोचयतीत्यादि ॥ तत्र यदि जयनिकाया श्रवकाशो
नास्ति ततः सर्वत्र चतुर्थ्यपि मंगेषु दृष्टिं परिहरेत् । नृमिगत
दृष्टिका सती आशोचयेत् यया आशोचनार्हः गृणाति तत्र
चतुर्नंगे चर्याः स्थविरः स्थविरा च प्रत्युरसमिति । प्रत्यासर्था
सहायो दीयते । येन परस्परं तां दृष्टिं न बध्नीतानापि मुख
विकारं कुरुतः । एवमस्मिन् चतुर्थे मंगे चत्वारो भवन्ति ॥

धेरो पुण असहाओ, निगंयी धेरिया वि ससहाया ।

सरिसवयं च विज्जे, असती पंचमं कुज्जा ॥ ? ॥

तृतीयमंगे पुनः स्थविरोऽसहायोऽपि भवतु । तरुणः पुनः
स्थविरासहाया दीयते । द्वितीयमंगे निर्गंयी स्थविराऽपि
ससहाया कर्तव्या । तरुणस्याऽशोचनार्हस्य सहायोऽस्तु वा
न वा कश्चिद्वेपः । एवं तृतीये द्वितीये च मंगे त्रयो जना
भवन्ति । तथा सदृशवयो नियमतः सहायानां विवर्जयेत् तद-
संज्ञाव सदृशवया अपि भवेत् । तत्र प्रथममंगे चतुर्थमंगे
वा सदृशवयः सहायसमवे पंचमकुल्लककुल्लकां वा पटुकां
कुर्यात् ॥

ईसिं अमोयताविद्या, उ आलोचयए विवक्खंमि ।

सारिपक्खे उकुडु, पंजालिच्छोवणुसुतो ॥

विपक्षे श्रमणस्य समीपे श्रमणी आलोचयति ईपत् अवनता

ऊर्ध्वस्थिताः सदृशपक्षे पुनः श्रमणः श्रमणस्य पार्श्वे पुनरु-
पकुसुका । कृतप्राज्ञोपशोचयति । अथ सोऽर्शव्याधिपीडित-
स्ततोऽनुज्ञापनां कृत्वा अनुज्ञातः सन् निपद्यामुपविष्टमाशोच-
यति ॥

दिट्ठीए हौंति गुरुणा, सविकाराओ सरत्तिसा जणिया ।

तस्स विवह्तिरामे, तिगिच्छजयणाए कायव्वा ॥

यो दृष्ट्या दृष्टिं बध्नाति तस्य दृष्टौ सविकारायां भवन्ति प्राय-
श्चित्ततया चत्वारो गुरुकास्तत्र ये ते द्वितीयका दत्तास्ते यदि
एकतर पश्यति तत आशोचनातोऽपसारयति यथा अपसर-
तापसरत यूयं न किमप्याशोचनया प्रयोजनमिति । अथ सा
निर्गंयी स्वभावत एवोरावशरीरा सविकारा दृष्ट्या अपसरेति
जणिता सती अपसृता तथापि तस्याऽशोचनाचार्यस्य यदि
तस्या उपरि विवर्द्धितो रागस्तर्हि तस्मिन् सनि यतनया
चिकित्सा कर्तव्या ॥

तामवयतनामाह ॥

अमोहिं पगारिएहि, जाहो नियतेडं से न तीरति अ ॥

घेतुणानरणाइति, गच्छजयणाए कायव्वा ॥

यदा अन्ये प्रकारैस्तं भावं निवर्तयितुं न शक्नोति तदा त-
स्याः संयत्या आनरणानि वस्त्राणि गृहीत्वा यतनया चिकि-
त्सा कर्तव्या ॥

एतामेवाह ॥

जारितवणाहि त्रिया, तारिएहि तमस्तती चरिया ॥

संजविणिणोयकेयण, वेडवणं चिहुरंगोहि ॥

यादृशैः सचिर्बैरव्यैः प्रावृतेः सा संयती उपविष्टा दृष्ट्या ताद-
र्शव्यैस्तमोऽधकारमस्यास्तीति तमस्वती रात्रिस्तस्यां तरुण-
साधुर्वारितः प्रावृतः क्रियते ततः संजलीति दृती प्रप्यते ततो
विनावितुको नरविहीनो य ओको निवासो गृहमित्यर्थः । तत्र
फेतनं संकेतो दीयते दत्त्वा च स तत्र स्थितस्तावत्तिष्ठति या-
वत्स तरुणसाधुः संयतीनेपथ्योपेत आगच्छति । तस्मिन्नागते
चिकुरेण केशेषु गन्धोश्च विक्षेपनं क्रीडनं करोति तत्र यद्येता
वता शुभनिपाततस्तिष्ठति ततः सुंदरं । अथ नोतर्हि संयत
नेपथ्याऽपसार्यते प्रकारांतरमारभ्यते ॥

तदेव प्रकारांतरमाह ॥

अहवा वि सिच्छपुत्तिं, पुब्बि गमेज्जण तीए सिवएहि
आवरियकाशियाए, सुमागरादिसंगेडो ॥

अथवेति प्रकारांतरद्योतने पूर्वं सिच्छपुत्तीं गमयित्वा तस्याः
संयत्याः शिवार्यरावृत्य काशिकायां कृष्णायां रात्रौ शून्यगृहा
दिषु तथा सह तस्य मेषः संगमः कर्तव्यः । व्य. ॥

सा चोदाचनाऽऽचार्याशिष्यभावे भवति तत्र च शिष्या
चार्याणामियं मथ्यादा सामाचारि पञ्चिच्छब्दे ॥

संप्रति यादृशा उत्सर्गं आशोचनार्हास्तानभिधित्सुराह ॥
व्य. ५ उ० ॥

गीयत्या कयकरणा, पोढा परिणामिया य गंजीरा ।

चिरदिक्खिया य बुद्धा, जईणं आलोयणा जोगा ॥

गीतार्थः सूत्रार्थतद्वजयनिष्पातत्वात् कृतकरणा अनेक-
वारमाशोचनायां सहायीजनवान् प्रौढाः समर्थाः सूत्रतोऽर्थ-
तश्च प्रायश्चित्तदाने पश्चात्कर्तुमशक्यत्वात् परिणामिकावाऽ
परिणामिका वा गंभीरामहत्याप्याशोचकस्य दोषे श्रुते अप-
रिश्वाविणश्चिरं दीक्षिताः प्रचूतकं प्रवजिता वृद्धाः श्रुतेन

पर्यायेण वयसा च महान्तं एवंचूता यतीनां साधूनामुप-
दक्षणेमेतत् संयतीनां चालोचनायोग्याः ॥ व्य. उ. ५ ॥

तथाच महानिशीथे

जयत्रं कस्मा लोएजा, पच्छित्तं को वदिज्ज वा ।

कस्स व पच्छित्तं देज्जा, आओवेज्जा वा कहंगो ॥

लोयणं ताकेवलीणवहूसुवि । जोयणसएहिं गंतुणं सु-
च्छजावेहिं दिज्जए । चउनाणीणं तथा जावे एवं ।
ओहिमईसुजस्स विमल्लयेरे तस्स तारतम्मेण दिज्जई ।
उमग्गपन्नविंत्तस्स उस्सग्गोपणियस्स य । उस्सग्गयणो-
चेव सव्वजावं तरेहिणं । ? । उवसंतस्स दंतस्स संजयस्स
तव स्सणो । सुमिती गुत्तीपहाणस्स दद्वीरितस्स अस्-
दजाविणो । १ । आलोएज्जा पच्छिजेज्जादेज्जादाविज्जवा
परं । अहन्निंसंत दुदिट्ठं पायच्छित्तं अणुच्चरो ॥ ३ ॥

पंचा० वृ. १५ आचारवान् ज्ञानसेवात्वां ज्ञानादिपंचप्रका-
राचारयुक्तोऽयं हि गुणत्वेन श्रेयवाक्यो भवति । तथा
(आहारवत्ति) अवधारः आलोचकोक्तापराधानामवधारणा
तद्वान्सहिसर्वापराधेषु यथावत् शुद्धिदानसमर्थो भवति तथा
(व्यवहारत्ति) मनुष्यलोपाद्व्यवहारवान् आगमश्रुताऽज्ञाधारणा
जीतद्वक्त्रपंचप्रकारव्यवहाराऽन्यतरयुक्तः व्यवहारवांश्च यथा
वत् शुद्धिकरणसमर्थो भवतीति तथा (ओवीलपत्ति) दक्षया
अतिचारान् गोपायंतमुपदेशविशेषैरपव्रीभयति विमतद्वज्जां
करोतीत्यपव्रीभकः अयं ह्यालोचकस्याऽन्यतमुपकारको भवती-
ति अवधारादिपदत्रयस्य च कर्मधारयः कार्यः तथा (पकुब्बोत्ति)
आलोचिताऽतिचाराणां प्रायश्चित्तदानेन दुर्कप्रकरणं कारयती
त्येवंशील इत्येतदर्थस्य सामायिकस्य कुर्वन्नातोर्दर्शनात् प्रकु-
र्वी आचारवत्त्वादिगुणयुक्तोऽपि कश्चित् शुद्धिदान नायुपग-
च्छतीत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं प्रकुर्वीत्युक्तं । चः समुच्चये । तथा
(निज्जाधत्ति) प्राकृतत्वान्निर्वापकोपपत्तेः प्रायश्चित्तस्य निर्वा-
पकोऽयं हि तथा विधत्ते यथा साधुर्महदपि प्रायश्चित्तं बोधुं
शक्नोत्यत एवायमिहमहोपकारीति तत्तथा अपायान् दुर्भिक्ष-
दुर्वृत्तत्वादिकानैहलौकिकानर्थान् पश्यति । अथवा दुर्वृज-
बोधिकत्वादिकान् पारलौकिकान् सातिचारानां तान् दर्श-
यतीत्येवं शीलोऽप्रायदर्शां अयं चात एवाऽलोचकस्यापकारी
तथा न परिश्रवति आलोचकोक्तमकृत्यमन्यस्मै न निवदय-
तीत्येवं शीलोऽपरिश्रावी तदन्यो ह्यालोचकाणां बाधकारो
स्याच्चः समुच्चये । बोद्धव्यो ज्ञेय इति आलोचनाचार्य इति
योगः ॥ पं. चू. ।

तहपरहियम्मि जुत्तो, विसेसओ सुहुमजावकुसलमती ।

जावाणुमाणवं तह, जोग्गो आलोयणपरिओ १५

तथेति समुच्चये । परहिते परेपकारे युक्तः उद्युक्त
उद्यत इत्यर्थः । तदन्यो हि परेपामवधारको भवति । तथा
विशेषत आचार्यान्तरापेक्षया विशेषेण सूक्ष्मभावकुशल-
मतिः लोकशास्त्रगताऽस्यूतार्थनिष्पन्नबुद्धिः अत एव जावा-
नुमानवान् परचेतसामिगितादिभिर्निश्चायकः । अयं हि
परभावाजुसोरण शुद्धिदाने शक्तो भवति । तथेति समुच्चय
योग्य उचित आलोचनाचार्यो विकटना गुरुक्तगुणकदाप
ज्ञान्यो हि न शुद्धिकरणकम इति गाथाव्याख्यः ॥ पंचा. वृ. १५ ।

तथा च स्थानांगे—स्था० ॥ ग. ८

(१८) आलोचनाया अष्टौ स्थानकाः दशस्थान-
काश्च ॥

अट्ठहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ आलोयणा
पमिच्छित्तए । तं जहा । आयावरं आहारवं ववहा रवं
उन्विज्जए पकुब्बए अपरिस्सावी णिज्जवए अ-
वायदंसी ॥

अट्ठहीत्यादि । सुगमं । नवरं । आयावरंति ज्ञानदिपंचप्रका-
राचारवान् ज्ञानांगवनाभ्यामाहारवांति अवधारणावान्
आलोचकेनालोच्यमानानामतिचाराणामिति आह च ।

आयावरमायारं, पंचवि मुणाई जोय आयरइ ।

आहारवमहारे, आलोई तस्स तं सव्वंति ॥

ववहारवति आगमश्रुताज्ञाधारणजीतद्वक्त्रणानां पंचाना
मुक्तरूपाणां व्यवहाराणां ज्ञातेति (उन्वीलपत्ति) अपव्रीभ-
ति विद्वज्जीकरोति यो दक्षया सम्यगनालोचयन्तं सर्वं
यथा सम्यगलोचयति तथाकरोतीत्यपव्रीभिकः अतिहि-
तं च ॥

ववहारवत्तरं, आगममाइ उ मुणइ पंचविहं ।

ओवीनुवगूहंतु, जह आओए इत्तसव्वंति । ? ।

(पकुब्बपत्ति ।) आलोचिते सति यः शुद्धिं प्रकरणं कारय-
ति संप्रकरोति जणितं च (आलोचयइमि सोहिं जो कारावे
इ सो पकुब्बोत्ति । अपरिस्सात्ति) न परिश्रवति नालो-
चकोपापुपश्रुत्याऽन्यस्मै प्रतिपादयति य एवंशीलः सोऽप-
रिश्रावीति यदाह (जो अन्नस्स उ दोसे न कहेइ अपरिस्सा-
इ सो होशति ।) (निज्जवपत्ति) निर्यापयति तथा करोति
यथा गुर्वपि प्रायश्चित्तं शिष्यो निर्वाहयतीति निर्यापक इति
न्यगादि च (निज्जवओ तह कुणइनिव्वहेईजेण पच्छित्तंति ।)
(अवयदंसिति ।) अपायाननर्थान् चित्तभंगानिर्वाहादीन्
दुर्भिक्षदौर्बल्यादिकृतान् पश्यतीत्येवंशीलः सम्यगनालोच-
नायां च दुर्लभबोधिकत्वादीनपायान् शिष्यस्य दर्शयतीत्यपा-
यदर्शोति जणितं च ॥

उन्विक्खवुब्बज्जाइ, इहलोएजाणए अवाएउ ।

उदंसइय परलोए, उल्लहव्वोहित्तसंसारोत्ते ॥ ? ॥

ग० १५ ग० ७ उ० । स्था ० ग० ८ ।

दसहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोसं आ-
लोयणं पमिच्छित्तए तंजहा आयावरं आहारवं जाव
अवायदंसी पियधम्मे ददधम्मे । ग. १०

अधिकमिह प्रियधर्माधर्म प्रियो ददधर्माय आपद्यापि धर्मान-
चक्षतीति । आलोचितदोषाय प्रायश्चित्तं देयम् ।

अट्ठहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोसं आ-
लोएत्तए । तंजहा । जाइसंपन्ने कुल्लसंपन्ने विणयसंपन्ने नाण-
संपन्ने दंसणसंपन्ने चरितसंपन्ने खंते दंते ।

टी० (अत्तदोसत्ति) आत्मापराधमिति जातिकुत्रे माता-
पितृपक्षौ तत्सम्पन्नः प्रायोऽकृत्यन्न करोति कृत्वाऽपि पश्चाता-
पादालोचयतीति तदग्रहणं यदाह ॥

जाइकुल्लसंपन्नो, पायमकिचं न सेवइ किंचि ।

आसेविउंचयच्छा, तग्गुणओसम्ममालोएत्ति ॥

वितयसंज्ञः सुखेनैवालोचयति तथा ज्ञानसंपन्नो देवविपा-
कं प्रायश्चित्तं वावगच्छति यतो ॥

वा विज्ञाणेन संपन्नो, देवविवागं वियाणिओ घोरं ।

आलोएइ सुहं विय, पावच्छित्तं च अवगच्छति ॥ १ ॥

दर्शनसंपन्नः शुद्धोऽहमिति एवं श्रद्धते चरित्रसंपन्नो नृपस्त-
मपरायं न करोति सम्यगालोचयति प्रायश्चित्तं च निर्वाहयति
इति उक्तं च ॥

सुद्धो तहत्ति सम्मं, सदहई दंसणेण संपन्नो ।

चरणेण संपन्नो, न कुएइ शुद्धो तमवराहंति ॥ १ ॥

ज्ञान्तः परं भणितोऽप्याचार्येन रुच्यतेति । आह च ॥

खंतो आपरिण्हिं, फरुसं जणिओ वि न विरुसेति ॥

दान्तः प्रायश्चित्तं दत्तं वाहुं समर्थोभवतीति । आह च ॥

दंतो समयो वाहुं पच्छित्तं जमिह दिज्जए तस्तात्ति ॥

॥ स्या० ८ ग० ॥

दसहिं गणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोसं
आलोइत्तए । तं जहा । जाइसंपन्ने कुलसंपन्ने एवंजहा
अट्टट्टाणे खंते दंते अमाईअपच्छाणुतावी ॥ ग० १०

(एवंति) अनेन क्रमेण यथा अष्टस्थानके तयेदं सुत्रं पठनीय-
मित्यर्थः कियद्दूरं यावत् (खंतेदंतेत्ति) पदे तथाहि ॥

विण्यसंपन्ने नागसंपन्ने देसएसंपन्ने चरणसंपन्नेति ।

अमाईअ पच्छाणुतावीति ॥

पदद्वयमिहाधिकं प्रकटं च नवरं ग्रन्थान्तरोक्तं तत्स्वरूपमि-
दम् ॥

नोपक्षिजं चेमाई, अपच्छयावो न परितप्पेति ॥

(१७) सामुदानिकाऽतिचारालोचना ।

ओघनिर्यक्तौ सामुदानिकानतिचाराधिरुच्य इदानीं सामु-
दानिकानतिचारान् आलोचयति यदि व्याकृष्यादिरहितो गुरु-
र्भवति अयं व्याकृषो भवति । तदा नालोचयतीत्येतदेवाह ।

वि.विस्वत्तपराहुते, विप्पमते माकयाइआलोए ।

आहारं च कौतो, णीहारं वा जइ कोइ ॥ ७८२ ॥

व्याकृषो धर्मकथादिना स्वाध्यायेनापराधहृत्तो पराङ्मुखः
अन्यतोऽभिमुखः प्रमत्तः विव्रययति एवं विधे गुरुं कदा-
चिदालोचयेत् तथा आहारं कुर्वति सति तथा नीहारं वा
यदि करोति ततो नालोचयति । इदानीमेतामेव गाथां भा-
ष्यकारो व्याख्यानयन्नाह ।

दारगाहा ।

कहणाइवक्खित्ते, विगहाए पमत्ते अन्नओ ।

वमुहो अतरमकाए, वाणीहारे संकमरणं वा ॥ ७८३ ॥

धर्मकथादिना वा प्रमत्तः अन्यतोऽभिमुखो वा भवति
जुजतेऽपि वा नालोचनीयं किं कारणं (अंतरति) अंतरायं
भवति यावदालोचनां शृणोति अकारकं वा शीतलं भवति
यावदालोचनां वा शृणोति तथा नीहारमपि कुर्वतो नालोच-
नीयं किं कारणं यत् आशंकया साधुजनितया कायिकादि-
निर्गच्छति अथ धारयति ततो वा मरणं भवति यस्मादेते दो-
षास्तस्मात् ।

अज्जुक्खित्तज्जत्तं, उवसंतमुवडियं च नाज्जणं ।

अस्सोणचेत्तमहावी, आलोएत्ता सुसंजए ॥ ७८४ ॥

धर्मकथादिना व्याकृषिते गुरौ आलोचयेत् आयुक्तमुपयो-
गतत्परं उपशांतमनाकुशलगुहं दृष्ट्वा उपस्थितमुद्यतं च ज्ञात्वा
एवंविधं अनुज्ञाप्य मेधावी आलोचयेत् सुसंयुतः साधुः ।
इदानीमेतामेव गाथां व्याख्यानयन् भाष्यकृन्नाह ॥

कहणाई अवक्खित्ते, कोहाइ अणाउत्ते तदुचत्ते ।

संदिसहत्ति अणुत्ता, काउण विदिन्न माओए ॥ ७८५ ॥

धर्मकथादिना व्याकृषितोऽप्यादिजिरनाकुशे तदुपयुक्ते भिक्षा-
लोचनोपयुक्ते (संदिसहत्ति) अणुत्तं काउण संदिसत्त आलो-
चयामीत्येवं अनुज्ञां कृत्वा मार्गयित्वेत्यर्थः (विदिन्नत्ति)
आचार्येण दत्तयामानुज्ञायां प्रणत इत्येवं वक्तव्यायां तत
आलोचयेत् ।

तथा च पञ्चाशकेऽहं द्वारविवरणायाह पंचा० वृ० १५

संविगोभव मादी, मडमं कप्पट्टिओ अणासंसी ।

पप्पवणिज्जो सट्टो, आणाइत्तो दुदुक्कतावी ॥ १५ ॥

तत्त्रिहिसमसूगो खट्टु, अजिगाहासेवणदिद्विगजुत्तो ।

आलोयणापयाणे, जोगो जणितो जिणिदेहिं ॥ १६ ॥

व्या० संविग्रस्तु संसारभीखेवाऽलोचनाप्रदाने योग्यः इति
योगः । तस्यैव दुष्करकरणाच्यवसायित्वात् दुष्करं चालोच-
नादानं यथाह (अविरायाचाराज्जनयदुच्चरियं कहे) तथा
अमायी अज्ञः याहीहि न यथा यावत् दुष्कृतं कथयितुं
शक्नोति तथा मतिमान् विद्वांस्तदन्यो ह्यालोचनीयादिसवरूप-
मेव न जानाति । तथा कथयितः स्वविरजातसमासकल्पादि
व्यवस्थितादन्यस्य ह्यतेचारविषया जुगुप्सैव न स्यात् यथा
अनाशंसी आचार्याद्याराधनाधारितः सांसारिकफलदान-
पेक्षो वा । आशंसिनो हि न समप्रातिचारालोचना संज्ञव-
त्याशंसाया पवातिचारत्वात् । तथा प्रज्ञापनीयः सुखावबो-
ध्यस्तदन्यो हि स्वाप्रदादकृत्यविषयान्निवर्तयितुं न शक्यते
तथा आक्षः अक्षावुः स हि गुरुत्वां शुक्तिं श्रद्धते । तथा आज्ञा
वान् आतोपदेशवर्त्ता सहि प्रायोऽश्रुत्यं न करोत्येव तथा
दुहतेनातिचारासेवनेन तप्यते । अनुतापं करोत्येव शीघ्रः
दुष्कृततापी स एव तदालोचयितुं शक्नोतीति । तथा तद्धि-
सिमुत्सुकः खल्वालोचनाकल्पनादस एव स हि तद्विधिं
प्रयत्नेन परिहरति । तथा अजिग्रहासेवनादिजिह्वव्यादिनि-
यमविधानविधायनानुमोदनप्रभृतिविधैरालोचनायोग्यतावक्त-
व्युत्तो युक्तोयः स तथा । आलोचनाप्रदाने प्रतीते योग्योऽहो
भणित उक्तोजिह्वैस्तीर्थकरैरिति गाथाद्वयार्थः । ओघ. ॥

किमेतावन्त एव करणीययोगा आहोस्विदन्येऽपि सन्ती-
त्याह ।

जं चन्नं करणिज्जं, जेयणो हत्थसयवाहिगयारियं ।

अविगमयम्मि अशुद्धो, आलोयंतो तयं सुद्धो ॥ ७८६ ॥

यच्च पूर्वोक्तकरणीयव्यापारेऽप्योऽप्यद्यत्तकरणीयं क्षेत्रप्रति-
लेखनास्थितिगुणान्वेषणशैक्षणिकमणाचार्यसंलेखना चिह्नस्त-
शानोद्धिरेचरितं तस्मिन्पूर्वोक्ते च करणीययोगनिबद्धे अवि-
कटिते गुरोरप्रकाशितेऽनालोचिते अशुद्धः समित्याद्यतिचार-
लेखान् आलोचयंस्तं करणीययोगनिबद्धं शुद्धः आलोचना-
ख्यप्रायश्चित्तेन समित्याद्यतिचारलेखस्य निवर्तनाकस्तशता-
न्यन्तराचरितं किञ्चित्प्रश्रवणादिकमालोच्यते । किञ्च
खेदसंधानजलनिवसनोत्थानविजुंजणाकुञ्चनप्रसारणोच्छास-
निः श्वासचेष्टादिकन्नालोच्यते ॥ अत्राह शिष्यः । करणीय
योगेष्वहारादिग्रहणाद्येषु यथोक्तविधिना कृतेऽपि यद्या-

लोचनाप्रायश्चित्तयोग्यता ज्ञाति । तर्हि न किमपि कर्तव्यं
व्रतमादाय प्रथममेव सङ्गरेष्यनशनङ्कार्यं । गुरुराह । तत्र ।
एवं सति तीर्थोच्छेदः स्यात् । कः केन प्रतिबोध इष्यते ।
किञ्च न खलु माहिन्याऽशंकया वस्त्राणि न परिधीयन्ते ।
अपरिधानेर्हि विवस्त्रं तथा सर्वेषां पञ्चरूपतापक्षस्ततः परिधीयन्ते
एव । जातमाहिन्यानि च जलेन प्रक्षाल्य निर्मशीक्रियन्ते ।
एवं चारित्र्यमपि करणीययोगकरणे संजातातिचारवैशम्यं
आलोचनाप्रायश्चित्तजलेन विशोध्य निर्मशीकार्यं ॥

अतिचारवैशम्यतोऽपि तच्छुद्ध्ये भवत्यालोचना परं निर-
तिचारस्य किमित्याह ।

कारणविणिगयस्सय, सगणानुपरगणागयस्स विय ।

उवसंपयाविहारे अ, आलोचनापरिहारस्स ॥ ९ ॥

टीका । कारणेनाऽशिवशुद्धिंकराजादिप्रत्यनीकत्व श्राने,
त्तमार्थिविराधनागुर्वनादिनिर्गतस्य निरतिचारस्याऽ
य विराधितसमितिगुप्तिकस्याऽप्यालोचना ज्ञवति । सा च
क्षिप्वा । ओघतो विज्ञागतश्च । तत्र यः कारणविनिर्गतः
पक्षान्यन्तरे समागच्छति । आगतमात्रश्चैर्यापयिकीमप्रतिक्रम्य
समुद्देशवैशम्यं अर्वागैवाऽलोचयति । तस्याऽप्येवालोचनामात्रं
ज्ञवति ॥ यथा ॥

अप्पा मूदगुणा सुविराहणा, अप्पा उत्तरगुणेषु ।

अप्पा पासत्याइसु, दाणगह संपज्जोहा ॥

अल्पशब्दोऽज्ञाव्याचीतिन मूदगुणेषु विराधना अल्पा न कदा-
चिदुत्तरगुणेष्वप्यल्पा न काचित्पार्श्वस्थावस्त्रादिषु दानप्र-
हान्यां संप्रयोगः सम्पर्कः सोऽप्यल्पः । सोऽपि नासीदित्यर्थः
इयमेवालोचना । यस्तु पक्षान्यन्तरगतोऽपि समुपदेशान-
न्तरमालोचयति । यावत्पक्षात्परतः समागतः समुद्देशाद-
र्वागप्यालोचयति । तयोर्निरतिचारयोरपि विभागालोचना
विशेषालोचना सुव्यक्ता । निः शेषनिजाऽनुष्ठितनिवेदनरूपा ।
वस्तुतस्तु शिष्यायां धर्मचक्रस्य मयुरार्यां स्तूपस्य पुरु-
कायां जीवत्स्वामिप्रतिमायाः तीर्थकुञ्जानिः क्रमणज्ञाननिर्वा-
णभूमीनामयोध्यादीनां दर्शनार्थं स्वजनगोकुलविवाहादि सं-
स्कारिकप्रेक्षार्थं यत्र विशिष्टाहारोपधीं व्रज्येति । तत्र द्विप्तया
रम्यदेशदिदृक्कयादिना चागुर्वनादेशाच्चिनिर्गतोऽकारणाच्चिनि-
र्गतस्तस्य साऽतिचारत्वेन बृहत्तरप्रायश्चित्तशोध्यत्वाच्चालो-
चनामात्रेण शुद्धिः । तथा स्वगणात्सामौगिकरूपादेकमङ्गली
भोजिनः उभयतोऽपि संविन्ना संविग्ररूपादागतस्याऽपि च-
निरतिचारस्य उपसंपयत्ति उपसंपद्यमानस्य सा चोपसंपत्य-
चथा । श्रुतग्रहणायान्यमाचार्यमुपसंपद्यमानस्य श्रुतोपसं-
पत्तश्चैव त्रजतोममयोपमाकी निश्चेति मार्गोपसंपत्तश्च विनयं कर्तुं
गच्छांतरमुपसंपद्यमानस्य विनयोपसंपत्तश्च ५ प्राप्यकृताऽन्युक्तं ॥

उपसंपत्यपंचविहा, सुय सुहृदुक्खे यत्तित्तमग्गे य ।

विणउपसंपयाविविय, पंचविहा होइ नायव्वा ॥

एतासामन्यतरामुपसंपत्तं प्रथममाददानस्य विभागालोचना
ज्ञवति । विहारत्ति । विहारे कृते निरतिचारस्याऽप्यालोचना
भवति । अयं ज्ञावः । एकाहात्पक्षात्पंचा यदा सांज्ञौगिकाः
स्पर्धकपतयो गीतार्थाचार्या मिश्रन्ति । तदा निरतिचारेऽप्य-
न्योन्यस्य विहारालोचनां स्वस्वविहारक्रमानुष्ठितप्रकाशरूपां
ददतीति ॥ जीत ॥

(१०) आलोचयित्रा एतानि वर्जनीयानि ॥

एहं चन्नं नासं जूयं तह ढंढुर च वज्जेज्जा ॥

आलोचना सुविहिता, हृत्यं मत्तं च वावारं ॥ १० ॥

नृत्यनाऽलोचयति । चन्नंश्च नाऽलोचयति । अङ्गानि चाक्षय-
नालोचयति । तथा गृहस्थभाषया नालोचयति । किं तर्हि
संयतभाषया आलोचनीयमिति । तद्यथा । “ सुयारियाओ ”
इत्येवमादि, तथा आलोचयन् केन स्वरेण नालोचयति मिणि
मिणे ॥ तथा ढंढुरेण च स्वरेण उच्चैर्नालोचयति । एवं विधं
स्वरं वर्जयेत् । किम्पुनरसावालोचयतीत्यतदाह ॥

आलोचयेत्सुविहितः हस्तमुदकस्निग्धं तथा मात्रकं गृहस्थसत्कं
कटकुकादि उदकाद्रादिं तथा गृहस्थया कृतमन्यापारकुर्वता
तदेतच्चालोचयति । इदानीमेनामेव गाथां व्याख्यानमाह ॥

करपायस्समुह, सीसत्थि उट्ठमाईहिण दिण्णाम ॥

चण्णं हृत्यसरीरे, वल्लणं काए नूयजावे य ॥ ११ ॥

करस्य तथा पादस्य च्रुवर्धिरसः अङ्गः ओष्ठस्य चैवमा-
दीनामङ्गानां सार्विकारं चन्नं नर्तितं नाम तच्च नर्तितं कुर्वन्ना
लोचयति । चन्नं हस्तस्य शरीरस्य कुर्वन्नालोचयति ।
तथा चन्नं कायस्य करोति मोदनं कुर्वन्नालोचयति तथा
भावतश्चन्नं अन्यथा गृहीतमन्यथा आलोचयति ॥

अरुवियहुज्ज गारत्थिय, नासा उवज्जए मूयढ्ढूरं च सरं ।

आलोपवाचारं, संसट्ठियकरमतो ॥ १२ ॥

आलोचयेत्गृहस्थभाषया न आलोचयति यदुत (वङ्गणीउ
वङ्गउ मङ्गलका वङ्ग) इत्येवमादि किन्तु संयतभाषया आलो-
चनीयं (सुयारियाउ) इत्येवमादि सूक्ष्मस्वरे मनाश्च ढंढुर च
महान्तं स्वरं वर्जयित्वाऽलोचयति । व्यापारं गृहस्थाः संवन्धि
नं तथा संसृष्ट उदकाद्रादि इतरं असंसृष्टं किं तत्करं संसृष्टं
असंसृष्टं च उदकेन तत्रा मात्रकं गृहस्थसत्कं मेक्षिकादि उद-
कसंसृष्टेति । एतदालोचयति ॥ ओघ । पं. व. ॥

तथाच स्थानाङ्गे गा. १. ।

दस आलोचनादोसा पणत्ता ।

आकंपइत्तु अणुमाणइत्तु, जं दिट्ठवारं च सुडुपं वा ॥

चन्नं सदाउन्नं, बहुजण अव्वत्तत्तस्तेवि ॥ १ ॥

टीका । आकम्प्य आवर्ज्येत्यर्थः । यदुक्तं ॥

वैयावच्चाइहिं पुव्वं, आकंपइत्तु आयरिए ॥

आलोपइ कहुं मे, थोवं वियरेज्ज पच्छिच्चंति ॥ १ ॥

(अणुमाणइत्ता) अनुमानं कृत्वा किमयं सृष्टदण उतोप्र-
दण इति ज्ञावेत्यर्थोऽयमभिप्रायोऽस्य । यद्ययं सृष्टदण-
स्ततो दास्याम्यालोचनामन्यथा नेति उक्तञ्च ॥

किं एस उग्गदंनो, मिउदंनो वात्ति एवमणुमाणो ॥

अण्णेर्यवित्तिज्जोवं, पच्छिच्चं मज्जदेज्जाहिंति ॥ १ ॥

(जंदिट्ठति) यदेव दण्णमाचार्यादिना दोषजातं तदेवालोच-
यति । नान्यदोषश्चायमाचार्यं रञ्जनमात्रपरत्वेनासंविग्रत्वा
दस्येति । उक्तञ्च ॥

दिट्ठाव जेपरेणं, दोसावियेभयं तेच्चियण एण्णे ॥

सोहिज्जया जाणंतु, वएसो पयावदोसोउत्ति ॥ १ ॥

(वायारवन्ति) वादरमेवातिचारजातमालोचयति न सूक्ष्म
मिति (सुडुमवन्ति) सूक्ष्ममेव वातिचारमालोचयति । यः
किं सूक्ष्ममालोचयति स कथं वादरं संतं नालोचयत्येवं रूपं
ज्ञावसम्पादनायाचार्यस्येति । आह च ।

वायरवद्दुवाहे, जो आलोपइ सुहमनालोप ॥

अहवा सुहमाशोए वरमणंतोउपव तु ॥ ? ॥

जो सुहमे आशोए, सो किह नाशोय वाचरे दोसाति ॥

(उचत्ति) प्रच्छन्नाशोचयति यथात्मनैव वृणोति नाचार्यं भणितं (उचत्ति) प्रच्छन्नाशोचयति यथात्मनैव वृणोति नाचार्यं भणितं (उचत्ति) प्रच्छन्नाशोचयति यथात्मनैव वृणोति नाचार्यं भणितं

(सहाउचयति) शब्देनाशुभं शब्दाकुशं वृहच्छब्देनाशोचयति । यथान्येऽप्यगोतार्यास्तच्छब्देनाशोचयति च । (सहाउचयति) सहाउचयति

सहाउचयति जह अग्निवाचिवोदत्ति बहुजणंति) यद्वो जना आशोचनाचार्या यस्मिन्नाशोचने नद्वहुजनं । अयमभिप्रायः ॥

एगस्ताशोइत्ता जो, आशोएसणोवे अएणस्स ॥

ते चैवय अवराहे, तं होइ बहुजणं नामोत्ति ॥ ? ॥

(अवचत्तेति) अवचत्तेत्यागोतार्यस्य गुरोः सकाशे यदाशोचनं तत्तत्संबन्धादव्यक्तमुच्यते । उचत्ति । (जो य अगीयत्यस्स आशोए तं तु होइ अवचत्तमिति तस्स विति) ये दोषा आशोचयितव्यास्तत्सेवी यो गुरुस्तस्य पुरतो यदाशोचनं स तत्सेविब्रह्मणमाशोचनादोस्तत्र चाऽयमभिप्रायः आशोचयितुः ॥

जह एसो सत्तुहो, नो दाही गुरुमेव पच्छित्तं ॥

इय जो किञ्चिद्वचित्तो, दिाणा आशोयणा तेणति ॥

ज. श. १५ उ. ७ । घ. अ. धे. १ । पं. चू. ॥

दस दोसविपमुक्कं, तम्हा सव्वं अगहमाणं ।

किंयि कयमकज्जं, तं जहवत्तं कहेयव्वं ॥ ३२ ॥

द० प० ॥

आशोचनायाम्पश्यवचने दोषा (वचहार) शब्दे ॥

कयमुनरात्मनः शोधितातम्याशोचयेदित्याह ॥

जह वाशो जंपते, कज्जमकज्जं च उज्जयं जणति ।

तं तह आशोएज्जा, मायामयावेपमुक्कोउ ॥ ४७ ॥

व्याख्या । यथा यच्छास्त्रः शिशुर्जल्पन्भाषमाणः विचक्षितमिति गम्यते । कार्यमकार्यं वा विधेयमविधेयं वा निर्विरोधं सृजुर्कं अवक्रमयन् गोपायन्नित्यर्थः । भणत्यभिधत्ते मात्रादिकं प्रतीतमित्याशोचनीयाऽपराधं तद्वा तच्छास्त्रवचन्यमवक्तव्यं वाऽशोचयेत् गुरोर्निवेदयेत् । मायामदविप्रमुक्तस्तु शब्दात् गर्वरहित एव मायामदयुक्तो हि न सम्यगाशोचयितुं शक्नोतीत्यतस्तद्रहित इत्युक्तम् । व्य० उ० ४ । १० । पंचा० वृ० १५ आशोचनाविधिः ॥

एत्यं पुण एसविही, अरिहो अरिहमि दत्तयति कमेण ।

आसेवणादिणा खलु, सम्मं पुव्वादि सुच्छीए ॥ ८ ॥

व्याख्या । अत्राशोचनायां पुनः शब्दस्य सैवं संबंधो विधिनोऽशोचना देया । अत्र पुनः एषोऽयं वक्ष्यमाणो विधिः कल्पस्तच्छास्त्रात् । अहं आशोचनादानोचितः । तथा अहं आशोचनादानयोग्ये गुरौ विषयचूने (दत्तय इति) ददाति प्रयच्छति तथा क्रमेणऽनुपूर्व्येण किं विधेयेत्याह । आसेवनादिना खलु प्रतिपेवाप्रभृतिनैव आदिशब्दादाशोचनाक्रमग्रहः । तथा सम्यग्यथावत् आकुट्टिकादिज्ञावप्रकाशनतः ॥

तथा छव्यादिशुद्धौ छव्यक्षेत्रकाज्ञावशुद्धौ सत्यां प्रशस्तेषु छव्यादिष्वित्यर्थः ॥

अथ सम्यागिति यदुक्तं तत्राह ॥

तह आलुट्ठियदण्णो, कप्पमायण्णवजयणाए ॥

कज्जे वा जयणाए, जहट्ठियं सव्वमाशोए ॥ १८ ॥

व्याख्या । तथेति शब्दः समुच्चये । यथाक्रममाशोचनाक्रममेव

माकुट्ट्यादिकृतत्वमपीत्येतदर्थः । आकुट्टिकोपेत्यकरणं दण्णो वल्लानादिः । प्रमादो मद्यादिस्मृतिभ्रंशादिर्वा एषां ब्रह्मोऽस्त्येवस्तत आकुट्टिकादिप्रमादस्तथा कल्पतो वाऽशिवादिपुष्टाद्व्यनतो वा कल्पश्च यतनादिविषय इत्यत आह । यतनया यथाशक्तिसंयमरक्षारूपया कार्ये वा प्रयोजने वा संज्ञमहेतोः प्रदीपनकादाययतनयाऽनापेक्षितसारितरविज्ञातया यदासेवितं तदिति गम्यं यथास्थितं यथावृत्तं सर्वं समस्तमकृत्यमाशोचयेत् । गुरुभ्यो निवेदयेच्छुद्धिकाम इति गाथार्थः ॥ १० ॥ पंचा० १५ वृ० ॥

(५१) सम्यगाशोचनादाने किं द्विङ्गम् ॥

सम्यगाशोचनादाने किमुनद्विङ्गमित्याह ॥ पंचा० वृ० १५

आशोयणासुदाणे, द्विङ्गमिणे विति मुणियसमयत्या ।

पच्छित्तकरणमुचितं, अहकरणं चैव दोसाणं ॥ ४८ ॥

व्याख्या । आशोचनासु दाने सम्यगाशोचनायां द्विङ्गं चिन्हमिदं वक्ष्यमाणं भवेत् आहः । मुणियसमयत्या ज्ञातिसंज्ञातार्थाः प्रायश्चित्तकरणं विशुद्धिविशोधासेवनमुचितं योग्यं गुरुपदेशानुसारितया अकरणक्रमेण विधानक्रमेण चैवेत्यवधारणे दोषाणामाशोचितापराधानामिति गाथार्थः ॥

कज्जमुनराशोचनादानं शुद्धिकरणं जवतीत्याह ।

इयजवपहाणाणं, आणाए सुट्ठियाए होति इयं ॥

गुणद्व्याणसुद्धिजननं, सेसं तु विवज्जय फलंति ॥ ४९ ॥

व्याख्या । इत्येवमुक्तनीत्या भावप्रधानानां संवेगसारणां तथा आज्ञायामासोपदेशे सुस्मितानां सुबुद्ध्यवस्थितानां भवति स्यात् इदमाशोचनादानं गुणस्थानशुद्धिजनकं प्रमत्तादिगुणविशेषनिर्मुक्ताधायकं शेषं तत्कादन्यत्पुनर्विपर्ययफलं गुणस्थानकाशुद्धिजनकमिति शब्दः समाप्ताविति गाथार्थः ॥

तथाच महानिशीये अ० ? ॥

खंता दंता विमुत्ता य, जिइदी सव्वजासिणो ॥

उक्कायसमारंजाओ, विरत्ते तिविहेणओ ॥ ८९ ॥

तिदंमा सव्वसंवरिया, इत्थिकहासंगवज्जिया ॥

इत्थिसंज्ञावनिरया जीय, अंगोवेगनिरक्खणा ॥ ९० ॥

निम्मपत्ता सरीरेवे, अप्पमिवप्पा महायसा ॥

जीया इत्थित्थिगज्ज, सहीणं बहुदुक्खाओजावओए ?

तहातो परिसेण, जावेणं दायव्वा आशोयणा ॥

पच्छित्तं पिब कायव्वं, तहा जहा चैव एहिंकयं ॥ ९१ ॥

न पुणा तहा आशोएयव्वं, मायामंजेण केणई ॥

जह आशोयणं चैव, संसारं वुट्ठीनवे ॥ ९२ ॥

अणंतणाइकाज्ञाओ, अत्तकम्मेहिं दुम्मइ ॥

बहुविकल्पकहोसे, आशोए तेवी अहोमए ॥ ९३ ॥

गोयम ! केसिं धिना माई, साहिमोतं निबोधय ॥

जेमाशोयणपच्छित्ते, जावदोसिककुसिए ॥ ९४ ॥

ससहो घोरमहं दुक्खं, हरिहियासंसुच्छसहं ॥

अणुहवतिं चिद्धति, पावकम्मे नराहमे ॥ ९५ ॥

गुरुणा संजमं नाम, साहू निद्वंद्वसे तहा ॥

दिट्ठिवायाकुसीळे य, मणःसीळे तहेव य ॥ ९६ ॥

सुहुमाले यगे तहय, परवंचयसा क्षोयोगे तह ॥

किं वा द्योयगा तहयण, किंवा द्योयगे तहा ॥ ए७ ॥
 अकयाद्योयणे चैव, जणरंजवणे तहा ॥
 नाहं काहामि पच्छित्तं, उम्मासा द्योयणमेव य ॥ ए८ ॥
 मायारंजपवंचीय, पुरकमत्तवरणकहो ॥
 पच्छित्तं मे किंचि, न कायाद्योयणुच्चरे ॥ १०० ॥
 आसणाद्योयणकखाई, दहं पच्छित्तजायगो ॥
 अम्हाणा द्योइयं चेहे, मुहंवाद्योयगे तहा ॥ १०१ ॥
 गुरुपच्छित्ताहमसकैय, गिह्याणाद्वंणं कहे ॥
 आम्हाद्योयगे साहू, सुणासुणि तहेवय ॥ १०२ ॥
 निच्छिन्ने वियपच्छित्ते, न काहं बुद्धिसायगे ॥
 रंजवणमेत्तलोमाणं, वाया पच्छित्ते तहा ॥ १०३ ॥
 पन्निवज्जणपच्छित्ते, चिरयादए वेसगे तहा ।
 अण्णणिद्वियपायाच्छित्ते, अस्सज्जणियस्सहायरे तहा ॥ १०४ ॥
 आउट्ठीयमहापावे, कंदप्पादप्पे तहा ।
 अजयणासेवणे तहय, सया असुयपच्छित्ते तहा ॥ १०५ ॥
 दिट्ठयोच्चयपायच्छित्ते, सयं पच्छित्तकप्पगे ।
 एव इयं इच्छयपच्छित्तं, पुव्वाद्योइयमणुस्सरे ॥ १०६ ॥
 जाइमयसंकिए चैव, कुल्लमदसंकिए तहा ।
 जाइकुल्लोजयमयासंके, सुत्तल्लान्निस्सिरि सकियांए तंही ॥ ७ ॥
 तवोमया संकिएचैव, पन्निवासयसंकिए तहा ।
 सकारमयद्रुप्पे य, गारवसंदूसिए तहा ॥ १०७ ॥
 अपुज्जो वा विहंजंमे, एगजंमेव चित्तगे ।
 पाविणंपि पावतरे, सकजुसचित्ताद्योयगे ॥ १०८ ॥
 परकहावगे चैव, अविणयाद्योयगे तहा ।
 अदिहीयाद्योयगे साहू, एवमादी दुरप्पणो ॥ ११० ॥
 अणंतेणाइकाद्वेणं, गोयमा ! अत्तदुक्खिया ।
 अहो अहो जावत्त, मियं जावदोसेक ओगए ॥ १११ ॥
 गोयम ! णंते चिट्ठंति, जे अस्सादिए ससाद्विए ।
 नियजासदोससद्व्याणं, जुज्जंते विरसं फलं ॥ ११२ ॥
 चिट्ठइस्संति अज्जवि, तेणं सट्ठेण सट्ठिए ।
 अणंतंपि अणाययं, काद्वे तम्हा सट्ठं न धारएणं मु
 णित्ति ॥ ११३ ॥

(११) कृतानां कर्मणां क्रमत आलोचना ॥

आलोचनाक्रमश्च ।

ते य पन्निसेवणाए, अण्णदोमा होंतिवियरुणाएय ।
 पन्निसेववियरुणाए, एत्थ चउरो जवे जंगा ॥ ७१ ॥
 तांश्चातिचारान्प्रतिसेवनानुलोमेन यथैव प्रतिसेवितास्तेनै-
 वानुक्रमेण कदाचिच्चिन्तयति । तथा (वियरुणाएत्ति) विक-
 टना आलोचना तस्यच अनुलोमा एव चिन्तयति एतदुक्त-
 मभवति । पदमं दहृओ दोसो पन्निसेविअ पुणोवट्ठो वट्ठतरो
 चित्तेइ । एवमेव ततश्च प्रतिसेवनायां अनुकूलमालोचनायामपि
 अनुकूलमेव । यतः प्रथमं दहृको दोष आलोच्यते पुनर्वृहत्तरः
 पुनर्वृहत्तमः इति एष प्रथमो भंगः । अत्रोपन्निसेवणा अनु-

कूलो न उणवियरुणा एतदुक्तंभवति ।
 आसिवियं पदमं वट्ठं पुणो लहुयं पुणोवट्ठं ।
 पुणो वट्ठयरं चित्तेइ ॥

एवमेव ततश्च प्रतिसेवनायाः । अनुकूलं । अनुकूलं नत्वालो-
 चनाया यतस्तत्र प्रथमं दहृकोलोच्यते । पुनर्वृहत्तरः पुन-
 र्वृहत्तमः इति एष द्वितीयो भंगः । “ अत्रो पन्निसेवणाएवि
 अण्णकूलो आलोयणाए पुण अण्णकूलो, ” एतदुक्तं भवति ।
 अत्रवियरुणापन्निसेवणाएवि अण्णकूलो आलोयणाएवि अण-
 ण्णकूलो । एतदुक्तमभवति पदमं वट्ठो पन्निसेविओपुणो वट्ठो-
 यरो वितेत्ति पुण जं जहा संभरइ पदमं वट्ठो पुणो दहृओ
 पुणो वट्ठो पुणो वहुयारो एवं अपन्निवियट्ठं चित्ते तस्स ण
 पन्निसेवणाएकूलो यणाएकूलो एस चउत्थो एसो वजेयव्वो ॥

इदानीममुमेवार्थं गाथाद्वेनोपसंहरन्नाह ।

(पन्निसेववियरुणा एय होइ इत्थपि चउभंगो) इदं व्या-
 ख्यातमेवेति ॥ ओघ. ॥

तथा च पंचाशकेवृ. १५ ॥

दुर्विहेण एलोमेण, आसेवणावियरुणानिहाणेणं ।

आसेवणाएलोमं जं जह आसेवियं विपरे ॥ १६ ॥

आलोयणाएलोमं, गुगवराहे उपच्छओ वियरे ।

पणगादिणा कमेण, जहजह पच्छित्तबुद्धि ॥ १७ ॥

व्याख्या । द्विविधेन द्विप्रकारेणानुलोम्येन क्रमेण द्वै विध्य-
 मेवाह । आसेवना यदानुलोम्यं तदासेवनमेव विकटनेन च
 यत्तादिकटनमेवानस्ते पञ्चाभिधाने यस्य तत्तथा नेनासेवन
 विकटनाभिधानेनालोचनां ददातीति चारगाथासंविधिपद-
 संवन्धनीयं । तत्राप्यं स्वरूपत आह । आसेवनानुलोम्यमुक्त
 शब्दार्थं तदिति शेषः । यत्किं येन क्रमेणासेवितं यथा सिंचितं
 विकटयत्यालोचयत्यालोचनाकाराति । आलोचनानुलोम्यं पुन-
 र्व्यक्तशब्दार्थं तद्यदिति शेषः । गुरुकापराधान्महातिचारान्
 तु शब्दः पुनरर्थः । स च योजित एव पञ्चउत्ति प्राकृतत्वात्प-
 ञ्चाद्यथापराधानंतरं विकटयत्यालोचयति । कथमित्याह । पण
 गाइणत्ति । समयज्जापत्वात्पंचकादिना पंचदशकप्रभृतिना
 क्रमेणानुपूर्व्या किमित्याह ।

यथा यथायनेयेन प्रकारेण प्रायश्चित्तवृद्धिर्विशुद्धिर्वर्जनं तथा-
 तथायद्विकटयतीति प्रकृतमिह च दधवचोरपंचकं नाम प्राय-
 श्चित्तं गुरुके तु दशकं गुरुतरे तु पंचदशकमित्येवमादीति
 तुशब्दः पूरणार्थः । अत्र च गीतार्थं आलोचनानुलोम्येनैवालो-
 चयति कारणं तु गीतार्थगम्यमितरस्त्वासेवनानुलोम्येनालोच-
 ना तु दोम्यानजिज्ञत्वा तस्य च कारणमतिचाराणां सुस्सर
 त्वमिति गाथाप्यार्थः ॥

संयतीनामालोचना । महानिशीथे अ० १ ॥

गोयम ! समणीणणोसंखा जा उन्निकलुसनीसद्ववीसु-
 च्छुनिम्मवमणमाणसाउ अज्जप्पाविसोहीए आलो-
 यत्ताणसुपीरपुनं । नीसकं निखितं निरावं नियवं निय-
 दुच्चरियमाईयं सव्वं पिजावसट्ठं अहारिहं तवो कम्मं पाय-
 च्छित्तं मणुवरित्ताणं निष्पोपपावकम्ममददोवकदंकाओ-
 उण्णदिव्वपरकेवदनाणाओ महाण्णजावाओ महाय ।
 साओ महासत्तसंपन्नाओ सुगणाहियनामाधेयाओ अणं-
 तमसोक्खं मोक्खं पत्ताओ ॥

कासिच गोयमा नमे, पुत्रजागाण स हिमो ॥
 जेसिमाद्योयमाणीणं, उप्पणंसमणीणकेवली ॥ १॥
 हाहाहापाकम्माणं, पावापावमतीअहं ॥
 पावं ठाणं वि पावयए. हाहाहाउट्टिचिं नमे ॥ २ ॥
 हाहा हाइच्छे जावं, मे ताविहजं मेउवट्टियं ॥
 तहावीण्योर बीरुगं, कट्टंतवमंजमं थरं ॥ ३ ॥
 अणंतपावरासीओ, संमिक्षियाओ जयानवे ॥
 तइयाइच्छित्तणं इच्छे, इच्छं पावाण कम्पणा ॥ ४ ॥
 एगपिमी चूताणं, समुदयंतणुतो तह ॥
 कोरमि जह न पुणो, इत्थीहं होमि केवली ॥ ५ ॥
 दिट्ठीए वि न रुंरुमि, सीअं हंसमणि केवली ॥
 हाहामणेणमे किंपि, अट्टदुट्टद्विचित्तियं । ६ ॥
 तमाओइच्छाअहं, सुच्छिणिणहं समणिकेवली ॥
 दिव्वूणमज्झावणं, रुवं कंतिदिचित्तिसिं ॥ ७ ॥
 माणरपयं गाहमाजं तु, खयमणरुमणीय केवली ॥
 वातमोत्तण नो अओ, निच्छयं मह तणुच्छिवे ॥ ८ ॥
 ठकायं समारंजं, न करहंसमणि केवली ॥
 पोण्णअकरे कारुगुज्जतं एाहे जहणं तरे तहा । ९ ।
 जणाणा एवि ण दंशेमि, सुसंगुत्तं गोवं गासमणी य
 केवली ॥ बहुजवंतरकोमीओ, थोरं गजपंपरं ॥ १०॥
 परियदंतीए सुअच्छंमे, णाणचारीत्तसंजुअं । माणुस्स
 जम्मं सुसंमत्तं, पावकम्म करयं करं ॥ ११॥ तासव्वजा
 वणीसद्धा, आओएमी खणेखणे ॥ पायच्छित्तमणुद्वामि,
 वीयंतं न समारंजं ॥ १२ ॥ जेणागइअत्तिं, वायामणु
 साय कम्मुणा । पुढविदगागणिवाज्ज, हरियकायं तह
 वय ॥ १३ ॥ वीयकायसमारंजं, विति चउपंचिंदिया
 णया ॥ सुसाणं पि न जासेमि, समरखंवि अदिअयं
 ॥ १४ ॥ न गिएहांसि मणंतवि, णपच्छं मणसावि
 मेहुणं ॥ परिगहं न काहामि, मूळुत्तरगुणरव्वणं तहा
 ॥ १५ ॥ मयजयकसायदंरुसु, गुत्तिमुमितिंदिएसु य ।
 अठारसीअं गसहस्साहि द्वियद्वीतण ॥ १६ ॥ सज्जाय-
 ज्जाणयोगेसु, आनिरमं समणीकेवली ॥ तेलोकअवखण-
 कवंज धम्मतिथंकरेण जं ॥ १७ ॥ तमहंदिगंधारेण,
 जालिज्जइ विजंते निप्पिदियं ॥ मज्जोमजीय दोखमा,
 फाद्विज्जामि तहेवय ॥ १८ ॥ अहपाक्खिप्यामि दिअयि,
 अहवा ठिजे जइसिरं ॥ तावीहं नियमवयजंगं, सीअ
 चारित्तखंरुणं ॥ १९ ॥ मणसा वी एकजं, मकएण
 कुण समणिकेवली ॥ खरुहगोणजाइसुं, सरागाहिंठिया
 अहं ॥ २० ॥ विक्रमं पि समायरियं, अणंतं जवचवंतरे
 तमेव खरकम्ममह, पवज्जाए द्वियाकुणं ॥ २१॥ थोरंध
 यारपायाद्धा, जेणंणोणिहरं पुणो ॥ ठंरियाणमाणुसं

जम्मं तवं च बहु दुक्ख जायणं ॥ २२ ॥ अणिअं
 रवणविच्छंसी, बहुदंरं दोपसंकरं । तत्थवि इत्थीसं-
 जाया, सयअत्तेओकिनिंदिया ॥ २३ ॥
 तहावि पावियं धम्मं, णिविग्गमणं तराअयं । ताहं त न
 विराहेमि, पावदोतेण केणई ॥ २४ ॥ सिंगाररागसवि-
 गारं, साहिद्वीसं न विट्ठिमो । पसंताए विदिट्ठीण, मा
 तु धम्मोवएसंगं ॥ २५ ॥ अन्नं पुरिसं न निज्जा य, एाद्वं
 समणिकेवली । तं तारिसं महापावं, काओ अकहणीय
 तं ॥ २६ ॥ सद्धमविउपन्नं जह, दत्ताओयसमणिकेवली ।
 पमादि अणंतसमणी उ, दाउसुअदीओयणं । नीसद्धोके-
 वलं यण्णं, सिद्धा उ अणादीकाद्वेण गोयमा ! खंता दंता
 व मुत्ताउ जिईदिया उ सव्वजाणिए उ । ठकायस-
 मारंजा विरया तिविहेण उ । तिदंमा सव्वसंजुमा पुरि-
 सकहासंगवज्जिया पुरिससंजवविरया उ पुरिसंगोवंगनि
 रक्खणा निममत्ताउ सरीरे अप्पन्निवद्धा उ महायसा
 नीयत्थिगव्वजसहीणं बहुदुक्खाओ जवसरणओ तहा
 ताएरिसेणं जावेणं दायव्वा आओयणा पायच्छित्तं पि
 कायव्वं ॥

तह जह एयाहिं समणिहिं कयं णउणं तह आओए-
 यव्वं । माय, रुंजेण केणई जह आओयमाणी णं पावक-
 म्मुवुईजवे अणंतेणा इकाद्वेणमायाउ तत्थ कम्मदोसेणं
 कवमाओयपकाउसमणी उ सद्धीउ आतिउ गयसरेणं
 ठवियं पुढविंग या । ३३ । ठकासिवगोयमा ! नामेसा-
 हिमां तंति बोधयजाउ आओयमाणि उ जावदोसेसु उ-
 त्तरगणावक्कम्ममअपचद्विया जवसंजमसीद्विगाणं एीसद्धत-
 पसंसियं तं परमजाववितोहिए विणाखणच्छं पि नाजवे
 तो गोयम ! केसिमिथिणं चिसविसोहिं सुनिम्मज्जाजवंतारं
 विमो होही जेण नीसद्धयाजावे अट्टद्वमदसमदुवाअसेहिं
 सुखंतिकेवि समणि उत हवि यसंरागजावं गाणाओयं-
 तीणं चउरंतिवहुविहवि कप्पकद्धोअमालाओ किलगाहणं
 वियरं तंतेण दविवज्जजा २५ दुखगाहमणसागरं ते कह-
 माओयणं दि तुं जासि चित्तं पि नोवसे सद्धंजो ताणमु-
 च्छरए ॥ २६ ॥ स वंदणीओखणे खणे । असणेहि पीय-
 पुव्वेणं धम्मसुअद्धसावियं । सीद्विगुणद्विणेसु उत्तमेसु
 धरेइ जो । ५ ठीवहुबंधणमुकंगिहकज्जत्ता विचारगा ।
 सुविमुअसुनिम्मज्जचित्तं णीसद्धं सोमहायशो दट्ठवो
 वंदणीओ य देविंदाणं सउत्तमो दीणत्थी सव्वपरिअयं
 विरइट्ठाणे जा उत्तमे वरेणा ओएमि अहं समणी देक
 हं किंचि सा हुणि बहुदोसं न कहं समणी जं दिट्ठं
 समणिहितं कहं असावज्ज कहासमीण बहु आद्वंवणा
 कहा पमा ।

या खावगा समीण पाविट्टा बलमोफी कहा लोगाविरुद्ध-
कहा तह य परवएसा लोयणीसुयपच्छित्ता तहया
जायादीमयसंकिया । सूसगारजीरुया चेव गारवत्ति-
पट्टसिया तहा । एवमादि अणेगजवादेसवसद्धेहिं प्रि-
यानिरंतरा अणतेणं कावसमएणं गोयमा ! अइकंतेणं
अणंताउ समाणोओ वहुवावसहंगया गोयमा ! अणं
ताउ चिहंति जाअणादी सद्धसद्धीया । जावदोसे कसे-
द्धेहिं चुजमाणीओ कट्टविरसं घोर गततरं फलं चिट्ठइस्सं-
ति अज्जावि तेहि सद्धेहिं सद्धिया अणंतं पि अणायगं
काअं तम्हा सद्धं सुसुहुमं पि समणी एो धारेज्ज खणं
त्तिवेमि

(२३) आलोचनायां दत्तायां न विरतिजंगः सह-
घ्रान्तः ॥

आलोचनायां दत्तायामपि विरतिजंगो न कश्चिद्यः । महानि-
शीथे । अ. ७ ॥

पाणाइवाय विरइ, सेवफल्लया गिएहिउण ताधीमं
मरणायं मिपत्ते मरेज्जाविरइ न खंभिज्जा ? अद्वियव-
एस्स विरइ, सावज्जं सव्वमवि न जासिज्जा परदव्वह-
रण विरइ, करेज्ज दिन्ने वि मादोयं २ घरणं दुप्परवं
जव्वयस्सकाउं परिगहवायं ॥ राइजोयएविरइ, पं-
चिंदियनिग्गहं विहणा ३ अन्ने य कोह माणा, एग
दोसे य आलोयणं दाउं । पमाहारअहंकारे, गायडे
सव्वं पव्वतणे । जह तव संजमसज्जा यम, गाणमाइसु-
सुद्धिं जावेहिं उज्जमियव्वं गोयम ! विज्जुद्वयाचंच
द्वे जीवे किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं पुढविकायं
विराहिज्जा कत्थगंतुं समुज्जिही किं बहुणा गोयमा ! इत्थं
दोउणं आलोयणं बाहिणंपाणिं तहिं जम्मे जो पिण-
कत्थ । उज्जमिही किं बहुणा गोयमा ! एत्थं दाउणं
आलोयणं उन्हववइ जादय जाइ फुत्तिउत्ता कत्थमुज्जिही
किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं आलोयणं वाउकायं
उदिरिज्जा कत्थगंतुं समुज्जिहि किं बहुणा णं गोय-
मा ! एत्थमदाउणं आलोयणं जोहरियतणं कप्पांवाफरिसे
कत्थमसु फिहि किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं आलोयणं
अकमइ वीजकायं जो कच्छगंतो समुज्जिही किं बहुणा
गोयमा ! इत्थं दाउणं आलोयं वियद्वं दीविति चउपंचि-
दियपरिठावे जो कत्थ समुत्थही किं बहुणा गोयमा
इत्थं दाउणं आलोयणं उक्काए जो तं न रक्खेज्जा ।
सुहुमे कत्थसमुच्चिही किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं
आलोयणं तसथावरो जो न रक्खे कत्थगंतुं समुच्चिही
आलोइयनींदियगरहियओविकयपायच्चित्तनिसद्धो उत्तम
ठाणंमिउउपुहवारंजं परिहरिज्जा । आलोइयनींदियगर-

हियविकयपायच्चित्तनीसद्धो उत्तमठाणंमि उिओ-
जोइ ए मा फुसावेज्जा । आलोइयनींदियगरहिओविकयपा
यच्चित्तसंविग्गो उत्तमठाणंमि उिओमाविराहिज्जा अत्ता
णं आलोइयनींदियगराहेउगकयपायच्चित्तसंविग्गेच्चित्तं
पि तणं हरियं असइमणं मा फरिसे आलोइयनींदियगर
हियो विकयपायच्चित्तसंविग्गो उत्तमठाणंमि उिउ जाव-
ज्जीवं एतेसिं वेइंदियतेंदियचउरो पंचिंदियाणं जावाणं
संघट्टणपरियावणं किंजावणोदवणमाकासी आलोइयनींदि
यगरहिओविकयपायच्चित्तसंविग्गो उत्तमठाणंमि उिओ
सावज्जं मानणिज्जा आलोइयनींदियगरहिओ विकय
पायच्चित्तसंविग्गो लोयतेण विज्जुई गहियागहिओ खिवि
उदिन्ना आलोइयनींदियगरहिओ विकयपायच्चित्तनियो-
सद्धोजोइत्थि संदोवेज्जा गोयमा ! कत्थमुज्जिहिआलोइय
नींदियगरहियओविकयपायच्चित्तसंविग्गोचउदसधम्ममुव
गरणे उट्टमापरिहणं कुज्जा तेसुं पि वि ममतो अमुच्चिओ
अगाइओ दइहविया अहवा कुज्जाउ ममतं तासुद्धी
गोयमा ! नत्थि किं बहुणा गोयमा ! नत्थइत्थंदाउणं आ-
लोयणं रयाणिए आविए पाणम्कत्थगम् तु समुज्जिही
आलोइयनींदियगरहिओ विकयपायच्चित्तनीसद्धो छइ-
क्केमेणरक्खे जो कत्थमुद्धिं दजेज्ज से । महा. अ. ७ ॥

आलोचनायां दत्तायां विरतिभङ्गो न करणीयस्तथा उप-
चारात्तत्कारणतत्प्रमादक्रियायाच्च । ध. २ अ. ।

आलोचनायाः प्रायश्चित्तस्य प्रशस्तयोगसङ्ग्रहनिमित्तत्वा-
त्तदात्मके प्रथमे योगसङ्ग्रहे, च । “ प्रशस्तयोगसङ्ग्रहनिमि-
त्तत्वादालोचनादय एव तथोच्यन्ते ॥ सम. ३१ स. । मोक्ष-
साधनयोगसङ्ग्रहाय शिष्येणाऽऽचार्याया लोचना दत्तेति ।
अत्रोदाहरणम् ।

उज्जेणि अट्टणे खनु, सिंहगिरि सोपारए पुह हवई ।
मच्छिअमद्वे पुरुद्व, क्वविओ फलिहमद्वे अ ॥ ? ॥

पुरुद्वखविया आमाः फलहीशब्दो देश्या वण्णीवाची ।

उज्जयिन्यामुज्जयिन्यां, समस्तनगरावद्वाः ।

जितशत्रुर्नृपस्तत्र, मल्लस्तस्याट्टनाजिधः ॥ ? ॥ इत्यादि,
(अट्टन) शब्दे तत्कथा ।

ययाट्टनस्तथाचार्यः, पताकानिर्वृत्तिः पुनः ।

साधुर्महोऽपराधास्तु, प्रहारास्तान् गुरोर्हि यः ? ०

आलोचयति निः शल्य, स निर्वाणपताकिकां ? १

त्रैलोक्यरगे गृहहारी, त्युक्ताः शिष्यगुण इमे ।

आव. क. । आ. चू. । आव. ॥

(२४) आलोचनायामकृतायां मृत्वाऽनाराधको
जवाते ।

जिक्खू य अक्खरं अक्खिद्वारं पत्तिसेवित्ता सेणं तस्स
ठाणस्स अणालोइयपकिंते कोहं करइ । पत्थि तस्स

आराहणा । सेणं तस्स णणस्स आलोइयपनिक्कंते काळं करेइ । अत्थि तस्स आराहणा । जिक्खु अणयंरं अकि-
चच्चाणं पमिसेवित्ता तस्स णं एवं जवइ पच्चाविणं अहं-
चरिमकाअसमयंति एयस्स णणस्स आलोइयस्सामि
जाव पमिक्कमिस्सामि । सेणं तस्स णणस्स आणा-
लोइयपनिक्कंते जाव णत्थि तस्स आराहणा । सेणं
तस्स णणस्स आलोइयपनिक्कंते काळं करेइ । अत्थि
तस्स आराहणा जिक्खु अणयंरं अकिचच्चाणं पमि-
सेवित्ता तस्स णं एवं जवइ जइ ताव समणोवासयावि
काअमासे काळं किञ्चा अणयरेसु देवओएसु देवत्ताए-
उववत्तारे नवंति । किमंग पुण अणवणिएयदेवत्तणं पि
एो वानिस्सामिच्चि कद्दु सेणं तस्स णणस्स आलोइय-
पनिक्कंते काळं करेइ नत्थि तस्स आराहणा । सेणं तस्स
णणस्स आलोइयपनिक्कंते काळं करेइ अत्थि तस्स आ-
राहणा सेवं जंते ! जंतेत्ति ॥ ज. १० श. ५ उ. ।

टीका । इह च शब्दश्चेदित्येतस्यायं वर्तते । स च भिक्षो-
रकृत्यस्थानासेवनस्य प्रायेणासंभवप्रदर्शनपरः (पमिसेवि-
त्तचित्ति) अकृत्यस्थानं प्रतिपेविता प्रवर्तते गम्यं । वाचनांतरे
त्वस्य स्थाने (पमिसेविज्जात्ति) दृश्यते । सेणंति । स भिक्षुः
तस्स णणस्सति तद्वस्थानम् अणपन्नियदेवत्तणं पि नो व
मिस्सामिति अणपन्निका न्यतरनिकायविशेषास्तत्संबन्धिदेव-
त्वमणपन्निकदेवत्वं तदपि नोद्वेप्ये इति भ. ॥ टी. ।

(५५) आलोचनाफलम् ॥

आलोयणाएणं जंते ! जीवे किं जणयइ आलोयणा-
एणं मायाणिआ । मिच्छादरिसणसङ्घाणं मोक्खमग-
विग्घाणं अणंतसंसारवंधणाणं उच्छरणं करेइ । उज्जु-
जावं च जणयइ । उज्जुजावपमिक्खणे वियणं जीवे अमाइ
इत्थिवेयं नपुंसगवेयं च न बुच्चइ पुव्ववर्द्धं च णं निज्जेरेइ ॥

५ उक्तं अ० ५५ ॥

शुरुश्रुथां कुवतोऽप्यतीचारसंभवे आलोचना तथा माया-
शास्त्रं निदानं ममाऽस्तपःप्रवृत्त्यादर्शितं स्यादिति प्रार्थना-
त्मकं मिथ्यादर्शनं सांशयिकाद्येतां शङ्कानां च शङ्कानि तेषां
ततः कर्मधारये मायानिदानमिथ्यादर्शनशङ्कानि तथाहि तो
मरादिशङ्कानि तत्काष्ठान्खादानेप्यायते दुःखदायिनीत्येवं मा-
यादीन्यपीत्येवमुच्यते तेषां मोक्षविघ्नानां पापानुबंधनत्वेन
मुक्त्यंतरायाणां तथानेन संसारं वर्द्धयंति वृद्धिं नयंतीत्यने-
तसंसारवर्द्धनानि तेषामुच्छरणमपनयनं करोति तदुच्छरणतश्च
ऋजुभावं चार्जवं जनयति ॥ (उज्जुजावपमिक्खणेयत्ति)
प्रतिपन्नऋजुजावश्चजोवेऽमायी मायायहितस्ततः पुंस्त्वनिबंध
नत्वाऽमायित्वस्य (इत्थिवेयत्ति) प्राग्वद्विघ्नोपपत्तीवेदं नपुं-
सकवेदं च न वध्नाति पूर्ववर्द्धं च तदेव ह्ययं यदा सकलमपि
कर्म निज्जरयति क्लृपयति तथा च मुक्तिपदमाप्नोतीत्यभिप्रा-
यः । उक्तं हि । “ उक्तियदंशो साहू अविरेण उवेति सासयं
गणं । सोच्चियं णुडियदंशो संसारपक्खुओ होत्ति ॥ ५५ ॥ ”
उक्तं टी० ॥

आलोचनापरिणतस्य त्रिमाणस्यापि आधारकत्वमाराध-
नाशब्दे ॥

तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कद्दु णो आलोएज्जा
णोपमिक्कमेज्जाणो णिंदेज्जा णो गरहेज्जा णो विउदेज्जा
णो विसोहेज्जा णो अकरणाया ए अन्नुदेज्जा णो
अहरिहं पायच्चित्तं तवोक्कम्म पमिवज्जज्जा । तं० ।
अकरि सुवाहं करेमि वाहं करिस्सामि वाहं । तिहिं
ठाणेहिं मायी मायं कद्दु णो आलोएज्जा णो पमि-
क्कमेज्जा जाव नो पमिवज्जज्जा । तं जहा । अकि-
त्ती वा मे सिया अवन्ने वा मे सिया अविणये वा मे सिया
तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कद्दु णो आलोएज्जा जाव
णो पमिवज्जज्जा तं० कित्तिवा मे परिहाइस्सइ जसोवा
मे परिहाइस्सइ पूयसकारे वा मे परिहाइस्सइ । तिहिं ठा-
णेहिं मायी मायं कद्दु आलोएज्जा पमिक्कमेज्जा
निंदेज्जा जाव पमिवज्जज्जा । तं० । मायी स्सणं अस्सिं दो
गेगरहिं जवइ उववाए गरीहए जवइ आयाइ गरीहया
जवइ । तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कद्दु आलोएज्जा जाव-
पमिवज्जज्जा तं अमाइस्सणं अस्सिं दोगे पसत्थे जवइ
उववाए पसत्थे जवइ आयाइ पसत्थे जवइ । तिहिं
ठाणेहिं मायी मायं कद्दु आलोएज्जा जाव पमिवज्जज्जा
तं० । एणद्वयाए दंसणद्वयाए चरितद्वयाए स्या. ठा. ३. ॥

तिहिं ठाणेहिमित्यादि व्याख्या । मायी मायावान् मायं ।
मायाविषयं गोपनीयं प्रच्छन्नमकार्यं कृत्वा नो आलोचयेत्
मायामेवेति शेषसुगमं नवरमालोचनं गुरुनिवेदनं प्रति-
क्रमणं मिथ्यादुष्कृतदानं निदाऽऽमसाक्षिकागर्हागुदसाक्षिका-
विज्ञोदं तद्व्ययसायनिच्छेदनं । आत्मनश्चात्रिजस्य वाऽ
तिचारमन्त्राखनमकरणताऽऽयुत्थानं पुनर्नैतत्करिष्यामी-
त्यन्युपगमः । अहारिहं । यथो चित्तं पायच्चित्तं पापच्छे-
दकं प्रायश्चित्तविशोधकं वा तपः कर्म निर्विघ्नतिकादिप्रति-
पद्येत तद्यथा अकार्यमहमिदमतः कथं निन्दामित्यालोचयि-
ष्यामि स्वस्य महात्म्यहानिप्रोत्तेरित्येवमभिमानात् । तथा-
करोमि चाहमिदानीमेव कथं साध्विति भणामि करिष्या-
मीति चाहमेतद्दृष्टयमनागतं कावेऽपीति कथं प्रायश्चित्तं प्रति-
पद्यत इति कीर्तिर कदिग्गामिनी प्रसिद्धिः । सर्वदिग्गामिनी
सैव वर्णो यशः । पर्यायत्वादस्य अथवा “ दानपुण्यफला की-
र्तिः पराक्रमकृतं यशः ” तच्च वर्णयति तयोः प्रतिषेधोऽकी-
र्तिरवर्णश्चेति । अविनयः साधुकृतो स्यादिति । इदं च सूत्र-
मप्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षं मायं कद्दुति मायां कृत्वा मायां
पुरस्कृत्य माययेत्यर्थः । परिहास्यति हीना प्रविष्यति पूजा
पुष्पादिभिः । सत्कारो वन्नादिभिर्दिमेव विवक्षितमेक
रूपत्वादिति । इदं तु प्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षं शेषं सुगमं ।
उक्तविपर्ययमाह ।

(तिहिं) मित्यादि सूत्रत्रयं स्फुटं किन्तु मायी (मायंकद्दु
आलोएज्जाति) इह मायो अकृत्यकरणकाल एव आलोचनादिका
हेत्वमायेवालोचनाद्यन्यथानुपपत्तिरिति (अस्सिंति) अयं यतो
मायिन इह लोकाद्या गर्हिता प्रवर्तन्ति । यतश्चामायिन इहलो-
काद्याः प्रशस्ता प्रवर्ति यतश्चामायिनः आलोचनादिना निरर्ता
चारीभूतस्य ज्ञानादीनि स्वस्वभावं लक्षन्ते । ३ तं० इहम

मायी कृत्वा आलोचनादि करेःमीति ज्ञावः ॥
आलोचनाय-आलोचनाय-पुं० अभिमुख्येन गुरोरा
त्मदोषप्रकाशनमालोचना स एव नयः । आलोचनायाः नयः नदे,
तत्कथ्यता (सामाज्य) शब्दे विशेष आ. च. १ अ. ।

आलोचनारिह-आलोचनाह-न. आ मर्यादया “ जहवालो
जंपतो, कजमकजं च उज्जुओ भणइ । तं तह आलोइज्जा,
मायमयविष्णुमुकोय ” इत्येवंरूपयाऽऽलोचनं गुरोः पुरतः
प्रकाशनं तदन्मात्रेणैव यस्य पापस्य इद्धिस्तदालोचनाहं
तद्विशोधिकं प्रायाश्चित्तमप्युपचारादालोचनाहं । जीत.
व्य. उ. १ आलोचनां गुरुनिवेदनां विशुद्धये यदहृत्यतिचार-
जातं तदाऽऽलोचनाहन्तश्चिदधिकमालोचनाहणं प्रायश्चित्त-
मप्युपचारादालोचनाहं ग. अ. १।५ औप. प्रायश्चित्तनेदे ।
आलोचनाहं यद्गुरुनिवेदनया इद्धयतीति वा, ३ ग. भग. श.
३५ उ. ७ आलोचना गुरुनिवेदनम् । तथैव यच्चुद्धयत्य
तिचारजातं तत्र तदहृत्वादालोचनाहं । तच्चुद्धयर्थं यत्प्राय-
श्चित्तं तदप्यालोचनाहन्तश्चालोचनैव स्यात् ७।१० । ६॥
एतस्याशेषवक्तव्यताऽऽलोचनाशब्दे आलोचनायोग्ये आचा-
र्यादिके. पु. ते चालोचनाशब्दे व्य० उ. १० ध. अधि. १
नि. च. उ. १० ॥

आलोचनायारि-आलोचनाचार्य-पुं० विकटनागुरौ (जोगो
आलोचनायारिओ) आलोचनाचार्यो विकटनागुरुस्त च
कीदृशो योग्य इत्यालोचनाशब्दे । पचा० १५ वृ. ध. अधि. १ ॥
आलोचनाविहिंसुत-आलोचनाविधिसुत-न० शिष्यनिवेदि
तप्रायश्चित्तपर्यालोचनविषयप्रयाश्चित्तभिधायिनि सूत्रे आ-
लोचनाविधिसुत्ता नाम गुरुं शिष्येण गुरोर्निवेदिते गुरुणा
प्रायाश्चित्तपर्यालोचनविषयाणि प्रायाश्चित्तभिधायिनि नि०
च. उ. १ ॥

आलोपदरितणिज-आलोपदर्शनीय-त्रि० आलोके दृष्टिगोचर
यावद् दृश्यतेऽप्युच्चत्वेन यः स आलोपदर्शनीयः न. श. ९ उ. ३३
आलोके दृष्टिविषये क्षेत्रे स्थितोऽप्युच्चतया दृश्यते यः स आ-
लोपदर्शनीयः अत्युच्चतया यावद्दृष्टिगोचरं दृश्यमाने इति
अ० १ (दंसणरइयाओप्रदरितणिजा) आलोके दृष्टिपदं या-
वद्दृश्यते अत्युच्चत्वेन या सा आलोपदर्शनीयेति औप०
नात्युच्चतया आलोपमात्र एव दर्शनीये मङ्गल्यत्वात् प्रस्थान-
समये द्रष्टु योग्ये, च ॥

दरितणरइयआलोपदरितणिजा ॥

आलोके वहिः प्रस्थानसमयजाविनि दर्शनीया रुटुं योग्या
मङ्गल्यत्वात् अन्ये त्वा हुराओके दर्शनीयान पुनरत्युच्चा आलो-
पदर्शनीयेति राज० ॥

आलोप-आलो-त्रि० इषत् षोडः प्रा० स० इषच्चञ्चवे, ।

“आलोपपुष्करमुखोल्लसितैरभीक्ष्णम् माघः” वाच. ॥

आलोप-आलोपित-त्रि० आ लुप् णिच् क ईपञ्चञ्च-
हीकृते ॥

आवन्त-आवन्त-पुं० अवन्तरयं राजा अण् अवन्तिदेशाधिपे
चञ्चवंश्ये नृपभेदे, वाच० ॥

आवन्तिअज्जयण-आवन्त्यध्ययन-न० आचाराङ्गस्य नवग्रहा
चर्याध्ययनान्तर्गते लोकसारख्ये पञ्चमेऽध्ययने । आवन्तीत्या
चारस्य पञ्चमाध्ययनम् तत्र ह्यादावेवावन्तीत्याद्यापको विद्यते
इत्यादानपदेनैतन्नाम । अनु० । आवन्तीति आद्यपदेन नामान्त-

रेण तु लोकसार इति स्था० वा. ए । सम० । आव०
(आयाण पर्यावन्त । गोणनामेण लोकसारोत्त) आदीयते
प्रथममेव गृह्यत इत्यादानम् तच्च तत्पदं चादानपदम् तेन
करणभूतेनावन्तीत्येतन्नामाध्ययनादावावन्तीशब्दस्योच्चारणात्
आचा० अ. ५ उ. १ ॥

आव-(जाव) यावत्-त्रि० आदेयोजः ॥४५॥ इति प्राकृत-
सूत्रेण पदार्थस्य जो वा जवति आपं षोपोऽपि । प्रा० ।
यत्परिमाणमस्य मतुः । यत्परिमाणे स्त्रियां ङीप् यावति
सत्कथ्ये अवत्रौ, व्याप्तौ, माने, अवधारणे च । अर्थः अमरः ।
एतच्छब्दयोगे द्वितीया । वाच० ॥

आवक-यावत्कथ-प्रत्य० यावज्जीवमित्यर्थः । आवकहं ज-
गवं समित्तासि ॥ १६ ॥ यावत्कथमिति यावज्जीवम् आचा०
अ. ए उ. ४ ॥

आवकहा-यावत्कथा-स्त्री० यावती यत्परिमाणा कथा मनु-
ष्योऽयं देवदत्तादिर्वाऽयमिति ध्यपदेशशङ्कणा यावत्कथा
यावज्जीवे जत्यवियणं आवकहाय चिदुह स्यात् वा. ४ से पा
रप आवकहाय यावत्कथं यावज्जीवमित्यर्थः । आचा० अ. ९
उ. ४ जे आवकहा समाहिण कियंतं काहं यावत् कथा देव
दत्तो यद्दत्त इति कथा यावदिति सूत्र० अ. १ अ. २ धृष्टा
आवकहाय गुरुकुञ्जवासं ण मुंचंति ॥१६॥ यावत्कथं यावज्जी-
वम् । पंचा १० वृ. ११ ॥

आवकहिय-यावत्काथिक-त्रि० यावज्जीविके । पंचा० वृ. ११
एत्थ उसावय धम्मं, पायमणुव्वयगुणव्वयाइ च । आवकहियाइं
सिक्खा, वयाइं पुण इत्तरां— ॥

इति पंचा० १ वृ. । यावत्काथिकानि यावती यत्परिमाणा कथा
मनुष्योऽयमित्यादिष्वपदेशरूपा यावत्कथा तस्यां ज्ञानानि
यावत्काथिकानि यावज्जीवानीत्यर्थः । पंचा. ॥

यावत्काथिकानीति सकृद्गृहीतानि यावज्जीवमपि भावनी
यानीति । आव. । सामयिकभेदे-तच्च मध्यमभेदेहृत्कीर्णकर
तीर्थान्तर्गत जाधूनामवसेयम् । तेषामुपस्थापनाया अभवात् ।
पंचा वृ. ११ । आत्मनः कथां यद्यदास्ते तद्यावत्कथं
यावज्जीवमित्यर्थः । यावत्कथमेव यावत्काथिकम् । सामा-
यिकचरित्रगुणप्रमाणभेदे, । एतच्च भर्तृरावेतप्याद्यचरम-
वर्जमध्यमतीर्थकरसाधूनां महाविदेहयतीनां च संभवति ।
अनु. । यावत्कथस्य भाविष्यपदेशांतराभावात् यावज्जीवि-
कस्य सामयिकस्याऽस्तित्वात् यावत्काथिकः । सामायिक
संयतभेदे, । स च मध्यमजिनमहविदेहजिनसम्बन्धिसाधुः ।
म० श. १५ उ. ७ । प्रतिक्रमणभेदे, च स्यात् वा. ॥ यावत्काथ-
कं यावज्जीविकं महाव्रतनक्तपरिज्ञानादिरूपं प्रतिक्रमणत्वं
चाऽस्य निवृत्तिवृत्तिगुणान्वयर्थयोगादिति । आव० ॥

पंच यमहृच्चयाई, राई च्छट्टाई चाउजा मोअं ।

नत्तपरिणा य तहा, दुहं पि अ आदकहिआई ॥

पंच महाव्रतानि प्राणातिपातादिनिवृत्तिवृत्तिगुणानि राह-
भोयणगृह्णीति । उपव्रतणवत् रात्रिभोजननिवृत्तिपट्टा-
नि पुत्रेभ्योऽश्रमतीर्थकरयोस्तीर्थ इति । चतुर्यमश्च निवृत्ति-
धर्म एव भक्तपरिज्ञा च तथा चशब्दादिगितभरणादिपरिग्रहः
चयोरपि पुरिःपश्चिमयोः चशब्दात्म्यमानां च यावत्काथि-
कान्येतानीति गार्थः ॥

अशनभेदे, च-म० श. १५ उ. ७ ॥

सेकितं आवकहिण आव २ दुविहे प० तं पा

आवगमणे य नत्तपच्चखाणे य ॥ प्रव० चा. ६ दश० अ. १ ।

१ आवग-आवक-वि० अवति, अव एतु-रङ्के, वाच०

२ आवज-आतोद्य न० (ओतोऽद्याभ्याभ्याप्रकोष्टतोद्याशरोवेद

नामनोहरसरोरुहे को इच वः ॥ १ । ५६ इति प्राकृतसूत्रे-

णोतोतोऽभ्यं वा जयति तत्सन्धियोगे च यथा संज्ञवं फकार-

तकारयोर्वदेशः । प्रा० । वीणादौ वाचं, अत्रयावहुत्तयता

(आउज) शब्दे ।

आ उज्जगु-आवर्जन-न० उपयोगे व्यापारे, च केवदिसमुद्धा

तनन्मुनसा केवदिना कर्तव्यमावर्जकरणमधिकृत्य (आव-

ज. इगमुव गेगो वावारा वा तद्व्यमाइए) तद्व्यं समुद्धातक

रपार्यमादौ केवदिन उपयोगे मया अधुनेदं कर्तव्यमित्येवंरूप

उदयावद्विकायां कर्मप्रक्षेपरूपो व्यापारोवाऽऽवर्जनमुच्यते ।

इति विशेषः । अतिमुखीकरण, आ० च० ॥

आव जिय-आवर्जित-वि-वृज-णिच्-क्त० अभिमुखे, आ. च०

आवा. नियकर गु-आवर्जितकर गु-न० अभिमुखीकरणे, । केव-

द्विसमुद्धातपूर्वे कर्तव्ये केवदिनोव्यापारविशेषे च आ. च०

कां वेदावर्जितकरणमिति वर्णयन्ति ।

तेषामप्यवर्जितशब्दस्यऽतिमुखपर्यायवाचित्वात् आव-

र्जित इरण/सङ्घिः कथमवर्जितमप्युच्यते यथा होके इष्टेत-

दावां जितो मनुष्याभिमुखीकृत इति तथा च सिद्धान्तः । (सिरूप

र्याथपरिण. मां. भन्त्रा. कर्णं यत्तदावर्जितकरणं येन कारणेन

परिणत आत्मा नियमात् सिद्धतत्पर्यायपरिणामाभिमुखो भव-

तीत्यर्थः ॥

आवर्जकीकरण-आवर्जकीकरण-न० समुद्धातकरणार्थमादौ

केवदिन उपयोगे मया अधुनेदं कर्तव्यमित्येवं उदयावद्वि-

कायां कर्मप्रक्षेपरूपो व्यापारो वा आवर्जनमुच्यते । तथा

चूतस्य करणमावर्जकीकरणम् केवदिसमुद्धातापूर्वे केवदि-

ना कर्तव्ये व्यापारजैरे, विशेषः ।

आव (६) (न) (च) त-आवर्तपुं० आवर्तनमावर्तः सवस

मुद्रादेशकपिशोपाणांचेति । स्या० दा. ४ । इ. अ. १ । आ. म.

प्र. । आवर्तयति प्राणिनं भ्रामयतीत्यावर्तः । सूत्र० श्रु. १ अ.

३ । आ. वृत्. भावादौ घञ् चकारादेर्यजस्यपरिभ्रमणे ।

वाच० ॥ तस्याधूर्तादौ ॥ २ । ३० ॥ इति प्राकृतसूत्रेण तस्य

भवति धूर्तादीन् वर्जयित्वा बाहुवक्राधिकाराद् धूर्तादावपि

प्रा० । जज्ञादीनां परिभ्रमणे आचा० अ० १ उ. ५ आवर्त

आवर्तनं परिभ्रमणमिति ज्ञा० अ० १ मोहावर्तं महाजीमं ।

मोहोमोहनीयं कर्म तद्वत् तत्र विशिष्टभ्रमजनकत्वादावर्तो

यस्मिन्स तथा विवस्तमिति आव । स्या० दा. ४ ॥

चत्तारि आवत्ताप मत्ता । तं खरावत्ते उन्नयावत्ते गूढावत्ते

आमिसावत्ते वा । आवर्तन्तेपरिभ्रमन्ति प्राणिनो यत्र स आवर्तः

संसारो आचा० अ. १ । ५ (आवट्टे सो एसंगमभिजाणति)

आचा० अ. ३३ । १ आवट्ट इत्यादि भावावर्तो जन्मजरामर

णरोगशोकत्रयसोनपनिपातात्मः संसार इत्युक्तं हि "रागद्वेष-

भीयतेयोऽनर्थं ज्ञात्वा परिहरति यश्चायमर्थः । संसारश्रोतः
संग रागद्वेषात्मकं ज्ञात्वा यः परिहरति स एव चावर्तः
श्रोतसोः संगस्याभिज्ञाता (आवट्टमेवमनुपरियट्टन्ति भावा-
वर्तः संसारस्तमरहृष्टधर्तृर्धन्यायेनानुपरिवर्तन्ते । तारवेव
नरकादिगतिपुन्यो ३ भवन्तीति आचा० अ. ५ उ. १ ॥

(विषये आवट्टमेयं तु पेहाए एत्थ विरेज्जवेदवी) आवट्टं
तु इत्यादि रागद्वेषकपायविषयावर्तं कर्मबन्धावर्तं वा तुहाब्दा-
त्यु नः शब्दायं भावावर्तं पुनरुपेक्षायाऽसिन्नाभावावर्तं विषय
रूपं । वेदविदागमविद्विरेमदाश्रवचारानुरोधं विदध्यात् ।
आचा० अ. ५ उ. ६ संसारकारणे, शब्दादिगुणे, च (जेगुणे
से आवट्टे जे आवट्टे से गुणे) आचा० अ. १ उ. ४
आवर्तो नामादिभेदाच्चतुर्था । नामस्यापने कृषे छव्यावर्तः
स्वामित्वकरणाधिकरणेषु यथा संज्ञवं योज्यः । स्वामि-
त्वेनद्यादीनां कचित्त्वविभागे जलपरिभ्रमणं छव्यावर्तः
द्रव्याणां वा हंसकारंभवचक्रवाकादीनां ज्योमिनी क्रीडता
मावर्तो नादावर्तः । करणं तु तेनैव जलद्रव्येण भ्रमता यद-
न्यदावर्तते तृणकल्लवादि स द्रव्येणावर्तः । तथा त्रपुसीस
करोहरजतसुवर्णांरावर्तमानैर्यद्व्यत्तदन्तः पात्या वर्तते । स
छव्यैरावर्तते इति । अधिकरणत्वविवक्षया मेकास्मिन् जलद्रव्ये
आवर्तः ॥ तथा रजतसुवर्णरीतिकात्रपुसीसकेष्वेकस्पीकृतेषु
बहुषु छव्येष्ववर्तः । भावावर्तो नामान्यो भावसङ्क्रान्तिः
औदरिकभावोदयाद्या नरकादिगीतचतुष्टयेषु भावावर्तः ।
आचा. १ अ. ५ उ. ॥

उत्कटमोहोदयापादितविषयामिहापसंपादकसंप्रार्थनावि
शेषे, सूत्र० श्रु० १ अ० ३ ॥

अह मे संति आवट्टा, कासवेणं पवेइया ।

बुद्धाजत्य वसुष्पन्ति, सीयन्ति अबुहा जहिं ॥ १४ ॥

टीका । अथेत्यधिकारान्तरदर्शनार्थः । पाठातरं वा अहो
इति । तच्च विस्मये इमे इति प्रत्यक्षासम्भाः सर्वजनविदित
त्वात् संति विद्यन्ते वक्ष्यमाणा आवर्तयन्ति प्राणिनं भ्रामयं-
तीत्यावर्तोस्तत्र छव्यावर्तो नद्यादेर्भावावर्तोऽत्कटमोहोदया-
पादितविषयानिज्ञापसंपादकसंप्रार्थनार्थविशेष एते चावर्ता
काश्यपेन श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिनाऽनुत्पन्नद्विव्यज्ञाने
नवेदिताः कथिताः प्रतिपादिताः । यत्र येषु सत्सु बुद्धा अव-
गततन्वा आवर्तविषाकवेदिनस्तेन्योऽवसर्पते प्रमत्ततया त-
द्दृग्गामिनो भवन्त्यनुद्धास्तु निर्विवेकतया ये ह्यवसीद्व्यासक्तिं
कुर्वन्तीति । आवर्तने, वाच. छादशावर्तोदिवन्दनकगते सूत्रा-
भिधानगमे कायव्यापारविशेषे । आवत्तोवारसेवय आव-
पानः पुन्यभवेन ।

उत्खाणमेव आवट्टं आणुपरियट्टइ आचा० अ. ५ उ. ३

दुष्खाणमित्यादि । दुःखानां शरीरमानसानामावर्तः पौनः
पुन्यभवनमनुपरिवर्तते दुःखावर्तावमनौ बन्धस्यत इत्यर्थः ॥
णिच् भावे अच् पुनः पुनश्चावने परिवर्तने । धातूनां छावणे ।
चिन्तायाश्च । चिन्तयाहि चित्तं स्वविषयेषु पुनः पुनश्चाव्यते
इति तस्यास्तथात्म्यम् । ध्रुवाख्यघोटकचिह्ने रोमसंस्थानभेदे ।
आवर्तनेः दशावर्तयुक्ताः प्रशंस्त्याम् णिनिः ते च । चातुर-
स्यौशिरस्यो चौ, चौ द्वौ रन्ध्रपरन्ध्रयोः । एको भावे ह्यपाने
च, दशावर्ता ध्रुवाः स्मृताः ॥ १ ॥ पयोधिपक्वे जलभ्रमः
मल्लि. वाच० ।

आवर्तो देवमणिनमहयानां महावक्राणतया प्रसिद्ध इति जं
आवर्ताकारे, देहिनां रोमसंस्थानभेदे, च वाच० आवर्तो दाक्षि-

णे भागे, दक्षिणः शुभकृत्तुणाम् । धामो वामेऽतिनिन्द्यः स्यात्, दिगन्यत्वे तु मध्यमः ॥ १ ॥ कल्प० । राजावर्तनामके मणौ पु. वाच० । माण्डवकृष्णभेदे आवर्तादीनि मणीनां वृक्षणनीति ॥ आ. म. प्र. जी. प्र. ३ राज. । मेघाधिपभेदे, वाच० । स्तनितकुमारेन्द्रस्य घोषस्य स्वनामख्याते लोकपाले स्तनितकुमारेन्द्रस्य महाघोषस्य स्वनामख्यात्याते लोकपाले, च स्था ग. ४ न. श. ३ उ. ८ स्वनामख्याते जंबूद्वीपस्य दीर्घवैतादद्यप्यवर्ते, स्था० ग. ए एकखुरे चतुष्पदस्थवचरपञ्चेन्द्रियातिर्यग्योनिकभेदे, प्रज्ञा. पद १ अहोरात्रभवे स्वनामख्याते पञ्चविंशतितमे मुहूर्ते, सम० स. ३४ । स्वनामख्याते ग्रामे (आवर्ते, मुहूर्तासे) ततो जगत्ता आवर्ते ग्रामे वृद्धदेवगृहे प्रतिमां प्रतिपन्न इति आ. म. द्वि. । आ. चू. माह्निकधातौ, न० वाच० स्वनामख्याते विमानभेदे, सम० स १७ । जंबुमंदरपौरस्थे सीताया महानद्या उत्तरस्थे स्वनामख्याते चक्रवर्तिविजयक्षेत्रे, स्था ग. ८ । दो आवत्ता स्था० ग. २ महाविदेहस्थे चक्रवर्तिविजयक्षेत्रे, च । जं ॥

कहिणं जंते महाविदेहे वासे आवत्तणामं विजए पणत्ते गोअमा ! णीद्ववंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहे-णेणं सीआए माहणए उत्तेरणं एण्डिणे कूरस्स वक्खागपव्वयस्स पच्छिमेणं दहावतीए महाणइए पुरच्छिमेणं एत्थणं महाविदेहे वासे आवते णामं विजए पणत्ते सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स ॥ जं. ।

आव (६) पञ्चावरणसेद्वियसोत्तिय सोवत्तिय पूसमाण-वक्खमाणगत्यंरुमकरंरुजारामाराफुद्धावद्वियपुत्तमपत्त सागरतरंगवणद्वयपुत्तमद्वयजत्तचित्तं ॥

आवर्तप्रत्यावर्तश्रेणिश्रेणिस्वस्तिकपुण्यमाणवर्द्धमानकमत्समाएककमकराएकजारमारपुण्णवद्विपन्नपत्रसागरतरंगवा सतीव्रतापश्रवताभक्तिचित्रनस्वनामख्याते नाट्यविधिभेदे, राज० ॥

आव (६) तत्कूरु-आवर्तकूरु-न० महाविदेहस्थनक्षिणकूटवक्खकारपर्वतस्थे स्वनामख्याते कूटे, । जं. ॥

आव (६) तण-आवर्तन-आवृत्त आधारे ल्युट् सूर्यस्य पश्चिमादि गवस्थितवज्रायायाः पूर्वदिगमनसमये मध्याह्नकाखे “ आवर्त ना तु पूर्वाराहोऽपराहस्तु ततः परम् ” स्मृतिः वाच० विद्वयने, (आवट्टती तय असाहुकम्मा) आवर्तते विद्वीयंते इति ॥ सूत्र० १ श्रु. ५ अ. ॥

पीरुने, (आवट्टतीकम्मसु पावणसु) आवर्त्यते पीरुचते दुःखभाग् जवतीति सूत्र० १ श्रु. १ अ. ॥

आकंपेने (कहणाउट्टणआगमणपुच्छणा दीवणा य कज्जस्स) आवर्तनमाकंपनं राज्ञो जकीमवनमव्य० ए उ. ।

आ. वृत्त भावे ल्युट् आलोमणे, गुणने, च धातूनां आवणे आवर्तयेति संस्कारचक्रम् आ. वृत्त णिच् कर्तरि ल्यु विष्णौ, (आवर्तनो निवृत्तात्मा विष्णुसह०) जम्बुद्वीपोपधीपभेदे च । आवर्त्यतेऽनया ल्युट्डीप् दर्व्याम् स्त्री आधारे ल्युट्डीप् धातुष्वयवावणाया भूषायाम्, करणे, ल्युट्वेष्टने, प्राचीरादौ ॥ वाच० ॥

आव (६) तणपेडिया-आवर्तनपीठिका-स्त्री० इंद्रकीलिकानिवेशस्थाने, आवर्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलिके निवेश्यते इति जी. ३ प्र.

(वझरामयीतो आवत्तणपेडिआउ) आवर्तनपीठिका ना मयत्रेन्द्रकीलिका उक्तं च विजयद्वारचिन्तायाम् जीवादिगमरूढीकाकारेण “ आवर्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलिको भवतीति ” ॥ राज० । जी. जं० ॥

आव (६) तणिज-आवर्तनीय-त्रि० आ. वृत्त-णिच्-अनीर १५ आवणीये धात्वादौ, वाच० ॥

आव (६) तय-आवर्तक-पुं० आवर्त एव स्वार्थे कन् आ धर्ते शब्दार्थे प्रा. ॥

आव (६) तायंत-आवर्तायमान-त्रि० आवर्त कुर्वाणे भ० श. ११ उ. ॥ प्रदक्षिणं भ्रमति, च कल्प० ॥

आवत्तायंतवद्वतारिण्यविमलसरिसनयणं ।

(आवत्तायंति) आवर्त कुर्वाणं तद्वद् ये वृत्ते च तदिदं विमले च सदृशे च परस्परं ते लोचने यस्य स तथा त । ज. ११ श. ११ उ. ॥

(आवत्तायंति) आवर्तायमानं प्रदक्षिणं भ्रमन्पूर्वदिशि यत् (प्रवरकगतिं) प्रवरकनकं तद्वत् वृत्ते (तद्विषयिगतिं) विमला या तद्विषयि विद्युत् तत्सदृशे नयने लोचने यस्य स तथा तम् । कल्प० ॥

आवर्तिय-आपतित-त्रि० समन्तात्पतिते, ॥

आवण आपण-पुं० हृष्टे, कल्प० ॥

आवरण-आवरक-न०-आ वृ-करणे अप् संज्ञायां वल् अप-वरके, आच्छादके वल्पादौ, ॥

आवरण-आवरण-न० आव्रियते देहोऽनेन आ वृ करणे ल्युट् वाच. । आ मर्यादया वृणोतीत्यावरणम् । स्था. ४ ग. । अंगरक्षादिके, ज्ञा० ८ अ. ।

कवचादिके उत्त० ३ अ. ।

(जाणावरणपहरणे) आवरणं कवचादि आ. क०

आवरणे कवचादीं सूत्र० १ श्रु. ८ अ. ।

(जोहाणयं उप्पती आवरणानं पहरणानं च) आवरणानां सन्नाहानाम् स्था० ए ग. ॥

आवरणानां कंकटानाम् ज्ञा० १६ अ. ।

स्फुरकादिके (सचावसरपहरणावरणभरियजुक्कसज्जाणं) आवरणानि च स्फुरकादीनि । औप. । फलादिके, आचा १ अ. ५ उ. ।

आव्रियते आकाशमनेनेत्यावरणम् प्रसादनगरादिके, स्था० ए ग. ॥

आच्छादनसाधनमात्रे, वाच. स्थाने, वृ. १ उ. ।

ईषद्वरणे आवरिज्ज वा णिवारिज्जिवा आवरिज्जिइति इष. द्विथिते । ज० ए श. ३३ उ. ।

आव्रियते चैतन्यमनेन वेदान्तिमतसिद्धे चैतन्यावरणे अज्ञाने, वाच० ।

आव्रियते आच्छाद्यतेऽनेनेत्यावरणम्यत्र आवृणोत्याच्छाद्यति जन्यादिभ्यः कर्तर्यनट्प्रत्यये आवरणम् । मिथ्यात्वादिके कर्मभेदे, स च जीवव्यापाराद्वत्कर्मवर्णान्तः पाती विशिष्टपुण्यसमूहः । कर्म० । प्रव० ३१५ द्वा. ।

तच्चवर्द्धिवधमज्ञानावरणं दर्शनावरणं च (नाणस्स दंखणस्स आवरणं वेयणीयं य) पं. सं. ३ छा० ।

(पदमं नाणावरणं वीर्यं पुणदंखणस्स आवरणं) ज्ञायते परिच्छिद्यते वस्तु अनेनेति ज्ञानं । सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि विशेषग्रहणात्मको बोधः । आव्रियते आच्छाद्यतेऽनेनेत्या-

वरणं मिथ्यात्वादि, सचित्तजीव्यापाराहतकर्मवर्णनाः तःपाती विनिष्ठः पुत्रवत्समूहज्ञानस्य मत्यादेरावरणं ज्ञानावरणं तथा दृश्यतेऽनेनति दर्शनं सामान्यविशेषात्मकं वस्तुनि सामान्य-ग्रहणात्मको योऽस्तस्यावरणं दर्शनावरणं प्रव. ११५. छा. ॥ कर्म. । पंचप्रकारं ज्ञानावरणं चतुष्प्रकारं दर्शनावरणम् क. प्र. । आवरणानि मतिज्ञानावरणश्रुतज्ञानावरणावधि-ज्ञानावरणमनः पर्यायज्ञानावरणकेवलज्ञानावरणचतुर्दर्शनावरणाच्चतुर्दर्शनावरणावधिदर्शनावरणावधिदर्शनावरणा केवलदर्शनावरणवृत्तणानि नच । पंचविधं ज्ञानावरणं नव-विधं दर्शनावरणं आवरणानि ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरण-नवकस्वरूपाणि ॥ कर्म. ॥

पंचविहं नाशवरणं, नव ज्ञेया दंसणस्स ।

ते च जेदा ज्ञानावरणस्य (नाणावरण) शब्दे । दर्शनावरणस्य (दंसणावरण) शब्दे ।

आवरणस्य द्विविधानि स्पर्शकानि जवन्ति । सर्वोपधाती-नि देशोपधातीनि च । सर्वे स्वाचार्ये गुणनुपपन्तीत्येवं शीघ्रानि सर्वोपधातीनि । स्वाचार्यस्य गुणस्य देशमुपपन्नं तीत्येवं शीघ्रानि देशोपधातीनि । आह च आप्यकृत ।

मइसुयनाणावरणं, दंसणमोहं च तदुपधातीणि ।

तत्फट्टुगाईं दुविहाईं, सव्वदेसोवघाईणि ॥ आ. म. द्वि. १. अ. ॥ पं. सं. ३. छा. ।

मिथ्यात्वादिक च किङ्कस्याऽऽवारकमित्याह ।

अहुणो जस्सोदयओ, न वण्णइ दंसणाईसामइयं ॥

वण्णं पुणो व जस्सइ, तदिहावरण कसायइ ॥

सुगमा । नवरं तदिह कपायादिकर्मावरणमुच्यते । तत्राऽन्तानुबन्धिकपायचतुष्टयं मिथ्यात्वञ्च सम्यक्त्वस्याऽवरणं । श्रुतस्य श्रुतज्ञानाऽवरणं । चारित्रस्य चारित्रमोहनीयमिति ॥

तदेवाह ॥ पढमेल्लुयाण उदणत्थादि ॥

अथवा पातनान्तरमाह ।

अहुवा खयाइओ, केवद्धाईं जं जेसिं ते कई कसाया

को वा कस्सावरणं, को वक्खयाईं क्को कस्म ॥ ११६ ॥

अथवा यत्केवद्धादिकमादिशब्दादर्शनचरित्रपरिग्रहः एषां कपायाणां कपायितो भवत्यादिशब्दात्कायोपशमादि परिग्रहः । ते कति कपायाः को वा कस्य साहायिकस्याऽवरणं को वा कपायदिक्रमः । कस्येति गाथार्थः ॥

अथ क्रमेणोत्तरमाह ॥

पढमील्लुयाण उदण, नियमा संजोयणा कसायाणं ।

सम्मइसणवण्णं, जवत्तिप्पी या विन वण्णंति ॥ ११७ ॥

तत्र प्रथमील्लुकानां संयोजनाकपायाणामुदये नियमात्सम्यग्दर्शनवार्जं प्रवसिद्धिका अपि न वमन्ते । किमुताऽप्रव्याः । इत्यङ्गरयोजना । प्राचार्थस्त्वयं । प्रथमा एवं देशोवचनतः प्रथमिल्लुकास्तेषां प्रथमिल्लुकानामन्तानुबन्धिमोक्षमानमायालोभानामित्यर्थः । प्राथम्यद्वैपां सम्यक्त्वावस्थप्रथमगुणविधातित्वात् कृपणक्रमाद्वेति । उदये विपाकाऽनुजवे रति नियमादियमेन अस्य व्यवहितसम्बन्धस्स च दर्शित एव । किं विशिष्टानां प्रथमिल्लुकानामित्याह । कर्मणा तत्फलश्रुतसंस्तारे संयोजनाहेतवः कपायाः संयोजनाकपायास्तेषामुदये नियमात्सम्यगविपरीतं दर्शनं सम्यग्दर्शनं । सम्यक्त्वं

तस्य हानः तं जवे सिद्धियेयान्ते भवसिद्धिकाः ॥ ननु सर्वेषामपि सिद्धिर्मेव एव कस्मिंश्चिद्वचति । किमनेन व्यवच्छिद्यते । सत्यम् । किंचिद् ध्याय्यानाद्भव एव भवा गृह्यन्ते । तद्वर्मासिद्धिका इत्यर्थः । तेषां न वमन्ते किमुताऽप्रव्याः । इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥

प्राथम्यम् ॥

खवणं पडुव पढमा, पढमगुणविगाइणोत्ति वा जम्हा ।

संयोयणा कसाया, जवादिसंजोयणा वत्ति ॥

गतार्थेव ॥ विशेषे ० ॥

आओ वडवादानं, तेण कसाया जओ कसस्ताया ।

चचारि बहुव्वयणओ, एवं वीआदओ वी मया ॥

ते च बहुवचननिर्देशाच्चत्वारः क्रोधादयो गम्यन्ते । एवं देशविरत्याद्युत्तरोत्तरगुणपातित्वादितीयतृतीयचतुर्थत्वेन कपायशब्दादिवाच्यत्वेन च द्वितीयादयोऽपि प्रताः सम्मता इति ॥ भवसिद्धियावित्येतद् व्याख्यानयति ॥

जवत्तिप्पीयावि जणिण, नियमा न वज्जंति तहमजव्वावि ।

अविसहेणवगहिया, परिचसंसारिया ईया ॥

भवसिद्धिका अपीत्युक्तेऽपि शब्दादप्रव्यास्तं नैव वमन्त इत्यवगम्यत एव । अथवाऽपि शब्दात्परिचसंसारयादयोऽपि न वज्जन्त इति गम्यत इति गाथार्थः ॥ ११९ ॥

उक्ताः सम्यक्त्वस्याऽवरणभूताः कपाया अथ देशविरत्यावरणभूतानाह ॥

विअ कसायाणुदये, अप्पक्खवाणामधेज्जाणं ।

सम्मइसणवण्णं, विरिया विरइं न व वण्णंति ॥

सर्वप्रत्याख्यानं देशप्रत्याख्यानञ्च न येषामुदये वज्ज्यतेऽप्रत्याख्यानाः । अकारस्य सर्वप्रतिषेधवचनत्वादप्रत्याख्यान-इति नामधेयं येषामप्रत्याख्याननामधेयानां द्वितीयस्य देशविरतिगुणस्याऽऽचारकत्वात् । द्वितीयास्ते च ते कपायास्तेषां द्वितीयकपायाणामुदये भव्याः सम्यग्दर्शनवार्जं वमन्त इति वाक्यशेषः ॥ अयं च वाक्यशेषः (विरियाविरइं न व वण्णंति) इत्यत्र तु शब्दोपादानात् वज्ज्यते । एषामुदये भव्याः सम्यग्दर्शनवार्जं वमन्ते ते विरताविरतिं देशविरतिमुपवर्जन्त इति वाक्यसङ्गतोऽस्ति विरतिं वा । विरतिश्च यस्यां निवृत्तौ सा विरताविरतस्तामिति निर्युक्तिगाथार्थः ॥

प्राथम्यम् ॥

सव्वं देसो वजओ, पक्खवाणं न जेसिमुदणं ।

ते अप्पक्खवाणा, सव्वनिसेइ मओकारो ॥ ११८ ॥

सम्मइसणवण्णं, वण्णंति जवियति वक्खेसोयं ।

विरियाविरइंविसेसे, तं तुसइसव्वविओयं ॥ ११९ ॥

गतार्थेव ।

अथ तृतीयस्य सर्वविरतिगुणस्याऽऽचारकास्तृतीयकपायानाह ॥

तइयकसायाणुदए, पक्खवाणावरणनामधेज्जाणं ।

देसिकदेसविरइं, चरित्तवण्णं न व वण्णंति ॥

सर्वविरतिवृत्तगुणपातित्वात्कृपणक्रमात् तृतीयास्ते च ते कपायाश्च तृतीयकपायाः क्रोधादयः सत्वारः तेषामुदये कथं नूतानामावृत्त्यन्यावरणाः प्रत्याख्यानं सर्वविरतिवृत्तं तस्यावरणा एतदेव नामधेयं यपांते प्रत्याख्यानावरण

नामधेयास्तेषां । अहं न त्वग्रथः ख्याननमधेयानामुदयं
संवधा प्रत्याख्यानं नास्त्युक्तं । तत्राप्रतिषिद्धादिहापि
आवरणशब्देन प्रत्याख्यान इत्यस्यैव निषेधो गम्यत इति ।
क एषां प्रतिविशेष इत्यत्रोच्यते । तत्र नञ्सर्वनिषेध उक्तः ।
इह त्वाङ्गोमर्यादेषदर्थत्वादासर्वविरतिप्रत्याख्यानमर्यादया अ-
थवा ईषत्सावधायानामुमतिमात्रविरतिरूपं प्रत्याख्यानमावृण्वं
तीति प्रत्याख्यानानावरणा इति व्युत्पत्तेस्सर्वविरतिरूपप्रत्या-
ख्याननिषेधार्थं एवायं वर्तते न देशविरतिप्रत्याख्याननिषेधे ।
आवरणशब्दैस्तथाचाह देशश्च देशकदेशौ तत्र देशः स्यूत
प्राणातिपातादि, एकदेशस्तु तस्यैव दृश्य नस्पातकायाद्य-
तिपातस्तयोर्विरतिः निवृत्तिस्तां बभूव इति वाक्यशेषः (चरि-
त्तत्वं न चहति) इत्यत्र तुशब्दोपादानादेव ब्रज्यते । चरन्त्य-
निदितमनेनेति चारित्रं । अष्टविधकर्मचयरीकीकरणाद्वाचा-
रित्रं । सर्वविरतिक्रियेत्यर्थः । तस्य ब्रामस्तमेषामुदये बभूव
देशैकदेशविरतिं पुनर्न बभूव इति निर्युक्तिगाथार्थः । विशेषः ॥
प्रत्याख्यानानावरणवक्तव्यता (पञ्चकूलाणावरण) शब्दे ॥
अथोक्तमेवार्थं संगृह्य विभणिपुस्तथा चतुर्थकपायाणां यथा
ख्यातचरित्रादिविधातित्वं च दिदर्शयिपुराह ॥

मूत्रगुणानं ब्रजं, न ब्रह्म मूत्रगुणघाणो उदयं ।

संजघ्नाणं उदय, न ब्रह्म चरणं ब्रह्मत्वायं ॥

इह सम्यक्त्वं महाव्रताणुव्रतानि च मूत्रजृता गुणा मूत्र-
गुणाः उत्तरगुणानामाधारजृतास्तेषां मूत्रगुणानां ब्रामं न
ब्रजते । कदेत्याह । यथोक्तान् मूत्रगुणान् हंतुं शीबन्धेषां ते
मूत्रगुणघातिनस्तेषां मूत्रगुणघातिनामनंतानुयंधि अप्रत्या-
ख्यानप्रत्याख्यानानावरणानां चादृशानां कपायाणामुदये
पतच्च (पटमिल्लुयाण उदय) इत्यादिना सर्वं ज्ञावितमेव
तथा ईषज्ज्वलनासंज्वलनाः संपादि ज्वलनाच्चासंज्वलनाः परी
पहादिसंपाते चारित्रिणमपि ज्वलन्तीति वा संज्वलनाः
क्रोधादय एव चत्वारः कपायास्तेषामुदये न ब्रजते ब्रजं वा
त्यजति चरणं चारित्रं किंसर्वमपि नेत्याह । यथैव तीर्थं करगण
धरैराख्यातं । अकपायमित्यर्थः । सकपायं तु ब्रजते । नच
यथाख्यातचारित्रमात्रमेवोपपत्तिं संज्वलनाः किं तु विशेष
चारित्राणामपि देशोपघातिनो ब्रजति । तदुदये शेषचारित्र
देशाभिचारसिद्धेतिनिर्युक्तिगाथार्थः । विशेष आच. म. ।
आवरणसत्थ-आवरणशास्त्र-न० आत्रियते आकाशमनेत्या-
वरणम् । जवनप्रासादनगरादि तद्वक्त्रं शास्त्रमपि तथा वास्तु
विद्यात्मके पापश्रुतजदे, स्था० ए ग. ।

आवरणावरणपविजति -आवणावरणपविजति-न० नाट्य
विधिभेदे, ॥

चंद्रावरणपविजति च सूर्यावरणपविजति च आवरणा
वरणपविजति एतां दिव्यं गृहविहं उवदंसेइ ॥

अन्त्रावरणप्रविभक्तिसूर्यावरणप्रविभक्तियुक्तमावरणावरण
प्रविभक्तिसूर्यावरणप्रविभक्तिनामकमष्टमं नाट्यविधिमुपदर्श
यन्ति । राज० ॥

आवरणी-आवरणी- स्त्री० आवरणकारिण्याम् विद्यायाम्,
ज्ञा० १६ अ० ॥

आवरिज्जमाण-आत्रियमाण- त्रि० स्वल्पमाने, (आवरिज्ज-
माणवा । आवरिज्जमाणत्ति) स्वल्पमानानि ज० १५ अ० १७० ।

आवरिक्ता-आवृत्त्य- अत्र्य० आवरण कृत्वत्यर्थे (आवरिक्ता
चिह्न) स्था० ॥

आवरिय-आवृत्त- त्रि० आ० वृ क कृतावरणे, अप्रकाशीकृते,
अच्छादिते, वाच० (आवरिक्ता कम्मेहि) आवृत्तःप्रच्छादितः
नि० च० १ उ० । आवरिया विरणमुहे) आवृत्ता अपि सन्न-
रुसन्नाहा । अपि व्य० १ उ० ॥

आवरिसण-आवर्षण- न० उदकादिना षट्कप्रदाने, ॥

समज्जणआवरिसणउवञ्जेवणसुहुमदीएवए चेव ।

आवर्षणमुदकेन षट्कप्रदानमिति वृ० उ० १ ॥ आवरिसणं
पाणिण उक्तासण नि० च० २ उ० । (उवञ्जेवणसम्मज्जणा
वरिसण) आवर्षणं गन्धोदकादिनेति ग० २ अत्रि० अनु. ।
उदगादि आवरिसणं उदकेनादिशब्दाद् घृतेन तैलेन वाऽऽव-
र्षणं करोति वृ० ४ उ. ॥

समन्ताद्वर्षणे (आवरिसेज्जा) आसमन्ताद्वर्षेत् राज० ॥

आवरिहिय-आवर्हित- त्रि० आ० वृह उद्यमने णिच् क आ
वर्हाहसायाम् कः । उत्पादिते, उन्मूलिते, वाच० ॥

आवक्षण-आवक्षण-न० मोदने (गल्लगवत्तावक्षणमारणाणि)
गल्लस्य कण्ठस्य गवत्तस्य शृंगस्याऽवक्षणं च मोदनम् प्रश्न०
१ द्वा० ॥

आव (क्षि) क्षी-आव (क्षि) क्षी स्त्री० आ वल वा क्षीप्
पङ्क्तौ विशेषेण अणु० १ अ० (कौचावलीह वा हारावलीह
वा वलयावलीह वा) आवक्षिपदोपादानं वर्णोत्कटधप्रतिपाद-
नार्थम् । जं० । अस्यायोजीवाजोवशब्दे दृष्टव्यः ॥

आवाज्ञेय-आवज्ञित- त्रि० आ वल चक्षणे क ईषच्चक्षिते, स-
म्यक्चक्षिते, च । वाच० । आमोदिते, ॥

(अणवाविष्यंओवाज्ञियं) अवज्ञितं यथात्मनो वल्लस्य चवलि
तमिति मोदनं न भवतीति । उक्त० २६ अ० ॥

आवाज्ञिय (या) णिवाय-आवज्ञिकानिपात-पुं० आवक्षि
कया क्रमेण निपातः संपात आवज्ञिकानिपातः क्रमेण संपाते, ॥
ताजोगेति वयुस्त आवक्षि (त) याणिवाते आहितेति
वदेज्जा ताइति ॥

आस्तां तावदन्यकथनीय संप्रत्येतावत्कथ्यते । योग इति ।
वस्तनो न ज्ञवजातस्य (आवलिकानिवायोति) आवलिकया क्रमे-
ण निपातश्चन्द्रसूर्यः सह संपात आख्यातो मयेति वदेत् सू०
प्र. प्रा. १० । चं. प्र. प्रा. १० ।

आवज्ञिय (या) पविष्ट-आवलिकाप्रविष्ट-त्रि० आवक्षि-
कासु श्रेणिषु प्रविष्टा व्यवस्थिता आवलिकाप्रविष्टाः श्रेण्या
व्यवस्थिते, जी. ३ प्र. ॥

इमे सेणं जंते ! रयणप्पणाए पुढवीए णरगा किं संति
ता प० गो० दुविहा पं० तं आवलियपविष्टा य आवल्लि
यवाहिराय तत्यणं जे ते आवलियपविष्टा ते तिविहा
पं. तं. वट्टा १ तंसा २ चउरंसा ३ जी. प्र. ३ ।

आवलिकास्ते संख्यानमधिकृत्य त्रिविधाः प्रज्ञास्तद्यथा ।
वृत्तास्त्यस्मात्तुरलाः । जी. टी. ।

साहम्मीसाणेसु णं जंते ! कणेसु विमाणे किं संतिता
प० गो० दुविहा० पं० तं आवलियाए वाहिराय ॥

तत्रावलिकाप्रविष्टानि नाम यानि पूर्वदिशु चतसृषु दिक्षु
श्रेणयोवस्थितानि यानि पुनरावलिकाप्रविष्टानां प्रांगणप्रदेशे

कुलुमप्रकर इय यतस्ततो विप्रकीर्णानि तान्यहहिकावाहानि ।
तानि च पुष्पावकीर्णानिन्यन्ते । पुष्पाणीव दतस्ततो-
धकीर्णानि विप्रकीर्णानि पुष्पावकीर्णानि इति व्युत्पत्तेः
जी० टी० ४ प्र० ॥

आवत्रिय (या) पवित्राति-आवत्रिकापवित्राति-न०
दिव्ये नाट्यविधिभेदे ॥

चंद्रावत्रिपवित्राति च सूर्यावत्रिपवित्राति च हंसावत्रि-
पवित्राति च एगावत्रिपवित्राति च तारावत्रिपवित्राति च
मन्नावत्रिपवित्राति च आवत्रियपवित्राति एतानि दिवं
णट्यावेहं उच्यते ॥

अत्रावत्रिप्रविमत्तिरसूर्यावहप्रविमत्ति, चंद्रावहप्रविमत्ति
हंसावत्रिप्रविमत्ति कचेकावत्रिप्रविमत्ति, तारावत्रिप्रविमत्ति, मु-
क्तावत्रिप्रविमत्ति, कनकावत्रिप्रविमत्ति, रत्नावत्रिप्रविमत्तिः चा-
नितयात्मकमावत्रिप्रविमत्ति नाम पञ्चमं नाट्यविधिमुपदर्श-
यन्ति राज० टी० ॥

आवत्रिय (या) बाहिर-आवत्रिकावाह-त्रि० इतस्ततो
विप्रकीर्णं, अत्र यच्चतयन्तद् (आवत्रियापविट्ट) शब्दे उक्तम्
जी० ४ प्र० ॥

आवत्रिया-आवत्रिका-ली० पङ्क्तौ वृ० ३ उ० । आवत्रिका
पङ्क्तिरभिधीयते । आवत्रिकापङ्क्तिरिति वचनात् पं०
सं० (त्रमरावत्रियति वा) त्रमरावली त्रमरपङ्क्तिः । राज०
एकान्ते स्थितायां विच्छिन्नायाम्मग्न्यां च । या विच्छिन्ना
एकान्ते भवति मरुद्वी सा आवत्रिका या पुनः स्वस्थान एव
सा मरुद्वी । व्य० ४ उ० ।

अथावत्रिकाया मरुद्व्याश्च कः प्रतिविशेष इत्यत आह ॥

त्रिणाडिष्विसेसो, आवत्रियाएउ अंतर्गति ।

मरुद्वीए सट्टाणं, सचित्ताएसु संक्रमति ॥

आवत्रिकामरुद्व्याः परस्परं त्रिणाडिष्विसेसो विशेषः आवत्रिका
त्रिणा विविक्त एकांतो भवति । मरुद्विका त्वच्छिन्ना (आव-
त्रियतत्यत्रिणा मरुद्व्या होह अच्छिन्ना उ) इति वचनात् ।
एतदेव मुख्यकमाह । आवत्रिकायामुपाध्यायकोऽन्तर्मये वि-
विक्ते प्रदेशे तिष्ठति । मरुद्व्या पुनः स्वस्थानमाभवनं च पाठ-
यितरिसंक्रामतिसचित्ताणिपु तद्वेत्तगतसचित्ताद्विपयं (आव-
त्रियमरुद्विकमो पुद्यतो त्रिष्विसेसभेदेण) व्य० १० उ० । क्रमे,

सूर० प्र० १० प्रा० चं० प्र० १० प्रा० कावत्रिशेषे, असंख्येयसम-
यसंघातात्मकः कावत्रिशेष आवत्रिका । विशेषः । असंख्यतैः
समयैरावत्रिका जघन्ययुक्ता संख्येयसमयराशिमानेति । तं० ।
अनु० । असंख्यातसमयसमुदायात्मिका आवत्रिकाः कुलु-
कभवप्रहणकालस्य पदपञ्चाशदुत्तराक्षितमभागमृता इति-
स्था० ग० ३ चं० प्र० प्रा० ३० आ० म० ।

असंख्येयज्ञाणं समयाणं समुदयं समं समागमेणं सा एगा
आवत्रियति पवुचइ । ज० ।

टी० असंख्यघातानां सम्यन्धिनो ये समुदया वृन्दानि तेषां
याः समितयो मीहानि तासां यः समागमं सयोगः सुसमु-
दयसमितिसमागमस्तत्र यत्काशमानं प्रवर्तते गम्यते स
कावत्रिज्ञेति प्राच्यत (संख्येया आवत्रियति) किल पद प-
ञ्चाशदधिकशतद्वयमावत्रिकानां क्षुल्लकभवप्रहणं भवति भ० ६
श० ७ उ० ॥ अनु० विशेषं न० पं० सं० दर्श० कर्मभ्योऽणत् ॥

आवसंत-आवसत्-त्रि० आवासं कुर्वति ॥

(सुयमे आउसंतेणंजगवया एवमक्त्वायं) सुयमे आउसंतेणंति
मयेत्यस्य विशेषणात्तत आडिति गुरुदाशितमर्यादया वसता
अनेन तत्त्वतो गुरुमर्यादावर्तित्वरूपत्वात् गुरुकुलवासस्य तद्विधा
नमयत उक्त ज्ञानादिहेतुत्वात् स्था० १ ग० (गारमावसंतोहि)
आगारमावसदग्निः सेवमानैः आचा० ५ अ० ३ उ० ॥

आवसह-आवसथ-पुं० आवसत्यत्र आवस अथञ् गृहे,
सूत्र० ३ श्रु० ३ अ० ॥

प्रति० (आवसहं च जाणमतं च) आवसथं गृहमिति सूत्र०
१ श्रु० ४ अ० । आश्रये, (आवसहं वासमुत्तिष्ठामि) आवस-
थं वा गुप्ताश्रयं समुच्छृणोमि आचा० ७ अ० ३ उ० । परि-
व्राजकाश्रये चटजाकारे गृहे, आवसथः परिव्राजकाश्रय इति
प्रश्न० १८। । आवसथास्तापसाश्रया चटजादयः । दशा-
(जेणवपरिव्यायगावसेहे तेणव उवागच्छव परिव्यायावस
हेत्ति) परिव्राजकमतः प्र० ३ श० १ उ० । केचनावसेषूटजा
कारेण गृहेषु वसतीति सूत्र० ३ श्रु० ३ अ० । आर्याच्छंदोरचिते
कोपेनदे, वाच० ॥

आवसाहिय-आवसयिक-पुं० आवसथो गृहं तेन च
रंतीत्यावसयिकः । प्रति० सूत्र० १ श्रु० १ अ० । आवसथे गृहे व-
सति उण् स्त्रियां डीए गृहस्थे, वाच० आवसथास्तापसाश्रया
चटजादयस्तत्रवसतीत्यावसयिकाः ॥ दशा० तीर्थिकविशेषे
सूत्र० ३ श्रु० ७ अ० । आवसयिकाः केचनावसेषूटजाकारेषु
गृहेषु वसतीति सूत्र० ३ श्रु० ३ अ० ॥

आवसाहे-आवसति-ली० वसत्यत्र गृहे वसतिः रात्रिः
सम्यक् वसतिः प्रा० सं० निशीथे, वसतेः सम्यकत्वञ्चावश्य
गृहवासयोग्यत्वं तच्चाकारेणोऽवश्यं भवतीति तस्य तयात्वम्
वाच० ॥

आवसस्य-आपाश्रय-पुं० आश्रमर्यादाविधिवाची । आमर्या-
दयाऽभिविधिना वा गुणानामापाश्रय आधार इदमित्यापा-
श्रयः । सामायिकादिके आवश्यके, ॥

विशेषावश्यके आवश्यकर्यायानामन्यविहृत्य ।

आवसस्यं अवसत्करणिज्जं धुवनिग्गहे विसोह्वीय ।

आमर्यादयाऽभिविधिना वा गुणानामापाश्रय आधार इद-
मित्यापाश्रयं गुणाधार इत्यर्थः । नन्वाधारत्वाच्च आपाश्रय
शब्दः पुर्विल्ले वर्तते । तत्कथमापाश्रयमिति नपुंसकत्वमिति-
चेन्न । प्राहृनशैश्वशतोऽदोपादिति । विशेषः ।

आवश्यक-न० अवश्यं भाव आवश्यकं चन्मनोऽज्ञादि-
न्यश्चेति मनोऽज्ञादेरधिकृतत्वाच्च । आ० चू० ३ अ० ।

अवश्यंज्ञावे नैयत्ये, वाच० अवश्यं कर्म आवश्यकं अवश्य-
कर्तव्यक्रियाद्युत्पत्तेः । नं०

आवससगपरिगृह्यीय, ह्येति निक्खुस्स लिङ्गाहं ।

आवश्यकपरिगृह्यीयं करणीययोगनिरतिचारतेति ।
दशा० अ० १० । चा० । आच० । धर्म० । अनु० । पंचा० । स्था०
१० ग० । नियमात्कर्तव्ये, आवश्यकानि नियमत एव करणी-
यानीति आव० ४ अ० । अवश्यंज्ञावित्वाच्छाच्यत्वाच्चावश्यकं
स्था० ४ ग० । अनु० । अवश्यंज्ञावित्वाच्चावश्यकं अमणादिसिखरवश्य
मुजयकावं क्रियते इति भावः । क्वचिदितिकर्मणि वाहुलकाद्
प्रत्ययः । पृथेदरादय इति निपातनात् । शेषरूपसिद्धिः । अथवा
ज्ञानादिगुणानामासमन्ताच्छ्रयमात्मानं करोति । यदि वा आ-
समन्ताच्छ्रया इन्द्रियकपायादिभावशत्रवो यस्मात्तदाव-

इयकं । शेषाचेतिकप् प्रत्ययः यदि वा ज्ञानादिगुणकदम्बकं
मोक्षोवा आसमन्ताद्भवः क्रियतेऽनेनेत्यावश्यकं । आ० म०
प्र० १ अ. । प्रव० । स्था. । ग. । विशेष० । श्रोत्र० ।

दंसणविणए आवस्सए असीद्वव्वए निरइआरो ।

आवश्यकं अवश्यकर्तव्यं संयमन्यापारनिष्पन्नं तस्मिन्पि
विशुद्धाद्युत्तरगुणकत्वापे, इति । आ० क० । ज्ञा. ।

तत्प्रतिपादके सामायिकादिपरुध्यनकत्वापात्मके अङ्गबाह्ये
श्रुतविशेषे च अनु० । विशेष० । स्था० । नदी० ।

समएणं सावणय, अवस्सकायव्वं हवई जम्हा ।

अंतो अहो नितस्सय, तम्हा आवस्सयं नाम २ सेत्तं
आवसयं ॥

टी० भ्रमणादिना अहोरात्रस्य मध्ये यस्मादवश्यं क्रियते ।
तस्मादावश्यकं । एवमवश्यकरणीयादिपदानामपि व्युत्पत्ति-
द्वेष्टन्या । उपलक्षणत्वादस्य इति गार्थाः । अनु. ॥

तद्वाच विशेषावश्यक । आवश्यकस्य पर्यायनामान्याभि-
धित्सुराह ।

पर्यायाः ॥

तस्सानिन्नत्याइं, सुपसत्थाइं जहंनु निययाइं ।

अव्वामोहाइं, निनित्तमाहपज्जाय नामाइं ॥

तस्याऽवश्यकस्य पर्यायनामान्याह इति संबन्धः । कथंचू-
तान्यभिन्नार्थानि सुप्रशस्तानि यथाथं व्यवस्थितस्तथैव निय-
तानि निश्चितानि । किमित्याह ॥ अव्वामोहादिनिमित्तं एका-
र्थिकैर्हि पर्यायनामभिर्होतव्योऽन्यस्यानेव्यन्यनामभ्रवणतः
शिष्यो नमुह्यति । आदिशब्दानानादेशजविनेयानां सुखेनैवार्थे
प्रतिपत्तिर्भवति इत्यादि वाच्यमिति ॥

कानि पुनस्तानि पर्यायनामानित्याह ।

आवस्सयं १ अवस्सकरणिज्जं २ धुव ३ निग्गहो ४

वितोहिय ५ अज्जयण ६ उक्कवगो ७ घनाउ ८

आराहणा ९ मग्गो १०

पतानि दश पर्यायनामानि ॥

अत्राऽवश्यकमिति कः शब्दार्थः इत्याह ।

समएण सावसुय, अवस्सकायव्वं हवई जम्हा ।

अंतो अहो निसिस्ता, तम्हा आवस्सयं नाम ॥

भ्रमणादिभिरहोरात्रिमध्यं अवश्यकरणादावश्यकमितीह तात्प-
र्यमिति ॥

एतदेव सविशेषमाह ॥

जदवस्सं कायव्वं, तेणावस्सयमिदं गुणाणं वा ।

आवस्सयमाहारो, आमज्जायाज्जिमहिवाइ ॥

आवस्संवा जावं, करेइ जं नाणदंसणगुणाणं ।

संनिष्पन्नावणत्तयणैहि, वा वासयं गुणोत्तो ॥

यद्यस्मादवश्यं कर्तव्यं तेन तस्मादावश्यकमिदमित्येतत्प्रा-
क्तगात्रायाः पर्यवसितार्थक्यनमेव । अत्रवा आङ्गमर्यादाभि-
विधिविधि । आमर्यादया अत्रिविधिना वा गुणानामापाश्रय
आधार इदमित्यापाश्रयं गुणधारमित्यर्थः । नन्वाऽधार
वाचक आपाश्रयशब्दः पुंलिङ्गे वर्तते । तत्कथमापाश्रय
तीति नपुंसकत्वमिति चेन्न । प्राकृतशैलीवशतोऽदोषादिति ।
अथवा ज्ञानादिगुणानामासमन्ताद्भवमात्मानकरोतीत्यावश्य-
कं । यथा । अन्तं करोतीत्यंतकः । सान्निध्यभावच्छाद-
नैर्वा आवासकं गुणत इत्यावासकमुच्यते । इदमुक्तं भवति ।

वसनिवास इति गुणगुण्यमात्मानं गुणैरासमन्ताद्वासयति
गुणसंनिध्यमात्मानः करोतीत्यावासकं । अथवा यथावद्
वासधर्मादिभिस्तथा गुणैरासमन्ताद्वात्मानं वासयति भावय-
ति रंजयत्यावासकं । यदि वा वस आच्छादने गुणैरासमन्ता-
द्वात्मानं वादयति । इदं पट्ट संवरणं । दोषेभ्यः संवृणात्या
वश्यकमिति तदेतदेवमावस्सयत्याद्यं पर्यायनाम व्याख्यातं ।

शेषाण्यतिदिशन्नह ॥

एवं विअ सेसाइं, विउसासुय दक्खणाणुसारेण ।

कमसो वत्तन्वाइं, तहा सुयक्खंधनामाइं ॥

एवमेव शेषाण्यपि अवश्यकरणीयादिनामानि सिद्धान्तवृत्त-
णाऽनुसारेण क्रमशो विदुषा वक्तव्यानि । तद्यथा । मुमुक्षुभि-
रवश्यं क्रियत इति अवश्यकरणीयमिदमुच्यते । तथा अर्थतो
ध्रुवत्वाच्छास्वतत्वात्प्रवृत्तिः । निग्रहाने इन्द्रियकपायादयो प्रावश-
प्रवोऽनेनेति निग्रहः । अन्ये तु प्रवाइतोऽनादिकाहीनध्रुवं कर्म
तन्निग्रहाने अनेनेति ध्रुवनिग्रह इत्यकमचेदं पर्यायनाम व्याच-
कृते । कर्ममन्त्रिनस्याऽमनोविशुद्धिहेतुत्वादिशुद्धिः । सामा-
यिकादिपरुध्यनकत्वाद्ध्ययनपदकं । वृज्जी वज्जने वृज्यन्ते
दूरतः परिह्रियन्ते रागादयो दांषा अनेनेति वर्गः । अन्येतुपरु-
ध्ययनकत्वात्पात्मकत्वाद्ध्ययनपदकवर्ग इतीदमत्येकमेव प-
र्यायं नाम ब्रुवते । अभिप्रेतार्थसिद्धेः सम्यगुपायत्वान्यायः
अथवा जीवकर्मसंबन्धापनयनान्यायः । अयमभिप्रायः यथा
कारणिकैर्दृष्टौ न्यायोऽयोरर्थप्रत्यर्थिनोर्दृष्टिद्रव्यादिसंबन्धे
चिरकांक्षानमप्यपनयत्येवं जीवकमणोरनादिकाहीनमप्याश्र-
याश्रये जावसम्यग्धमपनयतीत्यावश्यकमपिन्याय उच्यते । मो-
क्षाराधनहेतुत्वादापराधना मोक्षपुरप्रपक्त्वान्मार्ग इव मार्ग
इति ॥ विशेष० ॥ अनु० ॥ आ० ॥ चू० ॥ आ० म० प्र० ॥

आवश्यकस्य चतुर्थी निक्षेपो नामस्यापनाद्वयभावनेदात्
सोक्तं आवस्सयं २ चउविहं पप्पत्तं । तंजहा ।

नामावस्सयं १ उवणावस्सयं २ उवणावस्सयं ३ जा-
वावस्सयं ४ ॥

(सेकित आवस्सय) मित्यादि अत्र से शब्दो मागधदेशी
प्रसिद्धोऽथ शब्दार्थे वर्तते । अथ शब्दस्तु वाक्योपन्यासार्थः ।
स्तथा चोक्तम् ॥

अयं प्रक्रियाप्रज्ञानन्तर्यमंगश्रोऽपन्यासनिर्वचनसमुच्चयेष्विति
किमिति परप्रश्ने । तदिति सर्वनामएवप्रक्रान्तपरामर्शार्थे ।
ततश्चायं समुदायार्थेऽथ किं स्वरूपं तदावश्यकं । एवं
प्रश्रिते सत्यावायः शिष्यवचनाऽनुरोधेन समाधानार्थं प्रत्यु-
च्चार्य निर्दिशति ॥

(आवस्सयं चउविहं) इत्यादि अवश्यं कर्तव्यमावश्यकम् ।
अथवा गुणानामासमन्ताद्भवमात्मानं करोति इत्यावश्यकम् ।
ययाऽन्तं करोतीति अन्तकः । अथवा आवस्सयंति प्राकृत
शैल्या आवासकं । अत्र वस निवासे इति गुण गुण्यमात्मानं
वा समन्ताद्वासयति गुणैरित्यावश्यकं (चउविहं पप्पत्तं)
चतस्रो विधा जेदा अस्येति चतुर्विधम् प्रज्ञसं प्ररूपितमर्थत
स्तीर्थकैः सूत्रतो गणधरैस्तद्यथा (नामावस्सय) मित्यादि
नामाभिधानतद्वरूपमावश्यकं नामावश्यकं आवश्यकं भिधा-
नमेवेत्यर्थः । अथवा नाम्ना नाममात्रेणाऽवश्यकं जीवादी
त्यर्थस्तद्वृत्तकृष्णश्चेदम् । यद्वस्तुनोऽभिधानं स्थितमन्यार्थं तदर्थ-
निरपेक्षे पर्यायानभिधेयं च नाम यादृच्छिकं च तथा विनेयाऽनु

प्रार्थयमेतद्व्याख्या यद्वस्तुन इन्द्रादिरभिधानमिन्द्र इत्यादि
वर्णयन्निमात्रमिदमेव आचक्ष्यकवृत्तवर्णयन्नुपधावधिमात्र
मिदमेव ।

आचक्ष्यकवृत्तवर्णयन्नुपधावधिमात्रं । यत्तदोर्निर्णयानि संव
न्धात्तन्नामेनि संतर्कः ॥

अथ प्रकारान्तरं नान्नोलङ्घनमाह । स्थितमन्यायं तदर्थ-
निरपेक्षं पर्यायानभिधेयञ्चेति तदपि नामयत्कथंचतुमित्याह ।
अन्यथासावयञ्च अन्यायं गोपात्रदारकादिवृत्तवर्णयन्नुपधावधिमात्रं
न्यतमन्येन्द्रादादर्थं यथार्थत्वेन प्रसिद्धं तदन्यत्र गोपात्रदार-
कादां यदारोपितमित्यर्थः । अनपवादः । तदर्थनिरपेक्षमिति ।
तस्येन्द्रादिनाम्नोऽर्थः परमेश्वर्यादिरूपस्तदर्थः । स चा
सावयञ्चेति चा तदर्थस्तस्य निरपेक्षं गोपात्रदारकादौ तथा
तदर्थस्याऽभावात्पुनः किमूतं तदित्याह । पर्यायानभि-
धेयमिति । पर्यायानां शक्रपुरन्दरादीनामनभिधेयमवाच्य
गोपात्रदारकादयो हीन्द्रादिशब्दे स्मृत्यमाना अपि शचीपत्य-
दिरिव शक्रपुरन्दरादिशब्दैर्नाभिधीयन्ते । अतस्तन्नामाऽपि
नाम तद्वतोरज्जोपचारात्पर्यायानभिधेयमित्युच्यते च । शब्दा-
धाम्न एव वृत्तान्तरसूचकं शचीपत्यादौ प्रसिद्धं । तन्नाम
वाच्यार्थज्ञाने अन्यत्र गोपात्रदारकादौ यदारोपितं तदपि नामे-
ति तात्पर्यम् । तृतीयप्रकारेणापि वृत्तमाह । यादृच्छिकं-
च तथ्यति । तथाविधव्युत्पत्तिज्ञानं मित्यकापित्यादिरूपं यादृ-
च्छिकं स्वेच्छया नाम क्रियते तदपि नामेत्यर्थः ॥ अनुप ॥

अथ नामावश्यकस्वरूपनिरूपणार्थं सूत्रकार एवाह ॥

सैकितं नामावस्सयं १ जस्स णं जीवस्स वा अजीवस्स
वा जीवाण वा अजीवाण वा तज्जुनयस्स वा तज्जुनया-
ण वा आवस्सणत्ति नामं कज्जइ सेत्तं नामावस्सयं ॥

अथ किं तन्नामावस्सकमिति प्रश्ने सत्याह । (नामावस्सयं
जस्स ण) मित्यादि । अत्र विकलवृत्तेनाऽङ्गेन सूचितं हि
तीयमापि (नामावस्सयं) ति पदं छप्यं । एवमन्यत्रापि
यथासंभवमन्यहम् । णमिति वाक्यालङ्कारे । यस्य वस्तुनो
जीवस्य वा अजीवस्य वा जीवानामजीवानां वा (तज्जुनय-
स्स वा) तज्जुनयानां वा आवश्यकमिति यन्नाम क्रियते तन्ना-
मावश्यकमित्यादिपदेन संवन्धः ॥ नाम च तदावश्यकं चेति-
व्युत्पत्तिरयवा यस्य जीवादिवस्तुनः आवश्यकमिति नाम क्रि-
यते । तदेव जीवादिवस्तु नामावश्यकं । नाम्ना नाममात्रेणाऽव-
श्यकं नामावश्यकमिति व्युत्पत्तिर्वाशब्दाः पञ्चान्तरं सूचका
इति समुदायार्थस्तत्र जीवस्य कथमावश्यकमिति नाम संभ-
वतीत्युच्यते । यथा ब्रह्मे जीवस्य स्वपुत्रादेः कश्चित्सीह
को देवदत्त इत्यादि नाम करोति । तथा कश्चित्स्वाभिप्रायव-
शादावश्यकमित्यापि नाम करोति । अजीवस्य कथमिति चेदु-
च्यते । इहावश्यकवासासकशब्दयोरुक्तता प्रागुक्ता । ततश्चो-
र्द्व्युत्पत्तिः अत्रैव वहुकोटराकाराणां वृत्ताऽन्यो वा तथाविध
कश्चित्पदार्थविशेषपदार्थदेवावासोऽयमिति ब्रह्मेतिवैयर्थ्यादि
इत्यत एव । स च वृत्तादिर्यद्यप्यनन्तैः परमाणुवृत्तगैरजीव
द्रव्यैर्निष्पन्नस्तथाप्येकस्कंधपरिणतिमाश्रित्यकाजीवत्वेन विव-
क्षित इति स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादेकानि वयस्यावास-
कनाम सिद्धम् । जीवानामपि वहुनामावासकनाम सन्दृश्यते ।
यथा इष्टापाकाद्यभिर्मुपिकावास इत्युच्यते । तत्र ह्यनौ किल
मुपिकाः संसृज्यन्ते तस्तेपामसङ्ख्येयानामग्निजीवानां पूर्वव-
दावासकनाम सिद्धम् । अजीवानान्तु यथा नीरं पक्षिणाम्
प्रास इत्युच्यते । तन्निरं बहुभिस्तृणाद्यजीवैर्निष्पद्यते । इति

वहुनां जीवानामावासकनाम भवति । इदानीमुक्तस्यावा-
सकसंज्ञा भाव्यते । तत्र गृहदीर्घिका अशोकवनिकाद्युपशो-
नितः प्रासादादिप्रदेशो राजादेवावास उच्यते । सौधर्मादि-
विमानं वा देवानामावासोऽभिधीयते । अत्र च जलवृत्तादय-
स्सचेतनरत्नादयश्च जीवा इष्टकाः काष्ठादयो चेतनरत्नादय-
श्चाजीवास्तन्निष्पन्नमुक्तं तस्य कपप्रत्ययोपादाने आवास-
क संज्ञा सिद्धा । उभयानां त्वावासकसंज्ञा यथा सम्पूर्णनग-
रादिकं राजादीनामावास उच्यते । सम्पूर्णः सौधर्मादिक-
लो वा इन्द्रादीनामावासोऽभिधीयते । अत्र च पूर्वोक्तप्रासा-
दविमानयोर्द्व्युत्पत्तादेकमेव जीवाजीवोभयं विवक्षितमत्र तु
नगरादीनां सौधर्मादिकलानां च महत्त्वाद्बहुनि जीवाजी-
वोनयानि विवक्षितानिति विवक्ष्यानेदो दृष्टव्यः एवमन्यत्रा-
ऽपि जीवादीनामावासकसंज्ञा यथा सम्भवं प्रावनीया ॥

दिङ्मात्रप्रदेशनाथत्वादस्य निगमयन्माह । (सेतमित्यादि)
(सेत) मित्यादि वा कचित्पाठः तदेतन्नामावश्यकमित्यर्थः ॥
इदानीं स्थापनाऽवश्यकनिरूपणार्थमाह ।

सैकितं उवणावस्सयं १ जसं कट्ठकम्मे वा पोत्यकम्मे
वा चित्तकम्मे वा लिप्पकम्मे वा गंधिमे वा वेढिमे वा
पूरिमे वा संघाऽमे वा अक्खेवा वराउए वा एगोवा अणे
गोवा सज्जावउवणा वा असज्जावउवणा वा असज्जाय
उवणा वा आवस्सएत्ति डवणाउविज्जइ सेत्तं डवणाव-
स्सयं । नाम डवणाणं कोपशवेसेतो णामं आवस्सकहिअं
उवणा इत्तरिआ वा होज्जा आवक्खिआ वा ॥

टीका । सैकितमित्यादि अयं किंतु स्थापनावश्यकमिति
प्रश्ने सत्याह । (उवणा आवस्सयं जसं) मित्यादि । तत्र
स्थाप्यते बुष्कोऽयमित्यनिप्रायेण क्रियते निर्वर्त्यत इति स्था-
पना । काष्ठकर्मादिगतावश्यकवत् साध्यादिरूपा । सा चासौ
आवश्यकतत्तोरज्जोपचारादावश्यकं च स्थापनावश्यकं
स्थापनावश्यकं च सामान्यत इदमुक्तं । यत्तु तदर्थवियुक्तं
तदभिप्रायेण यच्च तत्कारणे हेत्यादिकर्म तत्स्थापनेति
क्रियते अल्पकालं च ॥ १ ॥ इति विनेयाऽनुग्रहार्थमत्रापि व्या-
ख्यातुशब्दो नामवृत्तवर्णयन् स्थापनावश्यकस्य भेदसूचकः । स
चासावर्थश्च तदर्थो प्रावेन्द्रभावावश्यकदिवृत्तवर्णयन्नुपधावधिमात्रं
रहितं यद्वस्तु तदभिप्रायेण भावेन्द्राद्यभिप्रायेण क्रियते स्थाप-
ते तत् स्थापनेति संवन्धः । किंविशिष्टं यदित्याह । यच्च तत्कारणे
तेन भावेन्द्रादिना सहकारिणः सादृश्यं तस्य तत्कारणे तत्स-
दृशमित्यर्थः । चशब्दात्तदकरणिचाक्षादिवस्तु गृह्यते । अवस-
दृशमित्यर्थः । किंपुनस्तदेवं जूतं वस्त्वित्याह । हेत्यादिकर्म इति
हेत्युत्पत्तिश्चादीत्यर्थः । आदिशब्दात् काष्ठुत्पत्तिश्चादि गृह्यते
अक्षरादि अनाकारं कियतं कालं तत् क्रियते इत्याह । अल्प-
कालो यस्य तदल्पकालं मित्त्वरकालमित्यर्थः । च शब्दाद्भाव-
त्कार्यकं शाश्वतप्रतिमादि यत्पुनर्मवेन्द्राद्यर्थरहितं साकार
मनाकारं वा तदर्थान्निप्रायेण क्रियते तत् स्थापनेति तात्पर्य-
मित्यर्थः ॥

इदानीं प्रकृतमुच्यते (जसं) णमिति वाक्याऽलङ्कारे यत्काष्ठ
कर्मणि वा चित्रकर्मणि वा वराटके वा एको वा अनेको वा
सज्जावस्थापनायां वा असज्जावस्थापनायां वा । आवस्सणत्ति ।
आवश्यकतत्तोरज्जोपचारात्तत्तानिह गृह्यतेतत्रैको वा अने-
को वा कथं जूतां अत उच्यते । आवश्यकक्रिया याआवश्यक

क्रियावन्तो वा (उचणा उविज्जुत्तेत्ति) स्थापनारूपं स्थाप्यते क्रियते आवृत्या बहुवचनांतत्वे स्थापनारूपाः स्थाप्यते तत् स्थापनावश्यकमित्यादिपदं संयन्ध इति समुदायार्थः । काष्ठकर्मादिष्वावश्यकक्रियां कुर्वतो ये स्थापनारूपा साध्यादयः स्थाप्यन्ते तत् स्थापनावश्यकमिति तात्पर्यम् । अधुना अवयवार्थमुच्यते । तत्र क्रियत इति कर्म काष्ठकर्म काष्ठनिष्कृष्टं रूपकमित्यर्थः । चित्रकर्म चित्रलिखितं रूपकं (पोत्थकम्मवेत्ति) अत्र पोत्थं पोतं वस्त्रमित्यर्थः तत्र कर्म तत्पञ्चवनिष्पन्नं वा उल्लिखारूपकमित्यर्थः । अथवा पोत्थं पुस्तकं तच्चेहं संपुटकरूपं गृह्यते । तत्र कर्म तन्मध्ये वर्तिकालिखितं रूपकमित्यर्थः । अथवा पोत्थं तालपत्रादि तत्र कर्म तच्चेदनिष्पन्नं रूपकं लेप्यकर्म लेप्यरूपकं ग्रन्थिम कोशज्ञातिशयाद् ग्रन्थिसमुदायनिष्पादितं रूपकं वेष्टिमं पुष्पवेष्टनक्रमेण निष्पन्नमानन्दपुरादि प्रतीत्य रूपमयवा एकं द्वे त्रीणि चत्वारिण्येष्टित्वा यत् किंचित् रूपकं तत्स्थापयति तच्चेष्टिमं । पुरिमं भरिमं पित्तज्ञादिमयप्रतिमावत् । संघातिमं बहुवस्त्रादिस्वर्णसंघातनिष्पन्न कञ्चुकवत् । अङ्गश्र्चदनको वराटकः कपर्दकः । अत्र वाचनान्तरे अन्यान्यापि दन्तकर्मादिपदानि दृश्यन्ते । तान्यप्युक्तानुसारतो भावनीयानि । वा शब्दाः पञ्चान्तरसूचकाः । यथासम्भवमेवमन्यत्रापि एतेषु काष्ठकर्मादि आवश्यकक्रियां कुर्वतः एकादि साध्यादयः सङ्गावस्थापनया असङ्गावस्थापनया वा स्थापनावश्यकं । तत्र काष्ठकर्मादिष्वाकारवती सङ्गावस्थापना साध्याद्याकारस्य तत्र सङ्गावात् । अङ्गादिषु तु नाङ्कारवती असङ्गावस्थापना साध्याकारस्य तत्रासङ्गावादिति निगमयन्नाह । (सेत्त मित्यादितदेतत् स्थापनावश्यकमित्यर्थः । अत्र नामस्थापनयोरभेदं पश्यन्निदमाह (नाम छवणाणं कोपइविसेसोत्ति) नामस्थापनयोः कः प्रतिविशेषो न कश्चिदित्यभिप्रायः । तथाह्यावश्यकदिभावावश्यकं गोपाहदारकादौ द्रव्यमात्रे यथावश्यकदि नाम क्रियत तत् स्थापनापि तथैव । तच्चान्ये काष्ठकर्मादौ छव्यमात्रे क्रियतेऽतो ज्ञावश्यकं छव्यमात्रे क्रियमाणत्वात् विशेषान्नानयोः कश्चिद्विशेषः । अत्रोत्तरमाह । (नामं आवकहिं) मित्यादि नाम यावत्कथिकं स्वाश्रयद्रव्यस्यास्तित्वकथां यावदनुवर्तते न पुनरन्तराऽप्युपरमते । स्थापना पुनरित्तरा स्वल्पकाहभाविनी वा स्थाप्यावत् कथिका वा स्वाश्रयद्रव्ये अवतिष्ठमानेऽपि काचिदितराऽपि निवर्तते । काचिच्च तत्सतां यावदवतिष्ठत इति भावस्तथाहि । नाम आवश्यकदिकं मेरुजम्बूदीपकद्विङ्गमगधसुराष्ट्रादिकं चाद्यात् स्वाश्रयो गोपाहदारकदेहादिः शिवासमुच्चयादिर्वासमास्ति तावदवतिष्ठति इति । तद्यावत् कथिकमेव । स्थापनात्वावश्यकत्वेन योग्यः स्थापितः स कृष्णांतरे पुनरपि तथाविधप्रयोजनसम्भवे इच्छत्वेन स्थाप्यते । पुनरपि च राजादित्वेनत्यल्पकाहवर्तिनः शाश्वतप्रतिमादिरूपा तु यावत्कथिकावर्तते तस्मात्तु अर्हदादिरूपेण सर्वदा तिष्ठतीति स्थापनेति व्युत्पत्तेः । स्थापनात्वमवश्यं ननु स्थाप्यत इति स्थापना शाश्वतत्वेन केनापि स्थाप्यमानत्वाभावादिति । तस्माज्ज्ञावश्यकद्रव्याधारसाम्येऽप्यस्त्यनयोः काष्ठकृतो विशेषः । अत्राह । ननु यथा स्थापना । काचिदल्पकाहनीना तथा नामापि किञ्चिदल्पकाहनीनमेव । गोपाहदारकादौ विद्यमानेऽपि कदाचिदेकनामपरावृत्तिदर्शनमुच्यते ।

सत्यं । किन्तु प्रायो नाम यावत् कथिकमेव । यस्तु काचिदन्य-

थोपश्रजः । सोऽयत्वात्त्रेह विवक्षित इत्यदोषः । उपश्रज्जणमात्रं चेदं । काष्ठभेदेनैतयोर्भेदं कथनमपरस्यापि बहुप्रकाराभेदस्य सम्भवात्तथाहि । यथेन्द्रादिप्रतिमास्थापनायां कुण्डलांगदादि मृषितः सन्निहितशचीवज्रादिराकार उपश्रज्यते । न तथा नामेन्द्रादौ । एवं यथा स्थापनादर्शनाद्भावः । समुल्लसति नैव मिन्द्रादिश्रवणमात्राद् । यथाच तत् स्थापनायां लोकस्योपयाचितेत्वापूजाप्रवृत्ति समीहितज्ञानादयोदृश्यन्ते नैव । नामेन्द्रादिवित्येव मन्यदपि वाच्यमिति ।

उक्तं स्थापनावश्यकम् ।

अत्र नाम इदानीं छव्यावश्यकनिरूपणाय प्रदत्तं कारयति । सेकिंतं दन्वावस्सयं दन्वावस्सयं दुविहं पप्पत्तं । तंजहा । आगमत्रो अ नो आगमत्रो अ ॥

टी० अथ किंतु छव्यावश्यकमिति पृष्टे सत्याह । (दन्वावस्सयं दुविहं) मित्यादि तत्र द्रवति गच्छति तांस्तान् पर्याया निति छव्यं विवक्षितयोरतीतभविष्यज्ञाचयोः कारणम् अनुसृतं विवक्षितज्ञावं अनुजविष्यद्विज्ञातभावं चास्ति इति द्रव्यभूतस्य भाविनो वा ज्ञावस्य हिकारणं तु यल्लोके तत् छव्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनचेतनं कथितम् ।

व्या० । तद्द्रव्यं तत्त्वज्ञैः कथितं तत्कथंभूतं छव्यं यत्कारणं हेतुः कस्येत्याह । ज्ञावस्य पर्यायस्य कथंभूतस्येत्याह ।

ज्ञातस्या तीतस्य ज्ञाविनो वा भविष्यतो वा लोके आधारभूते तत्र सचेतनं पुरुषादि अचेतनं च काष्ठादि जवति ।

एतदुक्तं भवति ।

यः पूर्वं स्वर्गादिष्विन्द्रादित्वेन ज्ञत्वा इदानीं मनुष्यादित्वेन परिणतः अतीतस्येन्द्रादिपर्यायस्य कारणत्वात्सांप्रतमपि द्रव्यमिन्द्रादिरभिधीयते । अमात्यादिपदपरिचयमात्यादिवत् तथा अत्रेऽपि य इन्द्रादित्वेनोत्पस्यते स इदानीमपि जविष्यदिन्द्रादिपदपर्यायकारणत्वात् द्रव्यत इन्द्रादिरभिधीयते । जविष्यद्राजकुमारराजवत् । एवमचेतनस्यापि काष्ठादेः तत् जविष्यत्पर्यायकारणत्वेन छव्यता भावनीयेत् इति तात्पर्यार्थः । इतः प्रकृतमुच्यते । तच्चेह छव्यरूपमावश्यकं प्रकृतं तत्रावश्यकोपयोगाधिष्ठितः साध्यादिदेहावन्दनकादिसूत्रोच्चारण लक्षणआगमः । आवर्तादिका क्रिया चावश्यकमुच्यते । आवश्यकोपयोगगुण्यस्तु ता एवं देहागमक्रिया द्रव्यावश्यकं । तच्च चिचिधं प्रज्ञप्तमिति । तद्यथा । आगमत आगममाश्रित्य । नो आगमतो नो आगममाश्रित्य नो आगमशब्दार्थं यथावसरमेव वक्ष्यामः । चशब्दो ह्ययोरपि स्वस्वविषये तुल्यप्राधान्यस्थापनार्थः ।

अत्राद्यभेदं जिज्ञासुराह ।

सेकिंतं आगमत्रो दन्वावस्सयं २ जस्सणं आवस्सएत्ति पदं सिक्खितं द्वितं जितं मितं परिजितं नाम समंघोससमं अहीणक्खवरं अणच्चक्खवरं अन्वाइप्पक्खवरं अक्खल्लिअं अभिज्झिअं अत्रच्चाभेक्षियं पप्पिपुष्पं पप्पिपुष्पघोसं कंठोवप्पिपुष्पं गुरुवायणोवगयं सेणं तत्त वायणाए पुच्छणाए परिअट्ठणाए धम्मकहाए नो अणुपहाए कम्हा अणुवत्रोगे दन्वामितं कट्ठु ।

टी० । से किंत मित्यादि—अथ किं तदागमतो द्रव्यावश्यकमिति आह । (आगमतो दन्वावस्सयं जस्सणं) मित्यादि-

णमिति पूर्ववत् । जस्तसि यस्य आवस्तपनि पयंति । आव
उपपदाभिधेयं शास्त्रमित्यर्थः । ततश्च यस्य कस्यचिदा
वश्यकशास्त्रं शिक्षितं जितं यावत् । वाचनोपगतं भवति
(सेणं तथेति । सजन्तुस्तत्रावश्यकशास्त्रे वाचनप्रच्छना
परिवर्तनाधर्मकदभिवर्तमानोऽप्यावश्यकोपयोगे अवर्तमान
आगतः आगममाश्रित्य द्रव्यावश्यकमिति समुदायार्थः ।
अत्राह । नन्वागममाश्रित्य द्रव्यावश्यकमित्यागमरूपमिदं
आवश्यकमित्युक्तम् प्रवति । एतच्चायुक्तं । यतः आगमो
ज्ञानं ज्ञानं च भाव एवेति । कथमस्य द्रव्यत्वमुपपद्यते । सत्य-
मेतं कित्यागमस्य कारणमात्मा तदधिष्ठितो देहशब्दोपयोग
ज्ञान्यसूत्रोच्चारणरूप इहास्ति ननु साक्षादागमः । एतच्च
त्रितयमागमकारणत्वात्कारणे कार्योपचारादागम उच्यते ।
कारणं च विवक्षितभावस्य अव्यमेव प्रवतीत्युक्तमेवेत्यदोषः ।
अनु० ॥

शिक्षितादिपदानां व्याख्या शिक्षितादि शब्दे ॥

उदात्तादिवापैरधिकं प्रतिपूर्णघोषं । अत्राह ।

घोषं सममित्युक्तमेव तत्क इह विशेष इत्युच्यते । घोषसम-
मिति । शिक्षाकाश्रमधिकृत्योक्तं । प्रतिपूर्णं घोषं तु परावर्तना-
दि काश्रमधिकृत्येति विशेषः ॥

तदेवं यस्य जन्तोरवश्यकशास्त्रं शिक्षितादिगुणोपेतं भव-
ति । स जन्तुस्तत्रावश्यकशास्त्रे वाचनया शिष्याभ्यापनद्व-
णयाप्रच्छन्नार्थादिर्गुरु प्रति प्रशस्तद्वणयापरावर्तनया पुनः पुनः
स्ववार्थाऽन्यास्तत्र गणया धर्मकयथार्हिसादिधर्मप्ररूपणस्व-
रूपया । वर्तमानोऽप्यनुपयुक्तत्वादिति साध्याहारमाग-
मतो अव्यावश्यकमित्यनेन सम्यग्धः । ननु यथा वाचनादि
निस्तत्र वर्तमानोऽपि अव्यावश्यकं प्रवति । तथातुल्येद्वयाप्रप
तत्र वर्तमानस्तत्रवति नत्याह । (नो अणुपेहापत्ति) अनुप्र-
क्षया प्रन्थार्यानुचितनरूपया तत्र वर्तमानो न द्रव्यावश्यक-
मित्यर्थः । अनुप्रेक्षायामुपयोगमन्तरेणाऽज्ञाबाहुपयुक्तस्य च
द्रव्यावश्यकत्वायोग्यादितिज्ञावः । अत्राह परः । (कम्हति)
ननु कस्माद्यावाचनादिभिस्तत्र वर्तमानोऽपि अव्यावश्यकं कं-
स्माद्यानुप्रेक्षया तत्र वर्तमानो न तथेति प्रच्छकाजिप्रायः । एवं
प्रप्रेस्त्याह । (अणुवभागादव्य) मिति कृत्वा उपयोजन-
उपयोगोपि जावस्य बोधरूपोव्यापारः । सचेह विवक्षितार्थं चि-
त्तस्य विनिवेशस्वरूपो गृह्यते । न विद्यते सां यत्र सोऽनुप-
योगः पदार्थः । सविवक्षितो पयोगस्य कारणमात्रत्वात् अ-
व्यमेव भवतीति कृत्वाऽस्मात्कारणादनन्तरात्तमुपपद्यते इति
शेषः । एतदुक्तम् । प्रवत्युपयोगपूर्वका अनुपयोगपूर्वकाश्च
वाचना प्रच्छनादयः संभवत्येव तत्रेह अव्यावश्यकचिन्ता प्र-
स्तावादनुपयोगपूर्विका गृह्यते । अतएव सूत्रेणाभिहितस्य
ऽप्यनुपयुक्तस्याध्याहारस्तत्रकृतोऽनुपयोगस्तुभावगून्यता तच्च-
न्यं वस्तु अव्यमेव भवतीत्यतोवाचनादिभिस्तत्रवर्तमानोऽपि
अव्यावश्यकम् । अनुप्रेक्षा तूपयोगपूर्विकैव संभवत्यतस्तत्र
वर्तमानो न तथेति ज्ञावार्थः । अत्राह ।

नन्वागममतोऽप्युक्तो वक्ता अव्यावश्यकमित्येतावच्छेदसिद्धेः-
शिक्षितादिश्रुतगुणकीर्तनमनर्थकम् । अत्रोच्यते । शिक्षिता
गुणोत्कीर्तनं कुर्वन्निदं ज्ञापयति । यदुतैवं चूतमपि निर्दोषं
श्रुतमुच्चारयतोऽनुपयुक्तस्य अव्यश्रुतं अव्यावश्यकमेव भवति
किं पुनः सदोषमुपयुक्तस्य तु स्वहितादिदोषदुष्टमपि निगदतः
श्रुतमेव प्रवति । एवमन्यत्रापि प्रत्युपेक्षणादिक्रियाविशेषाः
सर्वे निर्दोषा अप्यनुपयुक्तस्य तयाविश्रफलशून्या एव सपद्यन्ते

उपयुक्तस्य तु मतिवैकल्यादितः सदोषा अप्यमी कर्ममहापगमा
धैवेत्यत्र विस्तरेण ॥

इह जिनमते सर्वमपि सूत्रमर्थश्च श्रोतृजनमुपेक्ष्य (नत्थिन-
पहिं विहुणं सुत्तं अत्थो व जिणमए किंचि आसज्जउसोयारं
नए नयविसारओपूया) इति वचनात् इदमपि अव्यावश्यकं
न यैश्चित्यते ते च मूलभेदानाश्रित्य नैगमादयः सप्त तदुक्तं ॥

निगमसंगहववहा, उज्जसुए चेव होई बोधव्वे ॥

सहयसमजिरुद्धे, एवं चूते य मूलनया ॥ १ ॥

तत्रनैगमस्तावाक्तिर्यति अव्यावश्यकानीच्छतीत्याह ॥

नैगमस्सुणं एगो अणुवउत्तो आगमओ एगं दव्वाव-
स्सयं दोस्मि अणुवउत्ता आगमउं दोस्मि दव्वावस्सयाइ
तिणिण अणुवउत्ता आगमओ तिस्मि दव्वावस्सयाइ एवं
जावइआ अणुवउत्ता आगमओ तावइआइ दव्वावस्सयाइ
एवमेव वहारस्संवि संगहस्स णं एगो वा अणेगो वा
अणुवउत्तो वा अणुवउत्तावा । आगमओ दव्वावस्सयं
दव्वावस्सयाणि वा उज्जसुअस्स एगे अणुवउत्तो आग-
मतो एगं दव्वावस्सयं पुहुत्तं नेच्छइ तिहं सहानयाणं-
जाणए अणुवउत्ते अवत्तु कम्हा जइ जाणए अणु
वउत्ते न प्रवसि सेत्तं । आगमउं दव्वावस्सयं ।

टी० निगमस्सेत्यादि । सामान्यविशेषादि प्रकारेण नैकोऽपि
तु बहवो गमा वस्तुपरिच्छेदो यस्यासौ निरुक्तविधिना कका-
रस्य दोषाद् नैगमसामान्यविशेषादिप्रकारैः बहुरूपवस्त्वनु-
गमपर इत्यर्थः । तस्य नैगमस्यको देवदत्तादिरनुपयुक्त आग-
मत एक अव्यावश्यकं द्वौ देवदत्तपशुदत्तावनुपयुक्तौ आगमतो
अव्यावश्यकं त्रयो देवदत्तपशुदत्तसोमदत्ता अनुपयुक्ता आ-
गमतस्त्रीणि द्रव्यावश्यकानि । किं बहुना । एवं यावन्तो देव
दत्तादयोऽनुपयुक्ताः तान्यतीतादि काश्रमयवर्तीनि नैगमस्या-
ऽगमतो अव्यावश्यकानि एतदुक्तं प्रवति । नैगमो हि सामा-
न्यरूपं विशेषरूपं च वस्तुव्यपगच्छत्येव न पुनर्वैयममाणसं-
ग्रहवत्सामान्यरूपमेव । ततो विशेषत्वादित्यस्येह प्राधान्येन
विवक्षितत्वाद्यावन्तः के चन देवदत्तादिविशेषा अनुपयुक्ता
स्तावन्ति सर्वाण्यप्यसौ द्रव्यावश्यकाने न पुनःसंग्रहवत्सामान्य
वादित्वादेकोमेव च (व्यवहारस्सत्ति) व्यवहारणं व्यवहारो
लौकिकप्रवृत्तिरूपस्तत्प्रधानो नयोऽपि व्यवहारस्तस्याप्येव-
मेव । नैगमवदको देवदत्तादिरनुपयुक्तोऽथागमत एकं द्रव्या
वश्यकमित्यादि संबंधाच्यमिदमुक्तं प्रवति । व्यवहारनयो
लोकव्यवहारोपकारिण एव पदार्थानुपगच्छति न शेषान् ।
लोकव्यवहारे च जहाहरणवर्णापेक्षीप्रदानादिकेघटनिष्वादि
विशेषा एवोपकुर्वन्ना दृश्यन्ते न पुनस्तदतिरिक्तं तसामान्य
मिति विशेषेणैव वस्तुत्वेन प्रतिपद्यतेऽसौ न सामान्यं व्यव-
हारानु पकारित्वाद्विशेष व्यतिरेकेणऽनुपगच्छ्यमानत्वाच्चैत्यतो
विशेषादिनैगममतसाम्येनाऽिदिष्टः । अत्र चातिदेशेन चेष्टार्थ
सिद्धेर्ग्रहणार्थं संग्रहमतिक्रम्य व्यवहारोपन्यासः कृत इति
भावनीयं (संग्रहस्सेत्यादि) सर्वमपि ह्यवनत्रयाऽन्तर्वर्तिव
स्तुनं कुर्वं संगृह्णाति सामान्यरूपतयाऽव्यवस्यतीति संग्रह-
स्तस्य मते एको वा अनेको वा अनुपयुक्तोऽनुपयुक्ता वा यदा
गमतो अव्यावश्यकं द्रव्यावश्यकानि वा तत्किमित्याह (स
एगत्ति) तदेकं द्रव्यावश्यकम् इदमत्र हृदयं । संग्रहनयः सा-

मान्यमेवाच्युपगच्छति न विशेषानभिदधाति च सामान्या-
विशेषादव्यतिरिक्ताः स्युः । अव्यतिरिक्ताः स्युः अव्यतिरिक्ता वा
यद्याद्यः पङ्क्तः । तर्हि न संत्यमी निःसामान्यत्वात् खरविषाण
वत् । अथापरः पङ्क्तस्तर्हि सामान्यमेव तेतदव्यतिरिक्तत्वात्सा
मान्यस्वरूपवत् स्यात्सामान्यव्यतिरेकेणा विशेषासिद्धेर्यानि का
निचिद्रव्यावश्यकानि तानि तत्सामान्याव्यतिरिक्तत्वादेकमेवं
संग्रहस्य अव्यावश्यकमिति (उक्तस्युयस्ते) त्यादि । ऋज्व-
तीतानागतपरकीयपरिहारणमांजं वस्तु सूत्रयत्यन्युपगच्छ-
तीति । ऋजुसूत्रः । अयं हि वर्त्तमानकालमात्रं वस्तु अन्यु
पगच्छति नातीत विनष्टत्वाच्चाप्यनागत मनुपन्नत्वाद् वर्त्तमान
कालमात्रमपि स्वकीयमेव मन्यते स्वकार्यसाधुकत्वात् स्वधन-
घत्परकीयन्तु नेच्छति स्वकार्याप्रसाधकत्वात् । परधनवत्समा-
देको देवदत्तादिरनुपयुक्तोऽस्यमत्ते आगमत एकं द्रव्यावश्यं ।
कमिति (पुहत्तं त्ति) पुहत्तं निच्छति । अतीतानागतने-
दतः परकीयमेदतश्च पृथक्त्वं पार्थक्यं नेच्छत्यसौ किं तर्हि-
वर्त्तमानकालीनं स्वत्वमेव चाच्युपीत तच्चैकमेवेति (तिएहं
सहनयाण) मित्यादि शब्दप्रधाना नयाः शब्दनयाः शब्दसम-
भिरुद्वेवंनृतास्ते हि शब्दमेव प्रधानमिच्छन्तीत्यर्थन्तु गौणं
शब्दवासनैवार्थप्रतीतिस्त्रयाणां शब्दनयानां ज्ञापकोऽथवानुप-
युक्त इत्येतदेव तु न सम्भवतीदमित्यर्थः । (कम्हेति) कस्मा-
देवमुच्यते इत्याह । यदिज्ञापकस्तर्ह्यनुपयुक्तो न भवति ज्ञान-
स्योपयोगरूपत्वादिदमत्र हृदयं । आवश्यकशास्त्रज्ञस्तत्रा चानु-
पयुक्त आगमतो अव्यावश्यकमिति प्राशिक्षांतेमेव स्वामी न
प्रतिपद्यते यथावश्यकशास्त्रं जानाति कथमनुपयुक्तोऽनुपयु-
क्तश्चेत् कथं जानाति ज्ञानस्योपयोगरूपत्वात् यदप्याग
भकारणादात्मदेहादिकमागमत्वेनोक्तं तदप्यौपचारिकत्वाद्
मी न मन्यते । शुचनयत्वेन मुख्यवस्त्वन्युपगमपरत्वात्तस्मा
देतन्मते द्रव्यावश्यकस्यासंभव इति निगमयन्नाह (सेत्तमि
न्यादि) तदेतदागमतो अव्यावश्यकन्तेन उक्तम् आगमतो अव्या-
वश्यकमिदानीम् ॥

इदानीं नो आगमतस्तदुच्यते ॥ से किं तं नो आगमतो द्रव्या-
वस्सयं २ तिविहं पञ्चत्तं तंजाणयं सरीरं द्रव्यावस्सयं ॥ टी०
अथ किंतन्नो आगमतोऽव्यावश्यकमिति प्रश्नः । उत्तरमाह
नो आगमतं द्रव्यावस्सयं तिविहं पञ्चत्तमित्यादि नो आगमत
इत्यत्र नो शब्द आगमस्य सर्वनिषेधे देशनिषेधे वा वर्तते
यत उक्तं पूर्वमुनिभिः ॥

आगमसर्वनिषेहे नोसदोऽहंवदेसपरिसेहे ।

सर्वे जह्मसरीरं जव्वस्स य आगमाजावा ॥

व्याख्या । आगमस्यावश्यकदिज्ञानस्य सर्वनिषेधे वर्त्तते
नोशब्दोऽथवा तस्यैव देशप्रतिषेधे वर्त्तते । तत्र (सच्चोत्ति)
सर्वनिषेधश्चाहरणमुच्यते यथेत्युपदर्शने (सरीरं) तस्य
ज्ञानतःशरीरं जह्मसरीरं नो आगमत इह अव्यावश्यकं भव्यस्य
च योत्यस्य यच्छरीरं तदपि नो आगमत इह अव्यावश्यकं
कुत इत्याह । आगमस्यावश्यकदिज्ञानवृत्तस्य सर्वथा अ-
भावादिवमुक्तं

भवति । जह्मसरीरं जव्वसरीरं चानन्तरमेव वक्ष्यमाणस्वरूपं
नो आगमतःसर्वथा आगमाभावमाश्रित्य द्रव्यावश्यकमुच्यते ।
नोशब्दस्याऽत्र पक्षे सर्वनिषेधवचनत्वादिति गार्थार्थः ।

देशप्रतिषेधवचनेऽपि नोशब्दे उदाहरणम् । यथा ॥

किरियागमुचरंतो, आवासं कुणई जावमुचरे ।

किरियागमा न होई, तस्स निसेहो जवेदेसे ॥

व्या० । क्रियाभावर्त्तादिकं कुर्वन्नित्यध्याहार आगमं च वंद-
नकसूत्रादिकमुच्चारयन् भावद्वान्यो य आवश्यकं करोति सो
ऽपि नो आगमत इह अव्यावश्यकमिति शेषः । अत्र च क्रि-
यावर्त्तादिकागमो न भवति जन्मत्वागमस्य च ज्ञानरूपत्वादत-
स्तस्यागमस्य देशे क्रियावृत्तये निषेधो भवति । क्रियाआगमो
न भवतीत्यर्थः अतो नो आगमतइतीह । किमुक्तं भवति । देशे
क्रियावृत्तये आगमाभावमाश्रित्य द्रव्यावश्यकमिति गार्थार्थः ॥
तदेवं नो आगमतः । आगमाभावमाश्रित्य द्रव्यावश्यकं त्रि-
विधं प्रकृतं तद्यथा जह्मसरीरद्रव्यावश्यकं १ भव्यशरीरद्रव्याव-
श्यकं २ जह्मसरीरजव्वसरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यावश्यकम् । ३ तत्रा-
द्यभेदविचरीपुराह ॥

सेकिंतं जाणयसरीरद्व्यावस्सयं २ आवस्सयस्स पयत्था
हिगारं जाणयस्स जं सरीरयं ववगतं चुत्तावितचत्तदेहं
जीवविप्पजह्मं शिज्जागतं वा संझारयगतं वा निसीहि-
आगतं वा सिद्धिसिद्धातलगतं वापासित्ताणं कोइ जणेज्जा
अहोणंमे णं सरीरसमुस्सएणं जिणदिट्ठेणं जावेणं
आवस्सएत्ति पयं आधविअं पप्पविअं परुविअं दांसिअं
निंदीसिअं उवदांसिअं जहा को दिट्ठतो अयं पयकुंजे
आसी अयं महुकुंजे आसी सेत्तं जाणयसरीरद्व्यावस्सयं ॥

टी० । अथ किं तत्तज्जह्मसरीरद्रव्यावश्यकमिति प्रश्ने निर्वचनमाह ।
(जाणयसरीरद्व्यावस्सयं आवस्सपत्तीत्यादि) ज्ञातवानिति
ज्ञःप्रतिक्षणं शीर्यत इति शरीरं जस्यशरीरं जह्मसरीरं तदेव अनु-
भूतज वत्त्वाद् द्रव्यावश्यकं किं तदित्याह । यच्छरीरकं संज्ञापकं
च वपुरित्यर्थः । कस्य संबंधीत्याह । आयस्सपत्तीत्यादि
आवश्यकमिति यत्पदं आवश्यकपदाभिधेयं शास्त्रमित्यर्थः ।
तस्यार्थ एवार्थाधिकारोऽनेके वा तद्वार्था अधिकारा गृह्यन्ते-
तस्यतेषां वा वाज्ञातु.संबंधि कथं भूतं तदिदं ॥ जह्मसरीरं द्रव्या-
वश्यकं भवतीत्याह व्यपगतच्युतं त्यक्तेदेहं जीवविप्रमुक्तमि-
त्युक्तयोजना । इदानीं भावार्थः कश्चिदुच्यते तत्र । व्यपगत-
चैतन्यपर्यायादचैतन्यवृत्तये पर्यायान्तरं प्राप्तमत एव च्युतं
उच्छ्वासनिःस्त्रासजीवितादिदशविधप्रमाणेभ्यः परिजृष्टम् ।
अचैतन्यं इवासाद्ययोग्यत्वादप्यथा वेद्वादीनामपि तत्प्रसंगा-
त्तन्यश्च परिजृष्टस्वभावादिभिः कैश्चित् स्वज्ञात एवाच्युपग-
म्यते । तदपोहार्थमाह । च्यावितं आयुःकृतेण तेन्यःपरिमसि-
तं । ननु स्वभावतस्तस्य सदावस्थितत्वेन सर्वदा तत्प्रसंगादेवं
च सति कथं भूतं तदित्याह । त्यक्तेदेहं दिह उपचये त्यक्तो
देह आहारपरिणामजनितोपचयो येन तस्यक्तेदेहं । अचेत-
नस्याहारग्रहणपरिणत्योरजावात् । एवमुक्तेन विधिना जीवे-
नात्मना विधमनेकथा प्रकरणेन मुक्तं जीवविप्रमुक्तं किं
तदेतदावश्यकं । जस्य शरीरमतीता वश्यकभावस्य कारण-
त्वादव्यावश्यकम् । अस्य च नो आगमत्वमागमस्य तदानीं
सर्वथा जावाचो शब्दस्य चात्र पक्षे सर्वनिषेध वचनत्वादिति
ज्ञातः । ननु यदि जीवविप्रमुक्तमिदं कथं तर्ह्यस्य अव्यावश्य-
कत्वं वेद्वादीनामपि तत्प्रसंगात्तत्पुद्गलानामपि कदाचिदाव-
श्यकवैतुभिर्गृहीत्वा मुक्तवत्संभवादित्याशङ्क्याह । (सेज्जा
गत) मित्यादि यस्मादिदं शय्यागतं वा संस्तारगतं च नैपोधि-
कीगतं वा सिद्धशिद्धातलगतं वा हृद्वा कोऽपि द्रव्यादहोअने
न शरीरसमुच्चायेण जिनदृष्टितभोवन आवश्यकमित्येतत्पदं
गृहीतमित्यादि यावदुपदर्शितमिति तस्मादतीतवर्त्तमान

काश्चमापि वस्त्वैकव्याहिनयानुसारिणामिव चादिनां सम्मवाद्योक्तशरीरस्य द्रव्यावश्यकत्वं न विरुध्यते वेद्वादिद्वि-
जेन पुनर्नैर्गन्तुः प्रत्ययः कस्याऽपि समुत्पद्यत इति । न तेषां तत्प्रसंगेनैव करचरणोद्ग्रीवादिपरणोपनान्तरमेवाव-
श्यककारणत्वेन व्यावृत्तघातदेव तथाविधप्रत्ययजनकं द्र-
व्यावश्यकं वेद्वाद इति भाव इति समुदायार्थः । इदानीम-
वयमर्थ उच्यते । तत्र शरीरा नदती सर्वांगप्रमाणा तां गतं-
ज्ञायादित्यतः प्रत्ययः । संज्ञारो वयुकोऽर्कतृतीयहस्तमान-
स्तंगतं तद्वत्प्रमित्यर्थः । यत्र साधवस्तपःपरिकर्मितशरीराः
स्वयमेव गन्वा भक्तारिज्ञानज्ञानं प्रतिपन्नपूर्वाः प्रतिपद्यते प्रति-
पन्त्यन्ते च तस्मिन्निष्ठातश्चमुच्यते । केचन पुनतो यथा नक्ष-
त्रादिवतागुणतो वा साधनामाराधनाः सिध्यन्ति । १। तत्रैति ह्य-
त्या अन्येऽप्याचक्षते । यत्र महर्षिः कश्चित्सिद्धस्तत् सिद्धशिवा-
तत्वं तद्वत्तत्र स्थितं सिद्धशिवातद्वगतम् । इह निसीदयाग-
तं चेत्यादीन्यपि पदानि वाचनांतरे उच्यन्ते तानि च सुगमत्वा-
त् स्वयमेव भावनीयानि । नवरं नैर्धिका शवपरिष्ठापनश्रुतिः
अपरं चात्रान्तरे (पासिप्ताण कोऽनृणिज्जेति) ग्रंथः । कश्चि-
द्वद्व्यते स च समुदायार्थकथनायसरणे जित एव यत्र तु न
इत्ये तत्राव्याहारो द्रष्टव्यः । अहो शब्दो दैन्यविस्मयामंत्र-
णेषु वर्तते । स चेह विष्वपि घटते तथाह्यनित्यशरीरमिति
दैन्ये आवश्यकं ज्ञातमिति विस्मयेऽन्यं विपाद्विस्तृतमामंत्र-
यमाणस्यामंत्रणे कृतेन प्रत्यक्षतया द्रव्यमानेन शरीरमेव पु-
न्रवस्थातत्वात् समुच्चयस्तेन जिनदुष्टेन तीर्थकरामितेन
न भावेन कर्मनिर्जरेणाभिप्रायेण अत्रावा जावेन तदाव-
णकर्मक्षयोपशमद्वक्त्रेण आवश्यकपदमिधेयं शास्त्रम्
(आधवियंति) प्राकृतशैल्या च्छांदसत्वाच्च गु रोः स-
काशाद्वृहीतं प्रज्ञापितं सामान्यतो विनयेभ्यः कश्चितं
प्ररुपितं तेन्य एव प्रतिसूत्रमर्ककनतः । दर्शितं प्रत्युपेक्षणा-
दिक्रियादर्शनतः । इदं क्रिया परिणामरूपोपात्ता । इदं च क्रि-
यते इत्येवं विनयेभ्यः प्रकटितमिति भावः । निदर्शितं कश्चि-
द्वृत्तः पर्यानुकम्पया निश्चयेन पुनर्दर्शितं । उपदर्शितं
सर्वनययुक्तिभिः आह । नन्वेन शरीरसमुच्चयेणावश्यक-
कमागृहीतमित्यादि नोपपद्यते गृहणरूपणादीनां जीवधर्म-
त्वेन शरीरस्यावश्यकमानकत्वा सत्यं । किन्तु नूतपूर्वगत्या
जीवशरीरयोरभेदोपचारादित्त्वमुपन्यास इत्यदोषः । पुनर-
प्याह । ननु यद्यपि तच्छरीरकं शय्यादिगतं दृष्ट्वा पूर्वोक्तकारो
भवति तथापि कथं तस्य द्रव्यावश्यकता यत् आवश्यकस्य
कारणमेव द्रव्यावश्यकं प्रवितुमर्हति नूतस्य भाविनो वेत्या-
दि पूर्वोक्तवचनात् । कारणं चागमस्य चेतनाधिष्ठितमेव शरी-
रं नत्विदं चेतनारहितत्वात्तस्यापि तत्कारणत्वेति प्रसंगात्स-
त्यं । किंत्वतीतपर्यायानुवृत्त्यन्यपगमपरतयानुवृत्त्यातीतमाव-
श्यककारणत्वपर्यायमपेक्ष्य द्रव्यावश्यकताऽस्योच्यत इत्य-
दोषः । स्यादेवं । यद्यत्राद्यैकः कश्चिद्वृत्तान्तः स्यादिति वि-
कल्पात् प्रच्यति यथा कोऽनृष्टांत इति प्रष्टेत्याह । यथा-
अयं घृतकुम्भ आसीत् । अयं मधुकुम्भ आसीदित्यादि । प-
तदुक्तं जवति । यद्वा मधुनि घृते वा प्रक्षिप्यापनीते तदाधार-
पर्यायातिक्तांतोऽप्ययं मधुकुम्भोऽयं च घृतकुम्भ इति व्यपदेशो-
दोके प्रवर्तते । तथा आवश्यककारणत्वपर्यायेतिक्तांतोऽपि
पर्यायानुवृत्त्या द्रव्यावश्यकमिदमुच्यत इति प्रावः । निगमय-
न्नाह । (सेतमित्यादि) तदेतत् ज्ञाशरीरद्रव्यावश्यकम् ॥
उक्तो नो आगमतो द्रव्यावश्यकप्रथमभेदः । ॥

द्वितीयभेदनिरूपणार्थमाह ।

से किं तं जाविअसरीरद्व्यावस्तयं २ जे जीवे जोणिज-
म्मणिकखंते इमे एं चैव अत्तएणं सरीरसमुत्सएणं
जिणदिष्टेणं जावेण आवस्तयति पयं सेअकाळे सिक्खि-
स्सति न ताव सिक्खति जहा को दिट्ठंतो अयं महुकुंजे
जविस्सइ अयं घयकुंजे जविस्सइ सेत्तं जाविअसरीरद-
व्यावस्तयं ॥

अथ किं तद्द्रव्यशरीरद्रव्यावश्यकमिति प्रश्ने सत्याह (भवि-
यसरीर द्रव्यावस्तयं जे जीवे) इत्यादि । विवक्षितपर्यायेण भ-
विष्यतीति भव्यो विवक्षितपर्यायाहस्तद्व्योय इत्यर्थः । तस्य
शरीरं तदेव भाविभाववश्यककारणत्वात् द्रव्यावश्यकं
भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं किं पुनस्तदित्यत्रोच्यते । यो जीवो
योनित्जन्ममिनिष्कांतोऽनेन च शरीरसमुच्चयेण जिनोपदिष्टेन
भावेन आवश्यकमित्येतत्पदं आगामिनि काळे शिक्षिष्यते
न तावच्छिक्ते यज्जीवाधिष्ठितं शरीरं भव्यशरीरद्रव्या-
वश्यकमिति समुदायार्थः सांप्रतमवयवार्थ उच्यते ।
तत्र यः कश्चिज्जीवो जंतुर्योन्या योपिद्व्याव्यदेशद्वक्त्रेणा-
याः परिपूर्णतमस्तदेहो जन्मत्वेन जन्मसमयेन निष्कांतो
न पुनर्गर्भावस्थ एव पतितो योनित्जन्मवनिष्कांतः । अ-
नेन च शरीरमेव पुनरवस्थातत्वाद्भूतपित्तिसमयादारभ्य
प्रतिसमयं समुत्सर्पणात् समुच्चयस्तेन । आत्तेन आदत्तेन
वा गृहीतेन प्राकृतशेखीवशादात्मीयेन वा जिनोपदिष्टेने-
त्यादि पूर्ववत् (सेयकाद्विच्छि) गंदसत्त्वादागामिनि काळे
शिक्षिष्यते अध्येष्यते । सांप्रतन्तु न तावदद्यापि शिक्षते तज्जी-
वाधिष्ठितशरीरं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं नो आगमत्वं चाप्या-
गमाभावमाश्रित्य मन्तव्यं । तदानीं तत्र वपुष्यागमाज्जावानो
शब्दस्य चात्रापि सर्वनिषेधवचनत्वात् । अत्राह । नन्वाव-
श्यकस्य कारणं द्रव्यावश्यकमुच्यते । यदि त्वत्र वपुष्यागमा-
भावः । कथं तर्हितस्य तं प्रतिकारणत्वं न हि कार्योभावे व-
स्तुः कारणत्वं युज्यते अतिप्रसंगात् । ततः कथमस्य द्रव्याव-
श्यकता । सत्यं । किन्तु भविष्यत्पर्यायस्येदानीमपि योऽस्ति-
त्वमुपचरितनयस्तदनुवृत्त्यास्यद्रव्यावश्यकत्वमुच्यते । तथा च
तदनुसारिणः पठंति भाविनि नूतवदुपचार इति अत्रार्थे दृष्टांतं
दिदर्शयितुः प्रश्नं कारयति । यथा कोऽनृष्टांत इति निर्वचन-
माह । यथायं मधुकुंजो भविष्यतीत्यादि । एतदुक्तं भवति
यथा मधुनि घृते वा प्रक्षेप्तुमिष्टे तदाधारत्वपर्याये जविष्यत्यपि
दोकेऽयं मधुकुंजो घृतकुंजो वेत्यादिव्यपदेशो दृश्यते । तथा-
स्याप्यावश्यक कारणत्व पर्याये भविष्यत्यपि तदस्तित्वपर-
तयानुवृत्त्या द्रव्यावश्यकत्वमुच्यते इति ज्ञावः । निगमयन्नाह ।
सेतमित्यादि तदेतद्द्रव्यशरीरद्रव्यावश्यकमिति । उक्तो नो
आगमत द्रव्यावश्यकद्वितीयभेदः ॥

तृतीयभेदनिरूपणार्थमाह ॥

से किं तं जाणयसरीरजविअसरीरवइरित्तं दव्वा
वस्तयं २ तिचिहं पणत्तं । दोइअं १ कुप्पावयणिअं २
दोउत्तरिअं ३

अथ किं तत् ज्ञाशरीरजव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यावश्यकं
निर्वचनमाह ॥ (जाणशरीरभविअसरीरवइरित्तं दव्वाद-
स्सण, तिचिहं) इत्यादि यत्र ज्ञाशरीरजव्यशरीरयोः संबंधि

पूर्वोक्तद्वक्त्रं न घटते । तदुभाभ्यां व्यतिरिक्तं भिन्नं छव्यावश्यकमुच्यते । तच्च त्रिविधं प्रकृतं । तद्यथा । द्वाैकिककुप्रावचनिकं । लोकोत्तरिकम् ॥

तत्र प्रथममेवं जिज्ञासुराह ॥

सेकितं द्वाैत्रं दन्वावस्सयं २ जे इमे राईसरतद्वर-
मार्मविअकोहुंविअइज्जसेठिसेणावइसत्थवाहप्पजित-
ओकद्वपाप्पजायाए रयणीए सुविमज्जाए फुल्लुप्पज्जक-
मज्जकोमहुम्मिद्विअंमि अह पंरुए पजाए रत्तासोगप
गासकिं सुअसुमुहुंजुंछरागसरिसे कमज्जागरनद्विणि
संरुवोहए उड्ढिअंमि सूरै सहस्सरसित्तिमिदणयरे ते असा
जइते मुहोअणदंतपक्खाद्वणतेद्वफणिहसिच्छत्थयहारे
आद्विअ अदागध्वपुपफगंधमद्वतंतवोदवत्थाइ आइ
दन्वावस्सयाइ काउं ततो पच्चा रायकुदं वा देवकुदं
वा आरामं वा उज्जाणं वा सज्जं वा पव्वं वा गच्छति
सेत्तं द्वाैत्रं दन्वावस्सयं ॥

द्वोश्यमित्यादि ॥ लोके भवं द्वाैकिकं शेषं तथैव अत्र राज
श्चरा तद्वचरादयः प्रजातसमये मुखधावनादि कृत्वा तत
पश्चाज्जकुद्वादौ गच्छति । तत्तेषां सम्बन्धि मुखधावनादि
द्वाैकिकं कृशरीरजन्मशरीरव्यतिरिक्तं छव्यावश्यकं मिति
समुदायार्थः ॥

(कल्लं पाउप्पजायाए) इत्यादि कल्यमिति विभक्तिव्यत्य
येन सामान्येन प्रजाते प्रजातस्यैव विशेषावस्थाः प्राह इ
इत्यादि । प्राहुः प्राकाश्ये ततश्च प्राकाशप्रभातायां रजन्यां
किंचिदुपपन्न्यमानप्राकाशायामिति भावः । तदनंतरं सुवि
मज्जायां तस्यामेव किंचित्परिस्पृष्टतरप्राकाशायाम् । अथशब्द
आनंत्ये तदनंतरं पांडुरे प्रजाते कथं नूत इत्याह । उल्लोत्पल-
कमलकोमले न्मीक्षिते कुल्लं विकसितं तच्च तदुत्पलं च फुल्लो-
त्पलं कमलौ हरिणविशेषः फुल्लोत्पलं च कमलश्च फुल्लोत्पल
कमला तयोः कोमलमकण्ठोरं दधानां नयनयोश्चोन्मीक्षितमु
न्मीलनं यत्र प्रभाते । तद्यथा । अनेन च प्रागुक्तायाः सुविमल-
तायाः वक्ष्यमाणसूर्योदयस्थ चांतराखनविनीर्वत्थादश्य
रुणप्रजावस्थामाह । तदनंतरम् (उड्ढिअं सूरिअं) अज्जु-
ज्जे आदित्ये कथं जूते इत्याह । रत्ताशोकप्राकाशकिंशुक-
शुकमुखगुंजार्जरागसदृशे । रत्ताशोकप्राकाशस्य पुष्पितं
पलाशस्य शुकमुखस्य गुंजार्जस्य च रागेण सदृशे यः सैतथा
तस्मिन् आरक्ते इत्यर्थः । तथा कमलाकरनद्विनिर्बन्धोद्यके
कमलानामाकरा उत्पत्तिभूमयो हृदादिजलाशयविशेषास्तेषु
यानि नखिनीखण्डानि तेषां बोधको य स तथा तस्मिन्
पुनः किंनूते तस्मिन्नित्याह ॥ सहस्सरश्मौ दिनं क-
रोतीति दिनकरस्तस्मिन् तेजसा ज्वलति । तत्रैवैते भावाः
सर्वेऽपि संतीति ज्ञापनार्थं सूर्यस्य विशेषणबहुत्वं अनेन चो-
त्तरोत्तरकावभाविना आवश्यकरूपकावविशेषणकलापेन प्र-
कृतमध्यमजघन्योद्यमवतां सत्त्वानामभिमतमावश्यकरणसम-
यमाह । तथाहि । केचित्प्रकृतोद्यमिनः किंचित्प्राकाशमानायां
रजन्यां मुखधावनाद्यावश्यकं कुर्वन्ति । मध्यमोद्यमिनस्तु त-
स्यामेव सुविमलायामरुणप्रभावसरे वा । जघन्योद्यमिनस्तु
समुद्रते सवितरीति (मुहोवणत्थादि) मुखधावनं च दंत-
प्रकाशनं च तैलं च फणिहश्च सिद्धयर्थश्च हरितादिका च आ-
दर्शश्च पुष्पाणि च माल्यं च गंधाश्च तांबूलं च वस्त्राणि च ता-

न्यादियेषां स्नानानरणपरिधानादीनां तानि फणिहः कंकत-
कस्तं मस्तकादौ व्यापारयति । सिद्धार्थाः सर्पपाः । हरिता-
दिका दूरा एतद्वयं मंगलार्थं शिरसि प्रक्षिपन्ति । आदर्शेषु
मुखादि निरीकते वस्त्रादि धूपयन्ति अग्रथितानि पुष्पाणि ता
न्येवग्रथितानि माल्यम् अथवा विकसितानि पुष्पाणि वा
तान्येवाविकसितानि माध्यमेतेषां च मस्तकादिधूपयोगः ।
शेषस्वरूपत उपयागतश्चप्रतीतमेवयतानि द्रव्यावश्यकानि कृ-
त्वा ततः पश्चाज्जकुद्वादौ गच्छति तत्र रमणीयतातिशयेन स्त्री-
पुरुषमिष्टानि यत्रारमन्ति स त्रिविधपुष्पजात्युपशोभित आरा-
मः वस्त्राजरणादिसमलंकृतविग्रहाः संति हिताशनाद्याहारा म-
दनोत्सवादिषु कीमार्थं द्वाैका उद्याति यत्रतच्चम्पकादितरुख-
एरुमणिरुतमुद्यानं भारतादिकथाविनोदेन यश्च द्वाैकस्तिष्ठति
सा सजा शेषं प्रतीतम् । अत्राह । ननु राजादिभिः
प्रजाते अवश्यं क्रियत इति धृतपत्तिमात्रेणावश्यकत्वं भवतु-
मुखधावनादीनि प्रावावश्यककारणं न भवन्ति । सत्यं । किंतु
नूतस्य भाविनो वेत्याद्येव द्रव्यलक्षणं मतव्यं । किं तर्हि
(अप्पाहणे वि दव्वसहो) तीतिवचनादाह । इप्रधानवाच-
कोऽपि छव्यशब्दोऽवगंतव्यः । इप्रधानानि च मोहकारणभा-
वावश्यकपेक्षया संसारकारणानि राजादिमुखधावनादीनि
ततश्च द्रव्यनूतान्यावश्यकानि द्रव्यावश्यकानि पतनीत्यदोषः
नो आगमत्वं चेहाप्यागमाप्रावाचोशब्दस्य च सर्वनिषेधव-
चनत्वादित्यलं विस्तरेण निगमयन्नाह ॥

(सेत्तं द्वाैत्रं) मित्यादि । तदेतद्द्विशरीरजन्मशरीरव्यति-
रिक्तं द्वाैकिकं छव्यावश्यकमित्यर्थः । उक्तो नो आगमतो
छव्यावश्यकांतर्गतज्ञशरीरभन्मशरीरव्यतिरिक्तः छव्यावश्य-
कप्रथमज्ञेद्वितीयमेद्विनिरूपणार्थमाह ।

सं किंतं कुप्पावयाणिअं दन्वावस्सयं २ जे इमे चरग-
चीरिगचम्मखंमिअज्जिखोरुपुंरुं गगोअमगोवात्तिअग्नि
हिधम्मधम्मचित्तग अविच्छेद्वैनयिकवुहुसावगणजित्तओ
पासंरुत्था कल्ल प्पाउप्पजाए जाए जा वंते असा जइं
ते इंदस्स वा खंदस्स वा रुदस्स वा सिवस्स वा वेसमणस्स
वा देवस्स वा नागस्स वा चूअस्स वा मुगुदस्स वा अ-
ज्जाए वा कोट्टकिरिआए वा उवलेवणस्स मज्जणआव-
रिस्सम धूवपुपफगंधमज्जादिआइ दन्वावस्सयाइ करेति
सेत्तं कुप्पावयाणिअं दन्वावस्सयं ॥

से किंतं कुप्रावचनिकं छव्यावश्यकमत्र निर्वचनं (कुप्पाव-
यणियं दन्वावस्सयन्ति) इमे इत्यादि कुत्सितं प्रवचनं येषां ते
कुप्रवचनास्तेषामिदं कुप्रावचनिकं छव्यावश्यकं किं पुनस्त-
दित्याह । जे इमे इत्यादि ॥ एते चरकचीरिकादयः प्रजात-
समये इंद्रस्कंदारुपक्षेपनादि कुर्वन्ति तत् कुप्रावचनिकं छ-
व्यावश्यकमिति समुदायार्थः ॥

देवताकिंतीशमातापि गुरुगुणामविरोधेन विनयकारित्वाद्-
विरुद्धा वैनयिकाः पुण्यपापपरलोकाद्यनज्युपगमपरा अक्रिया-
वादिनो विशुद्धाः सर्वपापंरिभिः सह विशुद्धचारित्वाद्ब्राह्म
ननु यद्येते पुण्याद्यनज्युपगमपराः कथं तर्हेषां वक्ष्यमाणार्मि-
च्छाद्युपक्षेपनं संभवति पुण्यादिनिमित्तमेव तस्य संजवात्सत्यं
किं तु जीविकादिहेतोस्तेषामपि तत्संभवतीत्यदोषः ॥

प्रभृतिग्रहणात् परित्राजकादिपरिग्रहः पापंरं व्रतं तत्र तिष्ठ-
तीति पापंरस्थाः । (कल्लं पाउप्पजायाए) इत्यादिपूर्ववद्वा

वत्तजसा ज्यवतीति । धृदस्स धेन्यादि । तथैद्रः प्रतीतः स्कन्दः
कात्तिकेयः गङ्गे हगः शिवस्त्वाकारविशंपधरः स एव व्यंतर-
विशदो वा धैश्रवणो यजुनाचकः देवः सन्मान्यः नागो भवन
पतिविशदः यजुचूतो व्यंतरविशदो मुकुन्दो वज्रदेवः आर्या-
प्रदातरूपा दुर्गाऽस्त्वैव महिषासुहा । नतुकुङ्कनपग कौटिकिया
भक्षोपन्नारदिद्रादिशब्देन नद्रात्यन्तमन्युच्यते । अतः तस्यैद्रा-
दिस्त्रोपेक्षपनसम्माजिनवरणपुष्पक्षपगंध्रमाल्यादीनि द्रव्याव-
श्यकानि कुर्वति । तत्र ऐषत्तं व्रणादिना प्रतीतमेव । सम्मा-
जंनं दंरुपुत्रादिना । वरुणं गंध्रोदकादिना । शेषं गतार्थम् ॥
तदेवं य एते चरकादय ईद्रादेरुपेक्षपनादि कुर्वति तत कु-
प्रावचनिकं द्रव्यावश्यकम् । अत्र द्रव्यत्वमावश्यकत्वं नो
ज्ञानमन्यं च बौक्तिकद्रव्यावश्यकोक्तमिव प्रावचीनं निगयशाह
(सैत्तमित्यादि) तदेतत् इक्षारीरभयशरीरव्यतिरिक्तं कु-
प्रावचनिकं द्रव्यावश्यकमित्यर्थः । उक्तो नो आगमतो द्रव्या-
वश्यकतांतर्गतइक्षारीरभयशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यावश्यकदि-
तीयभेदः ॥

अथातृतीयजेदनिरूपणार्थमाह ॥

स किं तं द्योगुत्तरिभं दन्वावस्सयं जे इमे समणगुण-
मुक्कजोगीउक्कायनिरगुक्काया हयाइव उदमा गया इव निरं-
कुवायइमइहा तु प्पेइहा पांहुपन्पाउरणा जिहाणमणाणाए
सच्चंदविहरिउणं इजउक्काइं आवस्सयस्स उवहावयं
ति मेमं द्योगुत्तरिभं दन्वावस्सयं सेत्तं जाणय सरीरज-
विअसरीरवतिरित्तं दन्वावस्सयं सेत्तं नो अगमतो दन्वा-
वस्सयं । सेत्तं दन्वावस्सयं ॥

अथ किं तद्व्योक्तोत्तरिकं द्रव्यावश्यकमत्र निर्वचनमाह ।
 लोकोत्तराः साधवः अथवा लोकोत्सोत्तरं प्रधानं लोकोत्तरं
 जिनशासनं तेषु तस्मिन्वा जयति लोकोत्तरिकं द्रव्यावश्यक-
 मिति व्याख्यातमेव किं पुनस्तदित्याह । जे इमेत्यादि । य
 पते श्रमणगुणमुक्तयोगित्वादिविशेषणविशिष्टाः सात्त्वाभासा
 जिनानामनज्ञाया स्वच्छंदविरुद्धतयोभयकालमावश्यकाय प्र-
 तिक्रमणाप्यपनिष्ठेते तत्तेषां प्रतिक्रमणानुष्ठानं लोकोत्तरिकं द्र-
 व्यावश्यकमिति समुदायार्थः । इदानीमवयवार्थ उच्यते । तत्र
 श्रमणाः साधवस्तेषां गुणा मूलोत्तरगुणरूपास्तत्र जीववधावि-
 रत्यादयो मूलगुणाः पिम्विशुद्धादयस्त्वोत्तरगुणास्तेषु मुक्तो
 योगो व्यापारो यैस्ते सर्वधनोदराकृतिगणन्वान् श्रमणगुण-
 मुक्ता योगिनः एते च जीववधादिविरतिमुक्ता व्यापारा अपि
 मनसा कदाचित्सानुकंपा अपि स्युरित्याह । परसु कायेषु
 पृथिव्यादिषु विषये निर्गता अपगता अनुकंपा मनसा दया
 येन्यस्ते तद्वा निरनुकंपाः तीव्रतमव हया इव तुरगा इव उहा
 माश्चरणनिपातजीवोपमईनिरपेक्षत्वात्तद्व्यापारिण इत्यर्थः ॥
 किमपीत्येवं नृतास्ते इत्याह । यतो गजा इव दुष्टचिरदा इव
 निरंकुशा गुर्वाङ्गाव्यतिक्रमचारिण इत्यर्थः । अत एव घट्टति ।
 येषां जंघे श्लङ्घीकरणार्थं फेनादिना घृष्टेति भावतस्तेष्वव-
 वावयविनोरमेदोपचारत्वात् घृष्टस्तथा मृष्टेति । तैश्चोदकादिना
 येषां कंशाः शरीरं वा मृष्टं ते तथैव मृष्टा अथवा कंशादिषु
 मृष्टं विद्यते येषां ते मृष्टवन्तो वत्प्रत्ययलोपान्मृष्टाः तथा ।
 (तुषोष्ठति) तुषामृजिता वदनेन वा वेष्टिताः शीतरक्षादिनि-
 मित्तमोष्ठा येषां ते तुषोष्ठा तथा मश्वपरीपहासहिण्णुतादूरी-
 कृतत्वात्पांशुषो धौतपटः प्रावरणं येषां ते तथा जिनानामनज्ञा-

या स्वच्छंदं विरुद्धतीर्हंकराज्ञा बाह्या स्वस्वरूपाविविधचेष्टाः कृत्वा तत्रोन्नयकात्वं प्रभातसमयेऽस्तमयसमये च चतुर्थ्यर्थे पट्टीति कृत्वा आवश्यकाय प्रतिक्रमणाद्योपतिष्ठते तत्तेषामावश्यकम् अत्र द्रव्यावश्यकत्वं भावगुण्यत्वात् फलाभावात् दप्रधानतया अवसेयं । नो आगमतो देशो क्रियाद्वक्त्रेण आगमानावान्नोऽशब्दस्य चात्र देशप्रतिषेधवचनत्वादिति अत्र च लोकोत्तरिके द्रव्यावश्यक्ये उदाहरणं । वसंतपुरे नगरे अगीतार्थासंविज्ञे गच्छे एकोविचरति तत्र भ्रमणगुणमुक्त्योगींस् विनाज्जासः साधुरेकः प्रतिदिनं पुरः कर्मादिदोषदुष्टमनेषणीयं भकादि गृहीत्वा महता संवेगेन प्रतिक्रमणकात्वे आहोचयति । तस्य गच्छाचार्यं गीतार्थत्वात्प्रायश्चित्तं प्रयच्छन् ज्ञपति पश्यत अहौकथमसौ भावमगोपयन् अशठतया सर्वं समाहोचयति । सुखं हि आसेवना क्रियते दुःखं चेत्यमाहोचयितुं तस्मादेव अशठतयेव झुष्टोसौ तथा च तं प्रशस्यमानं दृष्ट्वा अन्येऽप्यगीतार्थभ्रमणाः प्रशंसन्ति चित्तयन्ति च गुरोश्चेदिच्छया नाप्यस्तर्हि दोषासेवनायामसकृत्पतितायामपि न कश्चिद्दोषः । आहोचनाया एव साध्यत्वादित्थं चान्यदा तत्र संविन्नगीतार्थः कश्चिदायातस्तेन च प्रतिदिनं तमेव व्यतिकरमाहोच्य सूरिरुक्तस्त्वमित्थमस्य प्रशंसा कुर्वन् विवक्षितक्रीतांश्च इव ब्रह्मयसे । तथाहि गिरिनगरवासी कश्चिदग्निभक्तो वणिक् पद्मरागरत्नानां गृहं जृत्वा प्रतिवर्षं वाह्निना प्रदोषयति तथा विवेकतया तत्र नरपतिश्रेष्ठेन श्लाघमाणः अहो धन्योऽयं वणिग् जगवंतं हुतज्जामित्थमौदार्यभक्त्यतिशयाऽल्लैस्तत्पर्यति । अन्यदा च प्रबलपवनपटव्यं प्ररितस्तत्प्रदीपितदहनः सराजप्रासादं समस्तमपि तन्नगरं दहति स्म । असांच राज्ञा दूकितो नगराच्च निष्कासितस्तदेवं राज्ञा तस्य प्रशंसां कुर्वता आत्मा नगरं लोकश्च नाशितस्तथा त्वमपि अस्याश्वधिप्रवृत्तस्य प्रशंसां कुर्वन्नात्मानं समस्तगच्छं चोच्छेदयसि यदि पुनरेनेमेकं शिङ्गयसि तदा तथाविधं न पश्य त्वंपरिकारानिरपायतामनुभवसि । तथा ह्यन्येन केनचिद् राज्ञा तैव कुर्वन् कश्चिद्वणिगाकर्णितस्तेज्यो नगरदाहापायदर्शनात् क्रीतेशेन अरण्यं गत्वा किमित्थं न करोषीत्यादि वचोऽभिस्तिरस्कृत्यदग्निमो निष्कासितश्च एवं त्वमपीत्याद्युपनयागतार्थः । इत्यादि बहुप्रकारं भणितो यावदसौ तत्प्रशंसातो न निवर्तते तावत्तेन गीतार्थसाधुना शेषसाधवोऽभिहिता एव गणाधिपो महानिर्दोर्मतास्पदमगीतार्थो यदि न परित्यज्यते तदा भवतां महते अनर्थाय प्रभवतीति तदेवं तत्साध्यावश्यकप्रकारं सर्वं लोकोत्तरिकं द्रव्यावश्यकमिति निगमयन्नाह (सेतमित्यादि) तदेतल्लोकोत्तरिकं द्रव्यावश्यकं एतज्ज्ञानेऽज्ञारीरमन्यशरीर्यतिरिक्तं त्रिविधमपि द्रव्यावश्यकं समर्थयितं भवत्यतस्तदपि निगमयति । सेतमित्यादि । एतत्समर्थेन नो आगमतो द्रव्यावश्यकस्य प्रमेदस्य समर्थितत्वात्तदपि निगमयति । सेतं नो आगमतो इत्यादि एतत्समर्थेन च यत्प्रक्रांतं । द्रव्यावश्यकं तस्योत्तरः भेदमप्यवसितमतो निगमयति सत्त्वं द्रव्यावस्तयमिति तदेतत् द्रव्यावश्यकं समर्थितमित्यर्थः ।

साम्प्रतमवसरायातभावावश्यकनिरूपणार्थमाह ॥

सेकिंत जावावस्तयं २ द्रुविहं पश्यतं तंजहा आगमतो
अ नो आगमतो अ ॥

टी० ॥ अथ कितद् भावावश्यकमित्यत्र निर्वचनमाह ॥ ज्ञा-
वावस्सयं दुविहमित्यादि वक्तृविवक्षितपरिणामस्य भवनभावं

वक्तुं च भावो विवक्षितक्रियानुवृत्तियुक्तो हि वै समाख्यात सर्वैर्हिरिन्द्रादिवदिह्दनादिक्रियानुभावात् व्याख्यावक्तुर्विवक्षितक्रियया विवक्षितपरिणामस्य इदनादेरनुभवनमनुवृत्तिस्तथा युक्तोऽर्थः संज्ञवस्तयोरभेदोपचारः सर्वैः समारब्धतो निर्देशनमाह । इन्द्रादिवदित्यादि यथा इदनादिक्रियानुभावात् परमैश्वर्यादिपरिणामेन परिणतत्वादिन्द्रादिभाव उच्यते इत्यर्थः । ज्ञावश्चासावावश्यकं च ज्ञावमाश्रित्य वा ।

तत्राद्यनेदनिरूपणार्थमाह ।

से कितं आगमतो ज्ञावावस्सयं ५ जाणएउवउत्ते सेत्तं-
आगमतो ज्ञावावस्सयं ॥

अथ किं तदागमतो ज्ञावावश्यकमत्राह (आगमभावावस्सयं जाणए) इत्यादि ज्ञापकोपयुक्तं आगमतो ज्ञावावश्यकं इदमुक्तं ज्ञवत्त्वावश्यकपदार्थज्ञस्तज्जनितसंवेगविशुद्धमानपरिमाणमस्तत्रचोपयुक्त साध्यादिरागममते भावावश्यकम्, आवश्यकार्थोपयोगवत्त्वस्याऽत्र सज्ञावात् भावावश्यकता चात्रावश्यकोपयोगपरिणामस्य सज्ञावात् । ज्ञावमाश्रित्यभावश्यकम् इति व्युत्पत्तेः अथवा आवश्यकोपयोगपरिणामान्वत्त्वात्साध्यादिरपि भावस्ततश्च भावश्चासावश्यकं चेति व्युत्पत्तेरप्यसौ मन्तव्य इति (सेत्तमित्यादि) निगमनं ।

अथ भावावश्यकद्वितीयभेदनिरूपणार्थमाह ॥

से कितं नो आगमओ ज्ञावावस्सयं ५ वित्तिविहं पप्सु-
त्तं । तं जहा । दोइअं कुप्पावणिअं दोगुत्तरिअं ॥

अथ किं तन्नो आगमतो ज्ञावावश्यकमत्राह नो आगमतो ज्ञावावश्यकं त्रिविधं प्रज्ञं तद्यथा दौर्गन्तिकं कुप्पावचनिकं दौर्गन्तिकं च ॥

तत्र प्रथमभेदनिर्णयार्थमाह ॥

से किं तं दोइअं ज्ञावावस्सयं ५ पुव्वएहे जारहं अ-
परहे रामायणं से तं दोइअं ज्ञावावस्सयं ॥

अथ किं तदौर्गन्तिकं भावावश्यकमित्याह (दोइअं ज्ञावावस्सयं पुव्वएहे) इत्यादि दौर्गन्तिकं भवं दौर्गन्तिकं यदिदं दौर्गन्तिकं पूर्वार्हे भारतमपरारहे रामायणं वाचयति वृणोति वा तदौर्गन्तिकं ज्ञावावश्यकं हि भारतरामायणयोर्वाचनं श्रवणं वा पूर्वार्हापराह्वयोरेव रुढं विपर्ययेदोपदर्शनान्ततः स्वच्छमनयोर्दौर्गन्तिकं आवश्यकर्णायत्वादावश्यकत्वं तच्च कस्य श्रोतॄणां च तदर्थोपयोगपरिणामसज्ञावात् वा चेत्तं तद्वचकः श्रोतारश्च पत्रकपरावर्त्तनहस्तामिनयगात्रसंयमनकाकुलमन्त्रमीदृशनादिक्रियायुक्ता ज्वन्ति क्रिया वा नामत्वेन प्रागेवोक्ताकिरियागमो न हो इति वचनात् । ततश्चक्रियावत्त्वो देशे आगमस्याऽभावात् आगमत्वमपि भावनीयं नो शब्दस्यात्र देशनिषेधवचनत्वाद्देशे त्वागमोऽस्तिदौर्गन्तिकामिप्रायेण जारतादेरागमत्वात्तथा निर्दिष्टसमये दौर्गन्तिकास्तदुपयुक्ता यदवश्यं जारतादि वाचयन्ति वृण्वन्ति वा तदौर्गन्तिकं भावावश्यकमिति भावमाश्रित्यावश्यकं भावश्चासावावश्यकं चेति वा भावावश्यकमित्यत्र विस्तरेण सेत्तमित्यादि गमनम् । उक्तो नो आगमतो भावावश्यकप्रथमभेदोऽयं ॥ तद्वितीयभेदनिरूपणार्थमाह ॥

से किं तं कुप्पावणिअं ज्ञावावस्सयं ५ जे इमे चरग-
चीरिगजावपातरुयायं ५ इज्जांजलिहोमजपमन्दरुक्कन-
मोकारमादि आइ ज्ञावावस्सयाइ करेति सेत्तं कुप्पाव-
णिअं ज्ञावावस्सयं ॥

टी० (से किं तं कुप्पावणीय) मित्यादि अत्र च निर्वचनमाह । कुप्पावयणियं ज्ञावावस्सयं जे इमे त्यादि कुत्सितं प्रवचनं ज्ञावावश्यकं कितमुच्यते । य एते चरकचीरकादयः पारंपर्या यथावसरे इज्जांजलिहोमादीनि भावरूपान्यावश्यकानि कुर्वन्ति । तत्कुप्पावचनिकं ज्ञावावश्यकमिति संबंधः । तत्र चरकादिस्वरूपं प्रागेवोक्तम् । इज्जांजल्यादिस्वरूपमुच्यते । तत्र यजनामिति याग इत्यर्थस्तद्विषयो जज्ञस्यांजलिहोमजज्ञिः । यागदेवता पूजावसरजावीति हृदयं अथवा यजनामिज्या पूजा । गायत्र्यादि पाठपूर्वकं विप्राणां संध्यर्चनमिष्यर्थः । सूत्रांजलिहोमजज्ञिः अथवा देशी ज्ञापाया मिज्येति माता तस्या नमस्कारविधौ तद्वक्तैः क्रियमाणः करकुलमन्त्रमीदृशवत्त्वोऽजज्ञिरिज्यांजलिः होमोऽग्निहोत्रिकैः क्रियमाणमग्निहवने जापो मंत्राभ्यासः । मंडुरकात्ति । देशीवचनं मंडु सुखं तेन रक्तं वृषभादिशब्दकरणं मंडुरकं । देवतादिपुरतो वृषभगर्जितादिकरणमित्यर्थः । नमस्कारो नमो भगवते दिवसनाथायेत्यादिक एतेषां चंदे इज्जांजलिहोमजापमंदरुक्कनमस्कारास्ते आदिर्येषां तानि । तथा आदिशब्दात् स्तत्रादिपरिग्रहः एतेषां चरकादिभिरवश्यं क्रियमाणत्वादावश्यकत्वमेतत्कर्तॄणां च तदर्थोपयोगश्रद्धादिपरिणामसद्भावात् ज्ञावत्वं । अन्यच्च चरकादयस्तदर्थोपयोगवत्त्वो देश आगमो देशस्तु करशिरोव्यापारादिक्रियावत्त्वो नागमस्ततो देश आगमाज्ञावमाश्रित्य नो आगमत्वमवगतव्यं । नोशब्दस्येहापि देशनिषेधपरत्वात्तस्माच्चरकादयस्तदुपयुक्ता यथावसरं यदवश्यमिज्यांजल्यादि कुर्वन्ति । ततः कुप्पावचनिकं । ज्ञावावश्यकं भावावश्यकशब्दस्य च व्युत्पत्तिर्यं तथैव सेत्तमित्यादि निगमनं । उक्तो नो आगमतो भावावश्यकद्वितीयभेदः । अथ तृतीयभेदनिरूपणार्थमाह ।

से किं तं दोगोत्तरिअं ज्ञावावस्सयं जप्पं समणे वा समणिवा सावओ वा साविआ वा ताच्चित्ते तंमणो तद्वेस्ते-
तदध्यवसिते तदज्जवसाणे तद्वीवउत्ते तदपिअकरणे तमजावणाज्जाविते अस्सत्थकत्थइ मण अकुव्वमाणे उवउत्ते जिणवयणधम्मामुसारागस्तमणे प्रत्थंतरे उज्जयोकाळं आवस्सयं करेति सेत्तं दोगुत्तरियं ज्ञावावस्सयं ॥

सेत्तं नो आगमतो ज्ञावावस्सयं सेत्तं ज्ञावावस्सयं ।

से किं तं दोउत्तरियमित्यादि । अत्र निर्वचनं दोउत्तरियं भावावस्सयं जप्पमित्यादि । जप्पंति णमिति वाच्यार्हकारे । यदिदं श्रमणादयस्तच्चित्तादिविशेषणविशिष्टा उभयकालं प्रतिश्रमणाद्यावश्यकं कुर्वन्ति । तद्विदौर्गन्तिकं भावावश्यकमिति । संतंस्तत्र श्राम्यतीति श्रमणः साधुः । श्रमणी साध्वी । इदंति साधुसमीपे जिनप्रणीतां समाचारीमिति आवकः श्रमणोपासकः । श्रविका श्रमणोपासिका । वाशब्दाः समुच्चयार्थाः । तस्मिन्नेवावश्यकं चित्तं सामान्योपयोगरूपं यस्येति तच्चित्तं । तस्मिन्नेव मनो विशेषोपयोगरूपं यस्य स तन्मनाः तत्रैव वेद्या शुभपरिणामरूपा यस्येति सतल्लयस्तथा तदध्यवसितः इहाऽध्यवसायोऽध्यवसितं ततश्च तच्चित्तादिज्ञावयुक्तस्य सतस्तस्मिन्नेवावश्यकोऽध्यवसितं क्रियासम्पादनेन विपर्यस्येति तदध्यवसितः । तथा । तत्तीव्राध्यवसायस्तस्मिन्नेवावश्यकं तीव्रं प्रारंभकादादयश्च प्रतिक्षणं प्रकर्षयात्रियप्रयत्नविशेष-
तद्विदौर्गन्तिकं भावावश्यकमिति । संतंस्तत्र श्राम्यतीति श्रमणः साधुः । श्रमणी साध्वी । इदंति साधुसमीपे जिनप्रणीतां समाचारीमिति आवकः श्रमणोपासकः । श्रविका श्रमणोपासिका । वाशब्दाः समुच्चयार्थाः । तस्मिन्नेवावश्यकं चित्तं सामान्योपयोगरूपं यस्येति तच्चित्तं । तस्मिन्नेव मनो विशेषोपयोगरूपं यस्य स तन्मनाः तत्रैव वेद्या शुभपरिणामरूपा यस्येति सतल्लयस्तथा तदध्यवसितः इहाऽध्यवसायोऽध्यवसितं ततश्च तच्चित्तादिज्ञावयुक्तस्य सतस्तस्मिन्नेवावश्यकोऽध्यवसितं क्रियासम्पादनेन विपर्यस्येति तदध्यवसितः । तथा । तत्तीव्राध्यवसायस्तस्मिन्नेवावश्यकं तीव्रं प्रारंभकादादयश्च प्रतिक्षणं प्रकर्षयात्रियप्रयत्नविशेष-

क्षणमव्यवस्थानं यस्य स तथा । तद्योऽप्युक्तस्तस्यावश्य-
कस्यायं स्तद्वस्तुस्मिन्पुन्युक्तस्तद्योऽप्युक्तः । प्रशस्ततरस्त-
वेगविगुह्यमानस्तस्मिन्नेव प्रतिसूत्रं प्रतिक्रियं चायौप्युक्त-
इत्यर्थः । तथा तद्वर्तककरणः करणानि तत्साधकतमानि-
देहरजोहरणमुन्वयस्त्रिकादीनि तस्मिन्नावश्यकं तथोचित-
व्यापारनियोगेनाऽर्पितानि नियुक्तानि तानि येन स तथा । स
म्यग् यथास्थानं न्यस्तोपकरण इत्यर्थः । तथा तद्भावनाभा-
वितः तस्याऽवश्यकस्य जावना अव्यवच्छिन्नपूर्वपूर्वतरसं-
स्कारस्य पुनः पुनस्तदनुष्ठानरूपा तथा भावितोद्भावेन
परिणतावश्यकानुष्ठानपरिणामस्तद्भावनाभावितः । तदेवं-
यथाक्तप्रकारेण प्रस्तुतव्यतिरेकतोऽन्यत्र कुत्रचिन्मोऽकुर्वन्तु
पञ्चक्षणव्याप्ताश्च काय चान्यत्राकुर्वन्नेकार्थिकानि वा विशेष-
णान्येतानि प्रस्तुतोपयोगप्रकर्षप्रतिपदनपराणि अमूनि च-
क्षिणपरिणामतः श्रमणीश्राविकयारपि योज्यानि । तस्मात्त-
च्चित्तादिविशेषणविशिष्टाः श्रमणः दयः उभयकालमुभयसंभ्य-
यदावश्यकं कुर्वन्ति तद्योऽकांक्षितिकं जावमाश्रित्य जावश्चासा-
वावश्यकं चेति वा जावावश्यकम् । अत्राप्यवश्यं करणादा-
वश्यकत्वं तदुपयोगपरिणामस्य च सङ्गात्वात् जावत्वं । मुख-
चक्षिकाप्रत्युपक्षणरजोहरणव्यापारादिक्रियासङ्गक्षणेऽस्याऽना-
गमत्वात् नो आगमत्व भावनीयं । सेतमित्यादि । अनु० ॥

निगमनं तदेव स्वरूपत उक्तं भावावश्यकमनेन चात्राधिकारः
एतदेवं संगृह्य गाड्योपनिबन्धन् चतुर्विधं निक्षेपमाह ।
विश० ॥

तत्र नामस्थापने श्रुण्वत्वाज्ञोच्यते । ज्ञव्याऽवश्यकं तु द्विधा
आगमतो नो आगमतश्च । तत्राऽगमतः प्राह ॥

आगमओद्वादास्य, तपावस्सयं पर्यं जस्स ।

सिक्खित्तमिवाइत्तयं, तदुत्तुत्तं निगदमाणं ॥

आगमतो ज्ञव्यावश्यकं भवति क इत्याह ॥ तदावश्यकं निग-
द्यवदन्नभ्येता कथंभूतस्तस्मिन्नावश्यकोऽनुपपुक्तस्तदनुपपुक्तः
यस्याऽभ्येतुः । किमित्याह । यस्य तदावश्यकपदं प्रथमं शिक्तं
जितमित्यादिविशेषणविशिष्टं भवति । अथ तान्येवाऽनुयोग-
रादिसूत्रोक्तानि शिक्खितादिविशेषणानि व्यख्यायन्माह ॥

सिक्खित्तयं मंतं नीयं द्वियं मेत्थियं जियं रुयं । एइस
क्खित्तयवप्पाइमियं पारोजयमेरुक्केमणंमि । जहसिक्खित्त-
ओयं समानांमंतहंतंमि तहात्थियाइ नामसमं गुरुत्तणियं
घोससरिसं संगहियमुहत्तात्तओतेय नविहीणक्खमहिय
क्खरं च वोच्चरयणमाहवच्चवाइठक्करमेयं वच्चा सियव
चासं न खल्लियमुवत्तहणं पिव आमिद्वियमसरूवधममे
लोच्चवोशत्तगव्वमहवा आमिद्वियपयवक्कविच्चेयं । नय
विविहसत्तपहवविमिस्समणण विजमहिंयं वा निव्वा
मेद्वियकोद्विययायसामिव सेरिक्कयं वा मन्नाइनियमाणं प
रिपुत्तं च्छेदसाहवत्थेणं नार्कत्तायसुवोत्तं पुण्णुदताइ
घोसोहिं ॥ कंठोद्विप्पमुक्कं नात्तं वात्तसुयज्जणियं वा
गुरुवायणो वयात्तं न चोरियं पुच्चयात्त वा ॥

इहानुयोगद्वारेऽप्युक्तं ॥

सेकिंतं आगमओ दव्वावस्सयं २ जस्स एं आवस्स

यत्ति पर्यं सिक्खित्तयं ठियं जियं मियपरिजियं नामसमं घोस
समं अहीणक्खरं अक्खरं अक्खरं अक्खरं अक्खरं अक्खरं
आमिलियं आविवापोद्वियं परिपुत्तं घोसं कंठोद्विप्पमुक्कं
गुरुवायणोवगयं सेणं तत्तय वायणाए पुच्चणाए परिअह
णाए धम्मकहाए । वर्तत इत्यध्याहारः ॥

नोऽनुपेहाए इहापि वर्तत इति शेषः इदं च सूत्रं आगमओ-
दव्वावस्सयमित्यादि प्रागुक्तगाथायाः प्रायो व्याख्यातं शिक्ति
तादिपदानि द्विद्वानां व्याख्यायंतं तत्र शिक्तिमिति कोऽर्थः मंतं
नीतं सर्वमर्थमिति स्थितं द्विद्वयवस्थितमप्रच्युतमित्यर्थः । जितं
हृतमगच्छति च वर्णादिभिः संख्यातमित यदुत्तक्रमेणाऽप्येत्या
ऽगच्छति तत्सर्वतो जितं स्वकीयेन नाम्नासमं नामसमं यथा
स्वनामं शिक्तिं तथा तदप्यावश्यकं तथा यथैव स्वनामस्थि-
तादिविशेषणविशिष्टं घटते । स्थितं जितं मितं परिमितमित्यर्थः ।
एवं तदप्यावश्यकमतः स्वनामसममुच्यते । यच्चाचनाचार्या-
भिहितोदात्ताऽनुदात्तस्वरितसङ्गणैर्घोषैः सदृशमेव गृहीतं
तत्र घोषसमं न हीनाकरं नाप्यधिकाकरं (बोधव्ये) त्यादि
यथा प्रात्तानीरिप्रोत्तरत्तमावाविपर्ययन्यस्तरत्तनियया भवं-
त्येवं यद्यत्पासितवर्णविन्यासं विपर्ययोपन्यस्तवर्णसंतानमित्य-
र्थः । तच्चाकरं न तथावा विच्चाकरं इदं वर्णमात्रापेक्षं विव-
क्ष्यते नतु वाक्यापहं पदवाक्यविपर्ययस्तस्य वक्ष्यमाणमी-
क्षितविपर्ययत्वादिति उपलक्षकत्वाऽङ्कुलसूत्रत्वे इहामेव यत्र सज्ज
ति तदसज्जितं । विसदृशानेकधान्यमेतत्तदसज्ज मिद्वति तद-
मिक्षितं । अथवा विपर्ययस्तपदवाक्यग्रन्थं मिक्षितं नैवं यतव
मिक्षितं (अमिद्वियपवक्कविच्चेयं) अयवेत्यत्रापि तृतीय-
व्याख्यांतरसूचकः संबध्यते । अमिक्षितोऽसंस्कृतः पदवाक्य
विच्छेदो यत्र तदाऽमिक्षितमुच्यते । अव्यत्यामेक्षितं व्याख्यातुमाह
नयविधिहेत्यादि विविधानि नानाप्रकाराण्येनकानि शास्त्राणि
तेषांपदवाक्यावयवरूपा बहवाः पल्लवास्तैर्विमिश्रंयत्यामेक्षितं
अथवा स्थानावेन्नग्रयितं व्यत्यामेक्षितं यथा । प्रातराज्यस्य
रामस्य राक्षसा निघ्नं गताः । कोलिकपायसवक्त्रेरीकंथावच्चा
ययोरुकरूपं यत्र भवति तद्व्यत्यामेक्षितं । परिपूर्णं चिदा । सूत्रतो
ऽर्थतश्च । तत्र बंदसा बंदः समाश्रित्य मात्रादिनियतमानं सू-
त्रतः परिपूर्णं । यत्त्वनाकांक्षादिदोषस्तदर्थतोऽपरिपूर्णं यत्कि-
याऽप्याहारं नापेक्षते । अच्चापकश्च तत्र च भवति तदर्थतः
परिपूर्णमिति जावः । परिपूर्णघोषमिति व्याख्यातुमाह (पुत्त-)
मित्यादि । उदात्तादिघोषैः परावर्तनादिकाहे उच्चारयति ।
तत्परिपूर्णघोषं । इह च शिक्षाकाहेऽप्यापकानिगादितोदात्ता-
दिघोषैः समं शिक्षमाणस्य घोषसमं । शेषकाले तु परावर्तनादि
कुर्वन्त्यनुदात्तादिघोषैः परिपूर्णमुच्चारयति तत्परिपूर्णघोषमि-
त्यनयोर्विशेषः । कंठोद्विप्पमुक्तं न तु बालमूकनाशितवद्व्यक्तं
गुरोः सकाशाद्वाचनया उपयातमायात्तं न पुनः पुस्तकादेव चो-
रितः स्वतन्त्रेणैवाऽधीतं वाशब्दात्कर्णोच्छाटकेन वा गृहीतमिति ।
अत्र प्रेरकः प्राह ।

आगमओऽनुवज्जतो, वच्चा दव्वंति सिक्खमावात्तं ।

किंसिरिकयाइ सुयगुण, विसेतणो फल्लमिहत्तहियं ।

नन्वागमतोऽनुपपुक्तो वक्ता ज्ञव्यावश्यकमित्येतावतैव सि-
रुमागतो ज्ञव्यावश्यकं किं शिक्तं स्थितं जितमित्याद्या
वश्यकञ्चतुगुणविशेषैरिहाऽप्यधिकं फल्लमिति ॥
अत्रोत्तरमाह ॥

जह सव्वदोसरहियं पि, निगदओसुतमणुवउत्तस्स ॥

दवस्सुयं दव्वावासयं, च तह स ववकिरिया उवओ ॥१॥

उवउत्तस्स य खद्वियाइ, यं पिसुद्धस्स जाव ओसुत्तं ॥

साहइ तहकिरियाओ, सव्वाओ निज्जरफझाओ ॥२॥

इहाशिक्षितादिविशेषणकज्ञापं कुर्वन्नाचार्य इति साध्यते-
ततः कथयतीति द्वितीयगथायां क्रिया किंसाध्यतीत्याह-
यथा शिक्षितादिगुणपेतत्वात्सर्वदोषरहितं सूत्रमनुपयुक्त
स्य निगदतो छव्यश्रुतं वक्ष्यमाणञ्ज्यावश्यकं चोक्तस्वरूपं
भवति । तथा प्रत्युपेक्षणप्रमार्जनेत्यादि क्रियाऽपि सर्वा अनु-
पयुक्तस्य कुर्वतो ऽतःप्रीणधानगुण्यत्वाद्द्वयक्रियास्तत्फ-
लविकल्पा भवन्ति । तथा यथैव सामर्थ्यादिदं ज्ञयते उप-
युक्तस्य त्वतः प्रीणधानयुक्तस्य कारणवैकल्यादिकारणात्कथ
मपि स्त्ववितादिदोषपुष्टमपि सूत्रं निगदतो भावतः
शुद्धस्य तस्य ज्ञावसूत्रमेव भवति । तत्र सर्वाऽपि प्रत्युपेक-
णादिक्रिया उपयुक्तस्य कुर्वतः कर्मनिर्जररुद्धा एव भवं-
त्यतः सर्वेष्वपि जगवद्भुक्ताऽनुष्ठानेष्वतःप्रीणधानेऽतिशयः
प्रयत्नः कार्य इति ॥ विशे. ॥

अथ नो आगमतोऽभिधीतुराह ॥

नो आगमओजाणय, जव्वसररीराइरित्तमावात्तं ।

लोइयलोउत्तरियं, कुप्पावयणं ज हा सुत्ते ॥

नो आगमतो द्रव्यावश्यकं त्रिविधं ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकं भव्य
शरीरद्रव्यावश्यकं । तदुभयद्रव्यावश्यकव्यतिरिक्तं च तत्र स-
म्यकपूर्वाऽधीताऽवश्यकं सिद्धशिक्षातद्वगतं जीवाविप्रमुक्तं
मुनिशरीरमनुचूतजावत्वात् ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकं । यत्पुनरा-
वश्यकार्थं ज्ञास्यति । न पुनरिदानीं जानाति तत्सचेतनं देव-
दत्तादिशरीरं योग्यत्वाद्ज्ञयशरीरद्रव्यावश्यकं । एतदुभयव्य-
तिरिक्तं तु नो आगमतो छव्यावश्यकं त्रिविधम् । लौकिकं
लोकोत्तरं कुप्रावचनिकं च । तत्र लौकिकं राजादीनां मुखप्रका-
खनाद्यावश्यकं लोकोत्तरं येऽस्मै श्रमणगुणविप्रमुक्ता दिग्गमा-
त्रधारिणः साध्वानासाः प्रतिपदमनेकान्यसंयमस्थानान्यासे-
व्योभयकावं प्रतिक्रमणाद्यावश्यकं कुर्वन्ति तच्छिज्ञेयं । कुप्राव-
चनिकं तु यत्पाख्यं निश्चयं मायतनोपप्रेपनाद्यावश्यकं कुर्वन्ति
तद्बोध्यं नोऽशब्दश्चेह सर्वत्रागमे सर्वनिषेधो छव्यः । एतच्च
सर्वमपि नो आगमतो छव्यावश्यकं सप्रभेदं यथा सूत्रे । अनु-
योगद्वाराख्ये प्रोक्तं तथा विज्ञेयमिति । इह लोकोत्तरं यन्नो
आगमतो छव्यावश्यकमुक्तं तत्रोदाहरणमाह ॥

लोउत्तरे अजिक्खण, मासेवाजोयओ उदाहरणं ।

सरयणदाहगवाणिय, नाण जइ उवावप्पे ॥

लोकोत्तरं नो आगमतो छव्यावश्यकोऽभीक्ष्णमासेवकालोचकः
साध्वानासा उदाहरणं । आसेवकश्चासावालोचकश्चेति स-
मासः । आसेवकालोचकस्य च योऽङ्गीतार्थगुरुः स खलु र-
त्नदाहकवणिग् ज्ञानेन गीतार्थयति निरुपाख्यः इत्यङ्गराथो
भावार्थस्तु कथानकगम्यस्तच्च कथ्यते ।

वसंतपुरं नाम नगरं तत्र चाऽङ्गीतार्थः संविग्नाज्ञास एको
गच्छः सूरिसहितो विचरति । तन्मध्ये चैकः साध्वानासास्ति-
ष्ठति । स च प्रतिदिनमुदकाऽर्द्धहस्तादिदोषपुष्टान्यनेपणी
यभक्तपानकादीनि गृहीत्वावश्यककाळे महान्तं संवेगमिवो-
द्धहन् सर्वं गुर्वीति केऽन्वहमालोचयति गुरुरपित्तैव प्रायश्चित्तं
प्रयच्छति । तत्र प्रच्छन्नगीतार्थत्वेन नित्यमेव वक्तव्यं धर्म-

श्रद्धाबुर्यं महाभागः सुखेनासेव्यते दुष्करं च यदित्यमालो-
च्यते । अतोऽगच्छत्वादेव शुद्धोऽयमेतच्च दृष्ट्वाऽन्यमुग्धसाधव-
श्चित्तं त्यहो आलोचयितव्यमेव साध्यं । तच्चेतक्रियते तर्ह-
कृत्याऽसेवनेऽपि न कश्चिद्दोषस्त्येवं सर्वस्मिन् गच्छे प्रायः
प्रवृत्तमसमंजसमिति । इत्थं च व्रजति काळे अन्यदा गीतार्थः
साधुः कश्चित्तत्र गच्छे प्राघूर्णकः समायातस्तेन चासौ
विधिः सर्वोऽपि दृष्टस्तश्चित्तमहोऽनेनागीतार्थगुरुणा सर्वो-
प्ययं नाशितो गच्छ स्तस्तेन ज्ञाणितो गुरुराह ।

त्वममुं नित्यमकृत्यासेवकं साधुमित्थं प्रशंसन् जवसिनगर-
नृपतेस्तन्नगरवासिभ्यो कस्य च सदृशः कथमित्यत्रोच्यते ।

गिरिनगरं नाम नगरं तत्र चैकोवाणिक कोटीश्वरो निव-
सति । स च वैश्वानरभक्तवात्प्रतिवर्षं रत्नानामपवरकं
मृत्वा वह्निना प्रदीपयति । तं च तथा कुर्वन्तं राजा नगरलोकाश्च
सर्वदा प्रशंसति । यन्ना अहो वैश्वानरे ज्ञाकिरस्य यदमुं
भगवंतं प्रतिवर्षमित्थं रत्नैस्तर्पयत्यसौ । एवं च प्रशंस्यमानोऽयं
माह ततः प्रतिसंवत्सरं तथाऽनुतिष्ठति । ततोऽन्य दा प्रचक्ष-
पवनेद्भूतस्तेन प्रदीपितो वह्निः सराजगृहं समस्तमपि नगरं
जस्मसात्करोति स्म । ततः सनगरेण राज्ञा किमस्मान्निरि-
त्यं कुर्वन्नासौ पूर्वनिषिद्धः किंवा प्रशंसित इत्यादि बहु पश्चा-
त्तापं कृत्वा दंभितो निर्वासितश्च नगरादसौ वणिगिति ।
एवमाचार्य ! त्वमपि अविधिप्रवृत्तस्याऽयसाधोर्नित्यमित्थं प्रशं-
सां कुर्वन्नमुमात्मानं गच्छं च नाशयसि । तस्मान्मयुरापुरीनरपते
स्तन्निवासिभ्यो कस्य च सदृशो भव यतोऽनर्थमात्रं भवसि ।
कथमित्यत्राऽभिधीयते ॥

मयुरानगर्यामपि वैश्वानरभक्तेन केनापीश्वरवणिजा इत्थमेव
रत्नभूतं गृहं प्रदीपयितुमारब्धम् ततः स नगरलोकेन राज्ञा-
दंभितः तिरस्कृतश्चासौ वणिगद्वयं गृहं कृत्वा किमित्थं न प्रदी-
पयसीति निष्कसितो नगरादिति त्वमपीत्थं कुर्वन्नमुमात्मानं
गच्छं चानर्थेन्यो रक्षसि तदित्थं युक्तिभिः शिद्ध्यमाणोऽप्य-
सौ गुरुरगीतार्थत्वेन साग्रहतया निर्धर्मतया च स्वप्रवृत्तेर्न-
वर्तते । ततस्तेन प्राघूर्णकसाधुना गच्छसाधवोऽभिहिताः ।
अहमेव चूतस्य गुरोर्वशवर्तित्वेन परिन्दिह्यतामयमन्यथा सर्वं
पामनर्याय संपत्स्यते । ततस्तद्वैवाऽनुष्ठितं तैरिति । तदेवं
भूतस्य गच्छस्य सत्कं नो आगमतो लोकोत्तरं द्रव्यावश्यकम्
जिधीयत इति तदेवं सोदाहरणमुक्तं छव्यावश्यकं ॥

अधुना ज्ञावावश्यकमभिधीयते । तच्च छिधा आगमतो नो
आगमतश्च । तदेतदुभयमप्याह ॥

आगमओजावावस्सयं, तदत्तोवओगपरिणामो ।

नो आगमओजावे, परिणामो नाणकिरियासु ॥

आगमतो भावावश्यकमावश्यकार्थोपयोगपरिणामो नो आ-
गमतस्तु ज्ञानक्रियोजयपरिणामो मिश्रवचनत्वान्नोऽशब्दस्येति ।
इदं च त्रिविधमपि दर्शयन्नाह ॥

लोइयलोउत्तरियं, कुप्पावयणं च तं समासेणं ।

लोउत्तरं पसरुद्धं, सत्ये तेणाहिगारोयं ॥

तन्नो आगमतो भावावश्यकं त्रिविधं । लौकिकं लोकोत्तरं
कुप्रावचनिकं । एवं चोपन्यासः पूर्वव्यतिरिक्तद्रव्यावश्यकोऽत्र
च भावावश्यकवंधानुलोम्यादिना केनापि हेतुना कृतो यावताऽ
नुयोगद्वारसूत्रेण इत्थमुक्तं । लौकिकं कुप्रावचनिकं लोकोत्तरं
चेति । तत्र लौकिकं नो आगमतो ज्ञावावश्यकं । पूर्वोक्ते प्रारतं
अपराद्धे रामायणं वाचनीयमित्यादि कुप्रावचनिकं । मंत्रादि

पाठपूर्वकमिन्द्राजिहोमादि लोकोत्तरं पुनरुपयुक्तस्य श्रमणा
देमन्त्रवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणायत्तादि क्रियामिन्द्रमुसयकावमाव-
श्यकसुत्रोच्चारणं एवं सर्वत्र ज्ञानक्रियामिश्रता ज्ञावनीया । इह
च विविधेऽपि नो आगमतो ज्ञावावश्यकं पारमार्थिकाऽनुपमाऽ
पवर्गसुखप्राप्तिहेतुत्वाद्दोकोत्तरमेव प्रशस्तं । तदेव चेह शा-
स्त्रेऽधिक्रियत इति । विशे० । आ० म० प्र० १ अ. । आ०
चू० १ अ. ॥

आवश्यकं च गुरुनाङ्गिकमेव कर्तव्यम् ।

तथा च विशेषावश्यकं ॥

आवस्सयमि निबं, गुरुपादमूत्रमि देसियं मवं होइ ।

वीसपि हुसंवमत्रो, कारणत्रो जंदजिसेज्जाए ॥

अनेन गुर्वामंत्रणवचनेन आवश्यकं प्रतिक्रमणं गुरुपादमूत्र
एव नित्यं कर्तव्यं इति दर्शितं भवति । यद्यद्यस्मादजिह-
स्यायां द्वितीयवसतावित्यङ्गः । कारणतः कारणवशादि-
व्यापि संवसतः साधोः कल्पग्रन्थे इयं सामाचारी प्रोक्तोति
शेषः का पुनरियं कल्पसमाचारीत्युच्यते ।

जइ खुद्दुगगा वसहीतो, अच्चांतूणा कपयया साहूणो ।

वसंति तत्राचार्यसमीपे (पञ्चमिडं पाउसिय) कालग्रहणो
त्तरं कालं सूत्रार्थपौरुषं कृत्वा अन्यस्यां गच्छंतो अर्थांतरा
इवापदादिभयं ततोऽयंपौरुषं हापयंति तथा सूत्रपौरुषमपि
कालमपि तथा चरमं कायोत्सर्गं द्वितीयमाद्यं यावत्तिष्ठत्यपि-
सहस्वरमौ तत्र यांतीति न केवलं प्रतिक्रमणं कित्वेवमेव
शेषाण्यपि सर्वाणि साधुभिरवश्यं कर्तव्यान्वावश्यकानि ।
गुरुनापृच्छ्य कर्तव्यानीत्येतद्भाषितमामंत्रणवचनाद्येन सर्वे-
पामप्यावश्यकानां सामायिकमेवादी मत्तं भदंतशब्दश्च य-
स्मात्तदादी निर्दिष्टेनानुवर्तते तत्कोऽसौ सर्वेष्वप्याव-
श्यकेषु कथमित्याह ॥ इदमिदं च करोमि भदन्ता ! इति ।
एतदेवाह ॥

एवं चिय सन्वावस्सयाइ आपुच्छिउण कज्जाइ जाणा
वियमामंतणवयणा । जेण सन्वांसि सामाइयमाइयं ओ
यं जंदंत ! तदोयजंतउदाइ एतेणासुवत्तइ तओकरेमि !
जंतं ते सन्वेसु ॥

गतायं । किमिति गुरुनापृच्छ्यैव सर्वावश्यकानि कर्तव्यानी-
त्याह । किञ्चाकिञ्चं गुरवो, विदंति विणयपक्कितिहेजं च ।
उस्सासाइय मेऽन्तं, तदण्णुगए पक्किसिद्धं ॥१॥ पाउसिका ।
यत्र तर्हि गुरुं भवति तत्र किं विधेयमित्याह ॥

गुरविरहम्मि य उवणा, गुरुवसेवोवदंसणत्थं च ।

जिणविरहम्मि वि जिण, विवसेवणमंतणं सफटं ?

रन्नोवपरोक्खस्स वि, जहू सेवामंतदेवया एव ।

तह य परोक्खस्स वि, गुरुणो सेवा विणयहेज २

अहवा गुरुणुणणाणो, चउगउजाव गुरुसमा एसो ।

इह विणयमूत्र धम्मो, वएसणत्थं चउजियं विणयसासाण-

मूत्रं । विणीजंसंजाऊ जवो, विणयाविप्पमूकस्स क-

उधम्मो ३ कउतवो विणउवयारं, माणस्स जेजणापू-

यणा गुरुजणस्स । तित्थयराणय आणा, सुयधम्मा-

राहणा किरिया ॥

पाउसिच्चा एवेति ॥

आवश्यककरणेऽसमाचारी दोषः ॥

न करंती आवस्सं, हिणाहियनिविच्छ पाउयनिविच्चा !

दंरुगहणादिविणयं, राइणियादीणा न करंति ॥

आवश्यकं सूत्रत एव न कुर्वति । यदि वा हीनं अधिकं वा
कायोत्सर्गाणां हीनकरणतोऽधिकं वाऽनुप्रेक्ष्यै कायोत्स-
र्गाणामेव चिरकालकरणतः कुर्वति । यदि वा निषण्णा उप-
विष्टः प्रावृत्ताः शीताः शीतादिजन्यतः कल्पादिप्राचरणप्रा-
वृत्ता निषण्णास्त्वम्बर्तनेन निपतिताः प्रकुर्वति । व्य. १ उ. ।

आवश्यककरणे प्रायश्चित्तम् । महा. ७ अ. ॥

से जयवं केवइयाइ पायच्छित्तस्स णं पयाइं खाइयाइं
गोपायत्थिस्स पयाइं संखाइयाइं से जयवं तेसिणं
संखा इयणं पायच्छित्त पयाणं किंतं पढमं पायच्छि-
त्तस्स णं गोयमा ! पइदिणकिरियं सेजयवं किंति
पइदेणकिरियं गोयमा ! जं माणं समयाअहन्निसा-
यणोवरमंजावणुद्वेयव्वाणि संखेज्जाणि आवस्सगाणि ।
से जयवं केणं अट्टेणं एवं वुच्चइ । जहा णं आवस्स-
गाणि गोयमा ! असेसकसिणट्ठकम्मकत्तयकारि उज्ज-
मसम्मदंसणं चारित्तं अजंतपोरवीरुगकडुसुदुकरं तव-
साहण्डाए परुविज्जंति । नियमियविज्जुदुदं परिमिणं
कालसमणं परं पयेणाहं निसाणसमयमाजम्मं अव-
स्समेव तित्थराइसु कीरंति आणुडिज्जयंति उवइसिज्जं
ति परुविज्जंति पन्नविज्जंति सयं पराणं अट्टेणं एवं
वुच्चइ । गोयमा ! जहा णं आवस्सगाणि तेसिं चणं गो-
यमा ! जे जिरकू कालाइकमेणं वेलाइकमेणं समयाइक-
म्माणं आदिसायमाणे अणोवओपमत्ते अविहीए अ-
नेसिं व असट्ठं उप्पायमाणो अन्नयरमावस्सगं पमाइयसं
तेणं वलवीरिणं सातवेहरुताए आहंवरणं च किंचि-
धेतुणं विराइयं पउरियाणाणं जहुत्थय्वा समण्डेज्जा-
सेणं गोयमा ! महा पायच्छित्तं जेवज्जा ॥

अकएसु य पुरिमा, शणमायायं सव्वसो चउत्थं तु ।

पुव्वमपेहि यं भिद्धं, मिसिवो सारिणे दिवासुवणे ५३ ॥

अकृतेषु पुनः कायोत्सर्गेषु वंदनकेषु च एकादिषु एकादिषु
पुरिमैकाशक्तचामास्त्रानि (सव्वसो चउत्थंतु) सर्वस्मिंस्तु
प्रतिक्रमणे अकृते चतुर्थन्तु । तथा पुर्वं सन्ध्यायामप्रेक्षित-
स्थितिमेव निशि संज्ञोत्सर्गं कृते चतुर्थं । तथा दिवसे निद्राकृ-
ते चतुर्थं ॥ ५३ ॥ जीत. टी. ॥

निर्वीतियपुरिमश्चोअंविहसपणा य आवासे ॥

आवासे आवश्यकं एकादि कायोत्सर्गोऽकरणे सर्वावश्यक-
करणे यथासंख्यं निर्विकृतिपूर्वाक्षां चाम्बक्षपणानि । इयमत्र
भावना । आवश्यकं यद्येकं कायोत्सर्गं न करोति ततः प्राय-
श्चित्तं । निर्विकृतिकं कायोत्सर्गद्वयकरणे पूर्वाह्ने त्रयाणां
मपि कायोत्सर्गकरणानामकरणे आचाम्बं सर्वस्याऽपि चाव-
श्याकस्याकरणे अजकार्या इति । व्य. १ उ. ॥

देशतः सर्वतो वाऽऽवश्यककरणकारणान्यभिज्ञायागमन-
वेदामधिकृत्य व्यवहारकल्पे ॥

आवस्सयं तु काजं, निव्वाधाएण होइ गंतव्वं ।

वायाएण ज्ञयणा, देसं सव्वं अ काजणं ॥

व्याघातस्य स्तेनादिप्रतिबंधस्याऽभावेनिर्व्याघातेन भवति । गंतव्यं वसतिराचार्यैः सममावश्यकं कृत्वा व्याघातो न पुनर्हेतु ज्ञतेन जज्ञनाविकल्पेन का भजनेत्यत आह । देशं वा आवश्य कं कृत्वा सर्वे वावश्यकमकृत्वा संप्रति यैः कारणैः प्रतिबन्धस्ता- न्युपदर्शयति ।

तेणासावयवाद्वा, गुम्भिय आराक्खवणपणीणीए ।

इत्थिनपुंसगसंसत्त, वासचिरकट्ठकंटे य ॥

स्तेनाश्चैरास्ते संध्यासमयेऽप्रकारकलुपिते संचरन्ति । श्वाप दानि चाडुष्टानि ज्ञ्यांसि तदा उदयानि हिंस्रते व्याघ्रा वा जु- जंगमादयो वातादिपानाय ज्ञ्यांसः संचरन्ति तत्रा गुल्मेन स समुदायेन संचरतीति गौलिमका आरक्किणाऽमन्युपरिस्था- यिनो हिंस्रिकाः पुररक्कास्ते अकावे हिंस्रमानान् गृह्णति । तथा- उवणात्ति । कचिद्देशे एवंरूपा स्थापना क्रियते । तथा अस्तमिते सूर्ये रथ्यादिषु सर्वथा न सचरणायमिति प्रत्यनीको वा कोऽप्यं तराविघातकरणार्थं तिष्ठन् वचते स्त्रियो नपुंसका वा कामव- हुवास्तदा उपसर्गयेयुः । संसक्तो वा प्राणजातिनिरयांतरावे मार्गः । ततोऽप्रकारेणैर्यापथिकी न शुद्ध्यति । वर्षे वा यत्तत् संज्ञान्यते (वासचिरुवलोत्ति) कर्दमो वा पथि भूयानस्ति । ततो रात्रौ पादवग्नः कर्दमः कथं क्रियते (कंठत्ति) कंठका वा मार्गोऽतिवहवस्ते रात्रौ परिहर्तुं न शक्यते । एतैर्व्याघातकार- णैः समुपस्थितैः देशतः सर्वतो वा वश्यकमकृत्वा गच्छन्ति त- त्र देशतः कथमकृत्वेत्यत आह ॥

श्रुतिमंगलकृतिकम्मे, उस्सगो य तिविहकियकम्मे ।

तत्तो य पक्कमणे, आद्योयणायाए किति कम्पो ॥

श्रुतिमंगलमकृत्वा श्रुतिमंगलकरणे चार्य विधिः । आवश्य- के समाप्ते द्वे स्तुती उच्चार्य तृतीयांस्तु तिमकृत्वा अभिशय्यां ग- च्छन्ति तत्र च गत्वा चर्यापथिकं प्रतिक्रम्य तृतीयां स्तुतिं ददाति अथ वा आवश्यके समाप्ते एकां स्तुतिं कृत्वा द्वेस्तुती अभिश- य्यां गत्वा पूर्वविधिनाच्चारयति । अथ वा समाप्ते आवश्यके अभिशय्यां गत्वा तत्र तिस्रः स्तुतीर्ददाति । अथवा श्रुतिन्यो यदवकिततत्कृतिकर्म तस्मिन्नकृतेऽभिशय्यां गत्वा तत्रैर्याप- थिकोप्रतिक्रम्य मुखवस्त्रिकां च प्रत्युपेक्ष्य कृतिकर्मकृत्वास्तुती द्ददाति (काउस्सगो य तिविहत्ति) त्रिविधे कार्योत्सर्गे क्रमण कृते तद्यथा चरमकार्योत्सर्गमकृत्वा अभिशय्यांगत्वा तत्र चर- मकार्योत्सर्गादिकं कुर्वति । अथवा द्वैकार्योत्सर्गो चरमावकृ- त्वा यदि वा त्रीनपि कार्योत्सर्गान् अकृत्वा अथ वा कार्योत्स- र्गेन्योऽर्वाकनं यत् कृतिकर्म तस्मिन्नकृते उपवृत्तणमेतत् । ततो अर्वाकने कामणेयदि वा ततोऽप्यर्वाकने कृतिकर्मणि अकृते अथ वा ततोऽप्यर्वाकने प्रतिक्रमणे अकृते यदि वा ततोऽप्य- र्वाकने आद्योचने अकृते अथवा ततोऽप्यर्वाकने कृतिकर्मणि अकृते अभिशय्यामुपगम्य तत्र तदाद्यावश्यकं कर्तव्यमिति । एवमावश्यकस्य देशतोऽकरणमुक्तमिदानीं सर्वस्याकरणमाह ।

काउस्सगमकाजं, कितिकम्माद्योयणं जहप्पेणं ।

गमणम्मी एसविही, आगमणम्मीविही वोत्थं ॥

यो देवसिकातिचाराधुपेक्षार्थं प्रथमः कार्योत्सर्गस्तम्यकृ- त्वा किमुक्तं भवति । सर्वमावश्यकमकृत्वा अभिशय्यां गच्छ- ति । किमेवमेव गच्छन्ति । उतास्ति कश्चन विधिरुच्यते । अस्तीति ब्रूमः । तथा चाह । (कितिकम्माद्योयणं जहप्पेणंति) ।

जघन्येन जघन्यपदे सर्वमावश्यकमकृत्वा सर्वे गुरुन्योवन्दनं कृत्वा यश्च सर्वोत्तमोऽप्येष्टः स आद्योच्य तदनंतरमभिशय्यांग त्वा सर्वमावश्यकमहीनं कुर्वति । एषोऽभिशय्यायां गमने ऽभिसंज्ञातः प्रत्यागमने पुनर्योविधिस्तमिदानीं वदथे ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

आवस्सगं अकाशं, निव्वाधाएण होइ आगमणं ।

आधायामि उ ज्ञयणा, देशं सव्वं च काजणं ॥

यदि कश्चनापि व्याघातो न भवति ततोनिर्व्याघातेन व्याघा- ताभावेनावश्यकमकृत्वाऽभिशय्याता वसतावागमनं भवति । आगत्य च गुरुभिः सऽवावश्यकं कुर्वति व्याघाते भजना कापु- नर्भजनयत आह । देशमावश्यकस्य कृत्वा सर्वे वाऽऽवश्यकं कृत्वा तत्र देशत आवश्यकस्य करणमाह ॥

काउस्सगं काजं, कितिकम्माद्योयणं पक्कमणं ।

किङ्कमं तिविहं वा, काउस्सगं परिष्साय ॥

कार्योत्सर्गमाद्यं कृत्वा वसतावागत्य शेषं गुरुभिः सह कुर्व- ति । अथ वा द्वौ कार्योत्सर्गौ कृत्वा यादेवा त्रीन्कार्योत्सर्गान् कृत्वा अथ वा कार्योत्सर्गत्रयानंतरं यत् कृतिकर्म तत्कृत्वा अ- थवा तदनंतरमाद्योचनमपि कृत्वा यदि वा तत्परं यत्प्रातेक्रम- ण तदपि कृत्वा अथवा तदनन्तरं यत्कृतिकर्म चिमेदं क्वा- मणादर्वाकनं परञ्चैत्यर्थः ॥ तदपि कृत्वा पाठांतरं तिविहं ते त्रिभूतकृतिकर्मापेक्षया त्रिविधं वा कृतिकर्म कृत्वा अथवा कार्योत्सर्गे चरम याएमासिकं कृत्वा परिज्ञाप्रत्याख्यानं तामपि वा कृत्वा । अत्रायं विधेः । सर्वसाध्रवधरमकार्योत्सर्गवसता- वागत्य गुरुसमीपे वन्दनं कृत्वा सर्वोत्तमश्च ज्येष्ठः आद्योच्य सर्वे प्रत्याख्यानं गृह्णति । अथवा सर्वमावश्यकं कृत्वा एकां स्तुतिं दत्वा शेषे द्वे स्तुती कृत्वा शेषं गुरुसकाशे कुर्वति ॥ तदेवमुक्तं देशतः आवश्यकस्य करणमधुना सर्वतः कारणमाह ॥

श्रुति मंगलं च काजं, आगमणं होति अग्निनिसिज्जातो ।

वितियपदे ज्ञयणाज, गिद्याणमादी उ कायव्वा ॥

अथवा प्रत्याख्यानं तदनंतरं श्रुतिमंगलं च श्रुतित्रया कर्षणरूपं तत्र कृत्वा अभिशय्यात आगमनं भवति । तत्रेयं समाचारी गुरुसमीपे ज्येष्ठ एक आद्योचयति आद्योच्य प्रत्या- ख्यानं गृह्णातीति शेषेः ज्येष्ठस्य पुरत आद्योचना प्रत्याख्यानं च कृतं वन्दनं च सर्वे ददति कामणं च । चित्तीयपदे अपवा- दपदे ग्ञानादिषु प्रयोजनेषु भजना कर्तव्या । किमुक्तं भवति ग्ञानादिकं प्रयोजनमुद्दिश्य वसतौ नागच्छेयुरपीति ग्ञाना दीन्येव प्रयोजनान्याह ॥

गेश्शवात्तमाहिता, पडुठ अंते जुरे निवेअगणी ॥

आहिगणहत्थि संजम ए, गेश्शनिवेयणा नवरिं ॥

ग्ञानत्वमेकस्य बहूनां साधूनां तत्राऽभवत् तत्रः सर्वेऽपि साध्रवस्तत्र व्यापृतीचूता इति न वसतावागमनं अथवा वर्षे पतितुमारब्धं मिहिका वा पतितुं दश्या यद्वा (पडुत्ति) प्रविष्टाः कोऽप्यंतरारूपकरणाय तिष्ठति । अतः पुरं वा तदा नो निर्गतुमारब्धं । तत्र च राज्ञा उद्योषितं यथा पुरुषेण न केनापि रथ्यासु संचरितव्यं । राजा वा तदा निर्गच्छति । तत्र हयगजपुरुषादीनां संमर्दः अशिकायोवांतरावे महान् उत्थि तोऽधिकरणं वा गृहस्थेन समं कथमपि जातं बृहच्छ्रज्जा स्तदुपशमयितुं दश्या इस्तिसंभ्रमो वा जातः । किमुक्तं भवति ।

हस्ती कथमप्याश्नानस्नंभं ज्ञेयत्वा ज्ञानासनःस्वेच्छया तदा परित्रमति । पनेतु कारणेषु नागच्छेयुरपि वसति नयरेतेषु कारणेषु जने ज्ञानत्वे विशेषः यदि ज्ञानत्वमाणादमुपजातमे कस्यवद्दत्ता या तदा गुणानां निवेदना कर्त्तव्या ॥ व्य. १ उ. ॥ काशाद्यतिक्रमेणऽवश्यके प्रायश्चित्तम् । तथा च महानिर्णये ७ अ. ॥

एवं जेणं भिक्खुं सुताङ्कमेणं कालाङ्कमेणं आवस्सगं कुञ्जीया । तस्म एणं कारणिणस्स मित्रकर्म गोयमा ! पायाञ्जि उ वस्सेज्जा जइ एणं आरुणिणित्तं तूणं जहाजो गं चउत्त्याइ ॥

आवश्यके च प्रमादो न कार्यः । पं० ज्ञा० ।

माकुणह्पमायं, आवस्सण्हिं संजमतवोतहाणेहिं ।

णिस्सारं माणुस्सं, दुद्धजज्ञाजं वियाणेत्या ॥

(माकुण ह्पमायं,) अमानोनाः प्रतिपेधे माकुरुत फपाययो-गादिभिः प्रमादं आवश्यकरणीयमावश्यकं । किञ्चित् तदा-वश्यकं संयमतपोध्यानादिभिः । एष आवश्यकः तप एव उपधानं तपो पधानं किमर्थं । यस्माभिः सारं मानुष्यं जल-बुद्बुदसमानं कुशाग्रजज्ञपिण्डसन्निभं चेत्यादि ततश्चैवं गुणं जातीयं दुद्धजं दुःप्राप्यमित्यर्थः । विविधमनेकप्रकारं वा ज्ञात्वा दिदृष्टो ॥ पं. ज्ञ. ॥

आवश्यकप्रमादे प्रायश्चित्तम् ॥

सेज्जयवं जेणं गणी किञ्चि आवस्सगं पमाएज्जा गोयमा ! जेणं गणा अकारणिगे किञ्चि खणमेगमवि पमाएसेणं अवदंउवस्मेज्जाजओणं तुम महाकारणिगे वि संते गणी खणमेगमविणकिञ्चि णियमावस्सगं पमाए भेणं वंदे पू-दद्वेवे जावणं सिद्धे बुद्धे पारगएखीणट्टकम्ममझे नीरए उवदंसेज्जा सेसं तु मइयाए वंधेणं सत्ताये चैव जाणिहिइ एवं पच्छित्ते विहिं सोज्जाणुइती अदीणमणे जं जइय जहा थामं जे से आराइगे जणिए । महा० ७ अ० ॥ सम्प्रति आवकस्य बह्वारंजरतस्याऽप्यावश्यकं न दुःखांतो भवतीति दर्शयितुमाह ।

आवस्सण एएण, सावओ जइवि बहुरओ होइ ।

पुक्खाणमंतकिरियं, काही अचिरेण काझेणं

आवश्यकमेतेनेति परविविधमावावश्यकरूपेण नतु दंतधावना-दिना द्रव्यावश्यकेण आवको यद्यपि बहुरजा बहुवर्चमान-कर्मा बहुरतो वाविबिब्रसवधारंभासको भवति तथापीत्यन्या हाराद हः खानां शारीरमानसानां (अंतकिरियं) अंतक्रियां विनाशं करिष्यत्यचिरेण स्तोकेनैव कावेन-अत्र चांतक्रिया-यां अनंतरहेतुर्यथाख्यातचारित्रं तथापि परंपराहेतुर्दिमपि जायते सुदर्शनादेरिवेति । ध० २ अधि. ॥

आवकस्याऽवश्यकम् ॥

अविहओ बवहारो, काझे तह जोयणं च संवरणं ।

चे इहरागमसवणं, सकारो वंदणाईय ॥ पंचा०

नत्वावश्यककरणमित्यसंगतं आवकं प्रति व्रतादिवत्तस्याऽगमे विधेयतया उपदिष्टत्वात्तथा ह्यसौ उपासकदशादौ मूढा-ग्नेमनोपदेशोक्षापकं चोपलभ्यते तदुत्तररूपे आवकप्रज्ञत्वाद्दी

च तथैव च आवकप्रतिदिनक्रियां प्रतिपादयताऽचार्येण चिश्चंदणमो इत्येतावदेवोक्तमथ द्रष्टे ।

समणेण सावएणय, अवस्सकायव्वयं हवइज्जहा ।

अंतो ग्रहो निसिस्सय, तम्हा आवस्सयं नाम ॥

इत्यस्यामनुयोगवारगाथायां आवकस्य तदुपदिष्टमिष्टसि-द्धौ हेतुः नैवं तत्र चैत्यवदनादिनैवावश्यकस्य गतार्थत्वा-द्यतोयदवावश्यं कर्त्तव्यं तदेवावश्यकमवश्यककर्त्तव्यं च चैत्य-पूजावदनादिआवकस्य यदि पुनरिदं परविविधवश्यकमवश्यक-कर्त्तव्यतया आवकस्यापदिष्टमभिव्यक्तदाय एवपरविविधवश्य-ककारी सएव आवकोनविष्यन्नचैवमविरतानामपि सामायि-ककारिणां आवकत्वान्युपगमादिति । अत्रोच्यते । यदुक्तमु-पासकदशादवयुक्तत्वात् आवकाणामावश्यकमयुक्तमिति । तदयुक्तमनुपदिष्टवस्यासिद्धत्वात्तथाहि । यद्यप्युपासकदशा-दौ नापदिष्टं । तत्तथां तथाप्यनुयोगद्वारेण तदुपदिष्टं तथाहि ॥

जं इमंसमणे समणीवा सावए वा साविया वा तच्चित्ते तम्मणे जाव उज्जओकाइं उव्विहं आवस्सयं करेति सेत्तं लोउत्तरियं जावावस्सयंति ॥

यश्चोक्तं । चैत्यवन्दनादि आवकस्याऽवश्यकमिति तदप्यसं-गतं (मज्झयणउक्कवग्गो) इत्यादि तदेकार्थिकपदेपन्यासेन तस्य पद्धिधत्वेन निश्चितत्वाद्दुमास्वातिवाचकेनाऽप्यस्य सम-र्थितत्वात्तथाहि । तेनोक्तं । सम्यग् दर्शनसंपन्नः पद्धिधावश्य-कनिरतश्च आवको भवतीति गम्यते । तथा अशरसमाचरित-त्वादिजीतव्रतकृष्णानामिहोपपद्यमानत्वेन जीताभिधानपंचमव्य-वहारसमर्थितत्वात्तथा । यदुक्तं । (समणेण सावएण य) इत्यत्र गाथायां यदि पद्धिधावश्यक विवक्षितमभिव्यक्तदा-तत्कारिण एव आवका अभिव्यक्तान्ये इति । तदप्यसंगतं । श्रमणपक्षेऽप्यस्य दूषणस्य समानत्वात्तथाहि । य एव पद्धिधमा-वश्यकं कुर्वन्ति त एव श्रमणाः स्युस्ततश्च कारणजाते प्रति-क्रमणकारिणां मध्यमतीर्थसाधूनामश्रमणता स्यान्न चैवमथ चरमतीर्थसाधूनाश्रित्ययं गाथोक्ता । सत्यं । केवलं यदि आवकाणां पद्धिधावश्यकप्रज्ञापनार्थापि स्यात्तदा किं दूषण-मिति । अथ द्रष्टे परविविधवश्यकमतिचारुकिरूपं वर्तते । न च आवकाणामालोचनादि दशप्रकारशुद्धैर्मध्यादेकापि प्रक-ल्पादिग्रंथेषूपपन्न्यते । न च तेषामतिचारा घटते । संज्वलनो-दय एव तेषामुक्तवादित्यत्रोच्यते । यद्यपि आवकाणां प्रकल्पा-दिग्रंथेषु शुद्धिर्न दृश्यते । तथाऽप्यसौ आवकजीतकल्पादेः सका-शादवश्यान्युपगतस्या । अन्यथोपासकदशासु यदुक्तं किञ्च भगवान् गौतममुनिरानन्दआवकं प्रत्यवादीत् ॥

तु माणं आणं दाएयस्स अट्ठस्स आलोयाहि पणिकमाहि निंदाहि गरिहाहि अहारिहं तवोक्कम्मपायाच्चित्तं पाने-वज्जाहीति ॥

तत्कथं घटेतास्तपव ज्ञापकादतिचारा अपि तेषां भवतीति सिद्धं यज्ञाचारा असंज्वलनोदयेऽपि भवन्ति । तथा प्रागुक्तं किञ्च यदीदं चैत्यवदनादिकमावश्यकं स्यात्तदाऽतो अहो-निसिस्सय इति मुनिवचनेन सन्ध्याद्वय एव आवकस्य तद्वि-धेयं स्यात् श्रूयते । पुनरेवं ॥

दंसणसुच्छिनिमित्तं, तिकाइं देववदणाइयंति

अतः सन्ध्याव्यकरणनियमः परविविधवश्यकस्यैवोपपद्यते साधूनामिवेति किञ्च ॥

सर्व्वंति जाणिऊणं, विरई खवु जस्सव्विया नत्थि ।

सोसव्वविरइवाइ, चक्कइदेसं च सर्व्वं च ॥

इत्थनया गाथया सामयिकसूत्रं सर्व्वशब्दवर्जं आवकस्योक्तं । चतुर्विंशतिस्तवस्तु सम्मग्दशनशुद्धिनिमित्तत्वात् सम्यग्दर्शनस्य च आवकस्याऽपि शोधनीयत्वात्कर्तृविशेषस्य चानभिहितत्वादाचरितत्वाच्चोपपन्न एवास्येति । किंचर्यापथिका प्रतिक्रमणस्य गमनागमनमात्रेण शब्देन जगवत्यां शंखोपाख्यानकेषु पुष्कलिश्रावककृतत्वेन दर्शितत्वाद्भगनागमनशब्दस्य चर्यापथिकापर्यायतया जगवत्यामेव तेपुतेष्वख्यानकेषु श्रोतृनिर्मुक्तिचूर्ण्यं च प्रसिद्धत्वादीर्यापथिकाकायोत्सर्गं च चतुर्विंशतिस्तवस्तु प्रायश्चित्तनीयत्वाच्चाऽसौ सिद्ध इति वन्दनकमपि गुणवत् प्रतिपत्तिरूपत्वात् गुणवत् प्रतिपत्तेश्च आवकस्याऽप्यविरुद्धत्वात् कृष्णादिभिश्च तस्य प्रवर्तितत्वात्संगतमेवास्य नतु ॥

पंचमहव्यजुत्तो, अनन्नसमानपरिवज्जियमती य ।

संविग्गनिज्जरट्ठी, किंइ कम्मकरो, हवइ साहुत्ति ॥

अनया निर्मुक्तिगाथया साधुग्रहणेन आवकस्य व्यवच्छेदान्न संगतं । तस्य वन्दनकं नैवं ततः साधुग्रहणं तत्र तदन्यवन्दनकोपसङ्गणार्थं नतु आवकव्यवच्छेदार्थं । यदि तु व्यवच्छेदार्थमनविष्यत्तदा साध्या अपि व्यवच्छेदो नविष्यन्न चासौ संगतो मातृविशेषणं वन्दनकनिषेधाद्यदाह ।

मायरं पियरं वा वि, जेट्ठगं वा वि जायरं ।

किंइकम्मं न कारेज्जा, सव्वेराइं एिए तदा ॥

तथा(पंचमहव्यजुत्तो) अनेन यथा महाव्रतग्रहणादणुव्रतयुक्तस्य व्यवच्छेदस्तथा पंचग्रहणाच्चतुर्मेहाव्रतयुक्तस्य मध्यतीर्थसाधोरपि व्यवच्छेदः स्यान्न चैतद्विप्रमित्यतो निर्विशेषं वन्दनकमपीति प्रतिक्रमणं तु सामान्यत ईर्यापथप्रतिक्रमणजननेनैव सिद्धमथ विचित्राभिग्रहवतां श्रावकाणां कथमेकेन प्रतिक्रमणसूत्रेण तदुपपद्यते । यतो प्रतिपन्नान्यतरव्रतस्य तदतिचारासंभयस्तदसंभवे च तदुच्चारणमसंगतमेवान्यथा महाव्रतातिचाराणामप्युच्चारणप्रसंग इति । नैवमप्रतिपन्नान्यतरव्रतस्यापितदतिचारोच्चारतो श्रद्धानादिविषयस्य प्रतिक्रमणस्यानुमतत्वाद्यत उक्तं ॥

पदिसिद्धाणं करणे, किञ्चाणं अकरणे पत्तिक्रमणं ।

असद्वहणेय तहा, विवरीयपरूवणाए य ॥

अत एव साधुप्रतिपन्नास्त्रयुपासकनिश्चुप्रतिमासु (पगारसर्पिह उवासगपनिमाहि वारसर्हि निक्खुपनिमाही) त्येवं प्रतिक्रमति । नतु यद्येवं तदा साधुप्रतिक्रमणसूत्रेणैव ते प्रतिक्रामंतु को वा किमाह केवञ्च श्रावकप्रतिक्रमणसूत्रमग्रावतादिविषयस्य प्रतिसिद्धाचरणस्य प्रपञ्चानिधायकत्वान् सोपयोगतरमिति तेन ते प्रतिक्रामंति नतु साधुप्रतिक्रमणाङ्गिन्नं श्रावकप्रतिक्रमणसूत्रमयुक्तं । निर्मुक्तिनाप्यचूर्ण्यादिभिरतंत्रितत्वेनार्थत्वान्नैवमावश्यकत्वादिदशशास्त्रीव्यतिरेकेण निर्मुक्तीनामत्रावे नौपपातिकाधुपांगानां च चूर्ण्यमेवेनानार्पत्वप्रसंगात्ततः प्रतिक्रमणमप्यस्ति । तेषां कायोत्सर्गस्तु ईर्यापथप्रतिक्रमणात् पंचमप्रतिमाकरणात् सुमझाश्राविकादिनिदर्शनतश्च श्रावकस्य विधेयतया प्रतिपत्तयो यदि हि साधवोऽपि भंगभयात्साकारं कायोत्सर्गं प्रतिपद्यन्ते तदा गृहिभिः सुतरामसौ तथा प्रतिपत्तयः सान्त्वपेरूया तेषामनैष्ठिकत्वादिति । एवं प्रत्या-

ख्यानकमपि नतु परिष्ठापनिकादय आकाराः साधूनामेव घटंते । ततो गृहिणामयुक्तमेतन्नैवं यतो यथा गुर्वादयः परिष्ठापनिकस्याऽनधिकारिणोऽपि यथा वा भगवतीयोगवाहिनो गृहस्थं संसृष्टाद्यनधिकारिणोऽपि परिष्ठापनिकाद्याकारोच्चारणेन प्रत्याख्याति अस्वं सूत्रमुच्चारणीयमिति न्यायादेव गृहस्था अपीति न दोषस्तस्मात्प्राविधमप्यावश्यकं श्रावकस्यास्तीति प्रतिपत्तयमित्यत्र प्रसंगेन विस्तरेणेति गायार्थः ॥ ४४ ॥ पंचा० १ वृ० ॥ ज्ञाता० १ अ० । ध० २ अधि० ॥

आवस्सय-आवश्यक- न० समग्रस्याऽपि गुणग्रामस्याऽवासकमित्यावश्यकम् । अनु० सामायिकादिके, । स्था० २ गा० ॥

आवासक-न० गुणशून्यमात्मानं मासमन्तां वासयति गुणैरित्यावासकम्-सामायिकादिके, ॥ ग० २ अधि० अथवा आऽवस्सयंति प्राकृतशैल्याऽऽवासकम् ॥ गुणशून्यमात्मानं गुणैरावासयतीत्यावासकम् । गुणसान्निध्यमात्मनः करोतीति ॥ आ० म० प्र० १ अ० । अनु० ॥

सन्निज्जजावत्यापमंहि वावसयं गुणओ ।

सान्निध्यभावत्वापन्नैर्वा आवसकं गुणत इत्यावासकमुच्यते । इदमुक्तं भवति । वस निवास इति गुणशून्यमात्मानं गुणैरासमन्तां वासयति गुणसान्निध्यमात्मनः करोतीत्यावासकम् । अथ वा यद्वा वस्त्रं वासशूपादिनिस्तथा गुणैरासमन्तादात्मानं वासयति भावयति रंजयत्यावासकम् । यदि वा वस आच्छादने गुणैरासमन्तादात्मानं ञ्छादयति ञ्छ संवरणे दीपेभ्यः संवृणोत्यावासकमिति विशेषः ॥

आवस्सयकरण-आवश्यककरण-न० केवलिसमुद्घातात्पूर्वं केवलिना क्रियमाणे व्यापारजेदे, शाब्दा ते स्वोपात्तमनुष्यायुपेतः प्रकृत्यवशाद्भुक्तस्याऽन्तर्मुहूर्ते शेषे सिध्यत्पयोयान्निमुखा अवश्यकरणमिति प्रश्ने प्रदर्श्यते । अन्वर्थत्वादवश्य कारणसंज्ञायाः भास्करवत् अवश्यकणीयत्वादवश्यकरणं कुर्वतीति । कथमिदमावश्यकरणमिति कथमिदमन्वर्थेति दर्श्यते । अर्थमनुगता या संज्ञा सान्त्वर्था । अर्थमंगीकृत्य प्रवर्तते इत्यर्थः । कथमिह यथा भास्करसंज्ञा अन्वर्था । कथमन्वर्थानासं करोतीति भास्कर इति यो भासनार्थमंगीकृत्य प्रवर्तते इत्यर्थः । तथावश्यककरणमिति इयं संज्ञा अन्वर्था कञ्चमिति चेत् ब्रूमहे । अवश्यं क्रियत इत्यावश्यककरणं इति । योऽवश्यकरणार्थोऽवश्यककर्तृव्यतार्थमंगीकृत्य प्रवर्तते यस्मात्तस्मात्सर्व्वकेवलिभिः सिरुचिरेवश्यं क्रियमाणत्वादवश्यकरणमित्यर्थसंज्ञासिद्धिरथवावश्यं भाव आवश्यकं छंद मनोज्ञादिभ्यश्चेति मनोज्ञादिरधिकृतत्वात् शुद्धिसत्यावश्यक सिद्धिः । आवश्यकं करणं आवश्यककरणं । कुतः शोके हृष्टत्वाद् मल्लस्य कक्षाबंधकरणवत् यथा मल्लोयुयुत्सुनावत्वा शाटकं युध्यते । स हि प्रथममेव शाटकेन कक्षं बध्वा अंतः परं कृतावश्यकं कक्षाबंधकरणं योद्धुमारभेत । तथान्तरमुहूर्तार्थः शेषेण केवलिभावसिद्धता प्रथममेवेदं करणं अवश्यं कर्तव्यमित्यावश्यककरणमिति आ. चू. २ अ. ।

आवस्सयकिइ-आवश्यककृत्ति-खी० प्रतिक्रमणकरणे, ध०, ३ अधि० ॥

आवस्सयटीगा-आवश्यकटीका] खी० हरिभस्त्रस्वामिविरचितायामावश्यकवृत्तौ, आव० ६ अ. ॥

यदर्जितं विरचयता सुबोधां, पुण्यं मयाऽवश्यक

शास्त्रटीकां । जवे जवे तेन मयमेव, ज्ञयाज्जिनोक्ते
ऽनुमेनेः प्रयासः ॥ ९ ॥

इयञ्च द्वाविंशतिसहस्रात्मिका “द्वाविंशतिसहस्राणि,
अग्राग्रन्यनित्तल्लया । अनुत्तुप्पुंद्सां मान, मस्या उद्देशतः
कुतम्” १ आव. ॥

आवस्सयणिज्जुत्ति—आवश्यकनिर्गुक्ति स्त्री. प्रज्ञाबहुस्वा-
मिविरचिते आवश्यक व्याख्यानं, । तथाचाऽवश्यकनिर्गुक्तिं
विवृण्वन् मन्त्रयगिरिराह । आन. प्र. १ अ. ।

नन्वा गुरुपदकमत्रं, प्रजावतस्तस्य मन्दशक्तिरपि ॥

आवश्यकनिर्गुक्तिं, विवृणोमि ययागमं स्पष्टम् ॥ ३ ॥

यद्यपि च विवृतयोऽस्या, स्मन्ति विचित्रास्तयापि
विषमास्ताः । संप्रति च जनो जग्धी, ज्ञयानिति
विवृत्तिसंरम्भः ॥ ४ ॥

तत्र प्रज्ञावतामप्रवृत्त्यर्थमादौ प्रयोजनादिकमुपन्यसनीयम्
न्यथा न युक्तोऽयमावश्यकप्रारम्भप्रयासो निष्प्रयोजनत्वा-
त्कण्टकशास्त्रामर्दनवत् निरनिश्रेयत्वात्काकदन्तपरीक्षावत्
अन्तर्धक्त्याहश दग्धिमानी परुषा इत्यादि वाक्यवत् ।
स्त्रेच्छाविरचित शास्त्रयद्वेत्याशङ्कतः प्रज्ञावन्तो न प्रवर्तेरन्, ।
तथा मङ्गलमप्यादौ वक्तव्यमन्यथा ।

कर्तुः श्रोतॄणां चाविघ्नेनेष्टफलसिद्धियोगात् ॥

प्रज्ञावतां प्रवृत्त्यर्थं फलादित्रयतयं स्पष्टं ॥

मङ्गलं चैव शास्त्रादौ, वाच्यमिष्टार्थसिद्ध्ये ॥ १ ॥

आवश्यकनिर्गुक्तौ काश्चन निर्गुक्तिगाया अन्यकतृकाः प्राक्-
तास्ताश्च टीकाकृता तत्र व्याख्यानवसरं तथा सूचितास्ता-
स्वपि काश्चिद्टीकाकारेण निर्गुक्तिहृत्कृतत्वेन मता अपि अ-
न्यकतृका इति क्लेषकश्रेणिशब्दः ॥ मन्त्रयगिरिवचसा दर्श-
यिष्यामि करणशब्देऽपि कणशब्दे ॥

आवस्सयपरिसुद्धि—आवश्यकपरिसुद्धि—स्त्री० अवश्यकर-
णीययोगनिरतिचारतायाम् ॥

आवश्यकपरिसुद्धीय, ह्येति निजबुद्धिं द्विगाई ॥

आवश्यकपरिसुद्धिश्चावश्यककरणयोगनिरतिचारता च
नवति भिक्षोर्मावसाधोर्द्विगानीति दश० १० अ. ॥ द्वा. १७ चा. ॥

आवस्सयवहरित—आवश्यकव्यतिरिक्त— न० अंगवाह्यं श्रु-
तमेवे, ॥

तथाचांगवाह्यं श्रुतमधिकृत्य प्रश्नसूत्रमाह ।

संकिंता आवश्यकं २ चउविहं पस्यत्तं । तंजहा । सामा-
इयं १ चउवीसचउ २ वंदणयं ३ पन्निमणं ४ का-
लसगो ५ पञ्चखाणं ६ । सेत्तआवस्सयं । सेकिं तं आ-
वस्सयवहरितं । आवस्सयवहरितं दुविहं पस्यत्तं । तंजहा ।
काहियं उक्काहियं च । न० ॥

टी० ॥ अयंकिं तदंगवाह्यं सूरिराह ।

अंगवाह्यश्रुतं द्विविधं प्रकृतं । तद्यथा । आवश्यकं च आव-
श्यकव्यतिरिक्तं च । तत्रावश्यकं आवश्यकं आवश्यक-
संश्लेषकियानुष्ठानमित्यर्थः । अथवा गुणानामभिविधिनः वश्य
मात्मानं करातीत्यावश्यकं । आवश्यककर्तव्यसामाधिकादि
कियानुष्ठानं तत्प्रतिपादकं श्रुतमपि आवश्यकं । च शब्दः

स्वगतानेकमेदसूचकः । (से किं त) मित्यादि अथार्कितदा-
वश्यकं । सूरिराह ॥

आवश्यकं पद्विधं प्रकृतं । तद्यथा । सामाधिकमित्यादि निगद-
सिक्तं सेत्तमित्यादि तदेतदावश्यकं संकिंतमित्यादि । अह-
किंतदावश्यकं व्यतिरिक्तं वा आचार्य आह । आवश्यकं व्य-
तिरिक्तं द्विविधं प्रकृतं । तद्यथा । कालिकमुत्कालिकं च । तत्र
यद्विवसनिशा प्रथमपश्चिम पौरुषीद्वये एव पठ्यते तत्का-
लिकं । कालेन निर्वृत्त कालिकमिति त्युत्पत्तेः । यत्पुनः काल-
वेलावर्जं सर्वकालेषु पठ्यते तदुत्कालिकं । आह च सूर्यकृत
तत्तत्कालियं दिणराष्ट्रण पदम चरमगोरसी सुपदिज्जइ । जं
पुणकालवेलावर्जं पठिज्जइ तं उक्काहियंति । तत्राऽल्प वक्त-
व्यकत्वात् नं. टी० ॥

आवस्सयवहरितेत्यादि । यदिह दिवसनिशा प्रथमपश्चिम
पौरुषीद्वये एव पठ्यते तत्कालेनिर्वृतं कालिकमुत्तराध्ययनादि-
यत्पुनः कालवेलावर्जं पठ्यते तदूर्ध्व कालिकादित्युत्कालिकं
दशवैकालिकादीनि । ग. २ ग. ॥

आवस्सयावृत्ति—आवश्यकवृत्ति स्त्री० आवश्यकविवरणे आ-
म. प्र. १ अ. ॥

आवस्सयविसुद्धि—आवश्यकविसुद्धि स्त्री० आवश्यककरणीय
योगनिरतिचारतायाम्, ॥

आवश्यकविसुद्धिश्च निजोर्ध्वगान्यकीर्तयन् । आवश्यकविसु-
द्धिश्चावश्यककरणीययोगनिरतिचारता । एतानि भिक्षोर्ध्वगान्य
कीर्तयन् गौतमादयो महर्षयः । डा० १७ डा० ॥

आवस्सयसुयवखध—आवश्यकश्रुतस्कंध—पु० षष्ठांशुतविशेषा-
णांस्कंधः श्रुतस्कंधः । आवश्यकं च तत् श्रुतस्कंधश्चावश्यक
श्रुतस्कंधः । अहवाऽवश्यकं च तत् श्रुतंचावश्यकं श्रुतं ।
तस्यपरुष्ययनसमुदायात्मक आवश्यकं श्रुत स्कंधः । स्वनाम
ख्याते श्रुताविशेषे, । विशेषे. । द्वा. ॥

आवस्सयस्त जइसा, तत्थं गाइण अट्टपुच्छी ओ ।

ते होइ सुय वखंधो, अऊयणा इं च नउ सेसा ॥

यथावश्यकस्याऽनुयोगस्तच्चावश्यकं श्रुतविशेषस्तर्ह्यं त्रंगादी-
न्याधित्याद्यै पृच्छाः संजवन्ति । तद्यथा ।

आवस्स यन्न किं अंगं, अंगाइ सुयवखंधो सुयवखंधाअ-
ऊयणं अऊयणाइं उहेसो

उहेसा इति अत्रोत्तरमाह ॥ इह तदा वश्यकं परुष्ययन-
समुदायवृत्तः श्रुतस्कंधः प्रत्येकमध्ययनानिच भूमिति । शे-
पाः पदप्रकाराः प्रातिपेक्षयाः असंजवित्वादिता । अत्रप्रेरकः
प्राह ।

ननु नंदिवरकाणे, जणियमणं गं इहं कओ संका ।

जसाइ अक ओ संका, तस्स नियमं वदाइ इ ।

ननु नंद्ययने व्याख्यायमाने । (इमं पुण घटवर्णं पशुच्च,
अंगवाहिरस्स उहेसोसमुहेसो अणुत्ताणुओगो पव्वत्त)
इत्यादिवचनादावश्यकमंगवाह्यत्वाद्गं न जवतीति भणित-
मेवेति । कुतोऽत्रांशका येन प्रच्छा क्रियते । अत्र निर्वचनमाह ।
अण्यतेऽत्रोत्तरं । श्रुतस्कंधादि विषये तत्तदस्येवा शंका ।
तत्राऽस्यार्थस्याऽनिर्णयतत्वात् अतस्तद्विषयास्तावत्कर्तव्या एव
पृच्छाः । अंगानंगरूपतायामपि यदा नंद्ययनमश्रुत्वा विनेयः
प्रथमत एवेदं गृणोति । तथा अहते नंदिव्याख्यानेऽस्येव
च शंका । किमावश्यकमंगं तद्वाह्यं वेति । आह । ननु नद्य-

ध्ययनं श्रुत्या तत् आवश्यकं श्रोतव्यमितीत्यं क्रमोऽतः कथं
मध्ययनस्य प्रथमव्याख्यानाकरणं येन प्रस्तुतशंका स्यादि
त्याशंक्याह । (तस्ते) त्यादि तस्य प्रथमं नदिव्याख्यान
करणस्याऽत एवांगाऽनगप्रश्ननिर्णयवचनादाचार्योऽनियमं दर्श-
यति । पुरुषाद्यपेक्षयाऽन्यथापि नद्यादिव्याख्यानकरणादिति ।
आह । ननुमंगद्वयं सर्वेषामपि शास्त्राणामादौ नदिव्याख्या-
नम् कर्तव्यमेवेति कथं तदनियम इत्याह ।

नाणानिहाणमित्तं, मंगद्वयमिदं नती एवरकाणं ।

इह सन्वत्थाणे जुज्जइ, जं सावीसुं सुयक्खंधो ॥

ज्ञानपंचकाभिधानमात्रमेव शास्त्रादौ मंगद्वयमिदं ननु तस्या
नद्याः सर्वस्या अपि शास्त्ररूपाया इहास्थाने व्याख्यानं युज्यते
तथाहि पथि प्रस्थितैर्मंगद्वयचूतं दधिदूर्वाकृतादिवस्तूनामभि-
धानदर्शनादीन्येव मंगद्वयतया गृह्यते ननु तद्भक्षणतद्गुणवर्णा-
दीन्यपि क्रियते । तथेहापि ज्ञानोत्कीर्तनमात्रमेव मंगद्वं यु-
ज्यते ननु नदिव्याख्यानमिह तस्य स्थानत्वान्नह्यवश्यकशास्त्रा-
रंजे शास्त्रांतरचूताया नद्या व्याख्यानं युज्यते अतिप्रसंगान्न च
वक्तव्यं सर्वशास्त्रांतरचूतैव नदी यद्यत्स्मात्साविष्वक्पृथगेव
श्रुतस्कंधतया सिद्धाति प्रसिद्धा श्रुतस्कंधत्वं चास्याः पदवाक्य
समूहात्मकत्वेनैव द्रष्टव्यं नत्वध्ययनकक्षापात्मकं परिनापित-
मेकाध्ययनरूपत्वेन रुढत्वादिति । ननु यदि नदिव्याख्यानस्य-
स्थानमिदं तर्हि किमितीत्यमादवेवं प्रवृज्जिज्ञानपंचकं विस्तरेण
व्याख्यातमिति पौर्वापर्येण स्ववचननिरोध इत्याशंक्याह ।

इहसाण्णहमुइयं न उ नियमोयमहवा पवादोयं ।

दाइज्जइ कहणा, एकयाइ पुरिसादवि क्खाथ ।

इहावश्यकारंमे यद्विस्तरेण ज्ञानपंचकस्यादौ व्याख्यातं
तत्सानुग्रहं शिष्याऽनुग्रहमास्थायोदितमस्माभिर्नपुनरयं निय-
म एव ज्ञानोत्कीर्तनमात्रस्यैव नियमेनमंगद्वयतयाऽज्ञीष्टत्वा-
दथवा कथनया कथनविधेरपवादोऽयं दृश्यते यथेह पुरुषा-
द्यपेक्षया कदा क्रमेणापि शास्त्राणि व्याख्यायन्ते अन्यारंजेभ-
यान्यद्वा व्याख्यायत इति तस्मादावश्यकश्रुतस्कंधस्याऽनुयोग
इति स्थिते किमिदानीं कर्तव्यमित्याह ।

आवस्सयसुयक्खंधो, नामं सत्थस्स तस्स जेजेया ।

ताइ अज्जयणाइ, नासो आवस्सयाइणं ॥ १ ॥

कप्पोपिहविहाणं, जहत्थ मजहत्थज्जसुष्मत्ति ।

नामे चैव परिणाग, चं जइ होहि इ जहत्तं ॥ २ ॥

इह प्रस्तुतशास्त्रस्यावश्यकश्रुतस्कंध इति नाम तस्यचावश्य-
कस्य ये सामायिकादयःपदेदाः स्तान्यऽध्ययनान्यऽभिधीयते
तत् आवश्यकतादिपदानामावश्यकं श्रुतस्कंधोऽध्ययनमित्येषां
पदानां न्यासो निक्षेपः पृथक्कार्यःकुतश्चस्मरुतेतोर्यतार्त्तकिंचि-
न्नाम तावद्यथार्थं भवति यथा दीपो दहन् इत्यादि । किंचित्
त्वयथार्थं भवति यथापलाशो मंरुप इत्यादि अपरं त्वयश्चूत्यंभव-
ति यथा नित्यकपित्थइत्यादि यथार्थं च शास्त्राभिधानमित्य-
ते तत्रैव समुदायार्थावगतेरतो नामन्येव परीक्षाविचारणाक्रिय-
ते ततोब्राह्ममिदं यदि यथार्थं स्यादिति । विशेष ॥

अथ सामायिकाद्यध्ययनानामर्थाधिकारदर्शनार्थं प्रस्ताव-
नामाह ।

किंपुण उक्कजयणं, जेणज्जत्था हिगाराविणिज्जत्तं ।

सामाइयाइयाणां, ते य इमे तज्जहासंखं ॥

आह किं पुनरिह कारणं येन परमध्ययनमिदमावश्यकं परमध्य-

यनानि तत्र तेज्यः परमध्ययनमिति समासः अत्राव्यते । येन
परमिर्नार्थाधिकारविनिर्यक्तं नियुक्त ।
निबद्धं ते च परमार्थाधिकाराःसामायिकादीनां पञ्चामध्ययनानां
यथासंख्यमेव द्रष्टव्या इति । विशेषः ॥

नन्वावश्यकं किमिति परमध्ययनायकोच्यते परमार्थाधि-
कारयोगात् क पुनस्ते इत्याशंक्य तदुपदर्शनार्थमाह ।

आवास्सगस्त एं इमे अत्याहिगारा जवन्ति । तंजहा ।
सावज्जजोगविरइ, उक्कित्तण्णगुणवज्जयपरिभवत्ती । खलि
अस्सय निंदप्पा, वणत्तिगिच्छं गुणधारणं चैव ॥

आवश्यकपरमध्ययनस्य वक्ष्यमाणा अर्थाधिकारा प्रवृत्तिः । त-
द्यथा । सावज्जजोगगाहा व्याख्या । प्रथमसामायिकलक्षणे
अध्ययने प्राणातिपातादिसर्वसावद्ययोगविरतिरर्थाधिकारः
(उक्कित्तणत्ति) द्वितीये चतुर्विंशतिस्तत्वाध्ययने प्रधानकर्म-
कारणत्वात्तद्व्यवाधिविशुद्धिहेतुत्वात्पुनर्विधित्वात्तत्पक्षत्वात्सा-
वद्ययोगविरत्युपदेशकत्वेनोपकारित्वाच्च तीर्थकारणं गुणो-
त्कीर्तनार्थाधिकारः ॥ (गुणवज्जयपरिभवत्ति) गुणा मूढोत्तर-
गुणरूपा व्रतपिण्डविशुद्ध्यादयो विद्यन्ते यस्य स गुणवांस्त-
स्य प्रतिपत्तिर्वेदनादिकं कर्तव्येति तृतीये वेदनाध्ययनेऽर्थाधि-
कारश्चशब्दात्पुष्टालभ्यने गुणवतोऽपि प्रतिपत्तिर्कर्तव्येति द्रष्ट-
व्यं । उक्तं च ॥

परियायपरिसपुरिसं, खेत्तं कादं च आगमं नाडं ।

कारणाजाए ताए, जाहारिहं जस्स संजोगं ॥

(खद्वियस्स य निदणत्ते) स्वखितस्य मूढोत्तरगुणपुप्रमा-
दाचीर्णस्य प्रत्यागमसंवेगस्य जंतोर्विशुद्धयमानाध्यवसायस्या-
कार्यमिदमिति भावयतो निदाप्रतिक्रमणे अर्थाधिकारः । व्रण-
ति गच्छतीतिव्रणः । व्रणचिकित्सा कार्यात्सर्गाध्ययनेऽर्थाधि-
कारः । इदमक्तंभवति । चारित्रपुरुषस्य योऽतिचाररूपो
भावव्रणस्तस्य दशविधप्रायाश्चित्तं भेषजेन कार्यात्सर्गा-
ध्ययने चिकित्सा प्रतिपाद्यते (गुणधारणा चैवत्ति)
गुणधारणा प्रत्याख्यानध्ययने अर्थाधिकारः । अयमत्र
प्राचार्यः । मूलगुणोत्तरगुणप्रतिपत्तिस्तस्याश्च निरतिचारं
संधारणं यथा भवति तथा प्रत्याख्यानध्ययने प्ररूपणां
करिष्यते च शब्दादन्येऽर्थाधिकारा विज्ञेयाः । एवकारोऽवधारण
इति गार्थाथः । तदेवं यदादौ प्रतिज्ञातमावश्यकं निक्षेपस्या-
मीति इत्यादि । तत्रावश्यकश्रुतस्कंधलक्षणाणि त्रीणि पदानि
निकृष्टानि । सांप्रतं त्वध्ययनपदमवसरयात्त मपि निक्षेपस्यते
वक्ष्यमाणनिक्षेपानुयोगधारणोपनिष्पन्ननिक्षेपे तस्य निक्षेप्य
मानत्वाद्वापि भणने च ग्रंथगौरवापत्तेरिति ॥

इदानीमावश्यकस्य यद्व्याख्यानं यच्च व्याख्येयं तदुपदर्श-
यन्नाह ।

आवस्सयस्स एसो, पिंरुत्थो वप्पिओ समासेणं ।

एत्तो एकेकं पुण, अइज्जयणं किच्चइस्सामि ॥ १ ॥

तं जहा । समाइयं १ चउवीसत्थओ २ वेदणय ३

परिक्रमणं ४ काउसगो ५ पवक्खणं ॥

व्या० आवश्यकस्यावश्यकपदानिधयेस्य शास्त्रस्य एव
पूर्वोक्तप्रकारपिपदादिसमुदायार्थो वर्णितः कथितः । समा-
सेन संक्षेपेण । इदमत्र इदं । आवश्यकश्रुतस्कंध इति शास्त्र
नाम पूर्वं व्याख्यातं । तच्च सामर्थ्यं ततश्च यथा सात्वर्थादा

चारादीनामत एव तद्वाच्यशास्त्रस्य चारित्राद्याचारोऽत्राभिधास्यते इत्यादिब्रह्मणः समुदायार्थः प्रतिपादितो मन्त्रत्येवमत्राप्यावश्यकथुतस्कंध इति सान्वयननामकथनादेवावश्यं करणीयं सावधयोगविरत्यादिकं वस्तुत्राजिधास्यत इति समुदायार्थः प्रतिपादितो ज्ञवति अत ऊर्ध्वं पुनरेकैकमध्ययनं कीर्त्तयिष्यामीति गायार्थः । तत्कीर्तनार्थमेवाह तद्यथा सामायिकं चतुर्विंशतिस्तवो वंदनं प्रतिक्रमणं कायोत्सर्गप्रत्याख्यानं । विशेषः ० । आ० म० प्र. १ अ. ॥

भावस्स्याणुभोग-भावश्यकानुयोग-पुं०भावश्यकन्याख्याने, अनु० । आ० सू० १ अ. । विशेषः ॥

कथपवयणप्पणामो, वोच्छं चरणगुणसंगहं सयवं ।

भावस्स्याणुभोगं, गुरुवसाणुसारेणं ॥

व्याख्या । वोच्छमिति क्रिया वक्ष्येऽभिधास्येत्यर्थः । किमित्याह (भावस्स्याणुभोगं) अवश्यं कर्तव्यमावश्यकं सामायिकारूपं । क्वचिदावासाणुयोगमिति पाठस्तत्राप्यासमेतात् ज्ञानादिगुणैः शून्यं जीवं धास्यति तैर्युक्तं करोतीत्यावासकं सामायिकादिरूपमेव तस्य वक्ष्यमाणशब्दार्थोऽनुयोगो व्याख्यानं विधिप्रतिपेधान्यामर्थप्ररूपणमित्यर्थः किंविशिष्टः सक्त्वाह (कथपवयणप्पणामोत्ति) प्रोच्यते ज्ञेनास्मादस्मिन्वा जीवादयः पदार्था इति प्रवचनं । अथ वा प्रशब्दस्याव्ययत्वेनाऽनेकार्थ्येयत्वात्प्रगतं जीवादिपदार्थान्यापकं प्रशस्तमादौ वा वचनं चादशां गणिपिटकं आदित्वं चास्य विवक्षिततीर्थकरोपक्षया द्रष्टव्यं । नमस्तीर्थयेति वचनात्तीर्थकरोणापि तन्मस्करणादिति । अथवा जीवादितत्वं प्रवक्षीति प्रवचनमिति व्युत्पत्तेर्चादशां गणिपिटकोपयोगानन्यत्वाच्चातुर्विधधीभ्रमणसंघोऽपि प्रवचनमुच्यते । कृतो विहितो ययौकप्रवचनस्य प्रणामो नमस्कारो येन मया सोऽहं कृतप्रवचनप्रणामः किंस्वरूपमावश्यकानुयोगमित्याह (चरणगुणसंगहं) चर्यते मुमुक्षुनिरासेन्यते इति चरणं । अथवा चर्यते गम्यते प्राप्यते भवोदधेः परकूटमनेनेति चरणं । अतः भ्रमणधर्मोदयो मूलगुणाः गुणयते संख्यायत इति गुणाः पिरुविशुद्धाद्युत्तरगुणरूपाः चरणं च गुणाश्च चरणगुणाः अथवा चरणशब्देन सर्वतो देशतश्च चारित्रमिह विवक्षितं । गुणशब्देन तु दर्शनज्ञाने ततश्च चरणं च गुणीचरणगुणास्तेषां संगृहीतोऽपि संग्रहश्चरणगुणसंग्रहस्तं स च देशतोऽपि ज्ञवतीत्याह । सकलं परिपूर्णं आह । नत्वावश्यकानुयोगस्तावदावश्यकन्याख्यानं । चरणगुणसंग्रहस्तु ज्ञानदर्शनचारित्रसंगृहीतीतिरूपस्ततोऽत्यंतजिघाधिकरणत्वात्कथमनयोः सामानाधिकरण्यं सत्यं किंतु (सामास्यं च तिविहं सम्मत्तुष्यं तदाचरितं चेत्यादि) वक्ष्यमाणवचनादेकोऽपि सामायिकानुयोगस्तावत्संपूर्णं चरणगुणसंग्रहकः । किं पुनः सकलावश्यकानुयोगस्ततश्च संपूर्णचरणगुणसंग्रहयुक्तत्वादावश्यकानुयोगोऽपि संपूर्णचरणगुणसंग्रहत्वेनोक्तो यथा दंरुयोगा इपरः पुरुष इत्यदोषः अथ वा चरणगुणानां संग्रहोयत्राऽवश्यकानुयोगेऽसौ चरणगुणसंग्रह इति बहुव्रीहिपक्षे प्रेयमेव नास्ति केवलमस्मिन् पक्षे सकलमिति विशेषणमावश्यकानुयोगस्य चरणगुणसंग्रहसंपूर्णत्वापेक्षैव द्रष्टव्यमित्येतच्च कष्टगम्यमित्युपेक्षते । आह । ननु यदि (सामास्यं च तिविहं) मित्यादि वक्ष्यमाणवचनात्सामायिकस्य संपूर्णचरणगुणसंग्रहकत्वं तर्हि तदनुयोगस्य तदरूपत्वे किमायातं नैतदेवं सामायिकं हि व्याख्येयं अनुयो-

गस्तु व्याख्यानं व्याख्येयव्याख्यानयोश्चैकानिप्रायत्वादिहाभेदेन विवक्षितत्वाददोषः इत्यत्रमिति चर्यति अनेन च संपूर्णचरणगुणसंग्रहब्रह्मणेन स्वरूपविशेषणेन/वश्यकानुयोगस्य महार्थतां दर्शयति प्राप्यकारः । आह । ननु यदि त्वया आवश्यकानुयोगः स्वमनीषिकया वक्ष्यते तदाऽनादेय एवायं प्रेक्षावतां ब्रह्मस्थत्वे सति स्वतंत्रतया जिघीयमानत्वाच्छ्रयापुरुषवाक्यवदिति परवचनमाशंक्य तदुपन्यस्तहेतोरसिद्धतां संपदशयन्नाह (गुरुवसाणुसारेणं) गृणंति तत्त्वमिति गुरुवस्तीर्थकरणवरादयस्तेषामुपदेशो भणनं तदनुसारेण तत्पारतंत्र्येणावश्यकानुयोगमहं वक्ष्ये ननु स्वमनीषिकया अतः स्वतंत्रयाऽजिघीयमानत्वादित्यसिद्धो हेतुरिति प्रावः । यो हि ब्रह्मस्य सत्यरम्यरूपदशानपेक्षं स्वतंत्रमेव वक्ति रथ्यापुरुषस्येव तस्य वचोऽनादेयमिति ॥

वयमपि मन्यामहे केवलं तदिह नास्ति परमगुरुपदेशानुसारेणैवावश्यकानुयोगस्य मयाऽभिधीयमानत्वादिति । तदेव कृतप्रवचनप्रणामो गुरुपदेशानिश्चयसकलं चरणगुणसंग्रहरूपमावश्यकानुयोगमहं वक्ष्ये इति परिमार्थः ॥

आह । ननु श्रीमद्ब्रह्महृप्रणीता सामायिकानियुक्तिरिह भाष्ये व्याख्यास्यते । तत्कथमिदमावश्यकानुयोगोऽजिघीयते तदेवमभिप्रायापरिज्ञानात्तथाहि । सामायिकस्य वक्षुविधावश्यकैकदेशत्वादावश्यकरूपता तावन्न विरुच्यते । तन्निर्मुक्तिस्तद्व्याख्यानरूपैव व्याख्यानयोश्चैकानिप्रायत्वादेककत्वमित्यनंतरेमेवोक्तं । तस्मात्सामायिकस्य तन्निर्मुक्तैश्च सर्वस्यावश्यकत्वात्तस्य चेह व्याख्यायमानत्वादावश्यकानुयोगरूपता प्राप्यस्य न विहन्यत इत्येवंविस्तरेण । अस्याश्च गाथायाः प्रथमपादेन विप्रसंघातार्थं मंगलहेतुत्वादिष्टदेवतानमस्कारः कृतः । शेषपादत्रयेण त्वभिधेयप्रयोजनसंबंधाभिधानमकारि । तत्रावश्यकानुयोगं वक्ष्ये इति ब्रुवता आवश्यकानुयोगोऽस्यशास्त्रस्याऽभिधेय इति साक्षादेवोक्तं प्रयोजनसंबंधौ तु सामर्थ्यादुक्तौ तथाहि संपूर्णचरणगुणसंग्रहाकत्वं दर्शयता ज्ञानदर्शनचारित्राधारताऽस्य शास्त्रस्य दर्शिता भवति । तद्वरूपणि शास्त्राणि पाठनश्रवणादिजिगृहीत्यमानानि स्वर्गोपवर्गप्राप्तिनिर्धनानि भवतीति प्रतीतमेव । अतः स्वर्गमोक्षप्राप्ताविरस्य शास्त्रस्य प्रयोजनमिति सामर्थ्यादुक्तं ज्ञवति । अजिघेयाऽजिघायकयोश्च वाचकब्रह्मणः संबंधोऽप्यर्थोऽजिघेयो भवति । अस्यां च संबंधप्रयोजनाभिधानादिचर्यायां बहूपि वक्तव्यमस्ति केवलं बहुषु शास्त्रेष्विति चर्चितत्वेन सुप्रतीतत्वात्तथाविधसाध्यशून्यत्वाच्च नेहाच्यते । अनेन चाऽभिधेयभिधानेन शास्त्रस्य श्रवणादौ शिष्यप्रवृत्तिः साधिता भवति । अन्यथा हि न श्रवणादियोग्यमिदं निरभिधेयत्वात्काकदंतपरीक्षावदित्याशंक्य नेह कश्चित्प्रवर्त्तते । उक्तं ॥

सीसपवित्तिनिमित्तं, अजिधेयपत्रो अणार्हं संवन्धो ।

ओवत्तार्हं सत्ये, तस्मिन्नं मुणिजिह्वरा ॥

एवं मंगलाद्यभिधाने व्यवस्थापिते कश्चिदाह । नन्वेहदादय एवेष्टदेवतात्वेन प्रसिद्धास्तत्किमिति तान्विहाय ग्रंथकृता प्रवचनस्य नमस्कारः कृतः । इत्यत्रोच्यते । नमस्तीर्थयेति वचनादहंदादीनामपि वचनमेव नमस्करणीयं अपरं चाहंदादयोऽप्यस्मदादिजिघेयप्रवचनोपदेशेनैव ज्ञायते तीर्थमपि च चिरकालं प्रवचनावष्टेनेनैव प्रवर्त्तत इत्यादिविवक्षायाऽहंदादिन्योपि प्रवचनस्य प्रधानत्वात्ज्ञानादिगुणात्मकत्वाच्चेष्टदेवतात्वं न विरुध्यत

प्रवचननमस्कारं च कुर्वन्निः पूज्यैः सिद्धांततत्वावगमरसाऽनु-
रजितदृढयत्वादात्मनःप्रवचनभक्त्यतिशयःप्रख्यापितो जयति
इत्यज्ञमिति विस्तरण । मंगलादिविचारविषयह्याक्तेपपरिहारा-
दिकमिहैव ग्रंथकारोऽपि संक्षेपेण वक्ष्यतीति तदेवमियं गाथा
सर्वोऽपि चायं ग्रंथो महामतिभिः पूर्वसूरिभिर्गंभीरवाक्यप्र-
बंधैः व्युत्पन्नभणितिप्रकारेण व्याख्यातः तच्च व्याख्यान
मित्थं युक्तमपि गौरव्यं पांशुरोगन्यायेन मतिमांद्यात्सांप्रतकाही-
नशिष्याणां न तथाविधार्थावगमहेतुतां प्रतिपद्यत इत्याकलस्य
मंदमतिनापि मया तेषां मंदतरमतीनां शिष्याणां अर्थावगमनि-
मित्तममुना ऋजुभणितिप्रकारेणैयं गाथा व्याख्याता । सर्वोऽपि
च ग्रंथोऽयमनेनोद्देखेन व्याख्यास्यत इति प्रतिपत्त्यं । न च
वक्तव्यं येषां महामतिपूर्वपुरुषवचनैरर्थावबोधो न संपद्यते तेषां
मंदबुद्धेर्भवतो वचनेन कुतोऽयंसंपत्स्यते इति यतो जायत एव
समानशीलवचनैः समानशीलानामर्थप्रतिपत्तिर्यदाह ।

गामिद्वयाण गामिद्वु, एहिं मिच्छाण हुति मिच्छेहिं ।

सम्मं पमिवत्ती ओ, अत्थस्स न विबुहजणि एहिं ॥

नियभासायेज्ज एति, समाणसीलंमि अपमिवत्ती ।

जायइ मंदस्स वि, न उण विविह सकयपबंधेहिं ॥

इत्यंबवहुभाषितेनेति गार्थः । आवश्यकानुयोगोऽत्राऽभि-
धास्यत इत्युक्तं किंपुनरस्य फलादिकं यदवगम्य वयं तच्चूव-
णादौ प्रवर्त्तमहे इति प्रेक्षावच्छिष्यवचनमाशङ्क्यावश्यकानु-
योगस्य फलादीन्यभिधित्सुस्तत्संग्रहपरां चारगाथामाह ॥

तस्स फलजोगमंगल, समुदायत्था तहेवदाराइं ।

नब्जेयनिरुत्तक्रम, पओयणाइं चवच्चाइं ॥

व्याख्या । तस्येत्यवश्यकानुयोगस्य प्रेक्षावत्तांप्रवृत्तिनिमित्तं
फलं मोक्षप्राप्तिलक्षणं तावदत्रग्रंथेवक्तव्यं ततोऽस्यप्रयोगःशि-
ष्यप्रदाने संबंधोऽवसरः प्रस्तावो वाच्यः । आवश्यकानुयोगे च
क्रियमाणे किं मंगलमित्येतदपि निरूपणीयं सामायिकाद्यध्य-
नानां (सावज्जजोगविरइ ओ, क्खित्तणगुणवओ अपमिवत्ती)
त्यादिगाथया समुदायार्थश्च सावद्ययोगविरत्यादिकोऽभिधा-
नीयः । फलं च योगश्च मंगलं च समुदायार्थश्चेति समासः
(तहेवदाराइं) तथा चाराणि चोपक्रमनिकेपादीनि कथनी-
यानि तेषांचाराणां भेदावक्तव्यः । तद्यथा आनुपूर्वी । नामप्रमा-
णवक्तव्यतार्थाधिकारसमवतारभेदादुपक्रमः पौढा । ओघनि-
ष्पन्ननामनिष्पन्नसूत्राद्यापकनिष्पन्नभेदां शिक्केपत्तिघा । सूत्रनि-
र्युक्तिभेदादनुगमोऽपि । नैगमादिभेदान्नयाः सप्तविधा इत्यादि ।
उपक्रमणमुपक्रमो निकेपणं निकेप इत्यादि निरुक्तं च शब्द-
व्युत्पत्तिरूपं भणनीयं । तथा (कमत्ति) तेषामुपक्रमादि चारा-
णांप्रथममुपक्रम एव ततो यथाक्रमं निकेपादय एवेत्येवंरूपो
योऽसौ नियतःक्रमःसयुक्त्याभिधानतो निर्हेष्टव्यो युक्तिं चात्रैव
वक्ष्यति । तद्यथा नानुपक्रांतं निक्षिप्यतेना निक्षिप्तमनुगम्यत
इत्यादि तथोपक्रमादि चाराणां एवं प्रयोजनं शास्त्रोपकाररूपं
नगरदृष्टेन वाच्यं । यथा सप्राकारं महानगरं किमप्यकृतचारं
लोकस्य नाश्रयणीयं भवत्येकादिचारोपेतमपि सुखनिर्गमप्र-
वेशं जायते चतुर्चारोपेतं तु सर्वजनाभिगमनीयं सुखनिर्गम-
प्रवेशं च संपद्यते । एवं शास्त्रमप्युपक्रमादिचतुर्चारयुक्तं सुबोधं
सुखचित्तनधारणादिसंपन्नं भवतीत्येवमुपक्रमादि चाराणां
सुखावबोधारूपः शास्त्रोपकारः प्रयोजनमिहवक्ष्यत इति
भावः । भेदश्च निरुक्तं च क्रमश्च प्रयोजनं चेति चंद्रं कृत्वा पश्चात्ते

पामुपक्रमादि चाराणां भेद निरुक्तक्रमप्रयोजनानीत्येवं पट्टीतपु-
रुषसमासोविधेयः । चः समुच्चये वाच्यानीति यथा योगमर्थतः
सर्वत्र योजितमेवेति द्वारगाथासंक्षेपार्थः ॥ २ ॥ विस्तरार्थं तु
भाष्यकार एव दिदर्शयिष्यथोद्देशं निर्देश इति कृत्वा प्रेक्षावतां
प्रवृत्त्यर्थमावश्यकानुयोगफलप्रतिपादितं तावद्गाथामाह ।

नाणाकिरियाहिं मुखो, तम्मयमावस्सयं जओतेणं ।

तव्वक्खाणारंजो, कारणओकजसिद्धिं ॥

व्याख्या । ज्ञानं च सम्यग्ज्ञानवोधरूपं क्रियाचतत्पूर्वकसावद्या-
ऽवद्ययोगनिवृत्तिप्रवृत्तिरूपा ज्ञानक्रिये ताज्यां तावन्मोक्षोऽशे-
पकर्ममलकलंकाभावरूपः साध्यत इति सर्वेषामपि शिष्यानां प्र-
माणसिद्धमेव दर्शनस्य ज्ञान एवातःनिहितत्वादिति । यदि नाम
ज्ञानक्रियाज्यां मोक्षस्तर्ह्यवश्यकानुयोगस्य किमायातं येन फ-
लवत्तया प्रेक्षावतां तत्र प्रवृत्तिः स्यादित्याह तम्मयमावश्यकं
ताज्यां ज्ञानक्रियाज्यां निवृत्ततन्मयं ज्ञानक्रियास्वरूपमावश्यकं
तत्कारणत्वादिति ज्ञावः । यथा ह्यायुर्वृत्तिकारणत्वेनोपचारा-
ह्योके धृतमायुरुच्यते नरुवदोदकं वा पादरोगकारणत्वात्तथैवा-
भिधीयते एवं प्रस्तुतानुयोगविपर्ययकृतं सामायिकादिपरुध्य-
नसूत्रात्मकमावश्यकमपि सम्यग्ज्ञानक्रियाकारणत्वात्स्वरूप-
मेव तदध्ययनश्रवणचित्तनतदुक्ताचरणप्रवृत्तानामवश्यं सम्यग्-
ज्ञानक्रियाप्राप्तेस्तस्मादुक्तन्यायेन ज्ञानक्रियात्मकं यत्तावश्यक-
मतस्तस्यावश्यकस्य व्याख्यानं अनुयोगस्तद्व्याख्यानं तस्यारं-
जप्रेक्षावता क्रियमाणो न विरुध्यते । आवश्यकारसम्यग्ज्ञानक्रि-
याप्राप्तिचारेण मोक्षलक्षणफलसिद्धेः । नान्वित्यंतर्ह्यवश्यकत्वात्स-
म्यग्ज्ञानक्रियाप्राप्तिस्ताज्यां च मोक्षलक्षणफलसिद्धिरित्येव
मावश्यकस्यैव पारंपर्येण मोक्षात्मकं फलं स्यात् न पुनस्यदनु-
योगस्य फलचित्ता त्वस्यैवेह प्रस्तुतेति चेत्संयं क्तिवावश्यकं
व्याख्येयं तद्व्याख्यानं चानुयोगो व्याख्यानचव्याख्येयगत एव
सर्वोऽभिप्रायः प्रकटीक्रियतेऽतो व्याख्येयस्य यत्फलं व्याख्या-
नस्य तत्सुतरामवसेयं तयैरेकाऽभिप्रायत्वात् तस्मात् मोक्षल-
क्षणं फलमभिवाञ्छता आवश्यकानुयोगोऽवश्यं प्रवर्तितव्यमेव
ततोऽपि ज्ञानक्रियाप्राप्ते स्ताज्यां च मोक्षफलसिद्धिरिति ।

यदि नामावश्यकानुयोगतो ज्ञानक्रियावाऽस्ति स्ताज्यां च मो-
क्षासिद्धिस्तथापि किमिति तत्र प्रवृत्तित्वं न पुनर्यत्र कुत्रचित्प-
ट्टि तत्रादावित्याह । कारणात्कार्यसिद्धिर्नाकारणादिति कृत्वा
कारणे हि सुविवेचिते प्रवर्त्तमानाः प्रेक्षावतः समीहितमप्रति-
दत्तं कार्यमासादयन्ति नाकारणे अन्यथा तृणादपि हिरण्यम-
णिमौक्तिकावाप्तेः सर्वविश्वमदरिद्धं स्यात्कारणं च पारंपर्ये-
णावश्यकानुयोग एव मोक्षस्य न पट्टि तत्रादिकं ज्ञानक्रियाज-
ननचारेण तस्य मोक्षसंसाधकत्वादितरस्य तु पारंपर्येणापि-
तदसाधकत्वादिति गाढार्थः ।

उक्तं फलद्वारमंधुना योगद्वारमभिधित्सुराह ।

जब्बस्स मोक्खमग्गाहिं, लासिणो ठिअगुरूवएसस्स ।

आए जोगामिणं, वाहगिद्वानस्स वाहारं ॥

व्याख्या । यदादौ प्रतिज्ञातं शिष्यप्रदानेऽस्य योग्योऽवसरो
वाच्य इति । तत्राह । समस्तद्वादशांशाऽव्ययनकावस्यादौ प्रथ-
ममिदं पर्वविधमावश्यकं योग्यमुपदिशन्ति मुनयः शेषसमग्रश्रुत
प्रदानकावस्यादौ प्रथममेवावश्यकप्रदानस्याऽवसर इति ज्ञावः
कस्य पुनरिदमावश्यकं योग्यमादिशन्ति मुनयः इत्याह । भव्य-
स्यमुक्तिगमनयोग्यस्य जंतोः स च कश्चिद्दूरजन्मोऽसंजातः ।

मोक्षमार्गाभिवापोऽपि भवति । तद्व्यवच्छेदार्थमाह । मोक्ष-
मार्गः सम्यक् ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपस्तमुत्तरोत्तरविज्ञाद्विरूपम-
निवृत्तितुं शीघ्रमस्य स तस्य अयं चैवंविधोऽपरिणतगुरुपदे-
शोऽपि स्यात्तद्विरासात्थमाह । स्थितः कर्तव्यतया परिणतो
गुरुपदेशो यस्यासौ स्थितगुरुपदेशस्तस्य किं यथायोन्यमुप-
दिशन्तीत्याह । बाह्यज्ञानयोरिवाहारं यथोपदिशन्ति भिषजोति
गम्यते, । इदमुक्तं भवति । यथा आदौ बाह्यस्य कोमलमधुरा-
दिकं ज्ञानस्य च पेयमुदगयुपादिकं तत्कालोचितं उत्तरोत्त-
रवत्तुपुष्ट्यादिहेतुमाहाराद्येभ्यः भेषजं समुपदिशन्ति तथेहापि-
भव्यादिविशेषण विशिष्टस्य जंतोरादाविद्वद्भावावश्यकमुत्त-
रोत्तरगुणवृद्धिहेतुचूतयोग्यमुपदिशन्ति तीव्रकरणधरा इति
आवश्यकस्य चादौ शिष्यप्रदानाऽवसरे प्रतिपादिते तदनुयो-
गस्याऽसौ प्रतिपादित एव रूपव्यस्तयोरैकत्वस्यानंतरमेवा-
ख्यातत्वादिति गाथार्थः ॥ ४ ॥

आह ननु यस्य ज्ञयादिविशेषणविशिष्टस्यादौ योग्यमिद-
मावश्यकं तस्मै योग्यमित्येतावन्मात्रमेव ज्ञात्वा तद्वत्तयाचार्या
आहो स्विदन्योऽपि तत्र कश्चिद्विधिरपेक्षणीय इति शिष्यवच-
नमाशङ्क्यास्मिन्नेवानुयोगद्वारे तद्ज्ञानविधानादि किञ्चित्ज्ञातः
प्रासंगिकमभिहितपुराह ।

कयपंचनमुकारस्स, दित्तिसामाझ्यायं विहिणा ।

आवस्सयमायरिया, कमेण तो सेसयमुअं पि ॥

व्याख्या । ज्ञयादिविशेषणविशिष्टस्यापि शिष्यस्य कृत-
पंचनमस्कारस्य चतुर्थ्यर्थे पट्टी कृतपंचनमस्काराय मंगलार्थं
मुच्चारितपंचनमस्कृतिमंगलायेत्यर्थः ॥

सामाधिक्यादिकमावासकं विधिना प्रज्ञास्तद्व्यवच्छेदकाद्यभाव-
रूपेण प्रज्ञास्तद्विगजिमुख्यवस्त्रापनारूपेण च समयोक्तेन
ददत्त्याचार्या नपुन योग्यमित्येतावन्मात्रकमेव ज्ञावेति ज्ञावः
(तत उर्ध्वमस्मै किं न किञ्चित् ददतीत्याह) क्रमेण ततः शेष-
मप्याचारादिश्रुतं प्रयच्छति यावत्श्रुतोद्देशः पारमिति गाथार्थः
आवश्यकानुयोगप्रदानेऽप्यथमेव विधिरित्यावेदयितुमाह ॥

तेणेवयाणुओगं, कमेण तेणेव याऽहिगारोयं ॥

जेणविणयहियत्था, यत्थेरकप्पे कपो एसो ॥ १ ॥

चकारोऽपि शब्दार्थोऽभिन्नक्रमश्च । ततस्तेनैव पंचनमस्कार-
करणादिना क्रमेणानुयोगमपि सूत्रव्याख्यानरूपं ददत्त्याचार्या
इति वर्तते अनयोश्च सूत्रप्रदानक्रमानुयोगप्रदानक्रमयोर्मध्ये
तेनैव प्रस्तुतगात्राप्रकातेनानुयोगप्रदानक्रमेणायमस्मदभिमतो
ऽधिकारः अनुयोगस्यैवह प्रस्तुतत्वादिति भावः । कुतः पुनरि-
हानुयोगप्रदानक्रमेणैवाधिकारः इत्याह । येन कारणेन विनये
हितार्थं शिष्यवर्गस्योत्तरोत्तरगुणप्राप्तिमपेक्षेत्यर्थः । स्थविरा-
णां गच्छवासिनां साधूनां योऽसौ विकल्पः सामाचारविशेषस्त-
स्येपोऽनंतरगाथावक्ष्यमाणलक्षणः क्रमः परिपाटीरूपस्तेन
कारणेनाऽनुयोगप्रदानक्रमेणैवाधिकारोऽयमिति । विशेषः ॥

आवरसिया-आवश्यक-श्री० अवश्यं कर्तव्यमावश्यकम्
तत्र भयाऽऽवश्यकं अनु० । अवश्यं कर्तव्यं योर्गैर्निष्पन्नाऽऽवश्यक-
की स्था० अ. १० । अवश्यं कर्तव्यैश्चरणकरणयोगैर्निवृत्ताऽऽ-
वश्यकं जीत । आव. ३ अ. । अप्रमत्तत्वेनावश्यककर्तव्यव्या-
पारे भवाऽऽवश्यकं उक्तं ३६ अ. । आवश्यकेषु अप्रमत्ततया
ऽवश्यककर्तव्यव्यापारेषु सत्सु भवाऽऽवश्यकं ग० २ अ. ।
सामाचारीभेदे, (पट्टमा आवरसिया नाम) उक्तं ३६ अ. ।
प्रथमा सामाचारी आवश्यकं नाम्नी यतः उपाश्रयात् निर्ग-

च्छन्न साधुरावश्यकं इति वदति उपाश्रयात् वर्हिनिःसरणं चाव-
श्यकं विना न स्यात् तेन आवश्यकं इति प्रथमा सामाचारी
ज्ञानाद्यालंबनेनोपाश्रयात् बाहिरवश्यं गमने समुपस्थितेऽव-
श्यककर्तव्यमिदमतोगच्छाम्यहमित्येवं गुहं प्रतिनिवेदनाऽऽव-
श्यकं इति हृदयम् । अनु० । वृ० १ अ. । स्था० । प्रव० ।

(गमने आवरसियं कुञ्जा) उक्तं गमने स्वस्थानादन्यत्रगमने
अप्रमत्तत्वेन अवश्यककर्तव्यव्यापारे भवा आवश्यकं तां आव-
श्यकं कुर्यात् यतोहि साधोर्गमनं निष्प्रयोजनं नास्ति यदि
अवश्यं किञ्चित्कार्यं समुत्पन्नं वर्तते तदैव साधुः स्वस्थाना-
दुत्थितोस्ति इति भावः ।

अथाऽवश्यकस्वरूपमाह ।

कज्जेण गच्छंतस्स, गुरुणिओएणमुत्तणीए ।

आवरसियत्तिणेया, शुष्ठा अप्पत्तजोगाओ ॥

व्याख्या० । कार्येण ज्ञानादिप्रयोजनेनानेन निष्कारणगमनं-
निषेध उक्तो गच्छतो वसतो निर्गच्छतः साधोः किंस्वच्छंदेन
नेत्याह । गुरुनियोगेन गुर्वनुज्ञया तत्रापि सूत्रनीत्यागमन्यायेन
(इयास) मित्यादिद्वक्त्रेण किमित्याह ।

आवश्यको अवश्यकृत्यनिवृत्ता निर्गमक्रियात्सुचिका वाक् इ-
ति एवमुक्तन्यायेन ज्ञेयाऽवलेया किञ्चुतशुष्ठाऽनेवेवाकुतइत्या-
ह । अन्वययोगान् अनुगतशब्दार्थसंबन्धान् अन्वच्छोक्त एव प्र-
कारांतरेण पुनरुच्येति गाथार्थः ॥

कार्येण गच्छत इत्युक्तं किंपुनस्तदित्याह ॥

कज्जंविष्माणं दंसण, वरित्तजोगाणं साहं जंतु ।

जङ्गो सेसमकज्जं, तत्थ आवरसियामुष्ठा ॥ १ ए ॥

व्याख्या । इहापि शब्दः पुनरर्थः ततश्चावश्यकं कार्येणग-
च्छतो जघति कार्यं पुनर्ज्ञानदर्शनचारित्र्ययोगादिव्यगतव्यापा-
राणां साधकं हेतुचूतं भिक्कानादि यत्तु इह तादिति शेषोद्देश्य-
स्तुशब्दश्चैवकारार्थस्ततश्च तदेव नान्यत् कस्येत्याह । यतः
साधोः शेषं ज्ञानादिसाधनादन्यदकार्यमप्रयोजनं समुक्तत्वात्सा-
धोरिति किं वातइत्याह नैव तत्र ज्ञानाद्यसाधनप्रयोजनेगच्छत
इति गम्यते आवश्यकं पूर्वाक्तनिर्वचनादुद्धानिर्दोषान्वर्था
भावादिति गाथार्थः ।

यद्यसौ न शुद्धा तर्हि किंविधा सेत्याह ॥

वज्जेवं णिविसयं, दासायमुसत्ति एव विषेयं ।

कुसलेहिं वयणाओ, वदरेणेजंजओनणियं ॥ २ ॥

व्याख्या । वागेव वचनमेव वाङ्मात्रं साविद्व्यकीति प्रकृतं वाङ्-
मात्रमित्यत्रावधारणार्थमात्रशब्दस्य व्यवच्छेदं यदाह निर्विषयं
निर्गोचरमनर्थकमित्यर्थः किंफलं च तदित्याह दोषाय कर्मवद्बल-
क्षणदृष्टार्थं कसोदवमित्याह मृपोति अनृतमिति कृत्वा प्रती-
तं चानृतस्य दोषार्थत्वमिति (एवमिति) इहानुस्वारस्याऽश्रवणं
वंदोवज्ञात् एवमुक्तस्वरूपं विज्ञेयं ज्ञातव्यं कुशलेहिं पुणैरन्येषां
ज्ञानासक्तत्वावचननादागमाद्विचक्षितवचनस्यैव प्रस्तावनार्थ-
माह । व्यतिरेकेण प्रकृतमविपर्ययेण यतोयस्माद्गणितमुक्तं सामा-
यिकानिर्युक्ताविति गाथार्थः ॥

यदुक्तं तदाह ॥

आवरसियाउ आवस्स, एहिं सन्वेजुत्तं जोगस्स ॥

एयस्सेसो उच्चिओ, इयरस्स णचेव एत्ति ॥

व्याख्या । आवश्यकं तु प्रागुक्तनिर्वचना तु पुनः शब्दार्थः
आवश्यकैः प्रतिक्रमणादिभिः सर्वैः समस्तैर्युक्तयोगस्य संयु-
क्तकायादिष्वस्य शुद्धा जघतीति शेषः । तदिदं व्यतिरेकभणितं

तं नैवविधस्य वाङ्मात्रत्वात्तस्या इति कथमेवं विधस्येयं
शुद्धा भवतीत्याह एतस्यावश्यकयुक्तस्य एव इति पूर्वतमगा-
थोक्तोऽन्वर्थयोगः आवश्यकीशब्दाच्चाररूपे उचितः संगतो
विद्यमानत्वात् उक्तव्यातिरेकेमाह (इयस्सत्ति) इहोत्तरस्य
पुनरर्थस्य चशब्दस्य संबंधादितरस्य पुनरनावश्यकयुक्तस्य
नैव उचितपण इति प्रकृतं कुतश्त्याह नास्तीति कृत्वाअविद्य-
मानत्वादन्यथाज्ञावादित्यर्थः । अतस्तस्य वाङ्मात्रमेवासावि-
ति गायार्थः ।

उक्ताऽवश्यकी पंचा० १२ वृ० ॥ ध० ३ अधि० ॥
साम्प्रतमावश्यकी नैपेधिकी चारव्यावयवार्थमभिधितुः
पातनिका गायामाह ।

आवस्सियं च नितो, जं चायं तो निसीहियं कुणइ ॥

एयं इच्छंनानं, गाणिवरतुजंतिण निजणं ॥

आवश्यकी पूर्वोक्तशब्दाभां तां आवश्यकीं (नितो) निर्गच्छन्
प्रविशन् इत्यर्थः । नैपेधिकीं करोति एतत् आवश्यकीं (नितो)
निर्गच्छन् यां च (आयं तो) आगच्छन् प्रविशन् इत्यर्थः नैपेधिकीं
करोति एतत् आवश्यकी रूपद्वयमपि स्वरूपादिजैदभिन्नं इ-
च्छामि ज्ञातुं हेगणिवर ? युष्मदंतिके निपुणं सूक्ष्मं एतत् ज्ञातु-
मिच्छामीति क्रिया विशेषणं एवं शिष्येणोक्ते सत्याह आचा-
र्यः ॥

आवस्सियं च नितो, जं चायं तो निसीहियं कुणइ ।

वज्जणमेयं तु दुहा, अत्थो पूणहोइसो चे व ॥

आवश्यकीं निर्गच्छन् यां च प्रविशन्नैपेधिकीं करोति एतत्
व्यंजनं शब्दरूपं छिन्ना किमुक्तं जवति आवश्यकीं नैपेधिकीं
चेति छयं शब्द एव भिन्नमर्थः पुनर्भवत्यावश्यकीनैपेधिकयोः
स एव एकएव यस्मादवश्यकतव्ययोगक्रिया आवश्यकी ॥
निषिद्धात्मनश्चारेण्यः क्रिया नैपेधिकी नह्यसावश्यककर्तव्य
म् व्यापारमुद्धंष्य वर्तते आह । यद्येव जेदोपन्यासः किमर्थः
उच्यते गमनस्थिति क्रियाभेदात् आह । आवश्यकीं निर्ग-
च्छन्नित्युक्तं तत्र साधो किमवस्थानं कथं यत् आह ।

एगागस्स पसंतस्स, नहोति इरियादयो गुणा होंति ।

गंतव्वमवस्तं, कारणंमि आवस्सिया होइ ॥

एकमग्रमाहंवनं यस्येत्यस्यावेकाग्रस्तस्य स च प्रशस्ताहं
बनोऽपि भवति तत् आह । प्रशांतस्य क्रोधराहितस्य सतस्ति
घृतः किं न भवति ईर्यादयः ईरणमीर्या गमनमित्यर्थः । इह
ईर्या कार्ये कर्म ईर्याशब्देन गृह्यते । कारणे कार्यापचारात्
ईर्या आदिर्येवांमात्मसंयमविराधनादीनां दोषाणां ते ईर्यादयो
न जवंति । तथा गुणाश्च स्वाध्यायध्यानादयो जवंति । प्राप्त
तर्हि संयतस्य आगमनमेव श्रेय इत्यपवादमाह । नचाव-
स्थाने खलूक्तगुणसंजवाग्रगंतव्यमवश्यं नियोगतः कारणे
गुरुज्ञानादिसंबन्धिनियतस्तत्रागच्छतो दोषास्ततः कारणे ग-
च्छन् आवश्यकी भवति आह कारणेन गच्छतः किं सर्वस्यै
वावश्यकी भवति उत नेति उच्यते नेति कस्य तर्हि तदुच्यते ।

आवस्सिया उ आवस्स, एहिं सव्वेहिं जुत्तजोगिस्स ।

मणवयणकायगुत्तिं, दियस्स आवस्सिया होइ ॥

आवश्यकी आवश्यकैः प्रतिक्रमणादिभिः सर्वैर्युक्ता योगि-
नो भवति शेषकादमपि निरतिचारस्य क्रिया स्थास्यति भा-
वार्थः । तस्य च गुरुनियोगादिना प्रवृत्तिकाद्वेऽपि (मण) इत्या-
दिमनोवाक्कायार्थैर्यैर्गुप्तस्य किमावश्यकी जवति । सूत्रे इहं
यशब्दस्य गात्राजगमयाद्यवहित उपन्यासः कार्यात् पृथार्ग-

क्षियग्रहणं प्राधान्यव्यापनार्थं अस्ति चायं न्यायः सामान्यग्रहणे
सत्यापि प्राधान्यव्यापनार्थं जेदेनोपन्यासो यथा ब्राह्मणा
आयाता वशिष्ठोऽप्यायात इति उक्ता आवश्यकी । आ. म.
छि. १ अ. ॥

आवह-आवह-पुं० आवहति आज्ञिमुख्येन गच्छति आ-वह
अच्-सप्तस्कंधापन्नत्रयोः प्रथमे स्कंधे भूवायौ भूवायुरावह इह
प्रवहस्तदूर्ध्वम्-सि० शि० (आवहः प्रवहश्चैव विवहश्च समी-
रणः । परावहः संवहश्च उच्छश्च महावहः । तथा परिवहः
श्रीमान्) हरि वं० आवहति प्रापयति आ-वह-अच् प्रापके त्रि०
वाच० (णो पूयणं तवसा आवहेज्जा) नापि तपसा पूजनं सत्का-
रमावहेत् न पूजनसत्कारनिमित्तं तपःकुर्यादित्यर्थः सूत्र. ७ अ०
आवहमाण-आवहमान- त्रि-आ-वह-शानच्-क्रमागते-वाच. ।

आवाव-आवाप-पुं-आ-वप्-आधारे वा घञ् वाच० ।

आवावकहा-आवापकथा-स्त्री० विकथाभेदे व्याख्या भक्तकहा
शब्दे स्था० ॥

आवास-आवश्य न० आवश्यके ध्य० १ उ० ॥

आवास-पुं० आवसन्ति येषु ते आवासाः भ. १ श. ४ उ.
आ-वस्-आधारे-घञ् आश्रये-स्था० वासस्थाने गृहादौ
वाच० जेसि ते आवासा-येषां देवानां ते निधय आवासा
आश्रया इति स्था० ए ग. आवसंत्यस्मिन्नित्यावासः मनु-
ष्यादिजने मनुष्यादिशरीरे च (अणिञ्चमावासमुवेति जंतुणा
आवसंत्यस्मिन्नित्यावासो मनुष्यादिजवस्तच्छरीरं वा तम-
नित्यं उपसामीप्येन यंति गच्छन्ति जंतवः प्राणिन इति
आचा० । नरका वासाः नरकावासशब्दे । अथासुराद्यावास-
विषयमजिह्वापं दर्शयति । सम० ।

केवइयाणं जंते असुरकुमारवासा ५० गोयमा० इमीसे-
णं रयाणप्पजाए पुढवीए असी उत्तरजोयणं सयसहस्स
वाहद्वाए उवरि एगं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता अट्टह-
त्तरिजोयणसहस्से एत्थणं रयाणप्पजाए पुढवीए चउ-
सविं असुरकुमारावास सयसहस्सा ५० तेणं जवणावाहिं
वट्ठा अंतो चउरंसा अहो पोक्खर कप्पिआ संठाण सं-
ठिया उकिमंतर विउल्ल गंजीर खाय फल्लिहा अट्टा-
द्वय चरिय दार गोउर कवाम तोरण पफिडुवार देस
जागा जंत मुसल्ल चुसंदि सयण्णि परिवारिया अउजा
अरुयाद्व कोडरइया अरुयाद्वकय वसु माला लाउद्धो-
इय महिया गोसीस सरस रत्तचंदण दहरविस्स पंचंगु-
द्वितत्ता काढागुरु पवर कुंदुरुक्क तुरुक्कमज्जंत धूवमधमयंत
गधुदधुयाजिरामा सुगंध वरगंधिया गंधवट्ठि जूया अच्छा
सएहा लएहा घठा मठा नीरया णिम्मत्ता वित्तिमिरा
विशुच्चा सप्पजा समरीया सउज्जोआ पासाईया दरिस
णिज्जा अनिरुवा पफिरुवा एधं जंजस्स कमातीतं तस्स
जंजं गाहाहिं जणियं तहचेव वसुओ ॥

टी० वृत्तप्राकारावृत्तनगरवत् अंतः समचतुरस्त्राणि तदवका-
शादेतस्य चतुरस्त्रत्वात् अधः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थिता-
नि पुष्करकर्णिकापद्ममध्यजागः सचोन्नतसमचित्रविडुकिनीज-
वतीति तथा उत्कीर्णांतरविपुलगम्भीरखातपरिखानि उत्कीर्ण

हृवनमुत्कीर्य पाशैरुप्यं कृतमंतरमंतराद्यं ययोस्ते उक्ताणांतिरे
ते विपुलगम्भीरे खानपरिखे येयां तानि तत्र खातमथ उपरि
च समम्परिखा उपरि विशाखा अधः संकुचिता नयोरंतरेषु
पाश्वी अस्तीति भावः । तथा अष्टाश्रकाः प्राकारस्योपर्याश्रयवि-
शेषाः चरिका नगरप्राकारयोरंतरमष्टद्वस्तो मार्गः पाशान्तरेण
(चतुरस्यंति) चतुरकाः सभाविशेषाः ग्रामप्रसिद्धाः (दारगोत्र-
रस्ति) गोपुरद्वाराणि प्रतोदयो नगरस्येव कपाटानि प्रतीतानि
तेरणान्यापि तथैव प्रविचाराणि अवांतरद्वाराणि तत पतेषां
छंद एतानि देशलक्षणेषु प्रागेषु येयां तानि तथा इह देशो
भागश्चानेकार्थस्ततोऽन्योन्यमनयायिष्येष्टविशेषणभावो दृश्य-
त इति तथा यंत्राणि पाषाणक्षेपणयंत्राणि मुशश्चानि प्रतीता-
नि ह्युच्यन्तेः प्रहरणविशेषाः शतचक्र्यः शतानामुपधातकारिण्यो
महाकायाः काष्ठशैलस्तम्भयष्टयः ताभिः (परिरारिचि) परि-
वारितानि परिकरितानित्यर्थः । तथा आयोध्यानि योधयितुं सं-
ग्रामयितुं दुर्गतत्वाच्च शक्यंते परवर्तयानि तान्ययोधानि अवि-
द्यमाना वा योधाः परवर्तयन्मृदा यानि प्रतीतान्ययोधानि
तथा (अरुयाश्रकोष्ठगरइयत्ति) अष्टचत्वारिंशदभिरावि-
चित्रछंदोगोपुररचितानि अन्ये भणति अरुयाश्रकशब्दः किञ्च
प्रशंसावाचकः तथा (अरुयाश्रकयवप्रमावत्ति) अष्टचत्वारिं-
शदभिराः प्रशंसाहर्षाः कृता वनमात्रा वनस्पतिपल्लवस्रजो
येषु तानि तथा (लाइयंति) यदुन्मेष्वगणादिनोपलेपनं (उल्लो-
इयंति) कुरुचमात्रानां सेटिकादिभिः सन्मृष्टीकरणं ततस्ताभ्या
मिचमहितानि पूजितानि (लाउल्लोइय) महितानि तत्रा गोशीर्षं
चन्दनविशेषः सरसंचरसेपितं यदुत्तमचन्दनं चन्दनविशेषः ता-
भ्यां दर्दराभ्यां घनान्यां दत्ताः पंचांगुल्यस्तत्राहस्तका कुड्येषु
येषु अथवा गोशीर्षसरसस्य रक्तचन्दनस्य सत्का दर्दरेण
चपेटाजिघातेन दर्दरेषु वा सोपानवीर्यापि दत्ताः पंचांगुल्यस्त
द्या येयु तानि गोशीर्षसरसस्य रक्तचन्दनदर्दरदत्तपंचांगुलित-
त्वानि तत्रा काष्ठगुरुः कृष्णागुरुगंधद्रव्यविशेषः प्रवरः प्रधानः
कुण्डलकदम्बीना तुरुकः सिलहकं गंधद्रव्यमेव एतानि च तानि
(रुज्जंतिचि) दृष्टमानानि चेति विग्रहः तेषां योभूमो (मघ-
मघेनन्ति) अनुकरणशब्दोऽयं मघमघायमानो बहुलगंध-
इत्यर्थः । तेनोद्भूराणि उक्तानि तानि तथा तानि च तान्य-
जिरामाणि रमणीयानीति समासः । तथा सुगन्धयः सुर-
जयो ये वरगंधाः प्रधानवासास्तेषां गन्ध आमोदो येष्वस्ति
तानि सुगन्धि वरगंधिकानि तथा गंधवर्ति गंधद्रव्याणां गंध-
युक्तिशास्त्रोपदेशेन निवर्तितपुष्टिकातद्भूतानि तत्कल्पानी-
ति गन्धवर्तिभूतानि प्रवरगन्धगुणानीत्यर्थः । तथा अञ्जानि
आकाशस्फटिकवत् । (सएहत्ति) शृङ्गणानि सुङ्गमस्कंध-
द्वलनिष्पन्नत्वात् शृङ्गद्वलनिष्पन्नपटवत् (एएहत्ति)
मसृणानीत्यर्थः । छुटितपटवत् (छट्टत्ति) मृष्टानि खरशा-
णया पाषाणप्रतिमावत् (मट्टत्ति) मृष्टानीव मृष्टानि सुकु-
मारशाणया पाषाणप्रतिमेव शोभितानि वा प्रमार्जनिकयेव
अतएव (नीरयत्ति) नीरजांसि रजोरहितत्वात् (निम्मवत्ति)
निर्मलानि कठिनमलभावात् (वितिमिराणि) निरंधकारत्वात्
(विशुचत्ति) विशुक्ता निष्कलंकत्वान्नचक्षुष्यत् सकल-
कानीत्यर्थः तथा (सप्पहत्ति) सप्रभाणि स प्रजावाणि अ-
थवा स्वेनात्मना प्रजातिशोभते प्रकाशंते चेति स्वप्रजाणि यतः
(समरीयत्ति) समरीचीनि सकिरणानि अतएव (सच-
ज्जोयंति) सहृद्योतेन वस्त्वंतरप्रकाशनेन वर्तते इति सो-
द्योतानि (पासाइयत्ति) प्रासादीयानि मनः प्रशान्तिकराणि

(दरिसिणज्जत्ति) दर्शनीयानि तानि हि पश्यंश्चक्षुषा न
श्रमं गच्छतीति भावः (अजिरूवत्ति) अजिरूपाणि कमनी-
यानि (पमिरूवत्ति) प्रतिरूपाणि दृष्टारं प्रतिरमणीयानि
नैकस्य कस्यचिदेवेत्यर्थः । एवमित्यादि यथासुरकुमारावास
सूत्रे तत्परिमाणमभिहितमेवमिति यथा यदुज्ज्वनादि-
परिमाणं यस्य नागकुमारादिनिकायस्य क्रमते घटते तत्त-
स्य वाच्यमिति किञ्चिन्न तत्परिमाणमतआह । “ जंजंगाहाहिं-
भणियं ” यद्यत्रगाथाभिः चउसट्टिअसुराणमित्यादिकाजिर-
मिहितं किम्परिमाणमेव तथावाच्यं (तहेत्याह) । (तहचेवव-
षओत्ति) यथा असुरकुमारजवनानां वर्णक उक्तस्तथा स-
र्वेषामसौ वाच्य इति तथाहि ।

केवइयाणं जंते नागकुमारावासा पसुत्ता गोयमा इमी-
सेणं रयणप्पजाए पुढवीए असीउत्तर जोयण सयसह-
स्स पमाणाए उप्पि एणं जोयणसहस्स ओगाहेत्ता ।
हेट्ठावेगं जोयण सहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्टहत्तरेजो-
यण सहस्से एत्थणं रयणप्पजाए चुद्धसीइ नागकुमारा
वाससयसहस्सा पसुत्ता तेणं जवणा इत्यादीनि समः ॥

तथाच जगवत्याम् ॥

केवइयाणं जंते असुरकुमारा जवणावास सयसहस्सा पं-
गोयमा ! चउसट्टि असुर कुमार जवणावाससय सहस्सा
पं० तेणं जन्ते ! किमया पं० गोयमा ! सव्वरयणामया
अच्छा सएहा जाव पमिरूवा तत्थएणं वडवे जीवाय पोग्ग
ढाय वक्कामंति विउक्कामंतिचयंति उववज्जंति सासयाणं ते
जवणा दव्वइयाए वप्पपज्जवेहिं जाव फासपज्जवेहिं अ-
सासया एवं जावणियकुमारावासा ज. श. १ ए उ. ७ ॥
आवासपरिमाणं चासुरादीनामपि दशानां गान्ध्या संगृ-
ह्णाति ॥

चउसट्टि असुराणं, चउरासीइ च होइ नागाणं ॥

वावत्तरि सुवन्नाणं, वाउकुमाराण वप्पओइ ॥ ३ ॥

दीवादिसाउद हीणं, विज्जकुमारिंदयणियमगीणं ॥

एहंपि जुवदयाणं, वावत्तरिमो य सयसहस्सा ॥ ३ ॥ सम०
(एहंपि जुवदयाणंति) दक्षिणोत्तरभेदेनासुरादिनिकायोद्विभेदो
भवतीति युगलान्युक्तानि तत्र पदेषु युगलेषु प्रत्येकं पदस्यसति-
र्जवनलक्षणाभिनि एषां चासुरादिनिकाययुगलानां दक्षि-
णोत्तरदिशोरयं विभागः (चउतीसा चउउत्ता, अट्टत्ति) च
सयसहस्साउं । एणाचत्तालीसा, दाहिणओ हौति जव-
णाइ ॥ १ ॥ चत्तालीसत्ति ॥ छीपकुमारादीनां वणांप्रत्येकं
चत्वारिंशजवनलक्षाणि तीसा चत्तालीसा, चोत्तसिं चैव
सयसहस्साइ । गथाद्या उत्तिसा, उत्तरओहौति जवणाइ ॥ १ ॥
(उत्तिसत्ति) छीपकुमारादीनां वणां प्रत्येकं षट्त्रिंशजव-
नलक्षणीति ॥ ज० १ श० ५ उ. १ ।

केवइयाणां जंते ! पुढविकाइयावासा पं० गोयमा !

असंखेज्जा पुढविकाइयावासा पं० एव जाव माणुसत्ति ।

॥ टी० ॥ केवइयाणं जंते पुढवीत्यादि गतार्थं । नवरं मनु-
ष्याणां गर्जयुक्तास्तिकानां असंख्यातानामज्ञावात् संख्याता
एवावासाः संमूर्द्धमानां त्वसंख्येयत्वेन प्रतिशरीरमावासा-
ज्ञावाद्संख्याता इति भावनीयमिति ॥ ज० १ श० ५ उ० १

केवड्याणमन्ते ! वाणमंतरावासा पं० गोयमा ! इमीसे-
णं रयणप्पजाए पुडवीए रयणामयस्स कंमस्स जोयण-
सहस्स वाहद्वस्स उवारी एणं जोयणसयं ओगाहेत्ता हे-
ट्टाचेगं जोयणसयं वज्जेत्ता मज्जे अट्ठसु जोयणमएसु ए-
त्यणं वाणमंतराणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा जोमेज्जा
नगरावाससयसहस्सा पं० तेणं जोमेज्जा नगरा वाहिं
वट्ठा अंतो चउरंसा एवं जहा नवणवासीणं तहेव णेय-
व्वा । एवरं । परागमात्ताउट्ठा सुरम्मा पासाइया दरि-
सण्णिज्जा अजिरूवा पमिरूवा केवड्याणं जंते वाणमंतर
जोमेज्जणयरावाससयसहस्सा पं० गोयमा ! असंखेज्जा
वाणमंतरा जोमेज्जा णयरावाससयसहस्सा पं० तेणं
जंते ! किंसट्ठिया पं० २ सेस तं चेव ॥ ज० १ ए श०
५ ३० १ ॥

॥ टी० ॥ भोमेज्जनगरत्ति । भूमेरंतर्जवानि भौमेयकानि तानि
च तानि नगराणि चेति विग्रहः ॥ भ० टी० ॥

अरुणोदगे समुदे गंतूणं पंच आवासा । द्वी० ॥

निरयावासा निरयावासशब्दे । भावेत्युद् सभ्यगवासे वाच०
॥ निवासे, प्रश्न० ४ छा० ॥ औप० ॥ अवस्थाने, सम० ॥
स० ७० ॥ स्था० ४ ग० ॥ (आगारमावसंता वि) अ-
गारं गृहं तदावसन्तस्तस्मिन्तिष्ठंतो ग्रहस्था इत्यर्थः सूत्र० १
श्रु० ९ अ० ॥ (तं जोइच्चयं च सया वसेज्जा) आवसेत सेवे-
त गुर्वन्तिक एव यावज्जीवं वसेत् सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । (क-
म्मोवगाकुणिमे आवसंति-) आ समन्तात्सति तिष्ठंतीति ॥
सूत्र० नीमे, व्य० १ उ० ॥

आवासपञ्चय-आवासपर्वत- पुं० निवाससूते पर्वते, (गोयू-
जस्स णं आवासपञ्चयस्स) स० ॥

आवासय-आवश्यक- न० हुसयरवशपसां दीर्घः १ । ४३
इति प्राकृतसूत्रेण प्राकृतवृक्षणवशात्तुसा याद्या उपर्यधोवा ये-
षां शकारवकारसंक्राणं तेषामादेः स्वरस्य दीर्घो भवति
प्रा० ॥ अवश्यकर्तव्ये सामायिकादिके, विशेष० ॥

आवासक न० आसमन्तात् ज्ञानादिगुणैः शून्यं जीवं वासयति
तैर्युक्तं करोतीत्यावासकम् सामायिकादिके, विशेष० । आवासो
नीरुमावास एवावासकः नीमे, पु० वासगगयं तु पोसति वास-
गगयंति प्राकृतत्वादाद्याकारस्य द्वोपः आवासो नीरुमावास
एवावासकः । व्य० १ उ० (सावासगपाविठं मज्जमाणं)
स्वकीयादावासकात्स्वनीमात्. सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ॥

आवासयाणुओग-आवासकानुयोग- पुं० । आवश्यकव्या-
ख्यानं, “ आवासयाणुओगं ” आ समंताद्ज्ञानादिगुणैः शून्यं
जीवं वासयति तैर्युक्तं करोतीत्यावासकं सामायिकादिरूपमेव
तस्य वक्ष्यमाणशब्दार्थोऽनुयोगो व्याख्यानं विधिप्रतिषेधा-
न्यामर्थप्ररूपणमित्यर्थः विशेष० ॥

आवाह-आवाह-पुं० आहूयंते स्वजनास्तांबूदानाय यत्र स
आवाहः । विवाहात् पूर्वं ताम्बूदानोत्सवे, जी ३ प्र. ।
अजिनवपरिणीतस्य वधूवरस्यानयने । प्रश्न० सं. ४ द्वा. ॥
वत्ता वरगृहानयने, च प्रश्न० ४ छा. ॥

आवाहण-आवाहन-न०-आ. वह-णिच्-ल्युद्-सान्निध्याय
देवानामावाहने-वाच० ॥

आवाहविवाहवरकहा-आवाहविवाहवरकथा-स्त्री० आवाह
विवाहप्रधानायां परिणेतृकथायां, (आवाहविवाहवरकहावि)
आवाहोऽभिनवपरिणीतस्य वधूवरस्याऽनयनं विवाहश्च पाणि-
ग्रहणं तत्प्रधानां या वरकथा परिणेतृकथाआवाहविवाहवरा
वा या कथा सा तथा सापि न कथयितव्येतिप्रक्रमः ।
प्रश्न. सं. ४ छा. ॥

आविह-आविची-स्त्री० । अविचदेशोद्भवयाम्-राज० ॥

आविधत्ता-आविध्य-अव्य० परिधायेत्यर्थे (पाठवं वा सु-
वणसुत्तं वा आविधेज्ज वा पिण्णिधेज्ज वा) आचा० ६ अ.
३ उ. ॥

आवीकि (वीक) म्प (न्)-आविष्कर्मन्-न०-प्रगटक्रिया-
याम्-स्था० ए ग. कल्प० ॥

आविह-आविष्ट-त्रि०-आ-विष्-क्त-भूतादिग्रस्ते, आवेद्ययुक्ते,
निविष्टे, व्याप्ते, च-वाच० ॥ अधिष्ठिते, स्था ५ ग. ॥ प्रविष्टे, (म
च्छाविष्टाव केयणे) केतने मत्स्यबंधने प्रविष्टा निर्गतिकाः ।
सूत्र १ श्रु. ३ अ. । युक्ते, च सम० ३ स. ॥

आविष्-आविष्-त्रि० आ-व्यध्-क्त-तारितेऽविष्के, विद्रिते,
क्षिते, च (नश्यतीपुर्घथाऽऽविष्कः) मनु-वाच. परिहिते, कल्प
औप० ॥ (आविष्कमणिसुवण्णे) आविष्कानि परिहितानि म
णिसुवर्णानि येन सः । तं. ॥ औप० ॥ आविष्कानि परिहितानि
मणिसुवर्णानि वृक्षणया मणिसुवर्णानि सुवर्णमयादिचूषणानि
येन स तथा तस्मिन् । कल्प. ॥ (आविष्कवर्गधारियमल्लदामक
दाव) परिहितप्रबंधपुष्पमादासमूहे, । झा. २ अ. ।

आविष्कीरवलय-आविष्कीरवलय-त्रि० आविष्कानि कीर
वलयानि कीरत्वर्गवसूचकानि वलयानि येन तथा तस्मिन्
सुभटोहि यदि कचिदन्योऽप्यस्ति कीरव्रतधारी तदाऽऽसौ मां
विजित्य मोक्षयत्वेतानि वलयानीति स्पर्कयन् यानि कटकानि
परिधत्ताति तानि कीरवलयानीत्युच्यन्ते । औप० ॥ कल्प० ॥
झा० १ अ. ॥

आविष्जाव-आविर्जाव-पुं० आविस्-भू-घञ् प्रकाशे, वाच० ।
(आविष्जावतिरोजावमेत्तपरिणामिद्वमेवायं) आविर्भाव-
अकुएरुदादिरूपेण तिरोभावश्च मुद्रिकादिभावेन आविर्भाव-
तिरोभावौ । तावेव तन्मात्रम् तेन परिणेतुं प्रवर्तितुं शीलं य-
स्य तदाविर्भावतिरोभावमात्रपरिणामि सुवर्णादिकं द्रव्यमेवेदं
नतु तदतिरिक्ता गुणाः । विशेष० ।

आविष्णूय-आविर्णूत-त्रि० आ-विस्-चू-कर्त्तरि-क्त-प्रक-
टिते, अजिब्यक्ते, । वाच० ॥

आविज्ञ-आविज्ञ-त्रि० आकुञ्चे, (कञ्जुसाविज्ञचेयसे) सम०
सूत्र० ॥ अस्वच्छे, आविज्ञमाविमज्ञमस्वच्छमिति-जी० ३. प्र. ।
आविज्ञति दृष्टिं स्तृणाति-विज्ञ स्तृतौ-क-कलुषे, अयं विज्ञ भे-
दने विज्ञप्रकृतिकत्वात् वर्गवमभ्य इति रायमु० वाच० ॥
“ विज्ञसोऽप अणाविज्ञे-” अनाविज्ञोऽकलुषो रागद्वेषासंपृक्त-
तथा मत्परहितोऽनाकुलो वा विषयाप्रवृत्तेः स्वच्छचेता इति
सूत्र० १ श्रु. १५ अ. ।

आविज्ञप्पा-आविज्ञात्मन्-पुं० । आकुञ्चात्मनि, (अभयं करे
मिक्षु अणाविज्ञप्पा) अनाविज्ञो विषयकपायैरनाकुल आत्मा
यस्यासावनाविज्ञात्मा ॥ सूत्र० १ श्रु० १७ अ. ।

आविह-आविध-पुं० आविध्यतेऽनेन आ-व्यध-घञर्थे क० वा काष्ठादि.

वेधनसाधने सूच्याकारात्रे अस्त्रे, वाच. ॥

आची-आची-स्त्री० अचिरं स्त्र्यै-अण्-ङीप्-रजस्वत्यायां ना
स्याम्, गर्भयन्त्यां, च । गर्भयन्तनाचीनां, प्रणाशः इयाचपाण्डु
तास्तुश्च ॥ वाच. ॥

आचीइमरण-आचीचिमरण-न० आसमन्ताहीचय च्य चीचय
आयुर्दक्षिकविच्युतिज्ञाणा अवस्था यस्मिन्मरणाचीचि अथवा
वीचिचिच्छेदस्तदमावाद्याचीचिः दीर्घत्वं तु प्राकृतन्यासदेवं नृत्तं
मरणमाचीचिमरणम् । प्रतिपन्नमायुर्द्वयविच्युतज्ञाणे मरण-
भेदे, मम० १७ स. ।

“आणमयं निरंतरं, मावीचिमयं नं जगति ।

पंचविधं दृष्ट्वे खेत्ते, कास्त्रे जये जाये य संसारे, ॥

अणुसमयं समयमाश्रित्य इदं च व्यवहितसमयाश्रयणतो-
ऽपि भयनीति मातृजातिरित आह । निरंतरं न सान्तरालमंत-
राज्ञानायान् किं तदेवाविधमावीचिसंज्ञितं आसमन्ताही
चय इय चीचयः प्रतिसमयमनुच्यमानायुषोऽपरायुर्दक्षिको-
दयात्पूर्वयुर्दक्षिकविच्युतिज्ञाणा अवस्था यस्मिन्मरणे तदा
चीचि तत् आचीचीति महां संजाता यस्मिन् तदावीचिसं-
ज्ञितं नारकादित्वादितत्त्वं स्पष्टम् । अथवा वीचिचिच्छेदस्तद-
मावाद्याचीचिः दीर्घत्वं तु प्राकृतन्यास उभयत्र प्रमत्तमरणं
तदेवं नृत्तं प्रतिपन्नमायुर्द्वयविच्युतज्ञाणमाचीचिमरणं
पंचविधं जगति । तद्विपरगणधरादयोऽस्मिन् संसारे जगति
पंचविधमयम्, (इत्ये क्षेत्रे कास्त्रे भवे भावे च) इत्या-
चीचिमरणं क्षेत्राचीचिमरणं कास्त्राचीचिमरणं जपाचीचिमरणं
भावाचीचिमरणं चेत्यर्थः ॥ तत्र इत्याचीचिमरणं नाम यथा-
रकनियंशरामराणानुवृत्तिसमयाश्रयानुवृत्तिनिजनिजायुः कस्मिन्-
दक्षिकानामनुसमयमनुजाघनादिच्युतं तु तत्र नारकादिमंदाद्य-
नुविधमेवं नारकादिगतिच्युतनुविध्यापेक्षया तद्विधं क्षेत्रमापि,
चतुर्विधं तत्तन्मग्राधान्यापेक्षया क्षेत्राचीचिमरणमपि चतु-
र्विधम् । कास्त्र इति यथाऽयुष्कफालो गृहाने नव्ययथाकास्त्रस्त-
देवादिन्यसंज्ञयात् स च देवायुष्कफालादिभेदाचतुर्विधस्त-
त्प्राधान्यापेक्षया कास्त्राचीचिमरणमपि चतुर्विधमेव । चतुर्वि-
धजपापेक्षया भावाचीचिमरणमपि चतुर्विधं । तेषामेव च
नारकादीनां चतुर्विधमायुः इत्यज्ञाणं ज्ञावप्राधान्यापेक्षया,
ज्ञावाचीचिमरणमपि चतुर्विधेति ॥ प्रव० १५७ द. ।

आसमन्ताहीचयः प्रतिसमयमनुच्यमानायुषोऽपरायुर्दक्षि-
कोदयात्पूर्वं पूर्वायुर्दक्षिकविच्युतिज्ञाणा अवस्था यस्मिन्मर-
णाचीचिकम् । अथवा अविद्यमाना वीचिचिच्छेदो यत्र तदवी-
चिकम् । अवीचिकमेवावीचिकम् तत्र तन्मरणं चेत्यावीचि-
कमरणम् । मरणभेदे, । म० १३ श. ७ उ. ॥

आचीइसप्तमि-आचीचिसंज्ञित-न० । आ सप्तम्याही चय
इय चीचयः प्रतिसमयमनुच्यमानायुषोऽपरायुर्दक्षिकोदया-
त्पूर्वं पूर्वायुर्दक्षिकविच्युतिज्ञाणा अवस्था यस्मिन्मरणे तदा-
वीचि तत् आचीचीतिसंज्ञा संजाता यस्मिन्तदावीचिसंज्ञितं
तारकादित्वादितत्त्वं आवीचिसंज्ञकं मरणभेदे, प्रव० १५७ द. ॥

आचीकम्म-आविष्कर्म्म-न० प्रगट्कर्म्मणि, कल्प० ॥

आवृक्ष-विज्ञापन-न० वि ज्ञा. णिच्-पुक्-ह्युट्-विशेषेण वो-
धने, वाच० ॥

(विज्ञापेवोकायुक्तौ । ४ । ३७) इति प्राकृतसूत्रेण विपूर्वस्य

जानातेत्यन्तस्य वोकभावुक इत्येतावादेशौ वा-वोक्क आधु-
क-विणवर्ह । प्रा. व्या. ॥

आवृष्टि-आवृष्टि-स्त्री० आ-वृप्-क्तिन्. सम्यग् वर्षणे, वा-पं ।

आवेदिय-आवेष्टित-त्रि० सकृद्वेष्टिते, -स्था० १० ॥ ठि० ।

सर्वतोवेष्टिते, च. प्र० १६ श० ६ उ. । सव्यभा समंतात्
आवेदिय परिवेदिय-आवेदियंति सकृदावेष्टितम् परिवेदियं
ति असकृदिति-स्था० ॥ आवेदियंति अमिविधिना चेष्टितं
सर्वत इत्यर्थः परिवेदियंति पुनः पुनरित्यर्थः ॥ म० ॥

आवेदियपरिवेदिय-आवेष्टितपरिवेष्टित-त्रि० गाढतरं संवेष्टि-
ते, ॥ प्रज्ञा० पद १५ ॥

आवेय-आवेग-पुं० आ-विज्-घञ्-त्वरायाम्, अष्ट० ॥

आवेत-त्रि० वने प्रदेशे कुक्ष्येऽवष्टय कर्त्तव्यते, । व्य० उ० ॥

आवेयग आवेदक-त्रि० आ-विद्-णिच्-एवङ् विज्ञापके ।

आवोम-आव्योम-अव्य. व्योम मर्यादीकृत्येत्यर्थः, (आदीप-
माव्योमसमस्वभावम्) आव्योमं व्योममर्यादीकृत्येति स्यात् ५ स्तो.

आम-अश्व-पुं. अश्रुतेव्याप्नोति मार्गम्-अश्व-कन्-घोटके ज्ञा. १७

अ. ॥ अनु. ॥ अधस्तुरंग इति श्रीप. ॥ आसो सत्तीवाहो-एका०
चाह्दीकादिदेशोत्पन्ने जात्यभेदश. ६ अ. ॥ जात्या आद्युगम-
नदीज्ञा अभ्याः-क्षेपा घोटकाः जी. ३ प्र. ।

अश्वानां वर्णको ज्ञाताध्ययने यथा ।

बहवे तन्त्र आसे पासंति । किं ते हरिरेणुसोणिमुत्तग-
आङ्गावेदो-ज्ञा० १७ अ० ॥

यद्व्याधाधान् घोटकान् पश्यंति स्म किंतेति किञ्चूतान् अ-
श्रोच्यते । हरित्यादि ॥ आङ्गवेदोक्ति । आकीर्णां जात्या अश्वः
तेषां वेदोक्ति वर्णनार्था वाक्यपक्षतिराकीर्णचक्षकः । सचायं
हरिरेणुसोणिमुत्तगसकविद्वमज्जारपायकुण्डुर्नवीरुसमुग-

यसामवणा गोहमगोरंगोरपारुगोरा पवाहवणा य
धूमवणा य केइ ॥ १ ॥ तत्रपत्तिरिद्ववणा साहीवणा

य जासवणा य केइ ॥ २ ॥ जंपि तिलकीरुगाय साहोय-
टगाय पुंरुपड्याय कण्णीरुगाय केइ ॥ ३ ॥ चक्राग-
पटवणा सारसवणा य हंसवणा य केइ । केइ

अञ्जवणा पकतद्वमेहवणा य बाहुवणा य केइ ॥ ३ ॥
संज्जारागसरिसा सुयमुहगुंजचारागसरिसच केइ । ए-

लापागुगोरा सामद्वयागवद्वसामद्व पुणोकेइ ॥ ४ ॥
बहवे आणे अणिटे सा सापा का सीसरत्तपीया । अञ्च-

तविमुष्ठा वियणं आङ्गाण जाङ्कुद्वविणीयागमच्छरा
हयवरा जहोवण सकमवाहिणोवि य णं सिक्खाविणीय

विणया लंघणवगणधावणधोवणतिवईनईणसिक्खयगई
किं ते मणसा विज्जविहिताई अणेगाई आससयाई

पासंति ॥
तत्र हरिरेणवश्च नीलवर्णपांशवःश्रेणिस्त्रकं च घालकानां चर्म

दिदरवकरूपं कटिस्त्रं तकि प्रायःकालं प्रवति सह कपिलेन
पक्षिविशेषेण यो माजोरो विमलः स च तथा पादकुण्डविशेषः

स च तथा धोरं कार्पासीफलं तस्यसमुज्जकं संपुटमभिभावस्यं

कार्पासीफलमित्यर्थः तच्चेति छन्दस्तत एवामिव श्यामो व-
र्णो येपांते तथा । इह च सर्वत्र चितीयार्थे प्रथमास्तता-
निति तथा गोधूमो धान्यविशेषः तद्वद्गौरमंगं येषां ते
तथा । तथा गौरौ या पाटवा पुण्यजातिविशेषस्तद्वदे गौरास्ते
तथा ततः पदस्यस्य कर्मभारयः । गोधूमगौरांगौरपाटवा-
गौरास्तान् तथा प्रवालवर्णांश्च विष्णुवर्णान् अभिनवपल्लव-
वर्णान् वा रक्तानित्यर्थः (धूमवर्णायाति) धूमवर्णांश्च धूमवर्णान्वा
पांशुरानित्यर्थः (केइत्ति) कांश्चिन्न सर्वानित्यर्थः । इदं च हरी-
त्यत आरभ्य पांशुशब्दे कल्पितार्थं रूपकं प्रवर्तते । तावत्पत्राणि
तावामिधानवृक्षवर्णानि रिष्टा च मदिरा तच्छर्णो येषां ते ता
वत्पत्ररिष्टवर्णास्तां स्तथा शाखिवर्णान् शुक्लानित्यर्थः । (भा
सावणायति) भस्मवर्णांश्च भ्रासो वा पक्विविशेषस्तद्वद्व-
र्णांश्च कांश्चिदित्यर्थः (जंपियतित्वकीरगायति) यापिताः
काखांतरं प्राप्ता ये तिलकीटा धान्यविशेषास्तद्वदे वर्णसाधर्म्या
त्ते तथा तान् यापिततिलकीटकांश्च (साखोरिष्टगायति)
सावलोकां सोद्योतं यत्किं रत्नविशेषस्तद्वदे वर्णसाधर्म्या
त्ते सावलोकरिष्टकास्तांश्च (पुंरुपइयायति) पुंराणि धवला
नि पदानि पादा येषां ते तथा त एव पुंरुपदिकास्तांश्च तथा
कनकपृष्ठान् कांश्चिदिति रूपकं ॥ १ ॥ (चक्राग पट्टवणिणात्ति)
चक्रवाकः पक्विविशेषस्तत्पृष्ठस्येव वर्णो येषां ते तथा तान्
सारसवर्णांश्च । इंसवर्णान् कांश्चित् इति पद्यादौ (केइ अञ्ज-
वणेति) कांश्चिदेवाञ्जवर्णान् (पक्तवलेहवर्णायाति) पक्वः
पक्वत्रो यस्तद्वस्तावबुद्धः स च मेघश्चेति विग्रहस्तस्येव
वर्णो येषां ते तथा तान् (परिवर्लेहवर्णायाति) कचित्पाठः
तथा (बाहुवक्षाके इति वसुवर्णान् कांश्चित्पिगवृक्षानित्यर्थः ।
बहुवर्णानिति कचित् इत्यते रूपकमिदं ॥ ३ ॥ तथा (संज्जाणु-
रागसरिसत्ति) संज्जानुरागेण सदृशा वर्णत इत्यर्थः (सुयमु-
हगुंजरागसरिस चक्रे इति) शुक्रमुखस्य गुंजारस्य च प्रती
तस्य रागेण सदृशो रागो येषां तथा तान् । अत्र इह कांश्चिदि-
त्यर्थः (पद्मापारुल्लगोरत्ति) पद्मा पाटवा पाटवाविशेषोऽथवापद्मा
च पाटवा चेत्येवापाटवे । तद्वद्गौरा ये ते तथा तान् (सामलयाग-
वद्वसामला पुणो केइत्ति) श्यामवृता प्रियंगुवृता गवद्वं च
महिषशृंगं तद्वत् श्यामवृत्तान् पुनः कांश्चिदिति रूपकं ॥ ४ ॥
(वहवे अणे अणिट्टेसत्ति) एकवर्णेनान्यपदिश्यानित्यर्थः ।
अतएवाह ॥ (सामाकासीसरित्तीपीयत्ति) श्यामाकाश्च
कासीसं रागद्रव्यं तद्वदेते कासीसास्ते च रक्ताश्च पीताश्च ये
ते तथा तान् शयवृत्तानित्यर्थः (अञ्चतविसुद्धावियणंति) नि-
र्दोषांश्चेत्यर्थः । णमित्यङ्कारि (आइएण जाइकुल्लविणीयगयम-
चरत्ति) आकीर्णानां यवादिगुणयुक्तानां संवर्धिनी जातिकुले
येपां ते तथा ते च ते विनीताश्च गतमत्सराश्च परस्परानह-
नचर्जिता निर्मत्सराश्चेति । ते तथा तान् (हयवरत्ति) हयाना-
मश्वानां मध्ये वपान् प्रधानानित्यर्थः (जहोवदेसकमवाहिणो
वियणंति) यथोपदेशकममिव उपदिष्टपरिपाटनतिक्र-
मेणैव बोद्धुं शीलं येषां ते तथा तानपि च णमित्यङ्कारे (सि
खाविणयत्ति) । शिक्षयेवाश्वदमकपुरुषशिक्षाकरणादिव वि-
नीतोवाप्तो विनयो यैस्ते तथा तान् (वधणवगगणधावणधोर-
णतिपईजईणसिक्खियगईत्ति) वधनं गर्तादीनां वधनं कूर्दनं
धावनं वेगवज्जमनं धोरणं चतुरत्वं गतिविषयं त्रिपदीमद्यस्येव
रंगरूप्यां गतिविशेषः । एतद्रूपा जाविनी वेगवती शिक्षितेव
शिक्षितागतियैस्ते तथा तान् किं ते इति किमपरं (मणसा
वि गन्विहं ताइत्ति) मनसाऽपि चेतसाऽपि न केवलं वपुषा

(उच्चिहंताइत्ति) उत्पतंति (अणेगाइं आससयाइत्ति) न
केवलमश्वानेकैकशोऽपि तु अश्वज्ञातानि पश्यन्ति स्मेति गम-
निकामात्रमेतदस्य वर्णकस्य । भावार्थस्तु बहुश्रुतबोध्यइति ॥
धावमानस्याश्वस्योदरवर्त्तिशब्दविचारो जगवत्याम् ।

आसस्सणं जंते ! कखु धावमाणस्स किं कखुकुत्ति
कोइ गोयमा ! आसस्स णं धावमाणस्स हिययस्स य जग
यस्स य अंतरा एतं कखुकुए नाम वाए समुच्चिए जेणं
आसस्स धावमाणस्स कखुकुत्ति कोइ ॥ ज० १ श०
३ उ० ॥

॥ टी० ॥ हृदयस्य यकृतस्य दक्षिणकुक्किगतोदरावयवविशेष
स्यान्तरान्तराद्वे । ज० टी० ॥

अश्विनीनक्षत्राधिष्ठातरि देवे, तदधिष्ठातृके अश्विनीनक्षत्रे, च
अश्वनामको देवविशेष इति जं० ॥ अश्वोऽश्वदेवतोपज्ञकिता
ऽश्विनीति चं० १० प्रा० ॥ आशुगमनादश्वः मनसि, जी. ३
प्र. ॥ प्रज्ञा. १ पद ॥

आज्ञ-पुं०-अशनमाशः । अश्वभोजने-घञ्-भोजने-आ. म.
प्र० १ अ. ॥ (सामासाए पायरासाए) प्रातरशनं प्रातराशःप्रत्यय
स्येव भोजनमिति सूत्र. १ श्रु. १ अ. ॥

कर्मणि उपपदे कर्त्तरि अण्-उपपदस० तत्तद्वस्तुनक्षत्रके ।
यथा हुताशः आश्रयाशः मांसाशः पद्माशः हविष्याशः ॥
वाच० ॥

आसइ- (न) आश्रयिन्-आ-श्रि-इनि-आश्रयकारके, आश्रिते,
“मयूरपृष्ठाश्रयिणा गुहेन” रघुः । पर्यन्ताश्रयिनिः निजस्य सदृ-
शं नाम्नः किरातैः कृतम् रत्ना. । वाच. ॥

आसइत्ता-आश्रित्य-अ० आ. श्रि-ल्यप्-अवब्रज्येत्यर्थे,
वाच० ॥

आसंकाणिज्ज-आशंकनीय-त्रि- । आ-शकि-अनीयर् शंकया
विषयीकार्ये-अनिष्टतया चिन्तनीये, च वाच. ॥

आमंग-आसंग-पुं० । अभिप्वङ्गे, । पों० ॥ स्वरूपम् ॥

आसंगेऽप्यभिधाना, दसंगसक्त्युचितमित्यफजमेतत् ॥

नवतीष्ठफजदमुच्चै, स्तदप्यसंगं यतः परमं ॥ ११ ॥

आसंगेपीत्यादि ॥ आसंगेऽपि चित्तद्रोषे सति विधीयमाना
नुष्ठाने इदमेव सुंदरमित्येवरूपे अभिधानं शास्त्रोक्तविधेरजावा
त् शक्तिरनवरतप्रवृत्तिः न विद्यते संगो यस्यां सेयमसंगाभि-
प्वंगो न्नाववती असंगा चासौ शक्तिश्च तस्या उचितं योग्य-
मिति कृत्या फजमेतदिष्टफजराहितमेतदनुष्ठानं भवति जायते ।
इष्टफजदमिष्टफजसंपादकमुच्चैरत्यर्थं तदपि शास्त्रोक्तमनुष्ठान
मसंगमभिप्वंगरहितं यतो यस्मात्परमप्रधानं आसंगयुक्तं
ह्यनुष्ठानं तन्मात्रगुणस्थानकस्थितिकार्यं च न मोहोन्मूढनष्टा
रेण केवज्ञानोत्पत्तये प्रजवति तस्मात्तदर्थिना आसंगस्य
दोषरूपता विज्ञेयेति । पो. १४ वि. । द्वा० । गार्थ्ये, सूत्र. १ श्रु. ३
अ. रगे आचा० अ. ५३. उ. ४ ॥

आसंग-पुं० वासंगेहे, “ आसंगो आसवर्णं आश्रयणं वासंगे
हम्मि ” देशी. व. १ श्लो. ६६ ॥

आसंदय-असन्दक-न०-आसनाविशेषे, (आसनमासनकादीत्ति)
आचा. १ अ. ५ उ. ॥

आसंदिधा-आसंदिका-स्त्री०-मंत्रिकायाम्- (आसंदिधं च न-

वसुत्तं) आसंदिकां मंचिकाम् सूत्र. १ ध्र. ४ अ. ॥

आसंदी-आसन्दी-स्त्री-आसद्यतेऽस्याम्-आ-सद्-अच्-आदिनि
गौरा. ङीप्-उपदेशनयोग्ये आसनयवे कुक्ष्यद्वायाम्, वाच. ॥
मंचके, सूत्र० १ ध्र. १ अ. (आसंदी पक्षियंके य) आसंदी-
त्यासनविशेष इति । सूत्र० १ ध्र. ९ अ. ॥

आसंवर-आशाम्बर-पुं० दिगंबरं जैनसाधुभेदे, -पतेन यदाहु
राशाम्बराः न स्त्रीणां निर्वाणमिति तद्व्यास्तम् इति । नं. ॥

आसंसप्यओग-आशंसाप्रयोग-पुं० आशंसनमाशंसाभिवा-
पस्तस्याः प्रयोगो व्यापारणम् करणमाशंसाप्रयोगः । आशं
सैव वा प्रयोगोव्यापार आशंसाप्रयोगः । आशंसाया व्यापारे,
च आशंसारूपे व्यापारे, । प्रव० १ द्वा. ॥ आशंसप्यओगो
नाम निदानकारणम् इति ॥ नि. चू. १ उ. ॥

दसविहे आसंसप्यओगे ५० तं जहा ? इहलोगासंस-
प्यओगे ५ परलोगासंसप्यओगे ३ इहलोगासंसप्य
ओगे ४ जीवियासंसप्यओगे ५ मरणसंसप्यओगे ६
कामासंसप्यओगे ७ जोगासंसप्यओगे ८ ज्ञानासंसप्य
ओगे ९ पूयासंसप्यओगे १० सत्कारासंसप्यओगे । स्या.
१० ग. ॥

दसविहेत्यादि । आशंसनमाशंसा इच्छा तस्याःप्रयोगो व्या-
पारणं करणमाशंसैव प्रयोगो व्यापारः आशंसाप्रयोगः सूत्रे
च प्राकृतत्वात् (आसंसप्यओगेति) ज्ञातं तच्च इहस्मिन्
प्रज्ञापकमनुप्यापेक्षया मानुषत्वपर्याये यो वर्तते लोकःप्राणि-
वर्गः स इहलोकस्तद्व्यतिरिक्तस्तु परलोकस्तत्रेहलोकं प्रति
आशंसाप्रयोगो यथा जवेयमहमितस्तपश्चरणाच्चक्रवर्त्यादि-
रितीहलोकशंसाप्रयोगः १ एवमन्यत्रापि विग्रहः कार्यः । परलो-
काशंसाप्रयोगो यथा भवेयमहमितस्तपश्चरणादिन्द्रःसमानि-
को वा २ द्विधा लोकशंसाप्रयोगो यथा भवेयमिन्द्रस्ततश्च-
क्रवर्ती ३ अथवा इह लोके इह जन्मनि किञ्चिदाशास्ति एवं
परजन्मन्युभयत्र वेति एतत्प्रत्यं सामान्यमतोऽप्ये तच्छिष्टेषाः ।
एवास्ति च सामान्यविशेषयोर्विभक्तापेक्षो भेद इत्याशंसाप्रयो-
गाणां दशधात्वं न विरुध्यते । तथा जीवितं प्रत्याशंसा चिरम्मे
जीवितं न्रवत्विति जीविताशंसाप्रयोगः ॥४॥ तथा मरणं प्रत्या-
शंसा शीघ्रं मे मरणमस्त्विति मरणाशंसाप्रयोगः ॥ ५॥ तथा
कामौ शब्दरूपे तौ मनोऽहौ मे ज्ञयास्तामिति कामाशंसाप्रयो-
गः ॥ ६॥ तथाजोगाः गंधरसस्पर्शास्ते मनोऽहौ मे ज्ञयासुरिति
भोगाशंसाप्रयोगः ॥७॥ तथा कीर्तिः श्रुतादिवाजो ज्ञयादिति
ज्ञानाशंसाप्रयोगः ॥ ८॥ तथा पूजा पुण्यादिपूजनं मे स्यादिति
पूजाशंसाप्रयोगः ॥ ९॥ सत्कारः प्रवरवस्त्रादिभिः पूजनं तन्मे
स्यादिति सत्काराशंसाप्रयोगः ॥१०॥ स्या. टी. ॥आव. ६ अ. ॥

आसवण-वासगेहे, देशी. १ व. ६६ श्लो. ।

आसक्व-पक्षिविशेषे, " आसक्वञ्चो सिरिवण " श्रीरिति व
दतीति श्रीवदः प्रशस्तः पक्षिविशेषः । देशी. १ व. ६७ श्लो. ।

आसक्वंध-अश्वस्कंध-पुं० हयग्रीवायाम्, स्या. १ ग. ।

आसंसा-आशंसा-स्त्री-आशंसनमाशंसा-अभिवाये, प्रव. ५.

द्वा. ॥ आव. ६ अ. ॥ आशंसनमाशंसा-इच्छायाम्, स्या.

आशंसनमाशंसा-अप्राप्तप्रापणाभिवाये, -आचा० । १ अ. उ. १

अहवा आसंसा एतं परिणयमेहाविणे वसयं एएहिं

कज्जेहिं दंमं समारंजेज्जा-आचा. १ अ० १ उ. ॥

टी. ॥ अथवा आशंसनमाशंसा अप्राप्तप्रापणाभिवायेः
तदर्थं दण्डसमादानमादत्ते तथाहि ममैतत्परूपरारि वा प्रेत्य
परलोके चोपस्थास्यत इत्याशंसया क्रियासु प्रवर्तते राजानं
वा ऽर्थाशाविमोहितमना विव्रगति-आचा. ॥ विशेषावश्यके
आशंसादूषितं प्रत्याख्यानमधिकृत्य ॥

आसंसाजा पुणे, सेविस्सामिति दूसियं तीए ।

या एवीविधपरिणामरूपा कथंभूतः परिणाम इत्याह । पूर्णं
प्रत्याख्याने देवलोकादौ सुरांगनासंजोगादिभोगानहं सेविष्ये
इत्येवं भूतपरिणामरूपा च या आशंसा तया प्रत्याख्यानं दूषितं
न्रवति । विशेष० ॥ आ. म. छि. १ अ. ।

तथा च सूत्रहतांगे-

से जिवसु अकिरिए अबूसए अकोहे अमाणे अमाए
अलोहे उवसंते परिनिबुडे णो आसंसं पुरतो कुज्जा
इमेणं मे दिहेण वा सुएण वा सुएण वा एणएण वा विना-
एण वा इमेण वा सुचरियत्तव्वनियमवंचेवरवासेण इमेण
वा जायामायानुत्तिएणं धम्मएणं उवए पेच्चा देवो सिया
कामजोगा वसवत्ति सिप्पे वा अदुक्ख मसुणे एत्थ
एत्थविणो सिया ॥ १ श्रु. १ अ. ॥

सेजिक्खु इत्यादि ॥ समूलोत्तरगुणव्यवस्थितो भिक्षुर्नास्य
क्रिया सावध्या विद्यते इत्यक्रियः संवृतात्मकतया सांपरायिक-
कर्माबंधक इत्यर्थः । कुत एवंभूतो यतः प्राणिनामलूषकोऽर्हिस
कोऽनुपमर्दक इत्यर्थः । तथा न विद्यते क्रोधोयस्येत्यक्रोध ए-
वममानोऽमाय्यलोभः कपायोपशमाब्धोपशांतः शीतीभूतस्त-
दुपशमाच्च परिनिर्वृत इव परिनिर्वृतः । एवं तावदैहिकेभ्य-
कामजोगेभ्यो विरतः पारलौकिकेभ्योऽपि विरत इति दर्शय
ति । नो आसंसं इत्यादि । नो नैवाशंसां पुरस्कृत्य ममानेन
विशिष्टतपसा जन्मांतरे कामजोगावाप्तिर्भविष्यतीति । एवंभू-
तामाशंसां न पुरस्कुर्यादित्येतदेव दर्शयितुमाह । इमेण मे
इत्यादि । अस्मिन्नेव जन्मन्यमुना विशिष्टतपश्चरणफलेन दृष्टेना
मर्षोपध्यादिना पारलौकिकेन च धृतेनार्किकधम्मिस्तुब्रह्मद-
त्तादीनां तथा (सुएणवत्ति) मननं ज्ञानं जातिस्मरणादिना
ज्ञानेन तथाचार्यादेःसत्काशाच्छिज्ञानेनाऽवगतं ममापि विशिष्टं
प्रविष्यतीत्येवं नाशंसां विदध्यात् । तथाऽमुना सुचरित्रतपो
नियमब्रह्मचर्यवासेन तथामुना वा यात्रामात्रानुत्तिना धर्मेणा-
नुष्ठितेनातोस्माद्भ्याद्युतस्यप्रत्यजन्मांतरे स्यामहं देवस्तत्रस्थस्य
च मे वशवर्तिनं कामभोगा भवेयुरशेषकर्माऽवियुतोवा सिक्को-
ऽदुखः शुजाशुजकर्मप्रकृत्येवभूतोऽहं स्यामागामिकाव
इत्येवमाशंसां न विदध्यादिति । यदि वा विशिष्टतपश्चरणा-
दिनाऽऽगामिनि काहेममाणिमाहोभिमेत्यादिकाष्टप्रकारा सिक्कि-
र्भविष्यतीत्यनया च सिक्क्या सिक्कोऽहमदुःखोऽशुजो वामभ्यस्य
इत्येवं रूपामाशंसां न कुर्यात् । तदकरणे च कारणमाह । एत्थ
विश्यादि । अत्रापि विशिष्टतपश्चरणे सत्यपि कुतश्चिन्निमि-
त्तादुष्पणिधानसद्भावे सति कदाचित्सिक्किः स्यात्कदा चिच्च
नैवाशेषकर्मकृत्यलक्षणा सिक्किः स्यात् । तथा चोक्तं (जेजत्तिया
उहेओ, भविस्सते चेव तत्तिया मोक्खे) इत्यादि । यदि
वाऽप्राप्यणिमाद्यष्टगुणकारणे तपश्चरणादौ सिक्किः स्यात्कदा-
चिच्च न स्यात् तद्विपर्ययोपि वा स्यादित्येवं व्यवस्थिते प्रज्ञापू-
र्वकारणां कथमाशंसा कर्तुं युज्यते इति । सिक्किश्चाष्टप्रकारेयं

अणिमा १ गरिमा २ दधिमा ३ महिमा ४ प्राप्तिः ५ प्राकाश्यं-
६ ईशित्वं ७ वशित्वं ८ यत्र कामावसायित्वमिति । तदेवमै-
हिकार्यमासुप्तिकार्थं च कीर्त्तिवर्णश्लोकाद्यर्थं च तपो न विधे-
यमिति स्थितं ॥ ५ ॥ सूत्र ० टी० २ श्रु० १ अ० ॥

आसंसाविष्णुमुक्क-आशंसाविष्णुमुक्क- त्रि० इहलोकाद्यपेक्षया
विष्णुमुक्ते, पं० सू० ॥ ४ ॥ आशंसया चिनिर्मुक्तोऽनुष्ठानं सर्व
माचरेत् । मोक्षे भवे च सर्वत्र, निःस्पृहो मुनिसत्तमः प्रव० ५
छा० ॥

आसंसि(न)-आशंसिन्- त्रि० आ-शन्स-णिनि-आशंसौ
आशंसाकर्त्तरि, स्त्रीयां ङीप्-चाच. ॥ (धिञ्शुत्तो अणासंसी)
अनाशंसी श्रोतृभ्यो न वस्त्राद्याकाङ्क्षति-आचा. १ उ० ॥

आसंसित्ता-आशंसित्- त्रि० आ-शंस-तृच्-नाविशुभेच्छा-
वति, स्त्रियां ङीप्-चा० ॥

आसंसिय-आशंसित- त्रि० आ-शन्स-क-कथिते, इष्ठाविप-
यीभूते, ज्ञावे क आशंसायाम् न० वाच० ॥

आसकण-अश्वकर्ण-पुं० अश्वमुखघ्नीपात्परतोंऽतरद्वीपभेदे,
(अंतरद्वीप) शब्दे विवृत्तिः । स्या. ४ ग० । प्रव. १६१ द्वा. ॥

आसण-आसन-न० आस्यते उपविश्यतेऽस्मिन्नित्यासनम् ।

आतापनास्थाने, उक्त. १ अ. । वसत्यादौ, सूत्र. १ श्रु. २ अ. ।
स्थाने, उक्त. १ अ. १ उ. । वृ. ५ उ. । आस्यते स्थीयतेऽस्मिन्निति
शय्यायां आचा. १ अ. ५ उ. । पीठफलकादौ, आच. ४ अ. ।
स्या. १ ग० । नि. चू. १ उ. । सम. स. १० । आच. ५ अ. ।
आधारवृक्षणे धर्मोस्तिकायादीनां द्वोकाकाशादिके, आ. १
अ. उपवेशन योग्यनिपद्यादिकं, वृ. ३ अ. । विष्टरे, प्रश्न. १
छा० । हुंसासनादिके, जी. ३ प्र. । जग. १ श. ११ उ. ।
उपवेशने, स्या. १ ग० ॥

निर्ग्रन्थ्या यादृशानि आसनानि कल्पन्ते तान्याह ।

नो कप्पइ निगंझीए ठाणाइयाए हुं तए नो कप्पइ नि-
गंघिए पन्निमइइयाए हुं तए पदं नेसज्जियाए उक्कु-
गासणियाए दंभासणियाए दगंरुसाइयाए पउमन्थि-
याए उत्ताणियाए अन्तरकुजियाए एगपासियाए ॥

नो कल्पन्ते निर्ग्रन्थ्याः स्थानाय तथा भवितुं पदं प्रतिमा-
स्थायिन्या नैपेधिकाया उत्कुटिकासनिकाया वीरासनिकाया
दंभासनिकाया दगंरुशायिन्या अवाङ्मुखाया उत्तानिकाया
अन्ते कुट्टिकाया एकपार्श्वशायिन्या इति सूत्राक्षरसंस्कारः ॥
अत्र ज्ञाप्यकारो विषमपदानि व्याख्यानयति ॥

उदछाणं छाणे, यंततु पन्निमाउ हुंति नासाई ॥

पंचवाणिसिज्जाउ, तासि विजासाउ कायव्वा ॥ १ ॥

व्या० । स्थानायतं नामोर्ध्वस्थानरूपमायतं स्थानं तद्यस्याम-
स्ति सा स्थानायतिका । केचित्तु (ठाणाइग) मितिपठन्ति तत्रा-
यमर्थः । सर्वेषां निपदनादीनां स्थानानामादिभूतमूर्ध्वस्था-
नमतः स्थानानामादौ गच्छतीति स्थानादिगंतुच्यते तद्योगा-
दार्थिकापि स्थानदिगेति व्यपदिश्यते । प्रतिमा मासिक्यादि-
का तासु तिष्ठतीति प्रतिमास्थायिनी (नेसज्जियायन्ति) निपद्याः
पञ्चैव जवन्ति तासां विभाषाकर्तव्या साचेयम् निपद्यानामोपवे-
शनविशेषास्ताः पञ्चविधास्तद्यथा ॥

समपादयुता गोनिपधिका हस्तिशुम्भिका पर्यङ्का अर्धपर्यंका-
चेति तत्र यस्यां समौ पादौयुतौ च स्पृशतः सा समपादयुता

यस्यान्तु गौरिवोपवेशनं सा गोनिपधिका यत्र तु ताच्यामुप-
विश्यैकं पादमुत्पादयति सा हस्तिशुम्भिका पर्यङ्का प्रतीता
अर्धपर्यंका यस्यामेकं जानुमुत्पादयति एवं विधया निपद्यया च-
रतीति नैपधिकी उत्कुटिकासनन्तु सुगमत्वाङ्गाप्यकृता न व्या-
ख्यातम् ॥

वीरासनन्तु सीहासणेव जहमुक्कजाणु कणिविद्धो ॥

दंभे दगंरुशायिमा, आयतखुज्जायडुएहं पि ॥ १ ॥

वीरासनं नाम यथा सिंहासने उपविष्टोऽन्यस्तपाद अस्ते तथा
तस्यापनयने कृतेऽपि सिंहासनव्यतिरेके मुक्तजानुकद्वय निरा-
ह्वनेऽपि यदतिदुष्करं चैतदतएव वीरस्य साहासिकस्यासनं
वीरासनमित्युच्यते तदस्यास्तीति वीरासनिका । दंभासनि-
का दगंरुशायिका पदद्वये यथाक्रमं दंभस्य दगंरुस्य चायतकु-
ब्जताच्यामुपमा कर्तव्या तद्यथा । दंभस्येवायतं पादप्रसारणेन
दीर्घं यदासनं तदंभासनं तदस्यास्तीति दंभासनिका ।
दगंरुं किञ्च दुस्संस्थितं काष्ठं तद्वत्कुब्जतया मस्तकपाणि-
कानां सुवि दगनेन पृष्ठस्य चाद्वगनेत्यर्थः । या तु यथाविध्य-
भिग्रहविशेषेण शेते सा दगंरुशायिनी । अवाङ्मुखादीनिपु-
दानि सुगमत्वाङ्गा व्याख्यातानीति दृष्टव्यम् । एते सर्वेऽप्यभिग्रह-
विशेषाः संयतीनांप्रतिपिक्ताः एतान्प्रतिपद्यमानानां दोषानाह ॥

जोणी खुज्जणपिह्वण, गुरुगा पत्ताणहोइ सङ्करण ।

गुरुगासवेन्नगम्भी, कारणे गहनं वग्यरणं च ॥

व्या० । उर्ध्वस्थानादौ स्थानविशेषस्थिताया आर्थिकाया-
योनेः क्षोभो नवेत् तरुणा वा यथास्थितां दृष्ट्वा प्रेरयेयुः प्रति
सेवरन् अतएवैतानभिग्राहान् प्रतिपद्यमानायास्तस्याश्रु-
गुरु भुक्तजोगिनीनां च येन कारणेन स्मृतिकरणं इतरासां
कौतुकं च जायते तथा वदयमाणसूत्रे प्रतिपद्यिष्यमाणं
सेवेन्द्रकं तुम्बकं यदि निर्ग्रन्थी गृह्णाति तदा चतुर्गुरु स्मृति-
करणादयश्च त एव दोषाः कारणेन तस्यापि गृह्णन् धारणं-
चानुज्ञातम् । एतच्चाप्रस्तुतमपि द्वाघवार्थं स्मृतिकरणादिदो-
षसाम्यादत्र भाष्ये भाष्यकृताऽभिहितमिति संज्ञावयामः ।
अन्यथा वा सुधिया परिभाष्यम् ॥

वीरासणगोदोही, मुत्तं सन्वे वितानकप्पन्ति ।

ते पुण पमुच वेडं, मुत्ताओआजिगहं पप्प ॥

अन्तरोक्तासनानां मध्यात् वीरासनं गोदेहिकासनं च मुक्-
त्वा शेषाण्यूर्ध्वस्थानादीनि सर्वाण्यपि तासां कल्पन्ते आह
सूत्रे तान्यपि प्रतिपिक्तानि तत्कथमनुज्ञायन्त इत्याह । तानि
पुनः शेषाणि स्थानानि चेष्टां प्रतीत्य कल्पन्ते न पुनरभिग्रहवि-
शेषं सूत्राणि पुनरभिग्रहं प्राप्य प्रतीत्य प्रवृत्तानि तत इदमुक्तं
भवति । अभिग्रहविशेषास्तूर्ध्वस्थानानि संयतीनां न कल्पन्ते ।
सामान्यतः पुनरावश्यकदादिवेद्यायां यानि क्रियन्ते तानि कल्प-
न्ते एवापरःप्राह । ननु चाभिग्रहादिरूपं तपः कर्म निर्धारणा-
र्थमुक्तं ततः किमेवं संयतीनां तत्प्रतिपिच्यते उच्यते ।

तत्रो सोउ अगुन्ना ओ, जेण सेसं न हुप्पइ ।

अकामियं पि पेह्वेज्जा, वारिउत्तेण जिगहो ॥

व्या० । तपस्तदेव जगवज्जिरनुज्ञातं येन शेषं ब्रह्मचर्यादिकं गुण-
कद्वयकं न लुप्यते कथंपुनः शेषं लुप्यत इत्याह अकामियमि-
त्यादि । दंभायतादिस्थानस्थितामार्थिकां दृष्ट्वा कश्चिदुदी-
र्णकर्म्म नाम कामी काममनिच्छन्तीमपि प्रेरयेत् प्रतिसेवेत

तेन कारणेन वारित एतादृशस्तासामभिग्रहः । किन्तु ॥

जे य दंसादधोपाण, जेय संसपगा जुवि ।

विद्वस्स अट्ठियातावि, सहन्ति जह संनया ॥

व्या० । इह द्विधा कायोत्सर्गश्चेष्टायामभिभवत्तत्राभिभव-
कायोत्सर्गस्तासां प्रतिपिच्छ इति कृत्वाऽभिधीयते ये च दंश-
मशकादयः प्राणिनो ये च जुवि संसर्पकाः संचरणशीला
उन्दिरीकादयस्ते कृतानुपडवान् यथासंयताः सहन्ते
तथा ता अप्यार्यिकाश्चेष्टाकायोत्सर्गस्थिता आवश्यकदि-
वेष्टायां सम्यक् सहन्ते तत एवं ता अपि कर्मनिर्जरां कुर्वन्ति
आह यद्युद्गर्णकर्मणा तरुणादिना प्रेयमाणापि सा संयती-
नामुत्पादयति ततः किमिति येनाभिग्रहाविशेषेण बहुतरा कर्म
निर्जरा भवति सर्वा यत उच्यते ॥

वसिज्जा वंजचेरंसि, नुज्जंमाण्णी तुकीदितु ।

तदाचित्तं तत्तइति, थेरा आवयसज्जीरणो ॥

व्या० । यद्यपि काचिदार्थिका धृतिवल्लयुक्ता युज्यमाना प्रति-
सेव्यमानापि भावतो ब्रह्मचर्यं वसेत् तथापि स्थविरा गौतमा-
दयः सूरयः प्रवचनापयशः प्रमादजीरवस्तां न पूजयन्ति न-
शंसंतीत्यर्थः किंच ॥

तिव्वान्निगहसंजुत्ता, णाणयोणासणे रता ।

जहा मुज्जन्ति जयउ, एगाणेगं विहारिणो ॥

लज्जं च वंजचज्जं च, रक्खंतीउतवोरता ।

गच्छे चेव विमुज्जन्ति, तहा अणसणादिहि ॥

व्या० । तीव्रैर्व्यादिविपरिमिश्रैः संयुक्तः स्थानमौनासन-
विशेषेषु रता एकानेकविहारिणः कचिदेकाकिविहारिणो
जिनकल्पिकादय इत्युक्तं केचिद्यानेकविहारिस्थविरकादिपका-
दयर्थः एवंविधा यतयोयथा बुध्यन्ति तथा निर्ग्रन्थोऽपि लज्जां
ब्रह्मचर्यं च सूत्रोक्तविधिना रक्षन्त्यस्तपोरता स्वाध्यायादितपः-
कर्मपरायणा गच्छ पव वसन्त्योऽनशनादिभिर्यथोचितैस्तपो-
भिः बुध्यन्ति न तीव्रैरभिग्रहैः । अपिच ॥

जोविदिच्छंणोहुज्जा, इत्थिविधोनुकेवल्ली ।

वसते सोवि गच्छंती, किमुच्छीवेदसिंघणा ॥

व्या० । योपि दग्धेनो नस्मीकृतवेदमोहनीयकर्मा स्त्रीचिन्हो-
यदि स्त्रीलक्षणलक्षितः केवली भवति सोऽपिगच्छवासे वसति
किंपुनर्या संयती स्त्रीवेदेन सेव्यनासासुतरां गच्छे वसेदिति-
ज्ञावः । यद्यप्युक्तं यदि न स्वादयति ततः कोनाम तस्याभिग्रह-
ग्रहणदोषः तदप्युक्तं प्रतिसेव्यमानाया आस्वादनस्य याद-
चित्तकत्वात्कथमिति चेदुच्यते ॥

अद्यायं घट्टियं ज्जाइ, फुफुगा सहसायइ ।

कोवितो वट्ठती वाहा, इत्थी वेदेवि सोगमो ॥

व्या० । अद्यातं उल्लुक्तं घटितं चादितं सत् यथा ध्यायति
प्रज्वलति यथा फुफुकाघटितं साहसायति शृशं दीप्यते यथा
व्याधिरपथ्यासेवनादिना कोपितो वर्धते । स्त्रीवेदस्याऽपि
समवगमो मन्तव्यः सोपि घटितः प्रज्वलतीत्यर्थः । अतोयाह-
चित्तकर्मस्वादनमिति आह । संयतीनां प्रतिपिच्छा अमी
अभिग्रहाः परं संयतानां का वार्ता अत्रोच्यते ।

कारणमकारणविय, गीयत्थमिय तहा अमीयंमि ।

एए सन्ने विपए, संजयपक्खे विजासिज्जा ॥

व्या० । यान्येतानि व्युत्पद्यकायिकत्वादीनि पदान्युक्तानि तानि
कारणे सिद्धादिजिरभिचूतस्य देवताकंपननिमित्तं वा गीता-
र्थस्याऽगीतार्थस्य वा कल्पन्ते अकारणे पुनरगीतार्थस्य
न कल्पन्ते गीतार्थस्य निष्कारणे निर्जरानिमित्तं कल्पन्ते
अचेष्टत्वादिकमपि गीतार्थस्य जिनकल्पं प्रतिपद्यमानस्य
कल्पते एवं संयतपक्षे एतान्यचेष्टतादीनि सर्वाण्यपि पदानि-
विभाषयेत । सावश्यकं आसने निर्ग्रन्थीनां ॥

नो कप्पइ निगन्धीणं सावस्तयंसि आसणांसि आसइत्त
एवा तु अट्ठित्तएवा कप्पइ निगन्धाणं सावस्तयंसि
आसणांसि आसइत्तएवा तु यट्ठित्तएवा ।

सावश्रयं नाम यस्य पृष्ठतोऽवष्टोभो भवति । एवंविधे आसने
निर्ग्रन्थीनां नो कल्पते निर्ग्रन्थानां सावश्रये आसने आसितुं वा
कल्पते निर्ग्रन्थ एतादृशं आसने यद्युपविशति शरते वा तदा
तएव गर्वादयो दोषाश्चतुर्गुणं च प्रायश्चित्तं च्छितीयपदे भ्रष्ट-
सागारिकस्थविरोगेष्ठानो वा उपदिशेत् । निर्ग्रन्थानामपि न
कल्पते यद्युपविशति तदा चतुर्गुणं सूत्रं तु कारणात् तदेव
कारणमाह ॥

सावस्तय इत्यादि पश्चार्धं योवृक्ष आचार्यः स पूर्वकृते गृह-
स्थैस्तार्धं निष्पादिते साधश्रयेऽप्यासने उपविष्टोऽसागरिके
पक्षान्तेवा यच्चिनेयानां वाचनां दद्यात् सूत्रम् ॥

नो कप्पइ निगन्धीणं सविसाणांसि पीठंसि वा फलगांसि
वा आसइत्तएवा तुयहि एवा कप्पइ निगन्धाणं सविसा-
णांसि पीठंसिवा फलगांसि वा आसइत्तएवा तुयहित्तएवा ॥

सविपाणं नाम यथा कपाटस्योभयतः शृंगे भवतः । एवं यत्र
भिसिकादौ पीठे फलके वा विषाणं शृङ्गं भवति तत्र निर्ग्र-
न्थानामासितुं वा न कल्पते निर्ग्रन्थानान्तु कल्पते । निर्ग्रन्थास्तु
सविषाणे पीठे फलके वा यद्युपविशति शरते च तदा चतु-
र्गुणं आज्ञादयश्च दोषाः । तथा ॥

सविसाणे उड्डाहो, पाक्पादीयते पम्किड्डम् ।

वितियपए बासासु, कप्पइ णिणे विसाणम्मि ॥

सविषाण आसने उपविशत्यामार्थिकायामुड्डाहो भवति ।
पादकर्मादयश्च दोषास्संभवन्ति । ततः प्रतिकुष्टे तत्रोपवेशनं
मितिगम्यते द्वितीयपदे वर्षासु पीठफलकदुर्बलमतायां सविषाणं
मपि गृह्यते तस्य च विषाणं छित्त्वा परिष्कार्यते एवं छिन्ने
विषाणे स्थविराया अन्यस्या वा कल्पते ॥

जंतु द्वाज्जइ णिचुं तं, थेरीणं द्वांति सविसाणं ।

इंति यसे दंरुपाजं, ठणघणमट्ठिया एवा ।

यत्र पुनःस्थानुं न कल्पते ततः सविषाणमपि तदासनं स्थ-
विरसाक्षीनां साधवः प्रयच्छन्ति । तदियं च दंरुपादप्रौढं
घनं ग्राहयन्ति । तेनच चेष्टित्वा स्पृष्टतरं कुर्वन्तीत्यर्थः । मृ-
त्तिकाया परिवेष्यन्ति निर्ग्रन्थानां सविषाणमपि कल्पते । कुत
इत्याह ।

समणाणउ ते दोसा, न हुंति तेण तडुपणुप्पा य ।

पीठं आसणहेउं, फलगं पुण होइ सेज्जट्टा ।

श्रमणानां पुनस्ते पादकर्मादयो दोषान् भवन्ति ततो चेदपि
पीठफलके सविषाणेऽप्यनुज्ञाते । तत्र पीठमासनहेतोः फलकं
पुनः शय्यार्थं शयननिमित्तं वर्षासु गृह्यते । अथ किमर्थं वर्षासु
तत्रोपवेशनं शयनं वा क्रियते इत्याह ॥

कुत्थण आयदयडा, उज्जायग अरिसवायरक्खडा ।

पाणा सीतल दीहा, रक्खडा होइ फल्लगंतु ।

आर्क्षायां चूमा स्याप्यमानाया निषद्यायाः कथनं प्रवृत्ति शीत-
लायां च चूमावुपविशतां धान्यं न जीर्यति ततो ग्लानत्वेनात्म
विराधनोदयार्थं च जीवदयानिमित्तं वर्षाभूमौ नोपवेष्टव्यं ।
(उज्जायगंति) भूमेराक्षाभावेन मल्लिनीमृतस्यापधे जुगुप्सनीय
ता स्यात्तद्वशांस्ति वाकुञ्चेयुः वातोवाऽधिकतरं प्रकुप्येत तत-
प्लेषां रक्षार्थं पीठकं गृहीतव्यं । तथा शीतलायां चूमावहवः
पनकप्रवृत्तयः प्राणिनः संमूर्च्छेयुः ततो चूमा च योनीनां तेषां
विराधनाभवति दीर्घजाताया वा चूमेर्निर्गत्य दशेयुरुपलक्षण-
मिदं । ततोपधिको न जीर्णतादयोऽपिदोषा प्रवृत्ति । एतेषां
रक्षार्थं वर्षासु फल्लकं गृह्यते । वृ. ५ उ० ॥

गुरोः पुरतः आसन विधि (विणय) शब्दे वदयामि ।

सुखस्थिरासनोपेतं-स्थिरसुखमासनमिति पतंजलिः छा. २२ द्वा.

आसणअभिगह-आसनानिग्रह-पु० यत्र यत्रोपवेष्टुमिच्छ-
न्ति तत्र तत्रासननयने, पंचा० २ वृ. ॥

तिष्ठत एव गुरोरादरेणासननयनपूर्वके अत्रोपविशत इति
जणने दर्शनविनयभेदे, प्रव० । सम ९.१ स. । नि. चू. २
उ. । ध. ३ अधि. ॥

आसणगय-आसनगत-त्रि० स्वस्थाने स्थिते, उक्त० । आसना-
सीने (आसणग कोण पुच्छे जाणवसेज्जाग ओकयाइवि) उक्त. ।

आसणचाग-आसनत्याग-पु० आसनत्यागे, पीठकाद्युपनयने
छा० २९ छा. ॥

आसणत्य-आसनस्थ-त्रि० उत्कृष्टकागोदोहिकावीरासना
द्यवस्थे, आचा. १ ध्रु. ए अ. । (आसणत्यो पढिउमारवा-
हेति) नि. चू. १ उ. ।

आसणदाण-आसनदान-न० पीठकाद्युपनयने, ध. १ अधि. ।

आसणपयाण-आसनप्रदान-न० आसनदानमात्रे दर्शनविनय
रूपे विनयभेदे, ग. । नि. चू. ॥

आसणाणुप्पयाण-आसनानुप्रदान-न० गौरवमाश्रित्यासन-
स्य स्थानान्तरसंचरणे, भ. १४ द्वा. ३ उ. । पंचा. १८ वृ.
स्था. ७ ग. ॥

आसस-आसन्न-त्रि० निकटवर्तिनि, उक्त० १ अ. । स्था. आ
म. पंचा. ३ वृ. । ध. ३ अधि. । आच. । प्रत्यासत्तिमति, पो. "उज्जे
णीप नयरीए आसन्नोणमाणं गामा" आ. म. ॥

आससन्नरूपइज-आसन्नरूपप्रतिज-त्रि० परतीर्थीकादी-
नामुत्तरदानसमर्थे, ग. १ अधि. । सुरै. प्रव. ॥

आसससिद्धिय-आसन्नसिद्धिक-त्रि० समासार्त्ताभूतनिवृत्ति
के, पं० ॥

आसतर-अश्वतर-पु० वेसरे, ध० नि. चू० ॥

आसत्त-आसक्त-त्रि० चूमिद्वग्ने ज्ञा. चूमौ संवासे न० ॥

आसत्ति-आसक्ति-स्त्री० योगिपरिभाषितेऽर्थे ज्ञा. जेदे स्था.
वाधिर्यकुंठतांश्वजमृताजिघ्रतामूकताकौण्यपंगुत्वकैय्योदा -
वर्तमत्तत्तारूपैकादशेन्द्रियवधतुष्टिनवकविपर्ययसिद्धयष्टकविप-
र्ययलक्षणसप्तदशबुद्धिभेदादष्टविंशतिधासक्तिः ॥

आसत्तोसत्त-आसत्तोसक्त-त्रि० आ अवाह्य अथोचूमौ सक्त
आसक्तो चूमौ लज्ज इत्यर्थः ऊर्ध्वं सक्त उत्सक्तः चूमौ उल्लोचने

उपरि च संबन्धे, जी० । कल्प० ।

आसत्थ-अश्वत्थ-० पु० न० पिप्पले नि० चू० स० ॥

आश्वस्त-त्रि० मार्गजनितश्रमापनयनेनाश्वत्थतामुपगते, कल्प०
भ० ११ द्वा. ११ मनागाश्वसिते ओ० (आसत्था मंजाव कर-
पल्ल समोसरह) ज्ञा० ।

आसदेचा-अस्वाद्य-अव्य० आस्यादनं कृतेत्यर्थे (सहफरिस
रसरुवगन्धे आसदेत्ताभवह) स्था. ७ ग. ।

आसधर-अश्वधर-पु. अश्वधारकपुरुषे, औ. येऽश्वान् धारयन्ति ।

आसपुरा-अश्वपुरा-स्त्री. पञ्चविजये पुरीयुगले, स्था. (दो आ-
सपुराओ) स्था. ८ ग०

आसम-आश्रम-पु० तापसावसयोपपन्नकृते आश्रयविशेषे, व्य०
दर्श. जी. प्रथमस्तापसादिभिरावासितः पश्चादपरोऽपिज्ञोक-
स्तत्र गत्वावसति वृ. नि. चू. प्रज्ञा. औ. आचा. अनु. तीर्थ-
स्थाने, च. स्था. ॥

(ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोऽपि स्तथा) इति चतुर्षु, लोक
प्रसिद्धेषु अवस्थाविशेषमाहु मनुष्येषु ।

आसमदग-अश्वमर्दक-त्रि. घोटकानां मर्दनाधिकारिणि पुरुषे. ज्ञा ।

आसमपय-आश्रमपद-न. तापसाश्रमोपपन्नकृते स्थाने. उक्त.
(कणखलं नाम आसमपदं) आ. म. छि. ।

आसमजेय-आश्रमजैद-पु० " ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्र-
स्थोऽपि स्तथादिनोक्तस्वरूपे तृमिकाविशेषे, पंचा० १० वृ. ।

आसमाण-आसीन-त्रि० निषण्णे, (अजयं आसमाणोय पाण तृया-
हिं हिंसइ) आसीनो निषण्णतयाऽनुपयुक्त आकुंचनादि जावेन.
। द० ४ अ. ।

आसमि-आश्रमिन्-पु० सिद्धिनि, पं. व. १ छा. ।

आसमित-अश्वमित्र-पु० सामुच्छेदानां निन्वहानां धर्माचार्ये,

योहि महागिरिशिष्यस्य कौन्ठिन्याभिधानस्य. शिष्यो मिथि
हायां नगर्यां बह्वमीगृहेचैत्ये अनुप्रवादाभिधाने पूर्वं नैपुणि
के वस्तुनि विनोच्छेदनाय वक्तव्यतायां (पशुपन्नसमया
नेरइया वोच्छिज्जिस्सन्ति एवं जाव वैमाणियात्त एवं विनि-
याइ समए सुवत्तव्व) मित्येवं रूपमात्रापकमधीयानो मि
थ्यात्वमुपगतः सामुच्छेदिकनिन्वावान् प्रावर्तयत् इति
समुच्छेदिकशब्दे विवृत्त्यर्थेनाऽन्वेष्टव्यः ॥ स्था० ७ ग. ।
उक्त. १ अ. विशेषे ॥

आसमुह-अश्वमुख-पु० आदर्शमुखदोषस्य परतोऽतरदोषे.
तत्स्थे मनुष्ये च अन्तरदोषशब्दे विवृत्तिः उक्त. ३६. अ. ।
प्रव. । ३६३ छा. । स्था. ४ ग. ॥

आसय-आशक-त्रि० नोजिनि, आचा० ५ अ. ४ उ. । आशय
स्वकीयदर्शनाच्युपगमे, सूत्र० १ ध्रु. १ अ. । परिणामे, छा-
२ ए छा० । अभिप्राये, सूत्र, १ ध्रु. १५ अश्ववसायविशेषे,
पो० ३ विव. ।

प्रणिधिप्रवृत्तिविजय, सिद्धिविनिर्माणभेदतः प्रायः ।
धर्मैराख्यातः शुभाशयः पंचधात्र विधौ ॥ ६ ॥

प्रणिधानादिराशिरुक्तस्तमेव संख्याविशिष्टे नामग्राहमाह ।
(प्रणिधीत्यादि) प्रणिधिश्च वृत्तिश्च विजयश्च सिद्धिश्च
विनिर्माणश्च एतत्पञ्च भेदास्तानाश्रित्य कर्मणि ल्यङ्द्वयोपे पञ्च
मी । प्रणिधिप्रवृत्तिविजयसिद्धिविनिर्माणभेदतः प्राय इति

आचुर्येण शास्त्रेषु धर्मैर्धर्मवेदिनिराख्यातः कथितः शुभा
शयः शुभपरिणामः पंचधा पंचप्रकारः । अत्र प्रक्रमे विधौ कर्त-
व्योपदेशः । प्रतिपादिताशयपंचकस्यतिरेकेण पुष्टिशुद्धिद्वय
लक्षणव्ययमनुबंधि न भवतीति प्रणिधानादिना स्वरूपमन्यत्र
दृष्टदृष्टजन्मवेदनीये कर्माशये क्लेशकर्मविपाकादयैरपर-
मृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः पो० टी० ८० ॥

आश्रय- पु० आश्रयतीत्याश्रयः धूमवद्वाकादौ हेतौ, अनु० ।
प्रत्यये, आचा. १ अ. । आधारे, छट्. । आद्ये, स्या. ३ ग. ।
भजनीये, झा० १० अ. ॥

आस्यक्त- न० मुखे, झा० ए अ. । जी. । आचा. (आसेननाधि-
पुरो) आस्येन मुखेन द० ५ अ. ॥

आसयंत-आश्रयंत-त्रि० गृह्णति, विशे. ईपद्भजमाने म. १३
श. ६ उ. आश्रयणीयं वस्तु. ज. ११ श. ११ उ. ॥

आसयन्नेय-आशयन्नेद-पु० अच्यवसायविशेषे, कथमये चरा
कोधर्मकान्तारोत्तरणेन निविज्ञालुखविरहभाजनं भविष्यतीत्या-
दिरूपे, प्रति० ॥

आस्यमहत्त-आशयमहत्त्व- न० आशयस्य विपुलत्वे, वो०
१ वि० ॥

आसयाविमेष-आशयाविशेष- पु० चित्तोत्साहातिशये, चा०
२१ चा० ॥

आसरयण-अश्वरत्न- न० चक्रवर्तिनोऽश्वोत्कृष्टे, यक्षसहस्रा-
धिष्ठितेऽश्वे, स० १४ स० ॥

जरतस्य कर्मद्वामेदं णामेण आसरयणं सेणावर्द्धकमेणं
समजिरुद्धे । जं० आ० च० १ स० ॥ स्या० ७ ग० ॥ प्रज्ञा०
१ ए पद. ॥

अश्ववर्णकः

तएण तं असीइमंगलमूत्तिं णवणउइमंगलपरिणाहं
अरुसयमंगलमायतं षत्तीस मंगलमूसिअसिरं चउरंगु-
लकसणं वीसइ अंगुल बाहागं चउरंगुलजाणूकं सोलस
अंगुल जंघागं चउरंगुलमूसिअखुरं मुत्तोढीसंवत्त वडि-
अमज्जं ईसिं अंगुलपक्षपट्टं संगयपट्टं सक्षयपट्टं सजाय-
पट्टं पसत्यपट्टं विसिद्धपट्टं एणी । जमुणाय विउयधट्टपट्टं
वित्तद्वयकसणिवायअं केह्वसप्पहारपरिवज्जिअंगं तवणी
ज्जहासम्भदिह्वारणं वक्खण सुफुल्लथासगविचित्रयणर-
जुपासं कंचण मणि कण्ण पयर गणाणाविह घटिअ
जादमुत्तिआ जादएहिं परिमंनिएण पट्टेण सोजमाणे-
ण सोजमाणकट्टेयण इंदनीदमरगयमसारगल्लमुहमण
रइअ आविष्कमाणिकमुत्तग विचूसिअं कण्णमय परम
सुकयतिद्वकं देवमइत्रिकुप्पिअं सुरवरिंदवाहणजोगं वयं
सुरूवं दुईज्जमाण पंचवाह चामरा मेद्वगं धरेंतं अण-
वज्जवाहं अचेद्वणेयण कोकासी अवहलपत्तलच्छसेया
वरणनवकण्णगतविअतवणिज्ज ताडुज्जी हासयंसि अज्जि-
सेअघोणं पोक्खरपत्तमिव, सल्लिद्वविन्दु अचंचदं चंचद
सरीरं चोक्खचरणपरिव्यायो विवहिद्वीयमाणं २ खुर-
चद्वणचंचु पुनेहिं धरणिअद्वं अज्जिह्वमाणं २ दोवि

अचद्वणेजमगसमगं मुहाओ विणिग्गमतं च सिग्घयाए
मुणादतंतु उदगमाविणिस्साए पक्कमतं जाइकुलरूपववयप-
सत्थवारसावत्तकविमुच्छदक्खणं सुकुलप्पसूअं तेहाविं
जहयं विणीयं अणु असुंकुमादलोमनिच्छविं सुजायं
अमरमणपवणगरुद्वज्जणं चंवद्वसिग्घगामिं इसिमिव, ख-
त्तिस्वमाए सुसीसमिव, पक्कखया विणीयं उदगहुतवहपा-
साणं कइमसकर सतालुइद्व तमकरगविसमपन्नार गिरि-
दरीत्थासु जघण पिह्वणणिरणासमत्यं अचंचपाणिअं
दंरपातिअणं सुपाति अकाद्वतालु च काद्वहेंसि जिअ-
निदं गवेसं जिअपरिसहं जच्चजातीयमद्वहाणिं सुगपत्त
सुवप्पकामेद्वज्जिरामं कमद्वामेद्वं णामेणं आसरयणं ॥

टीका ॥ तएण तं असीइमंगलमूसिअ इत आरज्य सिणा-
वक्कमेण समभिरुद्धे इत्येतदंतेन सूत्रेण पदयोजना । तत इति-
क्रियाक्रमसूचकं वचनं तं प्रसिद्धगुणं नाम्ना कमद्वामेद्वं अश्वरत्नं
सेनापतिक्रमेण सन्नाहादिपरिधानविधिना समजिरुद्ध आरुद्धः
किंविशिष्टमित्याह । अशीत्यंगुलानि उन्नितं अंगुलं चात्र मानवि-
शेषः । नव नवत्यंगुलानि एकोनशतांगुलानि एकोनशतांगुल-
प्रमाणः परिणाहो मध्यपरिधिर्यस्य तत्तथा । अष्टोत्तरशतां-
गुलानि आयतं दीर्घं सर्वत्र मकारोऽङ्गाङ्गणिकः । तुर-
ङ्गाणां तुंगत्वं खुरतः प्रारज्य कर्णावधि परिणाहः पृष्ठपाश्वो-
दरांतरावधि । आयामो मुखादिपुच्छमूर्ध्वं । यदाह पराशरः ।
मुखादापुच्छकं दैर्घ्यं, पृष्ठपाश्वोदरांतरात् । आनाह उच्छ्रयः
पादा, दिङ्ग्रेयो यावदासनम् ॥ १ ॥ तत्रोच्चत्वसंख्यामेद्वनाय-
साक्षादेव सूत्रकृदाह ॥ लोचितशिरस्कं चतुरंगुलं (वत्तीसमि-
त्यादि) । द्वाविंशदंगुलप्रमाणं कर्णकं इहस्वकर्णत्वस्य जात्यतुर
गलक्षणत्वात् । अनेन कर्णयोश्चत्वेनास्थिरयौवनत्वमभिहितं
शङ्कुकर्णत्वात् हयानां यौवनपाते वनितास्तनयोर्विव अनयोः
पातः स्यात् । दीर्घत्वात् अत्र योजनायाः क्रमप्राप्त धान्येन
पूर्वकर्णविशेषणं इयं पञ्चाङ्गिरसः अश्वश्वसोरुर्ध्वं मुखत-
त्वात् विशत्यंगुलप्रमाणा वाहाः शिरोजगामाधोवर्ती जानुनोरु-
परिवर्ती प्राक् चरणजगो यस्य तत्तथा । चतुरंगुलप्रमाणं जानु
बाहुजंघासंधिरूपोऽवयवो यस्य तत्तथा । पोरुशंगुलप्रमाणा
जंघा या च संख्या पूर्वोक्ता असीवर्ती खुरावधिरवयवौ यस्य त
तथा चतुरंगुलोच्छ्रिताः खुराः पादतलरूपा अवयवा यस्य त
तथा । एवमवयवानामुच्चत्वमीद्वने सर्वसंख्या पूर्वोक्ता अशी
त्यंगुलरूपा मकारः सर्वत्राङ्गाङ्गणिकः । यतु अष्टाश्वमानमाश्वि-
त्यालौकिकपराशरग्रंथे “ जघन्यमध्यश्रेष्ठानामश्वानामार्योति-
र्भवत् । अंगुलानां शतं हीनं विशत्या दशभिस्त्रिभिः १ परि-
णाहाङ्गुलानि स्यात् सप्ततिः सप्तसप्ततिः । एकाशीतिः समा-
सेन त्रिविधस्याष्टयाक्रमम् २ तथा पष्ठिअतुष्षष्टिरष्टपष्टिः समु-
च्छ्रयः । त्रिपंचसप्तयुताः विशतिः स्थानुस्त्रायतिः ३ इत्यत्र
सप्तनवत्यंगुलान्यायति एकाशीत्यंगुलानि परिणाहः अष्टपष्टधं
गुलानि समुच्छ्रयः सप्तविंशत्यङ्गुलानि मुखायतिरित्युक्तमस्ति
तदपरश्रेष्ठहयानाश्रित्य । नतु चक्रवर्तिरत्नमाश्रित्य दृष्टश्चायं
विशेषः । पुरुषोत्तमे सासुद्रिके उत्तमपुरुषाणामष्टोत्तरशतां
गुलाण्युत्तमेधः । उत्तमोत्तमानां तु विंशत्युत्तरशताङ्गुलानि
अनेनास्य प्रमाणोपेतत्वं सूचितं । सम्प्रत्यवयवेषु लक्षणोपे-
तत्वं सूचयति । मुक्तोढी नाम अध उपरि च सङ्कीर्णा मध्ये-

त्वीपक्षिशाखा कोष्ठिका तद्वत्संवृत्तं सम्यग्वर्तुलं वलितं नम-
नस्वजावं ननु स्तब्धमध्यं यस्य तत्तथा । परिणाहस्यमध्यपरि-
धिरूपस्य चैव चित्यमानत्वाद्वाचितेयमुपमा । ईपदंगुलं याव-
त्प्रणतं ननु प्रारब्धं अतिप्रणतस्योपवेष्टुर्दुःखावहत्वात् पृष्ठे प-
र्यायस्थानं यस्य तत्तथा आरोहकसुखावहपृष्ठकमित्यर्थः । स-
म्यग् यथा क्रमेण नतं पृष्ठं यस्य तत्तथा । सुजातं जन्मदोषरहितं
पृष्ठं यस्य तत्तथा । प्रशस्तशास्त्रिहोत्रवृत्तानुसारि पृष्ठं यस्य
तत्तथा । किं बहुना विशिष्टपृष्ठं प्रधानपृष्ठमिति यावत् । उक्तं
पृष्ठे पर्यायस्थानवर्णनं । अथ तत्रैवावशिष्टभागं विशिनष्टि ।
एणी हरिणी तस्या जानुवदुन्नतं उभयपार्श्वयोर्विस्तृतञ्च च-
रमभागे स्तब्धं सुदृढं पृष्ठं यस्य तत्तथा । चेन्ना जलवशः क्षता वा
कशा चर्मदण्डस्तेषां निपातास्तेस्तथा अंकेष्टनप्रहैरस्तर्जक-
विशेषाघातैश्च परिवर्जितं अश्ववारमनोऽनुकूलचारित्वात्
अंगं यस्य तत्तथा । तपनीयमयाः स्थासका दर्पणाकारा अ-
श्वालंकारविशेषा यत्र तदेवंविधं अद्विष्टाणं मुखसंयमनविशेषो
यस्य तत्तथा । वरकनकमयानि सुपुष्पभानानि पुष्पाणि स्था-
सकाश्च तैर्विचित्रा रत्नमयी रज्जुः पार्श्वयोः पृष्ठोदरान्तवर्त्य-
वयवविशेषयोर्यस्य तत्तथा । वध्यंते पट्टिकाः पर्याणदृढीकर-
णार्थमश्वानामुभयोः पार्श्वयोरिति कांचनयुतमणिमयानि के-
वद्वकनकमयानि च प्रतरकाणि पत्रिकाभिधाननूपणानि अन्त-
रान्तर्येषु तानि तथानूतानि नानाविधानि घटिकाजातानि
मौक्तिकजातकानि च तैः परिमंभितेन पृष्ठेन शोभमानकंकतना-
दिरत्नमयं मुखमंनार्द्धं रचितं आविष्माणिक्यं प्रोतमाणि-
क्यसूत्रकं हयमुखनूपणविशेषणविशेषस्तेन विभूषितं कनक-
मयपद्मेन सुपुष्पकृतं तिलकं यस्य तत्तथा देवमये न स्वर्गिचातु-
र्येण विविधप्रकारेण कल्पितं सज्जितं । सुरवरेन्द्रवाहनमुच्चैः
श्रवा हयस्तस्य योग्यं मंजुलकरणान्यासस्तस्या व्रजगतादि-
त्यस्य ह्युप्रत्यये व्रजनं प्रापकं । ये गत्यर्थास्ते प्राप्यर्था इति वच-
नात् । अयं भावः । यादृशं खुरद्वीं अयमुच्चैः श्रवाः करोति तादृ-
शोऽयमपि । अत्र पष्ठमर्थे द्वितीया प्राकृतत्वात् । यथासरूपं
सुन्दरं भवति इतस्ततो दोषायमानानि सहजचंचलाङ्गत्वात्
लज्जालम्बिकर्षणमृग्यविनिवेशितत्वेन पंचसंख्याकानि या-
नि चारुणि चामराणि तेषां मेघक एकस्मिन् मूर्धनि संगमस्तं-
धरहृत्चामरा इत्यत्र स्त्रीनिर्देशः समयसिद्ध एव । गौमतेन
वा चामरा इत्यादन्तः शब्दः । अत्रापि शब्दे व्याख्यायमाने मू-
र्धाङ्कारपञ्चोक्तोभवाति ननु कर्णाद्यङ्कारः दृश्यते लोके एकं चा-
मरं मूर्धाङ्कारचूतं चामरं एकं च कर्णाङ्कारभूतं एकं च भागा-
ङ्कारचूतं एकं च कर्णाङ्कारचूतामिति तेन योक्तव्याख्यानमे-
व सुन्दरं । अथ देवमतिविकल्पितादिविशेषविशिष्ट उच्चैः श्रवा-
नामशक्रद्वयोऽपि स्यादित्याह । अनभ्राचारीवाहोऽश्वः उच्चैः श्र-
वास्तदन्य (अद्वजवाहमिति) पाठे तु अद्वजं चूरि वहतीति-
अद्वजवाहस्तत् अजवेदोपादिना असंकुचिते नयने यस्य तत्त-
था । अतएव कोकासिते विकसिते बहुले दृढे अनश्रुपातित्वात्
पत्रवत् पद्मवती ननु पद्मवृत्तिकरोगवशाद्भोमराहिते अक्षिणी
यस्य तत्तथा । सदाचरणे शोभायै दंशमशकादि-
रक्षार्थं वा प्रच्छादनपटेन च कनकानि नयवस्तुवर्णानि
यस्य तत्तथा । स्वर्णतंतु स्यूतप्रच्छादनपटमित्यर्थः । तप्तं
तपनीयं तद्गुरुणे तालुजिह्वे यत्र तदेवं विधमास्यं यस्य त-
त्तथा । ततः पूर्वविशेषणेन कर्मधारयः । श्रीकाया बह्व्या
अग्निपेकोऽभिपेक्षं नाम शारीरवृत्तं धोणायां नासिकायां

यस्य तत्तथा । क्वचिपागन्तरेतु (सिरिसांतिसे अघोण)मिति
दृश्यते तत्र शिरीषं शिरीषपुष्पं तद्वदतिशेवाधोणायस्येति
तथा पुष्करपत्रमिव कमलद्वयमिव सखिलस्य विन्दवोयत्र
तदेवं विधं कोऽर्थः यथा पुष्करपत्रं जलान्तस्य वाताहतजल-
विन्दुयुतं भवति । तथैतदपि सखिलं पानीयं द्वावण्यमित्यर्थः ।
तस्य विन्दवः गटास्तैर्युतं विन्दुगृहणेनात्र प्रत्यंगं द्वावण्यं
सूचितं लोकेऽपि प्रसिद्धमेतत् । मुखेऽस्य पानीयमिति अचंच-
लं स्वामिकार्यकरणे स्थिरं साधुवाहित्वात् चंचलं शरीरं जा-
तिस्वजावात् । अथ यदि चंचलाङ्गस्तदायुर्मध्यवस्तुस्वापिस्वा-
ङ्गप्रवर्तको भविष्यतीत्याह । चोक्तः कृतस्नानश्चरको धादिभि-
क्वाचर परिव्राजको मस्करी ततश्चरकसहितः परिव्राजकश्च-
रकपरिव्राजकः प्रथमा द्वितीयाथे । नचोक्तपरिव्राजकमिव प्रा-
कृतशैल्या अकारप्रद्वेषपादमिर्वायमानं २ अश्रुजिः संसर्गशंकया
आत्मानं संवृण्वान्ति आभीक्ष्ण्ये चात्र द्विवचनम् ।
एवमग्रेऽपि भाव्यं । अथाऽस्य क्रियाविशेषैर्जात्यत्वं वक्तव्यम् । खुर-
प्रधानाश्चरणाखुरचरणास्तेषां चंचुपुटा आघातविशेषास्तैश्चर-
णीतद्वमज्जिन्नदननुचूतविशेषेन सामान्यतः पुंसि द्वावऽश्वस्योप-
वृत्तकणमिति एतस्य वृत्तकणत्वेन शास्त्रिहोत्रे प्रतिपादनाच्चतः
“खुरः खनेद्यः पृथिवी मश्वो लोकोत्तरः स्मृतः” इति । अश्ववारप्र-
योगनर्तितो हि हयोऽप्रादावुदस्यति तत्रास्यशक्तिविशेषेण चारेण
दर्शयति द्वावपि च चरणौ यमकसमकं युगपन्मुखाद्विनिर्गम-
दिव निस्सारयदिव कोऽर्थः । इदमप्रादावूर्ध्वं नयत्तथा
मुखान्तिकं प्रापयति यथा जन उत्प्रेकते इमौ मुखद्विनिर्ग-
मयति पुनः क्रियांतरदर्शनेनैतद्विशिनष्टि । शीघ्रं तथा
ब्रह्मविशेषेण मृणादं पद्मनादं तस्य तंतुः सूत्राकारोऽव-
यवविशेषः सच उदकं च ते अपि निश्रयावलंब्य आस्तामन्य
दुर्गादिकं प्रकामत् संचरत् । अयमर्थः । यथा अन्येषां संचरि-
णूनां मृणादतंतुदकादावप्यंभकेन भवतः तथा नास्येति सूत्रे
चैकवचनमार्पत्वात् तथा जातिर्मातृपक्षः कुलं पितृपक्षः
रूपं सदाकारसंस्थानं तेषां प्रत्ययो विश्वासो येन्यस्ते च ते
प्रशस्ताः प्रदक्षिणावहत्वात् शुभस्थानास्थितत्वाच्च ॥ येद्वाद-
शावर्तास्ते यत्र तत्तथा बहुव्रीहिवृत्तकणः कः प्रत्ययः ।
विशुद्धा निर्दोषा मिश्रितानि वृत्तकणानि अश्वशास्त्रप्रसिद्धानि
यस्य तत्तथा । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । द्वादशा
वर्ताश्च इमे वराहोक्ताः । “ये पाणि गव्यकर्णसंस्थिताः
पृष्ठमध्यनयनोपरि स्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगास्ते-
ल्लादसहिताः सुशोभनाः ॥ १ ॥ अत्र वृत्तिवशाः । प्रपाण-
मुत्तरोष्ठतलं गव्यः कर्णं यत्र स्थित आवर्तो देवमणिनाम
हयानां महावृत्तकणतया प्रसिद्धः । कर्णौ प्रतीतौ एतेषु स्थानेषु
संस्थितास्तथोष्ठपर्याणस्थानं मध्यं प्रतीतं । नयने अपि
तथैव तदुपरि स्थिताः तथा ओष्ठौ प्रतीतौ । सक्थिनी
पाश्चात्यपादयोर्जानूपरिजागनुजौ प्राक्पादयोर्जानूपरिगः कुक्षि-
रन्वामो दीक्षककुक्ष्यावर्तस्य गृहितत्वात् ॥ पार्श्वौ प्रसिद्धौ
तज्जताः वलादं प्रतीतं तदावर्तनासहिताः अत्र कर्णं नयनादि-
स्थानानां द्विसंख्याकत्वेऽपि जात्यपेक्षतया चादशैव स्थानानि
स्थानभेदाऽनुसारेण स्थानिन्नेदा अपि चादशैवति ॥ तथा
सुकुक्ष्मप्रसूतं हयशास्त्रोक्तं क्षत्रियाश्च पितृकं मेधावी स्वामी
पदसंज्ञादि प्रासादार्थं धारकं अदुष्टं विनीतं स्वामीष्टकारित्वात् ।
अणुकतनुकानामतिसूक्ष्माणां सुकुमादानां लोम्नां स्निग्धा
गवि यत्र तत् तद्वा । सुष्ठु यानं गमनं यस्य तत्तथा । अमर-
मनः पवनगरुडाः प्रतीताः तान् वेगाधिक्ये न जयतीति अमरमनः

माध्यस्थेनाविनीतेषु, कृपया दुःखितेषु वा ॥३॥

सततं वासितं स्वांतं, कस्यचित्पुण्यशास्त्रिनः ।
वितनोति शुभं कर्म, चित्त्वारिंशदात्मकमिति ॥ ४ ॥
तथा-श्रुत्तार्जनाय निर्मिथ्यं, श्रुतज्ञानाश्रितं वचः ।
विपरीतं पुनर्ज्ञेयं, मशुत्तार्जनहेतवे ॥ ५ ॥
शरीरेण च सुप्तेन, शरीरी चिनुते शुभं ।
सततार्जिणा जंतु, घातकेनाशुभं पुनः ॥ ६ ॥
कषायविषया योगाः, प्रमादाचरती तथा ।
मिथ्यात्वमार्तरौद्रं चे, त्यशुभं प्रति हेतवः ॥ ७ ॥

नन्वेते बंधं प्रति हेतुत्वेनोक्ताः । यदाह वाचकमुख्यः । मिथ्या
दर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगा बंधहेतव इति तत्किमाश्रव-
भावनायां बंधहेतूनामेतेषामभिधानं सत्यं आश्रवजावंध-
भावनापि महर्षिर्निर्भावनात्वेनोक्ता । आश्रवभावनयैव गता-
र्थत्वात् आश्रवेण कषायात्ताः कर्मपुत्रज्ञा आत्मना संवद्व्यमाना
बंध इत्यभिधीयंत यदाह सकषायत्वाज्जीवः कर्मणा योग्यान्
पुत्रज्ञानादस्ते सबन्धः स्यात् इत्यतोऽपि कर्म पुत्रज्ञान-
हेतावाश्रवे बंधहेतूनामभिधानमदुष्टं । ननु तथापिबंधहेतूनां
पाठो निरर्थकः नैवं बंधाश्रयोरैकत्वेनोक्तत्वादाश्रवहेतूनामे-
षां पाठ इति सर्वमवदातमिति ।

आसवमाण-आसवत्-त्रि० शनैः प्रस्रवति-(उदयं आसवमाणं
पेहारा) आचा० ४ अ. १ उ. ।

आसवर-अश्ववर-पु० अश्वानां मध्ये प्रधाने-औ० । म० ए
श. ३३ उ. ।

आसवसक्कि-(ए) आसवसक्तिन्- त्रि० आस्रवा हिंसाद-
यस्तेषु सक्तं संगं आस्रवसक्तं तद्विद्यते यस्य आस्रवसक्ती
हिंसाद्यनुपगवति, आचा० । ५ अ. १ उ. ।

आसवार-अश्ववार-पु० अश्वारूढपुरुषे-भ० । ए श. ३३ उ. ।
ततो आसवारेण दिष्टो-आ० म० ॥

आसवोदगा-आसवोदका-स्त्री० आसवमिव चंद्रहासादिपर-
मासवमिवोदकं यासां ताः आसवोदकाः । आसवमिष्टोदकासु
वापीषु । जी० ३ प्र. । रा० ।

आससेण-अश्वसेन-पु० चतुर्दशे महाग्रहे-जं-कल्प० । पार्श्व-
जिनपितरि, स० । कल्प० भरतक्षेत्रेऽवसर्पिण्यां जातस्य चतु-
र्थचक्रिणः पितरि, स० । आव० ।

आसा-आशा-स्त्री० वांग्रयाम् शा० १ अ. तं० । इच्छाविशेषे
प्रश्न० । भोगाकांक्षायाम् । आसं च बंदं च विर्गिव धीरे
आचा० । आहारोपकरणगणस्वजनशरीराद्यनाभिष्वंगरूपाया-
मिच्छायाम् । अनु० । अप्राप्तार्थानां प्राप्तिसंभावनायाम्
औ० । परस्त्ववस्तुप्राप्यनिष्ठापे । आतु. ।

आसाइ जो पहुत्तं, देइ सदा सत्तमप्पणो वस्स ।

इय सव्वत्थमूढा, परिहरियन्वा सया आसा ॥ संवा. ॥

उत्तररुचकपर्वतस्य विजयकूटवासिन्यां दिक्षुमार्याम् । स्था.
७ ग. स्त्री० । दिशि, च वाच० ।

आसाई-आश्वयुजी-स्त्री० अश्वयुगदिवनी तस्यां जवाइवा-
युजो । आश्विनेयमासजावन्याममायां पूर्णिमायां । जं० ।

आसाएनाण-आशातयत्-त्रि० आशातनां कुर्वति । स्था०
४ ग. ।

आस्वादयत्-त्रि० इक्ष्वादेरिव इषत्स्वादयति बहु त्यजति च
आचा० कल्प० । वि० ।

आसाग्रह-आशाग्रह-पु० चित्तव्याक्रेषकारित्वात् ग्रहतुल्य-
वांग्रयाम् ।

आराध्य जूपतिमवाप्य ततो धनानि, जोद्वयामहे किन्न
वयं सततं सुखानि । इत्याशया वत विमोहितमानसानां,
कादः प्रयाति मरणावधिरेव पुंसाम् ॥ १ ॥ एहिगच्छ
पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर । इत्याद्याशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति
धनिनोऽर्थिजिः २ आचा० ॥

आसाढ-आपाढ-पु० । आपाढी पूर्णिमा यत्र मासे स आपाढः ।
आपाढीपूर्णिमा घटिते मासे, । आपाढे मासे सकृत् कर्कसंक्रां
तौ उत्कर्षतोऽष्टादशमुद्गतौ दिवसो भवति । स० १७ स. ।
आसादेणं मासे एगूणतीसं राईदिआइं राईदियणेणं
प० । स. २६ स. ॥

आपाढपुर्णिमाण उकोसपए अट्टारसमुद्गुत्ते दिवसे
जवइ जहन्निया छ्वात्तसमुद्गुत्ता राई जवइ ज० ११ श.
११ उ. । उक्त० । २६ अ. ॥

आन्यक्तिकनिन्दवानां धर्माचार्ये, विशेष । ग. । आपाढो
येन हि श्वेतोऽप्यां नगर्यां पोद्वासा उग्राने च शिष्याणां प्रतिपन्ना
गाढयोगानां रात्रौ हृदयशून्नेन मरणमासाद्य दिवेन सूत्वातद-
नुकंपया स्वकीयमेव कलत्रवरमधिष्ठाय सर्वा समाचारीमनुप्रव
र्तयता योगसमार्तिं शीघ्रं कृत्वा वंदित्या तानभिहितं च क्लम-
णीयं भदंता ! यन् मया यूयं वंदनकारिताः यस्य च शिष्या
इयच्चिरमसंयतो वन्दितोऽस्माभिरिति विचिंत्या व्यक्तमतमा-
श्रिताः । स्था. ग. ७ । उज्जयिन्यामवधाविते स्वनामख्याते
आचार्ये च । स्थिरीकरणशब्दे कृत्वा० । नि० चू० ।

आसाढपान्विया-आपाढप्रतिपत्-स्त्री० । आपाढपूर्णमास्या
अनन्तरा प्रतिपदापाढप्रतिपत् । आवणकृष्णप्रतिपदि, स्था० ।
४ ग. ॥

आसाढचूः-आपाढचूति-पु० धर्मरुचिसुरिशिष्ये, पिएरु० ।

विश्वकर्मा नाम नटः तस्य छे दुहितरौ ते च छे अप्यतिसुरूपे
अतिशयाते येन वदनं कांत्या दिनकरकरोऽज्ञासितकमलश्रियं नय-
नयुगलेन चंचरीककुलवलययुगलं पीनोन्नतनिरंतरेण पयोध-
रयुगलेन संहततालफलयुगलं बाहुयुगलेन सपल्लवावताः
त्रिवाहिनंगुरेण मध्यभागेनैन्द्रायुधमध्यं जघनविस्तरेण जान्द-
चीपुल्लिनेदेशं करुयुगलेन गजकलभनासाजोगं जंघायुगलेन
कुरुविंदवृत्तसंस्थितिचरणयुगलेन कूर्मदेहाकृतिं सुकुमारतया
शिरीषकुसुमसंचयं वचनमधुरतया वसंतमासोन्मत्त कोकि-
लारवं अन्यदा च तत्र यथाविहारक्रमं समाययुः । धर्मरुचयो
नाम सूयः । तेषामंतेवासी प्रज्ञानिधिरापाढभूतिः स भिक्षार्थ-
मटन् कथमपि विश्वकर्मणो नटस्य गृहे प्राविशत् । तत्र च
लब्धः प्रधानो मोदकः घारे च विनिर्गत्य तेन चिंतितमेव
सूरीणां जविष्यति तत आत्माथं रूपपरावर्त्तमाधायान्यं
मोदकं मार्गयामि ततः काणरूपं कृत्वा पुनः प्रविष्टो लब्धो
द्वितीयो मोदकः । ततो जूयोपि चिंतितं एष उपाध्यायस्य
जविष्यति । ततः कुञ्जरूपमभिनिर्वर्त्य पुनरपि प्रविष्टः लब्धः

तृतीयो मोदकः। एष द्वितीयसंघाटकसाधार्मविष्यतीति विचिंत्य
कुष्टिरूपं कृत्वा चतुर्थवेद्यायां प्रविष्टः ब्रह्मचर्यार्थं मोदकः प-
तानि च रूपानि कुर्वन् माद्योपरिस्थितेन विश्वकर्मणा नटेन
ददृशे । चिंतितं चानेन सम्यगेयोऽस्माकं मध्ये नटो जवति ।
परं केनोपायेन स यतितव्य इति। एवं च चिंतयतः समुत्पन्ना
तस्य शेनुपी छुटितृज्यां कौभयित्वा प्रहीतव्य इति। ततो मा-
द्याहुत्तार्यं सादरमाकार्यायादभूतिः पात्रजरणप्रमाणैर्मोदकैः
प्रशोभितः जणितश्चासावहो जगवन् ! प्रतिदिवसमस्माकं भ-
क्तदानग्रहणेनानुग्रहोऽनुविधातव्यः ततो गतस्वोपाश्रयमापाद-
भूतिरकययञ्चाते रूपपरावर्त्तनदृष्टांतं विश्वकर्मा निजकुटुंबस्य
भणिते च दृष्टितरौ यथा सादरं दानस्नेहदर्शनादिना तथाक-
र्तव्यं । यथा युष्माकमायत्तोभवति प्रतिदिवसमायाति च भि-
कार्यमापादभूतिर्दृष्टितरावपि तथैवोपचरतः ततोऽप्यंतमनुरक्त
मधगम्य रहसि भणितो यथायमत्यंतं तवानुरक्तस्ततोऽस्मान्
परिणीय त्वं परिशुद्धैवेति अत्रांतरे च तस्योदयमियाय चारि-
त्रावरणकर्म गङ्गितो गुरुपदेशः प्राणे सति धिवको दूरीभूतः
कुञ्जजात्यभिमानस्ततस्तेनोक्तमेवं भवतु परमहं गुरुपादांतिके
क्षिणं विमुच्य समागच्छामि गतो गुरुसमीपं प्रणतस्तेषां पाद-
युगलं प्रकटितो निजाभिप्रायः । ततो गुरुभिरवादि वत्स ! नेदं
गुप्तादृशां विवेकरत्नैकशरणानामवगाहितसकलशास्त्रार्थाना-
मुभयलोकजगुष्मत्पत्नीयं समाचरितुमुचितं । तथा (दीर्घसीधं प-
रिपात्रि, कण विसप्लु वच्छ मारमस्तु । कौ गोपयमि बुद्धिं
उपाहितं रिचण वाहाहि) इत्यादि । तत उवाचापादभूतिर्जग-
वन् ! यथा यूयमादिशथ तथैव केवलप्रतिकूलकर्मणोदयः ।
प्रतिपक्षभावनारूपकवदुर्वलतया मदनशब्देन निरंतरं समुत्र-
स्थमृगनयनरमणीकटाक्षविशेषोपनिपातमादधता शतशो मे
जर्जरकृतं हृदयं एवं चोक्त्वा गुरुपादान् प्रणम्य तदंतिके रजो-
हरणं मुक्तवान् । ततः कथमहममीयामनुपकृतोपकारिणाम-
पारसंसारोदधिनिमग्नं जंतुसमुत्तरणैकचेतसां सकलजग-
त्परमबंधकुलपानां गुरुणां पृष्टं ददामीति पश्चात्कृतपादप्रचारो
हा कथमहं नूयोऽप्येवंविधगुरुणां चरणकमलं प्राप्स्यामीति
विचिंतयत वसतेर्विर्मित्य विश्वकर्मणो भवनमायातः । परि-
भाषितमस्य सादरमनिमेषदृष्ट्या नटदृष्टिज्यां वपुः प्रत्य-
भासत । सकलजगद्वाश्चर्यमस्य रूपं ततोऽप्यचिंतयनामिमे ग्रहो
कौमुदीशशांकरंरुमिवास्य मनोहरकांतिवदनं, कमलदल-
युगलमिव नयनयुगलं गरुत्मत इव तुंगमायतं नासानाढं कुंदं
मुकुटश्रेणेरिव सुस्निग्धा दशनपक्षितः, महापुरकपाट मिव
विशालमस्य मांसलं, वक्रःस्थलं मृगरिपोरिव संवर्तितः कटि
प्रदेशो निगूढजानुप्रदेशं जंघायुगलं सुप्रतिष्ठितकर्मयुगलमिव
चरणयुगलं ॥ ततो विश्वकर्मा अबोचत् महाभाग तवायत्ते
अप्यमू कन्यके ततः स्वीक्रियतामिति । ततः परिणीते ते द्वे
अपि तेन कन्यके जणिते च विश्वकर्मणा यो नामैतादृशीमप्य-
वस्थां गतो गुरुपादान् स्मरति सनियमादुत्तमप्रकृतिः । तत
एव जिज्ञावर्जनार्थं सर्वदैव मधुपानविरहिताजिष्णुष्माभिः
स्थातव्यं । अन्यथैव विरक्तो यास्यति । आपादभूतिश्च सकल-
कलाकलापपरिज्ञानकुशलो नानाविधैर्विज्ञानातिशयैः सर्वे-
षामपि नटानामग्रणीर्ब्रूव ततस्ते च सर्वेपि नटाः स्वां स्वां-
युर्वीति स्वस्वगृहे विमुच्य च राजकुलंगता । आपादभूति
जार्ज्याज्यामपि चिंतितमद्य राजकुले गतोऽस्माकं ज्ञाता सक-
लामपि च रात्रिं गमयिष्यति । ततः पिबामो यथेच्छमासव-
मिति तथैव कृतं । मद्दधशास्त्रपगतचेतने विगतवस्त्रे द्वितीय

भूमिकाया उपरि सुप्ते तिष्ठतः । राजकुले परराष्ट्रदूतः समा-
यात इति राज्ञो व्याक्षेपो ब्रूव । ततो नटसर इति कृत्वा
प्रतीहारेण मुक्तक्षिता सर्वेऽपिनटाः समागता स्वं स्वं जवनं
आषाढभूतिश्च निजवासे समागत्य यावत् द्वितीयभूमिका
मारोहति । तावत्ते द्वे अपि निजभार्यं विगतवस्त्रे बीभत्स्ये
पश्यति ततः स महात्मा चिंतयत् अहो मे मूढता अहो मे
निर्विवेकता, अहो मे दुर्विद्वसितं, यदेतादृशमप्यद्युचिकरं-
रुक्नूतानामग्रे गतिनिबंधनानां कृते परमद्युचिभूतमिह पर-
लोककल्याणपरंपराजनकमाक्षेपेण मुक्तिपदनिबंधनं संयम-
मुज्जाम्ब्रूव ततोऽद्यापि न मे किमपि त्रिनष्टमपि, गच्छामि
गुरुपादांतिकं, प्रतिपद्ये चारित्र्यं, प्रकाशयामि पापपंकमिति,
विचिंत्य गतो गृहात् । दृष्टः कथमपि विश्वकर्मणा ब्रह्मि-
ङ्गितादिना यथा विरक्त एष यातीति ततः सत्वरं निजदु-
हितराकुल्याय निर्जलसंयति । हा दुरात्मिके ! हीनपुण्यचतुर्द-
शीके ! युष्मद्विद्वसितमेतादृशमवशोक्य सकलनिधानभूतो
युव्यज्जतो विरक्तो यातीति तद्यदि निवर्त्तयितुं शक्नुथस्तर्हि
निवर्त्तयथो नो वेत् प्रजीवनं याचध्वमिति । ततस्ताः ससंभ्रमं
परिहितवसनाः पृष्ठतः प्रधाव्य गच्छतः पादयोर्लङ्घना वदंति
च । हा स्वामिन् ! क्लमस्वैकमपराधं निवर्त्तस्व मास्माननुरक्ताः
परिहर एवमुक्तोपि स मनागपि चेतसि न रज्यते ततस्ता-
ज्यामवाचि । स्वामिन् ! यद्येवं तर्हि प्रजीवनं देहि येन पश्चा-
दपि युष्मत्प्रसादेन जीवामस्तत एवं जवत्विति दाक्षिण्यव-
शादनुमत्य प्रतिनिवृत्तः । ततः कृतं भरतचक्रवर्त्तिनश्चरित-
प्रकाशकं राष्ट्रपादं नाम नाटकं । ततो विज्ञातो विश्वकर्मणा
सिंदूरयो राजा । देव ! आषाढभूतिना राष्ट्रपादं नाम नाटकं
विरचितं । तत्संप्रति नर्त्यतामिति । परं तत्र राजपुत्रपंचशतै-
राजरणविनूषितैः प्रयोजनं । ततो राजा दत्तानि राजपुत्राणां
पंचशतानि तानि यथातथमाषाढभूतिना शिक्षितानि ततः
प्रारब्धं नाटकं नर्त्तितुं तत्र आषाढभूतिना शिक्षित इदृवा
कुवंशसंज्ञतो भरतश्चक्रवर्त्तिपदस्थितो । राजपुत्राश्च यथायोगं
कृताः सामंतादयः । तत्र च नाटके यथा भरतेन भारतं षट्-
खनं प्रसाधितं । यथा चतुर्दशरत्नानि नव महानिधयः प्राप्ता
यथा वा दर्शगृहावस्थितस्य केवलशोकप्रादुर्भावो, यथा च
पंचशतपरिवारेण सह प्रवृज्या प्रतिपन्ना तत्सर्वमप्याजिनीयते
ततो राजा लोकेन च परितुष्टेन सर्वेणापि यथाशक्ति हारकुंरुला-
दीन्याभरणानि सुवर्णवस्त्राणि च प्रदत्तानि । ततः सर्वजनानां
धर्मज्ञानं प्रदाय पंचशतपरिवार आषाढभूतिर्गंतुं प्रावर्तत ।
ततः किमेतदिति राजा निवारितस्तेनोक्तं किं भरतश्चक्रवर्त्ती-
प्रव्रज्यामादाय निवृत्तोऽयं नाहं निवर्ते । इति गतः सपरिवारो
गुरुसमीपं वल्ग्राजरणादिकं च समस्तं निजजार्ज्याज्यां दत्तवान्
तच्च प्रजीवनकं किञ्च तयोर्जातं । गृहीता दीक्षा तदपि च
नाटकं विश्वकर्मणा कुसुमपुरे नर्त्तितुमारब्धं । तत्रापि पंचश-
तसंख्याः क्षत्रियाः प्रव्रजंतो निःक्षत्रियां पृथिवीं करिष्यंतीति
नाटकपुस्तकमनौ प्रवेक्षितं । पि० । मायार्पिने इदमुदाहर-
णम् ॥

आपाढा-आपाढा-स्त्री० नक्षत्रभेदे (दो आसाढा) स्था० १

ग० । द्वे आपाढे पूर्वापाढा उत्तरापाढा च-चा० । ०

आसाढायरिय-आपाढाचार्यं पुं० आव्यक्तिकनिह्वाचाचार्यं औ० ।

आसाढी-आपाढी-स्त्री० आपाढानक्षत्रयुक्ता पूर्णमासी आपाढी

आपाढसामभाविन्यां पर्णिमायाम्-मू० च० आ० ।

आसापास-आशापाश-पु० । इच्छाविशेषरूपे बन्धने आसा-
पासपमिवरूपाणा । आशा इच्छाविशेषः सैव पाशो बन्धनं
तेन प्रतिबद्धाः संरुद्धा निर्यान्त इति गम्यं प्राणा येषां ते
तद्वा । प्रश्न० ३ छा० (किं किं कुण्ड जीवो आसापासेण वा
बद्धो), -संघा० ।

आसावह्वी-आशावह्वी-स्त्री० सोमनाथभंगसमये यवनैर्ना-
शितस्य कर्णेदेवस्य मातरि, ती० ।

आसाय-आस्वाद-पु० आ ईपदपि अ इति न स्वादः आस्वाद
मनागस्वादे रसनेन्द्रियजन्ये ज्ञाने । आस्वाद्यतेऽनेनेति कृत्वा
यत्प्रकर्षाद्व्ययरससंविष्टपजायते तस्मिन् । छा० शा० । विशेषः ।
अग्निदाये २ आचा. ८ अ० ।

आसायण-आशातन-न० आ समन्तान्नागतयति मुक्तिमार्गाद्
भ्रंशयति इत्याशातनम् अनन्तानुबन्धिकपायवेदने । विशेषः ।

आसायणा-आशातना-स्त्री० ज्ञानादिगुणा आ सामस्त्येन शा-
त्यन्ते अपचस्यन्ते याभिस्ता आशातनाः स्था० । प्रतीपवर्त-
नेषु । अधिकेषु । सम्म० विनयज्ञेषु आव. । प्रतिपि-
द्धकरणेषु । आ० चू० । बहुतापादनेषु । द० । आतु० । आ-
शातना ज्ञानदेवगुर्वादीनां जघन्यादिभेदाः त्रिविधाः तत्र
ज्ञानस्य, तत्र जघन्या ज्ञानाशातना ज्ञानोपकरणस्य निष्ठीवन-
स्पर्शोऽतिकस्थे, च । तस्मिन्मधोवातनिसर्गोद्दीनाधिकाङ्करो-
च्चार इत्यादिका १ मध्यमा आकाशिकं निरुपधानतपो वा
ऽध्ययनं त्रांत्यान्यथार्थकल्पनं ज्ञानोपकरणस्य प्रमादात्पादा-
दिस्पर्शां शूपातनं चेत्यादिरूपा २ उत्कृष्टत्वनाक्षरमार्जनं उप-
र्युपवेशनशयनादिज्ञानोपकरणोऽतिकस्थे उच्चारदिकरणं
ज्ञानस्य ज्ञानिनां वा निंदा प्रत्यनीकतोपघातकरणमुत्सन्नभा-
षणं चेत्यादिस्वरूपा ३ जघन्या देवाशातना नासकुंपिकाद्या-
स्फाटनश्चांस्रवत्त्रांच्छादिस्पर्शाद्या १ मध्यमा शरीराद्यशु द्वाया
पूजनं प्रतिमाचूनिपातनं चेत्याद्या २ उत्कृष्टा प्रतिमायाश्च-
रणश्लेष्मस्वेदादिस्पर्शनजंगजननावहेदनाद्या च ॥ श्रुताशा-
तना फलमुखहाणशब्दे महा० । प्रवचनाशातक आचार्यः ।
महा० ५ अर्थ० ॥

से जयवं जेणं केई कहिं कयाई पमायदोसओ पवयण
मासाएज्जा । से एं किं आयरियं पावेज्जा । गोयमा !
जेणं केई कहिं वि कयाई पमायदोसओ असई कोहेण
वा माणेण वा मायाए वा दानेण वा रागेण वा दोसेण
वा जएण वा हासेण वा मोहेण वा अन्नाणदोसेण वा
पवयणस्स अन्नयरहाणे वडिमेत्तेणं पि अणगारं असमा-
यारीपरुवमाणे वा अणमन्नेमाणे वा पवयणमासाएज्जा
से णं वोहिं पि णो पावे किंमंग ! आयरियपदंजं । से
जयवं ! किं अजब्बे मिठादिड्ढी । आयरिये जवेज्जा ।
गोयमा ! जवेज्जा । एतं च णं इंगादमद्गार्इन एसे
जयवं ! किं मिच्छदिड्ढी निखमेज्जा । गोयमा ! निक्ख-
मेज्जा देवस्य ॥

अथवा देवाशातना जघन्या दश मध्यमाश्चत्वारिंशदुत्कृष्टा-
श्चतुरशीतिस्ताश्च क्रमेणैवमाहुः ॥

तंबोद १ पाण २ जोअण, ३ बाहणह ४ त्पीजोग ५
सुवण ६ निह्वणं ७ ॥ मुत्तु ८ चारं ९ जूअं, १० वज्जे
जिणमंदिरस्संते ॥ १ ॥

इति जघन्यतो दश देवाशातनाः । प्रव० ३८ द्वा तंबोद्वेत्ता-
दिगाथायां तांबूद्वपानभोजनोपानत्तूरीजोगस्वपननिष्ठीवनानि
मूत्रं प्रस्रवणं उच्चारं पुरीषं दूतमंधकादि वर्जयेत् । तीर्थक्ष्मा-
शातनाहेतुत्वाज्जिनमंदिरस्यांस्तर्विवेकी जन इति ।

मुत्त १ पुरीसं २ पाणं ३ जाणा ४ सण ५ सयण ६
इत्थि ७ तंबोदं ८ निह्वीवणं च ९ जूअं १० जूआइ-
पदोयणं ११ विगहा १२ ॥ १॥ पल्हत्थीकरणं १३ पिहु-
पासायपसारण १४ परुप्परविचाओ १५ परिहासो १६
मच्छरिआ १७ सीहासणमाइपरिजोगो १८ ॥ २ ॥
केससरीरविजूसण १९ अत्ता २० सि २१ किरीर २२
चमरधरणं च २३ धरणं २४ जुवईहिं सविआरहास २५
खिहुप्पसंगाय २६ ॥ ३ ॥ अकयमुहकोस २७ मत्ति-
णंगवत्थ २८ जिणपूअणामणसोअणेगयत्तं २९ सचि-
त्तदविआणविमुआणं ३० ॥ ४ ॥ अचित्तदन्विअबु-
स्सणं च ३१ तहणेगसान्निअत्तचिं ३२ जिणदंसणेअ-
णंजलि ३३ जिणंमि दिट्ठमि अ अपूआ ३४ ॥ ५ ॥
अहवा अणिउकुसुमाइपूअणं ३५ तह अणायरपावत्ती
३६ जिणपमिणीअनिवारण ३७ चेइअदव्वस्सुवेहणमो
३८ ॥ ६ ॥ सइसामत्थिउवाणह ३९ पुव्वं चिइवंदणा-
इपदणं च ४० जिणजवणाइविआणं चादीसायणा
ए ॥ ७ ॥

इति मध्यमतश्चत्वारिंशदाशातना ॥ उत्कृष्टाः ८४ । ध० ।
खेदं १ केद्वि २ कद्वि ३ कद्वा ४ कुद्वदयं ५ तंबोद ६
मुग्गादयं, ७ गाद्वी ८ कंगुलिआ ए सरीरधुवणं १०
केसे ११ नहे १२ दोहिअं १३ । जत्तोसं १४ तय १५
पित्त १६ वंत १७ दसणा १८ विस्सामणा १९ दामणं,
२० दंत २१ च्छी २२ नह २३ गद्ध २४ नासिअ २५
सिरो २६ सोत्त २७ ठवीणमदं २८ ॥ १ ॥ मुत्तं २९
मीद्वण ३० द्विक्खयं ३१ विजजणं ३२ जंकार ३३
उट्ठासणं ३४ गणी ३५ कप्पज ३६ दाद्वि ३७ पप्पम
३८ वनी विस्सारणं ३९ नासणं ४० अकंदं ४१ वि-
कहं ४२ सरुच्चुघजणं ४३ तेरिउसंहावणं ४४ अग्गी-
सेवण ४५ रंथणं ४६ परिखणं ४७ निस्सीहिआजं-
जणं ४८ ॥ २ ॥ अतो ४९ वाणह ५० सत्थ ५१
चामर ५२ मणोणेगत्त ५३ मणंगणं ५४ सच्चिआण ५५
मचाय ५६ चायमजिए ५७ दिट्ठीइनो अंजती ५८ सा-
नेगुत्तरमंगजंग ५९ मज्झं ६० गोद्वि ६१ सिरोसेहरं
६२ हुड्डा ६३ जिहुहगेड्डिआइरमणं ६४ जोहार ६५
जंरुकिअं ६६ ॥ ३ ॥ रेक्कारं ६७ धरणं ६८ रणं ६९
विचरणं वाट्ठाण ७० पल्हत्थिअं ७१ पाऊ ७२ पाय-
पसारणं ७३ पुहुपुनी ७४ पंके ७५ रओ ७६ मेहुणं

७७ जुअं ७८ जेमण ७९ गुज्ज ८० विज ८१ व-
णिजं ८२ सिज्जं ८३ जअं ८४ मज्जणं । एमाईओ
अमज्जकज्जमुज्जुओवेजे जिणिदाअण ॥

विषमपदार्थे यथा ॥ आसायणाओ चुअसी इति । अणार्त्ति-
शक्तमं चारमाह ॥ खेअं केअिकज्जिमित्यादि शार्दूवृत्तचतुष्ट-
यमिदं व्याख्यायते । तत्र जिनमयने इदमित्यं च कुर्वन्नाशातनां
करोतीति तात्पर्यार्थः । आयं आभं ज्ञानादीनां निःशेषकल्याण
संपल्लुतावितानाविकव्वीजानां शातयंति विनाशयन्त्याशा-
तनाः । तत्र खेअं मुत्तश्रेष्ठमाणं जिनमंदिरे त्यजति । तथा केअि
क्रीमां करोति । तथा कअि वा कअहं विधत्ते तथा केअा धनु-
वेदादिकाः खलूरिकायामिव तत्र शिक्ते । तथा कुअव्वयं गं-
रूपं विधत्ते तांवूअं नत्र चर्वयति तथा तांवूअसंबंधिनमुज्जह
माचीअं तत्र मुंचति । तथा गाह्वीअकारमकारादिकास्तत्र
ददाति । तथा कंगुअिकां अर्ध्वीं महतीं च विधत्ते । तथा
शरीरस्य धावनं प्रज्ञाअनं कुरुते । तथा केशान् मस्तकादिभ्य
स्तत्रोत्तारयति । तथा नखान् हस्तपादसंबंधिनः किराति ।
तथा लोहितं शरीराभिरंगतं तत्र विसृजति तथा भक्तोषं सुखा-
दिकां तत्र खादति तथा त्वचं व्रणादिसंबंधिनीं पातयति । तथा
पित्तं आनुविशेषमौषधादिना तत्र पातयति । तथा वातं वमनं
करोति । तथा दशनान् दंतान् क्षिपति तत्संस्कारं वा कुरुते ।
तथा विभ्रामणामंगसंवाधनं कारयति तथा दामनं बंधनमजा-
दिनिरश्नां विधत्ते तथा दंताक्लिनखगं रनासिकाशिरश्रोत्रव्रीणां
संगंधिनं मंत्रं जिनगृहे त्यजति तत्र अविः शरीरं शोषाश्च तद-
वयवा इति प्रयमवृत्तं । तथा मंत्रं चूतादिनिग्रहवृत्तं राजा-
दिकार्यपर्याशोचनरूपं वा कुरुते । तथा मीढनं कापि स्वकीयवि-
वाहादिहृत्ये निर्णयाय वृत्तपुरुषाणां तत्रोपवेशनं । तथा लेख्यकं
व्यवहारादिसंबंधि तत्र कुरुते तथा विभजनं विभागं दयादा-
दीनां तत्र विधत्ते । तथा भांगारं निजद्रव्यादोर्विधत्ते तथा
दुष्टासनं पादोपरि पादस्थापनादिकमनौचित्योपवेशनं कुरुते ।
तथा ढाणी गामयपिणः कर्पटं वस्त्रं दात्रिमुज्जादिर्द्विद्वरूपा
पर्णटवटिके प्रसिद्धे । तत एतेषां विसारणं च उच्चापनकृते
विस्तारणं । तथा नाशनं नृपदायादादिभ्येन चैत्यस्य गर्भगृहा-
दिष्वंतर्धानं तथा आक्रंदं रुदितविशेषं पुत्रकवृत्तादिवियोगं
तत्र विधात्ते तथा विविधैः कथा रमणीयरमण्यादिसंबंधिनीः
कुरुते तथा शराणां वाणानामिक्षूणां च घटनं सरज्जति पाठे
तु शराणां अखाणां च धनुः शराणां घटनं । तथा तिरश्चाम-
भ्रगवादीनां संस्थापनं तथा अश्लेवनं शीतादौ सति तथा
रंधनं पाचनमन्नादीनां तथा परीक्षणं अन्व्यादीनां तथा नैपेधि-
कीभजनमवश्यमेव हि चैत्यादौ प्रविशक्तिः सामाचारीचतुदै-
नैपेधिकी करणीया । ततस्तस्य अकरणं भजनमाशातनेति
छितीयवृत्तार्थः । तथा अत्रस्य तथा उपानहोस्तथा शस्त्राणां
खड्गादीनां चामरयोश्च देवगृहाह्विरमोचनं मध्ये वा धरणं
तथा मनसोऽनेकांतता नैकाग्र्यं नानाविकल्पकल्पनमित्यर्थः अ-
ज्यंजनं तैलादिना तथा सच्चिदानां पुष्पतांवृक्षपत्रादीनामत्यागो
वहिरमोक्षणं तथा त्यागः परिहरणमजीए इति अजीवानां हा-
ररत्नमुज्जिकादीनां वहिस्तन्मोचनो हि अहो जिज्ञाचराणामयं
धर्मइत्यवर्णवादो दुष्टोक्तैर्विधीयते । तथा सर्वज्ञप्रतिमादष्टौ
दृग्गोचरतायां नो नैवांजलिकरणमंजलिविरचनं तथा एकशट-
केन एकोपरितनवलेणे उत्तरासंगमंग उत्तरासंगस्याकरणं
तथा मुकुटं किरिटं मस्तकं धरति तथा मौलिं शिरवेष्टनवि-
शेषरूपं करोति तथा शिरः शोखरं कुसुमादिमयं धत्ते ।
तथा हुंभा पारापतनालिकेरादिसंबंधिनीं विधत्ते तथा

जिहुहसि कंदुकः गिदुका तक्षेपिणी चक्रयष्टिका तान्या-
मदिशब्दात्रात्रिका कपर्दिकादिजिश्च रमणं क्रीरुनं तथा
तथा ज्यात्कारेण पित्रादीनां । तथा ज्ञानानां विद्यानां क्रिया
कक्षा चोदनादिका इति तृतीयवृत्तार्थः । तथा रेकारं तिरस्का-
रप्रकाशकं रेरे रुद्रदत्तेत्यादि वक्ति । तथा धरणकरोधनमप-
कारिणामधमर्षादीनां च तथा रणं संग्रामकरणं । तथा वि-
चरणं वाद्यानां विजहीकरणं तथा पर्यस्तिकाकरणं । तथा
पादुका काष्ठादिमयं चरणरक्षणोपकरणं तथा पादयोः प्रसा-
रणं स्वेरं निराकुञ्चतायां । तथा पुटपुटिकादापनं तथा एकं
कर्दमं करोति निजदेहावयवक्लावनादिना तथा रजो धूली-
तत्र पादादिहर्गनां । जाययति । तथा मैयुनं मिथुनस्य कर्म ।
तथा यूकां मस्तकादिभ्यः क्षिपति वीक्षयति वा तथा जेमनं
भोजनं तथा गुह्यं क्षिप्तं तस्यासंवृतस्य करणं जुज्जमिति तु
पाठे युद्धं दृग्युद्धाहुयुद्धादि । तथा विज्जति वैद्यकं तथा वा
णिज्यं क्रयवृत्तं तथा शय्यां कृत्वा तत्र स्वपिति तथा जहं
पर्यस्तपानाद्यर्थतत्र मुंचति पिबति वा तथा मज्जनं क्लानं तत्र
करोति । एवमादिकमवद्यं सद्रोपं कार्यं ऋजुकः प्रांजलचेता
उद्यतो वा वज्रैयजिर्माद्वये जिनमंदिरे एवमादिकमित्यनेने-
दमाह न केवञ्मेतावत्य एवाशातनाः किंत्वन्यदपि यदनादितं
हसनचञ्चनादिकं जिनाद्ये तदप्याशातनास्वरूपं ज्ञेयं नन्वेवं
तयोक्षपाणेत्यादिगाह्वयैवाशातनादृशकस्य प्रतिपादितत्वाच्चे-
पाशातनानां चैतद्दृशकोपलक्षितत्वेनैव ज्ञास्यमानत्वादयुक्त-
मिदं चारंतरमिति चेन्न सामान्याभिधानेपि बाह्यादिबोधनार्थं
विभिन्नविशेषाभिधानं किं यत एव यथा ब्राह्मणाः समागता
वसिष्ठोपि समागत इति सर्वमनवद्यं नन्वेता आशातना जि-
नाक्षये क्रियामाणा गृहिणां कंचन दोषमावहति । उतैवमेव
न करणीयास्तत्र ब्रूमो न केवलंगृहिणां सर्वसावधकरणो-
द्यतानां भवज्जमणादिकंदोषमावहति किं तु निसद्याचार-
तानां मुनीनामपि दोषमावहतीत्याह । आसायणाउ इत्यादि
एताः आशातनाः परिस्फुराद्विधधुः खपरंपराप्रभवजवज्रम-
णकारणमिति विभाव्य परिज्ञाव्य यतयोऽस्नानकारित्वेन
मज्जमस्निदेहत्वात् न जिनमंदिरे निवसंति । इति समयः
सिद्धांतस्तमेव समयं व्यवहारजाप्योक्तं दर्शयति दुष्प्रिगंधे-
त्यादि । एषा तनुः स्नापितापि दूरभिगंधमवप्रस्वेदआविणीतथा
चिन्नावायुपयोऽधोवायुनिर्गम उत्त्वास निश्वासनिर्गमश्च यद्वा
चिन्ना मुखेन अपानेन च वायुवहो वापि घातवहनं च तेन
कारणेन न तिष्ठति यतश्चैत्ये जिनमंदिरे यद्धवं व्रतिनिश्चैत्ये
प्राशातनाभीकभिः कदाचिदपि न गंतव्यं । तत्राह तिन्निवा-
क्तुइत्यादितिस्रः स्तुतयः कायोत्सर्गादनंतरं या दीयंते ताः
यावत्कर्पति मणतीत्यर्थः किंविशिष्टास्तत्राह त्रिश्लोकिकाः ।
त्रयः श्लोकाः उदोविशेषरूपा आधिक्येन यासुतास्तथा सिद्धाणं
बुद्धाणामित्येकश्लोको जोदेवाणवि इति छितीयं पक्षोवि नमो-
कारो इति तृतीयश्च अत्रेतनगाथाद्यं स्तुतिश्चतुर्थीगीतार्थी-
चरणेनैव क्रियते गीतार्थाचरणं तु मूत्रगणधरभणितमिव सर्व-
विधेयमेव सर्वैरपि मुमुक्षुभिरिति तावत्काव्यमेव तत्र जिनमं-
दिरेऽनुज्ञातमवस्थानं यतीनां कारणेन पुनर्धर्मश्रवणाद्यधमुप-
स्थितं त्रिविकजोपकारादिनां परतोपि चैत्यवेदनाय अत्रतोपि
यतीनामवस्थानमनुज्ञातं । शेषकावे तु साधूनां जिनाशातना-
दिभयात्रानुज्ञातमवस्थानं तीर्थकरणधरादिजिस्ततो व्रति-
भिरप्येवमाशातनाः परिन्दिह्यते । गृहस्थैस्तु सुतरां परिहर-
णीया इति इयं तीर्थकृतामाज्ञा आज्ञाजगश्च महतेऽनर्थाय-

संपद्यते यदाहुः (अणाइ चियचरणमित्यादि) दर्श० । तीर्थ-
कराशातनाः । वृ० । तत्र तीर्थकरं यथा शातयति तथा-
जिधीयते ॥

पादुमियं अणुमस्यति, जाणंतो किं च जुंजती जोगे ।

धीतित्यपि य वचति, अतिकरकरदेसणायावि ॥

प्रावृत्तिकां सुराविरचितसमवसरणमहार्यादिपूजावक्रणाम
हेन्र यदनुमन्यते तन्न सुंदरं । ज्ञानत्रयप्रमाणेन च भवस्व-
रूपं जानन् विपाकदारुणान् भोगाशिमित्तेजुंके मल्लिनाथस्य
स्त्रिया अपि यत्तीर्थमुच्यते । तदनीवासमीचीना अतीव
कर्कशा अतीवदुरनुचरा तीर्थकरैः सर्वोपायकुशलैरपि यदि
कृमाकृता साप्ययुक्ता ॥

अस्यैव एवमादी, अविणमिमासुविति दोगमाहितानं ।

परिरुवमकुर्वंतो, पावति पारांचियं द्वाणं ॥

अन्येप्येवमादिकां तीर्थकृतमवर्षं ज्ञापते तथा अपीत्यन्युच्य
ये । त्रिलोकमहितानां जगवतां याः प्रतिमास्तास्वपि यद्यवर्षं
भापते एतासां पापाणादिमयीनां माह्यालंकारादिपूजा
क्रियते एवं कवन्प्रतिरूपं वा विनयं चंदनस्तुतिस्तवादिक्ता-
सामेव बुद्ध्या अकुर्वन्पारांचिकं स्थानं प्राप्तोति अग्रमहिषी श-
ब्दे ताभिः सहैवाः भोजुमनीशाः प्रैत्याशातनाभयादित्युक्तम
गुरोः १० वृ० ॥ जेभिकबु जदंतं अश्वयरीए अणयरीए
अच्चासायाणाए अच्चासाइए अच्चासायंतंवा साइज्जइ ४
दसासु तेत्तीसं आसायणा भणिता तासिं अणतराए आसा
दणाए आसादेति आडित्युपसर्गो वाचकः पदद्वयसरणगत्य
वसादनेषु । गुरुं पशुच्च विणयारणे जं फंजतमायं सादेतीति
आसादणा य सो य आसादणा चउच्चिहा गाहा ।

द्वे खेत्ते काद्वेजावे आसायणा मुणेयन्वा ॥

एतेसिं एणत्तं वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ३६ ॥

चउपह दव्वादियाण इमावक्खागाहा ॥

द्वेआहारादिसु खेत्ते गमणादिपु नयन्वा ॥ ३७ ॥

द्वे आहारादिपु सेहेराइणिण सकिंअसणं वाह आहा-
रेमाणे तत्थ सेहतराए खट्ठंखट्ठं आहारेति सेहराणिण सकिं
असणं वाहपमिगाहेत्ता तरातिणियं अणापुच्छित्ता जस्स इ-
उत्तेति तस्स खट्ठं खट्ठं दवति आदिग्गहणाओ वच्चादिया
गुरुणो अदंसिया पमिजुंजति खेत्ते पुरतो पासतो मग्गओ वा
आसणं गमणं करेति आदिग्गहणातो चिट्ठणिसीयणादी
आसणं करेति काद्वंमि विवच्चासाणमसट्ठे एतिष्ठियस्स रातो
वा वि याद्वे वा वाहरणमाणस्स अपमिपुणेत्ता जवति विणण
पमिसुणेयव्वं तस्स पुण विणए अपमिसुणेमाणस्स उस्सत्तं
भवति तेण वि वच्चासो भवति जवे जं गुरु जणंति तेण प-
मिवज्जति अपमिवज्जंतेय मिच्चा जवति गाहा ॥

काद्वंमि विवच्चासे मिच्चा पमिवज्जणा जावे, काद्वे तु
सुणेमाणे अपमिसुणेतस्म होति आसायणा, हितादि-
फरुसाजावे अंतरजासा य कहणाया ॥ ३८ ॥

काद्वेत्ति रातो वावियाद्वे वा गुरुणो वाहरं तस्स सुणंतो वि
असुणेतो वि व अज्जति एस काद्वसादणा इदंणि जवा-
सादणां । मिच्चामि पमिवत्तितो मावेत्ति हि स्तिचि वत्ता किं
तुमं ति वा फरुसं भणति गुरुणोवा धम्मकहं तस्स अंतरजा-
सए सा भावासायणा दव्वादिएसु चउसुवि इमो अविणय-
दोस्तो गाहा ॥

गुरुपव्वया आसा-यणा तु धम्मस्स मूढेदो य ॥

चउपदोसा एते एतो वेसेसियं वोच्छं ॥ ३९ ॥

गुरुविनयकरणे कम्मक्खण जो आतोत सादेति अहवा गुरु-
पव्वतितो पाणाओ आउतं अविणयदोसो ण सादेति न भव-
तोत्यर्थः । विणओ धम्मस्स मूढं सो य अविणयजुत्तो तस्स वेदं
करेति । अहवा धम्मस्स मूढं सम्मत्तं गुरुआसायणा ए
तस्स वेदं करेति दव्वादिएसु चउसु वि पते सामस्यतो दा-
सा जणियाएत्तो पक्के, कस्स वि वेसेसेण भणामि ॥

सच्चित्तखट्टकारग, अविकरुणमदंसणे जवे दोसो ॥

इंगाव अविचित्तेणि, गलगुत्तहातिसेसे तु ॥ ४० ॥

गुरुणो अणाद्वोनियं अपमिदेसियं वा जइ जुंजति ता इमे
दोसा सच्चित्तं फन्नकंदादी जुंजेज्ज अतिप्पमाणे वा जुंजेज्ज तं
अज्जरं तं हादेज्ज व मारेज्जसरीरस्स वा अकारगं जुंजेज्ज
तेण से वाही जुंजेज्ज अतिप्पमाणे वा जुंजेज्ज तं अज्जरंतं
महादेज्ज व मारेज्ज व सरीरस्स वा अकारगं जुंजेज्ज तेण
सेवा ही जंजेज्ज इंगावसधूमं वा जुंजेप्रविधीए वा जुंजे सुरु
सुरं चव चउ अविद्वं वितं स परिसामिमणवयणकापसु वा
गुत्तो जुंजे सच्चित्तविहादोयवज्जिते तणीयं जवति । उणादि-
सयणा सणयावणा य गुरुभावे सच्चविहो आद्वोगो, सत्ता वि
जयण सुविहियाणं सेसुत्तिराइणिण सकिं खट्ठं मायं एइ
रसिय ३ मग्गुसं इत्यादिगव्वपट्ठाज्जया तुरिप अतिप्पमाणेणं
वा कवद्वे उव्वे आयराहणा । दिया दोसा सव्वासादणा गता ।
इदंणि खेत्तासादणा दोसा गाहा ॥

घट्टणरेणुविणासे, तिपास जावणजवे पुरतो ।

खेत्ते काद्वगद्विते गिज्ञाणअमुणेत्त अधिकरणं ॥ ४१ ॥

आसणं गच्छंतस्स गुरुणा संघट्टणा जवति पादुदियरेणुणा
य वयुविष्ठासो भवति सो जति पासतो वामतो दाहिणतो
मग्गतो य पुरतो गच्छंतओ भावणा आयरियस्स एसवखेत्तासा
दणा गता इमे काद्वगतो वियाद्वेवा पिड्डिज्जति आयरियस्स
वहरतस्स अपमिसुणेमाणस्स सीसस्सा गिज्ञाणविराहणा
हवे उव्वकरणदाहो वा अजंगमो वा आयरिओउजे अपमि
सुणेमाणो वा अणेण । साहुणा भणितो कीस । अकव्वासुएण
अउज्जसिचि उत्तराउत्तरेण अधिक रणसंभवो काद्वसादणा
गता ॥

इदंणि भावासायणा गाहा

साहादीए अवसा, परउत्तियगंमपरिज्जवो दोए ।

जावासायणएसा, संमपणाउदणा चव ॥ ४२ ॥

सेहादिणो विंचितेज्जं जहा एते अमहं जेइतरा आयरियस्स
वज्जां करोति तहा णज्जति एण एसपतितो ते विसेहा अवज्जां
करेज्ज एवं ससिस्सेह परिज्जतो परितित्थियाण विगम्मो भवति
दोगो य परिज्जतो भवति एते जावासादणा दोसा गुरुणो
उपदेसपदणे समणा उदंतस्स भावासादणा चव मिच्चा पमि
वज्जणा जवति । अस्य व्याख्या । गाहा ।

मिच्चापमिवत्तीए जं जावा जत्थ होंति सव्वया ।

तेसु व तहं पमिवज्जणा य आसायणा य तम्हा ॥ ४३ ॥

मिहा अदंतं प्रतिपादनं प्रतिपत्तिः जत्येत्ति दव्वादिएसु जीवा-
दिपदेसु हा सुत्तज्जयणसुयक्खेसु वा सव्वया जे जिण-
एणुत्ताभावा ते गुरु अयाणंतो परिसामज्जे पमवोति तत्थ

उचदेसासीसो तुण्डिका अञ्जति जाह उट्टिवक्खाणाओ ताह सीस एगंते गुरुणा सञ्भाव्यं सहति अह सीसो तेसु पदर्थेसु परिसामञ्जे चैव वितहपमिचज्जणा एतय वुत्ताणं करिज्जा ताहे अविणयो जवति । अविणयपमिचत्ती ए य तम्हा आसायणा भवति । अहवा परिसामञ्जे गुरु चोदिनो वितहपमिचज्जणं करोति न सम्यक् प्रतिपद्यत इत्यर्थः । तम्हा सीसस्स आसायणा भवति अहवा गुरु जाणतो चैव अण्णाहा अत्यपणवेति मा परप्पवादी दोसं गण्ढेज्ज जहा सच्चस्स केवविस्साजुग-वंदो णात्थि उवओगा एगो प्रयोगप्रतिपादनमित्यर्थः । तहसेह-तराप तो जाणति जहा अवसिञ्चंतं पणवेत जतिवितहपमिचज्ज तिसासादणा सेहस्स चोदगाहा जमत्थं आयरिओ ण याणति तमत्थं सीसो कहं जाणति ज्ञप्ति । गाहा ॥

जंगारणगारत्ते सुतंतु, सहसमुतं तजं किंचि ।

तं गुरुअं एह कहणे, ऐव मिदं अपमिचत्ती ॥ ४४ ॥

भंतेण सेहतरापण गिहत्थत्तणे सुपट्ठयं अणगारत्ते वा अण-तो सुयं अप्पणो वाहितं तं गरुस्स अण्णाहा कहितस्स सो भण्जेज्जा ण एयं जवमिचज्जपमिचत्तिओ आसादणा भवति । गाहा ॥

एवं जणतो दोसा, इमं सुतं वषं हिमए एवं ।

सञ्चयमसञ्चए, एवं मिच्छाउ पमिचत्ती ॥ ४५ ॥

एवं गुरुपमिचज्जं भणतो आसादणा दोसो जवति अहवा सीसो गुरु भणइ तुज्ज एवं पन्नावितस्स समयविराहणा दोसो जवति मम एयं सुयं अणायारियसमीवे एवं पणविज्जंते समयविराहणा दोसो न जवति एवं सीसस्स सञ्चयमसञ्चयं एवापरिसामञ्जे मिच्छा पमिचत्तिओ आसायणा जवति । गाहा ।

वितियं पढमे ततिए, य होति गेद्धमकज्जमादीसु ।

अप्पाणादी वितिये, ओसप्पादी चउत्थंमि ॥ ४६ ॥

वितियत्ति अववायपदं पढमेत्ति दग्धासायणा ततियत्ति-कात्तासादणा वितियत्ति अट्ठाणादिषु खेत्तासादणा चउत्थि-त्ति उसआदिषु वितियस्स तत्थ पढमतत्तियत्ति मेद्धणं पटुच्च वितियपदं जवति । गाहा ।

होज्ज गुरु गिद्धाणो, अपत्थदव्वं व से इट्ठं ।

अवगरुपदंसितं वा, जुंजे खट्ठचगेहेज्ज ॥ ४७ ॥

गुरुं गिद्धाणो तस्स य जं अपत्थदव्वं तं इट्ठं ताहे त अवि-यमितं अदंसियं वा सञ्जुंजे अणस्स वा अणापुच्छाय खट्ठं दव्वयत्ति मासोरा तिणिओ सयं जुज्जिहत्ति एवं गुरुक्खण्डा अविणयं पि करतो सुद्धो ॥ गाहा ॥

कंठाइ साहण्ठा अथ, वंजघावलीणो अट्ठाणे ।

संवाधुवस्सए वा, विस्सामगिद्धाण्णेदसुए ॥ ४८ ॥

खेत्तासादणं पटुच्च अवत्तो भणति अट्ठाणे कंठासादण्डा पुर-तो गच्छति विसमे वा अववधुवस्सपासतो अट्ठीणो गच्छति गिद्धाणस्स वा अवट्ठंजण्डा अट्ठीणो अञ्जति बाहुस्सएया आसणट्ठिओ अञ्जति गच्छति वा आयरियस्स वा विस्सा-मणं कारंतो आसणं चिट्ठति संघट्ठेति वा गिद्धाणस्स उव-त्तणादी करंतो संघट्ठणादी करेति अणवा चिट्ठति । यसुयं वा वक्खाणंतो अप्पसहं वक्खाणेति मा अपरिणया सुणेहिं-ति ताहे सोतारा आसणं उविज्जंति इमकोवाववादो गाहा ॥

कात्तेगिद्धाणवावरुसेहस्स वसारियं जवे वाहिं ।

संवाधुवस्सए वा अहिकरणादी इमा दोसा ॥ ४९ ॥

राओ वा दिया वा गिद्धाणवावरु गुरुस्स वाहरंतस्स ण देज्ज सहं सेहस्स वा सागारियं वोहि अंतोहिंतो सुणंता वि सहणादज्जमासमायगासरं पञ्चभिजाणिता उप्पवाहिंति सा दुहिं वा ओतप्रोतं संवाहुस्स एयासज्जं अन्नजंतो उट्ठपिचं वयंतस्स वा अधिकरणादी दोसा भविस्संति तम्हा आय-रिओ सणियं वा हरति तं च असुणंतो तुसिणीओ सुद्धो अ-धिकरणदोसमया वा तुसिणीओ अञ्जति तहावि सुद्धो गाहा ।

उद्धावं तु असत्तो दाठं गिद्धाणो तहेव उट्ठेठं ।

तुसिणी तत्थगओ वा सुणेज्ज सो वाहरंतस्स ॥ ५० ॥

वावाहरंतस्स गुरुस्स गिद्धाणो उद्धावं दाठमसत्तो गिद्धा-णो तुसिणीओ । अत्येज्जं वा आसत्तो तत्थ गतो पमिसुणेज्ज शब्दं ददातीत्यर्थः ।

इदाणीं जावस्स अववादो भणति गाहा ।

वणतिरहे जइ एवं हवेज्ज निदोसमिहरहा दोसा ।

तुज्जे वि ताव ऊहह जणति पगासे वि दढमूढे ॥ ५१ ॥

सेहतरापण आयरिओ परि सामज्जेण वत्तव्वो जहा तुमं पमवेसि एवं ण भवतित्ति तो कहिं तेण भाणियव्वं उच्यते जहा हं पमवेति जति एवं जमति तो निदोसं इहरहा जहा तुमं पमवेह एवं समयविराहणा दोसो भवति तुज्जेविमया-भिहितं अत्थं जहह किं धरुतिण धरुतीति तावशब्दः परिमा-णवाचकः जहा इमेण जे पहेण गंतव्वं जावति तं दव्वं एव इणमत्यं पुज्जावरेण ताव ऊहह जा जवे अभिगओ अहवा पादपूणे वा दढं जो मूढो जूतत्थं पमिवज्जंतो पगासं परि-सामज्जेवि भणति ओसणादी चउत्थंमि ॥ अस्य व्याख्या गाहा ।

विरहुत्तमट्ठायंतं उसएणं जणति परिसमज्जेवि ।

ऐवि जाणसि हित्ता वरुपमियं किं जवे तेणं ॥ ५२ ॥

ओसणो आयरिओ विरहे एगंते वहु भणितो सागारवविरमा-हित्ति अट्ठायंतो अविरमंत्यर्थः । परिसामत्ये वि ज्ञप्ति ण याणसि तुमं हि तवा अहियवारुणरुपमितेण वा किं तुज्जे पमं पादेहिं वा संघट्ठिज्जति जेण सो अवमाणिनो चित्तत एते मंदे वयमिव पेक्खंता इदाणि म वससुद्धोसेण दोस-मिव पासंति । तं पतेसिं दोसो नामज्जदोसो उज्जमामि । नि० चू० उ. १० । द. अ. ए उ. १

तेत्तीसं आसायणाओ पणत्ता तंजहा सेहे राइ-

णिअस्स पुरओ गंता जवइ आसायणा सेहस्स ॥ १ ॥

सेहे राइणियस्स सपक्खं गंता जवइ आसायणा

सेहस्स ॥ २ ॥ सेहे राइणियस्स आसायणा सेहस्स

३ एवं एएणं अजिद्धावेणं सेहे राइणियस्स पुरओ ।

चिट्ठिता जवइ आसायणा सेहस्स ४ सेहे राइणियस्स

सपक्खं चिट्ठिता जवइ आसायणा सेहस्स ५ सेहे राइ-

णियस्स आसणं चिट्ठिता जवइ आसायणा सेहस्स ६

सेहे राइणियस्स पुरओ निसीइत्ता जवइ आसायणा सेह-

स्स ७ सेहे राइणियस्स सपक्खं निसीइत्ता जवइ आसाय-

णा सेहस्स ८ सेहे राइणियस्स आसणं निसीइत्ता

जवइ आसायणासेहस्स ९ एवं एएणं अजिद्धावेणं सेहे

राज्ञिणं सच्चि बहिया विहारचूमिं निक्खंते समाणे
तत्थ पुब्बामेव सीहतराए आयामइ पच्चा राज्ञिण
आसायणा सेहस्स १० सेहे राज्ञिणं सच्चि बहिया
विहारचूमिं वा निक्खंते समाणे तत्थ पुब्बामेव सीहतरा
ए आद्योएइ पच्चा राज्ञिण आसायणा सेहस्स ११
सेहे राज्ञियस्स राओ वा विआद्ये वा बाहरमाणस्स
अज्जो के सुत्ते के जागरे तत्थ सेहे जागरमाणे राज्ञि-
यस्स अप्पमिमुणेत्या जवइ आसायणा सेहस्स १२ सेहे
राज्ञियस्स पुब्बं संदावित्ताए तं पुब्बामेव सीहतराए आ-
द्यवइ पच्चा राज्ञिण आसायणा सेहस्स १३ सेहे अ-
सणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पमिगाहिता तं
पुब्बामेव सीहतराए गिहस्स आद्योएइ पच्चा राज्ञिय-
स्स आसायणा सेहस्स १४ सेहे असणं वा ० ४ ॥
पमिगाहिता पुब्बामेव सीहतराए गिहस्स पमिदंसेइ
पच्चा राज्ञिण आसायणा सेहस्स १५ सेहे असणं वा ०
४ पमिगाहिता पुब्बामेव सीहतराए अन्नस्स उवाणिमं-
तेइ पच्चा राज्ञिण आसायणा सेहस्स १६ सेहे रा-
ज्ञिणं सच्चि असणं वा ४ पमिगाहिता तं राज्ञियं
अणापुच्छित्ता जस्स जस्स इच्छइ तस्स तस्स खण्डं २
दसयइ आसायणा सेहस्स १७ सेहे राज्ञिणं सच्चि
असणं वा ४ आहारमाणे तच्च सेहे खड्डं खड्डं नायं
नायं रसियं रसियं उसदं उसदं मणुसं मणुसं मणामं
मणामं निष्णं निष्णं लुक्खं लुक्खं आहारेत्ता जवइ
आसायणा सेहस्स १८ सेहे राज्ञियस्स बाहरमाणस्स
अप्पमिमुणेत्या जवइ आसायणा सेहस्स १९ सेहे
गायणियं खण्डं खण्डं वत्ता जवइ आसायणा सेहस्स
२० सेहे राज्ञियं किं वइत्ता जवइ आसायणा सेहस्स
२१ सेहे राज्ञियं तुमं इइवत्ता जवइ आसायणा सेह-
स्स २२ सेहे रायणियं तज्जाणं तज्जायं पमिज्जाणिता
जवइ आसायणा ० २३ सेहे राज्ञियस्स कहं कहेमा-
णस्स नो सुमिणे जवइ आसायणा सेहस्स २४ सेहे
रायणियस्स कहं कहेमाणस्स नो सरसि एवं वत्ता
जवइ आसायणा ० २५ सेहे राज्ञियस्स कहं कहेमा-
णस्स कहं आञ्जित्ता जवइ आसायणा सेहस्स २६
सेहे राज्ञियस्स कहं कहेमाणस्स परिसंजित्ता जवइ
आसायणा सेहस्स २७ सेहे राज्ञियस्स कहं कहेमा-
णस्स तीसे य परिसाए आणुडिआए अजिआए अवा-
च्छिआए अवोगमाए दोच्चं पि तच्चं पि तामेव कहं कहेत्ता
जवइ आसायणा सेहस्स २८ सेहे राज्ञियस्स सेज्जा-
संयारणं पाणं संगटित्ता हत्थेणं अणुसुवेत्ता गच्छइ
आसा ० २९ सेहे राज्ञियस्स सेज्जासंथारं चिट्ठित्ता

वा निसीइत्ता तुयट्ठित्ता वा जवइ आसायणा सेहस्स ३० से
हे रायणियस्स उच्चासणं सिवा ३१ समासणं सिवा
चिट्ठित्ता वा निसीइत्ता वा तुयट्ठित्ता वा जवइ आ-
सायणा सेहस्स ३२ सेहे राज्ञियस्स बाहरमाणस्स तत्थ
गए चेव पमिमुणित्ता जवइ आसायणा सेहस्स ३३ ॥

टी० ॥ अथ त्रयस्त्रिंशत्तमस्यानकं तत्र आयः सम्यग्दर्शना-
द्यवातिवृत्तकणस्य शातनाः खण्डना निरुक्तादाशातनास्तत्र
शैकोऽल्पपर्यायो रात्रिकस्य बहुपर्यायस्य आसन्नमासत्तिर्य
थारज्जोचक्षादिस्तस्य द्वागति तथा गन्ता भवतीत्येवमाशातना
शैक्यस्येत्येवं सर्वत्र (पुराओत्ति) अप्रतो गन्ता भवति (स-
पक्वत्ति) समानपक्वं समपाश्वं यथा भवति समश्रेण्या
गच्छतीत्यर्थः । (चिट्ठित्ति) स्थाता आसिता भवति याव-
त्करणादशाश्रुतस्कन्धानुसारेणान्या इह छण्ड्यास्ताश्चैवमर्थतः
आसन्नपुरः पार्श्वतः स्थानेन तिस्रोऽत्र निरीदनेन च तिस्रः तथा
विचारचूमौ गतयोः पूर्वतरमाचमतः शैकस्याशातना १० एवं
पूर्वं गमनगमनमाद्योच्यतः ११ तथा रात्रौ को जागर्तीति पृष्टे
रात्रिकेन तच्चनमप्रतिश्रुतः वतः १२ रात्रिकस्यापूर्वमाद्यपनीयं
कंचन अचमस्य पूर्वतरमाद्यपतः । १३ अशनादिबन्धमपरस्य
पूर्वमाद्योच्यतः । १४। एवमन्यस्योपदर्शयतः । १५। एवं निमं
त्रयतः । १६। रात्रिकमनापृच्छ्याऽन्यस्मै प्रकादि ददतः । १७ ।
स्वयं प्रधानतरं जुंजानस्य । १८। कचित् प्रयोजने व्याहरतां
रात्रिकस्य च वा प्रतिश्रुतवतः । १९। रात्रिकप्रति तत्समकृता
बृहता शब्देन बहुधा ज्ञायमाणस्य । २०। व्याहृतेन मस्तकेन
वन्दे इति वक्तव्ये किम्भणसीति द्रुवाणस्य । २१। प्रेरयति
रात्रिके कस्य प्रेरणायामिति वदतः । २२। आचार्यज्ञानं किं न
प्रतिचरसीत्याद्युक्ते त्वं किं न तं प्रतिचरसीत्यादि ज्ञतः । २३।
धर्मं अर्थयति गुराचन्यमनस्कतां भजतोऽनुमोदयति इत्यर्थः ।
२४। कथयति गुरौ न स्मरसीति वदतः । २५। धर्मकथामा-
च्छिदतः । २६। भिक्षावेला वर्त्तते इत्यादि वचनतः पर्यदं भि-
दानस्य । २७। गुरुपदभेदोऽनुत्थितायास्तथैव व्यवस्थिताया धर्मं
कथयतः । २८। गुरोः संस्तारकं पादेन घट्टयतः । २९। गुरोः
संस्तारके निरीदतः । ३०। उच्चासने निरीदतः । ३१। समास-
नेऽप्येवं । ३२। त्रयस्त्रिंशत्तमा सूत्रोक्ता च रात्रिकस्याद्यपतस्तत्र
गत एवासनादिस्थित एव प्रतिश्रुणोति आगत्य हि प्रत्युत्तरं
देयमिति शैकस्याशातनेति । सम० ३३ स० । दशा ० ।

अहवा अरिहंताणं आसायणाइ सज्जाए किंचि ।
नाहीअं जा कंउसमुदिद्धा नितीसासायणाओ गाथाद्वयं
सं० व्या० । आसायणा समत्ता समत्ता व सा पमिक्क-
मणसंगहणी अत्रपदं । अरिहंताणं आसायणाए सिच्छा-
णं आसायणाए आयरियाणं आसायणाए उवज्जा-
याणं आसायणाए साहूणं आसायणाए साहुणीणं
आसायणाए सावयाणं आसायणाए सावियाणं आसा-
यणाए देवाणं आसायणाए इह दोगस्स आसा-
यणाए परदोगस्स आसायणाए केवद्विपन्नत्तस्स धम्मस्स
आसायणाए सदेवमाण आसुरस्स दोगस्स आसायणाए
सव्वपाण नूअजीवसत्ताणं आसायणाए कादस्स य

आसायणाए सुअस्स आसायणाए सुअदेवआए आसा-
यणाए वायणायरिअस्स आसायणाए जंवाइष् वच्चापे
द्वियं हीणक्खरं अक्खरं पयहीणं विणयहीणं योस-
हीणं जोगहीणं सुद्धदिन्नं उद्धुपमिच्चियं अकाळे कओ
सिज्जाओ कोळे न कओ सिज्जाओ अस्सज्जाइयं ॥

सांप्रते सूत्रेका एव त्रयस्त्रिंशदध्याख्यायते । तत्र अरहंताणं
आसायणाए अर्हतां प्राङ्निरूपितशब्दार्थानां संबंधिन्या आशा-
तनया यो मया दैवसिंकोऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्याहुषृत-
मिति क्रिया एवं सिद्धादिपदेष्वपि योज्येति इत्थं चाभिदधता-
मर्हतामाशातना भवति ॥

नत्थि अरहंतत्ति जाणंतो कीस जुंजई जोगे । पाहुनियं
उवजीयं एव वदं उत्तरं णमो ॥ १ ॥ जोगफलनिवत्तिं पु-
नपगनीए मुदयवाह्वहा । जुंजई जोग एवं पाहुनियाए इम
मुणमु ॥ २ ॥ पाणादिणुरोधकअयातिमुहपायवस्स वेदाए ।
तित्थंकरनामाए उदया तह वीयरगत्ता ॥ ३ ॥ सिष्ठाणं
आसायणाए (सिष्ठाणामाशातनया क्रिया पूर्ववत्) सिष्ठाणं
आसायणा एवं जणतस्स होइ मुहस्स । एत्थिणि चेडा
वासइ वावी अहव उवअंगे ॥ ४ ॥ रागदोसा धुवत्ति तहेव
अन्नकालमुवओगे । दंसणनाणाणं तू होइ असव्वन्तुया
चेव ॥ ५ ॥ अन्नोनावरणाहव एगत्तव्वं वा वि नाणदंस
णओ । जन्नति न वा एएसिं दोसो एगो वि संजवइ ॥ ६ ॥
अत्थिंत्ति नियमसिष्ठा सदाओ चेव गम्पए एवं । नवेडा
वि जवंति विरियक्खयओ न दोसो हु ॥ ७ ॥ रागदोसा
न जवे सव्वकसायाण निरवसेसखया । जियसा जव्वाण
जुगवमुवओगो ण य मया ओय ॥ ८ ॥ न पि हू आव-
रणाओ दव्वद्विय वा मएणं पु-रागत्तं वा जवति दंसण-
नाणाणदोन्नं पि ॥ ९ ॥ पाणउदंसणणए पमुव पाणं तु
सव्वमेव । दंसव्वं उदंसणं तीएमसव्व नुया का हु ॥ १० ॥
सणयं व पमुच्चागवायं वओगो दोन्नं पि । एवमसव्वन्तु
ना दोसो एसो न संजवइ ११ आयरियाणं आसायणाए
आचार्याणामाशातनया क्रिया पूर्ववत् आशातना तु । रुहरो
अकुलीणोत्ति य दुम्मोहो दमगमंदवुच्चिया । अवियण्णहा
जव्वच्चि सीसो परिजवइ आयरियं १२ अहवा विवए
एवं उवएसपरस्स देति एवं तु । दसविहवेयावच्चे कायव्वं
सयं न कुव्वंति १३ रुहरो विन्नाणवुहो आकुलिणोत्ति य
गुणादिओ किहणु । दुम्मेहादीणि वि ते जणंत संताइ दुम्मे
हा १४ जाणंति न वि य न एवं निष्कम्मा मोक्खकारणं पाणं
। निच्चंपच्चासयता वेयावच्चादि कुव्वंति १५ उवज्जा
याणमासायणाए उपाध्यायानामाशातनया क्रिया पूर्ववत्
आशातनापि साक्षेपपरिहारा यथाचार्याणां नवरं सूत्र-
प्रदा उपाध्याया इति । साहूणं आसायणाएत्ति साधूना

माशातनया क्रिया पूर्ववत् । जो सुणियसमयसारो साहु
समुद्दिस्स जासए एवं । अविसहणा तुरियग्गा ते चंरुणं
काउं च तह चेव १६ पाणमुण्याव जुंजंति एगत्तो तह
वि रुवनेवत्ता । एमादिवयदवन्नं मूढो न मुणैइ एयं तु १७
अविसहणादिसमेया संसारसजावजाणणा नेव । साहू धो
वज्जसाया जओ य जुंजंति एगओ तह वि १८ रुवण वत्थं
एवंमादिवयदुवणं मुट्ठेति एयं तु । अविसहणादिसमया
संसारसहावजाणणा एव साधुयोक्कसाया जओ य
जुंजंति ते तह वि १९ साहुणीणं आसायणाए ।

साध्वीनामाशातनया क्रिया पूर्ववत् । आशातना ।

कज्जहिणिया बहुउवही अह वा वीसमणुवदवा समणी
गयाणियापुत्तजंरुा दुमवाह्विजस्स सेवादो । २० ।

अत्रोत्तरं ।

कज्जहेत्ति ऐवणाउण कसाए कम्मबंधए पएति ।

संजलणाण मुदयु ईसिं कज्जहे वि को दोसो २१ उवही
बहुविकणो वंनेव्वयरक्खणत्थमत्तासि । जाणिओ जिणेहि
जम्हा तम्हा उवहंमिणो दोसो २२ समणाण णेयएया
उवदायदो सम्ममापुसरंताण । आगेमचिहिमहत्थाजिण-
वयणसमाहिअप्पाणं २३

सावगाण आसायणाए । आवकाणामाशातनया क्रिया तथैव
जिनशासनभक्ता गृहस्थाः आवका ज्ञेयंते । आशातना तु
ब्रह्मण मणुस्सत्तं पाऊण वि जिणमयं ण जे विरतियमिव जंति
कहंते थणोवुच्चंति लोगम्मि । सावगमुत्तासायणमिच्छुत्तरक-
म्मपरिणद्वसेण जइ वि पवज्जंति णति तह वि वण्णति मग्ग
ट्ठिया । सम्यग्दर्शनादिमार्गस्थितत्वेन गुणयुक्तत्वादित्यर्थः ।
साविगाणं आसायणाए आवकाणामाशातनया क्रियाक्केप-
परिहारौ च पूर्ववत् देवाणं आसायणाए देवानामाशातनया
क्रिया तथैव आशातना ॥

कामपसत्ता विरतीए, वज्जिया अणमिसा य णिचेडा ।

देवा सामत्थं मित्रिणय, तित्थस्सुएणत्तिकरा य ॥

एत्थ पसिंदी मोहणि, यसायवेयकम्मउदयायो ।

कामपसत्तविरति, कमेदयउव्विणयत्तोसिं ॥

अणमितदेवसजावा णिचेडा अणुत्तरा कियकिन्ना ।

काज्जणुजावाति बुसपिअणत्थ कुव्वंति ॥

देवीणं आसायणाए देवीनामाशातनया क्रियाक्केपपरिहारौ
च प्राग्वत् इह लोकस्याशातनया क्रिया पूर्ववत् इहलोको मनु-
ष्यलोकः आशातना तस्य वितथप्ररूपणादिति । परलोकस्स
आसायणाए परलोकस्याशातनया क्रिया प्राग्वत् । परलोको
मनुष्यस्य नारकतिर्यगमराः आशातना त्वस्य वितथप्ररूपणा-
दिनैव द्वितयेप्याक्केपपरिहारौ च स्वसत्या कार्य्या केवलपन्न-
त्तस्स धम्मस्स आसायणा केवलप्रज्ञस्य धर्मस्याशातनया
क्रिया प्राग्वत् स च धम्मो द्विविधः । श्रुतधर्मश्चातिवधर्मश्च
आशातना तु ॥

पागयजासा निवर्द्ध को वा जाणइ पणीयं केणेयं ।

किं वा चरणेण तू दाणेण विणाञ्ज नव इति ॥

उत्तरं ।

वाङ्मन्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्रिकांक्षिणां ।

अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धांतः प्राकृतः कृतः ॥

निपुणधर्मप्रतिपादकत्वाच्च सर्वज्ञप्रणीतत्वमिति चरणमाश्रित्याह ।

दानमौरविकेणापि चंदाद्वेनापि दीयते ।

येन वा तेन वा शीघ्रं न शक्यमजिरक्षितुं ॥

दानेन जोगानापनोति यत्र तत्रोपपद्यते ।

शीघ्रेण जोगान् वर्गं च निर्वाणं चाधिगच्छति ॥

तथाभयदानं दाता चारित्रवान्निमत एवेति । सदेवमण्ड्यासुरस्स होयस्स आसायणाए सदेवमनुष्यासुरस्य लोकस्याशातनया क्रिया प्राग्वत् । आशातना तु वितथप्ररूपणादिना आह च भाष्यकारः ।

देवादीयं द्वायं विवरीयं नणइ सत्तदीवुदहिं ।

तह कयपयावदीणं पगतिपुरिसाण जोगे वा ॥

अत्रोत्तरं ।

सत्तसु परमियसत्ता मोक्खसुवत्तणं पयावइणा ।

केण कओ तणपच्छा पयईए कइं पवत्तित्ति ॥ १ ॥

जेय चेयणेति पुरिसत्थनिमित्तं किञ्च वयपवत्तत्ती सा य तीसे चिय अपत्तिपरोत्ति सव्वंचिय विरुद्धं सव्वपाणचूय-जीवसत्ताणं । आसायणाए सर्वप्राणिभूतजीवसत्त्वानामाशातनया क्रिया प्राग्वत् । तत्र प्राणिनो द्वीन्द्रियादयः व्यक्तेष्ववासानिश्वासा अपि चूयो भवन्ति भविष्यन्ति चेति चूतानि पृथिव्यादयः जीवन्तीति जीवा आयुष्ककर्मा तु तव युक्ताः सर्व एवेत्यर्थः सत्त्वाः सांसारिकसंसारतीतेभदाः एकार्थिका वा च्चनय इति आशातना तु विपरीतप्ररूपणादिनैव तथा ह्यंगुष्ठपर्वमात्रो र्द्ध्विद्यात्मेति पृथिव्यादयस्त्वजीवा एव स्यंदनादिचैतन्यकार्यानुपपन्नध्वेर्जीवाः कृणिका इति सत्त्वाः संसारिणः अंगुष्ठपर्वमात्रा एव भवन्ति संसारतीताः नश्यन्त्येवापि तु प्रत्यातदीपकलोपमो मोक्ष इति । उत्तरं देहमात्रेणैव सुखदुःखादि तत्कार्योपपन्नध्वेः पृथिव्यादीनां त्वल्पचैतन्यत्वात्तत्कार्यानुपपन्नध्विर्जावत्वादिति जीवा अप्येकांतकृणिका न भवन्ति निरन्वयनाशे उत्तरकृणस्यानुपपत्तेः निर्हेतुकत्वादेकांतनष्टस्यासद्विशेषात् सत्त्वाः संसारिणः प्रत्यक्षा एव संसारतीता अपि विद्यन्ते एवेति जीवस्य सर्वया विनाशाज्ञावात्तथा तैरप्युक्तं । नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः । उन्नयो-रपिदृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शान्निः” इत्यादि । कावस्स य आसायणाए “ कावः पचति भूतानि कावः संहरते प्रजाः । कावः सुप्तेषु जागर्ति कावोहि दुरतिक्रमः ” इत्यादि कावोऽस्ति तमंतरेण वक्रुवचंपकादीनां नियतः पुष्पादिप्रदानभावो न स्यात् न च तत्परिणतिर्विश्वं एकांतनित्यस्य परिणामानुपपत्तेः । “ सुयस्स आसायणाए ” । श्रुतस्याशातनया क्रिया पूर्ववत् आशातना तु ॥

को आउरस्स कावो, मइंवरधोव्वणे व कावो अ ।

अइ मोक्खहेतुणाणं, को कावो तस्स कावो वा ॥

इत्यादि उत्तरं ॥

जोगो २ जिणसासणंमि पुरवक्खयो पज्जत्ता ।

अत्रोन्नमवाहंतो अन्वत्तो होइ कायव्वो ॥

प्राग्धर्मचारेण श्रुताशातनोक्ता इह तु स्वतंत्रश्रुतविषयेति न पौनरुक्त्यं । सुयदवयाए आसायणाए श्रुतदेवताया आशातनया क्रिया प्राग्वत् आशातना तु श्रुतदेवता सा न विद्यते अकिंचित्करी वा न ह्यनधिष्ठितो मौर्नाद्रः खल्वागमः अतोऽसावस्ति न वा किंचित्करी तामाहंय्य प्रसस्तमनसः कर्मक्षयदर्शनात् (वायणारियस्स आसायणाए) वाचनाचार्यस्याशातनया क्रिया प्राग्वत् । तत्र वाचनाचार्य उपध्यायस्संदिष्टो य उदे-शादिकं करोति अशातना त्वियं निर्दुःखसुखप्रचूतं वा वंदनं । दापयति उत्तरं तु श्रुतोपचारः एष क इव तस्यात्र दोष इति । “जंवाइद्वं वच्चांमेद्वियं हीणक्खारियं अक्खक्खारियपयहीणं घोस-हीणं जोगहीणं सुट्टदिशं दुट्टपकिञ्चियं अकावे कओ सज्जाअं कावे न कओसज्जाओ असज्जायं सज्जाइयं सज्जाए न सज्जायंति एष चउदशसुत्ता पुविह्लयाय एगूणवीसंति एते तेत्तीसमासायणस्सवन्ति ” एतानि चतुर्दश सूत्राणि श्रुतकत्वापकगोचरत्वाच्च पौनरुक्तभाजीनीति तथा दोषदुष्टं श्रुतं यत्पठितं तद्यथा आविर्भूतं विषयस्तरत्नमादावदनेकप्रकारेण या आशातना तथा हेतुभूतया योऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्यादुष्कृतमिति-क्रिया एवमन्यत्रापि योज्या व्यत्याग्रेभित् कोल्लिकपायसवत् हीनाकारं अकारन्यूनं अत्यकारं अधिकाकारं पदहीनं पादेनैव हीनं अकृतोचितविनयं घोषहीनं उदात्तादिघोषहिरतं योगि-हीनं सम्यक्कृतयोपचारं सुष्ठु दत्तं गुरुणा दुष्टु प्रतीतं कलुपितं तरात्मनि अकावे कृतस्वान्यायो यो यस्य श्रुतस्य काह्लिकादेर-काव इति कावेन कृतः स्वाध्यायः यो यस्यात्मीयोध्यनकाव उक्त इति अस्वाध्यायिके स्वाध्यायितं । आच० ४ अध्य ॥ आत्मानं परवानाशातयदिति । १ । आच० ॥

अणुवीइजिक्खुधम्ममाइक्खमाणो णो

अत्ताणं आसाइज्जा णो परं आसाएज्ज णो अस्साइं पाणाइं चूताइं जीवाइं सत्ताइं आसाएज्जा से अणासायए अणासायमाणे व उज्जमाणाणं चूयाणं जीवाणं सत्ताणं जहा से दीवे असंदीवे एवं से सरणं नवति महामुणी ।

टी० ॥ अतस्तेषां क्रांत्यादिकं दशविधं धर्मं यथायोगं प्रागुपन्यस्तं शांत्यादिपदभिहितमनुविचिंत्य स्वपरीयभिक्षणशीलां जिश्रुधर्मकथाद्विमानाचक्षीत प्रतिपादयेदिति यथा च धर्मं कथयेत्तदा (अणुवीइ भिक्खुमा) इत्यादि यावत् भवति सरणं (महामुणित्ति) स जिश्रुमुमुक्षुरनुविचिंत्य पूर्वापरेण धर्मे पुरुषं वाहोच्य यो यस्य कथनयोग्यस्तं धर्ममाचक्षीत आडिति मर्यादया यथानुष्ठानं सम्यग्दर्शनादेः शातना आशातना तथात्मानं नो आशातयेत्तथा धर्ममाचक्षीत यथोन्मनआशातना न प्रवेद्यदिवात्मन आशातना चिन्धा इत्यतो भावतश्च द्रव्यतो यथाहारोपकरणादेर्द्रव्यस्य काह्लातिपातादिकृताशातना बाध्या न भवति तथा कथयेदाहारादिद्रव्यबाधया च शरीरस्यापि पीमा भावाशातनारूपा स्यात् कथयतो वा यथा गात्रभंगरूपा भावाशातना न तस्य स्यात्तथा कथयेदिति । तथा नापरं शुश्रूषुः आशातयेत् यतः परो हीननया कुपितः सन्नाहारोपकरणशरीरान्यतरपीमायै प्रवर्त्ततास्तस्तदाशातनां वर्ज्यन् धर्मे ब्रूयादिति ।

तथा नान्यान्वासामान्येन प्राणिनो भूतान् जीवान् नो आशातयेच्छाधयेत एवं स मुनिः स्वतोऽनाशातकरैरनाशातयन् तथा परानाशातयतोऽनुमन्यमानोऽपरेषां वक्ष्यमानानां प्राणिनां भूतानां सत्त्वानां जीवानां यथा पीमा नोत्पद्यते तथा धर्मं

कययेदिति तद्यथा यदि भौतिककुप्रावचनिकपार्श्वस्थादिदाना नि प्रशंसन्यवदतमागादीनि वा ततः पृथिवीकायाद्यो व्यापा दिता भवेयुरथ दूषयति ततोऽपरेषामंतरायापादनेन तत्कृतो बंधविपाकानुभवः स्यादुक्तं च ।

जे उ दाणं पसंसन्ति वहमिच्छन्ति पाणिणं ।

जे उ णं पसिसेहेति विचिच्छेयं करन्ति ते ॥

तस्मात्तदवदतमागादिविधिप्रतिषेधस्युदात्तेन यथावस्थितं दानं शुरुं प्ररूपयेदसावद्यानुष्ठानं चेत्येवं च कुर्वन्नुभयदोषपरिहारी जन्तूनामाध्यासचूर्जवतीत्येतत् दृष्टान्तद्वारेण दर्शयति यथा सौदीपो संदीनः शरणं भवत्येवमसावपि महामुनिः तद्ब्रह्मणोपायोपदेशतः दध्यमानानां बद्धकानां च तदध्यवसायाभिधत्तं न विशिष्टगुणस्यानापादानात्त्रययो नवति तथा हि यथोद्दिष्टेन कथाधिधानेन धर्मकथां कथयन् कांश्चन प्रधाजयति कांश्चन धावकान्विधत्ते कांश्चन सम्यग्दर्शनयुजः कनेति केयोचितप्रकृतिभङ्गतामापादयति । आचा० उ० भ० व्य० आसायणिज्ज-आश्वादीय-त्रि० भा. स्वद णिज्ज ह्दहुलमिति कर्तयेनीयः । प्रज्ञा० जी० ईपत्स्वाद्योत्ये, दशा० ज० । आसायवभिया-आस्वादप्रतिज्ञा-स्त्री० विषयजोगप्रतिज्ञायाम आचा० ।

आसारंत-आसारयत्-त्रि० ईपत्स्वस्थानत्याजनेनसारयति,ज्ञा०

आसाक्षिप-आशाक्षिक-पु० उरः पारिस्पर्शव्यवचरणं चेन्निज्यतिर्यग्नेदे, प्रज्ञा० ।

सेकिंत आसाक्षिया ? कहि णं जेते ! आसाक्षिया समुजंति गायमा ! अंतो माणस्सखेत्ते अद्वाइज्जेसु दीवेसु णिव्वाघाण पप्परसमु कम्मज्मीसु बायातं पडुच्च पंचसु महाविदेहेसु चक्रवर्ती खंधावारेसु वामुदेवखंधावारेसु वल्लदेवखंधावारेसु ममंक्षियखंधावारेसु महामंक्षियखंधावारेसु गामनिवेसेसु नगरनिवेसेसु निगमानिवेसेसु खेर निवेसेसु कव्वडनिवेसेसु मरुन्ननिवेसेसु दोणमुहनिवेसेसु पट्टणनिवेसेसु आगरनिवेसेसु आसमनिवेसेसु संवाहनिवेसेसु रायहाणिनिवेसेसु एप्पसिणं चैव विणासेसु एत्थ णं आसाक्षिया समुजंति । जहन्नेणं अंगुलस्स असंखिज्जइ चागमेत्तीए ओगाहणाए, उक्कोसेणं वारसजोयणाई । तहाणुखं च णंविक्खंजवाहद्वेणं जूमिं दाखिचाणं समुद्वेत्ति । असक्खी मिच्छादिद्वी अन्नाणी अंतोमुहत्तप्पाउ या चैव काइं करेइ । सेत्तं आसाक्षिया ॥ जी० ॥

आसावग-आश्रावक-त्रि० बन्धके विशेष० ।

आसाविणी-आसाविणी-स्त्री० शतच्छिद्यायाम् ।

जहा आसाविणि जाइअंधे दुरुहिया, इच्छति पारजागं तु अंतराय विसीयति । सूत्र. शु० १ । अ० ११ ॥

आसास-आश्वास-पु० आश्वासन्यस्मिन्नित्याश्वासो नामादिसूत्रव्यतिरिक्तो ह्येतो यानपात्रद्वीपादौ भावतो ज्ञानादौ आचारान्ते आचा० धीरो भव अहं ते सर्वसपि वैयावृत्यं करिष्ये-इत्यादिरूपे प्राणिनामाश्वासने, वृ० प्रश्न. विश्रामे, भारं वहत आश्वासाः स्था० ।

चारणं बहमाणस्स चत्तारि आसासा पप्पत्ता तंजहा जत्थ णं अंसाओ अंसं साहरइ तत्थ विय से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि यणं उच्चारं वा पासवणं वा परिठावंति तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य णं एणा-गकुमारावासंसि वा सुवन्नकुमारावासंसि वा वासं उवेइ तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य णं आव-कहाए चिट्ठइ तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते । एवमेव समणोवासगस्स चत्तारि आसासा प० तं० जहा सील्लन्वयगुणव्यवरेमणपच्चक्खाणपोसहोववासाई प-निवज्जइ तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य णं सामाइयं देसावगासियमाणपप्पत्ते तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य णं चाउदासिए मुदिट्ठपुष्णिमासीसु पणिपुन्नं पोसहं सम्मं आणुपादेइ तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते जत्थ वि य णं अपच्छिममारणं-तियसंझेहणणूसणाजूसिएनत्तपाणणभियाइक्खिए पा-ओवगए कादमणवकंखमाणे विहरइ तत्थ वि य से एगे आसासे पप्पत्ते ॥

भारं धान्यमुक्तादिकं बहमानस्य देशान्तरं नयतः पुरुषश्च अश्वासा विश्रामा ॥ भेदश्च तेषामवसरजेदेनेति यत्रावसरे अंशादेकस्मात् स्क्वाद्दशमिति स्क्वान्तं संहरति नयति प्रारमिति प्रक्रमः तत्रावसरेपि चेति उच्यते अश्वासापेक्षया समुच्चये स तस्य बोद्धव्यं परिष्ठापयति व्युत्पत्तिरिति नागकुमागवासादिकमुपलक्षणमतोऽन्यत्र वा यतने वा समुपैतीति राज्ञी वसति यावती यत्परिमाणा कथा मनुष्योऽयं देवदत्तादिर्वायमिति व्यपदेशसंज्ञा यावत्कथा तथा यावज्जीवमित्यर्थः । तिष्ठति वसतीत्यर्थं दृष्टान्त एवमेवेत्यादिदार्ष्टान्तिकः श्रमणान् साधूनुपास्त इति श्रमणोपासकः आद्यकस्तस्य सावद्यया-पारभाराकान्तस्याश्वासास्तद्धिमोचनेन विश्रामाश्चित्तस्याश्वा मनानि स्वास्थ्यानि इदं मे परलोकभीतस्य वाणमित्येवंरूपा-णीति स हि जिनागमसंगमावदातशुद्धितया आरम्भपरिग्रही द्रुःखपरंपराकारिसंसारकान्ताकारणभूततया परित्या-ज्यावित्याकलयन् करणभटवशतया तयोः प्रवर्तमानो महान्तं वेदं संतापं जयं चोच्छति भावयति चैवंहि ।

एयं जिणाण आणा-चारियं मह एरिसं अलणणस्स ।

एयं आलण्णाणं अच्चादूरं वि सवयइ ॥ १ ॥

हयमम्हाणं नाणं हयमम्हाणं मणुस्समाहण ॥

जे किंल लक्खविवेया विचिट्ठिमो वादवा बुव्वाचि ॥२॥

यत्रावसरे शीलानि समाधानविशेषा ब्रह्मचर्यविशेषा वा व्रतानि स्थूलप्राणातिपाताविरमणादीनि अन्यत्र तु शीलान्यगु-व्रतानि सप्तशिक्षाव्रतानि तदिह न व्याख्यातं गुणव्रतादीनां साक्षादेवोपादानादिति गुणव्रते दिग्ब्रतोपभोगपरिभोगव्रतल-क्षणे विरमणान्यनर्थदण्डविरतिप्रकारा रागादिविरतयो वा प्रत्याख्यानानि नमस्कारसंहितादीनि पौषधः पर्वदिनमष्टम्या-दि तत्रोपवसनं भक्तार्थः पौषधोपवास एतेषां चंद्स्तान् प्रतिपद्यतेत्युपगच्छति तत्रापि च स तस्यैक आश्वासः प्रज्ञेसो यत्रापि च सामाधिकं सावद्ययोगपरिवर्जननिरवद्ययोगप्रतिसे

वनवक्त्रं यद्वावस्थितः श्रावः श्रमणचूतो जवति तथा देशे दिग्गतगृहीतस्य दिक्परिमाणस्य विज्ञागोवकाशोऽवस्थानमवतारो विषयो यस्य तद्देशावकाशं तदेव देशावकाशिकं दिग्गतगृहीतस्य दिक्परिमाणस्य प्रतिदिनं संक्षेपकरणवक्त्रं सर्वव्रतसंक्षेपकरणवक्त्रं वानुपादयति प्रतिपत्यनन्तरमखण्डमासेवत इति तत्रापि च तस्यैव आश्वासः प्रकृत इति उद्दिष्टेत्यमावास्यापरिपूर्णमित्यहोरात्रं यावत् आहारशरीरसत्कारत्यागव्रतवर्चव्यापारवक्त्रमेवोपेतमिति यत्रापि च पश्चिमैवा मंगलपरिहारार्थमपश्चिमा चासौ मरणमेवान्तो मरणान्तस्तत्र जवा मारणान्तिकी सा चेत्पश्चिममारणान्तिकी सा चासौ सँद्विष्यते अनया शरीरकपायादीनि सँद्विखनात्तपोविशेषः सा चेति अपश्चिममारणान्तिकसँद्विखनात् तस्याः (कुसणत्ति) जोषणा सेवनावक्त्रो यो धर्मस्तथा (कुसिणत्ति) जुष्टः सेवितोऽथवा क्रिस्तः कृपितदेहो यस्स तथा । तथा भक्तपाने प्रत्याख्याते येन सः पादपवत् उपगतो निश्चेष्टतया स्थितः पादपोपगतः अनशनविशेषं प्रतिपन्न इत्यर्थः । कालं मरणकालं अनवकाङ्क्षन् तत्राऽनुत्सुक इत्यर्थः विहरति तिष्ठति । स्था० ४ ग० ॥

आसासंकरसमुज्जव-आश्वासांकुरसमुज्जव- न० आश्वास एवांकुरप्ररोहस्तस्य समुज्जव उत्पत्तिर्यस्मात्तदाश्वासांकुरसमुज्जवम् ग्लानस्याश्वासप्ररोहधीजे, । वृ० १ उ० ॥

आसासदीव-आश्वासद्वीप-पु० आश्वास्यतेऽस्मिन्निति आश्वासः स चासौ द्वीपश्चाश्वासद्वीपः यदिवा आश्वसनमाश्वासः आश्वासाय द्वीप आश्वासद्वीपः । नदीसमुद्रवहुमध्यप्रदेशे, भिन्नबोधिस्थादयो यमवाप्याश्वासंति तस्मिन्द्रव्यद्वीपविशेषे, स च द्विधा सन्दीनोऽसदीनश्च-आचा० ६ अ० ३ उ० पं० सू०—

आसित्त-आसित्त-पुं० स्त्रीशरीरावसक्ते, “ नपुंसकविशेषे ”, स च मोहोक्ततया मेहनं योनावनुप्रवेश्य नित्यमास्ते वृ० ४ उ० पं० भा० पं० चू० ॥

जो विगहं अणुप्पवेसिअ ढतीसा गारिअं स आसित्तो ण्यसे जावोवसमं अद्वजंतो सो वि अपुमं जवे पं० जा० ।

सुगंधजलच्छटादानेन कटप० उदकच्छटने दश० । कृतासेके जी० १ प्र० ३ प्र० । ज्ञा० १ अ० आ० म० प्र० ६ अ० । ईपत्तिके. भ० ए श० ३३ उ० ।

(आसित्तसित्तसुईअ सम्मट्ठरथंतरावणविहियं) आसित्तानिषत्तिकानि च तदन्यथा अत एव सुचिकानि पवित्राणि संमृष्टानि कचवरापनयनेन रथ्यामन्यानि आपणवीथयश्च हट्टमार्गा यत्र तत्तथा ज० ए श० ३३ उ० ।

आसिम-आशिमन्-पुं० आशोर्भाव इमनिच् मिछत् । शीघ्रत्वे वाच० ।

आसिय-आश्रित-त्रि० प्रतिष्ठिते स्था० ६ ग० आश्रयं प्राप्ते शरणागते वाच० ।

आश्विक-त्रि० अश्वान् मारचूतान् हरति वहति आवहति वा उक्त्वा मारचूतस्याऽश्वस्य हारके वाहके आवाहके । अश्वस्य निमित्तं संयोग उत्पातो वा उक्त्वा अश्वज्ञामसूचके संयोगे उत्पाते निमित्ते च । वाच० ॥ अश्वस्वामिनि, ४ व्य. ॥

जो णाम सारहीणं, सहेजो नदवाइणो दमए ।

उट्टे वि अ जोआसे, दमेइ तं आसियंविच्छि ।

पं० व० ? द्वा० ॥

आसियावण-आश्रितापन-न० अपहरणे वृ० १ उ० । निष्काशयितुमासादने । व्य० १० व्य० सैन्ये, वृ० ४ उ० ।

आसियावाय-आशीर्वाद-पु० बहुपुत्रो बहुधनो बहुधर्मो दीर्घायुस्त्वं भूया इत्यग्नीष्टौ, आसियावायवियागरेज्जा-सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

आसी-आशी-स्त्री० सर्पदंष्ट्रायाम्-विशेष० । स्था० ४ ग० ।

आसीण-आसीन-त्रि० उपविष्टे । प्रश्न० १ सं० द्वा० ।

आसिते । आव० २ अ० ।

आसीविस-आशीविष-पु० आश्रयो ऋद्रास्तासु विषं यस्य सः ।

आसीदाढातगय महाविसा आसीविसा इति ।

दंष्ट्राविषे दर्वाकरसर्पनेदे, । प्रज्ञा० १ पद । जी० १ प्र० नागे. प्रश्न० १ छा० । स्था० ४ ग० आशीविष इवाशीविषः यथा हि तमत्यन्तमवजानानो मृत्युमेवाप्नोति एवमेतमपि मुनिमवजानानानामवश्यंजावि मरणम् । आशीविषवन्धिमाति शापानुग्रहसमर्थे । उक्त० १२ अ० ।

(आशीविषाणां भेदाः)

कइविहा णं जंते ! आसीविसा पप्पत्ता २ गोयमा !

उविहा आसीविसा पप्पत्ता । तंजहा । जाइ आसीविसा य कम्मआसीविसा य ॥

कइइत्यादि । आसीविसत्ति ॥ आशीविषा दंष्ट्राविषाः । जाइ आसीविसत्ति । जात्या जन्मना आशीविषा जात्याशीविषाः कम्मआशीविसत्ति ॥ कर्मणा क्रियया शापादिनोपघातकरणे नाशीविषाः कर्माशीविषास्तत्र पंचेन्द्रियतैर्यच्चो मनुष्याश्च कर्माशीविषाः पर्याप्तका एव एते हि तपश्चरणानुष्ठानतोऽन्यतो वगुणतः खल्वाशीविषा भवन्ति शापप्रदानेनैव व्यापादयन्तीत्यर्थः । एते चाशीविषवन्धिस्वभावात्सहस्रारान्तदेवेष्वेवोपपद्यन्ते । देवास्त्वैत एव ये देवत्वेनोत्पन्नास्तेऽपर्याप्तकावस्थायामनुभूतभावतया कर्माशीविषा इति । उक्तंच । शब्दार्थाभेदसंवादिज्ञाप्यकारेण । आसीदाढातगय, महाविसासीविसा उविहमेया । ते कम्मजाइभेयण, नेगहा चउविहविगप्पा ॥ १ ॥ ज० टी० ८ श० २ उ० ॥

जात्याशीविषाः ।

जाइआसीविसाणं जंते ! । कइविहा २ पप्पत्ता गोयमा ? चउविहा पप्पत्ता । तंजहा । विच्छुयजाइआसीविसे ? मंमुकजाइआसीविसे २ उरगजाइआसीविसे ३ मणुस्सजाइआसीविसे ४ । स्था० ४ ग० । ज० ॥ विच्छुयजाइआसीविसस्सणं जंते । केवइए विसए पप्पत्ते २ गोयमा ! । पचूणं विच्छुयजाइआसीविसे अरुजरहप्पमाणमेत्तं वोदिविसेणं विसट्ठमाणं पकरेत्तए एवइए विसए नोचेवणं संपत्तीए करिसु वा करंति वा करिस्संतिवा मंमुकजाइआसीविसपुच्छा गोयमा ! पचूणं मंमुकजाइआसीविसे जरहप्पमाणमेत्तं वोदिविसेणं विसपरिगयं सेसंतं चेव जाव करिस्संति वा । एवं उरगजाइआसीविसस्सावि । नवरं ।

जंबुद्वीवपमाणमेतं बोद्धिं विसेणं विसपरिगयं सेसं तं चेव जाव करिस्संति वा । मणुस्सजाइआसीविसस्स वि एवं चेव । नवरं । ममयस्वेत्तपमाणमेतं बोद्धिं विसेणं विसपरिगयं सेसं तं चेव जाव करिस्संति वा ॥

(कवइणत्ति) कियान् । विसणत्ति । गोचरो विपस्येति गम्यं । अचररहप्पमाणमेत्तंति । अचररतस्य यन्प्रमाणं सातिरेकत्रियष्टयधिकयोजनशतद्वयवृत्तं तदेव मात्रा प्रमाणं यस्याः तथा तां (॥ बोद्धिं ॥) ननु (विसेणत्ति ।) विपेण स्वकीयाधीप्रभवेण करणभूतेन (विसपरिगयनि) विपं भावप्रधानन्याभिर्देशस्य विपतां परिगता प्राप्ता विपपरिगताऽतस्तामत एव । विसइमाणत्ति । विकटयन्तां विद्वन्तीम् (करेत्तणत्ति) कर्तुम् (विसंपत्ति) गोचरोऽज्ञां अथवा (से) तस्य वृद्धिः कस्य (विसट्ठयाणत्ति) विपमेवार्थो विषयस्तद्भावस्तत्ता तस्या विषयताया विपत्वस्य तस्यां वा (नो चेवत्ति ।) नैवेत्यर्थः (संपत्तीणत्ति) संपत्त्या एवंविधयोधिसम्प्राप्तिद्वारेण (करिस्सुत्ति) अफापुवृद्धिका इति गम्यत इह चैकवचनप्रक्रमेण बहुवचननिर्देशो वृद्धिकाशीविषाणां बहुवचनार्थमेव कुर्वन्ति करिस्सुत्ति त्रिकाशनिर्देशाध्यामीणां त्रिकाशिकवज्ञापनार्थः । समयस्वेत्तत्ति । समयक्षेत्रं मनुष्यक्षेत्रं ॥

कर्माशीविषाः ॥ ८०

जइ कम्मआसीविसे किं नेरइयकम्मआसीविसे तिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे मणुस्सकम्मआसीविसे देवकम्मआसीविसे । गोयमा ! नो नेरइयकम्मआसीविसे तिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे वि मणुस्सकम्मआसीविसे देवकम्मआसीविसे वि । जइ तिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे किं एगिंदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे जाव पंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे गोयमा ! नो एगिंदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे जाव । नो चउरिंदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे पंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे जइ पंचिदियजावकम्मआसीविसे किं सम्मुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे गज्जवक्कंतियपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे । एवं जहा वेउव्वियसरीरस्स जेओ जाव पज्जत्ता संखेज्जवासाउयगज्जवक्कंतियकम्मजूमियपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे नो अपज्जत्ता संखेज्जवासाउ य जावकम्मआसीविसे जइ मणुस्सकम्मआसीविसे किं समुच्छिममणुस्सकम्मआसीविसे गज्जवक्कंतियमणुस्सकम्मआसीविसे ५ गोयमा ! नो समुच्छिममणुस्सकम्मआसीविसे गज्जवक्कंतियमणुस्सकम्मआसीविसे । एवं जहा वेउव्वियसरीरं जाव पज्जत्ता संखेज्जवासाउ य कम्मजूमियगज्जवक्कंतियमणुस्सकम्मआसीविसे नो अपज्जत्ता जावकम्मआसीविसे । जइ देवकम्मआसीविसे किं जवणवासीदेवकम्मआसीविसे जाव वेमाणियदेवकम्मआसीविसे गोयमा ! जवणवासीदेवकम्मआसीविसे वि वाणमंतरदेवजोइसियवेमाणियदेवकम्मआसीविसे वि । जइ जवणवासीदेवकम्मआसी

विसे किं असुरकुमारजवणवासीदेवकम्मआसीविसे जाव थाणियकुमारजावकम्मआसी विसे ५ गोयमा ! असुरकुमारजवणवासीदेवकम्मआसीविसे जाव थाणियकुमारजावकम्मआसीविसे जइ असुरकुमारजावकम्मआसीविसे किं पज्जत्ता असुरकुमारजवणवासीदेवकम्मआसीविसे किं अपज्जत्ता असुरकुमारजावकम्मआसीविसे गोयमा ! नो पज्जत्ता असुरकुमारजावकम्मआसीविसे अपज्जत्ता असुरकुमारजवणवासीजावकम्मआसीविसे । एवं थाणियकुमाराणं । जइ वाणमंतरदेवकम्मआसीविसे किं पितायथाणमंतरदेवकम्मआसीविसे एवं सत्वेसि अपज्जत्तगाणं जोइसियाणं सत्वेसि अपज्जत्तगाणं । जइ वेमाणियदेवकम्मआसीविसे किं कप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे कप्पातीयवेमाणियदेवकम्मआसीविसे गोयमा ? कप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे नो कप्पातीयवेमाणियदेवकम्मआसीविसे । जइ कप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे किं सोहम्मकप्पोवगजावकम्मआसीविसे जाव अचुयकप्पोवगजावकम्मआसीविसे गोयमा ! सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे वि जाव सहस्सारकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे वि, नो आणयकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे जाव नो अचुयकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे । जइ सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे किं पज्जत्ता सोहम्मकप्पोवगजावकम्मआसीविसे अपज्जत्ता सोहम्मजावकम्मआसीविसे गोयमा ! नो पज्जत्ता सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे अपज्जत्ता सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे एवं जाव नो पज्जत्ता सहस्सारकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मआसीविसे अपज्जत्ता सहस्सारकप्पोवगजावकम्मआसीविसे ॥

टी० एवं (जहा वेउव्वियसरीरस्स जेओत्ति) यथा वैक्रियं भणत जीवभेदो भणितः तथेहापि वाच्योऽसावित्यर्थः । स चायं गोयमा नो समुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे गज्जवक्कंतियपंचिदियतिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे किं संखेज्जवासाउयगज्जवक्कंतियपंचिदियातिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे असंखेज्जवासाउ य जाव कम्मआसीविसे गोयमा संखेज्जवासाउ य जाव कम्मआसीविसे नो असंखेज्जवासाउ य जाव कम्मआसीविसे जइ संखेज्जजावकम्मआसीविसे किं पज्जत्तसंखेज्जजावकम्मआसीविसे अपज्जत्तसंखेज्जजावकम्मआसीविसे ? गोयमा । शेषं लिखितमेवास्ते । भ. टी. । ८ श. १ उ. ॥

एतदेवसंक्षिप्याह ।

(आसीविस इति) आश्रयो दंष्ट्रास्तासु विषं येषां ते आशीविषाः ते द्विविधा जातितः कर्मतश्च तत्र जातितो वृश्चिकमंस्कुरोगमनुष्यजातयः क्रमेण बहुवहुतरबहुतमाविषाः वृश्चिकविषं हि उत्कर्षतोऽध्वजरतक्षेत्रप्रमाणं शरीरं व्याप्नोति । मंस्कुरविषं भरतक्षेत्रप्रमाणं । जुजंगमाविषं जंबुद्वीपप्रमाणं । मनुष्यविषं समयक्षेत्रप्रमाणं । कर्मतश्च पंचिदियतिर्यग्यो

नयो मनुष्या देवाश्चासहस्रात् । एते हि तपश्चरणानुष्ठा-
नतोऽन्यतो वा गुणत आशीविषवृद्धिचक्रजंगादिसाध्यां क्रियां
कुर्वन्ति । शापप्रदानादिना परं व्यापादयन्तीति ज्ञावः । देवा-
स्त्वपर्याप्तावस्थायां तच्छक्तिमंतोऽवसातव्याः । ते हि पूर्वं म
नुष्यजने समुपाज्जिताशीविषवृद्धयः सहस्रांतां देवेष्वग्नि-
वोत्पन्ना अपर्याप्तावस्थायां प्राग्गविकाशीविषवृद्धिसंस्का-
रादाशीविषवृद्धिमंतो व्यवह्रियन्ते । ततः परं तु पर्याप्तावस्था-
यां संस्कारस्यापि निवृत्तिरिति न तद्व्यपदेशज्ञाजः । यद्यपि
च नाम पर्याप्ता अपि देवाः शापादिना परं व्यापादयन्ति ।
तथापि न वृद्धिव्यपदेशो भवप्रत्ययतस्तथा रूपसामर्थ्यस्य
सर्वसाधारणत्वात् गुणप्रत्ययो हि सामर्थ्यविशेषो वृद्धिरिति
प्रसिद्धिः ॥ आ. म. प्र. १ अ. । विशेष प्रव० छा० १३ ए
जंबूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमे शीतोदाया महानद्या दक्षिणे वक्र
स्कारपर्वतविशेषे, स्था० ४ । ८ । ग. । (दो आसीविसा)
स्था० १ ग० ।

आसीविसत्त-आशीविषत्व-न० शापानुग्रहसामर्थ्य-स्था. ५ ग. ।

आसीविसत्तावणा-आशीविषत्तावना-स्त्री० आशीविषत्वं पूर्वा-
क्तस्वरूपं ज्ञान्यते प्रतिपाद्यते यासु ग्रन्थपद्धतिषु ता आशीवि-
षत्तावना अंगवाह्यकादिकथ्यते भेदे । पा० आशीविषभावनायां
पिटिकायामाशीविषत्वव्यवस्थया समाचरणैराशीविषतया
कर्म बध्यते व्य० १ उ. सा च चतुर्दशवर्षपर्यायस्य दीयते
प० व० १ छा. ॥

आसीविसद्वि-आशीविषद्वि-स्त्री० (तपश्चरणमाहा-
त्म्याद्, गुणादितरतोपि वा ॥ आशीविषसमर्थाः स्युर्निर्गृहे-
ऽनुग्रहेऽपि च ॥ १ ॥ ग० अधि० । इत्युक्तस्वरूपे निग्रहाऽनुग्र-
हसामर्थ्ये. ग. अ. । आ० चू० १

आसीस-आशिप्-स्त्री० आ. शास किप्-आङ्पूर्वकत्वात् अत
इत्वम् गोणादित्वादन्यस्यात्वम् । इष्टार्थाविष्करणे प्रार्थने,
च । वाच० ।

आसु-आशु-अव्य. शीघ्र-वि० । नि० आव. । सूत्र० विप्रे
सूत्र० १ शु. ४ अ. ॥ स्वप्नकावे-आव. ।

आसुकार-आशुकार-पु० करण कारः आचिन्तीकरणं गृह्यते
आशु शीघ्रं कार आशुकारः । मारणे, । तद्धेतुत्वाद्दहिषिपवि-
सूचिकादौ, आव० मरणावसरे, च । आतु० ॥

आसुकारोवगय-आशुकारोपगत-त्रि० आशुकारेण शृङ्गादिनो
परतः काद्वगत आशुकारोपगतः । शृङ्गादिना मृते । व्य. ४ उ. ।

आसुग-आशुग-पु० आशु-गम्-ङ-वायौ, । सूर्ये वाणे । वाच०

आसुपण-आशुपण-पु० आशु शीघ्रं कार्यकार्येषु प्रवृत्तिनिवृ-
त्तिरूपा प्रज्ञा मतिर्यस्य स आशुपणः उक्तं विप्रप्रज्ञे । सूत्र०
१ शु. १४ अ. पटुबुद्धौ । सदसद्विवेकविक्रमे । सूत्र. १ शु. १
अ. निरावरणत्वात् आव० सर्वत्र सदोपयोगाद्वृद्धस्थे०
सूत्र १ शु. ६ अ. । मनसाऽपर्याप्तोच्चैव पदार्थपरिच्छित्तिविध्या
यके सूत्र० १ शु. ६ अ. । केवलज्ञानानि उत्पन्नदिव्यज्ञाने
(णेआमुणीकासव आसुपणे) सूत्र. १ शु. ६ अ. ॥

आसुय-आशुचर-त्रि० शीघ्रसंचरणशीघ्रे-विशे० ।

आसुर-आसुर-न० असुरकुमारभावे, उक्त० । असुरभावनाज-
नितेऽनुष्ठाने, । स्था. पणवन्धेन कन्याप्रदाने - विवाहभेदे-अ०

आसुरता-आसुरता-स्त्री० आसुरभावे. स्था० ।

आसुरा-री-आसुरी-स्त्री० असुरा भवनपतिदेवविशेषास्तेपा-
मियमासुरी येष्वनुष्ठानेषु वर्तमानोऽसुरत्वं जनयति तैरात्मनो
वासने वृ. उप. स्था० ।

चउहिं गणेहिं जीवा आसुरत्ताए कम्मं पकरेति तंजहा
कोवसीद्वयाए पाहुमसीद्वयाए संसत्ततवोक्कम्मेणं नि-
मित्ताजीवयाए । स्था. ४ ग.

व्या० चउहिं गणेहिमित्यादि कंठ्यं नवरं असुरेषु भव आ-
सुर असुरविशेषस्तज्ञाव आसुरत्वं तस्मै आसुरत्वाय तदर्थं
मित्यर्थः अथवा असुरतायै असुरताया वा कर्म तदायुष्कादि
प्रकुर्वन्ति कर्तुमारभन्ते तद्यथा क्रोधनशीघ्रतया कोपस्वभाव-
त्वेन प्राभृतशीघ्रतया क्लृप्तनसंबन्धतया संसत्ततपःकर्मणा
आहारोपधिशय्यादि प्रतिवृत्तावतपश्चरणेन निमित्ता जीव-
नतया त्रैकालिकज्ञाभावाभादिविषयनिमित्तोपात्ताहाराद्युप-
जीवनेनेति । स्था. ४ ग. ।

अथासुरीमाह ।

आणुवक्खिगहो वि य संसत्ततवोनिमित्तमाएमी ।

निकिन्निराणुकंपो आसुरियं जावणं कुणइ ॥

अनुवक्खिग्रहसंसत्ततया निमित्तादेशी निष्कृपो निरनुकंप-
स्सन्नासुरीं जावणां करोतीति निर्युक्तिसमासार्थः । वृ. उ. १
प्रव० ध० । प० व० । आसुर्यपि सदा विग्रहशीघ्रत्व १ संसत्त-
तपः २ निमित्तकथन ३ निष्कृपता ४ निरनुकंपता ५ भेदेन
पंचविधा उक्तं सङ्घिगहेत्यादि १ असुराणामियमासुरी
सूत्र० । रौद्राणां रुद्रकर्मकारिणां भावदिशि, उक्त० ।

आसुरि-असुरि-पु० सांख्याचार्यकपिशप्रथमशिष्ये, यदाह आ-
सुरिः विविक्ते दक्षपरिणतौ भोगोऽस्य कथ्यते । स्था० । आ०
म० प्र. आ. चू. ।

आसुरिय-आसुरिक-पु० असुराणां चारुकोपेन चरन्तीति
आसुरिकाः । प्राक्संयतभावे कृतचरुकोपेषु, असुरत्वेनोत्प-
न्नेषु । आतु० ।

आसुर्य-न० असुरभावे, प्रश्न० ।

आसुरुत्त-आसुरुत्त-वि० आशु शीघ्रं रुतः कोपोदयादिमृदो
रूपं लुप विमोहने इति वचनात् भ. श. ७ उ. ए । शीघ्रं को-
पविमृदुबुद्धौ. भ० । श. ६ उ. १ । स्फुरितकोपविंगे । ज्ञा. ।
अ. २ । जं. ।

आसुरोक्त-त्रि० आसुरमसुरसत्ककोपेन दारुणत्वात्
उक्तं भणितं यस्य स आसुरोक्तः । असुरसदृशकोपेन दीर्घ
शब्दकारिणि, नि० ।

आशुरुष्ट-त्रि. आशु शीघ्रं रुष्टः कोधेन विमोहितो यः सः नि० को-
पेन विमोहिते, विपा. अ- ए वि० । कुपिते विपा० । रुद्धे-
ज्ञा० । अ १६

आसूणि-आशूनि-न० येनाशनः सन् आ समन्ताच्छूनीभवति
वृद्धवानुपजायते तदाशूनीत्युच्यते । घृतपानादौ आहारविशेषे
रसायनक्रियायां, च सूत्र० १ अ ६ । आसूणिमक्खिरागं
च गिद्धवज्जायकम्मगं-सूत्र० ।

आसूणिय-आशूनि-त्रि० ईषच्छूनीकृते-प्रश्न० ।

आसेय-आसेक-पु० । आ सिच्-घञ्-जडादिना वृद्धादेरीप-
त्सेचने, भा सम्यक् सिच्यते येन. । करणे व्युद् आसेचनसा-
धने प्राप्ते, वाच० ।

आसेवण-आमेवन.-न० सम्यक्सेवने, सततसेवने पान्तःपुन्ये,
च वाच० । सम्यक्पात्रने- । मैयुनक्रियायाम्, । द० ।

आसेवणा-आसेवना-स्त्री० प्रतिसवायाम्, पंचा० । संयमस्य
विपरीताचरणे,-ध० अधि० ३ । प्रव० । अन्त्यासे, आ० च०
यथावस्थितमुवानुष्ठाने । सूत्र० ध्रु० १ अ० १४ ।

आमेवणाकुसीद-आमेवनाकुसीद-पु० संयमस्य विपरी-
तारधनया कुसीद, प्रव० । स्वरूपमस्य कुसीदगन्धे ॥

आमेवणासिकता-आमेवनाशिभा.-स्त्री०" औधिकी दशधा
ऽऽख्या च तथा पदविभागयुक् । नामाचारी त्रिधेत्युक्ता तस्याः
सम्यक् प्रपादनम्" इत्युक्तप्रकरणे शिवाजिदे-य. अधि. ३ ।

आमेविय-आमेवित-त्रि० सवृत्तरणान् (ज्ञा० आचा० पंचा०)
प्रतिसेविते, सम्यक् सेविते, पान्तःपुन्येन संविते, च नाचे.
क्तः आसेवनायाम्, । वाच० ।

आसोअ-अवयुज्-पु० । आश्विनमासे,-जो० (आसोअमा-
यासाय नेमिजिणिदस्स) । आ. म. प्र० ।

आसोत्य-अवत्य-पु० बहुवीजकृष्टविशेषे, प्रश्न० ।

आहंमु-आत्मातवति, प्रश्न० ।

आहव-आहत्य-अव्य० सहसा इत्यस्य (आचा०) फदा-
चिदित्यस्य वार्थे न० नि. च. ४ व्य. । आचा० । उक्त०
आहत्य अव्य० ढाकित्या आचा० । उपेत्य । आचा० ॥

व्यवस्थाप्य । सूत्र० ध्रु० १ अ० १ । सूत्र. परिज्ञान्य । परिभागी-
कृत्यइत्यस्य वार्थे, आचा०"आहपदिजमाणं ज्ञेजमाणे"सवज्ञे
आहत्य दीयमानं स्वस्थानात्साध्वर्यमग्निमुत्तदानमानीय,
दशा. ।

आहवा-आहत्या-स्त्री० आहनने,-प्रहारे, । नि० ।

आहट-आहत्त-पुं-प्रहृष्टिकायां, वृ० ॥

आहटु-आहत्य-अव्य. व्यवस्थाप्य अपाहत्य वेत्यर्थे । सूत्र०
अजिह्वं आहटु देसियं । सूत्र० ध्रु० १ अ० १ ।

आहन-आहत-त्रि० प्रत्यादीनः ८ । १ । ६ । इति तस्य नः
प्रा० साध्यं यद् गृहस्थेन नीयते तदाहृतम्. सूत्र० ध्रु० १ अ० ४
आनीते,-आव० आचा० दर्श० । प्राहणके- वृ० उ. २ ।
आहतं चिद्वा स्वप्रामाहृतं परप्रामाहृतं । सप्रत्यवायमप्रत्यवायं
चेत्याद्यन्याहृतशब्दे । जीत० नि. चू० व्य० ।

आहमिया-आहृतिका-स्त्री० प्राहणके-वृ० उ० २ ।

आहत्तहिय-याथात्म्य-न० यथातथाज्ञाचो याथातथ्यमधर्म-
मार्गसमवसरणाख्यायने तत्रैकार्थ्ये-तत्त्वे सत्तानुगतसम्य-
कृत्ये-चारित्र्ये, च-सूत्र० यथावस्थितेऽर्थे । सूत्र० ध्रु० १ अ० १ पर-
मार्थेन परमार्थचिन्तायां सम्यग्ज्ञानादिके-सूत्र० ध्रु० १ अ०
१३ । तत्प्रतिपादके उपोदशे सूत्रकृताध्ययने । सम० २३ स. ।

आहम्म-आहम्म-या. हम्म गतौ. आपूर्वः । आहम्महं
आहम्मति-प्रा० ।

आहम्मत्-आहन्यमान-त्रि० वाद्यमानेषु पणवादिषु, आहम्मं
ताणं पणवाणं पणिहाणं । प्रा० ।

आहय-आहत-त्रि० अनुवचके-स्था० प्रेरिते-आव० रा०
आवश्यकर्तव्ये-गमनागमनादौ । प्रव० । चूर्णिते, । प्रति० ।

आहृत-त्रि० उपदर्शिते-प्रति० ।

आख्यात-न. आख्यानकप्रतिवचके-प्रज्ञा० । जी० स्था० । आ०
म. प्र० । न० ।

आहरत्त-आनयत्-त्रि० आनयति,-द० ।

आहरण-आहरण-न० व्यवस्थापने, आचा० । स्वीकरणे
आचा० । आनयने,-सूत्र० ध्रु० १ अ० १ । आचा० आदाने,
ग्रहणे, सूत्र० ध्रु० १ अ० ८ ।

उदाहरण-न० उदाह्रियते प्रावल्त्येन गृह्यतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ-
इत्युदाहरणम् द० साध्यसाधनान्वयप्रदर्शने दृष्टान्ते, आ.
म. प्र. । विशेषः ।

आहरणं दुर्विहं चउव्विहं होइ इकमेकं तु ।

आ अभिविधिना न्हियते प्रतीतौ नीयते अप्रतीतोऽर्थोऽनेने-
त्याहरणं यत्र समुदित एव दार्ष्टान्तिकोऽर्थ उपनीयते यथा
पापं दुःखाय ब्रह्मदत्तस्येवेति । द० अ० १ स्था० ।

आहराणे चउव्विहे पन्नत्ते । तंजहा आवाए ।

उवाए उवणाकम्मे पनुपन्नविणासीआ ॥

साम्प्रतमुदाहरणमभिधातुकाम आह ॥

चउहा खलु आहरणे होइ अवाउ उवाय उवणा य ।

तह य पनुपन्नविणासमेव पदमं चउविगप्पं ॥ ९४ ॥

व्या० चतुर्थां खलुदाहरणं भवति अयं चतुर्थां खलुदाहरणे
विचार्यमाणे भेदो भवति । तद्यथा । अपायः उपायः स्थापना
च तथा च प्रत्युत्पन्नविनाशमेवेति स्वरूपमेव प्रपञ्चेन ज्ञेयतो
निर्युक्तिकार एव वक्ष्यति द० अ० १ अपायादीनां व्याख्याऽ
न्यत्र स्वस्थाने ।

आहरणतद्देश-आहरणतद्देश-पु० तस्य देशस्तद्देशः स
चासावुपचारादाहरणं चेति प्राकृतत्वादाहरणशब्दस्य पूर्व-
निपाते । आहरणतद्देशः । दृष्टान्तार्थदेशेनैव दार्ष्टान्तिकस्यार्थ-
स्योपनयनं क्रियते तत्तद्देशेऽनुदाहरणमिति-यथा चन्द्र इवमुख-
मस्या इति । इह हि चन्द्रे सौम्यत्ववृक्षणेनैव देशेन मुख्यस्योपन-
यननानिष्टेन नयननासावर्जितत्वं कक्षकादिना । स्था० ग. । ४ ।
आहरणतद्देशे चउव्विहे पन्नत्ते तंजहा अणुसाट्ठि उवाहमे
पुच्छाणिस्सावयणे । अनुशास्त्रादीनां व्याख्या स्वस्थाने ।

आहरणतद्दोस-आहरणतद्दोष-पु० तथा तस्यैवाहरण तद्देश-
स्यैवाहरणस्य संबन्धी साक्षात्प्रसंगसंपन्नो वा दोषस्तद्दोषः
स चासौ धर्मो धर्मिण उपचारादाहरणं चेति प्राकृतत्वेन पूर्व-
निपातादाहरणतद्दोषः । अथवा तस्याऽऽहरणस्य दोषो य-
स्मिंस्तत्तथा । दुर्हेतुमेदं,-स्था० ग. ४ इह साध्य साधन के
वल्यं नाम दृष्टान्तदोषो यच्चासत्यादिवचनरूपं तद्दोषाहरणं
यथा सर्वथाहमसत्यं परिहरामि गुरुमस्तककर्त्तनवादि ।
यद्वा साध्यसिद्धिं कुर्वदपि दोषान्तरसुपनयति तदपि तदेव
यथा सत्यं धर्ममिच्छति लौकिकमुनयोऽपि " वरं कृपश-
ताद्यायी वरं वापीशतात् क्रतुः । वरं क्रतुशतात्पुत्रः सत्यं पुत्र-
शतात्परमिति " । १ । वचनवक्रनारदवादिति अनेन च श्रोतुः
पुत्रक्रतुप्रवृत्तिषु प्रायः संसारकारणेषु धर्मप्रतीतिराहितेति
आहरणतद्दोषतेति यथा वा बुद्धिमता केनापि कृतमिदं
जगत्साक्षिवेशिशेषवत्यात् घटवत् स चेश्वर इति अनेन हि
स बुद्धिमान् कुंजकारतुल्योपीश्वरः सिध्यतीति ईश्वरश्च
स विवक्षित इति स्था० । ४ ग.

तद्यथा ।

आहरणतद्दोसे चउव्विहे पन्नत्ते । तं जहा । अधम्मजुत्ते
पणिलोमे आत्तोवणीए दुरोवणीए ॥

स्था० ग. ४ दश० अ. २ ।

आहारिजिमाण—आह्रियमाण—त्रि० खाद्यमानं पुद्गले आहारे अन्यवन्हियमाणे, स्था० ग. १० । आहारतया जीवेन गृह्यमाणे, । स्था० ग. ३ ।

आहरित्तए—आहर्तुम्—अव्य० अदनं कर्तुमित्यर्थे, । तं० ।

आहरिसिय—आधर्षित—त्रि० भर्त्सिते, आ० म. प्र० ।

आहवण—आह्वान—न० संशब्दने, पंचा० १ वृ. (अग्निकुमाराहवणे ध्रुवं एगं इहं वेति) । पंचा० ।

आहवर्णी—आयर्वणी—स्त्री० स्वाभिधानायां सद्योऽनर्थकारिण्यां विद्यायाम्, सूत्र० श्रु. २ अ. २ ।

आहा—काङ्क्ष—धा० आकाङ्क्षायाम्, काङ्क्षेराहाहिहंघाहिहंखवच्चवंकमहसिहविहंघाः । णा० । इति काङ्क्षेराहादेशः । आहाइ । काङ्क्षति । प्रा० ।

आहार—आधार—पु० अधिकरणे, विशेषे० आ. चू. अ. १ अनु० ।

दोएहं गन्नत्याणं आहारे पं. तं. मणुस्साणं चैव पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं चैव ॥

टी० च्योरेव गर्भस्थयोराहारोऽन्येषां गर्भस्थैवाभावादिति । स्था० ग. २ । स चतुर्भेदस्तद्यथा वैपयिको व्यापक औपत्येयिकः सामीप्यकश्च आ. म. छि. यथा ।

आहारोआहेयं च होइ दव्वं तहेव जावा य ।

रुच्यं आहारो भवति पर्यायाणाम् । विशेषे० । आश्रये, ज्ञा० अ. २ आह्वयने, संथा० आधेयस्यैव सर्वदोक्तानामुपकारित्वात् (ज्ञा० अ. १) आधार इवाधार आश्रय इति यावत् । सम्यक्त्वे, यथा धरातलमन्तरेण निराहंवं जगदिदं न तिष्ठति एवं धर्मजगदपि सम्यक्त्ववक्त्राधारव्यतिरेकेण नावतिष्ठति इति तया भावनीयम् । प्रव. ध० । आधारणादाधारः । आकाशे, भ० श. २ उ. २ ।

आहार-पु०-आहरणमाहारः । ग्रहणे, क-प्र० । भोजने, प्रश्न० अन्यवहरणे प्रव० ।

आहारनिकेपः ।

नामं उवणा दविण् रवेत्ते जावे य होंति बोधव्वो ।

एसो खड्डु आहारेनिकेव्वो होइ पंचविहो ॥

(नामं उवणेत्यादि) नामस्थापना द्रव्यक्षेत्रभावरूपः पंचप्रकारो भवति निकेप आहारपदाश्रय इति । तत्र नामस्थापनेऽनादृत्य द्रव्याहारं प्रतिपादयितुमाह ।

दव्वे सच्चित्तादी खेत्ते नगरस्स जणवओ होइ ।

जावाहारो तिविहो ओए द्दोमे य पक्खेवे ॥

(दव्वे इत्यादि) द्रव्याहारे चिंत्यमाने सच्चित्तादिराहारस्त्रिविधो भवति । तद्यथा सच्चित्तोऽचित्तो मिश्रश्च तत्रापि सचित्तः पञ्चिधः पृथिवीकायादिकः । तत्र सचित्तस्य पृथिवीकायस्य वक्त्रादिरूपापन्नस्याहारो ऋष्टव्यः तथाकायादेरपीति एवं मिश्रोऽचित्तश्चायोऽन्यः नवरमग्निकायमचित्तं प्रायशो मनुष्या आहारयति ओदनादेस्तृप्तत्वादिति । क्षेत्राहारस्तु यस्मिन्क्षेत्रे आहारः क्रियते उत्पद्यते व्याख्यायते । यदि वा नगरस्य यो देशो धान्यधनादिनोपजोग्यः स क्षेत्राहारः । तद्यथा । मयुरायाः समासजो देशः परिभोग्यो मयुराहारो माउरकाहारः खेमाहार इत्यादिभावाहारस्त्वयं । कुधोदयाङ्गकपर्यायोपपन्नं वस्तु यदाहार-

यति स जावाहार इति तत्रापि प्रायश आहारस्य जिह्वेन्द्रियविषयत्वात्तिककटुककषायाग्निवृणमधुररसा गृह्यते । तथा चोक्तं “राईभत्ते जावओ तित्ते वा जाव मधुरेत्यादि” अन्यदपि प्रसंगेन गृह्यते । तद्यथा । खरविशदमन्यवहार्यं भक्ष्यं तत्रापि पुष्पाढ्य ओदनः प्रशस्यते न शीतः । उदकं तु शीतमेव तथा चोक्तं शैत्यमपां प्रधानो गुणः । एवं तावदच्यवहार्यं द्रव्यमाश्रित्य भावाहारः प्रतिपादितः । सांप्रतमाहारकमाश्रित्य जावाहारं निर्युक्तिरुदाह । भावाहारस्त्रिविधस्त्रिप्रकारो भवति । आहारकस्य जंतोस्त्रिभिः प्रकारैराहारोपादानादिति । प्रकारानाह (ओहेति) तैजसेन शरीरेण तत्सहचरितेन च कर्मणा कर्मणेनान्यां घ्राज्यामप्याहारयति यावदपरमौदरिकं शरीरं न निष्पद्यते । तथा चोक्तं “तएण कम्मएणं आहारेइ अणंतं जीवो । तेण परं मिस्सेणं जाव शरीरस्स निप्पत्ती ॥ तथा । ओहारा जीवा सव्वे आहारगा अपज्जत्ता ” । होमाहारस्तु शरीरपर्याप्त्युत्तरकाहं बाह्यया त्वचा होमजिराहारो होमाहारस्तथा प्रक्षेपेण कवचादेराहार प्रक्षेपाहारः स च वेदनीयोदयेन चतुर्भिः स्थानैराहारसंज्ञावाङ्गवति । तथा चोक्तं “चग्हिं णोहिं आहारसन्ना समुप्पज्जइ तं जहा ओमोछयाए दुहावियणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मई एतमओवओ गेणंति ॥

सांप्रतमेतेषां त्रयाणामप्येकयैव गायया व्याख्यानं कर्तुमाह । शरीरेणोयाहारो तयायफासेण होमआहारो ।

पक्खेवाहारो पुण कावद्धितो होइ नायव्वो ॥

शरीरेणेत्यादि ॥ तैजसेन कर्मणेन च शरीरेणौदारिकादिशरीरानिष्पत्तेर्मिश्रेण च य आहारः स सर्वोऽप्योजाहार इति केचिद् व्याचक्षते । औदारिकादिशरीरपर्याप्तपर्याप्तकोपीन्द्रिया नापानजायामनःपर्याप्तिजिरपर्याप्तकः शरीरेणाहारयन् ओजाहार इति गृह्यते तदुत्तरकाहं त्वचा स्पर्शेन्द्रियेण आहारः स होमाहार इति । प्रक्षेपाहारस्तु कावलिकः कवचप्रक्षेपनिष्पादित इति ज्ञातव्यो भवति के ओजाहाराः के होमाहाराः के प्रक्षेपाहारा पुनरप्येषामेव स्वामिविशेषेण विशेषमाविर्ब्रवीन्नाह ॥

ओयाहारा जीवा सव्वे अपज्जत्तगा मुण्येव्वा ।

पज्जत्तगा य होमे पक्खेवे होइ नायव्वो ॥ ४ ॥

ओयाहार इत्यादि । यः प्रागुक्तः शरीरेणौजसाहारस्तेनाहारेणाहारका जीवाः सर्वेऽप्यपर्याप्तका ज्ञातव्याः । सर्वाग्निः पर्याप्तिभिरपर्याप्तास्ते वेदितव्याः । तत्र प्रथमोत्पत्तौ जीवः पूर्वशरीरपरित्यागे विग्रहेणाविग्रहेण चोत्पत्तिदेशे तैजसेन कर्मणेन शरीरेण तत्तत्सहचरितसंपानकवत्तत्प्रदेशस्थानात्पुनरानादत्ते तदुत्तरकाहमपि यावदपर्याप्तकावस्था तावदाज आहार इति पर्याप्तकास्त्रिन्द्रियादिभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः केषांचिन्मतेन शरीरपर्याप्तका वा गृह्यते तदेवं ते होमाहारा भवन्ति तत्र स्पर्शेन्द्रियेणोष्मादिना तत्तच्छायया शीतवायुनोदकेन प्रीयते प्राणी गर्भस्थोऽपि पर्याप्त्युत्तरकाहं होमाहार एवेति प्रक्षेपाहारे तु जजनीया यदैव प्रक्षेपं कुर्वति तदैव प्रक्षेपाहारो नान्यद्वा होमाहारता तु वाय्वादिस्पर्शात्सर्वदैवेति स च होमाहारश्चक्षुष्मतामर्वाण्डिप्रमतां न दृष्टिपथमवतरत्यतोऽसौ प्रतिसमयवर्ती प्रायशः प्रक्षेपाहारस्तृप्तव्ययते प्रायः स च नियतकाहीयः । तद्यथा । देवकुरुत्तरकुरुप्रभवा अष्टमभक्ताहाराः संख्येयवर्षाण्युपामनियतकाहीयः प्रक्षेपाहार इति ॥ सांप्रतं प्रक्षेपाहारं स्वामिविभागेन दर्शयितुमाह ॥

एगिंदियदेवाणं नेरङ्ग्याणं च नत्थि पक्खेवो ।

सेसाणं पक्खेवो संसारत्थाण जीवाणं ॥

(एगिंदिय इत्यादि) एकमेव स्पष्टं ज्ञेयं येषां भवति ते एकैन्द्रियाः पृथिवीकायादयस्तेषां देवनारकाणां च नास्ति प्रकृतेस्ते हि पर्याप्त्युत्तरकां स्पष्टं ज्ञेयं वाहारयन्तीति कृत्वा बोमाहारः तत्र देवानां मनसा परिकल्पिताः शुभाः पुद्गलाः सर्वेणैव कायेन परिणमन्ति नारकाणां त्वयुजा इति । शेषास्त्वौदारिकशरीरा द्वीन्द्रियादयस्तिर्यङ्मनुष्यास्तेषां प्रकृपाहार इति । तेषां संसारस्थितानां कायस्थितेरेवाभावात्प्रकृपमन्तरेण कावल्गिक आहारो जिह्वेन्द्रियसङ्गादिति अन्ये त्वाचार्या अन्यया व्याचक्रते तत्र यो जिह्वेन्द्रियेण स्थूलशरीरे प्रक्षिप्यते स प्रकृपाहारः यस्तु घ्राणदर्शनश्रवणैरुपलब्धयते धातुजोवेन परिणमति स ओजाहारः । य पुनः स्पष्टं ज्ञेयं वैषोपलब्धयते धातुभावेन प्रयाति स बोमाहार इति । सूत्र० श्रु. २ अ. ३ प्रव० द्वा. २० ॥ सांप्रतं कावल्गिशेषमधिकृत्याऽनाहारकानभिधितुराह ।

एकं च दोवसमए तिव्विसमए मुहुत्तमपं वा ।

सादीयमनिहणं पुण कावमणाहारगा जीवा ॥

एकं चेत्यादि । तत्र “विग्गहगइमावन्ना केवल्लिणो समोइया अयोगीया । सिक्का य अणाहारा सेसाआहारगा जीवा” अस्या द्वे-शतोऽयमर्थः उत्पत्तिकाले विग्रहगतौ वक्रगतिमापन्नाः केवल्लिणो लोकपूरणकाले समुद्रतावस्थिता अयोगिनः शैलेइयवस्थाः सिद्धाश्चानाहारकाः शेषास्तु जीवाहारकाः इत्यवगतं तत्र भवाद्भवांतरं यदासमभ्रं यथाति तदानाहारको न व्रज्यते यदापि विभ्रं यामेकेन वक्रणोत्पद्यते तदापि प्रथमसमये पूर्वशरीरस्थेनाहारितं द्वितीयैव त्ववक्रसमये समाश्रितशरीरस्थेनेति वक्रव्ये तु त्रिसमयोत्पत्तौ मध्यसमयेनाहारक इति । इतरयोस्त्वाहारक इति वक्रव्ये तु चतुः समयोत्पत्तिके मध्यवर्तिनोः समययोरनाहारकश्चतुः समयोत्पत्तिश्चैव व्रजति । व्रसनान्ना बहिःपरिष्ठाद्दोधस्तावापर्युत्पद्यमानो दिशो विदिशि विदिशो वा दिशि यदोत्पद्यते तदा व्रज्यते । तत्रैकेन समयेन व्रसनानी प्रवेशो द्वितीयेनोपर्ययो वा गमनं तृतीयेन च बहिर्निःसरणं चतुर्थेन तु विदिक्षुत्पत्तिदेशप्राप्तिरिति । पंचमसमयस्तु व्रसनान्ना बहिरेव विदिशो विदिशुत्पत्तौ व्रज्यते । तत्र च मध्यवर्तिषु आनाहारक इत्यवगतं । आद्यंतसमयोस्त्वाहारक इति । केवल्लिसमुद्घातेपि कार्मणशरीरवर्तित्वा तृतीयचतुर्थं पंचमसमयेष्वनाहारको ऽप्युच्यते । शेषेषु त्वौदारिकतन्मिश्रवर्तित्वा दाहारक इति (मुहुत्तमं चत्ति) अंतर्मुहूर्तं गृह्यते । तच्च केवली स्वायुषः कृते सर्वयोगनिरोधे सति नृस्वपंचाकरोक्तिरणमात्रकावम् यावदनाहारक इत्येवमवगतं सिक्कजीवास्तु शैलेइयवस्थाया आदिसमयादारज्यान्तमपि कावमनाहारका इति । सांप्रतमेतदेव स्वामिविशेषविशेषिततरमाह ।

एकं च दोव समए केवल्लिपरिवज्जिया अणाहारा ।

पंचमि दोणि दोए य पूरिए तिव्वि समयाओ ॥

एकं चेत्यादि ॥ केवल्लिपरिवर्जिताः संसारस्था जीवा एकं द्वौ वा अनाहारका भवन्ति ते च विविग्रहविविग्रहोत्पत्तौ त्रिचतुः सामयिकायां द्रष्टव्याः चतुर्विग्रहपंचसमयोत्पत्तिस्तु स्वल्प-सत्त्वाश्रितेपि न साक्षादुपात्ता । तथा चान्यत्राप्यभिहितं एकं चैव वानाहारकः । वाशब्दात् त्रीन् वा आनुपूर्व्या अन्युद्गच्छन्तु विग्रहगतौ चतुरः समयानागमेऽभिहिताः ते च ।

पंचमसमयोत्पत्तौ व्रज्यते नान्यत्रेति । प्रवस्थकेवल्लिणस्तु समुद्घाते मये तत्करणोपसंहारावसरे तृतीयपंचमसमयौ चैव लोकपूरणाच्चतुर्थसमयेन सहितास्त्रयः समया भवन्तीति ।

पुनरपि निर्युक्तिकारः सादिकमपर्यवसानं कावमनाहारकत्वं दर्शयितुमाह ॥

अंतो मुहुत्तमपं सेवेसीए जवे अणाहारा ।

सादीयमनिहणं पुण सिद्धायणाहारगा होंति ॥

(अंतोमुहुत्तमित्यादि) शैलेइयवस्थाया आरज्यसर्वथानाहारकः सिक्कावस्थाप्राप्तावनतमपि कावं यावदिति पूर्वं तु कावल्गिकाव्यव्यतिरेकेण प्रतिसमयमनाहारकः कावल्गिकेन तु कादाचित्क इति । सूत्र. श्रु. २ अ. ३ ॥ सयोगिकेवली अनाहारक इति वदतां दिगम्बराणां तस्याऽऽहारकत्वसाधनेन प्रतिक्रियः कृतः । सूत्र० । सम्म० । तदेवं संसारस्था जीवा विग्रहगतौ जवन्येनैकं समयं उत्कृष्टतः समयत्रयं भवस्थकेवली च समुद्घातावस्थाः समयत्रयमनाहारकः शैलेइयवस्था यांत्वंतर्मुहूर्तं सिद्धास्तुसादिकमपर्यंतं कावमनाहारका इति स्थितं ॥

सांप्रतं प्रथमाहारग्रहणं येन शरीरेण करोति तद्दर्शयति ॥

जोएण कम्मएणं आहारेइ अणंतरं जीवा ।

तेण परं मीसेणं जीवशरीरस्स पज्जत्ती ॥

जोएणेत्यादि । ज्योतिस्तेजस्तदेव तत्र वा भवं तैजसं कार्मणेन वाहारयति । तैजसकार्मणे हि शरीरे आसंसारभारविनिताज्यामेवोत्पत्तिदेशं गता जीवा प्रथममाहारं कुर्वन्ति ततः परमौदारिकमिश्रेण वैक्रियमिश्रणेन वा यावच्छरीरं निष्पद्यते तावदाहारयन्ति । शरीरनिष्पत्तौ त्वौदारिकेण वैक्रियेण वाऽऽहारयन्तीति स्थित । सूत्र० श्रु. २ अ. ३ । आ० ।

केवल्लिनां प्रच्छन्नावाहारनिर्हारौ ॥ स० ॥

पृथ्वीकायिकादीनामाहारनिरूपणम्—कथं किं वा ते आहारन्ति ॥

सुयं मे आउसेते णं जगवया एवमक्खायं इह खलु आहारपरिष्मा णामज्जयणे तस्स णं अयमपेइ इह खलु पाईणं वा सव्वत्तो सव्वावन्ति च णं दोगंसि चत्तारि वीयकाया एवमाहिज्जन्ति । तं जहा अग्गवीया मूळवीया पोरवीया खंधवीया ते सिं च णं अहाविणं अहावगासे णं इहे गतिया सत्ता पुढवीजोणिया पुढविसंजवा पुढवीवुक्कपये तज्जोणिया तस्संजवा तदुक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहजोणियासु पुढवीसु स्खवत्ताए विउट्ठन्ति ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहरेन्ति ॥ १ ॥

॥ टी० ॥ सुधर्मस्वामी जंबूस्वामिनमुद्दिश्येदमाह । तद्यथा श्रुतं मयाऽऽयुष्मता तु भगवतेदमाख्यातं । तद्यथा । आहारपरिहृदमध्ययनं तस्य चायमर्थः । प्राच्यादिषु दिक्षु सर्वत इत्यूर्ध्वो विदिक्षु च (सव्वावन्ति) सर्वस्मिन्नपि लोके क्षेत्रे प्रज्ञापकमावदिगाधारभूतेऽस्मिन् चत्वारो बीजकाया बीजमेव कायो येषां ते तथा बीजं वक्ष्यमाणं चत्वारो बीजप्रकारा समुत्पत्तिज्ज्ञेदा व्रजन्ति तद्यथा अग्रे बीजं येषामुत्पद्यते ते तल्लता विसहकारादयः शाव्यादयो वा । यदिवाग्राण्येवोत्पत्तौ

कारणतां प्रतिपद्यते येषां कोरंदादीनां ते अग्रवीजास्तथा मूलवीजा आर्द्रकादयः पर्ववीजास्त्विदवादयः स्कंधवीजाः सल्लक्यादयः । नागार्जुनीयास्तु पतंति (वणस्सइकाइयाणं पंचविहा बीजवक्कंती एवमाहिज्जइ तं जहा अगममूलपोरुखंधवी यरुहा ढट्ठापि एमंदिया समुच्चिमा वीया जायंते) यथा दग्धवनस्थवीषु नानाविधानि हारितान्युद्भवन्ति पद्मिन्यो वाऽज्जिनवतमागादाविति तेषां च चतुर्विधानामपि वनस्पतिकायानां यद्यस्य बीजमुत्पात्तिकारणं तद्यथा बीजं । तेन यथाबीजेनेति । इदमुक्तं भवानि । शाल्यंकुरस्य शाखिवीजमुत्पात्तिकारणं । एवमन्यदपि छद्म्यं । यथावकाशेति यो यस्यावकाशः यद्यस्योत्पत्तिस्थानमथवा चूम्यंबुकाद्याकाशबीजसंयोगा यथावकाशे गृह्यते तेनेति । तदेवं यथाबीजं यथावकाशेन चेहास्मिन् जगत्येके केचन सत्त्वा ये तथाविधकर्मोदयाधनस्पतिपूतिस्तवस्ते हि वनस्पतावुत्पद्यमाना अपि पृथिवीयोनिका जवंति यथा तेषां वनस्पतिबीजं कारणमेवमाधारमंतरेणोत्पत्तेरजावात्पृथिव्यपि शैवालजंवालादेरुदकवादिति । तथा पृथिव्यां संजवः सदा जवनं येषां वनस्पतीनां तथा । इदमुक्तं भवति । न केवलं ते सद्योनिकायस्थितिकाश्चेति । तथा पृथिव्यामेव विविधमुत्पादयत्येन क्रमः क्रमणं येषां ते पृथिव्युक्रमाः । इदमुक्तं जवति । पृथिव्यामेव तेषामूर्ध्वक्रमणवृत्तौ वृद्धिर्भवति । एवं च ते तद्योनिकास्तत्संजवास्तद्व्युत्क्रमा इत्येतदनूद्याप्यपरं विधातुकाम आह ॥

कम्मोवगा इत्यादि । ते हि तथाविधेन वनस्पतिकायसंभवेन कर्मणा प्रेर्यमाणास्तेष्वेव वनस्पतिपूपसामीप्येन तस्यामेव च पृथिव्यां गच्छन्तीति कर्मोपगा भण्यन्ते तेहि कर्मवशां वनस्पतिकायादागत्य तेष्वेव पुनरपि वनस्पतिपूतयन्ते । न चान्य जोसा अन्यत्र जविष्यन्तीति उक्तं च । “कुसुमपुरोते बीजे मथुरायां नाङ्कुरः समुद्भवति । यत्रैव तस्य बीजं तत्रैवोत्पद्यते प्रसवः ” तथा ते जीवाः कर्मनिदानेन कारणेन समाकृष्यमाणास्तत्र वनस्पतिकाये वा व्युक्रमाः समागताः संतो नानाविधयोनिकासु पृथिवीष्वित्यन्येषामपि पक्षां कायानामुत्पात्तिस्थानभूतासु सचित्ताऽचित्तमिश्रासु वा श्वेतकृष्णादिवर्णतिकादिरससुरज्यादिगंधमृदुकर्कशादिस्पर्शादिकैर्विकल्पैर्वहुप्रकारासु भूमिषु वृक्षतया विविधा वर्तन्ते ते च तत्रोत्पन्नास्तासां पृथिवीनां स्नेहं स्निग्धभावमाददते स एव च तेषामाहार इति । नच ते पृथ्वीशरीरमाहारयंतः पृथिव्याः पीरामुत्पादयन्ति ॥ सूत्र० श्रु. २ अ. ६ ।

ते जीवा आहारंति पुढवीशरीरं आलशरीरं तेजशरीरं वाजशरीरं वणस्सइसरीरं णाणाविहाणं तसयावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुर्वन्ति परिविष्टत्यं तं शरीरं पुष्वाहारियं तथाहारियं विपरिणयं सारूवियकरं संतं अवरेवियणं तेसिं पुढविजोणिवाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावस्साणा णागंधा णाणारसा णाणाफासा णाणासंठाणसंठिया णाणा विहसरीरपुग्गलविडव्वित्ता तेजीवा कम्मोववन्नगा जवंतीति मक्खायं ॥

टी० एवमप्यायतेजोवायुवनस्पतीनामायोज्यं । अत्र च पीरानुत्पादनेऽयं दृष्टान्तः । तद्यथा । अणोद्भवाद्या जीवामातुरुष्मणा विवर्धमाना गर्जस्था एवोदरगतमाहारयंतो नातीव पीरामुत्पादयत्येवमसावपि वनस्पतिकायिकः पृथि-

वीस्नेहमाहारयन्नातीव तस्याः पीरामुत्पादयति उत्पद्यमानः समुत्पन्नश्च वृद्धिमुपगतोऽसदृशवर्णरसाद्युपेतत्वात् बाधां विदध्यादपीति । एवमप्यायस्य भौमस्यांतरिक्षस्य वा शरीरमाहारयति तथा तेजसो जस्मादिकं शरीरमाददति । एवं वाय्वादेरपीति छद्म्यं । किंवदुनोक्तेन नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणिनां यच्छरीरं तत्ते समुत्पद्यमाना अचित्तमपि स्वकायेनावष्टभ्य प्रासुकीकुर्वन्ति । यदिवापरिविध्वस्तं पृथिवीकायादिशरीरं किंचित्परितापितं कुर्वन्ति ते वनस्पतिजीवा एतेषां पृथिवीकायादीनां तच्छरीरं पूर्वमाहारितमिति तैरेव पृथिवीकायादिभिरुत्पत्तिसमये आहारितमासीत् स्वकायत्वेन परिणामितमासीत् । तदधुना वनस्पतिजीवस्तत्रोत्पद्यमान उत्पन्नो वा त्वचास्पर्शनाहारयत्याहार्यं च स्वकायत्वेन विपरिणामयति विपरिणामितं च तच्छरीरं स्वकायेन सह स्वरूपतां नीतं सत्तन्मयतां प्रतिपद्यते । अपराण्यपि मूढशाखाप्रतिशाखापत्रपुष्पफलादीनि तेषां पृथिवीकायिकानां वृक्षाणां नानावर्णानि । तथाहि । स्कंधस्यान्ययाचूतो वर्णो मूढस्य चान्यादृश इति । एवं यावन्नानाविधशरीरेषु पुद्गलविकुर्वितास्ते जवंतीति । तथाहि । नानारसवीर्यविपाका नानाविधपुद्गलोपचयात्सुरूपकुरूपसंस्थानास्ते जवंतीति । तथा दृढालपसंहननाः कृशस्थूलस्कंधाश्च भवंत्येवमादिका नानाविधस्वरूपाणि विकुर्वन्तीति स्थितम् । केषांचिच्छाक्यादीनां वनस्पत्याद्या स्वावरजीवा एव न भवंतीति अतस्तत्प्रतिषेधार्थमाह । ते जीवा इत्यादि । ते वनस्पतिपूतन्ना जीवा उपयोगवृक्षणत्वाजीवानां तेषामप्याश्रयोत्सर्पणादिकया क्रिययोपयोगो ब्रह्मयते । तथा विशिष्टाहारोपचयापचयान्यां शरीरोपचयापचयसंज्ञावादर्जकजीवाः स्वावरास्तथाच्छिन्नप्ररोहणात्स्वापात्सर्वत्वगपहरणे मरणादित्येवमादयो हेतवोऽत्र छद्म्याः यदत्र कैश्चित्पूतैः वनस्पतीनां चैतन्ये सिद्धानैकांतिकत्वादिकमुक्तं स्वदर्शनानुरागात्तदपकर्णनीयं न हि सम्यगार्हं तमतामिहोऽसिद्धिरुक्तानैकांतिकोपन्यासेन न्या मोह्यते सर्वस्य कथंचिदच्युपगतत्वात्प्रतिषिद्धत्वाच्चेति ते जीवास्तत्र वनस्पतिषु तथाविधेन कर्मणा उपपन्नगाः । तच्चेदं एकैन्द्रियजातिस्थावरनामवनस्पतियोग्यायुष्कादिकमिति तत्कर्मोदयेन तत्रोत्पन्ना उच्यन्ते न पुनः कावेश्वरादिना तत्रोत्पाद्यन्ते इत्येवमाख्यातं तीर्थकरादिभिरिति । एवं तावत्पृथिवीयोनिका वृक्षा अभिहिताः सूत्र० श्रु० २ अ० ३ ।

सांप्रतं तद्योनिकेष्वेव वनस्पतिषु अपरे समुत्पद्यन्त इत्येतदर्थयितुमाह । सूत्र०

आहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंजवा रुक्खवुकमा तज्जोणिया तस्संजवा तडुवक्कमा कम्मोवगा कम्मनियाणेणं । तत्त वुकमा पुढवीजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खत्ताए विजहंति ते जीवा तेसिं पुढवीजोणियाणां रुक्खाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं आउतेजवाजवणस्सइसरीरं णाणाविहाणं तसयावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुर्वन्ति परिविष्टत्यं तं सरीरं पुष्वाहारियं तथाहारियं विपरिणामियं सारूविकरं संतं अवरेवियणे तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावन्ना णाणागंधा णाणारसा णाणाफासा णाणासंठाणसंठिया णाणाविह-

सरीरपुग्गलविज्जविया ते जीवा कम्मोववन्नगा जवं-
तीतिमक्खायं ॥ ३ ॥

टी० । सुधर्मस्वामी शिष्योद्देशेनेदमाह ॥ अथापरमेतदा-
ख्यातं पुरा तीर्थकरणेन यदि वा तस्यैव वनस्पतेः पुनरपरे
वद्र्यमाणमाख्यातं यदश्वेदास्मिन् जगत्येके केचन तथावि-
धकर्मोदयवर्तिनः सत्त्वाः प्राणिनो वृक्षा एव येनिरुपतिस्तस्या
नमाश्रयो येषां ते वृक्षयोनिकाः । इह च यत्पृथिवीयोनिकेषु
वृक्षेष्वभिहितं तदेतत्प्रापि वृक्षयोनिकेषु वनस्पतिषु तदुपच-
यकर्तृसर्वमायोज्यं यावदास्यानामिति । सूत्र. श्रु० २ अ० ३ ।

साम्प्रतं वनस्पत्यवयवानधिहृत्या ऽऽह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्ख-
संजवा रुक्खवुकमा तज्जोणिया तस्संजवा तदुवकमा क-
म्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थ वुकमा रुक्खजोणिएसु
रुक्खत्ताए विज्जंति ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं
सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं आउते
उवाउवणस्सइसरीरं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं
कुब्बंति परिविच्छत्तं तं सरीरं पुव्वाहारियं तथाहारियं
विपरिणाभियं सारुविकरं संतं अवरेवियणं तेसिं रुक्ख-
जोणियाणं रुक्खाणं सरीरा पाणावन्ना जान ते जीवा
कम्मोववन्नगा जवंतीति मक्खायं ॥ ४ ॥

अथापरमेतदाख्यातं तददर्शयति । इहास्मिन् जगत्येके न सर्वे
तथाविधकर्मोदयवर्तिनो वृक्षयोनिकाः सत्त्वा भवंति तदवयवा
श्रिताश्च परे वनस्पतिरूपा एव प्राणिनो भवंति तथा यो ह्येको
वनस्पतिजीवः सर्ववृक्षावयवव्यापी ज्वति तस्य चापरे तद-
वयवेषु मूलकंदस्कंधशान्नाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजभूतेषु
दशसु स्थानेषु जीवाः समुत्पद्यन्ते ते च तन्नातपद्यमाना वृक्ष-
योनिका वृक्षान्युक्रमाश्लोच्यन्ते इति । शेषं पूर्ववत् इह च प्रा-
क् चतुर्विधार्थप्रतिपादकानि सूत्राण्यभिहितानि । तद्यथा वन-
स्पतयः पृथिव्याश्रिता भवंतीत्येकं । तच्छरीरं अण्कायादिशरीरं
वाऽऽहारयंतीति द्वितीयं तथा विवृण्णस्तदाहारितं शरीर-
मन्वितं विव्वस्तं च हृत्वात्मसात्कुर्वंतीति तृतीयं ३ अन्यान्य
पि तेषां पृथिवीयोनिकानां वनस्पतीनां शरीराणि मूलस्कंधकं-
दादीनि नानावर्णानि भवंतीति चतुर्थं ॥ ४ ॥ एवमत्रापि
वनस्पतियोनिकानां वनस्पतीनामेव विधार्थप्रतिपादकानि चतु-
ष्पकाराणि सूत्राणि छप्य्यानीति यावत्ते जीवा वनस्पत्यवयव
मूलस्कंधादिरूपाः कर्मोपपन्नगा भवंत्येवमाख्यातं । सूत्र-श्रु-
२-अ. ३ ॥

अथ वृक्षोपमृत्युत्पन्ना वृक्षानाश्रित्याह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्ख-
संजवा रुक्खवुकमा तज्जोणिया तस्संजवा तदुवकमा
कम्मोवगा कम्मनियाणेणं तत्थ वुकमा रुक्खजोणिए-
सु रुक्खेषु मूलत्ताए कंदत्ताए खंभत्ताए तयत्ताए साद-
त्ताए पवाडत्ताए पत्तत्ताए पुफत्ताए फलत्ताए वीयत्ताए
विज्जंति ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिणेह-
माहारंति ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं आउतेउवाउ-
वणस्सइसरीरं पाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं

अचित्तं कुब्बंति परिविच्छत्तं तं सरीरं जाव सारुविकरं
संतं अवरे वि य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं मूलाणं कंदाणं
खंभत्ताणं तयाणं सादत्ताणं पवाडत्ताणं जाव वीयाणं सरीरा-
णाणावन्ना पाणागंधा जाव पाणाविहसरीरं पुग्गलविज-
ज्जिता ते जीवा कम्मोववन्नगा जवंतीति मक्खायं ॥ ५ ॥

अथापरमेतदुपाऽऽख्यातं यच्छ्रयमाणमिहैके सत्त्वा वृक्षयो-
निका जवंति तत्र ये ते पृथिवीयोनिका वृक्षास्तेष्वेव प्रतिप्रदे-
शतया ये परे समुत्पद्यन्ते तस्यैकस्य वनस्पतेर्मूलारंजकस्यो-
पचयकारिणस्ते वृक्षयोनिका इत्यभिधीयन्ते । यदि वा ये ते
मूलकंदस्कंधशान्नादिकाः पूर्वोक्तदशस्थानवर्तिनस्त एवमभि-
धीयन्ते तेषु च वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु कर्मोपपादननिष्पादितेषु
उपर्युपरि अच्यारोहंतीत्यध्यारुहा वृक्षोपरि जाता वृक्षाभिधानाः
कामवृक्षाभिधाना वा द्रष्टव्यास्तदभावे वाऽपरे वनस्पतिकायाः
समुत्पद्यन्ते वृक्षयोनिकेषु वनस्पतिष्विति । इहापि प्राग्वच्चत्वारि
सूत्राणि छप्य्यानि ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया
रुक्खसंजवा रुक्खवुकमा तज्जोणिया तस्संजवा तदुव-
कमा कम्मोववन्नगा कम्मनियाणेणं तत्थ वुकमा रुक्ख-
जोणिएहिं रुक्खेहिं अज्जारोहत्ताए विज्जंति ते जीवा
तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा
आहारंति पुढवीसरीरं जाव सारुविकरं संतं अवरे वि-
य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं अज्जारोहाणं सरीराणाणा
वन्ना जाव मक्खायं ॥ ६ ॥

तद्यथा योनिकेषु वृक्षेष्वपरेऽध्यारुहाः समुत्पद्यन्ते ते च तन्नात-
प्ताः स्वयोनित्तुतं वनस्पतिशरीरमाहारयन्ति तथा पृथिव्यसेजोवा
स्यादीनां शरीरकमाहारयन्ति तथा तच्छरीरमाहारितं सदचित्तं
विव्वस्तं परिणामितमात्मसात्कृतं स्वकायावयवतया व्यवस्था-
पयंत्यपराणि च तेषामध्यारुहाणां नानाविधरूपसंग्रहस्प-
शोपेतानि नानासंस्थानानि शरीराणि ज्वति ते जीवास्तत्र-
स्वकृतकर्मोपपन्ना जवंतीत्येतदाख्यातमिति प्रथमं सूत्रम् । सूत्र-
श्रु० २ अ० ३ ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्जारोहजोणिया
अज्जारोहसंजवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुकमा रुक्ख-
जोणिएसु अज्जारोहेसु अज्जारोहत्ताए विज्जंति ते
जीवा तेसिं अज्जारोहजोणियाणं अज्जारोहाणं सिणे-
हमाहारंति ते जीवा आहारंति ते जीवा पुढवीसरीरं
जाव सारुविकरं संतं अवरे वि यणं तेसिं अज्जारोह-
जोणियाणं अज्जारोहाणं सरीरा पाणावन्ना जाव म-
क्खायं ॥ ७ ॥

द्वितीयं त्विदमथापरं पुराख्यातं । ये ते प्राग्वृक्षयोन्येषु वृक्षे-
षु अध्यारुहाः प्रतिपादितास्तेष्वेवोपरि प्रतिप्रदेशोपचयकर्त्ता-
रोऽध्यारुहवनस्पतित्वेनोपपद्यन्ते ते च जीवा अध्यारुहप्रदेशो-
पपन्ना अध्यारुहजीवास्तेषां स्वयोनित्तुतानि शरीराण्याहार-
यन्ति । तथाऽपराण्यपि पृथिव्यादीनि शरीराणि आहारयन्ति
अपराणि चाध्यारोहसंभवानामध्यारुहजीवानां नानाविधवर्ण-
कादिकानि शरीराणि जवंतीत्येवमाख्यातं ।

अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता अज्जारोहजो-
णिया अज्जारोहसंजवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा
अज्जारोहजोणिएसु अज्जारोहत्ताए विउटंति ते जीवा
तेसिं अज्जारोहजोणियाणं अज्जारोहाणं सिणेहमा
हारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरा आउसरीरा
जावसारुविकरं संतं अवरे वि य णं तेसिं अज्जारो
हजोणियाणं अज्जारोहाणं सरीरा णाणावन्ना जाव
मक्खायं ॥ ८ ॥

तृतीयं त्विदं ॥ अहावरमित्यादि । अथापरं पुराख्यातं तद्यथा
इहैके सत्त्वा अध्यारुहसंभवेष्वाध्यारुहत्वेनोपपद्यन्ते ये चैवमुत्प-
द्यन्ते तेऽध्यारुहजीवा आहारयन्ति तृतीये त्वध्यारुहयोनिकाना-
मध्यारुहजीवानां शरीराणि छद्म्यानीति विशेषः ।

अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता अज्जारोहजोणिया
अज्जारोहसंजवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा अ-
ज्जारोहजोणिएसु अज्जारोहेसु मूझत्ताए जाव वीयत्ताए
विउटंति ते जीवा तेसिं अज्जारोहजोणियाणं अज्जारो
हाणं सिणेहमाहारेंति जाव अवरेवि य णं तेसिं अज्जा
रोहजोणियाणं मूझाणं जाव वीयाणं सरीरा णाणावन्ना
जाव मक्खायं ॥ ९ ॥

इदं तु चतुर्थकं तद्यथा (अहावरमित्यादि) अथापरमिद-
माख्यातं । तद्यथा इहैके सत्त्वा अध्यारुहयोनिकेष्वध्यारुहेषु
मूझकदस्कंधत्वक्शाखाप्रवाहपत्रपुष्पफलबीजप्रावेनोपपद्यन्ते ते
च तथाविधकर्मोपगा ज्वन्तीत्येतदाख्यातमिति शेषं तदेवेति ।
साम्प्रतं वृक्षव्यतिरिक्तशेषवनस्पतिकायमाश्रित्याह ।

अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढ-
विसंजवा जाव णाणाविहजोणियासु पुढवीसु तणत्ताए
विउटंति ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं
सिणेहमाहारेंति जाव ते जीवा कम्मोववन्ना ज्वन्तीति
मक्खायं १० एवं पुढविजोणिएसु तणेषु तणत्ताए विउ
टंति जाव मक्खायं ११ एवं तणजोणिएसु तणेषु तण-
त्ताए विउटंति तणजोणीयं तणसरीरं च आहारेंति जाव
मक्खायं १२ एवं तणजोणिएसु तणेषु मूझत्ताए जाव वीय-
त्ताए विउटंति ते जीवा जाव एवमक्खायं १३ एवं ओसहीणं
वि चत्तारि आद्वावगा १४ एवं हरियाणं वि चत्तारि आ-
द्वावगा ॥ १५ ॥

साम्प्रतं वृक्षव्यतिरिक्तं शेषवनस्पतिकायमाश्रित्याह । (अहा-
वरमित्यादि) अथापरमिदमाख्यातं यदुत्तरत्र वक्ष्यते । तद्यथा
इहैके सत्त्वाः पृथिवीयोनिकाः पृथिवीसंभवाः पृथिवीव्युत्क्रमा
इत्यादयो यथा वृक्षेषु चत्वार आद्वापका एवं तृणान्यप्याश्रित्य
छद्म्याः । ते चामी नानाविधासु पृथिवीयोनिषु तृणत्वेनोप-
पद्यन्ते पृथिवीशरीरं चाहारयन्ति १० द्वितीयं तु पृथिवीयो-
निकेषु तृणेषूपपद्यन्ते तृणशरीरं चाहारयन्तीति ११ तृतीयं तु
तृणयोनिकेषु तृणेषूपपद्यन्ते तृणयोनिकं शरीरं चाहारयन्तीति
१२ चतुर्थं तृणयोनिकेषु तृणावयवेषु मूलादिदशप्रकारेषु

त्पद्यन्ते तृणशरीरं चाहारयन्त्येवं यावदाख्यातमिति १३ एव
मौपध्याश्रयाश्चत्वार आद्वापका जणनीयाः १४ नवरमौपधि-
ग्रहणं कर्तव्यमेवं हरिताश्रयाश्चत्वार आद्वापका भणनीयाः ।
कुहणेषु त्वेक एवाद्वापको छद्म्यस्तद्योनिकानामपरेषाम
भावादिति ज्ञावः ।

अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढ-
विसंजवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहजो
णियासु पुढवीसु आयत्ताए वायत्ताए कायत्ताए कूहण-
त्ताए कंडुकत्ताए उव्वेहणियत्ताए निव्वेहणियत्ताए
सज्जत्ताए उत्तगत्ताए वासाणियत्ताए कूरत्ताए विउटंति
ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमा-
हारेंति ते वि जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे
वि य णं तेसिं पुढविजोणियाणं आयत्ताणं जाव कूराणं
सरीरा णाणावन्ना जाव मक्खायं एगो चैव आद्वावगो
सेसा तिसि णत्थि ॥ १६ ॥

इह चामी वनस्पतिविशेषा लोकव्यवहारतोऽनुगतव्याः प्रज्ञा-
पनातो वाचसेया इति । अत्रार्थं सर्वेषामेव पृथिवीयोनिकत्वा-
त्पृथिवीसमाश्रयत्वेनाभिहितः । इह च स्थावराणां वनस्पते-
रेव प्रस्पष्टचैतन्यवृक्षणत्वात्तत्त्वैव प्राक्प्रदर्शितं चैतन्यं ।

साम्प्रतमपकाययोनिकस्य वनस्पतेः स्वरूपं दर्शयितुमाह ।

अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया
उदगसंजवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणावि
हजोणिएसु उदएसु रुक्खत्ताए विउटंति । ते जीवा ते
सिं णाणाजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा
आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं
उदगजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावन्ना जाव
मक्खायं । जहा पुढविजोणियाणं चत्तारि गमा अज्जा-
रुहाणं वि तहेव तणाणं ओसहीणं हरियाणं चत्तारि
आद्वावगा जणियन्वा । एक्केके तहा उदगजोणियाणं
रुक्खाणं इक्केके ॥ १७ ॥ अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता उ
दगजोणिया उदगसंजवा जाव कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा
णाणाविहजोणिएसु उदयेसु उदगत्ताए अवगत्ताए पणग-
त्ताए सेवात्ताए कडंबुगत्ताए हरुत्ताए कसेरुगत्ताए कच्छ-
जाणियत्ताए उप्पन्नत्ताए पल्लमत्ताए कुमुयत्ताए नल्लिणत्ताए
सुज्जगत्ताए सोगंधियत्ताए पोंकरियत्ताए महापोंकरियत्ताए
सयपत्ताए सहस्सपत्ताए एवं कहल्लारकोकणपत्ताए अरविं-
दत्ताए तामरसत्ताए निसज्जिसमुल्लाद्वापुक्खत्ताए पुक्ख-
द्वत्थिज्जगत्ताए विउटंति ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणिया-
णं उदगाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवी
सरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं उदगजोणियाणं उद
गाणं जाव पुक्खद्वत्थिज्जगाणं सरीरा णाणावन्ना
जाव मक्खायं एगो चैव आद्वावगो ॥ १८ ॥

(अहावरमित्यादि) अथानंतरमेतच्छ्रयमाणमाख्यातं तद्यथा

इहैके सत्त्वास्तथाविधकर्मोपन्यासदुदकं योनिरुपतिस्थानं
येषां ते तथा । तथेदके संज्ञयोः येषां ते तथा । यावत्कर्मनि-
दानेन संज्ञानितास्तदुपक्रमा भवतीति ते च तत्कर्मवशात्
नानाविधयोनिपृष्ठकेषु वृक्षत्वेन व्युत्क्रामन्त्युपपद्यन्ते । ये च जीवा
उदकयोनिका वृक्षत्वेनोत्पन्नास्ते तच्चरीरमुदकं शरीरमाहार-
यन्ति न केवलं तदेवान्यदपि पृथिवीकायादिशरीरमाहारयं-
तीति शेषं पूर्ववत् यथा पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां चत्वार आ-
लापका एवमुदकयोनिकानामपि वृक्षाणां ज्वन्तीत्येवं द्रष्टव्यं
अपरस्य प्रागुक्तस्य विकल्पाभावादिति किं तर्हि एक एवा
लापको भवति १७ एतेषां हि उदकाकृतीनां वनस्पतिकायानां
तथावयवपनकशैवशादीनामपरस्य प्रागुक्तस्य विकल्पस्याऽ
भावादिति । एते च उदकाश्च यान् वनस्पतिविशेषाः कञ्चुका
हमादयो लोकव्यवहारतोऽवसेया इति ॥ १७ ॥

साम्प्रतमन्येन प्रकारेण वनस्पत्याश्रयमालापकत्रयं दर्श-
यितुमाह ।

अहावरं पुरस्त्रायं इहेगतिया सत्ता तेसिं चैव पुढवी-
जोणिएहिं रुखेहिं रुखजोणिएहिं रुखेहिं रुख-
जोणिएहिं मूत्रेहिं जाव वीएहिं रुखजोणिएहिं अज्ज-
रोहेहिं अज्जारोहजोणिएहिं अज्जारुहेहिं अज्जारोह-
जोणिएहिं मूत्रेहिं जाव वीएहिं पुढविजोणिएहिं
तणेहिं तणजोणिएहिं तणेहिं तणजोणिएहिं मूत्रेहिं
जाव वीएहिं एवं ओसहीहिं वि तिन्नि आत्तावगा एवं
हरिएहिं वि तिन्नि आत्तावगा पुढविजोणिएहिं वि
आएहिं काएहिं जाव कूरेहिं उदगजोणिएहिं रुखेहिं
रुखजोणिएहिं रुखेहिं रुखजोणिएहिं मूत्रेहिं जाव
वीएहिं एवं अज्जारुहेहिं वि तिन्नि तणेहिं वि तिन्नि
आत्तावगा ओसहीहिं वि तिन्नि हरिएहिं वि तिन्नि
उदगजोणिएहिं उदएहिं अवएहिं जाव पुक्खलत्थि-
नएहिं तसपाणाए विउदंति ॥ १८ ॥

टीण्तथया । पृथिवीयोनिकैर्वृक्षैर्वृक्षयोनिकैर्वृक्षैस्तथा वृक्षयो-
निकैर्मृदादिभिरिति एवं वृक्षयोनिकैरुत्पन्नैस्तथाऽऽहारुदयो
निकैर्मृदादिभिरिति एवमन्येपि तृणादयो द्रष्टव्याः एवमुदक-
योनिकेष्वपि वृक्षेषु योजनीयं ॥ १८ ॥

तदेवं पृथिवीयोनिकवनस्पतेरुदकयोनिकवनस्पतेश्च भेदानु-
पदर्श्याऽधुना तदनुवादेनोपसंजिघृक्षुराह ॥

ते जीवा तेसिं पुढवीजोणियाणं उदगजोणियाणं रुख-
जोणियाणं अज्जारोहजोणियाणं तणजोणियाणं ओ-
सहीजोणियाणं हरियजोणियाणं रुख्खाणं अज्जारुहा
णं तणाणं ओसहीणं हरियाणं मूत्राणं जाव वीयाणं
आयाणं कायाणं जाव करवाणं उदगाणं अवगाणं जाव
पुक्खलत्थिजगाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति
पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे वि य एं तेसिं रुखजोणि-
याणं अज्जारोहजोणियाणं तणजोणियाणं ओसहि-
जोणियाणं हरियजोणियाणं मूत्रजोणियाणं कंदजोणि-
याणं जाव वीयजोणियाणं आयजोणियाणं कायजोणि-

याणं जाव कूरजोणियाणं उदगजोणियाणं अवगजोणि-
याणं जाव पुक्खलत्थिजगजोणियाणं तसपाणाणं सरी-
रा णाणावसा जाव मक्खायं ॥ १९ ॥

(तेजीवा इत्यादि) ते वनस्पतिरूपन्ना जीवाः पृथिवीयोनिकानां
तथोदकवृक्षाभ्यारुहतृणौषधिहरितयोनिकानां वृक्षाणां यावत्सेन
हमाहारयतीत्येतदाख्यातमिति । तथा वसनां प्राणिनां शरीर
महारयन्त्येतदवसाने द्रष्टव्यमिति । तदेवं वनस्पतिकायि-
कानां सुप्रतिपाद्यत्वेतन्त्यानां स्वरूपमभिहितं शेषाः पृथ्वी-
कायादयश्चत्वार एकाद्विधा उत्तरत्र प्रतिपादयिष्यन्ते । सूत्र.
श्रु. २ अ. ३ ।

उत्पन्नादिजीवानामाहारो वनस्पतिशब्दे ।

मनुष्याणाम् ॥

साम्प्रतं वसकायस्याऽवसरः स च नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवमे-
दजिन्नः तत्र नारका अप्रत्यक्षत्वेनानुमानग्राह्या दुष्कृतकर्म-
फलभुजः केचन संतीत्येवं ते ग्राह्या तदाहारोऽप्येकान्तेना-
शुनपुञ्जनिवर्तितं ओजसा प्रक्षेपेणेति । देवा अप्रयधुना
बाहुल्येनानुमानगम्या एव तेषामप्याहारः शुभ एकांतेनौ-
जोनिवर्तितो न प्रक्षेपकृत इति । सच्चाभोगनिवर्तितो नाजो-
गकृतश्च । तत्र नाभोगकृतः प्रतिसमयभावी आजोगकृतश्च
जघन्येन चतुर्नककृत उक्त्युतस्तु त्रयस्त्रिंशदर्पसहस्रनिष्पा-
दित इति शेषास्तु तिर्यङ्मनुष्यास्तेषां च मध्ये मनुष्याणाम-
न्यर्हितत्वात्तानेव प्राग्दर्शयितुमाह ॥

अहावरं पुरस्त्रायं णाणाविहाणं मणुस्सगाणं तं जहा
कम्मचूमगाणं अकम्मचूमगाणं अंतरदीवगाणं अरियाणं
मिञ्चुक्खयाणं तेसिं च णं अहावीएणं अहावकासेणं
इत्थीए पुरिस्ससयं कम्मकराए जोणिए एत्थणं मेहु
एवत्तियाए वणायं संजोगे समुप्पज्जइ ते उहओ वि सिणेहं
संचिणांति तत्थणं जीवा इत्थित्ताए पुरिस्सत्ताए णपुं
सगत्ताए विउदंति ते जीवा माओओयं पिउसुक्कं तं
तदुजयं संसट्ठं कट्ठसं किच्चिंसं तं पढमत्ताए आहारमाहा
रंति ततो पच्चा जं से माया णाणाविहाउ रसविईउ आ
हारमाहारंति ततो एगदेसेणं ओयमाहारंति आणुपुञ्चे
ए बुद्धा पडिपागमणुविन्ना ततो कायातो अज्जनिवट्ठमाणा
इत्थि वेगया जणयंति पुरिस्सं वेगया जणयंति णपुंसं वेगया
जणयंति ते जीवा रुहरा समाणा माउक्खीरं सपिं आहा
रंति आणुपुञ्चेण बुद्धा ओयणं कुम्मासं तसथावरेय पाणे
ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव सारुक्किक्कं संतं
अवरे वि य एं तेसिं णाणाविहाणं मणुस्सगाणं कम्मचू-
मगाणं अकम्मचूमगाणं अंतरदीवगाणं अरियाणं मिञ्च-
क्खूणं सरीरा णाणावसा ज्वन्तीति मक्खायं ॥ १९ ॥

(अथावरं पुरस्त्राय) मित्यादि । अयानंतरमेव तु पुरा पूर्वमाख्या
तं तद्यथा आर्याणामनार्याणां च कर्मभूमिजाऽकर्मभूमिजादीनां
मनुष्याणां नानाविधयोनिकानां स्वरूपं वक्ष्यमाणनीत्या समा-
ख्यातं तेषां च स्त्रीनपुंसकभेदभिन्नानां । यथाबीजेनेति । यद्यस्य
बीजं तत्र स्त्रियाःसंबन्धि शोणितं पुरुषस्य च शुक्रं एतदुभयमन्य-
विध्वस्तं शुक्राधिकं सन्मनुष्यस्य शोणिताधिकं स्त्रियास्तत्स-

मता नपुंसकस्य कारणतां प्रतिपद्यते । तथा यथावकाशेनेति । योऽर्थस्यावकाशो मत्तुदरकुड्यादिकस्तत्रापि किञ्च वामा स्त्रिया दक्षिणा कुक्षिः पुरुषस्योभयाश्रितः पंढ इति । अत्र चाविध्वस्ता योनिरविध्वस्तं बीजमिति चत्वारो भंगाः तत्राप्याद्य एव भंगक उत्पत्तेरवकाशो न शेषेषु त्रिविविति । अत्र च स्त्रीपुंसयोर्वेदो द्ये सति पूर्वकर्मनिवर्तितायां योनौ मैयुनप्रत्याधिको रतामिवा योदयजनितोऽभिकारणयोररणिकाष्टयोरिव संयोगः समुत्पद्यते तत्संयोगे च तच्छुक्रशोणिते समुपादाय तत्रोत्पत्तस्यो जंतव स्तैजसकर्मणाऽन्यां शरीराऽन्यां कर्मरज्जुसंदानितास्तत्रोत्पद्यंते ते च प्रथममुभयोरपि स्नेहमाचिन्त्यविध्वस्तायां योनौ सत्यामिति । विध्वस्यते तु योनिः “पंचपंचाशिका नारी सप्तसप्ततिः पुरुष इति” तथा द्वादशमुहुर्त्तानि यावच्छुक्रशोणिते अविध्वस्तयोर्निके जवतस्तत ऊर्ध्वं ध्वंसमुपगच्छत इति । तत्र जीवा उन्नयोरपि स्नेहमाहार्यं स्वकर्मविपाकेन यथा स्वं स्त्रीपुंसपुंसकभावेन । (विजृम्भेति) वर्तते समुत्पद्यत इति यावत् । तदुत्तरकाळं च स्त्रीकुक्षौ प्रक्षिप्ताः सन्तः स्त्रिया हारितस्याहारस्य निर्यासं स्नेहमाददति तस्मिन्नेन च तेषां जंतूनां क्रमोपचयादनेन क्रमेण निष्पत्तिरुपजायते (सत्ताहं कलहं होइ सत्ताहं होइ बुबुयं) इत्यादि तदेवमनेन क्रमेण तदेकदेशेन वा मातुराहारमोजसा मिश्रेण वा दोमभिर्वातुपूर्वेषां हारयंति यथाक्रममानुपूर्व्येण वृद्धिमुपगताः संतो गर्भपरिपाकं गर्भनिष्पत्तिमनुप्रपन्नास्ततो मातुः कायादभिनिवर्त्तमानाः पृथग्भवन्तः संतस्तद्योनेर्निर्गच्छन्ति । ते च तथाविधकर्मोदयादात्मनः स्त्रीभावमप्येकदा जनयंत्युत्पादयंत्यपरे केचन पुंभावं नपुंसकभावं च । इदमुक्तं जवति । स्त्रीपुंसपुंसकभावः प्राणिनां स्वकृतकर्म निवर्तितो भवति न पुनर्यो यादगिह जवे सोमुऽपिमेव तादृगेवेति । ते च तदहर्जातवाक्काः संतः पूर्वभवाऽन्यासादाहाराज्जिह्वापिणो भवन्ति मातुः स्तन्यमाहारयंति तदाहारेण चानुपूर्व्येण च वृद्धास्तदुत्तरकाळं नवनीतदध्योदनादिकं यावत्कुलमाषान् शृजते तथाहारत्वेनोपगतास्त्वान् स्थावरांश्च प्राणिनस्ते जीवा आहारयंति तथा नानाविधपृथिवीशरीरं वचनादिकं सचेतनं वाहारयंति तच्चाहारितमात्मसात्कृतं सारूप्यमापादितं सत् रसाखण्डमांसभेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातव इति सप्तधा व्यवस्थापयंत्यपराण्यापि तेषां नानाविधमनुष्याणां शरीराणि नानावर्णान्याविर्भवन्ति । ते च तद्योनिकत्वात्तदाधारनूतानि नानावर्णानि शरीराण्याहारयंतीत्येवमाख्यातमिति ॥ ११ ॥ सूत्र ७ श्रु. १ अ. ३ ।

तिर्यग्जवचराणाम् ।

एवं तावद्गर्भव्युत्क्रांतजमनुष्याः प्रतिपादितास्तदनंतरं संमूर्धनजानामवसरस्तांश्चोत्तरत्र प्रतिपादयिष्यामि ।
सांप्रतं तिर्यग्योनिकास्तत्रापि जवचरानुद्दिश्याह ।

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं जवचराणं पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं । तंजहा । मच्छाणं जाव सुममाराणं तेसिं च णं अहावीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकका तहेव जाव ततो एगदेसेणं ओयमाहारंति आणुपुव्वेणं वुट्ठा पडिपागमणुविन्ना ततो कायाओ अज्जिनिवहमाणा अंमं वेगया जणयंति पोयं वेगया जणयंति से अंमे उब्जिज्जमाणे इत्थिं वेगया जणयंति पुरिसं वेगया जणयंति नपुंसगं वेगया जणयंति ते जीवा

रुहरा समाणा आणुसिणेहमाहारंति आणुपुव्वेणं वुट्ठा वणस्सतिकायं तसयावरे य पाणे ते जीवा आहारंति । पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे विय णं तेसिं नानाविहाणं जलचरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं मच्छाणं सुसुमाराणं सरीरा णाणावस्सा जाव मक्खायं ॥ ११ ॥

अथानंतरमेतच्छ्रयमाणं पूर्वमाख्यातं । तद्यथा । नानाविधजवचरपंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां संबंधिनः कांश्चित्स्वनामग्राहमाह । तद्यथा । (मच्छाणं जाव सुसुमाराणं) मित्यादि तेषां मत्स्यकच्छपमकरप्राहसुपुमारादीनां यस्य यथा यद्विजं तेन तथा यथावकाशेन यो यस्योदरादाववकाशस्तेन स्त्रियाः पुरुषस्य च स्वकर्मनिवर्तितायां योनावुत्पद्यंते ते च तत्राभिव्यक्ता मातुराहारेण वृद्धिमुपगताः स्त्रीपुंसपुंसकानामन्यतमेनोत्पद्यंते । ते च जीवा जलचरा गर्भाद्व्युत्क्रांताः संतस्तदनंतरं यावदुहरंति वधवस्तावदप्स्नेहमपकायमेवाहारयंति आनुपूर्व्येण च वृद्धाः संतो वनस्पतिकायं तथापरांश्च त्रसंस्थावरांश्चाहारयंति यावत्पंचेन्द्रियानप्याहारयंति तथा-चाक्तं “ अस्ति मत्स्यस्तिमिर्नाम शतयोजनविस्तरः । तिमिगिलगिद्योऽप्यस्ति तन्निद्योऽप्यस्ति राघवः ” तथा ते जीवाः पृथिवीशरीरं कर्दमस्वरूपं क्रमेण वृद्धिमुपगताः संत आहारयंति तच्चाहारितं समानरूपीकृतमात्मसात्परिणामयंति शेषं सुगमं यावत्कर्मोपगता भवन्तीत्येवमाख्यातं ॥ ११ ॥

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं चउप्पययन्नयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं एगरवुराणं दुखुराणं गंभीपदाणं सणप्पयाणं ते सिं चणं अहावीएणं अहावगासेणं इत्थिपुरिसस्स यकम्म जाव मेहुणवत्ति एणं संजोगे समुपज्जं तेदुहओसिणेहं संचिणंति तत्थणं जीवा इत्थिच्चाए पुरिसत्ताए जाव विजृम्भेति ते जीवा मानओयं पिउभुक्कं एवं जहा मणुस्साणं इत्थि वि वेगया जणयंति पुरिसंपिनपुसंग पि ते जीवा रुहरा समाणा माउ कखीरं सिंप्पि आहारंति आणुपुव्वेणं वुट्ठा वणस्सइकायं तसयावरेय पाणे ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे विय णं तेसिं णाणाविहाणं चउप्पययन्नयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं एगुराणं जाव सणप्पयाणं सरीरा णाणावस्सा जाव मक्खायं ॥ १३ ॥

टी० अथापरमेतदाख्यातं नानाविधानां चतुष्पदानां तद्यथा । एकखुराणामित्यश्वखुरादीनां, तथा द्विखुराणां, गोमहिष्यादीनां तथा गंभीपदानां हस्तिगंकादीनां, तथा सनखानां सिंहव्याघ्रादीनां, यथावोजेन यथावकाशेन सकृदपूर्याप्तिमवाप्योत्पद्यंते तयोत्पन्नाः संतस्तदनंतरं मातुः स्तन्यमाहारयंतीति । क्रमेण च वृद्धिमुपगताः संतोऽपरेषामपि शरीरमाहारयंति । शेषं सुगमं यावत्कर्मोपगताः भवन्तीति ॥ १३ ॥

साम्प्रतमुरःपरिसर्पानुद्दिश्याह ।

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं उरपरिसप्पययन्नयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं तेसिं चणं तंजहा अहीणं अयगराणं असात्रियाणं महारेगाणं तेसिं चणं अहावीएणं अहावगासेणं

संप्रतं सचित्तशरीराध्यायान् जंतून् प्रतिपादयितुमाह (एवं
खुरङ्गुत्तापहत्यादि) एवमिति यथा मूत्रपुरीषाद्युत्पादस्तया
तिर्यक्कशरीरेषु । खुरङ्गुत्तापत्तिः । चर्मकीटतया समुत्पद्यते ।

इदमुक्तं भवति जीवतामेव गोमहिष्यादीनां चर्मणोः प्रा-
णिनः संमूर्च्छ्यन्ते ते च तन्मांसचर्मणी भक्षयन्ति भक्षयन्तश्च-
चर्मणो विवरानि विदधति गत्रज्जोणितेषु विवरेषु तिष्ठन्तस्तदेव
शोणितमाहारयन्ति । तथा अचित्तगत्रादिशरीरेऽपि तथा सचि-
त्ताचित्तवनस्पतिशरीरेऽपि धुणकीटकाः संमूर्च्छ्यन्ते ते च तत्र
संमूर्द्धन्तस्तच्छरीरमाहारयन्तीति ॥ ३९ ॥

साम्प्रतमप्यायं प्रतिपादयिषुस्तत्कारणजृत्वातप्रतिपाद-
नपूर्वकं प्रतिपादयतीत्याह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता एाणाविहजोणि-
या जाव कम्मणियाणेणं तत्थ बुक्कमा एाणाविहाणं तस
थावराणं पाणाणं सरीरेषु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा तं
सरीरं वायसं सिच्छं वा वायसंगहियं वा वायं परिगहियं उट्ट
वाएसु उट्टजागी जवति अहेवाएसु अहेजागी जवति
तिरियंवाएसु तिरियंजागी जवति तं जहा ओसाहिमए
महियाकरए हस्तणुए सुओदए ते जीवा तेसिं पाणा-
विहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा
आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं
तसथावरजोणियाणं ओसाणं जाव सुओदगाणं सरीरा
पाणावस्सा जाव मक्खायं ॥ ३० ॥

(अहावरमित्यादि) अथानंतरमेतद्वक्ष्यमाणं पुरा पूर्वमाख्यातं
इहास्मिन् जगत्त्येके सत्त्वास्तथाविधकर्मोदया नानाविधयो-
निकाः संतो यावत्कर्मनिदानेन तत्र तस्मिन्वातयोनिके ऽप्याये
व्युत्क्रम्यागत्य नानाविधानां बहुप्रकाराणां व्रसानां दुर्गुप्र
भृतीनां स्थावराणां च हरितवृक्षादीनां प्राणिनां सचित्ताचित्त
जैदभिन्नेषु शरीरेषु तदप्यायशरीरं वातयोनिकत्वादप्यायस्य
वायुनोपादानकारणजृतेन सम्यक् संसिद्धं निष्पादितं तथा
वातेनैव सम्यग्गृहीतमग्नपटव्वांतरनिवृत्तं तथा वातेनान्यो-
न्यानुगतत्वात्परिगतं तथोर्ध्वगतेषु वातेष्वर्ध्वभागी भवत्यप-
कायो गगनगतत्वात्तत्रादिवि संमूर्च्छन्ते जडं तथाधस्ताजृतेषु
तद्वशाद्भवत्यग्रेजागीत्यप्याय एवं तिर्यग्गतेषु तिर्यग्भागी
जवत्यप्यायः । इदमुक्तं भवति । वातयोनिकत्वादप्यायस्य यत्र
यत्रासौ तथाविधपरिणामपरिणतो जवति तत्र तत्र तत्कार्यं जृतं
जडमपि संमूर्च्छन्ते । तस्य चाभिधानपूर्वकं भेदं दर्शयितुमाह ।
तद्यथा (ओसत्ति) अवश्यायः (हिमयेति) शिशिरादौ वातेरिता
हिमकणाः । मिहिका धूमिकाः । करकाः प्रतीताः (हरतणुयत्ति)
तृणाग्रव्यवस्थिता जडविद्वः शुद्धोदकं प्रतीतमिति । इहा-
स्मिन्नुदकप्रस्तावे एके सत्त्वास्तत्रोत्पद्यन्ते स्वकर्मवशास्त-
त्रोत्पन्नास्ते जीवास्तेषां नानाविधानां व्रसस्थावराणां स्वोत्प-
त्याधारजृतानां स्नेहमाहारयन्ति ते जीवास्तच्छरीरमाहारयन्ति
अनाहारकान जवंतीत्यर्थः शेषं सुगमं यावदेतदाख्यातमिति ३० ॥
तदेवं वातयोनिकमप्यायं प्रदर्शयितुमाह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया उद-
गसंजवा जाव कम्मणियाणेणं तत्थ बुक्कमा तसथावर-
जोणिएसु उदएसु उदगत्ताए विउट्टन्ति ते जीवा तेसिं तस-
थावरजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा
आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं-

तसथावरजोणियाणं उदगाणं सरीरा पाणावस्सा जाव
मक्खायं ॥ ३१ ॥

अथापरमाख्यातमिहास्मिन् जगति उदकाधिकारे वा एके स-
त्त्वास्तथाविधकर्मोदया वातवशोत्पन्नव्रसस्थावरशरीराधारमु-
दकं योनिरूपत्तिस्थानं येषां ते तथा तथोदकसंजवा यावत्कर्म-
निदानेन तत्रोत्पत्तिसवस्त्रसस्थावरयोनिकेपूदकेष्वपरोदकतया
विवर्तन्ते समुत्पद्यन्ते ते चोदकजीवास्तेषां व्रसस्थावरयोनिकाना-
मुदकानां स्नेहमाहारयन्त्यन्यान्यपि पृथिव्यादिशरीराण्याहार-
यन्ति । तत्र पृथिव्यादिशरीरमाहारितं सत् सारूप्यमानीयात्म-
सात्प्रकुर्वन्त्यपराण्यपि तत्र व्रसस्थावरशरीराणि निवर्तन्ते तेषां
चोदकयोनिकानामुदकानां नानाविधानि शरीराणि निव-
र्तन्ते इत्येतदाख्यातम् ॥ ३१ ॥

तदेवं व्रसस्थावरसंजवमुदकयोनित्वेन प्रदर्श्याऽधुना निर्वि-
शेषणमप्यायसंजवमेवाप्यायं दर्शयितुमाह ।

अहावरं पुरक्खायं इहे गतिया सत्ता उदगजोणियाणं
जाव कम्मनियाणेणं तत्थ बुक्कमा उदगजोणिएसु
उदएसु उदगत्ताए विउट्टन्ति ते जीवा तेसिं उदग-
जोणियाणं जीवाणं उदगाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा
आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं जीवाणं
उदगजोणियाणं उदगाणं सरीरा एाणावस्सा जाव
मक्खायं ॥ ३२ ॥

(अहावरमित्यादि) अथापरमाख्यातमिहास्मिन् जगत्युदका-
धिकारे वा एके सत्त्वाः स्वकृतकर्मोदया उदकयोनियुदकेष्वुत्पद्यन्ते
ते च तेषामुदकसंभवानामुदकजीवानामात्माधारजृतानां शरीर-
माहारयन्ति शेषं सुगमं । यावदाख्यातमिति ॥ ३२ ॥

साम्प्रतमुदकाधारानपरान् पूतरकादिकांस्त्रसान् दर्शयितुमाह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणियाणं
जाव कम्मनियाणेणं तत्थ बुक्कमा उदगजोणिएसु उदएसु
तसपाणत्ताए विउट्टन्ति ते जीवा तेसिं उदगजोणियाणं
उदगाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं
जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं उदगजोणियाणं तसपाणाणं
सरीरा एाणावस्सा जाव मक्खायं ॥ ३३ ॥

(अहावरमित्यादि) अथापरमेतदाख्यातमिहैके सत्त्वा
उदकयोनियु चोदकेषु व्रसप्राणितया पूतरकादित्वेन विवर्तन्ते
समुत्पद्यन्ते ते चोत्पद्यमानाः समुत्पन्नाश्च तेषामुदकयोनीनामुद-
कानां स्नेहमाहारयन्ति शेषं सुगमं यावदाख्यातमिति ॥ ३३ ॥

साम्प्रतं तेजस्कायमुद्दिश्याह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता एाणाविहजोणिया
जाव कम्मनियाणेणं तत्थ बुक्कमा एाणाविहाणं तसथाव-
राणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा अग-
णिकायत्ताए विउट्टन्ति ते जीवा तेसिं पाणाविहाणं
तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारंति ते जीवा आहा-
रंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं तसथावर
जोणियाणं अगणीणं सरीरा एाणावस्सा जाव मक्खायं
सेसा तिन्नि आझावगा उदगाणं ॥ ३४ ॥

(अहावरमित्यादि) अथैनदपरमाग्यात्तं दृष्टास्मिन् संसारे एकं केचन सन्धाः प्राणिनन्तयाविधकर्मोदयवर्तिनो नानाविधयोनयः प्राक् सन्तः पुर्यजन्मनि तथाविधं कर्मोपादाय तत्कर्मनिदानेन नानाविधानां वसन्त्यावराणां प्राणिनां संचित्त्याचिन्तेषु शरीरेषु चाग्निव्येन चियन्ते प्रादुर्भवन्ति । तथाहि । पंचेन्द्रियतिरश्चां इतिमद्विधादीनां परस्परं सुखायमरे विषाणमंघ्रं स्निग्धमि-
रन्तिष्ठन् एवमचित्तेष्वपि नदम्बिन्धयदग्नेरन्यात्तं तथा र्छा-
द्विद्यादिदग्नेरपि यथासंभवायाजनीयं तथा स्यादप्यपि
धनस्पन्दुपद्मादिषु संचित्ताचित्तेष्वग्निर्जीवाः समुत्पद्यन्ते ते
चाग्निर्जीवास्तत्रान्यग्रास्तेषां नानाविधानां वसन्त्यावराणां
महेन्द्राचार्यानि । शेषं सुगमं यावद्व्यतिथेवमारयात् । अपरं
त्रयोऽन्याज्ञापकाः प्राग्वद्वद्व्या इति ।

साम्प्रतं चायुकायमुद्दिश्याह ॥

अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता एाणाविद्जोणि-
याणं जाव कम्मनियाणेणं तन्नु बुक्कमा पाणाविद्वाणं तस-
थावरणं पाणाणं सरिरेनु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा वाउ-
कायत्ताण विजुंति जहा अगणीणं तहा जाणियव्वा च-
चारि गमा ॥ ३५ ॥

अथापरमेतदाख्यातमित्याजज्ञिकायागमेन व्याख्येयम् । सा-
म्प्रतमदोषजीवाधारं पृथिवीकायमधिष्ठ्याह ॥

अहावरं पुरस्वायं इहेगतिया सत्ता पाणाविद्जोणि-
याणं । जाव कम्मनियाणेणं तन्नु बुक्कमा पाणाविद्वाणं तस
थावरणं पाणाणं सरिरेनु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा पुढ-
विचाण मक्करत्ताण वाडुयत्ताण इमाओ गाहाओ आणु-
गंनव्वाओ पुढवी य सक्करा वा कुयाय उव्वे सिद्धा य
झोणुसे । अयत्त उय तंव मीसग रूपं सुत्राणं य वड्ढेयं ? हरि-
याड्वे हिं गुडण मणोसिद्धा मासगंजणपवाड्वे । अन्नपमल
पवाड्वु य वायरकाण मणिविद्वाणा २ गोमंजण य रुण
अंके फड्ढिहिय झोहियक्खे य । मग्गयममागग्गे नूयमो-
यग इंदणीड्वे य ३ चंदण गेरुयहंमगग्गे पुळण मोगंधिण य
वांस्सुवे । चंदणचवेरुड्विण जलकंते मूरकंते य ४ प्याओ
एणमु जाणियव्वा एओ गाहाओ जाव मूरकंताण विजुंति
ते जीवा तेसिं एाणाविद्वाणं तसथावरणं पाणाणं सिणेह
माहारंति ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे
वि य एं तेसिं तसथावरजोणियाणं पुढवीणं जाव
मूरकंताणं सरिरी पाणावणा जाव मक्खायं सेसं
तिणिण आन्नवगा जहा उदगाणं ॥ ३६ ॥

अथापरमेतत्पूर्वमाख्यातं इहैके सत्त्वाः पूर्वं नानाविध
योनिकाः स्वरुतकर्मवशा नानाविधवसन्त्यावराणां शरीरेषु
पृथिवीत्वेनोत्पद्यन्ते । तद्यथा । सर्पशिरस्सु मणयः, करिंदतेषु
मौक्तिकानि, स्यावरंष्वपि वेष्वादिषु तान्येवेति । एवमचित्ते
पुष्पादिषु व्रणनान्वेनोत्पद्यन्ते । तदेवं पृथिवीकायिका नाना
विधासु पृथिवीषु शर्करावाडुकोपक्षशीताव्रणादिभावेन
तथा गोमेदकादिरत्नभावेन च वादरमणिविधानतया समुत्प-
द्यन्ते । शेषं सुगमं । यावच्चत्वारो ऽन्याज्ञापका उदकागमेन
नतया इति ॥ ३६ ॥

साम्प्रतं सर्वोपसंहारद्वारेण सर्वजीवान् सामान्यतो विज-
णिपुराह ।

अहावरं पुरस्वायं सव्वे पाणा सव्वे जूता सव्वे जीवा
सव्वे सत्ता एाणाविद्जोणिया पाणाविद्हसंजवा पाणा
विद्बुक्कमा सरिरीजोणिया सरिरीसंजवा सरिरीबुक्कमा
सरिरीहारा कम्मोवगा कम्मनियाणा कम्मगतीया कम्म-
द्विद्या कम्मणा चेव विप्परिया समुवेति ॥ ३७ ॥

(अहावरमित्यादि) अथापरमेतदाख्यातं । तद्यथा । सर्वे
प्राणा प्राणिनो ऽत्र च प्राणिर्जतजीवसत्वशब्दाः पर्यायत्वेन
दृष्टव्याः । कथंचिद्देवं चाधित्य व्याख्येयाः । ते च नानाविध-
योनिका अतो नानाविधासु योनिपूतपद्यन्ते नारकतिर्यन्तरा-
मराणां परस्परगमनसंभवात्ते च यत्र यत्रोत्पद्यन्ते तत्तच्छ-
रीराण्याहारयन्ति तदाहारवन्तश्च तत्रागुताश्रवद्वारतया कर्म-
वशाग नारकतिर्यङ्गनरामरगतिषु जघन्यमध्यमोत्कृष्टस्थितयो
भवन्ति । अनेनेदमुक्तं भवति । यो यादृगिह भवे स तादृगेवा-
मुत्थापि जयतीत्येतन्निरस्तं भवति । अपितु कर्मोपगाः कर्मनि-
दानाः कर्मायत्तगतयो भवन्ति । तथा तेनैव कर्मणा सुखवि-
प्तयो ऽपि तद्विपर्यासं दुःखमुपगच्छन्तीति ॥ ३७ ॥

साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिघृक्षुराह ॥

से एवमायाणहसे एवमायाणिता आहारगुत्ते सहिए
समिए सयाजए तिचेमि ॥ धियमुय कवंधस्स आहारप
रिणा एाम तईयमज्जयणं सम्मत्तम् ॥

यदेतन्मथादितः प्रनृत्युक्तं । तद्यथा । यो यत्रोत्पद्यते स तच्छ-
रीराहारको भवति आहारगुमश्च कर्मादत्ते कर्मणा च
नानाविधासु योनिषु अरहदृष्टान्यायेन पौनःपुन्येन पर्यट-
तीत्येवमाजानांतं यथं एतद्विपर्यासं दुःखमुपगच्छन्तीति ।
एतत्परिज्ञाय च सदसच्चिवयाहारगुमः पञ्चन्निरस्तमितिभि-
स्तमितो यदि वा सम्यक् ज्ञानादिके मार्गे इतो गतः समि-
तस्तथा सह हितेन वर्तते सहितः सन् सदा सर्वकाशं याव
दुच्छ्वासांतावद्यनेन तत्संयमानुष्ठाने प्रयत्नवान् भवेदिति । इति
परिसमाल्प्यं ब्रवीमीति पूर्ववत् । गतोऽनुगमः साम्प्रतं नया-
स्ते च प्राग्वद्वद्व्याः ॥ ३८ ॥ समाप्तमाहारपरिज्ञाख्यं तृतीयम-
ध्ययनम् ॥ ३ ॥

आहारस्य द्विक ॥

उहिं दिसाहिं जीवाणं आहारे पवत्तइ ।

तंजहा पाईणाण जाव अहाए ॥ स्था० ठा० ६ ।

आहारः प्रतीतः सोऽपि पदस्त्वेव द्विकु एतद्व्यवस्थितप्रदे-
शावगादुद्गृह्णानामेव जीवेन स्पर्शनात्स्पृष्टानामेवाहरणात् ।
स्था० टी० ॥ जीवा० प्र० १ ॥ स च देशतः सर्वतश्च ।

दोहिं ठाणेहिं आया आहारेइ देसेण वि सव्वेण वि ।

आहारयति देशेन मुखमात्रेण सर्वेण ओज आहारपेक्षया
आहारमेव परिणमयति परिणामन्नयति खड्वरसविनागेन भक्ता
अथदेशस्य षोडहादिना रुक्षत्वात् देशतोऽन्यथा सर्वतः । स्या०
ठा० २ टी० ॥

चतुर्थतिषु आहारः ॥

णेइयाणं चउव्विहे आहारे पवत्ते तंजहा ।

इंगाओगे मुम्पुरोवमे सीयडे हिमसीयडे ॥

नारकानाहारतो निरूपयन्नाह । नैरइयाणमित्यादि । व्यक्तं केवलं अंगारोपमः अल्पकाष्ठदाहत्वान्मुमुरोपमः स्थिरतरदाहत्वाच्छीतलवः शीतवेदनोत्पादकत्वात् हिमशीतलोऽत्यन्तशीतलोऽत्यन्तशीतवेदनोत्पादकत्वात् अधोऽध इति क्रम इति ॥ स्था० ग० ४ ।

तिरिक्खजोणियाणं चउच्चिहे आहारे पं. तं. कंकोवमे विहोवमे पाणमंसोवमे पुत्तमंसोवमे । मणुस्साणं चउच्चिहे आहारे पं. तं. असणे जाव साइमे । देवाणं चउच्चिहे आहारे पं. तं. वसमंते गंधमंते रसमंते फासमंते ॥

तिरिक्खजोणियाणमित्यादि । व्यक्तावरं कंकः पक्षिविशेषस्तस्याहारेणोपमा यत्र स मध्यमपदलोपात्कङ्कोपमः । अथमर्थो यया हि कंकस्य दुर्जरोऽपि स्वरूपेणाहारः सुखमद्वयः-सुखपरिणामश्च प्रवति एवं यस्तिरिक्कां सुखमद्वयस्सुखपरिणामश्च स कङ्कोपम इति । तथा विवे प्रवेशाच्चयं विवमेवतेनोपमा यत्र स तथा । विवे हि अन्नधरसास्वादं जडिति यथा किं किंचित्प्रविशति एवं यस्तेषां गन्धविवे प्रविशति स तथोच्यते । पाणो मातङ्गस्तन्मांसमस्पृश्यत्वेन जुगुप्सया दुःखादयं स्यादेवं यस्तेषां दुःखादयस्स पाणमांसोपमः । पुत्रमांसन्तु स्नेहपरतया दुःखादयतरं स्यादेवं यो दुःखादयतरः स पुत्रमांसोपमः क्रमेण चैते शुभसमा शुजाशुजतरा वेदितव्याः वर्णवानित्यादौ प्रशंसायामतिशायने वा मतुरिति । स्या ग० ४ ॥ ४ ॥ टी० ॥

आहारमधिकृत्य वक्तव्यार्थाः ।

सचित्ताहारद्वी केवति किंवा वि सव्वतो चेव ।

कतिजागं सव्वे खलु परिणामे चेव बोधव्वे ॥ १ ॥

एगिंदियसरीरादि होमाहारे तहेवमणजक्खी ।

एतोसिं तु पदाणं विजावणा होइ कायव्वा ॥ २ ॥

प्रथमोऽधिकारस्तच्चित्तपदोपलक्षितस्स चैवं (नैरइयाणं भंते ! किं सचित्ताहारा अचित्ताहारा) इत्यादि १ द्वितीय आहारार्थिन इति २ तृतीयः । (केवइयन्ति) कियता कावेन आहारार्थः समुत्पद्यते इत्यादिरूपः ३ । चतुर्थः किमाहारमाहारयन्तीति पदोपलक्षितः ४ । पंचमः सर्वत इति पदोपलक्षितस्स चैवं- (नैरइयाणं सव्वतो परिणामन्तीत्यादि) । ५ । चेव शब्दस्समुच्चये (कइभांगति) गृहीतानां पुद्गलानां कतिजागमाहारयन्तीत्येवमादि षष्ठोऽधिकारः ६ तच्चा (सव्वं इति) यान्पुद्गलानाहारतया गृह्णन्ति तान्किं सर्वानपरिशेषान् आहारयन्ते उत सर्वानित्येवमुपलक्षितः सप्तमोऽधिकारः ७ तथा अष्टमोऽधिकारः परिणामः परिणामरूपो बोद्धव्यः स चैवं (नैरइयाणं भंते ! जे पोगव्वे आहारत्ताए गिण्हंति तेणं तेसिं पुग्गळा कीसत्ताए छुज्जो २ परिणामन्तीत्यादि-) रूपः ८ नवमोऽर्थोऽधिकारः एकैन्द्रियादीनि शरीराणि सचैवं- (नैरइयाणं भंते ! किं एगिंदियसरीराइं । आहारंति जाव पंचिंदियशरीराइं आहारंति) इत्यादि ९ दशमोऽधिकारो होमाहारो होमाहारवक्तव्यतारूपः । १० । एकादशो मनोजक्खिवक्तव्यतारूपः । ११ । एतस्मिं तु इत्यादि । एतेषां स्वामान्यतोऽनन्तरमुद्दिष्टानां पदानामर्थोऽधिकाराणां विभावना विस्तरतः प्रकाशना नाम भवति कर्तव्या । सुव्रकारवचनमेतत्प्रतिज्ञातमेव निर्व्वोहयितुकामो यथोद्देशनिर्देश इति न्यायात्प्रथमाधिकारं विजावयति । प्रज्ञा० पद० २५ । भ० श० १ उ १ ॥

सचित्ताहाराः ॥

नैरइयाणं भंते ! किं सचित्ताहारा अचित्ताहारा मीसाहारा ? गोयमा ! नो सचित्ताहारा अचित्ताहारा नो मीसाहारा एवं असुरकुमारा जाव वेमाणिया । उराद्विय सरीरा जाव मणूसा सचित्ताहारा वि अचित्ताहारा वि मीसाहारा वि ॥

नैरयिका भदन्त ! किं सचित्ताहाराः सचित्तमाहारयन्तीति सचित्ताहाराः पवमचित्ताहारा मिश्राहारा इत्यादि भावनीयं जगवानाह- (गोयमेत्यादि) इह वैक्रियशरीरिणो वैक्रियशरीरपरिपोषयोग्यान् पुद्गलानाहारयन्ति ते चाचित्ता एव संजवन्ति न जीवपरिगृहीता इत्यचित्ताहारा नापि मिश्राहाग एवमसुरकुमारादयः स्तनितकुमारपर्य्यवसाना भवनपतयो व्यन्तरज्योतिष्का वैमानिकाश्च वेदितव्याः । औदारिकशरीरिणः पुनरौदारिकशरीरपरिपोषयोग्यान्पुद्गलानाहारयन्ति ते च पृथिवीकायिकादिपरिणामपरिणता इति ।

सचित्ताहारा मिश्राहारा अपि घटन्ते । तथाच्चाह । (उराद्वियसरीरी जाव मणूसा इत्यादि) औदारिकशरीरिणः पृथिवीकायिकेभ्यः आरज्यं यावन्मनुष्याः । किमुक्तमभवति पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतिरूपा एकैन्द्रिया द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिया मनुष्याश्च एते प्रत्येकं सचित्ताहारा अपि अचित्ताहारा अपि मिश्राहारा अपि वक्तव्याः ॥ उक्तः प्रथमोऽधिकारः ॥

सम्प्रति द्वितीयानष्टपर्य्यन्तान्सत्ताधिकारान् चतुर्विंशतिद्वारकक्रमेण युगपदभिधितुः प्रथमतो नैरयिकाणामभिधत्ति ।

नैरइयाणं भंते ! आहारद्वी ? हुंता आहारद्वी ऐरइयाणं भंते ! केवइकादस्स आहारद्वे समुप्पज्जइ ? गोयमा ! ऐरइयाणं उच्चिहे आहारे पप्पत्ते । तं आजोगनिवत्ति-एय अणजोगनिवत्तिए य । तत्थ एं जे से अणाजोगनिवत्तिए से एं आणुसमयं अविरहिण् आहारद्वे समुप्पज्जइ । तत्थ णं जे से आजोगनिवत्तिए से णं असंखेज्जसमइए अंतो मुहुत्तिए आहारद्वे समुप्पज्जइ ॥

(नैरयाणमित्यादि) नैरयिका णमिति वाक्याद्वहारे भदन्त ! आहारार्थिनो नैरयिका इति यदि आहारार्थिनस्ततो भगवानाह (इत्तेत्यादि) इत्तेत्यनुमतौ अनुमतमेतत् गौतम ! आहारार्थिनो नैरयिका इति यदि आहारार्थिनस्ततो भदन्त ! नैरयिका णमिति पूर्व्ववत् (केवइ कादस्सत्ति) प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे पट्टी । कियता कावेन आहारार्थ आहारवत्क्षणं प्रयोजनं आहारमिन्नाप इति यावत्समुत्पद्यते-जगवानाह (गोयमेत्यादि) नैरयिकाणां द्विविधो द्विप्रकार आहारस्तद्यथा । आभोगनिर्वर्तित आहारयामिती इच्छापूर्व्वनिर्मापित इति यावत् । तद्विपरीतोऽनाभोगनिर्वर्तितः । आहारयामिती विशिष्टेच्छामन्तरेण यो निष्पाद्यते प्राकृतकावे प्रचुरतरसूत्राद्यभिव्यंगशीत पुद्गलाद्याहारवत्सोऽनाभोगनिर्वर्तित इति भावः । (तत्थणमित्यादि) तत्राजोगानाभोगनिर्वर्तितयोर्मध्ये योऽनाभोगनिर्वर्तितः आहारः (सेणमिति) पूर्व्ववत् अनुसमयं प्रतिसमयं २ समयं २ इत्यर्थः । इत्यदीधकादोपजोगस्याहारस्यैकवारमपि ग्रहणे तावन्तं कादमनुसमयमभवति । तत आन्नवपर्य्यन्तं सातत्यग्रहणप्रतिपादनार्थमाह । अधिरहित आहारार्थस्समुत्पद्यते । अथवा सततप्रवृत्ते आहारार्थोऽपांतरावे

सुखस्वस्तिन्यायेन कथञ्चिद्विरेधे भावेऽपि दोषे तद्गणनया अनुममयमिति व्यवहारः प्रचलने । ततोऽपान्नराज्ञे विरहाभावप्रतिपादनार्थमिन्द्रुक्तं । अनुसमयविरहितोऽनाभोगनिर्वर्तित आहारार्थः समुत्पद्यमान भोज आहारादिना प्रकारेणावसेयः । (तन्मग्नित्यादि) तत्राभोगानाभोगनिर्वर्तितयोर्मध्ये योऽसावनाभोगनिर्वर्तित आहारार्थः सोऽसंख्येयसामाधिक्योऽसंख्येयः स्वर्गनिर्वर्तितम् । यथान्ख्येयसमयनिर्वर्तितं तत् जघन्यपदेऽन्यन्तमुद्धर्तितकान्तयानि । न हीनमत आन्तमुद्धर्तित आहारार्थः समुत्पद्यते । किमुक्तं भवति । अन्तमुद्धर्तकादं यावन्न्यचनेन न परतो नैरयिकाणां हि योऽसावाहार्यामीत्यभिप्रायः न परिगृहीताहारद्रव्यपरिणामेन यज्जनिमतितीव्रतरं दुःखं तज्जावादन्तमुद्धर्तनाप्रचनेन । तत्र आन्तमुद्धर्तका नैरयिकाणामाहारार्थः (नैरयिकाणमित्यादि) नैरयिकाणिभिनिपुञ्ज्यन् किञ्चरमाहार्यन्ति भगवान्द्रव्यादिभेदस्तमाहार्यन्तीति निरूपयितुकाम ब्राह्म (गोयमेत्यादि) ॥

किमाहारमाहारयन्ति ॥

गेरण्या एं जंते ! किमाहारमाहंरति ? गोयमा ! दन्वओ अणंतपदेसियाई खेत्तओ असंखजपदेसोगाढाई काज्ञओ अन्नरकाज्ञाट्टेतियाई जावतो वन्नमंताई गंधमंताई रममंताई फाममंताई जाई जावओ वन्नमंताई आहारंति ताई किं एगवन्नाई आहारंति जाव किं पंचवन्नाई आहारंति ! गोयमा ! ठाणमगणं पकुच एगवन्नाई पि आहारंति । जाव पंचवन्नाई पि आहारंति विहाणमगणं पकुच काज्ञवन्नाई पि आहारंति जाव मुक्किन्नाई पि आहारंति । जाई वन्नओ काज्ञवन्नाई आहारंति ताई किं एगगुणकाज्ञाई आहारंति जाव दमगुणकाज्ञाई आहारंति मंखिज्ज अमंखिज्ज अणंतगुणकाज्ञाई आहारंति । गोयमा ! एगगुणकाज्ञाई पि आहारंति जाव अणंतगुणकाज्ञाई पि आहारंति एवं जाव मुक्किन्नाई । एवं गंधतो वि रसनो वि । जाई जावओ फासमंताई ताई नो एगफामाई आहारंति नो दुफासाई आहारंति । नो तिफासाई आहारंति चउफासाई पि आहारंति । जाव अट्टफामाई पि आहारंति । विहाणमगणं पकुच कक्खमाई पि आहारंति जाव झुक्खवाई पि आहारंति । जाई फासओ कक्खमाई आहारंति ताई किं एगगुणकक्खमाई आहारंति । जाव अणंतगुणकक्खमाई आहारंति गोयमा ! एगगुणकक्खमाई पि आहारंति जाव अणंतगुणकक्खमाई पि आहारंति एवं अट्टविहफासा जाणियन्वा । जाव अणंतगुणझुक्खवाई पि आहारंति । जाई जंते ! अणंतगुणझुक्खवाई आहारंति ताई किं पुछाई आहारंति अपुछाई ! गोयमा ! पुछाई आहारंति नो अपुछाई आहारंति जहा जासुहेसए जाव नियमा ढ्हिसिं आहारंति ओसन्नं कारणं पकुच वन्नओ काज्ञनीत्ताई गंधओ दुन्निगंधाई रसओ तिचरसककुयाई फासओ कक्खमगुणसीतझुक्खवाई

तेसिं पोराणा वन्नगुणे गंधगुणे रसगुणे फासगुणे विपारि—
णामइत्ता परिपीडइत्ता परिसामइत्ता परिविच्छंसइत्ता
अने अपुन्ने वन्नगुणे गंधगुणे फासगुणे उप्पामेत्ता
आयसरिरखित्तोगाढे पोगगळे सव्वप्पणयाए आहारमा
हारेइ ॥

टी० गौतम ! द्रव्यतो द्रव्यस्वरूपपर्यालोचनायां अनन्तप्रादेशिकानि द्रव्याणि । अन्यथा ग्रहणासंभवात् न हि संख्यातप्रदेशात्मका असंख्यातप्रदेशात्मका वा स्कंधा जीवस्य ग्रहणयोग्या भवन्ति । क्षेत्रतोऽसंख्येयप्रदेशावगाढानि । कावतोऽन्यतरस्थितिकानि जघन्यस्थितिकानि मध्यमस्थितिकानि चत्कृष्टस्थितिकानि चेति भावार्थः । स्थितिरिति चाहारयोग्यस्कंधपरिणामत्वेनावस्थानमवसेयं । जावतो वर्णवन्ति गंधवन्ति रसवन्ति स्पर्शवन्ति च । प्रतिपरमाद्यैकैकवर्णगंधरसस्पर्शजावात् । (जाई भावओ वन्नमंताई) इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं जगवानाह । (गोयमा ! ठाणमगणं पकुचेत्यादि) तिष्ठन्ति विशेषा अस्मिन्नाति स्थानं सामान्यमेकवर्णं द्विवर्णं त्रिवर्णमित्यादिरूपं तस्य मार्गणमन्वेषणं तत्प्रतीत्य सामान्यचिन्तामाश्रित्येति भावार्थः । एकवर्णान्यपि द्विवर्णान्यपि इत्यादि सुगमं । नवरं तेषामनन्तप्रादेशिकानां स्कन्धानामेकवर्णत्वं द्विवर्णत्वमित्यादि व्यवहारनयमतापेक्षया । निश्चयनयमतापेक्षया तु अनन्तप्रादेशिकस्कंधायाणां पञ्चवर्ण एव प्रतिपत्तव्यः । (विहाणमगणं पकुचेत्यादि) ॥ चिद्व्यक्तमितरव्यवच्छिन्नं धानं पोषणं स्वरूपस्य यत्तद्विधानं विशेषः कृष्णो नील इत्यादिविशेष इति यावत्तस्य मार्गणं तत्प्रतीत्य त्यक्त्वा सवर्णान्यप्याहारयतीत्यादि सुगमं । नवरमेतदपि व्यवहारतः प्रतिपत्तव्यं । निश्चयतः पुनरवश्यं तानि पञ्चवर्णान्येव ॥ जाई वन्नओ काज्ञवन्नाई पीत्यादि ॥ सुगमं । यावदनन्तगुणसुक्किन्नाई पि आहारंति । एवं गंधरसस्पर्शविषयाणि सूत्राण्यपि जावनीयानि (जाई मंते ! अनन्तगुणसुक्खवाई इत्यादि) यानि भदन्त ! अनन्तगुणरूपाणि उपलक्षणमतत् । एवं गुणकाज्ञादीन्यप्याहारयन्तीति तानि च भदन्त ! किं स्पृष्टान्यात्मप्रदेशस्पर्शविषयाण्यप्याहारयन्ति उतास्पृष्टानि । जगवानाह । स्पृष्टानि नो अस्पृष्टानि (जहा भासुहेसए जाव नियमा । ढ्हिसिं) अत ऊर्ध्वं यथा ज्ञाप्योद्देशके प्राक्सूत्रमज्झितं तथात्रापि दृष्टव्यं । तत्र तावत् यावन्नियमाः (ढ्हिसिं) पदं तच्चैवं ।

जाई पुछाई आहारंति ताई जंते ! किं ओगाढाई आहारंति गोयमा ! ओगाढाई आहारंति णो अणोगाढाई आहारंति । जाई जंते ओगाढाई आहारंति ताई किं अणंतरोगाढाई आहारंति परंपरोगाढाई आहारंति गो० अणंतरोगाढाई आहारंति नो परंपरोगाढाई आहारंति जाई अणंतरोवगाढाई आहारंति ताई जंते ! किं अणुं आहारंति वादराई आहारंति ? गोयमा ! अणुं पि आहारंति वायराई पि आहारंति । जाई जंते ! अणुं पि आहारंति वायराई पि आहारंति ताई किं उहुं आहारंति अहे आहारंति तिरियं आहारंति ! गोयमा ! उहुं पि आहारंति अहे वि आहारंति तिरियं पि आहारंति जाई जंते ! उहुं पि आहारंति अहे पि आहारंति तिरियं पि आहारंति

तां आं पि आहारंति मज्जे आहारंति पज्जवसाणे
आहारंति ? गोयमा ! आं पि आहारंति मज्जे वि आहा-
रंति पज्जवसाणे वि आ० । जां जंते ! आं पि आहारंति
मज्जे वि आहारंति पज्जवसाणे वि आहारंति तां जंते !
किं सविसए आहारंति अविसए आहारंति ? गोयमा !
सविसए आहारंति नो अविसए आहारंति । जां जंते !
सविसए आहारंति तां किं आणुपुण्विण आहारंति ।
अणुपुण्विण । गो० ! आणुपुण्विण आहारंति नो अ-
णुपुण्विण आहारंति । जां जंते ! आणुपुण्विण आहा-
रंति तां किं तिदिस्सि आहारंति । चउदिस्सि आहारंति
पंचदिस्सि आहारंति षड्दिस्सि आहारंति ?

अस्य व्याख्या । इहात्मप्रदेशैः संस्पर्शनेनात्मनः प्रदेशा
वगाढात्केत्राद्बहिरपि सम्भवति ततः प्रश्नयति । (जां जंते !
इत्यादि) यानि भदन्त ! स्पृष्टान्याहारयन्ति तानि किं अव-
गाढानि आत्मप्रदेशैः सह एकत्रैवावस्थापनीनि उत अनवगा-
ढानि आत्मप्रदेशावगाढकेत्राद्बहिरप्यस्थितानि । भगवानाह ।
गौतम ! अवगाढान्याहारयन्ति नानवगाढानि । उत अवगाढा-
नि आत्मप्रदेशावगाढकेत्रे किमनन्तरावगाढानि । किमुक्तं भव-
ति । यथात्मप्रदेशेषु यान्यव्यवधानेनावगाढानि वैरात्मप्रदेशैस्ता-
न्येवाहारयन्ति उत, परम्परावगाढानि एकद्वयाद्यात्मप्रदेशा-
व्यवहितानि । जगवानाह । गौतम ! अनन्तरावगाढानि आहा-
रयन्ति नो परम्परावगाढानि । यानि भदन्त ! अनन्तरावगाढा-
न्याहारयन्ति तानि किमणुनि स्तोकान्याहारयन्ति उत वादरा-
णि प्रभूतप्रदेशोपचितानि । जगवानाह । अणून्यप्याहारयन्ति
वादराण्यप्याहारयन्ति । इहाणुत्ववादरत्वे तेषामेवाहारयो-
ग्यानां स्कन्धानां प्रदेशस्तोक्तत्वाद्बहुव्यापेक्षया वेदितव्ये इति ।
यानि भदन्त ! अणून्यप्याहारयन्ति तानि भदन्त ! किमूर्ध्व-
मूर्ध्वप्रदेशस्थितान्याहारयन्ति अधस्तिर्यग्वा । इह ऊर्ध्व-
स्तिर्यक्त्वं यावति केत्रे नैरयिको ज्वगाढस्तावत्येव केत्रे तद-
पेक्षया परिभाषनीयं । भगवानाह । ऊर्ध्वमप्याहारयन्ति ऊ-
र्ध्वप्रदेशावगाढान्यप्याहारयन्ति एवमथोऽपि तिर्यग्गपि । यानि
भदन्त ! ऊर्ध्वमप्याहारयन्ति अधोऽप्याहारयन्ति तिर्यगप्या-
हारयन्ति तानि किमादावाहारयन्ति मध्ये आहारयन्ति पर्य-
वसाने आहारयन्ति । अयमत्राभिप्रायो नैरयिका ह्यनन्तप्रा-
देशिकानि द्रव्याण्यन्तर्महूर्त्तं काढं यावदुपभोगोचितानि
गृह्णन्ति ततः संशयः किमुपभोगोचितस्य काढस्यान्तर्मुहूर्-
त्तप्रमाणस्यादौ प्रथमसमये आहारयन्ति उत मध्ये मध्येषु
समयेषु आहोस्वित्पर्यवसाने पर्यवसानसमये ? जगवा-
नाह । गौतम ! आदावपि मध्येऽपि पर्यवसाने ऽप्याहा-
रयन्ति । किमुक्तं जवति । उपभोगोचितस्य काढस्यान्तर्मु-
हूर्त्तप्रमाणस्यादिमध्यावसानेषु समयेषु आहारयन्ति उत
अविषयाणि स्त्रोचिताहारयोग्यान्याहारयन्ति । जगवानाह ।
गौतम ! स्वविषयानाहारयन्ति नो अविषयान् । यानि भद-
न्त ! स्वविषयानाहारयन्ति तानि भदन्त ! किमानुपूर्व्या
आहारयन्ति अनानुपूर्व्या ? आनुपूर्व्या नाम यथासन्नं । तद्वि-
परीता अनानुपूर्व्या । भगवानाह । गौतम ! आनुपूर्व्या सूत्रे
छितीया तृतीयार्थं वेदितव्या प्राकृतत्वात् यथा आचाराङ्गे-

(अगणिपुट्टा) इत्यत्र आहारयन्ति नो अनानुपूर्व्या ऊर्ध्वम-
धस्तिर्यग्वा यथासन्नं नतिक्रम्याहारयन्तीति ज्ञावनीयानि ।
भदन्त ! आनुपूर्व्या आहारयन्ति तानि किं (तिदिस्सिनि) । तिद्यो-
दिशः समाहृतास्त्रिदिक् तस्मिन् व्यवस्थितान्याहारयन्ति च-
तुर्दिशि पंचदिशि षड्दिशि वा इह लोकनिष्कुटपर्यन्ते जघन्य-
पदे त्रिदिग्यवस्थितमेकदिग्यवस्थितं वा अतस्त्रिदिश
आरन्त्यप्रश्नः कृतः । भगवानाह । गौतम ! नियमात् षड्दिशि
व्यवस्थितान्याहारयन्ति । नैरयिका हि वसनाड्यां मध्ये व्यव-
स्थितास्तत्र चावश्यं षड्दिकुसंज्ञय इति । (ओसन्नकारणं पशु-
च्छेत्यादि) ओसन्नशब्दो बाहुल्यवाची । यथा ओसन्नं देवा-
सायं वेयणं वेयंतीत्यत्र । तत ओसन्नकारणं बाहुल्यकारणं
प्रतीत्य किं तद्बाहुल्यकारणमिति चेदुच्यते । अशुभानुभाव
एव । तथापि प्रायो मिथ्यादृष्ट्यः कृष्णादीन्याहारयन्ति न तु
जविष्यत्तीर्थकरादयः । तत ओसन्नेत्युक्तं । वर्णतः काढनी-
द्वादि । गन्धतो घुरज्जिगन्धादि । रसतस्तिककटुकानि । स्पर्-
शतः कर्कशगुरुशीतरुकादि इत्यादि तेषामाहार्यमाणानां पुज्ज-
वानां पुराणान् अत्रेतनान् वर्णगुणान् गन्धगुणान् स्पर्शगुणान्
(विपरिणामइत्ता परिपीडइत्ता परिसामइत्ता परिविच्छंसइत्ता)
एतानि चत्वार्यपि पदान्येकार्यिकानि विनाशार्थप्रतिपाद-
कानि नाना देशजविनेयानुग्रहार्थमुपात्तानि विनाश्य किमि-
ति आह । अन्यानपूर्वार्णवगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणा-
नुत्पाद्य आत्मशरीरकेत्रावगाढान् पुज्जवान् (सव्वप्पणयाए)
सव्व्वात्मना सव्वैरेवात्मप्रदेशैराहारमाहाररूपानाहारयन्ति ॥
प्रज्ञा. पद २८ । जी. प्र. १ । भ. श. ६ उ० ४ ।

नेरइया णं जंते ! जे पोग्गद्वे अत्तमायाए आहारंति
ते किं आयसरीरखेत्तोगाढे पोग्गद्वे अत्तमायाए आहारंति
अणंतरखेत्तोगाढेपोग्गले अत्तमायाए आहारंति परं पर-
खेत्तोगाढे पोग्गद्वे अत्तमायाए आहारंति ? गोयमा ! आय-
सरीरखेत्तोगाढे पोग्गद्वे अत्तमायाए आहारंति नो अणं-
तरखेत्तोगाढे पोग्गद्वे अत्तमायाए आहारंति नो परंपर-
खेत्तोगाढे जहा नेरइया तहा जावे वेमाणियाणं दंरुओ ॥

टी० नेरइयाणमित्यादि । (अत्तमायाए) । आत्मना आदाय
गृहीत्वेत्यर्थः । जीवाधिकारादेवेदमाह । (आयसरीरे खेत्तो-
गाढेत्ति) स्वशरीरकेत्रे अवस्थितानांतिर्यग्वा । (अणंतरखेत्तो-
गाढेत्ति) आत्मशरीरावगाढकेत्रापेक्षया यदनन्तरं केत्रं तत्रा-
वगाढानीत्यर्थः (परंपरखेत्तोगाढेत्ति) आत्मकेत्रानन्तरकेत्रा-
द्यत्परं केत्रं तत्रावगाढानीत्यर्थः) ॥ ज. श. ६ । उ० १० ।

नेरइयाणं जंते सव्वओ आहारंति सव्वओ परिणा-
मंति सव्वओ ऊससन्ति सव्वओ नीससंति अज्जिक्खणं
आहारंति अज्जिक्खणं परिणामन्ति अज्जिक्खणं ऊससं-
ति अज्जिक्खणं नीससंति आहव आहारंति आहव परि-
णामंति आहव ऊससंति आहव नीससंति । हुंता गोय-
मा ! नेरइया सव्वओ आहारंति एवं चेव जाव आहव
नीससंति नेरइयाणं जंते ! जे पोग्गद्वे आहारत्ताए
गेहंति ते णं पोग्गद्वेणं सेयाद्वंसि कतिजागं आहारंति
कइजागं आसायंति ? गोयमा ! असंखेज्ज जागं आहा

गतिं अणेतन्नामं आम्मापेति णेरइयाणं जेतं ! जे पोग
वे आहारत्ताए गिएहंति ते किं सव्वे आहारंति नो
सव्वे आहारंति गोयमा ! ते सव्वे अपरिमेसिएआ-
हारंति ॥

(नेरइया णं भंते इत्यादि) प्रश्नमुत्रं नृगमं । (नेरइयाणं-
जेतं ! जे पोगवाइत्यादि) नैरयिका णमिति पूर्ववत् जद
न ! यान् पुज्जानादारतया गृह्णन्ति नैरयिकास्तेषां गृही-
तानां पुज्जानां (नेकाइंसि) णयन्कात्वे ग्रहणकालोत्तरका-
लप्रदणकाश्रमिन्यर्थः (कइज्जानं ति) कतियं जागमाहार-
यन्ति आहारतयोपसृजंते । तथा । कतिज्जागं कतियं जागमा-
माहार्यमाणपुज्जानामास्वादं गृह्णन्ति । न हि सर्वे पुज्जा
आहार्यमाणान्यास्वादमायान्ति इति पृथक् प्रश्नः । जगवा-
नाह । गौतम ! अस्मैरयेयं जागमाहारयन्ति । अन्ये तु गवादि-
पृथग्गृह्णन्त्यास्रग्रहणं ध्वं परिगृह्णन्ति । आहार्यमाणानां च पुज्ज-
जानामनन्तजागमास्वादयन्ति । देशास्त्वनास्वादिता एव
शरीरपरिणाममापद्यन्ते इति ॥

णेरइया णं जेतं ! जे पोगवे आहारत्ताए गेहंति ते णं
तेसिं पोगवा कोसत्ताए जुज्जो जुज्जो परिणमंति ?
गोयमा ! सो इंदियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए अणि-
ट्ताए अकंतत्ताए अप्पियत्ताए अमणत्ताए अमणाम-
त्ताए अणिच्चियत्ताए अजिज्जियत्ताए अहत्ताए नो उह-
त्ताए दुक्खात्ताए नो सुहत्ताए एनेसिं जुज्जो जुज्जो परि-
णमंति असुरकुमारणं जेतं ! आहारट्ठी ? हंता ! आहा-
रट्ठी । एवं जहा णेरइयाणं तहा असुरकुमारणं विजा-
णियव्वम् जाव तेसिं जुज्जो २ परिणमंति । तत्थ णं
जेसे आजोगनिव्वत्तिए सेणं जह्वेणं चउत्थजत्तस्स
उक्कोसेणं सातिरेगस्स वाससहस्सस्स आहारट्ठे समुप्प-
ज्जइ ओसन्नकारणं पुरुच्च वन्नओ हाइइमुक्किट्ठाइं
गंधओ मुब्बिजगंधाइं रसओ अविज्जमहुराइं फासओ
मउल्लहुयणिएहइं तेसिं पोराणं वन्नगुणे जाव फासिं
दियत्ताए जाव मणामत्ताए इच्चियत्ताए जिज्जियत्ताए
उट्ताए नो अहत्ताए सुहत्ताए नो दुहत्ताए तेसिं
जुज्जो २ परिणमंति सेसं नहा णेरइयाणं एवं जाव
यणियकुमारणं । नवरं आजोगनिव्वत्तिए उक्कोसेणं दिव
सपहुत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ॥

नैरयिका णमिति पूर्ववत् यान्पुज्जानाहारतया गृह्णन्ति-
इह ग्रहणं विशिष्टमवसेयं । ततो ये उज्जितशेषाः केवला
हारपरिणामयोग्या एवावतिष्ठन्ते ते आहारतया गृह्यमाणाः
पुष्टा वृष्ट्याः । अन्यथा निर्वचनसूत्रमपेक्ष्य पूर्व्यापरविरोध-
प्रसङ्गां न च भगवच्चने विरोधसम्भावनाऽप्यस्ति तत इद-
मेव व्याख्यानं सम्यक् । अत एवविधपूर्व्यापरे विरोधाशङ्का-
व्युदासार्थं पूर्वसूत्रिभिः काविकसूत्रस्यानुयोगः कृतः उक्तञ्च ।
“जं जह सुत्ते भाणियं तद्देव तं जइ वियावणा नत्थि । किं
कावियाणुजोगो दिट्ठां दिट्ठिप्पहाणेहि” ॥ १ तान् किं सर्वा-

नाहारयन्ति उत नो सर्वान् सर्वैकदेशचूतान् । जगवानाह ।
तान्सर्वानविशेषेणाहारयन्ति उज्जितशेषाणामेव केवलाना-
माहारपरिणामयोग्यानां गृहीतः स्यात् (नेरइयाणमित्यादि)
नैरयिका णमिति पूर्ववत् । यान्पुज्जानाहारतया गृह्णन्ति ते
पुज्जाना णमिति पूर्ववदेव । नैरयिकाणां कीदृक्तया किं स्वरू-
पतया भूयः २ परिणमन्ते । भगवानाह । गौतम ! ओत्रेन्द्रि-
यतया यावत्करणाच्चक्षुरिन्द्रियतया घ्राणेन्द्रियतया जिह्व-
िन्द्रियतयेति परिग्रहः । स्पर्शनेन्द्रियतया इन्द्रियरूपतयापि
परिणममाणाः शुभ्ररूपाः किंत्वेकांताशुभ्ररूपाः । यत आह ।
(अणिट्ताए इत्यादि) इष्टा मनसा इच्छाविषयी कृता यथा
“शोभनमिदं जातं यदित्यमिमे परिणता इति” । तद्विपरीता
अनिष्टास्तद्भावस्तत्ता तथा इह किंचित्परमार्थतः श्रुतमपि
केयाञ्चिदनिष्टं भवति । यथा मत्तिकाणां चन्दनकर्पूरादिस्तत
आह (अकंतत्ताए) कांताः कमनीयाः अकांता अत्यन्ताशुभ्र-
वर्णोपेतत्वात् अत एवाऽप्रियतया न प्रिया अप्रिया दर्शनापात
कावेऽपि तत्प्रियशुद्धिमात्मन्युत्पादयतीति भावः । तद्भावोऽप्रिय
ता तथा (असुजत्ताए इति) न शुभा अशुभा अशुभगन्धर-
सस्पर्शात्मकत्वात् तद्भावस्तत्ता तथा (अमणत्ताए इति)
न मनोहा अमनोहा विपाककावे दुःखजनकतया न मन
प्रदादहेतव्य इति भावः । तद्भावस्तत्ता तथा (अमणामत्ताए)
भोज्यतया मन आप्नुवंतीति मन आपा प्राकृतत्वात्पका-
रस्य मकारत्वे मणाम इति सूत्रनिर्देशः । न मन आपा अमन
आपा न जातुचिदपि भोज्यतया जंतूनमनोज्ञान् कुर्वन्तीति
जावः । तद्भावस्तत्ता तथा अत एव । (अणिच्चियत्ताए इति)
अनीप्सिततया भोज्यतया स्वादितुमिष्टा ईप्सिता न ईप्सिता
अनीप्सितास्तद्भावस्तत्ता तथा । (अजिज्जियत्ताए) अजि-
घ्यानमभिध्या अभिज्ञाप इत्यर्थः । अभिध्या सज्जाता येष्विति
आभिध्यतास्तारकादिदर्शनादितत् प्रत्ययः । तद्भावस्तत्ता
तथा । किमुक्तं जवति । ये गृहीताहारतया पुज्जान न ते तृप्ति-
हेतवोऽनृवन्निति न पुनरजिह्वपणीयत्वेन परिणमन्ते तथा ।
(अहत्ताए इति) अधस्तया गुरुपरिणामतयेति जावः । नो
ऊर्ध्वतया लघुपरिणामतया अत एव दुःखतया गुरुपरिणाम
परिणतत्वात् न सुखतया लघुपरिणामपरिणतत्वान्नावात् । ते
पुज्जानस्तेषां नैरयिकाणां भूयः परिणमन्ते एतान्येव आहारा-
यिन इत्यादीनि सम चाराणि । असुरकुमारादिषु भवन्तपिपु
त्रिचित्थिपुत्तिमाह (जहा नेरइयाणमित्यादि) यथा नैर-
यिकाणां तथा असुरकुमाराणामपि भणितव्यं । यावत् तेसिं
जुज्जो २ परिणमन्तीति पर्यन्तपदं । तत्र नैरयिकसूत्रस्य
विशेषमुपदर्शयति (तत्थ णं जेसे इत्यादि) एवं चोपदर्शित
सूत्रं न मन्दमतीनां यथास्थितं प्रतीतिमागच्छति ततस्तदनुग्र-
हाय सूत्रमुपदर्शयते (असुरकुमारणं भंते ! आहारट्ठी ? हंता
आहारट्ठी असुरकुमारणं भंते ! केवइ कालस्स आहारट्ठे
समुप्पज्जइ ।) अत्र सप्तम्यर्थे षष्ठी कियति कावेऽतिक्रान्ते सति
भूय आहारार्थः समुत्पद्यत इत्यर्थः । (असुरकुमारणं दुविहे
आहारे पज्जे । तंजहा । आभोगनिव्वत्तिए अणामभोगनिव्व-
त्तिए य । तत्थ णं जेसे अणामभोगनिव्वत्तिए से णं अणुसमयम
विरट्ठिए आहारट्ठे समुप्पज्जइ । तत्थणं जेसे आजोगनिव्व-
त्तिए सेणं जह्वेणं चउत्थजत्तस्स उक्कोसेणं साइरेगस्स-
वाससहस्सस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ।) अत्र तु चउत्थमत्त-
स्सेति समम्यर्थे षष्ठी । चतुर्थमत्त आगमिकीयं संज्ञा एकस्मि-

न्दिवसेऽतिकान्ते इत्यर्थः । जूयो जघन्येनाहारार्थः । समुत्प-
द्यते । एतच्च दशवर्षसहास्रायुषां प्रतिपत्तव्यमुत्कर्षतः साति-
रेके अन्यधिके वर्षसहस्रेऽतिक्रान्ते । एतच्च सागरोपमायुषा-
मवसेयं ॥

असुरकुमाराणं जंते ! किमाहारमाहारयंति ? गोयमा !
दन्वओ अणंतपपएसियाइं खेत्तओ असंखेज्जपएसोगा-
ढाइं काढओ अन्नयरठियाइं जावओ वन्नमंताइं गंधमं-
ताइं रसमंताइं फासमंताइं जावनियमा । ढ्हिसिं आहा-
रंति ओसन्नं कारणं पमुच्च वन्नओ हाव्विदसुक्किळाइं,
गंधओ सुरजिगंधाइं, रसओ अंबिन्नमधुराइं, फासओ
मउयव्वहुणिधुएहाइं, तेसिं पोराणं वन्नगुणं गंधगुणे फास-
गुणे जाव इच्छियत्ताए अज्जिज्जियत्ताए उट्टत्ताए नो
अहत्ताए सुहत्ताए नो उहत्ताए एतेसिं जुज्जो २ प-
रिणमंति * यथा चासुरकुमाराणां सूत्रमुक्तं । तथा नाग
कुमारादीनामपि स्तनितकुमारपर्यवसानानांवक्तव्यन्न-
वरमाजोगनिवर्त्तिताहारार्थं चिन्तायामुत्कर्षाजिधानानुसा-
रेण * “उक्कोसेणं दिवसपुहुत्तस्त आहारहे समुप्पज्जइ” *
इति वक्तव्यं । एतच्च पल्योपमासंख्येयजागायुषां तदधि-
कायुषां चावसेयं । शेषं तथैव । तथा चाह । एवं जाव
थणियकुमाराणमित्यादि * ॥

सम्प्रति पृथिवीकायिकानामेतात्सत्ताधिकारान् चिंतयितुकाम
म आह । पृथ्वीकायिकानाम् ॥

पुढविकाइयाणं जंते ! आहारही हंता आहारही । पुढवि-
काइयाणं जंते ! केवइकालस्स आहारहे समुप्पज्जइ ।
गोयमा ! अणुसमयं अविरहिण आहारहे समुप्पज्जइ ।
पुढविकाइयाणं जंते ! किमाहारमाहारंति । एवं जहा ।
णेरइयाणं जाव ताइं जंते ! कइदिसिं आहारेइ निव्वाघाए
णं ढ्हिसिं वाघायं पमुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं
सिय पंचदिसिं नवरं उसन्नकारणं न जसइ । वन्नओ
काढनीन्नलोहियहाव्विदसुक्किळाइं, गंधओ सुव्विजगंध
उव्विजगंधाइं, रसओ तिचरसकमुयकसायअंबिन्नमधुराइं,
फासओ करकफासगरुयव्वहुयसीतउसिणणिच्छुक्खा
इं, तेसिं पोराणा वन्नगुणा । सेसं जहा । नेरइयाणं
जाव आहच्च नीससंति पुढविकाइयाणं जंते ! जे पोग्गळे
आहारत्ताए गेएहंति । तेसिं णं जंते ! पोग्गळेणं सेयाळांसि
कतिजागं आहारंति । कतिजागं आसायंति ? गोयमा ! अ-
संखेज्जाइजागं आहारंति अणंतजागं आसायन्ति पुढ-
विकाइयाणं जंते ! जे पुग्गळे आहारत्ताए गेएहंति तेकिं सव्वे
आहारंति नो सव्वे आहारंति जहेव णेरया तहेव । पुढ-
विकाइयाणं जंते ! जे पोग्गळे आहारत्ताए गेएहंति
तेणं तेसिं पोग्गळाणं कीसत्ताए जुज्जो जुज्जो परिण-
मंति ? गोयमा ! फांसिदियवेमाणियत्ताए तेसिं जुज्जो २

परिणमंति । एवं जाव वणस्सइकाइया । वेइंदियाणं जंते !
आहारही ? हंता गोयमा ! आहारही । वेइंदियाणं जंते !
केवइकालस्स आहारहे समुप्पज्जइ जहा णेरइयाणं न
वरं तत्थणं जेसे आजोगनिव्वात्तिए सेणं असंखेज्जसमए
अंतो मुहुत्तिए आहारहे समुप्पज्जइ सेसं जहा पुढवि-
काइयाणं जाव आहच्च नीससंति नवरं नियमा ढ्हिसिं
वेइंदियाणं पुच्छा जे पोग्गळे पक्खेवाहारत्ताए गेएहंति
तेणं तेसिं पोग्गळाणं कइजागं आहारंति । कइजागं आसा-
यंति । एवं जहा नेरइयाणं । वेइंदियाणं जंते ! जे पोग्गळे
आहारत्ताए गेएहंति । तेसिं किं सव्वे आहारंति । वेइं-
दियाणं दुविहे आहारे पण्णते । तजहा । दोम आहारे
य पक्खेवाहारे य । जे पोग्गळे दोमआहारत्ताए गेएहंति
ते सव्वे अपरिसेसे आहारंति । जे पोग्गळे पक्खेवाहार-
त्ताए गेएहंति तेसिं असंखेज्जइजागमाहारंति अणेगाइं
च णं जागसहस्साइं अफासाइज्जमाणाणं अणास्साइज्ज-
माणाणं विच्छंसमागच्छंति ॥ प्रज्ञा. पद २८ ॥

टी० (पुढविकाइयाणं जंते ! इत्यादि) सर्वं पूर्ववदसुरकु-
मारवज्जावनीयं नवरं (निव्वाघाएणं ढ्हिसिमित्यादि) व्या-
घातो नाम अलोकाकाशेन प्रतिस्त्रज्जनं व्याघातस्तस्याज्जावो-
निर्व्याघातः । “ शब्दे यथा च द्रव्यपूर्वपदार्थनित्यमव्ययीभावः ”
इत्यव्ययीभावस्तेन वा तृतीयायामिति विकल्पेन आस्त्रिधाना-
त्पक्षेऽत्राम् जावः । नियमादवश्यतया परादिशि व्यवस्थितानि
पर्युक्तो दिग्गन्ध आगतानि उव्याणयाहारयंतीति जावः ।
व्याघातमुपुनः प्रतीत्य लोके निष्कृष्टादौ स्यात्कदाचित् । त्रिदिशि
तिसृच्यो दिग्गन्ध आगतानि कदाचिच्चतुर्दिग्गन्धः कदाचि-
त्पञ्चदिग्गन्धः । काऽत्र जावनेति चेदुच्यते । इह लोके निष्कृष्टे
पर्यन्ताधस्त्यप्रतराग्निकोणावस्थितो यदा पृथिवीकायिको वर्त-
ते तदा तस्याधस्तादलोकेन व्याप्तत्वादधोदिक् पुद्गलाभावः ।
आग्नेयकोणावस्थितत्वात्पूर्वदिक् पुद्गलाभावो दक्षिणदिक् पु-
द्गलाभावश्च । एवमधः पूर्वोदक्षिणरूपाणां तिसृणां दिशाम-
लोकेन व्यापन्नता अपास्य याः परिशिष्टा उर्ध्वा अपरा उत्तरा
च दिग् व्याहृता वर्तन्ते तत आगतान्पुद्गलानाहारयन्ति यदा
पुनस्स एव पृथिवीकायिकः पश्चिमां दिशममुञ्च्य वर्तते तदा
पूर्वा दिग्गन्धधिका जाता । ऐव दिशौ दक्षिणाधस्त्यरूपे अलो-
केन व्याहृते इति स चतुर्दिगागतान्पुद्गलानाहारयति । यदा-
पुनरूर्ध्वं चितीयादिप्रतरगतपश्चिमदिगवद्वन्ध्य तिष्ठति तदा
अधस्त्याऽपि दिग्गन्धधिका लभते केवलदक्षिणैवैका पर्यन्त-
वर्तिनी अलोकेन व्याहृतेति पञ्चदिगागतान्पुद्गलानाहारयन्तीति
शेषं सूत्रं समस्तमपि पूर्ववद्वर्णनीयं यस्तु विशेषस्तमुप-
दर्शयति (न वरमुसन्नकारणं न हवइ इत्यादि) सुगमं (फा-
सिंदियवेमायत्ताए इति) विपममात्रा विमात्रा तस्याज्जावो
विमात्रता तथा इष्टानिष्टा नानाज्जेदतयेति जावो न तु यथा
नारकाणामेकान्ताशुभ्रतया सुराणां च शुभ्रतयैवेति । एवं जाव
वणस्सइकाइयाणंति । यथा पृथिवीकायिकानां सूत्रमुक्तमेव-
मसेजोवायुवनस्पतीनामपि प्रणनीयं । सर्वेषामपि सकललो-
कव्यापितयां विशेषाज्जावात् (वेइंदियाणं जंते ! इत्यादि)
सुगमं नवरं । (दोमाहारे पक्खेवाहारेयत्ति) दोम आहारे

लोमाहारः । पक्षिप्यतेऽर्थान्मुखे इति प्रक्षेपः स चासावाहारश्च प्रक्षेपाहारः तत्र यः खल्वोद्यतो वर्षादिषु पुद्गलप्रवेशो मूत्रादि-
गम्यस्स लोमाहारः । कावक्षिकमुखप्रक्षेपाहारः । तत्र यान्पुद्ग-
लान् लोमाहारतया गृह्णाति तान्सर्वानपरिक्षोपानाहारयन्ति
तेषां तथा २ स्वभावत्वात् । यान्पुद्गलान्प्रक्षेपाहारतया गृह्ण-
ति तेषामसंख्येयतमं ज्ञागमाहारयन्ति । अनेकानि पुनर्भाग-
सहस्राणि बहवो ऽसंख्येया ज्ञागा इति अस्पृश्यमानानामना-
स्वाद्यमानानां विध्वंसमागच्छन्ति । किमुक्तं प्रवति । बहूनि
ह्रव्याण्यंतर्वहिश्र अस्पृष्टान्येवाऽनास्वादितान्येव विध्वंसमा-
यान्ति नवरं यथायोगं केचिदतिस्थौल्यतः केचिदतिसौदम्यतः
इति । प्रज्ञा० । पद ॥ १८ ॥

सम्प्रत्यस्पृश्यमानानामनास्वादमानाश्च परस्परमल्पबहुत्व-
मभिधित्सुराह ॥

एएसिणं जंते ! पोग्गद्वाणं अणासाइज्जमाणानं अफा-
साइज्जमाणानं य कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा ? गोयमा !
सव्वत्थो वा पोग्गद्वा अणासाइज्जमाणा अफासाइज्ज-
माणा पोग्गद्वा अणंतगुणा ॥

(एएसिणं भंते ! इत्यादि) इह एकैकस्मिन्पक्षयोग्ये भागे
अनन्ततमो ज्ञाग आस्वादो प्रवति ततो येनास्वादमानाः
पुद्गलास्ते स्तोका एवाऽस्पृश्यमानपुद्गलापेक्षया तेषामनन्तज्ञा-
गवर्तित्वात् । अस्पृश्यमानास्तु पुद्गला अनन्तगुणाः ॥

वेइंदियाणं जंते जे पोग्गद्वा आहारत्ताए पु० ! गोयमा !
जिब्बिंदिय फासिंदियवेमायत्ताए तेसिं जुज्जो ५,० एवं
जाव चउरिंदिया नवरं अणेगाइं च एं ज्ञागसहस्सा
इं अणुग्घाइज्जमाणानं अफासाइज्जमाणानं विध्वंस-
मागच्छन्ति ॥

टी० ॥ (जिब्बिंदिय फासिंदिय वेमायत्ताए इति ।) विमा-
त्रतात्रापि प्राग्बद्धावनीया । एवं जाव चउरिंदिया । एवं द्वीन्द्रि-
योक्तप्रकारेण । सूत्रं तावद्वक्तव्यं यावच्चतुरिन्द्रियाश्चतुरिन्द्रिय-
गतं सूत्रं प्रायः समानवक्तव्यत्वात् । यस्तु विशेषस्त उप-
दर्श्यते नवरमित्यादि यान्पुद्गलान्प्रक्षेपाहारतया गृह्णाति
तेषां पुद्गलानामेकमसंख्येयतमं ज्ञागमाहारयन्ति । अनेकानि
पुनर्भागसहस्राणि संख्यातीता असंख्येयज्ञागा इत्यर्थः ।
अनाघ्रायमाणानि अस्पृश्यमानानि अनास्वादमानानि विध्वं-
समागच्छन्ति तानि च यथायोगमतिस्थौल्यतोऽतिसौदम्य-
तश्च वेदितव्यानि । अत्रैवाल्पबहुत्वमाह ।

एतेसिणं जंते पोग्गद्वाणं अणुग्घाइज्जमाणानं अणा-
साइज्जमाणानं अफासाइज्जमाणानं य कयरे कयरेहिं
तो अप्पा वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा पोग्गद्वा अणु-
ग्घाइज्जमाणा अणासाइज्जमाणा अणंतगुणा अफासा-
इज्जमाणा अणंतगुणा तेइंदियाणं जंते ! जे पोग्गद्वा
पुच्छा गोयमा ! घाणिंदिय जिब्बिंदिय फासिंदिय वेमाय-
त्ताए तेसिं जुज्जो जुज्जो परिणमंति । चउरिंदियाणं
चकिंखदिय जिब्बिंदिय घाणिंदिय फासिंदिय वेमायत्ताए
तेसिं जुज्जो जुज्जो परिणमंति सेसं जहा तेइंदियाणं
पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा तेइंदिया नवरं तत्थणं

जेसे आजोगनिव्वत्तिए से जह्नेणं अंतो हुत्तस्स उ-
क्कोसेणं ठड्ढजत्तस्स आहारट्टे समुप्पज्जइ । पंचिंदियति-
रिक्खजोणियाणं जंते ! जे पोग्गद्वाणं पुच्छा, गोयमा !
सेइंदिय चकिंखदिय घाणिंदिय जिब्बिंदिय फासिंदिय
वेमायत्ताए जुज्जो मुज्जो परिणमंति । मणूसा एवं चेव
नवरं आजोगनिव्वत्तिए जह्नेणं अंतोमुहुत्तस्स उक्को-
अट्टमजत्तस्स आहारट्टे समुप्पज्जइ । वाणमंतरा जहा
नागकुमारा एवं जोइसिया वि नवरं आजोगनिव्वत्तिए
जह्नेणं दिवसप० उक्कोसेणं वि दिवसपहुत्तस्स आहारट्टे
समुप्पज्जइ । एवं वेमाणिया वि नवरं आजोगनिव्वत्ति-
ए जह्नेणं दिवसप० उक्को० तेतीसाए वासस हस्साणं
आहारट्टे समुप्पज्जइ । सेसं जहा असुरकुमा राणं जाव
तेसिं जुज्जो जुज्जो परिणमंति सोहम्मे आजोगनिव्वत्तिए
जह्नेणं दिवसप० उक्कोसेणं दोएहं वाससहस्साणं
आहारट्टे समुप्पज्जइ । ईसाणे पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं
दिवसप० सातिरेगस्स उक्कोसेणं सातिरेगाणं दोएहं वास-
सहस्सा । सणंदकुमारणं पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं दोएहं
वाससहस्साणं उक्कोसेणं सत्तएहं वाससहस्साणं ।
माहिंदे पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं दोएहं वाससहस्साणं सा-
तिरेगाणं उक्कोसेणं सत्तएहं वाससहस्साणं सातिरेगाणं ।
वंचदोए पुच्छा । गोयमा ! जह्नेणं सत्तएहं वाससहस्साणं
उक्कोसेणं दसएहं वाससहस्साणं । दंतए पुच्छा । गोयमा !
जह्नेणं दसएहं वाससहस्साणं उक्कोसेणं चोदसएहं
वाससहस्साणं । महासुक्केणं पुच्छा । गोयमा ! जह्नेणं
चोदसएहं वाससहस्साणं उक्कोसेणं सत्तदसएहं वास-
सहस्साणं । सहस्सारे पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं सत्तदसएहं
वाससहस्साणं उक्कोसेणं अट्टारसएहं वाससहस्साणं
आणतेणं पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं अट्टारसएहं वाससह-
स्साणं उक्कोसेणं एगूणवीसाए वाससहस्साणं । पाणएणं
पुच्छा गोयमा ! जह्नेणं एगूणवीसाए वाससहस्साणं
उक्कोसेणं वीसाए वाससहस्साणं । आरणेणं पुच्छा ।
गोयमा ! जह्नेणं वीसाए वाससहस्साणं उक्कोसेणं
एकवीसाए वाससहस्साणं । अच्चुएणं पुच्छा ! गोयमा !
जह्नेणं एकवीसाए वाससहस्साणं । उक्कोसेणं वावीसाए
वाससहस्साणं । हेट्टिम २ गेविज्जगाणं पुच्छा गोयमा !
जह्नेणं वावीसाए वाससहस्साणं उक्कोसेणं तेवीसाए
वाससहस्साणं । एवं सव्वत्थ सहस्साणि जाणिय-
व्वाणि । हेट्टिममज्जिमाणं पुच्छा, गोयमा ! जह्नेणं तेवीसाए
उक्कोसं चउवीसाए हेट्टिमउवरिमाणं पुच्छा गोयमा !
जह्नेणं चउवीसाए उक्कोसेणं पणवीसा । मज्जिमहेट्टिमा-
णं पुच्छा । जह्नेणं पणवीसाए उक्कोसेणं ठव्वीसाए ।

मज्जिममज्जिमाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नें षष्ठीसाए उक्को-
सेणं सत्तावीसाए । मज्जिम उवरिमाणं पुच्छा । गोयमा !
जहन्नेणं सत्तावीसाए । उक्कोसेणं अष्टावीसाए । उवरिमहे-
ठिमाणं पुच्छा । गोयमा ! जहएणं अष्टावीसाए उक्कोसेणं
एगूणतीसाए । उवरिममज्जिमाणं पुच्छा, गोयमा ! जहएणं
एगूणतीसाए उक्कोसेणं तीसाए उवरिमंशेविज्जगाणं पुच्छा
गोयमा ! जहन्नेणं तीसाए उक्कोसेणं एकतीसाए वाससह-
स्साणं । विजयवेजयंतजयंतअपरजियाणं पुच्छा । गोयमा !
जहन्नेणं एकतीसाए उक्कोसेणं तेत्तीसाए वाससहस्साणं ।
सव्वसिप्पदेवाणं पुच्छा, । गोयमा ! अजहन्नमणुक्को
सेणं तेत्तीमाए वाससहस्साणं आहारं समुप्पज्जइ ॥
टी० । एएसिणं जंते ! इत्यादि । इह एकैकस्मिन् भागे स्पर्शयोग्येऽनन्ततमोभाग आस्वादयोग्यो ज्ञातः । तस्याप्यनन्त-
तमोभाग आग्रायमाणयोग्यः । ततो यथोक्तमल्पबहुत्वं ज्ञातः
शेषं सर्वं सुगमं । पंचेन्द्रियसूत्रे-जहन्नेणं अंतो मुहुत्तस्सेति ।
पष्ठ्याः सप्तम्यर्थत्वादन्तर्मुहुत्तं गते सति त्रय आहारार्थः
समुत्पद्यते उत्कर्षतः पष्ठ्यकेऽतिक्रान्ते एतच्च देवकुरुत्तरकु-
रुत्तिर्य्यक्षुपंचेन्द्रियापेक्षया द्रष्टव्यं । मनुष्यसूत्रे उक्कोसेणं अठ-
मजत्तस्सत्ति । उत्कर्षतोऽष्टमभकेऽतिक्रान्ते । एतच्च तास्वेव
देवकुरुत्तरकुरुपु द्रष्टव्यं व्यंतरसूत्रे नागकुमारसूत्रवत् । ज्ञाति-
ष्कसूत्रमपि तथैव यस्तु विशेषस्तमुपदर्शयति । नवरं (जह-
न्नेण वि दिवसपुहुत्तस्स उक्कोसेण वि दिवसपुहुत्तस्सत्ति)
ज्योतिष्का हि जघन्यतोऽपि पल्योपमाष्टमभागप्रमाणाद्युप-
स्ततस्तेषां जघन्यपदेऽप्युत्कृष्टपदेऽपि दिवसपृथक्त्वेऽतिक्रान्ते
त्रय आहारार्थः समुत्पद्यते । पल्योपमासंख्येयभागाद्युपां च
स्वरूपत एव दिवसपृथक्त्वातिक्रमे त्रय आहारार्थस्समुत्पद्यते ।
वैमानिकसूत्रे-नवरं (आज्ञोगनिव्वत्ति ए जहन्नेण दिवसपुहु-
त्तस्स इति) एतत्पल्योपमाद्यायुपामवसेयं । उक्कोसेणं तेत्ती-
साए वाससहस्साणं ति । एतदनुत्तरसुराणामवसेयं । इह
यस्या यावन्ति सागरोपमाणि स्थितिस्तस्यास्तावत्सु वर्ष-
तश्च स्थितिपरिमाणं परिभाष्य वैमानिकसूत्रं सकलमपि
स्वर्यं विज्ञेयमिति ॥ प्रज्ञा. पद. ॥ २७ ॥

संयतशब्दे तदाहारः ॥

नैरयिकाः किंवीचिद्रव्याण्यवीचिद्रव्याणि बाह्यरयन्ति ।

णेरइयाणं जंते ! किं वीचिं दव्वाइं आहारंति अवीचिं
दव्वाइं आहारंति ? गोयमा ! णेरइया वीचिदव्वाइं पि
आहारंति अवीचिदव्वाइं पि आहारंति । से केणट्ठेणं
जंते ! एवं बुद्धइ । णेरइया वीची तं चेव आहारंति !
गोयमा ! जेणं णेरइया एकपदे सूणां पि दव्वाइं आहारंति
तेणं णेरइया वीचिदव्वाइं आहारंति जेणं णेरइया पणि
पुण्णाइं दव्वाइं आहारंति तेणं णेरइया अवीचिदव्वाइं
आहारंति से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ जाव आहा-
रंति एवं जाव वेमणिया आहारंति ॥

टी. । वीइं दव्वाइंति ॥ वीचिर्विचिक्तेद्रव्याणां तदवयवानां
च परस्परं पृथग्भावो “विचिर पृथग्भाव” इति वचनात्
तत्र वीचिप्रधानानि द्रव्याणि वीचिद्रव्याणि एकादिप्रदेश

नूनानीत्यर्थः । एतन्निषेधादवीचिद्रव्याणि । अयमत्र ज्ञावो-
यावता द्रव्यसमुदायेनाहारः पूर्यते स एकादिप्रदेशो नो
वीचिद्रव्याण्युच्यते । परिपूर्णस्त्ववीचिद्रव्याणीति टीका-
कारः । चूर्णिकारस्वाहारद्रव्यवर्गणा अधिष्ठेयं व्याख्यात-
वान् तत्र च याः सर्वोत्कृष्टा आहारद्रव्यवर्गणास्ता अवीचि-
द्रव्याणि । यास्तु ताज्य एकादिना प्रदेशेन हीनास्ता वीचि-
द्रव्याणीति (एगपपसूणां पि दव्वाइंति) एकप्रदेशोनान्यपि
अपि शब्दादनेकप्रदेशोनान्यपीति ॥ ज. १४ श. ६ उ. ॥

अनन्तरा हाराः परम्पराहाराः ।

णेरइयाणं जंते ! अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया ततो
परियाइणया ततो परिणामणया ततो परियारणया
ततो पच्छा विउव्वणया ? हंता गोयमा ! णेरइया अणंत-
राहारा ततो निव्वत्तणया ततो परियाइणया ततो
परिणामणया ततो परियारणया ततो पच्छा विउव्वणया
असुरकुमारणं जंते ! अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया
ततो परियाइणया ततो परिणामणया ततो विउव्व-
णया ततो पच्छा परियारणया ? हंता गोयमा ! असुर-
कुमारा अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया जाव ततो
पच्छा परियारणया । एवं जाव थणियकुमारा । पुढवि-
काइयाणं जंते ! अणंतराहारा ततो निव्वत्तणया ततो
परियाइणया ततो परिणामणया ततो परियारणया ततो
विउव्वणया ? हंता गोयमा ! तं चेव जाव परियारणया नो
चेव णं विउव्वणया एवं जाव चउरिंदिया नवरं वाउका-
इया पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणुस्ता जहा णेरइया
वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा ॥

टी० । नैरयिका णमिति चाक्यालङ्कारे । भदन्त ! परमक-
ल्याणयोगिन् ! परमसुखयोगिन् ! वा अनन्तरमुपपातकैत्र-
प्राप्तिसमयमेव आहारयन्तीत्यनन्तराहाराः । ततो निव्वत्त-
णया इति । ततोऽनन्तराहारग्रहणादारभ्य क्रमेण शरीरस्येति
निर्वर्तिता निव्यत्तिर्भवति । ततो परियाइणया इति । ततश्च
रीरनिष्पत्तेरारभ्य पर्यादानं यथायोगमङ्गप्रत्यङ्गैर्लोमाहारादि-
ना समन्ततः पुद्गलादानं । ततो परिणामणया इति । ततः
पुद्गलादानादनन्तरं तेषां पुद्गलानामपरिणामनिमित्तिरुप-
तया परिणमत्यापादनं । ततो परियारणया इति । तत इन्द्रिया-
दिरूपतया परिणमत्यापादनादूर्ध्वं परिचारणा यथायोगं शब्दा-
दिविषयोपभोगः ततः पश्चात् विकुर्व्वणा वैक्रियव्यवशात्
विक्रिया नानारूपा एवमुक्ते जगवानाह-हंता गोयमेत्यादि ।
हंतैत्यन्यनुज्ञायां हंता गौतम ! नैरयिका अनन्तराहारा इत्या-
दि । तदेवं यथा नैरयिकाणामनन्तराहारादिवक्तव्यतोक्ता तथा
असुरकुमारादीनामपि स्तनितकुमारपर्यवसानानां वक्तव्या
नवरं पूर्वंविकुर्व्वणं पश्चात्परिचारणा ते हि विशिष्टशब्दाद्युप-
भोगवाञ्छायां पूर्वमिष्टं वैक्रियरूपं कुर्व्वन्ति पश्चात् शब्दाद्युप-
भोगमित्येव नियमः । शेषास्तु शब्दाद्युपभोगसंपत्तौ सत्यां
हर्षवशाद्विशिष्टशब्दाद्युपभोगवाञ्छातोऽन्यतो वा कुतश्चि-
त्कारणाद्विकुर्व्वते । ततस्तेषां पूर्वं प्रविचारणा पश्चाद्विकुर्व्व-
णेति पृथिवीकायविषये प्रश्नसूत्रे तथैव उत्तरसूत्रे तावद्वक्तव्यं
यावत्परिचारणा तेषामपि स्पर्शोपभोगसंज्ञवात् । नो चेव णं

विश्वव्याप्यति । न चैव तेषां विकृष्यणा वाच्या वैक्रियवधेर-
संज्ञवात् । एवमित्यादि । एवं पृथिवीकायवदकायादयो
वातकायवर्जास्तावदस्येतस्या यावच्चतुरिन्द्रियाः सर्वेषामपि
वैक्रियवधेरसंज्ञेन सूत्रस्य समानत्वात् वातकायान् प्रति वि-
शेषमभिधितुः समानगमन्यात्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भनूप्याणामपि
वातकायैः सहानिर्देशमाह । नवरमिन्यादि । जहा नेरइया
इति । यथा नैरयिकास्तथा वक्तव्याः । किमुक्तं भवति । नैर-
यिकवद्विकृष्यणाप्येतषां वक्तव्या वैक्रियवधिसंज्ञवात् । सा च
प्रविचारणायाः पश्चादिति । बाणमंतरजोइसियेवमाणिया
जहा असुरकुमारा इति । असुरकुमाराणामिव व्यन्तरादीना-
मपि पूर्व विकृष्यणा पश्चात्परिचारणा वक्तव्येति ज्ञायः । सुर-
गणानां सर्वेषामपि तथा स्वाज्ञायात् । उक्तञ्च सूत्रटीकायां
“पुत्रं विश्वव्याप्यं खडु पञ्च परिचारणा सुरगणां । सेसाणं
पुत्रं परियारणाञ्च पञ्चा विश्वव्याप्यं, इति । प्रज्ञा. ३४ पद ।

सम्प्रत्याहारविषयमाभोगं विचिन्तयितुरिदमाह ।

णेरइया एं जंते ! आहारे किं आन्नोगनिव्वत्तिए अ-
णान्नोगनिव्वत्तिए ? गोयमा ! आन्नोगनिव्वत्तिए वि
अणान्नोगनिव्वत्तिए वि । एवं असुरकुमाराणं जाव
वेमाणियाणं नवरं एगिंदिया णं नो आन्नोगनिव्वत्तिए
अणान्नोगनिव्वत्तिए । णेरइया एं जंते ! जे पोग्गळे आ-
हारत्ताए गेएहंति ते किं जाणंति पासंति आहारंति उ-
दाहु न जाणंति न पासंति आहारंति गोयमा ! न
जाणंति न पासंति आहारंति । एवं जाव तेइंदिया ।
चउरिंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! अत्येगइया न जाणंति
पासंति आहारंति, अत्येगतिया न जाणंति न पासंति
आहारंति । पांचिंदियातिरिक्खजोणियाणं पुच्छा । गोयमा !
अत्येगतिया जाणंति पासंति आहारंति अत्येगतिया
जाणंति न पासंति आहारंति अत्येगतिया न जाणंति
पासंति आहारंति, अत्येगतिया न जाणंति न पासंति
आहारंति । एवं मणुस्सावि । बाणमंतरजोइसिया
जहा णेरइया । वेमाणियाणं पुच्छा । गोयमा ! अत्ये-
गतिया जाणंति पासंति आहारंति अत्येगतिया न
जाणंति न पासंति आहारंति । से केणट्टेणं जंते ! एवं
बुद्धइ-वेमाणिया अत्येगतिया जाणंति पासंति आहा-
रंति । अत्येगतिया न जाणंति न पासंति आहारंति ?
गोयमा ! वेमाणिया एविहा पप्पत्ता, तंजहा माई
मिच्छदिट्ठी उववन्नगा य अमाई सम्पादिट्ठी उववन्नगा
य । एवं जहा इंदियउदेसे पढमे जणिण तहा जणि-
यव्वं जाव से तेणट्टेणं गो. एवं बुद्धइ ॥

टी० आभोगनिर्वर्तितो यदा मनःप्रणिधानपूर्वमाहारं गृ-
ह्णाति शेषकाहसनाभोगनिर्वर्तितः स च होमाहारोऽवसा-

तव्यः । एवं शेषाणामपि जीवानामाभोगनिर्वर्तितोऽनाभोग
निर्वर्तितश्चाहारो भावनीयः । नवरमेकेन्द्रियाणामतिस्तोका
पटुमनोद्वयव्यवधिसंपन्नत्वात् । पटुतर आभोगो नोपजायते ।
इति तेषां सर्वदानाभोगनिर्वर्तित एवाहारो न पुनः कदाचिद-
प्याभोगनिर्वर्तितः । अधुनाहार्यमाणपुद्गलविषये ज्ञानदर्शनं
चिन्तयति । नैरइयाणं इत्यादि । नैरयिकाणमिति वाक्याद-
हूरे । जदन्त ! यान्पुद्गलानाहारतया गृह्णन्ति ।

भगवानाह गौतम ! जानन्त्यवधिज्ञानेन होमाहारतया
तेषामतिसूक्ष्मत्वेन नारकावधेरविषयत्वात् ॥ न च
पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रियविषयाभावात् । द्वीन्द्रिया न जानन्ति ।
मिथ्याज्ञानतया तेषां सम्यक्परिज्ञानाभावात् । द्वीन्द्रियाणां
हि मन्यज्ञानं तदापि चास्पृष्टमनःप्रक्षेपाहारमपि न ते स्वयं
गृह्यमाणमपि सम्यक् जानन्ति न च पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रिया-
नावात् । एवं त्रीन्द्रिया अपि ज्ञानदर्शनविकल्पा भावनीयाः ।
चतुरिन्द्रियाः । अत्येगइयति । सन्त्येकके स्वयं गृह्यमाणम-
प्याहारप्रक्षेपकत्वरूपमपि न जानन्ति । मिथ्याज्ञानत्वात् ।
तेषामपि हि द्वीन्द्रियाणामिव मत्त्यज्ञानं तदापि चाविस्पष्टमिति
चक्षुषा पुनः पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रियसद्भावात् । तथाहि । पश्य-
न्ति भक्षिकादयो गुभादिकमिति एवमाहारयन्ति तथा सन्त्ये-
कके चतुरिन्द्रिया ये न जानन्ति मिथ्यात्वाच्च च पश्यन्ति अन्ध-
कारादिना चक्षुर्दर्शनस्य व्याहृतत्वात् अनाभोगसंज्ञवाच्च ।
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियतिरस्त्रां चतुर्भंगी प्रक्षेपाहारं होमाहारश्चाधि-
हृत्य ज्ञायनीया । तत्र प्रक्षेपाहारमधिकृत्यैवं ज्ञावना । सन्त्ये-
कके तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया ये प्रक्षेपमाहारं जानन्ति सम्यग्ज्ञानि-
तया तेषां यथावस्थितपरिज्ञानात् । पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रियजा-
वात् । एवमाहारयन्ति । सन्त्येकके ये जानन्ति पूर्ववन्न च
पश्यन्ति दर्शनस्यान्धकारादिना अनाभोगेन वा व्याहृत-
त्वात् । तथा सन्त्येकके ये न जानन्ति मिथ्याज्ञानतया सम्यक्
परिज्ञानाभावात् । पश्यन्ति पुनश्चक्षुरिन्द्रिययोगात् । तथा
सन्त्येकके ये न जानन्ति । मिथ्याज्ञानित्वाच्च च पश्यन्ति पूर्व-
वत् । एवमाहारयन्ति होमाहारपेक्षया त्वेवं ज्ञावना सन्त्ये-
कके तिर्यक् पञ्चेन्द्रिया ये होमाहारमपि जानन्ति विशिष्टा
वधिज्ञानपरिकल्पितत्वात् । पश्यन्ति । तथाविधकृत्यापशम-
भावत इन्द्रियपाटवस्यातिविशुक्त्वात् । एवमाहारयन्ति ।
यथा सन्त्येकके ये जानन्ति पूर्ववत् । न च पश्यन्ति तथा
त्रिभस्येन्द्रियपाटवस्याऽज्ञावात् । तथा सन्त्येकके न जानन्ति
पश्यन्ति तथारूपपाटवाज्ञावादिति एवं मनुष्याणामपि होमा-
हारप्रक्षेपाहारौ प्रतीत्य चतुर्भंगी ज्ञावनीया । बाणमंतरजो-
इसिया जहा नेरइया । नैरयिकावधिरिव व्यन्तरज्योति-
ष्कावधिरपि मनोभाक्त्वेऽप्याहारपुद्गलानामविषयत्वात् ।
वेमाणियाणं पुचंति । वेमानिकानाम्पृथक् सूत्रं वक्तव्यं ।
वेमाणियाणं भंते ! जे पोग्गळे आहारत्ताए गेएहंति ते किं
जाणंति पासंति उदाहु न जाणंति न पासंति आहारंति इति ।
भगवानाह गोयमेत्यादि । माया पूर्वमवकृता विद्यते येषान्ते
मायिनो मायया हि यथा तथा वादरूपकृतया कलुषकर्म
प्रादुर्भावः । कलुषे च कर्मण्युदयमागते भवप्रत्युद्वादाप्युप-
जायमानो ज्वधिर्नातिसमीचीनो भवति । एते च
सम्यग्दर्शो वेदितव्याः । तथा मिथ्याविपर्ययस्ता दृष्टिर्जि-
नप्रणीतवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्येषान्ते मिथ्यादृष्टयः । मायि-
नश्च मिथ्यादृष्टयश्च मायिमिथ्यादृष्टयस्ते च ते उपपन्नाश्च
मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नास्त एव स्वार्थिकप्रत्ययविधानात्

मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकास्ते चोपरितनोपरितनप्रैवेयकपर्यवसाना विज्ञेयाः ॥ तेषां यथायोगमवश्यं मिथ्यादृष्टित्वस्य मायित्वस्य च भावात् । तद्विपरीता अमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकास्ते चानुत्तरविमानवासिनस्तेषामवश्यं सम्यग्दृष्टित्वं पूर्वानंतरभवे नितरां प्रतनुक्रोधमानमायादोषत्वस्योपशान्तकषायत्वस्य च भावात् । आह च मूलटीकाकारः (वेमाणिया माशमिच्छदिट्टी उववन्नगा जाव उवरिमगेवेज्जा अमायिसम्मादिट्टी उववन्नगा) अनुत्तरा एव गृह्यन्ते इति । एवं जहेत्यादि । एव मुक्तेन प्रकारेण प्राक् यथा इन्द्रियसत्के प्रथमोद्देशके ज्ञातं तथा ज्ञापितव्यं । तच्च तावत् यावत्सर्वान्तिमं । से एणमित्यादिना निगमनवाक्यं तच्चैव—

तत्थ एं जे ते मायिमिच्छदिट्टीउववन्नगा तेणं न याणंति न पासंति आहारंति तत्थ णं जे ते अमायिसम्मादिट्टी उववन्नगा तेणं दुविहा पणत्ता । तं अणंतरोववन्नगा परंपरोववन्नगा य । तत्थ एं जे ते अणंतरोववन्नगा ते न याणंति न पासंति आहारंति । तत्थ णं जे ते परंपरोववन्नगा ते दुविहा पणत्ता । तं पज्जत्तगा य अपज्जत्तगाय तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते न याणंति न पासंति आहारंति । जे ते पज्जत्तगा ते दुविहा पणत्ता । तं उवउत्ता य अपणुवउत्ता य । तत्थ एं जे ते अपणुवउत्ता ते न याणंति न पासंति आहारंति । तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते जाणंति पासंति आहारंति से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ । अत्येगइया न जाणंति न पासंति आहारंति । अत्येगइया जाणंति पासंति आहारंति इति ।

अस्यायमर्थः । सूत्रे ये ते मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नका उपरितनोपरितनोपरितनप्रैवेयकपर्यवसाना इत्यर्थः । ते मनोमद्व्याहारयोग्यानुद्भवान् न जानन्ति अवधिज्ञानेन तदेवावधेस्तेषामविषयत्वात् । न पश्यन्ति चक्षुषा तथाविधपाटवाभावात् । येऽप्यमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नका अनुत्तरविमानवासिन इत्यर्थः । ते हि अन्तरोपपन्नकाः परम्परोपपन्नकाश्च । प्रथमसमयोत्पन्ना अप्रथमसमयोत्पन्नाश्चेत्यर्थः । अत्र ये ते अन्तरोपपन्नकास्ते न जानन्ति न पश्यन्ति प्रथमसमयोत्पन्नतयाऽवधिज्ञानोपयोगस्य चक्षुरिन्द्रियस्याभावात् । किन्त्वेवमेवाहारयन्ति । तत्र ये ते परम्परोपपन्नकास्ते द्विविधास्तद्यथा पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च । तत्र ये ते अपर्याप्तास्ते न जानन्ति न च पश्यन्ति पर्याप्तानामसंपूर्णत्वेनावध्याद्युपयोगाभावात् । येऽपि पर्याप्तास्तेऽपि द्विविधास्तद्यथा उपयुक्ता अनुपयुक्ताश्च । तत्र ये ते उपयुक्तास्ते जानन्ति अवधावनं शतो यथाशक्तिनियमेन ज्ञानस्य स्वविषयपरिच्छेदाय प्रवृत्तिसंभवात् । पश्यन्ति चक्षुषा इन्द्रियपाटवस्य तेषामतिविशिष्टत्वात् । ये त्वनुपयुक्तास्ते न जानन्ति न च पश्यन्ति अनुपयुक्तत्वादेव । उपयुक्ता अपि कथं मनोमद्व्याहारयोग्यानुद्भवान् जानन्ति इति चेदुच्यते । इहावश्यकप्रथमपीठिकायामवधिज्ञानाधिकारेऽभिहितं “संखेज्जकम्मद्वे दोए धोकणयं पडियं” ॥ अस्यायमर्थः । कर्मणशरीरद्रव्याणि पश्यन् क्षेत्रतो लोकस्य संख्येयान् ज्ञानान्पश्यन्ति । कावतः स्तोकाः पल्योपमं यावत् अनुत्तरास्तु सम्पूर्णा लोकनामीप्स्यन्ति । “सम्भिन्नदोगनाडिं वि

पासन्ति अनुत्तरधे वा” इति वचनात् । ततस्ते मनोमद्व्याहारयोग्यान्पि पुद्गलान् जानन्ति । आह च मूलटीकाकारः । ते जानन्ति आहारयन्ति च विबुद्धत्वादवधेरिन्द्रियविषयस्य चातिविबुद्धत्वात्पश्यन्त्यपि इति । अत्रेन्द्रियविषयस्येति इन्द्रियपाटवस्येति भावः । उपसंहारवाक्यं प्रतीतार्थं ॥

सम्प्रत्येकेन्द्रियशरीरादीनामधिकारमभिधित्सुराह ॥

नेरइयाणं जंते ! किं एगिंदियसरीराइं आहारंति जाव पंचिंदियसरीराइं आहारंति ? गोयमा ! पुव्वजावपन्नवणं पमुच्च एगिंदियसरीराइं पि आहारंति जाव पंचिंदियसरीराइं पि आहारंति । पमुप्पन्नजावपन्नवणं पमुच्च नियमा एगिंदियसरीराइं पि एवं जाव थणियकुमारा । पुढविक्काइयाणं पुच्छा, गोयमा ! पुव्वजावपन्नवणं पमुच्च एवं चेव पमुप्पन्नजावपन्नवणं पमुच्च नियमा एगिंदियसरीराइं आहारंति । वेइंदिया पुव्वजावपन्नवणं पमुच्च एवं चेव पमुप्पन्नजावपन्नवणं पमुच्च नियमा वेइंदियसरीराइं आहारंति । एवं जाव चउरिंदिया जाव पुव्वजावपन्नवणं पमुच्च एवं पमुप्पन्नजावपन्नवणं पमुच्च नियमा जस्स जइ इंदिया तस्स इंदियसरीराइं ते आहारंति । सेसं जहा नेरइया जाव वेमाणिया ॥

टी. ॥ नेरइयाणं जंते ! इत्यादिप्रसूत्रं सुगमं निर्वचनसूत्रमाह । गोयमेत्यादि । पूर्वोऽतीतो जावस्तस्य प्रज्ञापना प्ररूपणा ताम्प्रतीत्य एकेन्द्रियशरीराण्यपि यावत्करणत्वात् द्वित्रिचतुरिन्द्रियशरीरपरिग्रहः । पंचेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्ति । इयमत्र ज्ञावना । यदा तेषामाहार्यमाणानां पुद्गलानामतीतो जावः परिज्ञाव्यते तदा ते किञ्चित्कदाचित् एकेन्द्रियशरीरतया परिणता आसीरन् । कदाचित् द्वीन्द्रियशरीरतया परिणता आसीरन् । कदाचित् त्रीन्द्रियशरीरतया कदाचिच्चतुरिन्द्रियशरीरतया कदाचित्पञ्चेन्द्रियशरीरतया ततो यदि पूर्वजाव इदानीमध्यारोप्य विवक्ष्यते तदा नैरयिका एकेन्द्रियशरीराण्यपि यावत्पञ्चेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति प्रवति । पमुप्पन्नजावपन्नवणं पमुच्चेत्यादि । प्रत्युत्पन्नो वार्तमानिकः स चासौ जावश्च प्रत्युत्पन्नजावस्तस्य प्रज्ञापना तां प्रतीत्य नियमादवश्यतया पंचेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्ति । कथमिति चेदुच्यते । इह प्रत्युत्पन्नजावप्रज्ञापनां करोति नय ऋजुसूत्रो न शेषा नैगमादयः । ऋजुसूत्रश्च क्रियमाणं कृतमन्यवन्द्ध्यमाणमन्यवहृतं परिणम्यमाणं परिणतमन्युपगच्छति । अन्यवन्द्ध्यमाणश्च पुद्गलास्ते उच्यन्ते ये स्वशरीरतया परिणम्यमाना वर्तन्ते । अन्यवन्द्ध्यमाणं चाज्यवहृतं परिणम्यमानञ्च परिणतमिति तन्मतेन शरीरमेवाज्यवन्द्ध्यते । स्वशरीरञ्च तेषां पंचेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति । एवमसुरकुमारादयः स्तनितकुमारपर्यवसाना भवनपतयो वक्तव्याः । पृथिवीकायिकसूत्रे प्रत्युत्पन्नजावप्ररूपणाचिन्तायां नियमादेकेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति वक्तव्यं । तेषामेकेन्द्रियतया तच्चरीराणामेकेन्द्रियशरीरत्वात् । एवं द्वीन्द्रियसूत्रे नियमाद् द्वीन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्तीति वक्तव्यं । त्रीन्द्रियसूत्रे नियमात् त्रीन्द्रियशरीराणि चतुरिन्द्रियसूत्रे नियमाच्चतुरिन्द्रियशरीराणीति । तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया मनुष्या व्यंतरज्योतिष्कनैमानिकाश्च नैरयिकवद्वक्तव्याः तथाचाह (पुढवीकायाणं पुच्छा) इत्यादि ॥ प्रज्ञा० प० २८ ॥

अधुना होमाहारधिकारं विज्ञाययिषुर्दिमाह ॥

नेरइया णं जंते ! किं होमाहारा पक्खेवाहारा ? गोय-
मा ! होमाहारा नो पक्खेवाहारा । एवं एगिंदिया सव्वे
देवा य जाणियव्वा जाव वेमाणिया । वेइंदिया जाव
मणुस्सा होमाहारा वि पक्खेवाहारा वि ॥

(नेरइयाणमित्यादि) सुगमं नवरं नैरयिकाणां प्रक्षेपाहारो
न भवतीति वैक्रियशरीराणां तथा स्वज्ञावन्वात् होमाहारोऽ
पि च पर्याप्तानामवसेयो नापर्याप्तानामिति ॥ (एवमेगिंदिया
इत्यादि) एवं नैरयिकोक्तेन प्रकारेण एकैन्द्रियाः पृथिव्यसे-
जोद्यगुवनस्पतयः सर्वे देवाश्चासुरकुमारादयो यार्च्यमानिका
भणितव्यास्तत्रैकेन्द्रियाणां प्रक्षेपाहारजावो मुक्ताभावात् ।
असुरकुमारादीनां वैक्रियशरीरितया तथा स्वज्ञावात् द्वित्रिच-
तुरिन्द्रियास्तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया मनुष्याश्च होमाहारा अपि वक्त-
व्याः । प्रक्षेपाहारा अपि उन्नयरूपस्याप्याहारस्य तेषां संभवात्
चरममार्थाधिकारमभिधितुराह ॥

नेरइया णं जंते ! किं ओयाहारा मणजक्खी ? गोयमा !
ओयाहाराणो मणजक्खी एवं सव्वे उराद्वियसरीरा वि
देवा सव्वे जाव वेमाणिया ओयाहारा वि मणजक्खी वि ।
तत्थ णं जे ते मणजक्खी देवा तेसि णं इच्छामणे समुप्पज्जइ
इच्छामो णं मणजक्खणं करित्तए तए णं तेहिं देवेहिं एवं
मणसीकए समाणे खिप्पामेव जे पोग्गद्वा इच्छा कंता जाव
मणामा तेसि मणजक्खत्ताए परिणमंति से जहा नामए
सीता पोग्गद्वा सीतं पप्पसीतं चेव अतिवइत्ताणं चिट्ठंति
उसिणा वा पोग्गद्वा उसिणं पप्पउसिणं चेव अति-
वइत्ताणं चिट्ठंति एवामेव तेहिं मणजक्खणे कए समाणे
से इच्छामणे खिप्पामेव अवेति ॥

(नेरइया णं जंते ! इत्यादि) ओज उत्पत्तिदेशे आहारयो-
न्यपुद्गलसमूहः । ओज आहारो येषान्ते ओजआहारा मनसा
भक्षयन्तीत्येवं शीला मनोज्ञकिणः । तत्र नैरयिका ओज आहारा
भवन्ति । अपर्याप्तावस्थायां ओजस एवाहारस्य संज्ञवात्
मनोज्ञकिणस्येते न प्रवन्ति मनोज्ञकणद्वहणो ह्यहारस्स उ-
च्यते । ये तदवधिषाक्षिकवशान्मनसा स्वशरीरपुष्टिजनकाः
पुद्गला अन्यवन्दिह्यन्ते । यदच्यवहरणानन्तरञ्च दृष्टपूर्वः प-
रमसन्तोष उपजायते नचैतन्नैरयिकाणामस्ति । प्रतिबुद्धक-
र्मोदयवशतस्तथारूपशक्त्यभावादेवं (सव्वे उराद्वियशरीरा-
वि) इति । एवं नैरयिकोक्तेन प्रकारेणैदारिकशरीरिणोऽपि
सर्वे पृथिवीकायिकादयो मनुष्यपर्यवसाना वक्तव्याः । त-
द्यथा । (पुढविकाइया णं जंते ! किं ओयाहारा मणजक्खी ?
गोयमा ! ओयाहारा नो मणजक्खी त्यादि) देवा इत्यादि दे-
वास्सर्वे यार्च्यमानिका ओजआहारा अपि मनोज्ञकिणोऽपि
वक्तव्याः । तद्यथा—

असुरकुमारा णं जंते ! किं ओयाहारा मणोजक्खी ?
गोयमा ! ओयाहारा वि मणजक्खी वि जाव वेमाणियाणं
पुच्छा गोयमा ! ओयाहारा वि मणजक्खी वि ॥
सम्प्रति मनोज्ञकित्वं देवानां यथा प्रवति तथोपदर्शयति ।
तत्र तेषु संसारिषु जीवेषु मध्ये णमिति वाक्याद्वकारे । ये-
मनोज्ञकिणो देवास्तेषां णमिति प्राग्वत् । मनःप्रस्तावादाहार-

विषयं समुत्पद्यते । केनोद्धेखेनेत्यत आह इच्छामो अभिधपा-
भो णमिति पूर्ववत् मनोज्ञकिणमिति मनसा भक्षणं मनोभ-
क्षणं कर्तुमिति तत एवं तैर्मनसि कृते व्यवस्थापिते मनोज्ञक-
णे सति तथा विधद्युभक्तमोदयवशात् क्षिप्रमेव तत्कालमेवे-
ति भावः । ये इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोज्ञाः मन आपा पुद्गलास्ते
पां व्याख्यानं प्राग्वत् । तेषां देवानां मनोभक्ततया परिणमन्ति
कथमित्यत्रैव दृष्टान्तमाह (से जहा नामए) से शब्दोऽथशब्दा-
र्थः सचात्र वाक्योपन्यासे यथा नामेति विवक्षिताः शीताः
पुद्गलाः शीतं शीतयोनिकं प्राणिनं प्राप्य ते शीतत्वमेवातिव
ज्यातिशयेन गत्वा तिष्ठन्ति किमुक्तं भवति । विशेषतश्शी-
तीचूय शीतयोनिकस्य प्राणिनः सुखित्वायोपकल्पन्त इति ।
उप ॥ वा पुद्गला उष्णम् उष्णयोनिकं प्राप्य उष्णमेव उष्णत्वमे-
वातिवज्यातिशयेन गत्वा तिष्ठन्ति विशेषतस्त्वरूपद्वान्नसम्पत्त्या
तस्य सुखित्वायोपतिष्ठन्त इति प्रायः । एवमेव अनेनैव प्रका-
रेण तैर्देवैः प्रागुक्तरीत्या मनोज्ञकणे कृते सति स तेषां देवा-
नामिच्छा मन आहारविषयेच्छा प्रधानमनः क्षिप्रमेवापैति
तृप्तिज्ञानान्निवर्तत इति भावः । इयमत्र भावना यथा शीत
पुद्गलाः शीतयोनिकस्य प्राणिनः सुखित्वायोपकल्पन्ते उष्ण
पुद्गला वा उष्णयोनिकस्य तथा देवैरपि मनसाऽच्यवन्दिह्य-
माणाः पुद्गलास्तेषां तृप्तये परमसन्तोषाय चोपकल्पन्ते तत
आहारो विषयामिदापनिवृत्तिर्भवतीति । अत्र च ओज आहा-
रादिविज्ञागप्रतिपादिका इमास्सुब्रह्मताङ्गनिर्युक्तिगाथाः ।

सरीरेणोसयाहारो तथादिफासेण होम आहारो ।

पक्खेवाहारो पुण कावद्विओ होइ नायव्वो ॥ १ ॥

ओयाहारा जीवा सव्वे अपज्जत्तगा मुणेयव्वा ।

पज्जत्तगा य होमे पक्खेवे होंति नइयव्वा ॥ २ ॥

एगिंदियदेवाणं नेरइयाणं च णत्थि पक्खेवो ।

सेसाणं जीवाणं संसारत्थाणपक्खेवा ॥ ३ ॥

होमाहार एगिंदियाओ नेरइयसुरगणा चेव ।

सेसाणं आहारो होमे पक्खेवओ चेव ॥ ४ ॥

ओयाहार मणजक्खिणो य सव्वे वि सुरगणा होंति ।

सेसा हवन्ति जीवा होमे पक्खेवओ चेव ॥ ५ ॥

अथ क आहार आजोगनिर्वर्तितः को वाऽनाभोगनिर्वर्तितः इति
चेदुच्यते । देवानामाभोगनिर्वर्तित ओज आहारः स चापर्या-
प्तावस्थायां होम आहारोऽपि अनाभोगनिर्वर्तितस्स च पर्या-
प्तावस्थायां आजोगनिर्वर्तितो मनोभक्षणद्वक्षणः स च पर्या-
प्तावस्थायां आजोगनिर्वर्तितो मनोज्ञकणद्वक्षणनिर्वर्तित आहा-
रोऽपर्याप्तावस्थायां होमाहारः पर्याप्तावस्थायां नैरयिकवर्जानां
होमाहारो नैरयिकाणां होमाहार आजोगनिर्वर्तितोऽपि द्वीन्द्रि-
यादीनां मनुष्यपर्यवसानानां यः प्रक्षेपाहारस्स आजोगनि-
र्वर्तित एवेति ॥

नैरयिकादिषु आहारपुद्गलानां त्रयोपचयादिजीवशब्दे ।

आहारपदस्य द्वितीये उद्देशेऽर्थाधिकाराः ।

आहारत्रयियसन्नी लेस्सादिट्ठी य संजयकत्ताए ।

नाणाजोगुवओगे वेदेयसरीरपज्जत्ति ॥ १ ॥

प्रथमं सामान्यत आहाराधिकारो, द्वितीयो जव्याधिकारो
मन्यविशेषिताहाराधिकारः । एवं तृतीयः संज्ञाधिकारः, अतुर्थो
वेद्याधिकारः, पंचमो दृष्टाधिकारः, षष्ठः संयताधिकारः, सप्तमः

कषायाधिकारो, ऽष्टमो ज्ञानाधिकारो, नवमो योगाधिकारो, दशम उपयोगाधिकारः, एकादशो वेदाधिकारो, द्वादशः शरीराधिकारः, त्रयोदशः पर्याप्त्याधिकारः । इह ज्ञ्यादिग्रहणेन तत्प्रतिपक्षचूता अभव्यादयोऽपि सूचिता छष्ट्याः । तथैवाग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ॥

तत्र प्रथमं सामान्यत आहाराधिकारं विज्ञावधिषु रिदमाह ।

जीवे णं जने ! किं आहारए अणाहारए ? गोयमा !

सिय आहारए सिय अणाहारए । एवं नेरइए जाव असुरकुमारं जाव वेमाणिए । सिद्धे णं जने ! किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! एणाहारए अणाहारए ।

जीवेणं जन्ते ! इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं प्रनवानाह । गोयमे त्यादि गौतम ! स्यात्कदाचिदाहारकः कदाचिदनाहारकः कथमिति चेदुच्यते । विग्रहगतौ केवलसमुद्घाते शैलेश्य वस्यायां सिद्धत्वे चानाहारकः शेषास्ववस्थास्वाहारक उक्तं च । “ विग्राहगश्मावन्ना, केवलिणो समोदया अजोगी य । सिद्धा य अणाहारा, सेसा आहारगा जीवा ” ॥१॥ तदेवं सामान्यतो जीवचिन्तां कृत्वेदानीं नैरयिकादिचतुर्विंशतिदण्डक क्रमेणाहारानाहारकचिन्तां करोति (सिद्धेणं जन्ते ! किं आहारेत्यादि) सुगमं तदेवं सामान्यतो जीवपदे नैरयिकादिषु चैकवचनेन आहारकानाहारकत्वचिन्ता कृता ॥

सम्प्रति बहुवचनेन तां चिकीर्षुराह ॥

जीवाणं जने ! किं आहारया अणाहारया ? गोयमा !

आहारया वि अणाहारया वि । नेरइयाणं पुच्छा ?

गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा । आहारगा । ? ।

अहवा आहारगा य अणाहारगे य । २ । अहवा

आहारगा य अणाहारगा य । ३ । एवं जाव वेमाणिया

। नवरं । एगिंदिया जहा जीवा । सिद्धाणं पुच्छा ।

गोयमा ! नो आहारगा अणाहारगा ॥

प्रश्नसूत्रं सुगमं । प्रनवानाह । गौतम ! आहारका अपि अनाहारका अपि सदैव बहुवचनविशिष्टा उच्येते ऽपि वक्ष्यन्ते इति भावः । तथाहि । विग्रहगतिव्यतिरेकेण शेषकाहं सर्व्वेऽपि संसारिणो जीवा आहारका विग्रहगतिस्तु कचित्कदाचित्कस्यचित्तु भवतीति सर्व्वकाहमपि वक्ष्यमाना सम्प्रति नियतानामेव वक्ष्यते तत आहारकेषु बहुवचनं अनाहारका अपि सिद्धास्सदैव वक्ष्यन्ते ते चामव्यञ्ज्यो ऽनन्तगुणाः । अन्यच्च सर्व्वकाहमेकैकस्थ निगोदस्य प्रतिसमयसंस्थेयजागो विग्रहगत्यापन्नो वक्ष्यते ततो ऽनाहारकेष्वपि बहुवचनं नैरयिकसूत्रे सर्व्वे ऽपि तावज्जवेयुराहारकाः । किमुक्तं प्रवति । कदाचिन्नैरयिकाः सर्व्वे ऽप्याहारका एव प्रवन्ति न त्वेको ऽप्यनाहारकः कथमिति चेदुच्यते । उपपातविरहात्तथाहि । नैरयिकाणामुपपातविरहो षादश मुहूर्त्ता एतावति चान्तरे पूर्व्वोत्पन्नविग्रहगत्यापन्ना अपि आहारका जाता अन्यस्त्वनुत्पद्यमानत्वात् । अथवा आहारका अनाहारकपदे बहुवचनमनाहारकपदे एकवचनमिति प्रावः । कथमेष भङ्गो घटामियतीति चेदुच्यते इह नरकेषु जन्तुः कदाचिदेक उत्पद्यते कदाचिद् द्वौ कदाचित्त्रयश्चत्वारो यावत्संख्याता असंख्याता वा । तत्र यदा एक उत्पद्यते सो ऽपि विग्रहगत्यापन्नः प्रतिसमयसंख्यातानां वनस्पतिषु

प्रतिसमयमनंतानां विग्रहगत्यापत्पाद्यमानानां वक्ष्यमानतया अनाहारकपदे ऽपि सदैव तेषु बहुवचनस्य सम्प्रजात् । तथाचाह (एवं जाव वेमाणिया नवरं एगिंदिया जहा जीवा इति) ॥ एवं नैरयिकोक्तभङ्गप्रकारेण शेषा अन्यसुरकुमारादयस्तावद्वक्तव्या यावद्वैमानिकाः । नवरमेकेन्द्रियाः पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतिरूपाः प्रत्येकं यथा उच्यते अपि बहुवचनेन जीवा उक्तास्तथा वक्तव्याः ॥ सिद्धेणं एव जंगो आहारका इति सकलशरीरग्रहणितस्तेषामाहारासंभवात् । बहूनाञ्च सदाभावादिति । गतं प्रथमधारम् ।

द्वितीयं भव्यद्वारमभिधित्सुराह ।

जवसिद्धिएणं जने ! जीवे किं आहारए अणाहारए ?

गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए एवं जाव वेमाणिए ।

जवसिद्धिएणं जने ! इत्यादि ॥ भवैः संख्यातैरनन्तैर्वा सिद्धिर्यस्यासौ जवसिद्धिको जव्यस्स कदाचिदनाहारकः । विग्रहगत्याद्यवस्थायां प्रवति अन्ये च पूर्व्वोत्पन्नतया आहारका अजवन् । तदा एष प्रज्ञो वक्ष्यते । तृतीयभङ्गमाह—अहवा आहारगा य अणाहारगा य । अत उच्यते अपि बहुवचनं एष च जंगो यदा बहवो विग्रहगत्यापद्यन्ते तदा छष्ट्याः । शेषजंगकास्तु न संभवन्ति आहारकपदस्य नैरयिकाणां सर्व्वदैव बहुवचनविषयतया वक्ष्यमानत्वात् । एवमसुरकुमारादिषु स्तनितकुमारपर्य्यवसानेषु द्वीन्द्रियादिषु च वैमानिकपर्य्यन्तेषु प्रत्येकं भङ्गत्रिकं प्रावनीयम् । उपपातविरहज्ञावात् । प्रथमभङ्गस्य एकादिसंख्यतयोत्पत्तेः । शेषस्य च भङ्गद्वयस्य सर्व्वत्रापि वक्ष्यमानत्वात् । एकेन्द्रियेषु पुनः पृथिव्यतेजोवायुवनस्पतिरूपेषु प्रत्येकमेकशेष एवैको जंगः । आहारका अपि अनाहारका अपि पृथिव्यतेजोवायुषु प्रत्येकं जायमाना अनाहारकाः शेषकाहं त्वाहारका एवं चतुर्विंशति दण्डकेऽपि प्रत्येकं वाच्यं । तथाचाह—एवं जाव वेमाणिए । अत्र च सिद्धिविषयं सूत्रं न वक्तव्यं मोक्षपदप्राप्ततया तस्य जवसिद्धिकत्वायोगात् ॥

अत्रैव बहुवचनेनाहारकानाहारकत्वचिन्तां चिकीर्षुराह ॥

जवसिद्धिया णं जने ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ।

जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो अजवसिद्धिए वि ।

एवं चेव नो जवसिद्धिए नो अजवसिद्धिएणं जने !

जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! नो आहारए

अणाहारए एवं सिद्धे वि । नो जवसिद्धिया नो

अजवसिद्धिया णं जने ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ?

गोयमा ! नो आहारगा अणाहारगा एवं सिद्धा वि ॥

(भवसिद्धिएणं जने ! इत्यादि) अत्राप्याहारद्वार इव जीवपदे एकेन्द्रियेषु च प्रत्येकमुच्यते च बहुवचनेनैक एव जंगो यथा आहारका अपि अनाहारका अपि शेषेषु नैरयिकादिषु स्थानेषु जंगत्रिकं कदाचित्केवला आहारका न त्वेकोऽप्यनाहारकः । अथवा कदाहारकः एकोऽनाहारकः । अथवा । आहारका अपि अथवा ऽनाहारका अपि । उच्यते अपि बहुवचनं । तथाचाह । “ जीवे गिंदियवज्जो तियजंगो ” इति । यथाच भवसिद्धिके एकस्मिन् बहुषु चाहारकानाहारकत्वचिन्ता

कृता तथा अभवसिद्धिकोऽपि कर्तव्या । उभयत्रापि एकवचने न भंगसंख्यायास्तत्रैवापि समान्यात् । तथा चाह । अ-
न्नवसिद्धिः पत्रं चैव । अभवसिद्धिकोऽपि अन्नवसिद्धिः इव
एकवचने बहुवचनेन वक्तव्यमिति । यस्मिन् न भवसिद्धिको
नाप्यभवसिद्धिकः स सिद्धः स हि अन्नवसिद्धिको न अन्नवति
अवातीतन्यात् अभवसिद्धिकस्मिन् कृत्या यस्मिन्निगमनयो-
ग्यो न अन्नवति स उच्यते ततो अन्नवसिद्धिकोऽपि न अन्नवति सि-
द्धिप्राप्तन्यात् । तथाच सति नोन्नवसिद्धिकानां अन्नवसिद्धि-
कत्वचिन्तायां हे एव पदे । न तथा । जीवपदे सिद्धपदञ्च उ-
न्नयत्राप्येकवचने एक एव जंगो ज्ञानारक इति बहुवचने
ऽप्येक एवानाहारक इति ॥ * संक्षिप्तारम्भः ॥

सन्नीं जंते ! जीवे किं आहारः अणहारः ? गोय-
मा ! सिय आहारः सिय अणहारः । एवं जाव वेमा-
णिण नवरं । एगिंदियविगिंदिया न पुच्छिजंति ।
सन्नीं जंते ! जीवा किं आहारगा अणहारगा
गोयमा ! जीवादिभ्यो त्रिजंगो जाव वेमाणि ॥

(सन्नीं जंते !) इत्यादि ॥ प्रश्नमंत्रं मृगमं निर्वचनसूत्र-
माह । गोयमेत्यादि । विग्रहगत्या ऽनाहारकः शेषकाश्चा-
हारकः । ननु संज्ञी समस्तो उच्यते विग्रहगतौ च मनो ना-
स्ति ततः कथं संज्ञी सन्ननाहारको ज्ञयंत उच्यते इह विग्र-
हगत्यापन्नोऽपि संज्ञायुष्कवेदनात्मन्संज्ञी व्यवस्थिते यथा
नारकायुष्कवेदनाप्राप्तो न कश्चिदप्यः । एवमित्यादि । एवं-
मुपदर्शनेन प्रकारेण तावदनन्तरं यावद्वैमानिकाऽवैमानिकसूत्रं,
न वरं मेकेन्द्रियविकिन्दिया न प्रष्टव्याः । किमुक्तं भवति त-
द्विषयसूत्रं सर्वथा न वक्तव्यं तेषाममनस्कतया संज्ञित्वायागा-
त् । बहुवचनचिन्तायां जीवपदे नैरयिकादिपदेषु च प्रत्येकं
सर्वत्र भङ्गवत् तस्याः सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथ-
वाऽऽहारकाश्च अनाहारकाश्च २ अथवाऽऽहारकाश्च अनाहारकाश्च
३ तथाचाह । “ जीवाद्भ्यो त्रिजंगो जाव वेमाणि ॥ ” इति ॥
तत्र सामान्यतो जीवपदे प्रथमभंगं सकलज्ञोपापेक्षया संज्ञि-
त्वेनोत्पातविरहाभावात् । द्वितीयजंगे एकस्मिन् संज्ञिनि विग्र-
हगत्यापन्ने तृतीयजंगे बहुषु संज्ञिषु विग्रहगत्यापन्नेषु , एवं
नैरयिकादिपदेष्वपि जंगनावना कार्यो ॥

असंक्षिप्तारम्भः ॥

असन्नीं जंते ! जीवे किं आहारः अणहारः ?
गोयमा ! सिय आहारः सिय अणहारः एवं एरइए
जाव वाणमंतरे नवरं जोइसियवेमाणि न पुच्छिजं-
ति । असन्नीं जंते ! जीवा किं आहारगा अणहा-
रगा ? गोयमा ! आहारगा वि अणहारगा वि एगो
जंगो । असन्नीं जंते ! एरइया किं आहारगा अ-
णहारगा ? गोयमा ! आहारगा वा अणहारगा वा
अहवा अहारः य अणहारः य अहवा आहारः य
अणहारगा य । अहवा आहारगा य अणहारः य ।
अहवा आहारगा य अणहारगा य एवं एते उजंगा । एवं
जाव एणियकुमारा, एगिंदियेसु अजंगकं वेइंदिय जाव
पंचिंदियतिरिक्खजोणिणसु त्रिजंगो मणुस्सवाणमंतरेसु
उजंगा नो सन्नी नो असन्नीं जंते ! जीवे किं आहारः

अणहारः ? गोयमा ! सिय आहारः सिय अण-
हारः । एवं मणुस्से वि । सिद्धे अणहारः पुहुत्तेणं
नो सन्नी नो असन्नी जीवा आहारगा वि अण-
हारगा वि मणुस्सेसु त्रिजंगो सिद्धा अणहारगा ॥

(असन्नीं जंते ! इत्यादि) अत्रापि विग्रहगतावनाहारकः
शेषकाश्चाहारकः (एवं जाव वाणमंतरे इति) एवं सामा-
न्यतो जीवपदे इव चतुर्विंशतिदंरुक्कमेण तावद्वक्तव्यं ।
यावदान्वयन्तरो दानव्यंतरविषयसूत्रं । अथ नैरयिका जव
नपतयो दानव्यन्तराश्च कथमसंज्ञिनो येनासंज्ञिसूत्रे तेषु
पठ्यते इति उच्यते । इह नैरयिका जवनपतयो व्यन्तराश्च
संज्ञिच्योऽप्युत्पद्यन्ते । संज्ञिच्योऽपि असंज्ञिच्योत्पद्यमाना
असंज्ञिन इति व्यवहियन्ते । संज्ञिच्य उत्पद्यमानाः संज्ञि-
नतो संज्ञिसूत्रेऽपि ते उक्तप्रकारेण पठ्यन्ते । ज्योतिष्कवैमा-
निकास्तु संज्ञिच्य एयोत्पद्यन्ते । नासंज्ञिच्यः असंज्ञित्वव्यव-
हारजायादिह ते न पठ्यन्ते । तथाचाह । “ जोइसियवेमा-
णि न पुच्छिजंति ” किमुक्तं जवति । तद्विषयसूत्रं न वक्तव्यं
तेषामसंज्ञित्वाभावादिति । बहुवचनचिन्तायां सामान्यतो
जीवपदे एक एव जंगस्तथा आहारका अपि अनाहारका
अपि प्रतिसमयमेकेन्द्रियाणामनन्तानां विग्रहगत्यापन्नानाम-
त एवानाहारकाणां सदैव लज्यमानतयाहारकपदेऽपि सर्वदा
बहुवचनजावात् । नैरयिकपदे परजंगाः । तत्र प्रथमो भंग
आहारका इति अर्थं च जंगो यदाऽन्यो संज्ञी नारक उत्पद्यमानो
विग्रहगत्यापन्नो न लज्यते । पूर्वोत्पन्नास्वसंज्ञिनः । सर्वेऽन्या
हारका जातास्तदा लज्यन्ते । द्वितीयोऽनाहारक इति एव
यदा पूर्वोत्पन्नो संज्ञी नारक एकोऽपि न विद्यते । उत्पद्यमा-
नास्तु विग्रहगत्यापन्ना बहवो लज्यन्ते तदा विज्ञेयः । तृतीय
आहारकाश्च अनाहारकाश्च द्वित्वेऽपि प्राकृते बहुवचनचिन्ता-
यामेवोऽपि जंगस्तमीचीन इत्युपन्यस्तः । तत्र यदा चिरका-
तोत्पन्न एको संज्ञी नारको विद्यते । अधुनोत्पद्यमानोऽपि
विग्रहगत्यापन्न एकस्तदायं भंगः चतुर्थः आहारकाश्चानाहार-
काश्च एकश्चिरकातोत्पन्ने एकस्मिन्संज्ञिनि नारके विद्यमाने
बहुष्वधुनोत्पद्यमानेषु असंज्ञिषु विग्रहगत्यापन्नेषु छद्म्यः
पंचमः आहारकाश्चानाहारकाश्चायं चिरकातोत्पन्नेषु बहुषु
असंज्ञिषु नारकेषु अधुनोत्पद्यमाने विग्रहगत्यापन्ने एकस्मि-
न्नसंज्ञिनि विज्ञेयः । षष्ठः आहारकाश्चानाहारकाश्चेषु बहुषु
चिरकातोत्पन्नेष्वुत्पद्यमानेषु चासंज्ञिषु वेदितव्यः । एवमेते
परजंगा एवमुपदर्शितेन प्रकारेण एते परभंगास्तथा ।
आहारकपदस्य केवलस्य बहुवचनेनैकः । १ । अनाहारकप-
दस्य केवलस्य बहुवचनेन द्वितीयः । २ । आहारकपदस्या-
नाहारकपदस्य च युगपत्प्रत्येकमेकवचनेन तृतीयः । ३ ।
आहारकपदस्यैकवचनेन अनाहारकपदस्य बहुवचनेन चतु-
र्थः ॥ ४ ॥ आहारकपदस्य बहुवचनेन अनाहारकपदस्यैक-
वचनेन पञ्चमः ॥ ५ ॥ उन्नयत्रापि बहुवचनेन षष्ठः ॥ ६ ॥
शेषास्तु जंगा न सम्भवन्ति । बहुवचनचिन्तायाः प्रकान्त-
त्वात् । एते च परभंगा असुरकुमारादिष्वपि स्तनितकुमारप-
र्यवसानेषु वेदितव्यास्तथा चाह “ एवं जाव धणियकुमारा
एगिंदियेसु अजंगमिति ” एकेन्द्रियेषु पृष्ठिव्येजोवायुवन-
स्पतिरूपेणभंगकं जंगकामावः । एक एव जंग इत्यर्थः ।
सचाऽयं आहारका अपि अनाहारका अपि । तत्राहारका
बहवः सुप्रसिद्धा अनाहारका अपि प्रतिसमयं पृथिव्येजो-

वायवः प्रत्येकमसंख्येयाः । प्रतिसमयं वनस्पतयो जन्ताः सर्वकाष्ठं वृक्ष्यन्ते इति तेषु बहवः सिद्धाः क्षीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्य्यकूपञ्चेन्द्रियेषु प्रत्येकं जगत्रिकं । तद्यथा । आहारका अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च । अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च तत्र द्वीन्द्रियान् प्रतिभावना यदा द्वीन्द्रिय एकोऽपि विग्रहगत्यापन्नो वृक्ष्यते तदा पूर्वोपन्नाः सर्वेऽप्याहारका इति प्रथमो भंगः । यदा पुनरेको विग्रहगत्यापन्नस्तदा पूर्वे सर्वेऽप्याहारका उत्पद्यमानस्वेकोऽनाहारक इति । यदा तूत्पद्यमाना अपि बहवो वृक्ष्यन्ते तदा तृतीयः । एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्य्यकूपञ्चेन्द्रियेष्वपि ज्ञावना कार्या । मनुष्यव्यन्तरेषु परुजंगाः । ते च नैरयिकेषु च भावनीयास्तथाचाह । " वेईन्दियजावपंचिदियतिरिक्खजोणिपसु । तियभंगो मणुसवाणमन्तरेसु वभंगा ॥ १ ॥ " इति । नो संझी नो असंझी च केवली सिद्धश्च । ततो नोसंझिनोभसंझित्वचिन्तायां त्रीणि पदानि तद्यथा । जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदञ्च । तत्र जीवपदे सूत्रमाह "नो सन्नी नोभसन्नीणं जंते ! जीवे " इत्यादि । स्यात्कदादिदाहारकः केवलिनः समुद्रघाताद्यवस्थाविरहे आहारकः । स्यात्कदाचिदनाहारकः । समुद्रघातावस्थायां सिद्धत्वावस्थायां वा भावनीयं । सिद्धे अणाहार्य इति । सिद्धे सिद्धविषये सूत्रे । अणाहार्य इति वक्तव्यं (पुहुत्तणंति) पृथक्त्वेन बहुत्वेन चिन्तायामिति प्रथमः (आहारगा वि अणाहारगा वि इति) तत्राहारका अपि बहुनां केवलिनानां समुद्रघाताद्यवस्थाविरहितानां सदैव वृक्ष्यमानत्वात् । अनाहारका अपि सिद्धानां सदैव ज्ञावात्तेषां चानाहारकत्वादिनि (मणुस्सेसु तियजंगो इति) मनुष्यविषयं भंगत्रिकं तद्यथा । आहारका एव भंगो यदा न कोऽपि केवली समुद्रघाताद्यवस्थागतो जयति । अथवा । आहारकाश्चानाहारकश्च । एव जंगो एकस्मिन्केवलिनो समुद्रघाताद्यवस्थागते सति वृक्ष्यते अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च । एषु बहुषु केवलिषु समुद्रघाताद्यवस्थागतेषु सत्सु वेदितव्यः ॥ प्रज्ञा० ॥ वेद्याद्वारम् ।

सवेसेणं जंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! सिय आहारएसिय अणाहारए एवं जाव वेमाणि ए सवेस्सा एं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो । एवं कण्ठवेस्सा नी ववेस्सा काउवेस्साए वि ! जीवेगिंदिय तियजंगो तेउवेस्साए पुढविआउवणस्सकाइयाणं उ जंगा सेमाणं जीवादिओ तियजंगो जेसि अतियतेउवेस्सा पम्हवेसाए सुकवेसाए य जीवादिओ तियजंगो अवेस्सा जीवा मणुस्सा सिद्धा एणत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो आहारगा ॥ टीका । सामान्यतः सवेइयसूत्रमाह । (सवेसणं जंते ! जीवे इत्यादि) इदं सामान्यतो जीवसूत्रमिव भावनीयं । अत्रापि सिद्धसूत्रं वक्तव्यं सिद्धानामवेइयत्वात् । बहुवचनचिन्तायां जीवपदे एकेन्द्रियेषु च पृथिव्यादिषु प्रत्येकमेक एव जंगस्तद्यथा । आहारका अपि अनाहारका अपि जनयेपामपि सदा बहुत्वेन वृक्ष्यमानत्वात् । शेषेषु तु नैरयिकादिषु प्रत्येकं जंगत्रिकं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवाऽऽहारकाश्चानाहारकश्च अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च ३ अमीपाश्च भावना प्राग्वत् । तथाचाह । " जीवेगिंदियवज्जो

तियजंगो इति " एवमित्यादि । एवं यथा सामान्यतः सवेइयसूत्रमुक्तं तथा कृष्णवेइयाविषयमपि नीलवेइयाविषयमपि कापोतवेइयाविषयमपि सूत्रं च वक्तव्यं । सर्वत्र सामान्यतो जीवपदे एकेन्द्रियेषु च प्रत्येकमनङ्गकं शेषपदेषु भङ्गत्रिकं । तेजोवेइयाविषयमपि सूत्रमेकत्वं प्राग्वत् बहुत्वं पृथिव्यव्यवस्थतिषु परुजङ्गाः तेषु कथं तेजोवेइयासंज्ञक इति चेदुच्यते । जवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानादेवानां तेजोवेइयाधत्तांतत्रोत्पादज्ञावात् । उक्तञ्चास्या एव जगवत्याः प्रज्ञापनायाश्चूर्णौ " जेणं तेषु जवणवइ वाणमंतरजोइसियसोइम्मी साणया देवा ॥ उववज्जन्ति तेणं तेउवेस्सा ववभइ १ " इति । ते परुजङ्गा इमे सर्वे आहारकाः ॥ १ ॥ अथवा सर्वेऽनाहारकाः २ अथवा आहारकाश्चानाहारकः ३ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ४ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ५ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ६ । शेषाणां जीवपदादारभ्य सर्वत्रापि भङ्गत्रिकं । तथाचाह (तेउवेस्साएपुढवी आउवणस्सकाइयाणं वभंगा सेसाणं जीवाइओ तियभंगो इति) आह किं सर्वेषामविशेषेण जीवपदादारभ्य भङ्गत्रिकमुत केषां चिदत आह (जेसि अतिय तेउवेस्सा इति) येषामस्ति तेजोवेइया तेषामेव भङ्गत्रिकं वक्तव्यं न शेषाणां । एतेन किमावेदितं जयति । नैरयिकविषयं तेजोवायुविषयं चिच्चित्तुरिन्द्रियविषयञ्च तेजोवेइयासूत्रं वक्तव्यमिति तथा पद्मवेइयासूत्रं वक्तव्यमिति तथा पद्मवेइया च येषां संजयति तद्विषयं तयोः सूत्रं वक्तव्यं तत्र पद्मवेइया शुक्लवेइया च । तिर्य्यकूपञ्चेन्द्रियेषु मनुष्येषु वैमानिकेषु च वृक्ष्यते न शेषे प्विति । तयोः प्रत्येकं चत्वारि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं तिर्य्यकूपञ्चेन्द्रियपदं मनुष्यपदं वैमानिकपदञ्च सर्वत्राप्येकवचनचिन्तायां स्यादाहारक इति भंगो बहुवचनचिन्तायां भङ्गत्रिकं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च २ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ३ । तथाचाह (पम्हवेसाए सुकवेसाए जीवाइओ तियभंगोत्ति) अवेइया जीवास्ते चारोगिकेवलिनः सिद्धाश्च ततः स्यात्त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं मनुष्याः सिद्धाश्च । सर्वत्राप्येकवचनेन बहुचनेन चानाहारगा इति ॥

सम्प्राति सम्यग्दृष्टिं धारम् ॥

सम्मादिद्वीणं जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! सिय आहारगा सिय अणाहारगा । वेईन्दिय तेईन्दिय चर्चिरीदियजंगगा । सिद्धा अणाहारगा अवसेसाणं तियजंगगा । मिच्छदिद्वीसु जीवेगिंदियवज्जो तिय जंगो । सम्मा मिच्छदिद्वीणं जंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! आहारए नो अणाहारए एवेगिंदियविगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए एवं पुहुत्ते वि ॥

सम्यग्दृष्टिश्चेहोपशमिकसम्यक्त्वेन सास्वादनसम्यक्त्वेन क्वायोपशमिकसम्यक्त्वेन क्वाधिकसम्यक्त्वेन वा प्रतिप्रसन्नयः सामान्यत उपपादानात्तथैव चात्रे भङ्गचिन्तायामपि करिष्यमाणत्वात् ! तत्रोपशमिकसम्यग्दृष्ट्यादयः सुप्रतीताः वेदकसम्यग्दृष्टिः पुनः क्वाधिकसम्यक्त्वमुत्पादयन् चरमग्रासमनुभववसेयः । एकत्वे सर्वेऽपि जीवादिपदेषु प्रत्येकमेव जंगः स्यादाहा-

रकः स्यादनाहारक इति नवरमत्र पृथिव्यादिविषयमूत्रं चक-
त्यं तेषां सम्यग्दृष्ट्यायोगात् उन्नयानाद्यो (पुढ्याङ्गम्) इति
वचनाद्वह्वचनविषयमूत्रं । सामान्यतो जीवपदे आहारका
अपि अनाहारका अपीत्येव एव भेगः उन्नयेयामपि मदा
सम्यग्दृष्ट्या नो यद्वचनं लक्ष्यमानत्वात् । नैरयिकजननपति-
तिर्यक्पंचेन्द्रियमनुष्यव्यन्तरज्योतिष्कर्ममानिकेयु प्रत्येकं भं-
गविकं । तद्यथा कदाचित्सर्वेऽप्याहारका एव १ कदाचिदाहा-
रका एकस्यानाहारकाः २ कदाचिदाहारका अनाहारकाश्च ३
द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु नो पञ्चभेगाः । ने च प्राग्वज्ञायनीयाः ।
हीन्द्रियादीनां च सम्यग्दृष्ट्यामप्युत्थावस्थायां सम्भवति ।
सास्यादनमन्यकृत्वापेक्षया द्रष्टव्यं । मित्रास्वनाहारकाः ।
एतेषां प्रायिकमन्यकृत्यनुक्तत्वात् । नया चाह (वंदेदियंतं-
दियचतुर्दिगेषु ४ भेगा लिका अणाहारका धवमेसाणं ति-
यजंगो) मिथ्यादृष्टिर्निर एकवचने सर्वत्र स्यादाहारकः
स्यादनाहारक इति वक्तव्यं । बहुवचने जीवपदे पृथिव्यादि-
पदेषु च प्रत्येकमाहारका अपीति उन्नयेयामपि सर्वदेव तेषु
पदेषु बहुवचने लक्ष्यमानत्वेन शेषेषु तु सर्वेषु स्थानेषु भंगविकं
मिद्वत्त्वे चात्र न वक्तव्यं । सिद्धानां मिथ्यात्वापगमादतदे-
वाह ॥ " मित्रादिद्रिषु जीवेगंदियवज्जो तियजंगो सम्मा-
मिच्छदिद्रीणं जंते ! जीवे " ॥ इत्यादि प्रथमसूत्रं सुगमं
प्रगयानाह । गौतम ! आहारको नो अनाहारकः फरमा
दिति चेदुच्यते-इह संसारिणामनाहारकत्वं विप्रहर्ता
न सम्यग् मिथ्यादृष्टिर्विप्रहृत्यभाष्यतोऽनाहारकत्वाभावः ।
एवं चतुर्दिशतिदारुफप्रमेण सर्वत्रापि वक्तव्यं । नवरमेक-
न्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्तव्यास्तेषां सम्यग् मिथ्यादृष्ट्यासं-
भवात् । एवं बहुवचनेऽपि वक्तव्यं । तद्यथा ॥

* सम्मा मिच्छ दिद्रीणं जंते ! जीवा किं आहारगा !
गोयमा ! आहारगा नो अणाहारगा सम्मामिच्छदिद्रीणं
जन्ते ! नैरया किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा !
आहारगा नो अणाहारगा । एवमेगंदियविगंदिदियवज्जा
जाव वेमाणिया ॥ *

इति ॥ गतं दृष्टिद्वारम् ॥

सम्प्रति संयतहारम् ॥

संजणं जंते ! किं आहारण अणाहारण ? गोयमा !
सिय आहारण सिय अणाहारण एवं माणुसे वि । पु-
हुत्तेणं तियजंगो असंजण पुच्छा, गोयमा ! सिय आहारण
सिय अणाहारण पुहुत्तेणं जीवेगंदियवज्जो तियजंगो
संजतासंजते जीवे पंचिदियतिरिक्खजोणिण माणुसे एते
एगत्तेण विपुहुत्तेण वि आहारगा नो अणाहारगा नो
संजते नो असंजण नो संजयासंजण जीवे सिध्दे य एते
एगत्तपुहुत्तेण वि नो अहारगा अणाहारगा ॥

संयतत्वं मनुष्याणामेव तत्र चे पदे । तद्यथा । जीवपदं मनु-
ष्यपदञ्च । तत्र जीवपदे सूत्रमाह (संजणं जंते ! जीवे इत्या-
दि) सुगमं नवरं । अनाहारकत्वं केवलसमुद्घातावस्थाया-
मयोगित्वावस्थायां वेदितव्यं शेषकालमाहारकत्वं । एवं । (म-
णुस्तेष्विति) एवं मनुष्याविषयं सूत्रं वक्तव्यं । तद्यथा ।
(संजणं जंते ! मणुसे किं आहारण अणाहारण ? गोयमा ! सिय
आहारण सिय अणाहारण) भावनान्तरमेयोक्ता (पुहुत्तेणं

तियभंगोत्ति) पृथक्त्वेन बहुवचनेन जीवपदे मनुष्यपदे च
प्रत्येकं भंगविकं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्देवयुराहारका एव
भंगो यदान कोऽपि केवलसमुद्घातमयोगित्वं वा प्रतिपन्नो
भवति वेदितव्यः । अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च एव एक-
स्मिन् केवलसिन् समवहते शैलेशीगंतं वा प्राप्यते अथवा आ-
हारकाश्च अनाहारकाश्च एव बहुषु केवलसिन् समवहतेषु शै-
लेशीगंतेषु वा लक्ष्यते । असंयतसूत्रे एकवचने सर्वत्र स्यादा-
हारक इति वक्तव्यं । बहुवचने जीवपदे पृथिव्यादिषु च पदे-
षु प्रत्येकमाहारकाअनाहारका अपि इत्येव भङ्गः । शेषेषु तु नै-
रयिकाविषु स्थानेषु प्रत्येकं भंगविकं संयतासंयतदेशविर-
तास्तं च तिर्यक्पंचेन्द्रिया मनुष्या वा न शेषाः शेषाणां स्व-
भावत एव देशविरतिपरिणामाभावादेव चैतेषां त्रीणि
पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं तिर्यक्पञ्चेन्द्रियपदं
मनुष्यपदञ्चैतेषु त्रिष्वपि स्थानेषु एकवचने बहुवचने च आहा-
रका भवन्ति । भवान्तरगतः केवलसमुद्घातावस्थायां
च देशविरतिपरिणामाभावात् नो संयतो नो ऽसंयतो नो सं-
यतासंयतो । गतं संयतहारम् । तच्चितायां चे पदे । तद्यथा ।
जीवपदं सिरूपदञ्च । उन्नयत्रा ऽप्येकवचने बहुवचने
चानाहारकत्वमेव वक्तव्यं नत्वाहारकत्वम् । सिद्धानामना-
हारकत्वात् ॥

सम्प्रति कथायहारम् ॥

सकमाईणं जंते ! जीवे किं आहाण अणाण सिय
आहाण सिय अणाहाण एवं जाव वेमाणिए पुहुत्तेणं
जीवेगंदियवज्जो तियजंगो । कोहकसाईणु जीवाईसु
एवं चेव नवरं देवेसु उन्नगा माणकसाईणु मायाकसा
ईसु देवेणेरणसु उन्नगा अवमेसाणं जीवेगंदियवज्जो-
तियजंगो । कोचकसाईणु नैरणसु उन्नगा । अवसे-
मसु जीवेगंदियवज्जो तियजंगो अकसाई जहा नो सबी
नो असन्नी ।

(सकसाईणं जंते ! जीवे) इत्यादि ॥ एकवचनविषयं सूत्रं
सुगमं । बहुवचने (जीवेगंदियवज्जो तियभंगोत्ति)
जीवपदे पृथिव्यादिषु च पंचसु पदेषु प्रत्येकं आहारका अपि
अनाहारका अपि वक्तव्यं । उन्नयेयामपि सकपायाणां
सर्वेषु तेषु स्थानेषु बहुवचने लक्ष्यमानत्वात् । शेषेषु तु स्थानेषु
भंगविकं । कोहकसाय एवंचवत्ति क्रोधकपायसि एवमेव
सामान्यतः सकपायवदवसेयः । तत्रापि जीवपदे पृथिव्यादि
पदेषु चाभङ्गः शेषेषु तु स्थानेषु भंगविकमिति प्रावः । किं सर्वे
ष्वपि शेषेषु स्थानेषु भंगविकं नेत्याह । (नवरं देवेसु उन्नगा)
देवा हि स्वभावत एव क्रोधमयबहुला भवन्ति । न क्रोधादिव-
हुलाः । ततः क्रोधकपायिण एकादयोऽपि लक्ष्यन्ते । इति
परमं ज्ञास्तद्यथा । कदाचित्सर्वेऽप्याहारका एव क्रोधकपा-
यिण एकस्यापि विप्रहृत्यापन्नस्यालक्ष्यमानत्वात् १ कदा-
चित्सर्वेऽप्याहारका एकस्यापि क्रोधकपायिणस्तत आहा-
रकस्याप्राप्यमाणत्वात् क्रोधादयो हि मानाद्युदयवि-
विक्त एवेह विवक्ष्यते । न मानाद्युदयसहितोऽपि तेन
क्रोधकपायिणः ततः कदाचिदाहारकस्य सर्वथाऽप्य-
प्रावः ॥ ३ ॥ तथा कदाचिदेक आहारको एकोऽनाहारकः
॥ ३ ॥ कदाचिदेक आहारको बहुवोऽनाहारकाः ॥ ४ ॥
कदाचिद्बहुव आहारका एकोऽनाहारकः ॥ ५ ॥ कदाचिद्-

हव आहारका बहुवोऽनाहारकाः ॥ ६ ॥ इति मानकपायसूत्रं मायाकपायसूत्रं चैकवचने प्राग्वत् । बहुवचने विशेषमाह । (मानकसाईसु) इत्यादि । मानकपायिषु मायाकपायिषु बहुवचने चिन्त्यमानेषु देवेषु नैरयिकेषु च प्रत्येकं परमंगाः । नैरयिका हि भवस्वभावतः क्रोधबहुला देवास्तु बोजवहु-
लास्ततो देवानां नैरयिकाणाञ्च मानकपायो मायाकपायश्च प्रविरज इति प्रागुक्तप्रकारेण परमंगाः । जीवपदे पृथिव्यादि पदेषु च प्रत्येकमङ्गकमाहारकाणामनाहारकाणां च मानक-
पायिणां मायाकपायिणाञ्च प्रत्येकं सदैवतेषु स्थानेषु बहुत्वेन लक्ष्यमानत्वात् । शेषेषु तु स्थानेषु जंगत्रिकं । बोजकपाय सूत्रमप्येकवचने तथैव बहुवचने विशेषमाह (बोजकसा ईसु इत्यादि) बोजकपायिषु नैरयिकेषु परमङ्गस्तेषां बोज-
वहुवतया परमङ्ग्यसंज्ञत्वात् । जीवेष्वेकेन्द्रियेषु च प्राग्वदेव एव भङ्गः । आहारका अप्यनाहारका अपीति (अकसाई जहा नो सन्नी नो असन्नीति) अकपायिणो नोसंज्ञिनो नोऽसंज्ञिनो उक्तास्तथा वक्तव्याः किमुक्तं जवति । अकपायिणोऽपि मनुष्याः सिद्धाश्च । मनुष्या उपशान्तकपायादयो वेदितव्याः ॥ अन्ये-
षां सकपायित्वात् । तत एतेषामपि त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं मनुष्यपदं सिरूपदञ्च तत्र सामान्यतो जीवपदे मनुष्यपदे च प्रत्येकमेकवचने स्यादाहारकः स्याद-
नाहारक इति वक्तव्यं । सिरूपदेऽप्यनाहारक एवेति । बहुवचने जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपीति । केवलानामाहा-
रकाणां सिद्धानामनाहारकाणां सदैव बहुत्वेन लक्ष्यमान-
त्वात् । मनुष्यपदे भङ्गत्रिकं । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च २ अथवा आहारकाश्चानाहा-
रकाश्च ३ ज्ञावना प्रागेवानेकशः कृता सिद्ध पदे त्वनाहारक एक एव ॥

सम्प्रति ज्ञानद्वारम् ॥

नाणी जहा सम्मदिङ्गी । आजिणिवोहियनाणी सुय-
नाणीसु वेईदियतेईदियचउरिंदियेसु ङजंगा । अवसेसु जी-
वादिओ तियजंगो । जेसिं अत्थि ओहिनाणी पंचिदिय-
तिरिक्खजोणिया मणूसा य आहारगा नो अणाहारगा
अवसेसेसु जीवादिओ तियजंगो जेसिं ओहिनाणं मणपज्ज
वनानं जीवा मणूसा य एगत्तेणविपुहत्तेणवि आहारगा
नो अणाहारगा केवलनाणी जहा नो सन्नी नो असन्नी
अन्नाणीमति अन्नाणी सुयअन्नाणी जीवेगिंदियवज्जो ति-
यजंगो विजंगनाणी पंचिदियतिरिक्खजोणिया मणूसा
य आहारगा नो अणाहारगा अवसेसेसु जीवादिओ
तियजंगो ॥

(तत्र नाणी जहा सम्मदिङ्गीति) ज्ञानी यथा प्राक् सम्य-
ग्दृष्टिरुक्तस्तथा वक्तव्यस्तद्यथा ॥

* नाणीणं जंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गो०
सिय आहारए सिय अणाहारए नाणीणं जंते ! नेरईए
किं आहारए अणाहारए ? गो० सिय आहारए सिय
अणाहारए एवमेगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए नाणीणं
जंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गो० आहा-
रगावि अणाहारगावि नाणीणं जंते ! नेरईया किं

आहारगा अणाहारगा गो० सव्वे वि ताव होज्जा
आहारगा ? अहवा आहारगा य अणाहारगे य २ अहवा
आहारगा य अणाहारगा य एवं जाव थणियकुमारा ।
वेईदियाणं पुच्छा गो० सव्वे वि ताव होज्ज ? आहारगा
अहवा अणाहारगा य २ अहवा आहारगेय ३ अहवा
आहारगे य अणाहारगा य ४ अहवा आहारगा य
अणाहारगे य ५ अहवा आहारगा य अणाहारगा य
६ एवं तेईदियचउरिंदिया वि जाणियव्वा अवसेसा जाव
वेमाणिया जहा नेरईयाणं सिप्पाणं पुच्छा गो० ॥ *

(अणाहारगा इति) आभिनिवोधिकज्ञानसूत्रे चैकवचने
प्राग्वदवसेयं । बहुवचने द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु भङ्गाः । अथ शेषेषु
जीवादिस्थानेष्वेकेन्द्रियवर्जेषु भङ्गत्रिकं तच्चैवं ॥

* आजिनिवोहियनाणी णं जंते ! जीवा किं आहारगा
अणाहारगा ? गोयमा ! सव्वेवि ताव होज्ज आहारगा ?
अहवा आहारगा य अणाहारगे य २ अहवा आहार-
गा य अणाहारगा य ३ इत्यादि । तथा चाह । आजि-
निवोहियनाणी सुयनाणी सुयवेईदियचउरिंदियेसु ङ-
जंगा अवसेसेसु जीवादिओ तियजंगो तेसिं अत्थि इति *

सुगमं । नवरं जेसिं अत्थि येषां जीवानामाभिनिवोधिकज्ञा-
नश्रुतज्ञानेस्तः । तेषु जंगत्रिकं वक्तव्यं न शेषपृथिव्यादिष्विति ।
अवधिज्ञानसूत्रमेकवचने तथैव बहुवचनचिन्तायां पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिका आहारका एव नत्वनाहारकाः । कस्मादि-
ति चेदुच्यते । इह पञ्चेन्द्रियतिरिक्खामनाहारकत्वं विग्रहग-
तौ । न च तदानीं तेषां गुणप्रत्ययतोऽवधिंसंज्ञो गुणानामे-
वासंज्ञवाच्चाप्यप्रतिपत्तितावधिर्देवोमनुष्यो वा तिर्यक्पद्यते ।
ततोऽवधिज्ञानिनः सन्तः पञ्चेन्द्रियतिरिक्खोऽनाहारकत्वायोगः ।
शेषेषु तु स्थानेष्वेकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जेषु प्रत्येकं जंगत्रिकं ।
एतदेवाह ।

“ ओहिनाणीणं पंचिदियतिरिक्खजोणिया आहारगा अव-
सेसेसु जीवादिओ तियजंगो । जेसिं अत्थि ओहिनाणमिति ॥ ”

मनः पर्यायज्ञानं मनुष्याणामेव ततो द्वे पदे । तद्यथा ।
जीवपदं मुजयत्रापि चैकवचने बहुवचने च मनः पर्यायज्ञा-
नित आहारका एव वक्तव्याः नत्वनाहारका विग्रहगत्याद्यव-
स्थायां मनः पर्यायज्ञानासंज्ञत्वात् । केवलज्ञानी यथा प्राक्
नो संज्ञी नोऽसंज्ञी उक्तस्तथा वक्तव्यः । किमुक्तं जवति
केवलज्ञानचिन्तायामपि त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो
जीवपदं मनुष्यपदं सिरूपदञ्च तत्र सामान्यतो जीवपदे
मनुष्यपदे चैकवचने स्यादाहारकः स्यादनाहारकः इति
वक्तव्यं सिरूपदे त्वनाहारक इति बहुवचने सामान्यतो जीव
पदे आहारका अपि अनाहारका अपि मनुष्यपदे भङ्गत्रिकं ।
तच्च प्रागेवोपदिष्टं सिरूपदे त्वनाहारका अपि अज्ञानि-
सूत्रं मत्त्यज्ञानिसूत्रं श्रुताज्ञानिसूत्रं च एकवचने प्रागेव बहुव-
चनचिन्तायां जीवपदे एकेन्द्रियेषु पृथिव्यादिषु प्रत्येकमाहा-
रका अनाहारका अपि इति वक्तव्यं शेषेषु जंगत्रिकं । विज-
ज्ञानिसूत्रमप्येकवचने तथैव बहुवचनचिन्तायां पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यक्योनिका मनुष्या आहारका एव वक्तव्याः । नत्वनाहा-
रका त्रिभङ्गज्ञानसाहितस्य विग्रहगत्या तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु

मनुष्येषु चोत्पत्तिसम्भवात् । अथशेषेषु स्थानेषु एकेन्द्रियविक-
कशेन्द्रियवर्जेषु प्रत्येकं भंगविकं । गतं ज्ञानद्वारम् ॥

संप्रति योगद्वारम् ॥

सजोगीसु जीवेर्गिन्दियवज्जो तियजंगो मणजोगी वडजो-
गी य जहा सम्मामिच्छादिद्वी । नवरं वडजोगी विग-
झिदियाण वि कायजोगीसु जीवेर्गिन्दियवज्जो तियजंगो ।
अजोगी जीवमणूससिद्धा अणाहारगा । दारम् ॥

तत्र सामान्यतः सयोगीसूत्रमेकवचने तथैव बहुवचने जीवै-
केन्द्रियपदानि वर्जयित्वा शेषेषु स्थानेषु जङ्गविकं, जीवपदे
पृथिव्यादिपदेषु च पुनः प्रत्येकमाहारका अपि अनाहारका
अपीति जङ्ग ज्ञयेपामपि सदैवतेषु स्थानेषु बहुत्वेन ह्यन्य-
मानत्वात् । मणजोगी वडजोगी जहा सम्मामिच्छादिद्वीयति ।
मनोयोगिनो वाग्योगिनश्च । यथा प्राक् सम्यग्मिथ्यादृष्ट्य
उक्तास्तथा वक्तव्याः । एकवचने बहुवचने वाऽऽहारका एव
वक्तव्या नत्वनाहारका इति भावः (नवरं वडजोगी विगझिदि-
याणविति) नवरमिति । सम्यग्मिथ्यादृष्टिसूत्रादत्रायं विशेष-
पः । सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वं विकलैन्द्रियाणां नास्तीति तत्सूत्रं
तत्रोक्तं । वाग्योगः पुनर्विकलैन्द्रियाणामप्यस्ति तत्सूत्रमपि
वाग्योगे वक्तव्यं । तच्चैव ॥

* मणजोगीणं जंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ?
गोयमा ! आहारए नो अणाहारए एयमेर्गिन्दियवज्जं
जाव वेमाणिए एवं पुहुत्तेण वि ॥ *

काययोगिसूत्रमप्येकवचने बहुवचने च सामान्यतः सयोगि-
सूत्रमिव (अजोगीणं जंते ! जीवे किं आहारए) तेनात्र त्रीणि
पदानि । तद्यथा जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदं च त्रिष्वपि स्था-
नेष्वेकवचने बहुवचनेनाहारकत्वमेव ॥

अधुना उपयोगद्वारम् ॥

सागाराणामारोवज्जत्तेसु जीवेर्गिन्दियवज्जो तियजंगो
सिद्धा अणाहारगा । दारम् ॥

तत्र साकारोपयोगसूत्रे च प्रत्येकमेकवचने सर्वत्र स्यादना-
हारक इति वक्तव्यं सिद्धपदे त्वनाहारक इति बहुवचने जी-
वपदे पृथिव्यादिपदेषु आहारका अपि अनाहारका अपीति
भङ्गः । शेषेषु जङ्गविकं । सिद्धास्त्वनाहारका इति सूत्रो-
ल्लेखस्त्वर्थः ॥

* सागारोवओगोवज्जत्तेणं जंते ! जीवे किं आहारए अणा-
हारए ? गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए ॥ *
गतमुपयोगद्वारं ॥

वेदद्वारम् ॥

सवेदजीवेर्गिन्दियवज्जो तियजंगो । इत्थिवेयपुरिसवेणसु
जीवज्जत्तो तियजंगो । नपुंसकवेदए जीवेर्गिन्दियवज्जो
तियजंगो । अवेयए जहा केवद्वानाणी ॥

सामान्यतः सवेदसूत्रमेकवचने स्यादाहारकस्यादनाहारक
इति बहुवचने जीवपदे एकेन्द्रियश्च वर्जयित्वा शेषेषु स्थानेषु
जङ्गविकं जीवपदे एकेन्द्रियेषु च पुनः प्रत्येकमभंगकं आहारका
अनाहारका अपीति स्त्रीवेदसूत्रं पुरुषवेदसूत्रं च एकवचने तथै-
व नवरमत्र नैरयिकैकेन्द्रियविकलैन्द्रिया न वक्तव्यास्तेषां नपुं-
सकत्वात् बहुवचने जीवादिषु प्रत्येकं भंगविकं । नपुंसकवेदे-
ऽपि सूत्रमेकवचने तथैव नवरमत्र जवनपतिव्यन्तरज्योतिष्क

वैमानिका न वक्तव्याः । तेषां न नपुंसकत्वाद्वहुवचने जीवै-
केन्द्रियवर्जेषु भंगविकं । जीवपदे एकेन्द्रियपदेषु च पृथिव्या-
दिषु पुनरभंगकं प्रागुक्तस्वरूपमिति । अवेदो यथा केवद्वी तथा
एकवचने बहुवचने च वक्तव्याः । जीवपदे मनुष्यपदे च एक-
वचने स्यादाहारकस्यादनाहारक इति बहुवचने जीवपदे
आहारका अपि अनाहारका अपि मनुष्येषु भंगविकं सिद्धे
त्वनाहारका इति वक्तव्यमिति ज्ञावः ॥ गतं वेदद्वारम् ॥

शरीरद्वारम् ॥

ससररीरे जीवेर्गिन्दियवज्जो तियजंगो । उराद्वियसरीरिसु
जीवमणूसेसु तियजंगो । अवसेसा आहारगा नो अ-
णाहारगा जेसि अत्थि उराद्वियसरीरं वेउज्वियसरीरी
आहारगसरीरीय अणाहारगा जेसि अत्थि तेयगकम्म-
गसरीरी जीवेर्गिन्दियवज्जो तियजंगो । असरीरी जीव
सिद्धा य नो आहारगा अणाहारगा ॥

शरीरद्वारे सामान्यतः शरीरसूत्रे सर्वत्रैकवचने स्यादाहारकः
स्यादनाहारक इति । बहुवचने जीवैकेन्द्रियवर्जेषु शेषेषु
स्थानेषु प्रत्येकं भंगविकं । जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च प्रत्येक
मजङ्गकं प्रागुक्तमिति । औदारिकसूत्रमेकवचने तथैव नव
रमत्र नैरयिकमवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका न वक्त-
व्यास्तेषामौदारिकशरीराभावात् । बहुवचने जीवपदे मनु-
ष्यपदेषु च प्रत्येकं भंगविकं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्भवेयु
राहारका एव भंगो यदा न कोऽपि केवद्वी समुद्धातगतयोगी
वा । अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च एव एकीस्मिन्केवलनि
समुद्धातगते ऽयोगिनि वासति प्राप्यते । अथवा आहारका
श्चानाहारकाश्च एव भंगो बहुषु केवलक्षिपु समुद्धातगतेषु
अयोगिषु वा सत्सु वेदितव्यः । शेषास्त्वेकेन्द्रियक्षिपुश्चिन्द्रिय
क्षिन्द्रिय चतुरिन्द्रियतिर्यक् पंचेन्द्रिया आहारका एव वक्त-
व्याः नत्वनाहारकाः । विग्रहगत्युत्तीर्णानामेवौदारिक
शरीरसम्भवात् । वैक्रियाहारकशरीरिणश्च सर्वे ऽप्येकवचने
बहुवचने आहारका एव नत्वनाहारका नवरं येषां वैक्रियमा-
हारकं वा संजवाति त एव वक्तव्या नान्ये । तत्र नैरयिक
मवनपतिवायुकायिकतिर्यक्पंचेन्द्रियमनुष्यव्यन्तरज्योतिष्कवै-
मानिकेषु आहारकं मनुष्येभ्येव । सूत्रोल्लेखश्चायं ।

* वेउज्वियसरीरेणं ! जंते जीवे किं आहारए अणाहारए ?
गोयमा ! आहारए नो अणाहारए ! वेउज्वियसरीरेणं
जंते ! नेरए किं आहारए अणाहारए ? गोयमा !
आहारए नो अणाहारए ॥ *

इत्यादि । तैजसकर्मणशरीरसूत्रे चैकवचने सर्वत्र स्यादा-
हारकस्यादनाहारक इति । बहुवचने जीवैकेन्द्रियवर्जेषु
स्थानेषु भंगविकं जीवपदे एकेन्द्रियेषु पुनरभंगकं । अशरीरि-
णस्सिद्धास्तेन तत्र द्वे एव पदे । तद्यथा । जीवास्सिद्धाश्च ।
तत्रैकवचने बहुवचने चोत्रयत्राप्यनाहारक एव ॥ गतं शरी-
रद्वारम् ॥

सम्प्रति पर्याप्तिद्वारम् ॥

आहारपज्जत्तिपज्जत्तए सरीरपज्जत्तीपज्जत्तए इंदिय
पज्जत्तिपज्जत्तए आणापाणपज्जत्तीपज्जत्तए एतासु
चउसु वि पज्जत्तीसु जीवेसु मणूसेसु य तियजंगो अवसेसा

आहारगा नो अणाहारगा जासामणपज्जत्तिपंचिंदियाणं अवसेसाणं नत्थि आहारपज्जत्ती अपज्जत्तए नो आहारए अणाहारए एगत्तेण वि पुहत्तेणवि । सरीरपज्जत्तिअपज्जत्तिए सिय आहारए सिय अणाहारए । चउरिद्वियासु चउसु अपज्जत्तीसु णेरइयदेवमणूसेसु ढ जंगा । अवसेसाणं जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो । जासामणपज्जत्तीए जीवेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणीएसु य तियजंगो । णेरइयत्ते देवमणूसेसु ढ जंगा । सव्वपदेसु एते एगत्तपुहत्तेण जीवादिओ दंरुगोपुच्छाए जाणियव्वो जस्स जं अत्थि तस्स तं पुच्छिज्जइ जं नत्थि तं न पुच्छिज्जइ जाव जासामणपज्जत्तीएसु अपज्जत्तएसु णेरइयदेवमणूसेसु ढ जंगा सेसेसु य तियजंगा ॥

तत्रागमे पर्याप्तयः पञ्च ज्ञापामनः पर्याप्त्योरेकत्वेन विवक्षणात् । तथाहारपर्याप्त्या पर्याप्ते शरीरपर्याप्त्या पर्याप्ते इन्द्रियपर्याप्त्या पर्याप्ते प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्ते ज्ञापामनःपर्याप्त्या पर्याप्ते चिन्त्यमानेऽत्रैव सर्वसंकल्पनामाह । एतासु पञ्चस्वपि पर्याप्तिषु समर्थितासु चिन्त्यमानास्विति शेषः । प्रत्येकमेकवचने जीवपदे मनुष्यपदे च स्यादाहारकस्स्यादनाहारक इति । शेषेषु तु स्थानेषु आहारका इति बहुवचने (जीवेसु मणूसेसु य तियजंगोत्ति) जीवपदे मनुष्यपदे च भङ्गत्रिकञ्च वक्तव्यं । तच्चैदारिकशरीरसूत्रमिव ज्ञावनीयं । अवशेषास्तर्वेऽप्याहारका वक्तव्याः नवरं ज्ञापामनः पर्याप्तिपञ्चेन्द्रियाणामेवेति । तत्सूत्रे एकेन्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्तव्याः किन्तु शेषाः । तदेवाह । भासामणपज्जत्ती पंचिंदियाणं नत्थि इति । आहारपर्याप्त्यपर्याप्तिसूत्रे एकवचने सर्वत्राप्यनाहारको वक्तव्यो नो आहारक आहारपर्याप्त्या ह्यपर्याप्तो विग्रहगतावेव वच्यते उपपातकेवप्राप्तस्य प्रथमसमय एवाहारकपर्याप्त्या पर्याप्तत्वज्ञावादन्यथा तस्मिन्समये आहारकत्वानुपपत्तेर्बहुवचने त्वनाहारका इति । शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तिसूत्रे एकवचने सर्वत्र स्यादाहारक इति । तत्र विग्रहगतावनाहारक उपपातकेवप्राप्तस्तु शरीरपर्याप्तिपरिस्समार्ति यावदाहारक इति । एवमिन्द्रियपर्याप्त्या पर्याप्तिसूत्रे प्राणापानपर्याप्त्या पर्याप्तिसूत्रं ज्ञापामनः पर्याप्त्या पर्याप्तिसूत्रे च प्रत्येकमेकवचने स्यादाहारकस्स्यादनाहारक इति वक्तव्यं । बहुवचने (चउरिद्विया) इत्यादि । उपरितनीषु शरीरपर्याप्तिप्रभृतिषु चतसृसु अपर्याप्तिषु चिन्त्यमानासु प्रत्येकं नैरयिकदेवमनुष्येषु षड्जंगा वक्तव्यास्तद्यथा । कदाचित्सर्वेऽप्याहारका एव १ कदाचित्सर्वेऽप्यनाहारका एव २ कदाचिदेक आहारक एकोऽनाहारकः ३ कदाचिदेक आहारको बहुवोऽनाहारकाः ४ कदाचिद्बहुव आहारका एक आनाहारकः ५ कदाचिद्बहुव आहारका बहुवश्चानाहारकाः ६ अवशेषाणां नैरयिकदेवमनुष्यव्यतिरिक्तानां जीवैकेन्द्रियवर्जं भङ्गत्रिकं वक्तव्यं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च २ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ३ जीवपदे एकेन्द्रियपदेषु च पुनश्शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तिसूत्रे इन्द्रियपर्याप्त्या पर्याप्तिसूत्रे प्राणापानपर्याप्तिसूत्रे च प्रत्येकमभङ्गकं आहारका अपि अनाहारका अपि । उभयेपामपि च सदा बहुत्वेन वच्यमानत्वात् । भाषा-

मनः पर्याप्त्यपर्याप्तकास्त्वेकेन्द्रियविकलेन्द्रिया न वचन्ति किन्तु पञ्चेन्द्रिया एव । येषां हि भाषामनः पर्याप्तिसंभवोऽस्ति त एव तत्पर्याप्ताः प्रोच्यन्ते न शेषा इति । ततस्तत्सूत्रं । बहुवचने जीवपदेऽपि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिपदे च भङ्गत्रिकं । पंचेन्द्रियतिर्यग्यो हि सम्मूर्च्छिताः सदैव बहवो वच्यन्ते । ततो यावदद्यान्यो विग्रहगत्यापन्ने वच्यमाने द्वितीयो भङ्गः आहारकाश्चानाहारकाश्च इति । यदा तु विग्रहगत्यापन्ना अपि बहवो वच्यन्ते तदा तृतीयो भङ्गः । आहारकाश्चानाहारकाश्चेति जीवपदेऽपि भङ्गत्रिकमेतदपेक्षया । (णेरइयत्ति) नैरयिकदेवमनुष्येषु प्रत्येकं षड्जंगाः । ते च प्रागेवोक्ताः । इह भव्यपदादारज्य प्राय एकत्वेन बहुत्वेन च विवक्षितानि सूत्राणि जीवादिद्वैतकर्मणो नोक्तानि ततो माचून्मन्दमतीनां सम्मोह इति तद्विषयमतिदेशमाह (न सव्वपपसु एगत्ते) इत्यादि । एते जीवाद्यो द्वायकास्सर्वपदेषु सर्वेष्वपि पदेषु एकत्वेन बहुत्वेन च पृच्छया उपपन्नकणमेतन्निर्वचने च प्रणिताः । किं सर्वत्राप्यविशेषेण कर्तव्या । नेत्याह । यस्येत्यादि । यस्य यदस्ति तस्य तत्पृच्छति तद्विषयं सूत्रं भवत्येत यस्य पुनः यन्नास्ति न तस्य तत्पृच्छ्यं न तद्विषयं तस्य सूत्रं वक्तव्यमिति भावः । कियद्दूरं यदेव कर्तव्यमिति शङ्कायां चरमद्वायकवक्तव्यतामुपदिशति (जाव भासामणपज्जत्तीपसु) इत्यादि ज्ञावितार्थ इहाधिकृतार्थज्ञावनार्थमिमाः पूर्वोच्चार्यप्रतिपादिता गाथाः ।

सिध्देगिंदियसाहिया, जहिं तु जीवा अजंगयं तत्थ ।
सिध्देगिंदियवज्जे-हिं होइ जीवेहिं तियजंगो ॥ १ ॥
असचीसु य नेरइय, देवमणूएसु होंति छजंगा ।
पुहविदगतखणेषु य, ढजंगा तेज्जेसाए ॥ २ ॥
कोहे माणे माया, ढजंगा सुरगणेषु सव्वेसु ।
माणे मायालोजे, नेरइहिं पि छजंगा ॥ ३ ॥
आजिणिबोहियनाणे, सुयनाणे खलु तेहव सम्मत्ते ।
ढजंगा खलु नियमा, वियतियचउरिंदियेसु जवे ॥ ४ ॥
उवरिद्वउपज्जत्ती-सु चउसु नेरइयदेवमणूएसु ।
छजंगा खलु नियमा, वज्जे पढमा उपज्जत्ती ॥ ५ ॥
सची विसुच्छेस्सा, संजयहिद्विद्वितिसुयनाणेसु ।
त्थीपुरिसाणयवेदेवि, ढजंगा खलु तियजंगो ॥ ६ ॥
सम्माभिच्छमणवइ, मणनाणे बावपंमियवेउव्वी ।
आहारसरीरंमि य, नियमा आहारया होंति ॥ ७ ॥
ओहिम्मि वि जंगंमि, नियमा आहार पाउ नायव्वा ।
पंचिंदिया तिरिच्छा, मणूया पुण होंति विजंगा ॥ ८ ॥
ओरावसरीरंमि य, पज्जत्तीं च पंचसु तेहव ॥
तियजंगो जियमणूए-सु होंति आहारगा सेसा ॥ ९ ॥
णो जव अरूविद्वेसा, अजोगिणो तेहय होंति असरीरी ।
पढमाए अपज्जातिए, तउ नियमा अणाहारा ॥ १० ॥
सन्नासन्नविउत्ता, वेयकसाणो य केवद्विणो ।
तियजंग एकवयणं सिध्दाणाहारया होंति ॥ ११ ॥
एताश्च सर्वा अपि गाथा उक्तार्थप्रतिपादकत्वान्नावितार्था

इति न चूयो भाव्यन्ते । अन्यगौरवमयात् । न वरं । (एकव-
यणे सिद्धाणाहारया इति इति ।) एकवयणे इत्यत्र तृती-
यायै सप्तमी । एकवचनेन एकार्येनेति ज्ञावः । सर्वत्र सिद्धा
अनाहारका जवन्तीति विज्ञेयम् ॥ प्रज्ञा ० २७ पद ॥

जीवः कं समयमनाहारकः !

तेणं काट्ठेणं तेणं समएणं जाव एवं-वयासी जीवेणं
जंते ! कं समयमणाहारणं जवइ ? गोयमा ! पढमे समये
सिय आहारणं सिय अणाहारणं, वितिए समये सिय
आहारणं मिय अणाहारणं, तइए समये सिय आहारणं
सिय अणाहारणं, चउत्थे समए नियमा आहारणं, एवं
दंरुओ जीवा य एगिंदिया य चउत्थे समए सेसा तइ
ए समए ॥ ज०-७ श. ? उ. ॥

(कं समयमणाहारणं) परजवं गच्छन् कस्मिन्समये-
ऽनाहारको जवतीति प्रश्नः । उत्तरन्तु यदा जीव ऋजु-
गत्योत्पादस्थानं गच्छति तदा परभवायुगः प्रथम एव समय
आहारको जवति । यदा तु विग्रहगत्या गच्छति तदा प्रथम-
समये वक्रऽनाहारको जवति, उत्पत्तिस्थानाऽनवाप्तौ तदा-
हरणीयपुञ्जानामजावादत आह (पढमे समए सिय
आहारणं सिय अणाहारणं) तथा यदा एकेन वक्रेण
छान्यां समयाज्यामुत्पद्यते तदा प्रथमेऽनाहारको चित्तीये-
त्वाहारको यदा तु वक्रघटेन त्रिभिः समयैरुत्पद्यते तदा
प्रथमे चित्तीये चानाहारक इत्यत आह (वीयसमये सिय
आहारणं सिय अणाहारणं) तथा यदा वक्रघटेन त्रिजि-
स्समयैरुत्पद्यते तदा चयोरनाहारकस्तृतीये त्वाहारको यदा
तु वक्रघटेन चतुर्विस्समयैरुत्पद्यते तदा चो समयत्रयेऽनाहा-
रकश्चतुर्थे तु नियमादाहारक इति कृत्वा (तइए समए सिय०)
इत्याद्युक्तं वक्रत्रयं कथं जवति । नाड्या बहिर्विदिग्न्यवस्थि-
तस्य सतो यस्याधोदोकादूर्ध्वदोके उत्पादो नाम्ना बहिरेव
द्विदिशि भवति सोऽवश्यमेकेन समयेन विश्रेणितस्समश्रेणीं
प्रतिपद्यते चित्तीयेन नामीम्प्रविशति तृतीयेनोर्ध्वदोके गच्छति
चतुर्थेन द्वादशानातो निर्गत्योत्पत्तिस्थानं उत्पद्यते । इह
चाद्ये समयत्रये वक्रत्रयमवगन्तव्यं । समश्रेणियव गमनात् ।
अन्ये त्वाहुः । वक्रचतुष्टयमपि सम्भवति । यदाहि विदिशो
विदिश्येवोत्पद्यते तत्र समयत्रयं प्राग्वत् । चतुर्थसमये तु
नामीतो निर्गत्य समश्रेणीं प्रतिपद्यते पञ्चमेन उत्पत्तिस्थानं
प्राप्नोति । तत्र चाद्ये समयचतुष्टये वक्रचतुष्कं स्यात्तत्र चाना
हारक इति । इदञ्च सूत्रे न दर्शितं प्रायेणेत्यमनुत्पत्तेरिति
(एवं दंरुओत्ति) अमुनाऽजिज्ञापेन चतुर्विंशतिदण्डको वा
व्यस्तत्र च जीवपद एकेन्द्रियपदेषु च पूर्वोक्तभावनयैव
चतुर्थे समये नियमादाहारक इति वाच्यं । शेषेषु तु पदेषु
तृतीयसमये नियमादाहारक इति । तत्र यो नारकादिवस्त्र
सेष्वेवोत्पद्यते । तस्य नाड्या बहिस्तादागमनं गमनञ्च ना-
स्तीति तृतीयसमये नियमादाहारकत्वम् । तथाहि यो मत्स्या
दिभरतस्य पूर्वजागादिवत-पश्चिमजागस्याऽधो नरकेषूपद्य
ते । स एकेन समयेन भरतस्य पूर्वजागात्पश्चिमं जागं याति द्वि-
तीयेन तु तत परवतपश्चिमं भागं ततस्तृतीयेन नरकमिति ।
अत्र चाद्योरनाहारकस्तृतीयेत्वाहारक एतदेव दर्शयति
(जीवाय एगिंदिया य चउत्थे समये सेसा तइयसमएणं ॥
कस्मिन् समये सर्वाल्पाहारकः ।

जीवेणं जंते ! कं समयं सव्वप्पाहारणं जवइ ? गोय-
मा ! पढमसमयोववप्पा वा चरिमसमयजवत्थे वा एत्थ
णं जीवे सव्वप्पाहारणं जवइ दंरुओ जाणियव्वो जाव
वेमाणियाणं । ज०-७ श. ? उ. ॥

कस्मिन्समये सर्वाल्पः सर्वथा स्तोको न यस्मादन्यः स्तो-
करोऽस्ति स आहारोयस्य सः सर्वाल्पाहारः स एव सर्वा-
ल्पाहारकः (पढमसमयोववप्पाणं) प्रथमसमय उत्पन्नस्य
यस्य प्रथमो वा समयो यत्र तत्प्रथमसमयं । तदुत्पन्नमुत्प-
त्ति यस्य स तथा उत्पत्तेः प्रथमसमय इत्यर्थः । तदाहार ग्रह
णहेतोः शरीरस्याऽल्पत्वात्सर्वाल्पाहारता भवतीति । (चर
मसमयभवत्येवति) । चरमसमये भवस्य जीवितस्य तिष्ठति
यः स तथा आयुपश्चरमसमय इत्यर्थः । तदानीं प्रदेशानां
संहतत्वेनाऽल्पेषु शरीरावयवेषु स्थितत्वात्सर्वाल्पाहारतेति ।

वनस्पतिः सर्वाल्पाहारकः ।

वणस्सइकाइया णं जंते ! कं काट्ठं सव्वप्पाहारणा वा
सव्वमहाहारणा वा जवंति ? गोयमा ! पाठसवरिसा र-
त्तेसु णं एत्थणं वणस्सइकाइया सव्वमहाहारणा जवंति ।
तयाणंतरं च णं सरए, तयाणंतरं च णं हेमंते, तयाणंतरं
च णं वसंते, तयाणंतरं च णं गिम्हासु, णं वणस्सइकाइया
सव्वप्पाहारणा जवंति । जइ णं जंते ! गिम्हासु वणस्स-
इकाइया सव्वप्पाहारणा जवंति । कम्हाणं जंते ! गि-
म्हासु वहवे वणस्सइकाइया पत्तिया पुप्फिया फल्लिया
हरिय गरेरिज्जमाणा सिरिए अतीव अतीव जवसोजेमाणा
जवचिद्धंति ? गोयमा ! गिम्हासु णं वहवे जसिणजो-
णिया जीवा य पोग्गद्धा य वणस्सइकाइयत्ताए वक्कमंति
विज्जकमंति चयंति जवज्जंति । एवं खड्डु गोयमा !
गिम्हासु वहवे वणस्सइकाइया पत्तिया पुप्फिया जाव
चिद्धंति । से नूणं जंते ! मूद्धा मूजजीवफुणा कंदा कंदजीव
फुणा जाव वीया वीयजीवफुणा ? हंता गोयमा ! मूद्धा
मूजजीवफुणा जाव वीया वीयजीवफुणा । जइणं जंते !
मूद्धा मूजजीवफुणा जाव वीया वीयजीवफुणा कम्हाणं
जंते ! वणस्सइकाइया आहारंति परिणमंति ? गोयमा !
मूद्धा मूजजीवफुणा पुढवीजीवपमिवप्पा तम्हा आहा-
रंति तम्हा परिणमंति कंदा कंदजीवफुणा मूजजीव
पमिवप्पा तम्हा आहारंति तम्हा परिणमंति एवं जाव
वीया वीयजीवफुणा फज्जजीवपमिवप्पा तम्हा आहारंति
तम्हा परिणमंति ।

(वणस्सइ) इत्यादि । (कं काट्ठं) कस्मिन्काट्ठे ।
(पाठसेत्यादि) । प्रावृणादौ बहुत्वाज्जस्रोहस्य महाहार-
तोका प्रावृद् श्रवणादिर्वपारात्रोऽभ्युजादिः । (सरपत्ति)
शरत् मार्पशीर्षादिस्तत्र चाल्पाहारा भवन्तीति ज्ञेयं ।
ग्रीष्मे सर्वाल्पाहारतोका । अत एव च शोषेष्वाल्पाहारता
क्रमेण द्रष्टव्येति । (हरितगरेरिज्जमाणांति) । हरितकाश्च ते
नीलका रेरिज्जमानाश्च देदीप्यमाना हरितकरेरिज्जमानाः ।

(सिरीपत्ति ।) वनवृद्ध्या । (उसिणजोणिपत्ति ।) उष्ण मेव योनिर्येपान्ते उष्णयोनिकाः । (मूत्रामूत्रजीवफुरुत्ति) । मूत्रानि मूत्रजीवैः स्पृष्टानि व्याप्तानीत्यर्थः । यावत्करणात् (खंखांशजीवफुरा) एवं (तथा साक्षा पवाद्या पत्ता पुष्पा फलत्ति) दृश्यं । (जङ्घ) मित्यादि । यदि नृदन्त ? मूत्रा-दीन्येव मूत्रादिर्जावैः स्पृष्टानि तदा (कम्हत्ति) । कस्मात्केन हेतुना कथमित्यर्थः । वनस्पतय आहारयन्ति । आहारस्य जूमिगतान्मूत्रादिजीवानां च मूत्रादिव्याप्त्यै वाचस्थितत्वा त्केपाश्च परस्परव्यवधानेन भूमेर्दूरवर्तित्वादिति । अत्रोत्तरं । मूत्रानि मूत्रजीवस्पृष्टानि केवलं पृथिवी जीवप्रतिवद्धानि । (तम्हत्ति) । तस्मात्तत्प्रतिवन्धाच्चेतोः पृथिवीरसं मूत्रजीवा आहारयन्ति कन्दाः कन्दजीवस्पृष्टाः केवलं मूत्रजीव प्रतिवद्धा स्तस्मात्तत्प्रतिवन्धान्मूत्रजीवोपात्तं पृथिवीरसमाहारयन्तीत्येवं स्कन्धादिष्वपि वाच्यं ॥ ज. श. ७ उ. २ ॥

आहारकाणां कायस्थितिः (कायदृष्टि) शब्दे उक्ता ॥ अद-
त्तमाहारमाहारयन्ति ॥

जे निकखू आयरिय उवज्जाएहिं अदिन्नं आहारं
आहारेइ आहारं वा साइज्जइ ॥ २२ ॥ जे निकखू
आयरियउवज्जाएहिं अविदिन्नं विगयं आहारेति आहा-
रं वा साइज्जइ ॥ २३ ॥

आचार्य उपाध्यायः । असहीणोवायरिय उवज्जाओ पुच्छि
ज्जइ । अथवा उवज्जायगहणेणं जो जं पुरतो काउं विह-
रति सो तेण पुच्छियव्वो अविदिष्णं अदत्तं अणुष्मा यं अ-
ष्मायं अस्मत्तरं गहणेतोणवविगत्तीओ जो आहारेइ तरस
मासबहुं एस सुत्तयो ॥ नि० चू० ४ ॥

ओपधीराहारयति ।

जे निकखू कसिणाओ ओसहीओ आहारेइ आहारं
वा साइज्जइ ॥ २४ ॥

कसिणा संपुष्ठा दव्वतो अभिष्ठा ओसहीओ साविमा-
तियाओ आहारेति जुंजति तरस मासबहुं कसिणत्ते ओसहीए
दव्वजावेहिं चउमंगो कायव्वो दव्वतो ॥

कसिणत्तमोसहीणं, दव्वे जावे व उक्कजयणाउ ।

दव्वेण जातु सकझा, जीवजुता जावितो कसिणा ॥ २५ ॥

कसिणा सम्पुष्ठा अखंभिता अण्फुभिता जावकसिणा जा
सचेयणा ॥

सतुसा सचेयणा विय, पढम जंगोउ ओसधीणीउं ।

वित्तिओ सचेतणा अतु-सा ओखाणिता अतिच्छभिता ॥

जा सतुसा दव्वतो अग्निष्ठा सचेयणा य एस पढमजंगो
जा सचेयणा अतुसा चेयणा तंझवा सउसा वा खंभिता
अतिच्छमा एगडुच्छमा वा कता एस वित्तियजंगो ॥

णियगात्रितिमतिक्रंता सतुसा बीयाउ तत्तियत्रोजंगो ।

पढममातिविवरीओ चउत्थजंगोमुणे तव्वो ॥ २७ ॥

णियगा आत्मीयस्थिति मतिक्रंता अचेतना इत्यर्थः । दव्वतो
पुण सतुसा अखंभिता अण्फुभिता एरिसा जा ओसहीओ
एस तत्तियजंगो जावतो णियगात्रितिमतिक्रंता दव्वतो भिष्ठा ए
स पढमजंगविवरीतो चतुर्थजंगो भवतीति ।

एतेसु चउमंगेसु इमंपच्छित्तं ।

दोसु लहुया दोसु दहुओ, तवकादाविसेसिता जथा कमसे ।

परितोसधीणसोधी, एसे व गुरुअणंताणं ॥ २८ ॥

आइल्लेसु दोसु जंगेसु चउमहुं । पच्छिमेसु दोसु जंगेसु
मासबहुं जहाकमं आतिह्वातो समारब्ध तवकादाविसेसिया
कायव्वा । पढमे दोहिं वि गुरु वित्ति ए तव गुरु तत्ति ए काव-
गुरु चउत्ये दोहिं वि बहु एवं परिते भणियं अणंतवीएसु एवं
पच्छित्तं गुरुगं दत्तव्वं ।

चोदगआह ।

अप्पोप्पेण विरुद्धं तु, सोविमुत्तं मा जणसा ।

संघट्टणे तुसोही, पंचाहा जुंजतो सुत्तं ॥ २९ ॥

सुत्तगइणतो इहसुत्ते वित्तिएसु मासबहुं सो वि गहणाउ
इहेव पढिगाए अत्येवीएसु पाणं दत्तं एए दो वि अप्पोप्प
विरुद्धा एवं मा जणाहि आचार्याआह सातु संघट्टणे पच्छि-
पंच राइन्दिया अत्येण जे वीएसु भणिते ते संघट्टणा इमं पुण
जुंजओ सुत्ते मासबहुं अंतो भणियं तम्हातो अप्पोप्पविरुद्धं
अप्पे आयरिया वक्कणाति । अत्यतो चोइए आचार्य उत्तर-
माह अप्पोप्पेण गाहा शेषं पूर्ववत् ।

पुणरवि चोयगआह ।

गा०-जं च वीएसु पंचावो, कुंमरोट्टेसु मासियं ।

तत्थपाती तु सो वीयं, कुंमरोट्टेणिवसाउ ॥ ३० ॥

प्रचोदको भणति वीएसु संघट्टिएसु पणगकुंमरोट्टेसु संघ-
ट्टितेसु मासबहुं एत्थ किं कारणं तुसमुहीकणिया कुक्कस-
मीसा कुमगं जणाति असत्थो वहतो आमो चेयणं च तंझवे
दोट्टो भणति आयरिओ भणति तत्ये पाती तु पच्छि चोइते
तत्थेव उत्तरं भणति पाति रक्खति सो तुसो तं वीयं तेणं
तत्थपणं कुंमरोट्टे पुण थितुसा तेण वत्थमहंततवरी पीमा
अतो तत्थ मासितं ।

गा०-एते सामसुतरं, कसिणं जोऊ अधिउ आधारे ।

सा आणा अणवत्थं, मिच्छत्त विराधणं पावे ॥ ३१ ॥

तिव्वमुगमासचव्वगा गोधूम चणयसाविकंगुमातीयाणं
अणंतरं कसिणं जुंजति सो आणाती दोसे पावति इमे दोसा ।

गा०-पल्लिमंथोआणाइमं, जो णिग्यातो असंजमे ।

अतिजुत्ते य आयाए, पत्थारंमि पसज्जणा ॥ ३२ ॥

चमव्वयमातयिसु संगसु सचित्तासु अचित्तासु वा पल्लिमं-
थो पगरि सिं संजमो मंथिज्जति जेण सो पल्लिमंथो साहू-
ण वा तयो अष्ठाइएणा जोणीचूते वीए जोणी घातो भव-
तीत्ति सचित्ते असंजमो भवति रसावे वा अतिजुत्ते विसू-
यत्ति आयविराहणा अस्मत्तरं वा दीहे रोगायकं भवति तत्थप-
त्थारपसंगो प्रसूरणं प्रस्तारप्रसंगः उत्तरोत्तरदुःखसंभव इत्यर्थः ।
तत्थ परितोवमहाडुक्खे ॥

गा०-वित्तियपदं मेझाणे, अट्टाणे चेव तह य उमंमि ॥

कसिणोसहीणगहणो, जतणाए कप्पती काउं ॥ ३३ ॥

वेज्जुवदेसागिझाणो जुंजति भत्तावभंमे अट्टाणे अकच्चं ता वा
उमेकसिणो वा उमेकसिणोसही गहणं करेज्ज तं पि वयणा-
ए पण्णातिमासपत्तो पञ्चाचरिमजंगेण ततो तत्तियजंगे,
ततो वित्तियमंगे, ततो पढमेण एवं गहणं काउं कप्पति ॥

यावज्जीवं कियदुत्तं ॥

चत्तारि य उसासकोरिसए जाव चत्ताहीसं च

ऊसास सहस्राई जीवतो अष्टतेवीसं तंदुलवाहे
 जुंजइ । कहमाउसो अष्टतेवीसं तंदुलवाहे जुंजइ ।
 गोयमा ! छुवन्नए खंभियाणं वडियाणं उडियाणं ख-
 यरभसन्नपवाह्याणं ववगयतुमकाणियाणं अखणाणं
 अफुभियाणं फन्नगसरीयाणं एकिकं वीयाणं अष्टतेरस-
 पडियाणं पत्ययणं सेवियणं पत्थ ए मागहए कट्ठंपत्थो
 ? सायंपत्थो २ चउसट्ठितंदुलमाहस्मीओ मागहओ प-
 त्थो विसाहस्मिण्णं कववणेणं वतीसं कववो पुरिसस्स
 आहारो ? अट्ठाविसं इत्थीयाए २ चउवीसं पं-
 रुगस्स ३ एवमेवआउसो एयाए गणणाए दो असईओ
 पसई ? दो पसईउमेइया हांइ २ चउवीसं पंरुगस्स ३ एव
 मेव आउसो चत्तारी सेइयाकुल्लउ चत्तारिकुल्लया पत्थो
 ४ चत्तारि पत्था आदगं ५ सट्ठीएआदगणं जहन्नए
 य कुंजे ६ असीए आदगाणं मज्झिमेकुंजे ७ आदगसयं
 उक्कोमए कुम्मे ८ अट्ठेव आदगमयाणि वाहो एणं
 वाहपमाणेणं अष्टतेवीसं तंदुलवाहे जुंजइ ते य गणिय
 निदिट्ठा “चत्तारि य कोप्पिसया, सट्ठिं चैव य हवति
 कोप्पियो । असीई च तंदुलमय-सहस्रा हवतित्ति वि-
 क्खायं” ४६०८०००००० तं एवं अष्टतेवीसं तंदुल-
 वाहे जुंजंतो अष्टउट्ठे मुगाकुंजे जुंजइ । अष्टउट्ठे मु-
 गाकुम्मे जुंजंतो चउवीसं नेहादगसयाई जुंजइ चउवीसं
 नेहादगसयाई जुंजंतोवत्तीसं ववणपन्नसहस्राई जुंजइ
 वत्तीसं लवणपन्नसहस्राहं जुंजंतो ण्णपन्नसहस्राई
 नियंसेइ दोमासीएण परियट्ठणएणं मामिण्ण वा परि-
 यट्ठेणं वारसपरुसामगसयाई नियंसेइ एवमेव आउसो
 वाससयाउयस्स सव्वं गणियं तुडियमवियं नेहववणजोयणं
 णायणंपि एयं गणियप्पमाणं दुविहं जणियं महिरसीहिं
 जस्सत्थि तस्स गुणिजइ जस्स नत्थि तस्स किं गणिजइ ॥
 ‘ववहारगणियदिट्ठं, सुट्ठमं निच्छयगथं मुण्येयव्वं ॥
 जइ एयं नविण्यं, विसमा गणणा मुण्येयव्वं’ ॥ ? ॥

चत्वारि उच्छवासकोटिशतानि यावच्चत्वारिंशदुच्छवास-
 सहस्राणि जीवन्सर्कं चाविशति तंदुलवाहान् वड्यमाण-
 स्वरूपान् शुनक्ति । कथं हे आयुष्मन् ! हे सिद्ध्यर्थनन्दन ! सर्कं
 चाविशतितंदुलवाहान् शुनक्ति संसारीति-हे गौतम ! दुर्बल-
 कया स्त्रिया कर्मितानां वलवत्या रामया वृटितानांशुर्पादिना
 खदिरमुशवप्रत्याहतानां व्यपगततुपकणिकाणां अखंभानां
 सम्पूर्णवयवानां अस्फुटितानां राजिरहितानां (फन्नगस-
 रियाणं) फन्नक वीनितानां कर्करादिकर्षणेन एकैकवीजानां
 वीननार्थं पृथक् ३ कृतानामित्यर्थः । एवं विधानां सार्द्धद्वद-
 शपलानां तंदुलानां प्रस्थकोभवति षं चाक्यावकारे ॥ पल-
 मानं यथा पंचभिर्गुजाभिर्मपः पोरुशमायाः कर्षः अशीर्ति-
 गुंजाप्रमाण इत्यर्थः । स यदि कनकस्य तदासुवर्णं संक्रुः नान्य
 स्यरजतादेरितिचतुर्भिः कर्षैः पलमिति विशत्यधिकशतत्रय-
 गुंजाप्रमाणमित्यर्थः (३२०) सोपि च प्रस्थकः सगंधे त्रयो माग-

ध इत्युच्यते कलन्ति श्वः प्रातः कावइत्यर्थः प्रस्थो भवति जोज
 नायेति सायमिति संध्यायां प्रस्थो भोजनायेति १ एकस्मि-
 न्मागधप्रस्थके कति तंदुला भवन्ति इत्याह । चउसट्ठि १
 चतुः पट्ठि तंदुलसाहस्रिको मागधप्रस्थोभक्त्येकः एवं कवव
 कातिभिः तंदुलैः स्यादित्याह (विसाहस्मिण्णं कववणेति)
 द्विसाहस्रिकेण तंदुलेन कववो भवति तत्र गुंजा कति जवन्ति
 यथा एकविंशत्यधिकशतप्रमाणः किञ्चित्पूना एका गुंजाचेति
 अनेन कववमानेन पुरुषस्य द्वाविंशत् कववरूप आहारो जवति १
 स्त्रिया अष्टाविंशतिकववरूप आहारः २ पंरुगस्य नपुंसकस्य
 चतुर्विंशतिकववरूप आहारः ३ (एवमेवेति) उक्तप्रकारेण
 वड्यमाणप्रकारेण च हे आयुष्मन् एतया गणनया एतन्मानं
 जवति । अथासत्यादिमानपूर्वकं अष्टाविंशतिसहस्राधिकवक्त्रं
 तंदुलमानं चतुः पट्ठिकववप्रमाणं प्रस्थद्वयं प्रतिदिनं जुंजन्-
 प्रतिवर्षेण कति तंदुलवाहान् कतितंदुलांश्च शुनक्तीत्याह
 (दो असईओ पसई इत्यादि) धान्यभृतोऽवाङ्मुखीकृतो
 हस्तोऽसतीत्युच्यते द्वाज्यामसतीज्यां प्रसूतिः १ द्वाज्यां
 प्रसूतिज्यां सेतिका भवति २ चतसृजिः सेतिकाजिः कुरुवः ३
 चतुर्भिः कुरुवैः प्रस्थः ४ चतुर्भिः प्रस्थैराढकः ५ पट्ठ्याआ-
 ढकैर्जघन्यकुम्भः ६ अशीत्याढकैर्मध्यमकुंजः ७ आढकशतेनो
 त्कृष्टः कुम्भः ८ अष्टभिराढकशतैः वाहोजवति ९ अनेनवाह
 प्रमाणेन सार्द्धद्वाविंशति तंदुलवाहान् शुनक्ति वर्षशतेनेति ने
 च बाहोक्तं तंदुला गणयित्वा संख्यां कृत्वा निर्दिष्टाः कथिताः
 यथा चत्वारिकोटिशतानि पट्ठिचैवकोटयः अशीतिस्तंदुलश-
 तसहस्राणि जवन्तीत्याख्यातं कथितं एकेनप्रस्थेन चतुः पट्ठि
 स्तंदुलसहस्राणि भवन्ति प्रस्थद्वयेनाष्टाविंशतिसहस्राधिकं
 वक्त्रं भवति प्रतिदिनं द्विभोजनेन एतावत्तंदुलान् शुनक्तीति
 अतोष्टाविंशतिसहस्राधिकवक्त्रं वर्षशतेन पद्विंशद्द्विंशसहस्रमा-
 नत्वात् पद्विंशत्सहस्रैर्गुण्यन्ते । शून्यानि पंच भवन्ति चत्वा-
 रिकोटिशतानि पट्ठि कोटयः अशीतिवक्त्राणि । ४६०८००००००
 तंदुलानामिति (तं एवंति) तदेवंसार्द्धद्वाविंशति तंदुलवा-
 हान् जुंजन् सार्द्धपंचमुज्जुमान् शुनक्ति सार्द्धपंचमुज्जुमान्
 जुंजन् चतुर्विंशति स्नेहाढकशतानि शुनक्ति चतुर्विंशति स्नेहा-
 ढकशतानिजुंजन् पद्विंशद्वक्त्रवणपलसहस्राणि शुनक्ति पद-
 विंशद्वक्त्रवणपलसहस्राणिजुंजन् पदपटकशटकशतानि (नियंसे
 इति) परिदधाति । द्वाज्यां मासाज्यां (परियट्ठणन्ति) परावर्त्त-
 मानत्वेनेति वा अथवा मासिकेन परावर्त्तित्वेन द्वादशशतशटक
 शतानि नियंसे इति परिदधाति (एवमेवेत्ति) उक्तप्रकारेण हे
 आयुष्मन् वर्षशतायुषः पुरुषस्य सर्वगुणितं तंदुलप्रमाणादि-
 ना तुज्जितं पन्नप्रमाणादिनामचित्तमसत्तीप्रसृत्यादिना प्रमाणे
 न तत्किमित्याह । स्नेहववणभोजनाच्छादनमिति एतत्पूर्वकं
 गणितप्रमाणं द्विधामणितं महर्षिभिः यस्य जन्तोरास्ति तंदु-
 लादिकं तस्य गुण्यते यस्य तु नास्ति तस्य किं गुण्यते न
 किमपीति व्यवहारगणितदृष्टे सूत्रन्यायमंगीकृत्य कथितं
 सूत्रं निश्चयगतं ज्ञातव्यं यदि एतन्निश्चयगतं जवती तदा एत
 दव्यवहारगणितं नास्त्येव अतो विपसा ग १ ना ज्ञातव्येति १
 आहारकारणानि ॥

अहिं गणोहिं समणे निगगन्थे आहारमाहारमेणे
 णाइकमइ तंजहा “वेयण वेयावचे, इरियट्ठाए य संजमट्ठाए ।
 तह पाणिवत्तियाए, उट्ठं पुण धम्मचित्ताए” ॥

॥ टी० ॥ कएउअन्नवर माहारमशनादिक माहारयन्नचवह-

रन् नातिक्रामत्याज्ञां पुष्टिकारणत्वादन्यथात्वतिक्रामत्येव रागादिभवा च तथा वेदनत्यादिगाथा वेदना च कुष्ठेदनावैयावृत्य चाचार्यादिकृत्यकरणं वेदना वैयावृत्यं तत्र विषये श्रुज्जीत वेदनोपशमनार्थं वैयावृत्यकरणार्थेति ज्ञावः ईर्या गमनं तस्याः विगुष्टिर्युगमात्रनिहितदृष्टित्वमीर्याविगुष्टिस्तस्यै इदमीर्याविगुष्ट्यर्थे इह च विगुष्टिशब्दोपादीर्यार्थमित्युक्तं वुञ्जितो हीर्या श्रुद्धावशक्तः स्यादिति तदर्थमिति च समुच्चये संयमः प्रेक्षाप्रेक्षाप्रार्मजनादिवक्षणस्तदर्थं तथेति कारणान्तरसमुच्चये प्राणा उच्छ्वासादयोवदंवा प्राणास्तेषां तस्य वा वृत्तिः पावनं तदर्थं प्राणसंधारणार्थमित्यर्थः पष्ठं पुनः कारणं धर्मचिन्तायै गुणनानुप्रेक्षार्थमित्यर्थः इत्येतानि पदं कारणानीति स्या० ६ गाणा० ।

अधुनाकारणे द्वारमाह ।

गहिं कारणेहिं साहू, आहारेन्तो य आयरइ धम्मं ।

गहिं चैव कारणेहिं, नज्जुहिन्तो वि ययरइ ॥

परुज्जिर्वदयमाणस्वरूपैः साधुराहारयन्त्र्याहारमाचरति धर्मं परुभिरेवकारणे वदयमाण स्वरूपे भोजनकारणनिबन्धनैः (नज्जुहिन्तो विस्ति) परित्यजन्न्याचरति धर्मं तत्र यैः परुज्जिः कारणैराहारमाहारयति तानि निर्दिशति “वेयण वेयावच्चे, इरियट्ठाए य संजमट्ठाए । तहपाणिवस्तिवाए, उट्ठं पुण धम्म चिन्ताए ” इह पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् (वेयएस्ति) कुष्ठेदनोपशमनाय तथा आचार्यादीनां वैयावृत्तिकरणाय तथा ईर्यापथि संशोधनार्थं तथा प्रेक्षादिसंयमनिमित्तं तथा प्राणप्रत्ययार्थं प्राणसंधारणार्थं पष्ठं पुनः कारणं धर्मचिन्ताजिगृह्यार्थं श्रुज्जीतेति क्रियासंबन्धः ।

एनामेव गाथां विवृण्वन्माह ।

नत्थि बुहाए सरिसा, वियणा जुंजेज्ज तप्पसमाणट्ठा ।

ठामो वेयावच्चं, न तरइ काउं अत्रो जुंजे ॥

इरियं न विसोहेई, पेहाईयं च संजमं काउं ।

यामो वा परिहायई, गुणनमणुप्पेहासु य असुत्तो ॥

नास्ति कुश्राया वुञ्जकाया सदृशी वेदना उक्तं च “पंचसमा नत्थि जरा, दाहिइस्समो य परिज्जवो नत्थि । मरणसमं नत्थि ज्ञयं, खुहास्समा वेयणा नत्थि ॥ तं नत्थि जन्न वाहइ, तिज्जतुसमिच्चं पि यए कायस्स । सन्निज्जं सव्वज्जहाइ, देति आहारहियस्स ” ततस्तत्पशमनार्थं श्रुज्जीत तथा ठामो वुञ्जितः सन् वैयावृत्यं न शक्नोति कर्तुं । तथाचोक्तं । “गलइ वलं उच्छाहो, अवइ सिद्धिं इ सयइवावारे । नासइ सत्तं अरइ, विवट्ठ असणरहियस्स ” अतो वैयावृत्यकरणाय श्रुज्जीत । तथा वुञ्जितः सन्नरीयापयं न शोधयत्यशक्तत्वादतस्तच्छोधननिमित्तं वा अशनीयात् तथा कुश्रादार्तः सन् न प्रेक्षादिकं संयमं विधातुमशक्तः संयमाजिगृह्यार्थं श्रुज्जीतं तथा स्यामं वलं प्राण इत्येकार्थः ततः वुञ्जितस्य परिहीयते परिहारं याति । ततोऽशनीयात् तथा गुणनं ग्रन्थपरावर्तनमनुप्रेक्षा चिन्ता तयोरुपलक्षणमेतत् वाचनादिष्वपि वुञ्जितः सन् असक्तोऽसमर्थो भवति ततोऽशनीयात् इत्यंभूतैश्च परुज्जिः कारणैः समग्रैरन्यतमेन वा कारणेनाहारयन्त्राति क्रामति ।

संप्रत्यभोजनकारणप्रतिपादनार्थं संबन्धगाथामाह ।

अहवं न कुज्जाहारं, गहिं ठाणेहिं संजओ ।

पच्छा पच्छिमकालम्मि, कारं अप्पखमं खमं ॥

अथवा परुभिः स्थानैर्वदयमाणस्वरूपैः संयतः आहारं न कुर्यात् तत्र विचित्रा सूत्रगतिरिति पष्ठं शरीर-व्यवच्छेदलक्षणं कारणं व्याख्यानयति (पच्छा इत्यादि) पश्चात् शिष्यान्त्यादनादि सकलकर्तव्यतानंतरे पश्चिमे कावे पाश्चात्ये वयसि (अप्पखमंति) संवेखनाकरणेनात्मानं कृपयित्वा यावज्जीवमशनप्रत्याख्यानकरणस्य क्लमं योग्यमात्मानं कृत्वा भोजनं परिहरन्नान्यथा । एतेन शिष्यनिष्पन्नाद्यज्ञावे प्रथमे वा द्वितीये वा वयसि संवेखनामन्तरेण वा शरीरपरित्यागार्थमशनप्रत्याख्यानकरणे जिनाज्ञाभङ्गमुपदर्शयति । पिम० ॥

(ज्ञावत एवाहरेदिति अस्मिन्नेव शब्दे ।)

आहारत्यागकारणानि ।

गहिं ठाणेहिं समणे निगंथे आहारं वोच्छिदमाणे एणइक्कमइ तंजहा “आतंके उवसग्गे, तितिकखणे वंज चेरगुत्तीए । पाणिदया तवहेउं, सरीरवोच्छेयणट्ठाए ”

(वोच्छिदमाणेति) परित्यजन् आतंके ज्वरादावुपसर्गे राजस्वजनादिजनिते प्रतिकूलस्वभावे तितिकखणे अधिसहने कस्याः ब्रह्मचर्यगुप्तेः मैथुनव्रतसंरक्षणस्याहारत्यागिनो हि ब्रह्मचर्यं सुरक्कं स्यादिति । प्राणिदया च संपातिम-व्रसादिसंरक्षणं तपश्चतुर्थ्यादि पणमासान्तं प्राणिदया तपस्तच्च तच्छे-तुश्च प्राणिदया तपो हेतुस्तस्मात् प्राणिदया तपो हेतोर्दयादि निमित्तमित्यर्थस्तथा शरीरव्यवच्छेदार्थं देहत्यागाय आहारं व्यवच्छिन्दन्नातिक्रामत्याज्ञामिति प्रक्रम इह गाथे । “आयंको जरमाई, रायासन्नाइ गय उवसग्गे । वंजवयपावणट्ठा, पाणिदया वासमहियाई ॥ १ ॥ तवहेउ चत्त्याइ, जाव य ठम्मासिओ तवो होइ । उट्ठं सरीरवोच्छे यण-ट्ठयाहोति अणहारोत्ति ॥ २ ॥ ” स्या० ६ गा० ॥

संप्रत्यभोजनकारणानि निर्दिशति ।

आयंके उवसग्गे, तितिकखणं वंजचेरगुत्तीसु ।

पाणिदया तवहेउ, शरीरवोच्छेयणट्ठाए ॥

आतंके ज्वरादावुत्पन्ने सति न श्रुज्जीत । तथा उपसर्गे राजस्वजनादिकृते देवमनुष्यतिर्यक्कृते वा संजाते सति तितिकार्थं मुपसर्गसहनार्थं तथा ब्रह्मचर्यगुप्तिस्त्विति । अत्र पष्ठार्थं सप्तमी । ततोऽयमर्थः ब्रह्मचर्यगुप्तीनां परिपालनाय तथा प्राणिदयार्थं तथा तपोहेतोस्तपः करणनिमित्तं तथा चरमकावे शरीरव्यवच्छेदार्थं सर्वत्र न श्रुज्जीतेति क्रियासंबन्धः ।

एनामेव गाथां विवृण्वन्माह ॥

आयंको जरमाई, रायासन्नाइ गय उवसग्गे ।

वंजवयपावणट्ठा, पाणिदया वासमहियाई ॥

आतंको ज्वरादिस्तस्मिन्नुत्पन्ने सति न श्रुज्जीत यत उक्तं “वद्वारोधिनिर्दिष्टं ज्वरादौ वंघनं हितं । कृतऽनिद्वसमक्रोध-शोक कामक्रतज्वरान्, राजस्वजनादिकृते उपसर्गे यद्वा देवमनुष्य-तिर्यक्कृते उपसर्गे जाते सति तदुपशमनार्थं नाऽशनीयात् । तथा मोहोदये सति ब्रह्मव्रतपालनार्थं न श्रुज्जीत भोजननिषेधे हि प्रायो मोहोदयोविनिवर्तते । तथा चोक्तम् ॥ “ विषया विनिवर्तन्ते, निराहारस्य देहिनः । रसवर्जं रसोऽप्येवं, परं दृष्ट्वा निवर्तते ” । तथा । वर्षे वर्षति मिहिकायां वा निपतन्त्यां प्राणिदयार्थं नाशनीयात् । आदिशब्दात् सूक्ष्ममंजूकादिसं-सक्तायां जूमौ प्राणिदयार्थमटनं परिहरन् न श्रुज्जीत ।

तदेतद् चतुर्थाई, जाव उम्मासिओ तवो होई ।

उठ शरीरवोच्छे-यणद्वया होई अणाहारो ।

तपेदेनोस्तपः कण्ठनिमित्तं च तुंजीत तपश्चतुर्थाईकं चतु-
र्थादारज्य तावद्वयनि यावन्त्यागामिकं परमात्मप्रमाणं प-
रतो भगवद्वैमानस्यामितीर्थे नपसः प्रतिपद्यत पठे पुनः
प्रागुक्तविधिना चरमकात्रे शरीरव्यवच्छेदनाय जवन्त्याहारः ।
तदेवमुक्तं काण्ठहारः । पि० । उक्त० । अ. ३० ॥

जह कारणं तु तत्, परस्म तेमि च होनि पम्हाई ।

नाणाजनिगस्मेवं, आहारो मोवन्नेमस्स ॥

यया पदस्य तन्मयः कारणं तेषामपि च कारणं पद्मानि
जयन्ति । एवमेव प्रकारेण ज्ञानादधिकस्य (मोसन्नेमस्स-
त्ति) । नेमशब्दो देश्यः कार्यानिधाने नष्टः ततो मोक्षो नेमः
कार्यं यस्य नस्य कारणं भवत्याहारः । पि० । नि० ७० १ उ. ॥

आहारप्रमाणद्वारम्

वत्तीमं किर कवज्ञा, आहारो कुच्छिपूरुओ जणिओ ।

पुरिसस्स मडिझियाण, अट्ठावीसं जंवं कवज्ञा ॥

पुरुषस्य कुच्छिपूरुओ आहारो मध्यप्रमाणो द्वाविंशत्कवज्ञः
किञ्चेत्याहारस्य मध्यमप्रमाणतात्पर्यकः । मडिझियाः कुच्छिपू-
रुओ आहारो मध्यमप्रमाणोऽष्टाविंशतिकवज्ञः । नपुंसकस्य
चतुर्विंशतिः स चात्र न गृहीतो नपुंसकस्य प्रायः प्रवृत्त्यानर्ह-
त्वात् कवज्ञानाञ्च प्रमाणं कुच्छिपूरुओ । कुच्छि च द्विधा ।
द्रव्यकुच्छि भावकुच्छि च । द्रव्यकुच्छिर्द्विधा । उदर-
कुच्छि गत्रकुच्छि च । तत्र साधोर्द्वयं यावन्मात्रेणाहारणं
न न्यूनं नाऽप्यात्मानं जयति स आहार उदरकुच्छि । उदर-
पूरुओ आहारः कुच्छि च उदरकुच्छिती मध्यमपदशोपिस्त-
मासाश्रयणात् । तस्य द्वाविंशत्तमो भागोऽष्टकं तत्प्रमाणः
कवज्ञः न्यात्तया गत्रः कुच्छि च गत्रकुच्छि गत्र एव कुच्छि-
न्यर्थः । तस्यान्तराष्टमष्टकम् । किमुक्तं भवति । अविष्टस्य
पुंसो गत्रान्तराष्टे यः कवज्ञोऽविष्टस्यः प्रविशति तावत्प्रमाणं
कवज्ञमश्रीयत् । अथवा शरीरमेव कुच्छि तन्मुगमष्टकं
तत्राधिकगोत्रमुखां विवृतिमनापाय यः कवज्ञो मुखे प्रवि-
शति तत्प्रमाणम् । अथवा कुच्छि पक्विणी तस्या अंशकं प्रमाणं
कवज्ञस्य । जावकुच्छि येन आहारेण युक्तेन न न्यूनं नाऽ
प्यत्यात्मातमुदरमनवति । धृतिञ्च समुद्भवति । ज्ञानदर्शन-
चारित्राणाञ्च वृद्धिरपजयते । तावत्प्रमाण आहारो जावकु-
च्छि । अत्र जावस्य प्राधान्यविवक्षणादेष प्रागुक्तं द्रव्यकुच्छि-
प्युक्तः । इह जावकुच्छि उक्तः । तस्य द्वाविंशत्तमो भागो अष्ट-
कप्रमाणो तत्कवज्ञस्य ।

एत्तो किणईहीणं, अरुं अरुद्धगं च आहारं ।

साहुस्स वेति धीरा, जायामायं च ओमं च ॥

एतस्मात् द्वाविंशत्कवज्ञप्रमाणादाहारात् (किणई इति)
किञ्चिन्मात्रया एकेन द्वाभ्यां त्रिभिश्चतुर्विधा कवज्ञैः सा-
धोर्हीनं हीनतरं यावद्वैमर्कस्याऽप्यर्द्धमाहारं यात्रामात्र
माहारं धीरास्तीर्थकृदादयो भुवते न्यूनञ्च एव यात्राहार एव
एव वाऽवमाहार इति जावः । पि० ॥

संप्रति प्रमाणदोषानाह ॥

पगामं च निगामं च, पाणीयं जत्तपाणमाहारे ।

अइवहुयं अइवहुसो, पमाणदोमो गुणेयवो ॥

यः कामं निकामं प्रणीतं वा जक्तपानमाहारयति तथाऽतियहु-
कमतिवहुशश्च तस्य प्रमाणदोषा ज्ञातव्याः ॥

संप्रति प्रकामादिस्वरूपमाह ॥

वत्तीसाइपरेण, पगाम निचंतामिव उ निकामं ।

जं पुण गज्जितमिणेहं, पणीयमिति तं युहा विति ॥

द्वाविंशदादिकवज्ञेन्यः परेण परतो ज्ञानस्य यद्भोजनं
तत्प्रकामभोजनं तदेव तत्प्रमाणातीतमाहारं नित्यन्तं प्रति-
दिवसमभ्रतो निकामभोजनम् । यत्पुनर्गज्जितमेहं भोजनं
तत्प्रणीतं शुभास्तीर्थकृदादयः श्रूयते ॥ तथा-

अइवहुयं अइवहुमो, अइप्पमाणेण जोयणं जुत्तं ।

हाएज्ज व वामेज्ज व, मारेज्ज व तं अजीरंते ॥

अतियहुकं वक्ष्यमाणस्वरूपमतिवहुशोऽनेकशोऽभ्युप्यता सता
भोजनं जुक्तं सत्त हाइयेत्त अतीसारं कुर्यात् तथा वामयेत्त
यत्ता तदजीर्यन्मारयेत् । तस्मान्न प्रमाणातिक्रमः कर्तव्य इति ।

संप्रति अतियह्यादिस्वरूपमाह ।

वहुयातीयमइवहुं, अइवहुयो तिन्निसिन्नि परेणं ।

तंचिय अइप्पमाणं, जुंभेज्ज वा अतिप्यंते ॥

वहुकातीतमतिशयेन वहु अतिशयेन निजप्रमाणाज्यधिक-
नित्यर्थः । तथा दिवसमभ्ये यस्त्रीन् चारान् जुंभे त्रिन्नो वा
पारेन्यः परतस्तद्भोजनमतिवहुशः । तदेव च चारत्रयातीत-
मतिप्रमाणमुच्यते अइप्पमाणं त्यवयवो व्याख्यातः । अस्त्यैव
प्रक्षरान्तरेण व्याख्यानमाह ॥ जुंभे यत्ता अतुप्यन् एव अइ-
प्पमाण इत्यस्य शब्दस्यार्थः । अइप्पमाण इत्यत्र च शान्त्य-
प्रत्ययस्ताञ्छीत्यविवक्षायां यद्वा प्राकृतवक्षणावशादिति ।

संप्रति प्रमाणयुक्तहीनतरादिभोजने गुणानाह ।

हियाहारा मियाहारा, अप्पाहारा य जे नरा ।

न ते विज्जा चिगिच्छंति, अप्पाणं ते तिगिच्छगा ॥

हितं द्विधा द्रव्यतो भावतश्च द्रव्यतोऽविरूपाणि द्रव्याणि
भावत एवणीयं तदाहारयति ये ते हिताहाराः । मितं प्रमा-
णोपेतमाहारयन्तीति मिताहाराः । द्वाविंशत्कवज्ञप्रमाणा-
दप्यल्पमल्पतरं वा आहाराः । सर्वत्र वा बहुव्रीहिः हित
आहारो येषां ते हिताहारा इत्यादि एवंविधा ये नरास्तान्
वैद्या न चिकित्सन्ति हितामितादिभोजनेन तेषां रोगस्थैवा
संजयान् किं त्वेते स्यन् एव रोगात्थानप्रतिषेधकरणेनाऽऽत्म-
नैवात्मनस्ते चिकित्सकाः ।

सांप्रतमहितहितस्वरूपमाह ॥

तेद्वद्वदिसमा जोगा, अहितं उ खीरदहिकांजियाणं च ।

पत्थं पुण रोगहरं, विनासगं होई रोगस्स ।

दधितैश्वर्यस्तथा क्षीरदहिकांजिकानां च यः समायोगः
सोऽहितो विरूद्ध इत्यर्थः । तथा चोक्तं शाकभूषणपिण्याक-
कपित्थवृक्षैः सह करीरदधिमत्स्यैश्च प्रायः क्षीरं विरुध्यते
इत्यादि अविरुद्धद्रव्यमेलनं पुनः पथ्यं तच्च रोगहरं प्रादुर्भूत
रोगविनाशकरं न च प्राविनो रोगस्य हेतुः कारणम् । उक्तं च
“अहिताशनसम्पर्को, बहुरोगोद्भवो यतः । तस्मात्तदहितं
पथ्यं, न्याय्यं पथ्यनिषेधणम्” ।

सांप्रतं मितं व्याचिख्यासुराह ।

अट्टमसणस्स सव्वं, जणस्स कुज्जा दवस्स दो जागे ।

वाउपविचारणट्ठं, वज्जायउ जणयं कुज्जा ॥

इह किव सर्वसुन्दरं परमिर्जागैर्विज्ज्यते तत्रार्थं भागवत-

रूपमशनस्य सव्यंजनस्य तक्रशाकादिसहितस्याधारं कुर्यात् तथा चै भागौ द्रव्यस्य पानीयस्व पष्ठं तु भागं वायु प्रविचरणार्थं न्यूनं कुर्यात् इह कावोपेक्षया तथा तथा आहारस्य प्रमाणं भवति । कावश्च त्रिधा तथा चाह-

सिञ्चो जसिणो साहारणो य, कावो तिहा मुणेयव्वो ।
साहारणंमि कावे, तत्थाहारे इमा मत्ता ॥

त्रिधा कावो ज्ञातव्यस्तद्यथा शीत वृष्णः साधारणश्च तत्र तेषु कावेषु मध्ये साधारणे कावे आहारविषया इयमनन्तरोक्ता मात्रा प्रमाणा ॥

सीए दवस्स एगा, जत्ता चत्तारि अहव दो पाणी ।

उसिणे दवस्स दोन्नि उ, तिन्नि वसेसा उ जत्तस्स ॥

शीते अतिशयेन शीतकावे ज्वस्य पानीयस्यैको भागः कल्पनीयश्चत्वारि जक्तस्य । मध्यमे तु शीतकावे चै भागौ पानीयस्य कल्पनीयौ त्रयस्तु ज्ञागा जक्तस्य । वा शब्दो मध्यमशीतकावसंस्चनार्थः । तथा उष्णे मध्यमोष्णकावे चै ज्ञागौ ज्वस्य पानीयस्य कल्पनीयौ शेषास्तु त्रयो ज्ञागाः जक्तस्य । अत्युष्णे च कावे त्रयो भागा ज्वस्य शेषौ द्वौ ज्ञागौ जक्तस्य । वा शब्दोऽत्रात्युष्णकावसंस्चनार्थः सर्वत्र च पष्ठो ज्ञागो वायुप्रविचरणार्थमुक्तोऽतो मोक्तव्यः ।

संप्रति ज्ञागानां स्थिरचरविभागप्रदर्शनार्थमाह ।

एगो दवस्स ज्ञागो, अवट्ठितो ज्ञोयणं दो ज्ञागा ॥

वट्ठति व हाइंति व, दो दो ज्ञागा उ एक्केके ॥ १ ॥

एको ज्वस्य भागोऽवस्थितो द्वौ ज्ञागौ भोजनस्य शेषौ तौ द्वौ ज्ञागौ एकैकस्मिन् जक्ते पाने चेत्यर्थः । वट्ठंते वाहीये, ते वट्ठं वा व्रजेते हानिं वा व्रजेते इत्यर्थः । तथा हि । अति-शीतकावे द्वौ ज्ञागौ भोजनस्य वट्ठंते अत्युष्णकावे च पानीय-स्य । अत्युष्णकावे च द्वौ भागौ भोजनस्य हीयेते अतिशीत-कावे पानीयस्य ।

एतदेव स्पष्टं भावयति ॥

एत्थ उ तइयचउत्था, दोन्नि य अणवट्ठिया जवे ज्ञागा ।

पंचमउट्ठो पढमो, विइओ विअवट्ठिया ज्ञागा ॥ १ ॥

आहारविषयौ तृतीयचतुर्थौ ज्ञागावनवस्थितौ तौ ह्यतिशीतकावे जवतोऽत्युष्णकावे च न जवतः । तथाऽयं पानविषयः पंचमो भागो यश्च वायुप्रविचरणार्थं पष्ठो ज्ञागो यौ च प्रथमद्वितीयावहारविषयावते सर्वेऽपि ज्ञागा अवस्थिता न कदाचिदपि जवन्तीति ज्ञावः । तदेवमुक्तं प्रमाणद्वयम् । पि० । सूत्र. १ श्रु. ७ अ० । “आहारार्थं कर्म कुर्यादनिन्द्यं, स्यादाहारः प्राणसंधारणार्थं ॥ प्राणा धार्यास्तत्त्वजिज्ञासनार्थं, तत्त्वं ज्ञेयं येन चृत्यो न चृत्यात्” ॥ १ ॥ आचा० अ० ३ उ० १ ॥

प्रणीताहारजोजनं न युक्तं ब्रह्मचारिण इति (बम्हचेरसमा हि) शब्दे ॥

स्तोकाहारफलं (पम्किमण) शब्दे ॥

आहारस्यांगारधूमादिदोषाः (अंगारधूमादि) शब्देषु उक्ता-अपि संग्रहेणाह ॥

अह जंते ! सङ्गादस्स सधूमस्स संजोयणादोसदुट्ठस्स पाणजोयणस्स के अट्ठे पप्पत्ते ? गोयमा ! जेणं नि गंथे वा निगंथी वा फासुएसणिज्जं असणपाण २ पम्कि गहेत्ता संमुच्चिए गिप्पे गट्टिए अज्जोववसुए आहारं

आहारेऽ एसणं गोयमा ! सङ्गाद्वे पाणजोयणे जेणं निगंथे वा निगंथी वा फासुएसणिज्जं असण ४ पम्कि गहेत्ता महया अप्पत्तियकोहकिद्वामं करेमाणे आहारमाहारेऽ एस एं गोयमा ! सधूमे पाणजोयणे जेणं निगंथे वा जाव पम्किगहेत्ता गुणुप्पायणहेउं अस्सद्व्वेणं सार्द्धं संजोएत्ता आहारमाहारेऽ एस एं गोयमा ! संजोयणादोसदुट्ठे पाणजोयणे एएणं गोयमा ! सङ्गाद्व-स्स सधूमस्स संजोयणादोसदुट्ठस्स पाणजोयणस्स अट्ठे पप्पत्ते ॥

(सङ्गाद्वस्सत्ति) चारित्रेन्धनमङ्गारमिवयः करोति भोजनविषयरागाग्निः सोऽङ्गार एवोच्यते तेन सह यद्वर्तते पानकादि तत्साङ्गारं तस्य (सधूमस्सत्ति) चारित्रेन्धनधूमहेतुत्वाद्भूमो द्वे-पस्तेन सह यत्पानकादि तत्सधूमं तस्य (संजोयणादोसदु-ट्ठस्सत्ति) संयोजना ज्वस्य गुणविशेषार्थं द्रव्यान्तरेण योजनं स इव दोपस्तेन दुष्टं यत्तत्तथा तस्य (जेणंति) विभक्तिपरिणामाद्यमाहारमाहारयन्तीति संबन्धः (मुच्चि-पत्ति) मोहवान् दोषानभिज्ञत्वात् (गिप्पेत्ति) तद्विशेषाकां-कावान् (गट्टिपत्ति) तद्गततस्नेहतन्तुभिः संदर्भितः (अज्जो-ववसुत्ति) तदेकाग्रतां गतः (आहारमाहारे त्ति) जोजनं करोति (एसणंति) एष आहारः साङ्गारं पानजोजनम् (महया अप्पत्तियंति) महदप्रतीतिकमप्रेम (कोहकिद्वामंति) क्रोधात्क्रुमः शरीरायासः क्रोधात्क्रुमोऽतस्तं (गुणुप्पायण-हेउंति) रसविशेषोत्पादनायेत्यर्थः ॥ ज. ७ श० १ उ० ।

उत्तरगुणानधिष्ठत्याह ॥

सुप्पे सिया जाए न दूसएज्जा ।

अमुच्चिएण ज्जुववन्नएवा ॥

धितिमं विमुक्के ण य पूयणट्ठि ।

न सिट्ठोयगामी य परिव्वएज्जा ॥ २३ ॥

निकखम्म गेहाउ निरावकंखी ।

कायंवि उस्सेज्ज नियाणजिन्ने ॥

णो जीवियं णो मरणावकंखी ।

चरेज्ज चिक्खू वडया विमुक्केत्तिवेमि ॥ २४ ॥

(सुप्पेसिया इत्यादि) उज्जमोत्पादनैषणामिः शुद्धे निर्दोषे स्यात् कदाचिद्यते प्राप्ते पिप्पे सति साधु रागेद्वेषान्यां न दूषयेत् । उक्तं च “ वायालीसेसणसं, कम्ममि गहणंमि जीव नहु च्छिओ । ईण्ह जह न ठ्विज्जसि, जुंजतो रागदोसेहि ” तत्रापि रागस्य प्राधान्यख्यापनायाह । न मूर्धितोऽमूर्धितः सद्दपि शोभनाहारत्वाभे सति गृह्मि कुर्वन्नाहारयति । तथा नाऽप्युपपन्नस्तमेवाहारं पौनः पुन्येनानजिह्वमाणः केवलं संयमयात्रापावनार्थमाहारमाहारयेत् प्रायो विदितवेद्यस्यापि विशिष्टाहारसन्निधावभिज्ञापातिरेको जायत इत्यतोऽमूर्धितोऽनप्युपपन्न इति च प्रतिषेधद्वयमुक्तम् । उक्तं च “ द्रुत्तभोगो पुरा जो वि, गीयत्थो वि य भाविओ । संते साहारमाईसु, सांवि-खिप्प तु खुज्जइ ” ॥ सूत्र. श्रु. १ अ० १० ॥

शास्त्रानिष्कान्त आहारः ॥

अहं ज्ञेते ! सत्थानीयस्म, सन्यपरिणामियस्म, एमि-
यस्म, वेमियस्म, ममुदाणियस्म, पाणजोयणस्म, के अष्टे
पमात्ते ? गोयमा ! जेणं निर्गंय वा २ निक्खित्तमत्थमु-
सञ्जं ववगयमाज्ञावत्तुगविदेवणे ववगयन्नुयचइयचत्तदं
जीवविप्पज्जं अकयमकारियममंकाणियमणादूयमक्रिय-
करुमणुद्विट्ठं नवकोरिपरिसुद्धं दमदोमविप्पमय्कं उग-
मउप्पायणेमणासु परिसुद्धं वीङ्गात्तं वीङ्गमं संजो-
यणा—दोसविप्पमय्कं अगुरुरं अचवचवं अदुयमाविज्ञांविं
अपरिमांमि अक्खोवज्जणवणाणुत्तवणुत्तयं संजमजाया
मायावत्तिंयं संजमजारवहणद्वयाए विज्ञमिव पत्ताग-
द्वणं अप्पाणेणं आहारमाहारं एमणं गोयमा !
सत्थानीयस्म, सन्यपरिणामियस्म, नाव-पाणजोयण-
स्म, अयमष्टे पमात्ते तं चेव मवं ज्ञेते ! ज्ञेतेत्ति ॥

(सत्थानीयस्म) शास्त्रादभ्यासद्वारात्तमुत्तीर्णं शास्त्राती-
तम् एवं ज्ञेते च तथाविधप्रमुखादिव्यद्वारिणतमपि स्यादत
आह (सन्यपरिणामियस्म) वर्णादीनामन्यथा करणे-
नान्वित्तिरहितस्यैवार्थः । अनेन प्राप्नुक्यमुक्तम् (एसिय-
स्म) एषणियस्य गवेषणाविशुद्ध्या गवेषितस्य (वेसि-
यस्म) विशेषणं विविधैर्वा प्रकारैरेषितं व्येषितं गृह-
णैवणाप्रसिपणाविशोधिं तस्य अथवा वेणो मनिनेपथ्यं स
हेतुर्ज्ञेते यस्य तद्विषयं आकारमात्रदर्शनादवामे नन्वावर्जन
या अनेन पुनरुत्पादनादोपापोहमाह । (समुदाणियस्म)
ततस्ततो निष्कारूपस्य किं ज्ञेते निर्ग्रन्थ इत्याह । (निक्खित्त
सन्यमुसञ्जं) त्यक्तवद्वादिशखमसत्तः (ववगयमाज्ञा-
वत्तुगविदेवणे) व्यपगतपुष्पमाज्ञावदनुत्पन्नः स्व-
रूपविशेषणे चेमे न तु व्यचच्छेदायै निर्ग्रन्थानामयं रूपन्या-
देवेति (ववगयन्नुयचइयचत्तदं) व्यपगता स्वयं पृथ-
ग्वृता ज्ञेयवस्तुसंज्ञया आगंतुका वा कृत्यादयश्च्युता
मृताः स्वत एव परतो वा अन्यवहारीवरन्यात्मकाः पृथिवीका-
धिकादयः । (चइयत्ति) त्याजिता भोज्यइत्यात् पृथक्का-
रिता दायकेन (चत्तंत्ति) स्वयमेव दायकेन न्यक्ता नृद्वय
इत्यात् पृथक् कृता देहानेदविचक्रया देहिनो यस्मात् स तथा
तमाहारम् । वृद्ध्याख्या तु व्यपगत आद्यतश्चेतनापर्यायाद-
पेतश्च्युतो जीवनक्रियातो भ्रष्टश्चावितस्तत् एवाऽऽयुष्मककृतेण
भ्रंशितस्त्यक्तदेहः परित्यक्तजीवसंसर्गजनिताहारप्रजवोपच-
यस्तत् एषां कर्मधारयोऽतस्तं किमुक्तं भवतीत्याह (जीव
विप्पज्जं) प्राप्नुकमित्यर्थः (अकयमकारियमसंकाणिय
मणादूयमकीयकरुमणुद्विट्ठं) अकृतं साध्यर्थमनिर्घतितं
दायकेन एवमकारितं दायकनैव अनेन विशेषणद्वयेनानाध्याक-
मिक उपात्तः असंकल्पितं स्यात् संस्कृतं साध्ययंतया न
संकल्पितं अनेनाप्यनाध्याकमिक एव गृहीतः स्यात्
मारुतस्य साध्यर्थं निष्ठां गतस्याऽपि आध्याकमिकत्वात् ।
न विद्यते आहृतमाह्वानमामन्त्रणं नित्यं मदगृहे पोषमात्र-
मत्रं ग्राह्यमित्येवं रूपं कर्मकराद्याकरणं वा साध्यर्थं स्थानान्त
रादन्नाद्यानयनाय यत्र सोऽनाहृतोऽनित्यपि एकोऽनन्याहृतो
वेत्यर्थः । स्पर्धया वाऽहृतं तन्निषेधादनाहृतो दायकेनास्पृधया
दीयमान इत्यर्थः । अनेन भावतोऽपरिणतानिधानं पण्णा-
दोपनिषेध उक्तोऽतस्तमकृतकृतं क्रयेण साधुदेयं न कृत

मनुद्विष्टमनौद्देशिकं (नवकोरिपरिसुद्धं) इह कोट्यो
विभागास्ताश्चेमा वीजादिकं जीवं न हन्ति न घातयति घ्नन्तं
नानुमन्यते । ३ । एवं न पचति । ३ । न श्रीणाति । ३ । इत्येवं
रूपाः (दसदोसविप्पमुद्धं) दोषाः शंकितप्रकृतादयः ।
(उगममुप्पायणेसणासुपरिसुद्धं) उगमश्च आध्याकर्मो-
दिः पोरुशविधः । उत्पादना च धात्रीद्व्यादिका पोरुश-
विधैव उगमोत्पादने एतद्विषया या एषणा पिएरु विशु-
द्धिस्त या सुष्ठु परिक्षुद्धो यः स उगमोत्पादनैपणासु
परिक्षुद्धोऽतस्तम् अनेन चोक्तसंग्रहः कृतः । वीतां-
गारादीनि क्रियाविशेषणान्यपि ज्ञवन्ति । प्रायोऽनेन च प्रासं-
पणा विशुद्धिरुक्ता (असुरसुरंति) अनुकरणशब्दोऽयम्
एवं (अचवचवमित्यपि) (अदुयंति) अशीघ्रं (अविधं-
विधंति) नातिमन्यरम् (अपरिस्तामिति) अनवयवोऽङ्गितं
(अक्खोवज्जणवणाणुत्तवणुत्तयं) अङ्गोपाङ्गं च शकट-
ध्वंशं व्रणानुत्पन्नं च कृतस्योपधेन विधेपनं अङ्गोपाङ्गन-
व्रणानुत्पन्ने ते इव विवक्षितार्थसिद्धिरसादिनिरिज्वलता
साधर्म्यात् सोऽङ्गोपाङ्गनव्रणानुत्पन्नततोऽतस्तं क्रियाविशे-
षणं वा ॥ ५ ॥ (संजमजायामायावित्तिंयं) संयमयात्रा
संयमानुपाङ्गनं संव मात्रा आश्रम्यनसमूहांशः संयमयात्रा
मात्रा तदर्थं वृत्तिः प्रवृत्तिर्वाहारे स संयमयात्रामात्रावृत्तिको
ऽतस्तं संयमयात्रामात्रावृत्तिकं वा यथा भवति संयम-
यात्रामात्रा वा प्रत्ययो यत्र स तथाऽतस्तं संयमयात्रा
मात्राप्रत्ययं वा यथा ज्ञवति । एतदेव वाक्यान्तरेणाह ।
(संजममारवहणद्वयाएत्ति) संयम एव भारस्तस्य वहनं
पाङ्गनं स एवार्थः संयमजारवहनार्थस्तद्भावस्तत्ता तस्यै
(विज्ञमिव पत्तागद्वणं अप्पाणेणंति) विज्ञे इव रन्ध्रे इव
पद्मगर्भतेन सर्पकल्पेनात्मना करणभूतेन आहारमुक्त
विशेषणं आहारयति शरीरकोष्ठके प्रक्षिपति । यथा किल
विज्ञे सर्प आत्मानं प्रवेशयति पार्थ्वानसंस्पृशन्नैवं साधुर्व
दनकंदरपार्थ्वानसंस्पृशन्नाहारं तदसंचारणतो जगद्विश्वे
आहारं प्रवेशयतीति । (एसणंति) एषोऽनंतरोक्तविशेषण
आहारः शास्त्रातीतादिविशेषणस्य पानभोजनस्यार्थोऽभिधेयः
प्रकृतः । ज०-९ श. १ उ० ॥ अनु० । वि० ।

आहारपरिष्ठापना (परिष्ठावणा) शब्दे ॥

जक्तपरिष्ठा तु समाध्यर्थमाहारो दीयते । (इति भक्तपरिष्ठा)
शब्दे । युगधिनः कन्दाद्याहारा आसन् ऋषजस्वामिनाऽ
आहारिणः कृताः ।

सूत्रं । जे निक्खं पिउमंदपद्दासयं वा पमोलपद्दासयं वा
विद्वपद्दासयं वा सीउदगवियट्ठेण वा उसिणोदगवि-
यट्ठेण वा संफाणिय संफाणिय आहारं आहारंतं वा
साइज्जं ॥ १४ ॥

पिचुमंदो निवो पद्दासं पत्तं संफाणियंति धोविडं अहवा
संफोमिडं मेहितुमित्यर्थः ।

गा०-आहारमणाहारस्स, मग्गणा णिमसा कता होति ।

निवपमोद्वादीहिं, दियराओ चउक्कजयणाओ । ३८ ।

को आहारो को वा अणाहारो एतेहिं विवपमोद्वाइणहिं मग्ग-
णा कता जवति आहार आणाहारे दियरे वा रतिं चउज्जो
दियागहिं दियाउत्तं एवं च भंगो ॥

गा०-जा हट्ठसाहारो, चउव्विहो परियासियं तं तु ।

णिवपमोद्वादीयं सति द्वात्रे जं व परिवसति ॥ ३९ ॥
द्वौ णिरेगो णिन्वाधितो समत्तो तस्स जो आहारो असणा-
इच्चव्विहो तं परियासितं जो जुजति चउज्जेणे तस्स
पच्छित्तं । इमं ।

गा०-आहारे चउज्जेणे, चउगुस्सेतरे व चउद्वहगा ॥
सुत्तं पुण तद्विसं जो धुवति अचेतणा पलासो ॥ ४० ॥
आहारे परियासिते चउसु चउगुरुं इतरे अणाहारिमेसु
चउसु विज्जेणसु चउद्वहं इमे पुण सुत्तं जो तदेवसियं अचित्तं
धुविओ जुजति तस्स भवति अणाहारियं परियासियं पमुच्च
भसति ॥

गा०-जयणपदाण चउएहं, अस्मतराएण जो तु आहारे ।
णिवपमोद्वादीयं, सो पावति आणमादीणि ॥ ४१ ॥
चउरो जंगा जयणापदात्तेहिं जो आहारेति तस्स आणा-
दिदोसा संफाणंति सुत्तपदं तेस्सि भावस्सा ॥

गा०-सतिणव उसिणेणव, वियमेणं धोवणानुपससा ।
अहवा जायं धोवति, संफाहो एगहाणेगाहं ॥ ४२ ॥
एगाहाणेगाहं एगाणेगदिवसपिप्पिताणि धोवति इमा विराहणा ।
गा०-उद्ववतविराधणता, पाणादीया समुच्चंति ।

तद्विसधोवणद्धा, तं णिस्सितघाती जुजंतो ॥ ४३ ॥
उद्धं रातीजोयणवयं तं विराहिज्जति मच्छियातिपाणा तत्थ-
तिद्धिंति ते गिहिकोशब्बिया तिणंति किज्जतेसु वा पिप्पिणसु
कुंयुमाती संमुच्चंति । आद्य शब्दः तर्कणादिदोपादिप्रति-
पादनः यथा गवाद्यां ब्राह्मणान् परिजोययेत् पते परिवासिते
दोसा इमे तदेवसिते वि द्विषपत्ताति अणद्धा वेत्तुं धोविजं
जुजंतस्स तस्सिसियपाणिघातो भवति धावंतस्स य प्हा-
वणदोसो अतो तदेवसियपि ण कप्पति जुजितं कारणा
कप्पति ॥

वितियपदं गेहसो, वेज्जुवएसे य दुद्धजंदवं ।
तद्विसंजत्तणए, वीयं गीयत्यसंविग्गे ॥ ४४ ॥
गिज्ञाणकारणे वेज्जुवदेसेण संफाणे दुद्धजं दवं वा अणेग-
दिवसे संफाणेति तदेवसियं पुण परसंफाणियं गेहंति
असति अप्पणा वि संफाणेति तदेवसियमि अ वभंते वितिय-
मिति आगाढे पओयेणे गीत्ये संविग्गे सविगरणं पि करे-
ज्ज तं पुण पित्तादिरोगार्णं पसमणद्धा इमं गेहं ॥

पउमप्पलमाउद्धं, एरंमे चेव णिवुपत्ते य ।
वेज्जुवदेसे गहणं, मीतत्ये विकरणं कुज्जा ॥ ४५ ॥
पित्तुदपय पउमप्पत्तासिं वाए निवाए मातुद्धं वा परंओ
संभेणिं च पत्ता तद्विसं जयणापत्ति । अस्य व्याख्या । वेज्जु-
वएसे गहणंति । वितियं संविग्गेत्ति । अस्य व्याख्या । गीत्ये
विकरणं कुज्जापतदेवार्थं स्फुटतरं करोति ॥

संफाणितस्स गहणं, असती धेत्तूण अप्पणा धोवे ।
तद्विसिगिहंजासति, नेगा विणिसा तु संफाणो ॥ ४६ ॥
तदेवसियस्स अवाजे अणेगदिवसे वि करेति ॥ नि. चू. २ उ. ।
(सच्चित्तवृत्त मधिष्ठायनाहारः कार्य इति सच्चित्तस्वस्वशब्दे ॥)
(आहारग्रहणविधिः-गोयरचरिया, शब्दे ॥)

संसार चक्कावे, सव्वे ते पुग्गत्तामए बहुसो ।
अहारिया य परिणा-मियाय न यहं गओ तत्ति ॥ ४७ ॥

आहारनिमित्तेण, अह यं सव्वेसु नरयवोएसु ।
उववन्नोमिय बहुसो, सव्वासु य मिच्छजाईसु ॥ ४८ ॥
आहारनिमित्तेण, मिच्छा गच्छंति दासणे नरए ।
साव्वित्तो आहारो, न खमइ मणसा वि पच्छेजं ॥ ४९ ॥
महा० प० ॥

आन्हियते इत्याहारः । ओदनादौ, ॥ सूत्र० ॥ १ श्रु. ७ अ. ।
चउविहे आहारे प० तं असणे पाणे खाइमे साइमे ॥
स्था० ४ ग० ॥ अउविहे आहारे पसत्ते तं ॥
माणुस्से असणे पाणे खाइमे साइमे अमाणुस्से असणे
पाणे खाइमे साइमे । स्था० ८ ग० ॥
असणं पाणं चैव, खाइमं साइमं तहा ।
एसो आहारविही, चउविहो होइ नायव्वो ॥ ३६ ॥
अशनं मंरुकोदनादि पानं चैव झाकापानादि खादिमं फळादि
स्वादिमं गुमादि एव आहारविधिश्चतुर्विधो जवति ज्ञातव्य इति
गाथार्थः । आच० । ६ अ० ।

सांप्रतं समयपरिप्रापया शब्दार्थनिरूपणायाह ॥
आसुं खुहं समेइ, असणं पाणाणुवगहे पाणं ।
खे माइ खाइमंति, साएइ गुणे तओ साइ ॥ ३७ ॥
सव्वो वि अ आहारो, असणं सव्वो वि वुच्चं पाणं ।
सव्वो वि खाइमंति अ, सव्वो वि अ साइमं होइ ॥ ३८ ॥
जइ असणं चि अ सव्वं, पाणगमविवज्जणंमि सेसाणं ।
हवइ असेसविवेगो, तेण विजत्ताणि चउरो वि ॥ ३९ ॥
असणं पाणं चैव, खाइमं साइमं तहा ।

एवं परुविअं मीस-इहि ओ जे सुही होइ ॥ ४० ॥
(आसुत्ति) आद्य शीघ्रं क्षुधां बुद्ध्यां समयतीति
अशनम् । तथा प्राणानामिन्द्रियादिलक्षणानामुपग्रहे उपकारे
यद्वर्तते इति गम्यते तत्पानमिति । खमित्याकाशं तच्च सु-
खविवरमेव तस्मिन्मातीति खादिमम् । स्वादयति गुणान्
रसादीन् संयमगुणान्वा यतस्ततः स्वादिमं । हेतुत्वेन तदेवा-
स्वादयतीत्यर्थः । विचित्रनिरुक्तिपाठाद्भ्रमाति रौति तदभ्रमर-
इत्यादिप्रयोगदर्शनात् साधुरेवाऽयमन्वर्थः इति गाथार्थः
॥ ३७ ॥ उक्तः पदार्थः पदविग्रहस्तु समासभाक् पदविषय
इति नोक्तः अधुना चाहनामाह ॥ (सव्वो वि यत्ति) यद्यन-
तरोदितपदार्थोपेक्षया अशनादानीति । यतः सर्वोऽपि
चाहारश्चतुर्विधोऽपि तथा । अशनं सर्वोऽपि चोच्यते ।
पानकं सर्वोऽपि च खादिमं सर्व एव च स्वादिमं जवति
अन्वर्याविशेषात् । तथा हि यथैवाशनमोदनमंरुकादि
क्षुधं शमयति एवं पानमपि तत्तथैव द्राक्षाक्षीरपानादि ।
खादिममपि फळादि, स्वादिममपि गुमादि । यथा च पानं प्रा-
णानामुपग्रहे वर्तते एवमशनादीन्यपि तथा चत्वार्यपि खे मान्ति
चत्वार्यपि वा स्वादयन्ति अस्वाद्यंते चेति न कश्चिद्विशेषस्त-
स्मादयुक्त एव जेद इति गाथार्थः ॥ ३८ ॥ इयं चाहना । प्रत्यव-
स्थानं तु यद्यपि पतदेव तथापि तुल्यत्वार्थप्राप्तावपि रूढितो नीति-
प्रयोजनं च संयमोपकारकमस्त्येवं कल्पनया अन्यथा दोषस्त-
था चाह (जइ असणत्ति) यद्यशनमेव सर्वमाहा-
रजातं गृह्यते ततः शेषापरिमोहोऽपि पानकाद्यवर्जने उदका-
परित्यागे शेषाणामाहारभेदानां निवृत्तिर्न कृता भवतीति

वाक्यशेषः ततः का नो हानिरिति चेत् भवति विशेषविवेकः
अस्ति च शोषाहारनेदपरित्यागः न्यायोपपन्नत्वात् प्रेक्षापूर्वं
नेत्यर्हं कुक्ष्या पठ्यते अर्धं प्रसवाय कल्पन इत्यपरिणतानां
श्रद्धा च न जायते एवं सामान्यविशेषनेदनिरूपणया सुखाय
संयं सुखश्रेष्ठं च भवतीति गायार्थः ॥ ३९ ॥

तथा चाह-असणंगाहा, असनं पानकं चैव स्यादिमं स्यादिमं
नया । एवं प्ररूपितं सामान्यविशेषभावनाख्याते तस्यावयो
धात् श्रद्धा प्रवर्तते उपशक्त्यर्थान्वाहोयने पाल्यते च सुख
मिति गायार्थः । ४० ॥

उपस्कृतसंपन्नदिना आहारचातुर्विध्यम्

चतुर्विधे आहारे पं० तं० उपक्वत्वरसंपन्ने उपक्वत्वर
संपन्ने सजावसंपन्ने परिजुमिय संपन्ने ॥

उपस्कृतयत्नेनेत्युपस्कृतो दिव्यादिस्तेन संपन्नो युक्त उपस्क
रसंपन्नस्तथा उपस्कारणमुपस्कृतं पाक इत्यर्थस्तेन संपन्न भोद-
नकर्मकादिः उपस्कृतसंपन्नः पात्रान्तरेण नो उपस्कारसंप-
न्नो दिव्यादिभिरसंस्कृत श्रोदनादिः । स्वजावेन पाकं चिना
संपन्नः सिद्धः द्राक्षादिः स्वजावसंपन्नः (परिजुसियात्ति)
पर्युषितं रात्रिपरिवसनं तेन संपन्नः इष्टिकादिः यतस्ताः पर्यु-
षिताकन्ननीकृता आम्नश्चरसा भवति ।

आहारस्य द्वाविकाश्रयिकोत्तरिकाश्च जेदाः (पिरुशब्दे
वर्धते) पिरुपन्त्यात् तस्य ।

आहारपरिआवणम् ।

॥ सूत्रं-जे निक्वू असणं वा ४ अणागाढे परिसा-
वेद परिसावतं वा साइज्जइ ॥ १८४ ॥

जे निक्वू परिसावियस्स असणं वा ४ तथा पमाणं वा
चुजप्पमाणं वा विदुप्पमाणं वा आहारं आहारेइ
आहारंतं वा साइज्जइ ॥ १८५ ॥

अद् भोजने । आद भक्षणे । पा पाने । स्यद् आस्वादने-
एने चतुरो तिषि दो अणायरं वा जे रातो अणागाढेण आगा
ढं अणागाढं तमि जो परिवसावेति तस्स चउगुरुं आणाति
विराहणा य भवति इमा निज्जुत्तिगाहा ।

जे निक्वू असणादि, रातो अणागाढणिक्ववेज्जादि
सो आणा अणवत्थं मिच्चत्तविराहणं पावे । १८६ ॥

(आगाढचातुर्विध्यमागाढशब्दे)

अणागाढे इमं सुत्तं अणागाढं परिवसावेति तस्स य सोहि
संजमो य विराहणादोसा य तस्य संजमे इमा विराहणा ॥
समुच्चति तहिं वा, असो आगंतुगावद्वगंति ।

परनोपरगज्जमाणा, विसएमव असणादि ॥ १८७ ॥

असणादिपरिवेसाविते किमिरसगादीपाणा समुच्चति
असो वा मुच्चियमसगमकोरुपिणीविगादी परंति तक्केति
परंपरतो वा भवति तं परिवसासिद्धं मच्चियगपइंगमुसगा
दि तक्केति, मच्चियातो गिहिकोइइया तक्केति, गिहिकोइइगं
मज्जारो तक्केति, मज्जारं साणो तक्केति, एस तक्केता परंपरओ
अह च जायणं परिगहिति तस्य चि परिगहितं एवं चैव तक्केत्त
परंपरओ, अत्र मधुवेदोपाख्यानं दृष्टव्यं एसा संजमविराहणा
द्वारा तथा विसो वा, उंदरपिमी व परणमुक्कं वा ।

घरकोइइमुत्तेज्जा पिवीलगा मरणतो णाणं ॥ १८८ ॥

भत्ते पाणे वा परिवसासियउविते सप्पादिणा जंघासणेण द्वा-
द्याविससंमिस्सा मुक्को हवेज्जा तथा विसेण वा फीसतं हवे-
ज्जा तहिं वासगतोहि वीयं निसवं तं पमेज्जा । घरकोइइो वा
मुत्तेज्जा गिहिकोकिन्न अवयवसंमिस्सेण मुत्तेण पोष्टे किन्न
गिहिकोइइा समुच्चति मुइंगा समुदि वा परिपायत्थ मुइंगासु
मेहा परिहायति । मेहापरिहाणीए णाणं विराहणा सेसेसु आय-
विराहणा परिव्रावणा परिव्रावणादि जाव चारिमं पावती
वितियपदे आगाढो कारणे निक्खिवंतो अदोसो तं च इमं ॥

वितियपदं गेदासो, अट्ठाणो मे य उत्तमहेय ।

एतेहि कारणेहि, जयणाए णिक्वमे निक्वू ॥ १८९ ॥

गिज्ञाणस्स पदं दिषं अवमंते अट्ठाण पावं नाणं असंयरणे
दुच्चिक्खे य असंयरेते उत्तमदुपानिवन्नस्स असमाहाणे
तक्खणमवमंते एवमादिकारणेहि जयणा ते परिवसेज्जा इमा
जयणागाहा ॥

सवहुपमुहे वा, ददरमतणातीअपारे-उंजते ।

उंदरजए सरावं, कंटियउवरिअहेजूत्ति ॥ १९० ॥

दाउए सवोढं उज्जति अप्पमुहे वा कुमुहादिसु तस्य थोहुं
चम्मेण घणेण वा चीरेण ददरेति ददरासति सरावादीपिआणं
दातुं संधिमयणेण विपति उगणेण मट्ठियाए वा ततो अद्वा
वाढं एगंत उव्वंति, जस्य उंदरजयं तस्य सिक्कं एकातुं चेहासे
उव्वंति, जदि रज्जए उंदरा अवतरंति तस्यंतरा सरावं उव्वंति,
कंटकाउ काउं वा कहमे उरुमुहा करेति । एसा उवरिरिक्खि
हूमिउयस्स वा अहोजूती करेति परिगज्जणजया चेहा स-
ट्टियस्स अहोजूती करिज्जति जस्य पिवाविगजयं तसगाय-
णत्थि रज्जवा मूसगेहिं उदेण जयं तत्थिमा आल्लयविही ।

ईसिं नूमिमपत्तं, असणं वा विच्छिणरक्खट्ठा ॥

परिउहेउज्जयकात्ते, अगीय अंतरं न अग्रंतु । १९१ ॥

भूमिप ईसिं अपत्तं रज्जए उसरंति आसलं वाहेट्ठा अण-
फिरंतं उव्वंति किमेवं उविज्जति जदि मूसगेण रज्जविज्जति
तो सपाणमोयणं परितं पिण निज्जति रक्खिथं भवति पुच्चा
वरासु य सज्जासु परिउहेउपमज्जणा करेति अगीतगिहणा
जस्य वसहीए, तस्य उव्वंति ते वा अगीय-गिहणा अस्सत्थ
उव्वंति । नि० सू० ११ उ. ॥

आहारप्रतिपादकत्वात् प्रज्ञापनाया अष्टाविंशे पदे, च ।

प्रज्ञा० १ पद ॥

आहारएसणा-आहारपणा-खी०-आहारस्य एसणा अहणाद्
गवेपणादिअहणस्तदर्थसुचकत्वादाहारैपणा । कुमपुष्पिका नाम
नि दशवैकालिकस्य प्रथमे अध्ययने, दश० १ अ० ॥

आहारओ-आहारतस्- अव्य० व्यप् लोपे कर्मणि पंचमी ।

आहारमाश्रित्येत्यर्थे, “आहारओ पंचकवज्जणेण” आहार
माश्रित्य पञ्चकं वर्जयन्ति । “वसणं पलांसुः करनीकीरं गोमां
सं मयं चेत्येतत्पंचकवर्जनेन मोक्षं वदन्ति ।” सूत्र० १ श्रु० ९ अ० ॥

आहारग-आहारक- न०-चतुर्दशपूर्वविदाऽऽहियते गृह्यते
इत्याहारकमथवा ऽऽहियन्ते गृह्यन्ते केचक्षिनः समीपे सूक्ष्म
जीवादयः पदार्था अनेनेत्याहारकम् । अनु० । विशेष० । स्या० ।
ज० १ । शरीर नेदे, स० ।

अणाहारगशब्दे दंरुक्मुक्तम् ॥

ओजोवोमप्रक्षेपाहारणामन्यतमाहारमाहारयतीति आहो-
रकः । अनाहारकविषयक्षणे जीवे, कर्म० ॥ चतुर्दशपूर्वविदा

तथाविधकार्योत्पत्तौ विशिष्टव्यवशादाहियते निवर्त्यते इत्याहारकं । अथवाऽऽहियते गृह्यते तीर्थकरादि समीपे सूक्ष्मजीवादयः पदार्था अनेनेत्याहारकं । कृद्वहुत्वमिति कर्मणि करणे वा णकः । यद्वादि “ कज्जमि समुप्पन्ने, सुयकेवव्विणा विसिट्ठव्वकीए । जं इत्थ आहरिज्जइ, जणंति आहारगं तं तु ॥१॥ ” कार्य्यं चेदं । पाणिदय-रिक्खिदरिसण, भम्मत्थां वगवण हेऊ वा* संसयवुच्चे यत्थं, गमणं जिणपायमूळमि २; कर्म० । एतच्चाहारकं कदाचनापि लोके सर्वथा पि न भवति तच्चाऽनवनं जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतः पणमासान् यावत् । उक्तं च “ आहारगाई लोके भम्मासा जा न होंति विकयाई । उक्कोसेणं नियमा, एक्कं समयं जहन्नेणं ” जी० १ प्र. प्रज्ञा० २० पद । पं० सं० । द्वा. । आव० । सूत्र० ।

आहारकशरीरं चतुः कृत्वा मोक्ष इति न सर्वस्य चतुर्दशपूर्विण इति (समुग्घाय) शब्दे ॥ ओगाहणशब्दे तदवगाहना ॥ आहारकाः सदैवानाहारका विग्रह गतौ सदैवानाहारकाः भवन्ति, स्था० २ ग० ॥ आहारकशरीरं वति, विशेषः ॥ आहारकशरीरव्यवस्थे कल्प ० ॥

आहारगंगोवंगणाम-आहारकाङ्गोपाङ्गनामन्- न०-अङ्गोपाङ्गनामकर्मज्ञेदे, यदुदयादाहारकशरीरत्वेन परिणतानां पुञ्जनामङ्गोपाङ्गविभागपरिणतिरुपजायते, कर्म० ॥

आहारगजुगल-आहारकयुगल- न०-आहारशरीराहारकां गोपाङ्गवक्त्रेण आहारकद्विके, कर्म० ।

आहारगणाम-आहारकनामन्- न०-आहारकनिबन्धने नास्ति कर्म० ॥

आहारगडुग-आहारकद्विक- न० आहारकशरीराहारकांगो पांगवक्त्रेण नामकर्मोत्तरप्रकृतिद्वयेऽर्थे, पं० सं. ॥

आहारगद्वि-आहारकद्वि- स्त्री० आहारकशरीरकरण शक्तौ, आहारकशरीरं च हस्तप्रमाणमेकस्मिन् जवे, द्विः संसारे च चतुः कृत्वस्तीर्यकरस्फीतिदर्शनार्थं चतुर्मासाः । ग० २ अधि । प्रव० ॥

आहारगवर्गणा-आहारकवर्गणा- स्त्री० आहार एवाहारक स्तत्रायोन्यवर्गणा आहारकवर्गणा आहारकशरीरग्रहणकप्रायोन्यवर्गणायाम् कर्म० प्र० । वमणाशब्दे स्वरूपं ।

आहारगसमुग्घाय-आहारकसमुद्घात-पु० आहारके प्रारब्धमाणे समुद्घात आहारकसमुद्घातः । प्रव० ॥ आहारकर्मविषये, पं० सं. ॥ चतुर्दशपूर्वविद् आहारकव्यभिमतं क्वचित्संदेहापगमाय तीर्थकरांतिकगमनार्थमाहारकशरीरं समुपादातुं बहिरात्मप्रदेशप्रवेशे, आचा० ॥ आहारकसमुद्घातस्तु जीवप्रदेशान् शरीरादेर्वहिर्निष्क्रम्य बाह्यमात्रमायामतश्च संल्येयानि योजनानि दणं निसृजति निसृज्य च यथा स्थूलानाहारकशरीरनामकर्मपुद्गलान् शातयति ॥ स्था० ग. ७ । प्रज्ञा० ॥

आहारगशरीरकायप्रयोग-आहारकशरीरकायप्रयोग-पु० आहारकशरीरनिवृत्तेः प्रधानेऽङ्गे । ज० ८ श० १ उ० ।

आहारगुत्त-आहारगुप्त-त्रि० अनतिमात्राप्रस्निग्धाहारभोजिनि, आव० ४ अ. । सूत्र० ॥

* सुहुमंपञ्जवगणहेत्रं, इति पात्रो जीवाभिगम टीकायाम् ।

आहारजति-आहारजतृप्ति-स्त्री० भोजनजनितयुक्तोपशमे, पंचा० ६ वृ. ॥

आहारजाइ-आहारजाति-स्त्री० अन्यवहार्यसामान्ये, पंचा. ५ वृ.

आहारजात-आहारजात-न० अन्यवहार्यसामान्ये पंचा० १० वृ.

आहारणीइ-आहारनीति-स्त्री० संस्कृताहारजकणप्रकारे, ऋपभस्वामिनो गृहावासात् पूर्वमसंस्कृताहारेण आसन् ते च तदा ऋपभस्वामिनाऽआहारिणः कृताः इति उक्तमशब्द उक्तं । आ० चू० ॥

आहारणीहार-आहारनिहार-पु० विसर्जने, विद्विसर्जने, नि० चू० २ उ० ॥

आहारपइमा-आहारपरिज्ञा-स्त्री० आहारस्य परिज्ञाप्ररूपके सूत्रकृतांगस्य २ भू० चितीयेऽध्ययने, स्था० ७ ग. । आव० । प्रश्न० ५ अ० । द्वा० ॥

आहारपचक्खाण-आहारप्रत्याख्यान-न० सदीपाहारपरिहारे, तत्फलं यथा ॥

आहारपचक्खाणेणं जंते ! जीवे किं जणयइ ? आहारपचक्खाणेणं नीवियासंसपपत्रोगं वोच्चिदइ जीवियासंसपपत्रोगं वोच्चिदित्ता जीवे आहारमंतरेण न संकि विसइ ॥ ३९ ॥ उक्त. २ ए अ. ॥

हेजदन्त ! आहारस्य प्रत्याख्यानेन सदीपाहारत्यागेन उपवासादिना जीवः किं फलं जनयति गुरुराह हेदिप्य ! आहारप्रत्याख्यानेन जीवो जीविताशंसप्रयोगं व्यवच्छिनत्ति । जीविते प्राणधारणे आशंसा अभिज्ञापस्तस्याः प्रयोगो व्यापारो जीविताशासंसप्रयोगस्तं व्यवच्छिनत्ति निवारयति जीविताशंसा रहितो मुनिर्न क्लेशभाक् स्यात् इति भावः ॥

इति-चण्विहारेषु कप्पम् लघुप्रवचने यथा-

जट्टं धन्नं सव्वं, वदाम अक्खोरुउच्चुगं सुद्धिया ॥

फलपक्कन्नं सव्वं, बहुज्विहं खाइमं मेयं ॥ ४८ ॥

दंतवणं तवोद्धं, चित्तं तुलसी कुहेरुगईयं ॥

महु पिप्पल्ली सुंठि मरी, पप्पगं जाइफलाणं च ॥ ४९ ॥

एवदुगं लविंगं अजमोयतियं तियं च अन्नयाणं ॥

स कप्पुर-कविडाइं, हिंगुलवणयाण असनगं च ॥ ५० ॥

विमलवण वणिगवुद्ध, कंटकरुक्खाणच्छल्लिया सव्वा ।

फोफलकसेहपुक्खा, रजवासपप्पकूळगयच्छल्ली ॥

तिवुय सुगंधि धप्पय, पत्तजनी पप्पनी वरट्टा य ॥

रसजाई जेसज्जषमुहं साइमं अणेगाविहं ॥ ५१ ॥

दुविहारे कप्पिज्जइ, पाणं साइ मणेगहासव्वं ॥

तिविहारे पाणं, पुण चउहारे किमवि नो कप्पं ॥ ५२ ॥

साइमगयासिमासिं, न कप्पए तह पसंग दोसाओ ॥

गुरुलवणहिंगुसीधव, जीरय धरणा वरट्टा य ॥ ५४ ॥

अजमो अतियं कविट्टं, आमल्लं च तह कपूरकंदा य ॥

अंबोद्धगं च सूया, एमाई असणववहारो ॥ ५५ ॥

चउहारे रयणीए, कप्पिज्जइ जाणिमाणिं वत्थूणि ॥

समजागकया तिहवा, जूनिवोमीर चंदणयं ॥ ५६ ॥
 गोमुत्तं कमुगोहिणी, वन्धी अमया य रोहिणी तुंगा ॥
 गुग्गुलवया कनीरय, त्रिपंचग जासगणो ॥ ५७ ॥
 तह आसगंधि वंजी, चीमद्विहा य कुंदरुकुटा ॥
 विसनाइ य धमामो, बोद्वय बीया अरिडा य ॥ ५८ ॥
 मीमन्न मजिट्ठकेंद्वि, कुमारे कंथरं वेरकटा य ॥
 कप्पान्नीय पत्तय, अगुगुत्तुप्पा य तंतु वना ॥ ५९ ॥
 धवखयरपल्लामाई, कंटकल्लवणवुत्थियासाणा ॥
 जं कमुयरमपरिगयं, आहारं पिच्छ अणाहारं ॥ ६० ॥
 इचाइ जं आणिट्ठं, पंकुवमंतं जवे अणाहारं ॥
 जं इच्छाप ज्ञंजइ, तं मव्वं हवइ आहारं ॥ ६१ ॥

आहारपञ्जति-आहारपर्याप्ति- स्त्री० आहारपुञ्जप्रदणप-
 रिणमनहेतावान्मनः शक्तिविशेषे, -यं० मं० ॥ यथा बाह्यमा
 हारकदाय खरसरूपतया परिणमयति साऽऽहारपर्याप्तिः ।
 । कर्म० । दश० । जी० १ प्र. । नं० । प्रज्ञा० १ पद ॥ प्रव० ॥
 पर्याप्तिर्नाम शक्तिस्तत्र यथा शक्त्या करणनूतया नूतमा
 हारं खरसरूपं च या करोति सा ॥ वृ० १ उ. ।

आहारपू-आहारपूति-स्त्री० (अस्मिन्ने ओमोयसि, रायडुं
 जप व गज्जने । अचाण रोहपथा, गहणं आहारपूष ३०९)
 इत्युक्तप्रज्ञाणायामाहारशुद्धी, नि० नृ० १ उ. ।

आहारपोसह-आहारपोष- पु० आहारः प्रतीतस्तद्विरय
 स्तस्मिन्ने पोषध्वं आहारपोषः । आहारविशेषान्ये, "आहा
 रपोसहो द्विविद्, हेतुं सत्ये यदेतं अ अमुगाविगतिआयंवित्र
 पक्षसि वा दो वा १ सत्ये चत्रिविदोत्ति आहारो अहारोत्तं पञ्च
 पञ्च " आच० ६ अ. । आहारपोषो देशतो विचक्रिते विहृतेरवि
 हृते एवाऽऽम्नस्य वा सहदेव चिरेव वा भोजनमिति सर्वतस्तु
 चतुर्विधस्याहारस्याहोरात्रं यावत्प्रत्याख्यानं । ध० २ अधि. ।

आहारसक्षा-आहारसंज्ञा- स्त्री० कुह्नेदनीयोदयात्कायसि
 कायाहागयं पुनरोपादानक्षयैव संज्ञायतेऽस्या तस्या नित्या-
 हारसंज्ञा ॥ ज० ७ अ. ७ उ. । स्या० १० ग. ॥ आहारान्निहाररूपे
 कुह्नेदनीय प्रभवे आत्मपरिणामविशेषे, कर्म० ॥ अभिज्ञाप्य
 मर्मैवरूपं वस्तु पुष्टिकारि तद्यदीदमवाप्यते ततः समीचीनं भ-
 वतीत्येवं शब्दार्थोद्धेखानुबन्धः स्वपुष्टिनिमित्तनृतप्रतिनियत
 वस्तु प्राप्त्यवधारणरूपः । जी० १ प्र. । प्रज्ञा० ७ उ. ।

संज्ञाशब्दवक्तव्यता (सप्ता) शब्दे ।

चजहि गणेहि आहारसप्ता समुप्पजइ । तं जहा
 ओमकोच्याए बुहवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदणं मईए
 तद्वोवओणेणं ॥ स्या. ४ ग. ॥

टी०-अवमकोष्ठतया रिकोदरतया मत्या आहारकयाध्वणा
 दिन्नितया तद्योपयोगेन सततमाहारचिन्तयेति ॥

आहारतृष्णाख्ये कर्मणि, मोहाभिव्यक्तचैतन्यस्य, द्वा. ३० द्वा. ।

आहारदिचागणुद्धाण-आहारादित्यागानुष्ठान न० भोजन
 देहस्तकाराऽऽश्रयापारपरिहारकरणे । पंचा० १० वृ. ॥

आहारिज्जमाण-आहियमाण त्रि० संगृह्यमाणे, अन्यवन्दि
 यमाणे च, ज० १ श. १ उ. ॥ खाद्यमाने, स्या० १० ग. ।

आहारिज्जस्समाण-आहिरिप्यमाण त्रि०-अनागते कावे आ-
 हारं करिष्यमाणे अ. १ श. । १ उ० ।

अहारित्तप-अहर्तुम् अन्य०-अन्यवहर्तुमित्यर्थे आचा० ।

आहारित-आहारित- त्रि० मुक्ते, तं० ॥ आहारत्वेन गृहीते,
 अनु० ॥

आहारयन्त्र-आहर्तव्य- त्रि० अन्यवहार्ये स्या० ३ ग. ॥

आहारेमाण-आहारयत्-त्रि० अन्यवहर्ति, स्या० ६ ग. आचा० ॥

आहारेसणा-आहारैषणा-स्त्री० अन्यवहार गवेषणायां दश १ अ. ।

आहारोवचय-आहारोपचय- त्रि० आहारोपोपचयोऽस्य ।
 आहारोपचिते, " आहारोवचया देहा परीसहपञ्चगुरा "
 आचा० ७ अ. २ उ. ।

आहारोवचिय-आहारोपचित-त्रि० आहाररूपतया संचितेषु,
 म० १६ श. २ उ. ।

आहारवणा-आज्ञावना-स्त्री० उद्देशमात्रे अपरिगणनायाम् पि० ॥

आहि-आधि-पुं० शारीरमानसपीमाविशेषे, पो० १५ विव. ।

मनः पीमायां, । ज० १ श. १ उ. ।

आहिमग-आहिमक-पुं० भ्रमणशीले गच्छनिर्गतसाधौ, औ० ।
 इदानीमाहिमकान् प्रतिपादयन्नाह ॥

उवएस आणवसा, दुविहा आहिमगा समासेणं ।

उवमदेसदंसण, एजाई हुंति एववसा ॥ ९७ ॥

तत्र एकं उपदेशहिमका त्रपरे अनुपदेशहिमका एवमेतत्
 द्विधा अहिमका मुणितव्यास्तत्र उवदेसन्ति । द्वारपरा
 मर्शः (देसदंसणत्ति) देशदर्शनायं द्वादशवर्षाणि यः पर्यवसितस
 सूत्रार्थं गृहीत्वा एतत् उपदेशहिमका अनुपदेशोत्तमी भवति
 (एजाई हुंति एववसा) स्तूपादिगमनशीला अनुपदेशा
 हिमकाः औ० । व्य० ।

आहिमिऊण-आहिड्य- अन्य० परिब्रम्येत्यर्थे, । संया० ।

आहिक्-आधिक्य- न० सजातीयपरिणामप्राचुर्ये, द्वा० ॥

आहिदेविय-आधिदेविक- न० यकराकृतप्रहाद्यावेश हेतुके
 छः खादौ, स्या. ग० ॥

आहिजांतिय-आधिजांतिक- न० मनुष्यपशुपक्षिमृगसरी
 सृपस्यावरनिमित्ते दुः खादौ, स्या० ग० ॥

आहिय-आख्यात-त्रि० प्रतिपादिते, कथिते, । सूत्र० १ अ. १ ।

स्या० अनु० । आख्यानकप्रतिपक्षे, सू० प्र. । आविर्जाविते,
 भावे कः अभिप्रेत्य, इहमेगेसि आहियं । सूत्र० ॥ अ० अ

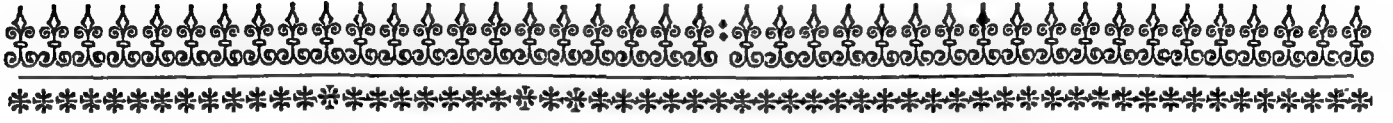
आहित-त्रि० प्रवचन ऋषिज्ञापितादौ आत्मनि वा व्यवस्थिते
 सूत्र. । व्यवस्थापिते, स्या. ४ ग. । निवेशिते, जं० । दौकि
 ते, अनुष्ठिते, । सूत्र० । प्रयोगविश्रुत्याऽन्यां स्वकर्मपरिणत्या
 या जनिते । आचा० । समताकिते च, सूत्र० ॥

आहियगि-आहिताग्नि-पुं० कृतावस्थादिब्राह्मणे, दश. अ. ९
 उ. १ । अग्निं गृहीत्वा ऋषिज्ञापितायां स्थापितवन्तस्तेन कार-
 णेनाहिताग्नयः । आ० म० प्र. ॥

आहियविसेसत्त-आहितविशेषत्व-न० शेषपुरुषवचनापेक्षया
 शिष्टेष्टादनमतिविशेषतायां । रा० । सत्यवचनातिशये, । सम० ।
 आहीर - आजीर - पुं० गोचारिप्रधाने देशे जेदे । कल्प.
 (आभीरदेशे अचक्षुरासन्ने कृष्णवैष्णवयोर्मध्ये ब्रह्म

द्वीपः। कल्पः। अहिर इति ख्याते शूद्रजातीये, सूत्र. १ श्रु. १ अ. ॥
आहु-आहोतृ-त्रि० दातरि, । ज्ञा. १ अ. । औ० ॥
आहुणिज्ज-आहवनीय-त्रि० सम्प्रदानभूते ज्ञा० १ अ. । औ० ॥
आहुणिज्जमाण-आधूयमान-त्रि० कम्पमाने विद्रवमुपागते, ।
ज्ञा० ए अ. । औ० ॥
आहुणिय-आधुनिक-पु० अष्टाशीतेर्महाग्रहाणां पंचमे, । दो
आहुणिया, स्या० १ ग. । कल्प० । जं० । सू० प्र० ॥
आहूय-आहूत-त्रि० कृताब्धाने, वाच० । अ. उ. ।
आहूय-अव्य० उपादायेत्यर्थे, (कम्मआहूय जञ्जणं) कर्मा-
हूय ॥ आचा०
आहेउ-आधातुं-अव्य० आधानं कर्तुमित्यर्थे । सूत्र०, १ श्रु. एअ. ।

आहेण- न० विवाहोत्तरं वधूप्रवेशे वरगृहे क्रियमाणे जोजने ।
। आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ॥
आहेवच्च-आधिपत्य- न० । अधिपतेः कर्माधिपत्यम्-रक्षार्थम्
जं० । कल्प० । स० । ज० । प्रज्ञा० । आ० म० प्र० । ज्ञा०
। वि० । स्वामितायाम् । स्या० ए ग. । तदाश्रितलोकेभ्यः
आधिक्येन तेष्ववस्थायित्वे, औ० ॥
आहेवण-आक्षेपण-न० पुरकोजादिकरणे, प्रश्न० १ द्वाः ॥
आहोहिय-आधोऽधिकः- पु०-नियतक्षेत्रयित्वेविषयाव
धिज्ञानिनि ॥ ज. ७ श. ७ उ. । स. प्रज्ञा. ।
आजोगिकः- पु०-आजोग उपयोगः स प्रयोजनं यस्य तदा
भोगिकम् उपयोगप्रधाने, । कल्प० ॥

इति श्रीमद्वृहत्सौधर्मतपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ

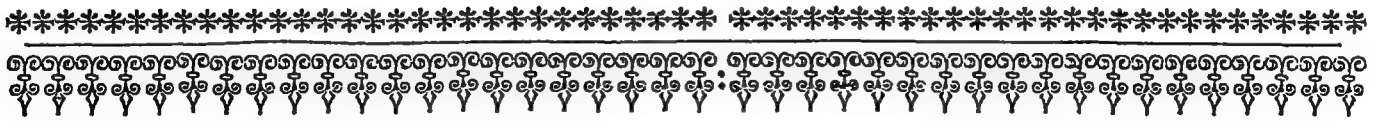
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य्य १००८ श्री

श्रीविजय-राजेन्द्रसूरिविरचिते

अभिधानराजेन्द्रे “आकारादि

शब्दसङ्कलनम् ”

॥ समाप्तम् ॥

अभिधानराजेन्द्रः ।

५.

३३ (ति.)

(इकार)

इ-इ-पु. अस्य विष्णोरपत्यम् अ. इञ् कामदेवे, गायत्री । एका० ।
 न हि रुक्मिण्यां विष्णोरपत्यम् कृष्णात् जातः । तत्कथा च
 यथा-रुक्मिण्यां वानुदेवाद्य. वृक्ष्यां कामो भूतव्रतः । शम्भु
 रान्तकरो जज्ञे, प्रद्युम्नः कामदर्शनः । रुक्मि० १६३ अ. । एवं व्यु-
 त्पत्तिमत्त्वेन कामदेवस्यैव इशध्वार्थतानाभिज्ञापस्येति वदचः ।
 कामदेवद्वयस्याच अभिज्ञापे औपचारिक इत्यन्ये । वाच० ।
 कम्पे, सायके, मय्ये, सरसीरुहकम्परे, । शक्रचापे, चाणे
 कमन्नायाम्, रचनायाम्, क्राणीनृत्कुहरे, पद्मदले, हाने, गतां
 च । एका० । न अर्थकस्य अ इत्यस्येदम् अ इञ् । जेदे ३ सरो
 पोतां, ४ निराकरणे, ५ अनुकम्पायाम्, ६ गदे, ७ विस्मये, ८
 निन्दायाम् ए सम्बोधने, च । अव्य० चादि । निपातकान्
 क्तान् अस्य प्रगुणसंज्ञा तेन इ इञ् इत्यादी न सन्धिः । वाच०
 वाक्यालंकारे, च । सङ्घि निपातः पादपूरणाय प्रयुज्यते "इह्वा
 वा जुई वा" इ शब्दो निपातो वाक्यालङ्कारार्थ इति । औप० ।
 ज्ञा० १ अ० । "उसने इ वा पदमराया इ वा, पदमज्जिफ्या
 यरे इ वा, पदमज्जिणे इ वा पदमनित्येकरे इ वा" क. सू० ।
 इकारः सर्वत्र वाक्यालंकारे इति वृत्तिः । कल्प. (सुसंमि
 अणुमाइ इह इ पुण अन्यतो नित्येहेह) व्य० । इ पादपूरणे
 इति वृत्तिः व्य. ५ उ. ॥ तथा चाह वररुचिः स्वप्राकृतव्रकणे
 । "इजेगपादपूरणे इति" आ. म. छि. । "इह इ भणिया
 पुरिसजाया" । व्य. सू. । इ इति पादपूरणे इति वचनात्
 सानुस्वारता प्राकृत्यात् । प्राकृते हि पदान्ते सानुस्वारता
 भवतीति । व्य० १ उ. ।
 इ-इ गतौ-न्यादि० सकर्म० अनिद् अयति पेयीत् इयाय इयतुः
 ईयुः इययिथ इयेथ आयन् । ईई इति प्रश्नेपात् अयं च धातुः
 कटी गतौ इत्यत्र इत्यः । सि० कौ० । वाच० ॥
 इ (क्) । इक् स्वरणे इति वचनादिति म० १ श० २
 उ० । अधिपूर्वक एव कित् । कित्करणमग्रीगर्थेत्यादौ विशेष
 पार्थम्य । अदादि० पर० सक० अनिद् अच्येति अध्यपीत् ।
 वाच० ॥
 इ (इ) इह-अध्ययने "इह अध्ययने इति वचनादिति" म०
 १ श० १ उ० ॥ अध्ययने अधिपूर्व एव कित् अदा० आत्म०
 सक० अनिद् अधीते अधीयीत अच्येत् । वाच० ।
 इ (ण्) इण् गतौ "इण् गतावेति वचनादिति म० १ श. १
 उ. ॥ कित् इहो भेदार्थम् अदा० पर. सक. अनिद् पति इतः
 यन्ति इयात् इहि ऐत् आयत् अगात् । वाच० ॥
 इ (त्) -इत्-त्रि० पति गच्छति इ क्तिप् गत्ये, व्याकरणो

के प्रक्रियाकाङ्क्षारिते अस्यायिनि वर्णजेदे, यया तिप् सिप्
 इत्यादौ पकारादि ॥ वाच० ।

इ (स्) -इप्-त्रि० इप् इच्छायां क्तिप् । इच्छायुक्ते १ कर्मणि क्तिप्
 इप्यमाणे, २ त्रि० ३ अक्षे, इप्यते इप् अन्तर्गतण्ये कर्मणि क्तिप्
 ४ एणणीये, इप्-गतौ भावे क्तिप् । ५ यात्रायाम्, स्त्री० वाच०
 इ (ति) इति-अव्य० इण् कित् १ आद्यर्थे "गई इय" इति शब्द-
 आद्यर्थस्ततश्च "गई इदियकाप" इत्यादि द्वारकत्वापेऽवधिर्वक्तव्य
 इति । विशेषः । इयत्ताप्रदर्शने, माने, वाच० (सम्मत्तति) इति
 शब्दः इयत्ताप्रदर्शनार्थः एते श्रुधादयः सम्यक्त्वान्ता चाधि-
 शतितिरिति न न्यूनाधिकाः परिग्रहा भवन्तीति । प्रव० ८४ द्वा. ।
 उपप्रदर्शने, "महया जगत्सद्देव वा" इह संधिप्रयोगादिति-
 शब्दोऽप्युच्यः स चोपप्रदर्शने इति वृत्तिः । ज्ञा० १ अ० ।
 "इति चोदकदिद्वं तं पदिद्वं तु कथिजते ससज्जावो उवदं
 सणे इति" । नि. सू. ३ उ. ॥ औप. । स्या० गा० ३ ।
 सूत्र० २ थु० ४ अ. । विशेषः । "इत्येवं संबन्धरियं धेरकप्यं"
 इतिः रूपप्रदर्शने तं पुर्योपदर्शितं सांवत्सरिकं स्वविरकल्प-
 मिति वृत्तिः । कला० । नि० चू. ४ उ. । "असोगवणे इ वा"
 इति शब्द उपप्रदर्शने अनुस्वारलोपः संधिश्च प्राकृतत्वादिति
 म० १ श. १ उ. । औप० । प्रश्न० । गच्छा० । "इति भो इति
 प्रोत्ति ते अणमणस्स किच्चाइ । करणिज्जाइ पच्वणुवमवमाणा
 विहरंति" (इति भोत्ति) एतत् कार्यमस्ति भोशब्दश्चामन्त्रणे
 इति । ज० ३ श. १ उ. ॥ "उल्लेखे" इतिशब्द उल्लेखार्थ इति ।
 र० । "तप णं से पाळप देवे तस्स णं दीवस्स जाणवि
 माणस्स अंतो यहुसमरमणिज्जे नूमिमागं विठव्वइ से जहा
 नामए आक्षिगपुस्खरेइ वा" इत्यादि इति । शब्द उपमा-
 नृतवस्तुपरिसमाप्तिद्योतक इति आ. म. प्र० । इति शब्दाः
 सर्वेऽपिस्वस्त्रोपमानृतवस्तुसमाप्तिद्योतका इति, ज० । राय० ॥
 "तन्यणं जे ते किण्हा मणीतणा य तेसि णं अयमेया रूवेवणा
 चासे पणत्ते तंजहा से जहा णामए जीमूतेइ वा" इत्यादि सूत्रं
 इतिशब्द उपमानृतवस्तुनामपरिसमाप्तिद्योतकः इति । ज० ॥
 एवकारार्थे, अहवा इतिशब्द एवकारार्थे दृष्टव्य इति
 नि० चू० १ अ० ॥ "अहवा इति सहो एवार्थे" नि० चू० अ० १५ ।
 एवं प्रकारार्थे, उक्तप्रकारेणेत्यर्थे, यो० प्र० १० । "महम्मयं
 दुःखं स्ति वेमि" ॥ इतिशब्द एवमर्थे, एवमहं ब्रवीमीत्य-
 र्थः । आचा ६ अ० । अमुना प्रकारेणेत्यर्थे, सूत्र. २ थु० ४
 अ० । "मिच्छा पाचयणेति य इत्येवं प्रकारे" स्या० गा० ए ॥
 पूर्वप्रक्रान्तपरामर्शः, ॥ "इतिकर्मं परिखाय,, इतिः पूर्व
 प्रक्रान्तपरामर्शक इति । आचा० २ अ० ६ उ० ॥
 उचियं खलु कायव्यं, सच्चत्य सया णरेण बुद्धिमता ।

इइ फलसिद्धी णियमा, एस चिय होइ आणत्ति ॥

इत्यनेनोचितकरणेन फलसिद्धिरिति वृत्तिः । पंचा० ६ वृ० ३३ विज्ञामगुसंचरे” इतीत्येवंरूपां विद्यां सम्यग् ज्ञानपात्रेण रूपामन्विति लक्ष्मीकृत्य संचरेत् सम्यक् संयमाऽध्वनि यायादिति सूत्रार्थ इति ॥ उक्त० २१ अ० ॥ इति संखाप” इतिःरूपप्रदर्शने, इत्येतत्पूर्वोक्तनीत्योच्चावचस्थानोत्पादादिकामिति वृत्तिः आचा० १ अ० ३ उ० । “यिरसंघयणं तिकटुत्तं अगुण्विसामि” इति कृत्वा इति हेतोस्तदनु प्रविशामीति वृत्तिः । ज० १५ श. १ उ० “अधारणिजमतिकटु तुरण निगिहह” इति कृत्वा इति हेतोरित्यर्थः । ज० १३ श० ७ उ० । समाप्तौ, झा० १ अ० । परिसमाप्तिप्रदर्शने, “से हु मुणी परिणाय कम्मोति वेमि” इतिशब्द एतावानयमात्मपदार्थविचारः कर्मबन्ध हेतुविचारश्च सकलबोद्धेशकेन परिसमापित इति प्रदर्शकः आचा० १ अ० १ उ० सूत्र० । सम० । विपा० । वाक्यसमाप्तौ, इति शब्दो वाक्यसमाप्त्यर्थ इति । विशे० । यया- “गिहृत्यधम्माधो चुक्कंति” ग० । दर्श० । वाक्यार्थसमाप्तौ पंचा० । यया- “से अट्टी संजयोत्ति” इति शब्दो व्यवस्थितवाक्यार्थपरिसमाप्तौ, प्रश्न० सं० छा० ४ ॥ अधिका रपरिसमाप्तिद्योतके, यया “से केणट्टेणं जंते । एवं इइ भरहे वासे” । २ । इति सूत्रेण नामार्थं प्रच्युतो गौतमस्य प्रतिवचनाय “तत्थणं विणीआए रायहाणीए भरहेणाम राया चारंतचक्कवट्टी समुप्पज्जित्या” इत्यादिसूत्रैर्भरतचरित्रं प्रपञ्चितं तत्र परिसमाप्तमित्यर्थः । जं० । स्वरूपपरामर्शे, अस्माकं तोरित्यर्थे, - उक्त० ।

जाणाहि मे जायण जीविणोत्ति, सेसावसेसं दज्जओतवस्सी।

जानीतावगच्छत (मेति) सूत्रत्वात् मां (जायजीविणोत्ति) याचनेन जीवनं प्राणधारणमस्येति याचनजीवनं आर्पत्वादि-कारः पठ्यते च “जायणजीविणोत्ति” इतिशब्दः स्वरूप परामर्शकस्तत एवं स्वरूपं यतश्चैवमतो मह्यमपि ददध्व-मिति भावः । कदाचिदुक्तप्रमेवासौ वाच्य इति तेषामाशयः स्यादत आह । अथवा जानीत मा याचनजीवितं याचनेन जीवनशीलत्वात् द्वितीयार्थे पठ्ये । पाठान्तरे तु प्रथमा । इतीत्यस्मादेतोः किमित्याह-शेषा विशेषमुद्धरितस्याप्युद्ध-रितमन्तः प्राप्तमित्यर्थः । द्रव्यमां प्राप्नोतु तपस्वी यतिर्वराको वा । उक्त० १२ अ० ॥

जामिपणे इत्यादिपु इतिशब्दो हेत्वर्थे, स्था० ३ ग० ॥

प्रकाशने, निदर्शने, प्रकारे, अनुकर्षे, प्रकरणे, स्वरूपे, सान्निध्ये, विवक्षानियमे, मते, प्रत्यक्षे, व्यवस्थायाम्, परामर्शे, माने, प्रकर्षे, उपक्रमे च । तत्र स्वरूपद्योतकता त्रिधा ॥ “शब्दस्वरूपद्योतकता प्रातिपदिकार्थं द्योतकता वाक्यार्थ-द्योतकताचेति तत्र शब्दस्वरूपद्योतकत्वे तद्योगेन प्रथमा “वरेति मङ्गलं नाम यस्य वाचि प्रवर्तते” ॥ “अत एव गवित्याह, नृसत्तायमितीदृशमिति” भर्तृहरिः ॥ प्रातिप-दिकार्थद्योतकत्वे प्रथमा । “क्रमादमुं नारद इत्यवोधि सः” । (इत्यादौ) माघ० । वदन्त्यपणोति च तां पुराविदः । कुमारसम्भ० । वाक्यार्थद्योतकत्वेन प्रथमा । निपातेना-जिहिते प्रातिपदिकार्थे एव प्रथमाविधानात् । वाक्यस्य च शक्त्या लक्षणया वा एकार्थबोधकत्वाभावेन प्रातिपदि-कत्वाभावात् ॥ नृसत्तायामितीदृशं भर्तृ० । “श्रुतार्थस्य

परित्यागादश्रुतार्थस्य कल्पनात् । प्राप्तस्य बाधादित्येवं परि-संख्या त्रिदोयिका, मीमांसकाः । तत्र हेतौ इतीव धारामव-धीर्य, नैप० । “इति स्म सा कारुतरेण लेखितं” नैप० । प्रकारे, “इति मदमदनाज्यां राणिणः स्पष्टरागाः” माघ० प्रकाशार्थे, “इतिहरि” इत्यादौ अव्ययी० । इदमर्थे, धिरोधिसि-द्धमितिकर्तुमुद्यतं । प्रकरणे, इति कृत्यमिति कर्तव्यम् इति वृत्तम् । वाच० ॥ इण् गतौ जावे सिन् । आव० । गतौ, संथा० । चेष्टायाम् । आव० । ज्ञाने, वाच० । प्रवृत्तौ, च स्त्री० । स्था० छा० ७ ।

इइ (ति) कह-इतिकथ-त्रि० इति इत्थं कथा यस्य । अर्थ-शून्यवाक्यप्रयोक्तारि, अश्रद्धेयवचने, । वाच० ।

इइ (ति) कायव्या-इतिकर्तव्यता-स्त्री० इत्येवं रूपा कर्त-व्यानां जावः कर्तव्यता ।

सर्वत्रानाकुलता, यतिजावाव्ययपरा समासेन ।

कादादिग्रहणाविधौ, क्रियेति कर्तव्यता जवति ॥

इत्युक्तद्वयणायां क्रियायाम्, इति कर्तव्यता माह (सर्वत्रे-त्यादि) सर्वत्र सर्वस्मिन्नाकुलता निराकुलता अतश्चरा यते जावः सामाधिकरूपस्तस्याऽव्ययपराव्ययानावनिष्ठाऽनाकु-लता वायतिजावाव्ययपरा न किञ्चिद्यतिभावाद् व्येत्यपगच्छतीति कृत्वा तद्योच्यते विशेष्यत्वात् क्रियाभिसंयध्यते समासेन संज्ञेपेयकादादिग्रहणाविधौ कादस्वाध्यायादिग्रहणाविधि-वि-पया क्रिया चेष्टा स्वशास्त्रप्रसिद्धा इतिकर्तव्यता भवति इत्येवं रूपा कर्तव्यानां जावः कर्तव्यतोच्यते पौ० ३ विव० ।

इइ (ति) ह-इतिह-अध्य० इति एवं ह किञ्च द्वन्द्वः । उप देशपरंपरायाम्, यथाऽत्र वटे यक् इत्युपदेशपरंपरैव न तु केनापि दृष्ट्वा तथा कथितमिति तस्य प्रसिद्धिमात्रता इति होच्यते । सि० कौ. । वाच० ।

इइ (ति) हास-इतिहास-पु. इतिह पारम्पर्योपदेश आस्ते ऽस्मिन् । आस् आधारे घञ्-६ त. वाच०. पुराणे, - (इतिहास पंचमाङ्ग) इतिहासः पुराणं पंचमो येषां ते तथेति । कल्प० । इतिहासः पुराणमुच्यते इति । औप० । पुरुषस्य द्वासरतिक-लान्तर्गते कलाविशेषे, कल्प० “धर्मोर्ध्वकाममोक्षाणामुप-देशसमन्वितम् ॥ पूर्ववृत्तकयायुक्तमितिहासं प्रचक्षते” ॥ उक्तत्रक्षणे पुरावृत्तप्रकाशके भारतादिग्रंथे, ॥ वाच० ।

इ ओ(त्तो)(दो) (एत्तो) इतस्-अव्य० इदम्-तसिन् इशादेशः “तो दो तसो वा” प्रा० ७ । २ । १६० इति प्राकृतसूत्रेण तो दो इत्यादेशौ वैकल्पिकौ । पंचाशके । एत्तो इति । अस्मादित्यर्थे, वाच० (इओ चुतेसु दुहमदुडुगं) इतः स्थानाच्युतो जन्मा न्तरं गत इति । सूत्र. १ श्रु. १० अ० ॥ (इओ आउवखण्चुया) इतो मनुष्यजन्मनः सकाशादायुः कृये मरणे सति च्युता इति प्रश्न. १ द्वा० । (एत्तोऽणाभोगंमि विपस्वचणिज्जो इमो होइ) एतोचि इतोऽस्मादाज्ञारुचित्वात् प्रज्ञापनीयो जवतीति योगः । पंचा० ३ वृ. ॥ इतः स दैत्यः प्राप्तश्चीनं एवार्हति कथम् । “इतो निपीदेति विसृष्टचूभिः” ॥ कुमा. । प्रयुक्तमप्यस्मिमितो वृथा स्यात् ” रघुः । वाच० ।

इंखिणिया-इंखिणिका-स्त्री० परनिन्दायाम् । “अड्ड इंखिणिया उपाविथा” इंखिणिया परनिन्दा तु शब्दस्यैवकारार्थत्वात् पापिकैव दोषवत्येव अथवा स्वस्थानादधमस्थाने पातिका इति वृत्तिः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

इंखिणिका हि कर्णमूले घटिकां चात्रयन्ति ततो यज्ञाः खड्वा-
गस्य तासां कर्णेषु किमपि प्रवृत्तिवर्जितं कथयन्तीत्युक्तञ्चक्रेणे
नैमित्तिकविशेषे. च (इंखिणियास्य वा पुच्छा) इति आ०
म० प्र० । नि. च. ॥

इंखिणी-इङ्खिणी-खी० अन्यनिन्दायाम्, (अह संयकरी अ
नेति इंखिणी) अथाऽनन्तरमस्मां अधेयस्करी पापकारिणी
इंखिणीति निन्दा अन्येषामनो न कायेति वृत्तिः । सूत्र० १ श्रु०
१ य० ॥

इंग-इङ्ग-पु० इंगि जाये घञ । १ चञ्जे, १ कम्पने, ३ इङ्गिते, च
कर्तरि अच् । जङ्गमे, न्यया सृष्टमिदं नर्व, यच्चेत् यच्च नेङ्गति
भा. घ० अङ्गे, च । घञ० ॥

इंग-इङ्ग-अङ्गार-पु. विगतधूमज्वाले दहमाने इन्धनादिके,
उत्त. ३६ अ. । अंगार इत्येतत् प्रकरणे एवविधाः शब्दाः ।

इंगाङ्गकम्प-अङ्गारकर्मन्-न० अंगारकरणपूर्वकस्तद्विक्रय एवं
यदन्यदपि वह्निस्मारममपूर्वकं जीवानामिष्टकादिपाकरूपं
तदङ्गारकर्म तस्मिन्. ॥ उपा. अ. १ ॥

इंगिअ (य) इङ्गित-न० प्रा० । इंगि जाये कः । चञ्जे, ह-
दगतजावाघेदकं, याच. । निपुणमतिगम्ये प्रवृत्तिनिवृत्तिसूचके
इपद्भृशिरः कंषादिके आकारे चेष्टाविशेषे, उत्त. १श. । "इंगि
अन्वितियपनिययवियाणिया-" उत्त. अ० १ । इङ्गितेन नयनादि
चेष्टाविशेषेण चिन्तितं परेण हृदि स्थापितं प्रार्थितं चाऽभिज्ञा-
पितं च जानन्ति आस्तया ताजिरिति वृत्तिः । दशा. । "आशोह
यं इंगियमेव लच्छा, जो वेदमाराह पस पुजो" । दश. ९ अ. ३. उ
अगापांगादिमेदनात्मकं स्वचित्तविकारसूचके चेष्टाविशेषे,
च (न जं पियं इंगियपेहियं या—इंगितमङ्गपाङ्गादिमेदने
स्वचित्तविकारसूचकं तच्च खीणां न साधुना रागेण दृष्टव्य
मिति । उत्त. ।

इंगिअज्ज-इंगितङ्ग-पु० "जोअ" पाद. १-सू. ५३ इति सूत्रेण
जस्य झुग्या । नयनादिचेष्टाविशेषके, प्रा० व्या० ।

इंगिअमु-इंगितङ्ग-पु० नयनादिचेष्टाविशेषके, प्रा० व्या० ।

इंगिअ (य) मरण-इंगितमरण-न० इंगिते प्रदेशे मरणमि-
गितमरणम्, मरणविशेषे, तच्चल्यता इंगिणीमरणशब्दे । ग. ।
पंचा. । दश. ।

इंगिणी-इंगिनी-खी० इंग्यते प्रतिनियतदेश एव चेष्टयतेऽस्याम
नशनक्रियायामितीङ्गिनी श्रुतविहिते क्रियाविशेषे, तद्विशिष्ट
यावत्क्रियकानशनतपोजदे, च । घ. ३ अधि. । उत्त. । सम. ।

इंगिणीमरण-इंगिनीमरण-न० इंग्यते प्रतिनियतदेश एव
चेष्टयतेऽस्यामनशनक्रियायामिति इंगिनी श्रुतविहितः क्रिया
विशेषस्तद्विशिष्टमनशनमिङ्गिनी तथा मरणमिङ्गिनीमरणम् ।
सम. १७ स. । तदुपवृत्तितं वा मरणमिङ्गिनीमरणम् ॥ घ.
३ अधि. । उत्त. ५ अ० । प्रव. । पण्डितमरणविशेषे, । तच्च
चतुर्विधाहारस्य प्रत्याख्यातुर्निष्पात्तिकर्मशरीरस्येङ्गितदेशा-
न्यंतरवर्तिन एवेति । सम. १७ स. । तद्वृत्तं चेदम् ॥

" इंगियदेसंमि सयं, चउविहाहारचायनिष्कलं । उव्वत्तणा-
इजुत्तं, नत्तेण उ इंगिणीमरणं " ॥ ११ ॥ स्या १ ग० ॥ अत्र
नियमाच्चतुर्विधाहारविरतिः परपरिकर्मविवर्जनं च ज्ञाति ।
स्वयं पुनरङ्गितदेशाऽन्यतरे उद्वर्तनादिचेष्टात्मकं परिकर्म
यथासमाधि विदधाति । प्रव. द्वा० दश. । संया० ॥

धर्मसंग्रहेऽपि " इंगिनीमरणं चेष्टा, वतामाहारवर्जनात् ॥ "
आहारवर्जनात्सर्वाहारपरित्यागात् चतुर्विधाहारपरित्यागेने-
त्यर्थः । इंगिनीमरणमुक्तञ्चक्रेण चेष्टाघतां परिमितचेष्टासहि-
तानां सर्वाहारत्यागाद्भवति । अयं जायः । अस्य प्रतिपत्त्या
तेनैव क्रमेणायुषः परिहाणमवबुध्य तादृशसंहननाच्चात्पा
दपेपगमनकर्तुमशक्तः स्तोक्रकाव्रजीवितानुसारेण संवेखनां
दृष्ट्वा प्रव्रज्याकावादारस्य च विकटनां दत्त्वा चतुर्विधाहारं
नियमात्प्रत्याख्याति । तथाविधे एव च स्थाण्डिले एकाकी ग्रायात
उष्णं उष्णतश्च ग्रायां संक्रामश्रितौ गितदेशे सचेष्टः सम्यग्व्या-
नपरित्यगः प्राणान् जहाति । अयं च परकृतपरिकर्मरहितः
स्वयं तत् करोति । घ. ३ अधि. ।

अथ भक्तपरिज्ञातोऽस्याः को विशेष इत्याह ।

त्रायप्परपन्निकम्मं, जत्तपरिज्ञा य अणुष्णाता ।

परवज्जिया य इंगिणि, चउविहाहारविरई या ॥

भक्तपरिज्ञायां द्वे अपरिज्ञाते तद्यथा आत्मना स्वयं परि-
कर्म परेण च इंगिनी पुनः परवर्जिता परस्तत्र परिकर्म न
कार्यते । तथा भक्तपरिज्ञायां चतुर्विधस्य त्रिविधस्याहारस्य
विरतिर्भवति इंगिन्यां तु नियमाच्चतुर्विधाहारविरतिः ।

परपरिकर्मविवर्जनमेव भावयति ।

ठाणं निसीय तुवट्टण, इत्तरियाइं जहा समाहीए ।

सयमेव य सो कुत्ति, उवसगपरीसहा य अहियासे ॥

संययणधित्तोजुत्तो, नवदसपुच्छा सुएण अंगा वा ।

इंगिणियातावगमं, नीहारी वा अनीहारी ॥

स्थानं उर्ध्वस्थानं निषीदनमुपवेशनं च त्वग्वर्तनं शयनं
पतानि इत्तरकाणि स यथासमाधि स्वयमेव करोति न तु
परतः कारयति । तथा दिव्यादीन् उपसर्गान् कुधादिपरि-
सर्गांश्च सम्यग्व्यास्ते सहते । तथाहि चतुर्विधाहारप्रत्या-
ख्यानात्तस्य पानकमपि जवति । नाप्यपवादतश्चरमाहार-
दानमिति । तथा संहननेन त्रयाणामाद्यानामन्यतमेन धृत्या
च युक्तस्तथा श्रुतेन सूत्रतो यस्य पूर्वाणि नवदश वा केवलानि
अंगानि । स इङ्गिनीमरणं प्रतिपद्यते । व्य० द्वि० १० उ० ।

निशीयचूर्णौ तु ।

जाय अज्जो णिच्छित्ति ताव णेयज्जं पंचधा उ वेत्तणं इंगि-
णीमरणं । परणओ इंगिणीए आयं वेयावच्चं परो न कहेइ
णियमा चउविहाहारविरई जइ वडिं पन्निवज्जइ तो अणीहारिमं
अह गच्छे तो णीहारिमं पढमविइयसंघयणी पन्निवज्जइ जेण
अहीयं णवमपुव्वस्स तदयं आयारवत्तुं एक्कारसंगी या
पन्निवज्जइ धितियवज्जकट्टुसामाणं सव्वाणि उवसग्गाणि अ-
हियासेइ । नि० चू० ११ उ० ।

इंगिनीमरणमाह ।

पव्वज्जादी काउं, नेयज्जं जाव होइवोच्छित्ती ।

पंच तुल्लेखण तयो, इंगिणिमरणं परिणओ उ ॥

प्रव्रज्यादिकं प्रव्रज्या शिष्या ग्रहणं व्रतारोहः अर्थग्रहणमनि-
यतं वा संगच्छस्य परिपूर्णस्य निवृत्तिं गच्छनिवृत्तिकरणेन च
तीर्थस्थाव्यवच्छेदः कृतः तत आह । तावद्दृष्टाव्यं यावद्भवति
व्यवच्छित्तिः तत्पर्यंतं कृत्वा पंचतपः तत्र सत्त्वैकत्ववद्वद्वक-
णानि तोल्यित्वा स इंगिनीमरणं परिणतः प्रतिपन्नो जवति ।
व्य० १० उ० ॥

(अस्य सविचाराविचारत्वसपरिकर्माऽपरिकर्मत्वनिर्हारित्वानिर्हारित्वानि मरणशब्दे ।)

(अस्य परिणतमरणेषु मध्यमत्वं परिणयमरण शब्दे ।)

इंगिनी मरणं विशिष्टतरधृति संहननवतामेव भवतीति परिणयमरणशब्दे ।

इंगिनीमरणञ्चाणक्यः प्रतिपन्नस्तद्यथा ॥

पारुद्विपुत्तमि पुरे, चाणको नाम विस्तुत्रो आसी ।

सन्वारंजनिवत्तो, इंगिनीमरणं अह निवत्तो ॥

पाटलीपुत्रे पुरे चाणक्यनामा मन्त्री विश्रुतः ख्यात आसीत् सर्वारम्भनिवृत्तः त्यक्तसर्वराज्यव्यापारः इंगिणीमरणं इंगित-
प्रदेशाद्वह्निनिर्गमरूपं मरणमथ निवृत्तः सुप्तः आस्त ततः
गोवाटके इंगिनीमरणं प्रतिपद्य तस्मिन्करीषे सुप्तः इंगिनी-
मरणेन व्यवस्थितः । इदम् ।

इंगियदेसमि सयं चउच्चिहाहारवाय निप्पन्नं ।

अप्पकिकम्मे नियमा अन्नेण य इंगिणीमरणं ॥

इह यच्चाणक्यस्य इंगिनीमरणं ज्ञातं न पुनरिङ्गिनीमरणमेव
यतः श्रावकाणां पादपोषणमङ्गिनीमरणनिषेधः । यदाह ।

“ सञ्वावि य अज्जाउ, सञ्चे वि य पढमसंघयणवज्जा । सञ्चे
वि देसविरया, पच्चक्खाणओ मरंति ” इति । संथा० ।

इंगिनीमरणविधानम् यथा ।

इंगिणिमरणविहाणं, आपवज्जं तु विअरुणं दाओ

संझेहणं च काओ, जहासमाही जहाकाहं ॥

इंगितमरणविधानमेतदाप्रव्रज्यमेव प्रव्रज्याकाह्यादारज्य वि-
कटनां कृत्वा संझेहणं च कृत्वा ययासमाधि ज्यतो भाव
तश्च यया काहमिति गार्थः ।

पच्चक्खइ आहारं, चउच्चिहं णियमओ गुरुसमीवे ।

इंगिअदेसमि तहा, चउं पि हु इंगिअं कुणइ ॥

प्रत्याख्यात्याहारमशनादिचतुर्विधं नियमात्तान् त्रिविधं गुरु
समीपे इंगितदेशे तथा परिमिते चेश्चमर्षांगितं करोतीति
गार्थः ।

उच्चत्तइ परिअत्तइ, काइअमाईसु होइ विनासाउ ।

किञ्चपि अप्प णच्चि, अज्जं जइ नियमेण थिइवजेउ ॥

उच्चर्तते परावर्तते कार्याकादिषु ज्वीत विभाषा प्रकृतिमा
त्मसात्करोति वा न वा कृत्यमप्यात्मनैव युक्ते । उपाधिप्रत्यु
पेक्षणादिनियमेन धृतिवद्वा स प्रगवानिति गार्थः । पं.
व० २ द्वा ।

(इङ्गितमरणवक्तव्यता मरणशब्दे वक्ष्यते ।)

इंगियागारसंपन्न-इंगिताकारसंपन्न-पु० इंगितं निपुणमाति-
गम्य प्रवृत्तिनिवृत्तिसूचक मियद् भूशिरःकंपादि आकारःस्थू-
लधीसंवेद्यः प्रस्थानादिभावान्निर्व्यजको दिग्वह्लोकनादिः अ-
नयोर्द्वे इंगिताकारौ सम्यक् प्रकर्षेण जानातीति इङ्गिता
कारसंपन्नः । इङ्गिताकारयोः प्रकर्षेण ज्ञातरि, । उक्त. १ अ० ।

इंगिताकारसंपन्न-पु० इंगिताकाराभ्यां संपन्नो युक्तः इंगि-
ताकारसंपन्नः । इंगिताकाराभ्यां युक्ते. उक्त. १ अ० ।

इंगियागारसंपन्नो, सेवीणीएत्ति बुच्चइ” इंगिताकारौतावद-
र्थात् गुरुगतौ सम्यक् प्रकर्षेण जानाति इंगिताकारसंपन्नः ।
यद्वा इंगिताकाराभ्यां गुरुभावपरिज्ञानमेव कारणे कार्योपचा

रादिङ्गिताकारशब्देनोक्तं तेन संपन्नो युक्तः स इत्युक्तविशेष-
णान्वितो विनीतो विनयान्वित इति सूत्रपरामर्शो नोच्यते ।
तीर्थकृष्णधरादिभिरिति गम्यते । उक्त. १ अ० ।

इंगुई-इंगुदी-स्त्री, वनस्पतिविशेषे, तत्पक्षेन तैलविधानं जव-
तीति । आचा० अ० उ० ॥

इंत- यत्-त्रि. आगच्छति, (इतस्स पच्चुगच्छएया) आगच्छतो
गौरस्याऽग्निमुखं गमनमिति भ० । श. १४ उ. ३ ॥

इंद-इन्द्र-पु० इन्द्रतीतीन्द्रः । अनु० । इदि परमैश्वर्यं इति धा-
त्वनुसारादिन्द्रनादिन्द्र आत्मा । सर्वद्रव्योपबन्धिसर्वोपनो-
गरूपपरमैश्वर्ययोगात् । आत्मनि, (जीवे) नं. १ द्वा. । आ०
म० । स्था. ।

इन्दो जीवो सञ्चोववृद्धिजोगपरमसरत्तएओ ।

इदिपरमैश्वर्यं इन्द्रनात्परमैश्वर्ययोगादिन्द्रो जीवः । परमै-
श्वर्यमस्य कुत इत्याह (सञ्चो) इत्यादि आवरणाभावे सर्व
स्यापि वस्तुन उपलब्धभाषानाभावेपु सर्वस्यापि त्रिजगत्तस्य
वस्तुनः परिजोगाच्च परमेश्वरो जीव इति तस्य परमैश्वर्यम्
विशेषः ।

इन्द्रनादिन्द्रः परमैश्वर्ययुक्त इत्यर्थः एवं ज्ञतेन चार्थेन युक्त-
मिदं नाम । परमार्थतस्त्रिदशाधिपे एव वर्तते तस्य तात्त्विक-
परमैश्वर्ययुक्तत्वात् । आ० म० प्र० । अनु० ॥ इन्द्रः शक्रः
पुरन्दरः । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । अष्ट० । राज० सहस्राक्षः
। प्रति. । इति पर्यायाः । परमैश्वर्ययोगादिन्द्रः प्रजौ, (परमे-
श्वरे,) स्था. उ० ४ । महति, च । स्था. ४ उ० । ऐश्वर्यान्विते त्रि.
नृपमात्रे, उपमितसमासे उत्तरपदस्थः श्रेष्ठत्वद्योतकमनुजेन्द्रः
वारणेन्द्र इत्यादि । वाच० ।

इन्द्रशब्दस्य निक्षेपः स्थानाङ्गे दर्शितो यथा.

तओ इन्दा पणत्ता तंजहा नामिन्दे उवण्णिदे दव्विदे ॥

(तओ इन्देत्यादि) ज्याख्या सा च सुकरैव नवरं ।

नामेन्द्रः ।

इन्द्रनादैश्वर्यादिन्द्रः नाम संज्ञा तदेव यथार्थमिन्देत्यङ्गरा-
त्मकमिन्द्रो नामेन्द्रः । अथवा सचेतनस्याचेतनस्य वा यस्येन्द्र
इत्ययथार्थं नाम क्रियते स नामनामवतोरजेदोपचारात् नाम
चासाविन्द्रश्चेति नामेन्द्रः । अथवा नामैवेन्द्र इति इन्द्रार्थे
शून्यत्वान्नामेन्द्र इति ।

नामद्वक्त्रं पुनरिदम् ।

“ यद्वस्तुनोऽभिधानं, स्थितमन्यार्थं तदर्थनिरपेक्षं ॥

पर्यायानभिधेयं, च नाम यादृच्छिकं च तथा” ॥ १ ॥ इति

अयमर्थः यद्वस्त्वित्यादिना यथार्थमिन्द्रइत्याद्युक्तं स्थित-
मित्यादिना त्वयथार्थं गोपाह्लादाविन्देत्यादि यादृच्छिकमन-
र्थकं मित्यादीति । अथवा यदिन्द्रनाद्यर्थनिरपेक्षं गोपाह्लादि
वस्तुन इन्द्र इत्यादिकमभिधानमययार्थतया शक्रादावन्य-
त्रार्थे स्थितं तन्नामेति । इन्द्रादिवस्तुनोवाऽभिधानमिन्द्रना-
द्यर्थनिरपेक्षं सन्नोपाह्लादावन्यत्रार्थे स्थितं तन्नामेति । स्था.
३ उ० ॥

अत्तान्निप्पायकया, सत्ता चेयणमचेयणं वावि ।

उवणादीनिरविकखा, केवद्वसत्ताउ नामिंदो ॥

चेतनेऽचेतने वा द्रव्ये या आत्माभिप्रायेण स्वेच्छया इन्द्र
प्रभृतिसंज्ञा कृता साऽपि स्थापनादिसापेक्षा स्यादत आह ।
स्थापनादीनां स्थापनाद्रव्यभावादीनां निरपेक्षा । किमुक्तं

जवति । यत्र स्थापनादीनामेकमपि नास्ति किन्तु केवला एका संज्ञा तदर्थनिरपेक्षा स नामेन्द्रः । उक्तं नामेन्द्रलक्षणम् । वृ. १ उ. ॥

स्थापनेन्द्रमाह ॥

तथा इन्द्राद्यभिप्रायेण स्थाप्यत इति स्थापना द्वेष्यादिकर्मसैवेन्द्रः स्थापनेन्द्रः । इन्द्रप्रतिमा साकारस्थापनेन्द्रः अङ्गादिन्यासस्त्वितर इति । स्थापनालक्षणमिदम् । यन्तु तदर्थवियुक्तं, तदभिप्रायेण यच्च तत्करणम् । द्वेष्यादिकर्म तत्स्थापनेति क्रियतेऽपेक्षाश्चेति ॥ १ ॥ तथा “वेपगह रयी हत्थित्ति एस, सञ्जाविआ जवे उवणा । होइ असञ्जावो पुण, हत्थित्ति निरागई अक्खोत्ति” ॥ २ ॥ ॥ स्था. ३ उ० ।

अधुना स्थापनेन्द्रलक्षणमाह ॥

सञ्जावमसञ्जावे, उवणा पुण इंदकेउ भाईया ।

इत्तरमणिचरा वा, उवणा नामं तु आवकहं ॥

स्थापना स्थापनेन्द्रः पुनस्सञ्जावेऽसञ्जावे च इन्द्रकेत्वादि का इन्द्रकेतुप्रभृतिको द्रष्टव्यः । अत्रादिशब्दादिन्द्रप्रतिमा क्वराटकादिपरिग्रहः । इयमत्र भावना । या इन्द्र इति स्थापना अक्खराटकादिष्वसञ्जावेन या चेन्द्रकेत्विन्द्रप्रतिमादिषु सञ्जावतः स स्थापनेन्द्रः । इह नामस्थापनयोः कः प्रति विशेष उच्यते (इतर इत्यादि) स्थापना इत्तरा च जवति यावद्द्रव्यजाविनी यावद्द्रव्यजाविनी चेत्पर्यः । नाम पुन नियमान् यावत्कथिकं यावद्द्रव्यभावी एष प्रतिविशेषः । वृ. १ उ. ॥

संप्रति नामेन्द्रस्थापनेन्द्रयोः प्रकारान्तरेण

प्रतिविशेष-मभिधित्तुराह ।

जह उवणिदो बुच्चइ, अण्णगहत्थी हि तह न नामिन्दो ।

एसे व दव्वजावे, पूयायुतिञ्जच्चिनाणत्तं । १ ।

यया स्थापनेन्द्रः अनुग्रह एवार्थोऽनुग्रहार्थः स येषामस्ति अनुग्रहार्थिनस्तैर्वाग्निः स्तूयते पुण्यादिभिरुच्यते च न तथा नामेन्द्रो माणवकस्ततो महान् नामेन्द्रस्थापनेन्द्रयोः प्रतिविशेषः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण द्रव्येन्द्रे भावेन्द्रे च पूजास्तुतिव्यभिचिर्नानात्वमवसातव्यम् तद्यथा । द्रव्येन्द्रोऽपि नामेन्द्र इवानुग्रहार्थिभिः न स्तूयते नापि पूज्यते यस्तु भावेन्द्रः स स्थापनेन्द्र इव स्तूयते पूज्यते च ततो द्रव्येन्द्रभावेन्द्रयोरपि महान् प्रतिविशेषः । अन्यच्च द्रव्येन्द्र इन्द्रव्यभिहीनो यस्तु भावेन्द्रः स तल्लब्धिसंपन्नस्तथाहि स सामानिकत्रायस्त्रिंश कादिपरिवृतो विशिष्टवृत्तिमान् स्वीर्तं राज्यमनुभवति उपयोगचिन्तायामपि भावेन्द्र उपयोगलब्धिमाम् द्रव्येन्द्र उपयोगलब्ध्या परित्यक्त इति वृ. १ उ. ॥

द्रव्येन्द्रमाह ।

तथा द्रवति गच्छति तांस्तान्पर्यायान्दूयते वा तैस्तैः पर्यायैर्द्रोर्वा सत्ताया अवयवो विकारो वा वर्णादिगुणानां छाव स्समूह इति द्रव्यम् । तच्च जूतभावं भाविभावं चेति आह च “द्वए दूयते दोरव, यवो विगारो गुणाणसंदावो ॥

दव्वं जव्वं जावस्स जूयजावं च जं जोग्गंति ॥ तथा “जूतस्य जाविनो वा जावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद्व्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनाचेतनं गदितम्” ॥ १ ॥ तथा अनुपयोगो द्रव्यमप्रधानश्चेति तत्र द्रव्यं चासाविन्द्रश्चेति द्रव्येन्द्रः ॥ स्था. ३ उ० ॥

स च द्विधा । आगमतो नो आगमतश्च । तत्रागमतः खल्वगममधिकृत्य ज्ञानापेक्षेत्यर्थः । नो आगमतस्तु तद्विपर्ययमाश्रित्य तत्रागमत इन्द्रशब्दोऽप्येताऽनुपयुक्तो द्रव्येन्द्रोऽनुप-

योगो द्रव्यमिति वचनात् । अयमेवार्थो मङ्गलमाश्रित्य भाष्ये उक्तस्तथाहि “आगमओणुवउत्तो, मंगलसहाणुवालिओवत्ता । तत्राणुवउत्तो, विणोवउत्तोत्ति नो दव्वंति” तथा नो आगमतस्त्रिविधो द्रव्येन्द्रस्तद्यथा इशरीरद्रव्येन्द्रो जव्यशरीरद्रव्येन्द्रो इशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्येन्द्रश्चेति ॥ तत्र इत्य शरीरं इशरीरं इशरीरमेव द्रव्येन्द्रः इशरीरद्रव्येन्द्रः एत उक्तं जवति । इन्द्रपदार्थे इत्ययं यच्छरीरमात्मरहितं तदतीतकालानुभूततद्भावानुवृत्त्या सिद्दिशिशतशादिगतमपि घृतघटादिन्यायेन नो आगमतो द्रव्येन्द्र इति । इन्द्रज्ञानशून्यत्वाच्च तस्येह सर्वनिषेध एव नोशब्दार्थः । तथा जव्यो योग्य इन्द्रशब्दार्थ इत्यस्यति यो न तावद्विजानाति समव्यः इति तस्य शरीरमव्यशरीरं तदेव जव्येन्द्रो मव्यशरीरद्रव्येन्द्रः अयमत्र जावार्थो जाविर्नो वृत्तिमङ्गीकृत्येन्द्रोपयोगाधारत्वात्समुपघटादिन्यायेनैव तद्भावादिशरीरं मव्यशरीरद्रव्येन्द्र इति नो शब्दः पूर्ववत् । उक्तञ्च मङ्गलमधिकृत्य “मंगलपयत्थजाणय, देहोमव्वस्स वा स जीवो वि । नो आगमओ दव्वं, आगमरहिओत्ति जं भणियंति” इशरीरजव्यशरीरव्यतिरिक्त द्रव्येन्द्रो जावेन्द्रकार्येष्वव्यापृत आगमतोऽनुपयुक्तद्रव्येन्द्रवत् । तथा यच्छरीरमात्मद्रव्यं चातीतजावेन्द्रपरिणामन्तश्चोभयातीरिक्तद्रव्येन्द्रो इशरीरद्रव्येन्द्रवत् । तथा यो जावेन्द्रपर्यायशरीरयोव्यः पुङ्गवराशिर्यच्च भावीन्द्रपर्यायमात्मद्रव्यं तद्व्युजयातिरिक्तो द्रव्येन्द्रः मव्यशरीरद्रव्येन्द्रवत् । सचावस्थामेदेन त्रिविधस्तद्यथा एकजविको वद्वायुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्चेति । तत्रैकस्मिन् जवे तस्मिन्नेवातिक्रान्ते भावी एकभाविको योऽनन्तर एव भावेन्द्रतयोत्पत्त्यते इति स चोत्कर्षतल्लीणिपल्लयोपमानि जवन्ति देवकुर्वादिमिथुनकस्य जवनपत्यादीन्ततयोत्पत्तिसंज्ञादिति । तथा स एवेन्द्रायुर्धनानन्तरं बद्धमायुरनेनेति वद्वायुरुच्यते । स चोत्कर्षतः पूर्वकोटिभिर्जागं यावदस्मात्परतः आयुष्कबन्धाभावात् । तथा अभिमुखे सस्मुखे जघन्योत्कर्षार्थ्यां समयांतमुदूर्तानन्तरं जावितया नामगोत्रे इन्द्रसम्बन्धिनी यस्य स तथा । तथा भावैश्वर्ययुक्ततीर्थकरादिजावेन्द्रपेक्षयाऽप्रधानत्वाच्छाकादिरपि द्रव्येन्द्र एव द्रव्यशब्दस्याप्रधानार्थेऽपि प्रवृत्तेः ॥ स्था. ३ उ० ३ ॥

॥ द्रव्येन्द्रलक्षणमाह ।

दव्वं पुण तद्वच्छी, जस्सातीता जविस्सते वा वि ।

जीवो वि अण्णवउत्तो, इंदस्स गुणे परिकहेइ ॥

द्रव्यं द्रव्यविषयः पुनरिन्द्रोयस्स तल्लब्धिरिन्द्रलब्धिरतीता भविष्यति स च प्रतिपत्तव्यः । किमुक्तं भवति । यस्सर्वमिन्द्रत्वं प्राप्नोति यश्च प्राप्स्यति स यथाक्रमं जूतभावत्वान्नाविभावत्वाच्च द्रव्येन्द्रः । उक्तं च । “जूतस्य भाविनो वा, भावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद्व्यं तत्त्वज्ञैः, सचेतनाचेतनं कथितम्” यो वापि इन्द्रस्य गुणान् परस्मै परिकथयति परमनुपयुक्तः सोऽपि द्रव्येन्द्रः अनुपयोगो द्रव्यमिति वचनात् वृ० १ उ० ॥ उक्तो द्रव्येन्द्रः ॥

जावेन्द्रमाह ।

भावेन्द्रस्त्वह जिस्थानकानुरोधान्नोक्तस्तद्वृत्तं चेदमजावमिन्दनक्रियानुजवनलक्षणपरिणाममाश्रित्येन्द्रः इन्दनपरिणामेन जवतीति वा स चासाविन्द्रश्चेति जावेन्द्रो यदाह “जावो विवक्कितक्रिया-नुचूतियुक्तो हि वै समाख्यातः । सर्वज्ञैरिन्द्रादिव-दिहैदनादिक्रियानुजवात् ॥ १ ॥ सच द्विधा आगमतो नो आगमतश्च तत्रागमत इन्द्रज्ञानोपयुक्तो जीवो जावेन्द्रः कथ

मिहेन्द्रोपयोगमात्रात्तन्मयतावगम्यते । नह्यभिज्ञानोपयुक्तो
माणवकोऽग्निरिव दहनपचनप्रकाशनाद्यर्थक्रियाप्रसाधकत्वा
भावादिति चेन्नाग्निप्रायापरिज्ञानात् । संविद्ज्ञानमवगमो
भाव इत्यनर्थान्तरं । तत्रार्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया इति
सर्ववादिनामविसंवाद्स्थानं यथा कोऽयं घटः किमयमाह घट-
शब्दं किमस्य ज्ञानं घट इति अग्निरिति च यज्ञज्ञानं तद्व्य-
तिरिक्तो ज्ञाता तल्लक्षणो गृह्यते । अन्यथा तज्ज्ञानेसत्यपि
नोपपन्नयेताऽतन्मयत्वात् प्रदीपहस्तान्धवत् पुरुषान्तरपक्षा ।
नचानाकारं तत्पदार्थान्तरवद्विवक्षितं पदार्थापरिच्छेदप्रसंगात्
बन्धाद्यभावश्च ज्ञानाऽज्ञानसुखदुःखपरिणामान्यत्वादाकाशव
न्नचान्नः सर्वेष्वेव दहनाद्यर्थक्रियाप्रसाधको भस्मच्छन्नाग्निना
व्यभिचारदिति कृतं प्रसंगेन । नो आगमतो भावेन्द्र इन्द्र-
नामगोत्रे कर्मणि वेदयन् परमैश्वर्यज्ञाजनं सर्वनिपेधवचन-
त्वालोऽशब्दस्य यतस्तत्र नेन्द्रपदार्थज्ञानमिन्द्रव्यपदेशनिबन्ध-
नतया विवक्षितमिन्द्रनक्रियाया एव च विवक्षितत्वात् । अथवा
तथाविधज्ञानक्रियारूपो यः परिणामः स नागम एव केवञ्चो
न चानागम इत्यतो मिश्रवचनत्वालोऽशब्दस्य नो आगमत इ
त्याख्यायत इति । ननु नामस्यापनाद्व्येष्विन्द्राभिधानं विव-
क्षितज्ञावशून्यत्वात् द्रव्यत्वं च समानं वर्तते अतश्च क एपां
विशेषः आह च “ अग्निहाणं दध्वत्तं, तदस्यसुत्तत्तणं च
तुल्लाहं । को भाववज्जियणं नामाईणं पइविसेसोत्ति ” ॥ १ ॥
अत्रोच्यते यथा हि स्थापनेन्द्रः खलु इन्द्राकारो बह्वयते तथा
कर्तुः सद्रूतेन्द्राभिप्रायो भवति तथा द्रष्टुस्तदाकारदर्शना
दिन्द्रप्रत्ययस्तथा प्रणतिकृतधियश्च फलार्थिनः स्तोतुं प्रवर्तन्ते,
फलं च प्राप्नुवन्ति । केचिदेवतानुग्रहात् तथा नामद्रव्येन्द्र-
योरिति तस्मात्स्थापनायास्तावदित्यं जेद इति । आह च
“ आगाराग्निपाओ, वुच्छिक्कीया फलं च पाएण । जह दीसइ
उवणिन्दे, न तहा नामिन्द्र दध्विन्दे ति, ” । यथा च द्रव्येन्द्रो-
भावेन्द्रकारणतां प्रतिपद्यते तयोपयोगापेक्षायामपि तदुपयो-
गतामादयत्यवाप्तवांश्च न तथा नामस्थापनेन्द्रावित्ययं वि-
शेष इति । आह च “ ज्ञावस्स कारणं जह, दध्वं ज्ञावो य
तस्स पज्जाओ । उवओगपरिणमइओ, न तहा नामं न वा
उवणंति ” ॥ स्या० ३ ग० ॥

अत्र पर आह ॥

न हि जो धमं वियाणइ, सो उ धमी जवइ नो य वा अग्गी ॥
नाणात्तिय ज्ञावोत्ति य, एगट्ठमतो अदोसोत्ति ॥ १ ॥
न हि यो घटं विजानाति स घटी भवति यस्य वा-शिविज्ञानं
सोऽग्निः प्रत्यक्षे विरोधात् ततो यदुक्तमिन्द्रस्स बाह्गारं वि-
जाणमाणो तदुवउत्तो इति, तन्मिथ्या । अत्र सूरिराह । ज्ञान
मिति भाव इति वा च शब्दादध्यवसाय इति उपयोग इति वा
एकार्थमतोऽदोषः । इयमत्र भावना । अर्थाभिधानप्रत्ययास्तु-
ल्यनामधेयास्तयाहि घटोऽपि बाह्यो घट इत्युच्यते घटशब्दो-
ऽपि घट इति घटज्ञानमपि घट इति । ज्ञानं च ज्ञानिनोऽप्युक्
घटज्ञान्यपि घट इत्युच्यते अग्निज्ञान्यपि अग्निरित्यदोषः ॥

एतदेव भावयति ॥

जमिदं नाणं इन्दो, तव्वतिरिचिंति ततोय तन्नाणी ॥

तस्मा खलु तन्नावं, वयंति जो जत्थ उवउत्तो ॥ १ ॥

यदिदमिन्द्र इति ज्ञानं तस्मात्तज्ज्ञानी इन्द्रज्ञानी व्यतिरि-
च्यते तस्माद्यो यत्रेन्द्रादावुपयुक्तः तस्य तद्भाविमिन्द्रादिज्ञावं

तत्त्वविदस्सूरयो वदन्ति । ज्ञानज्ञानिनोरजेद एव कथं सिद्ध
इति चेदुच्यते विपक्षेऽनेकद्रोपप्रसंगात् ॥

तमेवाह ॥

चेयणस्स उ जीवा, जीवस्स उ चेयणा उ अन्नत्ति ।

दवियं अन्नखणं खलु, हविज्जं न य वन्धमोक्खाउ ॥

चेतन्यस्य जीवा जीवस्य चेतनाया अन्यत्वं कथं जीवद्वय
मन्नखणं चेतनान्नखणो जीव इति वक्ष्यपरहितं भवेत् । चेत-
नाया घटादिवज्जीवादप्येकान्तव्यतिरिक्तत्वाल्लक्षणाभावे च
बह्व्यस्याऽप्यत्राव इति खरशृंगवदत्यन्तमसन् जीवोऽप्यत्य-
न्तमसन् स न बध्यते बन्धस्य वस्तुधर्मत्वाभापि मुच्यते बन्धा-
भावादिति बन्धमोक्षावपि न स्यातामय मन्येया अचेतनोऽपि
संबध्यते मुच्यते चेति तदप्ययुक्तमचेतनानामप्येवंधर्मास्ति-
कायादीनां बन्धमोक्षप्रसक्तैस्तस्मात्साधूकमिन्द्रशब्दार्थं ज्ञा-
नम् तदुपयुक्तोभावेन्द्र इति । वृ० १ उ० ॥ उक्ता नामस्थाप
नाद्रव्येन्द्राः ।

इदानीं भावेन्द्रं त्रिस्थानकावतारेणाह ।

तत्रो इंदा पप्पत्ता तंजहा णाणिन्दे दंसिण्दे चरित्तेन्दे ।

(तत्रो इंदेत्यादि-) कथं नवरं ज्ञानेन ज्ञानस्य ज्ञाने वा
इन्द्रः परमैश्वरो ज्ञानेन्द्रोऽतिशयवत् श्रुताद्यन्यतरज्ञानवशाविवे-
चितवस्तुविशारः केवञ्चो वा एवं दर्शनेन्द्रः क्वायिकसम्यग्दर्-
शनी चारित्रेन्द्रो यथाख्यातचारित्रः एतेषां च भावेन सक-
लज्ञावप्रधानक्वायिकलक्षणेन विवक्षितक्वायोपशमिकलक्षणेन
वा ज्ञावतः परमार्थतो वेन्द्रत्वात् सकलसंसार्यप्राप्तपूर्वगुण-
बद्धमीलक्षणपरमैश्वर्ययुक्तत्वात् भावेन्द्रतावसेयेति ।

भावेन्द्रलक्षणमाह ।

जो पुण जहत्य जुत्तो, सुप्पणयाणं तु एस जाविन्दो ।

इन्द्रस्स व अहिगारं, वियाणमाणो तदुवउत्तो ॥ १ ॥

यः पुनर्यथार्थेन यथावस्थितेन अर्थेन परमैश्वर्यलक्षणेन
इदि परमैश्वर्य इति वचनात् साक्षादिन्द्रनामगोत्राणि कर्माणि
वेदयमान इत्यर्थः स भावेन्द्रः । एष शुचनयानां शब्दादीनां
यथावस्थितार्थग्राहकाणां वर्तमानविपयिकाणां संमतो न
शेषोनामिन्द्रादिः । अथवा इन्द्रस्य इन्द्रशब्दस्याधिकारमर्थं
जानन् तदुपयुक्तस्तस्मिन्निन्द्रशब्दार्थं उपयुक्तो भावेन्द्रः उप
योगो भावविक्षेप इति वचनात् ॥ उक्तमाध्यात्मिकैश्वर्यापे-
क्षया ज्ञावेन्द्रत्रैविध्यम् ।

अथवा हैश्वर्यापेक्षया तदेवाह ।

तत्रो इन्दा पप्पत्ता तं जहा-देविंदे असुरिंदे मणुसिंदे ।

तत्रो इंदेत्यादि भावितार्थन्नवरं देवा वैमानिका ज्योतिष्क
वैमानिका वा रुढेः । असुरा भवनपतिविशेषा भवनपतिव्यं-
न्तरा वा सुरपर्युदासात् मनुजेन्द्रश्चक्रवर्त्यादिरिति ॥ स्या०
३ ग० ॥

तेचेन्द्रा स्थानाङ्गे चतुःपट्टिर्दिशितास्तत्र देवेन्द्रा यथा ।

दो असुरकुमारिंदा पन्नत्ता तंजहा चमरे चेव वल्ली चेव । दो
नागकुमारिंदा पन्नत्ता तंजहा धरणे चेव झूयाणंदे चेव ।
दो सुवण्णकुमारिंदा पन्नत्ता तंजहा वेणुदेवे चेव वेणुदाही
चेव । दो विज्जुकुमारिंदा पं० तं० हरिचेव हरिस्सहे
चेव । दो अग्गिकुमारिंदा पं० तं० अग्गिसिहे चेव अग्गि
माणवे चेव । दो दीवकुमारिंदा पं० तं० पुन्ने चेव वसि-

द्वे चैव । दो उदधिकुमारिंदा पं० तं० जलकंते चैव जल
पपने चैव । दो दिसाकुमारिंदा पं० तं० अमियगई चैव
अमियवाहणे चैव । दो बाजकुमारिंदा पं० तं० वेदंवे चैव
पञ्जजणे चैव । दो थणियकुमारिंदा पं० तं० घोसे चैव
महाघोसे चैव ।

(दोअसुरेत्यादि) अच्छुएचेवेत्येतदन्तं सूत्रं सुगमम् ।
नवरं असुरादीनां दशानां जवनपतिनिकायानां मेवपेक्षया
दक्षिणोत्तरदिग्द्वयाश्रितत्वेन द्विविश्रत्वाद्द्विश्रितिरिन्द्रास्तत्र
चमरो दक्षिणात्यो वशी त्वौदीच्य इत्येवं सर्वत्र स्था० ॥
३ ग० ॥

पतेपां सङ्ग्रहो यथा ॥

“चमरे १ धरणे २ तह वेणुदेव ३ हरिकंत ४ अग्निसीहे यए ।
पुणै ६ जलकंते वि य, ७ अमिय ८ विदंवे य ए घोसेय” ॥
१० ॥ एते दक्षिणनिकायेन्द्रा इतरे तु “बलि १ ह्याणंदे
२ वेणुदाक्षि ३ हरिस्सहे ४ अग्निमाणव ५ वसिष्ठे ६
जलपपमे ७ अमियवाहणे ८ पञ्जजणे ९ महाघोसे” ॥ ज० टी. ।
३ श० १ उ० ।

व्यंतरेन्द्रा यथा ।

दो पिसायइंदा पं० तं० काळे चैव महाकाळे चैव ।
दो जूयइंदा पं० तं० सूरूवे चैव पमिरूवे चैव । दो ज
विखदा पं० तं० पुष्पजदे चैव माणिजदे चैव । दो र
वखसिंदा पं० तं० जीमे चैव महाजीमे चैव । दो कि
जरिंदा पं० तं० किन्नरे चैव किपुरिसे चैव । दो कि
पुरिसिंदा पं० तं० सप्पुरिसे चैव महापुरिसे चैव ।
दो महोरगिंदापं० तं० अइकाये चैव महाकाये चैव ।
दो गंधर्विदापं० तं० । गीयरई चैव गीयजसे चैव । स्या० ॥
एवं व्यंतराणामष्टनिकायानां द्विगुणत्वात् पोरुशेन्द्राः । स्या० ।
३ ग० ॥ एतेषु च प्रतिनिकायं दक्षिणोत्तरभेदेन द्वौ द्वौ चिन्तौ
स्याताम् ।

अणपन्निकायादीनां व्यंतरविशेष बाणव्यन्तरनिकायानां
मिन्द्रा यथा ।

दो अणपनिंदा पं० तं० संनिहिण चैव समाणेचैव ।
दोपणपनिंदा पं० तं० धाए चैव विधायेचैव । दो इसिवा
इंदा पं० तं० इसिचैव इसिवाळे चैव । दो जूयवाय
इंदा पं० तं० ईसरे चैव महेसरे चैव । दो कंदिंदा पं०
तं० सुवत्ये चैव विसाळे चैव दो महाकंदिंदा पं० तं०
हासे चैव हासरई चैव । दो कुंजइंदा पं० तं० सेए चैव
महासेए चैव ॥ दो पयगिंदा पं० तं० पए चैव पयगवई चैव ॥

अणपन्निकायादीनामष्टनिकायानामेवव्यंतरविशेषनिकायानां द्विगु
णत्वात् पोरुशेति । स्या० ३ ग० ॥

ज्योतिष्कदेवानामिन्द्रा यथा ॥

जोइसियाणं देवाणं दो इंदा पं० तं० चंदे चैव
सूरे चैव ॥

ज्योतिष्काणां त्वसंख्यातचन्द्र सूर्यत्वे ऽपि जातिमात्राश्रय-
णाद्वावेव चन्द्रसूर्याख्याविन्द्राबुक्तौ ॥ स्या० ३ ग० ॥

सौधर्मादिकल्पेन्द्रा यथा ॥

सोहम्मीसाणेसु णं कप्पेसु दो इंदा पं० तं० सके चैव
ईसाणे चैव एवं सणंकुमारमाहिंदेसु कप्पेसु दो इंदा पं०
तं० सणंकुमारे चैव माहिंदे चैव । वंजळो य दंतगे दो
इंदा पं० तं० वंजे चैव दंतए चैव महासुक सहस्सारेसु
ए कप्पेसु दो इंदा पं० तं० महासुके चैव सहस्सारेचैव
आणय-पाणया-रण-च्छुतेसु णं कप्पेसु दो इंदा पं० तं०
पाणए चैव अच्छुए चैव ॥

सौधर्मादि कल्पानान्तु दशेन्द्राः स्था० ३ ग० ॥ अंतिम
देवलोके चतुष्टय इन्द्रद्वय सङ्गावादिति ज० ३ श० ९ उ० ॥
इत्येवं सर्वेऽपि चतुःषष्टिरिति ‘देवेन्द्रस्तव’ प्रकीर्णके च सर्वे
इन्द्रा गायथा प्रदर्शिता स्तद्यथा ॥

वत्तीसा देविंदा, जस्स गुणेहिं उवहम्मिया ढायं ।

नो तस्स वि यच्छेयं, पायच्छायं नु वेहामो ॥ ६ ॥

वत्तीसं देविंदत्ति, जणियमित्तं निसापि यं जणइ ।

अंतरजासं ताहे, को होमाको वहद्वेणं ॥ ७ ॥

कयरे ते वत्तीसं, देविंदा को व कत्थ परिवसइ ।

केवइया कस्स ठिई, को जवणपरिगाहो तस्स ॥ ८ ॥

केवइया च विमाणा, जवणा नगरा च हुंति केवइया ।

पुढवीण य वाहुद्धं, लब्धत्तविमाणवन्नो वा ॥ ९ ॥

कारंति व काळेण, उक्कोसं मज्झिमजहन्नं ।

उस्तासो निस्तासो, ओही विसओ व कोःकोसिं ॥ १० ॥

विणय उवयार उवहंमि, या इहा स वसमुवहंतीए ।

पनिपुच्छि उ पियाए, जणसु अणु तं निसामेह ॥ ११ ॥

सुअणाणसागराओ, सुविणं उ पनिपुच्छणाइ यं द्दच्छं ।

पुण वागरणावद्विअं, नामा वलियाइ इंदाणं ॥ १२ ॥

सुणु वागरणावद्विअं, रयणं वयणं सियं च वीरेहिं ।

तारावद्विअं धवद्वं, हियण पसन्नचित्तेणं ॥ १३ ॥

रयणप्पजाइं कुरु निकुरु, वासीसु तणु तेउळेसागा ।

वीसं विकसियणयणा, जवणवई मे निसामेह ॥ १४ ॥

दो जवणवई इंदा, चमरे वइरोअण असुराणं ।

दो नाग कुमारिंदा, जूयाणंदे य धरणे य ॥ १५ ॥

दो सुयणु सुवणिंदा, वेणुदेवय वेणुदालिंदा ।

दो दीवकुमारिंदा, पुळे य तहा वसिष्ठे य ॥ १६ ॥

दो उदहिकुमारिंदा, जलकंते जलपपने य नामेणं ।

अमियगइ अमियवाहण, दिसाकुमाराण दो इंदा ॥ १७ ॥

दो वा उ कुमारिंदा, वेदंवे पञ्जजणा य नामेणं ।

दो थणिय कुमारिंदा, घोसे य तहा महाघोसे ॥ १८ ॥

दो विज्जुकुमारिंदा, हरिकंत हरिस्सहे य नामेणं ।

अग्निसिह अग्निमाणव, ह्यासणवइ वि दो इंदा ॥ १९ ॥

एए विकासियणये दस, दिसीविय सिय जसा मए कहिया ।

सुण वाणमंतराणं जवणवई आणुपुव्वीए ॥ ६७ ॥
 पिसाय नूअ जक्खा य, रक्खसा किन्नरा य किंपुरिसा ।
 महोरंगा य गंधवा, अट्टविहा वाणमंतरा ॥ ६८ ॥
 एए ट्टिउ समासेणं, कमिया जे वाणमंतरा देवा ।
 पत्तेयं पियवुच्चं सोलस इंदे महिहिण ॥ ६९ ॥
 काळे य महाकाळे, सुरूव पक्खिख पुन्न जहेय ।
 अमरवई माणजहे, जीमे य तहा महाजीमे ॥ ७० ॥
 किन्नर किंपुरिसे खलु, सप्पुरिसे खलु तहा महापुरिसे ।
 अईकाय महाकाए, गीयरई चेव गीयजसे ॥ ७१ ॥
 सन्निहि ए सामाणे, धाए विधाये इसीय इसिवाए ।
 इस्सर महिस्सरेया हवइ सुवत्थे विसाळेय ॥ ७२ ॥
 हासे हासरई वि अ सेए अ तहा जवे महासेए ।
 पयए पययवई, वि य नेयव्वा आणुपुव्वीए ॥ ७३ ॥
 अप्पहिया उ तारा, नक्कत्ता खलु तओ महहिण ॥
 नक्खते हिं तु गहा गहेहिं सूरा तउ चंदा ॥ ७४ ॥
 कप्पवई विय वुच्चं, वारस इंदे महिहिण ॥ ७५ ॥
 पढमो सोहम्मवई, ईसाणवइए सवाप्पिओ वीओ ।
 तत्तो सणकुमारो, हवइ चउत्थोउ माहिंदो ॥ ७६ ॥
 पंचमए वल्लिंदो, उडो पुण दंत उडुदेविंदो ।
 सत्तम ओ महसुक्को, अट्टमउ जवे सहस्सारो ॥ ७७ ॥
 नवमो अ आणतिंदो, दसमो पुणपाणतेंदो विंदो ।
 आरण इकारसमो, वारसमो अचुए इंदो ॥ ७८ ॥
 एए वारस इंदो, कप्पवई कप्पसामिया जणिया ॥
 आणार्इसरियं, वा तेण परं नत्थि देवानं ॥ ७९ ॥
 इन्द्राणां भवनस्थित्यादिवक्तव्यता तत्तच्छब्दे ॥
 अनीकानि तदधिपतयश्चाऽणीक शब्दे ॥
 अग्रमहिष्यो जगमाहिंसी शब्दे ॥
 उत्पातपर्वता उपायपव्वय शब्दे कल्पेन्द्रा कप्प शब्देऽपि ॥
 परिषदः परिच्छद-शब्दे विमानानि विमाण शब्दे ॥
 लोकपाळा लोकपाल शब्दे ॥
 सामानिकाः सामाणिय शब्दे ॥
 इंद्राणामेकाऽवतारित्वान्नेकावतारित्वादि-प्रश्नोत्तरमुखेन प्रति-
 पादितं यथा । सम्प्रति ये इन्द्राः संति ते सर्वेऽप्येकावतारि-
 णो नवेति प्रश्नः । सम्प्रति ये इन्द्राः संति तेषां मध्ये केच-
 नैकावतारिणो न सर्वे इत्युत्तरमिति । हीर० । इन्द्रायतने, च
 इंदस्स वा जावकोटकिरियाए वा उव्वेवण संम-
 ज्जणआवरिस्सणधूवपुप्फगंधमह्वादिआइं दव्वावस्सयाइं
 करेति ॥

अत्रोपचारादिन्द्रादिशब्देन तदायतनमप्युच्यत इति-अनु०
 टी० इन्द्र देवताके ज्येष्ठा नक्षत्रे, अधिष्ठातरि अधिष्ठेयस्यो
 पचारात् । जं ७ व० । स्था० ७ ग० । अनु० । जेष्ठा इंददेवयाए । इति
 ज्यो० । विष्कुम्भादिषु योगेषु पर्यवर्षे योगे, वाच० ॥

हृणस्य शुक्लस्य च पक्वस्य पञ्चदशदिवसेषु स्वनामख्याते
 सप्तमे दिवसे, कल्प० । सूर० । जीर्णपुरस्थे स्वनामख्याते श्रेष्ठिदा-

रके, (तत्कथा सामाद्य शब्दे) अप्रव्याकरणान्तर्गते व्याकरण
 विशेषे, आव. ३ अ. ॥ कुटजवृक्षे राज्ञौ, च धरणिः । नारत-
 वर्षीय वीपजेदे, शब्द मा० । उदो ग्रंथ प्रसिद्धे, पणमात्रा प्रस्ता
 वे, आद्यन्तगुरुद्वयेन द्विध्वयमप्येन युते चतुर्थे जेदे, इन्द्रवार-
 पयाम् स्त्री० टाप् ॥ वाच० ॥

ऐन्द्र-त्रि० इन्द्रस्येदम् इन्द्रसम्बन्धनि, (ऐन्द्रं धाम न्हदि
 स्मृत्वा) ऐन्द्र मिति । इदिपरमैश्वर्यं इति धात्वनुसारादि-
 न्द्र आत्मा तस्य सम्बन्धि ऐन्द्र धामेति । नयो० ।

इंदकंत-इन्द्रकान्त- न० विमानविशेषे सम० १ ए स० ॥

इंदका (गा) इय-इन्द्रकायिक- पु० त्रीन्ध्रियसंसारसमाप-
 नजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद० । जी० । (बोधव्वा इंदगाईका)
 उक्त० ३६ अ० । कायिका इत्यपिकुत्तचिह्नोक्तप्रसिद्धा स्त्रीन्द्रि-
 याः । उक्त० टी० ॥

इंदकील-इन्द्रकील-पुं० गोपुरावयवविशेषे । औप० । (गोमेज्ज-
 मयाइंदकीला) संपादितकपाटद्वयाधारभूतः प्रवेशमध्यभाग
 इति । राज० । गोपुरकपाटयुगसंनिवेशस्यानमिति । ज० ३
 श० २ उ० । जं० । इन्द्रस्य कील इव अत्युच्चत्वात् मन्दरपर्वते
 इन्द्रस्य कील इव इन्द्रध्वजे । न० । वाच० ॥

इंदकुंजर-इन्द्रकुंजर- पु० ६ त० येरावते, तस्याऽमृतमन्थन
 काले इन्द्रेण गृहीतत्वात् तथात्वम् यथाह "श्वेतैर्दन्तैश्चतुर्भि-
 स्तु, महाकायस्ततः परम् । येरावतो महानागोऽनवद्वज्रभृता-
 धृतः ॥ जा० आ० । इन्द्रगजशक्रगजादयोऽप्यत्र० । वाच० ॥

इंदकुंज-इन्द्रकुम्भ-पु० कुम्भानामिन्द्रः इन्द्रकुम्भो राजदन्ता
 दिदर्शनादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः । महाकलशो, राज० । मर्हि
 दकुंभसवाणा) कुम्भाना मिन्द्र इन्द्रकुम्भो महाश्वासावि-
 न्द्रकुंजश्च तस्य समाना महेन्द्रकुंजसमाना महाकलशप्रमा-
 णा इति जं० १ प्र० । जी० । राज० । वीतशंकाया राजधान्या उत्तर
 पूर्व दिग्भागस्थिते उद्याने, (तीसेण वीयसोगाए रायहाणीए
 उत्तर पुरच्छिमं दिसीभाए इंदकुंजनामं उज्जाणे इति, ज्ञा० ए
 अ. । नेमिजिनस्य प्रथम शिष्ये, च । सम० २४ स. ।

इंदकुमारिया-इन्द्रकुमारिका-स्त्री. स्वनाम ख्यातायां योपि
 ति । आ. म १ अ. ।

इंदकेउ-इन्द्रकेनु-पु० इन्द्रयष्टधाम, प्रश्न० ४ डा० (सोइंदके-
 उं पासेत्ति लोकेण महिजंतं) इति आ० चू० ॥

इंदगोवग-इन्द्रगोपक-पुं० इन्द्रं गोपायतीति । नि० चू० । गोपे
 रक्कोऽस्य वर्षाजवत्वात्तस्य । वाच० । प्रथमप्रावृट्काळ
 भाविनि कीटविशेषे, स हि प्रवृत्तः सन्नीपत्याणुरक्तो भवती-
 ति । राज. । आ-म-प्र० । प्रज्ञा० । ज्ञा. । आचा० । जी. । (इंदगोवग-
 समप्पजेसु ॥) इन्द्रगोपको वर्षासु कीटकविशेषस्तेन च समा
 प्रभा येपां ते तथा तेषु रक्तेष्वित्यर्थः । ज्ञा. । अयञ्च विकलेन्द्रि-
 यजीवविशेष इति-अनु. । स च संसारसमापनत्रीन्द्रियजी-
 वविशेष इति-प्रज्ञा० पद. १ । जी. । (इंदगोवमाइया णेगहा
 एवमाइओ) इन्द्रगोपादिकाः इन्द्रगोपको (ममोद्वा) इति प्रसि-
 द्ध एवमादिकास्त्रीन्द्रिया अनेकधा जीवा इति. उक्त ३ अ. ।

चगरिंदिय इंदगोवादि । नि० चू० १ अ० ।

इंदगह-इन्द्रग्रह-पुं० ग्रहविशेषे । जी० ३ प्र. ।

इंदगि-इन्द्राग्नि-पुं० द्वि० व० इन्द्रश्चाग्निश्च देवताद्वन्द्व० ।
 शक्रान्योर्मिहितयोर्देवतयोः । वाच० । विशाखानक्षत्राधिष्ठातरि

देवे, अनु० । “दो इंदगी” अष्टाशीतिमहाग्रहान्तर्गते समन्त्रि
शतमे महाग्रहे च । स्या० २ ग्रा० विस्वाहा इंदगिदेवयाप इति ।
ज्या० । तदधिष्ठातृके विशाखानक्षत्रे च । अधिष्ठातृव्यधिष्ठे
यस्योपचारदिति । जं० ७ वक्र० । कल्प० ।

इंदचंदण-इन्द्रचन्द्रन-न०-इन्द्रप्रियं चंदनम् शा० त० हरिच-
न्दने, वाच० ।

इंदचिञ्जिनी-इन्द्रचिञ्जिनी-स्त्री०-इन्द्रस्यात्मनः प्रिया चि-
ञ्जिनी शा० त० व्रताजेंदे, सा च इन्द्रतुल्यवर्णकुसुमा पुष्पान्वित
मञ्जरीका दीर्घवृन्ता युग्मफलाश्रित्या कट्टी शीतवीर्या पित्त
श्लेष्मकासघ्नादोषघ्निनाशिनी चक्रुष्या च । गजनिधं० वाच० ।
इंदजव-इन्द्रजव-न०-पु०-इन्द्रस्य कुटजवृक्षस्य यथावृत्तिवृज
त्वात् यद्य इव बीजम् । कुटजवृक्षस्य यथाकारे नितरसे स्वना
मव्यते बीजं, “पेन्द्रो यद्यग्निराश्रयः, संग्राही कट्टशीतलः ।
ज्वरतिमारकार्शः-क्रमिचीसर्पकुण्डल ॥ दीपनो गुदकी
लाव्वाताश्लेष्मशृजित् । ज्ञाय० प्र० । वाच० ।

इंदजसा-इन्द्रजस-स्त्री०-पांश्चाब्देगस्यकापित्यनगरस्य
ग्रजनामकराजो भार्यायाम्, तस्य च चन्द्रो ज्ञायः । “इन्द्र-
यसु १ इंदजसा २ इंदसिरो ३ चुवृणीदेवो ४ य ” । उक्त.
१३ अ० ॥

इंदजाज्ञ-इन्द्रजाज्ञ-न०-डासततिकज्ञान्तर्गते कज्ञाविशेषे, कल्पः ।
इन्द्रेण कौशल्यार्थेभ्यर्षेण जाज्ञं रूपं प्राचरणं यथास्थितवस्तु-
दर्शनाक्रमत्वसाधनात् । इन्द्रस्य परमेश्वरस्य जाज्ञं मायैव वा
मन्त्रापन्नादिना अन्यथास्थितस्य वस्तुनोऽन्यथात्वेन दर्शनसा-
धने (कुहक) (वाजी) १ पदार्थे, २ मायारूपे जाज्ञे च ।
इन्द्रेण इन्द्रज्ञेन योगविशेषेण जाज्ञं कुत्रोपायजेंदे च । इन्द्र-
जाज्ञं च इन्द्रविशेषसंयोगेन अदृष्टवस्तुदर्शकस्यापारः (फ्या-
मेष्टरि) इति आंगज्ञनापाप्रसिद्धः । मन्त्रद्रव्य विशेषेण
वस्तुनोऽन्यथाकरणञ्च । वाच० ।

इंदजाज्ञि (न्) इन्द्रजाज्ञिन्- त्रि०-चेररचनादिस्वरपरदा
सोत्पादके विस्मापके, स्या० ४ ग्रा० ॥

इंदजाज्ञिय-इन्द्रजाज्ञिक-त्रि०-इन्द्रजाज्ञं दिक्षपतयास्यस्य
उन् । इन्द्रजाज्ञकारके, । इन्द्रजाज्ञिकीत्यप्यत्र स्त्रियां ङीप्
वाच० । आ० म० । विशेष० ।

इंदजज-इन्द्रजज-पु०-इन्द्रत्वमूत्रको वा ध्वज इन्द्रध्वज
इति । अतिमहति ध्वजे, । प्रव० ४० द्वा० ॥

“ आगासगओ कुमिनी सहस्र परिमंभियाचिरामो
इंदजजओ पुरओ गच्छइ ” ॥

(आगासगओत्ति) आकाशगतोऽत्यर्थं तुल्यमित्यर्थः (कुमि
मिति) बधुपताकः संजाव्यते । तत्सहस्रैः परिमंभिरुतत्रा-
सावभिरामश्चातिरमणीय इति विग्रहः । (इंदजजओत्ति)
शेषध्वजापेक्षयाऽतिमहत्वात् इन्द्रश्चासौ ध्वजश्च इन्द्रध्वज
इति । (पुरओत्ति) जिनस्याग्रतो गच्छतीति दशमोऽतिश
यः । सम० ३४ स० ॥

इंदजज्या-इन्द्रजजा-स्त्री०-इन्द्रसम्बन्धिन्यां तत्संतोपाय स्या-
पितायां ध्वजायाम्, वाच० । तदुत्पत्तिरावश्यकपूर्णां जरत.
कथामधिकृत्योक्ता यथा—

ताहे सो सकं जणति तुज्जेहिं केरिसेण रूवेण तत्थ
अत्य हति ताहे सक्को जणति ए सक्का तं माणुसेणं दहुं ।

ताहे सो जणति । तस्स आकितिं पेच्जामि । ताहे सक्को
जणति जेण तुमं उच्चमपुरिसो तेण ते अहं दामि एग
पदेसं ताहे एगं अंगुलिं सव्वाअंकारविचूसितं काऊण
दाएति सो तं दट्ठणं अतीव हरिसं गतो । ताहे तस्स
अट्ठाहियं महिमं करेति ताए अंगुलीए आकितिं
काऊण पच्चा स इंदज्जया एवं वरिसे वरिसे इंदमहो
पव्वत्तो । पढम उस्सवो जरहो जणति तुमं सि देविंदो
अहं माणुस्सिंदो मिच्चामो एवं होजात्ति । आ. चू २० अ. ॥

इंदट्ठाण-इन्द्रस्थान-न०-भवननगरविमानरूपे चमरादिसम्ब-
न्ध्याश्रये, स्या० ६ ग्रा० ॥ तत्रेन्द्रोपपातविरहितकावो यथा—
इंदट्ठाणं णं जंते ! केवतियं काळं विरहिते उववाते
णं पणत्ते ? गो० ! जह्मणेणं एकं समयं उक्कोसेणं उम्मासा
(इंदट्ठाणेणमित्यादि) इन्द्रस्थानं जदन्त ! कियन्तं कावमु-
पपातेन विरहितं प्रज्ञमम् । भगवानाह गौतम ! जघन्येनैकं
समयं यावत् उत्कर्षतः पणमासान् । जी० ३ प्र० ॥ ४० ॥
स्थानाङ्गेपि ।

एगमेगे णं इंदट्ठाणे उक्कोसेणं उम्मासे विरहिए उववाएणं
(एगेल्यादि) एकैकमिन्द्रस्थानं चमरादिसम्बन्ध्याश्रयो भव-
ननगरविमानरूपस्तदुत्कर्षेण पणमासान् यावद्विरहितमुप-
पाते नेन्द्रापेक्षयेति । स्या. ६ ग्रा. ॥ इन्द्रोपपातविरहिते
इन्द्रस्थाने किं जवतीति जीवाभिगमे प्रतिपादितम् । तद्यथा—
तेसिं णं जंते ! जया देवाणं इंदे चयति से कहमिदाणीं
पकरंति ? गो० ! चत्तारि पंच सामाणिया तट्ठाणं उव-
संपाजित्ताणं विहरंति नाव तत्थ अस्से इंदे उववस्से
जवति ॥

पुनः प्रश्नयति (तेसिं णं जंते इत्यादि) तेषां जदन्त ! ज्योति
ष्कदेवानां यदा इन्द्रश्च्यवते तदा ते देवा इदानीं इन्द्रविरह
कासे कथं प्रकुर्वन्ति । भगवानाह । गौतम ! यावच्चत्वारः पंच
वा सामानिका देवाः समुद्वितीभूय तत्स्थानमुपसंपद्य विहरं-
ति तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्तीति चेदत आह यावदन्यस्तत्र
इन्द्र उपपन्नो जवति । जी० ३ प्र० ॥

एवं यावज्ज्योतिष्कदेवं इन्द्रस्थानेऽपि तथाच सूर्यप्रज्ञौ ।

ता तेसिं देवाणं जाव इंदे चयति से कथमिदाणिं
पकरंति ता चत्तारि पंच सामाणियदेवा तट्ठाणं उवसं-
पजित्ताणं विहरंति जाविंदा तत्थोववस्सगा इत्थं इंदे उव
वस्से जवति ता इंदट्ठाणे केवतियं काळं विरहिते उववाते
पणत्ते ता जह्मणेणं एकं समयं उक्कोसेणं उम्मासे ॥

(ता तेसिं जणति) ता इति पूर्ववत् तेषां ज्योतिष्काणां देवानां
यदा इन्द्रश्च्यवते तदा ते देवा इदानीं इन्द्रविरहकावे कथं
प्रकुर्वन्ति भगवानाह ता इत्यादि पूर्ववत् चत्वारि पंच वा
सामानिका देवाः समुद्वितीभूय तत्स्थानमुपसंपद्य विह-
रन्ति तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्तीति चेदत आह । यावदिन्द्रः
तत्रेन्द्रउपपन्नो जवति (ता इंद ट्ठाणेणत्ति) ता इति पूर्ववत्
इन्द्रस्थानं कियत्कावमुपपातेन विरहितं प्रज्ञं ? भगवानाह
(ता इत्यादि) जघन्येन एकं समयं यावत् उत्कर्षेण पणमासान् ॥
सूर्य० ११ पा. ॥ इन्द्राणां प्रत्येकं स्थानानि तत्तद्देवस्थानानिरूप

णावसरे (गण) शब्दे । इन्द्रयष्टिस्थापनाय कृते स्थाने च ॥
जेणेव इन्ददृष्टाणे तेणेव उवागए ।

(इंददृष्टाणेत्ति) यत्रेन्यष्टिरुर्ध्वं क्रियत इति । अन्तः ।

इंदणवखत्त-इन्द्रनक्षत्र-न०-इन्द्रस्वामिकं नक्षत्रम् । ज्येष्ठान-
क्षत्रे, तस्य तत्त्वामिकत्वात्तथात्वम् । इन्द्रनामकं नक्षत्रम् ।
फाल्गुनीनक्षत्रे च । वाच० ।

इंदणाग-इन्द्रनाग- पु०-वसंतपुरस्थे स्वनामख्याते श्रेष्ठि-
कुमारे, तेन च वाद्यतपसा सामायिकं बन्धामिति (सामाश्य)
शब्दे । आ० म० छि० ॥

इंदणील-इन्द्रनील-पु०-इन्द्र इव नीलः श्यामः । वाच० । खर
वादरपृथिवीकायात्मके नीलरत्नविशेषरूपे मणिविशेषे, उक्त०
सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । राज० । जी० । प्रज्ञा० । कल्प० ।
औप० । (नीलम्) इति ख्याते मरकतमणौ, तल्लक्षणमुक्तं
रत्नपरीक्षायाम् । “ क्लीरमध्ये क्षिपेन्नीलं क्लीरञ्चैनीलतां
ब्रजेत् । इन्द्रनील इति ख्यातं सर्वरत्नोत्तमोत्तमम् ” वाच० ।

इंदतोया-इन्द्रतोया-स्त्री० इन्द्रसैश्वर्यान्वितं तोयमस्याः, इन्द्रेण
पूरितं तोयमस्या वा । गन्धमादनसमीपस्थे नदीनेत्रे ॥ इन्द्र-
तोयां समासाद्य गन्धमादनसन्निधौ । भा. प० २४ वाच. ॥

इंददत्त-इन्द्रदत्त-पु० स्वनामख्यातेऽभिनन्दनजिनस्य प्रथमजि-
ह्वादातरि, सम० २४स० । आ. म. । वासुपूज्यजिनस्य पूर्वजव-
के एतन्नामधेये च । सम. २४स. ॥ इन्द्रपुरनगरस्थे स्वनामख्याते
नृपे, तत्कया मानुष्यदुर्बलत्वे । तितिक्षायाम् शीघ्रे च सम्प्रवाति
आ. म. । आ. क. । आ. चू० । उक्त. । पं० व० । आच. ।
व्य. । विपा. । नि० चू. । इन्द्रपुरं नगरं इंददत्तो राया ।
इति । आ. चू. २ अ० । इन्द्रपुरे इंददत्ते य । व्य. २ खं० ६ उ० ।
इंदपुरइंददत्ते, वावीसमुद्रा सुरिंददत्ते अ ।

महुराए जिअसत्तु सयंवरौ निवुई एव ॥ ए० ॥

अस्य व्याख्या ॥ कथानकादवसेया । तच्चेदं । इंदपुरं नगरं
इंददत्तो राया तस्स इच्छा णं देवी से वावीसं पुत्ता अन्ने जणंति
एगाए देवीए ते सन्ने रत्नो पाणसमा अन्ना एक्का धूया अम-
च्चस्स सा जं परिणय तेण दिट्ठा सा अन्नया कयाइ न्हाया स
माणी अत्यइ ताहे रायाए दिट्ठा का एसा तेहिं जणियं तुज्जं
देवी ताहे सो ताए समं एकं रत्तिपुत्तो वेदा जं च रायाए
उल्लवियं सत्तंकारो तेण तं पत्तए विहियं सो य सार
वेइ नव्हं मासाणं दारओ जाओ तस्स दारचेरुणि तदिवस
जायाणि तं अगियओ पव्वयओ बहुलिया सागरग ताणि सह
जायाणि तेण कदायरियस्स उवणीओ तेण वेदाइयाओ वाव-
त्तरिकदाओ गहियाउ जाहे ताओ गाहेइ आयरिओ ताहे ताणि
कट्ठंति किं त्रिय पुव्वपरिचरण ताणि रोहंति सो वि ताणि
न गणेइ गहियाओ कदाओ ते अन्ने गाहिजंति वावीसं पि कु
मारा जस्स ते अप्पिजंति आयरियस्स तं पिट्ठंति मत्थपहिं
य ह्णंति अह उवज्जाओ ते पिट्ठेइ अपढंते ताहे सहेति मा-
इमिस्सिगाणं ताहे ताओ जणंति । किं सुवभाणि पुत्तजम्मा
णि ताहे न सिक्खियाइ य महुराय जितसत्तुराया तस्स सुया
निव्वुइनाम कन्नगा सा अलंकियपन्नाउवणीया राया जणइ
जो ते रोयइ सो ते जत्ता ताहे ताए नायं जो सुरो वीरो वक्कतो
सा पुण रज्जं देजा ताहे सा तं वववाहणं गहाय गया इंदपुरं
नगरं रायसपुत्ता वहवे अहवा दूओ पयाट्ठिउ ताहे आवाहिया
सन्ने रायाणो ताहे तेण रायाणएण सुयं जहासाए हट्टुट्ठा

उसियपन्नागं नगरं कयं रंगो कओ तत्थ चक्कं तत्थ एगं-
मि अक्खे अट्ट वक्काणि तेसि पुरउ धूया उविया सा
पुण पुच्छिमि विधेयव्वा राया सन्नद्धो निगगतो सहपुत्तोहिं ता
हे सा कन्ना सन्नालंकारजूसियाए मंभिया से अत्यइ
सो रंगो रायाणय ते पत्तेयदंरुज्जभोयणा जारिसो दोवती ए
ए तत्थ रत्नो जेट्टपुत्तो सिरिमादीनामकुमारो भणिओ एस
दारिया रज्जं च ज्ञोत्तव्वं सो वि तुट्ठो अहं नूणं अन्नोहिं तो
रातिहिं अब्भहिओ ताहे सो भणति विदेहिस्सि ताहे सो
अकयकरणो तस्स समूहस्स मज्जे तं भणु घेत्तुं चेव न वातेइ
किहविणेण गहियं तेण जंतो वव्वत्तो वव्वत्ति कम्
मुमं तं जग्गं एवं कासइणा अरयंवो दीणं कासइ दो तिन्नि
अन्नंति वाहिरेण चेवणिति तेण वि भमच्चेण सो णत्तगो णसा
विओ तदिवसमाणिओ तत्थ अत्यइ ताहे राया ओहयमणसंक-
प्पो करयवपल्लवमुहो अहो अयं बोयमज्जे पुत्तोहिं धरिसिओ-
त्ति अत्यइ ताहे सो अमच्चो पुत्तइ किं तुज्ज देवाणुणिया ओ
हया जाव ज्जायइ ताहे सो जणइ एणहिं अप्पहाणो कओ ताहे
भणइ अत्य पुत्तो अन्नो वि तुत्तं कहिं सुरिंददत्तो नाम कुमारो
तं सो वि ताव विन्नासेउ ताहे तं राया पुत्तइ कहं मम परिसो-
पुत्तो ताहे ताणि सिट्ठाणि रहस्साणि ताहे राया तुट्ठो जणइ
सेयं तवपुत्ता एते अट्टवक्को जेत्तुण रज्जसोक्खं निवुत्तिदारियं
पावित्तए ताहे सो कुमारो गणं आदीढं गइरुण गेहइ धनु
वक्खाजिमुहं सरं संधेइ ताणि तस्स रुवाणि ते य कुमारो सच्च
ओरोमावेति अन्ने यदोन्नि पुरिसा असिच्चगहत्तो ताहे सो पणा
मं रत्नो उवज्जायस्स य करेइ सो वि से उवज्जाओ जयं दापइ
एण दोन्नि पुरिसा जइ फिन्सि सीसं ते फिन्इ तेसि दोन्निवि
पुरिसाणं तेण चत्तारिते य वावीसं अरण्णतो ताणं अट्टन्ह रह-
चक्काणं त्रिदाणि जाणिऊण एगमि त्रिदे नाऊण अप्पिरुयाए
दिट्ठिए तमि वक्खत्तेण अन्नमियमणं आऊणमाणेण साधीती-
या अक्किमि विद्धा तत्थ उक्कुट्टसीहनादसाधुकारो दिन्नो एसा द-
वतितिक्खा एस चेव विजासाजावे वि उपसंहारो । जहा कुमारो
तहा साहू, जहा ते चत्तारि तहा चत्तारि कसाया, जहा ते वा
वीसं कुमारो तहा वावीसं परीसहा, जहा ते रुवे मणूसा तहा
रागदोसा, जहा पुत्तहिगा विधेयव्वा तहा आराहणा, जहा निव्वु
त्तिदारिया तहा सिद्धितितिक्खत्ति गयं ॥ आव० ४ अ० ।

“ आसीदिन्द्रपुरं नाम, नगरं गुरुकं गुणैः ।

तत्राभवच्चित्रायामिन्द्र, इन्द्रदत्तो महीपतिः ॥ १ ॥

प्रीतिपात्रः कलत्राणां, तस्य द्वाविंशतिः सुताः ॥

बभूवुर्भूमिपालस्य, प्राणेन्योऽप्यतिवल्लभाः ॥ २ ॥

अन्या नार्या जवत्तस्थ, जूपस्यामात्यपुत्रिका ॥

सा च तेन परं दृष्टा, पाणिग्राहं प्रकुर्वता ॥ ३ ॥

अथान्यदा कदाचित्सा, ऋतौ स्नाता विद्वोकिता ॥

राज्ञा पृष्टाश्च पार्श्वस्था, यथैषा कस्य का च भोः ॥ ४ ॥

ते ऊजुर्देव देवी ते, ततो राजा तया सह ॥

रात्रिमेकामुवासाथ, तस्या गर्भोऽजवत्तदा ॥ ५ ॥

सा च पूर्वममात्येन, जणिताऽऽसीद्यदा तव ॥

गर्भो जूता जवेद्धे, तदा त्वं मे निवेदयेः ॥ ६ ॥

ततः सा गर्जसंभूतिं, राजसंवासवासरं ॥

मुहुर्ते राजजल्पं च पितुः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ७ ॥

सत्यंकाराय तत्सर्वं, व्यद्विखत्सोऽपि पत्रके ॥

सम्यक् तां पालयामास, कावे चाजनि दारकः ॥ ८ ॥

तद्दिने दासरूपाणि, ययुश्चत्वारि तद्गृहे ॥

शक्तिः पर्यवश्यम्, यद्वर्त्तमानमस्तथा ॥ १७ ॥
 मुनेन्द्रदत्त ज्येष्ठा, राजगुणः श्रुताभिधा ॥
 कलासुखम् पाथ्यं, कलाः कोरं गुरुनिवन ॥ १८ ॥
 गुणतया कलात्मस्य, चक्षुरे नानुपद्वान् ॥
 न चानां जाविभद्रान्त्वान्त्वस्मत्तु व्यर्जनीयान् ॥ १९ ॥
 ते च चाविगतिः पुत्रा प्राप्तामाणाः यत्राः किञ्च ॥
 निम्नस्तिभ्य कलानाथे, गात्रीमान्य नचा दृष्टुः ॥ २० ॥
 मुनिना नागिनास्ते न, स्मरान्त्वान्त्वान्त्वान् ॥
 न च ताः कुपिताः जायन्ते-अकृतेनभाजनम् ॥ २१ ॥
 एवं ते यमुनजाना, मुनिना सम्पूर्णानाः ॥
 एताः मयुगानां, ज्ञानीपर्यवन्तं नृप ॥ २२ ॥
 तन्मुना निर्गुननाम्, योयनोद्रेद मुन्दरा ॥
 यदपि तेन सायाचि, भक्तानं गुरु याद्विजयम् ॥ २३ ॥
 सा पुनस्तनमुज्ज्वला चरदिन्द्रपुरं प्रति ॥
 राजपुत्रा यतस्तत्र ज्योतिः स्मालसदृशानाः ॥ २४ ॥
 ततः सन्दपुरं प्राप-आप्रप्राप्तमन्विता ॥
 नृपेन केन्द्रदत्तेन राजाऽकारि पुरं मरुः ॥ २५ ॥
 निर्गुन्या भणितं गदतं, राशयेयं करिष्यति ॥
 यः कुमारः स मे जनां जयिष्यत्यपरो न नु ॥ २६ ॥
 नराकार्यं नृपो रंनं काव्यमान्म तत्र च ॥
 एकप्राज्ञेऽष्ट चक्राणि तन्मः पञ्चका तथा ॥ २७ ॥
 सा च चक्राणि वापेन, जेत्तव्याधो विचरिना ॥
 ततः जन्मयुतो राजा, रंनं तस्यां सपुत्रकः ॥ २८ ॥
 निर्गुनिद्वयदेव-अन्य, स्थितास्तनविप्ररा ॥
 यथास्त्वं च निविष्टेषु, नामेननागदिषु ॥ २९ ॥
 आदिषु ज्येष्ठपुत्रेऽथ, राजा श्रीमाश्विनामकः ।
 विश्वा राधां गृहाणमां, कन्यां राज्यं च पुत्रकः ॥ ३० ॥
 ततः सोऽभिहितयन्, साधुलोकां विप्रराः ।
 राजाक नय तां जेत्त-मेवं ते शयका र्थि ॥ ३१ ॥
 ततो राजा सपुत्राणां, सुगतां धीयः तद्वृणात् ।
 गृहाञ्च दन्तविष्यस्तगंता नृप्यस्तदृष्टिः ॥ ३२ ॥
 ततोऽमान्यस्तमापुच्छन्, देवः किं दैन्यवान् गवान् ।
 सोऽयोचन्द्रः सुगतेरहं भो ध्रुपिनो जेन ॥ ३३ ॥
 ततोऽमान्योऽयदृष्टं ययान्योपि च ते मुनः ।
 विद्यते सोऽपि देवेन राधायेयं नियुज्यतां ॥ ३४ ॥
 राजाऽयोचक्रुतां मेन्यः, मुतोऽमान्योऽयुवाच तम् ।
 महोद्विगस्ततः पथं दर्शयामास तस्य तत ॥ ३५ ॥
 संज्ञानप्रत्ययो राजा संतुष्टस्तं यज्ञान च ।
 आनयाऽमान्य तन्पुत्रं, तस्य ते सोऽप्यदर्शयत् ॥ ३६ ॥
 आशिक्षा मुनिं चाप्राय, तं वभाषे मुतोत्तमम् ।
 कन्यां गृहाण राज्यञ्च जित्वा राधां त्वमदृतां ॥ ३७ ॥
 यदादिशति तातस्तत्करोमीत्यभिधाय सः ।
 धनुषं दौपदेशेन राधां जेत्तुमुपस्थितः ॥ ३८ ॥
 तान्यस्य चतुरपाणि ते च ह्यविशतिः मुताः ।
 वरुतासीनरी ह्यं च नाना चक्ररुपद्वान् ॥ ३९ ॥
 कलाचार्योऽयऽयोचत्तं न चेद्वृथां विभेत्स्यति ॥
 तदेतौ च शिरो वत्स वेत्स्येते दागुणौ नरौ ॥ ४० ॥
 ततोऽसायवगायैतान् लब्धवज्जोऽप्रमादवान् ।
 चक्राणामन्तरं ज्ञात्वा राधां द्रागिति विरुवान् ॥ ४१ ॥
 ततश्चास्फुलितं तूर्यं साधुकारः कृतो जैनः ।
 राजादिस्तोपितो बोधो ऊढाकन्या च तेन सा ॥ ४२ ॥ पंचा०

श्रावस्तीवास्तव्ये कपिद्विपितुः काश्यपस्य मित्रे, कपिद्वस्यो-
 पाध्याये स्थनामख्याते ब्राह्मणे, उक्त० ७३० तथा च कपिद्वकथा
 याम् "सावत्वीर्यं णयरीर्यं पिद्वमितो इन्द्रदत्तो नाम माहणो
 इति" उक्त० । तत्कथा कपिद्वशब्दे । मयुरानगरस्य स्थनाम-
 ख्याते पुरोहिने च । तत्कथा यथा-मयुरायां इन्द्रदत्तः पुरोहि-
 तोऽस्ति स जिनशासनप्रत्यनीकः स्वगवाक्षस्यः सन् श्रयोनि-
 गच्छतो जैनयनेमस्तकोपरि निजचरणं विततं करोति । एवं
 निरन्तरं कृत्वाणं तं दृष्ट्वा साधुन कोपि कुर्याति परमेकः श्रावकः
 कुपितः तत्पादच्छेदप्रतिज्ञामकरोत् अन्यानि तच्छिञ्चाणि अन्न-
 जमानेन, तेन श्रावकेण तत्स्वरूपं गुरोः पुरः कथितम् । गुरु-
 णोक्तं सागेन सन्काशपुरस्कारपरीषदः साधुनेति । तेन स्वप्र-
 तिज्ञा कथिता । गुरुभिरुक्तम् । अस्य गृहे किं जायमानमस्ति
 तेनोक्तं नवीनप्रासादे राजा निमग्न्यमाणोऽस्ति पुरोहितेन ।
 गुरुभिरुक्तं तर्हि त्वं तत्प्रासादे प्रविशन्तं राजानं करे धृत्वा
 प्रासादोऽयं पतिष्यतीति कथय । अहं च प्रासादं विद्यया पा-
 नयिष्यामि । ततस्तेन तयाहने प्रासादः पतितो राजोक्तं
 किमिदं ज्ञातं । श्रेष्ठिनोक्तं महाराज ! अनेन तव मारणाय कपटे
 मणिरुक्तमनुत् ततो गृहेन राजा स पुरोहितस्तस्य श्रेष्ठिनोऽपितः
 स च श्रेष्ठी इन्द्रकीञ्जकं तस्य पादं क्षिपन्वा प्रतिज्ञापूर्वार्थं च
 पिष्टमयं पादं हत्वा क्षिप्रवान् उक्तवाञ्छं सर्वं तत्स्वरूपं पुरोहि-
 तेनोक्तमनः परं भेद्यदंशं करिष्यामीति । जानुकपेन श्रावकेण
 स मुक्तः । उक्त० २ अ० ॥

इत्यभिन्द्रदत्तो पुरोहित्रो गवस्यद्विष्टो मिच्छद्विष्टो अहोवधं
 तस्म माहस्व मन्यन् उचरि पाथं कुणतो रंतेण गुरुभक्तिप
 पायक्षीणां कथां" नी० ॥

इन्द्रदत्त-इन्द्रदत्त-पु० इन्द्रस्य तद्वजस्य साधनं दारु देव-
 दारु मृते इन्द्रदत्तादयोप्यत्र । वाच० ॥

इन्द्रदत्ता-इन्द्रदत्त-पु० कौटिकगच्छस्थे मुस्यितमुप्रतिबुद्धा
 परनामधेययोः कौटिककाकन्दकयोः शिष्ये स्थनामख्याते
 आचार्ये, "द्विगुण्यभियुक्ताणं कौटिककाकन्दगाणं चग्धा-
 यन्मगुच . ॥ अन्तेयाम्नां धरे अज्जइन्द्रदिणे कौटिकगुत्ते ॥
 इति"—कल्प० । "तदनु च मुहस्तिशिष्यां, कौटिककाकन्द
 कायजायेनाम् । मुस्यितमुप्रतिबुद्धौ, कौटिकगच्छस्ततः सम
 भूत् ॥ तत्रेन्द्रदिग्नमूरि-जंगवान् श्रीदिग्नसंज्ञसूरीन्द्रः ॥
 ज्ञानं गच्छा० ॥

अथं च गरनगच्छपट्टावकृत्यसारेण धीरजिनात्त्रयोदशः ॥
 तपोगच्छपट्टावशीप्रमाणनो दशमः ।

इन्द्रपञ्च-इन्द्रपर्वत- पु० इन्द्रनामकपर्वतः । महोद्वपर्वते,
 इन्द्रवर्णः पर्वतः । नीलवर्णं गिरिभेदं, वाच० ॥

इन्द्रपादियया-इन्द्रप्रतिपत्- स्त्री० अश्चयुक्तपूर्णमायां अन-
 न्तरभाविन्याम्महाप्रतिपदि तस्यां चास्वाध्याय इति— ।
 स्था० ४ ग० ।

इन्द्रपुर-इन्द्रपुर-न० इन्द्रदत्तनृपस्य भारतवर्षस्थे स्थनामख्याते
 नगरे, आच० ४ अ० ए० ८० ॥ आ० चू० । आ. म. ।
 स्था० । इहेय जंबूद्वीवे जारहेवासे इन्द्रपुरणामणयेर, ॥ इति
 विपा० १० अ० ४० । "पुरमिन्द्रपुरं नाम साक्षादिन्द्रपुरं किल" ॥
 आ० क० ॥ माणीपुरस्थे स्थनामख्याते नगरे च ॥ "माणी
 पुरं णयरं णागदत्ते गाहावई इन्द्रपुरे अणगारे पञ्चिज्ञापि
 जाव सिद्धे इति" विपा० ७ अ० ॥

इंद्रपुरग-इन्द्रपुरक-न० (वेसवामिय) गणस्य चतुर्थं कुत्रेषु
चतुर्थे कुत्रे, । तह होइ इन्द्रपुरगं च । कल्प०-
इंद्रपुरोहित-इन्द्रपुरोहित- पु०-६ त० । सुराचार्यवृह-
स्पतौ-वाच० ।

इंद्रजुह-इन्द्रजुति-पु०-स्वनामख्याते महावीरस्य प्रथमगण
धरे प्रथमगणनायके प्रथमशिष्ये, प्रव० ८ द्वा० । सम० ।
सूत्र० । “समणस्स जगवओ महावीरस्स जेहे अंतेवासी इंद-
जुह अणगारे गोयमसगोत्तेणं इति । कल्प० । अन्त० ।
विपा० । “जिणवीरस्सेकारस पढमो से इंदजुइयत्ति णामेण
इंदजुइत्ति गोयमो वंदिकण विविहेण” । चं०प्र० १पा०॥

तत्कथाच-“ इंदजुईणामो पंचखंभियसयपरिवारो सव्व
प्पहाणो मगहा विसए सो य जन्नदीक्खितो मक्खितो य
मज्झिमा य अउत्ति इय उज्जाणो देवुज्जावं पासिच्चा हरि-
सियमणो चित्तेऊणं भासति तेसिं पुरओ अहो मया मंतेहिं
सुरा आहूया जे जन्ने समुवठिता एवं वोत्तूणं खंभेहिंसह
निग्गतो उज्जाणे अ पासमाणो उत्तरपुरच्छिमे दिसिं जाय
देवसन्निवायं पासति जासति किमेतंति । अवेहिं से कहितं
जहा एस सिद्धत्यरायपुत्तो महावीरवप्पमाणो तवं काजं
केवली जाओ किन्न सव्वसू सव्वजावदरिसी तं वयणं सो ओ
जासति अमरसिओ को अन्नो ममाहिंतो अज्जहितो जस्स
देवा एति ताहे वच्चामो जखं पराजिणंमि किं सो जाणति
एति ण पणिहाणेण पहावितो पंचखंभियसतपरिवारो वेदप
दाणय अथो जगवता से कहितो एत्य समंतो संबुद्धो य
जणइ पंचखंभियसते एस सव्वसू अहं पव्वयामि तुब्भे जाहि
छित्तं करोहि ते जणंति जदि तुब्भे परिसगा हांता पव्वयह
तो अहं का अन्ना गमिस्सि एवं सो पंचसयपरिवारो पव्वत्ति
तो । आ० जू० १ अ० ॥

तेहि देवाः स्वं यइवाटं परिदुत्थ समवसरणञ्चावि निपाति
तवन्तः तांश्च तथा दृष्ट्वा बोकोऽपि तत्रैव जगाम जगवन्तं त्रिद-
शद्वोकेन पूज्यमानं दृष्ट्वा अतीव हर्षे चक्रे प्रवादश्च सञ्जातः ।
सर्वज्ञो ऽत्र समवसृतस्तं देवाः पूजयन्तीति । अत्रान्तरे खल्व्राक-
र्णितसर्वज्ञप्रवादो ऽमर्षाध्मातइन्द्र हृतिर्जगवन्तं प्रतिप्रास्थितः

“सोऽत्र कीरमाणं, महिमं देवेहिं जिणवरिंदस्स ॥

अहं अहं माणीय, अमरसिओ इंदजुइत्ति” ॥ १ ॥

श्रुत्वा जनपरंपरात् आकर्ण्य पाठान्तरतो दृष्ट्वा वा महिमां
पूजां देवैः क्रियमाणां जिनवीरेन्द्रस्य जगवतो वर्धमानस्वामिनः
अयास्मिन् प्रस्तावे एति आगच्छति जगवन्तसमीपं अहमेव
विद्वानिति मानोऽस्येति अहं मानी अमर्षो मत्सरविशेषः स
संजातोऽस्य सोऽमर्षितः मयि सति कोऽन्यः सर्वज्ञ इत्यपनया-
म्यद्य सर्वज्ञत्वादमित्यादिसंकल्पकदुषितान्तरात्मा कोऽसा-
वित्याह । इन्द्रजुतिरिति नाम्ना प्रथितः स च भगवत्समीपं प्राप्य
जगवन्तञ्च चतुस्त्रिंशदतिशयसमन्वितं देवासुरनरेश्वरपरि-
वृतं दृष्ट्वा माशङ्कत्तदप्रतस्तस्यै ॥

एतदेव साविस्तरं प्राप्यकार आह ।

मोत्तूण ममं झोगा, किं वच्चइ तस्स पायमूत्रंमि ।

अन्नो वि जाणइ मए, त्रियंमि कत्तो वियं एयं ॥

मां सकवशास्त्रपारंगं मुक्त्वा किमेव बोक्कस्तस्य पादमूत्रं
व्रजति नचासौ मदपेक्षया किमपि जानाति तथाहि मयि प्रति-
वादिनि स्थिते अन्योऽपि किमपि जानातीति कौतस्थमेतत् ।
नैवैतत् संभवतीति भावः ॥

पुनरप्याह ॥

वच्चेज्ज च मुक्खजणो, देवा उ कहमणेण विम्हयं नीया ।
वंदंति संयुणंति य, जेण सव्वसुबुद्धीए ॥

वृजेद्वा तत्पादमूत्रं मूर्खजनो मूर्खतया युक्तायुक्तविवेक
विकलत्वात् देवास्तु कथमनेन विस्मयं नीता येन विस्मय
नयनेन सर्वज्ञबुद्ध्या तं वन्दन्ते संस्तुवन्ति च ।

अहवा जारिसतोच्चिय, सो नाणी तारिसा सुरा ते वि ।
अणुसरिसो संजोगो, गामनमाणं च मुक्खाणं ॥

अथवा यादृश एव स ज्ञानी तेऽपि सुरास्तादृशा एव मूर्खा
इत्यर्थः । ततोऽनुसदृशोऽनुरूपः संयोगस्तस्य ज्ञानिनः एतेषां
च देवानाम् । कयोरिवेत्याह- ग्रामनटयोरिव मूर्खयोर्यथा
ग्रामे मूर्खो नटोऽपि तथाविधविद्याविकलत्वात् मूर्ख इति पर-
स्परं तयोः संयोगोऽनुरूपमेवमेवोऽपीति ॥

काजं हयप्पयावं, पुरतो देवाण दाणवाणं च ।

नासे हं नीसेसं, खणेण सव्वन्नुवायं से ॥

देवानां च दानवानां च पुरतोऽप्रे तथाविधप्रश्नजातैर्हृतप्र-
तापं कृत्वा कृणमात्रेण (से) तस्य सर्वज्ञत्वाद् निःशेषमहं
नाशयामि ॥

इय वोत्तूणं पत्तो, दट्टूणतिद्वोक्कपरिवुनं वीरं ।

चेत्तिसातिसएहिं, स संकितो वट्ठितो पुरतो ॥

इति पुर्वोक्तमुक्त्वा प्राप्ता भगवत्समीपं दृष्ट्वा च जगवन्तं वीरं
त्रैलोक्यपरिवृतं चतुस्त्रिंशदतिशयनिधिं स शङ्कितः पुरतोऽ
वस्थितः ॥

अत्रान्तरे ।

आनद्धो य जिणेणं, जाइजरामरणविप्पमुक्कणं ।

नामेण य गुत्तेण य, सव्वन्नू सव्वदरिसीणं ॥

आज्ञापितः संज्ञापितो जिनेन जगवता महावीरेण जातिः प्र-
सूतिर्जरावयोहानिद्वक्त्रा मरणञ्च दशविधप्राणविप्रयोग
रूपमेभिर्विप्रमुक्कस्तेन कयमाज्ञापित इत्याह नाम्ना हेइन्द्रजुते!
इत्येवंरूपेण तथा गोत्रेण च यथा हेगौतमगोत्र ! किं विशिष्टे-
न जिनेनेत्याह । सर्वज्ञेन सर्ववर्द्धिना, आह- यो जरामरणवि-
प्रमुक्कः स सर्वज्ञ एवेति गतार्थमिदं विशेषणमिति चेन्न नयवा-
दपरिकल्पितजात्यादिविप्रमुक्कनिरासार्थत्वात् । तथाहि-कै-
श्चित् गुणविप्रमुक्कमोक्षवादिभिरचेतना मुक्त इष्यते ततस्त-
न्निरासार्थमुक्ते । सर्वज्ञेन सर्ववर्द्धिनेति इत्यं नामगोत्राचार्यां
संज्ञापितस्य तस्य चिन्ताऽजवत् तथा चाह-

हे इंदजुइ गोयम ! सागयमुत्ते जिणेण चित्तेइ ।

सो मं पि मे वियाणइ अहवा को मं न याणाई ॥

हेइन्द्रजुते ! गोतम ! स्वागतमिति जिनेनोक्ते स चिन्तयति
अहो नामापि मे विजानाति अथवा सर्वत्र प्रसिद्धोऽहं को
मां न जानाति ।

जइ वा हिययगयं मे, संसय मच्चेज्ज अहव च्छिंदेज्जा ।

ततो होज्ज विम्हतो मे, इय चित्तंतो पुणो जणिओ ॥

यदि मे हृष्टं संशयं मन्येत जानीयात् अथवा त्रिग्यादप
नयेत् ततो मे विस्मयो भवेत् भविष्यति इति चिन्तयन् पुन
रपि जगवता भाणितः । किं भणित इत्याह-

किमत्रे अत्थि जीवो, उपाहु नत्थिचि संसओ तुज्जा ।

वेयपयाण य अत्थं, न याणसी तेसिमो अत्थो ॥

हेगौतम ! किं मन्यसे अस्ति जीव उत नास्तीति नन्व यमनुचित एव संशयो यतो ऽयं संशयस्तव विरुद्धवेदपद श्रुतिनिबध्न इति । तान्यमूनि वेदपदानि “ विज्ञानघन ए वेतेन्यो जूतेन्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञास्तीत्यादि ” तथा स वै अयमात्मा ज्ञानमय इत्यादीनि च एतेषां च वेदपदानामयमर्थो भवतश्चेतसि विपरिवर्तते । विज्ञानमेव घनानन्दादिरूपत्वात् विज्ञानघनः स एव एतेन्योऽध्यक्तः परिच्छिद्यमानस्वरूपेन्यः पृथिव्यादि वृक्षेण्यो जूतेन्यः समुत्थाय उत्पद्य पुनस्तान्येवानुविनश्यति तान्येव जूतानि अनुसृत्य विनश्यति तत्रैवान्यकरूपतया संज्ञीनो भवतीति ज्ञावः न प्रेत्यसंज्ञास्ति मृत्वा पुनर्जन्म प्रेत्येत्युच्यते तत्संज्ञास्ति न परलोकसंज्ञास्तीति भावः । ततः कुतो जीवः युक्तोपपन्नधायमय इति ते मतिः यतो नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते अतीन्द्रियत्वात् नाप्यनुमानेन यस्तद्विद्वद्विद्विज्ञिसम्यग्धपूर्वकञ्च । न चात्र विद्विज्ञा सह सम्बन्धः प्रत्यक्षगम्यो विद्विज्ञोऽतीन्द्रियत्वात् । नाप्यनुमानगम्यो ऽनवस्थाप्रसक्तेस्तदपि हि विद्वद्विज्ञिसम्यग्धग्रहणपूर्वकं तत्रापि चेत्येव वार्ता, इत्यनवस्थानुपपन्नः । नाप्यागमगम्यः परस्परविरुद्धार्थतया तयागमानां प्रमाणत्वाभावात् । तथाहि केचिदेवमाहुः “ एतावानेव लोकोऽयं, यावद्विन्दियगोचरः ॥ भवेद्वृकपदं पश्य यद्वदन्य यद्वृक्षतः ” इत्यादि । अपरे प्राहुर्नरूपमीक्ष्यः पुत्रज्ञा इत्यादि पुत्रे रूपं निषेधयन्ति अन्तर्भूत आत्मेत्यर्थः अन्ये पुनरेवम् “ अकर्ता निर्गुणो भोक्ता ” इत्यादि । अपरे एवम् “ स वै अयमात्मा ज्ञानमय इत्यादि, नचैते सर्वे एव प्रमाणम् परस्परविरोधात् व्यर्थं निधायकपरस्परविरुद्धाभ्यपुरुषघातवत् आत्मानं विद्मः किमस्ति नास्तीत्ययं तयान्निप्रायः । तत्र वेदपदानां चार्थं न जानासि च शब्दात् युक्तिर्द्वयं च । तथाहि वेदपदानामयमर्थः विज्ञानघन एवेति ज्ञानोपयोगदर्शनोपयोगरूपं विज्ञानं ततोऽनन्यत्वात् आत्मा विज्ञानघनः प्रतिप्रदेशमनन्तविज्ञानपर्यायः संपातात्मकत्वात् वा विज्ञानघन एव शब्दोऽत्रधारणं विज्ञानघनादनन्यघनत्वात् विज्ञानघन एव एतेन्यो जूतेन्यः कित्युक्तादिन्यः समुत्थाय कथंचिदुत्पद्येति घटविज्ञानपरिणतो हि आत्मा घटाद्भवति तद्विज्ञानक्रयोपशमनस्य तत्राक्षेपत्वात् अन्यथा निरावम्यनतया तस्य मिथ्यात्वप्रसक्तरेषं सर्वत्र ज्ञावनीयम् । तत उक्तं तेन्यः समुत्थाय कथंचिदुत्पद्येति पुनस्तानेव जूतानि अनु विनश्यति ते विवक्षितेषु जूतेषु व्यवहितेषु वा आत्मापि तद्विज्ञानघनात्मना उपरमते अन्यविज्ञानात्मना उत्पद्यते यदि वा सामान्यचैतन्यरूपतयाऽवतिष्ठत इति न प्रेत्यसंज्ञास्ति न प्राकृतिकघटादिविज्ञानसंज्ञाऽवतिष्ठते । सांप्रतविज्ञानोपयोगनिमित्तत्वात् अथवा एवं व्याख्या विज्ञानघन एवेतेन्यो जूतेन्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यतीत्येतन्न यतः प्रेत्यसंज्ञास्ति परलोकसंज्ञास्ति । यदप्युक्तं नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते इति तदप्यसमीचीनमात्मनः प्रत्यक्षसिद्धात्तद्गुणस्य ज्ञानस्य स्वसंवेदनप्रमाणसिद्धत्वात्तथाहि स्वसंविदिता एवावग्रहेहापायादय उदयन्ते क्षीयन्ते वा ततस्तद्गुणस्य स्वसंविदितत्वात् सिद्धमात्मनः प्रत्यक्षत्वम् । अथ ब्रवीष्व जूतगुणाश्चैतन्यं तथा वेदप्युक्तम् “ एतेन्यो जूतेन्यस्समुत्थायेत्यादि ” ततः कथं ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वे ते आत्मनः प्रत्यक्षत्वं ज्ञानस्यात्मत्राणत्वा

ज्ञावात्-तदयुक्तम् भूतगुणत्वे सति पृथिव्याः काठिन्यस्यैव सर्वत्र सर्वदा चोपलब्धप्रसंगात् । न च सर्वत्र सर्वदा चोपलब्ध्यते चैतन्यं होष्ठादौ मृतावस्थायां चानुपलब्धमात् । अयत्रापि चैतन्यमस्ति केवलं शक्तिरूपेण ततो नोपलब्ध्यते तदसम्यक्विकल्पयानतिक्रमात् सा-हि शक्तिश्चैतन्याद्विवक्षणा उत चैतन्यमेव यदि विवक्षणा ततः कथमुच्यते शक्तिरूपेण चैतन्यमस्ति न हि पटे विद्यमाने पटरूपेण घटस्तिष्ठतीति वक्तुं शक्यं तथाचाहान्योऽपि “ रूपान्तरेण यदि तत्तदेवास्तीति मारटीः । चैतन्यादन्यरूपस्य भावे तच्छिद्यते कथम् ” । अथ चितीयः पक्षस्तर्हि चैतन्यमेव तत्कथमनुपलब्ध्यः आवृत्तत्वादनुपलब्ध इति चेत्तत्त्वावृत्तिरावरणं तच्चावरणं किं जूतानां विवक्षितपरिणामानामुत परिणामान्तरमाहोस्विदन्यदेव जूतातिरिक्तं किञ्चित् । तत्र न तावद्विवक्षितपरिणामाभावः एकान्ततुल्यरूपतया तस्यावारकत्वायोगात् अन्यथा तस्याप्युत्पन्नरूपतया ज्ञावरूपतापत्तिर्भावित्वे पृथिव्यादीनामन्यतमो भावो नवेत् “ पृथिव्यादीन्येव जूतानि तत्त्वमिति वचनात् ” पृथिव्यादीनि च जूतानि चैतन्यस्य व्यञ्जकानि नावारकाणीति कथमावारकत्वं तस्योपपत्तिमत्-अयपरिणामान्तरं तदयुक्तं परिणामान्तरस्यापि जूतस्वभावतया जूतवद्व्यञ्जकत्वस्योपपत्तेर्नावारकत्वस्य, अथान्यदेव जूतातिरिक्तं किञ्चित्-तदतीवासमीचीनम् । जूतातिरिक्ताऽन्युपगमे चत्वात्येव पृथिव्यादीनि जूतानि तत्त्वमिति तत्त्वसंख्याव्याघातप्रसंगात् अपि चेदं चैतन्यं प्रत्येकं वा जूतानां धर्मः समुदायस्य वा न तावत्प्रत्येकमनुपलब्धमात् नहि प्रतिपरमाणुसंवेदनमुपलब्ध्यते । अपि च यदि प्रतिपरमाणुसंवेदनं नवेत्तर्हि पुरुष सहस्रवैतन्यवृन्दमिव परस्परं निभस्वभावमिति नैकरूपं नवेत् । अथ चैकरूपमुपलब्ध्यते अहं पश्यामि अहं करोमीत्येवं सकलशरीराधिष्ठितानेकस्वरूपतया नुभवात् अथ समुदायस्य धर्मस्तदप्यसत्प्रत्येकमस्तत्समुदायेऽपि न भवति यथा रेणुषु तैलं स्यादेतन्महाक्षेपु प्रत्येकं मदशक्तिरदृष्टापि समुदायेऽपि नवेत्ती इदयते तच्चैतन्यमपि भविष्यति को दोषः तदसम्यक् प्रत्येकमपि महाक्षेपु मदशक्त्यनुयायिमाधुर्योदिगुणदर्शनात् तथाहि इश्यते माधुर्यमिहुरसे धातकीपुष्पे च मनाक् विकलतोत्पादि, न चैवं चैतन्यं सामान्यतोऽपि जूतेषु प्रत्येकमुपलब्ध्यते ततः कथं समुदाये तद्विदितुमर्हति मा प्रापत्सर्वस्य सर्वत्राज्ञावप्रसक्तातिप्रसङ्गात् । किंच यदि चैतन्यं जूतधर्मत्वेन प्रतिपन्नं ततोऽवश्यमस्यानुरूपो धर्मः प्रतिपत्तव्यः आनुरूप्याभावे जलकाठिन्ययोरेव परस्परधर्मधर्मिभावोऽनुपाप्तः न च जूतानामनुरूपो धर्मो वैलक्षण्यात् तथाहि चैतन्यं बोधस्वरूपममूर्तं च जूतानि तद्विवक्षणाणि ततः कथमेषां परस्परं धर्मधर्मिज्ञावः । नापि चैतन्यमिदं जूतानां कार्यमत्यंत विवक्षणातया कारणज्ञावस्याप्ययोगात् तथा चोक्तम् “ काठिन्याबोधरूपाणि, जूतान्यध्यक्तासिद्धितः । चेतनाजगतदूपा सा कथं तत्फलं नवेत् ” अपिच यदि जूतकार्यं चैतन्यं तर्हि किं न सकलमपि जगत् प्राणिमयं नवति परिणतिविशेषसङ्गावाभावादिति चेन्न सोऽपि परिणतिविशेषसङ्गावः सर्वत्रापि कस्मात् नवति सोऽपि हि जूतमात्रनिमित्तक एव ततः कथं तस्यापि कचित् कदाचिज्ञावः । अन्यच्च स किरूपः परिणतिविशेष इति वाच्यं कठिनत्वादिरूप इति चेत्तथाहि काष्ठादिषु इश्यन्ते घृणादिजन्तवो जायमानास्ततो यत्र कठिनत्वा-

द्विविशेषस्तत्प्राणिमयं न शेषमिति तदप्यसत् व्यभिचारदर्शनात्
तथाह्यविशिष्टेऽपि कठिनत्वादिविशेषे कचिद्भवन्ति काचिच्च
कठिनत्वादिविशेषमन्तरेणापि संवेदजा नभसि च मूर्च्छिता
जायन्ते किंच समानयोनिका अपि विचित्रवर्णसंस्थानाः प्रा-
णिनो दृश्यन्ते । तथाहि—गोमयाद्येकयोनिसंभविनोऽपि केचि-
न्नीलजन्तवोऽपरे पीतकायाः अन्ये विचित्रवर्णाः संस्थानमध्येतेषां
परस्परं विभिन्नं तद्यदि जूतमात्रनिमित्तं चैतन्यं ततएकयोनिकाः
सर्वेऽप्येकवर्णसंस्थाना ज्ञेयुर्न ज्ञवन्ति तस्मादात्मन एव तत्तत्क-
र्मवशात्तथा तथोत्पद्यन्ते इति । स्यादेतत् आगच्छन् गच्छन्
वा आत्मा नोपपन्न्यते केवलं देहे सति संवेदनमुपपन्नमाह दे-
हाभावे च तस्यामेवावस्थायां न, तस्मान्नात्मा किंतु संवेदनमा-
त्रमेवैकं तच्च देहकार्यं देहे एव च समाश्रितं कुरुचचित्रवत् नहि
चित्रं कुरुचविरहितमवतिष्ठते नापि कुरुचांतरं संक्रामति आग-
मनं वा कुरुचांतरात् किंतु कुरुच एवोत्पन्नं कुरुच एव च विह्वी-
यते एवं संवेदनमपि तदप्यसत् आत्मा हि स्वरूपेणामूर्तं आन्त-
रमपि शरीरमसिद्धमत्वात्र चक्षुर्विषयस्तदुक्तमन्यैरपि “अन्त-
रा नवदेहे पि सुद्धमत्वात्नोपपन्न्यते । निष्कामन् प्रविशन्वा
त्मानाभावो नीकणादपि” तत आन्तरशरीरयुक्तोप्यात्मा आगच्छ-
न्गच्छन्वा नोपपन्न्यते द्विगतस्तूपपन्न्यते । तथाहि कुमेरपि
जन्तोस्तत्कालोत्पन्नस्याप्यस्ति निजशरीरविषयः प्रतिबन्धः
उपघातमुपपन्न्य पलायनदर्शनात् यश्च यद्विषयप्रतिबन्धः स
तद्विषयपरिशीलनाज्यासपूर्वकस्तथादर्शनात् न खल्वत्यन्ताप-
रिज्ञातगुणदोषवस्तुविषये कस्याप्याग्रह उपजायते ततो ज-
न्मादौ शरीराग्रहः शरीरपरिशीलनाज्यासजनितसंस्कारनि-
बन्धन इति । सिद्धमात्मनो जन्मान्तरादागमनं तथा च केचि-
त्पठन्ति “शरीराग्रहरूपस्य नजसः संज्ञको यदा । जन्मादौ
देहिनो दृष्टः किं न जन्मान्तरा गतिः” ॥ अयागतिः प्रत्यक्षतो
नोपपन्न्यते ततः । कथमनुमानादवसीयते नैष दोषः अनुमेय-
विषये प्रत्यक्षवृत्तेरन्युपगमात् परस्परविषयपरिहारेण हि
प्रत्यक्षानुमानयोः प्रवृत्तिरिष्यते ततः कथं स एव दोषः । आह
च “अनुमेयेऽस्ति नाभ्यक्षमिति कैवात्र दृष्टता । अभ्यक्षस्यानु-
मानस्य विषयो विषयो न हि” अथ तज्जातीयेऽपि प्रत्यक्षवृ-
त्तिमन्तरेण कथमनुमानमुदयितुमुत्सहते न खलु यस्याग्नि-
विषया प्रत्यक्षवृत्तिर्महानसेऽपि नासीत्तस्यायत्र कितिधरादौ
धूमात्सूक्ष्मजानुमानं ज्ञवति तदन्यसम्यक् अत्रापि तज्जातीये
प्रत्यक्षवृत्तिभावात् तथा ह्याग्रहोऽन्यत्र परिशीलनाज्यासप्रवृत्तः
प्रत्यक्षत एवोपपन्न्यस्ततस्तदुपपन्ननेहान्यनुमानं प्रवर्तते उ-
क्तं च “आग्रहस्तावदज्यासात् प्रवृत्तं मुपपन्न्यते । अन्यत्राभ्य-
क्षतः साक्षात्ततो देहेऽनुमा न किम्” योऽपि च दृष्टान्तः । प्रागु-
प्यस्तः सोऽप्ययुक्तो वैषम्यात् तथाहि चित्रमचेतनं गमनस्व-
भावराहितश्च आत्मा च चेतनः कर्मवशाद्गत्यागती च कुरु-
ते ततः कथं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः साम्यं ततो यथा कश्चिदे-
वदत्तो विवक्षिते ग्रामे कतिपयदिनानि गृहारंभं कृत्वा ग्रामा-
न्तरे गृहान्तरमास्थायावतिष्ठते तच्छदात्मापि विवक्षिते भवे-
देहं परिहाय भवान्तरे देहान्तरमारचय्यावतिष्ठते । यश्चो-
क्तम् तच्च संवेदनं देहकार्यमिति चाक्षुषादिकं संवेदनं
देहाश्रितमपि कथंचिद् ज्ञवतु चक्षुरादीन्द्रियधारेण तस्यो-
त्पत्तिसंज्ञवात् यत्तु मानसं तत्कथं न हि तद्देहकार्यमुपपत्ति-
मत् युक्तयोगात् । तथाहि तन्मानसं ज्ञानं देहादुत्पद्यमान-
मिन्द्रियरूपाद्वा समुद्घातानीन्द्रियरूपाच्चा केशनखादिवृक्षाणा

त्तत्र न तावदाद्यः पक्व इन्द्रियरूपादुत्पत्ताविन्द्रियबुद्धि-
वद्वर्तमानार्थग्रहणमसक्तेः इन्द्रियं हि वार्तमानिक एवार्थं
व्याप्रियते तत्सामर्थ्यादुपजायमानं मानसमपि ज्ञानं इन्द्रिय-
ज्ञानमिव वर्त्तमानार्थग्रहणपर्यवसितसत्ताकमेव भवेत् अथ
यदा चक्षुरूपविषये व्याप्रियते तदा रूपे विज्ञानमुत्पादयति
न शेषकात् ततस्तदपि विज्ञानं वर्त्तमानार्थविषयं वर्त्तमाने
एवार्थं चक्षुषो व्यापारात् । रूप विषयव्याप्रीवज्रावे च
मनोज्ञानं ततो न तत्प्रतिनियतकालविषयम् एवं शेषेष्वपि
इन्द्रियेषु वाच्यम् ततः कथमिव मनोज्ञानस्य वर्त्तमानार्थग्रहण-
प्रसक्तिस्तदसाधीयो यत इन्द्रियाश्रितं तदुच्यते यदीन्द्रिय-
व्यापारमनुसृत्योपजायते इन्द्रियाणां च व्यापारः प्रतिनियते
एव वार्तमानिके स्वस्वविषये मनोज्ञानमपि यदीन्द्रिय व्यापारा-
श्रितं तत इन्द्रियज्ञानमिव वार्तमानिकार्थग्राहकमेव ज्ञेयं अन्य-
था इन्द्रियाश्रितमेव तत्र स्यात् तथा च केचित्पठन्ति “अक्व-
व्यापारमाश्रित्य भवदक्वजमिष्यते । तद्व्यापारो न तत्रेति कथ-
मक्वजं ज्ञेयं ।” अथानीन्द्रिय रूपादिति पक्वस्तदप्ययुक्त-
स्तस्याचेतनत्वात् नन्वेतत्तत्त्वादिति कोऽर्थः यदीन्द्रियविज्ञान-
रहितत्वादिति तदप्युच्यते एवं यदि नामेन्द्रिय विज्ञानं ततो न
भवति मनोविज्ञानं तु कस्मान्न ज्ञवति । अथ मनोविज्ञानं
नोत्पादयतीत्यचेतनत्वं तदा तदेव विचार्यमाणमिति प्रतिज्ञा-
र्थकदेशासिद्धो हेतुः तदप्यसत् अचेतनत्वादिति किमुक्तं
ज्ञवति स्वनिमित्तविज्ञानैः स्फुराच्चक्षुषूपतयानुपपन्न्यते स्पर्शादयो
हि स्वस्वनिमित्तविज्ञानैः स्फुराच्चक्षुषूपानुपपन्न्यन्ते ततस्तेऽन्यो-
ज्ञानमुत्पद्यते इति युक्तं केशनखादयस्तु न मनोज्ञानेन तथा स्फु-
राच्चक्षुषूपा उपपन्न्यन्ते कथं तेऽन्यो मनोज्ञानं ज्ञवतीति प्रति-
धायन्तु सुप्रियः ओह च “चेतयन्तो न दृश्यन्ते केशस्मभ्रुनखा-
दयः । ततस्तेऽन्यो मनोज्ञानं ज्ञवतीत्यतिसाहसम्” अपि च
यदि केशनखादिप्रतिबन्धं मनोज्ञानं ततस्तदुद्भेदे मूलत एव न
स्यात् तदुपघाते चोपहतं भवेन्न च भवति तस्मान्नायं पक्वः
कोदक्वमः । किंच मनोज्ञानस्य सूक्ष्मार्थनेतृत्वस्मृतिपाटवादयो
विशेषा अन्यव्यतिरेकाज्यां व्यत्यासपूर्वका दृष्टाः तथाहि
तदेव शास्त्रमीहापोहादिप्रकारेण यदि पुनः पुनः परिज्ञायते
ततः सूक्ष्मसूक्ष्मतरार्थावबोधे लब्धसति स्मृतिपाटवं चापूर्व-
मुज्जृम्भते एवं चैकशास्त्रे अन्यासतः सूक्ष्मार्थनेतृत्वशक्तौ
पाटवशक्तौ चोपजातायामन्येष्वपि शास्त्रांतरेषु अनायासेनैव
सूक्ष्मार्थावबोधः स्मृतिपाटवं चोद्धसति तदेवमन्यासहेतुकाः
सूक्ष्मार्थनेतृत्वादयो मनोज्ञानस्य विशेषदृष्टाः । अथच कस्य-
चिदिह जन्मान्यासव्यतिरेकेणापि दृश्यन्ते ततोऽवश्यं पार-
लौकिकाज्यासहेतुका इति प्रतिपत्तव्यं कारणेन सह कार्य-
स्यान्यथानुपपन्नत्वप्रतिबन्धेन दृष्टतत्कारणस्यापि तत्कार्यत्व-
विनिश्चितेः । ततः सिद्धः परलोकयायी जीवः । सिद्धे च
तस्मिन् परलोकयायिनि यदि कथांचिदुपकारी चाक्षुषादेर्वि-
ज्ञानस्य देहो भवेत् न कश्चिदोषः क्रयोपशमहेतुतया देहस्यापि
कथंचिदुपकारित्वाज्युपगमात् न चैतावता तन्निवृत्तौ सर्वथा
तन्निवृत्तिः नहि वह्निरसादितविशेषो घटो वह्निनिवृत्तौ समू-
लोद्भेदं निवर्त्तते केवलं विशेष एव कश्चनापि यथा सुवर्णस्य
ध्रुवता एवमिहापि देहनिवृत्तौ ज्ञानविशेष एव कोऽपि तत्प्रति-
बन्धो निवर्त्तते न पुनः समूहं ज्ञानमपि यदि पुनर्देहमात्रनिमि-
त्तकमेव विज्ञानमिष्यते देहनिवृत्तौ च निवृत्तिमत् तर्हि देहस्य
तस्य भस्मावस्थायां मा भूत्तदेहं तु तथाचूते एवावतिष्ठमाने
मृतावस्थायां कस्मान्न ज्ञवति प्राणापानयोरपि हेतुत्वात्तद

जवेन भवतीति चेन्नप्राणापानयोर्ज्ञानहेतुस्वायोगात् ज्ञानादेष च तयोरपि प्रवृत्तिस्तथाहि यदि मन्दौ प्राणापानौ विक्षुप्तिं पश्यते ततो मन्दौ जवतः दीर्घां चेत्तर्हि दीर्घाविति यदि पुनर्देहमात्रनिमित्तौ प्राणापानौ प्राणापाननिमित्तं च विज्ञानं तर्हि नेत्यभिज्ञावशात् प्राणापानप्रवर्त्तमाना दृष्टप्राणापाननिमित्तं च यदि विज्ञानं ततः प्राणापाननिन्हासातिशयसंभविज्ञानस्यापि निन्हासातिशयो स्याताम् अवश्यं हि कारणे परिहीयमाने अजिर्वर्त्तमाने च कार्यस्यापि हानिरुपचयश्च भवति यथामहति मृत्पिण्डे महान् घटोऽल्पे चाल्पीयान् अन्यथा कारणमेव तत्र स्यात् भवतः प्राणापाननिन्हासातिशयसंज्ञे विज्ञानस्यापि निन्हासातिशयो, विपर्ययस्यापि ज्ञावात् मरणावस्थायां प्राणापानातिशयसंभवेऽपि विज्ञानस्य न्हासदर्शनात् । स्यादेतत् तत्तदानीं वातापित्तादिनिर्दोषैर्देहस्य विगुणीकृतत्वात् प्राणापानातिशयसंभवेऽपि चैतन्यस्यातिशयसंज्ञोऽत एव मृतावस्थायामपि चैतन्यदेहस्य विगुणीकृतत्वात् तदसमीचीनतरमेव सति मृतस्यापि पुनरुज्जीवनप्रसक्तेः । तथाहि मृतस्य दोषाः समीजवन्ति समीभवनं च दोषाणामवसीयते ज्वरादिविकारादर्शनात् समत्वं चायोग्यं तथाचाहुर्वृद्धाः “तेषां समत्वमारोग्यं कृयवृद्धी विपर्यय” इति । आरोग्यज्ञानत्वाद्देहस्य पुनरुज्जीवनं भवेत् अन्यथा चेह कारणमेव चेतसो न स्यात् तद्विकाराभावाज्जावान्तु विधानात् एवं हि देहकारणता विकारस्याश्रयेया स्यात् यदि पुनरुज्जीवनं जवेत् स्यादेतदयुक्तमिदं पुनरुज्जीवनप्रसंगोपादानं यतो यद्यपि दोषा देहस्यावैगुण्यमाधाय निवृत्तास्तथापि न तत्कृतस्य वैगुण्यस्य निवृत्तिः न हि दहनकृतो विकारः काष्ठे दहनविवृत्तौ निवर्त्तमानो दृष्टः तदयुक्तमिह हि कृत्तिकचिदनिवर्त्य विकारारम्भकम् । यथा वह्निः काष्ठे श्यामतामात्रमपि वह्निना कृतं काष्ठे वह्निनिवृत्तौ निवर्त्तते किंचित्पुनः कचिन्नित्यविकारारम्भकं यथा स पत्राग्निः सुवर्णं तथाहि अग्निना क्रमात्सुवर्णं जवति अग्निनिवृत्तौ निवर्त्तते तत्र वातादयो दोषा निवर्त्य विकारारम्भकाश्चित्साप्रयोगदर्शनात् । यदि पुनरनिवर्त्य विकारारम्भका जवेयुस्तीर्हन्तद्विकारनिवर्त्तनाय चिकित्सा विधीयते वैफल्यप्रसंगात् न च वाच्यं मरणात् प्राग्दोषा अनिवर्त्यविकारारम्भका मरणकाले च निवर्त्यविकारा इति एकस्य एकैव निवर्त्यानिवर्त्यविकारारम्भकत्वायोगात् । न ह्येकमेव तत्रैव निवर्त्यविकारारम्भकं चानुभवितुमर्हति तथा दर्शनात् । ननु द्विविधो हि व्याधिः साध्योऽसाध्यश्च । तत्र साध्यो निवर्त्यस्वभावस्तमेव चाधि कृत्य चिकित्सा फलवती असाध्योऽनिवर्त्तनीयः न च साध्या साध्यभेदो न वा व्याधिद्वैविध्यमप्रतीतं सकललोकप्रसिद्धत्वात् व्याधिश्च दोषेण कृतस्ततः कथं दोषाणां निवर्त्यानिवर्त्यविकारारम्भकत्वमनुपपन्नमिति तदप्यसत् जवन्मते साध्यासाध्यव्याध्यानुपपत्तेस्तथाह्यसाध्यता व्याधेः कचिदायुःक्या च तथाहि तस्मिन्नेव व्याधौ समानेऽप्यौषधवैद्यसंपर्के कचिच्चिन्त्यते कश्चिन्नकचित्पुनः प्रतिकूलकर्मोदयात् प्रतिकूलकर्मोदयजानितो हि श्वित्रादिव्याधिरौषधसहसैरपि कश्चिदसाध्यो जवति एतच्च द्विविधमपि व्याधेरसाध्यत्वमर्हतामेव मते संगच्छते न जवतो जूतमात्र तत्त्ववादिनः कचित्पुनरसाध्यो व्याधिर्दोषकृतविकारनिवर्त्तनसमर्थो निषेधस्याभावात् वैद्यस्य वा वैद्यौषधसंपर्काभावे हि व्याधिः प्रसर्पन् सकलमप्यायुरूपक्रमते न तु वैद्यौषधसंपर्काभावादेवास्माकमपि पुनरुज्जीवनं भविष्यति न हि तद-

स्ति किञ्चिदौषधं वैद्यो वा यत्पुनरुज्जीवयति तदप्ययुक्तं वैद्यौषधौ हि दोषविकारनिवर्त्तनार्थमिष्येते न पुनरत्यन्तास्ततश्चैतन्यस्येत्यादनार्थं तयाज्युपगमात् दोषकृताश्च विकारा मृतावस्थायां स्वयमेव निवृत्ता ज्वरादेरदर्शनात्ततः किं वैद्यौषधान्वेषणेनेति तदवस्थ एव पुनरुज्जीवनप्रसंगः । अपि कश्चिदोपाणमुपशमयेत्यस्मान्निवृत्ते कश्चिच्चातिदोषदुष्टत्वेऽपि जीवति तदेतद्भवन्मते कथमुपपत्तिमर्हति तथा च केचिदुच्यते “दोषस्योपशमयेत्यस्ति मरणं कस्यचित्पुनर्जीवनं दोषदुष्टत्वेत्येतन्न स्याद्भवन्मते” अर्हतां तु शासने यावदायुः कर्मविजृम्भते तावद्दोषैरतिपीकृतोऽपि जीवति आयुःकर्मद्वये च दोषाणामधिकृतावपि म्रियते तन्न देहमात्रकारणं संवेदनम् । अन्यच्च देहः कारणं संवेदनस्य सहकारिजृतं वा भवेदुपादानचूतं वा यदि सहकारिजृतं तदिष्यत एव देहस्यापि कृयोपशमहेतुतया कथंचिद्विज्ञानहेतुत्वाज्युपगमात् । अथोपादानभूतं तदयुक्तमुपादानं हि तत्तस्य यद्विकारेणैव यस्य विकारो यथा मृदूघटस्य न च देहविकारेणैव विकारः संवेदस्य देहविकाराभावेऽपि जयशोकादिना तद्विकारदर्शनात् तत्र देहउपादानं संवेदनस्य तथा च पठन्युपादानज्ञाणमपरे अधिकृत्य हि यद्वस्तुना यः पदार्थो विकार्यते उपादानं तत्तस्य युक्तं गोगव्यादिवत् एतेन यदुच्यते मातापितृचैतन्यमेतच्चैतन्योपादानमिति तदपि प्रतिकृतं तत्रापि तद्विकारे विकारित्वं तद्विकारे वा विकारित्वमिति नियमादर्शनात् । अन्यच्च यत् यस्योपादानं तत्तस्मादभेदेन व्यवस्थितं यथा मृदो घटः मातापितृचैतन्यं सुतचैतन्यस्योपादानं ततः सुतचैतन्यं मातापितृचैतन्यादभेदेन व्यवस्थितं न व्यवस्थितं तस्माद्यत्किञ्चिदेतत् तत्र भूतधर्मा भूतकार्ये वा चैतन्यं किंचात्मनो गुण इति तदगुणस्य प्रत्यक्षसिद्ध आत्मा अनुमानसिद्धश्च तच्चानुमानमिदं रूपादीन्द्रियाणि विद्यमानप्रयोजकानि कर्मकरणत्वे सति ग्राह्यग्राहकरूपत्वात् यः कर्मकरणे सति ग्राह्यग्राहकरूपस्सिद्धिमानप्रयोजको यथा शंदंशो यः पिण्डेकर्मकरणरूपाणि च सन्ति ग्राह्यग्राहकरूपाणि रूपादीन्द्रियाणि ततो विद्यमानप्रयोजकानीति न चेन्द्रियाणां स्वत उपलब्धकत्वं येन रूपादिग्रहणं प्रति तेषां कर्तृत्वमेवोपगम्येत न करणत्वमचेतनत्वेन स्वत उपलब्धकत्वायोजनात् तथा चात्र प्रयोगः यदचेतनं तन्नोपलब्धं यथा घटोऽचेतनानि च द्रव्येन्द्रियाणि न चायमसिद्धो हेतुः यतः खलु द्रव्येन्द्रियाणि निर्वृत्युपकरणरूपाणि निर्वृत्युपकरणे च पुञ्जमयं पुञ्जमयं च सर्वमचेतनं पुञ्जानां काठिन्यावबोधरूपतया चैतन्यं प्रति धर्मित्वायोगात् धर्मानुरूपो हि सर्वत्रापि धर्मो यथा काठिन्यं प्रति पृथिवी यदि पुनरनुरूपत्वाभावेपि धर्मधर्मिजावो जवेत् ततः काठिन्यजन्मयोरपि संभवेत् तत्र भवति तस्मादचेतनाः पुञ्जाः तथाचोक्तं “वाहसनावममुक्तं, विसयपरिच्छेदयगं च चेत्यन्नं । विवरीयसहावाणि य, वृषाणि जगण्यसिद्धाणि ॥ १ ॥ ता धर्मधर्मिजावो, कदमेपसि अणुजगण्यमेव । अणुरूपत्वाभावे, काठिन्यजगण्य किं न जवे ॥ २ ॥ ततः स्वत उपलब्धकत्वाभावात् रूपादिग्रहणं प्रतीन्द्रियाणां करणभाव एव न कर्तृभाव इति स्थितम् । अथ चेदमनुमानं स भोक्तृकमिदं शरीरं जोग्यत्वात् स्यान्नस्थितौदनवत् भोग्यता च शरीरस्य जीवेन तथा निवसता शुज्यमानत्वात् द्वयोरपि च प्रयोगयोः साध्यसाधनप्रतिव्यवसिद्धदृष्टान्ते प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धेति नोक्तविज्ञाद्विज्ञा संघन्नाग्रहरूपदोषावकाशः । आगमगम्योप्येव जीवः तथा चागमः “आर्णवियगुणं जीवं, दुन्नेयं मंसचक्षुणा । सिद्धं पस्तंति

सव्यन्तु, नाणसिद्धा य साहुणो” अत्र ज्ञानसिद्धाः साधवो
त्रयस्यैव त्रिभिः शेषं सुगमम् नचागमानां परस्परविरुद्धार्थं
तथा सर्वेषामप्यप्रामाण्यमन्युपेयं सर्वज्ञसूत्रस्यावश्यं प्रमा-
णत्वेनान्युपगमाहत्वाद्याप्यसम्यक् प्रमाणाप्रमाणविभागा
परिणतेः प्रेक्षावतां कितिप्रसंगात् । अथ कथमेतत् प्रत्येयं
यथायमागमः सर्वज्ञसूत्र इति उच्यते—यदुक्तोऽर्थः प्रत्यक्षेणा
नुमानेन वा न वाच्यते नापि पूर्वापरव्याहतः सोवसीय सर्वज्ञ
प्रणीतोऽन्यस्य तथारूपत्वासम्भवात् ततस्तस्माद्यत्सिद्धं
तत्सर्वं सुसिद्धम् । उक्तञ्च “ दिष्टेण इष्टेण य, जमि विरोहो
न हुज्ज कर्हि वि । सो आगमतत्तो ज, नापं तं सम्मनाणं
ति ॥ ततः प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणसिद्धत्वाद्देवदत्तप्रतिष्ठित
त्वाच्च सौम्य ! अस्ति जीव इति प्रतिपत्तव्यम् ॥ आ० म०
द्वि० ॥ (इह वेद पदोपन्यासस्तेन वेदानां प्रमाणत्वेनाङ्गीकृत
त्वात्) । आह—

त्रिंमि समयमि, जाइजरामरणविष्णुमुक्तेण ।

सो समयो पञ्चइओं पंचहिं सह खंमियसएहिं ॥

उक्त प्रमाणेन जिनेन प्रगवता वर्धमानस्वामिना जरामर-
णान्यामुक्तत्रकणान्यां विप्रमुक्त इव विप्रमुक्तः तेन त्रिंने
निराकृते शंशये स इन्द्रजतिः पंचभिः स्तैरिभक्तैः शत्र-
शतैः सह श्रमणः प्रव्रजितः सन् साधुः संवृत्त इत्यर्थः । आ०
म० द्वि० । आव० ॥ अ० च० ।

कल्पसुबोधिन्यामिन्द्रजतेः कथा विस्तरेण एवं प्रतिपादिता
यदा जगवान् महावीरो विहरन् अपापापूर्वी महसेनवने
जगाम तत्र च यज्ञं कारयतः सोमिन्नविप्रस्य गृहे बहवो
ब्राह्मणाः मिश्रिताः (कल्प०) अन्येऽपि उपन्याय शङ्कर ईश्वर
शिवजी जानी गङ्गाधर महीधर भूधर वल्मीधर श्रीधर
पिन्धवा विष्णु मुकुन्द गोविन्द पुरुषोत्तम नारायण ध्रुवे श्रीपति
उमापति विद्यापति गणपति जयदेव व्यास महादेव शिव-
देव गङ्गापति गौरीपति त्रिवानी श्रीकण्ठ नीलकण्ठ हरिहर
रामजी रावण मधुसूदन नरसिंह कमलाकर जोसी पूनो
रामजी शिवराम इत्यादयो मिश्रिताः सन्ति अत्रान्तेर च-
भगवन्नमस्यार्थं मागच्छतः सुरासुरान् विद्वोक्त्य ते अचिन्त-
यन् अहो यज्ञस्य महिमा यदेते सुराः साक्षात्समागताः अथ
तान् यज्ञमण्डपं विहाय प्रनुपाश्वं गच्छतो विज्ञाय द्विजाः विपे
डुस्ततोऽमी सर्वज्ञं वन्दितुं यान्ति इति जनश्रुत्या श्रुत्वा इन्द्र
जतिः सामर्पश्चिन्तयामास । अहो मयि सर्वज्ञे सत्यपि अप-
रोऽपि स्वं सर्वज्ञं ख्यःपयति धुःश्रवमेतत् कर्णकटु कथं नाम
श्रूयते । किं च कदाचित्कोऽपि मूर्खः केनाचिद्भूतेन वञ्च्यते
अनेन सुरा अपि वञ्चिताः यदेवं यज्ञमण्डपं विहाय तत्समीपं
गच्छन्ति । अथवा यादृशोऽयं सर्वज्ञस्तादृश एवैते सुरा अनु-
रूप एव संयोगः यतः—

“ पदयानुरूपमिन्द्रिन्द्रिण माकन्दशेखरो मुखरः ।

अपि च पिचुमन्दमुकुल-मौकुलिकुलमाकुलं मिहति ॥” ॥ १ ॥

(तथापि नाहमेतस्य सर्वज्ञादोषं सहे)

यतः । न्योमिन्नसूर्यद्वयं किं स्याद्दुहायां केसरिद्वयम् ।

प्रत्याकारे च खड्गौ द्वौ, किं सर्वज्ञावहं स च ॥ २ ॥

ततो जगवन्तं वन्दित्वा प्रतिनिवर्तमानान् सोपहासं जनान्
पप्रच्छ नो नो दृष्टः स सर्वज्ञः कीदृशः किंस्वरूप इति जनेस्तु
“ यदि त्रिबोकी गणनापरः स्यात्तस्यासमार्तिर्यदि नायुषः
स्यात् ॥ पारेपरार्थं गणितं यदि स्यात्, गुणयनिदशेपगुणो-
पि स स्यात् ॥ १ ॥

इत्याद्युक्ते सति स दस्यौ ॥

नूनमेव महाधूर्तो मायायाः कुलमंदिरम् ॥

कथं लोकसमस्तोऽपि विप्रमे पातितोऽमुना ॥ १ ॥

न क्लमे क्लणमात्रं तु तं सर्वज्ञं कदाचन ॥

तमस्तोममपाकर्तुं सूर्यो नैव प्रतीकृते ॥ ३ ॥

वैश्वानरः करस्पर्शं केशरोल्लुञ्चनं हरिः ॥

क्षत्रियश्च रिपुक्लेषं न सहन्ते कदाचन ॥ ४ ॥

गता गौरीदेशोद्भवा दूरदेशं जयाज्जर्जरा गौर्जरास्त्रासमीयुः ।
मृता मातृवीयास्तिष्ठन्नास्तिष्ठन्गो-द्भवा जङ्गिरे परिमृता म-
द्भयेन ॥ ५ ॥ अरे वाटजाताः क याताः प्रणष्टाः प्रदिष्टा अपि
द्राविमा व्रीमवार्ता ॥ अहो कदिद्विप्सातुरे मय्यमुस्मिन्, जग-
त्युक्ते वादिद्विर्भक्तमेतत् ॥ ६ ॥ “ तस्य ममाग्रे कोऽसौ,
वादी सर्वज्ञमानमुद्धति ॥ इति तत्र गन्तुमुक्तं, तमभिन्नूतिर्ज-
गादेवम् ॥ ७ ॥ “ किं तत्र वादिकीदृते, तव प्रयासेन यामि
वन्धोऽहम् ॥ कमलोन्मूलनहेतो-र्नैतव्यः किं सुरेन्द्रगजः ॥ ८ ॥
“ अकथयदयेन्द्रजतिर्यद्यपि मद्भातृजय्य एवासौ ।
तदपि प्रवादिनाम श्रुत्वा स्थातुं न शक्नोमि ॥ ९ ॥ चित्रं चैव
त्रिजगति सहस्रशो निर्जिते मया वादैः ॥ क्षिप्रचटस्याख्या
मिव ककुंदुकोऽसौ स्थितो वादी ॥ १० ॥

अस्मिन्नजिते सर्वे जगज्जयोद्वृत्तमपि यशो नश्येत् ।

अल्पमपि शरीरस्यं शल्यं प्राणान् वियोजयति ॥ ११ ॥

त्रिद्रे स्वल्पेऽपि पोतः किं, पाथोद्यौ न निमज्जति ।

एकस्मिन्निष्टके कृष्टे, दुर्गः सर्वोऽपि पात्यते ॥ १२ ॥

इत्यादि विचिन्त्य विरचितछादशतिल्लकः स्वर्णयज्ञोप-
वीतभूपितः स्फारपीताम्बरारम्बरः कैश्चित्सुस्तकपाणिभिः
कैश्चित् कमण्डलुपाणिभिः कैश्चिद्भर्मपाणिभिः सरस्वती-
कण्ठभरण वादिविजयवल्मीकशरण-वादिमदगञ्जनवादिमुख
भञ्जन-वादिगजसिंह-वादीश्वरबिह-वादिशिखापद-वा-
दिविजयविशद-वादिबृन्दभूमिपाल-वादिशिरिकाव-वादिद
दलीकृपाण-वादिमन्त्राण-वादिगोभूमधरदमर्दित-वादिमर-
द वादिघटमुद्गर-वादिशूकजास्कर-वादिसमुद्रागस्त-वादि
तरुन्मूलनहस्ति-वादिसुरेन्द्र-वादिगरुडगोविन्द-वादिजन
राज-वादिकंसकृष्ण-वादिहरिणहरि-वादिभूथमल्ल-वादि
हृदयशल्य-वादिगणजीवक-वादिशत्रुप्रदीपक-वादिचक्र
चूराणि—पण्डितशिरोमणि—विजितानेकवादिसरस्वती
वल्गुप्रसाद इत्यादिविरुद्धवृन्दमुखारितादिक्चक्रैः पंचभिश्चात्र
शतैः परिवृत इन्द्रजतिवीरसमर्पि गच्छन्तिन्तयामास । अहो
धृष्टेनानेन किमेतत् कृतम् । यदहं सर्वज्ञादोषेन प्रकीर्णितः

यतः “ समीराजिमुखस्थेन, दवाग्निर्ज्वालितोऽमुना ।

कपिकच्छता देह-सौख्यायाद्विज्ञिता ननु ॥ १ ॥ ”

(किं मेतेन अधुना निरुत्तरीकरोमि यतः)

तावद्गर्जति खद्योतस्तावद्गर्जति चन्द्रमाः ।

वदिते तु सहस्रांशौ न, खद्योतो न चन्द्रमाः ॥ २ ॥

सारङ्गमातङ्गतुरङ्गपूगाः पलाय्यतामाहु वनादमुष्मात् ॥

सादोपकोपस्फुटकेशश्रीमृगाधिराजोऽयमुपेतवान् यत् ३

मम ज्ञान्यजरायुषा, वाद्ययं समुपस्थितः ॥

अद्य तां रक्षनाकणू-मपनेप्ये विनिश्चितम् ॥ ४ ॥

वक्त्रेण मम दत्तत्वं साहित्ये संहिता मतिः ॥

तर्कं कर्कशतात्यर्थं क शास्त्रे नास्ति मे श्रमः ॥ ५ ॥

अज्ञेयं किमु वञ्चस्य, किमसाध्यं महात्मनां ॥

धुधितस्य न किं खाद्यं किं न वाच्यं खलस्य च ॥ ६ ॥

तथा ममापि त्रैलोक्य-जित्वरस्य महौजसः ॥
अजेयं किमिवास्तीह तद्वज्रमि जयाम्यसुम् ॥ ७ ॥
इत्यादि चिन्तयन् प्रभु-मवेह्य सोपानसंस्थितो दधौ ।
किं ब्रह्मा किं विष्णुः सदाशिवः शङ्करः किं वा ॥ ८ ॥
चन्द्रः किं स न यत्कञ्चुकक्षितः सूर्योऽपि नो तीव्ररुक्
मेरुः किं न स यज्ञितान्तकविनो विष्णुर्न यत् सोऽशितः ॥
ब्रह्मा किं न जरातुरः स च जराजीर्णं यत्सोऽस्तु-
र्ज्ञातं दोषविजिताविद्यगुणकीर्णोन्तिमस्तीर्यहत् ॥ ९ ॥
हेमसिंहासनासीनं सुरराजनिपेयितम् ॥
दृष्ट्वा वीरं जगतपूज्यं चिन्तयामास चेतसि ॥ १० ॥
कथं मया महत्त्वं हा, रक्षणीयं पुराजितम् ॥
प्राप्ताद् कीदृशकोहेतो-र्जङ्ग को नाम वाञ्छति ॥ ४ ॥
एकेन चाजितेनापि मानहानिस्तु का मम ॥
जगज्जैत्रस्य किं नाम करिष्यामि च सांप्रतम् ॥ ५ ॥
अविचारितकारित्वं महो मे मदुर्ध्वयः ॥
जगदीशायतारं य-ज्जुमेनं समागतः ॥ ६ ॥
अस्याग्रेऽहं कथं बह्ये पाशे यास्यामि वा कथम् ॥
संकटे पतितोऽस्मीति शिवा रक्षतु मे यशः ॥ ७ ॥
कथञ्चिदपि भाग्येन चेद्भवेदत्र मे जयः ॥
तदा परितुष्टमूर्धन्यो जवामि सुवनत्रये ॥ ८ ॥
इत्यादि चिन्तयन्नेप सुधा मधुरया गिरा ॥
आज्ञापितो जिनन्द्रेण नामगोत्रोक्तिपूर्वकम् ॥ ९ ॥
हे गौतमेन्द्रचूते त्वं सुखेनागतवानसि ॥
इत्युक्ते अचिन्तयन्नेति नामापि किमसौ मम ॥ १० ॥
जगत्त्रितयविख्यातं को वा नाम न वेत्ति माम् ॥
जनस्यावाहगोपाहं प्रवृजः किं दिवाकरः ॥ ११ ॥
प्रकाशयति गुप्तं चेत्संदेहं मे मनःस्थितम् ॥
तदा जानामि सर्वज्ञ-मन्यथा तु न किञ्चन ॥ १२ ॥
चिन्तयन्तमिति प्रोच प्रभुः को जीवसंशयः ॥
विभावयसि नो वेद पदार्थं शृणु तान्यय ॥ १३ ॥
समुद्रो मथ्यमानः किं गङ्गापूरेऽथवा किमु ॥
आदिब्रह्मचविः किं वा वीरे वेदचचिर्बभौ ॥ १४ ॥

वेद पदानि च " विज्ञानघन एतैरन्यो जूतेज्यः समुत्थाय
तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसङ्गास्तीति " त्वं तावदेतेषां
पदानामर्थमेवं करोषि यत् विज्ञानघनो गमनागमनादिचेष्टा
वान् आत्मा एतेज्यो भूतेज्यः पुण्यव्यसजो वाय्वाकाशेज्यः
समुत्थाय प्रकटीभूय मद्योगिन्यो मदशक्तिरिव ततस्तानि
भूतान्येव अनुविनश्यति तत्रैव विद्यं याति जज्ञे बुद्बुद् इव
ततो भूतातिरिक्तस्य आत्मनो-ज्ञावात् न प्रेत्यसङ्गाऽ
स्तीति मृत्वा पुनर्जन्म नास्तीति । परमयुकोऽयमर्थः शृणु
तावदेतेषामर्थम् । विज्ञानघन इति को ऽर्थः विज्ञानघनो ज्ञान
दर्शनोपयोगात्मकं विज्ञानं तन्मयत्वादात्माऽपि विज्ञानघनः
प्रति देशं प्रदेशमनन्तज्ञानपर्यायात्मकत्वात् स च विज्ञानघन
उपयोगात्मक आत्मा कथञ्चिद्भूतेज्यस्तद्विकारेज्यो वा घटा
दिज्यः समुत्तिष्ठते उत्पद्यत इत्यर्थः । घटादिज्ञानपरिणतो
हि जीवो घटादिज्य एव हेतुभूतेज्यः प्रवीत घटादिज्ञानपरि
णामस्य घटादिवस्तुसपेक्षात्वात् । एवं च एतेज्यो भूतेज्यो
घटादिवस्तुज्यस्तदुपयोगरूपतया जीवः समुत्थाय समु
त्पद्य तान्येव अनुविनश्यति कोऽर्थः तस्मिन् घटादौ वस्तुनि नष्टे
च्यवते वा जीवो ऽपि तदुपयोगरूपतया नश्यति अन्योपयो
गरूपतया उत्पद्यते सामान्यरूपतया अवतिष्ठते ततश्च न प्रेत्य

सङ्गाऽस्ति कोर्थः न प्राक्तनी घटाद्युपयोगरूपा संज्ञा अवति
ष्ठते वर्तमानोपयोगेन तस्या नाशितत्वादिति । अपरं च स वै
अयमात्मा ज्ञानमय इत्यादि, तथा दृढकोर्थः दमो दानं
दया इति दकारत्रयं यो वेत्ति स जीवः किञ्च विद्यमानलोकक
मिदं शरीरं जोग्यत्वात् ओदनादिवत् इत्याद्यनुमानेनापि ।
तथा " वीरे घृतं तिष्ठे तैलं काष्ठे ऽग्निः सौरजं सुमे । चन्द्र
कान्ते सुधा यद्-चयात्माप्यङ्गतः पृथक् " ॥ एवं च प्रभुवचनै
भिश्चसंदेहः श्रीहृन्मूर्तिः पञ्चशतपरिवारैः प्रव्रजितः । तत्क
णाच्च " अग्रे वा १ विगमे वा २ भुवे वा ३ इति " प्रभुव
दनात्रिपदीं प्राप्य द्वादशाङ्गीं रचितवात् । कल्प ॥

इन्द्रचूतिवर्णको यथा-

तेणं काष्ठेणं तेणं समणं समणस्स जगवओ महावी-
रस्स जेठ्ठे अंतेवासी, इंदुज्जी एणं अणगारे गोयम
गोचेणं सत्तुस्तेहे समचउरंसंजणसंठिए वज्जसिह-
नारायसंघयणे कणगपुद्गणिएयसपम्हगारे उगगतवे दि-
त्तवे तत्तवे महातवे उरावे धारे धोरगुणे धोरतवस्सि
धोरवंजचेरवासी उच्छूढसरीरे । संखिचविउद्वतेउद्वेस्से
चउदसपुव्वी चउणाणोवगए सव्वक्खरसप्पिवाती सम
एस्स जगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उद्वजाणू अहो-
सिरे उजाणकोटोवगए संजमेणं तवसा अण्णणं जावे-
माणे विहरइ ॥

(तेणमित्यादि) तेन काष्ठेन तेन समयेन भ्रमणस्य जग-
वतो महावीरस्य (जेठ्ठेति) प्रथमः (अन्तेवासिति) शिष्यः
अनेन पदव्येन तस्य सकलसंघनायकत्वमाह (इंदुभूषिति)
इन्द्रचूतिरिति मातृपितृकृतं नामधेयं (नामंति) विभक्तिविप-
रिणामात् नास्तेत्यर्थः अन्तेवासी किञ्च विचक्षया आवकोऽपि
स्यादित्यत आह । (अणगारंति) नास्त्यगारं विद्यत इत्यन
गारः अयञ्चावगीतगोत्रोऽपि स्यादित्यत आह (गौतम
गोचेणंति) गौतमसगोत्र इत्यर्थः । अयञ्च तत्काष्ठोचितदेह
मानापेक्षया न्यूनाधिकदेहोऽपि स्यादित्यत आह (सत्तुस्ते-
हेति) सप्तहस्तोत्प्लव्यः अयञ्च लक्ष्मणहीनोऽपि स्यादित्यत आह
(समचउरंसंजणसंठिएति) समं नाजेषुरपि अथश्च
सकलपुरुषलक्ष्मणोपेतावयवतया तुल्यं तच्च तच्चतुरस्रं च प्र-
धानं समचतुरस्रमयवा समाः शरीरलक्ष्मणोक्तप्रमाणा विसं
घादिन्यश्चतस्रोऽश्रयो यस्य तत्समचतुरस्रम् । अश्रयस्त्वह चतु-
र्दिग्भागोपलब्धिताः शरीरावयवा इति । अन्ये त्वाहुः-समा-
अन्यूनाधिकाश्चतस्रोऽप्यश्रयो यत्र तत् समचतुरस्रम् अश्रयश्च
पर्यकासनोपविष्टस्य जानुनोरन्तरम् आसनस्य ब्रह्मादोपरिजा-
गस्य चान्तरं दक्षिणस्कन्धस्य वामजानुनश्चान्तरं वामस्कन्ध
स्य दक्षिणजानुनश्चान्तरमिति अन्ये त्वाहुर्विस्तारोत्सेधयोः सम
त्वात् समं चतुरस्रं तच्च तत्संस्थानं चाकारः समचतुरस्रसं-
स्थानं तेन संस्थितो व्यवस्थितो यः स तथा । अयं च हीनसं-
हननोऽपि स्यादित्यत आह (वज्जसिहणारायसंघयणेति)
इह संहननमस्थिसंघयविशेषः वज्रादीनां लक्षणमिदम्—
" रिसहो य होइ पट्टो, वज्रं पुण कीद्वियं विजाणाहि । उभ
ओमक्कम्बधो गारायं तं, वियाणाहि सि " तत्र वज्रं च तत्की-
द्विकाकीद्वितकाष्टसम्पुटोपमसामर्थ्यं युक्तत्वात् । ऋषभश्च लो-
हादिमयपट्टवक्रकाष्टसम्पुटोपमसामर्थ्यान्वितत्वात् । वज्रपर्वजः
स चासीनाराचं च उन्नयतो मर्कटवन्निवक्रकाष्टसम्पुटोपम

सामर्थ्योपेतत्वात् वज्रर्षभनाराचं तत्संहननमस्थिसंचयविशेषोऽनुत्तमसामर्थ्यायोगाद्यस्यासौ वज्रर्षभनाराचसंहननः । अन्ये तु कीदृशिकादिमत्त्वमस्थानमेव वर्णयन्ति अयञ्च निन्द्यवर्णोऽपि स्यादित्यत आह (कण्यपुत्रयनिघसपद्मगोरे) कनकस्य सुवर्णस्य (पुत्रगत्ति) यः पुत्रको ववस्तस्य यो निकषः कपपट्ट के रेखावक्त्रणः तथा (पद्महृत्ति) पद्मपद्माणि केसराणि तद्गजौरो यः स तथा । वृद्धन्याख्या तु—कनकस्य न दोहादेर्यः पुत्रकः सारो वर्णातिशयस्तत्प्रधानो यो निकषो रेखा तस्य यत्पद्म बहुवत्त्वं तच्चजौरो यः स तथा अथवा कनकस्य यः पुत्रकोऽनूतत्वे सति विन्दुस्तस्य निकषो वर्णतः सदृशो यः स तथा (पद्महृत्ति) पद्मं तस्य चेह प्रस्तावात्केसराणि गृह्यन्ते ततः पद्मवज्रौरो यः स तथा । ततः पदस्यस्य कर्मधारयः अयञ्च विशिष्टचरणरहितोऽपि स्यादित्यत आह (उभातवेत्ति) उग्रमप्रभृत्तपोऽनशनादि यस्य स उग्रतपाः यदन्येन प्राकृतपुंसा न शक्यते चिन्तायितुमपि तद्धिधेन तपसा युक्त इत्यर्थः (दित्त तवेत्ति) दीप्तं जाज्वल्यमानदहन इव कर्मवनगहनदहनसमर्थतया ज्वलितं तपो धर्मध्यानादि यस्य स तथा (तत्ततवेत्ति) तप्तं तपो येनासौ तप्ततपाः एवं हि तेन तत्तपस्तप्तं येन कर्माणि सन्ताप्यन्ते न तपसा स्वात्माऽपि तपोरूपः सन्तापितो यतोऽन्यस्यास्पृश्यमिव जातमिति (महातवेत्ति) आसंशदोषरहितत्वात् प्रशस्ततपाः (उरावेत्ति) ग्रीभ उग्रादिविशेषणविशिष्टतपःकरणात्पार्श्वस्था नामल्पसत्त्वानां भयानक इत्यर्थः । अन्ये त्वाहुः ॥ (उरावेत्ति) उदारः प्रधानः (घोरेति) घोरो निर्द्वेषः परिहृन्धियादिरिपुगणविनाशमाश्रित्य निर्दय इत्यर्थः ॥ अन्ये त्वात्मनिरपेक्षं घोरमाहुः (घोरगुणेत्ति) घोरा अन्यैर्दुर्नुचरा गुणा मूलगुणादयो यस्य स तथा (घोरतवस्सिति) घोरैस्तपोभिः स्तपस्वीत्यर्थः (घोरवन्नचेरवासिति) घोरं दारुणमल्पसत्त्वैर्दुर्नुचरत्वाद्यद्ग्राह्यं तत्र वस्तुं शीघ्रं यस्य स तथा (उच्छूढसरीरेत्ति) उच्छूढं उज्जितमिवोज्जितं शरीरं येन तत्संस्कारत्यागात्स तथा (संखितविचलतेय वेसेत्ति) संक्षिप्त शरीरान्तर्धानत्वेन नृस्वतां गता विपुला विस्तीर्णा अनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहनसमर्थत्वात्तेजोवेद्या विशिष्टतपोजन्यव्यधिविशेषप्रभवा तेजोज्वाला यस्य स तथा । मूढटीकाकृता तु (उच्छूढसरीरसंखितविचलतेयवेसेत्ति) कर्मधारयं कृत्वा व्याख्यातमिति (चउहसपुव्विति) चतुर्दश पूर्वाणि विद्यन्ते यस्य तेनैव तेषां रचितत्वादसौ चतुर्दशपूर्वां अनेन तस्य श्रुतकेवादितामाह स चावधिज्ञानादिविकलोपि स्यादत आह (चउनाणेवगणपत्ति) केवलज्ञानवर्जनज्ञानचतुष्कसमन्वित इत्यर्थः उक्तविवेपणद्वययुक्तोऽपि कश्चिन्न समयश्रुताविषयव्यापिज्ञानो भवति चतुर्दशपूर्वविदां पद स्थानकपतितत्वेन श्रवणादित्यत आह—(सव्वक्खरसन्निवाइत्ति) सर्वे च ते अक्षरसन्निपाताश्चतस्र्योगाः सर्वेषां चाक्षराणां सन्निपाताः सर्वाक्षरसन्निपातास्ते यस्य ज्ञेयतया सन्ति स सर्वाक्षरसन्निपाती । आख्याणि वा श्रवणसुखकारीणि अक्षराणि साङ्गत्येन नितरां वदितुं शीलमस्येति आख्याक्षरसन्निवादी स च एवं गुणविशिष्टो जगवान् विनयराशिरेव साक्षादिति कृत्वा शिष्याचारत्वाच्च (समणस्स जगवओ महावीरस्स अदूरसामंते विरहतीति) योगस्तत्र दूरं च विप्रकृष्टं सामन्तञ्च सन्निहृष्टं तन्निषेधाददूरसामन्तं तत्र नातिदूरे नातिनिकट इत्यर्थः । किंविधः संस्तत्र विहरती

त्यत आह (उच्छूजाणुत्ति) ऊर्ध्वं जानुनी यस्यासानूर्ध्वजानुः । शुक्रपृथिव्यासनवर्जनादौपग्रहिकनिपद्याया अभावाच्चोत्कुटुकासन इत्यर्थः (अहोसिरेत्ति) अधोमुखो नोर्ध्वं तिर्यग्वा विक्रिस्तद्वृष्टिः किंतु नियतचूभागनियमितद्वष्टिरिति भावः ॥ (जाणकोटोवगणपत्ति) ध्यानं धर्म्यं शुक्रं वा तदेव कोष्ठः कुसूखो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतस्तत्र प्रविष्टो ध्यानकोष्ठोपगतो यथाहि कोष्ठके ध्यानं प्रक्षिप्तमविप्रसृतं ज्वल्येवं स जगवान् ध्यानतो विप्रकीर्णं ध्यान्तःकरणवृत्तिरिति (संजमेणंति) संचरेण (तवसत्ति) अनशनादिना चशब्दः समुच्चयार्थो वृत्तोऽत्र उच्यते संयमतपोग्रहणं चानयोः प्रधानमोक्षाङ्गत्वख्यापनार्थं प्रधानत्वं च संयमस्य नवकर्मानुपादानहेतुत्वेन तपसश्च पुराणकर्मनिर्जरणहेतुत्वेन ज्वति चाग्निनवकर्मानुपादानात् पुराणकर्मरूपणाच्च सकलकर्मकृत्यवक्त्रणो मोक्ष इति ॥ (अप्पाणं भावेमाणे विहरइ इति) आत्मानं वासयं स्तिष्ठतीत्यर्थः । प्र० १ श० १ उ० । चं० ॥ पद्मग्रहणेन पद्मकेसराण्युच्यन्ते अवयवे समुदायोपचारात् यया देवदत्तस्य हस्ताग्ररूपोऽवयवोऽपि देवदत्तः तथा च देवदत्तस्य हस्ताग्रं स्पृष्ट्वा लोको वदति देवदत्तो मया स्पृष्ट इति । सू० प्र० पा० चं० (गणधर शब्देऽस्य मातापितृपुरादीनि)

इंदजेसज्ज—इन्द्रजेपज—न० इन्द्रेण प्रकाशितं भेसजम् । शु-
एउयाम् । शब्दरत्न० । वाच० ।

इंदमह—इन्द्रमह—पु० इन्द्रः शक्रस्तस्य महः प्रतिनियतादिव-
सभावी उत्सव इन्द्रमहः । प्रतिनियतदिवसजाविनि इन्द्रस-
न्तोपार्थं महोत्सवरूपे महामहजेदे, । जी० ३ प्र० । जं० । झा०
आचा० । रा० । “इंदमहेइवा” । प्र० श० ए० उ० ३३ । विपा० ।
इंदमहो आसोयपुण्णिमाय भवतीति । आ० चू० अ० ४ ॥
आव० । स्था० । प्रव० । नि० चू० । “इंदाइमहापायं पद-
नियया ऊसवा होंति” ॥ उत्सवाः प्रायः प्रतिनियता वर्षमध्ये
प्रतिनियतजाविनि इन्द्रादिमहा इति । आ० म० प्र० । अयंच
जरतकावादेव प्रवृत्त इति । आ० म० प्र० (प्रवृत्तिकारणमि-
दज्जया शब्दे) ।

इंदमहकामुग—इन्द्रमहकामुक—पु० इन्द्रमहे वर्षादिकाहे कामुकः
कामयिता । कुकुरे, वर्षादावेव तेषां व्यवायधर्मो लोकाप्रसिद्धः ।
वाच० ॥

इंदमुच्छाजिसित्त—इन्द्रमूर्च्छाजिषित्त—पु० एकैकपक्षस्य पञ्च-
दशदिवसेषु स्वनामख्याते सप्तमे दिवसे, “इंदमुच्छाजिसित्तेय”
चं० १० पाहु० । ज्यो० । जं० ॥

इंदय—इन्द्रक—पु० इन्द्रशब्दार्थे, स्था० ६ उ० ।

इंदयणिरय—इन्द्रकनिरय—पु० निरयेन्द्रकमहानिरये, स्था० ६ उ० ।

इंदराय—इन्द्रराज—पुं० इन्द्रे, “घणसमए इंदरायस्स” ति० ॥

इंदवट्टि—इन्द्रयाष्टि—स्त्री० इन्द्रकेतौ, निव्वत्तमहेव्व इंदवट्टी
विमुक्कसंधिवंधणा ॥ झा० १ अ० ॥

इंदवइरा—इन्द्रवज्रा—स्त्री० स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ ग-
उक्ते द्वादशाक्षरपादके वर्णवृत्तमेदे, वाच० । वृत्तर० ॥

इंदवंसा—इन्द्रवंशा—स्त्री० स्यादिन्द्रवंशा ततजैरसंयुतैः वृत्त-
र० उक्ते द्वादशाक्षरपादके वर्णवृत्तमेदे, वाच० ॥

इंदवसु—इन्द्रवसु—स्त्री० पांचालदेशस्थकापिल्यनगरनिवास्ति
ब्रह्मदत्तस्य जार्यायाम् । उक्त० १३ अ० ॥

इंदवागरण—इन्द्रव्याकरण—न० शब्दशास्त्रजेदे, कल्प० ।

तच्च जगवत् इन्द्रभदेवस्य समये संजातम् ॥

अहं तं अम्मा पियरो, जाणित्ता अहियअट्टवासं तु ।

कयकोउयत्तंकारं, हेहायारियस्स उवणेति ॥

अयं भीषणानन्तरं कियत्काश्चातिक्रमे जगवन्तमधिकाष्टवर्षं मातापितरौ ज्ञात्वा कृतानि कौतुकानि रक्षादीनि अलङ्काराश्च केशूपादयो यस्य स तथा तं प्रवरहस्तिस्कन्धगतं तु परितो-मुक्ताजालमाल्यदाम्ना वनेषु प्रियमाणेन चामरान्यां वीज्यमानं मित्रज्ञातिपरिजनसमेतं लेखाचार्याय उपाध्यायाय उपनयतः । पाठान्तरं वा “उवर्णासु” उपनीतवन्तौ उपाध्यायस्य महासिंहासनं रचितं अत्रान्तरे देवराजस्य सट्पासनकम्पो वज्रं । अथवाविधना च प्रयोजनविधिं विज्ञाय अहो सत्वपत्यस्नेहविवक्षितं हृद्यनवयगुरुं प्राति मातापित्रोरेण जगवन्तमपि लेखाचार्यायापनेतुमन्युद्यताविति संप्रधार्यागत्य च उपाध्यायपरिकल्पिते वृद्धासने भगवन्तं निवेद्य शब्दलक्षणं पृष्ठवान् । कल्प० ॥

अमुमेवार्थे प्रतिपादयति ।

सकं य तस्ममकखं, जयवंतं आसणे निवेसित्ता ।

सइस्स लक्खणं पुञ्जे, वागरणं अवयवा इदं ॥

शक्रो देवराजस्तत्समं लेखाचार्यसमं जगवन्तं तीर्थक-रमासने निवेद्य शब्दलक्षणं पृष्ठति जगवता च व्याकरणमन्यथायि । “व्याक्रियन्ते लौकिकाः सामयिकाश्च शब्दा अनेनेति व्याकरणं” शब्दशास्त्रं तदवयवाः केचन उपाध्यायेन गृहीतास्ते च संदर्भितास्ततः ऐन्द्रं व्याकरणं संजातम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० ॥

इंदसत्तु—इन्द्रशत्रु—पु० इन्द्रः शत्रुः शातयिता यस्य । वृत्रासुरे, वाच० ॥

इंदसम्म (न्) इन्द्रशर्मन्—पुं० आस्थिकग्रामस्यस्य शूलपाणियक्षस्पर्चकं ग्राहणे, “इन्द्रशर्मा भृतिन्दत्त्वा ग्राम्यैस्त-स्यार्चकः कृतः” इति ॥ आ० क० । आ० चू० । “तस्य इंदसम्मो नाम पनियारगो कथो” ॥ आ० म० द्वि० । मोराकसन्निवेशस्य स्वनामख्याते गृहपतौ च (तत्कया महावीरस्य मोराक-सन्निवेशं गतस्य विहारसमये—महावीरशब्दे वक्ष्यते)

इंदसत्तह—इन्द्रशत्रुज—पु० इन्द्रजातः वर्षाकालजातशत्रुजः । इन्द्रगोपे, वाच० ॥

इंदसिरि—इन्द्रश्री—स्त्री० पंचालदेशस्थकाम्पिल्यनगरनिवासिनो ब्रह्म (राज) दत्तस्य भार्यायाम्, उक्त० १३ अ० ।

ऐन्द्रश्री—स्त्री० इन्द्रो जीवस्तस्येयमैन्द्री सा चासौ श्रीश्चैन्द्रश्रीः । आत्मगुणलक्ष्म्याम्, “ऐन्द्रश्रीसुखमग्नेन, वीदावग्रमिवाविग्रहमसिद्धिदानन्दमग्नेन, पूर्णं जगद्वेक्ष्यते । १ ।” अष्ट० १ प्र० ।

इंदसेहि—ऐन्द्रश्रेणि—स्त्री० इन्द्राणामियमैन्द्री सा चासौ श्रेणिश्चेति ऐन्द्रश्रेणी । इन्द्रपत्न्यै, “ऐन्द्रश्रेणिनता प्रतापभवनं प्रव्याङ्गिनेत्रामृतं सिद्धान्तोपनिषादिचारचतुरैः प्रीत्या प्रमाणी कृता । मूर्तिः स्फूर्तिमती सदा विजयते जैनेश्वरी विस्फुरन्मोहोन्मादघनप्रमादमदिरामत्तैरनालोकिता” ॥ १ ॥ प्रति० ।

इंदसेणा—इन्द्रसेना—स्त्री० ६ त० । इन्द्रस्य कटकै, “गंधर्वनष्टहयगय—रहज्रमग्नियाणसव्वइंदाणं । वेमाणियाणि वसहा, महिसा य अहोनिवासीणं” ॥ ४५ ॥ संघ० सू० । (स्वरूपमधिप-

तयश्च अणिय शब्दे) जंबूमंदरोत्तरवर्तिन्यां रक्तवतीम्महानदी-समुपयान्त्याम्महानद्याम्, । स्था० १० गा० ।

इंदा—इन्द्रा—स्त्री० इदि रन् इन्द्रवारुणायाम्, । राजनि ० । श-च्याम्, शब्दर० । वाच० ॥ जंबूमन्दरोत्तरवर्तिन्यां रक्तवतीं महानदीं समुपयान्त्याम्महानद्याम्, स्था० १० गा० । धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य स्वनामख्यातायामग्रमहिष्याम्, स्था० ६ गा० ।

ऐन्डी—स्त्री० इन्द्रो देवता यस्याः सा ऐन्डी । पूर्वस्यान्दिशि स्था० १० गा० । ज० । विशेष० । “इंदा विजयदाराणुसारतो” ॥ ऐन्डी दिक् विजयद्वारानुसारतः प्रतिपत्तव्या यत्र विजयद्वारं सा ऐन्दीति भावार्थः । आ० म० द्वि० ॥ या रुचकात् विजयद्वारानुसारेण निर्णिगता दिक् सा ऐन्दी । ऐन्डी नामपूवैत्यर्थः ॥ आ० म० द्वि० ॥

इंदाणी—इन्द्राणी—स्त्री० इन्द्रस्य पत्नी । डीए आनुक् च । इन्द्रस्याग्रमहिष्याम्, । स्था० ४ गा० ।

इंदायरिय—इन्द्राचार्य—पु० योगविधिकारके स्वनामख्याते-आचार्ये, जैनइ० ॥

इंदासण—इन्द्रासन—पु० इन्द्र आत्मा अस्यते विक्रियतेऽनेन असु क्षेत्रे करणे ल्युट् । (सिद्धि) संविदावृक्षे तत्सेवने हि आत्मनो विक्रियत्वात्तस्य तथात्वम् । पञ्चमात्रिकस्य प्रस्तावे आदिबधुके शेषगुरुव्यात्मके प्रथमे भेदे, वाच० ॥

इंदाहिडिय—इन्द्राधिष्ठित—त्रि० इन्द्रयुते, “इंदाहिडिया” इति । इन्द्राधिष्ठिता तद्युक्तत्वादिति । ज० ३ श० १ उ० । “दशकण्पा इंदहिडिया पक्षत्ता” । सौधर्मादीनामिन्द्राधिष्ठितत्वमेतेष्विन्द्राणां निवासादिति वृत्तिः । स्था० १० गा० ।

इंदाहीण—इन्द्राधीन—त्रि० इन्द्रवश्ये, ज० ३ श० १ उ० ।

इंदाहीणकज्ज—इन्द्राधीनकार्य—त्रि० इन्द्रवश्यकार्ये, ज० ३ श० १ उ० ॥

इंदिय—इन्द्रिय—न० इदि परमैश्वर्ये इदितो नुम् इन्दनादिन्द्र आत्मा (जीव) सर्वं विषयोपलब्धि (ज्ञान) जोगलक्षणपरमैश्वर्ययोगात् तस्य शिङ्गं चिह्नमविनाभाविविज्ञप्तासूचनात् प्रदर्शनादुपलब्धत्वाद् व्यञ्जनाच्च जीवस्य शिङ्गमिन्द्रियशिङ्गमिन्द्रियविषयोपलब्धत्वात् ज्ञापकत्वसिद्धिः तस्मिन् उपयोगलक्षणो जीव इति जीवत्वसिद्धिः । अष्ट० । आ० म० द्वि० । तेन दृष्टं सृष्टं जुष्टं दत्तमिति वा इन्द्रियम् । स्था० ५ गा० । इन्द्रियमिति निपातनसुब्राह्मणनिरूपितः—न० । जी० । विशेष० । पा० । प० सं० । इन्द्रशब्दादियप्रत्यय इति । प्रज्ञा० १५ पद० आ० चू० ॥ श्रोत्रादौ, उक्त० १६ अ० । सूत्र० । नयनवदनजघनवक्त्रस्य वनामिककादौ, उक्त० १६ अ० “नो निर्गये इत्थीणं इदि याइं मणोहराइं मणोरमाइं आलोइत्ता निज्जाइत्ता भवति” उक्त०

इंदो जीवो सव्वो—वृक्षज्जोगपरमेसरत्तण्ण ।

सोत्ताइजेयमिंदिय—मिहं तद्धिगाइं जावाउ ॥

इदि परमैश्वर्ये इन्दनात्परमैश्वर्ययोगादिन्द्रो जीवः परमैश्वर्यस्य कुत इत्याह (सव्वो इत्यादि) आचरणाभावे सर्वस्यापि वस्तुन उपलब्धत्वाभावेऽपि सर्वस्यापि त्रिजगत्तस्य वस्तुनः परिजोगाच्च परमेश्वरो जीव इति तस्य परमैश्वर्यं तस्येन्द्रस्य जीवविज्ञं चिह्नं तेन दृष्टं वा निपातनादिहेन्द्रियमुच्यते

तल्लिङ्गादिजावादिति । तच्च श्रोत्रादिभेदं श्रोत्रनयनत्राणरस-
नस्पर्शनभेदात्पञ्चविधमित्यर्थः । विशेषः ॥

स्था० । प्रव० । सूत्र० । पञ्च स्पर्शादीनि बुद्धीन्द्रियाणि वाक्
पाणिपादपायूपस्यरूपाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि एकादशं मन
इति सांख्याः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

तस्य च नोऽन्द्रियत्वं स्थानाङ्गे उक्तम् । तद्यथा—

बहि इन्द्रियत्वा पक्षत्ता तंजहा सोइंदियत्वे जाव
फासिंदियत्वे नो इंदियत्वे ।

तत्र श्रोत्रेन्द्रियादीनामर्थो विषयाः शब्दादयः मनस आन्तर
करणत्वेन करणत्वात्करणस्य चेन्द्रियत्वात्तत्रान्तररूढ्या वा
मनस इन्द्रियत्वात्तद्विषयस्येन्द्रियार्थत्वेन परिन्द्रियार्थो इत्यु-
क्तम् । औदारिकादित्वार्थपरिच्छेदकत्ववृत्तकृष्णधर्म द्वयोपेतमि-
न्द्रियं तस्यौदारिकादित्वधर्मवृत्तकृष्णदेशनिषेधा—नोऽन्द्रियमनः
सादृश्यार्थत्वाद्वा नोशब्दस्यार्थपरिच्छेदकत्वे नेन्द्रियाणां सदृ-
शमिति तत्सहचरमिति वा नोऽन्द्रियं मनस्तस्यार्थो विषयो
जीवादि नो इन्द्रियार्थ इति । स्था० ६ ग्रा० ।

१—इन्द्रियाणां पञ्चत्वेऽपि नामादितश्चातुर्विध्यं छव्यादितो
द्वैविध्यं तत्संस्थानञ्च ।

२—इन्द्रियाणां बाहुल्यपृथक्त्वप्रदेशावगाहनास्तद्घात वे
दना च ।

३—इन्द्रियाणां पृथुत्वं तदवगाहना च ।

४—इन्द्रियाणामध्वपवहुत्वं तद्गुणाश्च ।

५—नैरयिकादिषु संस्थानाद्यल्पबहुत्वाचिन्तनम् ।

६—इन्द्रियाणां वर्तमानार्थग्राहकत्वम् ।

७—इन्द्रियाणां स्पृष्टास्पृष्टविषयता तद्ग्रहणप्रकारश्च ।

८—इन्द्रियाणां प्रविष्टाप्रविष्टविषयचिन्तनम् ।

९—श्रोत्रवृत्तकृष्णादीन्द्रियाणां प्राप्यकारित्वं नयनमनसोरप्राप्य-
कारित्वम् ।

१०—इन्द्रियाणां विषयनिरूपणम् ।

११—इन्द्रियासंभूतत्वरूपस्येन्द्रियासम्बन्धोपस्य चाभिधानम् ।

१२—इन्द्रियाणां गुप्तागुप्तदोषाभिधानम् ।

१३—अनामितानि चेन्द्रियाणि दुःखाय प्रवन्ति इत्यत्रोदाह-
रणानि ।

१४—इन्द्रियाश्रितत्वे जीवानां भेदाः ।

(१) इन्द्रियाणां पञ्चत्वेऽपि नामादितश्चातुर्विध्यं छव्यादि-
तोद्वैविध्यं तत्संस्थानञ्च ।

कणं जंते ! इंदिया पक्षत्ता ? गोयमा ! पंचिंदिया
पक्षत्ता तंजहा सोइंदिए चर्खिंदिए घाणिंदिए जिर्विं
दिए फासिंदिए ।

कति कियत्संख्याकानि णमिति वाक्यादङ्कारे भदन्त !
इन्द्रियाणि प्राग्निपतितशब्दार्थानि वक्तव्यानि भगवानाह ।
गौतम ! पञ्चेन्द्रियाणि प्रकृतानि तान्येव नामत आह “ सोइ
दियए ” इत्यादि । प्रज्ञा० १५ पद ।

एतानि च पञ्चापि इन्द्रियाणि नामादिभेदाच्चतुर्विधानि
तं नामाह चउच्छा, दव्वं निव्वित्ति उवगरणं च ।

आगासे निव्वित्ति, चिंतावज्जाय माअन्नो ॥

तन्नामेन्द्रियस्थापनेन्द्रियमित्यादि भेदाच्चतुर्धा तत्र इभव्य-
शरीरव्यतिरिक्तं छव्यं छव्येन्द्रियं निर्वृत्तिरूपकरणं चेति
द्विजदेम् । विशेषः ।

ज्ञावतो ब्रह्मपुण्योगात्मकानि आह च तत्त्वार्थसूत्रकृत् निर्वृ

त्युपकरणे छव्येन्द्रियब्रह्मपुण्ययोगो भावेन्द्रियमिमि । तत्र निर्वृ-
त्तिर्नामप्रतिविशिष्टः संस्थानविशेषः साऽपि द्विविधाः बाह्या-
ज्यन्तरा च तत्र बाह्या पर्पटिकादिरूपा सा च विचित्रानप्रतिरूप
नियतरूपतयोपदेष्टुं शक्यते ॥ तथाहि । मनुष्यश्रोत्रे नेत्रयोरुभ-
यपार्श्वतो भाविनी भ्रुवौ चोपरितनश्रवणवन्ध्यापेक्षया सप्ते वा-
जिनीनेत्रयोरुपरि तीक्ष्णे चाग्रजागे इत्यादि जातिभेदाज्ञाना-
विधा आप्यन्तरा तु निर्वृत्तिः सर्वेषामपि जन्तूनां समानता
मेववाधिरूप्य वक्ष्यमाणानि संस्थानादिविषयाणि सूत्राणि कं
वक्षं स्पर्शनेन्द्रियस्य निर्वृत्तेर्बाह्याज्यन्तरभेदा न प्रतिपत्तव्याः
पूर्वसूरिर्जिनिपिधत्त । प्रज्ञा० १५ पद । आ० म० द्वि० । तत्त्वार्थसू
त्रटीकायामनन्युपगमात् । जी० १ प्र० ।

इन्द्रियाणां संस्थानान्याह ।

पुण्णं कल्लंभुयार, धन्न—मसूरादिमुत्तचंदो य ।

होई खुरुप्पनाणा, किई य सोइंदियाईणं ॥

श्रोत्रस्यान्तर्निर्वृत्तिः कदम्बपुष्पाकारमांसगोलकरूपा दृष्टव्या ।
चक्षुषस्तु धान्यमसूराकारा, घ्राणस्य अतिमुक्तककुसुमबन्धका-
कारा, रसनस्य क्षुराकारा, स्पर्शनं तु नानाकृतिर्छव्यमित्येष
श्रोत्रादीनां तन्निर्वृत्तेराकार इति । विशेषः ।

तथाच प्रज्ञापनाया पञ्चदशे पदे ।

सोइंदिए एं जन्ते ! किं संठिए पक्षत्ते ? गोयमा !

कल्लंभुयापुण्णसंठाणसंठिए पक्षत्ते चर्खिंदिएणं पुच्छा
गोयमा ! मसूरा चंदसंठाणसंठिये पक्षत्ते, घाणिंदिएणं
पुच्छा गोयमा ! अइमुत्तगचंदसंठाणसंठिए पक्षत्ते,
जिर्विंदिएणं पुच्छा गोयमा ! खुरुप्पसंठाणसंठिए पक्षत्ते
फासिंदिएणं पुच्छा गोयमा ! नाणासंठाणसंठिए पक्षत्ते,

तत्रान्तः श्रोत्रेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये नेत्रगोचरोऽतीता केवलदृष्टा
अतिमुक्तककुसुमाकारा देहावयवरूपा काचिन्निर्वृत्तिरस्ति
शब्दग्रहणोपकारे वर्तते चक्षुरिन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केवलदृष्ट्या
धान्यमसूराकारा काचिन्निर्वृत्तिरस्ति या रूपग्रहणोपकारे
वर्तते । घ्राणेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केवलदृष्ट्या अतिमुक्तककुसुमा-
कारा देहावयवरूपा काचिन्निर्वृत्तिरस्ति या गन्धग्रहणोपे-
कारे वर्तते । रसनेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये जिनगम्या क्षुरग्रहणा
कारा देहावयवरूपा काचिन्निर्वृत्तिरस्ति या रसग्रहणोपकारे
वर्तते । स्पर्शनेन्द्रियस्यान्तः केवलदृष्ट्या देहाकारा काचिन्निर्वृ-
त्तिरस्ति या स्पर्शग्रहणोपकारे वर्तते ॥ तंजु० ॥

उपकरणं खड्गस्यानीया बाह्या निर्वृतिर्या खड्गधारासमाना-
स्वच्छतरपुण्ड्रसमूहात्मिका अन्यन्तरा निर्वृत्तिस्तस्याः शक्ति-
विशेषः इदञ्चोपकरणरूपं छव्येन्द्रियमन्तरेनिर्वृत्तेः कथं चिद-
र्थान्तरं शक्तिशक्तिमतोः कथंचिद्भेदात्कथञ्चिद्भेदश्च सत्यामपि
तस्यामान्तरनिर्वृत्तौ छव्यादिनापकरणस्य विघातसम्भवात्
तथाहि—सत्यामपि कदम्बपुष्पाद्याकृतिरूपायामान्तरनिर्वृत्ता
वतिकगोरतरघनगर्जितादिना शक्त्युपघाते साति नपरिच्छे
त्तुमीशते जन्तवः शब्दादिकमिति । प्रज्ञा० १५ पद ।

विसयगगहणसमत्पं, उवगराणिंदियं तरं तं पि ।

जंते ह तंजुवघाए गिएहइ निव्वित्तिजावे वि ॥

तस्य एव कदम्बपुष्पाकृतिमांसगोलकरूपायाः श्रोत्राद्यन्तर्नि-

वृत्तेर्यद्विषयग्रहणसमर्थं शक्तिरूपमुपकरणं छव्येन्द्रियमुच्यते
इति शेषः । यथा खड्गस्य त्रेत्री शक्तिर्वहेर्वा दाहादिका-
शक्तिस्तथेदमपि श्रोत्राद्यन्तर्निर्वृत्तेर्विषयग्रहणसमर्थशक्तिरूपं
छष्ट्यम् । तर्ह्यन्तर्निर्वृत्तिरेव तत्तच्छक्तिरूपत्वात् पुनर्नेदान्तर-
मित्याशङ्क्याह । तदपीन्द्रियान्तरं छव्येन्द्रियस्य भेदान्तरमि-
त्यर्थः कुत इत्याह (जमित्यादि) यस्मादिह कदम्बपुष्पाद्याह-
तेर्मांसगोवृक्षाकारायाः श्रोत्राद्यन्तर्निर्वृत्तेर्या शब्दादेर्विषयच्छे-
त्री शक्तिस्तस्या वातपित्तादिना उपचाते विनाशे सति यथो-
क्तान्तर्निर्वृत्तिसद्भावेपि न शब्दादिविषयं गृह्णाति जीव
इत्यतो ज्ञायते अस्यन्तर्निर्वृत्तिशक्तिरूपमुपकरणेन्द्रियं छ-
व्येन्द्रियस्य द्वितीयो भेद इति । विशेषः "इंदियाणि ड्रुविहाणि
दर्विदियाणि भावेदियाणि अ दर्विदियं दुविहं णिव्वत्तपाण
उवकारणे य णित्तव्वणापजहा बोहकारो णित्तो पतेण बोहेण
परसुं वालिं थोभणयं च णिव्वत्तेहिंति तेण तं गहाय ततोहिं
पमाणेहिं खंदियाणि जाव कम्मस्स समत्थाणि सा णिव्वत्तपा
कज्जसमत्थाणि जायाणि उवगरणाइं" ॥ आ० चू० २ अ० ॥
जावेन्द्रियमपि द्विधा बन्धिरूपयोगश्च तत्र बन्धिः श्रोत्रेन्द्रियादि
विषयस्तदावरणकृत्योपशमः उपयोगः स्वस्वविषये ब-
न्धनसुरेणालम्बनः परिच्छेदव्यापारः ॥ जी० १ प्र० । "भावेदियं
ड्रुविहं ब्रुवि उवओगत्तो य जाणि जेण जीवेण ब्रुवाइं
इंदियाणि सा ब्रुवा पणिंदियाणं एगा फासिंदियब्रुवि वेदिया-
णं तेइंदियाणं चउरिंदियाणं पंचेदियाणं पंचविहो उवओगो-
जाहे जेण इंदिएण उवजुज्जति सव्वजीवाय किर उवओगं पडु-
च्चइ पणिंदिया" ॥ आ० चू० २ अ० ॥

तदाह ॥

बन्धुवओगो जाविंदियं तु ब्रुविात्ति जो खउवसमो ।

होइ तदावरणाणं, तद्भाजे चैव सेसं पि ॥ १ ॥

बन्धुपयोगो जावेन्द्रियं तत्र यदावरणानां तेषामिन्द्रियाणा-
मावारककर्मणां कृत्योपशमो भवति जीवस्य सा बन्धिः शेष
मपि छव्येन्द्रियं तद्वान्न एव बन्धिप्राप्तावेव भवतीति छष्ट-
व्यमिति ॥

उपयोगः क इत्याह ॥

जो सविसयवावारो, सो उवओगो स चैगकावम्मि ॥

एगेण होइ तम्हा, उवओगाओ उ सव्वो वि ॥ १ ॥

यः श्रोत्रादीन्द्रियस्य स्वविषये शब्दादौ परिच्छेद्य व्यापा-
रः स उपयोगः स चैकस्मिन्कावे एकैनेव श्रोत्राद्यन्तरेण
इन्द्रियेण भवति न बुद्ध्यादिभिः तस्मादुपयोगमाश्रित्य सर्वो
पि जीव एकैन्द्रिय एव सर्वस्मिन्कावे देवादीनामप्येकस्यै-
व श्रोत्राद्यन्तरेन्द्रियोपयोगस्य सद्भावादिति । यद्युपयोगतः
सर्वोपि जीव एकैन्द्रियस्तर्ह्येकैन्द्रियो द्वीन्द्रिय इत्यादिभेदः
कथमागमनिर्दिष्ट इत्याह—

एगेदियाइजेया, पडुच सेसेदियाणि जीवाणं ॥

अहवा पडुच ब्रुविंदियं पि पंचेदिया सव्वे ॥ १ ॥

अतो जीवानामेकैन्द्रियादयो भेदाः शेषाणि निर्वृत्त्युपकरण
बन्धीन्द्रियाणि प्रतीत्य छष्ट्यं तानि यस्य यावान्ति तावद्भि-
न्व्यपदेश इति न तूपयोगतः अथवा बन्धीन्द्रियमप्याश्रित्य
वक्ष्यमाणयुक्तितः सर्वे पृथिव्यादयोऽपि जीवाः पञ्चेन्द्रिया ए-
वेति कुतः सर्वे पञ्चेन्द्रिया इत्याह ॥

जं किर वउदाईणं, दीसइ सेसेदियोवदंजो वि ॥

तेण त्थि तदावरण-कवओवसमसंजवो तेसिं ॥ १ ॥

यस्मात् किञ्च बहुवचनपक्षकतिविरहकादीनां वनस्पति
विशेषाणां स्पर्शनाच्छेषाणि यानि रसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रब्रह्मणा
नीन्द्रियाणि तत्संबन्धुपक्षम्भो दृश्यते तेन ज्ञायते तेषामपि
बहुवचनानां तदावरणकृत्योपशमसंजवो रसनादीन्द्रियावार-
ककर्मकृत्योपशमस्य या च यावती मात्रा अस्तीति अन्यथा हि
बहुवचस्य श्रृंगारितकामिनीवदनाप्यितचारुमदिरागएरूपेण चं-
पकस्यातिष्ठुरजिगन्धोदकसेचनेन तिष्ठकस्य कामिनीकटाक्ष-
विक्षेपेण विरहकस्य पञ्चमोद्गारश्रवणेन पुष्पपल्लवादि
संभवो न घटेत् । विशेषः ॥ यद्यपि छव्यरूपं भावरूपं चेत्यामि-
न्द्रियमनेकप्रकारं तथापीह बाह्यानिर्वृत्तिरूपमिन्द्रियं पृष्ठमव-
गन्तव्यं तदेवाधिकृत्य व्यवहारप्रवृत्तेः तथाहि बहुवचनस्य
पञ्चेन्द्रिया इव भावेन्द्रियपञ्चकविज्ञानसमन्विता अनुमानतः
प्रतीयन्ते तथापि न ते पञ्चेन्द्रिया इति व्यवहियते बाह्येन्द्रि-
यपञ्चकासंज्ञवात् । जी० १ प्र० ॥

पंचिंदियव्व वउलो, नरोव्व सव्वविसयोवदंजाउ ॥

तह वि न जसइ पंचेदियोत्ति वज्जिंदियाजावा ॥ १ ॥

पंचेन्द्रिय इव बहुवचन इति प्रतिज्ञा सर्वेषामपि शब्दरूपादिवि-
शेषाणामुपक्षम्भादिति हेतुः नरवदिति दृष्टान्तः । ननु बहुवचस्य
रसनेन्द्रियोपक्षम्भ एवोक्तस्तत्कथमस्य सर्वविषयोपक्षम्भसं-
ज्ञव इति सत्यम् मुख्यस्तावत्स एव संभवति गौणवृत्त्या तु
शेषेन्द्रियविषयोपक्षम्भोऽप्यस्य संज्ञान्वयते शृङ्गारितस्वरूप
तरुणीमदिरागंरूपार्पणात् तस्यां च तनुवतास्पृशाधररस
चंदनादिगन्धशोभनरूपमधुरोष्णपल्लवणानां पञ्चानामपीन्द्रि-
यविषयाणां संभवादिति अन्यथा वा पञ्चेन्द्रियत्वमस्य सुधि-
या ज्ञावनीयं तर्ह्येकैन्द्रियो बहुवचनः कथं प्रसिद्धः पञ्चेन्द्रियोऽपि
कस्मान्न व्यपदिश्यते इत्याह ॥ तथापि पञ्चेन्द्रियोऽसौ न
जप्यते बाह्यानां निर्वृत्त्यादि छव्येन्द्रियाणामभावादिति ॥

अमुमेवार्थं कुंभकारव्यपदेशदृष्टान्तेन समर्थयन्नाह ॥

मुत्तो वि कुंजनिव्वत्ति, सत्तिजुत्तोत्ति जह सधमकारो ।

बर्णेदिएण पंचेदियो तहावज्जिरहिओ वि ॥

सुयोधार्थमिन्द्रियाणां क्षात्रक्रम उच्यते । तत्र यदा छव्ये-
न्द्रियसामान्यं भावेन्द्रियसामान्यं वाश्रित्य पृच्छयते तदा तद्वान्न
मे चैव "सेसंपित्ति" प्रागुक्तवचनाल्लब्धिमाश्रित्य प्रथमं भा-
वेन्द्रियत्वमस्ततो छव्येन्द्रियत्वान्न इति छष्ट्यम् । यत्तु
छव्येन्द्रियजावेन्द्रियसामान्याद्विभक्तः कृतो क्षात्रः पृच्छयते
विशेषरूपतया पृच्छते इत्यर्थः तदित्यं द्रष्टव्यं प्रथममि-
न्द्रियावरणकृत्योपशमरूपा बन्धिर्भवति ततो बाह्यान्तरभेद-
निष्ठं निर्वृत्तेः शक्तिरूपमुपकरणं तदनन्तरं चेन्द्रियार्थोप-
योग इत्येतदेवाह ॥

क्षात्रकम्मे उ ब्रुवी, निच्चउवगरणउवओगो ।

या दव्वेदिय जाविंदिय सामन्नओ कओ निन्नो ॥

व्याख्यातार्यो तदेव व्याख्यातमिन्द्रियस्वरूपम् । विशेषः
न० । तं० । आ० म० द्वि० । प्रज्ञा० । जी० । स्था० । पा० ।
अष्ट० । आचा० ।

छव्येन्द्रियभावेन्द्रियभेदाः यथा—

कतिविहा णं जंते! इंदियापसत्ता? गोयमा! दुविहा
पसत्ता, तं जहा दर्विदिया य जाविंदियां य । कइणं जंते!

द्विदिया पणत्ते ? गोयमा ! अट्टद्विदिया पणत्ते, तंजहा दोसोत्ता दोनेत्ता दोघाणा जीहा फासे । नेरइयाणं जंते ! कइ द्विदिया पणत्ता ? गोयमा ! अट्ट। एते चेव एवं असुरकुमाराणं जाव थणियकुमाराण वि । पुढवि-
काइयाणं जंते ! कइ द्विदिया पणत्ता ? गोयमा ! एगे फासिदिए पणत्ते । एवं जाव वणस्सइकाइयाणं । वेइं दियाणं जंते ! कइ द्विदिए पणत्ते ? गोयमा ! दो द्विदिया पणत्ता, तंजहा फासिदिए य जिंजिदिए य । तेइंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! चत्तारि द्विदिया पणत्ता दो घाणा जीहा फासिदिए । चउरिंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! उ-
द्विदिया पणत्ता, तंजहा—दो नेत्ता दो घाणा जीहा फासे सेसाणं जहा नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं । एगमेगस्स एं जंते ! नेरइयस्स केवइया द्विदिया अइया ? गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्वगा ? गोयमा ! अट्ट ।
केवइया पुरक्खमा ? गोयमा ! अट्ट वा सोलस वा सत्त-
रस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एगमेगस्स णं जंते ! असुरकुमारस्स केवइया द्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्वगा ? अट्ट । केवइया पुरक्खमा ? अट्ट वा नव वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एवं जाव थणियकुमाराणं ताव जाणि यच्चं । एवं पुढविकाइयाउज्जाइयवणस्सइकाइयस्स वि नवरं केवइया वप्पेह्वगत्ति पुच्छा, एवं उत्तरं एके फा-
सिदिए द्विदिए एवं तेउकाइय । वाउकाइयस्स वि नवरं पुरक्खमा नव वा दस वा । एवं वेइंदियाणं वि नवरं वप्पेह्वगपुच्छाए, दोसि । एवं तेइंदियस्स वि वप्पे-
ह्वगा चत्तारि । एवं चउरिंदियस्स वि नवरं वप्पेह्वगा । पंचिंदियतिरेक्खजोणियमणुस्सवाणमंतरजोइसिय सो-
हम्मीसाणगदेवस्स जहा असुरकुमारस्स । नवरं मणु-
स्सस्स पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ट वा नव वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । सणकुमारमाहिंदवंचनंतगमुक्कसहस्सार आ-
णयपाणयआरणअचुयगेविज्जगदेवस्स जहा नेरइय-
स्स । एगमेगस्स एं जंते ! विजयवेजयंत-जयंत-अप-
राजियदेवस्स केवइया द्विदिया अतीता ? गोयमा !
अणंता, केवइया वप्पेह्वगा ? अट्ट । केवइया पुरक्खमा ?
अट्ट वा सोलस वा चउवीसा वा संखेज्जा वा । सव्वप्पसिद्धगदेवस्स अतीता अणंता वप्पेह्वगा अट्ट पुरक्खमा अट्ट । नेरइया णं जंते ! केवइया द्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्वगा ? गो-
यमा ! असंखिज्जा । केवइया पुरक्खमा ? गोयमा !
अणंता । एवं जाव गेवेज्जगदेवाणं नवरं मणुस्साणं

वप्पेह्वगा सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा । विजयवे-
जयंतजयंत अपराजियदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! अतीता
अणंता वप्पेह्वगा असंखिज्जा पुरक्खमा असंखिज्जा
सव्वप्पसिद्धगदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! अतीता अणंता
वा वप्पेह्वगा संखिज्जा पुरक्खमा संखेज्जा ॥

(कइविहाणं जंते इंदिया पणत्ता इति) छव्येन्द्रियं सुगमं
प्राग्भाषितत्वात् । (कइविहेणं भंते ! द्विदिया पणत्ता इति)
छव्येन्द्रियसंख्याविषयं दण्णकसूत्रञ्च पाठसिद्धम् । एकैक-
जीवविषयातीतवक्त्रपुरस्कृतछव्येन्द्रियचिन्तायाम्—यो नैरयि-
को ऽनन्तरमनुप्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य मानुपन्नवसम्ब-
न्धीन्यष्टौ, यः पुनरन्यतरमवेति तिर्यक् पञ्चेन्द्रियत्वमवाप्य
तत उद्धृत्तो मनुष्येषु गत्वा सेत्स्यति तस्याष्टौ तिर्यक्पञ्चे-
न्द्रियजवसम्बन्धीन्यष्टौ मनुष्यभवसम्बन्धीनीति पोरुश । यः
पुनरनन्तरं नरकादुद्धृत्तस्तिर्यक् पञ्चेन्द्रियत्वमवाप्यतदनन्तर-
मेकमवेति पृथिवीकायादिको भूत्वा मनुष्येषु समागत्य सेत्स्यति
तस्याष्टौ तिर्यक्पञ्चेन्द्रियजवसम्बन्धीनि एकं पृथिवीकायादि-
भवसम्बन्धि अष्टौ च मनुष्यजवसम्बन्धीनि इति सप्तदश संख्ये-
यकाहं संसारावस्थायिनः संख्येयानि असंख्येयकाहमसंख्येया-
नि अनन्तकाहमनन्तानि, असुरकुमामारसूत्रे—पुरक्खमा अट्ट वा
नव वा इत्यादि । तत्रासुरजवादुद्धृत्यानन्तरमवेति मनुष्यत्वमवा-
प्य सेत्स्यत्यतोऽष्टौ, असुरकुमारादयस्त्वीशानपर्यन्ताः पृथि-
व्यन्वनस्पतिपूतपद्यन्ते ततो योऽनन्तरमवेति पृथिव्यादिषु गत्वा
तदनन्तरं मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य नव संख्येयादिज्ञा-
वना प्राग्बत् पृथिव्यन्वनस्पतिसूत्रे पुरक्खमा अट्ट वा नव
वेति ॥ पृथिव्यादयो ह्यनन्तरमुद्धृत्य मनुष्येषु गत्वा सिद्ध्यन्ति
च तत्र योऽनन्तरमवेति मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य मनुष्य-
जवसम्बन्धीन्यष्टौ यस्त्वनन्तरमेकं पृथिव्या जवमवाप्य तद-
नन्तरं मनुष्यो भूत्वा सेत्स्यति तस्य नव तेजोवायवो
ऽनन्तरमुद्धृत्ता मनुष्यत्वमेव न प्राप्नुवन्ति द्वित्रिचतुरिन्द्रि-
यास्त्वनन्तरं मनुष्यत्वमवाप्नुवन्ति परं न सिद्ध्यन्ति,
ततस्तेषां सूत्रेषु जघन्यपदे नवनवेति वक्तव्यं शेषभावना
प्रागुक्तानुसारेण कर्त्तव्या, मनुष्यसूत्रे पुरस्कृतानि छव्ये-
न्द्रियाणि कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्तीति तद्वद एव-
सिद्ध्यतो न सन्ति शेषस्य सन्तीति भावः यस्यापि सन्ति
सोऽपि यद्यनन्तरमवेति नूयोऽपि मनुष्यो भूत्वा सेत्स्यति तस्याष्टौ
यः पुनः पृथिव्याद्येकजवान्तरितो भूत्वा सिद्धिगामी तस्य-
नव शेषजावना प्राग्बत् । सन्तु कुमारादयो देवा अनन्तरमु-
द्धृत्ताः न पृथिव्यादिष्ववायन्ति किन्तु पञ्चेन्द्रियेषु ततस्ते
नैरयिकवक्त्रकन्याः तथाचाह—“ सणकुमारमाहिंद वंचनंतोयं
तगमुक्कसहस्सार आणय पाणय आरण अचुय गेवेज्जगदेव-
स्सय जहा नेरइयस्स ” विजयादिदेवचतुष्टयसूत्रेषु योऽनन्त-
रमवेति मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्याष्टौ यः पुनरेकवारं मनु-
ष्यो भूत्वा नूयोपि मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य पोरुश
यस्त्वपान्तराखे देवत्वमनुभूय मनुष्यो भूत्वा सिद्धिगामी तस्य
चतुर्विंशतिर्मनुष्यजवेऽष्टौ देवजवेऽष्टौ नूयोपि मनुष्यमवे-
दप्राविति संख्येयानि संख्येयं काहं संसारावस्थायिन इह
विजयादिषु चतुर्षु गताः प्रभूतमसंख्येयमनन्तं वा काहं संसार-
नावतिष्ठन्तेततः संखेज्जा वा इत्येवोक्तं “ मा संखेज्जा अणंता
वा ” इति सर्वार्थं सिद्धस्त्वनन्तरमवेति नियमतः सिद्ध्यति तत-
स्तस्याऽजघन्योक्तपुरस्कृता अष्टाविति । बहुवचनचिन्तायां
नैरयिकसूत्रे वद्धानि छव्येन्द्रियाणि असंख्येयानि नैरयिका

णामसंख्यातत्वात् एवं दोषमुत्रैवप्युपयुज्य चकव्यं नवरं मनुष्यसूत्रे " सियसंखेजा " इह सम्मूर्च्छिममनुष्याः कदाचिन्सर्वेया न सन्ति तदन्तरस्य त्रनुविशतिमुद्धृत्तप्रमाणस्य प्रागन्निधानात्, तत्र यदा पृच्छासमये सर्वेया न सन्ति तदा संखेयानि गर्नेजमनुष्याणां संखेयत्वात् । यदा तु सम्मूर्च्छिमा अपि सन्ति तदा असंखेयानि । सर्वार्थनिष्कमहाविमानदेवाः संखेयया वादरन्त्ये महाशरीरन्त्ये च सन्ति परिमितक्रेत्रवर्तित्वात् नतो घट्टानि पुरस्कृतानि वा तेषां छव्येन्द्रियाणि संखेयानि ॥

एगमेगस्स णं जंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्मगा ? अट्ठ । केवइया पुरक्खमा ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि । जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लस वा चउवीसं वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एगमेगस्स णं जंते ! नेरइयस्स असुरकुमारत्ते केवइया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्मगा ? गोयमा ! नत्थि । केवइया पुरक्खमा ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि । जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं जाव थणियकुमारत्ते । एगमेगस्स णं जंते ! नेरइयस्स पुढविकाइयस्स केवइया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्मगा ? गोयमा ! एत्थि । केवइया पुरक्खमा ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ एत्थि जस्स अत्थि एक्को वा दो वा तिज्जि वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं जाव वणस्सइकाइयत्ते । एगमेगस्स णं जंते ! नेरइयस्स वेइदियत्ते केवइया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्मगा ? गोयमा ! एत्थि, केवइया पुरक्खमा ? गोयमा ! कस्स अत्थि कस्स नत्थि । जस्स अत्थि दो वा चत्तारि वा ष वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एवं तेइदियत्तेवि नवरं पुरक्खमा चत्तारि वा अट्ठ वा वारस वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एवं चउरिंदियत्तेवि नवरं पुरक्खमा ष वा वारस वा अट्ठारस वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते जहा असुरकुमारत्ते । मणुस्सत्ते वि एवं चेव नवरं केवइया पुरक्खमा अट्ठ वा सोल्लस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा, सव्वेसिं मणुस्सवज्जाणं पुरक्खमा मणुस्सत्ते कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थिचित्ति एवं न बुच्चइ । वाणमंतरजोइसियसोहम्मग जाव गेवेज्जगदेवत्ते अतीता अणंता । वप्पेह्मगा नत्थि । पुरक्खमा कस्स अत्थि कस्स नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लसं वा चउवीसं वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एगमेगस्स णं जंते ! नेरइयस्स विजयवेज्जयंतजयंतअप-

राजितदेवत्तेकेवइया दब्बिदिया अतीता ? नत्थि केवइया वप्पेह्मगा ? नत्थि । केवइया पुरक्खमा ? कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लस वा । सव्वट्ठ सिद्धदेवत्ते अतीता नत्थि, वप्पेह्मगा नत्थि, पुरक्खमा कस्स अत्थि कस्स नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । एवं जहा नेरइए दंरुओ नीतो तहा असुरकुमारेणवि नेयव्वो जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं नवरं जस्स सट्ठाणे जइ वद्धिह्मगा तस्स तइ जाणियव्व्वा । एगमेगस्स णं जंते ! मणुस्स स्स नेरइयत्ते केवइया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता केवइया वप्पेह्मगा नत्थि केवइया पुरक्खमा ? कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लसं वा चउवीसं वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । जाव एवं पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते नवरं एगिंदिय विगद्धिंदियएसु जस्स जत्ति पुरक्खमा तस्स तत्तिया जाणियव्व्वा । एगमेगस्स णं जंते ! मणुस्सस्स मणुस्सत्ते केवइया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वप्पेह्मगा ! गोयमा ! अट्ठ, केवइया पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लसं वा चउवीसं वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । वाणमंतरजोइसिय जाव गेवेज्जगदेवत्ते जहा नेरइयत्ते । एगमेगस्स णं जंते ! मणुस्सस्स विजयवेज्जयंतजयंतअपराजियदेवत्ते केवइया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लसं वा । केवइया वप्पेह्मगा एत्थि । केवइया पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लसं वा । एगमेगस्स णं जंते ! मणुस्सस्स सव्वट्ठ सिद्धदेवत्ते केवइया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ, केवइया वप्पेह्मगा एत्थि, केवइया पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । वाणमंतरजोइसिया जहा नेरइए । सोहम्मगदेवेवि जहा नेरइए नवरं सोहम्मगदेवस्स विजयवेज्जयंतजयंतअपराजियदेवत्ते केवइया अतीता ? कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ केवत्तिया वप्पेह्मगा एत्थि, केवत्तिया पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ एत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोल्लस वा । सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते जहा नेरइयस्स एवं जाव गेवेज्जगदेवस्स सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते ताव नेयव्वं । एगमेगस्स णं जंते ! विजयवेज्जयंतजयंतअपराजियदेवस्स नेरइयत्ते केवइया दब्बिदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता, केवइया वप्पेह्मगा ? एत्थि, केवत्तिया पुरक्खमा ? नत्थि । एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते । मणुस्सत्ते अणंता

अतीता वच्छेदगा एत्थि, पुरक्खमा अट्ठ वा सोलस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा । वाणमंतरजोइसियत्ते जहा ने रइयत्ते । सोहम्मदेवत्ते अतीता अणंता वच्छेदगा एत्थि पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोलस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा । एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते विजयवेजयंतजयंत अपराजितत्ते अतीता कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । केव तिया वच्छेदगा अट्ठ, केवतिया पुरक्खमा कस्स अत्थि कस्स नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । एगमेस्स णं जंते ! विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवस्स सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते । केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! एत्थि । केव-
तिया वच्छेदगा एत्थि, केवतिया पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ एत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । एगमेस्स णं जंते । सव्वट्ठसिच्छदेवस्स नेरइयत्ते केवतिया दव्विदिया अ-
तीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेदगा नत्थि, पुरक्खमा नत्थि । एवं मणुस्सवज्जं जाव गेवेज्जगदेवत्ते मणुस्सत्ते अतीता अणंता, केवइया वच्छेदगा नत्थि । केवइया पुरक्खमा अट्ठ । विजयवेजयंतपराजिय देवत्ते अतीता कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्स अत्थि अट्ठ । केवइया वच्छेदगा ? एत्थि । केवइया पुरक्खमा ? एत्थि । एगमेस्स णं जंते ! सव्वट्ठसिच्छदेवस्स सव्व ट्ठसिच्छदेवत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! एत्थि, केवइया वच्छेदगा ? अट्ठ । केवइया पुरक्खमा , नत्थि । नेरइयाणं जंते ! नेरइयत्ते केवइया दव्विदिया-
अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेदगा ? असंखे ज्जा । केवइया पुरक्खमा ? अणंता । नेरइयाणं जंते ! असुर कुमारत्ते केवतिया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेदगा ? नत्थि, केवइया पुरक्खमा ? अणंता । एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते । नेरइयाणं जंते ! विजयवेजयंत जयंतापराजियदेवत्ते केवइया दव्विदिया अतीता ? नत्थि । केवतिया वच्छेदगा ? नत्थि, केवइया पुरक्खमा ? असंखेज्जा । एवं सव्वट्ठसिच्छदेवत्तेवि एवं जाव पंचिदियतिरिक्ख जोणियाणं सव्वट्ठसिच्छ देवत्ते जाणियव्वं । नवरं वणस्सइ काइयाणं विजयवेजयंतजयंतपराजियदेवत्ते सव्वट्ठसि च्छदेवत्ते य पुरक्खमा अणंता । सव्वेसिं मणुस्ससव्वट्ठसि च्छगवज्जाणं सट्ठाणं वच्छेदगा असंखेज्जा परट्ठाणे वच्छे-
दगा नत्थि । मणुस्सा णं जंते ! नेरइयत्ते अतीता अणंता । वच्छेदगा नत्थि । पुरक्खमा अणंता । एवं जाव गेविज्जदेवत्ते नवरं सट्ठाणे अतीता अणंता । वच्छे-
दगा सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा । पुरक्खमा अणंता । मणुस्सा णं जंते ! विजयवेजयंतजयंतपराजि

यदेवत्ते केवतिया दव्विदिया अतीता ? गोयमा ! संखि ज्जा दव्विदिया अतीता केवतिया वच्छेदगा नत्थि, केवतिया पुरक्खमा सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा । एवं सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते वि वाणमंतरजोइसियाणं देवाणं एवं चेव सोहम्मदेवाणं एवं चेव नवरं विजयवेजयंतजयंता पराजियदेवत्ते अतीता असंखेज्जा वच्छेदगा नत्थि, पुर क्खमा असंखिज्जा । सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते अतीता नत्थि वच्छेदगा नत्थि पुरक्खमा असंखिज्जा । एवं जाव गेवि ज्जदेवाणं । विजयवेजयंतजयंतापराजियाणं देवाणं जंते । नेरइयत्ते केवतिया दव्विदिया अतीता ! गोयमा ! अणंता । केवइया वच्छेदगा नत्थि । केवइया पुरक्खमा एत्थि । एवं जाव जोइसियत्ते नवरं एसिं मणुस्सत्ते अतीता अणंता केवइया वच्छेदगा नत्थि, पुरक्खमा असंखेज्जा । एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते सट्ठाणे अतीता असंखेज्जा । केवइया वच्छेदगा असंखेज्जा । केवइया पुरक्खमा असंखेज्जा । सव्वट्ठसिच्छदेवत्ते अतीता एत्थि, वच्छेदगा एत्थि, पुरक्खमा असंखेज्जा । सव्वट्ठसिच्छदेवाणं जंते ! नेर इयत्ते केवइया अतीता ? गोयमा ! अणंता, केवइया वच्छे दगा एत्थि । केवइया पुरक्खमा नत्थि । दारं । कतिणं जंते ! जाविंदिया पप्पत्ता ? गोयमा ! पंचजाविंदिया पप्पत्ता तंजहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए । नेरइयाणं जंते ! कइ जाविंदिया पप्पत्ता ? गोयमा ! पंच जाविंदिया पप्पत्ता, तंजहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए । एवं जस्स इंदिया तस्स तात्तिया जाणियव्वं । जाव वेमाणियाणं ॥ एगमेस्स णं जंते ! नेरइयस्स केवइया जाविंदिया अतीता गोय-
मा ! अणंता । केवइया वच्छेदगा पंच । केवइया पुर-
क्खमा पंच वा दस वा एकारस वा संखेज्जा वा असं-
खेज्जा वा अणंता वा । एवं असुरकुमारस्सवि नवरं पुर क्खमा पंच वा दस वा छ वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं जाव थणियकुमारस्स । एवं पुढवि काइया आलकाइया वणस्सइकाइस्स वि । वेइंदिय-तेइंदिय चउरिंदियस्सवि । तेउकाइय-वाउकाइयस्स वि । एवं चेव नवरं पुरक्खमा ठ वा सत्त वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । पंचिदियतिरिक्खज्जोणियस्स जाव ईसाणस्स जहा असुरकुमारस्स । नवरं मणुस्सस्स पुर-
क्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि ति जाणियव्वं । सणंकुमार जाव गेवेज्जगस्स जहा नेरइयस्स । विजय-वेजयं त-जयंत-अपराजियदेवस्स अतीता । अणंता वच्छेदगा पंच, पुरक्खमा पंच वा दस वा पन्नरस वा संखिज्जा वा । सव्वट्ठसि च्छगदेवस्स अतीता अणंता, वच्छेदगा पंच, केवइया पुर-
क्खमा पंच । नेरइयाणं जंते ! केवइया जाविंदिया अतीता ?

गोयमा ! अणंता, केवइया व्हेद्वगा असंखेज्जा, केवइया पुरख्खमा अणंता । एवं जहा दव्विदियासु पोहत्तेणं दंरुओ जणिय्वो तहा जाविंदिएसु पोहत्तेणं दंरुओ जाणिय्वो । नवरं वणस्सइकाइयाणं व्हेद्वगावि अणंता ॥ एगमेगस्स णं जंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया जाविंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता, व्हेद्वगा पंच, पुरख्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि पंच वा दस वा पत्तरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं असुरकुमाराणं जाव थणियकुमाराणं । नवरं व्हेद्वगा नत्थि । पुढविकाइयत्ते जाव वेइंदियत्ते जहा दव्विदिया, तेइंदियत्ते तहेव नवरं पुरख्खमा तिप्पि-वा ठ वा नव वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं चउरिंदियत्ते वि नवरं पुरख्खमा चत्तारि वा अट्ठ वा वारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं तेचेव गमो चत्तारि नेय्वो, जे चेव दव्विदिएसु नवरं त-तिय-गमो जाणिय्वो, जस्स जइ जे इंदिया ते पुरख्खमेसु मुणेयव्वा, चउत्थगमो जहेव दव्विदिया जाव । सव्वइ सिअगदेवाणं सव्वइ सिअगदेवत्ते केवतिया जाविंदिया अतीता नत्थि । व्हेद्वगा संखेज्जा पुरख्खमा नत्थिचि (एगमेगस्स णं जंते नेरइयस्स नेरइयत्ते इत्यादि कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थिचि) यो नरकाउचुत्तो भूयोऽपि नैर-थिकत्वं नावाप्स्यति तस्य न जवन्ति यस्त्ववाप्स्यति तस्य स-न्ति सोपि यद्येकवारमागामी ततोऽष्टौ द्वौ वारौ चेत्तर्हि पोशम यदि वा त्रीन् वारान् ततश्चतुर्विंशतिसंख्येयानि वारान् आगामी न संख्येयानीत्यादि मनुष्यत्वचिन्तायां कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि इति न वक्तव्यं मनुष्यागमनस्यावश्यमावित्वात् ततो जघन्यपदेऽष्टौ । उत्कर्षतोऽनन्तानीति वक्तव्यं विजयवेजयंत, जयंतापराजितचिन्तायामतीतानि ह्येन्द्रियाणि न सन्ति क-स्मादिति चेदुच्यते इह विजयादिषु चतुर्षु गतो जीवो निय-मात्तत्र उचुत्तो न जातुचिदपि नैरथिकादिपञ्चेन्द्रियतिर्यक् पर्यवसानेषु तथा व्यन्तरेषु ज्योतिष्केषु मध्ये समागमि-ष्यति तथा स्वाप्नाव्यान्मनुष्येषु सौधर्मादिषु वा गमि-ष्यति तत्रापि जघन्यत एकं द्वौ वा जवानुत्कर्षतः संख्ये-यान् न पुनरसंख्येयाननन्तान्वा ततो नैरथिकस्य विजयादित्वे अतीतानि ह्येन्द्रियाणि न सन्तीत्युक्तं पुरस्कृतान्यष्टौ पो-रुश वा विजयादिषु द्विरूपस्त्रयानन्तरजवे नियमतो मोक्ष-गमनात् । एवं यथा नैरथिकत्वादिषु चतुर्विंशतौ स्थानेषु चिन्ता कृता तथा असुरकुमारादीनामपि प्रत्येकं कर्त्तव्या । पूर्वोक्तभावनानुसारेण स्वयमुपयुज्य परिज्ञावनीया प्रावे-न्द्रियसूत्राण्यपि सुगमान्येव केवलं ह्येन्द्रियगतभावना-नुसारेण तत्र भावना प्रावयितव्या इति । प्रज्ञा १५ पद ।

तत्र यानि ह्येन्द्रियाणि तानि जीवानां पर्याप्तौ सत्यां भव-न्ति यानि च भावेन्द्रियाणि तानि संसारिणां सर्वावस्थाभावी-नीति-तं०

(२) इन्द्रियाणां बाहुल्य-पृथक्त्वप्रदेशावगाहना-स्तदधा-तवेदना च ॥

तत्र बाहुल्यादि यथा—

सोइंदिए णं जंते ! केवइयं बाहुल्लेणं पप्पत्ते ? गोयमा ! अंगुलस्स असंखेज्जइजागे बाहुल्लेणं पप्पत्ते एवं फासिंदिए (सो इंदिय णं जंते ! केवइयं बाहुल्लेणं पप्पत्ते इत्यादि) इदमपि पाठसिद्धं उक्तश्रायमर्थोऽन्यत्रापि “ बाहुल्लतो य सव्वाहं अ-गुलअसंखेज्जमागमिति ” अत्राह-यद्यहुल्लस्यासंख्येयजागो बाहु-ल्यं स्पर्शनेन्द्रियस्य ततः कथं खड्गकुरिकाद्यभिघाते अन्तःशरी-रस्य वेदनाजुवः तदेतदसमीचीनं सम्यग् वस्तुतत्त्वा परिज्ञा-नात्त्वगिन्द्रियस्य विषयः शीतादयः स्पर्शाः यथा चक्षुषो रूपं गन्धो घ्राणस्य स्पर्शनं च खड्गकुरिकाद्यभिघाते अन्तः शरी-रस्य शीतादिस्पर्शवेदनमस्ति किन्तु केवलं दुःख वेदनं तच्च दुःखरूपवेदनामात्मा सकलेनापि शरीरेणानुभवति न केवले न त्वगिन्द्रियेण ज्वरादिवेदनावत् ततो न कश्चिद्दोषः अथ शीतत्वपानकादिपाने अन्तः स्पर्शवेदनाप्यनुभूयते ततः कथंसा घटाग्रमट्टाद्यते इति उच्यते-इहत्वगिन्द्रियं सर्वत्रापि प्रवेशपर्य-न्तवर्त्ति विद्यते तथा पूर्वसुरिभिः व्याख्यानात्तथा चाह मूलटी-काकारः सर्वप्रदेशपर्यन्तवर्त्तित्वाच्च त्वचोऽन्यतरोऽपि श्रुति-स्योपरि त्वगिन्द्रियस्य भावाद्गुणपद्यते ततः शीतस्पर्शवेदना-नुभवः ॥ प्रज्ञा १५ पद (तदुघातवेदनापिज्ञेयतोऽव्याख्याता)

(३) इन्द्रियाणां पृथुत्वं तदवगाहना च ।

पृथुत्वविषयं सूत्रमाह ॥

सोइंदिए णं जंते ! केवइयं पोहत्तेणं पप्पत्ते ? गोयमा ! अंगुलस्स असंखेज्जइजागे पोहत्तेणं पप्पत्ते एवं चक्खि-दिए धाणिदिए वि जिब्बिदिएणं पुञा, गोयमा ! अंगुल-पुहत्तेणं पप्पत्ते फासिंदिएणं पुञा, गोयमा ! शरीरपमाण-मेत्तेणं पप्पत्ते ।

(पोहत्तेणं पप्पत्ते इत्यादि) इह पृथुत्वं स्पर्शनेन्द्रियव्यति-रेकेण शेषाणामिन्द्रियाणामात्माहुत्वेन प्रतिपत्तव्यं स्पर्शने-न्द्रियस्य उच्चर्यांगुलेन । ननु देहाभितानिन्द्रियाणि देह-ओच्छ्रयाहुत्वेन प्रमीयते “ उस्सेहपमाणतो मिणसु देहमि-तिवचनात् ” ततः इन्द्रियाण्युच्चर्यांगुलेन मातुं युज्यन्ते । नात्माहुत्वेनेति । तदयुक्तम् जिह्वादीनामुच्चर्यांगुलेन पृथुत्वं प्रमित्तच्युपगमे त्रिगव्यूतीनां मनुष्याणां रसाज्यवहारोच्चेद-प्रसक्तेस्तथाहि-त्रिगव्यूतादीनां मनुष्याणां परगव्यूतादीनां च हस्त्यादीनां स्वस्वशरीरानुसारितया अतिविशालानि मुखानि जिह्वाश्च ततो यद्युच्चर्यांगुलेन तेषां कुरप्राकारतयो-क्तस्यान्यन्तरनिवृत्त्यात्मकस्य जिह्वेन्द्रियस्याहुल्लपृथुत्ववत्त्वं णो विस्तारः परिगृह्यते तदा अल्पतया न तत्सर्वं जिह्वां व्याप्नु-यात् सर्वव्यापित्वाभावे च योऽस्ती बाहुल्येन सर्वात्मना जिह्वाया-रसवेदनवत्क्षणप्रतिप्राणप्रसिद्धो व्यवहारः स व्यवच्छेदमाप्नु-यादेवं घ्राणादिविषयेपि यथायोगं गन्धादिव्यवहारोच्चेदो-प्रावनीयः तस्मादात्माहुत्वेन जिह्वादीनां पृथुत्वमवसेयं नोच्छ-र्यांगुलेनेति । आह च भाष्यकृत “ इन्द्रियमाणे विणय, जणियज्जं-जति गानयार्हणं । जिब्बिदियाइमाणं, संववहारं विरुज्जेज्जा ” अस्या अक्षरगमनिका तत उच्चर्यांगुलमिन्द्रियमानोपि आ-स्ता मिन्द्रियविषयपरिमाण-चिन्तायामित्यपिशब्दार्थः । प्रजनीयं विकल्पनीयं कापि गृह्यते इत्यर्थः किमुक्तं जवति स्पर्शनेन्द्रिय-पृथुत्वपरिमाणचिन्तायां ग्राह्यमन्येन्द्रियपृथुत्वपरिमाणचिन्ता-यां न ग्राह्यं तेषामात्माहुत्वेन परिमाणकारणादिति कथं

मेतदवसेयमिति चेदत आह यद्यस्मात्सर्वेषामपीन्द्रियाणां मुच्यन्त्याहुत्वेन परिणामकारणम् त्रिगन्धूतादीनामादिशब्दात् छिगन्धूतादि परिग्रहो जिह्वेन्द्रियादिमानं सूत्रोक्तसंव्यवहारं विरुध्यते । यथानन्तरमेव ज्ञावितमिति ।

सम्प्रति कतिप्रदेशावगाहनेति प्रतिपादयति ।

सोइंदिए णं जंते ! कइ पदेसिए पसते ? गोयमा !

अणंतपदेसिए पसते एवं जाव फासिंदिए सोइंदिए णं जंते ! कइ पदेसोगाढे पणत्ते ? गोयमा ! असंखेज्ज पदे-सोगाढे एवं जाव फासिंदिए । (टीका न गृहीता)

(४) इन्द्रियाणामल्पबहुत्वं तद्गुणाश्च ।

एतेसि णं जंते ! सोइंदिय चक्खुइंदियघाणेंदियजिब्बिंदियफासिंदियाणं ओगाहणट्टयाए पदेसट्टयाए ओगाहण-पदेसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ गोयमा ! सव्वत्थोवे चक्खिंदिए ओगाहणट्टयाए । सोइंदिय ओगाहण-ट्टयाए संखेज्जगुणे । घाणेंदिय ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे । जिब्बिंदियओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे । फासिंदियओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे । पदेसट्टयाए सव्वत्थोवे । चक्खिंदिएपदेसट्टयाए सोइंदिए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । घाणेंदिए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । जिब्बिंदिएपदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । फासिंदियपदेसट्टयाए असंखेज्जगुणे । ओगाहणपदेसट्टयाए सव्वत्थोवे । चक्खिंदिए ओगाहणपदेसट्टयाए सोइंदिए ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे । घाणेंदिए ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे । जिब्बिंदिए ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे फासिंदिए ओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे । फासिंदियस्स ओगाहणट्टयाएहिंतो चक्खिंदिएपदेसट्टयाए अणंतगुणे । सोइंदिए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । घाणेंदिए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । जिब्बिंदिए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे फासिंदिए पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणे ।

(पणसि णं जंते ! इत्यादि) सर्वस्तोकं चक्षुरिन्द्रियमवगाहनार्थतया किमुक्तं भवति सर्वस्तोकप्रदेशावगाहं चक्षुरिन्द्रियं ततः श्रोत्रेन्द्रियमवगाहनार्थतया संक्षेपगुणमतिप्रचूतेषु प्रदेशेषु तस्यऽवगाहनाज्जातततोऽपि घ्राणेन्द्रियमवगाहनार्थतया संख्येयगुणमतिप्रचूतेषु प्रदेशेषु तस्यावगाहनोपपत्तेस्ततोऽपि जिह्वेन्द्रियमवगाहनार्थतया असंख्येयगुणं तस्याहुत्त्वपृथक्त्वपरिमाणविस्तारमकत्वात् यस्तु दृश्यते पुस्तकेषु पाठः संख्येयगुण इति सोऽपि पाठो युक्त्युपपन्नत्वात्तथाहि—चक्षुरादीनि त्रीण्यपीन्द्रियाणि प्रत्येकमहुत्वासंख्येयमागविस्तारमकानि जिह्वेन्द्रियं त्वहुत्वासंख्येयपृथक्त्वविस्तारमतोऽसंख्येयगुणमेव तदुपपद्यते नतु संख्येयगुणमिति ततः स्पर्शनेन्द्रियमसंख्येयगुणम् । तथा ह्यहुत्त्वपृथक्त्वप्रमाणविस्तारं जिह्वेन्द्रियप्रयत्नं द्विप्रभृत्या नवन्यः स्पर्शनेन्द्रियं तु शरीरप्रमाणमिति सुमहदपि तदुपपद्यते संख्येयगुणमिति । यस्तु बहुषु पुस्तकेषु दृश्यते पाठोऽसंख्येयगुणमिति सोऽपि पाठो युक्तिविकलत्वात् । तथा ह्यात्माहुत्त्वप्रयत्नपरिमाणं जिह्वे-

न्द्रियं शरीरपरिमाणं तु स्पर्शनेन्द्रियशरीरमुत्कर्षतोऽपि-द्वक्त्योजनप्रमाणं ततः कथमसंख्येयगुणमुपपद्यते इति । अनेनैव क्रमेण प्रदेशार्थतयापि सूत्रम् ज्ञावनीयम् । उक्तप्रकारेणैव चोत्रयसूत्रमपि ।

इदानीमिन्द्रियगुणाविषयकं सूत्रमाह ।

सोइंदियस्स णं जंते ! केवतिया कक्खरुगुर्यगुणा पणत्ता ? गोयमा ! अणंता कक्खरुगुर्यगुणा ५० एवं जाव फासिंदियस्स सोइंदियस्स णं जंते ! केवड्या मउयत्तहुयगुणा पणत्ता ? गोयमा ! अणंता । एवं जाव फासिंदियस्स, एतेसि णं जंते ! सोइंदिय—चक्खिंदिय—घाणेंदिय—जिब्बिंदिय फासिंदियाणं कक्खरुगुर्यगुणाणं मउयत्तहुयगुणाणं कक्खरुगुर्यगुणमउयत्तहुयगुणाणय कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा चक्खिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा । सोइंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । घाणेंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । जिब्बिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । फासिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । मउयत्तहुयगुणाणं सव्वत्थो वा फासिंदियस्स मउयत्तहुयगुणा जिब्बिंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । घाणेंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । सोइंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । चक्खिंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । कक्खरुगुर्यगुणाणं मउयत्तहुयगुणाणय सव्वत्थो वा चक्खिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा । सोइंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । घाणेंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । जिब्बिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । फासिंदियस्स कक्खरुगुर्यगुणा अणंतगुणा । मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । चक्खिंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । सोइंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । घाणेंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा । चक्खिंदियस्स मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा ।

यानि कर्कशगुरुगुणास्त्रिसूत्राणि तानि पाठसिद्धानि नवरमल्पबहुत्वे चक्षुःश्रोत्रघ्राणजिह्वास्पर्शनेन्द्रियाणां यथोत्तरं कर्कशगुरुगुणा अमीपामेव च पश्चानुपूर्व्या यथापूर्वं मृदुलघुगुणा अनन्तगुणास्तथैव यथोत्तरं कर्कशतया यथापूर्वं चातिकोमलतयोपलब्ध्यमानत्वात् युगपदुभयाल्पबहुत्वसूत्रे फासिंदिय—कक्खरुगुर्यगुणोर्हितो तस्स चैव मउयत्तहुयगुणा अणंतगुणा इति सरीरेहिं कति पया एव, प्रदेशा उपरि वर्तिनः शीतातपादिसम्पर्कतः कर्कशा वर्तन्ते । अन्ये तु बहवः तदन्तर्गता अपि मृदव इति घटन्ते । स्पर्शनेन्द्रियस्य कर्कशगुणेष्वन्यो मृदुलघुगुणा अनन्तगुणा इति । प्रज्ञा० १५ पद० ॥

(५) अमून्नेव संस्थानादीन्यल्पबहुत्वपर्यन्तानि द्वाराणि नैरयिकादिकेषु चिन्तयति ॥

नेरड्याणं जंते ! कइ इंदिया पसत्ता ! गोयमा ! पंच इंदिया पसता तेजहा सोइंदिए जाव फासिंदिए । नेरड्या-

एतं जेतं ! सोऽदिष्टं किं संतिष्ठे पश्यते ? गोयमा ! कदा
बुधासंज्ञासंतिष्ठे पश्यते । एवं जहा ओहिया वचन्वयो
जणिया तदेव नेरइयाणं पि अप्पा वा बहुया वा दांभि-
वि नवरं नेरइयाणं जेतं ! फासिंदियस्स किं संतिष्ठे पश्यते
गोयमा ! छविहे पश्यते तं जहा जवधारिणिज्जे य उत्तर
वेज्जविए य तत्थ एतं जेम जवधारिणिज्जे सेणं हुंमगमंठाण
संतिष्ठे तत्थ एतं जेम उत्तरवेज्जविए ते चेव सेसं तं चेव । अ-
मुरकुमाराणं जेतं ! कइ इंदिया पस्यता ? गोयमा ! पंचि
दिया पस्यता एवं जहा ओहियाणं जाव अप्पावहुगाणि
दोष्णि वि नवरं फासिंदिए छविहे पश्यते तं जहा जव
धारिणिज्जे उत्तरवेज्जविए य तत्थ एतं जेम जवधारिणि
ज्जे से एतं समचउरसंज्ञासंतिष्ठे पश्यते तत्थ एतं जेम
ते उत्तरवेज्जविए से एतं नाणासंज्ञासंतिष्ठे सेसं तं
चेव एवं जाव थणियकुमाराणं । पुढविकाइयाणं जेतं ! कइ
इंदिया पस्यता ? गोयमा ! एगे फासिंदिए पस्यते पुढवि
काइयाणं जेतं ! फासिंदिए किं संज्ञासंतिष्ठे पश्यते ?
गोयमा ! मसूरचंदसंज्ञासंतिष्ठे पस्यते पुढविकाइयाणं
फासिंदिए केवइयं वाहद्वेणं पस्यते ? गोयमा ! अं-
गुल्लस्स असंखेज्जइजाणं वाहद्वेणं पस्यते पुढविकाइयाणं
फासिंदिए केवइयं पोहत्तेणं पस्यते ? गोयमा ! सरि-
प्पमाणमेत्तेणं पस्यते पुढविकाइयाणं फासिंदिए कति-
पदेसे पस्यते ? गोयमा ! अणंतपदेसिए पस्यते पुढ-
विकाइयाणं जेतं ! फासिंदिए कइ पदेसोगाढे पस्यते ?
गोयमा ! असंखेज्जपदेसोगाढे पस्यते एतेसि एतं जेतं !
पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स ओगाहणट्टयाए पदेस-
ट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! ।
सव्वत्थो वा पुढविकाइयाणं फासिंदिए ओगाहणट्टयाए ते
चेव पदेसट्टयाए अणंतगुणे । पुढविकाइयाणं जेतं !
फासिंदियस्स केवइया कक्खमगस्यगुणा पस्यता ? गोय-
मा ! अणंता एवं मज्जयन्नहुयगुणा वि एतेसि एतं जेतं !
पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स कक्खमगस्यगुणाणं मज-
यन्नहुयगुणाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ? गोयमा !
सव्वत्थो वा पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स कक्खमगस्यगु-
णा तस्स चेव मज्जयन्नहुयगुणा अणंतगुणा एवं आलकाइ-
याणं वि जाव वणस्सइकाइयाणं नवरं संज्ञाणे इमो
विसेसो दच्चवो आलकाइयाणं वि वुगविंदुसंज्ञासंतिष्ठे
पस्यते । तेजकाइयाणं सूइकझापसंज्ञासंतिष्ठे पस्यते ।
वालकाइयाणं पनागारसंज्ञासंतिष्ठे पस्यते । वणस्स-
इकाइयाणं नाणासंज्ञासंतिष्ठे पस्यते, वेइंदियाणं जेतं
ते ! कइइंदिया पस्यता ? गोयमा ! दोइंदिया पस्यता
तं जहा जिंजिंदिए य फासिंदिए य दोण्हं पि इंदियाणं

संज्ञाणं वाहद्वं पोहत्तं पदेस ओगाहणा य जहा ओहियाणं
जणिया तहा जाणियव्वा नवरं फासिंदिए हुंमसंज्ञा-
संतिष्ठे पस्यते इमो विसेसो एतेसि एतं जेतं ! वेइंदियाणं
जिंजिंदियफासिंदियाणं ओगाहणट्टयाए पदेसट्टयाए
ओगाहणपदेसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ? गोय-
मा ! सव्वत्थो वेइंदियाणं जिंजिंदिए ओगाहणट्टयाए
फासिंदिए ओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे पदेसट्टयाए
सव्वत्थो वेइंदियाणं जिंजिंदिए पदेसट्टयाए फासिंदि-
यपदेसट्टयाए असंखेज्जगुणे ओगाहणपदेसट्टयाए सव्व-
त्थो वेइंदियस्स जिंजिंदिए ओगाहणट्टयाए फासिंदि-
य ओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे फासिंदियस्स ओगाह-
णट्टयाएहिंतो जिंजिंदियपदेसट्टयाए अणंतगुणे फासिं-
दिएपदेसट्टयाए असंखेज्जगुणे वेइंदियाणं जेतं ! जि-
जिंदियस्स केवइया कक्खमगस्यगुणा ५० ? गोयमा !
अणंता एवं फासिंदियस्स वि एवं मज्जयन्नहुयगुणा वि एते-
सि एतं वेइंदियाणं जिंजिंदियफासिंदियाणं कक्खमगस्य-
गुणाणं मज्जयन्नहुयगुणाणं कक्खमगस्यगुणाणं मज्जयन्नहु-
यगुणाणं य कयरे कयरे हिंतो अप्पा वा ४ ? गोयमा !
सव्वत्थो वा वेइंदियाणं जिंजिंदियस कक्खमगस्यगु-
णा फासिंदियस्स कक्खमगस्यगुणा अणंतगुणा फासिं-
दियस्स कक्खमगस्यगुणेहिंतो तस्स चेव मज्जयन्नहुयगुणा
अणंतगुणा जिंजिंदियस्स मज्जयन्नहुयगुणा अणंतगुणा
एवं जाव चउरिंदियत्ति नवरं इंदियपरिवुट्ठिकायव्वा तेइ-
दियाणं धाणिंदिए थोवे चउरिंदियाणं चकिंविंदिए थोवे
सेसं तं चेव । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मणुस्साणं य
जहा नेरइयाणं नवरं फासिंदिए ठव्विहसंज्ञासंतिष्ठे
पस्यते तं जहा समचउरसेणिगोहपरिमंरुवे सादिखुज्जे
वामणे हुंमे बाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा असुर
कुमाराणं ॥

नेरइयाणं जेतं ! इत्यादि । सुगमं नवरं नेरइयाणं जेतं फा-
सिंदिए किंसंतिष्ठे पस्यते इत्यादि । द्विविधं हि नैरयिकाणां
शरीरं जवधारणीयमुत्तरवैक्रियं च तत्र भवधारणीयं तेषां ज-
वस्वभावत एव निर्मूढं विबुधपक्षोत्पादितसकलव्रीवादिरोम-
पक्षशरीरवदतिवीभत्ससंस्थानोपेतं यदप्युत्तरवैक्रियं तदपि
हुगसंस्थानमेव तथाहि यद्यपि ते वयमतिमुन्दरशरीरं विकु-
र्विष्याम इत्यभिसन्धिना वैक्रियशरीरमारजन्ते तथा पि तेषां
अत्यन्ताद्युमं तथाविधनामकर्मोदयादतीवाद्युभतरमेवोपजा-
यते इति-असुरकुमारसूत्रे जवधारणीयं समचतुरस्रसंस्थानं
तथा स्वाभाव्यात्-उत्तरवैक्रियन्तु नानासंस्थितं स्वेच्छया
तस्य निष्पत्तिजावात् प्रथिव्यादिविषयाणि तु सूत्राणि सुप्र-
तीतान्येव प्रज्ञा १५ पद ॥

(६) इन्द्रियाणां च वर्तमानार्थग्राहकत्वम्
अथे य पशुप्राणेषु, त्रिणियों इंदियं ब्रह्म ॥

इन्द्रियं पुनश्चक्षुरादिकं विनियोगं व्यापारं व्रजते प्रत्यु-
त्पन्ने वर्तमानार्थविषयं नातीतानागतार्थविषयमिति ज्ञावः ॥
वृ० १ उ. । इन्द्रियं हि वार्त्तमानिक एवार्थे व्याप्रियते तत्
स्तत्सामर्थ्यादुपजायमानं मानसमपि ज्ञानमिन्द्रियज्ञानमिव
वर्त्तमानार्थग्रहणपर्यवसितसत्ताकमेव ज्ञेयम् ॥ अथ यदा
चक्षुरूपविषये व्याप्रियते तदा रूपविज्ञानमुत्पादयति न शेष
काष्ठं ततस्तद्रूपविज्ञानं वर्त्तमानार्थविषयं वर्त्तमान एवार्थे
चक्षुषो व्यापारात् स्वरूपविषयव्यावृत्त्यभावे च मनोज्ञानं ततो
न तत् प्रतिनियतकालविषयमेवं शेषेष्वपीन्द्रियेषु वाच्यमानं ॥

(७) श्रोत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयतां प्रतिपादयिपुरादौ
विषयान्स्तदग्रहणप्रकारश्चाह ॥

*दोहिं गाणेहिं आया सदाइं सुणेइं तं देसेण वि आया
सदाइं सुणेइं सव्वेण वि आया सदाइं सुणेइं एवं रुवाइं
पासइं गंधाइं आघासइं रसाइं आसाएइं फासाइं पमि
संवेएइं ॥ *

(देशेणविसि) । देशेन शृणोत्येकेन श्रोत्रेणैकश्रोत्रोपधा
ते सति सर्वेण वा अनुपहृतश्रोत्रेन्द्रियो यो वा संज्ञिन्नश्रोत्रा
भिधानद्विव्युक्तः स सर्वैरिन्द्रियैः शृणोतीति सर्वेणेति व्यप
दिश्यते एवमिति यथा शब्दान् देशसर्वाच्यां एवं रूपादी
नपि नवरं जिह्वादेशस्य प्रसुप्त्यादिनोपघातादेशेनास्वाद
यतीत्यवसेयमिति । देशसर्वाच्यां सामान्यतः श्रवणाद्युक्तं
विशेषविवक्षायां प्रधानत्वात् देवानां तानाश्रित्य तदाह ।

दोहिं गाणेहिं देवे सदाइं सुणेइं तंजहा देसेण वि देवे
सदाइं सुणेइं सव्वेण वि सदाइं सुणेइं जावणिज्जरेइं ॥

(दोहीत्यादि) एतदपि विवक्षितशब्दादिविशेषोपापेक्षया
सूत्रचतुर्दशकं नेयमिति देशतः सर्वतो वेति अनन्तरोक्ता
भावाः शरीर एव सति सम्भवन्तीति देवानां च प्रधानत्वात्तेषां
मेव । स्या० २ ग० ।

पुट्टाइं जंते ! सदाइं सुणेइं अपुट्टाइं सदाइं सुणेइं ?
गोयमा ! पुट्टाइं सदाइं सुणेइं नो अपुट्टाइं सदाइं सुणेइं
पुट्टाइं जंते ! रुवाइं पासंति अपुट्टाइं रुवाइं पासंति ?
गोयमा ! नो पुट्टाइं रुवाइं पासंति अपुट्टाइं रुवाइं पा-
संति पुट्टाइं जंते ! गंधाइं अग्घाति अपुट्टाइं गंधाइं अ-
ग्घाति ? गोयमा ! पुट्टाइं अग्घाइं नो अपुट्टाइं अग्घाइं ।
एवं रसाण वि फासाण वि नवरं रसाइं आसाइं फासाइं
पमिसंवेदेति अजिज्जाओ कायवो ॥

(सदाइं सुणेइं इत्यादि) प्राकृतत्वासूत्रे शब्दशब्दस्य न
पुंसकत्वमन्यथा पुंस्त्वं प्रतिपत्तव्यं । स्पृष्टान् प्रदन्त ! श्रोत्रे
न्द्रियमिति कर्तृपदं सामर्थ्याद्व्यज्यते । शब्दान् शृणोति तत्र
स्पृश्यन्ते इति स्पृष्टास्तान् तनौ रेणुमिवाविज्ञितमात्रानि
त्यर्थः “ पुटं रेणुं व तणुमि ” इति वचनात् शब्दयन्ते प्रतिपा
द्यन्ते अथो एजिरिति शब्दाः तान् शृणोति शृणोति उपल
भ्यते इति यावत् । विमुक्तं भवति । स्पृष्टमात्राप्यत्र च शब्द
ख्याणि श्रोत्रेन्द्रियमुपलभन्ते । न तु घ्राणेन्द्रियादिवत् वरु
स्पृष्टानीति कस्मादिति चेदुच्यते इह शब्दख्याणि घ्राणे
न्द्रियादिविषयभूतेभ्यो ह्येभ्यः सूक्ष्माणि । तथा बहूनि
तथा तत्क्षेत्रमाविशब्दयोग्यव्यवसायानि च ततः सूक्ष्मत्वा-
दतिप्रभूतत्वात् तदाभ्यद्रव्यवासकत्वाच्चात्मप्रदेशैः स्पृष्टमात्रा-

एयपि निर्वृत्तेन्द्रियमध्ये प्रविश्य जटित्युपकरणेन्द्रियमभिव्य
ज्यन्ति । श्रोत्रेन्द्रियं च घ्राणेन्द्रियाद्यपेक्षया स्वविषयपरि
च्छेदे पटुतरं ततः स्पृष्टमात्राप्यपि तानि श्रोत्रेन्द्रियमुपलभं
ते नास्पृष्टान् सर्वथात्मप्रदेशैः संबन्धमप्राप्तान् श्रोत्रेन्द्रियस्य
प्राप्तविषयपरिच्छेदस्वभावात् यथाच श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्तका-
रितातथानन्ध्यध्ययनटीकादौ चर्चितमिति ततोऽवधार्यम् (पुट्टा
इं जंते ! रुवाइं इत्यादि) ॥ सुगमं निर्वचनमाह । गौतम ! न
स्पृष्टानि रूपाणि पश्यति चक्षुः कित्त्वस्पृष्टानि चक्षुषोऽप्राप्ति
कारित्वाच्च तच्चाप्राप्तिकारित्वं तत्त्वार्थटीकादौ सविस्तरं
प्रसाधितमिति ततोऽवधारणार्थं गन्धादिविषयाणि सूत्राणि
सुप्रसिद्धानि नवरं स्पृष्टान् गन्धानाजिघ्रसीत्यादियद्युक्तं त
थापि वरुस्पृष्टानीति ह्येभ्यम् यत् उक्तमावश्यकनिर्गुणौ (पुट्टं
सुणेइत्यादि) तत्र स्पृष्टानीति-पूर्ववत् वद्वानिति-आत्मप्रदेशैः
रात्मीकृतान् “ वरुमपीकयं पपसेहिं ” इति वचनात्-विशेष
पणसमासश्च वरुश्च ते स्पृष्टश्च वरुस्पृष्टस्तान् इहस्पृष्टरूप
शमात्रेणापि भवन्ति । यथा शब्दस्ततः स्पर्शमात्रव्यवच्छे-
देन स्पर्शविशेषप्रतिपत्तिरव्याहता स्यादिति वरुग्रहणं वरु
पा ये स्पृष्टास्तान् परिच्छिन्नानि नान्यानि कस्मादेवमिति चेदुच्यते
गन्धादिख्याणां वादरत्वावदपत्वाद्भावकत्वाच्च-घ्राणादी-
न्द्रियाणामपि श्रोत्रेन्द्रियापेक्षया मन्दशक्तिकत्वादिति । प्रज्ञा०
पद० १५ ।

इन्द्रियाणां प्राप्याऽप्राप्यकारित्वम् ।

चत्तारि इंदियत्था पुट्टा वेदेति । तंजहा । सोइंदियत्थे
१ घ्राणिंदियत्थे २ जिघिंसिंदियत्थे ३ फासिंदियत्थे ४

(पुट्टति) स्पृष्टा इन्द्रियसंबन्धा (वेपतिस्ति) वेद्यन्ते आ
त्मना ज्ञायन्ते नयनमनोवर्जानां श्रोत्रादीनां प्रामार्थपरिच्छेद-
स्वभावत्वादिति ॥ स्या० ४ ग० ।

आह च ॥

पुट्टं सुणेइं सदां, रुवं पुण पासइं अपुट्टं तु ॥

गंध रसं च फासं च, वरुपुट्टं वियागरे ॥ १ ॥

श्रोत्रेन्द्रियं कर्तृशब्दं कर्मतापन्नं शृणोति । कथंचूतमित्याह ॥
स्पृशत इति स्पृष्टस्तं स्पृष्टं तनौ रेणुवदाविज्ञितमात्रमित्यर्थः ।
इदमुक्तं भवति स्पृष्टमात्राप्येव शब्दख्याणि श्रोत्रमुपल-
भन्ते यतो घ्राणादीन्द्रियविषयभूतख्याण्यस्तानि सूक्ष्माणि
बहूनि प्रावुकानि च पटुतरं च श्रोत्रेन्द्रियं-विषयपरिच्छेदे
घ्राणेन्द्रियादिगणादिति श्रोत्रेन्द्रियस्य च कर्तृत्वं शब्दश्रवणा
न्यथानुपपत्तेर्ज्ञेयते । एवं घ्राणेन्द्रियादिष्वपि वाच्यम् ता-
नि पुनः कथं गन्धादिकं शृणोन्तीत्याह ॥ गन्ध्यत इति गन्ध-
स्तमुपलभते घ्राणेन्द्रियम् । रस्यत इति रसस्तं च शृणोति
रसनेन्द्रियम् स्पृशत इति स्पर्शस्तं च जानाति स्पर्शनेन्द्रि-
यम् । कथंचूतं गन्धादिकमित्याह । वरुस्पृष्टं तत्र स्पृष्टमिति पू-
र्ववदेव वरुं तु गाढतरमादिष्टमात्मप्रदेशैस्तोयवदात्मी-
कृतमित्यर्थः । ततश्च गन्धादिख्यासमूहं प्रथमं स्पृष्टमाविज्ञितं
ततश्च स्पर्शनानन्तरं वरुमात्मप्रदेशैर्गाढतरमागृहीतमेवो-
पलभते घ्राणेन्द्रियादिकमित्येवं व्यागृणीयात् प्ररूपयेत्
प्रज्ञापकः । यतो घ्राणेन्द्रियादिविषयभूतानि गन्धादि
ख्याणि शब्दख्यापेक्षया स्तोकानि वादराण्यभावुकानि च
विषयपरिच्छेदे श्रोत्रापेक्षया पटुं च घ्राणादीन्यतो वरुस्पृष्ट
मेव गन्धादिख्यासमूहं गृह्णन्ति न पुनः स्पृष्टमात्रमितिभावः
ननु यदि स्पर्शनान्तरं वरुं शृणोन्ति तर्हि ‘ पुट्टवरु ’ मिति

पात्रो युक्त इति चेदुच्यते । विचित्रत्वात्सुत्रगतेरित्यं निर्देशो
ऽर्थतस्तु यथा त्वयोक्तं तथैव दृष्टव्यम् । अपरस्त्वाह ।
यद्वचं तत्स्पृष्टं भवत्येव विशेषवन्धे सामान्यवन्धस्यान्तर्जा-
चात् ततः किं स्पृष्टग्रहणेनेति तदयुक्तं सकलश्रोतृसाधारणत्वा-
च्छास्त्ररम्भस्य प्रपञ्चितज्ञानग्रहार्थमर्थपक्षिगम्यार्थाजिघाने
ऽप्यदोषादिति चतुरिन्द्रियं त्वप्राप्तमेव विषयं गृह्णातीत्याह
“रूपं पुण प्राप्तं अपुष्टं त्विति” रूपं कर्मतापन्नं च चक्षुरस्पृष्ट-
मप्राप्तमेव पश्यति पुनः शब्दस्य विशेषणार्थत्वादस्पृष्टमपि
योग्यदेशस्थमेव पश्यति नायोग्यदेशस्थस्यैवार्थादिकटकुल्या-
दिव्यवहितं वा घटादीति निर्युक्तिगाथार्थः ॥

अर्थे तद्व्याख्यानाय ज्ञाप्यम् ।

पुष्टं रेणुं व तणुमि, वक्ष्यमपीकयं पपसेहि ।
त्रिष्ठाहं चिय गिएहइ, सदद्ववाइनुचाहं ॥
बहुसुहुमजावुगाई, जं पठुरयं व सोत्तविष्णाणं ।
गंधाई दव्वाहं, विवरीयाई जओ ताहं ॥
फरिसाणत्तरमत्तर, मत्तप्पए समीसीकयाई ।
वेप्पंति पठुरविणाई जं च न घाणाइकरणाई ॥
स्पृष्टमित्यस्य व्याख्यानम् ॥

(पुष्टरेणुं व तणुमिति) । यथा रेणोस्तनौ संवन्धः इत्ये-
तावन्मात्रेण यद्वस्तु संबद्धं तदिह स्पृष्टमुच्यते इति भावः ॥
(वक्ष्यमित्यादि) यदास्मीकृतमात्मना गाढतरमागृहीतमा-
त्मप्रदेशैस्तनुबन्धनतोयवन्मिथीकृतं तद्वस्तुमुच्यते इत्यर्थः ॥
तत्र (व्रिककाई चि) अतिस्पृष्टान्येव शब्दद्रव्याणि गृह्णाति
श्रोत्रं यतस्तानि बहूनि सूक्ष्माणि भावुकानि च वासकानि
चेत्यर्थः । पठुतरं च श्रोत्रविज्ञानं गन्धादिद्रव्याणि तु विप-
रीतानि स्तोकावादाभावुकानि यतोऽतस्तानि स्पर्शनान्तरमा-
त्मप्रदेशैर्मिथीकृतानि स्पृष्टवकानि गृह्णाते । घ्राणादिभिः पठु-
तरविज्ञानानि च न प्रवन्ति यतो घ्राणादिकारणानीतिगाथा-
त्रयार्थः । अयं रूपं पुण प्राप्तं अपुष्टं त्वित्यत्रोपपत्तिमाह ।

“अप्यपत्कारिनयणं, पेयं नयणस्त विसयपरिमाणं । आयं-
गुह्येण वक्ष्यं, अइरिचं जो अणाणं तु ” प्रायुक्तयुक्तया अप्राप्त-
कारि अप्राप्तस्यैव वस्तुनः परिच्छेदकारि यतो नयनं मनश्च
ततोऽस्पृष्टमेव रूपं पश्यति नयनेन्द्रियम् । विशेषं (अधिकं
तु विस्तरजयात्र प्रपञ्च्यते तत्तुतत्रैव दृष्टव्यम्)

(८) सम्प्रतीन्द्रियाणां प्रविष्टाप्रविष्टविषयचिन्तां कुर्वन्नाह ॥
पविट्ठाई जंत ! सदाई सुणेइ अपविट्ठाई सदाई सुणेइ
? गोयमा ! पविट्ठाई सदाई सुणेइ नो अपविट्ठाई सुणेइ
एवं जहा पुट्ठाणि तहा पविट्ठाणि ॥

(सदाई इत्यादि) पावसिद्धं नवरं स्पर्शस्तनौ रेणोरिवा
ऽपि भवति । प्रवेशोमुखे कवचस्येवेति शब्दार्थस्य भिन्नत्वा-
त् भिन्नविषयता स्पृष्टप्रविष्टसूत्राणामिति-प्रज्ञा० १५ पद० ।
(९) श्रोत्रवक्त्राणादिचतुरिन्द्रियाणां प्राप्यकारित्वं नय-
नमनसोस्त्वप्राप्यकारित्वम् ।

प्राप्यकारीणीन्द्रियाण्यप्राप्यकारीणिवेति तत्र प्राप्यकारीण्ये-
वेति कणभक्ताङ्गापदमीमांसकसाङ्ख्याः समाख्यान्ति । चक्षुः
श्रोत्रेतराणि तानि तथेति ताथागतः । चक्षुर्वैजानीति तु तथा
स्याद्वादावदातद्वदयाः । तत्र प्रथमे प्रमाणयन्ति ।

चक्षुःप्राप्य मर्ति करोति विषये बाह्येन्द्रियत्वादितो ।
यद्बाह्येन्द्रियतादिना परिगतं तत्प्राप्यकारीकृतं ॥
जिह्वावत् प्रकृतं तथा च विदितं तस्मात्तथा स्थीयतां ।
नाऽत्रासिद्धिमुखश्च दूषणकणस्तद्वक्त्राणीकृणात् ॥ ११ ॥

अच्चिच्छकलनेषु या पुन-यौगपद्यधिषणा मनीषिणाम् ।
पद्मपत्रपटव्रीविहोपवत्सत्त्वरोदयनिबन्धनैव सा ॥३॥
प्रथमतः परिसृत्य शिहोच्चयं निकटतः कृष्णमीकृष्णमीकृते ।
तदनु दूरतराम्बरमण्डली तिलककान्तमुपेत्य सितत्वेषम् ३
कुर्महेऽत्र वयमुत्तरकेर्धौ कीदृशी दृगिह धर्मितयोक्ता ।
किन्तु मांसमयगोवकरूपा सूक्ष्मताभृदपरा किमु काऽपि ॥४॥
आदिमा यदि तदापि किमर्थो बोचनानुसरणव्यसनी स्यात् ।
बोचनं किमुत वस्तुनि गत्वा संसृजोत्थिय इव प्रणयिन्याम् ॥५॥
प्रत्यक्षबाधः प्रथमप्रकारे प्राकारपृथ्वीधरसिन्धुरादिः ।
संबध्यते पद्मपुटोपटंकी प्रत्यक्षकाले कलयाऽपिनो यत् ॥६॥
पक्षेऽपरत्राऽपि स एव दोषः सत्पन्न वस्तु प्रतिवीक्ष्यतेऽस्मि ।
संसर्पणे वाऽस्य सकोटरत्वप्राप्त्यापुमान् किं जरद्वमः स्यात् ॥

चक्षुषः सूक्ष्मतापक्षे सूक्ष्मता स्यादमूर्तता ।

यद्वात्यपरिमाणत्व-मित्येषा कल्पनोजय ॥ ८ ॥

स्याद्भोमवद्व्यापकता प्रसक्त्या सर्वोपलब्धः प्रथमप्रकारे ।
प्राकारकान्तरविहारहारमुख्योपलब्धो न भवेद्वितीये ॥ ९ ॥
न खलु न खलु शास्त्रं स्वप्रमाणात्प्रतिष्ठे पटकटशकटादौ भेद-
कारि प्रसिद्धम् । अथ निगदसि तस्मिन् तस्मिन् चक्रमेण,
प्रसरति तत एतत्स्यादनल्पप्रकाशम् ॥ १० ॥ तथाहि-
प्रोहाममाणिक्कणानुकारी दीपाङ्कुरस्त्विदपटव्रीप्रजावात् ।
किं नैव कश्मीरजकज्जवादीनृप्रथीयसोऽपि प्रथयत्यशेषान्
॥ ११ ॥ नन्वेवमव्यक्तनिराक्रिया स्यात्पक्षे पुरस्तादुपलक्षिते-
ऽस्मिन् । प्रौढप्रज्ञामण्डलमणिरुतोऽर्थो नाज्ञास्ते यत्प्रतिभा
समानः ॥ १२ ॥ अथाप्यनुद्भूततया प्रजायाः पदार्थसंपर्क-
जुषोप्यनीक्षा । सिद्धिस्तदानीं कथमस्तु तस्या ब्रवीषि चेतै-
जसताव्यहेतोः ॥ १३ ॥ रूपादिमध्यं नियमेन रूपप्रकाशक-
त्वेन चतैजसत्वम् । प्रज्ञापसे चक्षुसि संप्रसिद्धं यथा प्रदीपा-
ङ्कुरविद्युदादौ ॥ १४ ॥ तदिदं धुसृणविमिश्रणमंभ्रपुरन्धीक-
पावपाद्वीनाम् । अनुहरते व्यञ्जिचारूपपक्षेणसंनिकर्षेण ॥ १५ ॥
उच्यत्वरूपेऽपि विशेषणे स्या-हेतोरनैकान्तिकताङ्गनेन । त-
स्यापि चेतैजसतां तनोषि, तत्त्वादिना किन्तु तदाऽपराधम्
॥ १६ ॥ सौवीरसौचैवसैधवादि निश्चिन्वते पार्थिवमेव धीराः
कृशानुज्ञावोपगमोऽस्य तस्मा-दयुक्त एव प्रतिभात्यमीषाम्
॥ १७ ॥ तथाच-सौवीरसौवचैवसैधवादिक् स्यादाक
रोद्भूतिवशेन पार्थिवम् । मृदादिवन्न व्यभिचारचेतनं चामी-
करेणानुगुणं निरीक्ष्यते ॥ १८ ॥ चामीकरादेरपि पार्थिव-
त्वं द्विगेन तेनैव निवेदनीयम् । शाब्दप्रमाणेन न चाऽत्रवा-
धा पक्षस्य यन्नास्ति तदत्र सिद्धम् ॥ १९ ॥ अङ्गनं मरिच-
रोचनादिकं पार्थिवं ननु तवापि सम्मतम् । अङ्गनेऽपि तदसौ
प्रवृत्तिमा-नप्रयोजकविरुम्बरुम्बरी ॥ २० ॥ हनूमल्लोख-
बांगूख-हम्वात्ते साधनादतः । न सिद्धिस्तैजसत्वस्य दृष्ट
सुस्पष्टदूषणात् ॥ २१ ॥ चक्षुर्न तैजसमभास्वरतिग्मजावा-
दम्भोवदित्यनुमितिप्रतिषेधनाच्च । सिद्धिं दधाति नयनस्य न
तैजसत्वं तस्मादमुष्य घटते किमु रश्मिवत्ता ॥ २२ ॥ अपिच ।
प्रत्यक्षबाधः समवाकि पक्षे न रश्मयो यदृदृशि दृष्टपूर्वाः । तथा च
शास्त्रेण तैव कावा-तीतत्वदोषोऽप्युदपादि हेतोः ॥ २३ ॥
अनुद्भवपुण्यो मन्त्रेयुश्चेदमयसत्रततो न दोषः । नन्वेवमेत-
स्य पदार्थसार्थप्रकाशकत्वं न सुवर्णवत् स्यात् ॥ २४ ॥
आलोकासाचिव्यवशान्थास्य प्रकाशकत्वं घटनामियति ।
नन्वेवमेतत्साचिवस्य किं स्यात्प्रकाशकत्वं न कुटीकुटादेः २५ ॥

अथास्तु कामं ननु तैजसत्वं-मुत्तेजितं किं न भवेत्त्वयास्य ।
तथा च नव्यस्त्वदुक्त एषो-ऽद्वैतप्रवादोऽजनि तैजसत्वे २६
उत्पद्यन्ते तरणिकरणश्रेणिसंपर्कतश्चे-त्तत्रोद्भूताः सपादि
रुचयो लोचने रोचमानाः । यदृशहन्ते न खलु तपनालोकसं
पत्प्रतान-स्तस्मिन्हेतुर्भवति हि दिवा दीपभासामजासः ॥ २७ ॥
अत्रेयं प्रतिक्रिया-मुष्टिग्राह्ये कुवलयदलद्वयामल्लिम्बाविहिते
स्फीते ध्वान्ते स्फुरति चरतो धूककाकोदरादेः । किं दलद्वयं
क्षणमपि रुचो लोचनेनैव यस्मादालोकस्य प्रसरणकथा
काचिदप्यत्र नास्ति ॥ २८ ॥ उत्पत्तिरुद्भूततयाय तासां तत्रैव
यत्रास्ति रवि प्रकाशः । काकोदरादेरपि तर्हि नैताः कीट-
प्रकाशे कुशला भवेयुः ॥ २९ ॥ अविवरतिमिरव्यतिकर-
परिकरितापवर कोदरे कचन । वृषदंश दृशि न दृष्टा
मरीचयः किमु कदाचिदथ ॥ ३० ॥ अत एव विद्वोकयन्ति
सम्य-क्तिमिराङ्कुरकरवितेऽपि कोणे । मूषकपरिपथिनः पदा-
र्थान् ज्वलनालोकविजृम्भणं विनैव ॥ ३१ ॥ अत्रोत्तरमू-
चाकचिक्यप्रतीभास-मात्रमत्रास्ति वज्रवत् । नांशवःप्रसरन्त
स्तु, प्रेक्ष्यन्ते सूक्ष्मका अपि ॥ ३२ ॥ मार्जारस्य यदीक्षण
प्रणयिनः केचिन्मयूखाः सखे विद्येरन् न तदा कथं निशि
भृशं तच्चक्षुषा प्रेक्षिते । प्रोन्मीलत्करपुञ्जपिञ्जरतनौ संजा
तवत्युन्दरे प्रोज्जृम्भेत तवापि हन्त धिपणा दीपप्रदीपाद्यथा
॥ ३३ ॥ कृशतरतया तेषां नोचेदुदेति मतिस्तव प्रभवति
कथं तस्याप्यस्मिन्नसौ निरुपपन्नवा । घटननिपुणा साक्षा
त्प्रेक्षाविधौ हि ततिस्त्विषां न खलु न समा धीमन् ! सा
चोभयत्र विज्ञायते ॥ ३४ ॥ अमृदगूपिकारीणां तस्मादस्ति
स्वयोग्यता । यथा तमस्यपीकृन्ते, न चङ्कुरश्चिमवत्युनः ॥ ३५ ॥
इत्थं न चक्षुषि कथंचिदपि प्रयाति. संसिद्धिपकृतिमियं खलु
रश्मिवत्ता । तस्मात्कथं कथय तार्किकचक्षुषः स्यात् प्राप्यैव
वस्तुनि मतिः प्रतिबोधकत्वम् ॥ ३६ ॥ बहिरर्थग्रहोन्मुख्यं
बहिःकारणजन्यता । स्यायित्वं वा बहिर्देशे किं बाह्येन्द्रियता
जवेत् ॥ ३७ ॥ तत्रादिमायां जिदि चेतसा स्या-देतस्य हे
तोर्व्यञ्जिचारचिह्नम् अप्राप्यकारि प्रकरोति यस्मान्मन्दा
किनी मन्दरबुद्धिमेतत् ॥ ३८ ॥ दोषः स एवोत्तरकल्पनायां
यदात्मनः पुद्गल एव बाह्यः । चेतश्च तस्मादुपजायमान मे-
तद्वहिःकारणजन्यताभूत् ॥ ३९ ॥ चेतः सनातनतया क-
लितस्वरूपं सर्वापकृष्टपरिमाणपवित्रितं च । प्रायः प्रिय
प्रणयिनीप्रणयातिरेका-देतत्करोति हृदये ननु तर्कतज्ज्ञाः ॥ ४० ॥
एतदत्र विततीक्रियमाणं प्रस्तुतेतरदिव प्रतिज्ञाति ! वि-
स्तराय च भवेदिति चिन्त्यं तच्छिद्वोक्य गुरुगुम्फितवृत्तिम्
॥ ४१ ॥ पक्षे तृतीये विषयप्रदेशः शरीरदेशो यदि वा
बहिः स्यात् । स्यायित्वमाद्ये विषयाश्रितत्वं यद्वा प्रवृ-
त्तिर्विषयोमुखी स्यात् ॥ ४२ ॥ प्राचीनपक्षे प्रतिवाद्यसिद्धिः
कलङ्कपङ्कः समुपैति हेतोः । स्यादादिना यत्प्रतिवादिनास्य
नाङ्गीकृतं मेयसमाश्रितत्वम् ॥ ४३ ॥ पक्षे तथा साधनशू-
न्यतास्मिन् दृष्टान्तदोषः प्रकटः पट्टनाम् । जिह्वेन्द्रियं नार्थ
समाश्रितं य-च्छिद्वोक्यमासुरमी कदाचित् ॥ ४४ ॥ छि-
तीयकल्पे किमसौ प्रवृत्ति-र्याजिमुख्येन विसर्पणं स्यात् ॥
आश्रित्य किं वा विषयप्रपञ्च-प्रतीतिसंप्रतिबोधकत्वम्
॥ ४५ ॥ पक्षे पुरश्चारिणि सिद्धिबन्धं स्यात्साधनं जैनम-
तानुगानाम् । यस्मान्न तैर्लोचनरश्मिचक्र-मङ्गीकृतं वस्तु-
मुखं प्रसर्पत् ॥ ४६ ॥ निदर्शनस्य स्फुटमेव दृष्टं वैकल्यम-

त्रैव हि साधनेन । पदार्थसार्थं प्रति यन्नसर्पजिह्वेन्द्रियं
केनचिदिष्टपूर्वम् ॥ ४७ ॥ पक्षान्तरे तु व्यभिचारमुद्रा किं
चेतसा नैव समुज्जजृम्भे । यस्मात्तदप्राप्यसुपर्वशैलस्वर्गे
समुत्पादयति प्रतीतिम् ॥ ४८ ॥ शरीरस्य बहिर्देशे स्यायित्वं
यदि जल्प्यते । बाह्येन्द्रियत्वमत्र स्यात्संदिग्धव्यञ्जिचारिता
॥ ४९ ॥ अप्राप्तार्थपरिच्छेदे नापि सार्थं न विद्यते । हेतोर्वा
ह्येन्द्रियत्वस्य विरोधो वत कश्चन ॥ ५० ॥ कचित्साध्यनि-
वृत्त्या तु हेतुव्यावृत्तिदर्शनात् प्रतिग्रन्थप्रसिद्धिश्चेत्तदा-
त्रापि कथं न सा ॥ ५१ ॥ रसन-स्पर्शन-घ्राणश्रोत्रान्येन्द्रियता
वत्तात् । चक्षुरप्राप्यविज्ञान-मनोवत् प्रतिपाद्यताम् ॥ ५२ ॥
साध्यव्यावृत्तितोऽत्रापि हेतुव्यावृत्तिरीकृता । नच कश्चि-
द्विशेषोऽस्ति, येनैकत्रैव सा मता ॥ ५३ ॥ बाह्येन्द्रिय-
त्वं सकलङ्कमेव न तार्किकान् प्रीणयितुं तदीष्ट । भूवि-
भ्रमो दुर्भेगजामिनीनां वैदग्ध्यजाजो जजते न चेतः ॥ ५४ ॥
किंचात्र संसूचितमादिशब्दाद् वृत्ते पुरश्चारिणि कारकत्वं ।
यत्प्राप्यकारित्वसमर्थनाय नेत्रस्य तत्काणदृग्गजानाम् ॥ ५५ ॥
यस्मादिदं मन्त्रजपोपसर्प-प्रोद्गमरामाव्यञ्जिचारदोषात् ।
उत्ताद्वयेतादृक्करादकेहि-कलंकितश्रीकामिवावनाति ॥ ५६ ॥
तथाहि । कनकनिकपङ्क्तिधां मुग्धां मुहुर्मधुरास्मितां चतुर्द-
कुटिद्वसृविज्जान्तिं कटाक्षपटुच्छटाम् । विजगति गतां कश्चि-
न्मन्त्री समानयति कृणात्तरुणरमणीमारान्मन्त्रान्मनोबुवि सं-
स्मरन् ॥ ५७ ॥ कश्चिदत्र गदति स्म यत्पुनर्मन्त्रमन्त्रणगवीसमा-
नयेत् । युक्तमेव मदिरैकृणादिकं तेन नाभिहितदूषणोदयः
॥ ५८ ॥ मन्त्रस्य साक्षाद्वदना प्रियादिना परंपरातो यदि
वा निगद्यते । साक्षान्न तावद्यदयं विहायसो ध्वनिस्वरूपस्तव
सम्मतो गुणः ॥ ५९ ॥ ततोऽस्य तेनैव समं समस्ति संस-
क्तिवार्ता न तु पद्महाद्वया । अथाक्राद्वन्मनवेदनं स्या,
मन्त्रस्तथाप्यस्त्वियमात्मनैव ॥ ६० ॥ अथापि मन्त्रस्य निवे-
द्यते त्वया संसक्तिरेतत्पतिदेवतात्मना । संतोषपोपप्रगुणा
च सा प्रियां प्रियं प्रति प्रेरयाति स्वयोगिनीम् ॥ ६१ ॥ शू-
महेऽत्र ननु देवतात्मना मन्त्रवर्णविसरस्य का घटा । अम्य-
रस्य गुण एव तत्कथं देवतात्मनि भजेत संगतिम् ॥ ६२ ॥
आश्रयद्वारतोऽप्यस्य संसर्गो नास्ति सर्वथा । व्यापकव्य-
थार्यस्मान्त्संसर्गो नामुना मतः ॥ ६३ ॥ व्यापकेषु वदति
व्यतिपङ्क-यस्तु तेन मनसा ध्वनिना वा-ऽतीतवस्तुविषयेण
विमृश्य स्पष्ट एव विद्वसन्-व्यञ्जिचारः ॥ ६४ ॥ अयस्का-
न्तादनेकान्त-स्तथाऽत्र परिभाष्यताम् । आक्षेपश्च समा-
धिश्च झेयो रत्नाकरादिह ॥ ६५ ॥ कारकत्वमपि तत्र शो-
भते प्राप्यकारिणि यदीक्षणे मतम् । प्राप्य वस्तु वितनोति
तन्मतिं नैव चक्षुरिति तत्त्वनिर्णयः ॥ ६६ ॥ अक्षिचन्द्रकल-
नेपु येत्यदःप्राक् प्ररूपितमुपैति नो घटाम् । रश्मिसंचयविप-
ञ्चितं हि तत्ते च तत्र नितरां व्यपाकृताः ॥ ६७ ॥ किंच ।
चक्षुरप्राप्यधीकृत्, व्यवधिमतोऽपि प्रकाशकं यस्मात् ।
अन्तःकरणं यद्वद्व्यतिरेके स्यात् पुना रसना ॥ ६८ ॥ अथ
द्रुमादिव्यवधानभाजः प्रकाशकत्वं दृष्टो न दृष्टौ । ततोऽप्य
यं हेतुरसिद्धतायां धौरेयप्रावं विजरांवभूव ॥ ६९ ॥ एतन्न
युक्तं शतकोटिकाच-स्वच्छोदकस्फाटिकजित्तिमुखैः ।
पदार्थपुञ्जे व्यवधानमाजि संजायते किं नयनान्न संचित्
॥ ७० ॥ दम्भोद्विप्रभृतिप्रजिद्यमिदुराश्चेज्जोचिपश्चक्षुषः सं-
सर्गोपगताः पदार्थपटवो पश्यन्ति तत्र स्थिताम् । एवं
तर्हि समुच्छन्नमलजरे भित्वा जलं तत्कृणा-त्तेनाप्यन्तरि-
तस्थितीननिमिषा नातोकेयुर्न किम् ॥ ७१ ॥ विध्याता-

स्तेन तेचेष्टिमञ्जज्जनरान्किं प्रजन्ते न शान्तिं, किं चाम्भः
काचकूपोदरविचरगतं निष्पन्नेत्तदानीम् । दोषश्चेन्नैव तूर्णं
यद्यमुदयने नूतनच्युदरुपः सर्पेयुस्तर्हि नैताः कथमपि
रुच्योऽलोचनस्यापि तस्मिन् ॥ ७३ ॥ प्रवति परिगमश्चे
द्वेगवत्वादमं! पां कतिपयकलयास्तु क्लीरपातस्तदानीम् । न
च भवति कदाचिद्बुद्धस्यापि तस्मात्प्रपतनमिति युक्तं
स्तस्य नागः किमाद्य ॥ ७३ ॥ किञ्च ॥ कलशकुशिशप्राका-
राद्यत्रिविष्टपकन्दरा-कुडरकक्षितं विश्वं वस्तु प्रतीक्षणं-
गुरम् । ज्वन्ननकक्षिकाचक्रिचस्मिन्नन्तरताम्रमः प्रभ-
वति वदक्षिण्यं शाक्यः कथं प्रतिहन्तं ॥ ७४ ॥
तस्यां स्येमा तदस्मिन् व्यवधिनदमुना प्रद्यते येन सर्वम्
तत्सिद्धा नेत्रयुक्तिर्व्ययधिपरिगतस्यापि भावस्य सम्यक् ।
कुड्यावप्रथयुक्तिर्विजयति किमु न चेन्नेदृशी योग्यतास्य प्राप्त-
स्यापि प्रकाशे प्रजयति न कथं द्वाचनाक्रधुक्किः ॥ ७५ ॥
किं वा न प्रतिनासते शशधरं कर्मापि तद्रूपवत् दूराच्छेदित-
स्तत्तदस्य उदये हृदयेत किं ह्यच्छनम् । तस्माच्चक्रुपि योग्य-
तय शरणं साक्षी च नः प्रत्यय-स्तत्तत्प्रगुण प्रतीहि नयने-
ष्वप्राप्यधीः कर्तृताम् ॥ ७६ ॥ रत्ना० २ परि० ५ सूत्रे ।
तथा । च विशेषावश्यकंऽपि नन्विन्द्रियत्वे तुल्येऽपि केयमुत्त-
परीक्षिका यच्चतुर्गुणस्पर्शनादीन्द्रियेषु प्राप्यकारिताऽन्युपग-
म्यते ननु नेत्रमनसोरित्याह-

उवघाया पुगहृओ, जंताइं पत्तकारीणि ।

तत्र विषयचूतं शब्दादिकं वस्तुप्राप्तं संक्षेपद्वारेणासादितं
कुर्वन्ति परिच्छिन्दन्तीति प्राप्तकारीणि प्राप्यकारीणि स्पृ-
ष्टार्थप्राहीणीत्यर्थः । कुतः पुनरेतान्येव प्राप्यकारीणीत्याह ।
उपघातश्चानुग्रहश्चोपघातानुग्रहौ तयोर्दशनात्कर्कशकवज्ञादि-
स्पर्शने, विकटुकाद्यास्वादने, अगुच्यादिपुञ्जग्राणे, भेर्यादिश-
ब्दश्रवणे, त्वक्कुक्कणनाद्युपघातदर्शनाच्चन्दनादिस्पर्शने, कौरश-
कैराद्यास्वादने, कर्पूरपुञ्जग्राणे, मृदुमन्दशब्दाद्याकरणे तु
शैत्याद्यनुग्रहदर्शनादित्यर्थः । नयनस्य तु निशितकरपत्रप्रो-
हसकृद्ग्रादिवीक्षणेषु पादनाद्युपघातानयज्ञोकनाच्चन्दनागर-
कर्पूराद्यवलोकेऽपि शैत्याद्यनुग्राहाननुभवात् । मनसस्तु व-
ह्यादिचिन्तनेषु दाहाद्युपघातदर्शनाज्जलचन्दनादिचिन्ता-
यामपि च पिपासोपशमानुग्रहाऽसंभवाच्चैति ।

अत्र परः प्राह ।

जुज्जइ पत्तविसयया, फरिसणरसणेन सोत्तघाणेसु ।

गिएहंति सविसयं चिउ, जुत्ताई जिभदेशं पि ॥ ७०५ ॥

प्राप्तः स्पृष्टो विषयो ग्राह्यवस्तरूपो ययोस्ते प्राप्तविषये तयो-
र्भावः प्राप्तविषयता सा युज्यते घटते । कस्मिन्नित्याह । स्प-
र्शनं रसनं चेति समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन् स्पर्शनरसनेन्द्रिय-
इत्यर्थः । अनजिमतप्रतिपेधमाह । न श्रोत्रघ्राणयोः प्राप्तविष-
यता युज्यते । यद्यस्मात्कारणादितो विवर्कितास्त्वदेशादि
अदेशमपि स्वविषयमेव गृहीतोऽस्याथस्यानुभवसिद्धत्वात् न
हि शब्दः कश्चिच्छ्रोत्रेन्द्रिये प्रविशन्नुपलब्ध्यते नापि श्रोत्रेन्द्रि-
यं शब्ददेशे गच्छन् समीक्ष्यते न चान्यामन्येनापि प्रकारेण
विषयस्पर्शनं घटते । दूरे एव कस्यापि शब्दः श्रूयत इत्यादि
जनोक्तिश्च श्रूयते कर्पूरकुम्भकुसुमादीनां दूरस्थानामपि गन्धो
निर्विवादमनुभूयते च तस्मात् श्रोत्रघ्राणयोः प्राप्तविषयता न
युज्यत एवेति गायार्थः । अत्रोच्यते-

पावंति सदगंधा, ताई गुंतुं सयं न गिएहंति ।

जं ते पोगगलमइया, सकिरिया वाउवहणाउ ॥ ७०६ ॥

धूमोव्व संहरण उ, दाराणु विहाणओ विसेसेण ।

तोयव्व नियंवाइसु, पमियायाओ यवाउव्व ॥ ७०७ ॥

(पावंति सदगंधा ताईति) शब्दगन्धौ कर्तृचूतौ ते श्रोत्र
घ्राणेन्द्रिये कर्मतापत्रे अन्यत आगत्य प्राप्नुतः स्पृशत इति
प्रतिज्ञा । अनजिमतप्रकारप्रतिपेधमाह । गुंतुं सयं न गिएहं
तित्ति) ताईति-संबध्यते अत्रापि । ततश्च ते श्रोत्रघ्राणे कर्तृ-
चूते पुनः स्वयं शब्दगन्धदेशं गत्वा न गृहीतः शब्दगन्धाविति
विजकिन्त्ययेन संबध्यते आत्मनोऽव्याहृकरणात्वाच्चोत्रघ्राण-
योः स्पर्शनरसनवादिति । ननु शब्दगन्धावपि श्रोत्रघ्राणे कुतः
प्राप्नुत इत्याह । (जं ते पोगगलमइया सकिरियसि) यस्मा-
त्कारणात्तौ शब्दगन्धौ सक्रियौ गत्यादिक्रियावत्तौ तस्माद-
न्यत आगत्य श्रोत्रघ्राणे प्राप्नुतः कथंभूतौ सन्तौ सक्रियौ ता-
वित्याह । पुनः पुञ्जमयौ यदि पुनरपौ क्रक्षिकत्वादसूतौ स्यातां
तदा यया जैनमतेन सक्रियेष्वकाशादिषु गतिक्रिया नास्ति
तथैव तयोरपि न स्यादित्यालोच्य पुञ्जमयत्वविशेषणमकारि
पुञ्जमयत्वे सति सक्रियाविति प्रावः ॥ यच्चैवंभूतं तत्र गति-
क्रियास्येव यथा पुञ्जस्कन्धेष्वित्याह-ननु पुञ्जमयत्वेऽपि
सति शब्दगन्धयोर्गतिक्रियाऽस्तीति कुतः निश्चीयत इत्याह (वा
उवहणाउ धूमोव्वसि) वायुना वहनं नयनं वायुवहनं तस्मा-
दिदमुक्तं भवति यथा पवनाद् धूम इव गतिक्रियाभाजौ तौ तथा-
विशेषणद्वारानुविधानतस्तोयवत्सद्वन्तावेतौ तथा पर्वतनितम्बा-
दिषु प्रतिघातात्प्रतिस्खलनाच्चायुवदेतौ गतिक्रियाभ्रयाविति-
गाथाच्यार्थः । हेत्वन्तरेणापि शब्दगन्धयोः सुयुक्तिकं गति-
क्रियावत्त्वं समर्थयन्नाह-

गेहंति पत्तमर्थं, उवघायापुगहोवझप्पीओ ॥

वाहिज्जपूनासा-रिसादओ कहमसंवधे ॥ ७०८ ॥

प्राप्तमन्यत आगत्यात्मना सह संबद्धं शब्दगन्धवत्क्षणमर्थं गृ-
हीतः श्रोत्रघ्राणेन्द्रिये इति गम्यते । एतेन शब्दगन्धयोरोगम-
नक्रिया प्रतिज्ञाता भवति कुतः प्राप्तमेव गृहीत इत्याह उप-
घातश्चानुग्रहश्चोपघातानुग्रहौ तयोरुपलब्धेः तथाहि जेर्यादि-
महाशब्दप्रवेशे श्रोत्रस्य बाधिर्यरूप उपघातो दृश्यते कोमल-
शब्दश्रवणे त्वनुग्रहः घ्राणस्याप्यगुच्यादिगन्धप्रवेशे पूतिरो-
गाऽशोण्याधिरूप उपघातोऽवलोच्यते कर्पूरादिगन्धप्रवेशे
त्वनुग्रहः शब्दगन्धासंबन्धेऽपि श्रोत्रघ्राणयोरैतावनुग्रहोपघा-
तौ प्रविष्यत इति चेदित्याह (वाहिज्जेत्यादि) बाधिर्यं च पूतिश्च
नासाकोयवत्क्षणो रोगविशेषः नासाशीति च तानि आदिर्य-
पां शोणोपघातानुग्रहाणां ते यथानूताः कथमुपगच्छेयुः क सति
इत्याह (असंबन्धेति) स्वदेतुभूते शब्दगन्धवत्क्षणवस्तुनीति ग-
म्यते । इदमुक्तं भवति । श्रोत्रघ्राणाभ्यां सह संबद्धा एव शब्द-
गन्धाः स्वकार्यभूतं बाधिर्योपघातमनुग्रहं वा जनयितुमर्हं
नान्यथा सर्वस्यापि तज्जननप्राप्तेरातिप्रसङ्गादिति गायार्थः ।
तदेवं स्पर्शनरसनघ्राणश्रोत्राणां प्राप्यकारित्वं समर्थितम् ॥
विशे० ॥ आ० चू० ॥

साम्प्रतं नयनमनसोरप्राप्यकारित्वसमर्थनायाह ।

कथमप्राप्यकारित्वं तयोरवसीयते उच्यते विषयकृतानुग्रहो-
पघाताज्जावात् तथाहि यदि प्राप्तमर्थं चक्रुर्मनो वा गृहीयात्
तर्हि यथा स्पर्शनेन्द्रियं चक्रुचन्दनादिकमङ्गारादिकं च प्राप्तमर्थं

परिचिन्दत्तत्कृतानुग्रहोपघातभाग् भवति तथा चक्षुर्मनसौ अपि भवेतां विशेषाभावात् न च भवतस्तस्मादप्राप्तकारिणी तेन तु दृश्यते एवं चक्षुषो विषयकृतावग्रहोपघातौ । तथाहि-घनपटल-विनिर्मुक्तो नञसि सर्वतो निविस्तरतमोऽपेतकरप्रसरमज्जि सर्पयन्तमंशुमाशिनमनवरतमवशोकमानस्य भवति चक्षुषो विघातः शशाङ्ककरकदम्बकं यदि वा तरङ्गमाशोपशोभितं जलं तरुमण्डलं च शार्वलं निरन्तरं निरीक्ष्यमाणस्य चानुग्रहः । तदेतदपरिभाषितजापितं यतो न द्रुमः सर्वथा विषयकृतावनु-ग्रहोपघातौ न भवतः किं त्वेतावदेव वदामो यदा विषयं विष-यतया चक्षुरवलम्ब्यते तदा तत्कृतावनुग्रहोपघातौ तस्य न भवत इति तदप्राप्यकारि । शेषकाष्ठं तु प्राप्तेनोपघातकेनोप-घातौ भविष्यत्यनुग्राहकेण चानुग्रहस्तत्रांशुमाशिनो रश्मयः सर्वत्रापि प्रसरमुपाददाना यदांशुमाशिनः सन्मुखमीदृश्यते तदा ते चक्षुर्देशमपि प्राप्नुवन्ति ततश्चक्षुः संप्राप्तास्ते स्पर्शने-न्द्रियमिव चक्षुरुपगच्छन्ति शीतांशुरश्मयश्च स्वभावत एव शीतलत्वादनुग्राहकास्ततस्ते चक्षुः संप्राप्तास्तस्तत्स्पर्शने-न्द्रियमिव चक्षुरनुगृह्णाति तरङ्गमाश्रासंकुलजलावलोकेन च जलकणसंपृक्तसमीरावयवसंस्पर्शतोऽनुग्रहो भवति शाङ्ख-लतरुमण्डलावलोकेनपि शाङ्खलतरुच्छायासंपर्कशीतभूतसमी-रणसंस्पर्शात् शेषकाष्ठं तु जलाद्यवलोकेन अनुग्रहाजिमान-उपघाताभावादवसेयो भवति । चोपघाताभावेऽनुग्रहाभि-मानो यथातिसूक्ष्माक्षरनिरीक्षणाद्विनिवर्त्य यथा सुखं नील-रत्नवस्त्राद्यवलोकेन इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमन्यथा समासेन संपर्कं यथा सूर्यमीक्षमाणस्य सूर्येणोपघातो भवति तथा हुतवहजलगुहाद्यालोकेन दाहद्वेदपाटनादयोपि कस्मान्न भवन्ति अपिच यदि चक्षुः प्राप्यकारि तर्हि स्वदेशगतरजो-महाजनशब्दादिकं किं न पश्यति तस्मादप्राप्यकार्येव चक्षुः । ननु यदि चक्षुरप्राप्यकारि तर्हि मनोवत् कस्मा-द्विशेषेण सर्वानपि दूरं व्यवहितानर्यान् गृह्णाति यदि हि प्राप्तं परिचिञ्च्यत्तर्हि यदेवानावृतमदूरदेशं वा तदेव गृही-यात् नावृतं दूरदेशं वा तत्र चक्षुरश्मीनां गमनासंभवे संपर्कासंभवात् ततो युज्यते चक्षुषो ग्रहणाग्रहणेनान्यथा तथाचोक्तम् “ प्राप्यकारि चक्षुरपलब्ध्यनुपलब्ध्योरनावरणे-तरापेक्षणाच्च ” । यदि हि चक्षुरप्राप्यकारि भवेत् तदा-वरणभावादनुपलब्धिरन्यथोपलब्धिरिति न स्यात् । नहि तदावरणमुपघातकरणसमर्थं प्राप्यकारित्वे तु मूर्तध्वजप्रति-घातादुपपत्तिमानव्याघातात् अतिदूरे च गमनाभावादिति प्रयोगश्चात्र न चक्षुषो विषयपरिमाणमप्राप्यकारित्वान्मनोवत् तदेतदयुक्ततरं दृष्टान्तस्य साध्यविकलत्वात् न खलु मनो-प्यशेषान् विषयान् गृह्णाति तस्यापि सूक्ष्मेष्वागमगमादि-पथेषु मोहदर्शनात् तस्माद्यथा मनो प्राप्यकार्येपि स्वावरण-कृयोपशमापेक्षत्वाच्चिद्यतविषयं तथा चक्षुरपि स्वावरणकृयो-पशमसापेक्षत्वादप्राप्यकार्येपि योग्यदेशावस्थितनियतविष-यमिति न व्यवहितानुपलब्धप्रसंगो नापि दूरदेशस्थिताना-मिति । अपिच दृष्टमप्राप्यकारित्वेऽपि तथा स्वज्ञावविशोपा-द्योग्यदेशापेक्षणं यथा ऽयस्कान्तस्य न खल्वयस्कान्तोऽयसो-ऽप्राप्यकर्षणे प्रवर्तमानः सर्वस्याप्ययसो जगद्वर्तिनं आकर्षको भवति किंतु प्रतिनियतस्यैव । शङ्करस्वामी प्राह अयस्कान्तोऽपि प्राप्यकारी अयस्कान्तश्चायाणुजिः समाकृत्यमाण-वस्तुनः संबन्धभावात् केवलं ते आयाणवः सूक्ष्मत्वाच्चोपल-भ्यन्ते इति तदेतदुन्मत्तप्रलपितं तद्ग्राहकप्रमाणभावात् नाहि

तत्र आयाणुसंभवग्राहकं प्रमाणमस्ति न चाप्रमाणकं प्रतिपत्तुं शक्नुमः अथास्ति तद्ग्राहकं प्रमाणमनुमानम्-इह यदाकर्षणं तत्संसर्गपूर्वकं यथाऽयसोयोग्यकस्य संदर्शनाकर्षणं चाय-सोऽयस्कान्तेन तत्र साक्षादयस्कान्ते संसर्गः प्रत्यक्षवाधि-त इति अर्थात् आयाणुजिः सह दृष्टव्य इति तदपि बाधे शजल्यितं हेतोरनैकान्तिकत्वात् मन्त्रेण व्यभिचारात् । तथा हि-मन्त्रः स्मर्यमाणोऽपि विवर्कितं वस्तु आकर्षति न च को-ऽपि तत्र संसर्ग इति । अपिच यथा आयाणवः प्राप्तमयः समाकर्षन्ति तथा काष्ठादिकमपि प्राप्तं कस्मान्न कर्षन्ति शक्ति-प्रतिनियमादिति चेन्नमनसः शक्तिप्रतिनियमोऽप्राप्तावापि तुल्य-पवेति व्यर्थं आयाणुपरिकल्पनम् अन्यस्त्वाह अस्ति चक्षुषः प्राप्यकारित्वे व्यवहितार्थानुपलब्धेरनुमानं प्रमाणं तदयुक्तम् अपि हेतोरनैकान्तिकत्वात् । काचात्रपटलस्फटिकैरन्तरित-स्याप्युपलब्धेः अथैवमाचक्षीयाः नयनरश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णाति नायनाश्च रश्मयस्तैजसत्वात् तेजोद्रव्यैः प्रति-स्खल्यन्ते ततो न कश्चिद्विषयः तदपि न मनोरमं महाज्वलादौ स्वजनोपलब्धेस्तस्मादप्राप्यकारि चक्षुरिति स्थितम् न० आ० म० (मनसो-ऽप्राप्यकारिता मनः शब्देऽपि) तथाच विशेषावश्यकं—

नयनमनसोरप्राप्यकारित्वमभिधितुर्नयनस्य तावदाह-
द्वोयणमपत्तविसयं, मणो व जमणुगहाइ सुखंति ।

जलसूराद्वोयाइसु, दीसंति अणुगहावधाया ॥

अप्राप्तोऽसंबन्धोऽसंश्लिष्टो विषयो ग्राह्यवस्तुरूपो यस्य तद-प्राप्तविषयं बोधनमप्राप्यकारीत्यर्थः इति प्रतिज्ञा । कुत इ-त्याह-यद्यस्मादनुग्रहादिज्ञानमादिशब्दादुपघातपरिग्रहः वा ह्यवस्तुकृतानुग्रहोपघातज्ञानत्वादित्यर्थः अयं च हेतुः मना-वदिति दृष्टान्तः । यदि हि बोधनं ग्राह्यवस्तुना सह संबन्ध-तत्परिच्छेदं कुर्यात् तदाग्न्यादिदर्शने स्पर्शनस्येव दाहाद्युप-घातः स्यात् कोमलतल्पाद्यवलोके त्वनुग्रहो भवेत् न चैवं तस्मादप्राप्यकारि बोधनमिति ज्ञावः मनस्यप्राप्यकारित्वं परस्यासिद्धमिति कथं तस्य दृष्टान्तत्वेनोन्यास इति चेत्सत्यं किन्तु वक्ष्यमाणयुक्तिभिस्तत्र तात्सिद्धमिति निश्चित्य तस्येह दृष्टान्तत्वेन प्रदर्शनमित्यदोषः । अयं परो हेतोरसिद्धतामुद्गा-वयन्नाह (जलसूरेत्यादि) आदिशब्द-आलोकशब्दश्च प्रत्ये-कमभिसम्बन्धयते ततश्च जलादीनामालोके बोधनस्याऽनुग्रहो-दृश्यते सूरादीनां त्वालोके उपघात इत्यतोऽनुग्रहादिज्ञान-त्वादित्यसिद्धो हेतुरित्यर्थः । इदमुक्तं भवति जलघृतनीलव-सनवनस्पतीन्दुमण्डलाद्यवलोके नयनस्य परमाश्वासवक्त्र-णोनुग्रहः समीदृश्यते सूरासितमित्यादिदर्शने तु जलविगलना-दिरूप उपघातः संदृश्यत इत्यतः किमुच्यते (जमणुगहा-इसुखंतीति) गार्थः ॥ अत्रोत्तरमाह—

रुज्जेज्ज पाविउं रवि-कराइणा फरसाणं व को दोसो ॥

मणिज्जाणुगहं पि व उवधायाजावत्रो सोस्मे ॥ २१० ॥

अयमत्रजावार्थः अस्मदभिप्रायानभिज्ञोऽप्रस्तुताजिघासी परो न हि वयमेतद्भूमौ यच्चक्षुषः कुतोऽपि वस्तुनः सकाशात्कदापि सर्वथैवानुग्रहोपघातौ न भवतस्ततो रविकरादिना दाहात्मक-तोपघातवस्तुना परिच्छेदानन्तरं पश्चाच्चिरमवशोकयतः प्रतिप-चक्षुः प्राप्य समासाद्य स्पर्शनेन्द्रियमिव दह्येत दाहादिव-क्लणस्तस्योपघातः क्रियत इत्यर्थः एतावता चाप्राप्यकारिच-कुर्वादिनामस्माकं को दोषो न कश्चिद् दृष्टस्य बाधितुमशक्य-

त्वादितिभावः । तथा यन्त्रव्यपेक्षयैव मोक्षं शीतलं शीतरश्मि-
जघ्नघृतचन्द्रादिकं वस्तु तस्मिन्स्विरमयज्ञोक्तिं उपघाताना-
वादानुग्रहमिव मन्येन चक्रुः को दोषः इत्यत्रापि संवन्धने न
कश्चिदित्यर्थः इति गायार्थः आह यद्युक्तन्यायेनोपघातकानुग्रा-
हकवस्तुच्य उपघातानुग्रहाभावं चक्रुषो न ह्ये तर्हि यद्व्यपे-
क्षकस्य इत्याम्बुस्यार ॥

गंतुं न स्वदेवं, पासः पत्तं मयं च नियमो यं ।

एतेण उ मुत्तिमया उवयायाणुगहो हांज्जा ॥

अयं नियमः इदमेवास्मान्निर्णय्यत इत्यर्थः किं तदित्याह
रूपस्य देशो रूपदेशः आदित्यमार्गशोदिसमाक्रान्तप्रदेशरूप
स्तं गत्या उग्नयनतस्तं समाहितस्य चक्रुर्न पश्यति न परि-
चिन्तयत्यस्याधुनान्यापमिति गम्यते (पत्तंमयंवाचि)
स्वयं वा अन्यत आगत्य चक्रुर्देशं प्राप्तं समागतं रूप
चक्रुर्न पश्यति कित्त्वप्राप्तमेव याग्यदेशस्थं विषयं तत्प
श्यति अत्राह परे नन्वेन नियमेनाप्राप्यकारित्वं चक्रुषुः
प्रतिज्ञातं भवति नच प्रतिज्ञातवैलक्ष्यं हेतुपत्त्या समन्त-
रेण समीहितवस्तु सिद्धिरतोहेतुरिद्वयनल्यः (जमणुगहाइ
गुणंती) त्यनेन पुर्वोक्ता गायार्थयेन विषयवृत्तानुग्रहोप
घातगुण्यत्ववृत्तणोपमनिहित एवेति चेददो जराविधुरि-
तस्येव मूर्ध्वस्मरणशीलता यतो (जमणुगहाइसुणंतीत्य-
नेन) विषयादनुग्रहोपघातौ चक्रुषो नियेधयति (भज्जेज्ज
पायिडं रविकराइणा फरिसणं) त्यादिना तु पुनरपि
तत्तस्यो तस्य समनुजानीत अतो न विषयः कोऽप्यप्य वचन
क्रम इति नैनदेयमनिप्रायापरिज्ञानाद्यतः प्रथमत एव विषय
परिच्छेदमात्रकोऽनुग्रहोपघातशून्यताहेतुन्येनोक्ता पश्चात्तु
स्विरमयज्ञोक्तयतः प्रतिपत्तुः प्राप्तेन रविकिरणादिना चन्द्रमरी
चिनीवादिना वा मूर्तिमता संगत एव केनाप्युपघातकेनानु-
ग्राहकेन च विषयेणोपघातानुग्रहौ भवेताम् । अपीत्येतदे-
वाह । (एतेण उ मुत्तिमया इत्यादि) अनेनाभिप्रायेण तौ
पुनरपि समनुज्ञायते न विस्मरणशीलतया यदि पुनर्विषय-
परिच्छिन्तिमात्रमपि तमप्राप्यचक्रुर्न करोतीति नियम्यते
तदा यदिविषयजगत्प्रिकण्टक-करवात्र-करपत्र-सौवीराजनादि
परिच्छिन्तावपि तस्य दाहस्फोटक्रेदपाटनरीरोगतादिवृत्तणो
पघातानुग्रहप्रसङ्गः नहि समानायामपि प्राप्ता रविकिरादिना
तस्य भवन्ति दाहादयो न वल्गादिनिः । तस्माद्व्यवस्थित-
मिदं विषयप्रप्राप्यैवं चक्रुः परिच्छिन्नन्ति अंजनदहनानादिहृता-
नुग्रहोपघातशून्यत्वान्मनोवत् । परिच्छेदानन्तरं तु पश्चात्प्राप्तेन
केनाप्युपघातकेन अनुग्राहकेन वा मूर्तिमता व्ययेण तस्यो
पघातानुग्रहौ न निषिध्यते विषयशर्करादिमङ्गणे मूर्तास्वा-
स्यादय इव मनस इति । अत्राऽपरः प्राह-नयनात्रायणा
रश्मयो निर्गत्य प्राप्य च रविविम्बरश्मय इव वस्तुप्रकाश-
यन्तीति नयनस्य प्राप्यकारिता शोच्यते सूक्ष्मत्वेन च तेषां
यन्त्रादिभिर्दाहादयो न भवन्ति रविरश्मिषु तथा दर्शनात्त-
देतदयुक्ततरं तेषां प्रत्यक्षादिप्रमाणाप्राप्तत्वेन श्रुतानुमशक्य-
त्वात्तथाविधानामप्यस्तित्वकल्पनेऽपि प्रसङ्गाच्चस्तुपरिच्छे-
दान्यथानुपपत्तेस्ते सन्तीति कल्प्यत इति चेन्न तानन्तरेणापि
तत्परिच्छेदोपपत्तेः नहि मनसोरश्मयः सन्ति न च तदप्राप्तं ।
वस्तु परिच्छिन्नन्ति वक्ष्यमाणयुक्तिजन्यस्तस्य तत्सिद्धेः न च
रविरश्म्युदाहरणमात्रेणाचेतनानां नयनरश्मीनां वस्तुपरि-
च्छेदो युज्यते नखदन्तजाततवादिगतशरीररश्मीनामपि स्पर्श-

विषयवस्तुपरिच्छेदप्रसङ्गादित्यहं विस्तरेणेति गायार्थः । तदेव
मञ्जनज्वलनादिविषयविहितानुग्रहोपघातशून्यत्ववृत्तकहणहेतोर
प्राप्यकारितां चक्रुषुः प्रसाध्य हेत्वन्तरेणापि तस्य तां प्रसाध-
यितुमाह-

जइ पत्तं गिण्हिज्जज्ज तमायमंजणरओमझाइयं ॥

पिच्छेज्ज यं न पासइ अपत्तकारि तओ चक्रु ॥ ११ ॥

यदि तु प्राप्तं विषयं चक्रुर्गृहीयादित्युच्यते तदा तत्तत्तमात्म-
संयद्धमञ्जनरजोमग्नशशाकादिकं पश्येदवयच्छेत् तस्य निर्वि-
वादमेव तत्प्राप्तत्वेनोपपन्नमेव यस्माच्च न पश्यति ततोऽप्रा-
प्तकारि चक्रुरिति स्थितम् । यद्यप्राप्यकारि चक्रुस्तर्ह्यप्राप्त
त्वाविशेषात्सर्वस्याऽप्यर्थस्याविशेषेणप्राहर्कस्यान्न प्रतिनियत
स्येति चेन्न ज्ञानदर्शनावरणोदेस्तत्प्रतिबन्धकस्य सद्भावा-
न्मनसा व्यञ्जिताराद्य तथा ह्यप्राप्यकारित्वे सत्यपि नाविशेषे-
ण सर्वार्थेषु मनः प्रवर्तते इन्द्रियाद्यप्रकाशितेषु सर्वथा अदृष्टा
श्रुतार्थेषु तत्प्रवृत्त्यदर्शनादित्यत्र प्रसंगेनेति गायार्थः । तदेवं
व्यवस्थापिता चक्रुषोऽप्राप्यकारिता-विशेषः ॥

तदेवं नयनमनसोर्विस्तरेणाप्राप्यकारितायां साधितायां नय-
न पक्षेऽद्यापि दूषणशेषमुत्पद्यन् परःप्राह-

जइ नयणिंदि य पत्तकारि सव्वन्न गिण्हए कम्हा ॥

गहणागहणं किंयमपत्त विसयत्त सामवे ॥ १ ॥

यद्युक्तं युक्तिन्यो नयनेन्द्रियमप्राप्तकारि तर्हि सर्वमपि त्रिभु-
वनान्तर्गतं वस्तुनि कुरम्यं कस्माच्च गृह्णाति अप्राप्तत्वाविशे-
पादेतन्नयत्कीरोति अप्राप्तो विषयो यस्य तदप्राप्तविषयं त-
द्भावाऽप्राप्तविषयत्वं तस्मिन् सामान्येऽविशिष्टेऽपि सति य-
दिदं कस्यचिदर्थस्य ग्रहणं कस्यचिद्ग्रहणं तर्किकृतं किं नि-
यमत्वं नेह किञ्चिन्नियमनमुत्पद्यमान इतिभावः इतिगायार्थः ।
तस्माद्गो आचार्य ? तस्य चक्रुषो विषयपरिमाणोऽनैयत्यमा
मोतीत्येतदेवाह-

विसयपरिमाणमनिययमपत्त विसयति तस्स मणसोच्च ।

मणसो वि विसय नियमो नक्कमइ जओ समवत्थ ।

विषयस्य प्राहकस्य परिमाणमनियतमपरिमितं प्राप्नोति तस्य
चक्रुषु इति ज्ञानहेतुमाह अप्राप्तविषय इति कृत्वा मनसहा-
येति दृष्टान्तप्रयोगः यदप्राप्तमपि विषयं परिच्छिन्नन्ति न तस्य
तत्परिमाणं युक्तं यथा मनसः । अप्राप्तं विषयमनुगच्छति च-
क्रुस्तस्मात् तस्य तत्परिमाणं युक्तमिति । अथेह प्रयोगे इष्टा-
न्तस्य साध्यवैकल्ये स्वरूपदर्शयति मनसो दृष्टान्तीकृतस्या-
प्राप्यकारिणो विषयनियमोऽस्त्येवेति शेषः । कुत इत्याह । (मन
सत्ति) तदपिमनः सर्वेष्वर्थेषु न क्रामति न प्रसरति इति गा-
यार्थः । तथाहि-

अत्यगहणेसु मुज्जुइ सत्तेसु वि केवलई गम्मेसु ।

तं किं कयमगहणं अपत्तकारित्तसामप्पे ॥

अर्था एव मतेर्दुः प्रवेष्टात्वाद्गहनानि तेष्वनन्तेषु सत्स्वपि विद्य
मानेष्वपि कथंभूतेष्वित्याह । केवलं केवलज्ञानमादियेषामव-
धिज्ञानागमादीनां तानि केवलादीनि तैर्गम्यन्ते ज्ञायन्ते केवला-
दिगम्यानि तेष्वेवं भूतेष्वर्थगहनेषु सत्स्वपि कस्यचिन्मन्दम-
तेर्जन्तोर्मनो मुह्यति कुण्ठी भवति । तदवगमनाय न प्रभवति
तान् गहनभूतान् केवलज्ञानादिगम्यान् सतोऽप्यर्थान् गृह्णाति
तात्पर्यं तत्र तदप्राप्तमपि भवन्तं पृच्छामि तदेतन्मनसोऽनुग्रहणम
र्थानां किं कृतं किं निबन्धनमप्राप्तकारित्वसामान्येऽप्राप्तकारित्वे

तुल्येहीत्यर्थः । तस्मान्मनसोऽपि विषयपरिमाणसङ्गावादन-
न्तरगायोक्तसाध्यविक्रो दृष्टान्त इति स्थितमिति गायार्थः ॥
तत्किंकृतमग्रहणमर्थानामपीत्यत्र पराऽभिप्रायं आशङ्कमानः प्राह
कम्पमोदय उवसाहा चउव्व नणु व्वायणे षि तं तुह्वं ।

तुह्वो व उवाहंनो एसो संपन्न विसए वि ॥

यत्केपांचिदर्थानां मनसो ग्रहणं तत्तदावरणकर्मोदयाद्वा स्वभा-
वाद्वा इति परोऽप्यत्र त्वेतद्वोचनेपि तुल्यं यतस्तदप्यप्राप्यकारि-
त्वे तुल्योऽपि कर्मोदयात् तत्स्वभावाद्वा कांश्चिदेवार्थान् गृह्णाति
न सर्वानिति तदेवं नयनस्य प्राप्यकारित्वेऽतिप्रसङ्गवृत्तं प्रा-
प्तकारिवादिना यद्वपणमुक्तं तत्परिहृतम् अथवा यो नयनम-
नसोः प्राप्यकारित्वमन्युपगच्छति तस्याप्येतद्वपणमापतत्येव
यच्च ह्योर्दृष्टं न तदेकस्य दातुमुचितमित्येतच्चेतसि निधाय
प्राह 'तुह्वेवित्यादि' वा इत्ययवा एपोऽतिप्रसङ्गवृत्तं उपावृज्य
स्तुल्यः समानः क्वेत्याह संप्राप्तविषयत्वेपि नयनमनसोरन्यु-
पमम्यमाने तथाह्यत्रापि शक्यते वक्तुं यदि प्राप्तमर्थं गृह्णाति चकु-
स्तर्ह्यतिसंप्राप्तनयनाञ्जनरजोमलशलाकादीन् कस्मान्नगृह्णाति ।
मनोऽपि प्राप्तान् सर्वानपि किमिति न गृह्णाति घटप्राप्तिकावे-
पदादयो न प्राप्ता एवेति चेन्न तदप्राप्तौ हेत्वभावात्तथाहि न
तावत्कटकुड्यादयस्तेषामाचारकास्तैरन्तरितानामपि मेवादीनां
मनसोऽपरिच्छेदानुभवात्कर्मोदयात्स्वभावाद्वा प्रतिनियतमेव
मनः प्राप्नोतीति चेन्न त्वेतदप्राप्यकारिणो नयनस्यापि समान-
मिति गायार्थः । तस्मात्किमिह स्थितमित्याह ॥

सामत्थानावात्रो मणोव्व विसयपरउ पगिएहेइ ॥

कम्पक्खओवसमओ साणुगहओ य सामर्थं ॥ १ ॥

चक्रुः सिद्धान्तनिर्दिष्टं नियतविषयपरिमाणात्परतो न गृह्णा-
तीति प्रतिज्ञा चक्रुषश्चेह कर्तृत्वं प्रक्रमाद्गम्यते सामर्थ्यान्नावा-
दिति हेतुर्मेनोवदिति दृष्टान्तः सामर्थ्यं नावो नयनस्य कुत
इत्याह (कम्पक्खओ इत्यादि) तदावरणकर्मकूपोपशमात्
स्वानुग्रहतश्चाऽप्राप्तेऽपि केवुचिद्योग्यदेशावस्थितेष्वर्थेषु प-
रिच्छेदे कर्तव्ये लोचनस्य सामर्थ्यं जवति इदमुक्तं भवति अ-
प्राप्तत्वे समानेऽपि येष्वर्थेषु ग्रहणविषये कर्मकूपोपशमो जवति
तथा स्वस्यात्मनो रूपाद्योके नमस्कारादिसामर्थ्याः । सकाशाद्
नुग्रहो भवति तेष्वर्थेषु कर्मकूपोपशमसङ्गावाच्छेषसामग्र्य-
नुग्रहाच्चक्रुषो ग्रहणसामर्थ्यं जवति येषु त्वर्थेषु ग्रहणविषये
कर्मकूपोपशमः शेषसामग्र्यनुग्रहश्च नास्ति तेषु तस्य सामर्थ्या-
न्नाव इत्यर्थापत्तिरप्यत्र गम्यते तस्मादव्यवस्थितमप्राप्यका-
रित्वं नयनस्य । विशेषः ॥

इहसुगतमतानुसारिणः श्रोत्रमप्राप्यकारि प्रतिपद्यन्ते तथाच
तद्गत्याः चक्रुः श्रोत्रं मनोऽप्राप्यकारिती तदयुक्तमिहाप्राप्यका-
रि तत्प्रतिपत्तुं शक्यते यस्य विषयकृतानुग्रहोपघातानावो यथा
चक्रुर्मेनसोः । श्रोत्रेन्द्रियस्य च शब्दकृत उपघातो दृश्यते सद्यो
जातवाद्यकस्य समीपे महाप्रयत्नताम्रितजम्बूरीरणत्कारश्रवण-
तो यद्वा विद्युत्प्राते तत्प्रत्यासन्नदेशवर्तिनां निर्घोषश्रवणतो व
ध्विरीजावदर्शनात् । शब्दपरमाणवो हि उत्पत्तिदेशादारभ्य
सर्वतो जलतरंगन्यायेन प्रसरन्निगृह्णानां श्रोत्रेन्द्रियदेशमा-
गच्छन्ति ततः संजवत्युपपातः । ननु यदि श्रोत्रेन्द्रियं प्राप्तमेव
शब्दं गृह्णाति नाप्राप्तं तर्हि यथा गन्धादौ गृह्यमाणेन तत्र दूरा-
सन्नादिभेदप्रतीतिरेवं शब्दोऽपि न स्यात् प्राप्तो हि विषयः
परिच्छिद्यमानः सर्वोपि सन्निहित एव तत्कथं तत्र दूरासन्ना-
दिभेदप्रतीतिर्भवितुमर्हति अथ च प्रतीयते शब्दो दूरासन्नादि

तथा तथा च लोके वक्तारः श्रूयते कस्यापि दूरे शब्द इति ।
अन्यच्च यदि प्राप्तः शब्दो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण तर्हि चाण्डालो-
कोऽपि शब्दः श्रोत्रेन्द्रियेण श्रोत्रेन्द्रियसंस्पृष्टो गृह्यते इति श्रो-
त्रेन्द्रियस्य चाण्डालस्पर्शदोषप्रसंगः तन्न श्रेयः पदवीप्रतिष्ठा-
मिस्तिष्ठति श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्यकारित्वं तदेतदिति महामोह-
मद्वीमसन्नापितं यतो यद्यपि शब्दोऽप्राप्तो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण
तथा ऽपि यत उच्यते शब्दस्तस्य दूरासन्नत्वे शब्दोऽपि स्व-
भाववैचित्र्यसंज्ञवात् दूरासन्नादिभेदप्रतीतिर्भवति । तथा
हि-दूरादात्तः शब्दः क्लीणशक्तित्वात् खिन्न उपग्रह्यते स्पष्ट-
रूपो वा ततो लोके लोको वदति दूरे शब्दः श्रूयते यस्य च
वाक्यस्यायं जावार्थो दूरादागतः शब्द श्रूयते इति स्यादेत-
देवमतिप्रसंगः प्राप्नोति तथाह्येतदपि वक्तुं शक्यते दूरे रूप-
मुपलब्ध्यते किमुक्तं भवति दूरादागतं रूपमुपलब्ध्यते ततश्चक्रु-
रापि प्राप्यकारि प्राप्नोति न चिप्यते तस्मान्नैतत्समीचीनमिति
तदयुक्तं यत इह चक्षुषो रूपकृतावनुग्रहोपघातौ नोपलब्ध्यते
श्रोत्रेन्द्रियस्य तु शब्दकृत उपघातोऽस्ति एतच्च प्रागेवोक्तं ततो
नातिप्रसंगादानमुपपत्तिमत् । अन्यच्च प्रत्यासन्नोऽपि जनः
पवनस्य प्रतिकूलमप्यतिष्ठमानः शब्दं न शृणोति पवनवर्त्मनि लु-
वर्तमानो दूरदेशस्थितोऽपि शृणोति तथाच लोके वक्तारो न
वयं प्रत्यासन्ना अपि त्वदीयं वचः शृणुमः पवनस्य प्रतिकूलम-
वस्थानात् यदि पुनरप्राप्तमेव शब्दं रूपमिव जनाः प्रमिण्यु-
स्ताहि वातस्य प्रतिकूलमप्यवतिष्ठमाना रूपमिव शब्दं यथा
वस्थितं प्रत्यासन्नाः प्रमिण्युर्न च प्रमिण्वन्ति तस्मात्प्राप्ता एव प-
रमाणवः श्रोत्रेन्द्रियेण परिगृह्यन्ते इत्यवश्यमन्युपगन्तव्यं तथा
च सति पवनस्य प्रतिकूलमप्यवतिष्ठमानानां श्रोत्रेन्द्रियं न शब्द-
परिमाणवो वैपुल्येन पाप्नुवन्ति तेषामन्यथा वातेन नीयमा-
नत्वात् ततो न ते शृण्वन्तीति न काचित् क्लृप्तिः । यद्यपि
चोक्तं चाण्डालस्पर्शदोषः प्राप्नोतीति तदपि चेतनाविकलपु-
रुषज्ञापितमिवास्मीचीनं स्पर्शोऽप्यवस्थाय या लोके
काल्पनिकत्वात् तथाहि न स्पर्शस्य व्यवस्था लोके पार-
मार्थिकी न्याहि यामेव ज्वलमग्रे चाण्डालः स्पृशन् प्रयाति
तामेवपृष्ठतः श्रोत्रियोऽपि, तथा यामेव नावमधिरोहतिस्म चा-
ण्डालस्तामेवारोहति श्रोत्रियोऽपि, तथा स एव मारुतश्चाण्डा-
लमपि स्पृष्ट्वा श्रोत्रियमपि स्पृशति, न च तत्र लोके स्पर्शदोष-
व्यवस्था तथा शब्दपुञ्जसंस्पर्शोऽपि न भवतीति न कश्चि-
दोषः । अपि च यदा लोके केतकीदलानिचयं शतपत्राद्विपुष्प-
निचयं वा शिरसि निबध्य वपुषि वा मृगमदचन्दनाद्यवलेपन-
मारचस्य विपणिं वीथ्यामागत्य चाण्डालोऽवतिष्ठते तदा तन्न-
तकेतकीदलादिगन्धपुञ्जः श्रोत्रियादिनासिकास्वपि प्रवि-
शन्ति ततस्तत्रापि चाण्डालस्पर्शदोषः प्राप्नोतीति तदोपज्ञयाना-
सिकेन्द्रियमप्राप्यकारि प्रतिपत्तव्यं नचैतन्नवतोऽप्यागमे प्रति-
पाद्यते ततो वाक्षिशजलिपतमेतदिति कृतं प्रसंगेनेति । न० भा. म. ।

तथाचरत्तावतारिकायाम् "वैष्ठाः पुनरिदमाहुः श्रोत्रं न प्रा-
प्य बुद्धिमारुचे । दिग्देशव्यपदेशान् करोति शब्दे यतो दृग्-
त् ॥ ७७ ॥ तथाहि । प्राच्यामत्राविजृम्भते जलमुचा मत्पूजितं
गर्जितं प्रोन्मील्यत्यमेष चातकरवो कामकृणं दक्षिणः । केकाः
कोकिकुटुम्बकस्य विजसन्त्येताः कक्षाः काननादिग्देशव्य-
पदेशवानिति न किं शब्देस्ति संप्रत्ययः ॥ ७७ ॥ प्राप्यकारि
यदि तु श्रवणं स्यात्तर्हि तत्र न कथंच न सैषः । प्रस्तुतः समु-
दयाद्यपदेशः शर्करास्पृशि यथा रसनायाम् ॥ ७८ ॥ वेद्या
नुरागप्रतिमं तदेतत् सुस्पृष्टदृष्ट्यभिचारदोषात् । घ्राणं यदेन्द्र-

व्यपदेशनाजं प्राप्तप्रकाशं कुरुते मनोपाम् ॥७०॥ तथाच “मन्द-
मन्दमुद्देश्यं परिमलप्रामादधीमण्युपान्द्र्यः सौरमसुद्धम-
न्युपाने फुल्लः स्फुटं मल्लिकाः । गन्धो यन्धुर एष दक्षिणदिशः
श्रीचन्दनात्मासवानित्येतन्ननु विद्यते तनुभूतां घ्राणात्तवा प्रत्ययः
॥ ७१ ॥ अस्ति स्वर्गिण्येणापि व्यञ्जितारविनिश्चयः । शेष-
पीमादधानेन दिन्देशव्यपदेशिनी ॥७२॥ तथाहि । सेयं समीरव
हरीहरिचन्द्रनेन्दु-संवादिनी यननुवः प्रसन्नं प्रवृत्ता । स्फीत-
स्फुरत्पुत्रकयज्ञवितंगयष्टिमा मातनोति तरुणी करपल्लवश्च ७३
अयानुमानादाधिगम्य तेषां हेतुस्तस्तद्व्यपदेशिनीधीः ।
न घ्राणनः स्पर्शननश्च तादृक् प्रत्यक्षरूपा प्रथते मनोपा ॥ ७४ ॥
श्रोत्रेपि सर्वं तदिदं समानमाशोकमानोऽपि न मन्यसे किम् ।
हृदयशीकामपिकामोनीं यत्संमन्यते कामुक एव साध्वीम् ७५
स्मृत्वा ययैव प्रतियन्धमाशु शंखादिशब्दाऽयमिति प्रतीतिः ।
प्राच्यादिदूरादिगतेऽपि शब्दे तयैव युक्ता प्रतिपत्तिरेण ॥
॥ ७६ ॥ दिन्देशानां श्रुतिविषयता किंच नो युक्तियुक्ता युक्तवे
वा ज्ञाति न कथं ध्यानरूपत्वमेवम् । तस्मान्निश्चयमिति वि-
षयास्ते विशिष्यन्ति शब्द सिद्धे चैवं ज्ञयतु लुतरां साधने साध्य
सिद्धिः ॥७७॥ अपिच । गृह्यते यदि विनैव संगतिं किं तदानु
गुगमरुते ध्वनौ । दूरतोपि धिपणा सनुमिमे-द्वयया तु निक-
टेऽपि नैव सा ॥ ७८ ॥ सुदुर्महति मन्यं स्फुरति सानुशोभाग-
मे समुद्भवितवद्वक्त्रकौकशकशाकशापश्रुता । सकामतनका-
मिनी कञ्चित्तथोजगामभ्यरा न किं निशि निशम्यते सपदि दूर-
तः काकली ॥ ७९ ॥ पटुघटितकपटसंपुटौवे भवति कथं
सदनेऽपि शब्दबुद्धिः । पटुघटितकपाटसंपुटौवे भवति कथं स-
दनेऽपि गन्धबुद्धिः ॥ ८० ॥ तथाहि । कर्पूरपारीपरिरंजना-
जी श्रीखण्डखण्डे मृगनाभिमिधे । धूमायमाने गिहितेव्यगारे
गन्धप्रयन्धो बहिरन्त्युपैति ॥ ९१ ॥ द्वारावृतेऽपि सदने प्रणय-
प्रकर्षा-देवं प्रिये स्फुरदपत्रपया स्त्रजंती । द्वारि स्थितस्य सर
साकुश्याशिकायाः कर्णातिथीभवति मन्मथसूक्तिमुद्रा ॥ ९२ ॥
एवं च प्राप्त पवैव शब्दः श्रोत्रेणगृह्यते । श्रोत्रस्यापि ततः सिद्धा-
निर्वाधा प्राप्यकारिता, ॥९३॥ रत्ना ० २ प ० ॥

(१०) संप्रति इन्द्रियाणां विषयपरिमाणनिरूपणार्थमाह-
सोऽइन्दियस्स णं जंते ! केवति ए विस ए पसुत्ते ? गोयमा !
जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जनागे उक्कोसेणं चारसहिं
जोयणेहिं तो जिन्ने पुगल्ले पुट्टे पविट्ठाई सडाई सुणेइ ।
चक्खिन्दियस्स एणं जंते ! केवति ए विस ए पसुत्ते ? गोयमा !
जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जनागे उक्कोसेणं सातिरेगा-
ओ जोयणसयसहससाओ अत्तिन्ने पुगल्ले अपुट्टे अप-
विट्ठाई रुवाई पासति । घाणिन्दियस्स पुच्छा, गोयमा !
जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जनागे उक्कोसेणं नवहिं
जोयणेहिं जिन्ने पोगल्ले पुट्टे पविट्ठाई गंथाई अग्घाई ।
एवं जिर्विन्दियस्स वि । फासिन्दियस्स वि ॥

इह श्रोत्रादीनि प्राप्तविषयपरिच्छेदत्वात् अङ्गुलसंख्येयमा-
गादप्यागतं शब्दादिष्वप्यं परिच्छिन्दन्ति नयनं वा प्राप्यकारीति
तज्जघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयमागादव्यवहितं परिच्छिन्नं किमुक-
म्भवति जघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयमागमात्रे व्यवस्थितं पश्यन्ति
ननु ततोप्यतिरिक्त-मिति प्राणिप्रसिद्धाद्यमर्थः । तथाच ना-
तिसन्निकृष्टमञ्जनरजोमलविकं चक्षुः पश्यति । उक्तञ्च- “अ-
चरमसंखेज्जगुणं भागातो नयणवज्जाणं । संखेज्जगुवजागा

नयणस्स इत्ति” उक्तवर्तस्तु श्रोत्रेन्द्रियं द्वादशान्यो योजनेन्य
आगतान् अचिन्तान् अव्यवहितान् नान्यैः शब्दान्तरैर्वातादिकै-
र्वा प्रतिहतशक्तिकानित्यर्थः पुद्गलान् अनेन पौञ्जलिकशब्दो
नाम्बरगुण इति प्रतिपादितम् । यथाच शब्दस्य पौञ्जलिकता
तथा तत्कार्यटीकायाम् प्रपञ्चितमिति न नूयः प्रपञ्च्यते स्पृ-
ष्टान् स्पृष्टमात्रान् शब्दान् प्रविष्टान् निर्वृतीन्द्रियमध्यप्रविष्टान्
शृणोति न परतोऽप्यागतान् कस्मादिति चेदुच्यते परत आग-
तानां तेषां मन्दपरिणामत्वज्ञावात् तथाहि परतः आगताः
खलु ते शब्दपुद्गलास्तथा स्वाभाव्यात् मन्दपरिणामास्तथो-
पनायन्ते येन स्वविषयं श्रोत्रविज्ञानं नोत्पादयितुमश्वराः ।
श्रोत्रेन्द्रियस्यमपि तत्तथाविधमद्भुततरं वक्षं न विद्यते येन पर-
तोऽपि आगतान् शब्दान् शृणुयादिति चक्षुरेन्द्रियमुत्कर्षतः
सातिरेकान् योजनशतसहस्रादारज्याश्रितान् कटकुम्भादि
भिरव्यवहितान् पुद्गलान् अस्पृष्टान् दूरस्थितान् अत एवाप्र-
विष्टान् (रूपा इति) रूपात्मकान् पश्यति परतोऽव्यवहित-
स्यापि परिच्छेदे चक्षुषः शक्त्यभावात् नन्वङ्गुलमिह जिघ्रा तद्य-
था आत्माङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलञ्च तत्र “जेषं जयामणा-
सा तेसि जं होइ माणरुवं तं तं भणियमिहायां गुल्लणियपमाणं
पुण इमन्तु” इत्येवं रूपमात्माङ्गुलं “परमाणु तसरेणू रदरेणू
अगम्य च बाह्यस्त । शिखला जूया य जवा अद्गुणा विवाहि
या कमसो । तत्रेन्द्रियविषयपरिमाणं किमात्माङ्गुलेनाहोश्चित्
उच्छ्रयाङ्गुलेन उच्यते आत्माङ्गुलेन तथा चाह चक्षुरेन्द्रिय-
विषयपरिमाणं चित्तायां भाष्यकृत “अप्युक्तकारि नयणं मणो
य नयणस्स विसयपरिमाणं । आयाङ्गुलेन लक्ष्यं अचरितं
जोयणाणं तु” । प्रज्ञा. १५ पद ।

अंगुलजोयणलक्षो समहिंओ नव चार पुक्कसो विसओ ।
चक्खू तिय-तोयाणं अंगुल अस्संखजागियंते ॥

अस्या व्याख्या-स्त्वं च तदंगुलं च स्वांगुलं प्रगवहप्रभादेरार-
ज्य यस्ययद्भवति तेषांगुलेन योजनलक्षः समधिकः किञ्चिद्वि-
पयोत्यपरिच्छिन्नेश्चक्षुषः नव द्वादशयोजनानि सांगुलेनेत्यत्रापि
रूप्यः । उत्कर्षत उत्कृष्ट तत्स्त्रिश्रोत्राणां यथाक्रमं योज्यं-
तत्र त्रयाणां स्पर्शनरसनघ्राणानां नव योजनानि श्रोत्रेन्द्रियस्य
पुनर्द्वादश जघन्यतः पुनरंगुलासंख्येयजागिति गाथार्थः । दर्श ० ।
ननु देहप्रमाणमुच्छ्रयाङ्गुलेन क्रियते देहाश्रितानि चेन्द्रि-
याणि ततस्तेषां विषयपरिमाणमपि उच्छ्रयाङ्गुलेन कर्तुमुचितं
कथमुच्यते आत्माङ्गुलेनेति नैव दोषः यद्यपि हि नाम देहाश्रि-
तानीन्द्रियाणि तथापि तेषां विषयपरिमाणमात्माङ्गुलेनै-
कदेहानन्यत्वाद्विषयपरिमाणस्य तथा चासुमेवार्थमाक्षेपपुर-
स्सरं ज्ञाप्य रुदप्याह । “नणु जणियमुस्संयंगुल, पमाणतो
जीवदेहमाणाई । देहपमाणं तं चिबन उ इंदियविसयपरिमा-
णं” ॥ १ ॥ अत्र देहपमाणन्तं चिय इति यत्र उच्छ्रयाङ्गुलमेत्यत्वं
नोक्तं तदेहप्रमाणमात्रमेव नत्विन्द्रियविषयपरिमाणं तस्या-
त्माङ्गुलप्रमेयत्वादिति अथ यदि विषयपरिमाणमिन्द्रियाणामु-
च्छ्रयाङ्गुलेन स्यात्ततः को दोष आपद्येत पञ्चधनुःशतानि मनुष्या
णां विषयव्यवहारविच्छेदस्तथाहि यद्भरतस्यात्माङ्गुलं तात्कि-
ल्ल प्रमाणाङ्गुलं तच्च प्रमाणाङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलसहस्रेण जवति-
“उस्तेहंगुलमेगं हचइ पमाणांगुलसहसगुणमितिवचनात्” ।
ततो जरतसगरादिचक्रवर्तिनां या अयोध्यादयो नगरा येषु तु स्क-
न्धावारा आत्माङ्गुलेन द्वादशयोजनायामतया सिद्धान्ते प्रसि-
द्धास्ते उच्छ्रयाङ्गुलप्रमित्या अनेकानि योजनसहस्राणि स्युः तथा
च सति तत्रायुधशास्त्रादिषु तामितमेर्यादिशब्दश्रवणेन सर्वपामा

पद्येत् “वारसाहिंजोयणेहिं आजिगिणहपसद्” इतिवचनात् । अथ च समग्रनगरव्यापी समस्तस्कन्धावारव्यापी च विजयढक्कादि शब्द आगमे च प्रतिपाद्यते तथैव च जनव्यवहारस्तत एवमागमे प्रसिद्धः पञ्चधनुः शतादिमनुष्याणां विषयव्यवहारो व्यवच्छेदं माप्रापदित्यात्माहुत्वेनेन्द्रियाणां विषयपरिमाणमवसात व्यं नोच्छ्रयांगुलेन तथाजाप्यकृत्—“जं तेण पंचधणुसय, नरादि विसयविवहारवोच्छेओ । पावइ सहस्सगुणियं, जेण पमाणंगुलं तत्तो” ॥ १ ॥ अत्र तस्मादात्माहुत्वेनैवेन्द्रियाणां विषयपरिमाणं नोच्छ्रेयाङ्गुलेनेति । उपसंहारवाक्यं स्वतः परिजाघनीयम् ॥ प्रज्ञा० १५ पद ॥ अपिच यानि देहस्यात्मभूतान्येवेन्द्रियाणि तान्यपि तावत्सर्वाण्युच्छ्रयांगुलेन मीयन्ते किंपुनरिन्द्रियविषयपरिमाणमिति दर्शयति ॥

इंदियमाणे वि तयं, जयणिज्जं जंति गाउआइणि ।

जिब्बिन्दिआइमाणं, संववहारे वि रुज्जेज्जा ॥

इन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि तानि चेह “कायव्व पुप्फुगोत्र य मसूरअइमुत्तयस्स कुसुमं” चेत्यादिना प्रोक्तानि छव्येन्द्रियाणि गृह्यन्ते तेषां मानं प्रमाणमङ्गुलासंख्येयभागादिकं तत्रापि कर्तव्ये गृहीतव्ये बोधव्यं वा तदुच्छ्रयांगुलं प्रजनीयं कापि व्यापार्यते कापि नेत्यर्थः स्पर्शनेन्द्रियमेकं तेन मीयते शेषाणि त्वात्मांगुलेनैवेति भावः कुत इत्याह (जमित्यादि) यद्यस्मात्त्रिगव्यूतीत्यादिमानानां युगलधर्मिणां जिह्वेन्द्रियादिमानं य-
श्चुच्छ्रयांगुलेन गृह्यते तदा संव्यवहारे कल्पद्रुमरसादिपरिज्ञान लक्षणे विरुद्धेन न घटेत्यर्थः । इदमुक्तं भवति “बाहल्लभो य सव्वाइ अंगुल अस्संखभाणं एमेव पुहुत्तओ नवरं अंगुल पुहत्तस्स णं इत्यादि वचनात् अंगुलप्रयत्नव्यवहारो न घटते तस्मादात्मांगुलेनैव जिह्वादिमानं घटते ततश्च देहात्मभूतानीन्द्रियाण्यपि सर्वाण्युच्छ्रयांगुलेन यदा न मीयन्ते तदा इन्द्रियविषयपरिमाणस्य दूरे वार्ता इति गाथार्थः । तदेवं “उस्से हपमाणओ मिणे देहं” इत्यत्र पारिशेष्यादेहशब्देन यल्लज्यते तद्दर्शयन्नाह—

तण्णमाणं चिय तेणं, हविज्ज जणियं सुए वि तं चेव ।

एएण देहमाणो, नारयाइण मिज्जत्ति ।

तस्मादिन्द्रियपरिमाणे इन्द्रियविषयपरिमाणे चैकान्तेनोच्छ्रयांगुलेनेप्यमाणे दोषस्य दर्शितत्वात्पारिशेष्यात्त्वनुमानमेव तेनोत्सेधांगुलेन भवेन्न पुनरिन्द्रियपरिमाणं विषयपरिमाणं वेति ज्ञावः ॥ युगलधर्मिणां रसवेदनव्यवहारस्य चक्रवर्तिभरतनगर्यादिषु मेर्यादिशब्दश्रवणव्यवहारस्य चाज्ञावप्रसङ्गस्य दर्शितत्वादिति । किंचेन्द्रियपरिमाणं तद्विषयपरिमाणं चोच्छ्रयांगुलेन परः स्वमनीषिकयाऽर्थो पत्यैव द्रूतेन पुनः श्रुते साक्षादेतत् काप्यऽभिहितं किं पुनस्तर्हि साक्षात्तत्राऽभिहितमित्याह (भणिअं सुए वि तं चेवेत्यादि) श्रुतेपि तदेव देहमानमेवोच्छ्रयांगुलेन भणितं नान्यदिति केन पुनर्निग्रन्थे नैतच्छ्रुतेऽभिहितमित्याह (एएणेत्यादि) अर्थनिर्देश एवायं सूत्रावापकस्त्वेव छष्ट्यस्तथा “इच्छणं उस्सेहंगुलपमाणेणं

नेरइय तिरिक्खजोणिय मणुस्सदेवाणं सररीरोवगाहणा उ मिज्जत्ति” ॥ तदस्मिन् सूत्रे शरीरावगाहनैवोच्छ्रयांगुलेमेयत्वेनोक्तो नत्विन्द्रियपरिमाणोद्यतस्तदात्मांगुलेनैव द्रष्टव्यमिति गाथार्थः ॥ विशे० ॥

तस्मात्सर्वमिन्द्रियविषयपरिमाणमात्माहुत्वेनैवेति स्थितं ननु जयत्वात्मांगुलेन विषयपरिमाणं तथाधिकृतसूत्रोक्तं चक्षुरिन्द्रियविषयपरिमाणं न घटते अधिकस्यापि तद्विषयपरिमाणस्यागमान्तरे प्रतिपादनात् तथाहि—पुष्करद्वीपात् मानुपोत्तरपर्वतसमीपवर्तिनो मनुष्याः कर्कसंक्रान्तौ प्रमाणांगुलनिष्पन्नैः सातिरेकैः एकविंशति योजनलक्षैर्व्यवस्थितमादित्यमवलोकमानाः प्रतिपाद्यन्ते ॥ शास्त्रान्तरे च तथा तदग्रन्थाः “इगवीसं खलु लक्खा, चउतीसं चेव तह सहस्साइ—तह पंचसया प्रणिया, सत्ततीसाए अतिरित्ता ॥ १॥ इह नयण विसयमाणं, पुक्खरवरदीवळ्वासमणुयाणं । पुब्बेण य अवरेण य.पिहिं पिहिं होइ मणुयाणं ॥ २॥ इत्यादि ॥ ततः कथमधिकृतसूत्रात्मांगुलेनापि घटते प्रमाणांगुलेनापि व्यभिचारिभावात् । उक्तञ्च—“लक्खेहिं एकवीसाए, सायरं गेहिं पुक्खरधमि ॥ उदए पङ्गन्ति नरा, सूरं उक्कोसए दिवसं ॥ ३॥ ण य णिंदियस्स तम्हा, विसयप्पमाणं जहा सुए भणियं ॥ आउस्सेहपमाणं गुल्लापक्केण वि न जुत्तं ॥ ४ ॥” प्रज्ञा० १५ पद ।

ननु पुष्करवरद्वीपस्य मानुपोत्तरपर्वतद्विधाकृतस्यार्वाग्भागवर्तिन्यर्कं मानुपोत्तरसन्निधानुत्कृष्टे दिवसे कर्कटकसंक्रान्त्यामुदये उपलक्षणत्वादस्तसमये च नरा मनुष्याः सूरमादित्यं पश्यन्ति अवलोकयन्ति, कियदूरं व्यवस्थितमित्याह सातिरेकैरेकविंशतिवर्गैर्योजनानां । एतदुक्तं भवति “सिया वीससहस्सा, दोयसया जोयणाण तेवह्वा । एगवीससट्ठिभागा कक्कममाइम्मिपेच्छनरा” इति वचनादर्थोदत्र कर्कसंक्रातावुत्कृष्टे दिवसे एतावति दूरे व्यवस्थितं सूर्यं मनुष्याः पश्यन्ति यथा—पुष्करार्कमानुपोत्तरसमीपे प्रमाणांगुलनिष्पन्नैः सातिरेकैरेकविंशतियोजनलक्षैर्व्यवस्थितमादित्यं तत्र दिने तन्निवासिनो लोकाः समवलोकयन्ति तत्र भ्रमति बाहुल्यात्सूर्याणां च शीघ्रतरगतिव्याप्तं च “इगवीसमित्यादि” तस्मान्नयनेन्द्रियस्य सातिरेकयोजनलक्षस्वरूपं विषयपरिमाणं यथा श्रुते प्रज्ञापनादिकेऽभिहितं तथा तेन प्रकारेणात्मांगुलोत्सेधांगुलप्रमाणांगुलज्ञानामेकेनापि गृह्यमाणं न युक्तं प्रमाणांगुले निष्पन्नस्यापि योजनलक्षस्य च निष्पन्नसातिरेकैरेकविंशतियोजनलक्षेभ्यः एकविंशतितमभागवर्तिन्येन बृहदन्तरत्वात्तस्मादेकत्र सातिरेकं लक्षमन्यत्र सातिरेकैकविंशतिवर्गाणि योजनानां नयनस्य विषयप्रमाणं द्रुवतः श्रुतस्य पूर्वापरविरोध इति परस्योक्तमिति गाथाद्वयार्थः ॥ विशे० ॥ तथा—नयनस्य विषयोऽप्रकाशकवस्तुपर्वताद्याश्रित्यात्मांगुलेन सातिरेकं योजनलक्षं स्यात् प्रकाशकेत्वादित्यच्छादिवदधिकमपि विषयपरिमाणं स्यात् नात्र विषये नियमः कोपि निर्दिष्टोऽस्ति सिद्धान्ते यतः पुष्करवरद्वीपादिमानुपोत्तरपर्वतसमीपे कर्कसंक्रान्तौ मनुष्याः प्रमाणांगुलजैः सातिरेकैरेकविंशति योजनलक्षैर्व्यवस्थितं रविं पश्यन्तः प्रोच्यन्ते शास्त्रान्तरे इति तदुप ॥

सत्यमेतत् । केवलमिदं सूत्रं प्रकाश्यविषयं छष्ट्यं न तु प्रकाशकविषयं ततः—प्रकाशकोधिकरणमपि विषयपरिमाणं न विरुध्यते—इति न कश्चिदोषः । कथमेव विधोऽर्थोऽवसीयत

इति चेदुच्यते पूर्वमुक्तव्याख्यानात् सक्रममपि हि काव्य-
कथनं पूर्वमुक्तव्याख्यानात्सारेणैव व्याख्यानयन्ति महा-
श्रियो न यदाश्रमात्रसन्निवेशं पूर्वगतसूत्रार्थसङ्ग्रहपरतया,
काव्यिकस्तु तस्य क्वचित्सङ्क्षिप्तस्याप्यर्थस्य महता विस्तारेण
क्वचिद्विस्तारवतोऽप्यतिसङ्क्षेपेणानिधाने अर्थाक्तनैः स्वमति यया
वस्थितार्थनया ज्ञातुमशक्यत्वात् एवोक्तमिदमन्यत्र- “ जं
जह जगियमित्यादि ” तस्मात् पूर्वमुक्तव्याख्यानान्नाधिकृत
ग्रन्थविरोधः ॥ आह च भाष्यकृत “ मुत्ताभिप्रायो यं पया-
न्यणिजे तयं न च पयासप । वस्त्राण्यो विस्रो न हि संदे-
हादिबन्धनया । प्रज्ञा० १५ पद ॥

सातिरेकयोजनवद् नयनविषयप्रमाणं द्रुवतः सूत्रस्यायमनि-
प्रायः इयं विवक्षा यदुत स्वयं तेजोरूपप्रकाशरहितत्वात्प्र-
काशनीयं यद्वस्तु पर्वतगतादिकं तत्रैव तत्सातिरेकयोजनवद् न-
यनविषयप्रमाणतया द्रष्टव्यं । ननु स्वयमेव तेजोयुक्तत्वेन प्र-
काशे चन्द्रार्कादिकं प्रकाशके वस्तुनि, एतदुक्तं जवति कश्चि-
न्निर्ममचकुर्जायः सातिरेकयोजनवद् स्थितं पर्वतादिकं वीक्ष्य
त इति प्रकाशनीयपर्वतगतादिके वस्तुनि नयनस्य तद्विषय-
प्रमाणमुक्तं प्रकाशकत्वादित्यादिकेऽनियमः । कुतः पुनरयं
सूत्राभिप्रायो गम्यत, इत्याह- व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः
कर्तव्या ननु संदेहादुभयपक्षोक्तिलक्षणत्वात्सूत्रस्य सर्वज्ञप्र-
णीतस्यावज्ञाताऽसमञ्जसाजिघासिता व्यवस्थापनीया व्याख्या-
नान्मूलं विषयविज्ञानेन धारणीयं न तूभयपक्षोक्तिमानम्रमितै-
स्तन्निरोध उद्गावनीय इत्यर्थः । उक्तं च । “ जं जह सुते जगि-
यं तदेव जह तं वियावणा नस्थि । किं कावियाऽऽश्रोगो
दिद्वे दिद्विप्पहाणेहि । ” तदेवमप्राप्तकारिता विचारप्रक्रमेण
नयनस्य विषयप्रमाणमुक्तम् ॥ विशेषः ॥

तया प्राणेन्द्रियजिह्वेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रियाणि गन्धादीनुत्कर्षतो
नवयोजनेन्यः आगतान् अचिञ्चान् छव्यान्तरैरप्रतिहतशक्ति-
कान् परिचिञ्चति न परत आगतान् परत आगतानां मन्दप-
रिणामत्वाज्जावात् प्राणादीन्द्रियाणां च तथारूपाणामपि तेषां
परिचिञ्चेदं कर्तुमवश्यकत्वात्-आह च भाष्यकृत । “ वारसंहि-
तो मुत्तं, सेसाणं नवहि जोयणेहि तो । गिणहंति पत्तमत्वं
एतो परतो न गिणहंति ” (प्रज्ञा० १५ पद) मेघगर्जि-
तादिशब्दमुत्कृष्टतो द्वादशयोजनेन्यः समायातं गृह्णाति श्रो-
त्रम्, उक्तशेषाणि त्विन्द्रियाणि प्राणरसनस्पर्शनलक्षणानि गन्ध
रसस्पर्शलक्षणमर्थमुत्कर्षतो नवयोजनेन्यः प्राप्तं गृह्णाति ॥ इतः
परतोऽप्यायातं शब्दादिकमेतानि न गृह्णाति । ननु मेघगर्जिता-
दि विषयः शब्दः प्रथमप्रावृपि दूरे प्रथममेघवृष्टौ सत्यां मृत्ति-
कादिगन्धश्च दूरादप्यायातो गृह्यमाणः समनुभूयते रसस्पर्शौ
तु कथमिति चेदुच्यते-दूरादगतानां गन्धछव्याणां रसोपि
तावत्कश्चिद्भवत्येव स च तेषां जिह्वासंन्धे सति यथासंभवं
कदाचित् केनचित् गृह्यत एव । तथा च वकारो ज्वान्ति “ कटु-
कस्य तीक्ष्णादेर्वा वस्तुनः संवन्धी अयं गन्ध ” इति । यदिह
कटुकत्वं तीक्ष्णादित्वं चोच्यते तत्तस्यैव धर्मस्ततश्च ज्ञाय-
ते जिह्वासंन्धि तेषां कटुकादिरसोऽपि गृह्यत इति स्पर्शोऽ-
पि शीतादिदूरादपिशिशिरः पद्मसरः सरित्समुद्भवेर्मध्येनाया
तस्य वातादेरनुभूयत एवेति । यथेवं तर्हि द्वादशनवयोजनेन्यः
परतोऽप्यायाताः शब्दगन्धादयः किमिति न गृह्णात इत्याह-

दन्वाणं मंदपरिणा-मत्ता परत्रो न ईदियवत्तं पि ।

अवरमसंखिज्जगुल-जागओ नयणवज्जाणं ॥

द्वादशनवयोजनेन्यः परतः समायातानां शब्दादिगन्धादि-
छव्याणां मन्दपरिणामत्वात् सन्नु परतः समायातानां तेषां
तथाविधपरिणामो भवति येन श्रोत्रप्राणादिविज्ञानं जनयेयुः ।
श्रोत्रादीन्द्रियाणामपि च तथाविधं बलं न भवति येन परतः
समायातानि शब्दादिछव्याणि गृहीत्वा स्वविज्ञानं जनयन्तु
तदेवमुक्तमिन्द्रियाणां उक्तं विषयपरिमाणम् । अथ जघन्यं
तद्विमणिपुराह (अवरमित्यादि) अवरं जघन्यं विषयप्रमाण
मुच्यते किमित्याह । असंख्याततमादद्भुत्वादसंख्येयजागादागतं
गन्धादिकं प्राणादीनि गृह्णाति किमेतत्सर्वेषामपीन्द्रियाणां
जघन्यविषयप्रमाणं नेत्याह नयनवर्जानां नयनस्य तर्हि का वार्ता
इत्याह-

संखिज्जं जागाओ, नयणस्स मणस्स न विसयपमाणं ।

पोग्गवमिचानिवंधा, जावाओ केवदस्सेवा ॥

अद्भुतासंख्येयजागादद्भुतसंख्येयजागमवधौ कृत्वा नयनस्य
जघन्यं विषयपरिमाणमिति संनिष्ठस्याज्जनशब्दाकारजोमहा-
देस्तेनानुपलम्भादिति ज्ञावः । मनसस्तु क्षेत्रतो नास्त्येव
विषयप्रमाणं नियमेन दूरे आसन्ने च तत्प्रवर्तत इत्यर्थः कुत इ-
त्याह । पुद्गलमात्रस्य निबन्धो नियमस्तस्याः ज्ञावान्मूर्ता
मूर्तसमस्तवस्तुविषयत्वेन पुद्गलेष्वेवेदं प्रवर्तत इत्येवं चूतस्य
नियमस्याभावात्केवलस्यैवेत्यर्थः । इह यत्पुद्गलमात्रनिबन्धं
नियतं न जवति न तस्य विषयपरिमाणमस्ति यथा केव-
लस्य, पुद्गलमात्रनिबन्धाऽनियतं च मनस्ततो नास्य विषयप-
रिमाणं यस्य तु विषयपरिमाणं तत्पुद्गलमात्रनिबन्धरहितम-
पि न जवति यथाऽवधिमनःपर्यायज्ञाने इति । अत्राह-नन्वज्ञै-
कान्तिकोऽयं हेतुर्मतिश्रुतज्ञानान्यां व्यभिचारात्तथाहि सूतासू-
तंसमस्तवस्तुविषयत्वेन तावन्नैते पुद्गलमात्रनिबन्धनियताश्च च
दृश्यते श्रोत्रादीन्द्रियप्रजघेयोस्तयोर्द्विषययोजनादिकं क्षेत्रतो
विषयप्रमाणमिति तदेतदसमीक्षिताभिधानमेव यतः इन्द्रियप्र-
जघयोरेवतयोरिदं विषयपरिमाणं इन्द्रियाणि च पुद्गलमात्रनि-
बन्धननियतान्येवेति कुतो व्यभिचारः । मनःप्रभवयोस्तु तयोरस्ति
पुद्गलमात्रनिबन्धाज्जावः केवलं तयोः क्षेत्रतो विषयपरिमाणमपि
नास्त्यतः कुतोऽनैकान्तिकतेत्यहंविस्तरेणेति । विशेषः ॥ आ० म०
प्र० । तंउ० । आ० चू० । इन्द्रियाणि च रक्षणीयानि । उक्तं च-
“ इन्द्रियाणि न गुप्तानि बाह्यतानि न चेच्छया । मानुष्यं दुर्लभ-
स्याप्य न शुकलं विशेषितम् ” इति । आचा० १ श्रु० २
श्रु० २ उ० ।

(११) अथेन्द्रियासम्भृतानां स्वरूपस्येन्द्रियासंवरदोषस्य
चाभिधायकं गाथाकद्वयं ज्ञाताधर्मकथायाः सप्तदशेऽध्यय-
ने यथा-

करद्वारिजिय महुरतंती-तल ताल वंसककुदाजिरामेसु ।

संदसु रज्जमाणा रमंति सोईदियवसहा ॥ १ ॥

सोईदियदुइत-चणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥

दिवगरुवमसहंतो, वहवंधं तिच्चिरो पत्तो ॥ २ ॥

थण-जहण-वयण-कर-चरण-णयण-गाव्वियविज्ञासियगइसु

रुवेसु रज्जमाणा, रमंति चर्क्खिंदियवसहा ॥ ३ ॥

चर्क्खिंदियदुइत-चणस्स अह एइओ हवइ दोसो ॥

जं जहणंमिजहंतो, पयइ पयंगो अवुक्कीओ ॥ ४ ॥

अगुस्वरपवरभूवण-उयमद्वाणुद्वेवणविहीसु ॥

गंधेसु रज्जमाणा, रमंति घाणिंदियवसद्वा ॥ ५ ॥
 घाणिंदियदुहंत-तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
 जं ओसाहिगंधेणं, विद्वज्जो णिच्चावई उरगो ॥ ६ ॥
 तित्त-कमुय-कसायं, महुरं-वहु खज्ज-पेज्ज-वेज्जेसु ॥
 आसायंमि उ गिच्चा, रमंति जिर्विन्दियवसद्वा ॥ ७ ॥
 जिर्विन्दियदुहंत-तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
 जं गज्जलग्गिक्खित्तो, फुरइ यत्तविरेद्विओ मच्चो ॥ ८ ॥
 उज्जनयमाणसुहेसुय, सविज्जवहिययगमणणिवुइकरेसु ।
 फासेसु रज्जमाणा, रमंति फासिंदियवसद्वा ॥ ९ ॥
 फासिंदियदुहंत-तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
 जं खणइ मत्तयं कुं-जरस्स दोहंहुंसो तिकखो ॥ १० ॥
 कज्जरिजियमहुरतंती-तत्ततात्त वंसककुहानिरामेसु ॥
 सद्देसु जेण गिच्चा, वसट्ठमरणं ण ते मरण ॥ ११ ॥
 थणजहण वयण कर चरण गाव्विय विज्जासियगइसु ॥
 रुवेसु जेण रत्ता, वसट्ठमरणं ण ते मरण ॥ १२ ॥
 अगुरुवर पवर धूवण, उज्जयमद्वाणु सेवणविहीसु ॥
 गंधेसु जेण गिच्चा, वसट्ठमरणं ण ते मरण ॥ १३ ॥
 तित्तं कमुयकसायं, महुरं बहु खज्ज पेज्ज वेज्जेसु ॥
 सादेसु जेण गिच्चा, वसट्ठमरणं ण ते मरण ॥ १४ ॥
 उज्जनयमाणसुहेसुय, सविज्जवहिययमाणणिवुइकरेसु ।
 फासेसु जेण गिच्चा, वसट्ठमरणं ण ते मरण ॥ १५ ॥
 सद्देसु य जद्देसु य, पावएसु सोय विसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १६ ॥
 रुवेसु य जद्देसु, पावएसु चक्खुविसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १७ ॥
 गंधेसु य जद्देसुय, पावएसु घाणविसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १८ ॥
 रसेसु य जद्देसु य, पावएसु जिज्जविसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १९ ॥
 फासेसु य जद्देसुय, पावएसु कायविसयमुवगएसु ॥
 तुट्ठेण वरुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ २० ॥

(कज्जरिजियमहुरतंतीति) कज्जा अत्यन्तश्रवणहृदयहरा अच्य-
 कच्चनिरूपाः अथवा कज्जावन्तः परिमाणवन्त इत्यर्थः । रिमिता
 स्वरघोषना प्रकारवन्तः मधुराः श्रवणसुखकरा ये तन्त्रीतत्ततात्त-
 वंशास्ते तथा । तत्र तन्त्री वीणा तत्ततात्ता हस्तात्ता अथवा-
 तत्ता हस्तात्तात्ताः कंसिकाः वंशा वेणवः इह च तन्त्र्यादयः
 कज्जादिभिः शब्दधर्मेर्विशेषिताः शब्दकारणत्वात्ते च ते ककुदाः
 प्रधानाः स्वरूपेणाभिरामाश्च मनोज्ञा इति कर्मधारयोऽतस्तेपु-
 रमन्ते रतिं कुर्वन्तीति योगः । (सद्देसु रज्जमाणा रमंति सोयंदि-
 यवसदेति) शब्देषु मनोज्ञस्वनिषु श्रोत्रविषयेषु रज्यमाना
 रागवन्तः श्रोत्रेन्द्रियस्य वशेन वक्षेन ऋताः पीमिता इति
 विग्रहः ये शब्देषु रज्यन्ते तत्कारणेषु तन्त्र्यादिषु श्रोत्रेन्द्रियवशा-
 द्रमन्ते इति वाक्यार्थः । अनेन च कार्यतः श्रोत्रेन्द्रियस्वरूपमु-

क्तम् ॥ १॥ (सोइंदियदुहंतैति) कएच्छा ॥ नवरं शाकुनिक-
 पुरुषसंबन्धी पंजरस्थतित्तिरिद्विपिक उच्यते ॥ तस्य यो र-
 वस्तमसहमानः स्वनिद्वयाभिर्गतो बन्धममरणं बन्धं च पंजर-
 बंधनं प्राप्त इति ॥ २॥ (थणजघणवयणेति) स्तनादिषु तथा
 गर्वितानां सौभाग्यमानवतीनां स्त्रीणां या विद्यासिता जातवि-
 द्वासाः सविकारा गतयः तासु चेत्यर्थः (रुवेसु रज्जमाणा रमं-
 ति) ॥ प्रतीतमेव ॥ ३ ॥ (चर्किखदियत्ति) ॥ ४ ॥ कंठ्या ॥
 (अगुरुवरपवणेति) कंठ्या नवरम् अगुरुवरः कृष्णागरः
 प्रवरधूपनानि गन्धयुक्तशुष्यदेशविरचिता धूपविशेषाः (उच-
 यत्ति) ऋतौ २ यान्युचितानि तानि आर्तवानि मात्स्यानि
 जात्यादिकुसुनानि अनुलेपनानि च श्रीखण्डकुंकुमादीनि वि-
 धय पतम्भकारा इति ॥ ५ ॥ (घाणिंदियदुहंति ॥ ६ ॥
 कंठ्या । (तित्तकमुयत्ति) पूर्ववन्नवरं तित्तानि निम्बवट्का-
 दीनि कटुकानि शृंगवेरादीनि कयायाणि मुज्जादीनि अम्बानि
 तक्कादिसंस्कृतानि मधुराणि खंभादीनि खाद्यानि कूरमोद-
 कादीनि पेयानि जलमद्यदुग्धादीनि वेह्यानि मधुशिखरिणी
 प्रभृतीनि आस्वादे रसे ॥ ७ ॥ (जिर्विन्दियत्ति) कएच्छा । नवरं गंधं
 वरिशं तत्र दग्धः कएठे विरुत्तान् उरिक्खित्तो जल्लोड्ढतस्ततः
 कर्मधारयः स्फुरति स्पन्दते स्थले भूतले (विरल्लिओत्ति) प्र-
 सारितः क्लिप्त इत्यर्थः यः स तथा । उचभयमाणे-कंठ्या ॥
 नवरं ऋतुषु हेमन्तादिषु जजमानानि लेख्यमानानि यानि लु-
 खानि सुखकराणि तानि तथा तेषु सविज्जवानि समुच्चिकानि
 महावचनानि न्यर्थः । हितकानि प्रकृत्यनुकूलानि सविज्जाधानां
 वा श्रीमतां हितकानि यानि तानि तथा मनसो निवृत्तिकराणि
 यानि तानि तथा ततः पदत्रयस्य तद्व्यस्य वा कर्म धारयस्तत्ते
 ल्लङ्घ्येति नानावसनतुल्यादिषु लब्धेति गम्यते ॥ ९ ॥
 फासिंदियदुहंति-नावनाप्रतीतैव ॥ १० ॥ अथेन्द्रियाणां सं-
 वरे गुणमाह- (कज्जरिजियमहुरेति) पूर्ववन्नवरमिह तन्त्रादयः
 शब्दकारणत्वेनोपचाराच्छब्दा एव व्यवस्थिताः अतः शब्देष्वि-
 त्येव तस्य विशेषणतया व्याख्येयास्तथावशेनेन्द्रियपारतन्त्र्येण
 ऋताः पीमिता वशाताः वशं वा विषयपारतन्त्र्यं ऋताः प्राप्ताः
 वशाताः तेषां मरणं वशात्तमरणं वशात्तमरणं (वा नतेमरणत्ति)
 त्रियन्ते शब्दसत्त्वादेकवचनप्रयोगेपि बहुवचनं व्याख्यात-
 मिति ॥ ११ ॥ (थणजघणेति) ॥ १२ ॥ एवमन्यास्तिस्रो-
 गाथा पूर्वोक्ता वाच्या ॥ १५ ॥ उपदेशमिन्द्रियाश्रितमाह
 (सद्देसुयजदत्ति) कंठ्यम् । नवरं । जद्रकेषु मनोज्ञेषु पाप-
 केध्वमनोज्ञेषु क्रमेण तुष्टेन रागवता रुष्टेन रोपवतेति ॥ १६ ॥
 एवमन्या अपि चतस्रोऽप्येतज्याः । इह विशेषोपनयमेवमाचक्षते
 “जह सो काश्चियदीवा, अणुवमसोकखो तहेव जाइधम्मोय ।
 जह आसा तह साहु, वणियव्वणुकूलकारि जणो ॥ १ ॥ जह
 सद्दाइअगिओ, पत्ता नो पासवंधणं आसा । तह विसएसु अगि-
 ष्ठा, वज्जेति न कम्मणो साहु ॥ २ ॥ तह सच्चंदविहारो,
 आसाणं तह इहं वरमुणीणं । जरामरणाइवज्जिय-सायत्ता-
 णंदनिव्वाणं ॥ ३ ॥ जह सद्दाइसु गिष्ठा, वक्खा आसा तहेह विस-
 यरया । पावेंति कम्मबंधं परमा सुहकारणं धोरं ॥ ४ ॥ जह ते
 काश्चियदीवा णीया अस्सत्थ दुहगणं पत्ता । तह धम्मपरि-
 वज्जटा, अधम्मपत्ता इहं जीव ॥ ५ ॥ पावेंति कम्मनरवइ-
 वसया संसार वाहियालीए । आसप्पमहपहि व नेरइयइहि-
 पिडुःक्खाइति । ज्ञा० १७ अ० ।

(१२) पञ्चेन्द्रियेषु गुप्तागुप्तयोरुणदोषौ ज्ञाताधर्मकथायां कू-
 र्मान्निधानं चतुर्थेऽध्ययने यथा—

तेणं कावेणं तेणं समणं वाणारसी नाम नयरी होत्था
 वमप्रां तीसेणं वाणारसीए नयरीए उत्तरपुरच्छिमे
 दिमीजाए गंगाए महानईए मयंगतीरदहे पायं दहे होत्था
 अणुपुव्वनुजायवप्पगंजीरसीयज्जे अच्चविमलमन्नि-
 लपल्लिज्जिने मंजुपत्तपुप्फपद्मासे बहुजप्पद्वापज्जमकु-
 शुमनञ्जिनमुजगसोगंधियपुंरुगियमहापुंरुगीयसयपत्तसह-
 स्सयत्तकेसरपुप्फोवचिए पामादिए ॥ ४ ॥ तत्त एं
 बहूणं मच्छाणं य कच्छत्ताणं य नाहाणं य मगराणं य
 मुमुमाणाणं य सयाणि य माहस्सियाणि य जूहा य नि-
 वनयाईं णिक्खिगाईं मुहं मुहेणं अजिरममाणाईं विह-
 रंति तस्स णं मयंगतीरदहस्स अदूरसामंते एत्थणमहं एगे
 माहुया कच्छए होत्था वमप्रां तत्तयणं दुवे पावसियाद्वगा
 परिवसंति पावा चंसाद्वरुहा तद्विच्छा साहस्सिया द्वाहि-
 तपाणिआमिसत्थी आमिसाहाए आमिसणिया आमि-
 सन्नोद्वा आमिसं गवेसमाणा रत्तिवेयाद्वचारिणो दिया प-
 च्छिणया वि चिट्ठंति तएणं ताओ मयंगतीरदहातो अन्नया
 कयाईं मूरियंनि चिरत्थमयंसि द्वाययासज्जाए य विरद्व-
 माणुसं सिणिसंतं पमिनिस्तंसि दुवे कुम्मगा आहारत्थी
 आहारंति गवेसमाणा सणियं २ उत्तरंति तस्स य म-
 यंगतीरदहस्स परिपरे तेणं सव्वतो सम्मंता परियोल्लेमाणे २
 वित्ति कप्पेमाणे विहरंति तयाणंतं च णं ते पावसिया
 द्वगा आहारत्थी आहारं जाव गवेसमाणा माहुया क-
 च्छयातो पमिणिकल्लमंति जेणव मयंगतीरदहे तेणव उवा
 गच्छंति तस्मेव मयंगतीरदहस्स परिपरे तेणं सव्वतो सम्मं-
 ता परियोल्लेमाणा २ वित्ति कप्पेमाणे विहरंति तएणं ते
 पावसियाद्वगा ते कुम्मए पासंति जेणव कुम्मए तेणव पहा-
 रत्थगमणा ते तएणं ते कुम्मगा ते पावसियाद्वे एज्जमाणे २
 पामंति २ चा जीया तत्था तसिया उव्विग्गा संजायज्जया
 हत्थे य पाए य गीवाओ सएहिं काएहिं सहरत्ति २ चा-
 णिच्चद्वा णिप्फंदा तुसणिया संचिट्ठंति तएणं ते पाव
 सियाद्वगा जेणव ते कुम्मगा तेणव उवागच्छंति २ चा ते कु-
 म्मगा सव्वतो सम्मंता उव्वतेत्ति आसारेत्ति चावेत्ति घट्टेत्ति
 फंदेत्ति खोज्जंति नेहेहिं आहुपंति दंतेहिं य आखोमंति
 नो चेव णं संचाएत्ति तेसि कुम्मगाणं सरीरस्स अवा
 वाहं वा उप्पात्तित्तए उव्विच्छेयं वा करित्तए नए णं ते
 पावसियाद्वगा ते कुम्मए दोव्वं पि तव्वं पि सव्वतो समंता
 उव्वत्तेत्ति जाव नो चेव णं संचाएत्ति करित्तए ताहे संता
 तंता परितंता णिव्विणा समाणा सणियं २ पबोरुहत्ति
 एगंतमवकमंति णिच्चद्वा णिप्फंदा तुसिणिया संचिट्ठंति
 तए णं एगे कुम्मए ते पावसियाद्वए चिरगते दूरं गए
 जाणेत्ता सणियं २ एगं पायं निक्खुज्जंति तत्थ एं ते पाव

सियाद्वगा तेणं कुम्मएणं सणियं २ एगं पायं तिणियं पा-
 सतिश्चा सिग्घं चव्वं तुरियं चंरुं जइएवेगसियं जेणव
 से कुम्मए तेणव उवागच्छइश्चा तस्स णं कुम्मस्स तं पायं
 नखेहिं आहुपंति दंतेहिं आखोमंति ततो पच्छा मंसं च
 सोणियं च आहारोत्तिश्चा ते कुम्मगं सव्वतो सम्मं उव्व-
 चेत्ति नो चेव णं संचाएत्ति करित्तए ताए दोव्वं पि तव्वं
 पि अवकमंति एवं चत्तारिपाया जाव सणियं २ गीवं
 णिणेइश्चा तएणं ते पावसियाद्वगा तेणं कुम्मएणं गीवंता
 य पासंति २ चा सिग्घं चव्वं नहेहिं दंतेहिं कवाहं वि-
 हामंति २ चा तं कुम्मगं जीवियाउ ववरोव्वंति मंसं च सो-
 णियं च आहारोत्ति एवावेव समणाउसो जो अम्ह णिग्गंथो
 वा निर्गंथीवा आयरियउव्वज्जायाणं वा अंतिते पव्वए
 समाणे पंच य से इन्दिया अगुत्ता जवंति सेणं इह जवे
 चेव बहूणं समणाणं समणीणं सावयाणं सावियाणं
 हीद्वणीजे परलोगे वि य णं आगच्छइं बहूणं दंमणाणि
 य जाव अणुपरियद्वइ जहा व से कुम्मए अगुत्तिदिए
 तएणं ते पावसियाद्वगा जेणव से दोव्वे कुम्मए तेणव उवा
 गच्छइश्चा तं कुम्मए सव्वतो समंता उव्वत्ति जाव
 दंतेहिं निखोमंति जाव करित्तए तएणं ते पावसियाद्वगा
 दोव्वं पि जाव नो संचाएत्ति तस्स कुम्मस्स किंचि अवा
 वाहं वा जाव उव्विच्छेयं वा करित्तए ताहे तंता परितंता
 णिव्विणा समाणा जावेव दिसं पाउव्वनूया तामेव दिसं
 पमिगया तएणं से कुम्मए तेणव पावसियाद्वए चिरए
 दूरगए जाणित्ता सणियं २ गीवंतिणेत्ति २ दिप्पलोयं
 करंति जमगसमगं चत्तारि पाए नीणेइश्चा ताए उकि-
 ट्ठाए तुरियाए कुम्मगतीए वतीवयमाणे २ जेणव मयंग-
 तीरदहे तेणव उवागच्छइश्चा मिच्छाणानियगसयण
 संवंधि परियेणं सत्ति अजिसमसागए यावि होत्था ए
 वामेव समणाउसो जो अम्हं समणो वा २ पंच य से इंदि-
 या तिगुत्ताईं जयति जाव जहा से कुम्मए गुत्तिदिए ।

(टीका सुगमत्वाध्याय्यातापि न गृहीता) नवरं “विसएसु
 इंदियाईं रुज्जंता रागदोसनिम्मुक्का । पावंति निव्वुइ सुहं-
 कुम्मुव्व मयंगदहसोव्वं ॥ १ ॥ इयरे उ अणत्थ, परंपराउ
 पावंति पावकम्मवसा । संसारसागरगया, गोमाउ गसियकुम्मो
 व्व । ज्ञा० ४ अ० ॥

(१३) तानि चानामितानि दुःखाय भवन्तीत्यत्र घ्राणेन्द्रिये
 उदाहरणम्—

कुमारो गंधपिओ सो अणवरयं नागकरुणं खेद्वइ । माइ
 सवतीए पयस्स मंजूसाए विसं ओहूण नदीए पवाहियं तेणं
 हिट्ठा उत्तारिया उग्घामेऊण पलोइउ पवत्तो पमिमंजूसाइए हि
 ओ समुगको दिट्ठो सो अणुण उग्घामिऊण जंधित्तो मत्तो य
 एवं दुक्खायघाणिदियं । आ० म० द्वि० ॥ फासिदिए उदा-
 हरणम्—

वसंतपुरे नयरे जियसत्तूराया कुसुमाद्विया से भज्जा तासे

अतीव सुकुमाहो फासो राया रत्तिदिनं चितेइ सो ताए निब्व मेव परिज्जुज्जमाणो अत्यई एवं काहोवव्वई निब्वोह समं मत्ति-
ऊण तीए सह निब्वूहो पुत्तो ज्जेइरचितो ते अरुवीए वच्चंति
सातिसाइया जइं मगई । अच्चणीणि से वद्धाणि मावीहेहिस्ति ।
सिराहिरं पज्जिया रुहरे मूहिया बूह्मा जेण न थिज्जइ ।
बुहाइया उरुमसं दिअं उरुग सो रोहिणीए रोहियांजणवयं प-
त्ताणि आभरणगाणि साववियाणि एत्थ वाणियत्तं करेइ
पंगुय से वीहाए सो वग्गो घटितो सो भणई न सक्खुणोमि
एगाणिणी गिहे विचिद्धिअं विज्जयं बामाहिं चितियं वणेण
निव्वाकपंगु सोत्तणो य ततो नेणसो नेइवाहो निवत्तो तेण
गीयच्चवियकहाईहिं आवज्जिया पच्चासा तत्थेव वग्गा जत्ता-
रस्स विहाणि मगई जाहे न बहइ ताहे उज्जाणिया एगतो
सुविग्गो बहुमज्जं पाएत्ता । गंगाए पक्खित्तो सा धितं दव्वखा-
इऊण तं बहइ गायंति घरेघरे पुच्छिया जणइ मायापिईहिं ए-
रिसो दिन्नो किं करेमि सो य रायाए कच्चनगरे उच्चवित्तो रु-
क्खच्चयाए पमुत्तो न परावत्तइयाया तत्थ राया अपुत्तो मतो
आसो अहिवांसितो तत्थ गतो जयजयसहेण परिवोहितो
राया जातो ताणि वितत्थगयाणि रक्खो कहियं अक्खो वि याणि-
सा पुच्छियासाकहइ । अस्मापिईहिं दिन्नो राया जणइ "बाहुन्त्यां
शोणितं पीतं उरुमांसं च ज्ञातम् । गंगायां वाहिता जर्ता
साधु साधु पतिव्रते " निव्विसयाणि आणत्ताणि एवं फासि-
दिय दोएहं वि दुक्खाय विसेसिता सुकुमाहियाए किं च
"शब्दाःसङ्गे यतो द्रोपा मृगादीनां शरीरजाः । सुखार्थी सततं
विद्वान् शब्दे किमिव संगवान् १ पतंगानां ह्ययं दृष्ट्वा सद्योरूप
प्रसंगतः । स्वच्छ चित्तस्य रूपेषु किं व्यर्थः संगसंभवः ॥ २ ॥
उरगात् गंधदेपेण परतन्त्रान् समीक्ष्य कः । गंधासक्तो जवे-
त्कोयं स्वभावं वा न चिन्तयेत् ॥ ३ ॥ रसास्वादप्रसंगेन
मत्स्या उत्सादितायतः । ततो दुःखादिजनने रसेकः संगमाप्नु-
यात् ॥ ४ ॥ स्पर्शातिरिक्तचित्तानां हस्यादीनां समैकत
अस्वातंत्र्यं समीक्ष्यापि कः स्यात्स्पर्शनसंगतः ॥ ५ ॥ एवं
विधानीन्द्रियाणि संसारवर्कानि विषयद्वारानि दुर्जयानि
दुरन्तानि । आ० म० छि० । आ० चू० (अथान्यानुदाहरणानि
' सोइंदियादि ' शब्दे)

(१४) इन्द्रियमाश्रित्य जीवानां भेदा यथा-

दुविहा सव्वजीवा पप्पत्ता तंजहा सेंदिया चेव अ-
णिंदिया चेव ॥

दुविहेत्यादि । कंठ्या चेत्यं नवरं सेन्द्रियाः संसारिणोऽनि-
न्द्रिया अपर्याप्तकेवलीसिद्धाः । स्या० २ ग० ।

अहवा उव्विहा सव्वजीवा पप्पत्ता तंजहा एणिंदिया
जाव पचिंदिया अणिंदिया । स्या० ६ ग० ।

एकेन्द्रियाः द्वीन्द्रियाः त्रीन्द्रियाः चतुरिन्द्रियाः असंज्ञिसंज्ञि-
भेदमिन्नाश्च पंचेन्द्रियाः एते च सर्वेपि प्रत्येकमपर्याप्ताश्च ।
तत्र एकं स्पर्शनवृक्षणमिन्द्रियं येषां ते एकेन्द्रियाः पृथि-
व्यप्तेजोवायुवनस्पतयः ते प्रत्येकं द्विधा सूक्ष्मा वादराश्च
तत्र सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः सकललोकव्यापिनः वाद-
रनामकर्मोदयात् वादरा लोकप्रतिनियतदेशवर्तिनः । तथा
द्वे स्पर्शनरसनवृक्षणे इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः शंखश्च
सूक्तिका-चंदनक कपर्दक जलूकी कामि गंगोदक पूतरका-
दयः । तथा त्रीणि स्पर्शन-रसन-घ्राणवृक्षणानि इन्द्रियाणि
येषां ते त्रीन्द्रियाः यूका-मत्कुण-गर्दभेन्द्रगोप-कुंभु-मकोट-पिपी

वि-उदेहिका कर्पासास्विक-त्रपुस-चीजक-तुस्युरुकादयः । च-
त्वारि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुर्वृक्षणानि इन्द्रियाणि येषां ते च-
तुरिन्द्रियाः । भ्रमर-मक्षिका धंश-मशक-शृश्चिक-कीट-पतंगा-
दयः । पंच स्पर्शनरसन घ्राणचक्षुः श्रोत्रवृक्षणानि इन्द्रियाणि
येषां ते पंचेन्द्रियाः । मत्स्य-मकर मनुजादयः ते च । द्विभेदाः ।
संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च तत्र संज्ञानं संज्ञा चेतनवद्भावविनावश्यभाव-
पर्यालोचनं सा विद्यते येषां ते संज्ञिनः विशिष्टस्मरणादि-
रूपमनोविज्ञानज्ञा ज्ञत्यर्थः । यथोक्तं । मनो विज्ञान विकल्पा
असंज्ञिनः एते च सर्वेपि प्रत्येकं सपर्याप्ताश्च । पं० सं० १ ग० । अ-
निन्द्रिया अपर्याप्ताः केवलिनः सिद्धाश्चेति । स्या० ६ ग० । एकेन्द्रि-
यादीनाम्यहवो भेदास्तत्तच्छब्देऽपि दृष्टव्याः (इन्द्रियमाश्रित्य
वन्धोदयसत्तासंवन्धानां विचारः ' कम्म ' शब्दे) रेतसि,
वीर्ये, च । वाच० ।

ऐन्द्रिय-त्रि० इन्द्रियेण प्रकाश्यते अण् । इन्द्रियप्रकाश्ये प्रत्य-
क्तात्मके ज्ञानभेदे, तस्येदं अण् इन्द्रियसंवन्धिनि, वाच० ।

इंदियअवाय-इन्द्रियापाय-पु० इन्द्रियैरपाय ईहितस्य निर्ण-
यरूपोऽन्यवसायः इन्द्रियापायः । ईहितं शार्ङ्ग एवायम् । शार्ङ्ग
एवायमित्यादिरूपेन्द्रियैः कृतेऽवधारणात्मके निर्णये, । " कइ-
विहेणं भंते ! इंदियअवाय पप्पत्ते सोइंदिय अवाय जाव फा-
सिंदिय अवाय एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं जस्स जइ
इंदिया अत्थि " । प्रज्ञा० १५ पद० ।

इंदियउगहणा-इन्द्रियावग्रहणा-खी० इन्द्रियैः परिच्छेदे, स
च परिच्छेदोऽपायादिभेदादनेकधेति । तद्भेदादि प्रज्ञापना
याम यथा-

कइविहाणं जंते ! इंदियओगाहणा पप्पत्ता ? गोयमा !
पंचविहा इंदियओगाहणा पप्पत्ता तंजहा-सोइंदिय
ओगाहणा जाव फासिंदिय ओगाहणा एवं नेरइयाणं
जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया तस्सतइ अत्थि ।
(कतिविहेत्ति) । कतिविधं कतिप्रकारं भदन्त ! इन्द्रियैर-
वग्रहणं परिच्छेदे प्रज्ञप्तः । प्रज्ञा १५ पद । (अपायेहा वग्रहा
दयस्तत्तच्छब्दे द्रष्टव्याः) ।

इंदियउवओगप्पा-इन्द्रियोपयोगप्पा-खी० इन्द्रियोपयोग-
स्याद्धाकावे, स च यावन्तं काळमिन्द्रियैरुपयुक्तं आस्ते ता-
वत् काळ इति । प्रज्ञा० १५ पद ।

कति विहाणं जंते ! इन्दियउवओगप्पा पप्पत्ता ?
गोयमा ! पंचविहा इंदियउवओगप्पा पप्पत्ता तंजहा
सोइंदियउवओगप्पा जाव फासिंदियउवओगप्पा एवं
नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया
अत्थि । एतोसि णं जंते ! सोइंदिय-चार्किवदिय-घाणिं
दिय जिर्विज्जदिय फासिंदियाणं जहन्नियाए उवओग
प्पाए उक्कोसियाए उवओगप्पाए जहन्नुक्कोसियाए उव
ओगप्पाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ गोयमा !
सव्वत्थो वा चर्किवदियस्स जहन्निया उवओगप्पा सोइं
दियस्स जहन्निया उवओगप्पा विसेसाहिया, घाणिंदि
यस्स जहन्निया उवओगप्पा विसेसाहिया, ' जिर्विज्जदि
यस्स जहन्निया उवओगप्पा विसेसाहिया, फासिंदियस्स

जहन्निया उओगप्चा विसेसाहिया, उकोसियाए उवओ
गप्चाए सव्वत्थो वा चक्खिदियस्स उकोसिया उवओ
गप्चा, सोइंदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसा
हिया, घाणिदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया,
जिब्बिदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया, फा
सिंदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया, जहन्नु
कोसियाए उवओगप्चाए सव्वत्थो वा । चक्खिदियस्स
जहन्निया उवओगप्चा सोइंदियस्स जहन्निया उवओ
गप्चा विसेसाहिया, घाणिदियस्स जहन्निया उवओगप्चा
विसेसाहिया, जिब्बिदियस्स जहन्निया उवओगप्चा
विसेसाहिया, फासिंदियस्स जहन्निया उवओगप्चा वि
सेसाहिया, फासिंदियस्स जहन्नियाहंतो उवओगप्चा
हंतो, चक्खिदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसा
हिया, सोइंदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया,
घाणिदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया,
जिब्बिदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया,
फासिंदियस्स उकोसिया उवओगप्चा विसेसाहिया ।
प्रज्ञा० १५ पद । (टीका सुगमत्वान्न व्याख्यानेति न
गृहीता.)

इंदियउवचय-इन्द्रियोपचय-पु० उपचीयते उपचयधीयते इ
न्द्रियमेनेत्युपचयः प्रायोग्यपुद्गलसंग्रहणसम्पत् इन्द्रियाणा
मुपचयः इन्द्रियोपचयः इन्द्रियोपचयवृत्तः परिणामः (प्र०
२० शो ३ उ०) इन्द्रियपर्याप्तौ, प्रज्ञा० । तदनेदाः यथा-

कइविहे णं जंते ! इंदियउवचए पप्पत्ते ? गोयमा !
पंचविहे इंदियउवचए पप्पत्ते तंजहा-सोइंदियउवचए
चक्खिदियउवचए घाणिदियउवचए जिब्बिदियउवचए
फासिंदियउवचए नेरइयाणं जंते ! कतिविहे इंदियउव-
चए पप्पत्ते ? गोयमा ! पंचविहे इंदियउवचए पप्पत्ते तं-
जहा सोइंदियउवचए जाव फासिंदियउवचए एवं जाव
वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया तस्स तद्विहो वेव
इंदियउवचओ जणियव्वो ॥

(इंदियोपचय पप्पत्ते इत्यादि) सुगमं (जस्स जइ इंदिया इ-
त्यादि) यस्य नैरयिकादेर्यति यावन्ति इन्द्रियाणि सम्भवन्ति
तस्य तत्तिथिस्तत्प्रकार इन्द्रियोपचयो वक्तव्यः तत्र नैरयि
कादीनां स्तनितकुमारपर्यवसानानां पञ्चविधः पृथिव्यप्तेजोवायु
वनस्पतीनामेकविधो ह्रीन्द्रियाणां द्विविधः शीन्द्रियाणां त्रिवि
धश्चतुरिन्द्रियाणां चतुर्विधः तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यव्यन्तरजो-
तिष्कवैमानिकानां पञ्चविधः । क्रमश्चैवं स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुः-
श्रोत्राणीति ॥ प्रज्ञा. १५ पद ॥

इंदियगोचर-इन्द्रियगोचर-पु० इन्द्रियस्य गोचरः विषयः । शब्दा
दिपु विषयेषु, ते हि प्रतिनियतमेकैकस्येन्द्रियस्य ग्राह्या यथा
श्रोत्रस्य ग्राह्यः शब्दः, त्वगिन्द्रियस्य स्पर्शस्तत्तद्विशिष्टव्यञ्ज,
चक्षुषो रूपं तदाश्रयव्यञ्ज, रसनाया रसः, घ्राणस्य गन्ध इ-
त्यादि । एवमन्यान्यपि न्यायादिमते तत्तदिन्द्रियग्राह्याण्युक्तानि

यथा “घ्राणस्य गोचरो गन्धो गन्धत्वादिरपि स्मृतः । तथा रसो
रसज्ञायास्तथा शब्दोऽपि च श्रुतेः” । आदिपदात् सुरजित्वास्तु
रजित्वयोर्ग्रहणं तथा रसत्वं माधुर्यादिसहितः एवं शब्दत्व
तारत्व मन्दत्वादिसहितः “उद्भूतरूपं नयनस्य गोचरो द्रव्याणि
तद्वन्ति पृथक्त्वसंख्ये । विज्ञागसंयोगपरापरत्वस्नेहद्रवत्वं
परिमाणयुक्तम्” वाच ॥

इंदियगाम-इन्द्रियग्राम-पु० इन्द्रियसमुदाये, “बलवानि
न्द्रियग्रामः परिणतोऽप्यत्र मुह्यति” आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।
इंदियचोर-इन्द्रियचौर-इन्द्रियरूपे चोरे, “जिणवयण अणु
गया मे, होव मईज्जाणजोगमह्ठीणा । ताहे इंदिय चोरा,
करिंति तवसंजमविदोमं ॥ ७७ ॥ ” महा० प० ॥

इंदियजय-इन्द्रियजय-पु० इन्द्रियाणां श्रोत्रादीनां जयः ।
इन्द्रियजयः । इन्द्रियाणामत्यन्ताशक्तिपरिहारेण स्वस्वविका-
रनिरोधे, ध० १ अधि० । “अजिइंदियहि चरणं, कठं व घुणेहि
कीरइ असारं । तो धम्मत्थिहिदंहुं, जइअव्वं इंदियजयस्मि ४॥
इन्द्रियपराजयग्रन्थे, तत्स्वरूपञ्चाष्टके यथा-

विज्ञेपि यदि संसारा-न्मोक्षप्राप्तिश्च कांक्षसि ।
तदेन्द्रियजयं कर्तुं स्फोरय स्फारपौरुषम् ॥ १ ॥
वृक्षास्तृष्णाजलापूर्णं-राक्षसादौः किलेन्द्रियैः ।
मूर्च्छामनुकृञ्चं यच्छन्ति विकारविप्रपादपाः ॥ २ ॥
सरित्सहस्रदुष्पूरस्समुद्योदरसोदरः ।
तुसिमनिन्द्रियग्रामोऽभवचृप्तोऽन्तरात्मना ॥ ३ ॥
आत्मानं विषयैः पाशैर्नैववासपराङ्मुखैः ।
इन्द्रियाणि नियमन्ति मोहराजस्य किङ्कराः ॥ ४ ॥
गिरिभृत्सनां धनं पश्यन्धावतीन्द्रियमोहितः ।
अनादिनिधनं पाशैर्ज्ञानधनं न पश्यति ॥ ५ ॥
पुरस्पुरस्स्मरन् तृष्णा मृगतृष्णानुकारिणु ।
इन्द्रियायैषु धावन्ति त्यक्त्वा ज्ञानाभूतं जनाः ॥ ६ ॥
पतङ्गमीनेजमृङ्ग-सारङ्गा यान्ति दुर्दशाम् ।
एकैकेन्द्रियदोषाश्च दुष्टैस्तेषां न पञ्चसिः ॥ ७ ॥
विवेकद्विपदैर्धकैस्समाधिधनतस्करैः ।
इन्द्रियैर्न जितो योऽसौ धीराणां धुरि गण्यते ॥ ७७ ॥ अष्ट० ॥

“संयमाद् ग्रहणादीनामीन्द्रियाणां जयस्ततः” ।

टी०-संयमादिग्रहणाद्यो ग्रहणस्वरूपास्मितान्वयार्थवत्त्वा-
नि तत्र ग्रहणमिन्द्रियाणां विषयाजिमुखीवृत्तिः, स्वरूपं सामा-
न्येन प्रकाशकत्वम्, अस्मिता अहकारानुगमः, अन्वयार्थव-
त्त्वे प्रागुक्तवृत्ते । तेषां यथाक्रमं संयमादिन्द्रियाणां जयो
भवति । तदुक्तं ग्रहणस्वरूपास्मितान्वयार्थवत्त्वसंयमादिन्द्रि-
यजय इति । द्वा० २६ द्वा० । “आपदां कथितः पन्था इन्द्रिया-
णामसंयमः । तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् १॥
इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत्स्वर्गनरकावुजौ । निगृहीतानि सृष्टा-
नि स्वर्गाय नरकाय चेति ” सर्वथेन्द्रियजयस्तु यतीनामेव
इह तु सामान्यतो गृहस्थधर्म एवाधिकृतस्तेनैवमुक्तं युक्त-
मिति । ध० १ अ० । पंचानामपि स्पर्शादीनामिन्द्रियाणां जयो
दमनं यस्मादसाविन्द्रियजयः इन्द्रियजयहेतुत्वादिन्द्रियजयः ।
तपोविशेषे, तद्वृत्तणादि यथा “पुरिमहेकासणं निव्विगई
अत्रायंविदोववासोहि । एगवयाइ य पंचाहि होइ तवो इंदिये
जमाप्ति” तपति निर्देहति दुष्कर्मणीति तपः तत्तु नानाविधो
पाधिनिबन्धनत्वादनैकप्रकारं तत्त्वेन्द्रियजयमूलत्वाज्जिनधर्म-
स्य प्रथममिन्द्रियजयाहं यत्तपः तत्प्राह प्रथमदिने पूर्वार्द्धे

द्वितीयदिने एकाशनकं तृतीयदिने विकृतिकं चतुर्थदिने आ-
चाम्बं पञ्चमदिने उपवासः इत्येवं पञ्चमिस्तपोदिनैरेकावता-
श्रेणिः परिपाटी चेत्येकार्थाः । एकैकं चेन्द्रियमाश्रित्यैवं स्व-
रूपा एकैका वृत्ता क्रियते ततः पञ्चमिर्वाताभिः पञ्चविंशत्या
दिवसैरिन्द्रियजयाख्यस्तपोविशेषो प्रवर्तते इन्द्रियाणां स्पर्श-
नादीनां पञ्चानामपि जयो दमनं यस्मादसाविन्द्रियजयः ।
इन्द्रियजयहेतुत्वादिन्द्रियजयः । यद्यपि सर्वोऽपि तपांसी-
न्द्रियजये प्रभविष्णुनि तथापीन्द्रियजयमात्रमस्य क्रियमाणत्वा-
दस्यैव तपसस्तत्वेतत्त्वं पूर्वसूरिजिरभिहितमेवमुत्तरत्रापि
वाच्यम् । प्रव० २७० द्वा० ॥

इंदियट्टाण-इन्द्रियस्थान- न० स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रा-
ख्यानीन्द्रियाणि तेषां स्थानान्यवकाशाः । श्रोत्रादीन्द्रिया-
णामुपादानकारणेषु आकाशादिषु, (पंचिदियट्टाणाणि) इन्द्रि-
याणां चामूनि स्थानानि तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियस्याकाशं सुपिरात्म-
कत्वात् । घ्राणेन्द्रियस्य पृथिवी तदात्मकत्वात् । चक्षुरिन्द्रिय-
स्य तेजस्तद्रूपत्वात् । रसनेन्द्रियस्यापः । स्पर्शनेन्द्रियस्य
वायुरिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ॥

इंदियणिग्गह-इन्द्रियनिग्रह- पु० इन्द्रियाणां श्रोत्रादीनां निग्र-
हो नियन्त्रणं स्पर्शादिविषयेषु ब्राम्पट्यपरिहारेण वर्तनम् ।
तदात्मके संयमप्रेदे, ध० ३ अधि० । इष्टेतेरेषु शब्दादिषु राग-
द्वेषाकरणे च । “ इंदियाणं च निग्गहो ” इन्द्रियाणां च
श्रोत्रादीनां निग्रह इष्टेतेरेषु शब्दादिषु रागद्वेषाकरणमनगर-
गुणः । आव० ४ अ० ॥

इंदियणिरोह-इन्द्रियनिरोध- पु० इन्द्रियाणां स्पर्शनरसनघ्रा-
णचक्षुःश्रोत्ररूपाणां निरोधः स्वस्वविषयेभ्यो निवर्तनम् । इ-
ष्टानिष्ठविषयेषु रागद्वेषाभावे, ध० ३ अधि० ॥ चक्षुरादि-
करणपञ्चकसंयमे, सम्म० । तदात्मके कारणप्रेदे च । ध० ३-
अधि० । ओघ० ।

इंदियणिव्वत्तणा-इन्द्रियनिर्वर्तना- स्त्री० इन्द्रियाणां निर्वर्त-
ना बाह्यान्त्यन्तररूपा या निर्वृत्तिराकारमात्रस्य निष्पादनम् ।
इन्द्रियाकारमात्रस्य निष्पादने, तद्वेदादि यथा-

कतिविहे णं जंते ! इंदियनिव्वत्तणा पप्पत्ता ? गोयमा !
पंचविहा इंदियनिव्वत्तणा पप्पत्ता तंजहा सोइंदियनि-
व्वत्तणा जाव फासिंदिय निव्वत्तणा एवं नेरइयाणं जाव
वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया अत्थि तस्स तइया
चेव सोइंदियनिव्वत्तणा णं जंते ! कइ समइया पप्पत्ता
? गोयमा ! असंखेज्जा समया अंतो मुहुत्तिया पप्पत्ता ।
एवं जाव फासिंदियनिव्वत्तणा । एवं नेरइयाणं जाव
वेमाणियाणं ।

निर्वर्तना नाम बाह्यान्त्यन्तररूपा या निर्वृत्तिराकारमात्रस्य
निष्पादनं तदनन्तरं सा निर्वर्तना कति समया भवतीति
प्रश्ने ऽसंख्येयाः समयस्तस्या भवेयुरिति निर्वचनं वाच्यम् ।
प्रज्ञा ० १५ पद ।

इंदियणाण-इन्द्रियज्ञान-न० इन्द्रियेण जनितं ज्ञानम् । प्रत्यक्ते-
ज्ञाने, वाच० ।

इंदियणाणावरण-इन्द्रियज्ञानावरण-न० इन्द्रियशब्दादि सा-
मान्योपयोगावरणे, व्य० १० उ० । (एतद्वेदादिदृष्टान्ताः परि-
णामय-शब्दे)

इंदियत्थ-इन्द्रियार्थ- पु० इन्द्रियैरर्थ्यन्ते अधिगम्यन्ते इती-
न्द्रियार्थाः । ग० ४ । अर्थ्यन्ते ऽभिज्ञप्यन्ते क्रियार्थिभिरित्यर्थाः
इन्द्रियाणामर्था इन्द्रियार्थाः । स्था० ५ ग० । प्रव० । नि० चू० ।
“ चत्तारि इंदियत्था पुठवेदंति तंजहा सोइंदियत्थे, घाणिंदिय-
त्थे, जिंमिंदियत्थे, फासिंदियत्थे ” टी० (पुठत्ति) इन्द्रियसम्बद्धा-
वेद्यस्ते आत्मना ज्ञायन्ते नयनमनोवर्जानां श्रोत्रादीनां प्राप्तार्थ-
परिच्छेदस्वभावादिति । उक्तञ्च । “ पुटुंसुणेइसइमित्थादि ” ॥
स्था० ४ । “ पंच इंदियत्था पप्पत्ता तंजहा सोइंदियत्थे जाव
फासिंदियत्थे ” श्रूयतेऽनेनेति श्रोत्रं तच्च तदिन्द्रियं श्रोत्रेन्द्रियं
तस्यार्थो ग्राह्यः श्रोत्रेन्द्रियार्थः शब्दः एवं क्रमेण रूपरस गन्धे
स्पर्शाश्चक्षुराद्यर्था इति । स्था० ५ ग० । अस्य पट्टिधत्वमपि “ ष
इंदियत्था पप्पत्ता तंजहा सोइंदियत्थे जाव फासिंदियत्थे नो
इंदियत्थे ” स्या० ६ ग० ॥

इन्द्रियार्थानामतीतप्रत्युत्पन्नानागतप्रेदा यथा-

दस इंदियत्थातीता पप्पत्ता तंजहा देसेण वि एगे सहा
इं सुणिसु सव्वेण वि एगे सहाइं सुणिसु । देसेण वि
एगे रुवाइं पासिसु सव्वेण वि एगे रुवाइं पासिसु ।
एवं गंथाइं रसाइं फासाइं जाव सव्वेण वि एगे फासाइं
पमिसंवेदिसु । दस इंदियत्था पप्पत्ता तंजहा
देसेण वि एगे सहाइं सुणिसु सव्वेण वि एगे सहाइं
सुणिसु । एवं जाव फासाइं । दस इंदियत्था अणागया
पप्पत्ता तंजहा देसेण वि एगे सहाइं सुणिसु सव्वेण
वि एगे सहाइं सुणिसु । एवं जाव सव्वेणावि एगे फा-
साइं पमिसंवेदिसु ।

(दस इंदियत्थादि) कंठ्या नवरं (देशेणवित्ति) विवक्षित-
शब्दसमूहपेक्षया देशेन देशतः कांश्चिदित्यर्थः एकः
कश्चित् श्रुतवानिति (सव्वेणवित्ति) सर्वतया सर्वानि-
त्यर्थः । इन्द्रियापेक्षया वा श्रोत्रेन्द्रियेण देशतः संनिभश्रोत्रो-
द्विष्युक्तावस्थायां सर्वेन्द्रियैः सर्वतोऽथैकवर्णेन देशत-
स्मान्नां सर्वत एवं सर्वत्र । स्या १० ग० ।

तुह्वे वि इंदियत्थे, एगो सज्जइ विरज्जइ एगो ।

अवजत्थं तु पमाणं, न इंदियत्था जिणवैति ॥

तुल्येऽपि समानेऽपि इन्द्रियार्थे इन्द्रियविषये रूपादौ रागहे-
तवेको रज्यते रागमुपगच्छति । द्वितीयो विरज्यते विषयप-
रिणामस्य दारुणतां परिज्ञायमानं विरक्तो भवति । तस्मात्प्राय-
श्चित्तापत्यनापत्तिविषये अध्यात्मनान्तरपरिणामस्य प्रमाणं न
इन्द्रियार्थो इति जिना जगवन्तः सर्वज्ञा ब्रुवते । व्य० प्र० २ उ० ॥

(इन्द्रियार्थेषु रागकरणे प्रायश्चित्तं-विसय-शब्दे) (इन्द्रि-
यार्थसंवेदनप्रकार-इंदिय-शब्दे)

इंदियत्थ (वि) कोवण-इन्द्रियार्थ (वि) कोपन- न० इन्द्रि-
यार्थानां शब्दादिविषयाणां विकोपनं विकोप इन्द्रियार्थविको-
पनम् । कामविकारे, स्था० ए ग० । (एतस्य रोगोत्पत्ति-
कारणता रोगुत्पत्ति-शब्दे) ॥

इंदियपज्जत्ति-इन्द्रियपर्याप्ति- स्त्री० यथा धातुरूपतया परि-
णमितमाहारमिन्द्रियरूपतया परिणामयति सा इन्द्रियपर्या-
प्तिः । तथा चायमर्थोऽन्यत्रापि प्रत्यन्तरेणोक्तः पञ्चानामि-
न्द्रियाणां प्रायोग्यानुष्ठानं गृहीत्वाऽनाभोगनिर्वर्त्तितेन वीर्येण

तद्भावनयनशक्तिरिन्द्रियपर्यामिरिति, पर्याप्तिजेदे, प्रज्ञा० १ पद । प्रव० । कर्म० । नं० । पं० सं० ॥

इंदियपय-इन्द्रियपद- न० इन्द्रियवक्तव्यता प्रतिबन्धे प्रज्ञा पनायाः पञ्चदशे पदे, । न० १३०४३० । अत्र च चातुर्दशकौ तत्र च प्रयमेदेशके ये ऽर्थाधिकारास्तत्सद्वाहकमिदं गाथाद्वयम् संज्ञाणं बाह्यं, पोहत्तं कऽ पदेम ओगादे ।

अप्पा बहुपुष्टपीवच वि, विनय परिमाण अणगरे ॥ १ ॥

अदाय असियमणी, पुष्टपणे तेहफाणियवसा य ।

कंवन्नशूणायेगन्न, दीवोदहिं लोमओगे य ॥ २ ॥

(संज्ञाणं बाह्यहत्यादि) प्रथममिन्द्रियाणां संस्थानं वक्तव्यम् । संस्थानं नाम आकारविशेषः ततो बाह्यव्यं वक्तव्यं या हृत्यं नाम बहुलता पितृत्वमिति भावः । तदनन्तरं पृथक् विस्तारः । तदनन्तरं (कति पदेशति) कतिप्रदेशमिन्द्रियमिति वक्तव्यम् । ततः (ओगादमिति) कति प्रदेशावगाढमिन्द्रियमिति वक्तव्यम् । तदनन्तरमवगाहनादिविषयं कर्कशादिगुणविषये चाल्पबहुत्वं ततः (पुष्टि) स्पृष्टग्रहणमुपलक्षणं तेन स्पृष्टास्पृष्टविषयं सुखं वक्तव्यं तदनन्तरं (पविट्ति) प्रविष्टाप्रविष्टविषयचिन्ताविषयं ततो विषयपरिमाणं ततो ऽनगारविषयं तदनन्तरं वशाविषयं ततः कस्यवविषयं ततः स्थणविषयं तदनन्तरं (विगदति) आगासथिगदविषयं ततो ह्रीपोदधिविषयं ततो लोकविषयं तदनन्तरमेवाहो-कविषयमिति । प्रज्ञा० १५ पद १ उ० ।

भवद्वितीये त्वर्याधिकारसंग्राहकं गाथाद्वयम् ।

इंदिय उवचयनिव्व-तप्पायसमया जवे असंखेज्जा ।

लप्पी उवओगप्पा, अप्पा बहुए विसेसहिया । १ ॥

ओगाहणा अवाए, ईहा तह वंजणा वगडे य ।

दर्विंदिय जाविंदिय, तीया वप्पा पुरेक्खमाया य ॥ २ ॥

(इंदिय उवचय इत्यादि) प्रथमत इन्द्रियाणामुपचयो वक्तव्यः उपचीयते उपचयनीयते इन्द्रियमनेनेत्युपचयः प्राये ग्यपुञ्जसंग्रहणसम्पत् इन्द्रियपर्याप्तिरित्यर्थः । तदनन्तरं निर्वर्तना वक्तव्या । निर्वर्तना नाम बाह्यान्तररूपाया निर्वृत्तिराकारमात्रस्य निष्पादनं तदनन्तरं सा निर्वर्तना कति समया भवतीति प्रश्ने ऽसंख्येयाः समयास्तस्या ज्ञेयु रिति निर्वचनं वाच्यं तत इन्द्रियाणां द्रव्यस्तदावरणकर्म ज्ञयोपशमरूपा वक्तव्या । तत उपयोगात् तदनन्तरमल्प बहुत्वे चिन्त्यमाने पूर्वस्थाः २ उक्तरोत्तरा उपयोगात् विशेषाधिका वक्तव्या ततः (ओगाहणा इति) अवग्रहणं परिच्छेदो वक्तव्यः स च परिच्छेदोऽप्यायादिभेदादनेकधेति तदनन्तरमप्यो वक्तव्यस्तत ईहा तदनन्तरं व्यञ्जनावग्रहश्च शब्दस्यानुकार्यसमुदायकत्वादर्थवग्रहश्च वक्तव्यः । तदनन्तरं द्रव्येन्द्रियभावेन्द्रियसूत्रं ततो ऽतीतवचपुरस्कृतानि द्रव्येन्द्रियाणि तदनन्तरं भावेन्द्रियाणि विचिन्तनीयानि । प्रज्ञा १५ पद २ उ० ।

इंदियपरिणाम-इन्द्रियपरिणाम- पु० इन्दनादिन्द्रः आत्मज्ञान लक्षणपरमैश्वर्ययोगात्तस्येदमिन्द्रियमिति । निपातनादिन्द्रशब्दादियप्रत्ययः । इन्द्रियाण्येव परिणामः इन्द्रियपरिणामः । इन्द्रियरूपे जीवस्य परिणामभेदे, प्रज्ञा० १२ पद ।

इंदियवत्त-इन्द्रियवत्त-न० इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां बलं स्वस्व

विषयग्रहणपाटवमिन्द्रियवत्तम् । इन्द्रियाणां स्वविषयग्रहणपाटवे, (इंदियवत्तपुष्टिवाच्यं) इन्द्रियवत्तस्य पुष्टिरतिशायी पोषः इन्द्रियवत्तपुष्टिस्तां वर्कयन्ति नन्वादित्वादन । इन्द्रियवत्तपुष्टिर्वर्कनाः । जी० ३ प्रति० (अस्य बहु भेदा वीरिय-शब्दे छप्याः)

इंदियमोहिय-इन्द्रियमोहित-त्रि० विषयासक्ते, अष्ट० ॥

इंदियज्ञप्ति-इन्द्रियज्ञप्ति-स्त्री० इन्द्रियाणां ज्ञप्तिः । तदावरणकर्मज्ञयोपशमरूपायां पञ्चेन्द्रियत्वप्राप्तौ, प्रज्ञा० १५ पद । तद्भेदा यथा “कति विहा णं जते ! इंदियवत्त पणत्ता ? गोयमा ! पंचविहा इंदियवत्त पणत्ता तंजहा-सोइंदियवत्त जी जाव फासिंदियवत्त । एवं नेरइयाणं नवरं जस्स जइ इंदिया अतिय तस्स तावइया भाणियव्वा” प्रज्ञा० १५ पद ॥

इंदियवसट्ट-इन्द्रियवशात्-त्रि० इन्द्रियवशेन तत्पारतन्त्र्येण क्रतुः । पीकितः इन्द्रियवशात् इन्द्रियवशं वा क्रतो गतः इन्द्रियवशात् तः । इन्द्रियपारतन्त्र्येण पीकिते, इन्द्रियपारतन्त्र्यं गते च । म० १२ श० २ उ० ॥

इंदियविजय-इन्द्रियविजय- पु० तपोविशेषे, पंचा० १८ वि० ।

(एतद्वक्तव्यता इंदियजय शब्दे) ॥

इंदियविजति-इन्द्रियविजति- स्त्री० इन्द्रियविजगते, सा च पञ्चा-एकोन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदात् । सूत्र० १ श्रु० ५ अ०

इंदियविसय-इन्द्रियविषय-पु० इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां विषया मनोहरूपादय इन्द्रियविषयाः । चक्षुरादीनां विषयेषु रूपादिषु, उक्त० ५ अ० । इन्द्रियविषयभेदा इन्द्रियविषयपुञ्जपरिणामभेदाश्च भगवत्यास्तृतीयशतकदशमोद्देशके जीवाभिगमस्य ज्योतिष्कोद्देशके च प्रतिपादिता (विसय शब्दे छप्या)

इंदियविसयवसगय-इन्द्रियविषयवशागत-त्रि० इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां विषया मनोहरूपादयस्तद्वशां गताः प्राप्ता इन्द्रियवशां गताः । रूपादिविषयवशां गते, उक्त० ५ अ० ॥

इंदियवीरिय-इन्द्रियवीर्य- न० ओत्रेन्द्रियादीनां स्वस्वविषयग्रहणसामर्थ्यं, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । (तद्भेदा निकोपावसरे वीरियशब्दे, वल्लशब्दे च) ॥

इंदियसंवरण-इन्द्रियसंवरण- न० पञ्चेन्द्रियाणि तेषां संवरणं इष्टानिष्ठविषयेषु रागद्वेषाभ्यां प्रवर्तमानानां निग्रहणमिन्द्रियसंवरणम् । इन्द्रियाणां निग्रहणे, पा० सू० ॥

इंदियसप्पिगारिस-इन्द्रियसन्निकर्ष- पु० इन्द्रियस्य स्वस्वविषयैः सह सन्निकर्षः सम्बन्धभेदः । प्रत्यक्षसाधने इन्द्रियस्य स्वस्वविषयैः संबन्धभेदरूपे-प्रत्यक्षजनकन्यापारे, । वाच० ।

इंदियावरण-इन्द्रियावरण-न० इन्द्रियविषयेष्वेव शब्दादिषु विशेषोपयोगावरणे, व्य० द्वि० १० उ० । (एतद्भेदादिवक्तव्यता दृष्टान्त-परिणामक शब्दे)

इंदीवर-इन्दीवर-न० हरितभेदे वनस्पतिविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

नीलोत्पले उत्पन्नमात्रे च । वाच० । निष्पल्लवं वियाणहकुवलयमिंदीवरं च ॥ प्रा० ना० ॥

इन्दु-इन्दु-पु० उन्दति चन्द्रिकया जुवं क्लिषां करोति उन्द-उआदेरिच । चन्दे, प्रा० ना० ॥

इन्दुत्तरवार्त्तिसग-इन्द्रोत्तरावर्त्तसक-न० विमानविशेषे, सम१ ए० स० ।

इंधण-इन्धन-न० इध्यतेऽनेन इन्धकरणे व्युद । काष्ठवृण करी

पादौ, “ जह चिरसंचियमिधण मन होयवण सहिओ उहं
महइ ” इन्धनं काष्ठादीनि । आव० ५ अ० । कोहवपलाहमादी
इधणेण फलाइ पच्चति । नि० चू० १५ उ० । दाहे, काष्ठादौ
च । “ ओसारिए धणजरो जह परिहाइ कमसो दुआसोवा ”
अपसारितेधनजरो ऽपनीतदाहसंघात इति । आव० ५ अ० ।
इन्धयति इन्ध णिच्-ल्यु० दीपनकर्त्तरि, त्रि० प्रावे ल्युट् । उज्वा
हने, न । वाच० । उहीपने, उक्त. १४ अर्ध० ।

इधणधूम-इन्धनधूम-पु० दारुधूमे, नि० चू० १ उ० ।

इधणपल्लियाम-इन्धनपल्लियाम-न-इन्धनपके आम्रफले, कोहव
पलाहमादी इधणेण फलाइ पच्चति ॥ जहा कोहव पलाहने
अवगादि फलाणि चेदे ता पाविज्जं आदिग्रहणेण साधिप-
लाहणे वि तत्थ जेण पक्का फला ते इधण पल्लियामं भणति ।
नि० चू० १५ उ० ।

इधणसाहा-इन्धनशाहा-स्त्री-यत्र तृणकरीषकचवरास्तिष्ठन्त्ये
वम्भूते गृहे, वृ० २ उ० । इधणसाहा जत्य तणा करिसताराअ
त्यत्ति ” । नि० चू० १६ उ० ।

इंधिय-इन्धित-त्रि-प्रज्वालिते, “ सदेहिं रुवेहि य गंधिते तु मो
हमि सदिप्पत्ति हिणसत्ते ” स्त्रियाः शब्दे यैश्च इन्धितः प्रज्व-
लितो मोहाग्निः कस्यापि हीनसत्त्वस्य श्रुक्तजोगिनो ऽभूत्
भोगिनो वा संदीप्यत इति । वृ० ४ उ० ।

इक-इक-न०देशी-कापि प्रवेशने, तथा च विशेषावश्यके
सामयिकनिरुक्तिमधिकृत्योक्तम् “ इकमप्प पवेसण मेयं
सा सामाइयं नेयं ” इकशब्दो देशीवचनः कापि प्रवेशार्थे प्रव-
र्तते इति । विशेषः ॥

इक्कर-इक्कर-न०ढणसदृशे तृणविशेषे, । प्रज्ञ० । ३ सं० द्वा० पर्व
क (ग) जातीये वनस्पतिविशेषे, । प्रज्ञा० १ पद सूत्र० । वणस्सइ
जेआ इक्करा वानाणं पसिआ इति । नि० चू० २ उ० । आचा० । वृ० ।
इक्करमय-इक्करमय-त्रि० इक्करो वनस्पतिभेदः (नि० चू० २ उ०)
तन्मये संस्तरकादौ, वृ० ३ उ० ।

इक्खण-ईक्खण-न०-ईक् भावे ल्युट् । पर्यालोचने, “ तम्हादवि
इक्खपणिए ” ईक्खस्व तद्विपार्कं आलोचयेति सूत्र० १ श्रु० २
अ० २ उ० । दर्शने, करणे, नेत्रे, वाच० ।

इक्खाग (गु) इद्वाकु-न०-आर्यकुलभेदे, अनु० । प्रज्ञा० ।
तच्च प्रथमप्रजापतेर्नामस्य जगवत् ऋषभदेवस्य कुलमिति ।
स्या० ६ ग० । कुलार्थेषु ऋषभदेवस्वामिवंशोद्भवेषु, । औप०
कल्प० । ज० । आचा० । कोशजजनपदे च । यत्रायोष्या नग-
रीति, ज्ञा० ५ अ० ।

ऐद्वाक-पु०-इद्वाकुवंशोद्भवे, आ० क० । ऋषभदेवस्वा-
मिनो वंशस्य तद्वंशजानां चैद्वाकुनामकरणं यथा “ देस्-
णगं च वरिसं सक्कागमणं च वंसउवणा य ” आ० म०
प्र० । सक्को वंसउवणे इक्ख अगू तेण होति इक्खागा ” ति० ।
कथानकशेषं “ जीयमेवं तीय पच्चुप्पसमणागयाणं देवाणं
पढमतिथयराणं वंसट्टवणं करेत्तए ततो तियसगण संपदि
वुमो सक्को आगतो पच्चा किहरिक्क हत्थतो पविसामित्ति
महंतं इक्खु वट्ठिं गहाय आगतो इतो य नाभिकुलगरो उस्स-
जसामिणा अंकगएण अत्थइ सक्केण य उवागएण इक्खुवट्ठिहइ
गएणं जएणं विजएणं भयवं वट्ठाविओ । भयवया वट्ठीसु
दिट्ठी पामिया ताहे सक्केणं भणियं भयवं इक्ख अगू अक्क भ-
क्केणं जक्कयसि ताहे सामिणा पसत्थ वक्कणधरो अवंकियविज्ज-

सिओ दाहिणहत्यो पसारितो अतीव जगवयस्स तासु हरिसो
जातो तएणं सक्कस्स देविदस्स देवरहो अयमेयारुवे संकप्पे
समुप्पज्जिता जम्हा जयवं तित्ययो इक्खुं अज्जिस्सइ तम्हा
इक्खागुवंसो भवउ । आ० म० प्र० । गाथाक्करगमनिका
अथ सज्जातकिच्चिदूनवपे जगवति प्रथमजिनवंशस्थापनं ।
शक्रः स्वजातामिति विचिन्त्य कथं रिक्तापाणिः स्वामिस्स
मीपंयस्यामीति महतीमिश्रयष्टिमादाय नाजिकुलकराङ्कस्थ
स्य प्रजोरेय तस्यौ दट्ठा चेत्तुयाष्टिं दृष्टवदनेन स्वामिना करे
प्रसारिते इक्खुं जक्कयसीति भणित्वा तां दत्त्वा इद्वज्जिहाया
त्स्वामिनो वंश इद्वाकुनामा जवतु । कल्प० । आ० चू० ।
शक्रः सौधमैन्द्रो वंशस्थापनं प्रस्तुते इक्कं गृहीत्वा आगतः
अक अग कुट्टिवायां गतौ अनेकार्थत्वात्तातूनां अक्क धातो
रौणादिके उए प्रत्ययः अकुशब्दो ऽज्जिहापार्थः ततः स्वामी
इक्कोः आकुनाज्जिहापेण करं प्रासारयत् शक्रः आर्पयत् तेन कार-
णेन जवति । इद्वाकुवंशमवाः ऐद्वाकाः । आ० क० ।
“ आसी य इक्खु भोई इक्खागा तेण खत्तिया होति ” क्वत्रि
या येन कारणेन याहुल्येनेकुजोजिन आसन् तेन कारणेन
ते क्वत्रिया इद्वाकवो लोकख्याताः । आ० म० प्र० । आ० चू० ।

इक्खाग (गु) कुल-इद्वाकुकुल-न०-इद्वाकूणां कुलं
इद्वाकुकुलम् । ऋषभदेवस्वामिवंशे, । आ० म० प्र० ।

इक्खाग (गु) नृमि-इद्वाकूनृमि-स्त्री०-अयोध्यायाम,
तीर्थ० “ इक्खागनृमिउज्जा, सावत्थि विणीय कोसलपुरं
च ” आव० २ अ० ।

इक्खाग (गु) राय-इद्वाकुराज- पु०-इद्वाकूणामिद्वा-
कुवंशजानामथवा इद्वाकुजनपदस्य राजा । इद्वाकुवं-
शीयानां कोशजजनपदस्य वा नृपे, । ज्ञा० ५ अ० । उक्त० ।
परिवुद्धी इक्खागराया ” स्या० ७ ग० ।

इक्खाग (गु) वंश-इद्वाकुवंश-पु०-ऋषभदेवस्य वंशे, “ आ-
सीइक्खाग वंस संज्जओ नाजिनामकुलगरो ” इति० ति० ।
(वक्तव्यता इक्खाग (गु) शब्दे)

इक्खु (उच्छु)-इसु- पु०- इत्येते ऽसौ माधुर्यात् “ इक्खु प्र-
वासीकौ ” इति प्राकृत सूत्रेणादेरत उत्त्वम् प्रा० व्या १ पाद
५ अर्ध्या० आपे इक्खु इति च भवति प्रा० व्या० । मधुररसो
पेते असिपत्रे स्वनामख्याते, वाच० । पर्वकवनस्पतिकाय
भेदे, उक्त० । प्रज्ञा० । चतुर्विंशतिधान्यान्तर्गते धान्यभेदे, प्रव०
१५६ द्वा० । इक्षुवरट्टिका सम्भाव्यत इति धर्म० १ अधि० “ उच्छु
जवसाहिकाधिया इति ” औप० “ इक्षुग्रहणाग्रहणे यथा-
“ से जिकखु वा जिकखुणी वा अजिकखेज्जा उच्छवणं उवागच्छि
त्तए जे तत्थ इसरे जाव उम्माहंसि अह जिकखू इच्छेज्जा
उच्छुजोत्तए वा पायए वा सेज्जं उच्छू जाणेज्जा स खंनं जाव
णो परिगाहेज्जा अतिरिच्छिच्छिं तहेव तिरिच्छिच्छिं तहेव
से जिकखू वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण अभिकखेज्जा अंतरु-
च्छूयं वा उच्छुगभियं वा उच्छुत्रोयगं वा उच्छुसाहगं वा
उच्छुमाहगं वा जोत्तए वा पायए वा सेज्जं पुण जाणेज्जा
अंतरुच्छूयं वा जाव माहगं वा स अंनं जाव णो परिगा-
हेज्जा से जिकखू वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंत-
रुच्छूयं वा जाव माहगं वा अप्पंनं जाव परिगाहेज्जा अति-
रिच्छिच्छिं तहेव परिगाहेज्जा । इक्षुसूत्रत्रयमप्याम्रवन्नेयमिति
नवरं अंतरुच्छूयंति पर्वमप्यामिति आचा० २ श्रु० १ अ० २ उ० ।

जे निक्खु वा जाव समाणे नेज्जं पुण जाणेज्जा उच्चुं
वा काणं अंगारियं संमिस्सं विगहसितं वा वेत्तंवा केद-
श्चिन्नुमुयं वा अण्णयरं वा नट्ठण्णारं आमं अस-
त्थपरिणयं जाव । आचा० १ थु० १ अ० ८ उ० ।

सच्चित्तचित्तं भुमभणमभणं प्रायश्चित्तम् यथा—

जे निक्खु वा मचित्तं उच्चुं जुंजं जुंमंतं वा साइज्ज । ४ । जे
निक्खु सचित्तं उच्चुं विमंसं विमंसंतं वा साइज्ज । ५ ।
जे निक्खु मचित्तं उच्चुं वा, उच्चुपेसियं वा, उच्चुजित्तिं
वा, उच्चुसात्तं वा, उच्चुसात्तं वा उच्चुचोयगं वा विमंसं
विमंसंतं वा साइज्ज । ६ । जे जि० मचित्तं उच्चुं वा उच्चु
पे० वा उच्चुमिति वा उच्चु चोयगं वा विमंसं ७ । जे निक्खु
मचित्तं पइट्ठियं उच्चुं जुंजं जुंमंतं वा साइज्ज । ८ । जे निक्खु
मचित्तं पइट्ठियं उच्चुं विमंसं विमंसंतं वा साइज्ज । ९ । जे
निक्खु सचित्तं पइट्ठियं उच्चुं वा उच्चुपेसियं वा उच्चु-
जित्तिं वा उच्चुसात्तं वा उच्चुसात्तं वा उच्चुचोयगं वा
जुंजं जुंमंतं वा साइज्ज । १० । जे निक्खु सचित्तं पइट्ठियं
उच्चुं वा उच्चुपेसियं वा उच्चुजित्तिं वा उच्चुसात्तं वा
उच्चुचोयगं वा विमंसं विमंसंतं वा साइज्ज । ११ ।

अण्णे दो सच्चित्तपइट्ठित्ते सुत्ता ।

जुंजं जे निक्खु तो मिश्रा पुण विमंसति णायव्वा
जीवजुअं सचित्तं अचित्तं सवेयणपतिट्ठं ।

पत्तेसि चैव चउणं सुत्ताणं इमे अतिदेशो ।

मचित्तं च फट्ठेहिं, पभारमे जोग मो समक्खातो ।

सो चैव णिकवमसो, सोत्तसमे होति उक्खमि । ३१८ ।

कंथ्या अणादियाय दोसा चउणं पच्चित्तं इमे तत्थ विभा
गमुत्ता जे निक्खु सचित्तं अंतरुत्तं वा जुंजं इत्यादि
जे सचित्तं अंतरुत्तं वा विमंसं इत्यादि अण्णे सचित्तं
पइट्ठित्ते दो सुत्तं ।

पव्वमहितं तु खंमं, तत्थ वि य अंतरुत्तं होइ ।

मगमत्तवक्किअदेदो, मा य पुण उट्ठिपट्ठिपारेहीणं । ३१९ ।

परं उभयो पव्वदेससहितं खंमं पुव्वं उज्जयो पेरुहियं अंत
रुत्तियं चक्कमिच्छेदणिं मगमे जण्णत्तिं सोयं अज्जंतरो गिरा ।

चोयं तु होइ हीरो, सगमे पुण तस्स वाहिरा उट्ठी ।

कोणं पुण मक्कं मा, इतरजुतं तप्पइट्ठं तु । ३२० ।

वंसहीरसंठितो चोपयं जण्णत्तिं सात्तं वा हरिउट्ठी
जण्णत्तिं पुण काणियं अंगारइयं वा जुजयं सियात्तादीहिं वा
खइयं उवरि सुद्धं इयरंति सचित्तं अहो सचित्तं तमि सचि-
त्तविज्जागे पतिट्ठियं जण्णत्तिं । नि० चू० १६ उ० ।

(गोचरचर्यायां सचित्तं कुग्रहणाग्रहणं-गोयरचरिय-शब्दे)

इक्षु (उच्चु) करण-इक्षुकरण-न० क्षेत्रकरणभेदे, तथ बाङ्गवा-
दिना संस्कारयति । सूत्र० १ थु० १ अ० । इक्षुः क्रियते यत्र
तदिकुकरणम् । इक्षुवाटे, वृ० १ उ० ।

इक्षु (उच्चु) खंम-इक्षुखंम-न० पर्वसहितेक्षुच्छेदे, ।
नि० चू० १६ उ० । इक्षुखंमं चापरिणतं तद्धि पर्वतो यद्धतं
तदनाचरितमिति । दश० ३ अ० ।

इक्षु (उच्चु) गंभिया-इक्षुगंभिया-खी० सपर्वेक्षुशकत्वे, ।
आचा० १ थु० १ अ० १० उ० ।

इक्षु (उच्चु) घर-इक्षुघर-न० दशपुरनगरस्ये उद्याने, य-
आर्यरक्षितस्तोशक्षिपुत्राचार्यादीनां जग्राहेति । विशेष० ।
आ० म० । आ० चू० ।

इक्षु (उच्चु) चोयग-इक्षुचोदक-न० पीहितेक्षुकोदिका-
याम्, । आचा० १ थु० १ अ० १० उ० ।

इक्षु (उच्चु) जंत-इक्षुजंत-न० इक्षोर्निष्पीरुनं यन्त्रं शां-
त० । इक्षुनिष्पीरुके यन्त्रे, वाच० ।

इक्षु (उच्चु) मात्तग-इक्षुमात्तक-न० इक्षुशाखैकदेशे, आचा०
१ थु० १ अ० १० उ० । अवल्कले इक्षुच्छेदे च । मात्तगम
वक्किअच्छेदो इति । नि० चू० १ उ० ।

इक्षु (उच्चु) पेसिया-इक्षुपेशिका- खी० इक्षुगणिकायाम्
नि० चू० १६ उ० ।

इक्षु (उच्चु) जित्ति-इक्षुजित्ति-खी० इक्षुखण्डे, नि० चू० १६ ।

इक्षु (उच्चु) मेरग-इक्षुमेरक-न० अपनीतत्वचीकुगणि-
कायाम्, आचा० १ थु० १ अ० १० उ० ।

इक्षु (उच्चु) झट्टि-इक्षुयट्टि- खी० इक्षुदण्डे, आ० चू० २
अ० । आ० म० प्र० । प्रा० व्या० ।

इक्षु (उच्चु) वण-इक्षुवन-न० इक्षोः पर्व (ग) कवनरूपति
विशेषस्य वने, आचा० १ थु० १ अ० १० उ० ।

इक्षु (उच्चु) वाम-इक्षुवाट- पु० इक्षोः पर्वगवनरूपतिविशेष
स्य वाटे, " सुचिरं पियत्थमाणो नत्थंजो उच्चुवाममज्जमि "
आव० ३ अ० ।

इक्षु (उच्चु) वारिया-इक्षुवादिका- खी० पर्वगवनरूपतिका
यनेदे, प्रका० १ पद ।

इक्षु (उच्चु) सात्तग-इक्षुसात्तग-न० इक्षोर्दोषशाखायाम्, ।
आचा० १ थु० १ अ० १० उ० । बाह्यद्वयां च " सात्तगं पुण
तस्स वाहिरा उट्ठी " नि० चू० १६ उ० ।

इक्षा-इक्षा-अ० ज्ञात्वेत्यर्थे, आचा० १ थु० १ अ० ३ उ० ।

इक्ष्वं-इक्ष्वं-अ० पृथक्प्रकान्तपरामर्शं, " इक्ष्वं पमिहेहंति "
सू० १ थु० ३ अ० । " इक्ष्वमाहु से वीरे " सूत्र० १ थु० ४ अ० ।

इच्छ-इच्छ-अ० वाञ्छायाम्, तुदा० पर० सेइ वेइ कः " गमिप्य-
मासां उः " इति प्राकृतसूत्रेण उकारः इच्छ-इच्छति । प्रा०-
व्या० ८ अ० ४ पाद । " इच्छामि खमासमणो वंदिउं "
इषु इच्छायामित्यस्योत्तमपुरुषैकवचनम् । आव० ३ अ० । अनु+
अन्वेषणे, प्रति+प्रतिग्रहे, प्राप्तौ च । परि+अन्वेषणे च । अभि+
सम्यगिच्छायाम्, । वाच० ॥

इच्छंताण-इच्छाध्यान-न० इच्छा संज्ञायमानज्ञानस्यार्थस्याजि-
त्तापातिरेकस्तस्या ध्यानमिच्छाध्यानम् । द्विमाषार्थिनः कोटि-
सुवर्णभासेऽपि प्रवर्त्तमानज्ञानस्य कपित्थस्येव सम्भाव्यमानज्ञा-
नार्थमिच्छापातिरेकध्याने, । आतुर० ॥

इच्छंत-इच्छन्-वि० वाञ्छति, " इच्छंतो हियमप्पणो " उक्त० १ अ० ।

इच्छका (च्छाका) र-इच्छाकार-पु० पणमिच्छा स्वानिप्रायस्तया
करणं तत्कार्यनिर्वर्त्तनमिच्छाकारः । गच्छ० २ अधि० । विव-
क्षितक्रियाप्रवृत्त्यन्युपगमः । अनु० । इच्छया वत्ताभियोगमन्तरेण

कारः इच्छाकारः इच्छाक्रियेत्यर्थः इति । स्था० १० ग० । प्रव० ।
 आ० म० प्र० । इच्छायाः करणमिच्छाकार इति । वृ० १ उ० ।
 स्वकीयान्निष्ठापे, । “इच्छाकारेण संदिह भगवन् देवसिअं
 आशोएमि” इच्छाकारेण निजेच्छयेति । आत्मीयेच्छयेति ।
 स्वकीयान्निष्ठापेण न पुनर्विश्रान्तियोगेनेति च । ध० ३ अधि० ।
 तदात्मके षष्ठे सामाचारीश्वरे च । इच्छाकारो अ गृह्यो इति ।
 उक्त० १६ अ० । इच्छाकारेण ममेदं कुरु इच्छाप्रधानया क्रियया
 न वशान्मियोगपूर्विकयेति । स्था० १० ग० । इच्छाकारेण
 ममेदं कुरु तत्र चाहं करोमीति निर्देशोऽन्युपगमो वा इच्छा-
 कार इति । ध० ३ अधि० । प्रव० । आ० म० प्र० । वृ० ।
 “इच्छाकारो य सारेण” इति । उक्त० १६ अ० । सारेण इति
 औचित्येनात्मनः परस्य वा कृत्यप्रतिप्रवर्तते । तत्रात्म-
 सारेण यथेच्छाकारेण युष्मच्चिकीर्षितं कार्यमिदमहं करो
 मीति । अन्यसारेण च मम पात्रश्रेयनादि इच्छाकारेण कुरुतेति
 ग० ३ अधि० । अस्य च प्रयोगः स्वार्थम्परार्थं वा चि-
 कीर्षन् यदा परमन्यर्थयेते इति । स्था० १० ग० “इच्छा-
 कारपत्रोगो णाम जं इच्छया करणं तं वशान्मियोगादिणा इच्छे-
 यस्स अत्यस्स संपयत्यं इच्छाकारसहं पञ्ज्जति । आ० चू० ३
 अ० । उत्सर्गतः साधूनां सति सामर्थ्यं कार्यार्थपरो नाज्यर्थ-
 यितव्यः अनिगूहितवक्षवीर्येण जाव्यं तत्कार्यस्य असामर्थ्यं
 अप्रावीण्ये वा रत्नाधिकं विहायान्येषामन्यर्थनाविषयमिच्छा
 कारं करोति । यदि वा नाज्यर्थितोऽपि कोऽप्यन्यस्तत्प्रयो-
 जनकरणशक्तो निर्जरार्थी साधुः कंचन साधुं चिकीर्षित-
 कार्यं विनाशयन्तं गुरुतरकार्यकरणासमर्थमविनाशयन्तमप्य-
 न्यर्थयन्तं वाजिह्वितकार्यकरणाप्यन्यतरं साधुं दृष्ट्वा तत्कार्यं
 कर्तुकामस्तत्रापि इच्छाकारं प्रयुज्जीत । इच्छाकारेण युष्मदी-
 यमिदं कार्यं करोमीति युष्माकमिच्छाक्रियया करोमि न वश-
 दित्यर्थः । ध० ३ अधि० ।

तत्रेच्छाकारो येष्वर्थेषु क्रियते तत्प्रदर्शनार्थमाह ।

जइ अवन्त्येअ परं, क्खरणजाते करेज्ज सो को वि ।

तत्थ वि इच्छाकारो, न कप्पइ वल्लान्निओगो उ ॥

यदि इत्यन्युपगमे अन्यथा साधूनामकारणे अन्यर्थना नैव
 कल्पते । ततश्च यदि अन्यर्थयेत् परमन्यं साधुं श्वानादौ
 कारणजाते समुत्पन्ने सति ततस्तेनान्यर्थयमानेन इच्छाकारः
 प्रयोक्तव्यः । यदि वा अनन्यर्थितोऽपि कोऽप्यन्यः साधुः (से)
 तस्य कर्तुकामस्य कस्यचित् साधोः कारणजातं कुर्यात् ।
 तत्रापि तेनानन्यर्थितेन साधुना तस्य चिकीर्षितं कर्तुकामेन
 इच्छाकारः प्रयोक्तव्यः । इह विरहाः केचिदनन्यर्थिता एव
 परकार्यकर्तार इति कोपातिग्रहणम् । अथ कस्मादिच्छाकार-
 प्रयोगः क्रियते । उच्यते—वल्लान्मियोगो मा चूदिति हेतोस्तथा
 चाह अतो न कल्पते वल्लान्मियोगः साधूनाम् तत इच्छाकार-
 प्रयोगः कर्तव्यः । तु शब्दः क्वचिद्वशान्मियोगो मा चूदिति क-
 ल्पते इति सूचनार्थः ।

उक्तगाथावयवार्थप्रतिपादनार्थमाह ।

अव्वुवगमंमि निज्जइ, अवन्त्येअं न वट्ठइ परो उ ।

अणिगूहियवव्वविरिण्ण, साहुणा ताव होयव्वं ॥

यदि अन्यर्थयेत्परमित्यस्मिन् यदि शब्दप्रदर्शिते अन्युपगमे
 सति ज्ञायते किमित्याह । अन्यर्थयितुं न वर्तते न युज्यते परः ।
 किमित्यत आह—न निगूहिते वक्षवीर्ये येनासावनिगूहितव-
 क्षवीर्यस्तेन । वक्षं शारीरं, वीर्यं मानसशक्तिविशेषः तावच्छब्दः

प्रस्तुतार्थप्रदर्शकः । एवमनिगूहितवक्षवीर्येण तावत्साधुना
 ज्ञितव्यम् । पागन्तरं वा “अणिगूहियवक्षवीरिण्ण जेण
 साहुणा होयव्वं” अस्यायमर्थो येन कारणेन अनिगूहित-
 वक्षवीर्येण साधुना भवितव्यमिति युक्तिः अतोऽन्यर्थयितुं न
 युज्यते पर इति आहृत्यं तर्ह्यन्यर्थनाविषयेच्छाकारोपन्या-
 सोऽनर्थकः । उच्यते—

जइ होज्ज तस्स अनज्जो, कज्जस्स विणाणाइ न तं वाणं ।

गिवाणाइ विहिपहोज्जा, वावरो कारणेहिं सो ॥

यदि जवेत्तस्य प्रस्तुतस्य कार्यस्यानज्जो समर्थः यदि वा न
 विजानाति तत्कार्यं कर्तुं वाणमिति निपातः पादपूरणार्थः श्वाना-
 दिर्वा जवेत् व्यापृतः कारणैरसौ तदा संजातद्वितीयपदाज्य-
 र्थनागोचरमिच्छाकारं रत्नाधिकं विहायान्येषां करोति । तथाचाह

रत्ताणि य वज्जेत्ता, इच्छाकारं करेइ सेसाणं ।

एयं मज्जं कज्जं, तुव्वेह करेह इच्छाणं ॥

रत्नानि द्विविधानि स्व्यरत्नानि भावरत्नानि च । तत्र मरकत-
 वज्ररत्नानि स्व्यरत्नानि सुखमधिकृत्य तेषामने-
 कान्तिकत्वादनत्यन्तिकत्वाच्च । जावरत्नानि सम्यग्दर्शन-
 ज्ञानचरित्राणि सुखनिबन्धनतामङ्गीकृत्य तेषामेकान्तिक-
 त्वात् अत्यन्तिकत्वाच्च जावरत्नमधिको रत्नाधिकस्तं वर्ज-
 यित्वा इच्छाकारं करोति । शेषाणां कथमित्याह । एतन्मम
 कार्यं वल्लसीवनिकादिरूपं कुरुत इच्छया न वशान्मियोगे-
 नेति । तत्र यदुक्तम् । (जइ अभयजेज परं कारण जाते इति)
 तत्र प्रथमगाथया यदीत्यस्य भावार्थ उपदर्शितः । द्वितीय-
 गाथया कारणजातानि कथितानि । अनया तु पूर्वार्थेनान्यर्थना-
 विषयो दर्शितः । उत्तरार्थेन त्वन्यर्थनायाः स्वरूपम् । संप्रति
 “करेज्जवासे कोइ” इति अस्य गाथावयवस्यावयवार्थः प्रति-
 पादनीयस्तत्रान्यकरणसंज्ञकारप्रतिपादनायाह ॥

अहवा वि विणासतं, अवन्त्यं तं च अस्सदड्डुणं ।

अन्नो कोइ जणिज्जा, तं साहुनिज्जरट्ठाउ ॥

अथवेति “जइ अवन्त्येज्ज परं कारणजाए” इत्यपेक्षया प्रका-
 शं ततो द्योतनार्थं विनाशयन्तं चिकीर्षितं कार्यमपिशब्दात्-
 सोऽप्यस्मिन् गुरुतरे कार्ये समर्थस्ततो यदि स तत्र व्यापृतो
 जवति तर्हि तेन गुरुतरप्रयोजनं सीदतीति परिज्ञाय विना-
 शयन्तमपि, यदि वा स्वयमसमर्थतया अभिज्ञापितकार्यकर-
 णाय साधुमन्यमन्यर्थयन्तं दृष्ट्वा निर्जरार्थी कोऽप्यन्यः साधुः
 साधुं जणेत् । किं भणेदित्याह—

अह यं तुज्जेमेयं, करेमि कज्जं तु इच्छाकारेण ।

तत्थ वि से इच्छइ से, करेइ मज्जायमूलीयं ॥

अहमित्यात्मनिर्देशे युष्माकमेतत् कर्तुमभीष्टं कार्यं करोमि
 इच्छाकारेण युष्माकमिच्छाक्रियया न वल्लादित्यर्थः तत्रापि
 स कारापकः साधुः इच्छति इच्छाकारं (सं) तस्य स्वयमि-
 च्छाकारेण कर्तुमन्युद्यतस्य करोति नत्वसौ तेनेच्छाकारेण
 याचितस्ततः किमर्थमिच्छाकारं करोतीत्यत आह—मर्यादामूलीय
 म । मर्यादा साधूनां व्यवस्था तस्या मूळं मर्यादामूळं तत्र-
 प्रवो मर्यादामूलीय इच्छाकारस्तं निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां
 विजक्तीनां प्रायो दर्शनमिति हेतोर्द्वितीया । ततोऽयमर्थः मर्या-
 दामूळभूत इच्छाकारस्तथाहि—साधूनामियं मर्यादा न किञ्चि-
 दवस्थाव्यतिरेकेण कश्चित्कारयितव्यः । तदेवं व्याख्यातोऽधि-
 कृतो गाथावयवः ॥

मंप्रति तत्त्ववि इच्छाकार इत्यत्र योऽपिशब्दस्तस्य विषयं
प्रदर्शयति—

अहं वा सगं कर्तुं, किं वा अन्नस्स वा वि दद्वृणं ।
नस्स वि करेइ इत्यं, मज्जं पि इमं करेहेत्ति ॥

अथवा स्वकमान्मीयं पात्रद्वेषनादि किं कुर्वते अन्यस्य वा
किंचित् कुर्वन्तं दृष्ट्वा नस्यापि अस्तां प्रायुक्तस्येत्यपि शब्दा-
यः आपन्नप्रयोजनः सन् इच्छाकारं कुर्यात्—कयमित्याह—ममा-
पीदं पात्रद्वेषनादि इच्छाकारेण कुरुतेति ॥

इदानीमन्ययित्तसाधुविषयं विधिं प्रदर्शयति ॥

तत्त्व वि सो इच्छं से, करेइ दीवेइ कारणं वा वि ।

इहरो आणुगहत्तं, कायवं साहुणा किञ्चं ॥

तत्रापि एवमन्ययित्तस्य साधोरन्ययित्तसाधुरिच्छाकारं
करोति इच्छाकारं तत्र करोमि । अथ तेन गुर्वदिसत्कं कार्यो-
न्तरं कर्तव्यं तर्हि दीपयतिकारणं चापि इतरथा गुर्वदिकार्य-
कर्तव्याभावे सत्यनुग्रहार्थमवश्यं साधोः कृत्यं कर्तव्यमिति ।
धापिशब्दात् किञ्चेच्छाकारविषयविशेषप्रदर्शनायैवाह—

अहं वा नाणाईणं, अह्माए जइ करेज्ज किञ्चाणं ॥

वेयावच्चं किञ्ची, तत्त्ववि तेसिं जवे इच्छा ॥ १ ॥

अथवा ज्ञानादीनामादिशब्ददर्शनचारित्रपरिग्रहः । अर्थाय
यदि कुर्यात् कृत्यानामाचार्यादीनां वैयावृत्यं कश्चित्साधुः
पात्रान्तरं च किञ्चित् किञ्चिद्भावणादि तत्रापि तेषां कृत्या-
नां—तं साधुं वैयावृत्यं नियोजयतां प्राव इच्छति भवेदिच्छा-
कार इच्छाकारपुरस्सरं योजनीय इत्यर्थः किमित्यत आह
यस्मात्—

आणा वझाजियोगो, निगंयाणं न कप्पए काउं ।

इच्छा पडंजियव्वा, सेहए रयणिए तह ॥

आज्ञापि ममाज्ञा भवतेदं कार्यमेवंरूपा तथा विवर्तितं कार्य-
माज्ञापितस्याप्यकुर्वतो यज्ञात्कारेण नियोजनं यज्ञानियोग
एतैर्वापि निर्ग्रन्थानां कल्पते कर्तुं किन्तु इच्छेति इच्छाकारः
प्रयोक्तव्यः प्रयोजनेऽनुत्पन्ने सति शैक्लके तथः रक्षाधिके च
आज्ञापादिप्रष्टुक्रमेण आद्यन्तग्रहणान्मन्यस्यापि ग्रहणमिति
व्याख्यायान्येषु च पपु तावत्स उक्तः । अपवादतस्त्वाज्ञावज्ञा-
नियोगावपि ध्वनिनीते प्रयोक्तव्यौ तेन चेहोत्सर्गनः संवास
एव न कल्पते बहुजनादिकारणप्रतिवस्तुतया त्वपरित्याज्यः
अथ विधिः प्रथममिच्छाकारेण योज्यते कुर्ध्वाज्ञया पुन
वैज्ञानियोगेनेति आह च ॥

जह जच्चवाह्वाणं, आसाणं जणवणसु जायाणं ।

सयमेव खल्लिणगहणं, अहंवावी वझाजियोगेणं ॥

पुरिसज्जाए वि तह्मा, विणीय विणयंमि नत्थि अजियोगो ॥

सेसंमि उ अजिओगो, जणवयजाए जहा आसो ॥

यथा जात्यवाहिकानामश्वानां जनपदेषु मगधादिषु जाता-
नां च शब्दद्वयोपोत्र छद्मः स्वयमेव खलीनग्रहणं भवति ।
अथवाऽपि यज्ञानियोगेन खलीनं कविकं किमुक्तं प्रवति ।
यथा जात्यवाहिकानामश्वानां स्वयमेव खलीनग्रहणं भवति
जनपदजातानां च यज्ञानियोगेन एवं पुरुषज्ञातेपि ज्ञातश-
ब्दः प्रकारवचनः पुरुष प्रकारेऽपि कथ्यते इत्याह (विणीय
विणय इति) विविधप्रकारं नीतः प्रापितो विनयो येन स
विनीतविनयस्तासिन्वास्याजियोगः स्वयमेव विनये प्रवर्तनात्

खलीनग्रहणे जात्यवाहिकस्येवातः (सेसंमि उ अजियोगोत्ति)
शेषे विनयरहिते अजियोगो यज्ञानियोगः प्रवर्तते कथानका-
जनपदजाते यथा चैव गाथाद्वयसमुदायार्थः । अवयवार्थस्तु
द्वयस्यस्तत्त्वे । " वाहवविसए एगो आसकिसोरो सो
दमिज्जिउकामो वेयावियवेवाए, अहियासकाणि ए माए ! अ-
त्येऊण वाहियाद्वीए नीओ खल्लिणं से दोइयं सयमेव तेणगहियं
विणीय इत्ति राया सयमेवारुद्धो मोयहियइच्छियं वृद्धो रत्ता उ-
यरिउण आहारवयणादिणा सम्मं पमियारेउ पडदियं ह च सुकु-
त्तणं तो एवं वहति न तस्स वझाभिओगो पवत्तइ । अवरो पुण
मगहादिजनवयजाओ आसो सो दमिज्जिउकामो वियाववे-
वाए हिअ वासित्तो नायरं पुच्छति किमेयंति ताए मणियं
पुत्त ! विणयगुणकत्तं ते एवं कल्लं पुण मा खलीणं पमिच्छि-
हसि मा वा वहिसि तेण तहेव कयं रत्ता चिरं कोरकरेण पिहि-
तो यज्ञाविकवियं दाऊण चाहिओ पुणा जवसंसे निरुद्धे
तेण माऊए कहिए सा भणइ पुत्त ! दुब्बे दिट्ठियफलमिणं
तं दिट्ठो भयमगो जो मगो ते रुद्धं तं करोहिसि एस दिट्ठो
अयमुवणतो जो सयं न करेइ वेयावच्चादित्थं यज्ञानियोगो
विषयज्ञा विज्जइ जणवयजाए जहा आसो इति " तस्माद्व्या-
भियोगमन्तरेणैव मोक्षार्थेना स्वयमेव प्रत्युत्तेच्छाकारं दत्त्वा
अनन्यार्थितेनैव वैयावृत्यादिकर्तव्यम् । तथापि अनन्यार्थि-
तस्य स्वयमिच्छाकारकरणं न युक्तमित्याशङ्क्याह—

अवन्त्यणाए मरुओ, वानरओ चेव होइ दिट्ठो ।

गुरुकरणे सयमेव य, वाणिगगा दोन्नि दिट्ठता ॥

अन्यर्थनायां मरुको छद्मान्तः पुनः शिष्यनोदनायां वानर-
कश्चैव भवति छद्मान्तः गुरुकरणे स्वयमेव तु दौ वणिजौ
छद्मान्तः एष गाथा समासार्थो व्यासार्थः कथानकेन्योऽवसा-
तव्यस्तानि चामूनि " एगस्स साहुस्स बल्ली अत्थि सो न
करेइ वेयावच्चं वाहवुह्माणं आयरिएण चोइओ भणइ को मं
अभ्येत्येइ आयरिएण जणितो तुमं अवन्त्यणं मगंतो खुक्कि-
हिसि जहा सो मरुगो नाणमयमत्तो कत्तियपुत्तिमाए नरिंद-
जणवणसु दाणं देउमच्छुट्टिएसु न तत्त्व वच्चइ भज्जाए जणि-
तो जाहे सो भणइ एगं ताव सुह्माणं परिगहं करेमि विषयं
घरं तेसिं गच्छामि जस्स आसत्तमस्स कुञ्जस्स कज्जं सो मम
अणेत्ता देउ एवं सो जाव जीवाए दरिहो जातो एवं तुमं पि
अत्थणं मग्गमाणो खुक्किहिसि निघए एतेसिं वाहवुह्माणं
जाणे चेव अहं अण्णो वेयावच्चं करेमि अन्ने अन्त्यवरंतगा
तुज्जं चिए सज्जं एवं चेव विराहिति ततो सो एवं भणिओ
एवं सुंदरं जाणंता अण्णो कीस न करेइ । आयरिया भणंति
सरिसो तुमं तस्स वानरस्स जहा एगो वानरो रुक्खे अत्थइ
वासासु सीतवातेहिं जमिज्जतो ताहे सुघराए सवणिगाए
भणिओ वानर ! पुरसोसि तुमं निच्छयं वहसि वाहुदंभाइ जो
पायवस्स सिहरेणं करेसि कुम्पिमाहिं वासो एवं विभाणिओ
तुन्नि को अत्थइ ताहे सो दोच्छं पि तच्छं पि जणइ ततो सो रुद्धो
तं रुक्खं दुरिहिउ मादत्तो सा नट्टा तेण तीसे तं घरं सुवं
विक्खिक्खं जणइ न विसिसमं महत्तिआ न विसिसमं सोहि
वावणिट्ठा वा सुयरे अत्थसु विघरा जा गच्छसि दोग तिच्चिसु
सुहं इदाणि अत्थ एवं तुमं पि ममं चेव उवरिएण जाओ किंच
मम अच्चं पि निजदारं अत्थि तेण ममं बहुतरियाणि घरा तं वाहं
खुक्किहामि जहा सो वाणिगगा दो वार्णि जाव ववहरंति एगो
पढमपाउसो मल्लं दायच्चं होहितित्ति सयमेव आसादपुष्पिमा

ए धरं पुच्छा इतो वीराणं अट्टं वा तिभागं वा दाकण वा विससयं ववहरइ तेण तद्विस्सं विकुणो दाहल्लो इयरो कुक्को एवं तो अचित्तेण सुत्तत्था नासंति ते हियते नट्टेहिं गच्छ-सारवणा भावेण गच्छस्स अपभियण्णो बहुतरं मे नासइ इति तथाचाह * सुत्तत्थेसु अचित्तेण, आदेसे बुद्धसेहगेवने । चाहे खमगे चाइ, इह्मायी अणिट्ठिया १ एपहिं कारणेहिं-तु वचुतो उ होइ आयरिओ । वेयावच्चे करणं, कायव्वं तस्स सेहेहिं २ जेण कुत्र आयत्तं, तं पुरिसं आयरेण रक्खेज्जा । नहिं तुवंमि विण्णु, अरया साइरया होंति ३ * आदेशे प्राघूर्णके वृत्ते शैक्लके श्वाने तथा चाहे बधुवयसि कपके च यद्याचार्यः स्वयं वैयावृत्यं करोति तर्हि सूत्रार्थयोरचिन्तनं प्रवति तथा वादिनि आगते ऋद्धिमति च नगरश्रेष्ठ्यादौ आदिशब्दाद्राजादिपरिग्रहः । आचार्यं वैयावृत्याय पानकादिगते प्रवचनश्रावणं भवति अनर्हिका एते अनीश्वरप्रव्रजिता एते इत्यर्थः । तंत एतैः कारणैराचार्यः शेषसाधूनामरकप्रायःणां तुम्बज्जतो भवति ततो वैयावृत्यविषये यत् करणं करणीयं तत्तस्य शेषैः कर्तव्यं न पुनः स स्वविषये परविषये वा वैयावृत्ये प्रवर्तमान उपेक्षणीय एतदेवाह (जेणेत्यादि) येन पुरुषेण कुत्रमायत्तं तं पुरुषमादरेण रक्तेत यतो नहु नैव तुम्बे विनष्टे अरकाः साधारकाः साधारा भवन्ति आह इच्छाकारेणाहं तत्र प्रथमादिकादिकमानयामीत्याद्यभिधाय यदा ब्रह्माभावाच्च संपादयति तदा निर्जराहान्नविकलस्तस्येच्छाकारस्ततः किं तेनेत्याशङ्क्याह * वेयावच्चे अञ्जु-ट्टियस्स सञ्जाए काउकामस्स । बामो चेव तवसिस्स होइ यदीणमणसस्स * वैयावृत्ये संयमव्यापारे अञ्जुत्थितस्य, तथा श्रद्धया प्रसन्नेन मनसा इह लोकपरल्लोकाशंसाविप्रमुक्तेन कर्तुकामस्य (बामो चेव तवसिस्सस्सत्ति) प्रकारणाभिर्जराया बाम एव तपस्विने प्रवति ब्रह्मव्यादौ अदीनं मनो यस्यासावदीनमनास्तस्यादीनमनसः ॥ आ० म० द्वि० । पंचा० । आ० चू० ।

इच्छमाण-इच्छतु-त्रि० अजिज्ञप्यति, पंचा० ५ विव० ॥

इच्छा-इच्छा-स्त्री० एषामिच्छा-इषु इच्छायाम् । इष-भावे श प्रत्ययः स्था० १० ठा० । आ० म० प्र० । मायाकपायनेदे, सम० ५१ स० । अजिज्ञापे, प्रश्न ५ द्वा० । पंचा० । आव० । सूत्र० । दश० । स्या० । वृ० । “ इच्छामि ठामि (इत्तं) का उस्समां ” इषु इच्छायामित्यस्योत्तमपुरुषैकवचनस्य “ इषुगमयमां उ ” इति उत्वे इच्छामीति प्रवति इच्छाम्यजिज्ञापामि स्था-तुमिति । आव० ५ अ० । सन्नायमानज्ञाभस्यार्थस्याभिज्ञापातिरेके, आतु० । आगतानागतान्यतरार्थप्रार्थनायाम् , ध० ३ अधि० । अजिज्ञाये, नं० । ग० । विशे० । चेतःप्रवृत्तौ, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । अञ्जुपगमे, ध० २ अधि० प्रीतौ, द्वा० २० द्वा० । प्रीतिसाधकभावाजिज्ञापे, अष्ट० २७ । स्पृहायाम्, अष्ट० ११ । परिग्राहवस्तुविययकवाञ्छाकरणे, संथा० । पंचा० । अन्तःकरणप्रवृत्तौ, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । इन्द्रियमनोनुकूलायाम्प्रवृत्तौ, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । विव-क्षितक्रियाप्रवृत्त्यञ्जुपगमे, अनु० ॥

एतस्य निक्षेपो यथा—

नामं उवणा दविए, खित्ते काळे तहेव जावे अ ।

एसो खलु इच्छाए, निक्खेवो उव्विहो होइ ॥ १ ॥

नामस्थापने गतार्थं छव्येच्छा सचित्तादिछव्याजिज्ञापः । अनु-पयुक्तस्य वेच्छामीत्येवं प्रणतः क्षेत्रेच्छा मगधादिकेच्छामिज्ञापः ।

काळेच्छा रजन्यादिकाहानिज्ञापः “ ख्यणिमहिसारियाउ, चोरा परदारिया य इच्छंति । ताद्यायरा सुजिक्खं, बहुधन्ना केइ उव्विक्खं ” जावेच्छा प्रशस्तेतरभेदा प्रशस्तज्ञानाद्यभि-ज्ञापः । आव० ३ अ० । आ० चू० ॥

विस्तरेणेच्छानिक्षेपमाह ॥

जाइ इच्छइ अत्थं, नामादि तस्स सा हवई इच्छा ।

नामंमि जंतु नामं, इच्छसि नामं व जं जस्सि ॥ २ ॥

यो नाम यमर्थं नामादिवक्ष्णमिच्छति तस्य सा प्रवति इच्छा यो नामेच्छसि तस्य नामेच्छा । स्थापनामिच्छतः स्था-पनेच्छा । एवं छव्येच्छादिकमपि ज्ञावनीयम् । इच्छायाश्च निक्षेपः षोढा । तद्यथा—नामेच्छा स्थापनेच्छा छव्येच्छा क्षेत्रेच्छा काळेच्छा भावेच्छा । तत्र नामेच्छामभिधित्सुराह-नाममित्यादिना तु नामविषया इच्छा इयं नाम देवदत्तादिकस्य नाम इच्छा नामेच्छेति भावः । अथवा यस्येति नाम स नामनामवतोरजेदोपचारात् नाम चासौ इच्छा च नामेच्छा ।

स्थापनेच्छामाह ।

एमेव होइ उवणा, निक्खिप्पइ इच्छ एव जं उवणं ।

सो मित्ताइ जह सं-जवतु दव्वादिसुं जणसु ॥ ३ ॥

एवमेवानेनैव नामगतेन प्रकारेण प्रवति स्थापनेच्छा अति-देशोक्तमेव यदिच्छेति निक्षिप्यते सा स्थापना चासाविच्छा च स्थापनेच्छेति व्युत्पत्तेः । अथवा यतः स्थापनामिच्छति सा स्थापनेच्छा स्थापनीया इच्छा स्थापनेच्छेति व्युत्पत्तेः । छव्येच्छा द्विधा आगततो नोआगततश्च । तत्र आगतत इच्छा पदार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तो नोआगततस्त्रिधा—इशरीर-भज्यशरीरे प्राग्वत् तद्व्यतिरिक्ता च यद्व्यमिति सा च त्रिधा सचित्तछव्येच्छा अचित्तद्रव्येच्छा मिश्रद्रव्येच्छा । तत्र सचित्त-छव्येच्छा त्रिधा-द्विपदचतुष्पदापदभेदात् । तत्र द्विपदा सचित्त-छव्येच्छा यत् स्त्रियमिच्छति पुरुषमिच्छति इत्येवमादि । चतु-ष्पदसचित्तछव्येच्छा यदश्वमिच्छति गावमिच्छतीति । अप-दसचित्तद्रव्येच्छा आन्नस्येच्छा मातुलिङ्गस्येच्छेत्यादि । अचि-त्तछव्येच्छा सुवर्णछव्येच्छा हिरण्येच्छादि । मिश्रछव्येच्छा सुवर्णाद्यङ्गकारविनृपितस्य द्विपदादिरिच्छा । अथवा द्रव्यादिषु क्षेत्रकाक्षेपु यथासंनवं स्वामित्वादि । स्वामित्वं त्वकरणा करणानि भणतः स्वामित्वादिभिः प्रकारैः द्रव्यक्षेत्रकाळे-च्छा वक्तव्येति ज्ञावः । तत्र स्वामित्वेन छव्येच्छा यथा आत्मनः पुत्रमिच्छति इत्यादि करणेन यथा मद्याद्यन्यवहतेन तैरिच्छा कामेच्छा वा जायते इत्यादि । अधिकरणे यथा सुप्रतारितायां शय्यायां स्थितस्य कामेच्छा समुत्पद्यते क्षेत्रकाहावचेतनौ ततो न तयोः स्वयं स्वामित्वेनेच्छा प्रवति ततः करणाधि-करणान्यां तत्र योजना तत्र क्षेत्रेण बध्नेन क्रीमेनेच्छा वपनेच्छा जायते । अधिकरणेन यथा गृहे स्थितस्य जोगेच्छा कामेच्छा वा, सद्गुरुकुलवासे सम्यगनुष्ठानेच्छा वा समुपजायते इत्यादि । काळेकरणे यथा यौवनकाळेन धनेच्छा कामेच्छा वा जायते इत्यादि । अधिकरणे यथा हेमन्ते रात्रौ शीतेन पीभि-तः सूर्योक्तकाहमिच्छति । भावत इच्छा द्विधा-आगततो नो आगततश्च तत्रागततः इच्छेति पदार्थज्ञाता तत्र चोपयुक्त “ उ-पयोगो ज्ञावनिक्षेप ” इति वचनात् नो आगतत आह-

जावे पसत्थमपस-स्थिया य अपसत्थियंत इच्छामो ।

इच्छामो य पसत्थं, नाणादीयं तिविहमित्थं ॥ ४ ॥

आगमतो ज्ञायत इच्छा द्विग प्रशस्ताऽप्रशस्ता च । मकारो
लाङ्गणिकः । तत्राज्ञानादिविषया इच्छा अप्रशस्ता, प्रशस्ता
ज्ञानादिविषया । व्य० प्र० ३ उ० ।

इच्छाचिन्तितुक्तेः फलं यथा—

कैरिज्जं जो अत्थो, संपत्तीए न तं मुहं तस्स ॥

इच्छाविणिविचीए, जं खलु बुद्धप्पवाओ अं ॥ ६॥

कांश्यतेऽनिवृत्त्ये योऽयः आदिप्रसंग्या न तत्सुखं तस्या-
र्थस्य इच्छाविनिवृत्त्या यत्सुखं सुबुद्धप्रावादोऽयमाप्तप्रादोय
मिति गार्थायः ।

मुत्तीए वचिचारो, तत्तो जं सा जिणेहि पन्नत्ता ॥

इच्छा विणिविचीए, चेव फलं पगरिसं पत्तं ॥ ७॥

मुक्त्या च्चिन्तारस्तत्काङ्क्षणे तत्प्राप्त्यैव सुखभावादेत-
दशङ्क्याह । तत्र यद्यस्मादसौ मुक्तिर्जिनैः प्रज्ञा तीर्थकरै-
रुक्ता इच्छाविनिवृत्तेरेव फलं न पुनरीच्छापूर्वकमिति प्रकर्षं
प्राप्तसामाधिकं संयतादेरारज्योत्कर्षेण निष्ठाप्राप्तमिति गा-
थार्यः । किंच—

जस्मिच्छाए जायइ, संपत्ती तं पडुच्चिमं जणिअं ।

मुत्ती पुण तदजावे, जप्पणिच्छा केवली जणिया ॥ ८॥

यस्यायस्येच्छया प्रवृत्तिनिमित्तभूतं यज्जायते संप्राप्तिस्त-
नर्थं विज्ञयादिकं प्रतीत्येवं भणितं काङ्क्ष्यते इति । मुक्तिः पुन-
स्तदभावे इच्छाऽभावे जायते । कुत इत्याह—यद्यस्मादनिच्छाः
केवलिनो जणिताः “अमनस्काः केवलिन” इति वचनादिति
गार्थायः । पं० व० १ द्वा० । पक्षस्य पञ्चदशसु रात्रिषु स्वनाम-
क्यातायामेकादश्यां रात्रौ च । ज्यो० ४ पा० ॥ जं० ॥ चं० ।
ईप्सा—स्त्री० आन्तुमिच्छा आप्-सन्-अ । आन्तुमिच्छायाम्,
इच्छायां च । वाच० ।

इच्छाकाम—इच्छाकाम—पु०-पयणमिच्छा सैव चित्ताजिज्ञापरूप-
त्वात्काम इच्छाकामः । इच्छारूपे कामे, “इच्छा पसत्यमप-
सत्यिगा य” । इच्छा प्रसस्ताऽप्रशस्ता च । अनुस्वारो ऽङ्गा-
णिकः सुखमुखोच्चारणार्थः । तत्र प्रशस्ता धर्मेच्छा मोक्षेच्छा ।
अप्रशस्ता युक्तेच्छा राज्येच्छा । व्यक्ता इच्छाकामा इति ।
दश० २ अ० ।

इच्छागहण—इच्छागहण—न० अभिप्रायपरीक्षणे, वृ० १ उ० ।

इच्छाग्रह—इच्छाग्रह—पु० यथाग्रहे, “एसो उ अहा गंदो इच्छा-
डत्ति पगड्ढा” १७ इति । आव० ३ अ० ।

इच्छाजम—इच्छायम—पु० यमनेदे, “इच्छायमो यमेव्विच्छा,
युता तद्धत्कथासुदा” —इच्छेति तद्धता यमवता कयातो या मुव
प्रीतिस्तथा युता सहिता यमेव्विच्छा इच्छायम उच्यते इति ।
द्वा० २० छा० ।

इच्छाजोय—इच्छायोग—पु० इच्छाप्रधानो योगो व्यापारः इच्छा
योगः । योगभेदे, तल्लक्षणं यथा—

चिकीर्षोः श्रुतशास्त्रस्य, ज्ञानिनोऽपि प्रमादिनः ।

काज्ञादिविक्रयो योग इच्छायोग उदाहृतः ॥ २ ॥

चिकीर्षोः तथाविधक्योपशमाज्जावेऽपि निर्व्याजमेव कर्तु-
मिच्छोः श्रुतार्थस्य श्रुतागमस्य अर्थ्यते ऽनेन तत्त्वमिति कृत्वा
र्थशब्दस्यागमवचनत्वात् । ज्ञानिनोऽपि अवगतानुष्ठेयतत्त्वा-
र्थस्यापि प्रमादिनो विकथादिप्रमादवतः काज्ञादिना विक्रयो-
ऽसम्पूर्णो योगश्चेत्यवन्दनादिव्यापार इच्छायोग उदाहृतः
प्रतिपादितः ।

प्रधानस्येच्छायोगत्वे तदङ्गस्यापि तथात्वमिति दर्शयन्नाह ।

साङ्गमप्येककं कर्म, प्रतिपन्ने प्रमादिनः ॥

न त्वेच्छायोगत इति श्रवणादत्र मज्जति ॥ ३ ॥

साङ्गमपि अङ्गसाकल्येनाविक्रमपि एककं स्वल्पं किंचि-
तकर्म प्रतिपन्ने बहुकावल्यापिनि प्रधाने कर्मण्यादते प्रमा-
दिनः प्रमादवतः न त्वेच्छायोगत इति श्रवणादत्र इच्छायोगे
निमज्जति निमग्नं भवति । अन्यथा हीच्छायोगाधिकारी जग-
वान् हरिजलसुरियोगदृष्टिसमुच्चयप्रकरणप्रारम्भे मृपावाद-
परिहारेण सर्वतैचित्यारम्भप्रदर्शनार्थं न त्वेच्छायोगतो
योगमित्यादिनाविवक्तत् । वाङ्मनस्कारमात्रस्याल्पस्य विधि-
शुद्ध्यपि संभवात् । प्रतिपत्तस्वपर्यायान्तनैतत्वेन च प्रकृत-
नमस्कारस्यापीच्छायोगप्रज्ञवत्वमदुष्टमिति विज्ञावनीयम् ।
द्वा० १९ द्वा० ।

इच्छाणुलोम—इच्छाणुलोम—त्रि० इच्छाऽनुकूले, प्रतिपादयितुयो
इच्छा तदनुलोमा तदनुकूला इच्छा इच्छाणुलोमा । ज्ञापामेदे,
स्त्री० । ज० १० श० ३ उ० । इच्छाणुलोमा नाम यथा कश्चित् कि-
ंचित् कार्यमारभ्यमाणः कंचन पृच्छति स प्राह—करोतु जवा-
न ममाप्येतदभिप्रेतमिति । प्रज्ञा० ११ पद ॥

इच्छाणुलोमिय—ऐच्छाणुलोमिक—त्रि० इच्छा चेतःप्रवृत्तेर-
जिप्रायस्तस्यानुलोममनुकूलम् तत्र भवमैच्छाणुलोमिकम् ।
इच्छाभावानुकूल्यताभाजि, । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ॥

इच्छाणणीय—इच्छाप्रणीत—त्रि० । इच्छियमनोविषयानुकूला
प्रवृत्तिरिहेच्छा तथा विषयाभिमुखमभिकर्मबन्धसंसारानि-
मुखं वा प्रकर्षेण नीतः इच्छाप्रणीतः । इच्छया विषयान्निमुखं
कर्मबन्धामिमुखं संसाराभिमुखं वा नीते, “इच्छाणणीता
बंका णिकेया” ये चैवंचूतास्ते वङ्गा निकेता वङ्गस्यासंयमस्या-
ऽऽमर्यादया संयमावधिभूतया निकेतभूता आश्रया इति ।
आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ॥

इच्छापरिमाण—इच्छापरिमाण—न० इच्छाया धनादिविषयस्या-
भिज्ञापस्य परिमाणं नियमनभिज्ञापरिमाणम् । देशतः परि-
ग्रहविरतिरित्यर्थः । स्था० ५ द्वा० । इच्छा परिग्राह्यवस्तुविषया
वाङ्मा तस्यास्तथा परिग्राह्यवस्तूनाम्परिमाणमिष्यता इच्छापरि-
माणम् । पंचा० १ चि० । धनधान्यादिनवविधपरिग्रहप्रमाणद्व-
क्षणद्वक्षणे पञ्चमे अणुव्रते, । तल्लक्षणं यथा—

परिग्रहस्य कृत्स्नस्याऽमितस्य परिवर्जनात् ॥

इच्छापरिमाणकृतिं जगदुः पञ्चमं व्रतम् ॥ २९ ॥

परिग्रह्यत इति परिग्रहस्तस्य कीदृशस्य कृत्स्नस्य नवविध-
स्येत्यर्थः चतुःषष्टिरेदोष्येष नवविधपरिग्रहे अन्तर्भवतीति, न
कोपि विरोधः । पुनः कीदृशस्य तस्य अमितस्य परिमाणरहित-
स्य परिवर्जनास्यागात् त्यागनिमित्तचूतेनेत्यर्थः इच्छाया अजि-
ज्ञापस्य यत्परिमाणमिष्यता तस्य कृतिःकरणं तां पञ्चमं व्रतं
अधिकारादणुव्रतं जगद्गुरुव ऊचुर्जिना इति संदङ्कः । इदमत्र
तात्पर्यम् परिग्रहविरतिर्द्विधा सर्वतो देशतश्च । तत्र सर्वथा सर्व-
भावेषु मूर्खत्यागः सर्वतः तदेव देशतस्तत्र आवकाणां सर्वतः
तत्प्रतिश्रुतेरशकौ देशतस्तामिच्छापरिमाणरूपांप्रतिपद्यतेयतः
“अपरिमितपरिग्रहं समजोवासाओ पचक्खाइ । इच्छापरि-
माणं उवसंपज्जइ से अ परिग्रहे दुविहे पण्णत्तं तंजहा सचित्त
परिग्रहे अचित्तपरिग्रहे अत्ति । ध० २ अधि० । परिग्रहणं
परिग्रहः अपरिमितश्चासौ परिग्रहश्चेति समासः अपरिमितप-

रिमाणस्तत्र श्रमणोपासकः प्रत्याख्याति सचित्तादेः परिमाणान् परिग्रहाद्विरमतीति भावना । इच्छायाः परिमाणं तदुपसंपद्यते सचित्तादिगोचरेच्छापरिमाणं करोतीत्यर्थः । स च परिग्रहः द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्येति प्राग्वत् । सह चित्तेन सचित्तं द्विपदचतुष्पदादि तदेव परिग्रहस्सचित्तपरिग्रहः । अचित्तं वस्तु रत्नकुप्यादि तदेवाचित्तपरिग्रहः । आव० ६ अ० ॥

ननु गृहे स्वल्पद्रव्येऽपि सति परिग्रहपरिमाणे तु द्रव्यसहस्रशक्तादिप्रतिपत्त्या इच्छावृद्धिसंज्ञवात् को नाम गुण इति चेन्मैवम् इच्छावृद्धिस्तु संसारिणां सर्वदा विद्यमानैव यतो नमिराजर्पिवचनमिच्छं प्रति—“ सुवक्ष रूपस्स य पञ्चया भवे, सिया हु के तोससमा असंखया । नरस्स बुद्धस्स न तेहि किञ्चि, इच्छा हु आगाससमा अणंतया ” एवं चेच्छाया अनन्तत्वे तदियत्ताकरणं महते गुणाय यतः “जह १ अप्पो वे हो, जह २ अप्पो परिग्गहारंभो । तह २ सुहं पवहुइ, धम्मस्स य होइ संसिद्धी ” तस्मादिच्छाप्रसरं निरुध्य सन्तोपे यतितव्यं सुखस्य संतोषमूलत्वात् । यदाह—आरोगासारिअं माणुत्तणं सच्चसारिओ धम्मो । विज्जा निच्चयसारा, सुहाई संतोससाराइ ” । तदेवमेतद्वत्तस्याऽत्रापि संतोषसौख्यवृद्धीत्यैवजनप्रशंसादिफलं परत्र तु नरामरसमृद्धिसिद्ध्यादि । अतिशोनाजिभूततया चैतद्वत्तस्यास्वीकृतौ विराधनायां दारिद्र्यदास्यदौर्भाग्यदैर्गत्यादि । यतः “ महारंभयाप महापरिग्गहाप कुणिमाहारेणं पंचिदिअवहेणं जीवा नरयाउअं अज्जेइत्ति ” । मूर्धवान् हि उत्तरोत्तराशक्तार्थितो दुःखमेवानुभवति । यदाह—“ उक्खणइ खणइ निहणइ, रत्ति न सुअइ दिआ विअ ससंको । हिपइ उएइ सययं, वंविअ पमिळांविअं कुणइ ” । ९ । परिग्रहत्वमपि मूर्धयैव मूर्धमन्तरेण धनधान्यादेरपरिग्रहत्वात् । यदाह “ अपरिग्रह एव जवे—इच्छाज्रणाद्यशक्तोऽपि पुमान् । ममकारविरहिते सति, ममकारे सङ्गवान्नयः ” ॥ १ ॥ तथा “ जां पि वत्तं व पायं वा, कंवअं पायपुंअणं । तं पि संजमअज्जाइ, धारिती परिहरंती अ १ न सो परिग्गहो बुत्तो, नायपुत्तेण ताइणा । मुच्छापरिग्गहो बुत्तो, इइवुत्तं महेसिणत्ति ” । तेन मूर्धनियमनार्थं सर्वमूर्धत्यागाशक्तस्यैतत् पञ्चममणुव्रतम् ॥ ४० २ अधि० । तथाच पञ्चाशके—

इच्छापरिमाणं खलु, असयारंजविणिवित्तिसंजणं ।

खेत्ताइवत्थुविसयं, चित्तादविरोहओ चित्तं ॥ १७ ॥

इच्छा परिग्राह्यवस्तुविषया वाञ्छा तस्यास्तथा परिग्राह्यवस्तुनः परिमाणमित्या इच्छापरिमाणं खलु वाक्यालंकारे पञ्चमाणुव्रतं जवतीति प्रक्रमः । तच्चेच्छापरिमाणं किंफलमित्याह । असदारम्मविनिवृत्तिसंजनकमसुन्दरारम्भप्रवृत्तिनिवन्धनम् । जवती हीच्छापरिमाणे कृते इच्छाविषयीकृतकतिपयपदार्थानां किञ्चिन् शुभ्रव्यापारेऽपि प्राप्तेरसुन्दरतरव्यापारेभ्यो विनिवृत्तिर्यतः—प्रभृत्यर्थप्राप्त्यर्थमेव भूतघाताद्यसुन्दरव्यापारेषु प्रायः प्राणिनः प्रवर्तन्ते इति । तच्च क्षेत्रादिवस्तुविषयं क्षेत्रादीनि भूविशेषप्रभृतीनि वस्त्वन्वर्थो विषयो गोचरोऽस्येति विग्रहस्तदुक्तम् ॥ “ धणं धन्नं खेत्तं वत्थुरुपं सुवणं कुवयं दुपयं चउणपयं चेत्थादि ” अत्रचादिशब्दः प्रकारवचने क्षेत्रादयः क्षेत्रप्रकारा धनादय इत्यर्थः । चित्तं मन आदियेषां चित्तदेशवंशादीनां ते तथा तेषामविरोध आनुकूल्यमनुरूपं चित्ताद्यविरोधस्तस्याः चित्ताद्यविरोधतः (चित्तादविरोहओत्ति) पागान्तरं तत्र च चित्ताद्यविरोधतो वृत्ताद्यविरोधतो वेति

व्याख्येयमाकिमित्याह ॥ वित्तं बहुप्रकारमेतत्तथाहि कश्चिन्निःस्वोऽपि विपुलवित्तो जवति अन्यस्त्वन्यथा । तथा कस्यचिद्भूरिवित्तमन्यस्य स्तोकम् । तथा कचिद्देशेऽत्यन्तं धान्यचतुष्पदादिसंग्रहो विधीयते अन्यत्र तु न तथा । कोऽपि राजवंशोऽन्यो ब्राह्मणवीणग्वंश्यादिस्तस्य च प्रायो राज्यादिसंज्ञवासंभवौ स्त इत्येवं स्वचित्तवित्तादीनामविरोधनानेकविधपुंनिस्तद्विधीयमानमनेकथा जवतीति गार्थः ॥ पंचा १ विव० । (इच्छापरिमाणव्रतस्योदाहरणम्, विस्तरतः स्वरूपज्ञानन्दकथायामाणं दशब्दे) “ तत्थय पंचमाणुव्वए अनियतस्स दोसाणि य तस्स गुणा तत्थोदाहरणं । “ लुद्धनंदो कुसीमूवियं लुद्धनंदो विणट्ठो सावगो पुइओ भंभागावइ थविओ ॥ आव० ६ अ० । परिग्गहे असंतुइस्स दोसा संतुइस्स गुणा तत्थ उदाहरणम् ॥ लुद्धनंदो कुसीसा तो उट्ठीहि विक्कियातो एमंतणए गमणं । पुत्तेहि णिद्धियातो अडुक्खिज्जती जग्गा वोएण दिट्ठा णो कहितं लुक्खणंदेणं पाया जग्गा सावगो पूजितो । एवं जथा णामोक्कारे । आ० चू० ६ अ० ।

अहं वाणिगिणी रयणाणि विकिणइ बुहाप मरंति सेट्ठेण जणिया पतिओ पमिक्कओ नत्थि अन्नस्स नियाणि ताए जणइ जं जोगं तं देहि सो तत्थ देइ सुजिक्खे तीए भत्तारो आगओ पुच्छइ रयणाणि केहि जणइ वत्तियाणि मे केहि दिन्नाणि सा जणइ गोहुम सेइयाए एक्केकं दिन्नं अमुगस्स वाणियगस्स सो वाणियगो तेण जणिओ रयणाणि अप्पेहि पूरं वा मोल्लं देहि सो नेच्छइ तओ रओ मूलं ठाओ ए रिसे अग्गे वट्ठमाणे पयस्स मणिरयणस्स एएण पत्तिथं दिन्नं सो विष्ठासिओ पढमं पुण ताणि रयताणि रयणाणि सावगस्स विक्केण याणि ठाइयाणि तेण परिग्गहपयाणातिरित्ता इति का कं न गहियाणि सावगेण नेच्छइ सो पुइओ, । आव० ६ अ० । एवमादिज्जणा पुणो इमा ज्ञावेज्ज संतोसं गहियमादीणि आया मणमाणेण एवं गेहिस्सत्ताम्भो णं चित्तं जा । आ० चू० ६ अ० । इदं चातिचाररहितमनुपालनीयं तथाचाह ।

इच्छापरिमाणस्त समणोवासएणं इमे पंच अइआरा जाणिअव्वा न समायरिअव्वा तंजहा खित्तवत्थुप्पमा णाइक्के । १ । हिरन्नसुवन्नप्पमाणाइक्के । २ । धणधन्नप्पमाणाइक्के । ३ । दुपयचउणप्यप्पमाणाइक्के । ४ । कुविअप्पमाणाइक्के । ५ ।

इच्छापरिमाणस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः । तद्यथा । क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः तत्र सस्योत्पत्तिभूमिः क्षेत्रं तच्च सेतुं केतुं नेदाद्विविधं तत्र सेतुं क्षेत्रमरघट्टादिसेक्यं केतुं क्षेत्रं पुनराकाशपतितोदकनिष्पाद्यं वास्त्वगारं तदपि त्रिविधं खातमुत्सृतं खातोत्सृतं तत्र खातं भूमिशृङ्कादि उत्सृतं प्रासादादि खातोत्सृतं भूमिशृङ्कादिस्योपरि प्रासादादि एतेषां क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः । प्रत्याख्यानकार्त्वं गृहीतप्रमाणोद्धृत्तनामित्यर्थ इति । तथा हिरण्यसुवर्णप्रमाणातिक्रमस्तत्र हिरण्यं रजतमघटितं घटितं वाने कप्रकारं द्रव्यादि सुवर्णप्रतीतमेव तदपि घटिताघटितमे तद्ग्रहणाच्चेन्न नीलमरकताद्युपलभ्यः अक्षरगमनिका पूर्ववत् । तथा धनधान्यप्रमाणातिक्रमः तत्र धनं गुरुखण्डशर्करादिगोमहिष्यजाविकारं प्रतुगादि, धान्यं ब्रीहिकोञ्चमुष्णमापतितगोधूमयवादि अक्षरगमनिका प्राग्वदेव । तथा द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रमः । तत्र द्विपदानि दासीदासमयूरहंसादीनि

चतुष्पदादि हस्यभ्रमद्विष्यादीनि अङ्गरगमनिका प्राग्बदेव ।
तथा छिपदचतुष्पदप्रमाणानि क्रमः । तत्र कुप्यमासनशयन-
जंरुकरोदकश्रोहाद्युपस्करजातमुच्यते एतद्ग्रहणाच्च वरु
कं वःपरिग्रहः । अङ्गरगमनिकापूर्ववत् । एतान् क्षेत्रवास्तु-
प्रमाणातिक्रमादीन् समाचरन्ति चरति पञ्चमाणव्रतमिति ।
“एव्यदोसा जीवयाया न्या जाणियन्वा” । आव० ६ अ० ॥ १ ॥

तस्य खेत्तव्यतुष्पमाणादिस्तु जं पमाणं गहितं तं णातिक्रमिज्ज
व्वं । अह्वा जं पणं गहीनं तो अहीनं चारेणियो अणुवेज्जा
पेन्निमूले या देज्जा असमन्थो तं धणादिकात् ताहे खेत्तं वल्लु
वा देज्जा एवं पविरज्जा विरल्लवित्तरो विमासियव्वो सो य सा
वगो चित्तेज्जा जहा मप दव्वप्पमाणं जं गहितं तं अज्जावि न
पूरेति । एसो य धारणितो तस्स छाण इमं देति तिमिसापि किं
दव्वेज्जस्सवगो चेव इमं देति ते ममापि किं दव्वेज्जस्सवगे चेव
इमं । एवं खेत्तव्यतुष्पमाणातिक्रमणं कुणं तो अतियरति ।
एवमाद्रि विजासा सव्वत्थ एसो विभागे उवसंपुणो सयसह
स्से वा कोमिप वा सव्वगणिज्जमाणं । तस्स एसेव पक्को
अतियारो विभागे पदे पदे अतियारो विजासियव्वो एयाणं
शृत्तप्पमाणे गहितं संववहारंतेपि वा सया ण कयविक्रयस्स
द्विगे २ परिमाणं करंति जं धरस्सिण न करंति । तस्स य पव
वखातिसि आरंजपरिगहदमणवाहणादि एणसु पदेसु विभा
सियव्वं । जधाविहं एथ जावणा “जह १ अण्णो होमो, जध
जध ४ अण्णो परिगहारजो । तह २ सुहं पवद्वति, धम्मस्स
य होति संसिद्धी ” धन्ना परिगहं जज्जि-ऊण मूझमिह सव्व
पावाणं । धम्मचरणं पवन्ना, मणेण पवमविचित्तेज्जा ” आ. चू. ६ अ.

धनधान्यक्षेत्रवास्तु, रूप्यं स्वर्णं च पञ्चमे ॥

गोमनुष्यादिकुप्यं च, त्येषां संख्या व्यतिक्रमः ॥ ४७ ॥

धनं धान्यं क्षेत्रं वास्तु रूप्यं सुवर्णं गोमहिष्यादिकुप्यं चेति
पञ्चानां संख्या यावज्जीवं चतुर्मासादिकाद्यावधियपरिमाणं
गृहीतं तस्य ये अतिक्रमा उल्लेखनानि ते पञ्चमे पञ्चमाणव्रतस्य
तिचारा ज्ञेयास्तत्र धनं गणिमधरिममेयपरिच्छेद्यभेदाच्चतुर्धा
यदाह “गणिमं पुंगफज्जाइ, धरिमं तु कुकुमगुमाइ । मेज्जं चोप
नलोणाइ, रयणवत्थाइपरिच्छेज्जं ॥ १ ॥ धान्यं चतुर्विंशति-
धा व्रताधिकार एवोक्तं सप्तदशधापि यतः “साह्वि १ जव २
वीहि ३ कुहव, ४ राखय ५ तिज ६ मुग्गा ७ मास ८ चवन्न ए
चणा १० । तुवारि ११ मसूर १२ कुहत्या, १३ गोधूम १४ निष्पा
व १५ अयसि १६ सिणा ॥ १७ ॥ धनं च धान्यं चेति समा-
हारः । अत्रात्र च समाहारनिर्देशात्परिग्रहस्य पञ्चधात्वेना-
तिचारपञ्चकं सुयोज्यं भवति । क्षेत्रं च वास्तुचेति समाहारः
रुद्रः तथा रूप्यं रजतं घटितमघटितं चानेकप्रकारमेवं सुवर्णम
पि रूप्यं च स्वर्णं चेति समाहारः गावश्च मनुष्याश्चेति गोमनु-
ष्यं तदादि र्यस्येति समासः गवादिमनुष्यादि चेत्यर्थः । तत्र
गवादि गोमहिषमेपाविककरजसरजहस्यश्वादि मनुष्यादि पु
त्रकजत्रदासदासीकर्मकरशुकसारिकादि, तथा कुप्यं रूप्यं
स्वर्णं व्यतिरिक्तं कांस्यशोहताग्रसीसक्रत्रपुमृङ्गाण्कुत्वाविसार
विकारोदं किकाष्ठमञ्चकमञ्चिकामसूरकरथशकटहवादिगृहोप-
स्काररूपमिति यच्चात्र क्षेत्रादिपरिग्रहस्य नवविधत्वेन नव
संख्यातिचारप्राप्तौ पञ्चसंख्यात्वमुक्तं तत्सजातीयत्वेन शेष-
भेदानामत्रैवान्तर्भावत्वात् । शिष्यहितत्वेन च प्रायः सर्वत्र मध्य
मगतोर्विवाकितत्वात् पञ्चकसंख्ययैवातिचारपरिगणनमनुचि-
तमतो धनधान्यादिसंख्ययातिचाराणां गुणनमुपपन्नमिति

धर्मविन्दुवृत्तौ । ननु प्राणिपक्षसंख्यातिक्रमा भङ्गा एव स्युः कथम
तिचारा इत्यत आह ॥

बन्धनाद्योजनात् दाना-दूर्जतो जावतस्तथा ॥

कृतेच्छापरिमाणस्य, न्याय्याः पञ्चापि न ह्यमी

बन्धनात् योजनात् दानात् गर्भतो भावत इत्यमी गृहीतसं-
ख्यातिक्रमाः पञ्चापि पञ्चसंख्याका अपि कृतेच्छापरिमाणस्य
प्रतिपक्षपञ्चमव्रतस्य आवकस्य न न्याय्या न घटमाना व्रतमा-
ख्यिहेतुत्वात् । अयं भावः । न साक्षात्संख्यातिक्रमः किन्तु
व्रतसापेक्षस्य बन्धनादिभिः पञ्चभिर्हेतुभिः स्वबुद्ध्या व्रतभङ्ग-
मकुर्वत एवातिचारा भवन्ति बन्धनादयश्च यथासंख्येन धनधा-
न्यादीनां परिग्रहविषयाणां संबध्यन्ते तत्र धनधान्यस्य बन्धनात्
संख्यातिक्रमो यथा कृतधनधान्यपरिमाणस्य कोऽपि वञ्च्यमन्य
छा धनं धान्यं च ददाति तच्च व्रतभङ्गजयाच्चतुर्मासादिपरतो गृह-
गतधनादिविक्रये वा कृते ग्रहीष्यामीति प्रावनया बन्धनात्
नियन्त्रणात् रज्ज्वादिसंयमनात्सत्यकारदानादिरूपाद्वा स्वी-
कृत्य तद्गृहे एव स्थापयतोऽतिचारः ॥ १ ॥ तथा क्षेत्रवास्तुनो
योजनात् क्षेत्रवास्त्वन्तरमीक्षनात् गृहीतसंख्यातिक्रमोऽति-
चारो जवति तथाहि किञ्चैकमेव क्षेत्रं वास्तु चेत्यभिग्रहवतो
ऽधितकरतद्विज्ञापे सति व्रतभङ्गभयात् प्राक्तनक्षेत्रादिप्रत्या-
सन्नं तद्गृहीत्वा पूर्वेण सह तस्यैकत्वकरणार्थं वृत्तिर्जीत्या-
द्यपनयने च तत्तत्र योजयतो व्रतसापेक्षत्वात्कथंचिच्चिरतिवाध
नाच्चातिचारः ॥ २ ॥ तथा रूप्यस्वर्णस्य दानाद्विरतरणाद्गृही-
तसंख्यायाः अतिक्रमः । यथा केनापि चतुर्मासाद्यवधिना रूप्या
दिसंख्या विहिता तेन च तुष्टराजादेः सकाशादधिकं तल्लब्धं
तच्चान्यस्मै व्रतभङ्गभयात् ददाति पूर्णैऽवधौ ग्रहीष्यामीति
प्रावनयेति व्रतसापेक्षत्वात्कथंचिच्चिरतिवाधाच्चातिचार इति
॥ ३ ॥ गोमनुष्यादिगर्जनैः संख्यातिक्रमो यथा किञ्च केनापि
संवत्सराद्यवधिना छिपदचतुष्पदानां परिमाणं कृतं तेषां च
संवत्सराद्यवधिमन्य एव प्रसवेऽधिकद्विपदादिभावाद्ब्रतभङ्गः
स्यादिति तद्व्याप्तिक्यत्यपि कावे गते गर्भग्रहणं कारयतो गर्भ-
स्य छिपदादिभावेन बहिर्गततदप्रावेन च कथंचिद् व्रतभङ्गाद-
तिचारः ॥ ४ ॥ कुप्यस्य जावतः संख्यातिक्रमो यथा कुप्यस्य
या संख्या कृता तस्याः कथंचिद् द्विगुणत्वे चूते सति व्रतभङ्ग-
जयात्तेषां चयनैकैकं महत्तरं कारयतः पर्यायान्तरकरणेन
संख्यापूरणात् स्याभाषिकसंख्यावाधनाच्चातिचारः । अन्ये
त्वाहुः तदर्थित्वेन विवक्षितकाद्यावधेः परतोहमेतत् करोटिका
दिकुप्यं ग्रहीष्याम्यतो नान्यस्मै देयमिति पराप्रदेयतया व्यव-
स्थापयतोऽतिचारः । नामत उक्ताः पञ्चातिचाराः ॥ ४०२ अधि ।

इच्छापरिमाणकिङ्—इच्छापरिमाणकृति—स्त्री० इच्छाया अग्नि
लापस्य यत्परिमाणमियत्ता तस्य कृतिः करणं इच्छापरि-
माणकृतिः । पञ्चमेऽणुव्रते, ध० २ अधि० । (तत्तत्कन्यता
इच्छापरिमाण शब्दे)

इच्छामि (मे) च—इच्छामात्र—न० अभिप्रायमात्रे, सूत्र १ श्रु०
७ अ० ।

इच्छामुच्छा—इच्छामूर्त्ता—स्त्री० इच्छा च परधनं प्रत्यभिज्ञापः
मूर्त्ता तत्रैव गाढाभिप्रेक्षरूपा तच्छेत्तकत्वादत्तग्रहणस्येति ।
इच्छामूर्त्ता त्रिंशत्स्वधर्मेषु समावेशेऽधर्मचारभेदे, प्रश्न० ५६ ब्रा०
इच्छाद्वय—इच्छाद्वय—पु० इच्छा अग्निलापः सा चासौ द्वो-
भश्च इच्छाद्वयः । शुक्लशुक्लोऽतिशुक्लो यथा । महाद्वये,

“ इच्छादोभो च उवहिमश्नेगोत्ति ” स्या० ६ ग० । “ इच्छा
दोभं न सेवेज्जा ” । इच्छारूपो दोभः इच्छादोभश्चकवर्तिष्ठव्या
जिह्वाषादिको निदानविशेषस्तमसौ निर्जरापेक्षी न सेवेत
सुरार्द्धदर्शनमोहितो ब्रह्मदत्तवन्निदानं न कुर्यादित्यर्थः । आचा०
१ श्रु० ८ अ० ८ उ० । “ इच्छादोभे मोक्षिमगस्स पल्लिमंथू
आहारोवहिदेहेसु इच्छादोभे च सज्जई ” । स्या० ६ ग० ।

इच्छादोभिय- इच्छादोभिक-त्रि० इच्छादोभो यस्यास्ति
स इच्छादोभिकः । महेच्छे, अधिकोपधौ, स्या० ६ ग० (अस्य
मुक्तिमार्गपरिमन्यत्वं पल्लिमंथशब्दे)

इच्छादोव-इच्छादोव-पु० इच्छा अजिह्वापः सा चासौ दोव
श्चेच्छादोवो महादोव इत्यर्थः यथा निष्ठा निष्ठा महानिष्ठेति ।
अधिकोपकरणादिमेहनवक्त्रणे महादोभे, “ इच्छादोवे य उवहि
मतिरागात् ” इच्छादोवस्तु स उच्यते यल्लोभाभिभूतत्वेनोपधि-
मतिरिक्तं गृह्णाति इति । “ इच्छादोवे मोक्खमगस्स पल्लि-
मंथू ” इच्छादोवो मोक्षमार्गस्य प्रतिमंथुः स च “ इच्छादो-
वे य उवहिमतिरेगा बहुओतिविहं च तहि अतिरेगे जे णणिय
दोसा ” वृ० ६ उ० ।

इच्छिय-इच्छित-त्रि० इच्छा संजाता ऽस्येति इच्छितः तारका-
दित्वादितच् । स्पृहायुक्ते, । वाच०

ईप्सित- त्रि० आप् सन् क० । मनोवाञ्छिते, तं० । पं० जू० ।
जं० । पं० जा० । ज्यो० । झा० । “ इच्छियमेयं देवाणुप्पिया ”
इति-कल्प० । क्रियाफलेन प्राप्तुमिष्टे, कर्तुरीप्सिततमं कर्म
। पा० । “ निर्वृत्यञ्च विकार्यं च प्राप्यञ्चेति त्रिधा मतम् । तच्चेप्सि-
ततमं कर्म, चतुर्थान्यत्तु कल्पितम् ” मर्तृ० इच्छाविषये, वाच०
इच्छियकामकामि (न्)-ईप्सितकामकामिन्-त्रि० ईप्सितान्
मनोवाञ्छितान् कामान् शब्दादीन् कामयन्ते अर्थात् भुज्यन्ते
इत्येवं शीघ्रा येते तथा ईप्सितकामकामिनः । मनोवाञ्छितश-
ब्दादिविषयज्ञोक्तारि, “ इच्छिय कामकामिणो इति ” । जं० । श्वक्क.
इच्छियत्य-ईप्सितार्थ- पु० मनोवाञ्छितेऽर्थे, पं० जा० “ सुत्तत्य
णिज्जराओ मोक्खो वा इच्छियत्योत्तु ”- पं० जा० । एवं गुण-
जुत्तो विशेष्यः ईप्सितानर्थाननुप्राप्नोति ह्यमत इत्यर्थः ।
पं० जू० ।

इच्छियपमिच्छिय-इच्छितप्रतीच्छित-त्रि० इच्छासंजाताऽस्ये
ति इच्छितं प्रतीच्छासंजाताऽस्येति प्रतीच्छितम् इच्छितं च
तत् प्रतीच्छितं च इच्छितप्रतीच्छितम् । इच्छाप्रतीच्छो-
भयधर्मः, । “ इच्छियपमिच्छियायण ” इच्छाया अवग्रह इ
च्छितप्रतीच्छितेन इच्छितप्रतीच्छितम् आजवनव्यवहारस्था
पना यथा यत्पयि तन्यते तदस्माकं यद्ग्रामे तत् युष्माकम्
यदिवा यत्सच्चित्तं तदस्माकं यदचित्तं तद्युष्माकम् । अय
वा या स्त्रीव्रतग्रहणार्थमुपतिष्ठति सा अस्माकं पुरुषो युष्मा
कम् । यद्वा बाहो युष्माकं वृद्धोऽस्माकम् । अथवा यः सार्थे-
न सह व्रजतां बाजः सोऽस्माकं अस्माकं सार्थेयुष्माकम् । यदि
वा-यो यद्व्रजते तत्तस्यैव एवं ब्रूतेनीच्छितप्रतीच्छितेन य आज
वनव्यवहारः स इच्छाया अवग्रहः । व्य० द्वि० ४ उ० ।

ईप्सितप्रतीप्सित-त्रि० ईप्साप्रतीप्सोभयधर्मोपेते, । झा० १ अ.
इष्टप्रतीष्ट-त्रि० इच्छाप्रतीच्छोभयधर्मोपेते, “ इच्छियमेयं पमि
च्छियमेयं इच्छियपमिच्छियमेयं ” इच्छियंति-इष्टां ईप्सितं
वा पमिच्छियंति प्रतीष्टं प्रतीप्सितं वा अज्युपगतमित्यर्थः
इष्टप्रतीष्टमीप्सितप्रतीप्सितं वा । धर्मद्वययोगात्-अत्यन्ता-

दरख्यापनाय चैवं निर्देशः । झा० १ अ० । “ इच्छियमेयं देवा-
णुप्पिया पमिच्छियमेयं देवाणुप्पिया इच्छियपमिच्छियमेयं
देवाणुप्पिया ” इच्छियमेयंति ईप्सितं तत् पमिच्छियमेयंति प्र-
तीष्टं युष्मन्मुखादयत्तदेव गृहीतमिच्छियपमिच्छियंति उभय-
धर्मोपेतम् । कल्प० ।

इच्छियव-ईप्सितव्य-त्रि० सर्वैरपि मुमुक्षुजिरीप्स्यते प्राप्तुम-
र्थ्यत इतीप्सितव्यः । व्यवहारे, । “ तत्तो य इच्छियव्वे, आयारे
चेव ववहारे ” व्यवहारस्यैतान्यकार्थिकानि । व्य० १ उ० ।

एष्टव्य-त्रि० इष्टुवाञ्छायाम् तव्य । प्रार्थनीये, । आव० ४ अ०

इज्जंति-इज्याञ्जति-पु० यजनमिज्या इत्यर्थः तद्विषयो जज्ञ-
स्याञ्जतिः इज्याञ्जतिः यागदेवतापूजावसरजावीति हृदयम् ।
अथवा यजनमिज्या पूजा गायत्र्यादिपाठपूर्वकं विप्राणां स-
न्ध्यार्चनमित्यर्थस्तत्राञ्जतिः इज्याञ्जतिः अथवा देशीयभा-
पया इज्येति माता तस्या नमस्कारविधौ तद्भक्तैः क्रियमाणः
करकुञ्जलमीढनवक्त्रणोञ्जतिरिज्याञ्जतिः । यागदेवतापूजा-
वसरमाविनि जज्ञाञ्जति, विप्राणां गायत्र्यादिपाठपूर्वकसन्ध्या
र्चनविषयके जज्ञाञ्जति, मातुर्नमस्कारार्थन्तद्भक्तैः क्रियमाणे
करकुञ्जलमीढने च । अनु० । (कुप्रावचनिकभावावश्यक
मधिकृत्य व्याख्यातम्)

इज्जंति-इयन्ती-स्त्री० आगच्छन्त्याम्-“ दिव्वंसो सिरिमि
ज्जंति, दंमेन पमिसेहए ”-दश० ८ अ० २ उ० ।

इज्जा-इज्या- स्त्री० यजनमीज्या यज्-भावे क्यप् स्त्रीत्वादाप् ।

यागे, (देवपूजायाम्) अनु० पूजायाम्, स्या० १० ग० । भ० ।
औप० । यजनमिज्या पूजा गायत्र्यादिपाठपूर्वके विप्राणां
सन्ध्यार्चने, देशीभापया मातरि च । अनु० । यजेदार्थत्वा
त् २ दाने, संग्रामे च । कर्मणि क्यप् ४ प्रतिमायाम्, ५
कुट्टिमन्याञ्च । जूके, अमर० । वाच० ।

इज्जिस-इज्यैष-त्रि० इज्यां पूजामिच्छत्येययति वा यः स इज्यैषः ।

पूजामिष्टापिणि, -ज० ए १० ३३ उ० । इज्यां पूजां इज्यत्येय-
न्ति वा ये ते इज्यैपास्त एव । स्वार्थे इकप्रत्ययविधानादिज्यै-
यिकाः । पूजामिष्टापिणः, -भ० ।

इज्ज-इन्ध-दीप्तौ-रूपा०-आ०-अक०-सेट्-निष्ठायामनिद् वर्तमा-
ने चातो निष्ठा । वाच० इन्धौ जा-इति-प्रा-सूत्रेण संयुक्तस्य जा
इत्यादेशः । इज्जइ-इन्धे-प्रा० व्या० २ पा० ८ अ० ।

इज्जमाण-इध्यमान-त्रि० दीप्यमाने, पुञ्चावरदाहिषुत्तराग
पाहिं वा पाहिं मंदायं मंदा इमे इज्जमाण, इति । राज० ॥

इष्टगा-इष्टका-स्त्री० इष्ट तक्रन् टाप् । इष्टिका पितृदैवत्ये इति
नियमोक्तत्वम् । (ईट्) मृदादिनिर्मिते मृत्खण्डजदे, दारुत्तिष्ठ
वारं भक्षति तं पुञ्चकयमिष्टगाहिं वश्य मुग्धानेति । नि० चू० १
उ० । पि० । “ पयावेह इष्टकाओ ममघरइयाए ” पाचयत चेष्टका
गृहार्थमिति । प्रश्न० २ द्वा० ॥

इष्टगापाग-इष्टकापाक-पु० इष्टकापचने, पि० ॥

इष्टा-इष्टा-स्त्री० इष्ट्यानुष्टेष्टासंदष्टे ८ अ० २ पा० । इति प्रा० सूत्रेण
इष्टा शब्दस्य निषेधान्न उः । प्रा० । इष्टकायाम्, स्या० ८ ग० ॥
इष्टाव-इष्टाव-न० इष्टकायाम्, “ होज कट्टसिद्धं वा वि इष्टाव
वा वि एगया उचियंसं कमट्टाप, तं च होज चलाचलं ६५ ”

भवेत् काष्ठं शिवा चापि इष्टाद्यं वात्येकदा एकस्मिन् काष्ठे प्रा-
चुरादौ स्थापिते संक्रमायै तच्च भवेच्चैत्राचक्रमप्रतिष्ठितं नतु
स्थिरमेवेति सूत्रार्थः । दशा० ५ अ० ॥

इष्टावाय-इष्टापाक-पु० इष्टकायाः पचनस्थाने, “इष्टा वाप्य वा” ।
स्या० ८ वा० ॥

इष्ट-इष्ट- त्रि० इष्यते स्म प्रयोजनवद्वात् अर्थ क्रियाविनिर्दिता-
ष्टः । स्या० २ वा० । विपा० । अ० । म० । ज० । इष्ट कर्मणि
क्तः । प्रत्यागुप्रेष्टमन्त्रे ८ अ० २ पा० । इति-प्रा० सूत्रेण तः
प्रा० स्या० । अभिप्रेते, “ आरंभ निरोज्जनि आस्तवाय ”-यथा
ऽऽरंभस्तथाऽऽस्तवाय कर्मोपादानायष्टाभिप्रेते इति । वृ० ३
अ० । अभिमते । प्रदत्त० ३ वा० । विशेष० । पंचा० । पा० । अजिज्ञा-
पणीये, आव० ४ अ० । अभिज्ञायाविषयभूते, ज्ञा० ८ अ० । अमी-
प्सितं, जी० ३ प्रति० । अविरोधिनि, -त्र० । इष्टाविषये, तं० ।
राज० । मनस इष्टमापत्ते, जी० १ प्र० । इन्द्रियमनःप्रमोद-
दायिनि, -ज्ञा० १८ वा० । ईप्सिते, पंचा० १२ विव० । योग्ये, ।
विश० । वद्वंजं, प्रिये, अ० । अष्ट० । ज्ञा० । नि० । पंचा० ।
“ इष्टं हि कंते हि य विष्पह्णा- ” सूत्र० १ श्रु ५ अ० १
अ० । विहिते, -उक्त० १६ अ० । इष्टञ्च इष्टाविषयः तच्च
द्विविधं गौणं मुख्यं च । तत्र इतरेच्छानधीनञ्चाविषयो मुख्यं त
द्वाधनं गौणम् । तत्र मुख्यमिष्टं मुख्य दुःस्वाभावश्च । तदिच्छाया
इतरेच्छानधीनत्वात् । तन्माधनं पाकजोनादि गौणं मुख्यं
दुःस्वाभावैश्चैव तदिच्छायाः समुत्पत्तात् । अनिष्टमिष्टमिष्ट-
ञ्च त्रिविधं कर्म चोच्यते । इच्छाया कल्पिते, “ इष्टान्तिरष्टाणि-
ता व्येकाक्षिता विनजितेष्टेन ” शीघ्रा- । वाच० । यज्ञं प्रावे क-
यज्ञादौ, -न० आव० १ अ० । ज्ञा० म० प्र० । कर्मणि क्त-पूजि-
ते, -अ० प० । एतद्वृत्ते, पु० संस्कारे, न० । वाच० । ऋत्वि-
ग्भिर्मन्त्रसंस्कारै-त्राहणानां समकृतः । अन्तर्गता हि यद्वत्त-
मिष्टं तद्वत्तमिष्टं । १ । ज्ञा० १ वा० । प्रति० । “ एकाक्षि-
कर्महयनं वेतायां यद्यद्वत्तं । अन्तर्गताञ्च यद्वत्तमिष्टं तद-
मिष्टमिष्टं ” जातुकर्त्तुं धर्मकार्यं, न- । “ इष्टं दत्तमधीतं वा
विमुद्ध्येत्यनुकीर्तनात् ”-देवशः । ज्ञानतोषिते, । वाच० ।
इष्टगंध-इष्टगंध- पु० कर्मधारय० । सुगंधा, इष्टो गन्धो ऽस्य ।
सुगन्धिष्ये, त्रि० वायुकायाम्, न० मर्द० । ज्ञा० । पंचा० ।
आ० । वाञ्छिते, । पंचा० १२ विव० । आ० ।

इष्टतत्तद्वत्तणवाङ् [न]-इष्टतत्तद्वत्तणवादिन्-पु० धीरुभेदे, व० ।
इष्टतर-इष्टतर-त्रि० अजीप्सिततर, “ तेषां किं ह मणी एतौ
इष्टयण चेव ” । ते कृष्णमण्य इति जीमूतादेरिष्टतरका
एवं कृष्णेन वर्णेन अजीप्सिततरका एवेति । राज० । जी० ।

इष्टपुर-इष्टपुर-न० इष्टं पुरं पचनमिष्टपुरम् ॥ इष्टपत्तने, -“अन-
विषयप्रवायं, योश्चेत्ता देस श्रवदेसेण । पावन्ति जहिदपुरं भवा-
रुवि पितहा जीवा” अथवी प्रतीता सप्रत्यपायां व्याघ्रादिप्रत्य-
पायवहुलाम् (वीरता) उल्लङ्घ्य देशकोपदेशेन निपुणमा-
र्गज्ञोपदेशेन प्राप्नुवन्ति यथा इष्टपुरमिष्टपत्तनम् । आ० म० द्वि० ।

इष्टफल-इष्टफल-त्रि० इष्टं वाञ्छितं फलं साध्यं यस्य तदिष्ट-
फलम् । वाञ्छितसाधके, अभिमतेऽर्थे, ईप्सितेऽर्थे च । पंचा०
विव० । ४ अविरोधिनि फले, व० ।

इष्टफलसाहग-इष्टफलसाधक-त्रि० ईप्सितार्थनिष्पादके, पंचा०
४ विव० ।

इष्टफलसिद्धि-इष्टफलसिद्धि- स्त्री० अभिमतार्थनिष्पत्तौ, पं-
चा० ४ विव० । अविरोधिफलनिष्पत्तौ, व० ॥

इष्टरूप-इष्टरूप- त्रि० इष्टस्वरूपे, “सुवाहुकुमारे इष्टे इष्टरूपे” ।
विपा० २ अ० १ श्रु० ॥

इष्टवं-इष्टवत्- त्रि० यज्ञ-इष्ट-क-चतु-स्त्रीयां ङीप् । यजनकर्तरि,
इष्टायुक्ते च । इष्टकर्मकर्तरि, त्रि० स्त्रियां ङीप् । वाच० ॥

इष्टसद-इष्टशब्द-पु० वीणादिसंवन्धिनि शब्दे, वीणादिसंवन्धा-
श्रवन्तीष्टाः शब्दादयः इति । प्रज्ञा० २३ पद ॥

इष्टसिद्धि-इष्टसिद्धि-स्त्री० अभिमतार्थनिष्पत्तौ, “सोऽनमंगशब्दं
सुणंमि जहा उ इष्टसिद्धि” श्रुत्या आकर्ण्य मङ्गलमित्येवंरूपो
मङ्गलचूतो वा विजयसिद्ध्यादिशब्दो मङ्गलशब्दस्तं शकुने
शकुनविषये यथा तु यद्वदेव इष्टसिद्धिरभिमतार्थनिष्पत्तिर्भव-
ति । पंचा० ४ विव० ॥

इष्टसुय-इष्टसुय-पु० वल्लभे पुत्रे, “इष्टसुयं पेश्चिष्णकीर्तनं” पं-
चा० ७ विव० ॥

इष्टस्तर-इष्टस्तर- पु० वल्लभस्वरे, -प्रज्ञा० २३ पद ॥

इष्टापुत्त-इष्टापुत्त-न० इष्टं च पूर्तं च चयोः समाहारश्चन्द्रः । पृयो-
दरादित्वात् पूर्वपदस्य दीर्घः । इष्टशब्दोक्ते ऋत्विग्भिरिति
वृत्तिते दाने, “ वापीकूपतडागादि-देवतायतनानि च । अन्न-
प्रदानमाराम-पूर्तमित्यभिधीयते ” इति । पूर्तं च । प्रति०
वाच० । इष्टापूर्तं दक्षिणपुरुषत्वात्तन्मिहो हीष्टापूर्तकारी कामो-
पहतमना वरुणते-इति “ इष्टापूर्तं मन्यमाना वरिष्टं नान्य-
चैवो येजिनन्दन्ति मृदाः । ” “ नाकस्य पृष्टे तेन सुकृतेन भूत्वा
इमं लोकं हीनतरं वा विशन्तीति वचनात्, स्या० १५ श्लो० ।
“ स्तोकात्मसुपकारः स्यादारम्भाद्यत्र चूयसां तत्रानुकम्पा
न मता यथेष्टापूर्तकर्मसु । ” ज्ञा० १ वा० । इष्टापूर्तं न मोक्षाङ्गं
सकामस्योपवर्णितम् । प्रति० ।

इष्टावत्ति-इष्टापत्ति-स्त्री० ६ त० कर्मधा० वा । इष्टस्यापत्तौ,
इष्टायामापत्तौ च । वादिना दर्शितापत्तेः प्रतिवादिन इष्ट-
त्वे हि सा जयति इष्टापत्तौ दोषान्तरमाह । वाच० ।

इष्टिक-इष्टिक-पु० वनजवे वागे, हेम० । अपवृष्टे, चाद्वनीज-
दितशिरा इष्टिकेऽथाधिरुहवान् । आ० क० ।

इष्टि (च्छि) (रिच्छि) ऋच्छि-स्त्री० ऋद्धभावे-किन् । इष्ट-
पादौ ८ अ० २ पा० । इति प्राकृतसूत्रेणेत्यम-प्रा० ॥ रिः केव
लस्य ८ अ० १ पा० । इति सूत्रेण रि इत्यादेशः प्रा० । अर्च्छिं
मुर्च्छिं ऽन्ते वा । ८ अ० २ पा० । इति सूत्रेण वा ङः । तपोमाहा-
त्म्यरूपायामामर्षीपथ्यादिकायां लब्धौ, (सम्पादि) उक्त० ३ अ०
दश० । स्या० । न० । विशेष० । आचा० । आ० चू० । पो०
(ऋद्धिज्ज्ञेदाः लब्धिश्च शब्दे व्याख्यास्यन्ते-अस्य विस्तरतः सर्वे
ज्ज्ञेदाः लब्धिश्च शब्दे ऋद्धिर्बहुवक्तता समिच्छि शब्देऽपि) “ नत्थि
नृणं परे लोप, इष्टिवा वि तवस्सिणो । अडुवा वंचिओ मित्ति,
इह मिकखू न चित्तेण ” । उक्त० ३ अ० ।

ऋद्धिर्वा तपो माहात्म्यरूपा अपिः पूरणे कस्य तपस्विनः सा
च आमर्षीपथ्यादिः पादरजसा प्रशमनं सर्वरुजां साधवः कृणा
त्कुर्युः त्रिभुवनविस्मयं जनान् दद्युः कामांस्तृणाग्रहा “ धर्मा
द्रुलोन्मिश्रित-काञ्चनवर्षादिसर्गसामर्थ्यम् । अद्भुतजीमोरु-
शिवासहस्रसंपातशक्ति” श्रेत्यादिका च तस्या अप्यनुपलब्ध्य-
मानत्वादिति ज्ञावः । उक्त० ३ अ० । ईश्वरत्वे, “ जेगविहाइष्टीओ

णेगविहत्ति णाणप्पगारा का ता इहीओ इहत्ति इस्सरियत्तं
तं पुण विज्जामंतं तवोमंतं वा विउव्वणागासगमणविजंगणा
णादि ऐश्वर्यमिति- नि० सू० १ उ० । स्था० ॥ नरेन्द्रपूजा-
चार्यत्वादिके, स्था० ३ उ० । शक्तौ, । ज० १० श० ३ उ० ।
आत्मशक्तौ प्रव० १४४० । चक्रवर्त्तिमप्यथो नेयदित्यादिकायां
विकरणशक्तौ, “अप्परपमहाद्विप” ऋद्धिर्विकुर्वाणा तथा स-
हित इति । उक्त० १ अ० ॥ सम्पत्तौ, पंचा० ८ । “इहीण
मूलमेसो” ऋद्धीनां सम्पदां मूलमिव मूलं कारणमेव धर्म
इति । पंचा० ८ विव० । परिवारादिके, प्रज्ञा० १ पद० । तं० । ओ०
स्था० । वल्लसुवर्णादिसम्पत्तौ, । विपा० ३ अ० । दशा० ।
सम० । स्था० । प्रतृतवल्गपात्रादिके, स्था० ५ उ० । राजै-
श्वर्यादिके, आतु० । विज्ञतौ, आव० ४ अ० । स्था० । विमान-
वल्लरूपणादिकायां समृद्धौ, स्था० ३ उ० । उ० । वृणाप्रा-
दपि हिरण्यकोटिरित्यादिरूपायां समृद्धौ, उक्त० १ अ० । ऋ-
द्धेर्ज्ञेदा यथा-धम्मिही जोगिही पाविही इअ तिहा भवे इही
ध० १ अधि ॥

तिविहा इही पन्नत्ता तंजहा देविही राइ इही गणिही ।
देविही तिबिहा पप्पत्ता तंजहा विमाणिही विगुण्णिणिही
परियारणिही । अहवा देविही तिबिहा पप्पत्ता तंजहा
सच्चित्ता अचित्ता मीसिया । राइ इही तिबिहा पप्पत्ता
तंजहा रप्पो अइयाणिही रप्पो णिज्जाणिही रप्पो
वत्तवाहणकोस कोट्टागारिही । अहवा राइ इही तिबिहा
पप्पत्ता तंजहा सच्चित्ता अचित्ता मीसिया । गणिही
तिबिहा पप्पत्ता तंजहा गणिही दंसणिही चरित्तिही
अहवा गणिही तिबिहा पप्पत्ता तंजहा सच्चित्ता
अचित्ता मीसिया ॥

(तिबिहा इहीत्यादि) सूत्राणि सप्त सुगमानि नवरं देवस्येन्द्रा-
देः शक्तिरैश्वर्यं देवर्द्धिरेवं राक्षसक्रवत्यादिर्गणिनो गणाधिपते-
राचार्यस्येति विमानानां विमानवक्त्रणा वा शक्तिः समृद्धिर्चा-
त्रिशङ्खकादिकं बाहुल्यं महत्त्वं रत्नादिरमणीयत्वं चेति—वि-
मानार्द्धमेवति च द्वात्रिंशङ्खकादिकं सौधर्मादिषु विमानबाहु-
ल्यं यथोक्तम् । वत्तीसट्ठावीसा, वारस अट्ट चउरो सयसह-
स्सा । आरणे वंमद्वोगे, विमाणसंखामवे एसा ॥ १ ॥ पंचा-
सचत्तत्रचेव, सहस्सावंतसुक्क सहस्सारे ॥ सय चउरो आ-
णय, पाणप्पु तिन्नारणचुयए ॥ २ ॥ एक्कारसुत्तरं हेट्टी—मेसु
सत्तुत्तरं च मज्झिमए । सयमेगं उवरिमए, पंचेव अणुत्तर विमा-
णत्ति ॥ ३ ॥ उपवक्त्रणं चैतन्न जवननगराणामिति वैक्रियकर-
णवक्त्रणा शक्तिर्वैक्रियऋद्धिः । वैक्रियशरीरैर्हि जम्बूद्वीपद्वय-
मसंख्यातान्वा द्वीपसमुच्चान् पूरयन्तीत्युक्तञ्च जगवत्यां चम-
रेणं जंते ! के महिद्विप इत्यादि । परिचारणा कामसेवा त
द्वद्धिः अन्यान् देवान् अन्यसत्का देवी स्वर्काया देवीरजियु-
ज्यात्मानं च विहृत्य परिचारयति इत्येवमुक्तवक्त्रणेति ॥ १ ॥
सच्चित्ता स्वशरीराग्रमहिष्यादिविषया सचेतनवस्तुसंपद
चैतना वल्लारणादिविषया । मिश्रा अशंकृतदेव्यादिरूपा ॥ २ ॥
अतियानं नगरप्रवेशस्तत्र ऋद्धिस्तोरणहृदशोभाजनसंम-
र्दादिवक्त्रणा निर्याणं नगराभिर्गमस्तत्र ऋद्धिः हास्तिकल्पनसा-
मन्तपरिवारादिका ॥ ३ ॥ वत्तञ्चतुरङ्गवाहनानि वेगसरादीनि
कोशां भाण्णागारं कोष्ठा धान्यभाजनानि तेषामगारं गृहं गेहं

कोष्ठागारं धान्यगृहमित्यर्थः तेषां तान्येव वा ऋद्धिर्या सा तथा
॥ ४ ॥ सच्चित्तादिका पूर्ववद्भावनीयेति ॥ ५ ॥ ज्ञानार्द्धविशिष्टश्रुत-
संपत्—दर्शनार्द्धिः प्रवचने निहङ्गित्वादित्वं प्रवचनप्रभाव-
कशास्त्रसम्पद्धा । चारित्र्यार्द्धिः निरतिचारता । ६ ॥ सच्चित्ता
शिष्यादिका अचित्ता वल्लादिका मिश्रा तथैवेति इह च विकुर्वा
णादि ऋद्धयोऽन्येषामपि भवन्ति केवलं देवादीनां विशेषव-
त्यस्ता इति तेषामेवोक्त इति । स्था० ३ उ० ।

देवानामुच्यते यथा ॥

सोधम्मीसाणं देवाणं केरिसगा इही पप्पत्ता ? गोयमा !
महिद्विपा महज्जुइया जाव महाणुजागा इही पप्पत्ता
जाव अचुओ गेवेज्जअणुत्तरा य सव्वे महिद्विपा जाव
सव्वे महाणुजावा अणिदा जाव अहमिदाणामं ते देवगणा
पप्पत्ता समणाउसो ॥

(सोधम्मीत्यादि) सौधर्मेज्ञानयोजनदन्त ! कल्पयोर्देवाः
कीदृशा ऋद्ध्या प्रज्ञा जगवानाह—नौतम ! महर्द्धिका यावन्म-
हानुजागा अमीपां पदानां व्याख्यानं पूर्ववत् एवं तावद्वक्तव्यं
यावदनुत्तरोपपातिका देवाः । जीवा० ४ प्र० १ उ० ॥

सर्वजीवानां येषु यथा शक्तिर्नास्ति तथा आह ॥

अहिं ठाणेहिं सव्वजीवाणं णत्थि इहीति वा जाव पर
क्केति वा—तं जीवं वा अजीवं करणयाए अजीवं वा
जीवं करणयाए एगसमएणं वा दो जासाओ जासित्तए
सयं कं वा कम्मं वेएमि वा मा वा वेएमि । परमाणु
पोगगं वा त्रिदित्तए वा त्रिदित्तए वा अगणिकाएण
समोदहित्तए वाहिया वा लोगंता गमाणयाए ।

(उहीत्यादि) । पदसु स्थानेषु सर्वजीवानां संसारिमुक्तस्य
रूपाणां नास्ति ऋद्धिर्विच्युतिरिति इत्येवं प्रकारा यथा जीवादि-
रजीवादिः क्रियते वा विकल्पे एवं द्यातिः प्रेमा माहात्म्यमित्य-
र्थः । यावत्कारणात् । “जसेइ वा घजेइ वा वीरिप वा पुरिस-
क्कारपरक्केइ वात्ति” इदं च व्याख्यातमनेकश इति न व्याख्या-
यते तद्यथा— ॥ जीवं वेत्यादि—जीवस्याजीवस्य करणतायां
जीवमजीवं कर्तुमित्यर्थः १ अजीवस्य वा जीवस्य करणतायां २
(एगसमएणं वात्ति) युगपद्वा द्वे जापे सत्यासत्यादिके जापितुमि-
ति ३ स्वयं कृतं वा कर्मवेदयामि वा मा वा वेदयामि इत्यत्रेणा-
वशेवेदनेऽवेदने वा नास्ति वशमिति प्रक्रमोऽयं अभिप्रायो नही
छावशतःप्राणिनां कर्मणः कृपणाकृपणौ स्तो बाहुवद्विन इवापि
त्वनाभोगनिवर्तितं ते भवतोऽन्यत्र केवलसमुद्धातादिति ४ पर-
माणुपुद्गलं वा वेत्तुं खड्गादिना विधीयते ज्ञेत्तुं वा सूच्यादिना वि-
द्वद्वा वेदादौ परमाणुत्वहानेरभिकायेन वा समवदधमतिस्फुल्ल
त्वेनादाह्यत्वात्तस्येति ५ वहिस्ताद्वा लोकान्नमनतायाम् ६ अशो
कस्यापि लोकतापत्तेरिति जीवमजीवं कर्तुमित्युक्तम् । स्था० ६
उ० । गोचरचर्याभूमिभेदे, यस्यामेकां दिशमजिगृह्योपाश्रया-
निर्गतः प्राञ्जलेनैव यथा समश्रेणिष्ववस्थितगृहपङ्क्तौ जिज्ञां प-
रिज्जमन् तावद्याति यावत्पङ्क्तौ चरमगृहं ततो भिक्षां गृहजेवा-
पर्याप्तपि प्राञ्जल्यैव गत्या प्रतिनिवर्तते सा ऋद्धिरिति । वृ०
१ उ० । वृद्धौ, सम्पत्तौ, सिद्धौ च । (ऋद्धिदर्शनेन सामायिकं-
वर्ज्यते तत्कथाच दसारणजहशब्दे)

इष्टि [प्ति] अप्पवट्टण—ऋद्ध्यप्रवर्तन—न० ऋद्धीनामामपौ
पथ्यादीनामनुपजीवनेनाप्रवर्तनमव्यापारणम् । आमपौपथ्या-
दीनामप्रवर्तने, द्वा० १८ द्वा०

इडिगारव-ऋद्धिगौरव-न० ऋद्ध्या नरेन्द्रादिपूजावृत्तयः
आचार्यत्वादिवृत्तयः वाऽजिमानादिघोरेण गौरवम् । ऋद्धि-
वा गौरवमृद्धिगौरवम् । जावगौरवजेदे, तच्च ऋद्धिप्रत्य-
जिमानप्रतिप्रार्थनाद्वरेणात्मनोऽप्युजो जावो भावगौरवमित्य-
र्थः । स्था० ३ ग्रा० ॥

इडिगारवजाण-ऋद्धिगौरवध्यान-न० शाल्यैश्वर्यादिरूपा ऋद्धि-
स्तया गौरवमात्मोत्कर्षरूपं तस्य ध्यानं दृष्टार्णजस्येव ऋद्धि-
गौरवध्यानम् । धुर्ध्यानजेदे, आनु० ॥

इडिपत्त-ऋद्धिप्राप्त- पु० ऋद्धिरामर्षौपध्यादिवृत्तयः तां प्राप्तः
ऋद्धिप्राप्तः आमर्षौपध्यादिवृत्तयामृद्धिप्राप्तः । न० । ऋद्धि-
ञ्च प्राप्नोति प्रयमतो विशिष्टमुत्तरोत्तरमपूर्वार्थप्रतिपादकं श्रुतम-
वगाहमानः श्रुतसामर्थ्यतस्तीव्रतीव्रतरशुभ्रजावनामाधिरोहज
प्रमत्तः सन् । उक्तञ्च “अवगाहते च स श्रुतजज्ञश्चि प्राप्नोति चा-
वधिज्ञानम् । मनसः पर्यायं वा ज्ञानं कष्टादियुक्तिर्वा” इति ।
प्रज्ञा० २१ पद ॥

प्राप्तर्द्धि- पु० आमर्षौपध्यादिका ऋद्धिः प्राप्ता येस्ते प्राप्तर्द्धयः
प्राप्तमर्षौपध्यादिके, “इडिपत्ते य वोऽहमि” इह गायानङ्गज-
याद्व्यत्ययोऽन्यथा निष्ठान्तस्य बहुव्रीहौ पूर्वनिपात एव अव-
तीति । विशेषः ॥

इडिपत्ताणुत्रोग-ऋद्धिप्राप्त्यनुयोग-पु० प्राप्तमर्षौपध्यादिक-
स्य व्याख्यानं, विशेषः । (तच्च विस्तरतो लक्ष्मिष्वे दृश्यम्)

इडिपत्तारिय-ऋद्धिप्राप्तार्य-पु० आर्यजेदे, “से कितं इडिप-
त्तारिया उविहा पण्त्ता तंजहा अरिहंता चक्रवर्ती वल्लदेवा
वासुदेवा चारणा विज्ञाहरा” प्रज्ञा० १ पद । स्था० ॥

इडिमं (त) -ऋद्धिमत्- त्रि० ऋद्धिरामर्षौपध्यादिका सम्पत्-
तदेवं रूपा प्रचुरा प्रशस्ताऽतिशायिनी वा ऋद्धिर्विद्यते येषान्ते
ऋद्धिमन्तः । प्राप्तमर्षौपध्यादिऋद्धिके, । स्था० ५ ग्रा० ।
“इडिमं णाम ईसरोत्ति” नि० चू० १५ उ० । महर्द्धिके, “एगे
णं इडिमंतेण वाणिपणं” ऋद्धिमत्त्वे महर्द्धिकतायामिति, । वृ०
३ उ० ॥ सम्पदुपेते, । दृ० ७ अ० । तद्भेदा यथा । “पंचविहा
इडिमंता मणुस्सा पण्त्ता तंजहा अरिहंता चक्रवर्ती वल्लदेवा
वासुदेवा भावियपाणो अणगारा” । प्राचितः सत्तासनया
वासित आत्मा येस्ते भावितान्मानोऽनगारा इति पतेणं च ऋ-
द्धिमत्त्वमामर्षौपध्यादिभिः अर्हदादीनां तु चतुर्णां यथासंभ-
वमामर्षौपध्यादिनाऽर्हत्वादिना चेति । स्था० ५ ग्रा० २ उ० ॥
“इडिमंतं नरिंदस्स, इडिमंतं तु आहवे” । ऋद्धिमन्तं सम्प-
दुपेतं नरं दृष्ट्वा किमित्याह । ऋद्धिमन्तमिति ऋद्धिमानयमि-
त्येवंमात्रपेत् । व्यवहारतो मृषावादादिदोषपरिहारार्थमिति
सूत्रार्थः । दृ० ७ अ० ॥

इडिमपुत्त-ऋद्धिमत्पुत्र-पु० राजादौ, -इडिमपुत्तो वा राजा-
दीत्यर्थ इति ॥ नि० चू० १ उ० ॥

इडिरससायगारवपर-ऋद्धिरससातगौरवपर-त्रि० ऋद्ध्या-
दिषु गौरवमादरस्तप्रधाना ऋद्धिरससातगौरवपरा ।
ऋद्धिरससातादरप्रधाने, ऋद्धिरससायगारवपरा बहुवे
करणावसां परवृत्ते । प्रज्ञा० २ दृ० ॥

इडिरससायगुरुय-ऋद्धिरससातगुरुक-त्रि० ऋद्धिराचार्यत्वा-
दौ नरेन्द्रादिपूजा रसा मधुरादयो मनोज्ञाः सातं सुख-

मेतानि गुरुष्पादराविषया यस्य सोऽयमुद्धिरससातगुरुकः ।
अथवा एजिगुरुकस्तेषां प्राप्तावभिमानतोऽप्राप्तौ च प्रार्थनातोऽ
शुभ्रजावोपात्तकर्मभारतया वधुः । ऋद्धिरससातानामादर-
कारके, ऋद्धिरससातैरवधौ च । स्था० ३ ग्रा० ॥

इडिरससायगुरुया उज्जीवनिकायघार्यानरया ए ।

जे उवदिसंति मगं कुमगमगस्सिता ते उ ॥ १५ ॥

(इडिरससातदि ।) ये केचन अपुष्टधर्माणः शीतवृद्धिहारिणः
ऋद्धिरससातगौरवेण गुरुका गुरुकर्माण आधाकर्माद्युपजोगेन
पञ्जीवनिकायव्यापादरताश्चापरे तेज्यो मार्गं मोक्षमार्गमा-
त्मानुवीर्यमुपदिशन्ति तथाहि शरीरमिदमाद्यं धर्मसाधनमिति
मत्वा कावसंहननादिहानेश्चाधाकर्माद्युपजोगोपि न दोषये
त्येवं प्रतिपादयन्ति । तच्चैवं प्रतिपादयन्तः कुत्सितमार्गास्ती-
र्थकरास्तन्मार्गाश्रिता भवन्ति तु शब्दादेतेऽपि स्वयूथ्या एतदुप-
दिशन्तः कुमार्गाश्रिता भवन्तीति किं पुनस्तीर्थिका इति । सूत्रं
नि० १ ध्रु० ११ अ० ॥

इडिविभूसा-ऋद्धिविभूषा-त्री० ऋद्ध्या सत्कारेण निर्यामि-
तायां विभूषायाम्, “इडिविभूस्त य परिकम्मे” इडिस्कारणे
निजामिया विभूसेति । आव० ५ अ० ॥

इडिसंयुत्त-ऋद्धिसंयुक्त- त्रि० ऋद्धयो नानाप्रकारा आमर्षौ-
पध्यादयो लब्धयस्ताभिः संयुक्तः समन्वितः । आमर्षौपध्यादिवृ-
द्धिसमन्विते, । पो० १५ वि० ॥

इडिस्कारसमुदय-ऋद्धिस्कारसमुदय- पु० ऋद्धिस्कारस्स-
मुदाये, “इडिस्कारसमुदयणं ममं सरीरगस्स णीहरणं
करेह” ऋद्ध्या ये सत्काराः पूजाविशेषास्तेषां यः समुदायः
स तथा तेन अथवा ऋद्धिस्कारसमुदायैरित्यर्थः । समुदयश्च
जनानां सह इति । ज० १५ श० १ उ० । ऋद्ध्या वल्लसुवर्णा-
दिसम्पदा सत्कारः पूजाविशेषस्तस्य समुदायो यः स तथेति ।
विपा० ३ अ० ॥

इडिसिय-इडिसिय- इडिसियत्ति रुद्धिगम्या इति ज० ७ श०
३३ उ० ॥

इणं-एतत्-त्रि० विप्रकृष्टवर्तिनि, दे० ना० ॥

इणमो-एतत्-त्रि० अदूरवर्तिनि, दे० ना० ॥

इण्हं-इदानीम्-अ० एतत्कावेऽर्थे, दे० ना० ॥

इत्त-मत्-प्र० अस्यर्थे, आल्लिखोऽज्ञावन्तमन्तेत्तेरमणामतोः
५ ए इति मतोरित्तेत्यादेशः यथा-कव्वइत्तो माणइत्तो प्रा०
८ अ० २ पा० ।

इत्तर-इत्तर-त्रि० इण करप् १ पथिके २ नीचे ३ क्रूरकर्मणि च
४ खण्डे-पु० खियां करवन्त त्वान् डीप् सा चाजिसारिकायां
खियाःञ्च । वाच० । स्तोके (अल्पे) अनु० । उक्त० नि० चू०
अल्पकावे, अल्पकादीने, ध० २ अधि० । पंचा० । परिमित
कावे, । प्रव० ६ दृ० । दृ० १० । अल्पावस्यायिनि, । “इयमित्तरा
णिवित्ति” विषयोपजोगकावपर्यन्तमाविनी इत्तराऽल्पावस्या
यिनी निवृत्तिरिति । आ० । इत्तरमल्पकावे यावच्चतुर्मासा-
दिकावधिचित्तेत्यर्थ इति । पंचा । (इत्तरानशनस्य वक्तव्य
ता ‘अणसण’ शब्दे । चित्राज्ञादिगतस्यापनाया इत्तरत्वं
‘उवणा’ शब्दे । इत्तर व्रतानि ‘वय’ शब्दे । इत्तरचारित्राणि
‘चरित्त’ शब्दे । स्यविरकल्पस्येत्तरत्वं ‘कप्प’ शब्दे) प्रति
क्रमणविशेषे च । तच्च स्वल्पकादिकं दैवसिकरात्रिकादि । स्था०

६ ग० । पमिक्कमणं देवसिअं राइअं च इत्तरिअं ” इत्वरं
स्वल्पकाविकं देवसिकादि इति । आव० ४ अ० ।

इत्तरकाल-इत्तरकाल-त्रि० । स्वल्पकाले, अनु० ।

इत्तरपरिगहा-इत्तरपरिगृहा-स्त्री० इत्तरमल्पमुच्यते तत् इत्त-
रमल्पं परिग्रहो यस्याः सा इत्तरपरिग्रहा इत्तरकालं परिग्रहो
यस्याः सा तथा कावशब्दलोपोऽत्र छद्मः । अथवा इत्तरी-
प्रतिपुरुषमयनशीला वेद्येत्यर्थः परिगृह्यत इति परिग्रहा कांश्चि
त्कालं जाटीप्रदानादिना संगृहीता इत्तरी चाऽसौ परिग्रहा
च सा तथा पुंवङ्गावश्चात्र कार्यः । प्रव० ७ द्वा० । जाटीप्रदानेन
कियन्तमपि कालं दिवसमासादिकं स्ववशीकृतायां वेद्यायाम्
म्, आव० ६ अ० । (तां चासेवमानरूपस्य चतुर्याण्वतस्य स्व
दारसन्तोषस्यातिचार इति ‘ सदारसन्तोष ’ शब्दे)

इत्तरपरिगृह्या-इत्तरपरिगृहीता-स्त्री० इत्तरकालं परिगृ-
हीता कालशब्दलोपादिस्त्वपरिगृहीता, कियन्तमपि कालं दि-
वसमासादिकं भाटीप्रदानेन स्ववशीकृतायाम् वेद्यायाम्
आव० ६ अ० । ध० ।

इत्तरपरिगृह्यागमण-इत्तरपरिगृहीतागमन-न० इत्तरमल्प-
कालं भाटीप्रदानतः केनचित्स्ववशीकृता वेद्या तस्यां गम-
नम् । ध० २ अधि० । जाटीप्रदानेन कियन्तमपि कालं दिवस-
मासादिकं स्ववशीकृतायां मैयुनासेवने, । आव० ६ अ० ॥
(चतुर्याण्वतरूपस्वदारसन्तोषस्यायमतिचार इति ‘ सदार
सन्तोष ’ शब्दे)

इत्तरवास-इत्तरवास-पु० स्तोकनिवासे, “इह जीवियमेव पास-
हा, तरुणे पव वाससयस्स तुहत्ती । इत्तरवासे य वुज्जह, गि
रुनरा कामेसु मुच्छिया” ॥ ८ ॥ साम्प्रतं सुवह्व्यायुर्वपशतं
तच्च तदन्ते वृद्धयति । तच्च सागरोपमापेक्षया कतिपयनिमेष
प्रायत्वात् इत्तरं वासकल्पं वर्त्तते स्तोकनिवासकल्पमित्येवं
बुध्यध्वं यूयमिति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ॥

इत्तरिय-इत्तरिक-त्रि० इत्यरे स्तोके काव्ये भवमित्वरिकम्
नियतकालावधिके, उक्त० ३० अ० । इत्तरः स्तोके काव्यो यत्रा
स्ति तदित्वरिकम् । मुहुर्त्तादिप्रमाण । पञ्चा० १० विव० । इत्त
रोऽष्टपः काव्यो वत्सरः दिवस्यस्ति वैयावृत्यादेरसावित्वरिकः ।
पञ्चा० १२ विव० । स्वल्पकालीने, “इत्तरियं णाम थोवं इति”
नि० चू० २ उ० । (इत्तरिकाऽनशनस्य वक्तव्यता “ अण-
सण ” शब्दे । इत्तरिकमरणवक्तव्यता ‘ मरण ’ शब्दे । इत्त
रिकोपाधिप्रतिषेधना ‘ पमिक्केहणा ’ शब्दे । इत्तरिकसामायिक
वक्तव्यता ‘ सामादय ’ शब्दे इत्तरिक वैयावृत्यवक्तव्यता
वेद्यावच्च शब्दे) ॥

इत्तरी-इत्तरी-स्त्री० इत्तरी प्रतिपुरुषमयनशीला । भाटीप्रदानेन
स्तोककालं परिगृहीतायां वेद्यायाम् । पञ्चा० १ विव० ॥
इत्तिअ-एतावत्-त्रि० एतत्परिमाणे, । एतदः परिमाणे भावत्
प्रत्ययः । ‘ यत्तदेतदोऽतो रिच्छिअ एतद्वुक् च ’ । ८ । २ । १५६
इति प्राकृतसूत्रेण-एतदं प्रकृत्वा भावत् स्थाने इत्तिअ
आदेशः । प्रा० व्या० ।

इत्तो (इदो)-(इओ) इतस्-अव्य० इदम्-तसिब् अस्मा-
दित्यर्थे ‘ चो दो तसो वा ’ । ८ । २ । १६० । इति प्राकृतसूत्रेण
तसः स्थाने चो दो इत्यादेशौ वा । प्रा० व्या० । अस्मिन्नि-
त्यर्थे च । वाच० ॥

इत्यम्-इत्यम्-अव्य० इदम्-थसु-इदं प्रकारेण इत्थं भावः इत्थं

भूतः । वाचः० । इदं प्रकारमापन्ने, । प्रज्ञा० २ पद । अनेन प्र-
कारेणेत्यर्थे च । विशेष० । उक्तप्रकारेणेत्यर्थे, । द्वा० २१ द्वा० ॥
पूर्वोक्तप्रकारेणेत्यर्थे, । छ० ॥

इत्थं-इत्थं-त्रि० इत्थं तिष्ठतीति इत्थंस्यः । आ० म० द्वि० ।

प्रज्ञा० । अनेन प्रकारेण स्थिते, विशेष० । “ इत्थं च वयइ
सव्वसो सिद्धे वा इवइ सासण ” दशा० ए अ० ४ उ० ॥

इत्थि (त्थी) आणमणी-रुयाज्ञापनी-स्त्री० आज्ञाप्यते आ-
ज्ञासम्पादने प्रयुज्यतेऽनया सा आज्ञापनी । स्त्रिया आज्ञापनी
रुयाज्ञापनी । स्त्रिया आदेशादयिन्याम्भापायाम् । प्रज्ञा० २ पद ।
इत्थि (त्थी) कम्म-स्त्रीकर्मन्-न० स्त्रियो नरतिरश्च स्तासां कर्म
वशीकरणादिकर्म । स्त्रीणां वशीकरणादिकर्मणि, “ परिगृहि
त्यिकम्मं च तं विज्जं परिजाणिया ” सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ॥

इत्थि- (त्थी) कज्ञा-स्त्रीकज्ञा-स्त्री० महिद्वागुणे, ते च
चतुष्पष्टिसंख्याकाः । “ चोसट्ठि महिद्वागुणे ” जम्बूटीपप्र-
ज्ञौ तु चतुष्पष्टिः स्त्रीकज्ञाश्चेमाः । नृत्यम् १ औचित्यं २ चित्रं
३ चादित्रं ४ मन्त्रम् ५ ज्ञानं ६ विज्ञानं ७ दारुः ८ जलस्तम्भः ९
गीतगानं १० ताडमानं ११ मेघवृष्टिः १२ फलाकृष्टिः १३ तन्त्रम् १४
आरामगोपनम् १५ आकारगोपनं १६ धर्मविचारः १७ शकुनसारः
१८ क्रियाकल्पः १९ संस्कृतजल्पः २० प्रासादनीतिः २१ धर्म-
रीतिः २२ वर्णिकावृद्धिः २३ स्वर्णसिद्धिः २४ सुरभित्त
करणं २५ वीणासंचरणं २६ हयगजपरीक्षणं २७ पुरुषस्त्री-
लक्षणं २८ हेमरत्नभेदः २९ अष्टादशक्षिपिपरिच्छेदः ३०
तत्काव्यवृद्धिः ३१ वस्तुसिद्धिः ३२ कामविक्रिया ३३ वचक-
क्रिया ३४ कुम्भजत्रमः ३५ सारिजत्रमः ३६ अज्जनयोगः ३७ चूर्ण
योगः ३८ हस्तशाघवं ३९ वचनपाटवम् ४० भोज्यविधिः ४१
वाणिज्यविधिः ४२ मुग्धगणनं ४३ शास्त्रिखारुनं ४४ कथाक-
थनं ४५ पुष्पग्रन्थनं ४६ वक्रोक्तिः ४७ काव्यशक्तिः ४८ सर्व-
ज्ञायाविशेषः ४९ अग्निधानज्ञानं ५० चूपणपरिधानं ५१ नृत्योप-
चारः ५२ गृहाचारः ५३ वेशरचनं ५४ व्याकरणं ५५ परानिकारणं
५६ रन्धनं ५७ केशवन्धनं ५८ वीणानादः ५९ धितएमावादः ६०
अंकविचारः ६१ लोकव्यवहारः ६२ अन्त्याकारिका ६३ प्रश्न
प्रहेलिका ६४ इति । अत्रोपज्ञकणादुक्तातिरिकाः स्त्रीपुरुष
कज्ञा ग्रन्थान्तरे लोके च प्रसिद्धा ज्ञेयाः । अत्र च पुरुषकज्ञासु
स्त्रीकज्ञानां स्त्रीकज्ञासु च पुरुषकज्ञानां सङ्ख्ये तदुपयोप-
योगित्वान् । ननु तर्हि ‘ चोसट्ठि महिद्वागुणे इति ’ ग्रन्थ
विरोध उच्यते न ह्ययं ग्रन्थः स्त्रीमात्रगुणख्यापनपरः किंतु
स्त्रीस्वरूपप्रतिपादकस्तेन कश्चित् पुरुषगुणत्वेऽपि न विरोधः ।
कज्ञाग्रन्थस्योक्तसंख्याकत्वं तु प्रायो बहुपयोगित्वादित्यऽङ्ग-
विस्तरेण । जं० २ वृ० ।

इत्थि (त्थी) कज्ञेवर-स्त्रीकज्ञेवर-न० योपिच्छरीरे,

अव्वंजे पुण विरई, मोहलुंगं स तत्तचित्ता य ।

इत्थीकज्ञेवराणं, तत्तिरएमुं च बहुमाणो ४६ ॥

अब्रह्मणि स्त्रीपरिभोगवृत्तौ पुनः शब्दो विशेषणे तद्भावेना
चैवं गुर्वदिपु स्वरणं कर्त्तव्यमब्रह्मणि पुनर्विरतिर्निवृत्तिः कार्या
तथा मोहलुगुप्सा स्त्रीपरिभोगहेतुवेदादिमोहनीयनिन्दा यथा
यल्लजनीयमतिगोप्यमदर्शनीयं वीभत्समुल्लेखं मलाविश्रुति-
गन्धि तथाचत्ते कामिहृमिस्तदेवम् । किंवा छनोति न मनोज्ञं
वा मनसा इत्यादि । तथा स्वतत्त्वचिन्तास्वरूपचिन्तनं केषां
स्त्रीकज्ञेवराणां योपिहेदानां यथा शुक्रशोणितसम्भूतं नवच्छि-
दं मञ्जोल्बणमस्थिरमृद्वलिकामात्रं हन्त योपिच्छरीरकं तद्विर-

एवमेव ते इत्थिकामेहिं मुच्छिया गिष्ठा गढिया
 अज्जोवचना जाव वासाइं चण्णंचमाइं उदसमाइं वा
 अप्पतरो वा जुज्जतरो वा काढं जुंजितुं जोगजोगाइं
 पविष्ठत्ता वेरायतणाइं संचिणित्ता वहूइं पावाइं कम्माइं
 उसबाइं संचारकरेण कम्मणा से जहा णामए अय-
 गोदइ वा सव्वगोदइ वा उदगंसि पक्खित्ते समाणे उदग-
 तन्नमइवइत्ताइ अहे धरणितत्तपइद्वाणे जवइ एवमेव
 तहप्पगारे पुरिसजाते वज्जवहुत्ते धूतवहुत्ते पंकवहुत्ते वेरव-
 हुत्ते आपत्तियवहुत्ते दंजवहुत्ते णियमिवहुत्ते साइवहुत्ते
 अयसवहुत्ते उसत्तसत्तपाणाघाती कादमासे कादं किच्चा

धरणि तद्वमइवत्ताइ अहे णरगतद्वपइहाणे नवइ ॥६५॥

ते च विषयासक्ततया एतत्कुर्वन्तीत्येतद्दर्शयितुमाह (एवमेव इत्यादि) एवमेव पूर्वोक्तस्वभावा एवं ते निष्कृपा निरनुक्रोशा बाह्यान्त्यन्तरपर्वदोरपि कर्णनासाविकर्त्तनादिना दण्डपातनस्वभावाः । स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः यदि वा स्त्रीषु मदनकामविषयजूतासु कामेषु च शब्दादिषु इच्छाकामेषु मूर्धिता गृहा प्रथिता अध्युपपन्नाः एते च शक्रपुरंदरादिवत् पर्यायाः कथञ्चिद्देवं वाश्रित्य व्याख्येयाः । ते च जोगासक्ता व्यपगतपरद्वोकाध्यवसाया यावद्वर्षाणि चतुः पञ्चषट्सप्त वा दश बालपतरं वा कावं कृत्वा जोगासक्ततया च परपीनोत्पादनतो वैरायतनानि वैरानुबन्धाननुप्रसूयोत्पाद्य विधाय तथा सञ्चयित्वा सञ्चिन्त्योपचित्य बहूनि प्रजृततरकाश्चस्यितिकानि क्रूराणि क्रूरविपाकानि नरकादिषु यातनास्थानेषु क्रकचपादनेशालमल्यवरोहणतत्तत्रपुपानात्मकानि कर्माण्यष्टप्रकाराणि बहुरूपप्रनिधत्तनिकाचनावस्थानि विधाय तेन च संभारकृतेन कर्मणा प्रेर्यमाणास्तत्कर्मगुरवो वा नरकतद्वप्रतिष्ठानां भवन्तीत्युत्तरक्रिययापादितबहुवचनरूपयेति संबन्धः । अस्मिन्नेवार्थे सर्वद्वोकप्रतीतं दृष्टान्तमाह (से जहा णामपत्ति) तद्यथा नामायोगोद्वकोऽयस्त्रिपुणः शिवागोद्वको वृत्ताश्मशकव्रं वाउदके प्रक्षिप्तः समानसंल्लिखतद्वमति वर्त्यातिद्वङ्ग्याऽथो धरणीतले प्रतिष्ठानो जवति । अधुना दार्ष्टान्तिकमाह (एवमेवेत्यादि) यथासावयोगोद्वको वृत्तत्वाङ्गी-ग्रमेवाथो यात्येवमेव तथा प्रकारः पुरुषजातः तमेव वेशतो दर्शयति । वज्रवद्वज्रं गुरुत्वात्कर्म तद्वहुवस्तत्करणप्रचुरस्तथा वध्यमानकर्म गुरुरित्यर्थः । तथा धूयत इति धूतं प्राग्ब्रह्म कर्म तत्प्रचुरः । पुनः सामान्येनाह पङ्कयतीति पङ्कं पापं तद्वहुवस्तथा । तदेव कारणतो दर्शयितुमाह । वैरवहुवो वैरानुबन्धप्रचुरस्तथा (पत्तिर्यति) मनसो दुष्प्रणिधानं तत्प्रधानस्तथा दम्भो मायया परवञ्चनं तदुत्कटस्तथा निकृतिर्मायावेप भाषापरवृत्तिऽग्रना परजोहवुक्षिस्तन्मयस्तथा सातिबहुव इति सातिशयेन ध्वयेणापरस्य हीनगुणस्य ध्वयस्य संयोगः सातिस्तद्वहुवस्तत्करणप्रचुरस्तथाऽयशोऽश्लाघा सहृत्ततया निन्दा यानि यानि परापकारजूतानि कर्मानुष्ठानानि विधत्ते तेषु तेषु कर्मसु करचरणच्छेदनादिषु अयशोभागभवतीति स एवंजृतः पुरुषः कावमासे स्वायुषः कृते कावं कृत्वा पृथिव्या रत्नप्रभादिकायास्तद्वमतित्वर्थे योजनसहस्रपरिमाणमतिद्वङ्ग्यनरकतद्वप्रतिष्ठानोऽसौ भवति ॥ ६५ ॥

एवमेव ते इत्थिकामोहिं मुच्छिया गिष्ठा गढिया गरहि या अज्जोववन्ना जाव वासाई चउपंचमाई णदसमाई अप्पयरो वा जुज्जयरो वा जुंजिचुं जोगजोगाई कावमासे कावं किच्चा अचयेरसु आसुरिएसु किन्विसिएसु ठाणेषु उववत्तारो नवतिं ततो विप्पमुच्चमाणे जुज्जो जुज्जो एव मूयत्ताए तमूयत्ताए जाइ मूयत्ताए पच्चार्यति ॥ ६१ । एवमेव पूर्वोक्तैरेव कारणत्वेनातिमूढत्वादिना परमार्थमजानानास्ते तीर्थिकाः स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः । यदि वा स्त्रीषु कामेषु च शब्दादिषु मूर्धिता गृहा प्रथिता अध्युपपन्नाः । अत्र चात्यादरव्यापनार्थं प्रजृतपर्यायग्रहणं एतच्च स्त्रीषु शब्दादिषु च प्रवर्त्तनं प्रायः प्राणिनां प्रधानं संसारकारणं तथाचोक्तं “ मूलमेव महम्मस्त महादोससमुस्सयमित्यादि ” स्त्रीसङ्गा-

सक्तस्यावश्यंभाविनी शब्दादिविषयासक्तिरित्यतः स्त्रीकामग्रहणं तत्र चासक्ताः यावन्तं कावमासे तत्सूत्रेणैव दर्शयति । यावद्वर्षाणि चतुः पञ्चषट्सप्तशकानि । अयं च मध्यमकावो गृहीतः । एतावत्कावोपादानं च साज्जिप्रायं प्रायस्तीर्थिका अतिक्रान्तवयसएव प्रव्रजन्ति तेषां चैतावानेव कावः संज्ञायते यदि वा मध्यग्रहणात्तत ऊर्ध्वमधश्च गृह्यते इति दर्शयति । तस्माच्चोपात्तादल्पतरप्रजृततरो वापि कावो भवति । तत्र च ते त्यक्त्वापि गृहवासं त्यक्त्वा जोगजोगान् इति स्त्रीजोगे सति अवश्यं शब्दादयो भोगा जोगजोगास्तान् त्यक्त्वा ते च किञ्च वयं प्रव्रजिता इति न च जोगेज्यो विनिवृत्ताः यतो मिथ्यादृष्टि तथा ज्ञानान्धत्वात्सम्यग्विरतिपरिणामरहितास्ते चैवंजृतपरिणामाः स्वायुषः कावमासे कावं कृत्वा निकृष्टतपसोऽपि सन्तोऽन्यतरेण्वासुरिकेषु किल्बिषिकेषु स्थानेपूपादयितारो भवन्ति । ते ह्यज्ञानतपसा मृता अपि किल्बिषिकेषु स्थानेपूतस्यन्ते तस्मादपि स्थानादायुषक्यादिप्रमुच्यमानाश्च्युताः किल्बिषिकवहुवस्तत्कर्मशेषेणैववन्मूका एवमूकास्तद्भावेनोत्पद्यन्ते । किल्बिषिकस्थानाच्च्युतः सन्नन्तरजवे वा मानुषत्वमवाप्य यथैवमूकोऽन्यक्तवाक् समुत्पद्यत इति । तथा (तसूयत्तायेति) तमस्त्वेन जात्यन्धतया अत्यन्ताऽज्ञानावृततया वा तथा जातिमूकत्वेनापगतवाच इह प्रत्यागच्छन्तीति।सूत्र०२२श्रु० २अ०१८श०॥

इत्थि (त्थी) कामजोग-स्त्रीकामजोग- पु० स्त्रीप्रधाना स्त्रियोपवृत्तिता वा काम्यन्त इति कामा जुज्यन्त इति जोगाः स्त्रीकामजोगाः । स्व्यादिकामजोगेषु, स्त्रीकामजोगासक्तानां परिणाममाह—

एवमेव ते इत्थिकामजोगोहिं मुच्छिया गिष्ठा गढिया अज्जोववन्ना लुष्ठा रागदोसवसट्ठा ते णो अप्पाणं समुच्छेदंति, ते णो परं समुच्छेदंति, णो अस्माई पाणाई जूताई जीवाई सत्ताई समुच्छेदंति, पहीणा पुव्वसंजोगं आयरियं मगं असंपत्ता इति ते णो हच्चाए णो पाराए अंतरा कामजोगेषु विसन्ना ॥ १९ ॥

एवमेव पूर्वोक्तप्रकारेण स्त्रीप्रधानाः स्त्रियोपवृत्तिता वा काम्यन्त इति कामा जुज्यन्त इति भोगास्तेषु सातबहुवतयाऽजितेन्द्रियाः सन्तस्तेषु कामजोगेषु मुच्छिता एकीभावातामापन्ना गृहाः काङ्क्षावन्तो प्रथिता अववद्धा अध्युपपन्ना आश्रित्येन भोगेषु लुब्धा रागदोषात्ता रागदोषवशगा कामजोगान्धा वा त एवं कामजोगेषु आश्रववद्धा सन्तो नात्मानं संसारात्कर्मपाशाद्वा समुच्छेदयन्ति मोचयन्ति नापि परं सद्गुपदेशदानतः कर्मपाशावपाशितं समुच्छेदयन्ति कर्मबंधांश्छेदयन्ति नाप्यन्यान् दशविधप्राणवर्तिनः प्राणान् प्राणिनस्तथा वानूवन् भवन्ति भविष्यन्ति च जूतानि तथा वा आयुष्कधारणाज्जीवास्तास्तथासत्त्वास्तथाविधवीर्यान्तरायक्षयोपशमापादितवीर्यगुणोपेतास्तान् समुच्छेदयन्ति । असदज्जिप्रायप्रवृत्तत्वात् । ते चैवंविधास्तज्जीवतच्छरीरवादिनो द्वोकायतिका अजितेन्द्रियतया कामभोगावसक्ताः पूर्वसंयोगात्पुत्रदारादिकात्प्रहीणाः प्रभ्रष्टा आराद्याताः सर्वहेयधर्मज्यः इत्यर्थो मार्गः सदनुष्ठानरूपस्तमसंप्राप्ता इत्येवं पूर्वोक्तया नीत्या ऐहिकामुष्मिकद्वोकयसदनुष्ठानप्रष्टा अन्तराव एव जोगेषु विषयास्तिष्ठन्ति।सूत्र०२२श्रु० १ अ० । इत्थि (त्थी) गण-स्त्रीगण-पु० स्त्रीसमूहः, “नो इत्थिगणानं सेविता जवइ”नो स्त्रीगणानां पर्युपासको जवेदिति । स्था०९८श० । इत्थि (त्थी) गवज-स्त्रीगर्ज-पु० स्त्रियाः सम्बन्धी गर्जः स-

जीवपुद्गलपिगुरुः स्त्रीगर्भः । स्त्रीसम्बन्धिनि सजीवपुद्गल-
पिगुरुः ज० ५ अ० ४ उ० । (तद्वक्तव्यता 'गर्भ' शब्दे)
इत्थि (स्त्री) गुम्भ-स्त्रीगुम्भ- न० युवतिजने, । "इत्थिगुम्भं
परिनिज्युक्तं" ॥ स्त्रीगुम्भेन युवतिजनेन सार्द्धमपरपरिवारेण
स परिज्युक्तो वेष्टित इति । दशा० १० अ० ॥

इत्थि (स्त्री) चिन्ध-स्त्रीचिन्ध-न० स्त्रिया असाधारणं चिह्नम् ।
योनां स्त्रिया असाधारणे चिह्ने, स्तनादां, स्त्रीवक्त्रेण, वाच० ।
इत्थि (स्त्री) चौर-स्त्रीचौर-पु० स्त्रियाः सकाशात् स्त्रीमेव
चोरयन्ति स्त्रीन्पा वा ये चौरास्ते स्त्रीचौराः । चौरविशेषे,
प्रजन० ३ डा० ॥

इत्थि (स्त्री) जण-स्त्रीजन-पु० योपिजने आचा० १श्रु० ४ अ० ।
इत्थि (स्त्री) जिय-स्त्रीजित-त्रि० स्त्रिया जितः जित् स्त्री-
वश्ये, । स्त्रीजितस्पर्शमात्रेण सर्वं पुण्यं प्रणश्यति । न चूमौ पात-
की पापात् पपिनां स्त्रीजितात्परः । वाच० ।

इत्थि (स्त्री) झाण-स्त्रीस्थान-न० स्त्रियाः तिष्ठन्ति येषु तानि
स्थानानि निपद्याः स्त्रीस्थानानि । स्त्रीणां निपद्यायाम्, " नो
इत्थिद्राणां सेवित्ता जवइ " स्या० ए अ० ॥

इत्थि (स्त्री) णपुंसग-स्त्रीनपुंसक-न० नपुंसकजने, " इत्थि
णपुंसगा अपञ्चावणिज्जति " नि० चू० १ उ० ॥

इत्थि (स्त्री) णाम-स्त्रीनामन्-न० कर्मविशेषे, स्त्रीपरिणामः
स्त्रीत्वं यदुदयाद् भवति । झा० ८ अ० ॥

इत्थि (स्त्री) णामगोमकम्भ-स्त्रीनामगोत्रकर्मन्-न० स्त्री
नाम-स्त्रीपरिणामः स्त्रीत्वं यदुदयाद्भवति तत्स्त्रीनाममिति
गोत्रमभिधानं यस्य तत् स्त्रीनामगोत्रम् । अथवा यत्स्त्रीप्रायो-
ग्यं नाम कर्मगोत्रं च तत् स्त्रीनामगोत्रकर्म । स्त्रीप्रायोग्ये नाम
कर्मणि, गोत्रकर्मणि च । झा० ८ अ० ।

इत्थि (स्त्री) तित्य-स्त्रीतीर्थ-न० स्त्री योपितस्यास्तीर्थ-
कर्त्तव्येनोत्पन्नायास्तीर्थं द्वादशाङ्गं संयो वा स्त्रीतीर्थम् । मल्लिती-
र्थकरप्रणीते द्वादशाङ्गे, तत्सम्बन्धिनि संघे च । स्या० १० अ०
(स्त्रीतीर्थस्याश्वस्यत्वम् 'अच्छेरे' शब्दे)

इत्थि (स्त्री) दोस-स्त्रीदोष-पु० स्त्रीणां दोष, " इत्थिदोषं
संकिणो ह्येति " स्त्रिया सह जल्पन्तं दृष्ट्वा स्त्रीदोषादङ्गिनश्च
ते जवन्तीति । सूत्र० १श्रु० ४ अ० १ उ० (तच्च स्त्रीदोषा 'इत्थि'
शब्दे द्रष्टव्याः)

इत्थि (स्त्री) पञ्चाकर-स्त्रीपञ्चात्कृत-पु० पञ्चात्कृतस्त्रीत्वे,
(इत्थिपञ्चा करो वंधश्च) ज्ञावप्रधानत्वाद्भिर्दशस्य स्त्रीत्वं पञ्चा-
त्कृतं चूततां नीतं येनावेदकेनासौ स्त्रीपञ्चात्कृत इति । ज०
८ डा० ८ उ० ॥

इत्थि (स्त्री) पसुवणी-स्त्रीप्रज्ञापनी-स्त्री० स्त्रीवक्त्रप्रति-
पादिकायाम् योगिमृदुत्वमस्यैर्यं मुग्धतेत्यादिरूपायाम्मा
पायाम्, प्रज्ञा० ११ पद । (तद्वक्तव्यता 'ज्ञासा' शब्दे)

इत्थि (स्त्री) परिमृजयण-स्त्रीपरिज्ञाध्ययन-न० सूत्र-
ताङ्गस्य चतुर्थेऽध्ययने, तत्र द्वावुद्देशकौ तदर्थसङ्ग्रहसूत्रकृताङ्ग
निर्युक्तौ यथा—

पदमं संघवसंज्ञव, माइहि खड्गणाउ ह्येति सीदस्स ॥

चित्ति एहेव खड्गिय-स्स अवत्था कम्मवंधोयं ॥१८॥

प्रथमे उद्देशके अध्ययनार्थाधिकारः तद्यथा स्त्रीभिः सार्धं

संस्तवेन परिचयेन यथा संज्ञापेन निबन्धकयाद्यात्वापेनादिग्रह-
णादङ्गप्रत्यङ्गनिरीक्षणादिना कामोत्काचकारिणो भवेदल्पस-
त्वस्य शीघ्रस्य चारित्र्यस्य स्ववृत्तानां शुद्धात्तत्परित्यागो वेति ।
द्वितीये त्वयमर्थोधिकारस्तद्यथा शीघ्रस्ववृत्तस्य साधेरिहै-
वास्मिन्नेव जन्मनि स्वपक्षपरपक्षकृतातिरस्कारादिका विरुद्ध
वना तत्प्रत्ययश्च कर्मवन्धस्ततश्च संसारसागरपर्यटनमिति किं-
स्त्रीभिः कश्चित् शीघ्रात् प्रच्याव्यात्मवशकृतो येनैव मुच्यते
कृत इति दर्शयितुमाह—

सूरा मो मन्ता, कति ववियाहि उवहिप्पहाणाहिं ।

गहियाहुं अनय पज्जोय-कूडवाद्यादिणो बहवे ॥१९॥

बहवः पुरुषा अभयप्रद्योतकूडवाद्यादयः शूरा वयमित्येवं
मन्यमानाः मो इति निपातो वाक्यावकारार्थः कृत्रिमाभिः स-
ज्ञावर्हिताभिः स्त्रीभिस्तथोपधिर्माया तत्प्रधानाभिः कृतकप
दशतानिर्गृहीत्वा आत्मवशतां नीताः केचन राज्यादपरे शीघ्रात्
प्रच्याव्येहैव विरुद्धानां प्रापिताः । अनयकुमार्यादिकथानकानि
च सूत्रादावश्यकादवगन्तव्यानि कथानकत्रयोपन्यासस्तु यथा
कर्ममर्त्यबुद्धिविक्रमात्यन्तबुद्धिविक्रमतपस्वित्वव्यापनार्थे इति
यत एवं ततो यत्कर्तव्यं तदाह ॥

तम्हा ए उ वीसंजो, गंतव्वो णिच्चमेव इत्थीसु ॥

पढमुद्देसे जणिया, जे दोसा ते गणंतेणं ॥ २० ॥

(तम्हेहि) यस्मात् स्त्रियः सुगतिमार्गागता माया प्रधाना
वञ्चना निपुणास्तस्मादेतदवगम्य नैव विश्रम्भो विश्वासस्ता
सां विवेकिना नित्यं सदा गन्तव्यो यातव्यः कर्तव्य इत्यर्थः । ये
दोषाः प्रथमोद्देशके अस्योपलक्षणार्थत्वात् द्वितीये च तान्
गणयता पर्यालोचयता तासां मूर्खमत्कपटराशिभूतानामात्म-
हितमिच्छता न विश्वसनीयमिति । सूत्र० १श्रु० ४ अ० १ उ० ।
(विस्तरतः एतदध्ययनार्थाः 'इत्थी'-शब्दे)

इत्थि (स्त्री) परिष्ठा-स्त्रीपरिज्ञा-स्त्री० सूत्रकृताङ्गस्य च-
तुर्थेऽध्ययने, सम० ३३ स० ।

इत्थि (स्त्री) परिसह-स्त्रीपरिपह-पु० स्त्रीयाः परिपहणं-
च तन्निरपेक्षत्वम् ब्रह्मचर्यमित्यर्थः । ज० ८ डा० ८ उ० ।
कथायतेः स्तृणातेर्वा मृदि दित्वाङ्गीपि स्त्री सैव तद्गतारागहेतु
गतिविघ्नमेङ्गिताकारविशोकनेऽपि " त्वरुधिरमांसमेदस्नाय्व
स्थिशिरावणैः सुदुर्गन्धः । कुचनयनजघनवदनोरुमूर्च्छितो म
न्यते रूपम् । १ । तथा " निष्ठीवनं जुगुप्सत्यधरस्थं पिपति मोहितः
प्रसभम् । कुचजघनपरिश्रावं नेच्छति तन्मोहितो ज्ञजते । २ ।
इत्यादि भावनातोऽभिधास्यमाननीतितश्च परिषहमाणात्वा-
त्परिपहः स्त्रीपरिपहः । उक्त० २ अ० । प्रव० । परिषहजनेदे,
अस्यायमर्थो न स्त्री तस्यायमङ्गप्रत्यङ्गस्थानहसितहासित-
विघ्नमाद्याश्चित्तेपकारिणीश्चैष्टाश्चित्तेन जातुचिच्छशुरापि
निक्रिपेन्मोक्षमार्गागतासु बलानासु कामबुद्धेति । प्रव० ८६
छा० । आच० । उक्तं च " दुर्भावसङ्गपङ्का हि मोक्षद्वारगताः
स्त्रियः । चिन्तिता धर्मेनाशाय चिन्तयेदिति नैव ताः " । ध० ।

संगो एस मणुस्साणं, जाओ द्वोगंमि इत्थिओ ॥

जस्स एया परिभाया, सुकमं तस्स सामणं ॥१६॥

एवमादाय मेहावी, पंकज्या उ इत्थिओ ॥

नो ताहिं विह्वेज्जा, चरेज्जत्तगवेसए ॥ १७ ॥

सज्जन्ति आसक्तिमनुभवन्ति रागादिवसगा जन्तवोऽत्रेति सङ्ग
एषोऽनन्तरं वक्ष्यमाणो मनुष्याणां पुरुषाणाम् । तमेवाह । जा-

ओतीत्यविशेषाभिधानं ततो याः काश्चन मानुष्यो देव्यस्तिर-
श्च्यो वा (द्योगमिति) द्योके तिर्यग्बोकादौ स्त्रियो नार्या
एताश्च हावभावादिभिरत्यन्तमासक्तिहेतवो मनुष्याणामित्ये-
वमुक्तमन्यथा हि गीतादिष्वपि सज्जति एव मनुष्याः मनुष्यो-
पादानं च तेषामेव मैयुनसंज्ञातिरेकः प्रज्ञापनादौ प्ररूपित इति
अतः किमित्याह । (जस्तेसि) यस्य यतेः एताः स्त्रियः
(परिग्रायेति) सर्वप्रकारं ज्ञाताः परिज्ञातास्तत्र रूपरिज्ञेह
परत्र च महानर्थहेतुतया विदिताः तथाचागमः “ विभूसा
इहि संसग्गी, पणीयं रसजोयणं । णरस्सत्तगवेसिस्स, विसं
तावओरं जहा ” ॥ १ ॥ प्रत्याख्यानकपरिज्ञया च तत एव च प्र-
त्याख्याताः (सुकमंति) सुकृतं सुष्वनुष्ठितं पागान्तरः सुकरं वा
सुखेनैवानुष्ठानं शक्यं (तस्सति) सुव्यत्ययात्तेन (सामणंति)
श्रामणं व्रतं किमुक्तं भवत्यवद्यहेतुत्यागो हि व्रतरागेष्वपि
तत्त्वतस्तत्तत्तुक्कनीतितश्च न स्त्रीज्यः परं तन्मूलमिति तत्प्रत्या-
ख्यानत्वसुकृतत्वं श्रामणस्य यद्वोक्तनीतितः स्त्रिय एव दुस्त्य-
जास्ततस्तत्त्यागे सक्तमेवापरमिति तत्प्रत्याख्यानतः सुकृत-
त्वं श्रामणस्योच्यते । वद्व्यति हि “ एष उ संगे समइकमि-
त्ता, सुहुत्तराचेव भवंति सेसा ॥ जहा महासागरमुत्तरित्ता,
णई जवेज्जा वियगा समाणा ” ॥ १ ॥ अतः किंविधेयमित्याह ।
(एवमादाय) एवमित्यन्तरोक्तप्रकारेणात्यन्तासक्तिहेतुवद्व-
क्त्रेणाज्ञाव स्वरूपाभिव्याख्या अवगम्य मेधाव्यवधारणशक्ति-
मान् पङ्कः कर्मस्तद्वृत्ता मुक्तिपथप्रवृत्तानां विग्रन्धकत्वेन
माहिन्यहेतुत्वेन च तदुपमास्तुरवधारणार्थः । ततः पङ्कजता
एव स्त्रियः । पठ्यते च “ एवमादाय मेधावी जहा एया बहुस्सि
गत्ति ” । एवमन्तरमेव वद्व्यमाणमर्थमादाय बुद्ध्या गृहीत्वा
मेधावी तमेवाह ययेत्युपदर्शने एताः स्त्रियः (बहुस्सिगत्ति)
तुच्छशयत्वादिना लब्धास्ततः किमित्याह । नो नैव ताज्जिः
स्त्रीभिर्विनिहन्त्यात् विशेषः संजमजीवितव्यव्यपरोपणात्मके-
नातिशयेन च सामस्त्यतदुच्छेदरूपेणातिपातयेदात्मानमिति
गम्यते । कृत्यमाह चरेत् धर्मानुष्ठानमासेवेत । आत्मानं गवे
पयेत् कथं मयात्मा भवान्निस्तारणीय इत्यन्वेपयेत् “ आत्म-
गवेपकः सिद्धिस्वरूपापत्ति ” इति वचनात् । सिद्धिर्वात्मा
ततः कथं ममासौ स्यादित्यन्वेपकः आत्मगवेपको यदात्मान-
मेव गवेपयते इत्यात्मगवेपकः किमुक्तं भवति चित्रावकारशा-
स्त्रिनीरपि स्त्रियोऽवबोक्थ तद्दृष्टिन्यासस्य दृष्टतावगमात्
रुगिति तान्यो हगुपसंहारत आत्मान्वेष्टैव भवति उक्तं हि-
“ वित्तमिच्छि न निज्जाप, नारि वा सुअवकिंयं । जक्खरं पिव
दद्वुणं, दिठ्ठि पमिसमाहरे ” ॥

संप्रति प्रतिमाधारं विवृण्वन् यस्यैताः परिज्ञाता इत्यादि
सूत्रसूचितं चैदंयुगीनजनदाढ्योत्पादकं दृष्टान्तमाह ॥

उसजपुरं रायगिहं, पारुद्विपुत्तस्स होइ उप्पत्ती ।

एंदे सगमाद्वयूद्व-जदसिरियेगा वरुई य ॥ ३६ ॥

तिहं अणगाराणं, अजिगहो आसि चउएहमासाणं ।

वसहीमेत्तनिमित्तं, को हिं उसिओ णिसामेह ॥ ३७ ॥

गणियावरम्मि एको, वित्तितो उसितो उ वग्गवसहीए ।

तत्तितो सप्पवसहिं, को दुक्करकारओ एउ ॥ ३८ ॥

वग्गो वा सप्पो वा, सरीरपीडाकरो उ वत्तवो ।

एणं च दंसणं वा, चारित्तं वा ण पच्चदो जेतुं ॥ ३९ ॥

जगवं पि थूद्वजदो, तिव्वेचंकिमिओ ण पुण जिस्सो ।

अगिसिहाए वत्थो, चउम्मासे ण पुण दप्पो ॥ ४० ॥

अन्नो वि य अणगारो, जणमाणो हं पि थूद्वजदसमो ।

कंवद्वओ य चंदणियाए मईद्वितो एगराई ॥ ४१ ॥

(उजसगायापदकं) वृषभपुरं राजगृहं पाटलिपुत्रस्य भव-
त्युत्पत्तिः नन्दः शगमावः स्थूद्वभद्वश्रीयकौ वररुचिस्त्रया-
णामनगाराणामभिग्रह आसीत् (चउएहमासाणं) सुव्य-
त्ययाच्चतुर्षु मासेषु वसतिमात्रनिमित्तं कः कुत्रोपितो निशा-
मयत । गणिकागृहे एको, द्वितीय उपितस्तु व्याघ्रवसतौ,
सर्पवसतौ तृतीयः, को दुक्करकारकोऽत्र तेषु मध्ये व्याघ्रो
वा सर्पो वा शरीरपीडाकरस्तु वक्तव्यो ज्ञानं वा दर्शनं वा चा-
रित्रं वा न प्रत्यक्षो भेत्तुं जगवानपि स्थूद्वजदस्तीक्ष्णे निशि-
तासिधारादौ चङ्क्रमितो न पुनः त्रिभे अग्निशिखायामुपितश्चा-
तुर्मास्यां न पुनः दग्धः अन्यो पि चानगारो जणघ्नहमपि स्थूद्व-
भद्वसमः कम्पद्वकध्वंदनिकायामुच्चारभूमौ मल्लिनित इति
निर्गुक्तिं गाथापट्टकाकारार्थः । एतदर्थस्तु वृक्षसंप्रदायादव-
सेयः । उक्तं ३ अ० ॥ स च थूद्वभद्व-शब्दे) “ जहा थूद्व-
भद्वे णित्थिपरिसहो अहियासितो तहाहियासियच्चा ण उण
जहा तेण णहियासिओत्ति ”, उक्तं ३ अ० (स्थूद्वजद्वकथा
‘ थूद्वजद्व शब्दे)

स्त्रीपरिपहोपपत्तौ किंविद्व्यादित्याह—

से पञ्चतदंसी प चूतपरिण्णणे उवसंते समिते सहिते सया
जए दद्वु विप्पामिदेति अप्पाणं किमेस जणो करि-
स्सति एस से परमारामो जाओ द्योगमि इत्थिओ मुणि-
णा हु एयं पवेदितं उवाहिज्जमाणे गामधम्महिं अव्रेणीव्व
दासए अविओमोदरियं कुज्जा अवि उहं ठाणं ठाज्जा
अवि गामाण्णगामं दूज्जा अवि आहारं वोळ्ळिज्जा
अवि चए इत्थीसु मणं पुव्वं दंरा पच्चा फासा पुव्वं फामा
पच्चा दंरा इच्चे ते कज्जहा संगकरा जवंति पमिज्जेहाए
आगमेत्ता आणविज्जा अणासेवणाएत्ति वेमि ।

(सेइत्यादि) स साधुः प्रभूतं प्रमादविपाकादिकमतीता-
नागतवर्तमानं वा कर्म विपाकं द्रष्टुं शीलमस्येति प्रचूतद-
र्शी सांप्रतेक्षितयान यत्किञ्चनकारोत्यर्थः तया प्रचूतं सत्त्वर-
क्त्रेणापायपरिज्ञानं संसारमोक्षकारणं परिज्ञानं वा यस्य स
प्रचूतपरिज्ञानः यथावस्थितसंसारस्वरूपदर्शित्यर्थः । कि-
ञ्च उपशान्तः कपायानुदयादिन्द्रियनोऽन्द्रियोपशमाद्वा तया
पञ्चजिः समितिजिः समितः सम्यग् वा मोक्षमार्गमितस्समि-
तस्तथा ज्ञानादिभिः सहितः समन्वितः सह हितेन वा स-
हितः । सदा सर्वकाळं यतः सदायतः । स एवंभूतो प्रमत्तो
गुरोरन्तिकमावसत् प्रमादजनितस्य कर्मणोन्तं विधत्ते स च
रुयाद्यनुकूलपरीपहोपपत्तौ किं विद्व्यादित्याह (दद्वु इ-
त्यादि) दद्वु अवबोक्थ स्त्रीजनमुपसर्गकरणाद्येतमात्मानं
विप्रतिवेदयति पर्यावोचयति तद्यथा सम्यग्दृष्टिरस्मि तयो
त्क्षिप्तपञ्चमहाव्रतभारशरच्छशांकिर्ममलकुलव्यजन्माकार्या-
कारणतयोत्थित इत्येवमात्मानं पर्यावोचयति तं च स्त्रीजनं
किमेव स्त्रीजनो मम त्यक्तजीविताशस्योऽजितैहिकसुखाभि-
वापस्योपसर्गादिकं कुर्यादथवा वैपयिकसुखस्य दुःखप्रती-
काररूपत्वात्किमेव स्त्रीजनः सुखं विद्व्यादित्यो वा पुत्रकलत्रा-
दिको जनो मम मृत्युना जिघृक्षितस्य व्याधिना वा दित्सितस्य

बुध्यपदेनाः वृत्तं । 'मंदरनिर्जरूपो बहुप्रकारान्तरापोविधिः शा
स्त्रोपायविहितस्याविधिच-न्तस्यापि कथंचिदुपकारी " पुराण
निबन्धन्यमपि योगिनां नापकर्षाय । यमस्तदपि सामान्येन गु-
णाधिकपुरुषापेक्षं वा । प्रायः अस्मिन्नादोषः तीर्थकरजनन्या-
दयो हि पुनंदरादिभिरेपि प्रणताः किमत्र ! शेषपुरुषैः । द्वितीये
तु शिष्या अपि आचार्यैर्नामिच्छन्त्यन्ते पद्येति ते पि ततोऽप्युक्त्यमा-
णत्वेन निर्वृत्तिनाजो न ज्ञेयः । नन्वेवं चाण्डक्यादिशिष्याणां
शास्त्रे तत्प्रवणादिनि मृत्तदेनात्यन्निवारः । एतेन स्मरणा-
यकृतकृत्यमपि प्रतिक्रियम् । अथ पुरुषविषयं स्मरणाय-
कृतकृत्यमत्र विधिज्ञातं ननु स्मरणायकृत्यत्वमात्रम् । न च स्त्रि-
यः कदाचन पुंसां स्मरणादीनकुर्वन्तीति न व्यभिचार इति चे-
त्तर्हि एतेरपि विशेषणं करणीयं करणप्यस्मिन्नादोषः स्त्री
णामपि कासाचिन्निवारगतगमरहस्यवास्तितस्तथातृतां कापि
नथाविधाप्रसरे समुच्चृम्बप्रवृत्तिपराधीनसाधुस्मरणादेर-
विरोधात् । अथामहर्षिकत्वेन स्त्रीणां पुण्येन्योऽपकर्षः सोऽपि
किमाप्यामिर्को सन्नुद्धिमाश्रित्य बाह्यां वा । नाप्यामिर्को स
न्यगुद्दीनतिरत्नत्रयादेस्तासामपि सद्भावात् । नापि बाह्या
मेवं हि महत्यास्तीर्थकरलक्ष्म्या गणधरादयश्चक्रधरादि-
लक्ष्म्याश्चेतरकात्रियादयो न भाजनमिति तेषामप्यमहर्षिकत्वे-
नाप्युक्त्यमाणत्वात्सुक्त्यनाचो प्रवेत् । अथ यासौ पुरुषवर्गस्य
महती समृद्धिस्तीर्थकरत्वलक्षणा सा स्त्रीषु नास्तीत्यमहर्षि-
कृत्यमासां विवक्ष्यते तदानीमप्यासकृता स्त्रीणामपि परम-
पुण्यपात्रचूतानां कासाचिन्तीर्थकृत्वाविरोधात्तद्विरोधसाधक-
प्रमाणस्य कस्याप्यभावादतस्याद्यापि विवादास्पदत्वादनु-
मानान्तरस्य चाज्ञावात् । मायादिप्रकर्षयत्वनत्यप्यप्रशस्यं
तस्य स्त्रीपुंसयोस्तुल्यत्वं दर्शनादामे च श्रवणात् श्रूयते हि
चरमशरीरिणामपि नारदादीनां मायादिप्रकर्षयत्वं तत्र पुरु-
षेन्यो हीनत्वं स्त्रीनिर्वाणनिषेधे साध्यायान् हेतुः यत्पुनर्निर्वा-
णकारणं ज्ञानादिपरमप्रकर्षः स्त्रीषु नास्ति, परमप्रकर्षत्वा-
त्तत्पामपृथ्वीगमनकारणपुण्यपरमप्रकर्षवादिति तेनैवोक्तं तत्र
मोहनीयस्यतिपरमप्रकर्षेण स्त्रीवेदादिपरमप्रकर्षेण च व्य-
भिचारः । नास्ति स्त्रीणां मोहः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्यव-
दित्यपि न पेदाहं धर्मोपकरणचीवरस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधि-
तत्वादिति त्रीनिर्वाणे संक्षेपेण बाधकोच्चारः । माधकोपन्या-
सस्तु मनुष्यत्री काचिन्निर्वाणविकलतत्कारणत्वात्पुरुषवत् ।
निर्वाणस्य हि कारणमविकलं सम्यग्दर्शनादिगमनत्रयं तच्च
नासु विद्यत एवेत्यादित एवोक्तमिति । नासिद्धमेतद्विपत्ता-
दपुंसकादेरत्यन्तव्यावृत्तत्वाच्च विरुद्धमनैकान्तिकं वा तथा
मनुष्यस्त्रीजातिः कयाचिद्व्यक्त्या मुक्त्याविकलकारणवत्या
तद्वती प्रव्रज्याधिकारित्वात्पुरुषवत् । न चैतदसिद्धं साधनं
" गुण्यणी गालवच्छा य पच्चावेवं न कण्यह इति " सिद्धान्तेन
तासां तदधिकारित्वप्रतिपादनाच्छेषनिषेधस्य शेषान्यनु-
ज्ञानान्तरतीयकत्वाच्च दृश्यन्ते च सांप्रातमप्येताः कृतशिरोलुच-
ना उपात्तापिच्छिका कमण्डलुप्रमुखयतिविज्ञाश्चेति कुतो नैता-
सां प्रव्रज्याधिकारित्वसिद्ध्यतो न मुक्तिः स्यादिति । रत्ना०
७ परि० ॥

इत्यि (त्थी) द्विगसिद्धकेवलनाण-स्त्रीद्विगसिद्धकेवलज्ञान-
न० स्त्रीद्विगे वर्तमाना ये सिद्धास्तेषां केवलज्ञानं स्त्रीद्विग-
सिद्धकेवलज्ञानम् । केवलज्ञानमेवे, । आ० म० प्र० । इत्यि
द्विगेण सिद्धाणं जं नाणं तं इत्यिद्विगसिद्धकेवलनाणंति । आ०
चू० १ अ० ॥

इत्यि (त्थी) वर-स्त्रीवाक्-स्त्री० खट्वावतेत्यादिलक्षणायां
स्त्रीद्विगप्रतिपादिकायाम्भाषायाम्, -प्रज्ञा० ११ पद० ॥

इत्यि (त्थी) वयण-स्त्रीवचन-न० वचनजोदे, स्त्रीवचनं वीणा
कन्यादीति । आचा० २ श्रु० १ अ० ३ उ० । प्रज्ञा० ॥

इत्यि (त्थी) वस-स्त्रीवश-पु० ६ त० स्त्रीवशीकृते, कथायत्त
तायां च । वाच० । व्य० । " इत्यी वसंगया धाहा " स्त्रीच
शङ्कता यतो युवतीनामाज्ञायां वर्तन्ते बाह्या अज्ञा रागद्वेषो-
पहतचेतस इति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

स्त्रीवसङ्कतानामधमत्वञ्च यथा-

समंगुलि वगुहवे, किंकरे तित्थएहायए चेव ।

गच्छावरं खिहद्वेष-एणपुरिसाधमाञ्च ॥

जदा इत्यी भणितो रंधेहि तदा जणति अहं ठुहमि ताव
तुमं अधिकरणीति त्थारं अवहेहि तस्स त्थारे अवणीते
समंगुलीतो जणति इत्यीवयणाओ दग माणैति सो य होगसं
कितो अपभाप व सुहसुत्ते पगे रोमैतो आणैतित्ति वग्गु
माचो किंकरो पजाते उत्थितो इत्यी जणति किंकरेमि त्ति जं
जणति तं करेति त्ति तित्थएहाय तो जयासि णं मग्गति च
तदा इत्यी जणति गच्छ तमागं तत्थ एहातो कलसं जरेतुमा
गच्छाहि त्ति गच्छावरं स्त्री भोगणकाहे परिवेसणाप इतो
चाहि त्ति जणिताहे गिळो इवरिपखंतो जोगणं ठुहत्ति इत्यी
भणितो कम्मं करेहि त्ति ताहे पणिमणति इंद अक्षयं इंदत्ति
गेहह अत्तयं पुत्तजमं एयं गेहह जा कम्मं करेमीत्यर्थः । एते
त्य पुरिसा अधमा । नि० चू० १५ उ० ।

धिं तेसिं गामनगराणं, जंतिं इत्थी पणायिगा ।

ते य धिकया पुरिसा, जे इत्थीण वसंगया ॥

धिमिन्दायां तेषां ग्रामनगराणां येषां स्त्रीप्रणायिका प्रकर्षेण
स्वतन्त्रतया नायिका अत्र धियोगे द्वितीयाप्राप्तावपि पृथी
प्राकृतत्वात्तथा तेऽपि पुरुषा धिक्कृता धिक्कारं प्राप्तवन्तो ये
स्त्रीणां वशमायत्ततां गताः । तथा ।

इत्थीओ वल्लवं जत्थ, गामेसु नगरेसु वा ।

सो गायां नगरं वावी, सिप्पमेव विणिस्सई ॥

यत्र ग्रामेषु नगरेषु वा स्त्रीयो वल्लवत्यः स ग्रामो नगरं वा
क्षिप्पमेव विनश्यति । बहुवचनेनोपसंहारो जातौ बहुवचन-
मेकवचनं जवतीति ज्ञापनार्थः ॥ व्य० प्र० १ उ० ।

इत्यि (त्थी) विगह-स्त्रीविग्रह पु-स्त्रीशरीरे, व्य-प्र०
२ उ० । आचा० ।

इत्यि (त्थी) विप्रजणा-स्त्रीविज्ञापना-स्त्री० युवतिप्रार्थना-
याम्, (रमणीसम्बन्धे) सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० (अत्र
शोपाशोपविचारः इत्यी शब्दे)

इत्यि (त्थी) विप्पजह-स्त्रीविप्रजह-पु० स्त्रियो विविधैः
प्रकारैः प्रकर्षेण च जहाति त्यजतीति स्त्रीविप्रजहः उणादयो
बहुवमिति बहुवचनान्तरः । स्त्रीपरित्यागवति, " नारीसु नो
पगिज्जिज्ञा इत्यीविप्पजहे अणगारे " इति-उत्त० ७ अ० ।

इत्यि (त्थी) विप्परियासिया-स्त्रीविपर्यासिका-स्त्री० स्वाप्ता-
न्तिकक्रियाविशेषे, " इत्यि ए विप्परियासो इत्यीविपरियासो ।
स्वप्ने क्रिया ब्रह्मचर्याविनाश इत्यर्थः विपर्यासो नाम अवम-
चरेमिति " आ० चू० ४ अ० ॥

इत्थि (त्थी) विद्वोयण-स्त्रीविद्वोचन-न० तैतिह्यापरनाम-
धेये चलसंज्ञके करणजेदे, विशे० (तदानयनादिकरण-
शब्दे वक्ष्यते)

इत्थि(त्थी)वेय-स्त्रीवेद-पु० स्त्रियं यथावस्थितस्वभावतस्तत्स-
म्बन्धविपाकतश्च वेदयति ज्ञापयतीति स्त्रीवेदः । वैपायिकादिके
स्त्रीस्वजावाविर्भावके कामशास्त्रे, "सुपुरिसा इत्थिवेय खेयसा"
स्त्रीवेदे खेदज्ञाः स्त्रीवेदो मायाबहुव इति निपुणा अपि स्त्रीणां वशं
ब्रजन्तीति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । वेद्यत इति वेदः स्त्रियाः
वेदः स्त्रीवेदः स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यभिवापः । तद्विपाकवेद्यं कर्म्म
ऽपि स्त्रीवेदः । स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यभिवापे, तद्विपाकवेद्ये नोकपा
यवेदनीयकर्मविशेषं च । प्रज्ञा० २३ पद० । यद्वशात्स्त्रियाः
पुरुषं प्रत्याभिवापो ब्रजति । यथा पित्तवशान्मधुरञ्चयं प्रति स
कुङ्कुमादाहसमः यथा २ ज्वल्यते तथा २ ज्वलति दहति च
पत्रमवलापि यथा २ संस्पृश्यते पुरुषेण तथा २ अस्या अधिकत-
रोऽभि वापो जायते शुज्यमानायान्तु वन्नकारीपदाहृत्योऽभि-
वापो मन्द इति स्त्रीवेदोदयः । कर्म० । स्था० । पं० सं० । सम्प्राप्तः
स्त्रीवेदकर्मोदयजनितो यः स्त्रीवेदः स किंस्वरूप इत्यावेदयन्नाह ।

इत्थिवेदेणं जंते ! किंपकारे पं० गो० फुंफुअगिसमा-
णे पप्पत्ते सेत्तं इत्थियात्रो ॥

(इत्थीवेदे णं जंते इत्यादि) स्त्रीवेदेणमिति पूर्ववत् नदन्त-
किंपकारः किंस्वरूपः प्रज्ञः । भगवानाह गौतम ? फुंफुकाग्नि
समानः फुंफुका शब्दो देशरूपत्वात् कारिपचाचकस्ततः
कारिपाग्निसमानः परिमलनमदनदाहरूप इत्यर्थः प्रज्ञः ।
जी० २ प्रति० ॥ (स्त्रीवेदस्य स्थितिः त्रिई शब्दे । स्त्रीणां
स्वजावादि इत्थी शब्दे) ॥

इत्थि (त्थी) वेयसा-स्त्रीवेदज्ञ-पु० स्त्रीवेदो मायाप्रधान इत्येवं
निपुणे, । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ॥

इत्थि(त्थी)संकिद्विद्व-स्त्रीसंक्लिष्ट-त्रि० स्त्रीप्रतिपेविनि, प्रव० ।

इत्थि (त्थी) संग-स्त्रीसङ्ग-पु० स्त्रीपु प्रवर्तने, सूत्र० २ श्रु०
२ अ० ॥ (तच्च प्रधानं संसारकारणमिति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपक्क-स्त्रीसम्पर्क-पु० स्त्रीभिः सह संवासे, सूत्र०
१ श्रु० ४ अ० १ उ० । (सच्च साधुभिर्न विधेय इति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपरिवुरु-स्त्रीसंपरिवृत-त्रि० स्त्रीभिः समन्ता-
त्परिवेष्टिते, " समंता परिवेष्टिओ परिवुमो जणति परिमाण
जाव तिष्ठि चउरो पंच वा वागरणाणि परतो उट्टादि अप-
रिमाणं कहे कहेतस्स चउगुरुं आणादिया य दोसा एस
सुत्तथो इमा णिज्जुत्तीगाहा—

मज्जं दोएहंत गतो, ससंति ऊसगादि वहेतो ॥

चउदिसिठिताहिंतुवमो, पास गताहिव अप्फुसंतो ॥ ६० ॥

अहवा एगदिसि वियाहिं वि अप्फुसंतीहिं परिवुमो जण-
ति । नि० चू० २ उ० ॥

इत्थि (त्थी) संवास-स्त्रीसंवास-पु० स्त्रीभिः सार्कं परिजोगे,

जतुकुंजे जोइवगहे, आसुजि तत्तेणासमुवयाइ ॥

एवि त्थियाहिं अणगारा, संवासेण णासमुवयंति ॥ ५७ ॥

(जतुकुंभेत्यादि) यथा जातुपः कुम्भो ज्योतिपाग्निनोपगू-
ढः समावृद्धितोऽग्निनप्तोऽग्निनाग्निमुख्येन सन्तापितः क्षिप्रं
नाशमुपैति छवीनूय विनश्यत्येवं स्त्रीभिः सार्धं संवसनेन प-
रिजोगेनानगारा नाशमुपयान्ति सर्वथा जातुपु कुम्भवत् व्रत-

कात्रिन्यं परित्यज्य संयमशरीराङ्गइयन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ०
१ उ० । स्त्रीभिः सार्धमेकत्र वसतां, ॥

एवं विवेगमादाय, संवासो न विकप्पए दविण ॥

तदेवमनन्तरोक्तया नीत्या विपाकं स्वानुष्ठानमादाय प्राप्य
विवेकमिति वा कचित्पाठस्तद्विपाकं विवेकञ्चादाय गृही-
त्वा स्त्रीभिश्चारित्रपरिपन्थिनीभिः सार्धं संवासो वसतिरेकत्र
न कल्पते न नुद्यते कस्मिन्चन्यत्रूते मुक्तिगमनयोग्ये रागद्वेष-
रहिते वा साधौ यतस्तान्निः सार्धं संवासोऽवश्यं विवेकिनाम-

पि सदनुष्ठानविघातकारीति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।
इत्थि (त्थी) संसत्त-स्त्रीसंसत्त-त्रि० स्त्रीभिः संगते, " ऊरु
कोप्परमादीहिं स घट्टतो संसत्तो ब्रजति दिट्ठीए वा परोप्परं
संसत्तो संगतो इति " तथा च निर्युक्तिः संसत्ते ऊरुगादि
घट्टतो इति ॥

छुविथं च होति मज्जं, संसत्ता दिट्ठिदिट्ठिअंतो वा ॥

जावो व तासु णिहितो, एमे वि त्थीण पुरिसेसु ॥ ६१ ॥

च सदाओ संसत्तं पि छुविथं ऊरुगादि घट्टतो संसत्तो दिट्ठि
एवा इत्थीण वा मज्जे अहवा संसत्तस्स इमं वक्खाणं तेण तासु
भावो णिहितो णिवेसितो ताहिं वा तमिणि सेवितो परस्पर
गृह्णानीत्यर्थः । नि० चू० । स्त्रीभिः समाकीर्णं (सेविते) स्थानादां
च । स्था० १० उ० । (तच्च साधुभिर्वर्जनीयमिति व्रजचरगुत्ति शब्दे)

इत्थि (त्थी) सहा-स्त्रीश्रद्धा-स्त्री० स्त्रीश्रद्धाने, सूत्र० १ श्रु०
४ अ० १ उ० । (तत्कयादिकं इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सहाव-स्त्रीस्वजाव-पु० स्त्रीया इव स्वजावां
यस्य । अन्तःपुररक्के महल्लके, ६ त० स्त्रीणां शीघ्रे च ।
वाच० । सूत्र० । (स्त्रीस्वजावपरिज्ञाने कथानकं इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सेवा-स्त्रीसेवा-स्त्री० ६ त० स्त्रीसम्भोगे, व्यव-
यसधर्मेण नारीसेवने, । वाच० । स्त्रीसेवादय इह परत्र वा
अकल्याणकारिण इति । व्य० । " अन्नपानैर्हरेद्वातां यौव-
नस्यां विचूयया । वेद्यां स्त्रीमुपचारेण वृद्धां कर्कशसेवया "
इति-आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

इत्थी-स्त्री-स्त्री० स्त्र्यायतेस्तृणातेर्वा रूटि द्वित्वाद्द्वीपि स्त्रीति
प्रव० ८६ द्वा० । उक्त० । " स्त्रिया इत्थी " १३० इति सूत्रेण
स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा-पक्के-थीति । प्रा० ८ अ० १ पा०
योपिति, -अनु० । पंचा० । तं० ।

(१) स्त्रीलक्षणं तच्चरन्दिनोपश्च ।

(२) स्त्रीवक्तव्यता तच्चेदवर्णनञ्च ।

(३) स्त्रीणां स्वजावादिपरिज्ञानस्यावश्यकता । तत्कृत्यव-
र्णनञ्च ।

(४) स्त्रीसम्बन्धे दोषाः ।

(५) कतमाग्निः स्त्रिजिस्सार्कं न विहर्त्तव्यम् ।

(६) इह लोके एव स्त्रीसम्बन्धविपाकः ।

(७) स्त्रीसंस्पर्शो दोषः ।

(८) जोगीनां विरम्यना ।

(९) स्त्रियो विश्वास्याकार्यं कुर्वन्ति ।

(१०) स्त्रीणां स्वरूपस्य शरीरस्य चातिनिन्दनीयत्वम् ।

(११) स्त्रीचरित्रं वैराग्योत्पादनाय छुष्टव्यम् ।

(१२) स्त्रीणामशुचित्वं सर्वस्वापकर्षकत्वञ्च ।

(१३) स्त्रीणां बन्धनकारणत्वं तस्मैहानुगतस्य दुःखानि च ।

(१४) स्त्रीसंसर्गस्य सर्वथा परित्याज्यत्वं तत्प्राये कारणानि च ।

- (१५) स्त्रीषु शक्तस्य परिग्रहित्वं तान्नु सर्वेन्द्रियगुणैर्न जाय्यम् ।
 (१६) स्त्रीकस्त्वर्थोऽदिनिषेधः ।
 (१७) स्त्रिया साच्च विहारस्वाध्यायाहारोधारप्रवृत्त्यापरिष्ठा-
 पनिका धर्मकयादिनिषेधः ।
 (१८) स्त्रीणां निर्व्यानादिनिषेधः ।
 (१९) स्त्रीस्यानदृष्टं न तत्र सन्त्यागस्तन्मन्नातिक्रमे गुणाश्च ।
 (२०) मतान्तराद्यपूर्वपक्षद्वयानि ।

(१) स्त्रीशब्दं न चन्द्रनिर्गो यथा ।

" योनेर्मुद्रन्यमर्थस्य-स्मृयता ह्रीयता नता । पुंस्यामितेति
 त्रिभूतानि सप्त स्त्रीत्ये प्रयुज्यते इति । तयान्यत्राप्युक्तम् । "स्त-
 नकेशवनी स्त्री स्यादिति " । स्या० ३ गा० । जी० । स्त्रीश-
 ब्दस्य निर्गो यथा-नत्र नाम व्यापने दृष्टान्वाचनादस्य स्त्री-
 शब्दस्य द्रव्यादिनिर्गोपार्थे निर्युक्तिकार आह—

द्रव्याजिज्ञासु चिन्धे, द्रव्यं जावे य इत्यधिकृतत्वे ।

अद्रिज्ञावे तद् मिष्टी, जावे वयमि भवउत्तो ॥ ५६ ॥

तत्र चन्द्रस्त्री चेथा । आगमनो नो आगमतश्च । आगमतः
 स्त्रीपदार्थज्ञस्तत्र चागपयुक्तं अनुपयोगां द्रव्यमिते कृत्वा नो
 आगमनो ज्ञातारभयशरीरव्यतिरिक्ता द्विधा । एकजायिका
 यद्वाऽप्युक्ताभिमुख्यनामगोत्रा वेति । चिद्व्यते जायतेऽज्जेनेति चिद्वं
 स्तननेपथ्यादिकं चिद्वं माघेण स्त्रीचिद्वं स्त्री । अपगतस्त्रीचेद्व्य-
 स्यः केवली वा अन्यो वा स्त्रीचेद्व्यधारी यः कश्चिदिति । चेद
 स्त्री तु पुण्याजिज्ञापरूपः स्त्रीचेद्व्यदयः । अजिज्ञापनात्वा तु
 निर्युक्तिरुद्देश्ये गाथापञ्चकनाह । अभिज्ञाप्यते इत्यजिज्ञापः
 स्त्रीजिज्ञानिधानशब्दः । तयथा । माता माता मिळिरिति ।
 जायस्त्री तु चेथा । आगमनो नो आगमतश्च । आगमतः स्त्रीप-
 दार्थज्ञस्तत्र चागपयुक्त उपयोगो भाव इति कृत्वा नो आगम-
 नस्तु जायविषये निर्गोपे चेद स्त्रीचेद्व्यरूपे घस्तुपयुक्ता तदु-
 पयोगानन्यन्वाज्ञावस्त्री जयति । यथा अज्ञाद्युपयुक्ता माणव-
 कोऽग्रिरय जयत्येवमत्रापि । यदि वा स्त्रीचेद्व्यनियतकान्युद्देश्य-
 प्रवृत्तानि यानि कर्माणि तेषूपयुक्तांति तान्यनुजयन्ति जायस्त्री-
 ति एतावानेय श्रित्यो निक्षेप इति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

(२) स्त्रीयक्तव्यता तद्देववर्णनश्च ।

मे किं तं इत्थीओ २ तिबिहाओ पणुत्ताओ तंजहा तिरि
 वयजोणिन्थीओ मणुस्सर्त्थीओ देवित्थीओ मे किं तं ति-
 रिक्खजोणिन्थीओ २ तिबिधाओ पणुत्ताओ तंजहा ज-
 वयरीओ यवयरीओ खहयरीओ । मे किं तं जवयरीओ
 २ पंचविधाओ पणुत्ताओ तंजहा मच्छीओ जाव सुमुमारीओ से
 चं जवयरीओ । से किं तं यवयरीओ २ पुबिहाओ पणुत्ताओ
 तंजहा चउप्पदीओ य परिसप्पिणीओ य । से किं तं चउ-
 प्पदीओ २ चउव्विहाओ पणुत्ता तंजहा एगखुरीओ जाव
 सणप्पईओ । से किं तं परिसप्पिणीओ २ पुबिहाओ पणुत्ता तंज-
 हा उरगपरिसप्पिणीओ य जुयगपरिसप्पिणीओ य । से
 किं तं उरगपरिसप्पिणीओ २ तिबिधाओ पणुत्ताओ
 तंजहा अहीओ अयगरीओ महोरगीओ सेचं उरगप-
 रिसप्पिणी । से किं तं जुयपरिसप्पिणी २ अणेगविधाओ
 पणुत्ताओ तंजहा गोहीओ णउव्वीओ सेधाओ सेह्वा
 ओ सेरनीओ सेरिधीओ सावाओ खराओ पंचडोइया

ओ चउप्पइयाओ मूसियाओ सुमुंसियाओ धरोद्विया-
 ओ गोहियाओ जोहियाओ थिरावद्वियाओ सेचं जुय
 परिसप्पिणीओ । से किं तं खहयरीओ २ चउव्विहाओ पणु-
 ताओ तंजहा चम्मपंखीओ जाव सेचं खहयरीओ सेचं
 तिरिक्खजोणित्थियाओ । से किं तं मणुस्सित्थियाओ २
 तिबिधाओ पणुत्ताओ तंजहा कम्मचूमियाओ अकम्म
 चूमियाओ अंतरदीवियाओ । से किं तं अंतरदीवियाओ
 २ अट्टावीसतिविधाओ पणुत्ता तंजहा एगुरईओ आ-
 चीसाओ जाव सुप्पदंताओ सेचं अंतरदीवे । से किं तं
 अकम्मचूमियाओ २ तीसतिविधाओ पणुत्ता तंजहा
 पंचमु हंमवणमु पंचमु एरमवणमु पंचमु हरिवासेमु पंचमु
 रम्मगवासेमु पंचमु देवकुलमु पंचमु उत्तरकुलमु सेचं अक-
 म्मचूमगमणुस्सीओ । से किं तं कम्मचूमियाओ २
 पणुत्ताओ पणुत्ताओ तंजहा पंचमु जग्हेमु पंचमु
 एरवणमु पंचमु महाविदेहेमु सेचं कम्मचूमगमणुस्सीओ ३ ।

(सेकितमित्यादि) अय कास्ता स्त्रियः स्मृतिराह स्त्रियस्त्रिविधाः
 प्रकृमास्त्रियगोत्रिस्त्रियो मनुष्यस्त्रियो देवस्त्रियश्च (सेकितमि-
 त्यादि) तिर्यग्योनिस्त्रियस्त्रिविधास्तद्यथा जज्ञचर्यः स्थज्ञचर्यः
 सचर्यश्च (सेकितमित्यादि) मनुष्यस्त्रियोऽपि त्रिविधास्तद्यथा
 कर्मजूमिका अकर्मजूमिका अन्तरद्वीपिकाश्च । कृष्यादिकर्मप्र-
 धाना जूमिः कर्मजूमिः जस्तादिका पञ्चदशधा तत्र जाताः कर्मजु-
 मिजा एवमकर्मजूमिजा नचरमकर्मजूमिमंगजूमिरित्यर्थः ।
 देवकुल्यादिका विशद्विधा अन्तरे मध्ये समुद्रस्य द्वीपा ये ते तथा
 तेषु जाता आन्तरद्वीपास्त एवान्तरद्वीपिकाः । स्या० ३ गा० ॥

से किं तं देवित्थियाओ २ चउव्विहाओ पणुत्ताओ तंज-
 हा जवनवासिदेवित्थियाओ वाणमंतरदेवित्थियाओ जोति-
 सियदेवित्थियाओ वेमाणियदेवित्थियाओ से किं तं जवण-
 वासिदेवित्थियाओ २ दसविधाओ पणुत्ताओ तंजहा असु-
 रकुमारजवणवासिदेवित्थियाओ जाव धणितकुमार-
 जवणवासिदेवित्थियाओ सेचं जवणवासिदेवित्थियाओ ।
 से किं तं वाणमंतरदेवित्थियाओ २ अट्टविधाओ पणु-
 ताओ तंजहा पिमायवाणमंतरदेवित्थियाओ जाव सेचं
 वाणमंतरदेवित्थियाओ । से किं तं जोतिसियदेवित्थिया-
 ओ २ पंचविहाओ पणुत्ताओ तंजहा चंदविमाणजोति-
 सियदेवित्थियाओ सूरविमाणदेवित्थियाओ गहविमाण
 देवित्थियाओ णखत्तविमाणदेवित्थियाओ ताराविमाण-
 जोतिसियदेवित्थियाओ सेचं जोतिसियदेवित्थियाओ ।
 से किं तं वेमाणियदेवित्थियाओ २ दुव्विहाओ पणु-
 ताओ तंजहा सोहम्मकप्पेमाणियदेवित्थियाओ ईसा
 णकप्पेमाणियदेवित्थियाओ सेचं वेमाणित्थियाओ ।
 जी० २ प्रति० । (सुगमत्वाद्द्वीका न व्याख्याता)

स्त्रियो देवमानुषजेदाद्विविधा एताश्च सचिन्ताः अचिन्तास्तु
 प्रस्तरद्वेष्यचित्रादिनिर्मिताः । ध० २ आधि० । शब्देन वयसा
 च स्त्री त्रिविधा मन्दशब्दा मध्यमशब्दा तीव्रशब्दा चेति । वय-

सा तु स्थविरा मध्यमा तरुणी चेति । पुनरेकैका त्रिविधा अपद्रा-
वणमर्तुका प्रोपितमर्तुका स्वाधीनमर्तुका चेति । वृ० १ उ० । मु-
ग्धा मध्या प्रौढा चेति । उक्त० १६ अ० । "इत्थीओ दुविधा अदुगुं
त्रिता य वंभणखात्तियवेसिसुदियडुगंठिता संभोईय अक्खरिया
ओ अहवा णरुचरुमादियाओ असंजोअइत्थियाओ एताओ वि
दुविधा सपरिग्गहा अपरिग्गहाओय । नि० चू० १६ उ० ॥

चत्तारि धूमसिहाओ पप्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा
वामावत्ता । ४ । एवामेव चत्तारित्तियाओ पप्पत्ता तंजहा
वामा णाममेगा वामावत्ता । ४ । चत्तारि अगिसिहाओ प-
प्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामावत्ता । ४ । एवामेव
चत्तारि त्तियाओ पप्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामा
वत्ता । ४ । चत्तारि वायमंरुद्धिया पप्पत्ताओ तंजहा वा-
मा णाममेगा वामावत्ता । ४ । एवामेव चत्तारि त्तियाओ
पप्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामावत्ता ॥ ४ ॥

धूमशिखा वामा वामपादवर्चस्सितयाऽनुकूलस्वजावतया वा
वामत एवावर्तते या तथा चक्षणात्सा वामावर्त्ता १० स्त्रीपुरु-
षवद् व्याख्येया कम्बुद्वयान्ते सत्यपि धूमशिखादिदृष्टान्तानां
स्त्रीदार्ष्टान्तिके शब्दसाधर्म्येणोपपन्नतरत्वाद्भेदेनोपादानमिति
११ एवमग्निशिखापि १२ वातमण्मलिका मण्मलेनोर्ध्व-
प्रवृत्तो वायुरिति इह च स्त्रियो माद्विन्योपतापचापल्यस्वजा वा
नवन्तीत्यभिप्रायेण तासु धूमशिखादृष्टान्ततयोपन्यास इति ।
उक्तञ्च "चवत्ता मइवणसीत्ता, सिणेहपरिपूरिया वियावेइ ।
दीवयासिहि व्व महिवा, व्वप्पसरा जवं देइ त्ति" ॥

चत्तारि कूमागरसात्ताओ पप्पत्ताओ तंजहा गुत्ता णा
मेगा गुत्तदुवारा, गुत्ता णामेगा अगुत्तदुवारा, अगुत्ता णा
मेगा गुत्तदुवारा, अगुत्ता णामेगा अगुत्तदुवारा । एवामेव
चत्तारि त्थीओ पप्पत्ताओ तंजहा गुत्ता णामेगा गुत्ति
दिया गुत्ता णामेगा अगुत्तिदिया ४ ॥

तथा कूटस्येव आकारो यस्यः शाखायाः गृहविशेषस्य सा
तथा । अयं च स्त्रीद्विद्वद्वान्तः स्त्रीद्वक्वणदार्ष्टान्तिकार्थसा-
धर्म्यवशात्तत्र गुप्ता परिवारा वृता गृहान्तर्गता वस्त्राच्छादिता-
ङ्गा गृहस्वजावा वा । गुप्तेन्द्रिया तु निगूढीतानौचित्यप्रवृत्तञ्चि
या एवं शेषा भङ्गा कृत्वाः । स्था० ४४ उ० । पद्मिनी चित्रिणी हस्ति
नी शङ्खिनीति चतुर्विधाः स्त्रिय इति । उक्त० १६ अ० ।

एतासां वक्त्राणादिकम्—“पद्मिनी चित्रिणी चैव शङ्खिनी ह-
स्तिनी तथा । शशो मृगो वृषोऽश्वश्च स्त्रीपुंसोर्जाति वक्त्रणम् ।
नवति कमलनेत्रा नासिकाकुल्लगन्था अविरलकुचयुग्मा चारु-
केशी कृशाङ्गी । मृदुवचनसुशीला गीतवाद्यानुरक्ता सकल-
तनुसुवेषा पद्मिनी पद्मगन्धा १ भवति रतिरसज्ञा नातिखर्वा न
दीर्घा तिवकुसुमसुनासा स्निग्धनीलोत्पलाङ्गी । घनकाठिनकुचाद्या
सुन्दरी वरूढीला सकलगुणसमेता चित्रिणी चित्रवक्त्रा २ ।
दीर्घातिदीर्घनयना वरसुन्दरी या कामोपभोगरसिका गुण-
शीलयुक्ता । रेखात्रयेण च विभूषितकण्ठदेशा सम्भोगकोवि-
रसिका किञ्च शङ्खिनी सा । ३ । स्थूलाधरा स्थूलनितम्बभागा स्थू-
लाङ्गुली स्थूलकुचा सुशीला । कामोत्सुका गाढरतिप्रिया या
नितम्बस्त्रवां करिणी मता सा ४ शशके पद्मिनी तुष्टा चित्रिणी
रमते मृगे । वृषजे शङ्खिनी तुष्टा हस्तिनी रमते हये । ५ पद्मिनी

पद्मगन्धा च मीनगन्धा च चित्रिणी । शङ्खिनी द्वारगन्धा च
मदगन्धा च हस्तिनी । ६ वाच० स्त्रीणामुष्णस्वभावत्वं "शिमहो
इत्थित्ति" ग्रीष्मास्त्री नवतीति । औप० ॥

(३) स्त्रीणां स्वजावादि परिज्ञानस्यावश्यकता तत्कृत्यवर्णञ्च
तत्र स्वजावपरिज्ञानं यथा ॥

जस्सित्तियओ परिष्साया सव्वकम्मावहाओ से दक्खू ॥
यस्य स्त्रियः स्वरूपतस्तद्विपाकतश्च परिज्ञाता भवन्ति । सर्वं
कर्मावहन्तीति सर्वकर्मवहाः सर्वपापोपादानमृताः स एवा
आक्रीत्स एव यथावस्थितं संसारस्वजावं ज्ञातवानिति । एत-
दुक्तं नवति स्त्रीस्वजावपरिज्ञानेन तत्परिहारेण च स जगद्वान्
परमार्थदृश्यभूदिति । आचा० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

स्त्रीणां स्वजावादिपरिज्ञानञ्च निर्गुणैकौ यथा ॥

सुसमत्यावसमञ्जा, कीरंति अप्पसत्तिया पुरिसा ॥

दीसंती सूरवादी, णारीवसगा ण ते सूरा ॥ ६१ ॥

परानीकविजयादौ सुष्ठु समर्था अपि सन्तः पुरुषाः स्त्रीजिना-
त्मवशीकृता असमर्था वृद्धेपमात्रभीरवः क्रियन्तेऽल्पसात्विकाः
स्त्रीणामपि पादपतनादिचाटुकरणेन निःसाराः क्रियन्ते । तथा
दृश्यन्ते प्रत्यङ्गेषोपवृज्यन्ते । शूरमात्मानं वदितुं शीघ्रं येषां ते
शूरवादिनोऽपि नारीवशगाः सन्तो दीनतां गताः पर्वभूताश्च न ते
शूरा इति । तस्मात् स्थितमेतदविश्वास्याः स्त्रिय इति । उक्तं-
च । को वीससेज तासि, कतिवय जरियाण छुच्चियट्टाणे ।
खणरत्त विरत्तेणं, धिरत्तु इत्थोण हिययाणं ॥ १ ॥ अणं जणं-
ति पुरओ, अणं पासेइ विज्जमाणोओ । अणं च तासि हियए,
जं च खमं तं करिंति पुणे ॥ २ ॥ को एयाणं णाहिइ, वेत्तव्या
गुम्मगुविज्जहिययाणं । जावं भग्गासाणं, तत्तुप्पन्नं भणंतीणं ।
॥ ३ ॥ महिवायरत्तमेत्ता, उच्चुखं च सक्करा चेव । सा पुण
विरत्तमित्ता, णिंवं कूरे विससेति ॥ ४ ॥ महिवादिज्ज करेज व,
मारिज वसं उविज्जवमणुस्संतुड्जा जीवाविज्जा, अहवरणर कं
च पावेज्जा ॥ ५ ॥ ण विरक्खं तेसु कयं, ण वि णेहं ण चिय द्वाण
सम्माणं ॥ ६ कुलं ण पुच्चयं आयत्तं च शीघ्रं महिहियाओ ।
६ मा वीसंजह ताणं, महिवाहिययाण कवरुभरियाणं । णिसेह
निहयाणं, अहियवयणजं पणरयाणं ॥ ७ ॥ मारेइ जियंतं पि हु
मयं पि अणुमरइ काइ भत्तारं ॥ विसहरगइ चरियं, वं कविवंकं
महेत्ताणं ॥ ८ ॥ गंगाएवाहुयं सा-गरे जवं हिमवओ य परि-
माणं ॥ जाणंति बुद्धिमंता, महिवा हिययं ण जाणंति ॥ ९ ॥
रोवावंति खंति य, अहियं जंपंति पत्तियावंति ॥ कवरेणय खं-
ति विसं, मरंति ण य जाति सण्णावं ॥ १० ॥ चिंतिंति कज्जम-
णं, अणं संजवइ भासई अणं ॥ आढवइ कुणइ अणं, माइ-
ण्णियमि सारो ॥ ११ ॥ असयारंमाण तहा, सव्वेसिं दोग
गरहणिज्जाणं ॥ परदोगवैरियाणं, कारणं चेव इत्थीओ ।
॥ १२ ॥ अहवा को जुवइणं, जाणइ चरियं सहावकुम्भिवाण ।
दोसाण आगरो चिय, जणे सरीरेवसइ का सा ॥ १३ ॥ सूवं
जुच्चरियाणं, हवइ ण णरयस्स वत्तिणी विवुवा । मोक्खस्स म-
हाविग्गं, वज्जेयन्वा सया नारी ॥ १४ ॥ धप्पा ते वरपुरिसा, जे
चिय मोत्तुण णिययजुवइओ । पव्वइया कयानियमा, सिवम-
यवमणुत्तरं पत्ता ॥ १५ ॥

अधुनायादृक्कः शूरो भवति तादृशं दर्शयितुमाह ॥

धम्ममि जो ददमई, सोःसूरो सत्तिओ य वीरो य ॥

णहु धम्मणिस्साहो, पुरिसो सूरुओ सुवद्विओ य ॥ ६२ ॥

इत्थुपदेशः कर्त्तव्यः । 'नयननिर्जनयो बहुप्रकारस्तपोविधिः शा
म्ना रागादिकिन्माविधिवन्कस्यापि कथंचिदुपकारी' पुरुषान
नियन्त्यन्यमपि गोपितां नापकर्षाय । यतस्तदपि सामान्येन गु
णाधिकपुरुषाण्येकं वा । एते अमिहतादोषः तीर्थवर्जन्या
दयो हि पुण्ड्रगदिभिरपि प्रणताः किमन्यः । शेषपुरुषैः । द्वितीये
तु शिष्या अपि आचार्येनाभिचरन्त्यन् एवेति न पिततोऽपकृत्यमा
णत्वेन निवृत्तिजाज्ञेन प्रवेष्टुः । नन्वेवं व्याकुरुद्रादिशिष्याणां
शास्त्रे न च श्रवणादिनिवृत्तेनेत्येति चारः । पतेन स्मरणा
यकृतकव्यमपि प्रतिक्रियम् । अत्र पुरुषविषयं स्मरणाद्य
कर्त्तव्यमत्र विवक्षितं नतु स्मरणायकृत्यमात्रम् । न च स्त्रि
यः कदाचन पुंसां स्मरणादीनां कृत्यन्तीति न व्यभिचार इति चे
त्तर्हि पुण्येति विशेषणं करणीयं करणव्यसिद्धतादोषः स्त्री
णामपि कामाचिन्त्यारानागमरहस्यवस्तुसमधातूनां अपि
नथाविधायसरे समुच्चैः प्रवृत्तिपराधीनसाधुस्मरणादेर
विरोधात् । अयामहर्हि कर्त्तव्येन स्त्रीणां पुण्येच्योऽपकर्षः सोऽपि
किमाव्यात्मिकीं समृद्धिमाश्रित्य यातां वा । नाव्यात्मिकीं स
न्यगदशनादिरत्नव्यादेस्तासामपि सदृश्यात् । नापि वाह्या
मेवं हि महत्यास्तीर्थकरवृत्त्या गणधरादयश्चक्रवर्त्तयादि
लङ्घन्याश्चैतरेकात्रियादयो न भाजनमिति नेषामप्यमहर्हि कर्त्तव्ये
नापकृत्यमाणव्यानुत्तयनायो प्रवेष्टुः । अय यासां पुरुषवर्गस्य
मदती समृद्धिस्तीर्थकरवृत्त्या सा स्त्रीषु नास्तीत्यमहर्हि
कृत्यमासां विवद्वत्ते तदानीमप्यसिद्धता स्त्रीणामपि परम
पुण्यपात्रवृत्तानां कासांचिच्चैर्यकृत्याविरोधात्तद्विरोधसाधक
प्रमाणस्य कस्याप्यभावादतस्यापि विवादास्पदत्वाद्यनु
नानान्तरस्य जानायात् । मायादिप्रकर्षवत्त्वेनत्यप्यप्रदास्यं
तस्य स्त्रीपुंसयोस्तुल्यत्वदर्शनादागमे च श्रवणात् श्रूयते हि
चरमशरीरिणामपि नागदादीनां मायादिप्रकर्षवत्त्वं तत्र पुरु
षेच्यो हीनत्वं स्त्रीनिर्वाणनिर्देश साधीयान् हेतुः यत्पुनर्निर्वा
णकारणं ज्ञानादिपरमप्रकर्षः स्त्रीषु नास्ति, परमप्रकर्षत्वा
न्नातनपृथ्वीगमनकारणापुण्यपरमप्रकर्षवादि तेनैवोक्तं तत्र
मोहनीयस्यतिपरमप्रकर्षेण स्त्रीवेदादिपरमप्रकर्षेण च व्य
भिचारः । नास्ति स्त्रीणां मोक्षः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थव
दित्यपि न पेक्ष्यं धर्मोपकरणचीवरस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधि
नत्वादिति श्रीनिर्वाणे संक्षेपेण बाधकोच्चारः । साधकोपन्या
मस्तु मनुष्यत्वी काचिन्निर्वाणविकलतत्कारणत्वात्पुरुषवत् ।
निर्वाणस्य हि कारणमविकलं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयं तच्च
तासु विद्यत एवेत्यादित एवोक्तमिति । नासिद्धमेतद्विपक्षा
न्पुंसकोदरत्यन्तव्यावृत्तत्वात् विरुद्धमनैकान्तिकं वा तथा
मनुष्यस्त्रीजातिः कयाचिद्व्यक्त्या मुक्तयविकलकारणवत्त्वा
तद्वती प्रव्रज्याधिकारित्वात्पुरुषवत् । न चैतदसिद्धं साधनं
“ गुह्यणी बाहवच्छा य पत्वापेवं न कप्यइ इति ” सिद्धान्तेन
तासां तदधिकारित्वप्रतिपादनाद्विशेषनिषेधस्य दोषाज्यनु
ज्ञानान्तरीयकत्वात् दृश्यन्ते च सांप्रातमप्येताः कृतशियोलुब्ध
ना उपात्तपिच्छिका कमपेक्षुप्रमुखयतिविज्ञाश्चेति कुतो नता
सां प्रव्रज्याधिकारित्वसिद्ध्यतो न मुक्तिः स्यादिति । रत्ना०
७ परि० ॥

इत्थि (त्थी) द्विगसिद्धकेवलज्ञान-स्त्रीद्विगसिद्धकेवलज्ञान-
न० स्त्रीद्विगे वर्तमाना ये सिद्धास्तेषां केवलज्ञानं स्त्रीद्विग-
सिद्धकेवलज्ञानम् । केवलज्ञानभेदे, । आ० म० प्र० । इत्थि
द्विगेण सिद्धाणं जं नाणं तं इत्थिद्विगसिद्धकेवलज्ञानांति । आ०
चू० १ अ० ॥

इत्थि (त्थी) वज-स्त्रीवाक्-स्त्री० खट्वाहतेत्यादिवृत्तपायां
स्त्रीद्विगप्रतिपादिकायाम्भाषायाम्, -प्रज्ञा० ११ पद० ॥

इत्थि (त्थी) वयण-स्त्रीवचन-न० वचनभेदे, स्त्रीवचनं वीणा
कन्यादीति । आचा० २ श्रु० १ अ० ३ उ० । प्रज्ञा० ॥

इत्थि (त्थी) वस-स्त्रीवशा-पु० ६ त० स्त्रीवशीकृते, कृत्यायत्त
तायां च । वाच० । व्य० । “ इत्थी वसंगया वाह्य ” स्त्रीव
शङ्कता यतो युवतीनामाज्ञायां वर्तन्ते वाह्य अज्ञा रागद्वेषो-
पहतचेतस इति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

स्त्रीवसङ्गतानामधमत्वञ्च यथा-

समं गुह्यि वगुह्ये, किकरे तित्थएहायए चेव ।

गच्छावरं खिहदसु-एणपुरिसाधमाञ्जत् ॥

जदा इत्थी भणितो र्धेहिं तदा जणति अहं वट्टेमि ताव
तुमं अधिकरणीति त्थारं अवणेहिस्ति तस्स त्थारे अवणीते
समं गुह्यीतो जणति इत्थीवयणाओ दग माणेति सो य होगसं
कितो अप्पमाए व सुहसुत्ते पगे रोमैतो आणेतिस्ति वग्गु
मावो किकरो पजाते उत्थितो इत्थी जणति किकरेमि स्ति जं
जणति तं करेतिस्ति तित्थएहाय तो जयासि णं मग्गति च
तदा इत्थी जणाति गच्छ तमागं तत्थ एहातो कलसं जरेतुमा
गच्छाहिस्ति गच्छावरं खी भोयणकाळे परिवेसणाए इतो
वाहिस्ति जणिताहे गिच्छो इवरिपखंतो ज्ञोयणं वट्टेस्ति इत्थी
भणितो कम्मं फरेहिस्ति ताहे पमिभणति इंद अण्णं इंदस्ति
गेहइ अत्तयं पुत्तज्जं एयं गेहइ जा कम्मं करेमैत्थयः । पते
त्थ पुरिसा अधमा । नि० चू० १५ उ० ।

धिं तेसिं गामनगराणं, जेसिं इत्थी पणायिगा ।

ते य धिकया पुरिसा, जे इत्थीए वसंगया ॥

धिश्चिन्दायां तेषां ग्रामनगराणां येषां स्त्रीप्रणायिका प्रकर्षेण
स्यतन्व्रतया नायिका अत्र धिन्योने द्वितीयाप्रासावपि पृष्टी
प्राकृतत्वास्तथा तेऽपि पुरुषा धिक्कृता धिकारं प्राप्तवन्तो ये
स्त्रीणां वशमायत्ततां गताः । तथा ।

इत्थीओ वज्जवं जत्थ, गामेसु नगरेसु वा ।

सो गामो नगरं वावी, खिप्पमेव विणिस्सइ ॥

यत्र ग्रामेषु नगरेषु वा स्त्रीयो वलवत्यः स ग्रामो नगरं वा
क्लिप्रमेव विनश्यति । बहुवचनेनोपसंहारो जातौ बहुवचन-
भेदवचनेन प्रवर्ततेति ज्ञापनार्थः ॥ व्य० प्र० १ उ० ।

इत्थि (त्थी) विगह-स्त्रीविग्रह पु-बीशरीरे, व्य-प्र०
२ उ० । आचा० ।

इत्थि (त्थी) विमानणा-स्त्रीविज्ञापना-स्त्री० युवतिप्रार्थना
याम्, (रमणीसम्बन्धे) सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० (अत्र
दोषादोषविचारः इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) विपजह-स्त्रीविप्रजह-पु० त्रियो विविधैः
प्रकारैः प्रकर्षेण च जहाति त्यजतीति स्त्रीविप्रजहः उणादयो
बहुवृत्तिमिति बहुवचनान्तरः । स्त्रीपरित्यागवति, “ नारीसु नो
पगिज्जिज्ञा इत्थीविपजहे अणगारे ” इति-उत्त० ७ अ० ।

इत्थि (त्थी) विपरियासिया-स्त्रीविपर्यासिका-स्त्री० स्वाप्ता
न्तिकक्रियाविशेषे, “ इत्थिए विपरियासो इत्थीविपरियासो ।
स्वप्ने त्रिया ब्रह्मचर्यविनाश इत्यर्थः विपर्यासो नाम अवम-
चरेमिति ” आ० चू० ४ अ० ॥

इत्थि (त्थी) विद्योयण-स्त्रीविद्योचन-न० तैतिहापरनाम-
धेये चक्षसंज्ञके करणजेदे, विश० (तद्दानयनादिकरण-
शब्दे वक्ष्यते)

इत्थि(त्थी)वेय-स्त्रीवेद-पु०स्त्रियं यथावस्थितस्वभावतस्तत्स-
म्बन्धविपाकतश्च वेदयति ज्ञापयतीति स्त्रीवेदः । वैपायिकादिके
स्त्रीस्वजावाविर्जावके कामशास्त्रे, "सुपुरिसा इत्थिवेय खेयाप्ता"
स्त्रीवेदे खेदज्ञाः स्त्रीवेदो मायाबहुल इति निपुणा अपि स्त्रीणां वशं
व्रजन्तीति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । वेद्यत इति वेदः स्त्रियाः
वेदः स्त्रीवेदः स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यभिवापः । तद्विपाकवेद्यं कर्म्म
ऽपि स्त्रीवेदः । स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यभिवापे, तद्विपाकवेद्ये नोकपा
यवेदनीयकर्मविशेषे च । प्रज्ञा० २३ पद० । यद्वशात्स्त्रियाः
पुरुषं प्रत्यभिवापो भवति । यथा पित्तवशात्पुष्पप्रत्यभिवापे प्रति स
कुंफुमादाहसमः यथा २ ज्वालयते तथा २ ज्वलति दहति च
पवमववापि यथा २ संस्पृश्यते पुरुषेण तथा २ अस्या अधिकत-
रोऽभिवापो जायते जुज्यमानायान्तु उन्नकारीपदाहृत्योऽभि-
वापो मन्द इति स्त्रीवेदोदयः । कर्म० । स्या० । पं० सं० । सम्प्रातः
स्त्रीवेदकर्मोदयजनितो यः स्त्रीवेदः स किंस्वरूप इत्यावेदयन्नाह ।
इत्थिवेदेणं जंते ! किंपकारे पं० गो० फुंफुत्रागिसमा-
णे पष्पत्ते सेत्तं इत्थियात्रो ॥

(इत्थीवेदे णं जंते इत्यादि) स्त्रीवेदेणमिति पूर्ववत् जदन्त-
किंपकारः किंस्वरूपः प्रज्ञप्तः । भगवानाह गौतम ? फुंफुकाग्नि
समानः फुंफुका शब्दो देशीरूपत्वात् कारिषवाचकस्ततः
कारिषाग्निसमानः परिमलनमदनदाहरूप इत्यर्थः प्रज्ञप्तः ।
जी० २ प्रति० ॥ (स्त्रीवेदस्य स्थितिः विद्मं शब्दे । स्त्रीणां
स्वजावादि इत्थी शब्दे) ॥

इत्थि (त्थी) वेयसा-स्त्रीवेदज्ञ-पु० स्त्रीवेदो मायाप्रधान इत्येवं
निपुणे, । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ॥

इत्थि(त्थी) संकिञ्चिद्-स्त्रीसंक्लिष्ट-त्रि० स्त्रीप्रतिपेविनि, प्रव० ।

इत्थि (त्थी) संग-स्त्रीसङ्ग-पु० स्त्रीषु प्रवर्तने, सूत्र० २ श्रु०
२ अ० ॥ (तच्च प्रधानं संसारकारणमिति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपक्क-स्त्रीसम्पर्क-पु० स्त्रीभिः सह संवासे, सूत्र०
१ श्रु० ४ अ० १ उ० । (सच साधुभिर्न विधेय इति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपरिवु-स्त्रीसंपरिवृत-त्रि० स्त्रीभिः समन्ता-
त्परिवेष्टिते, "समंता परिवेष्टिओ परिवुओ जषति परिमाण
जाव तिष्ठि चउरो पंच वा वागरणाणि परतो उट्टादि अप-
रिमाणं कहं कहेतस्स चउगुरुं आणादिया य दोसा पत्त
सुत्तथो इमा णिज्जुत्तीगाहा—

मज्जं दोएहंत गतो, ससंति ऊसगादि वहेतो ॥

चउदिसिउिताहिंतुवओ, पास गताहिव अप्फुसंतो ॥ ए० ॥

अहवा एगदिसि वियाहिं वि अप्फुसंतीहिं परिवुओ जष-
ति । नि० चू० २ उ० ॥

इत्थि (त्थी) संवास-स्त्रीसंवास-पु० स्त्रीभिः सार्धं परिजोगे,

जतुकुंजे जोइजवगूहे, आसुज्जि तत्तेणासमुवयाइ ॥

एवि त्थियाहिं अणगारा, संवासेण णासमुवयति ॥ २७ ॥

(जतुकुंमेत्यादि) यथा जातुषः कुम्भो ज्योतिषाग्निनोपगू-
ढः समावृद्धितोऽग्निनाग्निनाजिमुष्येन सन्तापितः क्षिप्रं
नाशमुपैति ऊचीभूय विनश्यत्येवं स्त्रीभिः सार्धं संवसनेन प-
रिजोगेनानगारा नाशमुपयान्ति सर्वथा जातुषु कुम्भवत् व्रत-

काग्रिन्यं परित्यज्य संयमशरीराद्धश्यन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ०
१ उ० । स्त्रीभिः सार्धमेकत्र वसन्तौ, ॥

एवं विवेगमादाय, संवासो न विकप्पए दविण ॥

तदेवमनन्तरोक्तया नीत्या विपाकं स्वानुष्ठानमादाय प्राप्य
विवेकमिति वा कचित्पाठस्तद्विपाकं विवेकश्चादाय गृही-
त्वा स्त्रीभिश्चारित्रपरिपयिनीभिः सार्धं संवासो वसतिरेकत्र
न कल्पते न युज्यते कास्मिन्प्रवृत्तौ मुक्तिगमनयोग्ये रागद्वेष-
रहिते वा साधौ यतस्तानिः सार्धं संवासोऽवश्यं विवेकिनाम-
पि सदनुष्ठानविघातकारीति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

इत्थि (त्थी) संसत्त-स्त्रीसंसत्त-त्रि० स्त्रीभिः संगते, " ऊरु
कोप्परमादीहिं स घट्टंतो संसत्तो भवति दिष्ठाए वा परोप्परं
संसत्तो संगतो इति " तथा च निर्युक्तिः संसत्ते ऊरुगादि
घट्टंतो इति ॥

डुविधं च होति मज्जं, संसत्ता दिट्ठिदिट्ठिअंतो वा ॥

जावो व तासु णिहितो, एमे वि त्थीण पुरिसेसु ॥ ए० ॥

च सहाओ संसत्तं पि डुविधं ऊरुगादि घट्टंतो संसत्तो दिट्ठि
एवा इत्थीण वा मज्जे अहवा संसत्तस्स इमं वक्खाणं तेण तासु
भावो णिहितो णिवेसितो ताहिं वा तमिणि सेवितो परस्परं
गृह्णानीत्यर्थः । नि० चू० । स्त्रीभिः समाकीर्णं (सेवितं) स्थानादीं
च । स्था. १० वा. (तच्च साधुभिर्धर्जनीयमिति धर्जचेरगुत्ति शब्दे)

इत्थि (त्थी) सहा-स्त्रीश्रद्धा-स्त्री० स्त्रीश्रद्धाने, सूत्र० १ श्रु०
४ अ० १ उ० । (तत्कयादिकं इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सहाव-स्त्रीस्वजाव-पु० स्त्रीया इव स्वजावो
यस्य । अन्तःपुररक्के महल्लके, ६ त० स्त्रीणां शीवे च ।

वाच० । सूत्र० । (स्त्रीस्वजावपरिज्ञाने कथानकं इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सेवा-स्त्रीसेवा-स्त्री-६ त० स्त्रीसम्भोगे, व्यव-
यसधर्मेण नारीसेवने, । वाच० । स्त्रीसेवादय इह परत्र वा
अकल्याणकारिण इति । व्य० । " अन्नपानैर्हरेद्वालां यौव-
नस्थां विचूपया । वेदयां स्त्रीमुपचारेण वृद्धां कर्कशसेवया "
इति-आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

इत्थी-स्त्री-स्त्री० स्त्रियायतेस्तृणतेर्वा रूढि दित्वादृङीपि स्त्रीति
प्रव० ८६ द्वा० । उक्त० । " स्त्रिया इत्थी " १३० इति सूत्रेण
स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा-पक्षे-थीति । प्रा० ८ अ० २ पा०
योपिति, -अनु० । पंचा० । तं० ।

(१) स्त्रीवक्त्रं तच्छब्दनिक्षेपश्च ।

(२) स्त्रीवक्तव्यता तद्भेदवर्णनश्च ।

(३) स्त्रीणां स्वजावादिपरिज्ञानस्यावश्यकता । तत्कृत्यव-
र्णनञ्च ।

(४) स्त्रीसम्बन्धे दोषाः ।

(५) कतमाभिः स्त्रिभिस्सार्धं न विदुर्तन्वयम् ।

(६) इह लोके एव स्त्रीसम्बन्धविपाकः ।

(७) स्त्रीसंस्पर्शे दोषाः ।

(८) जोगीनां विरुम्बना ।

(९) स्त्रियो विश्वास्याकार्यं कुर्वन्ति ।

(१०) स्त्रीणां स्वरूपस्य शरीरस्य चातिनिन्दनीयत्वम् ।

(११) स्त्रीचरित्रं वैराग्योत्पादनाय दुष्ट्यम् ।

(१२) स्त्रीणामशुचित्वं सर्वस्थापकर्षकत्वञ्च ।

(१३) स्त्रीणां बन्धनकारणत्वं तत्स्नेहानुगतस्य दुःखानि च ।

(१४) स्त्रीसंसर्गस्य सर्वथा परित्याज्यत्वं तत्त्यागे कारणानि च ।

- (१५) स्त्रीपुंशक्तस्य परिग्रहित्वं तासु सर्वेन्द्रियगुणैर्न ज्ञायम् ।
 (१६) स्त्रीकरस्पर्शादिनिषेधः ।
 (१७) स्त्रिया साकं विहारस्वाध्यायाहारोच्चारप्रसवणपरिष्ठा-
 पनिका धर्मकथादिनिषेधः ।
 (१८) स्त्रीणां निर्व्यानादिनिषेधः ।
 (१९) स्त्रीस्यानदृपणं तत्प्रसङ्गत्यागस्तत्सङ्गातिक्रमे गुणाश्च ।
 (२०) मतान्तरीयपूर्वपक्षदृष्ट्यानि ।

(१) स्त्रीवृत्तं तच्छब्दनिक्षेपो यथा ।

" योनेर्मृदुत्वमस्यैव—स्मृयता ह्रीधता तनौ । पुंस्कामितेति
 त्रिङ्गानि सप्त स्त्रीत्ये प्रचकृते इति । तयान्यत्राप्युक्तम् । "स्त-
 नकेदावनी स्त्री स्यादिति " । स्या० ३ ग० । जी० । स्त्रीश-
 ब्दस्य निक्षेपो यथा—तत्र नाम स्यापने कुशत्वादानादृत्य स्त्री-
 शब्दस्य द्रव्यादिनिक्षेपार्थं निर्युक्तिकार आह—

दव्वाजिह्वाव चिधे, दव्वे जावे य इत्यणिक्खेवो ।

आहिह्वावे तह सिद्धी, जावे वेयंमि उवउत्तो ॥ ५६ ॥

तत्र उवउत्तो ङेया । आगमतो नो आगमतश्च । आगमतः
 स्त्रीपदार्थकृत्तत्र चानुपयुक्तो ऽनुपयोगो द्रव्यमिति कृत्वा नो
 आगमतो कशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता त्रिधा । एकजविका
 यद्वाऽप्युक्तामिमुखनामगोत्रा वेति । चिह्नयते ज्ञायतेऽनेनेति चिह्नं
 स्तननेपय्यादिकं चिह्नं मात्रेण स्त्रीचिह्नं स्त्री । अपगतस्त्रीवेदश-
 स्यः केवशी वा अन्यो वा स्त्रीवेषधारी यः कश्चिदिति । वेद
 स्त्री तु पुरुषाभिज्ञाप्यरूपः स्त्रीवेदोदयः । अजिह्वापजयौ तु
 निर्युक्तिवदेव गाथापश्चाद्वेदाह । अमिह्वाप्यते इत्यजिह्वापः
 स्त्रीश्चिह्वाभिधानशब्दः । तद्यथा । शाखा माखा सिद्धिरिति ।
 जावस्त्री तु ङेया । आगमतो नो आगमतश्च । आगमतः स्त्रीप-
 दार्थकृत्तत्र चानुपयुक्तो ऽनुपयोगो भाव इति कृत्वा नो आगम-
 तस्तु जावविषये निक्षेपे वेदे स्त्रीवेदरूपे वस्तुन्युपयुक्ता तदु-
 पयोगानन्यत्वाद्जावस्त्री प्रवति । यथा अग्नाद्युपयुक्तो माणव-
 कोऽग्निरेव जयत्येवमत्रापि । यदि वा स्त्रीवेदनिवर्तकान्युदय-
 प्राप्तानि यानि कर्माणि तेषूपयुक्तेति तान्यनुजवन्ति जावस्त्री-
 ति एतावानेव स्त्रियो निक्षेप इति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

(२) स्त्रीवक्तव्यता तन्नेद्वर्णनञ्च ।

से किं तं इत्थीओ ऽतिविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा तिरि
 कखजोणित्थीओ मणुस्सत्थीओ देवित्थीओ से किं तं ति-
 रिक्खजोणित्थीओ ऽतिविधाओ पष्पत्ताओ तंजहा ज-
 ह्यरीओ थल्यरीओ खह्यरीओ । से किं तं जल्यरीओ
 ऽपंचविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा मच्छीओ जाव सुसुमारीओ से
 तं जल्यरीओ । से किं तं थल्यरीओ ऽदुविहाओ पष्पत्ताओ
 तंजहा चउप्पदीओ य परिसप्पिणीओ य । से किं तं चउ-
 प्पदीओ ऽचउव्विहाओ पष्पत्ताओ तंजहा एगखुरीओ जाव
 सणप्पईओ । से किं तं परिसप्पिणीओ ऽदुविहाओ पष्पत्ताओ तंज-
 हा उरगपरिसप्पिणीओ य जुयगपरिसप्पिणीओ य । से
 किं तं उरगपरिसप्पिणीओ ऽतिविधाओ पष्पत्ताओ
 तंजहा अहीओ अयगरीओ महोरगीओ सेतं उरगप-
 रिसप्पिणी । से किं तं जुयपरिसप्पिणी ऽअण्णविघ्नाओ
 पष्पत्ताओ तंजहा गोहीओ णउव्वीओ सेधाओ सेह्वा
 ओ सेरनीओ सेरिणीओ सावाओ खराओ पंचोइया

ओ चउप्पइयाओ मूसियाओ सुसुंसियाओ धरोद्विया-
 ओ गोहियाओ जोहियाओ धिरावद्वियाओ सेतं जुय
 परिसप्पिणीओ । से किं तं खह्यरीओ ऽचउव्विहाओ पष्प-
 ताओ तंजहा चम्पपंखीओ जाव सेतं खह्यरीओ सेतं
 तिरिक्खजोणित्थियाओ । से किं तं मणुस्सित्थियाओ ऽ
 तिविधाओ पष्पत्ताओ तंजहा कम्मजूमियाओ अकम्म
 जूमियाओ अंतरदीवियाओ । से किं तं अंतरदीवियाओ
 ऽ अट्टावीसतिविधाओ पष्पत्ताओ तंजहा एगुरईओ आ-
 नीसाओ जाव सुप्पदंताओ सेतं अंतरदीवे । से किं तं
 अकम्मजूमियाओ ऽ तीसतिविधाओ पष्पत्ताओ तंजहा
 पंचसु हमवएसु पंचसु एरसवएसु पंचसु हरिवासेसु पंचसु
 रम्मगवासेसु पंचसु देवकुसु पंचसु उत्तरकुसु सेतं अक-
 म्मजूमगमणुस्सीओ । से किं तं कम्मजूमियाओ ऽ
 पसरसविधाओ पष्पत्ताओ तंजहा पंचसु नरहेसु पंचसु
 एरवएसु पंचसु महाविदेहेसु सेतं कम्मजूमगमणुस्सीओ ।

(सेकिंतमित्यादि) अथ कास्ता स्त्रियः सुरिराह स्त्रियस्त्रिविधाः
 प्रज्ञास्तिर्यग्योनिस्त्रियो मनुष्यस्त्रियो देवस्त्रियश्च (सेकिंतमि-
 त्यादि) तिर्यग्योनिस्त्रियास्त्रिविधास्तद्यथा जलचर्यः स्थलचर्यः
 खचर्यश्च (सेकिंतमित्यादि) मनुष्यस्त्रियोऽपि त्रिविधास्तद्यथा
 कर्मजूमिका अकर्मजूमिका अन्तरदीपिकाश्च । कृत्यादिकर्मप्र-
 धाना जूमिः कर्मजूमिः जरतादिका पञ्चदशधा तत्र जाताः कर्मजु-
 मिजा एवमकर्मजूमिजा नवरप्रकर्मजूमिमौगजूमिरित्यर्थः ।
 देवकुर्व्यादिका त्रिंशद्विधा अन्तरे मध्ये समुद्रस्य द्वीपा ये ते तथा
 तेषु जाता अन्तरदीपास्त एवान्तरदीपिकाः । स्या० ३ ग० ॥

से किं तं देवित्थियाओ ऽचउव्विहाओ पष्पत्ताओ तंज-
 हा जवनवासिदेवित्थियाओ वाणमंतरदेवित्थियाओ जोति-
 सियदेवित्थियाओ वेमाणियदेवित्थियाओ से किं तं जवण-
 वासिदेवित्थियाओ ऽ दसविधाओ पष्पत्ताओ तंजहा असु-
 रकुमारजवणवासिदेवित्थियाओ जाव थाणितकुमार-
 जवणवासिदेवित्थियाओ सेतं जवणवासिदेवित्थियाओ ।
 से किं तं वाणमंतरदेवित्थियाओ ऽ अट्टाविधाओ पष्प-
 ताओ तंजहा पिसायवाणमंतरदेवित्थियाओ जाव सेतं
 वाणमंतरदेवित्थियाओ । से किं तं जोतिसियदेवित्थिया-
 ओ ऽ पंचविहाओ पष्पत्ताओ तंजहा चंदविमाणजोति-
 सियदेवित्थियाओ सुरविमाणदेवित्थियाओ गहविमाण
 देवित्थियाओ णखत्तविमाणदेवित्थियाओ ताराविमाण-
 जोतिसियदेवित्थियाओ सेतं जोतिसियदेवित्थियाओ ।
 से किं तं वेमाणियदेवित्थियाओ ऽ दुविहाओ पष्प-
 ताओ तंजहा सोहम्मकप्पवेमाणियदेवित्थियाओ ईसा
 णकप्पवेमाणियदेवित्थियाओ सेतं वेमाणित्थियाओ ।
 जी० ५ प्रति० । (सुगमत्वाद्दीका न व्याख्याता)

स्त्रियो देवमानुषजेदाद्विविधा एताश्च सचित्ताः अचित्तास्तु
 प्रस्तरक्षेप्यचित्रादिनिर्मिताः । घ० २ अधि० । शब्देन वयसा
 च स्त्री त्रिविधा मन्दशब्दा मध्यमशब्दा तीव्रशब्दा चेति । वय-

सा तु स्यविरा मध्यमा तरुणी चेति । पुनरेकैका त्रिविधा अपद्रा-
वणभर्तृका प्रोपितजर्तृका स्वाधीनजर्तृका चेति । वृ० १ उ० । मु-
ग्धा मध्या प्रौढा चेति । उक्त० १६ अ० । “इत्थीओ दुविधा अदुगुं
ठिता य वंमणखात्तियवेसिसुदियडुगठिता संभोइय अक्खरिया
ओ अहवा णमवरुमादियाओ असंभोइअइत्थियाओ एताओ वि
दुविधा सपरिग्गहा अपरिग्गहाओय । नि० चू० १६ उ० ॥

चत्तारि धूमसिहाओ पप्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा
वामावत्ता । ४ । एवामेव चत्तारित्थियाओ पप्पत्ता तंजहा
वामा णाममेगा वामावत्ता । ४ । चत्तारि अगिसिहाओ प-
प्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामावत्ता । ४ । एवामेव
चत्तारि त्थियाओ पप्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामा
वत्ता । ४ । चत्तारि वायमंरुद्धिया पप्पत्ताओ तंजहा वां-
मा णाममेगा वामावत्ता । ४ । एवामेव चत्तारि त्थियाओ
पप्पत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामावत्ता ॥ ४ ॥

धूमशिखा वामा वामपाईववर्त्तितयाऽनुकूलस्वभावतया वा
वामत एवावर्तते या तथा चक्षणात्सा वागावर्त्ता १० स्त्रीपुरु-
षवद् व्याख्येया कम्बुदृष्टान्ते सत्यपि धूमशिखादिदृष्टान्तानां
स्त्रीदार्ष्टान्तिके शब्दसाधर्म्येणोपपन्नतरत्वाद्भेदेनोपादानमिति
११ एवमग्निशिखापि १२ वातमण्महिका मण्महेनोर्ध्व-
प्रवृत्तो वायुरिति इह च स्त्रियो माक्षिन्योपतापचापल्यस्वभावा
भवन्तीत्याग्निप्रायेण तासु धूमशिखादृष्टान्ततयोपन्यास इति ।
उक्तञ्च “ चवद्वा महद्वणसीद्वा, सिणेहपरिपूरिया वियावेइ ।
दीवयासिहिच्च महिद्वा, वरुण्णसरा जयं देइ ति” ॥

चत्तारि कूनागारसाद्धाओ पप्पत्ताओ तंजहा गुत्ता णा
मेगा गुत्तडुवारा, गुत्ता णामेगा अगुत्तडुवारा, अगुत्ता णा
मेगा गुत्तडुवारा, अगुत्ता णामेगा अगुत्तडुवारा । एवमेव
चत्तारि त्थीओ पप्पत्ताओ तंजहा गुत्ता णामेगा गुत्ति
दिया गुत्ता णामेगा अगुत्तिदिया ४ ॥

तथा कूटस्येव आकारो यस्याः शाखायाः गृहविशेषस्य सा
तथा । अयं च स्त्रीद्विदृष्टान्तः स्त्रीद्वक्वणदार्ष्टान्तिकार्थसा-
धर्म्यवशात्तत्र गुता परिवारा वृता गृहान्तर्गता वस्त्राद्यादिता-
ङ्गा गृहस्वभावा वा । गुतेन्द्रिया तु निगृहीतानौचित्यप्रवृत्तञ्चि-
या एवं शेषा मङ्गा लह्याः । स्या० ४ ग० । पद्मिनीचित्रिणी हस्ति-
नो शङ्खिनीति चतुर्विधाः स्त्रिय इति । उक्त० । १६ अ० ।

एतासां वक्त्राणादिकम्—“पद्मिनी चित्रिणी चैव शङ्खिनी ह-
स्तिनी तथा । शङ्खो मृगो वृषोऽश्वश्च स्त्रीपुंसोर्जाति वक्त्रणम् ।
भवति कमलनेत्रा नासिकाकुङ्कुमगन्धा अविरञ्जकुचयुग्मा चारु-
केशी कृशाङ्गी । मृदुवचनसुशीला गीतवाद्यानुरक्ता सकञ्च-
तनुसुवेशा पद्मिनी पद्मगन्धा १ भवति रतिरसज्ञा नातिखर्वा न
दीर्घातिवकुसुमसुनासा स्निग्धनीत्रोत्पद्वाङ्गी । घनकाठिनकुचाद्या
सुन्दरी वरुणीया सकञ्चगुणसमेता चित्रिणी चित्रवक्त्रा २ ।
दीर्घातिदीर्घनयना वरसुन्दरी या कामोपजोगरसिका गुण-
शील्युक्ता । रेखात्रयेण च विभूषितकण्ठदेशा सम्भोगकोवि-
रसिका किञ्च शङ्खिनी सा । ३ । स्यूद्धाधरा स्यूद्धनितम्बभागा स्यू-
द्धाहुली स्यूद्धकुचा सुशीला । कामोत्सुका गाढरतिप्रिया या
नितम्बखर्वा करिणी मता सा ४ । शशके पद्मिनी तुष्टा चित्रिणी
रमते मृगे । वृषजे शङ्खिनी तुष्टा हस्तिनी रमते हये । ५ पद्मिनी

पद्मगन्धा च मीनगन्धा च चित्रिणी ! शङ्खिनी क्षारगन्धा च
मदगन्धा च हस्तिनी । ६ वाच० स्त्रीणामुष्णस्वभावत्वं “गिमहो
इत्थित्ति” ग्रीष्मास्त्री भवतीति । औप० ॥

(३) स्त्रीणां स्वभावादि परिज्ञानस्यावश्यकता तत्कृत्यवर्णञ्च
तत्र स्वभावपरिज्ञानं यथा ॥

जस्सित्थिओ परिष्साया सव्वकम्मावहाओ से दक्खू ॥

यस्य स्त्रियः स्वरूपतस्तद्विपाकतश्च परिज्ञाता भवन्ति । सर्वे
कर्मावहन्तीति सर्वकर्मावहाः सर्वपापोपादानभृताः स एवा
काङ्क्षीत्स एव यथावस्थितं संसारस्वभावं ज्ञातवानिति । एत-
दुक्तं भवति स्त्रीस्वभावपरिज्ञानेन तत्परिहारेण च स जगवान्
परमार्थदर्शयन्तीति । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

स्त्रीणां स्वभावादिपरिज्ञानञ्च निर्युक्तौ यथा ॥

सुसमत्थावसमञ्जा, कीरंति अप्पसत्तिया पुरिसा ॥

दीसंती सूरवादी, णारीवसगा ण ते सूरा ॥ ६१ ॥

परानीकविजयादौ सुष्ठु समर्था अपि सन्तः पुरुषाः स्त्रीजिरा-

त्मवशीकृता असमर्था भूक्पेमात्रभीरवः क्रियन्तेऽल्पसात्विकाः
स्त्रीणामपि पादपतनादिचाटुकरणेन निःसाराः क्रियन्ते । तथा
दृश्यन्ते प्रत्येकणोपश्लथ्यन्ते । शूरमात्मानं वदितुं शीलं येषां ते
शूरवादिनोऽपि नारीवशगाः सन्तो दीनतां गताः एवंभूताश्च न ते
शूरा इति । तस्मात् स्थितमेतदविश्वास्याः स्त्रिय इति । उक्त-
च । को वीससेज्ज तासिं, कतिवय जरियाण डुब्बियट्टाणे ।
खणरत्त विरत्तेणं, धिरत्थु इत्थीण हिययाणं ॥ १ ॥ अस्मं जणं-
ति पुरओ, अस्मं पासेइ विज्जमाणीओ । अस्मं च तासिं हियए,
जं च खमं तं करिंति पुणे ॥ २ ॥ को एयाणं णाहिइ, वेत्तइया
गुम्मगुविहिययाणं । ज्ञावं भग्गासाणं, तत्थुप्पन्नं भणंतीणं ।
॥ ३ ॥ महिद्धायरत्तमेत्ता, उळ्ळुखं च सक्करा चेव । सा पुण
विरत्तमित्ता, णिवं कूरे विसेसेति ॥ ४ ॥ महिद्धादिज्ज करेज्ज व,
मारिज्ज वसं ठविज्जवमणुस्संतुट्ठा जीवाविज्जा, अहवरणर कं
च पावेज्जा ॥ ५ ॥ ण विरक्खं तेसु कयं, ण विण्हं ण वि यदाण
सम्माणं ॥ ६ ॥ कुलं ण पुच्चयं आयत्तं च शीलं महिद्धियाओ ।
६ मा वीसंजइ ताणं, महिद्धाहिययाण कवरुभरियाणं । णिसेइ
निहयाणं, अविद्यवयणजं पणरयाणं ॥ ७ ॥ मारेइ जियंतं पि हु
मयं पि अणुमरइ काइ भत्तारं ॥ विसहरगइवच्चरियं, वंक्कविक्कं
महेत्ताणं ॥ ८ ॥ गंगाए वावुयं सा-गरे जलं हिमवओ य परि-
माणं ॥ जाणंति बुद्धिमंता, महिद्धा हिययं ण जाणंति ॥ ९ ॥
रोवावंति खवंति य, अविद्यं जंपंति पत्तियावंति ॥ कवनेणय खं-
ति विसं, मरंति ण य जंति सज्जावं ॥ १० ॥ चिंतिंति कज्जम-
सं, अस्मं संजवइ भासइ अस्मं ॥ आदवइ कुणइ अस्मं, माइए-
अणियमि सारो ॥ ११ ॥ असयारंमाण तद्वा, सव्वेसिं वोग
गरहणिज्जाणं ॥ परवोगवैरियाणं, कारणं चैव इत्थीओ ।
॥ १२ ॥ अहवा को जुवइणं, जाणइ चरियं सहावकुमिद्धाण ।
दोसाण आगरो चिय, जणे सरीरे वसइ का सा ॥ १३ ॥ सूवं
डुच्चरियाणं, हवइ उ णरयस्स वत्तिणी विवुद्धा । मोक्खस्स म-
हविग्गं, वज्जेयव्वा सया नारी ॥ १४ ॥ धम्मा ते वरपुरिसा, जे
चिय मोत्तुण णिययजुवइओ । पवइया कयनियमा, सिवम-
यवमणुत्तरं पत्ता ॥ १५ ॥”

अधुना यादृक्शूरो भवति तादृशं दर्शयितुमाह ॥

धम्ममि जो दढमई, सोऽसूरो सत्तिओ य वीरो य ॥

णहु धम्मणिरुस्साहो, पुरिसो सूरु सुवद्विओ य ॥ ६२ ॥

धर्मे श्रुतचारित्राये दृढा निश्चला मतिर्यस्य स तथा एवंभूतः
स इन्द्रियोऽङ्गिन्द्रियारिजयाच्चरस्तथा सात्विको महासत्वोपे-
तोऽसावेव धीरः स्वकर्मदारुणसमर्थोऽसावेवेति किमिति यतो
नैव धर्मेनिरुत्साहः सदनुष्ठाननिरुद्धमः सन्पुरुषाचीर्णमार्गप-
रिभ्रष्टः पुरुषः सुष्ठु चञ्चलानपि भ्रूरो जवतीति ॥

एतानेव दोषान् पुरुषसंयन्धेन स्त्रीणामपि दर्शयितुमाह ।
एते चैव य दोषा, पुरिससमाप् वि इत्थियाणं पि ।
तम्हाण अप्पमात्रो, विरागमगंमि तामिं तु ॥६३॥

ये प्राक् ङीवप्रध्वंसादयः स्त्रीपरित्रयादिभ्यः पुरुषाणामभि-
हिता एत एव न न्यूनधिकाः पुरुषेण मह यः समयः संयन्धस्त-
स्मिन् स्त्रीणामपि यस्माद्दोषा जवन्ति तस्मात्तासामपि विरा-
गमगं प्रवृत्तानां पुरुषपरित्रयादिपरिहारलक्षणाऽप्रमाद एव
श्रेयानिति । स्त्रीपरिज्ञाच्ययनं च विस्तरेण स्वापरिज्ञानम्प्रति-
पादितम् तद्यथा—

जे मायरं च पियरं च, विप्पजहा य पुव्वमंजोगं ।
एगे महिते चरिस्सामि, आरतमेहुणो विवित्तेसु ॥१॥

यः कश्चिदुत्तमसत्त्वो मातरं पितरं जननीं जनयितारमेतद्ग्रह-
णादन्यदपि ज्ञातुपुत्रादिकं पूर्वसंयोगं तथा श्वश्रूवशुरादिकं
पश्चात्संयोगञ्च विप्रहाय त्यक्त्वा चकारौ समुच्चयार्थं एको
मातापित्राद्यभिष्वङ्गजितः कषायरहितो वा तथा सहितो ज्ञा-
नदर्शनचरित्रैः स्वस्मै वा हितः स्वहितः परमार्थानुष्ठानविधा-
यि चरिष्यामि संयमं करिष्यामीत्येवं वृत्तप्रतिज्ञाः । तामेव
प्रतिज्ञां सर्वप्रधानभूतां वेष्टतो दर्शयति आरतमुपरतं मैसुनं
कामान्निजापो यस्यासावारतमैसुनस्तदेवंभूतो विवित्तेसु स्त्री-
पशुपएरुक्वजितेषु स्यानेषु चरिष्यामीत्येवं सम्यगुत्थानेनो-
त्थाय विहरतीति कचित्पाठो (विवित्तेसिस्ति) विवित् स्त्रीप-
एरुक्वादिराहितं स्यात् संयमानुपरोधेपितुं शीघ्रमस्य तथेति ।
तस्यैवं वृत्तप्रतिज्ञस्य साधोर्यद्भवत्यविवेकिस्त्रीजना-
त्तदर्शयितुमाह—

सुहुमे एं तं परकम्म, उन्नपण इत्थिओ मंदा ।
उवायं पि ता उ जाणंसु, जहा विसंति जिकुणो एगेऽ ।
तं महापुरुषं साधुं सुहमेणापरकार्यव्यपदेशभूतेन उन्नप-
देनेति उन्नप कपटजालेन पराक्रम्य तत्समीपमागत्य यदि वा
पराक्रम्येति शीघ्रस्वद्वनयोग्यतापत्या अभिभूय काः स्त्रियः
कूटवाद्यकादीनामिव मागधगणिकाद्या नानाविधकपटशतक-
रणद्वया विविधविष्योकवत्यो भावमन्दाः कामोद्रेकविधायि-
तया सदसद्विवेकविकल्पाः समीपमागत्य शीघ्रात् ध्वंसयन्ति ।
एतदुक्तं भवति ज्ञातुपुत्रव्यपदेशेन साधुसमीपमागत्य संयमा-
ङ्गशयन्ति तथा चोक्तम् । " पियसुत्ते माशकिरुगा, णत्तु च
किरुगा य सयणकिरुगा य ॥ एते जोव्वणकिरुगा, पञ्चअपह-
मद्विद्वियाणं " यदि वा उन्नपदेनेति गुप्ताभिमानेन । तद्यथा ।
" कावे प्रसुतस्य जनार्दनस्य, मेधाव्यकारासु च शर्वरीपुमिथ्या
न भापामि विशोऽन्तिनेत्रे, ते प्रत्यया ये प्रथमाक्करेषु " इत्यादि ॥
ताः स्त्रियो मायाप्रधानाः प्रतारणोपायमपि जानन्त्युत्पन्नप्रति-
जतया विदन्ति । पाठान्तरं वा ज्ञातवत्यः यथा श्लिष्यन्ते विवे-
किनोऽपि साधव एके तथाविधकर्मोदयात्तासु सङ्गमुपयान्ति ॥

तानेव सुहमप्रतारणोपायान् दर्शयितुमाह—

पासेजिसं णिसीयंति, अजिकवणं पोसवत्थं परिहंति ।

कार्यं अहेवि दंसंति, वाह उच्छट्टु कक्खमाण्वज्जे ॥३॥
पार्थे समीपे भृशमत्यर्थमुदःपीरमतिक्रोहमाविष्कुर्वत्यो निपी-
दन्ति विश्रम्भमापादयितुमुपविशन्तीति । तथा कामं पुष्पा-
तीति पोषं कामोत्काचकारि शोभनमित्यर्थः । तच्च तच्छब्दं
तदभीक्ष्णमनचरतं तेन शिथिलादिव्यपदेशेन परिदधति स्वा-
निवापमावेदयन्त्यः साधुप्रतारणार्थं परिधानं शिथिलीकृत्य
पुनर्निर्वहन्तीति । तथाऽधःकायमूर्वादिकमनङ्गोद्दीपनाय दर्श-
यन्ति प्रकटयन्ति तथा बाहुमुष्टृत्य कक्षामादर्श्याऽनुकूलं सा-
ध्वमिमुखं वजेत् गच्छेत् संभावनायां विद्धि संज्ञायते एतदन-
ङ्गप्रत्यङ्गसंदर्शकत्वं स्त्रीणामिति ॥ ३ ॥ अपिच—

सयणासणेहिं जोगेहिं, इत्थिओ एगता णिमंतंति ॥

एयाणि चैव से जाणे, पासाणि विरुवरूवाणि ॥४॥

शय्यतेऽस्मिन्निति शयनं पर्यङ्कादि तथाऽऽस्यतेऽस्मिन्नित्यास-
नमासन्दकादीत्येवमादिना योयेनोपजोगेहिं कावोचितेन स्त्रि-
यो योपेत एकदेति विविक्तदेशकालादौ निमन्त्रयन्त्यन्युप-
गमं ग्राहयन्ति । इदमुक्तं जवति । शयनासनाद्युपजोगं प्रति साधुं
प्रार्थयन्ति । एतानेव शयनासनानिमन्त्रणरूपान् स साधुर्विदि-
तवेद्यः परमार्थदर्शां जानीयादवबुध्येत । स्त्रीसंयन्धिकारिणः
पाशयन्ति वञ्चन्तीति पाशा स्तान्विरूपरूपान् नानाप्रकारा-
निति । इदमुक्तं भवति । स्त्रियो ह्यासन्नगामिन्यो जवन्ति ।
तथाचोक्तं । " अयं वा निव वा, अज्जासगुणेन आरुहाइ वल्ली ।
एवं इत्थी तो वि, जं आसन्नं तमिच्छति " । १ । तदेवं भूताः
स्त्रियो ज्ञात्वा न तामिः सार्धं साधुः सङ्गं कुर्याद्यतस्तदुपचारा-
दिकः सङ्गो दुष्परिहार्यो जवति । तदुक्तं । " जं इच्छसि वेत्तुं
जे, पुव्वितं आमिसेण गिएहाहि । आमिसपासनिवको, काहिइ
कज्जं अकज्जं वा ॥ २ ॥ ४ ॥ किञ्च—

नो तासु चक्खु संधेज्जा, नो वि य साहसं समजिजाणे ॥

णो सहियं पि विहरेज्जा, एवमप्पासु रक्खिओ होइ ॥५॥

नो नैव तासु शयनासनोपमन्त्रणपाशावपाशिकासु स्त्रीषु
चक्षुर्नत्रं संदध्यात्संधयेद्वा न तदृष्टौ स्वर्दष्टि निषेधयेत् । साति
च प्रयोजने ईषद्वहण्या निरीकृत । तथाचोक्तं । " कार्यं पीष-
न्मतिमाक्षिरीकृते योपिदङ्गमस्थिरया । अस्तिग्वया दशाऽव-
हण्या ह्यकुपितोपि कुपित इव ॥ १ ॥ तथा नापि च साहसम-
कार्यकरणं तत्प्रार्थनया समनुजानीयातप्रतिपद्येत । तथा ह्य-
सति साहसमेतत्संग्रामावतरणवधन्नरकपातादिविपाकवेदि
नोपि साधोर्योपिदासङ्गनमिति । तथा नैव स्त्रीभिः सार्धं प्रा-
मादौ विहरेत् गच्छेत् । अपि शब्दान्न ताभिः सार्धं विविक्ता-
सनो जवेद्यतो महापापस्थानमेतद्यतीनां यत् स्त्रीभिः सहसा-
ङ्गयामिति ॥ तथाचोक्तम् " मात्ता स्वस्त्वा दुहित्रा वा न विवि-
कासनो जवेत् । वलवानिन्द्रियग्रामः परिमृतोऽप्यत्र मुह्यति
॥ १ ॥ एवमनेन स्त्रीसङ्गवर्जनेनात्मा समस्तापायस्थानेभ्यो
रक्षितो जवति । यतः सर्वोपायानां स्त्रीसंबन्धः कारणमतः स्व-
हितार्थो तत्सङ्गं दूरतः परिहरेदिति ॥ ५ ॥

कथं चैताः पाशा इव पाशिका इत्याह ।

आमंतिय उस्सविय, जिकसुआयसा निमंतंति ॥

एताणि चैव से जाणे, सदाणि विरुवरूवाणि ॥ ६ ॥

स्त्रियो हि स्वभावेनैवाकर्तव्यप्रवणाः साधुमामन्त्र्य यथाहम-
मुकस्यां वेद्यायां भवदन्तिकमागमिष्यामीत्येवं संकेतं ग्राहयि-
त्वा तथा (उस्सवियस्ति) संस्थाप्योच्चावचैर्विश्रम्भजनकैरा-
दापैर्विश्रम्भे पातयित्वा पुनरकार्यकरणायात्मना निमन्त्रयन्त्या-

त्मनोपभोगेन साधुमन्त्र्युपगमं कारयन्ति । यदि वा साधोर्जया-
पहरणार्थं ता एव योषितः प्रोक्षुस्तद्यथा भर्तारमामन्यापृच्छ्या-
हमिहायाता तथा संस्थाप्य भोजनपदधावनशयनादिकया
क्रिययोपचर्य ततस्तवान्तिकमागतेत्यतो भवता सर्वो मन्दर्-
जनितामाशङ्कां परित्यज्य निर्भयेन भाव्यमित्येवमादिकैर्वचोभि-
र्विश्रम्भमुत्पाद्य जिह्वुमात्मना निमन्त्रयन्ते । युष्मदीयमिदं शरी-
रकं यादृक्कस्य क्वोदीयसो गरीयसो वा कार्यस्य क्लमं तत्रैव
निमज्जतामित्येवमुपप्रबोभयन्ति । स च भिक्षुरवगतपरमार्थं
एतानेव विरूपरूपाशानाप्रकारान् शब्दादीन् विषयान् तत्स्वरू-
पनिरूपणतोऽपेरिज्ञया जानीयाद्यथैते स्त्रीसंसर्गापादिताः
शब्दादयो विषयादुर्गातिगमनैकहेतवः सन्मार्गार्ग्वारूपा इत्ये-
वमवबुध्येत । यथा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च तद्विपाकागमेन
परिहरेदिति । ६ ।

(४) स्त्रीसम्बन्धे दोषा यथा—

मणवंधणेहिं णेगेहि, कलुण विणीय मुवगसिताणं ॥

अउ मंजुवाइं जासंति, आणवयंति निन्नकहाहिं ॥७॥

मनो बध्येत यैस्तानि मनोबन्धनानि मञ्जुवावापक्लिग्धाव-
लोकनाङ्गप्रत्यङ्गप्रकटनादीनि । तथाचोक्तं । “ णाहपियकं
तसामियदतियजियाओ तुमं मह पिओ स्ति । जीए जीयामि
अहं पव्वसितं मे शरीरस्स ॥ १ ॥ इत्यादिजिरेनैः प्रप-
ञ्चैः करुणावापविनयपूर्वकम् (उवगसिताणंति) उपसं-
श्लिष्य समीपमागत्याऽथ तदनन्तरं मञ्जुवानि पेशवानि
विश्रम्भजनकानि कामोत्काचकानि वा भापन्ते । तदुक्तं
“मितमहुररिजय जंपुल्ल एहि इसीकरक्खहसिएहिं । सवि
गारेहि व रागं हिययं पि हियं मयथीए ॥१॥ तथा भिन्नकथा-
ज्जी रहस्यावापैमैयुनसंवकैर्वचोभिः साधोश्चित्तमादाय तम-
कार्यकरणं प्रत्याज्ञापयन्ति प्रवर्तयन्ति स्ववशं वा ज्ञात्वा कर्म-
करवदाज्ञां कारयन्तीति ॥ ७ ॥ अपिच—

सीहं जहा च कुण्णिमेणं, निब्बजयेगचरंति पासेणं ॥

एवं धियाउ बंधंति, संवुनं एगतिमण्णगरं ॥ ८ ॥

यथेति दृष्टान्तोपदर्शनार्थं । यथा बन्धनविधिज्ञा सिहं पिडि
तादिना मिपेणोपप्रबोध्य निर्भयं गतभीकं निर्भयत्वादेवै-
कचरं पाशेन गदयन्नादिना बध्नान्ति बध्ना च बहुप्रकारं
कदर्थयन्त्येवं स्त्रियो नानाविधैरुपायैः पेशवज्जापणादिभिः
(एगतिर्येति) कंचन तथाविधमनगरं साधुं संवृतमपि
मनोवाक्कायगुप्तमपि बध्नान्ति स्ववशं कुर्वन्तीति । संवृतग्रहणं
च स्त्रीणां सामर्थ्यापदर्शनार्थम् यथाहि । संवृतोपि तामि
बध्यते किंपुनरपरोऽसंवृत इति ॥ ८ ॥ किञ्च ।

अह तत्थ पुणो एमयंती, रहकारो व नेमि अण्णुपुव्वी ॥

बद्धे मिए व पासेणं, फंदेते वि ण मुच्चए ताहो ॥९॥

अथेति स्ववशीकरणादनन्तरं पुनस्तत्र स्वाभिप्रेते वस्तुनि
नमयन्ति प्रहं कुर्वन्ति । यथा रथकारो वार्धकिर्नेमिकाष्टं चक्र-
वाह्यत्रिमिरूपमानुपूर्व्या नमयत्येवं ता अपि साधुं स्वका-
र्यानुकूल्ये प्रवर्तयन्ति । स च साधुर्मृगवत् पाशेन बद्धो मोक्षार्थं
स्पन्दमानोपि ततः पाशान् मुच्यत इति ॥ ९ ॥ किञ्च ।

अह सेणु तप्पइ पच्चा, जोच्चा पायसं च विसमिस्सं ॥

एवं विवेगमादाय, संवासो न विकप्पए दविए ॥ १० ॥

अयासौ साधुः स्त्रीपाशावबद्धो मृगवत् कूटके पतितः सन्
कुटुम्बकृते अहर्निशं क्लिश्यमानः पश्चादनुतप्यते । तथाहि ।

गृहान्तर्गतानामेतदवश्यं संज्ञायते । तद्यथा । “ कोधाय
ओको समवित्तु कोहो वणाहिं काहो विज्जउ वित्तको उ-
ग्घारउ पहियउ परिणीयउ कोवकुमारओ पभियतो जीवख
रुप्पमेहि परवंधइ पवेह जारओ ” । तथा “ यन्मया परिजन
स्यार्थै—कृतं कर्म सुदारुणम् ॥ एकाकी तेन दह्येहं गतास्ते फल-
जागिनः ” ॥ १ ॥ इत्येवं बहुप्रकारं महामोहात्मके कुटुम्ब-
कूटके पतिता अनुतप्यन्ते । अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन स्पष्टयति ।
यथा कश्चिद्विषमिश्रं भोजनं शुकत्वा पश्चात्तत्र कृतावेगाकुलि-
तोऽनुतप्यते । तद्यथा । किमेतन्मया पापेन साम्प्रतेक्षिणा
सुखरसिकतया विपाककटुकमेवंचूतं भोजनमास्वादित-
मिति । एवमसावपि पुत्रपौत्रद्विहृतृजामातृस्वसृभ्रातृव्य
भागिनेयादीनां भोजनपरिधानपरिणयनावलङ्कारजातमृतक-
र्मतद्रव्याधिचिकित्साचिन्ताकुशोपगतस्वशरीरकर्तव्यः प्र-
ष्टैहिकामुष्मिकानुष्ठानोऽहर्निशं । तद्व्यापारव्याकुलितमतिः ।
परितप्यते । तदेवमनन्तरोक्तया नीत्या विपाकं स्वानुष्ठान-
स्यादाय प्राप्य विवेकमिति वा क्वचित्पाठस्तद्विपाकं विवेकं
चादाय गृहीत्वा स्त्रीभिश्चारित्रपरिपन्थिनीभिः सार्धं संवासो
वसतिरेकत्र न कल्प्यते न नुद्यते कस्मिन्द्रव्यभूते मुक्तिग-
मनयोग्ये रागद्वेषरहिते वा साधौ । यतस्तानिः सार्धं संवा-
सोऽवश्यं विवेकिनामपि सदनुष्ठानविघातकारीति ॥ १० ॥

स्त्रीसंबन्धदोषानुपदर्शयोपसंहरन्नाह ।

तम्हा उ वज्जए इत्थी, विसद्वित्तं च कंटगं नच्चा ॥

उए कुञ्जाणि वसवत्ती, आधाते ए से वि णिग्गंये ॥११॥

यस्माद्विपाककटुः स्त्रीभिः सह संपर्कस्तस्मात्कारणात् स्त्रियो
वर्जयेत् । तुशब्दात्तदावापगपि न कुर्यात् । कित्तित्याह ।
विषोपक्षितं कण्टकमिव ज्ञात्वाऽवगम्य स्त्रियं वर्जयेदिति ।
अपिच । विपदिग्धकण्टकः शरीरावयवे ज्ञः सन्ननर्थमापा-
दयेत् स्त्रियस्तु स्मरणादपि । तदुक्तं । “विषस्य विषयाणां च
दूरमत्यन्तमन्तरम् । उपयुक्तं विषं हन्ति विषयाः स्मरणादपि”
॥ १॥ तथा “वरिविखड्गमं विसय, सुदुश्कं सुविसिणमरंति ॥
विसयामिसपुणघाहिया, एरणरपहिं पमंति ” ॥ १ ॥ तथौज ए
कोऽसहायः सन् कुञ्जानि गृहस्थानां गृहाणि गत्वा स्त्रीणां
वशवर्ती तन्निर्दिष्टवेलागमनेन तदानुकूल्यं भजमानो धर्ममा-
ख्याति योऽसावपि न निर्ग्रयो न सम्यक् प्रवर्जितो निषिद्धाच-
रणसेवनादवश्यं तत्रापायसंज्ञावदिति । यदा पुनः काचित्कुत-
श्चिन्निमित्तादागन्तुमसमर्था बुद्धा वा भवेत्तदा परिसहायः सा-
ध्वभावे एकाक्यापि गत्वाऽपरस्त्रीवृन्दमध्यगतायाः पुरुषसम-
न्विताया वा स्त्रीनिन्दा विषयजुगुप्साप्रधानं वैरान्यजननं वि-
धिना धर्मं कथयेदपीति ॥ ११ ॥

अन्वयव्यतिरेकाभ्यामुक्तोर्थः सुगमो भवतीत्याभिप्रायवानाह ।

जे एय उंमण्णुगिष्ठा, अन्नयरा हुंति कुसीवाणं ॥

सुतवस्सिए वि से निक्खू नो विहरे सहाणमित्थीसु ॥१२॥

ये मन्दमतयः पश्चात्कृतसदनुष्ठानाः साम्प्रतेक्षिण एतदनन्त-
रोक्तम् (उंमंति) जुगुप्सनीयं गच्छं तदत्र स्त्रीसंबन्धादिकमे-
काकी स्त्रीधर्मकथनादिकं वा दृष्टव्यं । तदनु तत्प्राति ये गृह्णा
अच्युपपन्ना मूर्च्छितास्ते हि कुशीवानां प्रार्थ्वस्थावसन्नकुशीव-
संसक्तययाच्छदरूपाणामन्यतरा प्रवन्ति यदि वा काथिकप्प-
स्यक संप्रसार कर्मार्मकरूपाणां वा कुशीवानामन्यतरा भवन्ति
तन्मध्यवर्तिनस्तेपि कुशीवा भवन्तीत्यर्थः । यत एवमतः सुतप-
स्त्रियपि विकृष्टतपोनिष्ठसदेहोपि जिह्नुः साधुरात्मदितमिच्छ-

न स्त्रीभिः समाधिपरिपन्थिनीभिः सह न विहरेन्न कचिद्दृष्टेना-
पि संतिष्ठेत् तृतीयार्थं समी । एमिति वाक्यलंकारे । ज्य-
वित्ताङ्गारपुञ्जवद्दूरतः स्त्रियो वर्जयेदिति भावः ॥ १ ॥

(५) कतमानिः पुनः स्त्रीभिः सार्धं न विहर्तव्य—
मित्यतदाशङ्क्याह ॥

अविधूराहि सुह्राहि, धातीहि अडुव दासीहि ॥

महतीहि वा कुमारीहि, संधवंसे न कुजा आणगारे ॥ १३ ॥

अपिशब्दः प्रत्येकमजिसंबन्धते । (धूरादिति) दुहितृभि-
रपि सार्धं न विहरेत्तथा स्तुपाः सुनजार्थास्ताजिरपि सार्धं
न विविक्षासनादौ स्यातव्यम् । तथा धाव्यः पञ्चप्रकाराः स्त-
न्यदाधिन्यो जननीकल्पास्ताभिश्च साकं न स्येयम् । अथवा स-
तां तावदपरा योपिता या अप्येता दास्यो घटयोपितः सर्वाप-
सदास्ताजिरपि सह संपर्कं परिहरेत् । तथा महतीभिः कुमारी-
भिर्वाशब्दाल्लङ्घनीभिश्च सार्धं संस्तवं परिचयं प्रत्यासत्तिरूपं-
सोऽनगारो न कुर्यादिति । यद्यपि तस्यानगारस्य तस्यां दुहि-
तरि स्तुपादौ वा न चित्तान्यथात्वमुपपद्यते तथापि च तत्र
यिविक्षासनादावपरस्य शङ्कोत्पद्यते अतस्तच्छङ्कानिरासार्थं स्त्री
संपर्कः परिहर्तव्य इति ॥ १३ ॥

अपरस्य शङ्का यथोत्पद्यते तथा दर्शयितुमाह ॥

अडुणा इणं च सुह्रीणं वा, अप्रियं ददु एगता होंति ॥

गिष्ठा सत्ता कामेहि, रक्खण पोसणे माणुस्सोसि ॥ १४ ॥

विविक्षयोपिता सार्धमनगारमथैकदा दृष्ट्वा योपिज्जातीनां-
सुहृदां वा अप्रियं चित्तदुःखासिका भवत्येवं च ते समाशङ्क-
न् यथा सत्ताः प्राणिन इच्छामदनकामैर्गृष्टा अध्युपपन्ना-
स्तथाहोर्वचूतोऽभ्यर्थे श्रमणः स्त्रीवदनावलोकनासक्तचेताः प-
रित्यक्तनिजव्यापारोऽनया सार्धं निन्हीकास्तिष्ठति । तदुक्तम् ।
मुणं शिरो वदनमेतदनिष्ठगन्धि, निक्काटनेन जरणं वहतोदर-
स्य । गात्रे महेन महेन गतसर्वेशोन्नं, चित्रं तथापि मनसो
मदनेऽस्ति वाग्गा ॥ १ ॥ तथातिक्रोधात्मातमानसाश्चैव-
मनुचुर्या रक्षणं पोषणं चेति विग्रह्य समाहाय्यः तस्मिन्
रक्षणपोषणे सदादरं कुरु । यतस्त्वमस्या मनुष्योऽसि मनुष्यो
वर्तसे यदि वा परं वयमस्या रक्षापोषणव्यापृतास्त्वमेव मनु-
ष्यो वर्तसे यतस्त्वयैव सार्धमियमेकाकिन्यहर्निशं परित्यक्त-
निजव्यापारा तिष्ठतीति ॥ १४ ॥

किञ्चान्यत् ॥

समणं पि ददु दासी-णं तत्तय त्रि ताव एगे कुप्पंति ॥

अडु जोयणेहि एरयेहि, इत्थिदोससंकिणो होंति ॥ १५ ॥

श्राम्यतीति श्रमणः साधुः अपिशब्दो भिन्नक्रमः । तमुदासी-
नमपि रागद्वेषविरहान्मध्यस्थमपि दृष्ट्वा श्रमणग्रहणं तपः-
खिन्नदोषलक्षणार्थं तत्रैवंभूतेऽपि विषयद्वेषिण्यपि साधौ ताव-
देके केचन रहस्यस्त्रीजल्पनकृतदोषत्वात्कुप्यन्ति । यदि वा
पात्रान्तरं “ समणं ददुणुदासीणं ” श्रमणं प्रव्रजन्तं उदा-
सीनं परित्यक्तनिजव्यापारं स्त्रिया सह जल्पन्तं दृष्ट्वोपलभ्य
तत्राप्येके केचन तावत् कुप्यन्ति किंपुनः कृतविकारमिति
भावः । अथवा स्त्रीदोषाशङ्किनश्च ते प्रवृत्तिं ते चामी स्त्रीदो-
षाः भोजनैर्नानाविधैराहारैर्यस्तैः साध्वर्थमुपकाटितैरेतदर्थ-
मेव संस्कृतैरियमेनमुपचरन्ति तेनायमहर्निशमिहागच्छतीति ।
यदि वा भोजनैः श्वशुरादीनां न्यस्तैरर्थदत्तैः सङ्गिः सा वधूः
साध्यागमनेन समाकुञ्चीभूता सत्यन्यास्मिन् दातव्येऽन्यदद्या-

त्ततस्ते स्त्रीदोषाशङ्किनो प्रवेयुर्यथेयं दुःशीवाऽनेनैव सहास्त
इति । निदर्शनमत्र यथा कयाचिद्दृष्ट्वा ग्राममध्यप्रारब्धनटप्रे-
क्षणैकगतचित्तया पतिश्वशुरयोर्भोजनार्थमुपविष्टयोस्तपुद्वा
इति कृत्वा राशकाः संस्कृत्य दत्तास्ततोऽसौ श्वशुरेणोपल-
क्षिता निजपतिना कुक्षेन ताजिता अन्यपुरुषगतचित्तत्याशङ्क्य
स्वगृहाभिर्घाटितेति ॥ १५ ॥

कुप्पंति संधवं ताहि, पञ्जडा समाहिजोगेहि ॥

तम्हा समणा ए सभे—ति आरयहियाएससिसेज्जाओ ॥ १६ ॥

ताभिः स्त्रीभिः सन्मार्गाग्न्याभिः सह संस्तवं तद्गृहगम-
नाद्यापदानसंप्रेक्षणादिरूपं परिचयं तथाविधमोहोदयात्कुर्व-
न्ति विदधति । किञ्चूताः प्रकर्षणं ज्ञायाः स्वक्षिताः समाधि-
योगेभ्यः समाधिर्धर्मभ्यान् तदर्थं तत्प्रधाना वा योगाः मनो-
वाक्कायव्यापारास्तेभ्यः प्रच्युताः शीतविवहारिण इति ।
यस्मात् स्त्रीसंस्तवात्समाधियोगपरिभ्रंशो प्रवृत्तिः तस्मात्का-
रणान् श्रमणाः सत्साधवो (एसमैति) न गच्छन्ति । सच्चो
भनाः सुखोत्पादकतयाऽनुकूलत्वाभिपद्या इव निषद्या स्त्रीभिः
कृता माया यदि वा स्त्रीवसतिरिति आत्महिताय स्वहितं
मन्यमानाः एतच्च स्त्रीसंबन्धपरिहरणं तासामन्यैहिकामुष्मि-
कापायपरिहारादितिमिति । कचिपश्चार्द्धमेव पठ्यते ॥ तस्माह
“ समणाव जहाहि अहिताओ सजिसेज्जाओ ” अयमस्यार्थः
यस्मात्स्त्रीसंबन्धोऽनर्थाय प्रवृत्तिः तस्मात् हे श्रमण साधो तु
शब्दो विशेषणार्थः विशेषेण सज्जिपद्या स्त्रीवसतिस्तत्कृतोप-
चाररूपा वा माया आत्महिताच्चेतोर्जहाहि परित्यजेति ॥ १६ ॥
किं केचनाज्युपगम्यापि प्रव्रज्यायां स्त्रीसम्बन्धं ।

कुप्युर्येनैवमुच्यते ओमित्याह ॥

वहवे गिहाइ अवहदु, मिस्सीजावं पत्थ्या य एगे ।

धुवमगमेव पवयं—ति वाया वीरियं कुसीहाणं ॥ १७ ॥

वहवः केचन गृहाण्यपहृत्य परित्यज्य पुनस्तथाविधमोहो-
दयाम्मिश्रीनाव इति अव्यतिष्ठमानसज्ञावाद्भावतस्तु गृहस्थ-
समकल्पा इत्येवंभूता मिश्रीजावं प्रस्तुताः समनुप्राप्ता न गृह-
स्था एकान्ततो नापि प्रव्रजितास्तदेवंभूता अपि सन्तो ध्रुवो
मोक्षः संयमो वा तन्मार्गमेव प्रवदन्ति तथाहि ते वक्तारो
प्रवृत्तिं यथाऽयमेवास्मादर्थो मध्यमः पन्थाः श्रेयान् तथा
ह्यनेन प्रवृत्तानां प्रव्रज्यानिर्वहणं भवतीति तदेतत्कुसीदानां वा-
चाकृतं वीर्यं नानुष्ठानकृतम् । तथाहि—ते अव्यतिष्ठन्धारिणो वा-
ङ्मात्रेणैव वयं प्रव्रजिता इति ध्रुवते ननु तेषां सातगौरवविष-
यसुखप्रतिवृत्तानां शीतविवहारिणां सदनुष्ठानकृतं वीर्यम-
स्तीति ॥ १७ ॥ अपिच ॥

सुच्छं रवति परिसाए, अह रहस्सम्मि पुक्कं करेति ।

जाणंति य एं तहाविया, माइहे महासनेयंति ॥ १८ ॥

स कुशीलो वाङ्मात्रेणाविष्कृतवीर्यः पर्षदि व्यवस्थितो
धर्मदेशनावसरे सत्यात्मानं शुद्धमपगतदोषमात्मानमात्मीया-
नुष्ठानं वा रीति भाषते । अथाऽनन्तरं रहस्येकांते दुष्कृतं
पापं तत्कारणं वा ऽसदनुष्ठानं करोति विदधति तच्च तस्या-
सदनुष्ठानं गोपायतोपि जानन्ति विदन्ति के तथारूपमनुष्ठानं
विदन्तीति तथाविदः शङ्किताकारकुशला निपुणास्तद्विद इत्य-
र्थः । यदि वा सर्वज्ञाः एतदुक्तं प्रवृत्तिः । यद्यप्यपरः काश्चिदक-
र्त्तव्यं तेषां न वेत्ति तथापि सर्वज्ञा विदन्ति तत्परिज्ञानेनैव

किं न पर्याप्तं यदि वा मायावी महासत्त्वश्चायमित्येवं तथावि-
दस्तद्विदो जानन्ति । तथाहि प्रच्छन्नकार्यकारी न मां कश्चि-
ज्जानातीत्येवं रागाद्यो मन्यते अथ च तं तद्विदो वदन्ति ।
तथाचोक्तं । “नय द्योः द्योः गण्य ओपिज्ज गयं च तेहं
वा । किहसक्का वंचेउ अत्ता अणहुय कल्लाणो” ॥ १ ॥ १७ ॥
किंचान्यत् ॥

सयं पुक्कं च न वदति, आइओ वि पकत्थति वाळे ।

वेयाणु वीइमाकासी, चोइज्जंतो गिइाइसे जुज्जो ॥ १९ ॥

स्वयमात्मना प्रच्छन्नं यदुक्कृतं कृतं तदपरेणाचार्यादिना पृष्ठो
न वदति न कथयति यथाहमस्याऽकार्यस्य कारीति स च
प्रच्छन्नपापो मायावी स्वयमवदन् यदा परेणादिप्रश्नोदितोपि
सन् वाहोऽज्ञो रागेऽपकलितो वा प्रकृत्यते आत्मानं श्लाघमानोऽ
कार्यमपह्नवाति वदति च यथाहमेवंभूतमकार्यं कथं करिष्ये इत्येवं
धाष्ट्यात्प्रकृत्यते । तथा वेदः पुवेदोदयस्तस्यानुवीच्याऽऽनुकृत्यं
मैथुनाभिहापं तन्माकार्षीरेत्येवं जूयः पुनश्चोद्यमानोऽसौ श्ला-
घति ग्लानिमुपयात्यकर्णश्रुतं विधत्ते मर्मविद्धो वा सखेदमिव
प्रापते । तथा चोक्तम् । “संभाव्यमानपापोह-मपापेनापि किं
मया । निर्विपस्यापि सर्पस्य, भृशमुद्विजते जन” इति अपिच ।

उसिया वि इत्थिपोसे सुपुरिसा इत्थिवेयखेदना ।

पप्सा समन्नितावेगे, नारीण वसं उवकसंति ॥ २० ॥

स्त्रियं पोपयन्तीति स्त्रीपोपका अनुष्ठानविशेषास्तेषूपिता व्यव-
स्थिता अपि पुरुषा मनुष्या श्रुतभोगिनोपीत्यर्थः स्त्रीवेदज्ञाः
स्त्रीवेदो मायाप्रधान इत्येवं निपुणा अपि तथा प्रज्ञया औत्पत्ति-
क्यादिबुद्ध्या समन्विता युक्ता अन्येके महामोहान्धचेतसो
नारीणां सम्यक् स्त्रीणां संसारावतरणवीथीनां वशं तदायत्त-
तामुपसामीप्येन कपन्ति व्रजन्ति यद्यत्ताः स्वभायमाना अपि
कार्यमकार्यं वा द्रुवते तत्तत्कुर्वते न पुनरेतज्जानन्ति यथैता एव
भूता नवन्तीति । तद्यथा “एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहे-
तोर्विश्वासयन्ति च नरं न च विश्वसन्ति । तस्मान्मरेण कुत्र-
शीलसमन्वितेन, नार्यः श्मशानघटिका इव वर्जनीया ॥ १ ॥
तथा “समुद्रवीचीव चञ्चस्वजावाः संध्याभरेखेव मुहूर्त-
रागाः । स्त्रियः कृतार्थाः पुरुषं निरर्थकं निष्पीडितावककव-
त्यजन्ति ॥ २ ॥ ” अत्र च स्त्रीस्वभावपरिज्ञाने कथानकमि-
दम् । तद्यैको युवा स्वगृहाग्नित्य वैशिकं कामशास्त्रमध्य-
तुं पाटलिपुत्रं प्रस्थितः । तदन्तराद्येऽन्यतरग्रामवर्तिन्यैकया
योषिताऽभिहितस्तद्यथा सुकुमारपाणिपादशोभनाकृतिस्त्व-
क् प्रस्थितोऽसि तेनापि यथास्थितमेव तस्य कथितम् । तथा
चोक्तं वैशिकं पठित्वा मम मध्येनागन्तव्यं तेनापि तयैवा-
च्युपगतम् । अधीत्य चासौ मध्येनायातस्तथा च स्नानजो-
जनादिना सम्यगुपचरितो विविधद्रावजावैश्चापहतहृदयः
संस्तो हस्तेन गृह्णाति ततस्तथा महता शब्देन फूट्य ज-
नागमनावसरे मस्तके वारिवर्द्धनिका प्रक्षिप्ता । ततो लोकस्य
समाकुले एवमाचष्टे यथायं गले दग्धेनोदकेन मनाक् मृतः ततो
मयोदकेन सिक्त इति गते च लोके किं त्वया वैशिकशास्त्रो-
पदेशेन स्त्रीस्वभावानां किं परिज्ञातमित्येवं स्त्रीचरित्रं दुर्वि-
ज्ञेयमिति नात्रास्या कर्तव्येति तथाचोक्तम् । “हृदयन्याद्वाच्यन्य-
त्कर्मण्यन्यत्पुरोय पृष्ठेऽन्यत् ॥ अन्यत्तव मम चान्यत् स्त्रीणां
सर्वं किमप्यन्यत् ” ॥ २० ॥

साम्प्रतमिहलोक एव स्त्रीसम्यग्धविपाकं दर्शयितुमाह ॥

अत्रि हृत्थपादच्छेदाए, अहुवा वप्पमंस उक्कंते ।

अवि तेय सान्नितावणानि, निव्वत्तियय खारसिंचणाइं च ॥

स्त्रीसंपर्को हि संसर्गिणां हस्तपादच्छेदनाय नवति । अपि
संभावने संभाव्यत एतन्मोहातुराणां संवन्धास्तपादच्छे-
दादिकम् । अथवा वर्धमानां सोत्कर्तनमपि तेजसाग्निनाऽभिता-
पनानि स्त्रीसंवन्धिभिरुत्तेजितैराजपुरुषैर्मद्वित्रकाण्यपि क्रियन्ते
या दारिकास्तथा वास्यादिना तद्वयित्वा द्वारोदकसेचनानि
च प्रापयन्तीति ॥ २१ ॥ अपिच—

अनु कषणासरेदं, कंउच्छेदणं तितिकसंति ॥

इत्थ पावसंतत्ता, न य विंति पुणो न काहिति ॥ २२ ॥

अथ कर्णनासिकाच्छेदं तथा कण्ठच्छेदनं च तितिकन्ते
स्वकृतदोषान्सहन्ते इत्येवं बहुविधां विरुक्त्वनामस्मिन्नेव मानु-
षे च जन्मनि पापेन पापकर्मणा संतप्ता नरकातिरिक्तां वेदना-
मनुभवन्तीति । न च पुनरेतदेवं भूतमनुष्ठानं करिष्याम इति
ब्रुवत इत्यवधारयन्तीति यावत् । तदेवमैहिकामुष्मिका दुःख-
विरुक्त्वा अप्यङ्गीकुर्वन्ति न पुनस्तदकरणतया निवृत्तिं प्राप्ति-
पद्यन्त इति भावः ॥ २२ ॥ किंचान्यत्—

सुतमेतमेवमेगेसिं, इत्थि वेदेति हु सुयक्खायं ॥

एवं पि तावदित्ताणं, अहुवा कम्मणा अवकरंति ॥ २३ ॥

श्रुतमुपलब्धं गुर्वदेः सकाशाल्लोकतो वा एतदिति यत्पूर्वमा-
ख्यातम् । तद्यथा । दुर्विज्ञेयं स्त्रीणां चित्तं दादणः स्त्रीसंवन्ध
विपाकस्तथा चञ्चस्वजावाः । स्त्रियो दुष्परिचारा अदीर्घ
प्रेक्षिण्यः प्रकृत्या ब्रह्म्या भवन्त्यात्मगीर्विताश्चेत्येवमेकेषां स्वा-
ख्यातं नवति लोकश्रुतिपरंपरया चिरंतनाख्यासु वा परिज्ञातं-
भवति । तथा स्त्रियं यथावस्थितस्वभावतस्तत्संवन्धविपा-
कतश्च वेदयति ज्ञापयतीति स्त्रीवेदो वैशिकादिकं स्त्रीस्व-
भावाविर्भावकं शास्त्रमिति । तदुक्तम् । “दुर्गाह्यं हृदयं य-
थैव वदन् यदर्पणान्तर्गतं, प्रावः पर्वतमार्गदुर्गविषमः स्त्रीणां न
विज्ञायते ॥ चित्तं पुष्करपत्रतोयतरङ्गं नैकत्र संतिष्ठते नार्यो
नाम विपादुर्गैरिव द्रता दोषैः समं वर्धिता ॥ १ ॥ अपिच ।
“सुष्ठु विजयासु सुष्ठु वि, पियासु सुष्ठु ब्रह्मपसरासु । अर्हसु
माहिं हियासु य, वीसंभो नेव कायस्यो ॥ १ ॥ उज्जेउ
अंगुलीसो, पुरिसो सयलंमि जीवलोयम्मि । कामे त
एण नारी, जेण न पत्ताइ दुःखाइ ॥ २ ॥ अह एयाणं पगई
सव्वस्स करंति बेमणस्साइ । तस्स ण करंति णवरं, जस्स
अलं चेव कामेहि ॥ ३ ॥ किंच कार्यमहं न करिष्यामीत्येव-
मुक्त्वापि वाचा (अदुवाति) तथा पि कर्मणापि क्रिययाऽप
कुर्वन्तीति विरूपमाचरन्ति । यदिवा अग्रतः प्रतिपाद्यापि शा-
स्तुरेवापकुर्वन्तीति ॥ २३ ॥

सूत्रकार एवं तत्स्वरूपाविष्करणयाह ॥

अन्नं मणेण चित्तेति वाया अन्नं च कम्मणा अन्नं ॥

तम्हाणसहहिं निक्खू बहुमायाओ इत्थिओ ए चा ॥ २४ ॥

पातालोदरगम्भीरेण मनसाऽन्यच्चिन्तयन्ति तथा श्रुतमात्रपेश
द्वया विपाकदारुणया वाचा अन्यद्भाषन्ते । तथा कर्मणापुष्टाने
नान्यद्विष्पादयन्ति यत एवं बहुमायाः स्त्रिय इति एवं ज्ञात्वा
तस्मात्तासां भिक्षुः सार्धुनं श्रद्धहीत तत्कृतया माययाऽऽत्मानं
न प्रतारयेत् । दत्तावैशिकवत् । अत्र चैतत्कथानम् । दत्ता-
वैशिक एकया गणिकया तैस्तैः प्रकारैः प्रतार्यमाणोपि तां न-
ष्टवान् ततस्तयोक्तं किं मया दौर्भाग्यकल्लङ्घितया जीयन्त्या

प्रयोजनमहं त्वत्परित्यक्त्याग्निं विशामि ततोऽसावचोचत् माय-
या इदमप्यस्ति वैशिके तदाऽसौ पूर्वं सुरङ्गामुखे काष्ठसमुदायं
कृत्वा तं प्रज्वालय तत्रानुप्रविश्य सुरङ्गया गृहमागता । दत्त-
कोपि इदमपि चास्ति वैशिके इत्येवमसौ विद्वत्पत्न्यपि वातिकै-
श्चितायां प्रकृतस्तथापि नासौ तासु श्रद्धानं कृतवानेवमन्येनापि
न श्रद्धान्यमिति ॥ २४ ॥ किञ्चान्यत् ॥

युवती समणं वृथा विचित्रं कारवत्यगाणि परिहिता ॥
विरता चरिस्महं स्वयं धम्मपाङ्कखणे जयंतारो ॥ २५ ॥
युवतिरभिनवयौवना स्त्री विचित्रवस्त्राढंकारविज्ञपितशरीरा
मायया श्रमणं ध्यात् । तद्यथा । विरताहं गृहपासान्न ममा-
नुकूलो भर्ता मह्यं चासौ न रोचते परित्यक्ता चाहं तेनेत्यत-
श्चरिष्यामि धर्ममाचक्षणाणि अस्माकं हे भयशतर्थाहमेवं
दुःखानां भाजनं न भवामि तथा धर्ममावेदयति ॥

किञ्चान्यत्—

अद्भु साविता पवाणं, अहमसि साहाम्मिणी य समणाणं ।
जनुकुंजे जह उपज्जोऽ, संवासे वि दु विसीएज्जा ॥ २६ ॥
अथवा ऽनेन प्रवादेन व्याजेन साध्वन्तिकं योपिपुसपेत ।
यथाहं आधिकेति कृत्वा युष्माकं श्रमणानां साधर्मिणीत्येवं
प्रपञ्चेन नेदीयसी कृत्वा कृतवाद्युक्तमिव साधुं धर्माङ्गं शयाति
एतदुक्तं भवति योपित्तास्त्रिष्वं ब्रह्मचारिणां महते ऽनर्थाय
तथाचोक्तम् “तज्ज्ञानं तच्च विज्ञानं तत्तपः स च संयमः । सर्व-
मेकपदे ऋपे सर्वथा किमपि स्त्रियः १ ” अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्त-
माह यथा जातुयः कुम्भो ज्योतिपोद्ग्रेः समीपे व्यवस्थित उप-
ज्योतिर्वर्ती विक्षीयते ऊवत्येवं योपितां संवासे साक्षिये विद्वान-
न्यास्तां तावदितरो योऽपि विदित्वेद्योऽसावपि धर्मानुष्ठानं
प्रति विपीदेत शीतज्ञविहारी जवदिति । २६ ।

(७) एवं तावत्स्त्री साक्षिये विपाकान् प्रदर्श्य

तत्संस्पर्शजं दोषं दर्शयितुमाह—

जनुकुंजे जोऽ उवगूढे, आसुजितचेण समुवयाइ ।

एवि त्थियाहिं अणगारा, संवासेण णासमुवयंति ॥ २७ ॥

यथा जातुयः कुम्भो ज्योतिपाद्भिन्नोपगूढः समाविद्धितोऽजि-
ततोऽग्निनाभिमुख्येन संतापितः किमं नाशमुपैति क्षवीभूय
गिनइत्येवं स्त्रीभिः सार्धं संवसेनेन परिजोगेनानगारा नाश-
मुपयान्ति सर्वथा जातुपकुम्भवत् । व्रतकारिण्यं परित्यज्य
संयमशरीराङ्गइत्यन्ति । २७ ।

कुर्वन्ति पावणं कम्मं, पुट्ठा वेगे व माहिसु ॥

नोहं करेमि पावन्ति, अंके साइणी मये सच्चि ॥ २८ ॥

तासु संसाराभिवृद्धिणीष्वभिसक्ता अवधीरितैहिकामुष्मि-
कापायाः पापं कर्म मैथुनासेवनादिकं कुर्वन्ति विदधति । परि-
भ्रष्टाः सद्गुणानादेके केचनोत्कटमोहा आचार्यादिना चोद्य-
माना एवमाहुर्वक्ष्यमाणमुक्तवन्तः । तद्यथा नाहमेवंभूतकुड-
प्रसूतः एतदकार्यं पापोपादानतूतं करिष्यामि ममैषा दुहि-
तकल्पा पूर्वमङ्गेशायिनी आसीत् तदेवा पुर्वान्यासैव
मथ्येवमाचरति न पुनरहं विदितसंसारस्वभावः प्राणान्त्ये-
ऽपि व्रतमङ्गं विश्रास्य इति ॥ किञ्च—

वाट्ठस्य मंदयं वीजं, जं च कर्नं अवजाणई जुज्जो ॥

जुगुणं करेइ से पावं, पूयणकामो विसन्नेसी ॥ २९ ॥

वाट्ठस्याइस्य रागद्वेषाकुलितस्यापरमार्थदृश एतद्विचितीय-

माद्यमहत्त्वमेकं तावदकार्यकरणेन चतुर्यव्रतजङ्गो द्वितीयं त-
दपलपनेन भूषावादः । तदेव दर्शयति यत्कृतमसदाचरणं नृयः
पुनरपरेण बोधमानोऽपजानीतेऽपलपति नैतन्मया कृतमिति स
एवंचूतोऽसदनुष्ठानेन तदपलपनेन च द्विगुणं पापं करोति ।
किमर्थमपलपतीत्याह । पूजनं सत्कारपुरस्कारस्तत्कामस्तदभि-
क्षापी न मे लोके अवर्णवादः स्यादित्यकार्यं प्रच्छादयति । विष-
णोऽसंयमस्तमेवितुं शीघ्रमस्येति विषयेपी । किञ्चान्यत् ॥

संज्ञोकाणिज्जमणगारं, आयगयं निमंतणेणाहंसु ॥

वत्यं च ताय पायं वा, अन्नं पाणं पन्निगोहं ॥ ३० ॥

संज्ञोकनीयं संदर्शनीयमाकृतिमन्तं कंचनानगारं साधुमात्म-
नि गतमात्मगतमात्मज्ञमित्यर्थः । तदेवंचूतं काश्चन स्वैरिष्यो
निमन्त्रणेन निमन्त्रणपुरःसरमाहुर्लुक्कवत्यः । तद्यथा हे शयिन् ।
साधो । वत्तं पात्रमन्यदा पानादिकं येन केनचिद्भवतः प्रयोजनं
तदहं भवते सर्वे ददामीति मदगृहमागत्य प्रतिगृहाण त्वमिति
उपसंहारार्थमाह ॥

णीवारमेवं बुज्जेज्जा, एो इच्छे अगारमागंतुं ॥

वच्छे विसयपासेहिं, मोहमावज्जइ पुणो मंदि ॥ ३१ ॥

एतद्योपितां वत्सादिकमामन्त्रणं नीवारकल्पं बुध्येत जनीयात्
थथाहि नीवारेण केनचिद्ब्रह्मविशेषेण सूकरादिवशमा-
नीयते एवमसावपि तेनामन्त्रणेन वशमानीयते अतस्ते नेच्छे
दगारं गृहं गन्तुम् । यदिवा गृहमेवावस्यो गृहावस्यो गृहं भ्रम-
स्तं नेच्छेत् नाभिलष्येत् । किमिति यतो वदो वशीकृतो विष-
या एव शब्दादयः पाशा रज्जुबन्धनानि तैर्वचः परवशीकृतः
स्नेहपाशानपत्रोटयितुमसमर्थः सन्मोहं वित्तव्याकुलत्वमाग-
च्छति । किं कर्तव्यमूढो भवति पौनःपुन्येन मन्दोऽङ्गो जरु
इति । उक्तः प्रथमोद्देशकः । सांप्रतं द्वितीयः समाख्यते । अ-
स्य चायमग्निसंबन्धः इहानन्तरोद्देशके स्त्रीसंस्तवाचारित्रस्व-
लनमुक्तं स्खलितशीलस्य या अवस्था इहैव प्रादुर्भवाति
तत्कृतकर्मवन्धश्च तदिह प्रतिपाद्यते इत्यनेन संबन्धेनायात-
स्योद्देशकस्यादिमसूत्रम् ॥

ओए सथा ए रज्जेज्जा, जोगकामी पुणो विरज्जेज्जा ॥

जोगे सपणाण सुणेह, जह जुंजंति जिकखुणो एगे ॥ ३२ ॥

अस्य चानन्तरं परस्परसूत्रसंबन्धो वक्तव्यः । स चायं संब-
न्धो विषयपादैर्मोहमागच्छति । यतोऽत ओज एको राग-
द्वेषवियुतः स्त्रीषु रागं न कुर्यात् । परस्परसूत्रसंबन्धस्तु सं-
ज्ञोकनीयमनगारं दृष्ट्वा च यदि काचिद्योषित साधुमशाना-
दिना नीवारकल्पेन प्रतारयेत्तत्रौजः सन्न रज्येतेति तत्रौजो
ऊच्यते परमाणुर्जावतस्तु रागद्वेषवियुतः स्त्रीषु रागादिहैव
वक्ष्यमाणनोत्था नानाविधा विरुग्धना भवन्ति तत्कृतश्च कर्म
वन्धस्तद्विपाकाच्चासुत्र नरकादौ तीव्रा वेदना भवन्ति यतोऽत ए-
तन्मत्वा भावौजः सन्न सदा सर्वकालं वाऽनर्थखनिषु स्त्रीषु न
रज्येत । तथा यद्यपि मोहोदयात् भोगाजिह्वापी जवत्तथायै-
हिकामुष्मिकापायान् परिगणय्य पुनस्तान्यो विरज्येत । एतदु-
क्तं भवति कर्मोद्गातात्मवत्तमपि चित्तं हेयोपादेयपर्यालोचनया
ज्ञानाङ्गुशेन निवर्तयेदिति । तथा आस्यन्ति तपसा खिद्यन्तीति
श्रमणास्तेषामपि भोग इत्येतच्चूतं यूयम् । एतदुक्तं भवति गृह
स्थानामपि भोगा विरुग्धनाप्राया यतीनां तु भोगाः इत्येतदेव
विरुग्धनाप्रायं किं पुनस्तत्कृतावस्था । तथाचोक्तं मुणं शिर
इत्यादि पूर्ववत् । यथा यथा च भोगानेकेऽपुष्टधर्माणो भिक्व-

त्रो यतयो विरुम्बनाप्रायान् जुञ्जते तथोद्देशकसूत्रेणैव वक्ष्यमाणोत्तरत्र महता प्रवन्धेन दर्शयिष्यामि । अन्यैरप्युक्तम् ।
“ कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकञ्जः क्षुधा क्षामो-
जीर्णः पिठरककपादादितगलः । वृणैः पूयक्षिन्नैः कृमिकुञ्ज-
शतैराविबलतनुः शुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हन्त्येव मदनः॥ ”
(८) जोगिनां विरुम्बनां दर्शयितुमाह ॥

अहं तं तु भेदमावन्न-मुच्छितं जिक्वु काममतिवहं ॥
पल्लिजिन्दियाणं तो पच्छा, पादु ष्टमुच्छिपहाणंति ॥ २ ॥

अथेत्यानन्तर्यार्थः । तुशब्दो विशेषणार्थः स्त्रीसंस्तवादनन्तरं जिह्वं साधुं भेदं शीलभेदं चारित्रस्वस्वन्नमापन्नं प्राप्तं सन्तं स्त्रीषु मूर्च्छितं गृहमध्युपपन्नं तमेव विशिनष्टि । कामेष्विच्छा-
मदनरूपेषु मतेष्वुर्ध्वमनसो वा वर्तनं प्रवृत्तिर्यस्यासौ काम-
मतिवर्तः कामाग्निद्विषुक्त इत्यर्थः । तमेवंभूतं परिभिद्य मद्-
ज्युपगतः श्वेतकृष्णप्रतिपन्नो मद्भक्षक इत्येवं परिज्ञाय यदि
वा परिभिद्य परिसार्यात्मसात्कृतं चोच्चार्येति । तद्यथा मया
तव लुञ्जितशिरसो जल्लमलाविबलतया दुर्गन्धस्य जुगुप्सनीय-
कक्षावक्त्रोवस्तिस्थानस्य कुञ्जशीलमर्यादावज्जाधर्मादीन् परि-
त्यज्यात्मादत्तस्त्वं पुनरकिञ्चित्कर इत्यादि भणित्वा प्रकुपि-
तायास्तस्या असौ विषयमूर्च्छितस्तत्प्रत्यापनार्थं पादयोर्नि-
पतितः । तथा चोक्तम् । “ व्याजिन्नकेसरवृहाच्छिरसश्च
सिंहा नागाश्च दानमदराजिह्वसैः कपोतैः । मेधाविनश्च पुरु-
षाः समरे च शूराः स्त्रीसन्निधौ परमकापुरुषा जवन्ति ”
॥ १ ॥ ततो विषयेष्वेकान्तेन मूर्च्छित इति परिज्ञानात्पश्चात्पादं
निजवामचरणमुचृत्योत्तिक्रम्य मूर्च्छितं शिरसि प्रक्षन्ति ता-
मनन्त्येवं विरुम्बनां प्रायन्तीति ॥ २ ॥ अन्यच्च-

जइ केसिआणं मए जिक्वु, णो विहरे सह णमिस्थिए ।
केसाण वि ह हुंचिस्तं, नन्नत्थ मए चरिजासि ॥ ३ ॥
केशाः विद्यन्ते यस्याः सा केशिका णमिति वाक्यालंकारे ।
हे जिह्वो ! यदि मया स्त्रिया प्रार्थया केशवत्या सह नो विहरेस्त्वं
सकेशया स्त्रिया जोगान् जुञ्जानो ग्रीवां यदि वहसि ततः केशा-
नप्यहं त्वत्सङ्गमाकाङ्क्षिणी लुञ्जिष्याम्यपनेष्यामि । आस्तां
तावदलंकारादिकमित्यपि शब्दार्थः अस्य चोपलक्षणार्थत्वाद्-
न्यदापि दुष्करं विदेशगमनादिकं तत्सर्वमहं करिष्ये त्वं पुनर्न
मया रहितो नान्यत्र चरेः । इदमुक्तं भवति मयारहितेन भव-
ता क्लृप्तमपि न स्यातव्यमेतावदेवाहं जवन्तं प्रार्थयामि अहम-
पि यद्भवानादिशति तत्सर्वं विधास्य इति ॥ ३ ॥

(ए) इत्येवमतिपेशद्वैविश्रमजजननैरापातप्रक्षकैरादापैर्विश्र-
मयित्वा यत्कुर्वन्ति तद्दर्शयितुमाह ॥

अहं एं स होई उवञ्छो, तो पेसंति तहा नूएहिं ।
अदाजुच्छेदं पेहेहिं, वगुफझाई आहराहिंति ॥ ४ ॥

अथेत्यानन्तर्यार्थः णमिति वाक्यालंकारे विश्रमज्जापानान्तरं
यदासौ साधुर्मदनुरक्त इत्येवमुपपन्नो जवत्याकारैरिङ्गितै-
श्चेष्टया वा मच्छाग इत्येवं परिज्ञातो जवति ताज्जिः कपटना-
टकनायिकाज्जिः स्त्रीभिस्ततस्तदभिप्रायपरिज्ञानादुत्तरकावं
तथाभूतैः कर्मकरव्यापारैरपशब्दैः प्रेषयन्ति नियोजयन्ति ।
यदि वा तथाभूतैरिति द्विज्ज्ञथयोन्यैर्व्यापारैः प्रेषयन्ति तानेव
दर्शयितुमाह । अदावुत्तुमुं विद्यते येन तददावुच्छेदं पिप्पल-
कादिशस्त्रं (पेहाहिंति) प्रेक्षस्व निरूपय व्रजस्वेति येन पिप्प-

लकादिना वन्धेन पात्रादेर्मुखादि क्रियत इति तथा चल्गुनि शोजनानि
फलानि नारीकेरादीनि अदावुकानि वा त्वमाहरानयेति ।
यदि वा वाक्फलानि च धर्मकथारूपाया व्याकरणादिव्याख्या-
नरूपाया वाचो यानि फलानि वस्त्रादिवान्नरूपाणि तान्याहरेति
॥ ४ ॥ अपिच ॥

दारूणि साग पागाए, पज्जोउ वा जविस्सती राओ ।
पाताणि य मेरयावेहि, एहि तामेपिहओ महे ॥ ५ ॥

यथा दारूणि काष्ठानि शाकं पक्ववस्तुवादिक् अपशाकं
तत्पाकार्थं कचिदन्नपाकायेति पाठस्तत्रात्रमोदकादिकमिति
रात्रौ रजन्यां प्रद्योतो वा जविष्यतीति कृत्वा अतो अटवी
तस्तमाहरेति । तथा पात्राणि पतद्गृहादीनि रज्जयत्वेपय येन
सुखेनैव भिक्षाटनमहं करोमि । यदि वा पादावलक्तकादिना
रज्जयेति । तथा परित्यज्यापरं कर्म तावदेह्यागच्छ मे ममपृष्ठ-
मुत्पावत्येन मर्दय वाधते ममाङ्गमुपविष्टया अतः संहारय-
पुनरपरं कार्यशेषं करिष्यसीति ॥ ५ ॥ किञ्च-

वत्थाणि य मे पमिहेहेहिं, अन्नं पाणं च आहरा हिंति ।
गंधं च रओहरणं च, कासवगं मे समाणु जाणाहि ॥ ६ ॥

वत्थाणि च अम्बराणि मे मम जीर्णानि वर्तन्तेऽतः प्रत्युपे-
क्षस्वान्यानि निरूपय यदि वा मलिनानि रजकस्य समर्पय
मनुषार्थं वा मृषिकादिमयान्प्रत्युपेक्षस्वेति । तथा अन्नपा-
नादिकमाहरानयेति तथा गन्धं कोष्ठपुटादिकग्रन्थि वा हिर-
ण्यं तथा शोजनं रजोहरणं तथा दोषं कारयितु महमशक्ते-
त्यतः काश्यपं नापितं मच्छिरो मुण्णनाय श्रमणानुजानीहि
येनाहं बृहत्केशानपनयामीति ॥ ६ ॥

किञ्चान्यत्वं-

अहु अंनणिं अलंकारं, कुकुरयं मे पयच्छाहि ॥
दोष्णं च दोष्कुसुमं च, वेणुपदासियं च गुद्वियं च । ७ ॥
कुडं तगरं च आगरं, संपिहं सम्म उसिरेणं ।
तेहं मुहंजिजाए, वेणुफझाई सन्निधानाए ॥ ८ ॥

अथ शब्दोधिकारान्तरप्रदर्शनार्थः पूर्वविज्ञस्थोपकरणान्यधि-
कृत्याभिहितमधुना गृहस्थोपकरणान्यधिकृत्याभिधीयते तद्यथा
(अंजलीमिति) अंजलिं कञ्जलाधारभूतां नलिकां मम प्र-
यच्छस्वेत्युत्तरत्र क्रिया । तथा कटककेयूरादिकमलंकारं वा तथा
(कुकुरयंति) कुकुरणकं मे मम प्रयच्छ येनाहं सर्वालङ्कारविभू-
षिता वीणाविनोदेन भवन्तं विनोदयामि । तथा दोष्णं च दोष्कुसु-
मं च । तथा (वेणुफझासियंति) वंशात्मिका शृङ्गणत्वक्
काष्ठिका सा दन्तैर्वामहस्तेन प्रगृह्य दक्षिणहस्तेन वीणावच्चा-
द्यते । तथौषधगुटिकां तथाभूतामानय येनाहमविनष्टयौवना
भवामीति ॥ ७ ॥ तथा (कुट्टमित्यादि) कुष्ठमुत्पलकुष्ठं तथा
ऽगरं तगरं च एते द्वे अपि गन्धिकद्रव्ये एतत्कुष्ठादिकमुशीरे
ण वीरणीमूत्रेण संपिष्टं सुगन्धिं जवति यतस्तत्तथा कुरु तथा
तैलं दोष्कुडुमादिना संस्कृतं मुखमाश्रित्य (जिजपत्ति) अ-
न्यङ्गाय दौक्यस्व । एतदुक्तं जवति । मुखान्यङ्गार्थं तथाविधं
संस्कृतं तैलमुपाहरेति येन कान्त्युपेतं मे मुखं जायेत (वेणु-
फझासिति) वेणुकार्याणि करणकपेटिकादीनि सन्निधिः स-
न्निधानं वस्त्रादेर्व्यवस्थानं तदर्थमानयेति ॥ ८ ॥

किञ्च-

नंदी जुसगाई पाहराहिं, उचोवाणहं च जाणाहिं ॥
सत्थं च सूवच्छेज्जाए, आणीहं च वत्थयं रयावेहि ॥ ९ ॥

सुफणिं च सागपागाए आमझगा इंदगाहरणं च ।

तिज्ञगकरणिमंजणमझागं विमुमे विहूणयं विजाणोहिं । १० ।

(नंदी चुष्मगाइति) छव्यसंयोगनिष्पादितोष्ठमुकृणचूणोऽ
निधीयते । तमेवंभूतं चूर्णं प्रकरोति येन केनचित्प्रकारेणाहरा-
नयेति । तथाऽऽतपस्य वृष्टेश्च संरक्षणाय उन्नं तवोपानहौ च
ममानुजानीहि । न मे शरीरं भविष्यति वतंते ततो ददस्वेति ।
तथा शस्त्रं दात्रादिकं स्पृच्छेदनाय पत्रगाकच्छेदनार्थं ढौक्यस्व
। तथा चक्षुमस्वरं परिधानार्थं शुद्धिकादिना रज्यं यथा नील-
मीपत्रीं च सामस्येन वा नीलं भवत्युपलक्षणार्थत्वात् यथा
जवतीति ॥९॥ तथा (सुफणिं चेत्यादि) सुष्ठु सुखेन वा फण्यते
काय्यते तत्रादिकं यत्र तस्युफणिस्त्यागिपित्ररादिकं ज्ञानमभि-
धीयते तच्छाकपाकार्यमानय । तथा आमलकानि धात्रीफलानि
ज्ञानार्थं पित्रोपशमनायान्यवहारार्थं वा । तथोदकमान्दियते
येन तदुदकाहरणं कुटवर्धनिकादि अस्य चोपलक्षणार्थत्वाद्
घृततैश्चाद्याहरणं सर्वं वा गृहोपस्करं ढौक्येति । तिज्ञकः
क्रियते यथा सा तिज्ञककर्णां दन्तमयी सुवर्णात्मिका वा श-
लाका यथा गोरोचनादियुक्तया तिज्ञकः क्रियते इति । यदि
वा गोरोचनया तिज्ञकः क्रियते सा च तिज्ञककर्णांत्युच्यते ।
तिज्ञकः क्रियन्ते पिप्यन्ते वा यत्र सा तिज्ञककर्णांत्युच्यते तथा-
ज्ज्ञेन सौवीरकादि शलाका अङ्गोरज्जनार्थं शलाका अज्जनश-
लाका तामाहरेति । तथा ग्रीष्मे ज्जणाभितापे सति मे मम विधु-
नकं व्यजनकं विजानीहि ॥

संभासगं च फणिहं च, सीहृषिपासगं च आणाहि ।

आदसगं च पक्क्याहि, दंतपक्खालणं पवेसाहि ॥ ११ ॥

पूयफणं तंनोन्नयं, सूई मुत्तगं च जाणाहि ।

कोसं यमो च मेहाए, सुष्ठु खड्गं च खारगादणं च ॥ १२ ॥

एवं संभासिकं नासिकाकेशोत्पादनं फणिहं केशसंयम
नार्थं कङ्कतकं तथा (सीहृषिपासगं) वीणासंयमनार्थमु-
र्णमयं कङ्कणं चानय ढौक्येति । पवमासमन्तादृश्यते आत्मा-
यस्मिन् स आदर्शः स एव आदर्शकस्तं प्रयच्छ ददस्वेति ।
तथा दन्ताः प्रज्ञालयन्ते अपगतमज्ञाः क्रियन्ते येन तदन्तप्रज्ञा-
वनं दन्तकाष्ठं तन्मदन्तिके प्रवेशयेति ॥११॥ (पूयफणं चेत्या-
दि) पूयफणं प्रतीतं ताम्बूलं नागवल्लीद्वयं तथा सूच्यं च सूत्रं
च सूच्यर्थं वा सूत्रं जानीहि ददस्वेति । तथा कोशमिति वार-
कादिज्ञानं तन्मोचमेहाय समाहर तत्र मोचः प्रस्त्रवणं कायि-
केत्यर्थः । तेन मेहः सेचनं तदर्थं ज्ञानं ढौक्य । एतदुक्तं भव-
ति वहिर्गमनं कर्तुमहमसमर्थो रात्रौ जयादतो मम यथा रात्रौ
वहिर्गमनं न जवति तथा कुरु । एतच्चान्यस्याप्यधमतमकर्त-
व्यस्योपलक्षणं रूप्यम् । तथा शूर्पं तण्डुलादिशोधनार्थं
तथोन्नयं तथा किञ्चन क्लारस्य सज्जिकादेर्गोष्ठनकमित्येव-
मादिकलुपकरणं सर्वमप्यानयेति ॥ १२ ॥

किञ्चान्यत् ॥

चंदाद्वगं च करगं च, वच्चघरं च आजसो खणइ ।

सरपायं च जयाए, गोरहगं च सामणए य ॥ १३ ॥

घाकिं च सभिभिगं च, चेन्नगोदं कुमार नूयाए ।

वासं समज्जि आवल्ल, आवसहं च जाण जत्तं च ॥ १४ ॥

चंदाद्वकमिति देवतार्चनिकाद्यर्थं ताम्रमयं ज्ञानमेतच्च
मधुरायां चंदाद्वकत्वेन प्रतीतमिति । तथा करको जज्ञाधारी

मदिराज्ञाजं वा तदानयेति क्रिया । तथा वचोऽगृहं पुरीषोत्स-
र्गस्थानं तदायुष्मन् मदर्थं खन संस्कुरु । तथा शरा इषवः
पात्यन्ते क्रियन्ते येन तच्छरपात्रं धनुस्तज्जाताय मत्पुत्राय कृते
ढौक्य । तथा (गोरहगं) ग्रहायणं बन्नीवर्दं च ढौक्येति
(सामणयत्ति) श्रमणस्यापत्यं श्रमणिस्तस्मै श्रमणये त्व-
त्पुत्राय गन्धादिकृते भविष्यतीति ॥१३॥ तथा (घाकिं चेत्यादि)
घटिकां मृन्मयकुल्लुभिकां मिश्रिमेन पट्टकादिवादित्रवि
शेषेण सह तथा (चेन्नगोदं) वस्त्रात्मकं कंडुकं कुमार-
ज्ञाताय कुल्लुकज्ञाताय राजकुमाररूपाय वा मत्पुत्राय क्रीरुना-
र्थमुपानयेति । तथा वर्षमिति । प्रावृट्कावोऽयमभ्यापन्नो-
न्निमुखं समापन्नोऽत आबसयं गृहं प्रावृट्कावनिवासयोग्यं
तथा जत्तं च तन्दुलादिकं तत्कावयोग्यं जानीहि निरूपय नि-
ष्पादय येन सुखं नैवाऽनागतपरिकल्पितावस्थादिना प्रावृ-
ट्कावोऽतिवाह्यत इति । तदुक्तं " मासैरष्टजिरह्वा च, पूर्वेण
वयसाऽऽयुषा । तत्कर्तव्यं मनुष्येण, यस्यान्ते सुखमेवेति " ॥
१४ ॥ एवं च ।

आसंदियं च नवमुत्तं, पाउद्वहं संक्रमहाए ।

अउपुत्तदोहल्लहाए-आणप्पा हवंति दासा वा ॥ १५ ॥

मौञ्जे काष्ठपादुके वा संक्रमणार्थं पर्यटनार्थं निरूपय यतो
नाहं निरावरणपादा जूमौ पदमपि दातुं समर्थेति । अथवा
पुत्रे गर्तस्थे दौहदः पुत्रदौहदः अन्तर्वत्नी फलदावज्जिज्ञाप-
विशेषस्तस्मै तत्संपादनार्थं स्त्रीणां पुरुषाः स्ववशीकृता दासा
इव क्रयक्रीता इवाज्ञाप्या आज्ञापनीया भवन्ति । यथा दासा
अज्ञाजितैर्योग्यत्वादाज्ञाप्यन्ते एवं तेषां वराकाः स्नेहपाशा-
वपाशिता विषयार्थिनः स्त्रीभिः संसारावतरणबीथीजिरा-
दिश्यन्ते इति ॥ १५ ॥

अन्यच्च-

जाए फण्णे समुप्पन्ने, गेएहं सुवाणं अहवा जहाहि ।

अह पुत्तपोसिणो एगे, जारवहे हवंति उट्ठाना ॥ १६ ॥

ज्ञानपुत्रः स एव फणं गृहस्थानाम्, तथाहि पुरुषाणां कामजो
गरुडं तेषामपि फणं प्रधानं कार्यं पुत्रजन्मेति । तदुक्तम् । " इदं
तस्मिन् हसर्वस्वं, सममाह्वयदरिद्रयोः । अचन्दनमनौशीरं, ददय-
स्यानुत्पेनम् ॥ १ ॥ यत्तच्छपनिकेत्युक्तं, बाह्वेनाव्यक्तभाषिणा
हित्वा सौख्यं च योगं च, तन्मे मनसि वर्तते— " ॥२॥ यथा
लोके पुत्रसुखं नाम चित्तीयं सुखमात्मन इत्यादि । तदेवं पुत्रः
पुरुषाणां परमान्युदयकारणं तस्मिन्समुत्पन्ने जाते तदुद्देशे-
न याः विरुम्बनाः पुरुषाणां जवन्ति । अमुं दारकं गृहाण त्व-
महन्तु कर्मासक्ता न मे ग्रहणावसरोऽस्ति । अथ चैनं जहाहि परि-
त्यज नाहमस्य वार्तामपि पृच्छाम्येवं कुपिता सती ब्रूते मयाऽयं
नव मासानुदरेणोदस्वं पुनरुत्सङ्गेनाप्युद्बहने स्तोममपि काल-
मुद्विजस इति । दासदृष्टान्तस्त्वद्देशदानेनैव सार्वभौमं भजते
नादेशनिष्पादनैव तथाहि दासजयात्स्वद्देशोदशं विधत्ते
स तु स्त्रीवशगोऽनुग्रहं मन्यमानो मुदितश्च तथा देशं विधत्ते
" यदेव रोचते महां, तदेव कुरुते प्रिया । इति वेत्ति न जाना-
ति, तत्प्रियं यत्करोत्यसौ ॥ १ ॥ ददाति प्रार्थितप्राणान् मातरं
हन्ति तत्कृते ॥ किन्नद्व्यात्किञ्च कुर्यात्स्त्रीभिरज्ययितो नरः । १॥
ददाति शौच पानीयं, पादौ प्रक्षालयत्यपि श्रेष्ठमाणमपि गृह्णा-
ति, स्त्रीणां वशगतो नरः ॥ २ ॥ तदेवं पुत्रनिमित्तमन्यचा
यत्किञ्चिन्निमित्तमुद्दिश्य दासमिवादिशन्ति । अथ तेषां पुत्रान्

पोषितुं शीलं येषां ते पुत्रपोषिण उपलक्षणाथत्वादस्य सर्वादेश-
कारिण एके केचन मोहोदये वर्तमानाः स्त्रीणां निदेशवर्तिनो-
ऽपहस्तितैहिकामुष्मिकापाया उष्ट्रा इव परवशा जारवाहा
भवन्तीति ॥ १६ ॥

किंचान्यात् ॥

राओ वि डाडिया संता, दारगं च संतवन्ति धाई वा ।

सुहिरामणा वि ते संता, वत्थधोवा हवन्ति हंसा वा ॥ १७ ॥

रात्रावप्युत्थिताः सन्तो रुदन्तं दारकं धात्रीवत् संस्थापयन्त्य-
नेकप्रकारैरुष्ट्रापैः । तद्यथा ॥ “ सामिउसणीगरस्स-यणक्क-
उरस्स य हत्यकण्णगिरिपट्टणसीहपुरस्स चउणयस्स भिन्न-
स्स य कुच्चिपुरस्स य कणकुज्जआयामुहसोरियपुरस्स य ”
इत्येवमादिभिरसंबद्धैः क्रीडनकथापैः स्त्रीचित्तानुवर्तिनः पुरु-
षास्तकुर्वन्ति येनोपहास्यतां सर्वस्य व्रजन्ति सुष्ठु न्हीर्बज्जा
तस्यां मनोन्तःकरणं येषां ते सुन्हीमनसो व्रज्जाववोऽपि ते
सन्तो विहाय व्रज्जां स्त्रीवचनात्सर्वजन्यान्यपि कर्माणि कुर्वते
तान्येव सूत्रावयवेन दर्शयति । वस्त्रधावका वस्त्रप्रज्ञावका
हंसा इव रजका इव जवन्ति अस्य चोपलक्षणाथत्वादस्यदपि
उदकवाहनादिकं कुर्वन्ति ॥ १७ ॥

किमेतत् केचन कुर्वन्तीति येनैवमभिधीयते ।

वाढं कुर्वन्तीत्याह ॥

एवं बहुहिकए पुवं, जोगत्याए जो जियावन्ना ॥

दासेमिव पेसे वा, पमुचूतेव सेण वा केई ॥ १८ ॥

एवमिति पूर्वोक्तं स्त्रीणामादेशकारणं पुत्रपोषणवस्त्रधावना-
दिकं तद्वहुभिः संसाराभिप्रायिभिः पूर्व तथापरे कुर्वन्ति कारि-
ष्यन्ति च ये भोगहेतु कामजोगार्थमैहिकामुष्मिकापायमपर्या-
लोच्याभिमुख्येन भोगानुकूल्येनापन्ना व्यवस्थिताः सावद्यानु-
ष्ठानेषु प्रतिपन्ना इति यावत् । तथा यो रागान्धः स्त्रीवशीकृतः
स दासवदशङ्किताभिस्ताभिः प्रत्यपरेऽपि कर्मणि नियोज्यते ।
तथा बागुरापतितपरवशो मृग इव धार्यते नात्मवशो भोजनादि-
क्रियाऽपि कर्तुं क्षमते । तथा प्रेम्ण इव कर्मकर इव क्रीत इव व-
र्चःभोजनादावपि नियोज्यते । तथा कर्तव्याकर्तव्यविवेकरहित-
तया हिताहितप्राप्तिपरिहारशून्यत्वात् पशुचूत इव यथाहि पशु-
राहारजयमैयुनपरिग्रहाजिह्वा एवं केवलमसावपि सद्नुष्ठान-
रहितत्वात्पशुकल्पः । यदि वा स स्त्रीवशगो दासमृगप्रेम्णपशु-
ज्योप्यधमत्वान्न कश्चिन्, एतदुक्तं भवति सर्वाधमत्वात्तस्य त-
त्तुल्यं नास्त्येव येनासावुपमीयेत । अथवा न स कश्चिदित्युभ-
यत्रष्टत्वात् । तथाहि न तावत्प्रव्रजितोऽसौ सद्नुष्ठानरहितत्वात्ता
पि गृहस्थस्ताम्बूलादिपरिभोगरहितत्वात्लोचिकामात्रधारित्वा-
च्च । यदि वा ऐहिकामुष्मिकापानुष्ठायिनां मध्ये न कश्चिदिति ॥ १८ ॥

सांप्रतमुपसंहारद्वारेण स्त्रीसङ्गपरिहारमाह ॥

एवं खु तासु विन्नपपं, संथवं संत्रासं च वज्जेज्जा ।

तज्जातिआइ मे कामा, वज्जकरा य एवमक्खाए ॥ १९ ॥

एतत्पूर्वोक्तं खु शब्दो वाक्यालंकारे तासु यत्स्थितं तासां वा
स्त्रीणां संबन्धि यच्छिस्तमुक्तं । तद्यथा । यदि सकेशया सह
न रमसे ततोहं केशानप्यपनयामि इत्येवमादिकम् । तथा
स्त्रीभिः सार्धं संस्तवं परिचर्य तत्संवासं च स्त्रीभिः सहैकत्र
निवासं चात्महितमनुवर्तमानः सर्वापायभीरुस्त्यजेज्जह्यात् ।
यतस्ताभ्यो जातिरुत्पत्तिर्येषां ते कामास्तज्जातिकामा रमणी-
संपक्कांत्यास्तथाऽवद्यं पापं वज्जं वा गुरुत्वादधःपातकत्वेन
पापमेव तत्करणशीला अवयवकरा वज्जकरा वेत्येवमाख्या-

तास्तीर्थकरगणधरादिभिः प्रतिपादिता इति ॥ १९ ॥

सर्वोपसंहारार्थमाह ॥

एवं जयं ए से याय इइ, से अप्पगं निरंमिच्चा ।

एणो इत्थिणो पमुज्जिखुणो सयं पाणिणा णव्वजेज्जा ॥ २० ॥

एवमनन्तरनीत्या भयहेतुत्वात्स्त्रीभिर्विहृतं तथा संस्तवस्त-
त्संवासश्च जयमित्यतः स्त्रीभिः सार्धं संपर्को न श्रेयसे असदनु-
ष्ठानहेतुत्वात्तस्येत्येवं परिज्ञाय स भिकुरवगतकामजोगार्थ-
पाक आत्मानं स्त्रीसंपर्कान्निरुध्य सन्भोगेप्यवस्थाप्य यत्कु-
र्यात्तद्वर्जयति । न स्त्रियं नरकवीथिप्रायां नापि पशुं ह्रीयेता-
श्रयेत स्त्रीपशुज्यां सह संवासं परित्यजेत् । “ स्त्रीपशुपण्ण
कवीजिता शय्येति ” वचनात्तथा स्वकीयेन पाणिना हस्तेना-
वाच्यस्य (णव्वजेज्जाति) न संवाधनं कुर्यात् । यतस्तदपि ह-
स्तसंवाधनं चारित्रं शवहीकरोति । यदि वा स्त्रीपशवादिकं
स्वेन पाणिना न स्पृशेदिति । २० । अपिच ।

सुविमुच्छं देसे मेहावी, परकिरिअं च वज्जेण नाणी ॥

मणसा वयसा काएण, सव्वफाससहे अणगारे ॥ २१ ॥

सुष्ठु विशेषेण शुद्धा स्त्रीसंपर्कपरिसंहाररूपतया निष्क-
लङ्का वेद्यान्तः करणवृत्तिर्यस्य स तथा स एवंभूतो मेधावी
मर्यादावर्ती परस्मैख्यादिपदार्था क्रिया परक्रिया तां च ज्ञानी
विदितवेद्यो वर्जयेत्परिहरेत् । एतदुक्तं जवति । विप्रयो-
पजोगोपाधिना नान्यस्य किमपि कुर्यात् नाप्यात्मनः स्त्रिया
पादधावनादिकमपि कारयेत् । एतच्च परक्रियावर्जनं मनसा
वचसा कायेन वर्जयेत्तथा ह्यौदारिककामभोगार्थं मनसा न
गच्छति नान्यं गमयति गच्छन्तमपरं नानुजानीते एवं वाचा
कायेन च सर्वेप्यौदारिके न व भेदा एवं दिव्येऽपि न व
नेदास्ततश्चाष्टादशभेदमिन्नमपि ब्रह्म विजृयात् । यथाच स्त्री
स्पर्शपरिपहः सोढव्य एवं सर्वानपि शीतोष्णदंशमशकतुणा-
दिस्पर्शानपि सहेत । एवं च सर्वस्पर्शसहोऽनगारः साधुर्जव-
तीति ॥ २१ ॥

क एवमाहेति दर्शयति ।

इधेव माहु से वीरे, धुअरए धुअमोहे से जिक्खू ।

तम्हा अज्जन्तय विमुच्छे, सुविमुक्के आमोक्खाएपरि व्वएज्जा सि ।

(पात्रान्तरं विहरे आमुक्खाए त्तिवेमि) इच्छेवमाहुरित्या-
दि (इत्येवं यत्पूर्वमुक्तं तत्सर्वसंवीरो भगवानुत्पन्नदिव्यज्ञानः
परहितैकरत आह उक्तवान् । यत एवमतो धूतमपनीतं रजः स्त्री-
संपर्कादिकृतं कर्म येन स धूनरजाः । तथा धूतो मोहो रागद्वेष-
रूपो येन स तथा । पात्रान्तरं वा धूतोऽपनीतो रागमार्गो
रागपन्था यस्मिन् स्त्रीसंस्तवादिपरिहारात्तत्तथा तत्सर्वजग-
वान् वीर एवाह । यत एवंतस्मात्सन्निहुरध्यात्मविशुद्धः सु-
विशुद्धान्तःकरणः सुष्ठु रागद्वेषात्मकेन स्त्रीसंपर्केण मुक्तः
सन्नामोक्तायाशेषकर्मक्षयं यावत् परि समन्तात्संयमेऽनुष्ठाने
व्रजेद्वृत्तेस्तंयमोद्योगवान् जवेदिति ॥ सूत्रं ॥ २२ शु० ४ अ० ।
(१०) स्त्रीस्वरूपस्य स्त्रीचरित्रस्य चातिनिन्दनीयत्वम् ।

तत्र स्वरूपनिन्दा यथा—

हा असुइसमुप्पनिया, निग्गया जेण चेव दारेणं ।

सत्ता मोहपसत्था, रमंति तत्थेव असुइदारम्मि ॥ ३ ॥

हा इति खेदे अशुचिसमुत्पन्ना अपवित्रोत्पन्ना येनैव द्वारेण
निर्गताः चशब्दाद्योगत्वमापन्नाः सत्त्वा जीवाः मोहप्रस-
क्ता विपमरक्ताः रमन्ते क्रीडन्ति । तत्रैवाशुचिद्वारे वेदोक्तं—

समुद्रप्रमत्तकुमारवादिनि । एवं शरीराशुचिन्वे सति शिष्यः प्रयनयति ।

किह ताव परकुनीरी, कइसहस्महिं अपरिन्ते तोहिं ।

वनिज्जइ अनुज्जिविं, जघणंति सकज्जमूहहिं ॥ ४ ॥

हे पुत्र्याः ! कथं तावद् गृहकन्याः स्त्रीद्वयस्येत्यर्थः अपरितः तैरश्रान्तैः परिश्रममगणितैः स्वकार्यमूढैः स्वस्वार्थमौढ्यगतैः कविस्मृत्तैः (जघणंति) स्त्रीकटवग्रजागं जगत्प्रमित्यर्थः वार्थने वचनविस्तारेण विस्तार्यते । किञ्चूतं जघनम् अशुचिविज्ञं परमापवित्रविवरम् उक्तं च “ चर्ममग्राणं सदाजित्तमपानोद्धारवाहितम् । तत्र मूढाः कथं याति प्राणैरपि धनैरपि ” ॥ ४ ॥ (तत्र प्राणैः शक्त्यादयः कथङ्गताः धनैर्धम्मिद्वादय इति)

रागेण न जाणंति, वराया कलमज्जस्म निष्कमाणं ।

ताणं परिणंदंती, फुल्लं नीलुप्पल्लवणं च ॥ ५ ॥

हे शिष्य ! तीव्रकामरागेण न जानन्ति हृदये, च शब्दादन्ये पां न कथयन्ति धराकास्तपस्यिनः कलमज्जस्यापवित्रमज्जस्य निर्धमनं खालु इति (ताणंति) णं वाक्याद्वदारे तज्जघनं (परिणंदंतीति) परमत्रिपयाम्नाका वणयन्ति कथं वक्तार इवायं इय उन्पेकते फुल्लं प्रफुल्लं विकसितमित्यर्थः नीलोत्पलवचनमिन्द्रधरकाननम् ॥ ५ ॥

किञ्चित्थमिच्छं वने, अमिज्जमइयंमि वचमंचारो ।

रागो हु न कायवो, विरागमुत्ते सरीरम्मि ॥ ६ ॥

कियन्मात्रं कियत्प्रमाणं (वनेति) वर्णयामि शरीरे वपुषि हु यस्यादेवं तस्माज्जागो न कर्त्तव्यः । स्यूज्जमज्जस्यामिज्जस्याम्यादिवत् । किञ्चूते अमत्यं प्रचुरमस्मिन्निति अमेत्यमये गूयात्मके इत्यर्थः । वर्चस्कसंयाते परमापवित्रविष्टासमूहे (विरागमुत्तेति) विशिष्टो रागो विरागः मनोहराग इत्यर्थः । तस्य मूढं कारणं कामासक्तानामभ्यारयतीरुपदर्शने चाग्नप्रद्योतस्येव । यद्वा विगतो रागो मन्मथजावो यस्मात्त विरागो वैराग्यमित्यर्थः तस्य मूढे कारणं काष्ठेष्टेष्टेति तस्मिन्विरागमुत्ते ॥ ६ ॥

किमिकुल्लसयसंकिसे, अमुइयमचुक्खे असास यममारे ।

मेयमज्जपुचुक्खम्मी, निच्येयं वचहसरीरे ॥ ७ ॥

कुमिकुल्लशतसंकीर्णं (अमुइयमचुक्खेति) अशुचिके अपवित्रमज्जयति (अचुक्खे) अशुके सर्वथा धौतुमशक्यत्वात् । अशास्वते क्कणं ३ प्रतिविनश्चरत्वात् । असारं सारवर्जितं (सेयमज्जपुचुक्खमिति) दुर्गन्धिस्वेदमवाचिगचिगायमानं एवंविधे शरीरे जीवा ययं निर्वेदवैराग्यं व्रजत गच्छत विक्रमयशानुपस्येवेति ॥ ७ ॥

दंतमज्जकनगुहग, सिंहाणमजे य दावमज्जवहुजे ।

एयारिसवीजत्थे, दुगुच्छणिज्जम्मि कोराओ ॥ ८ ॥

दन्तमज्ज-कर्णमज्ज-गूथकसिंघाणमजे चशब्दः शरीरगतानेकमज्जग्रहणसूचनार्थः । दावामज्जवहुजे पताहशवीजत्ते जुगुप्सनीथे सर्वथा निन्द्ये वपुषि को रागः ॥

को सरुणपणविकिरण-विच्छंसणचयणमरणधम्ममि

देहम्मी अहिंवास, कुहियकरुणकड्ढजूयम्मि ॥ ८ ॥

देहे शरीरे कोऽभिहायो वाञ्छा किञ्चूते शटनपतनविकिरणविच्छंसणचयनमरणधर्मे । तत्र शटनं कुप्रादिनाङ्गुल्यादेः पतनं

वाहादेः खड्गच्छेदादिना विकिरणत्वं विनश्चरत्वं, विच्छंसणं रोगज्वरादिना जर्जरीकरणम्, चयनं हस्तपादादेर्देशक्षयः मरणं सर्वथा कथः । पुनः किञ्चूते कुथितकठिनकाष्ठचूते । विनष्टकर्कशदारुतुल्ये ॥ ८ ॥

कागसुणगाणनक्खे, किमिकुल्लज्जचे य वाहिज्जचे य ।

देहम्मि मत्थज्जचे, सुसासज्जत्तम्मि को रागे ॥ १० ॥

देहे को रागः । किञ्चूते काकभानयोः धूकारीनपणयोर्नक्ष्ये खाद्ये कुमिकुल्लमक्ते च व्याधिजक्ते च मत्स्यमक्ते स्मशानमक्ते च ॥ १० ॥

अमुई अमिज्जपुणं, कुणिमकल्लेवरकुमियपरिसवंति ।

आगंतुयसंतवियं, नवडिहमसासयं जाणे ॥ ११ ॥

अशुचि सदाऽविशुद्धमेधपूर्णं विष्टाभूतम् (कुणिमकल्लेवरकुनीति) मांसशरीरहृदयोर्युद्धम् (परिसवंतीति) परित्यक्तं सर्वतो गतं आगन्तुकसंस्थापितं मातापित्रोः शोणितशुक्रपुङ्गवैर्निष्पादितं नवच्छिन्नं नवरन्ध्रोपेतम् । अशाश्वतमस्थिरम् । एवंविधं वपुस्त्वं जानीहीति ॥ ११ ॥

पिच्छसि मुहं सतिदयं, सविसेसं राएण अहरेणं ॥

सकरुखं सवियारं, तरदाच्छिं जुव्वणत्थीए ॥ १२ ॥

(जुव्वणत्थीपत्ति) यौवनत्रियास्तरुण्या मुखं तुण्डं नरकतुण्डं साधुसंयमनृपविपलणं त्वं पश्यसि नन्दिपेण शिष्याहृदयकस्थूलजलसतीर्थकवत् किञ्चूतं सतिदकं सपुण्ड्रम् सविशेषं कुङ्कुमकज्जवादिविशेषसहितं केन सह रागेण ताम्बूलादिरागवता अधरेणाष्टेन सह सकटाक्षमर्कवीक्षणसहितम् सविकारं धूलेष्टासहितं यथा तपस्विनामपि मन्मथविकारजनकं तरले चपले काकशोचनवत् अक्षिणी यत्र तत्तरदाक्षि इति पिच्छसि बाहिरमण्डं, न पिच्छसी उज्जरं कक्षिमज्जस्स ॥

मोहेण न चयतो, सीसघर्णिकं जियं पियासि ॥ १३ ॥

एवं त्वं बहिर्मुष्टं बाहिर्भागे मगारितं पश्यसि सरागदृष्ट्या वि लोकयसि न पश्यसि अन्धवन्न विद्वोकयसि (उज्जरंति) मध्यगतं कुचेष्टां कुर्वन् (सीसघर्णी काञ्जियपियसि) मस्तकघटीरसमपवित्रं पिबसि पानं करोषि सुख्यनादिकारणेति ॥ १३ ॥

सीसघर्णी निगादं, जं निट्ठहसी दुगुच्छसी जं च ।

तं चेव रागरत्तो, मूढो अइच्छिउं पियासि ॥ १४ ॥

मस्तकोज्वापवित्ररसं यक्षिष्टे नयासि मूकृतयासि जुगुप्ससे कुत्सां करोषीत्यर्थः । यच्च त्वं तदेवरागरत्तो विषयासक्तो मूढो महामोहं गतः अतिमूर्च्छितः तीव्रगृष्टिं गतः पिबसि ॥ १४ ॥

पूइयसीसकवाढं, पूइयनासं च पूइदेहं च ।

पूइयडिहविडिहं पूइयचमेण यं पिण्णं ॥ १५ ॥

पूतिकशीर्षकपात्रं दुर्गन्धिमस्तककर्णरं पूतिकनासमपवित्रनासिकं पूतिदेहं दुर्गन्धिगात्रं पूतिकनिद्राविडिहम् अपवित्रशुचिविवरवृक्षविवरं पूतिकचर्मणा अशुभाजिनेन पिबन्धं नियन्त्रितम् ॥ १५ ॥

अंजणगुणसुविशुद्धं, न्हाणुव्वट्ठणुणेहि सुकुमादं ।

पुण्णुमीसियकेजं, जणई वावस्स तं रागं ॥ १६ ॥

अंजनगुणसुविशुद्धं तत्रांजनं दोचनकज्जलं गुणा नामकगोफणकरास्त्रादिकार्यस्तैः सुष्ठु विशुद्धमत्यथेशोनायमानं

स्नानोर्ध्वतनुगैः सुकुमारम् । तत्र स्नानमनेकधा क्वावन
मुर्धनं पिष्टिकादिना मन्त्रोत्तारणं गुणा धूपनादिप्रकाराः यद्वा
स्नानोर्ध्वतनुग्यां गुणास्त्वैर्धृष्टत्वं गतं पुष्पमिश्रितं केशमने-
ककुसुमवासितकुन्तलमेवंविधं तन्मुखं मस्तकं शरीरं वा
वाद्यस्य मन्मथकर्कशवाणविह्वलेन सदसद्विवेकविकलस्य
जनयति उत्पादयति रागं मन्मथपारवश्यं येन गुर्वादिकमपि
न गणयति नन्दिसेणापाढचूतिमुन्यादिवत् ॥ १६ ॥

जं सीसपूरत्रोत्ति य, पुष्पाई जणंति मंदविनाणा ।

पुष्पाई चिय ताई, सीसस्स य पूरयं सुणह ॥ १७ ॥

मन्दविज्ञाना मन्मथग्रहप्रथिवीकृताः (जंति) यानि पुष्पाणि
कुसुमानि शीर्षपूरको मस्तकाभरणमिति जणन्ति कथयन्ति
पुष्पाण्येव तानि शीर्षस्य पूरकं शृणुत गूयमिति ॥

मेत्रोवसायरसिया, खेले सिंघाणए य बुजए यं ।

अह सीसपूरत्रो जे, नियगसरीराम्मि साहीणो ॥ १८ ॥

मेदोऽस्थिकृत् वसावस्त्रसा चशब्दोऽनेकशरीरान्तर्गतावय-
वग्रहणार्थः । रसिका वणाद्युत्पन्नाः (खेलेति) कण्ठमुखश्ले-
ष्मा (सिंघाणेति) नासिकाश्लेष्मा (पयंति) वर्चस्कमेतन्मे-
दादिकं (बुजपयं) कृपध्वं मस्तके प्रक्षेपयत । अथ शीर्षपू-
रको (जे) जवतां निजकशरीरे स्वाधीनः स्वायत्तो वर्तते ॥ १८ ॥

सा किर पुष्पमिपूरा, वच्चकुमी दुप्पया नवच्छिदा ।

उकमगंधविदित्ता, वाद्यजणो अइमुच्चियं गिच्छो ॥ १९ ॥

सा वर्चस्ककुटी विष्टाकुटीरिका (किरत्ति) निश्चये दुष्पति-
पूरा पुरयितुमशक्येत्यर्थः । किंजृता द्विपदा नवच्छिद्रा उत्क-
टगन्धविदित्ता तीव्रदुर्गन्धव्याप्ता एवंविधा शरीरकुटी वर्तते । तां
च वाद्यजानो मूर्खलोकः अतिमूर्खितं यथा स्यात्तथा गूच्छो वस्त्र-
दत्तं गतः ॥ १९ ॥

कथं गुरु इत्याह—

जं पेमरागरत्तो, अवयासेऊण गूढमुत्तोद्धिं ।

दंतमद्यचिकिणं, सीसघनिकंजियं पियासि ॥ २० ॥

यस्मात्पेमरागरकः कामरागप्रथिवीकृतो लोकः (अवयासे-
ऊणत्ति) अवकाश्य प्रकाश्य प्रकटीकृत्येत्यर्थः (गूढमुत्तो-
द्धिति) अपवित्रं रामाजगं पुश्चिहं वा जुगुप्सनीयं दन्तानां
मद्यः पिपिका दन्तमद्यस्तन सह चिकिणः चिगविगायमान-
मङ्गं शरीरमाद्विङ्गय च शीर्षघटीकाजिकं कपावकपर्णखट्टर-
सं चुम्बनादिप्रकारेण (पियसीत्ति) पिबसि अतृप्तवत् घुण्ट-
यस्यतः ॥ २० ॥

दंतमुशलेसु गहणं, गयाणमंसे य ससयमीयाणं ।

वालेसु य चमरीणं, चम्पनहे दीवियाणं च ॥ २१ ॥

गजानां दन्तमुसलेषु (गहणंतीति) ग्रहणमादानं लोकानां
वर्तते । मांसे चशब्दाद्वसाशृङ्गादौ शशकमृगाणां ग्रहणं वर्तते ।
चमरीणां वालेषु ग्रहणं द्वीपिकानां चित्रकव्याघ्रादीनां चर्मनखे
ग्रहणं चशब्दादनेकतिरश्चामनेकावयवग्रहणं वर्तते । को ज्ञावः
यथा गजादीनां तिरश्चां दन्तादिकं सर्वेषां भोगाय जवति तथा
मनुष्यावयवो न भोगाय भवति पश्चादतः कथ्यतेऽनेनादौ
जिनधर्मो विधेय इति ॥ २१ ॥

पूइयकाए य इहं, चवणमुहे निच्चकादवीसत्थो ॥

आइक्खसु सव्वावं, किंमिहसि गिच्छो तुमं मूढ ॥ २२ ॥

इह पूतिककाये अपवित्रवपुषि च्यवनमुखे मरणसन्मुखे नित्य-

कावविश्वस्तः सदा विश्वासं गतः (आइक्खसुत्ति) आख्या
हि कथय सद्भावं हाई (किंमिहसि) कस्मादऽसि गूढस्त्वं
मूढो मूर्खः यद्वा हे मूर्ख यद्वा हे मूढ ब्रह्मदत्तदशमुखादिवत् ॥ २२ ॥

दंता वि अकज्जकरा, वाद्या वि विवट्ठमाणवीजत्था ।

चम्मं पिय वीजत्थं, जण किं तसितं गत्तो रागं ॥ २३ ॥

दन्ता अपि अकार्यकरा वाद्या अपि विवर्द्धमानाः सर्पवत्
वीजत्ता जयंकराः चर्मापि च वीभत्सं जण कथय किं
(तसि) तस्मिन् शरीरे (तमि) त्वं रागं गतः ॥ २३ ॥

सिंजे पित्ते मुत्ते, गूहम्मि य वसाइ दंत कुमीसु ।

जणसु किमत्थं तुज्जं, असुइमिवि वट्ठिओ रागो ॥ २४ ॥
(सिंजे) कफे पित्तमायुषि मूत्रे प्रस्रवणे गूये विष्टायां
(वसाइ) वसायाः (दन्तकुमीसु) दन्तकुलीजने यद्वा
मकारोऽन्नाक्षणिकः दन्तकुल्यां यद्वा (दंतकुमीसु) दंष्ट्रासु
जण कथय किमर्थं तवाद्युच्चावपि वर्द्धितो रागः ॥ २४ ॥

जंघटियासु ऊरू, पइट्टिया तट्टिया कमीपिठी ।

कमियट्टिवेट्टियाइ, अट्टारसपिठ्ठिअट्टीणी ॥ २५ ॥

(जंघटियासु ऊरुत्ति) जंघास्थिकयोरुत्पत्तिप्रितौ स्यापितौ
यद्वा जंघास्थितयोरुत्पत्ति भवतः (पइट्टियत्ति) अत्रायं पदस-
म्बन्धः तयोरुत्पत्तिः स्थिता तत्स्थिता कटिः श्रोणिर्भवति कट्यां
प्रतिष्ठिता स्यापिता (पिठ्ठि) पृष्ठिर्भवति कट्यास्थिवेष्टि-
तानि अष्टदश १७ पृष्ठस्थीनि जवन्ति शरीर इति ॥ २५ ॥

दो अट्टि अट्टियाइ, सोदस गीवट्टियामुण्येववा ।

पिठ्ठिपइट्टियाओ, वारस किन्न पंसुद्धी हुंति ॥ २६ ॥

द्वे अट्टस्थिनी जवन्तः पोरुश श्रोत्रास्थीनि ज्ञातव्यानि पृष्ठि
प्रतिष्ठिताः द्वादश किंवेति प्रसिद्धं पंशुल्यो भवन्ति ॥ २६ ॥

अट्टिय कट्टिणे सिरन्हा, रुवंधणे मंसचम्मद्वेवम्मि ।

विट्ठा कोट्टागारे, को वच्चघरो व मे रागो ॥

अस्थिजिः (कट्टिणे) कट्टिणे यद्वा कट्टिनानि अस्थिकानि
यत्र तत्तथास्मिन् सिराभ्रस्तानां दध्नीतराणां बन्धनं यत्र
तत्तथा तस्मिन्, मांसचर्मद्वेपे विष्टाकोट्टाकारे वर्चस्कग्रहो-
पमे कलेवरं रे जीव तव को रागः ॥ २७ ॥

जह नाम वच्चकूवो, निचं जिणिं २ जणंतकायकद्धी ।

किमिण्हिं सुवसुव्वायइ, सो एहिं य पूइयं वहइ ॥ २८ ॥

ययेति दृष्टान्तोपदर्शने नामेति कोमलामन्त्रणे संज्ञावने वा
(वच्चकूवोत्ति) वर्चस्कूपो विष्टावृत्तकूपो भवति किंजृतः
मिणिजिणीतिशब्दं (जणंतत्ति) भणन् वृशं कथयन् काक-
कल्लिर्वायससंग्रामो यत्र स जिणिजिणित्यभणत्काककल्लिः कलि-
कैर्विष्टानीदृङ्गुभिः सुवसुव्वेत्येवं शब्दं करोतीति सुवसुव्वायते
श्रोतोनिश्च रेल्लुकैः पूतिकं परमदुर्गन्धं वहति स्रवति इत्यर्थः
यथा विष्टाकूपः तयेदमपि शरीरं ज्ञातव्यं मृतावस्थायां रोगा-
द्यवस्थार्या वेति । २८ ।

अथ शरीरस्य शवावस्थां दर्शयति गाथात्रयेण ।

उच्छियनयणं खगमुहं, विकट्टियं विष्णुचवाहुद्वयं ।

अंतविकट्टियमाहं, सीसघनी पागनीघोरं ॥

जिणि जिणि जणंत सहं, विसप्पियं सुलुसुद्धितमंसारं ।

मिसि २ मिसंत किमियं, थिवि थिवि थिवि अंतवीजच्छं ॥

जात्रो चिय इमाओ इत्थियात्रो अण्णैहिं कइवर-
सहस्सेहिं विविहपासपक्खिज्जेहिं कामरागमोहेहिं वनि-
यात्रो तात्रो वि एरिसात्रो-तंजहा पणइविसमात्रो
१ पियवयणवद्धरीत्रो २ कइयवपेमगिरितभित्रो ३
अवराहसहस्सवरणीत्रो ४ पनवो सोगस्स ५ विणा
सो वल्लस्स ६ सूणा पुरिसाणं ७ नासो वज्जाए ८ संक्रो
अविणयस्स ९ निव्वत्रो नियकीणं १० खणी वइ
स्स ११ सरीरं सोगस्स १२ जेत्रो मज्जायाणं १३
आसात्रो रागस्स १४ निव्वत्रो दुच्चरियाणं १५ माइए
संमोहो १६ खल्लणा नाणस्स १७ चल्लणं शीलस्स १८
विग्घो धम्मस्स १९ अरी साहूणं २० दूसणं आया-
पत्ताणं २१ आरापो कम्मरयस्स २२ फल्लिहो सुक्ख-
मगस्स २३ जवणं दरिदस्स २४ अवि यात्रो इमात्रो
आमीविसो विव कुवियात्रो २५ मत्तगत्रो विव मयण-
परवसात्रो २६ वग्गी विव दुच्चहिययात्रो २७ तण्णच्च-
कूवो विव अण्णगासहिययात्रो २८ मायाकारत्रो विव
लवयारसयवंधणपआत्ताओ २९ आयरियसविधं पिव बहु
गिज्ज सव्वजावात्रो ३० पुंफुया विव अंतोदहणसीळात्रो
३१ नगयमगे विव अणवट्टियाचित्ताओ ३२ अंतो दुट्ठ
वणो विव कुहियहिययात्रो ३३ किएहसण्णो विव
अविसस्सण्णिज्जात्रो ३४ संघारो विव न्नममायात्रो ३५
संज्जव्वरामो विव मुहुत्तरागात्रो ३६ समुद्वीची वि-
व चल्लस्सजावात्रो ३७ मच्चो विव दुप्परियत्तणसीळा
ओ ३८ वानरो विव चल्लचित्ताओ ३९ मच्चु विव निव्वि
सेसाओ ४० काळो विव निरगुक्कंपाओ ४१ वरुणो
विव पासहत्थाओ ४२ सद्धिदामिव निम्मगामिणीओ
४३ किवणो विव उत्ताणहत्थाओ ४४ नरओ विव

उत्तासणिज्जाओ ४५ खरो विव दुःसीद्वाओ ४६ दुट्टा
सो विव दुहमाओ ४७ वाहो इव मुहुत्तहिययाओ ४८
अंधयारमिव दुप्पवेसाओ ४९ विसवद्धी अणद्धीय
णिज्जाओ ५० दुट्टग्गहा इव वापी अणवगाहाओ
५१ ठाणज्जो विव इस्सरो अप्पसंसणिज्जाओ ५२
किपागफत्तमिव मुहमहुराओ ५३ रिच्छमुट्ठी विव वा-
ल्लोअणिज्जाओ ५४ मंसपेसीगहणमिव सोवदवा
ओ ५५ जल्लियत्तुमट्ठी विव अमुच्चमाणरुहणसीद्वाओ
५६ अरिद्धमिव दुट्ठंघणिज्जाओ ५७ कूरुकरिसावणो
विव काद्वनिसंवायणसीद्वाओ ५८ चंरुसीद्वाओ विव दुक्ख-
रक्खियाओ ५९ अइविसाओ ६० दुग्गंजियाओ ६१ दु-
रुवचाराओ ६२ अगंजीराओ ६३ अविस्ससणिज्जाओ
६४ अणवत्थियाओ ६५ दुक्खरक्खियाओ ६६ दुक्ख
पात्थियाओ ६७ अरइकराओ ६८ कक्कसाओ ६९ दढ
वेराओ ७० रुवसोहग्गमल्लमत्ताओ ७१ नुयगगइकुटि-
ल्लहिययाओ ७२ कंतारगईठाणजूयाओ ७३ कुल्लसयाण-
मित्तजयेण कारिकाओ ७४ परदोसपणासियाओ ७५ कय-
ग्याओ ७६ वल्लसोहियाओ ७७ एगंतहरणल्लोकाओ ७८
चंचल्लाओ ७९ जेईजेमोवरागो विव मुहरागविरागाओ ८०
अवि याई ताओ अंतरंगजंगसयं ८१ अरज्जुओ पासो
८२ अदारुया अरुवी ८३ अणाल्लयस्स निल्लओ ८४
अइक्खेवयरणी ८५ अणाःमियावाहि ८६ अवि ओगो
विप्पल्लावो ८७ अरु लवसगो ८८ रइवतो ८९ चित्त
विव्वनमो ९० सव्वंगओ दाहो ९१ अणवज्जयावज्जा-
सणी ९२ असल्लील्लप्पवाहो ९३ समुदरओ ९४ ॥

(जाओ चिय इमाओ) इत्त आरज्य [समुदरओ] इति
पर्यन्तं गद्यं या एव इमा वक्ष्यमाणाः स्त्रियः अनेकैः कविवरस-
हस्रैः विविधपाशप्रतिवक्त्रैः कामरागमोहैर्मन्यरागमूढैः (वञ्चि
याओत्ति) वर्णिताः शृङ्गारादिवर्णनप्रकारेणेति (ताओ वित्ति)
ता अपि ईदृशा वक्ष्यमाणस्थरूपा ज्ञातव्याः तद्यथा (पगइवि-
समाओत्ति) प्रकृत्या स्वभावेन विपमा वक्रजावयुक्ता आवश्य-
कोक्तपतिमारिकावत् १ (पिय०) प्रियवचनवद्वयौ मिष्टवाणी-
मञ्जर्योज्ञातासूत्रोक्तजिनपाशजिनरक्षितोपसर्गकारिणीरत्नरूप-
देवीवत् २ (कइय०) कैतवप्रेमगिरितथ्यः कुशिष्यकुञ्जवालक-
पातिका मागधिकागणिकावत् ३ (अवरा०) अपराधसहस्र-
गृहस्थाः ब्रह्मदत्तमातृचुलनीवत् ४ (पन्नवो०) अयं स्त्रीरूपो
वस्तुस्वजावप्रजव उत्पत्तिस्थानं कस्य शोकस्य सीतागते
रामस्येव ५ (विणा०) विनाशो वल्लस्य पुरुषवल्लस्य क्षयहेतु-
त्वात् । उक्तं च । “दर्शने हरते चित्तं, स्पर्शने हरते वल्लम् । सङ्ग-
मे हरते वीर्यं, नारी प्रत्यक्षराक्षसी” ॥ इति यद्वा विनाशः क्षयः
कस्य वल्लस्य शैत्यस्य कोणिकल्लीपद्मावतीवत् ६ (सूणा०)
पुरुषाणां शूना वधस्थानं शूरिकन्ताराङ्गीवत् ७ नाशो
लज्जाया लज्जाज्जावरहितत्वात् लक्ष्मणप्रार्थनकारिकासूर्प-
णखावत् । यद्वा लज्जानाशः अस्याः सङ्गे पुरुषस्य लज्जा-
नाशो भवति गोविन्दछिजपुत्रवत् । यद्वा नाशः क्षयः लज्जायाः

पतिवज्ज्यायाः संघस्याऽऽपादभूतियतिचारित्र्यलुपितकानटपु-
त्रीवत् ८ (संक०) संकरउत्कटकककररुज इति जनो-
क्तिः कस्य अविनयस्य श्वेताङ्गुल्यादिपुरुषाणां भार्या-
वत् ९ (निल्ल०) निल्लयो गृहं कासां प्रकृत्यान्तरदम्भानामित्यर्थः
चण्डप्रद्योतप्रेषिता अजयकुमारवञ्चिकावेद्यावत् १० (खणीति)
खानिराकरः कस्य वैरस्य जमदग्नितापसस्त्रीरेणुकावत् ११
शरीरं शोकस्य वीरककादम्बिकस्त्रीविनमात्मावत् १२ जेदो
नाशः मर्यादायाः कुञ्जरूपायाः श्रीपतिश्रेष्ठिपुत्रीवत् यथा मर्या-
दायाः संयमवक्रणाया विनाशः आर्द्धकुमारसंयमस्यार्द्धकुमा-
रपूर्वजवल्लीवत् १३ (आसाओत्ति) आशा वाञ्छा रागस्य
कामरागस्य तत्केतुकत्वात् । यद्वा आश्रयः स्थानं रागस्य उपल-
क्षणत्वादुपेयस्यापि आपत्त्वादाकारः । यद्वा आर्द्धपदपि अर्द्ध-
ति न स्वादः आ अस्वादः कस्य [रागस्सत्ति] धर्मरागस्य
१४ (निल्ल०) निल्लयो गेहं केपां दुश्चरित्राणां नृयंगमचौरभ-
गिनीवीरमतीवत् १५ (माई०) मातृकायाः समूहः कमल-
श्रेष्ठिपुतापद्मिनीवत् १६ (खल्ल०) खल्लनाः खण्डनाः ज्ञान-
स्य श्रुतज्ञानादेः उपलक्षणाच्चारित्रादे रणराकुरणामुगिर-
कादिवहुप्रसङ्गे तदज्ञावत्वात् । अर्द्धककुल्लकवत् १७
(चल्ल०) चल्लनं शीलस्य ब्रह्मव्रतस्य ब्रह्मचारिणां तस्याः सङ्गे
तत्र तिष्ठतीति भावः १८ (विग्गो०) विघ्नमन्तरायं धर्मस्य
श्रुतचारित्रादेः १९ (अरी०) अरिनिर्दयो रिपुः केपां साधूनां
मोक्षपथसाधकानां चारित्रप्राणविनाशकहेतुत्वात् महानरक-
कारागृहप्रक्षेपकत्वाच्चकूटवायुकस्य मागधिकावेद्यावत् २०
[दूस्स०] दूषणं कलङ्कः केपां (आया०) ब्रह्मवताद्याचाराप-
धानाम् २१ आरामः कृत्रिमवर्तनं कस्य कर्मरजसः कर्मपराग-
स्य । यद्वा कर्म च निविर्नमोहनीयादि, रश्चकामः, चश्च चौरः,
रचं तस्यारामं वाटिका २२ (फल्लिहंत्ति०) अर्गल्ला यद्वा
ऊर्ध्वकः मोक्षमार्गस्य शिवपथस्य २३ जवनं गृहं दरिद्रस्य २४
(अविद्याउद्दमाउत्ति) अपि च या इमा वक्ष्यमाणाः स्त्रियः
पञ्चविधा भवन्ति (आसिवि०) विव शब्द इवार्थे आशीविप-
वत् देव्याविपञ्चजंगमवत् कुपिताः कोपङ्गता भवन्ति २५ (मत्त०)
मतंगज उन्मत्तमतंगज इव मदनपरवशा मन्मथविह्वला भवन्ति
अभयाराङ्गीवत् २६ (वग्घी०) व्याघ्रीवत् दुष्टहृदयाः दुष्ट-
चित्ताः पादगो मावपरमातुमहाहृद्मीवत् २७ (तण०)
तृणच्छक्कूप इव तृणसमूहाच्छादितान्धवत् अप्रकाशहृदयाः
शतकथावकभार्यारिवतीवत् २८ (माया०) मायाकारक
इव परवञ्चकमृगाधिवन्धक इव उपचारशतवन्धनशतप्रयुक्ताः
प्रयोक्तृज्यो वा तत्रोपचारशतानि उपचारिकवचनचेष्टादिशता-
निबन्धनानि रज्जुखेदानि बन्धनशतानि च तेषां (पओत्ताओत्ति)
प्रयोगकर्त्तव्यः २९ (आयरि०) अत्रापि च इवार्थे आचार्यसावि-
धमिवानुयोगकृतसमीपमिव बहुनिरनेकप्रकारैरनेकपुरुषैर्वा
ग्राह्यो ग्रहीतुं शक्यः । यद्वा आर्पत्वात् (अगिज्जत्ति) अग्राह्यः
सर्वथाग्रहीतुमशक्यः सद्भाव आन्तरचित्ताभिप्रायो यासां ता
वहुग्राह्यसद्भावाः । बहुग्राह्यसद्भावा वा ३० (फुंफु०) फुंफुकः
करीपाशः कोउकस्तच्छत् अन्तर्दहनशीलाः पुरुषाणामन्तर्दुः-
खाग्निज्वालनत्वात् । उक्तं च—“पुत्रश्च मूर्खो विधवा च कन्या,
शठं च मित्रं च पक्षं कलत्रम् । विद्यासकालेपि दरिद्रता च विना-
ग्निना पञ्च दहन्ति देहम्” ३१ (नग्गय०) विषमपर्वतमार्गवत्
अनवस्थितचित्ता नैकत्रस्थापितान्तःकरणा इत्यर्थः अनङ्गसेन-
सुवर्णकारजीवल्लीवत् यद्वा नग्नकमार्गवत् जिनकल्पिकपय
वत् । नैकत्रचित्ताः यद्वा नग्नकमार्गवत् चूतावेष्टिताचारवत्

नैकत्र स्थानचिन्ताः ३२ (अतोदु०) अन्तर्दुष्टप्रणवत् कुयितद्वयाः
तिव्रजटोन्मचरामावत् ३३ (किण्ठ०) कृष्णसर्पवत् (अवि०)
विश्वसंकर्तुमयोग्या इत्यर्थः ३४ (संघा०) संहारवत् बहुजन्तु-
क्षयवच्छ्रमायाः प्रच्छन्नमातृकाः ३५ (संज्ञ०) सन्ध्याञ्जराग-
वत् मुहूर्तरागाः । तयाविधदुष्टवेदयावत्-३६ (समुद्ग०) समु-
च्छवीच्यत्तागरतरङ्गवच्चक्षस्वजावाः चञ्चलस्वामिप्रायाः ३७
(मञ्जो०) मत्स्यवदुष्परिवर्तनशीलाः महता कष्टेन परिव-
र्तनं पश्चाद्वालयितुं शीलं स्वभावो यासां तास्तथा ३८
(चानर०) चानरवत् चञ्चविचाः चपलान्निप्रायाः ३९ (मञ्जु विव)
मृन्युवत् मरणवत् निर्विशेषाः चिदोपयजिताः ४० (काक्षोत्ति०)
दुर्भिक्षकाश्च एकान्तदुःपमाकाक्षो वा यद्वा लोकोक्तो दुष्टसर्प-
स्तद्वत् निरनुकम्पा दयाशयजिता कीर्तिधरराजभार्यो-
सुकासिजननीवत् । ४१ (चरु०) चरुणवत् पाशहस्ताः
पुरुषाणामाक्षिङ्गनादिभिः कामपाशबन्धनहेतुद्वस्तत्वात् ४२
(सखि०) सखिबन्धिव जज्ञमिव प्रायो नीचगामिन्यः
स्वकान्तनृपनदीप्रक्षेपिका अधमपङ्क्तुकामिका राज्ञीवत् ४३
[किय०] कृपणवत् उचानहस्ताः सर्वेभ्यो मातृपितृवन्धु-
कुटुम्बादिभ्यो विवाहादाद्यादानहेतुत्वात् ४४ (नरओ०)
नरकवत् त्रासनीया दुष्टकर्मकारित्वात् महाभयङ्कराः बह्म-
णासाक्षीजीववेदयादासीघातिका कुञ्जपुत्रजायावत् ४५
[खरो०] खरवत् विष्टात्रककर्मभवत् दुःशीलाः दुष्टाचाराः
निर्बलज्वेन यत्र तत्र ग्रामनगरारण्यमार्गक्षेत्रग्रहोपाश्रयचैत्यगृ-
हगतयाटिकादौ पुरुषाणां घाञ्जाकारित्वात् । तयाविधवेदया
दुष्टदासीरणिक्कामुणिकदादीनामिव ४६ [दृष्टस्तो०] दुष्ट-
श्ववत् कुञ्जक्षणाद्येदकवत् दुर्दमाः सर्वप्रकारैर्निर्बलीकृता अपि
पुनः पुरुषसंयोगे स्वकामाभिप्रायकर्मणहेतुत्वात् ४७ [शालो०]
याज्ञवत् शिबुवत् मुहूर्तद्वयाः मुहूर्तानन्तरं प्रायोऽन्यत्र रागघ्रा-
रकवत् कापिलग्राहणासक्तदासीवत् ४८ [अंधकार०] कृष्ण-
चूतेष्टादिभयमन्धकारमरणधरसमुज्ज्वलवत्प्रसक्तार्थं वा त-
द्वत् दुष्प्रवेशाः मायामहान्धकारगहनं येन देवानामपि दुष्प्र-
वेशत्वात् ४९ [विस०] विषयवृद्धिवत् हाहाहवविषयतावत्
[अणा०] अनाश्रयणीयाः सर्वथा सङ्गादिकर्तुमयोग्यास्ता-
त्काक्षप्राणप्रयाणहेतुत्वात् पर्वतकराजस्य नन्दपुत्रीविषकन्या-
वत् ५० [दुष्टग्राहा इव०] दुष्टग्राहा निर्दयमहामकरादि-
जज्ञजन्तुसंवितावापीवत् । अनवग्राह्या महता कष्टेनापि अप्रवे-
शयोग्याः सुदर्शनश्रेष्ठिवत् ५१ [गणज०] स्थानजगृहः ईश्वरो
ग्रामनगरादिनायकस्तद्वत् । यद्वा स्थानं चारित्रगुरुकुल-
यासादिकं तस्माद्गृहः ईश्वरश्चारित्रनायकः साधुरित्यर्थ-
स्तद्वत् । यद्वा स्थानं सिद्धान्तव्याख्यानरूपं तस्माद्गृहः
चत्सुत्ररूपेण ईश्वरो गणनायक आचार्य इत्यर्थः तद्व-
त् । यद्वा स्थानजगृहो दुष्टाचारे रक्त इत्यर्थः ईश्वरः सत्यकीविद्या
धरस्तद्वत् अप्रशंसनीयाः साधुजैः प्रशंसाकर्तुं योग्या नेत्यर्थः
५२ (किपाग०) किपाकफलमिव मुखे आदौ मधुरा महा-
कामरसोत्पादिका परं पश्चाद्विषादकारुणाः ब्रह्मदत्तचञ्चिव-
त् ५३ (रिक्तमु०) रिक्तमुष्टिवत् पोल्लकमुष्टिवत् बालबो-
जनीयाः अय्यकजनबोभनयोग्या बलकलचीरीतापसवत् ५४
[मंस०] मांसपेशीग्रहणमिव सोपक्षवा यथा केनापि सामा-
न्यपक्षिणा कुतश्चित् स्थानान्मांसपेशीप्राप्तौ तस्य अन्यदुष्ट-
पक्षिणानेकशरीरपीडाकरिण उपद्रवा भवन्ति तथा रामा-
ग्रहणेऽनेके इह जवे परभवे दारुणा उपद्रवा जायन्ते । यद्वा
यथा मत्स्यानां मांसपेशीग्रहणं सोपक्षवं तथा नराणामपीति

५५ [जडि०] अमुञ्चन्ति अत्यजमानाः [जडियचुडिनीवि-
वत्ति] प्रदीप्ततृणपृथ्वीकेव दहनशीलाः ज्वालनस्वभावाः ५६
[अरि०] अरिष्टमिव दुर्लभनीयाः ५७ [क्रूर०] क्रूटकार्पाप-
ण इवास्त्यनाणकविशेष इव काष्ठविस्वादनशीला काष्ठ-
विघातस्वभावा अकाष्ठचारिण्य इत्यर्थः ५८ [चंरु०] चण्ड-
शील इव तीव्रकोपीव दुःखरक्षिता ५९ [अतिविसाओत्ति०]
अतिविषादा दारुणविषादहेतुत्वात् यद्वा [अतीति] अति-
क्रान्तो गतोऽकार्यकरणे विषादः खेदो यासां तास्तथा यद्वा
अतीति विषं अतिविषम् आ समन्तात् ददति पुरुषाणां सूरि-
कान्तावत् यास्ता अतिविषादाः यद्वा अतीति ज्ञानं दीति ना-
नाविधः स्वादो विषयशाम्पट्यो यासां ता अतिविषादाः अथ
वा अतिविषयात् प्रवृत्तपञ्चेन्द्रियशाम्पट्यात् पट्टीं नरकचूर्मि-
यावत् सुसहमातृवत् गच्छन्ति यास्ता अतिविषयगाः प्राकृत-
त्वात् यकारद्वये सन्धिः । यद्वा स्वेन्द्रियविषयाप्राप्तौ अति-
विषादा इति । यद्वा अतिवृषं तीव्रं पुण्यं येषान्ते अतिवृषाः
मुनयस्तेषामासमन्तात् वसत्यन्तो बहिश्च कायन्ति यमयन्ति
यम इवाचरन्ति चारित्रप्राणकर्षणत्वेन यास्ताः अति वृषाकाः
यद्वा कायन्ति अग्नयन्ति समितिष्टद्विज्वालनत्वेन यास्ताः अ-
तिवृषाकाः यद्वा लोकानामतिवृषे तीव्रपुण्यधने आज्ञां चायन्ति
चोरयन्ति यास्ताः अतिवृषाकाः ६० (दुग्गुडि) दुग्गुप्सिकाः दुग्गु-
प्तां कर्तुं योग्याः मुनीनाम् ६१ (दुर्ग०) दुरूपचाराः दुष्टोप-
चारान्वितो वचनादिविस्तारो यासां तास्तथा ६२ अगस्नीया
गस्त्रीरगुणरहिताः ६३ (अवि०) अविवशसनीया विश्रम्भं कर्तु-
मयोग्याः ६४ (अण०) अनवस्थिताः नैकस्मिन् पुरुषे तिष्ठन्ती-
त्यर्थः ६५ (दुक्ख०) दुःखरक्षिता कष्टेन रक्षणयोग्याः यौवनाव-
स्थायाम् ६६ (दुक्खपा०) दुःखपाक्षिता दुःखेन पाक्षयितुं शक्या
वालावस्थायाम् ६७ (अरु०) अरुतिकराः दुष्टेगजनिनाः ६८ (क-
क्र०) कर्कशा इह परत्र कर्कशदुःखोत्पादकत्वात् ६९ (दृढवैरा इह
परत्रदारुणवैरकारणत्वात् ७० [रुव०] रूपसौभाग्यमदमत्ताः तत्र
रूपं चार्वाकृतिः सौभाग्यं स्वकीर्तिश्रवणादिरूपं मदोन्मथजगर्वः
७१ [लुय०] लुजगतिवत् कुटिलद्वयाः ७२ [कंता०] कान्तार-
गतिस्थानजृताः कान्तारे दुष्टश्वापदाकुले महारण्ये गतिश्चैका-
कित्वेन गमनं स्थानं चैकाकित्वेन वसनं तयोर्भूतास्तुल्याः दारु-
णमहामयोत्पादकत्वात् ७३ (कुलस०) कुलस्वजनमित्रेदेन-
कारिकाः वंशज्ञातिसुहृद्भिनाशजनिनाः ७४ [पर०] परदोष-
प्रकाशिकाः अन्यदोषप्रकटकारिकाः ७५ (कय०) कृतं वस्त्रा-
न्नरणपात्रादिप्रदत्तं भन्ति सर्वथा नाशयन्तीत्येवं शीलाः कृतज्ञाः
७६ [वलसो०] यत्र पुरुषवीर्यं प्रतिसङ्गमसङ्गं वा शोधयन्ति
गात्रयन्तीत्येवं शीला वलशोधिकाः । यद्वा बलेन स्वसामर्थ्य-
वक्षणेन च निशान्दौ जारपुरुषादीनां शोधिकास्तच्छुद्धिका-
रिका वलशोधिकाः । यद्वा वलयोरलयोरैक्याद्वरशोधिकाः स्वे-
च्छया पाणिग्रहणकरणत्वात् धम्मिल्लक्ष्मीवृन्दवत् ७७ (पंग०)
एकान्ते विजने हरणं नेतव्यं पुरुषाणां विषयार्थमेकान्त-
हरणम् यद्वा एकान्ते दूरग्रामनगरदेशादौ स्वकुटुम्बादिजनर-
हिते हरणं तत्र पुरुषाणां विषयार्थं वात्वा गमनमित्यर्थः तत्र
कौलाः घनसूकरतुल्याः यथा सूकरः किमपि सारं कन्दा-
दिकं प्रद्व्यं प्राप्य विजने गत्वा भक्षयति तथेमाः ७८ [चंच०]
चञ्चलाश्चपलाः ७९ [जोह्नमो०] ज्योतिर्माणोपरागवत्
अग्निजाजनसमीपरागवत् [मुहरा०] मुखरागविरागा
यथाग्निजाजनसमीपे मुखं रागवद्भवति अन्ते विरागं तथेमाः ।
यद्वा (जोह्नमोवरगाओत्ति) पात्रे तु ज्योतिर्माणस्येवो-

परागाः यथा ज्योतिर्जाएरुमग्निभाजनमुपसमीपे रागवद्भवति तथेमाः वस्त्रादिभिरुप समीपे रागवत्यो भवन्तीत्यर्थः ८० [अविद्याइति] अपि चेति अन्युच्ये आ इति वाक्यालंकारे [तत्रोक्ति] ताः स्त्रियः [अंतर०] अन्तरङ्गसङ्गशतमन्यन्तरविघटनशतम् अस्यापेक्षयायात पुरुषस्य परस्परं मैत्र्यादिवि नाशहेतुत्वात् । यद्वा अन्तर्मध्ये [रंगति] पुरुषाणां ब्रह्मवत्-चारित्रादिरागस्तस्य सङ्गशतं तस्य विघटनहेतुत्वात् ८१ (अरज्जु) अरज्जुकः पाशः रज्जुकं विना बन्धनमित्यर्थः ८२ [अदा] अदारु काष्ठादिरहिता अटवी कान्तारं यथा दारुका अटवी मृगतृणाहे तुर्जवति तथेमाः यथा काष्ठादिरहिता अटवी कदापि न ज्वलति यथेयमपि पापं कृत्वा न ज्वलति न पश्चात्तापं करोतीत्यर्थः वृषजकलङ्कदात्रीश्रावकभार्यावत् । ८३ [अणाव०] न आलस्यमनुत्साहोऽनालस्यं तस्य निवृत्त्यः अकार्यादौ सादरं प्रवृत्तिहेतुत्वात् ८४ [अश्कवेवयरणीत्ति] ईकददर्शनाङ्क नयोरिति वचनात् अनैकवैतरणी अद्वयवैतरणी परमा धार्मिकविकुर्वितनरकनदी तत्सङ्गे तदवाप्तिहेतुत्वात् अती क्षणवैतरणी वा ८५ [अणा०] अनामिको नामरहितो व्याधिरसाध्यरोग इह परत्र तत्कारणत्वात् ८६ [अवित्रो०] न वि योगः पुत्रमित्रादिविरहः अवियोगः विप्रज्ञापः तीव्रखेदः ८७ अरुक् रोगरहित उपसर्गः [अरु०] यद्वा आर्पत्वाङ्कारलोपे अरूपो रूपरहित उपसर्ग उत्पातः ८८ [र३०] रतिः कामप्रिया विद्यतेऽस्येति रतिमान् कन्दर्पोऽयमिति ८९ (चित्त विव्रम) चित्रत्रमकारणम् यद्वा रतिमान् सुखदायी मनोज्ञमो मनोविकारः ९० [सर्वग०] सर्वाङ्गः सर्वशरीर व्यापीदाहः ९१ [अणभया वजासणीति] अनज्जका अज्जरहिता वजाशानिविद्युत् । यद्वा इयं स्त्री [असणीत्ति] अशनिर्विद्युत् किंभूता अनज्जका मेघरहिता वा पुनः किंभूता वजा वज्रतुल्या इत्यर्थः दारुणविपाका [अप्सूया वजासणीत्ति] पात्रे अप्सूता अपत्यजन्मरहिता [वज्जेत्ति] वर्या सुन्दराकारा एवंविधा रामा [असणि०] अशनिर्विद्युद्वाहानां नरकादौ दारुणदहनहेतुत्वात् “अप्सूयावजासुणीति” पात्रे तु अप्सूता नवयौवना परिणीता अपरिणीता वा सावङ्कारा अनवङ्कारा वा मुग्धा अमुग्धा वा एवंविधा रामा (सुणीति) हरुक्किा-शुनोवत् मण्डनोवत् वज्जेति वर्या सर्वथा साधुभिर्माकं काङ्क्ष-द्भिः ब्रह्मचारिभिश्चतुर्वर्त्यतरङ्गां काङ्क्षद्भिर्वर्जनीयेत्यर्थः । का-यवाङ्मनोजिरिति ९२ [असखिलवपवाहोत्ति०] अजलप्रवा-हः “असखिलवपवाहोत्ति” पाठान्तम् । अजगत्प्रवाहः जलं विना-रेल्लिरित्यर्थः ९३ [समुद्वरओत्ति] समुद्वेगः केनापि धर्तु-मशक्यत्वात् ‘समद्वरओत्ति’ पात्रे तु सम्यगर्थं यस्मात्स समर्थः एवंविधः [रओत्ति] वेगः परमस्नेहवतां बान्धवानां परस्परं स्त्रीकवहे सति गृहार्थकरणहेतुत्वात् मर्यातिजघ्नाख्यौ श्रेष्ठि-पुत्राविव ९४ ॥

अवि याइं तासि इत्यियाणं अण्णेषाणी नाम निरुत्ताणि पु-रिसे कामरागपन्निवृत्तं नाणाविहेहिं उवायसयसहस्सहिं वहवंधणमाण्यति पुरिसाणं नो अन्नो एरिसो अरी-अत्यि ओत्ति नारिओ तंजहा नारी समाननराणं अरि ओ नारिओ १ नाणा विहेहिं कम्मोहिं सिप्पयाइहिं पु-रिसे मोहंतिचि महिवाओ २ पुरिसे मत्ते करंतिचि पम-याओ ३ महंतं कञ्जिजाणयंतिचि महिदियाओ ४ पुरि-

से हावजावमाइहिं रमंतिचि रामाओ ५ पुरिसे अंगा-णुराए करंतिचि अंगणाओ ६ नाणाविहेसु जुप्पजंम-णसंगामाविसु मुहाणगिन्हणसीउन्हुक्खकिंसेसमा-ईसु पुरिसे वावयंतिचि ववणाओ ७ पुरिसे जोगनिओ-एहिं वसे ठावंतिचे जोसियाओ ८ पुरिसे नाणाविहेहिं जावेहिं वसंतिचि वसियाओ ९ काई पमत्तजावं काई पयणं सविज्जमं काई सजइंसासिच्च ववहरंति काई सत्तुव-रोरो इव काई पयएसु पणमंति काई उवणएसु उवणमंति काई कोउय नमंतिओ काओ सुकमक्खनिरिक्खिएहिं सविज्जासमदुरोहिं उवहसिएहिं उवगाहिंएहिं उवसेहिं गुरुगदरिसणेहिं जूमिद्विहणविद्विहणेहिं च आरुहणन-दणेहिं च वावयउवगुहणेहिं च अंगुलिफोरुणघणपी-दणकमितरुजायणाहिं तज्जणाहिं च अवि याइं ताओ पासोववसिजं जे पंकुव्वखुप्पिजं जे मच्चुव्व मरिजं जे अग-णिच्च महिजं जे असिच्च जिज्जिजं जे ॥

(अविद्याइति) पूर्ववत् [तासि इति] तासामुक्तवक्ष्यमाणानां स्त्रीणामधमाधमानां दासीकुरण्मादीनामनेकानि विवि-धप्रकाराणि नामनिरुक्तानि नामपदभजनानि भवन्ति पुरिसे इत्यादि यावत् [नारीओत्ति] स्त्रैरुच्यति कथं ना-आ-अरि-इति ना इति नानाविधैरुपायशतसहस्रैः कामरागप्रतिषेधे पुरुषे यथयन्धनं प्रति, आ-इति अणयन्ति प्रापयन्ति [अरीत्ति] पुरुषा-णां च नान्यदशः अरिः शत्रुरस्तीति नार्यः [तंजहत्ति] तत्पूर्वोक्तं यथेति दर्शयति नारीति [तन्हु०] [नार्यादिशब्दानां व्युत्पत्त-यस्तत्तच्छब्दे लुप्त्याः] [काइपमत्तजावंति] काश्चित् का-मिन्यः प्रकर्षेण मत्तजावमुन्मत्तभावं व्यवहरन्ति स्वच्छेष्टं दर्श-यन्तीत्यर्थः । क इव स्वासीव स्वासरोगीवत् । पुरुषाणां स्नेहभावोत्पादनार्थं [काईस०] काश्चित् शत्रुवत् प्रवर्तयन्ति मारणार्थं मर्मस्थानग्रहणेन । यद्वा स्वभर्त्रादीनां जयोत्पादनार्थं रिपुवत्प्रवर्तयन्ति [रोरो] काश्चित् कामतृष्णातृपिताः रो-र इव रङ्ग इव रङ्गपुरुषाणामपि पादयोः पादान् वा प्रणमन्ति-लगन्तीत्यर्थः । [काईउव०] काश्चित् उपनयनैर्नृत्यप्रकादैरुप-नमन्ति स्वसकजाङ्गादिदर्शनार्थम् (काईकोउत्ति०) काश्चित् कौतुकं वचननयनादिजवं कृत्वा विधाय नमन्ति नराणां हास्याद्युत्पादनार्थम् । काओ इति पदमग्रेपियोग्यम् (सुकरुविख-निरविखणहिंति) काश्चित् सुकटाङ्गविरीक्षिकैः सुष्ठु नेत्रविकार-निरीक्षणैर्बोहानापातयन्तीति विशेषः तैः काश्चित् पुरुषानामो-दयन्ति इति (उपहसिएहिंति) उपहसितैः काश्चित् हास्य-चेष्टाकरैः कामिनां हास्यमुत्पादयन्तीति (उवगाहिंहिंति) उपग्रहीतानि पुरुषस्याङ्गिङ्गनैः कान्तनयनाङ्गिङ्गग्रहणकरग्रह-णादीनि तैः काश्चित् नराणां स्वप्नमभावं दर्शयन्तीति (उवस-हिंति) उपशब्दानि सुरतावस्थायां बलबलायमानादीनि-शब्दकरणानि प्रचञ्चलसमीपशब्दकरणानि वा तैः काश्चित् कामिनां कामरागं प्रकटयन्तीति (गुरुगदरिसणेहिंति) गुरु-काणि च प्रौढानि पयोधरनितम्बादीनि स्थूलाश्चत्वासुन्दराणि-वा यानि दर्शनानि च आकृतयः तानि गुरुकदर्शनानि तैर्दूरस्थाः एव काश्चित् कामिनां स्ववशं कुर्वन्तीति । यद्वा [गु] इति गुह्यप्रका-शनेन पुरुषं पातयन्ति । यद्वा गु इति गुरुं स्वजनकजर्जरादिकस-

पि विप्रतार्याकार्ये प्रवर्तयन्तीति (१) रु इति रोदनकरणेन पुरुषं मन्त्रेणं कुर्वन्ति (२) ग इति स्वपितृगृहगमनादिप्रस्तावे पुरुषमन्त्रनरागवन्तं कुर्वन्तीति (३) द इति दर्शनेन रक्त-
कृष्णादिदन्तदर्शनेन कामिनो मोहयन्तीति (४) रि इति सं-
ज्वालेनेमां मुञ्च रेमां मा कदर्थयेत्यादिकथनेन कुरामाः पुरुषं
सकामं कुर्वन्तीति आप्नन्वात् रि इति । यद्वा अरि इति रतिक-
लहे अरे मया सहमा कुम् उपज्ञानमित्यादि रतिकलहकरणेन
पुरुषं क्रौरयन्तीति आप्नन्वात् अरि इति (५) स इति अन्यो-
क्तशृङ्गारगीतादिकशब्दकरणेन साधूनपि सकामान्कुर्वन्तीति
(६) ण इति सकलजकविकारसज्जहान्यां नेत्राभ्यां पुरुषं
सकामं स्ववशंगच्छं स्वकार्यकर्तारमपराधभोक्तारं कुर्वन्तीति
(७) गुग्गदरिशनैरिति । (जूमिखिलेण विखिलेणहिचेति)
भूमिखिलानि जूमौ पदादिनाङ्कुरलेखनानि विखिलानि
विशेषतो रेखास्तिफादिकरणानि तैः स्वगुहं पुरुषान् ज्ञाप-
यन्तीति जूमिखिलेणविखिलेणैरिति चकारोऽत्र समुच्चयार्थः
(आरुहणनट्टणेहिचेति) आरुहणानि चंशाप्रादिचटनानि
नर्तनानि जूमौ नृत्यकरणानि तैरारुहणनर्तनैः पुरुषादिकमा-
श्रयवन्तं कुर्वन्तीति (चालयउचगृहणेहिचेति) वायुका मूर्त्ताः
कामिन इत्यर्थः तेषामुपगृह्णानि प्रञ्जलरक्षणानि तैर्वायुका-
पगृह्णैः कुरामाः स्वकामेच्छां प्रयन्तीति । यद्वा वायुकाः
केशकशापास्तेरुपगृह्णानि रचनाः स्वञ्जलरक्षादितादानि
तैर्मन्मथप्रस्तानग्रमाधमान् स्ववशं कृत्वा वशीर्वहचत् वाहय-
न्तीति । च शब्दात्कपिवदामयन्ति अश्वचारयन्ति श्रेणिक-
नार्याधनश्रीराज्ञीवत् । स्वायंप्रामौ प्राणत्यागमापि कुर्वन्तीति
(अंगुलि०) अङ्गुलीस्फोटनानि क्रौञ्चिककरणानि । यद्वा अङ्गु-
लीनां परस्परं तादनानि । स्तनपीडनानि कराभ्यां पयोधर-
चापनानि हस्तानां कुचमर्दनानि वा फटितटयातनानि श्रो-
णिभागपीडनानि कराभ्यां यकगत्या वा तैः कामिनां चित्ता-
न्यान्दोलयन्तीति (तज्जणहिचेति) तर्जनानि अङ्गुलिमस्तक-
तृणादिचादनानि तैर्मन्मथपीडामुत्पादयन्ति कामिनां च शब्दा
कुट्टनेपथ्यकरणीरभरणशब्दोत्पादनैः सविज्ञासगत्या चतु-
ष्पयादौ प्रवर्तनैरित्याद्यनेकप्रकारैरनारं वृषजतुल्यान् कुर्वन्त्यतः
संयमार्येभिः साधुभिरासां सङ्गस्याज्य इति । तथा (अवि-
यादिति) पूर्ववत् “ताभोपसोवचसिञ्जे” इति प्राकृत्याविद्धं
व्यत्ययः । या कुरामादयः स्त्रियः सन्ति जगति [ताभोत्ति]
ताः पुरुषान् पाशवत् नागपाशवागुरादिवन्धनवत् धसितु
धातूनामनेकार्थत्वात् बन्धितुं वर्तन्ते इह परञ्च नराणां बन्ध-
नकारणत्वात् [पंकुवखुपिञ्जेत्ति] ताभोत्ति अग्रेपि अनु-
वर्तते याः कुट्टिवाद्यः सन्ति ताः नराणां पङ्कवत् । अगा
धा इव बहुलसमुद्रादिकर्दमवत् कपितुं वर्तन्ते [मधुचम-
रिञ्जेत्ति] याः स्वरिण्यादयः सन्ति ताः नराणां मृत्युवत्
कृतान्तवत् मारयितुं मारणार्थमित्यर्थः प्रवर्तन्ते । [अगणिव-
हिञ्जेत्ति] या जगति गणिकादयः सन्ति ताः कामिनामग्नि-
वह्मं ज्वालयितुं परिज्जमन्ति [असिब्वच्छिज्जिञ्जेत्ति] या
मृगाक्ष्यामाकृतवर्णा परिवाजिकादयः सन्ति ताः कौटिल्य-
करामाः साधूनपि असिबत्त्ववच्छेत्तुं द्विधाकर्तुमुत्सहन्ते ।

अथ स्त्रीवर्णनं पद्येन वर्णयति यथा—

असिमसितारितीर्णं, कंतारकवारुचारयसमाणं ।

घोरनिरवकंदर, चक्षंतवीनत्यजावाणं ॥ १ ॥

नारीणां सर्वथा विश्वासो न विधेयः । किंभूतानाम् आसिम-

सीसदशीनो करवावकज्जतुल्यानाम् । अयमाशयः यथा
खड्गः पण्डिततराधराभिर्दयतया वेदयति तथा अनार्यो नार्यो
ऽपि नरानिह परत्र दारुणदुःखोत्पादनेन वेदयति । यथा च
कज्जवं स्वभावेन कृष्णमस्य श्वेतपत्रादिसंगमे सति तस्य कृष्ण-
त्वं जनयति, तथोन्मत्तनारी स्वजावेन कृष्णा दुःशान्तःकरणत्वा
त्तत्संगमे उत्तमकुलोत्पन्नानामुत्तमानामपि कृष्णत्वमुत्पादयति
यशोधनक्रयराजविमृशनादिहेतुत्वात् । पुनः किंचूतानां का-
न्तारकपाटचारकसमानाम् अरुणकपाटकारागृहतुल्यानाम् ।
अयमाशयः । यथा गहनं वनं व्याघ्राद्याकुलं जीवानां भयोत्पाद-
कं भवति तथा नराणां नार्योपि जयन्ति धनजीवितादिविना
शहेतुत्वेनेति यथा प्रतोल्यां कपाटे दत्ते केनापि गन्तुं न शक्य
ते तथा नरे नार्योऽप्यदृश्ये दत्ते सति केनापि कुत्रापि धर्म-
चनादौ गन्तुं न शक्यते । यथा च जीवानां कारागृहं दुःखो-
त्पादकं प्रवति तथा नराणां नार्योपीति । पुनः किंचूतानां
(घोरनि०) घोरं रौद्राः प्राणनाशहेतुत्वात् । निकुरस्यं धनं
अगाधमित्यर्थः यत्कामिति जडं तस्य दूरो जयं यस्मान्नावात्साङ्गे
तपुराधिपदेवरतिराजस्येव स निकुरस्यकन्दरः । कमिति अव्य
यशब्द उदकवाचकः । चक्षन् पुरुषं १ प्रति ज्ञमन् धीजत्सो
भयङ्करः इह परत्र महाजयोत्पादकत्वादेवविधो भाव आन्तर-
मायावकस्यजावो यासां ता घोरनिरकुम्भकन्दरचक्षद्भीमत्स-
भावास्तासां घोरजावानाम् ॥ १ ॥

दोससयगगरीणं, अजससयविसप्पमाणहिययाणं ।

कडयवपन्नत्तीणं, ताणं अन्नायसीद्धाणं ॥ २ ॥

दोषशतगर्गरिकाणां दोषाः परस्परकलहभस्तरगाधिप्रदान
ममोद्धाटनकलहप्रदानजल्पनशापप्रदानस्वपरप्राणघातचिन्त-
नादयस्तेषां शतानि तेषाम् । गर्गरीका नाजनविशेषास्तासां
दोषशतगर्गरिकाणाम् [अजस०] न यशःशतानि अयशः
शतानि तेषु विसर्पचिस्तारं गच्छद्दृश्यं मानसं यासां ताः
अयशः शतविसर्पकृद्दयास्तासाम् । तथा [कडयवत्ति [कैत-
घानि कपटानि नेपथ्यभाषामार्गगृहपरावर्त्तादीनि [पन्नत्ती-
त्ति] प्राज्ञाप्यन्ते याभिस्ताः कैतवप्रज्ञस्यः यद्वा कैतवानां
दम्भानां प्रकृष्टाः ज्ञेत्यो ज्ञानानि कमलश्रेष्ठितुतापान्निवीवद्यासु
ताः कैतवप्रज्ञस्यः । यद्वा कैतवेषु प्रज्ञाया बुद्धेरातिरादानं
यासां तास्तासां कैतवप्रज्ञीनाम् । तथा [ताणंति] तासां
नारीणां अज्ञातशीलानां परिभूतैरप्यज्ञातस्वभावानाम् ।
यदुक्तं— “ देवाणदणवाणं, मंतं निमंतनिण्णा जे । इत्थी
चरियम्मि पुणे, ताण वि मंता कहं नट्टा १ जाहंधरेहिं जूमि-
हरेहिं चिविहेहिं अंगरक्खेहिं । निवरक्खियावि बोए, रमणी
यम्भमग्गाय १ मच्चपयं जल्लमज्जे आगासे पंखियाण
पयपंती । मीहल्लान हिययमग्गे, तिज्जि वि बोए न दीसंति ३”
इति यद्वा न ज्ञातं नाङ्गीकृतं शीलं ब्रह्मस्वरूपं याजिस्ता
अज्ञातशीलास्तासाम् । यद्वा नञः कुत्सार्यत्वात्कुत्सितं ज्ञातं
शीलं साध्वीनां याभिः परिवाजिकायोगिन्यादिभिस्ता अज्ञा
तशीलास्तासां मुनिवैरैः प्रसङ्गेकान्तजल्पनैकत्रवास्विश्वा-
ससहचक्षनादिव्यापारो वर्जनीय इति ॥ २ ॥

अन्नं रयंति अन्नं, रमंति अन्नस्स दिति उद्धावं ।

अन्नो करुयंतरिन्नो, अन्नो परुयंतरे उविन्नो ॥ ३ ॥

द्वित्र्यादिपुरुषसंज्ञके अन्यं स्वभावसमीपस्थं नरं रञ्ज-
यन्ति अर्द्धवीक्षणदिना कामरागवन्तं कुर्वन्तीत्यर्थः । पल्ली-

पतिवधुभ्रातरं प्रति अग्रदत्तस्त्रिमिदनमखरिवत् । यद्वा
स्वकुशीलत्वं केनापि ज्ञाते सति (अन्नं रयतिचि) अन्यद्विप
भक्षणकाष्ठभक्षणादिकं रचयन्ति कपटेन निष्पादयन्ति । यदा
जारस्य स्वान्तःकरणाज्ञापनाय [अन्नं रयतिचि] अन्यदात्म-
व्यतिरिक्तं तृणतन्तुदण्डादिकं रदन्ति उत्पादनं कुर्वन्तीत्यर्थः ।
रद विवेखने इति विवेखनमुत्पादनमिति । यद्वा अन्यं रयन्तीति
अन्यं स्वकान्तव्यतिरिक्तं पुत्रप्राप्तुकान्तमित्रादिकं प्रति रामा
अधमकामाः रय गतौ रयु गतौ वा रयन्ते रयन्ति वा गच्छन्ति ।
तथा [अन्नं रयतिचि] अन्यं स्वकान्तव्यतिरिक्तं नरं रमन्ते
मैथुनतत्पराः क्रीरयन्तीत्यर्थः पातालसुन्दरीवत् । दृतादि
प्रकारेण क्रीरयन्ति वा [अन्नस्सर्दिचि उदावन्ति] अन्यस्यो
क्तव्यतिरिक्तस्य ददति प्रयच्छन्ति उल्लापं चचनं बोलरूपम् ।
यद्वा अनेक नरपरिवृता अपि अन्यस्य नरस्य मार्गादिगच्छतः
स्थितस्य वा उत्प्रायल्येन दापं मन्मथोद्दीपनशब्दं ददतीति ।
उल्लापयन्ति पाठे तु कामिनैर्लज्ज्यादिसंज्ञवे सति उन्मत्ता
कुरामाः अन्यस्मै ददति उल्लातं प्रबलपादप्रहारमित्यर्थः
। तथा अन्यः कश्चिद्वलीवर्हरूपः कटान्तरितः कटान्तर्वर्ती प्रज
वरङ्कितो जवतीति । तथा अन्यस्तत्कटाक्षवाणसमूहेन ग्वा
नीकृतः । पटकान्तरे वस्त्रविशेषान्तरे स्थापितो जवेत् ग्वान-
वत् इति । ३ ।

गंगाए वाद्युयाए, सागरजलं हिमवज्ज्यो परिमाणं ।

उगस्स तवस्स गइ, गच्छुप्पत्तिं च विज्जयाए ॥ ४ ॥

सिंहे कुंभुयारस्स, पुट्टलकुहुहाइयं अस्से ।

जाणंति बुद्धिमंता, महिवाहियं न याणंति ॥ ५ ॥

गङ्गायां वाद्युकां वाद्युकणान्सागरे समुद्रे जलं जज्ञपरिमाण-
मित्यर्थः । हिमवतो महाहिमवन्नगस्य परिमाणमुर्ध्वाधस्तित्य
कूपरिधिप्रतरघनमानम् । उग्रस्य तीव्रस्य तपसो गतिं फल
प्राप्तिरुपां गर्भोत्पत्तिं च (विद्यापत्ति) वनिताया नार्याः सिंहे
कुंभुयारमिति रुद्धि गम्यं (पुट्टलति) जठरोद्भवं (कुहुहा-
इयंति) गतिकाले शब्दविशेषमश्वघोटके जानन्ति अवगच्छ-
न्ति बुद्धिमन्तः प्रज्ञावन्तः महिवायाः कूटकपटकोहपरवञ्चन
परायाः प्रबलमन्मथान्निधगन्धगायमानायाः अतर्कितानुज्यो
वञ्चितकञ्जकएवोद्गच्छद्गङ्गीयमानमधुरगेयध्वनिमृगीकृतमुनि
वरायाः बलादे पट्टतटघटितघनश्रीखण्डितकचन्द्रचकोरी-
कृतचतुरायाः पीनपयोधरपीठबुध्निर्मलमलकस्थूडमुक्ता-
फलहारश्वेतदृग्विपञ्चजंगमगतविवेकचैतन्यकृतानेकपाणि-
तायाः हृदयं गूढान्तः करणं न जानन्ति न सम्यगवगच्छन्ती-
ति । उक्तं च “ स्त्रीजातौ दाम्भिकता, भीरुकता नृयसी वणि-
ग्जातौ । रोषः क्षत्रियजातौ, द्विजातिजातौ पुनर्ग्रोभः ॥ ११ ॥ न
स्नेहेन न विद्यया न च धिया रूपेण शौर्येण वा, नेप्यावाद
भयार्थदानविनयक्रोधक्षमासार्दवैः । लज्जायौवनजोगसत्यकरु-
णासत्त्वादिभिर्वा गुणैर्गृह्यन्ते न विज्ञूतिभिश्चलदना दुःशील
चित्ता यतः ” ॥ २ इति ।

एरिसुणुत्ताणं, ताणं कइयव्व संठियमाणं ।

न हु जे वीससियव्वं, महिवाणं जीवज्जोगम्मि ॥

ईदृशगुणयुक्तानामुक्तवक्ष्यमाणलक्षणान्वितानां तासां नारी-
णां कपिवह्नानरवत्संस्थितमनसां नैव जवद्भिः विश्वसितव्यं
महिलानां जीवलोके इति ॥ ६ ॥

निरुन्नयं च खल्लयं, पुप्फेहिं विवज्जियं च आरामं ।

निदुच्छियं च धेणुं, दोए विअतिद्विय पिमं ॥ ७ ॥

यादृशमिति गम्यते निर्धून्यकं धान्यकणविचर्जितं चारामं ता
दृशं तरुणीमण्डलं शुभभावनकुसुमराहितत्वात् । यादृशा नि
र्दुग्धिका दुग्धरहिता धेनुगौस्तादृशाश्चप्रवृत्तिनीधर्मध्यानदुग्धा-
भावात्तथा लोके अपि शब्दः पूरणार्थे यादृशं (अतिद्वियंति)
सर्वथा तैर्लांशरहितं पिमं खल्लखणं तादृशं महिलाव्याघ्री
मण्डलं परमार्थेन स्नेहैतद्विचर्जितत्वात् । ७ ।

जेणंतरेणद्वोय-णाणि निमिसंति तेण य वियसंति ।

तेणंतरे वि हियं, चित्तसहस्साउल्लं होइ ॥ ८ ॥

स्त्रीणां येन परमवल्लजेन सर्वार्थसंप्राप्तिकारकेणान्तरेण विना
लोचनानि प्रफुल्लनेत्राणि तत्क्षणे निमिषन्ति संकुचितज्वावं
गच्छन्तीत्यर्थः च पुनस्तेनैव परमवल्लजेन स्वार्थप्राप्त्यकारके
णान्तरेण विना विकसन्ति प्रफुल्लनेत्राणि भवन्तीत्यर्थः । तेणं
तरे इति प्राकृतत्वात्तृतीयायै सप्तमी अपि शब्द एवार्थे तथा
कुलस्त्रीणां हृदयं कदाचित्स्ववल्लजे प्रवर्तते स्ववल्लजे सत्यपि
कदाचित्तासां चित्तं स्वमानसं सहस्राकुलं स्वकान्तव्यति-
रिक्तपुरुषान्तरसदृशेषु आकुलं मन्मथभावेन परिज्रममाणं
जवतीत्यर्थः । शाकिनीवत् । अतो मुनिवरैरलत्रयरक्षणपरै
र्मुक्तगृहारम्भज्ररैरासां कुरणमुएमीदासीयोगिन्यादीनां यथा
कयचित्परिचयो न कार्य इति । अस्या अन्यदपि व्याख्यान्तरं
सहस्रप्रसादात्कार्यमिति ॥ ८ ॥ तन्हु ॥

(१२) स्त्रीणामनुचित्वं यथा—

“मंसं इमं मुत्तपुरोसमीसं, सिंहाणखेवाण य निज्जरंतं । पवं
अणिच्चं किमिआण वासं, पासं नराणं मइवाहिराणं ”
इत्यादि—धर्म ॥

सर्वस्वापकर्षवत्त्वं यथा—

नो रक्खनीसु गिज्जि-ज्जा गंरुवत्थासुणेगचित्तासु ।

जाओ पुरिसं पद्वोजित्ता,खेज्जंति जहाव दासंहिं । १० ।

नो नै वराक्षस्य इव राक्षस्यः स्त्रियस्तास्तु यथा हि राक्षस्यो
रक्तसर्वस्वमपकर्षन्ति जीवितं च प्राणिनामपहरन्त्येवमेता अपि
तत्त्वतो हि ज्ञानादीन्येवं जीवितं स्वार्थं च तानि चताभिरपह्निय
न्त एव तथा च हारिः “ धातोद्धृतो दहति हुतं शुद्धेहमेकं
नराणां, मत्तो नागः कुपितस्तुजगश्चैकदेहं तथैव । ज्ञानं शीघ्रं
विनय विभवौदार्यविज्ञानदेहान्सर्वानर्यान् दहति वनिता मुष्मि
कानैहिकाश्च ” (गिब्भिज्जात्ति) गृह्येदभिकाङ्क्षावान् जवेत्
कीदृशीषु (गंरुवत्थासुत्ति) गणम् गणम् इह चापचितपिङ्गि-
तपिरुपतया गजवत्पूतिरुधिरार्द्रतासंज्ञवाच्च तदुपमत्वा-
द्गणम् कुचावुक्तौ । ते वक्षसि यासां तास्तथाचूतास्तासु वैरा
ग्योत्पादनार्थं चैवमुक्तम् । तथा अनेकान्यनेकसहस्रानि चञ्च-
लतया चित्तानि मनांसि यासां तास्तासु अनेकचित्तासु आ-
हच “ अन्यस्याङ्गे बलाति विशदं चान्यमाङ्गिद्वय शेते, अन्यं
वाचा वपति हसयत्यन्यमन्यं च रौति । अन्यं द्वेष्टि स्पृशति-
कशति प्रोर्णते चान्यमिष्टं, नार्यो नृत्यत्तमित इव धिक् चञ्चला-
वाहिकाश्च ” तथा (जाउत्ति) याः पुरुषं मनुष्यं क्लीनम-
पीति गम्यते प्रबोध्यत्वमेव शरणात्वमेव च प्रीतिकृत्यादिका-
जिर्वाग्निर्विप्रतार्य क्रीरन्ति (जहावत्ति) वा शब्दस्यैवका-
रार्थत्वाद्येव दासैः पद्मागच्छ मा वद त्वं मायासीरित्यादि-
विवक्षितप्रवृत्तिक्रीराजिर्विब्रसन्तीति सूत्रार्थः ॥ १० ॥

पुनस्तासामेवातिहेयतां दर्शयन्नाह ।

नारीसु नो पगिज्जिज्जा, इत्थिविप्पयहे अणगरं ।

धम्मं च पेसद्वं नचा, तत्थ द्वविज्ज जिक्खुमप्पाणं ॥१॥
नारीपु नो नैव प्रगृह्येत्प्रशब्द आदिर्कर्मणि ततो गृहिमारजे-
तापि न । किं पुनः कुर्यादिति प्रायः (इत्थीविप्पहियत्ति) स्त्रियो
विविधैः प्रकारैः प्रकपेण च जहाति त्यजति इति स्त्रीवि-
प्रजह उणादयो बहुव्रमिति बहुवचनान्ध । यद्वा (इत्थिचि)
स्त्रियो (विप्पजहेत्ति) विप्रजह्यात्पूर्वत्र नारीग्रहणान्मनुष्यस्त्रिय
एवोक्ता इह च देवतिर्यक्संवन्धिभ्योपि न्याज्यतयोच्यन्ते इति
न पौनरुक्त्यमुपदेशत्वाद्वा । अणगारः प्राभवत् । उक्तं ० अण॥
(स्त्रीणां दुर्ग्राह्यद्वयत्वम् ' इत्थिरज्ज ' शब्दे)

[१३] स्त्रीणां बन्धकारणत्वं—यथा—

बाहुव्यं जलमचेति पिपा दोगांस्ति इत्थिओ ७ ॥
इत्थिओ जे ए सेवंति आइमोक्खा दु ते जणा ॥
ते नणा बंधणुम्मुक्का, नावकंवंति जीविंयं ॥ ए ॥

वायुयथा सततगतिरस्त्ववितथाऽग्निज्वालां दहनात्मिकाम-
प्येति अतिक्रामति पराजवति न तथा पराभूयते एवं द्रोके
मनुष्यद्रोके हावजावप्रधानत्वात्प्रिया द्युतितास्तत्प्रियत्वाच्च
पुरातनकर्मणीया अत्येत्यतिक्रामति न ताभिर्जीयते तत्स्वरूपा
चगमात्तज्जयधिपाकदर्शनाच्चेति । तथा चोक्तम् ॥ स्मितेन
प्रावेन मदेन वज्जया, पराङ्मुखैरर्ककटाक्षवीकितैः । वचोभि-
रीर्ष्याकश्वहेन वीक्षया, समस्तजावैः खलु बन्धनं स्त्रियः ॥ १ ॥
स्त्रीणां कृते त्रातृयुगस्य जेदः, संवन्धिजेदे स्त्रिय एव सूत्रम् ।
अप्राप्तकामा बहुवो नरेन्द्रा, नारीजिस्त्सादितराजवंशाः ॥ २ ॥
इत्येवं तत्स्वरूपं परिज्ञाय तज्जयं विधत्ते नैताभिर्जीयते इति
स्थितम् । अथ किं पुनः कारणं स्त्रीप्रसङ्गाश्रयद्वारेण शेषाश्रय-
द्वारोपशङ्कणं क्रियते न प्राणातिपातादिनाति । अत्रोच्यते केयं
चिद्दर्शनिनामङ्गनोपजोग आश्रयद्वारमेव न जवाति । तथा चो-
क्तुः "न मांसजकणे दोषो, न मद्ये न च मैयुने । प्रवृत्तिरेषा नृ-
तानां, निवृत्तिस्तु महाफला" ॥ इत्यादि तन्मतव्युदासार्थमेव
मुपन्यस्तमिति । यदि वा । मध्यमतीर्थकृतां चतुर्थीम एव धर्म
इह तु पञ्चयामो धर्म इत्यस्यार्थस्याविर्भावनायानेनोपशङ्क-
णमकारि । अथवा । पराणि व्रतानि सापवादानिदं तु निरपवाद-
मित्यस्यार्थस्याविर्भावनाय प्रकटनार्थमकारि । अथवा ।
सर्वाण्यपि व्रतानि तुल्यानि एकलप्रेने सर्वविराधनमिति
कृत्वा येन केनचिन्निर्देशो न दोषायेति । [इत्थिओ इत्यादि]
ये महासत्त्वाः कटुविपाकोऽयं स्त्रीप्रसङ्ग इत्येवमवधारणतया
स्त्रियः सुगतिमार्गागताः संसारवीथीभूताः सर्वाविनयराज-
धान्यः कपटजाव्रताकुशा महामोहनशक्यो न सेवन्ते न
तत्प्रसङ्गमभिज्ञपन्ति ते पूर्वभूता जना इतरजनार्ताताः साधवः
आदौ प्रथमं मोक्षांशेषद्वन्द्वो परमरूपो येनान्ते आदिमोक्षाः ।
हुरवधारणे । आदिमोक्षा एव तेऽवगन्तव्याः । इदमुक्तं भवति
सर्वाविनयास्पदभूतः स्त्रीप्रसङ्गो यैः परित्यक्तस्त एवादिमोक्षाः
प्रधानभूतमोक्षाश्चयुष्युष्यार्थोद्यताः । आदिशब्दस्य प्रधानवा-
चित्वाच्च केवञ्चमुद्यतास्ते जनाः स्त्रीपाशबन्धनोन्मुक्ततयाऽशेष-
कर्मबन्धनोन्मुक्ताः सन्तो नावकाङ्क्षन्ति नाभिज्ञपन्ति असंयम-
जीवितमपरमपि, परिग्रहादिकं नाभिज्ञपन्ति । यदि वा परित्य-
क्तविषयेच्छाः सदनुष्ठानपरायणा मोक्षैकताना जीवितं दीर्घ-
कालजीवितं नाभिकाङ्क्षन्ति इति ॥ ९ ॥ सूत्रं २ थुं १५ अ.
नारीस्तेह दुःखं यथा "नारीनेहाणुगया, गणइ न सीढं कुढं
धणं धनं । दाणं पाणेन गुणे, गुरुवयणं कुगइगमणपि" दर्शं ० ।

(१४) स्त्रीसंसर्गश्चावश्यम्परित्याज्यस्तथा च ।
वशीकुर्वन्ति ये द्रोके, भूगान् दर्शनतन्तुना । संसर्गवा-
गुपानिस्ते, स्त्रीव्याधाः किञ्च कूर्वते" पंचां १० विव० ।

स्त्रीसंसर्गपरित्यागे कारणमाह ।

जहा कुक्क रुपेयस्स, निवं कुल्लवओ जयं ।

एवं खु वंजयारिस्स, इत्थीविगहओ जयं ॥ १५ ॥

यथा कुक्कटपोतस्य कुक्कटचेल्लकस्य नित्यं सर्वकाष्ठं कुल-
वतो मार्जारान्द्रपमेवमेव श्लक्ष्णचारिणः साधोः स्त्रीविग्रहात्
स्त्रीशरीरात् विग्रहग्रहणं मृतविग्रहादपि भयव्यापनार्थमि-
ति सूत्रार्थः । यतश्चैव मतः—

चित्तजित्ति न निज्जाए, नारिं वा सुअद्वंकिंयं ।

जक्खरं पिब दङ्गणं, दिट्ठि पमिसमाहरे ॥ १६ ॥

चित्तमिच्छि चित्रगतं स्त्रियं न निरीक्षेत न पश्येत् नार्यं वा
सचेतनमेवं स्वद्वंद्वकृतामुपलक्षणमेतदनंदकृतां वा न निरी-
क्षेत कथंचिद्दर्शनयोगेऽपि प्रास्करमिवादित्यमिव दृष्ट्वा दृष्टिं
प्रतिसमाहरेत् कामेव धिनिर्वर्तयेदिति सूत्रार्थः । किंयदुनाह-
इत्थपायपणिचेन्नं, कन्नं नासं विगपिंयं ।

अवि वाससयं नारिं, वंजयारी विवज्जए ॥ १६ ॥

हस्तपादप्रतिच्छिन्नामिति प्रतिच्छिन्नहस्तपादां करणना-
साधिकृतामिति विकृतकर्षणासामपि वर्षशतिकां नारीमे-
वंविधामपि किमङ्ग पुनस्तकणीं तान्तु सुतरामेव श्लक्ष्णचारी
चारित्रधनो महाधन इव तस्करान् विवर्जयेदिति । अपिच ।

विज्जसा इत्थिसंसर्गो, पणीयं रसजोयणं ।

नरस्सत्तगवेसिस्स, विसं ताद्वउरं जहा ॥ १७ ॥

विज्जसा वस्त्रादिवादा स्त्रीसंसर्गः येन केनचित्प्रकारेण सं-
बन्धः प्रणितं रसजो जनं गयस्तेनहरसाज्यवहारः एतत्सर्वमेव
विदूषादि नरस्यात्मगवेपिणः आत्महितान्वेषणपरस्य धियं ता-
द्वपुं यथा तावन्मात्रव्यापत्तिरविषयकल्पमाहितमिति सूत्रार्थः ।

अंगपव्णंसंठाणं, चारुहवियपीहिंयं ।

इत्थीणं तं न निज्जाए, कामरागविवहुणं ॥ १८ ॥

अङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानां प्रत्यङ्गानि शिरःप्रभृतीनि प्रत्यङ्गा नि
नयनादीनि येषां संस्थानं धिन्यासविशेषस्तथा चारुशोभनं
द्वपितं जल्पितं प्रेक्षितं निरीक्षितं स्त्रीणां संवन्धि तदङ्गप्रत्य-
ङ्गसंस्थानादि न निरीक्षेत न पश्येत् । किमिष्यत आह । काम
रागविवर्धनमिति एतद्धि निरीक्ष्यमाणं मोहदोषान् मैयुना-
भिवापं वर्धयति अत एवास्य प्राक् स्त्रीणां निरीक्षणप्रतिषे-
धाकृतार्थतायामपि प्राधान्यव्यापनार्थो भेदेनोपन्यास इति
सूत्रार्थः । दशं ० अ०॥ तथा चान्यथापि—

"आवर्तः संशयानामाविनयमवचनं पत्तनं साहसानां, दोषा-
णां संनिधानं कपटशतगृहं क्षेत्रमप्रत्ययानाम् । स्वर्गघारस्य
विघ्नं नरकपुरमुखं सर्वमायाकरपरं, स्त्रीयन्त्रं केन सृष्टं विप-
मविपमयं सर्वद्रोहकस्य पाशः ॥ १ ॥ नो सत्येन भूगाङ्ग एव
वदनीभूतो न चेन्दीवर-द्रव्यं द्रोचनतां गतं न कनकैरप्यङ्ग-
याष्टिः कृता । किन्त्वेवं कविभिः प्रतारितमनास्तत्त्वं विजान-
न्नापि, त्वङ्मांसास्त्रियमयं वपुर्मृगदंशां मत्वा जनः सेवते ॥ २ ॥
यदेतत्पूणं न्द्रुष्टितहरमुदाराकृतिधरं, मुखाच्चं तच्चङ्गथाः किञ्च
वसति पत्राऽधरमधुः । इदं तत्किं पाक दुःमफलमिवातीव वि-

रसं, व्यतीतेऽस्मिन् कावे विपमिव ज्विष्यत्यसुखदम् ॥ ३ ॥
दीर्घणाक्किचलेन चक्रगतिना तेजस्विना भोगिना,
नीलाब्जद्युतिनाऽहिना चरमहं दष्टो न तच्चक्षुषा ॥
दष्टे सन्ति चिकित्सका दिशि दिशि प्रायेण पुण्यार्थिनो,
मुग्धाङ्गीक्षणवीक्षितस्य न हि मे वैद्यो न वाप्यौषधम् ॥ ४ ॥

संसार ! तव निस्तर-पदवी न दवीयसी ।

अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यदि रे मदिरैकणाः ॥ ५ ॥

नूनं हि ते कविवरा विपरीतबोधा,

ये नित्यमाहुरवद्या इति कामिनीनाम् ।

यान्निर्विद्वोदतरत्नांशुकदृष्टिपातैः ,

शक्रादयोपि विजितास्त्ववद्याः कथं ताः ॥ ६ ॥

जल्पन्ति सार्वमन्येन, पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमाः ।

हृदयं चिन्तयन्त्यन्यं, प्रियः को नाम योपिताम् ॥ ७ ॥

संवृत्ये इत्यिवंगाम्मि, अप्रमत्तो संया अविस्सत्थो ।

नित्थरइ वंजचेरं, तन्विर्वीओ न नित्थरइ ॥ ६७ ॥

सर्वत्र सर्वैस्मिन् प्रवजिता प्रवजितरूपे स्त्रीवर्गे अप्रमत्तः नि-
ष्कामिकथादिप्रमादरहितः सदा सर्वकालमविश्वस्तो विश्वास-
रहितः श्वसन् निस्तरति पात्यतीत्यर्थः । ब्रह्मचर्यं मैथुनत्या-
गरूपं तद्विपरीतः उक्तविशेषणरहितो न निस्तरति न निर्बहति
ब्रह्मचर्यमिति गार्थः । ग० १ अधि० । [साक्षीसंसर्गो
दोषायेति 'अज्जिया' शब्दे ॥ स्त्रीसंसर्गादि परित्यागो वंजचे
रगुत्ति शब्दे]

[१५] स्त्रीषु सकस्य परिग्रहोऽवश्यं भवतीति यथा—

इत्थीसु सत्ते य पुढो य वादो, परिग्रहं चैव पकुंज्यमाणे ॥

स्त्रीषु रमणीष्वासक्तोऽध्युपपन्नः पृथक् १ तद्भाषितहस्ति-
विश्लोकशरीरावयवेष्विति बाह्यवद्बाह्योऽङ्गः सदसद्विवेक-
विकलस्तदवसक्ततया च नान्यथा द्रव्यमन्तरेण तत्संप्राप्तिर्भ-
वतीत्यतो येन केनंचिदुपायेन तदुपाययूतं परिग्रहमेव प्रकर्षेण
कुर्वाणः पापं कर्म समुच्चिनोतीति । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।
[स्त्रीषु कामेषु चासक्तानामवश्यं नरकयातना भवतीति
'इत्थिकाम' शब्दे] स्त्रीषु च सर्वेन्द्रियगुप्तेन भाव्यमे तथा च ॥

सर्व्विदियाजिनिव्वुने पयासु, चरे मुणी सव्वतो विप्पमुक्के ।

सर्वाणि च तानीन्द्रियाणि च स्पर्शनादीनि तैरजिनिर्वृतः
संवृतेन्द्रियो जितेन्द्रिय इत्यर्थः । क प्रजासु स्त्रीषु तासु हि पञ्च
प्रकारा अपि शब्दादयो विषया विद्यन्ते तथा चोक्तम् ।
“कलानि वाक्यानि विद्यासिनीनां, गतानि रम्याण्यवलोकिता-
नि । रतानि चित्राणि च सुन्दरीणां, रसोपि गन्धोऽपि च चुम्बना-
देः ॥ १ ॥ तदेवं स्त्रीषु पञ्चेन्द्रियविषयसम्भवात्तद्विषये संवृत-
सर्वेन्द्रियेण भाव्यमेतदेव दर्शयति चरेत्संयमानुष्ठानमनुतिष्ठे
न्मुनिः साधुः सर्वतः सबाह्यान्त्यन्तरात्सङ्गाद्विशेषेण प्रमुक्तो
निःसङ्गो निष्किञ्चनश्चेत्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । स्त्रीणां
दर्शननिषधो यथा— “स्त्रीरम्याङ्गेक्षणतरलितविद्वोचनो हि
दीपशिखायां शबज इव विनाशमुपयाति । ध्र० ३ अधि० ।
[अत्र प्रायश्चित्तं रायर्पिक शब्दे]

[१६] स्त्रीकरस्पर्शादिनिषेधो यथा—

जत्थित्थीकरफरिसं, अंतरियं कारणे वि उप्पन्ने ।

दिट्ठी विसंदिच्चणी, विसं व मुणिवज्जेण गच्छे । ८३ ।

यत्र गणे स्त्रीकरस्पर्शः अथवा स्त्रियाः करेण स्पर्शः स्त्रीकर-
स्पर्शस्तमुपलक्षणत्वात् स्त्रीपादादिस्पर्शं च कथञ्चनम्

[अंतरियंति] अपि शब्दस्येहापि सम्बन्धादन्तरितमपि वस्त्रा-
दिना जातान्तरमपि किं पुनरन्तरितं कारणेऽपि कण्टकरो-
गोन्मत्तत्वादि उत्पन्ने सञ्जाते सति किं पुनः अकारणे
दृष्टिविषयश्च सर्पविशेषः दीप्ताग्निश्च ज्वलितचह्निर्विषं च हावा-
हवादीनि समाहारचन्द्रः तदिव वर्जयेत् उत्सर्गमागंण
दूरतः त्यजेन्मुनिः समुदायः [गच्छति] स गच्छः स्यादिति
शेषगाथा नन्दः ।

वात्ताए बुद्धाए, नत्तु अ दुहिआइ अह य जइणीए ।

न य कीरइ तणुफरिसं, गोयम ! गच्छं तयं जणियं ॥ ८४ ॥

इहाङ्गस्पर्शस्य सर्वत्र सम्बन्धात् वात्ताया अपि अप्राप्तयौव-
नाया अपि किं पुनः प्राप्तयौवनायाः वृक्षाया अपि अतिक्रान्त
यौवनाया अपि किंपुनरतिक्रान्तयौवनायाः पर्वविधायाः
कस्या इत्याह । नष्टका पौत्री तस्या अपि पुत्रिता पुत्री तस्या
अपि अथवा भगिनी स्वसा तस्या अपि नावयवोपलक्षणत्वा-
दस्य दौहित्री ज्ञातृजामातृद्वीपितृपृथ्वीमातृपृथ्वीजननीमातामही
ग्रहः । कोर्थः नष्टकादिकानामेकादशानां नावयवानामपि
स्त्रीणां किं पुनरनावयवानां तनुस्पर्शः उपलक्षणत्वात्सविदास-
शब्दश्रवणादि च यत्र गच्छे न च नैव क्रियते हे गौतम ! स
गच्छो जणित इति इह हि सम्यग्धिया अपि स्त्रिया अङ्गस्पर्शादि
वर्जनं स्त्रीस्पर्शस्योक्तमोहोदयहेतुत्वात् ॥

जत्थ त्थीकरफरिसं, विणी अरिहो वि सयमवि करिज्जा
तं निच्छयओ गोयम ! जाणिज्जा मूत्रगुणजइ ॥ ८५ ॥

यत्र गणे स्त्रीकरस्पर्शं श्लिङ्गं विद्यते अस्याऽसौ श्लिङ्गी साधु
वेपवान् अहोऽपि पदव्यादिप्राप्त्यादियोग्योऽपि स्वयमपि
अपरेवकारार्थत्वात् स्वयमेव कुर्यात्तं गच्छं निश्चयतो हे गौत-
म ! जानीयान्मूत्रगुणजं चारित्ररहितमिति ॥ ८५ ॥ स्त्रीकर-
स्पर्शादिकमुत्सर्गपदेन निषिध्यायांपवादपदेनापि निषिध्यति ॥

कीरइ वीयपणं, सुत्तमजणियं न जत्थ विहिणाओ ॥

उप्पन्ने पुण कज्जे, दिक्खा आयंकरमाईए ॥ ८६ ॥

अपेर्गस्यमानत्वादुत्सर्गपदपेक्षया द्वितीयपदेनापि अपवाद-
पदेनापीत्यर्थः [सुत्तम जणियंति] मकारस्याबाह्यणिकत्वा-
त्सूत्राज्जातं सूत्राननुज्ञातं सर्वथागमनिषिद्धं स्त्रीकरस्पर्शादि-
कमित्यर्थः । ग० १ अधि० । [कण्टकोरुणवक्तव्यता
विस्तरेण कण्टकोरुण शब्दे]

। १७ । स्त्रियाः सार्कं विहारस्वाध्यायाहारोच्चारप्रसवणप-
रिप्रापनिकाधर्मकथादिनिषेधो यथा—

जे जिकखू आगंतागारेसु वा आरामागारेसु वा गहावइसु-
गहा वइकुलेसु वा परियागसहेसु वा एगो एगइत्थीए सच्चि
विहारं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४ आहा-
रेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठवेइ असयरं वा अण-
रियं मेहुणं अस्सणं पाओगकहं कहेइ कहंतं वा साइ-
ज्जइ ॥ १ ॥ नि० चू० ७ उ० ।

कहिंता खलु आगागे, ते उ कहिं कतिविधा उ विसेया ।

आगंतागारादिसु, संविगारविहारमादीया ।

सत्तमस्स अंतसुत्तेत्थीपुरिसागारा कहिता ते कहिं हवेज्ज
आगंतागारादिसु ते आरामादिसु ते आगंतादि इह स-
माणं कतिविहा ते आगारा विसेया । इह अपुव्वरुवियाणि

एगो साहू एगाए, इत्थियाए सद्धि समाणं गामाओ गामं-
तरो अहवा गतागतं चंक्रमणं सज्जायं करोति असणादियं
वा आहारेति उच्चारं पासवणं परिट्टवेति एगो एगित्थीए सद्धि-
वियारभूमिं गच्छति अणारिया कामकहा गिरतरं वा अप्पियं
कहं कहेति कामनिट्टरकहाओ एता चेव असमणपाउणं अ-
धवा देसजत्तकहादिसंजमोवकारिका ए जवति सा सज्जा
असमाणपाउणा ।

आगंतारे आरा-भा गरमिह कुत्तावसहे य ।

पुरिसिद्धिएणणं, चउकनयणा छुप्खे वि॥ २॥

एगे एगित्थीए सद्धि, एगे अणैगित्थीए सद्धि, अणंगा एगित्थी
ए, अणंगा अणैगित्थीए ॥

जा कामकहा साहो, तणारिया झोकिकी चउत्तरिया ।

णिट्टरनद्धी कहणं, जागवतपदोसखामण्या ॥ ३ ॥

तत्थ होइया एरवाइणरथकथा होगुत्तरिया तरंगवती मझ-
यवती मगधसेणादि णिट्टरं एमवद्धी घरकहणं एगो साधू भरु
दक्षिणायहं सच्छेहेणयामो य भागवण एच्छित्तोकिमेयं भट्ठी
वरंति तेण साहुणा वारवतिदाहो आरम्भ जहा वासुदेवे य
पयाओ जहा य कूरवागा जंजणं कोसवीरखपवेसो जहा
जरकुमारगमो जहा य जरकुमारेण भट्ठिणा हओ मभो य
एवं जल्लिघरुपत्ति सज्जा कहिया ताहे सो भागवतो यदुट्टो
जितेति । जइएयं न भविस्सति तो एस समणो घातेयव्वो सो
गहिओ दिट्ठो यणेण पादे जल्लिघ विट्ठो ताहे आगंतूणं तं साहुं
खामेति जणति य मए एवं चित्तियमासी तं खमेज्जसि एवमा
दी णिट्टरा एवमादिपुरिसाणं वित्ताणं जुजेति कहिओ किमु
वा एगित्थियाणं ॥

अवि मायरं पि मद्धि, कथा तु एगागियस्स पुरिसिद्धा ।

किं पुण अणारयादी, तरुणत्थीहिं सहगतस्स ॥ ४ ॥

माइजगिणीमादीहिं अगम्मिर्त्थीहिं सद्धि एगाणियस्स थ
म्मकहावि ए वट्ठति किं पुण अखाहिं तरुणित्थीहिं सद्धि ॥

अभावि अप्पसत्थीसु, कथा किमु अणारिय असज्जा ॥

चंक्रमणसज्जायजोयण-उच्चारं तु सविसेसा ॥ ५ ॥

अणाइ वि भम्मकहा अवि सदाओ सवेरगं सगित्थीएसु
एगाणियासु विरुद्धा किंपुण अणारिया जोग्गा अणारिया सा
य कामकहा असम्मा जोग्गा असज्जा । अहवा असज्जा जत्थ
उल्लवित्ति चंक्रमणं सति विज्जमव्रतितागारं दहं मोहुम्भवो
भवति सज्जाए मणहरसहेण भोयणदाणमहणातो विसंभे
उच्चारं ऊण गादित्थगंदरिसणं ॥

जयणपदा चउण्हं, अणतरजुते तु संजते संते ।

जे निक्खू विहरेज्जा, अहवा विकरेज्ज सज्जायं ॥ ६ ॥

जयणपदा चउत्थगो पुक्खुत्तो ॥

असणादी वोहारे, उच्चारदि व आतरेज्जा ।

हिट्टरमसायुजुत्तं, अणतरकथं व जो कथए ॥ ७ ॥

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविगाहणं छुविधं ।

पाविति जम्हा तेणं, एते तु पदे विवज्जेज्जा ॥ ८ ॥

दिठे संजोइगापिजम्हा पते होसा तम्हा ए कपति विहागादि
काउं कारणे पुण करेज्जा ॥ ८ ॥

वित्थिय पदमणप्पजे, गेळमुवसगरोइगट्ठाणे ।

संजमजयवासासु य, खत्तियमादीसु विस्सायं ॥ ९ ॥
अखवज्जो सां सव्वाणि विहारादीणि करेज्ज । इदाणि
गेळसे ॥ ९ ॥

खमण सहेसम्मि वओत्थे, गेळसे जा विधी समक्खाता ।
सा चेव य वित्थियपदे, गेळसे अट्टमुहेसे ॥ १० ॥

कंठ्या ॥ नि० चू० ८ उ० ॥

इदाणि सत्तमयवासं तिप्पिवि दाराए पणमहापदेसत्ति
आकुयय गाहा । आठमादिया संभमावोहियमच्छादिभय गो
यरं- भरता वासेण अम्भवहतो एगणित्थए वि होज्जा-

जल्लसंजमे थदादिसु, चिट्ठंताणं जवेज्ज चउजंगो ।

एगतरुवएसए वा, वूढगलं ते व सव्वत्तो ॥ ११ ॥

एग तरज्जामिए ठ, वसयमिरुज्जेज्ज वावि जावसदी ।

एमेवय वा तम्मिवि, तेण जयावाएण छुकारं ॥ १२ ॥

जोइतमाइं विरुद्धे, रोधेरदादिणं तु संजमो होज्जा ।

वोहियमित्थ जएत्ता, गुत्तिणिमित्तं च एगत्था ॥ १३ ॥

एगो एगत्थीए समं हवेज्ज आठकायसंजमेण उदगवाहणे
एगं उल्लयं थल्लं पज्जयं मोगारं वा तत्थ चिट्ठंताणं चउजंगसं-
जवे वा खेत्ताओ खेत्तं संक्रमेज्जा इत्थ वि चउजंगसंभवो ।
एगतर वसहीए वा खेत्ताठ खेत्तं कमिज्जंति । एवं चउजंग
संभवो हवेज्जा एवं वा तो वि चउजंगसंजवे तेणगभएण
वा गुत्ते चउजंगसंजवेण णिबुद्धा अचंति । भोइस्स भोत्थिय-
स्स विरोहा एवं गामस्स य रट्टस्स य परिसंभमे चउजंगसंज-
वो तेणगभएण वा गुत्ते हवेज्जा । वोहियमच्छाभएण पत्ताया
णं चउजंगसंजवेण विहारसज्जायं असणादिया उच्चारदिया
वा एकत्थ णिबुद्धासंभवो हवेज्जा गुत्ती वा रक्खणं करेत्ता-
णं संभवेज्जा ॥

पुक्खपाविट्टेगतेरे, वासजएणं विसेज्ज अणतरा ।

तत्थ रहिते परमुहो, एयसुं णेसुं जतीहंति ॥

वासासु वासावासे परंते संजतो संजती वा किंचि पिरो-
वणरि संठाणपविट्टं हवेज्ज पच्छा इयरं पविसिज्जा विच्छकण
विरहिये दोवि परोप्परं मुहा अचंति । सज्जायहाय सुट्ठवि
वासं परंते संजती सुखट्ठाणे णो पविसंति । नि० चू० ८ उ० ॥

जे निक्खू उज्जाणंसि वा उज्जाणगिहंसि वा । उज्जा
णसाहंसि वा एज्जासिणंसि वा एज्जाणगिहंसि वा
सिज्जाणसाहंसि वा एको एगित्थीए सद्धि विहारं
वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४ आहारेइ
उच्चारं वा पासवणं वा परिट्टवेइ अणयरं वा अणारियं
मेहुणं अस्सवणपत्रोगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ।

उज्जाणं जत्थ होगो उज्जाणियाए वच्चति जं वाइसिणगा-
रस्स उवकंठं त्रियं तं उज्जाणं । रायादियाण णिगमणठाणं
णिज्जाणिया नगरागमे वा जं पियं वियं तं णिज्जाणं पत्तेसु चेव
गिहा किरिया उज्जाणणिज्जाणगिहणगरेपागारो तस्सेव देसे
अट्ठावगं पागारस्स अहो अट्टोहत्यो रहमग्गो वरिया वत्ताणं
दार दा वत्ताणगा पागारपनिवद्धा तण अंतरं गोपुरं
जेण जणो दगस्स वच्चति सो दगपदो दगवाहो दगमग्गो
दज्जासं दगतीरं सुखं गिहं सुखागारं देसे पहिय सद्धियं
जिजागारं अधोविसाहं च उवरिं संवट्ठिं तं कूमागारं धनं

गारं कोट्टागारं दज्जादितण्डाणं अवोपगासं तणसद्वो
साधिमदि तुसट्टाणं तुससाद्वो मुग्गादियाणं तुसा गोक-
रिसो गोमयं गोणादि जत्य चिट्ठंति सा गोसाद्वो गिहं च
जुगादिजाणं अकुट्टासाद्वो सकुट्ठं गिहं अस्सादिअ वाहणा
ताणं साद्वगिहं वा विक्रयं जंमं जत्य बूट्ठंति सा साद्वगिहं वा
पासवणो परियागा तेसि आवासथा साद्वगिहं वा बूहा-
दिया जत्य कमविज्जंति सा कम्मं तंसाद्वगिहं वा महंतं पा-
हुखे बहुते वा महंतं गिहं महागिहं बहुसु वा उच्चारणसु महा
गिहं महाकुट्टापिण्डकुट्टादी पाहुखे बहुजणो अणाइ बहुते
इमा संगहगाहा ॥

उज्जाणट्टाण दगे, सुएणाकूमात्रुसुतुसे गोमे ।

गोमग्गाणापाणिगा, परियागमहाकुले सेव ॥ ८५ ॥

पवंति जहा पच्छिमसुत्ते पवं पतेसु उस्सग्गाववातेण चउजं-
गसेनवो वत्तवो इमं उज्जाणवक्खवाणं ।

संजमउज्जाणगिहा-णिग्गमणगिहा विणियमार्दणं ।

इतरे णगरादिणिग्गमे, सुयसज्जादिणिज्जाणगेहा उ॥ ८६ ॥

उज्जाण संजमादिया गाहा इयवेत्ति णिज्जाणे वणियमादिया
णिग्गमगहियं कयं णिज्जाणगिहं अहवा पच्छेणं चित्थियं व-
क्खवाणं साद्वगिहाण इमो विसेसो ॥

साद्वानुअरे पविट्ठा, गेहं कुट्टसहितं तु णेगाविधं ।

वणिजंमसाद्वपरिजि-चुगादिमहवहुगवाहसे ॥ ८७ ॥

जे जिकवू अट्ठंसि वा अट्ठाद्वियंसि वा चरियांसि वा
पागारंसि वा दारंसि वा गोपुरंसि वा एको एगित्थीए
सच्चि विहारं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४,
आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा
अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा
साइज्जइ ॥ ३ ॥ जे जिकवू दगंसि वा दगमगंसि वा
दगपहंसि वा दगतिरंसि वा एगो एगित्थीए सच्चि वि-
हारं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पास-
वणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अस्स-
वणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ४ ॥ जे जिकवू
सुखगिहंसि वा सुखसालंसि वा जिखगिहंसि वा जि-
खसाद्वंसि वा जिखगिहंसि वा जिखसाद्वंसि वा कूमागा-
रंसि वा कोट्टागारंसि वा एगो एगित्थीए सच्चि विहा-
रं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं
वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अ-
स्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ५ ॥ जे
जिकवू तणगिहंसि वा तणसाद्वंसि वा तुसगिहंसि वा तुस-
साद्वंसि वा तुसगिहंसि वा तुससाद्वंसि वा एको एगि-
त्थीए सच्चि विहारं वा करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा
४, आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा
अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा
साइज्जइ ॥ ६ ॥ जे जिकवू जाणगिहंसि वा जाणसाद्वं-
सि वा जुगगिहंसि वा जुगसाद्वंसि वा तुसगिहंसि वा

तुससाद्वंसि वा एगो एगित्थीए सच्चि विहारं वा करेइ
सज्जायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पासवणं
वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओ-
गकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ७ ॥ जे जिकवू
पणियसाद्वंसि वा पणियगिहंसि वा कुवियसाद्वंसि वा
कुवियगिहंसि वा एगो एगित्थीए सच्चि विहारं वा
करेइ सज्जायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं
वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं
अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ८ ॥ जे
जिकवू गोणसाद्वंसि वा गोणगिहंसि वा महाकुट्टंसि वा
महागिहंसि वा एगो एगित्थीए सच्चि विहारं करेइ सज्जा-
यं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा
परिट्ठवेइ अस्सयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं
कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ९ ॥ जे जिकवू रात्रो वा वियाद्वं
वा इत्थीमज्जगए इत्थीसंसत्ते इत्थिपरिउके अपरिमाणाए
कहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ १० ॥

संजाराती जणिता, संजाएतु विगमो वियाद्वो उ ।

केसिवीवोवत्थं, एउएणतरे उविधकात्ते ॥ ८८ ॥

रातीति रातिसंजारीए विगमो वियाद्वो अथवा जेसि कात्ते
चोरादिया रंजति सा रातीसंजावगमेन्यर्थः । तद्वियम्मिकात्ते
वि गच्छंति सो वियाद्वो संजेत्यर्थः ॥

इत्थीणं मज्जम्मि, इत्थी संसत्तपरिउके ताहि ।

चतुपरिमाणं तेण, परं कहं तस्स आणादि ॥ ८९ ॥

इत्थीसु भयो वियासु मज्जं भवति उरुकोप्परमादीहि संघ-
ट्ठतो संसत्तो नवति दिट्ठीए वा परोप्परं संसत्तो संरुत्तो समं-
ता पस्विट्ठिओ परिउदो नणति परिमाणं जाव तिष्ठि चउरो
पंच वा चागरणाणि परतो उट्टादि अपरिमाणकहं कहंतस्स
चउगुरुं आणादिया पक्के सा एसा सुत्तया इमा णिज्जुत्ती ॥

मज्जं दोएहंतगतो, संसत्ते उसगादिवट्ठतो ।

चतुदिसि उिताहिं तुवमो, पासगताहि व अप्फुसंतो ॥ ९० ॥

अहवा एगदिसि वियाहिं वि अप्फुसंतोहिं परिउमो भणति
द्वित्रिं चहोति मज्जं, संसत्ता दिट्ठिदिट्ठिअंतो वा ।

जावो व तासु णिहितो, एमेवित्थीअ पुरिसेसु ॥ ९१ ॥

चसदाओ संसत्तं पि उविधगुरुगादिघट्ठतो संसत्तो दिट्ठीए
वा इत्थीण वा मज्जे अथवा संसत्तस्स इमं ववखाणं तेण तासु
जावो णिहितो णिचेसितो परस्परगुरुनीत्यर्थः इमे दोसा ॥

इत्थीणात्तिमुहीणं, अवियत्तं असि यावणा जेदो ।

आतपरतउत्तए वा, दोसा संकादिगा चेव ॥ ९२ ॥

इत्थीणं जेण ततो माया पिया पुत्तभवयमादी ताणवा जे-
सुही मित्ता पतेसि अवियत्तं हवेज्ज अवियत्ते वा उप्पखे
दिया असिया वेति क रातो क तेसि अखोसि वा वसहिमा-
दियाणं वोच्छेदं करेज्जा आयपरआ नयसमुत्थाण पक्कतो
मिद्धिया ण दोसा होज्ज अहवा संकतिप ने रातो मिद्धिता
किं पुण अणायारं करेज्ज संकिते चउगुरु पिरसंकिते मूळं

गेहणादिया दोसा तम्हा णो रातो इत्थीणं धम्मो कहेयव्वो जेव कारणे ॥

वितियपदमणप्पज्जे, णातीवग्गो य संपिसेज्जासु ॥

णाती वा रुवसग्गो, रप्पो अंतपुरादीसु ॥ ९३ ॥

अणवज्जो वा णातिवग्गं वा सो विरस्स गतो ताहे भणेज्जा रत्तिधम्मं कहेह ताहे सो कहेज्ज वरं कोइ धम्मपव्वज्जं वा पमि चजेज्ज सावगसेज्जातरकुवेसु वा असंकणिजेसु अड्डुसीवे वा णाणायारेसु ववसग्गा वा जहा अंतपुरे अभिजुत्तो अहवा राया जणेज्ज अंतपुरस्स धम्मं कहेह ताहे कहेज्जा तात्थिम विधाणं ॥ ९३ ॥

णो ससुम्मि त्रिओदि-ट्टि मियमंवतो इसेसि विकिडीसु।

वेरग्ग पुरिमविमिस्स, तासु किदिगा जुताणं वा ॥ ९४ ॥

णो सणं तितो जणइ य दूरे गायह मा याम संघेद्वह तासु दिट्ठि असंवतो इत्तुव्वसु दिट्ठिवेधे तो वेरग्गकहं कहेति पुर सविमिस्साणं वा कहेति अहवा सव्वा इत्थीओ ताहे थेरवि-मिस्साणं कहेति ।

जे त्रिक्खू सगणिव्वियाए वा गिग्गांथिए सध्वं गामा-णुगामं दुइज्जमाणं पुरओ गच्छमाणे पिट्टउरियमाणिये ओहयमणसंकप्पे चिंतासोगसागरं संविविद्धे करतत्तप-द्वहत्थमुहे अट्टज्जाणोवगए विहारं वा करेइ जाव कहंतं वा साइज्जइ ॥ ११ ।'

सगणेच्चियाससिस्सणि, अथवा वि सगच्छवासिणीभणितो

परसिस्सणि परगच्छे, णातव्वा परिगणिच्चाओ ॥ ९५ ॥

सगणेच्चियाससिस्सिणी वा सगच्छवासिणी वा परगणेच्चिगा।

पुरतोवग्गमतो वा, सपव्वज्जांतं य पिट्ठंतो ।

वच्चंताणं तेमि, चउकजयणा अ वौचचत्थं ॥ ९६ ॥

तो अगगतो २ तितो साहू वच्चति अथवा पिट्ठितो साधु व-च्चति एत्थ चउजंगो ॥

पुरतो वच्चति साधू, अथवा पिट्ठेण एत्थ चउजंगो ।

अथव ण पुरतो वा उ, पिट्ठे वा एत्थ वा चउरो ॥ ९७ ॥

पुरतो साधू वच्चति णो मगतो पुरतो मग्गओ वच्चति वहुसु

पुरतो वि मगतो जणो पुरतो णो मगतो पक्खापक्खीसु णो

वा अहवा इमा चउजंगो । पुरतो सावायणो पिट्ठतो णो पुरतो

पिट्ठओ सावायं, पुरतो वि सावातं पिट्ठतो वि, सावातं णो

पुरतो णो पिट्ठतो, सावातं णिज्जप अवोच्चत्थं गंतव्वं पुरओ

साधू पिट्ठतो सतीतो ॥

जयणयदोण चतुहं, अणंतरा तेण संजती सहिते ।

ओहत्तमणसंकप्पे, जे कुज्जविहारमादीणि ॥ ९८ ॥

संजतिसहिओ जइ ओहयमणसंकप्पो विहरति ॥

सो आणा अणवत्थं, मिच्छचविराहणा तद्वा पुविधं ।

पावति जम्हा तेणं, एतेतुपदे विवेज्जा ॥ ९९ ॥

सो पुण किं ओहयमणसंकप्पो विहरति भवति ॥

अतिचिं करणे पुच्छा, किं कहितेणं अणिग्गह समत्थे ।

दुक्खमणाए किरिया, सिट्ठे सत्तिं ण हावेस्स ॥ १०० ॥

ताओ ओहयमणसंकप्पं दट्ठं पुच्छति जेट्ठतो किं अधिइं

करेह ताहे संजतो भणेज्जा जो गिग्गहमसत्थो ण भवति तस्स

किं कहिएणं ताहे संजतीओ जणति दुक्खे आणा ते किरिया ण कज्जति णाप पुण दुक्खापमिआरो सो अप्पणो सत्तिं ण हा-वेस्स एवं माणिते तद्वि गारवेण अकहेते संजतीताइं जणति ॥

अमहं करेति अरती, सुइतदुक्खं इमं असीसंतं ।

इति अणुरत्तं जावं, णातु जावं पदमंति ॥ १०१ ॥

असीसंतं अकहिज्जंतं ताओ अणुगतमावाओ णावं अज्जु-धम्मो अप्पणो जावं ईसेति आकारविकारा य करेज्ज एवं स-परोजयसमुत्था दोसा जवन्ति किं-चान्यत् ॥

पंथे तिण वरिणेम्मं, उवस्सगादीसु एस चेव गमो ।

णिस्संकिता हु पंथे, इत्थमाणिच्छे य वा ताहे ॥ १०२ ॥

णिज्जमे तं णेमता ण पुरतो उवस्सए वि ओहियमणसं-कप्पेण अत्थियव्वं संजती जइ इच्छेति ताहे चरित्तविराहणा अह णो इच्छति ताहे संजयस्स आयविराहणाति ताए वेहाण संकरेज्ज । कारणे—

वितियपदमणप्पज्जे, गेहसुनिसग्ग उविधमट्ठाणं ।

उवधासरीरतेणग-संजमतयवेत्तसंकमणे ॥ १०३ ॥

अणपज्जो ओहयमणसंकप्पो भवे गेहसे इमं ।

पाउग्गस्स अट्ठंजे, एगागिगिग्गाणखत्तिआदिमु वा ।

मंरिग्गमादिउसग्गा, मुचेज्ज कथं व इति चिंता ॥ १०४ ॥

गिग्गाण पाउग्गंण व्वमति ताहे अट्ठितं करेज्ज खत्तिआदि सु वा गिग्गाणिमु अट्ठितं करेज्ज उवसग्गे इमं मंरिण उवसग्गिज्जंतो उवस्सग्गिज्जंतिसु वा चित्तं करेज्ज उवसग्गे मंरिणं अप्पणो संजतीणं वा इवसग्गे करिति कइं मुचे-ज्जामो त्तिचित्तं करेज्ज उवहीसरीरतेणपात्ति-अस्थं व्याख्या-

उवधिसरीरचरित्ता, जावमुवे ज्ज किएहु आवाय ।

यवसाय सहायस्स वि, सीतति चित्तं धित्तमतो वि १०५ ॥

उवधि तेण सरीरत्तेणगा य संजती वा चारि त्तेण वा कहिं एतेहिंतो अविग्गेण णित्थेरेज्ज परिसे कजे समत्थस्सवि चित्तं सीदति । अट्ठाणेति—

परिसंतो अट्ठाणे, दग्गिजयसंजमे वरोतएहा ।

वोहियमेत्थ जए वा, तिविताए होति एगस्स १०६ ॥

अट्ठाणपरिसंतो तएहा खुहंतो वा अट्ठाणं कइं णित्थेरेज्ज दग्गावहसंजमे अग्गिसेममे भयादिसंभमे वा चिंता जवे वोहियमेत्थ जयेण वा चिताए परो नवेज्ज । नि० चु० ८ ८० ।

(१८) स्त्रीणां निध्यानादिनिषेधो यथा—

एवइयं वइयरं सोच्चा, दुक्खस्संतग वेसिणा इत्थीपरिग्ग हारंजो, वच्चाघोरं तवं चरे । १ । वियासएत्था सायिया परं-मुही, अट्ठंकिया वा अनट्ठंकिया वा, निरिक्खमाणोपमया हिं दुव्वं, माणुस्समाट्ठेहगयावि किस्सइ । २ । चित्तजित्ति न निज्जाए, नारिं वा सुअट्ठंकियं । नक्खरं पिव दट्ठणं, दिट्ठि पमिसमाहरे । ३ । हत्थपायपट्ठिच्छिन्नं, कप्पनासोद्ध कत्तियं । यप्पयं सरुमाणीय, कुट्टवाहोदरोरुयं । ४ । तमवित्थियं पुरयणेणं, वंजयारी विवज्जए । थेरजज्जए जा इत्थी; पव्वंगुब्बज्जोव्वणा । ५ । जुज्जकुमारी पउत्थ-वइवाहविहवं तद्देवय । अंतैउरवासिणी चेव,

परपासंरुसंसिंयं । ६ । दिक्खियं साहुणी वा वि, वेसं
तहय नपुंसगं । कएहिं गोणिं खरिं चैव, वरुवि अविद्ध
अविं तहा । ७ । सप्पिंथि पसुद्धिं वा वि, जमरोगमहिद्धं
तहा । विरिसं सट्टमचेद्विक्खं, एवमादी य वित्थिओ
। ८ । गमंति जत्थ रयणीए, अह परिकखे दिणस्स वा
। तं वसहिं सन्निवेसंवा, सव्वोवाएहि सव्वहा । ९ ।
दूरउसुदूरदूरेणं, वंजयारी विवज्जए । एएसिं सप्पिं सं-
त्तावं, अट्ठाणं वा वि गोयमा ! । १० । अन्नासु वा
वि इत्थीसु, खण्णं पि विवज्जए ॥ से जयवं !
किमत्थीयं, णोणं णिज्जाएज्जा गोयमा ! णो एं-
णिज्जाएज्जा । से जयवं ! किंसुणियच्चवत्थाद्वक-
रियविहसियं इत्थीयं नो एं निज्जाएज्जाहु एं विणियं-
स णं ? गोयमा ! उज्जे पहाविणं एो णं णिज्जाए । से
जयवं ! किमितिथयं नो आत्तावेज्जा गोयमा ! नो णं
आत्तावेज्जा । से जयवं ! किमितीसु सप्पिं खण्णमवि
नो वसेज्जा, गोयमा ! णो एं संवसेज्जा । से जयवं !
किमितीसु सप्पिं नो अट्ठाणं पमिवज्जेज्जा । गोयमा !
एगो वंजयारी एगत्थीए सप्पिं नो पमिवज्जेज्जा ।
से जयवं ! केणट्ठेण एवंबुच्चइ जहा एं नो इत्थीण निज्जा-
एज्जा नो ण मात्तावेज्जा नोणं ति ए सप्पिं परिवसेज्जा
नो एं अट्ठाणं पमिवज्जेज्जा गोयमा ! सव्वएयारोहि
एं सव्वित्थिओ अट्ठाणमओकरुत्ताए ओगेणं संवंधु
किज्जमाणी कामणीए संपादित्ता सहावओ चैव विस-
एहिं वाहिज्जमाण्णी अणुसमयं ढडिंति विदिसासु णं
सव्वत्थ विसए पच्छिज्जा जाव णं सव्वत्थ विसए प-
च्छिज्जा ताव एं सव्वत्थ पयारेहि एं सव्वत्थ सव्वहापुरि
से संकपेज्जा । ताव णं सोइदिओवओगत्ताए चक्खुइदि
ओवओगत्ताए रसणिंदिओवओगत्ताए घाणिदिओव-
ओगत्ताए फासिंदि ओवओगत्ताए जत्थ णं केइपुरिसे कंत
रुवेइ वा अकंतरुवेइ वा पसुप्पन्नज्जोव्वणेइ वा अपसुप्प-
ज्जोव्वणेइ वा गयज्जोव्वणेइ वा दिट्ठपुव्वेइ वा इट्ठिमेइ वा
आणिट्ठिमेइ वा इट्ठिपचेइ वा अणिट्ठिपचेइ वा विसया
उरेइ वा निविन्नकामज्जोगेइ वा उट्ठयावींदिइ वा अणु-
ट्ठपवींदिइ वा । महासत्तेइ वा हीणसत्तेइ वा माहापु-
रिसेइ वा कापुरिसेइ वा समणेइ वा माहणेइ वा अन्नयरेइ वा
निंदियाहिं महीणं जाइएहिं वा तत्थणं ईहापोहवीमंसं
पडंजित्ताणं जाव एं संयोगसंपात्तिं परिकपे ताव एं
से चित्ते संखुप्पे जवेज्जा । जाव एं से चित्ते संखुप्पे जवेज्जा
तावणं से चित्ते विसंवएज्जा जावणं से चित्ते विसंवएज्जा
तावणं से देहेमए णं अट्ठासेज्जा । जाव णं से देहेमए
अट्ठासेज्जा ताव णं से दरविदरे इहपरद्वोगावाए पम्हसे

ज्जा । जाव णं से दरविदरे इहपरद्वोगावाए पम्हसेज्जा ताव
णं वेत्ताद्वज्जं जयं अयसं आकित्तिमं उच्चट्ठाणाओ निय-
ट्ठाणं ठाएज्जा । जाव एं उच्चट्ठाणाओ नियट्ठाणं ठाएज्जा
ताव एं [चणेज्जा] वच्चेज्जा असंखेयाओ समयावद्विया
जाव णं नीयंति असंखेज्जाओ समयावद्विओ [ताव णं जं
पढमसमयाड] ताव एं जं पढमसमयाओ कम्मट्ठिइयं तं वीय-
समयं पसुच्चावइया दिणाणं समयाणं संखेज्जं असंखेज्जं अ-
णंतं वा अणुक्कमसो कम्मट्ठिइं संचणिज्जा जाव एं अणुक्क-
मसो अणंतं कम्मट्ठिइं संचिणइ ताव णं असंखेज्जाइं अत्र-
सप्पि एं । कोमिद्वक्खाइं जाव णं काट्ठे णं परिवत्तंति तावइ
यं काट्ठं दोसुं चैव नरयतिरिच्छासु गतीसु उक्कोसट्ठिइयं
कम्मं आसंकट्ठेज्जा जाव णं उक्कोसट्ठितीयं कम्ममासं
कट्ठेज्जा ताव णं सेविस्सज्जुत्तिं विवक्खंति विवद्विय-
त्तावणसरीयं निन्नट्ठदिच्चेया वौदी जवेज्जा । जाव
चुयकंति द्वावणसिरियं दिच्चेया वौदी जवेज्जा जावणं से सि
इज्जा फरिसिंदि ए ताव एं सव्वहा विवट्ठेज्जा सव्वत्थ
चक्खुरागे जावणं सव्वत्थ विवट्ठेज्जा चक्खुरागे ताव
णं रागारुणे नयणजुयत्ते जवेज्जा । जावणं रागारुणे
नयणजुयत्ते य जवेज्जा ताव एं रागंधत्ताए ए गणेज्जा
सुमहंतगुरुदोसे वयजंगे न गणेज्जा सुमहंत गुरुदोसे नियम
जंगे न गणेज्जा । सुमहंतयोरपावकम्मसमायरणं सीद्ध
खंरुणं न गणेज्जा सुमहंतसव्वगुरुपावकम्मं समायरणं सं-
जमं विराहणं न गणेज्जा घोरंधयारं परद्वोगदुक्खजयं न
गणेज्जा । आइयं न गणेज्जा । सकम्मगुणट्ठाणगं न
गणेज्जा । ससुरासुरस्स विणं जगस्स अट्ठं गणिज्ज आणं
न गणेज्जा अणंतहुतो चुद्धसीइजोणिद्वक्खपरिवत्तगव्व-
यरं परं अलक्खणिमिसिच्छसोक्खं चउगइंससारदुक्खं
ए पासेज्जा जं पासाणिज्जं पासेज्जाणं अपासाणिज्जणं
सव्वजणएसमूहमज्जसन्निविट्ठाट्ठियाणि वन्नवकमियनिरिक्ख
ज्जमाण्णी वा दिप्पंतकिरणजाट्ठं दसदिसी पयासयत्तवंततेय
यसी सूरिए वि तहावि ए पासेज्जा । सुब्रंधयारे सव्वे
दिसाजाएजाव एं एगधत्ताए ए गणेज्जा । सुमहद्वगुरुदोसे
वयजंगे नियमजंगे सीद्धखंरुणे संजमविराहणे परद्वोगज्जए
आणाजंगाइक्को अणंतसंसार जए पासेज्जा । अपासणि-
ज्जे सव्वजणपयमदिणयरे वि ण मन्नेज्जा सुब्रंधयारे
सव्वेदिसाजाए जाव एं न गणेज्जा सुमहद्वगुरुदोसे वयजंगे
नियमजंगे सीद्धखंरुणीया अत्तंतनिब्बट्ठसोहग्गाइसाए
वित्थीए रागारुणपंरुए पुइंसाणिज्जे अणिरिक्खणिज्जे
वयणकमट्ठे जवेज्जा । जाव णं अत्तंतनिब्बट्ठ जाव जवेज्जा
ताव एं फुरफुरेज्जा सणियं सणियं पौरुफुमिनियं व-
त्थोरुहत्थ वाहुइयउरकंठपएसे जाव णं फुरफुरेति पौरु-

फुम नियंवक्त्योरेहृत्यवाहुद्वयउरुकंउपपमे तावणं । मो-
दायमाणी अंगपात्रियाहिं निरुवन्नकवे वा सोवन्नकवे वा
नंजेज्जा सव्वंगोवंगे जावणं मोदायमाणी अंगपात्रियाहिं
नंजेज्जा सव्वंगोवंगे तावणं मयणसरसन्निवाएणं
जज्जरियसंजिन्ने सव्वरोमकूवे तणू नवेज्जा । जाव
णं मयणसरसन्निवाएणं विप्पसिए बौदी नवेज्जा ताव
णं तहा परिणमेज्जा । तणू जहा एणं मणगं पयदंति
धातुओ जावणं मणगं पयदंति धातुओ तावणं अच्च
त्यं वाहिज्जंति पोग्गन्नियं चोखाहुद्वयओ जावणं
अच्चत्यं वाहुं वाहिज्जं नियवं तावणं हुक्खेहिं धरेज्जा
गत्तयाहिं जावणं हुक्खेणं धरेज्जा गत्तयाहिं तावणं सेणो
वन्नकवेज्जा तियंसरीरावत्यं जावणं गोवन्नकवेज्जा ।
अतीयं सारीरवत्यं तावणं दुवावसेहिं समएहिं दरनि
व्वट्ठंनवे बौदी जावणं दरनिव्वट्ठंनवे बौदी तावणं पानि
कव्वेज्जा । से ऊमामे नीसासे तावणं मंदं मंदं ऊसा
सेज्जा मंदं मंदं नीसामेज्जा जावणं एयाइ इतियाइ जावंतर
अवत्थेताराइ विहारेज्जा तावणं जहा गह्वत्थे केइ
पुरिसेइ वा इत्थिए वा विसंजुज्जाए पिसायाए चार
तिए असंवच्छं संवाञ्जियं विसंजुज्जा तं अच्चत्यं उल्लावेज्जा
एवं सियाणं इत्थीयं विसमावन्नमोहणम्मणुद्वारेणं
पुरिसे दिट्ठपुव्वेइ वा अदिट्ठपुव्वेइ वा कंतरूवेइ वा अ
कंतरूवेइ वा गइजेव्वणेइ वा पणुपन्नजेव्वणेइ वा महा
सत्तेइ वा हीणसत्तेइ वा सप्पुरिसेइ वा कापुरिसेइ वा
इहिंमंतेइ वा अण्णिहिंमंतेइ वा विसउप्पेइ वा निव्विन्न
कामजोगेइ वा समणेइ वा माहणेइ वा जावणं अन्न
येरे वा केइ निंदिया हमहीण जावइए वा अवन्नत्येणं
समज्जसेणं आमंतेमाणि उल्लावेज्जा जावणं संखेज्ज
नेदज्जिन्नेणं सरागेणं सरेणं दिट्ठिएइ वा पुरिसो
ल्लावेज्जा निज्जाएज्ज वा तावणं जं न असंखे-
ज्जाइ अवसप्पिणीए सप्पिणीकोमिन्नकवाइ दोसुं नर-
यतिरिच्छासु गतिसु उकोसट्ठितीयं कम्मं आसंकद्विजं
आसिजं तं निवंधेज्जा नो एणं वच्छफुट्ठं करेज्जा । सेविणं
जं समयं पुरिसस्स एणं सरिआवयवपरिसिणाजिमुहं ज-
णिज्जा णोणं परिसेज्जा तं समयं चैव तं कम्मट्ठिइ वच्छ
पुट्ठं करेज्जा ? नो णं वच्छपुट्ठनिकार्यतिए याव सरि-
म्हिओ गोयम ! संजोगेणं संजुज्जेज्जा से विणं संजोए
पुरिसायते पुरिसो वि एणं जेणं ण संजुज्जे से धप्पे जेणं
संजुज्जे से अधप्पे । से जयवं ! केणट्ठेणं एवं वुचइ जहा
पुरिसे वि णं ण संजुज्जे से धप्पे जे णं संजुज्जे से णं
अधप्पे गोयम ! जेणं सत्तीए इत्थीए पावए वच्छपु-
ट्ठकम्मट्ठिइ चिड्डं सेणं पुरिससंगेणं निकाइज्जइ । तेणं

तु वच्छपुट्ठनिकाइएणं कमेणं सा वराइ तं तारिसं अज्ज
वसायं पमुच्चा एगिंदियत्ताए पुट्ठवादिस्सु गया समाणी
अणंतकाद्वपरियट्ठेण विणं णोणं पावेज्जा वेइंदियत्तणं
एवं कहवि बहुके सेणं अणंतकाद्वआओ एगिंदियत्ताए
खविय वेइंदियत्तणं तेइंदियत्तणं चउरिंदियत्तमविसेय
एवं वेइयत्ता पंचिंदियत्तेणं आगया समाणि हुव्वगित्थिस
पंरुतेरिच्छा वेयमाणी हाहात्तयकडसरणासिविणेवि अ
दिट्ठसोक्खा निव्वं संतावुव्वेसिया सुहिसयणवंधवविज्जि
या । आजम्मं कुच्छणिज्जं गेहणिज्जं निंदणिज्जं खंस
णिज्जं बहुकम्मं तेहिं अणेगवाहुसएहिं दप्पोदरजरण
सव्वज्जोगपरिचूया चउगइए संसारेज्जा अन्नं च एणं गोयम !
जाव इयतीए पायइत्थीए । वच्छपुट्ठनिकाइकम्मट्ठिइ
समज्जियं इत्थियं अजिद्वसिउकामे पुरिसा उक्किट्ठ २ यरं
अणंतकम्मट्ठिइ वच्छपुट्ठनिकाइयं समज्जिणेज्जा (समुच्चि
णेज्जा) तेणं अट्ठेणं गोयम ! एवं वुचइ जहा णं पुरिसेवि
एणं जेणं नो संजुज्जे सेणं धप्पे जेणं संजुज्जे सेणं अधप्पे ।
जयवं ! पुरिसेणं पुच्छा जावणं च णं वयासि, गोयम !
उ विहे पुरिसे नेयं तंजहा अहमाहमे ? अहमे २ वि
मज्जिमे ३ उत्तमे ४ उत्तमुत्तमे ५ सव्वुत्तमुत्तमे ६ तत्थ
णं जे सव्वुत्तमुत्तमे पुरिसे सेणं पुव्वंगुव्वन्नयोव्वणं सव्वु-
त्तमरूवन्नवावन्नकंतिकद्वियाए वि इत्थिए नियं वारूढो वा
स सयं पि चिट्ठिज्जा णो णं मणसा वि तं इत्थियं अजिद्व-
सेज्जा । जे णं से उत्तमुत्तमे से णं जइ कहवितुमितिहाएणं
मणसा सममेकं अजिद्वसेज्जा तहवि वीयसमए मणसं निहं
जिय अत्ताएणं अन्नाएणं निंदेज्जा गरहेज्जा न पुणो वी-
एणं तत्थ मे इत्थियं मणसा विउ अजिद्वसेज्जा । जेणं
से उत्तमे सेणं जइ कहवि खणमुहुत्तं वा इत्थियं कामेज्ज-
माणे पक्खेज्जा तओ मणसा अजिद्वसेज्जा जावणं
जामच्छजामं वा णो णं इत्थीए संकप्पं विकप्पं समाय-
रेज्जा । जइ एणं वंजयारिकियपच्चक्खाणाज्जिगहे अहाणं
तो वंजयारी नो कयपच्चक्खाणाज्जिगहे तो णं निय-
कव्वत्ते जयणाए उए तिव्वे कामेसु अजिद्वसेज्जा
तस्स एयस्स एणं गोयम ! आत्थि वंधे किंतु अणंतसं-
सारइत्तणं नो निवंधेज्जा । जेणं सेज्जा जे एणं से वि मज्जि
मेणं से एणं नियकव्वत्तेणं सप्पिं नियमं समायरिज्जा एो
णं परकव्वत्तेणं एसे य णं जइ पच्छा उग्गवंजयारी नो
नवेज्जा नो णं अज्जवसायविसेसं तं तारिसमंगीकाज्ज
अणंतसंसारियत्तणे जयणा जओ णं जे केइ अजिग-
ययीवाइपयत्थो सव्वन्नव्वसत्ते आगमाणुसारेणं सुसां.
हुणं धम्मोवट्ठंनदाणाइदाणसोदतवजावणामइ स चउ
व्विहे धम्मखंधे समणुद्वेज्जा । सेणं जइ कहइ निय

मवयज्जं न करेज्जा तथो णं सांयपरंपरएणं सुमाणु सत्तंसुदेवत्ताए । जाव णं अपरिव्रियसम्मत्ते निसग्गेण अजिगमणे वा जाव अट्ठारससीलंगसहस्सधारी जावि-त्ताणं निरुद्धा सव्वदारे विहूयरयमत्ते पावकम्मं खवे-त्ताणं सिज्जेज्जा । जे य एं से अहमे सेणं सपरिदारास-त्तमाणसे अणुसमयं कूरज्जवसायज्जवसियचिच्चेहिं सा रंजपरिगहाइसु अजिरए जवेज्जा तद्दा एं जे य से अह-माहमे सेणं महापावं कम्मं सव्वाओ इत्थीओ वाया मण-सा य कम्मणा तिबिहं तिबिहेणं । अणुसमयाजिद्वसेज्जा तद्दा अच्चंतकूरज्जवसायज्जवसिएहिं सारंजपरि-सत्ते काद्वगमेज्जा एसिं दोएहं पि णं गोयम ! अणंतसंसा रयत्तणं ऐयं । जवयं ! जेणं से अहमे जे विणं से अहमा-माहमे पुरिसे तेसिं च दोएहं पि यं अणंतसंसारियत्तणं समक्खायं तोय एं एगे अहमे एगे अहमाहमे एतोसिं दो-एहं पि पुरिसावत्था णं को पइविसेसो गोयम ! जेणं से अहम-पुरिसे सेणं जइवि उ सपरदारासत्तमाणसे कूरज्जवसाय-ज्जवसिएहिं सारंजपरिगहासत्तचित्ते तद्वि एं दि-क्खियाहिं साहुणीहिं अन्नयरासुं च सीद्वसंरक्खणपोस-होववासनियराहिं दुक्खियाहिं गारत्थीहिं वा सच्चि आ-वन्निअ पिद्वियामंति ए वि समणे णो वियमं समायरेज्ज । जे य णं से अहमाहमे पुरिसे सेणं नियज्जा एपि पजइ जाव णं दिक्खियाइहिं साहुणीहिं पि समं वियमं समारिज्जा तेणं चेव से महापावकम्मे सव्वहमाहमे समक्खा एसेणं गोयमा ! पइविसेसे तद्दा य जेणं से अहमपुरिसे सेणं अणंतोणं काद्वेणं वोहिणं पावेज्जा । जओ एं से अह-माहमे महापावकारी दिक्खियाहिं पि साहुणीहिं पि समं वियमं समायरिज्जा सेणं अणंतहुतोवि अणंतसंसार माहिं भिज्जाणं पि वोहिं नो पावेज्जा । एसे य णं गोयम ! वि-त्ति ए पइविसेसे तत्थ एं जे से सव्वुत्तमे सेणं उडमत्थ वीयरगेण य जेणं तु से उच्चमुत्तमे सेणं अण्हिपिज्जा-त्तीए जाव णं उवसमायरेज्जा ताव एं निउणीए जेणं च से उत्तमे सेणं अप्पमत्तसंजए णो एवमेएसिं निरुवणा-कुज्जा जे उणं मिच्छदिट्ठी जवित्ताणं उगगंजयारी जवे-ज्जा हिं सारंजपरिगहाइणं वरिए सेणं मिच्छदिट्ठी चेव ऐए णोणं सम्मदिट्ठी तेसिं च णं अविइयजीवाइपयत्थ सव्वनावाणं गोयम ! नो णं उच्चमुत्तमे अजिनेंदणिज्जे वा संसणिज्जेवा जवइ जे उत्तमेणं ते अणंतरजवि ए दिव्वोए-दए विसए पच्चेज्जा अच्चं वकयादिइ ते दिव्वित्थियादओ संविक्खयत्तणं वंजव्याओ परिहरिज्जा णियाण कमे वा हवेज्जा जे य एं से विमज्जिमे सेणं तं तारिसमज्ज-वसायमं गीकिच्चा ए विहरिज्जा विरयाविरए दट्ठवे तदा

एं जे से अहमे जे य णं से अहमाहमे तेसिं तु णं एगंतेणं जहा इत्थीसु तद्दा णं नेइजोवणं कमेइ तिइ समज्जेज्जा एवरं पुरिसस्स एं संचिक्खणं संवेत्थरुहोवरतद्वपक्ख-एसु द्विगे य अहिययरं रागमुप्पज्जे एवं एते चेव अ पु-रिसविज्जागे कासिं च इत्थीणं गोयमा ! जवसत्तं सम्म-त्तददत्तं च अंगं काज्जणं जावणं सव्वुत्तमे पुरिसविज्जागे ताव णं चित्ताणिज्जे नोणं सव्वेसिमित्थीणं । एवं तु गोयमा ! जीए इत्थीए तिकाद्वं पुरिससंजोगसंपत्तीए संजया अहाणं पुरिससंजोगसंपत्तीए वि साहुणीए जाव णं तेरसमे चौदसमे पन्नरसमे णं च समयेणं पुरिसेण सच्चि ए संजुत्ता णो वि यं संसमायुरियं सेणं जद्दा घण-कट्ठतणदारुसमिप्पे केइ गामेइ वा नगरेइ वा रसोइ वा संप-द्वित्ते चंमनिद्वसंश्रुक्खिए य पद्वित्ताणं णिरुज्जिय २, चिरंणं उवसमेज्जा एवं तु णं गोयमा ! से इत्थी काम-गीसंपद्वित्ता समाणि णिरुज्जिय २, समयचउक्केणं उव-समेज्जा एवं इगवीसइमे वावीसइमे जाव णं सत्ततीस-इमे समए जहाणं पदीवसिहा वावन्ना पुणरवि उसयं वा तद्दा विहेणं चुन्नयोगेणं वा पयद्वेज्जा एवं सा इत्थी पु-रिसदंसणेण वा पुरिसाद्वारगदंसणेण वा मदेणं कंदप्पेणं कामगीए पुणरविउ पयद्वेज्जा एत्थं च गोयमा ! जत्थि-यं जएण वा दज्जाए वा कुत्तं कुसेण वा जाव णं भम्म-सप्पाएणं वा तवे य णं अहियासेज्जा नोणं वियमं समा-यरिज्जा, सेणं धन्ना से पुण पुष्ठा, से य एं वंदा, से एं पुंज्जा, से एं दट्ठवा, से णं सव्वदक्खणा, से णं सव्व-कट्ठाणं कारया, से एं सव्वुत्तममंगलनिही, से एं सुय-देवया, से णं सरस्सती, से एं अंबहुंकी, से एं अच्चु-या, से णं इंदाणि, से णं परमवित्तुतमसिप्पी मुत्तीसासया-सिक्खइत्ति । जे इत्थियं ते चेवणं नो अहियासेज्जा वि-यमं वा समायरेज्जा से एं अधन्ना, से एं अंबदा, से एं अपुज्जा, से णं अदट्ठवा, से एं अदक्खणा, से एं जग्ग-दक्खणा सेणं सव्वअमंगलअकट्ठाणजायणा, से णं जट्ठसीद्वी, से एं जट्ठाया, से एं परिज्जचारित्ता, से एं निंदाणिया, से णं गरहिणिया, से एं विसणिज्जा, से एं कुच्चिणिज्जा, से णं पावा, से एं पावपावा, से णं महा-पावा, से एं उपविचत्ति एवं तु गोयमा ! वपुद्वएत्ताए, जीरुत्ताए, कायरत्ताए, दोद्वत्ताए, उम्मायओ वादप्पओ वा कंदप्पओ वा अणप्पवसओ वा । आउट्टियए वा जमि-त्थियं संजमाओ पारिजस्सिय दूरट्ठाणे वा गामे वा नगरे वा रायहाणीए वा वेसग्गहणं अच्चं न्नि य पुरिसे णं सच्चि वियमं समायरेज्जा जूओ २ पुरिसं कामेज्ज वा रामेज्ज वा अहाणं तमेवां दोयत्थियं कज्जमइ परिकप्पेताणं तमा

इवेज्जा तं चेव आर्यं व माणीय सिया णं उम्मायओ वा
दप्पओ वा कंदप्पओ वा अणवस्सओ वा आजुट्ठियाए
वा कइया परिए वा सामन्नं संजप्पइ वा रायसंसिए वा
वामयद्वप्पिजुत्तेइ वा तवोद्वप्पिजुत्तेइ वा जोगुत्तवन्न-
प्पिजुत्तेइ वा विन्नाणद्वप्पिजुत्तेइ वा जुगुप्पहाणेइ वा प-
वयणप्पजावगेइ वा तमिस्थियं अन्नं वा रामेज्ज वा कामे-
ज्ज वा अज्जिदसेज्ज वा ज्ञेज्ज वा परिज्जेज्ज वा
जाव णं वियमं वा समायरेज्जा । से णं दुरंतपतवक्खणे,
अह्वे, अवंदे, अदद्ववे अपविच्चे, अपसत्थे, अकट्ठाणे,
अमंगल्ले, निंदाणिज्जे, गरहणिज्जे, रिसणिज्जे, कुच्छि-
णिज्जे, से णं पावे, से णं पावपावे, से णं महापावे, से णं
महापावपावे, से णं जड्ढसिले से णं जप्पायारे, से णं नि-
व्वज्जचारित्ते महापावकम्मकारिजयणं पायणिं पायज्जि-
त्तमन्नज्जिज्जा तओणं मंदतुरगेणं, वड्डेणं सरीरेणं, उत्त-
मेणं संघयणेणं, उत्तमेणं पोरुसेणं, उत्तमेणं सत्तेणं उत्त-
मेणं तत्तपरिमाणेणं, उत्तमेणं वीरियसामत्थेणं, उत्त-
मेणं संवेगेणं, उत्तमाए धम्मसहाए, उत्तमेणं आउक्खएणं
तपायच्चे तमण्णचरेज्जा । तेणं तु गोयमा ! साहूणं महा-
गुजागाणं अट्ठारसपरिहारट्ठाणां एववंचरेगुत्तिउ-
वागरिज्जत्ति । से नयवं ! किं पच्छित्तेणं मुज्जेज्जा
गोयम ! अत्थेगे जेणं मुज्जेज्जा अत्थेगे जेणं नो मुज्जेज्जा । से
नयवं ! केणट्ठेणं एवं वुच्चइ जहा णं गोयम ! अत्थेगे जेणं
मुज्जेज्जा अत्थेगे जेणं नो मुज्जेज्जा । गोयम ! अत्थेगे-
जेणं नियन्निप्पहाणे सट्ठसिद्धे वंससमायरे से णं अस-
द्धेया होइत्ताणं ससद्धे चेव पायच्चित्तमण्णचरेज्जा सेणं
अविमुत्तसकल्लुसं से णं एो मुज्जेज्जा अत्थेगे जेणं उज्जु-
पप्परसरद्वसहावे जहावत्तं एीसद्धं एीसकं सुपरिफुर्नं
आहोइत्ताणं जहोवइद्धं चेव पायच्चित्तमण्णचरेज्जिज्जा
से णं निम्मन्नानिकल्लुसविमुत्तासए विसज्जेज्जा । एतेणं
एवं वुच्चइ जहा णं गोयम ! अत्थेगे जेणं मुज्जेज्जा अत्थेगे
जेणं नो मुज्जेज्जा तहा णं गोयम ! इत्थीय एणं पुरि-
साणं महंमाणं सव्वपावकम्माणं वसुहारातमरय पंक-
खाणी सोगर्हमगसणं अगगला नारयावयारस्स अं
समोयरन्नवेन्नणी अन्नमयं विसकंदल्लिं अणग्गिणियं
चट्ठल्लिं अज्जीयणं विसूइयं अणामियं वाहिं अवे-
यणं मुच्छं अणोवसगं मारिं अणियद्वं गुत्तिं अरु-
ज्जए पासे आहओ मच्चूतहा य एं गोयम ! इत्थी संजोगे
पुरिसाणं मणसावेणं अवित्तिणिज्जे अवसुज्जवस-
णिज्जे अप्पसत्थणिज्जे अपसत्थाणिज्जे अहीणिज्जे
अवियप्पाणिज्जे असंकप्पणिज्जे अणज्जिदसणिज्जे अ-
संजरणिज्जे तिविहं तिविहेणंति जओणं इत्थीणं नाम पुरि-

स्स एं गोयम ! सव्वप्पगारेसु पि दुस्साहियं विज्जं पि वा दो-
सुप्पायणं सरंजसंजगं पि वा अपुट्ठधम्मं अद्वियचारित्तं
पि व अणादोइयं अणिदियं अगारहियं अकयपायच्छ-
त्तज्जवप्पायं पडुव अणंतसंसारपरियट्ठणद्वक्खसंदोहं
कयपायच्चित्तं विसोहिं पि व पुणो असंजमायर एं महंत
पावकम्मसंचयहिंसं पि व सयद्वतेद्वोक्कनिंदियं आदिठं
परद्वोगपच्चवायधोरंधयारणरयवासो इव णिरंतराणेग
द्वक्खनिहिति अंगपच्चंगसंठाणं चारुद्ववियपोहियं अच्छी
एं तं न णिज्जाए कामरागविवट्ठणं तहा य इत्थीओ
नाम गोयम ! पद्वयकाद्वयरणीमिव सव्वकाद्वं तणो
वद्विचाओ जवंति विज्जु इव खणदिट्ठनट्ठपेमाओ ज-
वंति सरणागयवायगा इव एकजमियाओ तक्खणपसूय-
जीवंतमुच्छनियसिसुजक्खओ इव महापावकम्माओ
जवंति । खरपवण्णहवाद्वियद्ववणोदहिवेला इव बहु-
विहविकप्पकद्वोद्वमाद्वहिं ए खणं पि एगत्य असं-
ठियमाणसाओ जवंति सयंजुरमणोवहीमिव दुक्खगा-
हकइतवाओ जवंति पवणो इव चट्ठसहावाओ जवंति
अग्गी इव सव्वजक्खओ । वाओ इव सव्वफरिसाओ
तक्को इव परत्थद्वोद्वओ साणो इव दाणमेत्तमतिओ
मच्छे इव हत्यपरिचित्तेहाओ एव माई अणेगदोसद्व-
क्खपानिपुन्नसव्वंगोवंगसंजितरवाहिराणं महापावकम्मा-
णं अविण्यविसमंजरीणं तत्तुप्पन्नअणत्थ गत्थ पसूइणं
इत्थी य णं अगावरयनिज्जरंतदुग्गंथा सुइविलीण कुच्छ
णिज्ज निंदणिज्ज रिसणिज्ज सव्वंगोवं गाणं संजितरवा
द्विणं परमत्थओ महासत्ताणं निविन्नकामजोगाणं
गोयम ! सव्वुत्तमुत्तमपुरिसाणं केनाम सुइत्तेसु विन्नाया
धम्माहम्मस्खणमवि अज्जिद्वसं गच्छिज्जा जासिं च णं
अज्जिद्वसिज्जणं कामे पुरिसे तज्जेणिसंमुच्छिद्वं पंचिदियाणं
एकपसंगेणं चेव णवएहं सयसहस्सेणं णियमाओ उइ
वगे जवेज्जा ते य अच्चंतसुहमुत्ताओ मंसचक्खुणो ए पा
सिया एएणं अट्ठेणं एवं वुच्चइ जहा णं गोयमा ! एो इत्थी
णं आद्ववेज्जा नो असंजवेज्जा नो उद्ववेज्जा नो इत्थी
एं अंगोवंगई संणिरिखेज्जा जाव एं नो इत्थीए साद्धिं
रागे वंचयारि अट्ठाणं पक्खिज्जेज्जा । महा०५ अ० ॥२

(२०) स्त्रीस्थानदूषणमाह ।

जहा विराद्ववसहस्स मूले, न मूसगाणं वसही पसत्था ।
एमेव इत्थी निद्वयस्स मज्जे, न वम्भयारिस्स खमो नि
वासो ॥ १३ ॥

यथा विराद्ववसथस्य मूले विराद्ववस्य आवसथं गृहं विरा-
द्ववसथं तस्य मूले समीपे मूपकाणां उन्दुराणां वसातिः
स्थितिः न प्रज्ञास्ता न समीचीना जयति विराद्ववसहस्रीप
मूपकस्थितिर्मरणायैव एवममुना दृष्टान्तेन स्त्रीनिद्वयस्य स्त्रिया

सहितो निव्रयो गृहं स्त्रीनिव्रयस्तस्य स्त्रीनिव्रयस्य मध्ये ब्रह्म-
चारिणो निवासः क्लमो युक्तो नास्ति । तत्र वसमानस्य ब्रह्म-
चारिणो ब्रह्मचर्यस्य नाश एव स्यादिति ज्ञावः ॥ १३ ॥

स्यादिरहिते स्थाने वसमानेनापि स्त्रीसम्पाते किं कर्तव्यं
तदाह ।

न रूपद्रावणविद्यासहायं, न जंपियं इंगियपेहियं वा ।
इत्थीणचित्तं सिनिवेसत्ता, दहं ववस्से समणे
तवस्सी ॥ १४ ॥

तपस्वी श्रमणः स्त्रीणामेतत्सर्वमेतच्चेष्टितं चित्ते स्वकीये
मनसि सन्निवेश्य सम्यगवधार्यं कृष्टं न व्यवस्येत दर्शनाय-
सोचमो न जवेत् । कोर्थः साधुः स्त्रीणामेतच्चेष्टितं स्वहृ-
दि धृत्वा एतच्चेष्टितं कृष्टं व्यवसायं न कुर्यात् । यतो हि ।
पूर्वं मनसः इच्छायाः प्रवृत्तिस्ततश्चक्षुरादीनामिन्द्रियाणां
प्रवृत्तिरिति । तत्स्त्रीणां किंकिञ्चेष्टितं तदाह रूपं स्त्रीणां गौरा-
दिवर्णं द्रावणं नयनाद्वादकः कश्चिद्गुणविशेषः, विद्यासो-
विशिष्टनयनचेष्टाविशेषः, अथवा मन्यरगतिकरणादिको,
हास्यं स्मितमीपहन्तानां जल्पितं मन्मनोह्लापादिकम्-इङ्गि-
तमङ्गोपाङ्गादिमोदनं स्वचित्तविकारसूचकं, धीकृतं वक्रा-
वक्षोकनम्-रूपञ्च द्रावणं च विद्यासञ्च हास्यं च रूपद्रा-
वण्यविद्यासहास्यानि तेषां समाहारो रूपद्रावण्यविद्यास-
हास्यमेतत्सर्वं स्त्रीणां साधुना रागेण न द्रष्टव्यमिति भावः

अदंसणं चैव अपत्यणं च, अचित्तणं चैव अकित्तणं च ।

इत्थीजणस्सारियजाणजुगं, हियं सयावमजवएरयाणं १५

ब्रह्मव्रते ब्रह्मचर्यं रतानां सावधानानां साधूनामेतदार्थध्यानं
योग्यं हितं वर्तते । आर्यं च तत्त्वज्ञानं च आर्यध्यानं सम्यग्व्यानं
धर्मशुद्धादिकं तस्य योग्यं हितं पर्यं धर्मध्यानस्य स्थैर्यकारको
भवति कोर्थः यदा हि ब्रह्मचर्यधारिणः एतत् कुर्वन्ति तदा तेषां
धर्मध्यानं स्थिरं स्यादित्यर्थः । तर्हि किमार्थध्यानयोग्यं तदाह ।
स्त्रीणामदर्शनं रागेण अनवबोधकं च पादपूरणे एव निश्चये ।
पुनः किं स्त्रीणामप्रार्थनमजिह्वापस्याकरणं पुनः स्त्रीणामचिन्तनं
यत् कदाचित् रूपादिकं दृष्टं तस्य चेतसि न स्मरणमपरि-
भावनमित्यर्थः । पुनः स्त्रीणामकीर्तनं यत्कदाचिद्रूपेण नाम्ना
गुणेन वा न कीर्तनमकीर्तनं नाम गुणोच्चारणस्य अकरणम्
यदि ब्रह्मचारी स्त्रीणां दर्शनं प्रार्थनं चिन्तनं कीर्तनं करोति
तदा तस्य आर्यध्यानस्य उत्तमध्यानस्य स्थैर्यं न स्यात् एत-
द्धर्मध्यानस्य योग्यं हितं नास्ति । ननु कश्चिद्ब्रह्मचर्यं “विकारहे-
तौ सति विक्रियन्ते येनानं चेतांसि त एव धीराः” तत् किं वि-
विक्रियनासनसेवनेन इति चेत्तत्राह ।

कामं तु देवेहिं विजूसियाहिं, न चाइया खोज्जुं तिउत्ता ।

तहा वि एगं ताहियंति नच्चा, विवित्तवासो मुणिणं पस-
त्यो ॥ १६ ॥

हे शिष्य! तथापि मुनीनां विविक्तभाव एकान्तस्थाननिवासः
प्रशस्तः । किं कृत्वा विविक्तभावमेकान्तहितं मत्वा तथा इति
कथं यद्यपि त्रिगुप्तास्तिसृजिगुप्ताः मुनयः काममत्यर्थं देवी-
भिः कोनयितुं ध्यानाच्चाद्ययितुं न ‘चाइया’ इति न शङ्किताः
कीदृशीभिर्देवीभिः आचूषणयुक्ताभिः ; यदि देवाङ्गनाजिरा-
भरणावच्छ्रुताभिरपि साधवो ध्यानाच्च विविक्तास्तदा मानुषी-
भिस्तु कोमं प्रापयितुमशक्या एव तथापि स्त्रीप्रसङ्गत्यागं मुनी-

नामेकान्तहितं ज्ञात्वा स्यादिरहितोपाश्रये स्थितिः श्रेयसीति
ज्ञावः ॥ १६ ॥

स्त्रीप्रसङ्गत्यागं पुनरापि दृढयति ।

मोक्खान्जिकंखिस्स विमाणवस्स, संसारजीस्स त्रियस्स
धम्मे । न तारिस्सं दुत्तरमत्थि द्वाए, जहित्थिओ वाद्वमाणो-
हराओ ॥ १७ ॥

मोक्खान्जिकाङ्गस्य मोक्खान्जिवापुकस्य मानवस्य संभारभीरो-
रपि तथा धर्मे स्थितस्य श्रुतधर्मे स्थितस्य अत्र संसारे तादृशं
दुस्तरमन्यत् किमपि नास्ति यथा लोके संसारे स्त्री दुस्तरा
स्ति । कीदृशी स्त्री वाद्वमनोहरा वाद्वानामविवेकिनां मनां-
सि हरतीति वाद्वमनोहरा । तुशब्दः पादपूरणे विशेषार्थे च ।

स्त्रीसङ्गातिक्रमे गुणमाह ॥

एएयसंगे समइकमिच्चा, सुहुत्तरा चैव जवंति सेसा ।

जहा महासागरमुत्तरित्ता, नई जवे अविगंगा समाणा १८

मनुष्याणामेतान् स्त्रीसंवन्धिसङ्गान् समतिक्रम्य शेषाः धन-
धान्यादिसंवन्धाः सुखोत्तराश्चैव भवन्ति । सुखेनोत्तीर्यन्ते
इति सुखोत्तराः यथा महासागरं स्वयंचरमणसदृशं समुद्रमु-
ल्लङ्घय गङ्गा नदी अपि सुखोत्तरा सुखोल्लङ्घया एव तथा येन स्त्री-
सङ्गस्त्यक्तस्तस्य अन्यसङ्गो धनधान्यादिसंयोगः सुत्यज एव
(अत्र गायत्र्यां चतुर्थपादे ऋन्दोनुरोधेन “ गंगा जवेजा वि-
णई समाणा ” इति पाठो युक्तः) १८ ॥ उक्तं ३३ । अ० ।
स्त्रीस्थानदर्शनादिपरिहारस्य ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानत्वे श्लोकाः
प्रतिपादिताः ।

जं वि वित्तमणाइन्नं, रहियं इत्थिजणेणय ।

वंचेचरस्स रक्खद्धा, आद्वयं तुनिसेवए ॥ १ ॥

साधुर्ब्रह्मचारी तमाद्वयं तमुपाश्रयं निषेवते । तुः पादपूरणे
तं कं य आद्वयो विविक्त एकान्तवृत्तः तत्रत्यवास्तव्यस्त्री-
जनेन चशब्दात् पशुपण्णकैरपि रहितः पण्णकशब्देन न-
पुंसक उच्यते काद्वकाद्वविभागागतसाध्वीजनं श्राद्धीजनं चा-
थित्य विविक्तत्वं ज्ञेयं यदुक्तम्- “अट्टमी पक्खिये मोत्तुं वयणा
काद्वमेव य । सेसकाद्वम्मि ईतीओ, नेया उ अकाद्वचारीओ ”
॥ १ ॥ तस्मात् य आद्वयस्यादिजिरसेचित्तस्तमाद्वयं ब्रह्मचा-
री साधुश्च निषेवते इत्यर्थः । पुनर्यथाद्वयः अनाकीर्णो गृहस्था-
नां गृहाद्दूरवर्ती किमर्थं ब्रह्मचर्यस्य रक्षार्थं यो हि स्वब्रह्मचर्यं
रक्षितुमिच्छति स एतादृशमुपाश्रयं निषेवते अत्र लिङ्गव्यत्ययः
प्राकृतत्वात् ॥ १ ॥

मएपाहाय जणणी, कामरागविवज्जणी ।

वंचेचररओजिक्खू, श्रीकहं तु विवज्जए ॥ १९ ॥

अथ द्वितीयं ब्रह्मचर्यरतो भिक्षुः स्त्रीकथां चिवर्जयेत् स्त्रीणां
कथा स्त्रीकथा तां त्यजेत् कीदृशीं कथां मनःप्रह्लादजननी-
मन्तःकरणस्य हर्षोत्पादिकां पुनः कीदृशीं कामरागविव-
र्जनीं विषयरागस्य अतिशयेन वृद्धिकर्त्रीम् ॥ १९ ॥

समं च संयवं थीहिं, संकहं च अजिक्खणं ।

वम्वचेचररओ जिक्खू, निव्वसो परिवज्जए ॥ ३ ॥

ब्रह्मचर्यरतो भिक्षुर्नित्यशो निरन्तरं सर्वदा स्त्रीभिः समं सं-
स्तवं अर्थात् एकाशने स्थित्वा परिचर्यं च पुनः अजीकृणं
वारं २ संकथां स्त्रीजातिभिः सह स्थित्वा वहीं वार्त्तां परि-
वर्जयेत् सर्वथा त्यजेत् ॥ ३ ॥

अंगपञ्चगसंज्ञां, चारुहृणियपेक्षितं ।

वृजचररओ त्थीणं, चक्रवृ गिज्जं विवज्जण ॥ ४ ॥

ब्रह्मचर्यरतः साधुः स्त्रीणामङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानं चक्रग्राह्यं विवर्जयेत् । अङ्गं मुखं प्रत्यङ्गं स्तनजघननाजिकञ्जादिकं संस्थानकं कटिविषये हस्तं दत्त्वा ऊर्ध्वस्यायित्वं पुनः स्त्रीणां चारुहृणितं प्रेक्षितं चक्रग्राह्यं विशेषेण वर्जयेत् । चारु मनोहरं यदुल्लापितं मन्मानांदि जल्पनं प्रकृष्टमीक्षितं चक्रवृत्तोकनमेतत्सर्वं परित्यजन् कोऽयं ब्रह्मचारी हि स्त्रीणामङ्गप्रत्यङ्गं संस्थानं चारुजगितं कदाचैव ज्ञोकनमेतत्सर्वं दृष्टिविषयमागतमपि ततः स्वकीयञ्चक्रुरिन्द्रियं, यश्चास्त्रिवारयेदित्यर्थः ॥ ४ ॥

कूयं रुयं गीयं, हसियं धीण्यकदिथं ।

वृजचररओ त्थीणं, सोयगिज्जं विवज्जण ॥ ५ ॥

ब्रह्मचर्यरतः स्त्रीणां कूजितं रुदितं गीतं हसितं स्तनितं क्रन्दितं श्रोत्रग्राह्यं कर्णाभ्यां गृहीतुं योग्यं विशेषेण वर्जयेत् न शृणुयादित्यर्थः ५ ।

हासं कीरं रयं दपं, सह जुत्तासणाणि य ।

वृजचर रओ धीणं, नाणुचिते कयाइ वि ॥ ७ ॥

ब्रह्मचर्यरतो ब्रह्मचारी स्त्रीणां हास्यं पुनः क्रोमं तथा रतं मैथुनप्राप्तिं दर्पं स्त्रीणां मानमर्दनादुत्पन्नं गर्वं पुनः सहसा अपश्रुतितानि सहसा कारणे आगत्य पश्चात्पराङ्मुखस्थितानां स्त्रीणां नेत्रे हस्ताभ्यां निरुध्य ज्ञयोत्पादनहास्योत्पादनानि सहसा विव्रासितानि उच्यन्ते एतानि पूर्वानुभूतानि कदापि न अनुचिन्तयेत् न स्मरेत् (अत्र सहसाद विव्रासना णिय " इति कचित्पाठस्तदनुसारेण व्याख्यातम्) । अथ च सह जुत्तासनानि न अनुचिन्तयेत् सह इति स्त्रिया सार्धं जुक्तमेकासने उपविशन् पूर्वं भोजनानि कृतान्यपि न स्मरेत् सहसासननूकानि इति वक्तव्ये सह जुत्तासनानि इति प्राकृतत्वात् ॥ ७ ॥ उक्तं १६ अ० । (स्त्रीप्रसङ्गे दोषस्तत्र दोषा दोषविचारश्च मेदृण इन्द्रे) ।

सांप्रतं मतान्तरं दूषणाय पूर्वपक्षयितुमाह ।

एवमेव उ पासत्था, पन्नवति अणारिया ।

इत्थी वमंगया वाझा, जिणसासण परम्मुट्ठा ॥ ८ ॥

जहा गभं पिद्वागं वा, परि पीडिज्ज मुहुत्तगं ।

एवं विव्रवणित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिया ॥ १० ॥

तु शब्दः पूर्वस्माच्छेषार्थः । एवमिति वक्ष्यमाणया नीत्या यदि वा प्राक्तन एव श्लोकोत्रापि संव्यवनीयः (एवमिति) प्राणातिपातादिषु वर्तमाना एक इत्यादि बौद्धविशेषा नीलपटादयो नाथवादिकमण्डपप्रविष्टा वा शैवविशेषाः सदनुष्ठानात् पाश्चैतिष्ठन्तीति पाश्चैत्याः स्वपूण्यावापाश्चैत्यावसन्नकुशीलादयः स्त्रीपरिपहपराजितास्त एव प्रज्ञापयन्ति प्ररूपयन्ति अनार्याः अनार्यकर्मकारित्वात् । तथाहि । तेवदन्ति । " प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यैर्दर्शनान्तरैः । प्राप्यते येन निर्वाणं सरागेणापि चेतसा " । किमित्येवं ते ऽभिदधतीत्याह । स्त्रीवशंगताः यतो युवतीनामाज्ञायां वर्तन्ते वाझा अज्ञा रागद्वेषोपहतचेतस इति रागद्वेषजितो जिनास्तेषां शासनमाज्ञा कयायमोहोपशमहेतुभूता तत्पराङ्मुखाः संसारान्निवृत्तिणो जैनमार्गविद्वेषिण एतद्वक्ष्यमाणमूचुरिति ॥ ८ ॥ यदुच्यते । दाह (जहा गभमित्यादि) यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः । यथा

येन प्रकारेण कश्चित् गएमी पुरुषो गएम् समुत्थितं पिट्ठकं वा तज्जातीयकमेव तदाकृतोपशमनार्थं परिपीरुष पूयरुधिरादिकं निर्गाल्य मुहुर्तमात्रं सुखितो भवति न च दोषेणानुपज्यते । एवमत्रापि स्त्रीविक्षापनायां युवतिप्रार्थनायां रमणीसंवन्धे गएम्परिपीरुनकल्पे दोषस्तत्र कुतः स्यात् । न होतावता क्लेदापगममात्रेण दोषो नवेदिति । स्यात्तत्र दोषो यदि काचित्पीमा नवेत् ॥ १० ॥

दृष्टान्तेन दर्शयति-

जहामंधादए नाम, धिमिअं जुंजतीदगं ।

एवं विव्रवणित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिया ॥ ११ ॥

जहा विहंगमा पिंगा, धिमिअं जुंजतीदगं ।

एवं विव्रवणित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिया ॥ १२ ॥

एवमेव उ पासत्था, मिच्छदिट्ठी अणारिया ।

अज्जोववन्ना कामेहिं, पूयणे व्वतरुमए ॥ १३ ॥

यथेत्यमुदाहरणोपन्यासार्थः । मन्धादन इति मेघनामशब्दः संभावनायाम् यथा मेघस्तिमितमनाद्योरन्यनुदकं पितृत्यात्मानं प्रीणयति न च तथान्येषां किञ्चनोपघातं विधत्ते । एवमत्रापि स्त्रीसंवन्धे न काचिदन्यस्य पीमा आत्मनश्च प्रीणनमतः कुतस्तत्र दोषः स्यादिति ॥ ११ ॥ अस्मिन्नेवानुपघातार्थं दृष्टान्तबहुत्वव्यापनार्थं दृष्टान्तान्तरमाह । (जहाविहंगमा इत्यादि) यथा येन प्रकारेण विहायसा गच्छतीति विहंगमा पक्षिणी (पिंगेति) कपिञ्जला साकाश एव वर्तमाना स्तिमितं निवृत्तमुदकमापित्वेत्येवमत्रापि गर्भप्रधानपूर्विकया क्रियया अरक्ता क्षिप्रस्य पुत्राद्यर्थे स्त्रीसंवन्धं कुर्वतोपि कपिञ्जलाया इव न तस्य दोष इति । सांप्रतमेतेषां गएम्पीरुनतुल्यं स्त्रीपरिभोगं मन्यमानानां तथैरुकोदकपानसदृशं परपीरु-ऽनुत्पादकत्वेन परात्मनोश्च सुखोत्पादकत्वेन किं मैथुनं जायत इत्यप्यवसायिनां तथा कपिञ्जलकोदकपानं यथा तन्नागोदकासंस्पर्शेन किञ्च नवत्येवमरक्ताक्षिप्रतया दर्भाद्युत्सारणात् स्त्रीगात्रस्पर्शेन पुत्रार्थं न कामार्थं ऋतुकाङ्क्षाणिगमितया शास्त्रोक्तविधानेन मैथुनेपि न दोषानुपपन्नस्तथो-नुस्ते " धर्मार्थं पुत्रकामस्य स्वदारेऽन्वधिकारिणः । ऋतुकाङ्क्षे विधानेन दोषस्तत्र न विद्यते " इति

एवमुदासीनत्वेन व्यवस्थितानां दृष्टान्तेनैव निर्युक्तिकारो गायत्र्येणोत्तरदानायाह ।

[जह एणममंरुज्जे ण, सीसंजिज्जुण कस्सइ मणसो ॥

चिंहेज्ज पराहुत्तो, किं नाम ततो ण धेप्पेज्जा ॥ १३ ॥

जह एणविसंगंरुसं, कोतीधेत्तूण नाम तुण्हको ।

अधेण अदीसंतो, किं नाम ततो नवमरेज्जा ॥ १४ ॥

जह नाम सिरिघराउ, कोइरयणेण एणमधेत्तूणं ।

अत्येज्ज पराहुत्तो, किं नाम ततो नधेप्पेज्जा ॥ १५ ॥]

यथा नाम कश्चिन्मण्डलाग्रेण कस्यचिच्छिरश्चित्वा पराङ्मुखस्तिष्ठेत् । किमेतावतोदासीनजावावत्तन्मन्येन न गृह्येत नापराधी नवेत् । तथा यथा कश्चिद्विपगएरूपं गृहीत्वा पीत्वा नाम तूर्णं ज्ञावं भजेदन्त्येन वाप्यदृश्यमानोसौ किं नाम ततो सावन्पादर्शनात् न म्रियेत । तथा यथा कश्चिच्छिरश्चित्वा पराङ्मुखस्तिष्ठेत् किमेतावता सौ न गृह्येतेति । अत्र च यथा कश्चित् शततया अज्ञतया वा

शिरश्चेदे विपगाङ्गपरन्नापहाराख्ये सत्यपि दोषत्रये माध्य-
स्थ्यमवब्रज्यते न च तस्य तद्वद्व्यमनेपि निर्दोषतेति । एव-
मत्राप्यवश्यं भाविरागकार्यमैयुने सर्वदोषास्पदे संसारव-
र्त्तके कुतो निर्दोषतेति । तथाचोक्तम् “प्राणिनां वायकं चैतच्छा-
स्त्रेणांतं महर्षिभिः । नञ्जिकातस्तकणक प्रवेशज्ञानतस्तथा ॥ १ ॥
मूत्रं चैतद्धर्मस्य जवभावप्रधानम् ॥ तस्माद्विपात्रवत्याज्यमिदं
पापमनिच्छतेति ” निर्युक्तिगायात्रयतात्पर्यार्थः ॥ १२ ॥

साप्रतं सूत्रकार उपहारव्याजेन गरुपीमनादिदृष्टान्तवादि-
नां दोषाद्विभावयिष्याह । (एवमेव इत्यादि) एवमिति ग-
रुपीमनादिदृष्टान्तयत्नेन निर्दोषं मैयुनमिति मन्यमाना एके
स्त्रीपरीपहपराजिताः सद्गुणानात्पाश्वे तिष्ठन्तीति पाद्वस्या
नायवादिकमण्डवचारिणः तुशब्दात् स्वपूण्या वा तथा
विपरीता तत्त्वाग्राहिणी दृष्टिदर्शनं येषां ते । तथा आराहं
याता गता सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्या न आर्या अनार्याः । धर्मे
विरुद्धानुष्ठानात् एवंविधा अभ्युपपन्ना गृन्तव इच्छामदन-
रूपेषु कामेषु कामैर्वा करणजैः सावधानुष्ठानेष्विति । अत्र
लौकिकं दृष्टान्तमाह । यथा वा पूतनामिकािनी तरुणके स्तन-
न्यये ऽभ्युपपन्ना एवं तेत्यनार्याः कामेष्विति । यदिवा (पूय-
णत्ति) गुरुरिका आत्माये ऽपत्येऽभ्युपपन्ना एवं ते ऽपीति
कथानके चात्र । यथा किञ्च सर्वपशूनामपत्यानि निरुदके
रूपे ऽपत्यस्नेहपरीकार्यं क्लितानि तत्र चापरा मातरः स्वकी-
यस्तनधयशब्दाकार्णनेपि कूपतटस्या रुदन्यस्तिष्ठन्ति । उर-
त्री त्यपत्यातिस्नेहेनान्धा अपायमनपेक्ष्य तत्रैवात्मानं क्लिप्त
पतीत्यतो ऽपरपञ्चन्यः स्वापत्ये ऽभ्युपपन्नेति ।

एवं ते ऽपि कामान्निष्यङ्किणां दोषमाविष्कुर्वन्नाह ।

अणायमपस्संता, पञ्चुप्पन्नगवेसगा ॥

ते पञ्चा परितप्पंति, खीणे आउम्मि जोव्वणे ॥ १४ ॥

जेहिं काळे परिकंतं, न पञ्चा परितप्पए ॥

ते धीरा वंधाणुम्मुका, नावकंखंति जीवित्रं ॥ १५ ॥

अनागतमेत्यत् काशमनिवृत्ता नरकादियातनास्थानेषु महा-
दुःखमपश्यन्तो ऽपर्यलोचयन्तस्तथा प्रत्युत्पन्नं वर्तमानमे-
व वैययिकं सुखान्नासमन्वेयन्तो भृगयमाणा नानाविधैरु-
पायैर्भोगान् प्रार्ययन्तस्ते पश्चात् खीणे स्वायुषि जातसंवगा-
धौवने वा अपगते परितप्यन्ते शोचयन्ते पश्चात्तापं विद-
धति । उक्तं च । “इतं मुष्टिभिराकाशं तुपाणां कण्ठनं कृतम् ।
यन्मया प्राप्य मानुष्यं सदयं नादरः कृतः ॥ १ ॥ तथा । “विह-
वा घञ्चननिर्पिदं जाहं कीरंति जोव्वणमण ॥ वयपरिणा-
मे सरियाइं ताहिं अपक्खुक्कंति ॥ १ ॥ ॥ १४ ॥ ये तूत्तम-
सत्त्वतया अनागतमेव तपश्चरणादायुधमं विदधति न ते पश्चा-
च्छोचन्तीति तद्विशयितुमाह । (जेहिं काळे इत्यादि) धैरात्म-
हितकर्तृभिः काळे धर्माज्जनावसरे परात्रान्तमिन्द्रियकपा-
यपराजयायुधमो विहितो न ते पश्चान्मरणकाळे वृत्तावस्था-
यां वा परितप्यन्ते न शोकाकुला जवन्ति । एष्यचनानिर्देश-
स्तु सांख्यान्दसत्त्वादि । धर्माज्जिनकात्रस्तु विवेकिनां प्राय-
ज्ञः सर्व एव । तस्मात्स एव प्रधानपुरुषार्थः प्रधान एव च
प्रायज्ञः क्रियमाणो घटं प्राञ्चति । ततश्चायं बाह्यप्रभृत्यवृत्त-
विनयासङ्गतया कृततपश्चरणास्ते धीराः कर्मविदारणस-
हिष्णुवो बन्धनेन स्नेहान्मकेन कर्मणा चोत्प्रावश्येन मुक्ता
नायकाङ्कन्ति असंयमजीवितम् । यदिवा जीविते मरणे वा
निरुद्धाः संयमोद्यममत्तयो जवन्तीति ॥ १५ ॥ अन्यच्च-

जहा नई वेयरणी, दुत्तरा इह संपता ।

एवं दोगांति नारीओ, दुत्तरा अमईमया ॥ १६ ॥

जेहिं नारीण संजोगा, पूयणा पिठतो कता ॥

सव्वमेयं निराकिञ्चा, ते द्दिया सुसमाहिए ॥ १७ ॥

य धेत्युदाहरणोपन्यासार्थः यथा वैतरणी नदीनां मध्ये
ऽत्यन्तवेगवाहित्वात् विपमतटत्वाच्च दुस्तरा दुर्लब्ध्या एव-
मस्मिन्नपि लोके नार्यो ऽमतिमता निर्विवेकेन हीनसत्त्वेन दुः-
खेनोत्तीर्यन्ते । तथाहि । ता हावजावैः कृताविद्यानापि स्वीकुर्व-
न्ति । तथाचोक्तं “सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्ताव-
देवेन्द्रियाणां, वज्रां तावद्विधत्ते विनयमापि समाद्वभ्यते ता-
वदेव ॥ ज्ञानापात्रेपमुक्ताः श्रवणपयजुषो नीलपद्माण एते
यावद्भीषावतीनां न हृदि धृतिमुपो दृष्टिवाणाः पतन्ति, । तदे-
वंवैतरणी नदीवत् दुस्तरा नार्यो जवन्तीति ॥ १६ ॥ अपिच
(जेहीत्यादि) यैरुत्तमसत्त्वैः स्त्रीसङ्गविपाकवेदिभिः पर्यन्त-
कटवो नारीसंयोगाः परित्यक्तास्तथा तत्सङ्गार्थमेव वल्लार्षं
कारमाल्यादिभिरामनः पूजनाकामविभूषा पृष्ठतः कृता
परित्यक्त्यर्थः । सर्वमतस्त्रीप्रसङ्गादिकं क्षुत्पपासादि प्रति-
क्षोपसर्गकदम्बकं च निराकृत्य ये महापुरुषसंचितपथं प्राप्ति-
प्रवृत्तास्ते सुसमाधिना स्वस्यचित्तवृत्तिरूपेण व्यवस्थिता नोप-
सर्गैरनुकूलप्रतिकूलरूपैः प्रकोच्यन्ते । अन्येतु विषयान्निष्य-
ङ्किणः स्त्र्यादिपरीपहपराजिता अङ्गारोपरिपतितमीनवद् जाग-
न्निना दह्यमाना असमाधिना तिष्ठन्तीति ॥ १७ ॥

स्त्र्यादिपरीपहपराजयस्य फलं दर्शयितुमाह

एते ओधं तरिस्संति, समुदं ववहारिणो ॥

जत्यपाणा विसन्नासि, किञ्चंती सयकम्मणा ॥ १८ ॥

तं चजिक्खू परिष्ठाथ, सुव्वते समिते चरे ॥

मुसावायं च वज्जिज्जा-दिन्नादाणं च वोसिरे ॥ १९ ॥

य एते अनन्तरोक्तानुकूलप्रतिकूलोपसर्गजेतार एते सर्वे
ओधं संसारं दुस्तरमपि तरिष्यन्ति । ऊच्योद्यदृष्टान्तमाह ।
समुदं द्रवणसागरमिव व्यवहारिणः सांयात्रिका यानपा-
त्रेण तरन्येवं जवौघमपि संसारसंयमयानपात्रेण यतयस्त-
रिष्यन्ति । तथा तीर्णास्तरन्ति चेति । जवौघमेव चिह्नि-
नष्टि । जवौघे संसारसागरे प्राणाः प्राणिनः स्त्रीविषयसङ्गा-
द्विषाः सन्तः कृत्यन्ते पीर्यन्ते स्वकृतेनानुष्ठितेन पापेन क-
र्मणा असद्वेदनीयोदयरूपेणेति ॥ १८ ॥ सांप्रतमुपसंहारव्या-
जेनोपदेशान्तरविधित्तयाह । (तंचमिक्खू इत्यादि) तदे-
तद्यथा प्रागुक्तं यथा वैतरणीनदीवत् दुस्तरा नार्यो ये परि-
त्यक्तास्ते समाधिस्थाः संसारं तरन्ति स्त्रीसङ्गिनश्च संसारा-
न्तर्गताः स्वकृतकर्मणा कृत्यन्त इति तदेतत्सर्वं जिज्ञानशीलो
जिह्वः परिज्ञाय हेयोपादेयतया बुद्ध्या शोभनानि यतान्यस्य
सुव्रतः पञ्चभिः समितिभिः समित इत्यनेनोत्तरगुणवेदनं
कृतमित्येवमन्तर्हरेत्संयमानुष्ठानं विदध्यात् । तथा मृपावा-
दमसद्भूतार्थज्ञापणं विशेषणं वर्जयेत्तथा अदत्तादानञ्च
व्युत्सृजदन्तशोधनमात्रमप्यदत्तं न गृहीयात् । आदिग्रहणात्
मैयुनादेः परिग्रह इति । तच्च मैयुनादिकं यावज्जीवमात्माहिनं
मन्यमानः परिदरेत् । सूत्रं १ श्रुं ३ अं ॥

(स्त्रियां जातमपत्यं पुरुषस्यैवेति-अपच-अष्टे । स्त्रीपुरुषयो-
रन्तरं ‘अणन्तरं’ शब्दे । स्त्रीगर्भवकृत्यता ‘गञ्ज’ शब्दे ।
स्त्रीन्यो दृष्टिवादे न दीयत इति ‘दिष्टियाय’ शब्दे । स्त्रीणां

मोःकसिद्धिः ' इत्थिर्गमिच्छ ' शब्दे । स्त्रीवसङ्गतस्य निन्दा
' इत्थिवस ' शब्दे । स्त्रीशब्दयुक्ते स्थाने न स्थानव्यमिति
' वसन्ही ' शब्दे । स्त्रीसंसक्तस्यानादिनिर्गमो ' वसन्चेरसमा-
दिश्रान ' शब्दे ' वसन्चेर गुप्ति ' शब्दे च । स्त्रीणां स्वातन्त्र्यनि-
पेधः ' इत्थिरज्ज शब्दे ')

इदं-इदम्-त्रि० 'इदि कमि नज्ञापय । पुरोवर्त्तिनि, । सूत्र० १५०
३ अ० । प्रत्यये । नि० चू० १ उ० । प्रत्यङ्गात्मन्ने च । आ०
चू० ४ अ० । इमामेव लणविजाणिया । इदमः प्रत्यङ्गा-
मन्त्रवाचिन्वादिनि । सूत्र १ ५० १ अ० । " आरभं जं दुक्क्य
मिणंति लञ्चा " इदमिति प्रत्यङ्गोचरापन्नामिति । आचा० १
५० ३ अ० १ उ० । सूत्र० । प्रश्न० । " दुहत्वेदं सुयफ्फय्य " ॥
प्रत्यङ्गासन्त्रवाचिन्वादिदम इति । सूत्र० १ ५० ८ अ० । अस्य
च सचंस्याम् विभक्तौ ॥ " इदम इमः ८ । ३ । १९ । इति
प्राकृतसूत्रेण इमादेशः इमो-इम-इमं । इमेण-अत्रियामिण-इमा
सो " पुंरिप्रयेनवाड्यमिमिआ सौ " ८ । ३ । १९ इति प्राकृत
सूत्रेण अयमिति पुंलिङ्गे इमिआ इति स्त्रीलिङ्गे चकल्पिक
आदेशः । अथवा अंक अकजो-इमिआ वाणिअधुआ । पक्के
इमा इमा- " पट्टीसत्तम्योः स्तिस्सयोरन् " ८ । ३ । १५ ।
इति प्राकृतसूत्रेण इमः स्ति स्स इत्येतयोः परयोर्वा अद्भवाति
अस्ति अस्म । पक्के इमादेशोपि । इमस्ति इमस्स-यहुआ
धिकारादन्यत्रापि अद् भवति । ण्हि-ण्णु-आहि णमिः एणु
जातिनित्यर्थः ' इमंन इः, । ८ । ३ । १५ । इति प्राकृतसूत्रेण
इमेमादेशात्परस्य डः स्थानं मेन सड वैकल्पिके हदेशे,
उड पक्के इमस्ति इमस्मि । तन्थः । ८ । ३ । १६ । इति प्राकृत-
सूत्रेण इदमः परस्य डः स्तिस्मिन्वा इति प्राप्तस्थो निपर्यते
। इह इमस्ति इमस्मि । णाऽम् शस्त्राभिस्ति । ८ । ३ । १५ ।
इति प्राकृतसूत्रेणामशस्त्राभिस्तु इदमो वा ण इत्यादेशो
नवति ण पेट्ट । ण पेट्ट । णेण-णहि कअं । पक्के इमं इमं इमे-
ण इमहि । द्वितीयकचनेऽमि । अमेहम् । ८ । ३ । १५ । इति
प्राकृतसूत्रेणामा सहितस्येदम स्थाने इणम् इत्यादेशो वा भव-
ति इणं पेट्ट पक्के इमं सौ- अमि च नपुंसके । " ह्रीवे स्य-
मेदमिणमौ च " ८ । ३ । १५ । इति प्राकृतसूत्रेण स्यस्यां
सहितस्य इदम इणमो इणम् च नित्यमादेशो भवति । इदं
इणमो इणं । धणं चिद्वड पेट्ट वा । प्रा० व्या० ।

इदा (या) णि-इयण्ह-इदानीम्-अव्य० इदमीदानीम् । सप्र-
त्यये, वाच० इयाणि कोणो कं यत्तव्ययं इच्छइ- । अनु० ।
' इयहिप गच्छ ' ॥ इदानीं गच्छामीति । स्था० ३ वा० । ' कामं
खलु आउसो इवाणि ति'-आचा ० १ ५० १ अ० १ उ० ।
" मांसादेयां । इति प्राकृतसूत्रेणानुस्वारस्य विकल्पेन द्वौपे
इयाणि इयाणि । दाणि दाणि । प्रा० व्या० ।

इदुर-इदुर-न० कोष्ठिकामुखगन्ध्या उपरि दीयमाने सुधा-
द्विभूतं हंजनकादिके, अनु० । महति पिठके, येन समस्तापि
रसवती स्यम्यते-राज० ।

इदं-इदाम्-पुं० नमरे, दे० ना० ॥

इद्ध-इद्ध-न-इत्थ भावे क-आतोपे, दीप्तौ, आश्चर्ये च । कर्त्तरि-
क्त । दीप्ते, गन्धे च । त्रि० । वाच० ।

इध-इध-अव्य० 'इहहचोहस्य' इति प्राकृतसूत्रेण शौरसैन्यां
धः । प्रा० व्या० । इदं इहशादेशः । अस्मिन्काळे देशे दिशि वा
इत्यर्थे, वाच० ॥

इध-(चिएह) चिद्ध-न० 'चिहेन्यो वा' । इति वा न्यादेशः । एहा

पवाद्ः पक्के सोपि । ' कगचजतदपयवां प्रायो लुक् ' ॥
इति प्राकृतसूत्रेण वा चस्य लुक् । लङ्गेण, प्रा० व्या० ।

इज्ज-इज्ज-पुं-इजो हस्ती तत्प्रमाणं इत्यमर्हतीति इज्जः ।

अनु० । दण्मादित्वाद् यत् । वाच० । हस्तिप्रमाणं इविणरा-
सिपतौ, । औप० । यद्दुल्लव्यस्तूपान्तरित उच्छ्रितकदलिका
दण्मो हस्ती न दृश्यते ते इज्ज्या इति जनश्रुतिरिति । स्था० ६
वा० । जं० । महाधनपतौ, म० ए श. ३३ उ० । आ० म० ।
अधिकतरल्लव्यो वा इज्ज इति । अनु० । " अद्मा इज्जा धणि-
णो । इति । प्रा० को० । नृपे, हस्तिपके च । पुं- । वाच० ।
स्वनामख्याते वसन्तपुरस्थे श्रेष्ठिनि च । " वसन्तपुरना-
मास्ति, वसन्तर्चु समं पुरम् । श्रेष्ठी तत्रेज्यनामाऽनृ-प्र-
यसी तस्य धारिणीति- " । आ० क० । वर्णाजि, दे० ना० ।

इज्जग (य) इज्जक-त्रि-स्वार्थे कन् इज्जशब्दार्थे, । आ०
म० म० । स्त्रियां तु टापि वा अत इत्वम् । इज्जका इज्जिका-
इज्जल्लयायां स्त्रियाम् । वाच० ।

इज्जगमिज्ज- इज्जकमिज्ज-पुं-इज्जवाल्के, इज्जगमिज्जानि
नाणाविहभक्कहत्थगयाणि स गिहेहिंतो निगयाणि । आ०
म० म० ।

इज्जजाइ-इज्जजाति-स्त्री० आर्यजातौ,

उव्विहा जाइ आरिया मणुस्सा पप्पत्ता तंजहा अंवट्टा
य कलंदा य, वेदेहा वेदिगाइया । हरिया चुंचुणा चव,
उव्वेया इज्जजाइओ ॥ ? ॥

जातिर्मातृकः पक्कस्तया आर्या अपाया निर्दोषा जात्यार्या वि-
शुक्लमातृका इत्यर्थः । अम्बोत्पाद्यपुष्पप्रतिकृतिः परुष्येना
इज्जजातय इति । इज्जमर्हन्तीतीज्या यद्दुल्लव्यस्तूपान्तरित
उच्छ्रितकदलिका दण्मो हस्ती न दृश्यते ते इज्ज्या इति श्रुति
स्तेषां जातय इज्जजातयस्ता पत्ता इति । स्था० ६ वा० ।

इज्जदास-इज्जदास-पुं० स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, । ती० ।

इज्ज-इज्ज-पुं० इण्-भ- किञ्च । हस्तिनि, । जं० २ व० । अनु० ।

इमही-इमही-स्त्री० इः कामस्तस्य मल्लः कामिन्यः स्त्रियाम्, गा,

इ (मा) (मिआ) मी-इयम् स्त्री० प्रत्यङ्गायाम् " पुंली-

योनंवायमिमिआ सौ-८ । ४-१३ इति प्राकृतसूत्रेण स्त्रीलिङ्गे
इमि आदेशः । आजातेः पुंसः । ८ । ३ । ३३ इति जातिवाचिनः
पुलिङ्गाद्वा आन्यम् । इमिप, इमाप, इमिणं इमाणं । प्रा० व्या० ।

इय-इक-देशी० क्वापि प्रवेशार्थे, इकमिति देशीपदं क्वापि प्र-
वेशार्थे वर्तते इति आ० म० छि० एतस्य निङ्गोपो यथा इकमपि
चतुर्धा तद्यथा नामेकं स्थापनेकं इत्येकं भावेकं च । तत्र
नामस्थापने प्रतीति । इत्येकं " दोहारस्सविहगइमेयाइ तु
दव्वाइ " दोरे इति सूत्रे दवरके मौक्तिकान्यधिकृत्य भावि-
पर्यायापेक्षया हारस्य मुक्ताफलकहापस्य विनिवेशनं प्रवे-
शनम् " ए आ अंतुदव्यम्मि " एतान्युदाहरणानि इत्ये इत्य-
विषयाणि " नाणाइतियं तस्साया पोयणं भावसामाई " तस्ये-
ति सामादि सम्बन्धे । तस्य सामादेरात्मानि प्रोतनमात्मानि
प्रवेशनं भावेकमिति । आ० म० छि० । आ० चू० ।

इत्त-त्रि० गते, समियं उदाहु सम्यक् इतं गतमिति । सूत्र०
१ ५० ६ अ० । आचा० । स्था० । ज्ञाते, परिच्छिन्ने, । आचा०
१ ५० ८ अ० १ उ० । प्राप्ते, विशेषे । इतो इतः स्थित इत्यनर्था-
न्तरम् । जं० । विशेषे । ज्ञाते कः । गतौ, ज्ञाने च । वाच० ।

‘ इतो तो वाक्यादौ ’ । इति प्राकृतसूत्रेण वाक्यादौ इति शब्देकारस्याकारः । ‘ इअ जं पिआ वसाणे ’ इअविअ सिअ कुसुमसरो इति । प्रा० व्या० । इति एवमर्थे, “इय सिद्धाणं सोक्खं” इति एवं सिद्धानां सौख्यमिति । औप० । “इय सव्वगुणाहाणं” एवमुक्तेन प्रकारेण सर्वगुणाधानम् इति । आव० । नि० सू० ॥

इयर-इतर-त्रि० इना कामेन तीर्यते तृ अप् । तरति पचाद्यच् । वा । नीचे, पामरे, वाच० ।

इत्तरिण अय अहमंसिपुण विसिद्धे जाइकुल वलाइ-गुणोववेए एवं अप्पाणं समुक्कस्से ॥

इतरोयं जघन्यो हीनजातिकः कुलवदरूपादिभिर्दूरमपन्नः सर्वजनावगीतोयमिति । अहं पुनर्विशिष्टजातिकुलवलादि-गुणोपेत एवमात्मानं समुत्कर्षयेदिति । सूत्र० २ शु० २ अ० ॥ “इयरइयरहिं कुलेहिं” इतरे सामान्यसाधुज्यो विशिष्टतराः साधव इति । आचा० १ शु० ६ अ० २ उ० ॥

इयरकुल-इतरकुल-न० अन्तर्प्रान्तकुले, आचा० १ शु० ६ अ० २ उ० ॥

इयरैयर-इतरेतर-त्रि० इतरद्वित्वं समासवद्भावाच्च । अन्योन्य शब्दार्थे, । उक्त० १ अ० ॥

इयरैयरसंजोग-इतरेतरसंयोग-पुं० इतरेतरस्य परस्परस्य संयोगो घटना । परस्परघटनायाम्, तदात्मसंयोगभेदे च उक्त० १ अ० । (तद्वक्तव्यतासंजोगशब्दे)

इयरैयरसावेकव-इतरेतरसापेक्ष-त्रि० परस्पराविरोधिनि, इतरेतरसापेक्षात्वेषां पुनरास्तवचनपरिणत्या इतरेतरसापेक्षा परस्पराविरोधिनीनि । पो० ।

इयरैयरस्सय-इतरेतराश्रय-पुं० इतरेतर आश्रयति आ-श्रि-अच् अन्योन्याश्रये तर्कदोषभेदे, वाच० ।

इयरैयराजाव-इनरेतराजाव-पु-इतरेतरस्मिन्नजावः । अजाव-विशेषे, इतरेतराजावं वर्णयन्ति स्वरूपान्तरात्स्वरूपव्यावृत्तिरितरेतराजाव इति । स्वजावान्तरात् पुनः स्वस्वरूपादव तथाऽऽस्त्वप्रसक्तेः स्वरूपव्यावृत्तिः स्वस्वभावव्यवच्छेद इतरेतराजावो ऽप्यापोहनमानिगद्यते ॥ उदाहरणमाहुर्ग्रन्थास्त-मज्जस्वजावात्कुम्भस्वभावव्यावृत्तिरिति । रत्ना० ।

इर-इर-आ० ईर्यायाम्, कण्ठादित्वाद् यक् । उभ० । इर्यति इर्यते वाच० । ‘कियेरे रहरि किदायें वा’ ७।१।७६। इति सूत्रेण किदायें तस्य प्रयोगबोधनात् । तस्स इर किदायें, प्रा० व्या० । पाद पूरणे च । अव्य. व्य० । ईजे इराः पादपूरणे । ७।१।१७ इति सूत्रात् “गेहइर कदमागोवि” । इति । प्रा० ।

इरमंदिर-इरमन्दिर-पुं० करजे, दे० ना०

इराव-इराव-देशी-गजे, दे० ना० ।

इरिआ-ईर्या-स्त्री-कुट्याम्, दे० ना० ।

इरिण-इरिण-देशी-कनके, दे० ना० ।

इरियज्जयाण-ईर्याज्जयन-न० आचाराङ्गश्रुतस्कन्धस्य प्रथम चूलिकान्तर्गते तृतीयेऽध्ययने, तच्चाचाराङ्गपञ्चमाध्ययनावन्त्याख्यस्य चतुर्थोद्देशकसूत्रम् । गामाणुगामं दुइज्जमाणस्स दुज्जायं दुपरक्खमित्यादिनेर्यासंक्षेपेण व्यावर्णितेत्यत ईर्याज्जयनं निर्व्यूढमिति ।

अत्र त्रय उद्देशा उद्देशार्थाधिकारमधिकृत्याह निर्युक्तिकारः सव्वेवि यदवि इरिय विसोहि-कारगा तहवि अत्थिपविसेसो । उद्देशे उद्देशे, बोच्छामि समासओ किपि ॥ २७ ॥

पढमे य उवागमणि-ग्गमोय अच्चाज्जीण च जयणा ।

वितिए आरूढ ठल्लणं, जंघा संतारपुच्छाया ॥ २८ ॥

तइयम्मि अदंसणया-अप्पमिबंधो य होइ उवहिम्मि ।

वज्जेयव्वं च सया, संसारियरायगिहगमणं ॥ ३० ॥

(सव्वेत्यादि) सर्वेपि त्रयोपि यद्यपीर्याविशुद्धिकारकारतयापि प्रत्युद्देशकमस्ति विशेषस्तं च यथाक्रमं किञ्चिच्छ्रया-मि इति यथाप्रतिज्ञातमाह (पढगाहा) प्रथमोद्देशके वर्णा-काढादाधुपागमनं स्थानं तथा निर्गमश्च शरत्काढादौ यथा भवति तदत्र प्रतिपाद्यमध्वनि यतना चोति ष्ठीतीयोद्देशकेन वा-दावारूढस्य ठल्लनं प्रक्षेपणं व्यवर्णयते जंघा संतारं च पानीय यतना तथा नानाप्रकारं च प्रदने साधुनां यद्विधेयमेतच्च प्र-तिपाद्यमिति (तइयम्मि गाहा) तृतीयोद्देशके यदि कश्चि-द्धकादीनि पृच्छति तस्य जानताप्यदर्शनता विधेयतयम-धिकारः तयोपधावप्रतिबन्धो विधेयस्तदपहरणे च स्वजन-राजगृहगमनञ्च वर्जनीयं न च तेषामाख्येयमिति । आचा० २ शु० ३ अ० १ उ० ॥

इरियद्ध-ईर्यार्थि-त्रि० ईर्याविशुद्धयर्थे, तदर्थमाहरकरणेहि नातिक्रमः ‘इरियट्ठाण य’ ईर्यागमनं तस्या विशुद्धिर्गुमात्र-निहितदृष्टित्वमीर्याविशुद्धिस्तस्यैदमीर्याविशुद्धयर्थम् । इह च विशुद्धिशब्दोपादीर्यार्थमित्युक्तम् वृत्तुक्तितो ईर्या श्रुत्वावज्ञातः स्यादिति । स्था० ६ उ० (तदर्थमाहरकरणे नातिक्रम इति ‘आहार’ शब्दे)

इरिया-ईर्या-स्त्री-ईरणमीर्या ईरगतिप्रेरणयोरस्मान्नावे एयत्ता गमने, आचा० १ शु० २ अ० १ उ० । आचू० । स्था० । आव० । उक्त० । सूत्र० । ईर्यानिक्षेपणार्थं निर्युक्तिरुदाह ।

एणमं ठवणा इरिया, दव्वे खेत्ते य काद्वजावे य ।

एसो खल्लु इरियाए, णिकखेवोअव्विहो होइ ॥ २३ ॥

दव्वइरिया उ तिविहा, सचित्ताचित्तमासगा चेव ।

खेत्तम्मि जम्मि खेत्ते, काद्वे काद्वो जहिं जोए ॥ २४ ॥

तत्र उच्येयां साचित्ताचित्तमिश्रभेदात्त्रिविधा ईरणमीर्या गमनमित्यर्थः । तत्र साचित्तस्य वापुरुपादेऽर्च्यस्य यद्गमनं सा सचित्तउच्येया एवं परमाणादिद्रव्यस्य गमनमचित्तउच्ये-र्या । तथा मिश्रउच्येया रयादिगमनमिति । क्षेत्रेया यस्मिन् क्षेत्रे गमनं क्रियते ईर्या वा वर्णयते । एवं काद्वेर्यापि उच्येयति । आचा० । जावेर्याप्रतिपादनायाह- ।

जावइरिया उ छुविहा, चरणगई संजमगई य ।

समणस्स कहं गमणं, दोसं होइ पिरसुच्छं ॥ २५ ॥

मावविणयेर्या द्विविधा चरणेर्या संयमेर्या च । तत्र संयमे-र्या समदशाविधसंयमानुष्ठानं यदि वा असंख्येयेषु संयमस्था-नेष्वेकस्मात्संयमस्थानादपरं संयमस्थानं गच्छतः संयमे-र्या भवति । चरणेर्या तु अत्रूचमत्रूचचरणत्यर्थाः चरतेर्भावे व्युत्पन्नं चरणं तद्रूपेर्या चरणेर्याः । चरणं गतिः गमनमित्य-र्थः तच्च श्रमणस्य कथं केन प्रकारेण भावरूपगमनं निर्दोषं भवतीत्याह-

आज्ञवणे य कावे, मगे जयणा य चैव परिसुद्धं ।

जंगेहिं सोऽज्ञसविधं, उपरिसुद्धं पसत्यं तु ॥ २६ ॥

तं प्रवचनसंग्रहगच्छार्थादिप्रयोजनं कालः साधनां विहरणयोग्योवसरे भागो जनेः पद्व्यां कुक्षः पन्था यतना उपयुक्तस्य युगमात्रदृष्टित्वं तदेवमात्रम्यनकात्रो मार्गयतना पदे-रेकैकपदव्यभिचाराद्ये जङ्गास्तेः पोरुशविधं गमनं जवति तस्य च यत्परिशुद्धम् । तदेव प्रशस्तं भवतीति दर्शयितुमाह—

चउकारण परिसुद्धं, अहवा वि होज्ज कारणाज्जाए ।

आज्ञवण जयणाए, कावे मगेय जइयव्वं ॥ २७ ॥

चतुर्भिः कारणैः साधोगमनं परिशुद्धं जवति तद्यथा आत्मन्यनेन दिवा मार्गेण यतनया गच्छत इति अथवा अकावेऽपि गज्ञानाद्यात्मन्यनेन यतनया गच्छतः शुद्धमेव गमनं जवत्येवं चूते च मार्गे साधुना यतितव्यमिति । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० (गमनं च यथा कर्तव्यन्तयेर्याप्ययने आचाराङ्गे प्रतिपादितं विहार-शब्दे छष्ट्यम्) “इरियं च पञ्चवखायेज्जा” ईरणमीर्या तां च सूद्धमां कायवागमातां मनोगतां वा प्रशस्तां प्रत्याचक्रीत इति । आचा० १ श्रु० ७ अ० १ उ० । ईरणमीर्या गमनम् । तत्कार्यं कर्मणि च । एगेगस्स पसंतस्स, न होंति इरियादयो गुणा” ईरणमीर्यागमनमित्यर्थः इह ईर्या-कार्यं कर्म ईर्याज्ञवनेन गृह्यते कारणे कार्यापचारादिति । आ० म० छि० । ईर्यासमितौ, “अणुपरकमं किञ्चा जीयं च इरियं सया,, जीव प्रत्यञ्चाञ्चेर्यामीर्यासमितिमिति । उक्त० ईरणमीर्या तत्सूत्राच्चोरणपुरस्सरकायात्सेगात्मकं सामाचारिन्नेदे च । ग० २ अधि ।

इरियापञ्चय—ईर्याप्रत्यय—न० ईरणमीर्या गमनं तेन जनितमीर्या प्रत्ययम् । कर्मनेदे, सूत्र १ श्रु० १ अ० (एतच्छ्रुता इरियावहिय शब्दे)

इरियावह—ईर्यापथ—पुं० ईरगतिप्रेरणयोरस्माद् जावे एयत् । ईरणमीर्या तस्याः (तयावा) पन्था ‘ईर्यापथः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ अ० । स्था० । ईरणमीर्या गमनं तद्विशिष्टः पन्था ईर्यापथः । प्रव० ३ अ० । ईर्या गमनं तद्विषयः पन्था ईर्यापथः । ज० ११ श० १० उ० । आवा० । गमनमार्गे, ज० ३ श० ३ उ० । कश्चेर्यायाः पन्था भवति यदाश्रिता सा भवतीति । आचा० २ अ० १ उ० । ईरणमीर्या तत्सम्बन्धः पन्था ईर्यापथस्तत्प्रत्ययं कर्मैर्यापथम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । ईर्यापथप्रत्ययमीर्यापथम् । प्रति० । कर्मनेदे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । एतच्छ्रुतं भवति पथि चतुतो यथा कथंचिदनमिसन्धेर्यत्प्राणि-व्यापादनं जवतीति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० । (अस्य वन्दनकारणत्वविचारः कर्मबंध शब्दे) ।

इरियावहकिरिया—ईर्यापथाक्रिया—स्त्री० क्रियामेदे, सा च य-उपशान्तमोहादेरेकविधकर्मबंधनमिति । स्था० ५ अ० । ईर्यापथाक्रिया तूपशान्तमोहादारुणसयोगिकेवढिनं यावदिति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० (एतस्या विस्तरेण वक्तव्यता इरियावहिया शब्दे) ।

इरियावहिय—ईर्यापथिक—न० ईरगतिप्रेरणयोरस्माद्भावे एयत् ईरणमीर्या तस्याः पन्था ईर्यापथस्तत्र भवमीर्यापथिकम् । आवा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । ईरमीर्या तस्यास्तथा वा पन्था ईर्यापथः स विद्यते यस्य तदीर्यापथिकम् । एतच्च

शब्दव्युत्पत्तिमात्रम् प्रवृत्तिनिमित्तं तु इदम् सर्वत्रोपयुक्तस्य निकषायस्य समीकृतमनोवाक्याक्रियस्य या क्रिया तथा यत्कर्म तदीर्यापथिकम् । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

ऐर्यापथिक—न० ईरणमीर्या गमनन्तत्प्रधानः पन्था मार्गः ईर्यापथस्तत्र जवमैर्यापथिकम् । केवलयोगप्रत्यये कर्मनेदे, ज० ७ श० ७ उ० । कश्चेर्यायाः पन्था भवति यदाश्रिता सा जवत्येतच्च व्युत्पत्तिनिमित्तं यतस्तिष्ठतोपि तद्वति प्रवृत्तिनिमित्तं तु स्थित्यजावस्तच्चोपशान्तकीर्णमोहसयोगिकेवढिनां भवति । सयोगिकेर्वाढिनोऽपि हि तिष्ठतोपि सूद्धमगात्र सञ्चारो जवत्युक्तञ्च “केवढीणं जंते! अस्सि समयंसि जेसु आगासपदेसेसु हत्थं वा पायं वा कांगाहि च्छाणं पमिसाहरेज्जा पञ्च मंते ! केवढीतेसु चेवागासपदेसेसु पमिसाहरित्तए णो इणट्टे समट्टे । कइ केवढिस्सणं वढाई सरीरोवगरणाई भवति वढोवगरणाई जवति रणत्ताए केवढिणो संचापत्ति तेसु चेवागासपदेसेसु हत्थं वा पायं वा पमिसाहरित्तए ” तदेवं सूद्धमेतरगानुसञ्चाररूपेण योगेन यत्कर्म बध्यते तदीर्यापथिकमीर्याहेतुकमित्यर्थः । तच्च द्विसमयस्थितिकमेकस्मिन् समये वेदितं तृतीयसमये तदपेक्षया चाकर्मैतति कथमित्युच्यते यतस्तत्प्रकृतितः सातावेदनीयमकषायत्वात् स्थित्यभावेन बध्यमानमेवं परिशदति असुभावतोनुत्तरोपपातिकसुखातिशायिप्रदेशतः स्थूढसूत्रमद्बुद्धादिबहुप्रदेशमिति उक्तञ्च—

अणं वायरमज्जयं, वहुं च लुक्खं च सुक्किं चैव ।

मदं महव्वतंतिय साताबहुलं च तं कम्मं ॥

अल्पं स्थितितः स्थितेरेवाजावात् बादरं परिणामतोनुभावतो मृच्छनुजावं बहु प्रदेशे सूद्धं स्पर्शतो वर्णेन शुद्धमदं लोपतः स्थूलचूर्णे मुष्टिमुक्तं कुड्यापतितं लोपवत् महान्ययमेकसमयेनैव सर्वोपगमात्सतो बहुमनुत्तरोपपातिकसुखातिशया यायान्ति उक्तमीर्यापथिकम् । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० (एतस्य बन्धविचारः कर्मबंध शब्दे) त्रयोदशे स्थाने च । आवा० । ऐर्यापथिकः केवलयोगप्रत्ययः कर्मबन्ध उपशान्तमोहादीनां सातवेदनीयबन्ध इति । सम० १३ स० (विस्तरेणैतस्य वक्तव्यता इरियावहिया शब्दे)

इरियावहियबंध—ऐर्यापथिकबन्ध—पुं० ईर्या गमनम् तत्प्रधानः पन्था मार्ग ईर्यापथस्तत्र भवमैर्यापथिकम् । केवलयोगप्रत्ययं कर्म तस्य यो बन्धस्स तथा । ऐर्यापथिककर्मणो बन्धे, तद्वक्तव्यता यथा ।

इरियावहियाणं जंते ! कम्मं किं णेरइओ बंधइ, तिरिक्ख जोणिओ बंधइ, तिरिक्खजोणिणी बंधइ, मनुस्सो बंधइ, गणुस्सी बंधइ, देवो बंधइ देवी बंधइ ? । गो० ! णो णेरइओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिणी बंधइ, णो देवो बंधइ, णो देवी बंधइ, पुण्व-पक्खिस्सए पणुव मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति । पक्खिज्जमाणए पणुव मणुस्सो वा बंधइ मणुस्सी वा बंधइ मणुस्सा य वा बंधंति मणुस्सीओ य वा बंधंति अहवा-माणुस्सो य माणुस्सी य बंधइ । अहवा माणुस्सो य माणुस्सीओ य बंधंति । अहवा माणुस्सा य मणुस्सी य बंधइ-

अहवा मणुस्सा य मणुस्सीओ य वंधंति । तं जंते ! किं इत्थी वंधइ, पुरिसो वंधइ, णपुंसगो वंधइ, इत्थीआ वंधंति पुरिसा वंधंति णपुंसगा वंधंति । एो इत्थी णो पुरिसो एो णपुंसगो वंधइ ? गोयमा ! णो इत्थी वंधइ णो पुरिसो वंधइ, जाव एो णपुंसगा वंधंति । पुन्वपन्नि वण्णए पणुच्च अवगयवेदा वंधंति, पन्निवज्जमाणए पणुच्च अवगयवेदो वा वंधइ अवगयवेदा वा वंधंति । जइ जंते ! अवगयवेदो वा वंधइ अवगयवेदा वा वंधंति तं जंते ! किं इत्थी पच्चाकमो वंधइ ? पुरिसपच्चाकमो वंधइ २ णपुंसगपच्चाकमो वंधइ ३ इत्थी पच्चाकमा वंधंति ४ पुरिसपच्चाकमा वंधंति ५ णपुंसगपच्चाकमा वंधंति ६ । उदाहु इत्थीपच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य वंधइ ? उदाहु इत्थी पच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य वंधंति २ उदाहु इत्थी पच्चाकमा य पुरिसपच्चाकमो य वंधंति ३ उदाहु इत्थी पच्चाकमा य पुरिसपच्चाकमा य वंधंति ४ उदाहु इत्थीपच्चाकमो य णपुंसगपच्चाकमो य वंधइ ५ उदाहु पुरिसपच्चाकमो य णपुंसगपच्चाकमो य वंधइ ६ उदाहु इत्थीपच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य णपुंसगपच्चाकमो य वंधइ ७ एवं एए उव्वीसं जंगा । जाव उदाहु इत्थी पच्चाकमा य पुरिसपच्चाकमा य णपुंसगपच्चाकमा य वंधंति ! गोयमा ! इत्थी पच्चाकमो पि वंधइ, पुरिसपच्चाकमो वि वंधइ, णपुंसगपच्चाकमो वि वंधइ । इत्थी पच्चाकमा वि वंधंति, पुरिसपच्चाकमा वि वंधंति, णपुंसगपच्चाकमा वि वंधंति । ६ । अहवा इत्थीपच्चाकमो य पुरिसपच्चाकमो य वंधइ ? २ एवं एए उव्वीसं जंगा जाणियव्वा जाव । अहवा इत्थी पच्चाकमा य पुरिसपच्चाकमा य णपुंसगपच्चाकमा य वंधंति, । तं जंते ! किं वंधी वंधइ, वंधिस्सइ ? वंधी वंधइ न वंधिस्सइ २ वंधी न वंधइ वंधिस्सइ ३ वंधी न वंधइ न वंधिस्सइ ४ न वंधी वंधइ वंधिस्सइ ५ न वंधी वंधइ न वंधिस्सइ ६ न वंधी न वंधइ वंधिस्सइ ७ न वंधी न वंधइ न वंधिस्सइ ८ गोयमा ! जवागरिसं पणुच्च अत्येगइए वंधी वंधइ वंधिस्सइ, अत्येगइए वंधी वंधइ न वंधिस्सइ, एवं तं चेव सव्वं जाव । अत्येगइए न वंधी न वंधइ न वंधिस्सइ । गहणागरिसं पणुच्च अत्येगइए वंधी वंधइ वंधिस्सइ एवं जाव अत्येगइए न वंधी वंधइ वंधिस्सइ एो चेव एं न वंधी वंधइ न वंधिस्सइ । अत्येगइए न वंधी न वंधइ वंधिस्सइ । अत्येगइए न वंधी न वंधइ न वंधिस्सइ । तं जंते ! किं साइयं सपज्जवसियं वंधइ, साइयं अपज्जवसियं वंधइ अणाइयं सपज्जवसियं वंधइ अणाइयं अपज्जवसियं वंधइ ? गोयमा !

साइयं सपज्जवसियं वंधइ, णो साइयं अपज्जवसियं वंधइ, णो अणाइयं सपज्जवसियं वंधइ एो अणाइयं अपज्जवसियं वंधइ ।

(नो नेरइओ इत्यादि) मनुष्यस्यैव तद्वन्धो यस्माद्वन्धा-
उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकवद्विनामेव तद्वन्धनमिति
(पुव्वपन्निवण्णए इत्यादि) पूर्वं प्राक्काळे प्रतिपन्नमैर्यापथिक
वन्धकत्वं यैस्ते पूर्वप्रतिपन्नकास्तान् तद्वन्धकत्वचित्तीयादि-
समयवर्तिन इत्यर्थः । ते च सदैव बहवः पुरुषा स्त्रियश्च सन्ति
उभयेषां केवद्विनां सदैव जावादत उक्तम् “ मणुस्साय मणु-
स्सीओ य वंधंतित्ति ” (पन्निवज्जमाणयेत्ति) प्रतिपद्यमानका-
नैर्यापथिककर्मवन्धनप्रथमसमयवर्तिन इत्यर्थः । एषां च
विरहसम्भवादेकदा मनुष्यस्य स्त्रियाश्च एकयोगे एकत्वबहु-
त्वाभ्यां चत्वारो विकल्पाः, द्विकयोगे तथैव चत्वारः, एव-
मेते सर्वेऽप्यष्टावेतदेवाह (मणुस्सो वा इत्यादि) एषां
च पुंस्त्वादि तत्तल्लिङ्गपेक्षया न तु वेदापेक्षया क्षीणोप-
पशान्तवेदत्वात् । अथ वेदापेक्षया तत्तल्लिङ्गपेक्षया “ तं जं-
ते । किमित्यादि नो इत्थी इत्यादिना ” च पदत्रयनिषेधेना-
वेदकः प्रश्नितः उत्तरं तु पक्षां पदानां निषेधः सप्तमपदोक्त-
स्तु व्यपगतवेदस्तत्र च पूर्वप्रतिपन्नाः प्रतिपाद्यमानकाश्च
भवन्ति तत्र पूर्वप्रतिपन्नकानां विगतवेदानां सदाबहुत्वभावा-
दाह (पुव्वपन्नीत्यादि) प्रतिपद्यमानकानान्तु सामयिक-
त्वात् विरहजावेनैकादिसम्भवाद्धिकलपद्वयमत एवाह । (पन्नि-
वज्जमाणेत्यादि) अपगतवेदमेवैर्यापथिकवन्धमाश्रित्य स्त्री-
त्वादिभूतजावपेक्षया विकल्पयन्नाह । “ जइ इत्यादि तं जंते !
! तदा भदन्त ! तदा कर्म इत्थी पच्चाकमेति भावप्रधानत्वाद्धिदे-
शस्य स्त्रीत्वं पश्चात्कृतं नूतनां नीतं येनावेदेकनासौ स्त्रीपश्चा-
त्कृत एवमन्यावपि इहैकैकयोगे एकत्वबहुत्वाभ्यां पद्धि-
कल्पाः, द्विकयोगे तु त्रिषु द्विकयोगेषु तथैव चादश, त्रिकयोगे
पुनस्तथैवाष्टावेते च सर्वे पर्याप्तशक्तिः । सूत्रे च चर्तुमङ्गल्यष्टमङ्गी-
नां प्रथमं विकल्पा दर्शिताः सर्वान्तिमश्चेति । अथैर्यापथिक-
कर्मवन्धनेन काव्यत्रयेण विकल्पयन्नाह (तं भंते इत्यादि)
तदैर्यापथिककर्मवन्धी वरुवान् वध्नाति जन्तस्यति चेत्येको
विकल्पः । एवमन्येऽपि सप्त भङ्गा एषां च स्थापना उत्तरन्तु
(भवेत्यादि) भवे अनेकत्रोपशमादिश्रेणिप्राप्त्या आकर्ष-
णैर्यापथिककर्मानुग्रहं जवाकर्षस्तं प्रतीत्य अस्यैको जव-
त्येकः कश्चिज्जीवः प्रथमवैकल्पिकः । तथाहि पूर्वभवे उप-
शान्तमोहसत्वे सत्त्वैर्यापथिकं कर्म वरुवान् वर्तमानजंते
चोपशान्तमोहत्वे वध्नाति अनागतं च उपशान्तमोहावस्थायां
भन्तस्यति । १ । द्वितीयस्तु यः पूर्वोत्पन्नं जवे उपशान्तमोह-
त्वं ब्रुवन् वर्तमाने च क्षीणमोहत्वं प्राप्तः स पूर्व वरु-
वान् वर्तमाने च वध्नाति शैलेइयवस्थायां पुनर्जन्तस्यति । २ ।
तृतीयः पूर्वजन्मनि उपशान्तमोहत्वे वरुवान् तत्प्रतिपत्तितां
न वध्नाति अनागते च माहावस्थायां भन्तस्यति । ३ । चतुर्थ-
स्तु शैलेइयीपूर्वकाळे वरुवान् शैलेइयां च न वध्नाति न च
पुनर्भन्तस्यति । ४ । पञ्चमस्तु पूर्वजन्मनि नोपशान्तमोहत्वं
ब्रुवन्निति न वरुवान् अधुना ब्रुवन्निति वध्नाति पुनरप्येव-
त्काळे उपशान्तमोहाद्यवस्थायां जन्तस्यतीति । ५ । षष्ठः पुनः
क्षीणमोहत्वादि न ब्रुवन्नान् पूर्ववरुवान् । अधुना तु क्षीण-
मोहत्वं ब्रुवन्निति वध्नाति शैलेइयवस्थायां पुनर्न जन्तस्यती-
ति । ६ । सप्तमः पुनर्जन्मस्य, स हि अनादौ काळे न वरुवान्

अधुनापि कश्चित् यद्भाति काशान्तरे तु भन्त्यतीति । ७ ।
 अष्टमस्त्वमव्यस्य स तु प्रतीत एव । (गृहणागरिस्मि-
 त्यादि) एकस्मिन्नेव ज्ञेये पर्यापथिककर्मपुत्रानां ग्रहणरूपो
 य आकर्षोऽसौ ग्रहणाकर्षस्तं प्रतीत्यास्त्येकः कश्चिज्जीवः
 प्रथमवैकल्पिकः । तथाहि-उपशान्तमोहादिर्यैर्ध्यापथिकं
 कर्म यद्भाति तदातीतसमयोपेक्षया यद्भवान् वर्तमान-
 समयापेक्षया च यद्भाति अनागतसमयापेक्षया तु भ-
 न्त्यतीति । १ । द्वितीयस्तु केवली स हातीतकाले यद्भवान्
 वर्तमाने च यद्भाति शैलेद्यवस्थायां पुनर्न भन्त्यतीति । २ ।
 तृतीयस्तु उपशान्तमोहन्ये यद्भातिस्तत्रापि पतितस्तु न यद्भाति
 पुनस्तत्रैव ज्ञेये उपशमश्रेणिप्रतिपक्षो भन्त्यतीति एक-
 मये चापशमश्रेणी हिः प्राप्यत एवेति । ३ । चतुर्थः पुनः स-
 योगिन्ये यद्भवान् शैलेद्यवस्थायां न यद्भाति न च भन्त्यतीति
 । ४ । पञ्चमः पुनरायुषः पूर्वभागे उपशान्तमोहत्वादि न
 ह्यव्यमिति न यद्भवान् अधुना तु ह्यव्यमिति यद्भाति । तद्व्याया
 एव चैत्यत्समये तु पुनर्न भन्त्यतीति । ५ । षष्ठस्तु नास्त्येव
 तत्र न यद्भवान् यद्भातीत्यनयोरुपपद्यमानत्वेऽपि न भन्त्य-
 तीत्यन्यानुपपद्यमानत्वात्, तथाह्यायुषः पूर्वभागे उपशा-
 न्तमोहत्वादि न ह्यव्यमिति न यद्भातिस्तद्व्यायनसमये च यद्भा-
 ति ततोऽनन्तरसमयेषु च भन्त्यन्येव न तु न भन्त्यति समय-
 मात्रस्य बन्धस्येहाज्ञावात्, यस्तु मोहोपशमनिर्ग्रन्थस्य समया-
 न्तरमरणेनैर्यापथिककर्मबन्धः समयमात्रो भवति नासौ
 षष्ठ्यवस्थापदेतुस्तदनन्तरमैर्यापथिककर्मबन्धाभावस्य जवान्त-
 रवर्तित्वान् ग्रहणाकर्षणस्य चेह प्रशान्तत्वात् । यदि पुनः सयो-
 गिचरमसमये यद्भाति ततोऽनन्तरं न भन्त्यतीति विवक्ष्येत
 तदा यत्सयोगिचरमसमये यद्भातीति तद्व्यवपूर्वकमेव स्या-
 द्वायव्यपूर्वकं तत्पूर्वसमयेषु तस्य बन्धकत्वात् । एवं च द्वि-
 तीय एव जज्ञः स्यान्न पुनः षष्ठ इति । ६ । सप्तमः पुनर्नव्यवि-
 शेपस्य, अष्टमस्त्यजव्यस्येति । इह च जयाकर्षोपेक्षेपु अष्टासु
 जज्ञकेषु “वंधी वंधइ वंधिस्सइ” इत्यत्र प्रथमे भङ्गे उपशान्त-
 मोहः । “वंधी वंधइ न वंधिस्सइ” इत्यत्र द्वितीये क्लीणमोहः ।
 “वंधी न वंधइ वंधिस्सइ” इत्यत्र तृतीये उपशान्तमोहः । “वंधी
 न वंधइ न वंधिस्सइ” इत्यत्र चतुर्थे शैलेदीगताः । “न वंधी
 वंधइ वंधिस्सइ” इत्यत्र पञ्चमे उपशान्तमोहः । “न वंधी वंधइ
 न वंधिस्सइ” इत्यत्र षष्ठे क्लीणमोहः । “न वंधी न वंधइ वंधिस्सइ”
 इत्यत्र सप्तमे ज्ञयः । “न वंधी न वंधइ न वंधिस्सइ” इत्यत्रा-
 ष्टमेऽभ्ययः । ग्रहणापेक्षेपु पुनरेतेषु एव प्रथमे उपशान्तमोहः
 क्लीणमोहोवा, द्वितीयेषु केवली, तृतीये उपशान्तमोहः, चतुर्थे
 शैलेदीगताः, पञ्चमे उपशान्तमोहः क्लीणमोहोवा, षष्ठेऽन्यः,
 सप्तमे भव्या भाविमोहोपशमो जाविमोहक्यो वा, अष्टमे
 त्वजव्य इति श्रैर्यापथिकबन्धमेव निरूपयन्नाह “तमित्यादि”
 तदैर्यापथिकं कर्म साङ्गं सपञ्जवसियमित्यादिचतुर्भङ्गां, तत्र
 चैर्यापथिककर्मणः प्रथम एव जज्ञे बन्धोन्त्येषु तदस्ममवा-
 दिति, भ० ८ श० ८ उ० ।

इरियावहिया-ईर्यापथिका-खी०-ईरणमीर्यागमनमित्यर्थः पथि
 जाता पथिका ईर्या चासौ पथिका च ईर्यापथिकेति । गम
 नप्रधानमार्गात्पत्ते, आ० सू० ४ अ० ।

ऐर्यापथिकी-खी०-ईरणमीर्या गमनं तद्विशिष्टस्तत्प्रधानो वा
 पन्था ईर्यापथ्यस्तत्र जवा ऐर्यापथिकी । स्था० २ उ० ।
 आव० ४ अ० । व्युत्पत्तिमात्रमिदं प्रवृत्तिनिमित्तं तु यः
 केवलयोगप्रत्यय उपशान्तमोहादित्रयस्य सातवेदनीयकर्म-

बन्धः सा ईर्यापथिकी । प्रव० १२१ द्वा० । क्रियाभेदे-

अजीवकिरिया दुविहा पप्पत्ता तंजहा इरिआवहिआ
 चेव संपराह्या चेव ।

यत्केवलयोगप्रत्ययमुपशान्तमोहादित्रयस्य सातवेदनीय-
 कर्मतया जीवस्य पुत्रवराशेर्भवनं सा ऐर्यापथिकी क्रिया ।
 इह जीवव्यापारेण जीवप्रधानत्वविवक्षया जीवक्रियेयमुक्ता
 कर्मविशेषाविर्यापथिकी क्रियोच्यते यतोनिहितम् “इरियाव-
 हिया किरिया दुविहा वज्जमाणा वेइज्जमाणा य जा पढमस-
 मये वच्चा, धीयसमये वेइया सा वच्चा पुट्टा वेइया णिज्जिता
 से य काले अकम्मं वा वि भवइति । स्था० २ उ० ।

तत्स्वरूपं यथा—

एसाउ होनवची, इरिआवहिआं अओ पचक्खामि ।

इह खड्डु अणगारस्स, समिई गुत्तीसु गुत्तस्स ॥६०॥

सययं तु अप्पमत्तस्स, जावओ जाव चक्खुपम्हं पि ।

निवयइ ता सुहुमा हु, इरिआवहिआ किरिअएसा ॥६१॥

इह खल्वनगरस्य साधोः समितिषु ईर्यासमित्यादिषु मनो-
 गुण्यादिषु गुत्तस्य संवृतस्य सततमेवाप्रमत्तस्य उपशान्तमोह
 क्लीणमोहसयोगिकेवल्लक्षणस्थानकत्रयवर्तिनः । अन्येषां तु
 अप्रमत्तानामपि कर्मायप्रत्ययकर्मबन्धसद्भावेन केवलयोगनि-
 मित्तकर्मबन्धोद्यत्संभवात्प्रमत्तज्ञादेनाग्रग्रहणं प्रगवतः पु-
 ष्यस्य यावच्चक्षुः पद्मापि निपतति स्यन्दते इदं च योगस्या-
 पलक्षणं ततोऽयमर्थो यावच्चक्षुर्निमेगोन्मेयमाशोपि योगः संज-
 यति तावत्सूक्ष्मा एकसामयिकबन्धत्वेनात्यल्पासातबन्धलक्ष-
 णा क्रिया भवति । एषा हु स्फुटमैर्यापथिकी क्रिया त्रयोद-
 शीति । प्रव० १२१ द्वा० । आच० ।

विस्तरेण तस्याः स्वरूपं सा कस्य भवति किञ्चूता वा

क्लिष्टकर्मफला वा इत्येतद्दर्शयितुमाह—

अहावेरे तेरसमे किरियाट्टाणे इरियावहिएति आ-
 हिज्जइ इह खड्डु अतत्ताए संदुरुस्स अणगारस्स इरि-
 यासमियस्स जासासमियस्स एसणासमियस्स आयाण-
 नंरुमत्ताणिकखेवणासमियस्स उच्चारपासवणखेव्हासिं-
 घाणजह्वापरिट्ठावणिथासमियस्स मणसमियस्स वयसमि-
 यस्स कायसमियस्स मणगुत्तस्स वयगुत्तस्स कायगु-
 त्तस्स गुत्तिदियस्स गुत्तवंजयारिस्स आउत्त गच्छमाण-
 स्स आउत्तं चिट्ठमाणस्स आउत्तं णिसियमाणस्स आ-
 उत्तं तुयट्ठमाणस्स आउत्तं जुज्जमाणस्स आउत्तं नास-
 माणस्स आउत्तं वत्थं परिग्गहं केवढं पायपुट्ठाणं गिएहमा-
 णस्स वा णिक्खिक्खमाणस्स वा जाव चक्खुपम्हं पि वा
 यमवि अत्थिविमाया सुहुमा किरिया इरियावहिया नाम
 कज्जइ सा पढमसमए वच्चा पुट्टा वितीयसमए वेइया
 तइय समए णिज्जिता सा वच्चा पुट्टा उदीरिया वेइया
 णिज्जिता सेयंकात्वे अकम्मयावि जवंति एवं खड्डु तस्स
 तप्पतियं सा वज्जंति आहिज्जइ तेरसमे किरियाट्टाणे इरि-
 यावहिएति आहिज्जइ ॥ से वेमि जे य अतीता जे य पनु-
 पन्ना जे य अगिमिस्सा अरिहंता जगदंता सव्वे ते एयाइ-

चेव तेरसकिरियाद्याणां जासिसु वा जासेति वा जासिस्संति वा पन्नविंसु वा पन्निविति वा पन्निविसंति वा एवं चेव तेरसमं किरियाद्याणं सेविंसु वा सेविति वा सेविस्संति वा ॥ २३ ॥

इह जगति प्रवचने संयमे वा वर्तमानस्य । खलु शब्दोऽवधारणेऽलंकारे वा । आत्मनो ज्ञः आत्मत्वं तदर्थमात्मत्वार्थं संवृतस्य मनोवाक्कायैः परमार्थत एवञ्चतस्यैवात्मनो वाऽपरस्य त्वसंवृतस्यात्मतत्त्वमेव नास्ति सदञ्चतात्मकार्यकारणात् । तदेवमात्मार्थं संवृतस्यानगारस्येय्यापथिकादिभिः पञ्चभिः समितिभिर्मनोवाक्कायैः समितस्य तथा तिसृभिर्गुणैः पुनर्गुणिसिद्धान्तमेतानिरेव गुणिसिद्धान्तो ज्वतीत्यस्यार्थस्याविज्ञावनायात्यादरस्यापनार्थं वेति । तथा गुमेन्द्रियस्य नवग्रहचर्यगुणैः पेतग्रहचारिणश्च सतस्तथोपयुक्तं गच्छतस्तिष्ठतो निषीदतो मुनेस्त्वन्वर्त्तनां कुर्वाणस्य तथोपयुक्तमेव वस्त्रं पतद्गृहं कम्बलं वा पादपुञ्जनं वा गृह्यतो निक्षिपतो वा यावच्चक्षुःपद्मनिषातमप्युपयुक्तं कुर्वतः सतोऽत्यन्तमुपयुक्तस्याप्यस्ति विद्यते । विविधामात्राविमात्रा तदेवंविधा सूक्ष्माक्षिपद्मसंचलनरूपादिकेयापथिका नाम क्रिया केवलानापि क्रियते । तथाहि । सयंगिजीवो न शक्नोति क्लृप्तमप्येकं निश्चलः स्यादुमग्निना ताप्यमानोदकवत्कर्मणः शरीरानुगतः सदा परिवर्तयन्नेवास्ते । तथाचोक्तं “ केवलीणं ज्ञेते! अस्मि समयंसि जेसु आगासपणसेसु ” इत्यादि तदेवं केवलानापि सूक्ष्मगात्रसंचारा ज्वन्तीह च कारणे कार्योपचारात्तया क्रियया यद्व्यते कर्म तस्य कर्मणो या अवस्थास्ताः क्रियाः ता एव दर्शयितुमाह । (सापढमसमये इत्यादि) या सावकापायिणः क्रिया तथा यद्व्यते कर्म तत्प्रथमसमय एव वरुं स्पृष्टं चेति कृत्वा तत्क्रियैव वरुस्पृष्टेत्युक्ता तथा द्वितीयसमये वेदितेत्यनुचूता तृतीयसमयेऽतिजीर्णा । एतदुक्तं भवति । कर्मयोगनिमित्तं बध्यते तत्स्थितिश्च कपायायत्ता तदभावाच्च न तस्य सांपरायिकस्येव स्थितिः किंतु योगसद्भावाद्बध्यमानमेव स्पृष्टतां संश्लेषं याति । द्वितीयसमये त्वनुभूयते तच्च प्रकृतितः सातावेदनीयं स्थितितो द्विसमयस्थितिकमनुभावतः शुभानुभावमनुत्तरोपपत्तिकदेवसुखातिशायि देशतो बहुप्रदेशमस्थिरवन्धं बहुव्ययं च । तदेवं सयंगपथिका क्रिया । प्रथमसमये वरुस्पृष्टा द्वितीयसमये उदिता वेदिताऽतिजीर्णा भवति (सयंकावेत्ति) आगामिनि तृतीयसमये तत्कर्मापेक्षया कर्मतापि च भवति । एवं तावद्गीतरागस्येयाप्रत्ययिकं कर्माधीयते संवध्यते । तदेतन्नयोदशं क्रियास्थानं ध्याख्यातम् । ये पुनस्तेज्योऽन्ये प्राणिनस्तेषां सांपरायिको बन्धस्ते तु यानि प्रागुक्तानीर्यापथवर्ज्यानि द्वादश क्रियास्थानानि तेषु वर्त्तन्ते तेषां तद्वर्तिनामसुमतां मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगानि-मित्तः सांपरायिको बन्धो भवति । तत्र च प्रमादस्तत्र कपायायोगाश्च नियमाद्भवन्ति । कपायिणश्च योगा योगिनस्त्वेते ज्ञाज्याः । तत्र प्रमादकपायप्रत्ययिको बन्धोऽनेकप्रकारा स्थितिः । तद्वद्विस्तु केवलयोगप्रत्ययिको द्विसमयस्थितिरेवेयाप्रत्ययिक इति स्थितम् ॥ सूत्र० २ श्रु० २ अ० । भ० । आव० । आ० चू० । (चतुर्विंशतिदण्डकस्या वक्तव्यता किरियाशब्दे) ऐर्यापथिक्याः प्रतिक्रमणावश्यकता यथा ईर्यापथ प्रथमप्रतिक्रमणं कृत्वा न किंचिदन्यत् कुर्यात्तदशुक्तापत्तेरिति । दश० चू० २ ।

तथा च महानिशीथे—

गोयमा एं अप्प. रुक्ताए इरियावहियाए न कप्पइ चेव

काउं किंचि चिइवंदणा जायाइयं फडासायमजिकंखुगाणं एणं अट्टणं गोयमा ! एवं बुच्चइ जहाणं गोयमा ! समुत्तत्थो जयपंचमंगळा थिरपरिचयं काऊणं तत्रो इरियावहियं अब्जीए से जयवं कय एए विहिए तमिरियावहीए महंए गोयमा ! जहा णं पंचमंगळमहसुयं खंधे से जय वमिरियावहियमहिज्जित्ताणं । महा० १ अ० ।

एतस्याः प्रतिक्रमणं स्वरूपञ्च यथा—

इच्छामि पन्तिकमिडं इरियावहियाए । विराहणाए गमणागमण । पाणकमणे वीयकमणे हरियकमणे । ओसाउत्तिगपणगदगमट्टीमकरासंताणासंकमणे जेमे जीवा विराहिया एगिदिया वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचेदिया अजिहया वात्तया वेसिया । संघाइया संघट्टिया परियाविया किलामिया उदविया ठाणत्रो ठाणं संकामिया जीवियाओ ववरोविया तस्स मिच्छामि दुक्कमं ।

इच्छाम्यभिद्वपामि प्रतिक्रमितुं निवर्त्तयितुमीर्यापथिकायां विराधनायां योऽतिचार इति गम्यते । तस्येति योगः अनेन क्रियाकावमाह ‘मिच्छामि दुक्कमं’ अनेन तु निष्ठाकावमिति तत्रैरणमीर्या गमनमित्यर्थः तत्प्रधानः पन्था ईर्यापथः तत्र नवा ईर्यापथिका तथा किंविशिष्टायामित्यत आह । विराध्यन्ते दुक्खं स्याप्यन्ते प्राणिनोऽनयेति विराधना क्रिया तस्यां विराधनायां तस्या योऽतिचार इति वाक्यशेषस्तस्येति योगः विषयमुपदर्शयन्नाह गमनं चागमनं चेत्येकवक्त्रावस्तस्मिंस्तत्र गमनं स्वाध्यायादिनिमित्तं वसतिरिति आगमनं प्रयोजनपरिसमाप्तौ पुनर्वसतिमेवेति तत्रापि यः कथं जातोतिचार इत्यत आह । ‘पाणकमणे, प्राणिनो द्वीन्द्रियादयस्त्रयो गृह्यन्ते तेषामाक्रमणं पादेन क्रीरुनं प्राण्याक्रमणं तस्मिन्निति तथा वीजाक्रमणे अनेन वीजानां जीवत्वमाह-हरिताक्रमणे अनेन तु सकलवनस्पतिरेव तथा अवश्यायोत्तिङ्गपनकदगमृत्तिकाकर्मकटसंतानसंक्रमणे सति तत्रावश्यायोजलविशेषः इह चावश्यायग्रहणमिति स यतः शेषजलसंज्ञेगपरिहरणार्थमित्येवमन्यत्रापि भावनीयम् उत्तिगा गह्वैजाकृतयो ये जीवाः कीटिका नगराणि वा पनक इल्लि दगमृत्तिका विखल्लः अथवा दगग्रहणादपकायः मृत्तिकाग्रहणात्पृथिवीकायः मर्कटसंतानं कोटिकाजाहमुच्यते ततश्चाधश्यायश्चोत्तिङ्गाश्चेत्यादिद्वन्द्वः अवश्यायोत्तिङ्गपनकदगमृत्तिकाकर्मकटसंतानास्तेषां संक्रमणमाक्रमणं तस्मिन्किं बहुना कियन्तो जेदेनाख्यास्यन्ते सर्वे ये मया जीवा विराधिता दुःखेन स्थापिताः एकेन्द्रियाः पृथिन्यादयः द्वीन्द्रियाः कृम्यादयः त्रीन्द्रियाः पिपीलिकादयश्चतुर्न्द्रिया नमरादयः पञ्चेन्द्रिया मूषिकादयः अजिहता अजिमुख्येन हताश्चरणेन घट्टिताः उत्तिक्कप्य विक्रिप्ता वा वात्तिताः पुञ्जीकृताः धूल्या वा स्थिता इति श्लेषिताः श्लिष्टा भूरित्यादिषु वा ढगिताः संघातिताः अन्योन्यं गात्रैरेकत्र ढगिताः संघट्टितः मनाक् स्पृष्टाः परितापिताः समन्ततः पीरिताः क्रामिताः समुद्धातं नीताः शान्निमापादिता इत्यर्थः । अपछाविताः उज्जासिताः स्थानात्स्थानं संक्रामिताः स्वस्थानात्परस्थानं नीताः जीविताद्बध्परोपिता मारिता इत्यर्थः एवं यो जातोतिचारः तस्येत्येतावता क्रियाकावमाह । तस्स मिच्छामि दुक्कमनेन निष्ठाकावमाह मिथ्यादुष्कृतं पूर्ववदेवं तस्येत्युजयत्र

योजना सर्वत्र कार्य्या । आय० ४ अ० । इच्छामि पणिकामितु
निपुण्यनष्टं पस संलेख्यो इरियावद्विषाण । विस्तरस्तु ग-
मणेत्यादि । आ० चू० ४ अ० ।

ननु द्वयोः श्राद्धयोः प्रतिक्रमणकरणमयेऽथवा सामायिके
कृते सनि एकस्य हस्नादपरेण चरचक्रकं पानित उन्नयोर्मध्ये क-
स्येयापयिकी समायाति किमुभात्यपि प्रतिग्रामनः एको वेति ।
(उत्तरम्) अथ द्वयोः श्राद्धयोः प्रतिक्रमणकरणादीं सावधान-
तयेकेन चरचक्रको गृहीतो भवति अथ यदि द्वितीयहस्तव्रगने-
न हेतुना पतति तदा तस्येयापयिकी समायाति यदि च गृहीतो
प्यसावधानतयेव तदोन्नयोर्पीर्यापयिकी समायातीति । १ ।
तथा यः शुद्धाश्रित्यो कुवाणाः शुद्धाचारं च पात्रयन् ईयापयिकी
मागतं न जानाति सफियद्भिर्मुदृतेस्तां प्रतिक्रामतीति (उत्तरम्)
अथ शुद्धाश्रित्यायां क्रियमाणायां सोपयोगनया प्रमाजनादिविधि-
नोपेक्षणादाह ईयापयिकी नायाति यतस्तामाश्रित्य काञ्च-
मानमुक्तं ज्ञातं नास्ति तवापि क्रियान्तरे क्रियमाणे ईयापयि-
की प्रतिक्राम्यते यतो महत्यां वेज्ञायां मनोवचः कार्यापयोगा-
त्तां तस्यगवयोधो न भवतीति ॥२॥ ईयां गमनं तस्याः पन्था
मार्गं ईयापय स्तत्र जया या समितिः ईयांसमिति वृद्धाणां सा
पेर्यापयिकी । समितिनेदे, स्वा० ६ आ० । (तच्छब्दयता इरि-
यासमिद्ध शब्दे । पेर्यापयिक्यापरिमित्युः कल्प शब्दे । उच्चा-
रादां ईयांप्रतिक्रान्तस्या इति पणिकामण शब्दे)

इरियासमिद्ध-ईयांगामिति-श्री० सम्यगितिः प्रवृत्तिः समितिः
ईयायां गमने, समितिश्चतुर्व्यापारपूर्णतयेतीर्यासमितिः ।
समितिभेदे, । स्वा० ७ आ० । आय० । पा० । सम० । प्रव० ।
तत्स्वरूपं धर्मसंग्रहे यथा- प्रसस्यायरजनुजानाभयदान-
दीक्षितस्य मुनेराद्ययके प्रयोजने गच्छतां जन्तुरज्ञानिमित्तं
स्वशरीररक्षानिमित्तं च पादाप्रादाश्च युगमात्रेण यथाधि-
गच्छ्य ईरणं ईयां गतिस्तस्यां समितिरीर्यासमितिर्गदाहः "पु-
रश्चो जुगमायाप, पेहमाणो मर्हि चरे । घञ्जो वीग्रहरिवाहं,
पाणे अद्गमद्विष्टं ॥ १ ॥ उयायं विस्मं स्वाणु, विजज्ञं परि-
जज्ञ । संकमेण न गच्छेज्जा, विज्जमाणे परधमं" २ पूर्वविधाप-
योगेन गच्छतां यतोः कथंचित्प्राणिघ्नोऽपि प्राणिघ्नप्रापं न
जयति यदाह "उच्चाद्विग्रमि पाण, इरिआसमिधस्स संकम-
द्वाप । वा घज्जिअकुलिंगी मारेज्ज तज्जागपासज्ज ॥ १ ॥ न-
य तस्स तत्तिमित्तो, वंसुहमो विदमिअं समण । गज्जाअयोगे,
मत्थजावेण सोजम्हा २ तथा " जिअदुपमरह्छुवज्जीवां, अज-
द्वारस्स निच्छओ हिंसा । पयदस्स णत्थियंओ, हिंसा मित्तेण स-
मिदस्स, ॥ ४० ३ अधि० प्रव० । जीवसंरक्षवण जुगमेत्तर-
दिदस्स अप्पमादिणो संजमो च करणुप्पायणाणिमित्तं जा ग-
मणकिरिया सा इरियासमिती । नि० चू० १ अ० । ईयांसमि-
तिर्नाम रयशकटयानं वाहनाकात्तेपु सुयरेदिमप्रतापितेषु प्रासु-
कविधितेषु पयिषु युगमात्रद्विष्टां पूत्या गमनागमनं कर्त्तव्य-
मिति । आय० ४ अ० । ईयांसमिर्तेविस्तरेण स्वरूपमाह ।

आलंघणेण काञ्चे, मगेण जयणापय ।

चउकारणपरिसुद्धं, संजए इरियं रिए ।

आश्रम्यनेन काञ्चन मार्गेण यतनया च चतुःकारणैरेभिरेव
आश्रम्यनादिभिः परिशुद्धा निर्दोषा चतुःकारणपरिशुद्धा तां
संयतो यतिरीर्यांगति (रिपत्ति) रीयतानुष्ठानं विषयतया
प्राप्नुयात् यदा सुख्यत्ययाच्चतुःकारणपरिशुद्धा ईर्यारीयत
गच्छेत् आश्रम्यनादीन्येव व्याख्यातुमाह-

तथाव्रवणं एाण-दंसाणं चरणं तथा ।

काञ्चे य दिवसे वृत्ते, मगाउपहविज्जए ॥

वज्जएतत्र तेष्वश्रम्यनादिषु मध्ये आश्रम्यनं यदाश्रम्य गम-
नमनुज्ञायते निराश्रम्यनस्य हि नानुज्ञातमेव गमनं ततः किमि-
त्याह-ज्ञानं सूत्राधोऽन्यात्मकागमरूपं दर्शनं दर्शनप्रयोजनं
चरणं चारित्र्यं तथा शब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थत्वेन द्वित्वादिप्रज्ञ-
सुचकस्ततोयमर्थः प्रत्येकं ज्ञानादीन्याश्रित्य चिकादिसंयो-
गेन वा गमनमनुज्ञातमाश्रम्यनंति व्याचष्टे काञ्चश्च प्रस्तावा-
दीयंगा दिवस उक्तस्तीर्थवृद्धादिभिरिति गम्यते रात्रौ ह्यच-
क्षुर्विषयत्वेन पुष्टतराश्रम्यनं विना नानुज्ञातमेव गमनं मार्ग-
णेति चार व्याख्यातुमाह मार्गं इह सामान्येन पन्थाः स उत्पथे-
नान्मार्गेण वर्जितो रहितः उत्पथवर्जितः उक्तसंघन्धः उत्पथेहि
व्रजत आत्मसंयमविराधनादयो दोषाः । यतनेति चारं शुवृषुपाह ।
द्व्यओ खेत्तओ चव, काञ्चओ जावओ तथा ।

जयणा चउव्विहा वृत्ता, तं मेवि तयओ मुण ।'

(द्व्यओ इत्यादि) जुगममेव नपरं तामिति चतुर्विधयतनां
मे कीर्तयतः सम्यक् प्ररूपानभिधानादरेण संशब्दयतः गृह्या
कर्णय शिष्येति गम्यते । यथा प्रतिज्ञातमेवाह-

द्व्यओ चवकुणापेहे, जुगमेत्तं च खेत्तओ ।

काञ्चओ जाव रीएज्जा, उवउत्ते व जावओ ॥

उच्यते इति जीवादिकश्च्यमाश्रित्येयं यतना यच्चकुणा दृष्ट्या
प्रेक्षतायशोकयेत्प्रमात् जीवादिषु उच्यमवलोच्यं च संय-
मात्मविराधना परिहारेण गच्छेदिति ज्ञायो युगमात्रं च चतु-
हेस्तप्रमाणं प्रस्तावात्केन प्रेक्षेत् इयं केप्रतो यतना काञ्चतो
यतना यावत् (रीएज्जत्ति) रीयते यावन्तं कालं पर्यटति
तावत् काञ्चमिति गम्यते उपउक्तश्च भावतो दत्तावधानो यद्री
यते इयं भावमङ्गीकृत्य यतना । उपयुक्तमेव स्पष्टयितुमाह ।

इंदियत्ते विवज्जत्ता, सज्जायं च पंचहा ।

तस्सुत्तीतपुरकारे, उवउत्तो रियं रए ॥

इन्द्रियार्थान् शब्दादीन् विवर्ज्य तदनाश्रयवसानतः परिहृ-
त्य स्वाध्यायं चैव चः समुच्चये एवकारोऽपि शब्दार्थस्ततो
यमार्थान् केवलमिन्द्रियार्थान् विवर्ज्य किंतु स्वाध्यायं चापि
पञ्चत्रयं वाचनादिभेदतः पञ्चप्रकारं गत्युपयोगापघातित्वा-
त्ततश्च तस्यामेव ईर्यायां मूर्तिः शरीरमार्थाद् व्याप्रियमाणा
यस्याऽज्ञा तन्मूर्तिस्तथा तामेव पुरष्करोति तत्रैवोपयुक्ततया
प्राधान्येनाङ्गीकुन्ते इति तत्पुरष्कारोऽनेन कायमनसास्तत्प-
रतोक्ता पचसो हि तत्र व्यापार पच न समस्ति एवमुपयुक्तः
सत्कीर्या रीयेत यतिरिति शेषः । सर्वत्र च संयमात्मविराधनैव
विषये दोष इति सूत्रपञ्चकार्यः । उक्त० ४ अ० ।

ईर्यासमितौ उदाहरणं यथा-एको साहू समणगुणजाविओ
इरियासमिद्ध जुत्तो विहरइ । एत्थतरे सब्बासाणं चलियं ।
पउत्तावही साहुं दट्ठं परमज्जत्तीए वंदइ पसंसइ य देवस-
ज्जामज्जमओ तओमिच्छदिट्ठी एगो देवो असद्वहंतो समागओ
साहुस्स, वियारचूमि पइद्विस्स पुरओ मच्चियप्पमाणाओ
मंडुकलियाओ विगव्वइ । पच्छओ य मत्तहत्थि तथा वि गइं न
भिदइ । तओ हत्थिणा उच्चिखविकुण चूमिप पाभियो न य
सो भयं च न य सरीरं गणेइ । किं तु सत्ता मे मारियत्ति । जी
वदयापरिणओ अत्थइ । स देवोचि अचलियं तं साहुं पेहत्त
इद्वुत्तं तं निवेयत्ता देवलोगं गओत्ति" पा० । "अहवाअर

हणप्रो समितो असमितो देवताप पादो त्रिषो अष्टप संधितो
इत्यधिकम् ” आ० चू० ४ अ० । (अस्याः प्रवचनमात्रत्वम्
पत्रयणमायाशब्दे) (इर्यासमितौ अनान्नोपप्रतिपेक्षणं जवती-
ति परिसेवणाशब्दे) (इर्यासमितेः परिमन्थवः कृष्ण शब्दे)
इरियासमिजोग-इर्यासमितियोग-पु० इर्यासमितिव्यापारे,
“जे एवं इरियासमिजोगेण जाविओ भवति अंतरुपाइति”
प्रश्न० १ चा० ।

इरियासमिय-इर्यासमित-पु० ईरणं गमनमीर्या तस्यां समितः
(सम्यक्प्रवृत्तः ज० २ श० १ उ०) (उपयुक्तः । प्रव० ७२
द्वि०) दत्तावधान इर्यासमितः । पुरतो युगमात्रभृजान्यस्त-
द्विष्टगामिनि, आचा० २ शु० ६ अ० । आच० “ इरियासमि
सया जये ” ईरणमीर्या गमनं तस्यां समितः सम्यक्प्राप्तः इर्या
समितः इर्यासमितता प्रथमजावना यतोऽसमितः प्राणिनो-
हिंस्यात् सदाऽतां यत्तः सर्वकाहमुपयुक्त इति । आच० ४ अ०
प्रव० । (इर्यासमितस्य विस्तरेण वक्तव्यता इरियासमि
शब्दे) (इर्यासमितस्य प्राणातिपाताधिरमणव्रतस्य प्रथम
भावना जवतीति प्राणाश्वायवेरमण शब्दे-जावनाशब्दे च
छष्ट्यम्)

इला-इला-ली० इल-क-चूमौ, वाच० । जम्बूद्वीपान्तर्गते वर्ष-
जेदे, आ० क० । इलावर्धनगरस्यायां स्वनामख्यातायां देवता-
याम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० (तत्कथा इलापुत्र शब्दे) प-
श्चिमरुचकवास्तव्ये दिक्कुमारीजेदे च । ति० ।

इलाकूट-इलाकूट-न० शुद्धहिमवद्वर्षधरपर्वतस्ये इलादेव्यधि-
ष्ठिते कूटजेदे, । स्या० ४ उ० ।

इलादेवी-इलादेवी-ली० पश्चिमरुचकवास्तव्ये दिक्कुमारी
जेदे, आ० क० । ज० । आ० म० प्र० । स्या० ।

इलादेवीकूट-इलादेवीकूट- न० शुद्धहिमवद्वर्षधरपर्वतस्ये
इलादेव्यधिष्ठिते कूटजेदे, ज० २ वक्ता० ।

इलापुत्र-इलापुत्र-पु० इलावर्धनपुरस्ये इलादेवी प्रसादाजाते
स्वनामख्याते श्रेष्ठिखुने, तत्कथा यथा ।

एकस्मिन् कुत्रचिद्गामे श्रुत्वा धर्मं गुरोः पुरः ।
द्विज एकः सपत्नीकः परिव्रज्यामुपाददे । १ ।
तप्यते स्म तपस्तीव्रं प्रीतिर्नागात्परं मियः ।
धिग्जेति स्त्रीशूद्रसङ्गाविचिकित्सा व्यधात्पुनः । २ ।
मृत्वा तौ जग्मतुः स्वर्गं तत्र सौख्येन तिष्ठतः ।
इतश्च भरतेऽमुष्मिन्निद्रामण्डलमण्डनम् । ३ ।
इलावर्धननाम्नास्ति पुरं प्रस्पष्टितं परैः ।
सत्योपयाचिता तस्मिन्निद्रानामन्यस्ति देवता । ४ ।
एका च श्रेष्ठिनी तत्र सिपवे तां सुतार्पिनी ।
स च द्विजामरः स्वर्गाद्युत्वा तस्याः सुतोऽभवत् । ५ ।
तस्येलापुत्र इत्याख्या चक्रेत्युत्सवपूर्वकम् ।
स्त्रीजीवो विचिकित्सातः संजङ्गे मंखपुत्रिका । ६ ।
प्रातौ स्मरकरिक्रीडा-वनं छावपि यौवनम् ।
नृत्यन्ती मंखपुत्री ता-मिलापुत्रोन्नयदैकत । ७ ।
अनवत्प्राग्भवे प्रेक्षानुरागस्तस्य तां प्रति ।
नैव तस्य दृष्टस्ते तां सुवर्णेनापि तोद्विताम् । ८ ।
अक्षयो निधिरस्माकमियं नेमां ददामहे ।
यदि नः सहचारी स्यादस्मद्विद्या च शिक्षते ॥ ९ ॥
तदेनामेव लभते नृयसापि धने न च ।

भुत्वा कुटुम्बं तत्कामस्तेषां सोयानुगोऽभवत् । १० ।
शिक्षितः साथ तद्विद्यां विवाहायजितुं धनम् ।
वेन्नातटपुरे गत्वा यथाचेऽवसरं नृपः ॥ ११ ॥
इलापुत्रस्य नाट्यस्याऽवसरोऽद्यापि नृज्ज्जा ।
स्वयं शान्तःपुरः सोय पौराः सर्वेपि चाविशन् ॥ १२ ॥
न्यस्तस्तत्र महान् वंशः फलकं तस्य चोपरि ।
न्यस्तौ द्वौ द्वौ तथा दोहकीद्वौ फलकान्तयोः ॥ १३ ॥
तस्योपरि ननर्तोच्चैरिवापुत्रो धनाशया ।
धनिनां द्वारि सौवर्ण-यष्ट्यां क्रीडां मयूरवत् ॥ १४ ॥
अधस्तान्मंखपुत्र्या च गायकीवृन्दयुक्त्या ।
गीतं गीतं रसस्फीतं प्रीतं सामानिकैर्यतः ॥ १५ ॥
सच्चिद्रूपाहुकापादः करोपात्तासिखेटकः ।
उत्पत्योत्पत्य गगने ददानः किरणानि सः ॥ १६ ॥
अप्रमत्तः सप्तसप्तपुरः पश्चान्मुखानि च ।
फलकप्रान्तकीद्वेषु प्रवेशयति पादुके ॥ १७ ॥
एवं कृते भवद्वलोकः सर्वः सर्वस्वदानधीः ।
राज्ञा दत्ते परं त्यागे प्राक् पश्चाद्दत्ते परे ॥ १८ ॥
नट्यां रक्तो नृपस्तानि भूयो हूयोऽप्यदापयत् ।
तन्मृत्युमीहते राजा स पुनर्धनमीहते ॥ १९ ॥
ज्ञातं तेनाप्यथ यथा नट्यां राजापि रागवान् ।
स च तत्रस्थितो दृष्ट्वा निकटे श्रेष्ठिनो गृहे ॥ २० ॥
युवतीः सादरं साधु प्रतिज्ञान्नतत्पराः ।
साधुदृष्टिः पुनर्भक्त-शुद्धौ तासां न वीक्षणे ॥ २१ ॥
दृष्ट्वा निर्विषया ह्येते धिग्मां विषयरागिणम् ।
तदेवं भावयन् प्राप ज्ञानं तत्रैव केवलम् ॥ २२ ॥
राज्ञोऽप्युन्नितितथ्यानात्तल्लेने मल्लपुत्र्यपि ।
पट्टराज्ञपि तत्तच्छावयन्ती समासदत् ॥ २३ ॥
धृत्वापरागं स्वं लोकाद् ध्यात्वा बुध्नितं च तत् ।
विरक्तो भावनासक्तः प्राप लूपोऽपि केवलम् ॥ २४ ॥
चतुर्णां केवलतोपत्तौ तत्रैयुर्व्यन्तरामराः ।
साधुवेपं दृष्टस्तेषां वंशं स्वर्णोत्पलं ध्यधुः ॥ २५ ॥
आख्यधर्ममिलापुत्रः प्रत्ययुत्ततो जनः ।
सम्यक्त्वाजिप्रहार्दानां कोपि किञ्चिदप्रपन्नवान् ॥ २६ ॥
आ० क० । आ० चू० । आ० म० द्वि० । विज्ञे० ।

इलाव-इलापति-पु० ऐलापत्यगोत्रस्य प्रकाशके आद्यपुरुषे, न०
इलाव-इलापत्या-ली० स्वनामख्यातायां तृतीयरात्रौ, कल्प०
इलाव-इलावर्धन- न० इलापुत्रस्य निवासस्थाने पुरजेदे,
इतश्च भरतेऽमुष्मिन्निद्रामण्डलमण्डनम् । इलावर्धननामास्ति
पुरं प्रस्पष्टितम्परैः । इति० । आ० क० । आ० म० । आ० चू० ।
इलिया-इलिका- ली० तृणपत्रनिस्तृते द्वीन्द्रियजीवविशेषः ।
आचा० । चीन्द्रियेहिकायाश्चतुरिन्द्रियत्वे हीरप्रश्ने परिणत-
द्विरावर्षिगणिकृतप्रश्नेषु प्रश्नो यथा-द्वीन्द्रियेहिका स्फुटित्वा
चतुरिन्द्रियजमरी कथं भवति । उत्तरम् । इलिकाकलेवरमध्ये
इलिकाजीवोऽपरो वा जमरीत्वेनागत्योत्पद्यत इति । ही० ।
इलियाग-इलिकागति-ली० इलिकाया इव गतिरिलिकागतिः
परलोकगमनार्थं गतिविशेषः, तस्याः स्वरूपं यथा-“इलिका पु-
च्छदेशमपरित्यज्य स्वमुखेनाग्रेतनं स्थानं शरीरप्रसारणेन सं-
स्पृश्य ततः तथा पुच्छे संहरति एवं जीवोपि कश्चित्स्वजवान्त-
कावे स्वप्रदेशैरुत्पात्तस्थानं संस्पृश्य परजवायुःप्रथमसमये
शरीरं परित्यजति । पं० सं० २ चा० ।

इल्ल-इल्ल-मनुवर्थके प्रत्यये, "मनुवर्थं च मुनेज्जह आले इल्लचणं च मनुवं च इति" पं० सं० ३ द्वा० । भावः ।

इल्ल-देशी० माद्वि, सिद्धे, वर्षत्राणे च । दे० ना० ।

इल्ल-देशी० छुप्रयाम्, छुप्रियारणे गृहद्वारे च, दे० ना० ।

इल्लो-देशी० इरिडे, कोमले, प्रतीदारं, लवित्रे, कृष्णवर्णे च दे० ना० ।

इव-इव-अव्य० साहचर्ये, चन्नेजायाम्, नं० । ईपदर्थं वाक्या-
लंकारशानकृता चान्यत्र उपमायामिवेन निव्यसमासो
विभक्त्यदोषश्चेति चानिन्देन निव्यसमासः । विभक्तेशोपा-
भावश्च । वागयंविच संपृक्तौ वागयं प्रतिपत्तये । रघुः अस्य
च " निवपिच विच इव य विच इवाथे या ८ । १ । ८१ ।
इति प्राकृतसूत्रेणार्थे पतेनामेव प्रायः प्रयोगो ज्ञयति । कुमु-
दं मिय-चंदणं पिय इंसो वि० सा अगेव्य खारोअं, सेसस्सव
निम्माओ (कुट्टनीशुप्पत्रवणं च । तं०) कमलं विअ पक्के निशुप्प-
लाना इवेति । प्रा० व्या० ।

इस-इप-गौरी, सर्पणे च । दिवा० पर० सक० सेद इप्याति पे
प्यत्-पेपीत्-इपित एपित्वा । अनु-ग्रन्थेपणे, गयेपणे । याच० ।

इ (रि) सि-ऋपि-पुं० पड्यन्तीति ऋपयः । औप० । उपा० ऋण-
ज्जुपभन्तुं वा ८ । १ । ४१ । इति सूत्रेण फल्लिफो ' रि '
इत्यादेशः । रिस्ती पक्के । इत्त रूपार्थः । ८ । १ । १८ । इति
सूत्रेणकारादेशः । इस्ती । अतिशयज्ञानिनि साधौ, औ० ।
अवस्थादिज्ञानयति, उपा० । ज्ञानिनि । भ० ए श० ३१ उ० ।
प्रत्येकशुक्लसाधौ, । पा० ॥ ऋदीणामुत्तमं लेनचिदिष्टं पर-
मदिभिः । हिसादोपनिवृत्तानां वृत्तदीप्तिवर्धनम् ॥ ७ ॥ पड्य
न्ति यथा वृत्तश्चिति ऋपयो मुनय इति । हा० । सूत्रोत्तर-
गुणयुते सार्धा, ध० ३० अधि० । मुनी, उच० ११ अ० ।
गणवन्त्यनिरिक्ताः शेषाः जिनशिष्या ऋपयः इति । सम० ।
२४ स० । पं० चू० । जे णामिव " ता इतिणास पसो, । स
एव ऋपियेतेतं येन ऋपिणाहं यान्ता त्यक्तेति । उच० ११ अ० ।
ऋपेर्द्वैक्यं यथा ॥

अनिष्ट अवासो समुद्राणचरित्रा, अष्टाय उठं पय-
रिक्कया य । अप्पोयहिकल्लहविज्जणा य, विहार
चरित्रा इमिणं पसत्ता ॥ ५ ॥

अनियतवासो मासकल्पादिना अनिकेतवासो वा अगृहे
उद्यानादौ वासः तथा समुदानचर्या अनेकत्र यात्रिभिर्वा-
चरणम् अज्ञातोच्छं विमुक्तोपकरणग्रहणविषयं (पश्चि-
कया य) विजनैकान्तसेविता च अल्पोपधित्वमनुल्लवणयुक्त
स्नानोपधिसेविता त्वे कल्लहविज्जना च तथा नचासिना भएम-
नविज्जना विज्जना विज्जना श्रवणकथादिना परिवर्जनामित्य-
र्थः । विहारचर्या विहरणस्थितिर्विहरणमर्यादा इयमेवभृता
ऋदीणां साधूनां प्रशस्ता व्याकुलोपाजायात् । आज्ञापादनेन प्राव-
चरणसाधनात्पवित्रेति सूत्रार्थः । दश० १ चूडि० । कपिवा-
दीनामुदीणामिति । छा० २३ द्वा० । स्वनामख्याते ऋपिवा-
दीन्द्रजदे च । स्या० १ ग० ।

इसिगुत्त-ऋपिगुत्त- पुं० वशिष्ठसगोत्रस्यार्यसुहास्तिनः शि-
ष्ये, वशिष्ठसगोत्रे स्वनामख्याते स्थविरे, । तस्मान् माणव-
गणो निर्गतः तथाच " थेरेहिं तो णं इसिगुत्तेहिं तो वासिद्ध
सगोत्तेहिं तो एत्थ णं माणवगणे णामं गणे णिग्गए इति ।

स्वनामख्याते माणवगणस्य प्रथमे कुले च ॥ कल्प० ।

इसिण-इसिन- पुं०-अनार्यदेशजदे, ज्ञा० १ अ० ।

इसिणिष्या-इसिनिका- स्त्री० इसिनामकानार्यदेशोद्भवायां ना-
र्याम्, प्रज्ञा० १ पद ।

इसितमाग-ऋपितमाग- पुं० तोशविदेशस्थे शैलपुरनगरस्थे
स्वनामख्याते सरसि, " सेलपुरेइसि तमागमि होति अछा-
हिया । महिमा तोसविदेशे शैलपुरे नगरे ऋपितमागे सरसि
प्रतिवर्षं महता विच्छेदनाष्टाहिका महती महिमा भवतीति ।
वृ० १ उ० । तोशखिनगरस्थे स्वनामख्याते सरसि च । " तोस-
खिनगरमि इसिवाहो, तोशखिनगरवास्तव्येन वणिजा ऋपि
पाहो नाम वाणमन्तर उज्जयनी कुत्रिकापणात्कीत्वातेन बुद्धि-
माहात्म्येन सम्यगाराधितस्ततस्तेन ऋपितभागनाम सरः
वृत्तीमिति वृ० ३ उ० ।

इसिदास-ऋपिदास-पुं० राजगृहस्थे स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि,
अणु० ३ व० ३ अ० । (तद्वक्तव्यता धनश्रेष्ठिवत् अणुत्तरो
वचाइय शब्दे)

इसिदासज्जयण-ऋपिदासाध्ययन-न० । ऋपिदासवक्तव्यता
प्रतिबद्धेऽनुत्तरोपपातिकदशायास्तृतीयवर्गस्य तृतीयेऽध्ययने,
अणु० । वाचनान्तरापेक्षया प्रथमेऽध्ययने च । स्या० १० ग० ।
इसिदिप्प (दत्त) ऋपिदत्त- पुं० भरतवर्षासिमुमतिजिन
समानकालिके ऐरावतवर्षवासिनि जिनजदे, " सुमई य जरह-
वाम्ने इसिदिप्पजिणो य परवणयवासे य " ति० । सम० । मु-
स्थितसुप्रतिबुद्धानां कौटिलिकाकन्दकानां शिष्ये, काश्यपगो-
त्रोत्पत्ते स्वनामख्याते स्थविरे च ॥ कल्प० ।

इसिदत्तय-ऋपिदत्तक-पुं० स्वविराट् विसिगुत्तान्मानवगणस्य
द्वितीये कुले, कल्प० ।

इसिपरिसा-ऋपिपरिपत्त-स्त्री० पड्यन्तीति ऋपयोऽवस्थादि
ज्ञानवन्तः (उपा० १ अ०) त एव परिपत्परिवारः ऋपिपरिपत्त
अतिशयज्ञानिनाधनाम्परिवारे, औ० ॥ महश्महाविषयाए परि-
साए " । पड्यन्तीति ऋपियो ज्ञानिनस्तद्रूपा परंपरिवारः
ऋपिपरिपत्तस्यै । भ० ए श० ३३ उ० ।

इसिवाह-ऋपिपाह-पुं० स्वनामख्याते ऋपिवादिष्यन्तरनि-
काये इन्द्रजदे, स्या० १ ग० । स्वनामख्याते वाणव्यन्तरे च ।
स च तोशखिनगरवास्तव्येन वणिजा ऋपिपाहो नाम वाणव्य-
न्तर उज्जयनीकुत्रिकापणात् कीत्वा तेन बुद्धिमाहात्म्येन सम्य-
गाराधित इति । वृ० ३ उ० ।

इमिवाहिय-ऋपिपाहित-पुं० ऋपिवादिष्यन्तरनिकायेन्द्रजदे,
इसिवाहियमयमहिया इति-इसिवाहियस्स जहसुरघरकार-
यस्स वीरस्स जेहिंसया युवंता सव्वे इदा पवरकित्तिया शदे०
७ प० । आर्यशान्तिसैनिकस्य माठरसगोत्रस्य शिष्ये, स्वना-
मख्याते स्थविरे च । तन्निर्गतायां स्वनामख्यातायां शाखायाम्
स्त्री० टाप् " थेरेहिं तो अज्जुइसिवाहियहिं तो इत्थणं अज्जु-
इसिवाहिया साहा णिग्गया इति " कल्प० ।

इसिजहपुत्त-ऋपिजहपुत्त-पुं० स्वनामख्याते श्रावके, ऋपिज-
हपुत्रवत्संविग्रगीतार्यगुरुसमीपश्रवणसमुत्पन्नपरवचनार्थकोश-
खेन ज्ञातश्रावकेण ज्ञाव्यमिति । ध० र० ।

ऋपिजहपुत्र कयाचैवं-

तेणं कावेणं तेणं समएणं आहंजियाणामं एयरि होत्था
वाणओ संखवणे चेइए वप्पओ तत्थणं आहंजियाए
एयरिए वहवे इसिजहपुत्तप्पमोक्खा समणोवासगा परि-

वसन्ति अहे जाव अपरिचूए अजिगयजीवा जीवा जाव विहरन्ति तएणं तेसिं समणोवासयाणं अस्सदा कयावि-
एगयओ समुवागयाणं सहियाणं समुविट्ठाणं सएण
सएणाणं अयमेयारूवे मिहोक्कहा समुद्धावे अन्नत्थिए
समुप्पज्जित्था देवदोएसु णं अज्जो देवाणं केवइयं काळं
ठिई पएणत्ता ? तएणं से इसिजदपुत्ते समणोवासए देव-
द्विगाहियेहे ते समणोवासए एवं वयासि देव द्वाएसु णं
अज्जो देवाणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं ठिई पएण-
त्ता तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया जाव दससमयाहिया सं
खे जसमयाहिया असंखेज्जसमयाहिया उक्कोसेणं तेतीसं
सागरोवमट्ठिई पएणत्ता तेण परं वोच्चिअणा देवा य देवदोगा
य तएणं ते समणोवासगा इसिजदपुत्तस्स समणोवा-
सगस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव एवं परूवेमाणस्स ए
यमइं एो सदहंति णो पत्तिंयन्ति णो रोयन्ति एयमइं अस-
इहमाणा अपत्तियमाणा अरोएमाणा जामेव दिसिं पा-
उव्वया तोमेवदिसं पक्किगया । तेणं काळेणं तेणं स
मएणं समणे जगवं महावीरे जाव समोसहे जाव परिसा-
पज्जुवासइ तएणं ते समणोवासगा इमी से कहाए
द्वप्फट्ठा समाणा हट्ठतुट्ठा एवं जहा तुंगियोदेसए जाव
एमंसन्ति । तएणं समणे जगवं महावीरे तेसिं समणो-
वासगाणं तीसेय महर्ह धम्मकहा जाव आणाए आरा-
हए जवई । तएणं ते समणोवासगा समणस्स जगवओ
महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठा
उट्ठाए उट्ठेति उट्ठेत्ता समणं जगवं महावीरं वंदन्ति
णमंसन्ति वदित्ता एमंसित्ता एवं वयासि एवं खलु जन्ते !
इसिजदपुत्ते समणोवासए अम्हं एवमाइक्खइ जाव
एवं परूवेइ देवदोएसु णं अज्जो ! देवाणं जहएणेणं
दसवाससहस्साइं ठिई पस्सत्ता तेण परं समयाहिया
जाव तेण परं वोच्चिअणा देवा य देवदोगा य । से कहमेयं
जन्ते ! एवं अज्जो ! त्ति समणं जगवं महावीरे ते
समणोवासए एवं वयासी जेणं अज्जो ! इसिजदपुत्ते
समणोवासए तुज्जं एवमाइक्खइ जाव परूवेइ देवदोगे-
सुणं अज्जो देवाणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं ठिई
पस्सत्ता तं चेव समयाहिया जाव तेण परं वोच्चिअणा
देवा य देवदोगा य सच्चेणं एसमइहे अहं पुणं अज्जो !
एवमाइक्खामि जाव परूवेमि देवदोगेसुणं अज्जो !
देवाणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं तं चेव जाव तेण-
परं वोच्चिअणा देवा य देवदोगा य सच्चेणं एसमइहे ।
तएणं ते समणोवासगा समणस्स जगवओ महावीरस्स
अंतियाओ एयमइं सोच्चा णिसम्म समणं जगवं महा-
वीरं वंदन्ति एमंसन्ति वदित्ता नमंसित्ता जेणेव इसि-

जदपुत्ते समणोवासए तेणेव उवागच्छन्ति उवागच्छत्ता
इसिजदपुत्तं समणोवासगं वंदन्ति णमंसन्ति एयमइं
सम्मं विणएणं जुज्जो जुज्जो खामेति । तएणं ते सम-
णोवासगा पसिणाइं पुच्छन्ति २ चा अट्ठाइं परियादि-
यन्ति २ चा समणं जगवं महावीरं वंदन्ति णमंसन्ति वंदइ-
त्ता णमंसित्ता जामेव दिसिं पाउव्वया तामेव दिसिं पक्कि-
गया जन्तेति ? जगवं गोयमे समणं जगवं महावीरं वंदइ
णमंसइ २ चाएवं वयासी पच्चाणं जन्ते ! इसिजदपुत्ते
समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंने जवित्ता
आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए ? गोयमा ! णो इणहे
समइहे गोयमा ! इसि जदपुत्तेणं समणोवासए बहुहिं
सीद्वन्वय गुणन्वय वेरमण पक्कखाण पोसहोववासे-
हिं अट्ठापरिगएहिं तवोक्कमेहिं अप्पाणं जावेमाणे
बहुहिं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणिहिति २ चा
मासियाए संलेहणाए अत्ताणं जूसेहिति २ चा सट्ठि-
जत्ताइं अणसणाए ठेदेइ छेदेइत्ता आट्ठोइय पक्किंते
समाहिपत्ते कात्तमासे काळं किच्चा सोहम्मे कप्पे अरु-
णाजे विमाणे देवत्ताए उव्वज्जिहित्ति । तत्थएणं अत्थे
गइयाणं देवाणं चत्तारि पट्ठिओवमाइं ठिई पस्सत्ता-
तत्थएणं इसिजदपुत्तस्स देवस्स चत्तारि पट्ठिओवमाइं
ठिई जविस्सइ । सेणं जन्ते ! इसिजदपुत्ते देवत्ताओ
देवदोगाओ आउक्खएणं जाव काहिं उव्वज्जिहिइ ? गोयमा
महाविदेहे वासे सिज्जिहिइ जाव अंतं काहिति सेव-
जन्ते जन्तोत्ति । जगवं गोयमे जाव अप्पाणं जावेमाणे
विहरइ तएणं समणे जगवं महावीरे अस्स या कयावि
आट्ठंजियाओ णयरीओ संखवणाओ चेइयाओ पक्कि-
णक्खमइ पक्किणक्खमइत्ता वाहिरिया जणवयविहारं
विहरइ । तेणं काळेणं तेणं समएणं आट्ठंजिया एमं
णयरी होत्त्या । वस्सओ संखवणे चेइए वस्सओ तत्थणं
संखवणस्स चेइयस्स अदूरसामंते पोग्गळे एमं परिव्वाए
परिवसइ । रिउव्वेय जउव्वेय जाव नएसु सुपरिनिट्ठि
ए उट्ठं उट्ठेणं आणिकिक्खत्तेणं तवोक्कमेणं उट्ठं वाहाओ
जाव आयावेमाणे विहरइ । तएणं तस्स पोग्गळस्स
उट्ठं उट्ठेणं जाव आयावेमाणस्स पगइजइयाए जहा
सिवस्स जाव विजंगे णामं अष्माणे समुप्पे सेणं तेणं
विजंगे णामं अष्माणेणं समुप्पेणं वंजदोए कप्पे
देवाणं ठिई जाणइ पासइ । तएणं तस्स पोग्गळस्स परिव्वा
गयस्स अयमेयारूवे अन्नत्थिए जाव समुप्पज्जित्था ।
अत्थिणं मम अतिसेसे एाणदंसणे समुप्पे देवदो-
एसु णं देवाणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं ठिई पस्सत्ता
तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया जाव असंखेज्ज-

समयाहिया उक्कोसेणं दससागरविमाइं तिई पसत्ता तेण परं वोच्छिष्टा देवा य देवद्वोगा य एवं संपेहेइ संपे हेइत्ता आयावणन्मीओ पवोरुजइ पवोरुजइत्ता तिदं रुकुंमिआ जाव, धाउरत्तवत्ताओ य गेएहति २ चा जेणे व आदंजिया एयरी जेणेव पारिव्वायगावसहे तेणेव उवागए जंमगणिकखेवं करेइ करेइत्ता आदंजियाए ण- यरीए सिंगारुग जाव पहेसु अणमणस्स एवमाइ कखइ जाव परूवेइ अत्यियं देवाणुप्पिया ! मम अति सेसे णाणदंसणे समुप्पे देवद्वोगेसु एं देवाणं जहणेणं दसवाससहससे तहेव जाव वोच्छिष्टा देवा य देवद्वोगा य तएणं आदंजियाए एयरीए एवं एएणं अजिद्वारेणं जहा सिवस्स तं चेव जाव से कहमेय भोषेण एवं ? सामी समोसहेजाव परिसापमिगया जगवं गोयमे तहेव निक्खवापरियाए तहेव बहुजणसहं निसा- भेइ तहेव सव्वं जाणियव्वं जाव अहं पुण गोयमा ! एवमाइकखामि एवं जासामि जाव परूवेमि देवद्वोगेसु एं देवाणं जहमेणं दसवाससहससाइं तिई पसत्ता तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया जाव उक्कोसेणं तेत्तिसं सागरोवमाइं तिई पसत्ता तेण परं वोच्छिष्टा देवा य देवद्वोगा य । अत्यिय एं जंते ! सोहम्मे कपे दव्वाइं सव्वमाइंपि अवप्पाइपि तहेव जाव हुंता अत्यिय । एवं ईसाणे वि एवं जाव अणए वि एवं गेविज्जविमा- णेसु अणुत्तरविमाणेसु वि ईसिप्पजाराए वि नाव हुंता अत्यिय । तएणं सा महइं महाद्विया जाव पमिगया । तएणं आदंजियाए एयरीए सिंगारुगतिगवसेसं जहा सिवस्स जाव सव्वजुक्खण्णहीणे णवरं तिदं रुकुंमि- यं जाव धाउरत्तवत्तपरिहिए परिवमियविजंगे आदं- जियं णयरं मज्जं मज्जेणं णिगच्छइ जाव उत्तरपुरच्छिमं दिसीजागं अवक्कमइ, अवक्कमइत्ता तिदं रुकुंमियं च जहो खंदओ जाव पवइओ सेसं जहा सिवस्स जाव अव्वावाहुं सोक्खमणुजवांति सासयं सिद्धा सेवं जंते जंतेत्ति । ज० ११ श० १५ ज० ।

इसिजासिय-ऋषिजापित-न० ऋषयः प्रत्येकबुद्धसाधवस्ते- चात्र नेमिनाथतीर्थवर्तिनो नारदादयो विंशतिः । पार्श्वनाथ- तीर्थवर्तिनः पञ्चदश वर्द्धमानस्वामितीर्थवर्तिनो दश ग्राह्या- स्तेर्भाषितानि पञ्चचत्वारिंशत्संख्यान्यनानि श्रवणाद्य- धिकारवति ऋषिभाषितानि अङ्गबाह्येषु उक्ताद्विकभुतवि- शेषेषु,

अत्रबुद्धसंप्रदायः॥“सौरियपुरे नयरे सुरवंरो नाम जक्खो धण- जओ सेट्टी सुजहा जज्जा तेहि अन्नया सुरवंरो विज्ञातो जहा ॥ जइ अम्हाणं पुत्तो होहिइत्तो तुम्मे महिससयं दोमात्ति।पयं ताणं संजाओ पुत्तो पयत्तरे जगवं बरुमाणसामी ताणि संबुज्झिहि- तित्ति सौरियपुरमागओ तओ सेट्टीसज्जानिग्गओ संबुद्धो अणु-

व्याणि गहियाणि सो जक्खो सुविणए महिसे मग्गइ तेण वि- सेछिणापिट्टमया दिव्वाति । सामिणो उज्झिसीसा धम्मघोसो धम्म जसो य पगस्स असोगवरपायवस्स हेहा परियट्ठंति । ते पुव्व- सेट्टिया अवरेहोवे गायान परियत्तइ तओ पक्को जणइ तुम्मे एसा वक्कावीओ मणइ तुम्हंति । तउ पक्को काइयत्तुमिं गळ जाव गाय तहेव अत्थइ तउ वि इत्तं वि गळ तत्थवि तहेव अत्थइ तेहि नायं जहान पक्कस्स विद्वच्छी । तउ समीपुच्छिओ जयवया जणि- यं जहा इहेव सोरियपुरे समुहविजळं राया आसि जज्जदत्तो ताव- सो । सोमजसा तावसी ताण पुत्तो नारउ ताणिउं अवित्तीणि पक्क दिवसं जिमंति एक्कदिवसं उववासं करंति । अन्नया ताणि नं नार यं पुव्वाएहे असोगपायवस्स हेट्टा उवेळणं उच्छंति इत्तं यव्वे य- ह्हाउ वेसमणकाइया तिरियं जं भगादेवा तेणं तेणं वीइवयंता पेच्छंति तं दारयं उहिणा आओइत्ति।सो ताउ चेव देवनिकायाउ तउ ते तस्साणुकंपाए तं गायंथजंति । एवं सो उस्सुक्कवाड जावो अन्नया तेहि जं जगदेवेहि पत्तत्ति पाइयाउ विज्जाउ पा- ढिउ तउ कंछणकुमियाए मणियाओ याहिं आगासं हिमइ अन्नया चारवइ गओ वासुदेवेण पुच्छिओ किं सोयंति सो न म- राति कहेउं तओ अन्नकहा एवं खेवं कारुण अहिट्ठिओ गओ पुव्वविदेहं तत्थ य सीमंधरं तित्थयरं जुगवाहुवासुदेवो पुच्छइ । किं सोयंति तित्थगरेण जणियं सव्वं सोयंति जुग- वाहुणा एक्कवयणेणं वि सव्वं उवव्वं नारओ वि तं निसुणित्ता उप्पइकणं अवरेविदेहं गओ तत्थ वि जुगवरं तित्थयरं महा- वाहु वासुदेवा तं चेव पुच्छइ । जगवया वि तं चेव चारियं महा- वाहुस्स वि तं सव्वसुवगयं नारओ वि तं सुणित्ता चारवइ गओ वासुदेवं भणइ किं ते तदा पुच्छिय वासुदेवो भणइ किं सोयंति नारओ जणइ सव्वं सोयंति । वासुदेवो भणइ किं सव्वंति तओ नारओ खुमिओ न किंचि उत्तरं देइ । तओ कएह वासुदेवेण भणियं । जम्भ ते तं पच्छियं तत्थ पयं विपुच्छियव्वं जुत्तं तिक्खिसिओ ताहे नारओ जणइ सव्वं भट्टारओ न पुमिउत्ति चित्तेउमारओ जा ईसरिया संबुद्धो पढममज्जयणं सोय व्वमेव इच्छाइयं वदाति एवं सोपि वि दठ्ठवाणित्ति ॥ पा० । उत्तराध्यनादिके (देवेन्द्रस्तवादिके) श्रुतविशेषे, आ० म० प्र० । ‘इसिजासिय य जहा’ ऋषिभाषितेषूत्तराध्ययनादिषु । सूत्र० ।

इसिजासियज्जयण-ऋषिजापिताध्ययन-न० प्रश्नव्याकरण- दशायास्तृतीयेऽध्ययने, । स्था० १० ग० ॥

इसिया-इपिका-स्त्री मुखागर्जचूतायां शहाकायाम, ‘से जहा- णामए केइ पुरिसे मुंजाओ इसियं अमिणिव्वाट्ठित्ता णं उव- दंसज्जा इसियंति’ तज्जंभूतां शहाकां प्रयक्कृत्य दर्शयेदिति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

इसिवंस-ऋषिवंश-पुं० । गणधरव्यतिरिक्ताः शेषा जिनशिष्या ऋषयस्तेषां वंशे, तद्वंशप्रतिपादके समवायाङ्गादिश्रुते च । ‘इसिवंसे इयं गणधरवंश इति च गणधरव्यतिरिक्ताः शेषा जिनशिष्या ऋषयस्तेष्वंशप्रतिपादकत्वादिष्वंश इति च । तत्प्रतिपादनं चात्र पर्यषणाकल्पस्य समस्तस्य ऋषिवंशपर्यवसानस्य समवसरणप्रतिक्रमेण ज्ञेयतत्वात् । सम० २ स० ।

इसिवाइ (न) ऋषिवादिन-पुं० पिशाचादिव्यन्तरनिकाया- नामुपरिवर्तिनि व्यन्तरनिकायविशेषे, श्रौ० ।

इसिवाइय-ऋषिवादिन-पुं० पिशाचादिव्यन्तरनिकायानामुप- रिवर्तिनि व्यन्तरजातिविशेषे, प्रश्न० ४ चा० । प्रव० ।

ऋषिवादित-पुं० पिशाचादिव्यन्तरनिकायानामुपरि वर्तिनि
व्यन्तरनिकायभेदे, प्र० ११ द्वा० ।

इसिसत्त-ऋषिसप्त-पुं० ऋषिणा सप्त ऋषिसप्तः मदीयतपः-
प्राचात्रपुंसको ज्ञव त्वमिति ऋषिशापाज्जाते नपुंसकभेदे,
ग० १ अधि० (अस्य प्रव्रज्याया युक्तयुक्तत्वविचारो एणु-
सग शब्दे)

इसिसेष्ट-ऋषिश्रेष्ठ-पुं० मुनिश्रेष्ठे,

जोहेसु एण जह वीससेणे, पुण्हेसु वा जह अरविंदमाहु ।

खत्तीणसेहे जह दंतवके, इसीण सेहे तह वप्पमाणे ॥

यांधेषु मध्ये ज्ञातो विदितो दृष्टान्तचूतो वा विश्वाहस्यश्वर-
यपदातिचतुरङ्गवत्समेता सेना यस्य स विश्वसेनश्चक्र-
वर्ती यथाऽसौ प्रधानपुष्पेषु च मध्ये यथाऽरविंदप्रधानमाहुः
तथा कृतात्वायन्त इति कृत्रियास्तेषां मध्ये दान्ता उपशान्ता
यस्य वाक्येनैव शत्रवः स दान्तवाक्यश्चक्रवर्ती । यथा ऽसौ
श्रेष्ठः तदेवं बहून् दृष्टान्तान् प्रशस्तान् प्रदर्श्याधुना जगवन्तं
दार्ष्टान्तिकं स्वनामग्राहमाह । तथा ऋषीणां मध्ये श्रीमान्
वर्द्धमानस्वामी श्रेष्ठ इति ॥११॥ सूत्र० । १ ध्रु० ६ अ० ।

इसु-इषु-पुं० शरे, सूचकत्वात् इषूपमया जिज्ञा ग्रहणविध्य-
र्थके द्रुमपुष्पिकाध्ययने, " जह रहितो ब्रह्मवचनो इसुणा द-
क्खं न विधइ तहेव । साधू गोयरपत्तो संजमद्वक्खंणि णा-
यवो " दश० १ अ० ।

इस्स (ईस) र-ईश्वर-पुं० ईश्वर-ईश्वर-ईश्वर पेश्वर्ये ऐश्वर्येण
युक्त ईश्वरः । नि० सू० ९ अ० । ईश्वरश्च अणिमाद्यष्टविधैश्व-
र्ययुक्ते क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टे सर्वजगत्कारके पुरुष-
विशेषे, " अणिमाद्यष्टविधैश्वर्ययुक्त ईश्वर इत्येके " ।
जीवा० ३ प्रति० । स्था० । आचा० । अनु० । " तथा च
पतञ्जलिः । क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वर
इति । सम्म० । द्वा० ।

ईश्वरवादिनश्च सर्वे जगद्दीश्वरकृतं मन्यन्ते ईश्वरं च सह
सिद्धं ज्ञानवैराग्यधर्मैश्चर्यरूपं चतुष्टयं प्राणिनां च स्वर्गा-
पवर्गयोः प्रेरकमिति तदुक्तं " ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च
जगत्पतेः । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च स हि सिद्धं चतुष्टयम् " । १ ।
अज्ञो जन्तुरनीशोयमात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो ग-
च्छेत्स्वर्गं वा इवज्जमेव वा ॥ २ ॥ तदसमीचीनम् । ईश्वरग्रा-
हकप्रमाणान्नावात् । अथास्ति तद्ग्राहकप्रमाणमनुमानम् ।
तथाहि यत् स्थित्वाऽभिमतफलसंपादनाय प्रवर्तते तद्वृत्ति-
मत्कारणाधिष्ठितं यथा वास्या चैर्धीकरणादौ प्रवर्तते च स्थि-
त्वा सकलमपि विश्वं स्वफलसाधनायेति न खलु वास्यादयः
स्वत एव प्रवर्तन्ते तेषामचेतनत्वान् स्वभावत एव चेत् प्रव-
र्तन्ते तर्हि सदैव तेषां प्रवर्तनं भवेत् न च भवति तस्य स्थि-
त्वा स्थित्वा प्रवर्तनं केनचित्प्रेक्षावता प्रवर्तकेन भवितव्यं
सकलस्यापि च जगतः स्थित्वा स्थित्वा स्वफलं साधयतः
प्रवर्तक ईश्वर एवोपपद्यते नान्यः इतिश्वरसिद्धिः । तथा
अपरमनुमानं यत्पारिमाण्यत्वादिब्रह्मणसन्निवेशविशेषज्ञात्
तच्चेतनावता कृतं यथा घटादिपारिमाण्यत्वादिब्रह्मणो-
विशेषभाक् भूभूधरादिकमपि तदेतदयुक्तं सिद्धसाधनेन
पक्षस्य प्रसिद्धसंबन्धत्वात् तथाहि सकलमपीदं विश्ववै-
चित्र्यं कर्मनिबन्धनमिच्छामो-यतो ऽमी वैतादृशहिम-
वदादयः पर्वता भरतैरावतविदेहान्तरद्वीपादीनि च क्षेत्राणि

तथा तथा प्राणिनां सुखदुःखादिहेतुतया यत्परिणमन्ते तत्र
तथा तथा परिणामने तत्तन्निवासिनामेव तेषां जन्तूनां कर्म-
कारणमवसेयं नान्यत्तथाच दृश्यते एव पुण्यवति राज्यमनु-
शासति रूपतौ तत्कर्मप्रज्ञावतः सुभिक्षादयः प्रवर्तमाना कर्म
च जीवाश्रितं जीवाश्च बुद्धिमन्तश्चेतनावत्त्वात् ततो बुद्धिमत्का-
रणाधिष्ठितत्वे चेतनावत्कृतत्वे च साध्यमाने सिद्धसाधनम् ।
अथ बुद्धिमान् चेतनावान् वा विशिष्ट एवैश्वरः कश्चित्साध्य-
ते तेन न सिद्धसाधनं तर्हि दृष्टान्तस्य साध्यविकलता वास्यादौ
घटादौ चेश्वरस्याधिष्ठायकत्वेन कारणत्वेन वा व्याप्रियमाण-
स्यानुपलब्ध्यमानत्वात् चर्ककिमुक्तकारादीनामेवं तत्र तत्रान्य-
यव्यतिरेकता व्याप्रियमाणानां निश्चीयमानत्वात् । अथ चार्क-
क्यादयोऽपि श्वरप्रेरिता एव तत्र तत्र कर्मणि प्रवर्तन्ते न स्वत-
स्ततो न दृष्टान्तस्य साध्यविकलता । नन्वेवं तर्हि ईश्वरोप्यन्य-
नेश्वरेण प्रेरितः स्वकर्मणि प्रवर्तते न स्वतो विशेषाभावात्
सोऽप्यन्येनेश्वरेण प्रेरित इति विकाहसंख्यायां तमःसंतति-
रिवादप्यपर्यन्तान्यान्वयाभावात्पादयन्ती प्रसरत्यनवरथा । अथ-
मन्येया चर्कक्यादिको जन्तुः सर्वोपि स्वरूपेणाइस्ततः सप्रे-
रित एव स्वकर्मणि प्रवर्तते भगवांस्त्वीश्वरः सकलपदार्थ-
ज्ञाता ततो नासौ स्वकर्मण्यन्यं सप्रेरकमपेक्षते तेन नानवस्था,
तदप्यसत् इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात् तथाहि सकलपदार्थ-
यथावस्थितस्वरूपज्ञातृत्वे सिद्धे सत्यन्याप्रेरितत्वसिद्धिः
अन्याप्रेरितत्वसिद्धौ च सकलजगत्कारणतः सर्वज्ञत्वसिद्धि-
रित्येकासिद्धावन्यतरस्याप्यसिद्धिः । अपिच यद्यसौ सर्वज्ञो-
वीतरागश्च तत्किमर्थमन्यं जनमसद्व्यवहारे प्रवर्तयति
मन्यस्या हि विवेकिनः सद्भवद्वार एव प्रवर्तयन्ति नासद्भव-
वहारे, स तु विपर्ययमपि करोति ततः कथमसौ सर्वज्ञो
वीतरागो वा । अथोच्यते सद्भववहारविपर्ययमेव भगवानुपदेशं
ददाति तेन सर्वज्ञो वीतरागश्च यश्चाधर्मकारिजनसमूहः तं
फलमसदनुज्ञावयति येन स तस्मादधर्माध्यावर्तते तत उचि-
तफलदायित्वाद्विवेकवानेव भगवानिति न कश्चिद्दोषः तदप्य-
समीक्षिताभिधानं यतः पापेपि प्रथमं स एव वर्तयति नान्यो न
च स्वयं प्रवर्तते तस्याज्ञत्वेन पापे धर्मे वा स्वयं प्रवृत्तयोगा-
त्ततः पूर्वं पापे प्रवर्तयते तत्फलमनुज्ञाय पश्चाद्धर्मं प्रवर्त-
यतीति केयमीश्वरस्य प्रेक्षापूर्वकारिता । अथ पापे ऽपि
प्रथमं प्रवर्तयति तत्कर्माधिष्ठित एव तथाहि तदेवं तेन जन्तु-
ना कृतं कर्म यद्वशात्पाप एव प्रवर्तयते ईश्वरोपि च जगवान्
सर्वज्ञः तथा रूपं तत्कर्म साक्षात् ज्ञात्वा तं पाप एव प्रवर्त-
यति तत उचितफलदायित्वात्प्रेक्षापूर्वकारिता । ननु
तदपि कर्म तेनैव कारितं ततस्तदपि कस्मात्प्रथमं कारय-
तीति स एवाप्रेक्षापूर्वकारिताप्रसङ्गः अथाधर्ममसौ न
कारयति किंतु स्वत एव सोऽधर्ममाचरति अधर्मकारिणं
तु तत्फलमसदनुज्ञावयति तदन्येश्वरवत् । यथाहि तदन्य-
श्वरराजादयो नाम धर्मे जनं प्रवर्तयन्ति अधर्मफलं तु
प्रेक्षादिकमनुज्ञावयन्ति तद्वद्भगवानीश्वरोपि, तदप्युक्तम-
न्येईश्वराः पापप्रतिषेधं कारयितुमीशाः नहि नाम राजा-
नेपि उग्रशासनाः पापे मनोवाक्कायनिमित्ते सर्वथा प्रतिषेध-
यितुं प्रजविष्णवः स तु जगवान् धर्माधर्मविधिप्रतिषेध-
विधापनसमर्थ इष्यते तत्कथं पापे प्रवृत्तं न प्रतिषेधयति
अप्रतिषेधश्च परमार्थतः स एव कारयति तत्फलस्य पश्चादनु-
ज्ञावनादिति तदवस्थ एव दोषः । अथ पापे प्रवर्तमानं प्रति-
षेधितुमशक्त इष्यते तर्हि नैवोक्तैरिदमभिधातव्यं सर्व-

मीश्वरेण कृतमिति । अपिच यदसौ स्वयमधर्मं करोति तथा धर्ममपि करिष्यति फलं च स्वयमेव मोक्षयन्ते ततः किमीश्वर कल्पनया विधेयमिति । उक्तं च " अशक्त्याऽन्येभ्यः पाप-प्रतिषेधं न कुर्वते । स त्वत्यन्तमशक्तेभ्यो, व्याहृतमतिरिच्यते १ अयमप्यशक्त एवासौ, तथा सति परिस्फुटम् । नेश्वरेण कृतं सर्वमिति यत्तत्त्वमुच्यते ॥ २ ॥ पापवत्स्वार्थ-कारित्वान् धर्मादिरपि किनतः ॥ इति । अथ वृथीयाः स्वयमसौ धर्माधर्मौ करोति तत्फलं त्वीश्वर एव मोक्षयति तस्य धर्माधर्मफलभोगे स्वयमशक्त्यादिति, तदप्यन्त यतो यो नाम स्वयं धर्माधर्मौ विधातुमर्हं स कथं तत्फलं स्वयमेव न मोक्षुमीशो नहि पक्षमोदनं समर्थो नहि मोक्षुमिति लोके प्रतीतम् । अथवा जयत्वेतदपि तथापि धर्मफलमुन्मत्तदेवाङ्गनासंस्पर्शादिरूपमनुजाययतु तस्यैष्ट्यादधर्मफलं तु नरकप्रयातादिरूप कस्मादनुजाययति नहि मन्यस्य भायमवद्यमानाः परमकरुणापरीतचेतसः प्रज्ञावन्तो निरर्थकं परपीनाहेतौ कर्मणि प्रवर्तन्ते क्रीकार्या जगवतः तथा प्रवृत्तिरिति चेत् यद्येवं तर्हि कथमसौ प्रज्ञायान् तस्य हि प्रवर्तनं क्रीकामाधर्मव फलं ते पुनः प्राणिनः स्यान्ते स्यान्ते प्राणैर्वियुज्यन्ते । उक्तं च " क्रीमार्था तस्य क्षीतश्चेत्येकापूर्वक्रिया कृतः । एकस्य क्षणिका नृमिः, अन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥ १ ॥ " अपिच क्रीमा लोके सरागस्योपपन्न्यते जगत्वाञ्च बीतरागस्ततः कथं तस्य क्रीमा सङ्गतिमङ्गति । अथ सोऽपि सराग इत्येते तर्हि शेषजन्तुरिवावीतरागत्वाच्च सर्वज्ञो नापि सर्वस्य कर्तव्यापतितम् । अयं रागादिरुतोऽपि स सर्वज्ञः सर्वस्य कर्ता च भवति तथा स्वभावत्वात् ततो न कश्चिदोपो नहि स्वभावे पर्यनुयोगो घटनामुपपद्यते । उक्तं च । " इदमेवं नयेत्येतत्, कस्य पर्यनु-योज्यताम् । अग्निर्देहति नाकाशं, कोऽत्र पर्यनुयोज्यताम् " ॥ तदेतदसम्यक् यतः प्रत्यक्षतः तथारूपे स्वभावे च गते यदि पर्यनुयोगो विधीयते तत्रेदमुत्तरं विजृम्भते । यया स्वभावे पर्यनुयोगो भवतीति यया प्रत्यक्षेणापह्न्यमाने घट्टेर्दाहादहता दाहकत्वरूपे स्वभावे, तथाहि यदि तत्र कोऽपि पर्यनुयोगमाधत्ते यया कथमेव वृद्धिर्दाहकस्वभावा जाता यदि वस्तुत्वेन तर्हि व्यामादिकं न दाहकस्वभावं जयति वस्तुत्वा-द्विशेषादिति तत्रेदमुत्तरं विधीयते दाहकत्वरूपो हि स्वभा-वो बह्वः प्रत्यक्षत एवोपपन्न्यते ततः कथमेव पर्यनुयोगमर्हति न हि ह्येऽनुपपन्नता नाम तथाचोक्तम् । स्वभावोऽप्यङ्गतः सिद्धे र्यदि पर्यनुयुज्यते । तत्रेदमुत्तरं वाच्यं, न ह्येऽनुपपन्नता ॥ १ ॥ ईश्वरस्तु सर्वजगत्कर्तृत्वेन सर्वज्ञत्वेन च नोपपन्नस्ततस्तत्र तथा-स्वभावत्वकल्पनादवश्यं पर्यनुयोगमाश्रयते । यदि पुनरदृष्टे-तथास्वभावत्वकल्पनापर्यनुयोगानाश्रयान्पुण्यमयते तर्हि सर्वो-पि वादी तं तं पक्षमाश्रयन् परेण विज्ञोन्नितस्तत्र तत्र तथा २ स्वभावताकल्पनेन परं निरुत्तरीकृत्य बन्धजयपताक एव जघेत् ॥ उक्तं च ॥ अन्यथा " यत्किञ्चिदात्माभिमतं विधाय, निरुत्तरस्तत्र कृतः परेण ॥ वस्तुस्वभावैरिति वाच्यमित्यं, तदु-त्तरः स्याद्विजयं समस्तः ॥ किञ्च ॥ सर्वे यदि जगदीश्वरकृतं मन्यन्ते तर्हि सर्वाण्यपि शास्त्राणि सकलदर्शनगतानि तेन प्रय-र्तितानीति प्राप्तं तानि च शास्त्राणि परस्परं विरुद्धार्थानि ततो वक्ष्यं कानिचित्सत्यानि कानिचिदसत्यानि ततः सत्यासत्यो-पदेशदानात्कथमसौ प्रमाणम् । उक्तं च । " शास्त्रान्तराणि सर्वाणि, यदीश्वरविकल्पतः ॥ सत्यासत्योपदेशस्य, प्रमाणं-

दानतः कथम् ॥ १ ॥ अथ सकलानि शास्त्राणि ईश्वरकारितानि किन्तु सत्यान्वेव ततो न कश्चिदोपायकाशस्तर्हि शास्त्रान्तरव-देव नरेश्वरेणान्यदपि व्यधायीति इता तव पक्षसिद्धिरिति । अन्यच्च यादृग्भूतं संस्थानादि बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वेनोपपन्नं तादृग्भूतमेवान्यत्रापि बुद्धिमन्तमात्मनो हेतुमनुमापयति यथा जीर्णदेवकुलकूपादिगतं न दोषं नहि सन्ध्याञ्जरागवदमीका-दिगतं संस्थानाद्यात्मनो बुद्धिमन्तं कर्तारमनुमापयति तथा प्रतीतिरभावात् तद्वत्तस्य संस्थानादेर्बुद्धिमत्कारणत्वेन निश्चया-जावात् तथा भूतधरादिगतमपि संस्थानादिकं न बुद्धिमत्कार-णपूर्वकत्वेन निश्चितमिति कथं तद्वशाद्बुद्धिमतः कर्तुर्नुमानम् । अथ मन्येथास्तदपि संस्थानादि तादृग्भूतमेव संस्थानादिशब्द-वाच्यत्वात् नचैवं तत्कर्तुर्बुद्धिमतोऽनुमाने काञ्चित्पि बाधा-मुपपन्नमिहे ततः सर्वं सुस्थितमिति तदयुक्तं शब्दादिरुद्ध-वशाज्जात्यन्तरेपि प्रवर्तन्ते ततः शब्दसाम्यात् । यदि तथारूप-वस्त्वनुमानं तर्हि गोत्वाच्छगादीनामपि विषाणितामनुमीय-तां विशेषणमावात् । अथ तत्र प्रत्यक्षेण बाधोपपन्न्यते ईश्वरानु-मानेन ततो न कश्चिदोप इति तदेतदतीव प्रमाणमार्गान-भिज्ञतासूचकं यतो यत एवं तत्र प्रत्यक्षेण बाधोपपन्नोऽत एव नान्यत्रापि शब्दसाम्यात्तथारूपवस्त्वनुमानं कर्तव्यं प्रत्य-क्षत एव शब्दसाम्यस्य वस्तुतथारूपेण सदाविनाजावि-त्वस्याजावाचगमात् । न च बाधकमत्र नोपपन्न्यते इत्येवा-नुमानं प्रवर्तते किन्तु वस्तुसंबन्धवद्वात् तथाचोक्तम् " ननु बाध्यत इत्येव-मनुमानं प्रवर्तते ॥ संबन्धदर्शनात् तस्य प्रवर्तन-मिहेत्येते " इति स च संबन्धोऽत्र न विद्यते तदप्राहकप्रमाणा-जावात् ततोऽनैकान्तकता हेतोरित्यं चैतदङ्गीकर्तव्यमन्यथा यो यो मुद्दिकारः स स कुम्भकृतो यथा घटादिर्मुद्दिकारश्चायं बल्मीकस्तस्मात्कुम्भकारकृत इत्यप्यनुमानं समीचीनतामाच-नीस्करोत बाधकमात्रादर्शनात् । तथाहि यदि तत्र कुम्भ-कारः कर्ता भवेत्तर्हि कदाचिदुपपन्न्येत नचोपपन्न्येत तस्मा-देव तदयुक्तमिति तदेतदीश्वरानुमानेपि समानम् ॥ यदि हि सर्वस्यापि वस्तुजातस्येश्वरः कर्ता कश्चित्कदाचिदुपप-न्न्येत न चोपपन्न्येत तस्मादप्यतीकमिति कृतं प्रसङ्गं । न० ॥

अथ तदजितमतीश्वरस्य जगत्कर्तृत्वाद्युपगम-

मिथ्याभिनिवेशरूपं निरूपयन्नाह ॥

कर्तास्ति कश्चिज्जगतः सचैकः, स सर्वगः स स्ववशः स नित्यः । इमाः कुहेवाकविम्वनाः स्यु-स्तेषां न येषामनुशा सकस्त्वम् ॥ ६ ॥

जगतः प्रत्यक्षादिप्रमाणोपपन्नद्वयमाणचराचररूपस्य विश्व-त्रयस्य कश्चिदनिर्वचनीयस्वरूपः पुरुषविशेषः कर्ता स्रष्टाऽस्ति विद्यते । तेहीत्यं प्रमाणयन्ति उर्ध्वोपर्वततर्वादिकं सर्वं बुद्धिमाकर्तृकं कार्यत्वाद्यधत्कार्यं तत्तत्सर्वं बुद्धिमाकर्तृकं यथा घटस्तथाचैवं तस्मात्तथा । व्यतिरेके व्योमादि । यश्च बुद्धिमास्तत्कर्ता स जगवानीश्वर एवेति । नचायमसिद्धो हेतुर्यतो भूतधरादेः स्वस्वकारणकलापजन्यतया अवयवि-तया वा कार्यत्वं सर्ववादिनां प्रतीतमेव । नाप्यनैकान्तिको वि-रुद्धो वा विपक्षादत्यन्तव्यावृत्तत्वात् । नापि काळात्ययापदिष्टः प्रत्यक्षानुमानागमावाधितधर्मधर्म्यन्तरप्रतिपादितत्वात् । नापि प्रकरणसमः तत्प्रतिपन्धिधर्मोपपादनसमर्थं प्रत्यनुमाना-भावात् । न च वाच्यमीश्वरः पृथ्वीपृथ्वीधरादेर्विधाता न भवति अशरीरित्वाकिञ्चित्तात्त्विकमिति प्रत्यनुमानं तद्बाधकमिति

यतोऽश्वरूपो धर्मी प्रतीतोऽप्रतीतो वा प्ररूपितः । न ताव-
दप्रतीतो हेतोराश्रयासिद्धिप्रसङ्गात् । प्रतीतश्चेद्वेन प्रमाणेन स
प्रतीतस्तेनैव किं स्वयमुत्पादितं स्वतन्त्रं प्रतीयते इत्यतः
कथमशरीरत्वं तस्मान्निरवद्य एवायं हेतुरिति । सचैक इति चः
पुनरर्थं स पुनः पुरुषविशेष एकोऽद्वितीयः यद्वा हि विश्व-
विधातृत्वस्वीकारे परस्परविमतसंज्ञावनाया अनिवार्यत्वा-
देकैकस्य वस्तुनोऽन्यान्यरूपतया निर्माणे सर्वमसमञ्जसमापद्ये
तेति । तथा (स सर्वग इति) सर्वत्र गच्छतीति सर्वगः सर्व-
व्यापी तस्य हि प्रतिनियतदेशवर्तित्वेऽनियतदेशवृत्तीनां वि-
श्वत्रयान्तर्वर्तिपदार्थसाधार्यानां यथावन्निर्माणानुपपत्तिः कुम्भ-
कारादिषु तथा दर्शनात् । अथवा सर्वं गच्छति जानातीति
सर्वगः सर्वज्ञः सर्वं गत्यर्था ज्ञानार्था इति वचनात् सर्वज्ञत्वा-
ज्ञावे हि यथोचितोपादानकारणाद्यनाभिज्ञत्वादनुसूक्तकार्योत्प-
त्तिर्न स्यात् । तथा स स्ववशः स्वतन्त्रः सकलप्राणिनां
स्वेच्छया सुखदुःखयोरनुज्ञावनसमर्थत्वात्तथा चोक्तम् “ईश्वर-
प्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा भवन्मेव वा, अज्ञो जन्तुरनीशायमात्मनः
सुखदुःखयोरिति” पारतन्त्र्ये तु तस्य परमुखप्रेक्षितया मुख्य-
कर्तृत्वव्याघातादनीश्वरत्वापत्तिः । तथा (स नित्य इति)
अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकरूपस्तस्य ह्यनित्यत्वे परोत्पाद्यतया कृ-
तकत्वप्राप्तिः । अपेक्षितपरव्यापारो हि भावः स्वज्ञावनिष्पत्तौ
कृतक इत्युच्यते यश्चापरस्तकर्ता कल्प्यते स नित्योऽनित्यो
वा स्यान्नित्यश्चेदधिकृतेश्वरेण किमपराक्रमम् । अनित्यश्चेत्तस्या
प्युत्पादकान्तरेण ज्ञाव्यं तस्यापि नित्यानित्यत्वविकल्पकदृष-
नायामनवस्थादौस्थ्यमिति तदेवमेकत्वादिविशेषणविशिष्टो
भगवानीश्वरस्त्रिजगत्कर्त्तृ इति पराच्युपगममुपदेश्योत्तरार्कन
तस्य दुष्टत्वमाचष्टे । इमा एता अनन्तरोक्ताः कुहेवाकविम्वनाः
कुत्सिताः हेवाका आग्रहविशेषाः कुहेवाकाः कदाग्रहा इत्यर्थः
त एव विम्वना विचारचातुरीवाह्यत्वेन तिरस्काररूपत्वादि
गोपकप्रकारा स्युर्जवेयुस्तेषां प्रामाणिकापसदानां येषां हे-
स्वामिन् । त्वं नानुशासको न शिक्षादाता तदभिनिवेशानां
विम्वनारूपत्वज्ञापनार्थमेव पराभिप्रेतपुरुषविशेषणेषु प्रत्येकं
तत्तच्छब्दप्रयोगमसूयागर्भमाविर्भाव्याचकार स्तुतिकारः ।
तथाचैवमेव निन्दनीयं प्रति वक्तारो वदन्ति “ स मूर्खः स
पापीयान् स दरिद्रः इत्यादि ” त्वमित्येकवचनसंयुक्तयुष्म-
च्छब्दप्रयोगेण परेऽशितुः परमकारुणिकतयाऽनपेक्षितस्वपर
पञ्चविभागमितरशास्त्रिणामसाधारणमद्वितीयं हितोपदेश-
कत्वं ध्वन्यते । अतोऽत्रायमाशयो यद्यपि जगवान् विशेषेण
सकलजगज्जन्तुजाते हितावहां सर्वत्र एव देशानावाचमाचष्टे
तथापि सैव केषांचिन्निचितनिकाचितपापकर्मकलुषितात्मनां
रुचिररूपतया न परिणमते अपुनर्वन्धकादिव्यतिरिक्तत्वेनायो-
न्यत्वात्तथा च कादम्बर्यां चाणोपि वज्राण “ अपगतमद्वे हि
मनसि स्फटिकमणाविव रजानिकरगजस्तयो विशन्ति सुख-
मुपदेशगणा गुरुवचनममहमपि सद्भिन्नमिव महदुपजनयति ।
श्रवणस्थितं शृङ्गमभव्यस्येति ” यतो वस्तुवृत्त्या न तेषां जग-
दानुशासक इति । नचैतावता जगद्गुरोरसामर्थ्यसंभावना,
नहि कावदृष्टमनुजीवयन् समुजीवितेतरदृष्टको विपभिप-
गुपादम्भनीयोऽतिप्रसङ्गात् । स हि तेषामेव दोषः । न खलु
निस्त्रिजुचनानोगमवभासयन्तोपि ज्ञानवीया भानवः कौशि-
कशोकस्थाद्वोकहेतुतामज्जमाना उपादम्भसंज्ञावनास्पदम्
तथा च श्रीसिद्धसेनः “ सधर्मबीजवपनानघकौशवस्य,
यल्लोकान्यथ ! तवापि त्रिज्ञान्यमृन् । तत्राद्भुतं खगकुब्जे-

विवह तामसेषु सूर्याशवो मधुकरीचरणावदाताः ॥ १ ॥
अथ कथमिव तत्कुहेवाकानां विम्वनारूपत्वमिति श्रुतः
यत्तावदुक्तं परैः “क्षित्यादयो बुद्धिमत्कर्तृकाः कार्यत्वात् घटव-
दिति तदयुक्तं व्याप्तेरग्रहणात् । साधानं हि सर्वत्र व्याप्तौ
प्रमाणेन सिद्धायां साध्यं गमयेदिति सर्ववादिस्वादः । स
चायं जगन्ति सृजन् सशरीरोऽशरीरो वा स्यात् सशरीरोपि
किमस्मदादिवद्दृश्यशरीरविशिष्ट उत पिशाचादिवद्दृश्य-
शरीरविशिष्टः । प्रथमपक्षे प्रत्यक्षबाधस्तमन्तरेणापि च
जायमाने तृणतत्पुरुषद्वन्द्वनुरादौ कार्यत्वस्य दर्शनात् ।
प्रमेयत्वादिवत्साधारणानैकान्तिको हेतुः । द्वितीयविकल्पे
पुनरदृश्यशरीरत्वे तस्य माहात्म्यविशेषः कारणमाहो-
स्विदस्मदाद्यदृष्टवैगुण्यम् । प्रथमप्रकारः कोशपानप्रत्या-
यनीयः तत्सिद्धौ प्रमाणाभावात् । इतरेतराश्रयदोषा-
पत्तेश्च । सिद्धे हि माहात्म्यविशेषे तस्यादृश्यशरीरत्वं प्रत्ये-
तव्यं तत्सिद्धौ च माहात्म्यविशेषोपसिद्धिरिति । द्वितीय-
कस्तु प्रकारो न संवत्येव विचारगोचरे संशयाऽनिवृत्तेः ।
किं तस्यासत्त्वाददृश्यशरीरत्वं बान्धव्यादिवत् किंवाऽस्म-
दाद्यदृष्टवैगुण्यात्पिशाचादिवदिति निश्चयाज्ञावात् । अशरी-
रश्चेत्तदा दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयवैपम्यादिरूपो हेतुः । घटादयो
हि कार्यरूपाः सशरीरकर्तृका दृष्टा अशरीरस्य च सनस्तस्य
कार्यप्रवृत्तौ कुतः सामर्थ्यमाकाशादिवत् । तस्मात्सशरीरा-
शरीरवृत्तौ पक्षद्वयेपि कार्यत्वहेतोर्व्याप्त्यसिद्धिः । किंच त्व-
न्मतेन काव्यात्ययापदिष्टोप्ययं हेतुः धर्म्येकदेशस्य तद्विद्युद-
न्नादेरिदानीमप्युत्पद्यमानस्य विधातुरनुपपन्नच्यमानत्वेन प्रत्य-
क्षबाधितधर्म्यनन्तरहेतुभणनात्तदेव न कश्चिज्जगतःकर्ता । एक-
त्वादीनि तु जगत्कर्तृत्वव्यवस्थापनायानीयमानानि तद्विशेष-
णानि पण्डे प्रति कामिन्या रूपसंपन्निरूपणप्रायाण्येव तथापि
तेषां विचारसहत्वव्यवस्थायै किंचिदुच्यते तत्रैकत्वचर्चस्तावत्
यद्नामेककार्यकरणे धैमत्यसंभावनाति नायमेकान्तः । अनेक-
कीटिकाशतनिष्पाद्यत्वेपि शक्रमूर्ध्नोऽनेकशिल्पिकल्पितत्वेपि
प्रासादादीनां नैकसरधानिर्वर्तितत्वेपि मधुच्छन्नादीनां चैकरू-
पताया अविगानेनोपपन्नमात् । अथैतेष्वप्येक एवेश्वरः कर्त्तृ इति
श्रूये एव चेद्भवतो जवानीपतिं प्रति निष्प्रतिमा वासना तर्हि
कुविन्दकुम्भकारादितिरस्कारेण पटघटादीनामपि कर्ता स
एव किं न कल्प्यते । अयं तेषां प्रत्यक्षसिद्धं कर्तृत्वं कथमप-
ह्नोतुं शक्यं तर्हि कीटिकादिभिः किं तत्र विराड् यत्तेषामसदृश-
तादृशप्रयाससाध्यं कर्तृत्वमेकहेतव्येवापलभ्यते तस्माद्वैमत्यम-
थान्महेऽशितुरेकत्वकल्पनाभोजनादिव्ययज्यात्कृपणास्यात्यन्त-
वल्लभपुत्रकलत्रादिपरित्यजनेन शुन्यारण्यानीसेवनामिव । तथा
सर्वगतत्वमपि तस्य नोपपन्नं तस्मिन् शरीरात्मना ज्ञानात्मना वा
स्यात् । प्रथमपक्षे तदीयेनैव देहेन जगन्नस्य व्याप्तत्वादि-
तरनिर्मेयपदार्थानामाश्रयानवकाशः । द्वितीयपक्षे तु सिद्धसा-
ध्यताऽस्माभिरपि निरतिशयज्ञानात्मना परमपुरुषस्य जगन्नय-
क्रोमीकरणाच्युपगमात् । यदि परमेवं जवत्प्रमाणीकृतेन
वेदेन विरोधः । तत्र हि शरीरात्मना सर्वगतत्वमुक्तम् । “ विश्व-
तश्चक्षुस्त विश्वतो मुखो विश्वतः पाणिस्त विश्वतः पादिति
श्रुतेः ” यच्चोक्तम् । तस्य प्रतिनियतदेशवर्तित्वं त्रिजुवनगतप-
दार्थानामनियतदेशवृत्तीनां यथावन्निर्माणानुपपत्तिरिति ।
तत्रेदं पृच्छते स जगन्नयं निर्ममाणस्तत्कादिवत्साक्षाद्देहव्यापा-
रेण निर्मिमीते यदि वा संकल्पमात्रेण । आद्ये पक्षे एकस्यैव-
चूचूधरादेर्विधानेऽङ्कोदीयसः काव्यकेपस्य संज्ञवाहंहीयसा-
प्यनेहसा न परिसमाप्तिः । द्वितीयपक्षे तु संकल्पमात्रेणैव

उचितकार्यकल्पनायां नियतदेशस्यायित्वेपि न किञ्चिदुप-
मुत्पदयामः नियतदेशस्थायिनां सामान्यदेवानामपि संक-
ल्पमात्रेणैव तत्तत्कार्यसंपादनप्रतिपत्तेः ॥
किञ्च तस्य सर्वगतन्येष्टीक्रियमाणेऽशुचिषु निरन्तरमन्तमसेषु
नरकादिस्यनेत्यपि तस्य वृत्तिः प्रसज्यते तथाचानिष्टापत्तिः ।
अथ शुष्मत्पक्षेऽपि यदाज्ञानात्मना सर्वजगद्वयं व्याप्नोतीत्यु-
च्यते तदाऽशुचिरस्मादादीनामप्युपलब्धसंभावनासार-
कादिषुः स्वस्वरूपसंवेदनात्मकतया दुःस्थानुभवप्रसङ्गाद्यानि-
ष्टापत्तिस्तुल्येति चेत्तदेतदुपपत्तिभिः प्रतिफलमशक्तस्य धृ-
त्तिभिरैवावकरणं यतो ज्ञानमप्राप्यकारि स्वस्वत्वस्यैव विषयं
परिचिन्तन्ति न पुनस्तत्र गत्वा तत्कुतो भवदुपाश्रयः समी-
चीनः । तर्हि भवतोप्यशुचिज्ञानमात्रेण तज्ज्ञासादाशुचृतिस्त-
द्भावे हि स्वकचन्दनाङ्गनारसवन्यादिविचिन्तनमात्रेणैव तृप्ति-
सिद्धौ तत्प्राप्तिप्रयत्नैकफलप्रसक्तिरिति । यत्तु ज्ञानात्मना सर्व-
गतन्ये सिद्धसाधनं प्रागुक्तं तच्छान्तिमात्रमपेक्ष्य भवत्यं तथा-
च वक्तारो नयन्ति । “अस्य मतिः सर्वदाश्रेषु प्रसरति इति” ।
न च ज्ञानं प्राप्यकारि तस्यात्मभ्रमेनैव यद्विनिर्गमाभावाद्-
विनिर्गमे चात्मनोऽचेतन्यापत्त्याऽजीवन्प्रसङ्गाच्चाह धर्मो ध-
र्मिणमतिरिच्य कचन केवला विज्ञोक्तिः । यच्च परे दृष्टान्त-
यन्ति “यथा सूर्यस्य किरणा गुणरूपा अपि सूर्योन्निष्पत्य
शुचनं भासयन्त्येवं ज्ञानमप्यात्मनः सकाशाद्विनिर्गम्य प्रमेयं
परिचिन्तन्तीति” तत्रदुमुत्तरं किरणानां गुणत्वमसिद्धं तेषां
तैजसपुण्ड्रमयत्वेन व्यप्यत्वात् । यथा तेषां प्रकाशात्मा गुणः
न नेत्र्यां न जातु पृथग्व्यतीति । तथाच भ्रमसंग्रहायां श्री-
हरिजडाचार्यपादाः “किरणा गुणा न द्रव्यं, तैसि पयास्तो
गुणो न वा द्रव्यं । जनाणं त्रायगुणो, कहमद्रव्यो स अत्रत्य १”
गंनूण न परिद्रिद्व, नाणं नयं तयस्मि देतस्मि । त्रायन्यस्मि
य नवरं, अचित्तसत्तीउ विदेयं । २ । होहोवहस्स सत्ती,
त्रायत्या चेव निन्नदेसस्मि । होहं आगरिस्ती दीसइ इह
कजपच्चम्मा ॥ ३ ॥ एवमिह नाणसत्ती, त्रायत्या चेव इद्वि
होणं तं । जउ परिद्रिद्व सज्यं, को ण विरोहो जये तत्य ॥ ४ ॥
इत्यादि अथ सर्वगतः सर्वज्ञः इति व्याख्यानं तत्रापि प्रतिनि-
धियते । ननु तस्य सार्वज्ञ्यं केन प्रमाणेन गृहीतं प्रत्यक्षेण परा-
क्षेपेण वा । न तावत्प्रत्यक्षेण तस्येन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्न-
तयाऽतीन्द्रियग्रहणासामर्थ्यात् । नापि परोक्षेण तच्च अनु-
मानं शाब्दं वा स्यात् । न तावदनुमानं तस्य विद्वद्ग्रहण
विद्वद्भिन्नसंयन्धस्मरणपुर्वकत्वाच्च च तस्य सर्वज्ञत्वेऽनुमेयं
किञ्चिदव्यभिचारिविहितं पश्यामस्तस्याऽत्यन्ताविप्रकृष्टत्वेन
तत्प्रतिविकल्पिन्नसंयन्धग्रहणाभावात् । अथ तस्य सर्वज्ञत्वं
विना जगद्वैचित्र्यमनुपपद्यमानं सर्वज्ञत्वमर्थादापादयतीति
चेन्न अधिनामावाऽज्ञावात् । न हि जगद्वैचित्र्यं तत्सार्वज्ञ्यं
विनाऽन्यथा नोपपन्ना । विविधं हि जगत् स्थावरजङ्गमभेदात्
तत्र जङ्गमानां वैचित्र्यं स्वोपात्तशुभाऽशुभकर्मपरिपाकवशो-
नैव । स्थावराणां तु संचेतनानामियमेव गतिः अचेतनानां
तु तदुपपन्नोपपत्त्यासाधनत्वेनानादिकावसिद्धमेव वैचित्र्य-
मिति । नाप्यागमस्तत्साधकः । सहि तत्कृतोऽन्यकृतो वा
स्यात् । तत्कृत एव चेत्तस्य सर्वज्ञतां साधयति । तदा तस्य
महत्त्वकृतिः स्वयमेव स्वशुणोत्कीर्तनस्य महतामनधिकृत-
त्वात् । अन्यच्च तस्य शास्त्रकर्तृत्वमेव न युज्यते । शास्त्रं हि
वर्णात्मकम् । ते च तादृवादिव्यापारजन्याः । स च शरीर एव
सम्पत्नी । शरीराऽन्युपगमे च तस्य पूर्वोक्ता एव दोषाः ।

अन्यकृतश्चेत्सोऽन्यः सर्वज्ञोऽसर्वज्ञो वा । सर्वज्ञत्वे तस्य द्वैता-
पत्त्या प्रागुक्ततदेकत्वान्युपगमबाधः । तत्साधकप्रमाणचर्चा-
यामनवस्थापातश्च । अतः सर्वज्ञश्चेत् कस्तस्य वचसि विश्वासः
अपरं च भवदभीष्ट आगमः प्रत्युत तत्प्रणेतुरसर्वज्ञत्वमेव
साधयति पूर्वाऽपरविरुद्धाऽर्थवचनोपेतत्वात् । तथाहि
“न हि स्यात्सर्वभूतानि” इति प्रथममुक्त्वा पश्चात्तत्रैव पठि-
तम् “पदज्ञानानि नियुज्यन्ते पशुनां मध्यमे इहनि । अश्वमेध-
स्य वचनान्यूनानि पशुभिर्निष्पिः ।” तथा “अग्नीषोमीयं
पशुमाहमेत” “सप्तदश प्राजापत्यान् पशूनाहमेत” इत्या-
दिवचनानि कथमिव न पूर्वापरविरोधमनुरुच्यन्ते । तथा
“नानृतं द्रव्यात्” इत्यादिनाऽनृतजापणं प्रथमं निषिध्य
पश्चाद् “ब्राह्मणार्थेऽनृतं द्रव्यादित्यादि” तथा “न नर्मयुक्तं
धचनं दिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकावे । प्राणात्यये सर्व-
धनापहारे पञ्चाऽनृतान्याहुरपातकानि ॥ १ ॥ तथा “पर-
द्रव्याणि होष्टवत्” इत्यादिना अदत्तादानमनेकधा निरस्य
पश्चादुक्तं “यद्यपि ब्राह्मणो हवेन परकीयमादत्ते बलेन वा,
तथापि तस्य नाऽदत्तादानम् । यतः सर्वमिदं ब्राह्मणेभ्यो
दत्तम् । ब्राह्मणानां तु दैर्घ्येऽप्यद्वयपलाः परिचुञ्जते तस्मादप-
हरन् ब्राह्मणः स्वमादत्तं स्वमेव ब्राह्मणो वृद्धेऽवस्ते स्वं ददा-
तीति । तथा “अपुत्रस्य गतिर्नास्ति” इति वृषित्वाग्नेकानि
सहस्राणि कुमारान् ब्रह्मचारिणां दिवं गतानि विप्राणामकृत्वा कुत्र
संतति, मित्यादि कियन्तो वा दधिमापभोजनात्कृपणा विवे-
च्यन्ते । तदेवमागमोपि न तस्य सर्वज्ञतां वक्ति । किञ्च सर्वज्ञः
सत्त्वसौ चराचरं चेदिरचयति तदा जगदुपपन्नवकरणस्वै-
रिणः पश्चादपि कर्तव्यनिग्रहान् सुरवैरिण एतदधिकेपका-
रिणश्चास्मदादीन् किमर्थं सृजतीति तन्नायं सर्वज्ञः । तथा
स्ववशत्यं स्वातन्त्र्यं तदपि तस्य न दोदक्षमम् । स हि यदि
नाम स्वाधीनः सन् विश्वं विधत्ते परमकारिणश्च त्वया
वर्ण्यते तत्कथं सुखितदुःखिताद्यवस्थामेदवृन्दस्थपुटितं घट-
यति शुचनमेकान्तशर्मसंपत्कान्तमेव तु किं न निर्मिमीते । अथ
जन्मान्तरोपाजिततत्तद्विद्यशुभाशुजकर्मप्रेरितः संस्तथा करो-
तीति दत्तस्तर्हि स्ववशत्वाय जहाज्जिह्वः । कर्मजन्ये च त्रिभु-
घनवैचित्र्ये विशिष्टहेतुकविष्टपमृष्टिकल्पनायाः कष्टैकफलत्वा-
दस्मन्मतमेवाङ्गीकृतं प्रकाशता । तथा चायाताऽयं “घटकुल्यां
प्रजातामिति” न्यायः । किञ्च प्राणिनां धर्माधर्मावपेक्षमाणश्चे-
दयं सृजति प्राप्तं तर्हि यदयमपेक्षते तन्न करोति इति । नहि
कुशाशो दासादि करोति एवं कर्मापेक्षेऽधीश्वरो जगत्कारणं
स्यात्तर्हि कर्मणीश्वरोऽनीश्वरः स्यादिति । तथा नित्यत्वमपि
तस्य स्वशृह एव प्रणिगद्यमानं हृद्यम् । स खलु नित्यत्वेनैक-
रूपः सन् त्रिभुघनसर्गस्वजावोऽतत्स्वजावो वा प्रथमविधायां
जगन्निर्माणात् कदाचिदपि नोपरमेत । तदुपरमे तत्स्वजाव-
त्वहानिः । एवं च सर्गक्रियाया अपर्यवसानादेकस्यापि का-
र्यस्य न सृष्टिः । घटो हि स्वारम्भकृणादारज्यापरिसमामेरुपा-
न्यकृणां यावन्निश्चयनयाग्निस्रायेण न घटव्यपदेशमासादयति
जहाहरणार्थक्रियायामसाधकतमत्वात् । अतत्स्वजावपेक्षे
तु न जातु जगन्ति सृजेतस्वभावायागागमनवत् । अपिच
तस्यैकान्तनित्यस्वरूपत्वे सृष्टिश्च संहारोपि न घटते नाना
रूपकार्यकारणे नित्यत्वापत्तेः । स हि यैनेव स्वभावेन जगन्ति
सृजेतेनैव तानि संहरेत्स्वभावान्तरेण वा तेनैव चेत् सृष्टिस्त-
हारयोर्योगपद्यप्रसङ्गः स्वजावाभेदात् । एकस्वभावात्कारणा-
दनेकस्वभावकार्योत्पत्तिविरोधात् । स्वभावान्तरेण चेन्न-
ित्यत्वहानिः । स्वजावभेद एव हि लक्षणमनित्यतायाः । यथा

पार्थिवशरीरस्याहारपरमाणुसहकृतस्य प्रत्यहमपूर्वापूर्वोत्पादेन स्वप्नावज्ञेदादनित्यत्वम् । इष्टञ्च ज्ञावानां सृष्टिसंहारयोः शम्भौ स्वप्नावज्ञेदः । रजोगुणात्मकतया सृष्टौ, तमोगुणात्मकतया संहरणे, सात्विकतया च स्थितौ, तस्य व्यापारस्वीकारात् पवं चावस्थाभेदस्तद्भेदे चावस्थावतोऽपि भेदादित्यत्वकृतिः । अथास्तु नित्यस्तथापि स कथं सततमेव सृष्टौ न चेष्टते । इच्छावशाच्चेन्न तु ता अपीच्छाः स्वसत्तामात्रनिवन्धनात्मत्वाभाः सदैव किं न प्रवर्तयतीति स पवोपाहमनः । तथा शम्भोरष्टगुणाधिकरणत्वे कार्यभेदाऽनुमेयानां तदिच्छानामपि विषयरूपत्वात्तत्त्वहानिः केन निवार्यते इति । किंच प्रेक्षावतां प्रवृत्तिः स्वार्थकारुण्याज्यां व्याप्ता ततश्चायं जगत्सर्गे व्याप्रियते स्वार्थात्कारुण्याद्वा न तावत्स्वार्थात्तस्य कृतकृत्यत्वात् । न च कारुण्यात्परदुःखप्रहाणेच्छा हि कारुण्यं ततः प्राक् सर्गाज्जीवानामिन्द्रियशरीरविषयानुत्पत्तौ दुःखाभावेन कस्य प्रहाणेच्छाकारुण्यम् । सर्गांतरकावे तु दुःखिनाऽवलोच्य कारुण्याज्युपगमे दुरुत्तरमितरेतराश्रयम् । कारुण्येन सृष्टिः सृष्ट्या च कारुण्यमिति । नास्य जगत्कर्तृत्वं कथमपि सिध्यति तदेवमेवंविधोपकल्पिते पुरुषविशेषे यस्तेषां सेवादेवाकः स खड्गु केवलं वल्लवन्मोहविरुम्बनापरिपाक इति । अत्र च यद्यपि मध्यवर्तिनो नकारस्य घटाढोढान्यायेन योजनादर्थांतरमपि स्फुरति यथा ' इमाः कुहेवाकविरुम्बनास्तेषां न स्युर्येषां त्वमनुशासक इति ' तथापि सोऽर्थः सहृदयेन हृदये धारणायोग्ययोग्यवच्छेदस्याधिकृतत्वादिति काव्यार्थः । स्या० ६ श्लोकः ।

ईश्वरस्य जगदकर्तृत्वं यथा ।

उवगरणान्नावाञ्च निवेद्यामुत्तयाइ उ वावि ।

ईसरदेहारंने वि तुह्या वा एवत्था वा ॥

नायमीश्वरः जीवादिरकर्माशरीरादिकार्याण्यारभते उपकरणान्नावाहृण्युपकरणरहितकुलावयत् । न च कर्मविना शरीराद्यारम्भजिवादीनामन्यदुपकरणं घटते । गर्भाद्यवस्थास्वयोपकरणासंज्ञावच्छुक्रशोणितादिग्रहणस्याप्यकर्मणोऽनुपपत्तेः । अथवा अन्यथा प्रयोगः क्रियते निश्चेष्टेत्यादिना कर्मशरीराद्यारभते निश्चेष्टत्वादाकाशवत्तयाऽमूर्तत्वादादिशब्दादशरीरत्वात्क्रियत्वात्सर्वगतत्वादाकाशवदेव तथा एकत्वादेकपरमाणुवदित्यादि । अत्रोच्यते शरीरवानीश्वरः सर्वाण्यपि देहादिकार्याण्यारभते । नन्वीश्वरदेहारम्भोऽपि तर्हि तुल्यता पर्यनुयोगस्य तथाह्यकर्मा नारभते निजशरीरमीश्वरो निरुपकरणत्वाद्देहादिरहितकुलावयवदिति । अथान्यः कोपीश्वरस्तच्छरीरारम्भाय प्रवर्तते ततः सापि शरीरवानशरीरो वा यद्यशरीरस्तर्हि नारभते निरुपकरणत्वादित्यादि सैव वक्तव्यता अयशरीरवान् तर्हि तच्छरीरारम्भेऽपि तुल्यता सोप्यकर्मा निजशरीरं नारभते निरुपकरणत्वादित्यादि । अथ तच्छरीरमन्यः शरीरवांस्तर्हि तच्छरीरारम्भेऽपि तुल्यता नारभतेऽतस्तस्याप्यन्य इत्येवमनवस्था । अनिष्टं च सर्वमेतत्तस्मान्नेश्वरो देहादीनां कर्ता किंतु कर्म सद्धितीयो जीव एव निष्प्रयोजनश्चेति देहादीन् कुर्वन्नुत्पत्तकल्प एव स्यात् । सप्रयोजनकर्तृत्वं पुनरनीश्वरप्रसङ्गः । न चानादिशुक्लस्य देहादिकारणेच्छा युज्यते तस्यारागविकल्परूपत्वात् ॥ विशेषः ॥ तथाच 'इणमन्नं तु अज्ञाणं, इहमेगेसिआहिंयाईसरेण कमेवोप' इत्युपक्रम्य 'असोत्तमकासीयं अयाणंतामुसंवहे' इत्युपसंजहार । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

"ईश्वरकर्तृत्वं सुखं दुःखेऽपि न प्रवतः यथासावीश्वरो मूर्ताऽमूर्ता वा । यदि मूर्तस्ततः प्राकृतपुरुषस्येव सर्वकर्तृत्वाभावः । अथाऽमूर्तस्तथा सत्याकाशस्येव सुतरां निष्क्रियत्वम् । अपिच यद्यसौ रागादिमात्रस्ततोऽस्मदाद्यव्यतिरेकाद्विश्वस्याकर्तृत्वं । यथासौ विगतरागस्ततस्तत्कृतं सुभगदुर्भगेश्वरदरिद्रादिजगद्वैचित्र्यम् न घटां प्राञ्जति ततो नेश्वरः कर्तते । सूत्र० ॥

यथा कथंचिदीश्वरस्य कर्तृत्वं सूत्रकृताङ्गे प्रतिपादितम् ।

तथेश्वरोऽपि कर्ता आत्मैव हि तत्र तत्रोत्पत्तिद्वारेण सकलजगद्व्यापनादीश्वरः । तस्य सुखदुःखात्पत्तिकर्तृत्वं सर्वथादिनामविगानेन सिद्धमेव । यच्चात्र मूर्तादि दूषणमुपन्यस्तं तदेवंभूतेश्वरसमाश्रयेण दूराच्छेदितमेवेति ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । ऐश्वर्येण ज्ञानाद्यतिशयवक्त्रेण युक्त ईश्वरः परमब्रह्मवादीनां मुक्तेचौक्षानामुक्ते अर्हतां जिने च । छा० १३ द्वा० - यो० वि० ।

तेषामीश्वरत्वं यथा-

महेशानुग्रहात्केचिद्योगसिद्धिं प्रचक्षते ।

क्लेशाद्यैरपरामृष्टः, पुंविशेषः स चेज्यते । ? ।

केचित्पातञ्जला महेशानुग्रहात् योगस्योक्तवक्त्रेण स सिद्धिमयोगक्षेमवक्त्रेण प्रचक्षते प्रकथयन्ति स च महेशः पुंविशेषः पुरुषविशेषः इत्यते । कीदृश इत्याह क्लेशाद्यैः क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टोऽस्पृष्टस्त्रिष्वपि काहेषु तथाच सूत्रं "क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष इत्यते । कीदृश इत्याह ईश्वर इति अत्र क्लेशा अविद्यास्मिता रागद्वेषाज्जिनिवेशा वदयमाणवक्त्रेण क्लेशमूलाः कर्माशयाः दृष्टादृष्टजन्मवेदनीयः अस्मिन्नेव जन्मन्यनुजवनीयो दृष्टजन्मवेदनीयो जन्मान्तरानुजवनीयोऽदृष्टजन्मवेदनीयस्तीदृशसंवेगेन हि कृतानि पुण्यानि देवताराधनादीनि कर्माणि इहैव जन्मनि फलं जात्यायुर्भोगवक्त्रेण प्रयच्छन्ति । यथा नन्दीश्वरस्य जगन्महेश्वराराधनवत्तादिहैव जन्मनि जात्यादयो विशिष्टाः प्रादुर्भूता न चैतदनुपपत्तिः सन्नुपपत्तेन प्रतिबन्धकापनयने केदारान्तरे जलापूरणवत्पाश्चात्यप्रकृत्यापूरणेनैव सिद्धिविशेषोपपत्तस्तदुक्तम् । " जन्मौषधिमन्त्रतपः समाधिजाः सिद्धयः सिद्धिश्चोत्कर्षविशेषः कायकारणस्य जात्यन्तरपरिणामः प्रकृत्या पूराभिहितमप्रयोजकं प्रकृतीनां चरणभेदस्तु ततः क्लेशकवदिति । सति मूले तद्विपाको जात्यायुर्भोगः सात मूले क्लेशरूपवीजे तेषां कुशलाकुशलं कर्मणां विपाकः फलं जात्यायुर्भोगा प्रवृत्तिं जातिर्मनुष्यादिरायुश्चिरकाञ्चे शरीरसंयन्त्रो भोगा विषयाः इन्द्रियाणि सुखदुःखसंविद्य कर्मकरणजावसाधनव्युत्पत्त्या भोगशब्दस्य, इदमत्र तात्पर्यम् । चित्तं हि द्विविधं साशयमनाशयं च । तत्र योगिनामनाशयं तदाह । ध्यानजननाशयम् अत एव तेषामशुक्लकृष्णं कर्म तदाह कर्माशुक्लकृष्णं योगिनिस्त्रिविधमितरेषां शुभफलदं कर्म यागादिशुक्लम् अशुभफलदं ब्रह्मइत्यादिकृष्णम् उन्नयसंस्कीर्णं शुक्लकृष्णम् । तत्र शुक्लं दानतपःस्वाध्यायादिमतां पुरुषाणां कृष्णं नाराकिणां, शुक्लकृष्णं मनुष्याणां योगिनां तु विवक्षितमिति साशयंचित्तमयोगिनाम् तत्र फलत्यागानुसंधानाज्जात्फलजनकं कर्माशयस्ततस्तद्विपाकानुगुणानामेवाभिव्यक्तिर्वासनानां चिद्विधा हि कर्मवासनाः स्मृतिमात्रफलाजात्यायुर्भोगफलाश्च तत्राद्या येन कर्मणा यादृक् शरीरमारब्धं देवमानुषतिर्यगादिभेदेन जात्यन्तरशतव्यवधानेन पुनस्तथाविधस्यैव शरीरस्यारम्भे तदनुसंधामेव स्मृतिं जनयन्ति,

अन्यादृशीं च न्यग्नावयन्ति देवादिमये नारकादि शरीरोपभोग-
स्मृतिवत् । न चातिव्यवहितयोः स्मृतिसंस्कारयोजन्यजनकजा-
वानुपपत्तिर्द्वानुभूतस्याप्यविचक्षितचित्ते वासनात्मना स्थि-
तस्योद्बोधविशेषसहकारेण स्मृतिविशेषपरिणामे व्यवधाना-
ज्जावात्तदुक्तम् । जातिदेशकालव्यवहितानामप्यानन्तर्यं स्मृति-
संस्कारयोरैकरूपत्वात् ताश्च सुखसाधना वियोगाध्यवसाय-
सङ्कलस्य मोहवृक्षस्य बीजस्यानादित्वादादिरहितास्तदुक्तं
तासामनादित्वमाशयो नित्यत्वात् द्वितीयाया अपि चित्तज्ञ-
मावेयानादिकां संक्षिप्तायायाया पाकमुपयान्ति तथा तथा
गुणप्रधानभावेन स्थिता जात्यानुभोगवृक्षं कार्यमारजन्त
इति । तदेतत्कर्माशयफलं जात्यादिविपाक इति । यद्यपि संवे-
द्यामात्मनां क्लेशादिस्पर्शा नास्ति तथापि ते चित्तगतास्तेषां
व्यपदिश्यन्ते यथा योधगतौ जयपराजयौ स्वामिनः, अस्य
तु त्रिष्वपि कालेषु तथाविधोपि क्लेशादिपरामर्शो नास्तीति
विज्ञज्ञाण्यमन्येभ्यः ॥ १ ॥

ज्ञानमप्रतिष्य यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः ।

ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम् ॥ २ ॥

सात्त्विकः परिणामोत्र, काष्ठा प्राप्ततयेष्यते ।

नाङ्गप्रणाशिकाप्राप्त, इति सर्वज्ञतास्थितिः ॥ ३ ॥

ऋषीणां कापिज्ञादीनामप्ययं परमो गुरुः ।

तदिच्छया जगत्सर्वं, यथाकर्म विवर्त्तते ॥ ४ ॥

ज्ञानादयोह्यत्राप्रतिपक्षाः सहजाश्च शुद्धसत्त्वस्यानादिसंबन्धात्
यथा हीतरेषां सुखदुःखमोहतया विपरिणतं चित्तं निर्मले सा-
त्त्विके धर्मात्मपक्षे प्रतिसंक्रान्तंचिच्छायासंक्रान्तं संवेद्यं भवति
नैवमीश्वरस्य किन्तु तस्य केवलं एव सात्त्विकः परिणामो मोक्ष-
तया व्यवस्थित इति । किंच प्रकृतिपुरुषसंयोगवियोगयोरीश्व-
रेन्द्राव्यतिक्रान्तानुपपत्तेरनादिज्ञानादिमत्त्वमस्य सिद्धम् । १ ।
अत्रेश्वरे सात्त्विकपरिणामः काष्ठाप्राप्ततयाऽस्त्यन्तोत्कृष्टत्वेने-
ष्यते तारतम्यवतां सातिशयानां धर्माणां परमाणवलपत्वस्य-
याकाशे परममहत्त्वस्येव काष्ठाप्राप्तिदर्शनात् । ज्ञानादीनामपि
चित्तधर्माणां तारतम्येन परिदृश्यमानानां क्वचिन्निरतिशयत्वे
सिद्धे न पुन रङ्गप्रमाणादिकथेन्द्रियद्वाराप्राप्त्युपनीतमिति
हेतोः सर्वविषयत्वादेतच्चित्तस्य सर्वज्ञतया स्थितिः प्रसि-
द्धिस्तदुक्तम् 'तत्र निरतिशयं सर्वज्ञवीजम्' । ३ । अयमीश्वरः
कपिज्ञादीनामपि ऋषीणां परम उत्कृष्टो गुरुस्तदुक्तं 'स पूर्व-
यामपि गुरुः कालेनानवच्छेदादिति तस्येश्वरस्येच्छया सर्वज-
गत् यथाकर्म कर्मानतिक्रम्य विवर्त्तते उच्चावचफलज्ञानधति
न च कर्मणैवाव्याप्तिरिदंकारकेण कारकान्तरानुपक्ष्या-
दिति भावः । ४ । एतद्वृत्तयति—

नैतद्युक्तमनुग्राह्यतत्त्वज्ञावत्वमन्तरा ।

नाणुः कदाचिदात्मा स्यादेवतानुग्रहादपि ॥ ५ ॥

उजयोस्तत्स्वजावत्व-जेदे च परिणामिनि ।

अत्युत्कर्षश्च धर्माणांमन्यत्राति प्रसङ्गकः ॥ ६ ॥

एतदीश्वरानुग्रहजन्यत्वं योगस्य न युक्तमनुग्राह्ये तत्त्वभावत्व-
मनुग्राह्यस्वभावत्वमन्तरा विना यतः देवतायामनुग्रहादपि अ-
णुतरात्माभवत्वितीन्द्रावृक्षो कदाचिदपि अणुरात्मान स्यात्
स्वजावापरावृत्तेः । ५ । उजयोरीश्वरात्मनोस्तत्स्वजावत्वजेदे च
व्यक्तिकावृक्षादिजेदेन चित्रिब्रानुग्राह्यानुग्राहकस्वभावज्ञाज-

नत्वे च परिणामिता स्यात् स्वजावजेदस्यैव परिणामजेदार्थ-
त्वात्तथाचार्यं सिद्धान्तः । ज्ञानादिधर्माणामप्युत्कर्षेणेश्वरसिद्धि-
रित्यपि च नास्ति यतो धर्माणामप्युत्कर्षः साध्यमानो ज्ञानादा-
विवान्यत्राज्ञानादावतिप्रसङ्गकोऽनिष्टसिद्धिर्न अन्यत्कृष्टज्ञाना
दिमत्त्वेश्वरस्येव तादृशाज्ञानादिमत्तया तत्प्रतिपक्षस्यापि
सिद्ध्यापत्तेरित्यर्थं च ज्ञानत्वमुत्कर्षापकर्षाऽऽश्रयवृत्ति उत्क-
र्षापकर्षाश्रयवृत्तित्वात्महत्त्ववदित्यत्र ज्ञानत्वं न तथा चित्तध-
र्ममात्रवृत्तित्वाद्ज्ञानत्ववदिति प्रतिरोधो द्रष्टव्यः । प्रकृति-
पुरुषसंयोगवियोगौ च यदि तात्त्विकौ तदात्मनोऽपरिणा-
मित्वं न स्यात् तयोर्द्विष्टत्वेन तस्य जन्यधर्मानाश्रयत्वकृतेः ।
नो चेत्कयोः कारणमीश्वरेच्छा । किंच प्रयोजनानावापि नेश्व-
रो जगत् कुरुते । न च परमकारुणिकत्वाद्वृत्तानुग्रह एवावस्थ-
प्रयोजनमिति भोजस्य वचनं साम्प्रतम् । इत्थं हि सर्वस्याय-
मिष्टमेव संपादयेदित्यधिकं शालावार्तासमुच्चयविवरणः ।

आर्थं व्यापारमाश्रित्य, तदाज्ञापात्रनात्मकम् ।

युज्यते परमीशस्या-नुग्रहस्तत्र नीतितः ॥ ७ ॥

एवं च प्रणवेनैत-जपात्प्रत्यूहसंक्षयः ।

प्रत्यक् चैतन्यज्ञानश्चेत्युक्तं युक्तं पतञ्जलेः ॥ ८ ॥

प्रत्यूहा व्याधयः स्थानं, प्रमादादस्यविभ्रमाः ।

संदेहा विरती नृम्य-ज्ञानश्चाप्यनवस्थितिः ॥ ९ ॥

धातुवैषम्यजो व्याधि-स्थानं चाकर्मनिष्ठता ।

प्रमादो यत्न आदस्य-मौदासीन्यं च हेतुषु ॥ १० ॥

आर्थं ततः सामर्थ्यप्राप्ते न तु प्रसह्य तेन वक्तुं तदाज्ञापा-
त्रनात्मकं व्यापारमाश्रित्य परं कवत्वं तत्र नीतितोऽस्मत्सि-
द्धान्तनीत्या ईशस्यानुग्रहो युज्यते तदुक्तम् । आर्थं व्यापा-
रमाश्रित्य तत्र दोषोपि विद्यत इति ॥ ७ ॥ एवं चार्थव्यापा-
रेणेशानुग्रहादरे च प्रणवेनोकारेणैतस्येश्वरस्य जपात्प्रत्यूहानां
विघ्नानां संक्षयः विषयप्रातिकूल्येनान्तः करणाभिमुखमव्यति
यत्तद्व्यत्यक् चैतन्यं ज्ञानं तस्य ज्ञानश्चेति पतञ्जलेरुक्तं युक्तं
तस्य वाचकः प्रणवस्तज्जपस्तदर्थभावानं ततः प्रत्यक्चैतन्या-
धिगमोन्तरायाज्ञावाश्चेति सूत्रप्रसिद्धेर्गुणविशेषवतः पुरुषस्य
प्रणिधानस्य महाफलत्वात् ॥ ८ ॥ व्याधिस्थानसंशयप्रमा
दादस्यविरतिज्ञान्तिदर्शनादव्यधनृमिकत्वानवस्थितत्वानिचि-
त्तविक्षेपास्तेन्तराया इति ॥ ९ ॥ धातुवैषम्यजो धातुप्रेकादिज
नितो व्याधिर्ज्वरातीसारदिः स्थानं चाकर्मनिष्ठतादित एव
कर्मप्रारम्भः प्रमादो यत्नः आरब्धेऽप्यनुत्थानशीलता आदस्य
च हेतुषु समाधिसाधनेष्वौदासीन्यं माध्यस्थ्यं न तु पक्षपातः १० ।

विज्ञमो व्यत्ययज्ञानं, संदेहः स्यान्नवेत्ययम् ।

अलेदो विषयावेशा-ज्ज्ञेदविरतिः किञ्च ॥ ११ ॥

नृम्यज्ञानः समार्थिनां, जुवःप्राप्तिः कथंचन ।

ज्ञानेपि तत्र चित्तस्या-प्रतिष्ठात्वनवस्थितिः ॥ १२ ॥

रजस्तमोमयाहोषा-धिक्षेपाच्चैतसो ह्यमी ।

सोपक्रमजपाच्चाशं, यान्ति शक्तिं हतिं परे ॥ १३ ॥

प्रत्यक् चैतन्यमप्यस्मा-दन्तर्ज्योतिः प्रथामयम् ।

वहिर्योपाररोधेन, जायमानं मतं हि नः ॥ १४ ॥

योगातिशयतश्चायं, स्तोत्रकादिगुणः स्मृतम् ।

योगदृष्ट्या बुधैर्दृष्टो, ध्यानविश्रामचूमिका ॥ १५ ॥

विभ्रमो व्यत्ययज्ञानं रजते रङ्गबुद्धिदिप्रसाधनेपि योगः
इष्टसाधनत्वं निश्चयः संदेहोयं योगः स्याद्वा नवेत्याकारवि-
पयवेशाच्छेदित्यर्थव्याक्रेषलक्षणदखेदोत्पन्नमलक्षणः किं
लाविरनिर्भवेत् ११ (नृम्यत्वाभसति) कुतोपि हेतोः समा-
धीनां ज्ञेयः स्थानस्याप्राप्तिर्ह्येवामः लाभेपि समाधिप्रा-
प्तावपि तत्र समाधिज्ञेयं चित्तस्याप्रतिष्ठानिवेशस्त्वनव-
स्थितिः ॥ १२ ॥ अमी हि रजस्तमोमयाहोपाच्येतसोविक्रमे
एकाग्रताविरोधिनः परिणामाः सोपक्रमा अपवर्तनीयकर्मजनि-
ताः सन्तो जपान्द्रगवत्प्रणिधानाभाशं यान्ति परिनिरूपकमा
शक्तिं हतिदोषानुबन्धशक्तिजङ्गमुज्जययापि योगप्रतिबन्धसाम-
र्थ्यमेवापगच्छन्तीति ज्ञावः ॥ १३ ॥ अस्माद्भगवज्जपान्द्रहि-
र्यापारोधेन शब्दादिवहिरर्थग्रहत्यागेनान्तर्ज्योतिः प्रयाज्ञाना
दिविद्युक्त्विविस्तारस्तन्मयं प्रत्यक्चैतन्यमपि हि जायमानं मतं
नोस्माकं तथैव त्रिकिञ्चाद्यतिशयोपपत्तेः ॥ १४ ॥
योगातिशयतश्चाज्यन्तरपरिणामोत्कर्षाच्चार्थं जपः स्तोत्रको-
टिगुणः स्मृतश्चिरन्तनाचार्यैः चाग्योगापेक्षया मनोयोगस्याधिक-
त्वादत एव मौनविशेषेणैव जपः प्रशस्यते तथा बुधैर्विशारदै-
र्योगद्वया योगजप्रातिज्ञानेन न्यानस्य विश्रामनूिमिका पुनरा-
रोहस्थानं दृष्टः ॥ १५ ॥

ननु यदि यादृश ईश्वरोऽन्युपगतस्तादृशस्य भवद्विरनन्युप-
गमात्कथमार्थव्यापारेणापि तदनुग्रहसिद्धिरित्याशङ्कायां वि-
पयविशेषपक्षपातेनैव समाधानाभिप्रायवानाह ॥

माध्यस्थ्यमवब्रम्भ्यैव, देवतातिशयस्य च ।

सेवा सर्वैर्बुधैरिष्टा, काळातीतोऽपि यज्जगौ ॥ १६ ॥

माध्यस्थ्यमनिर्णीतविशेषकत्वाभिनिवेशमावलक्षणमवब्र-
म्भ्य देवतातिशयस्य च विशिष्टदेवताख्यस्य च सेवा स्तव-
नन्यानपूजनादिरूपा सर्वैर्बुधैरिष्टा तन्निमित्तकफलार्थत्वेनाभि-
मता स्तवनादिक्रियायाः स्वकर्तृकायाः फलदानसमर्थत्वेपि
स्तवनीयाद्यात्म्यनत्वे ततस्तस्यास्तोत्रादेः फलत्वाभस्य स्तो-
त्रादिनिमित्तकत्वव्यवहाराद्यद्यस्मात्काळातीतोपि शास्त्रकृ-
च्छिरो जगौ । १६ ।

अन्येषामप्ययं मार्गो, मुक्ताविद्यादिवादिनाम् ।

अभिधानादिजेदेन, तत्त्वनीत्या व्यवस्थितः ॥ १७ ॥

मुक्तो बुद्धोऽर्हन्वापि यदैश्वर्येण समन्वितः ।

तदीश्वरः स एव स्यात्तंज्ञानेदोऽत्र केवलम् ॥ १८ ॥

अन्येषामपि तीर्थान्तरीयाणां किं पुनरस्माकमयमस्मदुक्तो
मार्गो देवतादिगोचरो मुक्तादिवादिनामविद्यादिवादिनां च
भतेनाभिधानादीनां नामविशेषणादीनां जेदेपि तत्त्वनीत्या-
परमार्थत एकविषयतया व्यवस्थितः प्रतिष्ठितः ॥ १७ ॥

मुक्तः परमब्रह्मवादिनां बुद्धावौक्षानाम् अर्हन् जैनानां वापीति
समुच्चये यद्यस्मादैश्वर्येण ज्ञानाद्यतिशयलक्षणेन समन्वितो-
युक्तो वर्तते तत्तस्मादीश्वरोऽस्मदुक्तः स एव मुक्तादिः स्यात्
संज्ञानेदो नामनानात्वमत्र मुक्तादिप्रज्ञापनार्था केवलम् ॥ १८ ॥

अनादिशुद्ध इत्यादि-र्यो जेदो यस्य कल्पते ।

तत्र तन्त्रानुसारेण, मन्ये सोऽपि निरर्थकः ॥ १९ ॥

विशेषस्यापरिज्ञाना-द्युक्तानां जातिवादतः ।

प्रायो विराधतश्चैव, फलानेदाच्च जावतः ॥ २० ॥

अविद्या क्लेशकर्मादि, यतश्च नवकारणम् ।

ततः प्रधानमेतत्तत्र, संज्ञानेदमुपागतम् ॥ २१ ॥

अनादिशुद्ध इत्येवंरूप आदिर्यस्य स तथा । तत्रानादिशुद्धः सर्व
गतश्चैवानां सोर्हन् सर्वगतश्च जिनानां स एवप्रतिक्षणभङ्गुरः
सौगतानां यः पुनर्जेदो विशेषो यस्येश्वरस्य कल्प्यते तस्य तस्य
तन्त्रस्य दर्शनस्यानुसारेणानुवृत्त्यामन्ये प्रतिपद्ये सोपि विशेषः
किंपुनः प्रागजिहितः संज्ञानेद इत्यपि शब्दार्थः निरर्थको निष्प्र-
योजनः ॥ १९ ॥ विशेषस्य मुक्तादेर्देवताविशेषगतस्यापरिज्ञा-
नादर्वाण्दर्शितप्रत्यक्षेण तथा युक्तानामनुमानरूपाणां जातिवा-
दतोऽसिद्ध्यादिहेतुदोषोपपातेनानुमानाज्ञासत्वात्प्रायो बाहु-
ल्येन विरोधतश्चैव वेदान्तिवौक्षादियुक्तीनामेकेषां हि नित्य
एवात्मा प्रपञ्चाधिष्ठातृत्वादपरं चार्थत्रियाकारित्वस्य स्वभा-
वभेदनित्यतत्वेनानित्य एवेति फलस्य फलशङ्कयलक्षणस्य गुण
प्रकर्षविशेषवत्पुरुषाराधनसाध्यस्य क्वचिन्तित्यानित्यत्वादौ
विशेषे आराध्यगते सत्यनेदादविशेषाच्च जावतः परमार्थतः
गुणप्रकर्षविषयस्य बहुमानस्यैव फलदायकत्वात्तस्य सर्वज्ञमु-
क्तादावविशेषादिति ॥ २० ॥ अविद्या वेदान्तिनां, क्लेशः सां-
ख्यानां, कर्म जैनानाम्, आदिशब्दाद्व्यासना सौगतानां पाशः
शैवानां यतो यस्माच्चकारो वक्तव्यान्तरसूचनार्थः नवकारणं
संसारहेतुस्ततस्तस्मादविद्यादीनां नवकारणत्वाद्धेतोः प्रधान
मेवैतदस्मदनुपगतं भवकारणं सत्संज्ञाभेदं नामनानात्वमु-
पागतम् ॥ २१ ॥

अत्रापि परपरिकल्पितविशेषनिराकरणायाह ।

अस्यापि योऽपरो जेद-श्चित्रोपाधिस्तथा तथा ।

गीयतेऽतीतहेतुज्यो, धीमतां सांख्यपार्थकः ॥ २२ ॥

अस्यापि प्रधानस्यापि योऽपरो नवकारणत्वात्सर्वान्युपगता-
दन्यो जेदोविशेषश्चित्रोपाधिर्नानारूपसूतत्वात्सूतत्वादिद्विषयस्त
थातथा तत्तद्दर्शनभेदेन गीयते वार्यते अतीतहेतुज्योऽनन्तर-
मेव विशेषस्यापरिज्ञानादित्यादिश्लोकोक्तेज्यो धीमता बुद्धि-
मता सोपि किंपुनर्देवतागत इत्यपि शब्दार्थः । अपार्थकोऽपग-
तपरमार्थप्रयोजनः सर्वैरपि भवकारणत्वेन योगापनयस्या-
स्यापगमादन्यस्य विशेषस्य सतोऽप्यर्कचित्करत्वात् ॥ २२ ॥

ततोऽस्थानप्रयासोयं, यत्तज्जेदनिरूपणम् ।

सामान्यमनुमानस्य, यतश्च विषयो मतः ॥ २३ ॥

यत एवं ततः सतो विशेषस्यापार्थकत्वात्तोरस्थानप्रया-
सोयं तत्त्वचिन्तकानां यत्तज्जेदस्य देवादिविशेषस्य निरूपणं
गेवपणं यतश्चानुमानस्य देवताविशेषादिग्राहकत्वेनाभिमतस्य
सामान्यं विषयो मतोऽतोपि सर्वविशेषानुगतस्य तस्याप्रतीते-
रस्थानप्रायासोऽयम् इत्थं च नवकारणमात्रज्ञानात्तदपनय-
नार्थं गुणवत्पुरुषविशेषाराधनं कर्तव्यं विशेषविमर्शस्तु निष्प्र-
योजन इति काळातीतमतं व्यवस्थितम् । एतस्माच्चस्मा-
कमपि । विशेषविमर्शाङ्गमस्य स्वाग्रहच्छेदाय सामान्ययोग-
प्रवृत्त्यर्थमनुमतम् अन्यस्य तु निरभिनिवेशस्य शास्त्रानुसारेण
विशेषविमर्शोपि भगवद्विशिष्टोपासनरूपतया श्रद्धामलकाढ-
नेन तत्त्वज्ञानगर्जवैराग्यजीवानुचूतत्वाद्दिशिष्टनिर्जराहेतुरिति
न सर्वथा तद्वैफल्यमित्यभिप्रायः ॥ २३ ॥

आस्थितं चैतदाचार्यै-स्त्याज्ये कुचितिकाग्रहे ।

शास्त्रानुसारिणस्तर्का-न्नामजेदानुपग्रहात् ॥ २४ ॥

एतच्च काळातीतमतमाचार्यैः श्रीहरिभट्टसूरिभिरास्थितमङ्गी-
कृतं कुचितिकाग्रहे कौटिल्यावेशे त्याज्ये परिहार्यं कुचितिकात्था
गार्थमित्यर्थः । शास्त्रानुसारिणस्तर्कादर्थसिद्धौ सत्यामिति

गम्यं नानेदस्य संज्ञाविशेषस्यानुपग्रहादनभिवेशात्तत्त्वार्थ-
मिच्छौ नानमात्रकज्ञेयो हि योगप्रतिपत्त्यौ न तु धर्मवादेन
विशेषविमर्शोपीति भावस्तद्विदमुक्तम् । " साधुचैतद्यतो
नीत्या, शास्त्रमन्त्रप्रवर्तकम् । तथाभिधानमेदानु-नेदः कुचिति-
काग्रहः ॥ विपश्चिनां न युज्यते-भेदपर्यप्रियाहिते । ययोक्तास्त
न्यूनश्चाह, हन्ताजापि निरूप्यताम् ॥ उभयोः परिणामित्वं,
तथाऽन्युपगमाद् ध्रुवम् । अनुग्रहान्नवृत्तेश्च, तथाऽनानेदतः स्थि-
तम् ॥ आत्मनां तत्त्वभावत्वे, प्रधानस्यापि संस्थिते । ईश्व-
रस्यापि सन्न्याया-च्छेपोपधिहोना भवेत् ॥४॥ इति ॥

अथ विशेषविमर्शं शास्त्रनिरूपणयोगप्रस्थानमाह ।

अस्यानं रूपमन्धस्य, यथा सन्निधयं प्रति ।

तयैवातीन्द्रियं वस्तु, छन्नस्यस्यापि तत्त्वतः ॥५॥

अस्यानमविषयो रूपं नीलरूपादिवक्त्रमन्धस्य होचन-
व्यापारविक्रमस्य यथा सन्निधयं विशदज्ञोचनं प्रत्याश्रित्य
तथैवात्मान्येनैवातीन्द्रियं वस्तुत्वादिविशेषरूपं वक्ष्यस्या
चान्दशः परमार्थतत्त्वतः परमार्थनीत्या ॥ २५ ॥

हस्तस्पर्शसमं शास्त्रं, तत एव कथञ्चन ।

अत्र तन्निधयोपि स्या-त्तथा चन्द्रोपरागवत् । २६ ॥

हस्तरपर्शसमं तद्वत्तत्त्वमिहेतुहस्तस्पर्शसदृशं शास्त्रमती-
न्द्रियार्थगोचरं तत एव शास्त्रादेव कथञ्चन केनापि प्रकारे-
णात्र वक्ष्ये प्रमातरि तन्निधयोऽप्यतीन्द्रियवस्तुनिर्णयो
ऽपि स्यात्तथा वर्तमानत्वादिविशेषेण चन्द्रोपरागवच्चन्द्राहु-
स्पर्शवत् । यथा शास्त्रान्सर्वविशेषान्निधयेऽपि चन्द्रोपरागः
केनापि विशेषेण निधीयते एव तथान्यदपि अतीन्द्रियं वस्तु
तत्तच्छब्दस्येन निधीयत इति ज्ञावः ॥ २६ ॥

इत्ये ह्यस्पृष्टता शाब्दे, प्रोक्ता तत्र विचारणम् ।

माध्यस्थ्यनीतितो युक्तं, व्यासोपि यद्वदो जगौ ॥ २७ ॥

इत्यमुक्तदृष्टान्ते हि शाब्दे ज्ञानस्पृष्टता प्रोक्ता तत्र स्पष्टे शा-
ब्दज्ञाने माध्यस्थ्यनीतितो विचारणं युक्तं तर्कस्य प्रमाणानु-
ग्राहकत्वात्तेनैवैदपर्यवृत्तस्तस्याश्च स्पृष्टताप्रायत्वात् यद्यस्मा-
ददेः वक्ष्यमाणं व्यासोऽपि जगौ ॥ २७ ॥

आर्पणमोपदेशं च, वेदशास्त्रविरोधिना ।

यस्तर्केणानुमंथते, स धर्म वेद नेतरः ॥ २८ ॥

शास्त्रादौ चरणं सम्यक्, स्याद्वादन्यायसंगतम् ।

ईशस्यानुग्रहस्तस्मा-दुपेष्टार्थाविरोधिनः ॥ २९ ॥

यद्वातव्यं जिनैः सर्वै-र्दत्तमेव तदेकदा ।

दर्शनज्ञानचारित्र-मयो मोक्षपथः सताम् ॥ ३० ॥

जिनेभ्यो याचमानेभ्यो, लब्धं धर्ममनाद्ययं ।

तं विद्वज्जं विना जाग्यं, केन मूढ्येन हृष्यते ॥ ३१ ॥

अनुष्ठानं ततः स्वामि-गुणरागपुरःसरम् ।

परमानन्दतः कार्यं, मन्यमानैरनुग्रहम् ॥ ३२ ॥

आर्पमित्यारज्य स्पष्टम् । ३३ ॥ १६ ॥ ३० ॥ यो० वि० ।

विशेषस्यापरिज्ञानात्, युक्तीनां जातिवादतः ।

प्रायो विरोधतश्चैव, फलान्नेदाच्च ज्ञावतः ॥

विशेषस्य मुक्तादिदेवता विशेषगतस्याऽपीरज्ञानादसंवेदना-
दर्शोऽर्थिः प्रत्यक्षेण तथा युक्तीनामनुमानरूपाणां जातिवादतो-

ऽसिद्धादिहेतुदोषोपघातेनानुमानाज्ञासत्वात् । प्रायो बाहुल्येन
चैवेति पूर्ववत् । तथाहि साहचर्यः शैवश्च सर्वकृष्णिकवादिनं-
सौगतं प्रत्याह । तु यथा जवदाराव्यो वृक्षोऽर्थक्रियां देशना-
दिकां स्वकृष्णे पूर्वं पश्चाच्चा कुर्यादिति त्रयी गतिः । तत्र न
तावदाद्यः पक्षः कक्षीकरणीयः समकालज्ञाविनि व्यापारा-
भावात् । इतरथैककृष्णवर्तिनां समर्थार्थकृष्णानामितरेतरकार्य-
करणभावः प्रसज्येत । न चैतद्वद्वृष्टमिष्टं वा अथ स्वकृष्णात्
कृष्णकार्यं विधत्ते इति मन्येथा एतदप्यसाध्वीयो विनष्टस्य
कार्यकरणाक्रमत्वात् अन्यथा मृतस्य शिखिनः केकायितं
स्यात् । एवं च कृष्णिकार्थद्व्यावर्तमानाऽर्थक्रियावीराद-
र्शकृष्णित्यायेन नित्यानेव ज्ञावनाश्रयतया प्रतिपद्यते इति
नित्यरूपोऽत एवानादिशुद्ध ईश्वरनामा आत्मविशेषोऽन्युप-
गन्तुं मुधोपचित इति । बौद्धः पुनः आह । ईश्वरोऽप्रच्युतानु-
त्पन्नस्थिरैकस्वजावो भवद्भिरन्युपगम्यते । नच नित्यस्य
कथंचिदप्यर्थक्रिया युज्यते । नित्यो ह्यर्थक्रमेण योगपद्येन
वार्थक्रियां कुर्वति । न तावक्रमेण सन्निहितसर्वशक्तेः सह-
कारिभिश्चानाधेयातिशयस्य युगपदेव त्रैकादिकसर्वकार्यकर-
णप्रसङ्गात् । नापि योगपद्येन यतस्तत्र युगपदेव सर्वकार्य-
करणेन कृतस्य पुनः करणाभावेन च चित्तीयकृष्णेऽर्थक्रिया-
विरहवक्त्रं बलादसत्यमाढौकमानं न केनापि निरोद्धुं पार्यते
इति प्रतिक्षणं परिवर्तमानाऽपरापररूपः सर्वार्थक्रियाऽक्रमोऽ-
न्युपगन्तुं युक्तोऽस्ताविति । फलान्नेदाच्च फलस्य जेदकेशकृ-
णस्य गुणप्रकर्षरूपपुरुषाराधनासाध्यस्य कञ्चिन्नित्यानित्य-
त्वादी विशेषे आराध्यगते सत्यप्यनेदादिविशेषात् । ज्ञावतः
परमार्थतः गुणप्रकर्षविषयस्य बहुमानस्यैव फलदायकत्वात्
तस्य सर्वत्र मुक्तादावविशेषादिति । यो० वि० ।

परतीर्थिकाजिमतेश्वरस्य निराकरणम् ।

नन्विद्यं त्रिचुवनजवनान्तर्वर्त्तमानान्तरितान्तरितपदार्थ-
प्रया त्वत्तीर्थनाथवृत्तिर्न जवति यतो भूभृधरप्रवृत्तिपदार्थ-
प्रबन्धविधानद्वारा प्रमथपतेरेवेयमुपपद्यते यदेतदनुमानमत्र
प्रवृत्त्यते न्यायतात्पर्यावयोधप्रधानमनोवृत्तिविद्वद्वृन्देन वि-
वाद्पदभूतं जूभृधरादिवृद्धिमद्विधेयं यतो निमित्ताधीनात्म-
त्वाजं यन्निमित्ताधीनात्मत्वाभं तद्वृद्धिमद्विधेयं यथा मन्दिरं
तथा पुनरेतत्तेन तथा न तावन्निमित्ताधीनात्मत्वाजत्वं वादिनः
प्रतिवादिनो वा प्रतीतं यतो जूभृधरादेरात्मीयात्मीयनिमि-
त्तमातनिर्वर्तनीयता ज्ञुवनमाधिजवभृत्प्रतीतैव । नापि दोक्षा-
यमानवेदननिमित्तं मतिमन्निर्वर्तनीयेतरास्वरादिपदार्थतोत्य-
न्तव्यावृत्तत्वेन । नापि विरुक्तावरोधधुर्धरमभ्वरादितोऽस्य
न्तव्यावृत्तत्वेनैव नापि तुरीयव्याप्यामता प्रतिवृद्धिमिन्द्रियवे-
दनेनानुमाननाम्ना राक्षान्ताभिधानेन वा मानेनावाधिताभि-
प्रतधर्मधर्म्यनन्तरप्रतिपादितत्वेन । नापि प्रत्यनुमानापमानता
निवन्धनभेतपरिपाथिधर्मोपपादनप्रत्यक्षानुमानाज्ञावेन । ननु
प्रवर्तीदं तावदनुमानं परिपन्थिधर्मोपपादनप्रत्यक्षम् । यथा
भूताधिजृन्मृधरादिविधाता न जवति वपुर्वन्त्यत्वेन निवृत्त्या-
त्मवत्तदनवदातं यतोऽत्र त्रिनेत्ररूपो धर्मा धर्मधनेन प्रतिपन्नोऽ-
प्रतिपन्नो वा प्ररूपितः । न तावदप्रतिपन्नो यदेवमाधारकारा
प्रतीतत्वोपपद्यो वपुर्वन्त्यताव्याप्योपनिपाती भवननिरोद्धुं न
पार्यते । यदि पुनः प्रतिपन्नोऽयं धर्मा तदा येन मानेन प्रतिपत्तिर्म-
न्मयप्रत्यर्थिनोऽभिधीयते तेन तत्त्वादि विधानव्युत्पन्नमतेरेवेय-
मिति तत्रोपादीयमानावपुर्वन्त्यता बाधितवत्त्वैवेति न नाम प्रव-

तिंतु पर्याप्नोति । तदेवं निमित्ताधीनात्मज्ञाभताव्याप्यमत्यन्तपू-
तरूपं पर्वतादेर्धीमहेतुताप्रतिपादनावदातमेवेति तत्राजिधीयते
यदिदं तावन्निमित्ताधीनात्मज्ञाभत्वं व्याप्यमाह्वयितं तद्व्य-
हारा पर्यायद्वारा वेति जेदोज्ञयी । यथाद्यः पन्थाः प्रथ्यते त-
दानीमप्रतीतिर्नाम व्याप्योपतापः । यतो ह्यन्यरूपतया पृथ्वीप-
र्वतादेर्नित्यत्वमेव प्रतिवादिनाऽन्युपेयते । ननु जूजूधराद्यमु-
त्पादवदवयवित्वेन यदेवं तदेवं यथेदीवरमवयविरूपं पुन-
रिदं तदुत्पादं वेत्यनुमानेन तन्नित्यता निर्मूत्रोन्मूलितैवेति
नैतस्मीमवृत्तिविधानप्रधानं यतो जूजूधरादेरवयवित्वमवय-
वारण्यत्वेन । यद्यवयवव्रातवर्तमानतया मन्यते न प्रथमविधा
विबुधावधानग्राम यतो न नामैतत्पृथ्वीपृथ्वीधरप्रवृत्तिरव्य-
मनूतपूर्वमवयववृत्तेन निर्वर्तितमिति प्रतिवादिनः प्रतीतिर्वि-
द्यते । यदि पुनरवयववृत्तिजेदोभिधीयते तदानीमवयवत्वेन
दोषायमानमनेः यतोऽवयवोयमवयवोयमितीत्यं बुद्धिवेद्य-
मवयवत्वमवयववितानवृत्ति भवति न पुनरुत्पादपराधीनं नि-
त्यत्वेन । ननु नाथोनेन दुर्मेदप्रतिपादनेन प्रतीतोयमवयवी
तावद्वादि विततेरविवादेन पञ्चपत्रपात्रादिरिति न नाम न
प्रतीतोऽपि त्वात्मापि तथा नियमेन प्रतीतोवर्तते न पुनरुत्पा-
दवानित्यनुमेयतत्तुल्यतद्विरुद्धवृत्तितोपद्रवः । यदि तु पर्या-
यद्वारा निमित्ताधीनात्मज्ञाभत्वं जूजूधरादेरभिधीयते तदा
नरामरादिपर्यायद्वारोत्पद्यमानात्मनोपि बुद्धिमदुत्पाद्यत्वमा-
पद्यते । ननु नरामराद्युत्पादनप्रत्यक्षधर्मधर्मोत्पाद्यानुज्ञवायतन-
भूता तयाविधा तनुरेवोत्पद्यते न पुनरात्मा हवमात्रतोप्यना-
दिनिधनत्वेन यदि पुनरात्माप्युत्पत्तिविपत्तिधर्मो जवति तदा-
नीं भूतमात्रतत्त्ववादिमस्तापत्तिरात्मनः पूर्वोत्तरभवानुयायिनो
जेदिनोऽनन्युपेतत्वेनेति, तन्न वन्धुरं यतो यद्यात्मनोऽजिन्नरूप-
तैवावेद्यते तदान्यतरनरामरादिजववत्त्येवायमपरिमेयानुजयनी
यतत्तद्वचपर्यायं प्रवन्थानुज्ञवनेन द्वितीयादिजवानुज्ञववाज्ञ ज-
वितुमुपपद्यते, वेद्यते त्वनेनेयं जवपर्यायपरंपरेति । तद्रूपतया
यमुत्पत्तिमानिति नियम्यते । नाप्येवंजूनमात्रतत्त्ववादितापत्ति-
रात्मनो ह्यन्यरूपतया नित्यताऽन्युपायेन पूर्वोत्तरभवप्रतीतितः ।
तन्मतेन तु न नाम ह्यन्यतया नित्यं वेदनं वर्तते यतो जूतध-
र्मतयानेन प्रतिपादितमेतत् । तथैतदनुमानधर्मोऽन्योदजृतवो
धेनाईतो वाच्यते रूपं ध्वनिरपि नयनोत्पत्त्याप्रत्येयमित्यादिवत् ।
यतोत्र दोषायमानविधानतत्परनरव्यापारः पृथ्वीपृथ्वीधरा-
भ्रतरपुरंदरधनुरादिर्भाववातो धर्मोऽप्ररूपितः । तत्र त्वज्जतरु-
विद्युदादेरिदानीमन्युत्पद्यमानतया वेद्यमानतनोर्विधातानोप-
लभ्यते । ननु जवत्येव वाध्यं यद्येतद्विधानावधानप्रधानः पु-
मानिन्द्रियप्रभवप्रभाहस्वनीजूनतोऽन्युपेतो भवति यावताऽती-
न्द्रियोयमिति नायमुपद्रवः प्रजवति तदनभिधानीयम् । यतो
व्याप्तिप्रतिपादनप्रत्यक्षं मानमत्रेन्द्रियद्वारोदजूनतं वेदनं तवा-
भिमतम् । धूमानुमानवत् धूमागुमितेरपि न पारावारोद्भवौ-
र्दयतनूनपात्तदितरतनूनपात्तुत्पत्त्येन व्याप्तिप्रतीतेतीन्द्रियोद्भ-
ववेदनवेद्यजावाहस्वनेनैवानेनानुमानेन भवितव्यमन्यथा तु
तेन व्याप्तिप्रतीतिर्भूतपादैव । ततोऽपि तत्र व्याप्यनाहस्व-
नीजूनतेन तेन बुद्धिमन्निमित्तनानुमेयतापि नाह्वयते । तथात्वेन
प्रतिपादितत्वे तत्तदतीन्द्रियवोधावबोध्यतया नियमेनाऽन्युपे-
तव्यम् यदि तु तयाऽन्युपेयते तदा नैतन्निमित्तं तरुविद्युदादेरु-
पज्ञयते । ततोऽनेन वेदनेनात्र शब्धो जवत्येव । ननु धूमान
प्रत्याय्य तनूनपातोप्येवमनेन वेदनेन वाधो जवति यतो न
तत्रापि विधीयमानानुमानेन प्रमात्रा तनूनपादिन्द्रियवेदनेन

वेद्यते । नदमनोरमं यतोऽत्रानुमातुर्व्यवधिर्विद्यते व्यवधिमान्
पुनः पदार्थानिन्द्रियाहस्वनीभवतीति तदनाहस्वनीजूनतः पर्व-
ततनूनपात्र तेन वाधितुं पर्यते । यदा पुनः प्रमाता तत्र प्रवृत्तो
जवति तदानीमवयवधानवानयं तनूनपात्तेनोपज्ञयते । तरुवि-
द्युद्वृत्तात्रादिवुद्धिमन्निमित्तं तु तत्र प्रवर्तमानेनापि नितरामव-
धानवतापि नोपज्ञयते ततो भवति तत्रेन्द्रियोद्भववोधाधेति
ततोऽपि तयाविधधर्म्यन्तरनिमित्ताधीनात्मज्ञाभत्वरूपव्या-
प्यप्रतिपादनेन त्वन्मतेन तुरीयव्याप्यामत्वोपनिपातः मन्मतेन
त्वन्तर्व्याप्तेरजावेनानियतप्रतिपत्तिनिमित्ताऽत्र व्याप्यपरा-
जृतिः तयेदं निमित्ताधीनात्मज्ञाभत्वम् । यदि तन्मात्रमेव
व्याप्यत्वेन प्रतिपाद्यते तर्ह्यनजिप्रेतपदार्थप्रतीतिनिर्वर्तनप-
र्याप्तमनुपलब्धपूर्वोत्पत्तिव्यापारेन्द्रमूर्ध्ना मर्त्यपूर्वत्वप्रतीत्य-
र्थोपात्तमृन्मयत्ववत् । न नाम निपन्द्रमूर्ध्नामृन्मयत्वमपि
विद्यते । ननु यद्यपि मृन्मयत्वं तुल्यमेवोभयत्रापि तथापि
नेन्द्रमूर्ध्नान्यो मानवपूर्वत्वेन प्रतीतो विद्यते । ततो विवाद्-
पदापन्नोप्ययं तत्तुल्यत्वेन न मर्त्यनिर्वर्त्यो भवति तन्नावदातं
यतोऽत्रापि न जूजूधरचुवनादि प्रायः पदार्थोऽन्यो बुद्धिमन्नि-
मित्तोपेतः परिजावितो वर्तते । ततो विवाद्पक्षप्रतिषेधोप्ययं
न तथा भवितुं व्रजते । ननु निपादिविद्यते बुद्धिमन्निमित्तोपेतः
परिजावितोऽतो विवादापन्नोपि तथाऽनुमातुमनुरूपः । तद-
वद्यं यतोऽन्यत्रापि निपादिरेवमानवनिर्वर्त्यो विभावि बोविद्यते ।
ततः पुरंदरमूर्ध्नापि तन्निर्वर्त्येन नितरां जवितव्यम् । ननु नरनि-
मित्तनिपादितः पुरंदरमूर्ध्ना चैरुप्यमुपलभ्यते ततो न तत्र म-
र्त्यनिर्वर्त्यतानुमानमुपपन्नं यद्येदं तदानीमेतद्वैरुप्यं निपादितो
जूजूधरचुवनादेरपि परिजाव्यते यतो निपादिनाऽनुपलब्धवु-
द्धिमद्व्यापारात्मनाप्युपलब्धेन नियमतो निर्वर्तितोयं मतिमतेति
बुद्धिरुत्पाद्यते, न पुनर्जुयनादिना । ततो न निमित्ताधीनात्म-
ज्ञाभत्वमात्रं बुद्धिमहेतुत्वप्रतीतिविधानवन्धुरं यदा तु धरित्री
धरित्रीधरत्रिजुवनादिविधानं न प्रतीतं तदानीं त्रिनयनो ज्वन-
जवनान्तर्जावि भाववातप्रद्योतनप्रवक्षवेदनप्रदीपवानिति नि-
धनदानमनोरथप्रयैवेयमितीत्यादिवचनद्वयेन स्यादिकवचन-
त्रयेण दणैस्तुत्रिजिरीधिकैर्देशजिरयं व्यधायि शिचसिद्धि-
ध्वंसः इति+ते, सि, दा, डस्, इत्या एव विजक्तयः तथदधन,
पवजम यरहव. एते एवात्रवर्णाः । १ रत्ना० । (जिनानामी-
श्वरत्वं जिनमहत्त्वद्वार्त्रिशिकायामपि सा च 'जिण' शब्दे)

आह्वे, वाच० । प्रजौ, । दशा० ए अ० । सम० । दर्श० ।
ग्रामनगरादिनायके, तं० । ईश ऐश्वर्यं ऐश्वर्येण युक्तः ईश्वरः
ग्रामभोगिकादिके, अणिमाद्यप्रविधैश्वर्ययुक्ते च । जी०३ प्रति०
नि० चू० । "ईसर भोइय माई" ईश्वरो भोगिकादिग्रामस्वा-
मिप्रचूतिक उच्यते, वृ० ६ उ० । पंचा० । नियुक्ते, आचा० ।
युवराजादिके, ज० ए श० ३३ उ० ॥ राज० । माण्डलिके,
अमात्ये च । ईश्वरो युवराजो माण्डलिकोऽमात्यो वेति । अनु० ।
स्या० । ईश्वरो युवराजस्तदन्ये च महर्द्धिका इति । भ० १
श० १ उ० । ऐश्वर्यान्वितस्त्रियां टाप्० । प्रभवादिमध्ये
एकादशे वत्सरे च ॥ तत्फलम् । सुजिज्ञं केममारोग्यं, कार्पास-
स्य महर्धता । हवर्णं मधुगार्धं च, ईश्वरे दुर्लभजिप्रये । वाच० ।
स्वनामख्याते जूतवादिद्व्यन्तरविशेषनिकायेन्दे, स्या०१ उ०
जम्बूद्वीपस्य बाह्यवेदिकाया उत्तरदिशि स्थिते स्वनामख्याते
महापातालजनेदे । स्या०४ उ० । (तद्वक्तव्यता 'महापाताल' शब्दे)
मेरोरुत्तरस्यां दिशि वर्तमाने स्वनामख्याते महापातालकल-
शे च । जी० ३ प्रति० । (तद्वक्तव्यता 'महापातालकलस' शब्दे)

(राजपुरीनगरस्थे स्वनामख्याते नृपे, तत्कया कुम्भेस्सर-
शब्दे) स्वनामख्याते मुनिवरे च, स चागीतार्थदायेण दुःख-
मवाप्य गोशास्त्रको जातस्तथा च महानिशीथे ।

से जयवं णो वि याणाहिं, ईसरो कोवि मुणिवरो ।
किंवा अगियत्य दोसेणं, पत्तं तेणं कहाहिणो ॥
चउवीसिगाए अनेवि, एत्थ जरहम्मि गोयमा ।
पढमे नित्यंकरे जइया, चिह्नीपुव्वेण निच्चुने ॥
तइया निव्वाणमहिमा ए-गंतह्वे चुरासुरे ।
निवयंते उप्पयंते, दट्ठय एवं तवामित्रो ॥
अहो अच्चेरयं अज्ज-मत्तोयम्मि य पच्छिमो ।
ए इंदजादमुमिणं वा, विदिट्ठे कत्थइ पुणो ॥
एवंविविहापोहाए, पुव्वीं जाइं सरिजुमो ।
मोहं गंतूण खणमेकं, मारुयासासित्रो पुणो ॥
यरयरस्स य कपंतो निदिडं गरहिडं चिरं ।
अत्तारं गोयमा ! धणियं, सामत्तं गहिय मुज्जओ ॥
अह पंचमुट्ठियं दोयं, जा वा ढवइ महायसो ॥
से विणयं देवया तस्स, रयहरणं ताव दोयई ।
उगं कंठं तवचरणं, तस्स दट्ठए ईसरो ॥
त्वाओ पयकरेमाणा, जाव उ गंतूण पुच्छइ ।
केणं तं दिक्खित्रो, कत्थ, उप्पन्ने को कुत्थे तव ॥
मुत्तत्थं कस्स वा मूढे, साइसयं हेसमज्जिय ।
सो पच्चरागवुढे जाव, सव्वं तस्स विवागरे ॥
जइकुत्थं दिक्खा मुत्तं, अत्थं जह य समज्जियं ।
तं सोऊण अहच्चा सो, इमं चित्तेइ गोयमा ॥
अद्विया अणारित्रो एस, दोगट्ठं तेण परिसुसे ।
ता जारिसमे सजासेइ, तारिसं सो वि जिणवरो ॥
ण किंचेत्य वियारेणं, मुम्हिकेई वरं ठिए ।
अहवा एाहिहिं सो जयवं, देवदाणवपणमित्रो ॥
मणासायं पि जं मज्जं, तं पि भिन्निज्ज संसयं ।
ताव स जो हो उ सो होउ, किं वियारेण एत्थ मे ॥
अजिणंदामीह पव्वज्जं, सव्वदोसविमोक्खणिं ।
ता पन्निगत्रो जिणंदस्स, सया से जातणक्खई ॥
जुवणोसं जिणवरं, तो वि गणहरमासियं ।
ठित्रो परिनिव्वुयम्मि, जगवंते धम्मतित्थयरे ॥
जिणाजिहियं मुत्तत्थं, गणहरो जाय रूवई ।
तावमात्तावगं एयं, वक्खवाणम्मि समागयं ॥
पुढवीकाइगमे एगो, वावा एसो असंजत्रो ।
ता ईसरो वि चित्तेइ, सुहुमे पुढाविकाइए ॥
सव्वत्थउद्विज्जत्ति, को ताईं रक्खिउं तरुवे ।
हुईं करेइ अत्ताणं, एत्थं एस महायसो ॥
असप्पेयं जणे सयत्थे, किमट्ठयपव्वइक्खइ ।

अवंचतकरुयमं एवं, वक्खवाणं तस्स वीफुणं ॥
कंठं सोसोयरं द्वाजे, एरिसं कोणुचिट्ठए ।
ता एयं विप्पएत्तूणं, सामगं किंचिमज्जिमं ॥
जं वा तं वा कहे धम्मं, ताडोउन्हाण उट्ठइ ।
अह वा हाहा अहं मूढो, पावकम्मा एराहमो ॥
एवरं जइ एाणुचिट्ठामि, अन्नो न चिट्ठंती जणे ।
जेणायमणंतनाणीहिं, सव्वन्नूहिं पवेदियं ॥
जो एहिं अन्नहा वाए, तस्स आट्ठो ए वज्जई ।
ताहमेयस्स पच्छित्तं, धोरमइक्करं चिरं ॥
द्वहं सिग्घमुसिग्घयरं, जाव मत्थूण मे जवे ।
आसायणाकयं पावं, आसंजेण विहुव्वती ॥
दिव्वं वाससयं पुन्नं, अह सो पच्छित्तमणुचरे ।
तं तारिसं महाघोरं, पायच्छित्तं सयं मई ॥
काडं पच्छियबुद्धस्स, सया मे पुण वीगत्रो ।
तत्थावि जा मुणेवक्खा, ता बहिगारमिमागयं ॥
पुढवादीणं समारंजं, साहू तिबिहेण वज्जए ।
दढमूढो हुओ जोई, ताईसरो मुक्कमूझत्रो ॥
विवं तेवं जहिच्छजए, को ए ताईसमारजे ।
पुढवीए नावए सेव, समासीणो विचिच्छई ॥
अग्गीए रप्पयक्खाइ, असणत्ताइमसाइम ।
अन्नं न विणा पाणेणं, खणमेकं जीवए कहं ॥
ता किं पि तं पत्थवक्खेज्ज, संपवुयमच्छंतिं ॥
इमस्सेव समागच्छे, ए उ णायं कोइ सहइ ।
ता चिट्ठंतु ताव एसेत्थं, वरं सो चेव गणहरो ।
अहवा एसो उणमज्जं, एकोवि जणियंकरे ।
अद्विया एवंविहं धम्म, किंचुहेसे य तं पिओ ॥
साहिज्जइ जो स वि किंचि, ए तु सामवंचतकरुयमं ॥
अहवा चिट्ठंतु तावेव, अहयं सयमेव वागरं ॥
सुहं सुहेण जं धम्मं, सन्नोवि अणुट्ठए जणो ॥
न काडं करुयमस्सज्ज, धम्मस्सित्ति जा विंचित्ठइ ॥
धरं मित्तो सणीताव, निवर्णिउ तस्सोवरि ।
गोयम ! निहणं गत्रो ताहे, उववन्ना सत्तमा एसो
सासण सुयणाणसंसग्ग, पीरणीयत्ताइ ईसरो ।
तत्थं तं दारुणं दुक्खं, नरए अणुजविउ चिरं ॥
इहा गत्रो समुदम्मि, महामच्चो जवे उण ।
पुणोवि सत्तमाएय, तित्थिसं सागरोवमे ॥
दुव्विसहं दारुणं दुक्खं, अणुचिट्ठिऊण इहागत्रो ।
तिरियपक्खीसु उववन्नो, कागत्ताए स ईसरो ॥
तत्रो वि पढमियं गंतु, उववट्ठित्ता इहागत्रो ।
दुट्ठसाणो जवेत्ताण, पुणरवि पढमियं गत्रो ॥
उव्वट्ठित्ता तत्रो इहइ, खरो होहं पुणो मत्रो ।

उववसा रासहत्ताए, उव्ववगहणे निरंतरं ॥
ताहे माणुस्स जाईए, एसिमुप्पन्नो मत्तो ।
उववन्नो वयणरत्ताए, माणुसत्तसमागत्तो ॥
तत्तो वि मरिउ समुप्पन्नो, मज्जारत्ता स ईसरो ।
पुणो वि नरयं गंतु (इह,) सीहत्तेण पुणो मत्तो ॥
उववज्जियं चउत्थीए, सीहत्तेण पुणो विहं ।
मरिउणं चउत्थीए, गंतुं इह समागत्तो ॥
तत्तो वि नरयं गंतुं, चकियत्तेण ईसरो ।
तत्तो वि कुट्टिहोक्कणं, बहुउक्खविउत्तो मत्तो ॥
किमिहं खज्जमाणस्स, पन्नासं सहिवच्चरे ।
जा काम निज्जरा जाया, तीए देवेसु वज्जिउत्तो ॥
तत्तो इह ईनरिस्सत्तं, द्वाप्पणं सत्तमिं गत्तो ।
एवं नरगतिरिच्छेसु, कुच्छिय माणुएसु ईसरो ॥
गोयम ! सुइपरिउज्जमिउं, धोरदुक्खसुदुक्खिउत्तो ।
संपइ गोसाळओ जाओ, एससउ वीसरज्जिउत्तो ॥
तम्हा एहि वियाणित्ता, अचिरागीयत्थेमुणी !
जवेजा विदियपरमत्थे, सारासारपरत्तुए । इति ॥
महा० ६ अ० ॥ खनामत्थ्यातेऽभिनन्दनजिनस्य यत्केच । तथा
च प्रवचनसारे श्रीअभिनन्दनस्येश्वरो यत्कः श्यामकान्तिगज-
वाहनश्चतुर्भुजो मातुषिङ्गकः सूत्रयुक्तदक्षिणकरकमलद्वयो न-
कुलाङ्कुशान्वितो वामपाणिद्वयश्चेति । प्रव० १७६ अ० ।
इस्स (ईस) रक्क-ईश्वरकृत-त्रि० ईश्वरविरचिते, “ ईस-
रेण कमेळोए ” । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । (जगत ईश्वर
कृतत्वनिराकरणम् ‘इस्सर’ शब्दे-)
इस्स (ईस) रक्कवाइ [न] -ईश्वरकृतवादिन्-पुं० जग-
दीश्वरकृतत्ववादिनि वादिविशेषे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ०
(तन्मतनिराकरणमिस्सरशब्दे)
इस्स (ईस) रकारय-ईश्वरकारक-पुं० जगदीश्वरकृतत्ववा-
दिनि वादिविशेषे, -सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । (तन्मत
निराकरण ‘मिस्सर’ शब्दे) ॥
इस्स (इसर) रवाई (न) ईश्वरवादिन्-पुं० । ईश्वरस्य
जगत्कारणतद्वादिनि प्रवादिविशेषे; सूत्र० १ श्रु० १ अ० २
उ० । तन्मतमाचाराङ्गे दर्शितम्-तद्यथा वैशेषिकास्तनुजवन-
करणादिकमीश्वरकर्तृकमिति प्रतिपन्नास्तदुक्तम् “अन्यो जन्तु-
रनीशः स्या-दात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं
वा स्वप्नमेव वे” त्यादिकं प्रवादमात्मीयप्रवाहेन पर्यालोचयेत्त-
द्यथा इन्द्रधनुरादीनां विश्रसापरिणामलब्धत्वात्माज्ञानां तदति-
रिक्तेश्वरादिकारणपरिकल्पनायामतिप्रसङ्गः स्यात्तथा घटपटा-
दीनां दण्डरुचक्रवीरसद्विलकृद्बालतुरीयमसत्त्वाकाकुविन्दा-
दिव्यापारानन्तरावाप्तात्मज्ञानां तदनुपलब्ध्यापारेश्वरस्य
करणपरिकल्पनायां रासजादेरपि किं न स्यान्नतु करणादीना-
मप्यवन्त्यं स्वकृतकर्मापादितं वैचित्र्यं कर्मणोनुपलब्धेः कुत
एतदिह चेत्समानः पर्यनुयोगोऽपि च तुल्ये मातापित्रादिके
कारणे अपत्यवैचित्र्यदर्शनात्तदधिकेन निमित्तेन ज्ञान्यं तच्चे-
श्वराख्युपगमेत्यदृष्टमेवेति दृष्टव्यं नान्यथा सुखदुःखसुजगदु-
भेगादिजगद्वैचित्र्यं स्यादिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ।

(विस्तरेणैतन्मतनिराकरणमिस्सरशब्दे)
इस्स (ईस) रावेत्तुइ-ईश्वरविभूति-स्त्री० ६ तत्पुरुष० ईश्व-
रस्य विभूतौ, नृपे च । वाच० ।
इस्स (ईस) रसारिस-ईश्वरसदृश-त्रि० ईश्वरस्थानीये, (ई
सरसरिसो गुरु) ईश्वरसदृश ईश्वरस्थानीय इति । व्य० १
उ० । वाच० ॥
इस्स (ईस) रिय (या) मय-ऐश्वर्यमद-पुं० ऐश्वर्येण मदः
ऐश्वर्यमदः । मदस्यानजेदे, -स्या० ८ ग० । सम० । प्रइन० ।
इस्स (ईस) रिय (प्र) सिद्ध-ऐश्वर्यसिद्धि-स्त्री० ईश्वर-
त्वसिद्धौ, -साचाप्पुणा तद्यथा-“अणिमा लघिमा गरिमा प्रा-
काम्यमीशित्वं वशित्वं प्रतिधातित्वं यत्र कामावसायित्वम्
इति- । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।
इस्स (ईस) रीकय-ईश्वरीकृत-त्रि० अनीश्वरे-ईश्वरीकृते,
(ईसरेण अडुवा गामेणं अणिस्सरे ईसरीकए) ईश्वरेण
प्रभुणा अथवा ग्रामेण जनसमूहेनानीश्वर ईश्वरीकृत इति ।
सम० २९ स० । दशा० ।
इस्सास-इप्पास-पुं० इपवांस्यन्तेऽनेन । असु केपे करणे घञ् पठ्ठी-
तत्पु० । धनुषि, शरक्केपके, त्रि० (तीरन्दाज) मेदि० । वाच० ।
इह-इह-अव्य० “इदम इमः ८ । ३ । ७३ । इति प्राकृतसूत्रेण-
दम इमादेशः । डेमे न हः ८ । ३ । ७५ । इति प्राकृतसूत्रेण
इदमः कृते मादेशात्परस्य डेःस्याने मेन सह ह आदेशो वा ।
प्रा० । डे स्तिस्मित्या ८ । ३ । ५९ । इति प्राकृतसूत्रेण त्यादेशः
प्रातः ‘नत्यः’ ८ । ३ । ७६ । इति प्राकृतसूत्रेण निषिद्धः । इह
इमस्सि इमस्मि । प्रा० । अस्मिन्काळे देशे दिशि वा इत्यर्थे, तद्
स्त्रिभिर्महभूतं चूतगत्या जगत्या । नैप० । अनुभूयमाने लोके च ।
वाच० । (इह सावसेसकम्मा) इह तिर्यग्लोके किंचूताः
सावशेषकर्माणः । “जं वि य इह माणुसत्तणं आगया”
येऽपि चेह मर्त्यलोके मनुष्यत्वमागता इति । “अनुहा इह
हिंसन्ति तसे पाणे” इह जीवलोके हिंसन्ति भ्रन्ति त्रसान् प्राणा-
न् । प्रइन० १ छा० । “इह खलु उज्जीवणिकायाणामज्जयणं”
इहेति लोके प्रवचने वेति । दश० ४ अ० । “इह वा जवे अनेसु
वा भवगहणेसु” (इहं धित्ति) विन्दुलोपात् इह वास्मिन्
वाऽनुभूयमाने भवे मनुष्यजन्मनीति । पा० । इह खलु
अणादिजीवे इहलोक इति- पं० सू० । जेहेह णिव्वहं भिक्खु
इहास्मिन् लोके इति- सूत्र० १ श्रु० ९ अ० । “इहेव माणुस्सए
भवे” इहेव प्रत्यक्के मानुष्यके जवे इति । स्या० ८ ग० । “के
वा इत्तो सुयो इहपेच्चा जविस्सामि” कोवादेवादिरितो मनुष्या-
देर्जन्मनश्च्युतो चिनए इह संसारे प्रेत्य जन्मान्तरे जविप्यास्यु-
त्पत्स्यामीति- । वाक्योपन्यासे, “ इह खलु पार्देणं वा पमीणं
वा दाहिणं वा उदीणं वा ” इहेति वाक्योपन्यासे प्रज्ञापक-
क्तेरे वेति । आ० चा० १ श्रु० १ अ० ।
इहगय-इहगत- त्रि० इह व्यवस्थिते, “ से भंते किं इह गय
पोग्गळे परियाइत्ता विकुच्चइ ” इह पृच्छको गौतमस्तदपेक्षया
इहशब्दवाच्यो मनुष्यलोकस्ततश्च इह गतान् नरकलोकव्यव-
स्थितानिति । ज० ७ श० । उ० ।
इहत्थ-इहार्थ- त्रि० इहेव जन्मन्यर्थप्रयोजनमोगसुखादिर्यस्य
सः । जोगपुरुषे, । स्या० ४ ग० ।
इहस्थ-त्रि० इहेव जन्मन्यास्था वा इदमेव साध्विति बुद्धि-

र्थस्य स इहास्यः । जोगपुरे, इह लोकपरिवर्त्ते च । स्था० ४ गा०
इहस्य-इहैव विवक्षिते ग्रामादौ तिष्ठतीति इहस्यस्तत्प्रति-
यन्नात् । विवक्षिते ग्रामादौ प्रतिवर्त्ते, -स्था० ४ गा० ।

इहपरलोयविरुद्ध-इहपरलोकविरुद्ध- ३० इह लोकविरुद्धे
निन्दादिके, परलोकविरुद्धं खरकर्मादिके, इहलोकपरलोकवि-
रुद्धं गर्दभादिके च । ध० २० । इह लोके विरुद्धकारिणो वध-
वन्धादयोदापाः परलोके च नरकगमनादय इति । तथाचाह-
इह परलोयविरुद्धं, न सेवणं दाणविणयसीद्वष्टो ।
लोयपिओ जणाणं, जणेइ धम्ममि बहुमाणं ॥

इह लोकविरुद्धं परनिन्दादि यदुक्तं । "सर्वस्वस्य चैव निंदा
विसेसओ तदयं गुणसमिच्छाणं । उज्जुधम्म फरण हसणं रीढा
जणं पूयणिज्जाणं" । १ । बहुजणं विरुद्धसंगो, देसादावार
बंधणं तदयं । उज्जणं जोगो य सदादाणाञ्जियमं मनेसिं । २ ।
साहु वसणमि तो सो सइसामत्यमि अपरियारो य । एमाइ-
याइ इत्थं लोयविरुद्धां नेयाणिसिं । ३ । परलोकविरुद्धं
खरकर्मादि तद्यथा । "यधुधा खरकर्मित्वं सीरपतित्वं च
शुक्लपातत्वम् । विरतिं विनापि सुवृत्ती करोति नैवंप्रकारा
द्यम्" । उभयलोकाविरुद्धं दृष्टादि । तद्यथा ॥ "द्यूतं च १मांसं च २
सुरा च ३वेद्या ४ पापकिं ५ चर्यै ६ परदारसेवा ७ । एतानि स-
म व्यसनानि लोके-पापाधिके पुंसि सदा जवन्ति ॥ इहैव निन्द्य
ते शिष्टैर्-व्यसनासक्तमानसः । मृतस्तु दुर्गतिं याति, गतत्राणो
नराधमः" इति । ध० २० ।

इहपरलोयावाय-इहपरलोकापाय- पु० ऐहिकामुष्मिकविरो
धिनि-तथाचावश्यकै-

रागदोषकसाया, सवाइ किरियासु वट्टमाणणं ।

इहपरलोगावाप, जाइज्जा वज्जपरिवज्जी ॥

रागदोषकपायाश्रवादिप्रक्रियासु वर्तमानानामिह परलोकापा-
यान्ध्यायेत् । यथा रागादिभिर्ऐहिकामुष्मिकविरोधिनी । उक्तं च
"रागसंपद्यमानोपि, दुःखदो दुष्टगोचरः । महाव्याध्यमिचूत-
स्य, अपथ्यान्नाभिज्ञापयत् । १ । द्वेषः संपद्यमानोऽपि, तापय-
त्येव देहिनम् । कोटरस्यांश्चक्ष्णन्, दावानल इव क्षुम्भ । २ ।
दृष्ट्वा तद्रेदमिन्नस्य, रागस्यामुष्मिकं फलम् । दीर्घः संसार
एवोक्तः, सर्वज्ञैः सर्वदर्शिमि रित्यादि । ३ । दोसाज्जलसंततो,
इहलोगे चैव दुष्मिन्नो जीवो । परलोगमि य पावो, पावप-
नियानलं ततो ॥ ४ ॥ इत्यादि- तथा-कपायप्रायाः क्रोधाद-
यस्तदपायाः पुनः । "कोहो पीइ विणासेइ माणो विणय-
नासणो । माया मित्ताणि नासेइ, दोमो सव्वविणासणो ५
कोहो य माणो य अणिगहीया, माया य दोमो य पवट्टमाणा ।
वत्तादि एए कसिणो कसाया, सिंचंति मूढाई पुणम्मवस्स" ।
६ । तथा आश्रवाः कर्मवज्जहेतवो मिथ्यात्वादयस्तदपायाः
पुनः । मिच्छन्तमोहियमती, जीवो इह लोग एव दुःखाइ ।
निस्सोवमाइयादो, पावति य समाइगुणहीणे । ७ । "अज्ञानं
खलु कष्टं क्रोधादिभ्योपि सर्वदोषेभ्यः । अर्थं हितमहितं वा
न चेति येनावृत्तो लोकः । ८ । जीवा पावन्ति एहं पाणवघाद-
विरतियपावेण । नियसु य घायणमादी, दोसे जणगरहिण
पावे । ९ । परलोगमि वि एवं, आसव किरियाहि अज्जिण
कम्मे । जीवाणचिरगवायणि-रयादिगतिगमताणं १० इत्यादि-
आदिशब्दः स्वगतनेकज्जेदकापकः प्रकृतिस्थित्यनुज्ञावप्रदे-
शवन्धः जेदग्राहक इत्यन्ये । क्रियासु कार्याक्यादिजेदाः पञ्च-

एताः पुनरुत्तरत्र संक्षेपेण वक्ष्यामः । विपाकः पुनः " किरि,
यासु वट्टमाण, काइगमाईसु दुक्खिया जीवा । इहचैव यपरलोगे
संसारपवट्टगा भणिया" ततश्चैवं रागादिप्रक्रियासु वर्तमानानाम-
पायान्ध्यायेत् । किं विशिष्टः सन्नित्याह । वज्यपरिवर्जो तत्र
वर्जनीयं वर्ज्यमकृत्यं परिगृह्यते तत्परिवर्जो अप्रमत्त इति
गायार्थः । आव० ४ अ० ।

इहजव-इहजव- पुं० अत्र जवे, -दशा० १ अ० ।

इहजवेप्रेजेजवे तस्स विप्पनाससि सव्वनासोत्ति एवं जण-
ति मुसावायी ।

इह भवे एव प्रत्यक्जन्मैव एको जव एकं जन्म नान्यः परलो-
कोऽस्ति प्रमाणाविषयत्वात् तस्य शरीरस्य विविधैः प्रकारैः
प्रकृष्टो नाशः प्रणाशस्तस्मिन् सति सर्वनाश इति नात्मा शुभा-
शुभरूपं वा कर्माविनष्टमवाशिष्यते । एतन्मवोक्तप्रकारेण (जंपति)
जट्पन्ति मृपावादिनः मृपावादिनां चैषां जातिस्मरणादिना
जीवपरलोकासिद्धेरिति । प्रश्न २ द्वा० । (परलोकासिद्धेर्बहु-
वक्तव्यता परलोगशब्दे) यो यादृगिह जवे परत्र जवे स तादृ-
शोऽन्यादृशो वेति निर्णयं यथा । अण्णंते निइए दोए ।
नास्यान्तोऽस्तीत्यनन्तः न निरन्वयनाशेन नश्यति इत्युक्तं
भवतीति । तथाहि यो यादृगिह भवे स तादृगेव परजवेऽप्युप-
घते पुरुषः पुरुष एवाङ्गनाङ्गनैवेत्यादि-सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

विस्तरैणैतच्छ्रुता सुधर्मगणधरसंवादे यथा-

किं मन्ने जारिसो इह, जवामि सो परजवे वि ।

वेयपयाण य अत्थं, न याणसी तेसि मो अत्थो ॥

त्वमेवं मन्यसे यो मनुष्यादिर्यादृश इह जवे स तादृशः पर-
जवेपि नन्वयमनुचिततस्ते संशयां यतो धर्मो विरुद्धवेदपदश्रुति-
नियन्धनो वर्तते । तानि चामूनि "पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते,
पशवः पशुत्वमित्यादि । तथा "शृगाहो वै एष जायते यः
सुपुरीषो दहते इत्यादि-एषां च वेदपदानाममुमेवार्थं मन्यसे
त्वं पुरुषो मृतः सन् परजवे पुरुषत्वमेवाश्नुते प्राप्नोति । यथा
पशवो गवादयः पशुत्वमेवेत्यादि । अमूनि किन्न भवान्तर
गतजन्तुसादृश्यप्रतिपादकानि । तथा शृगाहो वैत्यादिनि वै श-
दशाख्यापकानीत्यतस्तव संशयः । अयं चायुक्त एव यतो अमी-
षां वेदपदानां नायमर्थः किन्तु वक्ष्यमाणलक्षण इति । अत्र
भाष्यम् ।

कारणसरिसं कज्जं, वीयस्सेवंकुरोत्ति मसुंतो ।

इहजवसरिसं सव्वं, जमवेसि परोसि तमज्जुत्तं ॥

सुधर्मणं प्रति भगवानुवाच । इह कारणानुरूपमेव कार्यं भवति
यथा यववीजानुरूपो यचाङ्कुरः इह जवकारणं चान्यजन्म
ततस्तेनापि इहभवसदृशेन भवितव्यमित्येवं मन्यमानस्त्वं
यदिह जवसदृशं सर्वं पुरुषादिकं परजावेऽप्येवैषि तदयुक्तमेवेति
कुत इत्याह ।

जाइ सरोसिगाड, जूतणओ सासवाणुद्धित्ताड ।

संजायइ गोदोमा-विदोमसंजोगड दुव्वाइ ॥

रुखायुवेदेजोणि-विहाणेयविसरसेहिंसो ।

दीसइ जम्हा जम्मं, सुहम्मतो नायमेगत्तो ॥

ततः कारणानुरूपं कार्यमिति । सुधर्मज्ञायमेकान्ततो यतः
शृङ्गादपि शरो जायते तस्मादेव च सर्पपानुवितादृचूतृणकः
शण्यसंघातो जायते । तथा गोदोमाविदोमाभ्यां दूर्वा प्रजवति

इत्येवं वृक्षायुर्वेदे विवक्षणांनेकप्रत्ययसंयोगजन्मानो धनस्पतयो दृश्यन्ते । तथा योनिविधाने च योनिप्राभृते विसदृशानेकप्रत्ययसंयोगयोनयः सर्वहिंसादिप्राणिनो मणयो हेमादयश्च पदार्था नानारूपाः समुपलभ्यन्ते अतः केयं कार्यस्य कारणानुरूपतेति । अथवा यत एव कारणानुरूपं कार्यमत एव प्रचान्तरे विचित्ररूपता जन्तूनामिति दर्शयति ।

अहव जडविषयविधा-गुरुविजम्भं मयं तत्रो चेव ।

जीवं गिणजवात्रो, जवंतरे चित्तपरिणामं ॥

जेण जवंतरवीयं, कम्मविचित्तं तत्रोत्तिहियं ।

हेउविचित्तत्तणउ, जवंकुरविचित्तया तेणं ॥

जइ पमिन्नं कम्मं, हेउ विचित्तत्तल विचित्तं च ।

नो तप्पद्वं विचित्तं, पज्जवसंसारिणो सोम्म ॥

अथवा यत एव बीजानुरूपं कारणानुगुणं कार्याणां जन्ममतं तत एवेह प्रचान्तरे जीवं गृहाण प्रतिपद्यस्व । कथंचूतं जातिकुलवक्ष्यैश्वर्यरूपादि विचित्रपरिणामम् । यदि नाम बीजानुरूपं जन्म तथापि कथं प्रचान्तरे विचित्रता जीवानामित्याह । जेण भवंकुरेत्यादि येन यस्मान्नारकातिर्यगादिरूपेण भवनं प्रवः स एवाङ्कुरस्तस्य बीजमिह कर्मैवावसेयं तच्च मिथ्यात्वाविरत्यादिहेतुवैचित्र्याद्विचित्रं तस्मान्मयाजिहितं तस्मात्तज्जन्यस्य प्रवाङ्कुरस्यापि जात्यादिभेदेन विचित्रता । ततो यदि त्वया कर्म प्रतिपन्नं हेतुवैचित्र्याच्च यदिच तद्वैचित्र्यमन्युपगतं ततः संसारिणो जीवस्य तत्फलमपि नारकातिर्यङ्मनुष्यामररूपेण प्रवनरूपं सौम्य ! विचित्ररूपं प्रतिपद्यस्वेति ।

अत्र प्रमाणमुपचरयन्नाह ।

चित्तं संसारित्तं, विचित्तकम्मफलजवात्रो हेउ ।

इहचित्तं चित्ताणं, कम्माणफलं च दोगम्मि ॥

चित्रं संसारिजीवानां नारकादिरूपेण संसारित्वमिति प्रतिज्ञा विचित्रस्य कर्मणः फलरूपत्वादिति हेतुः । इह यद्विचित्रहेतुकं तद्विचित्रमुपलभ्यते यथेह विचित्राणां कृषिवाणिज्यादिकर्मणां लोक इति । तदेवं कर्मवैचित्र्ये प्रमाणमाह ।

चित्ता कम्मपरिणई, पोग्गद्वपरिणामउ जहा वज्जा ।

कम्माण चित्तया पुण, तप्पेउ विचित्तजावाउ ॥

इह चित्रा कर्मपरिणतिः पुद्गलपरिणामात्मकत्वादिह यत्पुद्गलपरिणामात्मकं तद्विचित्रपरिणतिरूपं दृश्यते । यथा बाह्योन्नादिविकारो वा पृथिव्यादिविकारो वा यत्तु विचित्रपरिणतिरूपं न भवति तत्पुद्गलपरिणामात्मकमपि न प्रवति यथा आकाशम् । यः पुनः पुद्गलपरिणामसाम्येपि कर्मणामावर्णादिभेदेन विशेषतो विचित्रता सा तद्वैचित्र्यादवगन्तव्या विचित्राश्च मिथ्यात्वादयः प्रदेष्टुं मनिहवादयश्च कर्महेतव इति । अथ परान्युपगमेनैव परजवे जीवानां वैसदृश्यं साधयन्नाह ।

अहवा इहजवसरिसा, परजोगो वि जइ सम्मत्रो तेणं ।

कम्मफलं पि इहजव-सरिसं पमिन्नं परलोए ॥

किं जणिमिहं मण्णया, नाणागइकम्म कारिणो संति ।

जइ ते तप्पद्वज्जाजो, परे वि तो सरिसया जुत्ता ॥

अथवा यदि इह प्रवसदृशः परलोकसंमतो प्रवतः ततः कर्मफलमपि परलोके इह प्रवसदृशं इहत्य विचित्रशृङ्गाशृङ्गक्रियानुरूपं विचित्रं प्रतिपद्यस्वेति । एवं मुकुलितं प्रतिपद्येतदेव

भावयति (किंभाणियमित्यादि) किमेतावता प्रतिपादितं प्रवति इह तावन्मनुष्याः नानागतिहेतुभूतविचित्रक्रियानुष्ठानिनः सन्तीति प्रत्यक्षत एव दृश्यन्ते ततो यदि ते परलोके तत्क्रियाफलज्जाज इष्यन्ते ततो यथैहत्यक्रियाणां स सदृशता तथा परलोकगतजन्तूनामपि सैव युक्ता । ननु योत्र यादृशः स परत्रापि तादृश एवेति अत्र पराजिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह ।

अह इहसफलं कम्मं, न परेत्तो सव्वहा न सरिसत्तं ।

अकयागमकयनासा, कम्मानावो ह वा पत्तो ।

कम्मानावेह कओ, जवंतरं सरिसया व तदजावे ।

निष्कारणलव्वन्ना, जइ तो नासो वि तह चेव ।

अथैवं श्रूये इह सफलं कर्मेति इह भव संवन्धे तत्कृत्यादि क्रियारूपं कर्म सफलं नतु परजविकदानादिक्रियारूपं कर्म । ततश्च तत्फलं प्रचान्नपरलोके जन्तुवैसदृश्यम् । अत्रोत्तरमाह । (तो-सव्वहेत्ति) तत एवं सति यत्तवानिप्रेतं तत्सर्वथा परजवे जीवानां सदृशत्वं न स्यात्तद्विकर्मणा जन्यते ॥ तच्च नास्ति पारमविक्रियाणां त्वया निष्फलत्वाङ्गुपगमत्वा निष्फलत्वे च कर्मान्नावाद्य कर्माभावेपि प्रवेत्सादृश्यं तद्वैकृतस्यैव तस्य-निर्हेतुकस्यागमः प्राप्नोति कृतस्य च दानादिसादिक्रियाफलरूपस्य कर्मणो नाशः प्रसज्जाति । अथवा मूलत एव कर्मणा मभावः प्राप्तः दानादिसादिक्रियाणां निष्फलत्वाङ्गुपगमान्मूलत एव कर्मणो बन्धोपि न स्यादिति ज्ञावः । ततः किमित्याह । कर्माभावेच कारणभावात्कुतो भवान्तरं तदजावे च दूरोत्सारितमेव सादृश्यम् । अथ कर्मान्नावेपि प्रव इष्यते तर्हि निष्कारण एवासौ स्याद्यदि चैवमयमिष्यते ततो नाशोपि तस्य प्रवस्य निष्कारण एव स्यादतो व्यर्थस्तपोनियमाद्यनुष्ठानप्रयासः । निष्कारणे च भवे ऽन्युपगम्यमाने वैसादृश्यमपि जीवानां निष्कारणं किं नेष्यते विशेषाज्ञावादिति ।

अथ प्रेरकमाशङ्क्य परिहरन्नाह ।

कम्मानावे वि मई, को दोसो होज्ज जइ सजावोयं ।

जह कारणाणुरुवं, धमाइकज्जं सहावेणं ॥

अथ परस्यैवंभूता मतिः स्याद्यद्युत कर्माभावेऽपि यदि सज्जावरूपः स्वभाव एवायं स चेत्तर्हि को दोषः स्याद्विनापि कर्म यदि स्वभावादेव प्रवः स्यात्तर्हि किं दूषणं भवेन्न किंचिदित्यर्थः । दृष्टान्तमाह । यथा कर्म विनापि मृत्पिण्मादिकारणानुरूप-घटादिकार्यं स्वभावेनैवोत्पद्यमानं दृश्यते तथा सदृशप्राणिजन्मपरंपरारूपो प्रवोपि स्वभावादेव भविष्यति । अत्रोच्यते । ननु घटोऽपि स्वभावत एव जायते कर्तृकरणाद्यपेक्षित्वात्तस्य, ततश्चेहापि कर्तुरात्मनः पारमविकस्य च शरीरादिकार्यस्य करणं संभाव्यते । तच्च कर्तृकार्याभ्यां जिज्ञं लोकेपि दृश्यते । कुत्राद्यघटान्यां चक्रादिष्वद्यच्चहात्मनः शरीरादिकार्यं कुर्वतः करणं तत्कर्मेति प्रतिपद्यस्वेति । स्यादेतद्वद्वदः प्रत्यक्ष-सिद्धत्वान्नवन्तु कुत्राद्यादयः कर्तारः, शरीरादिकार्यं त्वन्नादिविकारवत्स्वभावतोपि भविष्यति ततो न कर्मसिद्धिस्तदयुक्तम् । यतो न स्वाभाविकं शरीरादि आदिमत्प्रतिनियताकारत्वाद्वद्वदिति । किंच कारणानुरूपमेव कार्यमित्येवं परमवे सादृश्यं त्वया ऽन्युपगम्यते तदपि स्वभाववादिनस्तवाज्ञादिविकारदृष्टान्ते परिहीयते । अज्ञादिविकारस्य स्वकारणभूत-पुद्गलप्रव्यादतिविवक्षणात्वादिति । अपिच ।

होज्ज सहावो वत्तुं, निष्कारणया च वत्तुधम्मो वा ।

जइ वतुं नत्थि तत्रो, एवद्वप्पीओ खपुप्फं च ॥
अवंतमएवद्वप्पो, विअ अह तउ अत्थि नत्थि तो कम्मं ।
हेऊ वि तदत्थिचो, जो नएकम्मस्स विसयव्व ॥
कम्मस्स वाजिहाणं, होज्ज सजावो चि होउ को दोसो ।
निव्वं च सो सजावो, सरिसो पत्थं च को हेऊ ॥

एतज्जायात्रयमपि प्रायः पात्रेनैव व्याख्यातार्थं नवरं निब्रामि-
त्याह तृतीयगाथोत्तरार्द्धम् । इदमत्र हृदयं स स्वभावो नित्यं
सदृश एव त्वयान्युपगन्तव्यो जवान्तरे सदृशस्यैव मनुष्या-
दिजवस्य जननात्तस्य च स्वजावस्य नित्यसदृशत्वे को हेतु-
र्न कश्चिदित्यभिप्रायः । स्वभावतः यद्ययं स्वभावः सदृश
इति चेन्ननु जवविसदृशतायामप्येतद्वक्तुं शक्यत एवेति । किंच
मुत्तो वा मुत्तो वा, जइ मुत्तो तो न सव्वदा सरिसो ।

परिणामो परं पिव, न देहहेऊ जइ अमुत्तो ।

जवगरणज्जावाओ, न य हवइ सुहम्म सो अमुत्तो वि ।

कज्जेमु मुत्तिमत्ता, सुहम्मंविचाहिओ चेव ।

सस्वजावो मूर्तोऽमूर्तो वा यदि मूर्तस्तर्हि कर्मणा सह तस्य
को विशेषः, संज्ञान्तरमात्रविशिष्टकर्मैवेत्यमुक्तं स्यादिति । न
चासौ सर्वदैव सर्वथा सदृशो युज्यते परिणामित्वाद्गुणादि-
वदयवा मूर्तत्वादेवात्रादिविकारवदिति । अमूर्तोऽसौ स्वजा-
वस्तर्हि नैव देहादीनामारम्भकोऽनुपकरणत्वाद्देहादिवि-
कृतकुत्रालवदमूर्तत्वादाकाशवत् (न य हवइ सुहम्मसो अमुत्तो
वित्ति) किंच सुधर्मन्तितोऽपि स स्वजावोऽमूर्तो न युक्तः
शरीरादेस्तत्कार्यस्य मूर्तिमत्त्वात्तन्मूर्तस्य नभस इव मूर्तं
काग्रमुपपद्यते । तथा सुखसंवित्यादेश्च नायं मूर्तः । इदमुक्तं
जवति । कर्म तावद्भवता नेप्यते स्वभाववादित्वात्ततश्च श-
रीरादीनि सुखदुःखसंवित्यादीनि च स्वजावस्यैव कार्या-
ण्येष्टव्यानि न तस्य वा मूर्तत्वेनैतान्युपपद्यन्ते । ततो यथा
द्वितीयगणधरवादे कार्यस्य मूर्तत्वात्सुखसंवित्यादेश्च कर्मणो-
मूर्तत्वं साधितं तथेह स्वजावस्यापि साधनीयम् । तथाच प्रा-
शुकम् आह । “ननु मोक्षमयमुत्तं, चिय कज्जमुत्ति मत्ताउ । इह-
जइ मुत्तिचणओ, वरस्स परमाणवो मुत्ता । तह सुह संवि-
त्तीउ, संविधिवेयणुज्जवाओ य । वणवववाहाणीउ, परिणामा
माउयविण्णयमिति”

अयनिष्कारणता स्वभावमिति द्वितीयविकल्पमधिकृत्याह
अहवा कारणउ चिय, सजावउत्तो वि सरिसया कत्तो ।
किमकारणाउ न जवे, विसरिसया किंच विच्छिन्ती ॥

अथ स्वजावत एव जवोत्पत्तिरित्यत्र अकारणत एवेत्यय-
मथोभिप्रेतः (तावित्ति) तथापि हन्त ! परजवे सदृशता
कुतः कोऽभिप्राय इत्याह । यथा कारणतः सदृशता जवति तथा
किमित्यकारणत एव विसदृशता न स्यादकस्माच्चाकारणतो
जवविच्छिन्तः कस्मान्न स्यादकस्माच्च भवेत्खरविपाणादिरपि
जवेच्छरीरादीनां च कारणत्वात्तेन चात्रादीनामिव प्रतिनियता
कारणत्वादिरूपता न स्यात्तस्मान्नाकारणता स्वभावत इति ।

अथ वस्तुधर्मोसाविति तृतीयविकल्पमाश्रित्याह ।

अहव सहावो धम्मो, वत्थुस्स न सोवि सरिसओ निव्वं ।

उप्पायड्डिजंगा, चित्ता जं वत्थुपज्जाया ॥

अथ वस्तुनो धर्मस्वभावः सोपि सर्वदैव सदृशो न घटत
इति । किं कथं सर्वदैव शरीरादीनां सदृशतां जनयेत्कथं पुन-

रस्य सदैव सदृशता न घटत इत्याह ॥ (उप्पायेत्यादि)
यद्यस्मादुत्पादास्थितिजङ्गादयश्चित्रा वस्तुपर्याया न च ते सदै-
वावस्थितसादृश्याः नीलादीनां वस्तुधर्माणां प्रत्यक्षत एवा-
न्यान्यरूपतया परिणतिदर्शनात् । किंच वस्तुधर्मोसौ जवत्वस्व-
भाव आत्मधर्मो वासौ स्यात्पुण्ड्रधर्मो वा । यद्यात्मधर्मस्तर्हि
नासौ शरीरादीनां कारणम् अमूर्तत्वादाकाशादिवदथ पुण्ड्र-
धर्मस्तर्हि कर्मैवासौ कर्मणोपि हि पुण्ड्रास्तिकायधर्मत्वेनास्मा-
निरज्युपगतत्वादिति । किंच ॥

कम्मस्स वि परिणामो, सुह धम्मधम्मो सपोगहमयस्स ।

हेऊ चित्तो जगओ, होइ सहावोत्ति को दोसो ॥

सुधर्मज्ञसौ वस्तुधर्मो जवत्वस्वभावो धर्मो जवति को दोषो न
कश्चित् शुक्तियुक्तत्वात्किंविशिष्टो धर्म इत्याह । परिणामकस्य
कर्मणः कथंचूतस्य पुण्ड्रधर्मस्य कथंचूतो यः कर्मपरिणाम
इत्याह । हेतुः कस्य जगतो जगद्वैचित्र्यस्य तदेवं कर्मवृत्तणस्य
वस्तुनः परिणामरूपो धर्मो जवति स्वभावो नात्र काचिद्विषयपत्ति
रस्माकमपि सम्मतोऽयमर्थः केवलं सर्वदा सदृशोसौ न भवति
किन्तु चित्रो मिथ्यात्वादिहेतुः वैचित्र्याद्विचित्रो विविधस्वजा-
वः । अतो न तस्मात्परमवे सादृश्यमेव किन्तु विचित्ररूपतेति
यदिवा किमनेनाव्यापकेन मिथ्यारूपेणैकान्तवादेन, सर्वव्या-
पकमवितयरूपं चानेकान्तवादमेव दर्शयन्नाह ।

अहवा सव्वं वत्थु, पइक्खणं चिय सुहम्म धम्मोहिं ।

संजवइ चेइ केहि वि, केहि वि तदवत्थमव्वंतं ॥

तं अप्पणो विसरिसं, न पुव्वधम्मोहिं पच्छिमिद्व्याणं ।

सयद्वस्स तिहुयणस्स व, सरिसं सामसु धम्मोहिं ॥

अथवा सुधर्मन्तिकमेक एव परमवः सर्वमेव हि घटपटादिकं
ज्वनान्तर्गतं वस्तु कैश्चित्पूर्वपर्यायैः समानासमानपर्यायैः
प्रतिक्षणमुपपद्यते । कैश्चित्पुनरुत्तरपर्यायैः समानासमानपर्या-
यैर्येति व्युत्पद्यते । कैश्चित्तदवस्थमेवास्ते । ततश्चैवं सति तद्व-
त्थात्मनो पूर्वं धर्मैरुत्तरोत्तरधर्माणां न सदृशं किं पुनरन्य-
वस्तुनाम् । सामान्यधर्मस्तु सर्वस्यापि त्रिज्वनस्य समानं
किंपुनरेकस्यैव निजपूर्वजन्मन इति ।

ततः किं स्थितमित्याह ।

को सव्वहेव सरिसो, सरिसो वा इहजवे परजवे वा ।

सरिसासरिसं सव्वं, निव्वानिच्चाइरुव्वं च ॥

को ह्ययोऽर्थान्तरैरात्मना वा स इहमवेपि सर्वथा सदृशोऽ-
सदृशो वा किंपुनः परजवे । तस्मात्सर्वमपि वस्तु स्वधर्मो-
णापि सह समानासमानरूपमेवेह जवेपीति कुतः परजवे
सादृश्यमेव प्रतिज्ञायते । इति भवत इति ज्ञावः । तथा सर्वमपि
नित्यानित्याद्यनन्तधर्मात्मकमिति ।

अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन प्रतिपादयितुमाह ।

जह नियएहिं वि सरिसो, न जुवा जूवि वादबुद्धधम्मोहिं ।

जगओ विसमो सत्ताइ, एहिं तह परजवे जीवो ॥

यथेह युवा निजैरप्यतीतानागतैर्वात्तवृत्त्वादिपर्यायैरात्म-
नोपि सर्वथा न समानः सत्तादिमिस्तु सामान्यपर्यायैर्जगति
न केनचित् समानस्तथायमपि जीवः परलोको गतः सर्वेणापि
सह समानासमानरूप एवेति । कुतः सर्वथा सादृश्यमिति ।

एतदेव दृष्टान्तेन भावयति ॥

माणुओ देवीजुओ, सरिसो सत्ताइएहिं जगओ वि ।

देवीर्इहिं वि सरिसो, निचानिचो वि एमेव ॥

मनुष्यो मृत्वा देवत्वमापन्नो जगत्त्रयस्यापि सत्तादिभिः पर्या-
यैः सदृशो देवत्वादिभिस्तु विसदृशः इति नैकान्तेन कापि
सदृशता । तथा द्रव्यतयासौ नित्यः पर्यायतया त्वनित्य इत्या-
द्यपि वक्तव्यमित्याह । नन्वस्मान्निरापि नैकान्तेन परजघे
सादृश्यमन्युपगम्यते किंतु समानजात्यन्वयमात्रमेवेत्यते पुरु-
पादिर्भूतः पुरुषादिरेव भवतीति । एतदप्ययुक्तं कर्मजनितो हि
परभव इति साधितम् । तच्च मिथ्यात्वादि विचित्रहेतुजन्य-
त्वाच्चित्रमेवेत्यतस्तज्जन्यः परजघो विचित्र एव युज्यते नतु
समानजात्यन्वयः सिध्यतीति । किंच ॥

उकरिसा वकरिसा, न समाणाए वि जेण जाईए ।

सरिसगाहे जम्हा, दाणाइ फलं विही तम्हा ॥

सदृशग्रहे समानजातीयताग्रहे सति येन यस्मादीश्वरदरि-
च्छकुडीनाकुडीनादिरूपेणोत्कर्षापकर्षौ न घटां प्राञ्चतः । यो हि
यादृशः इहभवे स यदि परभवोपि तादृश एव तर्हि य इह-
भवे ईश्वरः स परजघेपि तादृश एव एवं दरिद्रेष्वपि वाच्यं
ततश्चेह जघात्परभवे सर्वप्रकारैरप्युत्कर्षापकर्षौ न स्यातां किंत्वे
कान्तसदृशतैव जघेत् (तम्हन्ति) तस्मान्मोक्तव्येयं सादृश्य-
ग्रह इति प्रकमाद्रष्टव्यम् । अथेत्यमाचक्षीयाः मा भूतामुत्कर्षा-
पकर्षौ का नो हानिरित्याह (जम्हा दाणाइ फलं विहीति)
चकारस्य गम्यमानत्वाद्यस्माद्धेतुं परजघोत्कर्षापकर्षयोरभावे
दानादिफलं वृथा संपद्यते लोको हि परत्र देवादिसमृद्धि-
प्राप्त्या आत्मन उत्कर्षार्थं दानादि प्रवृत्तिं विदधाति यदिचोक्तं
युक्त्या उत्कर्षाद्यभावाद्दरिद्रो दानतपस्तीर्थावगाहनाद्यपि
कृत्वा ऽमुत्र दरिद्र एव स्यात्तर्हि कतद्दानादिफलमित्यपार्थिका
दानादौ प्रवृत्तिस्तस्मान्न विधेयः सादृश्यग्रह इति । अपिचैत-
स्मिन् सादृश्यग्रहे वेदपदानामप्यप्रमायमापद्यत इति
दर्शयन्नाह ।

जं च सिद्धोगो वइए, स जायए वेयविहियमिचाइ ।

सग्गीयं जं च फलं, तपसंवर्द्धं सरिसयाए ॥

यच्च शृगावो वै यप जायते यः स पुरीषो दह्यत इत्यादिवेद
विहितं तदपि परजघसदृशताग्रहे संवर्द्ध एव स्यात्पुरुषादेर-
मुत्र शृगावताद्यनुपपत्तेः तथा यद्यप्यग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्ग-
कामः स त्वन्यथाऽग्निष्टोमेन यमराज्यमग्निजायत इत्यादिकं
स्वर्गाय फलसूचकत्वात्स्वर्गाय फलं तदप्यसंवर्द्धं जघेन्मनु-
ष्यस्य त्वदभिप्रायेण देवत्वानुपपत्तेरिति पुरुषो वै पुरुषत्वम-
श्नुते पशवः पशुत्वमित्यादीनां च वेदानामयमर्थः । कोपि पुरुषः
खल्विह जन्मनि प्रकृत्या जघको विनीतः सानुक्रोशोऽमत्सर-
श्च मनुष्यनामगोत्रे कर्मणि च मृतः सन् पुरुषत्वमश्नुते नतु
नियमेन सर्व एव अन्यस्यान्यकर्मवशागस्यान्यथाप्युपपत्तेः । एवं
पशवोपि केचिन्मायादिदोषवशात्पशुनामगोत्रे कर्मणि वरु-
परभवे पशवो जायन्ते नतु सर्वेपि नियमेन कर्मापेक्षित्यर्थे
जीवगतेरिति । विशेष (च्युतिसमये इहभवः परभवोवति
करणशब्दे चिन्तयिष्यामि)

इहजविपाउय-इहजविकायुप्-न० वर्तमानजवायुपि, । भ०
५ श० ३ उ० ।

इहय-इहक-त्रि० " स्वार्थे कश्चवा ८ । ११ । ६॥ " इति प्राकृत
सूत्रेण स्वार्थे कः । प्रा० । अस्मिन्नित्यर्थे,—वाच० ।

इहरा-इतरथा-अव्य० "इहरा इतरथा" पा० १ । ११ इति प्राकृत-
सूत्रेण इहरा इति इतरथार्थे वा प्रयोक्तव्यं । पक्षे यथा प्राप्तम्

अन्यथार्थे, "इहरा नीसासन्नोहिं" पक्षे इतरहा । प्रा० । नि०
चू० । " इहरा सपरुवघाओ " इतरथा अन्यथेति । दर्श० ।
" इहरा समूहसिधो " इतरथोक्तप्रकारादन्यथा समूहो
रत्नानां सिधो निष्पन्न इति-सम्म० इहरा वि य वीयमेयस्स"
इतरथान्यथा भावव्यतिरेकेणेत्यर्थः इति । पंचा० १ विव० ।
" इहरा अणत्थगंतं " पंचा० ६ विव० ।

इहलोइय ऐहलौकिक-त्रि० इहलोके भवः उञ् चिपदवृद्धिः
वाच० । ऐहिके, "अन्नस्स पाणस्सिह लोइयस्स" अन्नस्य पा-
नस्य वा कृते ऽन्यस्य वैहिकार्थस्य वस्त्रादेः कृते इति । सूत्र० १
श्रु० ७ अ० । इहलोकप्रयोजने, "इहलोइया वि किं पुण" ऐहलौकिक-
की इहलोकप्रयोजनापि कृष्यादिकापीत्यर्थः । पंचा० ४ विव०
इहलोकगते, " इहलोइया विहाणिन्ति " ऐहलौकिक्यापि इह
लोकगताऽपि न केवलं परलोकगता हानिरिति । पंचा० ३ विव० ।
इहलोककृते, इहजन्मभवे च " इयलोइयाइ परलोइयाइ जी-
माइ अणेगरुवाइ अविसुव्जिन्दुव्जिभगंथाइ सहाइ अणेगरुवाइ"
इहलोके भवा ऐहलौकिका मनुष्यकृताः के ते स्पर्शा दुःखवि-
शेषाः । यदिवा इहैव जन्मनि ये दुःखयन्ति दाहप्रहारादयः
प्रतिकूलोपसर्गास्त इहलौकिका इति । आन्धा० १ श्रु० ११ अ० ३
उ० । इहलोके जघ ऐहलौकिकः । व्यवसायभेदे, य इह जघे
वर्तमानस्य निश्चयोऽनुष्ठानं वा स ऐहलौकिको व्यवसाय इति
स्या० ३ उ० ।

इहलोय-इहलोक-पु० इदम् प्रथमार्थे ह । कर्म० इहलोकः समा-
नलोकः सदृशल्लोको यथा मनुजो मनुष्यस्य तिर्यङ् तिरश्च इति ।
दर्श० । अस्मिन् लोके, आन्धा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० "इहलो-
गज्जहावहंविज" इहास्मिन्नेव लोके हिरण्यस्वजनादिकं दुः-
खमावहतीति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । मनुष्यलोके, स्या०
३ उ० । आव० । " इहलोकपणिणीए " इहलोकस्य प्रत्यक्-
स्य मानुपत्ववक्षणपर्यायस्य प्रत्यनीक इति । ज० ८ श० ८ उ०
इहलोगो मणुस्सस्स लोको इति । आ० चू० । अस्मिन् जन्म-
नि, आन्धा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० । मनुष्यजन्मनि, स्या० ४ उ०
इहलोगगवसग-इहलोकगवेषक- त्रि० अन्योन्यप्रकृपानाद्युप-
भोगेन केवलस्येहलोकस्यैवान्वेषके, वृ० १ उ० ।

इहलोगपणिणीय-इहलोकप्रत्यनीक- त्रि० इहलोकस्य प्राय-
कमानुपत्ववक्षणपर्यायस्य प्रत्यनीकः इन्द्रियार्थप्रतिकूलकारि-
त्वात्पञ्चाग्नितपस्विदहलोकप्रत्यनीकः । इन्द्रियार्थप्रति-
कूलकारिणि, गतिप्रतीत्य मनुष्यलोकप्रत्यनीकरूपे प्रत्य-
नीकभेदे, "इहलोकोपकारिणां जोगः साधनादीनामुपलवका-
रिणि, इहलोको मनुष्यलोकस्तस्य प्रत्यनीकता तद्धितथप्ररूप-
णेति इहलोकप्रत्यनीकः । मनुष्यलोकस्य वितथप्ररूपणाकर्त-
रि च । स्या० ३ उ० ।

इहलोकपनिवर्द्ध-इहलोकप्रतिवर्द्ध-त्रि० निर्वाहादिमात्रार्थि-
नि प्रवज्याभेदे, स्त्री-राए इहलोकप्रतिवर्द्धा निर्वाहादिमात्रा-
र्थिनामिति-स्या० ४ उ० (विशेषार्थस्तु पवज्जा शब्दे)

इहलोइयपरलोइय-ऐहलौकिकपारलौकिक-त्रि० इह परत्र च
जघ ऐहलौकिकपारलौकिकः । इह परत्र च जघे, तदात्मके
व्यवसायभेदे च । यस्त्विह परत्र च स ऐहलौकिकपारलौ-
किक इति । स्या० ३ उ० ।

इहलोइयपारलोइयकज्ज-ऐहलौकिकपारलौकिककार्य-न० व
वर्तमानजघपरजघप्रयोजनसाध्ये,—

इहलोगजय-इहलोकजय-कजाणं पारल्लोइयं अहिं ।
तं पिहृजावपहाणं, सो विय इयकजगम्पोत्ति ॥

पेहलौकिकपारल्लौकिककार्ययोर्वर्तमानभवपरजवप्रयोजन-
योः साध्ययोर्मध्ये पारल्लौकिक पारजविकं प्रधानतरं विशेष-
तरतस्य साधनीयत्वात्तदसाधने बहुतमानर्थसंज्ञवात्पारल्लो-
किककृत्यं च जिनपूजेत्यतो नान्यदुपयोगस्थानं द्रष्टरं प्रव-
रसाधनानामिति । तत्र च यन्प्रधानं तद्दर्शयितुमाह ।
(तं पिहृत्ति) तन्पुनः पारल्लौकिककार्यं जाव आत्मपरि-
णामः प्रधानः साधकतयोत्तमो यस्मिन्स्तद्वाचप्रधानं शुभजा-
वसाध्यमतोसौ जावविशेषो त्रिदिशुपारल्लौकिककार्याविनां
समाश्रयणीय इति हृदयम् । यदि जावप्रधानं ततः किमि-
त्याह (सोविचत्ति) स पुनः पारल्लौकिककार्यहेतुज्ञतो
भाव इति कार्यगम्य इत्येवविधमनन्तरात्कं यत्कार्यं भावस्य
हृत्यं पूजार्थप्रवरपुष्पाद्युपादानरूपं तेन यो गम्यो निश्चेतव्यः
स इति कार्यगम्यः । इतिशब्दः समाप्ताविदमुक्तं जवति । पर-
ल्लोकसाधन हेतुज्ञतशुभजावकार्यत्वात्प्रवरसाधनोपादानस्य
शुभभावं सफल्यद्विस्तद्धिधेयं भवतीति गायार्यः । पंचा०
४ विव० ।

इहलोगजय-इहलोकजय- न० इहलोकः समानलोकः सद्-
ल्लोको यथा मनुजो मनुष्यस्य तिर्यङ् तिरश्चस्तस्माद्भय-
मिहलोकमभ- । दर्श० । मनुष्यादिकस्य सजातीयादन्य-
स्मान्मनुष्यादेरेव सकाशाद्यद्भयं भवति तदिहलोकमभयम् ।
इहाधिकनभीतिमतो जातौ लोकस्ततो भयमिति व्युत्पत्तिः ।
स्या० ७ ग० । आच० । सम० । भयभेदे, तच्च यथा राजामा-
त्यरक्कादेरकार्यकरणं प्रति प्रजादीनां सिंहादेर्वा मृगादीना-
मिति-दर्श० ।

इहलोगवेयण-इहलोकवेदन- न० इहास्मिन् लोके जन्मनि
वेदनमनुजवनमिहलोकवेदनम् । इहलोकानुजवने, आच०
१ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

इहलोगवेयणवेज-इहलोकवेदनवेद्य- त्री० इहास्मिन् लोके
वेदनमनुजवनमिहलोकवेदनं तेन वेद्यमनुभवनीयमिहलोक
वेदनवेद्यम् । इहलोकानुभवेनानुभवनीय, आच० १ श्रु० ५
अ० ४ उ० ।

इहलोगवेयणवेज्जावभिय, - इहलोकवेदनवेद्यापनित- त्रि०
पेहिकमवानुवन्धिनि, "इह लोगवेयणवेज्जावभियं । जं आच-
ट्टीकम्मं तं परिष्साय विवेगमेति " इहास्मिन् लोके जन्म-
नि वेदनमनुभवनमिह लोकवेदनं तेन वेद्यमनुभवनीयमिह-
लोकवेदनवेद्यं तत्रापतितमिहलोकवेदनवेद्यापनितम्- । इद-
मुक्तं भवति-प्रमत्तयतिना ऽपि यदकामतः कृतं कर्म कायसं-
घट्टादिना तदैहिकमवानुवन्धि तेनैव जयेन कृप्यमाणत्वा-
दिति । आच० १ श्रु० ५ अ० ।

इहलोगसंवेगिणी- इहलोकसंवेगिणी- स्त्री० इहलोको म-
नुष्यजन्म तत्स्वरूपकथनेन संवेगिणी इहलोकसंवेगिणी सर्व-
मिदं मानुपत्वमसारमध्वं कदलीस्तम्भसमानमित्यादिरूपे
संवेगिन्याः कथायाः प्रथमे भेदे, स्था० ४ ग० ।

इहलोगावेक्खा-इहलोकपेक्षा-स्त्री० इहलोकालम्बने,

विहियाणुड्डाणमिणंति-एवमेयं सयाकरेत्ताण ।

होइ चरणस्स हेऊ, णो इह लोगादवेक्खाए । ४ ।

विहितमात्तागमे विधेयतथानुमतं यदनुष्ठानं क्रिया तच्चिहि-
तानुष्ठानमिदं जिनजवनादिकरणलक्षणमिति । अनेनोल्लेखेन
एवमनेन भावस्तवानुरागलक्षणेन सूत्रविधिलक्षणेन वा प्र-
कारेण एतज्जिनजवनादिविधानं सदा सर्वकाळं कुर्वतां विद-
धतां जवति जायते । चरणस्य सर्वविरतिरूपचारित्रस्य हेतु-
निमित्तम् । तदेव जिनजवनादि । उक्तविपर्यये यज्जवति तदाह
नो नैव इह लोकाद्यपेक्षया पेहजविककीत्यादिपारजविकदेव-
त्तराज्यादिपदार्थालम्बनेन । चरणस्य हेतुर्भवति एतज्जिनम-
वनादिविधानं निदानहृषितत्वादिति गायार्थः । पंचा० ६ विव० ।
इहलोगासंसपपोग-इहलोकाशंसाप्रयोग- पुं० । इहलोको
नरलोकस्तत्राशंसा राजा स्यामित्याद्यभिहापस्तस्याः प्रयोगो
व्यापार इह लोकाशंसाप्रयोगः । धर्म० १ अधि० । अपश्चि-
ममारणान्तिकसंज्ञेखनाजोपणाराधनाया अतिचारविशेषे,-
उपा० । स च श्रेष्ठी स्यां जन्मान्तरे ऽमात्यो वेत्येवं रूपा प्रार्थे-
नेति । उपा० १ अ० । आच० आच० ॥

(ईकार)

ई-ई- अव्य० क्तिप्- विपादे, दुःखभावनायाम्, क्रोधे, अनुक-
म्पायां, प्रत्यक्ते, सन्निधौ, सम्बोधने, वाच० "ईः कृत्सार्ये पि
पापेपि निपेधे, नयनभ्रमे । ६। एका० । पादपूरणे च । "ई जे-
रा पादपूरणे" ८ । २ । १७ । इति । प्रा० भेदित्यामयं सान्तत-
या पठितः । पृषोदरादित्वात्साधुः । वाच० ।

ई- स्त्री० लक्ष्म्याम्, वाच० । ई रमा मदिरा मोहे, महानन्दे
शिरोभ्रमे । स्त्रील्लिङ्गेयमुणाद्यन्तो, नातोस्माल्लोपनं सुपः । ७ ।
ई यौयोवजसो रूपं, स्यादेमारूपमीः शसि । ई शब्दो द्रव्यप-
र्याये व्ययं वृद्धेः प्रदर्शितम् । ८ । एका० ।

ईति-ईति-पुं० ईयते ई-क्तिच् (१) निम्बे, २ उत्पादिते, त्रि०
३ प्रवासे, । "अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलज्जाः सृषिकाः खगाः ।
प्रत्यासन्नाश्च राजानः पमेता ईतयः स्मृताः "इत्युक्ते ४ कृषेरुप-
रुचनेदे च । स्त्री० निरातङ्गा निरीतयः रघुः । वाच० ईतिर्धा-
न्याद्युपपन्नकारी प्रचुरसृषिकादिप्राणिगण इति । सम० ३४
स० । जं० । प्रचुरशलज्जशुक्रमुषिकाद्या धान्यादिविनाशका
इति । प्रव० ४० द्वा० । प्रायो वर्षासु शस्योपपन्नकारिणो मू-
षिकादय इति । दर्श० ॥

ईरण-ईरण-न० ईर-भावे ल्युट् प्रेरणे, आच० ४ अ० । " ई-
न्द्रियाणि समीरणं " इन्द्रियाणीष्टानिष्टविषयेभ्यः सकाशाद्वा
गद्वेषाकरणतया सम्यगरीरयेदिति । आच० १ श्रु० ९ अ०
उ० । गतौ, आ० म० द्वि० । स्या० । आच० । कथने, 'वोरे धम्मे
उदीरणं ' उत्प्रावल्येन ईरितः कथितः प्रतिपादितस्तोर्थ-
करणधरादिभिरिति । आच० १ श्रु० ८ अ० ७ उ० । युच्

ईरणा तत्रैव स्त्री० । नन्धा-ल्यु प्रेरके, त्रि० समीरणः प्रेरयिता
नवेति-कुमा० । वाच० ।

ईरिय-ईरित- त्रि० प्रेरिते, -आव ४ अ० । दर्श० । चोदिते-
“समीरिया कोट्ठवलिं करिति” समीरिताः पापेन कर्मणा
चोदितास्तान्नामकान् कुट्टयित्वा खण्डशः कृत्वा नगरवलि-
न्दितश्चेतश्चाकिपन्तीत्यर्थः इति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ३ उ०
कथिते, प्रतिपादिते, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । “संके-
पाभिरपेक्षाणां यतीनां धर्म ईरितः” ईरितः प्रोक्त इति-धर्म०
४ अधि० । जनिते, कृते च । “ससदृपासाफरुसा उदीरिया”
उत्पावलयनेरिता जनिता कृता इत्यर्थ इति । आचा० ।

ईसत्रो-देशी, रोजाख्ये मृगे, दे० ना० ।

ईसकव-ईशाख्य- त्रि० ईश ईश्वर इत्याख्या प्रसिद्धिर्येषां ते
ईशाख्याप्रसिद्धे ईश्वरे, ईशानमीशो भावे घञ् प्रत्ययः ।
ऐश्वर्यमित्यर्थः । ईश ऐश्वर्ये इति वचनात् । तत् ईशमैश्व-
र्यमात्मनः ख्यान्ति अन्तर्भूतपर्ययतयाऽऽख्यापयन्ति प्रथय-
न्तीति ईशाख्याः । आत्मन ऐश्वर्यस्य प्रसिद्धिकारके, जी०-
३ प्रति० । प्रज्ञा० ।

ईसत्त-ईशत्व- न० सर्वत्र प्रभविष्णुतारूपे सिद्धिविशेषे, छा०-
३६ छा० ।

ईसत्य-इषुशास्त्र- न० । चतुष्पाष्टिकद्वान्तर्गते कलाभेदे, ज्ञा०
१ अ० । सच धनुर्वेदः- प्रश्न० ५ द्वा० । ईसत्यंति प्राकृतशै-
ल्या इषु शास्त्रं नागवाणादिदिव्यास्त्रादिसूचकं शास्त्रम् इति-
जं० २ वक्र० । सम० तथाचावश्यकं भगवत् ऋषभदेवस्य
वर्णनमुपक्रम्योक्तम् “ईसत्यं धनुर्वेदो” इषु शास्त्रं नाम धनु-
र्वेदः स च तदैव राजधर्मे सति प्रावर्त्ततेति- आ० म० प्र० ।
ईस-ईश- पुं० ईश- क- ईश्वरे, प्रज्ञा० २ पद । जी० । परमे-
श्वरेषु, महादेवे, रुद्रसङ्ख्यातुल्यसङ्ख्याकत्वात् एकादश-
संख्यायाम्, आर्चानङ्गत्रे च । वाच० । ईशानमीशो भावे
घञ् ऐश्वर्ये, ईश ऐश्वर्ये इति वचनात् प्रज्ञा० २ पद ।

ईस-देशी० कीलके, दे० ना० ।

ईसमित्त-ईशमित्र- न० कुबेरे, -प्रा० को० ।

ईसर-देशी० मन्मथे, दे० ना० ।

ईस सह-ईशसख-पुं० पृथीतत्पु० टच्-समा० कुबेरे-बहु० न टच्
ईशसखा इत्येव ईशमित्रादयोप्यत्र- वाच० ।

ईसा-ईदर्या-स्त्री० परगुणासहने, उक्त० ३४ अ० ।

ईर्ण्या० स्त्री० ईर्ण्यं जावे स्त्रीत्वात् टाप् । अक्षमायामपरवृत्त्यसहि-
ष्णुतायाम्, । वाच० । प्रतिपक्वाज्युदयोपलम्भजनितो मत्सर-
विशेष ईर्ण्येति । आच० ४ अ० । सम० । आ० म० द्वि० । पै-
शून्यं साहसं छोहमीर्ण्या सूयाऽथ दूषणम् । वाग्दण्डजञ्च-
पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः । मनुः । एतेषाञ्च । क्रोधप्रव-
र्त्तकत्वात् क्रोधजत्वम् । अत एव । “कुधद्रुहेर्ण्यासूयार्थानां यं
प्रति कोपः-पा० दुहादयोऽपि-कोपप्रज्ञावा एव शुद्ध्यन्तेतो
विशेषणं सामान्येन यं प्रति कोप इति सि० कौ० । धरणेन्द्रभव
नपतीनामग्रमहिषीनां प्रथमपर्वदि- स्या० ३ उ० ।

ईषा स्त्री० ईश-क-शकटस्य दोषकाष्ठे, हल्युगयोर्मध्यस्यकाष्ठे,
बाङ्गदण्डे च । वाच० ।

ईसाण-ईशान- पुं० सकलविमानप्रधानेशानावतंसकविमान-
विशेषे, अनु० । सकलविमानप्रधानेशानावतंसकविमानवि-

शेषोपपत्तिके स्वनामख्याते ऊर्ध्वलोकविशेषे, - अनु० ।
कल्पभेदे, - स्या० १० उ० । विशे० । आ० चू० । देवलोक-
भेदे, । तल्लोकवासिनि कल्पोपपन्नके वैमानिकदेवभेदे, प्रच०
द्वा० । विशे० । ईशानकल्पस्ये ईशानदेवेन्द्रे च । स्या० १० उ०
विशे० । सम० । ईशानस्यानशब्दे वक्तव्यता- (ईशानेन्द्रवक्त-
व्यता गणशब्दे ईसाणिंदशब्देऽपि-) । प्रमौ, । “उतामृत-
त्वस्येशानः ” अमृतत्वस्यामरणज्ञावस्य मोक्षस्येशानः प्रचु-
रिति । विशे० । आ० म० द्वि० । ईश-ताच्छील्ये चानग-ऐश्वर्य-
शीले, - रुद्रमूर्तिभेदे, - पुं० । “अहोरात्रभवेषु विशन्मुहूर्तेषु
स्वनामख्याते एकादशे मुहूर्ते, - जं० ७ वक्र० । दश० प० । कल्प०
ज्यो० । समवायांगे तु पौरुषो मुहूर्त इति । सम० ३ स० ।
ईसाणकल्प-ईशानकल्प-पुं० मेरोरुत्तरवर्त्तिनि परिपूर्णचन्द्र-
मण्डलसंस्थानसंस्थिते कल्पविशेषे, राज० । तद्वक्तव्यता
विशब्दे-)

ईसाणवर्त्तिसय-ईशानावतंसक- पुं० ईशानकल्पस्थसकल-
विमानप्रधाने स्वनामख्याते विमाने, - अनु० । तथाच-प्रज्ञा-
पनायाम्पञ्चविमानावतंसकान्प्रतिपाद्योक्तम् “मज्जइत्ये ईसाण
वर्त्तिसय” मध्ये ईशानावतंसक इति-प्रज्ञा० २ पद० ॥

ईसाणिंद-ईशानेन्द्र-पुं० । ईशानकल्पस्थवैमानिकदेवानामिन्द्रे,

तद्वर्णको यथा-

तेणं काळेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे देवराया सूख
पाणी वसहवाहणे उत्तरहृदोगाहिवई अट्टावीसविमाण
वाससयसहस्ताहिवई अग्र्यंवर वत्थधरे अट्टइयमात्तमउ-
णे नवहेमचारचित्तचलचंचलकुं नट्टविद्धिहिज्जमाणगंने
जाव दसदिसाओ उज्जावेमाणे उज्जावेमाणे ईसाणकप्पे
ईसाणवर्त्तिसय विमाणे जहेव रायप्पसेणइज्जे जाव
दिवं देविद्धि ॥

(जहेव रायप्पसेणइज्जेत्ति) ययैव राजप्रश्नीयाख्ये अभ्य-
यने सूरिकान्देवस्य वक्तव्यता तथैवचेहेशानेन्द्रस्य किमन्ते
त्याह (जावदिवे देवहिमिति) सा चैयमर्थसंक्षेपतः सन्नायां
सुधर्मायामीशाने सिंहासने अशीत्या सामानिकसहस्रैश्चतुर्भि-
र्लोकपालैरष्टभिः सपरिवाराभिरग्रमहिषीभिः सप्तजिरनीकैः
सप्तजिरनीकाधिपतिभिश्चतसृभिश्चाशीतिभिरात्मरक्कदेवस-
हस्राणामन्यैश्च बहुजिदैवैर्देवीभिश्च परिवृतो महता नृत्तना-
ट्यादिरवेण दिव्यान् भोगजोगान् शुक्लानो विहरति स्म ।

जाव जायेव दिसिं पाउञ्जुए तायेव दिसिं पकिणए जंते !
त्ति जगवं ! गोयमे समयं जगवं महावीरं वंदई नमंसइ
२ चा एवं वयासी अहो एं जंते ! ईसाणे देविंदे देव
राया महिद्धिइ ईसाणस्स एं जंते ! सा दिव्वा देविद्धी
काहिं गते काहिं अणुपविडे ? गोयमा ! सरिंरं गए से
केणएणं जंते ! एवं बुच्चई सरिंरं गए ? गोयमा ! से
जहा नामए कूमागार सात्तासिया दुहओदित्ता गुत्तागुत्त
दुवारा णिवाया णिवायगंजीरा तीसेणं कूमागारं जाव
कूमागारसात्तादिहंतो जाणियव्वा इसाणेणं जंते ! दे-
विंदे देवरओ सा दिव्वा देविद्धी दिव्वा देवजुत्ती दिव्वे
देवाणुजावे किन्नाद्वप्पे किन्नापत्ते किन्ना अजीसमसागए

केवा एस आसी पुव्व जवे किन्नामए वा किंगोत्तेवा-
कयरेसि गामंसि वा नयरांसि वा जाव सन्निवसंसि वा किं
वा दच्चा किं वा जोच्चा किं वा किच्चा किं वा समयारित्ता
कस्स वा तहास्सुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए
एगमावि आयरियं धम्मियं मुवयणं सोच्चा निसम्म जप्पं
ईसाणेणं देविदेणं देवरसं सा दिव्वा देविहि जाव अ-
जिसमणायया एवं खलु गोयमा ! ।

इतश्च जम्बूद्वीपमवधिताऽऽलोकयन् भगवन्तं महावीरं राज-
गृहे ददर्श दृष्ट्वा च ससम्भ्रममासनादुत्तस्थौ उत्थाय च
सप्ताष्टानि पद्मानि तीर्थकराजमुखमाजगाम । ततो ब्रह्माटतट-
घटितकरकुञ्जतो ववन्दे वन्दित्वा चाभियोगिकदेवान् शब्द-
याश्चकार । एवं च तानवादीन् गच्छत भो राजगृहं नगरं म-
हावीरं जगयन्तं वन्द्यं योजनपरिमणुबलञ्च क्वचं शोधयत
कृत्वा चैवं मम निवेदयत । ते पि तथैव चक्रुः । ततोसौ पदा-
त्यनीकाधिपतिं देवमेवमवादीत् प्रो २ देवानुप्रिय ! ईशाना-
वतंसके विमाने घण्टामास्फादयन् घोषणां कुरु यद्भुतगच्छ-
ति भो ईशानेन्द्रो महावीरस्य वन्दनाय ततो यूयं शीघ्रं
महद्भ्यां तस्यान्तिकमागच्छत । कृतायां च तेन तस्यां बहुवो
देवाः कुतूहलादिजिह्वस्तस्मीपमुपागतस्तैश्च परिवृतोसौ यो-
जनब्रह्मप्रमाणयानविमानारुढो जनेकदेवगणपरिवृतो नन्दी-
श्वरद्वीपे कृतविमानसंक्षेपो राजग्रहनगरमाजगाम । ततो
जगवन्तं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य चतुर्भिरङ्गुलैर्लुब्धमप्राप्तं विमानं
विमुच्य भगवत्समीपमागत्य भगवन्तं वन्दित्वा पर्युपास्ते स्म ।
ततो धर्मं श्रुत्वैवमवादीत् । भदन्त ! यूयं सर्वे जानीथ
पश्यथ केवदं गौतमादीनां महर्षीणां दिव्यं नाट्यविधिमुपद-
र्शयितुमिच्छामोत्यभिधाय दिव्यं मणुरूपं विकुर्वितवान् । तन्म-
ध्ये मणिपीठिकां तत्र च सिंहासनं ततश्च भगवन्तं प्रणम्य
तत्रोपविशे । ततश्च तस्य दक्षिणादृष्टुजादप्रोत्तरं शतं देव-
कुमाराणां वामाच्च देवकुमारीणां निर्गच्छति स्म । ततश्च विधि-
धातोद्यरवगीतध्वनिरञ्जितजनमानसं द्वात्रिंशच्चिथं नाट्यविधि-
मुपदर्शयामासेति (तपणं से दिसाणे देविदे २ तं दिव्वं दे-
वह्मी) यावत्करणादिदमपरं वाच्यं यद्भुत " दिव्यं देवजुहं
दिव्यं देवाणुभावं पमिसाहरइ पमिसाहरइत्ता खणेण जाय
एगभूए तपणं इसाणो ३ समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमं-
सित्ता नियगपरियावसंपरिवुमेत्ति " (परियावत्ति) परि-
वारः । (कूनागार सात्रादिहंतोत्ति) कूटाकारेण शिखराकृ-
त्योपश्रिता शाखा या सा तथा तथा दृष्टान्तो यः स तथा ।
सचैवं जगवन्तं गौतम एवमवादीत् ईशानेन्द्रस्य सा दिव्या
देवर्हिः क्व गता । गौतम ! शरीरकमनुप्रविष्टा । अथ केनयै-
वमुच्यते ? गौतम ! यथा नाम कूटाकारशाखा स्यात् तस्या-
श्चादूरे महान् जनसमूहस्तिष्ठति सच महात्रादिकमागच्छन्तं
पश्यति दृष्ट्वा च तां कूटाकारशाखामनुप्रविशति एवमीशाने-
न्द्रस्य सा दिव्या देवर्हिः शरीरकमनुप्रविष्टेति । ज० ३ श० १
उ० । (शकेशानयार्थिवादः विधायशब्दे) शकस्येशानसमीपे
प्राप्नुर्जावः प्राग्भाव शब्दे) (ईशानेन्द्रस्य पूर्वजवकथा
नामहि शब्दे वक्ष्यामि यावत्तस्य तत्र स्थितिः)

ईसाबु-ईर्ष्याबु-त्रि० ईर्ष्यां हाति-हा-वा-कु-ईर्ष्यायुक्ते, वाच० ।

ईर्ष्याबवो हि अन्तरुपतापपरा एव प्रवन्ति निष्कारणमेवेति ।
यतः "यद्यपि का नो हानिः परकीयां चरति रासजो जाक्काम् ।

असमञ्जसं तु दृष्ट्वा तथापि परिविद्यते चेतः " इति । इव्य० ।
नपुंसकजनेदे, । सच यस्य प्रतिसेव्यमानां वनितां विद्योक्त्य प्र-
काममीर्ष्याऽभिज्ञापो जायते स ईर्ष्यालुरिति । ग० १ अर्थि० ।
ध० । प्रव० । ईर्ष्यालुर्नाम यस्य प्रतिसेव्यमानं दृष्ट्वा ईर्ष्या मै-
थुनाभिलाष उत्पद्यते सोऽपि निरुद्धवेदः काहान्तरेण त्रैरा-
शिको भवतीति-च० ४ उ० ।

ईसाबु-ईर्ष्यावत्-त्रि० " आल्लिहोह्वावन्तमन्तेन्तेरमणा-
मतो " उ० । २ । २ । ५ । इति प्राकृतसूत्रेण मतोः स्थाने-
आबुरादेशः । ईर्ष्यायुते, - प्रा० ।

ईसि-(ईसिं) (ईसी) ईपत् अव्य०-ईष अति-इः स्वप्नादौ उ० । २ ।

इतिप्राकृतसूत्रेणेत्यम् । वा स्वरेश्वर-उ० । १ । २४ । इतिप्राकृ-
तसूत्रेण बाहुलकाधिकारान्मकारादन्यस्यापि व्यञ्जनस्य मकारः
" अन्त्यव्यञ्जनस्य " उ० । २ । ११ इति प्राकृतसूत्रेण वा लुक्-
प्रा० । अल्पे, - सम० ३४ स० । स्तोके, - प्रज्ञा० ३६ पद०
अल्पभावे, नि० च० १ उ० । मनागित्यर्थे, - प्रज्ञा० १७ पद
जी० । औप० । आ० म० प्र० । ज० " ईसि असो गवरथायवे "
ईपत् मनागिति- राज० । " ईसि पादेई " मनागनगारं द्रुम्यां
पातयति- इति - म० १६ श० ३ उ० । " ईसि खंघ समद्वी-
णे " इह स्कन्धस्युरमित्युच्यते तस्याशोकवरपादपस्य ईष-
न्मनाक् सम्यग्धीनस्तदासन्न इत्यर्थः । राज० । किञ्चिदर्थे च-
सुद्धमार्थे च । ईपत्प्राग्गन्तारख्ये लोकाग्रस्ये पृथिवीविशेषे च-
स्था० ए उ० । औप० (तच्छक्यता ईसिपम्भारा शब्दे)

ईसिअं-देही० शवरशिरः पत्रपुटे वक्षयिते च । दे० ना० ।

ईसि-(ईसिं) (ईसी) उट्टावहांवि (न)-ईषदोष्टावह्मिन्-त्रि०

ईपत् मनाक् ततः परमास्वादतया ऊटित्येवाग्रतो गच्छति
ओष्ठे अवलम्बते लगतीत्येवं शीघ्रं ईषदोष्टावह्मिन् । मनागो-
ष्टावह्मिनि । " ईसिउट्टावह्मिणी " - प्रज्ञा० १७ पद० ।

ईसि-(ईसिं) (ईसी) तंवच्छिकरणी-ईषत्ताम्राक्षिकरणी-

स्त्री० ईषन्मनाक् ताम्रे अक्षिणी क्रियेते अनया इति ईषत्ताम्रा-
क्षिकरणी । मदीयाम्-मध्यस्य प्रायः सर्वस्यापि तथा स्वभाव-
त्वादिति- प्रज्ञा० १७ पद० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) तुंग-ईपत्तुङ्ग-त्रि० मनागुच्चे, ज० ६ वक्त्र०

ईसिर्दत-ईषदन्त- पुं० मनागन्ते, औप० ।

ईषद्धान्-त्रि० मनागाहितशिद्व्ये गजादौ, - ज० ३ वक्त्र० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) पल्लवणिज्ज-ईषत्पङ्कापनीय- । ३० ।

मनाक्प्रज्ञापयितुं शक्ये, - पंचा० १२ विव० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) पञ्जारा- ईषत्प्राग्नारा-त्रि० ईषत्कुब्जे
पंचा० १८ विव० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) पञ्जारागय-ईपत्प्राग्नारागत-त्रि० ईष-
द्वनते, अंत ए अ० । ईषत्कुब्जे, नद्यादिउत्तटीस्थिते च ।

(ईसीपञ्जारागयो) ईपत्प्राग्नारागत ईषत्कुब्जो नद्यादिउ-
त्तटीस्थितो वासौ स्यादिति । पंचा० १८ विव० ।

ईसि (ईसिं-ईसी) पञ्जारा- ईषत्प्राग्नारा- स्त्री० ईषदल्पा-

रत्नप्रज्ञादिपृथिव्या इव महान् प्राग्गन्तारो महत्त्वं यस्याः सा
ईषत्प्राग्नारा । औप० । ईषदल्पो रत्नप्रभाद्यपक्या प्राग्नार-
उच्छ्रयादिब्रह्मणो यस्याः सा ईपत्प्राग्भारा । ऊर्ध्वलोकाग्रस्ये
सिद्धानां निवासभूते प्रथिवीभदे, - (ईसिपञ्जारापुढवी)
ईपत्प्राग्नारा ऊर्ध्वलोके प्रवतीति । स्था० ४ उ० । (ईसीप-

ञ्चाराणामा य) (इसिति) अल्पज्ञावे प्र इति प्रायो वृत्त्या ज्ञार इति ज्ञारकतस्स पुरिसस्स पायं पायसो ईसेणयं भवति जाए वट्टित्ता सा पुढवी ईसीपञ्चारा णाम इति एतमग्निहणंतस्स सायदव्वट्टसिद्धविमाणाओ उवरिं वा रसेहिं जोयणेहिं भवति तेण सा ऊर्ध्वद्वोगचूढा भवतीति । नि० चू० १ उ० ।

अस्या अयं स्वरूपो ह्यौपपातिके यथा ।

बहुसमरमणिज्जओ जूमिजागाओ उच्छं चंदम्मि सूरियग्गहगणएक्खत्ततारारूवाणं बहुइं जोयणसहस्साइं बहुइं जोयणसयसहस्साइं बहुइं जोयणकोमीओ बहुजोयणकोमीओ उद्धंतरं उप्पट्ठा सोहम्मीसाणं कुमारमाहिंदवंजदंतगमहासुकसहस्सारआणतपाणतआरणच्चु—यतिन्निय अट्टारे गेबिज्जविमाणवासते त्रिती वंत्ताविजयवेजयंतजयंतअपराजियसव्वट्टसिद्धस्स य हाविमाणस्स सव्वउपरिद्धातो धूजियगगनो दुवालसजोयणाइं अवाहाए एत्थ णं ईसीपञ्चारा णाम पुढवी पामुत्ते पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंजेणं एगा जोयणकोमी वयालीसं सयसहस्साइं तीसं च सहस्साइं दोषि य अउणापणे जोयणसए किंचि त्रिसेसाहिं परिणएणं इसियपञ्चाएणं पुढवीए बहुमज्जुदेसजाए अट्टजोयणणक्खत्ते अट्टजोयणाइं बाहुद्वेणं तयाणंतरं च एणं माताए २ परिहायमाणी २ सव्वेसु चरियपेरंतसु मच्छियपत्तातो तणुयतरा अंगुलस्स असंखेज्जज्ञागवाहुद्वेणं पप्पत्ता ।

(बहुसमेत्यादि) बहुसत्वेन रमणीयो यः स तथा स्यात् (अवाहेत्ति) अवाधयान्तरेण । औप० । ईपत्त्राग्नारायाः पृथिव्या बहुमध्यदेशज्ञागे अष्टयोजनिकमायाम-विष्कम्भाज्या-मष्टयोजनप्रमाणं क्षेत्रं चाष्टौ योजनानि बाहुद्वयेन चोच्चत्वेनोच्चैस्त्वेनेति भावः प्रज्ञप्ता तदनन्तरं सर्वासुदिक्षु विदिक्षु च मात्रया स्तोक्रया २ प्रदेशप्रहाण्या परिहीयमाना सर्वेषु चरमान्तेषु मक्षिकापत्रतोऽन्यतितन्वी अङ्गुलसंख्येयज्ञागं बाहुद्वयेन प्रज्ञप्ता स्यापना । प्रज्ञा० २ पद ।

ईसीपञ्चाराए, सायाए जोयणस्स दोगंतो ।

वारसहिं जोयणेहिं, सिद्धीसव्वट्टसिद्धातो ॥

ईपत्त्राग्नारा सिद्धजूमिस्तस्या सीताया इति द्वितीयं नाम ऊर्ध्वं योजने इति कान्ते द्योकान्तः सापि च ईपत्त्राग्नाराख्या सिद्धिः सर्वार्थसिद्धाद्वारविमानादूर्ध्वं द्वादशभिर्योजनैर्भवति । अन्ये तु व्याचक्रते सर्वार्थसिद्धाद्विमानाद् द्वादशभिर्योजनैर्द्योकान्तक्षेत्रक्षणेपि तत्त्वं पुनः केवद्विनो विदन्ति तस्मिन् द्योकान्ते ईपत्त्राग्नारोपवद्विते मनुष्यक्षेत्रपरिमाणे सिद्धाः प्रतिस्थिताः । उक्तं च 'अथीसीपञ्चारोवद्वक्खियं मणुयद्योय परिमाणं । द्योगगनभोजागो सिद्धक्खत्तं जिणक्खाय, सम्प्रति परिधिप्रतिपादनेस्या एवोपायतः प्रमाणमभिधित्तुराह ।

एगा जोयणकोमी, वायालीसं च सहस्साइं ।

तीसं चैव सहस्सा, दो चैव सया अउणवीसाउ ॥२०॥

इह ईपत्त्राग्नारो य आयामविष्कम्भाज्यां पञ्चचत्वारिंशद्यो जगद्वक्काणि प्रमाणम् । अंतो विक्खंजवग्गह, गुणकरणी वट्ट-

स्स परिरओ होइ । इति परिधिगणितेन परिधिपरिमाणमेका योजनानां कोटी द्वाचत्वारिंशद्वक्काणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे शते एकोनपञ्चाशदधिके १४३३०२४ए शेषं त्वधिकमल्पत्वाच्च विवक्षितं प्रज्ञापनातो वाऽवसेयमिति ।

सम्प्रति तस्या एव बाहुद्वयं प्रतिपादयति ।

बहु मज्जु देशज्ञागे, अट्टे वय जोयणाणि बाहुद्वं ।

चरिमंते सुय तणुई, अंगुल संखेज्जं ज्ञागं ॥

मध्यदेशभाग एव बहुमध्यदेशज्ञागो बहुशब्दस्य स्तोत्रकपरिहारार्थमात्रत्वात् । स च बहुमध्यदेशज्ञाग आयामविष्कम्भाज्यामष्टयोजनप्रमाणस्तत्र बाहुद्वयमुच्चैस्त्वमष्टैवायोजनानि ततो यथोक्तप्रमाणान् बहुमध्यदेशभागान् चरमेषु सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च योजनं गत्वा अङ्गुलपृथक्त्वं तयाङ्गुलप्रमाणं (परिहाइत्ति) परिहीयते एवमनेन प्रकारेण द्वाविंशति भावे सति तस्यास्तावत्प्रमाणमहत्याः पृथिव्याः । अपि शब्दो जिघ्रक्रमो मक्षिकापत्रादपि तनुतराः किमुक्तं भवति । त्रुतपूर्णतयाविधकरोटिकाकारेति भावस्यापना । आ० म० द्वि० ।

अस्याः स्वरूपमौपपातिके यथा—

ईसीपञ्चाराणं पुढवीसेया संखत्तद्विमतं सोद्धियमुणाद्वदगरयतुसार गोक्खीरहारवप्सा उच्चाणयत्तसंठाणसंठिया सव्वज्जुण सुवप्पमई अच्चासएहाइएहा वट्टामट्टा णीरया णिम्मट्टा णिप्पंका णिक्कंमच्छायासमरीचियासुप्पजा पासादिया दरिसणिज्जा अजिरूवा पजिरूवा इसीपञ्चारा । औप० ।

सा च ईपत्त्राग्नारा पृथिवी श्वेता श्वेतत्वमेवोपमया प्रकटयति (संखद्वद्विमतद्वेत्यादि) शङ्खद्वद्वस्य शङ्खद्वद्वचूर्णस्य-विमद्वो निर्मलः स्वस्तिकः शङ्खद्वद्वविमद्वस्वस्तिकः स च मृणाद्वं चन्द्रकरजश्च तूपारं च हिमं च गोक्षीरं च दारश्च तेषामिव वर्णो यस्याः सा । तथा उत्तानकमुत्तानीकृतं यच्चत्रं तस्य यत्संस्थानं येन संस्थिता उत्तानचत्रसंस्थानसंस्थितत्वं च प्रागुपदिष्टं तस्यापनातो ज्ञावनीयम् । (सव्वज्जुणसुवप्पमयी) सर्वात्मना श्वेतसुवर्णमयी । प्रज्ञा० २ पद । आ० म० द्वि० ।

सव्वट्टविमाणाउ, सव्वु परिसाउथुग्गिय ।

वारसहिं जोयणेहिं, ईसिपञ्चार पुढवीउ ॥ १६ ॥

निम्मद्वदगरयवन्ना, तुसार गोक्खीरहारसरिव्वना ।

उच्चाणयत्त संठाणा, जणिया जिणवरिंदेहिं ॥१७॥

ईसी पञ्चाराए, सायाए जोयणम्मि दोगंतो ।

वारसहिं जोयणेहिं, सिद्धा सव्वट्टसिद्धाओ ॥१८॥

पणयालीसं आयाम, वित्त्यमा होइ सत्तसहस्साइं ।

तं पि तिगुणं विसेसं, परिरओ होइ बोधव्वो ॥१९॥

एगा जोयणकोमी, वायालीसं च सयसहस्साइं ।

तीसं च सहस्साइं, दो य सया अउणवीसाउ ॥२०॥

खेत्तसमयविधिना अ—द्वेवजोयणाइं बाहुद्वं ।

परिहाइयचरिमंते, मच्छियपत्ता तणुयतरा ॥२१॥

गंतूण जोयणं जोय, णंतु परिदाइ अंगुलपहत्तं ।

संखत्तद्वसंनिगासा, पेरंता होंति पत्ताणूसा ॥२२॥

अकण मुनगमया, नामेण मुदंसणा पचासा य ।
संखतत्र संनिगासा, वत्तागारा य सा पुढवी । ३३। १०८० प.
उत्तराऽध्ययनेऽपि यत्संस्थाना यत्प्रमाणा यद्गणा च तदनि-
धानायाह ।

वारसहिं जोगणेहिं, सच्चदस्मुवरिंजवे ।

ईसीपञ्चारनामा, पुढवी वत्तसंठिया ॥

छादशजियोजनैः प्रवृत्त्यादित्वात्तनीया सर्वायस्य सर्वार्थ-
नाम्नो विमानस्यापञ्चयं जयेत्तस्मादीपत्याग्नारेतिनाम य-
स्याः सा ईपत्याग्नारनामा । अतो यद्द्वयीदं गिनिनिपेध, धान्तत्वे
पि डीप् न भवति । ईपदादिनामोपपन्नकृष्णं चेतदनेकनामयाजि-
भेयत्वात्तस्या उक्तं हि “ईसीती वा ईसीपञ्चारा वा तणुतणु-
त्तीति वा सिद्धीति वा सिद्धादपत्ति वा मुत्तीइ वा मुत्तादपत्ति
वा होयगोइ वा होयगाम्भइ वा होयपमिनुज्जणइ वा
सच्चपाणचूयजीवसत्तमुहावहाध्वेत्यादि ” पृथिवी जमिः
व्रजमतपत्रं तत्संस्थितमिव संस्थितं संग्रानमस्या इति
व्रजसंस्थिता । इह च विशेषानभिधानेपि, उत्तानमेव व्रजं
गृह्यते यत् आह । जगवान् भद्रवाहुः । उत्तानयवत्तय
संठियाओ नठिया जिणवरं हिति,—

पणयाद्वीस सय महस्सा, जोगणां तु आयया ।

तायइयं विच्छिन्ना, तिगुणा तस्सेव साहिय परिरया ॥

अट्टजोगण वाहव्हा, सामज्जस्मि आहिया ।

परिहायमाणपरं, तामच्छीय पत्ताओ तणुयरी ॥

पञ्चचत्वारिंशत्सहस्राणि योजनानां तु पूरणे आयतता
दीर्घता (तायइयं चेवन्ति) तायतश्चैव प्रमाणात्सहस्रा
द्विस्तरतोपि च पञ्चचत्वारिंशच्चतसहस्रप्रमाणेति भावसि-
द्भ्याः (तस्सेवन्ति) प्राप्यत् । तस्मादुक्तरूपादयो याः परि-
श्रयः परिधिरिह च त्रिगुण इत्यभिधानेऽपि विशेषाधिकं क-
ष्टं “ सच्चवद्वीति गुणं सविसेसमिति ” यचनादन्यथाहि
पञ्चात्रिंशद्वक्त्राधिकयाजनकांतिरेवैतत् परिमाणं स्यात्तथा च
सूत्रान्तरविरोधो यत्सूत्रोक्तं “ एणा जोगणकोमी वायाद्वीसं भवे
शय सहस्सा । तीसं चेव सहस्सा दो चेव सया अउणव-
न्ति ” । पठन्ति च “ तिग्राणसाहियपरिरयत्ति ” अष्टौ अष्टसं-
ख्यानि योजनानि वादृत्य स्थूल्यमस्या इत्यप्रयोजनत्वाद्वाहु-
ल्या (से) तस्येव प्रमाणा किं सर्वत्राप्येवमाह । आदि-
मध्यं मध्यप्रदेशा व्याख्याता किमित्येवमत आह । परिसमन्ता-
क्षीयमाना (परिहियमानी चरिमतंति) चरिमान्तेषु सकल-
दिग्भागवर्तिषु पर्यन्तप्रदेशेषु मङ्गिकायाः पत्रं पक्वो मङ्गिका-
पत्रमपिशब्दस्य गम्यमानत्वात् तस्मादपि तनुतरी अति-
परिक्रुशेति यावत् । हानिश्चात्र विशेषानविधानेपि प्रतियोजन-
मागुलपुशुत्वं रुष्टव्या तथाचान्यत्रावाचि “ गंतूण जोगणं तु
परिहोइ अंगुलपुहत्तत्ति ” अत्र केचित्पठन्ति ॥

अज्जुण सुवप्पगमई, सा पुढवी निम्मव्हा सजावेण ।

उत्ताणगलत्तगसं-ठिया य जणिया जिणवोहिं ॥

संखककुंदसंकासा पंररा निमव्हा मुमुजा ॥

तत्र च अर्जुनं शुक्लं तच्च तत्सुवर्णकं तेन निर्वृताऽर्जुनसुवर्णं
कमयी सतीपत् प्राञ्जारा (निग्मव्हा) स्वच्छा । किमुपाधिवशात्
इत्याह । स्वजावेन स्वरूपेण उत्तानकमूर्ध्वमुखं यच्छत्रमेव
व्रजं तत्संस्थिता च भणितोक्ता जिनवरैः प्राक् सामान्यतः

व्रजसंस्थितेव भणितोक्ता जिनवरैः । प्रागित्युक्तमिह तत्ता-
नत्वं तच्छिष्ये उच्यते इति न पौनस्त्यम् । संखाककुंदानि
प्रतीतानि तत्संकाशा धर्षतस्तत्सदृशी अत एव (पंरुरत्ति)
पाएरुरा भवेता निम्मव्हा निष्कवद्वा शुभा अत्यन्तकल्याणवहा
सुखावहा सुखहेतुत्वेन इति सार्कसूत्रशयार्थः । उक्तं ३६
अ० । ईपत्याग्नारया अष्टौ नामधेयानि यथा ।

ईसिपञ्चाराणं पुढवीए अट्टनामधेज्जा पप्पत्ता तं
जहा ईसीइ वा ईसिप्यनाराइ वा तणुइ वा तणुतणुइ वा
सिद्धिइ वा सिद्धादपत्तिइ वा मुत्तीइ वा मुत्तादपत्तिइ वा
स्था ० ८ ३१० ।

प्रज्ञापनायां द्वादश नामधेयानि यथा—

ईसीपञ्चाराणं पुढवीएदुवावस नामधेज्जा पप्पत्ता
तंजहा-ईसीति वा, ईसीपञ्चाराइ वा, तणुत्ति वा, तणु-
तणुयरीति वा, सिद्धिचित्ति वा, सिद्धादपत्ति वा, मुत्ति-
इ वा, मुत्तादपत्तिइ वा, होयगोति वा होयगगशुजियाति वा,
होयपमिनुज्जणइ वा सच्चपाणचूयजीवसत्तमुहावहाइ
वा । प्रज्ञा ० ९ पद ।

ईसीइवन्ति-पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् (तणुत्तिवा)
तन्वी वा शेषपृथिव्यपेक्षयाऽतितनुत्वात् । तनुइयोऽपि जगत्प्र-
सिद्धेऽन्यस्तन्वी मङ्गिकापत्रतोऽपि पर्यन्तप्रदेशेऽतितनुत्वात्तनु-
तन्वी । सिद्धिरिति वा-सिद्धिकेत्रस्य प्रत्यासन्नत्वात् । सिद्धि-
क्षेत्रस्य प्रत्यासन्नतथोपचारात्सिद्धा नामाद्वयः सिद्धाद्वयः एवं
मुक्तिरिति वा मुक्ताद्वय इतिवेत्यपि परिभाषनीयम् । तथा
लोकाग्रे वर्त्तमानत्वाद्धोकाग्रमिति लोकाग्रस्य स्तूपिकेव लोका-
ग्रस्तूपिका तथा लोकाग्रेण प्रत्युह्यते इति लोकाग्रप्रतिवाहिनी
(होयगपमिनुज्जत्ति) लोकाग्रमिति प्रतिबुध्यते अवसीयते
या लोकाग्रं वा प्रतिबुध्यते यथा सा तथेति (सच्चपाणेति)
प्राणा द्वित्रिचतुरिन्द्रिया इति भूतास्तरवो जीवाः पञ्चेन्द्रियाः
शेषाः प्राणिनः सत्त्वा उक्तञ्च-“ प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता भूता-
श्च तरवः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया इत्यादिशेषा सत्त्वा उद्दी-
रिताः ” सर्वेषां प्राणचूतजीवसत्त्वानां सुखावहा उपद्रवका-
रित्वाभावात्सर्वप्राणचूतजीवसत्त्वसुखावहाः । प्रज्ञा ० ९
पद ॥ एतेपाञ्च पृथिव्यादितथा तवोत्पन्नानां सा सुखावहा
शीतादिदुःखहेतूनामजावादिति । ओप० । ईषदिति वा नाम-
रत्नप्रज्ञाद्यपेक्षया नृस्वत्वात्तस्य एवं प्राग्भारस्य नृस्वत्वात्तस्या
ईपत्याग्नारंति वा अत एव तनुरिति वा तन्वीत्यर्थः । अतितनु
त्वात्तनुननुरिति वा । सिद्ध्यन्ति तस्यामिति सिद्धिरिति वा ।
सिद्धानामाश्रयत्वात्सिद्धाद्वय इति वा । मुच्यन्ते सकलकर्म-
जिस्तस्यामिति मुक्तिरिति वा मुक्तानामाश्रयत्वामुक्ताद्वय
इति वेति । स्था ० ८ ३१० । ईसीति वा ईपद्वया पृथिव्यन्तरा-
पेक्षया इति-शब्द उपदर्शने वा शब्दो विकल्पने । औप० ।

ईसि (ईसिं) (ईमी) पुरेवाय-ईपत्पुरोवात- त्रि० मनाक्
सस्नेहवाते,—ज० ५ श० १ उ० ।

ईसि (ईसिं) (ईसी) मत्त-ईपन्मत्त- त्रि० यौवनारम्भ-
वर्तित्वान्मनामसे गजादौ, जं० ३ वक्त्र० । औप० ।

ईसि (ईसिं) (ईसी) रहस्स-ईपद्रस्व- त्रि० ईपत्पृष्ठे-नृस्वे-
“ ईसिं रहस्स पंचक्खर उच्चारणत्वाय ” (ईसीति) ईपत्पृष्ठानि

न्हस्वानि च यानि पञ्चाक्षराणि तेषां यदुच्चारणं तस्य योऽष्टा
कावस्तस्य तथेति । औप० ।

ईसि (ईसिं) (ईसी) विच्छेयकमुद्रा—ईषद्विच्छेदकटुका—ली०

ईषद् मनाक् व्यवच्छेदे सति तत् ऊर्ध्वं कटुका पलादिभ्य-
सम्पर्कत उपलब्धयमाणत्यक्तवीर्येति । मनाज्यवच्छेदे सति
उपलब्धयमाणत्यक्तवीर्यायाम्मदिरायाम्, । प्रज्ञा० १७ पद ।

ईसिं (ईसि) (ईसी) सिद्धिद (ध) पुष्पप्रकाश—ईषच्छिद्दीन्द्र
(सिद्धीन्द्र) पुष्पप्रकाश—त्रि० ईषन्मनाक् शिद्धीन्द्रपुष्पप्रका-

शानि शिद्धीन्द्रपुष्पसदृशवर्णानि—ईषच्छिद्दीन्द्रपुष्पसदृशव-
र्णं, जी० ३ प्रति । ईषच्छेदे “ ईसिं सिद्धिधपुष्पप्रकाशा-
इति मनाक् सिद्धीन्द्रकसुमप्रज्ञानि ईपत्सितानि इत्यर्थः ।
सिद्धीन्द्रं भूमिस्फोटकं उन्नतम्— । औप० ।

ईसित्त—ईशित्व— न० अश्रिते ह्यन्तर्गते सिद्धिविशेषे, ईशित्वञ्च
वशित्वञ्च तथा कामावसायिता— सूत्र० २ श्रु० १ उ० ।

ईहण—ईक्षण—न० ईक्ष भावे ल्युट् दर्शने, करणे ल्युट् २ नेत्रे,
तत्र दर्शने० । वाच० ।

ईहाण्य—ईक्षणिक—त्रि० ईक्षणं हस्तरेखादीक्षणेन शुभाशुभ
दर्शनं शिल्पमस्य उन् शुभाशुभफलकयनेनोपजीविनि सामु-
क्षिके, स्त्रियां टाप् मङ्गला देशवृत्ताश्च ज्ञात्रक्षणिक्कैः सह ।
मनु० । वाच० ।

ईहा—ईहा—ली० ईह—अचेष्टायाम्, उद्यमे, वाञ्छायाम् । वाच० ।

वितर्क—सम० ईहचेष्टायाम् ईहनमीहा (आभिनिवोधिकज्ञान)
मतिज्ञानविशेषे, विशेष० । आ० चू० । आ० म० प्र० ।

ओघ० । प्रव० । प्रज्ञा० । सा च सतामन्वयिनां व्यतिरेकिणां
चार्थानां पर्यालोचना । विशेष० । तथाच ज्ञाप्यम् । “ ईहासेसा-

सत्वं ” शेषाभिधानानि त्वीहा विमर्षणमार्गणगवेपण संज्ञा-
लक्षणानि सर्वाण्यपि ईहान्तर्भावीनि दृष्टव्यानीति । विशेष० ।

प्रज्ञा० । वियावर्णन्ति वा मग्नान्ति वा ईहणन्ति वा एगच्छन्ति ।
आ० चू० १ अ० । अन्ययव्यतिरेकधर्मपर्यालोचनरूपा ईहेति

विशेष० । ईहा दीर्घपर्यालोचनमिति । न० । “ तद्वियारणे-
ईहा ” तथेत्यानन्तर्यं विचारणं पर्यालोचनमर्थानामिति वर्तते ।

ईहनमीहा तां ब्रुवत इति योगः । आ० म० प्र० । न० । ईहा
स्थाणुरयं पुरुषो वेत्येवं सदर्थालोचनाभिमुखा मतिश्चेष्टेति

ज्ञा० ३ अ० । दृश० । न० । “ याणुमनुसाणुगया, जह ईहा-
देवदत्तस्स ” ईहा सदर्थपर्यालोचनात्मिका स्याणु मनुष्याऽनु-

गता किमयं स्याणुः किं वा पुरुष इत्येवंरूपा यथेहा देवदत्तस्य-
जीवतो धर्म इति । ग० २ अ० । पूर्वपरपर्यालोचनमीहेति

दर्श० । “ ईहएवावि ” पूर्वापराविरोधनं पर्यालोचयति अपि-
शब्दः पर्यालोचने किञ्चित्स्वबुद्ध्याप्युत्प्रेक्ष्यत इति सूचनार्थः

न० । आ० म० प्र० । सदर्थान्निमुखो वितर्क इति० । ज्ञा० १ अ० ।
शुक्लवस्त्वन्वेपणरूपा चेष्टा ईहेत्युच्यत इति । ओघ० । अवगृही-

तविषयाकाङ्क्षणीमीहेति । सम्म० । तदर्थगतसद्भूतविशेषालो-
चनमीहेति । राज० । ईहा किमिदमित्यमुतान्यथेत्येवं सहाय्या-

लोचनाभिमुखा मतिचेष्टा इति । औप० । “ ईहायाः स्वरूपं यथा ।
ईह चेष्टायामीहनमीहा सद्भूतार्थपर्यालोचनरूपा चेष्टा इत्यर्थः

किमुक्तं भवति । अवग्रहादुत्तरकावमवायात्पूर्वं सद्भूतार्थ-
विशेषोपादानाभिमुखा असद्भूतार्थविशेषपरित्यागाभिमुखाः

प्रायोऽत्र मधुरत्वादयः शङ्खादिशब्दधर्मा दृश्यन्ते न कर्कश-

निगुरतादयः शङ्खादि शब्दधर्मा इत्येवंरूपो मतिविशेष ईहा ।

आह च ज्ञाप्यकृत “ ज्ञयाज्ञयविशेषा दाणद्यायाजिमुहमीहा ”

प्रज्ञा० १५ पद । न० । आ० म० प्र० । अवगृहीतार्थविशेषा-

काङ्क्षणीमीहेति अवगृहीतोऽवग्रहेण विषयीकृतो योऽर्थोऽवान्तर

मनुष्यत्वादिजातिविशेषलक्षणस्तस्य विशेषः । कर्णाटवारा-
दिभेदस्तस्याकाङ्क्षणं भवितव्यता प्रत्ययरूपतया ग्रहणाजि-

मुख्यमीहेत्यभिधीयते । रत्ना० १ परि० ।
तथाच—ईहां व्याचिख्यासुराह ।

इय सामष्ट्यग्रहणा, एंतरमीहा सदृश्यमीमांसा ।

किमिदं सद्दो सद्दो, को होज्जव संखसंगाणं ॥

इति शब्दउपदर्शने इत्येवं प्रागुक्तेन प्रकारेण नैश्चयिकार्था-

वग्रहे यत्सामान्यग्रहणं रूपाद्यव्यावृत्त्या व्यक्तवस्तुमात्रग्रह-

णमुक्तं तथा व्यवहारार्थावग्रहेषु यदुत्तरविशेषापेक्षया श-

ब्दादिसामान्यस्य ग्रहणमभिहितं तस्मादनन्तरमीहा प्रव-

र्तते कथञ्चूतेयमित्याह सतस्तत्र विद्यमानस्य गृहीतार्थस्य

विशेषविमर्शद्वारेण मीमांसा विचारणा केनोद्धेखनेत्याह ।

किमिदं वस्तु मया गृहीतं शब्दोऽशब्दो वा रूपरसस्पर्शरूपः
इदं च निश्चयार्थावग्रहादनन्तरज्ञाविन्या ईहायाः स्वरूप-

मुक्तम् । अय व्यवहारार्थावग्रहानन्तरज्ञाविन्याः स्वरूपमाह ।
(को होज्जवेत्यादि) वा इत्यथवा व्यवहारावग्रहेण शब्दे गृ-

हीते इत्यमीहा प्रवर्तते शास्त्रशाङ्ख्योर्मध्ये कोऽयं भवेच्छब्दः
शाङ्ख्यः शाङ्ख्यो वेति । ननु किं शब्दोऽशब्दोवेत्यादि किं संशय-

ज्ञानमेव कथमीहा नचितुमर्हति सत्यं किन्तु द्विगमात्रमेवेदमि-
ह दर्शितं परमार्थतस्तु व्यतिरेकधर्मानिराकरणपरोऽन्वयधर्मघ-

टनप्रवृत्तश्चापायाजिमुख एव बोध ईहा दृष्टव्या । तद्यथा ‘ अ-
रण्यमतस्तस्वितस्तमागतो, न चाऽधुना संभवतीह मानवः ।

प्रायस्तदेतज्जगदादिजाजा, ज्ञाव्यं रतिप्रियतमारिसमानान्मे-
ति ’ एतच्च प्रागुक्तमपि मन्दमतिस्मरणार्थं पुनरप्युक्तमिति

गाथार्थः । विशेष० । प्रव० ।
ईहा पञ्चविधा यथा— ।

कति विहाणं जंते ! ईहा पप्पत्ता ? गोयमा ! पंच-
विहा पप्पत्ता तंजहा सोइंदियईहा जाव फासिंदिय—

ईहा एवं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्सजइ इंदिया ॥

प्रज्ञा० १५ पद । ईहापि मनःसहितेन्द्रियपञ्चकजन्यत्वात्

पोदैव— प्रव० २१ द्वा० । तथाचाह ॥

से किं तं ईहा ईहा ऽव्विहा पप्पत्ता तंजहा सोइंदिय
ईहा चक्खिंदियईहा घाणिंदियईहा जिज्जिंदियईहा फासिं-

दियईहा नो इंदियईहा तीसेणं इमे एगद्धिया नाणा-
घोसा नाणावंजणा पंच नामधिज्जा जवंति तंजहा आजो-

गणया मगणया गवेसणया चिंता वीमंसा सेत्तं ईहा ।

अथ केयमीहा । ईहा पद्धिधा प्रज्ञा तद्यथा । श्रोत्रेन्द्रियेहा

इत्यादि । तत्र श्रोत्रेन्द्रियेणेहा श्रोत्रेन्द्रियेहा । श्रोत्रेन्द्रियार्थाव-

ग्रहमधिकृत्य या प्रवृत्ता ईहा सा श्रोत्रेन्द्रियेहा इत्यर्थः । एवं

शेषा अपि भावनीयाः (तीक्ष्णमित्यादि) सुगमं नवरं सामा-

न्यत एकार्थिकानि विशेषचिन्तायां पुनर्भिन्नार्थानि तत्र

(आजोगणयात्ति) आजोग्यतेऽनेनेति आभोगनम् अर्थावग्रह-

समयमनन्तमेव सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमालोचनं तस्य

ज्ञाव आभोगनता । तथा मार्ग्यते अनेनेति मार्गणं सद्भूतार्थ-

विशेषाजिमुखमेव तदूर्ध्वमन्वयव्यतिरेकधर्मान्वेषणं तद्भावो

मार्गणता नया गवेप्यतेऽनेनेति गवेपणं तत ऊर्ध्वं सदृज्ज्ञतार्थ-
विपेक्षाजिमुखमेव व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोन्वयधर्माध्यासा-
लोचनं तद्वाद्यो गवेपणता । ततो मुहुर्मुहुः कयोपशमविशेषतः
स्वधर्माहुगतसदृज्ज्ञतार्थविशेषचिन्तनं चिन्ता तत ऊर्ध्वं कयो-
पशमविशेषात्स्पष्टतरं सदृज्ज्ञतार्थविशेषाजिमुखमेव व्यतिरे-
कधर्मपरित्यागतोऽन्वयधर्मापरित्यागतां ऽन्वयधर्मविमर्शनं
विमर्शः । सेत्तमीहेति निगमनम् । नं० टी० । अत्र केचिद्दीर्घां
संशयमात्रं भवन्ते-तदयुक्तम् । संशयो हि नामाज्ञानमिति
ज्ञानांशरूपा चेदा ततस्सा कथमज्ञानरूपा जवितुमर्हतीति-
नं० । उक्तं च । ईहा संसयमेतत् केद्मन्त्यं जज्ञो तमन्त्राणं ।
मन्त्राणं सो चेदा कदमन्त्राणतर्दं जुत्तं ” । आ० म० ।
नन्वीहापि किमयं शास्त्रः किंवा शास्त्रं इति पदं रूपतया प्रवर्तते
संशयोपि चयमेव ततः काऽनयोः प्रतिविशेषः । उच्यते इह यद्
ज्ञानं शास्त्रशास्त्रादिविशेषाननेकाग्रम्यनेन चासदृज्ज्ञतं विशे-
यमपासितुं शक्नोति किन्तु सर्वात्मना संशयानमिष्य वर्तते कु-
पत्रीज्ञतं तिष्ठतीत्यर्थः । सदृज्ज्ञतविशेषापर्युदासपरिकु-
पित्वं संशयज्ञानमुच्यते, यत्पुनः सदृज्ज्ञतार्थविशेषविषये हेतु-
पपत्तिव्यापारपरतया सदृज्ज्ञतार्थविशेषोपादानाजिमुखमस-
दृज्ज्ञतविशेषपरित्यागाजिमुखं च तद्दीर्घा । आइच भाष्यकृत “ज-
मणगत्याल्लवण-मपञ्जुदासपरिकुपित्यं चित्तं । सइव सव्य-
पणयोः तं संसयरुचमन्त्राणं ॥ १ ॥ जं पुण सययहेऊ, वय-
त्ति वावारनप्परममांइ । ज्ञयाज्जयविसंसे, पादाणाभिमुह-
मीहा ” नं० । बुद्धिजेदे, -अवग्रहे बुद्धिः अपावधारणे मति-
रिति-नं० । बुद्धिगुणजेदे, पंचा० ७ विष० । मतिसम्पदेदे,
स्या० ८ ग० । सा च तदर्थविशेषालोचनमिति-दशा० ४ अ० ।
अवगृहीतस्यार्थस्यासदृज्ज्ञतविशेषपरित्यागेन सदृज्ज्ञतविशेषा-
दानाजिमुखो बोधविशेष ईहेति-व्य० छि० १० उ० ॥

ईहामर्द-ईहामति- स्त्री० ईहैव मतिः । तदर्थविशेषालोचनरूपे
मतिमेदे, -जेयग्गहणमिहेहो” स्था० ५ ग०-तस्याश्च पङ्क्ति-
धत्वं । तथा-“अव्यिहा ईहामर्दं पणत्ता तंजहा खिप्पमीहईव-
ज्जुमीहइ जाव आसिदिक्कमीहइ ” स्था० ६ ग० (टीका
अवग्राहमइ शब्दे-)

ईहामिय-ईहामृग- पुं० ईहां मृगयते अण् ईहाप्रधानो मृगः ।
पशुमेदे वृके, -औप० । राज० । झा० । आ० म० प्र० । जी०
कल्प० । इहामृगा वृका वरगमा जीवा इति लोके । कल्प० ।
इहामिय उसज्ज तुरग मकर विहग बाहग किंनर रुरु सरज
कुंजर वणहय पउमवय भत्तिचित्तं तत्र ईहामृगा वृका-म०
११श०११उ० । कल्प० । दिव्ये नाट्यविधिविशेषे, -तथाच राज-
प्रज्ञीये सूर्याजस्याङ्गयाश्रमणस्य जगवतो महावीरस्यान्तिके
समागतैर्देवकुमारैर्देवकुमारीभिश्च दर्शितं द्वात्रिंशद्भेदं नाट्य-
विधियुपक्रम्योक्तम्-तत्तेणं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीय
ताय समणस्स जगवओ महावीरस्स ईहामिय उसज्ज तुरग-
णरमगर विहग बाहग किंनर रुरु सरज चर कुंजर वणहय
पउमवय भत्तिचित्तं णाम दिव्यं णट्टविहं उवदंसेइ- ईहया
समिया ईहासाव्यो मृगः । कृत्रिममृगे, अलंकारशास्त्रज्ञिते
नाटकमेदे, राज० ।

ईहिय-ईक्षित- त्रि० ज्ञाते “जस्सिमाओ सव्वओ सुप्पनिवेहि
आओ जवन्ति सुप्पइहादिव्युदासेन प्रत्युपेक्षिताः प्रति उप सा-
मीप्येन ईक्षिता ज्ञाता भवन्तीति । आचा० ।
ईहित- त्रि० ईह क चेष्टिते, निष्पादिते, । “सह्यीमा गंतुमी-
हियं” थकावतान्येन जक्तिमताऽपरानागन्तुकानुद्दिश्येहितं
चेष्टितं निष्पादितमिति-सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । “नज्जई
नाणीहियं,, नचानीहितमविचारितं ज्ञायतेऽप्रायविषयं ताया-
तीति । विशेषं ॥

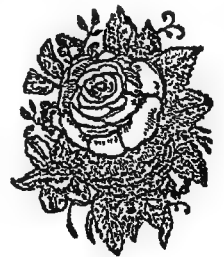
इति श्री-बृहत्सौधर्मतपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ

श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्री १००८

श्रीविजयराजेन्द्रसूरि-विरचिते अग्नि-

धानराजेन्द्रे इकारेकारादि शब्द

सङ्कलनं समाप्तम् ।

अभिधानराजेन्द्रः ।

(उकार)

उ-उ-अव्य० उ-किप् न तुक् सम्बोधने, कोपवचने, अनुकम्पा-
याम्, नियोगे, अङ्गीकारे, प्रज्ञे च । हेमचन्द्रः । अवधारणे,
आ० म० छि० । चकाराद्ये, न० । अन्तिके, विशे० भृशार्थे,
(उज्ञ शब्दस्यार्थे) आ० म० द्वि० । (उपयोगकरणे,) “उ-
त्ति उवओगकर्णी उ इत्येतदङ्गमुपयोगकरणे, “उ त्ति य उ-
स्सकणाकम्मे” उ इति अवष्कणाकर्मणि वर्तते । आ० म० द्वि० ।
अतति सातत्येन तिष्ठति अत- रु- शिबे, वाच० । ब्रह्मणि,
गा० तोये, तोयधौ, धरणिधरे, अवसाने, वितर्के, वञ्चनायाम्,
व्यसने, अव्य० हरमौलौ, भुचौ, हरौ, तपसि, द्रुमाङ्गे, चञ्चा-
जायां, गिरौ, भूमौ विज्ञोक्ते, एका० । उपाध्याये, तस्या ऽऽद्या-
क्षरेण ग्रहणात् । गा० । उशब्दात् स्वरुपाथे कारः उकारः पञ्च-
मस्वरे, स च उदात्तानुदात्तस्वरितज्ञेदात् प्रथमं त्रिधा । पुनः
अनुनासिकाननुनासिकज्ञेदेन प्रत्येकं द्विधेति पञ्चविधः । कार-
तकारानुत्तरस्तु न्हस्वदीर्घश्रुतज्ञेदेन प्रत्येकं त्रिविधोऽपि प्रत्येकं
प्रागुक्तज्ञेदपदकात् अष्टादशविधः । चन्द्रमार्गवे च । तत्र
मकारान्तस्यैव तन्नामतेति ग्रहणः । उ इत्येतदङ्गस्य निपात-
त्वात् प्रगृह्यसंज्ञेति । अक्षपरत्वे न सन्धिः उ उमेशः । सच
चादिगणायः । वाच० ।

उअचत-उद्वर्तमान-त्रि० उद्धृत्य वर्तमाने, । उअचतमि बहो
पाणाणं तेण पुव्व उमिच्च । उअचतमि इति प्राकृतत्वा-
त्पुंस्त्वनिर्देशः । वृ० १ उ० ।

उअविद्य-उद्धृति० त्रि० । उच्छिष्टे, “इह रा भेणिसिज्जत्तं उअविज्जं
चेव गुरुमादी” वृ० १ उ० ।

उइ (दि) ओइ (दि) अ-उदितोदित-त्रि० उदितश्चासावुभ्रत-
कुलवत्समृद्धिनिर्वद्यकर्मनिरत्युदयवान् । उदितश्च परमसुख-
संदोहोदयेनेत्युदितोदितः । सर्वथोदयवति पुरुषे, यथा जगतः ।
उदितोदितत्वं चास्य रुद्रासिद्धम् । स्या० ४ ग० । पुरिमता
दाऽधिपतौ राजभेदे, उदितोदितस्य राज्ञः श्रीकान्तपतेः पुरि-
मतावपुरे राज्यमनुशासतः श्रीकान्तपतेर्निमित्तं वाणारसी
वास्ताव्येन धर्मरुचिना राज्ञा सर्ववक्षेन समागतम् । न० ।
आ० चू० ।

उइ (दि) सु-उदीर्ण- त्रि० उदयप्राप्ते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ०
१ उ० । प्रश्न० । उक्त० । प्रज्ञा० । उदिते, स्या० ५ ग० । उक्त० ।
ज० । विपाकोदयमागते, । प्रज्ञा० १ ए पद । आचा० । उदीर-
णाकरणेनादिते, म० १ श० ९ उ० । उक्ते, स्या० ५ ग० ।
उदीच्य- त्रि० उत्तरे, उत्तरदिग्गवे, आ० म० छि० ।

उइ (दि) सकम्प-उदीर्णकर्मन्- त्रि० उदीर्णमुदयप्राप्तं क
दुविपाकं कर्म येषां ते तथा । मिथ्यात्वहास्यरत्यादीनामुदये
वर्तमानेषु, “उदीर्णकम्माण उदीर्णकम्मा पुणो पुणां ते
सरहं उहेति” सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

उइ [दि] सु वलवाहण-उदीर्णवदवाहन- पुं० स्त्री०
उदीर्णमुदयप्राप्तं वत्तं येषां तानि उदीर्णवदवानि । उदीर्णवदवानि
वाहनानि यस्य स उदीर्णवदवाहनः । उदयप्राप्तवदयुवाहनं,
वत्तं चतुरङ्गं गजाश्वरयसुजटरूपं वाहनं शिविकावैसरप्रमु-
खम्, वत्तं च वाहनं च वदवाहने, उदीर्णं उदयप्राप्ते वदवाहने
यस्य स उदीर्णवदवाहनः । उक्त० १ उ अ० । उदीर्णमुदयप्राप्तं
वत्तं चतुरङ्गं वाहनं च गिद्धिथिल्यादिरूपं यस्य सोयमुदीर्ण-
वदवाहनः । वत्तं शारीरं सामर्थ्यं वाहनं गजाश्वादि, पदान्युप-
लक्षणं चैतत् । उदयप्राप्तवदवाहनविशिष्टे, “ कपिल्ले एयरे
राया उदिग्गवदवाहणे णामेण संजओ णामम्मिगवउवणि-
माए ” उक्त० १ अ० ।

उइ [दि] समोह-उदीर्णमोह- त्रि० ६ व० । उक्त० (वेद)
मोहनीये “अणुत्तरोववाइयाणं भंत ! देवा किं उदिग्गमोहा
उवसंतमोहा स्त्रीणमोहा ” ज० ५ श० ४ उ० ।

उइ [दि] सवेय-उदीर्णवेद- त्रि० उदीर्णो विपाकापन्नो
वेदो यस्य स तथा ॥ वेदानां विपाकमप्राप्ते, उदीर्णवेदो हि पु-
मान् स्त्रियं कामयते, साऽपीतरं, नपुंसकस्तृप्तयमिति ॥
आचा १ श्रु० १ अ० । ० ।

उइ [दि] य-उदित- त्रि० वद-क्त० संप्र० गदिते, निष्पन्न-
स्यैवं खलु जिनविम्बस्योदिता प्रतिष्ठा- । पो० । उक्त०, शा० १
अ० “उमायति वा उइउत्ति वा एगडूमिति । नि० चू० १० उ० ।

उइ (दि) यत्थमिय-उदितास्तमित-त्रि० उदितश्चासौ तथैव
अस्तमितश्च भास्कर इव सर्वसमृद्धिप्रदत्वाद्गुर्गतिगतत्वाच्चेति
उदितास्तमितः । पूर्वमुदिते पश्चादस्तमिते, यथा ब्रह्मदत्त-
चक्रवर्ती । स हि पूर्वमुदित उन्नतकुलोत्पन्नत्वादिना स्वयुजो-
पार्जितसाम्राज्यत्वेन च पश्चादस्तमितः । अतथाविधकारण-
कुपितब्राह्मणप्रयुक्तपशुपादधनुर्गोदिकाप्रक्षेपणोपायप्रस्फोटि-
ताक्रिगोदकतया मरणानन्तराप्रतिष्ठानमहानरकवेदनाप्राप्त-
तया वेति, स्या० ४ ग० ।

उई (दी) ए-उदीचीन-त्रि० उत्तरे, स्या० ५ ग० ।

उई (दी) ए-उदीचीना-स्त्री० उत्तरस्यां दिशि, “दो दि-
साव कप्पइ पाईणं चेव उदीणं चेव ” स्या० २ ग० । उई
(दी) णदाहिण वित्थिण्णे अरुचंदसंठाणसंठिण उदग्द-
क्किणविस्तीणोऽरुचंस्थानसंस्थितः । राज० ।

उई (दी) णपाईण-उदीचीनप्राचीन-स्त्री० उदगेव उदीचीनं
प्रागेव च प्राचीनमुदीचीनं च तदुदीच्या आसन्नत्वात् प्राचीनं
च तत्प्राच्याः प्रत्यासन्नत्वादुदीचीनप्राचीनं दिगन्तरम् । क्षेत्र-
दिगपेक्षया पूर्वोत्तरदिशि, (जम्बूद्वीपे णं दीवे सूरिया उदीण-
पाईणमुगच्छ) म० ५ श० १ उ० ।

उई (दी) णवाय-उदीचीनवात-पुं० उदीचीन उत्तरः वातः उदी-
चीनवातः । उदीच्या दिशः समागच्छति वादरवायुकादिक-
भेदे, प्रज्ञा० १ पद० । स्या० ।

उई (दी) ता-उदीरयित्वा-अव्य० उत्प्रावत्येन ईरयित्वा
कथयित्वेत्यर्थे, “अणुत्तरं धम्ममुईरइत्ता” । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

उई (दी) रण-उदीरण-न० उद-ईर-ल्युट् उच्चारणे-वाच०

अनुदयप्राप्तस्य (दक्षिकस्य) करणेनाकृत्योदये प्रज्ञेपणे,
स्था० ४ ग्रा० ।

उद्दे (दी) रणा-उद्दीरणा-स्त्री० अनुदयप्राप्तं कर्म दक्षिक-
मुदीर्यते उदयावशिकायां प्रवेश्यते यथा सा उद्दीरणा । उदया-
वशिकातो यद्विद्यते नीनां स्थितीनां दक्षिकं कपायैः सहितेन
वा योगसंज्ञितेन वीर्यविशेषेण समाकृत्योदये प्रवेशनरूपे
करणभेदे. पं० सं० । तेषामेव कर्मपुङ्गवानामाकाङ्क्षप्राप्तानां
जीवसामर्थ्ये विगोपकृतिविकायां प्रवेशनमुदीरणा तेषामेव
कर्मपुङ्गवानां वन्धसंक्रमान्यां ब्रह्माऽऽमृतज्ञानां निर्जरण-
संक्रमणकृत्वमन्यत्र प्रच्युत्युत्पत्तिं सद्भावः सत्ता । कर्म० ।
आन्तराशक्तिविशेषे, । द्वा० । "जीवाणं द्वाहिं ग्राणेहि पावकम्म
उदीरिं तंजहा । अज्जेवगमिया चैव ज्ञेयणाए उवक्कमियाए
चैव वेदणाए पयं वेदेति पयं णिज्जरंति अज्जे० वे० उव०
वेय० " (व्याख्या स्व स्व शब्दे) स्या० १ ग्रा० । सूत्र० ।
अस्या निशेधा वक्तव्यता यथा तत्र चैते अर्थाधिकारास्तद्यथा
ब्रह्मणं, भेदः, साधनादिप्ररूपणा, स्वाभिन्वम्, उद्दीरणा, प्रकृ-
तिस्थानानि, तत्त्वामित्वं चेति ॥

तत्र पुरतो ब्रह्मणजेदयोः प्ररूपणार्थमाह ॥

जं करणे णो कट्टिय, उदए दिज्जइ उद्दीरणा एसा ॥

पगइडिइ आणुजाग-प्पएसमूलुत्तरविजागा ॥ ११२५ ॥

अत्र पूर्वोक्तं ब्रह्मणं ततस्तत्परूपणार्थमाह । यत्र यत्परमा
णवाम्बकं दक्षिकं करणेन योगसंज्ञिकेन वीर्यविशेषेण कपाय
सहितेन असहितेन वा उदयावशिका यद्विद्यते नीनां स्थिति
न्योऽप्याकृत्य उदये दीर्यते उदयावशिकायां प्रद्विष्यते एषा
उद्दीरणा च वक्तव्या "उदयावशिया याहिरुद्धिर्द्विर्हितो कसाय-
नहिपण वा जोगसंज्ञेणं करणेणं दक्षियमाकट्टिय उदयाव-
शियाए पवेसयाणं" उद्दीरणन्ति सा च किभूतत्यत आह ।
प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशमूत्रोत्तरविजागा । प्रकृतिस्थित्यनुभा-
गप्रदेशमूत्रप्रकृतिभिरुत्तरप्रकृतिभिश्च कृत्वा विजागो भेदो
यस्याः सा तथा । इदमुक्तं प्रवर्ति । सा उद्दीरणा चतुर्विधा
तद्यथा प्रकृत्युद्दीरणा स्थित्युद्दीरणा अनुज्ञागोद्दीरणा प्रदेशो-
द्दीरणा च । एकैकापि द्विधा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिवि-
षया च । तत्र मूलप्रकृतिविषया अष्टधा उत्तरप्रकृतिविषया
चाष्टपञ्चाशदधिकतमेदा तदेवमुक्तौ ब्रह्मणजेदौ । सम्प्रति
साधनादिप्ररूपणा कर्तव्या । सा च द्विधा मूलप्रकृतिविषया
उत्तरप्रकृतिविषया च ॥

तत्र प्रथमतो मूलप्रकृतिविषयामाह ॥

मूलप्पगईसु पंचाहं, तिहा दोएहं चउव्विहा होइ ॥

आउस्स साइ अधुवा, दसुत्तरसयउत्तरासि पि ॥ ११२६ ॥

मूलप्रकृतिपु मध्ये पञ्चानां मूलप्रकृतीनां ज्ञानावरणदर्शना-
वरणान्तरायाणां यावन्मोहगुणस्थानं यस्य समयावशिका-
शेषो न भवति तावत्सर्वजीवानामुद्दीरणाऽवश्यं जाविनी
नामगोत्रयोस्तु यावत्सयोगिचरमसमयस्तावत् । ततः एषा-
मनादिरुद्दीरणा ध्रुवा अजव्यानां अध्रुवा, भव्यानां तु ध्योर्वे-
दनीयमोहनीययोर्द्वीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरनादिध्रुवा
ध्रुवा च । तत्र वेदनीयस्य प्रमत्तगुणस्थानकं यावत् उद्दी-
रणा न परतः । मोहनीयस्य सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकं यावत्
न परतः । ततोऽप्रमत्तादिगुणस्थानकज्यः प्रतिपतितो वेदनी-
यस्य उपशान्तमोहगुणस्थानकज्यः प्रतिपतितमोहनीयस्यो-
द्दीरणा सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे

पूर्ववत् । आयुषः पुनरुद्दीरणा सादिरध्रुवा च । तथा ह्यायुषः
पर्यन्तावशिकायां नियमादुद्दीरणान् प्रवर्ति । ततोऽध्रुवा
पुनरपि परमवोत्पत्तिप्रथमसमये प्रवर्तते ततः सादिरिति
तदेवं मूलप्रकृतिपु साधनादिप्ररूपणा । संप्रत्युत्तरप्रकृतिपु तां
चिकीर्षुराह (दसुत्तरेत्यादि) सादिरध्रुवा चेत्यनुवर्त्यते ।
उत्तरासामपि उत्तरप्रकृतीनामपि । दशोत्तरशतसंख्यानां
पञ्चविधज्ञानावरण दर्शनावरणचतुष्टयमिध्यात्वतैजससप्त-
कवर्णादिविंशतिस्थिरास्थिरशुभाशुभगुरुलघुनिर्माणान्तराय ।
पञ्चकरूपाष्टाचन्वारिंशद्दर्शानां सर्वशेषप्रकृतीनामित्यर्थः । उ-
द्दीरणा द्विधा तद्यथा । सादिरध्रुवा चासाच साधध्रुवा अध्रु-
वोदयत्वादव सिद्धा ।

मिच्छत्तस्स चउप्पा, तिहा य आवरण विग्घ चउइसगे ।

थिरसुज गेयर उवग्घा, यदज्जधुव वंधिनामेय ॥ ११२७ ॥

मियात्वस्योद्दीरणा चतुर्धा । तद्यथा सादिरनादिः ध्रुवा
अध्रुवा च तत्र सम्यक्त्वं गतस्य पुनरनादिर्भवति । ततोऽसौ
सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य चनादिः । अजव्यानां ध्रुवा, भव्या-
नामध्रुवा । तथा ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तराय
पञ्चकरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनामुद्दीरणा त्रिप्रकारा । तद्यथा
अनादिध्रुवा अध्रुवा च । तथा ह्येतासां प्रकृतीनां ध्रुवोदय-
त्वेनानादिरुद्दीरणा । अजव्यानां ध्रुवा । भव्यानां तु क्षीणमोह-
गुणस्थानके आवशिकाशेषे व्यवच्छेदे भवा ध्रुवा । तथा स्थि-
रशुभे सेतरे । अस्थिराशुभसहितयोस्तयोरुपघातं वज्रयि-
त्वा शेषाणामध्रुववन्धिनीनां च तैजससप्तकागुरुलघुवर्णादि-
विंशतिनिर्माणब्रह्मणानां सर्वसंख्यया त्रयस्त्रिंशत्संख्यानामुद्दी-
रणा त्रिधा । तद्यथा अनादिध्रुवा अध्रुवा च । तत्रानादित्वं
ध्रुवोदयत्वात् ध्रुवा अभव्यानाम् । अध्रुवा भव्यानां सयोगि-
कैवल्यचरमसमये व्यवच्छेदाभावात् । शेषाणां चाध्रुवोदयानां
दशोत्तरशतसंख्यानामध्रुवोदयत्वात् उद्दीरणा सादिरध्रुवा
च प्रागेवोक्ता । तदेवं कृता साधनादिप्ररूपणा ।

सम्प्रति मूलप्रकृत्युद्दीरणास्वामिनमाह ।

घाईणं उउमत्था, उद्दीरगा रागिणो य मोहस्स ।

तइया उण प्पमत्ता, जोगंता उ त्ति दोएहं च ॥ ११२८ ॥

चातिप्रकृतीनां ज्ञानावरणीयान्तरायदर्शनावरणीयान्तरायरू-
पाणां सर्वेपि त्रयस्था क्षीणमोहपर्यवसाना उद्दीरकाः मोहनी-
यस्य तु रागिणः सरागास्सूक्ष्मसंपरायपर्यवसाना उद्दी-
रकाः तृतीयवेदनीयस्य आयुषश्च प्रमत्ताः प्रमत्तगुणस्थानक-
पर्यन्ताः सर्वेप्युद्दीरकाः । केवलमायुषः पर्यन्तावशिकायां नो-
द्दीरका भवन्ति । तथा ह्ययोरप्यनामगोत्रयोर्गोत्र्यता सयो-
गिकैवल्यपर्यवसानाः सर्वेप्युद्दीरकाः । इतिशब्दो निजक्रमो
गाथापर्यन्ते योजनीयः । सच मूलप्रकृत्युद्दीरणापरिसमाप्ति-
द्योतको वेदितव्यस्तदेवं मूलप्रकृत्युद्दीरणास्वाम्युक्तः ।

साम्प्रतमुत्तरप्रकृत्युद्दीरणास्वामिनमाह ।

विग्घा वरण धुवाणं, उउमत्थो जोगिणो उ धुवा ।

उवघायस्स तणुत्था, तणुकिट्ठीणं तणुयरागा ॥ ११२९ ॥

विज्ज इति अन्तरायं ततोऽन्तरायपञ्चकं ज्ञानावरणपञ्च-
कदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशानां ध्रुवोदयप्रकृतीनां
सार्वभौमस्था उद्दीरकाः । तथा (ध्रुवाणंति) नाम ध्रुवोदयानां

त्रयस्त्रिंशत्संख्यानां तैजससप्तकवर्णादिविंशतिस्थिरास्थिर-
शुभाशुभगुरुबुधनिर्माणरूपाणां योगिनः सयोगिकेवद्विपर्य-
न्ता उदीरकाः । उपधातिनाम्नस्तु तनुस्थाः शरीरस्थाः शरी-
रपर्याप्त्यपर्याप्त्युदीरकाः तनुकिट्टीकृतां सूक्ष्मकिट्टीकृताम्
अर्थात् द्योतसत्कानां तनुकरागाः सूक्ष्मसंपराया यावच्चरम-
समयावधिका न भवति तावदुदीरकाः ।

तसवायरपज्जत्ते, सेयरगइजाइ दिट्ठिवेयाणं ।

आज्जणं तन्नामा, पत्तेयसरीरस्स उ तणुत्था ॥२३०॥

त्रसवादरपर्याप्तानां सेतराणां संप्रति ज्ञापना स्थावरसूक्ष्म-
पर्याप्तसहितानामित्यर्थः । तथा चतसृणां गतीनां, पञ्चानां च
जातीनां, तिसृणां दृष्टीनां दर्शनानां मिथ्यादर्शनादीनां, त्रया-
णां वेदानां नपुंसकवेदादीनां, चतुर्णां चायुषां सर्वसंख्यया
पञ्चविंशतिप्रकृतीनां यथास्वं तन्नामास्तन्नामप्रकृतिनामान
उदीरणास्तद्यथा त्रसनाम्नस्त्रसस्ते च शरीरे अपान्तरा-
क्षे गतौ च वर्तमाना उदीरकाः । एवं सर्वेषामपि प्राचनीयम्
तथा प्रत्येकनामानः शरीरस्य तनुस्था देहस्थाः तुरेवार्ये देह
स्था एव भवन्तीति गाथार्थः ॥ २३० ॥

आहरयओ णिच्चा, सरीर दुगवेयप्पमोत्तूणं ।

ओराद्वाए एवं, तदुवंगाए तसज्जियाओ व्व ॥२३१॥

ये नरा मनुष्यास्तिर्यञ्च आहारका ओजोबोमप्रक्षेपाहार-
काणामन्यतममाहारं गृह्णन्ति तत औदारिक उपलक्षणमेतत्
औदारिकबन्धनचतुष्टयस्यौदारिकसंघातस्य । औदारिकाः
किं सर्वेऽपि नित्याः शरीरचिकित्सेदकान् प्रमुच्य शरीराद्विकं
आहारकवैक्रियलक्षणानां तत्स्थानात्परित्यज्यन्ते हीनौदा-
रिकसङ्घातस्य औदारिकाः किं सर्वेऽपि नेत्याह । शरीरचिक-
वेदकान् प्रमुच्य शरीराद्विकमाहारकवैक्रियलक्षणं तत्स्था-
वरा एवमुक्तेन प्रकारेण (तदुवंगाणत्ति) तदङ्गोपाङ्गनाम्नः
औदारिकाङ्गोपाङ्गनाम्न उदीरका वेदितव्याः । केवलं ते त्रस-
कायिका एव न स्थावरास्तेषां तदुदयाजावात् ।

वेउव्विगाय सुरने-इया आहारगा नरो तिरिओ ।

सन्नी वायरपवणो, द्वाप्पिपज्जत्तगो होज्जा ॥२३२॥

वैक्रियशरीरनाम्नः उपलक्षणमेतत् वैक्रियसंघातस्य सुरा
नैरयिका वा गृह्णन्तो यश्च नरस्तिर्यङ् वा सङ्गी वैक्रियलब्धि-
वान् यश्च वादरपवनो दुर्जगनामोदयी द्वाप्पिपर्याप्तो वैक्रि-
यशरीरलक्षणलब्ध्या पर्याप्तस्ते सर्वेऽप्युदीरकाः ।

वेउव्वित्रयंग उवंगतणु-तुद्वा पवणवायरं हिच्चा ।

आहारगा य विरओ, विउव्वंतो पमत्तेय ॥२३३॥

वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्न उदीरकास्तनुतुल्या वैक्रियशरीर-
नाम्न उदीरकाः प्रागुपदिष्टास्त एव वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नो-
ऽपि वेदितव्या इत्यर्थः । किं सर्वेऽपि नेत्याह । वादरपवनं
वादरवायुकायिकं हित्वा परित्यज्य शेषा द्रष्टव्याः । आहारक
शरीरनाम्नोऽपि विरतसंयतस्तत् आहारकशरीरं कुर्वन् प्रभक्तः
प्रमादमुपगतस्सन् उदीरको भवति ।

उत्तं ठाणं संघय-णाणं सगद्वा तिरिय नरा ।

देहत्था पज्जत्ता, उत्तमसंघयणाणो सेढी ॥ २३४ ॥

सकलाः पञ्चेन्द्रियस्तिर्यङ्मनुष्याश्च देहस्थाः शरीरनामो
दये वर्तमाना लब्ध्या पर्याप्ताः पक्षां संहननानामुदीरका भव-
न्ति । इहोदयप्राप्तानामेवादीरणा प्रवर्तते नान्येषां ततो
यत्स्थानं यत्संस्थानं संहननं वा उदयप्राप्तं वा भवति तत्तदा

उदीयते । नान्यदा चेति द्रष्टव्यम् । तथा उत्तमसंहननो
वज्रपभनाराचसंहननः श्रेणीः कृपकश्रेणीर्भवति न शेषसंह-
ननः । तेन कृपकश्रेणिं प्रतिपन्ना वज्रपभनाराचसंहननमेवा-
दीरयन्ति न शेषसंहननानि उदयाजावादित्यवसेयम् ।

चतुरसस्स तणुत्था, उत्तरतणु सगद्वज्जोगज्जूमिगया ।

देवा इयरे हुंमा, तस तिरिय नरा य सेवद्वा ॥२३५॥

चतुरस्रस्य समचतुरस्रसंस्थानस्य तनुस्थाः शरीरस्थाः
उत्तरतनव आहारकोत्तरवैक्रियशरीरिणो मनुष्यास्तिर्यङ्मनु-
सकलाः सकलेन्द्रियाः पञ्चेन्द्रिया इत्यर्थः । तथा भोगजूमि-
गता देवाश्च उदीरका भवन्ति (इयरेहुंमत्ति) इतरे उक्तशेषाः
एकेन्द्रियविकलेन्द्रियनैरयिका अपर्याप्तकाश्च पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यङ्मनुष्या एते सर्वेऽपि शरीरस्थाः हुंमसंस्थानस्योदी-
रका भवन्ति (तस तिरियनरा यसेवद्वत्ति) अत्र इतरे इत्यनु-
वर्तते उक्तशेषास्त्रसा ह्रीन्द्रियादयः । पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनु-
ष्याश्च सेवार्ताः सेवार्तसंहननोपेताः सेवार्तसंहननस्योदीरकाः

संघयणाणि न उत्तरे, तणुसु तन्नामगा जवंतरगे ।

अणुपुव्वीणं परधा-इस्स उ देहीण पज्जत्ता ॥२३६॥

उत्तरतनुषु वैक्रियाहारकशरीरेषु संहनना न भवन्तीति पक्षां
संहननानामेकतरमपि संहननं न भवति तेन एकस्यापि संहनन
स्योदीरका न भवन्ति । तथा आनुपूर्व्याणां नारकानुपूर्व्यादीनां
चतसृणां तन्नामिका तत्तद्वानुपूर्व्यापि नारकादिनामानो
भवापान्तराद्वगतौ वर्तमाना उदीरका वेदितव्याः । तद्यथा-
नारकानुपूर्व्या नारको भवापान्तराद्वगतौ वर्तमान उदीरक-
स्तिर्यङ्गानुपूर्व्यास्तिर्यङ्क इत्यादि । तथा पराधातनाम्नः शरी-
रपर्याप्तापर्याप्ताः सर्वेऽप्युदीरकाः ।

वायर पुढवी आयव, णामवज्जियत्तु सुहुमतसा ।

उज्जोयणामतिरिए, उत्तरदेहे य देवजई ॥२३७॥

आतपनामा वादरप्रथ्वीकायिक उदीरकः चशब्दस्यानुक्तार्थ-
समुच्चायकत्वात् वादरपृथ्वीकायिको पर्याप्तो द्रष्टव्यः । तथा
सूक्ष्मान् सूक्ष्मैकेन्द्रियान् सूक्ष्मव्रसांश्च तेजोवायुकायिकान्
वर्जयित्वा शेषास्तिर्यङ्मनुष्याः पृथिव्यम्युचनस्पतयो विकलेन्द्रियाः
पञ्चेन्द्रियाः द्वाप्पिपर्याप्ता उद्योतनामानो यथासंभवमुदीरकाः
भवन्ति । तथा उत्तरदेहे उत्तरशरीरे यथासंभवं वैक्रि-
ये आहारके च वर्तमानो देवोयतिश्च उद्योतनामा उदीरको
भवति । २३७ ।

सगद्दो पइच्छगई, उत्तरतणुदेवज्जोगज्जूमिगया ।

इट्टसराय तसो वि य, इतरासिं सनेरइया ॥२३८॥

सकलाः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्यो वा शरीरपर्याप्तापर्याप्ताः प्र-
शस्तविहायोगतिः उदये वर्तमानस्तथा उत्तरस्यां तनौ वैक्रिय
शरीररूपायां वर्तमानाः सर्वे तिर्यङ्मनुष्याश्च तथा सर्वे देव
जोगजूमिकागता द्रष्टव्याः । इष्टगते प्रशस्तविहायोपगतेरु-
दीरकः । तथा इष्टस्वराः सुस्वरनामानस्त्रसा ह्रीन्द्रियादयो-
ऽपि शब्दात्प्रागुक्ताश्च पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गादयो भाषापर्याप्त्याप-
र्याप्ता यथासंभवमुदीरकाः । तथा इतरस्यामप्रशस्तविहा-
योगतिदुःस्वरनामानस्त्रसा विकलेन्द्रियाः सनैरयिका नैरयि-
कसहितास्तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याः केचन यथासंभ-
वमुदीरका वेदितव्याः ।

उत्सासस्स सराण य, पज्जत्ता आणपाणजासासु ।

सव्वष्णुस्सासो, जासा वि य जानुरुज्जति ॥२३९॥

उच्छ्वासस्वरशब्दयोः एतत्प्राणभाषाशब्दार्था सह यथासं-
ख्येन योजना । सा चैवं उच्छ्वासनाम्नः प्रायः पानपर्याप्ता-
पर्याप्ताः सर्वेषु दीरकाः (सराणयत्ति) द्वित्वेपि बहुवचनं
प्राकृतत्वात् । ततः स्वरयोः सुस्वरदुःस्वरयोः प्रागुक्ता उदी-
रकाः सर्वेपि भाषापर्याप्तापर्याप्ता इष्टव्याः । यद्यपि स्वरयोः
प्रागेवोदीरका उक्तास्तथापि ते प्रापापर्याप्तापर्याप्ता पवोदी-
रका वेदितव्या इति विशेषोपदर्शनायै पुनरुपादानम् । तथा स-
र्वज्ञानां कवचिनामुच्छ्वासभाषे यावन्नाद्यापि निरोधमुपगच्छत-
स्तावदुदीरितेऽत्र निरोधानन्तरमुदयाजावालोदीरणा भवति ।
देवोऽनुजगाणय, एामगञ्जवर्कति उदयकिर्त्ता ।

पञ्जतो वज्जियास, सुहुमे नेरइया सुहुमतेसु तमे ॥ २४० ॥
देवो इत्यादौ जातावेकवचनं केचिद्देवाः केचित्तिर्यङ्मनुष्या
गर्भेभ्युत्क्रान्ताः सुजगादेयनामान उदीरकोपेतास्तदुदये व-
र्तन्ते । तथा सूक्ष्मकैरियसहितान् नैरयिकान् सूक्ष्मवत्सांश्च
यजयित्वा शेषाः पर्याप्तकनामोदये वर्तमाना यशःकीर्त्त-
दीरकाः ॥

गोउत्तमस्स देवा, नरा य वयणो चउएहमियराइ ।

तन्वइरित्ता तिरय-गरस्स सन्वसायापनवे ॥ २४१ ॥

सर्वे देवा मनुष्या अपि केचिदुद्यैःकुलसमुत्पन्नास्तथा प्रकृ-
तिना नीचैर्गोत्रिणोऽपि पञ्चमहाव्रतसमगृह्यतुगात्रयष्टयः उ-
च्चैर्गोत्रयोदीरकास्तथा इतरासां चतसृणां प्रकृतीनां पुनर्ग-
नादेयायशःकीर्त्तनीचैर्गोत्राणां तद्व्यतिरिक्तानामुक्त्यतिरिक्ता
नावेदितव्यास्तत्र पुनर्गनादेययोरेकेन्द्रियविकलेन्द्रियसंभू-
र्त्तितिर्यङ्मनुष्यनैरयिकाः । इयशः कीर्त्तःसर्वे सूक्ष्माःसर्वे च
नैरयिकाःसर्वे सूक्ष्मास्सःसर्वेऽप्यपर्याप्तकनामोदये वर्तमानाः ।
नीचैर्गोत्रस्य पुनः सर्वे नैरयिकाःसर्वे तिर्यङ्गो मनुष्या अपि
विशिष्टकुत्रोत्पन्नान् व्रतिनश्च मुक्त्वा शेषाः सर्वेषु दीरका इष्ट-
व्याः । तथा तीर्थकरनाम्नः सर्वेऽहतायां सत्यां नवेडुदीरणा
नान्यद्वा उदयाजावात् ।

इदिअपज्जत्तीए, दुसमयपज्जत्ताय पाउग्गा ।

निहा पयद्वाण्खी-एराग खवगेय परिवज्जिय ॥ २४२ ॥

इन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तास्ततो द्वितीयसमयादारभ्य इन्द्रियप-
र्याप्त्यनन्तरसमयादारभ्य इत्यर्थः । निष्ठाप्रचलप्रायोग्या भव-
न्ति । किं सर्वे नेत्याह । क्रीणरागान् कृपकांश्च परित्यज्य
उदीरणादि उदये सति नान्यथा न च क्रीणकृपकयोर्निष्ठाप्रचल-
योऽरुदयः सम्भवति " निहाडुगस्स उदोऽखीणखवगे परिव-
ज्जति " प्रामाण्यात् ततस्तान् वज्जयित्वा शेषा निष्ठाप्रचलयो-
रुदीरका वेदितव्याः ॥

निदानिहाइण वि, असंखवासा य मणुयतिरिया य ॥

वेडविद्याहारतण्ण, वज्जित्ता अप्पमत्ते य ॥ २४३ ॥

असंख्येयवर्णायुषो मनुष्यतिर्यङ्गो वैक्रियशरीरिणो प्रमत्तसं-
यतांश्च मुक्त्वा शेषाः सर्वेपि निष्ठानिष्ठाप्रचलस्थानां नानामु-
दीरका वेदितव्याः ।

वेयणीयएप्पमत्ता, ते ते वंधगा कसायाणं ।

हासाई उक्कसयं, अपुव्वकरणस्स चरमते ॥ २४४ ॥

वेदनीययोः सातासातरूपयोः प्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थानकपर्य-
न्ताः सर्वेषु दीरकाः । तथा ये जीवा येषां कपायाणां बन्धकास्ते
तेषां कपायाणामुदीरका वेदितव्याः । यतो यानेव कपायान्

वेदयते तानेव वज्जाति । " जे वेयइ संबंधे " इति वचनात् । उदये
च सत्युदीरणा ततो युक्तमुक्तं " ते ते वंधतगा कसायाणमिति " तत्र
मिथ्यादृष्टिसाध्यादना अनन्तानुबन्धिनामुदीरकास्तेषां
तद्वेदकत्वात् । अप्रत्याख्यानावरणानां देशविरतिपर्यन्ताः
संज्वलनक्रोधमानमायालोभानां स्वस्ववन्धव्यवच्छेदादुदीरकाः ।
उदीरकाः हास्यादिषट्कस्यापूर्वगुणस्थानका उदीरकाः ।

जावूण खणो पढमो, संहइ हासाणमेव मियरासिं ।

देवा नेरइया जव-इई केइ नेरइया ॥ २४५ ॥

यावत् प्रथमः कृणः किञ्चिद्दूरो भवति प्रथममन्तर्दृष्टं
यावदित्यर्थः तावत्क्रियमाहेवाः सुस्वररतिहास्यानामुदीरका वे-
दितव्याः । परस्त्वनियम एव किञ्चिद्दूरं प्रथमकृणं यावन्नैर-
यिका इतरासामसातावेदनीयारतिशोकप्रवृत्तीनां नियमाडु-
दीरकाः । परस्तु तीर्थकरकेवदज्ञानब्रामादौ विनिर्यासोपि
भवति । केचित्पुनर्नैरयिकाः सकलामपि भवस्थितिं यावत्
असातवेदनीयारतिशोकानामुदीरका प्रवन्ति । एवमेकैकप्र-
वृत्त्युदीरणास्वामित्वमुक्तम् । संप्रति प्रकृत्युदीरणास्थानमाह ।

पंचएहं च चउएहं च एकाईजा दसएहं तु ।

तिगहीणए मोहे, मिच्छे सत्ताए जाव दसए ॥ २४६ ॥

द्वितीयकर्मणि दर्शनावरणीयवृत्तये पञ्चानां चतसृणां प्रकृ-
तीनां युगपदुदीरणा भवति । तत्र चतसृणां वक्षुरवक्षुरवधि-
दर्शनावरणरूपाणां ध्रुवा उच्चस्थानामुदीरणा । एतासां मध्ये
निष्ठापञ्चकमध्यादन्यतमप्रकृतिप्रक्षेपे पञ्चानामुदीरणा ।
तथा मोहे मोहनीये एकादित्रिकहीना तावद् इष्टव्या यावद्दहा-
नामेतदुक्तं भवति मोहनीये कर्मणि उदीरणामधिकृत्य एका-
दीनि त्रिकहीना निदर्शयन्तानि नव प्रकृत्या स्थानानि प्रवन्ति ।
तद्यथा ॥ १ २ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ॥ संप्रत्येवामुदी-

रणास्थानानां स्वामिनमाह ॥ ' मिच्छे सत्ताइ जाव' इहामिथ्या-
दष्टेः सत्तादीनि दर्शयन्तानि चत्वारि उदीरणास्थानानि प्रव-
न्ति । तद्यथा सप्त अष्टौ नव दश । तत्र मिथ्यात्वमप्रत्याप्यान
प्रत्याप्यानवरणसंज्वलनक्रोधादीनामन्यमे त्रयः क्रोधादिकाः ।
यत एकस्मिन् क्रोधे उदीरमाने सर्वे क्रोधा उदीर्यन्ते । एवं
मानमायालोभेषु इष्टव्याः । न च युगपदुदीरणेऽप्यन्यतमे त्रयो
गृह्यन्ते तथा त्रयाणां वेदानामन्यतमा वेदः । तथा हास्यरस्य-
रतियुगले रतिशोकयुगलयोरन्यतरदुयुगलम् । एतासां सप्त-
प्रकृतीनां मिथ्यादष्टौ उदीरणा ध्रुवा । अत्र च नङ्गाश्चतुर्वि-
ंशतिस्तद्यथा हास्यरस्यरतियुगले अरतिशोकयुगले च प्रत्ये-
कमेकैको प्रङ्गः प्राप्यते इति द्वौ भङ्गौ तौ च प्रत्येकं त्रिष्वपि
देवेषु प्राप्यते इति । द्वौ त्रिभिर्गुणितौ जाताः षट् । ते च प्रत्येकं
क्रोधादिषु चतुर्षु प्राप्यन्ते इति पदं चतुर्भिर्गुणितान्शतुर्विंश-
तिरिति । एतस्मिन्नेव सप्तके त्रये वा ऋगुप्सायामनन्तानुब-
न्धिना वा कृत्वे अष्टानामुदीरणानां त्रयादौ प्रत्येकमेकैका
भङ्गकानां चतुर्विंशतिः प्राप्यते इति तिस्रश्चतुर्विंशतयोत्र
रूपव्याः । ननु च मिथ्यादष्टेरवश्यमनन्तानुबन्धिनामुदयः
संभवति उदये च सत्यवश्यमुदीरणा तत्कथं मिथ्यादष्टिर-
नन्तानुबन्ध्युदयरहितः प्राप्यते सप्तानामष्टानां वा अनन्ता-
नुबन्धरहितानामुदीरणा संभवेत् । उच्यते इह सम्यग्दृष्टीनां
सर्वा केनचित् प्रथमतोऽनन्तानुबन्ध्युदयरहितः प्रयोजता तत्रैव
च स विघ्नान्तो न मिथ्यात्वादिक्थाय उक्तस्तथाविधसा-
म्यज्जावात् । ततः काहान्तरं मिथ्यात्वं गतः सन् मि-
थ्यात्वप्रकृतयो न्युयोप्यनन्तानुबन्धिना वज्जाति । ततो यन्धा-

वन्निकाया यावन्नाद्याप्यतिक्रामति तावत्तेषामुदयो न भवति, उदयाज्जावाच्च उदीरणाया अप्यभावः । वन्धावहिकायां पुनरतीतायामुदयसंभवाद्भवत्येवोदीरणा । ननु कथं संबन्धसमयादारभ्य आवहिकायामतीतायामुदयोपि संभवति ततो ज्वाधाकावन्नकृते सति उदयः । अवाधाकावन्नान्तानुबन्धिनां जघन्यतोन्तमुद्भूतमुत्कर्षतः चत्वारि वर्षसहस्राणि इति । नैष दोषः यतो बन्धसमयादारभ्य तेषां तावत्सत्ता भवति । सत्तायां च सत्यां पतद्ग्रहता तस्यां च सत्यां शेषप्रकृतिद्विकं संक्रामति सक्रम्य तस्य च स संक्रमावहिकायाममतीतायामुदयः उदये च सत्युदीरणा । ततो बन्धसमयादनन्तरमावहिकायामतीतायामुदीरणाभिधीयमाना न विरुध्यते । तथा तस्मिन्नेव सप्तके भयजुगुप्सानन्तानुबन्धिनां बन्धिषु प्रक्षिप्तेषु दशानामुदीरणा । अत्रैव भङ्गकानां चतुर्विंशतिस्तदेवं मिथ्यादृष्टेर्मोहनीयस्योदीरणास्थानान्युक्तानि ।

साम्प्रतं सासादनसम्यग्दृष्टादीनामाह ।

सासायणमि सत्ताइ, नव अविरए ङाइ परमिपंचाइ ।

अट्टविरए चउराइ, सत्त ङ्खोवरिद्विमि ॥ २४७ ॥

सासादने सम्यग्दृष्टौ सम्यग्मिथ्यादृष्टौ च सत्तादीनि नव पर्यन्तानि त्रीणि त्रीण्युदीरणास्थानानि भवन्ति तद्यथा सप्त अष्टौ नव । तत्र सासादने सम्यग्दृष्टौ अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणसंज्वलनक्रोधादीनामन्यतमे चत्वारः क्रोधादिकाः । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोर्युगलयोरन्यतरद्वयुगलमिति । सप्तमिति सप्तनामुदीरणा भूवा । अत्र प्रागुक्तक्रमेण भङ्गकानामेका चतुर्विंशतिः । सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टित्वानन्तानुबन्धिवर्जास्त्रयोऽन्यतमे क्रोधादयः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोर्युगलयोरन्यतरद्वयुगलं सम्यग् मिथ्यात्वं चेति सप्तानामुदीरणा । अत्र च द्वे चतुर्विंशती भङ्गकानां त्रयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रक्षिप्तयोः सप्तानामुदीरणा । अत्रापि तिस्रश्चतुर्विंशतयोऽत्र चैका चतुर्विंशतिः । अस्मिन्नेव पदके त्रयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वानामन्यतरक्षिप्ते सप्तानामुदीरणास्थानानि भवन्ति । तद्यथा पदं सप्त अष्टौ नव । तत्रौपशमिकसम्यग्दृष्टेः क्वायिकसम्यग्दृष्टेर्वा अविरतस्य अनन्तानुबन्धिवर्जास्त्रयोन्यतमक्रोधादिकाः । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोर्युगलयोरन्यतरद्वयुगलमिति पञ्चामुदीरणा । अत्र चैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां “ परमि पंचाइ अट्टात्ति ” विरतसम्यग्दृष्टिपरस्मिन् देशविरते पञ्चादीनि अष्टपर्यन्तानि चत्वारि उदीरणास्थानानि । तद्यथा पञ्च पदं सप्त अष्टौ तत्र प्रत्याख्यानवरणसंज्वलनसंज्ञौ क्रोधादीनामन्यतमौ द्वौ क्रोधादिकौ । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोर्युगलयोरन्यतरद्वयुगलम् । एतासां पञ्चानां प्रकृतीनां देशविरतस्योदीरणा भूवा । एषा औपशमिकसम्यग्दृष्टेः क्वायिकसम्यग्दृष्टेर्वा अवगन्तव्या । अत्रच प्रागुक्तक्रमेण चतुर्विंशतिर्भङ्गकानाम् । संप्रति प्रमत्ताप्रमत्तज्जघनोर्जावात् युगपत् उदीरणा स्थानान्याह “विरए चउराइ सत्तत्ति” विरते प्रमत्ते अप्रमत्ते च चतुरादीनि सप्तपर्यन्तानि चत्वारि उदीरणास्थानानि भवन्ति । तद्यथा चत्वारि पञ्च पदं सप्त । तत्र संज्वलनक्रोधादीनामन्यतम एकः क्रोधादिः । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोरन्यतरद्वयुगलमित्येतासां चतसृणां प्रकृतीनां विरतस्य क्वायिकसम्यग्दृष्टेरौपशमिकसम्यग्दृष्टेर्वा उदीरणा भूवा अत्रैका भङ्गकानां तिस्रश्चतुर्विंशतयः । तथा

तस्मिन्नेव चतुष्के भयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वानामन्यतमस्मिन् प्रक्षिप्ते पञ्चानामुदीरणा । अत्र भङ्गकानां त्रयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वेपु युगपत् प्रक्षिप्तेषु सप्तानामुदीरणा अत्रैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां त्रयजुगुप्सानाम् । संप्रत्यपूर्वकरणस्योदीरणास्थानान्याह (ङ्खोवरिद्विमिति) वरिता उपरितेन अपूर्वकरणेन चतुरादीनि पदपर्यन्तानि त्रीण्युदीरणास्थानानि आह । तद्यथा चतस्रः पञ्च पदं । तत्र चतुर्णां संज्वलनक्रोधादीनामेकतमः । क्रोधादित्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोर्युगलयोरन्यतरद्वयुगलमित्येतासां चतसृणां प्रकृतीनां विरतस्य क्वायिकसम्यग्दृष्टेर्वा उदीरणाऽत्र द्वे चतुर्विंशती भङ्गकानामेताश्चापूर्वकरणसत्का भयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रक्षिप्तयोः पञ्चामुदीरणा । अत्र चैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानाम् एताश्चापूर्वकरणसत्काश्चतुर्विंशतयः । अस्मिन्नेव चतुष्के त्रयजुगुप्सायां वा क्षिप्तानां पञ्चानामुदीरणा । अत्र द्वे चतुर्विंशती भङ्गकानां भयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रक्षिप्तयोः पञ्चामुदीरणा । अत्रैका चतुर्विंशतिः । चतुर्विंशतयः परमार्थतः प्रमत्ताप्रमत्तचतुर्विंशतिका भिन्नस्वरूपा इति न प्रथक् गणयिष्यन्ते ।

सम्प्रत्यनिवृत्तिवादेरस्योदीरणास्थानान्याह ।

अनियट्टमि दुगंगं, ङोन्नो तण्णएगजोग्गचउवीसा ।

एकग उक्कार-दससत्तचउक एकाउ ॥ २४८ ॥

(अनियट्टमि) अनिवृत्तिवादे द्वे उदीरणास्थाने । तद्यथा द्वे प्रकृती एका च तत्र चतुर्णां संज्वलनक्रोधादीनामेकतमे क्रोधादित्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । अत्र त्रिजिर्वेदश्चतुर्जिः संज्वलनैर्द्वादश भङ्गाः । वेदेषु क्षीणेषूपशान्तेषु वा संज्वलनक्रोधादीनामेकतमं क्रोधादित्रयाणां वेदानामन्यतममुदीरयन्ति । तत्र चत्वारो भङ्गाः (ङोन्नोतण्णएगजोग्गत्ति) तनुरागयोग्यस्य सूक्ष्मसंपरायस्य सूक्ष्मज्ञानक्रिद्दिवंदयमानस्य ज्ञान एवैको मोहनीयमध्ये उदीरणायोग्यो भवति । संप्रति चतुरादिषु दशपर्यन्तेषु उदीरणास्थानेषु विरतायां यावत्तश्चतुर्विंशतयो भवन्ति तावतीतिरूपयति- (चउवीसेत्ति) दशोदीरणायामेका चतुर्विंशतिः, नवोदीरणायां पदं, अष्टोदीरणायामेकादश सतोदीरणायां दश पशुदीरणायां सप्त पञ्चकोदीरणायां चतस्रः, चतुरोदीरणायामेकेति । एताश्चतुर्विंशतयः प्रागेव भवन्ति । केवलं संज्ञानाममात्रमिदं स्वधिया परिभाषनीयम् । तदेवमुक्तानि मोहनीयस्योदीरणास्थानानि दश । तद्यथा एकचत्वारिंशद् द्विचत्वारिंशत्पञ्चाशत् एकपञ्चाशत् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशत् इति । तत्र तैजससप्तकं वर्णादिविंशतिरगुरुहधुस्थिरास्थिरे शुभाशुभे निर्माणमित्येतासां त्रयस्त्रिंशत् प्रकृतीनामुदीरणा भूवा । तत्र मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसवादरपर्याप्तसुभागादेययशःकीर्तिरूपे अष्टके प्रक्षिप्ते सति एकचत्वारिंशद्भवति एतासां चैकचत्वारिंशत्प्रकृतीनां केवलसमुद्घातगतः कार्मणकाययोगे वर्तमानः केवली उदीरको भवति । एवैव चैकचत्वारिंशत्तीर्थकरनामसहिता द्विचत्वारिंशद्भवति । तस्याश्च तीर्थकरकेवली समुद्घातगतः कार्मणकाययोगे वर्तमान उदीरकः । तस्यामेवैकचत्वारिंशति औदारिकसप्तकं पञ्चां संस्थानानामेकैकमेतत्संस्थानं वज्रत्रपन्नारचसंघननम् । उपघातप्रत्येकमित्येकादशके प्रक्षिप्ते सति द्विपञ्चाशद्भवति । अत्र पशुजिः संस्थानैः पदं भङ्गास्ते च वक्ष्यमाणाः सामान्यमनुष्यभङ्गग्रहणेन गृहीता ऋष्याः ।

एवमुत्तरत्रापि । एतस्याश्च द्विपञ्चाशत्संयोगिकेव त्रिमुक्त-
गतेऽद्वैतकमिश्रकाययोगे वर्तमाने उद्दीरकः एवैव च द्विपञ्चा-
शत्तार्थक्यनाममहिता त्रिपञ्चाशत्केवलमिदं संस्थानं नमच-
नुरक्रमेव दत्तव्यम् । इत्यादिप्रदीपकाः संयोगकेव त्रितार्थ-
कैर्वादात्मिकमिश्रकाययोगे वर्तमाना वेदितव्याः । तथा सेव द्विप-
ञ्चाशत् पराधानः उच्छ्वासनामप्रशस्नाप्रशस्तविदायोगति-
रन्यनरा विहायोगतिः सुस्वरदुःस्वरयोरन्यतरनामिति प्रक-
पात्रिपञ्चाशत् पदपञ्चाशद्व्यति । एवं च संयोगिकेवल्यौ-
दारिककाययोगं वर्तमानं उद्दीरकः सानपञ्चाशदेववायोग-
निरोधं पदपञ्चाशत् उच्छ्वासेऽपि च निरुद्धं चतुःपञ्चाशत् अत्र
द्विपञ्चाशत्तुःपञ्चाशद्व्यतिषु शेषेषु तु पञ्चमु तार्थक्यनाम् ।
तद्वयमुक्तानि केव त्रिनामुद्दीरणास्थानानि । संप्रत्येकेन्द्रिया-
णामभिधीयन्ते । एकैन्द्रियाणामुद्दीरणास्थानानि पञ्च । तद्य-
था द्विचत्वारिंशत्पञ्चाशत् एकपञ्चाशत् द्विपञ्चाशत् त्रि-
पञ्चाशत् इति तत्र तिर्यगातिस्तिर्यगानुपूर्व्या । स्यात्वरनाम ए-
केन्द्रियज्ञातिः वादरसूक्ष्मयोरेकतरयोः पर्याप्तापर्याप्तयोरेक-
तरं दुर्भगमनादेर्यशः कीर्त्ययशः कीर्त्योरेकतरमिन्येता नव-
प्रकृतयः । प्रागुक्ताभिधेयोद्दीरणाभिख्यतिशतस्तस्याकाजिः
सह सम्मिश्रा द्विचत्वारिंशद् भवन्ति । अत्र च जङ्गाः पञ्च ।
तद्यथा वादरसूक्ष्माभ्यां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्ताभ्यामयशः की-
र्त्या सह चत्वारि, वादरपर्याप्तयशः कीर्तिर्मिश्रकः । सुद्वि-
पर्याप्ताभ्यां सह यशः कीर्तिरुदयो न जयति, तदभावाच्च नोद्दीर-
णेन कृत्वा तद्विधिता विकल्पा न भवन्ति । एषा द्विचत्वा-
रिंशदपान्तराश्रयगती वर्तमानस्य वेदितव्या । ततः शरीर-
स्यस्यौदारिकशरीरौदारिकसंघातां दारिकशब्धनचतुष्टयदुर्भुसं
स्थानोपयानप्रत्येकसाधारणान्यामयशः कीर्त्या सह द्वौ सु-
हृन्मस्य पर्याप्तापर्याप्तकप्रत्येकसाधारणयशः कीर्त्या सह
चत्वारि इति दश वादरवायुकायिकस्य वैक्रियं कुर्वतः
श्रौदात्मिकपदकस्थाने वैक्रियपदकमवगतव्यम् । ततश्च तस्या-
पि पञ्चाशदेवेद्दीरणा योग्या भवन्ति केवलमिदं वादरपर्या-
प्तप्रत्येकयशः कीर्तिर्पदेः एष एव जङ्गः तेजसकायिक वायु-
कायिकयोर्हि साधारणपशः कीर्त्योर्दयो न भवति तदजा-
धाच्च नाप्युद्दीरणा ततस्तदाश्रिता भङ्गा न प्राप्यन्ते । तदेव
सर्वसंख्यया पञ्चाशदेकादश जङ्गस्ततः शरीरपर्याप्ता-
पर्याप्तस्य पराधानं उच्छ्वासकृतिं एकपञ्चाशद्व्यति । अत्र
जङ्गाः पद । तद्यथा-वादरस्य प्रत्येकसाधारणयशः कीर्त्यय-
शः कीर्तिर्पदैश्चत्वारः । सूक्ष्मप्रत्येकसाधारणान्यामयशः कीर्त्या
सह द्वौ वादरवायुकायिकस्य च वैक्रियं कुर्वतः शरीर-
पर्याप्तापर्याप्तपराधातं कृतिं एका प्रागुक्ता पञ्चाशत् जयति
पञ्चाशदत्र च प्रागवदेक एव जङ्गः । सर्वसंख्यया चैक-
पञ्चाशदतः सप्त जङ्गाः । ततः प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य
उच्छ्वासे कृतिं द्विपञ्चाशद्व्यति । अत्रापि जङ्गाः पद । तद्यथा
वादरस्योद्योतेन सहितस्य प्रत्येकसाधारणयशः कीर्त्ययशः
कीर्तिर्पदैश्चत्वारः । आतपसहितस्य प्रत्येकयशः कीर्त्ययशः
कीर्तिर्पदैर्द्वौ जङ्गौ । वादरवायुकायिकस्य वैक्रियं कुर्वतः प्राण-
पानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे कृतिं प्रागुक्ता एकपञ्चा-
शत् द्विपञ्चाशत् भवति । तत्र च प्रागवदेक एव जङ्गः ।
तेजसकायिकवायुकायिकयोर्हि आतपोद्योतयशः कीर्तानामु-
दयाज्वात् उद्दीरणा न जयति । ततस्तदाश्रिता जङ्गाः अत्र
न प्राप्यन्ते । सर्वसंख्यया द्विपञ्चाशद्व्यतिषु दश तथा-

प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वाससहितायां द्विपञ्चा-
शत् । आतपोद्योतयोरन्यतरस्मिन् कृतिं द्विपञ्चाशद्व्यति
अत्र जङ्गाः पद । अत्र जङ्गाः ये प्रागातपोद्योतत्वान्यतरसहि-
तायां द्विपञ्चाशद्व्यतिः सर्वसंख्यया चैकेन्द्रियाणां जङ्गा
द्विचत्वारिंशत् द्वीन्द्रियाणामुद्दीरणास्थानानि पद । तद्यथा
द्विचत्वारिंशदपान्तराश्रयगती वर्तमानस्यावसेयाः । अत्र च
जङ्गाख्य तद्यथा अपर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्यायशः की-
र्त्या सह एका भङ्गः पर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य यशः
कीर्त्ययशः कीर्तिर्न्यां द्वाविंशतिः । ततः शरीरस्यस्यौदारिक
सप्तकं दुर्भुससंस्थानसेवार्तसंहननमुपयाननामप्रत्येकनामे
त्येकादशकं प्रकृष्यते तिर्यगानुपूर्वा चापनीयते । ततो जाता
द्विपञ्चाशत् । अत्र च भङ्गाख्यस्ते च प्रागिव छद्मव्याः । ततः
शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य विहायोगतिपराधातयोः प्रकृतियोः
चतुःपञ्चाशत् भवति । अत्र यशः कीर्त्ययशः कीर्तिर्न्यां चै
जङ्गौ ततः प्राणपानपर्याप्तस्य उच्छ्वासे कृतिं पञ्चाशत् सु-
स्वरदुःस्वरयोरैकतरस्मिन् पञ्चाशद्व्यति । अत्रापि प्रागि-
व द्वौ जङ्गौ । अथवा शरीरपर्याप्तौ उच्छ्वासे अनुदिते तदुद्योत-
नामिन् तदिते पञ्चपञ्चाशद्व्यति । अत्र दुःस्वरसुस्वरयशः
कीर्त्ययशः कीर्तिर्न्यां द्वौ जङ्गौ सर्वेऽपि पदपञ्चाशति पद जङ्गाः
ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य स्वरसहितायां पदपञ्चाशति उ-
द्योतनामिन् प्रकृतिं सप्तपञ्चाशद् भवति अत्र सुस्वरदुःस्वर-
योर्यशः कीर्त्ययशः कीर्तिर्पदैश्चत्वारो भङ्गाः सर्वे द्वीन्द्रियाणां
भङ्गा द्वाविंशतिः । एवं त्रीन्द्रियजातिश्चतुरिन्द्रियाणां चतुरि-
न्द्रियजातिरभिधातव्या । प्रत्येकं जङ्गा द्वाविंशतिरवसेया । सर्व-
संख्यया विक्रियेन्द्रियाणां जङ्गाः पदपष्टिः । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां
वैक्रियप्रतिश्रितानामुद्दीरणास्थानानि पद । तद्यथा द्विचत्वा-
रिंशत् द्विपञ्चाशत् पदपञ्चाशत् सप्तपञ्चाशदेति । तत्र तिर्य-
गातिस्तिर्यगानुपूर्वा पञ्चेन्द्रियजातिश्चसनामवादननामपर्याप्ता-
पर्याप्तयोरेकतरं सुभगादेययुगलदुर्भगानादेययुगलयोरेकतरं यु-
गलं यशः कीर्त्ययशः कीर्त्योरेकतरोऽन्ये तावन्नव प्रकृतयः प्रागु-
क्ताभ्यतिश्रितस्तस्यैकजिधेयोद्दीरणाभिः सह चत्वारिंशत्
अपान्तराश्रयगती वर्तमानस्य वेदितव्याः । अत्रच भङ्गाः पञ्च । तत्र
पर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य सुभगादेययुगलदुर्भगानादेय-
युगलाकीर्त्ययशः कीर्तिर्निश्चत्वारो जङ्गाः । अपर्याप्तकनामो-
दये वर्तमानस्य दुर्भगानादेययशः कीर्तिभिः एक एव भङ्गः ।
इह सुभगादेये दुर्भगानादेये वा युगपदुदयमायातस्तत्त उद्दी-
रणापि युगपदेवेति पञ्चैव जङ्गाः । अपरे पुनराहुः । सुभगादे-
ययोर्दुर्भगानादेययोर्वा नरयिका वा तेन युगपदेका उजयो-
र्जावनियमोऽन्यादृशनात् । ततः पर्याप्तकनामोदये वर्त-
मानस्य सुभगदुर्भगादेयानादेययशः कार्ययशः कीर्तिर्भिरद्वौ
भङ्गाः । अपर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य तु दुर्भगानादेया-
यशः कीर्तिर्जिरेक इति । सर्वसंख्यया द्विचत्वारिंशत् नव
ततः शरीरस्यस्यौदारिकसप्तकं पक्षां संस्थानानामेकतम-
संहननमुपघातं प्रत्येकनामत्येकादशकं प्रकृष्यते तिर्यगा-
नुपूर्वा चापनीयते ततो द्विपञ्चाशद्व्यति अत्र भङ्गानां
पञ्चचत्वारिंशत् तद्यथा पर्याप्तकस्य पदभिः संस्थानैः पदभिः
संहननैः सुभगादेयानादेययशः कीर्तिर्भिरक इति । तत्र पर्या-
प्तस्य पदभिः संस्थानैः पदभिः संहननैः सुभगदुर्भगानाद्या-
मादेयानादेयानां यशः कीर्त्ययशः कीर्तिर्न्यां द्वे शते अपा-
शीत्यधिके । अपर्याप्तकस्य तु प्रागुक्तस्वरूप एक एवेति ।
तस्यामेव द्विपञ्चाशति शरीरपर्याप्तापर्याप्तपराधातप्रश-

स्ताप्रशस्तान्यतरविहायोगतौ च प्रक्षिप्तायां चतुःपञ्चाश-
द्भवति । अत्र पर्याप्तानां प्राक् चतुश्चत्वारिंशत् भङ्गकानामु-
क्तम् । तेदवमुक्तविहायोगतिद्विकगुणितमवगन्तव्यम् तथाच
सत्यत्र भङ्गानां द्वे शते अष्टाशीत्यधिके भवतः मतान्तरेण
पुनः पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि ततः प्राणापानपर्याप्ता-
पर्याप्तस्य उच्छ्वासाक्षिप्ते पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्रापि
प्रागिव भङ्गानां द्वे शते अष्टाशीत्यधिके मतान्तरेण पञ्चश-
तानि पदसप्तत्यधिकानि ततः प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य
उच्छ्वासाक्षिप्ते पञ्चपञ्चाशद्भवति अत्रापि प्रागिव सर्व-
संख्यया पञ्चाशति स्वमतेन भङ्गकानां पञ्च शतानि पद-
सप्तत्यधिकानि । मतान्तरेण तु द्विपञ्चाशदधिकानि एका-
दश शतानि । ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य सुस्वरदुःस्वरयो-
रन्यतरस्मिन् क्षिप्ते पदपञ्चाशद्भवति । तत्र स्वमतचिन्तायां
उच्छ्वासेन द्वे शते अष्टाशीत्यधिके भङ्गकानां प्राक् द्वे ते
इह स्वरद्विके तु गणयते ततो द्वयानि पञ्च शतानि पदसप्तत्य-
धिकानि । मतान्तरेण पुनरिह द्विपञ्चाशद्भवति । अत्र स्वमत-
चिन्तायां प्रागिव द्वे शते अष्टाशीत्यधिके भङ्गकानां मतान्तरेण
पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि सर्वसंख्यया स्वमतेन पद-
पञ्चाशति भङ्गा अष्टशतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि । मतान्तरेण
सप्तदश शतान्यष्टाविंशत्यधिकानि ततः स्वरसहितायां पद-
पञ्चाशत्शतानि पदसप्तत्यधिकानि । मतान्तरेण द्विपञ्चाशद-
धिकानि एकादश शताति त एवात्रापि दृष्टव्याः । तथा तेषां
मेव तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां वैक्रियं कुर्वतामुदीरणास्थानानि
पञ्च भवन्ति तद्यथा एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चा-
शत् पदपञ्चाशच्चेति । तत्र वैक्रियसप्तकं समचतुरस्रसंस्थान-
मुपघातं प्रत्येकमिति प्रकृतिदशकं प्रागुक्तायां तिर्यक्पञ्चे-
न्द्रियाणां प्रायोग्या द्विचत्वारिंशत्प्रक्षिप्यते तिर्यगानुपूर्वीं चाप-
नीयते तत एकपञ्चाशद्भवति । अत्र सुभगादेययुगद्विभगा-
नादेययुगद्वयशः कीर्त्ययशःकीर्त्तिपर्याप्तिपदैश्चत्वारो भङ्गाः ।
मतान्तरेण पुनः सुभगद्विभगाज्यामादेयानादेयानां यशः
कीर्त्ययशःकीर्त्तिन्यां च पर्याप्तकेन सहाष्टौ भङ्गाः ततः शरी-
रपर्याप्तापर्याप्तस्य पराघाते प्रशस्तविहायोगतौ च प्रक्षिप्तायां
पञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव चत्वारो भङ्गाः । मतान्तरेण
पुनरष्टौ ततः प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासान्नि प्रक्षिप्ते
चतुःपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव स्वमतेन भङ्गाश्चत्वारो
मतान्तरेणाष्टौ सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशत् । स्वमतेनाष्टौ भङ्गाः ।
मतान्तरेण पुरुषः । ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ-
वासासहितायां पञ्चपञ्चाशति उद्योते क्षिप्ते पदपञ्चाशद्भ-
वति अत्रापि भङ्गाः स्वमतेन चत्वारो मतान्तरेणाष्टौ । सर्वस्वसं-
ख्यया वैक्रियं कुर्वतां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां भङ्गाः ऽष्टाविंशतिः
मतान्तरेण पदपञ्चाशत् । सामान्येन तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां
स्वमतेन भङ्गाश्चतुर्विंशतिशतानि द्वादशाधिकानि, मतान्त-
रेण एकोनपञ्चाशच्चतानि द्विपञ्चाशदधिकानि ।
सम्प्रतिमनुष्याणामुदीरणास्थानानि प्रतिपाद्यन्ते । तत्र केवलानि
प्रागेवोक्तानि अन्येषां तु पञ्च । तद्यथा द्विचत्वारिंशद्द्विपञ्चाश-
च्चतुःपञ्चाशत्पञ्चपञ्चाशत् पदपञ्चाशच्चोति । एतानि सर्वा-
ण्यपि यथाप्राक् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुक्तानि तथैवात्रापि वक्त-
व्यानि नवरं तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्व्याः स्थाने मनुष्यगतिमनुष्या
नुपूर्व्यां वक्तव्ये पञ्चपञ्चाशत् पदपञ्चाशच्च उद्योतरहिता वक्तव्या
वैक्रियाहारकसंयतान्मुक्त्वा स्वमतेन द्विचत्वारिंशति पञ्च द्वि-
पञ्चाशति पञ्च शताति पदसप्तत्यधिकानि परमतेन तु यथ क्र

मम १ २ ७ ८ ९ १० ११ १२ वैक्रिय-
मपि कुर्वतां मनुष्याणामुद्दिगणास्थानानि पञ्च ज्ञवन्ति । तद्य-
था एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत् पद्मपञ्चाशच्चेति ।
तत्र एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्च यथा प्राग्वैक्रियं मुक्त्वा
तथात्रापि दृष्ट्या चतुःपञ्चाशत् उच्च्वाससहितायां
प्रागिव स्वमतेन चत्वारो भङ्गाः मतान्तरेणाष्टौ । उत्तर-
वैक्रियं कुर्वतां संयतानामुद्योतनामोदयं गच्छति नान्येषां तत-
स्तेन सह चतुःपञ्चाशदुच्च्वासप्रशस्त एवैको भङ्गो
भवति संयतानां दुर्भगानादेयायशःकीर्त्युदयानावात् ।
सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशत् । स्वमतेन भङ्गाश्चत्वारो मता-
न्तरेणाष्टौ । अथवा संयतानां स्वरे अनुदिते उद्योतनाग्नि
तूदिते पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव एक एव भङ्गः
सर्वसंख्यया पञ्चपञ्चाशति स्वमतेन पञ्च भङ्गाः मतान्त-
रेण नव पञ्चपञ्चाशति सुस्वरसहितायामुद्योते क्षिप्ते
पद्मपञ्चाशद् ज्ञयति तस्याञ्चैक एव प्रशस्तो भङ्गः ।
सर्वसंख्यया वैक्रियमनुष्याणामन्यमतेनैकोनविंशतिभङ्गा मता-
न्तरेण पञ्चविंशत् ।

संप्रत्याहारकं कुर्वतामुदीरणास्थानान्युच्यते आहारकसंय-
तानामुदीरणास्थानानि पञ्च । तद्यथा एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चा-
शच्चतुः पञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पद्वपञ्चाशच्चेति । तत्राद्वा-
रकसप्तकं समचतुरस्त्रसंस्थानमुपघातं प्रत्येकमिति प्रकृतिद-
शकं प्रागुक्तायां मनुष्यगतिप्रायोग्यायां द्वित्रत्वारिंशति प्रक्षि-
प्यते मनुष्यानुपूर्वी चापनीयते । ततः एकपञ्चाशद्भवति
केवलमिह सर्वाण्यपि प्रदानि प्रसृताति एवेति कृत्वा एक
एव नङ्गः । शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य प्रशस्तविहायो गतिपरा-
घातयोः प्रक्षिप्तयोस्त्रिपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव नङ्गः
शरीरपर्याप्तः । ततः प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य चञ्चवान्ने-
क्षिते चतुःपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव नङ्गः । सर्वसंख्यया
चतुःपञ्चाशतिर्द्वौ नङ्गौ ततो ज्ञायापर्याप्तापर्याप्त चञ्चवास-
सहितायां चतुःपञ्चाशति सुस्थरे क्षिते पञ्चपञ्चाशद्भवति ।
अत्रापि प्राग्वदेक एव नङ्गः । अथवा प्राणपानपर्याप्तापर्याप्तस्य
स्थरे अनुदिते उद्योतनास्त्रि उदितं पञ्चपञ्चाशद् भवति अत्रा-
प्येक एव नङ्गः सर्वसंख्यया पञ्चपञ्चाशतिर्द्वौ नङ्गौ । ततो
भायापर्याप्तापर्याप्तस्य स्वरसहितायां पञ्चपञ्चाशति उ-
द्योते क्षिते पद्वपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव नङ्गः आहारिक-
शरीरिणोः सर्वसंख्यया सप्त नङ्गाः । तदेवं मनुष्याणां सामा-
न्यवैक्रियशरीराहारकशरीरकेवलानां नङ्गाः सर्वसंख्यया
त्रयोदश शतानि चतुस्त्रिंशत्यधिकानि नवन्ति । परमतेन पण्डि-
शतिशतानि पञ्चाशदधिकानि ।

देवानामुदीरणस्थानानि पट् । तद्यथा द्विचत्वारिंशत् एक-
पञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पट्-
पञ्चाशच्चेति । तत्र देवगतिदेवानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिः ।
त्रसनामवादरनामपर्याप्तनामशुभ्रगादेययुगलवृद्धगानादेययु-
गलयोरेकतरं युगलं यशःकीर्त्ययशःकीर्त्योरेकतरेभ्यो नवप्रकृ-
तयो नवोदीरणाभिस्त्रयस्त्रिंशत्संख्याकान्निः सह संमिथ्रा-
द्विचत्वारिंशद्भवति । अत्र शुभ्रगादेयदुर्जगानादेययुगल-
यशःकीर्तिभ्यां चाष्टौ भङ्गाः ततश्शरीरस्थस्य वैक्रियसप्तकं
समचतुरस्रसंस्थानमुपधातं प्रत्येकमित्येता दश प्रकृतयः प्रक्षि-
प्यन्ते देवानुपूर्वीं चापनीयते । ततः एकपञ्चाशत् भवति ।
अत्रापि प्रागिव स्वमतेन चत्वारो भङ्गाः मतान्तेरेणाष्टौ ।
ततः शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य पराधातप्रशस्तविहायोगस्योः

प्रक्षिप्तयोः त्रिपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव स्वमतेन चत्वारो जङ्गा मत्तान्तरेणाष्टौ । देवानां प्रशस्तविहायेगेतरुद्या भावात् तदाश्रिता भङ्गा न प्राप्यन्ते । ततः प्राणापानपर्याप्ता-पर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिप्ते चतुः पञ्चाशद्भवति । अत्रापि स्व-मतेन चत्वारो भङ्गाः मतान्तरेणाष्टौ । अथवा शरीरपर्याप्ता-पर्याप्तस्य उच्छ्वासे अनुदिते उद्योतनाग्नि नृदिते चतुःपञ्चा-शद्भवति अत्रापि प्रागिव स्वमतेन भङ्गाश्चत्वारो, मतान्तरे-णाष्टौ । अथवा शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे अनुदिते-उद्योतनाग्नि नृदिते च सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशत् स्वमत-नाष्टौ जङ्गा मतान्तरेण योमश ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य उ-च्छ्वाससहितायां चतुःपञ्चाशति सुखरे क्षिप्ते पञ्चपञ्चा-शद्भवति अत्रापि स्वमतेन भङ्गाश्चत्वारो मतान्तरेणाष्टौ सर्व-संख्यया पञ्चपञ्चाशत् । स्वमतेनाष्टौ भङ्गा मतान्तरेणापि तु योमश ज्ञापापर्याप्तापर्याप्तस्य सुखरसहितायां पञ्चपञ्चा-शति उद्योते क्षिप्ते पट्पञ्चाशद्भवति । अत्रापि स्वमतेनैव चत्वारो भङ्गाः मतान्तरेणाष्टौ सर्वसंख्यया देवानां स्वमतेन षात्रिशङ्कङ्गाः मतान्तरेण चतुःषष्टिः । नैरयिकाणां मुदीरण-स्थानानि पञ्च । तद्यथा-द्विचत्वारिंशदेकपञ्चाशत् त्रि-पञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत्पञ्चपञ्चाशच्चति । तत्र नरकगतिनर-कानुपूर्व्योः पञ्चेन्द्रियजातिग्रस्यार्द्रपर्याप्तदुर्भेगानावेद्या-यशःकालिगय इत्येता नव प्रकृतयो धृवादीरणाभिस्त्रयस्त्रि-शतसंख्यकाभिः सह सन्मिश्रा द्विचत्वारिंशद्भवति । अत्र च सर्वाण्यपि पदानि अग्रशस्तान्येवेति कृत्वा एक एव जङ्गः । ततश्शरीरस्थस्य वैक्रियसप्तकह्रंसकसंस्थानमुपवा-तप्रत्येकमिति दश प्रकृतयः प्रक्षिप्यन्ते । नरकानुपूर्व्यं चापनी-यन्ते । तत एकपञ्चाशद् भवति । अत्राप्येक एव जङ्गः । ततः शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य पराघातप्रशस्तविहायेगन्त्योः प्रक्षि-प्तयोः त्रिपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव जङ्गः । ततः प्राणा-पानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिप्ते चतुःपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव भङ्गः । ततो ज्ञापापर्याप्तापर्याप्तस्य दुःखरे क्षिप्ते पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव जङ्गः । सर्वसंख्यया नैरयिकाणां पञ्च भङ्गाः । तदेवमुक्तानि नामकर्मणोरुदीरणा-स्थानानि ।

संप्रत्येतान्येव गुणस्थानकेषु दर्शयति ।

गुणिरसु नामस्त तत्र, सत्त तिष्ठि अष्टं च ङ्गं च ।

अप्पमत्ते दो एक, पंचसु एकंमि अट्ट ॥ ३४ए ॥

जाभ्तोर्नाभकमणोगुणिषु गुणस्थानेषु मिथ्यादृष्टिप्रभृतिषु स-
योगिकैवद्विपर्यन्तेषु यथासंख्यया नवादिषु सख्यान्वुदीरणा
स्थानानि प्रवन्ति । तत्र मिथ्यादृष्टिषु नवोदीरणास्थानानि ।
तद्यथा द्विचत्वारिंशत् पञ्चाशद् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशदेक-
पञ्चाशद् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पट्पञ्चाश-
च्चेति । अमूनि च सर्वाण्यपि मिथ्यादृष्टीन्यैकेन्द्रियादीन्याधि-
कृत्य स्वयं परिज्ञावनीयानि । सास्वादनसम्यग्दृष्टेर्द्वीरणा-
स्थानानि सप्त । तद्यथा द्विचत्वारिंशत् पञ्चाशत् एकपञ्चा-
शत् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् पट्पञ्चाशत्सप्तपञ्चाशच्चेति ।
तत्र द्विचत्वारिंशत् वदरैकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिय
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवानां सास्वादनसम्यग्दृष्टीनामपा-
न्तरावगतौ वर्तमानानामवसेया । तथा एकेन्द्रियाणां शरीर-
स्थानां पञ्चाशत् देवानां शरीरस्थानाभिकपञ्चाशदिकेन्द्रिय-
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां शरीरस्थानां द्विपञ्चाशत् एवं नैर-

यिकाणां पर्याप्तानां सासादनसम्यक्त्वे वर्तमानानां पञ्चपञ्चाशत् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवानां पर्याप्तानां पद्पञ्चाशत् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुद्योतवेदिकानां पर्याप्तानां सप्तपञ्चाशत् । सम्यग्मिथ्यादृष्टेः एतद्दीर्घास्थानानि । तद्यथा पञ्चपञ्चाशत्सप्तपञ्चाशच्चेति । तत्र देवनैरयिकाणामेव पञ्चपञ्चाशदविरतसम्यग्दृष्टेरष्टाद्विंशदीर्घास्थानानि तद्यथा द्विचत्वारिंशदेकपञ्चाशच्चेति । तत्र नैरयिकदेवत्रिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां त्रिचत्वारिंशद् देवनैरयिकाणामेकपञ्चाशत् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां द्विपञ्चाशत्, देवनैरयिकतिर्यङ्मनुष्याणां त्रिपञ्चाशत्, देवनैरयिकाणामेकपञ्चाशत् सप्तपञ्चाशच्चेति । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियवैक्रियतिर्यङ्मनुष्याणां त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशदेतेषामेव पञ्चपञ्चाशदपि तदेव तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां पद्पञ्चाशत् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुद्योतवेदिकायां सप्तपञ्चाशत्, देशविरतस्यादीर्घास्थानानि पद् । तद्यथा एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पद्पञ्चाशत् सप्तपञ्चाशच्चेति । तत्र एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशच्चेति । तिर्यग्मनुष्याणां वैक्रियशरीरे वर्तमानानामवगन्तव्या । तिर्यग्मनुष्याणामेव स्वजावस्थानां वैक्रियशरीरेणां पद्पञ्चाशत् तेषामेव तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुद्योतसहितानां सप्तपञ्चाशत् प्रमत्तसंयतानामुदीर्घास्थानानि पञ्च तद्यथा एकपञ्चाशद् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पद्पञ्चाशच्चेति । तत्र पञ्चाप्येतानि वैक्रियशरीरेणामाहारकशरीरेणां वा दृष्टव्यानि पद् पञ्चाशत् पुनरौदारिकस्थानमवगन्तव्यम् । अप्रमत्तसंयतानां द्वे उदीर्घास्थानेतद्यथा पञ्चपञ्चाशत् पद्पञ्चाशच्चेति । तत्र पद्पञ्चाशदौदारिके स्थाने इह केषांचित् वैक्रियशरीरस्थानामाहारकशरीरस्थानां वा संयतानां वा सर्वपर्याप्तापर्याप्तानां क्रियत्कालप्रमत्तभावोऽपि ब्रूयते इति तेषां द्वे अप्युक्तं रूपे उदीर्घास्थाने । एकः पञ्च मुहूर्ताः पञ्चसु गुणस्थानिकेषु अपूर्वकरणानि वृत्त्यादरसुक्लमसंपरायोपशान्तमोहक्षीणमोहरूपेषु एकमुदीर्घास्थानं भवति । पद् पञ्चाशत् सा च औदारिकशरीरस्थानमिति (एकस्मिन्नदृष्टि) एकस्मिन् सयोगिकेवलगुणस्थानिके अष्टाद्विंशदीर्घास्थानानि तद्यथा एकत्रत्वारिंशत् द्विचत्वारिंशत् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पद्पञ्चाशत् सप्तपञ्चाशच्चेति । एतानि च प्रागेव सप्तपञ्च भावितानि इति नेह नूयो जायन्ते । तदेवं चिन्तितानि गुणस्थानकेषु उदीर्घास्थानानि ।

संप्रति कस्मिन्नुद्दीरणस्थाने कति भङ्गाः प्राप्यन्ते इति
चिन्तायां तन्निरूपणार्थमाह ।

ठाणक्केण जंगा, वि एकतीसेकारस ।

इग्वीस वा वारस-सए य इग्वीसञ्चसया ॥५५०॥

बह अहिया नव सया य, एगहिया य अजणुत्तारि।

णात्रो चण्डस सयाणि, गुण नउइसया पंच ॥५५॥

स्थानकमेण एकचत्वारिंशत्येको जङ्गः। स च तीर्थंकरकेव-
 दिनः द्विचत्वारिंशति त्रिशद्भङ्गाः। तत्र नैरयिकानधिष्ठृत्य
 एकः एकन्धियानधिष्ठृत्य पञ्च क्षीन्धियत्रीन्धियचतुरेन्धि-
 यानधिष्ठृत्य प्रत्येकं त्रिकं त्रिकं प्राप्यते इति नव। तिर्यक्पञ्च-
 न्धियानधिष्ठृत्य पञ्च, मनुष्यानन्यधिष्ठृत्य पञ्च, तीर्थंकरमधि-

अभिधानराजेन्द्रः ।

“स्थानक्रमेण एकचत्वारिंशत्येको भङ्गः । स च तीर्थकर-
केवलिनः छिचत्वारिंशति त्रिंशद्भङ्गाः । तत्र नैरयिकानधि-
कृत्य एकः एकेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरि-
न्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं त्रिकं त्रिकं प्राप्यते इति नव । तिर्य-
कपञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च, मनुष्यानप्यधिकृत्य पञ्च, तीर्थ-
करमधिकृत्य एकः देवानधिकृत्य चत्वारः । ये पुनः सुजगा-
देययोर्दुर्जगानादेययोश्च फेवलकेयवलयोरप्युदयमिच्छन्ति तन्म-
तेन छिचत्वारिंशति द्विचत्वारिंशद्भङ्गाः यतस्तन्मतेन तिर्यक्प-
ञ्चेन्द्रियाण्यधिकृत्य नव, मनुष्यानधिकृत्य नव, देवानधि-
कृत्याष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैव । पञ्चाशत्येकादश भङ्गा-
स्तैर्चैकेन्द्रियानेवाधिकृत्य प्राप्यन्ते अन्यत्र पञ्चाशतोऽप्राप्य-
माणत्वात् एकपञ्चाशत्येकविंशतिभङ्गाः तत्र नैरयिकान-
धिकृत्य चत्वारो वैक्रियमनुष्यानप्यधिकृत्य चत्वारः आहा-
रिकशरीरिणः संयतानधिकृत्य एकः देवानाश्रित्य चत्वारः
इत्येकविंशतिः । मतान्तरेण पुनर्वैक्रियतिर्यक्मनुष्यदेवा-
नाधिकृत्य प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इत्येकपञ्चाशति
तदपेक्षया त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः (सवारसतिसययत्ति) स द्वाद-
शाधिका त्रिंशतिभङ्गानां छिपञ्चाशत्यवगन्तव्याः । तत्र एके-
न्द्रियानाश्रित्य त्रयोदश द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधि-
कृत्य प्रत्येकं त्रिकं प्राप्यते इति नव, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधि-
कृत्य पञ्चचत्वारिंशतं मनुष्यान्नप्यधिकृत्य पञ्चचत्वारिंश-
तमिति । अत्रापि मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् मनुष्यांश्चा-
धिकृत्य प्रत्येकं द्वे षे शते भङ्गनामेकोनवत्यधिके प्राप्यन्ते
इति तदपेक्षया द्विपञ्चाशति भङ्गानां शतानि पट् प्राप्यन्ते ।
त्रिपञ्चाशति भङ्गानामेकविंशतिः । तद्यथा नैरयिकानधिकृत्य
एकः एकेन्द्रियानाधिकृत्य पट् वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाधि-
कृत्य चत्वारः वैक्रियमनुष्यानप्यधिकृत्य चत्वारः आहारिकश-
रीरिणाधिकृत्य पुनरेकस्तीर्थकरमप्याश्रित्यैकः देवानप्यधि-
कृत्य चत्वारः अत्रापि मतान्तरेण वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनु-
ष्यदेवानधिकृत्य प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इति
तदपेक्षया त्रिपञ्चाशति त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः चतुःपञ्चाशति
भङ्गानां पट् शतानि पञ्चसत्राणि । तद्यथा नैरयिकानधिकृ-
त्यैकः द्वीन्द्रियांस्त्रीन्द्रियांश्चतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं षौ द्वौ
प्राप्यते इति पट् । तिर्यकपञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानधिकृत्य
द्वे शते अष्टाशीत्यधिके वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाधिकृत्याष्टौ
स्वभावस्थानमनुष्यानधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिके वैक्रिय-

मनुष्यान्धिकृत्य चत्वारः संयतान् वैक्रियशरीरिणोधिक्त्य चत्वारः । संयतानधिक्त्य षौ, देवाधिक्त्योद्योतेन सहैकः, आहारिकशरीरिणः संयतानधिक्त्य षौ, देवानधिक्त्य पांडश, मनुष्यान्धिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि चाष्टाविति । अत्रापि मतान्तरेण प्रकृतिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिक्त्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिक्त्य पोरुश मनुष्यान्धिकृत्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियमनुष्यान्धिकृत्य नव, देवानधिक्त्य पोरुश भङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैवेति । तदपेक्षया चतुःपञ्चाशति द्व्यधिकानि द्वादश शतानि पञ्च शतानि जङ्गानां नव शतानि एकाधिकानि तद्यथा नैरयिकानधिक्त्यैकः द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिक्त्य प्रत्येकं चत्वारः प्राप्यन्ते इति द्वादश । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिक्त्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियशरीरिणोधिक्त्याष्टौ, मनुष्यान् स्वजावस्थानधिक्त्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिके, वैक्रियशरीरिणोधिक्त्य चत्वारः, वैक्रियसंयतानधिक्त्योद्योतेन सहैकः, आहारिकशरीरिणोधिक्त्य षौ, तीर्थकरमाश्रित्यैकः, देवानधिक्त्याष्टाविति । मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिक्त्य द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिक्त्य पोरुश मनुष्यान् स्वजावस्थानधिक्त्य पञ्च शतानि पदसप्तत्यधिकानि, वैक्रियमनुष्यान्धिकृत्य नव, देवानधिक्त्य पोरुश भङ्गाः प्राप्यन्ते । शेषं तथैवेति तदपेक्षया पञ्चपञ्चाशति पञ्चाशीत्यधिकानि सप्तदश शतानि पदपञ्चाशति जङ्गानामेकानसप्तत्यधिकानि चतुर्दश शतानि तद्यथा द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिक्त्य प्रत्येकं पद प्राप्यन्ते इति अष्टादश, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वजावस्थानधिक्त्याष्टौ शतानि चतुःपष्ठ्यधिकानि, वैक्रियशरीरिणोधिक्त्य चत्वारः मनुष्यान्धिकृत्य पञ्चशतानि पदसप्तत्यधिकानि वैक्रियशरीरिणः संयतानधिक्त्य उद्योतेन सहैकः, आहारिकशरीरिणः संयतानधिक्त्यैकः तीर्थकरमाश्रित्यैकः, देवानाश्रित्य चत्वारः । अत्र मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिक्त्य सप्तदश शतान्यष्टाविंशत्यधिकानि, वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिक्त्याष्टौ, मनुष्यान्धिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकानि भङ्गानां भवन्ति । सप्तपञ्चाशति जङ्गानां पञ्चशती एकोननवत्यधिका । तद्यथा द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिक्त्य प्रत्येकं चत्वारः २ प्राप्यन्ते इति द्वादश, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिक्त्य पञ्चाश (तानि) ति एकादश शतानि जङ्गानां प्राप्यन्ते पदसप्तत्यधिकानि । तीर्थकरमाश्रित्यैक इति अत्रापि मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिक्त्य द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि जङ्गानां प्राप्यन्ते । शेषं तथैवेति । तदपेक्षया सप्तपञ्चाशति पञ्चपष्ठ्यधिकान्येकादश शतानि भङ्गानां भवन्ति ॥

संप्रति गतिमाश्रित्य स्थानप्ररूपणां करोति ।

पणनवगउक्काणि, गइसुट्टाणि सेसकम्माणं ।

एगेगमेव मेने य, साहिंसिगे य पगईओ ॥३५३॥

मरकगताबुदीरणास्थानानि पञ्च तद्यथा द्विचत्वारिंशत् एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशच्चेति । तिर्यगतावेकचत्वारिंशत् वर्ज्यानि शेषाणि नवोदीरणास्थानानि मनुष्यगतावपि सयोगिकेवलयादीन्धिक्त्य पञ्चाशत् वर्ज्यानि शेषाणि नवोदीरणास्थानानि देवगतां पदुदीरणा-

स्थानानि मनुष्यगतिसयोगिकेवत्री तद्यथा द्विचत्वारिंशदेकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् पदपञ्चाशच्चेति । एतानि च सर्वाण्यपि प्राक् सप्रपञ्चं ज्ञावितानीति नेह ज्ञूयो ज्ञाव्यन्ते । तदेवमुक्तानि नामकर्मणः सप्रपञ्चमुदीरणास्थानानि । संप्रति शेषकर्मणामुदीरणास्थानप्रतिपादनार्थमाह (संसकम्माणत्ति) शेषकर्मणां ज्ञानावरणवेदनीयायुर्गोत्रान्तरायज्ञकृणानामुदीरणास्थानमेकैकमवगन्तव्यं तद्यथा ज्ञानावरणान्तरायगेः पञ्चप्रकृत्यात्मकमैकमुदीरणास्थानं वेदनीयायुर्गोत्राणान्तु वेद्यमानैकप्रकृत्यात्मकं नह्यमीषां द्वित्र्यादिकाः प्रकृतयो युगपदुदीर्यन्ते युगपदुदयाज्जावात् एतच्च ज्ञानावरणीयवेदनीयानामैकमुदीरणास्थानं प्रागुक्तैकैकप्रकृत्युदीरणायां स्वामित्वं साधयित्वा निश्चित्य गुणस्थानेषु नारकादिषु गतिषु स्वयमेव हेतुं ज्ञातव्यम् । तदेवमुक्ताः प्रकृत्युदीरणाः । सम्प्रति स्थित्युदीरणामिधानावसरस्तत्र चेति अर्थाधिकारास्तद्यथा ब्रह्मणं जेदः साधनादिप्ररूपणा अक्काच्चेदः स्वामित्वं चेति ॥

तत्र ब्रह्मणमेदयोः प्रतिपादनार्थमाह ।

संपत्तिं य उदये, पत्रोगत्रो दिस्सए उईरणा सा ।

सेचिकाठिईहिं जाही, उविहा मूळोत्तगाए य ॥३५३॥

इह द्विविध उदयः संप्राप्त्युदयोऽसंप्राप्त्युदयश्च । तत्र यत्कर्म दक्षिकं काव्यप्राप्तं सदनभूयते स संप्राप्त्युदयः । तथाहि काव्यक्रमणे कर्मदक्षिकस्योदये हेतुलब्धकृत्वादितामस्रीसंप्राप्तौ सत्यामुदयः संप्राप्त्युदयः । यत्पुनरकाव्यप्राप्तं कर्म तद्वह्निकमुदीरणा । तथाचाह या स्थितिरकाव्यप्राप्तापि सती प्रयोगेण उदीरणाप्रयोगेण संप्राप्त्युदये पूर्वोक्ते स्वरूपे प्रक्षिप्ता सती दृश्यते केवञ्चकृत्वा सा स्थित्युदीरणा । एव ब्रह्मणनिर्देशः । अधुना जेद उच्यते (सेचिकेत्यादि) इह यासां स्थित्रीनां भेदः परिकल्पना संभवति ताः पुरुषपरिभाषया सेचिका इत्युच्यन्ते ताश्च द्विधा उदीरणायाः प्रायोग्याः अप्रायोग्याश्च काव्याप्रायोग्या इति चे दुच्यते बन्धावह्निका गताः संक्रमावह्निकागताश्च उदयावह्निकागताश्च प्रायोग्याः “सकम्मबंध उदयवह्णाविईणा करणाइ” इति वचनप्रामाण्यात् शेषाश्च सर्वा अपि प्रायः प्रायोग्याः तत्रोदये सति यासां प्रकृतीनामुत्कृष्टबन्धः संभवति तासामुत्कर्षत अवह्निका द्विकहीना सर्वाप्युत्कृष्टा स्थितिरुदीरणाप्रायोग्या तथाहि उदयोत्कृष्टबन्धानां तु यथासंभवमुदीरणा प्रायोग्याः । आवह्निकाद्विकहीनायाश्चोत्कृष्टा स्थितेर्यावन्तः समयास्तावन्त उदीरणायाः प्रभेदाः तथाहि उदयावह्निकाया उपरिवर्तिनी समयमात्रा स्थितिः कस्याप्युदीरणाप्रायोग्यस्य तावत्यवशेषीभूता तिष्ठति एवं कस्यापि द्विसमयमात्रा कस्यापि त्रिसमयमात्रा एव । तावद्वाच्यम् आवह्निका द्विकहीना कस्यापि सर्वाप्युत्कृष्टा स्थितिरिति । अक्षरयोजना त्वियम् सचिकास्थितिज्य उदीरणाप्रायोग्याज्यो यकाज्यो यावतीज्य आवह्निकाद्विकहीनोत्कृष्टस्थितिसमयप्रमाणज्य इत्यर्थः उदीरणाप्रयोगेण समाकृत्य स्थितिः संप्राप्त्युदये दीयते तावती तावद्भेदप्रमाणा सा एषा उदीरणा । तदेवं कृता भेदप्ररूपणा । संप्रति साधनादिप्ररूपणा संकर्त्तव्या । सा च द्विधा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च ।

तत्र मूलप्रकृतिविषयां साधनादिप्ररूपणार्थमाह ।

मूलीइइअजहभा, मोहस चउव्विहा तिहा सिया ।

वेइणिया उण दुहासे, सविगप्पा उ उज्जासि ॥३५४॥

मूलस्थितिश्चात्प्राकृतत्वात् प्रत्येकं पट्टीविभक्तित्वापः ततोऽयमर्थः मूलप्रकृतीनां मध्ये मोहस्य मोहनीयस्थितेरुदीरणा अजघन्या चतुर्विधा चतुःप्रकारा तद्यथा सादिरनादिध्रुवाध्रुवा च । तथामोहनीयस्य जघन्या स्थित्युदीरणा सूक्ष्मसंपराय क्लेपकस्य स्वगुणस्थानकसमयादिकावहिका शेषे वर्तमानस्य प्रवति शेषकात् त्वजघन्या नामाशेषे वर्तमानस्य भवति । ततोऽन्यत्र सर्वत्राप्यजघन्या सा चोपशान्तमोहगुणस्थानकेषु न भवति ततः प्रतिपाते च प्रवति ततोऽसौ सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवा अभव्यानाम्, अध्रुवा भव्यानां, शेषा ज्ञानावरणदर्शनावरणनामगोत्रान्तरायाणां स्थित्युदीरणा । अजघन्या त्रिधा त्रिप्रकारा तद्यथा अनादिध्रुवा अध्रुवा च तथाहि ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां जघन्या स्थित्युदीरणा क्लीणकपायस्य स्वगुणस्थानसमयाधिकावहिका शेषे वर्तमानस्य भवति शेषकात् त्वजघन्या सा चानादिः सदैव भावात् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । नामगोत्रयोस्तु जघन्या स्थित्युदीरणा सयोगिकेवञ्चरमसमये सा चानादिरध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सा चानादिः ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । वेदनीयायुरजघन्या स्थित्युदीरणा द्विधा तद्यथा सादिरध्रुवा च तथा सर्वा हि वेदनीयस्य जघन्या स्थित्युदीरणो एकैन्द्रियस्य सर्वस्तोकस्थितिसत्कर्मणो वक्ष्यते ततस्तस्यैव समयान्तरे प्रवर्तमानसत्कर्मणोऽजघन्या ततः पुनरपि जघन्येति जघन्या । अजघन्या च सादिरध्रुवा च आयुषः पर्यन्तावहिकायां न प्रवति परभवोत्पत्तिसमये च प्रवति सा च सादिरध्रुवा च । तथा सर्वासांप्रकृतीनां शेषविकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यवहिका द्विधा द्विप्रकारा यथा सादयो ध्रुवाश्च तथाहि सर्वेषामपि कर्मणामायुर्वर्जानामुत्कृष्टा स्थित्युदीरणा मिथ्यादृष्टेरुत्कृष्टः संकेशे वर्तमानस्य कियत्कात्वं प्राप्यते । ततः समयान्तरे तस्याप्यनुत्कृष्टा ततः पुनरपि समयान्तरे उत्कृष्टा संकेशे विशुद्धा प्रायः प्रतिसमयमन्यथाभावात् ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे । जघन्या च द्विधा प्रागेव ज्ञाविता अयुषां तु विकल्पत्रये युक्तिः प्राक्तन्येव प्रायोऽवसेया । तदेवं कृता मूलप्रकृतिविषया साद्यनादिप्ररूपणा ।

संप्रत्युत्तरविषयां तां चिकीर्षुराह ।

मिच्छतस्तच्चञ्छा, अजहृष्ठा ध्रुवं उदीरणाण तिहा ।

सेसविगप्पा दुविहा, रावविगप्पाय सेसाणं ॥१५५॥

मिथ्यात्वस्य अजघन्या स्थित्युदीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरनादिध्रुवाध्रुवा च । तत्र मिथ्यादृष्टेः प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयतो मिथ्यात्वस्य प्रथमस्थितौ समयाधिकावहिका शेषायां जघन्या स्थित्युदीरणा सादिरध्रुवा च सम्यक्त्वाच्च प्रतिपतितो जघन्या सा च सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः ध्रुवाध्रुवे अजघन्यजघन्यापेक्षया । तथा ध्रुवोदीरणानां पञ्चविधज्ञानावरणचक्षुरचक्षुरवधिकेवज्ञादर्शनावरणपञ्चविधान्तरायतैजससप्तकवर्णादिविंशतिस्यिरास्थिराशुभाशुभगुरुघुनिर्माणख्यानामजघन्या स्थित्युदीरणा त्रिधा । तत्र प्रथमानादिध्रुवाध्रुवा च तथाहि ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकचक्षुरचक्षुरवधिकेवज्ञादर्शनावरणरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्लीणकपायस्य स्वगुणस्थानकसमयाधिकावहिका शेषे वर्तमानस्यास्थित्युदीरणा । सा च सादिरध्रुवा च । शेषा सर्वाप्यजघन्या सा चानादिः सदैव ज्ञावात् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तैजससप्तकादीनां च त्रय-

स्त्रिंशत्संख्याकानां नाम च प्रकृतीनां जघन्या स्थित्युदीरणा सयोगिकेवञ्चरमसमये सा च सादिरध्रुवा च ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सा चानादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । एतासामिधमिथ्यात्वादिप्रकृतीनामप्यन्तराश्रितसंख्याकानां शेषविकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यवहिका द्विप्रकारास्तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च । तथा हेतासामुत्कृष्टा स्थित्युदीरणा मिथ्यादृष्टेरुत्कृष्टे संकेशे वर्तमानस्य कियत्कात्वं वक्ष्यते ततः समयान्तरे तस्याप्यनुत्कृष्टा ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे जघन्या च प्रागेव ज्ञाविता (सञ्चविकल्पा य संज्ञाणं ति) शेषाणां शेषप्रकृतीनां दशोत्तरशतसंख्यानां सर्वे विकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यरूपा विकल्पास्तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च साद्यध्रुवत्वं चा ध्रुवोदयत्वोन्नावनीयम् कृता साद्यनादिप्ररूपणा ॥

संप्रत्युत्तरस्य स्वामित्वस्य च प्रतिपादनार्थमाह ॥

अप्ताथो सामित्तं, पिण्ड संक्रमे जहा नवरि ॥

तच्चेइमु निरङ्गयई, एवाविनिमुहिहिम्मखीईमु ॥१५६॥

अप्ताच्चेदः स्वामित्वं च यथा स्थितिसंक्रमेऽभिहितं तथैवाप्यवगन्तव्यं नवरमयं विशेषसंक्रमकरणे तदावेदेष्यपि स्थितिसंक्रम उक्तः । उदयाभावेऽपि संक्रमस्य ज्ञावात् । उदीरणा पुनरियं तदुदयेष्वेव वेदितव्या । उदयाभावे उदीरणाया अज्ञावात् । इदमपि संक्षिप्तमुक्तमिति किञ्चिद्विशेषतो ज्ञायते । तत्र येषां कर्मणामुदये सति बन्धोत्कृष्टा स्थितिरुत्तेयां ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयतैजससप्तकवर्णादिविंशतिनिर्माणस्यिराशुभाशुभगुरुघुनिर्माणख्यानामजघन्या स्थित्युदीरणा मिथ्यादृष्टेरुत्कृष्टः संकेशे वर्तमानस्य कियत्कात्वं प्राप्यते । ततः समयान्तरे तस्याप्यनुत्कृष्टा ततः पुनरपि समयान्तरे उत्कृष्टा संकेशे विशुद्धा प्रायः प्रतिसमयमन्यथाभावात् ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे । जघन्या च द्विधा प्रागेव ज्ञाविता अयुषां तु विकल्पत्रये युक्तिः प्राक्तन्येव प्रायोऽवसेया । तदेवं कृता मूलप्रकृतिविषया साद्यनादिप्ररूपणा ।

स्यान्तर्मुहूर्तं द्विकोना सन्ततिसागरोपमकोटाकोटिप्रमाणा उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या भवति । तथा आहारक-सप्तमप्रमत्तेन सता तद्योग्योत्कृष्टसंज्ञेनोत्कृष्टस्थितिकं वरु तत्कावोत्कृष्टस्थितिकं मूलप्रकृत्यजिन्नप्रकृत्यन्तरद्विकं च तत्र संक्रमितमतस्तत्सर्वोत्कृष्टा तत्तत्सागरोपमकोटाकोटीस्थि-निकं जातं बन्धानन्तरं चान्तर्मुहूर्तप्रतिक्रम्य आहारकशरीर-मारभते । तच्चारजमाणा दृग्द्वयुपजीवनेनैतत्सुख्यजावतः प्रमादजागमवति ततस्तस्य प्रमत्तस्य सत आहारकशरीरमुत्पा-दयतः आहारकसप्तस्यान्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टास्थितिरुदीरणा-योग्या । अत्र प्रमत्तस्य सत आहारकशरीरारम्भत्वात् उत्कृ-ष्टस्थित्युदीरणा स्वामित्वप्रमत्तसंयत एव वेदितव्या । शेष-प्रकृतीनां सूत्रकृदेव विशेषमाचष्टे (निरयगएवावित्ति) नरक-गतेरपिशब्दात् नरकानुपूर्व्याश्च तिर्यक्पञ्चेन्द्रियो मनुष्यो वा उत्कृष्टां स्थितिं बध्ना उत्कृष्टस्थितिबन्धानन्तरं चान्तर्मु-हूर्तं व्यतिक्रान्ते सति तिसृषु अधस्तनपृथ्वीषु मध्ये अन्य-तरस्यां समुत्पन्नस्तस्य प्रथमसमये नरकगतेरन्तर्मुहूर्तहीने सर्वापि स्थितिर्विशतिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणा उदी-रणा योग्या भवति । नरकानुपूर्वीं चापान्तरावगतौ समय-त्रये यावदुत्कृष्टास्थितिरुदीरणायोग्या भवति । अधस्तन-पृथिवीत्रयग्रहणे किं प्रयोजनमिति चेदुच्यते । इह नरकग-त्यादीनामुत्कृष्टां स्थितिं बध्नन् अवश्यं कृष्णक्षेत्र्यापरिणा-मोपेतो भवति कृष्णक्षेत्र्यापरिणामः पञ्चमपृथिव्यामुत्पद्यते । मध्यमकृष्णक्षेत्र्यापरिणामः पष्ठपृथिव्यामुत्कृष्टकृष्णक्षेत्र्या परि-णामः सप्तमपृथिव्यामित्यधस्तनपृथिवीत्रयग्रहणं कृतम् ॥

देवगतिदेवमण्डुआ-ण्डुपुत्रि आयावविगजसुहृमतिगे ।

अतोमुहूर्तजागा, ताव ए गृणांतदुक्कस ॥ १५७ ॥
देवगतिदेवानुपूर्वामनुप्यानुपूर्वाणामातपस्य विकल्पत्रिकस्य द्विन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिरूपस्य सूक्ष्मत्रिकस्य सूक्ष्म-साधारणापर्याप्तकक्षकणस्य स्वस्योदये वर्त्तमाना अन्तर्मुहूर्त-जागा उत्कृष्टा स्थितिवन्ध्यावसायानन्तर्मुहूर्तं काष्ठं याव-त्परिजृप्ताः सन्तस्तावदूनामन्तर्मुहूर्तानां तत्तदुत्कृष्टां देव-गत्यादिना उत्कृष्टां स्थितिमुदीरयन्ति । इयमत्र भावना । इह कश्चित् तथाधिधपरिणामविशेषभावतो नरकगतेरुत्कृ-ष्टां स्थितिं दशसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणां बहुमारभते ततस्तस्यां देवगतिस्थितौ बध्यमानायामावधिका उपरि व-न्ध्यावधिकाहीना आवधिकाभावहीना जाता देवगतिं च ब-ध्नन् जघनैवाप्यन्तर्मुहूर्तं काष्ठं यावत् बध्नाति बन्धानन्तरं च काष्ठं कृत्वा अनन्तरसमये देवो जातस्ततस्तस्य देवत्वमनुभ-वतो देवगतिरन्तर्मुहूर्तानां विशतिसागरोपमकोटाकोटीप्र-माणा उत्कृष्टा स्थित्युदीरणायोग्या भवति । ननुक्तयुक्त्यनु-सारेणावधिकाधिकान्तर्मुहूर्ताना प्राप्नोति कथमुच्यते अन्तर्मु-हूर्तानेति नैप दोषः यत आवधिका प्रक्षेप्येति तदन्तर्मुहूर्तमेव केवञ्च गृहान्तरमवगन्तव्यमित्येवं देवानुपूर्व्या अपि वाच्यम् । तथा कश्चिन्नरकानुपूर्व्या उत्कृष्टां स्थितिं विशतिसागरोपम-कोटाकोटीप्रमाणं बध्ना ततः शुजपरिणामविशेषतो मनुष्या-नुपूर्व्या उत्कृष्टां स्थितिं पञ्चदशसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणं बहुमारभते ततस्तस्यां मनुष्यानुपूर्व्या स्थितौ बध्यमानायामा-वधिकायामुपरि बन्धावधिकाहीनामावधिकायामुपरितनीं सक-लामपि नारकानुपूर्वीं स्थितिं संशमयति ततो मनुष्यानुपूर्व्या अपि विशतिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणा स्थितिरावधिका-भावहीना जाता मनुष्यानुपूर्वीं च बध्नन् जघन्यनाप्यन्तर्मुहूर्तं

काष्ठं यावद्भवति तच्चान्तर्मुहूर्तमावधिकोन्विशतिसागरोपम-कोटाकोटीप्रमाणा उदीरणा योग्या । ननु मनुष्यगतेरपि पञ्चदश-सागरोपमकोटाकोट्योर्बन्धेनोत्कृष्टा स्थितिः प्राप्यते तथा मनुष्यानुपूर्व्या अपि नत्वेकस्या अपि विशतिस्तत उभयोरपि संक्रमोत्कृष्टे संक्रमोत्कृष्टत्वात् विशेषे च कथं मनुष्यगतेरिव मनुष्यानुपूर्व्या अपि आवधिकाविकहीनोत्कृष्टा स्थितिरुदी-रणायोग्या न भवति तत्र युक्तं मनुष्यानुपूर्व्या अनुदयसंक्रमो-त्कृष्टत्वात् तदुक्तं “ मण्डुआण्डुपुत्रिमीसग, आहारग देवजु-अवविगज्जाणि । सुहृमा तिगं तिज्व अणुदय संक्रमण उक्कासा,, अनुदयः संक्रमोत्कृष्टानां च जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तानाया एवो-त्कृष्टस्थितेरुदीरणायोग्यत्वात् मनुष्यगतिस्तदयसंक्रमो-त्कृष्टा तदुक्तं “ मण्डुयगई साईयं सम्मं विरहा सइय उवेय सुन । खगई रिसम चउरगइपणुअ उदसंकमुकोसा” ततस्त-स्या आवधिकाविकहीने चोत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या भव-ति एवमातपादीनामप्यन्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणा योग्या भवतु आतपानामनुबन्धोत्कृष्टं ततस्तस्य स्थितानां प्रकृतीनामन्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या भवतु आतपानामनुबन्धोत्कृष्टा ततस्तस्य बन्धोदयावधिकाविक्रपहिते चात्कृष्टस्थितिरुदीरणा प्रायोग्या भावनीया । ननु अनुदयसं-क्रमोत्कृष्टा स्थितानां प्रकृतीनामन्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टास्थितिरुदी-रणा योग्या भवतु कथमुच्यते अन्तर्मुहूर्तानेति उच्यते इह देव एवोत्कृष्टे संक्षेपेन वर्तमान एकेन्द्रियाणामेकेन्द्रियप्रायो-ग्याणामातपस्थावरैकेन्द्रियजातीनामुत्कृष्टां स्थितिं बध्नाति ना-प्यः स च तां बध्ना तत्रैव देवजघने अन्तर्मुहूर्तं काष्ठं यावत् भवति-ष्ठते ततः काष्ठं कृत्वा बादरपृथ्वीकायिकेषु मध्ये समुत्पद्यते समु-त्पन्नस्तन् शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तः आतपनामोदये वर्त्तमानस्त-दुदीरयति तत एवं सति तस्यान्तर्मुहूर्तानैवोत्कृष्टा स्थितिरु-दीरणा योग्या न भवति आतपग्रहणं चोपलक्षणं तेनान्यासा-मपि स्थावरैकेन्द्रियजातिनरकविक्रपित्यग्निकौदारिकसप्तका-न्यसंहनननिष्ठापञ्चकुरुपाणामेकोन्विशतिसंख्याकानामनुद-यबन्धोत्कृष्टानामन्तर्मुहूर्ताना उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या वेदितव्या । तत्र स्थावरैकेन्द्रियजातिनरकविक्रपानां भावना कृता शेषाणां क्रियते । तत्र नारकस्तियग्निकौदारिकसप्तकान्यसं-हननानामुत्कृष्टां स्थितिं बध्ना ततो मध्यमपरिणामस्तत्र तत्र चान्तर्मुहूर्तं गते सति निजोदये उत्कृष्टोदीरणां करोति ।

तिथयस्स पट्टामं, खिज्जमे जहन्नेगे इत्तो ।

थावर जहन्नेगे, ए समं अहिगं वंथंते ॥ १५८ ॥

गंतूणावलिमिच्चं, कसाय वारसगजय दुग्गाणं ।

निहा य पंचगस्स य, आया उज्जो य नामस्स ॥ १५९ ॥

इह पूर्व तीर्थकरनाम्नः स्थितिशुनैरभ्यवसायैरपवर्त्यापवर्त्य पत्योपमासंख्येयभागमात्रा शेषीकृता ततोऽनन्तरसमये उत्प-न्नकेवलज्ञानः स तामुदीरयति उदीरयतश्च प्रथमसमये उ-त्कृष्टा उदीरणा सर्वदैव च इयन्मात्रैव स्थितिरुत्कृष्टा तीर्थकर-नामतः उदीरणायोग्या प्राप्यते नाधिकेति । तदेवमुत्कृष्टस्थि-त्युदीरणास्वामित्वमुक्तम् । संप्रति जघन्यस्थित्युदीरणा-स्वामित्वमाह । (जहन्नेगेइत्तोत्ति) इत ऊर्ध्वं जघन्ये जघन्य-स्थित्युदीरणायाः स्वामित्वमजिधीयते प्रतिज्ञातमेव निर्वाहय-ति । (जावसजहन्नेत्यादि) स्थावरस्य सतोऽसज्जघन्यस्थित्यु-दीरणा सर्वस्तां स्थितिसत्कर्मा तेन समधिकं वा मनागमात्रे-

णाग्निनवकर्मा स एव जघन्यस्थितिकर्मा स्थावर एकैन्द्रियो वध्नन् बन्धावहिकायामतीतायामित्यर्थः । आद्य द्वादशकपायमयजुगुप्सानिष्ठापश्चात्तपोद्योतनाग्नामेकविंशतिप्रकृतीनां जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति द्वाहातपोद्योतवर्जानामेकौनविंशतिप्रकृतीनां ध्रुववन्धित्वादातपोद्योतयोस्तु प्रतिपक्षाज्ञावात् अन्यत्र जघन्यतरा स्थितिर्न प्राप्यते ततः एकैन्द्रिय एव यथोक्तस्वरूपम् । आसां प्रकृतीनां जघन्यस्थित्युदीरणास्वामी ।

एगिन्दिय जोग्गाणं, इयरा धत्त आझिगं गंतु ।

एगिन्दियगए त-ट्टिय जाःण मवि एव्वं ॥ १६० ॥

एकैन्द्रियाणामेव उदीरणा संप्रति या योग्याः प्रकृतयस्ता एकैन्द्रिययोग्याः । एकैन्द्रिया जातिस्याचराः सूक्ष्मसाधारणनामानस्तासामेकैन्द्रियो जघन्यास्मिन् स्थितिः सत्सत्कर्मा इतरा एकैन्द्रियजात्यादिप्रतिपक्षचूता द्वीन्द्रियजात्यादिकाः प्रकृतीर्वन्नाति । तद्यथा एकैन्द्रियजातिद्वीन्द्रियजातित्रीन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजातिस्थावरसूक्ष्मसाधारणानां त्रसयादरप्रत्येकनामानि ततः एकैन्द्रियजात्यादीर्न वन्नाति ततो बन्धावहिकां गत्या अतिक्रम्य बन्धावहिकायाश्चरमसमये एकैन्द्रियजात्यादीनां उच्यन्त्यां स्थित्युदीरणां करोति । इयमत्र ज्ञावना एकैन्द्रियः सर्वजघन्यस्थितिसत्कर्मा द्वीन्द्रियजातीः सर्वा अपि परिपाठ्या वन्नाति ततस्तावद्वन्धानन्तरमेकैन्द्रियजातिर्वदधुमारभते ततो बन्धावहिकायाश्चरमसमये पूर्ववद्धायास्तस्या एकैन्द्रियजातिर्जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति । इह बन्धावहिकाया अनन्तरसमये बन्धावहिका प्रथमसमयवद्धा । अपि च ता उदीरणायायान्ति ततो जघन्या स्थित्युदीरणा न प्राप्यत इति कृत्वा बन्धावहिकाश्चरमसमये इत्युक्तं यावत् कावेन प्रतिपक्षचूताः प्रकृतीर्वन्नाति तावता कावेनान्यूनं एकैन्द्रियजातिस्थितिर्भवति ततस्तावत्कतरा प्राप्यते, इति प्रतिपक्षचूतप्रकृतिबन्धोपादानम् । एवं स्थावरसूक्ष्मसाधारणानामपि ज्ञावना कर्त्तव्या केवलमन्तेर्था प्रतिपक्षचूताः प्रकृतयः त्रसयादरप्रत्येकनामानो वदितव्याः । (एगिन्दियागणत्ति) जातीनामपि द्वीन्द्रियादिजातीनामपि एवं पूर्वोक्तप्रकारेण एकैन्द्रियादागतस्तत्स्थितिक एकैन्द्रिययोग्यतया जघन्यस्थितिका जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति । अत्रापि ज्ञावना । एकैन्द्रियो जघन्यस्थितिः सत्कर्मा एकैन्द्रियजवाद्बृहत्तु द्वीन्द्रियपु मध्ये समुत्पन्नस्ततः पूर्ववद्धां द्वीन्द्रियजातिमनुजवितुमारभते । अनुजवप्रथमसमयादारभ्य च एकैन्द्रियजातिर्दीर्घं काळं वद्धुं लग्नस्ततस्तथैव त्रीन्द्रियजातिर्वदधुमारभते ततो बन्धावहिकायाश्चरमसमये तस्या द्वीन्द्रियजातिरेकैन्द्रियजातिर्भवोपार्जितस्थितिसत्कर्मापेक्षया, अन्तर्मुहूर्तं चतुष्टयबन्धावहिकाचरमसमये ग्रहणे च कारणं प्रागेयोक्तम् । एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजात्योरपि ज्ञावना कार्या ।

वेयाणियनो कसाया, रुम्मत्तसंघयणपंचनीयाण ।

तिरिय पुगअयसपुजगणा, पुज्जाणं च संतिगए ॥ १६१ ॥

सातासातवे नीयहास्यरत्यरतिशोकपर्याप्तकान्तिमपञ्चसंहनननीत्रैर्गात्रतिर्यगातिर्यगानुपूर्व्ययशः कीर्त्तिपुर्जगानादेयरूपाणामष्टादशप्रकृतीनां संक्षिपञ्चन्द्रियगते जघन्या स्थित्युदीरणा । ज्ञावना त्वियम् । एकैन्द्रियो जघन्यस्थितिसत्कर्मा

एकैन्द्रियजवाद्बृहत्तु पर्याप्तसंक्षिपञ्चन्द्रियेषु मध्ये समुत्पन्नः उत्पत्तिप्रथमसमयादारभ्य च सातवेदनीयमनुजवन् असातवेदनीयं बृहत्तरमन्तर्मुहूर्तं काळं यावत् वन्नाति ततः पुनरपि सातं वद्धुमारभते ततो बन्धावहिकायाश्चरमसमये पूर्ववद्धस्य सातवेदनीयस्य जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति पञ्चमसातवेदनीयस्यापि छष्ट्यं केवलं सातवेदनीयस्थाने असातवेदनीयमुच्चारणीयम् । असातवेदनीयस्य सातवेदनीयमिति हास्यरत्यरसातवन्धावना कार्या आसमाप्तम् । अपयोत्तकम् नाम एकैन्द्रियो जघन्यस्थितिसत्कर्मा एकैन्द्रियभवाद्बृहत्तु पर्याप्तसंक्षिपञ्चन्द्रियमये समुत्पन्न उत्पत्तिप्रथमसमयादारभ्य च पर्याप्तकनाम बृहत्तरमन्तर्मुहूर्तं काळं यावत् वन्नाति ततः पुनरपि अपर्याप्तकनाम वद्धुमारभते बन्धावहिकायाश्चरमसमये पूर्ववद्धस्यापर्याप्तकनामो जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति संहननपञ्चकस्य तु मध्ये घटमानं संहननं मुक्त्वा शेषसंहननं प्रत्येकं बन्धकावोऽतिदीर्घं वक्तव्यः । ततो वेद्यमानसंहननस्य बन्धे बन्धावहिकाचरमसमये स्थित्युदीरणा नीचैर्गोत्रमसातवेद्वेदितव्यम् । तथा तैजसकायिको वायुकायिको वादरसर्वजघन्यस्थितिसत्कर्मा पर्याप्तसंक्षितिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु मध्ये समुत्पन्नस्ततो बृहत्तरमन्तर्मुहूर्तं काळं यावन्मनुजगतिं वन्नाति तद्वन्धानन्तरं च तिर्यगातिं वद्धुमारभते । तत आवहिकायाश्चरमसमये तस्यास्तिर्यगातिर्जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति एवं तिर्यगानुपूर्व्या अपि वक्तव्यं नवरमपान्तराद्वगतौ तृतीयसमये जघन्या स्थित्युदीरणा वाच्या अयशः कीर्त्तिपुर्जगानादेयानां आसातस्यैव ज्ञावना कार्या केवलमिह प्रतिपक्षचूतीनां यशः कीर्त्तिपुर्जगानां बन्धा वाच्यः ।

अमणागयस्स विरइअंत, सुरनरयगइउवंगाणं ।

अणुपुव्वीति समइग, नराण एगिंदिआ गयगे ॥ १६२ ॥

अमनस्कादसंक्षिपञ्चेन्द्रियाद्बृहत्तु देवेषु वा मध्ये समागतस्य सुरगतिनरकगतिर्वैक्रियाङ्गोपाङ्गानाम्ना स्वस्वायुर्देव्यस्थित्यन्तरे जघन्या स्थित्युदीरणा । एतदुक्तं ज्ञावति असंक्षिपञ्चेन्द्रियः सर्वजघन्यां सुरगतिस्थितिं बध्वा बन्धानन्तरं च दीर्घकाळं तत्रैव स्थित्यां देवेषु नारकेषु वा मध्ये पत्योपमासंख्येयभागमात्रायुःस्थितिकः समुत्पन्नस्ततस्तस्य देवस्य नारकस्य वा स्वस्वायुपश्चिरस्थित्यन्ते चरमसमये वर्त्तमानस्य यथायोगं देवगतिनरकगतिर्वैक्रियाङ्गोपाङ्गानाम्नां जघन्या स्थित्युदीरणा स एवासंक्षिपञ्चेन्द्रियो देवस्य नरकस्य वा भवस्यापान्तराद्वगतौ वर्त्तमानो यथासंख्यं देवानुपूर्वान्नरकानुपूर्व्यांश्च तृतीयसमये जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति । (नराण एगिंदिआगयगेत्ति) एकैन्द्रियः सर्वजघन्यमनुप्यानुपूर्व्यस्थितिः सत्कर्मा एकैन्द्रियभवाद्बृहत्तु मनुष्येषु मध्ये उत्पद्यमानो पान्तराद्वगतौ वर्त्तमानो मनुप्यानुपूर्व्यास्तृतीयसमये जघन्यास्थित्युदीरणास्वामी ज्ञावति ।

समया हिग्गइगाए, पढमट्टिअओ सेसवइगाए ।

मिच्छते वेरासु य, संजइनासु वि य सम्मत्ते ॥ १६३ ॥

इह अन्तरकरणे कृते अद्रस्तनी स्थितिः प्रथमा स्थितिरित्युच्यते । उपरितनी तु द्वितीयति । तत्र प्रथमस्थितेः शेषवेद्यायां समयार्थिकावहिकाप्रमाणायां मिथ्यात्ववेदत्रिकसंज्वहनचतुष्टयं सम्यक्त्वानां जघन्यस्थित्युदीरणा भवति नवरं सम्यक्त्वसंज्वहनद्वयोः कृते उपशमे वा जघन्या स्थित्युदीरणा छष्ट्या ।

पद्मासंख्यजागगुदए, एगिदिआगए मिसं ।

वेसत्त जागवेउ-दिआए पवेणस्स तस्स ॥२६४॥

पल्योपमासंख्येयभागानश्चुदये एकं सागरोपमं तावन्मात्रं सम्यग्मिथ्यात्वस्थितिसत्कर्मो एकैन्द्रियजनवाद्दुष्टस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियमध्ये समयतस्तस्य यतः समयादारण्य अन्तर्मुहूर्तानन्तरं सम्यङ्मिथ्यात्वस्योदीरणापगमिष्यति तस्मिन्सम्यङ्मिथ्यात्वप्रतिपन्नस्य चरमसमये सम्यङ्मिथ्यात्वस्य जघन्या स्थित्युदीरणा एकैन्द्रियस्तत्कर्मणो जघन्यस्थितिसत्कर्मणश्च सकाशाद्घोवर्त्तमानं सम्यङ्मिथ्यात्वमुदीरणायोग्यं न भवति तावन्मात्रस्थितिके तस्मिन्नवश्यं मिथ्यात्वादयसम्भवस्तद्वन्नसंभवात् । तथा चैः समभिर्जागंस्तागरापमं ज्ञावाति तौ चैः सप्तजागौ यस्य वैक्रियपदकस्य वैक्रियशरीरवैक्रियसंघातवैक्रियवन्नचतुष्टयरूपस्य तद्वद्विसप्तजागैर्वैक्रियं ततो विशेषणसमासः प्राकृतत्वात् स्वीत्यनिर्देशः । इहापि च " पद्मासंख्यभागेण " इत्यनुवर्त्तते ततश्च द्विसप्तजागैर्वैक्रियपदकस्य पल्योपमासंख्येयभागहीनस्य पवनस्य वादरवायुकायिकस्य तस्य वैक्रियपर्यन्तसमये जघन्या स्थित्युदीरणा । एतदुक्तं जवाति वादरवायुकायिकः पल्योपमासंख्येयभागहीनसागरोपमद्विसप्तजागप्रमाणवैक्रियपदकस्य जघन्यस्थितिसत्कर्मं बहुशो वैक्रियमारण्य चरमसमये वैक्रियारम्भे चरमसमये वर्त्तमानो जघन्यस्थित्युदीरणां करोति अनन्तरसमये च वैक्रियपदकमेकैन्द्रियस्तत्कर्म जघन्यपदकमपेक्षया स्तोकतरमिति कृत्वा उदीरणायोग्यं न जवाति । किंतुद्वयनायोग्यम् ।

चउरुवसमत्तपेम्मं, पञ्चामिच्चं खवेतु तेत्तीसा ।

उक्कोससंजमप्पा, अंते सुतणुउवंगाणं ॥२६५॥

संसारपरिजन्मणेन चतुरो वाराण् प्रेम मोहनीयमुपगमय्य ततो मिथ्यात्वमुपब्रक्ष्णमेतत् सम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वं कृपितं कृपयित्वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिको देवो जातः । ततो देवजवाद्युत्वा मनुष्येषु मये समुत्पन्नस्ततो वर्षाप्रकानन्तरं तत्समयसंयमप्रतिपन्नेऽप्रमत्तभावे चाहारकसप्तकं वरुणास्ततो देशानां पूर्वकोटिष्वत्यसंयमं परिपाक्षितवांस्ततो देशानपूर्वकोटिपर्यन्ते आहारकशरीरं कृत्वा (सुतणुत्ति) आहारकशरीरम् (उवंगत्ति) आहारकाङ्गोपाङ्गं बहुवचनादाहारकवन्नचतुष्टयाहारकसंघातपरिग्रहः तेषां जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति इह मोहोपशमं कुर्वन् शेषनामकर्मप्रकृतीनां घ्रातादिभिः प्रभूतं स्थितिसत्कर्म घातयति । देवजवे चापवर्त्तनाकरणेनापवर्त्तयति ततः आहारकसप्तकं वन्धकाद्ये स्तोकमेव स्थितिसत्कर्म संक्रमयति ततो देशानपूर्वकोट्युपादानम् ।

अनुमत्थ खीणरागे, चउदसंसमयाहि गाझिगड्डिइए ।

सेसाणुदीरणंते, निजमुहुत्तो विईकाढो ॥२६६॥

अवस्थक्कीणरागस्य पञ्चविधज्ञानावरणचक्षुरवधिकेवलदर्शनादरण्यपञ्चविधान्तरायवृक्ष्णानां चतुर्दशप्रकृतीनां समयाधिकावहिका शेषायां स्थितौ जघन्या स्थित्युदीरणा शेषाणां च प्रकृतीनां मनुजगतिपञ्चेन्द्रियजातिप्रथमसंहननौदारिकसप्तकसंस्थानपदकोपघातप्रशस्ताप्रशस्तविहायांपति त्रसवाद्रपर्याप्तप्रत्येकशुभगसुखरादेययशःकीर्त्तितोर्थकरोच्चैर्गात्रवृक्ष्णानां चात्रिंशत्प्रकृतीनां पूर्वोक्तानां च नाम ध्रुवो-

दीरणायां त्रयस्त्रिंशत्प्रकृतीनां सर्वसंख्यया पञ्चषष्टिसंख्याकानां सयागिकेवलचरमसमये जघन्या स्थित्युदीरणा तस्याश्च जघन्यायाः काढो निजमुहुत्तोऽन्तर्मुहुत्तमित्यर्थः । आयुषामप्युदीरणान्ते जघन्या स्थित्युदीरणा । संप्रति भागोदीरणावसरस्तत्र च इमे अर्थाधिकारास्तद्यथा संज्ञाशुभाशुजविपाकसूचनार्थमाह ।

आणुजागुदीरणाए, सन्ना य शुजाशुजविजागो य ।

आणुजागवंधर्जाणिआ, ताणत्तं पक्खा चेमे ॥२६७॥

अनुभागोदीरणायां संज्ञाशुभाशुजविपाकश्च यथा शतकाख्ये ग्रन्थे अनुजागा वन्धार्थाग्निधानावसरं जणितास्तथाऽत्रापि छप्यः । तत्र संज्ञासंज्ञिद्विजेदात् स्थानसंज्ञा घाति संज्ञा च । संज्ञा चतुर्विधा एकस्यानको द्विस्थानकस्त्रिस्थानकश्चतुःस्थानकश्च । घातिसंज्ञा त्रिप्रकारा तद्यथा सर्वघाती देशघाती अघाती च । तथा शुनकर्मणामनुजागाः क्षीरखण्डोपमः । अशुनकर्मणां त्वशुभघाति घोषातकीनिस्वरसोपमः । एषा च स्थानसंज्ञा घातिसंज्ञा शुजाशुजप्ररूपणा च प्रागनुजागसंक्रमाभिधानावसरं सप्रपञ्चं कृतेति न नूयोविज्ञायते । विपाकश्चतुर्विधः पुद्गलविपाकः क्षेत्रविपाको जवविपाको जीवविपाकश्च । तत्र पुद्गलानधिकृत्य यस्य रसस्य विपाकोदयः स पुद्गलविपाकः । स च संस्थानपदकसंहननपदकातपशरीरपञ्चकाङ्गोपाङ्गत्रयोद्योतनिर्माणस्थिरास्थिरवणोदिचतुष्काशुरुन्नघुजाशुजप्रराधातोपघातप्रत्येकसाधारणनाम्ना पद्विंशत्प्रकृतीनामवगन्तव्यः । तथाहि संस्थाने नामादीनि औदारिकादिपुद्गलानेवाधिकृत्य स्वविपाकमुपदर्शयन्ति तत आसां रसः पुद्गलविपाक एव । नन्वनया युक्त्याऽरत्यारत्योरपि रसः पुद्गलविपाक एव प्राप्नोति । तथाहि कण्टकादिसंस्पर्शादरतिविपाकोदयो जवाति स्रक्चन्दनादिसंस्पर्शास्तु रतेः तत्कथं स नोक्तः । उच्यते रत्यरतिविपाकस्य पुद्गलव्यभिचारात् । तथाहि कण्टकादिसंस्पर्शव्यतिरेकेऽपि प्रियस्मरणादिना कदाचिदुपरत्योर्विपाकादयो दृश्यन्ते ततोऽनयोरेतन्नुभागजीवविपाक एव युक्तो न पुद्गलविपाक एवं क्रोधादिविपाको जावनीयः । उक्तं च ।

अरइ रईणं उदयो किन्न जवे पोम्माणानि संपप्पा ।

अण्णुट्टेहि विक्रो एव कोहाइयाणं पि ॥

अस्याश्चाङ्गरगमिनिका । अरतिरत्योरुदयो विपाकोदयः पुद्गलान् प्राप्य किन्न जवाति जवत्येवेति भावः । ततः कथं तयोः रसपुद्गलविपाको नोच्यन्ते अत्राचार्यः काका प्रत्युत्तरमाह (अण्णुट्टेहि वि क्रो) अत्र सप्तम्यर्थे तृतीया ततोऽयमर्थः । अस्पृष्टेष्वपि पुद्गलेषु किं न तयोरत्यरत्योर्विपाकोदयो जवाति भवत्येवेति भावः । ततः पुद्गलव्यभिचारात् तयो रसपुद्गलविपाको न जवाति किं तु जीवविपाक एव एवं क्रोधादीनामपि वाच्यम् । तथा क्षेत्रमधिकृत्य यस्य रसस्य विपाकोदयः स रसः क्षेत्रविपाकः । स च चतसृणामानुपूर्वाणामवगन्तव्यः । तथा भवमधिकृत्य यस्य रसस्य विपाकोदयः स रसो भवविपाकः स च चतुर्णामायुषामवसेयः । अथोच्यते ततः कथं तासां रसो जवविपाको नाजिधीयते तदयुक्तं व्यभिचारात् । तथाहि आयुषां स्वजवमन्तरेण परजवे संक्रमेणाप्युदयो भवति ततः सर्वथा स्वजवाव्यभिचारात्तानि भवविपाकान्युच्यन्ते गतीनां पुनः परभवेऽपि संक्रमेणोदयो भवति ततः स्वजवव्यभिचारात् न ता जव-

विपाकशून्याः । उक्तं च “ आञ्ज्यभवविवागई गईत आञ्ज-
स्स परजवे जम्हा । नो सञ्चहा वि उदओ गईण पुण संक-
मेणाट्टि ” सुगमा शेषाणां त्वष्टसप्ततिसंस्थानां प्रकृतीनां
जीवविपाको रसः जीवमधिकृत्य विपाको यस्यासौ जीव-
विपाकः (नाणत्तं पञ्चयामेत्ति) नानात्वं विशेषो यत्तत्र शत-
काख्ये ग्रन्थे अनुजागवन्धेनोक्तं तदिह वक्ष्ये उक्तस्य च वि-
शेषमित्यर्थस्तथा तत्र बन्धमाश्रित्य अन्ये एवं मिथ्यात्वादयः
प्रत्ययाः उक्ताः । इह उदीरणामाश्रित्य अन्ये एवं वक्ष्यमाणा
ज्ञातव्याः तत्र नानात्वरूपणार्थमाह ।

मीसुदुट्टाणे सञ्चयाइ, दुट्टाणे एगट्टाणे य ।

सम्मत्तमंतरायं च, देसघाई अचक्खुअ ॥ २६८ ॥

सम्यङ्मिथ्यात्वं स्थानसंज्ञामधिकृत्य द्विस्थानकं द्विस्थान-
करसोपेतं घातिसंज्ञामधिकृत्य सर्वघातिसम्यक्त्वं पुनरुत्कृष्टो-
दीरणामधिकृत्य द्विस्थानकरसोपेतं जघन्योदीरणां त्वधिकृत्य
एकस्थानकं घातिसंज्ञामधिकृत्य च देशघाति वेदितव्यम् ।
एतच्च तत्र सर्वथा नोक्तं किंत्विहैव यत्र तत्रानुसारेण भागव-
न्धमाश्रित्य शुभाशुभप्ररूपणा कृता । नच सम्यक्त्वसम्यङ्मि-
थ्यात्वयोर्वन्धः संजवति तत एतद्वर्जा एव तत्राशुभप्रकृतयो
निर्दिष्टाः उदीरणा त्वेतयोरपि भवति तत इह विशेषेणैव तयो-
रुपादानम् । तयान्तरायपञ्चकप्रकारम् । उत्कृष्टमनुभागोदीर-
णामधिकृत्य द्विस्थानके एकस्थानके च घातिसंज्ञामधिकृत्य
देशघाति वेदितव्यम् । बन्धं प्रतीत्य पुनश्चतुःप्रकारेऽपि रसस्त-
द्यथा-चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके एकस्थानके च । अच-
क्षुर्दर्शनं घातिसंज्ञामधिकृत्य देशघाति ।

गाणेषु चउसु अपुमं, हुंठाणे कक्खरुचगुरुकंच ।

आणुपुण्णीओ तीसं, नरतिरियंगंत जोग्गा य ॥ २६९ ॥

नपुंसकवेदो बन्धं प्रतीत्य त्रिप्रकारे रसे । तद्यथा चतुःस्थानके
त्रिस्थानके द्विस्थानके च । अत्र तूत्कृष्टमनुभागोदीरणामधि-
कृत्य चतुःस्थानके अनुत्कृष्टं त्वधिकृत्य चतुःस्थानके त्रिस्था-
नके एकस्थानके च । ननु बन्धमावेकथमुदीरणायामेकस्या-
नको रसो नपुंसकवेदस्य प्राप्यते उच्यते क्लेषणाकाले रस-
घातं कुर्वतः तस्य एकस्थानकस्यापि रससंज्ञवात् । तथा
कर्कशनाम गुरुनाम च बन्धं प्रतीत्य चतुःस्थानके त्रिस्थानके
द्विस्थानके च । इह त्वनुजागोदीरणामधिकृत्य द्विस्थानके तथा
चतस्र आनुपूर्व्यो यावच्चरतिरश्वासुदयं प्रति एकान्तयोग्यास्त्रि-
शतं प्रकृतयस्तद्यथा-मनुष्यायुस्तिर्यगायुर्गतिर्मनुष्यगतिरेक-
न्द्रियजातिर्द्विन्द्रियजातिर्त्रिन्द्रियजातिश्चतुरिन्द्रियजातिश्चो-
दारिकसप्तकम् । आद्यन्तवर्जसंस्थानचतुष्टयसंहननषट्क-
मातपस्यावरसूक्ष्मपर्याप्तसाधारणं चेति । ता अपि बन्धं
प्रतीत्य चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके च । इह
त्वनुजागोदीरणामुत्कृष्टानुत्कृष्टां चाधिकृत्य द्विस्थानके रसे
वेदितव्याः ।

वेया एगट्टाणे, दुट्टाणे वा अचक्खुचक्खू अवेदा ।

जस्सत्थि एगमवि, अक्खरं तु तस्सेगठाणाणि ॥ २७० ॥

स्त्रीवेदः पुरुषवेदोऽनुभागोदीरणामुत्कृष्टामधिकृत्य द्विस्था-
नके अनुत्कृष्टां त्वधिकृत्य द्विस्थानके एकस्थानके वा ज्वग-
न्तव्यौ । एवमचक्षुश्चक्षुर्दर्शनावरणे च बन्धं प्रतीत्य पुनः
स्त्रीवेदश्चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके वा पुरुषवेदोऽचक्षु-

दर्शनावरणे चक्षुर्दर्शनावरणे च चतुःप्रकारेऽपि । तद्यथा
चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके एकस्थानके च । ननु
“ देसघाई अचक्खुयात्ति ” प्रागेवोक्तं तत्किमर्थं पुनरिहा-
चक्षुर्दर्शनावरणोपादानमुच्यते स्थाननियमार्थम् । पूर्वं हि देश-
घातित्वमेवाचक्षुर्दर्शनावरणस्योक्तमत्र तु रसस्थाननियमः ।
(जस्सत्थिएत्ति) यस्य जीवस्य एकमप्यक्षरं सर्वपर्यायैः
परिज्ञातं वर्तते तस्य श्रुतकेवलिनो मतिश्रुतावधिदर्शनावर-
णप्रकृतीनामनुजागोदीरणायामेकस्थानको रसः प्राप्यते
संजवन्नानां तु बन्धे अनुभागोदीरणायां च चतुःप्रकारेऽपि
रसः । तद्यथा । चतुःस्थानकः त्रिस्थानको द्विस्थानक
एकस्थानकश्च ।

मणनाणं सेससमं, मीसगसम्मत्तमाविय पावेसु ।

उट्टाणवमिपहीणा, उकोसाणुजागुदीरणा कुणइ ॥ २७१ ॥

मनःपर्यायज्ञानं शेषैः कर्मभिः समं वेदितव्यम् । इयमत्र
भावना । यथा शेषकर्मणामनुजागोदीरणा चतुःस्थानकस्य
त्रिस्थानकस्य द्विस्थानकस्य चरमस्य भवति तथा मनः
पर्यायज्ञानावरणकर्मणामनुभागोदीरणा वरणस्यापि छष्ट्या
एवं पुनर्मनःपर्यायज्ञानावरणस्य चतुःप्रकारोऽपि रसो
भवति शेषकर्मणां तु बन्धे त्रिप्रकारस्तद्यथा चतुःस्थानक-
त्रिस्थानको द्विस्थानकश्च । तानि च शेषकर्माण्यस्मिन् । तद्यथा
केवलज्ञानावरणं निद्रापञ्चकं केवलदर्शनावरणं च साता-
सातवेदनीये, मिथ्यात्वं द्वादश कपायाः षट् नोकपायाः नर-
कायुर्द्वयायुः नरकगतिर्देवगतिः पञ्चेन्द्रियजातिस्तैजसस-
प्तकं वैक्रियसप्तकमाहारकसप्तकं समचतुरस्रसंस्थानं
तुंरुकसंस्थानं वरणपञ्चकं गन्धादिकं रसपञ्चकं स्निग्ध-
रुक्मृदुलघुशीतोष्णरूपं पट्कम् अगुरुक्षूणघातं पराघात
मृच्छासोद्योतप्रशस्ताप्रशस्तविहायो गतित्रयसंवादपर्याप्तप्र-
त्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभभुर्जग दुःस्वरसुस्वरानादेययज्ञः की-
र्त्तिनिर्माणतीर्थकराश्चैर्गोत्रनीचैर्गोत्राणि च । एतेषां च एको-
त्तरशतं संख्यानां शेषकर्मणामुत्कृष्टमनुभागोदीरणामधिकृत्य
चतुःस्थानको रसः । अनुत्कृष्टां त्वधिकृत्य चतुःस्थानकत्रिस्था-
नको द्विस्थानकश्च मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानावरणं चक्षुरच-
क्षुरवधिदर्शनावरणानामुत्कृष्टमनुजागोदीरणामधिकृत्य रसः ।
स च घाती अनुत्कृष्टां त्वधिकृत्य सर्वघाती देशघाती वा ।
केवलज्ञानावरणनिद्रापञ्चकमिथ्यात्वद्वादशकपायाणामुत्कृष्टा-
मनुत्कृष्टां वा अनुजागोदीरणामधिकृत्य रसघाती सर्वघाती
सातासातवेदनीयायुश्चतुष्टयसकलनामप्रकृतिगोत्रद्विकानामु-
त्कृष्टमनुत्कृष्टां वा उदीरणामधिकृत्य रसः सर्वघाती अनुत्कृष्टां-
त्वधिकृत्य सर्वघाती वा प्रतिपत्तव्यः । इदानीमशुभप्रकृतिवि-
पर्यविशेषमाह (मीसगसम्मत्तेत्ति) अपि च सम्यग्मिथ्यात्वं
सम्यक्त्वं चानुभागोदीरणामधिकृत्य पापेषु पापकर्मसु मध्येऽ
वगन्तव्यम् । घातिस्वभावतया तयो रसस्य अशुभत्वात् शेष-
प्रकृतयस्तु यथाशतकग्रन्थे अनुजागवन्धे शुभाशुभाश्चोक्तास्त-
थात्राप्यवगन्तव्याः । कीदृशे अनुभागसत्कर्मणि वर्त्तमान
उत्कृष्टमनुजागोदीरणां करोति उच्यते- (उट्टाणवमिपहीणेत्ति)
अनुभागसत्कर्मणि पट्स्थापनाः पतितहीनादपि उत्कृष्टम-
नुजागोदीरणां करोति उच्यते प्रवर्त्तते एतदुक्तं भवति यत्स-
र्वोत्कृष्टमनुजागं सत्कर्म तस्मिन् अनन्तभागहीने वा संख्यात-
जागहीने वा असंख्येयशुणहीने वा अनन्तगुणहीने वा उत्कृष्टा
अनुजागोदीरणा प्रवर्त्तते यतोऽनन्तानन्तस्पर्शकानामनुजागे

कृपते अनन्तानि स्पर्ककानि उत्कृष्टरसान्यद्यापि तिष्ठन्ति । ततो
ऽनन्तभागेऽपि शेषे मृशानुभागसत्कर्मोपेक्षयाऽनन्तगुणहीना
उत्कृष्टानुभागोदीरणा लब्धये किं पुनरसंख्येयगुणहीनादावनु-
भागकर्मणीति ।

संप्रति विपाके विशेषमाह ।

विरियन्तरायकेवल-दंसाणमोहणीयणाणवरणाणं ।

अममत्यपत्तणु, सन्वदञ्चेनु वि विवागो ॥२७२॥

वीर्यान्तरायकेवलदंशनावरणाष्टाविंशतिविधमोहनीयपञ्च-
विधज्ञानावरणानां पञ्चविंशत्प्रकृतीनां समस्तपर्यायेषु सर्व-
त्रयेषु सर्वजीवद्रव्येषु विपाकः । तथाहि इमा वीर्यान्तरायाः
पञ्चविंशत् प्रकृतयो ज्ञेयतः सकलमपि जीवद्रव्यमुपपन्नं
पर्यायतस्तु न सर्वानपि यथा मेघरातिनिचिततरैरपि सर्वात्म-
नान्तरितयोरपि सूर्याच्चन्द्रमसोर्न तत्प्रभा सर्वथा अपनेतुं श-
क्यते उक्तं च “सुदु वि मेघसमुदिय, होइ पहा चंदसुराणं पि”
तथा अत्रापि भावनीयम् ।

गुरुद्रव्यगणतपण, सिण्णु चक्रुस्स रुवदञ्चेनु ।

ओहिस्स गहणधारण, जो गइससंतरायाणं ॥२७३॥

चक्रुश्चक्रुर्दंशनावरणगुरुद्रव्युकाः अनन्तप्रादेशकाः स्कन्धा-
स्तेषु विपाकः अचधिदंशनावरणस्य रूपिद्रव्येषु शेषान्तरायाणां
दानज्ञानोपभोगान्तरायाणां ग्रहणधारणयोगेषु पुनरुद्रव्येषु
विपाको न शेषेषु यावत्येव हि विषये चक्रुर्दंशनादीनि व्या-
प्तिरन्ते तावत्येव विषये चक्रुर्दंशनावरणादीन्यपि तत उक्त-
यो विषयनियमो न विरुद्धते । शेषप्रकृतीनां तु यथा प्राग्-
विपाकोऽभिहितः पुनरुद्रविपाकादिस्तथैवात्रावगन्तव्यः । संप्रति
प्रत्ययरूपणा कर्तव्या प्रत्ययोऽपि द्विधा परिणामप्रत्ययो
जवप्रत्ययश्च । तत्र परिणामप्रत्ययमधिकृत्याह ॥

वेज्जवीय तेयग, कम्मयन्नरसगंधानिच्छुक्खवाड ॥

सीउएहधिरमुज्जेयर, अगुरुद्रव्या य नरतिरिय ॥२७४॥

वैक्रियसत्तकं तैजसकर्मणग्रहणात्तैजससत्तकं गृहीतम् ।
तथा वर्णपञ्चकं गन्धविकरसपञ्चकं स्निग्धरुक्कशीतोष्णस्थि-
रस्थिरशुभ्राशुजगुरुद्रव्यानि चानुभागोदीरणामधिकृत्य तिर्यग्म-
नुष्याणां परिणामप्रत्ययानि वैक्रियसत्तकं तिर्यग्मनुष्यगतिमनु-
ष्याणां गुणविशेषसमुत्पन्नविशेषप्रत्ययं ततस्तदुदीरणापि ते-
षां गुणपरिणामप्रत्यया तैजससत्तकाद्यस्तु तिर्यग्मनुष्यैर-
न्यथाऽन्यथा विपरिणम्य उदीर्यन्ते ततस्तासामपि प्रकृती-
नामनुभागोदीरणा तिर्यग्मनुष्याणां परिणामप्रत्यया ।

चतुरंस मज्जय द्दहगा, परघाज्जुप्पइट्ठखगइसरा ॥

पत्तेगतणू उत्तरतणू, रत्ते जेवि य तणूतइया ॥२७५॥

समचतुरस्रसंस्थानमृदुल्लघुपराधातोद्योतप्रशस्तविहायोग-
तिसुस्वरप्रत्येकनामानांशेषु प्रकृतयः । उत्तरतत्त्वर्थं वैक्रिया-
हारकवृक्षणयोरनुभागोदीरणामधिकृत्य परिणाममधिकृत्य
परिणामप्रत्यया वेदितव्या यत उत्तरवैक्रिये आहारके वा
शरीरे सति समचतुरस्रसंस्थानामनुभागोदीरणां प्रवर्तमाना
उत्तरवैक्रियादिशरीरपरिणामोपेक्षा । ततः एवापि परिणाम-
प्रत्यया वेदितव्या तथा तृतीया तनुगहारकशरीरमाहार-
कशरीरग्रहणाच्चाहारकसत्तकं गृहीतं द्रष्टव्यम् । तत अनुभा-
गोदीरणामधिकृत्य परिणामप्रत्ययं वेदितव्यम् । आहारक-
सत्तकं हि मनुष्याणां गुणपरिणामप्रत्ययं भवति । ततस्त-

दनुजागोदीरणामधिकृत्य परिणामप्रत्ययं वेदितव्यम् । आह-
रकसत्तकं हि मनुष्याणां गुणपरिणामप्रत्ययं भवति ततस्त-
दनुजागोदीरणापि गुणपरिणामप्रत्ययैवेति ॥

देसविरयविरयाणं, सुजगाएज्जसकिच्चिउव्वाणं ॥

पुव्वाणपुव्वगाए, असंखजागो स्थियाईणं ॥२७६॥

देशविरतानां विरतानां च सुभगादेययशःकीर्त्युच्चैर्गोत्राणा-
मनुजागोदीरणा परिणामप्रकृता तथाहि सुभगादिप्रत्यक्कृततदुर्भ-
गादिप्रकृत्युदये युनेऽपि यो देशे विरतिं वा प्रतिपद्यते तस्या-
पि देशविरत्यादिगुणप्रजावतः सुजगादीनामेव प्रकृतीनामुद-
यकोटिपूर्वकमुदीरणायोग्या गुणपरिणामे च प्रत्ययतो वेदित-
व्या । इदमुक्तं भवति । खोवेदादीनामतिजघन्यानुभागस्पर्कका-
दारभ्य क्रमेण संख्येयो जागो देशविरतादीनामुदीरणायोग्यो
गुणप्रत्ययतो भवति । परस्वनुभागोदीरणामिति ।

तित्थंकरघाईण य, परिणामपप्पच्याणि सेसाओ ।

जवपच्चया उ पुत्ता, वियपुव्वत्तसेसाणं ॥२७७॥

तीर्थंकरघातिकर्माणि च पञ्चविधज्ञानावरणनवाविधदंश-
नावरणनयनोक्तपायवर्ज्या मोहनीयपञ्चविधान्तरायरूपाणि स-
र्वसंख्यया एकानचत्वारिंशत्प्रकृतयोऽनुजागोदीरणामधिकृत्य
तिर्यग्मनुष्याणां परिणामप्रत्ययाः । एतदुक्तं भवति । आसां
प्रकृतीनामनुभागोदीरणा तिर्यग्मनुष्याणां परिणामप्रत्यया
भवति परिणामो ह्यन्यथाभावेन नयनम् । तत्र तिर्यग्मो मनुष्या
वा गुणप्रत्ययेन अन्यथा बद्धानामन्यथा परिणामस्य एता-
मुदीरणां कुर्वन्ति । (सेसाओजवपच्चयाउत्ति) शेषाः प्रकृतयः
सातासातवेदनीयमायुश्चतुष्टयं पञ्चकौदारिकसत्तकं संहनन-
पदकप्रथमवर्ज्यं स्वस्थानपञ्चककर्मशगुरुस्पर्शानुपूर्वीचतुष्ट-
योपघाततपोव्यासप्रशस्तविहायोगतित्रसंस्थावरवाहरसू-
ह्रमपर्यातापर्याससाधारणदुर्भगदुःस्वरानादेयायशःकीर्तिनि-
र्माणनीचैर्गोत्ररूपाः पट्पञ्चाशत्संख्या अनुजागोदीरणा-
मधिकृत्य जवप्रत्यया वेदितव्याः । एतासामनुजागोदीरणा
भवप्रत्ययतो जवतीत्यर्थः । (पुव्वत्तावित्ति) पूर्वोक्ता अपि
प्रत्ययाः पूर्वोक्तशेषाणां प्रागुक्ततिर्यग्मनुष्यव्यतिरिक्तानां
जवप्रत्यया अनुजागोदीरणा वेदितव्या । तथाहि देवनारकै-
र्धतरहितैश्च तिर्यग्मनुष्यैर्नवानां नोक्तपायाणां पञ्चानुपूर्व्या
उत्कृष्टानुभागस्पर्ककादारभ्येतिर्यः । असंख्येया अनुजागा ज-
वप्रत्ययादेवोदीर्यन्ते । तथा वैक्रियसत्तकं तैजससत्तकवर्णपञ्च-
कगन्धविकरसपञ्चकस्निग्धरुक्कशीतोष्णस्थिरशरीरस्थिर-
शुभाशुभगुरुद्रव्यप्रकृतीनां देवा नैरायिकाश्च जवप्रत्ययतोऽनु-
भागोदीरणां कुर्वन्ति । तथा समचतुरस्रसंस्थानस्य जव-
धारणीये शरीरे वर्तमाना जवप्रत्ययादनुजागोदीरणां देवाः
कुर्वन्ति । मृदुल्लघुस्पर्शपराधातोद्योतप्रशस्तविहायोगतिसु-
स्वरप्रत्येकनाम्नामुत्तरवैक्रियशरीरिणामुक्ताः शेषाणां जवप्रत्य-
यतोऽनुभागोदीरणा प्रवर्तते । सुजगादेययशःकीर्त्युच्चैर्गोत्रा-
णामनुभागोदीरणा गुणहीनास्य भवप्रत्ययतोऽवसेया । गुण-
वतां तु गुणप्रत्यया । तथा सर्वेषां पराघातिकर्मणामनुजागो-
दीरणा भवप्रत्यया देवनारकानां तदेव प्रत्ययरूपणा । संप्रति
साधनादिरूपणा कर्तव्या सा च द्विधा मूलप्रकृतिविषया उत्त-
रप्रकृतिविषया च । तत्र प्रथमतो मूलप्रकृतिविषयां तां कुर्वन्नाह ।

घाईणं अजघन्ना, दोएहंमणुयक्कोसिया ति विहाओ ।

वेयणिण्णुक्कोसो, अनुजहन्ना मोहणीये ॥ २७८ ॥

सादित्राणार्धधुव, अधुवा य तस्सेसिगायं दुदिगप्पा ।

आलस्स साइअधुवा, सव्वविगप्पाळ विजेया । १७९॥

मोहनीयवर्णानां त्रयाणां घातिकर्मणामजघन्या अनुभागोदीरणा त्रिधा त्रिप्रकारा तद्यथा अनादिर्धुवा अधुवा च तथा येषां क्लीणकपायस्य समयाधिकावद्विकायां शेषायां स्थितौ जघन्या अनुभागोदीरणा च सादिर्धुवा च । शेषकावं त्वजघन्या सा चानादिर्धुवोदीरणात्वात् । ध्रुवाध्रुवे अजघन्यजघन्यापेक्षया तथा ह्ययोर्नामगोत्रयोरनुत्कृष्टानुभागोदीरणा त्रिधा तद्यथा अनादिर्धुवा अधुवा च तथा ह्यनयोर्नुत्कृष्टानुभागोदीरणा सयोगिकेवद्विनि सा च सादिर्धुवा च । शेषकावं त्वनुत्कृष्टा सा चानादिर्धुवोदीरणात्वात् । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा वेदनीये अनुत्कृष्टा मोहनीये वा जघन्यानुभागोदीरणा चतुःप्रकारा तद्यथा सादिर्नादिर्धुवाध्रुवा च । तथाहि उपशान्तश्रेण्यां सूक्ष्मसंपरायणुत्थायै यद्वन्धसातवेदनीयं तस्य सर्वार्थसिक्तिसंप्राप्तौ प्रथमसमये या उदीरणा प्रवर्त्तते सा उत्कृष्टा । सा च सादिर्धुवा च ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सा चाप्रमत्तगुणस्थानकादौ न भवति ततः प्रतिपाते च भवति ततोऽसौ सादिः । तत्र स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा मोहनीयस्य जघन्यानुभागोदीरणा सूक्ष्मसंपरायस्य द्वपकस्य समयाधिकावद्विका शेषायां स्थितौ भवति सा च सादिस्तदनन्तरसमये वा ज्ञावाध्रुवा शेषकावं त्वजघन्या सा चोपशान्तमोहगुणस्थानके न भवति । ततः प्रतिपाते च भवति ततोऽसौ सादिः । तस्यानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । (तस्सेसियडुविगप्पत्ति) तच्चेपा रीतिः उक्तरित्यतिरिक्ता विकल्पा द्विप्रकारा ज्ञातव्या तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च । तथाहि चतुर्णां घातिकर्मणामुत्कृष्टा अनुत्कृष्टा च अनुभागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण वच्यते । ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे उत्कृष्टा च प्रागेव ज्ञाविता । तथा नामगोत्रवेदनीया जघन्या अजघन्या वानुभागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण वच्यते ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे उत्कृष्टा च प्रागेव ज्ञाविता । आयुषां तु सर्वे विकल्पाः साद्यध्रुवाः सा च साद्यध्रुवता अध्रुवोदीरणात्वादवसेया । तदेवं कृता मूलप्रकृतिविषया साद्यनादिप्ररूपणा ।

संप्रत्युत्तरप्रकृतिविषयां तां चिकीर्षुराह ।

मण्डलहुगाणुकोसा, चण्विहा तिहमवि य जहप्पा ।

इगधुवा य अधुवा, वीसाए होय णुकोसा ॥१७०॥

तेवीसाए अजहप्पा, उिया पयासिसेसविगप्पा ।

सव्वविगप्पा सेसा, एदावि अधुवा य साई य ॥१७१॥

मृदुल्लघुस्पर्शयोरनुत्कृष्टा अनुभागोदीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिर्नादिर्धुवा अधुवा च तथा ह्यनयोर्नुत्कृष्टानुभागोदीरणा आहारकशरीरस्य संयतस्य भवति । सा च सादिर्धुवा च ततोऽन्यासर्वाप्यनुत्कृष्टा सापि आहारकशरीरमुपसंहरतः सादिस्तस्यानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा त्रयाणां मिथ्यात्वगुरुकर्कशानामजघन्यानुभागोदीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिर्नादिर्धुवाऽध्रुवा च । तत्र सम्यक्त्वं संयमं च युगपत्प्रतिपत्तुकामस्य जन्तोर्मिथ्यात्वस्य जघन्यानुभागोदीरणा सा चानादिर्धुवा - च । ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सा च

सम्यक्त्वात्प्रतिपतितसादिः तस्यानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । कर्कशगुरुस्पर्शयोरजघन्यानुभागोदीरणा आहारकशरीरसंयतस्य केवलसमुद्भाताश्विर्तमानस्य पष्ठसमये भवति सा च सादिर्धुवा च । समयमात्रत्वात्ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सापि केवलसमुद्भाताश्विर्तमानस्य सप्तमे समये भवतीत्यादि सादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा तैजससप्तकमृदुल्लघुवद्व्युज्जवर्णाद्येकादशगुरुलघुस्थिरव्युभनिर्माणानाम्नां विशतिप्रकृतीनामनुत्कृष्टाऽनुभागोदीरणा त्रिधा तद्यथा अनादिर्धुवा अधुवा च । तथा हेतासामुत्कृष्टानुभागोदीरणा सयोगिकेवलचरमसमये ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सा चानादिर्धुवोदीरणात्वात् । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा पञ्चविधज्ञानावरणचक्रुरचक्रुरधिकेवलदशनावरणकृष्णनीलदुरभिसुरजिगन्धतिककटुरूक्षशीतास्थिराद्युभपञ्चविधान्तरायरूपाणां त्रयोविंशतिप्रकृतीनामजघन्या अनुभागोदीरणा त्रिधा तद्यथा अनादिर्धुवाध्रुवा च । तथा हेतासां स्वस्वोदीरणापर्यवसाने जघन्यानुभागोदीरणा सा च सादिर्धुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सा चानादिर्धुवोदीरणात्वात् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् (पर्यायसेसविगप्पत्ति) एतासां पूर्वोक्तानां शेषप्रकृतीनां शेषविकल्पा मृदुल्लघुविंशतीनां जघन्या जघन्योत्कृष्टा मिथ्यात्वगुरुकर्कशत्रयोविंशतीनां चोत्कृष्टजघन्याः सादयोऽध्रुवाश्च जवन्ति । तथाहि मृदुल्लघुविंशतीनां जघन्या अजघन्या चायुभागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण वच्यते ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे उत्कृष्टा च प्रागेव ज्ञाविता । तथा कर्कशगुरुमिथ्यात्वत्रयोविंशतीनां चोत्कृष्टजघन्या सादयो ध्रुवाश्च जवन्ति । तथाहि मृदुल्लघुविंशतीनामुत्कृष्टा अनुत्कृष्टा चायुभागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण वच्यते अशुभप्रकृतिवत् ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे जघन्या च प्रागेव ज्ञाविता । शेषाणामुक्तव्यतिरिक्तानां प्रकृतीनां दशोत्तरशतसङ्ख्यानां सर्वे विकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्याजघन्यरूपाः सादयोऽध्रुवाश्चावगन्तव्याः । सा च साद्यध्रुवता अध्रुवोदीरणात्वादवसेया । कृता साद्यनादिप्ररूपणा । संप्रति स्वामित्वमभिधातव्यं तच्च द्विधा उत्कृष्टोदीरणाविषयं जघन्योदीरणाविषयं च तत्र प्रथमत उत्कृष्टोदीरणाविषयं स्वामित्वमाह ॥

दाणाऽ अचक्खूणं, जेद्धा आयाहिणीण वप्पिस्स ।

सुहुमस्स चक्खुणो पुण, तेइदियसव्वपज्जत्ते ॥ १७२॥

सूक्ष्मस्य सूक्ष्मकेन्द्रियस्य हीनबन्धकस्य सर्वस्तोकदानाद्यचक्षुर्दर्शनविज्ञानबन्धियुक्तस्यादौ प्रथमसमये वर्तमानस्य पञ्चविधान्तराया चक्षुर्दर्शनावरणरूपाणां पक्षां प्रकृतीनामुत्कृष्टानुभागोदीरणा भवति । तथा कीन्द्रियस्य सर्वाभिः पर्याप्तस्य पर्याप्तचरमसमये चक्षुर्दर्शनावरणस्योत्कृष्टा अनुभागोदीरणा ।

निज्जयपंचगस्स य, मज्झिमपरिणामसंकिञ्चिस्स ।

अपुमादि असायाणां, निरये जेठ्ठिई सम्मत्तो ॥१७३॥

मध्यमपरिणामस्य तत्प्रायोग्यसंज्ञेशयुक्तस्य सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तस्य निष्ठापञ्चकस्योत्कृष्टानुभागोदीरणा अत्यन्तविशुद्धस्य अत्यन्तसंक्लिष्टस्य वा निष्ठापञ्चकस्योदये एव भवतीति कृत्वा मध्यमपरिणामग्रहणम् । तथा अपुमादीनां नपुंसकवेदादीनां रतिशोकभयजुगुप्सानामसातस्य चोत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामी नैरयिको ज्येष्ठस्थितिक उत्कृष्ट-

क्षपणायोत्थितस्य पञ्चविधान्तरायकेवलज्ञानावरणकेघन-
दर्शनावरणसंश्रितननुद्ध्यनवनोकषायरूपाणां विंशतिप्रक-

तीनां स्वस्वौदीरणापर्यवसाने जघन्यानुज्ञागोदीरणा । तथा निष्प्रचलयरूपशान्तमोहे जघन्यानुभागेदीरणा ब्रज्यते तस्य सर्वविशुद्धत्वात् ॥

निदानिर्द्धारणं, पमत्तविरये विमुञ्जमाणम् ॥

वेयगसम्पत्तस्स, सगखवणोदीरणा चरमे ॥ १९५ ॥

निदानिज्ञादीनां निद्रा २ प्रचक्षा २ सत्यानर्दीनां प्रमत्तस्य संयतस्य विशुध्यमानस्य अप्रमत्तजावाभिमुखजघन्यानुभागो-दीरणा प्रवर्तते । तथा क्वायिकसम्यक्त्वमुत्पादयतो मिथ्यात्वसम्यक्त्वमिथ्यात्वयोः कृपति । तयोर्वेदकसम्यक्त्वस्य द्वयो-पशमिकस्य कृपणकावे चरमोदीरणायां समयाधिकावहिका शेषायां स्थितौ सत्यां प्रवर्तमानायां जघन्यानुज्ञागोदीरणा प्रवति सा च चतुर्गतिकानामन्यतरस्य वेदितव्या ॥

से काङ्गे सम्पत्तं, संसंजमगिहृद्वो य तेरसंगं ॥

सम्पत्तमेव मीसे, आज्ञा जहन्नद्विर्दु ॥ २९६ ॥

अनन्तरे कावे द्वितीयसमये यः सम्यक्त्वं संयमसहितं ग्रही-प्यति तस्य त्रयोदशानां मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिचतुष्टयाप्रत्या-ख्यानाधरणरूपाणां प्रकृतीनां जघन्यानुज्ञागोदीरणा । अयमि-ह संप्रदायः । योऽनन्तरसमये सम्यक्त्वं संयमसहितं ग्रही-प्यति तस्य मिथ्यादृष्टिमिथ्यात्वेनानन्तानुबन्धिनाम्, तथा यो धिरतिसयये संयमं ग्रहीप्यति तस्याप्रत्याख्यानावरणकपाया-णां जघन्यानुज्ञागोदीरणा मिथ्यादृष्ट्यपेक्षया हि अविरतिस-म्यग्दष्टिरनन्तगुणविशुद्धस्ततोऽपि देशविरतोऽनन्तगुणविशुद्ध-इत्युक्तमेवैव जघन्यानुज्ञागोदीरणसंभवः । तथा सम्य-क्त्वमवसीयते इति यः सम्यग्मिथ्यादृष्टिरनन्तरसमये सम्य-क्त्वं प्रतिपत्स्यते तस्य सम्यग्मिथ्यात्वस्य जघन्यानुज्ञागोदी-रणा सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्युगपत् सम्यक्त्वं संयमं च न प्रतिपा-द्यते तथा विशुद्धेरजावात् किन्तु केवलं सम्यक्त्वमेवेति कृत्व-तदेवं केवलमुक्तम् । तथा चतुर्णामायुषामात्मीयामात्मीयजघ-न्यस्थितौ वर्तमाना जघन्यमनुभागमुदीरयन्ति । तत्र त्रयाणा-मायुषां संक्षेपादेव जघन्यस्थितिवन्धो प्रवतीति कृत्वा जघ-न्यानुभागोऽपि तत्रैव ब्रज्यते । तथा नरकायुषो विशुद्धिवशा-ज्जघन्यः स्थितिवन्धः ततो जघन्यानुभागोऽपि नरकायुष-स्तत्रैव ब्रज्यते । तथा च सति त्रयाणामायुषामतिसंक्षिप्तो जघ-न्यानुज्ञागोदीरकः नरकायुषस्त्वतिविशुद्ध इति ॥

पोग्गद्विविगागियाणं, नवाइसमये विसेसमवि चासिं ।

आस्तण्णं दोहं, सुहुमो वाञ्छाप्पाञ्ज ॥ २९७ ॥

पुञ्जविपाकिन्यः प्रकृतयः तासां सर्वासामपि प्रवादपि समये भवप्रथमसमये जघन्यानुभागोदीरणा एतच्च सामा-न्येनोक्तं ततः अमुकस्यामुक उदीरक इत्येवंरूपं विशेषमपि चासां प्रकृतीनां वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति । (आइ इत्यादि) आद्योर्द्वयोस्तन्वाइशरीरयोरौदारिकवैक्रिय-रूपयोर्यथासंख्यं सुद्धमो वायुकायिकश्चाष्टपायुर्जघन्यानुज्ञागो-दीरकः । इह शरीरग्रहणेन बन्धनसंघाता अपि गृहीता दृष्टव्याः । तत एतदुक्तं भवति औदारिकशरीरौदारिकसंघा-तौदारिकबन्धनचतुष्टयरूपस्यौदारिकपटस्याप्यपर्याप्तकसू-द्वैकैकेन्द्रियो ध्यायुकायिकवैक्रियपट्स्य च पर्याप्तौ वादर-धायुकायिकोऽष्टपायुर्जघन्यानुज्ञागोदीरको प्रवति ।

वेइदिअप्पाञ्ज, तिरयचिरिइइ असप्पिणो वावि ।

अंगोवंगाण हारग, जइ णो अप्पकाइमि । २९८ ॥

अयोरङ्गोपाङ्गयोरौदारिकाङ्गोपाङ्गवैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नोर्यथा संख्यमल्पायुर्द्वौन्द्रियरतथा असंज्ञी सन् जातो नारकश्चिर-स्थितिकः स च जघन्यानुज्ञागोदीरको प्रवति इयमत्र भावना औन्द्रियोल्पायुर्दौदारिकाङ्गोपाङ्गनाम्न उदयप्रथमसमये जघ-न्यमनुभागमुदीरयति तथा संक्षिप्तञ्चन्द्रियः पूर्वोद्धतितेवैक्रिङ्गो-पाङ्गस्तोककावं वच्चा स्वभूमिकानुसारेण चिरस्थितिको नैर-यिको जातस्तस्य वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्न उदयप्रथमसमये दत्त-मानस्य जघन्यानुभागोदीरणा । तथाऽऽहारकस्य प्राकृतत्वात् अत्र स्थाव्रनिर्देशः शरीरग्रहणेन च बन्धनसंघाता अपि गृह्यन्ते तत आहारकसप्तकस्य यतेराहारकशरीरमुत्पादयतः संक्षिप्त-स्य अल्पे कावे प्रथमसमये इत्यर्थः जघन्यानुभागोदीरणा । अमणो समचउरंसु, रिसजणय ओसगचिरिट्टिई सेसे ।

संघयणाणयमाणु, ओहुंनुगघायाणमवि सुहुमो ॥ २९९ ॥

असंक्षिप्तञ्चन्द्रियोऽष्टपायुरिति संक्षिप्तप्रथमसमये तद्वत्त्वस्य आहारकः समचतुरस्रसंस्थानवज्रर्पभनाराचसंहननयोज्ज्वल-मनुज्ञागमुदीरति अष्टपायुर्ग्रहणं संक्षेपार्थम् । तथा असंक्षिप्तञ्च-न्द्रिय एवात्मीयायामुत्कृष्टस्थितौ वर्तमान आहारको भवप्रथ-मसमये शोष इति । तथा शेषाणां संहननानां सेवार्तवज्रर्पभना-राचवर्जनां पूर्वकोटयायुर्मनुष्या आहारकस्वप्नप्रथमसमये वर्तमाना जघन्यानुभागोदीरकाः इह दीर्घायुर्ग्रहणं विशुद्धति-र्यक्पञ्चेन्द्रियापेक्षया च प्रायोग्या मनुष्या अल्पवत्वा इति मनुष्योपादानम् । तथा सुद्धमैकेन्द्रियः सुदीर्घायुःस्थितिकः आहारकप्रथमसमये हुंजोपघातिनाम्नोर्जघन्यानुज्ञागोदीरकः सेवदृस्त वेइदिय, वारसवासस्त मउयद्वहुगाणं ।

सन्निविमुप्पाण्णा-हारगस्स वीसा अइकिद्वे ॥ ३०० ॥

औन्द्रियसंक्षिप्तञ्चन्द्रियस्य स्वभूमिकानुसारेणाऽतिविशुद्ध-स्यानाहारकस्य जघन्यानुभागोदीरणा । तथा तैजससप्तकसू-द्धयुवर्जशुभवर्णाधिककादशकारुण्यशुस्थिरशुनिर्माणरूपा-णां विशतिप्रकृतीनां संक्षिप्तोऽपान्तरागता वर्तमानोऽनाहार-कोमिथ्यादृष्टिर्जघन्यानुज्ञागोदीरणास्वामी वेदितव्यः ।

पत्तेगमुराद्वसमं, इयरं हुंरेण तस्स परघाओ ।

अप्पाञ्जस्स य आया, उज्जोयाणमवि तज्जोगो ॥ ३०१ ॥

प्रत्येकनाम औदारिकेण समं वक्तव्यम् । औदारिकस्यैव प्रत्येकनाम्नोऽपि सुद्धमैकेन्द्रियसमये वर्तमानो जघन्यानुभागो-दीरको वेदितव्य इत्यर्थः । तथा हुंरेण समानमेतत् साधारण-नाम्नो वक्तव्यम् । तथा सुद्धमैकेन्द्रियस्याहारकरय प्रथमसमये हुंरनाम्नोर्जघन्यानुज्ञागोदीरणा प्रागानिहिता तथा साधारण-नाम्नोऽपि वक्तव्येत्यर्थः । तथा सुद्धमैकेन्द्रिय सुद्धमपर्याप्तस्या-ल्यायुष इति संक्षिप्तस्यापर्याप्तचरमसमये वर्तमानस्य परा-घातनाम्नो जघन्यानुभागोदीरणा । तथा आतपोद्योतनाम्नोस्त-द्यांगः प्रथिवीकायिकः शरीरपर्याप्तापर्याप्तः प्रथमसमये वर्त-मानः संक्षिप्तो जघन्यानुज्ञागोदीरकः ।

जानाउज्जोयकरणं, तित्थगरस्स नवगस्स जोगेते ।

करकरुगुरुणमंते, नियत्तमाणस्स केवद्विणो ॥ ३०२ ॥

आयोजिकाकरणं नाम केवलसमुद्धातादर्वाङ् प्रवति त-त्राङ् मर्यादायाम् आमर्यादया केवलदृष्ट्या योजनव्यापारणमा योजनं च तस्यातिशुभ्रयोगानामवसेयमायोजनमायोजिका त-स्याः करणमायोजिकाकरणं केचिदाचार्या वर्जितकरणमित्या-हुस्तत्रायं शब्दार्थः आवर्जितनामाभिमुखीकृतस्तथा च

लोके यत्कारः आवर्जितोऽयं मया संभूयिष्यति इत्यर्थः । ततश्च तया जवत्येनावर्जितस्य मोक्षगमनं प्रत्यभिमुखीकृतस्य करणं शुनयोगव्यापाराणामावर्जितकरणम् । अपरे " जानाउस्सिय-करणं "मिति पठन्ति तत्रायं शब्दसंस्कारेऽवश्यंकरणम् तयाहि समुदातं केचिन्कुर्वन्ति केचिन्न कुर्वन्ति । इदं त्वावश्यकरणं सर्वेपि केचिन्नः कुर्वन्तीति तद्यायोजिकाकरणमवश्यंकरणम् तयाहि समुदातं केचिन्कुर्वन्ति च । करणमसंज्ञ्यसमयात्मक-मन्तुर्दुर्लभप्रमाणम् । यत उक्तम् । प्रज्ञापनायाम्— " कइ समण णं जंते ! भाउजियाकरणे पणत्ते गोयमा ! असंखिउ समईण अंतेमुहत्तण पणत्ते । इति नज्जा " तत्राया प्रारब्धयते । ताय-स्तीर्यकरकेचिन्नः तीर्थकरनाम्नो जघन्यानुभागोदीरणा आ-योजिकाकरणा हि प्रभृतानुभागादीरणा प्रवर्तते इत्यर्थात् प्रहणम् तया नोदकृष्णपुरजिगन्धतिककटुशीतरूक्षस्यराशु-ज्जरूपस्य प्रकृतिनवकस्य सयोगिकेचिन्नचरमसमये जघन्यानु-भागोदीरणा तस्यैव सर्वविशुद्धत्वात् । कर्कशगुरुस्पर्शयोस्तु केचिन्नसमुदाविनि वर्तमानस्य केचिन्नः प्रथमसंहारसमये जघन्यानुभागादीरणा ।

मेमाण य गइवेइम—मज्झिमपरिणामपरिणयउ होज्जा ।

य त्यशुजाशुनविच, चियए नउ विहागे य ॥३०३॥

३०३ गणां सानवेदनीये गतिचतुष्टयजातिपञ्चकानुपूर्वच-तुष्टयोत्पत्त्यासविहायोगतिचिक्रवसस्थावरवादसूत्रमपर्या-प्यापर्याप्तनुजगमुस्वरुद्रुःस्वरानादेयायशःकीर्त्यशःकीर्त्यै-गोत्रनीचैर्गोत्राख्यानां चतुस्त्रिंशत्संख्यानां प्रकृतीनां तत्प्रकृतीनां आदेयवर्तमानाः सर्वेऽपि जीवा मध्यमपरिणामपरिणता जघ-न्यानुभागोदीरणापरिसाना जघन्यानुभागोदीरणास्वामिनो जयन्ति । साच सदासां प्रकृतीनां सामान्यन जघन्योत्कृष्टानु-भागादीरणा । स्वामित्वपरिज्ञानार्थमुपायोपदेशमाह (पवे-न्यादि) प्रत्ययपरिणामप्रत्ययो भवत्यप्रत्ययश्च प्रकृतीनां शुज-न्यमशुजन्यं च विपाकादि एतान् सम्यक् चिन्तयित्वा परि-भाष्य जघन्योत्कृष्टानुभागादीरणास्वामी ययायज्ज्ञेयोऽय-गन्तव्यः । तथाहि । परिणामप्रत्ययानुभागादीरणा प्राय उक्तृष्टा भवति भवप्रत्यया तु जघन्या शुभानाञ्च संप्रदेश-प्रयोजनं जघन्यानुभागादीरणा अशुभानां च विपक्षां विपक्षांसे नृत्कृष्टा इत्यादि परिज्ञाय तत्तत्प्रकृत्युदयवतां जघन्योत्कृष्टा-नुभागादीरणास्वामित्वमवगन्तव्यम् । इति तदेवमुक्ता अनु-भागादीरणा । संग्रति प्रदेशोदीरणाभिधानावसरस्तत्र च द्वययोधिकारौ । तद्यथा साधनादि प्ररूपणार्थमाह साच द्विधा मूत्रप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च तत्र मूत्रप्रकृतिविषयां साधनादिप्ररूपणां चिकीर्षुराह ।

पंचएहमणुकोसा, तिहा पणसे चउविहा दोएह ।

संसविगप्पा दुविहा, सव्वविगप्पा य आउस्स ॥३०४॥

ज्ञानावरणदर्शनावरणनामगोत्रान्तरायरूपाणां पञ्चानां मूत्र-प्रकृतीनामनुकृष्टा प्रदेशविषया उदीरणात्रिधा त्रिप्रकारा त-द्यथा अनादिध्रुवाध्रुवा च । तथाहेतासामुत्कृष्टा प्रदेशोदीर-णा गुणितकर्मांशस्वोदीरणापर्यवसाने व्रज्यते सा च सा दिरध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यनुकृष्टा सा चानादिध्रुवोदीर-णत्वात् ध्रुवाध्रुवे अज्जयजक्यापेक्षया तथा द्वयोर्वेदनीयमोहनी-ययोरनुकृष्टा प्रदेशोदीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरनादि-ध्रुवाध्रुवा च । तथाहि वेदनीयस्योत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा प्रमत्त भावाभिमुखस्य सर्वविशुद्धस्य मोहनीयस्य पुनः स्वोदीरणा-

पर्यवसाने सूत्रमसंपरायस्य ततो द्वयोरपि एषा साधनादीध्र-ध्रुवा ततोऽन्या सर्वाप्यनुकृष्टा सापि चाप्रमत्तगुणस्यानका-त्प्रतिपतितो वेदनीयस्योपशान्तमोहगुणस्यानकाच्च प्रतिपति-तो मोहनीयस्य सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य द्वयोरप्यनादिः ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् (सेसविगप्पति) एतासां सप्तानामपि मूत्रप्रकृतीनां शेषा उक्तव्यतिरिक्ता विकल्पा जघन्योत्कृष्टा द्विधा द्विप्रकारास्तद्यथा सादयोऽध्रुवाश्च । तथाहेतासां सप्तानामतिसंक्षिप्ता मिथ्यादृष्टौ जघन्या प्रदेशोदीरणा सा च सादिरध्रुवा च । संक्षेपपरिणामाच्च व्युत्पत्त्यमिथ्यादृष्टिरप्य-जघन्यतः सापि सादिरध्रुवा च । उक्तृष्टा च प्रागेव भाविता आयुषः सर्वेपि विकल्पा जघन्योत्कृष्टानुत्कृष्टा द्विविधास्तद्य-था सादयोऽध्रुवाश्च । सा च साधध्रुवता अध्रुवोदीरणात्वाद-यसेया । संप्रत्युत्तरप्रकृतीनां साधनादिप्ररूपणमाह ।

मिच्चत्तस चउप्पा, सगयात्ताएहि तिहा अणुकोसा ।

सेसविगप्पा दुविहा, सव्वविगप्पा य सेसाणं ॥३०५॥

मिथ्यात्वस्यानुकृष्टा प्रदेशोदीरणा चतुर्विधा । तद्यथा— सादिरनादिध्रुवाध्रुवा च तथाहि योऽनन्तरसमये सम्यक्क-संयमसहितं प्रतिपत्स्यते तस्य मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वस्योत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा सा च सादिरध्रुवा च समयमाश्रत्वात् ततोऽन्या सर्वाप्यनुकृष्टा सापि च सन्त्यक्त्यात्प्रतिपतितो भवति सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा सप्त-चत्वारिंशत्प्रकृतीनामनुकृष्टा प्रदेशोदीरणा त्रिधा । तद्यथा— अनादिध्रुवा ध्रुवत्वात् । तथाहि । पञ्चविधज्ञानावरणपञ्चवि-धान्तरायचतुर्विधदर्शनावरणरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्षीण-कपायस्य गुणितकर्मांशस्य स्वस्वोदीरणापर्यवसाने उक्तृष्टा-प्रदेशोदीरणा । सा च सादिरध्रुवा च ततोऽन्या सर्वाप्यनु-कृष्टा सा च अनादिः ध्रुवोदीरणात्वाद् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा तैजससप्तकवर्णाद्विंशतिस्थिरास्थिरशुभाशुभगुरुशुनिर्मा-णानासां त्रयस्त्रिंशत्संख्याकानां प्रकृतीनां गुणितकर्मांशो-ऽस्य सयोगिकेचिन्नधरमसमये उक्तृष्टा प्रदेशोदीरणा । सा च सादिरध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यनुकृष्टा सा चानादिध्रु-वोदीरणात्वादासां ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् (सेसविगप्पादुविहसि) उक्तदोषा विकल्पा जघन्याजघन्योत्कृष्टरूपा द्विविधास्त-द्यथा सादयो ध्रुवाश्च । तथाहि सर्वासामप्युक्तप्रकृतीनामतिसं-क्षिप्तपरिणामेति मिथ्यादृष्टौ जघन्या प्रदेशोदीरणा व्रज्यते अतिसंक्षिप्तस्य परिणामप्रचयने वा जघन्या ततो हे अपि साधध्रुव उक्तृष्टा च प्रागेव भाविता शेषाणां चोक्तव्यतिरि-क्तानां प्रकृतीनां दशोत्तरशतसंख्यानां सर्वेऽपि विकल्पा जघ-न्याजघन्योत्कृष्टा द्विविधास्तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च साधध्रुवता च ध्रुवोदीरणात्वादयसेया । ह्यता साधनादिप्ररूपणा । संप्रति स्वामित्वमभिधातव्यं तत्र द्विधा उक्तृष्टजघन्याप्रदेशोदीरणा-स्यामित्वात् । तत्र प्रथमत उक्तृष्टोदीरणास्वामित्वमाह ।

अणुजागुदीरणा ए, जहाप्पसागीव एस जेष्ठाए ।

पाइणं अचयरी, ओहीण वि णोहिदंजेण ॥३०६॥

यातिकर्मेणां सर्वेषामपि अनुभागादीरणायां यो यो जघन्या-नुभागादीरणास्वामी प्राक् प्रतिपादितः स यवोत्कृष्टप्रदेशोदी-रणायाः स्वामी गुणितकर्मांशो वेदितव्यः नवरमन्यत इति श्रुतकेवली इतरो वा अवधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोग-दधिविधिहीनोत्कृष्टप्रदेशोदीरकोचसेयः । (अस्तीति) वेदम-तिसंक्षिप्तमुक्तमिति विशेषतो विज्ञायते अवधिज्ञानावरणब-र्ज्यानां चतुर्णां ज्ञानावरणानां चकुरचक्रुः केवददर्शनावरणानां

क्षीणकपायश्रुतिकेवहिन इतरस्य वा गुणितकर्माशस्य सम-
याधिकावहिका शेषायां स्थितौ उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा अव-
धिज्ञानावरणयोः पुनरवधिधिरहितस्य क्षीणकपायस्य
समयाधिकावहिका शेषायां स्थितौ उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा
निष्प्रचल्योरुपशान्तकपायस्य प्रमत्तसंयते अप्रमत्तजावा-
भिमुखे स्त्यानर्द्धिकस्य मिथ्यात्वानन्तादुवन्धिकपायाणाम-
नन्तरसमये सम्यक् सयमसहितं प्रतिपत्तुकामस्य मिथ्याह-
ष्टेश्वरमसमये सम्यग्मिथ्यात्वस्य सम्यक्प्रतिपत्त्युपात्त्य-
समये अप्रत्याख्यानावरणकपायाणां प्रदेशविरतस्थानन्तरस-
मयाधिकावहिका शेषायां चरमसमये कृपकस्य हानिः हाना-
दिपदकस्यापूर्वकरणगुणस्थानकचरमसमये सर्वत्र गुणितक-
कर्माशस्योत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा वेदितव्या ।

वेयाणियाणां गहिहि, से कालिअप्पमाईमिय विरओ ।

संघयणपगतलुग, उज्जो वा अप्पमत्तस्य । ३०७ ।

यः प्रमत्तो द्वितीये समये अप्रमादं प्रहीष्यति सोऽप्रमत्तो न वि-
ष्यति प्रमत्तो न पञ्चकवैक्रियसप्तकाहारकसप्तकोद्योतनाम्ना-
मुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा ।

देवनिरयाज गाणं, जहन्नेहड्डिई गुरुआ साए ।

इयराजण वि अट्टम वासे, एयो अट्टवामाज ॥ ३०८ ॥

देवनारकायुर्धेयथाक्रमं देवनारकौ जघन्यात्कृष्टस्थितिकौ
गुरुदुःखयोरुदये वर्तमानौ उत्कृष्टप्रदेशोदीरकौ वेदितव्यौ ।
पतदुक्तं भवति । देवो दशवर्षसहस्रायुस्थितिको गुरु-
दुःखोदये वर्तमानो देवायुष उत्कृष्टप्रदेशोदीरकस्तथा नैर-
थिकल्लर्षाक्षिशासागरोपमायुःस्थितिको गुरुदुःखोदये वर्त-
मानो नारकायुष उत्कृष्टप्रदेशोदीरकः प्रवृत्तं हि दृःखमनुज-
वन् प्रवृत्तान् पुत्रवान् परिसादयति इति तदुपादानम् । इतरा
युक्तेस्तिर्यग्मनुष्यायुर्धेयथासंख्यं तिर्यग्मनुष्योष्टवर्षायुषोऽ-
ष्टमे वर्षे वर्तमानो गुरुदुःखोदये युक्त उत्कृष्टप्रदेशोदीरको भवति
एवं ततिरिगजोगा, नियग विमिहं तमु तह अपज्जत्तो ।

संयुचिममगुअंते, तिरियगई देसनिरयस्स । ३०९ ।

एकांतेन निरश्चामेवोदयं प्रति प्रायोग्याः प्रकृत्यस्तासामे
केन्द्रियजातिद्विन्द्रिय जातित्रिन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजान्या-
तपस्थावरसूक्ष्मासाधारणान्मानमशानां निजकविशिष्टेषु निज-
निज प्रकृतावेतिष्ठेषु यथा एकैन्द्रियजातिस्यावरनाम्नो वादर
प्रथिवीकायिके सर्वविशुद्धे आतपनाम्नः खरवादरपृथ्वीकायि-
के सूक्ष्मस्य पर्याप्तसाधारणविकत्रेन्द्रियनाम्नां तक्षामसु पर्या-
प्तेषु सर्वविशुद्धेषु उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा देशविरतस्य तस्य
सर्वविशुद्धत्वात् ।

अणुपुव्वीगइडुगाणं, सम्मदिड्डीउ लुजगईणं ।

नीयस्स य से कात्ते, गहियविरयत्ति सो चेव । ३१० ।

चतुष्टणामानुपूर्वीणां तस्यां तस्यां गतौ वर्तमानः तृतीये सम-
ये सर्वविशुद्धसम्यग्दृष्टिरुत्कृष्टप्रदेशोदीरकः देवहं नरकति-
र्यगानुपूर्व्याः क्वायिकसम्यग्दृष्टिर्विक्रम्या देवनारकायोरपि
स एव क्वायिकसम्यग्दृष्टिरुत्कृष्टप्रदेशोदीरकः तथा योऽनन्तर-
समये संयमं प्रतिपत्स्यते स एवाविरतसम्यग्दृष्टिर्दुर्मगादीनां
दुर्मगदुःस्वरानादेयायशः कीर्त्तनां नीचैर्गोत्रस्योत्कृष्टप्रदेशो-
दीरकः ।

जोगं उदीरगाणं, जोगंते सरडुगाणुपाणुणं ।

नियगंते केवडिणो, सव्वविशुद्धीए सव्वासिं ॥ ३११ ॥

योग्यन्तदीरणायोगी सयोगी केवही अत्ते चरमसमये
उदीरको यासां ता गोम्यन्तोदीरकास्तासां मनुजगतिपञ्चेन्द्रि-
यजालौदारिकसप्तकतैजससप्तकसंस्थानपदकप्रथमसंहननव-
र्णादिविशत्यगुरुदुःखपथातपराधातविहायोगतिद्विकत्रसवाद्-
पर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभगुणदेययशः कीर्त्तिनिर्माणती-
र्थकरोद्गैर्गोत्राणां क्षिपद्विसङ्ख्यानां प्रवृत्तीनां संयोगिकेवही
चरमसमये उत्कृष्टप्रदेशोदीरकः । तथा केवहिनः स्वरदिक-
प्राणापानयोर्निजकान्ते स्वस्वनिरोधकावे उत्कृष्टा प्रदेशो-
दीरणा तथाहि स्वरनिरोधकावे सुस्वरदुःस्वरयोः प्राणापान-
निरोधकावे च प्राणापाननाम्न उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा इह
सर्वकर्मणामुत्कृष्टप्रदेशोदीरणायामेवा परिज्ञाया " यो यः
स्वस्वोदीरणाधिकारं स स तस्य कर्मणः स्वामी वेदितव्यः " ।
आयुर्व्यतिरेकेण चान्यत्र सर्वत्रापि गुणितकर्माशत्वेन दाना-
न्तरायादीनामपि पञ्चानां प्रकृतीनामुत्कृष्टप्रदेशोदीरणास्वा-
मित्वं चेति ॥

संप्रति जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामित्वमाह ।

तप्पगइ उदीरगत्ति, संकिडिड्डावे असव्वपगईण ।

ऐयो जहम्मसामी, अणुजागो य तित्थयेरे ॥ ३१२ ॥

यस्तासां प्रकृतीनामुदीरकः सांस्तिसंक्लिष्टजावोऽति संक्लिष्ट-
परिणामः कृपितकर्माशः सर्वप्रकृतीनां स्वस्वयोग्यानां त्रयाणां
दर्शनावरणीयानां सातासातवेदनीययोर्मिथ्यात्वस्य पोर-
शानां कपायाणां नोकपायाणां सर्वसंख्यया पञ्चत्रिंश-
त्संख्यानां प्रकृतीनां मिथ्यादृष्टिः सर्वपर्याप्तपर्याप्तः सर्व-
संक्लिष्टो निद्रापञ्चकतत्प्रायोग्यसङ्केतशुक्तो जघन्यप्रदेशो-
दीरणास्वामी । तथा योऽनन्तरसमये मिथ्यात्वं यास्यति सो
स्तिसंक्लिष्टः सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्जघन्यप्रदेशोदीरणा-
स्वामी जयति । तथा गतिचतुष्टयपञ्चेन्द्रियजातौदारिकस-
प्तकवैक्रियसप्तकतैजससप्तकसंस्थानपदकवर्णादिविशतौप-
राघातोपघातागुरुदुःखपृथ्वीसांघातविहायोगतिद्विकत्रसवाद्-
रपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभगुणसुस्वरदुःस्वरादे-
यानादेययशः कीर्त्तिनिर्माणोद्गैर्गोत्रपञ्चविधान्तरायरूपाणां प-
कोननवतिसंख्यानां प्रकृतीनां संक्लिष्टपर्याप्तसर्वाङ्गप्रसङ्गे-
शयुक्तो जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी आहारकस्य वाऽऽहा-
रशरीरी तत्प्रायोग्यसङ्केतशुक्त आनुपूर्वीणामपि आतप-
स्य खरवादरपृथिवीकायिकः सर्वसंक्लिष्ट एकैन्द्रियजाति-
स्यावरसाधारणनाम्नामेकैन्द्रियः सर्वाङ्गप्रसङ्गेतशुक्तः सूक्ष्म-
नाम्नः सूक्ष्मेकैन्द्रियसर्वसंक्लिष्टो जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी
अपर्याप्तकनाम्नः पुनरपर्याप्तमनुष्यसर्वसंक्लिष्टश्चरमसमये व-
र्तमानो जघन्यप्रदेशोदीरको भवति । तथा द्वित्रिचतुरिन्द्रिय-
जातीनां यथाक्रमं द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः सर्वाः संक्लिष्टा जघन्य-
प्रदेशोदीरणास्वामिनः (अणुजागोयतित्थयरत्ति) तीर्थ-
करनाम्न एव जघन्यानुजागोदीरणास्वामी प्राक् प्रतिपादितः
स एव जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी अपि वेदितव्यः तीर्थक-
रकेवही यावदद्यापि योजिकाकरणमारजते तावत्तीर्थकरना-
म्नो जघन्यप्रदेशोदीरको वेदितव्य इत्यर्थः ।

ओहि ओहिजुए अइ-सुहवेयआडुगाणं तु ॥

पढमस्स जहन्नाडिइ, सेसाणुकोसगडिईउ ॥ ३१३ ॥

अवधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोरवधिविधियुक्तः सर्व-
संक्लिष्टो जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी । अवधिविद्विक् केवादितो
वहवः पुत्रवाः परिकीणा इत्यवधिविधिविग्रहणम् । तथा चतु-

र्णमन्यानुपां स्वभूमिकानुसारेणातीव सुखमनुजवन् जघ-
न्यप्रदेशोदीरको भवति । तत्र प्रथमस्य नरकायुषो दशवर्षसह-
स्रप्रमाणं जघन्यस्थितौ वर्तमानो नैरयिकः स हि शेषनारका-
पेक्षया अतिशयेन सुखी शेषाणां च तिर्यग्मनुष्यदेवायुषामु-
त्कृष्टस्थितौ वर्तमानो नैरयिकः । स हि शेषनारकः स्वस्वयोग्य-
तानुसारेण परमसुखिनो ययासंस्पर्धतिर्यग्मनुष्यदेवा जघ-
न्यप्रदेशोदीरणास्वामिनो वेदितव्याः । इति उदयोदीरणयोः
स्वामित्वेन भेदो नास्ति ॥

उर्द्ध (दी) रिज्जमाण-उर्द्धरिमाण-वि० उर्द्ध-ईर-य-ज्ञानच् ।
उदीरणानामनुदये प्राप्तं चिरेणार्णामिना कावेन यद्येदि-
तव्यं कर्म दक्षिणं तस्य विशिष्टाऽध्यवसायवृत्तयेन करणेना-
कृत्यादये प्रक्षेपणं स्यात् चाऽसंख्येयसमयवर्तिनी तया च
पुनरुदीरणया उदीरणप्रथमसमय एव । भ० १ श० १ उ० ।
उदयमुपनीयमाने, प्रज्ञा० २३ पद । “ उदीरिज्जमाणो उदी-
रय ” भ० १ श० १ उ० ।

उर्द्ध (दी) रिय-उर्द्धरित-वि० । उत्प्रावत्येनेरितो जनितः ।
कृते, “ ससहकासाफस्ताउदीरिया ” अकिहते. आचा० ।
“ महागुरुणिस्स यराउदीरिता ” उत्प्रावत्येनेरितः कथितः ।
प्रतिपादिते, ‘ धीरे धम्मे उदीरिय ’ आचा० ७ अ० ३ सू० ।
उत्प्रावत्येन प्रेरिते, राद्याणं चद्याणं चाहियाणं चट्टियाणं
खोभियाणं उदीरियाणं केरिसय सहे भवति । राज० । जी० ।
उदयमुपनीते, प्रज्ञा० २३ पद । भ० । उदीरितास्तु स्वजा-
यतोऽनुदितान् पुत्रान् उदयप्राप्ते कर्मदक्षिणे करणविशेषेण
प्रक्षिप्य यान् वेदयते इति तत्तम् । भ० १ श० १ उ० ।

उर्द्ध (दी) रेत-उर्द्धरियत्-वि० चस्त्वन्तरे प्रेरयति, स्या० ७ उ० ।

उउ-ऊतु-पु० ऊतु किञ्च । “ उदृत्वादी ७ । १ । ३ । ” ऊतु
इत्यादिपु शब्देभ्योऽर्द्धत उद् भवति-प्रा० । ऊतुः स्वाभाविकः
ग्रीणां रात्रयः पञ्चश स्मृताः इति मनुके खीणां शानितद-
र्शनयोग्यगर्भधारणसमये कावे, । वाच० । नि० सू० ।
लोककृत्या पृथग्द्वारात्रप्रमाणद्विमासात्मके कात्रविशेषे, व्य०
१ उ० । जी० । स्या० । भ० । जी० । “ दो मासा उऊ ” ।
ज्ञ० ६ श० ७ उ० । अनु० । स्या० । ज्ञा० । श्रौ० । जं० । ते
च पद-“ तय्यग्रु इमे उ उऊ पण्णा तज्जहा पाउसे १ वरिसा-
रस्ते २ सरहे ३ हेमन्ते ४ वसन्ते ५ गिम्हे ६ । ता सञ्चे वि
ण् पकिचंदे उऊ उवे दुवे मासानि च उण्णेषेण आदापणं
गणिज्जमाणसातिरेगाई एगुणसट्ठि २ रातिदिनाई रातिदि-
यगेण आहितेत्ति ” । तत्राऽस्मिन् मनुष्यलोके प्रतिसूर्यायनं
प्रतिचन्द्रायनं च खल्विमे पद ऊतवः प्रज्ञास्तद्यथा-प्रावृद्,
वर्गारात्रः शरदो, हेमन्तो, वसन्तो, ग्रीष्मः । इह लोके अन्यथा-
भिधाना ऊतवः प्रसिद्धास्तद्यथा प्रावृद् शरद्, हेमन्तः शि-
शिरो, वसन्तो ग्रीष्मश्चेति । जिनमते तु यथास्ताभिधाना एव
ऊतवः । तथाचोक्तम् “ पाउस वासारत्तो, सरथो हेमन्त
वसन्त गिम्हो य । एए खख उ णि उऊ, जिणवरदिट्ठा मए
सिट्ठा ” चं० प्र० १२ पाहु । सू० प्र० । स्या० । जं० ।

ऊतुपरिमाणविचारः ।

एतो उउपरिमाणं, वोचमि अहाणुपुव्वीए ।

अतो मएरुवेपु नऊसूर्यशशिनां प्रतिमुहूर्तं गतिपरिमाण-
प्रतिपादितानामनन्तरस्तुपरिमाणं सूर्यतुपरिमाणं चऊतुपरि-
माणं च यथानुपूर्व्या क्रमेण वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव निर्वाह-
यितुकामः प्रथमतः सूर्यतुपरिमाणं प्रतिपादयति ।

वे याइच्चा मासा, एकसट्ठिते जवंतहोरात्ता ।

एयं उउपरिमाणं, अवगयमाणो जिणा विति ॥

यौ चावादित्यौ मासौ सूर्यमासौ यावद्द्वोरात्रिपरिगणनया
एकपष्टिहोरात्रा भवन्ति । तथाहि सूर्यमासस्त्रिंशद्द्वोरात्र
एकस्य चाहोरात्रस्य चार्द्धं ततो द्वौ सूर्यमासावेकपष्टिहोरात्रा
भवन्ति । एतत् एतावत् क्रमतः सूर्यतोः परिमाणमपगतमानाः ।
मानग्रहणमुपवृत्तक्रममपगतसकलक्रोधमानादिवर्गाः जिनास्ती-
र्थकृतो भवते ।

सांप्रतमीप्सितसूर्यत्वानयने करणमभिधित्सुराह ।

सूरउउस्साणयणे, पव्वपंचरसगुणं नियमा ।

तिहि संक्खित्तं संतं, वाचट्ठिजागपरिहीणं ॥

उगुणे गट्ठीए जुयं, वावीससएण चाए नियमा ।

जं हंक्कं तस्स पुणो, उहिहिय सेस उऊ ह्मोइ ॥

सेसाणं अंसाणं, वेहि उ जागाहि तेसि जं हंक्कं ।

ते दिवसा नायव्वा, ह्मोति सचत्तस्स अयणस्स ॥

सूर्यस्य सूर्यसंबन्धेन ऊतोरानयने पर्वपर्वसंस्थानं नियमा-
त्पञ्चदशगुणं कर्त्तव्यम् । पर्वणां पञ्चदशतिथ्यात्मकत्वात् ।
इयमत्र भावना । इह ऊतव आपादादिप्रभवाः युगं च प्रव-
र्तते श्रावणयद्वपक्षे प्रतिपद आरभ्यते । ता युगादितः प्रवृ-
त्तानि यानि पर्वणि तत्संख्या पञ्चदशगुणा क्रियते कृत्वा च
पर्वणामुपरि या विवक्षितदिनमभिव्याप्य तिथयस्तास्त्वत्र-
संक्षिप्यते इत्यर्थः । ततो “ वाचट्ठिजागपरिहीणंति ” प्रत्य-
होरात्रमैकैकेन द्वापष्टिभागेन परिहीयमाने ये निष्पन्ना अवम-
रात्रास्तेऽनुपचारात् द्वापष्टिजागास्ते परिहीनपर्वसंस्थानं
कर्त्तव्यं ततो (उगुणत्ति) द्वात्रिंशद्गुणयते गुणयित्वा
च एकपष्ट्यायुतं क्रियते । ततो चाविशेन शतेन प्राजितं
यद्व्यं तस्य पञ्चभिर्जागे ह्ये यच्छेपं स ऊतुरनन्तरातीतो
भवति । येऽपि अंशा शेषा उचरिताः तेषां द्वात्रिंशद्भागे
ह्ये यद्व्यं ते दिवसाः प्रवर्तमानस्य ऊतोर्ज्ञातव्याः ।
एष करणगाथाकार्यः । संप्रति करणभावना क्रियते । तत्र
युगे प्रथमे दीपोत्सवे केनापि पृष्टः कः सूर्यतुरन्तरमती-
तः को वा संप्रति वर्तते । तत्र युगादितः सप्तपर्वोऽप्यतिक्रान्ता-
नीति संप्रतिगन्ते । तानि पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते । जातं पञ्चोत्त-
रशतम् । एतावति विकावे द्वात्रिंशद्भागावभूतामिति द्वौ ततः
पात्येते स्थितं पश्चात् शुत्तरं शतं (१०३) ततो द्वात्रिंशद्गु-
णयते जाते द्वे पञ्चोत्तरं (२०६) तत्रैकपष्टिः प्रक्षिप्यते द्वे शते
सप्तपष्ट्यधिके (२६७) तयोर्द्वाविंशतेन जागो विहयते द्वौ
ह्यौ तौ पञ्चभिर्जागे न सहेते इति न तयोः पञ्चभिर्जागहारः ।
शेषारुथंशा उचरन्ति त्रयोविंशतिः । तथा समर्द्धिजाता
एकादश अर्द्धे च सूर्यतुआपादादिस्तत आगतं चावृत् आति-
क्रान्तौ तृतीयश्च ऊतुः संप्रति प्रवर्तते । तस्य च प्रवर्तमान-
स्यैकादश दिनसा अतिक्रान्ता चादशो वर्तते इति । तथा
युगे प्रथमायामङ्कयतृतीयायां केनापि पृष्टं के ऊतवः पूर्वमति-
क्रान्ताः को वा संप्रति वर्तते तत्राङ्कयतृतीयायां प्रथमायाः
प्राङ्कयुगस्यादितः पर्वोऽप्यतिक्रान्तान्येकोनविंशतिः ततः एको-
नविंशतिः पञ्चदशभिर्गुणयते जाते द्वे शते पञ्चाशीत्यधिके
(२७५) अङ्कयतृतीयायां किञ्च पृष्टमिति पर्वणामुपरितन्य-
स्तिथयः प्रक्षिप्यन्ते जाते द्वे शते अष्टाशीत्यधिके (२७७)
तावति कावे अवमरात्राः पञ्च भवन्ति । पञ्च ततः पात्यन्ते

जाते द्वे शते त्र्यशीत्यधिकं (२७३) ते द्वात्र्यां गुण्यते जाता-
नि पञ्च शतानि पद्पष्टाधिकानि (५६६) तान्येकपष्टिस-
हितानि क्रियन्ते जातानि पद् शतानि सप्तविंशत्यधिकानि
(६९७) तेषां द्वाविंशेन शतेन जागो न्हियते ब्रह्माः पञ्च पञ्चादं
शाडुद्वरन्ति सप्तदश तेषामर्द्धं ब्रह्माः सार्द्धं अष्टौ । आगतं
पञ्च ऋतवोऽतिक्रान्ताः पष्टस्य च ऋतोः प्रवर्तमानस्याष्टौ
दिवसा गताः नवमो वर्तते । तथा युगे द्वितीये दीवात्सवे
केनापि पृष्टं कियन्त ऋतवोऽतिक्रान्ताः को वा संप्रति व-
र्तते । तत्रैतावति काले पर्वाण्यतिक्रान्तानि एकाविंशत्पञ्च-
दशभिर्गुण्यते जातानि चत्वारि शतानि पञ्चपष्टाधिकानि
(४६५) भवमरात्राश्चैतावति कात्रे व्यतिक्रामत्यष्टौ ततोऽ-
ष्टौ पात्यानि शेषाणि चत्वारि शतानि सप्तपञ्चाशताधिकानि
(४५७) तानि द्विगुणक्रियन्ते जातानि नवशतानि चतुर्द-
शोत्तराणि (९१४) तथैकपष्टिप्रक्षेपे जातानि नव शतानि
पञ्चसप्तत्यधिकानि (९७५) एतेषां द्वाविंशत्यधिकशतेन भाग-
हरणं, ब्रह्माः सप्त उपरिष्ठादंशादुद्वरन्ति एकाविंशतिशतं
(१७१) तस्य द्वात्र्यां भागे हते ब्रह्माः पष्टिसार्द्धाः
सप्तानां च ऋतूनां पद्भिर्भागे हते ब्रह्म एककः ! एक उप-
रिष्ठात् तिष्ठन्ति आगतमेकसंवत्सरोऽतिक्रान्तः । एकस्य
च संवत्सरस्योपरि प्रथम ऋतुः प्रावृहनामा निर्गतो द्विती-
यस्य च पष्टिर्दिनान्यतिक्रान्तान्येकपष्टितमं वर्तते इति एव-
मन्यत्रापि भावना कार्या ।

सांप्रतममूनामृतूनां नामान्याह ॥

पाउस वासारत्ता, सरओ हेमंत वसंत गिम्हो य ।

एए खड्डु ठप्पि उउ, जिणवरदिट्ठा मए सिट्ठा ॥

प्रथम ऋतुः प्रावृहनामा द्वितीया वर्षारात्रा तृतीया शरच्च-
तुर्थो हेमन्तः, पञ्चमो वसन्तः, षष्ठो ग्रीष्मः । एते परपि
ऋतवः एवं नामतो जिनवरदष्टाः सर्वज्ञदष्टा मया शिष्टाः
कथिताः । साम्प्रतमेतेषामृतूनां मध्ये क ऋतुः कस्यां त्रिथौ
समाप्तिमुपयातीति परस्य प्रश्नमाशङ्क्य तत्परिज्ञानाय
करणमाह ।

इच्छा उऊ दुगुणितो, रूवोणगुणिओ उ पव्वाणि ।

तत्सखं होइ तिही, जत्तसमत्ता उऊ तीसं ॥

यस्मिन् ऋतौ ज्ञातुमिच्छा स ऋतुः ध्रियते तत्संख्या ध्रियते
इत्यर्थः ततः स द्विगुणितः सन् रूपानः क्रियते । ततः
पुनरपि स चात्र्यां गुण्यते गुणयित्वा च प्रतिराश्ये
तद्विगुणितश्च सन् प्रवर्तते तावन्ति पर्वाणि छष्ट्यानि तस्य
च प्रतिराशि तस्यार्द्धं क्रियते । ततश्चार्धं यावत् प्रवर्तते ताव-
त्त्यस्तित्ययः प्रतिपत्तव्याः । यासु युगभाविनीस्त्रिंशदपि ऋ-
तवः समाप्ताः समाप्तिसमयस्य करणगाथाकार्यः । स-
म्प्रति करणभावना विधीयते । किञ्च प्रथम ऋतुर्ज्ञातु-
मिष्टो यया युगे कस्यां त्रिथौ प्रथमतः प्रावृहद्वक्षण ऋतुः
समाप्तिमुपयातीति । तत्र एकको ध्रियते स द्वात्र्यां गुण्यते
जाते द्वे स्वरूपानः क्रियते । जात एकक एवं स त्रयोपि वि-
गुण्यते द्वे रूपे प्रतिराश्यते तयोरर्द्धं जातमेकं रूपमागतं ।
युगादौ द्वे पर्वणि त्रितिक्रम्य प्रथमायां त्रिथौ प्रतिपादं प्रथमः
प्रावृहनामा ऋतुः समापत् । तथा द्वितीये ऋतौ ज्ञातुमि-
च्छति द्वौ स्थापितौ तथा चात्र्यां गुणने जाताश्चत्वारस्ते रूपो-
नाः क्रियन्ते । जातास्त्रयस्ते त्रयो द्विगुण्यन्ते जाताः पद् ते
प्रतिराश्यन्ते प्रतिराशीनां चार्द्धः क्रियते जातास्त्रय आगतं

युगादितः पद् पर्वाण्यतिक्रम्य तृतीयायां त्रिथौ द्वितीय ऋतुः
समाप्तिमुपागमत् । तथा तृतीये ऋतौ ज्ञातुमिच्छति त्रयो
ध्रियन्ते । द्वात्र्यां गुण्यन्ते जाताः पद् ते रूपानाः कृताः सन्तो
जाताः पञ्च ते त्रयो द्विगुण्यन्ते जाता दश ते प्रतिराशी-
नां चार्द्धं ब्रह्माः पञ्च । आगतं युगादित आरभ्य दश पर्वा-
ण्यतिक्रम्य पञ्चम्यां त्रिथौ तृतीय ऋतुः समाप्तिमियाय ।
तथा षष्ठे ऋतौ ज्ञातुमिच्छति पद् स्थाप्यन्ते । ते द्वात्र्यां
गुण्यन्ते जाता द्वादश रूपानाः सन्तो जाता एकादश ते
द्विगुण्यन्ते । जाता द्वाविंशतिः । सा प्रतिराशि तयार्धार्द्धं
क्रियते । जाता एकादश । आगतं युगादितो द्वाविंशतिपर्वा-
ण्यतिक्रम्य एकादश्यां त्रिथौ षष्ठे ऋतुः समाप्तेति । तथा
युगे नवमे ऋतौ ज्ञातुमिच्छता नव स्थाप्यन्ते ते चात्र्यां
गुण्यन्ते जाता अष्टादश ते रूपानाः क्रियन्ते । जाताः
सप्तदश ते त्रयो द्विगुण्यन्ते जाताश्चतुस्त्रिंशत् । संप्रतिराश्यते
तस्या अर्द्धं क्रियते जाताः सप्तदश आगतं युगादितश्चतुस्त्रिं-
शत्पर्वाण्यतिक्रम्य द्वितीये संवत्सरे पौषमासे शुक्लपक्षे द्विती-
यस्यां त्रिथौ नवमे ऋतुः परिसमाप्ति गच्छति । तथा त्रिंशत्तमे
ऋतौ जिज्ञासति त्रिंशद् ध्रियते सार्द्धगुण्यते जाता षष्टिः सा
रूपाना क्रियते जाता एकोनपष्टिः सा त्रयो द्वात्र्यां गुण्यते
जातमष्टादशोत्तरं शतं तत् प्रतिराश्यते तस्यार्द्धं क्रियते जाता
एकोनपष्टिः । आगतं युगादितोऽष्टादशोत्तरपर्वाण्यतिक्रम्य
एकोनपष्टितमायां त्रिथौ । किमुक्तं प्रवर्तते । पञ्चमे संवत्सरे
प्रथमे आपादमासे शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां त्रिंशत्तमे ऋतुः समा-
प्तिमुपायासीत् व्यवहारतः प्रथमापादपथ्यन्त इत्यर्थः संप्रति
वर्षाकाले शीतकाले ग्रीष्मकालेषु चतुर्मासप्रमाणेषु यस्मिन्
पर्वणि कर्ममासापेक्षया अधिको होरात्रः सूर्यर्तुपरिसमाप्तौ भवति
तत्प्रतिपादयन्माह ॥

वयस्मि उ कायत्त, अतिरत्तं सत्तम पच्चस्मि ।

वासहिमागेम्हकात्रे, चाउम्माते विहीयत्ते ॥

वर्षादिमग्रीष्मकालेषु प्रत्येकं चतुर्मासेषु चतुर्मासप्रमाणेषु
पृथक् अनिरात्रा अधिका अहोरात्रा विधीयन्ते तद्यथा एका-
द्वितीयपर्वण्यपरा सहिमपर्वणि । इयमत्र भावना । सूर्यर्तुवि-
न्तायां कर्ममासापेक्षया वर्षाकाले श्रावणादौ तृतीये पर्वणि
गते कोऽधिकोऽहोरात्रो द्वितीयः सप्तमे पर्वणि हेमन्तकालेपि
एकस्तृतीये पर्वणि द्वितीयः सप्तमे ग्रीष्मकालेपि एकस्तृतीये
पर्वणि द्वितीयः सप्तमे । अत्राह पूर्वपूर्वायमरात्रासहितमुक्तम् ।
इदानीं त्वधिकरात्रोपेतमिति किमत्र पर्वकरणमत आह ॥

उउतहियं अतिरत्तं, जुगसहियं होइ आउमरत्तं तु ।

रविसहियं अइरत्तं, सहितहियं अमरत्तं तु ॥

इह पर्वऋतुसहितं विवक्षते तदा विवक्षितं तृतीयादिकं-
वर्षाकालादिसम्बन्धि अतिरात्रमधिकरात्रम् । सूर्यर्तुपरिसमा-
प्तिचिन्तायां तस्मिन् विवक्षिते तृतीयादौ पर्वणि कर्ममासा-
पेक्षयाधिकोऽहोरात्रो प्रवर्तते । तथाहि कर्ममासस्त्रिंशतादितैः
सूर्यमासस्त्रिंशता मासद्वयात्मकश्च ऋतुः । ततः सूर्यर्तुपरिस-
माप्तौ कर्ममासापेक्षयाधिकोऽहोरात्रो प्रवर्तते । तथा युगे
चन्द्राभिवर्द्धितरूपं संवत्सरपञ्चकाले च पञ्चापि संवत्सरा-
श्चन्द्रमासापेक्षया ततो यदि पर्वयुगसहितं चन्द्रमासोपेतं
विवक्ष्यते तदा विवक्षितं पर्वतृतीयादिकं वर्षाकालादिस-
म्बन्धे अवमरात्रोपेतं प्रवर्तते कर्ममासापेक्षया तस्मिन् तृतीयादौ
पर्वणि नियमादेकोऽहोरात्रः पततीति भावः । एतदेवाह

(रविसाहयमित्यादि) रविसहितमिति रात्रं किमुक्तं
नवति । रविमासनिपाद्यमानतुचिन्तायां तस्मिन् तृतीयादौ
घर्षकाद्यादिसंवाधनि पर्यणि तत्र सूर्यतुपरिसमाप्तौ कर्म-
मासापेक्षया एककोऽधिकोऽहोरात्रः प्राप्यते इति राशिसहित-
मवमरात्रं चन्दननिपादितास्तिथीरधिष्ठय कर्ममासापेक्षया
विचक्षितं तृतीयादि पर्यहोतरात्रं नवतीत्यर्थः । सम्प्रति येषु
मासेषु सूर्यतुपरिसमाप्तिचिन्तायां पूर्वपूर्वसूर्यतुगतित्य-
पेक्षयाधिकोऽहोरात्रः परिवर्तते तान् प्रतिपादयति । आसाढ
बहुलपक्षे तथा आषाढमासे बहुलपक्षे एवं कार्तिके पौषे
फाल्गुने वैशाखे चातिरात्रं योज्यम् । पूर्वपूर्वसूर्यतुगति-
तियपेक्षया एतेषु पदसु मासेषु अधिकोऽहोरात्रो ज्ञातव्यो
न शेषेषु मासेषु । एतदेव सविशेषमाह ।

एकंतरिया मासा, निही य जाभु ता उऊ समप्यति ।

असाढाई मासा, नदवयाइ तिहि सव्वा ॥

इह सूर्यतुचिन्तायां मासा आपाढादयो रूच्यः आपाढ-
मासादारभ्य ऋतुनां प्रथमतः प्रवर्तमानत्वात् त्रयः सर्वा
अपि भाद्रपदादिषु मासेषु प्रथमादीनामृतुनां परिसमाप्तत्वा-
त् । तत्र येषु मासेषु यासु वा तिथिषु ऋतवः प्रावृणादयः
परिसमाप्नुवन्ति ते आपाढादयो मासास्तावत् त्रयो जलप-
दादिमासानुगताः सर्वा अपि एकान्तरिता चेदित्युच्यते । तथा
हि प्रथम ऋतुः भाद्रपदे मासि समाप्तिमुपैति तत एको मास-
श्च युगवृत्तणमपान्तरात्रे उक्तः । कार्तिके मासे द्वितीय ऋतुः
परिसमाप्तिमियति । एवं तृतीयः पौषमासं, चतुर्थः फाल्गुने,
पञ्चमो वैशाखे, षष्ठः आषाढे, एव शेषा अपि ऋतवः पदसु
मासेष्वेकान्तरेषु परिसमाप्तिमाप्नुवन्ति नाशेषेषु मासेषु ।
तथा प्रथम ऋतुः प्रतिपदि समाप्तिमिति द्वितीयः तृतीयस्यां,
तृतीयः पञ्चम्यां, चतुर्थः सप्तम्यां पञ्चमो नवम्यां, षष्ठः एकादश्यां,
सप्तमस्त्रयोदश्यामष्टमः पञ्चदश्याम् एते सर्वेऽपि ऋतवो
बहुलपक्षे ततो नवम ऋतुः शुक्लपक्षे द्वितीयायां, दशमश्चतुर्थ्यां
मेकादशः षष्ठ्यां, द्वादशोऽष्टम्यां, त्रयोदशो दशम्यां, चतुर्द-
शो द्वादश्यां पञ्चदशश्चतुर्दश्याम् एते सप्त ऋतवः शुक्लपक्षे ।
एते ऋतवः शुक्लपक्षे जाविनः । पञ्चदशापि ऋतवो युगस्यार्द्धे
नवन्ति । तत उक्तक्रमेणैव शेषा अपि पञ्चदश ऋतवो द्विती-
ये युगस्यार्द्धे नवन्ति । तद्यथा-पौषः ऋतुर्बहुलपक्षे प्रातप-
दि, सप्तदशः तृतीयाया-मष्टादशः पञ्चम्यामेकोनविंशति-
तमः सप्तम्यां, विंशतितमो, नवम्यां, मेकविंशतितम एका-
दश्यां, द्वाविंशतितमः त्रयोदश्यां त्रयोविंशतितमः पञ्चदश्या-
मेते पौषशादयस्त्रयोविंशतिपर्यन्ताः । अष्टौ बहुलपक्षे ऋतवः
शुक्लपक्षे द्वितीयायां चतुर्विंशतितमः पञ्चविंशतितमश्चतुर्थ्यां,
षष्ठ्यां, सप्तविंशतितमोऽष्टम्याम् आविंशति-
तमो दशम्यां, मेकोनविंशतितमो द्वादश्यां त्रिंशत्तमश्चतुर्दश्या-
मेवमेते सर्वेऽपि ऋतवो मासेष्वेकान्तरितेषु तिथिष्वपि चका-
न्तरितासु नवन्ति । सांप्रतमेतेषु ऋतुषु चन्दनवृत्तयोगं च
प्रतिपादयिषुस्तद्विषयं करणमाह ।

तिचिसया पंचहिगा, अं । अत्रो सयं च चोत्तीसं ।

एगाइ वं उत्तरगुणा, धुवरासीए स बाधव्वा ॥

त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि अंशा विजागाः किरूपच्छेदकृता
एते इत्याह च्छेदशतं चतुर्विंशं किमुक्तं भवति चतुर्विंश-
दधिकशतच्छेदेन त्रिंशदहोरात्रं तस्य सप्तानि त्रीणि शतानि

पञ्चोत्तराण्यंशानामिति अयं ध्रुवराशिर्बोध्यः । एष च
ध्रुवराशिरेकादिद्युत्तरगुण ईप्सितेन ऋतुना एकादिना त्रिंश-
त्ययन्तेनाद्युत्तरेण एकस्मादारभ्य तत ऊर्ध्वमुत्तरवृत्तेन गु-
णयतेति गुणो गुणितः कर्तव्यस्ततोऽस्मात् शोधकानि शोध-
यितव्यानीति प्रतिपादनार्थमाह ।

सत्तट्टि अह्वेत्ते, दुगतिगुणियासमेदिवह्वेत्ते ।

अट्टासीई पुस्से-सोज्जा अजिइम्मि वायाव्वा ॥

इह यत्र अर्द्धक्षेत्रं तत्र सप्तपट्टि शोध्यानि च सप्तपट्टिः
समे समक्षेत्रे द्विगुणिता सती शोध्या एकोत्तरे छे शते तत्र
शोध्ये इति ज्ञावः । इह सूर्यस्य पुष्यादीनि नक्षत्राणि शोध्यानि
चन्द्रस्याभिजिदादीनि तत्र सूर्यनक्षत्रयोगचिन्तायां पुष्ये पुष्य-
विषया अष्टाशीतिः शोध्यानि चन्दनवृत्तयोगचिन्तायामभि-
जिति चिह्नत्वारिंशत् ।

एयाणि सोहइत्ता, जं संतं तु होइ नखत्तं ।

रविसोमाणं नियमा, तीसाए उउसमत्तीसु ॥

एतानि अनन्तरोदितानि अर्धक्षेत्रद्वयक्षेत्रविषयाणि शोध-
कानि शोधयित्वा यदुक्तप्रकारेण नक्षत्रं शेषं भवति सर्वा-
त्मना शुद्धिमश्नुते तत्र क्षेत्रं रविसोमयोः सूर्यस्य चन्द्रमसश्च
नियमाद् ज्ञातव्यम् । क इत्याह त्रिंशत्यपि ऋतुसमाप्तिषु एवं
करणगायत्रयाङ्कारार्थः । सम्प्रति करणगायत्रा क्रियते तत्र
प्रथम ऋतुः कस्मिंश्चन्दनक्षत्रे समाप्तिमुपैतीति जिज्ञासायाम-
नन्तरोदितः पञ्चोत्तरत्रिंशत्प्रमाणो ध्रुवराशिर्भ्रियते स एको-
नगुणितस्तदेव नवतीति ततोऽनेन ध्रुवराशिर्जातस्तत्राभिजितो
द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा स्थिते पञ्चाद्वे शते त्रिपट्टयधिके (१६३)
ततश्चतुर्विंशतेन शतेन अचणः शुद्धः । शेषजातमेकोनत्रिंशच्छतं
(१२९) तेन च धनिष्ठा शुद्धयति तत आगतमेकोनत्रिंशं शतं
चतुर्विंशदधिकशतं जागानाम् धनिष्ठासक्तमवगाह्य चन्द्रः प्रथमे
सूर्यं समापयति । यदि द्वितीयसूर्यर्तुजिज्ञासा तदा स ध्रुव-
राशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणस्त्रिजिर्गुणयते जातानि नव
शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) तत्राभिजितो द्वाचत्वारिंशत्
शुद्धा स्थितानि शेषाण्यष्टौ शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि (७३३)
ततश्चतुर्विंशतेन शतेन अचणशुद्धिमुपगत स्थितानि शेषाणि
सप्त शतानि एकोनचत्वारिंशदधिकानि (७३९) ततोपि
चतुर्विंशतेन शतेन धनिष्ठा शुद्धा जातानि षट् शतानि पञ्चो-
त्तराणि (६०५) ततोपि सप्तपट्ट्या शतमिपक् शुद्धा स्थि-
तानि पञ्चात्पञ्च शतानि अष्टत्रिंशदधिकानि (५३७) ते-
ज्योपि चतुर्विंशतेन शतेन पूर्वजलपदा शुद्धा स्थितानि चत्वारि
शतानि चतुर्विंशतितमः (४०४) ततो चात्र्यां शतात्र्यामेको-
त्तरात्र्यामुत्तरजलपदा शुद्धा स्थिते शेषे त्रिकोनसप्ततिचतुर्विं-
शदधिकं शतं भागानामवगाह्य द्वितीयं सूर्यं चन्द्रः परिसमा-
पयात । एव शेषेऽपि ऋतुषु भावनीयम् । सम्प्रति सूर्यनक्षत्र-
योगज्ञावना क्रियते स एष पञ्चोत्तरशतप्रमाणो ध्रुवराशिः
प्रथमसूर्यर्तुजिज्ञासायामेकेन गुणयते एकेन च गुणने तावाने-
व जातस्तत्र पुष्यसत्कावष्टासीती शुद्धा स्थिते शेषे द्वे शते
सप्तदशोत्तरे (१२९) ततः सप्तपट्ट्या अष्टेषा शुद्धा स्थितं
शेषं सार्द्धशतं (१५०) ततोऽपि चतुर्विंशच्छेदेन मघा
शुद्धा स्थिताः पौषः आगतं पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रस्य पौषः
चतुर्विंशदधिकानि शतभागानवगाह्य सूर्यः प्रथमं समापय-
ति । तथा द्वितीयसूर्यर्तुजिज्ञासायां ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशत-

त्रयप्रमाणस्त्रिभिर्गुण्यते जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) ततोऽष्टाशीत्या पुन्यः शुद्धिमगमत् स्थितानि पञ्चादष्टौ शतानि सप्तविंशत्यधिकानि (८३७) तेन्यः सप्तपञ्चा अष्टेषा शुद्धा स्थितानि शेषाणि पद् शतानि षड्विंशत्यधिकानि (६३६) तेन्यश्चतुर्विंशदधिकेन शतेन पूर्वफाल्गुनी शुद्धा स्थितानि पञ्चाच्चत्वारि शतानि द्विनवत्यधिकानि (४९२) ततोऽपि चाज्यां शताज्यामेकोत्तराज्यामुत्तरफाल्गुनी शुद्धा स्थिते द्वे शते एकोनवत्यधिके (३८९) ततोऽपि चतुर्विंशतेन शतेन हस्तः शुद्धः स्थितं पञ्चात्सप्तपञ्चाशदधिकं शतं (१५७) ततोऽपि चतुर्विंशतेन शतेन चित्रा शुद्धा स्थिता पञ्चात्रयोविंशतिः आगतं स्वातस्त्रियोविंशति चतुर्विंशदधिकशतं भागानामवगाह्य सूर्यो द्वितीयं क्रतुं परिसमापयति । एवं शेषेष्वपि क्रतुषु भावनीयम् तदेवमुक्ताः सूर्यर्त्तवः ॥

संप्रति चन्द्रतुल्यप्रतिपादनार्थमाह

चत्वारि उ सयाइं वि, उत्तराइं जुगम्पि चंदस्स ।

तेसिं पि य करणविहिं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥

इह एकस्मिन् नक्षत्रपर्याये षट् क्रतवो जवन्ति यथा सूर्यस्य चन्द्रस्यापि च नक्षत्रपर्याया युगसप्तषष्टिसंख्यास्ततः सप्तषष्टिः षड्भिर्गुण्यते जातानि चत्वारि शतानि द्व्युत्तराणि यथायन्तो युग चन्द्रस्य क्रतवो भवन्ति तेषामपि चन्द्रर्त्तनां परिज्ञानाय करणविधिं यथातुपुर्व्या क्रमेण वक्ष्यामि । तत्रप्रतिज्ञातमेव निर्वाहयितुकामः प्रथमतश्चन्द्रतुल्यपरिमाणमाह चंदस्स उ परिमाणं, चत्वारि य केव्वं अहोरत्ता ।

सत्तत्तोसं अंसा, सत्तसड्डिकरणेएण ॥

चन्द्रस्य चन्द्रसंख्येयान् क्रतोः परिमाणं चत्वारः केवद्वाः परिपूर्णा अहोरात्राः सप्तषष्टिच्येदेकतेन च च्येदेन सप्तत्रिंशदंशाः । एकमुकं भवति सप्तत्रिंशत्सप्तषष्टिजागा दिनस्य तथा एकस्मिन् नक्षत्रपर्याये षट् क्रतव इति प्रागेव ज्ञावेतम् । नक्षत्रपर्यायचन्द्रविषयस्य परिमाणं सप्तविंशतिरहोरात्र एकस्य चाहोरात्रस्य एकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः तत्राहोरात्राणां षड्भिर्भागे हृते द्वाभ्यानि चत्वारि दिनानि, त्रीणि शेषाणि तिष्ठन्ति तानि सप्तषष्टिजागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते जाते द्वे शते एकोत्तरे (२०१) तत उपरितना एकविंशतिः सप्तषष्टिजागाः प्रक्षिप्यन्ते जाते च शते चाविंशे (२३९) तेषां षड्भिर्भागे हृते द्वाभ्याः सप्तत्रिंशत्सप्तषष्टिभागा इति ॥

संप्रति चन्द्रक्रतोरानयनार्थं करणमाह ॥

चंदं उउ आणयणे, पन्नरस संगुणं नियमा ।

निहि संखितं संतं, दावड्डी जागपरिहीणं ॥

चोत्तीससयानिहियं, पंचुत्तरतिसयं संजयं वि जए ।

छाहं उदसूताराहियं, सपाहे द्वाप्पा उऊ होति ॥

विवक्षितस्य चन्द्रक्रतोरानयने कर्तव्ये युगादितोऽन्यनपर्वसंख्या नमस्ति क्रान्तं तत्पञ्चदशगुणं नियमात् कर्तव्यं ततस्तिथिसंक्षिप्तमिति यास्तिथयः पर्वणामुपरि विवक्षितान् दिनान् प्रागनिष्क्रान्तास्तास्तत्र संक्षिप्यन्ते ततो द्वाषष्टिभागे द्वाषष्टिजागनिष्पन्नेऽवमरात्रे परिहीनं विधेयं तत एवंचूतं सचतुर्विंशतेन शतेनाभिहितं कर्तव्यं तदनन्तरं च पञ्चोत्तरैस्त्रिभिः शतैः संयुक्तं सत् षड्विंशदंशतैः शतैर्विजजेत विभक्ते च सति यं द्वाभ्या अङ्कास्ते क्रतवो जवन्ति ज्ञातव्याः । एष करणगा-

थात्रयाकरार्थः । संप्रति करणभावना क्रियते । कोपि पृच्छति युगादितः प्रथमे पर्वणि पञ्चम्यां कश्चन्द्रतुल्यवर्तते तत्रैकमपि पर्वे परिपूर्णमत्र नाद्याप्यतदिति युगादितो दिवसादुपोना ध्रियन्ते ते चात्र चत्वारस्ते चतुर्विंशतेन शतेन गुण्यन्ते जातानि पञ्च शतानि पद्त्रिंशदधिकानि (५३६) तत्र त्र्यह्नीणि शतानि पञ्चोत्तराणि प्रक्षिप्यन्ते जातान्यष्टौ शतान्येकचत्वारिंशदधिकानि (८४१) तेषां षड्भिः शतैर्दशोत्तरैर्भागो न्हियते द्वाभ्यः प्रथमं क्रतुः अंशा उद्धरन्ति च शते एकत्रिंशदधिके (२३९) तेषां चतुर्विंशतेन शतेन जागहरणं द्वाभ्य एकः अंशानां चतुर्विंशतेन शतेन भागे हृते यल्लभ्यते ते दिवसा ज्ञातव्याः शेषास्त्वंशा उद्धरन्ति सप्तनवतिस्तेषां टिकेनापवर्तनायां द्वाभ्याः सार्द्धा अष्टाचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागा आगतं युगादितः पञ्चम्यां प्रथमः प्रावृत्तद्वक्त्रेण क्रतुरतिक्रान्ता द्वितीयस्य एको दिवसो गतो द्वितीयस्य च सार्द्धा अष्टाचत्वारिंशत् सप्तषष्टिजागाः । तथा कोपि पृच्छति युगादितो द्वितीये पर्वणि एकादश्यां कश्चन्द्रतुल्यवर्तते तत्रैकं पर्वतिक्रान्तमिति एको ध्रियते स पञ्चदशभिर्गुण्यते जाताः पञ्चदश एकादश्यां किञ्च पृष्टमिति तस्याः पाश्चात्या दश ये दिवसास्ते प्रक्षिप्यन्ते जाता पञ्चविंशतिः सा चतुर्विंशतेन शतेन गुण्यते जातानि त्र्यह्नीशतं शतानि पञ्चाशदधिकानि (३३५०) तेषु त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि प्रक्षिप्यन्ते जातानि पद्त्रिंशत् शतानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि (३६५५) तेषां षड्भिः शतैर्दशोत्तरैर्भागो न्हियते द्वाभ्याः पञ्च अंशा अवतिष्ठन्ते पद् शतानि पञ्चोत्तराणि (६०५) तेषां चतुर्विंशतेन शतेन भागे हृते द्वाभ्याश्चत्वारो दिवसाः (४) शेषास्त्वंशा उद्धरन्ति एकोनसप्ततिः (६९) तस्या द्विकोनापवर्तनायां द्वाभ्याः सार्द्धाश्चतुर्विंशत्सप्तषष्टिभागाः आगतं पञ्च क्रतवोऽतिक्रान्ताः षष्ठस्य च क्रतोश्चत्वारो दिवसाः पञ्चमस्य च दिवसस्य सार्द्धाश्चतुश्चत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः । पञ्चमस्यस्मिन्नापि दिवसे चन्द्रतुल्यवर्तमानः ।

संप्रति चन्द्रतुल्यपरिसमाप्ति दिवसानयनाय करणमाह ।
रविधुवरासी पुव्वंच, गुणिय जयएत्तणेए णेएण ।

जं द्वाहं सो दिवसो, सोमस्स उऊ समत्तीए ।

इह यः पूर्वसूर्यतुल्यप्रतिपादने ध्रुवराशिरेभिहतः पञ्चोत्तराणि त्रीणि शतानि चतुर्विंशदंशजागाः तस्मिन् पूर्वगुणिते ईासतेन एकादिना द्व्युत्तरचतुः शततमपर्यन्तं न द्व्युत्तरचतुः एकस्मादारभ्य तत ऊर्ध्वं स्वन्तरद्व्यं प्रवर्द्धमानेन गुणितस्वकेनात्मीयेन च्येदेन चतुर्विंशदधिकशतरूपेण जक्ते सति यल्लभ्यं सोमस्य क्रतुसमाप्तौ दिवसो ज्ञातव्यः । यथा केनापि पृष्टं चन्द्रस्य क्रतुः प्रथमः कस्यां तिथौ परिसमाप्तिगत इति तत्र ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणो ध्रियते (३०५) स एकेन गुण्यते जातस्त्वाद्यनेव ध्रुवराशिस्ततः स्वकीयेन च्येदेन चतुर्विंशदधिकशतप्रमाणेन भागो न्हियते द्वाभ्यो द्वौ शेषास्तिष्ठति सप्तत्रिंशद्विकेनापवर्तना क्रियते जाताः सार्द्धा अष्टादश । आगतं युगादितो द्वौ दिवसावतिष्ठन्त्य तृतीय दिवसेऽष्टादशसु सप्तषष्टिजागेषु प्रथमश्चन्द्रतुल्यः परिसमाप्तिगच्छति द्वितीयचन्द्रतुल्यपरिसमाप्तिजिज्ञासायां स ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणस्त्रिभिर्गुण्यते जातानि पञ्चदशोत्तराणि नव शतानि (९१५) तेषां चतुर्विंशदधिकेन शतेन भागो न्हियते द्वाभ्याः पद् शेषमुद्धरति एकादशोत्तरशतं तस्य द्विके-

नापयतीनायां द्वायाः सार्द्धाः पञ्चपञ्चाशत्सप्तपष्टिभागाः
 आगतं युगादितः पदेषु दिवसेन नविक्रान्तेषु सप्तमस्य च दिव-
 सस्य सार्द्धेषु पञ्चपञ्चाशत्संख्येषु भागेषु द्वितीयश्चतुर्तुः
 परिसमाप्तिं गच्छति द्वायुत्तरचतुःशततमजिज्ञासां स ध्रुवरा-
 शिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणोऽष्टमिः शतैस्त्र्युत्तरैर्गुण्यते द्वायु-
 त्तरवृद्ध्या हि द्वायुत्तरचतुःशततमस्य ऽनुत्तराष्टशतप्रमाण एव
 राशिर्भवति । तथा हि यस्य एकस्मादध्वंक्ष्यत्तरयु द्वा राशि-
 र्हेन्यते तस्य स द्विगुणो रूपांशो भवति तथा द्विकस्य त्रीणि
 त्रिकस्य पञ्च चतुष्कस्य सप्त अत्रापि च द्वायुत्तरचतुःशत-
 तमप्रमाणस्य राशेर्द्वायुत्तरवृद्ध्या राशिश्चिन्त्यते ततोऽष्टौ
 शतानि द्वायुत्तराणि भवन्ति एवं नूतनं च राशिना गुणन
 जाते द्वे लक्षे चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि नव शतानि पञ्चदशो-
 त्तराणि (२४४९१५) तेषां चतुर्गुण्यतेन भागो न्येत
 त्रयानि यथादश शतानि सप्तविंशत्यधिकानि (१८२७)
 अंशाश्चाद्वरन्ति सप्तनवतिस्तस्या द्विकेनापयतेना द्वायाः
 सार्द्धा अष्टाचत्वारिंशत्सप्तपष्टिभागाः आगतं युगादितो ऽष्टाद-
 शेषु दिवसशतेषु सप्तविंशत्यधिकैश्चतित्रान्तेषु ततः पर-
 स्परसार्द्धेष्वष्टाचत्वारिंशत्संख्यासु सप्तपष्टिभागेषु द्वायुत्तर-
 चतुःशततमस्य चन्द्रतौः परिसमाप्तिरिति ।

सप्रति चन्द्रतुषु नक्षत्रयोगपरिज्ञानाय करणमाह ॥

सो चैव ध्रुवो रासी, गुणरासी वि य हवन्ति चैव ।

नक्षत्रं चोहाणयि, परिज्ञान पुञ्चर्णयाणि ॥

युगे चन्द्रतौर्नक्षत्रयोगपरिज्ञानाय स एव पञ्चोत्तरशतत्रयप्र-
 माणो ध्रुवराशिर्वेदितव्यः गुणराशयोऽपि गुणकारराशयोऽपि
 एकादशोत्तरवृद्ध्या त एव नयन्ति ज्ञातव्याये पूर्वमुद्दिष्टाः नक्षत्र-
 शोधनान्यपि च परिज्ञानी हि । तान्येव यानि पूर्वं भणितानि
 द्विचत्वारिंशत्प्रभृतीनि ततः पूर्वकरणं विचक्षिते चन्द्रतौ नक्ष-
 त्रयोग इति जिज्ञासायां स एव पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणो ध्रुव-
 राशिः ध्रियते (३०५) स एकेन गुण्यते एकेन गुणितः स-
 न्न स नवैवेव भवति ततो जाता द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा शेषे
 तिष्ठतो द्वे शते त्रिपञ्च्यधिकं (२६३) ततश्चतुर्गुण्यतेन शतेन
 श्रवणः शुद्धः स्थिते पञ्चादकोनत्रिंशत्तं (१२९) तस्य द्वि-
 केनापयतेना क्रियते जाताः सार्द्धाश्चतुःपष्टिभागाः आगतं
 धनिष्टायाः सार्द्धमेकेन चतुःपष्टिभागानवगाह्य चन्द्रः प्रथ-
 मं स्वक्रतुं परिसमापयति द्वितीयश्चन्द्रतुर्जिज्ञासायां स एव
 ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणस्त्रिगुण्यते जातानि नव
 शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) तत्राजिजितो द्वाचत्वा-
 रिंशत् शुद्धा स्थितानि शेषाण्यष्टौ शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि
 (७७३) ततश्चतुर्गुण्यतेन शतेन श्रवणः शुद्धमुपगतः स्थितानि
 शेषाणि सप्तशतानि एकोनचत्वारिंशदधिकानि (७३९) ततो
 पि चतुर्गुण्यतेन शतेन धनिष्टा शुद्धा जातानि पदशतानि पञ्चो-
 त्तराणि (६०५) ततोऽपि सप्तपष्ट्या शतभिपक्ष शुद्धा स्थितानि
 पञ्चात्पञ्च शतानि अष्टत्रिंशदधिकानि (५३७) एतेन्योऽपि
 चतुर्गुण्यतेन शतेन पूर्वैर्नक्षत्रा शुद्धा स्थितानि चत्वारिंशतानि
 चतुरधिकानि (४०४) तेन्योऽपि द्वाज्यां शताज्यामेकोत्तरा-
 ज्यामुत्तरमरूपदा शुद्धा स्थिते शेषे द्वे शते त्र्युतरे (२०३)
 ताज्यामपि भागानवगाह्य द्वितीयं स्वं क्रतुं चन्द्रः परिष्ठा-
 पयति । तथा ह्युत्तरचतुःशततमचन्द्रतुर्जिज्ञासायां ध्रुवराशिः
 पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणोऽष्टमिः शतैस्त्र्युत्तरैर्गुण्यते जाते द्वे

लक्षे चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि
 (२४४९१५) तत्रार्द्धक्षेत्रेषु पदेषु नक्षत्रेषु प्रत्येकं सप्तपष्टि-
 रंशाश्चर्द्धक्षेत्रेषु पदेषु नक्षत्रेषु प्रत्येकं द्वे शते एकोत्तरे अंशानां
 पञ्चदशसु नक्षत्रेषु प्रत्येकं चतुर्गुण्यतेन मिति पदसप्तपष्ट्या
 गुण्यन्ते जातानि चत्वारिंशतानि ह्युत्तराणि (४०२) तथा
 पद पञ्चोत्तरेण शतछयेन गुण्यन्ते जातानि द्वादश शतानि
 द्वाशोत्तराणि । (१२१०) एतं च त्रयोपि राशय एकत्र
 मीळ्यन्ते मीळयित्वाऽवतिष्ठन्तेऽजिजितो द्वाचत्वारिंशत् प्रक्षि-
 प्यन्त जातानि पदविंशच्छतानि पष्ट्यधिकानि (३६६०)
 एतावानेका नक्षत्रपर्यायस्तत एतत्पूर्वस्य राशेर्भागो न्हियते
 द्वायाः परिर्नक्षत्राणि पर्यायाः पञ्चादवतिष्ठन्ते पञ्चपञ्चाश-
 दधिकानि त्रयस्त्रिंशच्छतानि (३३५५) तत्राभिजितो द्वा-
 चत्वारिंशच्छुद्धाः स्थितानि शेषाणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि त्रयो-
 दशधिकानि (३३३३) तेषां त्रिभिः सहस्रैर्द्व्यशीत्यधिकैर-
 नुराधान्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि शेषे ते द्वे शते एकत्रिंशद-
 धिकं (२३१) ततः सप्तपष्ट्या ज्येष्ठा शुद्धा स्थित चतुःपष्ट्यधिकं
 पौनश्शतं (१६६४) ततोऽपि चतुर्गुण्यतेन शतेन मूलं शुद्धं
 स्थिता पञ्चात् त्रिंशत् (३०) आगतं पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य
 त्रिंशत् चतुर्गुण्यतेन शतेन भागानामवगाह्योत्तरचतुःशतत-
 मं स्वक्रतुं चन्द्रः परिसमापयति । ज्यां ०१४ पाहुं ० । चं ० प्र ० ।

उउंवर [उंवर] उ [रु] हुवर-पुं उं शम्भुं वृणोति ख-
 चम्यरः पृथो दस्य वा रुत्वम् । वाच० । दुर्गादेव्युद्धम्बरपाद-
 पतनपादपीठेऽन्तदः । २७० । उ । १ । इति उद्धम्बरशब्द-
 मध्यवर्तिनः वा बुद्ध । प्रा० । (गुह्यर) इति प्रसिद्धे बहुव्रीजके
 वृद्धाविशेषे, जी० १ प्रति० । आचा० । देहल्याम, आ० म०
 छि० । गृहबुके, गृहालयविशेषे, आचा० । ताम्रे, नपुंसके,
 कुप्येदे च । वाच० । प्रज्ञा० ।

उउंवर (उंवर) रदत्त-उद्धम्बरदत्त-पुं पादद्वीखण्डनगर-
 वास्तव्ये सागरदत्तसार्थवाहसुत । तद्वक्तव्यता यथा-पादद्वी-
 म्भुन नगरे सागरदत्तसार्थवाहसुत उद्धम्बरदत्तो नाम्नाऽभूत्
 स च पौरुषाभी रोगैरेकदाऽभिचूतो महाकष्टमनुभूय मृतः ।
 स च जन्मान्तरे धिजयपुरराजस्य कनकस्थनाम्नो धन्वन्तरिना-
 मा वय आसीत् मांसप्रियो मांसोपदेष्टा चेति कृत्वा नरक-
 तवानिति । स्या० १० वा० ।

जउ णं जेते उक्खेवो सत्तमस्स एवं खलु जंजू तेणं का-
 द्वेणं तेणं समएणं पारुलिसंने णयरे वणसंने उज्जाणे
 उंवरदत्ते यक्खे तत्थ णं पारुलिसंने णयरे सिद्धत्थ
 राया तत्थ णं पारुलिसंने णयरे सागरदत्तसत्थवाहे
 होत्था । अद्दे गंगदत्ता चारिया तस्स णं सागरदत्तस्स
 पुत्ते गंगदत्ताए चारियाए अत्तए उंवरदत्ते णामं दारए
 होत्था । अहीणं तेणं कोद्वेणं तेणं समएणं जाव परि
 सागया तेणं कोद्वेणं तेणं समएणं जगवं गोयमं तहेवए
 जेणेव पारुलिसंने णयरे तेणेव उवागच्छइ उवा-
 गच्छइत्ता पारुलिसंने णयरे पुरच्छिमेण दुवारेणं आण-
 प्विसन्ति तत्थ एं पासइ एणं पुरिसं कच्छूद्वं कोद्वियं
 दो उपरियं जगंद्वियं अरिसिद्धं कासिद्धं सासिद्धं सूय
 मुहं सूयहतं सूयपायं सियहतं गुद्वियं मभियपायं

गुद्वियं सन्मिकषणासियं रसियं य पूरणं य धिवि
 धिवित्तं वणमुहं किमिजसुयतपगद्वंतप्यरुहिरं द्वाद्वा-
 पगद्वंतकषणासं अजिकखणं २ पूयकवले य रुहिरकव
 ले य किमियकवले य वममाइ कट्टाई कट्टुणाई वीसराई
 कूवमाणं मच्छिया चमगरपहगरेण अणिज्जमाणमगं
 फुट्टहमाहमसीसं दंमं खंमवसणं खंममद्वखंमहत्थगयं
 गिहेइ देहं वल्लियाए वित्तिं कप्पेमाणे पासइइत्ता तदा
 जगवं गोयमे उच्चणियजाव अरुइ अहापज्जत्तं गिएह-
 इइत्ता पारुत्तीसंमाओ एयराओ पारुत्तिकखमइइत्ता
 जेणैव समणे जगवं तेणैव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
 जत्तपाणं पारुत्तिसेइ समणेणं अज्जसुत्ताए जाव विद्वमिव
 पसुगज्जुए अप्पाणेणं आहारमाहारेइ संजमेणं तवसा
 अप्पाणं जावेमाणे विहरइ तएणं से जगवं गोयमे
 दोच्चं पड्डखमएपारणगंमि पढमाए पोरसीए सज्जाई
 जाव पारुत्तिसंमं णयरं दाहिणिद्वेणं दुवारेणं अणुप्प-
 विस्सइ । तं चेव पुरिसं पासइ २ ता कच्छूद्वं तहेव जाव
 संजमेणं विहरइ तएणं से गोयमे तच्चं षडं तहेव जाव
 पच्चच्चिमिद्वेणं दुवारेणं अणुप्पविसमाणे तं चेव पुरिसं
 कच्छूद्वं पासइ २ ता चउत्थं षडं उत्तरेणं इमे अज्ज
 त्तियए समुप्पसे । अहो णं इमे पुरिसे पुरा पोरणाणं
 जाव एवं वयासी एवं खड्डु अहं जंते ! षडस्स जाव
 रियंते जेणैव पाड्डविसंमं णयरं तेणैव उवागच्छइ २ ता
 पारुत्तिपुरे पुरच्चिमिद्वेणं दुवारेणं अणुप्पविद्वे तत्थ एं
 एणं पुरिसं पासइ कच्छूद्वं जाव कप्पेमाणे । तंजहा अ
 हं दोच्चं षडपारणए दाहिणिद्वे दारए तहेव तच्चं षडं
 पच्चच्चिमेणं तहेव ते अहं चउत्थं षडपारणए पारुत्ति
 उत्तरदारे अणुप्पविद्वे तं चेव पुरिसं पासामि कच्छूद्वं
 जाव वित्तिं कप्पेमाणे विहरइ चित्ता मम पुव्वजवे पुच्छा
 वागरेइ । एवं खड्डु गोयमा तेणं काद्वेणं तेणं समएणं
 इहेव जंवावे २ जारेह वासे विजयपुरे णामं णयरं
 होत्था रिच्छइ तत्थ णं विजयपुरे एयरे कणगरहे णामं
 राया होत्था । तस्स एं कणगरहस्स रस्से धणंतरि-
 णामे वेज्जे होत्था अट्टंगाउवेदे पाढए तंजहा कोमार
 जिच्चं १ साद्वामे २ सद्धकहत्ते ३ कायतिगिच्छा ४
 जंगोद्वे ५ ज्ञयवेज्जे ६ रसायणे ७ जाजीकरणे ८ सिव
 हत्थे ९ सुहत्थे १० लहुहत्थे ११ तएणं धणंतरिवेज्जे
 विजयपुरे णयरं कणगरहस्स रस्से अंतरे अस्सेति च
 वड्डणं राईसर जाव सत्थवाहणं आस्सेति च वड्डणं दुव्व
 द्वाणं य गिद्व्याणं य वाहियाणं य रोगियाणं य साणा
 हाणं य अणाहाणं य समणाणं य माहणाणं य न्निक्ख
 णाणं य करोमियाणं य कप्पमियाणं य आजुराणं य

अप्पेगइयाणं मच्छमंसाइ उवदिसाइ अप्पेक्कच्चमंसाइ-
 अप्पेगाहमंसाइ अप्पेमगरमंसाइ अप्पेसुसमारमंसाइ अ-
 यमंसाइ एवं एद्वारोज्ज रुयरेमिगससयगोमंसा महिसमं
 सा अप्पेतित्तिरमंसा अप्पेवट्ठकवावककवांतड्डु रुमयूरमं
 सा अस्सेति च वड्डणं जद्वयरथद्वयरखहयरमाइणं
 मंसा अप्पाणं वीयसंमे धणंतरियवेज्जे तेहिं मच्छमंसे-
 हिय जाव मयूरमंसेहिय अस्सेति च वड्डणं जद्वयरथद्व-
 यरखहयरमंसेहि य जाव मयूरसएहि य सोद्वहि य ति-
 द्विएहिय भजिएहि य सुरं च १ आसाएमाणे ४ विहरइ
 तएणं से धणंतरी वेज्जे एए कम्मे ४ सुवहुपावं समाजि-
 णित्ता वत्तीससयाइ परमाउं पादइत्ता काद्वमासे काद्वं
 किच्चा षड्डीए पुढवीए उक्कांसं वावीसं सागरोवमाइं उव-
 वषे तएणं णरगा उवदित्ता इहेव पारुत्तिसंमं णयरं साग-
 रदत्ते सत्थवाहे गंगदत्ता चारिया जायणिद्वया वि होत्था ।
 जा जा जाया दारगा विणिधायमावज्जंति तएणं तीसं गंग-
 दत्ताए सत्थवाहिं अस्सया कयावि पुव्वरत्तादत्तकाद्व
 समयंसि कुट्टं जगारियं जागरमाणे २ अयं अज्जत्थि
 ए ४ समुप्पसे एवं खड्डु अहं सागरदत्ते एं सत्थवाहे
 णं सत्थि वड्डणं वासाइ उराद्वाइ माणुस्सगाइ जोगजो-
 गाइ जंजमाणे विहरइ णो चेव एं अहं दारगं वा दारि-
 यं वा या याजिहितं धणाउणं ताओ अम्मआयो संपुत्ता
 ओ कयत्थाओ कयपुत्ताओ कयद्वक्खणाओ सुद्वप्पेणं
 तासिं अम्मयाणं माणुस्सए जम्मजीवियफद्वे जासिं मस्सो
 णियगकुच्छिं संज्ञयगाइं यणदुच्छुद्वगाइं मम ण पर्यपि
 याति यणमूद्वक्खदेत्तजागं अतिसरमाणगइं मुच्छगाइं
 पुणो य कोमद्वकमद्वोवमेहिं हत्थेहिं गिरिहज्जण उच्छं
 गं णिवेसियाइं दिति समुद्वावए सुमहुरं पुणो मंजुद्वप्पज
 णिए अहणा अधणा अपुत्ता अकयपुत्ता एत्तो एकतरम
 विणपत्ता तं सेयं खड्डु ममं कद्वं जाव जद्वंते सागरदत्तं
 सत्थवाहं आपुच्छित्ता सुवहु पुप्फवत्थगंधमद्वद्वंकारे
 गहाय वड्डणं मिच्छणाइ णियतसयणसंबंधि परिजणर-
 हियाइं सत्थि पारुत्तिसंमाओ णयरं पड्डिणक्खमइ २
 ता वहिया जेनेव उव्वरदत्तस्स जक्खस्स जक्खवायतणे-
 तेणैव उवागच्छइ २ ता तत्थ एं उव्वरदत्तस्स जक्खस्स मह
 रिहं पुप्फवत्थं करेइ २ ता जाणुपायवड्डियाए उवाएत्तए
 जइ एं अहं देवाणुप्पिया दारगं वा दारियं वा पयामि तो
 णं अहं जावं च दायं च जायं च अक्खयणिहिं च
 अणुवेद्व सा समित्तिकद्वउववाय उवाइणित्तए एवं संपह-
 इत्ता २ कद्वं जाव जद्वंते जेणैव सागरदत्तं सत्थवाहे
 तेणैव उवागच्छइ २ ता सागरदत्तं सत्थवाहं एवं व-
 यासी एवं खड्डु अहं देवाणुप्पिया तुज्जेहिं सत्थि जाव

ए पत्ता तं इच्छामि एं तं देवाणुप्पिया तुब्जेहिं अञ्ज-
णुप्पिया जाव उवाइणित्तए तएणं से सागरदत्ते सत्थ-
वाहे गंगदत्तं जारियं एवं वयासी मणं पि णं देवाणु-
प्पियाए सत्थेव मणोरहे कहणं तुमं दारगं वा दारियं
वा पयाएज्जामि गंगदत्तं जारियं एवमट्ठं अणुजाणीइ ।
तए णं सा गंगदत्ता जारिया एय मट्ठं अञ्जणुप्पियाया
समाणी सुवहु जाव मित्तणाइं सत्थि ताओ गिहाओ
पणिणिकखमइ २ चा पाडविसंडं एयरं मज्जं मज्जेणं
णिगच्छइ २ चा जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ
२ चा पुक्खरिणीए तीरे सुवहुपुप्फगंधमद्वावकारं ठवे
इ २ चा पुक्खरिणीओ गाहेइ २ चा जलमज्जणं करेइ जल-
कीरं करेइ २ चा एहाया कयकोउयमंगद्वा उल्लपडि-
साडिया पुक्खरिणी पच्चुत्तरइ २ चा तं पुप्फु गिएहइ
२ चा जेणेव उंबरदत्तस्स जक्खस्स जक्खायतणे तेणेव
उवागच्छइ २ चा उंबरदत्तस्स जक्खस्स आलोए पणा-
मं करेइ २ चा लोमहत्थं परामुसइ २ चा उंबरदत्तं जक्खं
लोमहत्थएणं पमज्जइ २ चा दगधाराए अज्जुक्खेइ २ चा
पम्हद्वागाइल्लप्पीओ लूहेइ सेयाइं वत्याइं परिहेइ मह-
रिहं पुप्फारुहाणं वत्यारुहाणं मद्वा गंधा जुष्मारुहाणं
करेइ २ चा धूवं रुहइ २ चा जाणुपायपडिया एवं व-
यासी जइ णं अहं देवाणुप्पिया दारगं दारियं पयामि
तोणं जाव उवाइणइ २ चा जामेव दिसिं पाउब्ज्यूया
तामेव दिसिं पडिगया तएणं से धणंतरी वेज्जे ताओ
णरगाओ अणंतरं उवट्ठिता इहेव जंवूदीवे २ जारहे वा
से पारुलीसंडे एयरं गंगदत्ताए कुच्छिसि पुत्तत्ताए उव-
वस्से तएणं तीसे गंगदत्ताए जारिया तिहं मासाणं बहु
पडिपुष्माणं अयमेवारूवे दोहत्ते पाउब्ज्यूए धप्पाउणं
ताओ अम्मयाओ जाव फलं जाओणं विपुलं असणं
४ उवक्खडावेइ २ चा बहुहिं जाव मित्तपरिबुनाओ
तं विपुलं असणं ४ सुरं च ६ पुप्फ जाव गहाइ पाडवि-
संमं एयरं मज्जं मज्जेणं पणिणिकखमइ २ चा जेणेव
पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ २ चा पुक्खरिणीओ
गाहेइ २ चा एहाया जाव पायच्छित्ताओ तं विपुलं अ-
सणं ४ बहुहिं मित्तएहाइं जाव सत्थि आसाएइ ४ दो-
हलं विणेइ एवं संपेहेइ कल्लं जाव जलंते जेणेव साग-
रदत्तसत्थवाहे गंगदत्ता जारिया एयमट्ठं अणुजाणइ
तएणं सा गंगदत्तेणं सत्थवाहेणं अञ्जणुप्पियाया समाणं
विपुलं असणं ४ उक्खडावेइ तं विजलं असणं ४ सुरं
च सुवहु पुप्फं परिगिएहावेइ २ चा बहुहिं जाव एहाया
कयवसिक्कम्मा जेणेव उंबरदत्तजक्खस्स जक्खायतणे

जाव धूवं डहेइ २ चा जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवाग-
च्छइ २ चा तएणं ताओ मित्त जाव महिद्वाओ गंगदत्ता
सत्थवाहिं सव्वालंकारविज्जुसियं करेइ तं सा गंगद-
त्ताहिं मित्त अप्पेहिं बहुहिं एयरमहिद्वाहिं सत्थि तं
विपुलं असणं ४ सुरं च ६ आसाएमाणी ४ दोहलं
विणेइ २ चा जामेव दिसिं पाउब्ज्यूया तामेव दिसिं
पडिगया ते एवं सा गंगदत्ता जारिया पसत्थ दोहत्ता तं
गव्जं सुहं सुहेणं परिवसइ तएणं सा गंगदत्ता एवाहं
मासाणं जाव दारयं पयाया ठिया जाव णामे जम्हाणं
अम्हं इमे दारए उंबरदत्तस्स जक्खस्स उवाइय द्वाप्पत्ते
तं होळणं दारए उंबरदत्ते णामेणं तएणं से उंबरदत्ते
दारए पंचधाइं परिगाहिए परिवहइ तएणं तस्स उंबरद-
त्तस्स दारगस्स अप्पया कयावि सरीरगंसि जमगसम-
गमेव सोलसरोगायका पाउब्ज्यूया तंजहा खासे १ खासे
२ जाव कोढे तएणं से उंबरदत्ते दारए सोलसरोगाइं
कहिं अजिज्जूए समाणे सन्नियहत्थं जाव विहरइ एवं
खलु गोयमा उंबरदत्ते दारए पोरा पुराणाणं जाव विह-
रइ तएणं उंबरदत्ते दारए काढमासे काढं किच्चा कहिं
गाच्छिहिति कहिं उव्वज्जिहिति गोयमा उंबरदत्ते दारए
वावत्तारिं वासाइं परमाउसं पाढइ २ चा काढमासे काढं
किच्चा इमी से रयणाए ऐरइयत्ताए उव्वज्जिहिति
संसारो तहेव पुढवीए तओ हत्थिणाउरे णयेरे कुकु-
नुत्ताए पच्चायाहिंति जायामित्ते चेव गोडिद्धवहिंति
तत्थेव हत्थिणाउरे एयरं सेट्टी कुलंसि वोही सोहम्मे
महाविदेहे सिम्भिहिंति निक्खेवो सत्तगं अज्जम्भयणं
सम्मतं । वि० ७ अ० ।

पाटलिखणरुस्य नगरस्य नवखण्डे उद्याने पूज्यमाने यक्षे
च । वि० ७ अ० ।

उज्ज्व (उज्ज्व)रपणग उदुम्बरपञ्चक-न० उदुम्बरकेणोपलक्षितं
पञ्चकमुदुम्बरपञ्चकम् । वट १ पिप्पल्लो २ दुम्बर ३ प्लक्ष
४ काकोडुम्बरी ५ फलवत्तके फलविशेषपञ्चके, मशकाकारसू-
क्ष्मवहुजीवनिचित्त्वान्नर्जनीयं ततो योगशास्त्रे उदुम्बरवट-
पञ्चकाकोडुम्बरशाखिनाम् । पिप्पल्लस्य च नाश्रीयात्फलं
कृमिकुलकुलम् । १ । लोकेपि “कोपि कापि कुतोपि कस्य-
चिद्दो चेतस्यकस्माज्जनः । केनापि प्रविशत्युदुम्बरफलप्राणि-
क्रमेण कृणात् । येनास्मिन्नपि पादिते विघटिते विस्फोटिते
त्रोटिते निष्पिष्टे परिगलिते विदक्षिते निर्यान्त्यसौ वा न वा । ध०
२ अ० द्वाविंशत्यमह्ये, पञ्चा भद्रयाणीति ज० ए० श० ३३३० ।

उज्ज्व (उज्ज्व)रपुप्फु (पुफ्फु)-उदुम्बरपुष्प-न० (गूढरफूड)

उदुम्बरवृक्षकुसुमे, “उंबरपुष्पं पिव द्रुह्ये” उदुम्बरपुष्पं
ह्यलक्ष्यं जवति अतस्तनोपमानम् । भ० । ए० श० ३३ उ० ।

उज्ज्व (उज्ज्व)रवच्च-उदुम्बरवर्चस्-न० उदुम्बरफलसमा-
कीर्णं, “उंबरस्त फला जत्य किरिवमे उच्चविज्जंति तं उंबरव-
च्चं जस्यति” । नि० सू० ३ उ० ।

उज्ज (उज्ज) रीय-उज्जुम्बरीय-पुं० प्रत्युज्जुम्बरं रूपको दात-
व्य इत्येवं लक्षणे करे, “ जोयंत उज्जरीयस्स ” वृ० ३ उ० ॥

उज (ज) परियह-ऋतुपरिवर्त-पुं० ऋत्वन्तरे, आचा० १
श्रु० १ अ० १ उ० ।

उजदेवी-ऋतुदेवी-स्त्री० वसन्तग्रीष्मवर्षाशरद्धेमन्तशिशिरो-
भिधानदेवतासु, पंचा० १ वि० ।

उजवष्-ऋतुवष्- पुं० शीतकात्रे, उष्णकात्रे च । औ० । अष्टौ
मासा ऋतुवद्दसंज्ञकाः । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आ० म० ।

उजमास-ऋतुमास-पुं० ऋतुः किल लोकसूत्र्या पृथ्वोरात्रप्र-
माणो द्विमासात्मकस्तस्याहमपि मासोऽवयवः समुदायोप-
चारात् ऋतुरेवार्थात्परिपूर्णत्रिंशद्दहोरात्रप्रमाणो मासः ऋतु-
मासः । कर्ममासापरपर्याये मासनेदे, एष एव ऋतुमासः ।
कर्ममास इति वा व्यवहियते । उक्तं च “ एतो चैव उजमासो
कर्ममासो सावणमासो भस्वः ” इति । व्य० १ खं० १ उ० ।
“ उजमासो तीसदिणो, आश्विनो तीस होइ अहुं च ” ५ व्य०
प्र० १ उ० । नि० चू० ।

पंच संवच्छरियस्स एं जुगुस्स रिजमासेणं भिज्जमाणस्स
इगसिं उजमासा पसत्ता ॥

अथैकपट्टिस्थानकं तत्र पञ्चेत्यादि पञ्चजिः संवत्सरैर्निवृत्त-
मिति पञ्चसांवत्सरिकम् । तस्य णमिति वाक्यालङ्कारे युगस्य
काद्यमानविशेषस्य ऋतुमासेन चन्द्रादिमासेन मीयमानस्य
एकपट्टिः ऋतुमासाः प्रज्ञाः । इह चायं भावार्थः युगं हि
पञ्चसंवत्सराभिन्नादयति तद्यथा चन्द्रश्चन्द्राभिवर्द्धितश्चे-
ति । तत्र एकोनत्रिंशद्दहोरात्राणि चात्रिंशच्च द्विपट्टिभागा
अहोरात्रस्येत्येवं प्रमाणेन ३६ । ३१ । ६१ कृष्णप्रतिपदामा-
रभ्य पौर्णमासीनिष्ठितेन चन्द्रमासेन द्वादश मासपरिमाणश्च-
न्द्रसंवत्सरस्तस्य च प्रमाणमिदम् । त्रीणि शतान्यह्नां चतुः
पञ्चाशद्वत्तराणि द्वादश च द्विपट्टिभागा दिवस्व ३५४ । ११
६१ । तथा एकत्रिंशद्दहामेकविंशत्युत्तरं च शतं चतुर्विं-
शत्युत्तरशतं जागानां दिवसस्येत्येवंप्रमाणोऽभिवर्द्धितमास
इति । एतेन ३१ । १११ । ११४ । च मासेन द्वादशमासप्र-
माणोऽभिवर्द्धितसंवत्सरो जघाति स च प्रमाणेन त्रीणि शता-
नि अह्नां त्र्यशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्विपट्टिभागा दिव-
सस्य ३५३ । ४४ । ६१ । तदेवं त्रयाणां चन्द्रसंवत्सराणां
द्वयोश्चाभिवर्द्धितसंवत्सरयोरेकीकरणं जातानि दिनानां
त्रिंशद्वत्तराणि अष्टादश शतानि अहोरात्राणाम् १८३० ऋतु
मासश्च त्रिंशत्तहोरात्रैर्भवतीति त्रिंशत्ता जागहारे बध्ना एक-
पट्टिः ऋतुमासा इति । स० ६१ स० ।

उजय-ऋतुज-त्रि० कावोचिते, “ उजयपिंढमनिहारिसगंधिपसु ”
प्रश्न० ५ द्वा० ।

उजवच्छि-ऋतुवच्छि-स्त्री० ऋतुसंपदि, ज्ञा० ए अ० ।

उजवच्छि समत्थजायसोह-ऋतुवच्छि समस्तजातशोज-

त्रि० ऋतुवच्छिमेव सर्वर्तुककुसुमसंपदा समस्ता सर्वा सम-
स्तस्य वा जाता शोभा यस्य स तथा । सर्वर्तुषु कुसुमस-
म्पदा सामस्त्येन शोभमाने, “ उजवच्छिसमत्थजाय सोहोप
इहगंधधूयाभिरामो ” ज्ञा० ९ अ० ।

उजवास-ऋतुवर्ष-पुं० चं० स० । ऋतुवर्षकावर्षाकावयोः,
“ उजवासे पणगचउमासे ” प्रव० ५० द्वा० ।

उज [ज] संधि-ऋतुसन्धि-पुं० ऋतोः पर्यवसाने, आचा० १
श्रु० १ अ० १ उ० ।

उजसंवच्छर-ऋतुसंवत्सर-पुं० इतवो लोकप्रसिद्धा वसन्ता-
दयस्तत्प्रधानः संवत्सरः ऋतुसंवत्सरः । चन्द्र० १ पा० ।
त्रिंशद्दहोरात्रप्रमाणैर्द्वादशभिर्ऋतुमासैः श्रावणमासकर्ममास-
पर्यायैर्निष्पन्नपृथ्वोरात्रशतत्रयमाने, । स्था० ५ ग० । सावन
संवत्सरपर्याये संवत्सरनेदे, तत्त्वं च यथा ।

विसमं पवाद्भिणो परि-णमति अणुसुदेति पुष्पफलं ।

वासं ण सम्पवासइ, तमाहु संवच्छरं कम्म ॥

विषमेष वैषम्येण प्रवालं पल्लवाङ्कुरस्तद्विद्यते येषां ते प्रवा-
द्भिणो वृक्षा इति गम्यते । परिणमन्ति प्रवालवत्तावत्कणया
अवस्थया जायन्ते । अथवा प्रवाद्भिणो वृक्षाः परिणमन्ति
अङ्कुरोद्भेदाद्यवस्थां यान्ति । तथा अनृतुषु अस्वकात्रे ददति
प्रयच्छन्ति पुष्पफलं यथा चैत्रादिषु कुसुमादिदायिनोपि स्वरू-
पेण चूताः माघादिषु पुष्पादि प्रयच्छन्तीति यथा वर्षे वृष्टिमेवो न
सम्यग्वर्षति यत्रेति गम्यते तमाहुर्लक्षणतः संवत्सरं कर्मणं
यस्य स ऋतुसंवत्सरः सावनसंवत्सरश्चेति पर्यायौ । स्था०
५ ग० । जो० ॥

ता एएसिणं पंचएहं संवच्छराणं तच्च उजसंवच्छरस्स
उजमासेति स तिमुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केव-
तिए रातिंदियगेणं आहिताति वदेज्जा । ता तीसेणं राइं-
दियगेणं आहितेति वदेज्जा । ता से एं केवतिए मुहुत्तगे-
पुच्छा ता णवमुहुत्तसताइं णवमुहुत्तगेणं आहितेति वदे-
ज्जा । ता एस णं अफ्फाडुवाडसखुत्तकमा उजसंवच्छरे ता
सेणं केवतिरे राइंदियगेणं आहितेति । ता तिमि सहे
रातिंदियसते राइंदियगेणं आहिताति वदेज्जा । ता से
एं केवतिरे मुहुत्तगेणं आहिते ता दसमुहुत्तसहस्सातिं
अफ्फ य मुहुत्तसताइं मुहुत्तगेणं आहिता ॥

तृतीयं ऋतुसंवत्सरविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् । जगवानाह ।
(तातीसेणमित्यादि) ता इति पूर्ववत् त्रिंशद्वात्रिंदिनानि (३०)
रात्रिदिवात्रेण ऋतुमास आख्यात इति वदेत् । तथाहि ऋ-
तुमासयुगे एकपट्टिस्ततो युगसत्त्वानां त्रिंशद्दधिकानामहोरा-
त्राणामेकपट्ट्या भागो न्हियते बध्नाः त्रिंशद्दहोरात्राः (३०)
(तासेणमित्यादि) मुहुर्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् भगवानाह
“ ता नव मुहुत्तखयाइं ” इत्यादि । नव मुहुर्त्तशतानि मुहु-
र्त्तात्रेणाख्यात इति वदेत् । तथाहि त्रिंशद्वात्रिंदिनानि ऋतु-
मासपरिमाणमेकैकस्मिन् रात्रिदिवे त्रिंशन्मुहुर्त्तस्ततः त्रिंश-
त्त्रिंशत्ता गुण्यते नव शतानि भवन्तीति । (ता एएसिणमि-
त्यादि) प्राग्वद्भावनीयम् । चं० ११ पा० ॥

उजसुह-ऋतुसुख-त्रि० ऋतौ कावचिशेषे सुखः सुखहेतुः-
ऋतुसुखः । कावोचितसुखप्रदे, “ उजसुहसिचञ्जयसमणव-
केण ” ऋतौ कावचिशेषे सुखा सुखहेतुः ऋतुसुखा शिवा नि-
रूपक्यागया आतपवारणलक्षणा तथा समनुवचमनवच्छिन्नं
यत्तत्तथा । तेन वज्रेण । औ० ।

ऋतुसुज-पुं० कावोचिते, प्रश्न० ४ द्वा० ॥

उज-उज्ज-न० उज्जयते अट्पालपतया गृह्यते इत्युज्जः । जक्र-
पानादौ, स्था० ४ ग० । जुगुप्सनीय भैक्ष्ये, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

तत्तिकेपो तथा "अष्ठा उंजं छुविहं, दव्वे भावे य होइ ना-
यव्व । दव्वुंउणेगविहं होगरिसीणं सुणेयव्वं " व्य० द्वि० २०
उ० । (एतद्व्याख्या अष्ठायांउंजअग्निगह शब्दे) उंजमियो-
ज्जम् । अल्पाल्पगृहीते भैक्ष्ये, प्र० १६० । अज्ञातपिण्णोउंजसू-
त्रकत्वादेतत्पदस्य " उंजमिति दुमपुष्पिकाऽध्ययने, द० १३० ।
उंजजीविया-उंजजीविका-स्त्री० एषणायाम्, स्या० ४ ग०
उंजजीवियासंपण-उंजजीविकासम्पन्न-त्रि० एषणानिरते,
स्या० ४ ग० ।

उंजवित्ति-उंजवृत्ति-त्रि० कणश आदानरूपेण उंज्जेन जी-
विकावति, तत्पुत्रा नारदस्तेषामुंजवृत्त्या च भोजनम् । तद-
प्येकान्तरं ते चाऽशोकाश्रो नारदं सुतम् । आ० क० । आच०
उंजण-उंजन-न० उन्तेचने, " ण उंजिज्जा ण घट्टिज्जा, णो
णं णिन्वाचप मुणी " द० ७७ अ० ।

उंजायण-उंजायन-पुं० वाशिष्ठगोत्रे ऋषिभेदे, तत्प्रवर्तिते-
गोत्रजे च । स्या० ७ ग० ।

उंडिया-उंणिका-स्त्री० अग्निनवनगरादेर्निवेद्यमानस्य योग-
भूमियोन्यनार्यायामङ्गरसहितमुद्रायाम्, वृ० १ उ० ।

उंडी-उण्डी-स्त्री० पिण्डायाम्, ज्ञा० ३ अ० । वृ० ।

उंडेरिय-उणेरिक-न० तिलकुट्टिकया अर्चनीये स्वादिमभेदे,
यदीप्सितं लप्स्यामहे तदा तवोमेरकादि दास्यामः । स्या० ४
ग० । आ० म० छि० ।

उंडुर- (रु) उन्दर (रु) पुं०-स्त्री उन्द उरु मूपके,
आ० म० प्र० । उंडुरो वा त्रातं सुचंसुक्कं वा मुंचजो ।
नि० चू० ११ उ० ।

उंडुरक-उन्दुरक-न० देघतादि पुरतो वृषभगर्जितादिकरणे,
ग० २ अग्नि० ।

उंदर (रु) माला-उन्दुर (रु) माला-स्त्री० मूपकलजि,
उपा० १ अ० ।

उंदुरमालापरिणप्सुकपचिह्न-उन्दुरमालापरिणप्सुकृतचि-
ह्न-त्रि० उंन्दुरमालाया मूपकलजा परिणक्तं परिणतं सुवृत्तं सुपु-
रचितं चिह्नं स्वकीयलाञ्छनं येन तत्तथा तास्मिन् । उपा० १ अ० ।

उंदर-उम्बर-पुं० उमित्यव्यक्तशब्दं घृणाति वृ० अन्न-द्वारो-
र्धकाष्टे, घात्र० । देहल्याम्, २ आ० म० द्वि० । आव० ।
गन्धर्वभेदे च । वाच० ।

उंज-उम्ज-धा-न्वा-प० पूरणे, आ० म० द्वि० । विशे० ।

उकुक्कुर-उत्त स्या-आ० (उठ्ठा) स्थित्याधारादूर्ध्वपतने उद-
पकुक्कुरौ ७।४।१७ इति उत्पूर्वस्य स्याधातोः कुक्कुर इत्यादेशः ।
उकुक्कुर इति प्रुति । प्रा० ।

उक्क-उत्क-त्रि० उदगतं मनोऽस्य उद० नि० क० वाच० । उत्क-
रिठते, " अणुक्साई आपिच्छे अष्ठापसी अब्बोलुप " उच० ।

उक्कचण-उत्कञ्चन-न० शृङ्गाद्यारोपणार्थमूर्ध्वकुञ्चने, सूत्र० २
श्रु० २ अ० ॥ ॥ उत्कोचायां च । दशा० २ अ० । तच्च हीनगुणस्य
गुणोत्कर्षप्रतिपादनम् । ज्ञा० २ अ० । दीनानूर्ध्वं दण्डयतः
अ० ११ श० ११ उ० । मुग्धवञ्चनप्रवृत्तस्य समीपवर्तिविद-
ग्धरक्षणार्थं कृष्णमव्यापारतयाऽवस्थानम् । उपा० १ अ० ।
औ० । मूर्ध्वं प्रति तत्प्रतिरूपदानादिकमसद्व्यवहारं कर्तुं
प्रवृत्तस्य पार्श्ववर्तिविचक्षणभयात् कृणे यत्तदकरणमुत्कुञ्चन-

मित्यन्ये । ज्ञा० १७ अ० " उक्कं च णं वज्जातिणा " वसतेर्वान्या-
दिना कचवरनिष्काशनमिति संभाव्यते । नि० चू० ५ उ० ।
उक्कंउण-उत्कञ्चन-न० दण्डकोपरिकम्बनीनां वन्धनरूपे वस-
तिपरिकर्मणि, ग० १ अधि० ।

उक्कंउ-उत्कंउ-स्त्री० " उञ्जणो व्यञ्जनो " ७ । १ । २५ ।
इत्यनेन णकारस्यानुस्वारो वा । प्रा० । वर्गेऽन्यो वा ७।१।३० ।
इत्यनेनानुस्वारस्य णकारो वा । प्रा० । इष्टज्ञाजाय कात्वासहन-
रूपं औत्सुक्ये, २ वाच० ।

उक्कंपिय-उत्कम्पित-त्रि० चञ्चलीकृते, कटप० ।

उक्कंउण-उत्कम्बन-न० दण्डकोपरि कम्बनीनां वन्धनरूपे वस-
तिपरिकर्मणि, वृ० १ उ० । ग० । नि० चू० ।

उक्कंविय-उत्कम्बित-त्रि० वंशादिकम्ब्याजिरवर्के, आचा० १ श्रु० ।

उक्कच्छिया-औपकच्छिकी-स्त्री० कक्षायाः समपिमुपकक्षं तत्र
भवा औपकक्षिकी । अध्यात्मादित्वादिक ए प्रत्ययः । साध्यु-
पकरणभेदे, । वृ० ३ उ० । साप्येवविधा स्यूता समचतु-
रस्त्रा सार्कहस्तमाना चतुरोभागां दक्षिणपार्श्वं पृष्ठं चाच्छाद-
यति । वामस्कन्धे वामपार्श्वे च वीटकप्रतिवक्त्रा परिधीयते ।
यदुक्तम् " बाप ३ अणुकुक्षिप उरोरुहे कंठुयां असीविअओ ।
एमेव य उक्कच्छिअ सा नवरं दाहिणे पासे त्तिध० ३ अधि० ।
वेगच्छियाउपजे कंठुकमुत्कच्छियं च दादेति । संघामओ उचचरो
तत्थ द्रुहत्थाउ वसधीयदुत्ति । वृ० ३ उ० ।

उक्काटि-उत्कट्टितस्-अव्य० उत्कर्षवशेनेत्यर्थे, सू० प्र० १९ पा०

उक्कड-उत्कट-त्रि० प्रकर्षपर्यन्तवर्तिनि, प्रअ० १ द्वा० । तीव्रे,
आचा० । उरुते, कल्प० । प्रचुरे, आय० ५ अ० । कक्षपत्वे,
व्य० २ खं० २ उ० । उक्कडपुनकुम्भिज जुल्लकक्कडवियरफना
कोयकरणद्वयं । उत्कटो वञ्चवतान्येनात्वंसनीयत्वात् स्फुटो
व्यक्तप्रयत्नविहितत्वात् कुट्टितो वक्त्रस्तत्स्वरूपत्वाज्जटिः स्क-
न्धदेशे केसरिणामिवाहीनां कसरसद्भावात् कर्कशो निष्ठुरो-
वद्वत्त्वात् विकटो विस्तीर्णो यः स्फटाटोपः फणासंरम्भः
तत्करणे दक्तो यः स तथा तम् । ज० १५ श० १ उ० । स्तेकौ,
शरे च । पुं० विषमे, त्रि० सैंहीलतायां च स्त्री० । वाच० ।

उक्कडगंधविदित्त-उत्कटगन्धविदित्त-त्रि० तीव्रगन्धव्यासे, नं० ।

उक्कत्त उत्कृत्त-ति० शरीरादूरीकृतचर्मणि, " कप्पिओ फादि-
ओ त्रिणो उक्कत्तो य अणेगसो " उच० १६ अ० ।

उक्कडुग-उत्कर्तक-पुं० चौरभेदे, ये गेहाद् ग्रहणं निष्काशयन्ति
प्रअ० ३ द्वा० ।

उक्कत्तिअ-मुक्कत्ति-त्रि० धूर्तादित्वात् तंजागस्य नटः ।
उच्छिन्ने, प्रा० ।

उक्कप्प-उत्कल्प-पुं० ऊर्ध्वं कल्प उत्कल्पः उन्नमैषणोत्पादना-
शुद्धसमाचारे, । पं० भा० " उक्कप्पो उ इदार्णि, उक्कं कप्पादि
हेति ओक्कप्पो । अहं वा विच्छिन्नकप्पो, उक्कप्पो अह-
वण अवेत्तो ॥ उगमउपायणप-सणेसुणिक्को कंदमूलफले
गिहिवे पावजियासु य, ओक्कं तं चियाणाहि ॥ पागणिथंमणि
हेसणि, वेताली चैव अरुवेताली । आदानपावणेसु य, अ
एहेसु य एवमादीसु । तसपगिदियमुच्छण-संसेइमच्छणामअ
मिओगे।रोहाइ धव्वण तहव्वंज, दंरुंयेज य अगिणस्स । पा-
माणि रुक्खफलाणं, पमिमाणं देउल्लाणयूभादि । थंमणिपदम
मि ण चव्वति, हेसणिहेसेत्ति अंगाई । विदिट्ठाण य आणणि

अहव णिबुक्कावणम्मि वेताली । उट्टाविक्रण णिवातो, तक्ख-
णण सुक्खेताली । गम्भाणं आदाणं, करोति तह सारुणं च
गम्भाणं । अज्जिओगवसीकरणे, विज्जा जोगादिहि कुणति ।
विच्छिगमच्छिगममरे, मंडुक्के मच्छण तहा पक्खी । सम्मुच्छा
वेमादी, जो जोली पाहुणेणं च । पसुलहवियं जागं, आहव्व
णं संतरोहकम्मेयं । कोहादिव्वंजदंभो, थंभणिअगाणिस्स मंतेणं
एमादि अकराणिज्जं, निक्कारणे जे करोति तू निक्खू । सव्वो सो
उक्कपो, दारं पं जा० । पं चू० ॥

उक्तम-उत्क्रम- पुं० उत्-क्रम-घञ्-अवृद्धिः । पश्चादानुपूर्वी-
जवने, वि० उ अ० । विशे० । उक्तान्तौ ऊर्ध्वगतौ चा वाच० ॥
उक्तमंत-उत्क्रममाण- त्रि० ऊर्ध्वं क्रामति, “उक्तमंतसु पाणेषु”
आ० म० प्र० ।

उक्तमवोच्छिज्जमाणवंधोदया-उत्क्रमव्युच्छिद्यमानवन्धोदया-
स्त्री० उत्क्रमेण पूर्वमुदयः पश्चाद्व्युत्थित्येवं वक्रणेन व्यवच्छि-
द्यमानौ वन्धोदयौ यासां ता उत्क्रमव्यवच्छिद्यमानवन्धोदयाः ।
वन्धव्यवच्छित्तिपूर्वकोदयव्यवच्छित्तिमतीषु प्रवृत्तिषु, पं० सं० ।
उक्तमसेली-उत्क्रमशैली- स्त्री० विपरीतपरिभाषायाम्, ऊ० ।

उक्तमित्त-उपक्रान्त- त्रि० उपक्रमकारणैरुपक्रान्ते क्रीणे, “अ-
हवा उक्तमित्तमवन्ति” सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

उक्तर-उत्कर- पुं० समूहे, कल्प० । संघाते, आव० ४ अ० ।
उत्सुक्तकरे, करस्तु गवादीन् प्रतिवर्षं राजदेयं द्रव्यम् । भ०
११ श० ११ उ० । ज्ञा० । जं० ।

उक्तर-उत्करट- पुं० करटस्य सहाऽध्यायिनि, आ० म०
द्वि० । (तत्कथा वदकरण शब्दे)

उक्तरिजमाण-उत्कीर्यमाण- त्रि० तुरिकादिजिस्तकारिकया-
जिद्यमाने, आ० म० प्र० ।

उक्तयाजेय-उत्करिकाजेद- पुं० परएरवीजानामिव वीजजेदे
भ० ५ श० ४ उ० ।

उत्करिस-उत्कर्ष- पुं० उत्कर्षणे, उत्सेके, “अतसमुत्करिसत्थं”
सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उत्कल-उत्कट- त्रि० प्रकृष्टे, स्था० ५ उ० ।

उत्कल- त्रि० वृद्धिमतिः ।

पंच उक्तया पष्पत्ता तंजहा दंसुकले रज्जुकले तणुकले
देसुकले सचुकले ।

उत्कटा उत्कला वा तत्र दएण आझापराधिदएणनं वा
सैन्यं वा उत्कटः । प्रकृष्टो यस्य तेन वोत्कटो यः स दएणो-
त्कटो दएणेन वोत्कलति वृद्धिं याति यः स दएणोत्कल
इत्येवं सर्वत्र । नवरं राज्यं प्रनुता स्तेनाश्चौरा देशो मएणवं
सर्वमेतत्समुदयति । स्था० ५ उ० ।

औत्कल-उत्कलाऽजिनोऽस्य अण् औत्कलः । तद्देशानां
राजनि, वाच० फाल्गुमत्या आतारि कलिङ्गस्य सहोदरे पट्टां
वास्तव्ये, २ आचा० २ श्रु० २ अ० ११ उ० । (सज्जानिक्केपेकथा)

उत्कलियं-उत्काहिका-न० लूतापुटाएमे अएणसुक्को, कल्प०
उत्कलिया-उत्काहिका-स्त्री० दधुतरे समुदाये, औ० । ज० ।

त्रीन्द्रियजीवनेदे, (लूतेति संभाव्यते) प्रज्ञा० १ पद । जी०
ज्ञा० । बहुरौ, देवोत्काहिकादेव बहुरिः इति बहुरिपरत्वेन
उत्कलिकाशब्दस्य व्याख्यानात् स्था० ४ उ० । अन्यत्र देवोत्क

हिका तत्समवायविशेषः । स्था० ३ उ० । उत्कएणायाम्, का
मादिजातायां स्मृतौ, कोरके, हेत्वायां च । हेम० ।

उत्काहियावाय-उत्काहिकावात-पुं० वायुकायविशेषे, स्थित्वा
स्थित्वोत्काहिकाजिर्यो वाति स उत्काहिकावातः । आचा० १
श्रु० १ अ० ७ उ० । उत्कलिकाभिः प्रचुरतराजिः सस्मिथो-
यो वातः स उत्कलिकावातः । जीवा० १ प्रति० । उक्त० ॥
उक्त-उत्कर्ष-पुं० उत्कल्प्यते आत्मा दर्पाध्मातो विधीयतेऽने-
नेत्युत्कर्षः । माने, “उक्तं जलणं शूनं मज्जधं च विगिचए”
सूत्र० १ श्रु० २ अ० । ज्ञावे घञ् । प्राशस्त्ये, अतिशये, उत्कर्षा-
न्विते, उत्पाद्यकर्षणे, उद्धरणे, वाच० ।

उक्तसण-उत्कर्षण-न० उत्क्रमणे, निवर्तने, उद्गतणे प्रेरणसुक्क
सणम् । नि० चू० १८ उ० । गर्वकरणे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

उक्तस-उत्कर्षवत्-त्रि० अष्टमदस्थानानामन्यतमेनोत्सेकं कुर्व-
ति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

उक्तसमाण-अपक(र्ष)सत्-त्रि० नृसति, स्था० ५ उ० ।

उक्तसमाणी-अपक(र्ष)सन्ती-स्त्री० पङ्कपनकयोः परिहसत्याम्,
णिगंये णिगंधी सेसंसि वा पंकंसि वा पणगंसि वा उदगंसि
वा उक्तसमाणि वा । स्था० ५ उ० । वृ० ।

उक्तसार्वत-उत्कर्षयत्-त्रि० उक्तामयति, स्थानान्तरं नयति
णावं उक्तसार्वत उक्तसार्वतं वा साइज्ज उक्तसार्वत स्थव
स्थाज्जवे कारयति जवस्थानस्थवे कारयति । नि० चू० १० उ०

उक्ता-उत्का-स्त्री० उप दाहे, क नि पस्य दः । सर्वत्र बवरा-
मचन्दे ८ । २ । ७ ए इति बलुक् । प्रा० । “अनादौ शेषादे-
शयोर्द्वित्वम् । ८ २ = ए । इत्यनेन ककारस्य द्वित्वम् । प्रा० ।
चुसुव्याम्, जी० १ प्रति । सा च सरेखा प्रकाशयुक्ता उत्का
व्य० द्वि० ८ उ० । प्रव० । आव० । प्रज्ञा० । नं० । उपरि
प्रकाशमधस्तादन्धकार ईदृक् विभ्रमूक्षो दिग्दाह उत्का
आ० चू० । नि० चू० । “उक्तामहत्तरारेहा पगासकारिणी य
अहवा रेहा । विरहितो विष्फुल्लिङ्गो, पहासकरो ” आ० चू०
४ अ० । निपततो ज्योतिः पिण्डस्य रेखायुक्तस्योदकेत्याख्या ।
ओ० । ये मूलाश्रितो विबुध्य विबुध्यान्मिकणाः प्रसर्पन्ति ते
उत्का उच्यन्ते । जी० २ प्रति । उत्का गगनान्निः । दश०
४ अ० । उत्का अग्निपिण्डः । स्था० ८ उ० । उद्योतो जूमा-
वप्रतिष्ठितो गगनतलवर्ती दिग्दाह इति प्रसिद्ध उत्काऽस्था०
आव० । उक्त० । शुष्कतृणवस्त्रादिवेष्टिते (मशाल इति
प्रसिद्धे) दीपभेदे, ज्योतिषोक्ते नाङ्गत्रिकदशभेदे च । वाच० ।

उक्तामुह-उत्कामुख-पुं० अश्वकर्णनाम्नोऽन्तर्द्वीपस्य पूर्वो-
त्तरस्यां विदिशि अष्टौ योजनशतानि अतिक्रम्याप्रयोजनश-
तायामधिष्कम्मे एकोनत्रिंशदधिकपञ्चविंशतियोजनशत-
परिक्रमे पद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितपरिसरे जम्बूद्वीप-
वेदिकातोऽष्टयोजनशतप्रमाणान्तरे अन्तरद्वीपे, तदास्तव्ये
मनुष्ये च । स्था० २ उ० । (अंतरदीप शब्दे वर्णक उक्तः)
उत्केत्र मुखमस्य । प्रेतभेदे, जन्तुभेदे, स्त्री० डीप् वाच० ।

उत्कारियाजेय-उत्कारिकाजेद-पुं० परएरवीजानामिन्न पुञ्ज-
जेदे, स्वरूपं च ॥

सोर्कितं उत्कारियाजेदे २ जाणंभूसया ण वा तिससिंगाण
वा मंडूसाण वा मुगासिंगाण वा माणसिंगाण वा एर-
रवीयाण वा फुमिया उत्कारियाए जवति सेत्तं उत्कारि-
याजेदे । प्रज्ञा० ११ पद । स्था० ।

उक्ताद्वय-उत्काद्विक-न० उर्ध्वं काशात्पठ्यते इत्युत्काद्विकम् ।
दशवैकाद्विकादीनि । स्या० । काशवेला (पञ्चविधस्वाध्यायिक)
मात्रवर्ज्यशेषकाद्यानियमेन पठ्यमाने श्रुतविशेषे, अनु० । पा० ।
“ जं पुण काशवेलावजं पठिज्जं तं उक्ताद्वियंति नं० । ”
सैकितं उक्ताद्विञ्च उक्ताद्विञ्च अणैगविहं पम्पुत्ता तंजहा
दसवेयाद्वियं कप्पिया कप्पियं चुल्लकप्पमुयं महाकप्पमुयं
उववाइयं रायपसेणियं जीवाजिगमो पम्पवणा महापम्प-
वणा पमायप्पमायं नंदी आणुआगदाराइं देविंदत्थओ
तंदुल्लवेयाद्वियं चंदाविज्जयं सूरपप्पत्ति पोरिसिंमंरुं
मंरुल्लप्पवेसो विज्जान्णविणिच्चिओ गणिज्जिजा जा
एविवत्ती मरणविवत्ती आयविसोदी वियरागमुयं संवेह-
णामुयं विहारकप्पो चरणविही आउरपक्कत्ताणं महा-
प्रक्कत्ताणं एवमाइं सेत्तं उक्ताद्वियं । नं० । पा० । अनु०
आ० म० द्वि० ।

उक्ताद्वय-उल्कापात-पुं० ६ त० । उल्का आकाशजातस्यापात
उल्कापातः । स्या० । व्योम्नि सम्मूर्च्छितज्वलनपतनरूपे शोक-
प्रसिद्धे स्याद्विपरिणामिकेऽर्थे, अनु० । जी० । सरेस्वे सोद्योते
वा तारकस्यैव पतिः, म० ३ श० ६ उ० । उल्कापातादिदोषाश्च
श्यायव्यादिमाफुत्तेषु जवन्तः शस्त्रान्निशुत्पीमानिधायिनो
भवन्ति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उक्तास-उत्कास-पुं० अभिमानात्स्वकीयसमुद्भादेः प्रकाशन-
रूपे मोहनीयकर्मभेदे, ज० १२ श० ५ उ० ।

उक्तासद्वस्म-उल्कासद्वस्म-न० अग्निपिपरुसहस्रे, स्या० उ० ।

उक्कि (क) दृ उत्कुष्ट-त्रि० कृपि विवेक्षने इत्यस्य धातो-
र्ण्यस्य निष्ठातस्येदं रूपम् । उत्-कृ-कृ-कृ-कृ-कृ-कृ-कृ-कृ-कृ-कृ-
पदी ८ । १ । २८ इति ऋत इत्यम् । पा० । आप्ये तु “तदा सं-
वरमुकद्वंति” प्राकृतशैल्या उत्कुष्टम् । दश० ४ अ० । प्रधाने,
“ धम्मो संगममुकद्वंतिं संजमे तवो ” । दश० १ अ० ।
भ० । प्रधाने, जी० ३ प्रति० । प्रव० । कर्पणयुक्ते क्षेत्रादौ च ।
वाच० । उन्मृत्कृष्टे, कृष्टं कर्पणं लज्जग्रहाणायाः कर्पणम्
जं ३ वज्र० । उत्कर्षवति, वि० ३ अ० । हर्षवशाज्जयमाने
उत्कर्षे, आ० म० प्र० । कल्प० । गेहयवष्टिउसेदिय, सोराट्टि
पिट्टुककसकप य । उक्किडुमसंसट्ट, संसेठ वेव बोधवे ”
उत्कुष्टशब्देन कादिज्ञातावुवपुपफलादीनां शस्त्रहतानि श-
स्त्रक्षरानि भण्यन्ते । दश० १ अ० ।

उक्किट्टवामग-उत्कुष्टवर्णक-पुं० प्रधानचन्दनके, उक्किट्टवण-
गोपरि, समवसरणाविवरूपस्स ” पंचा० २ विव० ।

उक्किडुसंकिट्टेस-उत्कुष्टसंवेदेश-पुं० इह सर्वोत्कुष्टस्थिति-
जनकानि चरमपङ्क्तिनि दशितानि यानि स्थिति बन्धाध्यवसा-
यस्थानानि तेषां मध्ये यच्चरममध्यवसायस्थानं तदुत्कुष्टस-
ङ्गेश उच्यते । अथवा चरमस्थितिक्रमवसायस्थान-
सङ्गेश उच्यते । इति परिजापिते ऽर्थे, कर्म० ।

उक्किट्टसरीर-उत्कुष्टशरीर-त्रि० उत्कर्षवच्चरीरे, “ उक्किट्टे
उक्किट्टसरीरे जविस्सइ ” वि० ९ अ० । आ० म० ।

उक्किट्टा-उत्कुष्टा-स्त्री० प्रशस्तायां गतौ, जी० ३ प्रति० । मनोह-
रायां गतौ, कल्प० । “ उक्किट्टाए तुरियाए चंमाए चवत्ताए जय-
णाए उरुयाए दिव्वाए देवगईए ” राय० ।

उक्किट्टि-उत्कुष्टि-स्त्री० हर्षविशेषप्रेरिते ध्वनिविशेषे, आ०
म० द्वि० । आनन्दमहाध्वनौ, श्रौ० । वि० । वकारपूर्वके कद-
कवे, अत्र चतुर्थप्रायश्चित्तेन श्रुतिः । जीत० ।

उक्किष्ठा-उत्कीर्णा-त्रि० उत्तं कृ क-नष्टे, आ० चू० २ अ० । अ-
तीव व्यक्ते, प्रज्ञा० । शिवादिषु उत्कीर्यकृते नामकादिरूपे
पदभेदे, दश० २ अ० । उद-कृ-कर्तरि श उल्लिखिते, कृत-
वेधे, उर्ध्वक्षिप्ते लिखिते च । वाच० ।

उक्किष्ठांतर-उत्कीर्णान्तर-त्रि० ६ व० अतीव व्यक्तान्तरे, प्रज्ञा० ।
जी० । उक्किष्ठांतरविश्रगंजीरखायफविहा (असुरकुमा-
रावासाः) उत्कीर्णमुच्यते पाद्वीरूपं कृतमन्तरात् ययो-
स्ते उत्कीर्णान्तरे ते विपुलगम्भीरे स्वातपरिखे येषां तानि उत्की-
र्णान्तरविपुलगम्भीरस्वातमध उपरि च समम्परिखा उपरि वि-
शावा अधः संकुचिता तयोरन्तरेषु पाद्वी अस्तीति भावः । स० ।

उक्किचण-उत्कीर्तन-न० उत्तं कृतं व्युद् संशब्दने, विशेष० । आ-
व० । आ० म० द्वि० । व्य० । अनु० । नत्वा जिनं प्रवक्ष्यामि
पर्यायोत्कीर्तनं मुदा० छ० । देवनामादेरुक्तेः कीर्तने च । वाच०

उक्किचणाणुपुव्वी-उत्कीर्तनानुपूर्वी-स्त्री० उत्कीर्तनं संशब्द-
मभिधानोच्चारणं तस्यानुपूर्वं अनुपरिपाटिः । आनुपूर्वभेदे,
अनु० ॥

उक्किचित्तिय-उत्कीर्तित-त्रि० कथिते, चं० २ पाहु० ।

उक्किरिज्जमाण-उत्कीर्यमाण-त्रि० कुरिकादिनिस्त्कारिकया
भिद्यमाने, जं० १ वज्र० । कोट्टपुराण वा उक्किरिज्जमाणा ण
व विक्किरिज्जमाणाण वा । आ० म० प्र० । जी० ॥

उक्कीरमाण-उत्कीरित-त्रि० वेधनकेन विकिरति, लेखन्यादिना
सृष्टं कुर्याण, तं च केह उक्कीरमाणं पासित्ता वपज्जा किं जवं
उक्कीरसि, अनु० । कर्म० ॥

उक्कुजिय-उत्कुजित-न० उत्त-कृ-ज-ज-ज-ज-ज-ज-ज-ज-ज-ज-ज-
करणे, उवरिदुत्ति करणं उक्कुजियं । नि० चू० । कर्तरि क्तः
कृताव्यक्तमहाध्वनौ, प्रश्न० १ द्वा० ॥

उत्कुञ्ज्य-अव्य० ऊर्ध्वं कायमुन्नम्य ततः कुञ्जीचूयेत्यर्थे,
“ असंजप जिक्खु पमियाए उक्कुजिया आवउक्कुजिया ” आचा०
२ श्रु० १ अ० ९ उ० ।

उक्कुट्ट-उत्कुट्ट-न० पीलुपर्यङ्कादेरुद्वलचूर्णिते आर्द्रपर्णचू-
र्णा आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० । सचित्तवणस्स ३ चुष्णा
उक्कुट्टो भणइ । नि० चू० ४ उ० । उक्कुट्टो णाम सचित्तवणस्स
इपत्तकुरुफत्ताणि वा सक्खवे सुज्जति । नि० चू० १ उ० ।

उक्कुडुग-उत्कुडुक-न० यथास्थानमनवस्थिते, जं० २ वज्र० ।
यथास्थानमनिविष्टे, ज० ९ श० ६ उ० । आसने, पुताल्लगने
ज्ञा० १ अ० । भूमावन्यस्तपुततयोपविष्टे, प्रव० ६९ द्वा०
पंचा० । “ आगम्मुक्कुडुओ संतो पुच्छेजा यंजविउओ ” गुरोः
समीपमागत्य उत्कुट्कोन्मुक्तासनः कारणतः पादपुञ्जना-
दिस्थः सन् शान्तो वा । उक्त० १ अ० । आ० म० । यथा कुकु-
मिया पादं पसारी तु बहं चेव । जटिति एवं साहु जाहे परि-
ततो ताहे चूमि अच्चिंवेतो पसारेंति बहं वा उट्ठंत संथारप-
हए उव्वेति । आ० चू० ४ अ० । “ उक्कने वा जाव पत्तावे वा तस्स
वामे संवसेज्जा तस्स अत्ताजे उक्कुडुए वाणे सज्जिए व
विहरेज्जा उट्ठा उग्गहपज्जिमा ” आचा० २ श्रु० २ अ० २ उ०
जिनकल्पं प्रतिपन्नः पुनर्नियमादुत्कुटुकः । वृ० १ उ० ।

उक्कुडुया-उत्कुडुका-स्त्री० आसनाग्रमपुतः पादाभ्यामवस्थितः
उत्कुडुकस्तस्य या सा उत्कुडुका । निषद्याभेदे, स्या० ५ ग०
आ० म० द्वि० ।

उक्कुडुयासण-उत्कुडुकासन-न० पीगदौ पुतालगनेनोपवेशने,
स्या० ५ ग० वृ० ।

उक्कुडुयासणिय-उत्कुडुकासनिक-पुं० उत्कुडुकासनं पीगदौ
पुतालगनेनोपवेशनरूपमभिग्रहतो यस्यास्ति स उत्कुडुका-
सनिकः । उत्कुडुकासनेनैवोपवेशामीत्यभिग्रहधारिणि साधौ
उत्कुडुकासनिकत्वमन्यनुज्ञातं तीर्थकृता कायक्लेशाख्यतपो-
भेदे पयः । स्या० ५ ग० ।

उक्कुडु-उत्कुडु-पुं० इष्टकाकाष्ठादिराशिरूपेऽयं कचवरपुञ्जो,
“ त्रिनीह पञ्चवाया तणपुंजपत्राशुम्भउक्कुडुके ” वृ० १
उ० । आ० म० द्वि० ।

उक्कुस-गम-धा० गतौ, ज्वादि-“ गमेरइ अइच्छाणु वज्जाव-
सज्जोक्कुसे० ८ । ४ । ६१ इति सूत्रेण गमधातोरुक्कुसादेशः
उक्कुसइ गच्छति । प्रा० ।

उक्केर-उत्केर-पुं० उप्पको उप्पीवो उक्केरो पहयरोगणो पयरो
प्रा० को० । उत्पीरुने, उत्कारिकाभेदेन जिज्ञे, “ दुंदुभिसमा-
रोहे भेप उक्कारिया य उक्केरे ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० उ०

उक्कोरुजंग-उत्कोटजङ्ग-पुं० खोटभङ्गशब्दाथे, “ खोरुभंगो च्ति
वा एगठं ” व्य० प्र० १ उ० ।

उक्कोमा-उत्कोटा-स्त्री० उत्कोटायां वञ्चयाम्, औप० । ज्ञा० ।
“ उक्कोमाहि य पराजवोहि य दिजोहि य ’ वि० १ अ० ।

उक्कोमाञ्चण-उत्कोटाञ्चण-परायण-उत्कोटाञ्चण-परायण-
परायण-त्रि० उत्कोटाञ्चणोऽद्रव्यवहुत्वतरत्वादिभिन्नोक्तं
प्रतीतजदयोः पार्श्वत् गुप्तिगतनरसमीपादुन्मार्गं याचनं
तत्परायणस्तजिष्ठाः । चौर्यविशेषतत्परेषु, “ उक्कोमाञ्चण-
पास मगगणपरायणेह गोमिमगजंरहि ” प्रश्न० ३ छा० ।

उक्कोमिय-उत्कोटिक-त्रि० उत्कोटा उत्कोचा वञ्चत्यर्थः । तथा
यं व्यवहारन्ति औत्कोटिकाः । वञ्चया ऽसद्व्यवहारिषु,
औ० । ज्ञा० ।

उक्कोया-उत्कोचा-स्त्री० वञ्चयाम्, मूर्खं प्रति तत्प्रतिरूप-
दानादिकमसद्व्यवहारं कर्तुं प्रवृत्तस्य पार्श्ववर्तिविचक्षण-
जयात् विचक्षेण यत्तदकरणम् । ज्ञा० १८ अ० ।

उक्कोस-उत्कर्ष-पुं० उत्कृष्यत इत्युत्कर्षः । उत्कृष्टे, “ एसा खडु
गुरुजत्ती उक्कोसो एसवाण धम्मो उ ” पञ्चा २ विव० । चं
प्रव० । गुणाभिमाने, स्या० ४ ग० । सूत्र० । आत्मनः परस्य
या मानात्क्रियोत्कृष्टाकरणे, प्र० ११ श० ५ उ० । तत्स्वरूपे
मोहनीयकर्मणि, । स० ५२ स० । प्रकर्षे, तद्योगात्कर्षतीति
वा व्युत्पत्तेः । उत्कृष्टे, “ तत्रो वियरुदत्तीओ पन्निगाहित्त
नंजइ उक्कोसा मज्झिमा जहसा ” स्या० ३ ग०

उत्कृष्ट-त्रि० उत्तं कृष्टं क केनाप्युष्णादयः ८ । ४ । ५६
इति उत्पूर्वस्य कृष्टधातोः कसहितस्य उक्कोसादेशः । उत्कर्ष-
वति, प्रा० ।

उत्क्रोश-पुं० कुरे, प्रश्न० १ द्वा० । उच्चैः क्रान्दिनि, त्रि० । ततः
चतुर्थ्याम् उत्करा उत्क्रोशीयः तत्सन्निहिते देशादौ, वाच०

उक्कोसंत-उत्क्रोशात्-त्रि० क्रन्दति, प्रश्न० १ द्वा० ।

उक्कोसग-उत्कर्षक-पुं० उत्कर्षतीत्युत्कर्षः । उत्कर्ष एवात्क-

र्षकः “ उत्कृष्टे, तताणं च उत्तमकठपत्ते उक्कोसप अट्टारसमु-
हत्ते दिवसे भवइ ” चं० १ पाहु० । सू० प्र० । आव० ।

उक्कोसट्टिइय-उत्कर्षस्थितिक-पुं० उत्कर्षा उत्कर्षवत्संख्या-
समयापेक्षया स्थितिर्येषां ते तथा । तेषामसंख्यातसमय-
स्थितिकानामित्यर्थः । तेषु, स्या० ११ ग० ।

उक्कोसपएसिय-उत्कर्षप्रदेशिक-पुं० उत्कर्षन्तीत्युत्कर्षाः उत्क-
र्षवन्तः उत्कृष्टसंख्याः परमान्ताः प्रदेशा अणवस्ते सन्ति
येषान्ते उत्कर्षप्रदेशिकाः । तेषु, स्या० १ ग० ।

उक्कोसपद-उत्कृष्टपद-न० उत्कृष्टत्वे, “ उक्कोसपदे अट्ट अरि-
हन्ता ” उत्कृष्टतोऽप्यवर्हन्तो भवन्ति स्या० ८ ग० ।

उक्कोसमयपत्त-उत्कर्षमदप्राप्त-त्रि० उत्कर्षेण मदं प्राप्त उत्क-
र्षमदप्राप्तः । उत्कर्षतो मत्ते, जी० ३ प्रति० ।

उक्कोसिय-उत्क्रोशिक-पुं० गोत्रविशेषप्रवर्तके अपिभेदे,
“ धेरस्स णं अज्जवरसेणस्स उक्कोसियगोत्तस्स ” कल्प० ।

उक्कोसिया-उत्कर्षिका-स्त्री० उत्कर्षवत्याम्, पञ्चा० ८ विव० ।
उत्कृष्टायाम्, सू० प्र० १ पाहु० ।

उक्ख-उद्ध-पुं० सम्यग्धे, न० । आ० म० प्र० । परिधानवस्त्र
स्यैकदेशे, आह ध निशीयचूर्णिं कृतं । परिधानवत्यस्स अग्नि-
तरज्जुणाप उवर्रिकसेणाभिहेठा उयस्सो भणइ एस संयतीनां
भवति वृ० १ उ० । नि० चू० । अयसंस्कारि, सित्ते, वाच० ।

उक्ख (कखा) अ-उत्त्वात-न० उत्-खन् क. आत्वम् । वा
यव्योः स्वातादावातः ८ । १ । ६९ इत्यनेनादेरकारस्यात्वावि-
कल्पः । ऊर्ध्वमवदीर्णे, प्रा० ।

उक्खंज-उत्तमज-पुं० उत्-स्तमज-घञ् उत्प्रावल्पेन स्तम्भने, संया० ।

उक्खंजिय-उत्तमजिक-त्रि० उत्तं प्रावल्पेन स्तम्भनमुत्तमजः

उत्तमज एव उत्तमजिकः स्वार्थे ङ्कण प्रत्ययः । अवष्टम्भनकेः
प्रतिस्तम्भनवहकादौ, उत्तमज्यते स्थिरीक्रियते जीवो मुक्ति-
कारणेषु यनेति पर्यन्ताराधने, “ भणकरिसरस जणिञ्जा संयारा
केरिसे वओ गासे ” संथा० ।

उक्खरुमरु-दशी-पुनः पुनः शब्दार्थे, उत्तं “ चउयस्समं मरुत्ति
वा जुज्जो जुज्जोत्तिवा पुणो पुणोत्ति वा एगट्ठं ” व्य० द्वि० १ उ० ।

उक्खगण-उत्खनन-न० उत्पाटनं, प्रश्न० १ द्वा० ।

उक्खणिऊण-उत्खाय-अव्य० उत्खन्-ल्यप् उः पाठ्येत्यर्थे,
अप्पणो अच्ची जल्लीए उयस्सठ्ठिण सिवगरस्स द्वापत्ति”
नि० चू० १ उ० ।

उक्खज्जपिय-उत्तवर्ज्य-अव्य० कएक्यनं कृत्वेत्यर्थे, आचा०
२ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

उक्खज्जग-उद्धरद-न० (ओखदी) इति प्राप्तिर्के कएरुगो-
पकारिणि गृहोपकरणे, “ को संयमो चमेहाए सुथुंक्खज्जगं
च खारं गावणं च ” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।

उक्खद्विया-उत्खद्विका-स्त्री० स्वाव्याम्, उक्खद्विया याद्री जा
साधुणिमित्तं सा अहाकम्मिया ” नि० चू० १ उ० ।

उक्खवित्तु-उत्क्षिप्य-अव्य० उत्तं क्षिप् ल्यप् उर्ध्वं ऽश्निवेत्यर्थे, तं
उक्खवित्तु न णिवसेवे आसस्सउद्धए ” दश० ५ अ० ।

उक्खा-ऊखा-स्त्री० स्वाव्याम्, पि० । एगाओ उक्खातो प-
रिण सिज्जमाणे पहाए एकस्मात्पिठरकात् गृहीत्या कुरादि-
कम् आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० ।

उक्खित-उत्कृष्ट-त्रि० सिक्के, “चंदणोक्षितसगा य सरिरे” सूत्र.

१. ५० २. ५० ।

उत्तिष्ठत्त्रि० उत्त० क्षिप्-क्त ऊर्ध्वमाकाशे क्षिप्ते, ज्ञा० १० अ० ।

जज्ञाडुद्धृते, ज्ञा० ११ अ० । उत्पाटितं, आच० १ अ० । प्रयमतः समारज्यमाणे गेयजेदे, रा० । ज० । उत्पाटितं च धुस्तरे पुं० वाच० ।

उक्खितचक्षणसा-उत्कृष्टकर्णनाम-त्रि० य० उत्पाटितकर्ण नासिकं, वि० १ अ० ।

उक्खितचरग-उत्कृष्टचरक-पुं० स्वप्रयोजनाय पाकभाजना-दुद्धृतं तदर्थमभिप्रद्विज्ञोपाच्चरितितृगवेषणाय गच्छतीत्यु-त्कृष्टचरकः । स्या० ५ उ० । दायकेन पूर्वमेव भाजनादुद्धृत स्य गवेषकः, प्रतिप्रद्विज्ञोपाधारिणि, ध० ३ अधि० । निष्का-चरकजेदे, आ० १ पं० २ ।

उक्खितत्ताय-उत्कृष्टज्ञान-न० मेघकुमारजीवेन हस्तिभवे वसमानेन यः पाद उत्कृष्टस्तेनोपशक्तं मेघकुमारचरितमु-त्कृष्टमेवोच्यते । उत्कृष्टमेव ज्ञानमुदाहरणं विवक्षितार्थ-साधनमुत्कृष्टज्ञातम् । मेघकुमारचरितरूपे ज्ञानाधर्मकयायाः प्रथमाऽध्ययनोक्तं मेघकुमारचरिते, ज्ञातजायोऽस्येवं जाय-नीयोदयादिगुणयन्तः सहन्त एव देहकष्टमुत्कृष्टैकपादो मेघकुमारजीवो हस्ती वेति । एतदर्थमभिधायकं ज्ञानाधर्म-कयायाः प्रथमेऽध्ययने च । ज्ञा० १ अ० । स० आच० । प्रश्न०

उक्खितचणिविखतचरय-उत्कृष्टनिक्षिप्तचरक-पुं० पाकभा-जनादुत्कृष्टं निक्षिप्तं तंत्रयान्यत्र च स्थाने यत्तदुत्कृष्टमनि-क्षिप्तम् । अथवा उत्कृष्टं च निक्षिप्तं च यद्यगति न तथोच्यते अनिप्रद्विज्ञोपाधारिणि निष्काचरके, आ० । सूत्र० ।

उक्खितपाणिगगण-उत्कृष्टप्रज्ञव्याकरण-त्रि० उत्कृष्टमा-नीयोऽन्विष्टानि अविस्तारिरूपाणि प्रच्छनीयान्वाद्भनाद्या-क्रियमाणान्वाच्च व्याकरणानि याभि तानि तथा । संविप्तप्रज्ञो-त्तरपु । ज० १६ शा० ५ उ० ।

उक्खितवत्पुत्रवमहि-उत्कृष्टपूर्ववमति-पुं० क० म० अस्यां यमन यूयमिति साधूनामादौ दर्शनायां वसतां, आच० १ अ० २ अ० ३ उ० ।

उक्खितजत-उत्कृष्टजत न० पूज्यजते, पूज्यभक्तमुत्कृष्ट-भक्तं पट्टभक्तमेतान्येकार्थिकानि । वृ० १ उ० ।

उक्खितवत्त्रिवेग-उत्कृष्टत्रिवेक-पुं० उत्कृष्टस्य शुष्कौदनादि-भक्तं निक्षिप्तपूर्वस्यान्नामाम्ब्रप्रत्याख्यानवतामयांगस्याव-विष्कृत्यादिद्रव्यस्य विवेको निःशेषतया पृथक्करणमुच्यते मुक्तिमविवेकः । आचामाम्ब्रादिप्रत्याचक्षाणानां भोक्तव्य-द्रव्यस्याऽकल्पनीयद्रव्येण संस्पृशे तदुच्यते रूपे प्रत्याख्या नाकारे, । “आयवित्रं पञ्चकवाह अष्टत्यणा भोगे णं सहसा-गारेणं देवात्रेवेणं उक्खितविवेगेणं” पंचा० ५ विव० । ध० । आ० चू० ।

उक्खितत्ताय-उत्कृष्टक-न० उत्त० क्षिप्-क्त-ककारात्पूर्वं दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् । प्रयमतः समारज्यमाणे गेयादौ, ज० १ चक्र० जी० । रा० । स्था० ।

उक्खितप-उत्कृष्टप-अव्य० उत्त० क्षिप् ल्यप् “ऊर्ध्वं क्षिप्वेत्यर्थे उक्खितपपादं रीपज्ञा” आच० १ शु १ अ ३ उ ।

उक्खितपमाण-उत्कृष्टपमाण-त्रि० ऊर्ध्वं क्षिप्यमाणे, (उक्खित-

पमाणेहि) प्रकीर्णैकैरुत्कृष्टपमाणैरित्यर्थः । प्रश्न० ५४ द्वा० ।

उक्खितवत्-उत्कृष्टपत्-त्रि० उत्त० क्षिप्-शतृ- । उत्कृष्टेर्गुलु गुग्गोत्थंघाल्लत्वं, उ । ४ । ४३ इत्यादिसूत्रस्य वकल्पितत्वाद् गुलुगुग्गुदयः प्रेरणे, प्रा० ।

उक्खितवणा-उत्कृष्टपणा-स्त्री० उद्घाटनायां साधूनां संघाद्वाहिः करणे, “अच्छिद्रश्रो य उक्खितवणा ” वृ० १ उ० ।

उक्खित-तुम्-धा० भेदे, तुदा० कृटा० पर. सक. सद्. (तुमेस्तो टुनुदखुनाफखुनाल्हुकणिल्लहुककलुमकोच्छूराः ८ । ४ । १६ । इति तुमरुक्खुमादेशः उक्खितुमस्तुमिति प्रा० ।

उक्खित-उत्कृष्टप पुं० उत्त० क्षिप्-घञ् उत्पाटने, श्रो० कर्तारि, अच् उत्कृष्टकारके, त्रि० वाच० प्रारम्भ वाक्ये, निर० ।

उत्कृष्टप-पुं० उपादघातेः “उक्खितो तद्वयस्स” उपा० १ अ. हस्ता उत्पाटने, (उक्खितेणं देतिणिवावि उचणाति) व्य. ३ उ० ।

उक्खितवग-उत्कृष्टव-त्रि० उद्. क्षिप् एवञ् ऊर्ध्वप्रक्षेपे, उत्कृष्ट-व्याहारके चोरे च । वाच० वंशदहादिमये मुष्टिप्राह्वदरक-गध्यभागे, वायूदीरणके वस्तुनि, भ० ए ३० ३३ उ० । ज्ञा० । प्रश्न० ८ ।

उक्खितवग-उत्कृष्टव-न० उत्त० क्षिप् ल्युद् उत्खनने, समुक्ख-रणे, सूत्र० १ अ० १ अ० । न्यायवैशेषिकप्रसिद्धे पञ्चानां कर्मणामन्यतमस्मिन्, तच्च यदूर्ध्वार्धः प्रदेशाभ्यां संयोगवि-जागकारणं कर्मान्पद्यते । यथा शरीरावयवे तत्सम्बन्धे वा मूर्तिमति मुसन्नादौ द्रव्ये ऊर्ध्वभाग्निराकाशप्रदेशाद्यैः संयो-गकरणमधोदिग्भागावच्छिन्नैश्च तैर्विजागकारणं प्रयतनवशा-द्यन्तर्कं तदुत्कृष्टपणमुच्यते । सम्म० ।

उगगणफणग-उगगणफणक-न० आर्थकप्रभृतीनां चैत्या समा-गने चम्पकपट्टादिफणकं, व्य. ४ उ० ।

उगगहिया-उगगहिता-त्रि० पञ्चम्यामनेषणायाम्, आच० १ ध्रु० १ अ. १० उ० ।

उगग-उद्-घट-धा. उद् घट-चेष्टायाम्, णि. उद् घटेकगः उ । ४ । ३३ । उपर्वस्य घटेऽर्त्यन्तस्य उग इत्यादेशः । उगग उद्घटयति । प्रा० ।

उग-पुं० उग. रक् गभ्रान्तादेशः । कृत्रियाद्वायां गृह्याया-मुत्पन्ने संकीर्णवर्णे, आच० उपद्रवकारिन्वाद्युग्रः कष्टप० । आ० म० प्रा० । आदिदेवावस्थापिते आरक्ववंशजे कृत्रियभेदे. ज्ञा० १ आ० । स्य० । आच० । वृ० । कष्टप० । अनु० । श्रो० ज० । छेष्टे, अतिवग दंरुणिस्मिन् आधरिया उगग उद्घृत्ति वृत्तं जवति नि० उ० । स्वभावत उदात्ते, ज० १० ४ उ० । प्रज्ञा० तंवे, तं० । अप्रवृत्त्ये, ज्ञा० १ अ० । रा० । चे० । संस्था । उत्कटे, उत्त० २० अ० ।

उगगुल-उगगुल-न० ६ त. आरक्किणां कुले, आच० १ अ० १ अ० २ उ० ।

उगग-उगग-अव्य० क्रमेण तत्रोद्गमनं कृत्वेत्यर्थे, ज० ५ शा० १ उ० ।

उगगंध-उगगन्ध-पुं० उग्रः गन्धः पुष्पादावस्य चम्पके, कद्-फले, अर्जकवृक्षे, लशुने, च । हिङ्गुनि, न० । उत्कटगन्धाङ्गे, त्रि० । यवान्याम्, वचायाम्, अजमादायां, च । स्त्री० टाए मेदिनी० ।

उगगतव-उग्रतपस्-त्रि० उग्रमप्रवृत्त्यं तपोऽनशनादि यस्य स तथा । रा० । वि० । ज० । तीव्रतपसि, संथा० । यदन्येन प्राकृतेन पुंसा न शक्यते चिन्तयितुमपि मनसा (तेन) विविधेन तपसां युक्ते, रा० । उ० । स्या० । ज्ञा० । नि० ।

उगतेय-उग्रतेजस्-त्रि० ६ व० । तीव्रप्रभावे, तीव्रविषे, "आसीविस उगतेयकप्पा" प्रश्न० १ सं० छा० ।

उगपव्वइय-उग्रप्रव्रजित-पुं० उग्राः सन्तः प्रव्रजिताः । दीक्षा माश्रितेषु, आदिदेवेनारक्तकत्वेन नियुक्तानां वंशजेषु, औ० ।

उगपुत्त-उग्रपुत्र-पुं० ६ त. उग्राणां पुत्राः । उग्राणां कुमारेषु, कत्रियजातिविशेषेषु, सूत्र० २ अ० १३ अ० भ० ॥

उगपुरिस-उग्रपुरुष-पुं० उग्रपुरुषविशेषे, स्था० । (व्याख्या पुरिसशब्दे-)

उगम-उग्रम-पुं० उद्गमनमुग्रमः पिएरुदेः प्रभवे,

तद्युगमोपसृई, पञ्चओ एमादि होंति एगट्टा ।

सो पिरस्सिह पगओ, तस्स य दोसा इमे होंति ॥

तत्रेत्युग्रमोत्पादनैपणास्तु मध्ये उद्गमनमुग्रमः । प्रसवनं प्रसूतिः । प्रभवन्नं प्रभवः (एमादृत्ति) एवमादयः आदिशब्दादुद्गवादिपरिग्रहः प्रवन्ति स्युरेकार्याः । अनन्याभिधेयाः शब्दा इति गम्यम् (सोत्ति) स चोद्गमः सचेतनाचतनमि-अक्षिपदादिछव्यविषयत्वेन बहुविषयोपि सन्नपिएरुस्य नैद्व्य-स्याधिकृतः प्रस्तुतः । इह पिएरुाधिकारे दोपा दूपाणि तस्य पिएरुोद्गमस्य इमे वद्व्यमाणा प्रवन्ति वर्तन्ते । ये हि साध्वर्थं पाकस्थापनप्रकाशनादयो भक्तादिवस्तुनो भक्तस्थापित-त्वप्रकटत्वादिरूपेण भवनवृक्षणमुग्रमं दूययन्ति ते उद्गमदोपा इति गाथार्थः । पंचा० १३ वि० । तत्र प्रथमत उद्गमस्य एकार्थिकानि नामानि नामादिकांश्च भेदान् प्रतिपादयति ॥

उगम उगोवण मगणाय एगट्टियाणि एयाणि ।

नामं उवणा दविए जायम्मि य उगमोहोइ ॥

उद्गम उद्गोपना मार्गणा च एकार्थिकान्येतानि नामानि स च उद्गमइच्छतुर्द्धा भवति तद्यथा (नामंति) नामोद्गमः यत् उद्गम इति नाम अथवा जीवस्य अजीवस्य वा यदुद्गम इति नाम स नामनामवतारेभेदोपचारात् । यद्वा नाम्ना उद्गमो नामोद्गम इति व्युत्पत्तेर्नामोद्गमः । स्थापनोद्गम उद्गमः स्थाप्यमानो छव्ये छव्यविषयो ज्ञावेज्ञाव विषयः । तत्र छव्योद्गमो द्विधा आगतो नो आगततश्च । नो आगततोपि त्रिधा । इशरीर ज्ञव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तभेदात् । तत्र आगततो नो आगततश्च इशरीरज्ञव्यशरीररूपौ छव्यगवेषणावत् ज्ञावनीयौ । इशरीर-रभव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु छव्योद्गमम् ॥

तथा नो आगततो भावाद्भवं च प्रतिपादयति ॥

दव्वम्मि वड्डुगई, जावे तिविहोगमो मुण्येयव्वो ॥

दंशणनाणचरित्तं, चरितुगमणेत्थ अहिगारो ॥ ८३ ॥

छव्ये छव्यविषये उद्गमो वड्डुकादौ वड्डुकादिविषयो वड्डुका-देः संवन्धी वेदितव्यः । अत्रादिशब्दाज्ज्योतिरादिपरिग्रहः । तथा ज्ञावे ज्ञावविषये त्रिविधाप्रकारो ज्ञातव्यः । तद्यथा, दर्शने दर्शनविषयो ज्ञाने ज्ञानविषयश्चात्रिं चारित्रविषयः । अत्र तु चारित्रोद्गमेनाधिकारप्रयोजनम् चारित्रस्य प्रधानमो-क्ताङ्गत्वात् । तथाहि ज्ञानदर्शने सती अपि न चारित्रमन्तरेण कर्मप्रज्ञापगमाय प्रभवतः श्रेणिकादौ तथोपश्रज्जात् चारित्र

पुनरवश्यं ज्ञानदर्शनाविनाभाविस्वरूपेणापि वाजिनवक्त्रमो-पादाननिषेधपूर्वोपाजितकर्मोपगमकरणस्वरूपम् ततस्तत्प्रधानमोक्षस्याङ्गं तत्प्रधानानुयायिन्यश्च प्रेक्षावतां प्रवृत्तयः । ततोत्र चारित्रोद्गमेन प्रयोजनम् । वरूकुकादेस्त्यत्रादिशब्देन वृद्धं ज्योतिरुद्गमादिरूपं छव्योद्गमं विवरीतुमाह ॥

जोइसतणोमहीणं, मेहरिणकराणमुगमो दव्वे ।

सो पुण जत्तो य जया, जहा य दव्वुगमो दव्वो ॥ ८३ ॥

ज्योतिषां चन्द्रसूर्यादीनां तृणानां दर्भाणामौषधीनां शाक्यादीनां जीमूतानां ऋणस्य उत्तमर्षा यदा तद्व्यस्य करणां राजदेयभागानाम् । उपवृक्षाणामेतत् । अन्येषामपि छव्याणां य उद्गमः स छव्यसंवन्धी वेदितव्यः । स पुनर्छव्योद्गमो यतो यस्मात्सकाशात्स यदा यस्मिन् काले यथा च येन प्रकारेण प्रवति तथा वाच्यः । तत्र ज्योतिषां मेधानां च आकाशदेशात् तृणानामौषधीनां च भूमेर्ऋणस्य व्यवहारादेः करणां नृपति-नियुक्तपुरुषादेः तथा यदि ज्योतिषां मध्ये सूर्यस्य प्रभाते शे-पाणां तु कस्यापि कस्यांचिद्वेद्यायां तृणादीनां प्रायः श्रावणादौ तथा यथेति ज्योतिषां मेधानां चाकाशे प्रसरणेन तृणानामौ-षधीनां च जूर्मा स्फोटयित्वा ऊर्ध्वं निस्सरणेन ऋणस्य पञ्च-कंशतादिवर्द्धनरूपेण करणां प्रतिवर्षं गृहस्य छम्मच्छादिश्रा-हमित्येवंरूपेण । एवं शेपाणामपि छव्याणां यतो यदा यथा च यथासंभवमुद्गमो भावनीयः । इह प्राक् " दव्वम्मि वड्डुगाइ " इत्युक्तं तेन च वरूकुकाप्रियकुमारकथनकं सूचितमतस्तदेवे-दानीं गाथात्रयेणोपदर्शयति ।

वासहरा आणुजत्ता, अत्थाणी जोग्गकिरुकादे य ।

घडगसरावेसु कया उ, मोयगा वड्डुगपियस्स ॥ ८४ ॥

जोग्गा अजिष्ममारुय, निसमुब्बन्वो सुइसमुत्थो ।

आहारुगामचित्ता, असुइ च्छि लुहा मव्वप्पचवो ॥ ८५ ॥

तस्सेवं वेरुग-ग्गमेण सम्मत्तनाणचरण्णं ।

जुगवंकमुगमो वा, केवन्ननाणुगमो जाउ ॥ ८६ ॥

वामगृहात् वासजयनात् अद्युयाननिर्गमः । तत आरथान्य योग्या क्रीडा सा व्यधीयत । ततः काले भोजनवेद्यायां तस्य वड्डुकप्रियस्य मोदकप्रियस्य कुमारस्य योग्या घटेषु सरा-वेष्णु च कृत्वा मोदका जनन्या प्रेषिताः । ते च परिजनेन सह खेच्छं तेन हृक्तास्ततो ज्यूपाणि योग्यक्रीडानिरीक्षणैस्तत्तया तस्य रात्रौ जागरणज्ञावतस्ते मोदका न जीर्णास्ततोऽ जीर्णदोषप्रभावतोऽतीव पूतिगन्धिमारुतनिसःगोऽभेत् । तत आहारोद्गमचिन्ता जाता । यथा त्रिसमुत्था घृतशुक्कणिक्का-समुद्भवा एते मोदकास्ततः शुचिसमुत्थाः । सूत्रे च जाता-वेकवचनम् । केवलं द्विधा मयप्रभवोऽयं देहस्ततस्त-त्संपर्कतोऽशुचयो जाता इत्येवं तस्य वैराग्योद्गमेन ज्ञानदर्शन चारित्राणां युगपक्रमेण वा उद्गमो जातस्ततः केवलज्ञानोद्गम इति गाथाकारार्थः । भावार्थस्तुकथानकादवसेयस्तत्तदेवम् । श्रीस्थवकं नाम नगरं तत्र राजा ज्ञावुस्तस्य भार्या रुषिमणी तयोः सरूपनामा तनयः स च यथासुखं पञ्चभिर्भात्रीभिः परिपाल्यमानः प्रथमसुरकुमार इवानेकहृदयजिनान्दिनं कुमारज्ञावमधिरुह । ततः शुक्लपक्वचन्द्रविम्बमिव प्रतिदि-वसं कक्षाभिरजिघर्षमानः क्रमेण कमनीयकामिनीजनमनः प्रह्लादकारिणीं यौवनिकायधिज्ञातम् । तस्मै च स्थज्जावत एव

रोचन्ते मोदकास्ततो लोके तस्य मोदकप्रिय इति नाम प्रसिद्धिमगमत् । स च कुमारोऽप्यदा वसन्तसमये वासववना-
ध्यातरुध्याय आस्थानमण्डपिकायामाजगाम । तत्र च निजश-
रीरवचनिमापाकृतसुरसुन्दरीरूपाहंकारमनोहरविद्यासिनीज-
नगीतनृत्यादिकं परिभाषयितुं प्रावृत्तः । तत्र च स्थितस्य
मोहनवशायामागतयां मोहननिमित्तं जननी प्रधानसरावसं-
पुष्टेः शेषपरिजननिमित्तं च धृष्टेः कृत्वा मोदकान् प्रेषितवती ।
ततस्तेन परिजनैः सह मोदका यथेच्छं धुनुजिरे । ते च रा-
त्रौपि गीतनृत्यादिव्याक्षिप्तचित्ततया जागरणप्राप्तो न
जीर्णस्ततोऽजीर्णदोषप्रज्ञावतोऽप्रावातोऽस्तीव्रपूतिगन्धिनिर्ज-
गाम । तन्मध्यपुद्गलाश्च सर्वतः परिभ्रमन्तस्तत्त्वसिक्तं प्रविधि-
शुः । ततस्तथारूपं पूतिगन्धमाध्याय चिन्तयामास । यथामी
मोदका घृतगुणकाणिक्यादिनिष्पन्नास्ततः शुचिचक्षुष्यसमुत्था
पवैते । केवलमयं या देहो जननीशोणितजनकशुक्ररूपो द्विधा
मलप्रजवत्त्वादशुचिरूपस्तत्संपर्कवशातोऽशुचिरूपो जातः । इ-
त्यन्ते च कर्पूरादयोऽपि पदार्थाः स्वरूपतः सुरजिगन्धयोऽपि
देहसंपर्कतः कृणमात्रेण दुरभिमन्धयो जायमानाः । कृणान्तरे
शरीरगन्धस्यैव पृथ्यात्मकस्योपलब्धत्वात्तत् इत्यमशुचिरूपस्या-
नेकापायशतसंकुलस्य शरीरस्यापि कृते ये गृहमासाद्य नर-
कादिकुगतिविनिपातकारीणि पापकर्माणि सेवन्ते ते सचेतना
अपि मोहमयनिक्षोपहतविवेकचेतनत्वाच्चेतना एव परमार्थ-
तो वेदितव्याः । यदपि च तेषां शास्त्रादिपरिज्ञानं तदपि पर-
मार्थतः शरीरायासफलम् । यद्वा तदपि पापानुबन्धिकर्मो-
दयतस्तथाविधज्ञायोपशमनिबन्धनत्वाद्बुभुक्षककार्येवेति त-
त्त्ववेदिनामुपेक्षास्पदम् । विद्वत्ता हि सा तत्त्ववेदिनां प्रशंसा-
र्हा या यथावस्थितवस्तुविधिदेहोपादेयहानोपादानप्रवृ-
त्तिकृता यां तु सकलजन्मान्यासप्रवृत्त्या कथमपि परिपा-
कमागतापि सती सदैव तयविधपापकर्मादयवशत एका
न्ताशुचिरूपेणैव युवतिजनयदनजननवत्तोरुहदिशरीरावय-
वेषु रामणिकव्यावर्णनफला सा इह लोकेपि शरीराया-
सफला परलोके च कुगतिविनिपातहेतुरित्युपेक्षणीया ये
पुनः परमर्षयः सर्वदैव सर्वज्ञमतानुसारितर्कागमशास्त्रा-
ज्यासतो विदितयथावस्थितदेहोपादेयवास्तव इत्थं शरी-
रस्याशुचिरूपतां परिज्ञाय युवतिकावेषेषु नाभिरुज्यन्ते
नापि कर्माणि स्वशरीरकृतं पापानि समाचरन्ति किंतु शरी-
रादिनिस्पृहतया निरन्तरं सम्यक्शास्त्राज्यासतो ज्ञानामृ-
ताम्भोध्निमग्नाः सममित्रशत्रवः परीपहादिभी रक्षिताः
सकलकर्मनिर्मुक्तनाथ यन्ते धन्यास्ते तत्त्ववेदिनस्तानहं
नमस्करोमि । तदनुष्ठितं च सर्वमिदानीमनुतिष्ठामि इत्येवं
तस्य मोदकप्रियस्य कुमारस्य वैराग्योद्भूतं सम्यक्ज्ञान-
ज्ञानचारित्र्याणामुद्भूतं वृत्तम् । ततः केवलज्ञानोद्भूत इति तदेव-
मुक्तं मोदकप्रियकुमारकथानकम् । संप्रति यदुक्तं चारित्र्यो-
द्भूतनाधिकार इति तत्र चारित्र्योद्भूतनाधिकारः शुक्रस्य रूप-
व्यो नाशुक्रस्य । अशुक्रस्य मोक्षलक्षणकार्यसंपादकत्वायोगात्
न खलु धीजमुपहतमङ्गुरं जनयति । सर्वत्राप्यनुपहतस्यैव
क्रारणस्य कार्यजनकत्वात् चारित्र्यस्य च शुद्धौ कारणं द्विधा
तद्यथा । आन्तरं बाह्यं च । ते हि अपि प्रतिपादयति ।
दंष्टणानाणप्यजर्वं, चरणं मुष्केषु तेषु तस्मुक्षी ।
चरणेण कम्ममुक्षी, उगममुक्षी चरणमुक्षी ॥
इह यतो ज्ञानदर्शनप्रज्ञं चारित्र्यं ततस्तयोः सुख्यास्तस्य चा-
रित्रस्य शुद्धिर्भवति नान्यथा । तस्मादवश्यं चारित्र्यशुद्धिनिमित्तं

चारित्र्याणां सम्यग्ज्ञानसम्यग्दर्शने च यतितव्यम् । यतश्च-
निरन्तरं सद्गुरुचरणकमलपर्युपासनापुरस्सरं सर्वज्ञमतानु-
सारितर्कागमशास्त्राज्यासकरणम् । एतेन चारित्र्यशुद्धेरान्तरं
कारणमुक्तम् । अथ चारित्र्यशुद्ध्यापि किं प्रयोजनं येनेत्यं तच्छु-
द्धिरुच्यते । अत आह । “चरणेण कम्ममुक्षी” चरणेन
विशुद्धेन कर्मणा ज्ञानावरणीयादिकस्य शुद्धिरपगमो भ-
वति । तद्गममे चात्मनो यथावस्थितस्वरूपज्ञात्मात्मको मोक्ष-
स्ततो मोक्षार्थिना चरणशुद्धिरपेक्ष्यते तथा न केवल्योरेव
ज्ञानदर्शनयोः शुद्धौ चारित्र्यशुद्धिः किन्तुऽमशुद्धौ च चारित्र्य-
शुद्धिरितेन बाह्यं कारणमुक्तम् । ततश्चरणशुद्धिनिमित्तं सम्य-
ग्दर्शनज्ञानवतापि नियमत उद्भूतदोषपरिशुद्ध आहारो ग्राह्यः ।
ते च उद्भूतदोषाः षोडश । तानेव नामतो निर्दिशति ।

आहाकम्मुद्देसिय, पुद्गलमे य मीसजाए य ।

उवणा पाहुनियाए, पाऊपरकीयपामिन्ने ॥

परियट्टिए अज्जिहं, अज्जिन्ने मात्तोहं ई य ।

अच्छिज्जे अणिसिद्धे, अज्जोयरए य सोलसमे ॥

(एतद्व्याख्या अहाकम्म शब्दे) दर्शो । पञ्च ० । धो ।
केचित्पञ्चदश मन्यन्ते ते चैवं व्याख्यानयन्ति ननु चामी षोडश
उच्यन्ते “अज्जोयरओमीसजायंनदोहिं यि एक्कोनेव” भेदभा-
धाकर्मादीनां व्याख्या अन्यत्र अहाकम्मादिशब्देषु विशोधि-
कोट्यविशोधिकोऽट्टिविभागः ।

संप्रत्येतेषामेव विभागमाह ॥

एसो सोलस जेओ, दुहा कीरइ उगमो ।

एगा विसोहिकोमी, अविसेही उ वावए ॥

षोडशजेट् उद्भूतः सामान्येन द्विधा तद्यथा एकाविशोधि-
कोटिः एको जेट् विशोधिकोऽट्टिरूपः । अपरा चाविशोधिकोऽट्टि-
रविशोधिकोऽट्टिरूपः । द्वितीयो जेट् इत्यर्थः । तत्र यद्वा दोष-
द्वये भक्ते तावन्मात्रे अपनीते सति शेषं कल्प्यते स द्वयो-
विशोधिकोऽट्टिः शेषस्थविशोधिकोऽट्टिः ।

तत्र प्रथमतोऽविशो धिकोऽट्टिमाह ।

आहाकम्मुद्देसिय, चरमतिगं पुद्गीसजाए य ।

वायरपाहुनिया वि य, अज्जोयरए चरिमडुगं ॥

आधाकर्मप्रभेदमौद्देशिकस्य विभागौद्देशिकस्यान्त्यजेट् त्रयं
तथा पूतिभक्तं पानरूपं मिश्रजातं पाषण्डिगृहमिश्ररूपं साधु
गृहमिश्ररूपम् । वादरापाचूतिका अध्यवपूरकस्य च चरमद्विकं
सगृहपाषण्डिमिश्रगृहसाधुरूपम् । एते उद्भूतदोषा अवि-
शोधिकोऽट्टिरूपाः अनया चाविशोधिकोऽट्ट्या स्पृष्टं शुद्धं जन्तम् ।
यदोपपद्यते भवति तदोपमाह ।

उद्भूतकोमीअवयव-द्वेवादेवे य अकयए कपे-
कंजिय अयामगवाउ, लोयसंसट्पुद्गीओ

उद्भूतकोट्या उद्भूतदोषरूपया अविशोधिकोऽट्ट्या अवयवेन
शुष्कसिक्तादिना तथा क्षेपेन तत्कादिना अक्षेपेन वल्लुचनका
दिना संस्पृष्टं तद्भक्तं तस्मिन्नुज्जितेपि कृते अकृते कल्प्ये ।
अकृतकल्प्यत्रये इत्यर्थः पात्रे यत्पश्चात्परिगृह्यते तत्पूरितमव-
गन्तव्यम् । इह कश्चित् मतिदौर्बल्यादित्थं विकल्पते । यथा
तदेव साधूनाध्याय निर्वर्तितं तदेवैकस्रोतनमाधाकर्म भवति
न शेषमवश्रावणकाञ्जिकादि तत्संस्पृष्टं पूति न जवतीति
ततस्तदभिप्रायनिराकरणार्थमाह (कंजिययादि) इह

साध्वर्ममोदने निर्वर्त्यमाने यत्तत्सकाञ्जिकादि तदप्याधा
कर्मादि तदवयवरूपत्वात् । ततः काञ्जिकेन आयागेन अव-
रणेन वा षण्णोदकेन च यत्संसृष्टं तदपि पूतिर्भवति । एत-
देव रूपकत्रयेण ज्ञाप्यकृत व्याख्यानयति ॥

शुक्ले वि जं जिक्कं तु, असुद्धा धावए जहा दोए ।

इह सुक्केण वि जिक्कं, धोवइ कम्मेण ज्ञाणं तु ।

देवादेवत्ति जं वुत्तं, जं पि दव्वमदेवुत्तं ।

तं पि धेत्तूण कप्पंति, तक्काकिडमदेवत्तं ।

आहाइ जं कीरइ तंतु कम्मं, वज्जेहि उप्पममभगणं व ।

सौवीर विस्सामणत्तं दुद्धोया, कम्मंति तो तग्गहणं करेति ।

सुगमं नवरम् । आद्यरूपकेणावयव इति पदं व्याख्यातं
द्वितीयरूपकेण देवादेवदर्शितं तत्रायं भावार्थः यदपि वल्लचन-
कादि छव्यमलेपकत्वं तदपि प्रथममनाभोगादिकरणतः
पात्रे गृहीत्वा पश्चात्कथमपि परिज्ञाते परित्यज्य पात्रं कल्प-
यति । कल्पत्रयेण प्रज्ञावयति । किं पुनस्तत्कादिकं लेपकत्वं
गृहीत्वा तत्र सुतरां कल्पत्रयेण प्रज्ञावयनं कर्त्तव्यमिति
परिज्ञापनार्थं । लेपालेप इत्युक्तम् । तथा यदेव मुख्यवृत्त्या
साधूनाधाय क्रियते तदेवाध्याकर्मनान्यादिति बुद्ध्या शिष्या वजं
यिष्यन्ति ओदनमेकैकं केवलं न शेषं तन्नुद्धोदकादिकं ततो
गुरवो भूवाहुस्यामिनः सौवीरां विश्रामणत्तन्नुद्धोदकान्य-
प्याध्याकर्मति परिज्ञापनार्थं तदग्रहणं सौवीरादिग्रहणं विशे-
षतः कुर्वन्ति । तदेवं शोधिकोटीरुक्ता ।

संज्ञित विशोधिकोटीमाह ।

सेसा विसोहिकोमी, जत्तं पाणं विगिंच जहसत्ति ।

अणहक्खिय मीसदव्वे, सव्वविवेगो य वा सुप्पो ॥

शेषा औद्देशिकं तत्रविधमपि च विभागौद्देशिकमुपकरणं पूति-
मिश्रस्याद्यो जेदः स्थापना सूक्ष्मप्राकृतिका प्रादुर्करणं कृतं
प्रामित्यक्तं परिवर्त्तितमन्याहृतमुद्भिन्नं माज्ञापहतमाच्छेद्य-
मनिसूक्ष्ममध्यपरकस्याद्यो जेदश्चेत्येवंरूपाणि विशोधिकोटीः
विशुष्यति शेषं शुद्धं जक्तम् यस्मिन्सूक्ष्मे यद्वा विशुष्यति
पात्रमकृतकल्पत्रयमपि यस्मिन्नुज्जिते सा विशोधिः सा
चासौ कोटिश्च भेदश्च विशोधिकोटीः । उक्तं च “उहंसियम्मि
नवगं, उवगरणं जं च पूइयं होइ, । जावति य मीसगयं
च, अज्जोयरए पढमपयं । परियट्टिए अजिहमे, उज्जिन्ने माओ-
हरेइ य अज्जिजे अणिसुठे, पाउयरकीयपामिन्ने । सुहमा पाहु-
मिया वि य, उवियगपिमे य जो भवे दुविहो । सव्वोविणसिरा-
सी, विसोहिकोमी मुणेयव्वो । अत्र विधिमाह (विगिंच जह
सत्ति) अनया विशोधिकोटीया यत्संसृष्टमन्नं पानं वा तद्यथा-
शक्तिं विगिंच परित्यज । इयमत्र भावना । भिक्षामृता पूर्वं
पात्रे शुद्धं जक्तं यस्मिन्नेव तत्रैवानाभोगादिकरणवशतो वि-
शोधिकोटीदोषं गृहीतं पश्चाच्च कथमपि ज्ञातं यथैतद्वि-
ज्ञितं विशोधिकोटीदोषद्वयं मया गृहीतमिति ततो यदि तेन
विनापि निर्वहति तर्हि सकलमपि तद्विधिना परिस्थापयति ।
अथ न निर्वहति तर्हि यदेव विशोधिकोटीदोषद्वयं तदेव
तावन्मात्रं सम्यक् परिज्ञाय त्यजति । पुनरव्यक्तितेन सदृश-
वर्णगन्धादितया पृथक् परिज्ञातुमशक्येन मिश्रितं भवति ।
यद्वा छव्येण भक्तादिना अन्यत् जक्तादि तदा सर्वस्यापि
तस्याविवेकः कृते च सर्वात्मना विवेके यद्यपि केचि
तसूक्ष्मा अवयवा द्रविता जवन्ति यथापि तत्र पात्रे

उक्तकल्पे ऽप्यन्यत्परिगृह्यन् शुद्धो यतिस्यक्तभक्तादेर्विशोधि-
कोटित्वात् । विवेकश्चतुर्को भवति । तद्यथा छव्यतः क्षेत्रतः
कावतो जावनश्च । तथाचाह ॥

दव्वाइओ विवेगो, दव्वे जं जं जहिं खित्ते ।

कात्रे अकावहीणं, असदो जं पस्सई जावो ॥

छव्यादिको छव्यक्षेत्रकावभावविषयो विवेकः तत्र यद्व्य-
परित्यजति स छव्यविवेकः । तथा परित्याज्यं यत्र परित्य-
ज्यते स क्षेत्रविवेकः क्षेत्रविवेकः क्षेत्रविवेकः इति व्युत्पत्तेः ।
तथा याद्विशोधिकोटीदोषद्वयमुपमकावहीणं शीघ्रं परित्यजति एव
कावतो विवेकः । इह यदेव दोषद्वयं जक्तादिपरिज्ञातं
तदेव तत्कावविद्वम्बाभावेन परित्यक्तव्यम् । परित्यागवृत्त्या
वा पृथक् भिक्षे स्थाने कर्त्तव्यमन्यथा जावतस्तत्परिग्रहात्सं-
यमहानिप्रसक्तः । तत उक्तमकावहीणमिति तथा यः असदो
ऽरक्तद्विष्टः सन् दोषद्वयं पश्यति दृष्ट्वा वा कावहीणं शीघ्रं परि-
त्यजति स भावे भावतो विवेकः । इह निवाहे सति विशोधि-
कोटीदोषसन्मिश्रं सकलमपि परित्यक्तम् । अनिवाहे तु ताव-
न्मात्रं तत्र विधिमुपदर्शयितुकामः प्रथमतश्चतुर्भङ्गिकामाह ।

सुकोहससरिसपाए, असरिसपाए य एत्थ चउजंगो ।

तुद्धे तुद्धनिवाए, तत्थ तुद्धे दुद्धतुद्धाउ ॥

अत्र शुष्कस्य आर्द्रस्य च सदृशं समानं ऽन्यस्मिन् वस्तुनि
मध्ये पाते सति तथा ऽसदृशं असमानं ऽन्यस्मिन् वस्तुनि
मध्ये पाते सति चतुर्भङ्गी जवति । सूत्रे च पुंस्त्वनिर्देश आर्प-
त्वात् । चत्वारो भङ्गा जवन्तीत्यर्थः ते चामी । शुष्के शुष्कं
पतितं, शुष्के आर्द्रम्, आर्द्धे शुष्कम्, आर्द्धे, आर्द्रमिति । तत्र
येन १ पदेन यौ यौ भङ्गा द्वौ तौ तथा दर्शयति (तत्थ
त्ति) तत्र तुल्ये समाने सति अन्यस्मिन् वस्तुनि मध्ये तुल्य-
निपाते सति चतुर्भङ्गी सदृशस्य वस्तुनः प्रक्षेपे द्वौ प्रथम-
चतुर्थरूपौ भङ्गौ द्वौ तौ च “सुकोहससरिसपाए” इत्यनेन
पदेन सूचितौ । तथा द्वौ भङ्गौ द्वितीयतृतीयरूपौ । अतुल्यात्
विसदृशत्वात् प्रक्षिप्यमाणौ द्वौ । तौ च “असरिसपाए य”
इत्यनेन पदेनोक्तौ तदेवं चतुर्भङ्गिकोमजिधाय सप्रत्ययेनैवा-
करणविधिमाह ।

सुक्के सुक्कं पणियं, विगिंचिउ होइ तं सुहं पढेम् ।

वीर्यमि दव्वं ओहुं, गावन्ति दव्वं करं दाउं ॥

तइर्यमि करं ओहुं, उज्जिचइ उयणाइ जं तरइ ।

दुद्धहदव्वं चरिमे, तद्वियमेत्तं विगिंचंति ।

शुष्के वल्लचनकादौ मध्ये यत् शुष्कं वल्लचनकादि पतितं
तत्सुखं जडादिकमनन्तरेण “विगिंचिउ होइ” । परित्यक्तं
भवति । परित्याज्यं भवतीत्यर्थः । एव प्रथमो भङ्गः । तथा
द्वितीयो भङ्गः तथा द्वितीय भङ्गे शुष्के वल्लचनकादौ मध्ये
आर्द्धे तीमनादिविशोधिकोटीदोषवत्पतितमित्येवंप्रकारेण
काञ्जिकादि तत्र मध्ये ऽपसृतं प्रक्षिप्य पश्चात्पात्रमवनम्य पात्र-
कौलकदेशे च शुष्कभक्तपानरक्षणार्थं करं च दत्त्वा सर्वं छवं
गावयन्ति । तथा तृतीये शुष्कम् । आर्द्धे तीमनादौ मध्ये पति-
तं शुष्कतरं वल्लचनकादिरूपमोदनमित्येवंप्रकारेण तत्र तीमनादौ
मध्ये करं हस्तं प्रक्षिप्य आदनादि यद् यावन्मात्रं शक्नोति ताव-
न्मात्रमशतः सन् उज्जिञ्चति आकर्षति ततः शेषं तीमनादिक-
वभते । तथा चरमे आर्द्धे आर्द्धे पतितमित्येवंप्रकारेण यदि तद्व्यं
दुर्लभमन्यत्र न प्राप्यते तत्र उद्देशतस्तावन्मात्रं परित्यज्यन्ति ।
तथाचाह ।

संयरे सव्यमुज्झन्ति, चञ्चंगो असंयरे ।

असाढा मुज्झन्ति जमु, मायावी जमु वज्जन्ति ॥

संस्तरे निर्वाहे सति सर्वमपि पात्रे स्थितं विशोधिकोदिसं-
स्पृमुज्जति । अस्संस्तरे अनिर्वाहे पुनश्चतुर्भङ्गी चत्वारोऽन्तरो
का भङ्गाः । सूत्रे च पुंस्यनिर्देश आर्यत्वात् । कथंभूतास्ते भ-
ङ्गा इत्याह ॥ येषु भङ्गेषु अस्संस्तरेकाद्विष्टः सन् वर्त्तमानः शु-
द्ध्यति शुद्धमापद्यते । मयावी च येषु वर्त्तते तदेवं विशोधि-
रूपं कोटिद्वयं संप्रपञ्चमुक्तमिदानीं तदेवोपसंहारव्याजेन
संक्षेपत आह ।

कोमीकरणं छविहं, उगमकोमी विसोहिकोडी य ।

उगमकोडीत्रिकं, विसोहिकोडी अपेगविहा ॥

कोमीकरणं छविहं द्विप्रकारं द्विधा कोटिरित्यर्थः तद्यथा
उगमकोटिर्विशोधिकोदिसं । तत्रोगमकोटिपट्टकमाध्याकर्मि-
कोटेशिकान्त्यतो दानुकादिपट्टमेदा । विशोधिकोदिसं पुनरेक-
विधा । औद्देशिकादिरूपा । संप्रत्यन्यथाकोटीः प्रतिपादयति
नव चेव अष्टारसगं, सत्तावीमा तदेव चउपत्ता ।

नउद् दो चेव सयाउ, मत्तरा होइ कोमीणं ॥

प्रथमतः कोटयो नव भवन्ति । तद्यथा स्वयं हननमन्येन
घातनमपरेण हन्यमानस्यानुमोदनम् । तथा स्वयं पचनमन्येन
पाचनं तत्परेण पच्यमानस्यानुमोदनं तथा स्वयं करणम् अन्ये-
न कारणं करणपरेण क्रियमाणस्यानुमोदनम् । इहाद्याः पट्ट-
विशोधिकोदिसं नियमास्तु तिस्रो विशोधिकोदयः । एता अपि
नवकोटीः कोपि रागेण सेवन्ते कोपि छेपेण ततो द्विकेन
गुणिता अष्टादश भवन्ति । अथवा एवं ताः कोऽपि मि-
थ्यादृष्टिः कुशास्त्रसंपर्कसमुत्पत्त्यासनायसतो निःशङ्कं से-
वन्ते । कोपि सम्यग्दृष्टिः सन् विरतोऽप्यनाजोगादिकार-
णतोऽपरिहानतः कोपि पुनः सम्यग्दृष्टिः सन् अविरतत्वेन
गार्हस्थ्यमवलम्ब्यमानः ततो मिथ्यात्वादिरूपेण त्रिकेण नव-
गुणितां दशविंशतिर्भवति । रागद्वेषौ त्वत्र पृथग्विवक्ष्येते यदा
पृथग्विवक्ष्येते तदा ताभ्यां सप्तविंशतिर्गुणिता चतुः पञ्चाशद्भ-
वति । तथा तथैव नव कोटयः कदाचित् पुष्टमात्मन्यनमधि-
कृत्य दशविंशकान्त्यादिधर्मपरिपादनार्थं सेव्यन्ते । यथा दु-
र्जिज्ञे । यदा तु पृथक् विवक्ष्येते तदा ताभ्यां सप्तविंशति-
र्गुणिता कान्तारे वान्येन फलादिनाऽन्यवद्वृते गार्ह देहं धृत्या
कान्तिमार्दवाजैवं यच्च ब्राह्म पात्रयिष्यामीति (हंतीति) एवम-
न्येन घातनायपि ज्ञायनीयम् । ततो नव दशविंशतिगुणिता जाता
नवतिः । इयं च सामानुत्तः चारित्रनिमित्ता केचित्पुनश्चारि-
त्रनिमित्ता विशिष्टज्ञानज्ञानसंज्ञवनिमित्ता च यथास्मिन् कान्ता
रादावनेन फलादिनाऽन्यवद्वृतेन देहमहं धृत्या कान्त्यादिकं
पात्रयिष्यामि प्रभूतानि च शास्त्राण्यधिष्ये इति (हंतीत्यादि)
एषा च ज्ञानस्य प्रधान्यविवक्षणात् ज्ञाननिमित्ता ज्ञायते ।
केचित् पुनश्चारित्रनिमित्ता दर्शनस्थिरीकरणहेतुशास्त्रपरि-
ज्ञाननिमित्ता च यथाऽस्मिन् कान्तारादावनेन फलादिनाऽन्यव-
द्वृतेन देहं परिपालय कान्त्यादिकं पात्रयिष्यामि दर्शनं च निर्म-
लं विशास्ये इति (हंतीत्यादि) एषा च दर्शनस्य प्रधान्य-
विवक्षणादर्शननिमित्ताभिधीयते । तत एवंप्रकारा नवतिरिति
भिर्भवेतिगुण्यते ततो द्वे शते सप्तत्यधिकं कोटीनां भवति ।
उक्तं च “रागाश्च मिच्छाश्च रागाश्च समग्रधम्मनाणां । नव नव स-
त्तावीसा, नवनउद् ईय उ गुणकारा” या तु दर्शनस्थिरीकरणार्थं

प्रभूतशेषशास्त्रावगाहनार्थं चारित्रार्थं च सेव्यते सा सामा-
न्यतश्चारित्रनिमित्तायामन्तर्जाव्यते ततोतस्तत्रोक्तज्ज्ञेदसंख्या-
नियमव्याधातः । संप्रत्युज्जमद्वारदोषाणां वदयमाणोत्पादना-
चारदोषाणां च यतः संभवस्तदुत्थितान् वैवक्तवेनाह ।

सोअस उगमदोसे, गिहिणेउ समुट्टिए वियाणाहि ।

उप्पायणा यदोसे साहू उ समुट्टिओ जाण ॥

एतान् अनन्तरोक्तान् पोरुशसंख्यान् उज्जमदोषान् गृहिणः
सकाशादुत्थितान् विजानीहि । तथा ह्याध्याकर्मदिदोषद्वयं
भकोदिगृहस्यैरेव क्रियते ये तु उत्पादनाया दोषा वदयमा-
णास्तान् साधुतः साधोः सकाशादुत्थितान् जानीहि । धात्री-
त्वादीनां साधुजिरेव क्रियमाणत्वात् । तदेवमुक्तमुज्जम-
चारम् । पि० । पञ्चा० । इहाध्याकर्म औद्देशिकचरमज्ज्ञेदत्रयम् ।
आहारादतिमिश्रजातान्त्यमेदद्वयं वादरप्रभृतिका अध्ववपूर्वि-
कान्त्यज्ज्ञेदद्वयं चाविशोष्यन्ते कोटि पुरीपलवेनेव तदवयवे-
नापि स्पृष्टं सर्वमाहरतोप्यभिगृह्यकोटयः । तत्संपृक्तं चाह्लादि-
संस्तरे साधनः सर्वं त्यजन्ति । ऊसंस्तरे तु विविच्य तदेव
त्यजन्ति घृतादिकमपि तावन्मात्रमेव त्यजन्ति शेषं यद्यपि तद-
वयवयोगस्तथापि शुक्त्वमिति । जीत० । प्रव० । स्था० ।

उगमं से य पुच्छेज्जा, कस्सत्ता केण वा कम् ।

सोआ निस्संक्रियं सुद्धं, पमिगाहिज्ज संजए ॥

उज्जमं तत्प्रसूतिरूपं (से) तस्य शङ्कितस्याशानादेः पृच्छेत्
तत्स्वामिनं कर्मकरं वा यथा कस्यार्थमेतत्केन वा कृतमिति
श्रुत्वा तद्वचनं न भवदर्थं किंत्वन्वार्थमित्येवंभूतं निःशङ्कितं
शुद्धं सत् ऋजुत्वादिभावगत्या प्रतिगृहीत्यासंयतः विपर्यय-
ग्रहणे दोषादिति सूत्रार्थः । तथा “ असणं पाणंगं वाधि खाइमं
साइमं तहा । पुप्फेसु होज्जठमीसं वीपसु हरिपसु वा ”
दश० ५ अ० ५० ।

पोरुशानामुज्जमदोषाणां प्रायश्चित्तमभिधित्तुराह ।

गुरुगा आह य चरमातिग, मीसवायरसपचववायहदे ।

कमपूइए य गुरुगो, अज्जायरए य चरमदुगे ॥

आध्याकर्मं गृह्यतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः (चरमंतियत्ति)
औद्देशिकं द्विविधमोघेन विभागेन च । तत्र विभागतो द्वादश
विधं तद्यथा उद्दिष्टं कृतं कर्म च । उद्दिष्टं चतुर्विधमौद्देशिकं
समुद्देशिकमादेशिकं समादेशिकम् । कृतमपि चतुर्विधं तद्यथा
उद्देशकृतं समुद्देशकृतमादेशकृतं समादेशकृतं च । कर्मापि
चतुःप्रकारं तद्यथा उद्देशकर्म समुद्देशकर्म आदेशकर्म समा-
देशकर्म च । त्रयचतुष्पका द्वादश इह यावन्तः केचन भिक्षा-
चराः समागच्छन्ति तावतः सर्वान् उद्दिश्य यत् क्रियते तदौ-
द्देशिकमुच्यते । पापेभिरुप उद्दिश्य क्रियमाणं समुद्देशं श्रम-
णानुद्दिश्यादेशं निर्ग्रन्थानधिकृत्य समादेशम् । उक्तं च “ जा-
वन्ति य उद्देशो, पासंरीणं भवे समुद्देशो । समणाणं आदेशो,
निगंथाणं समादेशो ” एतस्मिन् द्वादशविधे विज्ञागोद्देशके
यच्चरमं त्रिकं समुद्देशकर्म आदेशकर्म समादेशकर्म च तत्र
गृह्यमाणे प्रत्येकं चत्वारो गुरुकास्तपःकाष्ठविशेषिताः (मी-
संत) मिश्रजातं त्रिविधं याचन्तिकमिश्रं पापेभिरुप कर्मिभं
स्वगृहमिश्रं च । तत्र पापेभिरुप कर्मिभं स्वगृहमिश्रं च
प्रत्येकं चत्वारो गुरुकास्तपः काष्ठगुरवः (वायरत्ति) द्विविधा
प्राभृतिका सुद्धा वादरा च तत्र वादरायां गृह्यमाणयां चत्वारो
गुरुकाः (सपचवायाहनेत्ति) यत्र यत्र ग्रामादौ सप्रत्यपाय-

मज्याहृतं तत्र तत्र चत्वारो गुरुकाः । तदेव येपूर्वमभेदेषु गुरुकास्ते उक्ताः । संप्रति येषु मासगुरु तान् प्रतिपादयति (कस्यइष्य इत्यादि) कृते औद्देशिके चतुः प्रकारेण प्रत्येकं मासगुरुकं तपः काव्यविशेषितम् । तद्यथा यावन्तिके मासगुरु समुद्देशकृते तपोगुरुकं मासगुरु, आदेशकृते काव्यगुरुकं मासगुरु, समा देश कृते मासगुरु छात्र्यां गुरुकं तपोगुरुकं काव्यगुरुकं च (पूतिपत्ति) ज्ञावपूतिकं द्विविधं सूत्रं वादरं च । तत्र सूत्रमे नास्ति प्रायश्चित्तं वादरं द्विविधम् उपकरणे भक्तपाने च । अत्र ज्ञापनपूतिकं मासगुरु (अज्जोयरपय चरम दुगति) अध्ववपूरकं त्रिविधं तद्यथा यावन्तिकमध्यवपूरकं पाषाणमध्यवपूरकं स्वगृहाध्यवपूरकं च । तत्र पाषाणमध्यवपूरके स्वगृहाध्यवपूरके च प्रत्येकं मासगुरु उक्तानि गुरुकं प्रायश्चित्तान्यधुना बहुकप्रायश्चित्तान्यभिहितुराह ।

ओहविजागुद्देशे, चिरठविण पागने य उवगरणे ।

द्वोजत्तरपामिन्ने, परियट्टिकाय पर जावे ॥

सगामाजिहमिग विजहन्न, जावन्ति आयरे बहुओ ।

इत्तरठविण सुहुमा, पणं बहुगा य सेसेसु ॥

ओद्देशिके मासबधु, विभागौद्देशिके उद्देशे मासबधु, समुद्देशे मासबधु तपो गुरु आदेशे मासबधु काव्यगुरु, समा देश मासबधु । छात्र्यां गुरु । स्थापितं द्विविधं चिरस्थापित मित्तरस्थापितं च । तत्र चिरस्थापितं मासबधु, प्रादुष्करणं प्रकाशकरणम् । तत्र प्रगटकरणे मासबधु, उपकरणपूतिके मासबधु, प्रमित्यं द्विविधं, बौक्तिकं लोकोत्तरिकं च । लोकोत्तरिके मासबधु । परिवर्तितमपि द्विधा बौक्तिकं लोकोत्तरिकं च । तत्र लोकोत्तरिके परिवर्तिते मासबधु । क्रीतं द्विविधम् । द्रव्यक्रीतं ज्ञावक्रीतं च । तत्र द्रव्यक्रीतं द्विविधम् आत्मद्रव्यक्रीतं परद्रव्यक्रीतं च । ज्ञावक्रीतमपि द्विधा आत्मभावक्रीतं परज्ञावक्रीतं च तत्र परज्ञावक्रीते मासबधु स्वग्रामाज्याहृते मासबधु (गतिपत्ति) ग्रन्थिपिहितमुच्यते । यत्र गुरुघृतादिभाजनमुखे पोतेन चर्मणा वा स्थगयित्वा दवरकेणोपरि ग्रन्थिर्दायते ग्रन्थिसहिता मुखा वा तदुपचाराद् ग्रन्थिरित्यर्थः तस्मिन्नुद्दिष्टमाने मासबधु माहापहृतं द्विविधं जघन्यमुत्कृष्टं च तत्र माहापहृते मासबधु तथा यावन्तिके अध्ववपूरके मासबधु तदेवं यत्र मासबधुत्वास्थानमुक्तमिदानीं यथाः पञ्चरात्रिदिवानि ते उच्यन्ते (इत्तरठविण इत्यादि) इत्तरस्थापिते पञ्चरात्रिदिवानि नि सूत्रप्रावृत्तिकायामपि पञ्चरात्रिदिवानि (बहुकाय सेसेसुत्ति) येन्ये उद्देशमदोपास्तेषु सर्वेष्वपि प्रत्येकं चत्वारो बहुकास्तद्यथा । औद्देशिके कर्मणि यावन्तिके १ मिश्रजाते २ प्रकाशकरण ३ आत्मद्रव्यक्रीते ४ परद्रव्यक्रीते ५ आत्मभावक्रीते बौक्तिके प्रामित्ये ७ बौक्तिके परिवर्तिते ८ परग्रामाज्याहृतनिःप्रत्यपाये ए पिहितोद्दिष्टे १० कपाटोद्दिष्टे ११ उत्कृष्टमाहापहृते १२ अच्चेद्ये १३ अनिसृष्टे १४ एतेषु चतुर्द्देशसु स्थानेषु चत्वारो बहुकाः ४० १ ७० । जीतकल्पे तु यथाययमाचाम्भं पुरिमार्कनिर्विकृतिकं वा प्रायश्चित्तम् ।

उद्देशियचरिमातिगे, कम्मेपःसंडसुधरमीसे य ।

वायरपाहुडियाए, सपच्चवयाहमे दोजे ॥

अयरं अणंत निविणत्तं, पिहिय राहय मीसियाईसु ।

संयोग सयंगाद्धे, दुविहनिमित्ते य खमणं तु ॥

औद्देशिकचरमत्रिके कमादेशकर्मसमादेशकृते कर्मणि

आधार्कमाख्यपाषाणमिश्रेषु गृहामिश्रे च सुवृत्तिशयेन गृहाः सुगृहा अनगारास्तैः सह मिश्रजाते इत्यर्थः । आदरावृत्तिकायां सप्रत्यपाये परग्रामात् हृते दोजपिण्णे अदूरतिरोव्यवधाने नितरां तिरोव्यविहितमनन्तरितमित्यर्थः तच्चानन्तरितमनन्तरकाये निक्षिप्तम् । तथा संहृतमनन्तरकायेन पिहितम् तथा मिश्रितम् आदेशप्रहणादनन्तरकायापरिणतमनन्तरकायवर्द्धितं च । तेषु अन्तरेन्तरनिक्षिप्तसंहृतपिहितमिश्रितादिषु संयोगसागरयोः सर्वप्रकारयोः संयोगसागरान्वितजज्ञे च द्विविधानिमित्ते च वर्तमाननिमित्तं ज्ञविध्यति । निमित्तकथने कृपणं तु इह सूत्रे धिक् पदमधिकमङ्गलकाधिकार्यं संसृचकं भवति । अत्र च तुःशब्दोऽधिकस्तेन गुर्वचित्तापिहितं गुरुसंहृते गुरुणि शिवापुत्रकादिके दर्शकरोटिकादेरुपरि भोगासंहृते उत्कृष्टोत्सारिते गद्वत्कुप्रपाडुकारुद्वयोश्चेति सूच्यते एतेषु सर्वेषु कृपणं प्रायश्चित्तमित्यर्थः । अध्ववपूरकादिदोषप्रायश्चित्तं माह ।

अज्जोयरकरूपूय, मायाणं ते परंपरगए ।

मीसाणं ताणंतर गयाई एगमासणयं ॥

सुचकत्वात् सूत्रस्य (अज्जोयरं) अध्ववपूरकान्त्यभेदश्च ये (कर्मणि) कृतोद्देशकृतसमुद्देशकृतदेशाख्ये विजागोद्देशिकद्वितीयजेदचतुष्टये (पूरयति) ज्ञापनपूतिकर्मणि माथायां मायापिण्णे (अणतेति) एकारो बाक्कणिकः (परंपरगयति) गतशब्दो निक्षिप्तवाची चकारात्पिहितादिग्रहः । ततश्च सचित्तोन्नतकायपरंपरानिक्षिप्तपिहितसंहृतवर्द्धितं चेत्यर्थः । तथा मिश्रानन्तानन्तरगततादिके च अत्रापि गतशब्दो निक्षिप्तार्थः आदेशशब्दात्पिहितादिग्रहस्तेन सचित्ताचित्तरूपान्तकायादिविहितनिक्षिप्तपिहितसंहृतोन्मिश्रापरिणतवर्द्धितं इत्यर्थः (एगमासणयति) एवेकाशनं प्रायश्चित्तम् । इदानीं येषु पुरिमार्कप्रायश्चित्तं तान् गाथात्रयेणाह ॥

ओहविजागुद्देशो-वगरणपूय ठवियपागनिए ॥

द्वोजत्तरपरियट्टिय, पमेय परजावकीए व ॥

सगामाहरुदहर-जहन्नमाद्वोहज्जरेपदमे ॥

सुहुमितिगिच्चासंयव, तिगम विवयदायमोवहए ॥

पत्तेय परंपरठविण-पिहियं मीसे अणंतराईसु ॥

पुरिमहं संकाए, जं संकइ तं समावजे ॥

सामान्यौद्देशिकं विभागोद्देशोद्दिष्टोद्देशसमुद्देशोद्दिष्टसमादेशाख्यं विजागोद्देशिकप्रथमभेदचतुष्टयम् । उपकरणं पूतिकाचिरस्थापनाकपटकरणम् । एषां द्वन्द्वस्तस्मिन् लोकोत्तरपरिवर्तते प्रामित्ययोः परज्ञावक्रीते अत्रापि द्वन्द्वः ॥४१॥ स्वग्रामाहृते दर्दरोद्दिष्टे जघन्यमाहापहृते (हज्जरे पदमेति) चकारोत्रबाक्कणिकत्वाद् यावदर्थिकः मिश्राख्ये अध्ववपूरकप्रथमभेदे इहापि द्वन्द्वः सूत्रमचित्त्सावचनसंप्राप्तिका पूर्वं पश्चात्संस्तवमुदकार्कप्रकृतमिश्रकर्ममूकितरूपं प्रथ्वीमूकितमुदकार्कमूकितं मिश्रमूकितं तादृश्याख्यत्रिविधप्रत्येकप्रकृतं चेति त्रिकं मूकितं पिञ्जनं लोचयन्ती कर्त्तयन्ती दायका य दत्ते तत्तदायकोपहृतम् । एषामपि द्वन्द्वः तस्मिन् यथोक्तम् । “वाले वुहे मत्ते उम्मतवपयजरिण याएणति सेवसवज्जा एसि दायगावहयं ॥२॥ ” तदत्र पुरिमार्कप्रस्तावनाज्जेयम् । एतेज्यो दायकेज्यो ग्राहकाणामाचामासू प्रायश्चित्तस्याक्तत्वात् ।

(पत्तयपरपरवियपिहियत्ति) सुदुशोपः प्राकृतत्वादेक-
शब्दस्य चोपपन्नकृपात्तु सचिस्तपुयिव्यादिपदकायपरस्थापि-
ततः पिहितेप्यिति हेयम् । स्थापित निक्षिप्तमुच्यते । बहुवचना-
स्तद्वत्तद्विदितेयाश्च (मीसयाणंतराईसुत्ति) सूचकत्वात्सूत्रस्य
मिश्रपुयिव्यादिपदकायानन्तरनिक्षिप्तस्तद्वतोन्मिथापरिणतच्छ-
द्वितेप्यित्यर्थः । उन्मिथापरिणतयोश्चानन्तरे विशोधने योज्यम् ।
किं तर्हि मिश्रपदकायोन्मिथं मिश्रपदकायापरिणतं चेत्येव
योज्यम् एषु सर्वेषु मासार्चप्रायश्चित्तशङ्कायां दोषमाशङ्कते
तस्यामप्येकान्तदोषश्च प्रायश्चित्तमापद्यते । जीन० । नि० ।
चू० । आच० (नायादिविषय उद्गमदोषो नावादिशब्दे)
उगमउप्यायणसणासुपरिसुद्ध-उद्गमोत्पादनैपणासुपरिशुद्ध-
त्रि० उद्गमश्च आधाकर्मोदिः पोरुशविधः उत्पादना च धा-
त्रीद्वयादिका पोरुशविधश्च उद्गमोत्पादने पतद्विषया या
यपणा पिएरुचिशुद्धिस्तया मुपुपरिशुद्धो यः स उद्गमोत्पादनैप-
णासुपरिशुद्धः । चात्तवारिंशत्पिएरुदोषपरहिते, न० ७ श१ ८० ।
उद्गमदोष-उद्गमदोष- पुं० उद्गमनमुद्गमः पिएरुदेः प्रभव
इत्यर्थः । तस्य दोषः । स्या० ३ ग० । उद्गमविषयो दोषः ।
आधाकर्मोदिषु पिएरुप्रजवदोषेषु, आचा० । उक्त० । (ते च उ-
गमशब्देदर्शिताः)

उगममाण-उद्गमउत्त-त्रि० प्रवृत्तिगच्छति, "सद्यो चिकित्सय्यो
खलु, उगममाणे अणंतश्चो नणिश्रो" । प्रज्ञा० १ पद ।

उगमविसोहि-उद्गमविशोधि-स्त्री० नक्तनिरवद्यतारुपे उद्ग-
मोपाधिके, विशोधिभेदे च । स्या० १० ग० ।

उगमित-उद्गमित-त्रि० उपार्जिते, "वत्यपादातिउगणव-
गमिया । नि० चू० २ ८० ।

उगमोवधाय-उद्गमोपघात-पुं० उद्गमनमुद्गमः पिएरुदेः प्रभव
इत्यर्थः । इह चाज्ञेदविवक्षया उद्गमोपघात एवोद्गमोऽतस्तन
(स्या० ३ ग०) आधाकर्मोदिना पोरुशविधेनोपहननं विरानधं
धारित्रस्याकल्पता भक्तादेः स उद्गमोपघातः । स्या० १० ग० ।
पिएरुदेरकल्पनीयताकरणे उपघातनेदे, स्या० ३ ग० ॥

उगय-उद्गय-त्रि० । उद्ग-गम्-क- । अग्रिमभागे, । मनागु-
भ्रते, राय० । ऊर्ध्वगते, व्यग्रस्थिते च । ज्ञा० १ अ० । संभूते,
आव० ३ अ० । उदिते, । उगय इति वा उच्छति वा
यगममिति । नि० चू० १० ८० । भावे कः । उद्गते, । 'कनुग-
पणगंधारं' । कण्ठाद्वा यदुद्गतमुद्गतिः । स्वरोद्गमलक्षणं क्रिया
तेन । स्या० ७ ग० ।

उग्रक-त्रि० उक्तदे, स्या० ७ ग० ।

उगयमुत्ति-उद्गतमूर्ति-पुं० स्त्री० मूर्तिः शरीरमुद्गते रवौ प्रति-
श्रयाद् बहिः प्रवादवती मूर्तिरस्येत्युद्गममूर्तिको मध्यमपदलोपी
समासः । स्रोतजावेव आहारप्रादके, वृ० २ ८० । नि० चू० ।

उगयवित्ति-उद्गतवृत्ति-पुं० स्त्री० उद्गते आदित्ये वृत्ति-
जीवनोपायो यस्य स उद्गतवृत्तिकः । सूर्योद्गमे सति जिह्वयि-
त्वा नोकरि, "उगयवित्तिमुत्ती मणसंकपे य ह्येति आणत्ता'
उद्गते रवौ वृत्तिवर्तनं यस्य स उद्गतवृत्तिः । पाठान्तरेणोद्गत-
मूर्तिरिति वा । उद्गते सूर्ये वृत्तिः शरीर वृत्तिनिमित्तं बहिः
प्रचारो यस्य स उद्गतवृत्तिः । वृ० २ ८० । नि० चू० १८०
" निष्कू य उगयवित्तिप आणत्यमिय संकपे संग्रमिय" वृ०
२ ८० । (व्याख्या राज्ञोयणशब्दे)

उगवर्द्ध-उग्रवती-स्त्री० लोकोत्तररीत्या नन्दानाम्नां प्रथमति-
थिरात्रौ, जं० ७ वक्त्र० । सू० प्र० । चं० प्र० ॥

उगविस-उग्रविष-पुं० उग्रं दुर्जरत्वाद्विषं यस्य स उग्रविषः ।
दुर्जरविषे सर्पे, ज्ञा० १८ अ० । जी० । उपा० । प्रज्ञा० ॥

उगविहार-उग्रविहार-पुं० क० स० उक्तदे विहरणे, "अत्यु-
प्रकर्मदहनो दहनोऽग्रविहारतः" । ध० ४ अधि० ।

उगविहारि-उग्रविहारिन्-त्रि० सदनुष्ठानत्वादुदात्ताचारे,
ज० १० श० ४ ८० ।

उगसेण-उग्रसेन-पुं० । उग्रा सेना यस्य । धृतराष्ट्रपुत्रजेदे,
कुरुवंश्ये नृपभेदे, यद्ववंश्ये नृपभेदे, वाच० । "वसुदेवहिरुथा
मस्य वक्तव्यता तत एवाऽवसेया । उग्रासेणपामोवस्त्राणं
सोमएहं राइसहस्साण" आ० म० द्वि० । अन्त० । "अहं च भो-
गरायस्स तं च सिअंभगवारिहणो" दश० २ अ० । ग० ।

उगसेणगद-उग्रसेनगद-न० । जीर्णगदे, "उग्रासेणगदं ति वा
खंगारगदं ति वा, जुषगदं ति वा, जुषगदस्स णामाई" ती० ।

उगह-अवग्रह-पुं० अवग्रहः अग्निर्देइयसामान्यमात्ररूपार्थग्र-
हणरूपे श्रुतनिश्चितमतिज्ञाननेदे, तं आह च चूर्णिकृत् "सा-
मणस्स रुवादि विससणरहियस्स अणिहसस्स अवगहेणम
वगहे-इति" । न० । विशेषः । रुपरसादिनेदैरनिर्देइयस्याप्यु-
क्तस्वरूपस्य सामान्यार्थस्थावग्रहणं परिच्छेदनमवग्रहः ।
"अत्याणं उगहणं अवगहं इति" निरुक्तिगाथां व्याख्या-
नयन् भाष्यकृदाह "सामणस्थावगहणमुगहो" विशेषः ।
(व्याख्या आग्निनिबोहिय शब्दे) सम्म० आ० म० प्र० । तत्र
विषयविषयिसन्निपातानन्तरमाद्यग्रहणमवग्रहो विषयस्य दूय
रूप्यपर्यायात्मनोऽर्थस्य विषयिणश्च निवृत्त्युपकरणलक्षणस्य
रूप्येन्द्रियस्येत्युपलक्ष्युपयोगस्वभावोन्द्रियस्य विशिष्टपुद्गल-
परिणतिरूपस्यार्थग्रहणयोग्यतास्वभावस्य च यथाक्रमेण स-
न्निपातो योग्यदेशावस्थानं तद्वन्तरोद्गतं सूक्ष्माभाजदशनस्व-
भावदर्शनमनुत्तरपरिणामस्वविषयव्यवस्थापनविकाररूपप्र-
तिपाद्यमवग्रहः । व्य० द्वि० १० ८० ।

(१) अवग्रहजैदाः ।

(२) अवग्रहे वारुकाः ।

(३) अवग्रहनिक्षेपः ।

(४) उव्यादितश्चातुर्विध्यं देवेन्द्रादितः पञ्चविधत्वं तत्र
बलीयस्त्वे तारताम्यनिरूपणम् ।

(५) अदत्तादानदोषनिवृत्त्यर्थमवग्रहानुज्ञापनम् ।

(६) विधयाप्यनुज्ञापनीया ।

(७) साधर्मिकावग्रहे उपनिमन्त्रणम् ।

(८) अवग्रहयोग्यं क्षेत्रमवग्रहप्रतिषेधश्च ।

(९) ब्राह्मणाद्यवग्रहीते अवग्रहः ।

(१०) पथ्यवग्रहः ।

(११) आग्नेशुवनादावग्रहे आम्नफलादिभोजनं द्रव्यनवना-
दावग्रहश्च ।

(१२) स्वामिना त्यक्ते अत्यक्ते वावग्रहः ।

(१३) राजावग्रहो देवेन्द्रावग्रहश्च ।

(१४) राजपरिवर्ते ऽवग्रहः ।

(१५) अवग्रहक्षेत्रमानम् ।

(१६) क्षेत्रत्यागसमयागतेषु अपरेष्ववग्रहपरिवृत्तिः ।

(१७) अवग्रहे सप्त प्रतिमा ।

(१) अवग्रहजेदनाह-

से किं तं उगगहे२ दुविहे पसुत्ते तंजहा अत्योगहे य
वंजणुगहे य । से किं तं वंजणुगहे ? वंजणुगहे
चउन्विहे पसुत्ते तंजहा सोइंदियवंजणुगहे घाणिंदिय
वंजणुगहे जिंजिंदियवंजणुगहे फासिंदियवंजणुगहे.
सेत्तं वंजणुगहे । से किं तं अत्युगहे २ छन्विहे पसुत्ते
तंजहा सोइंदियअत्युगहे चकिंजिंदियअत्युगहे घाणिंदि-
यअत्युगहे जिंजिंदियअत्युगहे फासिंदियअत्युगहे
नोइंदियअत्युगहे । तस्स णं इमे एगच्छिया नाणाघोसा
नाणावंगणा पंचनामधिज्जा नवंति । तंजहा उगिण्हणया
उगिण्हओ अवधारणया सवणया अवलंवणया मेहा
सेत्तं उगगहे ॥

अथकोऽयमवग्रहः सुरिराह । अवग्रहो द्विविधस्तद्यथा
अर्थावग्रहश्च व्यञ्जनावग्रहश्च ॥ नं० । (तस्सणमि-
त्यादि) तस्य सामान्येनावग्रहस्य णमिति वाक्याऽङ्कोर
अस्मिन् वक्ष्यमाणानि एकार्थिकानि (नाना घोसाणानि)
घोषा उदात्तादयः स्वरविशेषाः । आह सूत्रेण "घोसाउ
उदात्तादयो सरविसेसा" नाना घोषायेषां तानि नानाघोषाणि ।
तथा नाना व्यञ्जनानि कादीनि येषां तानि नानाव्यञ्जनानि ।
पञ्चानामान्येव नामधेयानि प्रवृत्तिं तद्यथेति तेषामेवोपदर्शने
(उगिण्हणया इत्यादि) यदा पुनरवग्रहाविशेषाननपेक्षायाम्नि
पञ्चापि नामधेयानि चिन्त्यन्ते तदा परस्परं भिन्नार्थानि घेदित-
व्यानि । तथाहि इहावग्रहस्त्रिधा तद्यथा व्यञ्जनावग्रहः सा-
मान्यार्थावग्रहः विशेषसामान्यार्थावग्रहश्च । तत्र विशेषसामा-
न्यार्थावग्रहः औपचारिकः स चानन्तरमेवाग्रे दर्शयिष्यते ।
नं० । कर्म० । विशेष० ।

तत्युगगहो उरुवो, गहणं जहोज्जर्वजणत्थाणं ।

वंजणओ यं जमत्थो, तेणई एतयं वोच्छं ॥

तत्रावग्रहणमवग्रहो द्विरूपो यथा भवति तथा प्रोच्यते ।
कथमित्याह यद्यस्माद्गृह्यं व्यञ्जनार्थयोरेव भवेदन्यस्य ग्राह्य-
स्यात्रावाचतश्च विपर्ययैविध्यादवग्रहो द्विविध इति ज्ञावः ।
अपरं यद्यस्मात्कारणाद्गृह्यमाणान्यायेन प्राप्यकारिचिन्द्रिय-
ेषु व्यञ्जनावग्रहादनन्तरमेवार्थोऽर्थावग्रहो भवति तेनादौ-
प्रथमतस्तर्कं व्यञ्जनावग्रहमेव वक्ष्ये इति गाधार्थाः । विशेष०
नं० । आ० चू० । प्रव० । भ० (व्यञ्जनावग्रहादीनां व्या-
ख्याऽन्यत्र व्यञ्जनावग्रहे मल्लकप्रतिबोधकदृष्टान्तश्च आ-
भिनिबोदिय शब्दे) ।

(२) अवग्रहे दण्डकः ।

नेरइयाणं भंते ! कतिविहे उगगहे पसुत्ते? गोयमा ! दुवि
हे उगगहे पसुत्ते तंजहा अत्योवगगहे वंजणोवगगहे एवं
असुरकुमाराणं जाव वेमाणियाणं पुढविकाइयाणं जंते !
कतिविहे उगगहे पसुत्ते? गोयमा ! दुविहे उगगहे पसुत्ते
तंजहा अत्योगगहे य वंजणोगगहे य पुढविकाइयाणं जंते !
वंजणोगगहे कइविहे पसुत्ते? गोयमा ! एगे फासिंदियवंज
णोगगहे पसुत्ते । पुढविकाइयाणं जंते ! कइविहे अ-

त्योगगहे पसुत्ते । एगे फासिंदिय अत्योगगहे पसुत्ते एवं
जाव वणस्सइकाइयाणं एवं वेइंदियाणावि । नवरं वइं-
दियाणं वंजणोगगहे दुविहे पसुत्ते एवं तेइंदिय चउरिं-
दियाणं वि नवरं इंदियपरिवुट्ठी कायन्वा । चउरिंदि-
याणं वंजणोगगहे तिविहे पसुत्ते अत्योवगगहे चउन्विहे
पसुत्ते सेसाणं जहा नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं ।

टीका सुगमत्वात् गृहीता अवधारणमवग्रहः । सुन्दरा एत
इत्यवधारणम् । उक्त० । वम्भे, ० । आ० चू० । अयं गृह्णाती-
त्यवग्रहः । उपधौ, -ओघ० । पतद्गृहे, "सुरमुमो दोषणं उग
हं च घेत्तणं-" पंचा० ३ विव० । "भगच्छारे अवग्रह इति यो-
निद्वारस्य सामायिकी संज्ञा" वृ० ३ उ० । प्रव० । अवग्रहाते
स्वामिना स्वीक्रियते यः सोऽवग्रहः । राजावग्रहादौ, प्रति० ।
अवग्रहणीये वस्तुनि, -प्रश्न० ३ छा० । आश्रये, "उमाहं च
अजाइत्ता, अविदिन्ने उ उगगहे" ध० ३ अधि० ।

(३) अवग्रहनिक्षेपो यथा ।

नामं ठवणा दविण्, खित्ते काले तहेवे जावे य ।

एसो अवग्रहस्स, निक्खेवो उन्विहो होइ ॥

सचित्तादिद्रव्यग्रहणं द्रव्यावग्रहः क्षेत्रावग्रहो यो यं क्षेत्र-
मवगृह्णाति तत्र वसामः । ततः सक्रोशं योजनं काळावग्रहो यो
यं कालमवगृह्णाति वर्षांस्तु चतुरो मासान् ऋतुचक्रे मासं जा-
वावग्रहः । प्रशस्तेतरभेदः । प्रशस्तो ज्ञानाद्यवग्रह इतरस्तु
क्रोधाद्यवग्रह इति । अथवावग्रहः पञ्चधा ।

द्रव्यादितश्चातुर्विध्यमाह ।

(४) द्रव्यादितश्चातुर्विध्यं देवन्द्वादितः पञ्चविधत्वं तत्र-
क्षीयस्त्वे तारतम्यीनरूपणं च । तत्र ।

दन्वे खित्ते काले, जावे विण उगगहो चउच्छाड ।

देविंदराय उगगहो, गिहवइसागरियमाहम्मि ॥३४॥

दवुगगहोउ तिविहो, सचित्ताचित्तमीसिओ चेव ।

खेत्तुगगहो वि तिविहो, उविहे काऽगगहो होइ ॥३५॥

द्रव्यावग्रहः क्षेत्रावग्रहः काळावग्रहो जावावग्रहश्चेति । एवं
चतुर्विधोऽवग्रहः । यादवा सामान्येन पञ्चविधोऽवग्रहस्तद्यथा
देवन्द्स्य लोकमध्यवर्ती रुचकदिग्गोचरमवग्रहः राज्ञश्च-
क्रवत्तोदेर्भरतादिक्षेत्रं गृह्यतेर्ग्राममहत्तरादेश्चमपाठकादिक-
मवग्रहः । तथा सागारिकस्य शय्यातरस्य पाठशाळादिक-
साधर्मिकाः साधवो यं मासकल्पेन तत्रावस्थितास्तेषां व-
सत्यादिरवग्रहः । सपदयोजनमिति तद्वत् पञ्चविधोऽवग्रहः ।
वसत्यादिपरिग्रहं च कुर्वता सर्वार्थेतेति यथावसरमनुज्ञाप्या
इति । आ० म० प्र० । आचा० । प्रव० । न० ।

तेणं कालेणं तेणं समयेणं सक्के देविंदे देवराया वज्जयाणी
पुरंदरे जाव जुजमाणे विहरइ इमं च णं केवलकपं
जंजुहीवे २ विउत्ते ओहिणाणे आओमाणे २ पासइ
समाणं जगवं महावीरं जंबूदीवे दीवे जहा ईसाणे तई-
यसए तहेव सक्केणवि णवरं आनिओगेणं सदावेइ
पायत्ताणियाहिर्वई हरीसुघोसघंटापाळओ विमाणकारी
पाळगं विमाणं उत्तरिहो निज्जाणमग्गे दाहिणपुरच्छि-

मिद्वे रत्तिकरपव्वए सेसं तं चेव णामगं सावेत्ता पज्जु-
वासइ धम्मकहा जाव पाडिगया तएणं स सक्के देविंदे देवरा-
या सम एस्स जगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोचा
णिसम्म हट्टुट्टसमणं जगवं महावीरं वंदइ एमंसइ वंदइ
त्ता एमंसइत्ता एवं वयासी कइणं जंते? उगगहेपप्पत्ते सक्क!
पंचविहे उगगहे पप्पत्ते तंजहा देविंदोगहे रायोगहे
गहवइउगगहे सागारियउगगहे साहम्मियउगगहे जे इमे
अज्जत्ताए ममणा णिग्गंया विहरंति एमिणं अहं उगगहं
अणुजाणामीतिकट्टु समणं जगवं महावीरं वंदइ एमंसइ
वंदइत्ता णमंसइत्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं उरुहइ
उरुहइत्ता जायेव दिसिं पाउव्वए तामेव दिसिं पमिगए
जंतेत्ति । जगवं गोयम ! समणं जगवं महावीरं वंदइ
एमंसइ वंदइ इत्ता एवं वयासी जं एणं जंते ! सक्के
देविंदे देवराया तुज्जे एवं वन्दति सच्चेणं एसमट्ठे हंता
सच्चेणं । ज० १६ श० ५ उ० ।

अथ कतिऽविधोऽयमवग्रह उच्यते

देविंदरायगहवइ, उगगहो सागारिए अ साहम्मि ।
पंचविहम्मि परुविए, नायव्वा जो जहिं कमइ ॥

देवेन्द्रः शक्र ईशानो वा स यावतः क्षेत्रस्य प्रजवति तावान्
देवेन्द्रावग्रहः राजा चक्रवर्तिप्रवृत्तिको महर्षिकः पृथ्वीपतिः
स यावतः पद्मनग्नभरतादेः क्षेत्रस्य प्रवृत्त्वमनुभवति तावान्
राजावग्रहः । गृहपतिः सामान्यमण्डलाधिपतिस्तस्याऽप्य-
ऽधिपत्यविषयनृत्तं यद्वृत्तिस्वयं स गृहपत्यवग्रहः । सागा-
रिकः शक्यातरस्तस्य सत्तायां यद्वृहपाटकादिकं स सागा-
रिकावग्रहः । साधर्मिकाः समानधर्माणः साधवस्तेषां संव-
न्धि सक्रोशयोजनादिकं यदा प्रज्यं क्षेत्रं स साधर्मिकावग्रहः ।
एष पञ्चविधोऽवग्रहः । एतस्मिन् पञ्चविधेऽवग्रहे वक्ष्यमाण-
शेदे प्ररूपिते सति ज्ञातव्यो विधिरित्युपस्कारो यो यत्र
देवेन्द्रादौ क्रमतश्चतरति स तत्रावतारणः । य इति संग्रहगाथा-
समासार्थः ।

सांप्रतमनामेव विचरीपुरमीपां पञ्चानां मध्ये कः कस्माद्वली-
यानिति जिज्ञासायां तावदिदमाह ।

हेंद्रेन्ना उवरिद्धोहिं, वाहिया नउ लहंति पाहन्नं ।

पुव्वाणुन्नाजिनवं, चउमुनयपच्छिमेजिनवा ॥

अथस्तना देवेन्द्रावग्रहादय उपरितनै राजावग्रहादिनिर्यथा-
क्रमं बाधिता रूपाः । अत एव ननु नैवलजन्ते प्राधान्यमुत्त-
मत्वम् । किमुक्तं भवति । राजावग्रहे राजैव प्रभवति न देवे-
न्द्रस्ततो देवेन्द्रानुज्ञातेष्ववग्रहे यदि राजा नानुजानीते तदा
न कल्प्यते तदवग्रहे स्थातुम् । अथानुज्ञातो राजा स्वविषया-
वग्रहः परं न गृहपतिना ततस्तदवग्रहेऽपि न युज्यतेऽवस्थातुम् ।
अथानुमतं गृहपतिना स्ववृत्तिस्वयंऽवस्थानं परं न सागा-
रिकेण स्वावग्रहे ततोऽपि न कल्प्यते वस्तुम् । अथानुज्ञातः
सागारिकेण स्वावग्रहः परं न साधर्मिकैस्तथापि न कल्प्यते
इत्येवमुपरितनैरधस्तना बाध्यन्ते तथानुपूर्वामनुज्ञामग्निवा-
चतुर्षु प्रजनां विकल्प्य केषांचित्साधूनां पूर्वानुज्ञा तदपरेषाम-
जिनघंति-प्रजना कार्येत्यर्थः । अथ केयं पूर्वानुज्ञा काऽग्निवानु-

ज्ञेत्युच्यते । ईहाया अवग्रहः पुरातनसाधुभिरनुज्ञापितः स य-
त्याश्चात्यैरेवमेव परिचुल्यते न नृयोऽनुज्ञाप्यते सा पूर्वानुज्ञा
यथा चिरंतनकालवर्तिभिः साधुभिर्देवन्द्रे यदवग्रहमनुज्ञा-
पितः सैव पूर्वानुज्ञा । सांप्रतकाहीनसाधूनामप्यनुवर्तते न
पुनर्भूयाप्यनुज्ञाप्यते अभिनवानुज्ञानामभावाद् । यदा कितान्यो
देवेन्द्रः समुत्पद्यते तदा तत्कालवर्तिभिः साधुभिर्देवसाव-
ग्निनवोत्पन्नतयाऽवग्रहोऽनुज्ञाप्यते सा तेषामनजिवाऽनुज्ञा
तदपरेषां पूर्वानुज्ञा एवं शेषनृपतिगृहपतीनामपि पूर्वा-
ग्निनवानुज्ञे जावनीये । सागारिकोपि प्रथमत उपागतैः साधु-
भिर्यदुपाश्रयमनुज्ञाप्यते सा तेषामग्निनवानुज्ञा तेषु साधुषु
तत्र स्थितेषु यदन्ये साधवः समागत्य तदनुज्ञापितावग्रहं प-
रिचुल्यते सा पूर्वानुज्ञा तदेवं चतुर्ष्ववग्रहेषु पूर्वान्निनवानुज्ञयो-
र्जना जाविता । तथा पश्चिमे साधर्मिकावग्रहेऽग्निनवानुज्ञैव
भवति न पुर्वानुज्ञा । तथाहि यो यदावग्रहार्थं साधर्मिकमुप-
संपद्यते स सर्वोपि तदानीं तमनुज्ञाप्यैवावतिष्ठते नान्यथे-
त्याग्निनवानुज्ञैवैका ।

अयामीपां पञ्चानामपि भेदानाह ।

दन्वाई एकेके, चउहा खित्तं तु तत्थ पाहन्ने ।

तत्थेव य जे दन्वा, काद्धो जावो असामित्ते ॥

एकैकाऽवग्रहश्चतुर्षां उच्यते क्षेत्रतः कावतो जावतश्च ।
तत्र प्रथमतः क्षेत्रावग्रहः प्ररूप्यते कुतोहेतो रिति चेच्छ्रूयते क्षेत्रं
पुनः स्वतन्त्रेषु उच्यतेऽपि मध्ये प्राधान्येन वर्तते इहावग्रहस्य
प्ररूप्यमाणत्वात्तस्य च तत्त्वतः शक्रादिकैश्चरूपतयानिधीय-
मानत्वादिति भावः । यतश्च तत्रैव क्षेत्रे यानि उच्यन्ति यश्च
कालो जावश्च तेषां क्षेत्रमध्ये जूतत्त्वामित्वे वर्तते क्षेत्रस्यैव
संवन्धित्वादन्येषां तस्मिन् प्रथमं प्ररूपिते उच्यतेऽवस्तदन्त-
र्गताः प्ररूपिता एव भवन्तीति प्रथमतः क्षेत्रावग्रहं प्ररूपयति ।

पुव्वावरायया खउ, सेढीलोगस्स मज्जयारम्मि ।

जो कुणइ दुहा लोणं, दाहिण तह उत्तरद्धं च ॥

इह सर्वस्यापि लोकस्य मध्यकारे मध्यभागे मन्दरस्य पर्व-
तस्योपरि श्रेणिराकाशप्रदेशपङ्क्तिरेकप्रादेशिकी पूर्वोपरयो-
र्दिशोरायता प्रदीर्घा समस्ति या श्रेणिलोकमेकरूपमपि द्विधा
करोति । तद्यथा दक्षिणलोकार्धमुत्तरलोकार्धं च । तत्र
दक्षिणलोकार्धस्य शक्रः प्रवृत्त्वमनुजघाति उत्तरलोकार्धस्य
पुनरीशानकल्पनाय कस्तथादक्षिणलोकार्धं यान्याधिकाप्रावि-
ष्टानि पुष्पावकीर्णानि वा विमानानि शक्रस्यैव जाव्यानि यानि
पुनरुत्तरार्धे तानि सर्वाण्यपि द्वितीयकल्पाधिपतेः । अथ या-
निमध्यमश्रेण्यां तानि कस्याजघन्तीत्याह ।

साधारण आवहिया, मज्जम्मि अवच्छन्दकप्पाणं ।

अच्छं च परिकेवत्ते, तेसिं अछं च सक्खित्ते ॥

अपार्श्वचन्द्रकल्पयोरर्धचन्द्राकारयोः सौधमैशानकल्पयोः
पूर्वापरायतायां मध्यमश्रेण्यां वा विमाननामावहिकासा साधा-
रणा शकेशानयोः । किमुक्तं जघाति । तस्यां मध्यमश्रेण्यां
पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि त्रयोदशस्यैव प्रस्तरेषु यानि विमा-
नानि तानि कानिचित् शक्रस्य कानिचिदीशानस्याजाव्यानि ।
तत्र यानि वृत्ताकाराणि तानि सर्वाण्यपि शक्रस्यैव, यानि
पुनरुपस्त्राणि चतुरस्त्राणि वा ताभ्येकं शक्रस्य एकमीशानस्ये-
त्येवमुजयोरपि साधारणानि तथाचोक्तम् “जे दक्खिणेन ईहा,
दाहिणओ आवही जवे तेसिं । जे पुण उत्तरद्धं, उत्तरओ

आवहोति । पुष्पेण पच्छिमेण य जेवट्टा ते विदाहिणल्लस्स । तंसच्चररसंगा पुण, सामन्ना हुंति छुएहंपि" तेषां च मध्यमश्रे-
णिगतानां विमानानामर्धं स्वस्वक्षेत्रे कल्पसीमानि प्रतिष्ठितं
तदपरमर्धं परक्षेत्रे परकल्पसीमनीति ।

अथ शक्रमुद्दिश्य क्षेत्रावग्रहप्रमाणमाह ।

सेहीइ दाहिणेणं, जो हांगा उट्टमासकविमाण ।

हेट्टावि अ हांगे, खित्तं सोहम्मरायस्स ॥

सौधर्मराजस्य सौधर्मकल्पाधिपतेरेतावत्क्षेत्रमाधिपत्य-
विषयभूतं तिर्यग्दिशमधिकृत्य श्रेण्याः पूर्वोक्ताया दक्षिणे
दक्षिणस्यां दिशि यावद्वेग इति तीर्थगुह्योक्तपर्यन्तं ऊर्ध्वदिश-
माश्रित्य आ पादपूरणे यानि स्वामिनि विमानानि स्तप्यजक-
वितानि अधोदिशमुद्दिश्य यावदधस्ततो लोकान्त इति प्रा-
वितो देवेन्द्रक्षेत्रावग्रहः ।

सम्प्रति चक्रिणः क्षेत्रावग्रहमाह ।

सरगोयरो अ तिरियं, वावत्तरिजोयणाइं उट्टं तु ।

अह हांगामगत्ताइ, हेट्टाओ चक्रिणो खित्तं ॥

यावच्छरस्य वाणस्य गोचरो विषयस्तावच्चक्रिणस्तिर्यक्क्षे-
त्रम् । इदमुक्तं भवति । चक्रवर्ती दिग्विजययात्रां कुर्वन् माग-
धादिषु तीर्थेषु यन्नामाङ्कितं वाणं निवृजति स पूर्वदक्षिणापर-
समुद्रेषु द्वादशयोजनान्तं यावच्छ्रुति एतावदन्तश्चक्रिणस्ति
र्यगवग्रहः । स एव वाणः क्षुल्लहिमवत्कुमारदेव साधनार्थं
चक्रिणैव निवृष्ट ऊर्ध्वं चाससतियोजनानि यावच्छ्रुति तावा-
नूर्ध्वमवग्रहः । अधःपुनरधोद्वेगप्राप्तास्तथा गता आदि
शब्दाद्वापीकूपमिश्रगृहादिपरिग्रहः । इयमत्र ज्ञापना । जम्बू-
द्वीपापरविदेहवर्तिनश्चिनावती वप्रान्निधानविजययुगलसमुद्भ-
वा योजनसहस्रा द्वेधा समयप्रसिद्धा । ये अधोद्वेगप्रा-
मास्तेषु ये चक्रवर्तिनः समुपगच्छन्ते तेषां त एवाधः क्षेत्राव-
ग्रहास्तदपरेषां तुगता कूपमिश्रगृहादिकमिति प्ररूपितो राज्ञः
क्षेत्रावग्रहः ।

अथ गृहपतिसागारिकयोस्तमाह ।

गहवइणो आहारो, चउदिसि सागारियस्स घरवगमा ।

हेट्टा अवागमाई, उट्टं गिरिगहधयरखा ॥

गृहपतेर्मण्डलेश्वरस्य यावानाधारो विषयः प्रभुत्वविषयचू-
तश्चतसृषु दिक्षु तान्नानस्थोत्कृष्टतिर्यगवग्रहः । सागारि-
कस्य शय्यातरस्य गृहवगमागृहवृत्तिपरिक्षेप उत्कृष्टतिर्यग-
वग्रहः द्वयोरपि चाधस्तादपागतौगमादयः अपागतौ न्हदो वा
अग्रमः कूपः आदिशब्दाद् वाप्यादय ऊर्ध्वगिरिगेह ध्वजवृक्षाः
गिरयः पर्वता गृहध्वजा गृहोपरिवर्तिन्यः पताका वृक्षाः सहका-
रादयः । साधर्मिकाणां तु क्षेत्रावग्रहः कुतोपि हेतोरेव नोक्तः
परं वृहद्भाष्ये इयमभिहितः " खित्तंमाहो सकोसं जायण
साहम्मियाण बोधव्यं । गहिसिजा एगादिसि उज्जाणं वामरु-
वाइ" मरुत्यादौ उद्यानं यावदुत्कृष्टक्षेत्रावग्रहः शेषं सुगमम् ।

अथ जघन्यक्षेत्रावग्रहमभिधानुकाम आह ।

अजहन्नमण्णकोसो, पढपो जो आविचक्कवट्ठीणं ।

सेसानिव रोहगाइ, सुजहन्नमण्णोहवईणं च ॥

प्रथमो देवेन्द्रावग्रहोऽजघन्योत्कृष्टो न जघन्यो नचोत्कृष्टः
किन्तु जयविजयारहितः सर्वदैवैकरूपत्वात् यश्चाप्यवग्रहः च-
क्रवर्तिनां संवन्धी सोऽप्यजघन्योत्कृष्टः चक्रवर्तिनामाधिपत्य-
स्यैकरूपत्वात् । शेषनृपाणां चक्रवर्तिन्यतिरिक्तानां नृपतीनां

अग्रपतीनां च रोधकादिषु जघन्यः क्षेत्रावग्रहो उत्कृष्टः । रोधनं
रोधकः परचक्रेण नगरादेर्वेष्टनम् आदिशब्दादन्यस्याप्येवंवि-
धस्य परिग्रहः । इयमत्र ज्ञापना । कोऽपि वज्रवान् राजा
मार्गलेश्वरो वा कस्याप्यल्पपदस्य नरपतेर्ग्रहपतेर्वह्निर्वृत-
मात्मसात्कृत्य यदा तदीयं नगरादि निरुध्यावातिष्ठते तदा तस्य
तावान्नगरादिमात्रको जघन्यः ।

नगराइ निरुध्धरे, रायाण्णान्ण उचरिमज्जन्नो ।

उकोसे उ अनियओ, अचकिमाई चउएहंपि ॥

द्वौ चरमौ सागारिकसाधर्मिकौ तयोरयं जघन्यः क्षेत्रावग्र-
हो नगरादौ केनचिद्वाङ्मा निरुध्धे बहिर्वास्तव्यजनैरन्यतरतः
प्रविशद्भिः शय्यातरगृहं साधर्मिकोपाश्रयो वा यदा प्रैर्यते
तदा या काचित्तयामनुज्ञा यथैतावति प्रदेशे युष्माजिः स्था-
तव्यमेतावत्यस्मान्निरिति स जघन्यक्षेत्रावग्रहः । उत्कृष्टः
पुनरवग्रहानियतः कस्याप्यल्पीयान् कस्यापि नृयानिति ज्ञायः ।
कंपामित्याह अचक्रयादीनां चतुर्णामपि यश्चक्रवर्ती न भवति
किं तु सामान्यपार्यवः स नजः पर्युदासप्रतिपेधात्तत्सदृशग्रा-
हकत्वादचकी भवति । आदिशब्दाद्गृहपत्यादयो गृह्यन्ते ।
अथसागारिकावग्रहस्य विशेषत उपयोगित्वाद्विधिमाह ।

आण्णए व सव्वम्मि, उगगह घरसामिणा ।

तहावि न सीमं भिंदति, साहू तप्पियकारिणो ॥

गृहस्वामिना शय्यातरं प्राजनधावनकायिक्यादिव्युत्सर्ज-
नस्यान्यायादिकं यत्र यत्र जावनां रोचते तत्र तत्र कुरुते तं च
यद्यप्यसाधन्यवग्रहेऽनुज्ञातस्तथापि साधवस्तस्य सागारिक-
स्य प्रियकारिणः समाधिविधिस्तवः सीमां मर्यादां न भिन्दन्ति
निर्धारयन्ति व्यवस्थां पालयन्तीत्यर्थः । तामेव सीमामभिधत्ते ।

जाणट्टया जायण धावणाई, बोहट्टया अत्थण हेउगम्मि ।

अजिगहं चैव अहिट्टियंते, मासो वअन्नो व करेज्जमतुं ॥

ध्यानार्थं प्राजनधावनबोधनाद्यर्थं द्वयोरुच्चारप्रश्रवणयोरर्था-
य (अत्थाणत्ति) उपविश्यावस्थानं तच्छेतुकं च तज्जि-
मित्तकं मित्तावग्रहमेव परिमितमेवावग्रहमभिधत्ति । किमु
क्तं भवति । साधवो व्यवस्थां स्थापयन्तः शय्यातरमामन्यं ब्रुव-
न्ते श्रावक ! वयमियति प्रदेशेऽध्याशिष्यामहे नेतः परम् ।
अत्र प्राजनानि धाविष्यामो नान्यत्र यदि नाम ग्धानादेरात्राबु-
च्चारसंज्ञां भवेत्तत्तावन्न परिष्ठापयिष्यते । अत्र पुनः कायिकी
व्युत्सृज्यते इह पुनः साधवो भाजनरज्जनादिकं कुर्वन्तः । किय-
तीमपि वेद्यामासिष्यन्ते एवं व्यवस्थाप्य मित्तमवावग्रहमधि-
तिष्ठन्ति । कुत इत्याह अमात्यो वा सागारिकोऽन्यो वा तदीयो
वयस्यस्वजनादिः स वा ब्रह्माकुलेन गच्छेनातिप्राचुर्येणाक्रान्ते
कायिक्यादिना वा विनाशितेऽवग्रहे मन्युमप्रीतिकं कुर्यात् ।
अपि च तथा साधुजिप्रमन्यैस्तत्र स्थातव्यं तथा शय्यातर-
श्चिन्तयेत् अहो निभृतस्वभावा अमी मुनयो यदेतावन्तोऽपि
सन्तः स्वसमयोदितमाचारमाचरन्तोऽपि परस्परं विकयादि-
कमकुर्वन्तो निर्व्यापारा इव ब्रह्मन्ते तत्सर्वथा कृतार्थोऽस्म्यह-
ममीपां जगवतां शय्यायाः प्रदानेन तीर्णप्रायो मयायमपा-
रोऽपि संसारपाराधार इति प्ररूपितः क्षेत्रावग्रहः ॥

सम्प्रति उच्चावग्रहमाह ॥

वयणमाचित्तीसग, दन्वा खन्नु उगगहेसु ए एसु ।

जो जेण परिगाहिओ, सो दव्वे उगगहो होइ ॥

एतेषु देवेन्द्रावग्रहेषु यानि चेतनानि स्त्रीपुरुषादीनि अचि-

तानि वस्त्रपात्रादीनि मिश्राणि समागोपकरणास्त्रीपुरुषा-
दीनि यानि ह्य्याणि स ह्यं ह्यविषयः प्रहः । कथं चूत
ह्य्याह । यो येन शकादिना परिगृहीतः स तस्य संवन्धी
ह्य्यावग्रहः । किमुक्तं भवति । देवेन्द्रावग्रहेऽपि यानि स-
चित्तासचित्तमिश्राणि ह्य्याणि तानि सर्वाण्यपि देवेन्द्र
ह्य्यावग्रहः । एवं राजावग्रहादिव्यस्य भावना कार्या ॥

अथ कात्यावग्रहमाह

दोसागराज पद्मो, चण्डी सत्तमय पुव्वतुलमीई ।

सेमनिर्वसि मुहुत्तं, जहन्नमुक्कोमण जयणा ॥

प्रथमो देवेन्द्रावग्रहः स ह सागरोपमे यावद्भवति शकस्य
द्विमागरोपमस्थितिकन्यात् चक्रो चक्रवर्त्यवग्रहे जघन्यतः
सत्तवर्षशतानि प्रवृत्तवत् । उत्कर्षतः पुनश्चतुरशीतिपूर्व-
शतसहस्राणि जलनचक्रवर्तिवत् । तथा च चूर्णीः "चक्रवर्ति
उग्राहो जहन्नेण सत्तयाससया वंभदत्तस्त उग्राहेण सुरा-
साई पुव्वसय सहस्साई भरहस्त" अथ परः प्राह । तत्र
ग्रहदत्तः कुमारनायामष्टार्धशतितामपरमृत्तिकये पदपञ्चाशतं
दिग्विजयं पोडशवर्षाण्यतिक्रम्य पदवर्षशतान्येव चक्रवर्ति-
पदवीमनुवृत्तवत् । भरतोऽपि समससर्तपुर्वलङ्काणि कुमारजा-
यमनुवृत्तवत् वर्षसहस्रं माण्डलिकवमनुपाल्य पट्टवर्षसह-
स्राणि विजययात्रायां व्यतीत्य ततः किञ्चिदुनानि पदपूर्व-
लङ्काणि सर्वं नृमिश्रियं वृत्तुजे ततः कथमनगोः सत्तवर्षशता-
नि चतुरशीतिपूर्वलङ्काणि च यथाक्रमं चक्रवर्त्यवग्रहः प्रति-
पाद्यमानो न विरुध्यते । नैप दोषः यतो योग्यतामङ्गीकृत्य भरता-
दयो जन्मन एव चक्रवर्तिनो भवन्त्याः । यत उत्पन्नमात्र एव
चक्रवर्तिनः तदीयतयाविधाद्भुतभाग्यसंभारसमावर्जितास्त-
दाज्ञाप्यक्षेत्रनिवासिदेवता उत्पन्नोऽयं सकलमहीयल्लयस्वा-
मीति प्रमादभाजस्तदानुक्रुत्यवृत्तयस्तथाविधाभिन्नापिणस्त-
त्प्रत्यनीकयुक्तप्रत्युद्गापहाराय प्रवर्तन्ते इति समीचीनमेव
यथोक्तमवग्रहकालमानम् । अन्यथा वा बहुभूतैरुपयुज्यनिर्व-
चनीयमिति (सेसनिर्वसिमुहुत्तं) चक्रवर्तिनं मुक्त्वा-
यः शयो नृपस्तस्य जघन्यता मुहुत्तं कात्यावग्रहः । एतस्या-
भिपेक्षस्यान्तमुहुत्तं द्विषं मरणाजान्यपदपरिग्रहाद्वा शेषनृ-
पतीनामुत्कृष्टे कात्यावग्रहे भजना कार्या । किमुक्तं भवति ।
अन्तमुहुत्तं दारज्य समयवृद्ध्या वर्धमानानि चतुरशीतिपूर्व-
लङ्काणि यावद्यान्यायुःस्थानानि तेषां मध्ये यद्येषां नृपतीना-
मायुस्थानं निर्वर्तितं योया यावन्तं कात्रं राज्यं भव्यमनुजयति
तस्य स उत्कृष्टः कात्यावग्रहः ॥

एवं गृहवङ्गसागर-रिण वि चरिमं जहन्नग्नो मासा ।

उक्कोसो चउमासा, दोसुवि जयणा उ कज्जम्मि ॥

एवं गृहपतिसागारिकयोरपि शेषनृपतिवज्जघन्यात्कृष्टश्च
कात्यावग्रहो ह्य्यः । इह च यद्यपि शेषनृपतिगृहपतिसा-
गारिकाणामाद्यं पूर्वकोटिपर्यवसितान्यपि संज्ञायन्ते तथा
पि चूर्षिकता किमपि बाहुल्यादिकारणमुद्दिश्य चतुरशीति
पूर्वलङ्कापर्यन्तान्येवाग्निहितानीत्यत्रापि तदनुरोधेन तथैव
न्याख्यातानि । तथा चरमे साधर्मिकावग्रहे ऋतुवके मासक-
ल्पविहारिणां जघन्यो मासमेकमुत्कृष्टो वर्षासु चतुरो मासान्
कात्यावग्रहः (दोसु वि भयणाव कज्जम्मि) द्वयोरपि
जघन्यात्कृष्टयोः कार्यं समापतितं भजना । किमुक्तं भवति
ग्नानादिभिः कारणैः कदाचिदुत्तुवक्षौ मासौ वर्षासु चत्वारो
मासा न प्रतिपूर्वैरज्ञातिरिक्ता वा भवेयुः । गतः कात्यावग्रहः ।

अथ भावावग्रहमाह ।

चत्तारो दइअम्मि, खत्रोवसमियम्मि पच्छिमो होइ ।

मणसीकरणमाणुअं च, जाण जं जत्थ कम्मइ ॥

चत्वारो देवेन्द्राजगृहसागारिकाणामवग्रहा श्रीदयिकेभावे
वर्तन्ते ममेदं क्षेत्रमित्यादि मूर्गायास्तेषु सद्भावात्तस्याश्च
कशायमाहनीयादयज्यत्वात् । पश्चिमः साधर्मिकावग्रहः
स क्वायोपशमिके भावे वर्तते कषायमाहनीयक्वायोपशमयुक्त-
तया ममेदं क्षेत्रं ममायमुपाश्रय इत्यादिमूर्गायाः साधूनाम-
भावात् । एष भावावग्रहः । तदेवं प्ररूपितः पञ्चविधोऽप्यवग्रहः ।
अथ यदुक्ते चारगाथायां " पंचविहम्मि परुषियनायव्वो जो
जहिं कमइत्ति " तदिदानीं प्राव्यते " मणसीकरणमाणुअं
चेत्यादि " मनसि करणमनुज्ञां च जानीहि । यद्यत्र देवेन्द्रा-
वग्रहादौ कामति अवतरति तत्र मनसि चेतासि करणमनुजा-
नीताम् । यस्यावग्रह इति मनस्येवानुज्ञापनमिति हृदयं यत्पु-
नर्वचसानुज्ञाप्यते साऽनुज्ञा अस्तर्भुतएयर्थत्वादनुज्ञापनं ज्ञावः
तत्र देवेन्द्र राजावग्रहयोर्मनसैवानुज्ञापनं करोति गृहपत्यव-
ग्रहस्य मनसा वा वचसा वा सागारिकसाधर्मिकावग्रहयो-
नित्यमाह्वयसाऽनुज्ञापना । यथानुज्ञापना यथानुजानीतारमाकं
शर्यां वस्त्रपात्रशेकादिकं चेत्यादि ।

अथ भावावग्रहं प्रकारान्तरेणाह ॥

जावावगग्रहो अहव उहा, मइगहण अत्थ वंजणे उ मई ।

गहणे जत्थ उ गिएह, मणसीकरणअकरणतिविहं ॥

अथवा भावावग्रहो द्विधा मतिभावावग्रहो गृहणभावावग्र-
हश्च । तत्र मतिर्मतिज्ञानरूपो भावावग्रहो मृत्पापि द्विधा व्यञ्जना
वग्रहोऽर्थावग्रहश्च गाथायां बन्धानुलोभ्येन पूर्वमर्थशब्दस्य
निर्देशः गृहणे गृहणविषये भावावग्रहः । यत्र तु यस्मिन् पुन-
र्वेवन्भावगृहादौ यदा साधुः किं चिद्वस्तुजातं गृह्णाति सचि-
त्तमचित्तं मिथं वा तस्य तदागृहणं भावावग्रहः (मणसिक-
रणसि) मनसि करणस्थोपलक्षणत्वादनुज्ञापनायाश्चाकरणे
त्रिविधं प्रायश्चित्तम् । एतदेव सविशेषमाह ।

पंचविह परुषिण स, उग्राहो जाणएण धेत्तव्वो ।

अन्नाएउग्राहिण, पायच्छित्तं जवे ति विहं ॥

पञ्चविधेऽवग्रहे प्ररूपितेसतीदं तात्पर्यमभिधीयते स एवं
विधोवग्रहो ह्नापकेनपञ्चप्रकारोवग्रहः स्वरूपवेदितो गृहीतव्यो
नाज्ञापकेनकुत इत्याह अज्ञातेऽनधिगमे सति यद्यवग्रहमवगृ-
हति ततस्तास्मिन्नवग्रहीते त्रिविधं प्रायश्चित्तं जवेति तदंवाह ।

इक्कमकविणे मासो, चालम्मासो अपीरुक्कएणु ।

कट्टुक्कविणे पणगं, गारे तह मल्लगार्इसु ॥

इक्कमः षड्वर्षी कठिनः शरस्तम्बस्तयोः संस्तारके मासलघु-
काष्टमयेषु पीठेषु फलकेषु च प्रत्येकं चत्वारो मासलघवः
काष्ठं च काष्ठशकलं कलिञ्च वंशद्वयं काष्ठकलिञ्च तत्र तथा
कारे प्रस्मनि मल्लकादिषु मल्लकं शरावमादिशब्दाचृणन-
गलादिपरिग्रहः । एतेषु सर्वेष्वपि पञ्चकं पञ्चरात्रिदिवानि
इति त्रिविधं प्रायश्चित्तमज्ञातावग्रहरूपस्यावग्रहणे ह्य्यम् ।
उक्तोऽवग्रहकल्पिकः । व्य० १ उ० ।

साम्प्रतं ह्य्यावग्रहप्रतिपादनायाह ।

दव्वुग्राहो उ ति विहो, सच्चित्ताचित्तमीसिओ चेव ।

खेत्तुग्राहो वि ति विहो, दुविहे कावग्राहो होइ ॥

अन्यावग्रहस्त्रिविधः शिष्यादेः सचित्तो रजोहरणादेरचित्तः शिष्यरजोहरणादेर्मिश्रः । क्षेत्रावग्रहोऽपि सचित्तादिस्त्रिविध एव । यद्विवा आमनगरारण्यजेदादिति । काशावग्रहस्तु ऋतु-वर्षाकाशजदाद्विधेति । ज्ञावाऽवग्रहप्रतिपादनार्थमाह ॥

मइउग्गहो य गहणो-गहो य ज्ञावग्रहो एहा होइ ।

इंदियणोइंदिअत्थ-वंजणोगहोहोइ दसहा य ॥

भावावग्रहो द्वेधा तद्यथा मत्तवग्रहो गृहणावग्रहश्च । तत्र मत्त-वग्रहो द्विधा अर्थावग्रहो व्यञ्जनावग्रहश्च तत्रार्थावग्रह इन्द्रिय-नो इन्द्रियभेदात्पोढा व्यञ्जनावग्रहस्तु चक्षुरिन्द्रियमनोज्ञं अतुर्का स एव सर्वोऽपि मतिज्ञावावग्रहो दशधेति ।

गृहणावग्रहार्थमाह ॥

गहणोगहम्मि अपरि-गहस्स गहणस्सगहणपरिणामो ।

कह पमिहरियापामिहा-रियं व होइ जइय्वं ॥

अपरिग्रहस्य साधोयदा पिएडवसति वत्तपात्रग्रहणपरिणा-मो भवति तदा स गृहणज्ञावावग्रहो भवति तस्मिन् सति कथं केन प्रकारेण ममेदं वसत्यादिकं प्रतिहारिकमप्रतिहारिकं वा ज्ञवत्येवं यतितन्यमिति । प्रागुक्तश्च देवेन्द्राद्यवग्रहः पञ्च-विधोऽप्यस्ति स गृहणावग्रहे द्रष्टव्य इति । आचा ७ अ० ।

एमेव वहुणंपि, पिंने नवरोमाहस्स उ विजागो ।

किं कतिविहो कस्स कम्मिव, केवइयं वा जवे काळे ॥

अत्र प्रथमपदव्याख्याऽनुपयुक्तत्वात् गृहीता अज्ञावग्रहस्य विभागो वक्तव्यस्तमेवाह । किं कतिविधः कस्य वा कस्मिन्वा कियन्तं कात्रं ज्ञवत्यवग्रहः । तत्र किमित्याद्यद्वारव्याख्यानार्थमाह किं उग्गहोत्ति जणिए, ति विहो उ होति चित्तादी ।

एकेको पंचविहो, देविंदादी मुण्येव्वा ॥

किमवग्रह इति जणिते पृष्ठे सूरिराह । त्रिविधो ज्ञवत्यवग्रहश्चि-त्तादिः सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च । पुनरेकैकः कतिविधः इति प्रश्नमुपजीव्याह एकैकः । पञ्चविधः पञ्चप्रकारो ज्ञातव्यः कोऽसावित्याह देवेन्द्रादि देवेन्द्रावग्रहो राजावग्रहो माण्डूकि-कावग्रहः शय्यातरावग्रहः साधर्मिकावग्रहश्च ।

गतं कतिविधधारमिदानीं कस्य न ज्ञवतीति प्रतिपादयति ।

कस्स पुण उग्गहोति, परपासंणीण उग्गहो नत्थि ।

निणहे सेते संयति, अगीते गीतणके वा ॥

कस्य पुनरवग्रहो ज्ञवतीति शिष्यप्रश्नामाशङ्क्य प्रोच्यते परपापणिग्नामवग्रहो नास्ति ये च निहवाये च सद्भावाश्च संयत्यो गीतार्थपरिग्रहीता ये चागीतार्था गीतार्थनिश्रामनु-पपन्ना यश्च निष्कारणमेकाकी गीतार्थं पतेपां सर्वेषामप्यवग्रहो नास्ति (अस्य बहुवचन्यता उच्यसंप्रयाशब्दे)

बुद्धावासातीते, कात्तातीतेन उग्गहो ति विहो ।

आहं वणे विशुब्भो, उग्गहो उ कज्जवुच्चेओ ॥

बुद्धावासातीते मरणेन प्रतिजगत्तया वा आरोगीभूतेन वा ऋणेन वा बुद्धावासे वा अतीते काळे अतीते ऋतुवर्षे काळे मासाधिके अवग्रहस्त्रिविधोऽपि न ज्ञवति । सचि-त्तस्याचित्तस्य मिश्रस्य च गृहणं न कल्प्यते इति ज्ञावः । कुत इत्याह । आहस्वने बुद्धावासवृक्षणे विशुब्भे परिसमाप्ते यस्तत्कार्यचूतोऽवग्रहस्तस्यापि व्यवच्छेदो भवति कारण-ज्ञावे कार्यस्याज्ञावात् वस्तु मन्यते । कात्तातीते विनावग्रहस्य व्यवच्छेदस्तं प्रति दृष्टान्तमाह ।

आगासकुच्छिपूरो, उग्गहपमिसेहियम्मि काळम्मि ।

न हु होति उग्गहो सो, काळे एगे वा अणुष्मातो ॥

यथा कोऽपि पुरुषो बुभुक्षया पीकितः सन्न चिन्तयति पूर्याम्यु-दरमाकाशेन मे बुभुक्षापगच्छति । स यथा आकाशस्य पञ्च-मेवावग्रहे प्रतिपेक्षितो यः कालो वर्तते तस्मिन्नुत्पादितः सोऽव-ग्रहोऽवग्रहो न ज्ञवति प्रतिपिच्छकात्वाचीर्णत्वात् । अथवा प्रकारान्तरेण कावृक्षिकेनानुज्ञातोऽवग्रहः कथमिति चेदाह ।

गिएहाणं चरिमासो, जहि कत्तो तत्थ जति पुणो वासं ।

वायंति अन्नखेत्तो, संती दोसुं पितो दानो ॥

यत्र ग्रीष्माणामुष्णकाळस्य चरमः पश्चादापादनामा मासः कृतस्तत्र यदि पुनरन्यक्षेत्रेऽस्ति तथाविधान्यक्षेत्राज्ञावतो वर्षे च वर्षाकात्रं तिष्ठति ततो ह्येतेषां कावृक्षयोर्ग्रामचरममा-सयोर्वर्षाचेत्यर्थतो दानो भवति । एवं करणवतो द्वयोरपि कावृक्षयोः सचित्तादिद्वयोऽनुज्ञात इत्यर्थः ।

एमेव य समतीते, वासे तिप्पि दसगा उ उकोसो ।

वासनिमित्तं वियाणं, उग्गहो मासउकोसे ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण वर्षे वर्षाकात्रे समतीते यदि मेघो वर्षति ततोऽन्यदिवसदशकं स्थीयते तस्मिन्नपि समाप्ति-मुपगते यदि पुनर्वर्षति ततो द्वितीयं दिवसदशकं स्यात्तव्यं त-स्मिन्नप्यतीते पुनर्वृष्टौ तृतीयमपि दशकं तिष्ठति । एवमुत्कर्षत-स्त्रीणि दिवसदशकानि वर्षानि मित्तस्थितानामुत्कृष्टोऽवग्रहः पणमासप्रमाणो ज्ञवति । तद्यथा एको ग्रीष्मचरममासश्चत्वारो वर्षाकात्रमासाः षष्ठो मार्गशीर्षो दिवसदशकत्रयवृक्षण इति । व्य० ४ उ० । नि० चू० ५ ॥

अदत्तादानदोपनिवृत्त्यर्थमेवग्रहोऽनुज्ञापनीयः ॥

समणेजविस्सामि अणगारे अकिंचणे अपुत्ते अपसुप-रदत्तजोगी पावं कम्मं णो करिस्सामीति समुदाए स-व्वं जंते ! अदिष्ठादाणं पच्चक्खामि से अणुपावि-सित्ता गामं वा जाव रायहाणि वा णेव सयं अदिच्चं गिएहेज्जा णेवप्पेणं अदिच्चं गिएहावेज्जा णेवप्पेणं अदिम्मं गिएहंतं पि समणुजाणेज्जा । जेहिं वि सद्धि पच्चइए तेसिं पियाइं जिक्खू उत्तयं वा मत्तयं वा इरुगं वा जाव चम्मच्छेदणं वा तेसिं पुव्वामेव उग्गहं अण-णुप्पविया अपमिद्धेहिया अपमज्जिया णो गिएहेज्जवा प गिहेज्ज वा तेसिं पुव्वामेव उग्गहं अणुप्पविय पमिद्धेहिय पमज्जिय तत्रो संजयमेव उगिएहेज्ज वा पागिएहेज्ज वा से आगंतारेसु वा ४ अणुवीइउग्गहं जाएज्जा । जे तत्थ ईसरे जे तत्थ समाहिट्टाए ते उग्गहं अणुप्प-वेज्जा कामं खलु आउसो अहालंदं अहापरिणातं वसामो जाव आउसो जाव आउसंतस्स उग्गहे जाव साहम्मियाए जाव उग्गहं उगिएहिस्सामो तेण परं विहरिस्सामो ॥

श्राम्यतीति श्रमणस्तपस्वी यतोऽहमत एवंचूतो जविप्या-मीति दर्शयति । अनगारोऽगा वृक्षास्तनिप्यन्मगारं तन्न विद्यत इति अनगारस्त्यक्तगृहपाश इत्यर्थस्तथा अकिंचनो ज

विद्यते किमप्यस्येयमिच्छन्तः निष्परिग्रह इत्यर्थः । तथा अपुत्रः स्वजनवन्धुरहितो निर्मम इत्यर्थः । एवमपुत्रः द्विपदचतुष्पदादिरहितः यत एवमतः परदत्तजोडी सन् पापं कर्म न करिष्यामीत्येवं समुत्पद्यन्तमितिज्ञो ज्ञायामीति दर्शयति । यथा सर्वे जदन्तादत्तादानं प्रत्याख्यामि दन्तशोधनमात्रमपि परकीयमदत्तं न गृह्णामीत्यर्थः तदनेन विशेषणकदम्बकेनापरेषां शाक्यसरजस्कादीनां सन्यक्त ध्वषणत्वं निराकृतं प्रवर्तते । सर्वैर्बन्तुतांऽकिञ्चनः श्रमणोऽनुप्रविश्य ग्रामं वा यावज्जाजधानीं वा नैव स्वयमदत्तं गृहीयान्नवापरेण ग्राहयन्नाप्यपरं गृह्णन्तं समनुजानीयाद्यर्थां आधुजिः सट् सम्यक्प्रवर्जितस्तिति धातेषामपि संयज्युपकरणमननुज्ञाप्य न गृहीयादिति दर्शयति । तद्यथा कृत्रकमिति कृद्ग्रपधारणे कृदायतीति वृत्रं चर्पाकल्पादि । यदि वा कारिकाः कश्चित् कुंकणदेशादावतिवृष्टिं संजयाचक्रकमपि गृहीयाद्यायच्चर्मचन्दनकमप्यननुज्ञाप्य प्रत्युपेक्ष्य च नावगृहीयात् सङ्ख्यगृहीयादनेकशः तेषां च संवन्धि यथा गृहीयात्तथा दर्शयति । पूर्वमेव ताननुज्ञाप्य प्रत्युपेक्ष्य चक्षुषा प्रमृज्य रजोहरणादिना सङ्ख्यनेकशो वा गृहीयादिति किञ्च (सेइत्यादि) स निक्षुरागन्तागारादां प्रविश्यानुविचिन्त्य च पर्यालोचयति विहारयोग्यं क्षेत्रं ततोऽवगृहं वसत्यादिकं याचेत् । यश्च याच्यस्तं दर्शयति । यस्तत्रैवचरो गृहस्वामी तथा यस्तत्राधिष्ठाता गृहपतिना निश्चितमरः कृतस्तानवगृहं क्षेत्रायगृहमनुज्ञापयेद्यच्चेत् कथमिति दर्शयति (काममिति) तयेच्छया व्रत्तिवति चाक्यालंकारः आयुष्मन् ! गृहपते (अहाश्रद्धमिति) यावन्मात्रं कालं जवाननुजानीते (अहापरिष्कार्यति) यावन्मात्रं क्षेत्रमनुजानीते तावन्मात्रं कालं तावन्मात्रं च क्षेत्रमाश्रित्य धनं यत्साम इति यावदिहायुष्मन् यावन्मात्रं कालमिहायुष्मतोऽवगृहो यावन्तश्च साधर्मिकाः साधवः समागमिष्यन्ति तावन्मात्रमवगृहं गृहीप्यामस्तत्तत् कथं विहरिष्याम इति । आचारः २ ५० ७ अ० १ ७० ॥

(६] विधवाप्यनुज्ञापनीया ।

सागारियअहिगारे, अणुवत्तं तस्मि को विसो होति । संदिट्ठो वपन् वा, विट्ठवा सूचस्स संवधो ॥

इह पूर्वसूत्रात्सागारिकाधिकारः शय्यातराधिकारोऽनुवर्तते तस्मिन् अनुवर्त्तमाने सूत्रे कोऽपि स सागारिकः कोऽपि प्रचुरिति प्रतिपाद्यमित्येव विधवा सूत्रस्य संबन्धः । अस्य व्याख्या । न विद्यते धवो जर्ता यस्याः सा विधवा ततो दुहिता जातिकुलवासिनी पितृगृहवासिनी वा इत्यादि । अथवा समासकरणादिदं ऋष्ट्यम् या दुहिता विधवा या च ज्ञातिकुलवासिनी दुहिता । ज्ञातिकुलवासिनी नाम या गृहजामातुर्दत्ता साप्यवगृहमनुज्ञापयितव्या किमङ्ग ! पुनः पिता वा भ्राता वा पुत्रो वा स सुतरामनुज्ञापयितव्यः । तथा चाह (से यावती त्यादि) ततो चावप्यवगृहमवगृहीतव्याविति सूत्राक्षरार्थः ॥

संप्रति भाष्यकारो व्याख्यानमाह ।

विगयधवा खलु विधवा, धवं तु जचारमहु नेरुत्ता ।

धारयति धीयते वा, दधाति वा तेण उ धवोत्ति

विगतधवा खलु विधवा । विगतो धवोऽस्या इति व्युत्पत्तेः धवं तु भर्त्तारमाहुर्नैरुक्ता निष्कक्षिणास्त्रविदः । कया व्युत्पत्त्येत्याह । धारयति तां स्त्रियं धीयते वा तेन पुसा सा स्त्री दधाति सर्वात्मना पुष्पाति तेन कारणेन निरुक्तिवशात् धव व्युत्पद्यते ॥

विधवा वा णुष्णिवज्जइ, किं पुण पिय माइजायपुत्तादी । सो पुण पञ्चुवाऽपञ्चुवा, अपञ्चु पुण तत्थिमो होइ ॥

विधवाऽप्यनुज्ञाप्यते किं पुनः पिता माता भ्राता पुत्रादिवो स सुतरामनुज्ञाप्यः केवलं पुनः पुत्रभ्रातृप्रवृत्तिको द्विधा । प्रचुरो भवेदप्रचुरो । तत्र पुनरप्रभव इमे वदयमाणा भवन्ति तानेव निरुक्तिरुदाह ।

आदेसदासजइए, विरिक्कजामाइए उ दिष्सा य ।

अस्सामिमासो द्दहुतो, सेसपञ्चुणुगहेणं वा ॥

आदेशः प्राधूर्णको दासो ऽकिञ्चनो जृतकः कर्मकरो विरिक्तो गृहीतरिक्तादिनागः पुत्रो भ्राता अन्यो वा तयाऽन्यत्र पृथग्गृहे जामातरि पतेऽस्वामिनोऽप्रभव एतान् यदि अनुज्ञापयति तदा प्रायश्चित्तं मासलघु दोषाः प्रभवः स्वामिनस्तान् अनुज्ञापयेत् (अणुगहेणंवाति) अप्रचूणामपि येषां प्रचूणानुगृहः कृतो यथा त्वया कृतं दत्तं वा तत्प्रमाणमिति तेन वा अनुगृहेणाप्रचूणपि अनुज्ञापयेत् नान्यथा ।

अप्रचूणामनुज्ञापने दोषमाह ।

दियरातो निच्चुहणा, अप्पहुदोसा आदिन्नदाणं च ।

तम्हा उ अणुणवए, पञ्चुं च पञ्चुणा च संदिट्ठं ॥

गहपतिगहवतिणिं वा, अविजत्तमुतो अदिष्कषा वा ॥

अप्रचूणामनुज्ञापने दोषा दिवा रात्रौ वा निष्काशनं तत्र जनगर्हाविनाशादयो दोषा न केवलं निष्काशनमदत्तादानं च । यस्मादप्रचूणामनुज्ञापने पते दोषास्तस्मात्प्रचुरं प्रचुरं द्विष्टं वाऽनुज्ञापयेत् । तमेव दर्शयति (गहपतिसि) वाशब्दादावि भक्तभ्रातृपितृव्यादिवो प्रभवति । अथवा या दुहिता विधवा निसृष्टा गृहे प्रमाणीकृता सापि प्रभवति । यदि वा यः स्वयं दातुं प्रचूणा आदिष्टः सोऽपि प्रभवति । एताननुज्ञापयेत् । व्य० ७ ७० ।

(७) अवगृहीते चावग्रहे उत्तरकालविधिः साधर्मिकागमनं उपनिमन्त्रणम् ।

से किं पुण तत्थोग्गहंसि पवोग्गहियंसि जे तत्थ साहम्मिया संजोतिय समणुष्सा उवागच्छिज्जा जे तेण सयमेसियाए असणो वा ४ तेण ते साहम्मिया संजोइया समणुष्सा उवणिमंतेज्जा णो चेव णं परवमियाए उगिज्जिय उगिण्हिय उवणिमंतेज्जा से आगंतारेसु वा ४ जाव से किं पुण तत्थोग्गहंसि पवोग्गहियंसि जे तत्थ साहम्मिया अणसंजोइया समणुष्सा उवागच्छेज्जा । जे तेणं संयमासियाए पीढे वा फट्टए वा सेज्जासंथारए वा तेण ते साहम्मिए अणसंजोइए समणुष्से उवणिमंतेज्जा णो चेव णं परिवमियाए उगिज्जिय उगिण्हिय उवणिमंतेज्जा से आगंतारेसु वा ४ जाव ।

(से इत्यादि) तदेवमवगृहीतेऽवगृहे स साधुः किं पुनः कुर्यादिति दर्शयति । ये तत्र केचन प्राधूर्णकाः साधर्मिकाः साधवः संभोगिका एकसामाचारीप्रविष्टाः समनोक्षा उद्युक्ताविहारिण उपगच्छेयुरतिवयसो भवेयुस्ते चैवभूता ये तैमैव साधुना परलोकार्थिना स्वयमेवित्यन्त्यस्ते च स्वयमेवागता भवेयुस्तांश्चाशनादिना स्वयमाहूतेन स साधुरपनिमन्त्रयेद्यथा गृहीत शूयमेतन्मयानीतमशनादिकं क्रियतां ममानुगृह इत्येवमुपनिमन्त्र-

येन्नचैवं (परचडियापत्ति) परानीतं यदशनादि तत् ज्ञानम-
वगृह्याश्रित्य नोपनिमन्त्रयेत् । किं तर्हि स्वयमेवानीतेन निमन्त्र-
येदिति । तथा (सेइयादि) पूर्वसूत्रवत्सर्वं नवरमसांभो-
गिकान् पीठफल्कादिनोपनिमन्त्रयेद्यस्तेषां तदेव पीठकादि
संज्ञोग्यं नाशनादीति ।

(सूत्रम्) अत्थि या इत्था केइ उदस्स य परियावन्नए
यअचिचे परिहरणे रिह सव्वे व उग्गहस्स पुव्वाणुष-
वणा चिह्णइ अहालंदमवि उग्गहो ॥

अस्य संबन्धमाह ।

असहीणेषु वि साहम्मि, तेसुइतिएसु उग्गहो वुत्तो ।

अयमपरो आरंजो, गिहीवि जडे उग्गहे होइ ॥

अत्राधीनेष्वपि क्षेत्रान्तरं गतेषु साधर्मिकेषु द्रव्येषोऽवग्रहः
प्रोक्तः । अयं पुनरपरः प्रकृतसूत्रस्यारम्भो गृहिभिर्विजडः परि-
त्यक्तो यः प्रतिश्रयस्तीद्विषयेऽवग्रहो जवति । अनेन संबन्धेना-
यातस्यास्य व्याख्या । अस्ति वात्रानन्तरस्तत्र प्रस्तुते प्रतिश्रये
किंचिदाहारार्थं प्रकादिकं गृहस्थसत्कमुपाश्रये पर्यापन्नं वि-
स्मृतं परित्यक्तमुपाश्रयपर्यापन्नम् अचित्तं प्राशुकं परिहर-
णार्थं साधूनां परिभोक्तुं योग्यं तत्र सैवावग्रहस्य पूर्वानुज्ञा-
पना तिष्ठति तत्रोपाश्रये तिष्ठद्भिः पूर्वमेवानुजानीतं प्रायोग्यमि-
त्येव यदवग्रहोऽनुज्ञापितः सैवानुज्ञापना पश्चादुपाश्रयं पर्या-
पन्नगृहणेऽप्यवतिष्ठते न पुनरग्निवमनुज्ञापनं कर्त्तव्यमिति
भावः । कियन्ते कालमित्याह । यथावन्दमापि मध्यमवन्दमा-
त्रमपि कालं यावदवग्रह इति सूत्रार्थः ।

अथामुमेव सूत्रार्थं भाष्यकृत्प्रतिपादयति ।

आहारो उवही वा, आहारो जुंणारिहे कज्जा ।

दुविहपरिहारआरिहो, उवही वि य कोयिणावि कोयि ॥

इह सूत्रे किंचिद्ग्रहणे न आहारः उपधिर्वा गृहीतः परिहर-
णार्हगृहणेन तु संप्रवरपरिभोगार्हाः । तत्राहारः कश्चिद्भोज-
नार्हो भवति कश्चित्तु न जवतीति । उपधिरपि कश्चिद्विविध-
परिहारसाधारणार्हपरिभोगरूपस्यार्हो भवति कश्चिच्च न
भवति । तथाहि ।

संसत्तासवपिसियं, आहारो अणुवज्जोञ्ज इच्चादि ।

सुसिरतिणवक्कज्जयो, परिहारे अणरिहो उवही ॥

संसक्तं द्वीन्द्रियादिजन्तुमिश्रं भक्षपानम् । आसवो मद्यम्
पिशितं पुञ्जम् । इत्यादिक आहारो अनुपभोग्यः । साधूनामुष्ण-
भोक्तुनयोग्यः शुषिरतृणवत्कृत्वादिक उपधिरपि परिहारस्या-
नर्हो मन्तव्यः । अर्थादापन्न ओदनादिक आहारो वस्त्रादि-
कश्चापधिः परिजोगार्ह इति ।

वार्यंते अणुषवणा, पायोगै होइ तप्पहमयाए ।

सो चेव उग्गहो खलु, चिह्णइ काढो उ हंदक्खा ॥

साधुभिः प्रतिश्रये तिष्ठद्भिस्तत्प्रथमतया या प्रायोग्यस्यानु-
ज्ञापना कृता जवति सा पचोपाश्रयपर्यापन्नस्यापि गृहणे अव-
ग्रहीति तिष्ठति । न पुनर्द्रव्योऽनुज्ञाप्यते । या तु सूत्रे लन्दाख्या
लन्द इत्यभिधानं स काष्ठः प्रतिपत्तव्यः इति कृता सूत्रव्या-
ख्या ज्ञाप्यकृता ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

पुवंसहा दुविहे, दव्वे आहार जाव अव्वरएहे ।

उवहिस्स ततियदिवसे, इतरे गाहियम्मि जयणाए ॥

पूर्वं प्रथमं निष्ठुन एव वृषणाः समन्तादुपाश्रयमेवावबोक्तव्यन्तो

द्विविधे हव्ये उपयोगं प्रयच्छन्ति । द्विविधं हव्यं नाम आहा-
र उपधिश्च । तत्राघूर्सकादयो गृहिणो विस्मृत्य परित्यज्य
वा गता जवयुः । तेषु गतेषु यावदपराहो जवति तावदाहारं
न गृह्णन्ति परनस्तु गृह्णन्ति उपश्रेस्तु तृतीये दिवसे गते गृहणं
कुर्यन्ति इतरग्राम अर्थजातं तत्कदाचिदगारिणां विस्मृतं भवे-
त् तदेकान्तं निक्षेपणीयम् (गहियंतिति) यदि धानिकादि-
भिर्गृहीतं तथा प्रतिवासिकैर्नष्टो जवेत्तथा तत्रापि यत्तथां वि-
स्मृतं तद्ययोर्कावधिना गृह्णन्ति । एष निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।
संप्रतमेनामेव विवृणोति ॥

पायं सायं मज्जं-त्रे यउसज्जा उवस्सयसमंता ।

एहिंति अपिहाए, लहुगो वेसाइमे तत्थ ॥

प्रातः प्रभाते सायं संध्यायां मध्याह्ने च कालत्रये वृषणा उपा-
श्रयं समन्तात् प्रत्युपेक्षन्ते अप्रत्युपेक्षमाणानां ह्युको मात्तम् ।
दोषाश्चेम । तत्राप्रत्युपेक्षणं जवन्ति ॥

साहाम्भेयाम्भुधम्मिय, गारच्छिषिखवणवोसिरणज्जु ।

गिएहणकट्टणववहार, पच्छकट्टुहाणिच्चिसए ॥

सधर्मिणी संयमी अन्यधर्मिणी परतीर्थिका अगारस्थी
अविरतिका एता प्रदिष्टाः सत्यः साधुप्रतिश्रयसमीपे अर्थ-
जातस्य निक्षेपणं कुर्युः । यद्वा वात्रकं व्युत्सृज्य गच्छेयुः । परि-
पहपराजिता वा कोऽपि संयतो रज्जुबन्धनेन श्रियेत । तत्र राज-
पुरैर्जाते सति गृहणाकर्षणव्यवहारः पश्चात्कृतोद्वाहनिर्विष-
याज्ञापनादयो दोषा भवन्ति । इदमेव ज्ञावयति ॥

नोदणुविष साहम्मिणि, परतित्थिणिगीउदिट्टिराणेण

अणुकंपजहिच्छदा-रिज्जवालं अगारी वा ॥

सधर्मिणी काचिच्च खण्डितशीला गर्भवती उद्वाहोऽयामि-
ति मन्यमानैः साधुभिर्गार्ह नितरां रजोहरणादिलिङ्गं वहिः
कृत्वा भवेत्ततः सा मदीयलिङ्गमपहतमिति मन्यमाना तथानो-
दनया कुपिता सती स्वयमपत्यजातं तदाश्रयसमीपे परि-
त्यजत् परतीर्थिनी तु द्वाष्टिरागेण अस्माकमपत्यशः प्रवाहो
जविष्यतीति कृत्वा संयतानामुपाश्रयसंनिधौ वात्रकं व्युत्सृजेत्
परं लोकश्चिन्तयिष्यति एतैरेवैतज्जनितमिति । अथवा अगारी
काचिदनुकम्पया यद्वृत्तया वात्रकं तत्र प्रक्षिपेत् तत्रानुकम्प-
या नाम दुष्काळादौ काचिदुत्था योपिज्जीवनाय स्वापत्यं
तदाश्रयान्तिके त्यजति वरमेतं अनुकम्पापरायणा अमुं वात्र-
कं शय्यातरस्यापरस्य वा ईश्वरस्य गृहे निक्षेप्यन्तीति
यद्वृत्तया अजिसंधिमन्तरेणैवमेव व्युत्सृजति ॥

हाउं व तरेउं वा, अचयंता तेणगा जिवत्थादी ।

एएहिं वि य जणियं, तर्हि व दोसा उजुणदिट्ठा ॥

स्तेनकादयो वस्त्रादिकं इत्तु वा तरीतुं वा (अचयंता)
अशक्नुवन्तः साधूनां प्रतिश्रयसंनिधौ परित्यजेयुः । उपवृक्ष-
मिदं तेनान्यतीर्थिकादयः प्रत्यनीकतया हिरण्यसुवर्णादिकम-
पहत्य तत्र निक्षिपेयुः ततो यदि वृषणाः त्रिसंध्यं च सति
प्रत्युपेक्षन्ते तदा लोको ब्रूयात् एतैरेवैतदपत्यजातं जनितं
सुवर्णार्यमत्र प्रक्षिप्तमिति । यस्तु देहे कोहो हव्यार्थवैरादिक-
रणव्यपरोपितस्य पुरुषादेः शरीरमित्यर्थस्तत्र प्रातिचरणा
कर्तव्या । सम्यक् प्रतिचर्य यदि कोऽपि न पश्यति तदा परि-
ष्ठापनीयमिति हृदयम् । तच्च परावग्राहपरकीयनिवेशनादौ
(निवोज्झंति) परित्यजन्ति । किंतु परैरपि गृहीते तच्च नाग इति

अपमिचरपमिचराणं, दोमा य गुणा य वणिषा एए ।
एतेण सुत्तं न कत्तं, सुत्तनिवातो इमो तत्थ ॥

अप्रतिचरणप्रतिचरणयोः प्रतिश्रयस्याप्रत्युपेक्षाप्रत्युपेक्षा-
णयोर्यथाक्रममेते दोषा गुणाश्च वर्णिताः । परमेतेन पर्यन्त-
सूत्रं न कृतं न विहितं किंतु सामाचारीप्रकाशनार्थं सर्वमेत-
द्व्याख्यातमिति । सूत्रनिपातः पुनरयं तत्रेति सूत्रनिपातस्यै-
वापदर्शनार्थः ॥

आगंतुगागारद्वियाणं, कज्जे आदेसमादिणा कोइ ।

वसिंठं विस्समिंठं वा, उट्टित्तुगया अण्णाजोगा ॥

इह यज्जगारिण आगत्यागत्य तिष्ठन्ति तद्वागन्तुकागारम् ।
तत्र कार्ये कारणविशेषतः स्थितानां प्रवृत्तसूत्रमवतरति कथं
मित्याह । आदेशाप्रार्थनाकास्तत्र केचित्पथिका आगन्तुकागारे
रज्ज्यां वासमुपगता दिवा वा भोजनार्थं विश्रामं कृतवन्त-
स्तत उपित्वा विश्रम्य वा किञ्चित् उच्यजातमनाजोगमनि-
च्छन्तो गताः । किंतु स त्यजेदित्याह ।

समिंसत्तुमागरस-सिण्हगुडल्लोणमादि आहारो ।

ओहे अवग्गहम्मि य, होउवही अट्टजातं वा ॥

इहाहार उपधिश्चेति द्विविधं ध्वयं भवति । तत्राहारः स-
मितिसकुशाकरसस्नेहगुडल्लवणादिकः । समितिः कणिका
शोषं प्रतीतम् । उपधिस्तु द्विधा भवति ओघ उपधिः उपग्रहे
वा । ओघोपधिरुपग्रहोपधिश्चेत्यर्थः । ध्वयं जातं ध्वयं यथा ।
परित्यक्तं भवेत् तत्राहारोपधिविषयं तावद्विधिमाह ।

काऊण स सागरिण, पनियरणा हारजात अवरएहे ।

एमेव य उवहिस्सवि, मुष्से दोसा य गहणाइ ॥

आहारसागारिके प्रदेशे कृत्वा तावत्प्रतिचरणं कुर्वन्ति
यावदपराहः संजायते । एवमेवोपधेरपि शून्ये सूत्राग्रे स
स्यापनीयः अन्तिकं वा अपहृतमेव तत्र जनदृष्टे मतिदोषा
ग्रहणकर्षणादयो प्रवेयुः ॥

अहवा नुजेज्ज कोयि, उग्गामगवेरियं च हंतूणं ।

देहाण मइत्थी वा, परिसहपराजितो वा वि ॥

अथवा कञ्चिद्दुःश्रमकं पारदारिकं वैरिणं वा हत्वा प्रत्य-
नीकतया तत्र प्रक्षिपेत् । स्त्री वा काचिदत्यन्तदुःखिता वै-
हायसमरणमुपाश्रयसमीपे कुर्यात् । परीपहपराजितो वा
संयत एव कोऽपि रज्जुयन्त्रेण प्रियेत् “ वरं प्रदधुं ज्व-
क्षितं हुताशनं नवापि भग्नं चिरसंचितं व्रत ” मिति कृत्वा ।
दवियट्ठं संखने वा, पुरिसत्था मेहुणो विसेसो वि ।

एमेय समागम्मि, चित्तं काए गिएहणादीणि ॥

कोऽपि कंचित्पुरुषं ध्वयार्थं जातनिमित्तं यथा असंखनं क-
लहो वैरमित्यर्थः तेन वा कंचिद् व्यपरोक्ष्य संयतोपाश्रयस-
मीपे परित्यजेत् एवं स्त्रियमपि काचिद्विनाश्यं प्रक्षिपेत् ।
नवरं मेघुने विशेषः । किमुक्तं भवति सपत्नीं चतुर्थव्रतावि-
धकारिणीं मत्वा अपरोऽप्यत्र तत्र व्युत्पन्नेन अनायासप्रयासा
ज्यूयादिति कृत्वा । एवमेव श्रमणेऽपि गन्तव्यम् । तमपि कञ्चिद्-
पकरणध्वयार्थं वैरेण वा मात्येदित्यर्थः । तत्र साधूनं शङ्केरन्
ततो ग्रहणाकर्षणादीनि पदानि प्राप्नुवन्ति यत एवमतः ।

कालम्मि पहुण्णंते, वच्चरमादी उवित्तु पनियरणं ।

रक्खंति साणमादी, उप्पजादिट्ठमेषीहिं ॥

त्रिसंध्यं वृषभैः समं ततो वसतिः प्रत्युपेक्षणीया । प्रत्युपे-
क्षितायां च यदि किञ्चित् कल्पस्थकादिकं पश्यति कालत्र

पूर्यते ततश्चत्वारदिषु स्थापयित्वा प्रतिचरणं कुर्वाणः प्रच्छन्ना-
वकाशस्थिताः श्वानमाजारादिना विनाश्यमानाङ्गवत् रक्ताकृतिं
यावत्कल्पस्थकादिकमन्यैर्दृष्टमिति ।

बोद्धं पभायकाळे, करिंति जणजाणदयावसमा ।

पनियरणा पुण देहे, परग्गहेणेव उज्जंति ॥

यत्तत्र हिरण्यसुवर्णादि केनचित्परित्यक्तं भवति तत्प्रज्ञात
काल एव प्रत्युपेक्षमाणाः सम्यक्निरीक्ष्य धृपज्ञा जनज्ञापनार्थं
बोद्धं कुर्वन्ति । यथा केनचित्पापिनेदं हिरण्यादिकमस्मदप-
यशोऽर्थनिहितम् पूर्वार्थेद्वादयश्च द्विविधस्यापि ध्वयस्य द्वार-
कर्तव्याः । किं कारणमाहरे तेपराहं यावत्प्रतिचरन्तीत्युच्यते ।

बोच्छिज्जई ममत्तं, पेरेण तेसिं च तेण जति कज्जं ।

गिएहता वि विमुष्ठा, जतिवि ण बोच्छिज्जती जावो ॥

अपराह्वात्परतस्तेषां पथिकानामाहारममत्वं व्यवच्छिद्यते ।
तेषां साधूनां च यदि तेनादारेण कार्यं भवति ततो गृह्णतोऽपि
विशुद्धाः । यद्यपि च प्रावस्तेषां तदुपरि न व्यवच्छिद्यते
तथाप्यपसमयादूर्ध्वं गृह्णतानं कश्चिद् दोषः । उपधि तु तृतीयदि-
वसे पूर्णं गृह्णन्ति एतावता तद्विषयममत्वस्य व्यवच्छेदात् ।

अव्वाच्छिन्ने जावे, विरागयार्ण पि तं पर्यसिंति ।

पप्पवणमणिच्छंते, कप्पं तु करेति परिजुत्ते ॥

अथ तेषामद्यापि जावो न व्यवच्छिद्यते ततोऽव्यवच्छिन्ने
जावे तेषां स्ववस्त्राणि गवेषयतां चिरादायातानामपि समुपधिं
तु दर्शयन्ति । एवं च तेषां प्रज्ञापनां कुर्वन्ति । अस्मान्निरेतानि
वस्त्राणि स्वीकृतानि ततोऽनुगृहं मन्यमानाः साधूनामनुजानीय
एवमुक्ते यद्यनुजानते ततः सुन्दरम् । अथ नेच्छन्त्यनुज्ञातुं तानि
वस्त्राणि परिजुक्तानि तत आत्ममतरक्षणार्थं कल्पं कुर्वन्ति ।
अथार्थजातविषयविधिमाह ।

पत्तो नियत्तपट्ठा, करीदि दापंति पत्थणां एधे ।

दरिंसिंति अपिच्छंतो, को पुच्छति केण उविंयं च ॥

इहोपाश्रये यद्यर्थजातं पतितमुपवर्ज्यते तदा तदव्यल्पसागा-
रिकं स्याप्यते । शैकतादयश्च दूरे कर्तव्याः । प्रत्यवनिवृत्तैश्च
सूयस्तत्रैव समायार्थेर्हृदिभिः पृष्ठाः कुत्रास्माकं तदर्थजात-
मिति ततः करादिना हस्ताहुल्यादिसंहया दर्शयन्ति । अत्र
प्रदेशे पत्रं प्रेक्ष्यम् । अथ ते न पश्यन्ति ततः स्वयमेव तदर्थ-
जातं दर्शयन्ति । यदि ते पृच्छेयुः केनेदमत्र स्थापितं ततो
वक्तव्यं के पृच्छन्ति केन स्थापितं चेति । एवं तावदुपाश्रय-
पर्यापन्ने आहारादौ विधिरुक्ताः ।

अथ शय्यातरादिगृहपर्यापन्नो विधिमाह ।

जम्माहइजयण्णे, गहियागहिएसु सिज्जादी ।

गेहंति असंचइओ, संचइयं वा असंथरणे ॥

अत्र राजपुरुषास्तदादिजयात् नष्टे शय्यातरादौ अथवा
शय्यिकाः प्रातिवेशिमकास्तैर्गृहीतृनिर्धनिकैरागृहीता ऋणं
दापयितुमारब्धास्तस्तेषु शय्यिकादिषु नष्टेषु तत्र य आहारोऽ
संचयिको दधिघृतादिस्तं गृह्णन्ति । अथ असंस्तरणे तत्र
संचयिकमप्युपध्यादिकं गृह्णन्ति ।

सोविकसेतरण्णे, एमेव य होइ उवहिगहणं पि ।

पुव्वागएसु कहणं, जुजंति दिस्से व मडेवि ॥

प्रातिवेशिमकादिसापेक्षो वा नष्टो जघेत् शतरो वा निरपेक्षः ।
सापेक्षो नाम सूयस्तत्रैवागन्तुकास्तद्विपरीतो निरपेक्षस्त
जो जयसिन्नपि नष्टे एवमेवाहारवदुपधेरपि गृहणं कुर्वन्ति ।

सापेक्षनष्टेषु च प्रत्यागतेषु कथयन्ति कथितं च दत्तमनुज्ञातं
सत्परिचुञ्जन्ति । ये तु निरपेक्षनष्टास्तेषु निर्विवादमेव परि-
चुञ्जते । एवं (अष्टेष्टिचित्) अर्थजातेऽपि गृहणं मन्तव्यम् ।
अत्रैवाक्षेपरिहारायाह ।

पाउग्गमाणुष्मावियं, जति ममासि एवमतिपसंगोत्ति ।

आउरजेसज्जवमा, तह संजमसाहगं जं तु ॥

यद्येवं मन्यसे प्रायोम्यं साधूनामुचितं यत्तदेव साधुनामनु-
ज्ञापितं नेतरप्रायोग्यमर्थजातादि तत एवमननुज्ञापितमप्यर्थ-
जातं गृह्यतामतिप्रसङ्गो ऋषति तत्राप्यभिधीयते नैकान्तेनार्थ-
जातमप्रायोम्यं यत् आतुरो रोगी तस्य ज्ञेयजोपमा कर्त्तव्या ।
यया पुनरस्याग्निनवोदीर्घं ज्वरादौ यदौषधं प्रतिपिच्यते तदे-
वान्यस्यामवस्थायां तस्यैवानुज्ञाप्यते एवमर्थजातमपि पुष्टका-
रणानावे प्रतिपिच्यम् । यत्तु दुर्निष्कादौ संयमस्य साधिकं
तदनुज्ञातमेव । वृ० ३ उ० ।

किञ्च ।

से किं पुण तत्थोगंहासि पवोग्गाहियंसि जे तत्थ
गाहावईण वा गाहावइपुत्ताण वा सूती वा पिप्पलए
वा कम्मसोहणए वा णहच्चेदणए वा तं अप्पणो एगस्स
अट्टाए पम्हिहारियं जाइत्ता णो अष्ममस्स देज्ज वा
अणुपदेज्ज वा सयं करणिज्जं तिकडु सेत्तमादाए तत्थ
गच्चेज्जा २ पुवामेव उत्ताणए हत्थे कडु चूमीए वा
उवेत्ता इमं खलु इमं खलु इमं खलु त्ति आलोएज्जा णो
चेव णं सयं पाणिणा परपाणिसि पच्चप्पिणेज्जा ॥

(८) स सागारिकानुदकस्त्रीकमुपाश्रयमवगृहं नानुज्ञाप-
येत् यत्र कर्मकरा आक्रोशन्ति यावत्स्नान्ति तत्रापि नावग्रहः ।

से जिकखू वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण उग्गाहं
जाणेज्जा अणंतरहिंयाए पुढवीए ससणिच्चाए पुढवीए
जाव संताणाए तहप्पगारं उग्गाहं णो उगिह्हेज्जा २
से जिकखू वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण उग्गाहं जाणेज्जा
यूणंसि वा ४ तहप्पगारे अंतद्विक्खजाए दुव्वच्चे जाव
णो उग्गाहं उगिह्हेज्जा २ से जिकखू वा २ सेज्जं पुण
उग्गाहं जाणेज्जा कुलियंसि वा जाव णो उगिह्हेज्ज वा
से जिकखू वा २ खंधंसि वा अष्यरे वा तहप्पगारे जाव
णो उगिह्हेज्ज वा २ सेज्जं पुण उग्गाहं जाणेज्जा
ससागारियं सगणियं सलदयं सइत्थि सखुड्डं सपसु
समत्तपाणं णो अष्मस एक्खिक्खमणपवेस जाव धम्माणु
जोग्गिताए सेवं एच्चा तहप्पगारे उवस्सए ससागारि
जाव सखुड्डपसुजत्तपाणे णो उग्गाहं उगिह्हेज्ज वा २
से जिकखू वा २ सेज्जं पुण उग्गाहं जाणेज्जा गाहावइ
कुलस्स मज्जं मज्जेण गंतुं पथे पक्खिचं वा णो अष्मस
जाव से एवं एच्चा तहप्पगारे उवस्सए णो उग्गाहं
उगिह्हेज्ज वा २ से जिकखू वा २ सेज्जं पुण उग्गाहं
जाणेज्जा । इह खलु गाहावई वा जाव कम्मकरीओ वा
अस्ममसं अक्रोसंति वा नदेव तेह्मादिसिणाणदिसीओ-
दगवियमादि ए गिह्वियजहा सेज्जाए आत्तावगा ।

णवरं उग्गाहवत्तव्वता । से जिकखू वा २ सेज्जं पुण
उग्गाहं जाणेज्जा आइसं संद्वेक्खाणो अष्मस जाव
चिन्ताए तहप्पगारे उवस्सए णो उग्गाहं उगिह्हे जाव
एयं खलु तस्स जिकखुस्स वा २ ससागियं उग्गाहप-
मिमाए । पढमो उद्वेसओ सम्मत्तो ॥

(ए) ब्राह्मणाद्यवगृहीतेऽवगृहः ।

से आगंतारेसु वा ३ आणुवीयि उग्गाहं जाणेज्जा
जे तत्थ ईसरे समाहिट्टाए ते उग्गाहं आणुषवित्ता कामं
खलु आउसो अहाद्वंदं अहापरिषायं वसामो जाव
आउसो जाव आउसंतस्स उग्गाहे जाव साहम्मियाए
ताव उग्गाहं उगिह्हेस्सामो तेण परं विहरिस्सामो । मे
किं पुण तत्थ उग्गाहंसि पवोग्गाहियंसि जे तत्थ समणाए
वा माहणाए वा दंरुए वा ठत्तए वा जाव चम्मच्चे-
दणए वा तथो अंतोहितो वाहिणीणेज्जा वाहिया
वा णो अंतोपवेसेज्जा णो सुभं वाणं पम्बोहेज्जा णो
तेसिं किंचि वि अप्पतियं पम्पणीयं करेज्जा ॥

सन्निकुरागन्तागारादावपरब्राह्मणाद्युपजोगसामान्ये कार-
णिकः सन्नीश्वरादिकं पूर्वक्रमेणावगृहं याचेत् । तस्मिन्वाव-
गृहीतं अवगृहे यत्तत्र श्रमणब्राह्मणादीनां ब्राह्मण्यकरणजातं
भवेत्तत्रैवाज्यन्तरतो वह्निर्निष्कामयेन्नापि ततोऽन्यन्तरं प्रवेश-
येन्नापि ब्राह्मणादिकं नुतं प्रतिवोधयेन्न च तेषां (अप्पतियंति)
मनसः पीनां कुर्यात्तथा प्रत्यनीकतां प्रतिकूलतां न विद्ध्य-
दिति । आचा० २ धु० ७ अ० २ उ० ।

(१०) पथ्यऽवगृहोऽनुज्ञापयितव्यः ।

अणुषवेयन्तो अस्य संबन्धमाह ।

उग्गाहहुमि दिट्ठे, काहियं पुण सो अणुषवेयव्वो ।

अट्टाणादीएभु वि, संजावणमुत्तसंबंधो ॥

अवगृहस्य प्रमोहेष्टेकपुनः सोऽवगृहोऽनुज्ञापयितव्यः इति
चिन्तायामधिकृतसूत्रेणोच्यते पथ्यप्यवगृहोऽनुज्ञापयितव्यः ।
आपि शब्दः संभावनायामास्तांगामे नगरे वा किंतु संभाव-
नायामचन्यपि । तथाचाह अध्वादिकेष्वप्यनुज्ञापयितव्यः ।
एव संभावनासुत्रस्य संबन्धः । संप्रति ज्ञाप्यविस्तरः ।

अट्टाण पुव्वजाणियं, सागारियमग्गाणा इहं सुत्ते ।

मग्गाण परिग्गाहिए सा, गारियसेसज्जयणा य ॥

अध्वानि यद्वक्तव्यं तत्सर्वं कल्पाध्ययने भाणितमितिह पुनःसु-
त्रेऽध्वानं व्रजतां सागारिकमार्गणा शय्यातरमार्गणा क्रियते
तथा केनचित्परिगृहीतेषुकादौ सति शेषसागारिके व्रजना-
य विस्तारन्ति तर्हि यावद्विस्तदगृहीतेषुकादि तावतः शय्या-
तरान् करोति असंस्तरणे एकमपि शय्यातरमिति भावार्थः ।

संप्रति पूर्वार्धव्याख्यानमाह ।

दिणे दिणे जस्स उवाहियंती, नमी हवंते व पमादियं वा ।

सागारिये हांति स एगए व, रीढागए सुन्नु जाहि वसंति ॥

दिने दिने यस्य भर्त्ता गन्त्रीं वहन्तीमुपजीयन्ते आश्रयन्ति
साधवो यदि वा पमादिका नाम यत्र मध्याहे साधार्मिका-
स्तिष्ठन्ति यत्र वा वसन्ति तत्र वस्त्रादिमयं कुवलयनं कुर्वन्ति
तां वा यस्य दिने उपजीयन्ते तदा स पथेकः सागारिकः

शय्यातरो जवति । रीढागतेषु तु अथइया यत्र तत्र गतेषु साधुषु यत्र रात्रौ वसन्ति तद्विषयं स शय्यातः । इयमत्र जावना । यस्य न नियमनं भर्मा वा पमादिकां वा प्रातिदिन-मुपशीयन्ते किंतु यदृच्छया कस्मिन् दिने कस्यापि तदा यां यां रात्रौ यस्य जण्डयादिकमुपशीयन्ते तस्मिन् दिने स शय्यातः

वीसमंता वि ङायाए, जे तहिं पढमंतिया ।

पुच्छिउं तेवि चिह्नेय, पंतिए किमु जहिं वसो ॥

विश्राम्यन्तोऽपि ङायायां ये तत्र पयिकाः प्रथमं स्थितास्तिष्ठन्ति तानपि दृष्ट्वा तत्र तिष्ठेत् नान्यथा किं पुनर्यत्र च साधुस्तत्र स्मृतं ते अनुज्ञापयितव्यान्भो जवन्ति ते शय्यातराः संप्रति ए गणपरिग्राहेण सागारिय सेसपभयणा इति ध्यायानयन्नाह वसति वा जहिं रत्तिं, एगोएगपरिग्राह ।

तात्तिए उत्तरं कुज्जा, वा वंते गमसंयरे ॥

यत्र वृक्षस्याधस्ताद्वन्य वा एकस्य वा परिग्रहे अनेकस्य वा परिग्रहे अनेकस्य वा पयिकस्य संग्रस्तस्य परिग्रहे साधवो रात्रौ वसन्ति तदिं सर्वानपि तान् शय्यातरान् कुर्युः । अथ न मस्तरन्ति तदात्ममध्ये एकं शय्यातरं स्थापयति । शेषान् निश्चिंशन्ति । एषा शेषे सागारिकं जजना । व्य० द्वि० ७७७० । आध्रश्रवनादावग्रह आध्रफलादिभोजनं लघुनवनादाव-ध्रमदश्च । तत्र आध्रवनादावग्रहे आध्रफलादिभोजनम् ।

से जिकख वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा अंबवणं उवागच्छित्तए जे तत्थ ईसरे जे तत्थ समाहिद्धाए ते उग्गहं आणुजाणावेज्जा कामं खलु जाव विहरिस्सामो से किं पुण तत्थोग्गहंसि वा पवोग्गहियंसि वा जिकख वा जिकखुणी वा इच्छेज्जा अंबंजोत्तए वा सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा स अमं जाव ससंताणं तहप्पगारं अंबं अफामुयं जाव णो पमि-गाहेज्जा । से जिकख वा २ सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा अप्पमं जाव संताणं अतिरिच्छच्छिषं अवाच्छिषं अफामुयं जाव णो पमिगाहेज्जा । सो जिकख वा २ सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा अप्पमं जाव संताणं तिरिच्छच्छिषं वाच्छिषं फामुयं जाव पमिगाहेज्जा । से जिकख वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा अंबजित्तं वा, अंबपेसियं वा, अंबचोय-गं वा, अंबसादगं वा, अंबदादगं वा, जोत्तए वा पायए वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबजित्तं जाव अंबदादगं वा स अमं जाव संताणं अफामुयं जाव णो पमिगाहेज्जा । से जिकख वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबजि-त्तं वा अप्पमं वा जाव संताणं अतिरिच्छच्छिषं वा अफामुयं जाव णो पमिगाहेज्जा । से जिकख वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबजित्तं वा अप्पमं जाव संताणं तिरिच्छच्छिषं वाच्छिषं फामुयं जाव पमिगाहेज्जा ॥

स निशुःकदाचिदाध्रवनेऽवग्रहमीश्वरादिकं याचेत तत्रस्थ-अ सानि कारणे आध्रं भोक्तुमिच्छेत्तच्छाध्रं साधुं ससन्तान-कमप्राप्तुकामिति च मत्वा न प्रतिगृहीयादिति । किंच

(सेत्यादि) स निशुःकृत्यनराध्रमल्पाध्रमल्यसन्तानकं वा जानीयात्किंचतिरिच्छीनच्छिषं तिरिच्छीनमपादितम् । तथा व्यवच्छिन्नं न खणितं यावदप्राप्तुकं न प्रतिगृहीयादिति । तथा (सेत्यादि) स निशुःकृत्यनराध्रमल्पाध्रमल्यसन्तानकं तिरिच्छी-नच्छिषं तथा व्यवच्छिन्नं यावदप्राप्तुकं कारणे सति गृहीया-दिति । एवमाभावय एव संबन्धिसूत्रयमापि नयमिति । नवरम् (अंबजित्तं) आध्रकमाध्रपेसी आध्रफली (अंबचो यगंति) आध्रच्छिषी सादगं रसं (सादगत्ति) आध्रश्रव-णमानीति ॥

इकुवनादावग्रहः

से जिकख वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा उच्छुवणं उवागच्छित्तए जे तत्थ ईसरे जाव उग्गहंसि अह जिकख इच्छेज्जा उच्छुवोत्तए वा पायए वा सेज्जं उच्छु जाणे-ज्जा से अमं जाव णो पमिगाहेज्जा अतिरिच्छच्छिषं-तहेव तिरिच्छच्छिषं तहेव से जिकख वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण अजिकंखेज्जा अंतर्दुयं वा उच्छुगंमियं वा उच्छुचोयगं वा उच्छुसादगं वा उच्छुसादगं वा । जोत्तए वा पायए वा सेज्जं पुण जाणेज्जा । अंतर्दुयं वा जाव सादगं वा स अमं जाव णो पमिगाहेज्जा वा से जिकख वा जिकखुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंत-रुयं वा जाव सादगं वा अप्पमं जाव पमिगाहेज्जा अतिरिच्छच्छिषं तिरिच्छच्छिषं तहेव पमिगाहेज्जा

लघुनवनादावग्रहः

से जिकख वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा लहस-णवणं उवागच्छित्तए तहेव तिषिवि आद्यावगा णवरं लह मुणं से जिकख वा जिकखुणी वा अजिकंखेज्जा लहमुणं वा लहमुणकंदं वा लहमुणचोयगं वा लहमुण-सादगं वा जोत्तए वा पायए वा सेज्जं पुण जाणेज्जा लहमुणं वा जाव लहमुणवीयं वा स अमं जाव णो पमिगाहेज्जा । एवं अतिरिच्छच्छिषे वि तिरिच्छच्छिषे पमिगाहेज्जा ॥ आचा० २ श्रु० ७ अ० २ उ० ।

सागारिकेण ज्ञाटकप्रदानेन स्वीकृतेऽवग्रहः (सागारियशब्दे)

(१५) स्वामिना त्यक्ते अत्यक्ते वाऽवग्रहः ।

(सूत्रम्) से वत्थुसु अव्वावमेसु अव्वोगमेसु अप-रपरिगहेसु अमरपरिगहासु सच्चे व उग्गहस्स पुच्चाणवणा चिह्णं । अहाहंमवि उग्गहे ॥

अस्य संबन्धमाह ।

गिह्णुग्गह माभिजडे, इति एसो उग्गहो समक्खातो । साभिजडे अजडे वा, अयमसो होइ आरंजो ॥

स्वामिना जडः परित्यक्तो यो गृहिणां संबन्धी अवग्रहस्तद्विष-य इत्येषोऽवग्रहोऽवग्रहविधिः समाख्यातः । अयं पुनरन्यः प्रस्तुतसूत्रस्याख्यः स्वामिना त्यक्ते अत्यक्ते वा अवग्रहो जव-ति अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य निर्गन्थ-स्य वास्तुषु गृहेषु कथं जेतुं अत्राप्येतुं श्रुतितपकिततया व्यापारविरहितेषु अवग्रहेषु दायादिति विवक्षितम् ।

अथवा पुनीतकाक्षे केनाप्यनुज्ञानमिति न ज्ञायते यत्तदव्याकृतं
तेषु । तथा अपरपरिगृहीतेषु परैरन्यैरनधिष्ठितेषु अमरपरिगृही-
तेषु देवैः स्वीकृतेषु सैवावग्रहः न अपूर्वानुज्ञापना तिष्ठति । यथा
लवमप्यवग्रहे किमुक्तं भवति यावन्तं कावं तानि वस्तूनि तेषां
पूर्वस्वामिनामवग्रहे वर्तन्ते तावन्तं कावं सैव पूर्वानुज्ञापना
तिष्ठति न पुनर्नूयंष्यवग्रहोऽनुज्ञापनीय इति सूत्रार्थः ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ॥

खित्तं वत्सुं सेतुं, केतुं साधारणं च पत्तयं ।

अन्वोवरुमन्वोवरु-अपरमरपरिगृहं चेव ॥

इह वास्तु सामान्यतो द्विधा क्षेत्रं वास्तु गृहं वास्तु च । क्षेत्रं
द्विधा सेतुं केतुं गृहं च तत्र अरघट्टजलेन यत्सिच्यते तत्सेतुः । वृ-
ष्टिजलेन तु यन्निष्यद्यते तत्केतुः । गृहं पुनः स्वातोत्थितोभयजेदा
त्रिधा बह्यते । क्षेत्रं गृहं चोत्तरयमपि द्विधा । साधारणं प्रत्ये-
कं च । साधारणं बहूनाम्, सामान्यं प्रत्येकम् एकस्वामिनस्त
त्र पदानि पश्चाद्धेन संप्रदीतुमाह । अव्यापृतमव्याकृतमपरपरि
गृहीतममरपरिगृहीतं चेति । अथ साधारणपदं विवृणोति ।

होइ य गणगोष्ठीणं, सेणिसाधारणं च दुगमाई ।

वत्सुमि एत्थ यप यं, उत्थितखाते तदुत्तरयमि ॥

गणगोष्ठीनां श्रेणीनां वा (दुगमाइति) छिन्निप्रभृतिसंख्य-
कानां छिन्त्यादिजनप्रतिवक्ष्यानां वा यत्क्षेत्रं वास्तु वा सामान्यं
तत्साधारणमुच्यते । अत्र तु वास्तुना अधिकारो न क्षेत्रेण
तच्च वास्तु त्रिधा । उत्थितं खातं तदुत्तरयं च उत्थितं प्रासादः ।
खातं नूमिगृहं तदुत्तरयमथो नूमिगृहयुक्तः प्रासादः ।

अव्यापृतादिपदानि व्याचष्टे ।

समिययमियं न कीरइ, जहिगं अन्वावरुं तयं वत्सु ।

अन्वोगरुमविजत्तं, अणहिहिइयमणपक्खेणं ।

यत् शदितं पतितं यत्र व्यापारः केनापि न क्रियते यत्तद्वास्तु
अव्यापृतमुच्यते । अव्याकृतं नाम यदायादैरविभक्तम् अपर
परिगृहीतं नाम यदन्यपक्षेणान्यर्थायवर्शनेनाधिष्ठितं नास्य
परिगृहीतं स्वयमेव तस्य शय्यातर इति ज्ञावः । इदानीमेव
जावयति ।

अवरुं सुव्वियसामी, जेण विदिषं तु तप्पडमताए ।

अमरपरिगृहियं पुण, इडाविया रुक्खमादी य ॥

अपरो नाम तत्प्रथमतया साधूनां यदुत्तं स एव तस्य स्वामी
नान्यः कश्चित् । न परोऽपर इति समासाश्रयणात् । अमरपरि-
गृहीतं पुनर्देवकृत्तिका वा वृक्षादिकं वा वानमन्तराधिष्ठितं
मन्तव्यम् । अथाव्याकृतादिषु दृष्टान्तानुपदर्शयति ।

अन्वावरुं कुसुंबी, काणिकावोगमे य रायगिहे ।

अपरपरोसादेवउ, अमरसक्खे पि सायधरे ॥

अव्यापृते गृहे कुटुम्बिदृष्टान्तः । अव्याकृते तु राजगृहे (का-
णिक्रति) पापाणमथः पक्षेष्टका वा धलिकामहृत्यश्च काणिका
उच्यन्ते तन्मध्ये गृहकारापको वणिग् दृष्टान्तः । परपरिगृ-
हीते ऽपि स एव दृष्टान्तः । अपरपरिगृहीते वृक्षापिशाचगृहं वा
निदर्शनं प्रवर्ततीति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवरौषुः कुटुम्बिदृष्टान्तमाह ।

नम्मवणं पासाए, संखमिजक्खेणु मिणायकंदी य ।

अत्तं वावोरणं, कुणांति अन्वावरुं तेषां ॥

कुटुम्बिणं सुंदरं घरं कारियं समपं तंमि संखडं काउं कळे

पविमामित्ति चिन्तेइ नवरं वाणमन्तरेण रत्तिं भण्णति । जइ
पविसिहिंसि तो ते कुडं उत्थापमि तेण कट्टियाहि फाव्हिहण
मुक्कं चावारं वासे न करेइ । अन्नया साहूहि आगएहि सो
कुटुंबीअणुअविज तेण जणइ दिवयाए, परिग्गहियं । ततो से
अवाओ प्रविस्सइ । साहूहि भणितो अणुजाणसु तुमं वंमि-
स्सामो वयं देवयाए तओ तेण अणुआए तेहि काउस्सग्गेण
जक्खो आकंपिओ भण्णइ । उवरिल्लुमियं मोत्तुं वासत्था अत्थ
हते छिया तेषु गतेसु जे अन्ने साहुणो इति ते तत्थेव गायंति ।
सन्वेव उग्गहस्स पुव्वाणुअवणा । अथ गाथाकारार्थः । कुटु-
म्बिना प्रासादस्य निर्माणं कृतं ततः संखमिः कर्तुमारब्धो
यक्षेण च स्वप्ने निवेदितं यदि प्रासादं प्रवेष्टव्यसि ततः सकु-
टुम्यं भवन्तं व्यपरोपयिष्यामीति तेन कण्टिकाभिः परिक्रितं
तद्गृहम् अन्यमपि च व्यापारं तत्र न करोति तेनाव्या-
पृतमुच्यते । अव्याकृते दृष्टान्तावाह ।

दत्तु अतीयवधरं महत्तं, काळेणतं खीणधणं च जायं ।
ते उंवरीयस्स जयाउ कुट्टी, दाउं यमोत्तं वधरं जईणं ॥

सगेणं इक्षिमेतेण वाणिण्येण रायगिहे नयरे स जालमावा
या घावपंकट्टगाहिं गिहं कारियं सोयं तम्मि निम्माविय पंच
तीहुओ पुत्तो सो पुत्ती जाओ । क्षीणविजव इत्यर्थः । तत्थयं
उंवरीयकरो चिप्पइ ते तं दाउं अवयंता एगपासे कुट्टियं
काउं छिया तं चतेहि संजयाणदित्तं । अथाक्षरगमनिका । ऋ-
क्षित्वे महाक्षिकतायां कस्यापि वणिजो गृहं महत्तं महाजना-
कुलमासितं काळेन तत् क्षीणधनं च शब्दादल्पमानुषं च
संजातं ते च नदीयाः पुत्रा उंवरीयस्य प्रत्युत्तुम्यरूपको दा-
तव्य इत्येवंलक्षणस्य करस्य भयादेकस्मिन् पार्श्वे कुट्टीं कृत्वा
मोक्षं च गृहपतीनां दत्त्वा कुटीरके स्वयं स्थिताः । एतदव्या-
कृतमुच्यते । अथ पूर्वानुज्ञापनां व्याख्याति ।

पुन्विट्टियणुअविय-छायं तप्पेवि तत्थ ते य गता ।

एवं सुखवसुषे, सो चेव य उग्गहे होइ ॥

अव्यापृते अव्याकृते वा पूर्वं साधवोऽनुज्ञाप्य स्थिताः तेषां
भासकल्पे वर्षावासे वा पूर्णं शून्यभूते तत्र प्रतिश्रये अपूर्णे वा
कल्पे अशून्यपदोपाश्रये अन्ये साधवस्तिष्ठन्ति ततः पूर्वसाधवः
कल्पं समाप्यान्यत्र गताः परं शून्ये अशून्ये वा तत्र तिष्ठतां
तेषां स एवावग्रहो प्रवर्तते न पुनर्नूयंष्यनुज्ञापयन्ति ।

अपरपरिगृहीतं व्याचष्टे ।

अपरपरिगृहीतं पुण, अपरे जत्ती जइ उ चिति ।

अन्वोकरुं पितं चिय, दोषि वि अच्छी अ परसहो ॥

पुनःशब्दो विशेषणार्थः स चैतद्विशिनष्टि अपरिगृहीतं नाम
येन साधूनां तदुत्तं स एव स्वामी नान्य इति तावदपरिगृही-
तस्यैकोऽर्थः प्रयुक्तः । यद्वा न परे अपरायतयस्तत्रोपयन्ति तेन-
तदपरपरिगृहीतमव्याकृतमपि तदेव मन्तव्यम् । सर्वेषामपि
साधूनां साधारणमिति कृत्वा तदेव द्वावप्यर्थावपरशब्दे प्रवर्ततः ।
एको न परोऽपरस्तेन परिगृहीतमपरपरिगृहीतम् द्वितीयोऽ
परैः साधुभिः परिगृहीतमपरपरिगृहीतमिति । अमरपरिगृही-
तं तु वृक्षे वृक्षस्याधस्तात्ता गृहं मन्तव्यम् । तत्र गृहे यदि पूर्व
साधवोऽनुज्ञाप्य स्थितास्तदा शेषाणां स एवावग्रहो भवति ।

अथ वृक्षविषयं विधिमाह ।

नूयाइपरिगृहिते, दुगमि तपणुअवित्तु सज्जायं ।

एतेण अणुसविण, सो चैव य उगगहो होइ ॥

चूनादिना व्यन्तरण परिगृहीतो यो द्रुमस्तत्र स्वाध्यायं करो-
ति । कदाचिन्नतव्यं जवति । तं च व्यन्तरमनुज्ञाप्य स्वाध्यायं करो-
ति । एवमेकनापि नस्मिन्ननुज्ञापिते शेषाणां साधूनां स वृत्तं दा-
यवग्रहो जवति । अथान्नां वृक्षः परपरिगृहीतो ऽप्यस्ति ततः
सामो अणुःप्रविज्जइ, द्रुमस्म जस्मोगगहो व्व असहीण ।

कूरमुरपरिगृहिते, द्रुमस्मि कणिट्टगाण गमो ॥

यस्तस्य द्रुमस्य स्वामी सोऽनुज्ञान्यत । अथासौ न स्वाधीनस्त
तोऽस्वाधीन नस्मिन् यस्यायमवग्रहः सोऽनुज्ञानीतामिति वक्त-
व्यम् । अथान्नां द्रुमः कूरमुरपरिगृहीतस्ततो येषामगारिणां
सत्कस्तेषामगन्तुमर्हन् न ददाति तत्र कणेषुका गृहगमो
मन्तव्यः । तं सुरं कायान्तरेणानुकम्प्य स्यात्स्यायादि कुर्वन्ती-
नि ज्ञावः । तत्र चायं त्रिभिः ।

निच्छंतेण व अण्णे, ईसादुमुरेण जं अणुणायं ।

नत्थ वि सो चैव गमो, मागारपिम्मि मगगणा ॥

ईर्ष्यादुसुरेण अन्येन गृहिणा आगच्छता वृक्षसलादिकं
स/चूनामनुज्ञातं तत्रापि स एव गमः । पूर्वानुज्ञापनावस्यान-
व्रज्जणं विज्ञेया नद्यरेतत्र स्थितानां सागारिकपितृकस्थमार्गणा
कर्तव्या । तामेवाह ।

जक्खो वि य होइ तरो, वड्ढिमादी गिएहणा जये दोसा ।

सुविणा उवरि एवा, संखन्किगारोवाणानिक्खं ॥

येन वड्ढेण स द्रुमः परिगृहीतः स एव तत्र स्थितानां तरुणां
अग्यातरो जवति । ततो यस्तस्य वड्ढिक्रादि निव्यंते स
शान्यातरपिण्ड इति कृत्या परिनिव्यते । वृ० ३ उ० ।

राजावग्रहो देवेन्द्रावग्रहश्च ।

(गृहम्) से आणुकुम्भे वा अणुजित्तिम् वा कुण-
रियामु वा अणुफरियामु वा अणुपंथसु वा अणुमग्गेमु वा
संवन्नगहस्त पुव्याणुवणा चिट्ठइ अट्ठाहंमविगगहे ।

अस्य संबन्धमाह ।

जे चैव दोषि य गता, सागारियरायउगगहो होति ।

तोसिं इह परिमाणं, णिवोगगहमी विसेसेणं ॥

यावच्च द्वौ सागारिकराजावग्रहौ पूर्वसूत्रयोः प्रकृता तयोरेवे-
ह सूत्रे परिमाणमुच्यते तथापि नृपावग्रहपरिमाणं विशेषणा-
जिघीयते अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य
निर्ग्रन्थस्य अनुकुरन्धेषु वाकुडधसमीपवर्तिषु प्रदर्शेषु एवमनु-
वृत्तिषु वा अनुपरिखासु वा अनुपथेषु वा अनुमर्यादासु वा
इह परिव्रानगरप्राकारयोरपान्तराद्वे हस्ताष्टकप्रमाणो मार्गः ।
परिखा खातिका मर्यादा सीमा शेषं प्रतीतम् । एतेषु सैवा-
वग्रहस्य पूर्वानुज्ञापना तिष्ठति यथाबन्धमपि कालमवग्रह
इति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

अणुकुड्डे जितीसुं, वरियाण गारपंथफरिहासु ।

अणुमग्गे सीमाए, णायव्वं जं जहिं कमाति ॥

अनुशब्दः प्रत्येकमजिसंबन्धते अनुकुरन्धानुजिरयोः अनुवरि-
काप्राकारपथपरिखासु च (अणुमग्गसीमाए) मर्यादा सीमा
ततोऽनुमर्यादायामनुसीमायामित्येकोऽर्थः । पथ्यनुज्ञातव्यम् ।
यथात्र सागारिकराजावग्रहानुज्ञापनम् ।

एनां निर्युक्तिगाथां व्याख्यानयति ।

उवकुड्डं अणुकुड्डं, कुड्डसमीवं व होइ एगट्ठं ।

एमेवाससएसु वि, तोस पमाणं इमं होइ ॥

अनुशब्दस्य समीपार्थद्योतितादनुबुध्यमुपकुड्डं कुड्डसमी-
पमिति चैकार्थम् । एवमेव शेषेष्वपि अनुभित्यादिषु पदेषु मन्त-
व्यम् । तेषामनुकुरन्धादीनामवग्रहविषयमिदं प्रमाणं जवति ।
वर्तिनचित्तिक्कुरगकुड्डे, पथेपगएउगगहो रयणी ।

अणुवरियाए अट्टउ, चउरो रयणी उ परिहाए ॥

वृत्तौ वर्तुशादिपरिक्रैपरूपायां भित्ताविष्टकादिनिर्मितायां
कटक वल्यं च कुरन्धे पथि धर्ममर्यादायां (वरपणित्ति)
एकहस्तमानावग्रहो जवति । अनुवरिकायामष्टौ हस्ताः परि-
खायां चत्वारो रतनयः । इदमेव ज्ञायति ।

वतिसामिणेवतीतो, हत्थो सोवगगहो ए खंतिस्स ।

तहिं ममकारो जति त्रिय, पणणिम्मगगत्तमीए ॥

गृहपतिविवक्षिताया वृत्तेः स्वामी तस्य वृत्तेः परतो हस्त-
मात्रमवग्रहो भवति शेषस्तु सर्वां अपि नरपतेरवग्रहो मन्तव्यः ।
अथ किकारणं वृत्तिस्वामिनो वृत्तेः परतोऽप्यवग्रहो जवति इत्या-
ह तस्य गृहपतेः परतो हस्तप्रमाणे ज्ञातव्ये ममकारो भवति ।
अतो यद्यपि (निम्माणित्ति) सूत्रपादान्ते च तावद्विवक्षित-
गृहस्तका जूमिस्तथापि वृत्तेः परतो हस्तमेकं तस्यावग्रहः
एवं भित्तिकुरन्धादिष्वपि ज्ञातव्यम् ।

हत्थं हत्थं मोसुं, कुड्डादीणं तु मज्जिमो रण्णो ।

जत्थ न पूरइ हत्थो, मज्जे तिसागो वही रण्णो ॥

तेषामेव कुरन्धादीनां हस्तं हस्तमुज्जयोरपि गृहयोर्मुक्त्वा
मध्यमः सर्वां अपि राज्ञोऽवग्रहः । यत्र तु गृहस्यापान्तराद्वस्या-
तिस्तोक्तया हस्तो न पूर्यते तत्र मध्यमत्रिजानो राज्ञः शेषौ
द्वौ गृहस्वामिनोः । एतदवग्रहपरिमाणमुक्तम् । अत्र चांचरादीनि
स्यानानिपदनादीनि वा कुर्वन् यदि कुरन्धादीनां हस्ताभ्यन्तरं
करोति ततो गृहपत्यवग्रहो मनसि क्रियते हस्ताद्विहस्त्रि-
काप्राकारपरिखादिषु च राजावग्रहोऽनुज्ञाप्यते । अव्या-
मपि यद्यसौ राजा प्रभवति सदा तस्यैवावग्रहः स्मर्यते । अ-
थात्रैव तत्र न प्रभवति ततो देवेन्द्रावग्रहो मनसि क्रियते ।
वृ० ३ उ० ।

(१४) राजपरिवर्तवग्रहः

"सेरउजगनियट्ठेसु" इत्यादिसूत्रद्वयस्य संबन्धप्रतिपादनार्थमाह ।

सागरियसाहम्मिय-उगगहगणउत्तमाणम्मि ।

सुत्तमअंतिमसुत्तं, उवति राजगगहे थेरा ॥

पूर्वसूत्रेभ्यः सागारिकावग्रहगृहणमनुवर्तते ततोऽपि परतरे-
भ्यः साधर्मिकवग्रहणं तस्मिन् अनुवर्तमाने अवग्रहग्रहणप्र-
स्तावात् सप्तमोद्देशकस्यान्तिमं सूत्रम् । सूत्रद्वयं राजावग्रहे स्थ-
धिराः कर्त्तारः स्थापयन्ति एषोऽधिकृतसूत्रद्वयसंबन्धोऽनेन सं-
बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य जिको राजपरावर्तेषु रा-
जपरावर्तौ नामाश्रितनो राजा कावगतो नवोऽज्जिपिक्कस्तेषु पुनः
कथं नूतेषु इत्याह संस्तृतेषु न कोऽपि तद्भाज्यं विलुम्पतीति
ज्ञावः । तथा अव्याकृतेषु येषां दायदानां सामान्यं तद्भाज्यं
तेरविज्जकेषु । अनवच्छिन्नेषु तस्मिन्नेव वंशे अनुवर्तमानेषु अत-
एवापरपरिगृहीतेषु सैवावग्रहस्य पूर्वा अनुज्ञापना तिष्ठति या
तस्य वंशस्यादावनुज्ञापना कृता कियन्तं कावं पुनः सैव पू-
र्वानुज्ञा तिष्ठति तत आह यथाबन्धमप्यवग्रहः । किमुक्तं ज-
वति यावन्तं कावं स वंशोऽनुवर्तते तावन्तमपि कावमवग्रहे

राजावग्रहे सैव पूर्वानुज्ञापना वर्तते न पुनरन्यस्मिन् राक्षि
उपविष्टे स चूयोऽवग्रहोऽनुज्ञापयितव्यः । एष प्रथमसूत्रस्यार्थः ।
द्वितीयस्योच्यते (से) तस्य जिज्ञो राजपरावर्तेषु अन्येषु
राज्यं प्रतिपन्नेषु असंस्तुतेषु श्रुतिपूर्वराज्यसंस्थितिषु व्याकृ-
तेषु अन्यवंशीयैर्दायादैर्वा विभज्य समीकृतेषु व्यवस्थितेषु
पूर्ववंशेषु अत एव परपरिगृहीतेषु जिज्ञुजावस्यार्थाय जिज्ञु-
भावो नाम ज्ञानदर्शनचारित्र्याणि तेषामेव जिज्ञुशब्दप्रवृत्ति-
निमित्तत्वादेतदेव प्रथमोद्देशके संप्रपञ्चं भावितं तस्यार्थाय
स जिज्ञुजावः परिपूर्णो ज्ञयादित्येवमर्थमित्यर्थः । अन्यथा सत्ति-
त्तादीनामनुज्ञापनेऽदत्तादानं स्यात् । द्वितीयेऽपि वारमवग्रहो
ऽनुज्ञापयितव्यः एष द्वितीयस्यापि सूत्रार्थः ।

संप्रतिमेनामेव व्याख्यां ज्ञाप्यद्दद्याद् ।

संथरुमो अविबुधं, पन्निवखो वा न विज्जती जस्स ।

अण्णहिद्वियमत्तेण व, अव्वोगरुदाऽसामन्नं ॥

संस्तुतं नाम राज्यं यदविबुधं मो इति पादपूरणे यस्य वा
प्रतिपक्षो न विद्यते नाप्यन्येन केनाप्यधिष्ठितम् । अव्याकृतं
नाम दायिनां सामान्यं न पुनस्तैर्विजक्तम् ।

अव्वोगरं अविगदं, संदिदं वा वि जं हवेज्जाहि ।

अव्वो च्छिन्नपरंपर-मागतस्तेव थंसस्स ॥

अव्याकृतं नाम यदविबुधं केनापि विकारमापादितम् यदि
वा यद्भवेत् पूर्वराजेन संदिष्टं यथा एतस्मै राज्यं देयमिति
तत अव्याकृतम् । अव्यच्छिन्नं नाम यत्तस्यैव वंशस्य परंपर-
या समागतमिति ।

पुव्वाण्णजा जा पुव्व-एहिं राईहिं इह अण्णयाया ।

हंदंतु होऽ काक्षो, चिच्छ जा उग्राहो तेसिं ॥

पूर्वानुज्ञा नाम या पूर्वकै राजजिरेनुज्ञाता, "जहाहंदमवी-
त्यत्र वंदो नाम जवति काक्षस्ततोऽयमर्थो यावन्तं काक्षं तेषा-
मवग्रहस्तवन्तमपि काक्षं सैवावग्रहे पूर्वानुज्ञा । तदेवं प्रथम-
सूत्रव्याख्या कृता । संप्रति द्वितीयसूत्रव्याख्यानार्थमाह ।

जं पुण असंथरं वा, सगरं तह वोगरं व वोच्छिन्नं ।

नंदमुरियाण व जहा, वोच्छिन्नो जत्थ वंसो उ ॥

यत्पुनरसंस्तुतं शकटमिव शराकृतया संवरीतुमशक्नुवन्-
तया व्याकृतं दायादैरन्यवजैर्वा विभज्य अङ्गीकृतम् । व्यवच्छिन्नं
यत्र नन्दमौर्याणामिव वंशो व्यवच्छिन्नः ।

तत्थ उ अण्णविज्ज, जिक्खुजावडमग्राहो निययं ।

दिक्खा भिक्खुजावो, अहवा तइयव्वयादीउ ॥

तत्र नियतमवश्यभावेन जिज्ञुभावार्थो यथावस्थितजिज्ञु-
भावः तत्रैव जिज्ञुभाव इत्याह । दीक्षादिप्रादेशब्दात्सम्यग्
ज्ञानादिपरिग्रहः । जिज्ञुभावोऽथवा तृतीयमतादिकं जिज्ञु-
भावः । तत्रैव जिज्ञुशब्दस्य परमार्थत्वात्तदेवं कृता सूत्र-
व्याख्या । संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

रम्हा कालगयम्मि, अधिरगुरुगा अण्णुषावे तम्मि ।

आणादिणो य दोसा, विराहणा इमेसु गणासु ॥

राक्षि काक्षगते ये द्वौ वा प्रयो वा दायिनस्तेषां मध्ये यः
स्थिरः सोऽनुज्ञापयितव्यः । यदि पुनरस्थिरमनुज्ञापयन्ति तदा-
तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः आज्ञादयश्च देशस्तथावि-
राधना आत्मविराधना संयमविराधना वा । एषु वक्ष्यमाणेषु
स्थानेषु तान्येवाह ।

धुवमप्पे तस्स मज्जे, वसथेरेथेरमज्ज संताहे ।

दोसो गयपरदोसो, अण्णुषावणेधरे गुरुगा ॥

धुवमन्यस्मिन्नन्यवंशजे अस्थिरे तस्य वा पूर्वराजस्य सं-
वन्धिनां दायिनामेकस्मिन् अस्थिरे संयतिरनुज्ञापितः स च
न्तयति स तथा चिन्तयति । तथा प्रावस्यान्यथाप्राव
इति स एको मुक्तसन्नाहो वर्तते । तं च विश्वस्तं ज्ञात्वाऽन्य-
दा सोऽन्येन दायादिना मारितो राज्यमधिष्ठितम् ततः
स राजा चिन्तयति । संयतैर्ममामित्रपरिगृहीतैर्येन कारणेना-
साववग्रहमनुज्ञापितस्ततः स प्रसिद्धो घयोरैकतरस्य प्रद्वेपं
कुर्यात् । किमुक्तं जवति निर्विषयत्वादि कुर्यात् । जीवचारित्र-
योर्वा भेदं कुर्यात्तस्मात् यः स्थिरः सोऽनुज्ञापयितव्योऽनु-
ज्ञापने प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

अण्णुषाविण दोसा, पच्छा वा अप्पितो अवप्पे वा ।

पत्तेपुव्वममंगल, निच्छुजणे य दोसपत्थारो ॥

यदि स्थिरो नानुज्ञाप्यते तदा एतस्मिन्ननुज्ञापिते दोषाः सर्वे
सामान्यपाक्षएकाः समीपमागता निर्गन्थानां पुनरवज्ञां कृत्वा
स्थितास्ततः प्रद्वेपितो निष्काशनादि कुर्यात् तस्मादव्यवच्छिन्न-
वंशे सोऽवश्यमवग्रहमनुज्ञापयितव्यः । किं पूर्वं पश्चात् मध्ये
वा तत्र यदि सर्वेरेण्यैः पाखणैरेनुज्ञापिते स पश्चादनुज्ञा-
प्यते ततः स चिन्तयति अहमेतेषामप्रियोऽवज्ञा यतो ममेतैः
क्रियते तेन पश्चादागताः । अथ प्राप्ते राज्ये पूर्वमनुज्ञाप्यते तदा
कदाचिदमङ्गलं मन्येत ततो (निच्छुभणंति) निष्काशनं
कुर्यात्प्रद्वेपतः प्रस्तारो जीवनात् व्यपरोपणं क्रियेत तस्मा-
न्मन्येऽनुज्ञापयितव्यः । यदि पुनर्जङ्गक इति ज्ञातो जवति
चानुज्ञाप्यमाना मङ्गलमिति मन्यते तदा पूर्वमन्यनुज्ञापनीयः ।
अथ कथमस्थिरा ज्ञातव्यः कथं वा भङ्गकः कथं वा पूर्वकम-
नुज्ञाप्यमानो मङ्गलं मन्यते इति तत आह ।

आहादी आचोगण, निमित्तविसेण वा वि नाऊण ।

जहगपुव्वमण्णुसा, वपंतमप्पाय मज्जाम्मि ॥

अवध्यादीनामतिशयेनादिशब्दान्मनः पर्यवज्ञानक्षुत्तातिशय-
विशेषपरिग्रहोऽथवा निमित्तविशेषेण । अथात्मनोऽवध्याद्य-
तिशयो निमित्तविशेषो वा न विद्यते तदा अन्यानवध्याद्य-
तिशयिनो निमित्तविशेषं ज्ञात्वा दृष्ट्वा भङ्गकमनुज्ञापयेत् ।
प्राप्तमनुज्ञातं वा मध्ये ।

एएणं विहिण्णउ, सो णुसावितो जहेव रज्जेहिं ।

राया किं देमिति य, जं दिप्पं अष्मरादीहिं ॥

एतेनानन्तरोदितेन विधिना सोऽनुज्ञापितो राजा यदा वदेत्
किं ददामीति तदा वक्तव्यं यद्वत्तमन्यै राजानिस्तद्देहीति ।

जाणंतो अणुजाणइ, अजाणओ इति तेहिं किं दिप्पं ।

पायोगांति य जणिण, किं पाउगं इमं सुणसु ॥

एवमुक्ते जानानः सर्वमनुजानाति अज्ञायकोऽन्ते तैरेन्यै रा-
जादिभिः किं दत्तं तत्र प्रायोग्यमिति भणितव्यम् । तस्मिन्
भणितेषु न ब्रूते किं प्रायोग्यमिति ततो वक्तव्यं शृणुत इदं
प्रायोग्यं तदेवाह ।

आहर उवहिसेजा, उणानिसीयणतुयट्टगमणादी ।

यीपुरिसाण य दिक्खा, दिप्पा णो पुव्वराईहिं ॥

नोऽस्माकं पूर्वराजैराहार उपधिः शय्या स्थानमूर्ध्वस्थानं
निषदनं त्वग्वर्त्तो गमनमादिशब्दादागमनपरिग्रहस्तथा स्त्री-
पुरुषाणां दीक्षा अनुज्ञाद्वारेण दत्ता ।

जहो एवं विरह-प्यंते पुण दिक्खवज्जमियराणि ॥

इम सिद्धा इम काउं, निग्गं ते गुरुगा य आणादी ॥

एवं कथिते सति यो जन्मकः स सर्वविरतिप्रान्तः पुनर्दोक्षा-
यर्जमितराणि सर्वाण्यप्याहारादीनि अनुजानाति प्रव्रज्यां पुन-
र्दोक्षापयति तत्र यदि तस्य राज्ञोऽनुशिष्टमश्रुत्वा आदिशब्दात्
विद्यादि वा प्रवृत्तकरणं वा श्रुत्वा यदि तच्छिष्यात् निर्गच्छ-
न्ति तदा तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका आश्रयश्च दोषाः ।

चेइय सावगपवइउ-काम अंतरंनवावइउ य ।

जत्ता अजंगमा वि य, अजत्ति तित्थस्स परिहाणी ॥

अन्यच्च चैन्यानि तेन परित्यक्तानि श्रावका ये च प्रव्रजितु-
कामास्तथा । अतएवो गताना यत्ना वृत्ता अजङ्गमाश्चेते सर्वे
परित्यक्ता अजकितस्तीर्थकराश्चानान् । तीर्थस्य च
परिहाणिरापादिता । तथा हि ये तत्र विषये प्रव्रजितुकामास्ते
न प्रव्रजिष्यन्ति श्रावका अपि सम्यक्तत्त्वमणुवतानि च गृहन्तो न
ग्रहीष्यन्ति ततो जयति तीर्थस्य व्यवच्छेदः । यद्येवं तर्हि
तत्रैव तिष्ठन्तु । तत्राप्याह ॥

अत्यंताण वि गुरुगा, अजत्ति तित्थस्स हाणि जा नुत्ता ।

जाणमाण जाण चेत्ता, अत्यंति अणेत्य वचंति ॥

तत्र तिष्ठतामपि प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका मासाः देशान्तरे
भयपोरुरीकस्याप्रतिबोधेन होजतो ब्रह्मत्वात् । तथा तीर्थ-
कराणामभक्तिं तिष्ठद्भिः कृत्वा तदाज्ञात्वाऽनन्तरीयस्य
हानिरापादिता तथा स्वयमेव तेन राज्ञोऽस्त्रीपुरुषा न दीक्षि-
तव्या इति । यद्येवं तर्हि किं कर्तव्यमत आह । स्वयं जणन्तः
प्रज्ञापयन्तोऽन्यैर्जाणयन्तस्तिष्ठन्ति । तथापि चेत्स नेच्छेत्तर्हि
ततो देशात् व्रजन्ति ।

अह पुण हवेज्ज दोनी, रज्जाइं तस्स नरवरिंदस्स ।

ताहिंयं अणुजाणंतो, दोमुवि रज्जन्ते अप्पवहुं ॥

अथ पुनस्तस्य नरवरेन्द्रस्य स्वयमर्थैर्वा प्रज्ञाप्यमाणस्य
कदाचिद्धे राज्ये जवतस्तत्र तयोर्द्वयोरारज्ययोर्मध्ये एकत्र काप्य-
नुजानाति । यथा मम द्वे राज्ये तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये यत्रैकत्र
जवद्भ्यो रोचते तत्र प्रव्रजयत द्वितीये नानुजानामि । एव-
मुक्ते अल्पबहु परिभाष्य यत्र चूयान् तीर्थप्रव्रज्यादिद्वानस्तत्र
स्थातव्यमतदेव स्पष्टतरमाह ॥

एक्काहि विदिनं रज्जे, रज्जे एगत्य होइ अविंदणं ।

एगत्य इतियत्तो, पुरिसव्वायस्य एगत्य ॥

एकत्र एकस्मिन् राज्ये वितीर्णमनुज्ञातं भवति । एकस्मिन्
राज्ये वितीर्णे यत्रानुज्ञातं तत्र स्त्रियाः पुरुषा वा अनुज्ञाताः ।
अथवा एकत्र राज्ये स्त्रियोऽनुजानीत एकत्र पुरुषाननु-
जानीते ।

थेरा तरुणा य तहा, दुग्गया अहयां य कुलपुत्ता ।

जाणवयानागुरुया, अरुजंतरयो कुमारा य ।

अथवा एकत्र राज्ये स्थविराननुजानात्येकत्र तरुणान् । अथवा
एकत्र दुर्गतकान् परत्र आद्यान् । यदि वैकत्र कुलपुत्रा-
नपरत्राभीरान् एवमेकत्र जानपदानन्यत्र नागरकान् । एकत्रा-
न्यन्तरकान् अन्यन्तरका नाम ये राजानमतिप्रत्यासन्नचूया-
वल्गन्ति कुमारा राज्ञो दायादाः । एवमनुज्ञातेर्किं कर्तव्यमित्याह ।
ओहीमादीउ जत्थ, बहुतरया उ पवयंति तर्हि ।

ते त्रिति समणुजाणसु, असती पुरिसेव जे बहुगा ॥

अवच्यादिनादिशब्दात् श्रुतातिशयविशेषेण निमित्तविशे-
षेण वा ज्ञात्वा यत्र बहुतरकाः अनुज्ञाताः सन्ति अवच्यादे-
र्निमित्तविशेषस्य वा अभावे ये बहवः पुरुषास्तानेवानुज्ञाप-
यति न शेषान् स्तोकानप्रवृत्तीनििति ॥

एयाण वि धरति तर्हि, कम्मवणो पुण जणेज्ज तत्थ ।

इम दिद्धा उ अमंगल्ल, मा वा दिक्खेज्ज अत्थत्ता ॥

पतानि अनन्तरोदितानि प्रान्तोऽपि मनाग्नश्चकः सन् तत्रा-
त्मीये राज्ये वितरति । यः पुनः कर्मघनो निवरुपापकर्मो
तत्रानुज्ञापनायां क्रियमाणायामिदं दृष्ट्वा अपि सन्तो
यूयममङ्गशास्तस्मादप्रतिष्ठन्तो मा कंचन दीक्षयेयुरिति । वा
शब्दो व्यपेक्षया विकल्पने ।

मा वा दच्छामि पुणो, अजिकखणं वेति कुणति निव्विसए

पजवंतो जणति ततो, जरद्दाहिवतिसति तुमंति ॥

यदि वा मा पुनर्दूयो रुद्ध्याभ्येतान् । अभीष्टं वा भुवन्ति
स्वयमर्थैर्वा पुनः पुनर्विरूपन्तीति कृत्वा निर्विषयान्करोति
ततो यः प्रजवन् वक्ष्यमाणगुणोपेतो श्रूते नास्ति त्वं सकलस्य
जरतस्यापि पतियेन निर्विषयत्वाज्ञापनोऽस्माकं जयं स्यात्तत्र
स्यातुं न दास्यसि ततोऽप्यत्र यास्यासः । तथा इदमपि श्रूते ।

केवइयं वा एयं, गोपयमेत्तं इमं तुहं रज्जं ।

जं पेह्विउ नासिपगं, मंतिथ मुहुत्तमित्तेण ॥

कियद्वा एतन्नोपदमात्रमिदं च राज्यं यत् प्रयं मुहूर्तमात्रेण
तं दद्धा गम्यते । एवमुक्ते स राजा प्राह ।

जं होउ तं होउ, पजवामि अहं तु अप्पणो रज्जे ।

सो जणइ नीहमिज्जं, रज्जा तो किं बहुं णाउं ॥

स राजा श्रूते यत् यावन्मात्रं तावन्मात्रं वा जवतु आत्मनो
राज्ये तावद्दहं प्रजवामि । तस्मात्किमत्र बहुना मम राज्या-
द्ययं निर्गच्छतेति । एवमुक्ते यत्कर्तव्यं तदाह ।

आणुमट्टी धम्मकहा, वज्जनिमिच्चादिण्हि आउट्टो ।

आट्टिण य सुष्मकरणं, जहा कथं विएहुणा पुव्वि ॥

अनुशिक्षया अनुशासनेन धर्मकथया विद्यया निमित्तेन
आदिशब्दान्मन्त्रेण चूर्णयोगैर्वा तं राजानमावर्तयेत् अनुकूल-
येत् । अत्रैवमपि न तिष्ठति तर्हि तस्मिन् अस्थिते प्रजोरन्यस्य
करणं कर्तव्यम् । यथा कृतं विष्णुना विष्णुकुमारेण । अथ
कीदृशस्त्वं राजानमन्यप्रवृत्तकारणे प्रेरयन्तीत्यत आह ।

वेज्जव्वियञ्छि वा, ईसत्ये विज्जतो रसवल्ली वा ।

तवज्जिप्पुत्तातो वा, पेह्वेति तमेतरे गुरुगा ॥

यो वैक्रियञ्छिमान् यो वा इषुशास्त्रं निर्मातोऽनेकैरपि पुरु-
षमहाह्वैर्दुर्जयः । अथवा विद्यावज्जवान् यदि वौरसवल्ली
साधर्मिकाऽथवा तपोवज्जिप्पुत्ताकः स तमन्यप्रवृत्तकारणे प्रे-
रयति । यस्तु सत्यामपि शक्तौ प्रनुमन्यं न करोति तस्मिन्नि-
तरस्मिन्नायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । कथमन्यं प्रवृत्तं करो-
तीत्यत आह ।

तं धेत्तुं वंधिऊण, पुव्वरज्जं ठवेति उ समत्थो ।

असती अणुवसमंते, निगंतव्वं ततो ताहे ॥

तं राजानं गृहीत्वा वन्धनेन च बध्वा समर्थस्तस्य पुत्रं राज्ये
स्थापयति । असति सामर्थ्ये अनुशिक्ष्यादिजिरुपशमयति । स
च तथोपशम्यमानोऽपि नोपशमयति तर्हि ततो देशाच्चिगन्त-
व्यम् । तथाध्वनि यतनामाह ।

नत्तादिफासुणं, अक्षवज्जमाणे य पणगहाणीए ।
अट्टाणे कायव्वा, जयणा उग्गा जहिं जणिया ॥
अध्वनि मागें प्राशुके नत्तादावलय्यमाने पञ्चकहान्या
यतना कर्त्तव्या । यत्र ग्रामे नगरे अरण्ये वा पूर्वं कल्पाध्ययने
जणिता । व्य० द्वि० ९ उ० ।

(१५) अवग्रहक्षेत्रमानम् ।

(सूत्रम्) सगामंसि वा जाव संनिवेशं वा कण्ड
निगगयाण वा निगगंथीण वा सव्यजसमंता सकोसं जाणणं
उग्राहं तु गिण्हित्ताणं चिद्धित्तए ॥

अस्य संवन्धमाह ।

गामाइयाण वेसिं, उग्राहपरिमाणजाणणासुत्तं ।

काद्वस्स वा परिमाणं, वुत्तं इहइं तु खेत्तस्स ॥

तेषामनन्तरसूत्रोक्तानां ग्रामादीनां कियानवग्रहो जवतीति
शङ्कायामवग्रहपरिमाणज्ञापनार्थमिदं सूत्रमारभ्यते । यद्वा
पूर्वसूत्रेषु " अहाविंदमवि उग्राहे इत्यादि " जणता अवग्रह-
विषयकावस्य परिमाणमुक्तमिह तु क्षेत्रस्य तदेवोच्यते ।
एतेन संवन्धेनायातस्यास्य व्याख्या अथ ग्रामे वा नगरे वा
यावत्संनिवेशे वा कल्प्यते निर्ग्रन्थानां चावग्रहः सर्वः सर्वासु
दिक्षु समन्तात् चतसृष्वपि विदिक्षु सक्रोशं योजनमवग्रहमव-
गृह्य स्थातुमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यविस्तरः ।

उग्राहे तिरियं पि य, सकोसं होइ सव्वतो खित्तं ।

इंदपदमाइएत्तुं, विदिसिं सेसेसु चउ पंच ॥

ऊर्ध्वदिग्घो दिग् (तिरियंपियंति) तिर्यङ्पूर्वदक्षिणापरो-
त्तरावक्षणाश्चतस्रो दिशः एतामुपदिक्षु गिरिमार्गस्थितानां
सर्वतः सक्रोशयोजनं क्षेत्रं जवतीति च इन्द्रपदादिषु संजवति
इन्द्रपदो नाम गजाग्रपदगिरिस्तत्र ह्युपरिष्ठात् ग्रामो विद्यते ।
अथोऽपि ग्रामो मध्यमश्रेण्यामपि ग्रामस्तस्य चतसृष्वपि दिक्षु
ग्रामाः सन्ति ततो मध्यमश्रेणिग्रामे स्थितानां पदसु दिक्षु क्षेत्रं
भवति । आदिशब्दादन्योऽपि य ईदृशः पर्वतस्तस्य परिग्रहः
क्षेत्रेषु पर्वतेषु चतसृषु पञ्चसु वा क्षेत्रं सक्रोशं योजनक्षेत्रं
जवति समचूमिकायां व्याघाताभावे दिक्षुचतुष्टयक्षेत्रं व्याघातं
प्रतीत्य पुनरित्यम् ।

एगं व दो व तिप्पि व, दिसा अकामंतु सव्वतो वा वि ।

सव्वत्तो तं अक्रोसे, अगुज्जणोउ जा खेत्तं ॥

एकदिग्भाविना पर्वतादिव्याघातेन किञ्चिद् ग्रामादिकमेक-
स्यां दिशि अक्रोशं भवति सक्रोशयोजनावग्रहरहितमित्यर्थः ।
एवं दिग्द्वयभाविना व्याघातेन द्वयोर्दिशोरक्रोशं त्रिदिग्भा-
विना तिसृषु दिक्षु दिक्षुचतुष्टयभाविना तु सर्वतोऽप्यक्रोशं ज-
वति । तत्र च सर्वतोऽक्रोशे ग्रामादौ बाह्यान् यावत्क्षेत्रं ततः
परमक्षेत्रमिति । किं च ।

मंजमआयविराहण, जत्य जवे देहउवधितेणावि ।

तं खवु ए होइ खेत्तं, उग्येयव्वं च किं तत्थ ॥

यत्र ग्रामादौ प्राप्तानां संयमात्मविराधना जवति यत्र च
देहोपधिस्तेना जवन्ति तत् खवु क्षेत्रं न जवति । किंवा
तत्रावग्रहीतव्यं येन क्षेत्रमुच्यते । अथ किं पुनः क्षेत्रमित्याह ।

खेत्तं चट्टमचट्टं वा, इंदपणिंदं सकोसमक्रोसं ।

वापंतम्मि अक्रोसं, अरुविजले सावए तेणे ॥

यत्रावग्रहो विचारयितुमुपक्रान्तस्तत् क्षेत्रं चलमचट्टं वा
जवेत् । चट्टं वज्रिकादिः अचट्टं ग्रामादिः । पुनरैकं द्विधा
इन्द्रमिन्द्रकीलादियुक्तमनिर्द्धं वा तच्चिपरीतम् । तत्र यदच-
ट्टमनिर्द्धं वा तस्मात्सक्रोशमक्रोशं वा पश्चादुप्युक्तं । अथ ता-
नेव जेदान् व्याचिख्यासुरिदमाह । (वाघायस्मीत्यादि) यत्र
यस्यां दिशि व्याघातस्तत्रस्यमक्रोशं भवति । कः पुनर्व्याघात
इति चेदत आह । अट्टवी तस्यां दिशि वर्त्तते (जवेत्ति) समुच्छां
नदी वा ये श्वापदा वा सिंहव्याघ्रादयस्तत्र सन्ति । स्तना
वा उपधिशरीरहरा विद्यन्ते एतैः कारणैः ग्रामादिकनिरुद्धा
ग्रामा गोकुलाद्यभावादवग्रहीतव्यं किमपि तत्र नास्ति ।
अथ सक्रोशमाह ।

सेसे सकोसमंरुल, मूला निववणअणुमयंताणं ।

पुव्वट्ठिताण उग्राहो, सममंतरपट्ठिगा दोण्हं ॥

शेषं नाम यदनन्तरोक्तव्याघातरहितं तत्र मूलनिवन्धनं मातृ-
त्वमसुमतां सर्वतः सक्रोशं योजनमवग्रहो जवति । कथमिति
चेदुच्यते । मूलग्रामादेकैकस्यां दिशि योजनार्कमर्द्धक्षेत्रेण
समधिकं तावदवग्रहो भवति । स च पूर्वोपराज्यां दक्षिणो-
त्तराज्यां वा कृत्वा सक्रोशं योजनं भवति । यद्वा गतिप्रत्याग-
तिन्यामेकस्यामपि दिशि योजनं मन्तव्यं तत्र सक्रोशे अक्रोशे
वा ये पूर्वस्थितास्तेषामवग्रहो भवति । यत्र समकमनुज्ञापितं
तत् क्षेत्रं साधारणम् । अथ संवद्वेपु क्षेत्रेषु समकमेवाग्रज्ञापितं
ततो यदि द्वे अन्तरपट्टिके तत एकपामेका अपरेपामप्येका । अथै-
कैवान्तरपट्टिका ततो द्वयोरपि साधारणः । अथ बहवस्त-
थान्तरपट्टिकास्ततः को विधिरित्याह ।

खेत्तरसंतो दूरे, आगुल्लं वा ठिताण समगंतुं ।

अच्छप्पं वा दुगाई, गच्छाण साहारणा होई ॥

द्वित्रिप्रभृतिषु संवन्धेषु क्षेत्रेषु समकमनुज्ञाप्य स्थितानां
काश्चिदन्तरपट्टिकाः क्षेत्रान्तः क्षेत्रस्यान्यन्तरे जवन्ति (दूरे-
त्ति) काश्चित्तु दूरं याज्यः समुदानमूलग्रामानीयमानं
क्षेत्रातिक्रान्तं जवतीति कृत्वा प्रथममाहिकायां तन्निवार्यते
(आसन्नेत्ति) काश्चित्पुनरासन्ने याज्यः समुदानं मूलग्राम-
मानीयमानं क्षेत्रातिक्रान्तं न जवति ततो यावत्त्यस्ता अन्तर
पट्टिकास्तासां सर्वासामपि अर्द्धं वा अर्द्धार्द्धं वा चतुर्जाग
इत्यर्थः । वा शब्दात्त्रिभागादिकं चाद्विकादीनां द्वित्रिप्रभृतीनां
गच्छानां साधारणं जवति । अथात्रैव ज्ञाव्यनोभाव्यविधिमाह ।

तणरुगव्वच्छारमव्वग, संथारगजत्तपाणमादीणं ।

सज्जिहं ते अस्सामी, खेत्तिय ते मोत्तु एण्णवणा ।

तणरुगव्वच्छारमव्वकसंस्थारकभक्तपानादीनां सति विद्य-
माने प्राधूर्णे क्षात्रे क्षेत्रिका अस्वामिनः अक्षेत्रिकाणामप्ये-
तान्याजवन्तीत्यर्थः (ते मोत्तु एण्णवणन्ति) येषां तृणादीनां
क्षेत्रिकैरनुज्ञापना कृता तानि मुक्त्वा तान्यक्षेत्रिकाणां नो जव-
न्तीति ज्ञावः । किं पुनः क्षेत्रिकाणां जवतीत्युच्यते ।

ओहो उवग्राहो थिय, सचित्तं वा वि खेत्तियस्सेते ।

मोत्तूणं पडिहारिय, संथरंतेवण्णवणा ॥

ओग्रोपधिरुपग्रहोपधिश्च । सचित्तं वा शैक्षादिकम् । एतानि
क्षेत्रिकस्याजवन्ति । यद्यक्षेत्रिका एतेषामेकतरं गृह्णन्ति तदा प्राय-
श्चित्तं परं मुक्त्वा प्रातिहारिकं चिद्विधमप्युपधि तं गृहस्थे-
न्यो मार्गयन्तो न प्रायश्चित्तज्ञाज इति हृदयम् । यः पुनर
प्रातिहारिकस्तं न व्रजन्ते । अथ शीतादिना परिताप्यन्ते तत

पञ्चमसंस्तरं विखादेरनुज्ञापना कर्त्तव्या क्षेत्रिकैरपि संस्तरं
रक्षितेपामनुज्ञाकर्त्तव्या ।

जइ पुण संथरमाणा, ए दिंति इतरे व तेसिं गएहंति ।

तिविधं आदेसो वा, तेण वि ए जाय परिहणी ॥

यदि पुनः संस्तरन्तः क्षेत्रिकाः असंस्तरन्तः सक्षेत्रिकाणां
चक्षादिकं न प्रयच्छन्ति इतरे वा अक्षेत्रिका असंस्तरन्तः अपि
तेषां क्षेत्रिकाणामनापृच्छ्य वस्त्रमोटिका वा गृह्णन्ति
तत्तत्स्वविधं जघन्यमध्यमोत्तमनिष्पन्नं पञ्चकमासहस्रचतु-
र्दशवृक्षं प्रायश्चित्तम् । सूत्रस्यादेशाच्च नवमं तेन व
खादिना जायते परिहणस्तद्विषयमपि तेषां प्रायश्चित्तम् ।
इदमेव व्यक्तीकरोति ॥

जे खेतिया मोत्तिण दंति थारंगं, लंजेवि जागंतु वयं तहाणं ।
पेहंति वा गंतु असंथरम्मि, चिरं वदोएहं पि विराहणाओ ॥

ये क्षेत्रिका वयमिति कृत्वा प्रकपानादेः प्राचुर्येण ह्यज्ञेऽपि
अन्येयां (थारंगं) अवकाशं न प्रयच्छन्ति तत आगन्तुकानां व्रजतां
या परिहणिर्भवति ततस्तेषां प्रायश्चित्तम् । अथ क्षेत्रिणा-
मसंस्तरणेऽप्यागन्तुकाः प्रेरयन्ति प्रेष्यं विना तिष्ठन्ति ते चाग-
न्तुकाः आदेशिकाः प्राज्ञैकाश्च ततश्चिरं वा प्रचृतं कालं वा-
शब्दादित्यं वा कालं न संस्तरणं तेषां भवेत् ततो ह्येषाम-
प्यागन्तुकानां वास्तव्यानां च या विराधना तद्विषयं प्राय-
श्चित्तम् । यत एवमतः ।

अतिय हु वसजग्गामा, कुदेशनगरां वपासहविहारा ।

बहुवरपुवग्गहकरी, सामच्छेदेण वसियव्वं ।

सन्ति विद्यन्ते वृषजग्रामा इहाचार्य आत्मद्वितीया गणाव-
च्छेदकश्चात्मतृतीय एव पञ्चको गच्छे जवति । ईदशास्त्रो
गच्छाः पञ्चदश जनाः एतं यत्र ऋतुवद्धे निर्वहन्ति वर्षासु पुनः
सतको गच्छस्तद्यथा आचार्य आत्मतृतीया गणावच्छेदक
आत्मचतुर्थः । ईदशास्त्रो गच्छाः पञ्चविंशतिजना जवन्ति ।
एतं यत्र वर्षावासे जघन्येन निर्वहन्ति ते वृषजग्रामा उच्यन्ते
ते च कीदृशा इत्याह । कुदेशस्य यन्नगरं तेनोपमा येषां ते
कुदेशनगरांपमास्ते च सुखविहाराः सुव्रजप्रकपाना निरुपद्र-
वाश्च । अत एव बहुनामन्तरात्कप्रमाणानां त्रिभुतीनां गच्छा-
नामुपग्रहकरस्ततस्तेषु सीमाच्छेदेन बहुभिरपि गच्छैर्वस्त-
व्यम् । न कैरपि परस्परं मत्सरं विधेय इति भावः । सीमा-
च्छेदो नाम साहिका ग्रामार्कवाटकादिविजजनम् । यथा अस्यां
साहिकायां भवद्भिः पर्यटनीयम् अस्यां पुनरस्मात्त्रिरित्यादि ।
यद्वा ये तत्र क्षेत्रे समकं प्राप्तास्तैः समच्छेदेन वस्तव्यं यथा
युष्माकं सचित्तमस्माकमचित्तम् । अथवा युष्माकमन्तः अ-
स्माकं वहिः युष्माकं स्त्रियो अस्माकं पुरुषाः युष्माकं आद्याः
अस्माकमआद्याः । अथवा यो यद्व्यस्यते तत्तस्यैव न दातव्यम् ।
इदमेव व्याख्यानयति ॥

एकवीस जहण्णेणं, पुव्वडित्ते उग्राहो इतरे ।

पट्टीपरिवसजे वा, सीमाए अंतरंगासे ॥

पूर्वोक्तनीत्या वर्षासु एकविंशतिजना उपवृक्षणत्वाद्दतुवके
पञ्चदश जना यत्र जघन्येन संस्तरन्ति स वृषजग्राम उच्यते ।
उत्कर्षतस्तु द्वयोरपि काशयोर्द्वविंशतसहस्रसंख्याको गच्छे
यत्र संस्तरति स वृषजग्रामः । यत्र ये पूर्वस्थितास्तेपामवग्रहः
इतरे प्रकपानमात्रसंतुष्टास्तिष्ठन्ति तत्र च सीमाच्छेदा विधा-
तव्यः । कथमित्याह (पट्टीइत्यादि) युष्माभिरन्तरपट्यां

पर्यटनीयमस्माभिः प्रतिवृषजग्रामे प्रतिवृषभो नाम सूत्रग्रामाद-
र्क्योजने महान्नामः । अथवा अन्तरपट्याः प्रतिवृषजस्य वा
अर्कं युष्माकमर्कमस्माकमेवं सीमायां सूत्रग्रामस्य प्रतिवृषभ-
ग्रामस्य चान्तरा यो ग्रामस्तस्याप्यर्कं युष्माकमर्कमस्माकमत-
क्षत्रमनिष्कं च क्षेत्रं मन्तव्यम् ।

अथाचक्षत्रसैन्द्रक्षेत्रमाह ॥

इंदरकीद्वमणोग्राहो, जत्थ यराया जहिं च पंच इमो ।

सत्यसन्तपुरोहिया, सेणावतिसत्थवाहे य ॥

इन्द्रकीद्वको नाम इन्द्रस्यूणा सा यत्रोत्तिष्ठति इदं मातृका-
यास्तत्रायमवग्रहो न भवति । अनिन्द्रकीद्वकोऽपि यत्र राजा
सूर्याभिषिक्तः परिवसति (रायाजहिं पंचसि) यत्र पञ्च वस-
न्ति । श्रेष्ठी अमात्यः पुरोहितः सेनापतिः सार्थवाहश्चेति ॥

अहण सीए व समो-सरे वा विराहणा अणुयाणे ।

एतेसु एतिय उग्राहो, वसहीए य मग्गणं अखेत्ते ॥

अथ शीर्षकं नाम यतः परं समुदायेन गन्तव्यं सम्यग्मार्ग-
वहनात्तत्र मिश्रितानाम् समवसरणं नाम कुत्रसमवायां गण-
समवायः संघसमवायो वा एतेषु वसता तदवग्रहस्य मार्गणा
कर्त्तव्या । अथ किमर्थमतेष्ववग्रहो न जवतीत्युच्यते ।

बहुजणसमागते तेसु, होति बहुगच्छमणिवातो य ।

यो पुव्वं तु तदट्टा-पेह्वे व अकोविया खेत्तं ॥

तेष्विन्द्रकीद्वकादिषु बहु प्रचृतस्य जनस्य समागमो भवति
अथ शीर्षकादिषु च बहुनां गच्छानां सन्निपातो मीद्वको
भवति । अतः केचिदकोविदस्तदर्थं क्षेत्रमिदमस्माकमेवाभाष्यं
जवत्विति कृत्वा पूर्वमन्ये इह प्रथमं समागत्य मा क्षेत्रं प्रेरय-
यित्येतेषु जावावग्रहां अधिक्रियते । इदमेव ज्ञावयति ।

सच्छादलं ता उवाहिमि सिच्छा,

सिच्छे रहस्सम्पि करेज्ज गंतुं ।

एमावयंते यणमच्छरेणं,

तित्थस्स सच्छी उहतो वि हाणी ॥

तथेन्द्रकीद्वदौ आद्या केषांचिदाचार्याणामुपधि वस्त्राद्युप-
करणं दातुं अस्मास्ते च न वर्तन्ते अस्माकमिदं गृहीतुमिति
जगित्वा ते निद्रिकाः ततः आद्याः पृच्छेयुः प्रेषणीयान्यप्य-
ज्ञानि वस्त्राणि किमिति न कल्पन्ते ततो दूरत्वाच्चास्माकममूनि
आभवन्तीति वृक्षेण तेषां पुरतः कथयितव्यम् । तदेव विशि-
नधि कथिते सति ते आद्याः मन्युमप्रीतिं वा कुर्वीरन् । ये च
सबन्धयो धर्मकयादिबन्धिसंपन्नास्ते मत्सरिणः वयं किमपि
तावन्न वप्स्यामहे अतः किमर्थमेवं प्रयासं कुर्म इत्यनुशयेन
तीर्थं धर्मकयादिना न प्रजावयन्ति । ततो (उहतो विहा-
णिसि) ह्येयरपि सचित्ताचित्तज्ञाजयोः परिहणिर्भवति ।
तत्र सचित्तहानिः कोऽपि देशधिरतिवा न प्रतिपद्यते । अचित्त-
हानिराहारं वस्त्रादि तथाविधं न प्राप्यते अत एव तेषु नाध-
ग्रहो भवति । वसतिं प्रतीत्य पुनरेतेष्वपि जवति कथमित्याह ।

एगालयड्डियाणं, तुमग्गणा इरिमग्गणा नत्थि ।

आसण्णे तुडियाणं, तत्थ इमा मग्गणा होइ ॥

एकाद्वय एकस्यां वसतौ स्थितानामवग्रहस्य मार्गणा
भवति तत्र यः पूर्वं तस्यां वसतौ स्थितस्तस्य सचित्तम-
चित्तं वा आजवति असमकं चैव बहुवः स्थितास्तदा साधा-
रणा सा वसतिः । ये तु तस्या वसनेन्द्रे स्थितास्तेपामवग्रह-

स्य मार्गणा नास्ति । ये पुनरासन्ने स्थितास्तेषामियमवग्रहस्य मार्गणा जवति ।

सज्जायकावकाश्य-निक्षेपण अत्यणा असति अंतो ।

वसद्दिगपो पेह्वने, वसद्हा पुण जसेसु पुण ॥

अन्तः प्रतिश्रयस्यान्यन्तरे यदि स्वाध्यायजुमेः कायिकचुमेः पात्रनिर्घेपनजुमेरासनं ध्यानादिनिमित्तमुपवेशनं तदजुमे-
ध्याभावस्ततो या यदिः स्वाध्यायजुमिप्रभृत्यस्ताः समकम-
नुज्ञापिताः साधारणाः । अथैके पूर्वस्थिता अपरे च पश्चात्त-
तः पूर्वस्थितानामवग्रहः पश्चादागतास्तु पूर्वस्थिताननुज्ञापय-
न्ति यदि ते प्रेर्यमाणा अवकाशेन जानन्ति इतरे च ते तमप्रे-
र्यमाणं प्रेरयन्ति ततो वसतिविषयेऽपि स एव प्रायश्चित्तादि-
गमो जवति । यः पूर्वं क्षेत्रं प्रेरयतामुपवृत्तकृणत्वादननुज्ञापयितुं
चोक्तः वसतिः पुनरिह या समापूर्णा भ्रमणराजकुला तस्याः
प्रेरणायां दोषाः मन्तव्याः । उक्तमचक्षुक्षेत्रम् ॥

अथ चक्षुक्षेत्रम् ।

वङ्गामत्यो सेणा, संवडे चउविहं चलं खेत्तं ।

एतेसिं पाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥

व्रजिकार्थसेनासंबर्त्त इति चतुर्विधं चक्षुक्षेत्रम् । एतेषां च-
तुर्णामपि नानात्वं वक्ष्यामि यथापुर्व्या प्रतिज्ञातमेव करोति ।

जेणोगाहिता वङ्गा, मार्गतद दूहजंमिपरिजोगा ।

समवङ्गपुव्वउग्गाह साधारण जं व णीसाए ॥

येन साधुना सा व्रजिका पूर्वजवगृहीता स व्रजिकावग्रहस्य स्वामी जवति । तस्य व्रजिकावग्रहस्य किं प्रमाणमिति चिन्ता-
यां नैगमपक्षाश्रिता इमे आदेशाः । तत्रैक आचार्यदेशीयो ज-
णति यावःप्रमाणं भुजगं गावश्चत्वारश्चरितुं व्रजन्ति तावान्
व्रजिकाया अवग्रहः । अपरो ब्रवीति । (तद्वत्ति) तीर्थं ज-
पानस्थानमित्येकोऽर्थस्तत्र जपपानार्थं गावो यावज्जन्ति अ-
न्यः प्राह (दुहत्ति) यत्रोपस्थाने गावो दुहन्ति । आचार्यः प्राह
त्रयोऽप्येते आदेशाः अयन्तु समीचीन आदेशः (जंमिपरिभोगे-
त्ति) यावति नृभागेजंमिका गन्धस्तिष्ठति यावच्च व्रजिकायाः
समीपे गोनिःपरिचुक्तं एतावद्व्रजिकावग्रहस्य प्रमाणं मन्तव्य-
म् । तत्र च यदि समकं दौ साधुवर्गायेकस्यां व्रजिकायां स्थि-
तो तदा साधारणा सा व्रजिका । अथैकः पूर्व स्थितो द्विती-
यस्तु व्रजिकान्तरेण समं पश्चादायातस्ततः पूर्वस्यावग्रहो भव-
ति । अथ परस्परनिश्रया स्थितस्ततः साधारणं तत् क्षेत्रम् । यस्या-
श्च व्रजिकाया निश्रया द्वितीया व्रजिका स्थिता तस्यां ये साधव-
स्तेषामवग्रह आभवतीति संग्रहगायासमासार्थः ।

अथैनमेव विवरीधुरगादेशत्रयं निरस्याचार्यो न तं ताव-
द्विभावयति ।

णिगोयरे णोवणगोणियाणं, णोवदुव्वेति व जत्थ गावे ।

अन्नत्थगेणेदिमु जत्थ खुण्णं, सउग्गाहो सेसमणुग्गाहो तु ॥

न गोचरो गवां चारिस्थानं नैव च गवांयत्र पानं नैव यत्रो-
पस्थाने गावो दुहन्ते किंतु व्रजिकाया अटव्यामेव गवादिजि-
र्यावत्कुष्ठम् । आदि शब्दाज्जमीमिषयावदाक्रान्तं तावानवग्रहः
शेषं तु गोचरादिस्थानं सर्वमप्यनवग्रहः ।

जइ समगं दो वङ्गा-द्वितानुसाधारणं ततो खेत्तं ।

अणवङ्गापसहिता, तत्येवधेद्विचा अप्पत्ता ॥

यदि समकमेकस्यां व्रजिकायां द्वौ गच्छौ स्थितौ ततः सा-
धारणं तत्क्षेत्रम् । अथ काचित् व्रजिका पूर्वं साधुभिरवगृहीता-

तत्रान्ये साधवो ऽन्यथा व्रजिकाया सहिताः पश्चादागतास्त-
त्र च व्रजिकायां स्थितास्तदा ते पश्चादागता अप्रभवः पूर्वस्थिता
ता एव स्वामिन इति ।

अत्रोक्षं णीसाए, ठिताए साधारणं तु दोएहं पि ।

णीसद्विटाए अपत्ते, तत्थ वत्थसात्यवसंता ।

अथ पूर्वस्थिताः पश्चादागता अन्योन्यं परस्परं निश्रया स्थि-
तास्तेषां द्वयेषामपि साधारणं क्षेत्रम् । अथ पूर्वस्या व्रजिकाया
निश्रया स्थितायाः आगन्तुकव्रजिकायां ये साधवो वर्तन्ते
ते अत्र तव अन्यत्र ये वसन्तो ऽवग्रहस्याप्रजयो न स्वामिनः
किमर्थमन्यस्या व्रजिकाया निश्रां सा व्रजिका प्रतिपद्यते । उच्यते ।

दुग्गाद्विआवीरअहिद्विए वा, करेण वाणेव ठिएहिं पुव्वं ।

जएण तेयस्सव कारणेणं, वपंतगाणं खलु होइ णिस्सा ॥

दुग्गे स्तेनपरचक्राद्यगम्यस्थाने स्थिता साऽन्या व्रजिका । यद्वा
वीरंण स्वामिना अधिष्ठिता अथवा तैः प्रथमव्रजिकासंब-
न्धिमिगोकुक्षिकैस्तत्र निपानं जपपानस्थानं कुतस्त्यमस्ति ततो
यस्य वा कारणेन तस्यां व्रजिकायां तिष्ठतामपरेषां गोकु-
क्षिकानां निश्रा जवति एवमादिका व्रजिका येन कारणेन प-
र्वस्या निश्रा प्रतिपद्यते तद्विहितम् । अथ गन्तुकायाः निश्रा
यथा पूर्वं प्रतिपद्यते तथा दर्शयति ।

जयेण उत्थेज मणा, वङ्गा अस्साय तत्थ जइ पज्जा ।

पच्छापत्ते निस्सा, जे पुव्वद्वियाए ते पच्छुणे ॥

काचिद् व्रजिका जयेनात्यातुमना प्रवृत्तितुकामा अन्या च
नवा व्रजिका यदि तत्रागच्छेत्ता च वक्ष्यता परिग्रहीता
ततः पश्चात्प्राप्ताया अपि तस्या निश्रा पूर्वं प्रतिपद्यते ततो
ये पूर्वस्थिताः साधवस्ते अवग्रहस्य न प्रभवः किंतु पश्चा-
त्प्राप्ता इति । अथ व्रजिकाया एव प्रकारान्तरमाह ।

वङ्गाए उद्वियाए, अत्यते अहव होज्ज गेह्वन्नं ।

अप्पे तत्थ पविट्ठा, तम्मिव आम्भिमि वा होतु ॥

यस्यां व्रजिकायां साधवः स्थिताः । अन्या च तत्रागन्तुका-
मा तैः श्रुता तत् उत्थितायामपि व्रजिकायां तिष्ठताम् । अथवा
ज्ञानत्वं कस्यापि साधोर्नवेत् ततस्तत्रैव स्थितानामन्ये गो-
कुक्षिकाः साधुभिः सहितास्तत्र व्रजिकास्थाने प्रविष्टास्ते च
तत्र अन्यत्र तीर्थे गाः पानीयं पातुं ययुरन्यत्र वा ततो ज्ञा-
वग्रहमार्गणा क्रियते ।

जइ वा कुडीपरुद्धिसु, पुव्विद्वक्तासु ते ठिता संता ।

आणम्मिपि पज्जेत्ता, तुहे अस्सामिणो होति ॥

वा शब्दः प्रकारान्तरद्योतकः यदि ते आगन्तुकाः पूर्वगोकुक्षि-
कृतासु कुटीपरुद्धिकासु स्थितास्ततो ऽन्यस्मिन्नापि तीर्थे
गाः पाययन्तोऽस्वामिनो जवन्ति ततो यदि ते पूर्वस्थिताः
साधवो निष्करणिकास्तदा न प्रभवः । अथ ग्नानादिकारणे
स्थितास्तदा ते स्वामिनो नागन्तुकास्तत्रावग्रहस्य प्रभवः

अन्नत्थ वावि काउं, पाइति कइह पज्जइ निव्वाणो ।

ते खलु न हुंति पहुणो, स जवे तदे पहू हुंति ॥

यद्वा पूर्वकृताः कुटीपरुद्धिका वर्जयित्वा अन्यत्र स्थाने
स्थिता आगन्तुका गोकुक्षिका यदि पूर्वं ह्ये निपाते गाः पा-
ययन्ति तदा ते आगन्तुकाः साधवो न प्रजयो जवन्ति । यदि
तु स्वभवे तीर्थे स्वाज्ञाविके निपाते पाययन्ति तदा आगन्तुकाः
साधवः प्रजव इति ।

एमेव मासकणे, अतीरिए ँट्टिया य पत्तिररा ।

पुव्विद्धा हुंति पइ-पुमो हउिए न व्हंति ॥

एवमेव अतिरिक्ते असंपूर्णे मासकल्पे उत्थिता या पूर्वमजि-
का तत्र प्राप्ता ततः पूर्वसाधव एव प्रभवः । अथ मासकल्पः
पूर्णस्ते च दृष्टा अग्नाना अपि तत्रैव स्थितास्ततो नावग्रहं
सज्जन्ते पश्चात्प्राप्ता एव तत्र प्रभव इति ।

फामुगगोयरन्धी, उच्चारे चैव वप्पावसहीए ।

दृष्टावि वज्जन्ते च, तदज्ञावे पच्छ जे पत्ता ॥

अथ तत्र प्रानुका गोचरभूमिः उच्चारभूमिश्च विद्यते वसति-
श्च उष्ण प्राप्यते । अन्यथा तत्र तथाविधनास्ति ततो दृष्टा अथैव-
मनन्तरोक्तयुनया सज्जन्ते तदज्ञावे अनन्तरोक्तकारणानां ये
पश्चात्प्राप्ता एव सज्जन्ते । गते व्रजिकाद्वारम् ।

अथ सार्यद्वारमाह ।

जेण गहिओ सत्थो, जेण य सत्थ होइ समदोहंति ।

जा वइया पभिसत्था, पुव्वट्टियासाहारणं जं च ॥

येन साधुना सार्यः पूर्वं गृहीतो येन वा सार्यवाहः पूर्वमनु-
ज्ञापितस्तस्यावग्रहं प्राप्नोति । अथ समकमनुज्ञापितस्ततो
द्वयोरप्यवग्रहः यावन्तश्च प्रति सार्यो मीढनार्यमयाहधुतरास्तत्र
समागम्य मिश्रन्ति तेषु ये साधवस्ते पूर्वस्थित नामुपसंपन्ना
भवन्ति । यत्र परस्परनिश्चया चैव सार्यो तिष्ठतस्ततः साधारणं
मन्तव्यमिति । एतद्वै पस्पृश्यति ।

सत्ये सहप्यथाणा, एक्केणकेण सत्यवाहेउ ।

ओपुच्छियावि दिमो, दोण्हवि मिद्धिया व एगछा ॥

सार्यं येकेऽपि अथवा प्रथानाः पुरुषास्ते एकेनानुज्ञापिता एके-
न साधुना सार्यवाह आदिष्टस्तान्यां चोपगम्यरपि वितीर्णमनु-
ज्ञापितं ततो येन कृतं नातिक्रम्यते तेन यस्मै प्रदत्तं तस्यावग्रहः ॥ अथ
चावप्यनतिक्रमणीयौ ततो द्वयोरपि साधारणं क्षेत्र-
म् । अथ चावप्येकत्र मिश्रितौ अनुज्ञापितौ ततो येन पूर्वमनु-
ज्ञापितस्तस्यावग्रह इति ।

इंतं मद्दसत्थं, नहरा गोपानेच्छएण तो पत्तुणो ।

तुरियं वा आभावति, मएण एमेव अस्सामी ॥

महद्वं बृहत्तरं कमपि सार्यमागच्छन्तं बृहत्तरको बधुतरः । सा-
र्थप्रतिवृत्ते ततो ये बधुतरसार्यधासिनः साधवस्ते नावग्रहस्य
प्रभवः । यो वा सार्यो जयेन त्वरितं बृहत्तरसार्यं मिश्रनाय
भावति तत्रापि ये साधवस्ते एवमेव स्वामिनः । बृहत्तरवासि-
न एवावग्रहस्य स्वामिन इति ज्ञावः ।

अह वीमज्जंगिणादी, दुग्गं वा एत्थ दोवि वसिऊणं ।

वाट्ठे हामो पजाए, णिस्सा साधारणं कुणइ ॥

हौ सार्यमेकत्र मिश्रितौ परस्परमित्थं निश्चां कुरुते यथा
यदिदमट्ठीमध्ये नदी दुग्गं वा विद्यते अत्र द्वयेऽपि जना रात्रा
वुपित्वा प्रजाते चक्षयिष्यामः । पुरतो गमिष्यामः इति परस्पर
साधारणानिश्चां यत्र कुरुतस्तत्र सच्चित्तादिकं सर्वमपि साधा-
रणम् । गते सार्यद्वारम् । अथ सेनाद्वारमाह ।

सेणाए जत्थ राया, अरणे अहो जत्थ पविट्ठो ।

मो सेसम्मि उग्गहो, जो उ वइया य सो इहइं ॥

यत्र यस्यां सेनायां राजा भवति तत्रावग्रहो न भवति यत्र
वा ग्रामादौ क्षेत्रे स राजा प्रविष्टस्तत्र यद्यप्यन्ये साधवः पूर्वं
स्थिताः सन्ति तथापि यावन्तं कावं स तत्रास्ते तावन्नावग्रहः ॥
अथ नाम यत्र ग्रामादौ राजा न प्रविष्टो यो वा शय्यसेनो

राजक इत्यर्थस्तत्रावग्रहो भवति परं तत्र यो व्रजिकायां गम-
यक्तः स इहापि मन्तव्यः । गते सेनाद्वारम् ।

अथ संवर्तद्वारमाह ।

नागर गो संवट्ठो, अणोगहो जत्थ वा य विहो सो ।

सेसम्मि उग्गहो जो, गामाउ सत्थम्मि सो इहइं ॥

नागरको नगरसंवन्धी संवर्तोऽनवग्रहो न तत्रावग्रहो भव-
ति । यत्र वा ग्रामादौ स नागरकः संवर्तः प्रविष्टस्तत्रापि नाव-
ग्रहः । शेषो ग्रामेयकसंवर्तस्तत्रावग्रहो भवति परं य एव
सार्यं ग्राम उक्तः स एवेदं उच्यते ॥ वृ० ३ उ० ।

(१६) क्षेत्रत्यागसमय एवागता अपरे तर्हि स एवावग्रहः ।

(सूत्रम्) जद्विसं समणे निगंथा सिज्जासंथारयं
विप्पजहंति । तद्विसं अवरे समणा निगंथा वृव्वमाग
च्छिज्जा सव्वे व उग्गहस्स पुव्वाणुष्ववणा चिट्ठइ अहाइं-
दमविग्गहो ॥

अस्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

उग्गहए वउवगतो, मागारिय उज्जहा उ साधम्मी ।

रहितं व हांइ खित्तं, केवतिकात्ते स संवंधो ॥

पूर्वसूत्रे नावग्रहप्रह एव प्रकृतः प्रस्तुतो वर्तते । “दोवंपि
अप्पुणविता” इति वचनात् । इदमपि प्रकृतसूत्रमवग्रहवि-
षयम् । यद्वा पूर्वसूत्रद्वये सागारिकावग्रह उक्तः इह तु सागा-
रिकावग्रहादनन्तरं साधर्मिकावग्रहः प्रतिपाद्यते । अथवा
पूर्वसूत्रेषु संस्तारकं प्रत्यर्प्यविहारः कर्तव्य इत्युक्तमत्र तु वि-
हारं कृतं तैः साधुभिर्विहरितमपि तत्क्षेत्रं कियन्तं काव्रमव-
ग्रहयुक्तं भवतीति निरूप्यते एव संबन्धः । अनेनायातस्यास्य
व्याख्या (जद्विसंति) प्राकृतत्वात्समम्यये द्वितीया ततो यस्मि-
न्द्विचसे श्रमणा निर्ग्रन्थाः शय्या च वसतिः संस्तारक-
श्च । तृणफलकात्मकं शय्यासंस्तारकम् अत्र शय्याग्रहणेन
ऋतुवच्छकालः सूचितः संस्तारकग्रहणेन तु वर्षाकाव्रः ।
अथ कारणजाते ऋतुवच्छे यः संस्तारको गृह्यते इति कृत्या
संस्तारकग्रहणेन द्वावपि गृहीतौ ततः मासकल्पे वर्षावासे
वा पूर्णे शय्या संस्तारकं वा यस्मिन् दिवसे पूर्वस्थिताः सा-
धवो विप्रजहति परित्यजन्ति तद्विचसे एवापरे श्रमणा निर्ग्र-
न्यास्तत्र क्षेत्रे हव्वं शीघ्रमागच्छेयुः ततः क्षेत्रेवग्रहस्य पूर्वानु-
ज्ञापना तिष्ठति । किमुक्तं भवति । य एव ततः क्षेत्रान्निर्ग-
तास्तेषामेवावग्रहेण तत्क्षेत्रं यत्तु तद्विचसमन्ये आगतास्ते
क्षेत्रोपसंपन्ना इति कृत्या यत्तत्र सच्चित्तादिकं तत्पूर्वस्थिता-
नामाज्ञाव्यं कियन्तं कावं यावदित्याह (अहाइंदमविग्गहो)
इह यस्यां वेद्यायां वे साधवो निर्गतास्तावर्ती वेद्यां यावद्
द्वितीयेऽप्यह्नि तेषामेवावग्रहो भवतीति वक्ष्यते । यतो यथा-
बन्दिमहाप्रैरूपीप्रमाणं मध्यमं गृह्यते एतावन्तमपि कावं-
तदीय एवावग्रहं तत्क्षेत्रम् अतो यद्यागनुकास्तत्र सच्चित्ता-
दिग्रहणं कुर्वन्ति तदा साधर्मिकाः स्तैन्यप्रत्ययं प्रायाश्चित्तमा-
पद्यन्ते । अत्र तु सच्चित्तनोर्धाधिकार इति सूत्रार्थः । अथ निर्युक्ति-
विस्तरः । तत्र सच्चित्तावग्रहसौक्ष्म्यविषय इति कृत्या प्रथमतस्त-
दुत्पत्तिं दर्शयति ।

मुत्तयतत्तुज्जयंवि-सारणं य धम्मकाहिवाई ।

कात्तत्तुअम्मि व संते, उवसंतो स अष्णगामजणो ॥

कात्तधर्मे ऋतुवच्छवर्षावासवक्षणे कचित्क्षेत्रे वसतो स्वग्रा-
मजनसकोशयोजना न्यन्तरवर्त्यन्यग्रामजनश्चोपशान्तप्रतिषेधः

कथमित्याह । सूत्रमयस्तदुजयविशारद आचार्यः सातिशयं प्रवचनस्याख्यानं करोति । कृपको मासकृपणादितपस्तप्यतो धर्मकथाक्रीराश्रवादिविधिसंपन्नतया वैराग्यजननीं धर्मकथां विदधाति । वादी परवादिनं निरुत्तरीकरोति । एवमादिभिः प्रजावकैः स्वग्रामीणोऽन्यग्रामीणश्च ज्ञयान् जानः प्रवज्यायां-परिणतः कृतः ॥

नीरोगेण सिवेण य, वासो वासासु णिग्गया साहू ।

अप्पे वि य विहरंता, तं चेवय आगता खित्तं ॥

नीरोगेण ग्लान्यभावेन शोभेन च राजादौ स्याद्युपप्लवाभावेन वर्षावासं कृत्वा तेसाधवो निर्गताः । इह वर्षावासे ज्ञयान् काव एकत्र स्थीयते ततः प्रवृत्तलोकस्थोपशमो भवतीत्यग्नि-प्रायेण वर्षावासगृहणं कृतम् । अन्यथा ऋतुवर्षेऽपि मासकल्पा नन्तरमेव विहारः संभवति एवं ते ततः क्षेत्रान्निर्गताः अन्ये च साधवो विहरन्तस्तदेव क्षेत्रमागतास्तत्रावग्रहचिन्तां चिकीर्षुराह ।

खित्तोगहप्पमाणं, तद्विसं कोति के तहोरत्तं ।

जं वेत्ता णिग्गयाणं, तं वेत्तां अण्णदिवसम्मि ॥

इह केचिदाचार्याः क्षेत्रावग्रहस्य कावप्रमाणं ब्रुवते यस्मिन् दिवसे ते निर्गतास्तमेवैकं दिवसमवग्रहस्तत ऊर्ध्वं राजव-धगृहो व्यवच्छिद्यते । केचित्तु जणन्ति अहोरात्रमवग्रहः । द्वि-तीयऽहि सूर्योदयेऽवग्रहो व्यवच्छिद्यत इति भावः । सूरिराह द्वावप्येतावनादेशौ अयं पुनरादेशो यस्यां वेद्यायां निर्गतास्त-स्यामेव वेद्यायां यावदन्यस्मिन् दिवसे अवग्रहो भवति ततः परं व्यवच्छिद्यते इत्थं कावतः प्रमाणमुक्तम् । क्षेत्रतस्तु सर्वतः कोशयोजनमवग्रहस्तत ऊर्ध्वमनवग्रह इति ।

खित्तम्मि य वमहीय य, उगहो तहिं सिकम्मग्गया होइ ।

ते वि य पुरिसा वुविहा, रूवं जाणं अजाणं व ॥

इहावग्रहः क्षेत्रे वा भावे वा वसतो वा यदि-च्छकीत्रादिव-जितं ग्रामनगरादि तदिह क्षेत्रं मन्तव्यं तत्रावग्रहं प्रतीत्य शै-क्षमार्गणा कर्त्तव्या । कस्य जवति कस्य वा नेति विचारयि-तव्यमित्यर्थः । यत्पुनरिच्छकीलकादियुक्तं तदवग्रहयोग्यं क्षेत्रं न भवतीत्यक्षेत्रमभिधीयते तत्र वसतिविषया शैक्षमार्गणा जवति । सा चोपरिष्ठात्करिष्यते । क्षेत्रविषयां तावत्करोति (ते वि य इत्यादि) ये पुरुषास्तत्र क्षेत्रे प्रवज्यां ग्रहीतुमाया-तास्ते द्विविधाः एकं रूपं जानन्तो परं अजानन्तः । इदमेव व्यक्तीकरोति ।

जाणंता जानंता, चउविहा नत्थ होंति जाणंता ।

उजयं रूपं सहं, चउत्यओ होइ जमकित्ती ॥

जानन्तोऽजानन्तश्चेति शैक्षा द्विविधाः । तत्र जानन्तस्ताव-च्चतुर्विधास्तद्यथा एकः शैक्षो विवक्षितक्षेत्रस्थितस्याचार्यादि-रुजयं रूपं शब्दं च जानाति । धर्मकथाश्रवणार्थं शिष्यः समा-गतो रूपेण च तमुपब्रक्षयतीत्यर्थः । द्वितीयो रूपं जानाति न शब्दम् तृतीयः शब्दं न तद्रूपं चतुर्थश्च पुनर्यशःकीर्तिं जानाति यशः सर्वदिग्गामिनी प्रसिद्धिः सैवैकदिग्गामिनी कीर्तिः यश उपलक्षिता कीर्तिर्यशः कीर्तिरिति समासः । यस्तु रूप-शब्दयशःकीर्तानामेकमपि न जानाति सोऽजानान उच्यते अथ द्वितीयजज्ञमादौ कृत्वा यथाक्रमममूनेव भजान् व्याचष्टे ।

उच्चारचेनिमांति मु, पासति रूपं विणिग्गयास्सागो ।

इत्ति उ चित्ताणितो, कामगमादी मुणाति सव्वं ॥

चाउत्थो जसकित्ति, भणइ सगेमेव सागिहवासी वा ।

उजयं रूपं सहं, कित्ति व ण जाणते चरिमो ॥

उच्चाररूपमचेत्यवन्दनादिषु कार्येषु विनिर्गतस्याचार्यादे रूपं पश्यति चैको द्वितीयः शैक्षः पश्यति न पुनः स्वरेण जानीते उपाश्रये तस्यानागमनात् । तृतीयस्तु शैक्षः कर्षणादिकर्षकः कृषीवद्वस्तप्रवृत्तिकः सकलमपि दिवसं क्षेत्रादौ स्थित्वा रात्रौ प्रदेशे गृहमुपागच्छन् प्रजाते च ज्ञयांऽपि निर्गच्छेत् । धर्मकथायांप्रवर्तते ननु रूपमवलोकते चतुर्थस्तु शैक्षः स्वग्राम-वासी वा दरस्थः सन् तद्रूपं पश्यति न च धर्मकथा-दिशब्दं शृणोति किन्तु लोकमुखेन तेषामाचार्यादीनां यशः कीर्तिं शृणोति । यस्तु चरमोऽजानानः शैक्षः स रूपशब्दा-त्मकमुभयं कीर्तिं च न जानाति परं गृहवासनिर्विण्णतया प्रवज्यां ग्रहीतुमायातः । वास्तव्यशैक्षः पञ्चविध उक्तः ।

वायाउओति एवं, पंचविहो आणुपुव्वीए ।

एएसिं संहणं, पत्तयं मग्गया इणमां ॥

वाचादृतां नाम आगन्तुकः शैक्षः सोऽन्येवमेव तस्य शैक्षवन्प-ञ्चविध आनुप्यां यद्येकपरिपाट्यावक्तव्यः । ग्रन्थेषां द-शानामपि शैक्षाणां प्रत्येकं पृथक् २ इत्येतेषु द्वारधुमार्गणादि पारणा भवति तान्येव द्वाराण्यतिश्रितुः शैक्षचतुष्टयमाह ।

अव्वाघाए पुणो होइ, जावज्जीवपराजिए ।

वाघाओ संपए वावि, उट्ठिओ विहरंति ॥

पहमे विय दिवमे तु, कइकप्पो उ जाणते ।

जाणाविए कइं कप्पो, पच्छे च तहं निया ॥

उत्ताअणुक्कए यावि, कइं कप्पो जिधागो ।

एग्गापं अन्निच्छंते, कइं कप्पो विहिज्जेते ॥

दुविहा मग्गया सोसे, एगपिहा य पस्सिच्छए ।

परिसेहियवच्चेते, कइं कप्पो विदप्पाइ ॥

न विद्यते व्याघातः प्रवज्याविघ्नो यस्यासा अव्याघातः शैक्षपूर्वसाधुषु क्षेत्राक्षितेष्वपि प्रवज्यां गृह्णाति न पुनः काव-क्षेपं करोतीति जावः (पुणेहोइत्ति) पुनभूयोऽपि यदा फिलते साधवः समायास्यन्ति तदा प्रवज्यामीति कश्चित् शैक्षो ब्रूयात् (जावज्जीवपराजिएत्ति) यदा यदा ग्रहं प्रवजितुम-भिलषामि तदा १ जवैर्विघ्नैरुत्तिष्ठमानैर्यावज्जीवमहं पराजितः अत एव मे सांप्रतमपि व्याघात उत्थितो यदेवं साधवो वि-हारं कृतवन्त इति कश्चिद् ब्रूयात् । एषां शैक्षाणामेकतरे प्रथम-द्वितीयदिवसयोः प्रवजितुमुपस्थिते ज्ञायकं कथंचन प्रकारेण कल्पः पूर्वसाधुसमीपे प्रेयणादिको विधिर्विधीयते तथा वास्तव्ये वाचनाहते वा त्वमस्माकं न जवसीति ज्ञापिते कथं कल्पो जयेत् । ऋजुनाम य आचार्यादिरेतान् शैक्षान् पूर्वसा-धुसमीपे ग्रहिणाति तद्विपरीतो अनृजुः । एतयोश्चिन्ता कर्त्तव्या । अग्निधारणमेकमनेकान् वा साधून् सम्यगाधाय शैक्षस्य गमनं तत्र कथमाभाव्यानाभाव्यता क्रियते (एग्गा-मेत्ति) यत्र ग्रामे क्षेत्रिका स्थितास्तत्रैव केनापि धर्मकविना कोऽपि मिथ्यादृष्टिपशमितः स कस्याजवाति (अइच्छंतेत्ति) कमप्याचार्यमग्निधार्यातिक्लामति विवक्षितक्षेत्रमतीत्याग्रतो गच्छति शैक्षे कथं कल्पो विधीयते । तथा शिष्ये शिष्यविषया द्विधा अज्ञातके शैक्षके द्विप्रकारा मार्गणा जवति प्रतीच्छके च एकवित्रा केवलमज्ञातक विषया मार्गणा (पडिसेहियव-

घटेति) भगवता प्रतिपिच्छानप्रतिचारणाव्यापृतैः शैको न प्रवाजनीयो ये तु तं प्रवाज्यान्वत्र प्रेषयन्ति तैः प्रेषिते तस्मिन् गच्छान्तरं प्रव्रजति कथं कल्पो विधीयते । इत्येतत्सर्वं निरूपणीयम् । तत्र संगारः संकेतः स दत्तो यस्य शैकस्य स संगारदत्तः । आदिताग्न्यादेराकृतिगणत्वात्कान्तस्य परनिपातः । तस्मिन्नपि कथं कल्पो विधीयते । इत्येतत्सर्वं निरूपणीयमिति द्वारश्लोकचतुष्टयसमासार्थः । अथ विस्तरार्थं विजगण्णपुः प्रथमतो ये पूर्वमुभयज्ञादयः पुरुषा उक्तास्तद्विषयवक्ष्यमाणः प्रेषणजेन्द्रसंग्रहायाह ।

चत्तारि एवगजाणं—तगम्मि जाणादिषु वि चत्तारि ।

अजिधारणम्मि एए, खित्तम्मि विपरिणया वा विं ॥

यः पूर्वमुजयङ्गरूपज्ञादिजेन्द्राद्युक्तां ज्ञापक उक्तस्तत्र प्रत्येकं चत्वारो नवकाः प्रेषणनवप्रकाररूपा ज्वन्ति तथा यो ज्ञानानः सन् साधुजिस्त्वमस्माकं न ज्वन्ति किंतु पूर्वसाधूनामित्येवं ज्ञापितः तत्रापि चत्वारो नवकाः । अभिधारणं नाम मनसि करणं ततः क्लेशिकं मनसि हृत्य यद्येते अव्याघातादय आगताः तदा विपरिणता अपि क्लेशस्याग्निं एव जोग्या इति संग्रहायासमासार्थः । अथैनामेव विवरीपुरव्याघातद्वारमङ्गीकृत्य तावदाह ।

पियमपियसज्जावे, दहुं पुच्छति जावसाहंति ।

कुत्थगता ते जगवं, पुच्छवे जणंति किं तेहिं ॥

क्लेशिकेषु निर्गतेषु यः साधुरुजयङ्गः शैकः सन् प्रव्रजामीत्यभिप्रायेणागतो यावदागन्तुकान् साधून् पश्यति ततस्ते साधवस्तस्य प्रियमप्रियं वा भावं प्रहसितमुखतया दीनमुखतया वा दृष्ट्वा पृच्छन्ति किमेवं प्रहृष्टवदनश्चिन्तापरो वा पश्यसि एवं दृष्ट्वा तेन स्वरूपे कथिते सति (साहंति) सद्भावं कथयन्ति यथागतास्ते अन्यविहारेणेति समासस्य यानेवं पुच्छेत् कुत्र गतास्ते भगवन्तः एवं पृष्ट्वा सन्तो जणन्ति किं तैर्जवतः प्रयोजनम् स प्राह—

पव्वइहिंति य जणिते, अनुगच्छगया वयंति दिक्खेओ ।

तेसि समीवं ऐमो, णयवाहण ते नयं सायं ॥

प्रव्रजिष्याम्यहमिति तेन जणिते साधवो वदन्ति ते क्लेशिका अमुकत्र ग्रामादौ गताः वयं भवन्तं दीक्षित्या प्रव्रज्य तेषां समीपे नयामः । स च तत्क्रमनन्तरोक्तं वचनं तव नैव व्याहन्ति न विकृष्टयति तेनेति प्रतिपद्यते इत्यर्थः एषोऽव्याघात उच्यते ।

संघारुग एगेणं, पंरुवपसेव मुंनि ए तिणि ।

तरुणमज्जेयेरे, एक्कंके तिणि नव एते ॥

ततः साधवस्तं प्रव्रज्य संघाटकेन सह क्लेशिकाणामन्तिकं प्रेषयन्ति । अथ संघाटको न पूर्यते तत एकं साधुं सहायं दत्त्वा चाह्वयन्ति तस्याप्यभावे एकाकिनमपि विसर्जयन्ति परं पन्थानमुपदिशेयुः । यतः तरुणस्य जयः प्रकारः मध्यमस्थविरयोरप्येवमेव प्रत्येकं जयः एते नव ज्वन्ति एष प्रथमो नवकः ।

पढमदिणसगामे, एको एवगो वितिज्जए वितिओ ।

एमेव परगामे, पढमे विति ए य जे णवगा ॥

एष एकः प्रथमो नवकः प्रथमदिने स्वग्रामे प्रव्रज्य प्रेषयतां मन्तव्यः । द्वितीये दिवसे एवमेव द्वितीयो नवकः एवं ग्रामे नो नवको उक्तौ परग्रामेऽप्येवमेव प्रथमद्वितीयदिवसयोर्द्वौ नवकौ एवमेते चत्वारो नवकाः मुष्टिगतं प्रेषयतां ज्वन्ति ।

एमेव यमुंस्सि वि, चउरो नवगा हवंति कायव्वा ।

एमेव य इत्थीएवि, एवगाण चउक्कगा डुप्पि ॥

एवमेव वा मुष्टिगतस्यापि प्रेष्यमाणस्य चत्वारो नवकाः कर्तव्या भवन्ति एवमेते द्वे नवकचतुष्टयं पुरुषाणामुक्ते स्त्रीणामप्येवमेव द्वौ नवकानां चतुष्कौ संघाटकात्मचित्तीयादिभिः प्रकारैः कर्त्तव्यौ । अथ क्लेशिकाणामन्तिकं न प्रेषयन्ति किंतु स्वयमेव स्त्रीकुर्वन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः ।

अथ किमर्थममुष्टिगतं प्रेषयन्तीत्युच्यते ।

सागारियसंकाए, णिच्छति पिच्छंति वा सयं मासे ।

तत्थ अउ पुणरवि, पच्छिह ममुंभितो एवं ॥

सागारिकाः संज्ञातकास्तेषां शङ्कया माममी उपव्राजयेयुरिति बुद्ध्या स्वग्रामे नेच्छति स शैकः प्रव्रजितुम् । यद्वा अमी साधवः प्रव्रजितं न मां ग्रहीष्यन्ति यदि च तान् साधून् न रुद्धयामि ततः पुनरपि अत्रैव प्रत्येष्यामि प्रत्यागमनं करिष्ये इति बुद्ध्या नागन्तुकैरात्मानं मुष्णापयति एवममुष्टिगतं प्रेषयन्ति एतं तावदुभयज्ञविषयो विधिरुक्तः ।

अथ रूपज्ञादिविषयं तमेवातिदिशन्नाह ।

एमेव य एवगकमो, सई रुवं च होइ जाणंतो ।

जो पुण कित्ति जाणति, ए ते वयं सिस्सते तस्स ॥

एष एव नवकक्रमः शब्दं रूपं च जानाति शैकैश्चक्षुष्यः शब्दमेव रूपक्षेत्र इत्यर्थः । यः पुनः शैकः कीर्तिमेव जानाति न रूपं न वा शब्दं तस्य शिष्यत्वे निवेद्यते ते वयं न जवामो येषां सकाशो भवान् प्रव्रजितुमायात इति ततो ज्ञेयात् ।

किं न व कप्पइ तुब्बे, दिक्खेवंतेसि तो न अम्हाणं ।

तत्थ वि सो चेव गमो, एवगाणं जो पुरा जणितो ॥

किंवा गुप्ताकंदीक्षितुं न कल्प्यते ततः साधुनिर्वृत्तस्य तेषामेव त्वमाजवसि नास्माकमेवमुक्ते यद्यसौ जणति यद्येवं तर्हि मां प्रव्रज्य तत्र प्रेषयत अमुष्टिगतं वा विसर्जयत ततस्तत्रापि स एव गमः प्रकारो यं संघाटकात्मचित्तीयादिभिर्भेदैर्निष्पन्नानां नवकानां पुरा जणितः ॥ अथ “ अजिधारणम्मि एए, खित्तम्मि वि परिणया वावि ” इति पञ्चाङ्गं व्याचष्टे ।

विपरिणया निज्जातिते, अम्हे तुब्ब भणंत हांतेहिं ।

तह वि य ए वि ते तेसिं, अवाहयमादिया हांति ॥

ये अव्याघातादयो वाताः शैका अत्र प्रस्तुतास्ते क्लेशिकमभिधाय प्रथममागता अपि कुतोऽपि हेतोस्तं प्रति विपरिणतास्ततो यथागन्तुकान् जणन्ति वयं गुप्ताकं सकाशे प्रव्रजिष्यामोऽत्र प्रयासं तैः पूर्वसाधुजिरिति तथा ज्ञेयं द्रुवाणे अपि ते अव्याघातादयस्ते चागन्तुकानां न भवन्ति किंतु क्लेशिकस्यैव जयन्ति । गतमव्याघातद्वारम् । अथ पुनो दाई ति द्वारमाह ॥

एहिंति पुणां दाई, पुट्टे सिक्खिमाई य मणसाणा ।

वहुदोसे माणुस्से, आणुसासणवगा तह चेव ॥

आगन्तुकसाधूनां समीपे कुत्र गता इति पृष्टे ततस्तैः शिष्टाः अमुकत्र गता इति कथिते स शैको ज्ञेयात् (एहिंतिपुणो हाईति) यदा ते पुनरप्यत्रागमिष्यन्ति तदा प्रव्रजिष्यामि य एवं जणति स वक्तव्यः । सौम्य ! बहुदोषे बह्वन्तराये मानुष्ये मा प्रमादं कुरु एवमनुशासनं कृत्वा तथैव नवकगमेन प्रेषणं कर्त्तव्यम् । अनुशासनमेव विशेषत उपदर्शयति ।

जं कट्ठे कायव्वं, एरेण आज्जेव तं वरं काडं ।

मच्चू अकलुणहियओ, न हु दीसति आवयंतो वि ॥

यदा दौक्काग्रहणादिकार्यं कल्पे द्वितीयादिने नरेण कर्तव्यं तदथैव कर्तुं वरं प्रशस्यं यतो मृत्युरकरुणहृदयः स्वभावादेव कठोराशयस्तथा कथमप्यापतति । यथा आपतन्नपि न दृश्यते उक्तं “ स्वकार्यमथ कुर्वीत पूर्वाह्ने यत्पराह्णिकम् । को हित-
हेति कस्याद्य, मृत्युसेना पतिष्यति । ” तथा ।

तुरहा धम्मं काउं, मा हु पमायं खणं पि कुर्वीथ ।

बहुविग्घो हु तो मा, अवमं पणिच्चावि ॥

जग्यास्त्वरत्नं धर्मं कर्तुं मा कणमपि प्रमादं कुरुष्वं कुत इत्याह ॥ बहवश्चरविषयविश्वविकाशमुपघाताग्निदाहादिभेदा-
दनेक विघ्ना जीवितान्तरायाः । यस्मादसौ बहुविघ्नो दुःशब्दो यस्मादर्थे अपिशब्दस्य धातुक्तस्यापि गम्यमानत्वात् । यस्मान्मुहूर्तोऽपि बहुविघ्नः आस्तां प्रहरदिवसादिरतो महाभाग मा प्रवज्याग्रहणं अपराह्णमपि प्रतीक्षिष्याः । एवमेव कृत्वा चतुर्जिनवकैस्तथैव प्रेषणीयम् । गतं पुनो दासंति द्वारम् ।

अथ यावज्जीवपराजितद्वारमाह ॥

बहुसो उवड्डियस्सा, विग्घा उड्डिति जज्जियति ज्ञोमि ।

अणुसासणपच्चवणा, एवगा य नावसमुमुये ॥

क्लेशिकाणां गमनवृत्तान्तं ज्ञात्वा कोऽपि शैको ब्रूयाद्बहुशोऽने-
कशः प्रवज्याग्रहणोपायस्थितोऽहं परं वारं वारं विघ्ना नवनवा उत्तिष्ठन्ति अतो यदयं जावज्जीवमहं तैर्विघ्नैर्जितोऽस्मि यदेते साधवो विहृतवन्तः अतः परं तेषु समागतेषु प्रव्रजिष्यामि । एवं ब्रुवाणस्यानुशासनं कर्तव्यम् । भू ! साप्रतं तव चारित्राचारकाणामनुदयो वर्तते अतो मा प्रमादीः को जानाति चूयोऽपि तेषामुदयो भवेत् । आवश्यकादिनिहित-
श्च कर्मवर्त्मदृष्टान्तस्तत्पुरतः प्ररूपणीयः । एवमनुशिष्य प्रस्था-
पनं कर्तव्यं तत्र च तथैव मुनिमतेन तयोः प्रत्येकं चत्वारो नवका जवन्ति । एवं प्रथमद्वितीयदिवसयोरव्याहृतादीनां कल्पो विधीयते । अथ ज्ञापिते कथं कल्पो वास्तव्ये वाता-
हतेऽपि वेति द्वारमाह ।

वाताहते वि णवगा, ता हव जाणाविण अइयरे य ।

एमेवय वत्थव्वे, णवगाण गमां अज्जणंते ॥

वाताहतो द्विधा ज्ञापित इतरश्च । यः क्लेशिकाणां यशःकी-
र्तिमपि न जानाति स आगन्तुकसाधुनिस्त्वमस्माकं न भवसि ये गतास्तेषामेवाभवसीति सद्भाववगमं कारितो ज्ञापित उच्यते । इतरो नाम यशःकीर्तिरुस्तत्र ज्ञापिते इतरस्मिन् वाताहते प्रव्रजितुमायाते तथैव चत्वारो नवका भवन्ति । वास्तव्योऽपि शैकोऽयं क्लेशिकाणां यशःकीर्तिमपि न जानाति तत्रापि नवकानां गम एवमेव मन्तव्यः । अथ वास्तव्यो वाताहतो वा यः कीर्तिमपि न जानाति स कीदृशो भवेदुच्यते ।

वत्थव्वे वायाहम, सेवगपरतिथिवणियए य ।

सव्वे ते उज्जुमाअ-प्पिणाऽमंदाइ वा जत्थ ॥

वास्तव्यो वा वाताहतो वा यो राजकुलसेवको यो वा पर-
तीर्थिको यश्च वणिक् एते असन्निहितत्वेन यशःकीर्तिमपि गुरुणां न जानीयुः परं प्रथमद्वितीयदिवसयोः प्रव्रजितुमाय-
तास्तेऽपि क्लेशिकाणामाज्ञाव्याः । अथ ऋजुअनृजुद्वारचिन्ता क्रियते । य आचार्य ऋजुर्भवतिस सर्वानप्येतान् क्लेशिकाणा-
मर्पयति । यत्र वा क्लेशिका भवन्ति तत्र संघाटकादिभिः प्रकारैः
अपयित्वा तौ सदं मीलयति ।

माइव्वे वारसगं, जाणमजाणं वि एय चत्तारि ।

पच्छव्वे वायहमे, ण वज्जति चत्तरो अणुग्घाया ॥

यस्तु मायावी अनृजुः सन् प्रेषयति तत्र च प्रकाराणां द्वाद-
शकं जवति । तानेवाग्रे वक्ष्यति । तथा ज्ञापके ज्ञापिते च समुदिताश्चत्वारः प्रकारा जवन्ति । तद्यथा ज्ञापकं प्रथमादिव-
चसे न प्रेषयति । १ द्वितीये तमेव न प्रेषयति । एवं ज्ञापि-
तस्यापि द्वौ प्रकारौ एतैर्वदयमाणैश्च प्रकारैर्वास्तव्यं वाताह-
तं वा अप्रेषयतश्चत्वारोऽनुदघाता मासाः नच तान् शिक्षान्
व्रजते कुत्रस्थविरादिनिवृत्ताक्लेशिकाणां दाम्प्यते इत्यर्थः ॥

अथात्रैव प्रायश्चित्तवृत्तिमाह :

सत्तरत्तं तथो होति, ततो च्छेदो पढावई ।

ढेदेण विष्ठापरियाए, ततो मूळं ततो दुगं ॥

प्रागिव रुष्टव्यम् प्रकारद्वादशकमाह ।

तरुणे मज्झिमयेरे, तदिणविति ए य उकगं इकं ।

एमेव परगामे, उकं एमेव इत्थीसु ॥

पुरिसिचि गाण एते, दो वारमगा उ मुंनि ए हांति ।

एमेव व ससिहम्मि य, जाणमजाणविण जयणे ॥

तरुणमध्यमस्थविराग्यत्येकं तद्विचसे द्वितीयादिने वा प्रेषयत
एकं प्रकारपदकं जवति एतच्च स्वग्रामविषयं परग्राम एवमेव
प्रकारपदकं सर्वेऽच्येते द्वादश प्रकाराः पुरुषेषु जणिता एवमेव
च स्त्रीष्वपि प्रकारद्वादशकं जवति । एते द्वे द्वादशके
पुरुषस्त्रीणां मुनिमतविषये भवतः । एवमेव च शैककेऽपि
शैकद्वादशद्वयं तदेवं ज्ञापिते च प्रत्येकं (भयणन्ति) भङ्गक
विकल्पास्तेषां चत्वारि द्वादशकानि जवन्ति । अथवा ॥

अव्वाहायपुणोघात, जावज्जीवपराजिया ।

तदिणेपेसणीया-सग्गामे पकारवारसहा ॥

अन्याघातपुनरागतप्रव्रजितयावज्जीवपराजिताश्चेति त्रयः
शैकाः । एतान् तदिने वा प्रेषयन् प्रकारपदकम् । एतच्च स्व-
ग्रामे इतरस्मिन् वा परग्रामे जवतीति कृत्वा द्वात्र्यां गुणितं
द्वादशधा जवति । अथ ऋजु अनृजुद्वारमाह ।

जाणंतमजाणंते, एाइवायसेवाअमाइव्वो ।

सो नेव उज्जुओ खहु, अणुजुओ जाणअप्पेति ॥

जानतोऽजानतो वा शैकान् योऽमायावी सक्लेशिकाणां स-
मीपे स्वयं याति परहस्तेन वा प्रेषयति स एव ऋजुक उच्य-
ते । अनृजुस्त्वसौ अभिधीयते यो न समर्पयति न वा प्रेषय-
ति । अथैते वास्तव्यवाताहता जानन्तोऽजानन्तो वा अनृजु-
जिः प्रव्रजितास्ते स्वयं पश्चात्परिज्ञायन्ते । उच्यते ततोऽनु-
यानादिषु यत्र मिथितास्तत्र क्लेशिकैः कश्चिदनुजुः प्रव्रजितो
वाताहतः पृष्टः कथं जवान्प्रव्रजितः स जणति ।

तुज्जे वि य नीसाए, अहमागतो दिक्खितो वव्वेहिं ।

अम्हे किं न पवइया, पुट्ठावणते परिकहेसुं ॥

युष्माकमेव निश्चया अहमागतः । अमीजिः स्ववत्ताहीकितः
मया नृशममी पृष्टास्तत् पभिराख्यातं वयं किं प्रव्रजिता न
भवामो यदेव तान् मार्गयसि । यद्वा न पृष्टाः सन्तः किमापि व्या-
ख्यातवन्तः । एवं रूपशब्दे यशःकीर्तिज्ञो वक्ति । यस्तु कीर्ति-
मपि न जानाति स ब्रूयात् ।

वायाहमो तु पुट्ठो, जणाइ अमुगादिण अमुगाकावामि ।

एतेहि दिक्खितो हं. तुम्हे वि सुणासि तत्थामी ॥

तुदाश्च्य विशेषणार्थतया यो वाताहतो यदाःकीर्त्योरपि अ-
ज्ञायकः स पृष्ठे जगति । अमुकदिने प्रतिपदादौ शमुष्मिन्का
ले मार्गशीर्षादौ मासे दीकृताऽहमेतः दीकृतानन्तरं च गृणा-
मि । यथा स्वयमपि तत्रासीत्तदिति ।

एमेव य जसकीत्ति, जाणंते जदा नदा जाणाति ।

तस्स वि तदेव पुच्छा, पावपणिओ वा जहा जातो ॥

एवमेव वास्तव्योऽपि यो यदाःकीर्त्तिं जानाति तस्यापि तथैव
स्नानादौ यदा पृच्छा कृता भवति तदा जायते । यदा वा अ-
स्मां प्रालम्बनिको बहुधुनो जातस्तदा स्वयमेव जानाति नाह-
ममीयामाभाव्यः । एवं तावत् सच्चित्तविषयो विधिरुक्तः ।

अथाचित्तादिविषयं तमेव निर्दिशामाह ।

एमेव य अविचे, एविहे उवहिस्मि मीसते चेव ।

पुच्छा अपुव्वमुवहिं, दट्ठण अणुज्जु प्याणं ।

एवमेतं अचित्ते चित्तिये अणोपगोपधिमंदाद् द्विप्रकारे उप
धौ मिश्रके च संप्रतिकीर्त्तये विधिमन्तव्यः । कथं पुनरस्तावा-
भाव्यो वा ज्ञायते इत्याह । अपूर्वसारतरमुपधि दृष्ट्वा अनुभू-
तानां तेषामन्तिके पुच्छा भवति । क्षेत्रिकरथं कदा कुत्र वा
गृहीत इत्येवं ते प्रष्टव्या इति भावः ।

एवं वानात्रामे, उदुवक्के पये मत्थ वा उाति ।

सव्वत्थ वा हांति उग्गाहो, कंभिं वि पदीवदिष्टंते ॥

एवं वर्षाचारं क्रतुयुक्ते वा मासग्रयं दिवसपञ्चकं च पूर्वा-
द्यग्रह इति । पथि वा व्रजतो यत्र कापि आचार्यस्तिष्ठति तत्र स-
र्घतः स क्रोशं योजनमवग्रहो भवति तत्राप्येवमेव सचित्तादीना-
माज्ञाव्यानानाध्यधिरवसानव्यः । केषांचिदान्धार्याणामयम-
ऽभिप्रायः मार्गे गच्छतां पृष्ठतो नास्त्यवग्रहः ॥ अयं वा
नादेशः कुत इत्याह प्रदीपदृष्टान्तोऽत्र भवति । यथाहि प्रदीपः
सर्घतः प्रकाशयति नैकामपि दिशं प्रकाशशून्यां करोति एव-
मवग्रहोऽपि सर्घतो भवति न कुत्रचिन्न जवन्त्यपीति । एवं
तावत् क्षेत्रे सचित्तादिविषयो विधिरुक्तः ।

अथाक्षेत्रे तमेव निर्दिशति ।

अविखत्ते वसथीए, जाणविए वि एमेव ।

उज्जुगमणुज्जुगे या, सो चेव गमो हवइ तत्थ ॥

अक्षेत्रे इह काढादियुक्ते नगरादौ सक्रोशं योजनमवग्रहो
भवति किं तु तत्र यस्यां वसती यः पूर्वस्थितस्तस्यां सचि-
त्तादिकं यदुपतिष्ठते तत्तस्याजयति न पश्चादागतानां तत्रापि
य एव क्षेत्रे गम उक्तः स एव सर्वोऽपि ज्ञापके ज्ञापिते च
क्रतुके अनुक्रुके च वक्तव्य इति । अयं कथं कल्पोऽभिधार-
णीय इति निर्वचामाह ।

अणिदिट्ठ सप्प सप्पि, गहितागहिणं य सच्छंदो ।

णिदिट्ठिगिगसहितो, सप्पि तस्सेव एस्सस्स ॥

अभिधारणं प्रव्रज्यार्थमाचार्यदिर्भनसा संकल्पनम् तच्च द्विधा
अनिर्दिष्टं निर्दिष्टं च अनिर्दिष्टं नाम धारयन् कमप्याचार्यं
विशेषतो न निर्दिशति स च अभिधारको द्विधा संज्ञी असंज्ञी
च पुनरैकेको द्विधा गृहीतलिङ्गोऽगृहीतलिङ्गश्च एष सर्वो-
ऽप्योद्यतः सामान्येनाचार्यविशेषमनिर्दिश्य प्रव्रजन् स्वच्छन्द
आभाव्यो जयति यस्यान्तिके प्रव्रजति तस्यैवासौ शिष्य
इत्यर्थः । निर्दिष्टं पुनरभिधारणं तदुच्यते यत्रासुक्तस्याचार्य-
स्य समीपे प्रव्रजिष्यामीति निर्देशं करोति एषोऽपि द्विधा

संज्ञी असंज्ञी च । नृप एकैको द्विधा लिङ्गसहितो लिङ्गरहि-
तश्च । तत्र लिङ्गसहितः संज्ञी यमाचार्यमभिधार्य गच्छति ।
विपरिणतोऽपि तस्यैवासौ भवति नान्यस्य ।

निदिट्ठेव असप्पी, गहितागहिणं य अगहिणं सप्पी ।

तस्सेव अविपरिणतोवे, परिणते जस्स इच्छाया ॥

असंज्ञी नाम गृहीतलिङ्गोऽगृहीतलिङ्गो वा जयतु । यस्तु
संज्ञी श्रावकः सोऽगृहीतलिङ्ग एते ज्ञयाऽप्यपरिणते भावे यं
निर्दिष्टमाचार्यमभिधार्य गच्छन्ति तस्यैव भवन्ति । अथ तं
प्रति ज्ञावो विपरिणतस्ततो यस्य सकाशे तेषां प्रव्रजितु-
मिच्छा तस्यैव ते शिष्याः ॥

अथ किं कारणं लिङ्गसहितो व्रजतीत्याह ॥

वारियसमुदाणट्ठा, तेण व गिहचन्ति धम्मसट्ठा वा ।

एणहि लिंगसहितो, सप्पी व सिया असप्पी व ॥

वारिको हरिकस्तद्विषया दृष्ट्वा मा नृदिति बुद्ध्या लिङ्गं
गृहीत्या व्रजति तथा समुदानं ज्ञेयं तदर्थं लिङ्गं गृह्णाति गृही-
तलिङ्गो हि सुखं नैव भिक्षामाप्नोति । स्वजायापान्तराखे गृहि-
त्रान्त्याधर्मश्रद्धाद्यो वा तिष्ठन्ति एतैः कारणैः संज्ञी वा अ-
संज्ञी साधुसमाचारीनिपुणो लिङ्गसहितः स्यादिति । इह
यो निर्दिशन् प्रव्रजति एकमनेकान् वा निर्दिशेत् तत्र योऽनेकान्
निर्दिशति स एवं संकल्पयति यो मे प्रतिज्ञापिष्यते तस्य
सकाशे प्रव्रजिष्यामि । तद्विषयं विधिमाह ।

णेगा उदिस्म गतो, दिग्गेणं फाक्षितो तु एक्केणं ।

दट्ठं व अचक्खुस्स, णिदिट्ठणं गतो तस्स ॥

अनेकानाचार्यानुद्दिश्य लिङ्गेन सहितानां बहूनां निर्दिष्टाना-
मन्तिके गतस्तत्र चक्रेनास्फाक्षितः सादरमाभाषितो यदि त-
मन्युपगतस्तदा तस्यैवासौ शिष्यः । अथाज्ञापितोऽपि तमच-
कृष्यमनिर्दिष्टं दृष्ट्वा निर्दिष्टमेव कमप्यन्यमुपगतस्तदा तस्या-
प्रवति । इदमेव सविशेषमाह ।

निदिट्ठमनिदिट्ठं, अणुवगयदिगिगिनो दज्जइ अणो ।

दिगिगी व अदिगिगी वा, सच्छंदेण य आणिदिट्ठो ॥

निर्दिष्टमनिर्दिष्टं वा आचार्यमभिधार्य गच्छन् लिङ्गी लिङ्ग-
सहितः शैक्षो यमाचार्यमन्युपगतस्तस्यैवाजयति नैवान्य-
स्तं लज्जते । यस्वनिर्दिष्टो नाद्यापि कमप्यन्युपगतः स लिङ्गी
वा जयतु अत्रिङ्गी वा स्वच्छन्देन यमभिजयति तस्याजयति ।

एमेव असिह सप्पी, णिदिट्ठसुवगतो ए अस्सस्स ।

अणुवगतो वि ससिहो, जस्सिच्छति दो असप्पीव ॥

लिङ्गसहितः संज्ञी निर्दिष्टानां बहूनां मध्ये यमेवाच्युपगत-
स्तस्यैवाभवति एवमेव शिखाकोऽपि संज्ञी बहून् निर्दिष्ट्या-
गतो वा तस्यैव निर्दिष्टस्यान्तिके उपगतः प्रव्रजितुं परिणतस्त-
स्यैवासौ शिष्यो जयति नान्यस्य यस्तु सशिखाकः संज्ञी स
कमप्यन्युपगतोऽपि यदि पश्चाद्विपरितस्तदा यस्यान्तिके प्रव-
्रजितुमिच्छति तस्याभवति (दोहअस्सन्ति) द्वौ वा शि-
खाकसशिखाकलक्षणौ यौ असंज्ञिनौ तावपि पूर्व कंचनान्युप-
गतौ पश्चाद्विपरिणतौ स्वच्छन्देन यदुपकण्ठे प्रव्रजतस्तस्या-
भाव्यौ । अस्यैवार्थस्य सुखावधोधाय भङ्गकानाह ।

निदिट्ठस्ससप्पि, अणुवगतोतरअट्ठ दिगिणीो जंगा ।

एवमसिहे वि ससिहे वि, अट्ठ सव्वे चउच्चोसं ॥

कमप्याचार्यं निर्दिश्य गच्छन् निर्दिष्टः संज्ञी श्रावकः अच्यु-

पगतः प्रव्रजितुं परिणतः । एतैस्त्रिभिः पदैः (इयरत्ति) प्रतिप-
क्षपदसहितैरष्टौ भङ्गा लिङ्गिनो विङ्गसहितस्य गच्छतो भव-
न्ति । तथाहि निर्दिष्टः संज्ञी अच्युपगतः १ निर्दिष्टः संज्ञी अन-
च्युपगतः १२ । निर्दिष्टो ऽसंज्ञी अच्युपगतः ३ निर्दिष्टो ऽसंज्ञी
अनच्युपगतः ४ अनिर्दिष्टपदेनाप्येवं चत्वारो भङ्गा व्रज्यन्ते
एते अष्टौ भङ्गा विङ्गिन उक्ताः । अशिखाके चैवमेव प्रत्येक-
मष्टौ भङ्गा व्रजन्ति सर्वेऽप्येते मीहिताश्चतुर्विंशतिभङ्गा जा-
यन्ते एतेषु विधिमाह ।

पदम विति ततिय पंच, सत्तम नवम तेरसेसु जंगेसु ।

विपरिणतो वि तस्सेव, होइ सेसेसु सच्छंदो ॥

प्रथमद्वितीयतृतीयपञ्चमसप्तमनवमत्रयोदशेषु विपरिणतोऽ-
पि यं निर्दिष्टयागतो यं वा अच्युपगतस्तस्यैवाभवति शेषेषु चतु-
र्थपञ्चाशमदशमैकादशद्वादशचतुर्दशदिषु चतुर्विंशतिषु स-
प्तदशसु भङ्गेषु स्वच्छन्दः स्वेच्छः यः प्रतिजानी तस्यैवाभ-
वतीत्यर्थः । इदमेव व्यक्तीकुर्वन्नाह ।

सच्चो विंगी असिहो य, जावतो जस्स अब्जुवगतो सो ।

णिदिद्धमषाविंगी, तस्सेवाणब्जुवगतोत्ति ॥

सर्वो लिङ्गी अशिखाकश्च श्रावको यस्यान्तिके ऽच्युपगतः
स एव तं व्रजते । किमुक्तं भवति यो विङ्गसहितो ऽच्युपगतः
स निर्दिष्टोऽनिर्दिष्टो वा संज्ञी असंज्ञी वा नचतु यश्चाशिखाकः
श्रावको ऽच्युपगतः सोऽपि निर्दिष्टो वा भवतु यः सर्वोऽपि यमे-
वाच्युपगतो विपरिणतोऽपि तस्यैवाभवति एतेन प्रथमतृतीयप-
ञ्चमसप्तमनवमत्रयोदशभङ्गास्सूचिताः । तथा यो विङ्गी नि-
र्दिष्टः संज्ञी च स यद्यप्यनच्युपगतस्तथापि यमेव निर्दिष्टया-
गतस्तस्यैवाभवति न पुनर्विपरिणतोऽप्यन्यस्यानेन द्वितीयो भ-
ङ्गो गृहीतः । शेषेषु तु सप्तदशस्यपि गतेषु यश्चाच्युपगतस्तत्रा-
विपरिणतस्तस्यैव विपरिणतस्तु स्वेच्छायां यत्र तु नाच्युपगत-
स्तत्र विपरिणतो ऽविपरिणतो वा यया स्वच्छन्दमात्राव्य इति
गतं कथं कल्पो ऽभिधारण इति द्वारम् ।

अयैकग्रामे इति द्वारमाह ।

असन्नी उवममितो अ-प्पणो इच्छीइ अत्ताहिं तस्स ।

दङ्गुणं च परिणए, उवसमिते जस्स वा खेत्तं ॥

केनचिर्धर्मकार्यना कश्चिदसंज्ञी मिथ्यादष्टिरुपशमितः प्र-
व्रज्याजिमुखीकृतः स यावन्नाद्यापि सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ताव-
त्प्रव्रजन् क्षेत्रिकस्याभवति । अथ सम्यक्त्वं प्रतिपन्नस्तस्य क्-
ेत्रमन्यस्याचार्यस्य सत्त्वं ततो ऽप्तावात्मन इच्छया आज्ञवति
यदि क्षेत्रिकस्यापविष्टस्ततस्तस्यैव अथोपशमयत उपस्थित-
स्तत्रोपशमेयत् एव एतौ द्वौ मुक्त्वा अन्यस्य नाभवति (अज्ञ-
हिंति) अथान्यक्षेत्राद्विरुपशमितस्तदा तस्योपशमकस्या-
भवति । अथ केनापि नो कथितः परमन्यं कमप्याचार्या-
दिकं दृष्ट्वा स्वयमेव प्रव्रज्यायां परिणतस्ततोऽसौ क्षेत्राद्वि-
रुपशान्त उपशमन्त आभवति । मूर्तिर्दर्शनचारेणोपशम-
नकारिण इत्यर्थः । अथ क्षेत्रान्तरुपशान्तस्ततो यस्य सत्त्वं
क्षेत्रं तस्याजन्त्यः । अमुमेवार्थं सविशेषमाह ।

परखित्ते वसमाणो, अङ्कमतो व ए व्रजति असम्पत्तिं ।

दङ्गुण पुन्वसमी, गाहितसस्साति सा व्रजति ॥

परक्षेत्रे मासकल्पे वर्षावासे वा वसन् अतिक्रामन् वा पर-
क्षेत्रमगृतो गन्तुमनास्तत्रावस्थितो ऽसंज्ञिनमप्रतिपन्नसम्यक्त्वं
स्वयमुपशमितमपि न व्रजते । अथ कंचिन्मिथ्यादृष्टिं सम्य-
क्त्वंमादिशब्दादुपगतानि वा ग्राहयित्वा क्षेत्रान्तरं गतः पू-
योऽन्यथा तदेव क्षेत्रमायातः स च प्रागुपशमित इदानीं पूर्व-

संज्ञी व्रज्यते ततस्तं पूर्वसंज्ञिनं सम्यक्त्वादिग्राहितं स उप-
शमच्छन्देन व्रजते । किमुक्तं भवति । उपशमिकं क्षेत्रिकं वा य-
मजिरोचयति तस्याभवति । एवं त्रयाणां वर्षाणामागतो मन्त-
व्यः । त्रिषु वर्षेषु पूर्वेषु स पूर्वसंज्ञी क्षेत्रिकस्यैवाभाव्यां नोप-
शमयतः ॥ आह च चूर्णकृत् "तिसुवरिसेसु पुष्पसु खेत्तियस्स
वा व्रजति । तोउवसामितस्सत्ति" गतमेकग्रामद्वारम् ॥

अथातिक्रामन् द्वारमाह ।

मगंतो अस्सखित्ते, अजिधारितो उ जावतो तस्स ।

खित्तिम्मि खित्तियस्स, वाहिं वा परिणतो तस्स ॥

शैक्षः कंचिदाचार्यं मार्गयन् व्रजति तस्य चान्यक्षेत्रे पर-
कीयक्षेत्राज्यन्तरे पथि गच्छतः कश्चिर्धर्मकथी मिश्रितः स
यथाकर्षणहेतोःस्तस्य धर्मं कथयति तदा यमाचार्यमभिधारयन्
व्रजति तस्याभवति । अथ जावतः स्वजावादेव कथयति
ततस्तस्य धर्मकथिकस्याभवति । तुशब्दो विशेषणं सञ्चतद्वि-
शिनष्टि यदि क्षेत्राज्यन्तरे स्वजावतः कथयति ततः क्षेत्रपरि-
णतः प्रव्रज्याजिमुखीकृतः क्षेत्रिकस्य व्रजति बहिस्तु परिणत-
स्तस्य कथयत आभाव्य इति । इदमेव व्याचष्टे ॥

अजिधारितो व्रजति, पुच्छित्तो साहुवच्चतो तस्स ।

परिसगतो व कहइ, कट्टण हेइ न तं व्रजति ॥

कंचिदाचार्यमभिधारयन् शैक्षो व्रजति तस्य कोऽपि साधुः
पथि गच्छन् मिश्रितस्तेन च पृष्ठोऽमुक आचार्यः कुत्रास्ते
साधुराह किं तेन व्रजतः प्रयोजनम् । स प्राह । तस्यान्तिकं
प्रव्रजितुकामोऽहं परं दृष्ट्वा तस्य व्रजत एवाकर्षणहेतोः (सा-
हित्ति) धर्मं कथयति यदा ग्रामे कापि पर्यदन्तर्गतस्य धर्मं
कथयत उपस्थितस्ततो वन्दित्वा तथैव स्वाभिप्रायं कथि-
ते स आकर्षणहेतोर्विशेषतो धर्मं कथयति कथिते च यद्य-
सौ प्रव्रजितुमभिलषति ततो न तं शैक्षं व्रजते । अजिधारिता-
चार्यस्यैव स आभवति ॥

उज्जुकहए परिणतं, अंतोखित्तस्स खित्तिओ व्रजइ ।

खित्तवहिं तु परिणयं, व्रजउज्जुकहीण खहु माई ॥

अथासौ कथको धर्मकथी उज्जुकः सद्भावतः कथयति
नाकर्षणहेतोः स च प्रव्रज्यायां परिणतः क्षेत्रान्तः परिणते-
क्षेत्रिको व्रजते क्षेत्राद्वाहिः परिणतं तु उज्जुको धर्मकथी व्रजते
न खहु मायी मायावान् ।

परिणमइ अंतरा अं-तरा य जावोणियात्ति तत्तो से ।

खित्तम्मि खित्तियस्सा, वाहिं तु परिणतो तस्स ॥

अथ अन्तरान्तरा तस्य जावः प्रव्रज्यायां परिणमते निवर्तते
वा ततः क्षेत्रे परिणतः क्षेत्रिकस्याभवति बहिस्तु परिणत-
स्तस्य धर्मकथिकस्याभवति । गतमतिक्रामन् द्वारम् ॥
अथ द्विधा मार्गेणा शिष्ये एकविधा च प्रतिच्छेदे इति यदुक्तं
तत्र प्रतीच्छकविषयां तावदेकविधां केवलसङ्गातीयविषयां
मार्गणामाह ॥

माया पिया य जाया, जगिणी पुत्तो तहेव धुत्ता य ।

उप्पेते नाववच्चा, सेसेए जवन्ति आयरिया ॥

माता पिता ज्ञाता जगिनी पुत्रस्तथैव पुहिता वा परव्येते अ-
नन्तरवह्नीमधिकृत्य नाववच्चा मन्तव्याः । एते च अजिधार-
यन्तः प्रतीच्छकराभावन्ति । उपव्रज्जणमिदं तेन परावह्नी-
वच्चा अपि वदयमाणाः षोडश जना अजिधारयन्तस्तस्यै-
वाभवन्ति । शेषास्तु ये नाववच्चा भवन्ति तेषु आचार्याः ।

प्रभवन्ति न प्रतीच्छकः इदमेव व्यक्तीकुर्वन् परंपरावह्यां प्रति-
पादयति ।

मात्रो माया पिया जाया, जगिणी य एव पिउणा वि ।

जायादिपुत्तधृता, सोलसगं वच वावीसं ।

धावीस वसति गगु, पकिच्छओ जति य तपनिधारंति ।

अजिधारमणजिधार, णायमणंते तरण वजं ॥

मातुः संयन्त्रिनो माता पिता भ्राता जगिनी चेति चत्वारो
जनाः पितुः संयन्त्रिनोऽप्येवमेव चत्वारो जनाः (जायादिपुत्तधृ-
यति) भ्रातुः संयन्त्रिनः पुत्रो दुहिता चेति जनद्वयम् आदि-
शब्दात् जगिन्या अण्यपत्यं जगिनयः भागिनयो जति इयम् ।
पुत्रस्यापत्यं पौत्रः पौत्री चेति इयम् । दुहितुरपत्यं दौहित्रो
दौहित्री चेति । सर्वसंरयया पोरुशकं नयति । पदवाप्तन्तर-
चर्हजना अथ प्रक्रियन्ते ततो द्वाविंशतिर्भवति द्वाविंशतिम-
प्यंतान् जनान् प्रतीच्छको वजन्ते । यदि च तं प्रतीच्छकमजिधार-
यन्तस्ततस्ततोऽप्याचार्यस्यैवाभाव्या इति नव इतरे उक्ताः ये व्य-
तिरिक्तास्तानभिधारयतो वा ज्ञातकान् वा अज्ञातकान् वा प्रती-
च्छको वजन्ते । अथ शिष्याविषयां द्विविधां मार्गणामाह ।

नायगमणायगा पुण, मीमे अजिधारमणजिधारे य ।

दो कखग्दिहंता स-वे वि जवति आयरिण ॥

द्विविधा मार्गणा तत्र ये शिष्यस्य ज्ञातकाः स्वजना ये चाज्ञा-
तका अस्यजनास्ते तमभिधारयन्तो वा अनजिधारयन्तो वा स-
र्वेऽप्याचार्यस्याभयन्ति न शिष्यस्य कुत इत्याह व्याकरस्वररक्षा-
न्तात् " दासेणसेस्वरो किमो दासो वि सेस्वरोविमे इति "
निदर्शनात् । अथ पकिसेइय कदं कप्पो विहज्जइ इति द्वारं
निरूपयन्माह ।

हुवुप्पन्न गिलाणे, असंथरं ते य चउगुरुच्छेहं ।

वयमाणइमे संथा-पच्छपेण लज्जंति ॥

एकत्र ग्रामे गच्छः स्थितस्तेषां च ग्लान उत्पन्नस्तत्प्रतिच-
रणे साधवा व्यापृताः सन्तः सर्वेऽपि मिश्रामटितुं न प्रभवन्ति
ततश्च संस्तरणं संज्ञानमेव ग्लानोऽप्युत्पत्तिरसंस्तरणं शैक्वं
उपस्थितस्ते च ग्लानकार्यमृत्यतया शैक्वं दापयितुं न पारय-
न्ति । अतो भगवद्भिः प्रतिपिद्धं नैतैः शैक्वं दीक्षणीयः । यदि-
दीक्षयन्ति ततश्चतुरो गुरुकाः । अयालानादौ अमीषां प्र-
काराणां कृत्या प्रेषयन्ति (वयमाण इत्यादि) तं शैक्वं मुण्ड-
यित्वा वज्र त्वमेकाप्येवामुकाचार्यसन्निधाविनि वदन्तां वि-
सर्जयन्ति । यद्वा तस्यैकं कमपि सहायं संघाटकं वा समर्प-
यन्ति एते त्रयः प्रकारा मुपिहृतस्य भवन्ति । अमुपिहृतस्या-
प्येते त्रयः एते प्रमपि तं शैक्वं न वजन्ते । परुभिः प्रकारैः प्र-
पयन्त इत्यर्थः । येषां समीपे प्रेषयन्ति तेषामेवासौ शिष्यः ।
अथात्मसमीपे स्थापयन्ति तत इमे दोषाः ।

आयरिय गिलाण गुरुगा, सहस्सा अकरणम्मि ।

चउवहुगा परितावण, णिप्फणुहुतो जंगे य मूहं तु ॥

शैक्वं प्रव्राज्य तद्वैयावृत्यव्याकुलाः सन्तो यद्याचार्याणां ग्लान-
स्य वा वैयावृत्तिं न कुर्वन्ति ततश्चतुर्गुरुकाः । अथ शैक्वस्य न
कुर्वन्ति ततश्चतुर्गुरुकाः । अथ ग्लानादीनामनागादमागादं वा
परितापना जवति तत आम्भनपिप्पन्नम् (दुहृतो जंगेयत्ति)
शैक्वस्य यन्निष्क्रमणं ग्लानस्य च यन्मरणमेव द्विधा जङ्ग उ-
च्यते तत्र मूहं जवति । अथ द्वितीयपदमाह ।

संथरमाणे पच्छा, जायं गहिते व पच्छगेलजं ।

अप्यव्यङ्ग्ये पञ्चइए, संघारणे व वयमाणे ॥

इह गच्छे ग्लानो विद्यते परं नागादं ग्लानत्वं ततः संस्तरति
ते शैक्वमपि वर्तापयितुमाचार्याणामपि कर्तुमेवं प्रवृजिताः ।
शैक्वः पश्चात्त्वग्लानत्वमागादं समजनि ततो वर्तनपरिवर्त-
नादिव्यापृताय चेद्यावद्भिक्षां न द्दिपुनते येऽपि द्दिपुनन्ति ते अपि
न शक्नुवन्ति सर्वेषामपि पर्याप्तमानेतुमेवमसंस्तरणं जातम्
यद्वा मूहत एव ग्लानत्वं पूर्वं नासीत् किंतु पाश्चात् शैक्वे
गृहीते प्रवृजिते सति ग्लानत्वमुत्पन्नं ततोऽसौ परुभिः प्रकारैः
प्रेषणीयः । तद्यथा अत्र प्रवृजितोऽमुपिहृतः प्रवृजितो मुपिहृतः
एव द्विविधोऽपि त्रिधा संघाटकेन एकसाधुना (वयमाणत्ति)
एकाकी वृजते वृजमानैरेकाकित्वेनेत्यर्थः । अथ संथरमाणे प-
च्छा जायति पदं विदोषतो व्याचष्टे ।

नागादं पउणिस्सइ, अचिरेणं तं च जायमाणदं ।

सेहं वट्ठा वेओ, ए जवति गिलाणकिं वा ॥

पूर्वमनागादं ग्लानत्वं जघत् ततः शैक्वे उपस्थिते चिन्तितम् ।
अचिरं गैद्यायं ग्लानः प्रगुणीजविष्यति । ततः शैक्वे प्रवृजिते
तद्ग्लानत्वमागादं जातं ततस्ते शैक्वं वर्तापयितुं ग्लानकृत्यं च
कर्तुं समकमेव न चरन्ति न शक्नुवन्ति । अतो ज्येष्ठां समीपे
प्रेषयन्तः गुरुकाः ।

अपकिच्छाण तेरेसि जं, सेहविया वकाउ पावेति ।

तं चेव पुव्वजणियं, परितावणसेहजंगाइ ।

इतरे नाम येषां समीपे प्रेष्यते । यदि ते न प्रतीच्छन्ति तदा
चतुर्गुरुकाः । यच्च ते शैक्वव्यापृताः प्राप्नुवन्ति तक्षिप्पन्नं तेषा-
मप्रतीच्छतां प्रायश्चित्तम् । किं पुनस्ते प्राप्नुवन्तीत्याह । तदेव
पूर्वमणितं परितापनशैक्वजङ्गादिकमत्र दोषजातं मन्तव्यम् ।
किमुक्तं जवति ग्लानोऽप्रतिचर्यमाणः परिताप्येत शैक्वो वै-
यावृत्येऽभिधीयमाने प्रतिजज्ञेत । आदिशब्दाद् ग्लानस्य मरणं
वा जवेत् ।

संखम्मि वा अट्ठा, अमुंनियं वा य पेसंती ।

वयमाणे एगेण य, संघाउण ए वजंति ॥

संस्मृतिरणं तस्या वा अर्थाय मनोज्ञाहारवस्पर्शशैक्वममुपिहृतं
वा प्रेषयन्ति तत्रापि (वयमाणत्ति) एकाकितया प्रेषणेन एक-
साधुना संघाटकेन च पदं प्रकारा जवन्ति । एतैः परुभिरपि प्रे-
षयन्तां न वजन्ते । इदमेव व्याख्यानयति ।

होहिंति ए मगाइ, आवाहविवाहपव्वयमहादी ।

मेहस्स वसागारियं, विहाविस्सइविनेसिति ॥

इह शैक्वः केषांचिदुपस्थितस्तत्र आवाहविवाहपर्वतमहा-
दीनि प्रकाराणि नवाप्राणि प्रत्यासन्नाणि जविष्यन्ति । आवाहो
वहादरगृहानयनं विवाहः पाणिग्रहणं पर्वतमहः प्रतीतः । आ-
दिशब्दात् नडागनदीदृदादिपरिग्रहः । शैक्वस्य च तत्र
सागारिकस्तत्प्रवाजनमयम् । यद्वा यद्येव शैक्वोऽत्र स्थास्यति
तदा संस्मृतिजो जनगृहमाविद्रास्यति । स चिनइयति । यदि
च वयमनेनैव सह गच्छामस्ततः संखडेः स्फिडामः अत एवम-
न्यत्र प्रेषयाम इति विचिन्त्य परुभिः प्रकारैस्तं प्रेषयन्ति । ते
च वजन्ते येषामन्तिके प्रेषयन्ति तेषामेव स चाजवतीति ।
गतं प्रतिपिद्धे वजति कथं कल्पो विधीयत इति द्वारम् ।
संप्रति संगारदत्ते कथं कल्पो विधीयते इति द्वारमाह ।

गिहियाणं संगारो, संगारं संगिते करेमाणे ।

आणमोयति मोहिंसं, पव्वावितो जेण तस्सेव ॥

गृहिणां संवन्धी यः संगारो गुप्पदन्तिके अस्मान्निरसंयतः काशादूर्ध्वं प्रवज्या ग्रहीतव्येति संकेतस्तं प्रतीच्छन्न संयतः स्वयं च तैः सार्द्धं संगारममुष्मिन् दिनेऽमुष्मान् प्रवाजयिष्यामीति लक्षणं कुर्वन् हिंसां यावदसौ न प्रवजति तावन्तं काष्ठं षट्कायविराधनाल्लक्षणामनुमोदयति स च शैक्षस्तं प्रति विपरिणतो येन प्रावजितस्तस्यैवाज्ञवति न संकेतदायिन इति । किंच ।

विपरिणमः सत्त्वं व, परत्रो असस्यअस्यतित्थीव ।

मोचुं वासावासं, ण होइ संगारतो इहुरा ॥

संकेतकरणानन्तरं शैक्षः स्वयं वा विपरिणमति परतो वा परेण स्वजनादिना स विपरिणम्येत आसन्नविहारिषु वा प्रवजेत् अन्यतीर्थिको भवेत् । अतो वर्षावासं मुक्त्वा इतरया पुष्टालम्बनं विना संगारो न प्रतीच्छनीयो न वा कर्त्तव्यः किमर्थं पुनः संगारमसौ करोतीत्याह ।

संखरुसप्पायावो, खित्तं मोत्तव्वयं व मा होज्जा ।

एएहिं कारणेहिं, संगारकरंति चतुगुरा ॥

संखरिस्तत्र ग्रामे उपस्थितानां परिहर्त्तुं न शक्नोति संज्ञा-तका वा तस्य तत्र चर्यासस्तेषामाग्रहात् शक्नोति गन्तुं क्षेत्रं वा तदतीव सस्निग्धमधुरादारादिबाजापन्नं शैक्षस्य च तत्र सागारिकं ततस्तन्मोक्तव्यं माचूत् । एतैरेवमादिभिः कारणैः । शैक्षस्य संगारं यः करोति तस्य चतुर्गुरु ।

अथ गृहस्थाः किमर्थं संगारं कुर्वन्तीत्याह ।

रिणवाहिं मोक्खेजं, कुमुवविचिं वतिथि ते गिणहे ।

एमादि अणाउत्ते, करिंति गिहिणो उ संगारं ॥

ऋणं वा व्याधिं वा मोक्षयितुं अपनेतुं कुटुम्बस्य वा पश्चा-न्निर्वहणायोग्यां वृत्तिं संपादयितुं यद्वा ग्रीष्मस्तदानीमतिक्रान्तो वर्षावास आयातः एवमादिभिः कारणैः शैक्षस्याना-युक्ते अक्षणिकतायां गृहिणः संगारं कुर्वन्ति । अथ द्वितीयप-देन संगारे प्रतीप्यमाणं आज्ञाव्यविधिमाह ।

अगविद्धोमिति अहं, लब्धजति असदेहिं विपरिणतो वि ।

वोयं तप्पाहिंति व, ते वियणं अंतरा गंतु ॥

संगारे कृते यश्च शठैर्ग्लानादिकार्याव्यापृतैः स शैक्षो न गवेषितस्तदाऽसावगवेषितो नैकमपि वारमहममीभिर्गवेषित इति बुद्ध्या विपरिणतोऽपि व्रज्यते तेषामेवाज्ञवतीत्यर्थः । परं तेऽपि साधनस्तन्मन्तरा गन्तुं वा नोदयेयुरिति संकेतस्मारणपुर-स्सरं शिक्षयन्ते अथ स्वयं गन्तुं न प्रवन्ति ततः (तप्पाहिंति) संदेशं तस्य प्रेषयन्ति ।

एवं खट्वा अच्छिन्ने, वेद्या तहं व दिवसेहिं ।

वेद्या पुष्पपुष्पे, वाधाए होइ चउजंगो ॥

एवं तावदच्छिन्ने अनियते संगारे विधिरुक्तः यस्तु द्विजः संगारस्तत्र विधिरभिधीयते द्विजो नाम क्षेत्रतः काष्ठतश्च प्रति नियतः । क्षेत्रतो ग्रामवनखण्डादौ प्रवज्यादानार्थं भवद्भिः समागन्तव्यं काष्ठतो वेलया दिवसैर्मसैश्च प्रतिनियतैस्तत्र च वेद्याया उपवृत्तत्वादिवसैश्च (पुष्पपुष्पेति) पूर्णं अपूर्णं वा संगारे काष्ठे व्याघातो भवेत् । तत्र चयं चतुर्भङ्गी । कालपुष्पो निर्घातं प्राप्तः, १ काष्ठः पूर्णः संघातः, २ संजातकाष्ठोऽव्या-घातपुष्पपरं निर्घातं तत्र प्राप्तः, ३ काष्ठोऽप्यपूर्णो व्याघातोऽपि जातः इति ४ अथवा अन्यथा चतुर्भङ्गी संयतस्य व्याघातो न गृहस्थस्य, गृहस्थस्य व्याघातो न संयतस्य । व्यो-रपि व्याघातः । ज्योत्स्नव्याघातः ।

तत्र संयतस्य व्याघाते विधिमाह ।

मंदट्टिगा ते तहियं वि पत्ते, जे तिंमणा तेय सदा ए होंति ।
स लब्धजतीअप्पगतो तहेव, दप्पट्टिया जे ए उ ते लब्धजंति ॥

यत्र ग्रामादौ संकेतः कृत आसीत् तत्र स शैक्षः प्राप्तः साध-वस्तु न प्राप्तास्ततो यद्येवं मन्यते मन्दार्थिनस्तं सद्धिपयं मन्द-प्रयोजना अत एव नायाता इति बुद्ध्या विपरिणतः । ते च साधवो यदि शठप्रवजिकादिप्रतिबन्धयुक्ता न भवन्ति ग्लाना-दिकार्यव्यापृता यतो याता इति भावः ततः स शैक्षोऽन्यगतो-ऽप्यन्यमाचार्यमच्युपगतोऽपि तैः साधुभिर्ब्रज्यते । ये तु दर्पितः स्थितास्ते नैव तं लज्जन्ते येन प्रवाजितस्तस्यैवासौ क्षिप्य इति ।

पंथेधम्मकहिंसा, उवसंतो अंतरा उ अप्पसस ।

अजिधारितो न तस्स उ, इयरं पुण जो उ पच्चावे ॥

यद्यसौ येन साधुना संकेतो दत्तस्तदभिमुखं प्रस्थितः पथि गच्छन् अन्तरा अन्यस्य धर्मकथिनः समीपे धर्ममाकर्ष्योप-शान्तः स च स्वयमभिधारयन् गच्छति तदा तस्यैवाभिधारित-स्याज्ञवति । इतरः पुनरनभिधारयिता ततो धर्मकथी प्रवाज-यति । इदमेव व्याचष्टे ।

पुष्पेहिं पि दिणेहिं, उवसंतो अंतरा उ अप्पसस ।

अजिधारितो तस्स उ, इयरं पुण जो उ पच्चावे ॥

पूर्वैरपिशब्दादपूर्वैरपि दिवसैरन्तरा पथि वर्त्तमानो अन्य-स्य सकाशे उपशान्तः सन् अजिधारयति प्रवजामि तावदहम-मीषां समीपेपरं पूर्वैरामेवाहं क्षिप्यः एवमभिधारयन् तस्यैव पूर्वाचार्यस्याभवति इतरो नाम यः पूर्व्यां विपरिणतस्तं प्रवाजयति तस्यैव स क्षिप्यः । नियमप्रदर्शनार्थमिदमाह

पुष्पादिसमोसरणे, दट्टेण वित्तं तु परिणतो अणं ।

तस्सेव से ण पुरिसे, एमेव पहम्मि दव्वं ते ॥

न्यूनादौ समवसरणे तं पूर्वाचार्यं दट्टाऽपि यद्यन्यमेव परि-णतः प्रतिपन्नस्तदा तस्यैवासौ क्षिप्यो न पूर्वस्य एवमेव पथि व्रजतामप्यनाघातानाज्जाव्यविधिरवगन्तव्यः । अथ कः सं-यतस्य गृहस्थस्य वा व्याघातो न भवतीत्याह ।

मेद्वल्लतेणग नदी, सावयपइणीयवाद्यमहिया वा ।

इइ समणे वाघातो, महिगा वज्जा उ सेहस्स ॥

ग्लानत्वं तस्य साधोरुत्पन्ना स्तेनका वा अन्तरात्वे द्विविधा नदी वा पूर्णा स्वापदा वा व्याघ्रादयः । पथि तिष्ठन्ति प्रत्य-नीको वा तं प्रतिचरन्नास्ते व्याघ्राः सर्प्यास्ते वा पथि गच्छ-न्तं दशन्ति महिका वा पतितुमारब्धा य एवं श्रमणे व्याघातः संभवति शैक्षस्यापि महिकावज्रैः सर्वोऽप्येव एव व्याघातो वक्तव्यः । एवं स्वयं विपरिणतमाश्रित्य विधिरुक्तः । अथान्येन विपरिणामितस्य विधिमाह ।

विप्परिणामियज्जावो, ण लब्धजते तं च णो वियाणामो ।

विप्परिणामियकहुणा, तम्हा खट्वा होति कायव्वा ॥

विपरिणामितो विवक्षिताचार्यादुत्तारितो जावो यस्य स विपरिणामितभावः एवंविधः शैक्षो व्रज्यते विपरिणामकस्य-भवतीति भावः । क्षिप्यः प्राह तमेव विपरिणमनं तावद्वयं न विजानीमः । सूरिराह । यत एवं भवतो जिज्ञासा तस्माद्वि-परिणामनं विपरिणामितं तस्य कथना प्ररूपणा कर्त्तव्या भवति । तामेवाह ।

दिट्ठमादिट्ठविदेसत्थ, वि गिलाणे मंद धम्म अपमुत्ते ।

णिप्याति णत्थि तस्स, ति विहं गरहं व मा वजति ॥

शैकः कमप्याचार्यमजिधाय गच्छन् मां कमपि साधुं दृष्ट्वा पृच्छति अनुक आचार्यो भवद्भिः कदाचित् दृष्ट उताहो न दृष्टः एवं दृष्टे स साधुर्विपरिणामने बुद्ध्वा भणति । किं तैः फरिप्यसि शैकः प्राह । प्रव्रजितुकामोऽहं तेषां समीपे एवं श्रुत्वा साधुर्दृष्टानपि तान् न मया दृष्टा इति अथवा स्वदेशस्थानपि ज्ञपति विदेशस्थास्ते एवमग्नानानपि ग्नानास्ते ब्रज न्वमपि तस्य द्वितीयः । अथवा ब्रवीति यस्तस्य पार्श्वे प्रव्रजति सोऽवश्यं ग्नानो ग्नानवैद्यावृत्त्ये वा नित्यं व्यापृतो ज्ञवति । अथवा मन्दधर्मिणस्ते ततः किं तव मन्दधर्मता रोचते । यद्वाऽसौ अल्पधृतस्त्वं च प्रदणधारणसमर्थस्तस्य पार्श्वे गतः किं करिप्यसि न्वमेव वा तं पात्रयिष्यसीति । अथवा तस्य शिष्याणां निष्पात्तिरव नास्ति यं प्रव्रजयति स सर्वोऽपि ब्रह्मा ज्ञप्यते स्मियते चेति ज्ञावः । त्रिविधां वा नामवाक्यायनेदात्त ज्ञानदर्शनचारित्र्येदाद्वा त्रिप्रकारां गद्दी वक्ष्यमाणरीत्या यद्वाऽसौ करोति सा विपरिणामता मन्तव्या । एतां कुर्वन्तश्चतुर्गुणकम् न च तं वैकं क्षमते अतो नैवं कथनीयम् । किंतु दृष्टादिपदेषु सद्भावः कथनीयः । कथमित्याह ।

जइ पुण तेण ण दिट्ठा, णेव सुया पुच्छितो जणति ।

अस्से गया विदेसं, तो साहइ जत्ये ते विसए ॥

योऽसौ शैकेण पृष्टस्ततो यदि ते सूरयो न दृष्टा नैव श्रुतास्ततः पृष्टः सन् भणति अहं न जानामि । अन्यान् अपरान् साधुपृच्छ । अथ जानाति ततो यथा वस्थितं कथनीयं यदि विदेशगतास्ततो यत्र विषये देशे ते वर्तन्ते तं कथयति । अथ नाख्याति हीनाधिकं वा आख्याति ततोऽपि परिणामेनाज्ञवति सेसेषु अमरुभावं, पातिसखमदधम्मवज्जेसु ।

गृह्यते सन्नारं, विपरिणति हीणकदण्णे वा ॥

शेषेषु ग्नानादिषु पदेषु मन्दधर्मवर्जेषु सद्भावं व्याख्याति यद्यप्यसौ ग्नानो जल्पधृतो वा शिष्यनिपत्तिर्वा तस्य नास्ति तथापि तत्र कथनीयम् । यस्तु मन्दधर्मपात्रेऽस्यादिस्तत्र सद्भावः कथनीयो मा संसारं पारं गन्तुकामः सुतरां संसारे पतिष्यतीति कृत्वा यस्तु ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपःसंपन्नो वादी धर्मकथी संग्रहोपग्रहकारी तद्विषयं सद्भावं यदि गृह्यति अपश्यति हीनकथनं वा करोति अधिकमप्यन्याचार्येभ्यो हीनं कृत्वा कथयतीत्यर्थः । एषा विपरिणामता मन्तव्या । अथ त्रिविधां गद्दी व्याचिख्यासुस्तत्स्वरूपं तावदाह ।

मीसो कंणगरिहा, हत्यविद्वंवि य अहो य ह्कारो ।
वेलाकरणाय दिसा, चिप्पतिणामं ण घेत्तवं ॥

गद्दी नाम शैकेण पृष्टस्सन् शीर्षकम्पनं करोति हस्तौ वा धुनीते विवस्मियतानि वा करोति हस्तावोष्ठी वा विवस्मयतीत्यर्थः । यद्वा ब्रवीति । अहो प्रवृज्यां हाकारं वा करोति हाहा कष्टं यदेवं नष्टो शोकः (वेलात्ति) नामापि न वर्तते । अस्यां वेलायां गद्दी तुमिति । कर्णौ वा तदीयनामग्रहणे स्थगयति यस्यां वा दिशि स तिष्ठति तस्यां न स्थातव्यमिति ब्रवीति । उपलक्षणत्वादङ्गिणी या निमील्यति यद्वा तामपि तस्यातिरात्रेण ग्रहीतव्यमतः आस्तामेतद्विषयं पृच्छादिकमिति ।

नाणे दंसणचरणे, सुणे अत्थे य तदुजए चेव ।

अहं हेति तिहा गरहा, कायो वाया मणो वावि ॥

ज्ञाने दर्शने चारित्र्ये चेति त्रिविधा गद्दी भवति । तत्र ज्ञान-

गद्दी नाम न उपस्थितेनैव किंतु तदीयेन ज्ञानेन । दर्शनगद्दी तु मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकप्रायोऽसौ । चारित्र्यगद्दी सातिचारं चारित्र्योऽचारित्र्यो वासी । अथवा सूत्रे अर्थे तदुजये चेति त्रिविधा गद्दी । तत्र सूत्रं तस्य शङ्कितं स्वद्वितमर्थं पुनरवबुध्यते । यद्वा अर्थे नावबुध्यते सूत्रं पुनर्जानाति । चतुर्थमपि वा तस्याविशुद्धं जानाति वा किमपीति । अथवा कायवाग्मनोजेदात् त्रिविधा गद्दी । तत्र कायगद्दी तेषामाचार्याणां शरीरं हुण्मादिसंस्थानं विरूपं वा । वाग्गद्दी मन्मनं काहलं वा ते जल्पन्ति । मनोगद्दी न तेषां तथाविधोपापोहपाटवं भवाग्रहणसामर्थ्यमिति । अथैषा त्रिविधा गद्दी भवति ।

प्रकारान्तरेण गद्दीमेवाह ।

पव्वयसि ओम कस्स स-कासे अमुगस्स निदिट्ठो ।

आयपराधिगसंसी, उवहणति परं इमेहिं तु ॥

कोऽपि शैकः केनापि साधुना पृष्टः प्रव्रजसि त्वं स प्राह ओम कस्य सकाशे इति पृष्टः सन् भूयोऽप्याह अमुकस्य समीपे । एवं निर्दिष्टे उक्ते स साधुः आत्मानं परस्मादधिकं शंसितुमाख्यातुं शीघ्रमस्येत्यात्मपराधिकशंसी परममीजिः वचनैरुपहन्मि । तद्यथा ॥

अवहुस्सुतो वि एव्वं, जहच्छंदा तेसु वा संसग्गी ।

ओसग्गा संसग्गी व, तेसु एकेकए दुज्जि ॥

अहं बहुश्रुतः सोऽवबुध्यतः । अहं विशुद्धपात्रकः स पुनरविशुद्धपात्री । यद्वा यथाचन्द्रास्ते आचार्यास्तेषां यथाचन्द्रैः सह ते गाढतरं संसर्गिणः । गाथायां तृतीयायें सप्तमी । अवसन्ना वा तैः सार्धं संसर्गिणो वा एवं पार्श्वस्थादावप्येकैकस्मिन् जेदी द्वौ द्वौ दोषावेवमेव वक्तव्यौ ।

अथ कायवाग्मनोजेदात्तमेव प्रकारान्तरेणाह ।

सीसोकंपणहत्थे, कप्पदिसा अत्थि काङ्गी गरहा ।

वेला अहो य हात्तिय, णामत्ति काङ्गी गरहा ॥

शीर्षकम्पनं हस्तविवस्मनं कर्णस्य अन्यस्यां दिशि स्थापनम् । अङ्गिनिमीलनमनिमिषोच्चनस्य वा कृणमवस्थानम् । एषा सर्वाऽपि कायिकी गद्दी यन्तु यस्यां वेलायां नाम न गृहीतव्यम् अहो कष्टं हाहाकारकरणं नाम च तस्य कदापि न ग्रहीतव्यमित्यादिज्ञापणं सा कायिकी गद्दी ।

अहं माणसिगी गरहा, निज्जाति णित्तवत्तरागेहिं ।

धीरत्ताण ए यं पुण, अजिणंदइ य तं वयणं ॥

अथानन्तरं मानसिकी गद्दी मनसि तमाचार्यं जुगुप्सते कथमेतन् ज्ञायते इत्याह नेत्रवक्रयोः संबन्धिनोर्ये रागा मुकुलनविच्छाद्यज्वनादयो विकारास्तैः सूच्यते मानसिकी गद्दीति भाणिता सात्त्विकं कृत्यमेतद्द्रव्यानामित्यादिवचोर्जिनं तदीयं वचनमजिनन्दति धीरतया वा तूष्णीकमास्ते । एवमन्यतरस्मिन् गद्दीप्रकारे कृते तस्य शङ्का भवति अवश्यमकार्यकारी स आचार्यादिः संभाव्यते । नचामी साधवोऽलीकं ज्ञापन्ते । अहमपि तत्र गत आत्मानं नाशयिष्यामीति ।

एताणि य अग्गाणि य, विपरिणमणपदाणि सेहस्स ।

उवहिणियइप्पहाणो, कुव्वति अणज्जया केइ ॥

एतानि चानन्तरोक्तानि अन्यानि च अव्यक्तेष्वकावभावाः शैकस्य विपरिणमनपदानि भवन्ति । तत्र व्युत्पत्त्या मनोज्ञाहरादि ददाति । क्षेत्रनः प्रवृत्तनिवृत्ते मनोनुकूले प्रदेशे तं स्थाप-

यति । कावतो वेद्यायामेव जोजयति । जावतस्तस्याकर्षणार्थं हितयुतमुपदेशं ददाति । एवं केचिदनुज्ञाः शठा उपधिः पर-
वञ्चनाभिप्रायो निवृत्तिः कैतवार्थं प्रयुक्तवचनाकाराच्छादनं ते
प्रधाने येषां ते तयाविधिविपरिणामनपदानि कुर्वन्ति ।

उपसंहरन्नाह ।

एए सामष्यरं, कप्यं जो अतिचरेअ दोजेण ।

थेरे कुलगणसंधे, चाउम्मासा जवे गुरुगा ॥

एतेषामन्याहतादिद्वारकलापप्रतिपादितानां कल्पानामन्यतर-
कल्पं विधाय आचार्यादिर्लोभदोषतोऽतिचरेत् अतिक्रमेत्
तं सम्यक् ज्ञात्वा कुलगणस्यचिरं कुलादिसमवायेन वा तस्य
पार्श्वोत्तं शैक्वमाकृष्य चत्वारो मासा गुरुकास्तस्य प्रायश्चित्तं
दातव्यम् । अथ स्वचिरैः समवायेन वा भणितोऽपि तं शैक्वं
न समर्पयति ततः कुलगणसंघवाह्यः क्रियते ॥ वृ० ३. उ० ॥
(साधारणावग्रहस्थितानां कस्य क्षेत्रमिति खेत्तशब्दे) वर्ग-
स्ववग्रहः पञ्जुसणा शब्दे) (अवग्रहस्य ऊर्ध्वतो मानं सागा-
रिय शब्दे) ।

(१७) अवग्रहे सप्त प्रतिमाः ।

साम्प्रतमवग्रहविशेषानधिहृत्याह ।

से जिकवू वा भिकखुणी वा आगंतरेसु वा ४ जावो-
गहियंसि जे तत्थ गाहावईण वा गाहावइपुत्ताण वा
इच्चैयाइं आयतणाइं उवातिकम्म अह भिकवू जाणे-
ज्जा इमाहिं सत्तहिं पमिमाहिं उगगहं उगिगिहत्तए
तत्थ खलु इमा पढमा पमिमा । से आगंतरेसु वा अणुवी
ति उगगहं जाणज्जा जाव विहरिस्सामो पढमा पमिमा ।
अहावरा दोच्चा पमिमा जस्स णं जिकखुस्स एवं जवति
अहं च खलु अस्सेसिं जिकखुणं अट्टाए उगगहं गिगिह-
स्सामि अस्सेसिं जिकखुणं उगगहिए उगगहं उवद्विस्सा
मि दोच्चा पमिमा । अहावरा तच्चा पमिमा जस्स णं जि-
कखुस्स एवं जवति अहं च खलु अस्सेसिं जिकखुणं अट्टाए
उगगहं गिगिहस्सामि अस्सेसिं च उगगहिए उगगहे णो उव-
द्विस्सामि तच्चा पढिमा । अहावरा चउत्था पमिमा ज-
स्स णं जिकखुस्स एवं जवति अहं च खलु अस्सेसिं जि-
कखुणं अट्टाए उगगहं णो उगिगिहस्सामि अस्सेसिं च उ-
गगहे उगगहिए उवद्विस्सामि चउत्था पमिमा । अहावरा
पंचमा पमिमा जस्स णं जिकखुस्स एवं जवति अहं च
खलु अप्पणो अट्टाए उगगहं उगिगिहस्सामि णो दोएहं
णो तिण्णं णो चउएहं णो पंचएहं पंचमा पमिमा । अहा-
वरा छट्ठा पमिमा से जिकवू वा से जिकखुणी वा जस्सेव
उगगहे उवद्विएज्जा जे तत्थ अहासमणगते तंजहा । उ-
क्कने वा जाव पलाळे वा तस्स लाजे संवसेज्जा तस्स अ-
ट्टाजे उक्कुमुए वा णेसज्जिए वा विहरेज्जा छट्ठा पमिमा ।
अहावरा सत्तमा पमिमा से जिकवू वा से जिकखुणी वा
अहासंघममेव उगगहं जाणज्जा तंजहा पुढविसिहं वा क-
हिसिहं वा अहामंयममेव तस्स द्वाजे संवसेज्जा तस्स अ-

लाजे उक्कुमुए वा णेसज्जिए वा विहरेज्जा सत्तमा पमिमा
इच्चैतासिं सत्तएहं पमिमाणं अष्यथं जहा पिसेसणाए
सुयं मे आउसंतेणं जगवया एवमक्खायं । इह खलु थेरेहिं
जगवंतेहिं पंचविहे उगगहे पाप्मत्तं तंजहा देविदोगगहे राय-
गगहे गाहावइउगगहे सागारियउगगहे साहम्मियउ-
गगहे एयं खलु तस्स जिकवू वा जिकखुणी वा सामगियं
उगगहपढिमा समत्ता ॥

स भिक्षुरागन्तागारादावग्रहं गृहीति यं तत्र गृहपत्या-
दयस्तेषां संबन्धीन्यायतनानि पूर्वं प्रतिपादितान्यतिक्र-
म्येत्येतानि च वक्ष्यमाणानि कर्मोपादानानि परिहृत्यावग्रहं प्र-
हीतुं जानीयाः । अत्र त्रिकुः सप्तभिः प्रतिमाजिरभिग्रहविशेषै-
रवग्रहं गृहीयात्तत्रेयं प्रथमा प्रतिमा । तद्यथा स भिक्षुरागन्तागा-
रादौ पूर्वमेव विचिन्त्यैवंब्रूतः प्रतिश्रयो मया ग्राह्यः नाग्यथा-
चूत इति प्रथमा । तयास्य च त्रिकोरेवंब्रूतोऽभिग्रहो भवति
तद्यथा अहं च खल्वन्येषां साधूनां कृते ऽवग्रहं ग्रहीष्यामि या-
चिष्ये अन्येषां चावग्रहं गृहीते तस्मिन् पुनरपि वत्स्यामीति
द्वितीया प्रतिमा । सामान्येन इयं तु गच्छान्तर्गतानां संज्ञागि-
कानामसंज्ञागिकानां चोद्युक्तविहारिणां यतस्तेऽन्योन्यार्थं
याचन्त इति । तृतीया त्वयं अन्यायमवग्रहं याचिष्ये ऽन्या-
वगृहीते तु न स्यास्यामीति एषा त्वाहाहदिकानां यतस्ते
सुत्रार्थविशेषमाचार्यादभिकाङ्क्षन्ते आचार्यार्थं याचन्ते । चतुर्थी
पुनरहमन्येषां कृते ऽवग्रहं न याचिष्ये अन्यावगृहीते च व-
त्स्यामीतीत्यं तु गच्छ एवाव्युद्यतविहारिणां जिनकल्पाद्यर्थं प-
रिकर्म कुर्वताम् । अथापरा पञ्चमी अहमात्मकृते ऽवग्रहमव-
ग्रहीष्यामि न चापरेषां द्वित्रिचतुःषष्ठानामिति । इयं तु
जिनकल्पिकस्य । अथापरा षष्ठी यदीयमवग्रहं ग्रहीष्यामि
तदीयमवग्रहादिसंस्तारकं ग्रहीष्यामीतरयोः कुटुको वा नि-
पक्ष उपविष्टो वा रजनीं गमयिष्यामीत्येतापि जिनकल्पिका-
देरिति । अथापरा सप्तमी एषैव पूर्वोक्ता तत्वरं यथा संस्कृत-
मेव शिखादिकं ग्रहीष्यामि नेतरदिति शेषमात्मोत्कर्षवर्जना-
दिपिण्डैषणावज्ञेयमिति । किञ्च (सुयमित्यादि) श्रुतं मया
आयुष्मता भगवतैवमाख्यातम् । इह खलु स्वचिरैर्जगवद्भिः
पञ्चविधो ऽवग्रहो व्याख्यातस्तद्यथा देवेन्द्रावग्रह इत्यादि
सुगमं यावदुद्देशकसमाप्तेरिति । काचा० २ श्रु० ७ अ० १ चू०
तिहिंउत्तराहिं तिहिं रोहिणीहिं कुज्जा उमाहवसहिट्टाणं द०
प० । आजवनव्यापारे, व्य० छि० ४ उ० । अवष्टम्भे, आ० । गृह-
स्थिगिह्वे, उपाश्रयान्तर्वातेनि अवगाहो वस्तुनि च । अ० १० ।
वृद्धिजलप्रतिबन्धे, अनावृष्टौ, च निग्रहे, गजसमूहे । अवग्राह-
स्तु शापे, वाच० ।

उद्ग्रह-पुं०विधिग्रहणे द्वा० ।

उग्राहजायण-अवग्रहयाचन-न. अनुज्ञापितपानाश्चाशने, आ-
लोच्याऽवग्रहयाश्चाऽभीक्ष्णायवग्रहयाचनम् । ध० २ अधि० ।

उग्राहणतंग-अवग्रहानन्तक-न० अवग्रह इति येनिद्वारस्य
सामयिकी संज्ञा तस्याऽनन्तकं वरुमवग्रहानन्तकम् । पु-
स्त्वं प्राकृते । नौनिजे मध्यभागविशाले पर्यन्तभागयोस्तु त-
दुके गुह्यकार्यं क्रियमाणे उपकरणभेदे, वृ० ३ उ० । तच्च
निर्ग्रन्थैर्नाहं निर्ग्रन्थीभिस्तु ग्राह्यम् ॥

(सूत्रम्) नो कप्यइ निगंयाणं उग्राहणतंगं वा उग्राह

पट्टं वा धारित्वा वा परिहरित्वा वा ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

उज्जयाम्म विय विमिद्धं, वत्थग्गहणं तु वमियं एयं ।

जं जस्स होति जोग्गं, इदाणि तं तं परिकट्टं ॥

उज्जयं जिज्ञाभिन्ने सूत्रद्वयमेतस्मिन्नाविशिष्टमिदं साधूनां कल्पते न कल्पते वा इत्यादि । विशेषरहितमिदमनन्तरोक्तं वत्थग्रहणं वर्णितमिदानीं तु यद्यस्य संयत्या वा योग्यं तत्तत्सूत्रेणैव साक्षात्परिकथयतीत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । नो कल्पते निरन्तरानामवग्रहानन्तकं वागुद्देशविधानवत्सं तस्यैवाच्छादकं पट्टं धारयितुं वा परिहर्तुं वा इति सूत्रसंक्षेपार्थः । अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

निगंथोग्रहणधरणे, चउरो हहणा य दोस आणादी ।

अतिरेगओवहिता, द्विगजदवितियं अरिसमादी ॥

निरन्तरानामवग्रहानन्तकपट्टयोर्धारणे चत्वारो बहुमासाः । आङ्गादयश्च दोषाः । अतिरिक्तोपधित्वादधिकरणं प्रवेत् । तथा द्विगजदः कृतो जवति । साधूनां द्विगुनिश्चितं न जवतीत्यर्थः । द्वितीयपदविषयमङ्गो रोगादिकं तत्रावग्रहानन्तकं पट्टकं वा धारयेत् । द्वितीयपदमेव जावयति ।

जगंद्वं जस्सरिमा व णिच्चं, गाहेंति पूयं वि ससोणियं वा ।

उद्गाहं सज्जायदयाणिमित्तं, सो उग्गहं वंधति पट्टं च ॥

जगंदरः गुह्यसंघौ व्रणविशेषो ऽर्शोऽसि वा यस्य नित्यं पूयं वा रसिकं वा शोणितं वा गन्धति स उद्गाहः स्वाध्यायदयानिमित्तम् अहो अमी ईदृश एव धाव्यन्ते यो जगन्दरादिरोगवान् यहिर्गन्तुमसहिष्णुस्तस्य पट्टो रुधिरं चोपाश्रये कचिन्मात्रं धाव्यते ततस्तस्मात्तत्र इतस्तताद्बहिः । अथासौ यहिर्गन्तुमसहिष्णुस्ततो विचारचूमी गतः स्वयमेवावग्रहपट्टकं रुधिरं च धावति । पट्टवन्धने विधिमाह ।

ते पुण होति पुगादी, दिवसंतरिण्हिं वज्जए तेहिं ।

अरुगं इहरा कुत्थइ, तेवि य कुव्वंति णिच्चोद्वा ॥

ते पुनरवग्रहानन्तकपट्टा द्विकादयो चित्रिप्रभृतिसंख्याकाः कर्तव्याः । तैर्दिवसान्तरितैर्व्रणो घट्यते । किमुक्तं भवति येनावग्रहानन्तकेन पट्टकेन यो ऽथ व्रणो वरुः चितीयदिवसे स चन्मोच्य प्रकाट्य वा परिभोग्यो विधेयः । यः पुनराद्यदिनेन परिशुक्तः तेन तस्मिन् दिने व्रणो घट्यनीयः । इतरथा प्रतिदिनं तेनैव पट्टेन घट्ये दीयमाने अरुक् व्रणः कुत्थयति प्रतिभावमुपगच्छति । तेऽपि च पट्टाः प्रतिदिनं घट्यमानतया नित्यं सदैवार्क्षाः सन्तः कुत्थयन्ति । अतो द्व्यादयः पट्टाः कर्तव्याः ॥

[सूत्रम्] कप्पइ निगंथा उग्गाहणतंगं वा उग्गाहपट्टं वा धारित्वा वा परिहरित्वा वा ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । अथ ज्ञाप्यविस्तरः ।

निगंथीण अगिण्हे, चउरो गुरुगा य आयरियमादी ।

तच्चतिणिय ओगाहण, णिवारणे निहसप्पं ॥

निरन्थीनामवग्रहानन्तकस्य पट्टकस्य वा अवग्रहणे चतुर्गुरुकाः । इदं सूत्रमाचार्यः प्रवर्तिनीं न कथयति चत्वारो गुरुवः । प्रवर्तिनी संयतीं न कथयति चत्वारो गुरुवः । आर्थिका न प्रतिशृण्वन्ति मासद्वयं जिज्ञादौ गच्छन्ती यद्यवग्रहानन्तकं वा न गृह्णाति तत एते दोषाः । तच्च त्रिकस्य जिज्ञां गच्छन्त्या

अवगाहनं प्रसरणमन्येषु दिवसेषु अवग्रहानन्तकपट्टाज्यां निवारितमासीत् परं तद्विषयमग्रहीतयोरुधिरमवगाहं ततो लोकस्तद् दृष्ट्वा उपहसनं कुर्यात् । कथमिति चेदुच्यते ॥

खाइगयाए निगयं, रुहिरं दहुमसंजता वदे ।

विगहेवत केणयं जणो, दोसमिणं असमिक्खदिकिखओ ॥

भिक्षायां गतायास्तस्या रुधिरं निर्गतं दृष्ट्वा असंयता वदेयुः वत इत्यामन्त्रणे भो भो लोका धिगहो केनायं स्त्रीवक्त्राणां जनोऽमुं दोषमसमीक्ष्य दीक्षितः । अपिच ।

उक्तायाए विगहणा, पणिगमणादीणि जाणि गाणाणि ।

तज्जाव पिच्छिऊणं, वितियं असती अहव जुष्ठा ॥

शोणिते परिगृहिते पट्टकायानां विराधना जवति सा च छद्मव्यमिति कृत्वा प्रतिगमनान्यन्यतीर्थिकगमनादीनि यानि स्थानानि कुर्यात् तन्निष्पन्नं प्रवर्तिन्याः प्रायश्चित्तम् । सचासौ शोणितपरिगृहणवक्त्राणां जावश्च तज्जावस्तं प्रेक्ष्य विद्वोक्त्य तरुणा उपसर्गयेयुरिति वाक्यशेषः । द्वितीयपदमत्राजिधीयते (अस-इत्ति) नास्त्यवग्रहानन्तकमथवा जीर्णो स्वविरा सा संयती अतो विद्यमानमपि न गृह्णीयादपि ।

अथेदमेव जावयति ।

दिट्ठं तदिट्ठव्वमहं जणेण,

दज्जाए कुज्जा गमणाइगाई ।

दज्जाइजंगो वहविज्जती से,

दज्जाविणासे य स किं न कुज्जा ॥

यत्पुनर्दृष्टव्यं तत् दृष्टं तावज्जनेन अतो नाहमत्र स्थातुं शक्नोमीति कृत्वा दज्जाया गमनादीनि गृह्णासे यानादीनि कुर्यात् । यद्वा तस्याः संयत्या दज्जाया जङ्गो भवेत् दज्जाविनाशे च सा किं नामाकृत्यं न कुर्यात् । तथा ।

तं पासिउं जावमुदिक्कम्मा,

दह्वेज्ज वा सा वि य तत्थ जज्जे ।

तं लोहियं वा विसरक्खमादी,

विज्जा समावन्नति जाययंति ॥

तं रुधिरपरिगृहणरूपं जावं दृष्ट्वा केचित्तरुणा उदीर्णकर्माणश्चतुर्थप्रतिसेवनार्थं प्रेरयेयुः । साऽपि च संयती तत्र जजेत् सङ्गं कुर्यात् यद्वा तल्लोहितं सरजस्कादयः कापालिकप्रभृतयः समावन्त्य गृहीत्वा विद्याप्रयोगेणाभियोजयन्ति वशीकुर्वन्ति यत एवमतः ।

अंतो धरस्सि वयं तं करोति, जहा एणी रंगमुवेउकामा ।

दज्जापहीणा अहं सा जणोयं, संपप्पते ते य करोति हावे ॥

यया नटी नर्तकीरङ्गं नाट्यस्थानमुपेतुकामा गृहस्यैवान्तर्मध्ये जयं दज्जाया अभिमवं करोति । अथानन्तरं सा दज्जाग्रहीणा सती जनौघं जनसमुदायं संप्राप्य तान् भावानङ्गविक्रपादीन् करोति । एवं संयत्यापि भिक्षां गन्तुमनाः प्रतिश्रयमध्य एवावग्रहानन्तकादिभिरुपकरणैरात्मानं प्रावृत्तं करोति ततो भिक्षां पर्यटन्ती त्वरणादिष्वनवलोकाप्रान्तेष्वपि सुखेनैव दज्जां पराजयते । अथ द्वितीयपदमाह ।

असईया णंतगस्स उ, पणतिणिगा वप्पओ गेण्हे ।

निगमणं पुण दुविहं, विधि अपही तत्थिमा अविहो ॥

अवग्रहानन्तकस्याभावे पञ्चपञ्चाशद्वर्षेभ्य उत्तीर्णा वा संयती

ग्लानयोनिकतया न गृहीयादपि । इह च भिक्षाया निर्गमनं
द्विविधं विधिना अविधिना च । तत्र तावदयमविधिः ।

उग्राहमादीहि त्रिणा, दुष्प्रवसिया वा विजुक्खुवणवत्या ।
एका दुएयं अविहा, चउगुरुआणा य अणवत्या ॥

अवग्रहानन्तकादिजिर्विना जिक्कां निर्गच्छति । दुर्निवसिता
वा जिक्कां पर्यटति । एका वा द्वे वा जिक्कायां गच्छतः पप स-
र्वोऽप्यविधिरुच्यते । अत्र चतुर्गुरुकाः । आज्ञा च प्रगवतां वि-
राधिता स्यात् । अनवस्था च एकामविधिना निर्गच्छन्ती दृष्ट्वा
अन्याऽपि निर्गच्छतीत्येवंलक्षणा भवति । तथा ।

मिच्छत्तपवमियाए, वायण चउव्वयम्मियाउवरो ।

गोयरगयावगहिया, धरिसणदोसे इमे व्वहति ॥

अवग्रहानन्तकादिजिर्विना जिक्कां गता सहसा मूर्च्छादिना
प्रपतेत् ततः प्रपतिताया चातेन वा प्रावरणे समुद्धृते अग्रा-
वृतत्वं दृष्ट्वा लोको मिथ्यात्वं गच्छेत् । यथा नास्त्यमीयाम-
मुष्य दोषस्य प्रतिषेधः कथमन्यथेयमित्यं निर्गच्छेत् । गोच-
रगता वा काचिदविधिनिर्गता केनचिद्विदेन गृहीता धर्षणदो-
षानमूतं वक्ष्यमाणान् व्रजते । ते चोपरि दर्शयिष्यन्ति ।

अथ विधिनिर्गमे गुणमाह ।

अहोरुगादीहमिया सणादी, सा राक्खिया होति पदेवि जाव
तिणहंपि चेत्तेण जणोजिजातो, एकं वराविप्पमुचेति एणसं
या अर्द्धोरुकदीर्घनिवसनादिभिः सुप्रावृता निर्गता सा केनचि
रूपितुमारब्धाऽपि पटादावपि यावत् संरक्षिता भवति तिसृणां
च संयतीनां धोलेनाभिजातः शिष्टो जनो ज्ञेयान् मित्रती
ति शेषः । या पुनरेकाम्बरा निर्गच्छति सा क्षिप्रं शीघ्रं विनाशं
संयमपरिग्रहमुपैति ।

उव्वोद्विए गुज्जम पस्सतो सा, हाहकितस्सेव महाजणेणं ।

धिधित्ति उच्छुक्किततादियस्स, पत्तो समं रम्मदवो व वेदो ॥

विधिनिर्गतयोः केनचित्प्रत्यर्नकेनोद्वेष्टिते उत्सारितेऽपि वा-
ह्योपकरणे यादवसौ गुह्यं न पश्यति तावन्महाजनेन हाहाकृतो
धिधिगिति जणनपूर्वकं च वृक्तितो गाढं जुगुप्सितस्तामि-
तश्चासौ ततस्तस्यैवविधां विरुम्यनां प्रापितस्य वेदो मोहो-
दयोऽरण्यद्वय इव सद्यः शमं प्राप्तः ।

अथ विधिनिर्गमने दोषानाह ।

तत्थे व य पमिर्वधो, पमिग्मणादीणि ठाणाणि ।

हिंसी य वंजचेरे, विधिणिग्गमणे पुणो वोच्छं ॥

येन सा अविधिनिर्गता धर्षिता तथैव प्रतिबन्धोऽनुरागो
भवेत् तदनुरक्ता वसतिप्रतिगमनादीनि स्थानानि करोति
तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं प्रवर्तिन्या ऋतुसमयगृहीतायाश्च कस्या-
श्चित् हिंदिमवन्धो भवेत् ततश्च महती प्रवचनापत्राजना
ब्रह्मचर्यविराधना च परिस्फुटैव तस्याः संजायते । विधिनि-
र्गमने पूनर्भूयोऽपि गुणान् वक्ष्ये । एतच्च सान्यासिकीकृत्य
प्रथमं विधिनिर्गमने दोषशेषमाह ।

न केवढं जा उविहम्मिआ सती,

सवच्चतामेति मधुमुहे जणा ।

उवेति अन्ना वि उ वच्चपत्तंत,

अपाउता जा अणियास्सिया य ॥

न केवलमेव सती साध्वी विधर्मिता शीघ्रधर्माद्भाविता
सैव मधुसरे च जने दुर्जनलोके सवाच्यतां सकलङ्कतामुपग-

च्छति । अन्याऽन्येतद्व्यतिरिक्ताऽपि वाच्यपात्रं वचनीययोग्यता-
मुपैति । याऽप्रावृत्ता औपक्षिकाद्युपरितनोपकरणरहिता अजि-
वसिता च । अथावग्रहानन्तकाद्यथस्तनोपकरणवर्जिता भवति ।
किं च “ण चूसणं भूसयते सरीरं” रूपणं शरीरं न रूपयति किंतु
शीघ्रं ब्रह्मचर्यं न्हीश्च वज्जा एतदेव द्वयं स्त्रिया विरूपणम् ।
अमुमेवार्थं प्रतिवस्तूपमया दृढयति । गीर्वाणी संस्कारयुक्ताऽपि
संसदि सजायां यद्यसाधुवादिनी जकारमकराद्यसच्यप्रत्वा-
पिता तदा अपेशत्वा । शिष्टजनजुगुप्सनीयतया न शोभना
भवति एवमियमपि स्त्री द्वारादिविरूपिताऽपि यदि विशाल-
वज्जाधिकला तदा शिष्टजनस्य जुगुप्सनीया भवति । अतः
स्त्रियाः शीघ्रं वज्जा च विरूपणम् । एतच्च शीलवज्जाद्वयं संयत्या
विधिप्रावरणे भवति अतस्तदेवाभिधिसुराह ।

पट्टहोरग चलणी, अंतोवहरादिराणियं सणिया ।

संजामिगुज्जकर्णी, अणेगतो वसतिकाले ॥

पट्टकोऽर्थोरुकश्च चावनिना अन्तर्निवसति बहिर्निवसति
संघट्टिका कुञ्जकर्णी उपलक्षणात्वादवग्रहानन्तकं कस्युक
औपक्षिकी वानागत एव वसतिकाले जिक्कासमये दृढतरा-
ण्युपकरणानि साध्या प्रावरणीयानि इदमेव विज्ञावयिषुगाह ।

उग्राहणगतविण्हिं, अवात्रो अतुरिया उज्जिक्खस्स ।

जोहोव्वलंखिया वा, अगिण्हणे गुरुग आणादी ॥

अथावग्रहानन्तकादिजिह्वपकरणैरार्याः संयत्यो जिक्कात्वरि-
ता आत्मानं प्रावयन्ति क इधेत्याह । योध इव वंखिकेव वा यथा
योधः संग्रामशिरसि प्रवेष्टमानः सन्नाहं पिनहति यथा च
वंखिका रङ्गवृक्षं प्रविशन्ती पूर्वं चक्षनकादिना गूढाऽपि नष्टम-
वात्मानं करोति एवमार्याऽप्यवग्रहानन्तकादिषु प्रावृता निर्ग-
च्छति । अथैतान्युपकरणानि न गृह्णाति ततश्चतुर्गुरुकाः आज्ञा-
भङ्गादयश्च दोषाः । अथ विशेषप्राप्त्यर्थमिदमाह ।

जोहोमरुंरुज्जो, णाङ्णी वंखिया वयद्विखंजो ।

अज्जानिक्खग्गहणा, आहरणा होंति एणव्वा ।

आर्याया जिक्काग्रहणे यद्युपकरणप्रावरणं तत्रैतानि उदाहर-
णानि ज्ञातव्यानि । तद्यथा योधः प्रतीतः मरुण्णज्जो मरुण्णस्य
रजोहस्ती २ नाटकिनी नर्तकी ३ लङ्घिका वंशाग्रनर्तकी ४
कदलीस्तम्भः प्रतीतः । तत्र योधदृष्टान्तमाह ।

विणिञ्जो पराजितो मा-रिओ य संखे अवमितो जोहो ।

सावरणो पमिपक्खो, जयं च कुरुते विवक्खस्स ॥

योधः संख्ये संग्रामे अवमितः प्रविशन् व्रणितः पराजितो
मारितो वा जायते । व्रणितो नाम परैः प्रहारजर्जरीकृतः
पराजितः पराजग्नः मारितः पञ्चत्वं प्रापितः । यस्तु सावरण-
स्तस्य प्रतिपक्षो वक्तव्यः । किमुक्तं भवति यः सन्नाहं पिनह
रणशिरशि प्रविशति स न प्रहारैर्जर्जरीभवति न वा पराज-
यते न वा मरणमासादयति । प्रत्युत विपक्षजयं कुरुते । एव
मार्याऽपि यथोक्तोपकरणप्रावरणमन्तरेण जिक्कां प्रविष्टा तरु-
णैरुपद्रयते सुप्रावृता तु सर्वथैव तेषामगम्या भवति । उक्तो
योधदृष्टान्तः । संप्रति मरुण्णज्जुदृष्टान्तं गाथाचतुष्टयेनाह ।

विहिवसता उ मुरुंरुं, आपुच्छति पव्वया महं कत्थ ।

पासंरुं य परिकखति, वेसग्गहणेण सो राया ॥

मोवोहिं व धरिसणा, माउग्गामस्स होइ कुसुमपुरे ।

उज्जावणा पययणे, एिवारणे पावकम्माणं ॥

उज्जसु चीरे सा या, विणिवयहेसु याति जे जहा चायं ।

उच्छुरिया णमा विव, दीमति कुप्पस्समादीहिं ॥

धिधित्तो वहेका, तो य होएण तज्जितो मिंठो ।

उद्धोद्धिते णयाणि वा-रितो ततो रायसीहेण ॥ १४ ॥

कुम्भपुरं नगरे मुम्भो राया तस्म जगिणी विहवा मा अ-
ध्यायाय पुच्छद अहं पव्वञ्चकामा तो वास्सह कन्य पव्व-
यामिनि । तत्रो राया पाम्भेण धम्मगदणेण परिश्रमं करेइ ।
हन्धिभिन्ना मन्दिता जहा पाम्भेणान्नां गाम्भु हन्ति सन्नि-
ज्जाह जणिज्जाह या पोत्तं मुयाहिं हन्ता धम्मिणे उवध्वेस्सा-
मिन्ति । एज्जमि य मुग्गे मा वादिद तो वग्गहा देह जीवम-
स्ये मुक्ता तत्रो पणेण मिंठेण चाए रायपदे तदाकयं जाव
नग्गीच्या रत्ता सव्यं दिट्ठं नवरं सज्जा वि हीए पविट्ठा रायप-
होत्ति णाए हन्ति सन्निधो सुयमुपुत्तं तप पदमं मुहपोत्ति-
या मुग्ग ततो निम्बिज्जा पयं जाणि वाहनिग्गाणि चीवराणि
ताणि पदमं मुयइ जाव वट्ठेहिं वि मुग्गेहिं नग्गी वि च कंयुका-
दीहिं सुप्पात्ता दीसइ ताहे होणेण हन्ता कम्भो हा पाव
किमेवं महासइ तवस्सिणं अभिह्वेस्सिन्ति रत्तावि श्रोहोयण-
चारिभो वित्तिं च एस धम्मो सव्यमुदिट्ठो अन्नेण य वहुज-
णेण कया सान्णस्स पसंसा ॥

अथाह्वार्यो विधया स्वस्ता मुरारं राजानमापृच्छति कुत्राहं
प्रव्रजामीनि । ततः स राजा धेयप्रदणेन पात्राणि नूनः परीक्ष-
ते परीक्षार्थमेवं चक्रं हस्तिमिहं । कुम्भपुरे मातृग्रामस्य पात्र-
ाणि नूनजनस्य धर्पणा भवति यन्मानेनैर्देहास्तत्कात्तापेक्षया
तदानीं प्रवचनस्योद्गायना प्रजायना समजनि । येच पापकर्मा-
णः संयतीरभिह्वितुमिच्छन्ति ते निवारणाय न शक्यन्ते ।
अतस्तदेवंविधेन पया धनच्छलयितुमिति कृत्वा कथं पुनरेतत्
संवृत्तमित्याह (उज्जचीयेइत्यादि) विधिनिर्गता संयती अजि-
हिना उज्ज पत्तियज चीवराणि साऽप्ययमभिहितयती नृपयं
राजमार्गे यानि यथा बहिरूपकरणानि तानि तथा मुञ्चति एवं
बहुषु वस्त्रेषु मुक्तेष्वपि यदा सा नटीवत् कार्यासिक्कादिभिः
कञ्चुकादिभिर्यस्त्रैश्चरित्वा सुप्रावृता दृश्यते तदा होकेन स
मिंठो धिन्निधकृतो हा हा कृतश्च तथा तज्जितो गाढं निर्जम्बितः
तनश्चायहोकेन स्थितेन गवाशोर्षयिष्ठेन राजसिंहेनार्सी निश-
रितः सर्वदृष्टप्राप्य धर्म इति कृत्वा साधूनां ममीप जगिनी-
प्रमज्जाप्रदणार्थं विसर्जितेति उक्तो मुरारंजकदृष्टान्तः ।

अथ नर्तकी शंखिकादृष्टान्तद्वयमाह ।

पाए वि उक्खिखंती, न हज्जती णट्ठिया मुणेवत्था ।

उच्छुरिया वा रंगाम्मि, हंसिया उप्पयंतीति ॥

यथा नर्तकी सुनेपथ्या सती पादावप्युत्क्रिपन्ती न हज्जते ।
हंसिका वा रङ्गस्वरं उत्पतन्ती परिकरणशतान्यपि कुर्वती
यथा उच्छुरिता सुप्रावृता सती न हज्जते । एवं संयत्यपि सु-
प्रावृता न हज्जत इति उपनयः । अथ कदलीस्तम्भदृष्टान्तमाह ।

कयदीखंजो व जहा, उवविहेवं सुउक्कं होति ।

इय अज्जा उवसग्गे, सीलस्स विराहणा दुक्खं ॥

कदलीस्तम्भो यथा पटलवद्वत्त्वा उच्छ्रियितुमुच्छ्रियितुं सुदु-
स्करं भवति एवमार्थिकाऽपि बहुपकरणप्रावृता नोद्धिष्यितुं
शक्या इत्येवं योधादिजिह्वास्तैर्विधिनिर्गताया आर्यायाः
केनचिदुपसर्गे क्रियमाणेऽपि शीलस्य विराधना दुस्करा
मन्तव्या । किंच ।

एका मुक्ता य धरिसिया, एवेदण जतणा य होति कायव्वा ।

वाहमिता जहि तथा, सज्जातरादी सयं वावि ॥

एका कान्चिद्विधिनिर्गताऽपि मुक्ता एका परैर्धर्पिता ततो
यतनया यथा शेषसंयतसंयतीजनो न जानाति तथा गुरुणां
निवेदना कर्त्तव्या । अथ सा वाहाडिता ततो न परित्यक्तव्या
किंतु शय्यातरादिना स्वयं वा तस्य वार्तापनं विधेयमिति
निर्युक्तिगाथासमासार्थः । अथैनामेव विवृणोति ।

विहिणिग्गताउ एक्का, सायरियाए गहिता गिहत्थेहिं ।

संवरिए नावेण य, फिमिया अविराहियचारित्ता ॥

एका कान्चिद्विधिनिर्गता गोचरचार्यायां पर्यटन्ती गृहस्थैर्गृ-
हीता परं संवृतप्रभावेण सुदुःखरणमाहात्म्येन सा अविराधित-
चारित्रा स्फुटिता ॥

होएण वारितो वा, दट्टेण सयं च तं सुणेवत्थं ।

गुदिहं तु वसंतो, सविहह उरमामयतीय ॥

येन सा धर्पितुमारब्धा स होकेन धिक्कारपुरस्सरं वारितः ।
स्वयं वा तां संयतीं सुनेपथ्यां सुप्रावृतां दृष्ट्वा सुदृष्टममीपां
धर्मरहस्यमिति कृत्वा उपशान्तः सन् सविस्मयः पश्चात्तां
संयतीं कामयति ।

अणाजोगपमादेण व, असती पट्टस्सणिं अवग्गहणे ।

विहिणिग्गताहव्व, वाहामितधारणे गुरुणा ॥

सा कदाचिदनाभोगेनात्यन्तस्मृत्या प्रमादेन वा विकथानि-
च्छादिप्रमत्ततया अवग्रहपट्टस्य वा अजावे एवमेव निक्कायं
निर्गता एवमविधिनिर्गता वा (आहव्व) कदाचित्प्रभङ्गे अच-
काशे गृहीता ततो गुरुणां यतनया निवेदनीयम् । अथ सा
कदाचिद्वाहामिता ततो यस्तां वाहरयति निष्काशयतीत्यर्थः
तस्य चतुर्गुणाः ॥ कुत इत्याह ।

निव्वदपड्डा सा, जणेइ तेहिं व कत्तमेत्तं च ।

राणिगिहीहि सयं वा, तंच सासंतिमा वित्तिं ॥

सा निव्वदा निष्काशिता सती साधूनामुपरि प्रद्वेषं यायात्
प्रद्विष्य च जणति । एतैरेव श्रमणैरित्थं भ्रमेतत् कृतमिति
ततो न परित्यक्तव्या येन च धर्पिता तमनवस्थाप्रसङ्गवार-
णार्थं राजा प्रशासयन्ति गृहिनिर्वां शिक्षयन्ति यदि प्रजव-
स्ततः स्वयमपि ज्ञासन्ते मा द्वितीयं वारमित्थं प्रवर्तयेयमिति
कृत्वा, अथ तस्याः सारणविधिमाह ॥

उविहा णायमणाया, अगीयअन्नायसप्पिमादी तु ।

सज्जावसिं कहिते, सारिता जाव एं पि यती ॥

या वाहामिता सा द्विधा ज्ञाता अज्ञाता च ज्ञातगर्भा अज्ञातगर्जा
चेत्यर्थः । तत्र या अज्ञाता सा अगीतार्थो यथान जानन्ति तथा
संज्ञी आवकस्तदादि कुलेषु स्थाप्यते । तेषां संज्ञिप्रभृतीनां
सद्भावः प्रथममेव कथनीयः कथिते च सद्भावे ते मातापितृ-
समानतया तां तावत् सारयन्ति प्राशुकेन प्रत्यवतारेण पाद-
यन्ति यावत्तदीयस्तनयः स्वजाएरुस्तन्यं पिबति स्तन्यपाना-
न् निवर्त्तत इत्यर्थः ॥

जत्य उ जणेण एातं, उवस्सया तत्थ णय निक्खं ।

किं सक्का उट्ठेउं, वेति अगीते असति सहे ॥

यत्र तु जनेन ज्ञातव्यं येषां वाहामिता तत्रोपाश्रय एव स्था-
प्यते न आवकादिकुलेषु । नच सा निक्कायां दिक्कापयितव्या
किंतु शेषसाध्वीभिः साधुनिर्वा तस्याः प्रायोग्यं नृक्तपानमा-
नीय दातव्यम् । यद्यमीतार्थो जणन्ति किमेवं कीदृश्याः सं-

ग्रहः क्रियते ततः सूर्यो ध्रुवते यदि नाम न संगृह्यते ततः कथयत किं सांप्रतमेपा शक्या परित्यक्तुम् । अथैवं प्रज्ञापिता अपि न प्रतिषेधन्ते ततः श्राद्धान् प्रज्ञापयन्ति । यथा ।

दुरतिक्रमं खु विधियं, अवि य अकामा तवस्मिणी गहिता ।
को जाणति अस्मस्स वि, वित्तं सारवो तेणं ॥

खुरवधारणे दुरतिक्रममेव प्रतिकर्तुमशक्यमेव केनाप्यकार्य-
कारिणदमकार्यं विहितं ततः किं क्रियते । अपि च अकामा
अनिच्छन्ती वद्वादेव तेन पापात्मना तपस्विनी गृहीता । ततः
को जानाति अन्यस्या अप्येवंविधो वृत्तान्तः परवशतया भवे-
त् । तदेनां संप्रति सारस्यामः परिपाद्याम इत्यर्थः ।

मा य अवस्सुकाहिह, किं ए सुतं केसि सच्चर्इणं ते ।

जंमणे णय वयजंगो, संजातो तेसि अज्जाणं ॥

हुं हुं विध्वस्तशीलेयमित्येवमस्यास्त्ववर्णमवज्ञां वा मा
कार्षुः । किं न श्रुतं प्रवक्षिः कसिसत्यकिनोर्जन्म । यथा तावार्थि-
काज्यां पुरुषसंवासमन्तरेणापि कथंचिदुपात्तवोर्यपुद्गलाज्यां
प्रमुखवातेन च तयोरार्थिकयार्थं व्रतजङ्गः संजायते विशुद्ध-
परिणामत्वात् । अन्योः कथाक्रमः पञ्चकटपावश्यकटीकाज्या-
मवसातव्यः ।

अवि य हु इमेहिं पंचहिं, ठाणेहि त्यीअ संवसंतीवि ।

पुरिसेण वज्जति गज्जं, दोएण वि गीइयं एयं ॥

अपिचेत्यनुच्यते हु निश्चितं तदेतैः पञ्चजिः स्थानैः स्त्री
पुरुषेण सममवसन्त्यपि गर्भं व्रमते न केवलमस्मान्निरेतदु-
च्यते । किंतु दोकेनापि गीतं संशब्दितमेतत् । तान्येवोपदशो-
यति ।

हुण्वियडुसिससा, सयं परो वासि पोगाद्वे वुज्जति ।

वत्ये वा संसंठे, दगआयमणेण वा पविसे ॥

विधृता अनावृता सा चोत्तरीयापेक्षयाऽपि स्यादतो दुःशब्देन
विशेष्यते । दुष्टु विधृता दुर्विधृता परिधानवर्जितेत्यर्थः ।
एवं दुर्विधृता सती दुर्निपेक्षा दुष्टु विरूपतयोपविष्टा सा चासौ
दुर्विधृता दुर्विधृतदुर्निपेक्षा सा शुक्रपुद्गलान् कथंचित्पुरुषानिः
सृतान् संगृहीयात् स्वयं वा पुत्रार्थितया शीघ्ररक्षिकतया च
शुक्रपुद्गलान् योनावनुप्रवेशयेत् । परो वा इवश्रुप्रभृतिकः पु-
त्रार्थमेव (स) तस्याः योनौ प्रक्षिपेत् वल्लं वा शुक्रपुद्गलसं-
सृष्टमुपवृत्तत्वात्तथाविधमन्यदपि केशवत्कफपूयनार्थं रक्त
निरोधार्थं वा तथा प्रयुक्तं तदनु प्रविशेत् । अनाभोगेन
वा तथाविधं वल्लं परिहितं सद्योनिमनुप्रविशेत् । के जानते
न वा तस्या आचम्यन्त्याः पूर्वपतिता उदकमध्यवर्तिनश्च
शुक्रपुद्गलाः अनुप्रविशेयुः । एवं पुरुषसंवासमन्तरेणापि गर्भ-
संभवे ज्वन्तो नास्या अवज्ञां कर्तुमर्हन्ति । एवं प्रज्ञाप्य तेषां
श्राद्धानां गृहे तां स्थापयन्ति । गता ज्ञातविषया यतना ।

अथाज्ञातविषयां तामाह ॥

अविदियजणगज्जम्मिय, सप्पिगादीमु तत्थ वप्पत्था ।

लादिति फासुएणं, डिंगविवेगो य जा पिवति ॥

जनेनाविदितो यो गर्भस्तत्र ये मातापितृसमानाः संज्ञिन
आदिशब्दाद्यथाज्ञरूपा आ तेषां गृहेषु तत्र वा अन्यत्र वा
ग्रामे स्थापयन्ति ते च संज्ञिप्रभृतयस्तां प्राशुकेन प्रत्यवतारेण
लाढयन्ति यापयन्तीत्यर्थः । यावच्चापत्यं भाएरुस्तन्यं पिवति ।
तावत्तया विद्धविवेकः कर्तव्यः ॥

एएसि असतीए, सप्पायगणाववप्पकिडफासुं ।

अप्पो वि जो परिणतो, स सिट्ठवेसइतरागारीए ॥

तेषां संज्ञिप्रभृतीनामज्ञावे ये तस्याः संख्याः संज्ञातकास्ते-
षां गृहेषु स्थाप्यन्ते अज्ञावे यः संयतो नाहवक्कः सांऽपि यदि
किडो वृद्धस्तदाऽसौ श्रेष्ठिवेषं कार्यते ततस्ते पुत्रकाद्वारेण याप-
यन्तौ तिष्ठतः । नाहवक्कस्याज्ञावे अन्योऽपि यो वयसा परिण-
तः स श्रेष्ठिपुत्रवेषं कार्यते इतरा अगारीवेषं करोति इतरा-
ऽपि गृहिविद्धं करोति । अत्रेयं प्रायश्चित्तमार्गणा ॥

मूढं वा जाव सणो, ठेदो उगुरुगं जं जहा वहुअं ।

वितियपदे असतीए, उवस्सए व अहव जुप्पा ॥

यदि तथा प्रतिसेव्यमानया स्वादितं ततो मूढम् । वाशब्द
उत्तरापेक्षया विकल्पार्थः (जाव यणत्ति) पश्चाद्वाख्यास्यते ।
गर्भमाहृतं दृष्ट्वा स्वादयति ठेदः । अपत्यं जातं दृष्ट्वा सहायकं
मे जविष्यतीति स्वदयन्त्याः परगुरुवः । यथा पुनरस्वादितं
तस्याः परप्रत्ययनिमित्तं यत्किमपि यथा वष्टु प्रायश्चित्तं दातुं
युज्यते तदातव्यं (जावत्ति) यावत्तस्या अपत्यं स्तन्यपानो-
पजीवि जवति तावत्तपोर्हं प्रायश्चित्तं न दातव्यम् । द्वितीय-
पदे अवग्रहानन्तकस्याज्ञावे उपाश्रये वा तिष्ठन्ति । अथवा
जीर्णाः स्यविराः शासयन्ति अतो अवग्रहानन्तकं न गृह्णात्यपि ।
अस्या एव पूर्वार्धं व्याख्याति ॥

सेविज्जंते अणुमए, मूढं ठेओ किंमिं दिस्स ।

होदिति सहागतं मे, जातं दइए उगुरुगा ॥

सेव्यमानया यद्यनुमतं ततो मूढम् । अथ किंमिदं गर्भं दृष्ट्वा
हर्षमुद्ब्रहति ततश्चेदः । पुत्रभाएनं दृष्ट्वा सहायकं मे जविष्यती-
त्यत्रानुमन्यते पद गुरुवः ।

तेण परं चउगुरुगा, उम्मासा जा ण ताव पूरिति ।

जातु तवारिहसोही, अणुवत्थणिए तप्पतं देती ॥

ततः परं जन्मान्तरं यावत्पणमासा न पूर्यन्ते तावद्यत्र यत्र
स्वादयति तत्र २ चतुर्गुरुवः । यावत्तस्या अर्न्हा सोधिस्तुता
तामनपगतस्तन्ये स्तन्यपानादनपगते अपत्यभाएने न ददाति
मा शून्यं जविष्यतीति हत्वा ।

मेहुप्पो गज्जेआ-हिते य सा निज्जियं जति णतीए ।

परपच्चा वहुसगं, तद्वावि सेठ दिंति पच्छित्तं ॥

मैथुने प्रतिसेव्यमाने गर्भे च आहृते यद्यपि तथा न स्वादितं
तथापि परप्रत्ययार्थं मा भूजीतार्थानामप्रत्यय इत्यर्थः यथा
वष्टुकं प्रायश्चित्तं तस्याः सूर्यः प्रयच्छन्ति । अथ यस्तस्याः
खिसां करोति तस्य प्रायश्चित्तमाह ।

खिसाए होति गुरुगा, वज्जाणिच्छकतो य गमणादी ।

दप्पकते वाउट्टे, जति खिसति तत्थ वि तहेव ॥

यस्तस्याः खिसां विध्वस्तशीलेत्वान्महिनेयमित्येवं करोति
तस्य संयतस्य संयत्या वा चतुर्गुरुकाः प्रायश्चित्तम् । सा च
खिसिता सती वज्जया प्रतिगमनादीनि कुर्यात् निच्छक्का वा
निर्वज्जा भवेत् तत एव सर्वजनप्रकटमात्मानं प्रतिसवयेत् ।
अथ दर्पतस्तया मैथुनं प्रतिसेवितं परं पश्चादावृत्ता आलोच
नाप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिना प्रतिनिवृत्ता तामपि यः खिसति
तस्यापि तथैव चतुर्गुरु । किं कारणमिति चेदत आह ।

उम्मगणेण वि गंतुं, ए होति किं सा तवाहिणीसद्धिदा ।

कादोएण फुंफुंगा वि य, विदयं वह सहे सेऊणं ॥

उन्मागैणापि गत्वा सखिला नदी पश्चात्किं श्रोतोवाहिनी
मार्गगामिनी न प्रवति प्रवत्येवेति ज्ञावः । कुंफुकारीपात्रिः
सोऽपि (वदसहसंक्रणति) जाज्यक्षित्वा मृशमुदीतो भूत्वेत्य-
र्थः कात्रेण गच्छति विव्रियते विव्रयं याति उपनययोजना सुग-
मा । वृ० ३ उ० । ध० । प्रव० ।

उग्राहपट्ट-अवग्रहपट्ट- पुं० अवग्रहस्य योनिद्वारस्य पट्टः । गु-
ह्यं दशपिधानवस्त्रं । स च वीर्यपातसंरक्षणार्थं च घनं घनवस्त्रे-
ण पुरुषसमानकर्कशस्पर्शपरिहरणार्थं च मसृणं मसृणवस्त्रे-
ण क्रियते प्रमाणेन च देहं स्त्रीशरीरमासाद्य तद्विधीयते । देहो
हि कस्याश्चित्तनुः कस्याश्चित्तु स्पृशः ततस्तदनुसारेण विधे-
यमित्यर्थः ॥

पट्टो वि होइ एको, देहपमाणेण सो उ नइयवो ।

ढादंतंगहणंतं, करिवच्छो मद्रकच्छो वा ॥

पट्टोऽपि गणनर्थको प्रवति स च पर्यन्तभागवर्तिवाटकवन्ध-
यश्चः प्रयुत्वेन चतुरङ्गुलप्रमाणः समतिरिक्तो वा दीर्घेण तु स्त्री-
कटीप्रमाणः स च देहप्रमाणेन ज्ञत्तव्यः । पृष्ठपृष्ठकटीजागयो-
र्द्वयः । संकीर्णकटीभागयोस्तु न्हस्य इत्यर्थः । वृ० ३ उ० ।
(स च निर्ग्रन्थीभिरेव प्राह्यो न निर्ग्रन्थैरिति उग्राहणतंग शब्दे)

उग्राहपरिमा-अवग्रहपरिमा- स्त्री० अवग्रहात् इत्यवग्रहो व-
सतिस्तत्प्रतिमा अभिग्रहः अवग्रहप्रतिमा । वसतिविषयका-
निग्रहेषु, (ताः सप्त उग्राह शब्दे दर्शिताः) तत्प्रतिपादके आ-
चाराङ्गस्य पुरुषे अध्ययने च । आचा० १ शु० १ अ० १ उ०
प्रश्न० । स० । आव० । स्या० ।

उग्राहमर्षमपया-अवग्रहप्रतिमासम्पद- स्त्री० सामान्यार्थस्य
अशेषविशेषपरिपेक्षानिर्देश्यरूपादेरवग्रहणमवग्रहः स आसौ
मतिसंपचावग्रहमतिसम्पद । मतिसंपदज्जेदे, दशा० ४ अ० ।
(मर्षसंपया शब्देऽस्या ज्ञेयाः)

उग्राहसमिजोग-अवग्रहसमितिजोग- पुं० अवग्रहणीयतृणा-
दिविषयसम्यक्प्रवृत्तिसम्यग्निधि, प्रश्न० ३ छा० ॥

उ (ओ) उग्राहकहण-अवग्रहादिकथना- स्त्री० अवग्र-
हस्य “ देविन्द्रायगहवदसागरसाहमिउग्राहो चेत्येववि-
धस्यादिशब्दाज्जाजरकृतास्तपस्विनो प्रवन्तीत्यादेशश्च यदाह
“क्षुद्रलोकाकुत्रे लोके, धर्मकुर्युः कथं हि ते । कान्तदान्तार्थ-
इन्तार, स्तांश्चेत्ताजा नरकृतीति” कथना प्ररूपणा अवग्रहादि-
कथना । देवेन्द्राद्यवग्रहस्य राजवर्णनस्य प्ररूपणायाम्, “ विस-
यपवेस रणो, उदंसणं उग्राहकहणा य ” पंचा० एवि० ।

उग्राहिय-अवग्रहीत- न० परिवेषणार्थमुत्पादिते, स्या० १ ग०
अवग्रहिक- न० अवग्रहोऽस्याऽस्तीति । वसतिपीठफ-
कादौ औपग्रहिकदण्डक्रादिके उपधिजाते, स्या० १० ग० ।
तद्भेदाः ॥

(सूत्रम्) तिविहै उग्राहिए पमाचे जं च साहरइ जं च
आसगमि पक्खिवति ॥

अस्य सम्बन्धमाह ॥

पगया अजिग्राहा खलु, सुच्छपरा ते य जोगवुच्छीए ।

इति उवहरमुत्ततो, तिविहं च अवग्रहिय एए ॥

प्रकृताः खल्वनन्तरसूत्रे श्रुत्वापहृतादिष्वभिग्राह्यस्ते चाभिग्राहाः
श्रुत्तरा प्रवन्ति । योगवृद्ध्या उत्तरोत्तरयोगवृद्धिकरणेन इति
अस्मात् कारणात् उपहृतस्तत्रानन्तरं त्रिविधं द्विविधं वा प्रगृ-

हीतमुक्तमनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । त्रिविधमव-
ग्रहीतं प्रकृतं यदवग्रहाति यच्च संहरति यच्च आस्यके प्रक्षिपति ।
एके एवमाहुर्द्विविधमवग्रहीतं प्रकृतं यदवग्रहाति यच्च संह-
तम् । एष सूत्राक्षरसंस्कारः । सम्प्रति भाष्यविस्तरः ।

पग्राहियं साहरियं, पक्खियं च आसए तह य ।

तिविहं उविहं पुण, पग्राहियं चैव साहरियं ॥

यत्प्रगृहीतं यच्च संहृतं यच्चास्ये प्रक्षिप्यमाणमेतत्त्रिविधमव-
ग्रहीतम् । द्विविधं पुनरवग्रहीतमादेशानन्तरेणैव प्रगृहीतं
संहृतं च । अयादेशस्य किं वक्तव्यमत आह ।

वहुमुतमाइमांतु, नयाहयमोहिं जुगपहाणेहिं ।

आदेसो सो उ जवे, अहवा वि नयंतरविगप्पो ॥

यद्बहुभूतैराक्षिप्यं नचान्यैर्युगप्रधानैर्वाधितं स प्रवति नाम
आदेशः । अथवा नयान्तरविकल्प आदेशः । तच्छास्त्रमेव-
मुपन्यस्तमिति ॥

सांप्रतमवग्रहीतादिपदव्याख्यानार्थमाह ।

साहरिमाणं ग्राहियं, दिज्जंतं जं च होइ पाउगं ।

पक्खेवए उगुंठा, आदेसो कुरुमहादीसु ॥

इह अनानुपूर्व्यां ग्रहणं बन्धानुद्धोमतस्तत् एवं कष्टव्यम् ।
गृहीतं नाम गृहीयमानं यच्च प्रवति प्रायोग्यं संहृतं नाम
संहियमाणम् । आस्ये प्रक्षिप्यमाणं प्रतीतम् । अत्राह ननु “ जं
च आसगमि पक्खिवह ” इत्यस्यायमर्थः यत् आस्ये मुखे
प्रक्षिपति तच्चोच्छिष्टमिति लोके जुगुप्सा ततः कथं तद् गृह्यते
सुरिराह (आदेसो कुरुमहादीसु) कुटो घटस्तस्य यन्मुखं
तदादिष्वदिशब्दात् पिठरमुखादिपरिग्रहस्तत्र आदेशव्या-
ख्यानम् । किमुक्तं भवति पिठरमुखादीन्यधिकृत्य “ जं च
आसगमि पक्खिवति ” इति सूत्रं व्याख्यातमतो न कश्चि-
द्वापः । अथापहृतसूत्रस्यावग्रहीतसूत्रस्य च परस्परं कः प्रति-
विशेषस्तमाह ।

उग्राहियमि विसेसो, पंचमपिंकेसणाउ ढट्टीए ।

तं पि हु अवेवकमं, नियमा पुव्वच्छरं चैव ॥

उपहृतसूत्रे पञ्चमि पिण्डैपणा उक्ता अवग्रहीतसूत्रे पुनरस्मिन्
अयं विशेषो यत्पञ्चपिण्डैपणातः परा या वप्पी पिण्डैपणा
तस्या अभिधानमिति । तदपि च हु निश्चितं यल्लेपकृतं निय-
माच्च पूर्वोद्धृतमिति ।

संप्रति दिज्जंतं जं च होति पाउगमित्यस्य व्याख्या ।

जुंजमाणस्स उक्खित्तं, पक्खिसिद्धं च तेण उ ।

जहवोवहरं तं तु, हत्थस्स परियत्तणे ॥

परिवेषकः पट्टिकायां कूरं गृहीत्वा दक्षिणहस्तेन तत्र प्रायो-
ग्यस्य दातुकामस्तस्य प्राजने क्लिपाम्नीति व्यवसितं तच्च तथा
जुज्जानस्याक्षिप्तं न जुज्जानेन प्रतिषिद्धं पर्याप्तं मा मयं देहि ।
अस्मिन् देशकात्रे साधुना तत्र प्राप्तेन धर्मलान्जितं ततः परि-
वेषको ब्रूते साधो ! धारय पात्रमेतद्गृहाण ततः साधुना पात्रं
धारितं तत्रानेन प्रक्षिपमिदं हस्तस्य हस्तामात्रस्य परिवर्त्तनात्,
गाथायां सप्तमि पञ्चम्यर्थे जघन्यमुपहृतं प्रवति । पतेन दीयमान-
मपि व्याख्यातम् । यच्च प्रवति प्रायोग्यमित्यनेन श्रुत्संस्मृतयोः
प्रागुक्तयोरन्यतरद् गृहीतम् । तदेवं “ जं च उग्राहिय इति
व्याख्यातम् । संप्रति जं च साहरियमिति व्याख्यानाय तत्सा-
हरियमिति गाथाशकलमुक्तं तद्भावयति ।

अहसाहरिमाणं तु, वृद्धं जो उ दावए ।
ठाणादचलितो ततो, ठडा एसा वि एसणा ॥

अथ वर्ष्पयितुं संहियमाणं यो दापयेत् तस्य वचनतः स
परिवेपकस्तस्मात्स्थानतो मनागप्यचलितो दद्यात् एतत्संहि-
यमाणमुच्यते । एषाऽपि पृथी एषणा छद्म्या । व्य० द्वि० ।
८ उ० । आचा० ।

उग्राह्या-अवगृहीता-स्त्री० भोजनकाळे जोकुसामस्य श-
रावादिपूषहतमेव भोजनजातं यत्नतो गृह्यतः पञ्चम्यां पिएनै-
पणायाम्, स्था० ७ ग० । पंचा० । ध० । सूत्र० । (पिंसे-
णाशब्देऽस्याः स्वरूपम्)

उग्राह-उग्राह-न० उद् गाह क० । अतिशये, अत्यन्ते, अति-
शययुक्ते, त्रि० वाच० । प्रगुणीभूते च । “ इयार्णि किं भणि-
हामो जं तुज्जह पञ्जुत्तं तं उग्राहम्मि काहामो ” वृ० १ उ० ।

उग्राह-उग्राह-पुं० उद्-ग्र अदोरपंवाधित्वा “ उन्नयोऽग्रः इति
घञ् । उद्ग्रमे, वाच० । आचीले, प्रव० ३७ द्वा० । उग्राह-
जीर्णरोयद्विङ्गं नागवायुकार्यम् ” वाच० (रात्राबुद्धारे आगते
तस्य प्रत्युक्तिरुणे दोषस्तं च राश्र्भोयण शब्दे दर्शयिष्यामि)

[सूत्रं] जे निक्खू राओ वाः वियाळे वा सपाणे सजोयणे
उग्राहो आगच्छेजं तं विगिचमाणे वा विसोहेमाणे वा
णाक्कमइ तं उगिद्धेत्ता पचोगिद्धमाणे राश्र्भोयणपनि-
सेवणपत्ते जो तं पचोगिद्धतं वा साइज्जइ ॥ ३४१ ॥

रातिवियाहण पुव्वकतवक्खाण सह पाणेण सपाणं सह-
भोयणेण सजोयणं उगिरणं रत्तयोरेकत्वात्स एव उग्राहो
भस्यति । सित्य विरहियं केवलं उद्घोषण सह गच्छतीत्यर्थः
भक्तं वा उद्घोषण सह आगच्छति उभयं वा तं जो उगिभत्ता
पचोगिद्धति अस्सं वा सातिज्जति कइं पुण सातिज्जति कस्स
वि उग्राहो आगतो तेण अस्स सट्ठि उग्राहो मे आगती
पच्चुंगिलिउत्तए तेण भणियं सुंदरं कयं एसा सातिज्जणा
तस्स पायच्छिच्छं चउगुरु आणादिया य दोसाओ सुत्तयो ।
नि० चू० १० उ० ।

उगिह-उदगीर्ण-त्रि० वान्ते, ज्ञा० १ अ० ।

उगोवणा-उगोपना-स्त्री० विवक्षितस्य पदार्थस्य जनप्रकाश-
चिकीर्षारूपायामेषणायाम्, पिं० ।

उगोवेमाण-उदगोपयत्-त्रि० विमोहयति, उगोवेमाणे उ-
गोवेइ । ज० १६ श० ६ उ० ।

उगव-पूरि-धा० पूर पूर्य, णिच् “ पूरेरग्यामोयवोरुमांगुमां-
गुमाहिरे ” ८ । ४ । ६८ । इति पूरेरग्यावादेशः । उगवइ ।
पूरयति । प्रा० ।

उग्राह-उदघातिम-न० उदघातो भागपातस्तेन निर्वृतमुच्चा-
तिमम् । वधुनि, स्था० ३ ग० ।

उग्राह-उदघाति-त्रि० उदघातो भागपातो यत्रास्ति तद्-
घातिकम् । वधुनि प्रायश्चित्ते, स्था० ५ ग० । (अणुग्रा-
ह्य शब्देऽस्य निक्षेपः) विनाशिते, स्था० १० ग० ।

यत् उक्तम् “ अक्षेण गिन्नसेसं पुव्वरुणं तु संजुयं काठं ।
दिज्जाइ वहुयदाणं गुरुदाणं तत्तियं चवत्ति ॥ १॥ ज्ञावना
मासाहंनं गिन्ने जातानि पञ्चदश दिनानि ततो मासापेक्षया
पूर्वतपःपञ्चविंशतितमं तद्वर्द्धं सार्द्धद्व्यदशकं तेन संयुतं मासा-

कञ्जातानि सप्तविंशतिदिनानि सार्कानीत्येवं कृत्वा यद्दीयते
तल्लघुमासदानमेवमन्यान्पि । स्था० ३ ग० ।

उग्राह-उदघाट-पुं० उद् घट् घञ् । वाच० । अदत्तार्गवे,
ईपत्स्थगिते च । आव० ४ अ० ।

उग्राहकवार-उदघाटकपाट-त्रि० निरगद्वितकपाटे, ओ० ।

उग्राहकवारउग्राहणा-उदघाटकपाटोदघाटना-स्त्री० उद्-
घाटमदत्तार्गवमीपत्स्थगितं वा किं तत्कपाटं तस्योत्पादनं सुतरां
प्रेरणमुदघाटकपाटोदघाटनमिदमेवोदघाटकपाटोदघाटना ।
कपाटमुदघाटय भिक्षणरूपे भिक्षातिचारे, “ पम्पिकमामि गो-
यरचरियाए उग्राहकवारउग्राहणाए ” आव० ४ अ० ।

उग्राहण-उदघाटन-न० कपाटस्य सुतरां प्रेरणे, आव० ४ अ०

उग्राहिय-उदघाटित-त्रि० उद् घट् णिच् । किञ्चित्स्थगिते,
आ० चू० ४ अ० । अनावृते, “ तस्स उ अणंतज्जागो, णिच्छु-
ग्घामोय सच्चजीवाणं ” विद्दे० । “ ते वि तेण उग्राहिया ” आ०
म० द्वि० । आच्छादनरहिते प्रकाशिते, आवरणरहिते प्रकाशिते,
आवरणरहिते कृतोदघाटने, वाच० ।

उग्राहियस-उदघाटित-त्रि० उद् घाटितं प्रकाशितं यथा
तथा जानाति । विद्दे०, वाच० । कथितमात्रज्ञे विनेये, न० ।

उग्राह-उदघाट-पुं० उद् हन् घञ् । (ओकर वगना) प्रति-
घाते, आरम्भे, उच्छुद्धे, मुज्जे, शास्त्रे, ग्रन्थपरिच्छेदे, वाच०
वधूकरणश्रवणे, प्रायश्चित्तदानायाजगपाते, स्था० ३ ग० ।
आचारप्रकटपाऽध्ययने च । आव० ४ अ० ।

उग्राहण-उग्राहयतन-न० प्रवादत एव पूज्यस्थाने, तन्नागज-
वप्रवेशाय मार्गे च । “ उग्राहयणेषु वा सेयणवहंसि वा अस्स-
यरंसि वा तहप्पगारंसि ” ५ आचा० १ ध्रु० ३ अ० ।

उग्राह-मृज्-धा० मृज्जै, नृपये च । “ मुज्जरुसं ” ८ । ४ । ५
इति मृज्जरुसादेशः । उग्राहइ मार्जयति । प्रा० ।

उग्राहिय-उदघाट-त्रि० संमार्जिते “ उग्राहिय सुणिम्महंव ”
प्रश्न० ५ चा० ।

उग्राहियमाण-उदघोपयत्-त्रि० उदघोपणां कुर्वति, “ सहेण उ-
ग्राहियमाणे ” रा० ॥

उचित्र-उचित-त्रि० । शस्ते, परिचिते, युक्ते, वाच० । योग्ये, ज्ञा०
१ अ० । सङ्गते, पंचा० १ विव० । अनुरूपे, आव० ३ अ० ।

उचित्र(य) करण-उचितकरण-न० आहाराधनायाम्, पंचा०
६ विव० ।

उचित्र- (य) करणिज्ज-उचितकणीय-त्रि० विहितकर्त-
व्ये, पंचा० १ विव० ।

उचित्र- (य) किञ्च-उचितकृत्य-त्रि० यथार्हदानादौ
ध० २ अधि० ।

उचित्र (य) जोग-उचितयोग-पुं० उचितः स्वभूमिका-
योग्यो योगो व्यापारः । स्वाध्यायाध्ययनादिके संगतव्यापारे,
पंचा० ५ विव० ।

उचित्र- (य) द्वि-उचितस्थिति-स्त्री० अनुरूपप्रतिपत्तौ,
ध० १ अधि० पंचा०

उचित्र(य)त्त-उचितत्व-न० योग्यतायाम्, पंचा० १० विव० ।

उचित्र (य) त्यापायण-उचितार्थापादन-न० अनुरूपव-
स्तुसंपादने, पंचा० ९ विव० ।

उचिअ [य] पविचित्पद्माण-उचिनप्रवृत्तिप्रधान-न० सन्धे-
ष्टःमारे.पंचा० ११ विव० ।

उचिआ [या] चरण-उचिताचरण-न० १ न० उचिनका-
येस्याचरणे, तच्च विप्रादि विषय नवविधमहापि स्नेहशुद्धि-
कीर्त्यादिहेतुहेतुनोपदेशमात्रायाभिः प्रवृत्त्येते ।

सापन्ने माणुअन्ने. जं केड पाउण्णि इह विज्जि ।

तं गृह्णइ निपिअण्णे, उचिआचरणम्म माहणं ॥ १ ॥

ने पुण पिइ १ माइ ७ नरो-

अंग्गु ३ पणयिणी ४ अवच्च ५ मयण्णु ६ ।

गुग्गुण ७ नायर ८ परनि-

नियण्णु ९ पुग्गिसेण कायव्वं ॥ १ ॥

तत्र पितृविषय कायवत्तमनांनि प्रतीत्य प्रविधमौचित्यं
क्रमेणाह ।

पिउणो तणु मुस्सुमं, विणणं किं करुव्व कुणइ सुयं ।

वयणं पि से पावेच्छइ, वयणाओ अपाणिअं चव ॥३॥

तनुशुभ्रया चरणज्ञानसंवाहनाभ्यापननिवेदनादिरूपां दे-
शकाज्ञानान्याभित्येन भोजनशयनीयवसनाङ्गरागादिस्वाध-
नरूपां च यितयेन नृपरोधायकादिभिः स्वयं करोति ननु
नृत्यादिभ्यः कारयति । यतः "गुरोः पुरां निपास्य, या गांभा
जायेन मुने । उच्यैः निशासनस्थान्यशानां दोनापि साकुतः १
(अपाणिअंस्ति) घटनादपत्तिनमुच्चार्यमाणमेवां देवां प्रमाण-
मेव करोमीति सादरं प्रतीच्छति न पुनरनाकर्णितशिरोभूत-
नकात्रंरूपां विधानादिनिश्चयानाति ।

चित्ते पि हु आणुअत्तइ, सव्वपयत्तेण सव्वकज्जेमु ।

उवजीवइ शुद्धिगुणे, निअमज्जावं पयामेइ ॥ ३४ ॥

शुद्धिविचारितमवश्यविधेयमपि कार्यं तदेवाचरन्ने यन्पि-
तुमेनांशुकुलमिति ज्ञायः । शुद्धिगुणान् शुद्ध्यादीन् सकलव्य-
घटारोगाचराभ्योपजीयति । अज्यस्यति बहुश्रवणां हि पितृ-
प्रभृतयः सम्यगाराधिताः प्रकाशयन्त्येव कारिरहस्यानि निज-
सद्भावं चित्तानिप्रायं प्रकाशयन्ति ।

आपुच्छिउं पयइ, करीणज्जेमु निमेइआं गइ ।

खल्लिण् खरीप जणिआं, विणीअयं न हु विलंवेइ ॥५॥

सविसेमं परिपूरइ, धम्माणुगण मणोरहे तस्म ।

एमाइउचिअकरणं, पिउणो जणणीइ वि तहेव ॥६॥

तस्य पितुरितरानपि मनोरथान् पूरयति ध्रैणिकचिह्नाणादे-
रभयकुमारयत् । धर्मानुगतान्स्तु देवपूजागुरुपर्युपास्तिधर्मश्र-
धणविगनिप्रतिपत्त्यावश्यकप्रवृत्तिसप्तक्रेत्री विस्तारयनीयया-
त्रादीननाथोत्तरणादीन्मनोरथान् सविशेषं बह्मादरेणन्यथः
कर्त्तव्यमेव चेतत् सद्यप्यमिह लोकगुरुषु पितृषु नचाहंरु-
र्मसंयोजनमन्तरेणात्यन्तं दुष्प्रतिकारेषु तेषु अन्योऽस्ति
प्रत्युपकारप्रकारः । तथाच स्थानाङ्गसूत्रम् " तिण्हे दुप्पणि-
आरं समणाउसो । तंजहा अम्मापिउणो १ जट्टिस्स २
धम्मायरिअस्स ३ इत्यादि " समग्रोप्याज्ञापको वाच्यः ॥

अथ मातृविषयौचित्यं विशेषमाह ॥

नवरं सेसविसेसं, पयइजावाणुवित्तिमप्यमिमं ।

इत्थीमहावसुद्धं, पराजवं वहइ न हु जेणं ॥ ७ ॥

(सविसेमंति) जनकान्मातुः पुत्र्यत्वादपि यदाह मनुः उपा-
ध्यायाहशाचार्या आचार्येभ्यः शतं पिता । सहस्रं तु पितुर्मा-
ता गौरवेणातिरिच्यते । "

उचिअं पण्णि सहा-अरम्मिजं निअइ अप्पसममेअं ।

जिउं च कणिउं पि हु, बहु मज्जइ सव्वकज्जेमु ॥ ८ ॥

दंमइ न पुढो जावं, सव्वजावं कहइ पुच्छइ अ तस्स ।

ववहारम्मि पयइ, न निगृहइ धेवमाविहविणं ॥ ९ ॥

आविणीअं आणुअत्तइ, मित्तेहि तो रहो उवाअजइ ।

सयणजणाओ सिकखं, दावइ अन्नावण्णं सणं ॥ १० ॥

हिअण्ण ससिणेहो वि हु, पयइ कुविअं व तस्स अप्पाणं ।

पानिववविणयमगं, आलवइ अ धम्मपिम्मपरो ॥ ११ ॥

तप्पणइणिपुत्ताइमु, समादिट्ठी होइ दाणसम्माणे ।

मावकम्मि उ इत्तो, सविसेसं कुणइ सव्वं पि ॥ १२ ॥

(पयइइत्ति) व्ययहारं प्रवर्तते नत्वव्ययहारे इति ॥

(समादिट्ठिति) स्वपत्न्यपत्यादिविषय समष्टिः (साव-
कमिति) सापत्न्यस्परमातृकं भ्रातरि तत्र हि स्तोकेऽप्यन्तरं
व्यक्तीकृते तस्य वैचित्त्यं जनापवादश्च स्यात् । एवं पितृमातृ-
भ्रातृतुल्येष्वपि यथाहंमौचित्यं चिन्त्यम् । यतः "जनकभ्योप-
पकर्त्ता च यस्तु विद्याप्रयच्छकः । अश्वदः प्राणदश्चैव पञ्चैते
पितरः स्मृताः १ राहः पत्नी गुरोः पत्नी पत्नीमाता तथैव च ।
स्वमाता चापमाता च पञ्चैता मातरः स्मृताः २ सहोदरः
सहाध्यायी, मित्रं वारोग्यान्नकः । मार्गे वाक्यसखा यस्तु
पञ्चैते भ्रातरः स्मृताः ३ " भ्रातृजिह्व मिथो धर्मकार्यविषये
स्मरणादि सम्यक्कार्यम् । यतः " भवगिहमज्जाम्मि पमाय-ज-
ल्लण जत्तिअम्मि मोहनिहाण । उट्ठइ जामुअंतं, सो तरस्स
जणेा परमयंभू १ " भ्रातृवन्मित्रेभ्यश्चमनुसर्तव्यम् ।

इअजाइगयं उचिअं, पणइणिविसयं पि किं पि जं पेमो ।

मप्पणयवयणसम्माण, णे ण तं अजिमुहं कुणइ ॥ १३ ॥

मुस्सुमाइपयइ, वत्थाअरणाइसमुचिअं देइ ।

नारुयपित्थणयाइमु, जणसंमहेमु वारेइ ॥ १४ ॥

रंजइ रयाणपयारं, कुमीअपासंमिसंगमवणेइ ।

गिहकज्जेमु निअओअइ, न विओअइ अप्पणा सच्छि ॥ १५ ॥

रज्यां प्रचारं राजमागंधमगमनादिकं निरुणक्ति धर्मावश्य-
कादिप्रवृत्तिनिमित्तं च जननीजगिन्यादिसुशीलवलितावृन्द-
मध्यगतामनुमन्यत एव (नविभोइत्ति) न विर्योजयति यतो
दिनसाराणि प्रायः प्रमाणि यथोक्तम् । " अवतोभवेण आ-
ता-यणेण गुणकित्तेण दाणेणं । उद्वेण घट्टमाणस्स, निव्वरं
जायए पिम्मं १ अहंसेणेण अइदं-सेणेण दिट्ठं अणववतेणं ।
माणेण पघासेण य, पंचविहं जिज्जए पिम्मं २ ।

अवमाणं न पयासइ, खल्लिण् सिकखेइ कुविअमाणुणेइ ।

धणहाणिशुद्धिधम्मां, न वइअरं पयइ न तीसे ॥ १६ ॥

अपमानं निर्हेतुकं नास्त्ये प्रदर्शयति खल्लिते किंचिदपराधे
निजृते शिक्कयति । कुपितां चानुनयति । अन्यथा सहसाका-
रितया कृपयातात्पर्यनर्थं कुर्यात् (पयइइत्ति) धनहानि-
व्यतिकरं न प्रकटयति प्रकटिते तु धनहानिव्यतिकरे तुच्छ-
तया सर्वत्र तद्वृत्तान्तं व्यञ्जयति । धनशुद्धिव्यतिकरे च व्य-
क्तीकृते निरगन्तव्ये प्रवर्तते तत एव गृहे स्त्रियाः प्राधान्यं
न कार्यम् ।

सुकुशुगयाहिं परिणय-वयाहिं निष्कम्प धम्मनिरयाहिं
सयणे रमणीहिं पि, पाउणइ समाणधम्माहिं ॥ १७ ॥
रोगाइसु नो विक्खिइ, सुसहाओ होइ धम्मकज्जेसु ॥
एमाइपणइणिमायं, उचिअं पाएण पुरिसस्स ॥ १८ ॥
पुत्तं यइ पुण उचिअं, पिउणो लोलेइ वाज्जावम्मि ।
उम्मांझिअबुद्धिगुणं, कज्जासु कुसलं कुणइ कमसो ॥ १९ ॥
गुरुदेवधम्मसुहिसयण, परिचयं कारवइ निचं पि ।
उत्तमञ्जोएहिं समं, मित्तीजावं रयावेइ ॥ २० ॥
गिन्हावेइ अ पाणिं, समाणकुलजम्परुवकज्जाणं ।
गिहचारम्मि निजुणइ, पटुत्तणं वि अ रइकमेण ॥ २१ ॥
पच्चकखं न पसंसइ, वसणोवहयाण कहइ पुरवत्थं ।
आयं वयमवसेसं च, सोहए सयमिमेहिं जो ॥ २२ ॥
प्रत्यक्के गुरवः स्तुत्याः परोक्के मित्रवान्धवाः । कर्मान्ते दास-
मृत्याश्च पुत्रा नैव मृताः स्त्रियः १ इति वचनात्पुत्रप्रशंसा नैव
युक्ता । अन्यानिर्वादादर्शनादिहेतुना चेत्कुर्यात् तदाऽपि न प्र-
त्यक्कं गुणवृक्ष्यजावाजिमानादिदोषापत्तेः । दूतादिव्यसनिनां
निर्द्वन्द्वन्यत्कारतर्जनतामनादिदुरवस्याश्रवणे तेषु नैव व्य-
सने प्रवर्तन्ते आयं व्ययं व्ययादुक्तहितशेषं च एतेभ्यः शोध-
यति । एवं च पत्न्याः प्रभुत्वं पुत्राणां स्वच्छन्दत्वमपास्तम् ।
देसेइ नरिंदसज्जं, देसंतरभावपयरुणं कुणइ ।
इच्चाइअवच्चगयं, उचिअं पिउणो मुणेअव्वं ॥ २३ ॥
सयणेसु समुचिअमिणं, जं तेनिअगेहबुद्धिकजेसु ।
सम्माणज्ज सया विहु, करिज्जहाणीसु वि समीवे ॥ २४ ॥
सयमवि तेसिं वसणू, सव्वे सुहो अव्वमंति अम्मिसया ।
खीणविहवाणरोगा, उराणकायव्वमुप्परणं ॥ २५ ॥
खाइज्ज पिडिमंसं, न तेसि कुज्जा न भुक्कइहं च ।
तदमिचेहिं भित्तिं, न करिज्ज करिज्ज मिचेहिं ॥ २६ ॥
तयजावे तग्गेहे, न वइज्ज वइज्ज अत्थ संवंधं ।
गुरुदेवधम्मकजेसु, एगचित्तेहिं होअव्वं ॥ २७ ॥
एमाइसयणोचिअ, मह धम्मायरिअ समुचिअं जणिमो ।
भत्तिवहुमाणपुव्वं, तेसितिसं जं पि पणिवाओ ॥ २८ ॥
तदंसिअनीईए, आवससयपमुहकिच्चकरणं च ।
धम्मोवएससवणं, तदंतिए सुप्पसप्पाए ॥ २९ ॥
आएसं बहुमज्जइ, इमेसि मणसा वि कुणइ नावन्नं ।
रंजइ अवन्नवायं, शुद्धायां पयमइ सया वि ॥ ३० ॥
न हवइ जिहप्पेही, सुहिंव्व अणुअत्तए सुहउहेसु ।
पकिणीअपच्चवायं, सव्वपत्तेण वारइ ॥ ३१ ॥
खझिअम्मि चोइओ गुरु-जणेण मज्जइ तहात्ति सव्वं पि ।
चोएइ गुरुजणं पि हु, पमायखलिएसु एगंते ॥ ३२ ॥
कुणइ विणओवयारं, जत्तीए समयसमुचिअं सव्वं ।
गाढं गुणानुरायं, निम्मायं वहइ आयम्मि ॥ ३३ ॥
जावोवयारमेसिं, देसंतरिओ वि सुमिरइ सया वि ।
इअ एवमाइगुरुजण, समुचिअमुचिअं मुणेअव्वं ॥ ३४ ॥

जत्थ सयं निवसिज्जइ, नयरे तत्थेव जे किर वसंति ।
ससमाणवित्तिणो ते, नायरया नाम बुद्धंति ॥ ३५ ॥
समुचिअमिणमो तेसिं, जमेगचित्तेहिं समसुहउहेहिं ।
वसणूसवतुल्लगमा-गमेहिं निचं पि होअव्वं ॥ ३६ ॥
कायव्वं कजे वि हु, नइक्कमिकेण दंसणं पटुणो ।
कज्जो न मंतजेओ, पेसुन्नं परिहरेअव्वं ॥ ३७ ॥
समुवट्ठिए विवाए, उल्लासमाणेहिं चैव ठायव्वं ।
कारणसाविकखेहिं, विहुणे अव्वो न नयमग्गो ॥ ३८ ॥
वड्डिएहिं दुव्वज्जणो, सुंकराईहिं नाजिजविअव्वो ।
थोवावरोहदोसे, विदंरुचूमिं न नेअव्वो ॥ ३९ ॥
कारणिएहिं समं, कायव्वो जो न अत्थसंवंधो ।
किं पुण पटुणा सच्चि, अप्पहिअं अहिद्वसंतेहिं ॥ ४० ॥
एअं परुप्परं ना-यराण पाएण समुचिआचरणं ।
परतित्थिआण समुचिअ, मह किं पि जणामि द्वेसेणं ॥ ४१ ॥
एएसिं तित्थिआणं, निक्खट्टमुवट्ठिआण निअगेहे ।
कायव्वमुचिअकिच्चं, विसेसओ रायमहिआणं ॥ ४२ ॥
जइ विमणम्मि न जत्ति, न पक्खवाओ अजगयगुणेषु ।
उचिअं गिहागएसु, तहवि हु धम्मो गिहीणइमो ॥ ४३ ॥
गेहागयाणमुचिअं, वसणावड्डिआण तह समुप्परणं ।
दुहिआण दया एसो, सव्वेसिं सम्मओ धम्मो ॥ ४४ ॥
मुचंति न मज्जायं, जज्जानिहिणो नाचल्लाविहु च्छंति ।
न कयावि उत्तमनरा, उचिआचरणं विद्धंति ॥ ४५ ॥
तेणं चिअ जगगुरुणो, तित्थयरा वि हु गिहत्थवासम्मि ।
अम्मापिज्जाणमुचिअं, अणुट्टाणाइ कुव्वंति ॥ ४६ ॥

इत्थं नवधौचित्यम् । इत्थं च व्यवहारइद्वादिनिरर्थोपार्जनं
विशेषतो गृहिधर्मे इति निष्कर्षः ॥ टीका सुगमत्वाच्च गृहीता-
धर्म २ अधि० ।

उचिआ (या) एट्टाण-उचितानुष्ठान-न. आसोपदिष्टत्वेन
विहितक्रियारूपत्वे, "उचियाणुष्ठानओ विचित्त जइ जोगतु-
ल्लमोपसं" पंचा० ६ विव० ।

उच्च- उच्च-त्रि० उत्क्रिय वाहू त्रीयते उपर्युपरि निविष्टे-
रत्रयवैश्रीयतेऽसौ वा उद्० चि. ड. वाच० । समुच्चिते,
उपा० २ अ० । उच्चं ऋष्यजावनेदाद् द्विधा । ऋष्योच्चं धवल-
गृहवासि, जावोच्चं जात्यादियुक्तम् । द० ५ अ० । उच्छ्रे,
सूत्र० १ श्रु१० अ० । उच्चस्थानस्थितत्वेन ऊर्ध्वोक्तकधरतया
वा ऋष्यतो, जावतस्त्वहो अहं लब्धिमानिति मदात्मात-
मानसः उक्त० १ अ० । "उच्चं अगोचं च गतिं उचैति" उच्चं
मोक्षाख्यां सर्वोत्तमां वा गतिं व्रजन्ति । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।
उच्च [अ] उच्चैस्-अव्य० उद्. चि मैसि. । "उच्चैर्नौचैरायः
अः ८ । १ । ५४ । इति उच्चैः शब्दघटकरस्यैतोऽव्ययम्. प्रा० ।
उच्चशब्दात् सिद्धमिति केचित् उच्चैः शब्दस्य रूपान्तरनि-
वृत्त्यर्थवचनम् । प्रा० । तुल्यत्वे, महति, उच्चदेशजाते, वाच० ॥
उच्चंतय-उच्चन्तग-पुं० दन्तरोगे, जी० ३ प्रति० । जं० । रा० ।
उच्चट्टाण-उच्चस्थान- न० ग्रहाणामादित्यादीनां मेवादिषु

अनीचस्थानेषु, तानि च दशादिषु अंशोऽंशकचैरमवसेया-
नि । अजन्ममृगाह्नाकर्म्मनीन्यामिजांशकचैरमवसेयाः ।
दश १० गिन्य ३ प्रायश्चित्ति २८ निथी १५ न्द्रिय ५ विघ्न २७
चिदात् ३० "उच्चट्टागद्विभुगहेनु" अर्थात्पुण्याज १ वृष
२ मृग ३ कन्या ४ कर्क ५ मीन यणिजोऽर्थाः । दिग्दशना-
प्रायश्चित्ति २८ निथी १५ पु ५ नञ्च २७ चिदात्तिभिः । २० ।
अथ नायः मेरादिगिदश्याः स्वर्गद्वय उच्चास्तत्राऽपि दशा-
र्दानिशात्र यावन्ममोच्चाः । एतां फलं तु । सुभी १ भार्गी २
धनी ३ नेत्रा ४ जायते मग्नत्वाधिपः । ५ । गुपतिशायनी च
श्रमात्तुचमटे फलम् ॥ १ ॥ " तिदि उच्चेदि नलिद्रो, पंचदि
तह होइ शरुचकीअ । तिदि होइ चणयट्टी सत्तादि तिन्यकरा
होइ " कल्प० ।

उच्चत्त-उच्चन्- न० उच्च-न्य. । उच्चये, स्या० २ ग्रा० वस्तु-
नोत्पत्तिकथोपपन्नमूर्ध्वनिर्गम्यकमपरं निर्यक न्यतस्याऽ
न्यत् गुणोत्पत्तिरूपम् । स्या० १ ग्रा० (ज्यानिपिकाणामुच्चात्वं
जोऽनित्य शब्दे)

उच्चत्तजग-उच्चत्वजृत्क- पुं० मृतकनेदे, मृत्युफालनियमं
कृत्वा यो नियतं यथावसरं फलं फल्यते स उच्चत्वजृत्कः ।
स्या० ४ ग्रा० ।

उच्चतरिया-उच्चतारिका- स्त्री० ग्राह्यपेनेदे, स० ।

उच्चपिय-उच्चम्पित- त्रि० प्रायश्चित्ताक्रमिते, "सीसं उच्चं पियं
कथंभूमि य " तं० ।

उच्चफल-उच्चफल- त्रि० उच्चं चिरकालनायि फलं यस्मात्तन
उच्चफलः । चिरकालेनोपकारिणि, "उच्चफला अह मुष्टो, स
वणिगो" स्य० प्र० ३ उ० ॥

उच्चविमल-उच्चसिम्- त्रि० यद्वद्वृत्तपरि वारुं प्रसार्यं देयवस्तु
गृहणाय पात्रं धियते तत्र व्याप्रियमाणे, पि० ।

उच्चय-उच्चय- पुं० उच्च० चि० अन्त्र० । उच्चयने, ज० ८ श०
ए० उ० । पुण्यादेरुत्तंक्षणे, नारीकट्यं वृकगन्धौ, "नीधिः
स्यादुष्पयोऽथ यमः " उच्चयग्रथे । वृद्धममुदायं, च ।
कर्मणि अच० इस्तान्यामुदभृत्यावचिते, निवारि, घाच० ॥

उच्चयवन्-उच्चयवन्ध- पुं० उच्चय ऊर्ध्वं चयनं राशीकरणं तद्रू-
पो यन्त्र उच्चयवन्धः । अल्लियायणवन्धमेदं, ज० ८ श० ए० उ० ।

उच्चवर्त-उच्चयित्वा- अच्य० उच्चः कृत्येन्यर्थे, वृ० १ उ० ।

उच्चसद-उच्चशब्द- पुं० वृद्धति शब्दे, स्य० लि० ७ उ० ।

उच्चाकुड्य-उच्चाकुचिक- पुं० अनीचाऽपरिष्यन् शय्याके, "आ-
णापाणमेयं अभिगमदियसिजासगियस्स उच्चाकुड्यस्स " उ-
च्चाऽकुचशय्यावत्वं सप्रयोजनं पक्कमये सवृद्ध शय्यावन्धक-
त्वम् । कल्प० ।

उच्चाकुचा-उच्चाकुचा- स्त्री० उच्चा इस्तादि यावत् येन पि-
पीत्तिकदेव्येन स स्यात् सर्पादेर्यो दंशो न स्यात् अकुचा कुच
परिस्पन्द इति वचनात् परिस्पन्दरहिता निश्चलेति यावत् ततः
कर्मधारये उच्चाकुचा । अनीचाऽपरिस्पन्दार्या कम्पादिमय्यां
शय्यायाम्, कल्प० ॥

उच्चागय-उच्चागज- त्रि० उच्चो योऽगः पर्वतो हिमवान् तत्र
जातमुच्चागजम् । हिमाचलोद्भवे, उच्चागयघाणलघसं-
तिभं । कल्प० ॥

उच्चागोय-उच्चगोत्र- न० गोत्रकर्मभेदे, यदुदयात्पुनर्निर्धनः

पुरुषो युक्त्वादिपरिहीणोऽपि पुरुषः सुकुलजन्मभावादेव हो-
फात्पूजां व्रजते तदुच्चैर्गोत्रम् । यदुदयात्पुनर्निर्धनं प्राप्ति-
सत्काराभ्युत्थानाञ्जलिप्रमहादिरूपपूजाद्वान्ध तदुच्चैर्गो-
त्रम् । कर्म० । इक्ष्वाकुवंशादिके, उच्चैर्गोत्रमेयमित्युच्चैर्गोत्राः ।
उच्चैर्गोत्रोद्भवेषु इक्ष्वाकुहरिवंशादिकुलोद्भवेषु, उच्चगांया
पेगे पीयागांयावेग । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

उच्चगागरी-उच्चनागरी-स्त्री० सुस्थितसुप्रतिबुद्धस्थविरा-
श्रितस्य कौटिकगणस्य प्रथमशाखायाम्, कल्प० ॥

उच्चागोयणिवन्ध-उच्चगोत्रनिबन्ध-पुं० लोकपूज्यतानिबन्धनो-
च्चैर्गोत्राभिधानकर्मयन्त्रे, " उच्चागोयणिवन्धो सासणधणो
य भोगमि " पंचा १२ धिच० ।

उच्चागण-उच्चाटन-न० उच्च० चट् णिच् ल्युट् । उच्चाटने, स्व-
स्यानाद् विर्येण, "उच्चाटनं स्वदेशादेशंशं परिकीर्तितम्"
इत्युक्ते पदकर्मन्तर्गतेऽभिचारभेदे च । घाच० ।

उच्चागप्यमाण-उच्चात्प्रमाण- त्रि० उच्चमात्मप्रमाणं येषां ते
तथा । स्वप्रमाणत उच्चे, कल्प० ।

उच्चार-उच्चार-पुं० उच्च० चर्-णिच् घञ् । उच्चारणे, उच्चह्वा
चारो गतिः । गृहादीनां राशिनक्रान्तरसञ्चारे, घाच० ।
शरीरादुन्मयत्येन व्ययतेऽप्ययति उच्चरतीति चोच्चारः । विष्टा
याम्, आचा० २ श्रु० ३ अ० १३ उ० । स० । घाच० । झा० ।
कल्प० । तं० । दशा० । स्या० । (अस्य परिष्ठापनं पारिष्ठाव-
णिपा शब्दे वक्ष्यते) वृद्धञ्चरीरचिन्तायाम्, दश० । विद्विस्त-
जने, ध० २ सधि० । जं० (पुरीषोत्सर्गप्रक्रिया-यमितिल शब्दे)
(आचार्यस्य वसतावेव विद्विस्तर्जनमसितय शब्दे)

उच्चारणिरुह-उच्चारनिरुध-पुं० । विसिद्धायां सत्यामपि
यज्ञानुरीधरोधे, एष च रोगकारणम् । स्या० ए० ग्रा० ।

उच्चारपदिकमण-उच्चारप्रतिक्रमण-न० उच्चारोत्सर्ग विधाय
ईयांपथिकप्रतिक्रमणरूपे प्रतिक्रमणभेदे, स्या० ६ ग्रा० ।

उच्चारपामवण-उच्चारप्रसवण-न० । उच्चारः प्रसवणं च द्वन्द्वः
पुरीषमूत्रयोः तच्चिसर्गप्रतिपादके आचाराङ्गस्य द्वितीयश्रुत-
स्वरूपस्य तृतीयेऽध्ययने च । आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

उच्चारपामवणकिरिया-उच्चारप्रसवणक्रिया-स्त्री० उच्चारप्रस-
वणकर्मन्यतायाम्, "उच्चारपासवणकिरियापञ्चाहिजमाणे
आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

उच्चारपासवणखेन्नभिधानजह्वापरिष्ठावणिपासमद्-उच्चारप्र-
सवणखेन्नशृङ्गणजह्वापरिष्ठापनिकसमिति-स्त्री० उच्चार-
दीनां पारिष्ठापनिकारूपा समितिः । समितिभेदे, "इत्य इमं
आहारणं पंगेण मुष्टेण वि वसते किह्व चिनयोहि य
थंभिलं काइय होयतो राया थंभिलं नापेहयंती न घोसिरो
देवथाप श्रेष्ठा जह्वो मत्रः सामउज्जोभो अणुकपाप य कच
दिट्टा भूमिन्ति वासरियंति" । पा० । सूत्र० । स्या० । उच्चारपा-
सवणखेन्नसिघाणगपारिष्ठावणिपासमिनीए । एत्य वि सत्त
भंगा । तस्य उदाहरणं । धम्मरुई पारिष्ठावणिपा समितो समा-
हिपरिष्ठावणे अभिगमहगहणं सक्कासणचवणं मिच्छदिदि
आगमणं कि विद्विया विउच्चणं काइया ससंजता । वाहा-
मिउ पमसउ निगतो पेउति । ताहे सरतो साहू जं किह्वमि
ज्जति चि । पवणातो देवेण चरितो वंदिता गतो । वितियं
दिदिवागप चेह्वो तेण थंभिलं न पमिहेहिता विवाले सा-

रक्ति काश्याभो । जातो न पेहितंति न वोसिरंति । देवताप
उज्जोतो कतो अणुकंपाप दिष्टा भूमिति वोसिरियं । एस
समितो । वितिओ असमितो चञ्चवीसं उच्चारपासवणचू-
मीसु । तिष्ठि कावचूमीओ न पन्निवेहेति जणति । किमेत्य
उट्टो उवविसेज्ज देवता उट्टरुवेण तत्थ गिता गितियाप-
गतो तत्थ वि एवं ततियाप ताहे तेण उट्टवितो तत्थ देवताप
पन्निचोदितो कीस सत्तवीसं न पन्निवेहेसि समं पन्निवणो ।
एस पारिछावणियासमिती ॥ आ० चू० ।

उच्चारपासवणचूमि-उच्चारप्रसवणचूमि-खी० पुरीपसू-
त्रोत्सर्गत्थपिडेल, पंचा १अ० । उच्चारपासवणचूमि पन्नि-
वेहेह, ज २ झा० १ उ० । (अत्रोत्सर्गोऽस्याः प्रत्युपेक्षणं
च यंनिव शब्दे)

उच्चारपासवणविहिसत्तिकय-उच्चारप्रसवणविधिसप्तैकक-
पुं० पुरीपसूत्रोत्सर्गप्रतिपादके आचाराङ्गद्वितीयश्रुतस्क-
न्धस्य द्वितीयचूमायाश्चतुर्थेऽध्ययने, स्या० ७भा० । आचा० ॥

उच्चारचूमिसंपस-उच्चारचूमिसंपन्न-त्रि० उच्चारप्रसवणा-
दिभूमियुक्ते, 'उच्चारचूमिसंपस-इथीपसुविवाज्जियं' दश० ।

उच्चारिय-उच्चारित-त्रि० उच्चार-तारका-इतच् । कृतविष्ठा-
त्सर्गे, उट्ट चर् णिच् कर्मणि क । यस्योच्चारणं कृतं तादृशवर्णा-
दौ, उट्ट- अन्तर्भूतएयर्थे, चर क । उच्चारिताऽप्युक्तार्थे,
वाच० ॥ " उच्चारिय सरिसाई-सेसाई वि कोवणट्टाप ।
धु० । दश० ।

उच्चाइय-उच्चात्य-अव्य० उट्ट्, चल्, ल्यप् । ऊर्ध्वमुत्क्रिये-
त्यर्थे, उच्चात्यि णिहाणीसु" । आचा० १श्रु० = अ० १ उ० ।

उच्चद्विय-उच्चाद्वयितृ-त्रि० अपनेतरि, " उच्चाद्वय यं तं
जाणेज्जा दुरावइयं" ॥ आचा० १श्रु० ३ अ० ।

उच्चाद्वित-त्रि० उट्ट्, चल्, णिच्, क० । उत्पाटिते, "उच्चाद्वि-
यम्मि पाए इरियासमियस्स संकमट्टाप" ओ० । नि०चू० ।

उच्चावइत्ता-उच्चैःकृत्वा-अव्य० उत्पाट्येत्यर्थे, " दो वि पाए,
उच्चावइत्ता सव्वओ समंता समन्निहोएज्जा, छावपि पादौ
उच्चैःकृत्वा छावपि पाण्णी, उत्पाट्येत्यर्थे, प्रज्ञा० १ ७ पद० ।

उच्चावय-उच्चावच-त्रि० उच्चं च अवचं च उच्चावचम् ।

उत्त० । अनुकूलप्रतिक्रिये, भ० १ श० ए उ० । अभिमोत्तमेपु
नानाप्रकारे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० । " हसंतो नाजिगच्छेज्जा
कुत्रं उच्चावए सया" उच्चं ऊव्यभावभेदाद् द्विधा ऊव्योच्चं
धववगृहवासि भावोच्चं जात्यादियुक्तमेवमपि ऊव्यतः कुटी-
रकवासी भावतो जात्यादिहीनमिति, दश० ५ अ० । " उ-
च्चावयाहिं सेज्जाहिं तवस्सी भिक्खू यामवं ऊर्ध्वचित्ता "
उच्चा उपलसितवाद्युपलक्षणमेतत् यद्वा शीतातपनिवारक-
त्वादिगुणैः शय्यान्तरोपरिस्थितत्वेनोच्चास्ताद्विपरीतास्त्व-
वच्चा अनयोर्द्वन्द्वे उच्चावचाः । नानाप्रकारा वोच्चावचा-
स्ताभिः शय्यानिर्वसतिभिः । उत्त० ८ अ० । सूत्र० । " अह
निक्खू उच्चावयं मणं णियच्छेज्जा " उच्चावचं शोज-
नादौ मनः कुर्यादिति । तत्रोच्चं नाम मैवं कुर्वन्तु अवचं नाम
एवं कुर्वन्त्विति । आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ० । उत्कृष्टतरे,
औ० । असमज्ज्ञे, " उच्चावयाहिं आउसणाहिं " ज० १५
श० १ उ० । स्या० ।

उच्चव्रत-न० उच्चानि महान्ति व्रतानि येषां तानि उच्चव्रतानि
आकारः प्राकृतत्वात् । महाव्रतधरेषु, " उच्चावयाई मुणिणो
चरंति, ताई तु खेत्ताई सुपेसलाई" उत्त० १५ अ० । क० । स०

शेषप्रतापेक्षया महाव्रतेषु, उत्त० १ अ० ।

उच्चासण-उच्चासन-न० उच्चतासने, जी० ३ प्रति० । गुरो-
रासनाडुच्चैरासने, ध० २ अ० । अत्रावे संलावे उच्चसेणा
समासणे-अंतरभासाए उवरिजासाए जं किंचि मज्जं मम-
विणयपरिहीणं सेहे राशणियस्स उच्चासणम्मि संविट्ठित्ता
णिसीइत्ता वा तुयट्ठित्ता भवति आसायणासेहस्स ।
आव० ४ अ० ।

उच्चिय-उचित-न० उच्चताकरणे, उत्पाटने च । औ० ।

उच्चुप्-चट-धा० भेदे. इवा. पर. सक. सेट्-धातवोऽर्थान्तरेऽपि
७।४।५।७ इत्यनेन चटतेरुच्चुप् । उच्चुपइ चटति प्रा० ।

उच्चूर-उच्चूर-त्रि० नानाविधे, व्य० प्र० ३ उ० ।

उच्चै-उच्चैसू-अव्य० उट्ट् चि० नैसि० । तुङ्गत्वे, उच्चते,
महाति, ऊर्ध्वदेशजाते, वाच० " नाइ उच्चैव नीए वा णासणे
नाइदूरओ " उच्चैः स्थाने माहादौ, उत्त० १ अ० । " तत्रा-
ऽस्य विपयतृणा प्रभवत्युच्चैर्न दृष्टिसम्मोहः " उच्चैरत्यर्थे,
न० । पा० । प्रति० । उच्चैरिष्टानिष्टेषु वस्तुषु । उच्चैरतीव्र
कल्पितेषु इष्टानिष्टेषु, द्वा० १७ द्वा० ।

उच्च (क्षाण) उच्चन्-पुं० उक् कनिन् । गोऽक्षादौ। ७।२। १७।
इति संयुक्तस्य च्छः । प्रा० " पुंस्यन आणो राजवच्च ७।३
५६ । इति अनः स्थाने आण इत्यादेशः । वृपमे, प्रा० ।

उच्चंग-उत्सङ्ग-पुं० सञ्ज आधारे घञ् । मध्यभागे, वाच० ।
" उच्चंगे णिवसेत्ता " आ० म० द्वि० । वि० । उत्सङ्ग इव
उत्सङ्गः । पृष्टदेशे, औ० । ज्ञा० । उत्क्रान्तः सङ्गम् अत्या०
स० । सन्यासिनि, सङ्गरहिते तत्त्वज्ञे, प्रा० । स० । ऊर्ध्वतः
संसर्गे च । वाच० ।

उच्चंग-उच्चमि-उद नम णिच्० धा० । " उच्चमैरुच्चंगोह्याद्व-
गुलुगुच्चोपेत्ता " ७।४।३६ इति उत्पूर्वस्य नमेर्प्यन्तस्य उच्चं-
घ आदेशः । उच्चंगइ उच्चमयति । प्रा० ।

उच्चत्त-अपच्चत्त-न० अपशब्दं विरुपं उच्चं स्वदोषाणां परगु-
णानां चावरणमपच्चत्तम् चतुर्दशे गौणादीकं, प्रश्न० १ द्वा० ।
उच्चत्त-न० उच्चत्तं वा न्यूनत्वम् । चतुर्दशे गौणादीकं,
प्रश्न० १ द्वा० ।

उच्चरंत-आस्तुएवत्-त्रि० आच्छादयति, " अणिपहिं उच्च-
रंता अभिचूय हरंति परधणाई " प्रश्न ३ द्वा० ।

उच्चलणा-उच्चलना-खी० अपवर्तनायाम्, अपप्रेरणायाम्,
प्रश्न० ३ द्वा० ।

उच्चलिय-उच्चलित-त्रि० ऊर्ध्वगते, प्रश्न० ३ द्वा० ।

उच्चल-उच्चल-धा० उट्ट्-शब्द-च्या० ऊर्ध्वपतने, " उच्चल उ-
च्चलः । ८।४।७३ उच्चलतेरुच्चल्लादेशः । उच्चल्लइ उच्चलति प्रा० ।

उच्चल-उच्चलत्-पुं० ग्रहणे, " तज्जणगलुच्चल्ल उच्चल-
णाहिं " गलुच्चल्लंति गलग्रहणम् । प्रश्न० ३ द्वा० ।

उच्चलिय-उच्चल्य-अव्य० एकपाश्वेन स्थित्वेत्यर्थे, " पत्तगवंधे,
पइरित्तुच्चल्लिय पुणो पहे उरणिआ " नि०चू० १ उ० ।

उच्चव-उत्सव-पुं० उट्ट् सू० अप्० " सामर्थ्योत्सुकोत्सवे
वा " ७।२।२२ एषु संयुक्तस्य वो वा भवति । प्रा० । आनन्द-
जनकव्यापारे, विवाहादौ, वाच० । इत्तोत्सवादौ, ज्ञा० १ अ० ।
उच्चादणया-उच्चादनता-खी० सचित्ताऽचित्ततत्तवस्तु-

च्छेदने, अंगार्ण संयुक्तगणं घाताय घाहाय उच्चादणयाय ।
म० १५ हा० १ उ० ।

उच्चायणा-उच्चादना-त्री० जनेरपि व्यवच्छेदने, हा० १५ हा० १
उच्चाय-उच्चाय-पुं० उद्-धि करणे अच् घञ् वा । उत्तेये,
स्था० ७ हा० ।

उच्चार-आ-क्रम घा० वा० आन० आक्रमणे, "आक्रमेगेहायो-
च्चारन्मुद्राः" ८ । ४ । ५८ आक्रमेते आदेशा भवन्ति ।
उच्चारद आक्रमति (ते) (केयलन्मु परस्मैपदी) प्रा० ।

उच्चाह-उत्साह-पुं० उद्-सह-घञ् । "यन्माहे घो दध रः"
८ । २ । ४८ । उत्साहशब्दे संयुक्तस्य थो वा भवति "त-
त्सप्रियोगे च दस्य रः । उत्थारो उच्चाहो" वाडनाय ।
"हस्वात् व्यध्वन्त्सामनिध्वं ८ । २ । २१ । दनिस्तनागस्य
चः । "अनुत्साहोत्तमं त्वं च" ८ । १ । १३ । इत्यत्र उत्सा-
हपर्युदासात् चपरस्यादेरन उच्चं न । प्रा० । पराक्रमे, जो-
गोति या विरियं ति या सामर्थ्यं ति या पराक्रमं ति या उच्चा-
होति या एगट्टा ॥ आ० नृ० १ प्र० । पं० सं० । हा० म० ।
चीर्ये, सम० । श्रवणादिविषये उत्कटिकादिशे, चं० २० पा०
उत्तमं, सू० प्र० २० पा० । अध्यवसाये, कर्त्तव्यवृत्त्ये,
स्थिरतरे प्रयत्ने, कट्याणं, हा० रत्ना० । सूत्रे, मेदि० कार्या
रन्नेषु संरम्भे स्वेयानुत्साह उच्यते सा० द० उत्कटक्रमणे
धीरसत्य स्थायिनाये च । घाच० ।

उच्चाहिय-उत्साहित-त्रि० त्वमेवास्य कार्यस्य करणे समर्थ
इत्येयमुक्तायति, पि० ॥

उच्चिपग-अवचिम्पक-पुं० चौरविशेषे, प्रदन० । ३ हा० ।

उच्चिपण-उत्क्षेपण-न० जलमप्यान्तस्यादीनामाकर्षणे, प्रदन०
३ हा० ।

उच्चिण-उच्चिन्न-त्रि० उद्-विद् निर्गमनत्वात्, स्था० ५ हा० ।

उच्चिणमागिय-उच्चिन्नस्वामिक-त्रि० निःसर्त्ताभूतप्रवृत्तु,
उच्चिणमागियायं वा उच्चिणारोउपादं वा उच्चिणगोत्तागा-
रायं वा धनानि । न० ३ हा० ७ उ० ।

उच्चित्र-उच्चित्र-त्रि० उद्-धि कर्तरे क । उचने, संजाते, स-
मुपके, प्रवृत्ते । मेदि० घाच० ऊर्ध्वार्धने, औ० ।

इच्छु-इच्छु-पुं० इष्यते स्मै माधुर्यात् इप् फसु । प्रवासीकौ ८ ।
१ । १५ । इति आदेरित उत्तम वा । प्रा० । मधुरसयुक्ते
अक्षिपत्रे, घाच० (इच्छुशब्दस्य व्याख्या इक्षु प्रकरणे उक्ता)

उच्छुअ-उत्सृक्-त्रि० उत्सृक्यति, प्रेरणे, "मितहादित्वात्-
सुक्त्वा सामर्थ्यात्सुकोत्सवे वा ८ । २ । २२ । इति संयुक्तस्य
त्सनागस्य वा उः । उच्छुओ उत्सृओ प्रा० । इष्टावस्येकाल-
क्षेपासहिणौ, इष्टार्थोक्तं च । घाच० ।

इच्छुनइत्ता-अवक्षिप्य-अव्य० अपसदं किञ्चित् क्षिप्येत्यर्थे,
उच्छुनइत्ता सावर्त्यीय ण्यरीय "न० १५ हा० १ उ० ।

उच्छूह-उच्छूह-त्रि० मुपिते, "उच्छूहेवि तदुभये सपक्षपर-
पक्षतदुभयं होह" वृ० १ उ० । त्यक्ते, संस्था० । स्वस्थाना-
दवक्षिते, निष्काशिते, "आयाणफलियउच्छूहदीहवाहृ" ।
तं० । औ० ।

उच्छूहसरीर-उच्छूहशरीर-पुं० उच्छूहमुज्जितमुज्जितमिव उ-
ज्जितं संस्कारपरित्यागाशरीरयेन स उच्छूहशरीरः । चं० प्र०
१ पाद० । सू० प्र० । शरीरसंस्कारं प्रति निस्पृहत्वात्तत्तशरीर-

कल्पे तादृशे मुनौ, हा० १ प्र० । औ० । म० । नि० "घोरतव-
स्सो घोरयोन्यारी उच्छूहसरीरं संविचचिचलतेयत्वेस्स"
वि० १ अ० ।

उच्छूहसरीरिग (घ) १-उच्छूहशरीरिगृह-त्रि० उच्छूहं त्यक्तं
शरीरगृहं येस्ते उच्छूहशरीरिगृहाः । शरीरगृहयोनिःस्पृह-
त्वात्त्यक्तपरिकर्मणु, संस्था० ।

उच्छूर-उद्-धा-नेदं तुदा० कृदा० पर० सेद । तुमेस्तोड तुष्ट खुट्ट
मुनोफुमोन्नुणणिन्नुणफुफुफुचूराः ८ । ४ । १६ । इत्यनेन
सूत्रेण तुमेरुचूगदेशः । उच्छूरः तुडति । प्रा० ।

उच्छेद-[ण्] उच्छेदिन्-त्रि० नाशके, हा० २१ हा० ।

उच्छेद [य] उच्छेद-पुं० उद्-विद्-भावे-घञ् । उत्प्रायशेन
वेदो विनाशः । एकान्तोच्छेदे, निरन्वये नाशे, दश० १ अ० ।
आ० म० हि० । "उच्छेओ मुत्तथा णं वयच्छेवति वुत्तं भवति"
नि० नृ० १ उ० ।

उच्छेव-उत्क्षेप-पुं० यत्र पतितुमारब्धं तत्राण्यस्येष्टकादेः सं-
स्थापने, व्य० डि० ४ उ० ।

उच्छोन्न-उत्थोन्न-न० उत्प्रायशेन गता शोभा संज्ञायं सर्व-
जनवद्वज्रता यस्मात्तच्छोन्नम ॥ पैशुन्ये कर्णजपत्वे, "इहरा
सययघाशो उच्छोभाद्दि श्रतणो हट्टया" दश० ॥

उच्छोन्नत-उच्छोन्नत्-त्रि० उन्मूलयति, रा० सहृत्पादादेः प्र-
क्षात्रं कुर्वति च । "उच्छोन्नतं वा पथायतं वा सादृज्ज" नि०
नृ० १७ उ० ।

उच्छोन्नण-उच्छोन्नन-न० सहृदुदकेन कालेन आचा० "एक-
सि उच्छोन्नण" नि० नृ० २ उ० । मुग्नयनककाहस्तपादानां
प्रज्ञात्रं, व्य० डि० ७ उ० । अयतनया शीतोदकादीनां हस्त-
पादादिप्रज्ञात्रे, "उच्छोणं च कर्णं च तं विज्जं परियाणिया"
सूत्र १ शु० १९ अ० । (उच्छोन्ननाण्यत्र)

उच्छोन्नणापहोय-उच्छोन्ननाप्रधाविन्-त्रि० उच्छोन्ननेन प्रनृतजज्ञ-
क्षात्रनमित्या धीता धीतगात्रा ये ते तथा । प्रचुरजज्ञेन धीत-
शरीरेषु, औ० ।

उच्छोन्ननापहोय-उच्छोन्ननाप्रधाविन्-त्रि० उच्छोन्ननयोदका-
यतनया प्रकर्षणं धायति पादादिशुद्धिं करोति यः स तथा ।
अयतनया प्रचुरजज्ञेन पादादिप्रक्षात्रं, दश० ४ अ० ।

उच्छोन्नवत-उच्छोन्नयत्-त्रि० अन्येन सहृजज्ञेन कालं कार-
यितरि "उच्छोन्नवतं वा पधोधावतं वा सादृज्ज" नि०
नृ० १६ उ० ।

उज्जम-उद्यम-पुं० उद्-यम्-घञ् । न वृद्धिः । प्रयासे, प्रयत्न-
भेदे, उद्योगे, उत्साहेन च । घाच० अनालस्ये, ग० १ अधि०
ज्ञानतपो ऽनुष्ठानादिपुत्साहे, सूत्र० १ शु० ८ अ० । औ० ।

उज्जमत-उद्यच्छत्-त्रि० उद्यमं कुर्वति, प्रति० । अत्यर्थमपि
प्रयतमाने, अप्पचवंतकायसुद्वये उज्जमता तद्विषयुज्जुत्तफम्म
कयदुक्खसंउवियसित्यपिमुसंचयपरा" प्रश्न० ३ हा० । त्रिवि-
धायामपि सामाचार्या यथाशक्ति उद्यमं कुर्वति, व्य. प्र० १ उ० ।

उज्जमन-उद्यमन-न० उद्यमकरणे, व्य० प्र० १ उ० । उत्के-
पणे, उत्साहेन, घाच० ॥

उज्जममाण-उद्यच्छत्-त्रि० उद्यमं कुर्वति, "ए कयेति दुक्खमो,
क्खं उज्जममाणायि संजमववेसु" सूत्र० १ शु० १३ अ० ।

उज्जममाणस्त गुणा, जह हंति समत्तित्रो तवसु ।

एमेव जहासत्ती, संजममाणे कहं न गुणा २ ”

उद्यच्छत उद्यमं कुर्वतः तपःश्रुतयोरिति योगः गुणास्तपो
ज्ञानाव्याप्तिनिर्जरादयो यथा ज्वन्ति स्वशक्तिः स्वशक्त्युद्य-
मवत एवमेव यथाशक्ति शक्त्यनुरूपमित्यर्थः (संजममाणे
कहं न गुणं) संजममाणे संजमं पृथिव्यादिसंरक्षणादि-
वर्णं कुर्वति सति साधौ कथं न गुणाः गुणा एवेत्यर्थः । अथ
वा कथं गुणा येनाविकल्पसंयमानुष्ठानरहितो विराधकः प्रति-
पाद्यत इत्यत्रोच्यते ॥ आद्य ३ अ० ।

उज्जय-उद्यत-त्रि० उद् यम् कर्तरे कः । उद्यमयुक्ते, कृतोद्य-
मे, भावे कः उद्यमेन यमेनियमनार्थत्वे कर्मणि कः । उच्चोक्षिते,
वाच० । उद्यतविहारिणि, व्य० प्र० १ उ ॥

उज्जयंत-उज्जयन्त-पुं० रैवतकगिरौ, हेम० । वाच० । यत्राप्रि-
ष्टनेमिः सिद्धः । आ. म. प्र. । तद्वक्तव्यता यथा ॥

नामजिः श्रीरैवतको, जयन्ताद्यैः प्रयामि तम् ।
श्रीनेमिपाठितं स्तौमि, गिरनारागिरीश्वरम् ॥ १ ॥
स्थाने देशः सुराग्राख्यं, विभर्ति क्षुब्धेन्यसौ ।
यद्भूमिकामिनीज्ञात्वे, गिरिरेष विशेषकः ॥ २ ॥
शृङ्गारयन्ति खङ्गाराः दुर्गे श्रीरूपपञ्चादयः ।
श्रीपाद्वर्धस्तेजस्यपुरं, नृपितैतदुपत्यकम् ॥ ३ ॥
योजनत्रयतुल्यं स्थ, शृङ्गे जिनगृहावलिः ।
पुण्यराशिर्वाभाति, शरद्वन्धुनिर्ममत्वा ॥ ४ ॥
सौवर्ष्यदण्डकज्ञा-मलशारकज्ञोमितम् ।
चारु चैत्यं चकास्त्यस्यो-परि श्रीनेमिनः प्रजोः ॥ ५ ॥
श्रीशिवासुदेवस्य, पादुकात्र निरीक्षिता ।
स्पृष्टार्चिताऽवशिष्टानां, पापव्यूहं व्यपोहति ॥ ६ ॥
प्राज्यं राज्यं परित्यज्य, जरत्तुणमिव प्रभुः ।
बन्धून् विधूय च स्निग्धान्, प्रपदेऽत्र महाव्रतम् ॥ ७ ॥
अत्रैव केवलं देवः, स एव प्रतिबन्धवान् ।
जगज्जनहितैषी स, पर्यणैषीच्च निर्वृतिम् ॥ ८ ॥
अत्र एवात्र कल्याण, त्रयमन्दिरमादधे ।
श्रीवस्तुपादो मन्त्रीश-श्चमत्कारितमव्यक्तम् ॥ ९ ॥
जिनेन्द्रविम्बपूर्णन्दु-मण्यपस्था जना इह ।
श्रीनेमिर्मज्जनं कर्तुं-मिच्छा इव चकासति ॥ १० ॥
गजेन्द्रपदनामास्य, कुण्डं मण्ययते शिरः ।
सुधाविधैर्जैः पूर्णं, स्नानार्हं तन्वचनकामैः ॥ ११ ॥
शत्रुंजयावतारे च, वस्तुपादेन कारिते ।
ऋषयः पुण्यरीकोष्ठा-पदानन्दीश्वरास्तथा ॥ १२ ॥
सिंह्याना हेमवर्णाः, सिद्धबुद्धसितान्वयाः ।
कम्प्राप्रलुम्भनृत्यानि, रत्नं वा संघविग्रहम् ॥ १३ ॥
श्रीनेमिपद्मसूत-मवबोक्कननामकम् ।
विशोकयन्तः शिखरं, यान्ति भव्याः कृतार्थताम् ॥ १४ ॥
शाम्योजाम्बवतीजात-स्तुङ्गे शृङ्गे स्थ कृष्णजः ।
प्रद्युम्नश्च महाद्युम्न-स्तेपाते हस्तपं तपः ॥ १५ ॥
नानाविधौषधिगणा, जाज्वल्यन्त्यत्र रात्रिषु ।
किंच घण्टाङ्कुरच्छत्र-शिखाशादन्त उच्चकैः ॥ १६ ॥
सहस्राभ्रवर्णं लङ्का-रामोन्येऽपि धनमजाः ।
मयूरकोकिबानृङ्गी-संगीतशृङ्गा इह ॥ १७ ॥
न स वृको न सा वल्ली, न तत्पुष्पं न तत्फलम् ।
नश्यतेऽत्राजियुक्तैर्य-दित्यैतिह्यविदो विदुः ॥ १८ ॥
राजीमती गृहागर्जे, कैने नामात्र वन्द्यते

रथनेमिर्ययोन्मार्गा-त्सन्मार्गमवतारितः ॥ १९ ॥

पृजास्तवनदानादि, तपश्चात्र कृतानि वै
संपद्यन्ते मोक्षसौख्य-हेतवो प्रत्यजन्मनाम् ॥ २० ॥
दिग्भ्रमावपि योत्राद्रौ, काप्यमार्गेऽपि संचरेत्
सोऽपि पश्यति चैत्यस्था, जिनार्चास्तपितार्चिताः ॥ २१ ॥
काश्मीरगतरत्नेन, कूष्माण्डसदृशेन च ।
लेप्यधिष्ठास्पदे न्यस्ता, श्रीनेमैर्मूर्तिराजमनी ॥ २२ ॥
नदीनिर्जरकुण्डानां, खनीनां वीरुधामपि ।
विदां करोच्चात्र संख्यां, संख्यावानपि कः खलु ॥ २३ ॥
आसेवनकरूपाय, महातीर्थाय तायिने ।
चैत्यालङ्कृतशीर्षाय, नमः श्रीरैवताद्रये ॥ २४ ॥
स्तुतो मयेति सुरीन्द्र, वर्णितो वृजिनप्रज्ञः ।
गिरिनारस्तु रैहेम-सिद्धमिर्मुदंस्तु वः ॥ २५ ॥

अत्यि सुराधिमाणं, उज्जितो नाम पव्वभो रम्मो ।
तस्सिहरे आरुहिओ, प्रत्तीप नमह नेमिजिणं ॥ १ ॥
अथाइअंधदेविं, एहवणञ्चणगंधधूवदीवेहिं ।
पूह्यकयप्पणामा, ता जांअह जेण अत्थत्थि ॥ २ ॥
गिरिसिहरकुहरकंदर-निज्जरणकवामधिमरुक्खेहिं ।
जोएह खत्तवायं, जह भणियं पुव्वसुरीहिं ॥ ३ ॥
कंदप्पकप्पराग, कुगइविहवणनेमिनाहस्स ।
निव्वाणसिद्धानामण, अत्यि क्षुवणम्मि विस्सेया ॥ ४ ॥
तस्स य उत्तरपासे, दसधणुहेहि अहो मुहविहरं ।
दारम्मि तस्स भिगं, अवयाणे धणुह चत्तारि ॥ ५ ॥
तस्स पसुमुत्तगंधो, अत्यि रसो पव्वसपण सय तंघ ।
विधेवि कुणइ तारं, ससिक्कुंदसमुज्जहं सहसा ॥ ६ ॥
पुव्वादिसाप धणुहं-तरेसु तस्सेव अत्यि आगवई ।
पाहणमाया दाहिण, दिसागप वारस धणुहिं ॥ ७ ॥
दिस्सइ अ तस्स पयगं, हिंशुववसो अदिच्चरसो ।
विधेइ सव्वलोहे, फरिसेणं आगिसंगेणं ॥ ८ ॥
उज्जिते अत्यि नई, विहलानामेण पव्वई परिमं ।
दावेइ अंगुलीए, फरिसरसो पव्वई दारं ॥ ९ ॥
सक्कावयार उज्जित, गिरिवरे तस्स उत्तरे पासे ।
सोवाणं पंतिआए, पारेवय वसिआ पुढवी ॥ १० ॥
पंचगवसे वद्धा, पिमी धमिया करेइ वरतार ।
फेढइ दारिहवाहे, उत्तराइडुक्खकंतारं ॥ ११ ॥
सिहरे विसावसिगे, विसंत पाय कुट्टिमा जत्थ ।
तस्सासक्खे सिहरे, कव्वरुडरुपाम होतारं ॥ १२ ॥
उज्जतरे वयवाण, तत्थ य सुहारावानरो अत्यि ।
सोवामकण्ठिन्नो, उग्घारइ विवरवरदारं ॥ १३ ॥
इत्थसपण पविठो, दिक्खइ सोवणवसिआ सक्खो ।
नीवरणंसयता, सहस्सवे हीर सो नृणं ॥ १४ ॥
तग्गहिजण निउत्तो, हणुधंतं विवइ वामपाण ।
सो ढक्खइ वारदारं, जेण न जाणइ जणा को वि ॥ १५ ॥
उज्जितसिहर उवरिं, कोहि रुहरं खु नाम विक्खायं ।
अवरेण तस्स य सिद्धा, तहुमयपासे मुओ संतु ॥ १६ ॥
तं अयसि तिळ्ळमीसं, थंभइ परिवायवंगिअं वंगं ।
दोगच्च वारिहरणं, परितुट्ठा अंगिआ जस्स ॥ १७ ॥
वेगवई नामवई, मणसिजवसिआ तत्थ पाहाणा ।
तो पिमधम असंतो, समसुद्धा होइ वरतारं ॥ १८ ॥
उज्जंत नाणसिद्धा, तस्स अहोकेण य वसिआ पुढवी ।
उक्कमयमुत्तपिणी, खहरंगारे भवे हेमं ॥ १९ ॥

नाणसिद्धा कयपुढवी, पिमिवका य पच्चगव्वेण ।
दढपाप वसइ रसो, सहस्सवेही हवइ हेमं ॥ २० ॥
गिरिवरमासन्ननिअं, अण्णायं तित्तघिसारणं नाम ।
सिद्धवक्कादपीने, वेला का तत्थ धम्माणं ॥ २१ ॥
सण्णा नामेण नई, सुवण्णतित्थमिं हवइ अपहाणा ।
पमिवाण य सुच्चं, करंति हेमं न संदेहो ॥ २२ ॥
चिह्नकखयमिं नयरे, नउअदरं अण्णि सेवगं दिव्वं ।
तस्स य मज्झिमि त्रिओ, गणवइरसकुं उवरिं ॥ २३ ॥
उज्जवासी कयपूयो, गणवइओ धम्मिण एवरक्खा ।
मा खेवी अण्णि अत्थं, भइयं गंतव्यं संदेहो ॥ २४ ॥
सहसा सवति तित्थं-करं च हक्खेण. मणहरं सम्मं ।
तत्थ य तु रयावारा, पाहाणा तेसि दो जाया ॥ २५ ॥
इको पारयजाओ, पिट्ठो सुत्तेण अंधमुसाप ।
धमिओ करेइ तारं, उत्तारइ पुण्णकंतारं ॥ २६ ॥
अचओअणसिद्धरसिद्धा, अवरेणं तत्थ घररसो सवइसु ।
अपगे केसरिवणो, करेइ सुच्चं वरं हेमं ॥ २७ ॥
गिरिपज्जन्नवयारे, अण्णिअ आरत्तमप पंच ।
नामेण तत्थ वियआ, पुढवी हिमवाय होइ वरहेमं ॥ २८ ॥
नाणसिद्धा उज्जते, तस्स य मूलमिं मट्ठिआ पीआ ।
साहामि अलोवेणं, गायामुक्कं कुणइ हेमं ॥ २९ ॥
उज्जंतपढमसिद्धे, आउहिओ दाहिणेण अवयरिओ ।
तिथि धणूसयमित्ते, पूइकरजंविणं नाम ॥ ३० ॥
उज्जामिअं विणं दि-विण्णकण निउणेण तत्थ गंतव्वं ।
दंरुंतपाणि वारस, दिव्वुरसो जंशुफलसरिसो ॥ ३१ ॥
जउ घोअिअमिं जंमे, सहस्सताएण विअए तारं ।
हेमं करइ अवस्सं, हटंतं सुंदरं सहसा ॥ ३२ ॥
को हंमिभवण पुव्वेण, उत्तरे जाव ताव सा जूमी ।
दीसइ अ तत्थ पमिमा, सेवमया वासुदेवस्स ॥ ३३ ॥
तस्सुत्तरेण दीसइ, हत्येसु अदससुपव्वइ पमिमा ।
अवराह मुहर अंगुट्ठि, आइ सा दावप विवरं ॥ ३४ ॥
नवधणुहाइपविओ, दिम्भइ तुमाइ दाहिणुत्तरओ ।
हरियावलकमवणो, सहस्सवेहीरसो नृणं ॥ ३५ ॥
उज्जिते नासिओ, विक्खाया तत्थ अण्णि पाहाणं ।
ताणं उत्तरपासे, दाहिणं य अहोमुहो विवरो ॥ ३६ ॥
तस्स य दाहिणजाप, देसधणुजूमि ईहिंगुहयवणो ।
अण्णि रसो सयवेही, विअइ सुच्चं न संदेहो ॥ ३७ ॥
उसहरिसहाइकूरे, पाहाणा गणसंगमो अत्थि ।
गयवरसिमा किप्पा, मज्झिमफरिसेण ते वेही ॥ ३८ ॥
जिनजवणदाहिणेणं, नवई धणुहेहिं जूमिजवु अयरी ।
तिरिमणुअरत्तविक्का, पमिवाय वंवर हेमं ॥ ३९ ॥
वेगवई नामनई, मणसिद्धवक्खा य तत्थ पाहाणा ।
सव्यस्स पंचवेहं, सवति धमिआतथं सिग्वं ॥ ४० ॥
इयउज्जयंतकणं, अविअणं जो करंइ जिणमत्तो ।
कोहंमिकयपणामो, सो पावइ इत्थियं सुक्खि ॥ ४१ ॥ ती० ।
उज्जयग-उज्जतक-न० प्रामित्याऽपरनामके उद्गमदोषके ॥
आचा० १ श्रु० २ अ० ५ प० ।
उज्जयमइ-उज्जतमति-त्रि० ६ व० । प्रवृत्तचित्ते, “ संजममिउ
उज्जयमइस्स ” दश० ५ अ० ।
उज्जयमरण-उज्जतमरण-न० इङ्गिनीमरणदिके पण्णित्तमरणे,
आचा० १ श्रु० ७ अ० ७ व० । (वर्णनमिगिनीमरणशब्दे उक्तम्)
उज्ज-उज्जव-त्रि० उद् जव अच् । दीप्ति, विशदे, वाच० ।

निर्मन्ने, औ० । रा० । जी० । प्रज्ञस्ते, तं० । ज्ञास्वरे, रा० ।
स० । बुद्धे, रा० । विपक्खेरोनाप्यकलङ्किते, प्रश्न० १ द्वा० । भ० ।
स्था० । ज्ञा० । “ उज्जवचवंतकिस्सुक्कुमावपयालसीहिपव-
रकुरणसिहप ” औ० । “तेणं तत्थ उज्जवं विचवं विचवंपगाढं
वेयणं पच्चणुजवमाणा विहरंति” तामुज्जवतां तीव्रानुजावेनोत्क-
टामित्यादि । सूत्र २ श्रु० २ अ० । उज्जवतां दुःखरूपतया
जाज्वल्यमानां सुखदेशेनाप्यकलङ्कितामिति ज्ञावः । जी०
३ प्रति० । ज्ञावरे रसे, पुं० स्वर्णे, न० वाच० ।

उज्जवंत-उज्जवदत्त-त्रि० ज्ञासमाने, नं० ।

उज्जलाणवत्थ-उज्जवद्वनेपथ्य-न० निर्मन्नेवे, ज० ७ श० ८ व० ।

उज्जवद्वनेपथ्यइवपरिवच्छिन्न-उज्जवद्वनेपथ्यशीघ्र (हव्य)
परिङ्गित-त्रि० उज्जवद्वनेपथ्येन निर्मन्नेवेण (हव्यंति) शीघ्रं परि-
क्षितः परिगृहीतः परिवृतो यः स तथा । कृतसत्त्वरसुवेषे,
भ० ७ श० ८ व० ।

उज्जद्विज-उज्जवद्वित-त्रि० उद्गता ज्वाला यस्य स तथा
ऊर्ध्वगतज्वालायुक्तेऽनौ, जी० ३ प्रति० । उद् जवक्क. उद्दीप्ति,
औ० । उद्दीपने, ज्ञा० १ अ० ।

उज्जह-उज्जह-त्रि० उद्गतो जलः शुष्कप्रस्वेदो यस्य सः ।

उक्तशुष्कप्रस्वेदवति, “ मुंभा कंहुविण्णंगा उज्जहा असमा-
हिता ” सूत्र १ श्रु० ३ अ० ।

उज्जवण-उद्यापन-न० उद्. या. णिच्. पुक्. व्युद् । प्रतसमा-
सिक्तये, तस्य कसंचयता । तथा नमस्कारावश्यकसूत्रोपदेश-
माहादिज्ञानदर्शनविधिधत्तपःसंवन्धिपूद्यापने जघन्यतोऽप्ये-
कैकं तत्प्रतिषेधं विधिवत्कार्यं नमस्कारस्योपधानोद्ग्रहनादि
विधिपूर्वकमाहारोपणेनावश्यकदिसुत्राणामेवं गाथासंख्य-
चतुश्चत्वारिंशदधिकपञ्चशत्यादिमोदकनादिकेरादिदौकना-
दिना उपदेशमाहादीनां सौवर्णादिगर्भदर्शनमोदकब्रह्मना-
दिना दर्शनादिना बुध्नपञ्चम्यादिविधितपसामपितत्तदुप-
वासादिसंख्यनाणकचर्तुद्विकानादिकेरादिनानाविध-
वस्तुदौकनादिनोद्यापनानि कर्माणि ॥ ए० ध० २ अधि० ।

उज्जाण-उद्यान-न० वल्गाभरणादिसमवेकृतविग्रहाः सन्नि-
हितासनाद्याहारा मदनोत्सवादिषु क्रीडार्थं लोका उद्यन्ति
यत्र तच्चम्पकादितरुल्लङ्घनमृगमृगस्तमुद्यानम् । अनु० । ऊर्ध्वं या-
नमस्मित्युद्यानम् । आव० ४ अ० । ऊर्ध्वं विहस्यितानि प्र-
योजनाभावाद्यानानि यत्र तदुद्यानम् । नगरात्प्रत्यासन्नवार्तिनि
यानवाहनक्रीडागृहाद्याश्रयं, रा० । पुष्पफलोपेतवृक्षशो-
भिते बहुजनभागे उद्यानिकास्थाने, कल्प० । ज० । पुष्पादिम-
द्वृक्षसंकुले उत्सवादौ, बहुजनभागे कानने, प्रश्न० ५ द्वा०
रा० । जी० । द० । दशा० । ज० । अनु० । ज्ञा० । स्था० । ज० ।
“ उज्जाणाइ वा वणाइ वा वणसंडाइ वा वावीइ वा पुक्ख-
रणीइ वा ” उद्यानानि पत्रपुष्पफलज्जायोपशोभितानि बहुजन-
स्यविधिवेपस्योन्नतमानसस्य प्रोजनार्थं यानं येष्विति । स्था.
२ ग० । स० । सामान्यवृक्षवृन्दयुक्ते नगरासन्ने, ज्ञा० १ अ०
जनक्रीडास्थाने, दशा० ५ अ० । “ उज्जाणं जत्य होगो उज्जा-
णियाप वच्चाति जं वा इसिं णगरस्स उवकंठं त्रियंते उज्जाणं
नि० चू० ८ व० । प्रतिबोमगामिनि, त्रि० । नि० चू० १ व० । ऊर्ध्वं यान-
मस्मित्युद्यानम् । ऊर्ध्वं यानमुद्यानम् । मार्गस्योन्नते ज्ञागे,
उद्के, तत्थ मंदा विसीयंति, उज्जाणंसिखं पुव्वहा ” सूत्र०
१ श्रु० ३ अ० । आव० १ ।

उज्जाणजत्ता-उद्यानयात्रा-स्त्री० उद्यानगमने, ज्ञा० १ अ० ।
 उज्जाणसंश्रिय-उद्यानसंस्थित-त्रि० उद्यानाकृतौ, ता उज्जा-
 णसंसंश्रिताणं ताव क्वेत्ते " चन्द्र० २ पाहु० ।
 उज्जाणसिर-उद्यानशिरस्-न० उद्धंकमस्तके, " तत्थ मंदा
 विसीयंति उज्जाणसि जरग्गवा " सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।
 उज्जाणियद्वेण-औद्यानिकद्वयन-न० उद्यानगतजनानामुप-
 कारकगृहे, नगरप्रवेशगृहे च । म० १४ श० १ उ० ।
 उज्जाणिया-उद्यानिका-स्त्री० वस्त्राजरणादिसमलंकृतविप्र-
 हाणां सन्निहितासनाद्याहारमदनोत्सवादिषु कीडार्थमुद्याने
 गमने, अनु० "उज्जाणे उज्जाणियाए गया" आ० म० द्वि० ।
 उज्जावद्ध-ऊर्जावद्ध-न० प्रचूततरभाषणे ऽपि प्रवर्धमानव-
 ले, १ व्य० ।
 उज्जावण-उज्ज्वावन-न० उद् ज्वद् ल्युट् । 'अर्कविष्मात-
 स्याग्नेः सकृदिन्धनप्रक्षेपेण ज्वालने, दश० ५ अ० ।
 उज्जाक्षिय-उज्ज्वाद्य-अव्य० अर्थे विष्मातं सकृदिन्धनप्रक्षेपे
 ण ज्वालयित्वेत्यर्थे, दश० ५ अ० ।
 उज्जाक्षेत्ता-उज्ज्वाद्य-अव्य० उज्ज्वालनं कृत्वेत्यर्थे, " उज्जा-
 क्षेत्ता पज्जाक्षेत्ता कार्यं आयावेज्जा " आचा० १ श्रु० ७ अ० ३ उ० ।
 उज्जित-उज्जयन्त-पुं० गिरिनारनामके पर्वतविशेषे, पंचा०
 २० विव० । "उज्जितेष चेष पर्वदिया उ सुरट्टं" आच० ४ अ०
 यत्र " उज्जितसेवसिहरे पंचहिं वत्तीसोहिं अणगारस-
 प्पहिं सकिं अरिप्पेनेमिः सिद्धः " कल्प० । आ० म० प्र० ।
 (तदर्चनं उज्जयंत शब्दे उक्तम्)
 उज्जिज-उज्जृम्भ-पुं० उद्-जृभि-घञ् । विकाशे, स्फुटने, उ-
 द्गता जृम्भा यस्मात् प्रा० व० मुखविकाशननेदे, कर्तरि
 अच् । प्रकाशान्विते उज्जृम्भावति, वाच० ।
 उज्जु-ऊजु-त्रि० अर्जयति गुणान् अर्जं कु नि० ऊजादेशः ।
 "उद्वत्तादौ" ण । १ । ६ । अनेनादेर्देहोत् उत्त्वम् प्रा० । प्रगुणे,
 सूत्र० २ श्रु० । अवक्के, औ० । सूत्र० । स्या० । "तं मगं उ-
 ज्जुपाविस्ता ओहं तरति दुत्तरं" ऊजु प्रगुणं यथाऽवस्थितप-
 दार्थस्वरूपनिरूपणद्वारेणावक्रम सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । रा-
 गद्वेषवक्रत्ववर्जिते, स्या० ४ ग० । अविपरीतस्वभावे, स्या०
 २ ग० । कौटिल्यरहिते, आचा० १ श्रु० १ अ० । प्रज्ञा० । सरले,
 जं० २ वक्क० । औ० । अव्युत्पन्नवृक्षौ, पंचा० । संयमे, सूत्र० २ श्रु०
 १ अ० । मायारहिते संयमवति, दश० ५ अ० । अमायाविनि,
 मि० सू० १ उ० । " धम्मविज्जति उज्जु आवहे " ऊजोर्ज्ञा-
 नदर्शनचारित्राख्यस्य मोक्षमार्गस्यानुष्ठानादकुटिलः यथा-
 वस्थितपदार्थस्वरूपपरिच्छेदाद्वा ऊजुः सर्वोपाधिशुद्धोऽवक
 इति आचा० १ श्रु० २ अ० । " उवेहमाणो सहस्सेसु उ-
 द्जुमारानिसंकी " शब्दरूपादिषु यौ रागद्वेषौ तावुपेक्षमा-
 णः अकुर्वन् ऊजुर्भवति यतिर्भवति यतिरेव परमार्थत ऊजुः
 परस्त्वन्यथाज्ञातस्यादिपदार्थान्यथाग्रहणाद्वक्रः । आचा० १
 श्रु० २ अ० "पियधम्मो ददधम्मो संविग्गो जिहंदिओ उज्जु"
 आ० म० द्वि० । मार्गनेदे, ऊजुरादावन्तेऽपि ऊजुः प्रतिप्राति
 तत्त्वतोऽपि ऊजुरेवेति तत्कल्पे पुरुषनेदे यः पूर्वापरकाद्यापे-
 क्षया अन्तस्तत्त्ववदिस्तत्त्वापेक्षया वेति । स्या० ३ ग० यसु
 देवपुत्रभेदे, पुं० वाच० ।
 उद्योत-पुं० उद्योतयतीत्युद्योतः पचादित्वाद्च् । आर्पत्वादुज्जति

प्रकाशे, " भज्जापइ सीउएहं तसुउज्जुज्जायातवेचेव ।
 उक्त० १ अ० ।
 उज्जुआयया-ऊज्जायता-स्त्री० ऊज्जी सरखा सा चासावायता
 च दीर्घा ऊज्जायता । श्रेणि (प्रदेहापत्ति) नेदे, स्या० ७
 ग० । यया जीवादय ऊर्ध्वलोकादिरधोलोकादौ ; ऊजुतया
 यान्तीति । ज० २५ श० ३ उ० ।
 उज्जुकम-ऊजुकृत-त्रि० ऊजु मायाविरहितं कृतमनुष्ठितमस्य-
 निर्मायितपोधर्मयुक्ते, " अकिंचणा उज्जुकमा निरामिसा
 परिग्गहारंजनियतदोसा " उक्त० १४ अ० ।
 ऊजुकृत-त्रि० ऊजुकुटिलसंयमदुष्प्राणिहितमनोवाक्कायनिरोधः
 सर्वसत्त्वसंरक्षणप्रवृत्तत्वाद्यैकरूपः सर्वश्राकुटिलगतिरिति ।
 यावत् । यदि वा मोक्षस्थानगमनर्जुश्रेणिप्रतिपत्तिः सर्वस-
 त्त्वारसंयमात्कारणे कार्योपचारं कृत्वा संयम एव सप्तद-
 शप्रकार ऊजुस्तकरोतीति ऊजुकृत ऊजुकारिणि, अशेषसं-
 यमानुष्ठायिनि संपूर्णानगारे, "जहा अणगारे उज्जुकट्टे णिपाय-
 पमिवधे " आचा० १ श्रु० १ अ० उ० ।
 उज्जुग (य) ऊजुक-न० दृष्टिवादस्य अप्राशीतिसूत्रेषु प्र-
 थमसूत्रे, सम० ।
 ऊजुग-त्रि० ऊजु यथा तथा गच्छति गम् म० । सरलव्य-
 वहारिणि, वाणे, पुं० वाच० । मायारहिते, पि० । सरले, उपा० १
 अ० । सूत्र० । ज्ञा० । आचा० । अवक्के, तं० । "उज्जुयज्जयस्स
 धम्मो सुखस्स चिट्ठइ " आचा० १ श्रु० १ अ० "से इ समणे
 सुयधारप उज्जुप संजए" प्रश्न० ५ द्वा० । संस्फुटे, तिविहे ते
 गच्छस्मि उज्जुयवाउल्लणसाहणा चेष० ' ऊजुसंस्फुटमेव
 व्यावृत्तसाधना व्यावृत्तक्रिया कथनं कर्तव्यम् १ व्य० प्र० १
 उ० । जी० " उज्जुयसमसंहियजज्जतणुकासिणनिरुआप अ-
 वंडहरोमराई " ऊजुका न वक्का समानान काप्पुइत्तुरा सं-
 हिता संतता नत्वपान्तरावे व्यवच्छिन्ना सुजाता सुजन्मा न तु
 कात्तादिवैगुण्यतो दुर्जन्मा अत एव जान्या प्रधाना तन्वी न
 तु स्यूरा कृष्णा न तु मर्कटवर्णा कृष्णमपि किंचित् निर्दी-
 प्तिकं भवति तत आह स्निग्धा आदेया दर्शनपथमुपगता
 सती उपादेया सुजगा इति ज्ञावः । एतदेव विशेषणद्वारेण
 समर्थयते । वट्टहा सखवाणिमा अत आदेया तथा लुकुमारा अ-
 कठिना । तत्राकठिनमपि किंचित् कर्कशस्पर्शं भवति तत आह
 मृच्छी अत एव रमणीया रम्या रोमराजिस्तनूरुहपङ्क्तिर्येषां ते
 ऊजुकसमसंहितजात्यतनुरुष्णा सुगन्धादेयवट्टहसुकुमारमृदु-
 रमणीयरोमराजयः ॥ जी० ३ प्रति ।
 उज्जुग- (य) जूय-ऊजुकज्जुत-त्रि० सरलीभूते, सो हि.
 उज्जुयज्जयस्स धम्मो सुखस्स चिट्ठइ,, ॥ उक्त. विवरूपे द-
 यनसुद्धमनेदे, ॥ कल्प ॥
 उज्जुग [य] या-ऊजुकता-स्त्री० ऊजुकजावे, कर्मणि-वा-
 तत्त्व. । अमायिनो जावे कर्मणि च । स्या० ३ ग० ।
 उज्जुगा [या] ऊज्जी-स्त्री. ऊजु स्त्रियां वा ङीप् । आर्जव-
 वत्यां स्त्रियाम्, वाच० ॥ माया भागिणी धूया मेहावी उज्जुयाय
 आणती य, ऊजुकामकुटिलामाज्ञाताम् । व्य. द्वि० ७ उ० ।
 अणसु गोचररूपिषु प्रथमगोचरचूमाँ, उज्जुगआदिओःचेव-
 बहिरंतो उज्जुगं जातितो राउ स णिदइ, ॥ पं० व० । ऊज्जी
 स्ववत्ततेऊजुमागेण समश्रेणिव्यवस्थितगृहपङ्क्तौ भिक्षाग्रहणेन
 पङ्क्तिसमापने ततो द्वितीयपङ्क्तौ पर्याप्तिरपि ज्ञात्राग्रहणेन ऊ-

जगत्त्रयैव निवर्तते च भवन्ति । ध० २ अधि० ॥ यस्यामेकां दिशमग्निगृहचोपश्रयान्निर्गतः प्राञ्जलिनेव यथासमश्रणिष्य-
वस्थितः गृहपक्षां निक्कां परिभ्रमन् तावद्यति यावत्पक्षां च
रमगृहं ततो भिक्षामगृहप्रेष्य प्रपर्यान्नेषपि प्राञ्जलियैवगत्या
प्रतिनिवर्तते सा ऋज्वी । ग० १ अधि० ।

उज्जुजहृ-ऋजुजहृ-पुं० ऋजवोऽश्वस्ते च ते जमाश्च विशिष्टो-
हाधिक्येनोक्तमात्रग्राहिण ऋजुजमाः । पंचा० १६ अ० । शिक्वा-
ग्रहणतत्परतया ऋजुपुटप्रतिपाद्यतया मूर्ध्वपुत्रयमतीर्थहृत्सा
ध्रुव " पुरिमा उज्जुजमाओ वक्त्रं जज्ञा य पच्छिमा " उक्त० २६
अ० । (पुर्यां स्वरूपं नट्टप्रान्तेन कप्प शब्दे दर्शयिष्यते)

उज्जुत्त-उज्जुत्त-त्रि० उद युज् क । उज्जमवति, संस्था० । उ-
द्यते, आव० ३ अ० । सावधाने, " तम्हा चंदगविज्जं सका-
रणं उज्जुयण पुरिसेण " आनु० । उज्जमपरे, विंश० । अग्रमा-
दिनि, न० । ग० । सूत्रार्थतदुज्जमग्रहणे अपरितान्ते, पं० ३० । उ-
पयुक्ते, व्य० प्र० १ उ० ।

उज्जुदांसि (ण) ऋजुदांशिन्-पुं० ऋजुमोक्षं प्रति ऋजुत्वात्
संयमस्तं पश्यन्त्युपादेयतेति ऋजुदांशिनः । संयमप्रतिशुके-
" गिगंगया उज्जुदांसिणो " दृश० ३ अ० ।

उज्जुधम्मकरणहमाण-ऋजुधर्मकरणहसन-न० ऋजुनामव्युत्पन्न-
बुद्धीनां धर्मकरणे स्वयुच्यनुसारेण कुशलानुगानासेवने हस-
नमुपहासः ऋजुधर्मकरणहसनम् । अव्युत्पन्नमतीनां धर्मानु-
ष्ठाने प्रवृत्तानाम् धूर्तचिरम्यिनः सन्त्येत इत्यादिरूपे उपहासः ।
पतञ्जलोकाविरुद्धत्वात्त्याज्यम् । पटवो ह्यव्युत्पन्ना एव लोकास्ते
च तर्कमाचारहसने मति विरुद्धा एव जयन्ति । पंचा० २ विय० ।

उज्जुपणा-ऋजुपणा-पुं०—ऋजवश्च प्राज्ञाश्च ऋजुपणाः
शिक्षाग्रहणतत्परेषु, प्रकृष्टयुक्तिषु च । मध्यमतीर्थहृत्साधुषु,
" गज्जिमा उज्जुपणाओ, तेण धम्मो जुहा कए " उक्त० २६ अ०
(नट्टप्रेक्षादर्शने तेषां स्वरूपविवेकः कप्प शब्दे) अशुटिलमती,
ति० । " उज्जुपणे मणुवियगे, अवयिसिसेण चयसा, दृश० ५ अ० ।

उज्जुजाव-ऋजुजाव-पुं० सरलत्वे, " ते उज्जुजावं पकिचज्ज-
संजण, णिव्वाणमग्गं विरेप उवेह " ॥ उक्त० २१ अ० ॥

उज्जुजावासंघण-ऋजुजावासेघन-न० ६ त० । कौटिल्यत्या-
गरूपस्य ऋजुजावस्यानुष्ठानं, तथ ऋजुजावासेघनमिति ।
ऋजुभाषस्य कौटिल्यत्यागरूपस्यासेघनमनुष्ठानं देशकनैव
कार्यमेवं हि तस्मिन् । अविप्रतारणकारिणि, संजाविते, । स हि
शिष्यस्तदुपदेशात् कुतोऽपि दूरवार्तः स्यादिति । ध० १ अधि० ।

उज्जु (रिउ) मङ्-ऋजुमति- स्त्री० " रिजुसामग्ने तम्मत-
गाहिणी रिजुमङ् मणोनाणं । पायं विसंसेविमुहं ग्रममितं
चित्तिर्यं मुणइ " पा० । आ० चू० । मननं मतिः संवेदन
मित्यर्थः ऋज्वी सामान्यग्राहिणी मतिऋजुमतिः । ज० ।
आ० म० प्र० । सामान्यग्राहिण्यां मती, न० । सा च घटोप्तेन
चिन्तित इत्यध्यसायनिवन्धना मनोऽव्यपरिच्छित्तिरिति । ज० ।
कर्म० । अर्कतृतीयोक्त्याहुलन्यूनमनुप्यक्षेत्रवर्तिसंक्षिपञ्चे-
न्द्रियमनोऽव्यप्रत्यक्षीकरणहेतुमनः पर्यायज्ञानजैदः, ग० १
अधि० । सामान्यघटादिवस्तुमात्रचिन्तनप्रवृत्तं मनः परिणाम-
ग्राहि किञ्चिदविशुक्तरमर्कतृतीयाहुलन्यूनमनुप्यक्षेत्रविवयं
ज्ञानमृजुमतिः तद्विधेदः । प्रव० ॥

ऋजुमति-त्रि० ऋज्वी मतिर्यस्यासावृजुमतिः ऋजुमतिर्वाधि-
प्राप्ते ज० । उज्जुमती नाम मणोगतं जावं पशुच सामत्यतेम-

गाहिणी मती जस्स सो उज्जुमती जप्ताति । आ० चू० १ अ० ।
ऋजुमतयस्तु सर्वतः सार्वद्व्यहृद्वाधिकं मनुप्यक्षेत्रे स्थितानां
संक्षिपञ्चेन्द्रियाणां मनोगतं जानन्ति । कल्प० । प्रव० ।
(अस्य ज्ञेयविषयमनं मणपञ्चव शब्दे) नार्गप्रवृत्तयुक्तौ च ।
" तवोगुणपढाणस्स उज्जुमइयंति संजमारस्स " दृश० ४ अ० ।

उज्जुमजयपीवरपुटसंहयंगुलि-ऋजुपृदुकपीवरपुटसंहताहुलि-
त्रि. ऋजवोऽयक्ता मृदवोऽकठिनाः पीवराः अक्षुभाः पुष्टा मां-
सदाः संहताः सुखिष्ठाः अद्भुतयो यस्य स तथा । स्वलक्षण-
युक्ताहुलिकं, जी० ३ प्रति० ।

उज्जुया-ऋजुता-स्त्री० निवृत्तिपरेऽपि मायापरित्यागे, द्वा० ।
उज्जुयार-ऋजुचार-त्रि० अकौटिल्येन प्रवर्तमाने यथोपदेशं
यः प्रवर्तते न तु पुनर्वक्तव्यताऽऽचार्यादिवचनं विद्वोमयाति प्र-
तिकृत्यति " जघणिण चेव सुउज्जुयारे " सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।
उज्जुवाग्निया-ऋजुपाक्षिका-स्त्री० स्वनामव्याते नदीविशेषे,
सा जृम्भिकग्रामनगरस्य बहिर्वहति यस्यास्तीरे जगवतो
वीरस्य केवलज्ञानमुत्पन्नम् । कल्प० ॥

उज्जुवहार-ऋजुव्यवहार-पुं० ऋजु प्रगुणं व्यवहरणमृजु
व्यवहारः । एकविंशतिजावश्रावकगुणानां चतुर्थे गुणे, ॥ अधुना
ऋजुव्यवहारीति चतुर्थजावश्रावकप्रकरणं यथा ।

उज्जुवहारो चउहा, जहृत्यनणणं अवंचगाकिरिआ ।

हुंतावायपगासण, मिक्तीजावो असव्जावो ॥

ऋजु प्रगुणं व्यवहरणं ऋजुव्यवहारः । सचतुर्था यथार्थज-
णनमविसंवादिबचनम् १ अवञ्जका पराव्यसनहेतुक्रियामनो-
वाक्कायव्यापाररूपा २ (हुंतावायपगासणसि) हुंतसि प्राहु
तदौल्या जाविनोऽशुक्लव्यवहाररुतो येऽपायास्तेषां प्रकाशनं
प्रकटनं करोति जट्ट । मा कृयाः पापानि चौर्यादीनि इह परत्र चा-
नर्थकारिणीत्याश्रितं शिक्षयति ३ मैत्रीजावः सज्जावो निष्कप-
टनायाः ४ । ध० २ अधि० । इत्युक्त ऋजुव्यवहारे यथार्थज्ञा-
नस्वरूपः प्रथमो जेदः । संप्रति चित्तीयं जेदमाह । (अवञ्चि
गाकिरियसि) अवञ्चिका पराव्यसनहेतुः क्रिया मनोवाक्काय-
व्यापाररूपा तत्र द्वितीयमृजुव्यवहारप्रकरणम् उक्तं च तत्पदिरुच
गविहिणा, उत्रापत्राई हिकण मज्जहिंयं । दितो हितो वि परं,
नववप मुच्छम्मत्थी ॥ १ ॥ " वंचणकिरियाइ इहं पि केव
लं पायमेव पिच्छंतो । ततो हरिन्दी इय, नियसप सव्वहासु
मई २ " इति कः पुनरयं हरिन्दी तत्कथोच्यते ।

उद्येणिपुरवरीण, वहिया वणवीहिया इ ववहरइ ।
हरिन्दि वणी दारिह-रुहदंदोलि दुमविहगो ॥ १ ॥

आसन्नसंनिवेसा उ, अन्नया आगया वणे तस्स ।

आहीरी ववहरिउं, पगा घयमाइ धिचूण ॥ २ ॥

विक्रिणिउं किणिउं वा, भोणतिह्वाइसापयं पेइ ।

सिद्धिसिद्धिं रुधग, दुग्गास्स कप्पासमपेसु ॥ ३ ॥

सो य समग्घो समप, तस्मि य तो तंविउं दुवे चारे ।

इगरुवगस्स अप्पइ, सा मुखा बंधप गीठि ॥ ४ ॥

तं तह दट्ठुं सिट्ठी, विचिंतप परपवंचणानिउणो ।

अज्ज मप अज्जिणिओ, अकिळेसं रुयगो एगो ॥ ५ ॥

इय चित्तिउं विसज्जइ, इमो अणुयुत्तमुज्जयं सव्वो ।

इत्तो नवणिनिमित्तं, पत्तो सगेहिणी तत्थ ॥ ६ ॥

सा चवणिं उवणेउं, जणििया घयखंरसामिय मईणि ।

एयाइ गिएह सिग्घं, करेसु तं घेउरे पउरे ॥ ७ ॥

सा तां गहिय सगिहे, गंतुं तुहा करइ घयपुन्ने ।
 सिछी गहियहट्टा न्हारं पत्तो नई इत्तो । ७ ।
 कत्तो य आगओ त-गिहस्मि जामाओ वयस्सज्जुओ ।
 अइओ सगुत्तिं चत्ते, ते घयपुन्ने गओ तुरियं । ८ ।
 अहन्हाउ गिहे पत्तो, सिद्धी साहावियं चिय कुजत्तं ।
 परिविष्टिं दंष्टुं सुष्ठु, रुद्धओ जणइ इय भज्जे ॥ १० ॥
 किं अलसे घयपुत्ता, न कया सा जणइ ते कया किंतु ।
 अणुताव तावियमणो, इय अणं निंदए सिद्धी ॥ ११ ॥
 हा वंचिया मुहाए, धण तव बुद्धेण सा मए सुद्धा ।
 अन्नोहिं तयं चत्तं, पावं मह चैव संजायं ॥ १३ ॥
 हट्टी इच्चिकात्तं, परवंचणपवणमाणसेण मए ।
 छसदुहदुहनरयदाम-गिहं घणं कह कओ अण्णा ॥ १४ ॥
 इय ऊरंतो जाजइ, किं पि चूभागमगओ ताव ।
 मगम्मि मुणी एगं, गच्छंतं द्दुम्मिय जणइ ॥ १५ ॥
 जयवं ! पक्खिखसु खणं, भणइ इमो गच्छिमो सकज्जेण ।
 सिद्धी वि आह किं को वि, नाह परिजमइ परकज्जे ॥ १६ ॥
 अइसयनाणी साहु, जणेश तं चिय जमेसि परकज्जे ।
 सामं मे इच पुट्ठो, बुद्धो तेणैव वयणेण ॥ १७ ॥
 हरिनंदी आणदिय-हियओ वंदिय मुणिं भणइ कथ ।
 चिट्ठह तुज्जे भयवं, ! भणइ मुणी इत्य उज्जाणे ॥ १८ ॥
 तो मुणिकहियं धम्मं, सोढं विज्जवइपहु तुह समीवे ।
 गिएहस्समहं दिक्खे, नवरं पुच्छियससयणमां ॥ १९ ॥
 पणमित्तु मुणिं गेहे, पत्तो मेवित्तु जं पए सयणे ।
 इह तारिसो न ब्राह्मो, ता दिसि जत्ताइ गच्छामि ॥ २० ॥
 इत्य दुवे सत्याहा, एगो नियरयणपणगमपेइ ।
 तह नेइ इच्छिय पुरं, पुव्व वि ढत्तं न मग्गेइ ॥ २१ ॥
 वीओ न देइ किं चि वि, इच्छिय नयरं च नहु पराणेइ ।
 पुव्वज्जियं पि गिएहइ, वयमित्तो भएइ केण समं ॥ २२ ॥
 ते विति पढमएणं, सिद्धी वज्जरइनियह आगंतु ।
 तो ते पमोयकविया, चविया सह तेण मगम्मि ॥ २३ ॥
 हयवसहाइं अदट्ठं, जणंति ते कथ सत्यवाहो सो ।
 नियहनिसन्नमसोग-हिट्ठओ संसए सिद्धी ॥ २४ ॥
 तो तिविम्हइयमणा, सयणा नमिं मुणिं समासीणा ।
 पणमिय पुच्छइ सिछी, को इत्य पसत्य सत्याहो ॥ २५ ॥
 साहु साहइ इह स-व्वजावमेया दुहा उ सत्याहो ।
 तत्थ य पढमो नियओ, सगुज्जुओ सयणुवगुत्ति ॥ २६ ॥
 सो इहियस्स वि जीवस्स, देइ न य कहवि किं पि सुकयधणं ।
 परजवपहे पयट्ठस्स, तस्स न परं पि सह चवइ ॥ २७ ॥
 कलहाइपहिं एत्तो, हुंपइ पुव्वज्जियं पि सुकयववं ।
 वीओ पुण सत्याहो, सुगुरुगुणरयणगणकवियो ॥ २८ ॥
 जिणसासणसुक्कागर, संभूए निम्मत्ते य सत्थाए ।
 सो संमं देइ निप, पंचमहव्वयमहारयणे ॥ २९ ॥
 जं तेहि पंचरयणेहिं, अज्जियं सुहकरं सुकयदव्वं ।
 नय तं कयावि गिएहइ, कमेण पावइ सियनयरं ॥ ३० ॥
 इय सोढं संविग्गो, हरिनंदी गिएहए समणधम्मं ।
 सयणा वि ससत्तीए, धम्मं गहिचं गया सगिहे ॥ ३१ ॥
 हरिनंदी परवंचण-किरिया सकिरियाइं सो सणिकरवि ।
 कयसकिरिओ अकिरिय-गणम्मि कमेण संपत्तो ॥ ३२ ॥
 इयवेत्य हरिनिव्वज्जना-पापसंतमसदृश्यामिनीम ।
 तां विमुच्य परवच्चिकां क्रियां, सक्रियाः स्त यदिव क्रियेच्छवः
 इति हरिनिदिकथा ॥

इत्युक्तञ्च उज्जुववहारेऽव्यञ्जिकाक्रियेति द्वितीयो जेदः ।
 संप्रति भाव्यपायप्रकाशनस्वरूपं तृतीयं जेदमाह ।
 (हुंतावायपगासणहुंतत्ति) प्राकृतशैल्या भाविनोऽशुक्ल-
 व्यवहारकृतो येऽपायास्तेषां प्रकाशनं प्रकटनं करोति जइ !
 मा कयाः पापानि चौर्यादीनि इह परच चानर्थकारीणीत्या-
 थितं शिक्कयति । जइथेष्टीय निजपुत्रं धनं न पुनरन्यायप्रवृत्त-
 मच्युपेकृत इति भावः ।

जइथेष्टिकथा चैवम् ॥

हरिदेहं पि व जइह, पुरमत्थि सुवन्नसंगयं सुगयं ।
 तत्थ सुपसत्यनयकुंज-कंसरी कंसरी राया ॥ १ ॥
 सिद्धी जहो जहो, दंतोव दाणपसरडुल्लिओ ।
 तस्स य वंचणपवणो, धणबुक्कमणो धणो तणओ ॥ २ ॥
 मुणिवित्तं च सकरणं, सअज्जुणं पंरुवाण सिन्नं च ।
 ते कील्लिं कया वि हु, दुवे वि उज्जाणमणुपत्ता ॥ ३ ॥
 उच्छृढसमा जारं, निवूढदयंपरुदगुरुवंसं ।
 सेओपि वसुपइहं, सुपइहमुणिं नियति तहिं ॥ ४ ॥
 ते तं समणुत्तम्म-मुत्तमंगसुनिविट्ठकरयत्ता नमिओ ।
 निसियंति उवियगणं, तो धम्मं कहइ इय सुमुणी ॥ ५ ॥
 कमलसरं पिव मरुमं-रुद्धम्मि तमसम्मि रयणदीवं च ।
 नरमधमिह डलहं बहिय, कुणइ सत्तीइ जिणधम्मं ॥ ६ ॥
 इय सुणिं पियपुत्ता, पहिट्ठचित्ता गहिंतु गिहधम्मं ।
 मुणिचरणे जयसरणे, नमिओ पत्तानिप सरणे ॥ ७ ॥
 जाविवहुभइ सहोह, सुंदरो भइमाणसो जहो ।
 ववहारसुक्किनिरओ, गिहधम्मं पावइइ विसुक्कं ॥ ८ ॥
 हट्ठम्मि विओ निच्चं, धणो पुणो बुक्कओ धणे धणियं ।
 कूरुक्कयतुल्लमणो, कूरुईहिच ववहरइणिच्चं ॥ ९ ॥
 अणविक्खित्तं अपाए, तेणाणीयं पि वेइ पच्छं ।
 तं नाउ सो उ पिउणा, सिउणा वयणेण इय जणियो ॥ १० ॥
 वच्छ अवत्थ पच्छा-अपत्थजत्तं व दोसपनिहत्यं ।
 अन्नाएण दाविसस्स, ए अज्जणं सज्जणा विति ॥ ११ ॥
 अन्नाएण वि ढत्तं, दव्वमसुक्कं असुक्कदव्वेण ।
 आहारो वि असुक्को, तेण अशुक्कं सरीरं पि ॥ १२ ॥
 देहेण असुक्केण, जं जं किज्जइ कयावि सुहकिच्चं ।
 तं तं न होइ सफवं, वीयं पिव चकसरानिहत्तं ॥ १३ ॥
 किंचि जाविअवाय अन्ना-नयपहपहिया एनराण चित्तेसु ।
 निजियकज्जवपसरो, अजसज्जो फुरइ जवणम्मि ॥ १४ ॥
 इह य पि वि हुंति कारा, पवासवहवंधइत्येयाइं ।
 परलोए पुण दारुण, नरगाईसु डक्खारिं गेली ॥ १५ ॥
 संपासंपायववं, जवजवण नरिंदमाइसाहीणं ।
 विहविज्जवं नाउ अनाय, उज्जुओ कोह विज्जइहं ॥ १६ ॥
 वच्छ वियाणसु अन्नाय, अज्जियं पि विहवज्जरं ।
 पज्जंते अइविरसं, सुज्जिय जवयूढजावं च ॥ १७ ॥
 अइलोहनेहपूरिय, अन्नायपईवजाविणा इमिणा ।
 नियवयजरज्जण खं-जणेण कोमइलए अणं ॥ १८ ॥
 इय जं पिओ वि पिउणा, सो गुरुणा बोहकम्मणा मलिणो ।
 न हु किं पि तं पवज्जइ, चिट्ठइ पुव्वं व अनयपरो ॥ १९ ॥
 अह चोरे णिक्केणं, वरकुंडवज्जवसंजुयं हारं ।
 उवणीयं जात्ति धणो, धणेण थोवेण गिएहइ ॥ २० ॥
 चोरकराओ कइया, वि जाव रयणावहिं स गिएहइ ।
 निवसिरिहरिओ विमवो, तो पत्तो तस्स हट्ठम्मि ॥ २१ ॥
 तेण य भविओ वरसि य, संचए दंसए धणो जाव ।

ताव घणउदियाप, परियारयणावलीज्जत्ति । २३ ।
तं गहिउं उवववक्खिय, विमज्जो पुच्छेइ सिठि किं पयं ।
जा किं पि न सो जंपइ, खुहो ता जंपप विमज्जो । २३ ।
अन्नं पि इमीइ समं, नहुवरहारकुंरुवाइयं ।
तुइ पासे तं पि अहं, मन्ने ता बहु महण्यसु । २४ ।
अन्नइ निवेण नाणे, धणेण देहेण वा न दुट्ठिहिंसि ।
अह हण हाणित्ति जणिओ, संपत्तो तन्नचरो तत्य । २५ ।
वक्को तेण धणो विम-वपुच्छिओ सो भणइ जहा अज्ज ।
वक्को इक्को चोरो, से हिज्जंतेण तेण इमो । २६ ।
कहिओ मो सघाणं, नरवरआहरणमाइसव्वाणं ।
तो रयणावविसाहिओ, स तेण नीओ निवसमीवे । २७ ।
तो भिज्जिन्नासुरेण, निवेण से हाविओ धणो अहियं ।
रयणावविकुंरुवहा-रमाइसव्वं समप्पेइ । २८ ।
इय सोऊण अखुहो, भदो गंतुण निवइपासमि ।
दाउं पत्तयविहवं, कह कहमवि मोयप पुत्तं । २९ ।
तो नाउ बहुअवायं, चइऊण पुहावि छुज्जणं वधणं ।
दिक्खं गिण्हिय जाओ, जहो जहाण आभागी । ३० ।
मुक्कवहारसुद्धी, सुमहंतसमुल्लसंतधणगच्छी ।
परिचत्तविमलजावो, नरप पत्तो धणो पावो । ३१ ।
इत्येवमाकर्ण्य सकर्णशोका, जइस्य जइकरणं चरित्रम् ।
तद्भाव्यपायापसरेण मुक्तां, अयन्तु नित्यं व्यवहारशुक्तिम् । ३२ ।
इति भद्रश्रेष्ठिकथा ।

इत्युक्तऋजुव्यवहारं जाव्यपायप्रकाशनमिति तृतीयो जेदः ।
संप्रति सद्भावतो मैत्रीभाव इति चतुर्थं जेदमाह ॥
(मित्तीजावो य सज्जवत्ति) मित्रस्य भावः कर्म वा मैत्री
तस्या भावो भवनं सत्ता सद्भावान्निष्कपटतया सुमित्रवन्नि-
ष्कपटमैत्री करोतीत्यर्थः । मत्रीकपटभावयोः प्रजायातपयोरिव
विरोधात् । उक्तं च “शाठ्येन मैत्रीं कलुषेण धर्मे, परोपतापेन
समृद्धिजावम् । सुखेन विद्यां पुरुषेण नारीं वाञ्छन्ति ये
व्यक्तमपहिततास्ते । इति चतुर्थं ऋजुव्यवहारजेदः ।

सुमित्रकथा चैव ।

सुपुरिस पुरइवसुकरे, वरवत्थे सिरिपुरमि नयरमि ।
सिद्धी आसिनदीणो, समुहदत्तो समुहव्व ॥ १ ॥
सग्भावसारमिच्छी, महंतदिप्पंतकतिकयसोहो ।
पुत्तो तस्स सुमित्तो, मिच्छव परं असत्तासो ॥ २ ॥
निरुम्मो चत्त पुणो, बोहमओ मगगुव्व पीइहरो ।
परमम्मवेहणपरो, मित्तो तस्स त्वि वसुमित्तो ॥ ३ ॥
गुणविय कहसि पिण्णो, ववहरणत्थं सुमित्तं वसुमित्तो ।
संगहिय पउरपणिया, वणिया देसंतरे चलिया ॥ ४ ॥
मित्तपओसी दो सु-करिसपरो कोसिउव्व वसुमित्तो ।
उरुम्मणो मित्तधणे, कुणइ विवायं इय पइमि ॥ ५ ॥
जीवाण जओ धम्माओ, किं व पावाउ कहसु मह मित्तं ।
जणइ सुमित्तो धम्मओ, नाणुजओ न उण पावाउ ॥ ६ ॥
(यतः) दविणमत्तं कुञ्जमत्तं, आणस्सरियं अजंपुरं विरियं ।
सुरसंपयं सिवपयं, धम्मा उच्चियजियाण धुवं ॥ ७ ॥
जइ पुण पावेण वुक्कि, सिक्खिसंस्सिक्खिमाइयो हुज्जा ।
तो हुज्ज न को वि इहं, जओ दरिहो असिक्को य ॥ ८ ॥
रक्खियमिगे वि मयत्तं-उणो ससी इयमिगो वि मिगनाहो ।
सीहो तउ पावा ज-इति इय भणइ वसुमित्तो ॥ ९ ॥
इय वियवत्ता दुत्ति वि, सव्वस्स पणमि निम्मयपइत्ता ।
अन्नायधम्मनामे, कमेण कमिवि गया गामे ॥ १० ॥
तत्थ य वसुमित्तं, मच्चरभरपूरिण नियपक्खं ।

पुत्ता गामीणजणा, पावा उ जउ त्ति जंपत्ति ॥ ११ ॥
जे परवंचणपउणा, विगहियकरुणा सया असन्नवधणा ।
तप्पच्चक्खं पिच्छइ, अतुच्छवच्चोइसंपत्ता ॥ १२ ॥
अन्यैरप्युक्तम् । नातीव सरत्तैर्भाव्यं, गत्वा पइय वनस्थत्ताम् ।
सरत्तास्तत्र विद्यन्ते कुञ्जास्तित्थन्ति पादपाः ॥ १३ ॥
गुणानामेव दौरात्त्याद धुरि धूर्यो निकल्पते ।
असंजातकिणस्कन्धः सुखं जीवति गौर्गन्धिः ॥ १४ ॥
उत्तरदाणअसत्तो, तस्स सुमित्तो मुक्कवसत्यस्स ।
वसुमित्तं सत्त्या, उघामिओ गहियसव्वस्सं ॥ १५ ॥
सो पयागी अरवी-इनिवडिओ आहिदुक्खतत्तो वि ।
पगईमिच्छभावेण, परिगउ चित्तप एवं ॥ १६ ॥
सुज्जंतो रेजियपुव्व, जम्म कम्मकम्मवक्खपइमेयं ।
काऊणं संतोसं, वसुमित्ते वज्जिसुपओसं ॥ १७ ॥
इय चित्तिं सुमित्तो, निसाइसावयगणण वीहंतो ।
इक्कस्स निबुद्धो गरु-यविमवविमवस्स कुहरमि ॥ १८ ॥
इत्तो निसुणइ दीवं-तरो उवत्ताण रुक्खासिहरमि ।
सो पक्खीणुल्लवियं, महल्लविहगेण पुट्ठाणं ॥ १९ ॥
जो विहगा कहइ मह, कत्तो को इत्थ आगओ इण्हि ।
दीवंतरमिक्खेणं, किंकिरदं व निसुयं वा ॥ २० ॥
तेहिं वि जं जइ दिहं, सुयं व दीवंतरेसु वा सव्वं ।
तह चैव तस्स कहियं, पणो पुण भणइ तत्य इमं ॥ २१ ॥
ताय अह पज्जपत्तो, सिंहलदीवा उ तत्थ नरवइणो ।
अत्थि जियमयणघरिणी, धूया धूयामयणेहा ॥ २२ ॥
तीसे य अत्थि वियणइ-पीभियाप तइज्जओ मासो ।
विज्जहिं विपडिसिद्धा, तो पिण्ण दाविओ परुहो ॥ २३ ॥
जो मह धूर्य पउणेइ, तस्स विय रेमि रज्ज अरुमहं ।
सीइसमं विय नय को वि, परुहंपडिवइ पुण तथा ॥ २४ ॥
अज्ज दिणं उट्ठीपड-हयस्स तातीनयणरोगस्स ।
किं नत्थि ओसहमिह, किंवा अत्थत्ति मह कहसु ॥ २५ ॥
अह भणइ बुद्धपक्खी, जाणंतोहिं वि जइ तहा पयं ।
दिवसमि वि न कहिज्जइ, किं पुण रयणीइ हेपुत्तो ॥ २६ ॥
तेणुत्तं महगरुयं, कुट्ठं न य कोइ सुणइ इह ताय ।
ता कहसु आह सो वि हु, सुयपुव्वं वत्थमह पयं ॥ २७ ॥
अरुणां पवममेहिं, इह निसि वसिपहिं जणसाहूहिं ।
संलक्खणुत्ति कहिओ, पस तरु नयणरोगहरो ॥ २८ ॥
जइ कोइ पइ तरुणो, पत्तरसेतीइ अत्थि सुखिविज्जा ।
तो सा पउणुज्जइ बहु, इयं सा उचित्तइ सुमित्तो ॥ २९ ॥
उज्जीवहियामिच्छी, मंदिरं दुइय दहणजलवाहा ।
सन्नापरयणजलदी, न अन्नहा विति जइणमुणी ॥ ३० ॥
इय नत्थि य तरुणं सर-जइत्ताइं गहिउत्तु सो अप्पं ।
वधइ सिंहलदीवा, गयज्जारुम्हस्स चरणमि ॥ ३१ ॥
नीओ तेण तहिं सो, विविउं परुहं गओ निवइ पासे ।
विदिओ वि य पभिवत्ती, रन्ना पुट्ठो कुसलवत्तं ॥ ३२ ॥
वाहारिय मयणरेहं, वलिमरुहमाइकाउनिवइ पासे ।
लोयणवेयणरहियं, करेइ तेणं दहरसेण ॥ ३३ ॥
परिणाविय निवक्कं, दिन्नं रन्त य तस्स रज्जक्कं ।
सो तत्थच्छइ सुत्थिय, हियओ सच्चेसि हियनिरओ ॥ ३४ ॥
वसुमित्तो वहणेणं, कया वि तत्थागयो विणिज्जेण ।
निवदंसरणाइपत्तो, गहिउं कोसल्लियं वहुयं ॥ ३५ ॥
तत्थ सुमित्तं सुमहं-तराय लच्छीइ दट्ठु दिप्पंतं ।
सो चत्तामित्तजावो, धसकिओ चित्तप पयं ॥ ३६ ॥

एसो पयउपउंसो, जइ कहमावि मज्ज वइयरं रओ ।
 पायमइ तओ अहुणा, हिय सव्वस्सो विणस्सामि ॥३७॥
 केणावि उ वाएणं, ताएयं मारिमुत्तिचित्तेउं ।
 पाहुमपिपुत्तुनिवइ-रायपासस्मि आसीणो ॥ ३८ ॥
 विजणं जाणित्तु इमो, सुमित्तभज्जणस्मि जाइ मायाए ।
 पुच्छियकुसवोदता, परुप्परं जाव अच्चंति ॥ ३९ ॥
 ताव सुमित्तणुत्तं, सुमित्तवरामित्त कइवयदिणाणि ।
 मा मं जाणा विज्जसु, रन्तो तेणावि पडिवन्तं ॥ ४० ॥
 अण्णदिणे वसुमित्तो, रहस्मि विन्ववइनरवयं एवं ।
 परदोसग्गहणं जइ, वि देवजुत्तंतसुपुरिसाणं ॥ ४१ ॥
 तहवि हु गुरुअववाओ, पहुणो मा होउ इय पयंपेमि ।
 एसो उह जामाऊ, अमइ पुरे विज्जकुं वसुओ ॥ ४२ ॥
 तं सोऊण विसन्नो, करावकुलिसाहओ व्व नरनाहो ।
 तं वुत्तंतं सव्वं, सुवुद्धिसचिवस्स साहेइ ॥ ४३ ॥
 सो पमिभणेइ जइ देव, एवमेयं तओ गुरुअयसो ।
 ववहारयारट्ठाणं, जमिमादिवेसु तुह नयरी ॥ ४४ ॥
 सहसा निवो वि जंपइ, जा परुहवइ न हु इमं बाए ।
 तो पच्छन्नं पयं, वा वायसुमंति तम्हत्ति ॥ ४५ ॥
 आमंति मंति णुत्ते, रहस्मि पुछा निवेण नियधूया ।
 किं अकुञ्जीणवियारो, सव्वविओ को विते पइणा ॥४६॥
 सा जणइ अविकलंको, ससिणो किर अत्थि न उण मह पइणो ।
 केवल्लगुणमयसुत्ती, पकुच्चपरगुज्जरक्खट्ठा ॥ ४७ ॥
 नियपच्चइ नरोहिं, इत्तो पिच्छणय पिच्छणमिसेण ।
 सचिवेण बहु सुमित्तो, संजासमयस्मि बाहिरओ ॥ ४८ ॥
 पुन्नभरपेरिणं, तेण वि नियवेसमप्पणं तइया ।
 पछविओ वसुमित्तो, सुवुद्धिपुरिसेहि सो निहिओ ॥४९॥
 तं नाउं ति निवो कह, मह दुहिया होहि जाव ऊरेइ ।
 सा ताव तत्थ आगं-तु पुच्छिण किं इमं ताय ॥ ५० ॥
 तुह वेहव्वकरोह, वच्चे पावुत्ति जंपिण रन्ता ।
 सा भणइ तुज्ज जामा-उगो गिहे चिउप ताय ॥ ५१ ॥
 तं आयन्नियरन्ता, रहस्मि पुछो पयंपइ सुमित्तो ।
 मज्जत्यमणो सव्वं, तं वसुमित्तस्स वुत्तंतं ॥ ५२ ॥
 ता चित्तइ नरिंदो, मितांभावत्तणं इमस्स अहो ।
 गम्मच्छरजीरुत्त, महो अहो धम्मसुथिरत्तं ॥ ५३ ॥
 इय चित्तिओ चमक्खिय-मणो निवो कहइ मंतिपठराण ।
 सज्जावखरमित्ति, वुत्तं चित्तं सुमित्तस्स ॥ ५४ ॥
 तयणु सुमित्तेणं तहिं, पियरो आणाविया पहिट्ठेण ।
 नयरिपवेलो रन्ता, कराविओ गुरु विज्जईए ॥ ५५ ॥
 जायायवं ससुद्धी, स परेसि सुहाणकारको जाओ ।
 पमिवज्जियपव्वज्जो, कमासुमित्तो गओ सुगइ ॥ ५६ ॥
 मिच्छीभावविरहिओ, अहिओ सपरेसि सययवसुमित्तो ।
 मरिऊण गओ नरण, जमिही संसारमइघोरं ॥ ५७ ॥
 एवं सुमित्रस्य समस्तसर्व-संदेहमित्रस्य निशम्य वृत्तम् ।
 त्रय्या जना दुस्कलनालविद्या सज्जावमैत्र्यां नृशमाख्यध्वम् ॥
 इति सुमित्र कथा ॥

इत्युक्त ऋजुव्यवहारे सज्जावमैत्रीवक्त्राणश्चतुर्यो भेदस्तुक्तो
 निरुदितं चतुर्विधमप्युज्जुववहारस्वरूपम् ।

सांप्रतमस्यैव विपर्यये दोषदर्शनपूर्वकं विधेयतामाह-
 अन्नहं नृणाणां सु, अवोहिवीर्यं परस्स नियमेण ।
 ततो नवपरिवही, तं होज्जा उज्जुववहारं ॥ ४८ ॥
 अन्यथा जणनमययार्थजल्पनमादिशब्दाद्वचकक्रियादोषापेया

सज्जावमैत्रीपरिग्रहस्तेषु सत्सु श्रावकस्येति भावः । अवोधेधर्मा-
 प्रातेर्वाजं मूलकारणं परस्य मिथ्यादृष्टेर्नियमेन निश्चयेन प्रवर्ततेति
 शेषः । तथाहि श्रावकमेतेषु वर्त्तमानमाहोक्त्य वक्तारः संजवन्ति
 धिगस्तु जैनं शासनं यत् श्रावकस्य शिष्टजननिन्दितेऽर्वाक-
 भाषणादौ कुकर्मणि निवृत्तिर्नापि दृश्यते इति निन्दाकरणादमी
 प्राणिनो जन्म कोटिष्वपि बोधिं न प्राप्नुवन्तीत्यबोधिवीजमिदमु-
 च्यते । ततश्चाबोधिवीजाद्भवपरिवृत्तिर्भवति तन्निन्दाकारिणस्त-
 न्निमित्तनूतस्य श्रावकस्यापि यदवाचि । शासनस्योपघातो योऽ
 नाभोगेनापि वर्त्तते । स तन्मिथ्यात्वहेतुत्वादन्येषां प्राणिनामिति
 । १ । वज्जात्यपि तदंवाहं, परं संसारकारणम् । विपाक दारुणं घोरं,
 सर्वानर्थविवर्त्तनमिति । ततस्तस्मात्कारणादुदयाद्भावे ऋजु
 व्यवहारी प्रगुणव्यवहारवान् प्रकृतो भावश्रावक इति । उक्तमृजु-
 व्यवहार इति चतुर्थं भावश्रावकवक्त्रणम् । ध० र० ॥

उज्जुसंधिसंखेय-ऋजुसन्धिसंखेटक-पुं० सरखे गन्तव्यदिग्वि-
 भागे, “मगाउ उज्जुसंधि, संखेयं पवेदेइ । उज्जुसंधिसंखेयया
 वा सगरुममां पवेदेइ” नि. चू. १३ उ० ।

उज्जुसुत्त (य)-ऋजुसूत्र. -पुं० अतीतानागतान्युपगमकुटि-
 ततापरिहारेण ऋज्वकुटित्वं वर्त्तमानकालजावि वस्तु सूत्रयति
 गमयति अच्युपगच्छतीति ऋजुसूत्रः । अतीतानागतयोर्विना-
 शानुत्पत्तिन्यामच्युपगमश्च कुटित इति भावः । ऋज्वचक्रं श्रुत-
 मस्येति ऋजुश्रुतः । शेषज्ञानैर्मुख्यतया तयाविधपरोपकारसा-
 धनश्रुतज्ञानमैवैकमित्यर्थः । उक्तं च “सुयनाणे अणिउत्तं, केवळे
 वयणंतरं ॥ अप्पणो य परेसि च, जम्हा तं परिजावण” मिति स्व-
 नामख्याते सत्तानां मूलनयानां चतुर्थे नये, अनु० । प्र० । छ० ।
 ग० । स्था० । सूत्र० । अष्ट० ॥ अयं हि छव्यं सदपि गुणीजाना-
 न्नापयति पर्यायास्तु कणध्वंसिनः प्रधानतया दर्शयतीति । उ-
 दाहरन्ति-यथा सुखविवर्तः संप्रत्यस्तीत्यादिरिति । अनेन हि
 वाक्येन कणस्यापि सुखाख्यं पर्यायमात्रं प्राधान्येनापि दर्शयते ।
 तदधिकरणनूतं पुनरात्मछव्यं गौणतया नार्पयति । आदिशब्दाद्
 दुःखपर्यायोऽधुनास्तीत्यादिकं प्रकृतनयनिदर्शनमच्युहनीयम्
 अस्यनिरुक्तिगर्भमतम् ।

पचुप्पन्नगाही, उज्जुसुत्तो णयविही मुणेअव्वो ।

अयं च नयो वर्त्तमानमपीच्छन् स्वकीयमेवेच्छति परकीय-
 स्य स्वाजिमतकार्यासाधकत्वेन वस्तुतोऽस्तत्वादिता । अपरं च
 त्रिन्नविज्ञैर्निन्नवचनैश्चशब्दैरेकमपि वस्त्वभिधीयत इति प्रति-
 जानीते यथा तटः तटी तटमित्यादि । यथा गुरुर्गुरुव इत्यादि
 तथा इन्द्रादेर्नामस्थापनादिजेटाप्रतिपद्यते वदयमाणनयस्त्व-
 तिविशुद्धत्वाद्धिक्कवचनजेटाद्वस्तुभेदं प्रतिपत्स्यते । नामस्थापना
 छव्याणि च नाच्युपगमिष्यतीति भावः । इत्युक्त ऋजुसूत्रः अनु० ।
 एतदेव विस्तरेणाह ।

उज्जुसुत्तं नाणमुज्जु-सुयमस्स सो यमुज्जुसुत्तो ।

सूचयइ वा जमुज्जुं, वत्थुं तेणु चि सुत्तोत्ति ॥

ऋजुश्रुतं ज्ञानं बोधरूपं ततश्च ऋज्वचक्रं श्रुतमस्य सोऽयमृजु-
 श्रुतः । वा अथवा ऋज्वचक्रं वस्तु सूचयतीति ऋजुसूत्र इति ।
 कथं पुनरेतदच्युपगतस्य वस्तुतोऽवक्रत्वमित्याह

पचुप्पन्नं संयम-मुप्पन्नं जं च जस्स पत्तेयं ।

तं ऋजुतदेव तस्स, त्थि उ वक्कमन्नं निजमसंतं ॥

यत्सांप्रतमुत्पन्नं वर्त्तमानकालीनं वस्तु यच्च यस्य प्रत्येकमा-
 त्मीयं तदेतदुत्पन्नस्वरूपं वस्तु प्रत्युत्पन्नमुच्यते तदेवासौ नयः
 प्रतिपद्यते तदेव वर्त्तमानमात्मीयं च वस्तु तस्य ऋजुसूत्रनय-

स्याऽस्ति अन्यत्तु शेषमतीतानागतं परकीयं च यद्यस्मादसद-
विद्यमानं ततोऽस्तन्यादेव तच्छुमिच्छत्यसाविति अत एवाकं
निर्युक्तिहता " पञ्चुपपन्नगाही, उज्जुसुतनयविही मुण्येव्येति "
एतन्मतमेव प्रमाणतः समर्थयन्नाह ।

न वि गयमणागयं वा, जात्रो पुवलंजत्रो खपुष्पं च ।

न य निष्पओयणाउ, परकीयं परधणमिवत्थि ॥

विगतं विनष्टमतीतमनागतं त्वनुत्पन्नम् । एतदुभयरूपमपि न
भावे न वस्त्वनुपपन्नमत्तत्त्वपुष्पवदिति । न च परकीयं वस्त्विति नि-
ष्प्रयोजनत्वात्प्रयोजनाकर्तृत्वात्परधनवदिति ।

अथ व्यवहारनयं युक्तिः स्वपक्षं प्राहयन्नाह ।

जइ न मयं सामन्नं, संववहारोवलधिरहियंति ।

नाणुगयमस्स व तहा, परकमवि निष्फलतणओ ॥

व्यवहारनयवादिन् ! यदि तव व्यवहारानुपयोगादनुपप-
न्नाच्च सामान्यं न मतं संग्रहस्य सम्मतमपि नेष्टमित्यर्थः । ननु
तथा तेनैव प्रकारेणैव व्यवहारानुपयोगादनुपपन्नमाद्य गत-
मतिक्रान्तमेव्यच्चाणागतं वस्तु नाच्युपगतस्त्वं युक्तैः समानत्वात्
तथा परकमपि परकीयमपि वस्तु मैपीः स्वप्रयोजनासाधकत्वेन
निष्फलत्वात्परधनवदिति । अथ यदसौ नयोऽच्युपगच्छति त-
त्सर्वमुपसंहृत्य दर्शयति ।

तम्हा निययं संपय- काद्वीणं लिंगवयणजिन्नं पि ।

नामाइभेयविहियं, पडिबज्जइ वत्थुमुज्जुसुओ ॥

तस्मादुज्जुसुतनयः प्रतिपादितयुक्तो वस्तु प्रतिपद्यते । कथं
चूतं निजकमात्मीयं न परकीयं तदपि सांप्रतकाशीनं वर्तमानं
न त्वतीतानागतरूपम् तच्च निजं वर्तमानं च वस्तु शिङ्खवचन-
जिन्नमपि प्रतिपद्यते । तत्रैकमपि त्रिशिङ्खं यथा तटस्तटी तटमि-
त्यादि । तथैकमप्येकवचनं धनुवचनवाच्यं यथा गुरुगुरवः आपो
जलं दाराः कञ्चम्रमित्यादि । तथा नामादिभेदविहितमप्यसौ व-
स्तु अन्युपगच्छति । नामस्थापनाद्व्यभावधरुपांश्चतुरोऽपि निक्षे-
पान् सामान्यत इत्यर्थः तदिह शिङ्खवचनेत्यादिना अन्युपग-
मव्योपन्यासेन वक्ष्यमाणशब्दनयेन सहास्याच्युपगमभेदो द-
र्शितः शब्दनयो हि शिङ्खनेदाचचनभेदाच्च वस्तुनो भेदमेव प्र-
तिपत्स्यते न पुनरेकत्वम् । तथा नामादिनिक्षेपेऽप्येकमेव भाव-
निक्षेपे मस्यते न तु शेषनिक्षेपत्रयमिति तदेवमुक्तः ऋजुसूत्रनयः
विशेषः । (एतन्मतदूषणं सहनय शब्दे) ।

जावत्वे वर्तमानत्व-व्याप्तिधीरविशेषिता ।

ऋजुसूत्रश्रुतः सूत्रे, शब्दार्थस्तु विशेषितः ॥ २९ ॥

भावत्वे वर्तमानत्वव्याप्तिधीरतीतानागतसंबन्धाभावव्याप्यत्वो-
पगन्तृता अविशेषिता शब्दाद्यनिमतविशेषा पक्षपातिनी सूत्रे ऋ-
जुसूत्रनयः श्रुतः सूत्रं च " पञ्चुपपन्नगाही, उज्जुसुओ य ण विहि
मुण्येव्येति " अत्र प्रत्युत्पन्नमेव गृहणीतव्येवं शीलः इत्यत्रार्थे
तात्पर्यादुक्तार्थलाभः । अविशेषितपदकृत्यमाह शब्दार्थस्तु विशे-
षित इति । तथाच विशेषितार्थप्राहिणि शब्दादिनये नातिव्या-
प्तिरिति जावः । सतां सांप्रतनामाद्यर्थानामभिधानपरिज्ञानमुज्जु-
सूत्र इति तत्त्वार्थमाप्यम् । व्यवहारातिशायित्ववृत्तमभिप्रे-
त्य तदतिशयप्रतिपादनीयमेतदुक्तं व्यवहारो हि सामान्यं व्यव-
हारानङ्गत्वान्न सहते कथं तद्वर्धमपि परकीयमतीतमनागतं चा-
भिधानमपि तथाविधार्थवाचकं ज्ञानमपि तथाविधार्थविषयमवि-
चार्यं सहतेत्यस्याभिमानो न चायं वृथाभिमानः स्वदेशकावयो-
रेव सत्ताविश्रामात् । यथा कथंचित्संबन्धस्य सत्ताव्यवहाराङ्ग-
त्वे प्रतिप्रसङ्गात् । न च देशकावयोः सत्त्वं विहायान्यदतिरिक्तं

सत्त्वमस्ति तद्योग्यता प्रकृते स्यादसत्ताबोधोऽपि चात्र तत्र खर-
गृह्णादाविव सत्ताप्रतिक्रिपी । विकल्पसिद्धेऽपि धर्मिणि निषेध
प्रवृत्तेस्तत्र तत्र व्यवस्थापितत्वादिति दिग् ॥ २६ ॥

अन्यमप्यत्र विशेषमाह ।

इष्यतेऽनेन नैकत्रा-वस्थान्तरसमागमः !

क्रियानिष्ठाजिदाधार-अव्यजावाद् यथोच्यते ॥ ३० ॥

अनेन उज्जुसूत्रनयेनैकधर्मिणि अवस्थान्तरसमागमः भिन्नावस्थावा-
चकपदार्थान्वयो नेष्यते न स्वीक्रियते कुतः क्रिया साध्यावस्थाऽनि-
ष्ठा च सिद्धावस्था तयोर्था भिदा भिन्नकावसंबन्धस्तदाऽऽधार-
स्यैकव्यवस्थानावादाचार्येऽभिप्रेत्युक्तसंमतिमाह यथोच्यतेऽभिप्रेत्युक्तैः
पलाशं न दहत्यग्नि-भिद्यते न घटः कश्चित् ।

नासंयतः प्रव्रजति, जन्म्यासिद्धो न सिध्यति ॥ ३१ ॥

अत्र दहनदिक्रियाकाव एव तन्निष्ठाकाव इति, दक्षमानादेर्दग्ध-
त्वाद्यव्यभिचारासद्व्यवस्थाविरुद्धपक्षाद् व्यवस्थावच्छिन्नेन
समं दहनादिक्रियान्वयस्यायोग्यत्वात्पलाशं न दहत्यानिर्दिष्टादयो
व्यवहारा निषेधमुक्त्वा उपपद्यन्ते । विधिमुक्त्वस्तु व्यवहारोऽप्रापला-
शं दहतेऽद्यतो निद्यते संयतः प्रव्रजति सिद्धः सिध्यतीत्येवमाकार
एव दृष्टव्यः । अत एव "सो समं पव्वइओइ" चेति नये कृतकरण-
परिसमाप्तिः सिद्धत्वाऽपि साधने करणव्यापारादुपरमादिति-
॥ नयो ० ॥

अथ ऋजुसूत्रनयस्य भेदमाह ॥

स्वानुकूलं वर्तमान-पृष्ठसूत्रो हि जापते ।

तत्र कृष्णिकपर्यायं, सूक्ष्मः स्थूलो नरादिकम् १३ ॥

हि निश्चितं ऋजुसूत्रो नयः । वर्तमानं केवलमतीतानागतका-
तरहितं जापते मनुते । तदपि कीदृशं स्वानुकूलं स्वस्यात्मनोऽ-
नुकूलं कार्यप्रत्ययं मनुते परंतु परप्रत्ययं न मनुते । सोऽपि ऋजु-
सूत्रो द्विनेदो द्विप्रकारः । एकः सूक्ष्म ऋजुसूत्रः । १। अपरः स्थूल
ऋजुसूत्रः । २। तत्र सूक्ष्मस्तु कृष्णिकपर्यायं मनुते कृष्णिकाः पर्यायाः
परतोऽवस्थान्तरभेदात् पर्यायाणां स्ववर्तमानतायां कृष्णवस्थायि-
त्वमेवाचितमिति । स्थूलस्तु मनुष्यादिपर्यायं वर्तमानं मनुते अती-
तानागतादिनाराकादिपर्यायं न मनुते यो हि व्यवहारनयः काव-
त्रयवर्तिपर्यायप्राहकस्तस्मात् स्थूल ऋजुसूत्रव्यवहारनयेन शं-
करत्वं न व्रजते । अथ च ऋजुवर्तमानकृष्णवस्थायिपर्यायमात्र-
प्राधान्यतः सूत्रयन्निजप्राय ऋजुसूत्रनय इति अतीतानागतकाव-
वृत्तकौटिल्यवैकल्यात्प्राज्जलमिति ॥ ६० ६ अ० । पर्यायनय-
भेदाः । ऋजुसूत्रादयः । " तत्र उज्जुसूत्रोतिः स्याच्छुद्धपर्यायसं-
श्रिता । नश्वरस्यैव भावस्य, जावास्थितिवियोगतः । देशकाव-
न्तरसंबन्धस्वजावरहितं वस्तुतत्वं सांप्रतिकमेकस्वाभावमकुटि-
हमुज्जुसूत्रयतीति । ऋजुसूत्रः न होक्स्वभावस्य नानादिकावसं-
बन्धित्वस्वभावमेकत्वं युक्तमेकस्यानेकत्वविरोधात् । न हि स्व-
रूपनेदादन्यो वस्तुभेदः स्वरूपस्यैव वस्तुत्वापत्तेः । तथाहि
विद्यमानेऽपि स्वरूपे किमपरमजिन्नं वस्तु यदुपनानात्वेऽप्येकं
स्यादिति । यद्वस्तुरूपं येन स्वजावेनोपलभ्यते तत्तेन सर्वात्म-
ना विनश्यति न पुनः कृष्णान्तरसंस्पर्शीति कृष्णिकं कृष्णान्तरस-
म्बन्धे तत् कृष्णान्तरस्य कृष्णान्तराकारविशेषाप्रसङ्गात् अतो
जातस्य यदि द्वितीयकृष्णसंबन्धः प्रथमकृष्णस्वभावं नापन-
यति तदा कृष्णान्तरावस्थानसंबन्धोऽपि तत्रापनयन् स्वभा-
वज्जेदे वा कथं न वस्तुभेदः अन्यथा सर्वत्र सर्वदा जेदा-
जावप्रसक्तिः । अकृष्णिकस्य क्रमयोगपद्यान्यमर्थक्रियानुपप-

त्तेरसत्त्वं सद् कार्युपहौकिततिशयमनङ्गीकुर्वतस्तदपेक्षायो-
गादकौपेण कार्यकारिणस्सर्वकार्यमेकदैव विदध्यादिति न क्रम-
कर्तृत्वम् न वा कदाचनापि स्वं कार्यमुत्पादयेत् निरपेक्षस्य निर-
तिशयत्वान्न हि निरपेक्षस्य कदाचित्करणमकरणं वा विरोधात्
तत्त्वतानुकारं स्वभावभूतमङ्गीकुर्वतः कृणिकत्वमेव । व्यतिरिक्त-
त्वे वा संबन्धासिद्धिरपरोपकाररूपेणानवस्थाप्रसक्तिः । युग-
पदपि न नित्यस्य कार्यकारित्वं द्वितीयेऽपि कृणो तत्स्वभावात् ।
ततस्तदुत्पत्तितः तत्क्रमप्रसक्तेः । क्रमाक्रमव्यतिरिक्तप्रकारान्तर-
भावाच्च न नित्यस्य सत्त्वमर्थक्रियाकारित्ववृत्तत्वात्तस्य प्रवृत्त-
स्य च निर्हेतुकत्वेन स्वभावतो जावात् स्वरसनङ्गुरा एव सर्वे
जावाः इति पर्यायाश्रितजुसूत्राजिप्रायस्तुक्तम् । अतीतानाग-
ता देव, कावसंस्पर्शवर्जितम् । वर्तमानतया सर्व-मृजुसूत्रेण
सूत्र्यते ॥ सम्म० । स्या० (अयं च नयो मूलनयत्वेनानुयोगद्व्या-
दिषूक्तः समतिष्ठता पुनः पर्यायनयनेदत्वेनानुपगतः प-
ज्जायणय शब्दे ऽस्य विस्तरतो घर्णनं करिष्यते) (कृणिकवादः
खणियवायशब्दे) एकत्वानेकत्वसमस्तधर्मकत्वापविकलताया-
स्तदपि विज्ञानवादपरिकल्पितम् विज्ञानशून्यरूपेण ऋजु-
सूत्रयतीति ऋजुसूत्रः । माध्यमिकदर्शनाऽवलम्बिनि सर्वभावानां
नैरास्त्यं प्रतिपादयति पर्यायास्तिकनयभेदे, (तन्मतं सुखवायशब्दे)

उज्जुसुत्त (य) वयणविच्छेद-ऋजुसूत्रवचनविच्छेद-पुं० ऋजु
वर्तमानसमयं वस्तुस्वरूपावच्छिन्नत्वात्तदेव सूत्रयति परिच्छि-
नन्ति नातीतानागतं तस्यासत्त्वेन कुटिलत्वात् तस्य वचनं पदं
वाक्यं वा तस्य विच्छेदोऽन्तःसीमिति यावत् ऋजुसूत्रवचन-
स्येति कर्मणि पठ्यते । ऋजुसूत्रस्यैवायमर्थो नान्यस्येति प्ररूपयतो
विच्छिद्यमाने वचने, “मूलणिमेणं पज्जव-णयस्स उज्जुसुय-
वयणविच्छेदो, तस्स वसहाई आसाहपसाहासुहुमभेभा” सम०
उज्जुसुत्ता (या) चास-ऋजुसूत्राचास-पुं० ऋजुसूत्रवदाजा-
सते ऋजुसूत्राभासः । सर्वथा अव्यापत्वापिनि, ऋजुसूत्रवदाजा-
समाने नयाजासे, २० ॥

उज्जुसेटि-ऋजुश्रेणि-स्त्री० ऋजुः सरदा चासौ श्रेणी च । सर-
दाकाशप्रदेशपङ्क्तौ, (उज्जुसेटिपत्ते अफुत्तमाणगई अहं एग-
समइएणं अविमहेणं तत्थ गंता सागारोवउत्ते सिज्जइ)
उत्त० २१६ अ० ।

उज्जोणी-उज्जायिनी-स्त्री० अवन्तीजनपदराजधान्याम्, “उज्जे
णीए नयरीए अवन्ति नामेण य विस्सुओ” संस्या० (उज्जेणि
अद्वेणे खलु०) आव० ४ अ० ॥

उज्जेणग-उज्जयनक-पुं० स्वनामख्याते श्रावकभेदे, उज्जेणगस्स
सावगस्स तथ णियद्विगेणं काद्वगयस्स मिच्छत्तं जायं,
आव० ४ अ० ॥

उज्जोइय-उद्योतित-त्रि० उद्युत्, क. रत्नप्रदीपादिभिः प्रकाशि-
ते, ग० १ अधि० । घ० । तं० । औ० ॥

उज्जोएमाण-उद्योतयत्-त्रि० प्रकाशयति, “दसदिसाउ उज्जो-
एमाण पभासेमाण” जीवा० ३ प्रति० । स्थलवस्तुपदर्शनतः
प्रकाशयति, स्था० ८ ग० । सूत्र० । औ० । उपा० ॥

उज्जोय-उद्योत-पुं० उद्युत्, अद्युत् । वर्तितृणक्षुराकाष्ठादिभिः
अग्निप्रकाशने, आचा० १ ध्रु० ३ अ० ५ उ० । वस्तुप्रज्ञासने,
स्था० ४ ग० । वस्तुविषये प्रकाशे, नं० । आ० म० प्र० । औ० ।
“देवुज्जोयं करोति” रा० । “उज्जोओ तह य अंधकारो पपसो
उ पुग्गहाणं परिणामो” सूत्र० १ अ० । अस्य निक्षेपः ।

सांप्रतमुद्योत उच्यते तत्राह-

दुविहो खलु उज्जोओ, नायव्वो दव्वजावसंजुत्तो ।

अग्गी दव्वुज्जोओ, चंदो सूरु मणी विज्जू ॥

द्विविधो द्विप्रकारः खलुशब्दो मूलभेदापेक्षया न वक्त्रपेक्षयेति
विशेषणार्थः । उद्योत्यते प्रकाशयते अनेनेति उद्योतो ज्ञातव्यो वि-
ज्ञेयो अव्यवसायसंयुक्तः । अव्यवसायो भावोद्योतश्चेति ज्ञावः । तत्र
द्रव्योद्योतोऽग्निश्चन्द्रः सूर्यो मणिश्चन्द्रकान्तादिद्वयकृणो विद्युत्
प्रतीता । एते द्रव्योद्योताः । एतैर्घटादीनामुद्योतनेऽपि तद्गतायाः
सम्यक्प्रतीतेरभावात् सकलवस्तुधर्मानुद्योतना च न ह्यन्या-
दिभिः सदसन्नित्याद्यनन्तधर्मात्मकस्य वस्तुनः सर्व एव धर्मा-
धर्मास्तिकायादयो वा द्योत्यन्ते तस्मादन्यादयो अव्यवसायो इति
अधुना ज्ञावोद्योतमाह ।

नाणं जावुज्जोओ, जह जणियं सव्वजावदसीहिं ।

जस्स उवओगकरणे, जावुज्जोयं वियाणाहि ॥

ज्ञायते यथावस्थितं वस्तुत्वेनेति ज्ञानम् । सतो भावोद्योतः
तेन घटादीनामुद्योतने तद्गतायाः सम्यक्प्रतिपत्तेः स्वभावान्तस्य
तदात्मकत्वात् । एतावता वा विशेषणैश्च ज्ञानं ज्ञावोद्योत इति
प्राप्तमत आह यथा भणितं यथावस्थितं सर्वभावदर्शिनस्तथा
यद् ज्ञानं सम्यग्ज्ञानमिति ज्ञावः । तत्रापि विशेषणोद्योतः किं तु
तस्य ज्ञानस्योपयोगकरणे सति ज्ञावोद्योतं विजानीहि नान्यदा
तदेव तस्य वस्तुनोऽस्तत्त्वसिद्धेः । इत्युद्योतस्वरूपमभिधाय सांप्रतं
येनोद्योतेन लोकस्योद्योतकरा जिना भवन्ति किंतु तीर्थकर-
नामकर्मोद्योतोऽनु सत्त्वार्थसंपादनेन ज्ञावोद्योतकराः पुनर्भवन्ति
जिनवराश्चतुर्विंशतिरिति । अत्र पुनःशब्दो विशेषणार्थः । स
चैतत् विशिनष्टि । आत्मानमधिष्ठत्य केवलज्ञानेनोद्योतकरा लोक-
प्रकाशकवचनप्रदीपोपेक्षया तु शेषकतिपयभव्यविशेषादधि-
कृत्योद्योतकरा अत एवोक्तं भवन्ति कोऽर्थः न भवन्ति न तु भव-
न्त्येवं काश्चन प्राणिनोऽधिष्ठत्योद्योतकरत्वस्यासंभवात् । चतु-
र्विंशतिग्रहणमधिकृतावसर्पिणीगततीर्थकरसंख्याप्रतिपादनार्थ-
मुद्योतनाधिकारे एव अव्यवसायोद्योतः । अव्यवसायोद्योतज्ञावोद्योतोद्यो-
तयोर्विशेषप्रतिपादनार्थमाह ।

दव्वुज्जोओजोओ, पजासई परमियम्मि खित्तम्मि ।

जावुज्जोओजोओ, लोगालोणं पगासेइ ॥

अव्यवसायोद्योतो अव्यवसायोद्योतप्रकाशः पुत्रज्ञात्मकत्वात्तथाविध-
परिणामयुक्तत्वाच्च प्रकाशयति । पाठान्तरं प्रभासते परिमिते
क्षेत्रे अत्र यदा प्रकाशयति तदा प्रकाश्यं वस्तु अभ्यान्विह्यते यदा
तु प्रभासते तदा स एव दीप्यते इति शृण्वते ज्ञावोद्योतोद्योतो
लोकं प्रकाशयति प्रकाशार्थम् । उक्तः उद्योतः । आ० म० छि० ॥
आ० च० । उद्योतो यद्यपि लोके जेदेन प्रसिद्धो यथा सूर्यगत आतपः
चन्द्रगतः प्रकाश इति तथाप्यातपशब्दश्चन्द्रप्रज्ञायामपि वर्तते
इति । सूत्रहृदाह “उज्जोवैति तवन्ति पगासेति आहितेति
वदेज्जा” चं० ३ पाहु० । दिवा उद्योतो रात्रावन्धकार इति
दण्डकश्च अंधयार शब्दे उक्तः ।

ऊर्ध्वलोकं तिर्यग्लोकं च उद्योतः ॥

उद्धृद्योगेणं चत्तारि उज्जोयं करेति तंजहा देवा देवीओ-
विमाण आचरणा तिरिक्खल्लोगेणं चत्तारि उज्जोयं करेति
चंदा सूरु मणी जोती । स्था० ४ ग० ॥

उज्जोयकरण-उद्योतकरण-न० प्रकाशकरणे, आचा० १ ध्रु० १
अ० ४ उ० ॥

उज्जोयग-उद्योतक-त्रि० उद्योतयति प्रकाशयति केवलज्ञानदर्शनाभ्यामिति । अययवतः स्फुटप्रकाशकं, “ सञ्चजगुज्जोयगस्स ” नं० ॥

उज्जोयगर-उद्योतकर-त्रि० उद्योतकरणशीला उद्योतकरास्तान् लोकस्य केवलालोकेन तत्पूर्यकवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाशकरणशीलानित्यर्थः । उद्योतकरणशीले तीर्थकृदादीं, आ० म० द्वि० । प्रकाशकारिणि, प्रश्न० २ सं० ४७१ ।

लोगस्स उज्जोअगरे, धम्मतिथ्यरे जिणे ।

अरिहंते कित्तइस्सं, चउवीसं पि केवली ॥ १ ॥

उसजमजिअं च वंदे, संजयमजिणंदणं च सुपइं च ।

पउमप्पहं सुपासं, जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥ २ ॥

सुविहिं च पुप्फदंतं, सीअलसिज्जं वासुपुज्जं च ।

विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संतिं च वंदामि ॥ ३ ॥

कुंयुं अरं च मद्धि, वंदे मुणिसुव्वयं नमि जिणं च ।

वंदामि रिद्धनेमिं, पासं तह वप्पमाणं च ॥ ४ ॥

एवं मए अजिअआ, रयमलापहीणजरमरणा ।

चउवीसं पि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीयंतु ॥ ५ ॥

कित्थियवंदियमहिया, जे ए लोगस्स उत्तमा सिप्पा ।

आरुगगोहिअजं, समाहिवरमुत्तमं दिंतु ॥ ६ ॥

चंदे मुनिम्मलयरा, आइव्वेसु अहियं पयासयरा ।

सागरवरगंजीरा, सिप्पा सिप्पि मम दिसंतु ॥ ७ ॥

अस्य व्याख्या तल्लक्षणं चेदम् । “संहिता च पदं चैव पदार्थः पदविग्रहः । चाक्षना प्रत्यवस्थानं, व्याख्या सूत्रस्य परीक्षाः तत्रास्त्वलितपदोद्धारणं संहिता सा च प्रतीता अधुना पदानि लोकास्त्योद्योतकरात् धर्मतीर्थकरान् जिनान् अर्हतः कीर्त्तयिष्यामि चतुर्विंशतिमपि केवलिन इति । अधुना पदार्थः लोकाभ्यन्तरे प्रणिता दृश्यते इति लोकः । अयं चेह तावत्पञ्चास्तिकायात्मको गृह्यते । तस्य लोकस्य उद्योतकरणशीला उद्योतकरास्तान् केवलालोकेन तत्पूर्यकवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाशकरणशीलानित्यर्थः । तस्माद् दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः । उक्तं च । “ दुर्गतिप्रसृतान् जन्तून् समाकारयते ततः । धत्ते यै तान् शुभस्थाने, तस्मा कर्म इति स्मृतः ॥ ” तीर्थते संसारसागरोज्जनेति तीर्थं धर्म एव धर्मप्रधानं वा तीर्थं धर्मतीर्थं तत्करणशीला धर्मतीर्थकरास्तान् । तथा रागद्वेषकपायोदयपरीपदोपसर्गाऽऽप्रकारकर्मजैतृत्वाज्जिनास्तान् तथा अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तान् अर्हतः कीर्त्तयिष्यामि स्वनामभि स्तोष्ये चतुर्विंशतिरितिसंख्या । अपिशब्दो भावतस्तदन्यसमुच्चयार्थः केवलज्ञानमेवां विद्यते इति केवलिनः तान् केवलिन इति पदार्थः । पदविग्रहोऽपि यानि समासत्राजि पदानि तेषु दर्शित एव । संप्रति चाक्षनावसरस्तत्र तिष्ठतु तावत्सूत्ररूपशिकनिष्ठुक्तिरेवोच्यते । स्वस्थानत्वात् । उक्तं च “ अक्खवियसंहियाइ-वक्खणाच्चउक्कए दारिसियम्मि । मुत्तप्फासियनिज्जुत्ति, वित्थरत्थो इमो होई ” आ० म० द्वि० १० । ईश्वरसिद्धिविषये कृतबहुश्रमे विद्वद्भेदे, उद्योतकरस्तु प्रमाणयति । ज्ञानहेतवः प्रधानपरमाणवोऽदृष्टाः स्वकार्यात्पत्तावतिशयबहुचिन्तमधिष्ठितारमपेक्षन्ते स्थित्वा प्रवृत्तेस्तनुत्तुर्यादिवदिति ॥ सम्म० ॥

उज्जोयगसूरि-उद्योतनसूरि- पुं० देवसूरिशिष्यनेमिचन्द्रशिष्ये

वर्द्धमानसूरिगुरौ वटगच्छस्य प्रथमाचार्यं, ‘ तस्माच्च ’ विमल-चन्द्रः, सहस्रसिद्धिर्वचुव सूरिवरः । उद्योतनश्च सूरिः, शोपितपुरि ताहुच्यूहः । अथ युगनवनन्द (एए५) मिते, वर्षे विक्रम-नृपादतिक्रान्ते । पूर्वावनिता विहरन्, सोऽर्जुदसुगिरेः सविधमा-गात् । तत्र वटेद्वीखेटक-सीमावनितासंस्थवरघटाधः । सुमुहूर्ते सुपदेष्टान् सूरिन् संस्थापयामास । ख्यातस्ततो गणोऽयं वटगच्छा-होऽपि वृद्धगच्छ इति । ग० । पं० ४० । अयं च विक्रमसंवत्- (एए५) मातृवदेशाच्छृङ्गजयं गच्छन् मार्ग एव देवलोके गतः । जै० ६० ॥

उज्जोयणाम-उद्योतनामन्-न० उद्योतनिबन्धनं नाम नामकर्मभेदे,

अणुसिणपयासरूवं, जियंगमुज्जोयएइ हुज्जोया ।

जइ देवुत्तरविक्रिय, जोइसखज्जोयमाइव्व ॥ ४५ ॥

इहोद्योतादुद्योतनामोदयेन जीवाङ्गं जन्तुशरीरमुद्योतत्वे उद्योतं करोति कयमित्याह । अनुणप्रकाशरूपमुणप्रकाशरूपं हि वह्नि-रप्युद्योतत इति तद्व्यवच्छेदार्थमनुणप्रकाशरूपमित्युक्तम् । आह क इवोद्योतादुद्योतनामोदयेन अनुणप्रकाशरूपमुद्योतं कुर्वन्तीत्याह । यतिदेवोत्तरवैक्रियज्योतिष्कखद्योतादय इव । तत्र यतयश्च साधवो देवाश्च शूरा यतिदेवाः यतिदेवैर्मृगशरीरापेक्षयोत्तरकावं क्रियमाणं वैक्रिय यतिदेवोत्तरवैक्रियं ज्योतिष्काश्चन्द्रप्रह्ननक्षत्रता-राः खद्योताः प्रतीताः ततो यतिदेवोत्तरवैक्रियं च ज्योतिष्काश्च खद्योताश्च ते आदिर्येषां रत्नौपध्रीप्रभृतीनां ते यतिदेवोत्तरवैक्रियज्योतिष्कखद्योतादयस्त इव । अत्र मकारो द्वाक्काणिकः । अयमर्थः यथा यतिदेवोत्तरवैक्रियं चन्द्रग्रहादियज्योतिष्काः एव खद्योत-रत्नौपध्रीप्रभृतयश्चानुणप्रकाशात्मकमुद्योतं विदधति तथा यदुद-याज्जन्तुशरीराण्यनुणप्रकाशरूपमातपमातन्वन्ति तदुद्योतना-मेत्यर्थः । कर्म० । पं० सं० । प्रव० । आ० ॥

उज्जोयडुग-उद्योतद्विक्र-न० उद्योतातपलक्षणे नामकर्मप्रकृति-युग्मे, कर्म० ॥

उज्जोयफुन-उद्योतस्पृष्ट-त्रि० प्रकाशसंयुते, उज्जोयफुनामि तु दण्डमि संजुज्जते जया देहो हेति ततो परिधिं ज्ञायावप ज्ञाससंजोगाः, नि० चू० १३ उ० ॥

उज्जोवित-उद्योतित-वि० उद्- युत्- णिच्- । क- । रत्नप्रदी-पादिभिर्दति, नि० चू० ५ उ० ॥

उज्जअ-उज्जअ-त्रि० साद्विवेकशून्ये, “ जित्ता तिव्वान्नितावेणं उज्जअ असमाहिआ ” साद्विवेकशून्या भिक्षा पात्रादित्यागात्प-रगृहभोजितयोद्देशकादिजोतिवात् । सूत्र० १ अ० ३ अ० ।

उज्जण-उज्जण-न० उज्ज-ल्युट्- । बहिन्यने, विशेषे । परि-त्यागे, श्रो० ।

उज्जणविहि-उज्जणविधि-पुं० परिष्ठापनविधौ, व्य० छि० ७ उ०

उज्जणा-उज्जणा-स्त्री० उज्ज. णि. युच् । उत्सर्गे, अवाकरणे, आव० ४ अ० ॥

उज्जर-अवजर-पुं० पर्वततटाडुकस्याऽधःपतने, ज० ५ श, ७ उ० । निज्जरविशेषे, ज्ञा० ५ अ० । प्रवाहेच, नि० । जं० ।

उज्जररव-अवजररव-पुं० निर्जरशब्दे, ज्ञा० ६ अ० ॥

उज्जरवषी-अवजरवणी-स्त्री० उदकपाते, दगवातो सीत-भारा साय उज्जरवषी जमति, नि० चू० ५ उ० ।

उज्जाअ-उपाध्याय-पुं० उप, अधि, इ, अण. । “ ऊचोपे ” ८११ ३७

उपशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह क्त ओच्चादे-
शौ वा जवतः । इति क्त्वे संयोगादित्वाङ्गस्वः । पाठके, प्रा० ॥
उज्जितं-उज्जित्वा-अव्य० परित्यज्येत्यर्थे, “उज्जितं बाले वेर-
स्स आभागी भवन्ति.” सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उज्जित्वा-उज्जित्वा-अव्य० उज्जित्वा इत्परित्यज्येत्यर्थे, ‘अप-
सत्यं पण्डितानं उज्जित्वा समणेणं । द० ८ अ० ।

उज्जित्तए-उज्जित्तुम्-अव्य० सर्वस्यादेशविरतेस्त्यागतः परि-
त्यक्तमित्यर्थे, उपा० २ अ० ॥ “सीद्वचयगुणैर्वेरमणपञ्चक्खाण-
पोसहोववासाइं चावित्तए वा खोभित्तए खमित्तए भंजित्तए वा
उज्जित्तए” ज्ञा० ८ अ० ।

उज्जिय-उज्जित-न० परित्यागे, अनु० ॥ उज्ज. कर्मणि. क्त. ।
रहिते, अष्ट० । निजे, भिणंति वा उज्जियंति वा एगछमिति ।
आव० ४ अ० ।

चतुर्थ्या बल्लपात्रादि प्रतिमायाम् ॥

दब्बाइदब्बहीणा-हियं तु अमुगं च मे न वेत्तव्वं ।

दोहि विजावनिस्सिट्ठं, तमुज्जित्तनड्डणो जड्डं ॥

उज्जितं चतुर्थ्या । अव्यक्तेनकावजावोज्जितमेदात्तत्र अव्यो-
ज्जितं यथा केनचिद्गारिणा प्रतिज्ञातमित्यप्रमाणात् हीनाधिकं
पात्रममुकं वा कमठकप्रतिग्रहादिकं पात्रं मया न गृहीतव्यं तदेव
केनचिदुपनीतं ततः प्रागुक्तयुक्त्या द्वाभ्यामपि भावतो निसृष्टं
तदेव ज्ञापितमनवज्ञापितं वा दीयमानं अव्योज्जितम् ।

कैत्रोज्जितमाह ।

अमुगुब्भवं एणारे, उवणीयं तं च केणई तस्स ।

जं तुज्जेतरहई, सदेस बहुपत्तदेसे वा ॥

अमुकदेशोक्तं पात्रं न धारयामि तदेव च केनचिदुपनीतं तद-
भाभ्यामपि पूर्वोक्तहेतोः परित्यक्तं कैत्रोज्जितम् यथा पात्रमुज्जे-
भरतादयो भरतो नष्टः आदिशब्दाच्चारणादिपरिग्रहः स्वदेशं
गताः सन्तो बहुपात्रदेशे वा तदपि कैत्रोज्जितम् ।

कावोज्जितमाह ।

दग्गोप्पिगाइ पुव्वे-काले जुगं तदन्नाहिं उज्जे ।

होहिइ वएस्स काले, अजोगयमणागयं उज्जे ॥

दोभिकं तुभ्यकं दकस्य जव्वस्य यज्जियते तुभ्यकं तदादिश-
ब्दात्तत्र तुभ्यकादिकं च यत्पूर्वस्मिन् ग्रीष्मादौ कावे योग्यं तदन्य-
स्मिन् वर्षाकालादावुज्जेत्तु नविष्यति वा एष्यति कावे ज्योग्यम-
तोऽनागतमेव यदुज्जेत्तु तदेतदुज्जयथापि कावोज्जितं ज्ञातव्यम् ।

जावोज्जितमाह ।

दग्गूण अस्समसे, पत्ते दो देइ अन्नस्स ।

सो वि अनिच्छइ ताई, जावुज्जिय एवमाइयं ॥

वज्जा अन्यान्याभिनवानि पात्राणि पुराणानि स गृही अन्यस्य
कस्यचिद्वाति अपि च तानि दीयमानानि अपि यदा नेच्छति
तदा एवमादिकं भावोज्जितं दृश्यम् ॥ वृ० १ उ० । नि. चू. । स्था.

उज्जियकप्प-उज्जितकट्ठप-पुं० उज्जितरूपे कल्पनीयेऽर्थे, अं-
रुगमुज्जियकप्पे, नयचूमि खणंति इहरहातिषि असज्जाइयप्प-
माणं अंरुयं निक्षेति वा उज्जियंति वा एगट्ठं तं च कप्पे वा उ-
ज्जियं ज्ञमीय जइ कप्पे ता वाप्पं ॥ आव० ४ अ० ।

उज्जियथोवमाहार-उज्जितस्तोकाहार-पुं० उज्जितधर्मी स्तोकाः

स्वल्प आहारो यस्य स उज्जितस्तोकाहारः । सप्तमपिण्डैपणा-
विषयकान्निग्रहधारके, ॥ आच० ३ अ० ।

उज्जियधम्मग-उज्जितधर्मक-त्रि० परित्यक्तजनधर्मके, ‘अप्पोसिया

जोयणजाप बहु उज्जियधम्मए” आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।
उज्जियधम्मा-उज्जितधर्मा-स्त्री० यत्परित्यागाहं जोजनजात-
मन्ये च द्विपदादयो नावकाङ्क्षन्ति तदर्ह्यत्यक्तं वा गृह्यतः सप्त-
म्यां पिण्डैपणायाम्, पंचा० १९ विव० १ स्था० १ ध० १ सूत्र० १ आ० चू.
उज्जियधम्मिय-उज्जितधर्मिक-त्रि० उज्जितं परित्यागः स एव
धर्मः पर्यायो यस्यास्ति तदुज्जितधर्मिकम् । सप्तमपिण्डैपणा-
परिवृत्ते, अष्ट० ॥ अह उज्जियधम्मिया पुव्वदेशे किर पुव्वएह रज्जं
जं तं अवरएह परिछविज्जति साधुआगमणं च तं पि ज्ञायणगतं
वा देजा इत्यगं वा देजा कप्पति जिणकप्पितस्स पंचविहिग्ग-
हणं थेराणं सत्तविहिं एतासि सत्तएहं पिंसणणां केइ पढंति
सत्तएहं पाणेसणाणं एवं पणेए वि चउत्थी अप्पळेवा तिळोद-
गादी । आ० चू० ४ अ० ।

उज्जियय-उज्जितक-पुं० विजयमित्तसार्थवाहस्यं सुज्जायां
जार्थ्यायामुत्पन्ने सुते, तदुक्तव्यता दुःखविपाकानां द्वितीये ज्य-
यने दर्शिता तद्यथा-

जइणं जंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं पढमस्स
अज्जयणस्स अयमट्ठे पप्पत्ते दोच्चस्सणं जंते ! अज्जयणस्स
दुहविवागाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पप्पत्ते तएणं
सुहम्मं अणगारे जंवू अणगारं एवं वयासी । एवं खड्डु
जंवू तेणं काळेणं तेणं समएणं वाणियगामे णाम एयरे
होत्था रिप्प ३ तस्स णं वाणियगामस्स उत्तरपुरच्छिमे
दिस्सीभाए दुईप्पद्वासे णाणं उज्जाणे होत्था । तत्थ णं
दुईप्पद्वासे सुहम्मस्स जक्खस्स जक्खायतणे होत्था । वप्पओ
तत्थ णं वाणियगामे मित्ते णामं राया होत्था । तत्थ णं
मित्तस्स रस्सो सिरीणामं देवी होत्था । वप्पओ तत्थ णं
वाणियगामे कामज्जया णामं गणिया होत्था । अहीण जाव
सुरूवा वावत्तरिकद्वापंनिया चउसड्डिगाणियागुणोववेया एकू-
णतीसे विससे रममाणं । एकतीसरइगुणप्पहाणा वत्तीसपुरि-
सोवयारकुसद्धा णवंगमुत्तपिन्वोहिया अट्ठारसदेसीजासा-
विसारया सिंगारागारचारुवेसाइगीयरइगंधव्वणइकुसला
संगयगयजणियविहियविट्ठासद्वियसंत्तावनिउणजुत्तोवयार-
कुसद्धा सुंदरथणजहणवयणकरचरणद्वावप्पविट्ठासकलि-
या उासियथयासहस्सद्वंजा विदिष्णत्तचापरवाटवेयणिकया
कणीरहप्पयाया होत्था । बहुणं गणियासहस्साणं आहे-
वच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगतं आणईसरसेणावच्चं
करेमाणी पाट्टेमाणी विहरइ । तत्थ णं वाणियगामे विज-
यमित्ते णामं सत्थवाहे परिवसइ । अट्ठे तस्स णं विजयस्स
मित्तमुज्जहाणामं जारिया होत्था । अहीण तस्स णं विज-
यमित्तस्स पुत्ते सुज्जाए भारियाए अत्तए उज्जिए णामं
दारए होत्था । अहीण जाव सुरूवा तेणं काळेणं तेणं स-
मएणं समणे भगवं जाव समोसट्ठे परिसा निग्गया राया वि-
निग्गया जहा कूणिओ निग्गओ धम्मो कहिओ परिसा राया
पणिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स जगवओ
महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदच्च्इ जाव तेयत्तेसे उट्ठं उट्ठेणं

जहा पञ्चत्तीए पढमं जाव जेणेव वाणियगामे तेणेव उवाग-
 च्छइ उवागच्छइत्ता वाणियउवनीयकुड्ठाई अडमाणे जेणेव
 रायमगे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तत्थणं वहवे हत्थी
 पासई सणच्चवच्चवम्मियगुडिए उप्पीलियकयत्थे उदामिय-
 धंटे एणामणिएरयणविविहगेवज्जे उत्तरंकचुड्ज्जे पडिकप्पिए-
 जयपमगवरपंचामेद्वा आरुदे हत्थारोहे गहिया उहपहर-
 णेए अणे य तत्थ वहवे आसे पामई सणच्चवच्चवम्मियगु-
 णिए आविच्छगुणे उमारियपवखरे उत्तरंकचुड्ज्जेओचूड्ज्जमुहं-
 नायरचायरथासकपरिमंडियकमिए आरुदस्सारोहे माहियाओ
 हप्पहरणे तेसिं च एं पुरिमाणं मज्जगयं एगं पुरिसं पासइ
 अवज्जमगवंधणं उक्कतकषणासं एहेतुप्पियगयं वज्जकरकणिं
 जुयाणियत्थं कंउप्प गुणरत्तमश्रद्धामं चुप्पगुणियगयं चुप्पयं
 वच्चनपाणीपीयं तिलं २ चैव उज्जिमाणं काकाणिममाई खा-
 वियंतं एवीरवखरमएहिं हम्ममाणं अणेगणरणारिसंपरिवु-
 डे चचरे चचरे खंडपडहणं उग्घोसिज्जमाणं इमं च एं
 पयारुवं उग्घोमणं सुणेइ एो खसु देवाणुप्पिया उज्जिनय-
 स्स दारगस्स केई राया रायपुत्ता वा अवरज्जइ । अप्प-
 णो से सयाइं कम्माइं अवरज्जइ तएणं से जगवं गोयमस्स
 तं पुरिसं पासित्ता इमे अज्जत्थिए ४ अहोणं इमे पुरिसे
 जाव एिरयपाडिरुवयं वेयणं वेएसि त्ति कहु वाणियगामे एयर
 उवणीयकुले २ जाव अममाणे अहापज्जत्तं समुदाणं गे-
 एहइ वा णियगामं नयरं मज्जं मज्जेणं जाव पमिदंसेइ स-
 मणं जगवं महावीरं वंदइ एमंसइ एवं वयासी एवं खसु
 अहं जंते तुव्भेहि अव्वनाएसाए समाणे वाणियगामं जाव
 तहेव निवेएइ सेणं जंते पुरिसे पुव्वभवे केआसि जाव पच-
 णुव्वभवाणे विहरइ । एवं खसु गोयमा ! तेणं काउणेणं तेणं
 समएणं इहेव जंव्वीदेवे दीवे चारहे वासं हत्थिणाउरे एामं
 नयरे होत्था । रिच्छ तत्थ णं हत्थिणाउरे नयरे सुणंदे
 णामं राया होत्था । माहियाहिमवंतमलयमंदरतत्थ एं ह-
 त्थिणाउरे नयरे बहुमज्जदेसजाए तत्थ णं महं एगे गोमं-
 न्वे होत्था । अणेगखंजसयसाणिविडे पासईए ४ तत्थ
 णं वहवे नयरे गोरुवासाणाहा य अणाहा य एयरगवीओ य
 एयरवलीवद्वा य एयरपडियाओ य नयरमहिसओ य एयर-
 वसजा य पउरतएपाणी य एिञ्जया णिरुव्विया सुहं सुहे-
 णं परिवसइ । तत्थ एं हत्थिणाउरे जीमणामे कूडग्गाहे
 होत्था । अहम्मिए जाव उप्पनियणंदे तस्स णं जीमस्स
 कूरुग्गाहस्स उप्पद्वा एामं चारिया होत्था । अहीए तएणं
 साउप्पद्वा कूरुग्गाहिणी अश्वया कयाइ आवषसत्ता जाया
 वि होत्था । तएणं तीमे उप्पलाए कूरुग्गाहिणीए तिएहं
 मासाणं बहुपणिपुष्पाणं अयमेया रूवे दोहले पाउव्चूए
 धषाजणं ताओ अम्मयाओ ४ जाव सुलच्छे जाऊण

वहुणं बहुणं एयरगोरुवाणं समुदाणं य जाव वसजाण य
 ऊहेहि य थणेहि य वसणेहि य छिप्पाहि य कुकुहेहि
 य वहहि य कण्ठेहि य अक्खिहि य णासाहि य जिञ्जा-
 हि य ओट्टेहि य कंवलेहि य सोलेहि य तदंतोहि य जज्जि-
 एहि य परिमुकेहि य द्वापणेहि य सुरं च महं च मेगरं च
 जाइं च मिथुं च पसणं च आसाए माणीओ विसाएमाणी-
 ओ परिजाएमाणीओ परिजुंजमाणीओ दोहदं विणज्जंति तं
 जईणं अहमविबहुणं एयरं जाव विणिज्जामि तिकहु तोसि दोह
 द्वासिअविणिज्जमाणंसि मुक्का चुक्का निम्मंसा उदग्गाउव-
 गमरीना नित्तेयादीणं च मणवयणा पंहुवुड्ज्जमुही इमं च
 एं जीमे कूरुग्गाहे जेणेव उप्पद्वा कूडग्गाहणीए तेणेव उवा-
 गच्छइ उवागच्छइत्ता उहय जाव पासइ पासइत्ता एवं वयासी ।
 किणं तुमं देवाओ हयज्जिया हिंसि तएणं सा उप्पद्वा चारिया
 जीमकूडग्गाहं एवं वयासी । एवं खसु देवा ममं तिएहं मासाणं
 बहुपणिपुष्पाणं दोहलं पाउव्चूए धषाणं ४ जाउणं बहुणं
 गोरुवाणं ऊहेहि य जाव द्वावषएहि य सुरं च ६
 आसाएमाणीओ ४ दोहदंविणिंति तए एं अहं देवा-
 णुप्पिया तंसि दोहदंसि अविणिज्जमाणंसि जाव ज्जिया-
 मि । तएणं से जीमकूरुग्गाहे उप्पदं चारियं एवं वया-
 माणं तुमं देवाणुप्पिया उहज्जियासि अहं तं तहा क-
 रिस्सामि जहा एं तव दोहदस्स संपत्ती जविस्सइ ताहिं
 इट्ठाहिं कंताहिं जाव समासासेइ तएणं से जीमे कूडग्गाहे
 अच्चरत्तकावसमयंसि एगे अवीए सणच्चजावपहरणे साओ
 गेहाओ णिगच्छइ णिगच्छइत्ता हत्थिणाउरं मज्जं मज्जेणं
 जेणेव गोमंनवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता बहुणं एयर-
 गोरुवाणं जाव वसजाण य अप्पेगइयाणं ऊहेच्छिदइ अप्पे-
 गइयाणं कंवडए अिदइ अप्पेगइयाणं अश्वमणाणं अंगोर्वंगाइ
 विडंगेइ विडंगेइत्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवाग-
 च्छइत्ता उप्पद्वाए कूरुग्गाहणीए ववषेइ तएणं सा उप्पद्वा
 चारिया तोहिं बहुहिं गोमंसेहिं सोहोहिं सुरं च आसाएमाणीए
 ४ तं दोहदं विणेइ तएणं सा उप्पद्वा कूरुग्गाहणी संपुष-
 दोहदवा समाणीयदोहदवा विच्छिषोदोहदवा संपुषदोहदवा तं ग-
 व्वं सुहं सुहेणं परिवसइ । तए एं सा उप्पद्वा कूरुग्गाही अ-
 श्वया कयाइ नवएहं मासाणं बहुपणिपुष्पाणं दारगं पयाया ।
 तए एं तेणं दारएणं जायमिच्छेणं चैव महया २ सहेण
 विघुट्टे विसरे आरसिए तएणं तस्स दारगस्स आरो-
 यसइं सोच्चा णिसम्म हत्थिणाउरे एयरं वहवे एयरगोरुवा
 जाव वसजाण य जीया ४ उज्जिग्गा सव्वओ संमता विप्प-
 द्वाइत्ता तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो अयमेया रूवे
 एामधेज्जं करेइ जम्हा एं अमहं इमेणं दारएणं जायमेत्ते
 एं चैव महया २ सहेणं विघुट्टे विस्सरे आरस्सिए तएणं

एयस्स दारगस्स आरसियसदे सोच्चा णिसम्म हत्थिणा-
जरे वहवे ण्यरे गोरूवा जाव नीया ४ सव्वओ समंता
विप्पद्वाइत्ता तह्माणं होउं अहे दारए गोत्तासे णामे
णामेणं तए णं से गोत्तासे दारए उम्मुक्कवाअजावे जाव जाए-
यावि होत्था । तए णं से नीमे कूरुग्गाहे अस्सया कयाइं
काअधम्मणा संजुत्ते तएणं से गोत्तासे दारए बहुणं मित्त-
णाइं णियगसयणसवंधिपरिजणेणं सच्चि संपरिवुड रोयमा
णं कंदमाणे वियवमाणे नीमस्स कूरुग्गाहस्स णीहणं करेइ
करेइत्ता नहुइदोइयमयकिच्चाइ करेइ करेइत्ता तएणं से सुणंदे-
राया गोत्तासं दारयं अस्सयाकयावि सयमेव कूरुग्गाहेत्ताए
उवेइ । तए णं से गोत्तासे दारए कूरुग्गाहे जाएयावि
होत्था । अहम्मिए जाव दुप्पन्नियाणंदे तए णं से गोत्ता
से दारए कूरुग्गाहे कट्ठाकट्ठि अच्चरत्तकाअसमयंसि एगे
अवीए सप्पच्चवक्कवए जाव गहिया उहपहरणे साओ-
गिहाओ णिज्जइ जेणेव गोमंरुवे तेणेव उवागच्छइ उवाग-
च्छइत्ता बहु णं णयरमोरूवाणं सणाहा य जाव वियंगत्तेइ
वियंगत्तेइत्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
तएणं से गोत्तासे कूरुग्गाहे तेसिं बहुहि गोमंसेहिं सोद्वेहिं
सुरं च ६ आसाएमाणे ४ विहरइ तए णं से गोत्तासे
कूरुग्गाहे एयकम्मे एयपहाणे एयविज्जे एयसगमायारे सु-
वहुपावं कम्मं समज्जिणित्ता पंचवाससयाइं परमाउं पादइत्ता
अइउहट्टोवगए कालमासे काअं किच्चा दोच्चाए पुढवीए उ-
क्कोसं तिसागरो णेरइयत्ताए उववस्से । तएणं सा विजयमित्त-
स्स सत्यवाहस्स सुज्जदा नारिया जाइ णिंदुया वि होत्था ।
जाया दारगाविणी हायमावज्जेति तएणं से गोत्तासे कूरु-
ग्गाहे दोच्चाओ पुढवीओ अणंतरं उव्वाट्टित्ता इहेव वाणिय-
ग्गामे ण्यरे विजयमित्तस्स सत्यवाहस्स सुज्जदा नारिया
कुच्चिंअसि पुत्तत्ताए उववस्से । तए णं सा सुभदा सत्यवाही
अस्सया कयावि णवएहं मासाणं बहुपनिपुष्पाणं दारयं पया-
या । तए णं सा सुज्जदा सत्यवाही तं दारगं जायमेवयं चेव
एगंते उकुल्लियाए उज्जावेइ उज्जावेइत्ता दोब्बं पि गिएहावेइ
गिएहावेइत्ता आणुपुव्वेणं सा रक्खमाणी गोवेमाणी संवहेइ
तओ णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो एक्कारसमे दिवसे णिवत्ते
संपत्ते वारसाहे अयमेवारूवे गोणं गुणणिप्पथं णामधेज्जं
करेइ जह्मा णं अहे इमं दारए जायमेत्ताए चेव एगंते उक्क-
ल्लियाए उज्जिए तह्माणं होउं अहं दारए उज्जियणामेणं
तए णं से उज्जिए दारए पंचथाइं परिगगहिए तंजहाखीर-
थाइं १ मज्जणथाइं २ मंडणथाइं ३ कीलामणथाइं ४ अंकथाइं
५ जहा दहपइस्से जाव णिव्वाय णिव्वायायगिरिकंदरमट्ठी एव
चंपगपायवे सुइं सुहेणं विहरइ । तए णं से विजयमित्ते सत्यवाहं
अस्सया गणिमं च धरिमं च येज्जं च पारिच्छेज्जं च चउव्विहं नं-

डगं गहाय दवणसमुदं पोयवहणेणं उवगए । तएणं से विज-
यमित्ते तत्थ दवणसमुदे पांत्ते विवत्तए णिवुमं नंरुस्सारे
अत्ताणे असरणे काअधम्मणा संजुत्ते तएणं तं विजयसत्थ
वाहं जे जहा वहवे ईसरतद्ववरकोहुं वियइव्वसिद्विसत्थवाहा
लवणसमुदो पोयविवत्तिं निव्वुरुज्जंरुसारं कालधम्मणा
संजुत्तं सुणेइ ते तहा हत्थणिकवेवं च बाहिरजंरुसारं च
गहाइ एगं तं अवक्कमइ । तए णं सा सुज्जदा सत्यवाही वि-
जयमित्तं सत्यवाहं दवणसमुदे पोएविवत्तिं णिवुमं काअ-
धम्मणा संजुत्तं सुणेइ सुणेइत्ता महया पइसोएणं आपणा
ममाणीपरसुनियत्ता विव चंपगद्वया धसइ धरणीतलंसि
सव्वं गहिं साक्षिपाडिया तएणं सा सुज्जदा मुहुत्तंतरेणं आस-
त्था समाणी बहुहिं मित्त जाव परिवुमा रोयमाणी कंद-
माणी विलवमाणी विजयमित्तं सत्यवाहं दोइयाइं मयं
किच्चाइं करेइ करेइत्ता तएणं सा सुज्जदा अस्सया कयावि दव-
णसमुदोतरं च द्वाच्छिविणासं च पोतविणासं च पतिमरणं
च अणुचितेमाणी २ काअधम्मणा संजुत्ता । तएणं णाय-
रगुत्तिथा सुभदं सत्यवाहिं काअगयं जाणित्ता उज्जियगं
दारगं सओ गिहाओ णिच्चुजंति उच्चुजंतित्ता तं गिहंअ-
स्स ददयंति । तएणं से उज्जियदारए अयाओ गिहाओ
निच्चुडे समाणे वाणियग्गामे ण्यरे सिंघारुगजावपहेसु-
ज्जयखद्वएसु वेसियाघरएसु पाणागारेसु य सुहं सुहेणं परि-
वहइ । तएणं से उवज्जिए दारए अणोहट्टए अणिवारए
सच्छंदमइसयरप्पथारे मज्जप्पसंगी चोरज्जुवेसदारप्पसंगी
जाएयावि होत्था । तए णं से उज्जिए अस्सया कामज्जिया-
ए गणियाए सच्चि संपलिग्गे जाएयावि होत्था काम
ज्जियाए गणियाए सच्चि उरात्ताइं माणुस्सगाइं जोगजोगाइं
जुंजमाणे विहरइ तएणं तस्स मित्तस्सरएणो अस्सया कयावि
सिरीए देवीए जोणीसूद्वपाउव्वए या वि होत्था । एो
संत्ताएइ मित्ते राया सिरीए देवीए सच्चि उरालाइं माणुस्स-
गाइं जोगजोगाइं जुंजमाणे विहइ विहारित्ते तए णं से
मित्ते राया अस्सया कयावि उज्जियए दारए कामज्जियाए
गणियाए गिहाओ णिच्चुजावेइ णिच्चुजावेइत्ता कामज्जि-
यं गणियं अविंजतरयं वेइ । कामज्जियाए गणियाए सच्चि
उरात्ताइं जाव विहरइ तएणं से उज्जियदारए कामज्जिया-
ए गणियाए गिहाओ णिच्चुजाविसमाणे कामज्जियाए
गणियाए मुच्छिए गिच्छे गहिए अज्जोववस्से अस्सत्थ कत्थ
इ सुयं च रतिं च धितं च अविंदमाणे तच्चित्ते तम्मस्से तह्वे-
से तदज्जवसाणे तदद्वोवउत्ते तयप्पियकरणे तव्जावणाना-
विए कामज्जियाए गणियाए बहुणि अंतरेणि य णिदाणि
य विवराणि य पन्निजागरमाणे २ विहरइ । तए णं
से उज्जिए य दारए अस्सया कामज्जियं गणियं अंतरं

लजेऽ कामज्जियं गणियं गेहिं रहस्सइं अणुप्पविसइ
अणुप्पविसइत्ता कामाज्जियाए गणियाए सक्कि उराद्वाइं
जाव विहरइ । इमं च णं मित्ते रायाए हाए जाव कयवञ्जि-
कम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सव्वाइंकारविजूसिय-
माणस्स वागुराए परिखित्ते जेणेव कापगणियाए गिहे तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तत्थ एं उज्जियए दारए कामज्ज-
याए गणियाए सक्कि उराद्वाइं जाव विहरमाणं पासइ
पासइत्ता आयुस्सत्ते ४ तिवाञ्जि जिउमिं जिउमं साहइ
उज्जियं दारयं पुरिसेहिं गिएहावेइ गिएहावेइत्ता अट्टिमुट्टि-
जाणुकोप्परप्पहाणं संजग्गमहियमत्तं कोइ कोइत्ता अवज-
मगवंधणं कोइ कोइत्ता एएणं विहारेणं वज्जं आणावेइ ।
एवं खड्डु गोयमा ! उज्जियए दारए पुरा पोराणाणं जाव
पञ्चाणुप्पन्नं विहरइ । उज्जएणं जंते दारए पणवीसं वासाइं
परमाउं पालइत्ता अज्जेवइजागावसेमं दिवसे सूलजिणे
कए समाणे काडमासे काडं किच्चा कहिं गमिहिंति कहिं
उववज्जिहिंति ? गोयमा ! उज्जियए दारए पणवीसं वासाइं
पर० अज्जेवइ जागावसेसे दिवसे सूलजिणे कए समाणे
काडमासे काडं किच्चा इमीसं रयणप्पजाए पुढवीए ऐरइय-
त्ताए उववज्जिहिंति सेणं तत्थो अणंतरं उवज्जित्ता इहेव
जंबुद्दीवे दीव जारहे वासे वेयवृगिरिपायमूले वाणरकुडंसि
वाणरत्ताए उववज्जिहिंति सेणं तत्थ उम्मुक्कवाडजावे
तिरियजोए सुमुच्चिए गिच्छे गदिए अज्जोववसे जाए वाणर-
पट्टेएवहेइ । एय कम्मे ४ कालमासे काडं किच्चा इहेव
जंबुद्दीवे जारहे वासे इंदपुरे एयरे गणियाकुडंसि पुत्तत्ताए
पञ्चायाहिंति तएणं तं दारगं अम्मापियरो जायमेत्ते कं
वच्चेहिंति । तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो णिव्वत्तवा-
रसाहे दिवसे इमं एयास्सं णामधेज्जं करोहिंति । होउणं
पियसेणे णपुंसए तएणं से पियसेणे णपुंसए उम्मुक्कवाडजावे
जोव्वणुगमसुपत्ते विणयपरिणयमित्ते स्वेण य जोवणेण य
द्वावसेण य उकिट्ठे उकिट्ठासरीरा जविसइ । ताएणं से
पियसेणे णपुंसए इंदपुरे एयरे वह्वेराइंसर जाव पजियओ
बहुहिं य विज्जापओगेहिं य मंतनुएणंहिं य उड्ढावणेहिं य
णिन्हवणेहिं य पण्हवणेहिं य वसीकरणेहिं य अज्जिओ-
गेहिं य अज्जियोगित्ता उराद्वाइं माणुस्सए जोगजोगाइं जुं-
जमाणे विहरिस्सइ । तएणं से पियसेणे णपुंसए एयकम्मे ४
सुवहुपावकम्मं समज्जिणित्ता इक्कीसं वाससयं परमाउं
पालइत्ता काडमासे काडं किच्चा इमीसे रयणप्पजाए पुढवीए
ऐरइयत्ताए उववज्जिहिंति । तओ सिरिसिवे सुसंसारो
तहेव जाव पढमो जाव पुढविसेणं तओ अणंतरं उवचित्ता
इहेव जंबुद्दीवे भारहे वासे चंपाए एयरीए महिसत्ताए
पञ्चायाहिं ति सेणं तत्थ अस्सया कयावि गोटेह्वणहिंजी-
वियाओ विवरोविसमाणे तत्थेव चंपाए एयरीए सेट्टिकुडं-

सि पुत्तत्ताए पञ्चायाहिंति सेणं तत्थ उम्मुक्कवाडजावे तहा
रूवाणं थेराणं अंतिए केवडं वोहियअणुगारे सोहम्मे कप्पे
जहापढमो जाव अंतं करोहिंति णिव्वेवोविइयं अज्जियणं
सम्मतं । वि० ५३ अ० ॥ (टीका शब्दार्थमात्रदर्शनीत्युपेक्षिता)

उज्जिया-उज्जिका- खी० धनसार्थवाहसुतस्य धनपात्रस्य
भार्यायाम् । ज्ञा० ७ अ ।

उज्जे-यूयम्-युष्मान्-मे तुम्हे उज्जे तुम्ह तुम्हे उम्हे जसा
८ । ३ । ११ । वो तुम्हे उज्जे तुम्हे उम्हे जं शसा ८ । ३ । १३ ।
इति च युष्मच्छन्दस्य जसा सह शसा सह च उज्जे इत्यादेशः ।
यूयं पदस्य युष्मान् पदस्य चार्थे, प्रा० ॥

उट्ट-उट्ट-पुं० खी० उट्टं उट्टं किञ्च० पूस्यानुट्टे प्रा संदष्टे ।
८ । २ । ३४ । इति उट्टपर्य्युदासात् ष्ट्रागस्य न उः । प्रा० ।
(ऊट्ट) इति प्रसिद्धे करजपर्य्यये चतुष्पदजने, अणु० । प्र० ।
'अहं जंते उट्टे गोणे खरे धोरुए' प्रज्ञा० ११ पद । स्त्रियां जातित्वात्
डीप् वाच० । कर्म० । जडचरविशेषे च० । मगु उट्टा दगरक्खलो
सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

उट्टपाय-उट्टपाद-पुं० ६ त० । करजचरणे, । धस्सस्स कमिय
ट्टस्स ज्मेयारुवे वे जमणामए उट्टपायति वा" उट्टपाद इति वा
करजचरणो हि जागड्यरूपोन्नतश्चाथस्तात् जवतीति तेन युक्तप्र-
देशस्य साम्यम् । अणु० ॥

उट्टलिङ्ग-उट्टलिङ्ग-न० क्रमेणकपुरीपपिप्पे, दश० । उट्टलिङ्ग-
संस्चितकथा जावग शब्दे)

उट्टिय-अँट्रिक-त्रि० उट्टाशमिदमौट्रिकम् । (उट्टसम्ब-
न्धिनि,) उट्टलोममये सूत्रभेदे, अनु० । स्था० । उट्टियं
कंचलं उट्टियं कंचलं वा पायपुच्छणं जवति, नि० चू० १६
उ० ॥ " उचितप्रमाणे, णस्सत्थं " अर्छहिं उट्टिपहिं उदगस्स
घरुपाहिं " उट्टिका बृहन्मृगमयजाएनं तत्पूरणप्रयोजनाये घटा-
स्ते उट्टिका उचितप्रमाणा नातिब्रधवो महान्तो वेत्यर्थः ।
उपा० १ अ० ।

उट्टिया-उट्टिका-खी० उट्टस्याकारः पृष्ठावयव इव आकारोऽस्याः
उत् । मृगमये मद्यभाएरुभेदे, सुरातेवादिभाजनविशेषे, उपा० ७
अ० । उट्टियाकजल्ल संठाणसंछियं उट्टिकाभाजन विवेचस्तस्या-
कजल्लं कपाडं तत्संस्थानं तत्संस्थितम् । उपा० २ अ० ।

उट्टियासमणा-उट्टिकाश्रमण-पुं० उट्टिका महासृन्मयोभाज-
नविशेषस्तत्र प्रविष्टा ये श्राम्यन्ति तपस्यन्तीत्युट्टिकाश्रमणाः ।
आजीवकश्रमणजनेषु, श्रौ० ॥

उट्टी-उट्टी-खी० उट्टजातिस्त्रियाम्, " उट्टीणं ताणि णो हुंति " उ
ट्टीणां तानि दध्यादीनि न जवन्ति माहुट्टजावादितापं० च० । ध० ।
उट्ट-उट्टस्था० धा० उट्टः परस्य तिष्ठतेः उक्कुट्टइत्यादेशौ वा
भवतः । उत्थानं, उट्टइ उक्कुट्टइ । प्रा० ॥

उट्ट-ओट्ट-पुं० उट्ट्यते उट्टाहारेण उट्ट कर्मणि यत् । दशन-
च्छेदे, निरुपपदोऽष्टशब्दश्च प्रायेण उत्तरोष्ठ एव कविभिः प्रयुज्यते
ताम्रौष्ठपर्य्यस्तत्त्वः स्मितस्य, कुमा० उपपदे तूभयतः उभामुखे
विम्बफलाधरोष्ठे । वाच० । उपाचियसि शप्पवाड विवफलसखिहा-
हरोठा । प्रज्ञा० २ पद० ।

उद्धृत-उत्तिष्ठ-त्रि० उत्थानं कुर्वति । प्रा० ॥

उट्टच्छिष्यग-ओष्ठच्छिष्यक-जि० ६ व० खण्डितोष्ठे, औ० ।
उट्टा-उत्था-स्त्री० उत्थानमुत्था ऊर्ध्ववर्तने, "उट्टाए उट्टेइ" नि० ।
रा० । वि० ॥ उत्थानमुत्था ऊर्ध्ववर्तनं तथा उत्तिष्ठति ऊर्ध्वोभव-
ति । इह उट्टे इत्युक्ते क्रियारम्भमात्रमपि प्रतीयत तथा वक्तुमु-
त्तिष्ठत इति ततस्तद्व्यवच्छेदार्थमुक्तमुत्थायेति उपागच्छतीत्यु-
त्तरक्रियापेक्षया उत्थानक्रियायाः पूर्वकालताभिधानायात्त्यायो-
त्यायेति क्त्वाप्रत्ययेन निर्दिशति । यद्यपि द्वयोः क्रियायोः । पूर्वोत्त-
रनिर्देशान्यां पूर्वकाद्य आक्षेपवज्ज्य एव तथापि शुज्जानो व्रजतइ
त्यादौ द्वयोः क्रियायोर्यौगपद्यदर्शनादानन्तर्यसूचनार्थमित्यमुपन्या-
सः उत्थानक्रियासव्यपेक्षत्वाज्जुपागमनक्रियाया इति जं० १ वक्र० ।

उट्टाण-उत्थान- न० उट्ट०-स्था०-ल्युट् । ऊर्ध्वोन्नयने, ज० ।
७ श० ७ उ० । अवणाय गुदं प्रत्यभिमुखगमने, चं० प्र० २० पाहु० ।
सू० प्र० । गुरुमागच्छन्तं दृष्ट्वा ऊर्ध्वोन्नयने, वृ० ३ उ० । उत्थान-
मुपविष्टः सन् यदुर्ध्वोन्नयति, उपा० ६ अ० । औ० । देहचेष्टा
विशेषे, प्रज्ञा० २३ पद । स्था० । उत्पत्तौ, ज्ञा० १४ अ० ।
उट्टसने, न० । प्रथममुन्नयने, उत्त० ११ अ० । चित्तदोषे, उत्था-
ने निर्वेदात् कारणमकरणोदयं सदैवास्याः पो० १ विव० ।
करणे ल्युट् । रणे, उत्साहे, पौरुषे, हर्षे च । अधिकरणे ल्युट् ।
राज्यचिन्तनरूपे तन्त्रे, प्राङ्गणे चैत्ये प्रबोधे च । वाच० ।
उट्टाणकम्मवज्जवीरियपुरिसक्कारपरक्कम-उत्थानकर्मवज्जवीर्य्यपुरु-
पकारपरक्कम-उत्थानं चेष्टाविशेषः कर्म च ज्ञमणादिक्रिया
वज्जं च शरीरसामर्थ्यं वीर्यं च जीवभवं पुरुषकारश्चाजिमानविशेषः
पराक्कमश्च पुरुषकार एव निष्पादितस्वविषय इति विग्रहे द्वन्द्वै-
कवद्भावः । वीर्य्यान्तरायक्कयक्कयोपशमसमुत्थजीवपरिणाम-
विशेषाणामुत्थानादीनां समूहे, न० । एतेषु प्रत्येकशब्दो योजनीयो
वीर्यान्तरायक्कयक्कयोपशमवैचित्त्यतः प्रत्येकं जघन्यादिभेदैरनेक-
त्वेऽप्येवमिकजीवस्यैकदा क्यक्कयोपशममात्राया एकविधत्वादेक
एव जघन्यादिरेतद्विशेषो भवति कारणमात्राधीनत्वात्कार्यमात्रा-
या इति सूत्रज्ञावार्थः । शेषं प्राग्बदिति । स्था० १ ग० ॥

उट्टाणपारियावणिय-उत्थानपारियापनिक-न० परियानं विविध-
व्यतिकरपरिगमनं तदेव पारियापनिकश्चरितमुत्थानाज्जन्मन आर-
ज्य पारियापनिकमुत्थानपारियापनिकम् । ज० १५ श० १ उ० ।
उत्थानं चोत्पत्तिः पारियापनिका च काष्ठान्तरं यावत्स्थितिरिति
उत्थानपारियापनिकम् । आज-मचरित्रे जीवनचरित्रे, "सञ्चं च से
उट्टाणपारियावणियं परिकरेइ" ज्ञा० १७ अ० । गोसावस्स मंख-
द्विपुत्तस्स उट्टाणपारियावणियं परिकरिहियं । म० १५ श० १ उ० ।

उट्टाणसुय-उत्थानश्रुत- न० उत्थानमुत्सन्नं तच्छ्रुतः श्रुतमुत्थान-
श्रुतम् । कालिकश्रुतभेदे, न० । "परियट्ठिज्जइ अहियं उट्टाणसुयं तु
तत्थ उट्टेइ" ॥ यत्र प्रणिधाय उत्थानश्रुतं परावर्त्यते तत्र कुञ्जग्राम-
देशादि उत्तिष्ठति उच्चसीन्नवतीत्यर्थः "तच्च त्रयोदशवर्षपर्य्यायस्य
दीयते व्य० छि० १ उ० । तच्च शृङ्गनादिते कार्ये उपयुज्यते
अत्र चूर्णिकारकृता भावना सज्जेस्सेगस्स कुञ्जस्स वा गामस्स वा
नगरस्स वा रायहाणीए वा समणे कयसंकाप्पे आसुरुत्ते चम-
क्किए अण्णासत्ते अण्णसत्तत्तेसे वि समासुहाणत्थे उववत्ते समा-
णेउट्टाणसुयमज्जयणं परियट्ठेइ तं च एकं दो वा तिष्ठि वा
वारि ताहे से कुञ्जे वा गामे वा जाव रायहाणी वा ओहयमणसं-
काप्पे विज्जवन्ते पुयं पुयं पहावन्ति । ते उट्टेइ उच्चसइत्ति जणियं
होत्ति । न० । पा० ।

उट्टाय-उत्थाय- अव्य० उट्ट० स्था० ल्यप् । उद्यतविहारं प्र-

तिपद्येत्यर्थः । "अहासुयं वंदिस्सामि जहा से समणे जगवं उ
ट्टायसंखाए" आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।

उट्टिअ (य) उत्थित जि० उट्ट० स्था० क० । उदयप्रामे, रा० ।
अज्युद्धते, "उट्ठियं पि सूरि" अज्युद्धते आदित्ये, अनु० । सो उ
ट्टितो चित्तेइ" आ० म० द्वि० । समुपजाते, प्रश्न० ३३ अ० । औ०
जावात्थानेन संयमानुष्ठानरूपेण उत्प्राचल्येन स्थित उत्थितः ।
आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० । धर्मचरणायेद्यतेषु ज्ञानदर्शनचा-
रित्राद्योगवत्सु, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । "अह पासविगमु-
ट्टिए अवि तित्तेइ भासई धुव" सूत्र० १ श्रु० २ अ० । नि० चू० ।
उट्टसिते, वृ० ३ उ० । ओ० । वृक्षियुक्ते, उत्थानयुक्ते, अनुपविष्टे, उ-
त्पन्ने च । वाच० ॥ "एओ वि उट्टिआ संता दारणं च संजवन्ति
धाई वा" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ॥

उट्टित्ता-उत्थाय- उट्ट-स्था० ल्यप्- उत्थानं कृत्वेत्यर्थः, "संका-
भीओ न गच्छेज्जा- उट्टित्ता- अण्णमासणं" ॥ उत्त० २ ए अ० ।
उट्टिअ (य) दंरु-उत्थितदंरु-पुं० ६ त० । कृतप्रायश्चित्त
शुद्धौ, उट्टियदंरुो साहू अचिरेण उवेति सासयं गणं । पच्चि-
त्तं जयाउट्टितं पावं जवति तदा । विसुद्धचरणो मुखं पा-
वत्ति० । नि० चू० २० उ० ।

उट्टित्तु-उत्थाय-अव्य० उट्ट-स्था० ल्यप् । उत्थानं कृत्वेत्य-
र्थः, उट्टित्तु सपरिवारो "पं० व० ।

उट्टुनहइत्ता-अवष्टीव्य-अव् ष्टीव ल्यप् । निष्टीवनं कृत्वेत्यर्थः,
उट्टुनहइत्ता सावत्थीए णयरीए सिंघारुग जाव पहेसु आकट्टवि
काट्टि करेमाणे० ज० १५ श० ७ उ० ।

उमंका-उट्टंका-पुं० आयोद्धेय्यशिष्यवेदनामकस्य मुनेः शिष्यभेदे,
भार्गवे गौतमस्य शिष्यभेदे च । वाच० । "इंदेण उमंकारिसिप-
त्तीरुववती दिट्ठाए समं अधिगमं गतो सो तओ णिगंछन्तां उ-
मंकेण दिट्ठा. नि० चू० १२ उ० ।

उरुय-उरुज-पुं० न० उरेज्यो जायते जन. रु । पत्रादिनिर्मित-
शालायाम्, वाच० ॥ तापसाश्रमे, नि० जी० । स्था० । "जेणेव
सए उरुए तेणव उवागच्छति किट्ठिअसंकाइयं उवेति" नि०
"जमइ दियाय राओ य, हुणामि महुसप्पिसं । तेण मे उरुओ
दट्ठो, जायं सरणओ जयं" नि० चू० १ उ० ।

उरु-उरु-स्त्री. न. उरू-वा० कु० । नक्षत्रे, उत्त० ११ अ० । जज्ञे
च । स्त्रीत्वे वा ऊङ् । कौ० । वाच० ।

ऊरु-पुं० प्रावृडादौ, चं० प्र० । (उच्च प्रकरणे सर्वेऽर्थ्या दर्शिताः)

उरुज्जमाण-अपोह्यमान-त्रि० नियमने, पंक्तिसि वा पणगंसि वा
उक्कसमाणि वा उरुज्जमाणि वा अपोह्यमानां वा पङ्केन उदकेन वा
नीयमानाम् । वृ० ६ उ० ।

उरुवड- उरु (रु) पति-पुं० उरूनां नक्षत्राणां पतिः प्रभु-
रुपतिः चन्द्रे, उत्त० ११ अ० । प्रश्न० । जं० । तं औ० । "चन्द्रः
शशी निशाकरो रजनिकर उरुपतिरित्येवमादयः चन्द्रपर्यायाः ।
आ० म० द्वि० ।

जहा से उरुवड चंदे, नक्षत्रचयपरिवारिण ।

परिपुष्टो पुष्पमासीए, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २५ ॥

यथा स उरूनां नक्षत्राणां पतिः प्रभुरुपतिः । क-
इत्याह चन्द्रः शशी नक्षत्रैराश्विन्यादिजिह्वलक्षणात्वाद् ग्रहेस्तारा-
जिह्व परिवारः परिकरः संजातोऽप्येति परिवारितो नक्षत्रपरि-
वारितः प्रतिपूर्णसमस्तकालोपेतः । स चेदह कदा भवत्यत

आह । पौर्णमास्यामिह च चन्द्र इत्युक्ते मा भूत् रामचन्द्रादा-
चपि संप्रत्यय इत्युपपत्तिग्रहणम् । उपपत्तिरपि च कश्चिदेका-
ग्रयेव जवति मृगपतिवदत् उक्तं नक्षत्रपरिवारितः । सोऽप्यपरि-
पूर्णोऽपि द्वितीयादिषु संभवतीति परिपूर्णः पौर्णमास्यामित्युक्त-
मेवं जवति बहुश्रुतोऽसावपि हि नक्षत्राणामिवानेकशब्दानाम-
धिपतिस्तथा तत्परिकरितः सकञ्चकशेषेतत्वेन प्रतिपूर्णश्च
जवतीति सूत्रार्थः । उक्तं ११ अ० । चन्द्रमण्मन्त्रे, ज्योः जज्ञेशे,
वरुणे च० । वाच० ॥

उडुवर-उडुवर-पुं० सूत्र्ये, "तिष्ठि सहस्ते सगञ्जे कृञ्च सण उडु-
वरो हरः, " तं० ।

उडुवामियगण-उडुपाटितगण-पुं० नक्षत्रशान्तिर्गते गणे, "येरेहि-
तो नक्षत्रसेहितो नारदायसगोर्त्तेहितो एत्य णं उडुवामियणामं
गणे गिगणय" कल्प० ।

उडुविमाण-उडुविमाण-न० सौधर्मज्ञानयोः प्रथमप्रस्तववर्तिनि
चतसृणां विमानावधिकानां मध्यभागवर्तिनि वृत्ते स्वनामख्याते
विमानकेन्द्रे, "उडुविमाणे णं विमाणे पणयादीसं जायणस्यस-
हस्साह आयामाविक्रमेण" पुं० सं० । सौधर्मकल्पे प्रथमे विमाने,
स्था० ४ ग० ।

उडु-उ (ओ) न-पुं० प्राच्यदेशनेदे, स च मिथिलादेशात्पू-
र्वस्यां दिशीति प्रतीयते । वाच० ॥ तद्देशजे मनुष्ये च । स च
देशोऽनार्यक्षेत्रम् । तद्वासी जनश्च म्लेच्छजातीयः । प्रव० २७
अधि० । सूत्र० । प्रश्न० । वाच० । सर्वत्र उरुशब्दश्रवणात्
उकारादित्वम् । रघुनन्दनेन तु ओरुश " देशव्यवस्थितमि-
त्युक्तत्वात् " ओकारादित्वमपि अस्य देशवाचित्वात् तस्य
राजा तदस्याभिजन इत्यर्थे च । अण् ओरु । तद्भाजे, तद्भासिनि
च । बहुषु तस्य लुक् । उरु तद्भाजेषु तन्निवासिषु च । वाच० ।
उडुचग-उडुचक-पुं० व्याकुष्टे, उडुचगा वाउष्टी, नि० चू० १ उ०
उडुचका उडुचकास्तान् कुर्वन्ति " वृ० १ उ० ॥

उडु (ई) ऋग-उडुएरुक-पुं० वानप्रस्थतापसभेदेषु, ऊर्ध्वीकृत-
दण्मा ये सञ्चरन्ति । ओ० । ज० ॥

उडुय-उडुय-न० (उकार) इति प्रसिद्धे उडुयरे, " जंजा-
इपणं उडुपणं वायणिसमोणं " आव० ५ अ० । वृ० ।

उडुवण-उडुवण-न० आकर्षणे, "हियउडुवणे का उमावण्डेउ"
हृदयोडुवणे चित्ताकर्षणहेतुः । ज्ञा० १४ अ० ।

उडुह-उडुह-पुं० उपधाते, "गेव्रश्च दिट्ट उडुहो, उडुह उप-
धातः प्रवचनस्य जवति । ओ० । प्रवचनवाचवे, उडुहो नाम
अहो अमीपामनुकम्पा ये विविक्तानामपि अस्माकं वीचराणि न
प्रयच्छन्ति । वृ० १ उ० । उडुहो नाम एते मायावन्तः पापा वा
परोपधातकारिणश्च । वृ० ३ उ० । माक्षिन्ये, व्य० प्र० ३ उ० ।
खिसायां च । "योच्छेय पओसाई उडुहमनाणि वाओय" प्रवच-
नस्य उडुहः खिसा । पि० । नि० चू० ॥

उडुह-उडुह-पुं० प्रत्यासन्नमाकाशे परिभ्रमति, रा० ।

उडुय-देशी० पुं० (मकार) इति प्रसिद्धे उडुयरे, उडुय वा वात-
णिसमो वा करमाणे आचा० २ श्रु० ।

उडु-ऊर्ध्व-वि० उडु-हाड-न-पृषो० ऊरुदेशः । उच्चे, उपरि
उपरितने च । वाच० । उडु दूरं वीश्चत्ता । स० । ऊर्ध्वमु-
परि, अनु० । ऊर्ध्वलोके, प्रश्न० अध० ३ द्वा० । स्था० । सर्वो-
परिस्थिते मोक्षे, " वहिया उडुमाया य णावकखे कयाइ वि "
ऊर्ध्वलोकाप्रस्थानं मोक्षम् । उक्तं ६ अ० " तद्भा उडुति
पासहा अडुवखु कामाह रोगवं " ऊर्ध्वं मोक्षं योऽपिपतित्यागादूर्ध्वं

यद् भवति " सूत्र० १ श्रु० २ अ० । उत्पाटिते, हेम० । अनुप-
विष्टे, दण्मायमाने, उरुक्लिप्ते, वाच० । वृत्ते च । अनु० । वमने,
न० । वृ० १ उ० ।

उडुंक-उडुंक-न० मार्गस्योन्नते भूभागे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

उडु (ह) जाणु-ऊर्ध्व (र्ध्व) जानु-त्रि० ऊर्ध्वं जानुनी
यस्यासावूर्ध्वजानुः । गुरुपृथिव्यासनवर्जनादौपग्रहिकनिषद्याया
अजावाच्चोक्तुकासने, " उडु जाणु अहोसिरे भाणकोटो-
वगए " म० १ श० १ उ० । जं० । स० प्र० । औ० । वि० ।
चन्द्र० । ज्ञा० । सो उडुजाणु अहोसिरो चित्तंतोचिचइ आव० ४ अ०
उडुंकमृग-ऊर्ध्वकाय-मृग-वि० तापसभेदेषु, ये नाज्ञेरुपर्येव
कण्ठयन्ति नाथः । ज० ११ श० ९ उ० ।

उडुकाय-ऊर्ध्वकाय-पुं० न० ऊर्ध्वं कायस्य एकदे० ३ त० । देह-
स्योर्ध्वभागे, काके च । " ते उडुकापाई पखजमाणा अवरोहि ।
खंजंति सण्णपहि " छोपैः काकैः वैक्रियैः प्रखाद्यमानाः ।
सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ७ श्रु० ।

उडुगारवपरिणाम-ऊर्ध्वगौरवपरिणाम-पुं० आयुःपरिणामभेदे,
येन आयुः स्वभावेन जीवस्वोर्ध्वदिशि गमनशक्तिवृद्धणपरिणामो
भवति स ऊर्ध्वगौरवगमनशक्तिवृद्धणपरिणामो जवति स ऊर्ध्व-
गौरवपरिणामः । इह गौरवशब्दो गमनपर्यायः । स्था० १० ग० ।

उडुचर-ऊर्ध्वचर-वि० उपरिचरे गृहादौ, आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० ।
उडुणिरुह-ऊर्ध्वनिरोध-पुं० वमननिरोधे, " उडुणिरुहे कुट्टं,
ऊर्ध्वं वमनं तन्निरोधे कुट्टं भवति । वृ० ३ उ० ।

उडुत्ता-ऊर्ध्व (र्ध्व) ता-स्त्री० मुख्यतायाम्, अदत्ताप नो उडु-
त्ताप दुस्वत्ताप नोसुदत्ताप चृज्जो परिणमंति, म० ६ श० ३ उ० ।

उडुत्तासामण-ऊर्ध्व (र्ध्व) तासामान्य-न० ऊर्ध्वमुखेखिताऽनु-
गताकारव्यत्ययेन परिच्छिद्यमानमूर्द्धतासामान्यम् । सामान्य-
नेदे, तत्स्वरूपं यथा पूर्वापरपरिणामसाधारणव्यमूर्द्धतासामान्यं
कटककङ्काणानुगामिकाञ्चनवदिति पूर्वापरपर्याययोरनुगतमेकं
छव्यं छवति तांस्तान् पर्यायान् गच्छतीति व्युत्पत्त्या त्रिकाढानु-
यायी यो वस्त्वंशस्तदूर्ध्वतासामान्यमित्यभिधीयते निदर्शनमुत्ता-
मभव । २० ॥ (अत्रक्षणिक्वादिबौद्धपूर्वपक्ष उत्तरं च खणियशब्दे)

अथ सामान्यं छिप्रकारं दर्शयन्नाह ।

ऊर्ध्वतादिमसामान्यं, पूर्वापरगुणोदयम् ।

पिण्णाश्रितादिसंस्थाना-नुमेका मृद्यथा स्थिता ॥ ४ ॥

पूर्वः प्रथमोऽपरोऽत्रतनो योऽगुणो विशेषस्तथोऽस्यदकरणं पूर्वा-
परगुणोदयं पूर्वापरपर्याययोरनुगतमेकं छव्यं त्रिकाढी यो वस्त्वं-
शस्तदूर्ध्वतासामान्यमित्यभिधीयते । निदर्शनमुत्तानमेव । यथो
पिण्णो मृत्पिण्णः आश्रितः कुसूल इत्यादयोऽनेके संस्थाना आकृ-
तयस्तासु अनुगता पूर्वापरसाधारणपरिणामव्यवस्था मृत्तिका
तथाकारा स्थिता एतदूर्ध्वतासामान्यं कथ्यते यदि च पिण्णकुसु-
लादिपर्यायेषु अनुगतमेकं मृद्व्यव्यं न कथ्यते तर्हि घटादिपर्यायेषु
अनुगतं घटादिव्यव्यमपि न कथ्यते तदा च सर्वे विशेषरूपं जवतः
क्षणिकवादिबौद्धमतमायाति, अथवा सर्वव्यव्येषु एकमेव व्यव्याणां
गच्छतीति ततः घटादिव्यव्ये अथवा तदन्तर्वातिसामान्यमृदादिव्य-
व्ये वानुजवानुसारेण परोर्ध्वतासामान्यमवश्यमङ्गीकर्तव्यम् ।
घटादिव्यव्याणि स्तोकर्पयाव्यापीनि पुनर्मृदादिव्यव्याणि बहु-
पर्यायव्यापीनि सन्ति इत्येव नरनारकादिव्यव्याणां विशेषो ज्ञातव्यः ।

तत्सर्वमपि नैगमनयमतम् । तथा शुद्धसंग्रहयमते तु सदचैतवा-
देन एकमेव छव्यमापद्यते इति ज्ञेयम् । ८० ॥

उद्धृदिसाङ्कम-ऊर्ध्वदिगतिक्रम-पुं० दिग्गतस्यातिचारभेदे,
उपा० १ अ० ।

उद्धृदिसिप्पमाणाङ्कम-ऊर्ध्व (ऊर्ध्व) दिक्प्रमाणातिक्रम-पुं०
दिग्गतग्रहणे, ऊर्ध्वदिशि यावत्प्रमाणं परिगृहीतं तस्याति-
वह्निरूपे, दिग्गतातिचारे, आच० ६ अ० ॥ उपा० ।

उद्धृदिसिष्य-ऊर्ध्वदिग्गत-न० ऊर्ध्व दिक् तत्सम्बन्धि तस्या
ग्रतम् । पतावती दिग्गुर्वपर्वताधोरोहणादवगाहनीया न परत
इत्येवंचूते दिग्गतभेदे, आच० ६ अ० ।

उद्धृदेह-ऊर्ध्वदेह-पुं०-न० ऊर्ध्व देहस्य शरीरस्योर्ध्वदेहे
“खाणु व्व उद्धृदेहो, काउस्समां तु गइजा” स्याणुरिवोर्ध्वदेहो
निष्प्रकम्पः । आच० ६ अ० ॥

उद्धृपात्र-ऊर्ध्वपाद-त्रि० ६ त० ऊर्ध्वचरणे, “कंदतो कंडुकुंभीसु
उद्धृपात्रो अहोसिरो” उक्त० १९ अ० ॥ “उद्धृपाया सुवइ तहा
तुमं मरणं करहोहिति” आ० म० प्र० ॥

उद्धृवक्ष-ऊर्ध्ववक्ष-त्रि० वृक्षशाखादौ वक्षे “ रसंतो कंदुकुं-
भीसु, उद्धृवक्षो अवंधवो ” ॥ उक्त० १९ अ० ।

उद्धृजागि (ण) ऊर्ध्वजागिन्-त्रि० गगनतलजागिनि, उद्धृवापसु
उद्धृभागी जवति ऊर्ध्वं गतेपुवातेपूर्वभागी जवत्यक्तायो गगनगत.
वातवशादिवि सम्मूर्च्छते जज्ञम् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

उद्धृमुङ्ग-ऊर्ध्वमृदङ्ग-पुं० ऊर्ध्वमुखे मृदङ्गभेदे, भ० ११ श० १० उ० ।

उद्धृमुङ्गाकारसंस्थि-ऊर्ध्वमृदङ्गाकारसंस्थित-त्रि० ऊर्ध्वमूर्ध्व-
मुखो यो मृदङ्गस्तदाकारेण संस्थितो यः स तथा । सरावसम्पुटा-
कारे, भ० ११ श० १० उ० ।

उद्धृमुह-ऊर्ध्वमुख-त्रि० ऊर्ध्व मुखमस्य । ऊर्ध्वगतप्रयमप्रसरे,
ऊर्ध्वस्थिताग्रजागे, उन्मिमतवदने च । स्वाङ्गत्वात् स्त्रियां
ङीष् । ऊर्ध्व मुखस्य एकदेशी. तत्पुरुषः । मुखस्योर्ध्वजागे, न०
वाच० । “ उद्धृमुहलोमजालसुकुमाद्वणिक्मउग्रआवत्तपसत्य-
लाभविरई असरिवच्छत्रविजलवत्थे ” ॥ ऊर्ध्वं मुखं नूमे-
रुच्छतामङ्कुराणामिव येषां तानि ऊर्ध्वमुखानि यानि लोमानि
तेषां जालं समुहो यत्र स तथा । अनेन च श्रीवत्साकारव्यक्तिर्द-
र्शिता । अन्यथाऽ धोमुखैस्तैः श्रीवत्साकारानुद्भवः स्यात् । सु-
कुमाद्वस्त्रिधा नि नवनीतपिण्मादिछव्याणि तानीव मृदुकानि
आवर्तैश्चिकुरसंस्थानविशेषैः प्रशस्तानि माङ्गल्यानि दक्षिणावर्त्ता
नीत्यर्थः । यानि लोमानि तैर्विरचितो यः श्रीवत्सो महापुरुषाणां
वक्त्रान्तर्वर्ती अच्युन्नतोऽवयवस्ततः पूर्वपदेन कर्मधारयस्तेन उ-
न्ममाच्छादितं विपुलवक्षो यस्य स तथा ॥ जं० ३ वक्त्र० ॥

उद्धरिह्य-और्ध्वरथिक-पुं० छमके, और्ध्वरथिकशब्दोऽस्ति
‘कप्टेनेष्टविशिशार्थी महापुरीमिव मनुजगतिमनुप्रविशन्ति जन्त-
वोऽनुप्रविश्यापि चास्यामौर्ध्वरथिका इवाकृतसुकृतसंज्ञारा निरी-
कितुमपि नैनं क्मन्ते । उक्त० १ अ० । उत्तराध्ययनवृहद्वृत्ति-
प्रथमपत्रे स कस्य वाचकः इति हीरविजयसूरिं प्रति कल्याण-
विजयगणितप्रश्नो यथा अस्योत्तरं हीरविजयसूरिकृतम् ॥ तथा
च ऊर्ध्वरथिकशब्दमाश्रित्य सिद्धान्तविषमपदपर्यायान्तर्गतो-
त्तराध्ययनविषमपर्याये छमकवाचकत्वमुक्तमस्ति ॥ ३ ॥ ही०

उद्धरेण-ऊर्ध्वरेण-स्त्री० पुं० जातप्रभामिवङ्ग्यः स्वतः परतो
वा ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्चलनधर्मा रेणुऊर्ध्वरेणुः । प्रब० २५४ द्वा० ॥

ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्चलनधर्मापवृत्त्ये रेणौ, तद्रूपेऽष्टशृङ्गशृङ्गणी-
कावक्त्रेण प्रमाणभेदे, ज० ६ श० ७ उ० । ज्यो० ॥

उद्धृलोम-ऊर्ध्वरोमन्-पुं० ऊर्ध्वानि रामाण्यस्य । ऊर्ध्वमुखतया-
विकटरोम्णि यमदूतादौ, कुशद्वीपसीमापर्वते च । ऊर्ध्वमुखरोम-
युक्ते, त्रि० वाच० । “धोमयपुच्छं व तस्स कविशफरुसाउ उद्धृ-
लोमाओ, परुषे कर्कशस्पर्शे ऊर्ध्वरोमिकेन तिर्यग्वनन्तेत्यर्थः
दंष्ट्रिके उत्तरोष्ठरोमणि, उपा० । १ अ० ॥

उद्धृलोग (य) ऊर्ध्वलोक-पुं० ऊर्ध्वमुपरि व्यवस्थितो लोक
ऊर्ध्वलोकः अथवा ऊर्ध्वशब्दः शुभपर्यायस्तत्र च क्षेत्रस्य शुभ-
त्वात्तदनुभावादृ द्रव्याणां प्रायः शुभा एव परिणामा भवन्त्यतः
शुभपरिणामद्रव्यायोगादूर्ध्वं शुभो लोक ऊर्ध्वलोकः । उक्तं च “उद्धृ-
ति उवरि जं चिय, सुभखेत्तं खेत्तओ य दव्वगुणा । उप्पज्जति
सुभावा, तेण तओ उद्धृलोगोत्ति” रुचकप्रतरुयस्य मध्ये एक-
स्मादुपरितनप्रतरादारज्योर्ध्वं नवयोजनशतानि परिहृत्य परतः
किञ्चिन्यूनसप्तसज्जयते क्षेत्रलोकभेदे, अनु० । आ० म० द्वि० ।

उद्धृलोगचूडा-ऊर्ध्वलोकचूडा-स्त्री० “ उद्धृलोगस्य चूडा
सिहा ” ऊर्ध्वलोकस्य चूडा शिखा । ऊर्ध्वलोकचूडा । ईपत्राग्रा-
रूपे क्षेत्रचूडाभेदे, नि० चू० १ उ० । “ईसीपत्रारा णामा य ई-
सित्ति” अप्पजावे य इति प्रायेवृत्त्या । जारर्त्तभारकंतस्स पु-
रिसस्स गयं पायसो ईसेणयं जवति जाव एवं गिता सा पुढवी
ईसीपत्रारा णाम इति एतमभिहाणंतस्स सायदव्वछसिद्धि-
विणाउ उवरि वारसेहिं जोयणेहिं भवति तेण सा उद्धृलोगचूडा
जवति । नि० चू० १ उ० ॥

उद्धृलोगवत्थव्व-ऊर्ध्वलोकवास्तव्य-त्रि० ऊर्ध्वलोकवासिनि,
“ उद्धृलोगवत्थव्वओ अट्ट दिसाकुमारीओ ” ऊर्ध्वलोकवास्तव्या
नन्दनकूटनिवासिन्य इत्यर्थः । ज्ञा० ८ अ० ।

उद्धृलोग (य) विजित्ति-ऊर्ध्वलोकविजित्ति-स्त्री० स्यानाथ-
यणात्क्षेत्रविजित्तिभेदे, । सा च ऊर्ध्वलोकविजित्तिः सौधर्माद्या उ-
पर्युपरि व्यवस्थिता द्वादश देवलोकाः नवग्रहेयकानि पञ्चमहा-
विमानानि तत्रापि विमानकेन्द्रकावक्षिप्रविष्टुप्पावकीर्णकवृत्त-
व्यस्रचतुरस्रविमानस्वरूपनिरूपणमिति ॥ सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

उद्धृवाइयगण-ऊर्ध्ववातिकगण-पुं० भ्रमणस्य जगत्तो महावीर-
स्य नवगणानां पञ्चमे गणे, स्था० ए वा० । “ थेरोहितो जहज-
सेहितो भारद्वायसगोत्तेहितो पत्य णं उद्धृवाइय णामं गणे णि-
माए ” कल्प० ॥

उद्धृवाय-ऊर्ध्ववात पुं० ऊर्ध्वमुच्छन्नं यो वाति वातः स ऊर्ध्व-
वातः । वादरवायुकायभेदे, जीवा० १ प्रति० । स्था० । प्रज्ञा० ।
ऊर्ध्वगतो वातः सुश्रुतोक्ते स्वांजाविकगतिरोधेन ऊर्ध्वगते वायौ,
स च मृत्वादेवगधारणाद् भवति । वाच० ॥

उद्धा-ऊर्ध्वम्-अव्य० दिग्भेदे, स्था० ६ वा० ।

उद्धृकम-ऊर्ध्वादिक्रम-पुं० ऊर्ध्वादिषु ऊर्ध्वादि-चक्रपर्यायाः ।
क्रमणं विवाकितक्षेत्रापरत इति गम्यते । अक्षरश्रीषु दिक्षु क्रमः
ऊर्ध्वदिक्प्रमाणातिक्रमाधोदिक्प्रमाणातिक्रमः । अथ ऊर्ध्वादिक्रमः । ऊ-
र्ध्वक्षणे दिग्गतातिचारत्रये, पंचा० हंवइ वृहत्तमतिर्यक्दिक्प्रमाणातिक्रम-
यथा स ऊर्ध्वानां नक्षत्राणां १ विव ।
इत्याह चन्द्रः शशी नक्षत्रैराश्विन्या सौधर्मादिन्यो द्वादशेन्यः
तीजश्च परिवारः परिकरः संजातो ।
रितः प्रतिपूर्णसमस्तकालोपेतवेमानेषूपपन्ना उत्पन्नाः । कल्पा-
ऊर्ध्वलोककूपपन्नेषु, स्था० २ वा० ।

जे देवा उद्दीववल्गगा तेऽनुविद्वा पन्ना । कप्पोववल्गगा वि-
माणोववल्गगा ।

ऊर्ध्वलोकास्तत्रोपपन्नका उत्पन्ना ऊर्ध्वोपपन्नकास्ते च द्विधा क-
ल्पोपपन्नकाः सौधम्मदिदेवलोकोपपन्नकास्तया विमानोपपन्न-
काः प्रवेयकानुत्तरक्षणाविमानोपपन्नाः कल्पोपपन्ना इत्यर्थः ।
स्था० २ ग० ।

उण-पुनर-अव्य.पनस्तुनौ वा अरि पृषो.प्राकृतेस्वरदसंयुक्तस्यानादेः
इत्यनुवृत्तिसिद्धितस्य । कगञ्जनदपयवां प्रायो लुगि " ति सूत्र-
स्य कञ्चिदंदिरेपि लुगिद्विधानात्पकारस्य वा लुक् स उण स पुनः ।
प्रा० । द्वितीयचारे, प्रथमे जेदे च । अमरः (पुणशब्दे सर्वेभ्यः
प्रदर्शयिष्यन्ते)

उण (उण) ऊर्ण-त्रि०ऊर्णो अस्यस्य कारणत्वेन अर्श०
अच् । मेघशोभरचिते घत्त्रादौ, मेघशोभि,स्त्री० लघाटस्था चिन्ह-
जेदे, घाच० । शब्दे, स च वर्णात्मकोऽर्थः स्थानोर्णालम्बनं तद-
न्ययोगपरिजननम्, यो० । ३ वि० ।

उण्डजमाण-उन्नीयमान-त्रि० उन्नति क्रियमाणे, उन्नति प्राप्य-
माणे, औ० ॥

उत्तुकप्पास-ऊर्णकार्पाश-पुं० कर्म० स० । मेघशोभि, उणत्तिवा
माणगृह्ये जवन्ति तस्स रोमा कव्यणिजा कप्पासो भण्णसि
अहवा उण्ण कप्पासो । जे भिन्नु साणकप्पासा उ वा उण-
कप्पासा उ वा । नि० चू० १ उ० ।

उण्णान-ऊर्णान-पुं० ऊर्णस्य सूत्रं नाभौ गण्डस्य अच् समा० ।
वृत्तायान्, दीर्घादिरयमिति केचित् । घाच० "ऊर्णान्न द्वाशून्या,
चन्द्रकान्त इत्यन्तसाम्" उर्णान्नोऽत्र कर्मदकोऽद्याख्यातः । सम० ।
उण्णणी-उन्नमनी-स्त्री० उण्णमिय जसियं चि, उण्णमणी इति
निरुक्ते द्वितीयगणानुज्ञायाम्, पं०भा० । नं० ॥

उण्णमिय-उन्नम्य-अव्य० उद्.नम ल्यप् । उन्नतीकृत्यर्थे, । "उद्दि-
सिय २ उण्णमिय २ णिज्जापजा" आचा० २ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

उण्णय-उन्नत(य)-त्रि० उद्० नम० क० । उणे, रा० । अन्युपगते,
जं० २ वक्र० । तुङ्गे, तं० । प्रश्न० । गुणयति, औ० "उज्जय चरि
यदारुणोपुरतोरणउण्णयसुविभत्तरायमग्गा" । उन्नतानि गुणय-
न्ति उच्चानि च । ज्ञा० १ अ० । स्था० । उन्नतः कृत्यतः शरीर-
णोच्चित्रः जावतस्त्वभिमानग्रहप्रस्तः । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० ।
स्था० (पुरिसजाय शब्दे विवरणम्) उच्चित्रं नतं पूर्वप्रवृत्तं
नमनमनिमानाडुन्नतमुच्चित्रो वा नयो नीतिरजिमानादेव उन्नयो
नयाजाव इत्यर्थः । मानविशेषे, पुं० तत्परिणामजनके कर्मणि
च नपुं० । भ० १२ श० ५ उ० । मोहनीये, स० । उण्णयरइयत-
क्षिणतंवलुङ्गणिकम् — उन्नतरति दतक्षिणताम्रशुचिस्निग्धनस-
उन्नता ऊर्ध्वं नता रतिदा रमणीया स्तक्षिणाः प्रतक्षास्तामा
ईपक्षकाः शुचयः पवित्राः स्निग्धाः स्निग्धच्छाया नखा यस्य ।
सुवक्षणयुक्पादाङ्गुलीके, त्रि० जी० ३ प्रति० ।

उण्णयतण्णतंवाणिष्णनख-उन्नतनुताम्रस्निग्धनख-त्रि० उन्नता अ-
निम्नास्तनवः प्रतक्षास्तामा अरुणाः स्निग्धाः कान्ताः नखाः
पादाङ्गुलवयवा यस्य स तथा । सुवक्षणयुक्पादाङ्गुलीके,
औ० । जी० । तं० ।

उण्णयमाण-उन्नतमनस्-त्रि० प्रकृत्या औदार्य्यादियुक्तमनसि,
स्था० ४ ग० ।

उण्णयमण-उन्नतमन्य-त्रि० उन्नतमात्मानं मन्यते यः स तथा ।

आत्मानमुन्नतमनन्तं मन्यमाने, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० ।
उण्णयमाण-उन्नतमान-त्रि० उन्नतो मानोऽस्येत्युन्नतमानः । गर्वा-
भाते, " उण्णयमाणे य णरे महंतमोहेण मुज्जसि " उन्नतो मानो
ऽस्येति उन्नतमानः । उन्नतं चात्मानं मन्यते स चैवंभूतो नरो
भनुष्यो महता मोहेन प्रथममोहनीयोदयेनाज्ञानादयेन वा सु-
खाति कार्याकार्यविक्रो जयति । आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० ।
उण्णयवद्-उन्नतावर्त-पुं० उन्नत उच्चित्रतः स चासावावर्तश्चेति
उन्नतावर्तः । आवर्तभेदे, स च पर्वतशिखरारोहणमार्गस्य-
घातोत्कलिकाया वा । स्था० ४ ग० ।

उण्णयासाण-उन्नतासन-न० उच्चासने, रा० । जं० । जी० ॥

उण्ण-उ (ऊ) णी-स्त्री०ऊर्णयते आच्छादयते, ऊर्णं नाहस्वः

मेपादिशोभि, लघाटस्थलोमसमूहात्मके चिह्नजेदे, घाच० ।
दीर्घादिरयमिति यदधः घाच० । स्था० भा० म० प्र० ।

उण्णाम-उन्नाक्-पुं० स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र महावीरस्वामिना
चिह्नितम् । "ततो सामी उन्नाक् घच्छति तत्थंतप धव्वरं सपणि-
हुत्तं पईताणि पुण्ण द्वावि विस्वाणि दंतुराणि य तत्थ गोसा-
लो भण्णं अहो इमो मुसंजोगे" आ०म०द्वि० ।

उण्णाम-उन्नाम-पुं० प्रणतस्य मदनुप्रवेशादुन्नमनमुन्नामः मानावि-
शेषे, तत्परिणामजनकं मोहनीयकर्मणि च । नं० । प्र० १२ श० ५
उ० । स० ॥

उण्णि-उन्नि-त्रि० उन्नता निजा मुद्रा यस्य । विकसिते, निद्रा-
शब्दस्य मुद्रामुकुञ्जीनावरूपेननिमीलनार्थकत्वेन तथात्वम्
निधारहिते च । घाच० उन्निं विजुम्मितं हसितं उद्दुक्कमि-
त्यादि पर्यायाः । विशेषः ।

उण्णिय-ऊर्णिक्-त्रि०ऊर्ण्या निमित्तं संयोग उपपातो वा उण् ।
तक्षिमित्तादौ, स्त्रियां ङीप् । घाच० । ऊर्णमये सूत्रादौ, आ०
म० प्र० । ऊर्णरोमनिष्पन्ने वस्त्रे, वृ० २ उ० । नि० चू० ॥ उण्-
लोममये रजोहरणे, स्था० ५ ग० । जीत० ॥

उन्नीत-त्रि० उद्-नी क-ऊर्णं नीते, वितार्किते च । घाच० ।
पृथग्व्यवस्थापिते, "द्वान्यां नयान्यामुन्नीतमपि शास्त्रं कणा-
शिना" । नयो० ।

उण्ण- (न्नु) इतो-उन्नु-इतो-देशीपदमेतत् । गर्वे वर्तते इत्यस्मि-
नर्थे, एवं जणितो संतो उण्णु-इतो सो कहेइ सव्वं तुल्यं द्वि० १० उ० ।

उण्ण-उण्ण-पुं० । उपति दहति जन्तुनित्युण्णः उण् नक्क उत्त० १
अ० । सूर्यादिपरितापे, णि० । आहारपाकादिकारणे, ज्वलनाद्य-
नुगते स्पर्शजेदे, कर्म० । ग्रीष्मर्तौ, पलाणौ च । अर्श० अच् ।
तद्वति, आद्यस्यरहिते, दक्के च । घाच० । सीपण उण्णेण
सिद्धेण लुक्त्वेण काऊण रुहेण सणेण" आचा० १ श्रु० ४ अ० ६
उ० । (उण्णशब्दनिक्षेपः सीउण्ड शब्दे)

उण्ण (उण्णि) परि (री) सह-उण्णपरि (री) पद्-पुं० उप
दाहे इत्यस्यौणादिकनकप्रत्ययान्तस्य उण्णं निदाघादितापाम-
कम्-तदेव परीपद् उण्णपरीपद्ः । उत्त० १ अ० । प्र० । स च उण्णेन
तप्तो नैवोण्णं निन्देच्छायां च न स्मरेत् । विजनं व्यजनं गात्राजिपे-
कादि च वर्जयेत् । प्र० ३ अ० १० ॥ पागान्तरेण । "उण्णतप्तो न
तं निन्देच्छायामपि न संस्मरेत् । स्नानगात्राजिपेकादि-वर्जनं
चापि वर्जयेत्" । आ० म० द्वि० ।

पुट्टे गिम्हाहि तावेणं, विण्णेषुप्पिवासिण ॥

तत्थ मंदा वितीयंति, मच्छा अप्पोदण जहा ॥ ५ ॥

ग्रीष्मे ज्येष्ठापादाख्ये अजितापस्तेन स्पृष्टुं श्रुतो व्यासः सन् ।
विमना विमनस्कः सुप्तु वा अतिशयेन पातुमिच्छा पिपासा तां
प्राप्नोति तत्र नृभिर्भूतो बाहुल्येन दैन्यमुपयातीति दर्शयति ॥
तत्र तस्मिन्गुणपरीपहोदये मन्दा जरा अशक्ता विपीदन्ति ।
परान्नमुपयान्ति । दृष्टान्तमाह । यथा मत्स्या अल्पोदके विपी-
दन्ति । गमनाभावान्मरणमुपयान्त्येवं सत्त्वाजावात्संयमात् अ-
श्यन्त इति । इदमुक्तं ज्ञवति । यथा मत्स्या अल्पत्वादुदकस्य
ग्रीष्माजितापेन तत्ता अवसोदन्त्येवमल्पसत्त्वाश्चारित्र्यप्रतिपत्ता-
वापि जलमलक्षेत्रेदक्षिन्नगन्ता बहिरुष्णाभितप्ताः शीतान् ज-
लाश्रयान् जलाधारगृहचन्दनादीनुष्णप्रतीकारहेतून्नुस्मरन्त आ-
कुक्षितचेतसः संयमानुष्ठानं प्रति विपीदन्ति ॥५॥ सूत्र० १३३० ।

उसिणपरियावेण, परिदाहेण तज्जिए ।

धिंसु वा परियावेण, सार्धं नो परिदेव ॥ ८ ॥

उष्णमुष्णस्पर्शवद्भिक्षादि तेन परितापः तेन तथा परिदाहेन
बहिः स्वेदमज्ञाज्यां बहिना वान्तश्च लुण्ठया जनितनिद्राघस्वरूपेण
तज्जितो भस्मितोऽत्यन्तपीडित इति यावत् । नया ग्रीष्मे वाशब्दात्
शरादि वा परितापेन रविकिरणादिजनितेन तज्जित इति संबन्धः ।
किमित्याह । सातं सुखं प्रतीति शेषं न परिदेवेत किमुक्तं ज्ञवति ।
नारीकुचोरुकरपल्लवोपगुहैः क्वचित्सुखं प्राप्ताः कचिदङ्गारैर्वर्जि-
तैस्तीक्ष्णैः पक्काः स्म नरकेष्वित्यादि परिज्ञावयन् हा कथं मम
मन्दजाग्यस्य सुखं स्यादिति न प्रवर्षत । यथा सातमिति सातहेतुं
प्रति यथा हा कथं कदा वा शीतकायः शीतांशुकरकलापादयो
वा मम सुखोत्पादकाः संप्रहयन्त इति न परिदेवेत इति सूत्रार्थः ॥
उपदेशान्तरमाह ।

उन्हाहित्तो मेहावी, सिणाणं नो वि पत्यए ।

गायं नो परिसिचिज्जा, न वीएज्जा य अप्पयं ॥९॥

मेधावी मर्यादानतिवर्ती स्नानं शौचं देशसर्वभेदजिज्ञं नाभिप्रा-
र्ययेत नैवाभिज्ञयेत् पतन्ति च (नो वि पत्यइत्ति) अपिर्जिज्ञ-
क्रमत्वात्प्रार्थयेदपि न किन्तु पुनः कुर्यात्तयागात्रं शरीरं नो परि-
सिञ्चन् सूक्ष्मादेकविन्दुजिराद्राकुर्यात् न वीजयेच्च तावद्वृत्तादिना
(अल्पयति) आत्मानमथ वाऽल्पमेवादपकं किं पुनर्वहति सूत्रार्थः ।
साम्प्रतं शिवाङ्गारमनुस्मरन् उचरितावेणेत्यादिसूत्रावयवसूचि-
तमुदाहरणं निर्युक्तिरुदाह-

तगराए अरिहमित्तो, अरिहृष तोयजहा य ।

वप्पियमहिलं चइत्ता, तत्तम्मि सिन्नायत्ते विहरे ॥

तगरायामर्हन्मित्रो दत्तोर्हन्नकश्च भक्षा चावाग्मिहिलांत्यक्त्वा शि-
लातले विहरेत्ति व्यहर्षादिति गाथाकारायां भावार्थस्तु वृक्षसंप्रदा-
यादवसेयः । सचायं तगरा नयरी तत्त अरहमित्तो नाम आयरि-
ओ तस्स समीवे दत्तो नाम वाणिज्यो भद्राय जारियाए पुत्ते-
ण य अरहत्तएणं सार्धं पव्वइत्तो । सो तं खुड्डं कयाइं जिक्खा-
एणहिमावेइ पढमाज्जियाइहि किं मिच्छियहि पोसेत्ति सो सुकु-
माज्जो साहूण अप्पत्तियणतरंति किं चि जणिजं । अन्नया सो खं-
तो काज्जगतो साहूहि दो तिज्जिवा दिवसे दावं मिक्खस्स उपरि-
तो सो सुकुमाज्जसरीरो गिम्हे उचरिहेछाप मज्जितो पस्सेय-
तएहजिभूतो गायए धीसमतो पोसियवइयाए वणिजमहिलाय
दिट्ठो उराज्जसुकुमाज्जसरीरोत्ति कावं तीसे तहिं अज्जोववाओ
जाओ । चेमीए सहावितो किं मग्गासि । जिक्खं दिन्ना से मोयगा
पुच्छिओ कीस तुमं धम्मं करोसि । जणति सुहानिमित्तं । सा भणति
तो मए चेव समाणं जोगे जुंजाहि । सो य उएहेण तज्जिओ
उचसग्गज्जितो य पमिज्जग्गो जोगे जुंजति । सो साहूहि सव्वे-

हिं मग्गिओ नो दिट्ठो अप्पसागारिअं पविट्ठो पच्चा से माया उम्म-
तिया जाया पुत्तसोणेण जयरं परिजमंती अरहन्नयं विहवंती
जं जहिं पासति तं तहिं सव्वं भणति अत्थि ते कोवि अरहन्नको
दिट्ठो एवं विहवमाणा जमति जाव अन्नया तेण पुत्तेण ओलोन्नग-
एण दिट्ठो पच्चजिन्नाया तहेव उत्तरिता पाएसु पमिओ तं पेच्छिऊण
तहेव सत्यचित्ता जाया ताए भणत्ति पुत्त पव्वयाहि मा दोग-
इ जाहि । सिस्सो जणत्ति न तरामि कावं संजमं यदि परं अए-
सणं करोमि एयं करोहि मा असंयतो जवाहि मा संसारं जमि-
हिसि । पच्चा सो तहेव तत्ताए सिद्धाए पाओवगमणं करोति
मुहुत्तेण सुकुमाज्जसरीरो उएहेण विहावो पुत्ति तेण णाहिया-
सिओ पच्चा तेण अहियासितो एवं अहियासियव्वं उएहे उत्तं पा०
तगरानगर्यामर्हन्मित्राचार्यपाद्वं दत्तनामा वणिक् जज्जा जार्या
हंन्नकपुत्रेण समं प्रवर्जितः । पित्रा स्ववैयावृत्यकरणेन इतस्त-
तः परिजस्य जज्जजिज्ञाजो जनसम्पादनेन स बाहोऽत्यन्तं सुखी-
कृतः उपविष्ट एव जुङ्गे कदापि जिज्ञायै न जमति । तज्जिज्ञार्थं
स्वजिज्ञार्थश्च पितुरेव जमणात् । अन्यदा पितरि मृते साधुभिः
प्रेरितः स यावो ग्रीष्मे मासे जिज्ञार्थज्जितः । तापमिच्छतः प्रोत्त-
ङ्गगृहच्छायायामुपविशति पुनस्तत उत्तिष्ठति शनैः शनैर्याति एवं
कुर्वन्तमिति सुकुमारं तमर्हन्नककुमारं रूपेण कन्दर्पावतारं दृष्ट्वा का-
चित्प्रोपितवणिज्जार्या आकार्य गृहे स्थापितवती तथा सह
स विषयासक्तोऽभूत् । अथ तन्माता साध्वी पुत्रमोहेन
गृथिहीनता अरे अर्हन्नक ! अर्हन्नक ! इति निर्घोषयन्ती चतुष्प-
थादिषु जमति । एकदा गवाक्स्थेन अर्हन्नकेन तादृशावस्था
माता दृष्टा संजातात्यन्तसंवेगः स गवाक्काष्ठतीर्थं पादयोः पति-
त्वा मातरमेवमाह । हेमातः सोऽहमर्हन्नक इति तद्वचःश्रवणात्
स्वस्थचित्ता माता तमेवमाह । वत्स जज्जकुञ्जजातस्य तव केय-
मवस्था । स प्राह । मातश्चारित्रं पाहायितुमहं न शक्नोमि । सा
प्राह तहिं अनशनं कुरु मातृवचसा स तस्य शिवायां सुप्त्वा पादो-
पगमनञ्चकार सम्यगुष्णपरीपहं विषहा समाधिभावा देवत्वं प्राप्त-
वान् । एवं अन्यैरपि साधुभिरुष्णपरीपहः सोढव्यः । उक्तं २ अ० ।
(परीसहशब्देऽन्यत्)

उएह (उसिण) परियाव-उष्णपरिताप-पुं० उष्णमुष्णस्पर्श-
वद्भिक्षादि तेन परितापः । उक्त० २ अ० । आतापनादौ, सू-
शिवाद्यौष्ण्यहेतुके दाहे, उक्त० १ अ० ।

उएहपासणाम-उष्णस्पर्शनाम-न० नामकर्मभेदे, यजुदयाज-
नुशरीरं हुतनुजादिवद् जवति तदुष्णस्पर्शनाम । कर्म० ।

उएहयर-उष्णतर-न० कपायः शोकवेदोदययोश्च दाहकत्वा-
दुष्णः सर्वं वा मोहनीयमष्टप्रकारं वा कर्मोष्णं ततोऽपि तदाह-
कत्वाऽदुष्णतरम् । तपासि, " मज्जइ तिक्कसाओ, सोगजिचूओ
उएहवओ य । उएहयरो होइ तवो, कसायमाइं वि जं रुहइ "
आचा० नि० २ अ० । (सीउएह शब्दे विवृतिः)

उएहवण-उष्णापन-न० ऊष्णोकरणे, पि० ॥

उएहजि (हि) तत्त-उष्णाजितम्-त्रि० उष्णेनात्यन्तपीडिते,
" उएहाहित्तो मेहावी सिणाणं नो विपत्यए " उक्त० २ अ० ।

उएहजिहय-उष्णाजिहृत-त्रि० सूर्यखरप्रतापाजिहृते " उएहा
जिहय तएहाजिहय दवग्गिजाह्याजिहय " जी० ३ प्रति० ।

उएहीस-उष्णीष-पुं० न० उष्णमीपते हि नास्ति उष्णम् ईष शक०
पररूपम् । " सूक्ष्मज्जणस्स उएहइणं एहः । २ ७५ । सूत्रेण ण
जागस्य णकाराकान्तो हकारः । प्रा० । शिरोवेष्टनवस्त्रे, (पागरी)

किरीटं च । " पवित्रं केयमुष्णीयं, घातातपरजोऽपदम् । वर्षा-
निश्वरजोधर्म-हिमादीनां निवारणम् " वाच० ॥

उपहोदग-उपहोदक-न० क. स. अग्निना तप्तजघ्रे, कथ्यमानपा-
दशोपास्त्रशेषपादादिहीनके जघ्रे, " अप्टमेनांशोपेण, चतुर्थे-
नार्धकेन वा । अथवा कथनेनैव, सिद्धमुष्णादकं वदेदिति । वाच०
पुष्पोदपहिय गंधोदपडिय उपहोदपहिय मुभोदपहिय कल्पण ।
उपहोदग-उपहोदग-स्त्री तैत्तिरीयपायिकानामक कीटजदे, सङ्गमकः
सौधर्मकल्पवासी देवः धीमुपमर्गयन् " उपहोदग विउव्वइ
उपहोदग णाम तेल्लपाइया तो तातो तिक्खोहिं तुंमोहिं अतीव
इंसति " आ० म० द्वि० ।

उत्त-उक्त-वि० घञ्. दुहा. गौणे कर्मणि क्त. । यस्य ज्ञानाय कथ्य-
ते तादृशे. अनुक्तनापि वक्तव्यं. मुहुरा. हितमिच्छता । गौणकर्म-
स्मन्निष्ठादारे तु मुख्यं कर्मणि क्तः । वाच० । अभिहिते, " तत्सुतो
तं जिणज्वण्ड " पंचा० ६ वि० । भणिते, आशुक्ते, नि० । वृत्तं
उक्तं भणितमिति वृत्तशब्दस्यांकेत्यनुवादः । आ० ५ अ० ॥
उत्तराध्ययने तु व्युत्केत्यनुवादः । उत्त० १ अ० ॥

उत्त-वि० उन्द् ल्केदने क्त-या तस्य नः । क्लिप्ते आर्द्रवस्तु-
नि, वाच० । स्थनामलयाते घनस्फुटिजदे, पुं० । अनु० ।

उत्त-वि० वप्-क्त । निक्लिप्ते, घ० १ अधि० । कृतवाये धान्या-
दां क्रेत्रे. वाच० । कर्पक इव धीजवपनं कृत्वा निष्पादिते, " देव
उत्ते अण्णोप वंनउत्तेत्तियावरे " । मृ० १ थु० १ अ० ३ उ० ।

उत्त-उत्त-न० उक्तं तृणमुत्तृणम् । ऊर्क० गते तृणे, " वित्त-
वित्तमुत्तृणमुत्तृणम् उत्तृणमुत्तृणम् उत्तृणम् उत्तृणम् उत्तृणम् उत्तृणम्
नमत्यर्थं संकटानि सङ्कीर्णानि यानि तानि तथा । प्रश्न० १ द्वा०
उद्गतानि तृणानि यत्र उद्गततृणके, " उत्तृणाणि वण्णाणि निष्पल-
सव्यं चामेदणि " उद्गतानि तृणानि येषु घनेषु तानि तथा । अनु० ।

उत्त-उत्त-वि० उक्तवाशे, प्रश्न० अध० ३ द्वा० । जयाज्ञा-
तोत्कम्पादिजयजावे, " उत्तत्था तसिया उच्चिग्गा संजायमया " ।
ज० ३ श० १ उ० । " उत्तत्थमुत्तृणजयसंतत्या " प्रश्न० अध० ३ द्वा० ।

उत्तप्पसरीर-उत्तप्पशरीर-वि० देदीप्यमानशरीरे, रा० ।

उत्तम-उत्तम-वि० उद्-तमस् । स्वरूपतः सुन्दरे, कल्प०
म० । प्रशंसास्पदीभूते, जं० २ वक्त्र० । आ० । सर्वोत्कृष्टे, आ०
२ अ० । महति, सूत्र० १ थु० १ ३ अ० । प्रधाने, पंचा० ९ वि०
प्रश्न० संस्था । " अयं से उत्तमधर्मे, पुव्वछाणस्स पग्गहे " आ० १
थु० ७ अ० । " वंमचेरं उत्तमतवनियमनाणदंसणचरित्तविणयमूल " ।
प्रश्न० ३ द्वा० । प्रज्ञा० । संयमे, पुं० दशा० ५ अ० । गिरीणमुत्त-
मत्वा उत्तमः । मेरौ, " ता उत्तमासि पव्वयसि " चं० प्र० १ पाहु० ।
सू० प्र० । अन्ये, वि० उत्तमैकाद्यां च० पा० उत्तमशब्दोऽन्त्यार्थः
उत्तानपादस्य पुत्रजदे, ध्रुवस्य भ्रातरि पुं० वाच० ॥

उत्तमस्-वि० ऊर्क० तमसोऽज्ञानाद्यत्तत्तया अज्ञानरहिते, ज्ञा० १ अ०
किंत्तियवंदियमहिंया, जे होगस्सुत्तमा सिद्धा ॥

कीर्तिताः स्वनामानिः प्रोक्ता वन्दितास्त्रिविधयोगेन सम्यक् स्तु-
ता महिताः पुष्पादिभिः पूजिताः । क पते इत्यत आह ये पते धा-
कस्य प्राणिभोक्तस्य मिथ्यात्वादिकर्ममलजज्ञकज्ञावेनोत्तमाः
प्रधानाः ऊर्ध्वं वा तमसः इत्युत्तमसः । उत्प्रावत्येनोर्ध्वगमनो-
च्छेदनेष्विति वचनात् । प्राकृतशैल्या पुनरुत्तमा उच्यन्ते । (सिद्धा
इति) सितं ध्मातं घन्धमेपामिति सिद्धाः कृतकृत्या इत्यर्थः । द्वा० ।

अस्यैव व्याख्यां निर्युक्तिरुदाह ।

मिच्छतमोहणिज्जा, नाणावरणाचरित्तमोहाउ ।

तिविहता उम्मुक्का, तम्हा ते उत्तमा हुति ॥ ५५ ॥

मिथ्यात्वमोहनीयास्तथा ज्ञानावरणास्तथा चारित्रमोहादित्यत्र
मिथ्यात्वमोहनीयग्रहणेन दर्शनसप्तकं गृह्यते । तत्रानन्तानुबन्धिन-
श्चत्वारः कपायास्तथा मिथ्यात्वादित्रयं च ज्ञानावरणं मतिज्ञाना-
द्यावरणजेदात्पञ्चविधं चारित्रमोहनीयं पुनरेकविंशतिजदे तन्ना-
नन्तानुबन्धिरहिताः छादशकपायास्तथा नव नोकपाया इति
अस्मादेव यत्स्त्रिविधतमसः किमुत्तमाः प्रावत्येन मुक्ताः पृथ-
ग्भूता इत्यर्थः । तस्मात्तं जगवन्तः किमुत्तमा जवन्ति ऊर्क० तमो-
वृत्तेरिति गायार्थः ॥ आ० २ अ० । आ० चू० ।

उत्तमंग-उत्तमाङ्ग-न० क. स. सर्वावयवानां प्रधानावयवे, स० ।

शिरसि च । सूत्र० १ थु० ५ अ० २ उ० । उत्त० न० । मस्तक-
स्य अङ्गपूर्वत्वं चक्षुरादीन्धियाधारत्वात्, वाच० । तात्स्थ्या-
त्केशेषु, " बोयविरुत्तमंगं " अत्र उत्तमाङ्गशब्देन उत्तमाङ्गस्याः
केशा उच्यन्ते । पि० ॥

उत्तमकटपत्त-उत्तमकटप्राप्त-वि० परमकटप्राप्ते, ज० ७ श० ६ उ०

उत्तमकाष्टाप्राप्त-वि० उत्तमावस्थां गते, परमकाष्टप्राप्ते, " उत्तम-
उत्तमाप समाप उत्तमकटपत्ताप भरहस्स केरिसप आगार
जावपडोयारे पण्णे " म० ७ श० ६ उ० । परमप्रकर्षप्राप्ते,
प्रकृष्टावस्थां गते, सू० प्र० १ पाहु० ।

उत्तमकट्टा-उत्तमकाष्टा-स्त्री० प्रकृष्टावस्थायाम्, जं० २ वक्त्र० ।

उत्तमकुट्ट-उत्तमकुट्ट-न० उग्रभोगादिके चान्द्रादिके वा कुक्षे,

" उत्तमकुट्टे वि जायं णिक्कामिज्जइ तपंगउ " ग० २ अधि०

उत्तमगुण-उत्तमगुण-पुं० प्रधानगुणे, पंचा० ४ वि० ।

उत्तमगुणवहुमाण-उत्तमगुणवहुमान-पुं० उत्तमगुणेषु प्रधान-
गुणेषु जिनेषु वीतरागत्वादिषु वा जिनगुणेषु, बहुमानः पक्षपातः
उत्तमगुणवहुमानः उत्तमगुणपक्षपाते, " उत्तमगुणवहुमाणो
पयमुत्तमसत्तमज्जयारम्मि " पंचा० ४ वि० ।

उत्तमगुणोप-उत्तमगुणोप-पुं० अनहंकारिणि, " ण करोति अहं
कारं परिससो उत्तमगुणो य " पं० ज्ञा० ॥

उत्तमजणसेविय-उत्तमजनसेवित-वि० गणधरसेविते, गणधरा-
णामुत्तमत्वात् । " उत्तममियं पयं जिण-बोहिं होगुत्तमोहिं पण्णत्तं ।
उत्तमकजसंजणयं, उत्तमजनसेविता होप " पंचा० ११ वि० ।

उत्तमजत्ता-उत्तमयात्रा-स्त्री० प्रधानयात्रायाम्, पंचा० ९ वि० ।

उत्तमजोगित्त-त्तमयोगित्व-न० अयोगित्वद्वक्त्रे संवरद्वारे,
स्था० ५ ग० ॥

उत्तमठ-उत्तमार्थ-पुं० उत्तमश्चासावर्थश्च उत्तमार्थः । प्रकृष्टप-
दार्थं, " इच्चयं महव्वयउच्चारणा उच्चत्तया जुत्तपायनाणे परम-
ठे उत्तमठे " उत्तमश्चासावर्थश्चोत्तमार्थः । प्रकृष्टपदार्थं, भोक्तृफ-
लसाधकत्वेन महाव्रतानां सर्ववस्तुप्रदानत्वादिति । पा० ॥

उत्तमः प्रधानोऽर्थो भोक्तो यस्मात्स उत्तमार्थः । पर्यन्तसमया-
राधनरूपे जिनाशाराधने, " निरट्टिया णिप्परुइ उ तस्स, जे उत्तमठे
विवज्जा समेइ " उत्त० २ अ० । अनशने, " इच्छामि भंतं उत्तमठं पणि
क्कमामि " (अणसणशब्दे विवरणमुक्तम्) कालधर्मे, आ० ४ अ० ।

उत्तमट्टगदेसय-उत्तमार्थगवेपक-वि० भोक्ताभिदाविणि, " ण वि
रुठो ण वि तुठो, उत्तमट्टगवेसओ " उत्त० २५ अ० ॥

उत्तमद्वपत्त-उत्तमार्थप्राप्त-वि० उत्कृष्टानर्थान्प्राप्ते, " सुसुमाप स-
माप उत्तमठपत्ताप भरहस्स केरिसप आगारजावपडोयारे पण-
त्ते " उत्तमास्तत्कावपेक्षयोत्कृष्टानर्थानायुष्कादीन् प्राप्ता उत्तमार्थ-
प्राप्ताः । म० ६ श० ७ उ० ॥

उत्तमछाण-उत्तमस्थान- न० मोक्षस्थाने, " धीरो अमूढसंखी-
सो गच्छत् उत्तमछाणं " ॥ आनु० ॥

उत्तमहि (रिच्छि) उत्तमहि- स्त्री० प्रधानविभवे, "सेया य
उत्तमा खलु, उत्तमरिच्छीय कायत्वा " पंचा० ६ विव० ॥

उत्तमणिदंसण-उत्तमनिदर्शन-न० इन्द्रादितृकणेषु, प्रधानसत्व-
ज्ञानेषु, पंचा० १६ विव० ॥

उत्तमणिदंसणजुय-उत्तमनिदर्शनयुत- त्रि० अहीनोदाहरणव-
ति, "उत्तमणिदंसणजुयं विचित्तणयगज्जणरं चैव " पंचा० १० ॥

उत्तमधम्मपासिद्धि-उत्तमधर्मप्राप्ति-स्त्री० प्रधानधर्मस्य पूजा-
कात्वे, प्रकृष्टपुण्यकर्मबन्धरूपस्य अशुभकर्मकृत्यरूपस्य च कात्वा-
न्तरक्रमेण यथाव्यातचारित्र्यरूपस्य निष्पत्तौ, जिनशासनप्रकाशे
च । "उत्तमधम्मपासिद्धि-पूयाए जिणवरिदाणं" पंचा० ४४ विव० ।

उत्तमपसत्यज्जाण-उत्तमप्रज्ञास्तध्यान- न० प्रवृत्तशुभयोगे,
" उत्तमपवसत्यज्जाणो, हियएणं इमं विचित्तेइ " पंचा० १० ॥

उत्तमपुरिस-उत्तमपुरुष-पुं० । तीर्थकृच्चक्रवर्तिवत्तदेववासुदेव-
लक्षणेषु प्रधानपुरुषेषु, "अरहन्नचक्रवर्ती, वलदेवा चैव वासुदेवा
य । एष उत्तमपुरिसा. नहु तुच्छकुलेसु जायति. आ० म० द्वि० ।

"णव दसारमंखाहोत्या तंजहा उत्तमपुरिसा मज्झिमपुरिसा.
उत्तमपुरुषास्तीर्थकरादीनां चतुः पञ्चाशदुत्तमपुरुषाणां मध्यवर्ति-
त्वात् ॥ स० । कुम्भमुष्या जोणी उत्तमपुरिसमाकणं" स्था० ३ ग०

उत्तमपोगग-उत्तमपुद्गल-पुं० आत्मानि, प्रधानवार्त्ता वा पुद्गल-
शब्दस्ततश्चायमर्थः उत्तमोत्तमे महतोऽपि महीयसि, "से परिप
उत्तमपोगगं" सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ॥

उत्तमपद्मसंजणय-उत्तमपद्मसंजनक-त्रि० मोक्षजनके, पंच० व० ।
उत्तमवद्विरियसत्तनुत्त-उत्तमवद्वीर्यसत्त्वयुक्त-त्रि० उत्त-
मैर्बलवीर्यसत्त्वैर्युक्ते, उत्तमयोर्बलवीर्ययोः सत्त्वेन (सत्तया)
युक्ते च । भ० ए श० ३३ उ० ।

उत्तमपग-उत्तममार्ग-पुं० ज्ञानस्य प्राधान्यं व्यवहारस्य च गौणता-
यत्र तस्मिन्, उ० ॥

उत्तमाविउन्वि (ण)-उत्तमविकुर्वन्-त्रि० उत्तमं विकुर्वन्ती-
त्येवंशीलाः । उत्तमाविकुर्वणशीलेषु, जी० ४ प्रति० ।

उत्तमसुत्त-उत्तमसूत्र-न० कर्म० स. । वेदश्रुते, दृष्टिवादे च ।
किंपुण तं उत्तमसुत्तं उच्चत्ते "येयसुत्तमुत्तमसुत्तं, अहवा दिट्ठिवा
ओ जण्णइ । येयसुत्तं कम्हा, उत्तमसुत्तं जणति जम्हा । तथ स
पायच्छित्तो विधी भण्णति-जम्हा य तेण चरणविसुद्धी करंति
तम्हा तं उत्तमसुत्तं दिट्ठिवाओ वा" नि० चू० १ ए उ० ।

उत्तमसुयवप्पिय-उत्तमश्रुतवर्णित-त्रि० प्रधानागमनिहिते, पं-
चा० ए विव० ।

उत्तमा-उत्तमा-स्त्री० पूर्णजलस्य यत्केन्द्रस्य तृतीयायामग्रमहि-
ष्याम, स्था० ४ ग० । ज० । (अगमहीसीशब्दे सा उक्ता) हो-
कोकरीत्या प्रतिपद्वात्रौ, चं० १ पाहु० कल्प० । ज० । ज्यो० ॥

उत्तमागार-उत्तमाकार-पुं० उत्तरङ्गादिरूप उपरितनेष्वाकारं,
तेसिणं दाराणं उत्तमागारा सोलसविहोहिं रयेहिं उवसो-
जिया, रा० ॥

उत्तमोत्तम-उत्तमोत्तम-त्रि० महतोऽपि महीयसि, सू० १ श्रु० १३ अ०
उत्तर-उत्तर-न० उत्तीर्थते प्रकृत्याभियोगोऽनेन उद्. तृ० अच्. उद्
तरप् वा । राजसमीपे वादिकृतान्नियोगोपनादेके उत्तराख्ये व्य-

वहाराङ्गे, द्वितीयपादे, प्रश्नश्चोद्यधिया प्रश्नस्तस्य खण्डनमुत्तरम्.
इत्युक्ते दोषजञ्जनवाक्ये, जिज्ञासिताविषयावेदके वाक्ये, अन-
न्तरं, वाच० ॥

अस्य निक्षेपः ॥

णामं उवणा दविण, खेत्तदिसा ताव खेत्तपण्णवण ।

पङ्कालं संचयपहा- णाणायणकमगणणतो जावे ।

जहण्णत्तरं खलु, उकोसं वा अणुत्तरं होइ ।

सेसाइं अणुत्तराइं, अणुत्तराइं च णयाइं ॥

इह च सुपो यत्रादर्शनं तत्र सूत्रत्वेन गान्दसत्वाल्मुक् तथोत्तरनिक्षे-
पप्रस्तावात्सूचकत्वात्सूत्रस्य 'कमउत्तरेण य गय' मित्युत्तरत्र श्रव-
णाच्च (नामांति) नामोत्तरं (उवणत्ति) स्थापनोत्तरमित्याद्यजिज्ञापः
कार्यस्तत्र नामोत्तरमिति नामेव यस्य वा जीवादेरुत्तरमिति नाम
क्रियतोऽस्थापनोत्तरप्रक्रादि उत्तरमिति वर्षविवन्यासो वा द्रव्योत्त-
रमागमतो ज्ञानानुपयुक्तो नोत्रागमतो ज्ञशरीरमध्यशरीरे तद्व्याति-
रिक्तं चातस्मात्तिरिक्तं त्रिधा सचित्ताचित्तमिश्रभेदेन तत्र च सचित्तं
पितुः पुत्रः अचित्तं क्षीरादधि, मिश्रं जननी शरीरतो रोमादिमद-
पत्यम् । इह च द्रव्यगर्थायोजयात्मकत्वेऽपि वस्तुनो ह्यव्याधा-
न्यविवक्षया पित्रादीनां ह्यव्योत्तरत्वं भावनीयम् । क्षेत्रोत्तरं
मेवाद्यपेक्षया यदुत्तरं यथोत्तराः कुरवः यद्वा पूर्वं शास्त्रि-
क्षेत्रं तदेव पश्चादिक्षेत्रं दिगुत्तरमुत्तरा दिग्दक्षिणादि-
गपेक्षत्वादस्य । तापक्षेत्रोत्तरं यत्तापदिगपेक्षयोत्तरमित्युच्यते
यथा सर्वेषामुत्तरो मन्दरादिः प्रज्ञापकस्य वामं प्रत्युत्तर-
मेकदिगवस्थितयोर्देवदत्तयज्ञदत्तयोर्देवदत्तात्परो यज्ञदत्तः उत्त-
रः । काष्ठोत्तरं समयादावलिता आवशीकातो मुहूर्त्तमित्यादि ।
सञ्चयोत्तरं यत्सञ्चयस्यापरि यथा धान्यराशेः काष्ठम् । प्रधानोत्तरं
त्रिविधं सचित्ताचित्तमिश्रभेदात् । सचित्तप्रधानोत्तरमपि त्रिविध-
मेव तद्यथा द्विपदं चतुष्पदमपदं च । तत्र द्विपदमनुत्तरपुण्यप्र-
तितीर्थकरणमाद्यनुभवनस्तीर्थकरणश्चतुष्पदमनन्यसाधारणशौर्य-
धैर्यादियोगतः सिंहः, अपदं रम्यत्वसुरसंख्यत्वादि निर्जात्यजाम्बून-
दादिमयी जम्बूद्वीपमध्यास्थिता सुदर्शना जम्बुः अचित्तमचिन्त्य-
महात्म्यश्चिन्तामणिः मिश्रं तीर्थकर एव गृहस्यावस्थायां सर्वा-
लङ्काराढं कृतः । ज्ञानोत्तरं केवलज्ञानं विद्वानसकलावरणत्वेन
समस्तवस्तुस्वजावावज्जसितया च । यद्वा श्रुतज्ञानं तस्य
स्वपरप्रकाशकत्वेन केवलादपि महार्हिकत्वात् । उक्तं च "सुयना-
णं महिद्धीयं, केवलं तयणंतरं । अप्पणो य परंति च
जम्हा तं परिजावणत्ति" क्रमोत्तरं क्रममाश्रित्य यद्भवति तच्चतु-
र्विधं ह्यव्यतः क्षेत्रतः काष्ठतो जावतश्च । तत्र ह्यव्यतः परमाणो-
र्द्विप्रदेशिकस्ततोऽपि त्रिप्रदेशिक एवं यावदन्त्योऽनन्तप्रदेशिकः
स्कन्धः क्षेत्रतः एकप्रदेशावगाढाद् द्विप्रदेशावगाढः ततोऽपि त्रिप्र-
देशावगाढ एवं यावद्वसान्धर्त्यसंख्येयप्रदेशावगाढः । काष्ठतः
एकसमयस्थितो द्विसमयस्थितस्ततोऽपि त्रिसमयस्थितिरिव यावद्
संख्येयसमयस्थितिः । जावत एकगुणकृष्णाद् द्विगुणकृष्णस्ततोऽपि
त्रिगुणकृष्ण एवं यावदनन्तगुणकृष्णो यतो वा ज्ञायोपशमिकादि-
ज्ञावादनन्तरं यः ज्ञायिकादिर्भवति (गणनुत्तरत्ति) गणना
उत्तरमेककाद् द्विकस्ततोऽपि त्रिक एवं यावच्छीर्षप्रहेलिका । ज्ञा-
वोत्तरं ज्ञायिको जावस्तस्य केवलज्ञानदर्शनाद्यात्मकत्वेन सक-
लौदयिकादिज्ञावप्रधानत्वाद् दैवमस्य प्रधानोत्तर एवान्तर्ज्ञावाद्-
युक्तं भेदेनाभिधानम् । यदेवमन्योन्यमिदमुच्यते एवं हि नामादि-
चतुष्टय एव सर्वनिक्षेपाणामन्तर्ज्ञावात्तदेवाभिधेयं तत इहान्यत्र
यन्नामादिचतुष्टयाधिकनिक्षेपाभिधानं तच्चिन्त्यमित्युत्पादनार्थं

सामान्यविशेषोक्त्यान्मकत्वस्यापनार्थं च सर्ववस्तुनामिति भाव-
नीयमिति गार्थः ॥ इहानेकधोत्तराभिधानेऽपि क्रमोत्तर-
मेवाधिकारित्येन विषयज्ञाने च विषयी मुक्तातो भवतीति मन्वा-
नो यत्रास्य संज्ञो यत्र चासंभवो यत्र चाज्ञं तदाह । (जहण-
त्ति) जघन्यं सोत्तरं स्तुतुरवधारणे सोत्तरमेव (उक्तोसंति)
उत्कृष्टं वाशब्दस्यैवकार्यस्य निष्क्रमन्वाद्नुत्तरमेव जयति
शेषाणि मध्यमान्युत्तराणीति । अशोआदित्वेनाजन्तत्वात्मनुव्यो-
पादोत्तरवन्त्यनुत्तराणि च ज्ञेयानि उच्यन्क्रमोत्तरादीनि हि
जघन्यान्त्येकप्रदेशिकादीन्युपरि द्विप्रदेशिकादिवस्त्वन्तराभावा-
त्सोत्तराण्येव तदपेक्षयैव तेषां जघन्यन्वात् । उत्कृष्टानि त्वन्त्या-
न्यनन्तप्रदेशिकादीन्यनुत्तराण्येव तदुपरि वस्त्वन्तराभावादन्त्य-
योत्कृष्टत्वायोगात् । मध्यमानि तु द्विप्रदेशिकादीनि त्रिप्रदेशिकाद्य-
पेक्षया सोत्तराण्येकप्रदेशिकाद्यपेक्षया त्वनुत्तराण्युपरितनवस्त्व-
पेक्षयैव सोत्तरत्वमिति गार्थः ॥ उत्त० १ अ० । (शेषत्र-
न्य उत्तरज्जयणशब्दे) अधिके, सूत्र० १ श्रु० २ अ० । उत्कृष्टे,
उत्त० ३ अ० । प्रधानं, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । स्यात् । तं० । अनु०
“उत्तरा महुरुद्धाव पुता ते ताव मुद्धा” उत्तराः प्रधानाः उत्तरो-
त्तरजाता वा सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । वृद्धौ, “कङ्कपसुत्तरा” कति
प्रदेशा उत्तरे वृद्धौ यस्या सा तथा ज० १३ श० ४ उ० । उपरि
वर्तिनि, अनुत्तरविमानाख्येषु देवेषु, सर्धोपरिवर्तित्वात्तेषाम् ।
उत्त० २ अ० । परवते भविष्यति द्वाविंशे तीर्थकरे, स० । ति० । प्रव०

पक्कुद्धावजया वा, कर्जं पि न मेसया उदीरति ।

पाएण अहो तोन्निव, उत्तरि सोवाहणेणं ति ॥

पादेन सोपानहा आहत इत्युत्तरसदृशोत्तरकारी उत्तरः । इय-
मत्र जायना । केनापि कश्चित्सोपानहा पदेनोपहतः तेन च गत्वा
राजकुक्षे निवेदिते कारणिकेश स आकारितः । कित्वयैप आह-
तः न मया किं तु सोपानहा पादेन एव सोऽपि दुर्व्यवहारं कुर्वन्
गीतायन स्रष्टोपदेशतः उपालब्धः सन्नेतादृशैश्छलवचनैरुत्तरं
ददाति । ततः कटूत्तरकरणान्त उत्तर इत्युक्तद्वक्त्रेण अमशंस-
नीये व्यवहारिणि, व्य० प्र० १ उ० । स्वविरस्याय्यमहागिरेः
प्रथमशिष्ये, व्य० द्वि० १ उ० । “तणविणणसंजयघा मूल-
गुणा उत्तरा पज्जणया ” उत्तराः उत्तरगुणरूपाः ” वृ० १ उ० ।
उत्तरंग-उत्तराङ्ग-न० द्वारस्थोपरि तीर्थम्यवस्थितमतद्गमुत्तराङ्गम्
द्वारस्थोपरि तीर्थम्यवस्थिते काष्ठे, जं० १ वक्० “जोई सामप
उत्तरंगं ” जी० ३ प्रति० ।

उत्तरकंचुय-उत्तरकञ्चुक-पुं० तनुत्राणविशेषे, विपा० २ अ० ।

उत्तरकटोवगथ-उत्तरकाष्ठोपगत-त्रि० उत्तरां दिशमुपगते, स० ।

उत्तरकरण-उत्तरकरण-न० उत्तरत्र करणमुत्तरकरणम् । अव्य-
करणेदे, तच्च “उत्तरकरणं वंजणं अत्यो उ उचक्खरो सव्वे ”
उत्तरत्र करणमुत्तरकरणम् कर्णवैधादि । यदि वा तन्मूलकरणं
घटादिकं येनोपस्कारेण दारुचक्रादिना अनिव्यज्यते स्वरूपतः
प्रकाश्यते तदुत्तरकरणं कर्तुरूपकारकः सर्वोऽप्युपस्कारार्थ इत्य-
र्थः (प्रपञ्चतः करणशब्दे) जावकरणेदे, “उत्तरकमसु य जो
यव्वणवसादी भोअणादीसु ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० । (उत्तर-
करणं क्रमश्रुतयैवतवर्णादिचतुरूपम् फरणशब्दे दर्शयिष्यते)
मूलतः स्वहेतुत उत्पन्नस्य पुनरुत्तरकाद्यं विशेषाधानात्मके कर-
णे, “उत्तरकरणेण कथं, जं किंचि संखयं तु णायव्वं ” उत्त०
नि० । जे निक्खू सूचीप उत्तरकरणं अखत्थिण वा गारत्थि-
ण वा कारेति कारितं वा साइज्ज नि० चू० १ उ० । (सूच्या
उत्तरकरणं सूई शब्दे)

(सूत्रम्) तस्स उत्तरि (री) करणेणं पायच्चित्तकरणेणं

अत्रत्योत्तरकरणेति सूत्रावयवं विवृण्वन्नाह ।

खंडिअविराहिआणं, मूलगुणाणं स उत्तरगुणाणं ।

उत्तरकरणं कीरइ, जह सगरुहंगगेहाणं ॥ एए ॥

खण्डितविराधितानां खण्डिताः सर्वथा जज्ञाविराधिता देशतो
जज्ञा मूलगुणानां प्राणानां प्राणातिपातादिनिवृत्तिरूपाणां सह उ-
त्तरगुणैः पिएरुविशुद्धादिनिवर्तन्त इति सोत्तरगुणास्तेषामुत्तर-
करणं क्रियते आलोचनादीनां पुनः संस्करणमित्यर्थः । दृष्टान्त-
माह यथा शकटरथाङ्गगेहानां वहिश्चक्रगृहाणामित्यर्थः । तथाच
शकटादीनां खण्डितविराधितानामङ्गरावधिकादिनोत्तरकरणं क्रि-
यत इति गार्थः । आव० ५ अ० ।

उत्तरकिरिय-उत्तरक्रिय-न० उत्तरा उत्तरवैक्रियशरीराश्रया ग-
तिद्वक्त्रेण क्रिया यत्र गमने तदुत्तरक्रियम् । उत्तरवैक्रियशरीरा-
श्रयगत्या गमने, “जयाणं वा उ याप, उत्तरकिरियं रीयइ” अनु० ॥

उत्तरकुरा (रु) -उत्तरकुरु-पुं० स्त्री० प्राकृते वैकवचनमा-
कारान्तता च । जी० ३ प्रति० ॥ जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उ-
त्तरेण गन्धमादनमाल्यवदन्त्यामावृत्तैर्दक्षिणदिशि उत्तरतो वि-
स्तृते स्वनामख्याते कुरुजदे, स्था० २ ग० ॥ पते चाकर्मभूमिने-
दाः । स्था० ६ ग० । प्रव० । तेषां प्रमाणादिव्यवस्था चेत्यम् ।

काहिणं जंते महाविदेहे वासे उत्तरकुराणामेकुरा पप्प-
त्ता गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं णीलवंतस्स वा-
सहरपव्वयस्स दक्खिणेणं गंधमायणस्स वक्खारपव्वयस्स
पुरच्छिमेणं माद्ववंतस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चच्छिमेणं एत्थ
णमुत्तरकुरा णामं कुरा पप्पत्ता । पाईणपर्नी णा य या उदीण-
दाहिणविच्छिप्पा अण्चंदसंगणसंतिआ इक्कारसजोयणसह
स्साई अट्टयवायाझे जोअणसए दोप्पि अ एगूणवीसइजाए
जोयणस्स विक्खंजेणं तीसे जीवा उत्तरेणं पाईणपर्नीणा य
या दुहा वक्खारपव्वयं पुट्ठा तंजहा पुरच्छिमिद्धाए कोडिए
पुरच्छिमिद्धं वक्खारपव्वयं पुट्ठा एवं पच्चच्छिमिद्धाए जाव
पच्चच्छिमिद्धं वक्खारपव्वयं पुट्ठा ते व णं जोयणसहस्साई
आयामेणं तीसेणं धाणं दाहिणेणं सट्ठि जोअणसहस्साई
चत्तारि अ अट्टारेसे जोअणसए दुवाहसए एगूणवीसइजाए
जोयणस्स पारिक्खेवेणं ॥

क नदन्त! महाविदेहे वपं उत्तरकुरवो नाम्ना कुरवः प्रकृताः गौतम!
मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरतो नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणतो गन्ध-
मादनस्य वक्खारपर्वतस्य पूर्वतो वद्व्यमाणस्वरूपस्य माल्य-
वतः पश्चिमतः । अत्रान्तरे उत्तरकुरवो नाम्ना कुरवः प्रकृताः प्राक्
पश्चिमायता उत्तरदक्षिणविस्तीर्णा अर्धचन्द्राकारा एकादशयो-
जनसहस्राण्यष्टौ शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि चैवैकानविंश-
तिजागौ योजनस्य विष्कम्भेन । अत्रोपपत्तिर्यथा महाविदेहविष्क-
म्भात् (३३६०४) कक्षा (४) इत्येवं रूपान्मेरुविष्कम्भेऽपनीते
शेषस्यार्धे कृते उक्ताङ्कुराणि स्यात् ननु वर्षवर्षधरादीनां क्रम-
व्यवस्था प्रज्ञापकापेक्षया अस्ति । यथा प्ररूपकासन्नं भरतं ततो
हिमवानित्यादि ततो विदेहकथनानन्तरं क्रमप्राप्ता देवकुर्व्विमुच्य
कथमुत्तरकुरुणां निरूपणमुच्यते चतुर्दिग्मुखे विदेहे प्रायः सर्वे
प्रादक्षिण्येन व्यवस्थाप्यमानं समये श्रूयते तत प्रथमत उत्तरकुरु-

सकथनं ततः पार्श्वस्थौ विद्युत्प्रभसौमनसौ विहाय गन्धमादनमा-
ल्यवद्वक्त्रस्कारप्ररूपं नरतासन्नाविजयान् विहाय कच्छमहाक-
च्छादिविजयकथनं चेति । अथैतासां जीवानाह (तीसेष्ट्यादि)
तासामुत्तरकुरुणां सूत्रे एकवचनं प्राकृतत्वाजीवा उत्तरतो नील-
वर्धधरासन्ना कुरुचरमप्रदेशश्रेणिः पूर्वापरायता द्विधा पूर्वपश्चि-
मन्नागाज्यां वक्त्रस्कारपर्वतं स्पृष्टा एतदेव विवृणोति । तद्यथा
पौरस्त्यया कोट्या पौरस्त्वं वक्त्रस्कारपर्वतं माल्यवन्तं स्पृष्टा पा-
श्चात्यया पाश्चात्यं गन्धमादननामानं वक्त्रस्कारपर्वतं स्पृष्टा त्रि-
पञ्चाशद्योजनसहस्राणि आयामेन तत्कथमित्युच्यते । मेरोः पूर्व-
स्यां दिशि ऋष्यशालवनमायामतो द्वाविंशतियोजनसहस्राणि
एवं पश्चिमायामपि उभयोर्मौलने जातं चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि
मेरुविष्कम्भे दशसहस्रयोजनात्मके प्रक्षिप्ते जातं चतुःपञ्चाश-
तयोजनसहस्राणि एकैकस्य वक्त्रस्कारगिरेः वर्षधरसमीपे पृथुत्वं
पञ्चयोजनशतानि ततो द्योर्वक्त्रस्कारगिर्योः पृथुत्वपरिमाणं
योजनसहस्रं ततः पूर्वराशिरेपनीयते जातः पूर्वराशिस्त्रिपञ्चा-
शद्योजनसहस्राणीति । अथैतासां धनुः पृष्ठमाह (तीसेणं धनुं
दाहिणेणमित्यादि) तासां धनुः पृष्ठं दक्षिणतो मेरोर्वासन्न इत्यर्थः ।
पश्चिमयोजनसहस्राणि चत्वारि च योजनशतानि अष्टादशानि
अष्टादशाधिकानि द्वादश चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य परि-
क्षेपेण । तथाहि एकैकवक्त्रस्कारगिरेरायामस्त्रिंशद्योजनसह-
स्राणि द्वे च नवोत्तरे पदं च कक्षाः । ततो द्योर्वक्त्रस्कारयोराया-
ममीदमेन यथोक्तं मानमिति ॥ जं० ४ वक्त्र० ।

अथैतासां स्वरूपप्ररूपणयाह ॥

उत्तरकुराएणं जंते ! कुराए केरिसए आगारजावपासो-
यारे पप्पत्ते ! गोयंमा बहुसमरमणिज्जन्मिजागे पणत्ते से
जहाणामए आशिंगपुक्खरेति वा जाव एवं एगोरुगदीव
वत्तच्चया जाव देवदोगपरिग्गहाणं ते मणुयगणा पप्पत्ता
समणाउसो ॥

(उत्तरकुराएणं जंते इत्यादि) उत्तरकुरुणां सूत्रे एकवचनं प्रा-
कृतत्वात् कीदृश आकारभावस्य स्वरूपस्य प्रत्यवतारसंभवः प्र-
क्षतः ! जगवानाह गौतम ! बहुसमरमणीयो जूमिभाग उत्तरकु-
रुणां प्रक्षतः (सेजहानामए इत्यादि) जगत्पुपरि वनखरुव-
र्धकवत् तावद्वक्त्रं यावत्तृणानां मणीनां च वर्णो गन्धः स्पर्शः
शब्दश्च सर्वार्णकः परिपूर्णं उक्तो जवति ॥ पर्यन्तसूत्रं चेदं
द्वित्रं नट्सज्जं गेयं परीयाणं जवे एयारुवे सिया हंता सिया इति”
जो० ३ प्रति ॥ अत्रेदमवधेयम् ॥ (सूत्रपात्रे जाव एवं एगोरुग-
दीववत्तच्चया इति । एकोरुगदीपवर्णक एव स्मारितः वृत्तिकृता
तु एतादृशं पात्रमन्यमानेन एकोरुगवत्कव्यतायामाकिञ्चिदु-
क्त्वा इहैव व्याख्यातमित्यस्मान्निरपि अन्तरादीपशब्दे एकोरुगव-
त्कव्यता मूलसूत्रैरेव प्रदर्शिता इह तु तादृशानि सूत्राणि परिक-
ल्य टीका संयोजिता) उत्तरकुरुषु आकारप्रत्यवतारस्य वर्णकः
सुपमसुषमाजस्तवर्षस्येव भावनीया सा ओसपिणीशब्दे व्या-
ख्यास्यते नवरम् ॥

उत्तरकुराएणं कुराए उव्विधा मणुस्सा अणुसज्जंति । तंजहा
पम्हगंधा ? मियगंधा २ अमया ३ सहा ४ तेयली ५ सणिच्चारी ६

(उत्तरकुराएणं जंते इत्यादि) उत्तरकुरुषु कुरुषु जदन्त ! कति-
विधा जातिभेदेन कतिप्रकारा मनुष्या अनुसज्जन्ति सन्तानेनानुव-
र्त्तन्ते ? भगवानाह-गौतम ! पट्टिधा मनुजा अनुसज्जन्ति तद्यथा
पद्मगन्धा इत्यादि जातिवाचका इमे शब्दाः अत्र विनियजनानुग्र-
हाय उत्तरकुरुविषयसूत्रसंक्षेपार्थं संग्रहणीयात्रयमाह-

इसुजीवा धणुपट्टं, जूमी गुम्माय हेरुउहावा ।
निगगन्नयावणराई, लुक्खामणुया य आहारि ॥
गेहा गामाय असी, हिरप्परायाय दासमाया य ।
आस्वरणा मत्तवि, वाहमहनट्टसगमा य ॥
आसागावो सीहा, साळीथाणुयगहुंदसाही ।
गहजुद्धरोगीट्टिह, उव्वट्टणा य अणुवट्टणा चव ॥

अस्य व्याख्या प्रथममुत्तरकुरुविषयमिषुजीवाः धनुःपृष्ठप्रतिपाद-
नकं सूत्रं तदनन्तरं (जूमिरिस्ति) जूमिषिषयं सूत्रं ततो (गुम्मा
इति) गुल्मविषयं सूत्रं तदनन्तरं हेस्तालवनविषयं सूत्रं ततः ।
(उहावा इति) उहावाविषयं तदनन्तरं (तिलगइति) तिलक-
पदोपपन्नकितं ततो वताविषयं तदनन्तरं वनराजिविषयं ततो
(रुक्खाइति) दशविधकल्पपादविषयया दश सूत्रदण्डका
(मणुया य इति) त्रयो मनुष्यविषयाः सूत्रदण्डकास्त-
द्या आद्यः पुरुषविषयो द्वितीयः स्त्रीविषयस्तृतीयः सामान्यतः
उजयविषयः । ततः (आहारे इति) आहारविषयस्तदनन्तरं
(गेहा इति) गृहविषयौ दण्डकौ आद्यो गृहाकारवृत्तानिधायी
अपरो गेहाद्यभावविषय इति ततो (गामा इति) ग्रामाद्यभाव-
स्तदनन्तरम् (असीति) अस्याद्यभावविषयस्ततो हिरण्याद्यभा-
वविषयस्तदनन्तरं राजाद्यभावविषयस्ततो दासाद्यभावविषय-
स्ततो मात्रादिविषयस्तदनन्तरमरिवैरिप्रभृतिविषयस्तदनन्तरं
मित्राद्यभावविषयस्तदनन्तरं विवाहपदोपपन्नकितस्तत्प्रतिपे-
धविषयः तदनन्तरं महप्रतिपेधविषयः ततो नृत्तपदोपपन्नकितमे-
काप्रतिपेधः तदनन्तरं शकटादिप्रतिपेधविषयः ततोऽश्वादिपरि-
भोगप्रतिपेधविषयः तदनन्तरं स्त्रीगत्यादिपरिभोगप्रतिपेधविषयः ।
ततः सिंहादिश्वापदविषयः तदनन्तरं शाब्द्याद्युपजोगप्रतिपेधविष-
यस्ततः स्थाण्यादिप्रतिपेधविषयस्तदनन्तरं गर्तादिप्रतिपेधविषय-
स्ततो दंशाद्यभावविषयस्ततोऽष्टादिविषयस्तदनन्तरं ग्रह इति
ग्रहदण्डादिविषयस्ततो युद्ध इति युद्धपदोपपन्नकितो निम्बादि-
प्रतिपेधविषयः सूत्रदण्डकस्ततो रोगइति रोगपदोपपन्नकितो दुष्पू-
तादिप्रतिपेधविषयस्तदनन्तरं स्थितिषुत्रं ततोऽनुपज्जनसूत्रमिति ॥

संप्रति उत्तरकुरुजावियमकपर्वतवत्कव्यतामाह-

काहिणं जंते ! उत्तरकुराए जमगा नामं हुवं पव्वता
पप्पत्ता ? गोयमा ! नीद्ववंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं
अट्टचोत्तीसं जोयणसत्ते चत्तारिय सत्तजागे जोयणसहस्स
आवाधाए सीताए महाणतीए उज्जओ कूले एत्थ एणं उत्तर-
कुराए कुराए जमगा एणम हुवं पव्वता पप्पत्ता एगमेगेणं
जोयणसहस्सउट्टं उच्चत्तेणं अट्टजाइं जोयणसयाइं उवे-
हेणं मूत्ते एकमेकं जोयणसहस्सं आयामविकखंजेणं मज्जे
अट्टट्टमाइं जोयणसताइं आयामविकखंजेणं उवरिं पंच-
जोयणसयाइं आयामविकखंजेणं मूले तिसि जोयणसह-
स्साइं एकं वा वट्टं जोयणसयं किंचि विसेसाहियं परिकखे-
वेणं दो जोयणसहस्साइं तिसि य यावत्तरे जोयणसते
किंचि विसेसूणं परिकखेवेणं उवरिं पप्परस एकासीते
जोयणसते किंचि विसेसाहिया परिकखेवेणं पप्पत्ता मूल-
विच्छिन्ना मज्जे संखित्ता उप्पि तणुया गोपुच्छसंठाणसंठिता
सव्वकणगामया अच्चा साएहा जाव पम्भुवा पत्तेयं २ पण
मवरवेतिया परिकखित्ता पत्तेयं २ वणसंरुपरिकखित्ता
वाएणओ दोषं वि तेसिणं जमगपव्वयाणं उप्पि बहुस

मरमाणिज्जन्मिजागे पण्त्ते वण्णो जाव आसयंति ।

क भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु यमकौ नाम द्वौ पर्वता प्रज्ञौ ? जग-
वानाह गौतम ! नीलवर्तो वषट्पर्वतस्य दाक्षिणात्याचरमान्ता-
चरमरूपात् पर्यन्तः दृष्टौ योजनशतानि चतुर्विंशानि चतुर्विंश-
दधिकानि चतुश्च योजनस्य सम भागान् ऊवाधया कृत्वा अपा-
न्तरात्रे मुच्येति भावः । अत्रान्तरे शीताया महानद्याः पूर्वपश्चिम-
योर्दिशोरुजयोः कृशयोरत्र एतास्मिन् प्रदेशे यमकौ नाम द्वौ
पर्वता प्रज्ञौ । तद्यथा एकः पूर्वकूले एकः पश्चिमकूले प्रत्येकं
योजनसहस्रमुच्चस्त्वेन अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वधेन
अवगाहेन मेरुव्यतिरेकेण शेषशेषतः पर्वतानां सर्वेषामपि शेषेणो-
च्चैस्त्यापेक्षया चतुर्भागावगाहजावात् मूले एकं योजनस-
हस्रं विष्कम्भः (१०००) मध्ये अर्द्धशतानां योजनशतानि
(७५०) उपरि पञ्चयोजनशतानि (५००) मूले त्रीणि योजन-
शतानि एकं च द्वापष्टं द्वापष्टाधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं
परिक्रमेण प्रज्ञौ (३१६२) मध्ये द्वे योजनसहस्रे त्रीणि योजन-
शतानि द्वास्तयधिकानि (५३७२) किञ्चिद्विशेषाधिकानि
परिक्रमेण प्रज्ञौ । उपरि एकं योजनसहस्रं पञ्चशतानि एका-
शीतानि एकाशीत्याधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि
(१५८१) परिक्रमेण एवं च तौ मूले विस्तीर्णौ मध्ये संक्षिप्तौ
उपरि तनुकावत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितौ (सत्वकणम-
या इति) सर्वात्मना कनकमयौ (अर्द्धा जाव परिरुवा इति)
प्राग्वत् तौ च प्रत्येकं २ पद्मवरेदिकया परिक्रिप्तौ प्रत्येकं २
चनखण्डपरिक्रिप्तौ पद्मवरेदिकावर्षको चनखण्डवर्षकश्च
जगन्मुपरि पद्मवरेदिकावर्षण्डवर्षकवत् वक्तव्यः (जमक-
पञ्चयाणमित्यादि) यमकपर्वतयोरुपरि प्रत्येकं बहुसमरमणीयो
मृमिभागः प्रज्ञः मृमिजागवर्षणं च “स जहा नाम ए आक्षिगपु-
क्खरे इ वा” इत्यादि प्राग्वत् तावद्वक्तव्यं यावद्वाणमंतरा देवा
देवी उ य आसयंति सयंति जाव पञ्चण्णभवमाणा विहरंति ॥

तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं मृमिजागाणं बहुमज्जदे-
सभा ए पत्तेयं २ पासायवरेसका पष्ठा तेणं पासायवरे-
सका वावडि जोयणाई अण्णजोयणं च उहं उच्चैणं एक-
तीस जोयणाई कोमं च विक्खेभेणं अण्णुगततुसित वणाओ
मृमिजगाओ उहोत्ता दो जोयणाई माणपेदिगाओ उवरि
सीहासणा सपरिवारा जाव जमगा चिदंति ।

(तेसिमित्यादि) तयोर्वहुसमरमणीयार्जमिजागयोर्वहु
मध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादावतंसकः प्रज्ञः । तौ च
प्रासादावतंसकौ द्वापष्टिर्जानानि अर्क्योजनं चोर्कमुच्चैस्त्वेन
एकत्रिंशद्योजनानि शोशं चैकं विष्कम्भेन “ अण्णुगतं मृसिय
पट्टसियाइवे ” त्यादि यावत् परिरुवा इति प्रासादावतंसक-
वर्षणमुल्लोचवर्षणं मृमिजागवर्षणं मणिपीठिकावर्षणं सिंहा-
सनवर्षणं विजयद्रूपवर्षणमङ्कशवर्षणं दामवर्षणं च निरवशेषं
प्राग्वत् वक्तव्यम् नवरमत्र मणिपीठिकायाः प्रमाणमायामविष्कम्भा-
ज्यां द्वे योजने वाद्व्येन एकं योजनं शेषं तथैव (तेसिणं सिंहा-
सणाणमित्यादि) तयोः सिंहासनयोः प्रत्येकम् (अवरुत्तरेणति)
अपरोत्तरस्यां वायव्यामित्यर्थः उत्तरपुर्वस्यां च दिशि अत्र एता-
स्तु तिसृषु दिक्षु यमकयोर्यमकनाम्नोर्यमकपर्वतस्वामिनोर्देवयोः
प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि
भद्रासनसहस्राणि प्रज्ञानि । एवमेतेन क्रमेण सिंहासनपरिवारो
वक्तव्यो यथा प्राक् विजयदेवस्य (तेसिमित्यादि) तयोः प्रासा-
दावतंसकयोः प्रत्येकमुपरि अष्टवर्षौ मङ्कशकानि प्रज्ञानि-
इत्याद्यपि प्राग्वत्तावद्वक्तव्यं यावत् सयसहस्रसप्तगा इति पदम् ।

सम्प्रति नामनिबन्धनं पिपृच्छिपुरिदमाह ॥

से केण्टेणं जंते एवं वुच्चंति जमगा पव्वया २ गोयमा !
जमगेमुणं पव्वतेसु तत्थ २ देसे ५ तहिं २ वहुज खुड्डियाउ
वावीउ जाव विद्ववंतियाउ तासुणं खुड्डा खुड्डिया जाव
विद्ववंतियासु वहुई उप्पझाई जाव सतसहस्रसप्ताई जमग-
प्पजाई जमगवप्पाई जमगा एत्थ णं दो देवा महिड्डिया जा-
व पलिओवमट्ठितिया परिवसंति तेणं तत्थ पत्तेयं २ चउहं
सामाणियसाहस्सीणं जाव जमगाणं पव्वयाणं जमि-
गाण य रायहाणीणं अण्णेसिं च वहुणं वाणमंतराणं
देवाण य देवीण य आदेववं जाव पात्तेमाणा विहरंति ।
से तेण्णेणं गोयमा एवं वुच्चइ जमगपव्वया २ अण्णुत्तरं चेणं
गोयमा ! जाव णिच्चा ।

अथ केनायेन केन कारणेन एवमुच्यते यमकपर्वतो यमक-
पर्वताविति भगवानाह गौतम ! यमकपर्वतयोः णमिति वा-
क्यालंकारे कुल्लिकासु वापीषु पुष्करिणीषु यावद्विलपङ्क्तिषु वहुनि
उत्पद्धानि यावत्सहस्रपत्राणि यमकप्रजाणि यमका नाम शकुनिवि-
शेषास्तत्राणि तदाकाराणि पतदेव व्याचष्टे यमकवर्षजानि य-
मकसहस्रवर्षाणीत्यर्थः यमकौ च यमकनामानौ च तत्र तयोर्यमक-
पर्वतयोः स्वामित्वेन द्वौ देवौ महर्षिकौ यावन्महाजागौ पल्योप-
मस्थितिकौ परिवसतस्तौ च तत्र प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्णां सामानिक-
सहस्राणां चतसृणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिसृषामन्य-
न्तरमन्यवाह्यरूपाणां यथासंख्यमन्यदाश द्वादशदेवसहस्रसंख्या-
कानां सप्तानामनीकाधिपतीनां पोरुशानामात्मरक्तकदेवसहस्रा-
णां (जमगपव्वयाणां जमगाण य रायहाणीयमिति) स्वस्य स्व-
स्य यमकपर्वतस्य स्वस्याः यमिकाभिधाया राजधान्या अन्येषां
च वहुनां वानमन्तराणां देवानां देवीनां च स्वस्वयामिकाभिध-
राजधानीवास्तव्यानामाधिपत्यं यावद्विहरतः यावत्करणात् “ पारे-
वधं सामित्तं जट्टितमित्यादि ” परिग्रहस्ततो यमकाकारयमकव-
र्णोत्पन्नदियोगात् यमकाभिधेवस्वामिकत्वाच्च तौ यमकपर्वता-
वित्युच्येते । यथा चाह (सेण्णट्टेणमित्यादि ।)

सम्प्रति यमकाभिधराजधानीस्थानम् ।

कहिणं जंते जमगाणं देवाणं जमगाओ नाम रायहाणीओ
पाणत्ताओ ? गोयमा ! जमगाणं पव्वयाणं उत्तारणंति तिरि
यमसंखेज्जदीवसमुद्दे वितिकमित्ता अण्णमि जंबूद्वीवे ५ वार-
सजोयणसहस्राई उगाहिता एत्थ णं जमगाणं देवाणं जमि-
गाओ णाम रायहाणीओ पाणत्ताओ वारसजोयणसहस्राई
जहा विजयसस जाव महिड्डिया ॥

जमगा देवाः क भदन्त ! यमकयोर्देवयोः संबन्धिन्यौ यमिके नाम-
राजधान्यौ प्रज्ञे भगवानाह गौतम ! यमकपर्वतयोः उत्तरतोऽयस्मि
न् असंख्येयतमे जम्बूद्वीपे २ द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य अ-
त्रान्तरे यमकदेवयोः संबन्धिन्यौ यमकराजधान्यौ प्रज्ञेते चावि-
शेषेण विजयराजधानीसहस्रौ वक्तव्ये जी० ३ प्रति० ॥

सम्प्रति हृदवक्तव्यतामभिधित्सुराह ॥

जंबूमंदरउत्तरेण उत्तरकुराए कुराए पंचमहदहा पाणत्ता
तंजहा नीलवंतदहे एरावणदहे उत्तरकुरुदहे चंददहे माह
वंतदहे ।

नीलवन्तमहान्हदो विचित्रचित्रकूपर्वतसमवक्तव्यताज्यां यम-

कामिधानाज्यां स्वसामाननामदेवावासाज्यां पर्वताज्यामनन्तरं
उपस्थिततो दक्षिणतः शेषाश्चत्वार इति एते च सर्वेऽपि प्रत्येकं
दशनिर्देशभिः काञ्चनकान्निधानैर्योजनशतोच्चितैर्योजनशतमूल-
विष्कम्भैः पञ्चाशद्योजनमानमस्तकविस्तरैः स्वसमाननामदेवा-
धिवासैः प्रत्येकं दशयोजनान्तरैः पूर्वापरव्यवस्थितैर्गिरिभिरुपेता
एतेषां च विचित्रकूटादिपर्वतद्वयनिवासिदेवानामसंख्येयतमज-
म्बूद्वीपे द्वादशयोजनसहस्रप्रमाणास्तन्नामिका नगरी जवन्तीति ॥

नीलवन्दद्वादीनां विशेषवर्णकः ।

काहि एं भंते ! उत्तरकुराए १ नीलवंतद्दे नाम दहे पष्पत्ते ?
गोयमा ! जमगाणं पव्याणं दाहिणेणं अट्ठचोत्तीसे जो-
यणस्ये चत्तारि सत्तज्जागे जोयणस्स अवाधाए सीताए महा-
एतीये बहुमज्जदेसजाए एत्थणं उत्तरकुराए २ नीलवंतद्दे
नाम दहे पष्पत्ते उत्तरदक्खिणाए पाईपमीणवित्थिषे एगं
जोयणसहस्सं आयामेणं पंचजोयणसयातिं विक्खंभेणं दस-
जोयणाई उव्वेहेणं अच्चे सण्हे रयत्तामत्तकूट्ते चउकोणे
समतीरे जाव पारिख्वे उज्जओपासिं दोहि य पउमवरवेति-
याहिं दोहि वणसंभेहिं सव्वतो समंता संपरिकिखत्ते दोएह-
विषओ नीलवंतद्देहस्स एं तत्थ १ जाव वहवेत्ति सोमा-
एपारिख्वका पष्पत्ता वषाओ जाणियव्वो तोरणेत्ति ॥

क भदन्त ! उत्तरकुरु कुरु नीलवन्तद्दे नाम दहः प्रज्ञः ?
भगवानाह गौतम ! यमकपर्वतयोर्दक्षिणत्याञ्चरमान्तादर्वाक्
दक्षिणाभिमुखमष्टौ चतुर्दशानि चतुर्दशदधिकानि योजनशता-
नि चतुरश्रसप्त जगान् योजनस्य अवाधया कृतेति गीयते अ-
पान्तराद्वे मुक्तेति ज्ञावः । अत्रान्तरे शीताया महानद्या बहुमध्य-
देशाग्रे (एत्थणंति) एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरु कुरु नीलवन्त-
द्दे नाम दहः प्रज्ञः स च किं विशिष्ट इत्याह उत्तरदक्षिणाय-
तः प्राचीनापाचीनविस्तीर्णः उत्तरदक्षिणायामवयवाज्यामा-
यतः उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनापाचीनाज्यामवयवाज्यां विस्ती-
र्णः प्राचीनापाचीनविस्तीर्णः । एकं योजनसहस्रमायामेन प-
ञ्चयोजनशतानि विष्कम्भतः दशयोजनान्युद्धेधेन उएरत्वेन अ-
ञ्जस्फाटिकवद्गदिर्निर्मलप्रदेशः श्रद्धणः श्रद्धणपुत्रनिर्मापितव-
हिःप्रदेशः । तथा रजतमयं रुप्यमयं कूटं यस्यासौ रजतमयकूट
इत्यादि विशेषणकदम्बकं जगत्पारि वाप्यादिवत् तावद्वक्तव्यं
यावदिदं पर्यन्तपदं " पारिहृत्यन्तमतमञ्जकञ्जपणेगसउणमि-
हुणपरिपरिय इति " (उज्जयेपासेत्यादि) स च नीलवन्तद्दे नाम दहः
शीताया महानद्या उज्जयोः पार्श्वयोः वहिर्विनिर्गतः स तथाचूतः
सन् उज्जयोः पार्श्वयोर्दक्षिणां पञ्चवरवेदिकाज्यां द्वितीये पार्श्वे
त्रितीयया पञ्चवरवेदिकया इत्यर्थः । एवं द्वाज्यां वनखण्डाज्यां
सर्वतः सर्वासु दिक्षु समन्ततः सामस्त्येन संपरिक्रिस्तः पञ्चवरवे-
दिकावनखण्डवर्षकश्च प्राग्वत् । (नीलवंतद्देहस्स एं तत्थ
तत्थेत्यादि) नीलवन्दद्देस्य णामिति वाक्यालङ्कारं तत्र देशे तस्य
देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहूनि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रतिशिष्ट-
रूपकाणि त्रिसोपानानि प्रज्ञानानि वर्षकस्तेषां प्राग्वच्छब्दः ।
(तेषिणमित्यादि) तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्ये-
कं २ तोरणं प्रज्ञं (तेषां तोरणा इत्यादि) तोरणवर्णनं पूर्ववत्ता-
वद्वक्तव्यम् याद्वहो "सयसहस्सपत्तगा" इति पदम् ॥

तस्सणं नीलवंतद्देहस्सणं दहस्स बहुमज्जदेसभाए एत्थ
णं एगेमहं पउमे पष्पत्ते जोयणं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं

सविसेसं परिकखेवेणं अण्जोयणं वाहहेणं दसजोयणाई उ-
व्वहेणं दो कोमे उसितेजलंतीतो सातिरेगाई दसजोयणाई
सव्वग्गेणं पष्पत्ते तस्सणं पउमस्स अयमेतारूपे वषावासे पष्पत्ते
तंजहा वइरामता मृत्तारिद्धामते कंदे वेरुद्धिया मण्णाव-
वेरुलियामता वाहिरपत्ता जंबूणयमया अम्भंनरपत्ता तव
णिज्जमया केसरा कण्णगामई कण्णिया नाणामणिमया पुक्ख-
दात्थिरया साणं कण्णिया अण्जोयणं आयामविक्खंभेणं
तं तिगुणं सविसेसं परिकखेवेणं कोसं वाहहेणं सव्वकण्णगामई
अच्चा सण्हा जाव पारिख्वत्ता तीसेणं कण्णियाए उवरिं बहु-
समरमणिज्जदेसजाए पष्पत्ते जाव मणीहिं तस्सणं बहुसमर-
मणिज्जस्स जूमिजागस्स बहुमज्जदेसजाए एत्थणं एगं महं
जवणे पष्पत्ते कोसं च आयामेणं अण्णकोसं च विक्खंभेणं
देसूणं कोसं उरुं उच्चत्तेणं अण्णोक्खंभंनमतसंविहं म-
जावणओ । तस्सणं जवणस्स तिदिसिं ततो दारा पष्पत्ता
तंजहा पुरच्छिमेणं दाहिणेणं उत्तरेणं तेषां दारा पंचधाणु-
सयाई उरुं उच्चत्तेणं अण्णोक्खंभंनं धणुसयाई विक्खंभेणं
तावतियं चेव पवेमेणं से ताव कण्णगण्णियाथा जाव
वण्णमात्ताउत्ति तस्सणं जवणस्स अंतो बहुसमरमणिज्ज-
जूमिजागं पष्पत्ते से जहानामए आण्णिगपुक्खरेति वा जाव
मणीणं वण्णओ तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स जूमिजागस्स
बहुमज्जदेसजाए एत्थणं मणिपोढिया पष्पत्ता पंचधाणुमयाई
आयामविक्खंभेणं अण्णोक्खंभंनं धणुसयाई वाहहेणं सव्वम-
णामणिमती ।

(तस्सणमित्यादि) तस्य नीलवन्तद्दे नाम दहस्य बहुमध्यदेश-
जागे अत्र महदेकं पञ्च प्रज्ञमयं योजनमायामतो विष्कम्भतश्च अ-
र्द्धं योजनं वाहुल्येन दशयोजनानि उद्धेधेन उएरत्वेन जलपर्य-
न्तात् द्वौ क्रोशावुच्चित् सर्वांग्रेण सातिरेकाणि दशयोजनानि प्रज्ञ-
तानि । तस्य पञ्चस्य अयं वक्ष्यमाण एतद्वृत्तपूजन्तरमेव वक्ष्यमाण
स्वरूपो वर्णावासो वर्षकनिवेशः प्रज्ञस्तद्यथा वज्रमयं मूलं रिष्ट-
रत्नमयः कन्दो वैशूर्यरत्नमयो नाभः वैशूर्यरत्नमयानि बाह्यपत्राणि
जाम्बूनदमयानि अन्यन्तरपत्राणि तपनीयमयानि केसराणि क-
नकमयी पुष्करकक्षिका नानामणिमयी पुष्करस्थितुका (साणं-
कण्णिका अण्णमित्यादि) सा कक्षिका अर्द्धयोजनमायामविष्कम्भा-
ज्ज्वां क्रोशमेकं वाहुल्यतः सर्वात्मना कनकमयी अच्चा यावत्प्र-
तिरूपा यावत्करणात् "सण्हा घटामघा नीरया इत्यादि परिग्रहः"
(तीसेणं कण्णियाए इत्यादि) तस्याः कक्षिकाया उपरि बहुसम-
रमणीयो जूमिभागः प्रज्ञस्तद्वर्षेणं च " सेजहानामए आण्णिग-
पुक्खरे इवा " इत्यादिना ग्रन्थेन विजयराजधान्या उपकारिकाद्वयन-
स्येव तावद्वक्तव्यं यावन्मणीनां स्पर्शवक्तव्यता परिसमाप्तिः (त-
स्सणमित्यादि) तस्य बहुसमरमणीयस्य जूमिभागस्य बहुमध्य-
देशभागे अत्र महदेकं जघनं प्रज्ञं क्रोशमायामतोऽर्द्धक्रोशं विष्क-
म्भतो देशोर्ध्वं क्रोशमूर्ध्वमुच्चस्त्वेन अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टमित्या-
दि तद्वर्णनं विजयराजधानीगतसुधर्मसंज्ञाया इव तावद्वक्तव्यं
यावदिदं सूत्रं (दिव्वतुभियसहसपप्पदिते इति) तदनन्तरं सूत्रमा-
ह । (सव्वरयणामए इत्यादि) सर्वात्मना रत्नमयं अर्द्धं यावत्

प्रतिरुपं यावत् करणात् 'सण्हे जगहे धट्टे मट्टे इत्यादि' परिग्रहः ॥
(तस्सणमित्यादि) तस्य भवनस्य त्रिदिशि त्रिरूपु दिक्षु
एकैकस्यां दिशि एकैकद्वारभावेन त्रीणि द्वाराणि प्रकृतानि तद्यथा
पूर्वस्यामुत्तरस्यां दक्षिणस्यां (तेषां द्वारा इत्यादि) तानि द्वाराणि
पञ्चधनुःशतानि ऋक्षमुच्चस्त्वेन ऋक्षतृतीयानि धनुःशतानि वि-
ष्कन्नेन तावदेव ऋक्षतृतीयानि धनुःशतानि भावः प्रदेशेन
(सेयावरकणगयूत्रियागान्यादि) द्वाग्घर्णेन विजयद्वारस्येव ताव-
दविशेषेणावसातव्यं यावत् 'वसमात्राओ' इति वनमात्रावक्तव्य-
तापरिसमाप्तिः (तस्सणमित्यादि) तस्य जवनस्य उद्योचान्त-
वहुसमरमणायै नृमिभागं मणीनां वर्णगन्धरसस्पर्शवर्णनं प्राग्वत्
(तस्तेत्यादि) तस्य बहुसमरमणायस्य नृमिजागस्य बहुमध्य-
देशमगे मणिपीठिका प्रकृता पञ्चधनुःशतानि आयामविष्कम्भा-
ज्यामर्धतृतीयानि धनुःशतानि बाहुल्येन सर्वात्मना मणिमयी
अच्छा यावत् प्रतिरूपा इति प्राग्वत् ॥

तीसेणं मणिपेडियाए उवरिं एत्थणं एगे महं देवसयणिज्जे
पण्णते देवसयणिज्जस्त वण्णो से णं पउमे अण्णेणं अट्ठस-
त्तेणं तद्वच्चत्तपमाणमेत्तेणं पउमाणं सव्वतो समंता संप-
रिक्खित्तं तेणं पउमा अण्णजोयणं आयामविक्खंजेणं तं
तिगुणं सविसेमं परिकखेवेणं कोसं बाहुत्तेणं दसजोयणाइं
उवेहेणं कोसं ऊसिया । जलं ताओ सातिरेगातिं दसजोय-
णातिं सव्वग्गेणं पण्णत्ताइं तेसिणं पउमाणं अयमेतारूवे व-
ण्णोवासे पण्णत्ते तंजहा वतिरामयामूला जाव एणामणिमया
पुक्खलत्तिग्रया ता उणं कएिण्या उक्कोसं आयामविक्खं-
जेणं तं तिगुणसपरिक्खेवेणं अण्णकोसं बाहुत्तेणं सव्वकण-
गामईउ अण्णउ जाव पण्णरूवाउ तासि एणं कएिण्या उणं
वहुसमरमणिज्जा नृमिभागा जाव मणीणं वण्णो गंधाफासो
तस्सणं पउमस्स अववत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थणं नी-
लवंतदहकुमारस्स देवस्स चउएहं सामाणियसाहस्सीणं
चत्वारि पउमसाहस्सीउ पण्णत्ताउ एवं सव्वो परिवारो नवरि
पउमाणं जाणियव्वो । सेणं पउमे अण्णेहिं तेहिं पउमप-
रिक्खेवेणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्तं तंजहा अण्णित्तरएणं
मज्झिमएणं बाहिरएणं अण्णित्तरएणं पउमपरिक्खेवे वत्तीसं
पउमसयसाहस्सीउ पण्णत्ताउ मज्झिमएणं पउमपरिक्खेवो
चत्तालीसं उपउमसयसाहस्सीओपण्णत्ताओ बाहिरएणं पउम-
परिक्खेवे अरुयालीसं पउमसयसाहस्सीउ पण्णत्ताओ एवोमेव
स पुव्वावरेणं एगा पउमकोलीउ वीसं च पउमसतसहस्सा
जवंतीतिमक्खायां । सेकेण्णत्ते जंते एवं बुच्चति नीलवंतदहे ?
गोयमा ! एलीलवंतदहेणं तत्थ २ जाव उप्पट्ठेति जाव सय-
सहस्सपत्ताइं नीलवंतपण्णत्तिं नीलवंतवण्णज्जातिं नीलवंत-
दहकुमारेय एत्थ सो चेव गमो जाव एलीलवंतदहे २ ॥

तीसेणमित्यादि) तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं
देवशयनीयं प्रकृतम् । शयनीयवर्णकः प्राग्वत् । (तस्सण-
मित्यादि) तस्य भवनस्योपरि अष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गल-
कानि इत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यम् यावत् बहवः सहस्रपत्रहस्तका
इति सूत्रत इदमधिकं दृश्यते " (सेणमित्यादि) तत् पञ्चम-

न्येन अप्रशनेन पञ्चानां तदर्थोच्चत्वप्रमाणमात्राणां तस्य सूत्रपञ्च-
प्रमाणस्यार्थः तदर्थं तच्च तदुच्चत्वप्रमाणं च तदर्थोच्चत्वप्रमाणं
तदर्थोच्चत्वप्रमाणं मात्रा येषां तानि तथा तेषां सर्वासु दिक्षु सम-
न्ततः सामस्येन संपरिक्लिप्तं तदर्थोच्चत्वप्रमाणमेव तेषां
भावयति (पउमा इति) तानि पञ्चानि प्रत्येकमर्थयोजनमाया-
मविष्कम्भाज्यां क्रोशमेकं बाहुल्येन दशयोजनानि उच्छेधेन क्रोश-
मेकं जत्रपर्यन्तादुच्छ्रितं सातिरेकाणि दशयोजनानि सर्वात्रेण
(तेसिणमित्यादि) तेषां पञ्चानामयमेतदुपो वर्णावासः प्रकृतः
वज्रमयानि मूत्रानि रिष्टरत्नमयाः कन्दा वैद्युरत्नमया नादाः
तपनीयमयानि बाह्यपत्राणि जाम्बूनदमयानि बाह्यपत्राणि तपनी-
यमयानि केसराणि कनकमय्यः कर्णिका नानामणिमयाः पुष्क-
रस्थिभागाः (तावणं कन्नियाउ इत्यादि) ताः कर्षिकाः क्रोशमा-
यामविष्कम्भाज्यामर्धं क्रोशं बाहुल्येन सर्वात्मना कनकमय्यः
अच्छाउ जाव पण्णरूवाउ इति प्राग्वत् । (तेसिणं कन्नियाणमित्यादि)
तासां कर्णिकानामुपरि बहुसमरणीयो नृमिजागः प्रकृतः तस्य
वर्षिकः पूर्ववत्तावद्वक्तव्यो यावन्मणीनां स्पर्शः (तस्सणमित्यादि)
तस्य मूत्रचूतस्य पञ्चस्य अपरोत्तरेण अपरोत्तरस्यामवमुत्तर-
स्यामुत्तरपूर्वस्यां सर्वसंकलनया तिस्रपु दिक्षु अत्र नीलवतो
नागकुमाररेन्दस्य नागकुमारराजस्य चतुर्णां सामानिकसहस्राणां
योग्यानि चत्वारि पञ्चसहस्राणि प्रकृतानि (एतेणमित्यादि)
एतेनानन्तरेऽदितेनाभिज्ञापेन यथा विजयस्य सिंहासनपरिवा-
रोऽभिहितस्तथा इहापि पञ्चपरिवारो वक्तव्यस्तद्यथा पूर्वस्यां
दिशि चतसृणामग्रमहिषीणां योग्यानि चत्वारि महापञ्चानि
दक्षिणपूर्वस्यामन्यन्तरपर्वदोऽष्टानां देवसहस्राणां योग्यान्यष्टौ
पञ्चसहस्राणि दक्षिणस्यां मध्यपर्वदो दशानां देवसहस्राणां यो-
ग्यानि दशपञ्चसहस्राणि दक्षिणापरस्यां बाह्यपर्वदो द्वादशानां
देवसहस्राणां द्वादश पञ्चसहस्राणि पश्चिमायां सप्तानामनीका-
धिपतीनां योग्यानि सप्तमहापञ्चानि प्रकृतानि तदनन्तरं तस्य छि-
तीयस्य पञ्चपरिवेपस्य पृष्ठतश्चतस्रपु दिक्षु पोरुशानामात्तर-
ककदेवसहस्राणां योग्यानि पोरुशपञ्चसहस्राणि प्रकृतानि ।
तद्यथा चत्वारि पञ्चसहस्राणि पूर्वस्यां दिशि चत्वारि पञ्चसह-
स्राणि पश्चिमायां चत्वारि पञ्चसहस्राणि उत्तरस्यामिति । तदेवं
सूत्रपत्रस्य त्रयः पञ्चपरिवेपा अत्रवत् अन्येऽपि च त्रयो विद्यन्ते
इति तत्प्रतिपादनार्थमाह । (सेणपउमे इत्यादि) तत्पञ्चमन्यै-
रनन्तरोकपरिकेपत्रिकव्यतिरिक्तैस्त्रिभिः पञ्चपरिवेपैः सर्वतः
सर्वासु दिक्षु समन्ततः सामस्येन संपरिक्लिप्तम् । तद्यथा अन्यन्त-
रेण मध्यमेन बाह्येन च । तत्रान्यन्तरपञ्चपरिकेपे सर्वसंख्यया द्वा-
त्रिंशत् पञ्चशतसहस्राणि प्रकृतानि (३२०००००) मध्यमे परिकेपे
चत्वारिंशत् पञ्चशतसहस्राणि (४००००००) बाह्यपञ्चपरिकेपे अष्टा-
चत्वारिंशत् पञ्चशतसहस्राणि प्रकृतानि (४८०००००) एवमेव
अननैव प्रकारेण (सव्वावरेणंति) सह पूर्वं यश्च येन वा स-
पूर्वं तत् अपरं च सपूर्वपरं तेन सपूर्वपरेण पूर्वपरसमुदा-
येनेत्यर्थः एका पञ्चकोटीं विंशतिश्च पञ्चशतसहस्राणि जवती-
त्याख्यातं मया शेषैश्च तीर्थहृद्विरेतेन सर्वतीर्थहृतामविसं-
चादिवचनतामाह । कोट्यादिका च संख्या स्वमीलितायां
द्वात्रिंशदादिशतसहस्राणामेकत्र मीक्षने यथोक्तसंख्याया अवश्यं
जावात् संप्राति नामान्वर्थं पिपुच्छिपुराह । अथ केनार्थेन
एवमुच्यते नीलवद्भद्रो नीलवद्भद्र इति भगवानाह । गौतम !
नीलवद्भद्रे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे
बहूनि उपपन्नानि पञ्चानि यावत् सहस्रपत्राणि नीलवद्भद्रपत्राणि
नीलवक्षाम नृदाकाराणि नीलवद्वर्णानि नीलवक्षाम वर्षधरपर्व-
तस्तद्वर्षानीति ज्ञावः । नीलवक्षामा च नागकुमाररेन्दो नागकुमार-

राजो महार्किक इत्यादि यमकदेवचन्निरवशेषं वक्तव्यं यावद्विहरति । ततो यस्मात्तत्तानि पद्यानि नीलवचसां नीलवचसा च तदधिपतिदेवस्ततस्तद्योगादसौ नीलवचसा हृदः । तथाचाह (से एण्णट्टेणमित्यादि) कहिणं भंते ! नीलवतदहस्सेत्यादि राजधानीविषयं सूत्रं समस्तमपि प्राग्वत् ॥

नीलवदहदे काञ्चनपर्वताः ।

नीलवतेणं पुरच्छिमपच्चिमेणं दसदस जोयणातिं अवाहाए एत्थणं दस दस कंचणगपव्वता पव्वता तेणं कंचणगपव्वता एगमं जोयणसतं उट्ठं उच्चत्तेणं पणवीसं २ जोयणातिं उवेहेणं मूले एगमेणं जोयणसतं विक्खंजेणं मज्जे पव्वत्तिं जोयणाइं आयामविक्खंजेणं उवरिं पव्वासं जोयणाइं विक्खंजेणं मूले तिष्ठि सोद्वे जोयणसते किंचि-विसेसाहिता । परिकखेवेणं मज्जे दोष्णि सत्ततीसे जोयणसतं किंचि विसेसाहिता परिकखेवेणं उवरिं एगं अट्ठावन्नं जोयणसतं किंचि विसेसाहिया । परिकखेवेणं मूले विच्छिप्पा मज्जे संखित्ता उप्पि तण्णया गोपुच्छसंठाण संठिया सव्वकंचणमया अच्चा पत्तेयं २ पञ्चमवउत्तिं पत्तेयं २ वणखंडपरिक्खित्ता तेषिणं कंचणगपव्वताणं उप्पि बहुसमरमणिज्जे जूमिजागे जाव आसयत्ति पत्तेयं २ पासायवमंसगा सदा त्रावट्ठिं जोयणिया उट्ठं एकतीसं जोयणाइं कोसं च विक्खंजेणं मणिपेहिया दो जोयणिया सिंहासणा सपरिवारा । मे केट्टेणं एं जंते एवं वुच्चं कंचणगपव्वया गोयमा ! कंचणगेसूणं पव्वतेसु तत्थप्राविठ उप्पत्ताइं जाव कंचणवक्सा जातिं कंचणगा जाव देवा महिहिया जाव विहरंति उत्तरेणं कंचणगाणं कंचणित्ताणं रायहाणीओ अएहमि जंत्तुं सव्वं जाणियव्वं (नीलवतदहस्सणमिति) नीलवतो हृदस्य (पुरच्छिमपच्चिमेणं) पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि प्रत्येकं दशयोजनान्यवाधया कृत्वेति गम्यतेऽपान्तराद्वे मुकचेति जावः दश दश काञ्चनपर्वता दक्षिणे उत्तरश्रेणोः प्रज्ञाः ते काञ्चनपर्वताः प्रत्येकमेकं योजनशतमूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन पञ्चविंशतियोजनान्युद्वेधेन मूले एकं योजनशतं विष्कम्भेन मध्ये पञ्चसप्ततियोजनानि विष्कम्भेन उपरि पञ्चाशद्योजनानि विष्कम्भेन मूले त्रीणि पारुशोत्तराणि योजनशतानि (३१६) किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्रमेण मध्ये द्वे सप्तविधे योजनशते (२२७) किञ्चिद्विशेषेण परिक्रमेण उपरि एकमष्टपञ्चाशद्योजनशतं (१५७) किञ्चिद्विशेषेण परिक्रमेण अत एव मूले विस्तीर्णा मध्ये संक्षिप्ता उपरि तनुका अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थिताः सर्वात्मना कनकमयाः (अच्चा जावपरिक्खाइति) प्राग्वत् । तथा प्रत्येकं प्रत्येकं पञ्चवरवेदिकया परिक्रिप्ताः । प्रत्येकं वनखण्डपरिक्रिप्ताश्च पञ्चवरवेदिका वनखण्डवर्षनं प्राग्वत् । (तेषिणमित्यादि) तेषां काञ्चनपर्वतानामुपरि बहुसमरमणीया भूमिभागाः प्रज्ञाः तेषां च वर्षनं प्राग्वत् तावद्वक्तव्यं यावत्तुणानां मणीनां च शब्दवर्षनमिति (तेषिणमित्यादि) तेषां च बहुसमरमणीयानां जूमिजागानां बहुमध्यदेशाग्रे प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादावतंसकः प्रज्ञाः प्रासादवक्तव्यता सर्वा यमकपर्वतोपरि प्रासादावतंसकयोरिव निरवशेषा वक्तव्या यावत्परिवारसिंहासनवक्तव्यतापरिसमाप्तिः संप्रति नामान्वयं पिपुच्छिपुराह-सेकेण्णमित्यादि प्राग्वच्चरं यस्मात्पुत्तवादीनि काञ्चननामानश्च देवास्तत्र परिव्रजन्ति

तत्काञ्चनप्रभोत्पत्तादियोगात् काञ्चनकामिधदेवस्वामिकत्वाच्च ते काञ्चनका इति तवाचाह । सेकेण्णमित्यादि काञ्चनिकाश्च राजधान्यो यामिका राजधानीवक्तव्या ॥

उत्तरकुरुहदाः ॥

काहि एं जंते उत्तरकुराए उतरकुरुहदे नाम दहे पव्वत्ते ? गोयमा ! नीलवतदहस्स २ दाहिणेणं अट्ठचोत्तीसे जोयणसए एवं चेव गमोण्यव्वो जो एं नीलवतदहस्स सव्वेसिं सरिसके दहसरिसनामा य देवा सव्वेसिं पुरच्छिमपच्चिमे एं कंचणपव्वता दस २ पकप्पमाणा उत्तरेणं रायहाणी अष्टमि जंत्तुं वे चंददहे एरावणदहे मालवतदहे एवं एकेकां पेयव्वो ॥

क जदन्त ! जम्बूद्वीपे उत्तरकुरुषु कुरुषु उत्तरकुरुहदो नाम हृदः प्रज्ञाः । भगवानाह । गौतम ! नीलवतो हृदस्य दक्षिणात्यारमपर्यन्तादग्रे चतुर्विंशानि चतुर्विंशदधिकानि योजनशतानि चतुरश्रं योजनस्य सप्त भागा योजनस्य आधया कृत्वेति गम्यते शीताया महानद्या बहुमध्यदेशाग्रे अत्र उत्तरकुरुनाम हृदः प्रज्ञाः यथैव प्राक् नीलवतो हृदस्य आयामविष्कम्भाद्वेधपञ्चवरवेदिकावनखण्डविसोपानप्रतिरूपकतारणमहामूलात्तपञ्चाशत्तपञ्चपरिवारपञ्चोपपरिधिपरिक्रमत्रयवक्तव्यता तथा अन्वयानातिरिक्ता वक्तव्या । (मूलाटीकयाः पाठजेदः) नामकारणं पिपुच्छिपुरिदमाह-

“से केण्णं भंते इत्यादि प्राग्वत्” नवरमुत्पत्तादीनि यस्मान् उत्तरकुरुहदप्रज्ञाणि उत्तरकुरुहदाकाराणि तेन तानि तदाकारयोगात् उत्तरकुरुनामाऽत्र तत्र देवः परिव्रसति तेन चन्द-हृदोऽप्युत्तरकुरुः न चैवमितरेतराश्रयदेः जूमिजागस्स

नास्माननादिकां तया प्रवृत्तेः । एवमन्यत्र पंचधाणुमयां नावनीया । उत्तरकुरुनामा च तत्र देवः पंचधाणुमयां कृत्यता च नीलवक्त्रागकुमारवद्वक्तव्या ततोऽप्यसावुहाहोऽहंरति । राजधानीवक्तव्यता काञ्चनकपर्वतवक्तव्यता च राजधानीपर्यवसाना प्राग्वत् । चन्द्रहृदवक्तव्यतामाह । (कहिणं जंते इत्यादि) प्रश्रसूत्रं सुगमं भगवानाह-गौतम ! उत्तरकुरुहदस्य दक्षिणात्यारमान्तादर्वाक् दक्षिणस्यां दिशि अग्रे चतुर्विंशानि योजनशतानि चतुरश्रं सप्त भागान् योजनस्य आधया कृत्वेति शेषः । शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे अत्र अस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु चन्द्रहृदो नाम हृदः प्रज्ञाः । अस्यापि नीलवद्वृद्धस्यैव आयामविष्कम्भाद्वेधपञ्चवरवेदिकावनखण्डविसोपानप्रतिरूपकतारणमूलभूतमहापञ्चाशत्तपञ्चपरिवारपञ्चोपपरिधिपरिक्रमत्रयवक्तव्यता वक्तव्या । नामान्वयसूत्रमपि तथैव नवरं यस्मात् उत्पत्तादीनि चन्द्रहृदप्रज्ञाणि चन्द्रहृदाकाराणि चन्द्रवर्षानि चन्द्रनामा च देवस्तत्र परिव्रसति तस्माच्चन्द्रहृदामोत्पत्तादियोगात् चन्द्रदेवस्वामिकत्वाच्चन्द्रहृद इति । चन्द्रा-राजधानीवक्तव्यता काञ्चनकपर्वतवक्तव्यता च राजधानीपर्यवसाना प्राग्वत् । सांप्रतमैरावतहृदवक्तव्यतामाह । कहिणं जंते इत्यादि प्रश्रसूत्रं पाठसिद्धं निर्वचनमाह । गौतम ! चन्द्रहृदस्य दक्षिणात्यारमान्तादर्वाक् दक्षिणस्यां दिशि अग्रे चतुर्विंशानि योजनशतानि चतुरश्रं सप्त भागान् योजनस्यावाधया कृत्वेति शेषः । शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे अत्र एतस्मिन्नवकाशे ऐरावतहृदो नाम हृदः प्रज्ञाः । अस्यापि नीलवन्नाम्नो हृदस्यैवायामविष्कम्भादिवक्तव्यता पर्यवसाना वक्तव्या । अन्वयसूत्रमपि तथैव नवरं यस्मादुत्पत्तादीनि ऐरावणहृदप्रभाणि ऐरावतो नाम इस्ती तद्वर्षानि च ऐरावतश्च नामा तत्र देव

परिवसति तेन परावत नद इति परावतगजधानीवत् काञ्चनकपर्वतवत्कृत्यताऽपि राजधानीवत्कृत्यता पर्यवसाना तथैव अधुना माल्यवन्तानामहदवत्कृत्यतामाह (कदिणं प्रते इत्यादि) सुगमं भगवानाह गौतम ! परावतनदस्य दक्षिणात्याञ्चरमान्तादर्चाक दक्षिणस्यां दिशि अथै चतुर्दिशाणि योजनशतानि चतुरश्र सप्तजागान् योजनस्य अवाधया कृन्वति शेषः । शीताया महानद्या बहुमध्यदेशजागे अत्र एतस्मिन्शवकाशे उत्तरकुरुषु कुरुषु माल्यवन्तामा नदः प्रक्षालः । न च नीधवद्भद्रवत् आया-मयिष्मन्नादिना तावद्वक्तव्यं यावत् पञ्चवत्कृत्यतापरिसमाप्तिः । नामान्यर्थसम्प्रमपि तथैव यस्माद्वत्पदादीनि माल्यवद्भद्रप्रमाणे माल्यवद्भद्राकाराणि माल्यवन्तामा वक्रस्कारपर्वतस्त्वर्णानि तद्वर्णानि माल्यवन्तामा च तत्र देवः परिवसति तेन माल्यवद्भद्र इति । माल्यवती राजधानी विजयारजधानी वक्रकृत्या काञ्चनकपर्वतवत्कृत्यतापर्यवसाना प्रायवत् । जी० ३ प्रति० । (उत्तरकुरुगजजम्बुसुदर्शनवर्णकोऽन्यत्र) उत्तरकुर्वध्रिपता देवः पुं० अथोत्तरकुरुनामार्थं पिपुलिङ्गपुरिदमाह ।

संकेणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ उत्तरकुरा २ गोयमा ! उत्तर-कुराए उत्तरकुरुणामं देवे परिवसइ महिद्विए जाव पालि-आमद्विइए सं तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ उत्तरा २ उत्तरकुराए उत्तरकुरुणामं देव परिवसइ महिद्विए जाव पालिआमद्विइ सं तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ उत्तर-कुराए अउत्तरं च एं जाव सासए ।

संकेणट्टेणमित्यादिप्रतीतिं नयन् उत्तरकुरुनामाऽत्र देवः परिवसति तेनमा उत्तरकुरव इत्यर्थः । जं० १५ वक्र० । चाविशतीर्यकृतो निष्कमणशिविकायाम्, स्त्री० । स० ।

उत्तरकुरुकूर्म-उत्तरकुरुकूर्म-न० माल्यवक्रस्कारपर्वतस्य तृ-तीये कूटे, स्या० ए० ग० । मेरोरुत्तरपूर्वस्यां दिशि, माल्यवद्वर्ध-धरपर्वतस्य तृतीयं कूटं हिमयकूटप्रमाणं कूटसदृशमामकश्चात्र । देवः । जं० ४ वक्र० । महाचिदेदे, गन्धमादनस्य वक्रस्कारपर्वत-स्य चतुर्थे कूटे, स्या० १० ग० । जं० ।

उत्तरकुरुदह-उत्तरकुरुदह-पुं० उत्तरकुरुषु तृतीये ह्रदे, स्या० ६ ग० । (तन्मानादिउत्तरकुरुशब्दे उक्तम्) ॥

उत्तरकुरुमाणुसञ्जरा-उत्तरकुरुमाणुपाप्सरम्-स्त्री० उत्तरकुरुषु मानुपस्यासु अप्सरस्तु, प्रश्न० अध० ४ द्वा० ।

उत्तरकुरुग-उत्तरकुरुग-पुं० यानप्रस्थतापसभेदेषु, यैर्गङ्गायामु-त्तरकुरु पय वस्तव्यम् । नि० । भ० ॥

उत्तरकोमि-उत्तरकोटि-स्त्री० गान्धारग्रामस्य सप्तम्यां मूर्धना-याम्, स्या० ७ ग० ।

उत्तरगंधारा-उत्तरगान्धारा-स्त्री० गान्धारग्रामस्य पञ्चम्यां मूर्-र्धनायाम्, ॥ स्या० ७ ग० ॥

उत्तरगुण-उत्तरगुण-पुं० मृगगुणापेक्षया उत्तरचूता गुणा वृक्षर-खा इयोरुत्तरगुणाः । जं० ७ श० २ उ० । सर्वतः पिएरुविशुद्धा-दिषु, देशतो दिग्भ्रतादिषु, पंचा० ५ वि० ।

शेषाः पिएरुविशुद्धाद्याः, स्युरुत्तरगुणाः स्फुटम् ।

एषां चानतिचाराणां, पावनं ते त्वमी मताः ॥ ४७ ॥

शेषा उक्तमृगगुणस्याऽवशिष्टास्ते के इत्याह । पिएरुविशुद्धाद्या इति पिएरुविशुद्धिराहारादिनिर्दिष्टा सा आदौ येषां जेदानां ते पिएरुविशुद्धाद्याः सप्ततिभेदा इत्यर्थः । उत्तरगुणा उत्तरगुण-

संज्ञकाः स्फुटं प्रकटं स्युर्जवेयुरिति संवन्धस्तत्रादिशब्दगृहीता जेदास्त्वमे “पिएरुविसोही समिई, भावणपमिमा य इंदियनिरौ-हो । पडिबेहणगुत्तीओ, अभिगहा चेव करणंतु” धर्म० ३ अधि० (पाठान्तरेण) “पिएरुस जा विसोही, समिईओ भावणा तयां छविहा । पमिमा अभिगहा वि य, उत्तरगुण मो विथा-णाहि” १ सूत्र० ४० १४ अ० । (एतद्व्याख्या पाठचित्तशब्दे) पिएरु विशुद्धाद्याः सायाः स्वस्वस्थाने) महाव्रताव्रतेषु, सूत्र० । व्य० नि० चू० । पंचा० । जीत० । आव० । (मृगगुणानामिवोत्तरगुणा-नामपि प्रज्ञो नेष्ट इत्यतिचारशब्दे उक्तम्)

उत्तरगुणकपिय-उत्तरगुणकल्पिक-पुं०

आहारउवहिसेज्जा, उगमउप्पादणेषणा सुष्ठा ।

जो परिगिएहति णिययं, उत्तरगुणकपिओ स खलु ॥

य आहारोपधिशय्या उगमोत्पादनैषणा । शुष्ठा नियतं निश्चितं परिगृह्णाति स खलु उत्तरगुणकल्पिको मन्तव्यः । इत्युक्तरूपे उ-त्तरगुणयुक्तसामाचारीभेदे, वृ० ६ उ० ।

उत्तरगुणपचक्खाण-उत्तरगुणप्रत्याख्यान-न० मृगगुणापेक्षया उत्तरचूता गुणा वृक्षशाखा इयोरुत्तरगुणास्तेषु प्रत्याख्यानमुत्तर-गुणप्रत्याख्यानम् । प्रत्याख्यानभेदे, ॥ तद्वज्जेदा यया-

‘उत्तरगुणपचक्खाणे एं कइविहे पसात्ता ? गोयमा ! द्वावि हे पणत्ता तंजहा सव्वुत्तरगुणपचक्खाणे य देसुत्तर-गुणपचक्खाणे य । सव्वुत्तरगुणपचक्खाणे एं जंते ! कइ-विहे पणत्ते ? गोयमा ! दसविहे पणत्ते तंजहा अणग-यमइकंनं, कोडिसह्णीयं नियठियं चेव । सागारमणगारं परिमाणकनं निरवसेसं ॥

अनागतादीनां च व्याख्याऽन्यत्र ॥ जं० ७ श० २ उ० । “मृगगु-णउत्तरगुणा, जे मे णाराहिया पमापणं । तमहं सव्वं णिंदे, प-मिकमे आगामिस्साणं” इति रूपम् । आतु० पंचा० आ० क० ।

उत्तरगुणपमिसेवणा उत्तरगुणप्रतिसेवना-स्त्री० उत्तरगुणवि-ये प्रतिसेवनायाम्, “इदं णि उत्तरगुणपमिसेवणा जसुत्ति ते उत्तरगुणापिडविसोहाइ अणेगविहा तत्थ पिंमे ताव दणियं, क-पियं च पमिसेवणं भणत्ति” ॥ नि० चू० १ उ० (सर्वे पमिसेव-णाशब्दे वक्तव्ये)

उत्तरगुणलद्धि-उत्तरगुणलब्धि-स्त्री० उत्तरगुणाः पिएरुविशु-द्धाद्यस्तेषु चेह प्रक्रमात्तपो गृह्यते तस्य लब्धिः । तपोलब्धौ, “उत्तरगुणत्रिस्त्रिममाणस्त विज्जाचारणदक्षिणामं लद्धि समु-पज्जइ” । जं० २० श० ६ उ० ॥

उत्तरगुणसद्धा-उत्तरगुणश्रद्धा-स्त्री० प्रधानतरगुणाभिज्ञापे, पंचा-उत्तरगुणासेवणासिक्खग-उत्तरगुणासेवनाशिक्षक-त्रि० उत्तर-गुणविषये सम्यक् पिएरुविशुद्धादिकान् गुणान् आसेवमाने, सूत्र० १ ध्रु० १५ अ० ।

उत्तरचावाला-उत्तरचावाला-स्त्री० नगरीभेदे, ताहे सामी उतरचावावं उच्चती तत्थ अंतरा कणखवं नाम उत्तमपदम् ।” आ० चू० २ अ० । ततः स्वामी उत्तरचावावां गतः तत्र पक्के-कषणपरणे नागसेनगृहे कीरनोजनेन प्रतिभानानि प्रादुर्चूतानि । आ० क० । आ० म० द्वि० ॥

उत्तरचूल-उत्तरचूल-न० वन्दनकं दत्वा शब्देन मस्तकेन वन्दे इत्यभिधानरूपे एकोनविंशत्तमे वन्दनकदोषे, ध० २ अधि० आव० । उत्तरचूलिया-उत्तचूलिका-स्त्री० “बाकणं वंदणं मत्थपवंदमि

चूडियाय सा " यद्वन्दनकं दत्त्वा पश्चात्तन्महता शब्देन मस्तकेन बन्धे इति यत्र श्रूते तदुत्तरचूडिका मन्त्रव्या । वृ० ३ उ० । आ० चू० ।
उत्तरज्जयण—उत्तराध्ययन— न० बहुव० उत्तराणि प्रधानानि अध्ययनानि रुद्धिवशाद्धिनयश्रुतादीनि पद्विंशदुत्तराध्ययनानि सर्वाण्यपि चाध्ययनानि प्रधानान्येव तथापि अमून्येव रुद्ध्या उत्तराध्ययनशब्दवाच्यत्वेन प्रसिद्धानि । न० । अङ्गवाह्य-
काक्षिकश्रुतज्ज्ञे, पा० ।

उत्तराध्ययनशब्दनिर्वाक्ति निर्युक्तिरुद्धविस्तरणाह ।

णामं उवाणा दविण, खेत्तादिसा ताव खेत्तपभावाए ।

पङ्काशं संचयपहा—एणाणयकमणणतो जात्रे ॥

जहमं उत्तरं खलु, उक्कोसं वा अणुत्तरं होइ ।

सेसाइं अणुत्तराई, अणुत्तराई च एमाईं ॥

(नामोत्तरव्याख्या उत्तरशब्दे दर्शिता) उत्तरस्यानैकविध-
त्वेन यदत्र प्रकृतं तदाह ।

कम उत्तरेण पगयं, आयासरस्से व उवरिमाईं तु ।

तम्हाउ उत्तरा खलु, अज्जयणा होंति णायव्वा ॥

क्रमापेक्षमुत्तरं क्रमोत्तरं शाकपार्थिवादित्वात्मध्यमपदलोपी स-
मासस्तेन प्रकृतमधिकृतमिह च क्रमोत्तरेणेति भावः क्रमोत्तरेणै-
तानि हि श्रुतात्मकत्वेन कायोपशमिकप्रावरूपाणि तदरूपस्यैवा-
च्चारङ्गस्योपरिपाठ्यमानत्वेनोत्तराणीत्युच्यन्ते अत आह (आ-
यासरस्से व उवरिमाईं तु) एवकारो निम्नक्रमस्ततश्चाचारस्योपर्येवा-
त्तरकाक्षमेवेमानीति हृदि विपरिवर्तमानतया प्रत्यङ्गाणि पठित-
वन्त इति गम्यते । तुर्विशेषणे विशेषश्चायं यथा शय्यं भवं या-
धदेष क्रमस्तदाचारस्तु दशवैकाक्षिकोत्तरकाक्षं पठ्यन्त इति (त-
म्हाउति) तुः पूरणे यत्तदोश्च नित्यमभिसंयन्तस्ततो यस्मादा-
च्चारस्योपर्येवेमानी पठितवन्तस्तस्मादुत्तराण्युत्तरशब्दवाच्या-
नि खलुर्वाक्यालङ्कारेऽवधारणे वा तत उत्तराण्येवाध्ययनानि
चिनयश्रुतादीनि भवन्ति ज्ञातव्यानि अन्यच्च वाञ्छव्यानि प्राकृत-
त्वाच्च द्विङ्गव्यत्यय इति गार्थार्थः । आह यथाचारस्योपरि पठ्य-
न्नान्तत्वेनोत्तराण्यमूनि तत्कियन्त एवाचारस्य प्रसूतिरेवामपि तत
एवाभिधेयमपि यदेव तस्य तदेवान्यथेति संज्ञायपनोदायाह ।

अंगपपञ्जवा जिणजा—सिया य पत्तेयवुद्धसंवाया ।

बंधं मोक्खे य कथा, छत्तीसं उत्तरज्जयणा ॥

अङ्गाद् दृष्टिवादेः भजव उत्पत्तिरेपामित्यङ्गपञ्जवानि यथा
परीपहाध्ययनम् । वक्ष्यति हि "कम्मपवायपुप्वे, सत्तरसे पाहुरु-
म्मि जं सुत्तं । सणयं सोदाहरणं, ते चेव इहं पि नायव्वं" जिन-
प्रापितानि यथाद्रुमपत्रकाध्ययनं तर्हि समुत्पन्नकेवलेन जग-
वता महावीरेण प्रणीतं यद्वक्ष्यति " तन्निस्साप भगवं, सी-
साणं देइ अणुसिठिं ति " चः समुच्चये प्रत्येकबुद्धाश्च संवादश्च
प्रत्येकबुद्धसंवादस्तस्मादुत्पन्नानीति शेषः । तत्र प्रत्येकबुद्धाः
कपिलादयस्तेन्य उत्पन्नानीति । यथा कापिलायाध्ययनम् वक्ष्य-
ति हि " धम्मदुयागीअं " तत्र कपिधेनेति क्रमः संवादसंगतः प्र-
श्नोत्तरवन्दनरूपस्तत उत्पन्नानि यथा कैशीगौतमीये वक्ष्यति
च " गौतमकेसीओ या, संवाय समुच्चियं तु जम्हेयमित्यादि "
ननु स्वविरावरचितान्यवैतानि यत आह चूर्णिकृतं । " सुत्तं ये-
राण अत्तागमोत्ति " नन्वाध्ययनेऽप्युक्तम् " जस्स जे तिया सिस्सा
उप्पत्तिया एवेणयाप कम्मयाप पारिणामिया चउव्विहाए बुद्धीए
उववेया तस्स तत्तियाईं पइन्नगसहस्साईं " प्रकीर्णकानि चा-

मूनि तत्कथं जिनदेशितत्वादि न विरुध्यते । उच्यते तथा स्थि-
तानामेव जिनादिवचसामिह दृष्टत्वेन तद्देशितत्वाद्युक्तमिति न
विरोधः । बन्धः आत्मकर्मोत्तरत्यन्तं सन्धेपस्तस्मिन् मोक्षस्तयो-
रेवात्यन्तिकः पृथग्भावस्तस्मिन् कृतानि कोऽभिप्रायो यथा बन्धो
जवति यथा च मोक्षस्तथा प्रदर्शकानि । तत्र बन्धे यथा " आणा-
अणिहेसकरोत्ति " मोक्षे यथा " आणानिहेसकरोत्ति " आन्यां
यथाक्रमश्चाविनयो मिथ्यात्वाद्यविनाशतत्वेन बन्धस्य चिनयश्चा-
न्तरतपोरूपत्वेन मोक्षस्य कारणमिति तत्त्वतस्तौ यथा जयतस्त-
देवोक्तं जवति मोक्षप्राधान्येऽपि बन्धस्य प्रागुपादानमनादित्वो-
पदर्शनार्थम् । यद्वा " बन्धे मोक्खेयत्ति " च शब्द एवकारार्थो
भिन्नक्रमश्च । ततो बन्ध एव सति यो मोक्षस्तस्मिन् कृतान्य-
नेनानादिमुक्तमन्त्रव्यवच्छेदश्च कृतस्तत्र हि मोक्षशब्दार्थानुपप-
त्तिः सकलानुष्ठानवैकल्यापत्तिश्च किमेवं कतिचिदेव नेत्याह । पद-
विंशत्संख्यानि कोऽर्थः सर्वाण्येतदुत्तराध्ययनानीति गार्थार्थः । उत्त०
१ अ० ।

। तानि च पद्विंशदमूनि ॥

उत्तीसउत्तरज्जयणा पण्णा तंजहा । विणयसुयं १ प-
रीसहा २ चाउरंगीज्जं ३ असंखयं ४ अकामसकाममणी-
ज्जं ५ पुरिसविज्जा ६ उरज्जिज्जं ७ काविलियं ८ नमिप
व्वज्जा ९ दुमपत्तयं १० बहुसुयपुज्जा ११ हरिणसिज्जं १२
चित्तसंचयं १३ उमुयारिज्जं १४ सन्निककुगं १५ समाहि-
ट्टाणाईं १६ पायसमणिज्जं १७ संजइज्जं १८ मियाचारिया
१९ अणाहपव्वज्जा २० समुहपाणिज्जं २१ रहनेमिज्जं
२२ गोयमकेसीज्जं २३ समितोओ २४ जन्नतिज्जं २५
सामायारी २६ खलुकेज्जं २७ मोक्खमग्गगई २८ अप्पमाओ
२९ तत्रोमग्गी ३० चरणविही ३१ पमायट्टाणाईं ३२ क-
म्मपयडी ३३ लेमज्जयणं ३४ अणगारमग्गे ३५ जीवा-
जीवविज्जती य ३६ ॥ उत्त०सं उत्तरज्जयणा ॥

स० । व्य० । आ० ४ अ० ।

उत्तरज्जाय—उत्तराध्याय—पुं० उत्तरा प्रधाना अध्याया अध्य-
यनानि । उत्तराश्च ते अध्यायाश्च उत्तराध्यायाः । चिनयादिषु व-
द्विंशत्युत्तराध्ययनेषु, " उत्तीसं उत्तरज्जाय जवसिद्धि ए सम्म-
सत्तिवेत्ति " उत्त० ३६ अ० ॥

उत्तरकृच्छ्र—उत्तरार्धकृच्छ्र—पुं० कच्छविजयस्य वैताड्यपर्वतेन
विजक्तस्य उत्तरार्धे, ॥

काहि एं जंते जंबूदीवे दीवे नहाविदेहे वासे उत्तरकृच्छ्रे
एणं विजए पण्णे ? गोयमा ! वेअरुहस्स पव्वयस्स उत्तरेण
णीडवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेण माडवंतस्स वक्खार-
पव्वयस्स पुरच्छिमेणं चित्तकूरुस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चच्छि-
मेणं एत्थ एं जंबूदीवे दीवे जाव सिज्जंति तद्देव णेअव्वं
जं ४ वृद्ध० । टीकासुगमत्वान्न गृहीता ॥ (सिन्धुकटा-
द्यन्यत्र) कच्छविजयविज्राजकस्य वैताड्यपर्वतस्याष्टानां कृटा-
नामप्लमे कुटे, जं ४ वृद्ध० ।

उत्तरकृच्छ्ररह—उत्तरार्धरह—न० वैताड्यपर्वतेन द्विधा विभ-
क्तस्य भरतवर्षस्य उत्तरार्धे ॥

अथोत्तरार्धभरतवर्षे कास्तीति प्रश्नसूत्रमाह ॥

कहि एं जंबुदीवे उत्तरहृत्तरहे एणं वासे पण्त्ते? गोयमा!
चूहहिमवतस्स वासहरपण्यस्स दाहिणेणं वेअहूमस्स पण्य-
स्स उत्तरे एं पुरच्छिमन्नवणसमुदस्स पच्चिमेणं पच्चिम-
न्नवणसमुदस्स पुरच्छिमेणं । एत्थ एं जंबुदीवे दीवे उत्तर-
हृत्तरहे णामं वासे पण्त्ते पाईणपडीणायए उदीणदाहिणा-
दिंविच्छिमे पल्लिअंकरंतिए छुहा लवणसमुदपुट्टे पुरच्छि-
मिद्वारे कोनीए पुरच्छिमिद्वारं लवणसमुदं पुट्टे पच्चिमिद्वारे
जाव पुट्टे गंगासिंधुहिं महाणईहिं तिजागपविज्जेते दोषि
अट्टीसि जोजणसए तिषि अ एगुणवीसइभागे जोजणस्स
विवक्खेणं तस्स वाहापुरच्छिमपच्चिमेणं अट्टारसवाणउए
जोजणसए सत्तए एगुणवीसइभागे जोजणस्स अट्टभागं च
आयामेणं तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया छुहा
लवणसमुदं पुट्टा तहेव जाव चोदसजोजणसहस्साइं चत्तारि
अ एकहत्तरे जोजणसए उच्च एगुणवीसइभागे जोजणस्स
किंचिविसेसूणे आयामेणं पण्त्ता । तीसे धणुपिट्टे दाहिणेणं
चोदसजोजणसहस्साइं पंचअट्टावीसजोजणसए एकारसयए-
गुणवीसइभागे जोजणस्स परिकखेवेणं ॥

दक्षिणार्द्धभरतसमगमकत्वेन व्यक्तं नवरं (पल्लिअंकरंति) पर्य-
ङ्कवत्स्थितं संस्थानं यस्य तत्तथा द्वे शते अष्टाविंशदधिके औ-
श्चकोनविंशतिजागान् योजनस्य विष्कम्भेनेन अस्य शरस्तु प्रा-
च्यशरसहितस्वैकत्रविस्तारो योजनतः [५२६] कदावतस्तु-
[१००००] अथास्यवाहे आह इत्यादि तस्योत्तरार्द्धभरतश्च वाहा
पूर्वांकरुपा पूर्वापरयोर्दिशोरैकाष्टादशयोजनशतानि द्विनवति-
योजनाधिकानि सम चैकोनविंशतिजागान् [६६] योजनस्य
अर्द्धभागं चैकोनविंशतितमभागस्य योजनस्याष्टविंशत्तमभागमि-
त्यर्थः ॥ अत्र करणं यथा गुरुधनुःपृष्ठं कक्षारूपं [२७६०४३] अ-
स्मात् [२०४१३२] कक्षारूपं बधुधनुः पृष्ठं शोष्यते जातं [७१९११]
अर्द्धं कृते जातं कक्षा [३५९५५] कक्षार्द्धं च तासां योजनानि
[१७६२] कक्षाः [७] कक्षार्द्धं चेति पतञ्जलैकस्मिन् पाथ्वेवाहाया
आयाममानम् । अथास्य जीवामाह (तस्सजीवाउत्तरेणमित्यादि)
तस्य जीवा प्रागुक्तस्वरूपा उत्तरेण चूहहिमवज्जिरेदिशि प्राचीना-
यना छिद्या लवणसमुदं स्पृष्ट्वा तथैव दक्षिणार्द्धभरतजीवा सुत्रादे-
व “जावत्ति पच्चिमांशं लवणसमुदं पुट्टेति” पर्यन्तं सूत्रं ज्ञेयमिति
भावः (चउदसत्ति) चतुर्दशयोजनसहस्राणि चत्वारि चैकसप्त-
त्यधिकानि योजनशतानि पदं चैकोनविंशतिजागान् योजनस्य
किञ्चिच्छेषेणानां प्रज्ञासाः । अत्र करणं यथा कक्षीकृतो जम्बूद्वीप-
व्यासः [१९] शून्यं [५] इपूतितः [१९५] शून्यं [४] इपु-
गुणः [१७९] शून्यं [८] चतुर्गुणः [७९६] शून्यं [७] एष
उत्तरजरातर्द्धजीवावर्गः । अस्य वर्गमूले लब्धाः कक्षाः [२७४९५४]
शेषकक्षांशाः [२९७७७४] वेदः [५४६६०७] अथकक्षानां
[१६] भागे योजनं (१४४७१) [६६] उद्धरितैः शेष-
कक्षांशैर्मध्ये प्रक्षितैः पष्टिकक्षाः किञ्चिच्छेषेणानां विवक्षिता इति ।
अथास्य धनुःपृष्ठमाह— [तीसेइत्यदि] तस्या उत्तरार्द्धभरतजी-
वाया दक्षिणपाथ्वे धनुःपृष्ठम् । अर्थादुत्तरार्द्धभरतस्य चतुर्दशयो-
जनसहस्राणि पञ्चशतान्यष्टाविंशत्यधिकानि पकादश चैकोनविं-
शतिजागान् योजनपरिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्तमिति शेषः । अत्र
करणम् । यथा उत्तरार्द्धभरतस्य कक्षीकृत इष्टः [१००००] अस्य

वर्गः [१] शून्यं [७] स च वर्गगुणः [६] शून्यं (७) सो-
ऽन्युत्तरार्द्धभरतजीवावर्गेण [७५६००००००००] इत्येवंरूपेण
मिश्रितो जातः (७६२) शून्यम् (७) एष उत्तरार्द्धभरतस्य जीवा-
वर्गः । अस्य मूले लब्धाः कक्षाः (२७६०६३) शेषकक्षांशाः
(२६२१५१) वेदराशिः (५५२०२६) कक्षानामैकोनविंशत्या
भागे (१४५२२८) [६६] अत्र शेषांशानामविवक्षितत्वावैका-
दशकक्षानां साधिकत्वसूचा । अत्र दक्षिणार्द्धभरतादिकेत्रसंबन्धि-
शरादिचतुष्कस्य सुखेन परिज्ञानाय यन्त्रस्थापना, ।

धनुःपृष्ठम्-	६७६६ योजन भागः १ । १६	१०४४३ योजन भागः १५ । १९	१४४२८ योजन भागः ११ । १६
जीवाप्रमाणम्	९७४८ योजन भागः १२ । १६	१०७२० योजन भागः १२ । १६	१४४७१ योजन भागः ६ । १९
वाहाप्रमाणम्	✽		१८८ योजन भागः १६ । १९
शर प्रमाणम्			१८८ योजन भागः २ । १९
शर प्रमाणम्	२३७ योजन भागः १९ । १९	२८८ योजन भागः १३ । १९	२५६ योजन भागः ६ । १०
क्षेत्रनाम	दक्षिणभरतार्द्धं	वैताल्यपर्यन्तः	उत्तरभरतार्द्धं

यथा एषां च शरादीनां करणविधिप्रसङ्गतो ऽत्र दर्शितः अतः
परमुत्तरत्र चूहहिमवदादिसूत्रेषु स न दर्शयिष्यते विस्तरजयात्
तज्जिज्ञासुना तु क्षेत्रविचारवृत्तितोऽवसेय इति ॥

अथोत्तरार्द्धभरतस्वरूपं पृच्छति ॥

उत्तरभरतहस्स णं जंते ! वासस्स केरिसए आयरजावपको-
यारे पण्त्ते गोयमा ! बहुसमरमाणज्जे जूमिजागे पण्त्ते से
जहा णामए आलिगपुक्खरेइ वा जाव कित्तिमेहिं चेव ।
आकित्तिमेहिं चेव । उत्तरहृत्तरहे णं जंते ! वासे मणुआणं
केरिसए आयरजावपकोयारे पण्त्ते ? गोयमा ! तेणं मणुया
बहुसंघयणा जाव अप्पेगइआ सिज्जंति जाव सव्वहुक्खा-
णमंतं करंति ॥

उत्तरभरतहस्सणमित्यादि व्यक्तम् । अत्रैव मनुष्यस्वरूपं पृच्छति
“उत्तरहृत्तरहे” इत्यादि इदमपि प्राग्वत् यावदेकं केचन सर्वदुः-
खानामन्तं कुर्वतीति नन्वत्रत्यमनुष्याणामहदाद्यभावेन मुक्त्यङ्ग-
चूतधर्मभ्रवणाद्यभावात् कथं मुक्त्यवाप्तिः सूत्रस्योचित्यमश्नाति
इति चेदुच्यते चक्रवर्तिकाले अप्रावृतगुहाद्यावस्थानेन गच्छ-
दागच्छदक्षिणार्द्धभरतवासिसाप्तादिभ्यो वाऽन्यदापि विद्याधर-
श्रमणादिभ्यो वा जातिस्मरणादिना वा मुक्त्यङ्गावाप्तेर्मुक्त्यवा-
प्तिसूत्रमुचितमेवेति ॥ (ऋषभकूटवक्तव्यताऽन्यत्र) वैताल्य-

पर्वतस्याष्टमकूटस्योत्तरार्द्धजरतकूटस्य स्वामिदेवे च । जं० १ वक्र० ।
उत्तरद्वजरहकूट—उत्तरार्द्धजरतकूट—न० जम्बूद्वीपे वैताढ्यपर्वत-
स्याष्टमे कूटे, उत्तरार्द्धजरतनाम्नो देवस्य वासचूतं कूटमुत्तरार्द्ध-
जरतकूटम् मध्यमपदलोपी समासः । तदधिपे च । जं० १ वक्र० ।
(अस्य मानादिवैताढ्यपर्वतवक्तव्यतायां वक्ष्यते)

उत्तरद्वजरहा—उत्तरार्द्धजरता—स्त्री० उत्तरार्द्धजरतकूटस्य स्वा-
मिन उत्तरार्द्धजरतकूटनाम्नो राजधान्याम् ॥ जं० १ वक्र० ।
उत्तरद्वमाणुसकवेत्त—उत्तरार्द्धमानुष्यक्षेत्र— न० मनुष्यक्षेत्र-
स्यार्द्धमर्द्धमनुष्यक्षेत्रमुत्तरं च तदर्द्धमनुष्यक्षेत्रम् । मनुष्यक्षेत्रस्यो-
त्तरेऽर्द्धं, तत्र भवोऽप्युत्तरार्द्धमानुष्यक्षेत्रः उत्तगर्द्धमनुष्यक्षेत्रञ्च
“उत्तरद्वमाणुसकवेत्ताणं क्वावृद्धिं चंदा य भासि तु” । स० ।

उत्तरण—उत्तरण—न० बाहुजङ्घादिना सहृद् वानद्यादेः पारागमने
स्था० ५ ग० । नावादिना संघट्टादिभिः प्रकारैर्नद्यादेः पारागमने, वृ०
६ उ० । (संयतैर्यथा नदी उत्तीर्यते तथा णई शब्दे वक्ष्यते)
अवतरणे च ॥ “ उत्तरणं चंदसूराणं ” जगवतो महावीरस्य
वन्दनार्थमवतरणमाकाशात्समवसरणचूल्यां चन्द्रसूर्यां शा-
श्वतविमानोपेतयोर्वज्रवेदमप्याश्चर्यमेवेति ॥ स्था० १० ग० ॥

उत्तरदारिणकवत्त—उत्तरद्वारिकनक्षत्र—न० उत्तरं द्वारं येषा-
मस्ति तानि उत्तरद्वारिकाणि तानि च नक्षत्राणि । उत्तरस्यां
दिशि गम्यते येषु तादृशेषु नक्षत्रेषु, “ साइयाणं सत्तः क्वत्ता
उत्तरदारिया पक्षत्ता तंजहा साई विसाहा अणुराहा जिट्टा मूलो
पुञ्चासाढा अत्तरासाढा ” स्था० ७ ग० ।

उत्तरदाहिणायय—उत्तरदक्षिणायत—त्रि० उत्तरदक्षिणस्यामा-
यते, “ उत्तरदाहिणायय पाईण वित्थिसे । जं० ४ वक्र० ।

उत्तरपद्मोगकरण—उत्तरप्रयोगकरण—न० निष्पत्तेरुत्तरम् । निष्पा-
दनरूपे जीवप्रयोगकरणभेदे, आ० चू० २ अ० (तस्य स्वरूपं
करणशब्दे प्रपञ्चतो वक्ष्यते)

उत्तरपगइ—उत्तरप्रकृति—स्त्री० ज्ञानावरणदर्शनावरणादीनां पञ्च-
नवाद्यासु अवान्तरप्रकृतिपुंभेदेषु, उत्त० ३३ अ० । यथा ज्ञानाव-
रणीयं पञ्चधा मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलतावरणभेदात् । तत्र
केवलावारक सर्वघाति । शेषाणि देशसर्वघाती-यपि देशनावर-
णीयं नवधा निष्ठापञ्चकदर्शनचतुष्टयभेदात् । तत्र निष्ठापञ्चकं
प्राप्तदर्शनव्युपयोगोपघातकारि दर्शनचतुष्टयं तु दर्शनव्यु-
प्राप्तेरेवात्रापि केवलदर्शनावरणं सर्वघाति शेषाणि तु देशतः ।
वेदनीयं द्विधा सातासातभेदात् । मोहनीयं द्विधा दर्शनचा-
रित्रभेदात् तत्र दर्शनमोहनीयं त्रिधा मिथ्यात्वादिभेदात्
धन्वतस्त्वेकविधम् । चारित्रमोहनीयं षोडशकपायनवनोकपाय-
भेदात् पञ्चविंशतिविधम् । अत्रापि मिथ्यात्वं संज्वलनव-
र्णं द्वादशकपायाश्च सर्वघातिन्यः । शेषास्तु देशघातिन्य
इति । आयुष्कं चतुर्धा नारकादिभेदात् । नाम चित्त्वा-
रिशब्दे गत्यादिभेदात् त्रिनवतिभेदं चोत्तरात्तरप्रकृतिभे-
दात् । गतिश्चतुर्धा । जातिरेकेन्द्रियादिभेदात्पञ्चधा । शरीरा-
ण्यौदारिकादिभेदात्पञ्चधा औदारिकवैक्रियाहारकभेदाद्द्वौपा-
ङ्गं त्रिधा । निर्माणां नाम सर्वजीवशरीरावयवनिष्पादकमेकधा ।
बन्धननाम औदारिककर्मवर्गैकत्वापादकं पञ्चधा । संघातना-
मौदारिकादिकर्मवर्गणारचनाविशेषसंस्थापकं पञ्चधा । संस्थाना
नि चनुरस्त्रादि षोढासंहननं वज्ररूपजननाचादि षोढैव स्पशोऽष्ट
धा । रसः पञ्चधा । गन्धो द्विधा । वर्णः पञ्चधा । आनुपूर्वी नार-
कादिचतुर्धा । विहायोगतिः प्रशस्ताप्रशस्तभेदात् द्विधा । अगु-

रुद्रघूपघातपराघातातपोद्योतोच्च्वासप्रत्येकसाधारणवसस्थावर-
शुभाशुभगडुर्जगसुखरुदः स्वरसूत्रमवादरपर्याप्तकापर्याप्तकस्थिरा-
स्थिरत्वानादेयायशःकीर्त्ययशःकीर्तितीर्थकरनामानि प्रत्येकमेक-
विधानीति । गोत्रमुच्चनीचभेदात् द्विधा । अन्तरायं दानवाजभो-
गोपभोगवीर्यभेदात्पञ्चधा । आत्रा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ॥

उत्तरपञ्चिञ्चिमिह—उत्तरपश्चिम—पुं० वायव्यकोणे, चं० १ पाहु० ॥
उत्तरपुराञ्चिम—उत्तरपौरस्त्य—पुं० ईशानकोणे, जी० १ प्रति० ।
ज० । रा० । क० । औ० । “ तीसे णं मिहिलाए वहिया उत्तर-
पुराञ्चिमे दिसीजाए एत्थणं माणिज्जे णामं चेइए होत्था ” सू०
प्र० १ पाहु० । चं० प्र० ॥

उत्तरपुराञ्चिमा—उत्तरपौरस्त्या—स्त्री० ऐशान्यां दिशि, स्था० १० ग० ।
उत्तरपोट्टवया—उत्तरप्रौष्ठपदा—स्त्री० उत्तरभाद्रपदा नक्षत्रे, अ-
समासे “ उत्तरा प्रोट्टवया—उत्तरा प्रौष्ठपदा ” सू० ४ पाहु० ॥

उत्तरफगुणी—उत्तरफाट्गुनी—स्त्री० फल्गुति—फल्गुनिष्पत्तौ फ-
ल्गुक्षेत्रे उणा० उन्नन् गुक्च गौरा० डीए-कर्म० । अग्निजि-
दादिषु एकोनविंशे नक्षत्रे, जं० ७ वक्र० । वाच० । “ उत्तरफगु-
णीं णक्खत्ते दुतारे पक्खत्ते ” स्था० २ ग० । उत्तरफाट्गुनीनक्षत्र-
स्य “ अर्थमा देवता ” ज्यो० ॥

उत्तरफगुणीसणिच्छरसंवत्सर—उत्तरफाट्गुनीशनैश्चरसंवत्सर
पुं० शनैश्चरसंवत्सरभेदे, यत्र उत्तरफाट्गुनीनक्षत्रेण सह शनै-
श्चरो यागमुपयाति । जं० ७ वक्र० ।

उत्तरवक्षिस्सह—उत्तरवलिक्तसह—पुं०—स्थविरमहागिरेः
प्रथमे शिष्ये, ततो निर्गते स्वनामस्थाने गणे च । “ धेरेहिताणे
उत्तरवक्षिस्सहंहितो तत्थ णं उत्तरवक्षिस्सहे नामं गणे निग्गए ”
कट्ठप० ॥ महावीरस्य नवानां गणानां द्वितीयं गणे, “ उत्तरवक्षि-
यस्स य गणे उत्तरवक्षिस्सहगणेत्ति वा ” द्विधा रूपोपलब्धिः
अनुवादापुत्रम्मान् तत्त्वनिश्चयः ॥ स्था० ९ ग०

उत्तरजद्वया—उत्तरजडपदा—स्त्री० अग्निजिदादीनां नक्षत्राणां
पष्ठे नक्षत्रे, उयो० । “ उत्तरमद्वयाणक्खत्ते दुतारे पक्खत्ता ”
स्था० ९ ग० । जं० । (उत्तरभाद्रपदनक्षत्राणामजिद्विद्वता
विषयः सर्वो णक्खत्तशब्दे वक्ष्यते)

उत्तरजद्वयासणिच्छरसंवत्सर—उत्तरजडपदाशनैश्चरसंवत्सर-
पुं० शनैश्चरसंवत्सरभेदे, यत्र संवत्सरे उत्तरभाद्रपदानक्षत्रेण
सह शनैश्चरो योगमुपादत्ते ॥ जं० ७ वक्र० ।

उत्तरमंदा—उत्तरमन्दा—स्त्री० मध्यमग्रामस्य प्रथममूर्च्छनायाम्,
स्था० ७ ग० । गन्धारस्वरान्तर्गतायां सप्तम्यां मूर्च्छनायाम्, जी० ।

उत्तरमंदामुच्छ्रिया—उत्तरमन्दामूर्च्छिता—स्त्री० मूर्च्छनं मूर्च्छां
सा संजाता अस्या इति मूर्च्छिता उत्तरमन्दया मूर्च्छिता उत्त-
रमन्दामूर्च्छिता । उत्तरमन्दाजिधया गन्धारस्वरान्तर्गतायां सप्त-
म्या मूर्छनया मूर्च्छितायां वीणायाम्, “ से जहा णामपे वयाद्विया-
ए वीणाए उत्तरमंदामुच्छ्रियाए अंके सुपइद्वियाए ” इह गन्धारस्व-
रान्तर्गतानां च मूर्च्छनानां मध्ये सप्तमी उत्तरमन्दा मूर्च्छना कि-
र्वातिप्रकर्षप्राप्ता ततस्तदुपादानं तथा च मुख्यवृत्त्या वादायिता
मूर्च्छितो जवाति परमभेदोपचाराद्वीणापि मूर्च्छितेत्युक्ता । जं०
१ वक्र० । जी० ॥

उत्तरमहुरा—उत्तरमथुरा—स्त्री० नगरीभेदे, “ तेणं कांठेणं तेणं
समएणं उत्तरमहुरा णामं णयरी होत्था । तत्थ य धएधन्नणा
णामणिकणगरयणपडिपुन्नो जउणामसेही परिवसइ ” दर्श० ।
(ब्रजान्तर्गता मथुरा नगर्येवमुत्तरमथुरेति संभाव्यते)

उत्तरवाय-उत्तरवाद-पुं० उत्तरवादे, "आणाय मामगंधमं एत उत्तरवादे ऽह माणवाण, विद्याहिते" आचा० १ श्र०६ अ०१ उ०। उत्तरवेत्तुविषय-उत्तरवैक्रिय-त्रि० भवधारणोपापेक्षयाऽन्य-स्मिन्, "उत्तरवेत्तुविषयं स्वं विवृण्वद्" रा०। कल्प०।

उत्तरवि (वै) कुर्विक-त्रि० उत्तरमुत्तरकालजावि न स्वाजा-विकमित्यर्थः विकुर्विकं विकुर्वणं विकुर्वणन निवृत्तं वैकुर्विक वि-शिष्टवत्त्वविशिष्टाप्ररणसुप्रतिष्ठपरिधानसमाचीनकुङ्कुमाद्युपवेप-नजनेतमतिमनाहारि गमणीयकं यस्य स तथा । व्य० १ प्र०२ उ०। उत्तरकाञ्चनाविचित्राभरणादिविचित्राकृतिमविचित्रापाजयिते, "द-दूषणं नमं काई उत्तरवेत्तुविषयं मयणस्त्रिधा" वृ०६ उ०।

उत्तरवेत्तुविषया-उत्तरवैकुर्विकी-स्त्री० अपरभवान्तरवैरिमारक-प्रतिघातनाथंमुत्तरकावं या विचित्ररूपा वैक्रयिकी अवगाहना सा उत्तरवैकुर्विकी । शरीरावगाहनाज्जेदे, ॥ जी० १ प्रति०।

उत्तर (रा) समा-उत्तरसमा-स्त्री० मध्यमग्रामस्य चतुर्थमूर्-च्छनायाम्, स्या० ७ ग० ॥

उत्तरसाक्षा-उत्तरशाक्षा-स्त्री० गृहविशेषे, "जन्तु वा कीनापुव्व-गच्छन्ति ण वसति ते उत्तरसाक्षा गिहा वत्तव्या । जे वा पञ्चा की-रन्ति ते उत्तरसाक्षा गिहा अञ्जा तिगादिमंरुयो उत्तरसाक्षा, हय गया ए वा साला उत्तरसाक्षा, गिहाण इमं वक्खणं गाहा "मृत्त गिहमसंयक्षा" गिहाय उत्तरा हांति । जन्तु वण वसत्ति राया, पञ्चा कीरन्ति जावणे" नि० चू० ८ उ०।

उत्तरा-उत्तरा-स्त्री० नक्षत्रज्जेदे, तिस्र उत्तराः । उत्तरे फाल्गुन्यौ उत्तराऽऽपादा । उत्तरा प्राक्षपद् "आपादा उत्तरा चैव" स्या०-२ ग० ॥ "पुष्यासादा तदा उत्तरा चैव" अनु०॥ (एकवत्तशब्दे-वक्तव्यता) मध्यमग्रामस्य तृतीयमूर्च्छनायाम्, स्या० ७ ग० । स्वनामण्याते दिग्ज्जेदे, स्या० १० ग० ॥ रुक्कपर्वतेऽष्टानां दि-क्कुमारीणां पट्ठणां दिक्कुमार्याम्, स्या० ७ ग०॥ अहिच्छत्रास्ये वापी-रूपे तीर्थज्जेदे, "सस्तिकराणिममहसस्तिवपकिपुण्णा उत्तराजिहा-णा वाधि तस्य मज्जेणे कए तवहे मट्टिआन्ने वेण कुट्टीणं कुट्टरो-गोवसमो हवद्" ती० ॥ दिग्भ्रमनप्रवर्तकस्य शिवजृत्तर्जनि-न्याम्, विशेष०। आ० म० ८। तस्य वक्तव्यता वाडियशब्दे वक्तव्यते । उत्तरात्-अव्य० उत्तरदिग्देशकाद्यविषये, । उत्तरमुत्तर-स्मादुत्तरस्मिन्नित्यर्थे, वाच० ।

उत्तराणंदा-उत्तरानन्दा-स्त्री० ऊर्ध्वलोकावास्तव्यानां दिक्कुमा-रीणां द्वितीयदिक्कुमार्याम्, आ० क० ।

उत्तरापह-उत्तरापथ-पुं० उत्तरा उत्तरस्यां पन्था अच् समा० उत्तरस्यां दिशि स्थिते पथि, देशज्जेदे च । उत्तरपथजन्मानः कीर्तयिष्यामि तानपि । कौलकास्योजगान्धारा-किरातान्ववरैः सह । वाच० । "पूर्वदिसातो उत्तरापहं गतो" आ० म० द्वि० । "जहा उत्तरापह पञ्चा दहे तरुणं तणं उट्टेइ" आव० ६ अ० । "उत्तरापहे टंकेणा णाम मेज्जा । आ० चू० १ अ० । आ० म० प्र० उत्तरायण-उत्तरायन-न० उत्तरा उत्तरस्यामयनं सूर्यादेः (पूर्वपदात्संज्ञायाम्) पा० सूत्रेण णत्वम् । वाच० । सूर्यादे-रुत्तरदिग्गमने, स्या० ३ ग० । उत्तरं चतुर्दयनम् । परमासात्म-के सूर्यस्य सर्वाज्यन्तरमएरुप्रवेशसमये, (तस्य सकरणव-क्तव्यता अयणशब्दे उक्ता) ।

उत्तरायणगय-उत्तरायणगत-पुं० सर्वाज्यन्तरमएरुप्रविष्टे कर्कसंक्रान्तिदिने, स० ॥

उत्तरायणणियट्ट-उत्तरायननिवृत्त-पुं० उत्तरायणादुत्तरदिग्ग-

मनाजिवृत्तः । प्रारब्धद्रक्षिणायने, "उत्तरायण णियट्टेण, सूरिप" स्या० ३ ग० । स० ॥

उत्तरासंग-उत्तरासङ्ग-पुं० उत्तरीयस्य देहे न्यासविशेषे, म० १ श्र० ५ उ० " एगसाकिनं उत्तरासंगं करेइ" आ० म० प्र० ।

उत्तरासंगकरण-उत्तरासङ्गकरण-न० उत्तरीयस्य न्यासविशे-पे, "एगसाडिणं उत्तरासंगकरणेण एकत्तीकरणेण" ज्ञा० १ अ०। उत्तरासादा-उत्तरापादा-स्त्री क० स० अश्विन्यादिनक्षत्रेषु एक-विशे नक्षत्रे, वाच० । अजिजिदादिषु अष्टविशे च नक्षत्रे, जं० ७ वक्क० । "उत्तरासादाणक्खत्ते चत्त तारे" पं० सं० । स्या० । उत्तरापादानक्षत्रस्य विष्वक्कदेवता । ज्यो० (णक्खत्तशब्देऽन्यत्) उत्तरासादासणिच्छरसंवच्छर-उत्तरापादाशनैश्चरसंवत्सर-पुं०

शनैश्चरसंवत्सरभेदे, यत्त उत्तरापादानक्षत्रेण सह शनैश्चरो योगमुपादत्ते जं० ७ वक्क० ॥

उत्तराहुत्त-उत्तराहूत-त्रि० उत्तराजिमुखे, "थोवावसेसियाय सज्जाए गइ उत्तराहुत्तो" आव० ४ अ० ।

उत्तरिज्ज- (रि अ) उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहजागे भवः । गहादित्वात् ठः "यत्तारिया नीय तीय ह्येज्जः" उ० १ । ४८ । इत्युत्तरीय शब्दे ईयजागस्य द्विस्को जो वा । उत्तरिज्जं उत्त-रोअं । प्रा० ॥ उपरिकायाञ्छादनवत्त्वे, ज्ञा० १ अ० । प्रश्न० । उत्तरासङ्गे, कल्प० । ज्ञा० । "उत्तरिज्जयं विकट्टमाणी" उपा० । ए अ० । शय्याया उपर्याञ्छादके प्रच्छदे, "उत्तरिज्जं णाम-पाउरण अहवा सेज्जाए उवरित्तं प्रच्छदादि" नि० चू० १५ उ०।

उत्तरित्तए-उत्तरीत्तम्-अव्य० उद्० तु० तुमुर् । बाहुजङ्गा-दिना नद्यादिकं हृदयितुं सङ्गद् वा हृदयितुमित्यर्थे, "डक्खुत्तो तिकखुत्तो वा उत्तरित्तए वा संतरित्तए वा" वृ० ४ उ० ।

उत्तरिय-औत्तरिक-त्रि० उत्तरःप्रधानः स एवौत्तरिकः । प्रधा-ने, स्या० १० ग० ।

उत्तरिह्व-औत्तराह-त्रि० उत्तरस्मिन् काक्षादौ भवः उत्तरादा-इञ्. पा० उत्तर आहञ्. । उत्तरकाक्षादौ भवे, वाच० । "उ-ज्जुवावियाय नइए तीरे उत्तरिह्वे कूले" आ० म० द्वि० ॥ "उत्त-रिह्वानं असुरकुमारणं उत्तरिह्वानं णागकुमारणं" प्रज्ञा० १ पद । उत्तरीकरण-उत्तरीकरण-न० अनुत्तरस्योत्तरस्य पुनः संस्का-रद्वारेणोपरि करः।मुत्तरीकरणम् । ध० १ अधि० । अनुत्तरमुत्तरं क्रियते इति उत्तरीकरणम् कृतिः कारणमिति, आव० ५ अ० । यस्यातिचारस्य पूर्वमाहोचनादिकृतं तस्यैव पुनः सिद्ध्ये का-योत्सर्गस्य करणे "इच्छामि गडं काउस्सगं जो मेदेवसिओतस्सु-त्तरीकरणेण पायच्छिन्नत्तरणेण" ध० २ अधि० (उत्तरकरण-शब्दे प्रपञ्चतो व्याख्यातम्)

उत्त(रु)रूट्ट-उत्तरो(रौ)पु-पुं० उत्तर उपरितन ओष्ठो वा वृक्किः । इमथुणि, ममुहा अहरूछा, उत्तरूछा अह पुण एवं जाणिज्जा कल्प० । उत्ताम (ल) ण- उत्तामन-न० उद् तम् णिच् ल्युट् आ-विङ्गकुस्तुम्बगोमुखीमर्दलानां वादने, रा० ।

उत्तामि (द्वि) जंत-उत्ताड्यमान-त्रि० चाद्यमाने, आलि-ङ्गकुस्तुम्बगोमुखीमर्दवे, । उत्ताडिजताणं दहरियाणं कुम्वाणां काविसियाणं मरियाणं उत्ताडिजताणं आदिगणह कुत्तुविणं गोमुहीणं महत्ताणं । रा० ।

उत्ताण-उत्तान-त्रि० उद्गतस्तानो विस्तारो यस्य अजिग्रह विशेषादूर्ध्वमुखशयिते, पंचा० १८ विव० । ध० । ऊर्ध्वमुखे च

वाच० । तादृशे उदके, पुरुषजाते च । स्था० ४ ग० (पुरुसजायश
व्दे उत्तानसूत्रे प्रकटीभविव्यति)

उत्ताणग-उत्तानक-पुं० उत्तान एव उत्तानकः । पृष्ठतोऽर्ध्वनता-
दौ, आ० म० द्वि० । उच्चयवृत्ते, वाच० । “जीवेणं जंतं गन्गहस-
माणे उत्ताणए वा पासल्लए वा ” ज० १ श० ७ उ० ॥

उत्ताणणयणपेच्छणिज्ज-उत्ताननयनप्रेक्षणीय- त्रि० उत्तानै-
नयनैः प्रेक्षणीयम् । सौभाग्यातिशयादनिमिषैर्बोचनैः प्रेक्षणीये,
ज्ञा० १ अ० । नि० । उत्ताणणयणपेच्छणिज्जा पासदीया दर-
सणिज्जा अभिरूवा परिरूवा, औ० ॥

उत्ताणत्थ-उत्तानार्थ- त्रि० ६ व० प्रगटार्थे, सूत्रादर्शेषु टी-
कायां तु दृष्ट इति कृत्वा लिखित उत्तानार्थश्च । सूत्र० १ श्रु० ए अ०
उत्ताणहत्थ-उत्तानहस्त- त्रि० प्रतिपृष्टीतुमूर्ध्वमुखहस्ते, “कि-
वणो विव उत्ताणहत्थाओ” स्त्रियः कृष्णवत्सर्वेभ्यो मातापितृव-
न्धुकुटुम्बादिभ्यो विवाहादावादानहेतुत्वात्, तं० ॥

उत्ताणिय-उत्तानिक-पुं० अभिग्रहविशेषात् उत्तानशायिनि, दशा.

उत्तार-उत्तार- पुं० उद्-तृ-णिच्-अच्- “उत्तरणे, अणुसो-
ओ संसारो, परिसोओ तस्स उत्तारो” दश० २ अ० । उद्गमने,
उल्लङ्घने, पारगमने च । उच्चैस्तारः प्रा० स० अत्यन्तौच्चशब्दादौ,
त्रि० । वाच० ॥

उत्तारिय-उत्तार्य-त्रि० उद्-तृ-णिच्-कर्मणि यत् उद्गमनीये, ल्यप्
उद्गमनं कृत्वेत्यर्थे, अव्य० उद्-तृ-कर्मणि एयत् उद्गमनीये, त्रि-वाच०

उत्तारित- त्रि० अवरोहिते, “देवाहिदेवस्स परिमा कायव्वा
वीयमए उत्तारिया ” आ० म० द्वि० ॥

उत्तारेमाण-उत्तारयत्- त्रि० अवरोहिते, स्था० ५ ग० ॥

उत्ताह-उत्ताह-त्रि० उद्-चूरा० तत्र प्रतिष्ठायाम्, अच्-प्रतिष्ठिते,
महति, । वाच० । तावस्तु कंसिकादिशब्दविशेषः उत्प्रावलेन
अतीतमस्थानतात्वं वा उत्ताहम् । गेयद्रोपभेदे, “गायतो मा
पगाहि उत्ताहं ” स्था० ७ ग० अनु० । जी० । जं० ॥

उत्तासइत्ता-(तृ) उत्तासयिता-(तृ)-त्रि० बोधप्रक्षेपादि-
भिः उत्तासकारके, “से हंता वेत्ता नेत्ता लुंपित्ता उत्तासइत्ता
अकरं करिस्सामि” आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ० ।

उत्तासणय-उत्तासनक-त्रि० त्रसी उद्देगे इतिवचनात् । उत्ता-
स्यतेऽनेनेति उत्तासनः उत्तासन एव उत्तासनकः । स्मरणे-
नाभ्युद्वेगजनके, ज० ३ श० २ उ० । जयंकरे, ज्ञा० ८ अ० ।
प्रश्न० । उत्तासकारिणि, ज्ञा० ५ अ० । “जीमा उत्तासणा परम
कणहावण्णेणं पणत्ता” । प्रज्ञा० २ पद० ।

उत्तासणिज्ज-उत्तासनीय- त्रि० महाजयंकरे, । नरओविव
उत्तासणिज्जाओ” स्त्रियः नरकवत् उत्तासनीयाः पुष्टकर्मकारि-
त्वात् महाजयंकराः वक्षणा साध्वी जीववेद्यादासीघातिका
कुलपुत्रजाय्यावत् । तं० ॥

उत्तासिय-उत्तासित- त्रि० अपछाविते, आव० ४ अ० ॥

उत्ति-उक्ति- स्त्री० वच्-किन्-संप्र० शब्दशक्तौ, एकयोक्त्या
पुष्पदन्तौ दिवाकरनिशाकरौ, वाच० । वाचि, अनु० । विशेष० । मणि-
तौ, “गंतीराहरणेहिं उत्तीहिं य जावसारहिं” पंचा० एविव० ॥

उत्तिग-उत्तिङ्ग-पुं० चूम्यां वृत्तविवरकारिणि गर्दभाकारे जीवे,
ध० २ अधि० । “उत्तिगो परगहजो” नि० चू० १३ उ० ॥

“उत्तिगं चूअका गर्दभाकृतयो जीवाः” कल्प० । आव० । पि-

पीडिकासंतानके, दशा० ३ अ० । आचा० । कीटिकानगरे, वृ०
४ उ० । तृणाग्रं उदकविन्दौ, आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० ।
सर्पच्छत्रादौ, च, “गहणे सुषचिच्छिज्जा वीप्सु हरिप्सु वा । उद-
गम्मि तहा निचं उतिगपणंगसु वा” दश० ८ अ० । त्रि०, न० न० ।
नि० चू० १८ उ० । “णावाएउत्तिगं हत्येण वा पाएण सणवा,
उत्तिङ्गं रत्तम, आचा० २ श्रु० अ० उ० ॥

उत्तिगलेण-उत्तिङ्गलयन- न० उत्तिङ्गानां लयनं चूमौ उत्कीर्णं
गृहमुत्तिङ्गलयनम् । लयनसूक्ष्मभेदे, । कल्प० ॥

उत्तिग-उत्तीर्ण-त्रि० उद्-तृ-कर्तरि क्त-निवृत्ते, अष्ट० । पारंगते
कर्मणि कः कृतोत्तरणे नद्यादौ, वाच० ।

उत्तिम-उत्तम-त्रि० उद्-तमप् “इः स्वप्नादौ” ८ । १४६ । इत्या-
देरस्य इत्वम् । उत्कृष्टे, प्रा० । वाच० । अपि उत्तम इत्येव
बाहुल्येनोपलभ्यते इति तथैव उत्तप्रकरणं दर्शितम् ।

उत्तिमह-उत्तमार्थ-पुं० अनशने, नि० चू० १ उ० ।

उत्तिमद्वपडिवष-उत्तमार्थप्रतिपन्न-पुं० स्त्री० अनशनप्रतिपत्ते,
नि० चू० १ उ० ।

उत्तेइय-उत्तेजित-त्रि० उद्-तेज्-णिच्-क्तः । अधिकं दीपिते,
दश० ३ अ० । उत्कृष्टतो जनानीते “संयमात्त्रं विवेकेन शास्त्रेणोत्ते-
जितं मुनेः” । अष्ट० । प्रेरिते, भावे. क्तः प्रेरणायाम्, उद्दीपने च ।
न० अश्वगतिभेदे, न० वाच० ।

उत्तेर-उत्तेर-पुं० विन्दौ, “उत्तेरु वात्थुयायनं समत्ति” ॥ पि०

उत्थ-उत्थ-न० वच्-थक् । अप्रगीतमन्वसाध्ये स्तोत्रे चतुर्थि-
शस्तोत्रभेदे, उपचारात् तत्साध्ये उत्थयागे च । वाच० । विशेष० ॥
उत्थंथ-रुथ्-धा० आवरणे, रु० उज्ज० द्वि० अनिद् । रुधेरुत्थंथ
इत्यादेशो वा जवति । उत्थंथ रुधं । प्रा० । रुणद्धि रुधे इति
अरुथत् अरैत्सीत् वाच० ॥

उद्-क्षिप्-धा० तु० ऊर्ध्वक्षेपे, उत्थंथइ उक्थिववइ उक्थिपति । प्रा० ॥

उत्थरमाण-उत्तरत्-त्रि० अभिजवति, “उत्थरमाणे सव्वं महा-
बोधो पुच्चमेहणिग्घोसो” आव० ४ अ० ।

उत्थय-उत्थय-न० उत्त उन्नतानि स्थलानि धूल्युच्चयरूपाणि
उत्थयन्नानि धूलिपुञ्जेषु, ज० ७ श० ६ उ० ।

उत्थिय-अवस्तुत-त्रि० आच्छादिते, “सुहपुष्प चत्तचउत्तं तु गो-
त्थिया होति पासंसु ” पंचा० ८ विव० ।

उत्थुज्जण-अवस्तोभन-न० अनिष्टोपशान्तये, निष्टीवनेन घुघु-
करणे, एतच्च कौतुकभेदत्वेन साधुभिर्वर्ज्यम् वृ० १ उ० । पं० व० ।

उदउल्ल-उदकार्छ-त्रि० ३ त० । गलदुदकविन्दुयुक्ते, दश० ५
अ० । “उदउल्लं वीयसंसत्तं” दश० ६ अ० । “उदउल्लं अप्पणो
कायं नेव पुच्छेण संविहे” दश० ८ अ० । “उदउल्लं वा कायं उ-
दउल्लं वा वत्थं ससणिद्धं वा कायं ससणिद्धं वा वत्थं न मुत्तेज्जा
न संफुत्तेज्जा ” । दश० । ४ अ० (अह पुण एवं जाणेज्जा णो
पुरेकम्मकरणं इन्धेण वा असणं वा ४ अफासुयं अणेसणिज्जं
जाव णो परिगाहिज्जा इत्यादि पुर कम्मशब्दे वदयते) आचा०

२ श्रु० १ अ० ५ उ० । उदकार्छं पुनर्यद्विन्दुसहितं जाजनादि गल-
द्विन्दुरित्यर्थः । ओ० । नि० चू० । उदगउल्लेत्यापि रूपं क्वचिद् उ-
च्यते ॥ कल्प० ॥

उदउल्लाहड-उदकार्छाहृत- त्रि० उदकार्छं हस्तेन पुरःकर्म
संस्पर्शेनानीते पिण्डे, “सागारिय पिण्डं हस्ति उदउल्लाहने

चात्रमासियं सागारियं पिण्डेसियं उदञ्जहमे'नि०चू०२०७०।
उदञ्जोदर-उदकोदर-न० जज्ञोदररोगे, जं० २ वक्र० ।

उदक-उदङ्क-पुं० उदङ्को येनोदकमुदच्यते तस्मिन्, जं० २ वक्र० जी.
उदच-उदञ्च-त्रि० उद् अनच् विच्-उदकशब्दार्थे, प्रथमान्ता-
द्यर्थे, दिग्देशादौ, वाच० ।

उदचाण-उदञ्चन-न० उद् अनच् णिच् करणे ल्युट् । पिधानार्थे
पात्रे, (ढक्ल) पात्रे ल्युट् । ऊर्ध्वकूपे, कर्तरि ल्युट् । उद्वेपके,
त्रि० वाच० । अनु० ।

उदंत-उदन्त-पुं० उज्जतोऽन्तो निर्णयो यस्मात् । वार्तायाम्, । झा०
८ अ० " गोसे मे वहेजह उदंतं " व्य० छि० ४३० । आ० म०
प्र० । साधौ, स्वार्थे कन् । तत्रैव उज्जतोऽन्तो ऽस्य पाकवशात्
प्रा० व० गतबोधः । पाकवशात् प्राप्तान्ते, वाच० ॥

उदंतवाहय-उदन्तवाहक-त्रि० वार्ताहरं, वाच० ।

उदक-उदक-पुं० उद् अर्क-अच् वा अच् उत्तरकाक्षे, भाविफल-
के शुभाशुभकर्माणि, वाच० । उदये, " केषांचिद्विषयज्वरातुर-
महो वित्तं परेषां विपा-वेगोदककुतकमूर्च्छितमयान्येषां तु
वैराग्यतः " अष्ट० ।

उदग (य) उदक-नं० उद् एवुद्. नि. नबोपश्च । जले, (चत्तारि
उदगा पण्त्ता उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोदय इत्यादि पुरिसजाय-
शब्दे उत्तानसूत्रावसरे व्याख्यास्यते) (चत्तारि उदगा पण्त्ता तं-
जहा कदमोदय खंजणोदय बाहुओदय सेजोदय इति सद्यन्तो
भावशब्दे) उदगं च दुविहं वासु दगं च । नि०चू० १०३० । तं० ।
सिरापातीये, दश० ४४० । "जेण उदएण मट्टियाएण य" औ० ।
"तिहि उदगेहि मजावेत्ता" विजिरुदकैगन्धोदकोपणोदकशीतोद-
कैर्मज्जित्वा (स्या० ३ ग०) उदकात्सिद्धिरिति वादिनः ।

एगे य सीओदगसेवणेण, हुएण एके पवयंति मोक्खं ॥
तथैके धारिज्जकादयो प्रागवतविशेषाः शीतोदकसेवनेन स-
च्चित्ताकायपरिजोगेन मोक्षं प्रवदन्ति । उपपत्तिं च ते अभिदधति-
यथोदकं बाह्यमक्षमपनयन्ति एवमान्तरमपि वत्सादेश्च यथोदकाच्छु-
क्षिरपजायते एवं बाह्यशुद्धिसामर्थ्यदर्शनादान्तरापि शुद्धिरुद-
कादेवेति मन्यन्ते ।

एतेषामुत्तरं यथा ॥

उदगेण ये सिद्धिमुदाहरन्ति, सायं च पारं उदगं फुसंता ।
उदगस्य फासेणसिया य सिद्धिः, सिज्जंसु पाणा वहवे दगंसि
तथा ये केचन मुदा उदकेन शीतवारिणा सिद्धिं परलोकमुदा-
हरन्ति प्रतिपादयन्ति सायमपराह्णे विकाशे वा प्रातश्च प्रत्यूपसि
च आद्यन्तग्रहणात् मध्याह्ने च तदेवं संख्यात्रयेऽप्युदकं स्पृ-
शन्तः स्नानादिकाः क्रिया जलेन कुर्वन्तः प्राणिनो विशिष्टां
गतिमाप्नुवन्तीति केचनोदाहरन्ति । एतच्चासम्यक् । यतो
यद्युदकस्पर्शमात्रेण सिद्धिः स्यात् तत उदकसमाश्रिता
भ्रतस्यवन्त्रादयः क्रूरकर्माणो निरनुक्रोशा बहवः प्राणिनः
सिद्धयेयुरिति । यदपि तैरेवोच्यते । बाह्यमक्षमपनयनसामर्थ्यमुद-
कस्य दृष्टमिति तदपि विचार्यमाणं न घटेत् । यतो यथोदकम-
निष्टमक्षमपनयत्येवमभिमतमप्यङ्गरागं कुङ्कुमादिकमपनयति ।
ततश्च पुण्यस्याऽपनयनादिष्टविधातकृद्भिर्भूः स्यात् । किंच
यतीनां ब्रह्मचारिणामुदकस्नानं दोषायैव । तथाचोक्तम् । "स्नानं
मददर्पकरं, कामाङ्गं प्रथमं स्मृतम् । तस्मात्कामं परित्यज्य, न ते
स्नान्ति दमेरताः ॥ अपि च । नोदकविज्ञानाजो हि, स्नात इत्य-
भिधीयते । स स्नातो यो व्रतस्नातः, स बाह्याज्यन्तरः शुचिः ॥ १४ ॥

मच्छा य कुम्मा य सिरिसिवा य, मग्गू य उद्दादगरक्खसा य ।
अट्ठाणमेयं कुसला वयंति, उदगेण जे सिद्धिमुदाहरन्ति । १५ ।
किञ्च यदि जज्ञसंपर्कात्सिद्धिः स्यात्ततो ये सततमुदकावगाहिनो
मत्स्याश्च कूर्माश्च सरीसृपाश्च तथा मज्जस्तथोद्गा जज्ञचराविशे-
पास्तथोदकराक्खा जज्ञमानुपाकृतयो जज्ञचरविशेषा एते प्रथमं-
सिद्धयेयुर्न चैतद्दृष्टमिष्टम् ततश्च ये उदकेन सिद्धिमुदाहरन्त्येत-
दस्थानमयुक्तमसांप्रतं कुशानिपुणा मोक्षमार्गमिज्ञा वदन्ति । १६ ।
किञ्चान्यत् ।

उदयं जइ कम्ममज्जं हरेज्जा, एवं सुहं इच्छामित्तमेवं ॥
अंधवणे यारमणुस्सरित्ता, पाणाणि चेवं विणिहंति मंदा । १६ ।
यद्युदकं कर्ममज्जमपहरेदेवं शुभमपि पुण्यमपहरेत् । अथ पुण्यं
नापहरेदेवं कर्ममलमपि नापहरेत् । अत इच्छामात्रमेवैतद्यु-
च्यते जज्ञं कर्मापरिहारीति । एवमपि व्यवस्थिते ये स्नानादिकाः
क्रियाः स्मार्तमार्गमनुसरन्तः कुर्वन्ति ते यथा जात्यन्या अपरं
जात्यन्यमेव नेतारमनुसृत्य गच्छन्तः कुपथश्चतयो भवन्ति ना-
जिमेतं स्थानमवाप्नुवन्ति । एवं स्मार्तमार्गानुसारिणो जज्ञशौच-
परायणा मन्दा अज्ञाः कर्त्तव्याकर्तव्यविवेकविकलाः प्राणिन एव
तन्मयान् तदाश्रिताश्च पुत्तरकादीन् चिनिष्यन्ति व्यापादयन्ति
अवश्यं जज्ञक्रियया प्राणव्यपरोपणस्य संनवादिता ॥ १६ ॥

अपि च

पावाइं कम्माइं पकुव्वतोहिं, सिओदगं तू जइ तं हरिज्जा ।
सिज्जंसु एगे दगसत्तथाति, मुसं वयेते जलसिद्धिमाहु । १७ ।
पापानि पापोपादाननूतानि कर्माणि प्राण्युपमर्दकारीणि कुर्व-
तोऽमुमतो यत्कर्मापचीयते तत्कर्म यद्युदकमपहरेत् । यद्येवं स्यात्
तर्हि यस्मादर्थं यस्मात्प्राण्युपमर्दकर्मापादीयते जज्ञावगाहनाच्चा
ऽपगच्छति तस्मादुदकसत्त्वधातिनः पापपूयिष्ठा अप्येवं सिद्धयेयुः ।
न चैतद्दृष्टमिष्टं वा । जज्ञावगाहनात्सिद्धिमाहुस्ते मृषा वदन्ति ॥
किञ्चान्यत् ॥

आहंसु महापुरिसा, पुत्विं तत्ततवोधणा ।

उदयेण सिद्धिमावन्ना, तत्थ मंदो वसीयति ॥ १८ ॥

केचन अविदितपरमार्था आहुरुक्तवन्तः । किं तदित्याह । यथा
महापुरुषाः प्रधानपुरुषा वत्कलचीरितारागणर्विप्रभृतयः । पूर्वं
पूर्वस्मिन् काशे तप्तमनुष्ठितं तप एव धनं येषां ते तप्तप्रोचनाः
पञ्चाग्न्यादितपोविशेषेण निष्ठसद्देहास्त एवभूताः शीतोदकपरि-
जोगिनः उपब्रह्मणार्थत्वात् कन्दमूलफलाद्युपभोगेन च सिद्धि-
मापन्नाः सिद्धिं गतास्तत्रैवभूतार्थसमाकर्णने तदर्थसद्भावावेशात्
मन्दोऽङ्गः स्नानादित्याजितः प्राण्युदकादेकपरिभोगेन संयमा-
नुष्ठाने प्रविपीदति । यदि वा तत्रैव शीतोदकपरिभोगे विषीदति
हगति निमज्जतीति यावत् । नचासौ वराक एवमवधारयति
यथातेषां तापसादिब्रतानुष्ठायिनां कुतश्चिज्जातिस्मरणादिप्रत्यया-
दाविर्भूतसम्यग्दर्शनानां मौनीच्छनावसंयमप्रतिपत्त्या अपगत-
ज्ञानावरणादिकर्मणां भरतादीनामिव मोक्षावासिर्न तु शीतोदक-
परिजोगादिति ॥ १८ ॥ किञ्चान्यत् ॥

अचुंजिया नमि विदेही, रामगुत्ते य चुंजिया ॥

बाहुए उदगं चोच्चा, तद्वा तारा गणे रिसी ॥ २ ॥

केचन कुतार्थिकाः साधुप्रतारणार्थमेवमृचुः । यदि वा स्ववर्ग्याः
शीतलविहारिण एतद्वद्व्यमाणमुक्तवन्तस्तद्यथा नमी राजा विदे-
हो नाम जनपदस्तत्र जवा वैदेहास्तन्निवासिनो लोकास्तेऽस्य

सन्तीति वैदेही । स एवंभूतो नमी राजा अशनादिकमनुकृत्वा सिद्धिमुपगतस्तथा रामगुप्तश्च राजर्षिराहारादिकं शुक्तैव शुज्जान एव सिद्धिं प्राप्त इति ॥ तथा बाहुकः शीतोदकादिपरिभोगं कृत्वा तथा नारायणो नाम महर्षिः परिणतोदकादिपरिभोगात्सिद्ध इति ॥ ३ ॥ अपिच—

असिद्धे देवले चैव, दीवायणमहारिषी ।

पारासरे दगजोच्चा, वीयाणि हरियाणि य ॥ ३ ॥

एते पुनर्वं महापुरिसा, आहिता इह संमता ।

जोच्चा वीओदगं सिद्धा, इति मेथमणुस्तुत्रं ॥ ४ ॥

असिद्धो नाम महर्षिर्देवशो द्वैपायनश्च तथा पराशराख्य इत्येवमादयः शीतोदकवीजहरितादिपरिजोगादेव सिद्धा इति श्रूयते ॥ ३ ॥ एतदेव दर्शयितुमाह । (एते इत्यादि) एते पूर्वोक्ता नम्यादयो महर्षयः (पूर्वमिति) पूर्वस्मिन्काले त्रेताद्वापरादौ महापुरुषा इति प्रधानपुरुषा आसन्मन्तात् ख्याताः प्रख्याता राजर्षित्वेन प्रसिद्धिमुपगताः इहाप्याहितप्रवचने ऋषिभाषितादौ केचन संमता अजिप्रेता इत्येवं कुतीर्थिकाः स्वयूय्या वा प्रोचुस्तद्यथा एते सर्वेऽपि वीजोदकादिकं नुक्त्वा सिद्धा इत्येतन्मया भारतादौ पुराणे श्रुतम् ॥ ४ ॥

एतदुपसंहारद्वारेण परिहरन्नाह ॥

तत्त मंदा विधीयंति, बाहृच्छिन्नाव गदजा ।

पिडितो परिसर्पन्ति, पिट्टसर्प्यी च संजमे ॥ ५ ॥

इहमेगे उ जासंति, सातं सातेण विज्जती ।

जे तत्त आरिअं मग्गं, परमं च समाहिण ॥ ६ ॥

(तत्थेत्यादि) तत्र तस्मिन् कुश्रुत्युपसर्गोदये मन्दा अज्ञानानां त्रिधोपसाध्यां सिद्धिगमनमवधार्य विपीदन्ति संयमानुष्ठानेन पुनरेतद्वदन्त्यज्ञाः । तद्यथा येषां सिद्धिगमनमनूत तेषां कुतश्चिन्निमित्तात् जातजातिस्मरणादिप्रत्ययानामवाप्तसम्यग्ज्ञानचारित्राणामेव वज्रकञ्चीरिप्रभृतीनामिव सिद्धिगमनमनूत न पुनः कदाचिदपि सर्वविरतिपरिणामभावशुद्धमन्तरण शीतोदकवीजाद्युपभोगेन जीवोपमर्दप्रायेण कर्मकृत्योऽवाप्यते । विपीदने दृष्टान्तमाह । वहनं बाहो जारोद्वहनं तेन चिन्नाः कर्षितास्त्रुष्टिता रासजा इव विपीदन्ति । यथा रासभा गमनपथ एव प्रोङ्गितजारा निपतन्ति एवं ते प्रोज्झ्य संयमजारं शीतविविहारिणो जवन्ति । दृष्टान्तान्तरमाह । यथा पृष्ठसर्पिणो जग्नगतयोऽन्यादि-संज्ञमे सत्युद्भान्तनयनाः समाकुञ्जाः प्रनष्टजनस्य पृष्ठतः पश्चात्परिसर्पन्ति नाग्रगामिनो भवन्त्यापि तु तत्रैवाग्न्यादिसंज्ञमे विनश्यन्त्येवं तेऽपि शीतविविहारिणो मोक्षं प्रति प्रवृत्ता अपि तु न मोक्षगतयो जवन्त्यापि तु तस्मिन्नेव संसारे अनन्तमपि काञ्चं यावदासत इति ॥ ५ ॥ मतान्तरं निराकर्तुं पूर्वपक्षयितुमाह (इह मेगे इत्यादि) इहेति मोक्षगमनप्रस्तावे एकं शाक्यादयः स्वयूय्या वा लोचादिनोपतप्ताः । तुशब्दः पूर्वस्मात् शीतोदकापरिजोगादिशेषमाह । ज्ञापन्ते ब्रुवन्ते । मन्यन्ते च इति कचित्पाठः । किं तदित्याह सातं सुखं सातेन सुखेनैव विद्यते भवतीति । तथाच वक्तारो भवन्ति । “सर्वाणि सत्त्वानि सुखे रतानि, सर्वाणि दुःखाश्च समुद्भिजन्ति । तस्मात्सुखार्थी सुखमेव दद्यात्, सुखप्रदाता व्रजते सुखानि” ॥ १ ॥ युक्तिरप्येवमेव स्थिता । यतः कारणानुरूपं कार्यमुपपद्यते । तद्यथा शास्त्रिवीजाच्छाल्यङ्कुरो जायते न यवाङ्कुर इत्येवं प्रीत्यात्मसुखान्मुक्तिसुखमुपजायते ननु लोचादिरूपात् दुःखादिति । तथा ह्यागमेऽप्येवमेव व्यवस्थितम् ॥ मणुष्यं भोयणं मोक्षा, म गृष्यं सयणासणं । मणुष्यंति अगारसि, मणुष्यं स्नायपमुणी ॥ १ ॥

तथा मृच्छी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, चूक्तं मध्ये पानकं चापराह्णे । चाक्षाखण्डं शर्करा चार्चरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः ॥ १ ॥ इत्यतो मनोझाहारविहारादेश्चित्तस्वास्थ्यं ततः समाधिरुत्पद्यते समाधेश्च मुक्त्यवाप्तिरतः स्थितमेतत्सुखेनैव सुखावाप्तिर्न पुनः कदाचनापि लोचादिना कायकेशेन सुखावाप्तिरिति स्थितम् इत्येवं व्यामूढमतयो ये केचन शाक्यादयस्तत्र तस्मिन्मोक्षमार्गप्रस्तावे समुपस्थितं आराज्जातः सर्वहयधर्मज्य इत्याद्यो मार्गो जनेन्द्रशासनप्रतिपादिता मोक्षमार्गस्तं ये परिहरन्ति । तथाच । परमं च समाधिज्ञानदर्शनचारित्रात्मकं ये त्यजन्ति तेऽज्ञाः संसारान्तर्वर्तिनः सदा जवन्ति । तथाहि । यत्तैरजिहितं कारणानुरूपं कार्यमिति तत्रायमेकान्तो यतः शृङ्गाच्छरो जायते गोमयादृश्चिको गोशोमाविद्धोमादिज्यो दूवंति । यदपि मनोझाहासादिकमुपन्यस्तं सुखकारणत्वेन तदपि विसृज्यकादि सम्प्रवादधर्माचारिणः । अपिचेदं वैषयिकं सुखं दुःखप्रकारहेतुत्वात् सुखाभासतया सुखमेव न जवति । तदुक्तम् । दुःखात्मकेषु विषयेषु सुखाभिमानः, सौख्यात्मकेषु नियमादिषु दुःखबुद्धिः । उत्कर्षवर्णवदपंक्तिरिवान्यरूपा, सारूप्यमिति विपरीतगतिप्रयोगात् ॥ १ ॥ इति कुतस्तत्परमानन्दरूपमस्यात्यन्तिकैकान्तिकस्य मोक्षसुखस्य कारणं जवति यदपि लोचनशयनभिक्षाटनपरपरिजवश्रुतिपासादंशमशकादिकं दुःखकारणत्वेन जवतोऽप्यस्तं तदप्यल्पसत्त्वानामपरमार्थदृशां महापुरुषाणां तु स्वार्थान्युपगमप्रवृत्तानां परमार्थचिन्तकानां महासत्त्वतया सर्वमेवैतत्सुखायैवेति । तथा चोक्तम् । तत्संसारनिविष्टो वि, मुनिवरो भट्टरागमयमोहो ॥ जं पावइ मुत्तिसुहं, कत्तो तं चक्कवट्ठी वि ॥ १ ॥ तथा । सख्यं दुष्कृतसंख्यया च महतां कान्तं पदं वैरिणः, कायस्याशुचिता विरागपदवी संवेगेहेतुर्जरा ॥ सर्वत्यागमहोत्सवाय मरणं जातिः सुहृत्प्रीत्ये, संपद्भिः परिपूरितं जगदिदं स्थानं विपत्तेः कुत इति ॥ १ ॥ अपिचैकान्तेन सुखेनैव सुखेऽन्युपगम्यमाने विचित्रसंसारभावः स्यात्तथा स्वर्गस्यानां नित्यसुखिनां पुनरपि सुखानुभूतैस्तत्रैवोत्पत्तिः स्यात्तथा नारकाणां च पुनर्दुःखानुभवात्तत्रैवोत्पत्तेर्न नानागत्या विचित्रता संसारस्य स्यान्चेतत्तदृष्टमिदं चेति ॥ ६ ॥ सूत्र० १ श्रु० ७ अ० (उदकस्य विषयान्तराणि आउक्काय शब्दे उक्तानि) भविष्यति सप्तमे तीर्थकरे, स० । वनस्पतिविशेषे, यथाक्तम् “उदए अवए पणए इत्यादि” दश ७ अ० । प्रज्ञा० । जलाशयमात्रं, ज० १ श० ७ अ० । ‘मदार्थगोत्रे, स्वनामख्याते पेढावपुत्रे, पार्श्वपत्नीये निर्ग्रन्थे,

अहेणं उदए पेढालपुने जगवं पासावच्चिजे णियडे मेयज्जे गोत्तेणं, पासावगिच्चो पुच्छियाइओ अज्ज गोयमं उदगो सावगपुच्छा धम्मं सोउ कहियम्मि उवसंता । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

(उदकस्य गौतमस्वामिनं प्रति प्रश्नः पञ्चवक्त्राणशब्दे वद्व्यते) तद्विषयकत्वेन तत्रैवोपन्यसिष्यमाणत्वात् अयं सेत्स्यति ॥ सूत्रकृतद्वितीयश्रुतस्कन्धे नाहन्दीयाध्ययनाजिहितस्तद्यथा—उदकनामानगरः पेढावपुत्रः पार्श्वजिनशिष्यो योऽसौ राजगृहनगरबाहिरिकाया नाहन्दीयाधिनाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि हस्तिष्ठीपवनखण्डे व्यवस्थितस्तदेकदेशस्थं गौतमं संशयविशेषमापृच्छ्य विच्छिन्नसंशयः सन् चातुर्यामं धर्मं विहाय पञ्चयाम धर्मं प्रतिपेदे इति ॥ सच उत्सर्पिण्यां सप्तमस्तीर्थकरो भविष्यति, स० । कालोदायिप्रभृतिष्वेकादशस्वययुधिकेषु चतुर्ये, ज० ७ श० १० अ० ।

उदग (दग) गब्ज—उदकर्ज— पुं० (उदकस्य) दकस्यो-

दस्य वा गर्ज इव गर्जः । स्या० ४ ग० । काशान्तरेण जलप्रव-
र्णहेतौ पुनरुपगणामे, भ० १ श० ५ उ० ॥

चत्वारि उदगगवना पशुता तंजहा हेमगा अञ्जसंघना
सीओसिणा पंचरुचिया ॥

दकस्योदकस्य गर्भा इव गर्जा दकगर्जाः काशान्तरे जलप्रवर्णस्य
हेतवः तत्संस्वृका इति तत्त्वमिति । अवश्यायः कृपाजघ्नं महिका
धूमिका शीतान्यात्यन्तिकानि एवमुष्णो धर्म एतं हि यत्र दिने
उत्पन्नास्तस्मादुत्कर्षेणत्याहताः सन्तः परनिर्मासैरुदकं प्रसुवते
अन्यैः पुनरेवमुक्तम् । “ पवनान्नवृद्धियु-ञ्जितशीतोष्णरस्मि
परिवेपाः । जलमत्स्येन सहोक्तो, दशधा चाम्बुप्रजनहेतुः ॥१॥ ”
तथा-शीतवाताश्च विन्दुश्च, गर्जितं परिवेपणम् । सर्वगर्भेषु जं-
सन्ति, निर्गन्थाः साधुदर्शनाः ॥ १ ॥ तथा-सप्तमे सप्तमे मासे,
सप्तमे सप्तमेऽहनि । गर्भाः पाकं नियच्छन्ति, यादृशास्तादृशं
फलम् ॥ १ ॥ हिमं तुहिनं तदेव हिमकं तस्यैतं हेमकाः हिमपा-
तरूपा इत्यर्थः ॥ (अम्भसंघउत्ति) अञ्जसंघतानि मेघराकाशा-
च्छादनानीत्यर्थः आत्यन्तिके शीतोष्णे पञ्चानां रूपाणां गर्जित-
विद्युज्जलवाताम्रलक्षणानां समाहारः पञ्चरूपं तदस्ति येषां ते
पञ्चरूपिका उदकगर्जा इह मतान्तरमेवम् । “ पापे समामंशीपे,
संन्यारागाम्बुदासपरिवेपाः । नाल्यर्थे मार्गशिरे, शीतं पापेऽतिहि-
मपातः ॥ १ ॥ माघ प्रवहो वायु-स्तुपारकलुपद्युती रविशशा-
ङ्गौ । अतिशीतं सघनस्य च, ज्ञानोरस्तादृशौ धन्यौ ॥ २ ॥ फा-
ल्गुनमासे रुक्म-श्चक्रः पवनोऽञ्जसंघवाः स्निग्धाः । परिवेपाश्च
सकक्षाः, कपिशस्ताम्रो रविश्च युजः ॥ ३ ॥ पवनघनवृद्धियुक्ता-
श्चैत्रे गर्भाः युजाः सपरिवेपाः । घनपवनसल्लिखविद्युतस्तनितैश्च
हिताय वैशाख इति ॥ ४ ॥ ” तानेव मासत्रयेण दर्शयति “ माहे
च हेमगा गम्भा, फल्गुणे अञ्जसंघना । सीओसिणाभां य चित्ते,
वक्षसाहे पंचरुचिया ॥ १ ॥ ” स्या० ४ ग० । तस्य कावस्थितिः
कायचिदंशधे)

उदगर्जाव-उदकजीव-पु० उदकमेव जीवः । उदकरूपे जीवे, स-
चित्तात्काये, आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० (आउकायशधे वि-
पय उक्तः)

उदगर्जाणि-उदकयोनिक-पु० उदकं योनिरूपत्तिस्यानं
येषां ते, “ जलसंभवेषु जीवेषु, “ इहेगतिषा सत्ता उदगर्जाणि
उदगसंभवा ” सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ।

उदकस्थ योनयः परिणामकारणभूता उदकयोनयस्त एवोदक-
योनिकाः । उदकजननस्वभावेपु, “ णो बह्वे उदगर्जाणि
जीवा य पोगगता य उदगता य वक्रमति ” स्या० ३ ग० ३ उ० ।

उदगगाय-उदकज्ञात-न० उदकं नगरपरिखाजघ्नं तदेव ज्ञात-
मुदाहरणमुदकज्ञातम् । ज्ञातार्थमेकथायाः प्रथमश्रुतस्य द्वादशाऽ
ध्ययनोक्ते उदाहरणे, तत्प्रतिपादकऽध्ययने च । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।
आ चू० । आव० । तच्चैव ।

जइ एं जेते समणे एं जगवया महावीरेणं जाव संपत्ते
एं एकारसमस्सं णायज्जयणस्स अयमट्ठे पसुत्ते । वारसम-
स्स एं जेते समणे एं जगवया महावीरेणं जाव संपत्ते एं
के अट्ठे पसुत्ते । एवं खलु जंबू तेणं काळेणं तेणं समणं
चंपाणामं णयरी होत्था । पुसुजदे चेइए तीसेणं चंपाए
णयरीए जियसत्तू णामं राया होत्था । तस्स एं जियसत्तुस्स
रसो धारिणी णामं देवी होत्था । अहीणसुत्तमाज जाव
सुरूवा तस्स एं जियसत्तुस्स रसो पुत्ते धारिणीए अत्तए

अदीणसत्तू णामं कुमारेलुवराया वि होत्था । सुवुच्छी अ-
मच्चे जाव रज्जवूरा चित्तए समणोवासए अजिगयजीवा-
जीवे तीसेणं चंपाए णयरीए बहिया उत्तरपुरच्छिमेणं
एगे फारिहोदए यावि होत्था । मेयवसामंसरुहिरपूयपन्न-
पांचडे मयगकलेवरसंघसे अमणुसे वप्पे एं जाव फामेणं
जे जहा णामए अहिममेति वा गोमडेति वा जाव मयकुहि-
यविण्हिठकिमिणवा वत्सपुराजिगंधकिमिजालाउले संसत्ते अ-
सुइविगयवीजच्छदरसणिजे जेवेयासूवे सिया । णो इण-
ट्ठे समट्ठे एत्तो अणिट्ठतराए चेव जाव गंधेणं पमत्ते । तए
एं से जियसत्तू राया अमया कयाइ एहाए कयवन्निकम्मे
जाव अप्पमहग्याजरणांलंकियसरिरे बहुहिं राईसर जाव स-
त्यवाहपजिईहिं सच्छि भोगणमंनसि जोयणवेत्ताए सुहा-
सणणिसमे विपुलं असणं ४ जुंजेमाणा जाव विहरइ ।
जिमिवयजुत्तुत्तराणं जाव सुइत्तए तांसि विपुलंसि असणं
४ जाव विम्हए ते बह्वे ईसर जाव पजिई एवं वयासी
अहो एं देवाणुप्पिया इमे मणुसे असणं ४ वप्पेणं उव-
वेए जाव फामेणं उववेए अस्सायणिज्जे विस्सायणिज्जे
पीणणिज्जे दीवणिज्जे सव्विदियगायपट्हायणिज्जे तए एं
ते बह्वे राईसर जावप्पजिईओ जियसत्तूरायं एवं वयासी
तहेव एं सामी जणं तुब्बे वयह अहोणं इमे मणुसे असणं
पाणं खाइमं साइमं वप्पेणं उववेए जाव पट्हायणिज्जे तए एं
जियसत्तूराया सुवुच्छीअमच्चे एवं वयासी अहो एं सुवुच्छि अ-
मप्पे इमे मणुसे असणं पाणं खाइमं साइमं जाव पट्हायणिज्जे
तए एं सुवुच्छी अमच्चे जियसत्तू रायस्स य एयमट्ठं णो आढाहं
णो परिपाणाइं जाव तुसिणीए संचिट्ठइ । तए एं जियसत्तू
राया सुवुच्छी अमच्चे दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी अहो एं
सुवुच्छी अमच्चे इमे मणुसे तं चेव जाव पट्हायणिज्जे तए
एं सुवुच्छी अमच्चे जियसत्तूणा दोच्चंपि तच्चंपि एवं वुत्ते
समाणे जियसत्तू रायं एवं वयासी । णो खलु सामी-अहं
एयंसि मणुषंसि असणं पाणं खाइमं साइमंसि केइ विम्हए
एवं खलु सामि सुव्विसदा वि पोगगला सुव्विसदत्ताए
परिणमंति, सुव्विसदा वि पोगगला सुव्विसदत्ताए परिणमंति
सुरूवा वि पोगगला सुव्विसत्ताए परिणमंति । सुव्विसदा वि
पोगगला सुव्विसत्ताए परिणमंति । सुव्विसदा वि पोगगला
सुव्विसत्ताए परिणमंति, सुरसा वि पोगगला सुरसत्ताए परिणमंति,
दुरसा वि पोगगला दुरसत्ताए परिणमंति । सुहफासा वि
पोगगला सुहफासत्ताए परिणमंति, सुहफासा वि पोगगला
सुहफासा परिणमंति । पओगवीससा परिणया वि यं णं
सामी पोगगला पणत्ता तए एं से जियसत्तू राया सुवुच्छिस्स
अमच्चेस्स एवमाइक्खमाणस्स ४ एयमट्ठं णो अट्ठइ णो

परियाणइ तुसिणीए संचिहइ तए णं से जियसत्तू राया
अस्यया कयाइ एहाए जाव विजूसिए आसखधवरणए महया
जरुचडगरआसवाहणिया णिज्जायमाणे तस्स फरिहोदयस्स
अदूरसामंते णं वीइयइ तए णं जियसत्तू राया तस्स फरिहो-
दगस्स आजिज्जए समाणे सएणं उत्तरिजे णं आसगं-
पिहेइ णं तं अवक्कमइ अवक्कमइत्ता ते वहेवे राईसरजाव-
पजिइओ एवं वयासी । अहो णं देवाणुप्पिया इमे फरिहो-
दए अमणुखे वण्णेणं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए
अहिमनेइ वा जाव अणामत्तराए चेव तएणं ते
राईसरप्पजिइए जाव एवं वयासी । तहेव णं सामी जणं
तुब्बे एवं वयह अहो णं इमे फरिहोदए अमणुखे वण्णे-
णं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए अहिमनेइवा
जाव अमणामतराए तएणं से जियसत्तू राया सुबुद्धि
अमच्चं एवं वयासी अहोणं सुबुद्धि इमे फरिहोदए अम-
णुखे वण्णेणं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए अहि-
मनेति वा जाव अमणा मतराए तएणं सुबुद्धि अमच्चे जाव
तुसिणीए संचिहइ तएणं से जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं
दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी अहोणं तं चेव तएणं से सु-
बुद्धी अमच्चे जियसत्तुणा रक्खा दोच्चंपि तच्चंपि एवं वुत्ते
समाणे एवं वयासी णो खलु सामी अमहं एयंमि फरिहोद-
गंसि केइ विम्वहए एवं खलु सामी सुब्बिसद्दावि पोग्गद्वा
हुब्बिमइत्ताए परिणमंति तं चेव पओगवीससा परिणया
वि यणं सामी पोग्गद्वा पव्वत्ता तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि
अमच्चं एवं वयासीमाणं तुमं देवाणुप्पिया अप्पाणं च परं-
च तदुजयं च बहुहि य असव्भावुब्बजावणाहि मिच्चित्तानि-
णिवेसेण य वुग्गाहेमाणे वुप्पायमाणे विहराही । तएणं सु-
बुद्धिस्स अमच्चस्स इमेयास्सवे अज्जत्थिए समुपज्जित्था
अहो णं जियसत्तू राया संते तच्चे तहिए अवितहे संचूए
जिणं पप्पत्ते जावे णो उववज्जेते ते सेयं खलु ममजियमत्तु-
स्स रक्खो सत्ताणं तच्चाणं तद्धियाणं अवितहाणं संचूयाणं
जिणं पणत्ताणं जावाणं अजिगमणइयाए एयमहं उवायणा-
वेत्तए एवं संपेहेइ संपेहेइत्ता तिपत्तिणहिं पुरिसेहिं मच्चि
अंतरावणाओ णवधरुए गिएहइ २ चा संज्जाकाअसमयंसि पवि
रत्तमणुसांसि णिसंत पमिणिसत्तांसि जेणव फरिहोदए तेणव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तं फरिहोदगं गिएहावेइ णवएसु
घडएसु पक्खिवावेइ २ चा सज्जक्खारं पक्खिवावेइ द्वंजिय-
मुद्धिए कारावेइ सत्तरत्तं परिवसावेइ दोच्चंपि णवएसु
धरुएसु गाडावेइ २ चा णवएसु धरुएसु पक्खिवावेइ २ चा
सज्जक्खारं पक्खिवावेइ २ चा लंजिय मुद्धिय कारावे सत्तरत्तं
परिचामावेइ २ चा तच्चंपि णवएसु धरुएसु जाव संवसावेइ
२ चा एवं खलु एएणं उवाएणं अंतरा गद्दावेमाणे अंत-

रापक्खिवावेमाणे अंतरा अवसावेमाणे २ सत्तमत्तए रा-
इदिइं परिवसावेइ २ चा तएणं से फरिहोदए सत्तरत्तं २
परिणममाणंसि उदगरयणे जाए यावि होत्था । अच्चे पत्थे
जच्चे तणुए फालियवव्वाजे वण्णेणं उववेए ४ आसाय-
णिज्जं जाव सच्चिदियगायपट्हायाणिज्जं तएणं सुबुद्धि
अमच्चे जेणव सं उदगरयणे तेणव उवागच्छइत्ता करयत्तंसि
आसादेइ तं उदगरयणं वण्णेणं गंधेणं रसेणं फासेणं उव-
वेयं आसायणिज्जं जाव सच्चिदियगायपट्हायाणिज्जं जाणि-
त्ता हट्टुट्टे बहुहिं उदगसंजारणिज्जेहिं दव्वोहिं संजारेइ
२ चा जियसत्तुस्स रक्खो पाणियधारियं पुरिसं सद्दावेइ २
चा एवं वयासी तुमं णं देवाणुप्पिया इमं उदगरयणं गिएहा-
हिं २ जियसत्तुस्स रक्खो जोयणवेलाए उवव्वेइ तएणं से
जियसत्तू राया पाणियधरए पुरिसं सुबुद्धिस्स अमच्चस्स एय-
महं पण्णिगुणेइ २ चा तं उदगरयणं गिएहइ २ चा जिय-
सत्तुस्स रक्खो जोयणवेलाए उवव्वेइ तएणं से जियसत्तू राया
तं विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा विसा-
एमाणा जाव विहरइ जिमियजुत्तरागए वि यणं जाव परम
सुज्जणं तंसि उदगरयणंसि जाव विम्वहए ते वहेवे राईसर-
जाव एवं वयासी । अहो णं देवाणुप्पिया इमे उदगरयणे
अच्चे जाव सच्चिदियगायपट्हायाणिज्जे तएणं ते वहेवे
राईसर जाव एवं वयासी तहेणं सामी जसं तुब्बे वयह जाव
तं चेव पट्हायाणिज्जे तएणं जियसत्तू राया पाणियधरयं
पुरिसं सद्दावेइ २ चा एवं वयासी एस णं देवाणुप्पिया-
उदगरयणे कओ आसादिए तएणं से पाणियधरए जियसत्तू
रायं एवं वयासी एस णं सामी मए उदगरयणे सुबुद्धिस्स
अंतियाओ आसाइए तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं
सद्दावेइ २ चा एवं वयासी । अहो णं सुबुद्धी अहं तव
अणिट्टे १ जेणं तुमं ममं कद्दाकाहिं जोयणवेलाए इमं उद-
गरयणं ण उवव्वेसि तएणं तुमे देवाणुप्पिया उदगरयणे-
कओ उवलच्चे तएणं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तू रायं एवं
वयासी एस णं सामी सफरिहोदए तएणं से जियसत्तू राया
सुबुद्धी अमच्चं एवं वयासी केणं कारणेणं । सुबुद्धी अमच्चे
एस फरिहोदए तएणं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तू रायं एवं
वयासी एवं खलु सामी तुम्हे तइया मम एवमाइक्खमाणस्स
४ एयमहं णो सद्दह तएणं ममं इमेयास्सवे अज्जत्थिए चित्ति-
ए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुपज्जित्था । अहो णं जियसत्तू
राया संते जाव जावे णो सद्दह णो पत्थियइ णो रोयइत्ति
तं सेयं खलु मम जियसत्तुस्स रक्खो संताणं जाव संचूयाणं
जिणपप्पत्ताणं जावाणं अजिगमणइयाए एयमहं उवायणा-
वेत्तए एवं संपेहेइ २ चा एवं चेव जाव पाणियधारियं पुरिसं
सद्दावेइ २ चा एवं वयासी तुमं णं देवाणुप्पिया उदगरयणं
जियसत्तुस्स रक्खो जोयणवेलाए उवव्वेहिं ते एएणं कारणेणं-

सामो एस से फरिहोदए तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स अमच्चस्स एवमाइक्खमाणस्स ४ एयमट्ठं णो सद्वहेइ २ चा असद्वहमाणो ३ अभिंभतरट्ठाणिज्जे पुरिसे सद्वहेइ २ चा एवं वयासी गच्छह णं तुब्जे देवाणुप्पिया अंतरावण्णाओ एववमए गिएहह जाव उदगसंजारणिज्जेहिं दव्वेहिं संभारे ह । ने वि तहेव संजारेइ जियमत्तुस्स राएणो उवणेइ तएणं जियसत्तू राया तं उदगरयणं करयट्ठांसे आसाएइ आसाय-णिज्जं जाव सत्विदियगायपट्हायाणिज्जं जाणिता सुबुद्धि अमच्चं सद्वहेइ २ चा एवं वयासी सुबुद्धि एएणं तुमे संता-तत्तय जाव संज्या जावा कओ उववच्चा तएणं सुबुद्धी अमच्चं जियसत्तू रायं एवं वयासी एएणं सामी मए संता-जाव जावा जिणवयण्णाओ उववच्चा तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं एवं वयासी तं इच्छामिणं देवाणुप्पियाणं तव अंतिए जिणवयणं णिसामित्तए । तएणं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तुस्स रसो विचिच्चं केवद्विपाणत्तं चउज्जामं धम्मं परिकहेइ तमाइक्खेति जहा जीवा बुज्जंति जाव पंच आणु-वयाणि । तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स अमच्चस्स अं-तिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठुट्ठे सुबुद्धि अमच्चं एवं वयासी सद्वहामिणं देवाणुप्पिया णिगंथं पावयणं ३ जाव से जहे यं तुब्जे वयह तं इच्छामिणं तव अंतियं पंचाणुवइयं सत्त-सिक्खावइयं जाव उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए अहासुहं देवाणुप्पिया मा पन्निबंधं करेह । तएणं जियसत्तू राया सुबु-द्धिस्स अमच्चस्स अंतिए पंचाणुवइयं जाव दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिबज्जइ । तएणं जियसत्तू राया समणोवासए जाए अजिगयजीवाजीवे जाव पन्निज्जाभेमाणे विहरइ । तेणं काक्षेणं तेणं समएणं थेरा जेणेव चंपाणयरी जेणेव पुण्णइ चेइए तेणेव समवसट्ठे जियसत्तू राया सुबुद्धियाणिगए सु-बुद्धी धम्मं सोच्चा जं एवरं देवाणुप्पिया जियसत्तू रायं आपुच्छामि जाव पव्वयामि अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह तए णं से सुबुद्धी अमच्चे जेणेव जियसत्तू राया तेणेव उवागच्छइ २ चा एवं वयासी एवं खट्ठु सामी मए थेराणं अंतिए धम्मं णिसम्म सेवियधम्मं इच्छिए पन्नि-च्छिए तए णं अहं सामी संसारजओव्विगगे जीए जाव इच्छामि णं तुब्जेहिं अव्वणुष्साए समाणे जाव पव्वइत्तए तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं एवं वयासी इच्छामि ताव देवाणुप्पिया कइ वयाई वासाई उराहाई जाव जुंजमा-णा तओ पच्छाए गयाओ थेराणं अंतिए मुंके जविच्चा जाव पव्वइस्सामो । तए णं सुबुद्धी णामं अमच्चे जियसत्तु-स्स रसो एयमट्ठं पडिमुणेइ तएणं तस्स जियसत्तुस्स रसो सुबुद्धिणा सद्धि विपुट्ठाई माणुस्सगाई जोगभोगाई जाव पव्वणुभवमाणस्स दुवाडसवासाइ वंइक्कंताई । तेणं का-क्षेणं तेणं समएणं थेरागमणं जियसत्तू राया धम्मं सोच्चा

एवं जं णवरं देवाणुप्पिया सुबुद्धिं अमच्चं आमंतेमि जेष्ठ-पुत्तं रज्जे उवेमि तएणं तुब्जे णं जाव पव्वयामि अहा-सुहं देवाणुप्पिया मा पन्निबंधं करेह । तए णं जियसत्तू राया जेणेव सए गिहे सुबुद्धि अमच्चं सदावइ एवं वयासी एवं खट्ठु मए थेराणं जाव पव्वयामि तुमं णं किं करेसि तए णं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तू रायं एवं वयासी जाव के-असो आहारे वा जाव पव्वयामि तं जइ णं देवाणुप्पिया जाव पव्वहि गच्छ णं देवाणुप्पिया जेष्ठपुत्तं कुंवे ठावेहिं सहस्सपुरिसवाहिणी सीयं दुसुहिच्चाणं मम अंतिए सीया-ओ जाव पाउज्जवह तएणं से सुबुद्धी अमच्चे सीया जाव पाउ-ज्जवइ । तए णं जियसत्तू राया कोहुंविपुसिसे सद्वहेइ २ चा एवं वयासी गच्छह णं तुब्जे देवाणुप्पिया अदिक्खसत्तुस्स कुमारस्स रायानिसेयं उवट्ठवेह । तहेव कोहुंविपुसिसे अज्जित्तं जाव जियसत्तू राया पव्वइए । तए णं जिय-सत्तू रायरिसी एकारसअंगाइ अहिज्जित्ता बहूणि वासा-णि परियायं पाउणिच्चा मासियाणं संलोहणाए सिद्धे । तए-णं सुबुद्धी एकारसअंगाइ अहिज्जित्ता बहूणि वासाणि जाव सिद्धे एवं खट्ठु जंठू समणेणं जगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं वारसमस्स णायज्जयणस्स अयमट्ठे पप्पत्ते चित्तेमि । “भिच्छत्तमोहिमणा-पावपसत्ता वि पाणिणो वि-गुणा । फरिहोदगं च गुणणो, हवंति वरगुरुपसायाओ ? ” वारसमं णायज्जयणं सम्मत्तं ? २ ॥ ज्ञा० ।

उदगता-उदकता- स्त्री० अष्कायरूपतायाम्, “ णो वइवे उदग-जाणिया जीवा य पोमहा य उदगता य वक्कमंति ” स्या० ३३० ।
उदगदोणि-उदकदोणि- स्त्री० जलभाजने, यत्र तस्योहं शीत-हीकरणायाकिप्यते, “ उदगदोणी णिव्वतिए ” ज० १६ श० ।
१ उ० । दश० “ फल्लिहालणा याणमलं उदगदोणिणं ” उदक-छोगयोउरहजलधारिका इति । दश० ७ अ० ॥

उदगपरिणय-उदकपरिणत- त्रि० उदकदायकावस्थां प्राप्ते, स्था० ३ उ० ३ उ० ॥

उदगपसूय-उदकपसूत- त्रि० जलोत्पन्ने कन्दादौ, “ उदगपसूया-णि कंदाणि वा मूलाणि वा पत्ताणि वा ” आचा० २ श्रु० १ अ० ॥

उदगपोगल-उदकपौल- न० उदकप्रधानं पौलं पुत्रसमूहे मेधे, “ तथ ससुद्धियं उदगपोगलं परिणयं वा सिउकामं अन्न देसं साहरंति ” स्या० ३ उ० ३ उ० ॥

उदगमच्छ-उदकमत्स्य- पुं० इच्छधनुःखण्डे, ‘ एष चाशुभसूचक उत्पातविशेषः, भ० ३ श० ६ उ० ॥ अनु० ॥

उदगमाल-पुं० उदकमात्रा-स्त्री० ६ त० उदकशिक्षायाम्, वेदा-याम्, स्या० १० उ० ॥

लवणस्सणं समुद्रस्स केमहाद्वए उदगमाद्रे पप्पत्ते ? गोय-मा ! दसजोयणसहस्साइ उदगमाले पप्पत्ते ॥

जदन्त ! लवणस्य समुद्रस्य किंप्रमाणा महत्या उदकमात्रा समपानीयोपरिचुता पौरुषयोजनसहस्रोच्छ्रया प्रहृता ? भगवा-नाहगौतम ! दशयोजनसहस्राणि उदकमात्रा प्रहृता । जी० ३ प्राति०

उदगरयण-उदकरत्न- न० उदकमेव रत्नमुदकरत्नम् । उदक-
जातौ, उच्छ्रे, “अस्मेहि इमस्स वस्मियस्स पढमाए वस्माएभि-
ष्साए उल्ले उदगरयणे अस्सादिप ” ज० १५ ग० १ उ० ॥

उदगरस-उदकरस- पुं० जलरसे, तत्रो समुद्रा पर्यङ्ग उदगरसे
ए पञ्चत्ता तंजहा कावोदे, पुष्करोदे, सयञ्चूरमणे, स्या० ३ ग० १ उ
“अप्पेगइयाउ उदगरसे णं पञ्चत्ता ” जं० १ व० ॥

उदग (दग) लेव-उदकलेव-पुं० नावि प्रमाणजलावगाहने,
“अतो मासस्स तत्रो दगलेवे करमाणे सबवो” स० । दशा० ।
जललेवे, “यहु परियावषे पाणीसु उदगलेवे तहप्पगारे असणं
जाव पमिगाहेजा” आचा० २ श्रु० १ अ० ११ उ० ।

उदगवर्त्ति-उदकवर्त्ति-स्त्री० जलभृद्दृत्तौ, जलाधारचर्ममयभाज
ने, “उदगवर्त्ति परामुसइ” ज्ञा० १८ अ० ।

उदगवद्दय-उदकवद्दय-न० भाविरेणुसंतापोपशान्तये ज-
लवर्षके वार्दलेके, आ० म० द्वि० ।

उदगविन्दु-उदकविन्दु-पुं० जलबिन्दु, पंचा० ४ वि० ।

उदगवेग-उदकवेग-पुं० उदकरये “तिक्खमि उदगवेगे विसममि
विज्जलमि वच्चंतो” व्य० प्र० १ उ० ।

उदगसंज्ञारणिज्ज-उदकसंज्ञारणीय-न० बाह्यकमुस्तादौ, उद-
कवासादौ, “हणुठे बहुहि उदगसंज्ञारणिज्जेहि,, ज्ञा० १३ अ०

उदगसत्थ-उदकसत्थ-न० उदकं शस्त्रमुदकमेव शस्त्रम् । अण्का
थारक्के स्वकायपरकायशस्त्रे, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

उदगसिहा-उदकशिखा-स्त्री० वेद्यायाम्, स्या० १० ग० ।

उदग (दग) सीमय-उदक (दक) सीम-पुं० उदक (दक)
स्य शीताशीतादानीयस्य सीमा यत्रासौ उदक (दक) सीमः
मनःशिखाकस्य वेद्यन्धरनागराजस्यावासपर्वते, जी० ३ प्रति०
(तत्कृत्यता वेद्यन्धरशब्देवद्वयते)

उदग (दग) हारा-उदकधारा-स्त्री० उदकविन्दुप्रवाहे, ज्ञा० ६ अ० ।

उदगुष्पीक्षा-उदकात्पीक्षा-स्त्री० तन्मागादिषु जलसमूहे, ॥ भ० ॥
३ श० ६ उ० ॥

उदग-उदग्र-त्रि० उन्नतमग्रं यस्य । उन्मत्ते, स्या० ४ ग० ॥

उन्नतपर्यवसाने, ज० २ श० १ उ० । उन्न० । उन्नटे, उन्न० १४
अ० । प्रधाने, “जहा से तिक्ख दामे, उदगो दुण्ण हंसए” सीहे-
मियाण पवरे एवं हवइ बहुसुण्ण ” उन्न० १३ अ०

उदगचारित्तव उदग्रचारित्रतपस् पुं० स्त्री० उदग्र प्रधानं सा-
ध्वचारं सर्वविरत्तिवृत्तं दशविधरूपं चारित्रतपो द्वादशविधं
यस्य स उदग्रचारित्रतपाः । प्रधानचारित्रतपस्के, “चित्तो वि
कान्हे विरत्तकामो, उदगचारित्तवो महेसी, उन्न० १३ अ० ॥

उदत्त-उदात्त-पुं० उद्- आ० दा० क् । वक्षोत्पत्तिस्थानेषु उच्चै-
रुच्चारिते स्वरं, तद्युक्ते, त्रि० । “अत्रिकत्यनःकृमावा-नतिगम्भीरो
महावन्नः । स्येयान् निगुढमानो, धीरो दात्तो दृढमतः कथितः ”
सा० ६ उक्ते (पूर्वपदलोपेन) नायकभेदे, वाच० । कर्तरि कः । उदारे
अयं निजः परो वेति, गङ्गा बह्वुचेतसाम् । उदारचरितानां तु
वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ पो० १४ वि० । महति, समर्थं, दातरि,
च त्रि० । ज्ञावे क् । दाने, वाद्यभेदे, अलङ्कारभेदे च । वाच० ।

उदत्ताज-उदात्ताज-पुं० गौतमगोत्रविशेषचूते पुरुरे, तत्प्रव-
र्त्तिते गोत्रे, तत्र जाते च । “ते उदात्ताजा ” स्या० ७ ग० ।

उदय-उदय-पुं० उद्- इ- अच्- प्रादुर्भावे, आचा० १ श्रु० १ अ०

६ उ० । उत्पत्तौ, -विशे० । ज्योतिषोक्ते राशेरुदयरूपे लग्ने, । आ-
धारे अच् । “यैर्यत्र दृश्यते ज्ञास्वान् स तेषामुदयः स्मृतः” इत्युक्त-
वृत्तणे रेवर्द्धिप्रयोग्यस्थाने, उदयाचये, पूर्वपर्वते, वाच० । क-
र्मपुद्गलानां यथास्थितिवक्षानामवाधाकावृत्तयेणापवर्तनविशेषतो
वा उदयप्राप्तानामनुत्पत्तये, विपाकवेदने, क० प्र० । कर्म० ।
दश० । प्रव० । उदयावधिकप्रविष्टानां कर्मपुद्गलानामुद्भूतस-
मर्थतायाम्, आ० म० प्र० । विपाके, -दश० १ अ० ।

(१) प्रकृत्युदयः तत्र नानात्वं च ।

(२) जघन्यात्कृष्टित्युदयः ।

(३) अनुज्ञागोदयः ।

(४) प्रदेशोदयनिरूपणायसरे साधनादिप्ररूपणास्वामित्वं ।

(५) कस्मिन्गुणस्थाने कियत्यः प्रकृतयो जगवतः क्षीणाः ।

(६) उदयहेतुः ।

(१) तत्कृत्यता चैवं तत्र प्रकृत्युदयो यथा-

उदओ उदीरणाए, तुओ मोत्तूण एकचत्ताइं ।

आवरणविग्रमंजलण-लोभंण य दिट्ठिण्णं ॥ ३८८ ॥

आलिगमहिं वेएति, आउगणं अप्पमत्तावि ॥

वेयणियाणि पुयसुसमय-तणुपज्जत्ता दायनिहाउ ॥ ३८९ ॥

मणुयगइजाइतसवा-यरं च पज्जत्तसुभगमापज्जं ॥

जमकित्तिमुच्चगोत्तं-पंचाजोगिकेइ तित्थयरं ॥ ३९० ॥

उदय उदीरणायाः तुल्यः किमुक्तं प्रवति उदीरणायाः प्रकृत्या-
दयः प्रागुक्ता या च साधनादिप्ररूपणा यद्य स्वामित्वमेतत् सर्व-
मन्यूनातिरिक्तमुदयेऽपि उच्यते । उदयोदीरणयोः सहजावि-
त्वात् । तथाहि यत्र उदयस्तत्रोदीरणा यत्र उदीरणा तत्रोदयः
किं सर्वत्राप्येवमिति चेत् उच्यते । अत आह । मुक्त्वा एकचत्ता-
रिंशत् प्रकृतीनामासामुदीरणामन्तरेणापि कियत् काळमुदयस्य
प्राप्यमाणत्वात् । तथाहि ज्ञानावरणपञ्चकं दर्शनावरचतुष्टयान्तर-
पञ्चकसंज्ञबलनलोभवेदत्रयसम्यक्त्वसमग्रमिथ्यात्वरूपा विं-
शतिः प्रकृतीः स्वस्वोदयपर्यवसाने आवलिकामात्रं काळमधिकृ-
त्य वेदयन्ति । उदीरणामन्तरेणाऽपि केवलैनादेयनावलिकामात्रं
काळमनुभवन्तीत्यर्थः ॥ तच्चावलिकामात्रं त्रयाणां वेदानां मिथ्या-
त्वस्य चान्तरकरणस्य प्रथमस्थितौ आवलिकालोपायाम् शोषाणां
स्वस्वसत्तापर्यवसाने । तथा चतुर्णामप्यायुषां स्वस्वपर्यवसाने
आवलिकामात्रं काळमुदय एव प्रवतीति नोदीरणा मनुष्यायुर्वेद-
नीययोर्वा प्रमत्ताप्रमत्तसंयतप्रभृतय उदीरणामन्तरेणापि केवलै-
नैवादेयन वेदयन्ते न तथा तनुपर्याप्ताः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्ताः
सन्तो द्वितीयस्य समयादारभ्य शरीरपर्याप्त्यनन्तरसमयादार-
भ्य इन्द्रियपर्याप्तिचरमसमयं यावत् उदीरणामन्तरेणापि केव-
लैर्नैवादेयन निष्ठाः पञ्चापि वेदयन्ते । तथा मनुष्यगतिपञ्चैन्द्रिय-
जातिवसवादरपर्याप्तसुजगदेययशःकीर्त्युच्चैर्गौरवरूपा नवप्रकृति-
योगिकेवलिन उदीरणामन्तरेण स्वकाळं यावत् केवलिनैर्नैवादे-
येन वेदयन्ते । तथा तनुपर्याप्ताः शरीरपर्याप्तापर्याप्ताः सन्तो द्वि-
तीयस्य समयादारभ्य शरीरपर्याप्त्यनन्तरसमयादारभ्य इन्द्रि-
यपर्याप्तिचरमसमयं यावत् उदीरणामन्तरेणापि । क० प्र० ।

होइ अणाइअणंतो, अणिसंतो धुवोदयाणुदओ ।

साइसपज्जवसाणो, अधुवाणं तदयमिच्छस्स ॥

ईदृक् प्रकृतयो द्विधा तद्यथा ध्रुवोदया अध्रुवोदयाश्च । तत्र कर्मप्र-
कृतिका उदयचिन्तायामप्यष्टपञ्चादशादधिकं प्रकृतीनां शतं म-
न्यते अत ऊर्ध्वं वा करणाष्टकपरिसमाप्तेः कर्मप्रकृतिभिः प्रायो व-

इयते । ततो ध्रुवोदयाः प्रकृतयोऽष्टचत्वारिंशत्संख्या वेदितव्या-
स्तद्यथा ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं दर्शनावरणचतुष्टयं
मिथ्यात्वं वर्णादिविशतिस्तैजसकर्मसमकस्त्रिस्थिरेषु बुद्धि-
शुभे अगुरुलघुनिर्माणमिति । एतासामष्टचत्वारिंशत्संख्याकानां
प्रकृतीनामुदयो चिन्ता । तद्यथा अनाद्यनन्तः अनादिसपर्यवसा-
नस्तत्र अभव्याधितानां च ततः कदाचिदपि व्यवच्छेदासंज्ञवात्
प्रव्यानधिरुत्यानादिसपर्यवसानः तेषां मोक्षं प्रतिस्थितानामव-
श्यमुदयव्यवच्छेदसंज्ञवात् । अधुवाणामध्रुवोदयानां प्रकृतीनामु-
क्त्यतिरिक्तानां विशोत्तरशतसंख्यानामुदयसादिसपर्यवसानः अ-
ध्रुवोदयतः परावृत्त्य २ तासामुदयज्ञावात् न केवलमध्रुवोदया-
नामुदयः सादिसपर्यवसानः किन्तु मिथ्यात्वस्य च । तथाहि-
सम्यक्त्वात्प्रतिपतितमधिकृत्य मिथ्यात्वस्योदयः । सादिः पुनरपि
सम्यक्त्वकल्पान्वयवच्छेदादध्रुवः । तदेवं मिथ्यात्वस्योदयस्त्रि-
विध आवेदितस्तद्यथा-अनाद्यनन्तानादिसपर्यवसानः । एतौ च
द्वावपि भङ्गौ ध्रुवोदयत्वात्तद्गृहेण गृहीतौ तृतीयस्तु जेदः सादि-
पर्यवसानलक्षणस्तदयमिच्छसे इत्यनेनावयंयन साक्षादुक्तमिति
पयमिच्छिमाइया जेया, पुननुत्ता इहावि विजेया ।

उदीरणउदयाणं, जह नाएत्तं तयं वाञ्छं ॥

यथा-किञ्च पूर्वं बन्धविधौ प्रकृतिस्थित्यादयो भेदा उक्तास्तद्यथा
प्रकृतिबन्धः स्थितिबन्धोऽनुजागबन्धः प्रदेशबन्धश्च । तथा इहा-
प्युदयाधिकारे ज्ञेयास्तद्यथा प्रकृत्युदयः स्थित्युदयोऽनुभागा-
दयः प्रदेशोदयश्च । तत्राचार्यः स्वयमेवाग्रे सप्रपञ्चमुदीर-
णकरणं वदयति उदयोदीरणयोश्च प्रायः स्वामित्वं प्रत्य-
विशेषः सहभाविन्वात् । तथाहि-यत्रोदयस्तत्रोदीरणा यत्रोदी-
रणा तत्रोदयः । ततो यथा प्रकृत्यादयो भेदा उदीरणाधिकारे
वक्ष्यन्ते यच्च स्वामित्वं प्ररूपणादिकं तदेतस्त्वमन्यूनानतिरिक्तम-
त्रापि भावनीयम् । यत्पुनर्नानात्वं तदभिहितसुराह (उदीरणेत्यादि)
उदीरणोदययोः प्रकृत्यादिजेदधिपये यतो नानात्वं तद्वद्वे शेषं
तदुदीरणावद्रष्टव्यमिति ज्ञावः ।

तत्र प्रकृतिजेदविषयं नानात्वं दिदर्शयिषुर्गायाद्वितयमाह ।

चरिमोदयपुव्वाणं, अजोगिकालं उदीरणा विरहे ।

देसूणं पुव्वकोमी, मनुयाजगवेयणीयाणं ॥

तइयच्चिय पज्जत्ती, जातानिहाणहोइ य चउएहं ।

उदओ आवडिअंते, तेवीसाए उ सेसाणं ॥

चरमोदयानां चरमे अयांगिकेवल्लिचरमसमये उदयो यासां नाम-
प्रकृतीनां ताश्चरमोदयास्ताश्चेमा नत्र । तद्यथा मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रिय
जातित्रसनामवां दर्शनामपर्याप्तनामसुभगनामादेयशः कीर्तिना -
मतीर्थकृतां च जगवतामयोगिकेवल्लिनां तीर्थनाम च । एतासां
नवानां प्रकृतीनामुपैर्गोत्रस्य च अयोगिकावस्तावत् काष्ठः यावत्
उदीरणाविरहेऽपि उदीरणाया अवज्ञेऽप्युदय एव केवलः प्रवर्तते ।
तथा मनुष्यायुः सातवेदनीयमसातवेदनीयं चेत्येवंरूपाणां ति-
सृणां प्रकृतीनां प्रमत्तसंयतगुणस्थानकात्परतः शेषेषु गुणस्थान-
केषु वर्तमानानामुत्कर्षतो देशानां पूर्वकोटी यावत् उदीरणाम-
न्तेरण केवल उदयो प्रवर्तते । स चोत्कर्षत इयान् काष्ठः सयो-
गिकेवल्लिगुणस्थानके द्रष्टव्यः शेषस्य गुणस्थानकस्य सर्वस्याप्य-
न्तर्मुहूर्तप्रमाणत्वात् । अथ कस्मात्सातासातवेदनीयमनुष्यायुषां
प्रमत्तसंयतगुणस्थानकात्परत उदीरणा न प्रवर्तते । उच्यते अ-
मीषां ह्युदीरणा संक्षिप्राध्यवसायवशतः प्रवर्तते तथा स्वाभाव्यात्
विशुद्धविशुद्धतराध्यवसायवर्तिनश्चाप्रमत्तसंयतादयस्ततस्तेषां-
वेदनीयद्विकमनुष्यायुषोऽुदीरणाया अज्ञावः । तथा शरीरपर्याप्त्या-

पर्याप्तानां सतां शरीरपर्याप्ति पर्याप्त्यनन्तरसमयादारभ्य याव-
त्तृतीया पर्याप्तिरिच्छियपर्याप्तिः परिसमाप्तिमुपैति तावत्पञ्चानाम-
पि निष्ठाणां तथा स्वाभाव्यात् नोदीरणा प्रवर्तते किन्तुदय एव
केवलस्तथा शेषाणां ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तरा-
यपञ्चकसंज्ञवल्लिजवेदत्रयसम्यक्त्वमिथ्यात्वनाकारायुपस्तित्य
गायुर्देवायूरूपाणां त्रयांविंशतिप्रकृतीनामावलिः । ततोऽन्तर्ज्ञेता-
थमावलिकायामुदय एव केवलोदीरणा । तथाहि-पञ्चानां ज्ञाना-
वरणप्रकृतीनां चक्रुरचक्रुरवधिदर्शनावरणरूपस्य दर्शनावरणचतु-
ष्टयस्य क्रीणकपायस्य पर्याप्तावलिकायां वर्तमानसम्यक्त्विकायां प्र-
विष्टत्वात्नोदीरणेत्युदय एव केवलः । एषामेव संज्ञवल्लिजस्य
सूक्ष्मसंपरायपर्यन्तावलिकायां मिथ्यात्ववल्लीपुनर्पुंसकवेदानामन्त-
रकरणे कृते प्रथमास्थित्यामावलिका शेषाणां नारकायुस्तित्यगायु-
र्देवायुषां स्वस्वत्रयपर्यन्तावलिकायामुदय एव केवलो नोदीरणा ।
आवलिक्तान्तर्गतस्य कर्मणः सर्वस्याप्युदीरणा तदव्यात् इह-
मनुष्यायुष उदीरणाविरहेऽप्युदयकाष्ठः प्रागेव देशोनपूर्वकोटी-
प्रमाणमुक्तस्ततो मनुष्यायुषो मिथ्यादृष्ट्यादीनां पर्यन्तावलिकाया-
मुदीरणाविरहेऽपि य उदयकाष्ठ आवलिक्तमात्रः स तदन्तर्गत
एव वेदितव्य इति पृथग्नोक्तः । पूर्वकोट्यभिधाने ह्यावलिक्तमात्रं
तदकदेशतया ज्ञतसामर्थ्यात् उक्तमवशेषं शेषाणां तु प्रकृतीनां
यावदुदयस्तावदुदीरणा यावदुदीरणा तावदुदय इति तदेव
दर्शितः प्रकृत्युदये उदीरणातो विशेषः । संप्रत्यैव मायादिप्ररूप-
णा कर्तव्या सा च चिन्ता मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च
तां द्विविधामपि चिकीर्षुराह ।

मोहे चउहा तिविहे, वोससत्तएहमूझणईण ।

मिच्छत्तउदयऊहा, अधुवधुवाणं दुविदितिविहो ॥

मोहो मोहनीयस्य कर्मण उदयश्चतुर्थो चतुःप्रकारस्तद्यथा सा-
दिरनादिध्रुवो ध्रुवश्च । तथाहि-उपशान्तगुणस्थानका प्रतिपातिनो
जवेत् सादिस्ततस्तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः । ध्रुवाधुवावज्वल्यज्वल्यपे-
क्षया, अत्रशेषाणां सप्तानां मूलप्रकृतीनामुदयस्त्रिविधस्त्रिप्रकारस्त-
द्यथाऽनादिध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि-ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरा-
याणामुदयः क्रीणमोहान्तसमयं यावत् वेदनीयनामगोत्रायुषा
सयोगान्तसमयम् । न च क्रीणां जूयः प्रदुर्भवति ततः एतासां स-
प्तानामप्युदयोऽनादिर्ज्वल्यनामध्रुवः कृपकश्रेण्यामाह । यथोक्तकाष्ठे
तथा उदयव्यवच्छेदज्ञावाद्भव्यानां ध्रुवः कदाचिदपि व्यवच्छेदा-
संज्ञवात् । कृता मूलप्रकृतिषु साद्यादिप्ररूपणा । सांप्रतमुत्तरप्रकृ-
तिचुतां करोति (मिच्छत्तुदउइत्यादि) मिथ्यात्वस्योदयश्चतुर्को
चतुःप्रकारस्तद्यथा सादिरनादिध्रुवोऽध्रुवश्च । तत्र सम्यक्त्वात्प्रति-
पतितस्य भवेत् सादिस्ततस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिध्रुवाध्रुवा
वमव्यभव्यापेक्षया । तथा अधुवाणामध्रुवोदयानां प्रकृतीनामुदयो
द्विविधो द्विप्रकारस्तद्यथा । सादिरध्रुवश्च । सा च साद्यध्रुवता
अध्रुवोदयवद्भावनीया । तथा ध्रुवाणां ध्रुवोदयानां प्रकृतीनां प्राग-
क्तस्वरूपाणां मिथ्यात्ववर्ज्यशेषसम्यक्त्वारिंशत्प्रकृतीनामुदयस्त्रि-
प्रकारस्तद्यथा अनादिध्रुवोऽध्रुवश्च तथाहि घातिध्रुवोदयानां प्रकृतीनां
क्रीणमोहगुणस्थानकचरमसमयः बावदुदयानामध्रुवोदयानामयो-

म्यं न समयस्ततस्तत्स्थानमप्राप्तानां सर्वेषामपि संसारजीवानां
मुदयो ध्रुवोदयो नाम नादिध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत् । उक्तः प्रकृत्युदयः

(१) सम्प्रति स्थित्युदयमाह-

उदओ विक्खएणं, संपत्तीए सज्जावतो पढो । .

सति तस्मिन्नावीत्रो, पञ्चोद्गदीरणा उदयो ॥

इह उदयो द्विधा । तद्यथा स्थितिक्रयेण प्रयोगेण वा । तत्र स्थितिरवाच्यकालरूपा तस्याः क्रयेण इत्येकैवाकालमवज्ञावरूपाणां मुदयहेतूनामप्राप्तौ सत्यां यः स्वभावतः उदयः स स्थितिक्रयेणोदय उच्यते । यो पुनस्तस्मिन्मुदये प्रवर्तमाने सति प्रयोगत उदीरणाकरणरूपेण प्रयोगेण दलिकमाकृत्यानुभवति स द्वितीय उदीरणोदयाभिधान उच्यते । स च उदयसामान्यतो द्विधा । तद्यथा— जघन्य उत्कृष्टश्च । तत्रोत्कृष्टस्थित्युदीरणात्कृष्टस्थित्युदयस्थित्यान्वयधिकस्तथा चाह—

उदीरणाजोगाणं, अर्द्धदिङ्गि ए य जोगो उ ।

हस्तुदपगर्द्धिणं, निहृषा सगिह्याण ए ॥

उदीरणायोग्यानामुत्कृष्टस्थितानां प्रकृतीनामुदीरणायोग्येभ्यः स्थितिभ्यः उदययोग्याः स्थितय एकया उदययोग्यया स्थित्या अन्यधिका वेदितव्याः । तथा द्युत्कृष्टायां स्थितौ वक्ष्यमानायां नवधिकाऽपि यावद्वहिकं प्ररूपयति तथा वन्धावहिकायामतीताग्रामनन्तरस्थितौ विपाकोदयेन वर्तमान उदयावहिकान्त उपरिवर्तिनीः सर्वा अपि स्थितिरुदीरयति उदीर्य च वेदयते ततो वन्धावहिकाहीनयोः शेषयोः सर्वस्या अपि स्थितेरुदयोदीरणे तुल्ये वेद्यमानायां च स्थितौ उदीरणा न प्रवर्तते किन्तुदय एव केवलस्ततो वेद्यमानायां समयमात्रस्थितिभ्योऽधिका उत्कृष्टस्थित्युदीरणा । तत उत्कृष्टस्थित्युदयावन्धावहिकोदयावहिकादीनाञ्जानुत्कृष्टस्थित्युदय उदयोत्कृष्टप्रधानप्रकृतीः वेदितव्याः । शंपाणां तु यथायोगं तत्रान्युक्तनीत्या उदयस्थित्याऽन्यधिकोऽवगन्तव्यः । संप्रति जघन्यस्थित्युदये विशेषमाह । (हस्तुदपगर्द्धिणं) प्रागुक्तानां मनुष्यगतिपञ्चैन्द्रियजातिवर्षादरपर्याप्तसुजगादेययशःकीर्तितीर्थकरनामोच्चैर्गोत्रायुश्चतुष्टयसातासातवेदनीयनिष्ठापञ्चकज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयसंज्ञबलद्वोजवेदत्रयसम्यक्त्वमिथ्यात्वरूपाणामेकचत्वारिंशत्संख्याकानां प्रकृतीनां निष्ठापञ्चकोनानां सतीनां पद्मत्रिंशत्संख्यानां नहसो जघन्यः स्थित्युदय एकस्थितिरवसेया । निष्ठायां पुनरैकस्थितौ नां समये वेदितव्यः । किमुक्तं जवति । उत्कृष्टाणां पद्मत्रिंशत्प्रकृतीनां जघन्यः स्थित्युदयः समयमात्रैकस्थित्युदयप्रमाणे वेदितव्य इति । समयमात्रा चैका स्थितिश्चरमा स्थितिरवसेया । निष्ठापञ्चकस्य ह्युदीरणाया अभावेऽपि शरीरपर्याप्त्यनन्तरं विपाकोदयकाक्षे अपवर्तनाऽपि प्रवर्तते । तत एका स्थितिर्न प्राप्यते इति । तद्वर्जनशेषं तु सर्वमपि साद्यादिप्ररूपणादिकं स्थित्युदीरणायामेव निरवशेषमवगन्तव्यम् । उक्तः स्थित्युदयः ॥

(३) सम्प्रत्यनुभागेदयमाह ।

अणुजागुदयो वि उदीरणा—ए तुहो जहृषा नवरं ।

आवलिगंतेन सम्म—त्तं वेयखीणतद्वोजाणं ॥

अनुजागोदयोऽप्युदीरणायास्तुल्यो यथानुजागोदीरणा सप्रपञ्चमत्र वक्ष्येत तथाऽनुजागोदयोऽपि वक्तव्य इति भावः । किं सर्वथा साम्यमिति चेदत आह । नवरमयं विशेषोऽजघन्यमनुजागोदयं सम्यक्त्ववेदानां क्षीणान्तानां क्षीणमोहगुणस्थानकपर्यवसानानां ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशानां प्रकृतीनां संज्ञबलद्वोजसम्यक्त्वरूपाणामेकोनविंशतिप्रकृतीनां स्वस्वपर्यवसानसमये उदीरणाया व्यवच्छेदे सति परत आवधिकं गत्वा आवहिकाचरमसमये जघन्यानुजागोदयस्य प्राप्यमाणत्वादिति । तदेवमुक्तोऽनुजागोदयः । पं० सं० ।

(४) सम्प्रति प्रदेशोदयाभिधानावसरस्तत्र चेमौ अर्थाधिकारौ—तद्यथा साद्यनादिप्ररूपणास्वामित्वं । साद्यनादिप्ररूपणा द्विविधा । मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च । तत्र मूलप्रकृतिविषय साद्यनादिप्ररूपणार्थमाह ।

अजहृषाणुकोसा, चउविहा गिहृचउविहा मोहे ।

आजस्म साइअधुवा, संसविगण्या य सव्वेवे । ३६३ ।

मोहनीयायुर्वर्जानां पक्षां कर्मणामजघन्यः प्रदेशोऽयं चतुर्विधस्तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि कश्चित् कृपितकर्माशो देवलोकं देवो जातः स च तत्र संक्षिप्तो भूत्वा उत्कृष्टां स्थितिं बभूव उत्कृष्टप्रदेशाग्रमुर्हयति ततो वन्धावसाने कालं कृत्वा एकैन्द्रियेषु उत्पन्नस्तस्य प्रथमसमये प्रागुक्तानां पक्षां कर्मणां जघन्यप्रदेशोदयः । स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरनादिर्ध्रुवश्च । ततोऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः सोऽपि तस्य द्वितीयसमये जवन् सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । तथा तेषामेव पक्षां कर्मणामनुत्कृष्टः प्रदेशोदयश्चिन्ना विप्रकारस्तद्यथा अनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि अमीषां पक्षां कर्मणामनुत्कृष्टः प्रदेशोदयः प्रागुक्तस्वरूपस्य गुणितकर्माशस्य स्वस्वोदयान्तगुणश्रेणिविवर्तमानस्य प्राप्यते सचैकं सामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च । ततोऽन्यः सर्वोऽप्यनुत्कृष्टः स चानादिः सदैव भावात् । ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । तथा मोहे मोहनीये अजघन्योत्कृष्टश्च प्रदेशोदयश्चतुर्विधस्तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि कृपितकर्माशस्यान्तरकरणे कृते अन्तरकरणे पर्यन्तजाविगोपुञ्जाकारसंस्थितावहिकामात्राद्विकान्तसमये मोहनीयस्य जघन्यप्रदेशोदयः । स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च । ततोऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः सोऽपि ततो द्वितीयसमये जवन् सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । तथा गुणितकर्माशस्य सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकान्तसमये उत्कृष्टप्रदेशोदयः । स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽप्यनुत्कृष्टः स चोपशमश्रेणीतः प्रतिपतितो भवन् सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । आयुषि चत्वारोऽपि जेदा उत्कृष्टा जघन्यरूपाः साद्यध्रुवाः । चतुर्षामपि भेदानां यथायोगं नियतकालं भावात् । तथा सर्वेषां कर्मणां प्रागुक्तानां पक्षां मोहनीयस्य उक्तशेषौ विकल्पौ उत्कृष्टजघन्यरूपौ साद्यध्रुवौ तौ च प्रागेव जावितौ कृता मूलप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणा ।

संप्रत्युत्तरप्रकृतीनां चिकीर्षुराह ।

अजहृषाणुकोसो, सगयाज्ञा एगचउतिहा चउहा ।

मिच्छते सेसाणं, उविहा सव्वे य सेसाणं । ३६४ ।

तैजससप्तकवर्णाद्विंशतिस्थिरास्थिरनिर्माणगुरुद्व्युशुभाशुभज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां सप्तचत्वारिंशत्प्रकृतीनामजघन्यप्रदेशोदयश्चतुर्विधस्तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि—कृपितकर्माशो देव उत्कृष्टे संक्षेपे वर्तमान उत्कृष्टा स्थितिं बभूव उत्कृष्टप्रदेशमुर्हयति । ततो वन्धावसाने कालं कृत्वा एकैन्द्रियेषु उत्पद्यते तस्य प्रथमसमये प्रागुक्तानां सप्तचत्वारिंशत्प्रकृतीनां जघन्यप्रदेशोदयः । नवरमाधिकृत्य ज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोर्वन्धावहिकाचरमसमये देवस्य जघन्यप्रदेशोदये वेदितव्यः । सचैकसामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः । सच द्वितीयसमये जवन् सादिः ।

तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । भ्रवाभ्रवौ पूर्ववत् । तथा भ्रमुपा-
मेव सप्तचत्वारिंशत् प्रकृतीनामुक्तः प्रदेशोदयः । स चैकसामा-
यिक इति कृत्वा सादिरभ्रवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽन्यनुक्तः स चाना-
दिः सदैव ज्ञावात् । भ्रवाभ्रवौ पूर्ववत् । तथा मिथ्यात्वे मिथ्यात्वस्य
जघन्योऽनुक्तश्च प्रदेशोदयश्चतुर्विधः तद्यथा सादिरनादिभ्रवोऽभ्र-
वश्च । तथा हि-कृपितकर्मांशस्य प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयतः कृतान्त-
रकरणस्य औपशमिकस्य सम्यक्त्वात्प्रच्युतस्य मिथ्यात्वं गतस्या-
न्तरकरणपर्यन्तभाविगोपुच्छाकारसंस्थितावहिकामात्रदक्षिकान्त
समये वर्तमानस्य जघन्यतः प्रदेशोदयः स चैकसामायिक इति
कृत्वा सादिरभ्रवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽन्यजघन्यः सोऽपि द्वितीयसम-
ये जघनः सादिः वेदकसम्यक्त्वाद्वा प्रतिपतितः सादिः तत्स्थान-
मप्राप्तस्य पुनरनादिः भ्रवाभ्रवौ पूर्ववत् । तथा कश्चिद्विहितकर्मांशो
यदा देशविरतिगुणश्रेण्यां वर्तमानः सर्वविरतिप्रतिपद्यते ततस्त-
न्निमित्तां गुणश्रेणिं करोतीति कृत्वा च तावज्ज्ञो यावत् द्वयो-
र्गुणश्रेण्योर्मस्तके तदानीं च कश्चिन्मिथ्यात्वं गच्छति । ततस्त-
स्य मिथ्यात्वस्योक्तः प्रदेशोदयः स चैकसामायिक इति कृत्वा सा-
दिरभ्रवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽन्यनुक्तः सोऽपि ततोऽद्वितीयसमये जघ-
नः सादिः वेदकसम्यक्त्वाद्वा प्रतिपतितः सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य
पुनरनादिः भ्रवाभ्रवौ पूर्ववत् । एतासां च सप्तचत्वारिंशत्प्रकृतीनां
मिथ्यात्वस्य च उक्तशेषौ विकल्पौ जघन्योक्त्युक्त्यौ द्विधा द्विप्र-
कारौ तद्यथा सादिः भ्रवाभ्रवौ च ज्ञावितोवेव शेषाणामभ्रवोदयानां
प्रकृतीनां दशोत्तरशतसंख्यानां सर्वेऽपि विकल्पा जघन्याजघन्यो-
क्त्यानुक्त्युक्ता द्विधा ज्ञातव्याः तद्यथा सादयोऽभ्रवाश्च सा च
साद्यभ्रवता च अभ्रवोदयत्वादवसेया कृता साधनादिरूपणा ।

सम्प्रति स्वामित्वमप्यभिधानीयं तच्च द्विधा उक्त्युद्देशोदय-
स्वामित्वं जघन्यप्रदेशोदयस्वामित्वं च । तत्रोक्त्युद्देशोदयस्वा-
मित्वप्रतिपादनार्थं संजवतीति गुणश्रेणिः सर्वा अपि प्ररूपयति ॥

सम्मचुप्पासावि य, विरए संजोयणाविणासे य ।

दंसणमोहकखगे, कसायओ सामगुवसंते ॥ ३९९ ॥

खगे य खीणमोहे, जिणे य दुविहे असंखगुणसेदी ।

तदओ तविवरीओ, कालो संखेजगुणसेदी ॥ ३९९ ॥

इह एकादशगुणश्रेण्यः तद्यथा सम्यक्त्वोत्पादे प्रथमा, द्वितीया
भावके देशविरततृतीया विरते सर्वविरतः, प्रमत्ते चतुर्थी, संयोजना
नामनन्तानुबन्धना विसंयोजने पञ्चमी, दर्शनमोहनीयतृतीयकृप-
णः षष्ठी, चारित्रमोहनीयापशमके सप्तमी, उपशान्तमोहनीये अष्ट-
मी, मोहनीयकृपकं नवमी, क्षीणमोहे दशमी, संयोगिकवक्षि-
नि अयोगिकेवक्षिनित्वेकादशीति (असंखगुणसेदी उदयश्रोति)
सर्वस्तोकसम्यक्त्वोत्पादगुणश्रेण्यां दक्षिकं ततोऽपि देशविरतिगु-
णश्रेण्यामसंख्येयगुणं ततोऽपि सर्वविरतिगुणश्रेण्यामसंख्येयगुण-
मेव तावद्वाच्यं यावदयोगिकेवक्षि गुणश्रेण्यां दक्षिकमसंख्येयगुणं
तस्मात् प्रदेशोदयमप्याश्रित एता गुणश्रेण्यो यथाक्रममसंख्येय-
गुणा वक्तव्याः (तविवरीश्रोति) सर्वास्वपि एतासु गुणश्रेणिषु
काश्चस्तद्विपरीत उदयविपरीतः संख्येयगुणश्रेण्या तद्यथा अयो-
गिकवक्षिगुणश्रेणिकादसंख्येयगुण एव तावद्वाच्यं यावत् सम्य-
क्त्वोत्पादगुणश्रेणिकादः संख्येयः । गुणस्यापना एषा सम्यक्त्वो-
त्पादगुणश्रेणिः । पुनरर्थोत्तरमसंख्येयगुणदक्षिकाकाशतश्च सं-
ख्येयगुणाः उपरिष्टाच्च पृथक्त्वेन यथोत्तरविशाला विशालतराः ।
अथोच्यते कथं दक्षिकं यथोत्तरमसंख्येयगुणं प्राप्यते उच्यते ।
सम्यक्त्वं ह्युत्पादयन् मिथ्यादृष्टिर्नवति ततस्तस्य स्तोके गुणश्रे-
णिदक्षिकं सम्यक्त्वोत्पत्तौ सत्यां पुनः प्रागुक्तगुणश्रेण्यपेक्षया

संख्येयगुणदक्षिका गुणश्रेणिः विशुद्धत्वात् ततोऽपि सर्वविरतस्य
गुणश्रेणिरसंख्येयगुणदक्षिका तस्यातिविशुद्धत्वात् । एवमुत्तरो-
त्तरविशुद्धप्रकर्षवशात् यथोक्तमसंख्येयगुणदक्षिका भावनीया ॥

संप्रति का गुणश्रेणिः कस्यां गतौ प्राप्यते इत्येतन्निरूपणार्थमाह ।

तिन्नविमपदमद्विओ, मिच्छत्तगए वि होज्ज अन्नजवे ॥

पगयं तु गुणियकम्मे, गुणसेदी सीसगाणुदये ॥ ३९९ ॥

आद्यास्तिको गुणश्रेण्यः सम्यक्त्वोत्पाददेशविरतिसर्वविरति-
निमित्तः ऊटित्येव मिथ्यात्वं गतस्य अप्रशस्तेन चरममरणे
ऊटित्येव मृतस्य अन्यभवे नारकादिरूपरामवे किञ्चित्कालमुद-
यमाश्रित्य प्राप्यन्ते शेषास्तु गुणश्रेण्यः परभवनारकादिरूपे न
प्राप्यन्ते नारकादिभवो हि अप्रशस्ते मरणे न प्राप्यन्ते न च शेषास्तु
गुणश्रेणिषु सतीष्वप्रशस्तमरणसंज्ञाः किन्तु क्षीणास्वेव । तथा
चोक्तम् । “ऊटिगुणाश्रो परिप, मिच्छत्तगयस्मि आस्मा तिन्नि ।
वज्जंति न सेसा साओ, जं हीणासु असुजमरणं” तथा प्रकृतमत्र
उक्त्युद्देशोदयस्वामित्वे गुणितकर्मांशेन गुणश्रेणिशिरसासु-
दये वर्तमानेन ।

आवरणविगमोहाणं, जिणोदस्याण वा वि नियगंते ।

लहुखणए ओहीण-णो हि वप्तिस्स उकस्स ॥ ३९९ ॥

आवरणं पञ्चप्रकारं ज्ञानावरणं चतुःप्रकारं दर्शनावरणं
(विगच्छि) पञ्चप्रकारमन्तरायमेतासां चतुर्दशप्रकृतीनां लघु-
कृपणार्थां शीघ्रकृपणायामर्थमच्युद्यतस्य । विविधा हि कृपणा
बहुकृपणा विरक्पणा च । तत्र योऽष्टवार्षिक एव सप्तमासाभ्य-
धिकं संयमं प्रतिपन्नस्तत्प्रतिपत्यनन्तरं चान्तर्मुहूर्तेन कृपकश्रेणि-
मारजते तस्य या कृपणा सा बहुकृपणा । यत्तु प्रभूतेन कालेन
संयमं प्रतिपद्यते संयमप्रतिपत्तिरप्यूर्ध्वं प्रभूतेन कालेन कृपक-
गुणश्रेणिमारजते तस्य या कृपणा सा विरक्पणा तथा च प्रभू-
ताः पुनः परिसटान्ति स्तोका एव च शेषीभवन्ति ततो न तथा
उक्तः प्रदेशोदयो वच्यते । उक्तं बहुकृपणया अच्युत्यतस्येति
तस्या गुणितकर्मांशस्य क्षीणमोहगुणस्थानकं चरमसमये गुण-
श्रेणिशिरसि वर्तमानस्योक्तः प्रदेशोदयो जवति नवरम् । (ओ-
हीणणोहिलप्तिस्सति) अवश्यो ऽवधिज्ञानमुत्पादयतो बहवः
पुनः परिक्रियन्ते ततो नावधियुक्तस्योक्त्युद्देशोदयव्यवहाराज
इत्यनवधिबन्धियुक्तस्योक्त्युक्तम् । तथा मोहानां मोहनीयानां प्रकृ-
तीनां सम्यक्त्वसंज्ञानचतुष्टयवेदनयाख्यातमष्टानां गुणितकर्मा-
शस्य कृपकस्य स्वस्वोदयचरमसमये उक्तः प्रदेशोदयः । तथा
जिने केवलानि उदयो यासां ता जिनादयकास्तासां मध्ये औदा-
रिकसप्तकतैजससप्तकसंस्थानपट्कप्रथमसंहननवर्णादिविशति-
परावातोपघातादिगुरुषु विहायोगतिद्विकपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थि
रश्मिमाशुभनिर्माणरूपाणां द्विपञ्चाशत्प्रकृतीनां गुणितकर्मांशस्या-
योगिकेवक्षिगुणस्थानकचरमसमये उक्तः प्रदेशोदयः सुस्वर-
दुःस्वरनिरोधकाश्चोच्चासनास्रः पुनरुच्चासनिरोधकाश्च तथा
अन्यतरवेदनीयमनुप्यायुर्मनुप्यागतिपञ्चैत्रियजातित्रसायद्रपर्या-
प्तसु नगादयशःकीर्तितीर्थेकरौघैर्गोत्राणां द्वादशप्रकृतीनां गुणि-
तकर्मांशस्यायोगिकेवक्षिगुणस्थानकचरमसमये उक्तः प्रदेशोदयः ।

उवसंतपदमगुणसेदीए, निदाहुगस्स तसेव ।

यावइ सीसगमुवयंति, जाव देवस्स सुरनवगे ॥ ३९९ ॥

उपशान्तकयायस्यात्मीयप्रथमगुणश्रेणीशिरसि वर्तमानस्य सुर-
नवकस्य वैक्रियसप्तकदेवद्विकरूपस्योक्तः प्रदेशोदयः । तथास्यै
वोपशान्तकपायस्यात्मीयप्रथमगुणश्रेणीशीर्षकादयानन्तरसमये-
प्राप्यतीति तस्मिन् पाश्चात्यसमये जाते देवस्य ततः स्वप्रथमगु-

णश्रेणीशिरसि वर्तमानस्य वैक्रियसप्तकदेवद्विकरूपस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

मिच्छन्ती मीसाणं—ताणुबंधअसमत्प्रीण गिह्रीण ।

तिरिउदए गंताण य, विइया तइया य गुणसेदी ॥४००॥

इह केनचित् देशविरतेन सता देशविरतिप्रत्यया गुणश्रेणिः कृता ततः संयमं प्रतिपन्नस्ततः संयमप्रत्यया गुणश्रेणिः कृता ततो यस्मिन्कावे द्वयोरपि गुणश्रेण्योः शिरसि एकत्र मिश्रतः तस्मिन् कावे वर्तमानो गुणितकर्मांशः कश्चिन्मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते तस्य तदा मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिनामुत्कृष्टः प्रदेशोदयः । यदि पुनः सम्यग्मिथ्यात्वं प्रतिपन्नस्तर्हि ३ सम्यङ्मिथ्यात्वस्य स्त्यानार्ह-त्रिकस्य पुनर्मिथ्यात्वं गतस्यागतस्य वा उत्कृष्टः प्रदेशोदयो वाच्यः । यदि स्त्यानार्हत्रिकस्य प्रमत्तस्य संयतेऽप्युदयः प्राप्यते तथा तिर्यक्षु इव उदय एकात्नेन यासां तास्तिर्यगुदयैकान्ता एकद्वित्रिचतुरिन्ध्रियस्यावरसूक्ष्माधारणनामानस्तयोः पर्याप्तनाम्नश्च तिर्यग्भवप्राप्तौ सत्यां देशविरतिसर्वविरतिगुणश्रेणिशिरसोरेकत्र योगे वर्तमानस्य मिथ्यादृष्टेः स्वस्वोदये वर्तमानस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

अंतरकरणे करणं, होहिति जयदेवस्य तं मुहुत्तं तो ।

अट्टएहकसायाणं, उएहं पि य नो कसायाणं ॥४०१॥

इह कश्चिदुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नोऽनन्तरसमये अन्तरकरणं ज-विष्यतीति तस्मिन् पाश्चात्यसमये कावं कृत्वा देवो जातः तस्य देवस्य उत्पत्त्यन्तर्मुहूर्त्तात् परतो गुणश्रेणिशिरसोरेकत्र योगे वर्तमानस्य मिथ्यादृष्टेः स्वस्वोदये वर्तमानस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः । इह कश्चित् उपशमश्रेणिं प्रतिपन्नोऽनन्तरसमये अन्तरकरणं ज-विष्यतीति एतस्मिन् पाश्चात्यसमये कावं कृत्वा देवो जातः तस्य देवस्य उत्पत्त्यनन्तरमन्तर्मुहूर्त्तात्परतो गुणश्रेणिशिरसि वर्तमान-स्यप्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानावरणकपायाष्टके वेदत्रिकवर्जानां प-क्षां नोकपायाणामुत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

हससर्गिर्द्वि बंधिता, अट्टा जोगाड्ठिइनिसमेणं ।

उकस्सपएपढो—देयाम्मि मुरनारगाऊणं । ४०२ ।

अत्रा बन्धकाद्ययोगमनोवाक्कायनिमित्तं वीर्यम् आदिस्थितिः प्र-थमा स्थितिः तस्यां द्वाविकनिक्षेपः आदिस्थितिर्द्विकनिक्षेपः । एतेषामुत्कृष्टपदे सति किमुक्तं भवति उत्कृष्टेन बन्धेन कावेन उत्कृष्टे योगे वर्तमानो ह्रस्वा जघन्यां स्थितिं वच्चा प्रथमस्थितौ च द्वाविके निक्षेपस्तमुत्कृष्टं कृत्वा मृतः सन् देवो नारको जातः तस्य प्रथमोदये प्रथमस्थित्युदये वर्तमानस्य देवायुषो नारक-स्य नारकायुषोत्कृष्टः प्रदेशोदयः । (अट्टाजोगुत्ति) भोगजू-मिषु तीर्थकु मनुष्येषु वा विषये कश्चित् तीर्थगायुः कश्चित् मनु-ष्यायुः उत्कृष्टं पल्योपमस्थितिकं वच्चा बहु शीघ्रं च मृत्वा त्रिप-ल्पोपमायुष्के तीर्थेषु परो मनुष्येषु मध्ये समुत्पन्नस्तत्र च सर्वा-ल्पजीवितमन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणं वर्जयित्वा अन्तर्मुहूर्त्तमेकमपवृत्त्येत्यर्थः शेषमशेषमपि स्वस्वापवर्त्तनाकरणेनापवर्त्तयतस्ततोऽपवर्त्तमा-नानन्तरप्रथमसमयस्तथोस्तिर्यङ्मनुष्ययोर्यथासंख्यं तिर्यगापि मनुष्यायुषोरुत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

दूजगणाएजजसर्गि, दुगअणुपुव्वि स्थिसगनीयाणं ।

देसणमोहे खवणे, देसविरइए व गुणसेदी ॥ ४०३ ॥

इहाविरतसम्यग्दृष्टिर्देशनमोहनीयत्रितयं कपयितुमन्युद्यतो गुण श्रेणिं करोति । ततः स एव देशविरतिप्रतिपन्नस्ततः सर्वविरति-निमित्तां गुणश्रेणीं करोति । तत्करणपरिसमाप्तौ सत्यां संक्रिये

मृत्वा पुनरप्यविरतो जातः तस्य तिसृणामपि गुणश्रेणीनां शिरसि वर्तमानस्य तस्मिन्नेव जवे स्थितस्य दुर्जगानादयायशःकीर्तिर्ना-चैर्गोत्राणामुत्कृष्टप्रदेशोदयः । अथ तिर्यकु उत्पन्नस्तर्हि तस्य पूर्वो-क्तानां तिर्यग्दिकसहितानामुत्कृष्टप्रदेशोदयः मनुष्यो जातस्तर्हि मनुष्यानुपूर्व्योसहितानामिति ।

संघयणायं चगसस य, वियादीति नि होति गुणसेदी ।

आहारगउज्जो वा—गुत्तरतणु अप्पमत्तस्स ॥ ४०४ ॥

इह कश्चिन्मनुष्यो देशविरतिप्रतिपन्नस्ततः सदेशविरतिप्रत्ययां गुणश्रेणिं करोति । यतः स एव विशुद्धिप्रकर्षवशातः सर्वविरति-प्रतिपन्नस्ततः सर्वविरतिप्रत्ययां गुणश्रेणिं करोति । ततः स एव तथाविधशुद्ध्यशसोऽन्तानुबन्धिनां विसंयोजनायोऽस्त्यतस्ततस्त-न्निमित्तां गुणश्रेणिं करोति । एवं छितीयादयस्तिस्त्रो गुणश्रेणयो भवन्ति ताश्च कृत्वा तासां शिरसि सुवर्तमानस्य प्रथमसंहननव-र्जानां पञ्चानां संहननानां यथायोग्यमुदयप्राप्तानामुत्कृष्टप्रदेशोदयः तथा उत्तरतनौ शरीरे आहारके वर्तमानस्याप्रमत्तमात्रं गतस्य प्रथमगुणश्रेणिशिरसि वर्तमानस्याहारकसप्तकाद्योस्तयोरुत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

वेइंदियमावणो, कम्मं काऊण तस्सिमं खिणं ।

आयावसस उ तच्चे, पढमसमयम्मि व वट्ठो ॥ ४०५ ॥

गुणितकर्मांशः पञ्चेन्द्रियसम्यग्दृष्टिर्जातः सम्यक्त्वनिमित्तां गुणश्रेणिं कृतवान् । ततस्तस्यां गुणश्रेणिः प्रतिपतितो मिथ्यात्वं गत्वा द्वैन्द्रियमध्ये समुत्पन्नः तत्र च द्वैन्द्रियप्रायोग्यां स्थितिं मुक्त्वा शेषं सर्वमप्यपवर्त्तयति । ततोऽपि मृत्वा एकैन्द्रियो जातः । तत्र एकैन्द्रियसमां स्थितिं करोति शीघ्रमेव च शरीरपर्याप्तस्त-स्य तद्वेदिन आतपवेदिनः खरवाद्रपृथिवीकायिकस्य शरीरप-र्याप्त्यनन्तरप्रथमसमये आतपनाम्नः उत्कृष्टप्रदेशोदयः एकैन्दि-यो द्वैन्द्रियस्थितिं ऊटित्येव स्वयोग्यां करोति न त्रीन्द्रियादि-स्थितिमिति च । द्वैन्द्रियग्रहणम् तदेवमुक्तं उत्कृष्टप्रदेशोदयस्वामी ।

संप्रति जघन्यप्रदेशोदयस्याम्यत्वमभिधीयते ।

पयगं तु खवियकम्मे, जहन्नदेवार्द्धिंजिन्नमुहूत्ते ॥

संमे मिच्छत्तगतो, अतिकिन्नट्टो काअयं तु खविगए ॥ ४०६ ॥

एगेंदियगो पढमे, समये वमईसु पावरणे ॥

केवलदुगमणपज्जव—चक्खुअचक्खवूण आवरणा ॥ ४०७ ॥

जघन्यस्वामीति ज्ञावप्रश्नानोऽयं निर्देशः प्राकृतत्वाच्च ततः परस्याः सप्तम्या बुक् ततोऽयमर्थः । जघन्यप्रदेशोदयस्वामित्वं प्रकृतमधि-कारः कृपितकर्मांशेन सूत्रे चात्र सप्तमी नृतीयाथै वेदितव्या । तत्र कश्चिक्कृपितकर्मांशो देवो जघन्यस्थितिर्देशवर्षसहस्रायुस्त्वत्यन-न्तरं मुहूर्त्ते गते सति सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते तच्च सम्यक्त्वं दशव-र्षसहस्राणि देशानां यावत्परिपाल्य अन्तर्मुहूर्त्तावशेषे जीविते मिथ्यात्वं गतः स चातिसंक्रिष्टपरिणामो वक्ष्यमाणकर्मणामुत्कृ-ष्टस्थितिवन्धमारभते प्रकृतं द्वाविकं तदानीमुद्धर्तयति तावथावद-न्तर्मुहूर्त्तम् । ततः संक्रिष्टपरिणाम एव कावं कृत्वा एकैन्द्रियो जातस्तस्य प्रथमसमये मतिज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणमनःपर्य-वज्ञानावरणचक्षुर्ज्ञानावरणाक्षर्भुर्दर्शनावरणानां जघन्या प्रदेशो-दीरणा स्तोका जघति यतस्तस्यानुभागोदीरणा बह्वी प्रवर्तते । यत्र चानुजागोदीरणा बह्वी तत्र स्तोका प्रदेशोदीरणा ततो “ मिच्छत्तगतो अतिकिन्नट्टो ” इत्याद्युक्तम् ॥

ओहीण संजमाउ, देवत्तगए यस्स मिच्छत्तं ॥

उक्कोसं बंधिइं बंधे, विकट्टणा आलिगं गंतु ॥ ४०८ ॥

कृपितकर्मांशः संयमं प्रतिपन्नः समुत्पन्नावधिज्ञानदर्शनोऽप्रति-

पतितावधिज्ञानदर्शन एव देवो जातस्तत्रान्तर्मुहूर्त्तं गते मिथ्या-
त्वं प्रतिपन्नस्ततो मिथ्यात्वप्रत्ययेनोक्त्या स्थितिं यदुमारजते प्र-
चूतं दक्षिकं विकर्ययति उच्चर्त्तयति इत्यर्थः । तत आचलिकां
गत्वा अतिश्रम्य बन्धावलिकायामतीतायामित्यर्थः अत्रच्योरवधि-
ज्ञानावरणावधिदर्शनावरणावधिर्जघन्यः प्रदेशोदयः ॥

वेयण्यंतरसोगा, चउहिव्व निदपझायस्स ॥

उक्कस्स उिई वंधो, पन्निजागा पवेइया नवरं ॥ ४०७ ॥

च्योर्वेदनीययोः सातासातयोः पञ्चानामन्तरायाणां शोकारत्यु-
द्योगोत्राणां च जघन्यः प्रदेशोदयोऽवधिज्ञानावरणस्येव वेदितव्यो
निष्ठाप्रचञ्चयोरपि तथैव कथञ्चमुत्कृष्टस्यति बन्धान् प्रतिजग्नस्य
प्रतिपतितस्य निष्ठाप्रचञ्चयोरनुजवितुं जग्नस्य चेति द्रष्टव्यम् । उत्कृ-
ष्टस्यति बन्धा हि अतिशयेन संक्रिष्टस्य जवति नचातिसंक्रिष्टो
वर्तमानस्य निजोदयसंभवस्तत उक्तमुत्कृष्टस्यतित्वेन्यात्प्रतिभग्न-
स्येति द्रष्टव्यम् ॥

वरिसवरतिरिययावर, नीयं पि मइसमं नवरं ।

तिन्नि निदानिहा, इंदिय पज्जुत्तिपदमसमयाम्मि ॥ ४१० ॥

वर्षवरो नपुंसकवेदस्ततो नपुंसकवेदतिर्यग्गतिसावरनीचैर्गो-
त्राणां जघन्यः प्रदेशोदयोऽवधिज्ञानावरणस्येव सास्य निष्ठानिजाद-
योऽपि तिस्रः प्रकृतयो जघन्यप्रदेशोदयविषये मतिज्ञानावरणघत
भावनीयाः । नवरमिन्द्रियपर्याप्त्यापर्याप्त्यप्रदेशप्रथमसमये इति
द्रष्टव्यम् । ततोऽनन्तरसमये उदीरणायाः संजयने जघन्यप्रदेशो-
दयासंजवात् ॥

दंमणमोहे तिन्निहे, उदीरणुदएय आलिगं गंतुं ॥

सत्तएह एवमेवं, उवसमितागए देवे ॥ ४११ ॥

कृपितकर्मांशे तस्य औपशमिकस्य सम्यग्दृष्टेरौपशमिकसम्य-
क्त्वात्प्रचयमानस्य अन्तरकरणेन स्थितेन द्वितीयस्थितेन सका-
शात्सम्यक्त्वादीनां दक्षिकानि समाकृत्यायान्यन्तराणि चरमसमये
आवशिकामात्रनागे गोपुञ्जाकारसंस्थाने रचितानि । तद्यथा-
प्रथमसमये प्रभूतं दक्षिकं द्वितीयसमये विशेषहीनं तेषामुदयो-
दीरणादय उच्यते तस्मिन् उदीरणादये आवशिकामात्रं गत्वा
आवशिका यावच्चरमसमये विशेषहीनं तेषामुदयोदीरणा उदय
उच्यते तस्मिन् उदीरणादये आवशिकामात्रं गत्वा आवशिकामात्रं
यावच्चरमसमये विशेषहीनं समये सम्यक्त्वमिश्रमिथ्यात्वानां
स्वस्वादययुक्तस्य जघन्यप्रदेशोदयः । तयानन्तानुबन्धिवर्जं द्वा-
दशकपायवेदपुरयवेदहास्यरतिभयजुगुप्सारूपाः सप्तदश प्रकृ-
तीरुपशमस्य देवशोकं गत्वा एवमेवेति उदीरणादयचरमसमये
तासां सप्तदशप्रकृतीनां जघन्यः प्रदेशोदयः । आसां हि सप्तद-
शोपशमस्य देवशोकं गतस्य एवमेवेति उदीरणानामपि प्रकृती-
नामन्तरकरणं कृत्वा देवशोकं गतः सन् प्रथमसमये एव द्विती-
यस्थितेः सकाशात् दक्षिकमाकृत्योदयसमयादारभ्य गोपुञ्जा-
कारं विरचयति । तद्यथा उदयसमये प्रभूतं, द्वितीयसमये
विशेषहीनं तृतीयसमये जघन्यप्रदेशोदयो लभ्यते ॥

चउरुवसाम्पितपञ्जा, संजोई य दीहकावसम्पत्ता ॥

मिच्छत्तगए आवलि-गाए संयोजयणाणं तु ॥ ४१२ ॥

चतुरो चारान् मोहनीयमुपशमस्य पश्चादन्तर्मुहूर्त्तं गते साति
मिथ्यात्वं गतः ततोऽपि मिथ्यात्वप्रत्ययेनासंयोजनात् अनन्तानु-
बन्धिनो बध्नाति ततः सम्यक्त्वं गतस्तच्च दीर्घकावं द्वाविंशत्सा-
गरोपमाणां शतं यावदनुपाव्रज्यन् समयसम्यक्त्वप्रजावतः प्रचू-
तान् पुद्गलान् अनन्तानुबन्धिनानां संबन्धिनः प्रदेशसंक्रमतः परि-
साटयति । ततः पुनरपि मिथ्यात्वं गतः मिथ्यात्वाप्रत्ययेन च चू-

योऽप्यनन्तानुबन्धिनो बध्नाति तस्या आवलिकाया बन्धानवधि-
कायाश्चरमसमये पूर्ववक्षानामनन्तानुबन्धिन्यः जघन्यः प्रदेशोदय
आवलिकायाश्चरमसमये इत्युक्तं संसारे चैकजीवस्य चतुष्टय एव
मोहनीयस्योपशमनो जवति न पञ्चकृत्वा इति चतुःकृत्वो ग्रहणम् ।
मोहोपशमनेन किं प्रयोजनमिति चेदुच्यते । इह मोहोपशमं
कुर्वन् अग्रत्याख्यानादिकपायेण दक्षिकमन्त्रा गुणसंक्रमेण प्रभूतं
संक्रमयति ततः क्षीणमोहे शोषाणां तेषामनन्तानुबन्धिषु बन्धकाये
स्तोकमेव संक्रमयति ततो मोहोपशमग्रहणम् ।

इत्थीए संजमभवे, सव्वनिरुद्धमिगंतु मिच्छत्तं ।

देवीए लहुमिच्छी, जेद्धाउिई आलिगं गंतुं ॥ ४१३ ॥

संयमेनोपशङ्कितो जवः संयमजवस्तस्मिन् सर्वनिर्मुहे अन्तर्मु-
हूर्त्तावशेषे स्त्रिया मिथ्यात्वं गतायास्ततोऽनन्तरमवे देवीपूतायाः
शोषमेव पर्याप्ताया उत्कृष्टस्थितियन्धानन्तरमावशिकां गत्वा
आवलिकायाश्चरमसमये स्त्रीवेदस्य जघन्यः प्रदेशोदयः । इयमत्र
जायना । कृपितकर्मांशा काचित् स्त्री देशोनां पूर्वकोटिं यावत्संय-
ममनुपाल्य अन्तर्मुहूर्त्तं आयुषोऽवशेषमिथ्यात्वं गत्वा अन्तरजवे दे-
वी समुत्पन्ना शीघ्रमेव पर्याप्ता ततः उत्कृष्टे संक्रिष्टो वर्तमाना स्त्रीवे-
दस्योत्कृष्टां स्थितिं बध्नाति । पूर्ववक्षं च उच्चर्त्तयति तत उत्कृष्ट-
बन्धाग्ने परतः आवलिकायाश्चरमसमये तस्याः स्त्रीवेदस्य
जघन्यः प्रदेशोदयो जवति ।

अप्पप्पो जोगविणाणं, चउण्णकस्सगर्हिणं ते ।

उवरित्तोवनिसेगे, चिरंति वासाइ वेइणं ॥ ४१४ ॥

अल्पया बन्धाख्या अल्पेन च यांगेन चितानां बक्षानां चतुर्णां-
मप्यायुषां ज्येष्ठस्थितीनामुत्कृष्टस्थितीनामन्ते वासी अन्तिमे उपरि
संशोषितेन समये सर्वस्तोकदक्षिकानिक्केपे चिरकावं तीव्रासा-
तवेदनया ह्यभिज्ञतानां कृपितकर्मांशानां तत्तदायुषेवदानां जघन्य-
प्रदेशोदयः तीव्रासातवेदनया ह्यभिज्ञतानां बहवः पुत्राः परिसट-
न्तीति कृत्वा तीव्रसातवेदग्रहणम् ।

संजोयणा वियोजिय, देवनेवे जहवगे अइनिरुद्धे ।

बंधियउक्कस्स उिई, गंतूणो गेंदिया सव्वी ॥ ४१५ ॥

सव्वलहुनरयगए, निरयगई तम्मि सव्वपज्जत्ते ।

पुण तेअणु पुज्जिउ य गई, तुद्धा नेया जवाइम्मि ॥ ४१६ ॥

संयोजनात् अनन्तानुबन्धिनो विसंयोगतः विसंयोजने हि शे-
षाणामपि कर्मणां श्रृंक्षांसां पुत्राः परिसटन्ति इति तदुपादानं ततो
जघन्यदेवत्वं प्राप्तः । तत्र चाभिनिरुद्धे पश्चिमे अन्तर्मुहूर्त्तं प्रति-
पन्नमिथ्यात्व एकेन्द्रियप्रायोग्यां प्रकृतीनामुत्कृष्टां स्थितिं बध्वा
सर्वसंक्रिष्ट एकेन्द्रियेषु उत्पन्नस्तत्र चान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा असं-
क्रिष्टे मध्ये समायातः । देवो हि मृत्वा नाऽसंक्रिष्टे मध्ये समायातः
गच्छतीति कृत्वा एकेन्द्रियग्रहणम् । ततो संज्ञिगवात् बहु शीघ्रं
मृत्वा नारको जातः सर्वपर्याप्तिमिश्र शीघ्रं पर्याप्तस्तस्मिन् सर्व-
पर्याप्ति पर्याप्ते नारके नरकगतेर्जघन्यः प्रदेशोदयः । पर्याप्तस्य हि प्र-
चूताः प्रकृतयो विपाकोदयमायान्ति उदयमागताश्च स्तिवुकसंक्र-
मेण न संक्रामन्ति तेन प्रकृत्यन्तरदक्षिकसंक्रामावाजघन्यप्रदेशो-
दयः प्राप्यते इति “सव्वपज्जत्त” इत्युक्तम् । आनुपूर्व्यश्चतस्रोऽपि
गतितुल्या जवन्ति स्वस्वगतितुल्या क्रिया ज्ञातव्याः केवलं जवादौ
जवप्रथमसमये वेदितव्याः । तृतीयसमये अन्या अपि बन्धावलिका-
तीताः कर्मलता उदयमागच्छन्ति ततो जवप्रथमसमयग्रहणम् ।

देवगई ओहि समा, उवरिं उज्जो य वेयगो नाहे ।

आहारजाइअचिर, संजममणुपालिजणं ते ॥ ४१७ ॥

देवगतौ अवधिसमाज्ञानावरणसमा अवधिज्ञानावरणस्येति च देवगतेरपि जघन्यप्रदेशोदयो द्रष्टव्यः । किं कारणमिति चेदुच्यते यावदुद्योतस्योदयो न भवति तावदेवगतौ स्तिबुक-संक्रमो न भवति तत उद्योतवेदकग्रहणम् । उद्योतवेदकत्वं पर्याप्तस्य भवति नापर्याप्तावस्थायां देवगतिर्जघन्यप्रदेशोदयः । तथा यश्चिरं कावं देशोनपूर्वकोदिरूपं यावत्संयममनुपाह्य अन्तिमे काले आहारकशरीरी जात उद्योतं च वेदयते तस्याहारकसप्त-कस्याजघन्यप्रदेशोदयः चिरकालसंयमपरिपालने हि चूयांसः कर्मपुञ्जः परिसदिता भवन्तीति कृत्वा चिरकावं संयमग्रहण-म् । उद्योतकरणग्रहणं प्रागुक्तमेवानुसर्त्तव्यम् ॥ ४१७ ॥

सेसाणं चक्षुसमं, तमिव अन्नामिवा जवे अचिरा ।

तज्जोगा बहुगीड, पदेयं तस्स ता ताओ ॥ ४१८ ॥

उक्तशेषाणां प्रकृतीनां चक्षुःसमं चक्षुर्देशानावरणसमं वक्तव्यं तावत् यावदेकेन्द्रियो जातस्ततो येषां कर्मणां तस्मिन्नेवैकेन्द्रियभवे उदयो विद्यते तेषां तत्रैव जघन्यप्रदेशोदयो वाच्यः । येषां तु कर्मणामनुजगतिर्हीन्द्रियादिजातिचतुष्टयाद्यसंस्थानपञ्च-कौदारिकाङ्गापाङ्गसंहननपदकविहायोगतिर्द्विक्रससुजगसुस्वर-दुःस्वरादिरूपाणां न तत्रोदयसंभवस्तमेकेन्द्रियभवाद्भूत्य तच्च उदयायोग्येषु भवेषु उत्पन्नस्य तास्तास्तद्भवयोग्या बहोः प्रकृ-तर्वेदनीयमानस्य तद्भवयोग्यबहुप्रकृतिर्वेदनं च पर्याप्तस्योपप-द्यते ततः सर्वाङ्गिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तस्य जघन्यप्रदेशोदयः पर्याप्तस्याप्रभृताः वक्षाः प्रकृतयः उदयमागच्छन्ति उदयप्राप्तानां च प्रकृतीनां स्तिबुकसंक्रमो न भवति तथा च सति विवक्षितप्र-कृतीनां जघन्यप्रदेशोदयो ज्ञेयः परतो गुणश्रेणीद्विकं प्रभृतम-वाप्यते इति स न भवति । क० प्र० । पं० सं० ॥

(५) साम्प्रतमुदयस्य प्रायस्तत्समानत्वादुदीरणायाश्च वृक्ष-कयनपूर्वकं कस्मिन् गुणस्थाने कियन्त्यः प्रकृतयस्तस्य भगवतः क्षीणा इत्येतन्निर्दिष्टिकुराह ॥

उदयो विवागवो अण-मुदीरणा अपात्ति इह दुवीससयं ।

सत्तरससमिच्छे, मीससम्मआहारजिण्णुदया ॥ १३ ॥

इह कर्मपुञ्जानां यथा स्वस्थितिवद्धानामुदयसमयप्राप्तानां य-द्विपाकेनानुभवनेन वेदनं स उदय उच्यते (उदीरणाअपत्तिरिति) कर्मपुञ्जानां यथा स्वस्थितिवद्धानां यदप्राप्तकावे वेदनमुदीर-णा ज्ञेयते (इहति) इहोदये उदीरणायां च (दुवीससयंति) द्विविंशच्चतं द्वात्रिंशमधिकविंशं शतं द्विविंशशतं मयूरव्यंसका-दित्वात्समासस्तत्सामान्यतोऽधिक्रियते इति शेषः । सप्तदशश-तमिच्छन्ति मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने उदये भवति । कथमित्याह । (मीससम्मआहारजिण्णुदयत्ति) मिश्रं च (सम्मिच्छति) स-म्यक्त्वं च (आहारत्ति) इहाहारकशब्देन सर्वत्राहारकशरीर आहारकाङ्गापाङ्गवृक्षणमाहारकद्विकं गृह्यते ततः आहारकं च (जिणत्ति) जिननाम च मिश्रसम्यक्त्वाहारजिनास्तेषामनुदया-त् । इदमत्र हृदयं मिश्रोदयस्तावत्सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थान एव भवति सम्यक्त्वादयस्त्वविरतिसम्यग्दृष्ट्यादौ आहारकद्विको-दयः प्रमत्तादौ, जिननामोदयः सयोगिकेवल्यादौ, भवति । तत-इदं प्रकृतिपञ्चकं द्वाविंशतिशतादपनीयते ततो मिथ्यादृष्टिगुण-स्थाने सप्तदशशतं भवतीति ॥ १३ ॥

सुहुमतिगमयमिच्छं, मिच्छंतसासणेइगारसयं ॥

निरयाणुपुण्ड्रिणुदया, उण थावरइगविगलअंतो ॥ १४ ॥

सूक्ष्मत्रिकं सूक्ष्मापर्याप्तसाधारणरूपम् आतपं च मिथ्यात्वं च सूक्ष्मत्रिकतपमिथ्यात्वं मिथ्यात्वे मिथ्यादृष्ट्यावन्तो यस्य तन्मिथ्या-

त्वान्त एतत्प्रकृतिपञ्चकस्य मिथ्यात्वेऽन्तो भवतीत्यर्थः । अयमत्रा-शयः । सूक्ष्मनाम्नः उदयसूक्ष्मेकैन्द्रियेषु, अपर्याप्तनाम्नः सर्वेष्व-पि अपर्याप्तकेषु, साधारणनाम्नोऽनन्तवनस्पतिषु, आतपनामो-दयेषु, वादरपृथिवीकायिकेषु एव नचैतेषु स्थितो जीवः सास्वा-दनादित्वं हभते नापि पूर्वप्रतिपन्नस्तेष्वप्युद्यते सास्वादनास्तु यद्य-पि वादरपर्याप्तैकेन्द्रियेष्वप्युद्यते तथापि न तस्यातपनामोदयस्त-त्रोत्पन्नमात्रस्यासमाप्तशरीरस्यैव सास्वादनत्वगमनात् समाप्ते च शरीरे तत्रातपनामोदयो भवति मिथ्यात्वोदयः पुनर्मिथ्याद-ृष्ट्यावै तेनेतासां पञ्चप्रकृतीनां मिथ्यादृष्ट्यावुदयस्यान्तस्तदिदं प्रकृतिपञ्चकं पूर्वोक्तं सप्तदशशतादपनीयते शेषं द्वादशशतं सास्वादाने उदयं प्रतीत्य भवति । नरकानुपूर्व्यपनयने च एका-दशशतं भवतीत्येतदवाह । “ सासणे इगारसयं नरयाणुपुण्ड्रि-णुदयत्ति ” सास्वादति एकादशशतमुदये भवति नरकानुपूर्व्य-नुदयात् नरकानुपूर्व्या उदयो हि नरके वक्त्रेण गच्छतो जीवस्य भवति । न च सास्वादनो नरकं गच्छति यदुक्तं बृहत्कर्मस्तव-ज्ञाप्ये “ नरयाणुपुण्ड्रियाण, सासण सममि होइ नहु उदश्रा । नरयमि जं न गच्छइ, अवाण्णइ तेण सा तस्स ॥ ” ततो नर-कानुपूर्वी मिथ्यादृष्टिव्यवच्छिन्नसूक्ष्मत्रिकतपमिथ्यात्ववृक्षणं प्र-कृतिपञ्चकं च सप्तदशशतादपनीयते शेषं सास्वादाने एकादश-शतं भवतीति [२] (अथवावरइगविगलअंतुत्ति) (अणत्ति) अनन्तानुवन्धिनश्चत्वारः क्रोधमनमायादोषाः स्थावरनामा (इग-त्ति) एकैन्द्रियजातिर्विकलाः पञ्चेन्द्रियजात्यपेक्षया असंपूर्णद्वी-न्द्रियजातिर्वीन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजातय इत्यर्थः । इत्येतासां नवानां प्रकृतीनां सास्वादानेऽन्त उदयमाश्रित्य भवति । इयमत्र ज्ञापना । अनन्ताऽनुवन्धिनामुदये हि सम्यक्त्वज्ञान एव न भव-ति । यदाहुः श्रीनन्द्याहस्वामिपादाः “ पढमिदलुयाण उदये, नियमा संजोयणा कसायाण । सम्महंसणहंजं, भवसिद्धीया वि न लहति ” नापि सम्यग्मिथ्यात्वं कोऽन्यनन्तानुवन्धुदये गच्छति योऽपि पूर्वप्रतिपन्नसम्यक्त्वोऽनन्तानुवन्धिनामुदयं करोति सोऽपि सास्वादन एव भवतीत्युत्तरेष्वासासमुदयाभावः । स्थावर एकैन्द्रि-यजातिविकलेन्द्रियजातयस्तु यथास्वमेकेन्द्रियविकलेन्द्रियवेद्या एव उत्तरगुणस्थानानि तु संक्षिपञ्चेन्द्रिय एव प्रतिपद्यन्ते पूर्वप्रात-पन्नोऽपि पञ्चेन्द्रियंवेव गच्छतीत्युत्तरेष्वासासमुदयाभाव इति ॥

मीसे सयमणुपूर्वी-गुदयामीसोदण मोसंतो ।

चउसयमजण समा-णु पुण्विखेवावि अकसाया ॥ १५ ।

मिश्रे संम्यग्मिथ्यादृष्टौ शतमुदये भवति-कथमित्याह । (अणु-पुण्वीणुदयत्ति) इहानुपूर्वीशब्देन नरानुपूर्वीतिर्गणानुपूर्वीदेवा नुपूर्वीवृक्षणा आनुपूर्वीत्रयी गृह्यते तस्या अनुदयान्मिश्रोदयेन च । अयमत्र ज्ञापः । नरकानुपूर्वी तावदुदयमाश्रित्य सास्वादाने व्यवच्छिन्ना । इह सा न गृह्यते शेषमानुपूर्वीत्रिकं मिश्रदृष्टेर्नोदति तस्य मरणाभावात् । “ न सम्ममीसो कुणइ कावमिति ” वच-नात् मिश्रप्रकृतिः पुनरत्रोदये प्राप्यते । ततः सास्वादनव्यवच्छिन्नं प्रकृतिनवकर्मानुपूर्वीत्रिकं च पूर्वोक्तैकादशशतादपनीयते शेषा-तिष्ठति प्रकृतीनां नवनवतिः । तत्र मिश्रप्रकृतिप्रक्षेपे जातं शत-मिति (मीसंतुत्ति) मिश्रगुणस्थाने मिश्रप्रकृतेरन्तो भवति । एतदुदये हि मिश्रदृष्टिरेव भवति नान्य इति [३] (चउसयम-जण समाणुपुण्विखेवात्ति) चतुर्भिरधिकं शतं चतुःशतमुदये भवति क्तेत्याह । अयते अविरतिसम्यग्दृष्टौ कथमित्याह । (सम्मत्ति) सम्यक्त्वम् (अणुपुण्विच्छि) आनुपूर्व्यश्चतस्रः ता-सां क्षेपात्प्रक्षेपात् । इदमुक्तं भवति पूर्वोक्तशतान्मिश्रगुणस्थान-

व्यवच्छिन्नैका मिश्रप्रकृतिरपनीयते शेषा नवनवतिस्तत्र सम्यक्-
त्वापुर्वोचतुष्कद्वयं प्रकृतिपञ्चकं क्षिप्यते जातं चतुःशतं यतः
सम्यक्त्वमत्र गुण उदयते एव तथा विरतसम्यग्दशां यथास्वं
चतस्रोऽप्यानुपूर्व्यं धृति (वितियकसायसि) द्वितीयकपाया अप्र-
त्याख्यानावरणश्चत्वारः क्रोधमानमायालोभाः ।

मणुतिरिणुपुष्पिविउव्वत्त, दुहुगअणाइज्जदुगसत्तरस ठेओ
सत्तासीइदेसितिरिगइ, आउनिउज्जाय तिकसाया । १६।

(मणुतिरिणुपुष्पिविउव्वत्त) आनुपूर्व्योऽशब्दस्य प्रत्येकं योजना-
न्मनुजानुपूर्व्यं तिर्यगानुपूर्व्यं (विउव्वत्त) धैक्रियाष्टकं
धैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गद्वयानुपूर्व्यद्विधायुर्नरकगतिर्नरका-
नुपूर्व्यनरकायुर्लक्षणं दुर्भगमनादेयद्विकम् । अनदेयाय-
शोकीतिरूपमित्येतासां सप्तदशप्रकृतीनामविरतसम्यग्दशावु-
दयं प्रतीत्य छेदो भवति ततः इमाः सप्तदश प्रकृतयः पूर्वोक्त-
चतुःशतादपनीयन्ते शेषाः (सगसीइदेमिति) (५) सत्ताशी-
तिर्देशविरते उदये भवति । इदमत्र तात्पर्यम् । द्वितीयकपायो-
दये हि देशविरतेलोभ आगमे निषिद्धः । यदागमः "वीयकसाया
खुदये, अप्पघफ्फाणावरण । नामधिज्जाणं । सम्महंसणलंभं,
धिरयाविरयं न उ लहंति" नापि पूर्वप्रपन्नदेशविरत्यादेर्जीवस्य
तदुदयसंभवस्तेनोत्तरेषु तदुदयाभावः मनुजानुपूर्व्यतिर्यगा-
नुपूर्व्येऽस्तु परमवादि स मयेषु भिन्नपान्तरालगतावुदयसंभ-
वः । स च यथायोगं मनुजतिरक्षां वर्षाष्टकादुपरिष्ठात्संभविषु
देशविरत्यादिषु गुणस्थानेषु न संभवति । देयधिकं नारकधिकं
च देवनारकवेषमेव । न च तेषु देशविरत्यादेः संभवः धैक्रि-
यशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नोऽस्तु देवनारकेषूदयः । तिर्यगम-
नुष्येषु तु प्राचुर्येणाविरतसम्यग्दृष्ट्यन्तेषु । यस्तुत्तरगुणस्था-
नेष्वपि केषांचिदागमे विष्णुकुमारस्थूलभद्रादीनां धैक्रियधि-
कस्योदयः ध्रुयते स प्रविरलतरत्वादिना केनापि कारणेन
पूर्वाचार्यैर्न विवक्षित इत्यस्माभिरपि नेह विवक्षित इति दुर्भ-
गमनादेयद्विकमित्येतास्तु तिस्रः प्रकृतयो देशविरत्यादिषु
गुणप्रत्ययान्नोदयन्त इत्येता अविरतिव्यवच्छिन्ना इति (ति-
रिगइआउत्ति) तिर्यक्शब्दस्य प्रत्येकं योगात् तिर्यग्भाति-
तिर्यगायुः (निउज्जायसि) नीचैर्गोत्रमुद्योतं वा (तिकसा-
यसि) तृतीयः कपायः ध्रियकायः मयूरव्यंसकादित्वात्पूरण-
प्रत्ययलोपी समासः । प्रत्याख्यानावरणश्चत्वारः क्रोधमान-
मायालोभाः (६)

अप्पच्छेओ इगसी, पमत्तिआहारजुगलपक्खेवा ।

थीएतिगहारदुग, ठेओउसयरिअपमत्ते ॥१७॥

पूर्वोक्ताष्टप्रकृतीनां देशविरतेः उदयमाश्रित्य छेदो भवति
ततः प्रमत्त एकाशीतिर्भवति आहारकयुगलप्रक्षेपात् । इदमत्र
हृदयम् । तिर्यग्गतितिर्यगायुपी तिर्यक्वेद्ये एव तेषु च देशवि-
रतान्तान्येव गुणस्थानानि घटन्ते नोत्तराणीत्युत्तरेषु तदुद-
याभावः । नीचैर्गोत्रं तु तिर्यग्गतिस्वभाव्यात् ध्रुवीदयिकं न
परावर्त्तते ततश्च देशविरतस्यापि तिरश्चो नीचैर्गोत्रोदयोऽस्येव
मनुजेषु पुनः सर्वस्य देशविरतादेर्गुणिनो गुणप्रत्ययादुच्चैर्गोत्रः
मेवोदेतीत्युत्तर नीचैर्गोत्रोदयाभावः । उद्योतनामस्वभावत-
स्तिर्यक्वेद्यं तेषु च देशविरतान्तान्येव गुणस्थानानि नोत्तरा-
णीत्युत्तरेषु तदुदयाभावः । यद्यपि यतिवैक्रियेषुद्योतनामो
देति "उत्तरदेहि च देवजई इति वचनात्" तथापि स्वल्पत्वा-
दिना केनापि कारणेन पूर्वाचार्यैर्न विवक्षितं तृतीयकपायोदये
हि चारित्रजात एव न भवति । उक्तं च पूज्यैः " तदयकसा-
याखुदप, पच्चफ्फाणावरणनामधिज्जाणं । देसिक्कदेसविरदं

चरित्तलंभं न उ लहंति " न च पूर्वप्रतिपन्नचारित्रस्य तदु-
दयसंभव इत्युत्तरेषु तदुदयाभावः । इत्येता अष्टौ प्रकृतयः
पूर्वोक्तसत्ताशीतिरपनीयन्ते शेषा एकोनाशीतिः । तत आहार-
कयुगलं क्षिप्यते यतः प्रमत्तयतिराहारकयुगलस्योदयो भव
तीत्येकाशीतिः । (थीएतिगसि) स्थानाद्विचिक्रं निद्रा २
प्रचला २ स्थानाद्विक्रममाहारकद्विक्रमाहारकशरीराहारका-
ङ्गोपाङ्गलक्षणमिति (७) प्रकृतिपञ्चकस्य प्रमत्ते छेदो भवति ।
ततः पूर्वोक्तैकाशीतिरिदं प्रकृतिपञ्चकमपनीयते । शेषाः पदस-
त्तिरप्रमत्ते उदये भवति । अत्रायमाशयः । स्थानाद्विचिक्रो-
दयः प्रमादरूपत्वादप्रमत्ते न संभवति आहारकद्विकं च विकु-
र्वाणो यतिरौत्सुक्यादवश्यं प्रमादवशगो भवत्यत इदमप्य-
प्रमत्ते उदयमाश्रित्य न जायदीति । यत्पुनरिदमन्यत्र ध्रुयते
प्रमत्तयतिराहारकं विवक्ष्य पश्चाद्विशुद्धिवशात्तत्रस्थ एवाप्र-
मत्ततां यातीति तत्केनापि स्वल्पत्वादिना कारणेन पूर्वाचार्यैर्न
विवक्षितमित्यस्माभिरपि न विवक्षितमिति ॥ १७ ॥

समत्तंतिमसंघयण-तियगच्छेओविसत्तरि अपुव्वे ।

हासाइज्जकअंतो, विसाप्ति अनियट्ठि वेयतिगं ॥१८॥

सम्यक्त्वमन्तिमसंहननत्रिकमर्द्धनाराचसंहननकीलिकासं-
हननसेवार्त्तसंहननरूपमित्येतत्प्रकृतिचतुष्टयस्याप्रमत्ते छेदो
भवति । तत इदं प्रकृतिचतुष्कं पूर्वोक्तपदसप्ततरपनीयते शेषा
द्वाप्तमितिः (अपुव्विति) अपूर्वकरणे उदये भवतीति ।
अयमत्राशयः सम्यक्त्वे क्षपिते उपशमिते वा श्रेष्ठिद्वयमारुह्यते
इत्यपूर्वकरणादौ तदुदयाभावः । अन्तिमसंहननत्रयोदयेन
श्रेष्ठिरारोहमेव न शक्यते तथाविधशुद्धेरभावादित्युत्तरेषु
तदुदयाभावः (९) (हासाइज्जकअंतुत्ति) हास्यमादौ यस्य
पदकस्य तत् हास्यादिपदकं हास्यरत्नरतिशोकभयजुगुप्साख्यं
तस्यान्तोऽपूर्वकरणे भवति संक्षिप्ततरपरिणामत्वादेतस्य उत्त-
रेणां च विशुद्धतरपरिणामत्वात्तेषां तदुदयाभाव इति उत्तरे-
ष्वप्ययमुदयव्यवच्छेदहेतुरनुसरणीयः । तत इदं प्रकृतिपदकं-
पूर्वोक्तद्विसप्ततरपनीयते शेषाः । (१०) (छसट्ठिअनियट्ठिति)
पटपटिरनिवृत्तिवादरे भवति । उदयमाश्रित्येति शेषः ।
(वेयतिगं) वेदत्रिकं स्त्रीवेदपुंवेदपुंसकवेदाख्यम् ।

संजज्जाणतिगं ञ्ठेओ, सट्ठिसुहमम्मि तुरियज्जोचंतो ।

उवसंतगुणे गुणसट्ठि, रिसहनारायदुगअंतो ॥१९॥

संज्वलनत्रिकं संज्वलनक्रोधमानमायारूपमित्येतासां पक्षां
प्रकृतीनामनिवृत्तिवादरे छेदो भवति तत्र स्त्रियाः श्रेष्ठिमारो-
हन्त्याः स्त्रीवेदस्य प्रथममुदयच्छेदः ततः क्रमेण पुंवेदस्य नपुं-
सकवेदस्य संज्वलनत्रयस्य च पुंसस्तु श्रेष्ठिमारोहतः प्रथमं
पुंवेदस्योदयच्छेदस्ततः क्रमेण स्त्रीवेदस्य परहवेदस्य संज्व-
लनत्रयस्य । परहस्य तु श्रेष्ठिमारोहतः प्रथमं परहवेदस्यो-
दयच्छेदः ततः स्त्रीवेदस्य पुंवेदस्य संज्वलनत्रयस्य चैतत्प्रकृ-
तिपदकं पूर्वोक्तपटपटिरपनीयते शेषाः (सट्ठिसुहमम्मिति)
पटिः सुद्धा संपराये उदये भवति (११) अत्र च तुर्यलोभा-
न्तश्चतुर्थलोभान्तः संज्वलनलोभमव्यवच्छेद इत्यर्थः । तत
इयमेका प्रकृतिः पटिरपनीयते शेषा उपशान्तगुणे उपशान्त-
मोहगुणस्थाने एकोनपटिरुदये भवति । (रिसहनारायदुग
अंतुत्ति) ऋषभनाराचद्विकं ऋषभनाराचसंहनननाराचसं-
हननाख्यं तस्यामुपशान्तगुणे भवति प्रथमसंहननेनैव क्षपक-
श्रेष्ठ्यारोहणात् इति क्षीणमोहादौ तदुदयाभावः । उपशमश्रे-
ष्ठिस्तु प्रथमसंहननत्रयेणारुह्यते तत इदं प्रकृतिद्वयं पूर्वोक्तै-
कोनपटिरपनीयते शेषाः (१२)

सत्तावन्नखीणदुचरिमि, निदुगंतोअचरमिणपन्ना ।

नाणंतरायदंसण, चण्ठेओ सजोगिवायाद्या ॥ २० ॥

सप्तपञ्चाशत् (खीणत्ति) क्षीणमोहस्य (दुचरिमि) द्विचरमसमये चरमसमयादर्वाक् द्वितीये समये निष्ठाद्विकस्य निष्ठाप्रचलाख्यस्य क्षीणद्विचरमसमयेऽन्त इत्येतत्प्रकृतिष्य पूर्वोक्तसप्तपञ्चाशतोऽपनीयते ततः (चरमि) चरमसमये क्षीणमोहस्येति शेषः (पणपन्नत्ति) पञ्चपञ्चाशदुदये भवति । इदमुक्तं भवति । निष्ठाप्रचलयोः क्षीणमोहस्य चिचरमसमये उदयच्छेदः अपरे पुनराहुः उपशान्तमोहे निष्ठाप्रचलयोरुदयच्छेदः । पञ्चानामपि निष्ठाणां घोलनापरिणामे भवत्युदयः । कृपकाणां त्वतिविशुद्धत्वात् निद्रोदयसंभवः । उपशमकानां पुनरनतिविशुद्धत्वात्स्यादपीति (नाणंतरायदंसणचउत्ति) ज्ञानावरणपञ्चकं मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलज्ञानावरणरूपमन्तरायपञ्चकं दानव्राजभोगोपभोगवीर्यान्तरायाख्यं दर्शनचतुष्कं चक्रुरचक्रुरवधिकेवलदर्शनावरणवक्त्राणमित्येतासां क्षीणमोहचरमसमये वेदो भवति । (१३) तदनन्तरं क्षीणमोहत्वादित्येतत्प्रकृतिचतुर्दशकं पूर्वोक्तपञ्चपञ्चाशतोऽपनीयते शेषैकचत्वारिंशत्तीर्थकरनामोदयाच्च तत्प्रक्षेपे द्वाचत्वारिंशत्सयोगिकेवल्लिनि भवतीत्येतदेवाह । (सजोगिवायाद्यत्ति) स्पष्टम् ॥

तिथुदयाउरदा थिर-खगइदुगपरित्तिगणसंठाणा ॥

अगुरुलघुवसुचउनिमिण-तेअ कम्माइसंघयण ॥ २१ ॥

ननु पञ्चपञ्चाशतो ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं दर्शनचतुष्कवक्त्राणप्रकृतिचतुर्दशकापनयत एकचत्वारिंशदेव जवति ततः कथमुक्तं सयोगिनि चिचत्वारिंशदित्याशङ्क्याह (तिथुदयत्ति) तीर्थोदयात्तीर्थकरनामोदयादित्यर्थः । यतः सयोग्यादौ तीर्थकरनामोदयो जवति यदुक्तम् “ उदय जस्स सुरासुर-नरवनिवहेहि पृथ्वो होइ । तं तिथयरं नामं, तसुविवागो हु केवल्लिणो ” ॥ ततः पूर्वोक्तैकचत्वारिंशति तीर्थकरनामं क्षिप्यते । जाता द्विचत्वारिंशत्सा च सयोगिनि जवतीति । (खग थिरखगइदुगत्ति) द्विकशब्दस्य प्रत्येकं योगात् औदारिकद्विकमौदारिकशरीर औदारिकाङ्गोपाङ्गवक्त्राणम् । अस्थिरद्विकमस्थिराशुभाख्यम् । खगतिद्विकं शुभविहायोगत्यशुभविहायोगतिरूपं (परित्तिगत्ति) प्रत्येकत्रिकं प्रत्येकस्थिरशुभाख्यम् । (उंसंठाणत्ति) पट्संस्थानानि समचतुरस्रन्यग्रोधपरिमण्डलसादिवाचमानकुञ्जहुण्डस्वरूपाणि संस्थानशब्दस्य च पुंस्त्वं प्राकृतवक्त्राणत्वात् यदा ह । पाणिनिः स्वप्राकृतवक्त्राणं विङ्गं व्यभिचार्यपि (अगुरुलघुव-अचउत्ति) चतुःशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात् अगुरुलघुचतुष्कमगुरुलघूप्रधातपराधातोच्च्वासाख्यं वर्णचतुष्कं वर्णगन्धरसस्पर्शरूपं (निमिणत्ति) निर्माणम् । (तेयत्ति) तैजसशरीरम् । (कम्मत्ति) कर्मणशरीरम् । (आइसंहननं ति) प्रथमसंहननं वज्ररूपजनाराचसंहननमित्यर्थः ॥

दूसरसूरसाया, साएगयरं च तीसवृच्छेओ ।

वारस अजोगिसुजगा-इज्ज जसन्नयरवेयणिअं ॥ २१ ॥

दुःस्वरं सुस्वरं सातं च सुखमसातं च दुःखं सातासाते तयोरेकतरमन्यतरत्सातं वा असत्तं वेत्यर्थः । ततः एतासां त्रिशतः प्रकृतीनां सयोगिकेवल्लिन्युदयव्यवच्छेदः । तत्रैकतरवेदनीयं यदयोगिकेवल्लिनि वेदयितव्यं तत्सयोगिकेवल्लिचरमसमये व्युच्छिन्नोदयं भवति (१४) पुनरुत्तरत्रोदयाभावात् दुःस्वरसुस्वरनाम्नोस्तु भाषापुद्गलाविपाकित्वाद्वायोगिनामेवोदयः शेषाणां पुनः शरीरपुद्गलविपाकित्वात् काययोगिनामेव तेन

हि योगेन पुद्गलग्रहणपरिणामालम्बनानि ततस्तेषु गृहीतेष्वेतेषां कर्मणां स्वस्वविपाकेनोदयो भवति । तेनायोगिकेवल्लिनि तद्योगाभावात्तदुदयाभावः इत्यतस्त्रिशत्प्रकृतयः पूर्वोक्तद्विचत्वारिंशतोऽपनीयन्ते ततः शेषा द्वादश प्रकृतयोऽयोगिकेवल्लिन्युदयमाश्रित्य भवन्तीत्येतदेवाह (वारस अजोगीत्यादि) द्वादश प्रकृतयोऽयोगिकेवल्लिनि चरमसमयान्ताश्चरमसमये योगिकेवल्लिगुणस्थानस्यान्तो व्यवच्छेदो यासां ताश्चरमसमयान्तास्ता एवाह सुभगमादेयम् (जसत्ति) यशःकीर्तिनाम अन्यतरवेदनीयं सयोगिकेवल्लिचरमसमयव्यवच्छिन्नोद्भूतं वेदनीयमित्यर्थः ।

तसतिगपणिदिमण्णया-जगइजिणुच्चंति चरमसमयंता ॥

(तसतिगति) त्रसन्निकं त्रसन्नादपर्याप्ताख्यं (पणिदिन्ति) पञ्चैन्द्रियजातिः (मण्णुआजगइत्ति) मनुजशब्दस्य प्रत्येकं योगान्मनुजायुः मनुजगतिः (जिणत्ति) जिननाम (उच्चंति) उच्चैर्गोत्रमिति शब्दो द्वादशप्रकृतिपरिसमाप्तिद्योतक इति । कर्म० २ क० पं० सं० एकस्मिन् गुणस्थानेषु, (उदयसत्तास्थानयोजनागुणद्व्याणशब्दे । बन्धोदयसत्तास्थानचिन्ता तत्संवेधश्च कम्मशब्दे । ये परिपदा यत्कर्मोदयनिमित्ताः इत्यादि परित्तह शब्दे । मारणान्तिक उदयसोढव्य इति वेयणा शब्दे)

(६) उदयहेतुं प्रदर्शयति

द्वं खेत्तं कालो, जवो य भावो य हेयवो पंच ।

हेउसमासेणुदओ, जायइ सव्वाणपमईणं ॥

ईदृक् सर्वासां प्रकृतीनां सामान्यतः पञ्च उदयहेतवस्तद्यथा इत्थं क्षेत्रं कालो भवो प्रायश्च । तत्र इत्थं कर्मपुद्गलरूपं यदि चावाहं किमपि तथाविधमुदयप्रादुर्भावनिमित्तं यथा श्रूयमाणं दुर्भाषितभावापुद्गलव्यक्रोधोदयस्य क्षेत्रमाकाशं कावः समयादिरूपो प्रयो मनुष्यादिभवः । प्रावो जीवस्य परिणामविशेषः । एते च नैकैकश उदयहेतवः किन्तु समुदितास्तथा वा हेतुसमासेन उक्तस्वरूपाणां इत्यादीनां हेतुना समासेन समुदयेन जायते सर्वासां प्रकृतीनामुदयः केवलं कापि इत्यादि सामग्री कस्याश्चित्प्रकृतेरुदयहेतुरितिनहेतुत्वव्यभिचारः । उक्ता उदयहेतवः । पं० सं० । उदयगामिणी- उदयगामिनी- स्त्री० उदयं सूर्योदयं गच्छति सुहृतादिना व्याप्नोति गम्-णिनि-डीप्-सूर्योदयावधिसुहृतादिकावल्यापिन्यां तिर्थी, कर्मोऽनुष्ठाने उदयकाले, कियन्मानस्य ग्राह्यता । तन्निर्णयो वैष्णवानां कालमाधवे ग्रन्थे । वाच० ।

उदयजिण-उदयजिन-पुं० भविष्यति सप्तमे तीर्थकरे, स च पूर्वभवे शङ्खनामा आवकः । सप्तममुदयजिनं वन्दे जीवं च शङ्खनाम्नः आवकस्य । प्रव० ४६ द्वा० ।

उदयद्व्याण-उदयस्थान-न० उदयप्रकारे, । पं० सं० । (बन्धोदयसत्ता आश्रित्य उदयस्थानेषु भङ्गाः कम्मशब्दे)

उदयठि (ण्) उदयार्थिन्-त्रि० लाभार्थिनि, “ पक्षं जहा वणिण उदयठि आयस्स हेउं पगरेति संगं ” सूत्र० २४०६ अ० ।

उदयण-उदयन-न० उद्-इ-भावे-ल्युद्-उदयः, समाप्तौ च ।

अगस्त्यमुनौ, कुसुमाञ्जलिप्रभृतिग्रन्थकारके स्वनामख्याते आचार्ये च । वाच० उदोऽप्याह । नापि प्रतिपक्षसाधनमनिवर्त्य प्रथमस्य साधनत्वावस्थितिशङ्कितप्रतिपक्षत्वादिति । २० । मुमुक्षुकर्मव्यापारतन्त्रं तत्त्वज्ञानवृत्ति नवेति विप्रतिपात्तिविधिकोदिरुदयनाचार्याणाम् । न० । वीणाचत्तराजे, उक्त० ३ अ० ।

(तत्कथा चैवम् ।)

जइ णं भंते ! पंचमस्स अज्जयणस्स उक्खेवओ एवं खलु

जंवृ० तेषं काशेण तेषं समणं कोसंबीणाम् ए रीहो-
त्या । रिष् ३ बाहिं चंदोत्तरणे उज्जाणे सेयजदे जक्खे
तत्थ णं कोसंबी य णयरीए सयाणिए णामं राया होत्या
महया हिमवंत तस्स णं सयाणीयस्स राणो मियावतीए देवीए
अत्तए उदयणे णामं कुमारे होत्या । अहीणजुवराया
तस्स णं उदयणस्स कुमारस्स पउमवई णामं देवी होत्या
विपा० ५ अ० ।

(उदयनस्य सोमदत्तपुरोहितमुतवृहस्पतिदत्तं पद्मावत्यां
स्वभार्यायामासक्तं दृष्ट्वा तद्विधानं तत्र वहष्पदत्तशब्दे)
गन्धर्वविद्याप्रगुणे चण्डप्रद्योतभूभूजः पुञ्या वासवदत्तायाः
शिक्षके, आ०क० । आच० । आ०चू० (सणियशब्दे तत्कथान-
कम् । यागन्धरायणसेखियशब्दे तद्विद्वतिः) सिन्धुसौवीरा-
धिपतां च । तदृत्तलेशोऽयम् । सिन्धुसौवीरदेशाधिपतिर्दशमु-
कुन्दयद्धभूपसेव्यउदयनराजो विष्णुमालिसमर्पितश्रीवीरप्रति
मार्चनानगनीरोगीभूतगन्धारश्चाहर्षितगुटिकाभक्षकतो जाता
द्रुतरूपायाः सुवर्णमुलिकाया देवाधिदेवप्रतिमायुनाया अपह-
तारं मालवदेशभूपसेव्यं चण्डप्रद्योतराजं देवाधिदेवप्रतिमा-
प्रन्यायनोनपन्नमन्त्राभे वद्धा पश्चादागच्छन् दशपुरे वर्णासु
तस्थौ । वार्षिकपर्वणि च स्वयमुपवासं चक्रे । भूपादिष्टसूपा-
रेण भोजनार्थं पृष्टेन चण्डप्रद्योतेन विपभिया आक्षस्य ममा-
प्यद्योपवाम इति प्रोक्ते भूतसाधर्मिकेऽप्यस्मिन्नक्षमिने मम
प्रतिक्रमणं न शुध्यतीति तत्सर्वस्वप्रदानतस्तद्भाने ममदासी
पतिरित्यक्षराच्छादनाय स्वमुकुटपट्टदानतश्च श्रीउदयनराजेन
श्रीचण्डप्रद्योतः क्षमिनोऽत्र श्रीउदयनराजस्यैवाराधकत्वम् ।
कल्प० । उदयगामिनि, त्रि० । आ० ५ डा० ।

उदयणपत्त-उदयनपत्त-पुं० उदयनमुदयगामि प्रवर्त्तमानं
सत्त्वं यस्य स तथा । तथाविधे पुरुषजानभेदे, आ० ५ डा० ।

उदयतमण-उदयास्तमन-न० उदयवेलायामस्तवेलायां च । उद-
यतमणे सुमुहुत्तसुहृदंसणं " कल्प० ।

उदययम्-उदयधर्मन्-पुं० धर्मकल्पद्रुमकारके आगमगच्छीये-
आचार्ये, जै० ३० ।

उदयपत्त-उदयप्राप्त-त्रि० उदिते, प्रश्न० सं० ५ डा० ।

उदयपन्नसूरि-उदयप्रन्नसूरि-पुं० नागेन्द्रगच्छीये स्वनाम-
ख्याते सूरिभेदे, " प्रमाणसिद्धान्तविरुद्धमत्र, यत्किञ्चिदुक्तं
मतिमान्यदोषात् । मात्सर्यमुत्सार्य तदार्यचित्ताः, प्रसादमा-
धाय विशोधयन्तु । ४ । उर्व्यामेव सुधाभुजां गुरुरिति त्रैलो-
क्यविस्तारणो, यत्रेयं प्रतिभासरादनुभितिर्निर्दम्भमुज्जृम्भते ।
किंचामी विबुधाः सुधेति वचनोक्तारं यदायं मुद्रा, शंसन्ति-
प्रथयन्ति तामतितमां संवादमेदखिनीम् । ५ । नागेन्द्रगच्छ-
गोविन्द-वक्षोऽलङ्कारकौस्तुभाः । ते विश्ववन्द्यानद्यास्तु रुद-
यप्रभसूरयः ॥ श्रयमाचार्यः विक्रमसंवत् १२२० वर्षात् १२७७
पर्यन्तं विद्यमान आसीत् । विजयसेनसूरैरयं शिष्यः वीरध-
वलमहाराजाऽमात्यवस्तुपालस्य मान्य आसीत् आरम्भासि-
द्धिधर्म्माभ्युदयग्रन्थौ व्यरीरचत् । द्वितीयोऽप्येतन्नामा रवि-
प्रभसूरेः शिष्यः । नेमिचन्द्रसूरिकृतप्रवचनोद्धारस्योपरि-
विषमपदव्याख्यानामूर्त्तिं टीकां कृतवानिति । जै० ३० ।

उदयवन्दुकृष्टा-उदयवन्धोत्कृष्टा-स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, यासां
प्रकृतिविपाकोदये सति बन्धादुत्कृष्टस्थितिकर्मावाप्यते ता उदयव-
न्धोत्कृष्टसंज्ञाः । पं० सं० । " उदञ्जोसापण्याक" अनायुष आ-

युधत्तुण्यरहिताः पञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियद्विकहुण्मसंस्थानपरा-
धातोच्चयासांघातविहायोगतयो गुरुव्युत्तेजसकर्मणिर्माणप-
घातवर्णादिचतुष्कानि स्थिरादिपदकं वसादिचतुष्कमसातवेद-
नीयं नोनैर्गोत्रं पुरुषाकपायमिथ्यात्वं ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरा-
यपञ्चकं दर्शनावरणचतुष्टयमित्येताः पष्टिः प्रकृतयः उदयवन्धोत्कृ-
ष्टाः । एतासांमुदयप्राप्तानां स्वयन्मत उक्त्या स्थितिरवाप्यते तत
एता उदयवन्धोत्कृष्टाभिधेयाः । पं० सं० ॥

उदयवई-उदयावती-स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, तत्स्वरूपं च " चर-
मसमयमिं दक्षिणं, जासिं अन्नस्यसंकमे ताव । अनुदयवई इय-
रीओ, उदयवई हाति एगईओ " इति अनुदयवतीकृप्रतिपत्त्यः
इतराः प्रकृतय उदयवत्यो भवन्ति । पं० सं० ॥

यासां दक्षिणं चरमसमयं स्वविपाकेन वेदयते संप्रति ता एवो-
दयवतीः प्रकृतीराजिघातुकाम आह ।

नाणंतरायआउग-दंसणचउवेयणीयमपुमिच्छा ।

चरिमुदयउचवेयग-उदेयवई चरिमलोचो य ॥

ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकमायुश्चतुष्टयं दर्शनचतुष्टयं
सातासातवेदनीये स्त्रीनपुंसकवेदौ चरमोदयान्मन्यमकरूपास्ता-
श्चेमाः । मनुष्यगतिः पञ्चेन्द्रियजातित्रसनामवादनानाम पर्या-
प्तकनाम गुजनामसुस्वरनामादेयनाम तीर्थकरनाम तथा उच्चैर्गोत्रं
वेदकतम्यक्त्यं चरमलोभः संज्वलनलोभः इत्येताश्चतुर्विंश-
त्यप्रकृतय उदयवत्यस्तयाहि-ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्श-
नावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्लीणकपायान्त्यसमये
चरमोदयानां च नाम वेदकलक्षणानां सातासातवेदनी-
ययोग्यगोत्रस्य च सर्वसंख्यया द्वादशप्रकृतीनामयोगिकवलि-
चरमसमये संज्वलनलोभस्य सूक्ष्मसंपरायान्त्यसमये वेदकस-
म्यक्त्यस्य स्वकृपणपर्यवसानसमये स्त्रीनपुंसकवेदयोः कृप-
कध्रुण्यामनिवृत्तिवाद्दर्शपरायद्वयोः संख्येयेषु प्रागेप्वातिक्लान्तेषु
तदुदयान्त्यसमये आयुषां च स्वस्वनवचरमसमये स्ववदन-
मस्ति । तत एता उदयवत्योऽभिधीयन्ते । यद्यपि सातासानवेद-
नीययोः स्त्रीनपुंसकवेदयोश्चावुदयवतीत्वमपि संभवति तथापि
प्रधानमेव गुणमयश्चरमस्य सत्पुरुषा व्यपदेशं प्रयच्छन्तीति उदयव-
त्यः पृथ्गपुरुषरूपदिष्टाः । पं० सं० ३ डा० ।

उदयवद्वज-उदयवद्वज-पुं० विक्रमराज्यात् अष्टाविंशत्यधि-
कचतुर्दशशते (१४२५) वर्षे जाते श्रीपालकथानामग्रन्थकृतो
द्विधिसागरस्य गुरौ । जै० ३० ।

उदयरयणगणि-उदयरत्नगणिन्-पुं० 'स्वनामके मुनिसिंहसूरेः
शिष्ये, अनेन विक्रमराज्यात् अष्टाविंशत्यधिकचतुर्दशशते (१४-
२५) वर्षे रत्नशेखरसूक्तित्रीपालचरित्रस्य प्रथमादर्शो द्विखि-
तः । जै० ३० ।

उदयवीरगणि-उदयवीरगणिन्-पुं० तापागच्छीये संधवीरगणि-
नोऽन्तेवासिनि, जै० ३० ।

उदयसंकमुकृष्टा-उदयसंक्रमोत्कृष्टा-स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, यासां
विपाकोदये प्रवर्त्तमाने सति संक्रमत उक्तस्थितिसत्कर्म ब्रज्यते
न बन्धतस्ता उदयसंक्रमोत्कृष्टाः । पं० सं० ३ डा० ।

उदयसंतिङ्-उदयसंस्थिति-पुं० सूर्यादेरुदयविधौ, चं० प्र० ८
पाहु० । सू० प्र० । (सूर्यस्य उदयविधौ विप्रतिपत्तिप्रदर्शनपूर्वक-
सिद्धान्तो यथा-

ता कथं ते उदयसंज्ञितौ आहितेति वदेज्जा तत्थ खलु इमाओ
तिसिं पडिवत्तिओ पप्पत्ताओ तत्थेगे एवमाहुंसु ता जदा
ए जंबूदीवे २ दाहिण्णे अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति तता

एवं उत्तरहे वि अष्टारसमुद्भूते दिवसे जवति । जता एं उ
तरहे अष्टारसमुद्भूते दिवसे जवति तता एं दाहिणहे वि अ-
ष्टारसमुद्भूते दिवसे भवति । जदा एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे
सत्तरसमुद्भूते दिवसे जवति तथा एं उत्तरहे वि सत्तरसमुद्भूते
दिवसे जवति । जया एं उत्तरहे सत्तरसमुद्भूते दिवसे
जवति तदा एं दाहिणहे वि सत्तरसमुद्भूते दिवसे जवति ।
एवं परिहावेतव्वं सोढसमुद्भूते दिवसे पक्षरसमुद्भूते दिवसे
चोदसमुद्भूते दिवसे जवति तेरसमुद्भूते दिवसे जाव ता जता
एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे वारसमुद्भूते दिवसे तथा एं उत्तरहे वि
वारसमुद्भूते दिवसे जवति । जता एं उत्तरहे वारसमुद्भूते
दिवसे जवति तता एं दाहिणहे वि वारसमुद्भूते दिवसे जवति ।
तता एं जंबुद्वीवे २ मंदरस पव्वयस पुरत्थिमं पव्वच्छिमेणं
सत्तपक्षरसमुद्भूते दिवसे जवति सदा पक्षरसमुद्भूता राई
भवति अवट्टिताए तत्थ राईदिया पक्षत्ता समणाउसो एगे ए-
वमाहंसु । एगे पुण एवमाहंसु जता एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे
अष्टारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तथा एं उत्तरहे वि
अष्टारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति । जया एं उत्तरहे अष्टा-
रसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तता एं दाहिणहे वि अष्टारसमु-
द्भूताणंतरे दिवसे जवति । जया एं उत्तरहे अष्टारसमु-
द्भूताणंतरे दिवसे जवति तता एं दाहिणहे वि अष्टारसमु-
द्भूताणंतरे दिवसे जवति । एवं परिहावेतव्वं सत्तरसमुद्भूताणंतरे
दिवसे जवति सोढसमुद्भूताणंतरे पक्षरसमुद्भूताणंतरे दिवसे
जवति एवं परिहावेतव्वं चोदसमुद्भूताणंतरे जाव ॥

(ता कथं इत्यादि) ता इति पूर्ववत् कथं केन प्रकारेण सूर्य-
स्य उदयसंस्थितिस्ते त्वया भगवान्ख्याता इति वदेत् एवमुक्ते
सति भगवानेतदपि यावत्प्रतिपत्तयः तावतीरुपदर्शयति ।
(तत्वेत्यादि) तत्र तस्यामुदयसंस्थितौ विषये तिन्नः प्रतिपत्तयः
परतीर्थिकान्युपगमरूपा प्रज्ञास्तथया तत्र तेषां त्रयाणां परती-
र्थिकानां मध्ये एकं प्रथमाः परतीर्थिका एवमाहुः (ता जयाण-
मित्यादि) तत्र यदा एमिति वाक्याङ्गकारे अस्मिन् जम्बूद्वीपे
द्वीपे दक्षिणार्धे अष्टादशमुद्भूतौ दिवसो जवति तदा उत्तरार्धेपि
अष्टादशमुद्भूतौ दिवसः । तदेवं दक्षिणार्धनियमेनोत्तरार्धनियम
उक्तः । संप्रति उत्तरार्धनियमेन दक्षिणार्धनियमममाह (ताज-
याणमिदि) तच्च यदा उत्तरार्धे अष्टादशमुद्भूतौ दिवसो जवति
तदा दक्षिणार्धेपि अष्टादशमुद्भूतौ दिवसः (ताजयाणमित्यादि)
यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे सप्तदशमुद्भूतौ दिवसो जवति
तदा उत्तरार्धेपि सप्तदशमुद्भूतौ दिवसो जवति यदा चोत्तरार्-
धे सप्तदशमुद्भूतौ दिवसो जवति तदा दक्षिणार्धेपि सप्तदश
मुद्भूतौ दिवसः (एवं इत्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण एकैकमुद्भूत-
हान्या परिहातव्यम् परिहानिमेव क्रमेण दर्शयति । प्रथमत उक्त
प्रकारेण पौर्णमासमुद्भूतौ दिवसो वक्तव्यः तदनन्तरं पञ्चदशमुद्भूत-
स्ततश्चतुर्दशमुद्भूतस्ततश्चोदशमुद्भूतः सूत्रपाठेऽपि प्रायुक्तसूत्रा-
नुसारेण स्वयं परिभाषनीयः । सचैवं “ जया एं जंबुद्वीवे दीवे
दाहिणहे सोढसमुद्भूते दिवसे भवति तथा एं उत्तरहे सोढसमु-
द्भूते दिवसे भवति जया एं उत्तरहे वि सोढसमुद्भूते दिवसे
भवति तथा एं दाहिणहे वि सोढसमुद्भूते दिवसे भवति ” इत्यादि

द्वादशमुद्भूतदिवसप्रतिपादकसूत्रं साक्षादाह (ता जयाणमि-
त्यादि) ता इति तत्र यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणार्धे द्वादशमुद्भूतौ
दिवसो जवति तदा उत्तरार्धेऽपि द्वादशमुद्भूतौ दिवसः यदा
उत्तरार्धे द्वादशमुद्भूतौ दिवसस्तदा दक्षिणार्धेऽपि द्वादशमुद्भू-
तप्रमाणो दिवसः । तदा अप्यादशमुद्भूतद्विदिवसकावे जम्बू-
द्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि सदा सर्व-
काव पञ्चदशमुद्भूतौ दिवसो भवति सदैव पञ्चदशमुद्भूतौ
रात्रिः । कुत इत्याह । अवस्थितानि सकलकावमेकप्रमाणानि
एमिति वाक्याङ्गकारे तत्र मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां
दिशि रात्रि दिवानि प्रज्ञप्तानि हे श्रमण ! हेआयुष्मन् ! एतच्च प्रथ-
मानां परतांर्थिकानां सूत्रचूतं स्वशिष्यं प्रत्यामन्त्रणं वाक्यम् ।
अत्रैवापसंहारमाह । (एगे एवमाहंसु) एके पुनरेवमाहुः यदा
जम्बूद्वीपे दक्षिणस्मिन्नार्धे अप्यादशमुद्भूतानन्तरोऽष्टादशच्यो
मुद्भूतच्योऽनन्तरो मनाक् हानो हीनतरो वा यावत्सप्तदशच्यो
मुद्भूतच्यः किञ्चित्समधिक एव प्रमाणो दिवसो जवति तदा उत्त-
रार्धेऽप्यष्टादशमुद्भूतानन्तरो दिवसो भवति यदा चोत्तरार्धे
अष्टादशमुद्भूतानन्तरो दिवसो जवति तदा दक्षिणार्धेऽपि अष्टा-
दशमुद्भूतानन्तरो दिवसः । यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणार्धे सप्तदशमु-
द्भूतानन्तरो दिवसो जवति तदा उत्तरार्धेपि सप्तदशमुद्भूतानन्तरो
दिवसः यदा उत्तरार्धे सप्तदशानन्तरो दिवसस्तदा दक्षिणार्धेऽपि
सप्तदशमुद्भूतानन्तरो दिवसः (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्र-
कारेण एकैकमुद्भूतहान्या परिहातव्यं परिहानिप्रकारमेवाह
(सोढसेत्यादि) प्रथमतः पौर्णमासमुद्भूतानन्तरो दिवसो वक्तव्यः ।
ततः पञ्चदशमुद्भूतानन्तरस्तदनन्तरं चतुर्दशमुद्भूतानन्तरस्ततः
योदशमुद्भूतानन्तरः एतेषां हि मतेन न कदाचनापि परिपूर्णमु-
द्भूतप्रमाणो दिवसो जवति ततः सर्ववानन्तरशब्दप्रयोगः । द्वाद-
शमुद्भूतानन्तरं सूत्रं तु साक्षाद्दर्शयति ॥

ता जया एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे वारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जव-
ति तदा एं उत्तरहे वि वारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति जता
एं उत्तरहे वारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तथा एं दाहिण-
हे वि वारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तदा एं जंबुद्वीवे २
मंदरस पव्वयस पुरत्थिमपव्वच्छिमेणं एगे सदा पक्षरसमुद्भूते
दिवसे जवति एगे सदा पक्षरसमुद्भूता राई जवति अणव-
ट्टिताए तत्थ राईदिया पक्षत्ता समणाउसो एगे एवमाहंसु एगे
पुण एवमाहंसु २ ता जदा एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे अष्टा-
रसमुद्भूते दिवसे जवति तदा एं उत्तरहे दुवाडसमुद्भूता राई
जवति । जया एं उत्तरहे अष्टारसमुद्भूते दिवसे जवति तदा
एं दाहिणहे वारसमुद्भूता राई जवति ता जया एं जंबुद्वीवे
२ दाहिणहे अष्टारसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तदा एं
उत्तरहे वारसमुद्भूता राई जवति । जता एं उत्तरहे अष्टा-
रसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति तदा एं दाहिणहे वारसमु-
द्भूता राई जवति । एवं एतव्वं सगलोहि य अणंतरेहि
य एकेके दो दो आलावका सर्वोहि दुवाडसमुद्भूता राई
जवति जाव ता जता एं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे वारसमुद्भू-
ताणंतरे दिवसे जवति उत्तरहे दुवाडसमुद्भूताराई जवति
जया एं उत्तरहे दुवाडसमुद्भूताणंतरे दिवसे जवति
तदा एं दाहिणहे दुवाडसमुद्भूता राई जवति । तता एं

जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चिमेणं
 ऐवत्थि पण्णरसमुहुत्ते दिवसे जवति । एवत्थिपण्णरसमुहुत्ता
 राई जवति वाच्छिम्माणं तत्थ राईदिया पण्णत्ता समणात्तसो
 एगे एवमाहंसु ३ वयं पुण एव वदामो ता जंबुद्वीवे २ मूरियाउ
 दीणपाईणमुवगच्छंति पाईण दाहिणमागच्छंति पाईण दाहि-
 णमुपगच्छंति दाहिणपन्निमागच्छंति दाहीणपनीणमुग-
 च्छंति पनीणमुदीणमागच्छंति पडोणउदीणमुपगच्छंति उदी-
 णपाईणमागच्छंति । ता जता णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे दिवसे
 जवति तातदा णं उत्तरहे दिवसे जवति । तदाणं जंबुद्वीवे २
 मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चिमेणं राई जवति ता जदा णं
 जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं दिवसे जवति
 तदा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं
 राई जवति । ता जदा णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे उक्कोसए
 अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति तदा णं उत्तरहेवि उक्कोसए
 अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति जता णं उत्तरहे उक्कोसए
 अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति तदा णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स
 पव्वयस्स पुरच्छिमेणं जह्णिया उवात्तसमुहुत्ता राई जव-
 ति । ता जता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं
 उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति जता णं पच्चिमेणं
 उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे जवति तता णं जंबुद्वीवे २
 मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं जह्णिया उवात्तसमु-
 ह्त्ता राई जवति । एवं एएणं गमेणं ऐतव्वं । अट्टारसमुहु-
 त्ताणंतरे दिवसे सातिरेगदुवात्तसमुहुत्ता राई जवति सत्तर-
 समुहुत्ते दिवसे तेरसमुहुत्ता राई सत्तरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे
 जवति सातिरेगेतरसमुहुत्ता राई जवति सोत्तसमुहुत्ते दिवसे
 जवति चोदमसमुहुत्ता राई जवति । सोलसमुहुत्ताणंतरे दि-
 वसे जवति सातिरेगचोदसमुहुत्ता राई जवति । पमारसमुहुत्ते
 दिवसे पण्णरसमुहुत्ता राई पण्णरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे सातिरेग-
 पण्णरसमुहुत्ता राई जवति । चोदमसमुहुत्ते दिवसे सोलसमुहुत्ता
 राई चोदसमुहुत्ताणंतरे दिवसे सातिरेगसोत्तसमुहुत्ता राई तेरस
 मुहुत्ते दिवसे सत्तरसमुहुत्ता राई तेरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे साति-
 रेगसत्तरसमुहुत्ता राई । जह्णए दुवात्तसमुहुत्ते दिवसे जवति
 उक्कोसिया अट्टारसमुहुत्ता राई जवइ एवं जाणितव्वं । ता
 जदा णं जंबुद्वीवे २ दाहिणहे वासाणं पढमे समए पडि-
 वज्जति तता णं उत्तरहेवि वासाणं पढमे समए पडिवज्जति ।
 जता णं उत्तरहे वासाणं पढमे समए पडिवज्जति तता णं
 जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चिमेणंतरपुर-
 व्वखडे कात्तसमयंसि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ ता
 जया णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं वासाणं
 पढमे समए पडिवज्जइ तता णं पच्चिमेणं वि वासाणं
 पढमे समए पडिवज्जइ । जया णं पच्चिमे णं वासाणं
 पढमे समए पडिवज्जइ तता णं जंबुद्वीवे २ मंदरस्स पव्व-

यस्स उत्तरदाहिणेणं अणंतरपच्छाकयकालसमयंसि वासाणं
 पढमे समये पडिवज्जे जवति ॥ जहा समओ एवं आवाहियाए
 आणापाणू थोवे द्वेवे मुहुत्ते अहोरत्ते पक्खे मासे उरु एवं
 दस आवावका जथा वासाणं एवं हेमताणं गिम्हाणं च जा-
 णियन्वा ॥

(ता जया णमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणार्कं द्वादश
 मुहूर्तानन्तरो दिवसस्तदा उत्तरार्कंऽपि द्वादशमुहूर्तानन्तरो दिव-
 सः । यदा चोत्तरार्कं द्वादशमुहूर्तानन्तरो दिवसस्तदा दक्षिणार्-
 कंऽपि द्वादशमुहूर्तानन्तरो दिवसस्तदा चाष्टादशमुहूर्तानन्तरादि-
 दिवसकावे जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि
 ना नैव सदा सर्वकावं पञ्चदशमुहूर्तं दिवसो भवति नापि
 सदा पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिः कुत इत्याह (अणवच्छियाणमित्या-
 दि) अणवस्थितानि अनियतप्रमाणानि णमिति खलु तत्र मन्दर-
 स्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिन्दिवानि प्रज्ञप्तानि
 हेअमण ! हेआयुप्पन् ! अणोपसंहारमाह । (एगे एवमाहंसु २)
 एके पुनरेवमाहुः । ता इति पूर्ववत् जम्बूद्वीपे यदा दक्षिणार्कं
 अष्टादशमुहूर्तं दिवसो जवति तदा उत्तरार्कं द्वादशमुहूर्ता रात्रिः ।
 यदोत्तरार्कं अष्टादशमुहूर्तं दिवसो भवति तदा दक्षिणार्कं द्वा-
 दशमुहूर्ता रात्रिः तथा यदा दक्षिणार्कं (अष्टारसमुहुत्ताणं
 तरात्) अष्टादशान्यो मुहूर्तान्योऽनन्तरो मनाक् हीनो हीन-
 तरो यावत्तप्तदशान्यो मुहूर्तान्यः किञ्चिदधिक एवं प्रमाणां
 दिवसो जवति तदा उत्तरार्कं द्वादशमुहूर्ता रात्रिः । तथा
 यदा चोत्तरार्कं अष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसस्तदा दक्षि-
 णार्कं द्वादशमुहूर्ता रात्रिः (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रका-
 रेण तावद्वक्तव्यं यावत्त्रयोदशमुहूर्तानन्तरदिवसवक्तव्यता एकै-
 कसिन्ध सप्तदशादिकं संस्थाविज्ञेये सक्रैश्चमुहूर्तैरनन्तरैश्च
 किञ्चिद्वैदैर्वा द्वावात्तापकौ वक्तव्यौ सर्वत्र च द्वादशमुहूर्ता रात्रिः
 तद्यथा । “ जयाणं जंबुद्वीवे दीवे दाहिणहे सत्तरसमुहुत्ते
 दिवसे जवइ तथाणं उत्तरहे उवात्तसमुहुत्ता राई जवति जयाणं
 उत्तरहे सत्तरसमुहुत्ते दिवसे जवइ तथा णं दाहिणहे उवात्त-
 समुहुत्ता राई जवइ जया णं जंबुद्वीवे दीवे दाहिणहे सत्तरस-
 मुहुत्ताणंतरे दिवसे जवइ तथा णं उत्तरहे उवात्तसमुहुत्ता राई
 जवइ जयाणं उत्तरहे सत्तरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे जवइ तथा
 णं दाहिणहे उवात्तसमुहुत्ता राई जवइ ” एवं पोरुशमुहूर्तः ।
 पोरुशमुहूर्तानन्तरं पञ्चदशमुहूर्तः पञ्चदशमुहूर्तानन्तरं चतुर्द-
 शमुहूर्तः चतुर्दशमुहूर्तानन्तरं त्रयोदशमुहूर्तः त्रयोदशमुहूर्तानन्तरं
 द्वादशमुहूर्तगता अपि नव आत्तापका वक्तव्या द्वादशमुहूर्तानन्त-
 रगतमात्तापकं साक्षादाह (जयाणमित्यादि) यदा जम्बूद्वीपे
 द्वीपे दक्षिणार्कं द्वादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो जवति तदा उत्तरार्कं
 द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति यदा चोत्तरार्कं द्वादशमुहूर्तानन्तरो
 दिवसो जवति तदा दक्षिणार्कं द्वादशमुहूर्ता रात्रिः तदाचाष्टा-
 दशमुहूर्तानन्तरादिदिवसकावे जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वत-
 स्य (पुरच्छिमपच्चिमेणंति) पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि
 नैवास्त्येतत् यद्वा पञ्चदशमुहूर्तं दिवसो जवति नाप्यस्त्येतत्
 यथा पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिर्भवतीति कुत इत्याह (वाच्छिम्माण-
 मित्यादि) व्यवच्छिन्नानि णमिति खलु तत्र मन्दरस्य पर्वतस्य
 पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि रात्रिन्दिवानि प्रज्ञप्तानि हेअमण ! हेआ-
 युप्पन् ! अणोपसंहारमाह (एगे एवमाहंसु ३) एताश्च तिस्रोऽपि
 प्रतिपत्तयो मिथ्यारूपा जगवतोऽनुमतत्वाद् । अपिच ये तृतीया-
 वादिनः सदैव रात्रिं द्वादशमुहूर्तप्रमाणमिच्छन्ति तेषां प्रत्यक्ष-
 विरोधः । प्रत्यक्ततोऽत्र हीनाधिकरूपा रात्रेरुपलब्ध्यमानत्वात् ॥

संप्रति स्वमतं जगवानुपदर्शयति । (वयंपुणइत्यादि) वयंपुनरे-
वं वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वक्ष्यमाणस्तमेव प्रकारमाह (ता जम्बूद्वी-
पे इत्यादि) ता इति पूर्ववत् जम्बूद्वीपे द्वीपे सूर्यो यथायोग-
मणरुपरिचम्या भ्रमन्ती मेरोरुदक्षप्राच्यामुत्तरपूर्वस्यां दिशि
उत्क्रान्तः तत्र चोक्त्य प्राग् दक्षिणपूर्वस्यामागच्छतः ततो भर-
तादिकेन्द्रापेक्षया प्राग् दक्षिणपूर्वस्यामुत्क्रान्त्य दक्षिणापरस्यामाग-
च्छतस्तत्रापि च दक्षिणापरस्यामपरविदेहकेन्द्रापेक्षया उत्क्रान्त्या-
पाव्युदीच्यामपरोत्तरस्यामागच्छतस्तत्रापि चापरोत्तरस्यामैराव-
तादिकेन्द्रापेक्षया उत्क्रान्त्य उदक्षप्राच्यामुत्तरपूर्वस्यामागच्छतः
एवं तावत्सामान्यतो द्वयोरपि सूर्ययोरुदयविधिरुपदर्शितो विशेषः
षतः पुनरयं यदैकः सूर्यः पूर्वदक्षिणस्यामुत्क्रान्तिं तदा अपरः
उत्तरस्यां दिशि समुत्क्रान्तिं दक्षिणपूर्वोत्तरे च सूर्यो जरतादीनि
केन्द्राणि मेरुदक्षिणदिग्दर्शनीनि मणरुपरिचम्या परिचम्य प्रकाश-
यति अपरोत्तरस्यामुद्गतः सन् तत ऊर्ध्वमणरुपरिचम्या परि-
भ्रमन् ऐरावतादीनि केन्द्राणि मेरोरुत्तरदिग्दर्शनीनि प्रकाशयति
भारतश्च सूर्यो दक्षिणापरस्यामागतः सन्नपरविदेहकेन्द्रापेक्ष-
या उदयमासादयति ऐरावतः सूर्यः पुनरुत्तरपूर्वस्यामागतः पूर्व-
विदेहापेक्षया समुत्क्रान्तिं ततो दक्षिणापरस्यामुत्क्रान्तः सन् तत
ऊर्ध्वं मणरुपरिचम्या परिचम्य अपरविदेहान् प्रकाशयति । उत्तर-
पूर्वस्यामुत्क्रान्तः सन् तत ऊर्ध्वं मणरुपरिचम्या चरन् पूर्वविदेहानवभा-
सयति । तत एव पूर्वविदेहप्रकाशकः सूर्यो दक्षिणपूर्वस्यां भर-
तादिकेन्द्रापेक्षयोदयमासादयति अपरविदेहप्रकाशकस्त्वपरोत्तर-
स्यामिति । तदेवं जम्बूद्वीपे सूर्ययोरुदयविधिरुक्तः संप्रतिकेन्द्रविभा-
गेन दिवसरात्रिविभागमाह (ता जयाणमित्यादि) तत्र यदा-
णमिति वाक्यालंकारे जम्बूद्वीपे २ दक्षिणाद्धे दिवसो भवति तदा
उत्तराद्धेऽपि दिवसो जवति एकस्य सूर्यस्य दक्षिणदिशि परि-
भ्रमणसंज्ञे अपरस्य सूर्यस्यावश्यमुत्तरदिशि भ्रमणसंभवात्
यदा चोत्तराद्धे दिवसस्तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य
(पुरच्छिमपञ्चच्छिमेणंति) पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिर्भवति
तदानीमेकस्यापि सूर्यस्य तत्राजावात् । (ता जया णमित्यादि)
तत्र यदा जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि दिवसा
भवति एकस्य सूर्यस्य पूर्वदिग्भागसंज्ञे अपरस्य सूर्यस्याव-
श्यमपरस्यां दिशि जावात् । एतच्च प्रागेव भावितम् । यदा च
पश्चिमायामपि दिशि दिवसो जवति तदा जम्बूद्वीपे मन्दरस्य
पर्वतस्य (उत्तरदाहिणेणंति) उत्तरतो दक्षिणतश्च रात्रिर्भवति
(ता जया णमित्यादि) तत्र यदा णमिति प्राग्वत् जम्बूद्वीपे दक्षि-
णाद्धे उत्कर्षत उत्कृष्टोऽष्टादशमुद्गर्तप्रमाणो दिवसो भवति तदा
उत्तराद्धेऽपि उत्कृष्टोऽष्टादशमुद्गर्तोऽष्टादशमुद्गर्तप्रमाणो दिवसः
उत्कृष्टो ह्यष्टादशमुद्गर्तप्रमाणो दिवसः सर्वान्यन्तरमणरुचारी-
रित्वे तत्र च यदैकः सूर्यः सर्वान्यन्तरमणरुचारी जवति तदा
अपरोऽप्यवश्यं तत्समायातश्रेण्या सर्वान्यन्तरमणरुचारी भव-
तीति दक्षिणाद्धे उत्कृष्टदिवससंज्ञे उत्तराद्धेऽप्युत्कृष्टदिवससं-
ज्ञेऽपि जवः । यदा उत्तराद्धे उत्कृष्टोऽष्टादशमुद्गर्तप्रमाणो दिवसो
भवति तदा जम्बूद्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य (पुरच्छिमपञ्चच्छि-
मेणंति) पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि जघन्या द्वादशमुद्गर्तो रात्रि-
र्भवति सर्वान्यन्तरे मणरुद्धे चारं चरतोः सूर्ययोः सर्वत्रापि रात्रे-
र्द्वादशमुद्गर्तप्रमाणाया एव भावात् तथा (ताजयाणमित्यादि)
तत्र यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि उत्क-
र्षत उत्कृष्टोऽष्टादशमुद्गर्तो दिवसो भवति तदा मन्दरस्य पर्व-
तस्य पश्चिमायामपि दिशि उत्कृष्टोऽष्टादशमुद्गर्तो दिवसः कारणं
दक्षिणोत्तराद्धेऽपि प्रागुक्तमनुसरणीयम् । यदा च मन्दरपर्वतस्य

पश्चिमायामपि दिशि उत्कृष्टोऽष्टादशमुद्गर्तो दिवसो जवति तदा
जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य (उत्तरदाहिणेणंति) उत्तर-
तो दक्षिणतश्च जघन्या द्वादशमुद्गर्तो रात्रिः । अत्रापि कारणं पूर्व-
पश्चिमाद्धे रात्रिगतं प्रागुक्तमनुसरणीयम् । (एवमित्यादि)
एवमुक्तेन प्रकारेण एतेनानन्तरोदितेन गमेनाज्ञापकगमेन वक्ष्य-
माणमपि नेतव्यम् । किं तद्वक्ष्यमाणमित्याह । (अष्टारसमुद्ग-
त्ताणंतरइत्यादि) यदा मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणात्तराद्धेऽपि
पूर्वपश्चिमयोर्वा अष्टादशमुद्गर्तानन्तरः सप्तदशज्या मुद्गर्तस्य
ऊर्ध्वं किञ्चिन्यूनाष्टादशमुद्गर्तप्रमाणो दिवसस्तदा पूर्वपश्चिम-
योर्दक्षिणोत्तराद्धेऽपि सातिरेका द्वादशमुद्गर्तो रात्रिर्भव-
तीति एवं शेषाण्यपि पदानि ज्ञावनीयानि सूत्रपाठोऽपि
प्रागुक्ताज्ञापकगमानुसारेण स्वयं परिज्ञावनीयः । स चैवं
“ ता जयाणं जम्बूद्वीपे द्वीपे दाहिणेऽष्टादशमुद्गर्तानन्तरं
दिवसे हवइ तथा णं उत्तराद्धेऽपि अष्टारसमुद्गत्ताणन्तरं दिवसे
जवइ जया णं उत्तराद्धे अष्टारसमुद्गत्ताणन्तरं दिवसे हवइ तथा
णं जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पुरच्छिमपञ्चच्छिमेणं सा-
तिरेगडुवाडसमुद्गत्ता राई जवइ ता जया णं जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्द-
रस्य पर्वतस्य पुरच्छिमेणं अष्टारसमुद्गत्ताणन्तरं दिवसे हवइ
तथा णं पञ्चच्छिमेणं वि अष्टारसमुद्गत्ताणन्तरं दिवसे हवइ । जया
णं पञ्चच्छिमेणं वि अष्टारसमुद्गत्ताणन्तरं दिवसे भवइ तथा णं जम्बू-
द्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरदाहिणेणं साहरेगडुवाडसमु-
द्गत्ता राई जवइ ” एवं सप्तदशमुद्गर्तदिवसादिप्रतिपादका अपि
सूत्राज्ञापका भावनीयाः (ता जयाणमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे
दक्षिणाद्धे वर्षाणां वर्षाकावस्य प्रथमः समयः प्रतिपद्यते भवति
तदा उत्तराद्धेऽपि वर्षाणां प्रथमसमयो जवति समकाले नैय-
त्येन दक्षिणाद्धे उत्तराद्धे च सूर्ययोश्चरणात् यदा चोत्तराद्धे
वर्षाकावस्य प्रथमः समयो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य
पर्वतस्य (पुरच्छिमपञ्चच्छिमेणंति) पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि
(अर्णंतरपुरच्छिममेति) अनन्तरमव्यवधानेन पुरच्छिमोऽपि कृतो
यः संऽनन्तरपुरच्छिमोऽनन्तराद्वितीय इत्यर्थः । तस्मिन् काले
(समयसंज्ञिति) समयः संकेतादिरपि जवति ततस्तदव्यवच्छे-
दार्थं कावप्रहणं कावश्चासौ समयश्च कावसमयस्तत्र वर्षाका-
वप्रथमसमयः प्रतिपद्यते भवति किमुक्तं जवति । यस्मिन् समये
दक्षिणाद्धेऽपि उत्तराद्धेऽपि वर्षाकावस्य प्रथमः समयो भवति तस्मा-
त्पूर्वमनन्तरे द्वितीये समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाकावस्य प्रथमस-
मयो भवति (ताजयाणमित्यादि) तत्र यदा णमिति प्राग्वत् ।
जम्बूद्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि वर्षाकावस्य प्रथमः
समयो जवति तदा मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमायामपि दिशि
वर्षाकावप्रथमसमयो जवति समकाले नैयत्येन पूर्वपश्चिमयोर्वापि
सूर्ययोश्चरणात् । यदा च पश्चिमायामपि दिशि वर्षाकावस्य
प्रथमः समयः भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य
(उत्तरदाहिणेणंति) उत्तरतो दक्षिणतश्च अनन्तरमव्यवधानेन
पश्चात्कृतोऽनन्तरपश्चात्कृतस्तस्मिन् कावसमये वर्षाकावस्य
प्रथमः समयः प्रतिपद्यते जवति नूत इत्यर्थः । इह यस्मिन् समये
दक्षिणाद्धे उत्तराद्धे च वर्षाकावस्य प्रथमः समयो जवति तद-
नन्तरेऽप्येतने द्वितीये समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाणां प्रथमसमयो
जवतीति । एतावन्मात्रोक्तावपि यस्मिन् समये पूर्वपश्चिमयोर्व-
र्षाकावस्य प्रथमः समयो जवति ततोऽनन्तरे पश्चाद्भाविनि समये
दक्षिणोत्तराद्धेऽपि वर्षाकावस्य प्रथमः समयो जवतीति गम्यते
तत्किमर्थमस्योपादानम् उच्यते इह अस्मान्मात्रजिहितोऽर्थः प्र-
पञ्चितज्ञानां शिष्याणामतिसुनिश्चितो जवति ततस्तेषामनुग्रहाय

तदुक्तमित्यदोषः ॥ (जहासमयइत्यादि) यथा समय उक्तस्तथा
आवशिकाद्याणापाणौ स्तोकाको ज्ञेयो मुद्रुत्तः। इहोरात्रः पक्षो मा-
स ऋतुश्च प्रावृमादिरूपो वक्तव्यः एवं च समयागतमात्रापकमादि-
इत्यादश आत्रापका पते जवन्ति ते च समयागतात्रापकरीत्या स्वयं
परिभाषनीयास्तद्यथा " जयाणं जंबुद्वीवे दीवे धासाणं पदमा आव-
लिया पन्निवज्जइ तथा णं उत्तरहे वि चामाणं पदमा आवलिया प-
न्निवज्जइ जयाणं उत्तरहे धासाणं पदमा आवलिया पन्निवज्जइ तथा
णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पन्वयस्स पुरच्छिमपच्चिमेणं अणंतर-
पुरप्पम्मे काइसमयंसि चासाणं पदमा आवलिया पन्निवज्जइ ना
जयाणं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पन्वयस्स पुरच्छिमेणं चामाणं
पदमा आवलिया पन्निवज्जइ तथा णं पच्चिमेणं च पदमा आ-
वलिया पन्निवज्जइ जया णं पच्चिमेणं धासाणं पदमा आवलि-
या पन्निवज्जइ तथा णं जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पन्वयस्स उत्तर-
दाहिणेणं अणंतरपच्छाकम्माइसमयंसि चामाणं पदमा आवलि-
या पन्निवज्जइ भवइ " इदं च प्रागुक्तः। यथा नुसारेण व्याख्येयं नवरम्
(आवलिया पन्निवज्जति) आवशिका परिपूर्णा भवति शेषं तथैव
एवं प्राणापानादिका अप्यात्रापका अणनीयाः (पपइत्यादि) यथा
वर्षाणां वर्षाकाइस्य पते अनन्तरोदिताः समयादिगता अत्र आत्रा-
पका जणिता एवं (हेमंताणंति) शीतकाइस्य (गिम्हाणंति)
श्रीष्मकाइस्योष्णकालइत्यर्थः । प्रत्येकं समयादिगता दश आ-
त्रापका जणिताः । अयनगतं त्वात्रापकं साक्षात्पठति ॥

ता जता णं जंबुद्वीवेश्वादिणे पदमे अयणे पन्निवज्जति तदा
णं उत्तरहे वि पदमे अयणे पन्निवज्जइ जता णं उत्तरहे पद-
मे अयणे पन्निवज्जति तता णं जंबुद्वीवेश्वादिणे पदमे अयणे पन्निवज्जइ
पुरच्छिमपच्चिमेणं अणंतरपुरप्पम्मे काइसमयंसि पदमे
अयणे पन्निवज्जति ता जता णं जंबुद्वीवेश्वादिणे पदमे अयणे पन्निवज्जइ
पुरच्छिमपच्चिमेणं पदमे अयणे पन्निवज्जति जया णं पच्चिमेणं प-
दमे अयणे पन्निवज्जति तता णं जंबुद्वीवेश्वादिणे पदमे अयणे पन्निवज्जइ
उत्तरदाहिणेणं अणंतरपच्छाकम्माइसमयंसि पदमे अयणे पन्निवज्जइ
पुरच्छिमपच्चिमेणं पदमे अयणे पन्निवज्जति तता णं जंबुद्वीवेश्वादिणे पदमे
अयणे पन्निवज्जति तता णं उत्तरहे उत्सपिणी पन्निवज्जति जता णं उत्तरहे उत्सपिणी पन्निवज्ज-
ति तता णं जंबुद्वीवेश्वादिणे पदमे अयणे पन्निवज्जइ पुरच्छिमपच्चिमेणं
एवस्ति ओसपिणी एव अत्थि उत्सपिणी अवट्ठि-
तेणं तत्थ काइ पप्पत्ते समणाउसो एवं उत्सपिणी वि ता
लवणं समुदे दाहिणहे दिवसे जवति तता णं उत्तरहे दिवसे
जवति जता णं उत्तरहे दिवसे भवति तता णं लवणसमुदे पुर-
च्छिमपच्चिमेणं राई जवति जहा जंबुद्वीवेश्वादिणे तहेव जाव
उत्सपिणी तहा धायइसंने दीवे सूरिया उदीणं तथेव ता
जता णं धायइसंने दीवे दाहिणहे दिवसे जवति तता णं उत्तर-
हे वि दिवसे जवति जता णं उत्तरहे दिवसे जवति तता णं
धायइसंने दीवे मंदराणं पन्वताणं पुरच्छिमपच्चिमेणं राई ज-
वति एवं जंबुद्वीवेश्वादिणे तहा तथेव जाव उत्सपिणी कालो

एवं जहा लवणे समुदे तथेव काइोदे तत्राग्निंतरं पुक्खर-
प्पेणं सूरिया उदीणपाईणमुगच्छं तथेव ता जता णं अग्निंत-
रपुक्खरप्पेणं दाहिणहे दिवसे जवति तदा णं उत्तरहे वि
दिवसे जवति जता णं उत्तरहे वि दिवसे भवति तता णं
अग्निंतरपुक्खरप्पे मंदराणं पन्वताणं पुरच्छिमे पच्चि-
मेणं राई जवति सेमं जहा णं जंबुद्वीवेश्वादिणे तथेव जाव
उत्सपिणीओ सपिणी ।

ता जताणमित्यादि सुगमम् । (जहाअयणेइत्यादि) यथा
अयने आलापको भणितस्तथा संवत्सरे शुगे वक्ष्यमाणस्वरूपे
चन्द्रादिसंवत्सरपञ्चाकारमके वर्षसहस्रे वर्षशतसहस्रे पूर्वाङ्गे
पूर्वं एवं (जाव सीसपहेलियत्ति) अत्र एवं यावत्करणादमु-
न्यपान्तराले पदानि द्रष्टव्यानि " तुडियंगे तुडिय अडङगे
अडङे अवङगे अववे हूह्यंगे हूह्ये उप्पलंगे उप्पले पडमंगे
पडमे नलियंगे नलिये अत्थनिउरंगे अत्थनिउरे अउयंगे अउय
नउयंगे नउय चूलियंगे चूलिय सीसपहेलियंगे सीसपहेलिय
इति " अत्र चतुरशीतिवर्षलक्षाण्येकं पूर्वाङ्गं चतुरशीतिपूर्वाङ्ग-
लक्षाणि एकं पूर्वमेव पूर्वः पूर्वो राशिश्चतुरशीतिलक्षैर्गणित
उत्तरो राशिर्भवति यावच्चतुरशीतिशीर्षपहेलिकाङ्गलक्षाणि
एका शीर्षपहेलिका पतावान् राशिर्गणितविषयोऽत ऊर्ध्वं
गणनातीतः स च पत्योपमादि " पलिउवमे सागरोवमे "
अनयोः स्वरूपं संप्रहणीटीकायामुक्तम् । आलापकास्तु स्वयं
वक्तव्याः । अवसर्पिण्युत्सर्पिणीविषयमालापकं साक्षादाह
(ताजयाणमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य
पर्वतस्य दक्षिणाङ्गे अवसर्पिणी प्रतिपद्यते परिपूर्णा भवति
तदा उत्तराङ्गेऽपि अवसर्पिणी प्रतिपद्यते यदा उत्तराङ्गे अव-
सर्पिणी प्रतिपद्यते तदा जम्बूद्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्व-
स्यामपरस्यां च दिशि नैवास्यवसर्पिणी नाप्यस्त्युत्सर्पिणी
कुत इत्याह अवस्थितो णमिति खलु तत्र पूर्वस्यामपरस्यां
च दिशि कालः प्रगतो मया शेषैश्च तीर्थकरैः हेअमणायुप्पन्न !
ततस्तत्रावसर्पिण्युत्सर्पिण्यभावः (एवमुत्सर्पिणीवित्ति)
एवमुक्तेन प्रकारेणोत्सर्पिण्यापि उत्सर्पिण्यालापकोऽपि व-
क्तव्यः । स चैवं " ताजयाणं जंबुद्वीवेश्वादिणे दाहिणहे पदमा
उत्सर्पिणी पडिवज्जइ तथा णं उत्तरहे वि पदमा उत्सर्पिणी
पडिवज्जइ जया णं उत्तरहे वि पदमा उत्सर्पिणी पडिवज्जइ
तथा णं जंबुद्वीवेश्वादिणे पदमे अयणे पन्निवज्जइ पुरच्छिमपच्चिमेणं
नेव अत्थि उत्सर्पिणी अवसर्पिणी अवट्ठिणं तत्थ काले
पप्पत्ते समणाउसो " तदेवं जम्बूद्वीपवक्तव्यतोक्ता संप्रति,
लवणसमुद्रवक्तव्यतामाह । (लवणेणं समुदे इत्यादि)
(तहेवत्ति) यथा जम्बूद्वीपे उद्रमविषये आलापक उक्तस्तथा
लवणसमुदेऽपि वक्तव्यः । सचैवं " लवणेणं सूरिया उदीणपाई
णमुगच्छं पाईणदाहिणमागच्छंति पाईणदाहिणमुगच्छदाहि-
णपाईणमागच्छंति दाहिणपाईणमुगच्छ पाईणउदीणमाग-
च्छंति पाईणउदीणमुगच्छ उदीणपाईणमागच्छंति " इदं च
सूत्रं जम्बूद्वीपगतोद्रमसूत्रवत्स्वयं । परिभाषनीयं नवरम्भ
सूर्याश्चत्वारो वेदितव्याः " चत्तारे य सागरे लवणे इति
वचनात् " ते च जम्बूद्वीपगतसूर्याभ्यां सह समथ्रेण्या प्रति-
वद्धास्तद्यथा द्वौ सूर्यौ वैकस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य अथवा
प्रतिवद्धौ द्वितीयस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य अथवा अपरौ
तत्र यदैकः सूर्यो जम्बूद्वीपे दक्षिणापूर्वस्यामुद्रच्छति तदा

तत्समश्रेण्या प्रतिवक्षौ सूर्यौ लवणसमुद्रे तस्यामेव दक्षिणपूर्वस्यामुदयमागच्छतस्तदेव जम्बूद्वीपगतेन सूर्येण सह तत्समश्रेण्या प्रतिवक्षौ द्वावपरो लवणसमुद्रे अपरोत्तरस्यां दिशि उदयमासादयतः । तत उदयविधिरपि द्वयोर्द्वयोर्जम्बूद्वीपसूर्ययोरिव भावनीयः । तेन दिवसरात्रिविभागोऽपि क्षेत्रविभागेन तथैव द्रष्टव्यः । तथा चाह । ताजयाणमित्यादि सुगमं नवरं (जहाजं बुद्धीवेद्यादि) यथा जंबुद्वीवे पुरच्छिन्नमपञ्चच्छिमेण राई भवइ इत्यादिकं सूत्रमुक्तं यावदुत्सर्पिण्यवसर्पिण्यालापकस्तथा लवणसमुद्रेऽप्यन्यूनातिरिक्तं समस्तं भणितव्यं नवरं जम्बूद्वीपे द्वीप इत्यस्य स्थाने लवणसमुद्रे इति वक्तव्यमिति शेषः तदेवं लवणसमुद्रगतापि वक्तव्यतोक्ता । संप्रति धातकीखण्डविषयां तामाह “धायइसंडेणं सूरियाइ इत्यादि” अत्राप्युक्तविधिः प्राग्वद्भावनीया नवरमत्र सूर्या द्वादश “ धायइसंडे दीवे वारसचंदा य सूर्या य ” इति वचनात् । ततः पदसूर्या दक्षिणदिक्चारिभिर्जम्बूद्वीपगतलवणसमुद्रगतैः सूर्यैः सह समश्रेण्या प्रतिवद्धाः षट् उत्तरदिक्चारिभिः । संप्रत्यत्रापि क्षेत्रविभागेन दिवसरात्रिविभागमाह (ताजयाणमित्यादि) यदा धातकीखण्डे द्वीपे दक्षिणार्द्धे दिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धेऽपि दिवसो भवति यदा उत्तरार्द्धेऽपि दिवसस्तदा धातकीखण्डे मन्दरयोः पर्वतयोः पूर्वार्द्धे पश्चिमार्द्धगतयोः प्रत्येकं पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिर्भवति [एवमित्यादि] एवमुक्तेन प्रकारेण यथा जम्बूद्वीपे उक्तं तथैवात्रापि वक्तव्यं तत्र तावद्यावदुत्सर्पिण्यालापकः । [कालोपइत्यादि] कालोदे समुद्रे यथा लवणेऽभिहितं तथैवाभिधातव्यं नवरं कालोदे सूर्या द्विचत्वारिंशत् तत्रैकविंशतिर्दक्षिणदिक्चारिभिर्जम्बूद्वीपलवणसमुद्रधातकीखण्डगतैः सह समश्रेण्या संबद्धा एकविंशतिरुत्तरदिक्चारिभिः तत उदयविधिर्दिवसरात्रिविभागश्च क्षेत्रविभागेन तथैव वेदितव्यः ॥ सांप्रतमभ्यन्तरपुष्करवराद्धवक्तव्यतामाह [ता अर्धमतरपुष्कररद्धे इत्यादि] इदमपि सूत्रं सुगमं [तहेवत्ति] तथैव जम्बूद्वीप इव वक्तव्यं नवरमत्र सूर्या द्वास्तसतिः तत्र षट्त्रिंशदक्षिणदिक्चारिभिर्जम्बूद्वीपादिगतैः सह समश्रेण्या प्रतिवद्धाः षट्त्रिंशदुत्तरदिक्चारिभिस्तत उदयविधिर्दिवसरात्रिविभागश्च क्षेत्रविभागेन प्राग्वदवसेयस्तथाचाह [ताजयाणमित्यादि] सुगमम् । सू० प्र० = पाहु० ।

उदयसाय (ग) र-उदयसागर-पुं० अञ्चलगच्छीये विद्यासागरसूरिशिष्ये, येन विक्रम सं० (१८०४) वर्षे पाण्डिताणय नगरे स्नात्रपञ्चाशिका नामग्रन्थो व्यरचि । जै० ६० ।

उदयसिंहमुणि-उदयसिंहमुनि-पुं० तपागच्छीये उदयवीरगणिनः शिष्ये, अनेन-वि० सं० (१६४६) वर्षे रत्नशेखरसूरिकृतश्राद्धप्रतिक्रमणवृत्तिः प्रयसादर्शे लिखिता । जै० ६० ।

उदयसेण-उदयसेन-पुं० वीरसेनसूरसेनयोरनयोः पितरि, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । (सम्मशब्दे कथा-)

उदयावलि-उदयावलि-स्त्री० पृष्ठीतपुं० उदयवतीनाम-उदयवतीनां च प्रकृतीनामुदयसमयारज्यावधिकामात्रायां स्थितौ, “ आवलियतिगं पमोत्तूणं ” इह उदयवतीनामुदयवतीनां च प्रकृतीनामुदयसमयादारज्यावधिकामात्रास्थितिरुदयावद्विका वेदितव्या तथैव चिरन्तनग्रन्थेषु व्यवहारात् । पं० सं० ।

उद (य) र-उदर-न० उद-ऋ-अञ्० जठरे, । प्रश्न० ३ ह्रा० । अङ्गान्युपाङ्गानि चेति त्रिधा शरीरावयवास्तत्रेदमङ्गम

स्था० = ग्रा० । प्रज्ञा० । उक्त० । आ० चू० । तात्स्थ्यात्तदव्यपदेशः उदररोगे, । वाच० । उदराण्यथै । “ पृथक् समस्तैरपि चा-निष्ठाद्यैः (४) लकीहोदरं (५) वरुगुदं तथैव (६) आगुत्तुकं (७) सप्तममष्टमं च जठोदरं चेति प्रवृत्तिं तानि ” । प्रश्न० सं० ५ ह्रा० । विपा० । तं० । उपा० ।

उदरंजरी-उदरंजरी-त्रि० उदरं विजर्ति-नृ-खि-मुम् च । पञ्चयज्ञाद्यकरणेनात्मोदरमात्रपोषके, । वाच० ।

उद (य) रंगति-उदरग्रन्थि-पुं० उदरे ग्रन्थिरिव गुल्मरोगे हेम० ।

उद (य) रत्ताण-उदरत्राण-न० उदरं त्रायतेऽनेन त्रै० ल्युट् (कमरबन्ध) उदरबन्धवत्त्वे । हेम० ।

उदराणुगिष्-उदरानुगिष्-त्रि० उदरेऽनुगृह्य उदरानुगृह्यः । उदरभरणव्यग्रेतुन्दपरिमृजे, “ कुत्राई जे धावति सा उगाई, आधातिधम्मं उदराणुगिद्धे ” । सूत्र० १ श्रु० = अ० ।

उदरिय-उदरिक-न० जठोदरिके, विपा० १ श्रु० ७ अ० । नि० चू० ।

उदवाह-उदवाह-पुं० उदकं वहति । वह अण् उप० स० जलवाहके मेघे, उदकवाहकमात्रे, त्रि० । वाच० । अपरुष्टेऽल्पे उदकवाहने, “ उदवाहाइ वा पवाहाइ वा ” अपरुष्टानि अल्पान्युदकवाहनानि तान्येव प्रकर्षयन्ति प्रवाहाः । न० ३ श्रु० ६ उ० ।

उदहि-उदधि-पुं० उदकानि धीयन्तेऽत्र धा-आधारे कि-उदादेशः समुद्रे, । “ जहा से सयंशु उदहीणसेट्टे पांगेसु धरणिंद-माहुसेट्टे ” । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । “ जहा से सयंशुरमणे, उदही अक्खओदप ” -उत्त० १ अ० । (उदधीनां सर्वा वक्तव्यता दीव सागरशब्दे) । (“ चत्तारे उदही पसत्ता तंजहा उत्ताण णाममेगे ” इत्यादि पुरुषजातशब्दे उदधि सूत्रे वक्ष्यते) (उदधयोऽञ्चा समयेन स्पृष्टा नवेति फरिसणा शब्दे) घनोदधौ, स्था० ३ ग्रा० २ उ० “ पुढवीइ वा उदहीइ वा ” प्रथिवी रत्नप्रज्ञादिका उदधिस्तदधीनोघनोदधिः । स्था० २ ग्रा० ४ उ० । “ वायुपइठिया उदही, उदहिपइठिया पुढवी ” । स्था० ४ ग्रा० २ उ० । आर्य-समुद्रनामके आचार्ये, । आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । नामैकदेशे नामग्रहणात् । उदधिकुमारे सप्तमभवनवासिनि, । भ० १ श्रु० १ उ० । “ दीवदिसा उदहीणं जुवत्तपाणं वावत्तरिमो य सयसहस्ता ” स० । प्रश्न० । जलचये, स्था० ३ ग्रा० ४ उ० ।

उदहिकुमार-उदधिकुमार-पुं० सप्तमे भवनवासिनि, प्रज्ञा० १ पद । स्था० । “ उदहिकुमारा णं सञ्जे समाहारा सेवं जंते जं तेत्ति । ज० १६ श० १३ उ० । (उदधिकुमारोद्देशवक्तव्यता वर्णादि व्यवस्था भवनवासिशब्दे) (अन्तक्रियादिदण्डकास्तु अंतकिकरि यादिशब्देषु)

उदहिकुमारावास-उदधिकुमारावास-पुं० उदधिकुमाराणां भवनावासे, “ वावत्तरि उदहिकुमारा वाससयसहस्ता पसत्ता ” स० । उदहिपइठिय-उदधिप्रतिष्ठित-त्रि० घनोदध्याश्रिते, “ उदहिपइठिया पुढवी ” भ० १ श्रु० ७ उ० ।

उदहिपुहत्त-उदधिप्रथक्त्वं-न० उदधिप्रथक्त्वप्रमाणे प्रकृत-सागरोपमशतप्रमाणे, “ उदहिपुहुत्तुक्कस्स इयरं पत्तस्स संखत्तम-जागो ” । क० प्र० ।

उदहिमंगल-उदधिमङ्गल-न० समुद्रज्वलनमङ्गले, पञ्चा० एविच० ॥

उदाहिमेहला-उदधिमेखला-स्त्री० उदधिमेखला इव यस्याः । न-ध्यस्थाने, समुद्रवेष्टितायां पृथिव्याम्, वाच० ॥

उदा३-उदायिन्- पुं० स्वनामख्याते कूणिकराजसन्कहस्तिनि,
उदायिहस्तिनः पुरापरजवौ यथा ।

रायगिहे जाव एवं वयामी उदाईणं जंते ! हत्थिराया
कओहिंतो अणंतरं उवडित्ता उदाई हत्थिरायत्ताए उव-
वणे । गोयमा ! असुरकुमारहिंतो अणंतरं उवडित्ता उदाई
हत्थिरायत्ताए उववणो । उदाईणं जंते ! हत्थिराया का-
लमासे काजं किच्चा कहिं गच्छहिंति कहिं उववज्जिहिं-
त्ति ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पत्ताए पुट्ठीए उकोमं सागरो-
वमट्ठितीयंसि एयरयावामंसि एयरयत्ताए उववज्जिहिंति सेणं
जंते ! तओहिंतो अणंतरं उवडित्ता कहिं गच्छहिंति
गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्जिहि जाव अंतं काहिंति ।
ज० १६ श० १ उ० ।

(टीका सुगमत्वात् गृहीता) कोणिकराजनीये गोशाक्षेन पशुप्रवृत्तसं-
हारे गृहीतकक्षेयराविशिष्टाजीवे, "अहमं उदाईणामं कुंठियायणिए
अज्जुणस्स गोयमपुत्तस्स सरीरगं विप्पजहामि" इति वीरप्रति-
नक्षत्रिपुत्रो गोशालः ॥ १५ श० १ उ० । कोणिकपुत्रे, तद्वक्तव्यता चै-
वम उदायि कोणिकपुत्रो यः कोणिके अपक्रान्ते पामसिपुत्रं नगरं
न्यवीविशत् । यच्च स्थानजनस्य विविक्ते देशे पर्यदिनेष्वाहूय सं-
विग्नगीतार्थसदृशं तत्पर्युपासनापरायणः परमसंवेगरसप्रकर्षम-
नुस्मरन् सामायिकपौषधादिकं सुधर्मणोपासकप्रायोग्यमनुष्ठान-
मन्यतिष्ठत् । एकदा च निशि देशनिर्धाटितरिपुराजपुत्रेण द्वाद-
शवार्षिककृष्यसाधुना कृतपौषधोपवासः सुखप्रसुप्तः कदायः
कर्तिकाकण्ठकर्तनेन विनाशित इति ॥ स्या० ६ उ० । आ० क०
(विस्तरतोऽयमेवायंः सेणियद्वन्द्वे) अयं च निर्वर्तिततीर्थहन्ताम-
कर्मा उत्सर्पितयो वृतीयः सुपाभ्वनामा तीर्थकरो जविष्यति ।
"तद्वत्तु उदायिजीवो सुपासो" ती० । आ० चू० ।

उदाईत-उदायमान-त्रि० शोभमाने, । द्वा० १ अ० ॥

उदाण-उदान-पुं० अन्-घञ् । कर्त्तुं मानोऽस्य कृकाटिकादेशा-
दाशिरोवृत्तौ वायी, । द्वा० २६ द्वा० । वाच० ।

उदायण-उदायन-पुं० स्विन्धुसौवीरेण वीतिनयनगराधिपतौ
स्वनामख्याते राजनेदे, । तद्वक्तव्यता चैवम ।

तेणं काळेणं तेणं समणं सिंधुसोवीरेण जणवपमु वीत-
नयणमं एयरं होत्था । वण्णओ तस्स एं वीतिनय-
स्स एयरस्स वहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसि जाए एत्थ णं
मियवणे णामं उज्जाणे होत्था । सव्वोउयवण्णओ । एत्थ
ए वीतिनय एयरं उदायणे णामं राया होत्था । महया
वण्णओ, तस्स णं उदायणस्स रणो पडमावई णामं देवी
होत्था । सुकुमावण्णओ तस्स एं उदायणस्स रणो पजा-
वती णामं देवी होत्था । वण्णओ जाव विहरति । तस्स
ए उदायणस्स रणो पुत्ते पजावतीए देवीए अत्तए अजी-
इणामं कुमारे होत्था । सुकुमाल जहा सिवज्जे जाव पञ्चु-
वेक्खमाणं विहरइ । तस्स एं उदायणस्स रणो णियए
जायणिज्जे केसी णामं कुमारो होत्था सुकुमाल जाव सुखे
से एं उदायणे राया सिंधुसोवीरप्पमोक्खाणं सोलसाहं
जणवयाणं वीज्जयप्पमोक्खाणं तिहं तेसइीणं णगरागर-

वर सयाणं महसेणप्पमोक्खाणं दसाहं राईणं वण्णमउज्ज्झाणं
विदिष्णत्तचामरवालावियणाणं अण्णेसि चवहणं राईसरतल
जाव सत्थवाहप्पजिईणं आहेवच्चं पोरेवच्चं जाव कारेमाणे पाळे
माणे समणोवासए अज्जिगयजीवाजीवे जाव विहरइ । तए
ए से उदायणे राया अण्णया कयाई जेणेव पोसहसादा तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता जहा संखे जाव विहरइ तए ए तस्स
उदायणस्स रणो पुव्वरत्तावरत्तकात्तसमयंसि धम्मं जागरि-
यं जागरमाणस्स अयमेयारूवे अज्जत्थिए जाव समुप्पज्जि-
त्था धम्माणं ते गामागरनगरखेवकव्वकमरुवदोणमुहपट्ठणास
मसंवाहसग्गिवेसा जत्थ णं समणे जगवं महावीरे विहरइ
धम्माणं ते राईसरतलवर जाव सत्थवाहप्पजिईओ जेणं
समणं जगवं महावीरं वंदंति एमंसंति जाव पज्जुवांसंति ।
जईणं समणे जगवं महावीरे पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे गामा-
णु जाव विहरमाणे इहमागच्छेज्जा । इह समोसरेज्जा इ-
हेव वीतीनयस्स णयरस्स वहिया मियवणे उज्जाणे अहाप-
मिस्सवं उगाहं उगिणिहत्ता संजमेणं जाव विहरेज्जा तओ
ए अहं समणं जगवं महावीरं वंदेज्जा णमंसेज्जा जाव प-
ज्जुवासेज्जा । तए एं समणे जगवं महावीरे उदायणस्स रणो
अयमेयारूवं अज्जत्थियं जाव समुप्पसं विजाणित्ता ।
चंपाओ एयरिओ पुषज्जाओ चेइयाओ पणिणिकवमइ
पणिणिकवमइत्ता पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं जाव
विहरमाणे जेणेव सिंधुसोवीरे जणवए जेणेव वीईजये ए-
यरं जेणेव मियवणे उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
जाव विहरइ । तए ए वीईजए णयरं सिंधाकग जाव परि-
सा पज्जुवासइ । तए एं से उदायणे राया इमीसे कहाए
लच्छे समणे हट्ठुट्ठकोडुवियपुरिसे सदावेइ सदावेइत्ता
एवं वयासी । खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! वीतिनयणयरं
सव्विज्जतरवाहिरियं जहा कूणिओ उववत्तिए जाव पज्जुवा-
सइ पडमावइपामोक्खाओ देवीओ तहेव पज्जुवासंति धम्म-
कहा तए एं से उदायणे राया समणस्स जगवओ महावीर-
स्स अंतियं धम्मं सोचा णिसम्म हट्ठुट्ठउट्ठाए उट्ठे उट्ठे-
इत्ता समणं जगवं महावीरं तिकखुत्तो जाव एमंसित्ता एवं
वयासी एवमेवं जंते ! तहमेयं जंते ! जावसे जहेयं तुब्भे व-
दह चिकइ जं एवरं देवाणुप्पिया ! अभिइकुमारं रज्जे ठावेमि
तए एं अहं देवाणुप्पिया एं अंतिए मुंडे जवित्ता जाव पञ्च-
यामिअहासुहं देवाणुप्पिया मा पमिचं । तएणं से उदायणे रा-
या समणेणं जगवया महावीरेणं एवं वृत्ते समणे हट्ठुट्ठे स-
माणं जगवं महावीरं वंदइ एमंसइ वंदित्ता एमंसित्ता तमेव अ-
जिसेकहत्थिं दुरुहइ दुरुहइत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स
अंतियाओ मियवणाओ उज्जाणाओ पणिणिकवमइ पणिणि-
कवमइत्ता जेणेव वीईजए एयरं तेणेव पहारेत्थ गमणाए तएणं

तस्स उदायणस्स रणो अयमेयारूवे अन्नत्थिए जाव समु-
पज्जित्था । एवं खलु अजीइकुमारे मम एगे पुत्ते इहे
कंते जाव किमंग पुण पासण्या एतं जइ णं अहं अजीइकु-
मारं रज्जे ठावेत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिअं
मुंढे जविता जाव पव्वयामि तओ एं अजिइकुमारे रज्जे य
रहे य जाव जणवए य माणुस्सएसु य कामजोगेसु मुच्छिए
गिप्पे गट्टिए अज्जोववसे आणादीयं अणवदगं दीहमच्छं
चाउरंतसंसारकंतारं अणुपरियट्ठिस्मत्ति तं णो खलु मे सेयं
अजीइकुमारं रज्जे ठावेत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स
जाव पव्वइत्तए सेयं खलु मेणियगं जाइणिज्जेकेसीकुमारं
रज्जे ठावेत्ता समणस्स जगवओ महावीरस्स जाव पव्वइ-
त्तए एवं संपेहेइ संपेहेइत्ता जेणेव वीइजए णयरे तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता वीइभयं णयरं मज्जं मज्जेणं
जेणेव सए गेहे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाळा तेणेव उवा-
गच्छइ उवागच्छइत्ता अजिसेकं हत्थि ठावेइ अजिसेका-
ओ हत्थीओ पओरुजइ पओरुजइत्ता जेणेव सिंहासणे-
तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता सिंहासणवरंसि पुरच्छाजि-
मुहे णिसीयइ णीसीयइत्ता कोरुंविपुुरिसे सदावेइ सदा-
वेइत्ता एवं वयासी खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! वीइभयं
णयरं सव्विजतरबाहिरियं जाव पच्चप्पिणंति तएणं से उदा-
यणे राया दोच्चं पि कोरुंविपुुरिसे सदावेइ सदावेइत्ता एवं
वयासी खिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! केसिस्स कुमारस्स
महत्थं एवं रायानिसेओ जहा सिवजदस्स तहेव जाणि-
यव्वो जाव परमाडं पाळयाहिं इट्ठजणसंपरिवुंढे सिंयुसो-
वीरप्पामोक्खाणं सोलसएहं जणवयाणं वीइजयप्पामो-
क्खाणं तिप्पि तेसट्ठीणं एगरागरसयाणं महसेणप्पामो-
क्खाणं दसएहं राइणं अओसिं च वहुणं राइसर जाव कोरे
माणे पालेमाणे विहराहत्तिक्कडु जयजयसदं पउजंति
तएणं केसीकुमारे राया जाए महया जाव विहरइ
तए णं से उदायणे राया केसिं रायाणं आपुच्छइ तए णं
ते केसीराया कोरुंविपुुरिसं सदावेइ एवं जहा जमालिस्स
तहेव सव्विजतरबाहिरियं तहेव जाव णिक्खमणाजिसेयं उव-
ट्ठावेत्ति तएणं से केसीराया अणेगगणनायग जाव संपरिवु-
ंढे उदायणरायं सीहासणवरंसि पुरच्छाजिमुहे निसियावेइ
निसियावेइत्ता अट्ठसएणं सोवषियाणं एवं जहा जमालिस्स
एवं वयामी जण सामि किं देमो किं पयच्छामो किएणावाते
अट्ठे तएणं से उदायणे राया केसिं रायं एवं वयासी इच्छामि
णं देवाणुप्पिया कुत्तियावणाओ एवं जहा जमालिस्स ए-
वरं पउमावइ अगकेसे पडिच्छइ पियविप्पओगओ दूस्-
हा तए णं से केसीराया दोच्चं पि उत्तरावक्कमणं सट्ठासणं
रयावेइ रयावेइत्ता उदायणं रायं सीयापीतएहिं कट्ठासेहिं से-

सं जहा जमालिस्स जाव सव्विसणं तहेव अम्पधाई गवरं
पउमावइ हंसद्वक्खणं परसारुगं गहाय सेसं तं चेव जाव
सिविआओ पओरुहइ पओरुहइत्ता जेणेव समणे जगवं
महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं जगवं मह
वीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव वंदइ एमंसइ वंदि-
त्ता एमंसित्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसीजागं अवक्कमइ अवक्क-
मइत्ता सयमेव आजरणमल्लालंकारं तं चेव जाव पउमावइ
पडिच्छइ जाव यमियव्वं सामी जाव णो पमादीयव्वं तिकडु
केसीराया पउमावइ य समणं भगवं महावीरं वंदंति णमंसं-
ति वंदित्ता एमंसित्ता जाव पमियया तएणं से उदायणे रा-
या सयमेव पंचमुट्ठियं द्योयं सेसं जहा उसजदत्तस्स जाव
सव्वदुक्खप्पहीणे । भ० ३ श० ६ उ० ।

इयमेव वक्तव्यता कथान्तरसंवक्षिता इत्यम् । जरतक्रेत्रे सौवी-
रदेशे वीतभयनामनगरे उदायनो नाम राजा तस्य प्रभावती रा-
ज्ञी तयोर्ज्येष्ठपुत्रोऽजीचिनामाऽजवत् तस्य भागिनयः केसीनामाऽ
भूत् । स उदायनराजा सिन्धुसौवीरप्रमुखपौरुषजनपदानां वीतजय
प्रमुखविशतत्रिपष्टिनगराणां महासेनप्रमुखाणां दशराजानां वरमु-
कुटानां उत्राणां चामराणां च पेश्वर्थं पादयन्नस्ति । इतश्चम्पायां नग-
र्यां कुमारनन्दी नाम सुवर्णकारोऽस्ति । स च स्त्रीहम्पटो यत्र २ स्व-
रूपां दारिकां पश्यति जानाति वा तत्र तत्र पञ्चशत सुवर्णानि
दत्त्वा तां परिणयति । एवञ्च तेन पञ्चशतकन्याः परिणीताः ।
एकस्तम्रं प्रासादं कारयित्वा तामिस्समं क्रीरति । तस्य च
मित्रं नागिहो नाम श्रावकोऽस्ति । अन्यदा पञ्चशैलद्वीपवास्तव्य-
हासाप्रहासाव्यन्तरीं स्तः । तयोर्भर्ता विद्युन्माढी नाम देवोऽस्ति
सोऽन्यदा व्युतः तामिश्चिन्तितं कमपि व्युद्ग्राहयावः सोऽस्माकं
भर्ता जवति स्वयोग्यपुरुषगवेपणाय इतस्ततो व्रजन्तीच्यां ता-
च्यां चम्पानगर्यां कुमारनन्दी सुवर्णकारः पञ्चशतस्त्रीपरिवृतो
दृष्टः । ताच्यां चिन्तितम् । एष स्त्रीहम्पटः सुखेन व्युद्ग्राहयिष्यते ।
कुमारनन्दी भणति । के जवन्तौ । कुतः समायाते ते आहतुः ।
आवां हासाप्रहासादेव्यौ तद्रूपमोहितः कुमारसुवर्णकारस्तं दे-
व्यौ भोगार्थं प्रार्थितवान् । ताच्यां जणितं यद्यस्मद्भोगकार्यः
तदा पञ्चशैलद्वीपं समागच्छेः । एवं जणिते देव्यौ उत्पतिते गते
स्वस्थानम् । राज्ञः सुवर्णं दत्त्वा पटहं वादयति स्म । कुमारन-
न्दीसुवर्णकारं यः पञ्चशैलद्वीपं नयति तस्य स धनकोटिं ददा-
ति । एकेन स्थविरेण तत्पटहः पृष्टः कुमारनन्दिना तस्य कोटिं
धनं दत्तं स्थविरोऽपि तच्छं पुत्राणां दत्त्वा कुमारनन्दिना सह या-
नपात्रमारूढः समुद्रमध्ये प्रविष्टः । यावद्दूरे गतस्तावदेकं वटं
दृष्टवान् । स्थविर उवाच । तस्य वटस्याधः इदं वाहनं निर्गमि-
ष्यति तत्र जलावर्तोऽस्तीति वाहनं भङ्गयति । त्वं तु एतद्वटशा-
खामाश्रयेः । वटेऽत्र पञ्चशैलद्वीपात् नारण्डपक्षिणस्समायास्यन्ति
सन्ध्यायां तच्चरणेषु स्ववपुः स्ववस्त्रेण दृढं बन्धीयाः । ते च प्रजाते
इत उड्डीनाः पञ्चशैलं यास्यन्ति । त्वमपि तैः समं पञ्चशैलं
गच्छेः । स्थविरेण एवमुच्यमाने तद्वाहनं वटाधो गतं कुमारनन्दिना
वटशाखावलम्बनं कृतं भग्नञ्च तद्वाहनम् । कुमारनन्दी तु
भारण्डपक्षिचरणावलम्बेन पञ्चशैले गतः । हासाप्रहासाभ्यां
दृष्टः उरुञ्च । तत्र एतेन शरीरेण नावाभ्यां भोगो विधीयते ।
स्वनगरे गत्वाङ्गुष्ठत आरभ्य मस्तकं यावज्ज्वलनेन स्वश-
रीरं दह यथा पञ्चशैलाधीशो भूत्वाऽस्मद्भोगेहां पूर्णकुरु ।

तेनोक्तं तत्राहं कथं यामि । ताभ्यां करतले समुत्पाद्य म
नगरोग्याने मुक्तः । ततो लोकस्मिन् पृच्छति । किं न्याया तत्राश्च-
र्यं दृष्टम् । स भणति । दृष्टं श्रुतमनुभूतं पञ्चशैलद्वीपे मया
यत्र प्रशस्तं हासाप्रहासाभिधे देव्यां स्तः । अत्र कुमारनन्दिना
तत्र स्वाहुष्टेऽग्निमारुचयित्वा मस्तकं याचन्स्वशरीरं ज्वाल-
यितुमारब्धः । तदा मित्रेणाऽयं वाग्निः भो मित्र ! तवेदं कापु-
र्यजनोचितं चेष्टितं न युक्तम् । महानुभाव ! दुर्लभं मनुष्य-
जन्म मा हारय नुच्छमिदं भोगमुत्तमम् । किं च यद्यपि त्वं
भोगार्थी तथापि स्वधर्मानुष्ठानमव कुरु यत्न उक्तम् । "धनश्च
धनचिह्नयाणं, कामधर्माणां च सन्ध्याकामकरो । सन्धापवर्गसंग-
म-हेतुजिगृहेमिश्रो धर्मो" ॥१॥ इत्यादि शिक्षावार्दमित्रेण स
वार्थमाप्नोऽपि इक्ष्मीनरगेन स मृतः । पञ्चशैलाधिपति-
र्जातः नन्मिवम्य श्रावकस्य महान् नेदो जातः । अहो ! भोग-
कामार्थं जना दृश्यं क्षिप्रयन्ति जानन्तोऽपि वयं किमत्र गा-
हंस्थे स्थिताः स इति स श्रावकः प्रव्रजितः । क्रमेण कालं
कृत्वा अच्युतदेवलोके समुत्पन्नः । अवधिना स स्ववृत्तान्तं
जानाति स्म । अन्यदा नन्दीश्वरयात्रार्थं सवेदेन्द्राश्चलिताः
स श्रावकदेवोऽपि अच्युतेन्द्रेण समं चलितः । तदा पञ्चशै-
लाधिपतेस्तस्य विद्युन्मालिनाम्नो देवस्य गले पटहो लग्नः
उत्तारितो नोत्तरति । हासाप्रहासाभ्यां उक्तम् । इयं पञ्चशैल-
द्वीपवासिनो स्थितिः यन्नन्दीश्वरद्वीपयात्रार्थं चलितानां देवे-
न्द्राणां पुरः पटहं वादयन् विद्युन्मालिदेवरतत्र याति ततस्त्वं
खेदं मा कुरु गललग्नमिमं पटहं वादयन् गीतानि गायन्तीभ्यां
आवाभ्यां सह नन्दीश्वरद्वीपे याहि । ततः स तथा कुर्वन्
नन्दीश्वरद्वीपदेशेन चलितः । श्रावकदेवस्तं सखेदं पटहं
वादयन्तं दृष्ट्वा उपयोगेनोपलज्जितवान् । भणति च भोः त्वं मां
जानासि । स भणति । कः शक्रादिदेवान् न जानाति । ततस्तं
श्रावकदेवः तस्य स्वप्राग्भवस्वरूपं दर्शयति स्म । सर्वं पूर्वं-
वृत्तान्तमाख्याति । ततः संवेगमापन्नः स देवो भणति । तदि-
दानीमहं किं करोमि । श्रावकदेवो भणति श्रीवर्द्धमानस्वामिनः
प्रतिमां कुरु यथा तव सम्यक्त्वं सुम्भिरं भवति । यत्न उक्तम् ।
" जो कुब्ज इ जिणपडिमं, जिणाय जिगरागदोसमोहाणं ।
सो पावइ अन्नभवे, सुहजणं धम्मवररयणं" ॥१॥ अन्यच्च ॥
" दारिदं दोहगं, कुजाइकुसरीरकुगइकुमरंओ । अवमाणरो-
यसोआ, न हुंति जिणविक्कारिणं" ॥२॥ " ततः स विद्युन्माली
महाहिमवच्छिन्नरात्रोशीर्षचन्दनदारु छेदयित्वा श्रीवर्द्धमा-
नस्वामिप्रतिमां निर्वर्तितवान् । ताञ्च मञ्जूपायां क्षिप्तवान् ।
तस्मिन्नवसरे परमासान् यावदितस्ततो भ्रमन् वाहनं वायुभि-
रास्फाल्यमानं विलोकितवान् । तत्र गत्वा चासौ तमुत्पात-
मुपशामितवान् । सांयात्रिकाणां च तां मञ्जूपां दत्तवान्,
भणितवाञ्च । देवाधिदेवप्रतिमा चात्तास्ति यत्न चेयं विशेष-
पूजामाप्नोति तत्रेयं देया देवाधिदेवनाम्नैवेयमुद्घाटयिष्यते
भवद्वाहेऽस्यां स्थितायां न कोऽप्युपद्रवो भविष्यति । ततस्तां
लात्वा सांयात्रिका वीतभयपत्तनं प्राप्ताः । तत्रोदायनराजा
तापसभक्तस्तस्य सा मञ्जूपा दत्ता । कथितञ्च सुरवचनं
मिलितञ्च तत्र ब्राह्मणादिको भूरिलोकः भणति च गोविन्दाय
नमः इत्युक्ते मञ्जूपा नोद्धादिता । तत्र केचित् भणन्ति । अत्र
देवाधिदेवश्चतुर्मुखो ब्रह्मास्ति अन्ये केचिद्वदन्ति अत्र चतु-
र्भुजो विष्णुरेवास्ति । केचिद्वदन्ति अत्र महेश्वरो देवाधिदे-
वोऽस्ति । अस्मिन्नवसरे तत्रोदायनराजपट्टराज्ञी चेटकराजपुत्री
प्रभावती नाम्नी श्रमणोपासिका तत्रायाता । तया तस्या

मञ्जूपायाः पूजां कृत्वा एवं भणितं " गयरगदोसमोहो,
सव्वन्नु अट्टपाइहेरसंजुत्तो । देवाहिदेवगुरुओ, अइरामे
दंसणं देउ ॥१॥ " एवमुक्त्वा तया मञ्जूपायां हस्तेन परशु-
प्रहारो दत्तः उद्धादिता सा मञ्जूपा तस्यां दृष्टाऽतीव सुन्द-
रास्तानपुष्पमालालङ्कृता श्रीवर्द्धमानस्वामिप्रतिमा जातजिन-
शासनोन्नतिः अतीवानन्दिता प्रभावती एवं वभाण । " सव्वन्नु
सव्वदंसण, अपुणभवभावियजिनमणाणंद । जय चिंतामणि
जय गुरु, जय जय जिणवीर अकलंको ॥ १ ॥ " तत्र
प्रभावत्या अन्नः पुरमध्ये चैत्यगृहं कारितं तत्रेयं प्रतिमा
स्थापिता । तां च त्रिकालं सा पवित्रा पूजयति । अन्य-
दा प्रभावती राज्ञी तत्प्रतिमायाः पुरो नृत्यति राजा च
वीणां वादयति तदानीं स राजा तस्यां मस्तकं न पश्यति ।
राज्ञोऽभूतिर्जाता हस्तावीणा पतिता राज्ञ्या पृष्ठं किं मया दृष्टं
नतितं राजा मानमाद्वम्य स्थितः । राजा अतिनिर्वन्धे उक्तवान्
यस्तव मस्तकमपश्यन्नहं व्याकुलीभूतो हस्तादीणां पातितवान्
सा प्रणति मया सुचिरं श्रावकधर्मः न काचिन्मम मरणार्थीतिर-
स्ति । अन्यदा तत्प्रतिमापूजनार्थं स्नाता सा राज्ञी स्ववेदीं प्रति
वस्त्राण्यनयत्युवाच । तया च रक्तानि वस्त्राण्यानीतानि राज्ञी
कृत्वा प्राह । जिनगृहे प्रविशन्त्या मम रक्तानि वस्त्राणि ददासी-
त्युक्त्वा चेटीमादर्शनं हतवती मर्मणि प्रत्याहारक्षन्तासा मृता ।
प्रभावत्या चिन्तितं हा ! मया निरपराधप्रसर्जवधधरणाद्भूत
जन्मतः परं किं मे जीवितध्वेन ततस्तया राज्ञ्या राज्ञे उक्तम् ।
अहं जक्तं प्रत्याख्यामि राज्ञा नैवेति प्रतिप्रादितं तया पुनस्तथै-
वोच्यते । तदा राज्ञा उक्तं च यदि त्वं देवी नृत्वा मां प्रतिबोध-
यसि तदा त्वं जक्तं प्रत्याख्याहि । राज्ञ्या तद्वचोऽङ्गीकृतं भक्तं-
प्रत्याख्याय समाधिना मृता देवलोकां गता देवोऽभूत् । तां
च प्रतिमां कुब्जा देवदत्ता दासी त्रिकाणं पूजयति । प्रभावती
देवस्तु उदायनं राजानं प्रतिबोधयति । न च स तं बुध्यते राजानु
तापसभक्तोऽतः स देवस्तपसस्वरूपं कृत्वाऽमृतफलानि गृहीत्वा
गता राज्ञे दत्तवान् । राज्ञा तानि आस्वादितानि पृष्ठश्च तापसः
क एतानि फलानि तापसो भणति । एतन्नगराऽच्युतेऽस्मदाश्च-
मोऽस्ति तत्रैतानि फलानि सन्ति । राजा तेन सममेकाक्येव
तत्र गतः । तापसैस्समाचारैः स इतुमारब्धः राजा ततो नष्टः ।
तस्मिन्नेव घने जैनसाधून् ददर्श तेषामसौ शरणमाश्रितः । भयं
मा कुर्वीति राजा आश्वासितः तापसा निवृत्ताः साधुनिश्च तस्यैवं
धर्म उक्तः । " धम्मो चेवेत्यसत्ताणं, सरणं प्रव सायरे । देवं
धम्मं गुरुं चैव, धम्मइत्थी परिकल्प ॥ १ ॥ दस अट्टोस-
रहिओ, देवो धम्मो वि निउणदयसहिओ । सुगुरु य वंमयारी,
आरंजपरिगहा धिरओ ॥ २ ॥ " इत्यादिकोपदेशेन स राजा प्र-
तिबोधितः । प्रतिपन्ना जिनधर्मे प्रभावती देव आत्मानं दर्शयित्वा
राजानं च स्थिरीकृत्वा स्वस्थाने गतः । एवमुदायनराजा श्राव-
को जातः । इतश्च गन्धार्देशवास्तव्यः सत्यनामा श्रावकः सर्वत्र
जिनजन्ममञ्जूपादितीर्थानि वन्दमानो वैताह्यं यावद्गतः तत्र शा-
श्वतप्रतिमावन्दनार्थमुपवासत्रयं कृतवान् तपस्तुष्ट्या तद-
धिष्ठातृदेव्यास्तस्य शाश्वतजिनप्रतिमा दर्शिता तेन च वन्दि-
ता । अथ तया देव्या तस्मै श्रावकाय कामितगुटिका दत्ता । ततः
स निवृत्तो वीतजयपत्तने जीवितस्यामिप्रतिमां वन्दितुमायातः
गोशीर्षचन्दनमयीं तां वन्दे । देवात्तस्याऽतिसारो रोग उत्प-
न्नः कुब्जया दास्या प्रतिचरितः स नीरुण जातः तुष्टेन तेन तस्यै
कामाङ्गुलिका गुटिका दत्ता कथितञ्च तासां चिन्तितार्थसाधकप्र-

जावः । अन्यदा सा दासी अहं सुवर्णवर्णा सुरूपा प्रचामीति चिन्तयित्वा एकां गुटिकां जकितवती सुवर्णवर्णा सुरूपा जाता । ततस्तस्याः सुवर्णगुलिकेति नाम जातम् । अन्यदा सा चिन्तयति भोगसुखमनुभवामि एष उदायनराजा मम पिता अपरे मत्तुल्याः केऽपि राजानो न सन्तीति च एरुप्रद्योतमेव मनसि कृत्वा द्वितीयां गुटिकां जकितवती तदानीं तस्य च एरुप्रद्योतस्य स्वप्ने देवतया कथितं वीतजयपत्तने उदायनराज्ञो दासी सुवर्णगुलिकानाम्नी सुवर्णवर्णाऽतीव रूपवती त्वद्योग्यास्ति । च एरुप्रद्योतेन सुवर्णगुलिकायाः समीपे दूतः प्रेषितः । दूतेन एकान्ते तस्या एवं कथितं च एरुप्रद्योतस्त्वामीहृतं । तथा जणितमत्र च एरुप्रद्योतः प्रथममायातु तं पश्यामि पश्चाद्ययारुच्या तेन सह यास्यामि दूतेन गत्वा तस्या वचनं च एरुप्रद्योतस्योक्तं सोऽपि अनिन्नगिरिहस्तिनमधिरुह्य राज्ञौ तत्रायातः । पृष्टस्तया रुचितश्च । सा भणति यदीमां प्रतिमां सार्कं नयासि तदाहमायामि नान्यथेति । ततस्तेन तत्स्थानस्थापनयोऽन्याया प्रतिमा तदानीं नास्तीति तस्यां राज्ञौ तत्र उपित्वा स्नानगरे पश्चात्ततः । तत्र तादृशीं जिनप्रतिमां कारयित्वा पुनरत्रायातस्त्वां प्रतिमां तत्र स्थापयित्वा मूर्त्तप्रतिमां दासीं च गृहीत्वा उज्जयिनीं गतः । तत्रानलगिरिणा मूर्त्तपुरीषे कृते तद्वन्धेन वीतजयपत्तनसत्का हस्तिनो निर्मदा जाताः । उदायनराजेन तत्कारणं गवेपितम् । अनलगिरिहस्तिनः पदं दृष्टम् । उदायनेन चिन्तितं स किमयमत्रायातः गृहमानुषैरुक्तं सुवर्णगुलिकान् दृश्यते राज्ञा उक्तं चेत्ती च एरुप्रद्योतेन गृहीता प्रतिमां विद्योक्तयन्तु तैरुक्तं प्रतिमा दृश्यते परंपुष्पाणि म्नानानि दृश्यन्ते राज्ञा गत्वा स्वयं प्रतिमा विद्योकिता पुष्पम्भानदर्शनेन राज्ञा ज्ञातं नेयं सा प्रतिमा किं त्वन्येति विपक्षेन राज्ञा दूतश्च एरुप्रद्योतान्तिके प्रेषितः । मम दास्या नास्ति कार्यं प्रतिमां त्वरितं प्रेषयेति दूतेन च एरुप्रद्योतस्योक्तं च एरुप्रद्योतः प्रतिमां नार्पयति तदा सैन्येन समं ज्येष्ठमास एवोदयनश्चक्षितः । यावन्मरुदेशे तत्सैन्यमायातं नावजज्ञाप्राप्त्या तत्सैन्यः नृपाक्रान्तं व्याकुलीयन्तु । तदानीं राज्ञा प्रजावतीदेवश्चिन्तितः तेन समागत्य ब्रीणि पुष्कराणि कृतानि तेषु जग्नवाजात्सर्वं सैन्यं सुसुखं जातं क्रमेण उदायनराजा उज्जयिनीं गतः । कथितवार्तां प्रजो च एरुप्रद्योत तव मम च साक्षाद्युक्तं भवतु द्योकेन मारितेन अभवस्थेन रथस्थेन वा त्वया मया च युद्धमङ्गीकुरु च एरुप्रद्योतेनोक्तं रथस्थेनैव त्वया मया च योद्धव्यम् । प्रजाते च एरुप्रद्योतः कपटं कृतवान् स्वयं अनलगिरिहस्तिनमारुह्य सङ्ग्रामाङ्गणे समयातः उदायनस्तु स्वप्रतिज्ञानिर्वाहो रथारुहः संग्रामाङ्गणे समयातः । तदानीमुदायनेन च एरुप्रद्योतस्य उक्तं त्वमसत्यप्रतिज्ञो जातः कपटं च कृतवानसि तथापि तव मत्तो मोक्षो नास्तीति प्रणता उदायनेन रथो मरुद्व्यां क्षिप्तः । च एरुप्रद्योतेन तत्प्रद्योऽनलगिरिहस्ती वेगेन क्षिप्तः । स च हस्ती यं यं पादमुत्क्षिपति तं तमुदायनः शरैर्विध्यते यावत् हस्ती चूर्णौ निपतितः । तत्स्त्वान्नापुत्तरन् प्रद्योतो वरुः तस्य ललाटे मम दासीपतिरित्यङ्गराणि लिखितानि । तत उदायनराजेन च एरुप्रद्योतदेशे स्वाधिकारिणः स्थापिताः स्वयं तु च एरुप्रद्योतं काष्ठपङ्कजे क्षिप्त्वा सार्कं च नीत्वा स्वदेशं प्रति चक्षितः । सा प्रतिमा तु ततो न उत्तिष्ठतीति तत्रैव सा मुक्ता । अव्यवच्छिन्नप्रयाणैश्चक्षितस्य अन्तरा वर्षाकावः समयातस्तेन रुक्मं दशजरीराजजिर्ध्वीप्राकारं कृत्वा मध्ये स रक्षितः । सुखेन तत्र तिष्ठति यत्स्वयं हृङ्गे तच्च एरुप्रद्योतस्यापि भोजयति । एकदा पर्यषणादिनमायातं तदा उदायनेन उपवासः कृतः सुपकारैः च एरुप्रद्योतः पृथग् भोजनार्थं पृच्छयते तैरुक्तमद्य पर्यषणादिने उदायनराजा उपोषितोऽस्तीति यद्वचतो रोचते तत्पच्यते । च एरुप्रद्योतेनोक्तं ममाप्यद्योपवासोऽस्ति न ज्ञातं मयाद्य पर्यषणा

दिनं सुपकारैः च एरुप्रद्योतस्य उक्तमुदायनराजाय तेनापि चिन्तितं जानाम्यहं यथायं धूर्तसाधर्मिकोऽस्ति तथाप्यस्मिन् वद्धे मम पर्यषणा न शुच्यति च एरुप्रद्योतो मुक्तः क्षामितश्च तदङ्गराज्यादननिमित्तं रत्नपट्टस्तस्य मूर्ध्नि वरुः । स्वविषयश्च तस्य दत्तः । ततः प्रभृति पट्टवद्वा राजानो जाताः । मुकुटवद्वाश्च पूर्वमप्यासन् वर्षारात्रे व्यतिक्रान्ते उदायनराजस्ततः प्रस्थितः व्यापारार्थं यो वणिग्भग्नस्तत्रायातः स तत्रैव स्थितः दशजरीराजभिर्वासितत्वा-दशपुरं नाम नगरं प्रसिद्धं जातम् । अन्यदा स उदायनराजः पौषधशाखायां पौषधिकः पौषधं प्रतिपादयन् विहरति । पूर्वरात्रिसमये च तस्यैतादृशोऽग्निप्रायः समुत्पन्नः धन्यानि तानि ग्रामाकरनगराणि यत्र श्रमणां जगवान् श्रीमहावीरो विरहति । धन्यास्ते राजेश्वरप्रभृतयो ये श्रमणजगवतः श्रीमहावीरस्यान्तिके केवलप्रज्ञं धर्मं शृण्वन्ति । पश्चात्प्रातः सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं धावकधर्मं प्रतिपद्यन्ते । तथा मुएनीचूत्वा आगारादनगारितां व्रजन्ति । ततो यदि श्रमणजगवान् श्रीमहावीरः पूर्वानुपूर्व्यां चरन् यदीहागच्छेत्ततोऽहमपि जगवतोऽन्तिके प्रव्रजामि । उदायनस्यायमध्यवसायो जगवता ज्ञातः प्रातश्चम्पातः प्रतिनिष्क्रम्य वीतभयपत्तनस्य मृगवनोद्याने जगवान् समवसूतः । तत्र पर्यन्मित्रिता उदायनोऽपि तत्रायातो जगवदन्तिके अहं प्रव्रजिष्यामि परं राज्यं कस्मैश्चिद्दामीत्युक्त्वा जगवन्तं वन्दित्वा स्वगृहाभिमुखं चक्षितः । जगवतापि प्रतिबन्धं मा कार्षीरित्युक्तम् । ततो हस्तिरत्नमारुह्य उदायनराजः स्वगृहे समयातः । तत उदायनस्यैतादृशोऽध्यवसायः समुत्पन्नः यद्यहं स्वपुत्रमजीचिकुमारं राज्ये स्थापयित्वा प्रव्रजामि तदायं राज्ये जनपदं मानुष्यकं पु कामजोगं पु मूर्धितोऽनाद्यनन्तं संसारकान्तारं त्रिमिष्यति ततः श्रेयः खलु मम निजकं केशिकुमारं राज्ये स्थापयितुम् । एवं संग्रह्य शोभने तिथिकरणमहूतं कौटुम्बिकपुरुषानाकार्य एवमवादीत् । किममेव केशिकुमारस्य राज्याग्निपेकसामग्रीमुपस्थापयत तैः कृतायां सर्वसामग्र्यां केशिकुमारो राज्येऽग्निपेकः । ततस्तत्र केशिकुमारो राजा जातः । उदायनराजश्च केशिकुमारं राजानं पृष्ट्वा तत्कृतनिष्क्रमणाग्निपेकः श्रीमहावीरान्तिके प्रव्रजितः बहूनि पञ्चाष्टमदशमद्वादशमासार्कमासक्षपणादीनि तपः कर्माणि कुर्वाणो विहरति । अन्यदा तस्य उदायनराजपरेन्तप्रा-न्ताहारकरणेन महान् व्याधिरुपपन्नः वैद्यैरुक्तं दध्यौषधं कुरु । स च उदायनराजपिर्भगवदाज्ञया एकाक्येव विहरति । अन्यदा विहरन् वीतजयगतः । तत्र तस्य भागिनेयः केशिकुमारराजो-मात्यैर्जणितः स्वामिन्नेष उदायनराजपिः परीपहादिपराचूतः प्रव्रज्यां मोकुकामः एकाक्येव इहायातः । तत्र राज्यं मार्गयिष्यति । स प्राह दास्यामि तैरुक्तं नैष राजधर्मः । पुनः स प्राह तर्हि किं करिष्यति । ते प्राहुर्विषमिभ्रमस्य दीयते राज्ञोक्तं ततस्तैरेकस्याः पशुपाट्या गृहे विषमिश्रितं दधि कारितं तेषां शिक्षया तथा तस्य तद्वत्तमुदायनजकं यावद्देवतयाऽपहृतम् । उक्तं च तस्य देवतया महर्षेः । तव विषं दत्तं दध्यान्तस्तेन दध्यौषधं परिहर । तद्वाक्याह-धि परिहृतं रोगो वर्धितुमारब्धः । पुनस्तेन दध्यौषधं कर्तुमारब्धं पुनरपि तदन्तर्विषं देवतयाऽपहृतम् । एवं वारत्रयं जातम् । अन्यदा देवता प्रमत्ता जाता तैश्च विषं दत्तम् । तत उदायनराजः विबहूनि वर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पादयित्वा मासिक्या संवेखनया केवलज्ञानमुपाद्य सिद्धस्तस्य शय्यातरः कुम्भकारस्तदानीं क-चिद्भामान्तरं कार्यार्थं गतोऽभूत् कुपितया च देवतया वीतजयस्यो-परि पांशुवृष्टिमुक्ता सकलमपि पुरमाच्छादितम् । अद्यापि तथैवा-स्ति शय्यातरः कुम्भकारस्तु शनिपल्ल्यां मुक्तः । उक्त० १७ अ० ।

१७ अ० । आ० क० । आ० म० ॥ (अभीक्षिणुमारस्य वक्तव्यता स्वावसरे प्रोक्ता अस्या एव महत्या उदायनवक्तव्यतायाः केचिदंशा अज्जरफितयानिवाग्निसिन्धुआदिशब्देषु । उदायनस्य पितृवसुर्जन्याः श्रमणोपासिकायाः कथा जयंतीशब्दे)

उदार (राज)-उदार-त्रि० उद्-आ-रा-क-दातरि, महति, सरत्रे, दक्षिणे, गम्भीरे, असाधारणे, वाच० । निष्पृहत्वातिरेकादादायवति, । ज० १ ग० १ उ० ।

उदात्त-उदारत्व-न० । अनिधेयार्थस्यानुकूलरूपे, स० । अतिशिष्टगुणयुक्ततास्वरूपे अन्यस्वार्थप्रतिपादकताश्रयणे वा छादितमितमे सत्यवचनातिशये, स० ।

उदासीण-उदासीन-त्रि० उद्-आस-शानच्० । रागद्वेषराहिते मध्यस्थे, "उदासीणे करुणं वयंति" उदासीना रागद्वेषरहिता मध्यस्था बहुश्रुतत्वे सत्युपशान्तास्तान् स्मरतितांशोदनाद्यतान् कुर्वन्ति । आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ॥ "समर्णपि दददासीणं, तस्य वि ताव एण कुर्वन्ति" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

विषयमानयोरैकतरपक्षानाद्यस्यैकं जिगीषानुपपत्तेः शत्रुमित्रभूमितो व्यवहिते परतरे मणुराहाहिरैतस्मादुदासीनो यत्राधिकः इत्युक्तश्रवणे राजनेदे, वाच० । उपेक्षमाणं च । स्या० ६ ग० । उदाहृत-उदाहृत-त्रि० उद्-आ-हृ-क्त दृष्टान्ततयोपन्यस्ते कथिते, । वाच० । उपन्यस्ते, उदाहृतं तु "समं मईए अहाउ सो विपरिया समेच" सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

उदाहरंत-उदाहरत्-त्रि० प्रतिपादयति, 'सद्यं असद्यं इति' चितयं ता, "असाहु साहुति उदाहरंता" । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

उदाहरण-उदाहरण-न० उदाह्रियते प्रावत्येन गृह्यतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इत्युदाहरणम् । दश० १ अ० । उत्पत्तिधर्मकत्वात्साध्यसाधर्म्योत्तरमन्त्रावे दृष्टान्ते, यथा घट इति वैधर्म्योदाहरणं यदनित्यं न प्रवति तदुपपत्तिमदपि न भवति यथाकाशमिति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । विशेषः ।

मूलनेदतो द्वैविध्यं निदर्शयाम् ।

ततोदाहरणं उविहं, चउन्विहं होइ एकमेकं तु ।

इंज चउन्विहो खबु, तेण उ साहिज्जए अत्थ ॥

तत्र शब्दो वाक्योपन्यासाथो निर्धारणार्थो वा । उदाहरणं पूर्ववच्च मूलनेदतो द्वैविध्यं द्विप्रकारं चरितकल्पितनेदापुत्तरनेदतस्तु चतुर्विधं भवति । तयोर्धेयार्थैकमुदाहरणमाहारणतद्देशतद्दोषोपन्यासमेदात्तश्च वक्ष्यामः ।

नार्यं आहरणं ति, दिष्टतोवमनिदरिसणं चैव ।

एगटं तं हुविहं, चउन्विहं चैव नायव्वं ॥ ५२ ॥

ज्ञायतेऽस्मिन्सति दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इति ज्ञातम् । अधिकरणे निष्प्रत्ययः । तत्रोदाह्रियते प्रावत्येन गृह्यतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इत्युदाहरणमिति दृष्टमर्थमन्तं नयतीति दृष्टान्तः । अतीन्द्रियप्रमाणदृष्टं संवेदननिष्ठां नयतीत्यर्थः । उपनीयतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थः इत्युपमानम् । तथा च निदर्शनं निश्चयेन दर्शयते अनेन दार्ष्टान्तिक एवार्थ इति निदर्शनम् (एगटंति) इदमेकार्थमेकार्थिकजातम् इह च तत्रागुपन्यस्तं द्विविधमुदाहरणं चतुर्विधं चैवाङ्गीकृत्य ज्ञातव्यं प्रत्येकमपि सामान्यविशेषयोः कथंचिदेकत्वादत एव सामान्यस्यापि प्राधान्यव्यापनार्थमेकवचनाभिधानमेकार्थमित्यत्र बहु वक्तव्यं तच्च नोच्यते ग्रन्थविस्तरजयाक्रमनिकामात्रमेतदिति गार्थार्थः ।

साम्प्रतं यदुक्तं तत्रोदाहरणं द्विविधमित्यादि तद्वैविध्यादिप्रदर्शनायाह ।

चरियं च कप्पियं वा, हुविहं तत्तो चउन्विहेकेकं ।

आहरणे तद्देसे, तद्देसे चैवुपनासे ॥ ५३ ॥

चरितं कल्पितं चेति द्विविधमुदाहरणम् । तत्र चरितमभिधीयते यदृष्टान्तेन कस्यचिदार्ष्टान्तिकार्थप्रतिपत्तिर्जन्यते । तद्यथा दुःखाय निदानं यथा ग्रहदत्तस्य । तथा कल्पितं स्वबुद्धिकल्पनाश्लेषनिर्मितमुच्यते तेन कस्यचिदार्ष्टान्तिकार्थप्रतिपत्तिर्जन्यते । यथा पिप्पलपत्रैरनित्यतायामित्युक्तं च "जह तुम्हे तह अम्हे, तुज्जे वियहोहिय जहा अम्हे । अप्पाहेइ पम्तं, पंथुयपत्तं किसल्लयाणं ॥ नवि अत्थिय नवि यहोही, उल्लावो किसल्लपंथुपसाणं । उधमा, खल्लु एस कता भवियजणविबोहणट्ठाए" इत्यादिआहेदमुदाहरणं दृष्टान्त उच्यते तस्य च साध्यानुगमाद्विज्ञाणमित्युक्तं च "साध्ये नानुगमो हेतोः साध्याभावे च नास्तित्ता । स्थाय्यते यत्र दृष्टान्ते, स साधर्म्यतरो द्विधा" अस्य पुनस्तल्लक्षणभावात्कथमुदाहरणत्वंमित्यत्रोच्यते तदपि कश्चित्साध्यानुगमादिना दार्ष्टान्तिकार्थप्रतिपत्तिजनकत्वात्तत्र उदाहरण इहापि च सोऽस्त्येवेति कृत्वा किं नोदाहरणतेति साध्यानुगमाद्विज्ञाणमपि सामान्यविशेषोभयरूपानन्तधर्मात्मके वस्तुनि सति कथंचिद्देवादिन एव शुच्यते नान्यस्यैकान्तनेदाभेदयोस्तद्भावादिति । तथाहि सर्वथा प्रतिज्ञा दृष्टान्तार्थनेदादिनोऽनुगमतः खलु घटादौ कृतकत्वादेरनित्यत्वादिप्रतिषेधदर्शनमपि कृतानुपयोग्येय भिन्नवस्तुधर्मत्वात्सामान्यस्य च परिकीटितत्वादस्त्वादित्यमपि च तद्वत्त्वेन साध्यार्थप्रतिबन्धकल्पनायामतिप्रसङ्गादित्यत्र बहुवक्तव्यं तच्च नोच्यते ग्रन्थविस्तरजयादिति । एवं सर्वथा अनेदादिनोऽप्येकत्वादेव तदज्ञावो भावनीय इति । अनेकान्तत्वादिनस्त्वनन्तधर्मात्मके वस्तुनि तत्तुर्मेसामर्थ्यात्तद्वस्तुनः प्रतिबन्धवत्त्वेनैव तस्य तस्य वस्तुनो गमकं भवत्यन्यथा तस्मिन् तत्प्रतिपत्त्यसंज्ञक इति कृतं प्रसङ्गेन । प्रकृतं प्रस्तुतम् । चरितं च कल्पितं चेत्यनेन विधिना द्विविधम् । पुनश्चतुर्विधं चतुःप्रकारमेकैकं कथयता आह । उदाहरणं तद्देशस्तद्दोषश्चैवमुपन्यास इति । तत्रोदाहरणशब्दार्थ उक्त एव । तस्य देशस्तद्देशः । एवं तद्दोषः । उपन्यासनमुपन्यासः स च तद्वत्त्वाद्विज्ञाणो वक्ष्यमाण इति गार्थार्थः ।

साम्प्रतमुदाहरणमभिधानुक्राम आह ।

चउहा खबु आहरणं, होइ अवाओ उवायउवणा य ।

तह य पकुप्पन्निणा-समेव म्महं चउविगर्प ॥ ५४ ॥

चतुर्धा खबुदाहरणं प्रवति । अथ चतुर्धा खबुदाहरणे विचार्यमाणे जेदा प्रवन्ति । तद्यथा-अपायः उपायः स्थापना च । तथा च प्रत्युत्पन्नविनाशमेवेति । स्वरूपमेयां प्रपञ्चेन भेदतो निर्युक्तिकार एव वक्ष्यति । दश० नि० १ अ० । आवा० । (अपायादिशब्देषु अपायाद्युदाहरणादि) एकदेशप्रसिद्धा सकलसिद्धयर्थकयने, कर्माणि-ल्युद्-इष्ट-सिद्धयर्थमुच्यमाने दृष्टान्ते, प्रकृतसिद्धयर्थनिदर्शनरूपे उपोक्तते च । करणे-ल्युद्-न्यायमते प्रतिवादिना प्रयुक्तप्रतिज्ञादिपञ्चकान्तर्गते व्याप्तिपक्षधर्मताप्रदर्शके, वाक्यनेदे कथनमात्रे, लक्षणसम्यक्तया प्रामाणिकवाक्योपन्यासे, कथा प्रसङ्गे च । जावे-ल्युद् वाच० । काल्पनिककथमुदाहरणं प्रवति । नचैतदनुपपन्नमार्थरूपि काल्पनिकदृष्टान्तस्यान्यनुज्ञानाद्यदाह भगवान् नृक्ष्वाहुस्वामी " चरियं च कप्पियं वा, आहरणं उविहमेव पयत्तं । अटुस्स माहण्ठाई धणमिव तु पणट्ठाए " न०

उदाहिय-उदाहृत-त्रि० व्याख्याते, " जा मा तिषि उदाहिया " आचा० १ श्रु० ७ अ० १ उ० ।

उदाहु-उताहो-अव्य० विकल्पे, " किं जवं मुणी मुणीए उदाहो जुया सेज्जायरए " उताहो इति विकल्पार्थो निपातः । भ० १५ श० १ उ० । " किं जाणया दिषं उदाहु अजाणया " आचा० २ श्रु० । कदाचिच्छब्दार्थे, आचा० १ श्रु० ७ अ० २ उ० ॥

उदाहृतवत्-त्रि० व्याकृतवति, " उयाहु ते आयं काफुसन्ति इति उदाहु धीरे " । आचा० १ श्रु० ७ अ० २ उ० । कथितवति, " एओ वमं तथ उदाहु धीरे । सुत्र० १ श्रु० १५ अ० । " एवं से उदाहु अणुत्तरनापी अणुत्तरदंसी " । उक्त० ६ अ० ।

उदि-उदि-पुं० उत-उत्कृष्ट इः कामो यस्य उदिः ॥ उत्कृष्ट-कामयुक्ते ' भगो देवस्य धीमहि ' गा० ।

उदुब्जेय-उदकोद्भेद-पुं० गिरितयादिभ्यो जडोद्भवे, । न० ३ श० ६ उ० ॥

उदूढ-उदूढ-त्रि० उदू-—वह-क्त । जडे, स्यूद्धे, घृते, च । विवाहितस्त्रियाम्, स्त्री० । वाच० ।

उदूढ-देशीवचनम्-मुपिते च " उदूढ सेसवाहिं अंतोवि पंचगि एहनउदूम " वृ० १ उ० ॥ नि० चू० ।

उदूहल-उदूहल-न० ऊर्ध्वं खं ह्याति ह्य० क० पृथो० नि० । तएरुद्धादिस्त्रिएरुनार्थे काष्ठादिरचिते छव्ये, गुग्गुलौ च । वाच० । " पीढं वा फल्लगं वा गिरिस्तोणं वा उदूहलं वा अवहट्टुस्स वि य दुहहेज्जा " आचा० २ श्रु० ।

उदू-उदू-पुं० उनात्ति छिद्यति उन्द-रक् । जलविमोक्षे, वाच० । सिन्धुविषये मत्स्ये, तत्सूद्रमचर्म निष्पन्ने वले च । आचा० २ श्रु० । उदूडग-उदूडक-पुं० चानप्रस्थतापसभेदे, ऊर्ध्वकृतदण्डा ये सञ्चरन्ति, नि० चू० १ उ० । औप० । भ० ।

उदूरविहार-उदूएडविहार-पुं० महानगर्यामादिनाथाख्ये, महा-नगर्यामुदूरविहारे श्री आदिनाथः ॥ ती० ।

उदूंस-उदूंस-पुं० उदूशति-उदू-दंश-अच्-मस्तकदंशके, वाच० । मधुमक्त्रिकायाम्, क० ।

उदूंस-उदूंशाएरु-न० पशुतत्पुं० मधुमक्त्रिकाणामएडरूपे अ-एरुसूक्ष्मभेदे, क० ।

उदूंसग-उदूंसक-पुं० त्रीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

उदूध-उदूध-पुं० रत्नप्रमायाः पृथिव्याः पूर्वावधिकां सीमन्तक-प्रभावरकादिशतितमेऽपक्रान्तमहानिरये, स्था० ६ ग० ।

उदूधमज्जिम-उदूधमध्यम-पुं० रत्नप्रमायाः पृथिव्याः उत्तरा-वधिकासु सीमन्तकमध्यमान्तरकादिशतितमेऽपक्रान्तमहानि-रये, स्था० ६ ग० ।

उदूधवत्त-उदूधवर्त-पुं० रत्नप्रमायाः पृथिव्याः पश्चिमायां नरकावध्यां सीमन्तकावर्तस्यापरेण विंशतितमेऽपक्रान्तमहानि-रके, स्था० ६ ग० ।

उदूधवसिद्ध-उदूधवशिष्ट-पुं० रत्नप्रमायाः पृथिव्याः पश्चिमायां नरकावध्यां सीमन्तकावर्तस्यापरेण विंशतितमेऽपक्रान्तमहानि-रके, स्था० ६ ग० ।

उदूर-उदूर-न० ऊर्ध्वदरः पूर्यते यत्र काळे तदूर्ध्वदरम् । प्राकृतशैल्या " उदूर " । ते च दरा द्विविधा धान्यदरा उदूरदराश्च । धान्यानामाधारचूता दरा धान्यदराः कटपल्यादयः । उदूराण्येव दरा उदूरदरास्ते उन्नयेऽपि यत्र पूर्यन्ते, वृ० १ उ० । सुजिके, ।

नि० चू० १ उ० । दुविहाओ होंति उदूरा, पेङ्गे तह धन्नभाणिया " ते उदूरा द्विविधास्तद्यथा पोष्टदरा धान्यभाजनदराश्च । पोष्टमुदूरं तद्गयादरा पोष्टदराः । धान्यभाजनानि कटपल्यादयस्तान्येव दरा धान्यभाजनदरा । ऊर्ध्वं यत्र पूर्यन्ते तदूर्ध्वमुदूरमुच्यते । वृ० १ उ० । नि० चू० ।

उदूरिय-उदूर-त्रि० उदू-दण-क्त-उच्छते, गर्वान्विते, वाच० । प्राचयेन कर्मशत्रुजयं प्रति दर्पिते, । न० ।

उदवइत्ता-अपडावगित-त्रि० प्राणव्यवरोपणात् जीवितविना-शके, " उदवइत्ता आहारं आहारेइ इति सेमहया पावेहिं कम्मोहिं अत्ताणं उयम्माइत्ता जवइ " । सुत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उदवण-अपडावण-न० जीविताद् व्यपरोपणे, । आचा० २ श्रु० । अतिपाहनविवर्जितपीमायाम्, । " उदवणं पुण जाणासु, अइं-वायविवज्जियं पीमं " पि० । सर्वथा जीवविनाशने च । तथ पृथिव्यम्भोरन्यन्तरसंमर्दनाद्यैः अप्कायस्य तु वह्नितापनदण्डा-द्यभिघातनपानपादादिकावनेन धनस्पतेः पत्रपुष्पाङ्गुरादित्रोटना-दिभिः । अत्र प्रायश्चित्तमाग्न इति । जीत० । " उदवणं मारणं " तत्र प्रायश्चित्तं पागश्चितम् । नि० चू० १ उ० ।

उदवण-अपडावण-गौणहिसायाम्, प्रदन०-अध० १ छा० । विद्ययाऽन्यत्र नयने, वृ० १ उ० ।

उदवणकर-अपडावणकर-पुं० मारणान्तिकभेदकारिणि, ग० १ अधि० ।

उपडावणकर-पुं० धनहरणाद्युपडावकारिणि, एयोऽप्रशस्तमनोवि-नयभेदे, । ग० १ अधि० । औप० ।

उदवणकरी-अपडावणकरी-स्त्री० जीवानामपडावणकारि-ण्याम्, " परितावणकरि उदवणकरि चूतोवघाइयं अन्निकंखणो जासेज्जा " आचा० २ श्रु० ।

उदविज्जमाण-अपडाव्यमाण-त्रि० मार्यमाणे, " किञ्चाविज्जमा-णस्स वा उदविज्जमाणस्स वा जाव होमुक्खणणं मायमविहिं सासारगं दुक्खं जयं पमिसंवेदंति । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

उदविय-अपडावित-त्रि० उच्चासिते, " परिताविया किञ्चामिया उदविया गणाओ गणं संकामिया " । ध० २ अधि० । मारिते, न० २ श० १ उ० ।

उदवेयव-अपडावयितव्य-त्रि० जीविताद्व्यपरोपयितव्ये " अहं ण उदवेयवा अण्णे उदवेयवा एवमेव ते इत्थिकामेहिं मुच्चि-या " । सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

उदवेहित-उपडावियत्-त्रि० उपडावान् करिष्यति, -न० १५ श० १ उ० ॥

उदह-उदय-पुं० उदगतो रथो यस्मान् १ स्थकीले, उन्नतरथ-तुल्यः पक्षो यस्य । ताव्रच्छडविहगे, । मेदिनी०

उदाइत्ता-अपदूय-अव्य० मृत्वेत्यर्थे, " जस उदाइत्ता इत्येव शुज्जो २ पच्चायंति " स्था० १० ग० ।

उदाणभचारा-उदान्नर्तका-स्त्री० नर्त्री परिष्ठापितायां स्त्रि-याम्, " उदाणन्नचारा न्त्तारेण परिष्ठापिता " नि० चू० १ उ०

उदाम-उदाम-त्रि० उन्नतं दाम्नः अच्-समा० । बन्धनरहिते, " ताहे उदामं गच्छंतस्स कर्त्तव्ये ईसि पाणिप तत्ताप पक्खा जम्मा " । आ० म० द्वि० । अप्रतिनियमे, स्वतन्त्रे, अत्युग्रे च । वाच० । " एवं च कुसलजोगे उदामे तिक्कम्मपरिणामा " पं० चू० । उत-उत्कृ-

५० थ्रेष्ठ दाम पाशाव्यमन्त्रयस्य । यरुणे, पुं० गम्भीरं, । वि० वाच०
उद्दाम-आ-उद्-आ० इत्यादाकारणे, "आडा आ अन्दाहानी-
७ । ४ । २५ । उद्दाम-आ-उद्-आ० इत्यादाकारणे, "आडा आ अन्दाहानी-

अवदान-पुं० अवदाने, पादादित्यामेऽधोगमने, " गंगापुत्रि-
णवायुउद्दामास्त्रिमप । ३० १ अ० । २० । ३० । ४० । ५० ।
उद्दामयति त्रिमुक्तिनाति उद्-द्व-णिन्-गव-यद्धारकवृत्ते, य-
नकोऽयं, । वाच० । अवमपित्याः प्रयमारकं, भरतकृते स्वनाम-
यति टुमनेदे, । जं० २ यक्र० । चूकेदारभेदे च । वाच० ।

उद्दामिता-उद्दामयितुम्-अव्य० । चर्माणि सुस्पयितुमित्यर्थे,
दृशा० १ अ० । जोषेणना येनेन वा येनेन या तयाऽ वा क-
मेण वा त्रियाय वा त्रियाय वा पामाऽ उद्दामिता नवः ॥ सूत्र०
२ थु० २ अ० ।

उद्दाम-उद्दाम-पुं० उद्-द्व-यन्-पञ्चायेन, । अमरः । वाच० ।

उद्दामाया-अपञ्चायणा-स्त्री० उन्नात्मेन, ज० ३ ज० ६ उ० ।

उद्दाम-उद्दाम-पुं० प्रकृष्टे दादे, । स्या० १० ज० ।

उद्दिष्ट-उद्दिष्ट-त्रि० उद्-दिष्ट-क० सामान्यतोऽभिहिते, स्या० ५
उ० । प्रति० । प्रतिपादिने, । सूत्र० १ थु० १० अ० । तद्धि-
यक्रित्यायप्रजति, सूत्र० २ थु० ९ अ० । वृ० । निर्दिष्टे, । दृशा० ।
नि० चू० । दानाय परिकल्पिते भक्तपानादिके, । "तस्व अक
मिणो इतिणो णायपुता उद्दिष्टभक्तं पण्यजयति " सूत्र० २
थु० ६ अनियमिते च । वाच० ।

उद्दिष्टक-उद्दिष्टक-त्रि० उद्दिष्टमुद्गस्नेन कृतं विहितं तद्-
(साव्य) यै संसृते, " उद्दिष्टकं जतं धियजती । किमुपमेस-
मारंजे " । पंचा० १० विच० । साव्यपेक्षया कृते साधाकम्मा-
दा, । पंचा० १५ विच० । बौद्धादिके, " उद्दिष्टकं हृज्ज, उ-
त्तायपमदणो धणं कुणद । पचक्कं च जल्लगण, जो पियदकाम सो
भिकवू " । दृशा० १० अ० । उद्दिष्टं च कृतं च उद्दिष्टकम्
आश्रयकर्मणि, । दृशा० ।

उद्दिष्टप्रतिमा-उद्दिष्टप्रतिमा-स्त्री० दशमात्मानाम्यनिष्पन्नमादा-
रं न हृष्टे इत्येवं रूपायां दशम्यामुपासकप्रतिमायाम्, थु० २ अ० ।

उद्दिष्टजन्तपरिणाम-उद्दिष्टजन्तपरिणाम-पुं० उद्दिष्टं तद्वैध आ-
यकुदिस्य कृतं जन्मोदनादि उद्दिष्टजन्तं तत्पण्डितं येनामा-
हुद्दिष्टजन्तपरिणामः दशमीमुपासकप्रतिमां प्रतिपन्नं धायके, म० ।

उद्दिष्टजन्तजगणपरिणाम-उद्दिष्टजन्तजगणपरिणाम-स्त्री० दश-
म्या आयकप्रतिमायाम्, तत्स्वरूपं चैवम् । उद्दिष्टजन्तजगणप्र-
तिमां सा चैव "उद्दिष्टकं भक्तं, पि यज्जकिमुय संममारंजं । मो
दोई खुरमुंमो, सिद्धिं च धारते को वि । तिच्यं तुष्टो जाणे, जाणद
ययद ना घति । पुत्रोदियगणजुत्तो, दसमासा कावमाणेण" ।
उपा० १ अ० । तथा श्रमणेति निर्गन्धसद्व्यस्तदुत्पन्नकरणा-
त्स श्रमणभूतः साधुकल्प इत्यर्थः । चकारः समुद्यये अपिः सं-
प्रायेन भवति । श्रानक इति प्रकृतं हेध्रमण ! हआयुप्सन् ! इति
सुयमस्वाभिना जम्बुस्याभिनमामत्रयतोक्तमित्येकादशीति । इह
चैवं ज्ञावना । पूर्वोक्तसमप्रमाणोपेतस्य श्रुतमुक्तस्य कृतज्ञाचस्य
या गृहीतसाधुनेपथ्यस्य द्रव्यसमित्यादिकं साधुधर्ममुपासयतो
जिज्ञार्थं गृहिकुलप्रवेशे सति श्रमणोपासकाय प्रतिपन्नय जिज्ञो-
दयेति ज्ञापमास्य कस्त्वमिति कस्मिंश्चित्पृच्छति प्रतिपन्नश्रमणो-
पासकाऽहमिति श्रुवाणस्यास्यैकादश मासान् यावदेकादशी
प्रतिमा नवतीति । पुस्तकान्तरे त्वेवं "वाचनादसंज्ञसाधप प्रथमा
कथययकं द्वितीया । कथसामाष्ट्र तृतीया । पोसहोववासनिरप
चतुर्थी । राहभक्तपरिणाम पञ्चमी । सचित्तपरिणाम पट्टी । दिया

धंभयारी राश्रो परिमाणकमे सप्तमी । द्विआ वि राश्रो वि धंभयारी
अग्निणाणपयावि जयति वोसकमेसरोमनहे अष्टमी । आरंजपरि-
णाम नवमी । उद्दिष्टजन्तयज्जप दशमी । समणधूपया वि प्रवइत्ति
समणाउसो एकादशीति । क्वचित् आरंजपरिणाम इति नवमी ।
मप्यारम्भपरिणाम इति दशमी । उद्दिष्टभक्तयज्जकः श्रमणभूतश्चै-
कादशीति ॥ स० ॥ प्रअ० ॥

उद्दिष्ट-उद्दिष्ट-त्रि० प्रकाशान्विते, वाच० । "उद्दिष्टे कुट्टाक-
शिपण्डा । पुदवी दगधारगो य उद्दिष्टो (उद्दिष्टात्ति) अग्नि-
कायः शीतकाशे उद्दिष्टो प्रवति । वृ० १ उ० ।

उद्दिष्ट-त्रि० उद् रिन्-क्त-अतिशयितं, अधिके, स्फुटे, । पाच० ।

उद्दिष्टावित्तप-उद्दिष्टयितुम्-अव्य० आत्मनो गुरुतया व्यवस्था-
यितुमित्यर्थे, । वृ० १ उ० ।

उद्दिष्टकण-उद्दिष्टय-अव्य० अनुकूप्येत्यर्थे, । वृ० ७ उ० ।

उद्दिष्टजन्ता-उद्दिष्टयमान-त्रि० वाच्यमाने, । आ० म० द्वि० ।

उद्दिष्टिच-उद्दिष्टिच-अव्य० स्वयं धारयितुमित्यर्थे, "दिंस वा
अणुदिंस वा उद्दिष्टिच जहा तस्स गणस्स अपत्तिरं सिया" ।
व्य० द्वि० २ उ० । योगविधिप्रमेण सम्यग्योगेनाधीत्येदमित्येव-
मुद्दिष्टमित्यर्थे, "स जं कायं उद्दिष्टिच" स्या० २ उ० ।

उद्दिष्टिय-उद्दिष्टय-अव्य० उद्-दिष्ट-व्यप्-प्रद्वयत्यर्थे, "से नि
फन् वा २ उद्दिष्टिय उद्दिष्टिय संधारणं जाणज्ज अंगुत्तियाप उद्दि-
ष्टिय उद्दिष्टिय" उद्दिष्टय प्रदुशी प्रसार्य । आचा० २ थु० १ अ० ।
उद्दिष्ट-त्रि० प्राक् संकल्पितं, "उद्दिष्टियवार्थं सयं, चाण जाणज्जा
आचा० २ थु० ॥

उद्दिष्ट-उद्दिष्टय-अव्य० उद्-दिष्ट-व्यप्-आश्रित्येत्यर्थे, "जता
महस्यो यमु उद्दिष्टस्स जिणेस कीरई जो उ" पंचा० ए विच० ॥
आर्द्राव्येत्यर्थे च । "सत्य भये आसंका उद्दिष्टस्स जई वि कीरप
योगो । दृशा० १ अ० ।

उद्दिष्टिय-उद्दिष्टिय-त्रि० उज्ज्याश्रिते, "संधुणिय मुद्दीनिय मुज्जा-
विययं पदीवियं जाण" । को० ।

उद्देश-उद्देश-पुं० उद्दिष्टयते नारकादिव्यपदेशनेति उद्देशः ।
लोके, । आचा० १ थु० १ अ० । उद्दिष्टयते इत्युद्देशः ।
उपदेशं, सदस्तकतव्यनादेशं, नारकादिव्यपदेशं, "उद्देशापास-
गस्स गान्य" उद्दिष्टयते इत्युद्देश उपदेशः सदस्तकतव्यनादेशः स
पश्यति इति पश्यः स एव पश्यकस्तस्य स विद्यते स्वत एव
चिद्विन्वयन्वात्तस्य अथवा पश्यतीति पश्यकः सर्वज्ञस्तुपदेश-
घर्ता वा नस्य उद्दिष्टयन् इत्युद्देशो नारकादिव्यपदेश उद्देशाचगो-
आदिव्यपदेशो वा न नस्य न विद्यते तस्य प्रागेव मोक्षगमना-
दिति ज्ञायः । आचा० १ थु० २ अ० ३ उ० । गुरुवचने, उक्त० १
अ० । अथयनं, तद्वन्मताधिकारं च । "जणिओ धिय उज्जोव्विय
उद्देशे विसंसेणं" न० । समस्तार्थेनां कृते कल्पिते, थु० ३ अ० ।
अस्य निष्केपः । तत्रोद्देशः पोदा नामोद्देशः स्थापनोद्देशो ह्यव्योद्-
देशः क्षेत्रोद्देशः फावोद्देशो प्रावोद्देशश्चेति । नामोद्देशो यस्योद्देश
इति नाम ज्ञायते । स्थापनोद्देश उद्देशवतः पुरुषादेः । स्थापना । ह-
व्योद्देशं ज्ञानव्यवहारव्यतिरिक्तं स्वयमेव भाष्यकृदाह ॥

द्वयेण उद्देशा, उद्दिष्टाति जाव जणं द्वयेण ।

द्वयं वा उद्दिष्टे, द्वयन्तुओ तद्वृत्तौ ॥

इत्येण रजोहरणादिना यद्देशः यो वा येन सचित्तादिना
इत्येणोद्दिष्टयते तत्र सचित्तेन यथा गोभिर्गोमान् तुलैस्तुलगप-
तिः गजैर्गजपतिरिति । अचित्तेन यथा दएनेन च दएनी उद्देशेण

उत्री कपादेन कपाहीत्यादि । मिश्रेण यथा शकटेन शाकटिको रथेन रथिक इत्यादि । छव्यं वा व्याधिप्रशमनं यदुद्दिशति । अमुकमौषधं छव्यं ज्वरता गृहीतव्यमिति । छव्यचूतो वा ज्ञानानुपयुक्तः पदं । न श्रुतस्कन्धादिकमुद्दिशति छव्यार्थी वा छव्यनिमित्तं धनुर्वेदादिकं यदुद्दिशति एष सर्वोऽपि छव्योद्देशः ॥

खित्तिमि जमि खित्ते, उद्दिशतो जाव जेण खेत्तेण ।

एवमेवय कावस्स वि, भावे उ पसत्थअपसत्थो ॥

क्षेत्रोद्देशो चिन्त्यमाने यस्मिन् क्षेत्रे अङ्गश्रुतस्कन्धादेरुद्देशः क्रियते व्यावर्ण्यते वा यो वा येन क्षेत्रेणोद्दिश्यते यथा ज्वरते भवो ज्वरतः । सुराष्ट्रायां ज्वरः सौराष्ट्रो मगधेषु भवो मागध इत्यादि । एवमेव च यस्मिन् काले अङ्गदिकमुद्दिश्यते येन वा कालेनोद्दिश्यते यथा सुपमायां भवः सौपमः शरदि जातः शारद इत्यादि एष कालोद्देशः । भावोद्देशो द्विधा । प्रसस्तोऽप्रशस्तश्च । उभयमपि दर्शयति ॥

कोहाइ अपसत्थो, एाणामादीय होइ उ पसत्था ।

उदत्तो वि खलु पसत्थो, तित्थकराहार उदयादा ॥

क्रोधमानादिरौदयिको भावोद्देशः । ज्ञानदर्शनादिक्रियोपशमिक औपशमिकः क्रियाक्रियोपशमिको वा जावः प्रशस्तो भावोद्देशो ज्वरति उदयोऽप्यौदयिको भावोऽपि तीर्थकराहारयशःकोत्यादि-स्तकमौदयरूपप्रशस्तो ज्वरति । आदिशब्दस्य गाथायां व्यत्ययेन निर्देशो बन्धानुज्ञेभ्यात् । वृ० ३ उ० । उद्देशनमुद्देशः । सामान्याभिधाने, यथाऽध्ययनमिति । आ० म० प्र० । विशेषः । अनु० ॥

उद्देशनिर्देशयोः स्वरूपं ज्ञाप्यकृदाह ॥

अज्जयणं उद्देशो, अजिहियं सामाज्यंति निहसो ।

सामस्यविसिद्धाणं, अजिह्वाणं सत्थनामाणं ॥

शास्त्रं च नाम च शास्त्रनामनी तयोः सामान्यविशिष्टयोः सामान्यविशेषभूतयोरौघनिष्पन्ने नामनिष्पन्ने च निक्षेपे यदभिधानमभिहितं तावुद्देशनिर्देशौ यथा संख्येन चेह यांजना । तद्यथा-सामान्यस्य शास्त्रस्यौघनिष्पन्ननिक्षेपे यदध्ययनमित्यभिधानमभिहितं त उद्देश इत्युच्यते । नामनिष्पन्ने च निक्षेपे विशिष्टस्य नाम्नो यत्सामायिकमित्यभिधानमभिहितं स निर्देश इत्यभिधीयतइति ॥

अस्यनिक्षेपो यथा ॥

नामं उवणा दविण, खित्ते काले समासउद्देशे ।

उद्देशमि य जावे, एमाई होइ अट्टपत्तो ॥

नामादिनेदाहुद्देशोऽष्टविधस्तद्यथा नामोद्देशः स्थापनोद्देशो छव्योद्देशः क्षेत्रोद्देशः कालोद्देश उद्देशोद्देशः समासोद्देशो भावोद्देशो ज्वरत्यष्टमक इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥

तत्र नामोद्देशं व्याख्यातुमाह भाष्यकारः ॥

नामं जस्सुद्देशो, नामेणुद्देशेण व जो जेण ।

उद्देशो नामस्स व, नामुद्देशोजिह्वाणंति ॥

यस्य जीवादेवस्तुन उद्देश इति नाम क्रियते स नामोद्देशः । नामरूप उद्देशो नामोद्देशः यथा गोपालदारकादिरुद्देश इति नाम (नामेणुद्देशेति) यो वा घटपटस्तम्भादिपदार्थो येन घटपटस्तम्भादिनाम्ना उद्दिश्यते प्रतिपाद्यते सोऽपि घटपटादिपदार्थो नामोद्देश उच्यते । उद्दिश्यतेऽभिधीयते प्रतिपाद्यते निजेन नाम्ना इति कृत्वा उद्देशः (नामस्सवत्ति) नाम्नो वा वस्तु सामान्य-जिधानस्योद्देशनमुच्चारणं नामोद्देशः । किमुक्तं ज्वरतीत्याह (अजिह्वाणंति) वस्तुनः सामान्यं यदभिधानं तन्नामोद्देश इत्यर्थः यथा आम्नादेः वृक्षादिनाम । वा शब्दः सर्वत्र प्रकारान्तरसूचकः ।

अत्र परोऽतिप्रसङ्गमुद्भावयन्नाह ।

एवं नणु सव्वो चिय, नामोद्देशो जओ जिह्वाणंति ।

दव्वाइणं तेहि व, तेसु व विकीरणस्स ॥

ननु यदि वस्तुनः सामान्याभिधानमात्रमुद्देशोऽभिधीयते एवं तर्हि सर्व एवायं स्थापनाछव्यक्षेत्रकालाद्युद्देशो नामोद्देश एव प्राप्नोति । यतो छव्यादीनामपि हेमरजतादीनां हेमादिकं सामान्याभिधानमिति तैर्वा कसुम्भहरिजादिछव्यैर्हेतुचूतैर्वस्त्रादीनां रक्तपातमित्यादिसामान्याभिधानं प्रवर्तते । तेषु वा दण्डकुण्डलकिरीटादिद्रव्येषु सत्सु दण्डं कुण्डली किरीटीत्यादिकं सामान्याभिधानं प्रवर्तमानं दृश्यते । एवं स्थापनाक्षेत्रादिव्यपि वाच्यम् । ततो य एव छव्याद्युद्देशोऽभिमतः स एव सर्वोऽपि नामोद्देशः प्राप्नोतीति उद्देशस्यैकविधत्वादप्रविधत्वं विशीर्यत इति । अत्र पराभिहितमन्युपगम्य परिहारमाह ।

सच्चं सव्वाणुगओ, नामुद्देशोजिह्वाणमित्तं जं ।

नाणत्तं तह वि मयं, मइकिरियावत्थजेणहिं ॥

सत्यमुक्तं ज्वरता यतो यत्सामान्याभिधानमात्रं नामोद्देशः स खलु सर्वानुगत एव तथापि नामस्थापनाछव्याद्युद्देशानां नाना-त्वं जेदरूपं मतं सम्मतमेव परमार्थवेदिना कैरित्याह । मत्तिक्रियावस्तुभेदैस्तथाहि-यादृशी नामेन्द्रे मतिस्तादृश्येव न स्थापनेन्द्रादिपुन्यते किंतु विद्वज्ज्ञेय । नच यां क्रियां नामेन्द्रः करोति तामेव स्थापनाछव्येन्द्रादयः किंचित्सदृशीमेव अत एव नामेन्द्रादिवस्तुनां परस्परं भेदो विज्ञेयो भिन्नमित्यादिहेतुत्वात् घटपटादिवस्तुवदिति ॥ करोति तामेव स्थापनां छव्येन्द्रादिवस्तुवदिति । एवं प्रस्तुतनामस्थापनाछव्याद्युद्देशानामपि मत्यादिने-दाङ्गदो योजनीय इति ॥

अथ स्थापनाद्युद्देशानाह ।

उवणाए उद्देशो, उवणाद्देशेति तस्स वा उवणा ।

तं तेण तत्तो तम्मिव, दव्वाइयाणमुद्देशो ।

दव्वुद्देशो दव्वं, दव्वपई दव्ववंसदव्वो चि ।

एवं खेत्तं खेत्ती, खेत्तपई खेत्तजायत्ति ॥

स्थापनाया उद्देशनमुच्चारणं सामान्येनाभिधानं स्थापनोद्देशः तस्य वा उद्देशस्य अङ्गरादिषु स्थापना स्थापनोद्देशः । अथ छव्योद्देशमाह-छव्यादीनामुद्देशो छव्योद्देशः । आदिशब्दात् छव्यवदादिपरिग्रहः कया पुनर्व्युत्पत्त्या छव्यादयो वाच्या भवन्तीत्याह (तस्मित्यादि) तदेव छव्यमुद्दिश्यते उच्चार्यते छव्यमित्येवं सामान्येनाभिधीयते छव्योद्देशः । छव्यं च तदुद्देशश्चेति कर्मभारयसमासः । अत्र च पक्षे छव्यमेवोद्देशशब्दवाच्यम् । अत एव द्वितीयगाथायामाह (दव्वमिति) अथवा तेन छव्येण हेतुचूतेन य उद्दिश्यते अभिधीयते स छव्योद्देशो यथा द्रव्यपतिरित्यादि । यदिवा ततस्तस्माद्भव्याद्युद्देशोऽभिधानप्रवृत्तिर्छव्योद्देशो यथा छव्यवानित्यादि । अथवा तस्मिन् द्रव्ये सत्युद्देशोऽभिधा-नप्रवृत्तिर्छव्योद्देशो यथा स छव्य इत्यादि सिंहासने राजा चूते काकिन्नः, घने मयूर, इत्यादि वा । एवमुद्दिश्यते तेन वा, इत्यादिव्युत्पत्त्या क्षेत्रं क्षेत्री क्षेत्रपतिः क्षेत्रे जातं क्षेत्रमित्यादिकः सर्वोऽपि क्षेत्रोद्देश इति ।

कालो कालाईयं, कालो वेयंति कालजायंति ।

संखेवो चि समासो, अंगाईणं तत्तो तिहं ॥

अंगसुखबंधजयणाण, नियनियप्पनेयसंगहत्तो ।

होइ समासुद्देशो, जहंमंगी तदञ्जेजा ॥

एमेव मुयक्वंधो, जह तस्स तयद्विष्णया ।

अञ्जयणं अञ्जयणी, तस्स जेया तयत्थसो ॥

काल एवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशकालः कालोद्देशः । तेन वा कालोद्देशः कालोद्देशो यथा कालातीतं कालातिक्रान्तमिदं चस्त्विति । ततो वा कालादुद्देशः कालोद्देशो यथा कालो-
पेतं कालप्राप्तमिति । तस्मिन्वा काले जानं कालजातमित्या-
दिकः कालोद्देशः । अथ समासोद्देशं विवचुराह (संखे-
स्यादि) संक्षेपणाविस्तरेण संकोचनं समास उच्यते तत्कोऽ
यं चेह अङ्गादीनां त्रयाणां विवक्षितः एतदेव दर्शयति (अंगे-
त्यादि) अङ्गश्रुतस्कन्धोऽध्ययनमित्येष समासो भवति ॥
कुत इत्याह । निजनिजप्रभेदसंग्रहादिति । अस्याङ्गादिसमा-
सस्योद्देशनमभिधानं समासोद्देशक इति दर्शयति । यथा अङ्ग-
मिति तदेवोद्दिश्यमानत्वादुद्देश इत्यर्थः । तेन बाङ्गरूपसमा-
सेनोद्देशो यथाङ्गीति (तस्सतयड्ढेत्ति) अङ्गात्मकसमानो-
द्देशो यथा तदव्येता अङ्गाव्येता इत्यादि । एवं श्रुतस्कन्धा-
त्मकसमास एवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशो यथा तदर्थविज्ञाता
श्रुतस्कन्धावर्थेण इत्यादि । एवमध्ययनात्मकसमास एवोद्दि-
श्यते इत्युद्देशो यथाऽध्ययनमिति तेन वा उद्देशो यथाऽध्यय-
नीति । तस्माद्वा उद्देशो यथा तस्याध्ययनयस्याध्येता । त-
स्मिन्वा अध्ययने सति उद्देशो यथा तदर्थज्ञोऽध्ययनार्थविदि-
त्यादि विवक्षया सर्वं भावनीयमिति ॥

अथोद्देशोद्देशं भावोद्देशं चाह ।

उद्देशो उभिजदे-सणो तयत्थवेत्ता वा ।

उद्देशो यं, जावो भाविति जावमि ॥

उद्देशः पुलाकोद्देशकादिः स एवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशोद्देशः ।
स चायं विज्ञेयः क इत्याह । पुलाकोद्देशकादिक उद्देशोऽप्यु-
द्दिश्यमानत्वेनोद्देशोद्देश उच्यते । तेन वा उद्देशोऽभिधानं
यथा उद्देशीति । तस्माद्वा उद्देशो यथा उद्देशकः । तस्मिन्वा
उद्देशो यथा तस्योद्देशकस्यार्थवेत्ता इत्यादि (भावमिति)
भावविषय उद्देशो भावोद्देशः । क इत्याह (भावोत्ति) औद-
धिको भाव उद्दिश्यतेऽभिधीयते इत्युद्देशो भावश्चासावुद्देश-
श्च भावोद्देश इत्यर्थः । तेन वा भावेनोद्देशो भावोद्देशो यथा
भावीत्यादि पूर्वोक्तानुसारेण वाच्यमिति गाथानवकार्थः ॥
अथोद्देशव्याख्यानेन निर्देशमप्यतिदिशन्नाह ।

एवमेव स णिदेसो, अट्टविहो सो वि होइ नायवो ।

अविसेसियमुद्देशो, विसेसिओ होइ णिदेसो ।

एवमेव यथा उद्देश उक्तस्तथा निर्देशोऽप्यप्रविध एव भवति
घ्रातव्यः । सर्वथा साम्यप्रतिषेधार्थमाह । किंत्वविशेषितसा-
मान्यनामस्थापनादिरूप उद्देशो विशेषितनामादिरूपस्तु स
एव निर्देशो भवतीति विशेष इति निर्युक्तिगार्थः ॥४६॥

भावार्थं तु भाष्यकारः प्राह ॥

नामं जिणदन्वाई, ठवणाविसिद्धवत्थुनिकवेवो ।

दन्वो गोमं दन्नी, रहीति तिविहो सचित्ताइ ॥

वस्तुनः पुरुषादर्थपुरुषादिकं सामान्यं नाम स नामोद्देश
उक्तो यत्तु तस्यैव विशेषणमसंग्रहं नाम निर्देश उच्यते यथा
जिनदत्तादिसामान्यस्य चेन्द्रादेर्वस्तुनः । स्थापना स्थापनेद्देश
उक्तः इह तु विशिष्टस्य सौधस्मादिपत्यादिवस्तुनो यः स्थाप-
नारूपो निक्षेपः स स्थापनानिर्देशः । द्रव्यस्यापि त्रिविधस्य
सचित्तादेर्विशिष्टस्य यो विशिष्टाभिधानरूपो निर्देशः तत्र

सचित्तद्रव्यविशेषस्य निर्देशो यथा गौरित्यादि अचित्तस्य
तु दण्ड इत्यादि मिश्रस्य तु रथ इत्यादि रथस्य चाश्वदि-
युक्तस्यह मिश्रता भावनीयेति । तेन वा सचित्तादिद्रव्यवि-
शेषणनिर्देशो यथा गोमानित्यादि दण्डी रथीत्यादि ॥

अथ क्षेत्रकालनिर्देशावाह ॥

खेत्ते भरहं तथ व, जवोत्ति मगहत्ति मागह्विति ।

सरत्तात्ति सारत्तात्ति य, संवच्चरित्ति कात्ताम्मि ॥

क्षेत्रं क्षेत्रीत्यादिकः क्षेत्रोद्देश उक्तः । इह तु तदेव विशिष्टं
क्षेत्रं क्षेत्रनिर्देशो यथा भरतमित्यादि । अथवा (मगहत्ति)
मगधजनपद इत्यादि तस्मिन्वा क्षेत्रविशेषे भवः क्षेत्रमित्युच्य-
ते यथा भारत इत्यादि एतच्च स्वयमेव दृष्टव्यम् । मगधेसु
भवो मागध इत्यादि एतच्च गाथायामप्यस्तीति काली का-
लोऽयमित्यादिकः कालोद्देश उक्तः । इह तु तस्यैव कालस्य
विशिष्टस्य यो निर्देशो विशिष्टमभिधानं स कालनिर्देशो यथा
शर इत्यादि । तत्र वा कालविशेषे भवः कालनिर्देशोऽभिधी-
यते यथा शरदि भवः शारदः । संवच्छरे भवः सांवच्छरिक
इत्यादि ॥

अथ समासनिर्देशमुद्देशं निर्देशं चाह ॥

आयारो आयारोव, आयारधरे चि वा समासमि ।

आवस्सय मावासयि, तु तथ धरोह वायचि ॥

सत्थए परिणाइ यव, अञ्जेया यं समासनिदेसा ।

उद्देशयनिदेसो, स पएसो पोग्गनुद्देशो ॥

विस्तरवतां वस्तुनः संक्षेपः समासस्तस्य सामान्याभिधानं
समासोद्देशः उक्तः । इह तु तस्यैव समासस्य विशेषाभिधानं
समासनिर्देशस्तत्र बाङ्गश्रुतस्कन्धाध्ययनज्ज्ञेदात्त्रिविधः समासो-
द्देशः पूर्वमुक्त इह तु तेषामेव त्रयाणांमङ्गादीनां विशेषाभिधा-
नरूपस्त्रिविध एव समासनिर्देशस्तथा चाह (आयारेत्यादि) आचा-
रप्ररूपणाङ्गविशेषाभिधाननिर्देश्यमानत्वादाचार इति समासनि-
र्देशस्तेन वा आचारसमासेन निर्देशो यथा आचारवानित्यादि ।
तस्माद्वा आचारसमासान्निर्देशो यथा आचारधर इत्यादि । श्रुत-
स्कन्धसमासनिर्देशो यथा आवश्यकमिति । तेन वा आवश्यक-
समासेन निर्देशो यथा आवश्यकीति । अथवा तस्मादावश्यक-
समासान्निर्देशो यथा आवश्यकसूत्रार्थधरोऽयमिति । अध्ययन-
माश्रित्य समासनिर्देशः क इत्याह ॥ आचाराङ्गे प्रथममध्ययनं श-
स्त्रपरिज्ञा इत्यादि तेन वा शस्त्रपरिज्ञासमासविशेषणनिर्देशो य-
था (अञ्जेयार्थं) शस्त्रपरिज्ञाप्यता अयमित्यर्थ इत्यादि समा-
सनिर्देशः । उद्देशनिर्देशस्तुच्यते क इत्याह । (पएसो चि) अ-
ध्ययनस्य प्रदेशोऽज्ञ इत्यर्थः । यथा जगवत्यां पुत्रलोदेशकस्तस्य
निर्देशोऽभिधानमुद्देशनिर्देश इत्यादीनि । विशेष ॥ आ०म० प्र० ।
। आ० चू० । वच्यामीति गुरुप्रतिज्ञारूपे, विशेष ॥ इदमध्ययना-
दि त्वया पठितव्यमिति गुरुवचनविशेषः ॥

तच्छिष्टैवम् ॥

तत्राचाराद्यङ्गस्य उत्तराध्ययनादिकाविकश्रुतस्कन्धस्य औपपा-
तिकाद्युत्काविकोपाङ्गाध्ययनस्य चायमुद्देशाविधिः । इहाचारङ्गा-
द्यन्तरश्रुतमध्यमुमिच्छति यो विनेयः स स्वाध्यायं प्रस्थाप्य गुरुं
विक्षपयति जगवन्मुक्तं मम श्रुतमुद्दिशत । गुरुरपि प्रणतीच्छाम
इति । ततो विनेयो वन्दनं ददाति १ ततो गुरुकृत्याय चैत्यव-
न्दनं करोति तत ऊर्ध्वस्थितो वामपाश्वीकृतशिष्यो योगोत्क्षेप-
निमित्तं पञ्चविंशत्युच्चासमानं कायोत्सर्गं करोति “चंदेसु नि-
मग्नयरेत्ति” यावच्चतुर्विंशतिस्तवं चिन्तयतीत्यर्थः । ततः पारित-

कायोत्सर्गः संपूर्णचतुर्विंशतिस्तत्त्वं ज्ञात्वा तथास्थित एव पञ्च-
परमेष्ठिनमस्कारं चारत्रयमुच्चार्य “नाणं पंचविहं पणत्तमित्यादि”
उद्देशानंदी ज्ञाति । तदन्ते चैवं पुनः प्रस्थापनं प्रतीत्य साधेरि-
दमङ्गममुं श्रुतस्कन्धं इदमध्ययनं वा उद्दिष्टमिदं कामाश्रमणानां
हस्तेन सूत्रमर्थं तदुभयं च उद्दिष्टमित्येवं वदति । कामाश्रमणा-
नामित्यादि न्वात्मनोऽहंकारवर्जनार्थमभिधत्ते ततो विनेय इच्छा-
मीति ज्ञात्वा वन्दनकं ददाति २ तत उत्थितो प्रवीति
संदिशत किं भणामीति । ततो गुरुर्वदति वन्दित्वा
प्रवेदयत ततो विनेय इच्छामीति ज्ञात्वा वन्दनकं ददाति ३
ततः पुनरुत्थितः प्रतिपादयति जवद्भिर्ममामुकं श्रुतमुद्दिष्टमिच्छा-
म्यनुशास्तिम् । ततो गुरुः प्रत्युत्तरयति योगं कुर्वति एवं संदिष्टो
विनेय इच्छामीति भणित्वा वन्दनकं ददाति ४ ततोऽत्रान्तरे न-
मस्कारमुच्चारयन्नसौ गुरुं प्रदक्षिणयति तदन्ते च गुरोः पुरतः
स्थित्वा पुनर्वदति भवद्भिर्ममामुकं श्रुतमुद्दिष्टमिच्छाम्यनुशा-
स्ति ततो गुरुराह योगं कुर्वति । एवं संदिष्ट इच्छामीति ज-
णित्वा वन्दित्वा च पुनस्तथैव गुरुं प्रदक्षिणयति । तदन्ते च पुन-
स्तथैव गुरुशिष्ययोर्वचनप्रतिवचने तथैव च तृतीयप्रदक्षिणं
विदधाति विनेयः । एतानि च चतुर्थवन्दनकादीनि त्रीण्यपि
वन्दनकान्येकमेव चतुर्थं गण्यते एकार्थप्रतिवक्तृत्वादिति ५ तत-
स्तृतीय प्रदक्षिणान्ते गुरुर्निपीदति निपण्यस्य च गुरोः पुरतोऽर्चा-
वनतगात्रो विनेयो वक्ति युष्माकं प्रवेदितं संदिशत साधूनां प्रवे-
दयामि । ततो गुरुराह प्रवेदयेति । तत इच्छामीति ज्ञात्वा
विनेयो वन्दनकं ददाति । ६ । प्रत्युत्थितश्चोच्चारितपञ्चपरमेष्-
ठिनमस्कारः पुनर्वन्दनं ददाति । ६ । पुनरुत्थितो वदति युष्माकं
प्रवेदितं साधूनां च तं प्रवेदितं संदिशत करोमि कायोत्सर्गम् ।
ततो गुरुरनुजानीते । कुर्वति ततः पुनरपि वन्दनकं ददाति । ७ ।
एतानि सप्तच्छेत्रवन्दनकानि श्रुतप्रत्ययानि जवन्ति ततः प्रत्यु-
त्थितोऽभिधत्ते अमुकस्योद्देशानिमित्तं करोमि कायोत्सर्गमन्य-
त्रोच्चवासितादित्यादियवद्भुत्सुजामीति ततः कायोत्सर्गं स्थि-
तः सप्तविंशतिमुच्चवासांश्चित्तयति “ सागरवरगम्भीरेति ”
यावच्चतुर्विंशतिस्तत्त्वं चिन्तयति इत्यर्थः । “उद्देशसमुद्देशे, सत्ता-
वीसं अणुष्वणिषाण्ये ” इति वचनात् ततः पारितकायोत्सर्गः
संपूर्णं चतुर्विंशतिस्तत्त्वं भणित्वा परिसमाप्तोद्देशक्रियत्वाद्गुरो-
श्चोभवन्दनकं ददाति तच्च न श्रुतप्रत्ययं किं तर्हि श्रुतदातृत्वा-
दिना गुरुः परमोपकारी । तच्चिनयप्रतिनिमित्तमिति ॥ अनु० ।
आ० म० द्वि० । (श्रुतस्कन्धस्यैवोद्देश इति अणुश्लोकशब्देनकम्)
वाचनायां सूत्रप्रदाने, व्य० प्र० १ उ० । श्रुतस्कन्धाङ्गपरावर्तनो-
त्तरकावं च सप्तविंशत्युच्चवासकादः कायोत्सर्गः । “ उद्देश
समुद्देशे सत्तावीसं ” ॥ जी० १ प्रति० । उद्देशे मुहूर्तम् “पुस्तो
इत्या अग्निर्इह, अस्तिषणी य तद्देव य । चत्वारि खिप्पकारीणि,
विज्जारंजे सुसोहणा ॥२७॥ विज्जाणं धीरणं कुज्जा” इति ।

कियत्पर्यायस्य किं श्रुतं दातव्यमित्याह ।

एषो कप्पति णिगंथाण वा णिगंथीण वा खुड्ढागं वा
खुड्ढियाए वा अव्वंजणजायस्स आयायकप्पे णामज्जयणे
उद्दिसिच्चए वा कप्पति निगंथाण वा निगंथीण वा खु-
ड्ढागस्स वा खुड्ढियाए वा वण्णजायस्स आयायकप्पेणामं
अज्जयणे उद्दिसिच्चए वि २ । व्य० सू० १० उ० ।

न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा कुल्लकस्य वा कुल्लिकाया वा अव्य-
ञ्जनजातस्य व्यञ्जनान्युपस्थितोमाणि जातानि यस्य स तथा
तस्य आचारप्रकल्पो नामाध्ययनं निशीयापरपर्यायमुद्देष्टुम् ।
अत्र कारणं ज्ञाप्यकृदाह ।

अहिअफस्स आयाये, अपण्ठिते न उ कप्पति ।

अव्वंजणजातस्स, वंजणाण पस्सवणां ॥

जहा चरित्तं धारेउ, ऊण्ठो उ अपव्वट्ठो ।

तहा वि वक्कं बुट्ठाउ, अववायस्स नो सह ॥

अधिकाष्टवर्षस्याप्यपठितेऽप्याचारे अव्यञ्जनजातस्य । अत्र
व्यञ्जनानां प्ररूपणा कर्तव्या सा च सूत्रव्याख्यायां कृता न तु
नैव सूरयः प्रकल्पमाचारप्रकल्पनामाध्ययनं ददति कुत इत्याह ।
(जहेत्यादि) यथा ऊनाष्ट-ऊनाष्टवर्षाचारित्रं धारयितुमप्र-
त्यलोऽसमर्थः तथा अजातव्यञ्जनतया अपक्ववृद्धिरपवाद-
माधारणेन वदति तथा कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा
कुल्लकस्य वा कुल्लिकायावा व्यञ्जनजातस्य आचारप्रकल्पो
नामाध्ययनमुद्देष्टुम् । अथ स्तोककालदीक्षितस्यापि ज्ञातव्य-
ञ्जनस्य दीयते किंवा नेत्यत आह । (अतिवासपरियागस्ते-
त्यादि) ज्ञातव्यञ्जनस्यापि त्रिवर्षपर्यायस्य श्रमणस्य निर्ग्रन्थस्य
कल्पते आचारप्रकल्पो नामाध्ययनमुद्देष्टुम् । यदि पुनस्त्रयाणां
वर्षाणां अभ्यन्तरत उद्दिशति ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः त्रिवर्षपर्यायस्याप्यपरिणामकस्यातिपरिणामकस्य
चोदितस्य चतुर्गुरुकम् ॥

(सूत्रम्) चउवासपरियागस्स समणस्स निगंथस्स कप्पइ
सूयगणे नामं अंगे उद्दिसिच्चए पंचवासपरियागस्स समणस्स
निगंथस्स कप्पति दसा कप्पववहारा उद्दिसिच्चए वि अट्ठवास
परियागस्स निगंथस्स कप्पति ठाणसमवाए उद्दिसिच्चए
दसवासपरियागस्स समणस्स निगंथस्स कप्पति विवाहे-
नामं अंगे उद्दिसिच्चए ॥

चतुर्वर्षपर्यायस्य श्रमणनिर्ग्रन्थस्य कल्पते सूत्रकृतं नामाङ्क-
मुद्देष्टुम् । पञ्चवर्षपर्यायस्य दशकल्पव्यवहाराविकृष्टो नाम
परम्य आरभ्य नव वर्षाणि यावत् तत्पर्यायस्य स्थानं समवा-
यस्य दशवर्षपर्यायस्य व्याख्या प्रज्ञप्तिरुद्दिश्यते किंकारणमे-
तत्तुक्तं वक्तुकामो भाष्यकृदाह ।

चउवासे सूयगडं, कप्पववहारस्स पंचवामस्स ।

विगट्ठठाणस्स, समवरिसिवाहपप्पत्ती ॥

चतुर्वर्षी पर्यायस्य सूत्रकृतः पञ्चवर्षस्य कल्पव्यवहारानुप-
लक्षणमेतत् दशाश्रुतस्कन्धश्चाविकृष्टपर्यायस्य स्थानं समवा-
यश्च दशवर्षपर्यायस्य व्याख्या प्रज्ञप्तिरुद्दिश्यते किंकारणमे-
तावत्कालातिक्रमेण तत आह ॥

चउवासो गाढमती, न कुसमएहिं तु हीनपज्जाओ ।

पंचवरिसओ जोगो, अववायस्सत्ति तो दिंति ॥

पंचएहुवरिविगिट्ठो, सुयथेरा जेण तेण उवगिट्ठो ।

ठाणे महिद्धियंति य, तेण दसवरिसपरियाए ॥

सूत्रकृताङ्गे त्रयाणां त्रिपष्टयाधिकानां पाषण्डिकशतानां
दृष्टयः प्ररूप्यन्ते । ततो हीनपर्यायो मतिभेदेन मिथ्यात्वं
यायात् । चतुर्वर्षपर्यायस्तु धर्मे अवगाढमतिर्भवति ततः
कुसमयैर्नापन्हियते । न चतुर्वर्षपर्यायस्य तदुद्देष्टुमनुज्ञातम् ।
तथा पञ्चमोवर्षोऽपवादस्य योग्य इति कृत्वा पञ्चवर्षस्य दश-
कल्पव्यवहारान् ददति । तथा पञ्चानां वर्षाणामुपरि पर्या-
यो विकृष्ट उच्यते । येन कारणेन स्थाने समवाये न चार्थीतेन
श्रुतस्थविरा भवन्ति तेन कारणेन तदुद्देशं प्रति विकृष्टपर्यायो
गृहीतस्तथा स्थानं समवायश्च महर्द्धिकं प्रायेण द्वादशाना-

मध्यज्ञानां तेन मृचनानि ॥ तेन तत्परिकर्मितमनैः दशवर्ष-
पर्यायं व्याख्या प्रजनिरुद्दिश्यते ॥

(सूत्रम्) एकदशवर्षपरियागस्त समणस्स निगंथस्स क-
प्पइ खुट्टियाविमाणविज्जत्ती । महत्थियाविमाणविज्जत्ती मह-
त्थिया विमाणे पविज्जत्ती अंगचूट्टिया विवाहचूट्टिया नामं
अज्जयस्समुद्दिस्सित्तए ॥

अस्य व्याख्या ॥

एकदशवर्षपरियागस्त समणस्स निगंथस्स क-
प्पइ य अंगवर्गे, विवाह च वृत्तीययो ॥

अंगवर्गचूट्टी, महकप्पमुयस्स वगचूट्टी उ ।
विवाहचूट्टिया पुण, पमात्तीणं मुण्यव्वा ॥

एकदशवर्षस्य चुट्टिकाविमानप्रविभक्तिर्यत्र कल्पेषु विमा-
नानि वर्णयन्ते महतो विमानप्रविभक्तिर्यत्र विमानान्येव विमा-
नविस्तरेणाभिधीयन्ते । अज्ञानामुपासकदशप्रभृतीनां पञ्चानां
चूलिका निरावलीका अङ्गचूलिका महाकल्पयुतस्य चूलिका-
वर्गचूलिका व्याख्याचूलिका पुनः प्रजनेत्याख्या प्रज्ञमचूलिका
मन्तव्या ॥

(सूत्रम्) वारसवासपरियागस्त समणस्स कप्पइ अरुणो
ववाए गरुडोववाए वरुणोववाए वेसमणोववाए वेत्थंथरोव-
वाए । वेत्थंथरोववाए नामं अजायणे उद्दिस्सित्तए ॥

अत्र भाष्यव्याख्याः ॥

वारसवामे अरुणो-ववायवरुणो य गरुडवेत्थंथरो ।

वेसमणववायतद्वा य, ते कप्पन्ति उद्दिस्सित्तं ॥

द्वादशपर्यायस्य ।

अरुणोपया ह्युपरिय-इति एतदेवात्र ।

अंजलिमउलियहत्था, उज्जोवेत्ता दमदिसो उ ॥

नागावरुणोवासं, अरुणा गरुडा य वीयगं देति ।

आगंतुण पवंती, संदि मद्वा किं करेमिच्चि ॥

तेषामरुणोपपातादीनामध्ययनानां ये दशनामानः स्ववरुणादयो
देवास्ते यदि तान् प्राध्यायाध्ययनानि परावर्तन्ते तदा ते अज-
जिमकुलितहस्ता दशापि दिश उच्यतेत्यन्ति । समागच्छन्ति स-
मागत्य च किकरन्तः । पशुपासते तथा नागा धरणा नामानो व-
नराश्च गन्धोदकादि वर्पन्ति । अरुणा गरुडाश्च वीजकं सुवर्णं
ददतः प्रत्यासन्नमागत्य ध्रुवते संदिशत किं कुमो वयमिति ।

(सूत्रम्) तेरसवासपरियागस्त समणस्स निगंथस्स
कप्पइ उट्टाणमुपसमुट्टाणमुपदेविंदो देववाए मागए परि-
यावणियाए ।

अस्य व्याख्या ।

तेरसवासे कप्पइ, उट्टाणमुए तद्वा समुट्टाणे ।

देविंदपरियावणिया, नागाण तद्देव परिष्ठाणी ॥

त्रयोदशवर्षस्य कल्पते उद्यानश्रुतं तथा समुत्थानं समुत्थान-
श्रुतं देवेन्द्रपरियापनिका नागानां तथैव परियापनिका नागपरिया-
पनिका इत्यर्थः ।

(सूत्रम्) चउदसपरियागस्त समणस्स निगंथस्स क-
प्पति सुमिणंजावणानामं अज्जयणमुद्दिस्सित्तए ॥

चउदशवर्षपर्यायस्य श्रमस्य निर्वन्थस्य कल्पते महास्वप्नजा-

वना नामाध्ययनमुद्देश्यम् “ चउदसवासुट्टिस्सए ” इत्यादि भा-
ष्यगायोत्तरार्धं सुप्रतीतमधुनार्थमाह ।

इत्थं तीसं सुमिणा, वायात्ता च व हुंति महसुमिणो ।

वावत्तरि सव्वसुमिणा, वत्तिज्जंतं फलं तेसि ॥

अत्र महास्वप्नजावनाध्ययने विशद सामान्यस्वप्नाः द्वाचत्वारिं-
शन्महास्वप्ना वार्थान्ते फलं चैषां स्वप्नानां वार्थान्ते ॥

(सूत्रम्) पप्परमवासपरियागस्त समणस्स निगंथस्स कप्पइ ।
चारणभावणानाममज्जयणमुद्दिस्सित्तए ॥

अत्र भाष्यम् ॥

पप्परसे चारणजा-वणं ति उद्दिस्सिए उ अज्जयणं ।

चारणलब्धिं नहियं, उप्पज्जंतं उ अहियम्मि ॥

पञ्चदशे पञ्चदशवर्षपर्यायस्य चारणजावनेत्यध्ययनमुद्दिश्यते
तस्य कोऽतिशय इत्याह चारणज्ञाधिस्तस्मिन्नाधीते उत्पद्यते
येन वा तपसा कृता चारणज्ञाधिरुपजायते तदुपवर्ण्यते ॥

(सूत्रम्) सोदसवासपरियागस्त समणस्स निगंथस्स कप्पइ ते
अनिसज्जानामं अज्जयणे उद्दिस्सित्तए सत्तरसवासपरियागस्त
समणस्स एण्गंथस्स कप्पतिआसी विसजावणा नामं अज्ज-
यणमुद्दिस्सित्तए । अट्टारस वासपरियागस्त समणस्स निगं-
थस्स कप्पति दिट्ठी विसजावणानाममज्जयणमुद्दिस्सित्तए ।
एगुणवीसवासपरियागस्त समणस्स निगंथस्स कप्पइ दि-
ट्ठिवायनामं उद्दिस्सित्तए वीसतिवासपरियाए समणे निगंथे
सव्वमुथाणवाती जवति ॥

अस्य व्याख्या

तेअनिसज्जा सोदस, आसीविसजावणं च सत्तरसे ।

दिट्ठिविमट्टारस, एगुणवीसदिट्ठिवाओ उ ॥

पौनःपुन्यं तेजोनिर्गमो नामाध्ययनमुद्दिश्यते । सप्तदशे वर्षे
आशीविषयावनानामोद्दिश्यते दृष्टिविषयावनानामाष्टादशे वर्षे
एकानविंशतितमवर्षे दृष्टिवादी नाम द्वादशमङ्गमुद्दिश्यते । सांप्रत-
मेतेषामध्ययनानामतिशयानाह ।

तेयस्स निसरणं खनु, आसीविसत्तं तद्देव दिट्ठिविसं ।

द्वर्द्धातो समुपज्जे, समहीएसु तु एएसु ॥

एतेषु तेजोनिर्गमप्रभृतिष्वध्ययनेषु यथाक्रमं तेजसो निस्सरणमा-
शीविषयं दृष्टिविषयमित्येवं ब्रह्मचर्यं समुत्पद्यते । इयमत्र जावना ।
तेजोनिर्गमोऽध्ययनेऽधीते तेजोनिस्सरणद्विधिरुपपद्यते येन वा तप-
सा कृत्वा तेजोब्रह्मिर्नयति तत एवमुपवर्ण्यते आशीविषयावनानां
पठितायामाशीविषयब्रह्मिर्नयतीति समावरणैराशीविषयतया कर्म
वध्यते तान्युपवर्ण्यते । एवं दृष्टिविषयावनानामपि जावनीयम् ॥
दिट्ठिवाए पुण होई, सव्वजावणं रुवणं नियमा ।

सव्वमुथाणवाड-वीसइवासे उ बोधव्वो ॥

दृष्टिवादं पुनर्भवति सर्वभावानां रूपणं प्ररूपणं नियमात् विश-
तिवर्षः पुनः सर्वश्रुतानुपाती भवति सर्वमपि श्रुतं यथा ज्ञातितेन
योगेन तस्य पठनीयं जवति । अयं कस्य तीर्थकस्य कावे कि-
यन्ति प्रकीर्णकान्याभवन्त्यत आह

चउदसयसहस्साई, पइमागाणं तु वट्ठमाणस्स ।

सेसाण जत्तया खनु, सीसा पत्तयवुट्ठा उ ॥

जगवतो वर्द्धमानस्यामिनः तीर्थं चतुर्दश प्रकीर्णकसहस्राण्यज-
वन् शेषाणां च तीर्थकृतां यस्य यावन्तः शिष्यास्तस्य तावन्ति
प्रकीर्णकानि प्रत्येकवृद्धा अपि तस्य तावन्तः ।

पत्तस्त पत्तकाक्षेय, वयाणि जो उ उद्दिसे तस्त ।

निज्जरझाजो विपुलो, किहमाणं पुण तं निसामेह ॥

पात्रस्य योत्यस्य परिणामकस्येत्यर्थः । एतेनापात्रेऽपरिणामके विपरिणामके वा द्दानो महतीं श्रुतासातनामेतीति प्रतिपादितम् । प्राप्ते काक्षे यथोदितं एतानि प्रकीर्णकानि च उद्दिशति तस्य सुविपुला निर्जरात्माभः । कथं पुनः स विपुलो निर्जरात्माभः । सूरिराह तं विपुलनिर्जरात्माभं कथ्यमानं निशमयतो मते कथयति ।

कम्ममसंखेज्जचवं, खवेइ अणुसमयमेव आउत्तो ।

अन्नपरगम्भि जोगे, सव्जायम्मी विसंसेग ॥

कर्मज्ञानावरणीयादिकमसंख्येयभागोपाजितमन्यतरकेऽपि योगप्रतिवेखनादाहुकोऽनुसमयमेव कथयति विशेषतः स्वाध्याये आयुक्तः ।

आयारंगादिघाणं, अंगाणं जाव दिट्ठिवातो उ ।

एस विही विषेओ, सव्वेसिं आणुपुव्वीए ।

आचारादिकानामङ्गानां यावत् दृष्टिवादो दृष्टिवादपर्यन्तानां सर्वेषामानुपूर्व्या एषोऽनन्तरोदितो विधिर्विज्ञेयः । पात्रस्योचिते काले यदुचितमङ्गं तदातव्यं न शेषमित्यर्थः ॥ व्य० १०७० । त्रिवर्षपर्यायो निर्ग्रन्थ आचारादिकुशल आचार्यादितया कल्पते उद्देशयितुम् ॥

तिवासपरियाए समणे निगंथे आयारकुसले संजमकुमले पवयणकुसले पणत्तिकुसले संगहकुसले उवगहकुसले अक्खयायारे असव्वायारे अभिषायारे असंकिद्धायाचरित्ते बहुस्सुए वज्जागमे जहप्पेणं आयारकप्पइ उवज्जायत्ताए उद्दिसित्ताए ३ सव्वे वणंसे तिवासपरियाए समणे निगंथे नो आयारकुसले जाव संकिद्धायाचरित्ते अप्पस्सुए अवागमे नो कप्पइ उवज्जायत्ताए उद्दिसित्ताए ४ एवं पंचवासपरियाए समणे निगंथे आयारकुसले जाव असंकिद्धायाचरित्ते बहुस्सुए वज्जागमे जहप्पेणं दसाकप्पववहारे दारे कप्पइ आयारियउवज्जायत्ताए उद्दिसित्ताए ५ सव्वे वणं से पंचवासपरियाए निगंथे जाव अप्पस्सुए अप्पागमे नो कप्पइ आयारियउवज्जायत्ताए उद्दिसित्ताए ६ अट्ठवासपरियाए समणे निगंथे आयारकुसले जाव असंकिद्धायाचरित्ते बहुस्सुए वज्जागमे जहप्पेणं वणसमवप्परे कप्पइ सं आसे आयारियत्ताए पवित्तित्ताए थेरत्ताए गणित्ताए गणावच्छेइयत्ताए उद्दिसित्ताए ७ सव्वे वणं अट्ठवासपरियाए समणे निगंथे णो आयारकुसली जाव संकिद्धायाचरित्ते अप्पस्सुए अप्पागमे णो कप्पइ आयारियत्ताए जाव गणावच्छेइयत्ताए उद्दिसित्ताए ८ । व्य० सू० ॥

सूत्रपदकम् । अथास्य पूर्वसूत्रेण सह कः सम्बन्धस्तत आह ।

जावपव्विच्छेयस्स उपरि, णाम्हाए हो इमं सुत्तं ।

सुयवरणे उपमाणं, सेसा उ हवंति जा वक्की ॥

द्रव्यभावपरिच्छेदोपेतः स्वविरैरनुज्ञातो गणं धारयति । तद्विपरीतो न धारयतीति उक्तम् । तत्रेदं सूत्रपदकं भावपरिच्छेदस्य परिणामार्थं परिणामप्रतिपादनार्थं भवति वर्तते । यथा चानेन सूत्रपदकेन श्रुतेन चरणे च प्रमाणमभिधीयते

शेषाश्च या लब्धय आचार्याणामुपाध्यायादीनां योग्या यामिः समन्विताः आचार्यतया उपाध्यायादितया वा उद्दिश्यन्ते । ता अपि प्रतिपाद्यन्ते तत्र श्रुतपरिमाणं “जहत्तेणं आयारप्पकप्पधरे” इत्यादिनाचारित्रपरिमाणं “तिवासपरियाए” इत्यादिना शेषपदैर्यथायोगं लब्धयः । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । त्रीणि वर्षाणि पर्यायः प्रवृत्त्यापर्यायो यस्य स त्रिवर्षपर्यायः । आभ्यस्यति तपस्यतीति श्रमणः । स च शाक्यादिरपि भवति । ततस्तद्वचच्छेदार्थमाह । निर्ग्रन्थः निर्गतोऽग्रन्थात् द्रव्यतः सुवर्णादिरूपाद् भावतो मिथ्यात्वादिलक्षणादिति निर्ग्रन्थः । आचारकुशलः ज्ञानादिपञ्चविधाचारकुशलः । तत्र कुशल इति द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र यः कुशलं दात्रेण तथा लुनाति न कचिदपि दात्रेण च्छिद्यते स द्रव्यकुशलः । यः पुनः पञ्चविधेनाचारिणं दात्रकल्पेन कर्म कुशलं लुनाति स भावकुशलः तत्रैवं समासः आचारेण ज्ञानाद्याचारेण कर्मकुशलः कर्मच्छेदकः आचारकुशलः आचारविषये सम्यक् परिज्ञानवान् इति तात्पर्यार्थः । अन्यथा तेन कर्मकुशलच्छेदकत्वानुपपत्तेः । एवं सर्वत्र भावनीयम् । संयमं सप्तदशविधं यो जानात्येव स संयमकुशलः समासभावना सर्वत्र तथैव । अथवा यः कुशलं लुनन्न कचिद्दात्रेणाच्छिद्यते स लोके तत्त्वतः कुशलो नास्ति तेन कुशलशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तं दत्तत्वं तच्च यत्रास्ति तत्र कुशलशब्दोऽपि प्रवर्तते इति दत्तवाची कुशलशब्दस्तत एवं समासः । आचारे ज्ञातव्ये प्रयोक्तव्ये वा कुशलो दत्त आचारकुशलः ॥ एवं संयमकुशलः प्रवचने ज्ञातव्ये कुशलः प्रवचनकुशलः । प्रज्ञसिर्नाम स्वसमयपरसमयप्ररूपणा तत्र कुशलः । संग्रहणं संग्रहः । स द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यत आहारोपध्यादीनाम् । भावतः सूत्रार्थं तयोद्विधेऽपि संग्रहे कुशलः । उप सामीप्येन ग्रहः सोऽपि द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र येयामाचार्य उपाध्यायो वा न विद्यते तान् आत्मसमीपे समानीय तेषामित्वरां दिशं बुद्ध्वा तावद्धारयति यावन्निष्पाद्यन्ते एष द्रव्यतः उपसंग्रहः ग्रहउपादाने इति वचनात् यः पुनरविशेषेण सर्वेषामुपकारे वर्तते स भावतः उपग्रहः । अक्षताचारता परिपूर्णचारता च चारित्रे सति भवति । चारित्रवता नियमतः शेषाश्चत्वारोऽप्याचाराः सेव्याः चारित्रवतः चारित्रस्यादानेति वचनात् । ततश्चारित्रवानित्युक्तं द्रव्यम् । नन्वेषोऽप्यर्थ आचारकुशल इत्यनेनोपात्त इति किमर्थमस्योपादानमुच्यते चारित्रं खलु प्रधानं मोक्षार्थं तदपि कण्ठतो नोक्तमिति तदाशङ्काव्युदासार्थमित्यदोषः । तथा अशबलो यस्य सितासितवर्णोपेतवलीवर्द इव न कर्तुं आचारो विनेयशिष्यभाषागोचरादिको यस्यासावशबलाचारः । तथा अभिज्ञेन केनचिद्रूपतीचारविशेषेण खरिडित आचारो ज्ञानाचारादिको यस्यासावभिज्ञाचारः । तथा असंक्लिष्ट इह परलोकाशंसारूपसंक्लेशविप्रमुक्त आचारो यस्य सोऽसंक्लिष्टाचारः । तथा बहु श्रुतं सूत्रं यस्यासौ बहुश्रुतः । तथा बहुरागमोऽर्थरूपो यस्य स बह्वागमः । जघन्येनाचारप्रकल्पधरो निशीयाध्ययनसूत्रार्थधर इत्यर्थः जघन्यत आचारप्रकल्पग्रहणादुत्कर्षतो ह्यदशाङ्गविदिति द्रव्यम् । स कल्पते यो भवत्युपायतयोद्देष्टुमिति प्रथमसूत्रार्थः । (सव्वेवणंसे ति वासेत्यादि) । सेशब्दोऽथशब्दार्थः । अथ स एव त्रिवर्षपर्यायः श्रमणो निर्ग्रन्थो नो आचारकुशल इत्यादि पूर्वव्याख्यानतसुप्रतीतम् । एवं द्वे सूत्रे पञ्चवर्षपर्यायस्याचार्योपाध्यायत्वोद्देशविषये भावनीये नवरं तत्र जघन्येन दशाकल्पव्यवहारधर इति वक्तव्यम् । ४ । एवमेवाष्टवर्षपर्यायस्याप्याचार्योपाध्याय-

गणावच्छेदिन्योद्देशविषये हे मूत्रे व्याख्येये केवलं तत्र जघ-
न्येन ध्यातव्यामात्रायां गण इति वाच्यं शेषं तथैव । एष सूत्रपदक-
स्य संज्ञेपार्थः । अधुना निर्युक्तिविस्तरः । तत्र तावन्तं विषयमिव
सूत्रपदानां सामान्येन व्याख्यायिकीर्तुरिदमाह । भाष्यकृत् ॥

एकारसंगमुत्तम-धारया नवमपुष्पकमङ्गरी ।

बहुमुख बहुभागमिषा, सुत्तन्वदिसारया धीरा ॥

एयगुणोववेया, सुयनियमा एयगामहाणसः ।

आयरियजवज्जाय-पञ्चतिधरा अणुनाया ॥

एकादशानामङ्गानां सूत्रार्थमयधारयन्तीत्येकादशाङ्गमूत्रधा-
रकाः (नवमपुष्पति) अत्रापि सूत्रधारका इति संवध्यते
नवमपूर्वग्रहणं च शेषपूर्वाणामुपलक्षणं ततोऽयमर्थः समस्त-
पूर्वसूत्रधारकाः तथा मूर्धोपदेशेन मञ्जुविरतोधीरुतां न्यस्तो
योगो मनोवाक्कायपापात्मकः सकृन्तयोगः स येषामस्ति ते
कृतयोगिनः । बहुभुताः प्रकीर्णकानामपि सूत्रार्थधारणान् इह
पूर्वधरा अपि तुल्येऽपि च मूत्रे मर्तिर्वैचित्र्यतोऽर्थागममपेक्ष्य
पदस्थानपनितास्ततः प्रभूतावगमप्रतिपादनार्थमाह । बहुगमाः
यद्बुः प्रभूतः आगमो येषां ते तथा एतदेवाह । सूत्रार्थाविशान्दाः
नन्वालापेक्षया मूत्रेऽर्थं च विशान्दाः तथा धिया औत्पत्ति-
क्यादिनपया बुद्ध्या राजन्ने इति धीरा “ एतद्गुणोपेता इ-
त्यादि ” येऽनन्तरगाथायामुक्ता गुणा एतेऽगुणरूपेता एत-
द्गुणोपेताः । धृतं निघर्षयन्तीति श्रुतिनिर्वाणः । किमुक्तं भवति
यथा सुवर्णकारस्तपनिकर्षच्छेदः । सुवर्णं परीक्षते किं सुन्दर-
नथवाऽसुन्दरमिति । एवं स्वसमयपरसमयान्परीक्षते ते
श्रुतिनिर्वाण इति यथा नायकाः स्वामिनो महाजनस्य सगच्छ-
वर्तिनां साधूनामिति भावः । अथवा नायका दानादीनां
प्रापकास्तदुपदेशलाभात् महाजनस्य समस्तस्य संघस्य
इत्येभूता आचार्या उपाध्यायाः प्रवर्तिनश्च विरा उपलक्षणमेत-
ज्जावच्छेदिनश्चानुज्ञानाः नदेवं सामान्यतः सर्वसुखपदाना-
मर्थं व्याख्यातः । संप्रत्येकैकस्य मूलपदस्यार्था वक्तव्यस्तत्र
येषां पदानां यत्तल्यः तान्युपलक्षणमाह ॥

आयारकुसुमसंज्ञम-पययणपत्ति संगदोवगदे ।

अक्षुय अमवन्नजिन्न-संकिञ्चिद्विद्यारमंकिणं ॥

अत्र कुशलशब्दः पूर्वाद्धं प्रत्येकं सम्वध्यते ततोऽयमर्थः
आचारकुशलशब्दस्य प्रवचनकुशलशब्दस्य प्रपत्तिकुशलश-
ब्दस्य संग्रहकुशलशब्दस्य उपग्रहशब्दकुशलस्य च (अक्षु-
य्यादि) अत्राचारशब्दसंपन्नः प्रत्येकमभिसम्बन्धनीयः ।
अक्षताचारसंपन्नस्य अक्षताचारशब्दसंपन्नस्य अक्षताचार-
स्येत्वर्थः । एवमश्वलाचारसंपन्नस्य अभिन्नाचारसंपन्नस्य
संभिलप्रचारसंपन्नस्य च व्याख्या कर्तव्या ॥ व्य० ॥ (कुश-
लशब्दव्याख्या स्वस्थाने)

सांप्रतमक्षताचारादिपदानां सामान्येन व्याख्यानमाह ।

आहाकम्मुद्देशिय, उविष रश्य कीय कारियं ठेज्जं ।

उज्जिष्ठा इममाले, वणीमगाजीवण निकाए ।

परिहरति असणं पाणं, सेज्जोत्राहिं पूति संकियं मीसं ।

अक्षुयमजिन्नमसं-किञ्चिद वासए जुचो ।

आधाकर्मिकं यन्मूलत एव साधूनां कृते कृतम औद्देशिकमुद्दिष्टा-
दिभेदजिन्नं, स्थापितं यत्संयतार्थं स्वस्थाने परस्थाने वा स्थापितं,
रचितं नाम संयतनिमित्तं कांस्यपात्रादौ मध्ये प्रकृतं निवेद्य
पार्श्वेषु व्यञ्जनानि बहुविधानि स्थाप्यन्ते । तथा क्रीतेन कारि-

तमुत्पादितं क्रीतकारितम् आच्छेद्यं यत् भूतकादिवच्यमाच्छिद्य
दीयते । उज्जिन्नं यत्कृतपादिसुखं स्थगितमप्युच्छिद्य ददाति ।
आहृतं स्वप्राप्ताद्याहृतादि (माहृति) माहापहृतं घनीपकीक्ष्य
पिण्डं उत्पाद्यते स पिण्डोऽपि घनीपकः । आजीवनं यदाहार-
शय्यादिकं जात्याद्याजीवनेनोत्पादितं (निकापति) मम
एतावद्वातव्यमिति निकान्वितम् एतानि योऽशनपानादिश-
व्योपधीश्च परिहरति तथा पूतिकं शक्तिं मिश्रमुपलक्षणमेतद-
ध्यवपूरकादिकं च यश्चावश्यके युक्तः सोऽकृताचार अभिन्नाचारः
संकिञ्चिद्विद्यारः । तत्र स्थापितादिपरिहारी अक्षताचारः । अक्ष्या-
हृतादिपरिहारी अशयश्लाचारः जात्योपजीवनादि परिहरन् अ-
भिन्नाचारः । सकृद्वदोपपरिहारी असंकिञ्चिद्विद्यारः । संप्रति छात्रवाच्य
द्वितीयमूत्रगतानि अकृताचारादीनि पदानि व्याख्यानयति ॥

ओमन्नशुयायारो, सवज्ञायारो य होइ पासत्यो ।

जिन्नायारकुसीद्वो, संसत्तो संकिलिद्वो उ ।

शयसन्न आचर्यकादिष्वनुष्ठानः कृताचारः । तथा पार्श्वस्थोऽ-
न्योक्तादिभोजी शयश्लाचारः । कुशीद्वो जात्याजीवनादिपरो
भिन्नाचारः संसक्तः संसर्गवशात्स्थापितादिभोजी । संकिञ्चिद्विद्यारः
संकिञ्चिद्विद्यारः । संप्रत्याचारप्रकल्पधर इति पदं व्याख्यानयति ।

तिविहो य पकप्पधरो, मुत्ते अत्थेय तद्धुज्जं चैव ।

मुत्तधरवज्जियणं, तिगुगुपरिवट्टणा गच्छे ॥

त्रिविधः खसु प्रकल्पधरस्तथा सूत्रे सूत्रतः अर्थतः तदुभयतश्च ।
इयमत्र ज्ञायना । आचारप्रकल्पधारिणां चत्वारो प्रज्ञास्तद्यथा
सूत्रधरोऽर्थधर अर्थधरो न सूत्रधरः सूत्रधरो नार्थधरः सूत्रधरो
नाप्यर्थधरः ४ अत्र चतुर्थो भङ्गः शून्यः । सन्नयविकलतया आ-
चारप्रकल्पधारित्वविशेषणासंभवात् । आद्यानां त्रयाणां प्रज्ञानां
मध्ये तृतीय भङ्गवर्ती स गणे उद्दिश्यते । यतः स सूत्रधारित-
या गच्छे गच्छस्य परिवर्तको भवति तदभावे द्वितीयप्रज्ञवर्त्यपि
तस्याप्यर्थधारितया सम्यक्परिवर्तकत्वाच्च चाद्यप्रज्ञवर्ती तथा-
चाह । सूत्रधरवर्जितानामाचारप्रकल्पितानां गच्छे सम्यक् परि-
वर्तनादिकं तृतीयभङ्गं च ततस्त एवोपाध्यायाः स्थाप्या न प्रथ-
मप्रज्ञवर्तिनः । एवं दशाकल्पव्यवहारधरादिपदानामपि व्याख्या
कर्तव्या ॥

अत्र पर माह ॥

पुण्वं वागो ऊणं, दीहं परियायसंघयणसच्छं ।

दसपुण्विणं य धीरे, मज्जार पणियपरुवण्णया ॥

ननु पूर्वमाचार्यपदयोग्यस्य दीर्घं पर्यायो वक्षितः संहननं चा-
तिविशिष्टं अथ च प्रवचनविषयाऽप्युत्तमा आगमतश्चाचार्यप-
दयोग्यो जघन्यतोऽपि दशपूर्विकास्तथा धरा शुक्तिचतुष्टयेन विराज-
माना ततः एवं पूर्वं वर्णयित्वा यदेवमिदानीं प्ररूप्यते यथा त्रिव-
र्णपर्याय आचारप्रकल्पधरः उपाध्यायः स्थाप्यते, पञ्चवर्णपर्यायद-
शाकल्पव्यवहारधर इत्यादि । सैषा प्ररूपणा मार्जारादि न कल्पा ।
यथाहि मार्जारः पूर्वं महता शब्देनारटति पश्चादेवं शनैः शनैरा-
रटति । यथा स्वयमपि श्रोतुं न शक्नोत्येवं त्वमपि पूर्वमुच्चैः शब्दि-
तवान् । पश्चाच्छनैरिति स्मृतिराह । सत्यमेतत् केवलं यत्पूर्वमुक्तं
तद्यथोक्तन्यायमङ्गीकृत्य संप्रति पुनः फालातुरूपं प्रज्ञाप्यते इत्य-
देषस्तथाचात्र पुष्करिण्यादौ यौ दृष्टान्तौ तावेवाह ॥

पुष्करिणी आयारे, आणयणा तेणगा य गीयत्ये ।

आयाराम्मे उ एए, आहरणा हांति नायव्वा ॥

पुष्करिणी वापी आचार आचारप्रकल्पस्य आनयनं स्तेनकाश्चौ-

रा गीतार्था एतानि चत्वार्याहस्यानि दृष्टान्याचार्येण ज्ञातव्यानि
इमानि च ॥

सत्यपरिष्ठाकाय-अहिगमपिंरुत्तरज्जयणं !

स्वस्वयवसजगावो, गोहा सोही य पुक्खरिणी ॥

शस्त्रपरिज्ञा षट्कायाधिगमः पट्जीवनिका इदमेकमुदाहरणं-
पिएरुः उत्तराध्ययनं उत्तराध्ययनानि वृक्षाः कल्पद्रुमादयः वृषजा
वलीवर्दाः गावः गोधाः शोधिः अत्र दृष्टान्तः पुक्खरिणी च सर्व-
संख्यया त्रयोदश आहरणानि ॥

एतानि व्याचिरव्यासुः प्रथमतः पुक्खरिण्याहरणं भावयति ॥

पुक्खरिणीतो पुव्वं, जारिसया उएह तारिसा एहिं ।

तहवि य ता पुक्खरिणी, ता हवन्ति कज्जइ कीरन्ति ॥

पूर्वं सुषमसुषमाकाळे यादशः पुक्खरिण्यो जम्बूद्वीपप्रज्ञौ व-
एयन्ते इदानीं न तादृश्यस्तथापि च न ता अपि पुक्खरिण्यो भ-
वन्ति कार्याणि च तानिः क्रियन्ते । आचारप्रकल्पानयनाहरणमाह ।

आयारपकप्पो उ, नवमे पुव्वमि आसि सोधी य ।

तत्तो विवय निज्जुढो, इहाणि य तो किं न सुप्ति जवे ॥

आचारप्रकल्पः पूर्वं नवमे पूर्वं आसीत् । शोधिश्च ततोऽभवत् ।
इदानीं पुनरिहाचाराङ्गे तत एव नवमान्नियुह्यानीतः ततः किमेव
आचारप्रकल्पो न जवति किं वा तत शोधिनोपजायते । एषोऽप्या-
चारप्रकल्पः । शोधिश्चास्मादवशिष्टा जवतीति ज्ञावः । अधुनास्ते-
नकदृष्टान्तभावनाममाह ॥

तालुग्घामिणिं ओसो-वणादिविज्जाहिं तेणगा आसि ।

इहिं ते उ न संती, तहा वि किं तेणगा न खलु ॥

पूर्वं स्तेनकाश्चौरा विजयप्रजवाद्यस्तालोद्घाटिन्यवस्थापिन्या-
दिनिरुपेता आसीरन् ताश्च विद्या इदानीं न सन्ति । तथापि किं
खलु ते न जवन्ति जवन्त्येव तैरपि परद्रव्यापहरणादिति भावः ।
अधुना गीतार्थदृष्टान्तं ज्ञावयति ।

पुव्वं चउदसपुव्वी, इहिं जहणो पकप्पधारीओ ।

मज्जिमगपकप्पधारी, जह सो उ न होइ गीयत्यो ॥

पूर्वं गीतार्थश्चतुर्दशपूर्वी अभवत् । इदानीं स किं गीतार्थो जघन्यः
प्रकल्पधारी न जवति भवत्येवेति भावः । शस्त्रपरिज्ञादृष्टान्तमाह

पुव्वं सत्यपरिष्ठा, अधीयपढिया य होउ उट्टवणा ।

इहिं ठज्जीवणिया, किं सा उ न होउ उट्टवणा ॥

पूर्वं शस्त्रपरिज्ञायामाचाराङ्गान्तर्गतायामधीतायामर्थतो ज्ञातायां
पठितायां सूत्रत उपस्थापना अज्ञादिदानीं पुनः सा उपस्थापना
पट्जीवनिकायां दशवैकालिकान्तर्गतायामधीतायां पठितायां च
न भवति । भवत्येवेत्यर्थः । पिएरुदृष्टान्तभावनामाह ।

वितितमि वंजचेरे, पंचम उद्देश आमगंथमि ।

सुत्तमि पिंरुक्खि, इह पुण पिंसेसणाएओ ॥

पूर्वमाचाराङ्गान्तर्गते लोकविजयनाम्निद्वितीयेऽध्ययने यो ब्रह्मच-
र्योऽख्यः पञ्चम उद्देशकस्तस्मिन् यदामगन्धिसूत्रम् । “सञ्चामगंथं
परिष्ठाय निरामगंथं परिव्वयय इति ” तस्मिन् सूत्रतोऽर्थतश्चा-
धीते पिएरुकथी आसीत् । इह इदानीं पुनर्दशवैकालिकान्तर्ग-
तायां पिएरुपणायामपि सूत्रोऽर्थतश्चाधीतायां पिएरुकल्पिकः
क्रियते षोऽपि च भवति तादृश इति उत्तराध्ययने दृष्टान्तं भावयति ।
आयारस्स उ उवरिं, उत्तरज्जयणा उ आसि पुव्वं तु ।

दसवेसाद्वियउवरिं, इयाणि किं ते न होंती उ ॥

पूर्वमुत्तराध्ययनानि आचारस्याचाराङ्गस्योपर्यासीरन् । इदा-
नीं दशवैकालिकस्योपरि पठितव्यानि किं तानि तथा रूपाणि न
जवन्ति जवन्त्येवेति भावः । वृक्षदृष्टान्तभावनामाह ।

मत्तंगादी तस्वर, न संति इहिं न होंति किं स्वरया ।

महज्जहाहिव दप्पिय, पुव्वि वसज्जाण पुण इहिं ॥

पूर्वं सुषमसुषमादिकाळे मत्तङ्गादयो दशविधास्तरवराः कल्पद्रु-
मा आसीरन् इदानीं ते न सन्ति किं त्वन्ये न्यूतादयस्ततः किं ते
वृक्षा न भवन्ति तेषु वृक्षा भवन्तीति ज्ञावः । वृषभदृष्टान्तमाह ।
(महज्जहाहिवेत्यादि) पूर्वं वृषभा महायूयाधिपा दर्पिकाः श्वेताः
सुजाताः सुविजक्तशृङ्गा आसीरन् इदानीं ते तथाभूता न सन्ति
किंतु पञ्चदशादिगोसंख्यातास्ततः किं ते यूया न भवन्ति जवन्त्ये-
वेति ज्ञावः । अधुना गोदृष्टान्तभावनार्थमाह ॥

पुव्वं कोमीवप्पा, जूहाओ नंदगोवमाईणं ।

इहिं न संति ताई, किं जूहाई न हंती उ ॥

पूर्वं नन्दगोपादीनां गवां यूयाः कोटीवप्पाः कोटीसंख्याका
आसीरन् इदानीं ते तथाभूता न सन्ति किंतु पञ्चदशादिगोसं-
ख्याकास्तकिं ते यूया न जवन्ति किंतु जवन्त्येवेति । अधुना
योधदृष्टान्तभावनाममाह ॥

साहस्सी मद्धा खलु, महपाणा पुव्वं आसि जोहा उ ।

ते तुल्ल नत्थि एहिं, किं ते जोहा न होंती तो ॥

पूर्वं योधा महापाणाः सहस्रमद्धा आसीरन् इदानीं तेषां तुल्या
न सन्ति किंत्वमी ततो हीनास्ततः किं ते योधा न जवन्ति जव-
न्त्येव काष्ठौचित्येन तेषामपि योधकार्यकरणादिति ज्ञावः । शोधि-
दृष्टान्तमाह ॥

पुव्वि ठम्मासेहिं, स होउ परिहारेण सोही उ ।

इहिं निव्वडियाहिं, पंचकट्ठाणमाईहिं ॥

पूर्वं पर्जन्यासैः परिहारेण वा परिहारतपसा वा शोधिरासी
त् इदानीं निर्विकृतिकादिभिरपि च शोधिः पञ्चकट्याणकदशक-
ट्याणकादिमात्रप्रायश्चित्तदानव्यवहारात् शोधिविषय एव ।
पुक्खरिणीदृष्टान्तमाह ॥

किं पुण एव सोही, जह पुव्विह्वा सुपच्छिमा सुं च ।

पुक्खरिणीसुं वत्था, इयाणि सुज्जंति तह सोही ॥

किं केन प्रकारेण पुनरत्राधुना एवं निर्विकृतिकादिमात्रेण शोधि-
जवति । सूरिराह । यथा पूर्वासु च पूर्वकावजाविनीपु (पुक्खस्ति)
प्रभूतजलपरिपूर्णसु वस्त्राणि शुष्यन्तिस्स एवं पश्चिमास्त्रप्यधुना-
तनकावजाविनीपु शुष्यन्ति तथा शोधिरपि पूर्वमिवेदानीमपि
भवतीति एवं दृष्टान्तानिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनामाह ॥

आथरियादिचोदस, पुव्वादि आसि पुव्वि तु ।

एवं जुवाणरूवा, आयरिया हुंति नायव्वा ॥

एवमन्तरोदितदृष्टान्तकदम्बकप्रकारेण यद्यपि पूर्वमात्रार्थादय-
श्चतुर्दश पूर्वोदयश्चतुर्दशपूर्वधरादय आसीरन् तथापीदानीमा-
चार्या उपलक्षणमेतत् उपाध्यायाश्च युगानुरूपा दशाकल्पव्यव-
हारधरादयस्तपोनियमस्वाध्यायादिपृथुका रुच्यक्तेवकावभावो-
चितयतनापरायणा भवन्ति ज्ञातव्याः । संप्रति यावत्पर्यायस्य
यावन्ति स्थानानि सूत्रेणानुज्ञातानि तस्य तावन्त्यसंमोहार्यमुप-
दर्शयिपुराह ॥

तिवरिसएगट्ठाणं, दोतियट्ठाणा उ पंचवरिसस्स ।

सन्वाणि विकिन्वो पुण, वोढुं वा एति गणाइं ।

विषये विषयपर्यायस्य एकमेवोपाध्यायलक्षणं स्थानमनुजातं न द्वितीयमाचार्यव्यवहाराणामपि तस्याल्पपर्यायतया प्रभृतत्वेद-
सत्पिण्डान्वाभावेनाचार्यपदयोग्यताया अभावात् । एवञ्चवर्ष-
स्य पञ्चवर्षपर्यायस्य हे स्थाने अनुजाते तद्यथा उपाध्याय-
त्वमाचार्यव्यवहाराणामपि तस्याल्पपर्यायतया प्रभृतत्वेद-
सत्पिण्डान्वाभावेनाचार्यपदयोग्यताया अभावात् । एवञ्चवर्ष-
पर्यायः पुनः सर्वाण्यपि स्थानानि घोडुं शक्नोति बहुमत-
वर्षपर्यायत्वात् ततस्तस्य सूत्रेणोपाध्यायत्वमाचार्यत्वं गणित्वं
प्रवर्तित्वं स्थगित्वं गणायच्छेदित्वं वाऽनुजातम् । अथ कथं
सर्वाणि यथोक्तानि स्थानानि घोडुं शक्नोति तत्र आह ।

नो इंदियाण य कालेण, जायाणि तस्स दीहिण ।

कायव्वेसु वहुमु य, अप्पा खलु जाविनो तेण ॥

तस्य अप्रवर्षपर्यायस्य दीर्घेणाप्रवर्षप्रमाणेन इन्द्रियनोदन्दि-
याणि जानाति भवन्ति कर्त्तव्येषु च बहुध्यात्मा खलु तेन भावि-
तो भवति ततो योग्यत्वान्सर्वाण्यपि स्थानानि तस्यानुजातानि ।

निरुद्धपर्यायस्तद्विवसमुद्देशं कल्पते ॥

(सूत्रम्) निरुद्धपरियाण समणे निगंथे कण्ड तद्विवसस्स
आयरियत्ताए उदिसित्तए से किमाहु जेत ? अत्थि एं येराणं
तहान्वाइं कुलाइं कमाइं पत्तियाइं जिजाइं वेमामियाइं
ममयाइं समुड्कराइं अणुपयाइं बहुमयाइं जवति । तेहिं
कडेहिं तेहिं पत्तिपहिं जिजेहिं तेहिं विसासीएहिं समुड्करे-
हिं जेसे निरुद्धपरियाण समणे निगंथे कण्ड आयरिय
उवज्जायत्ताए उदिसित्तए तद्विवसं ॥ व्य० ३ उ०

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध उच्यते ।

उत्सगस्त ववादो, हांति विवस्सो उ तेणिमं मुत्तं ।

नियमण विगिट्ठो पुण, तस्सामी पुच्चपरियातो ॥

इहोत्सर्गस्य विपक्षप्रतिपक्षो भयत्यपवादस्तेन कारणेन
" तिथरिस्सपरियाण समणे निगंथे इत्यादि " रूपस्योत्सर्ग-
स्येदमपवादभूतं सूत्रमुच्यते । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य
व्याख्या । निरुद्धो विनाशितः पर्यायोऽस्य स निरुद्धपर्यायः ।
श्रमणो निर्ग्रन्थः कल्पते युज्यते तद्विवसं यस्मिन् दिवसे प्रम-
ज्यार्थं प्रतिपन्नवान् तस्मिन्नेव दिवसे पूर्वपर्यायः पुनस्तस्य
प्रभृततर आसीत् । तथाचाह । (नियमेणेत्यादि) नियमेन
तस्य पूर्वपर्यायो विक्रष्टो विंशति वर्षाण्यासीत् ततस्तद्विवसं
कल्पने । आचार्योपाध्यायतया उद्देश्यम् । अत्र शिष्यः प्राह ।
(से किमाहु ? भंते !) स शङ्कोऽथ शङ्कार्थः । अथ किं कस्मात्
कारणात् भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् ! भगवन्त एवमाहु-
र्यथा तद्विवसमेव कल्पते आचार्योपाध्याययोर्द्वेष्टुं न खलु प्र-
व्रजितमात्रस्याचार्यत्वादीन्यारोप्यमाणानियुक्तान्यगीतार्थत्वा-
त् अत्र सूरिराह । (अत्थि एमित्यादि) अस्तीति निपातो
निपातत्वाच्च बहुवचनेऽप्यविरुद्धस्ततोऽयमर्थः सन्ति विद्यन्ते
एमिति वाक्यालंकारे स्थविराणामाचार्याणां तथा रूपाणि
आचार्यादिप्रायोग्यानि कुलानि तेन कृतानि गच्छप्रायोग्यत-
या निर्वर्त्तितानित्यर्थः । येन यथा कालं तेभ्य आचार्यादिप्रा-
योग्यं भक्तमुपधिष्ठोपजायते । उपलक्षणमेतत् तेन केवलं तथा
रूपाणि कुलानि कृतानि किंत्वाचार्यबालवृद्धग्लानादयोऽपि
अनेकथा संग्रहोपग्रहविषयी कृता इति द्रष्टव्यं न केवलं कुला-
नि तथारूपमात्राणि कृतानि किं तु (पत्तियाणि) प्रीति-
कराणि धैर्यिकाणि कृतानि (येज्जाणि) स्थेयानि प्री-
तिकरतया गच्छचिन्तायां प्रमाणभूतानि । अथवा स्थिया-

नानि किमुक्तं भवति । नैकं द्वौ वा वारौ प्रीतिकरणानि
कृतानि किंत्वेनेकश इति (वेसासियाणि) आत्मनाम-
न्येषां गच्छवासिनां मायारहितकृततया विश्वासस्थानानि
कृतानि विश्वासे ज्ञानानि योग्यानि वैश्वासिकानीति व्यु-
त्पत्तेः अत एव सम्मतानि तेषु तेषु प्रयोजनेष्विष्टानि संमुदि-
कराणि अविवक्षितेन प्रयोजनकारिणि । सोपि च बहुशो विग्रह-
ेषु समुत्पन्नेषु गणस्य संमुदितमकार्पात् । संमुदिकृततया इष्टेषु
च प्रयोजनेष्वनुकलेपेन मतान्यनुमतानि । तथा बहुनां विलम्ब-
जन्यजानां सर्वेषामित्यर्थः । मतानि बहुमतानि भवन्ति तिष्ठन्ति
शुभ्रं तस्य स्यादिदं रूपं ततो यद्यस्मात्तेषु कुक्षेषु तथारूपेषु कृतेषु
प्रीतिकरेषु पञ्च तेषु स्थेषु तेषु वैश्वासिकेषु तेषु समुदिकरेष्वि-
त्यपि भावनीयम् स श्रमणो निर्ग्रन्थो निरुद्धपर्यायोऽजवत् तेन
कारणे न संकल्पते आचार्यतया उपाध्यायतया वा उद्देशं त-
द्विवसमिति । एष सूत्रसंक्षेपार्थः । व्यासार्थं तु ज्ञाप्यकृद्विबुधः
प्रथमतः (संकिमाहुभंतेऽेत्यादि) एतस्यैव व्याख्यानयति ।

चोरण्यतिवासादी, पृव्वं वनेजं दीहपरियाणं ।

ताद्विवसमेव इहिंहु, आयरियादीणि किं देह ॥

चादयति प्रश्नयति परो यथापूर्वं विषयान्दिकं दीर्घं पर्यायं व-
र्णयित्वा किमिदानीं तद्विवसमेव । आचार्यादीनि ज्ञावप्रधानोऽयं
निर्देशः आचार्यत्वादीनि दत्त । अत्र सूरिराह ।

जाणति तेहिं कायाइ, वेहियाणं तु उवहि भत्ताई ।

गुरुवाज्ञासहुमादी, अणगकरेहु वज्जिया ॥

भगवते अशोचत् दीयते तैराचार्यादिपदार्थैर्वैतनयिकानां वि-
नयमर्हन्तीति धैर्यनयिका आचार्यादयः तेषां कृतास्तुत्यादितानि ।
उपधिष्ठकानि । किमुक्तं जवति । तथारूपाणि स्थविराणां तै-
र्वैतनयिकानि कुञ्जानि कृतानि येन तेभ्यो यथाकालमुपधिर्मेकं
चोपजायते इति । एतेन " अत्थिणं येराणं तथारूपाणि कडाणीति "
व्याख्यातम् । न केवलं तैस्तथारूपाणि कुञ्जानि कृतानि किं तु
गुरुवाज्ञासहोदरादय आदिशब्दात् वृद्धग्लानादिपरिग्रहः । अनेक-
प्रकारैरुपगृहीताः संग्रहोपग्रहाज्यामुपपञ्चने नीताः " पत्तियाणी-
ति " सुप्रतीतत्वाच्च व्याख्यातम् तद्येत्थं द्वितीयं व्याख्यानमाह

ताइं पीतिकराइं, असई दुव्वत्ति होसि थेज्जानि ।

संक्रियअणवेक्खाण, जिम्हजडा ईति विसंजो ॥

अथ वेति प्रतीतं प्रथमव्याख्यानोपेक्षया व्याख्यानान्तरोपदर्शने
स्थेयानीति किंत्वसकृदिति । तथा वैश्वासिकानीति कोऽर्थः अन-
पेक्षया स्वपरविशेषाकरणेन प्रचूततराणां संविताङ्गेनेत्यर्थः ।
वेप्याणि विशेषत एषणीयान्याजिलपनीथानि कृतानि यतस्तानि
जिलजडानि जिलं मावया रदितानि कृतानीति तेषु विध्वंसो विध्वंस-
स्थानत्वास्वाद्यव्यपेक्ष्याणीति संमुदिकराणीति व्याख्यानार्थमाह ।
सुव्वत्थ अविमत्ते, ए कारगो होइ संमुदी नियमा ।

वहुसो य विगहेसुं, अकासि गणसम्मुदिं सो उ ॥

सर्वत्र सर्वेषु प्रयोजनेषु यो नियमाद्विषयमत्वेनाकुटिलतया का-
रको जवति (सम्मुदिति) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्
संमुदिकरः तान्यापि कुञ्जानि तेन तथारूपाणि कृतानि न केवलं
तेन कुञ्जानि संमुदिकराणि कृतानि । किंतु सोऽपि तु शब्दोऽपि-
शब्दायैः । बहुशो बहुभिः प्रकारैर्विग्रहेषु समुत्पन्नेषु बहुपक्ष-
मतो गणस्य गच्छस्य सम्मुदिमकार्पात् शेषाणि तु पदानि
सुप्रतीतत्वाच्च व्याख्यातानि ॥

थिरपरिचियपुव्वसुतो, सरीरयाभावहारविजडो उ ।

पुर्वि विणीयकरणो, करेऽ सुतं सफलमेयं ॥

स्थिरो नाम अचपलः । परिचितं पूर्वस्मिन्पूर्वपर्याये श्रुतं यस्य स परिचितपूर्वश्रुतः । यदि वा प्रत्यागतस्यापि स्वाभिधानमिव परिचितं पूर्वपठितं यस्य स तथा । ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः । तथा शरीरस्य स्थानप्राणस्तस्यापहारोऽपहणं तेन विजडो रहितः शरीरस्थानपहाररहितः । किमुक्तं भवति । पूर्व-तेन सारं वलं वैयावृत्यं वाचनादिषु परिहारयितमिति तथा पूर्वपूर्वपर्याये विनीतानि विशेषतः संयमयोगेषु नीतानि करणानि मनोवाकायबह्वर्णानि येन स विनीतकरणः संयमयोगादिकं सर्वं तेन पूर्वमपरिहीनं कृतमिति भावः । य ईदृशः पूर्वमासीत् । स एतत्सूत्रं सफलं करोति । ईदृशस्य तद्विवसमाचार्यत्वमुपाध्यायत्वं वा उद्दिश्यते न शेषस्य ततो न कश्चित्पूर्वापरविरोध इति भावः ।

कह पुण तस्स निरुद्धो, परियातो होज्ज तद्विवसतो उ ।

पुव्वा करुसावेक्खो, सणाईहिं वडानीतो ॥

कथं केन प्रकारेण तस्य पूर्वः पर्यायो निरुद्धः कथं तावद्वैयसि-कस्तद्विवसभावी पर्यायोऽभवत् । अत्रोत्तरमाह (पुव्वकमे-त्यादि) स्वज्ञातिभिः स्वकीयैः स्वजनैः सापेक्षो गच्छसापेक्षः सन् वडाणीतः सोऽदतः सर्वं संपूज्यमभूत् एतदेव प्रपञ्च्यन्माह ।

पव्वज्जअप्पपंचम, कुमारगुरुमादिउवहिते एणयणं ।

निज्जं तस्स निकायण, पव्वतिते तद्विवसपुच्छा ॥

राजा कोप्यमात्यपुरोहितसेनापतिश्रेष्ठिसहितो राज्यमनुशास्ति तेषामेकैकः पुत्रस्तत्र राजपुत्रो राज्ञा राजा भविष्यतीति संभावितः अमात्यपुत्रो अमात्येनामात्यत्वपुरोहितपुत्रः पुरोहितेन पुरोहितत्वे सेनापतिपुत्रः सेनापतिना सेनापतित्वे श्रेष्ठिना श्रेष्ठित्वे तेऽपि पञ्चापि सह क्रीमन्ति । अन्यथा कुमारो राजपुत्र आत्मपञ्चमोऽमात्यपुरोहितसेनापतिश्रेष्ठिपुत्रैः सहैत्यर्थं प्रव्रज्यामगृहीत् । सर्वे च ते-अतीव बहुश्रुता जाता प्रहणक्षिकामासेवनाशिकां चातिशिक्षितवन्तः कुलानि च प्रीतिकरादिरूपाणि कृतानि । आचार्येण च ते-गुर्वादयः संजाविताः । तद्यथा राजपुत्र अचार्यपदे अमात्यपुत्र-उपाध्यायत्वे पुरोहितपुत्रः स्वविरत्वे सेनापतिपुत्रो गणित्वे श्रेष्ठिपुत्रो गणावच्छेदित्वे संभावितः राजादीनां चान्ये पुत्रा न विद्यन्ते-ततस्ते सूर्यसमीपमागत्य विज्ञापयन्ति यथा नयाम एतान् स्व-स्थानं पश्चादेतैरेव सह समागत्य वयं प्रव्रजिष्यामः एवमुपधिना मातृस्थानेन विज्ञाप्य तेषां ते नयनमुपकरणं कुर्वन्ति । तस्य च राजकुमारस्यात्मपञ्चमस्य नीयमानस्याचार्यो निकाचनं करोति यथा सम्यक्त्वे नियमतोऽप्रमत्तेन भाव्यं अत्र शिष्यस्य पूच्छा नृपः । प्रव्रजिते सति राजकुमारादौ किमिति तद्विवसं यस्मिन् दिवसे प्रव्रज्या प्रतिपन्ना तस्मिन्नेव दिने आचार्यादिपदस्थापनामोत्तरं वक्तव्यमिति ज्ञावार्थः । इति उपधिना तेषां नयनमुक्तं संप्रति प्रकारान्तरेणापहरणमाह ।

पियरो व तावसादी, पव्वज्जिउमणा उ ते फुरावित्ति ।

ठविया एयादीसुं, ठाणेसुं ते जहा कमसो ॥

पितरो वा तेषां । तापसादयः तापसादिरूपतया प्रव्रजितुमनसः । तान् राजपुत्रादीन् (फुरावित्ति त्ति) देसीपदमेतत् अप-हारयन्ति । इत्थं च नीताः सन्तस्ते स्वपितृनिर्जयाक्रमं राजादिषु स्थानेषु स्थापिताः ।

निया वि फासुभोजी, पोसहसालायपांरिमीकरणं ।

धुवलोयं च करेता, लक्खणपादेय पुच्छंती ॥

जो तत्थ अमूढ ढक्खा, रिउकाले तीए एकमेकं तु ।

उप्पाएऊण सुयं, डाविय ताहे पुणो होंति ॥

नीता अपि ते राजकुमारादयः प्रासुकजोजिनः पौषधशाखायां प्रतिदिवसं सूत्रपौरुष्या अर्थपौरुष्याश्च करणं ध्रुवमवश्यं बोधं च ते कुर्वन्ति । ब्रह्मचर्यं च परिपालयन्ति । नवरं बह्वर्णपाठकान् दिने पृच्छन्ति । कस्या महिम्नाया ऋतुकाळे गर्जो वगतीति एवं दृष्ट्वा यासां महिम्नानां बह्वर्णपाठका जयन्ति तथैतासामृतुकाळे नियमनात् गर्भो वगिष्यतीति ततो या ऋतुकाळे अमूढबद्धा ऋतुकात्रस्य स्वस्य ज्ञात्री तस्यामात्मीयायामेकैकं वारं गत्या वीजं निक्षिपन्ति । एवं चात्मीयमात्मीयं पुत्रमुत्पाद्य यदा यदा-या यो स समयो जायते । तदा तदा तं तं स्वस्वस्थाने स्थाप-यित्वा पुनरागच्छन्तीति ।

अरुत्तुज्जयमेगपरं, पम्बिज्जिउकामधेरअसति अन्ने ।

तद्विवसमागतेसुं, ठाणेसु उवति तस्सेव ॥

यस्मिन् दिवसे ते प्रत्यागतास्तस्मिन्नेव दिवसे स्थविरा आचार्या अच्युद्यतमेकतरं विहारं जिनकाष्ठिकं यथावन्दकद्विहारं वा प्रतिपत्तुकामाः स्वविरत्वात् । अन्यगणधारणेऽसमर्थो स्ता-दृशो न विद्यन्ते ततस्तद्विवसमागतान् राजकुमारादीन् तेषा-चार्यत्वादिषु स्थानेषु स्थापयन्ति " पुव्वयते दिवसपुव्वे " यदुक्तं तत्र तामेव पूच्छं प्राचयति ।

कह दिउज्ज तस्स गणो, तद्विवसं चेव पव्वइगस्स ।

जएणइ तम्मि ठविए, होंति सुवहुगुणा उ इमे ॥

कथं तस्य राजकुमारस्य प्रव्रजितस्य तद्विवसमेव यस्मिन् दिने प्रव्रज्या प्रतिपन्ना तस्मिन्नेव दिने गणो दीयते । अत्र सूरिराह ज्ञेयते तस्मिन् स्थापने सुपु अतिशयने बहुवो गुणा इमे वक्ष्य-माणा जयन्ति तानेवाह ।

साहु विसीयमाणो, अस्सगेवस्सज्जिक्खउवगरणा ।

ववहारइत्थियाए, वाएय अकिंचणकरे य ॥

एते गुणा हवन्ती, तज्जायाणं कुटुंबपरिवट्ठी ।

ओहाणं पि य तेसिं, अणुत्तोमुवसगगुत्तुं तु ॥

साधुर्विपीदन् तान् तथातूतान् दृष्ट्वा स्थिरो जयति । आर्थिका अपि तेषु स्वचेतासि स्थिरा उपजायन्ते (गेहलक्ष्ति) ग्लानत्वे साधुनामौषधं सुलभं भवति । वैद्योऽपि तेषां प्रभावतोऽनुकू-लां क्रियां करोति । यथा एते राजादिपुत्राः तेषां चामी शिष्या इति । तथा भिक्षा उपगरणमपि साधूनामिति सुब्रह्म (ववहा-रो इत्यिया) एते स्त्रिया अपहतायास्तथा जयतो व्यवहारो ब-भते इयमत्र ज्ञावना । काचित् रूपवती कुमारश्रमणा केनापि राज्ञा गृहीता स्यात् ततस्तेषां गतानां जयेन सा मुच्यते इति वादे च तज्जैरवात्साधवोऽपरिचूता भवन्ति (अकिंचणका-रयन्ति) योऽपि कश्चित्साधूनां प्रत्यनीकः सोऽपि तेषां राजादिकुमारप्रव्रजितानां जयतो न किञ्चित्करोति अथवा किंचनानां साधूनां यदि कथमपि केनाऽप्यर्थजाते प्रयोजनमुपजायते तर्हि तत्सर्वं लोकः प्रायोऽप्राथित एव क-रोति । तदेवमेते अनन्तरोदिता गुणास्तज्जातानां राजादिजा-तीयानां यतोऽतस्ते निरुद्धपर्यायाः प्रत्यागताः प्रव्रजितास्त-द्विवस एवाचार्यादिपदेषु स्थाप्यन्ते । अयं च गुणः कुटुम्बप-रिवृद्धिस्तथाहि यदि नामैते तथाभूतं राज्यादिकमपहाय धर्मं समाचरन्ति ततः किं तेषु लुच्छेषु भोगोपभोगेषु एव-मन्येपि संयमे निष्क्रमन्ति ततो भवति गच्छस्य महती वृद्धिः ।

एतेषामध्वानमुप्राजन्तं तदप्यनुलोमोपसर्गनुत्यम् । किमु-
क्तं भवति । यथा कन्याऽपि स्नायाः कश्चिदनुलोमान् उपस-
र्गान् प्रकृतवान् संचयं चिन्तयति । यदि परमनेनोपायिनात्
मुच्ये नान्यथा ततः एवं विचिन्त्याशङ्कभावः सपरिसेवने स
च तथाकृतपरिसेवनोऽप्यशङ्कभाव इत्यनङ्गुचारित्र इति व्य-
वहित्ये ॥ एवमेनेऽप्यखगुच्चारित्रा एव तत्त्वतो मन्तव्याः
एतदेव लेशानो व्याख्यानप्रदाह ।

नाहूणं अज्जाण य, विमीयमाण ए होति थिरकरणं ।

जइ एरिमा वि धम्मं, करोति अम्मं किंमं गुण ॥

साधूनामार्यिकाणां च विरिद्धानां स्थिरकरणं भवति । तथा
हि केचित्साधवो भोगेषु विरिद्धानस्तान् दृष्ट्वा एवं चिन्तय-
न्ति । यदि तावदीदृशा अपि विपुलराज्यादिका अमी देवकु-
मारिकाः प्रत्याभिरपि निजमहिलाभिरुपसर्गमाणा धर्मं
कुर्वन्ते न पुनर्निजं ब्रह्मचर्यं प्रशितयन्तोऽन एव ते तद्विचसं
पद्माचार्यादिपदेषु स्थापिताः किमङ्गुपुनरस्माभिः सुतरां धर्मं
नमाचरणीयम् । विमवादिपरिभ्रष्टत्वादिनि । आर्यिका अपि
चिन्तयन्ति । यदि तावदीदृशाः खल्यस्माकं बान्धवाः संपन्नाः
कथममन्दपुण्या एतेषां सुखमपि निरीक्ष्यन्ते न लीदन्ति म-
त्वेनादृशार्थगुरुपरिगृह्यता आर्यिका केवलमपरिभृताः स-
दा वर्तन्ते ॥

किंच तत्त्व उविपसु, दोगो जयं गौरवं करोति ।

गेलसोमहिमाई, मूलजं उवकरण जत्तादी ॥

किं च तत्र तेषु राजकुमारादिपद्माचार्यादिपदेषु स्थापितेषु
लोकौ भयं गौरवं बहुमानं च कुर्वते । ग्लानत्वे भवत्यौपधा-
दिकं सुलभमुपकरणमत्तादि च ।

संजनिमादीगहणे, ववहारे होइ दुपपंसो उ ।

तगारवा उ वादे, हवन्ति अपगजिया चेव ॥

संजत्यादीनामादिशब्दात् तथाविधजुल्लकादिपरिग्रहः ।
ग्रहणे अपहारे भवत्यसौ राजकुमारादिदुष्पश्रूयः । तथा
तद्गौरवात् वादे भवन्ति साधवोऽपराजिता एव ।

पमिलीयाअकिंचिकरा, होति अवत्तज्जो अट्टजाए य ।

तज्जायदिकिवण्णं, होइ विवट्ठी वि य गणस्स ॥

प्रत्यनीकाः अकिञ्चित्करा भवन्ति अर्थजाते च समुत्पन्ने कश्चि-
दपि वक्तव्यो न भवति । किंतु सर्वोऽप्यप्रार्थित एव यथौचित्यं
करोति । तथा तेन तज्जातेन राजादिजातेन तद्विचसं पद्माचा-
र्यादिपदस्थापितेन गणस्य गच्छस्य वृद्धिर्भवति । शेषं सुप्र-
सूतित्वात्र व्याख्यातम् ।

(सूत्रम्) निरुद्धासपरियाए समणे निगंये आयरिय-
उवज्जायत्ताए उदिसित्तए समुत्थे य कप्पति, तस्स एं
कप्पस्स देसे अजिज्जेए जवंति से आहिज्जि सामिति
अहिज्जिज्जा एवं से कप्पइ आयरियउवज्जायत्ताए उदि-
सित्तए से य आहिज्जे सामिति एोअहिज्जा आ एवं से
नो कप्पइ आयरियउवज्जायत्ताए उदिसित्तए ? ० ।

निरुद्धासपरियाए समणे निगंये इत्यादि अस्य सम्बन्धमाह
अपवदिइ तु निरुद्धं, आयरियं तु पुण्यपरियाए ।

इमतो पुण अवधातो, असमत्तमुयस्स तरुणस्स ॥
निरुद्धे । विनाशिते पूर्वपर्याये सत्याचार्यत्वमपवदिदुं प्रवज्या-
दिवस एवाचार्यत्वमनुज्ञातुमन्तरसूत्रेऽयमनेन सूत्रेणाभिधा-

स्यमानः पुनरपवादोऽसमासश्रुतस्य तरुणस्य । किमुक्तं प्रवत्यल्प-
विषयपर्यायस्यासमासश्रुतस्यापि चापवादतो गणधरत्वमनु-
ज्ञायते ततोऽनेनाप्यपवादोऽभिधानतो भवति पूर्वसूत्रेणास्य
सम्बन्धः । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या निरुद्धा विनाशितो
वर्णपर्यायो यस्य स निरुद्धवर्णपर्यायः । एतदुक्तं भवति । त्रिषु
वर्णेषु परिपूर्णेषु यस्य निरुद्धः पूर्वपर्यायो यदि वा पूर्णं त्रिवर्णं
समासश्रुतस्य निरुद्धवर्णपर्याय इति । श्रमणो निर्ग्रन्थः कल्पते-
भाचार्योपाध्यायतया । भाचार्यतया उपाध्यायतया वा उद्देष्टुं
कृत्याह समुच्चेदकल्पे भाचार्ये काव्रगते अन्त्यस्मिंश्च बहुश्रुते
लक्षणसंपूर्णोऽसति तस्य च भाचार्यतया उपाध्यायतया उद्देष्टु-
मपि तस्य आचारप्रकल्पस्य निशीधाध्ययनस्य देशोऽधीतो भवति
सूत्रमधीतमर्थोऽद्यापि नाधीयते यदि वार्थो न परिपूर्णोऽप्य-
धीत इत्यर्थः । (सेयइत्यादि) स चेदमधीतवान् पाश्चात्यं
स्थितं देशमप्यधीयते तत एवं सति कल्पते आचार्योपाध्या-
यतया उद्देष्टुम् यदि पुनः सोऽप्येव इति चिन्तयन्तप्रि नाधी-
यते इति संज्ञायते । तत एवं सति न कल्पते । आचार्योपाध्या-
यतया उद्देष्टुम् एव सूत्रसंक्षेपार्थः । तत्राल्पवर्णपर्यायस्यासमास
श्रुतस्यापवादतो गणधरपदानुज्ञानार्थमिदं सूत्रमित्युक्तमतोऽप्य-
वर्णपर्यायत्वं समासश्रुतत्वं च नाप्यङ्गुद्भावयति ।

तिण्णि जस्स अ पुसा, वासापुणेहि वा तिहिउत्तं तु ।

वासेहि निरुद्धेहि, लक्खणजुत्तं पमंसंति ॥

यस्य त्रीणि वर्णाणि प्रतपर्यायतयाऽद्याप्यपरिपूर्णानि एत-
स्यामवस्थायां यदि वा त्रिषु परिपूर्णेषु तस्य तन्निरुद्धवर्णपर्यायत्व-
मभवत् । स त्रिषु पूर्णेषु अपूर्णेषु वा वर्णेषु निरुद्धेषु आचार्ये काव्र-
गते अन्यो बहुश्रुतोऽपि लक्षणसंपूर्णो न विद्यते सचासमासश्रुतोऽ
पि लक्षणयुक्तो ग्रहणधारणासमर्थश्चेति स्थाप्यते । बहुश्रुतोऽप्यन्यो
न स्थाप्यते किं तु सोऽसमासश्रुतोऽपि लक्षणयुक्तः । किं कारणमत
आह । लक्षणेत्यादि । लोके वेदे समये च विशारदा नायकत्व-
पदाधारोपे प्रशंसन्ति । लक्षणयुक्तं नेतरं बहुश्रुतमपि ततः स
एव स्थाप्यते । अत्र पर आह ।

किं अम्मइ लक्खणेहि, तवसंजममुट्ठियाणसमणानं ।

गच्छविचट्ठिनिमित्तं, इच्छिज्जइ सो जह कुमारो ॥

किमस्माकं श्रमणानां तपसंयमसुस्थितानां लक्षणैः केवलं लक्ष-
णविहीनोऽपि बहुश्रुतः स्थाप्यतां येनाऽस्माकं स्वाध्यायवृत्तिर्ज-
यति । आचार्य आह । सोऽल्पश्रुतोऽपि लक्षणयुक्ततया गणधर-
पदस्यापनायामिष्यते गच्छविचट्ठिनिमित्तं यथा राज्यवृत्तिनिमि-
त्तं राज्ये कुमारः । एतदेव भाषयति ॥

बहुपुत्तो नरवई, सामुदं जणति कं ठवेमि निवं ।

दोसगुणएगण्णे, सो वि य तेसिं परिकहेइ ॥

कोऽपि बहुपुत्रको नरपतिः सामुद्रिकं सामुद्रलक्षणवेत्तारं ज्ञा-
ति । तथा कमहं कुमारं नृपं स्थापयामि एवमुक्तः सोऽपि तेषां
कुमाराणां यस्य दोषा गुणा वा एकेऽनेके च विद्यन्ते तत्सर्वं
परिकथयति तत्र दोषा इमे ॥

निरूमगं च डमरं, मारीजुन्निक्खचोरपउराइं ।

धणधनकोसहाणी, वलवति पवंतरायाणो ॥

निर्धूमकं नाम अपलक्षणं यत्प्राप्तवतो राज्यमनुशासति रन्धनी-
यमेव न भवति डमरं यद्दशाद्राज्यं डमरपटुलं भवति । प्रचूत-
स्वदेशोत्पन्नपुत्रा एवोपजायन्ते इत्यर्थः । मारियद्वशान्मारिदो-
पोपहतं प्रचुरं छिन्निकुमुपयाति । चोरप्रचुरं यद्दहवञ्चौरा उच्छ-
लन्ति । धनहानिर्यतः सर्वत्र धनकथः संभवति । धान्यहानिर्य-

तन्नावावृष्टेऽपि मेघे सस्यनिष्पत्तिस्तादृशी नोपजायते । कोश-
हानिर्यतः कोशकृत्यः बलवत्प्रत्यन्तराजकं यतो बलवन्तः प्रत्यन्त-
राजाः सर्वे भवन्ति एते कस्याप्येकः कस्याप्यनेकं दोषाः अधुना
गुणमाह ॥

खेमं सिवं मुनिकखं, निरुपसगं गुणेहिं उववेयं ।

अभिसिंचन्ति कुमारं, गच्छे वि तयाणुरुवंतु ॥

क्षेमं नाम सुलक्षणं यद्वशात्सर्वत्र राज्ये नीरोगता शिवं यतः
सर्वत्र कल्याणं सुभिक्षसंभवः । निरुपसर्गा यतः सकलेऽपि देशे
मारिर्मराद्युपसर्गासंभवः । एतेऽपि गुणाः कस्याप्येकः कस्या-
प्यनेकं कस्याऽपि सर्वे तत्र यथा सर्वथा दोषोपेतमधिकृतैश्च गुणैः
सर्वैरप्युपेतं कुमारं राजामात्यादयो राज्येऽभिपिञ्चन्ति तथा
गच्छेऽपि तदनु रूपं राजकुमारानुरूपं सर्वथा दोषविनिर्मुक्तमेकान्त-
तो गुणैरुपेतमाचार्यादिपदे । सिञ्चन्ति एतदेव स्पष्टयति ॥

जह ते रायकुमारा, सुलकवणा जे सुहा जणवयाणं ।

संतमविसुयसमिच्छं, नच वेंति गुणे गुणविहूणं ॥

यथा ते राजकुमाराः सलक्षणा ये स्थापिताः सन्तो जनप-
दानां शुभाः । कल्याणकारिणः त एव स्थाप्यन्ते न शेषास्त-
था सूरयोऽपि गच्छवृद्धिमपेक्षमाणाः सन्तमपि श्रुतसमृद्धं
गुणविहीनं न गणे स्थापयन्ति ॥

लकखणजुत्तो जइ वि हु, न समिच्छमुतेण तह वि तं ववए ।

तस्स पुण होति देसो, असमत्तो पक्कपनामस्स ॥

लक्षणयुक्तो यद्यपि हु निश्चितं स्थापयेत् । तस्य पुनर्देशो
भवत्यसमाप्तः ॥ प्रकल्पनाम्नो निशीथाध्ययनस्य कथं पुनर्दे-
शोऽसमाप्त इत्याह ॥

देसो सुत्तमधीतं, न तु अत्था अत्थतो व असमत्ती ।

सगणे अणरिहगीता, सतीपणिएहेज्जमेहिंतो ॥

प्रकल्पं द्विधा शरीरं सूत्रमर्थश्च । तत्र देशः सूत्रमधीतं नत्व
र्थः । अथवा अर्थोऽपि कियानधिगतः केवलमर्थतः समाप्ति
र्नाभूत् । ततो ये स्वगणे आचार्यैलक्षणविहीनतया गीतार्थो
अपि सन्तोऽनर्हाः आचार्यपदायोग्यास्तेभ्यः आचार्यपदोप-
विष्टः सन्नर्थं गृहीयात् । अथ स्वगणे गीतार्थो न विद्यन्ते । त
हिं तेषामसत्यभावे पभ्यो वदयमाणेभ्यो गृहीयात्तानेवाह ।

संविगमसंविगे, सारुवियसिष्पुत्तपच्छिन्ने ।

पडिक्कंत अब्जुत्थिए, संती अब्जुत्थ तत्थेव ॥

स्वगणे गीतार्थानामभावे अन्येषां सांभोगिकानां समसुख-
दुःखानां गीतार्थानामन्तिके गत्वाऽधीते तेषामप्यभावेऽन्य-
सांभोगिकानां गच्छं प्रविश्य पठति । तेषामप्यभावे पार्श्व-
स्थादीनां संविग्नपाक्षिकाणामन्तिके केवलं तत्संयमयोगेष्व-
भ्युत्थाप्य एतावता संविग्नैति व्याख्यातम् । अधुना असंवि-
ग्नैत्यादि व्याख्यायते । असंविग्नान् सारूपिकान् संयतरूपधा-
रिणः सिद्धपुत्रप्रच्छन्नान् सिद्धपुत्रान् पश्चात्कृतांश्चाश्रयेत् ।
कथंभूतानित्याह प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितान् असंयमव्यापारान् प्र-
तिक्रान्तान् संयमं प्रत्यभ्युत्थितान् तेषामप्यसति अभावे अ-
न्यत्र यत्र ते न ज्ञायन्ते तत्र गत्वा तेषामान्तिके अधीते ना-
न्यत्र तेषामगमने तत्रैव पठेत् यत्र ते स्वव्यापारेण स्थिता वर्त्त-
न्ते । इयमत्र भावना पार्श्वस्थादीनां संविग्नपाक्षिकाणामभावे
ये पूर्वं संविग्नः गीतार्थो आसीरन् तेषां पश्चात्कृतानां पुनः
प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितानामन्तिके गृहीयात्तेषामप्यभावे संयम-
योगं प्रत्यभ्युत्थितानां सिद्धपुत्राणामन्तिके तेषामप्यभावे अन्य-

त्र तान् संयतरूपकान् कृत्वा तेषामान्तिके अन्यत्रागमने तत्रै-
व तान् तथारूपान् कृत्वा सागारिकाणामभावे तेषामान्तिके
ऽधीते एतदेवाह ।

सगणे परगणे वा, माणुअअसोसिं वा वि असतीए ।

संविगपक्खिएसुं, सरुवि सिच्छे सु पढं तु ॥

स्वगणे गणधरपदानर्हगीतार्थानामन्तिके परगणे वा मनोहे वा
सांभोगिके तदभावे अन्येषां वा असांभोगिकानामन्तिके तेषा-
मप्यसत्यभावे संविग्नपाक्षिकेषु पार्श्वस्थादिषु प्रथममेव प्रतिक्रा-
न्ताभ्युत्थितेषु तेषामप्यभावे सरूपेषु संयतरूपेषु प्रतिक्रान्ता-
भ्युत्थितेषु पश्चात्कृतेषु तेषामप्यभावे प्रथममेव स्वरूपेषु सिक्के-
षु सिरूपेषु एतत्प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितानां अधिकृत्योक्तं तदभावे अ-
न्यत्र विधिमाह ।

मुंडं च धरेमाणे, सिंहं च फेमं च अणिच्छससिहे वि ।

लिंणेण मसागारिए, वंदणगादीण हावेंति ॥

ते पश्चात्कृतादयो यदि न प्रतिक्रान्ता अभ्युत्थिताः किं तु विद्म
तो गृहिस्था वर्तन्ते । अन्यत्र गत्वा तान् मुण्डं च धरमाणान्
धारयतः कारयति । यदि पुनः सशिरवाकाः सन्ति ततः शिखां
स्फेदयति । अथ शिखास्फेदनं ते नेच्छन्ति ततः सशिखानापि
स्थापयित्वा इत्वरं श्रमणाद्विद्मं तेषां समर्पयन्ति । व्याख्यान-
वेद्यायां च चोदपट्टकं मुखपातिकां च ग्राहयन्ति तेषामपि तथा
नूतानां पार्श्वं पठता यथा प्रतिकरूपश्रुतविनयः प्रयोक्तव्यः । तेषु
न वारणीयः । अथ ते अन्यत्र गमनं नेच्छन्ति तर्हि तत्रैवासागा-
रिके सागारिकसंपातरहिते प्रदेशविशेषे विद्मं रजोहरणमुख-
पोत्तिकादिना श्रमणरूपधारिणः कारयित्वा पठनीयम् । ते च
तत्रापि तथा पठन्तो न वन्दनादीनि हापयन्ति ॥

आहारउवहिसेज्जाए, समाणमादीसु होइ जइय्वं ।

अणुमोयणकारावण-सिक्खत्तिपदम्मि तो सुच्छो ॥

तेन तेषां समीपे पठनाहारोपधिशय्यानामपणादिषु भवति
यतितव्यम् । तदाऽनुमोदने कारापणे च न च कारणकारापणा
नुमोदनदोषैः स परिगृह्यते । यतः शिक्षा मयाऽस्य समीपे
गृह्यते इति द्वितीये पदे वर्तते । ततः स शुरु इति । इयमत्र
भावना । यदि स पार्श्वस्थः पश्चात्कृतादिः पाठयन्नात्मनः आहा-
रोपध्यादिकमात्मनैवोत्पादयति । ततः सुन्दरम् । आत्मना नोत्पा-
दयति । तत आह ।

चोयइ से परिवारं, अकारमाणं जणति वा सच्छे ।

सव्वोच्छित्तिकरस्स हु, सुयजत्तीए कुणह पूयं ॥

से तस्य परिवारं विनयमकुर्वन्तं चोदयति प्रज्ञापयति । यथा मह-
दिदं ज्ञानपात्रमतः क्रियतामस्योत्कृष्टाहारसंपादनेन विनय इति
परिवारस्याभावे आद्याच्चासिरूपुत्रपुराणंतरूपान् जणति यथा
अव्यवच्छित्तिकरस्यास्य श्रुतजक्त्या कुरुत पूजामिति । एतानानु-
मोदनकारापणे व्याख्याते । संप्रति स्वयमुत्पादनमाहारादीनां
भावयति ॥

उविहा सत्ती एसिं, आहारादी करोति ते सव्वं ।

पणहाणीए जयंतो, अट्टताए वि एमेव ॥

द्विविधस्य प्रतिपरिचारकस्य सिरूपुत्रादेश्वेत्यर्थः । असत्यभावे
तेषां पार्श्वस्थपश्चात्कृतादीनामाहारादिकं स सर्वमात्मना करो-
ति । तत्रापि स प्रथमतः शुरुमुत्पादलाजे पञ्चकपरिहान्या यत-
मानोऽशुरुमपि पञ्चकपरिहानियतनानामशुद्धलाजे पञ्चकप्राय-
श्चित्तस्थानप्रतिसेवनात् उत्पादयति तदसंभवे दशकप्रायश्चित्त

स्यानप्रतिसेवनात् एवं तावत् यावद्यत्तुर्गुरुकमसंप्राप्तः । तथापि से-
नस्योत्पादयति । एवमेवात्मायं पञ्चकपरिहान्या यतते । किमुक्तं
भवति । उक्तमादिदोषत्रयशुद्धमलममानः पञ्चकादियतनया
त्रिभिरपि दोषैरशुद्धं गृह्णाति स तथा कुर्वन्नपि ज्ञाननिमित्तं प्रवृ-
त्तन्यात् कृतयतनाविषयपुरुषकागम्यात् रागद्वेषविगृहीतत्वाच्च शुद्ध
इति (आचार्योपाध्यायादिषु मृतेषु नवरुहरस्य तन्वदे स्थापना)
(मृत्रम्) निगमेयस्स एं एवमरुहरतरुणगस्म आयरियउव-
ज्जाए विस्जेज्जा एो मे कप्पइ अणायरियउवज्जायस्म ह्यो
त्तए कप्पइ मे पुव्वआयरियं उट्ठिमाविता ततो पच्चा उव-
ज्जायं से किमाहु जंतं दुसंगहिणं समणे निगंथे तंजहा
आयरिएणं उवज्जाएण य ॥

निगमेयस्तेत्यादि अयास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ॥

आयरियाणं सीसो , परियातो वावि अहं कितो एस ।

सीमाणकेरिमाण व, ठाविज्जइ सो उ आयरिओ ॥

पूर्वसूत्रे आचार्यस्थापनीय उक्तः । आचार्याणां च शिष्या
जवन्तीति तद्वक्तव्यतार्थमिदं सूत्रम् अथवा पूर्वसूत्रेषु पर्यायोऽधि-
कृतोऽस्तिन्नपि च सूत्रे एव पर्यायस्तथा च “नवरुहरतरुणग्रहणं”
यदि वाऽनन्तरसूत्रे य आचार्यः स्थापनीयः उक्तः स कीदृशानां
शिष्याणां स्थाप्यते । इतीदमेनेन सूत्रेणोच्यते । अनेन संबन्धे-
नाथानस्यास्य व्याख्या । निर्ग्रन्थस्य णमिति वाक्यालङ्कारे नवरु-
हरतरुणस्य नवस्य रुहरस्य तरुणस्य वा आचार्यसहित उपा-
ध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्य उपाध्यायश्चेत्यर्थः । विष्कम्भो
यावन्म्रियते ततः से तस्य नवडहरतरुणस्यानाचार्योपाध्याय-
स्य मतो भवितुं वर्तितुं न कल्पते किं तु पूर्वमाचार्यमुद्देशः
स्थापयित्वा ततः पञ्चाङ्गोपाध्यायमुद्देशा अप्येवमाचार्योपाध्याय-
स्य सतो जवितुं कल्पते । से किमाहुः । सेशब्दोऽयशब्दार्थः । अथ
भदन्त ! किं कस्मात् कारणात् जगन्त एवमाहुः सुरिराह ।
द्वान्यामाचार्योपाध्यायान्यां संगृहीतो ऽस्ति संगृहीतः श्रमणो निर्ग्र-
न्थः सदा जयति । तद्यथा आचार्येणोपाध्यायेन च एष सूत्रसंके-
पार्थः व्यासार्थं तु भाष्यकृद्विवर्तुर्नवादिशब्दार्थानामर्थमाह

निव्ररिमो होइ नरो, आसोझमगं तु रुहरगं वेति ।

तरुणे चत्तामत्तरुण, मज्झिमो थेरतो सीमो ॥

प्रव्रज्यापर्यायेण यस्य त्रीणि वर्षाणि नाधिकमन्येव त्रिवर्षो
जयति नवः तत्रैव पर्यायेण चत्वारि वर्षाण्यारभ्य यावद्योग-
शकं वर्षम् अत्राङ्गमर्यादायां यथा आपाटलिपुत्राष्टौ देवः । किमुक्तं
जयति । पाटलिपुत्रं मर्यादीकृत्यारतो वृष्टो देवः । इत्यत्र ततोऽय-
मर्थः । यावत्परिपूर्णानि पञ्चदशवर्षाणि पौनशाद्वर्षाद्वर्षाक
तद्गृहकं ध्रुवन्ते समर्थविदः । ततो जन्मपर्यायेण पौनशावर्षा-
ण्यारभ्य यावच्चत्वारिंशद्वर्षाणि तावत्तरुणः । ततः परं यावत्स-
प्ततिरेकेन वर्षेणोना तावन्मध्यमः । ततः परं सप्ततरारभ्य
स्थविरः शिष्यः ॥

आणवकस्स वि रुहरग-तरुणगस्स नियमेण संगहं विंति ।

एमेव तरुणमज्जे, थेरम्मि य संगहो नियमे ॥

यः प्रव्रज्यापर्यायेण त्रिवर्षोत्तीर्णः सोऽनवक उच्यते । तस्यापि
आस्तां नवकस्येत्यपि शब्दार्थः । डहरकः सन् तरुणकस्तस्य द्वाद-
शवर्षाण्यारतो यावत्पञ्चदशवर्षाणि तावदित्यर्थः नियमेन संग्रह-
मभिस्थापिताः आचार्योपाध्यायानां संग्रहणं भवते अजिनवस्था-
पिताचार्योपाध्यायाः संग्रहीतेन तेनावश्यं धर्त्तितव्यमिति भावः ।

नया यः प्रव्रज्यापर्यायेण त्रीणि वर्षाणि नाद्याप्युत्तीर्णः स नवक-
स्तस्मिन्नवके तरुणे मध्यमे स्थविरं च शब्दाद्गृहं च । एवं पूर्वो-
क्तेनैव प्रकारेण संग्रहं भवते । किमुक्तं जयति । नवकस्य रुहरस्य
वा तरुणस्य वा मध्यमस्य वा स्थविरस्य वा नवकत्वादेव निय-
माचार्योपाध्यायसंग्रहो वेदितव्य इति ॥

वा खलु मज्झिमयेर-गीयमगीए य होइ नायव्वं ।

उट्ठिसिणा उ गीए, पुव्वायरिए उ गीयत्थे ॥

वा शब्दो विज्ञायायां खलु निश्चितं त्रिवर्षपर्यायोत्तीर्णत्वेनानवके
मध्यमे स्थविरं च प्रत्येकं गीते अगीतेवर्षाणानानात्वं ज्ञातव्यम् ।
तदेवाह ॥ (उट्ठिसिणा उ अगीते) अगीतार्थे उद्देशना इयमत्र
ज्ञावना । ये मध्यमाः स्थविरा वा त्रिवर्षपर्यायोत्तीर्णा अप्यगीता-
र्यास्ते नियमात् यः स्थापितो गणधरः तस्य शिष्या वयद्व्यन्ते ।
इति गीतार्थेषु न स्थविरं मध्यमे च पूर्वाचार्यः पूर्वाचार्यसंग्रहः ।
ये मध्यमा स्थविराः गीतार्थाः पूर्वाचार्यदिशं धारयन्तीति ।

नवडहरतरुणगस्सा, विहीए विमुंजियम्मि आयरिए ।

पच्चेने अजिसे तो, नियमा पुण संगहे ठाइ ॥

नवश्च रुहरकश्च तरुणश्च समाहारे द्वन्द्वः । तस्य पुनः संग्रहा-
र्थमाचार्यं विष्कम्भिते विधिना नियमेनान्यस्य गणधरस्याभिषेकः
कर्त्तव्यः । अविधिना अभिषेककरणे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका
मासाः । कोत्र विधिरिति चेदुच्यते । आचार्यः कालगतो न प्र-
काश्यते यावदन्यो गणधरो न स्थापितः तथाचाह (पच्चेनेत्ति)
आचार्यं कालगते पच्चेने देशे अभिषेकः करणीयः । एतदेवाह ।

आयरिए काव्वगए, न पगासेज्ज अट्ठविहे गणहरस्मि ।

रमेव अणजिसिसे, रज्जकखोचो तहा गच्छे ।

अस्थापिते अन्यस्मिन् गणधरे आचार्यः कालगतो न प्रकाश्यते ।
अत्र दृष्टान्तो राजा काल गतस्तावन्न प्रकाश्यते यावदन्यो नाभि-
षिच्यते । अन्यथा अनजिप्तिके राक्षि यथा राज्यकोभो भवति ।
दायादेः परस्परविरोधतः सर्वे राज्यं विलुप्यन्ते इत्यर्थः तथा ग-
च्छेऽन्यस्मिन्नस्यापिते गणधरे यथाचार्यः कालगतः प्रकाश्यते
तदा गच्छकोभो जयति तमेवाह ॥

अण्णाहोवहाणसच्छंदा, खित्तेतेणा सपक्खपरपक्खे ।

लयकंपणा य तरुणे-सारणमाणोवमाणे य ॥

केयांचिदनाथा वयं जाता इत्यवधानं जवत् केयांचित् (सच्छं-
दत्ति) स्वच्छन्दचरिता अपरे केचित् किताः किञ्चित्ता भवेयुः ।
तथा स्तेनाः स्वपक्के परपक्के चोत्तिष्ठन्ति वताया इव साधूनां क-
म्पनं तथा तरुणानामाचार्यपिपासयाऽन्यत्र गमनम् । तथाऽसार-
णा संयमयोगेषु सीदतां पुनः संयमाध्वन्यप्रवर्त्तना । तथा माना-
पमानं च सांप्रतमेतानेव दोषान् व्याचिख्यासुः प्रथमतोऽनाथाव-
धानस्वच्छन्दचारितं किञ्चित्त्वानि व्याख्यायति ।

जायामो अणाहो चि, अण्णाहि गच्छन्ति केइ ओहावो ।

सच्छंदा व जमति, केइ खंताउ होज्जाहि ।

वादा वृक्षास्तरुणा वा केचिदनीतार्था आचार्याणां विप्रयोगे
जातावयमनाथा इति विचिन्त्य केचिदन्यत्र गच्छन्ति । केचिदव-
धावेयुः तथा केचिन्मन्दधर्मश्रद्धाका गणादपक्रम्य स्वच्छन्दा ज-
मन्ति । अपरे केचिदाचार्यविप्रयोगतः किता किञ्चित्ता अपगत-
चित्ता भवेयुः । स्वपक्वपरपक्वस्तनानुवृत्ताकम्पनं चाह ।

पासत्थगिहत्थादी, उन्निकखावेज्ज खुड्ढादीओ ।

द्वया वा कंप्पमाणा उ, केइ तरुणा उ अच्छन्ति ॥

स्वपक्वपार्थस्थादयः परपक्वे गृहस्थादयः । अत्रापि शब्दात्परती-

र्थिकग्रहणं क्षुल्लकादीन् उन्निष्कामयेयुः । किमुक्तं जवति पार्श्व-
स्थादयः क्षुल्लकादीन् विपरिणमय्य पार्श्वस्थादीन् कुर्युः । अन्य-
तीर्थिकाः स्वज्ञातयो गृहस्थानिति । इतरेव वातेनेव कम्पमानाः
संयमे परीपहैः केचित्तरुणास्तिष्ठन्ति । इयमत्रजावना । यथा
पद्मज्ञताऽन्यस्मिन्ननवप्रस्थासतो वातेन कम्पमाना तिष्ठति । एवं
केचित्तरुणा गच्छेऽपि वर्तमानाः संयमानाः संयमे परीपहैः ॥
कम्पमानास्तिष्ठन्तीति । तरुणदोषमस्मारणादोषं चाह ॥

आयरियपिवासाए, काद्वगयं तु सोऽनु ते वि गच्छेज्जा ।

गच्छेज्ज धम्मसङ्गा, वि सारयितुगच्छस्म असती ॥

केचित्तरुणा आचार्यपिपासयाऽनाचार्यमन्तरेण ज्ञानदर्शनचा-
रित्रज्ञानोऽनुत्तरो भवति तस्मादवश्यमाचार्यसमीपं वर्तितव्य-
मित्याचार्यवाञ्छया काद्वगतं श्रुत्वा तेऽप्यन्यत्र गच्छेयुः । तथा
धर्मश्रद्धा अपि केचित् सारयितुरजावे गच्छान्तरं गच्छेयुः । माना
पमानदोषमाह ।

माणिया वा गुरुणं तु. थेरादीत्थकेचित्रो नात्थि ।

माणं तु तत्रो अन्नो, अवमाणजयाउवगच्छेज्जा ॥

तत्र केचित्स्थविरादय एवं चिन्तयेयुः यथा सर्वकाष्ठं मानिता
वयं गुरुजिः । अत्र गाथायाम् ।

पगासिज्जा कालगयं, एयदोसरखट्टा ।

अम्ममि ववत्थाविण, तोह पगासेज्ज काद्वगयं ॥

यस्मादेते दोषास्तस्मादेतदोपरकार्यमाचार्यं काद्वगतं न प्र-
काशयेत् यदा पुनरन्या गणधरो व्यवस्थापितो भवति तदाऽन्य-
स्मिन् व्यवस्थापिते काद्वगतं प्रकाशयेत् आचार्योपाध्यायादिषु
भूतेषु निर्ग्रन्थ्या आचार्यादिपदोद्देशः ।

(सूत्रम्) निगमंथीएणं एवमरुहरतरुणियाए आयरियउवज्जाए
पवित्तिणियं विसंजेज्जा एणे से कप्पइ अणायारिय
अणुवज्जाइयत्ताए अपवत्तिणिए य होत्तए कप्पइ से
पुव्वं आयरियं उद्दिमावित्ता तत्रो पच्छा उवज्जायं
ततो पच्छा पवित्तिणियं से किमाहु जंतेति संगहिथा स-
मणी निगमंथी तं तह आयरियाणं उवज्जाएणं पवित्ति-
णिएय ॥ १२ ॥

निर्ग्रन्थ्या णमिति पूर्ववत् । नवरुहरतरुणाया नवाया रुहराया-
स्तरुण्या वा इत्यर्थः । आचार्योपाध्यायः समासोऽत्र पूर्ववत्
आचार्योपाध्यायमेतत् । प्रवर्तिनी च विष्कंज्जुयात् ग्रियते ततः
(से) तस्या अनाचार्योपाध्यायाया उपलक्षणमेतत् प्रवर्तिनीर-
हितायाश्च नो कडपते भवितुं किंतु पूर्वमाचार्यमुद्दिश्यापि ततः
पश्चादुपाध्यायं ततः पश्चात्प्रवर्तिनीकया भवितुं कडपते से कि-
माहुरित्यादि । अयं भद्रन्त ! किं कस्मात्कारणाद् जगवत एव-
माहुः । सूरिराह त्रिजिः संगृहीताः श्रमणो निर्ग्रन्थी सदा भव-
ति । तद्यथा आचार्योपाध्यायेन प्रवर्तिन्या च एष सूत्रसंज्ञे-
पार्यः । अत्रायमाक्षेपः । किं कारणं ननु यत्त्रिजिः संगृहीता नि-
र्ग्रन्थी भवति । तत्राचार्योपाध्यायसंग्रहे गुणानुपदर्शयति ।

दूरत्थमि वि कीरइ, पुरिसे गारवज्जं सबहुमाणं ।

उंदेय अवट्ठंती, चोएउं जे सुहं होइ ॥

दूरस्थेऽपि पुरुषे स्वपरपक्षेण च क्रियते गौरवं जयं सबहुमानं
चेत्यर्थः । इयमत्र भावना यद्यपि नाम आचार्य उपाध्यायो वा संय-
तीनां दूरे वर्तते तथापि दूरस्थस्यापि पौरुषस्य गौरवेण भयेन वा

कोऽपि संयतीनामपन्यायं न करोति । किं तु स्वपक्षे परपक्षे च
सुबहुमानो जायते । तथा संयती प्रवर्तिन्याच्छन्दे अवर्तमाना
चोदयितुं जे इति पादपूरणे इति वचनात्सुखं भवति । किमुक्तं
भवति आचार्योपाध्यायभयतो न काचिदपि संयती आचारक्षि-
तिमाचरति । याऽपि काचिदाचरति । सापि प्रवर्तिन्या सावष्ट-
म्भं शिष्यते । अयं शिष्यमाणापि न प्रतिपद्येत ततः प्रवर्तिनी
वृत्ते । आचार्यस्योपाध्यायस्य चाहं कथयिष्यामि । ततः सा जी-
ता प्रवर्तिन्या उपपाते तिष्ठति । एते आचार्योपाध्यायसंग्रहे गुणाः ॥
संग्रहि प्रवर्तिनीसंग्रहे गुणानाह ।

मिहो कहाजट्टरविट्ठरहिं, कंदप्पकिट्ठावउसत्तण्णेहिं ।

पुव्वावरं ते सुयनिदकालं, गिएहाइ तिणं गणिणीसहीणा ।

मिथः कथापरस्परं जक्तादिविकथाकरणं जट्टरविट्ठरं नाम तेषु
गृहस्थप्रयोजनेषु कुण्डलविण्टट्टादिषु वा प्रवर्तनम् । एताभ्यां
कन्दर्पक्रीडा कन्दर्पोद्देकजननीकायवाक्चेष्टावत्कुसुतं शरीरो-
पकरणविज्ञपाकरणम् । एताभ्यां च तथा पूर्वरात्रे अपररात्रे च
गणिन्या प्रवर्तिन्यास्वर्धना सती संगृह्यते । तथा तत्प्रवर्ति-
नीसंग्रहोऽपि साध्याः श्रेयान् । एतदेवविभावयिषुर्लोकेष्वपि
स्त्रियास्त्रिविधं संग्रहमाह ।

जायं पित्तवसा नारी, दत्ता नारी पतिवसा ।

विहवा पुत्तवसा नारी, नत्थि नारी सयंवसा ॥

जाता सती नारी पितृवशा पितुरायत्ता भवति । दत्ता परि-
णीता सती नारी पतिवशा भर्तुरायत्ता विधवा मृतपतिका ना-
री पुत्रवशा । नास्ति एवं च सति नारी कदाचनपि स्वयंवशा ।
अमुमेवार्थं प्रकारान्तरेणाह ।

जायंपि य रक्खंती, मातापितिसासुदेवरादिषं ।

पतिनायपुत्तविहवं, गुरुगणिगणिणीं य अज्जेपि ॥

जातामपि नारीं रक्खतौ मातापितरौ । दत्तां परिणीतां रक्खन्ति
श्वश्रुदेवरभर्त्रादयः । देवरग्रहणं स्वसुरजन्तोदेरुपलक्षणम् । वि-
धवां पुनः पिता भ्राता पुत्रो वा यदि जीवन्ति पित्रादयस्तर्हि स-
र्वेऽपि रक्खन्ति । एवमायिकामपि गुरुराचार्यो गणी उपाध्यायः
गणिनी प्रवर्तिनी रक्खति ॥

एगागिणि अपुरिसा, सकवाडयरपरं तु नोपाविसे ।

सगणे व परगणे वा, पव्वतिया पीयसंगहिया ॥

यथा जन्तृद्यधीना नारी एकाकिनी अपुरुषा भर्तादिपुरुषरहि-
ता सकपाटं परगृहं न प्रविशति एवं प्रव्रजिता पित्रिसंगृहीता
आचार्योपाध्यायप्रवर्तिनीसंगृहीता स्वगणे परगणे वा एकाकि-
नी न गच्छति ।

आयरियउवज्जाया, सययं साहुस्स संगहो दुविहो ।

आयरियउवज्जाया, अज्जाएणपवत्तिणी तइयो ॥

संगृह्णातीति संग्रहः । संग्राहक इत्यर्थः साध्वोः सततं सर्व-
काष्ठं संग्रहः संग्राहको द्विविध आचार्योपाध्यायौ । अर्थिकाणां
त्रिविधस्तद्यथा द्वावाचार्योपाध्यायौ तृतीयः प्रवर्तिनी । अत्रैवा-
पवादपदमाह ।

वितियपदे सा थेरी, जुष्ठा गीया य जइ खलु जेवेज्जा ।

आयरियादी तिहवि, असतीए न उ दिसा विज्जति ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे सा प्रव्रजिता स्थविरा वयसा वृद्धा जी-
र्णा चिरकादप्रव्रजिता गीता उत्सर्गापवादसामाचारीकुशलतया
गीतार्थी यदि खलु भवेत् ततः आचार्यादीनामाचार्योपाध्यायप्र-

वर्तिनीनां तिसृणामप्यत्रावे न संग्राहकमाचार्यमुपाध्यायं प्रवर्ति-
नीं च उद्देशापयेत् दोषासंज्ञात् आचार्यादिविवक्षाधितेऽप्युद्देशः

(सूत्रम्) निष्कलं गणाग्रो अवकम्प मेहुणधम्मं पमिसेविज्जा
तिप्पि संवच्छरायं तस्स तप्पतिर्यं णो कप्पइ आयरियत्तं वा उव-
ज्जायं जाव गणावच्छेयत्तं वा उदिसिच्च वा धारित्त वा
तिहि संवच्छरेहिं वीतिकंतेहिं चउत्थयंसि संवच्छरांसि पड्डियंसि
उड्डियंसि त्रियंसि उवसंतस्स पमिविरयस्स निव्विगारस्स एवं
से कप्पइ आयरियत्तं वा गणावच्छेयत्तं उदिसिच्च वा धारित्त वा
वा ? ३ गणावच्छेयत्तं वा अणिसिचित्ता मेहुणधम्मं पमि-
सेवेज्जा जाव तस्स तप्पतिर्यं नो से कप्पइ आयरियत्तं वा जाव
गणावच्छेयत्तं वा उदिसिच्च वा धारित्त वा । ? ४ गणा-
वच्छेय गणावच्छेयत्तं णिविवित्ता मेहुणधम्मं पमिसेवि-
ज्जा तिप्पि संवच्छरायं तस्स तप्पतिर्यं णो कप्पइ आयरियत्तं
वा जाव उदिसिच्च वा धारित्त वा तिहिं संवच्छरेहिं
वितिकंतेहिं चउत्थयंसि संवच्छरांसि पविंयंसि पड्डियंसि
उवड्डियंसि त्रियस्स उवसंतस्स उवरयस्स पमिविरयस्स नि-
व्विगारस्स एवं से कप्पइ आयरियत्तं वा गणावच्छेयत्तं
वा उदिसिच्च वा धारित्त वा । ? ५ एवं आयरियउवज्जा-
यगावि दो आलावगा । ? ६ । ? ७ ।

अथास्य सूत्रस्य कः सम्यन्धस्तत आह ।

नवतरुणे मेहुएहुं, कोई सेवेज्ज एस संबंधो ।

अव्वंतज्जकलणादि-व्वसंगहो एत्थ विसए वा ॥

अप्परियाए वि गणो, दिज्जइ बुत्तांति मा अतिपसंगा ।

सेवियमपुष्पपज्जय, दाहंति गणं अतो सुत्तं ।

एवंसूत्रे नवतरुणादिकः साधुरकस्तत्र कोऽपि नवतरुणो मोहो-
दयवशात् मैयुनं सेवते कृतमैयुनसेवाकस्य च यथाऽऽचा-
र्यत्वादिकमुद्देश्यं तथाऽनेन सूत्रेण प्रतिपाद्यते इत्येव सू-
त्रसम्यन्धः । अव्वण्णदेहंतोरव्वरक्कणादिनिमित्तं संग्रहः ।
आचार्यादिकोऽनन्तरसूत्रेऽपिहितः अत्रापि स एव संग्रहो-
ऽपिधीयते इति । अथवा पूर्वतरुणेषु सूत्रेषु अपर्यायेऽपि गणो
दीयते इत्युक्तं तद्विवक्षाचार्यादिपदानुज्ञानात् त एतत् श्रुत्वा
मा अतिप्रसङ्गमैयुनं सेवित्वा अपूर्णे पर्याये गणं दास्यति
तत एां निवारणार्थमिदं सूत्रम् । अनेन सम्यन्धेनायातस्या-
स्य व्याख्या । निष्ठुर्गणादपक्रम्य मैयुनं प्रतिसेवते तस्य
त्रीणि संवत्सराणि यावत्तत्प्रत्यर्थं मैयुनसेवाप्रत्यर्थं न कल्प-
ते आचार्यत्वमुपाध्यायत्वं यावत्करणात्प्रवर्तित्वं स्थविरत्व-
मिति पृथग्ग्रहः । गणावच्छेदित्वं वा उद्देश्यमनुज्ञानुमतोऽपि
तस्य कालेऽस्वयं धारयितुं किन्तु त्रिषु संवत्सरेषु व्यतिक्रा-
न्तेषु श्रुत्यै संवत्सरे प्रस्थिते प्रवर्तितामरवति तच्च प्रस्थित-
त्वमनिमुक्तीभवनमात्रेऽपि ज्ञवति तत आह । अस्थिते अव-
र्त्तमाने स्थितस्य वर्तमानस्य किं विशिष्टस्य सत इत्याह । उप-
शान्तस्य उपशान्तवेदेऽयस्य तच्चोपशान्तत्वं प्रवृत्तिनिषेधादव-
स्थियते तत आह उपरतस्य मैयुनप्रवृत्तेः प्रतिनिवृत्तत्वं दाक्षिण्य-
वशादिमात्रतोऽपि भवति । तत आह मैयुनेच्छाप्रतिकूल्येन
विरतः तस्य तदापि च प्रतिविरतत्वं विकारादर्शनतोऽपि मैयु-
नाजिह्वापदेतुकिकाररहितस्तस्य कल्पते आचार्यत्वं यावत्गणा-

वच्छेदित्वं वा उद्देश्यं वा धारयितुं वा एव सूत्रसंक्षेपार्थः ।
व्यासार्थं तु ज्ञावतो ज्ञाप्यरूपाह ।

दुविहो साविकिखयो, निरवेकलो उदिसि जाइजयणाए
जोगं च अकाळणं, जाव स वेस्सादि सेवेज्जा ॥

द्विविधो द्विप्रकारः खलु मैयुनप्रतिसेवकस्तद्यथा सापेक्ष इतर-
इतरो निरपेक्षः तत्र निरपेक्षो य उदीर्णवेदोदये यो वा याति यो
गं यतन्या योगमकृत्वा यदि वा सवेद्यादिकां सेवेत । एव वि-
विधोऽपि निरपेक्षः गुरुतीर्थकारापेक्षारहितत्वात् ॥

सावेकलो उ उदिसि, आपुच्छे गुरुं तु सो जति उवेक्खे ।

ता चउगुरुणा जवति, सीसो व अणापुच्छए गच्छे ॥

यदि पुनरुदीर्ण उदयप्राप्ते मोहे उदिते वेदे इत्यर्थः । गुरुमापुच्छ-
ति समापेक्षः सह अपेक्षा यस्यास्ति स समापेक्ष इति ध्युत्पत्तेः ।
तत्रापुच्छायां यदि स गुरुपेक्षां कुरुते ततस्तस्य प्रायश्चित्तं च-
तुर्गुणं ज्ञवति । स च साधुरनापुच्छगुरुं याति तर्हि तस्यापि
प्रायश्चित्तं चतुर्गुणं । सा च पुच्छा श्रीन्वारान्कर्तव्या । तथा चाह ।

अहवा सइ दो वार्वा, आयरिए पुच्छ अकहजोगी वा ।

गुरुणा तिप्पि उ वारे, तम्हा पुच्छेज्ज आयरिए ॥

अथवा । सङ्केदं वारं यथाचार्यान् पुच्छति तथापि प्रायश्चित्तं
चतुर्गुणं अथवा वारौ पुच्छति न तृतीयमपि वारं तदापि चतुर्गु-
णं । अथवा वारत्रयपुच्छायामपि कृतायां यदि अकृतयोगी
यतनायोगमकृत्वा गच्छति तदानीमपि चतुर्गुणं । यत एवमेकं
द्वौ वा वारौ पुच्छायां प्रायश्चित्तं तस्माद्वीन् वारान् आचार्यान्
पुच्छेत् लोकेऽपि तथा दर्शनात्तथा चाह ।

वंधे य वाते य पमारणे य, दंहेसु अन्नेसु य दारुणेषु ।

पमत्तमत्ते पुण चित्तेहं, लोए वि पुंडंति उ तिप्पि वारे ॥

राज्ञा बंधे आदिष्टे यदि वा वाते प्रहारे अथवा प्रमारे कुमरण-
मारणे अन्नेषु च दारुणेषु हस्तपादच्छेदादिषु दारुणेष्वदिष्टेषु-
लोके वीन् वारान् राजा पुच्छयते । किमर्थमित्यत आह प्रमत्तेन-
व्याक्तिनेन यदि वा मद्यपानेन मत्तेनादिष्टं प्रवेत् प्रशान्तस्य पुन-
श्चित्तमुपजायते । यथा मा मार्यतामिति वारत्रयमनापुच्छायां स
रुष्यते किमिति स मारित इति । एवं यथा राजा केनापि वीन्
वारान् पुच्छयते तथाऽचार्योऽपि ॥

आलोइयम्मि गुरुणा, तस्स चिकिच्छा विहीए कायव्वा ।

निव्विगितिगयादीया, नायव्वा कपोणमेणं तु ॥

आलोचिते वारत्रयमापुच्छायां कृतायां गुरुणा आचार्येण तस्यो-
दितवेदस्य साधोर्विधिना चिकित्सा कर्तव्या सा चिकित्सा निर्वि-
कृतिकादिका क्रमेणानेन चक्षुषमाणेन ज्ञातव्या तमेव क्रममाह ।

निव्वायमिय अव्वमोदरिय, वेयावक्खे तहेव ठाणे य ।

वाहिरुणे य मंडलि-चोयगवयणं व कप्पड्डी ॥

प्रथमतो निर्विकृतिकं कारयितव्यं तत्र यदि निर्विकृतिकं तपः
कुर्वतो नोपशाम्यति वेदस्ताहिं निर्विकृतिकेनावमौर्दर्थं कारयित-
व्यं तथाप्यनुपशाम्यति ततश्चतुर्थादिकं कार्यन्ते तथाप्यतिष्ठति
वैयावृत्यं कारणीयं वैयावृत्येनाप्यतिष्ठति स्थानेन ऊर्ध्वस्थानेन
तिष्ठति तथाप्यनुपशाम्यति आहिंरुनं कार्यते । देशकाहिं एकानां
सहायो दीयते इत्यर्थः । तत्र यदि एव परिश्रमणोपशान्तो ज्ञ-
वति वेदस्ततः सुन्दरमथ नोपशाम्यति ततो यदि स बहुश्रु-
तस्ताहिं स सूत्रमण्डली च दाप्यते । अत्रार्थे चोदकवचनं यथा
किमर्थं स मण्डली दाप्यते । सूरिआह । दृष्टान्तोऽत्र कप्पट्टीति

कुलवधूः । “ एगो सेट्टी तस्स पुत्तो धणोवज्जणनिमित्तं देसंतरं गतो । जारिया सेट्टिसमीवे मुक्का । सा य सुहभोगयणतंवाववि-
लेवणमंरणपसाहणरया घरवावारमकुणंती अन्नया उम्मत्तिया
जाया । दासचेर्मी नण्ण । पुरिसं मग्गेह तीए सेट्टिणो कहियं
तेण चित्तिं । जावज्ज वि न विणस्सति ताव चित्तेमि उवायं
सेट्टिणी भणिया कव्वहं काळण तुमं गच्छ जेण सा घरवावारे बु-
ज्जुत्ति अल्लहा विणिसिंहिति । एवं सामत्येकण अन्नया सेट्टी
घरमागओ आमोवखं मग्गइ सा न देइ तो सेट्टिणा महतो कव्व-
हो कतो सा पेड्डिळण निस्सारिया । सा य बहूय कव्वहसइ
सोळण तत्थागया सेट्टिणा भणिया । भत्ति बहूए तुमे अज्जण-
भित्ति सव्वो वावारे कायव्वो सा तहेव करितुमारळा । तओ
तीए वावारवाउलाए ज्ञोयणमवि वियालवेलाए कुतो मंरणप-
साहणं । दासचेर्मीए नणियं मगितो चिट्ठति पुरिसो कया मेळि-
ज्जइ तीए नणियं मरणस्स वि मे अवसरो नत्ति कतो पुरिसस्स”
एवं । यथा तस्या गृहव्यापारव्यापृततया वेदोपशान्तिरचूतया
ऽस्यापि सूत्रमण्णरुप्यपि व्यापारव्यापृततया कदाचिद्वेदोपशा-
न्तिः संजायते । ततः सूत्रमण्णरुप्यमर्थमण्णरुप्यं च दाप्यत इति व्यञ्ज-
(अत्राचार्यसाधूनामवधानविषये बहुवक्तव्यं तच्च व्यवहार-
प्राप्यतोऽवसेयं लेशत एव किञ्चिदत्रोक्तम्) बहुश्रुतोऽपि पापो
न कल्पते आचार्यादितया उद्देशम् ।

(सूत्रम्) बहवे निक्खुणो बहुसु तवन्नागमावहुसो बहुसु
आगाढगाढेसु कारणेसु माइमुसावाइअसुइपापजीवी जाव
जीवाए तेसिं तप्पतियं नो कप्पइ जाव उदिसित्तए वा धारि-
त्तए वा एवं गणावच्छेइया वि एवं आयरियउवज्जाएया-
वि बहवे निक्खुणो बहवे गणावच्छेइया बहवे आयरियउव-
ज्जाया बहुसुआ वन्नागमवहुसो बहुसु आगाढगाढेसु माइ-
मुसावाइअसुइपावजीवी जाव जीवाए तेसिं तप्पति णो
कप्पइ आयरियत्तं वा उवज्जायत्तं वा पवत्ति वा थेरत्तं
वा गणधरत्तं वा गणावच्छेइयत्तं वा उदिसित्तए वा धारि-
त्तए वा । इति व्यवहारस्स तइओ उद्देशो ॥ ३ ॥

सूत्रसप्तकम् अथास्य पूर्वसूत्रैः सह सम्बन्धमाह ॥

वयत्रितियारे पगते, अयमविअन्नोउस्स अइयारो ।

इत्तिरियपमत्तं वा, वुत्तं इदमावकहियं तु ॥

पूर्वसूत्रेषु व्रतस्य मैथुनविरत्यादेरतीचारः प्रवृत्तोऽधिष्ठितोऽयमपि
चान्यस्तस्य व्रतस्यातिचार इति तत्प्रतिपादनार्थमिदं सूत्रसप्तक-
म् । अथवा पूर्वसूत्रेषु त्रीणि संवत्सराणि यावदाचार्यत्वादीनि न
कल्पते इति वचनादित्तरमपात्रमुक्तमिदं पुनः सूत्रसप्तकेनाजिघ्री-
यमानमपात्रं यावत्कथिकं बहुशो यावज्जीवमाचार्यत्वादीनि क-
ल्पन्त इति वक्ष्यमाणत्वं ॥

अहवा एगहिगारे, उद्देशो तइयओ उ व्यवहारे ।

केरिसितो आयरिओ, उयिज्जइ केरिसो नेत्ति ॥

अथवेति संबन्धस्य प्रकारान्तरोपदर्शने व्यवहारे तृतीयोद्देश-
काधिकारे यथा कीदृशः आचार्यः स्थाप्यते कीदृशो न । तत्र
यादृशः स्थाप्यो यादृशश्च न स्थाप्यस्तादृश उक्तोऽयमन्यो न स्थाप्य-
त इति प्रतिपादनार्थमेव सूत्रसप्तकारम्भः ॥

अहवा दीवगमेयं, जह पणिसिच्छो अजिक्खमाइणो ।

सागारियसेवि एवं, अजिक्खओहावणकरी य ॥

अथवेति पूर्ववत् । दीपकमेतत्सप्तसूत्रकं पूर्वसूत्रेष्वधिकारार्थोद्दी-
पनार्थमिदं सूत्रसप्तकमधिकमेवार्थमुपदर्शयति । यथानेन सूत्रसप्तके
न अजीवणं मायी बहुशो मायावी यावज्जीवमाचार्यत्वादिषु पदेषु
प्रतिपिच्छस्तथा मैथुनसूत्रपञ्चकमध्ये यो भिक्षुसूत्रे निक्षेपणसूत्र-
द्वये च सागारिकसेवी मैथुनप्रतिसंवी संवत्सरत्रयातिक्रमे योग्य
उक्तः सोऽप्येवमभीष्टं सागारिकसेवी सन् यावज्जीवं प्रतिपि-
च्छो द्रष्टव्यः । तस्यापि यावज्जीवमाचार्यत्वादीनि न कल्पन्ते इति
प्रावस्तया अवधानसूत्रकेऽपि यो भिक्षुसूत्रे निक्षेपणसूत्रद्वये
वर्षत्रयातिक्रमेण योग्य उक्तः सोऽपि यदि अजीवणमवधान-
कारी भवति ततस्तस्यापि यावज्जीवमाचार्यत्वादिपदप्रतिषेधः ।
अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । भिक्षुर्वहु श्रुतं सूत्रं यस्या-
सौ बहुश्रुतः । बहुरागमोऽर्थपरिज्ञानं यस्य स बह्वागमः । तथा
कुलप्राप्तं गणप्राप्तं यत्सचित्तादिकं व्यवहारेण वेत्तव्यं कार्यं वा
आगाढगाढं कारणं तेषु आगाढागाढेषु बहुप्रचूतेषु बहुशोऽनेक-
प्रकारं मायी मायावान् मृषावादी अशुचिराहाद्यर्थमव्यवहारी
पापजीवी कोटलाद्याजीवी तस्य यावज्जीवं तत्प्रत्ययं मायित्व-
मृषावादित्वादिप्रत्ययं न कल्पते आचार्यत्वं वा यावत् गणावच्छे-
दित्वं वा उद्देशं वाऽनुज्ञातुं स्वयं वा धारयितुम् । एष प्रथमसूत्र-
संक्षेपार्थः । एवं गणावच्छेकसूत्रमात्रायां पाध्यायसूत्रं च भावनी-
यं पाठोऽपि सुप्रतीतः । यथा च त्रीणि सूत्राण्येकत्वेनांक्तानि
इत्येवं त्रीणि सूत्राणि बहुत्वे वक्तव्यानि । सप्तमं बहुभिक्षुबहुग-
णावच्छेदिवह्वाचार्यविषयं तदपि तथैव । अत्रभाष्यकृदाह ॥

एगत्तवहुत्ताणं, सव्वेसिं तेसिमेगजातीणं ।

सुत्ताणं पिमेणं, वोच्चं अत्थं समासेणं ॥

एकत्वबहुत्वादिसंबन्धिनां सर्वेषामेतेषां सूत्राणामेकजातीयाना-
मेकप्रकाराणां पिमेनाप्युक्तो वैविक्त्येन प्रतीतः । तत्र प्रथम-
मेकत्वबहुत्वविषयावाक्केपपरिहारावाहः ॥

एगत्तियसुत्तेसुं, जणिएसुं किं बहु पुणोग्गहणं ।

चोयगसुणसू इणमो, जं कारणं मो बहुग्गहणं ॥

एकत्वेनैकवचनेन निवृत्तान्यैकत्विकानि तेष्वैकत्विकेषु किं पुन-
र्बहुग्रहणं बहुत्वविशिष्टसूत्रचतुष्टयोपादानं स्मरिराह । यत्कारणं
येन कारणेन मो इति पादपूरणे बहुग्रहणं बहुत्वविशिष्टसूत्रा-
पादानं तत्कारणमिदं हेतोदक ! शृणु तदेवाह ।

लोगम्मि सयमवज्जं, होइ अदरं सहस्स मा एवं ।

होहिति उत्तरियम्मि वि, उत्ता उ कया बहुकए वि ॥

लोके बहुभिरुच्ये सेवितेऽयं न्यायः शतमवयवं सहस्रमदण्ड्यं
तत एवमौत्तरिकेऽपि लोकांत्तरिकेऽपि व्यवहारे प्रसङ्गो मा चू-
दिति तत्प्रतिषेधार्थं चत्वारि सूत्राणि बहुकेऽपि बहुवचने कृतानि ।
सांप्रतमागाढागाढकारणादीनि पदानि व्याचिख्यासुराह ॥

कुल्लगणसंघपत्तं, सचित्तादी उ कारणागाढं ।

जिदाणि निरीहिता, माथ । तेणैव असुतीउ ॥

सचित्तनिमित्तोऽचित्तनिमित्तो वा यो व्यवहारः कुत्रेक्षितो यथेदं
सचित्तादिकं विवादास्पदीभूतं कुत्रेन वेत्तव्यमिति तत्कुत्रप्राप्त-
मेवं गणप्राप्तं सङ्गप्राप्तं जावनीयम् । यत्र यत्सचित्तादिकं विवा-
दास्पदीभूतं व्यवहारेण वेत्तव्यं कुत्रप्राप्तं वा तत्कारणागाढं
कारणम् । तथा कथमहमेनं व्यवहारमाहाराद्युपग्रहे वर्तमानं नो-
ज्जितं जिघामिति बुद्ध्या परेषां जिघाणि निरीक्ष्यमाणो मायी
तेनैव मायित्वेनैव सोऽशुचिः तमेवाशुचिं ध्वन्यभावजेदतः प्ररूपयति
दब्धे जावे असुती, जावे आहारवदणादीहि ।

कणं कुण्ड अकणं, विविहेहि य रागदोमेहि ॥

अशुचिर्हिधा इत्येतो भावतश्च । नत्र योऽशुचिना त्रिमग्राधो
यो वा पुगीयमुत्तम्य पुनः । न निर्घेययति स इत्येतोऽशुचिः ।
जाये भावतः पुनरशुचिगद्गद्यन्धनादिभिर्विधेयां रागदोमेः क-
ल्पनमयस्य करोति । किमुनं भवति । आरागेपधिशय्यादि-
निमित्तं वन्दनोर्वन्द्यदिना वा नापिनो यदि या एष मम स्व-
गच्छसंस्थी स्वमुन्नमयन्धीनि रागनांऽथवा न मामपि वन्दते
धिरूपं वा नापितवानिन्यादिहेतुनाऽप्यं धनोऽप्यं धनोपदेशोनाजा-
व्यमनाभावं करोति । अनाजाव्यमन्यानायं सांख्यवहारी जाय-
तोऽशुचिः । एतदेव मुख्यकमाह ।

दन्वे भावं अमृती, दिव्यमीचिह्नमादिशितो उ ।

पाणनिवायादीहि उ, नावामि उ ह्राद अमृदो ॥

अशुचिर्हिधा इत्येतो नावे च नत्र इत्ये विप्रादिना त्रिणि आदिश-
द्धान्मृत्प्रदेशं हिदपिग्रहः । जाये प्राणातिपातादिनिर्भवयशुचिः ॥

तप्पत्तियमेनमि, आयरियादी न देनि जा जीवं ।

के पुण जिक्खुत्ते य, बहुमुयमादिणो दुनि ॥

तत्प्रत्ययं मायाविद्यादिप्रत्ययं येषां भिक्षुप्रवृत्तीनां यावज्जीव-
माचार्यादीनि जायप्रधानोऽयं निर्देशः । साचार्यादीनि न ददा-
ति । के पुनस्ते आह । त्रिकुक् उपलक्षणमेतन् गणावच्छेदका-
चार्यापाषाण्याश्च मृशोक्तानि न केवलमेतैः कित्तिमेव च बहुधृतादयो
नवन्याचार्यादिपदानामनर्हान्नामनिर्यक्तिरुदाह ।

अवहृस्मुते य ओमे, पदिमवधो यतो अप्पचिते य ।

निरवेकत्तपमत्तमाऽ-अणरिहं जुंगिए वेव ॥

अवहृश्रुतोऽयमः प्रतिमेयको यतः आत्मचिन्तकः निष्पेक्षः प्रम-
त्तो मायी अनर्हो जुह्विकश्च । एतं मृग्यादिपदानामनर्हाः ।
सांप्रमेतानि व्याख्येयानुराह ।

अवहृस्मुतो पक्खो, अणह्रीओमा तिवरिरओ ।

निकारणे वि जिक्खु, कारणपदिमवधे जो उ ।

अच्छज्जयअप्पचितो, निरवेकत्तो वाड्ढमादीसु ।

अन्नयरपमायजुत्तो, अमन्नरुची होइ माऽओ ।

अवन्नकखणा अणरिहा, उज्जायाहादि अ जो जुवचा ॥

चउरो य जुंगिया खड्डु, अचंति य जिक्खुणा एते ॥

अवहृश्रुतो नाम येनाचारप्रकल्पो निद्रीथाप्ययननामकः सूत्रतो
ऽयंतश्च नाधीतः अवमो नाम आश्रित्यरतो यस्य प्रव्रज्यापर्यायण
त्रीणि वर्पाणि नाद्यापि परिपूर्णानित्यर्थः । प्रतिमेयको नाम यो
जिक्खुः निष्कारणोऽपि कारणानावेऽपि पञ्चकादीनि प्रायश्चित्त-
स्यानानि प्रतिसेवते । आत्मचिन्तको योऽच्युतमरणं वा प्रति-
पत्तुं निश्चितो निश्चितवान् निरपेक्षो वाड्ढादिषु चिन्तारहितः प्रमत्तः
पञ्चानां प्रमादानामन्यतरं प्रमादेन युक्तः असत्ये मृगभाषणे
असंयमे वा रुचिरस्यासावसत्यरुचिर्भवति । मायी किमुक्तं प्रव-
त्यजीव्णं मायाप्रतिसेवनशीलो मायीति अपन्नकणं येयामाचार्य-
वृत्तानि न विद्यन्ते ये च पूर्वमुक्ता अत्यवघातनादय एते सर्वेऽ-
नर्हाः । जुह्विका जातिकर्मशीलशरीरभेदतश्चतुर्का । एतेऽपि
प्रायुक्ता एते सर्वेऽपि भिक्षवोऽत्यन्तमाचार्यत्वादिपदानामनर्हाः ।
यदि पुनर्वहृश्रुतो भवेत् अवमोऽपि श्रित्यपर्यायोच्चीर्णः प्रतिसेव-
कोऽप्यप्रतिसेवकोऽप्रतोऽप्ययतनातः प्रतिविरतो निरक्षेपः सोपे-
क्षाभूतः प्रमत्तोऽप्यप्रमत्तामुपगतस्तदा प्रवन्त्येतेऽप्याचार्य-
त्वादिपदानां योग्याः ।

संप्रति सप्तानामपि सूत्राणां संनवविषयमाह ।

अदवा जो आगादं, वंदणआहारमादि संगहितो ।

कणं कुण्ड अकणं, विविहेहि य रागदोमेहि ॥

माई कुण्ड अकणं, को माई जो जंवे मुसावाई ।

को पुण मोसावाई, असुई पावसुयजीवी ॥

अथवाति सूत्रव्याख्या प्रकारान्तरोपदर्शने यो वन्दनादिभिः व-
न्दनार्थयावृत्त्यादिना आहारादिभिराहारोपधिशय्यादिजिरागाद-
मत्यर्थं संगृहीतः सन् विविधैश्च रागदोमेः प्रागुक्तस्वरूपैः कल्प-
मप्याभास्यमप्यकल्पमनाभावं करोति । सप्तानामपि सूत्राणां
विषयः (माई कुण्ड इत्यादि) कः पुनरेवमकार्यं कल्पमन्याना-
भाव्यमकल्पमणानाव्यमित्यर्थः करोति एवं शिष्यस्य प्रश्न-
माशङ्क्यसूत्रकृदाह । मायी मायावान् को मायी तत आह यो
भवत्तु मृगावादी कः पुनः मृगावादी तत आह अशुचिः कोऽशु-
चिः सूत्रकृदाह पापजीवी एतस्य व्याख्यानं पापश्रुतोपजीवी
कादृशादिशास्त्रोपजीवीत्यर्थः ।

किह पुण कज्जमकज्जं, करेज्ज आहारमादिसंगहितो ।

जह् कम्मिन्नि नगरम्मा उप्पणं संपकज्जं तु ।

कथं पुनराहारादिसंगृहीतः सन् कार्यमुपसृक्कणमेतत् आचार्य-
मपि कार्यं करोति । अत्र सूरिनिर्देशनामाह । यथा कस्मिंश्चिन्नगरं
किमपि सप्तकार्यमुपपन्नं सच्चित्तादिनिमित्तं वास्तव्यसहस्रस्य व्य-
वहारो जात इत्यर्थः ॥ स च वास्तव्यसहस्रेण उक्तं न शक्यते ॥
(अन्यद्वन्त्यं व्यवहारशब्दे) एतद्विषयमुक्ते पुनर्व्यवहारति
सुमदती आशातना व्रतलोपश्च तथा चाह-

आगादमुसावाई, वितितयण उ जौवतितयण उ ।

माई य पावजीवी, असुईकिन्ने कण्णगदडे ॥

आगादे कुल्लकार्ये संघकार्ये वा आभाव्यस्य वाऽनाभाव्यस्य वा
ज्ञानतया रागदोमेऽप्यां वा ज्ञानात् । मृगा वदतीत्येवं शीघ्रः
आगादे मृगावादी द्वितीयतृतीये मृगावादादत्तादानविरतिरूपे
व्रते बोधयति । तत्र द्वितीयव्रतलोपो मृगावादमणनात् तृतीय-
व्रतलोपो ज्ञानाभावं प्रादयतोऽनुमतिदोषजावात् । तुशब्दात् शे-
पाण्यपि व्रतानि बोधयति । एकव्रतलोपे सर्वव्रतलोप इति वच-
नान् । मायी सूत्रमुल्लङ्घ्य शत्रोत्तैर्यवहारकरणात् । पापजी-
वी दुर्व्यवहारादिकरणात् । परदत्तापहाराण्युपजीवनात् । अत
एवाशुचिर्मृगावादित्वादिदोषपुष्ट्यात् । अशुचित्वादेव यथा कल-
कदारुः संज्ञाक्षितः रूपं न कल्पते एवमेवोऽपि न कल्पते
शिवजीवमाचार्यत्वादिषु पदेषु स्थापयितुमिति ॥ व्य०३ उ० ।

(गणान्तरे उद्देशना उद्देशना शब्दे)

न व्यतिकृष्टदिशमुद्दिशेत् ॥

(सूत्रम्) णो कप्पति णिगंथीणं वितिकिछं दिमं वा
उद्दिशित्त्वा वा धारित्त्वा वा ण कप्पति णिगंथाणं विति-
गिद्धियं दिमं वा अदिसं वा उद्दिशित्त्वा वा धारित्त्वा वा । ए ।
न कल्पते निर्ग्रन्थीनां व्यतिकृष्टमतिशयेन क्षेत्रतो भावतश्च वि-
कृतां दिशमनुदिशं वा उद्दिष्टमनुज्ञातुं नापि स्वयं धारयितुं वा
इत्येव सूत्रव्याख्यार्थः ।

संप्रति ज्ञायम् ।

उविहं पि य वितिगिहं, णिगंथीणुद्दिसंति चउगुणा ।

आणाणो य दोसा, दिहंतो होइ कोसज्जण ॥

द्विविधमपि विकृष्टं क्षेत्रविकृष्टं भावविकृष्टं चेत्यर्थः । निर्ग्र-

न्यानां दिशमुद्दिशति । अस्मिन्प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः आज्ञा दयश्च दोषास्तत्र विकृष्टां दिशमुद्दिशतो ये दोषास्तत्र को भवति दृष्टान्तस्तमेव ज्ञायति ।

उवसामिया जघनेण, कोसद्वेण गते य माताम् ।

तं चेन्न दिसंती य, निखंता अन्नगच्छामि ॥

वारिज्जंती वि गया, पन्निवामा सा यतेण पावेणं ।

जिणवयणवाहिरेणं, कोसलएणं अकुलएणं ॥

एकः कोशद्वयः कोशद्वयोत्पन्न इत्यर्थः । तेनान्यदेशं गतेन यतमानेन सदनुष्ठानपरायणेन कापि श्राविका उपशामिता स च कोशद्वयस्तं देशं गतः तस्मिन् गते सा श्राविका अन्यस्मिन् गच्छे तत्रागते तस्य समीपे निष्कमितुमुपास्थिता यथा मां निष्कामयत परं मम स एव कोशद्वयः आचार्यः एवं सा तमेव व्यपदिशन्ती तैर्दीक्षिता । सा च दीक्षाप्रतिपत्त्यनन्तरं वार्यमाणाऽपि कोशद्वयसमीपे गता । सा च पापेन जिनवचनवाहोनाकुलजेन कोशद्वयेन प्रतिपन्ना । एष दोषः क्षेत्रविकृष्टां दिशमुद्दिशतः । अत्र पर आह ॥

कोसलएहि कारण, गहणं बहुदोसद्वाउ कोसलगो ।

तम्हादोसुकमया, गहणं इह कोसले कारणमत्रो ॥

कोशद्वयस्य ग्रहणं कृतम् । सूरिराह यस्मात्कोशद्वयो देशः स्वभावात् बहून् दोषान् बाति आदत्ते अतिबहुदोषतो बहुदोषवान् तस्मात् दोषोक्तदृष्टपात्र कोशद्वयस्य ग्रहणम् अपि च ।

अर्थं अकू(मयं), अवियमरहणं अवोगिह्वं ।

कोसद्वयं च अपावं, सएसु एकं न पेच्छामो ॥

अन्धमन्धदेशोत्पन्नमरुमतकमकूराभिप्रायमपि च महाराष्ट्रकमवोगिह्वमवाचाहं कोशद्वयं चापापंशतेषु मध्ये एकं न प्रेक्षा-महे इति प्रसिद्धिरतः कोशद्वयग्रहणम् । पुनरपि प्राह

कोसलए जे दोसा, उद्दिस्संतुमि किन्न सेमाणं ।

ते तेसि होज्ज व न वा, इमेहि पुण नोद्दिसे तेवि ॥

ये दोषा कोशद्वयके दिशमुद्दिशन्ति ते किं न शेषाणां दिशमुद्दिशन्ति किं न ज्वान्ति भवन्त्येवेति भावः । सूरिराह । ते दोषास्तेषां ज्वे-युर्वा न वा कोशद्वये पुनर्नियमाद्भवन्ति देशविशेषजन्योऽपि गुणदोषहेतुत्वात्ततः कोशद्वयोपादानम् । एते पुनर्वक्ष्यमाणास्तानपि शेषदेशोत्पन्नान् क्षेत्रविकृष्टानोद्दिशेत् । अन्यच्च ।

अन्नं उद्दिसिऊणं, निखंता वा सरागधम्ममि ।

अप्पोअम्मि मत्तं न तु, अग्गाणं पि सञ्जवति ॥

वा शब्दो दृष्टान्तरसमुच्चये अद्यकालजाविनि सरागधर्म्मं अन्य-माचार्यमुद्दिश्य निष्कान्ता परमन्योन्यस्मिन् परस्परस्मिन् यन्म-मत्वं तत् व्यग्रानामपि व्यग्रचित्तानामपि न तु नैव ज्वति किंत्वे-कचित्तानामुपजायते सा चैकचित्तता अत्र नास्ति तथा चाह ।

सुचिरं पि सारिया ग-च्छइत्ति मययाइ गच्छस्स ।

सोयंतवोयणासु य, परिज्जयामिचि मन्नेज्जा ॥

सुचिरमपि कालं सारिता शिक्षिता सती गमिष्यतीति मन्यमानस्य गच्छस्य न तस्या विषये ममता ममत्वं मायातिसीदन्त्याः संयमयोगेषु शिथिलीभवन्त्या यश्चोदनाः शिक्षास्तासु दीयमानासु साऽन्यत्र गन्तुमनाः परिजृताऽस्मीति मन्यते ततस्तस्या अपि न गच्छस्योपरि ममता । किं च

गमणुस्सुएण चित्तेण, सिक्खातोवि न गेएहइ ।

वारिज्जंती वि गच्छिज्जंता, पंथदोसे इमे लभे ॥

गमनोत्सुकेन चित्ते शिक्षा अपि नानाप्रकारा ग्रहणशिक्षा आसेवनाशिक्षाश्च न गृह्णाति । तथा वार्यमाणाऽपि तस्य क्षेत्रविकृष्टस्यान्यस्याचार्यस्य समीपं गच्छेत् तत्र च पथि दो-पानिमान् वक्ष्यमाणान् लभते । अत्र यदुक्तं प्राक् एतै-र्वक्ष्यमाणैर्दोषैस्तानपि नोद्दिशेदिति तद्व्याख्यानावसरस्तानेव दोषानाह ॥

मिच्छत्तसोहिमागा-रियादिपासंरुतेणसच्छंदा ।

खेत्तविगिट्ठे दोसा, अमंगलं जवविगिट्ठमि ॥

मिथ्यात्वं मिथ्यात्वगमनं शोधेरभावस्तथा सागारके अगा-रसहिते आदिशब्दादनागारे एकाकिन्या उपाश्रये दोषाः । तथा पापण्डवैर्विपरिणामनं स्तेनैरपहारस्तथा स्वच्छन्दा स्यात् । न गच्छाधीना तथा च सति भूयांसो दोषाः । एते क्षेत्रविकृष्टे उद्दिश्यमाने दोषाः । भावविकृष्टे उद्दिश्यमाने अमङ्गलं तेन संयमजीविताद्भवजीविताद्वा भ्रश्येत्तस्माद्भावविकृष्टाऽपि नो-द्रेष्टव्याः । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो मिथ्यात्वद्वारं शोधिद्वारं चाह ॥

उवदेसो तसि अत्थि, जेणेगागी उ हिंरए ।

इति मिच्छं जणो गच्छे, कथमाहिं च कुज्जउ ॥

उपदेशः तासामेकाकिनीनां नास्ति येन स तादृशः स्त्रीजन एकाकी हिंडते । तत इति अस्मात्कारणादुपदेशाभावलक्षणा-जनः स्त्रीजनो मिथ्यात्वं गच्छेत् । गतं मिथ्यात्वद्वारम् ॥ शोधिद्वारमाह । क्षेत्रप्रायश्चित्तमापन्ना सती कुत्र शोधिं कुर्यात् । नैव कुत्रापीति भावः एकाकिनीत्वान्न च प्रायश्चित्तस्थानमप्रा-यश्चित्तस्थानं वा सा जानाति तत इतोऽपि शोच्यभावः । सा-गारिकादिद्वारं पापण्डद्वारमाह ।

सागारमसागारे, एकाए वस्सुए जवे दोसा ।

चरिगादिविपरिणामण-सपक्खपरपक्खनिएहादी ॥

सागारे आगारसहिते असागारे आगाररहिते उपाश्रये एक-स्या एकाकिन्या दोषा भवन्ति । तत्र सागारे दीपस्पर्शनाद-यो दोषाः । अनागारे कुलटाजारादिप्रवेशनम् । गतं सागारि-कादिद्वारम् । पापण्डद्वारमाह (चरगादित्यादि) स्वपक्षे परपक्षे च विपरिणामनं तत्र स्वपक्षे निहवादिभिरादिशब्दा-त्पार्श्वस्थादिपरिग्रहः । परपक्षे चरकादिभिः । स्तेनद्वारं स्व-च्छन्दद्वारं चाह ।

तेणेहि वा विहिज्जइ, सच्छंउट्ठाणगमणमादीया ।

दोसा जवंति एए, किंच न पावेज्ज सच्छंदा ॥

स्तेनैर्वा द्रव्यापहारिभिर्वा सार्धं गच्छन्ती न्हियते तथा स्वच्छन्दमुत्थानं स्वच्छन्दगमनमित्यादयश्चेते दोषा एकाकि-न्या भवन्ति । किं वा स्वच्छन्दा सती सा किं न प्राप्नुया-त्सर्वदुःखस्थानमाप्नुयादित्यर्थः । संप्रति भावविकृष्टे दोषानाह ।

गौरवजयसमीकरा, अविदूरत्ये वि होइ जीवत्ते ।

को दाणिममुग्धातस्स, कुणइ न य तेण जं किंच ॥

अपि दूरस्थेऽपि जीवति सति तद्विषया गौरवभयसमीकरा भवन्ति भूयस्तन्मिलनादिप्रत्याशासंभवात् । इदानीं पुनस्तस्य समुद्घातस्य को गौरवं भयं समीकारं वा करोति नैव कश्चित् यत् यस्मात् न च नैव तेन सर्वप्रयोजनातीतत्वात् ॥

कोसद्वयज्जा नत्थि य, दोसा सविसेसजवविगिट्ठमि ।

उविहं पी विनिगिट्ठं, तम्हा उ न उद्दिसेज्जाहि ॥

एवं दोषा ये मिथ्यात्वगमनादयः क्षेत्रविकृष्टेऽभिहितास्त एव

सविशेषा भावविकृष्टेऽपि ज्ञानव्याः केवलं कोशलवर्जाः कोशल-
तदोपा हि भावविकृष्टे न भवन्ति मृतत्वेनासंभवात्तस्मात्
द्विविधमपि व्यतिरुद्धं क्षेत्रविकृष्टं भावविकृष्टं च नोद्दिशेत् ।

अथैवापवादपदमाह ॥

वित्तिर्यं तिव्वणुरागा. मंवंथी वा न ते य सीयंति ।

इत्तरदिमाउ नयणं, अन्वाहाप् य दूरम्मि ॥

द्वितीयपदमपवादमधिकृत्य क्षेत्रविकृष्टमपि उद्दिशेत् । यदि सा
धर्मग्राहिण्याचार्यं तीव्रानुरागा जवेत् स चाचार्यस्तस्याः संवन्धि-
स्वजनो न च ते आचार्योः संयमयोगेषु सीदन्ति उद्यतविहारि-
ण इत्यर्थः केवलं तस्या इत्यत्र दिशोऽनुवन्धीयाः यावन्ते स्वक
आचार्यो न मिश्रति तावद्वयमाचार्यो एते उपाध्याया इयं प्रवर्ति-
नीति ततः स्वाचार्यसमीपे विधिना नयनमन्याघातं च दूरं ते आ-
चार्यास्ततः संदेशं कथयन्ति यथा शुभदीयधर्मशिष्याऽस्माकं
पाठे प्रतिपन्नदीक्षिका वर्तते सा प्रतिग्राह्या ।

जावविगिट्टे वि एमेव, समुज्जातोत्ति वा न वा ।

नत्य आसंकिण् वंधो, निस्संके उ न वज्जति ॥

जावविकृष्टेऽप्येवमेव द्वितीयपदमवगन्तव्यमिति जावः कवमित्या-
ह । किं समुद्रातकाज्ञानः किं वा नेत्येवं तस्मिन् भावविकृष्टे-
तस्या वन्धः क्रियते निःशङ्किते तु जावविकृष्टे सा न वध्यते ।

अथैव प्रकारान्तरमाह ।

अह्वा तस्स सीसं तु, जति सा उ समुद्दिसे ।

विकप्पेट्ते तहिं खेत्तं, जयणा जा उ सा जवे ॥

अथवा यदि सा तस्य शिष्यं समुद्दिशति कथयति मम ते ए-
वाचार्यो अहं तु तच्चिन्त्यसमीपे स्यास्यामीति तदा भावविकृ-
ष्टेऽपि तस्या वन्धः क्रियते तत्र या विकृष्टे क्षेत्रे यतनोक्ता सात्रापि ज-
वति ज्ञातव्या तदेवं निर्ग्रन्थीसूत्रं व्याख्यातमधुना कल्पश्चिद् द्वारम्
निर्गन्थाण वि विगिट्टो, दोसा ते चेव मोत्तुकोसलर्यं ।

मुत्तनिवातो निगण्, संविगे य सेसुत्तरिण् ॥

निर्ग्रन्थानामपि विकृष्टे उद्दिश्यमाने य एव निर्ग्रन्थीनां दोषा-
मिथ्यात्वादय उक्तास्त एव काशत्रकमेकं दोषं मुक्त्वा दोषाः
सर्वे निरवशेषा दृष्टव्याः । यद्येवं तर्हि सूत्रमनर्थकमविषयत्वा-
दन आह "सूत्रनिपाताऽभिगते संविगे च शेष इत्यरिकः" इत्यम-
त्र भावना । अत्रिगतो ज्ञाततत्त्वः श्रावः पुराणो वा संविग्नः स्व-
र्यं योऽपि तस्य धर्मदेशक आचार्यः सोऽपि संविग्नस्तस्मिन् सूत्र-
निपातो यस्तु शेषः स्वर्यं न सम्यक् ज्ञाततत्त्वस्तस्य पथि व्रजतो-
मिथ्यात्वादयो दोषास्तस्य दीक्षामाधाय इत्यरिको दिग्बन्धः क्रि-
यते पुनः प्रेष्यते एतदेव व्याचिख्यासुराह ।

सट्ठो पुराणो वा जइ, दिगंघेत्तुण वयति अन्नत्थ ।

तस्स वि विगिट्टं वंधो, जा इच्छं ताव इत्तरिको ॥

श्रावः श्रावकः पुराणः पश्चात्कृतो वाशब्दो विकल्पने अधिगत-
तत्त्वः स्वर्यं संविग्नो योऽपि तस्य धर्मग्राहक आचार्यः सोऽपि
संविग्नः स इत्यंजुतो यदि दिक्षं गृहीत्वाऽन्यत्र क्षेत्रविकृष्टमूला-
चार्यसमीपे व्रजति तस्य विकृष्टो दिग्बन्धः कर्तव्यो यावच्च तत्र
तिष्ठति तावत्तस्यात्मीय इत्यरिको दिग्बन्धः ॥

मिच्छत्तादी दोसा, जे वुत्ता ते उ गच्छतो तस्स ।

एगागिस्स वि न जवे, इति दूरगते वि उद्दिसेणा ॥

य एव पूर्वं मिथ्यात्वादयो दोषा उक्तास्तेऽपि तस्यैकाकि-
नोऽपि गच्छतो न भवन्ति ज्ञाततत्त्वत्वात्संविग्नत्वाच्च इति

हेतोस्तस्य दूरगतेऽपि क्षेत्रविकृष्टेऽपि गुरावुद्देशनं भवति ।

गीयपुराणोवट्टं, धारंतो सततमुद्दिंसंतं तु ।

ओसन्नं उद्दिसे, पुव्वदिसे वा सयं धरण् ।

चोइज्जंतो जो पुण्, उज्जमिहिति तं पि नाम वंधंति ।

सो सततं उद्दिसेणा, इति जयणा खेत्तवित्तिगिट्टो ॥

गीतो नाम सूत्रार्थनिष्पन्नः । पुराणः पश्चात्कृतश्रमणभावः स
निष्कामितुकामोऽन्येषामाचार्याणामुपास्थितस्तस्य च पूर्वाचा-
र्योऽवसन्नो विदेशस्थश्च स तं सततमेवामिधारयति येषां च स-
मीपे निष्कामितुमुपास्थितस्तान्प्रति उद्दिशति भणतीत्यर्थः ।
मम स एवाचार्य इति तं गीतं पुराणमुपास्थितपूर्वमाचार्य-
भवसन्नमभिधारयन्तं वचसा तमेवोद्दिशन्तं च प्रति यस्य
समीपे निष्कामितुमुपास्थितः स पूर्वाचार्यो विदेशस्थः योऽन्य-
स्तस्य संवन्धी संविग्नस्तमुद्दिशति यथा स तवाचार्य इति-
अथवा स्वयं तेनात्मीयावसन्ना दिक् धारयितव्या न पुनः स ते-
न तवोद्देशयितव्यः तस्यावसन्नत्वाद्यदि वा तमप्यवसन्न-
मुद्दिशति । केवलमनेन प्रकारेण । केनेत्यत आह (चोइज्जंतो
इत्यादि) यः पुनर्ज्ञायते चोद्यमानः शिष्यमाण उद्यस्यति सं-
विग्नो भविष्यति तमपि नाम ते आचार्यो वध्नुति यथा ते त-
वाचार्य इति ॥ ये पुनर्ज्ञायन्ते न चोद्यमानाः संविग्नो भविष्य-
न्ति तेषु शेषेषु नोद्देशनमिति भजना । गतं क्षेत्रविकृष्टम् ॥

संप्रति भावविकृष्टमाह ।

एमेव य कालगते, आसन्ने तं च उद्दिसे गीयत्थो ।

पुव्वदिसधारणं वा, अगीयमुत्तुण काळगयं ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण कालगते तस्य मूलाचार्यो यदि
स्वयं गीतार्थो भवति तदा तस्य येऽन्ये आसन्ने आचार्यास्ते वा
उद्दिशन्ति पूर्वदिशं वा धावति । अथ स स्वयमगीतार्थस्त-
दा तस्य कालगतं मुक्त्वा शेषोऽन्य उद्दिश्यते इति । व्य० द्वि.
७ उ० । (व्यतिरुद्धकाले स्वाध्यायो नोद्दिश्यते इति सज्जाय-
शब्दे) उद्देशफलमाह परः किमत्र पुनः कारणं यदुद्देशः क्रि-
यते । अनुद्दिष्टं कस्मान्न पठ्यते तत्राह ।

बहुमाणविणयआउ-त्तताय उद्देशतो गुणा हुंति ।

पढमाए सो उ सव्वो, एत्तो वुच्छं करणकालं ॥

उद्देशे हि क्रियमाणे श्रुतस्य श्रुताधारस्य वाऽध्यापकस्योपरि
बहुमानमान्तरः प्रीतिविशेषो भवति विनयश्च प्रयुक्तः स्यादाशु-
क्ता च महती व्रजति एते उद्देशतो गुणा भवन्ति एष सर्वोप्य-
ङ्गादिविषय उद्देशः प्रथमोद्देशः ॥ व्य० ७ उ० ॥

(आचार्येऽवसन्ने उद्देशविधिरवधावनं च ओहावण शब्दे
वक्ष्यते) उद्-दिग्-घञ्- अनुसंधाने, अन्वेषणे,
अभिवाये, उपदेशे च । आधारे घञ् । उपदेशे, यथोद्देशं संज्ञापरि-
ज्ञापम् । वाच० ।

उद्दिसेण-उद्देशन- न० अङ्गादौ पठने ऽधिकारित्वे, स्था० ४
ग० ३ उ० ।

उद्दिसेणकप्प-उद्देशनकट्ठ-पुं० वाचनासामाचार्याम्, ।

एमुवसंपदकण्णो, वोच्छं उद्देशकप्प महणाओ ।

उद्दिसेणवायणानि य, पाठणता चेव एगछा ॥

मुत्तय तण्णयाइ, पवायते ताव जाव संधाणं ।

बहुपववायपाए, विजेढ जजियं तु संधाणं ॥

संधाणमंतगमणं, असिवादी पञ्चवादणोगविहा ।

विजडे तोणिक्वित्ते, जोगे रुद्रो पुणक्वेवा ॥
जदि कारणेण केण वि, णिक्वित्तो तो सउक्खिव पुणो वि ।
अहदप्पाणिक्वित्तो, तो णं उक्खिप्पती जुज्जो ॥
उद्दिट्ठस्मि य अंगे, सुयस्वधम्मि य तहेव अज्जयणे ।
आसज्जपुरिसकरणं, तिट्ठाणे हांति पणिसेहा ॥
अंगादि उ दिट्ठो पुरि-सं दहूण अपरिणामादी ।
अत्थति वसट्ठरादिहि, अवणीया दीवणाज्जाणं ॥
ताहे णिक्विप्पत्तीसु, तिट्ठाणे जं तु जणितपडिसेहो ।
तं सुत्तमत्थतदुज्जण, एतेसिं तिएह पणिसेहो ॥ पं० जा० ।

इयणिं वाहणाकप्पो गाहा ।

सुत्तमत्थतदुज्जणं, पुण सुत्तत्थ तदुभयं वा ।
ताव वाएइ जाव, संघाणं नाम जएअच्छं ॥

किं निमित्तं न समाणं जण अरुं होज्जा । उच्यते बहुपञ्चवा-
वताए विजडे जोगे निक्खित्ते भणियं होइ प्रहया य संवणा य
संवणा नाम पुरवि जो न उक्खेवो समाणंति वुत्तं होइ जइ
असिवाइ कारणेहिं निक्खित्तो जोगो तो से पुणो वि सारिज्जइ ।
अह दप्पेण सट्ठयाए वा निक्खवइ ताहे न उक्खिप्पइ पुणो जो-
गो अहाचार्यो किमर्थं भैक्षं न पर्यटति वैद्यावृत्त्यं वा न करोति
उच्यते वाएपि ते आयरिओ जो हिंरुइ उएहकावे सीयकावे-
वासासु हिंरुतो वाएण घेप्पइ सो वाएसु चरुंतो कवामाइ उ-
ग्गारुंतो सुत्तत्थतदुभयाणं परिहाणी गच्छस्स सीसपमिच्छगाणं
गिलाणा रोवणा य उएहकावे वा पित्ताइरोइओ अइधहुयं वा
पाणयं पीठ उच्चाइ उ न तरइ समुदिसिओ उवगरणं च पणिले-
हंतो वाएण घेप्पेज्जा तत्थ वि सुत्तत्थाइपरिहाणी गणाओए जहा
गोवाहो गावीओ तिण्ह वेत्ताओ पत्रोएइ पुव्वएहगम्भएहा-
वरणेसु तहा आयरिओ वि पुव्वएहे ताव आवासयसुत्तत्थमरुदी-
ए गणाहोयं करइ । मज्जएइ समुहसवेत्ताए अवराएहे वि पुणो
सज्जायवेत्ताए आवासए वा को आगओ अणागओ वा परी-
सहपराइओ वा पिव मुच्चाए वा पणिओ तत्थ नाहिंडइ अत्यंतो
सन्नाणि जाइकायकिलेसो य हिंरुतस्स पच्चा किञ्चिसामिन्नाओ
सुत्तत्थाणि चित्तिज्जण देइ न य नासेइ मेढीपमाणं आधार इत्यर्थः ।
दुब्बमेढीए वइच्चा परिगहिया सुहं जमंति ज्ञावमेढीए
आयरिया मेढीभूया तस्मि य सव्वे सनियदंति जाणंति य
अत्यंता कांस्य हिंरुइ गिहिनिसेज्जं वा जो वाहेइ तं जाणंति-
अत्यंता अकारण आयरिआणं हिंडंताणं जं सरीरस्स अ-
कारयं अक्खल्लमाइनीणियं जइ गेएहइ समुदिसइ य सरीरा-
पच्छं गिलाणाइ दोसा अपणिसेहेइ अकारिकमिति ताहे होओ
उट्ठइ । आयरिओ चैव अजिइंदिओ जंपिति निच्छइ किं पव्व-
इयत्थ वात्तेण सुपण वा खजेज्जा गिलाणारोवणासुत्ताइपरिहा-
णी गच्छविणासो य मणचित्ता गणं न चित्तेइ हिंडंता वाल-
वुट्ठे गिलाणसेहपाहुणयाइवालवुट्ठा य न तरति दीहभिक्षा-
यरियं हिंडिओ गिलाणस्स न कोइवावारिं तओ गेएहंतओ
वा अहवा वारंति गिलाणस्स गेएहइ पाउग्गं ते य न गेएहं-
ति अहवा जं वा तं वा आणंति ताहे जइ मणंति किं परिसं
गिलाणस्स नाणीयं ताहे तेहिं भएहइ केरिसापहिं तुब्बे सयमे-
व हिंडंता किं लभइ दीसंता तुब्बे पडिरुवा लामीणं एवं
सेहपाहुणाणं पि न कोइ गेएहंतओ संदिसंतो वा जइ पुण
अच्छंतो वालवुट्ठादयो सव्वे चितंतो गिलाणस्स पाहुणयाणं
वा पाउग्गं गेएहावेतो इट्ठित्ति इट्ठिप य रायमत्तं दंडमडभो-
इया वा आगया धम्मं सुणेमो त्ति जाव आयरियं भिक्षं

गया ते खिसिऊण पडिगया परिसा आयरिया भिक्षं पि
से न कोइ आणेइ । अह अत्यंतो तेसिं धम्मं कहंतो ते पव्व-
यंता वा सावगा वा हुंता अहा भइया वा दाणसट्ठा वा हुंता
पवयणउवगाहकरा वा हुंता तेसिं चंदगवेज्जससरिसो आगमो
“ जहा एणेण रत्ता अमच्छेण य धम्मो सुओ ते य अक्खित्ता
तेहिं गंतूण अंतेउरं कहियं जहा परिसा तारिसा य आय-
रिया पच्चा विययदिवसे महादेवी अमच्चा य समागया
धम्मं निसामेति जाव भिक्षं गया पच्चा खिसिउं पडिगया
ताओ वि य पव्वयंताओ वि सावियाओ वा हुंताओ एए
दोसा । वारि वा आगओ पुच्छइ किं आयरिया केणइ सिट्ठं
भिक्षाए गया पच्चा वारि भएइ किह सो अत्था ए जाणि-
हिइ जो दिवसं भिक्षं हिंडंतो अत्थइ अहवा परिसंतो त्ति
काऊण नीसडावेइ सो वि उव्वाओ न तरइ उत्तरं दाउं पच्चा
पवयणोव्वावणया अह अच्छंदो पच्चा सत्थाणि चितंतो न
परवाइहेउणा वा निमित्तेण वा पराइणं तो पच्चा पवयणउ-
व्वावणया कया हुंता गाहा “गणहारिस्सा हारो” गाहा “सिद्धं
उद्दिट्ठस्मि ” उयंगसुयंगअज्जमयेण उद्दिट्ठे आसज्जणाय
प्राप्य पुरिसं उदिसावेउं ताहे अत्थइ अदूरवदूरेहिं अहवा अ-
विणीओ वि गइपडिवट्ठो वा अविओ स वि य पाहुडोत्ति
एवमादि दोसा पच्चा नाया ताहे निक्खिप्पइ जोगो तिट्ठाणी
णागसुत्तत्थतदुभयसु पडिसेहो कारणो वा असिवाइमति-
वाएज्जा एस वायणाकप्पो । पं० चू० ॥

उद्देशणकाल-उद्देशनकाल-पुं० उद्देशसमुद्देशानुज्ञानार्थं पर-
वन्दनकदानकायोत्सर्गत्रयसमयप्रसिद्धे क्रियाविशेषे, ध० ३
अधि० ॥ उद्देशनकाला यत्र श्रुतस्कन्धेऽध्ययने च यावन्त्य-
ध्ययनानि उद्देशका वा तत्र तावन्त एव उद्देशनकाला उद्देशा-
वसराः श्रुतोपचाररूपाः इति । “छर्वीसं दसाकप्पववहाराणं
उद्देशणकाला पप्पत्ता ” । सम० । ते चैव दशाश्रुतस्कन्धस्य
दशस्यध्ययनेषु दशसु च कल्पस्य पदसु च व्यवहारस्योद्देश-
कंष्विति तैरविधिना गृहीतैः ध० ३ अधि० । पूर्वविंशति-
रुद्देशनकाला दशाकल्पव्यवहाराणं तत्र गाथा “दस उद्दे-
णकाला, दसाण छुच्चेव हुंति कप्पस्स । दस चैव ववहारस्स,
दसाकप्पस्स हुंति छुर्वीसं ” ॥ प्रश्न० सं० ५ द्वा ।

गुड्डियाएणं विमाणपविजत्तीए तइए वगो चत्तादीसं उद्दे-
सणकाळा पप्पत्ता महाद्वियाएणं विमाणपविजत्तीए तइए
वगो तेयादीसं उद्देसणकाळा पप्पत्ता महाद्वियाएणं विमा-
णपविजत्तीए चउत्थे वगो चोयादीसं उद्देसणकाळा पप्पत्ता
महाद्वियाएणं विमाणपविजत्तीए पंचमे वगो पणयादीसं
उद्देसणकाळा पप्पत्ता नवएहं वंजचराणं एकावसं उद्देसण-
काळा पप्पत्ता ॥

(वंभचेराणंति) आचाराः प्रथमश्रुतस्कन्धाध्ययनानां श-
रूपरिज्ञादीनाम् । तत्र प्रथमे सप्तोद्देशका इति सप्तोद्देशनकाला
एवं द्वितीयादिषु क्रमेण पद चत्वारः पदसप्तैवमेकपञ्चाशदिति ।
आयारस्स एणं सचूलियागस्स पंचासीइ उद्देसणकाला पप्पत्ता ।

तत्राचारस्य प्रथमाङ्गस्य नवाध्ययनात्मकप्रथमश्रुतस्कन्धरू-
पस्य (सचूलियागस्स इति) द्वितीये हि तस्य श्रुतस्कन्धे
पञ्च चूलिकास्तासु च पञ्चमी निशीथाख्येह न गृह्यते भिन्नप्र-
स्थानरूपत्वात्तस्यास्तदन्याश्चतसस्तासु च प्रथमद्वितीये सप्त-
सप्त्यध्ययनात्मिके तृतीयचतुर्थ्या चैकैकाध्ययनात्मिके तदेवं

सह चूलिकाभिर्वर्तत इति सचूलिकाकस्तस्य पञ्चाशीतिरु-
द्देशनकाला भवन्तीति प्रत्यध्ययनमुद्देशनकालानामेतावत्सं-
ख्यत्वात्तथाहि प्रथमश्रुतस्कन्धे नवस्वध्ययनेषु क्रमेण सप्त प-
दचत्वारश्चत्वारः पद पञ्च अष्टचत्वारः सप्तचेति द्वितीयश्रुत-
स्कन्धे तु प्रथमचूलिकायां सप्तस्वध्ययनेषु क्रमेण एकादश
त्रयस्त्रयः चतुर्षु द्वौ द्वौ त्रिनांयायां सप्तैकसराणि अध्ययना-
न्येवं तृतीयैकाध्ययनात्मिका एवं चतुर्थ्येति सर्वमालेने
पञ्चाशीतिरिति । सम० ॥

उद्देशणा-उद्देशना-त्वा० वाचनायाम्, पाठने, पं० भा० । अ-
न्याचाचार्योपाध्यायोद्देशना ॥

(सूत्रम्) जिक्वय इच्छिञ्जा अन्नं आयरियउवज्जायं
विहरित्तए नो से कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव
गणावच्छेदयं वा आयरियउवज्जायं उद्दिशावित्तए कप्पइ
से आपुच्छित्ता आयरिया जाव गणावच्छेदयं वा अन्नं
आयरियउवज्जायं उद्दिशावित्तए ते से विपरिञ्जा एवं से कप्पइ
अन्नं आयरियउवज्जायं उद्दिशावित्तए नो से कप्पइ तेसिं
कारणं अदावित्ता अन्नं आयरियउवज्जायं उद्दिशावित्तए
कप्पइ से तेसिं कारणं दीवित्तं अन्नं आयरियउवज्जायं
उद्दिशावित्तए ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । नवरमन्यदाचार्योपाध्यायमुद्देशयितु-
माचार्योपाध्यायश्चाचार्योपाध्यायं समाहारद्वन्द्वः । यद्वा आचा-
र्ययुक्तोपाध्याय आचार्योपाध्यायः शाकपायित्वान्मन्व्यमपदलोपी
समासः आचार्योपाध्यायावित्यर्थः तावन्त्यानुद्देशयितुमात्मन
इच्छेत् ततो नो कल्पते अनापृच्छाचार्यं वा यावज्जावच्छेदकं
वा इत्यादि प्राग्वत् छप्यम् तथात्वकल्पने तेपामाचार्यादीनां
कारणमदापयित्वा अन्निवेद्य अन्यमाचार्योपाध्यायमुद्देशयितुमा-
त्मनो गुरुतया व्यवस्थापयितुमेष सूत्रार्थः ।

अथ ज्ञाप्यम् ।

मुत्तम्मि कट्टियम्मि, आयरियउवज्जाय उद्दिशा विंति
तिहव्व उद्धिसिञ्जा, एणो खड्डु दंसणचरित्ते ।

सूत्र सूत्रार्थे आकृष्टे उक्तम् । निर्युक्तिविस्तर उच्यते । आचार्या-
पाध्यायमभिनवमुद्देशयन् त्रयाणामर्थोद्देशित् । ज्ञानार्थं दर्श-
नार्थं चारित्र्यार्थं चेति ॥

नाणे मद्दकप्पसुतं, मिसिस्सत्ते को पि उवगए ।

तस्सट्ठ उद्दिशिञ्जा, सा खड्डु सेच्छा ए जिणआणा ॥

ज्ञाने तावदभिधीयते । केषांविदाचार्याणां कुले गणे वा महा-
कल्पश्रुतमस्ति तैश्च गणसंस्थितिः कृता योऽस्माकं शिष्यतया
गच्छति तस्यैव महाकल्पश्रुतं देयं नान्यस्य तत्रोत्सर्गतो नो गन्त-
व्यम् यद्यन्यत्र नास्ति तदा तस्य महाकल्पश्रुतस्यायायं तमप्या-
चार्यमुद्देशेत् । उद्दिश्य वाऽधीते तस्मिन् पूर्वाचार्याणामेवान्तिके
गच्छेन्न तत्र तिष्ठेत् । कुत इत्याह । सा खड्डु तेपामाचार्याणां
स्वेच्छा न जिनाज्ञा नहि जिनैरिदं प्रणितं शिष्यतयोपगतस्य
श्रुतं दातव्यमिति ॥

अथ दर्शनार्थमाह

विज्जामंतनिमित्ते, हेज्ज सत्तट्ठदंसणट्ठाए ।

चरित्तट्ठ पुव्वगमो, अहव इमे हुंति आएसा ॥

विद्यामन्निमित्तार्थं हेतुशास्त्राणां च गोविन्दनिर्युक्तिप्रवृत्तीना-
मर्थाय यद्यन्य आचार्य उद्दिश्यते तद्दर्शनार्थं गन्तव्यं चारित्र्यार्थं

पुनरुद्देशेन पूर्वं प्रागुक्त एव गमो जयति । अथवा तत्रैते आदेशा
प्रकारा भवन्ति ।

आयरिओवज्जाए, ओसम्मोहाविते विकारगते ।

ओसप्पे छव्विहे खड्डु, वत्तमवत्तस्स भग्गएया ॥

आचार्य उपाध्यायो वा अवसन्नः संजातः अवधावितो वा गृह-
स्थीचृतः कादं गतो वा यद्यवसन्नस्ततः पक्षविधो भवेत्
पार्श्वस्थोऽवमग्नः कुशीलः संसक्तो नित्यवासी यथाच्छन्दश्चेति ।
यश्च तस्य शिष्य आचार्यपदयोन्यः स व्यक्तोऽप्यक्तो वा जवेत्
तत्रेयं मार्गेणा ।

वत्ते खड्डु गीयत्थे, अव्वत्ते वयण अहव अगीयत्थे ।

वत्तिच्छसारपेच्छण, अहवा सप्पे सयं गमणं ॥

अत्र चत्वारो जङ्गाः । तत्र वयसा व्यक्तः योमशवार्यकः श्रुतेन च
व्यक्तो गीतार्थः । एष प्रथमो जङ्गः । वयसा व्यक्तः श्रुतेनाव्यक्त एषोऽ
र्थतो द्वितीयः । श्रुतेन व्यक्तः वयसा अध्यक्तः । अथमर्थतस्तृतीयः
अव्वत्ते वयण अहव अगीयत्यति चतुर्थो जङ्गो गृहीतः स चायं
वयसाऽप्यव्यक्तः श्रुतेन चाव्यक्त इति ४ तत्र प्रथमभङ्गे द्विधाऽपि
व्यक्तस्य इच्छा अन्यमाचार्यमुद्दिशति तावत् तन्मासत्रीचृतमाचा-
र्यं सारयितुं साधुः संघाटकं प्रेषयति । अयासन्नः स आचार्यस्ततः
स्वयमेव गत्वा नोदयति नोदनायां चैवं काद्वपरिमाणम् ॥

एगाहपणगपक्खे, चाउम्मासोवरिस जत्थ वा मिलइ ।

चोयइ चोयवेइ वा, ऐच्छेते सयं तु वट्ठाओ ॥

एकाहं नाम दिने गच्छो नोदयति एकान्तरितं वा तथा प-
ञ्चाहं पञ्चानां दिवसानामन्ते एवं पक्षे चातुर्मासि वर्षान्ते वा
यत्र वा समवसरणादौ मिलति तत्र स्वयमेव नोदयति अप-
रेषां स्वगच्छीयैर्नोदनं कारयति यदि सर्वथापि नेच्छति ततः
स्वयमेव तं गणं वर्त्तापयति ।

उद्दिस्सइ व अन्नदिन्नं, पयावणट्ठा न संगहट्ठाए ।

जइ एणम गारवेण वि, सुपज्जाणिच्छे सयं वाइ ॥

अथवा स उभयव्यक्तोऽन्यां दिशमपरमाचार्यमुद्दिशति ।
तच्च तस्यावसन्नाचार्यस्य प्रतापनार्थं न पुनर्गणस्य संग्रहोप-
ग्रहनिमित्तं स च तत्र गत्वा भणति । अहमन्यमाचार्यमुद्दि-
शामि यदि यूयमितस्थानान्नोपरमध्वे ततः स चिन्तयेत् अ-
हो अमी मयि जीवत्यप्यपरमाचार्यं प्रतिपद्यन्ते मुञ्चामि पा-
र्श्वस्थतां यदि नामैवं गौरवेणापि पार्श्वस्थत्वं मुञ्चेत्ततः सुन्दरं
अथ सर्वथा नेच्छत्युपरन्तु ततः स्वयमेव गच्छाधिपत्ये ति-
ष्ठति गतः प्रथमो भङ्गः । अथ द्वितीयपदमाह ॥

सुअवत्तो वयावत्तो, जणइ गणं तेन सारितुं सत्ता ।

सारोहिं सगणमेवं, अण्णं च वयाम आयरिअं ॥

यः श्रुतेन व्यक्तो वयसा पुनरव्यक्तः स स्वयं गच्छं वर्त्ताप-
यितुमसमर्थः ॥ ततः आचार्यं भणति । अहमप्राप्तवयास्तेन-
त्वदीयं गणं सारयितुं न शक्तः । अतः सारय स्वगणमेवं अहं
पुनरन्यस्य शिष्यो भविष्यामि अथवा अहमेते चान्यमाचार्यं
व्रजामः उद्दिशामीत्यर्थः ॥

आयरियउवज्जायं, निच्छंते अप्पणा य असमत्थे ।

तिगसंवच्छरपप्पं, कुल्लगणसंघे दिसावंधो ॥

एवं भणित आचार्य उपाध्यायो वा यदि नेच्छति संयमे स्थातुं
सच्चात्मना गणं वर्त्तापयितुमसमर्थः । ततः कुले संत्तकमाचा-
र्यमुपाध्यायं वा उद्दिशति । तत्र श्रीणि वर्षाणि तिष्ठति तन्मा-
चार्यं सारयति ततः त्रयाणां परमः स चिन्तादिकं कुलाचार्यो

हरतीति कृत्वा गणाचार्यमुद्दिशति तत्र संवत्सरं स्थित्वा सं-
घाचार्यस्य दिग्बन्धं प्रतिपद्य वर्षार्द्धं परमासान् तत्र तिष्ठति ।
कुलगणाच्च संघं सं कामन्नाचार्यमिदं भणति ।

सच्चितादिहरंता, कुलं पि णेच्छाम जं कुलं तुज्ज ।

वचामो अस्मरणं, संघं च तुभं जइ न वयसि ॥

यत् त्वदीयं कुलं त्वदीया आचार्या अस्माकं वर्षत्रयादूर्ध्वं
सच्चितादिकं हरन्ति अतः कुलमपि नेच्छामो यदि त्विदा-
नीमपि न तिष्ठति ततो वयमन्यगणं संघं वा व्रजामः ॥

एवं पि अप्पयिंते, नाहेत्तअहृपंचमे वरिसे ।

संजमे व धारइगणं, अनुलोमेणं च सारेइ ॥

एवमर्द्धपञ्चमे वर्षे पूर्वाचार्यो नोदनाभिः प्रतापितोऽपि
यदि न तिष्ठति तत एतावता कालेन स धृतव्यक्को वयमपि
व्यक्ता जाता इति कृत्वा स्वयमेव गणं धारयति । यत्र च पू-
र्वाचार्यं पश्यति तत्रानुलोमवचनैस्तथैव सारयति ।

अहव जइ अत्थि थेरा, सत्तापरिकट्टिऊण तं गच्छं ।

उहा वत्तसरिसस्त, तस्त उ गमो मुणेयव्वो ॥

अथवा यदि तस्य धृतव्यक्तस्य स्थविरस्तं गच्छं परिवर्तयितुं
शक्नोततः कुलगणसंघेषु नोपतिष्ठेत् किन्तु स स्वयं सूत्रार्थो
शिष्याणां ददाति । स्थविरास्तु गच्छं परित्यज्यन्ति एवं च द्वि-
धा व्यक्तसादृश्यस्यास्य गमो ज्ञातव्यो भवति गतो द्वितीयजङ्गः ।

अथ तृतीयं जङ्गमाह ।

वत्तवओ उ अगीओ, जइ थेरा तत्थ केइ गीयत्था ।

ते मंतिए पढंतो, चोएइ असइ अस्सत्थ ॥

यो वयसा व्यक्तः परमगीतार्थस्तस्य गच्छे च यदि केऽपि
स्थविरा गीतार्थाः सन्ति ततस्तेषां स्थविराणामन्तिके पठन् गच्छ-
मपि परिवर्तयति अवसन्नाचार्यं चान्तरतो नोदयति तेषां गीतार्थ-
स्थविराणामन्नावे गणं गृहीत्वा अन्यत्रोपसम्पद्यते गतस्तृतीयो
जङ्गः । अथ चतुर्थजङ्गमाह ।

जो पुण उभय अवत्तो, वड्ढावग असइ गो उद्दिनई ।

सव्वे वि उद्दिस्ता, मोत्तूणं उद्दिस्तांति इमे ॥

यः पुनरुभयया धृतेन वयसा वा व्यक्तस्तस्य यदि स्थविराः
पाठयितारो विद्यन्ते । अपरे च गच्छवर्त्तापकास्ततोऽसावपि ना-
न्यमुद्दिशति । स्थविराणामन्नावे स नियमादन्यमुद्दिशति सर्व-
ऽपि जङ्गचतुष्टयवर्तिनोऽन्यमाचार्यमुद्दिशतांऽमूर्त्तं मुक्त्वा उद्दि-
शन्ति तद्यथा ।

संविग्गमगीयत्थं, असंविग्गं खल्लु तहेव गीयत्थं ।

असंविग्गमगीयत्थं, उद्दिस्ताणस्स चउगुरुगा ॥

संविग्गमगीतार्थमसंविग्गं गीतार्थमसंविग्गमगीतार्थं चेति
श्रीनय्याचार्यत्वेनोद्दिशतश्चतुर्गुरुकाः एतेन यथाक्रमं कावेन तपसा
तज्जनेन चतुर्गुरुकाः कर्तव्याः । अथैवं प्रायश्चित्तवृत्तिमाह ॥

सत्तरत्तं तवो होइ, तत्रो डेओ य हावई ।

तेणच्छिस्सपरीआए, तत्रो मूलं तत्रो दुगं ॥

एतान्योन्यामुद्दिशतो वर्तमानस्य प्रथमं सप्तरात्रं चतुर्गुरु, द्वि-
तीयं सप्तरात्रं षड्विंशत् तृतीयं षड्विंशत्, चतुर्थं चतुर्गुरुकच्छेदः ।
पञ्चमं षड्विंशत्, षष्ठं षड्विंशत्, सप्तमं एकदिवसे मूर्त्तं द्वितीये
अनवस्थाप्यं तृतीये पाराञ्चिकम् । अथवा षड्विंशत्तपोऽनन्तरं
प्रथमत एव सप्तरात्रं षड्विंशत्कच्छेदस्ततो मूर्त्तानवस्थाप्यपाराञ्चि-
कानि प्राग्वत् । यद्वा तपोऽनन्तरं पञ्चकादिच्छेदः सप्तसप्तदिना-

नि भवन्ति तेषां प्रायश्चित्तं विज्ञाय संविग्गो गीतार्थः उद्दिश्यः ।
तत्रापि विदोषमाह ।

उद्दाणविरहियं वा, संविग्गं वा वि वयइ गीयत्थं ।

चउरो य अणुग्याया, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥

पद्मजिः स्थानैर्वक्ष्यमाणैर्विरहितमपि संविग्गं गीतार्थं यदि स
दोषकायिकादिसहितं न वदति आचार्यत्वेन उद्दिशति तदा च-
त्वारोऽनुद्घातास्तत्राप्याज्ञादयो दोषाः । इदमेव व्याचष्टे ॥

उद्दाणाजोणियगो, तत्थ रहियकाइयाइ ता चउरो ।

तं विय उद्दिसमाणे, उद्दाणगयाण जे दोसा ॥

पदस्थानानि नाम पार्श्वस्थः अवसन्नः कुशीलः संसक्तो यथा-
च्छन्दो नियतवासी चेति एतैः पद्मनिर्विरहितो ये कयिकादयः
कथिकप्राश्निकनामाकसप्रसारकाख्याश्चत्वारस्तानप्युद्दिशतस्त-
एव दोषा ये पदस्थानेषु पार्श्वस्थादिषु गतानां प्रविष्टानां
भवन्ति । एष सर्वोऽन्यवसन्ने आचार्यं विधिस्तः । अथावधावि-
तकालगतयोर्विधिमाह ॥

ओहावियकालगते, जो अव्वत्तो स उद्दिसावोत्ते ।

अन्नत्ते तिविहे वा, णियमा पुण संगहट्ठाए ॥

अवधाविते कालगते वा गुरौ त्रिविधेऽपि प्रथमजङ्गवर्जं भङ्ग-
त्रयेऽपि योऽन्यक्तः स यदा इत्थं जवति तदा अन्यमाचार्यमुद्दि-
शयति अथवा त्रिविधेऽपि कुत्रसत्के गणसत्के संघसत्केवाचा-
र्योपाध्याये आत्मना उद्देशं कारयति स चाव्यक्तत्वाग्निपमात् सं-
ग्रहेऽपग्रहाद्येवोद्दिशति आचार्यं गृहीज्जतमवसन्नं वा यदा पश्य-
त्तदेत्थं जणति ।

ओहाविय ओसन्ने, जणइ अणाहो वयं विणा तुज्जे ।

कमसासमसागरिए, दुप्पमिणंततो तिण्हं ॥

अवधावितस्यावसन्नस्य वा गुरोः क्रमयोः शीघ्रं सागारिके प्रदे-
शे कृत्वा भणति जगवन् अनाथा वयं युष्मान् विना अतः प्रसी-
द चूयः संयमे स्थित्वा समाधीकुरु भिन्नकल्पावस्मान् । शिष्यः
पृच्छति तस्य गृहीज्जतस्याचारिष्यस्य वा चरणयोः कयं शिरो-
विधीयते गुरुराह-दुप्पतिकरं दुःखेन प्रतिकर्तुं शक्यं यतस्त्रया-
णां तद्यथा मातापित्रोः स्वामिनो धर्माचार्यस्य च यदुक्तं “तिण्हं
दुप्पमिणारं समाजसो अस्मापिउस्स भद्दिस्स धम्मायरिय-
स्स य इत्यादि” । तत एवमवसन्नेऽवधाविते वा गुरौ चिनयो
विधीयते । किञ्च ।

जो जेण जम्मि ठाणम्मि, ठाविओ दंसणे व चरणे वा ।

सो तं तओ वुत्तंत-म्मिवि, काउं जवे निरणो ॥

योः येनाचार्यादिना यस्मिन् स्थापितस्तद्यथा । दर्शने वा चरणे
वा स शिष्यस्तं गुरुं ततो दर्शनाद्वाच्यते तत्रैव दर्शने चरणे वा
स शिष्यस्तं गुरुं कृत्वा स्थापयित्वा अनृण ऋणमुक्तो भवति ।
कृतप्रत्युपकार इत्यर्थः । अथ “कप्पइ तेस्स कारणं दीविता
इत्यादि” सूत्रावयवं व्याचष्टे ।

तिस्सु वि दीवियकज्जा, विसाज्जिता जइ अ तत्थ तं एत्थि ।

णिक्खिखइ वयंति दुवे, निक्खकिंदाणि निक्खिखवत ॥

त्रिष्वपि ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु ब्रजन्तो निजुप्रभृतयो दीपितकार्याः
पूर्वोक्तविधिना निवेदितवन्तः स्वप्रयोजनेन गुरुणा विसर्जिता
गच्छन्ति । यदि च तत्र गच्छे तदवसन्नादिकं कारणं नास्ति तत
उपसंपद्यते नान्यत्रोति ।

(सूत्रम्) गणावच्छेदइए य इच्छिज्जा अन्नं आयरियउवज्जायं

उद्दिष्टावित्तं नो मे कप्पइ गणावच्छेदयत्तं अनिक्खवित्ता
अन्नं आयरियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तं कप्पइ मे गणावच्छेदय
त्तं एक्खिवित्ता अत्तं आयरियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तं नो मे
कप्पइ अण्णापुच्छित्ता आयरियं वा जाव गणावच्छेदयं वा ३
अन्नं उद्दिष्टावित्तं कप्पइ मे अपुच्छित्ता जाव उद्दिष्टावित्तं
नो मे कप्पति तेमिं कारणं अदीवित्ता अन्नं आयरिओज्जा-
यं उद्दिष्टावित्तं कप्पइ मे तेमिं कारणं दीवित्ता अन्नं जाव
उद्दिष्टावित्तं कप्पइ आयरियउवज्जायं य इच्छेज्जा । अत्तं
आयरिओवज्जायं उद्दिष्टावित्तं । नो मे कप्पइ आय-
रियउवज्जायं तं अनिक्खवित्ता अन्नं आयरियउवज्जायं
उद्दिष्टावित्तं कप्पइ आयरियउवज्जायं तं निक्खवित्ता अ-
न्नं आयरियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तं एत्तं मे कप्पति अण्णा-
पुच्छित्ता । आयरियं वा जाव गणावच्छेदयं वा ॥ अत्तं
आयरियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तं कप्पति मे अपुच्छित्ता
आयरियं वा जाव गणावच्छेदयं वा अत्तं आयरियउवज्जायं
उद्दिष्टावित्तं य तं मे वितरंति एवं मे कप्पति एवं नो मे
कप्पइ जाव विहरित्तं तेमिं कारणं अदीवित्ता अत्तं आय-
रियउवज्जायं उद्दिष्टावित्तं कप्पइ तेमिं कारणं दीवित्ता
जाव उद्दिष्टावित्तं ॥

सूत्रद्वयव्याख्या प्राग्बन्धु भव भाष्यम् “निक्खवयवयानि दुवे इत्या-
दि” पञ्चार्कं ज्ञां गणावच्छेदकं आचार्यउपाध्यायश्च यथाक्रमेण गणा-
वच्छेदित्वाचार्यन्वमुपाध्यायन्त्यं निक्खिप्य वज्जन्तु यस्तु भिक्षुः स
किमिदानीं निक्खिपतु गणान्नायात्र किमपि तस्य निक्षेपणीयमस्ति
नस्य निक्षेपणं नास्तिमिति ज्ञावः । अथ गणावच्छेदकाचार्ययोग-
पनिक्षेपणविधिमाह ॥

उएहट्टाए उएहवि, एक्खिवणं हंइ उज्जमंतेमु ।

नीयंतेमु य सगाणा, वच्चइ मा ते विणाभिज्जा ॥

द्वयोर्ज्ञानदर्शनयोरर्थाय गतयोर्द्वयोरपि गणावच्छेदकाचार्ययोः
स्वगणस्य निक्षेपणं ये उद्यच्छन्तः संविग्ना आचार्यास्तेषु जवति
अथ सीदन्तस्त ततस्तं स्वगणं गृहित्वा वज्जन्ति न पुनस्तेषा-
मन्तिकं निक्षिपन्ति । कुत इत्याह मा ते शिष्यास्तत्र मुक्ताः सन्तो
विनश्येयुः । इदमेव ज्ञाययति ॥

वत्तम्मि जो गमो खलु, गणावच्छे सो गमो उ आयरिया ।

निक्खिवणे तम्मि चत्ता, जमुदित्ते तम्मि ते पच्छा ॥

यो गम उज्जयन्त्यं निक्कावुक्तः स एव गणावच्छेदके आचार्य-
च मन्तव्यः । नवरं गणनिक्षेपे कृत्वा तावात्मद्वितीयावात्मतृतीयो
वा वर्तते ततः स्वगच्छे एव यः संविन्नो गीतार्थः आचार्यादिस्तत्रा
त्मीयसाधुनिक्षिपति अथासंविन्नस्य पार्श्वे निक्षिपति ततस्ते साध-
वः परित्यक्ता मन्तव्याः तस्मान्न निक्षेपणीयाः किन्तु येन केन प्रका-
रेणात्मना सह नेतव्यास्ततोऽयमाचार्यः स गणावच्छेदक आचार्यो
पथिमुद्दिशति तस्मिन् तान् आत्मीयसाधून् पश्चान्निक्षिपति ।

यथाहं गुप्ताकं शिष्यस्तथा इमेऽपि गुप्तादीयाः शिष्या इति
भावः । इदमेवाह ।

जह अप्पगं तहा ते, ते ण य हप्पंत तेण घेत्तच्चा ।

अपहृष्यंते गिएहइ, संघाडं मुत्तु सव्वे वा ॥

यथा आत्मानं तथा तानपि साधून्निवेदयति तेनाप्याचार्येण प्रमा-
णेषु साधुषु ते प्रतीच्छकाचार्यसाधवो न प्रदीतव्याः तस्यैव तान्
प्रत्यर्पयति । अथ वास्तव्याचार्यस्य साधवो न पूर्यन्ते ततः एक-
संघाटकं तस्य प्रयच्छति तं युक्त्वा शोणानात्मना शुद्धाति । अथ
वास्तव्याचार्यः सर्वथैवावसाहायस्ततः सर्वानपि शुद्धाति ॥

सुह असुहस्स वि तेण वि, वेयावच्चाइसव्वकायव्वं ।

तेनेसि अणाए सा, वावारेजं न कप्पंति ॥

तेनापि प्रतीच्छकाचार्यादिना तस्याचार्यस्य सहिष्णोरसहिष्णो-
र्वा वेयावृत्त्यादिकं सर्वमपि कर्त्तव्यं तेषु साधवस्तेषामाचार्यो-
णामादेशानन्तरेण व्यापारयितुं न कल्पन्ते । वृ० ४ ॥

उद्देशिय (उ) - औद्देशिक - ४० उद्देश्यमुद्देशः यावदर्थिका-
दिप्रणिधानमित्युक्तमदोषस्तेनोक्तमेव निर्बुद्धं तत्प्रयोजनं चौद्देशि-
कम् । द्वितीयोक्तमदोषद्वये भक्तादौ, तदभेदोपचारात् द्वितीयोक्तं
दोषे च । पंचा० १३ विव० । पि० । प्रव० । द० । स्या० ।

अस्य निर्युक्तिर्यथा—

उद्देशिअसाहुमाई, ओमच्चए तिव्वुविअरणं जं च ।

उच्चरियं मीसेउ, तविअं उद्देशिअं तं तु ॥ ४४ ॥

उद्दिश्य वाचा साक्षादीर्शिग्न्यशाक्यादीनवमात्येय दुर्मि-
क्कापगमे निक्कावितरणं प्राभूतकादीनां यत् उद्दिष्टेर्द्देशिकम्
यद्योद्धारितमोदनादि मिश्रयित्वा व्यञ्जनादिना वितरणं तत्कृतौ-
द्देशिकं यच्च तत्पद्मादिना मोदकचूरीवन्धवितरणं तत्कर्मो-
द्देशिकमित्येवं चेत्तसि निश्चाय सामान्येनापसंहरत्यौद्देशिकं तदे-
तत् तु शब्दः स्वगतभेदविशेषणार्थ इति गार्थार्थः । प० व० ।
साधुयोगे सति यद्दिश्य कृत्वा दीयते तदौद्देशिकम् । उक्त०
१४ अ० । आध्यात्मिके, कल्प० । यत्पूर्वमेव सरसचूर्णकादि
साधुद्विश्य पुनरपि संतस्रमुनादिना संस्क्रियते तद्भेदिकम् ।
आचा० २ श्रु० २ अ० । “ उद्देशियं तु कर्म पत्यं उद्दिष्टं कीरण
जंति ” पंचा० १७ विव० । आर्थिनः पाषाणमनः श्रमशान्त्वोद्दि-
श्य दुर्मिक्कात्ययादौ यत्कर्मं वितरिष्यते तदौद्देशिकमिति स्था० ए० ।
तद्भेदा यथा तच्च समासतो द्विधा भवति । द्वैविध्यमाह ॥

ओद्देण विजगेण, उहवप्पं तु वासयविजागे ।

उद्दिष्टकमेकमे, एकेके चउक्कओ जेओ ॥

विधिवमौद्देशिकं तद्यथा ओघेन विजागेन च । तत्र ओघः सामा-
न्यं विभागः पृथक् करणम् । इयं चात्र ज्ञावना नादत्तमिह किमपि
लभ्यते ततः कतिपयां भिक्षां दत्ता इति बुद्ध्या कतिपयाधिक-
तन्मुलादिप्रकेपेण यत्निर्वर्तमशनादि तदौघोद्देशिकम् ओघेन सा-
मान्येन स्वपरपृथग्विजागकरणभावरूपेणोद्देशिकमौघोद्देशिक-
मिति व्युत्पत्तस्तथा विवाहप्रकरणादिषु यद्भूषितं तत् पृथक्
कृत्वा दानाय कल्पितं सद्भिन्नागौद्देशिकं विजागेन स्वसत्ताया उ-
त्तीर्थं पृथक्करणेनौद्देशिकं विभागौद्देशिकमिति व्युत्पत्तेः तत्र ओ-
घेओघविषयमौद्देशिकं तत्स्याप्यनात्र व्याख्येयं किं तत्र व्याख्यास्य
इति ज्ञावः । यत्तु विभागविषयं तद् (चासात्ति) सूचनात्सूत्रमिति
न्यायाद् द्वादशप्रकारम् । द्वादशप्रकारतामेव सामान्यतः कथयति
(उद्दिष्टेत्यादि) प्रथमतस्त्रिधा विजागोद्देशिकम् । तद्यथा उद्दिष्टं
कृतं कर्म चातत्र स्वार्थमेव निष्पन्नमशनादिकं निक्काचराणादानाय
पृथक् कल्पितं तद्भूषितम् । यत् पुनरुद्धारितं सत्स्याद्योदनादिकं
निक्कादानाय करम्यादिरूपतया जातं तत्कृतमित्युच्यते । यत्पुन-
र्विवाहप्रकरणादावुद्धारितं मोदकचूर्णादि तद् चूयोऽपि निक्काचरा-
णां दानाय गुरुघृतादिदानादिना मोदकादि कृतं तत्कर्मैत्यभिधीय

ते । एकैकस्मिन् अदिष्टादिकेनेदे चतुष्कको बध्यमाणश्चतुःसंख्यो जेदो भवति । त्रयश्चतुर्निर्गुणिता द्वादश ततो विभागोद्देशिकं द्वादशांशः । संप्रत्योद्देशिकस्य पूर्वस्थापिततथा मुक्तस्य प्रथमतः संभवमाह ॥

जीवामु कहंवि उमे, निययं जिकखाविता कइदमोहे ।

दिहु नत्थि अदिचं जु-जइ अकयं न य फइइ ॥

इह जिकानन्तरं केचिद् गृहस्था एवं चिन्तयन्ति । कयमपि महता कष्टेन जीविता श्रममहुर्भिक्षे ततो नियनं प्रतिदिवसं जिक्कां ददो यतो हु निश्चितं हन्तीति स्वसंबोधने नास्त्येतत्तदुत्तं जवान्तरे अदत्तमिह जन्मनि शुज्यते नापीह जवे अकृतं शुजं कर्म परलोके फलति । तस्मात्परलोकाय कतिपयभिक्षाप्रदानेन शुजं कर्मोपार्जनीयमित्यर्थोद्देशिकसंज्ञकः ।

संप्रत्योद्देशिकस्वरूपं कथयति ॥

सा उ अविसेसियम्मव, जत्तस्मि तंमुझे बुहइ ।

पासंभीण गिहीण व, जो एहि इयस्स जिकखड्डा ॥

सा तु गृहनायिका योषितप्रतिदिवसं यावत्प्रमाणं भक्तं पच्यते तावत्प्रमाण एव भक्ते पक्षुमारज्यमाणे पाखण्डिनां गृहिणां वा मध्ये यः कोऽपि समागमिष्यति तस्य जिक्कार्थं जिक्कादानार्थमविशेषितमेव । स्वार्थमेतावदेतावच्च जिक्कादानार्थमित्येवं विज्ञागरहितमेव तन्नुदानाधिकतरान् प्रक्षिपति एतदप्योद्देशिकम् । अत्र परस्य पूर्वपक्षमाशङ्क्योत्तरमाह ।

उत्तमत्थो उदेसं, कहं वियाणाइ चोइए य जणइ ।

उत्तमत्तो गुरु एवं, गिहत्थसइइ नेट्टाए ॥

अश्वस्थः केवली कथमोद्देशिकं पूर्वोक्तस्वरूपं विजानाति न होव अश्वस्थेन ज्ञातुं शक्यते यथा स्वार्थमारज्यमाणे पाके जिक्कादानाय कतिपयतन्तुप्रक्षेप आसीदिति । एवं नादिते प्ररणे कृते गुरुर्जणति । एवं बध्यमाणप्रकारेण गृहस्यशब्दादिचेष्टाया-मुपयुक्तो दत्तावधानो जानानीति । एतदेव ज्ञाययति ।

देन्ना उ ताउ पंच वि, रेहा उ करेइ देइव गणंती ।

देहइ उ मा यइओ, अवणेहय एत्तिया जिकखा ॥

यदि नाम भिक्षादानसंकल्पतः प्रथमत एवाधिकतन्तुप्रक्षेपः कृतो जवेत्तर्हि प्राय एवं गृहस्थानां चेष्टाविशेषा जवेयुः यथा दत्तास्ताः पञ्चापि जिक्काः । इयमत्र ज्ञावना । कोऽपि गृहे भिक्षार्थं प्रविष्टाय साधवे तत्त्वामी निजजनार्थया जिक्कां दापयति सा च साधौ गृहयति एवेत्यं प्रत्युत्तरं ददाति । यथा ताः प्रतिदिवसं संकल्पिताः पञ्चापि जिक्का अन्यजिक्काचरेज्यो दत्ता इति । यद्वा जिक्कां ददन्ती दत्तजिक्कापरिगणनाय नित्यादिषु रेखां करोति । अथवा प्रथमेयं जिक्का द्वितीयं जिक्कैत्येवं गणनाय ददाति यदि वा काचित् कस्या अपि संमुखमेवं भणति यथा अस्मद्बुद्धिप्रक्तस्तत्कापिटकादेर्मध्यादेहि मा इत इति । अथवा प्रथमतः साधौविचक्रितगृहे जिक्कार्थं प्रविष्टे काचित् कस्याः संमुखमेवमाह अपनय पृथक् कुरु विचक्रितास्थानादेतावतीं भिक्षां जिक्काचरेज्यो दानायेति । तत एवमुत्पापश्रवणरेखाकर्षणादिदर्शनैव अश्वस्थेनाप्योद्देशिकं ज्ञातुं शक्यते ज्ञात्वा च परिह्रियते । ततो न कश्चिदोपः अत्र चायं वृक्षसंप्रदायः । संकल्पितासु दत्तासु पृथ-गुभूतासु वा शेषमशनादिकं कष्टमवसेयमिति इह उपयुक्तः सन् शुद्धमशुद्धं वा आहारं ज्ञातुं शक्नोति । तानुपयुक्तस्ततो गोचरविषयां समान्यत उपयुक्ततां प्रतिपादयति ॥

सइइएसु साहू मुच्चं न करेज्ज गोयरगओ य ।

एसणजुत्तो होज्जा, गोणीवच्चो गवत्तेव ॥

इह साधुगोचरं गतो भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् शब्दादिषु शब्दरूपरसादिषु सूक्ष्मं न कुर्यात् किंचिदप्यायुक्त उक्तमादिदोषगवेपणाभियुक्तो भवेत् यथा गोवत्सो (गव्वत्ति) गोत्रक्त इव । गोवत्सदृष्टान्तमेव गाथाद्वयेन ज्ञाययति ।

उत्तमवमंणवग्गा, न पाणियं वच्चए न वा वारो ।

वणियागमअवरुहे, वच्चगरुणं खरंटणया ॥

पंचविह विसयसोक्खे, खणी बहू समहिंयं गिहं तं तु ।

न गणेइ गोणिवच्चा, मुच्चियगहिओगवत्तम्मि ॥

गुणावयं नाम नगरं तत्र सागरदत्तो नाम श्रेष्ठी तस्य भार्या श्रीमती नाम श्रेष्ठिना च पूर्वतरं जीणमन्दिरं जडत्वा प्रधानतरं मन्दिरं कारयामासे । तस्य चत्वारस्तनयास्तदया गुणचन्द्रो गुणसेनो गुणधूमो गुणशेखरश्च । एतेषां च तनयानां क्रमेण चतस्र इमा बन्धस्तया प्रियंहुव्रतिका प्रियंगुरुचिका प्रियंगुसुन्दरी प्रियंगुसारिका च । कावेन च गच्छता श्रेष्ठिनो भार्या मरणमुपजगाम । ततः श्रेष्ठिना प्रियंगुव्रतिकाय सर्वगृहसंनारे समारोपिता गृहे च सवत्सा गौर्विद्यते तत्र गौर्दिवसं बहिर्गत्वा चरति वत्सस्तु गृहे एव बद्धोऽवतिष्ठते । तस्मै चारिं पानीयं च चतस्रोऽपि बन्धो यथायोगं प्रयच्छन्ति । अन्यदा च गुणचन्द्रप्रियंगुव्रतिकापुत्रस्य गुणसागरस्य विवाहदिवस उपतस्थे । ततस्ताः सर्वा अपि बन्धस्तस्मिन् दिने सविशेषमाजरणविनूयिताः स्वपरममृगनादिकरणव्यापृता अज्जयन् । ततो वत्सस्तासां विस्मृतिं गतो न काचिदपि तस्मै पानीयादि दौकितवती । ततो मध्याह्ने श्रेष्ठी यत्र प्रदेशे वत्सो वर्तते तत्र कथमपि समायातः वत्सोऽपि च श्रेष्ठिनामायान्तं पश्यन्मारुतितुमारव्यवान् ततो जङ्गे श्रेष्ठिना यथाद्यापि वत्सो बुद्धिक्वितस्तिष्ठतीति । ततः कुपितेन तेन ताः सर्वा अपि पुत्रबन्धो निर्भत्सयामासिरं ततस्त्वरितं प्रियंगुव्रतिका अन्या च यथायोगं चारिं पानीयं च गृहीत्वा वत्सामभिमुखं चचाह वत्सश्च ताभिः सुरसुन्दरीभिरिव समबद्धतमपि तादृशं गृहं नावलोकते नापि ताः सरागदृष्ट्वा परिज्ञायति । किं तुतामेव चारिं पानीयं वा समानीयमानं सम्यक्परिभावयति । सूत्रं सुगमं नवरं (पंच विहेत्यादि) पञ्चविधविषयसौख्यस्य खनय इव खनयो या बन्धस्ताभिः समधिकमतिशयेन रमणीयतया अधिकतरं तद्गृहं न गणयति न दृष्ट्वा परिभावयति नापि ता बधूरेवं साधुरपि जिक्कार्थमट्टन् रमणीं नावलोकयेत् नापि गीतादिषु चित्तं बध्नीयात् किंतु जिक्कामात्रानयनादानाद्युपयुक्तो भवेत् । तथा च सति जानाति शुद्धमशुद्धं वा प्रक्तादिकम् तथाचाह ।

गमणागमणक्खेवे, जासियसोयाइइदियाजुत्तो ।

एसणमाणेसणे वा, तह जाणइ तम्मणो समणो ॥

गमनं साधोर्भिक्षादानार्थं भिक्षानयनाय दाज्या व्रजनम् आगमनं भिक्षा गृहीत्वा साधोरभिमुखं चलनम् । उत्तपो भाजनादीनामूर्द्धमुत्पादनमुपलक्षणमेतत्तेन निक्षेपपरिग्रहस्ततो गमनादिपदानां समाहारो द्रष्टव्यस्तस्मिन् । तथा भाषितेषु जल्पितेषु देहि भिक्षामस्मै साधवे इत्यादिरूपेषु श्रोत्रादिभिरिन्द्रियैरुपयुक्तस्तथा वत्स इव तन्मनाःखयोग्यमरूपानाय परिभावनमनाः सन् श्रमण एषणामनेषणां वा सम्यग्जानाति ततो न कश्चिदोपः । उक्तमोद्देशिकम् । संप्रति विभागोद्देशिकं विमर्शेषुः प्रथमतस्तत्तावत्तस्य संभवमाह ॥

महइए संखरुए, उव्वरियं कूरवंजणाईयं ।

पउरं दइए गिही, जणइ इमं देहपुनइ ॥

इह संखडि नाम विवाहादिकप्रकरणं संखरड्यन्ते व्यापा-

द्यन्ते प्राणिनोऽस्यामिति संश्रद्धिरिति व्युत्पत्तेस्तस्यां संश्र-
द्ध्यां यदुद्धरितं कुर्याज्जनादिकं शाल्योदनादिकमुद्धरितं प्रचुरं
नद्वद्धा गृही भणति स्वकुटुम्बनृमिकारकमेतत् यथा इदं दे-
हि पुण्याय भिक्षाचरंभ्यः । तत्र यदा तथैव ददाति तदा तदु-
द्धिष्टं यदा तु तदेयं करस्यादिकं करोति तदा तत्कृतं यदा तु
मोदकादिचार्त्तप्रायोऽपि गुह्यपाकदानादिना मोदकादि करो-
ति तदा तत्कर्म । एवं विभागोद्देशिकस्य संभवस्तथा चाह ।
भाष्यकृन् "तस्मिन्मैवं संभव इदमुद्धिष्टं संभवति" । संप्र-
ति तदेव विभागोद्देशिकं दिना तत्रोद्धरितं प्रचुरं करस्यादेवैवं
पूर्वोक्तं प्रकारेण विभागोद्देशिकं पूर्वमुद्धिष्टं संभवति । संप्र-
ति तदेव विभागोद्देशिकं विभागतो भेदेन शिष्यगणहितार्थं
श्रव्यकारो ज्ञाति ।

उद्देशियं समुद्देशियं च आपोसंयं ममाप्तं ।

एवं कर्म य कर्म, एकैके चतुर्विहं ज्ञेयो ॥

विभागोद्देशिकं चतुर्धा । तद्यथा औद्देशिकं समुद्देशिकमादेशं
ममादेशं च । एवं कृतं च कर्माणि एकैकस्मिन् चतुष्कश्चतुः सं-
ख्या भेदा दृष्टः सर्वसंख्यया द्वादशधा विभागोद्देशिकम् । संप्र-
त्योद्देशिकादिकं व्याचिन्त्यासुराह

जावन्ति य मुद्देशं, पामंडीणं जवे समुद्देशं ।

ममणां आपसं, निर्गम्याणं समाप्तं ॥ १५० ॥

इह यदुद्धिष्टं कृतं कर्म वा यावन्तः केऽपि भिक्षाचराः समागमि-
ष्यन्ति पापगिरिनो गृहस्था वा तज्यः ॥ वैज्येऽपि दानव्यमिति
संकल्पितं ज्ञाति तदा तदौद्देशिकमुच्यते ॥ पापगिरिनां देयत्वे-
न कल्पितं समुद्देशं श्रमणानामादशनिर्ग्रन्थानां समादेशम् ।
संप्रत्यमीपामेव द्वादशानां भेदानामवन्तरज्जदानाह ।

त्रिभमिच्छन्तं दुविहं, दवे खेत्ते य कालजावे य ॥

निष्पाड्यानिष्पन्नं, नायव्वं जं जहिं कमः ॥

उद्दिष्टोद्देशादिकं प्रत्येकं द्विधा तद्यथा त्रिभमिच्छन्तं च । त्रि-
भं नियमितमीच्छन्ननियमितम् पुनरपि त्रिभमिच्छन्तं च चतुर्धा
तद्यथा छव्ये क्षेत्रे काष्ठे जावे च । एवं यथा उद्दिष्टोद्देशिकं
प्रत्येकमप्यथा तथा निष्पादितं निष्पन्नमिति निष्पादितं गृहिणा
स्वार्थं कृतेन निष्पन्नं यत्करस्यादि मोदकादि वा तन्निष्पादितं
निष्पन्नमित्युच्यते । ततो यन्निष्पादितं निष्पन्नं यत्र कृते कर्मणि
वा क्रामति यत्र ते यथा यदि करस्यादि तर्हि कृते, अथ मोदकादि
तर्हि कर्मणि । तत्प्रत्येकमौद्देशिकादिभेदाभिन्नं त्रिभमिच्छन्तं वे-
त्यादिना प्रकारेणाप्यथा ज्ञातव्यम् । संप्रत्यमुमेव गाथार्थं व्याचि-
ख्यासुः प्रथमतो छव्याद्यच्छिन्नं व्याख्याति ॥

जत्तुव्वरितं खलु संखडिणं, तद्विषममन्नदिवसे वा ।

अंतो वाहिं च सव्वं, सव्वदिणं देइ अच्छिन्नं ॥

यत्संखड्या भक्तमुद्धरितं तदिह प्रायः संखड्या भक्तमुद्धरितं प्रा-
प्यते इति संखडिग्रहणमन्यथा त्वन्यत्रापि यथासंभवं छप्यम् ।
(तद्विषममिति) व्यत्ययः स्यात्सामिति । प्राकृतवृत्तकृष्णवशात्सप्त-
म्यर्थे प्रथमा ततोऽयमर्थः यस्मिन् दिवसे संखडिस्तस्मिन्नेव
दिवसे यदाऽयस्मिन् दिवसे गृहनायको नार्थया दापयति यथा
यदन्तर्गृहस्य यत्र वहिरनेन क्षेत्राच्छिन्नमुक्तं तत्सर्वं समस्तम-
नेन छव्याच्छिन्नमुक्तं सर्वदिनं सकृदपि दिनं यावदुपवृत्तकृष्ण-
मेतत्तेन कर्मरूपं मोदकादि प्रचुतान्यपि दिनानि यावदिति दृष्ट-
व्यम् । अनेन काश्चाच्छिन्नमुक्तं अच्छिन्नमनवरतं तदेहि । प्रावा-
च्छिन्नं तु स्वयमन्युह्यं तच्चैवं यदि तव रोचते यदि वा न रोचते

तथाऽप्यवश्यं दातव्यमिति ॥ संप्रति द्रव्यादिच्छिन्नमाह ।

देह इमं मा सेसं, अंतो वाहिं गयं व एगयरं ।

जाव अमुगत्ति वेला, अमुगं वेलां व आरव्व ॥

इदं शाल्योदनादिकमुद्धरितं देहि मा शेषं कोऽवकुरादि अनेन
छव्याच्छिन्नमुक्तं तदपि च शाल्योदनादिकमन्तर्व्यवस्थितं वा एक-
तरं न शेषम् । अनेन क्षेत्राच्छिन्नमुक्तम् । तथा अमुकस्या वेलाया आर-
ज्य यावदमुका वेला यथा प्रहारादारज्य यावत्प्रहरज्यं तावदे-
हि । अनेन काश्चाच्छिन्नमुक्तम् । नावच्छिन्नं तु स्वयमन्युह्यम् । तच्चैवं
यावत्ते रोचते तावदेहि मा स्वर्शचमतिक्रम्यापि । संप्रत्युद्दिष्टमधि-
कृत्य कष्टथाकल्यविधिमाह ॥

दव्वाइच्छिन्नं पि हु, जइ जणइ कोवि मा देह ।

नो कप्पइ त्तिन्नं पि हु, अच्छिन्नकर्मं परिहरंति ॥

इह यद्व्यवक्षेत्रादिभिः पृथग्निर्धारितं तदतिरिच्य शेषं समस्त-
मपि कल्पते । तस्य दानार्थं संकल्प्य स्यापितत्वाभावात् । केव-
लं छव्यादिच्छिन्नमपि दृष्ट्वा छव्यक्षेत्रादिभिः पृथग्निर्धारितमपि हु-
निश्चितं यदि गृहस्वामी आरत एव देयस्य वस्तुनो नियतादवधेर-
धांगपि भणति । यथा मा इत ऊर्कं कस्मायपि देहीति । यथा
प्रहरज्यं यावत् पूर्व किञ्चिदातुं निरोपितं ततो दानपरिणामा-
भावादव्यागेव निषेधति । मा इत ऊर्कं दद्यादिति तच्छिन्नमपि
कल्पते । तस्य संप्रत्यात्मसत्तापि कृतत्वाद्यत्पुनरच्छिन्नकृतमच्छि-
न्नमनिर्धारितं कृतं वर्तते तत्परिहरन्ति अकल्यत्वादित्यमेव
जगत्तदाज्ञाविजृम्भणात् । यदा त्वच्छिन्नमपि पश्चादानपरिणामा-
भावादव्यागेव आत्मार्थोक्तं जवति तदा तत्कल्पते ॥

संप्रति संप्रदानविभागमधिकृत्य कल्यविधिमाह ॥

अमुगाणं ति वि दिज्जउ, अमुकाणं न एत्थ उ विजासा ।

जत्य नईणविसिद्धो, निदेसो तं परिहरंति ॥

अमुकेभ्यो दधान्मा अमुकेभ्य इत्येवं संप्रदानविषये संकल्पे कृते
विनाया छप्या कदाचित् कल्पते कदाचिन्न । तत्र यदा कल्पते
तदादेयं तदाह (जत्येत्यादि) यत्र देयवस्तुनि यतीनामप्यवि-
शेषेण निर्देशो जवति यथा ये केचन गृहस्था अगृहस्था वा
भिक्षाचरा यदि वा ये केचित्पापगिरिनो यदा ये केचन श्रमणास्ते-
भ्यो दातव्यमिति तत्परिहरन्ति । यत्र तु यतीनामेव विशेषेण
निर्देशो यथा यतिभ्यो दातव्यमिति तत्परिहरन्त्येव नात्र कश्चि-
त्संदेह इति तत्र पृथग्विशेषेण नोक्तम् । यदि पुनर्गृहस्थेभ्य एव
दीयतां यदि वा चरकादिभ्य एव पापगिरिभ्यो न शेषेभ्यस्तदा
कल्पते । अपिच ॥

संदिससेतो जो सुणइ, कप्पए तस्म सेसए उवाणा ।

संकाक्षियसाहणं वा, करोति असुण इ मा थेरा ॥

यथाद्याद्यौद्देशिकं जातं वर्तते केवलं तदानीमेवोद्दिश्यमानं
वर्तते यथा इदं देहि मा शेषमित्यादिदृश्यमानमर्थिन्यो दानाय व-
चनेन संकल्पमानं यः साधुः शृणोति तस्य तत्कल्पते तदैव दो-
षाभावात्तदपि च उद्दिष्टोद्देशिकादि छप्यं न कृतं कर्म च ।
यत उक्तं मृगटीकायाम् अत्र चायं विधिः "संदिससेतो जो सुणइ,
साहुदेसुदेसयं । पकुच्च न य कर्म, कम्माइ तं कप्पए" तदैव दोषा-
भावादिति यस्तु संदिश्यमानं न शृणोति तस्य न कल्पते कुत
इत्याह (उवाणा) स्थापनादभावात् । स च निर्गतः सन्नन्येभ्यः
साधुभ्यो निवेदयति । तथा चाह (संकलितयेत्यादि) अश्रुते
शेषसाधुजिज्ञासार्णितं इयं पूर्वपुरुषाचीर्णा मर्यादा यदुत संक-
लित्या एकसंघाटकोऽन्यस्मै कथयति सोऽप्यन्यस्मै इत्येवरूपया

(साहणांति) कयनं करोति वाशब्दो यदि साधवो बहुप्रमाणा-
स्तत एकस्यावस्थानमिति सूचनार्थं स सर्वेभ्यो निवेदयति य-
थात्रास्मिन् गृहेऽत्राजिपुत्रनेपणा वर्तत इति । एवमपि यः संघा-
टकैः कयमपि न ज्ञातं प्रवति तेषां परिज्ञानायामाह ।

मा एयं देह इमं, पुष्टे सिद्धमि तं परिहरन्ति ।

जं दिन्नं तं दिन्नं, संपद् देहि गिहन्ति ॥

साधुनिमित्तं कुतोऽपि स्थानाद् निष्क्रामाददती कयाचिन्निपि-
ध्यते मा एतद्देहि किञ्चिद्विचकितभाजनस्थं देहि तत एवं कृते
निषेधिते साधुः पृच्छति किमेतन्निपिध्यते किं वा इदं दाप्यते
इति ततः सा प्राह । इदमेव दानाय कल्पितम् नैदमिति तत
एवं शिष्टे कथिते साधवस्तत्परिहरन्ति । यदि पुनर्यद्वत्तं तद्वत्तं
मा शेषं संप्रति दद्यादिति निषिध्यात्मात्माकृतमौद्देशिकं प्रवति
तदा तत्कल्पते इति कृत्वा गृह्णन्ति तदेवमुक्तमुद्दिष्टौद्देशिकम् ।
संप्रति कृतौद्देशिकस्य संज्ञवहेतून् स्वरूपं च प्रतिपादयति ।

रसनायणहेतुं वा, मा कुच्छीहिं इमा सुहं च दाहोमि ।

दाहिमाई आयत्तं, करेइ कूरं कूरं एयं ॥

मा कोहिंति अवन्नं, परिकृष्टमि यं व दिज्जइ सुहं तु ।

वियणेण फालिणए व, मिडेण समं तु वट्ठंति ॥

रसेन दध्यादिना रुक्षमिदं भाजनं तस्मादेतेन दध्यादिना यदु-
द्धरितं शाल्योदनादि तत् करम्बीकृत्य इदं भाजनं करोमि येना-
न्यत्रयोजनमनेन क्रियते इति । रसभाजनहेतोर्वाचा इदं दध्या-
दिना अमिश्रितं कथिष्यते । न च कथितं पापण्ड्यादिभ्यो दातुं
शक्यते । यद्वा दध्यादि सन्मिश्रमेकेनैव प्रयासेन सुखं दीयत इत्या-
दिना कारणजातेन दध्याद्यायत्तं दध्यादिसन्मिश्रं करोति कर-
म्बीदनम् । एतत् कृतं ज्ञातव्यम् । तथा यदि भिन्नं जिन्नं मोदका-
शोकवर्त्यादिचूर्णं दास्यामि ततो मे पापण्ड्यादयोऽत्रैवमद्वैष्ट्यां
करिष्यन्ति यद्वा परिकृष्टमितमेकत्र पिण्णीकृतं सुखेन दीयते ।
अन्यथा क्रमेण मोदकाशोकवर्त्यादिचूर्णः स्वस्वस्थानादानान्या-
नीय दाने लूयान् गमनागमनप्रयासो भवति । अपान्तरात्रे सा
चूर्णिर्हस्तात् कारित्वा पतति ततो विकटेन मधेन देशविशेषापे-
क्षमेतद्यच्चा फाणितेन कक्षवादिना यद्वा स्निग्धेन घृतादिना
मोदकचूर्णादिसमं वर्तयति पिण्णतया ग्रन्थन्ति । अत्र ह्येतोर्गो-
पयोः पूर्वार्द्धाभ्यां संज्ञवहेतव उक्ता उत्तरार्द्धाभ्यां तु स्वरूपम् ।
संप्रति कर्मौद्देशिकस्य संज्ञवहेतून् स्वरूपं चातिदेशेनाह ।

एयेव य कम्ममि वि, उएहवणे तत्थ नवरि नाणत्तं ।

तावियविट्ठीणएणं, मोयगचुट्ठी पुण्णकरणं ॥

यथा कृतस्य संभवस्वरूपं चोक्तमेवं कर्मण्यपि द्रष्टव्यं नवरं
नच कर्मणि उष्णापने उष्णीकरणे नानात्वं विशेषस्तथा हि
नापितविलीनेन तापितेन विलीनेन च गुडादिना मोदक-
चूर्णयोः पुनर्मोदकत्वेन करणं नान्यथा तथा तुवर्यादि भक्तमपि
रात्र्युषितं द्वितीयदिने भूयः संस्कारापादनेन कर्मतया निष्पा-
द्यमानं नाग्निमन्तरेण निष्पाद्यते ततोऽत्रश्यं कर्मण्युष्णापने
नानात्वम् । संप्रत्यत्रैव कल्प्याकल्प्यविधिमाह ॥

अमुगंति पुणो रच्छं, दाहमकप्पं तमारओ कप्पं ।

खेत्ते अंतो वाहिं, क्खेत्रेसु इत्थं परेच्च वा ॥

भिक्षार्थं प्रविष्टं साधुं प्रति यदि गृहस्थो भणति यथान्य-
स्मिन् गृहे विहृत्य व्यावर्त्तमानेन त्वया भूयोऽपि मद्वृहे स-
मागन्तव्यं यतोऽहममुकं मोदकचूर्णादि भूयोऽपि राद्धगुड-
पाकादिदानेन मोदकादि कृत्वा दास्यामि एवमुक्ते तथा कृत्वा

चेददाति तर्हि तत्र कल्पते कर्मौद्देशिकत्वात् । आरात् भूयः
पाकारम्मादव्वाक् पुनः कल्प्यं दोषाभावात् । तथा क्षेत्रेऽन्तर्-
हिर्वा काले स्वस्तनं परतरदिनमव वा अकल्प्यमारनः कल्प्यम् ।
इयमत्र भावना । यद् गृहस्थान्तर्बहिर्वा मोदकचूर्णादिकं मोद-
कादितया उपस्कारिष्यामि कालविवक्षायां यद्यच्च स्वः परतरे
वा दिने भूयोऽपि पद्यामि-जन्तुभ्यं दास्यामीत्युक्ते तथैव चेत्
कृत्वा ददाति ततो न कल्पते भूयोऽपि पाकादारतस्वसंस्करणं
कल्पते ॥ तथा चाह ॥

जं जह व कयं दाहं, तं कप्पइ आरओ तद्वा अकयं ।

कय पाकमणिट्ठत्त-ट्ठियं पि जावत्ति यं मोत्तुं ॥

यत्सामान्यतो द्रव्यं यद्वा यथा क्षेत्रनिर्धारणेन वा भूयोऽपि
कृतं दास्यामीत्युक्ते तथैव कृतं चेददाति तदा न कल्पते तथा
अकृतं तु भूयोऽपि पाकादारतः कल्पते । यत् निर्द्धारितक्षेत्र-
कालव्यतिकरेण पच्यते तत्र दातुं संकल्पितमिति कल्पते यत्
क्षेत्रे कालनिर्द्धारणमविवक्षिते च सामान्यतो भूयोऽपि प-
क्त्वा दास्यामीति संकल्पितं तदन्तर्बहिर्वा स्वस्तने परतरदिने
वा न कल्पते । अथ कर्मौद्देशिकं कृतपाकमात्मात्माकृतमपि
यावदर्थिकं मुक्त्वा शेषमनिष्टं नानुजातं तीर्थकरणधर्मैर्याव-
दर्थिकं त्वात्मात्माकृतं कल्पते । अथ आध्यात्मिककर्मौद्देशिकयोः
परस्परं प्रतिविशेष उच्यते । यत्प्रथमत एव साध्वर्थं निष्पा-
दितं तदाध्यात्मिकं यत् पुनाराद्धं सद् भूयोऽपि पाककरणेन
संस्क्रियते तत् कर्मौद्देशिकमिति । उक्तमौद्देशिकद्वारम् ॥ पि० ।
दर्श० । नि० चू० । प्रव० । पंचा० । ग० । ध० । जीत० । व्य० ।

असणं पाणगं वा वि, खाइमं साइमं तद्वा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, दाणट्ठा पगमं इमं ॥ ४७ ॥

अशनं पानकं वापि खाद्यं स्वाद्यम् अशनमोदनादि पानकं वारना-
दादि खाद्यं लड्डुकादि स्वाद्यं हरीतक्यादि यजानीयादामन्त्रणा-
दिना शृणुयाद्वा अन्यतः यया दानार्थं प्रकृतमिदं दानार्थं प्रकृतं
नाम साधुवादिनिमित्तं यो ददात्यव्यापारपापगिरुच्यो देशान्त-
रादेरागतो वणिक्प्रभृतिरिति सूत्रार्थः ।

तारिमं जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं परिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ४८ ॥

तादृशं भक्तपानं दानार्थं प्रवृत्तव्यापारं संयतानामकक्षिकं यत्-
श्रवमतः ददतीं प्रत्याचक्षीत न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः ।

असणं पाणगं वा वि, खाइमं साइमं तद्वा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, पुनट्ठा पगमं इमं ॥ ४९ ॥

तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं परिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५० ॥

असणं पाणगं वा वि, खाइमं साइमं तद्वा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, वणिमट्ठा पगमं इमं ॥ ५१ ॥

तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं परिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५२ ॥

असणं पाणगं वा वि, खाइमं साइमं तद्वा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, समणट्ठा पगमं इमं ॥ ५३ ॥

तं भवे जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।

दितियं परिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५४ ॥

उद्देशियं कीयगमं, पूकम्मं च आहमं ।

अज्जोयरपामिच्चं, मीसजायं विवञ्जए ॥ ५५ ॥

एवं पुण्यार्थं प्रदत्तं नान साधुवादान्नीकरणेन यन्पुण्यार्थं
कृतमिति एवं वनीपकार्यं वनीपकाः कृपणाः एवं श्रमणार्थमिति
श्रमणा निर्द्वेष्याः शान्त्यादयः अस्य प्रतिपेक्षः पूर्ववत् । अत्राह
पुण्यार्थप्रकृतपरित्यागे शिष्टकृतेषु वस्तुना भिक्षाया अग्रहण-
मेव शिष्टानां पुण्यार्थमेव पाकप्रवृत्तेः । तथाहि न पितृकर्मादिव्य-
पोहेनात्मार्थमेव धृष्टसन्धवन्प्रवर्तन्ते शिष्टा इति नैतदेवमजिप्रा-
यापरिज्ञानात् स्वजोग्यातिरिक्तस्य देयस्यैव पुण्यार्थकृतस्य निषे-
धात् । स्वभृत्यजोग्यस्य पुनरुचितप्रमाणस्यैत्वरयदृष्टादेयस्य
कुशलप्रणिधानकृतस्याप्यनिषेधादिति पतेनादेयदानाभावः इत्यु-
क्तं देयस्यैव यदृष्टादानोपपत्तेः कदाचिदपि वादेन यदृष्टादानो-
पपत्तेः तथा व्ययद्वारदर्शनात् धनीदृष्टास्यैव प्रतिषेधात् । तदा
रन्मदोषेण योगात् यदृष्टादाने तु तदभावेऽप्यारम्भप्रवृत्तेर्ना-
स्तौ तदर्थं इत्यारम्भदोषायोगात् । दृश्यते च कदाचित्सूतका-
दायिब सद्यैष्य एव प्रदानविकला शिष्टाभिमतानामपि पाकप्र-
वृत्तिरिति विहितानुष्ठानत्वाच्च तथाविधप्रदणान्न दोष इत्येवं
प्रमद्वेनाङ्गरामनिकामात्रफलत्वात्प्रयासस्य ॥ दश० ५ अ० ।
“ आहृष्ट देसियं तं चेति यं सियातणो सयं हुंजइ ” सूत्र०
५ अ० १ अ० ।

अत्र प्रायश्चित्तम् ।

“ उद्देशिय जायंति य उद्देशिय मासवहु दोहिं धि वहुं पासंम
समुदेसिय मासवहुं कावगुद समणाए सए मासवहुयं तवगुद
निगंयसमापसिय मासवहुं दोहिमि गुरु जायन्ति कने
मासवहुं दोहिं धि वहुं पासंमकने मासगुदं कावगुदं
समणकने मासगुदं तवगुदं निगंयसमादेसकने मासगुदं दोहिं
धिगुदं जायंति कम्मे चववहु दोहिं वहु पासंमसमुदेसकम्मे चउ-
गुद समणादेसकम्मे चउगुद तवगुद निगंयसमापसकम्मे चउगु-
द दोहिं गुरु ” पं० चू० । उद्देशिके चरमत्रिके कर्मादेशकर्मस-
मादेशवक्त्रणे कर्मणि कृपणं प्रायश्चित्तम् । जीत० । कर्मादेशिके
विभागौद्देशिकं आचामाश्रमम् । उद्देशिकमाधार्मिकमित्यर्थः ।
साधुनिमित्तं कृतमशनपानखादिमद्यस्त्रपात्रवसतिप्रसूत्रम् । तच्च
प्रथमचरमजिनतीर्थं एकं साधुभक्तं साधुसमुदायमेकमुपाश्रयं
वा आश्रित्य कृतं तत्सर्वेषां साध्वादीनां न कल्पते द्वाविंशतिजि-
नतीर्थं तु यं साध्वादिकमाश्रित्य कृतं तत्सर्वैव अकल्प्यमन्येषां
तु कल्पते इति द्वितीयः । कल्प० ॥

आहा आधयकम्मे, आयाहम्मे य अत्तकम्मे य ।

तं पुण आहाकम्मे, कप्प वि ण व कप्पती तस्स ॥

आधार्मिकं अधःकर्म आत्मनमात्मकर्म चैत्योद्देशिकस्य साधु-
द्विश्य कृतस्य प्रकादेशत्वादि नामानि । यत्पुनराधार्मिकं तत्कस्य
कल्पते कस्य वा न कल्पते एवं शिष्येण पृष्टे सूत्रराह ॥

संघस्सोहविजाए, समणासमणीण कुडगणे संघे ।

कममिहट्टिय ए कप्पति, अट्टिअकप्पे जमुदिस्स ॥

अस्य व्याख्या सविस्तरं तृतीयोद्देशके कृता । (सा अकप्पट्टिय-
शब्दे उक्ता अतोऽत्राक्षरायमाश्रमुच्यते) ओघतो वा विभागतो
वा सङ्घस्य श्रमणानां श्रमणीनां कुडस्य गणस्य वा संघस्य वा-
संकल्पेन यत् प्रकृपानादिकं कृतं तत्स्थितकल्पितानां प्रथमपश्चि-
मसाधूनां न कल्पते ये पुनरस्थितकल्पे स्थितास्तेषां यदुद्दिश्य
कृतं तस्यैवैकस्य न कल्पते अन्येषां तु कल्पते द्वितीयपदे तु
स्थितकल्पिकानामपि कल्पते यत् आह ॥

आयारियं अजिसेए, जिक्खुम्मि गिझाणगम्मि जयणा उ ।

तिक्खुत्तमविपवेसे, चउपरियट्टे ततो गहणं ॥

आचार्यं अभिषेके भिक्षौ वा ग्वाले संजाते सति आधार्मिकेणो
प्रजना सेवनाऽपि क्रियते । तथा अट्टीविप्रकृष्टोऽप्या तस्यां प्रवे-
शे कृते यदि द्युक्तं न हस्यते ततस्त्रिः कृत्वा शुद्धमन्त्रेपितमपि
यदि न हस्यं ततश्चतुर्थं परिवर्ते आधार्मिकेणो ग्रहणं कार्यं गत-
मौद्देशिकचारम् । वृ० ६ उ० ॥.

साद्वीधतगुलगोरसण-वेसु वद्धीफत्तेसु जातसु ।

दाणट्टकरणसद्दा, आहाकम्मेण मंतणता ॥

आहाआहेयकम्मे, आयाहम्मेय अत्तकम्मे य ।

तं पुण आहाकम्मे, णायव्वं कप्पती कस्स ॥

संघस्स पुरिमपाच्छिम-समणाणं तह य चेव समणीणं ।

चउरो जवगमगाणं, पच्छा सएहायगा समणं ॥

संघस्स मज्झिमे प-च्छिमे य समणाणं तह य समणीणं ।

चतुरो पक्खिस्स ताणं, पुच्छा सएहायगा गमणं ॥

जज्ज य जट्ठा सव्वे, पुरिमा चरिमा य वक्कजट्ठा तु ।

तम्हा तेसिं संर-क्खणह सव्वं परिकुट्ट ।

अवगतजट्ठा मन्नि-साहु तह चेव ते परिणमंति ॥

कप्पाकप्पं दंसिय, तेसिं वज्जं परिकुट्टं ।

परिसाणं जुव्विसोव्वो, चरिमो पुणं डुराणुपाद्वओ कप्पो ।

मज्जो विमुक्खचरणो, एवं कप्पो एणंतव्वो ॥

आयरिणं अजिसेगे, जिक्खुम्मि गिझाणगम्मि जयणा तु ।

तिक्खुत्तो अरुविपवे-सणम्मि चउपरि यदतओ गहणं ॥

असिने ओमोदरिण, रायडुडे विवाडुडे वा ।

अप्पाए गेलएहे, आहाकम्मं तु जयणा य ।

जदि सव्वे गीतत्था, ताहे आहोयणा गहे जणिता ॥

अहं होति मीसगजणो, पायच्छित्तं तवोकम्मं ।

चउरो चउत्थजत्ते, आयामेगासणे य पुरिमहे ॥

णिव्वित्तं दातव्वं, सतं व पुव्वोगहं कुज्जा ।

संपस्सेह विजगे, समणा समणी य कुडगणस्सेव ॥

कममिहं ठितेण कप्पति, अट्टितकप्पे जमुदिस्स ।

आयरिणं अजिसेगो, जिक्खुम्मि गिझाणगम्मि भयणा तु ॥

अरुविपवेसे असीते, तिय परियट्टे तत्रोगहणं । पं० जा० ।

इयारिणं उद्देशियं अहाअहे य कम्मो तं पुण उद्देशियं पुरिम-
पच्छियाणसंघस्स ओघेण य समणाणं वा समणीणं वा कुलग-
णस्स वा जइ ओहेणे व करंति ठियकप्पे वि अट्टियकप्पे वि
न कप्पइ । जया पुण रिसभसामिसंतयाणं अज्जाणं अज्जियाणं
वा उदिस्स करेइ तं रिसभसामिसंतयाणं दोरहवि न कप्पइ
अजियसामिसंतयाणं गेएहंति अजियसामिसंतयाणं अज-
याणं कयं अज्जियाणं कप्पइ अज्जियाणं वा कयं अज्जयाणं
कप्पइ पडिस्सए वि जइ एक्कम्मि गामे गये तु करेइ एणं दो
वा जं तत्थ ए गयेइ पडिस्सयं तेसिं कप्पइ गणिएसु विप-
डिस्सएसु जे पाहुणया पच्छासन्नातके जहा कप्पेसु । पं० चू० ।
उद्देशियचरिमतिग-औद्देशिकचरमत्रिक-न० कर्मादेशिकस्य

पाषण्डभ्रमणनिर्ग्रन्थविषये भेदत्रये, “ कस्मुद्देशियचरमतिगं
पुयं मीसचरिमपाहुडिया ” दश० ५ अ० ।

उद्देहगण-उद्देहगण-पुं० वीरस्य गणानां तृतीयगणे, स्था० ए ठा० ।

“ थेरेहितोणं अज्जरोहणेहितो कासवगुत्तेहितो तत्थं उद्दे-
हगणे नामं गणे निग्गए तस्सिमाओ चत्तारि साहाओ नि-
गयाओ छच्च कुला एवमाहिज्जंति । तंजहा से किं तं
साहाओ एवमाहिज्जंति तं जहा । उदुंवरिज्जिया १ मासपू-
रिया २ मइपत्तिया ३ पन्नपत्तिया ४ सेत्तं साहाओ से किं तं
कुलाइं २ एवमाहिज्जंति तं जहा “पढं च नागभूअं १ वीअं
पुण सोमभूइअं होइ । २ । अहउल्लं गच्छतइयं, चतुत्थयं-
इत्थलिज्जं तु ॥ पंचमगं नंदिज्जं, छट्ठं पुण पारिहासयं होइ
उद्देहगणस्सेए, छच्च कुला हुंति नायव्वा ” ॥ कल्प० ।

उद्देहलिया-उद्देहलिका-स्त्री० कुहणभेदे, आचा० १ अ० ५ उ०

उद्देहिगा-उद्देहिका-स्त्री० उद्गतो दोहोऽस्य क० ५ अत इत्वम्
जीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० । “काष्ठनिश्रिता पुणोद्दे-
हिका ” आचा० १ अ० ४ उ० । तेइदियाण उद्देहिकाइ जं वा
चए वेजो उद्देहिकया सक्रया मृत्तिकया, । ओ० । “तओउद्देहिगं
तओ वि वणप्फई ” महा० ॥

उद्देही-देशी-उपदेहिकायाम् । दे० ना० ।

उद्धंसण-उद्धर्षण-न० उद्-धृष् ल्युद् वधे, ओ० । दुष्कुलीने-
त्यादिभिः कुलाद्यभिमानपातनार्थं वचने, स्त्री० । ज्ञा० १६
अ० । “ उतावयाहि उद्धंसणाहि उद्धंसेइ ” ॥ भ० १५ श० १
उ० । उन्मूलनायामाक्रोशे, ओ० ॥

उद्धंसिय-उद्धर्षित-त्रि० खरणिते, “ उद्धंसिया य तेणं
सुठु वि जाणाविया य अप्पाणं ” । वृ० ३ उ० । आ० म० ।
अवभाषिते, उद्धंसियमो लोगंसि भागहारी व होहितीमोण,
नि० चू० ४ उ० ।

उद्धयणजवण-उद्ध्वयनजवन-न० उच्चविरलगेहेषु, ॥ भ० ॥
ए श० ३३ उ० ।

उद्धचलणवंधण-उद्ध्वचरणवन्धन-न० ऊर्ध्वचरणस्य बन्धन-
रूपे शरीरदण्डे, प्रश्न० अध० ३ द्वा० ।

उद्धच्छरित्र-देशी-निषिद्धे, दे० ना० ।

उद्धछाण-उद्धर्षस्थान-न० कायोत्सर्गोऽवस्थाने, ध० ४ आधि० ।

उद्धट्टु-उद्धृत्य-अव्य० ऊर्ध्वकृत्येत्यर्थे, “पलिभिदियाणं तो पच्छा
पाहुडहुमुद्धिपहाणंति” निजं वामचरणमुद्धृत्योत्तिष्ठ्य मूर्ध्नि
शिरसि प्रघ्नन्ति “ वाहू उद्धट्टु कक्खमणुव्वजे ” वाहुमुद्धृत्य
कक्षामादृश्यानुकूलं साध्वभिमुखं व्रजन्ति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।
“उद्धट्टुपादं रीपज्जा” पादं संहत्याग्रेतलेन पादं पातप्रदेशं वा
तत्रातिक्रम्य गच्छेत् ॥ आचा० २ श्रु० । अवकृप्येत्यर्थे च । व्य०
प्र० २ उ० ।

उद्धडा-उद्धृता-स्त्री० तृतीयापिण्डेषणायाम्, सा च स्वव्या-
पारेण मूलभाजनाद् भाजनान्तरे भक्तमुद्धृतं स्याल्यादौ स-
योगेन भोजनजातमुद्धृतं तच्च साधोर्गृह्यतः उद्धृता भिक्षा भ-
वति । धर्म० ३ अधि० । स्था० । नि० चू० । (तां च सूत्र-
तः पिण्डेसणा शब्दे वक्ष्यामि)

उद्धत- (य) उद्धत-त्रि० उद् हन्-क्त० । वाक्यादिचञ्चले,
अविनीते, प्रगल्भे, उद्गते, वाच० ॥ उत्पाटिते च । ज्ञा० १ अ० ।
उद्धततमंधकार-उद्धततमोऽन्धकार-पुं० न० अतिशयप्रबले त-
मिन्ने, प्रश्न० अध० ३ द्वा० ।

उद्धृत्य-देशी-विप्रलब्धे, दे० ना० ।

उद्धपूरित-उद्धर्षपूरित-त्रि० श्वासपूरितोर्द्धकाये, ऊर्ध्वस्थिते-
धूल्या पूरिते, शरीरदण्डदण्डिते, ॥ प्रश्न० ३ द्वा० ।

उद्धमंत-उद्धमायमान-त्रि० कृतोद्धानेषु शंखादिषु, “उद्ध-
मंताणं संखाणं सिंगाणं संखियाणं खरमुहीणं पिरिपिरिया-
णं ” रा० ।

उद्धमाण-उद्धमान-न० शङ्खशृङ्गशङ्खिकाखरमुखीपेयापिरिपि-
रिकाणां वादने, रा० ।

उद्धय-उद्धय-त्रि० उद्धृत्य पानकर्त्तरि, । वाच० उद्धुरे, ज्ञा० १ अ०

उद्धया-उद्धृता-स्त्री० दर्पातिशयेन गतौ, “तुरियाए चवत्ताए चं-
काए सीहाए उद्धयाए ठेयाए दिव्वाए गईए ” ज० ११ श० १ उ० ।
सदर्यायां देवगतौ च । भ० ५ श० ४ उ० ।

उद्धरण-उद्धरण-न० उद्-ह-भावे-ल्युद्-मुक्तौ, वमने, ऋणशुद्धौ, उ-
न्मूलने, । उत्तारणे, उत्थापने, उद्धृत्य हरणे परिवेषणे, वह्निनिष्काश-
ने, उत्पादने, वाच० । विकर्तने, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० अपनयने च, ।
सूत्र० १ श्रु० ए अ० । उच्छिष्टे, दे० ना० ।

उद्धरिउ-उद्धृत्य-अव्य० आकृष्येत्यर्थे, “उद्धरिउ अबवज्जइ सल्ले-
ण मल्लिज्जइ णेउ ” पंचा० १६ विव० ।

उद्धरित्ता-उद्धृत्य-अव्य० उत्पाद्येत्यर्थे “तंलयं सव्वसो ठित्ता उ-
द्धरित्ता समूला य ” उक्त० २३ अ० ।

उद्धरित्तु-उद्धृत्य-अव्य० निष्कृष्येत्यर्थे, “अणान्तो उद्धरित्तु गा-
हिंति सोणियचत्थे ” पंचा० १६ विव० ।

उद्धरिय-उद्धृत-त्रि० उद्-धृ-क्त० । उत्पाटिते, “फल्लेइ विसज्जक्खीणं
साओ उद्धरिया कह ” उक्त० २३ अ० । पृथग्वस्थापिते “ उद्ध-
रियं रंदसुयसमुदाउ ” पंच० “जेणुद्धरिया विज्जा, आगासगमा
महापरिष्ठाउ ” आ० म० द्वि० ।

उद्धरियसव्वसल्ल-उद्धृतसर्वशब्द-त्रि० कृतालोचने, पंचा० १६
विव० ।

उद्धविय-देशी-आर्धिते, दे० ना० ।

उद्धाउ-देशी० विप्रमोक्षतप्रदेशश्रान्ति, संघाते च । दे० ना० ।

उद्धायमाणग-उद्धावृत्-त्रि० उत्तिष्ठति, “वहुचंडुडुडुसावयस-
भाहयउद्धायमाणगरपूरघोरविक्कंसणत्थबहुलं” प्रश्न० अध० २ द्वा० ।
उद्धार-उद्धार-पुं० उद्ध्रियते उद्-ह-भावे-घञ् मुक्तौ, ऋणशुद्धौ, उ-
द्धारणे, वाच० । अयोद्धरणे, अपहरणे, अनु० । अपवादे, । व्य० उ
उ० । कर्मणि-घञ् । सर्वधनाद्धृत्य ज्येष्ठादिज्यो देये अंशजदे
वाच० ।

उद्धारणा-उद्धारणा-स्त्री० “पावलेण उवेच्च चउद्धयपयधारणाउ
द्धारो” उत्प्रावत्येन उपेत्य वा उद्धृतानामर्थप्रदाना धारणा उद्धार-
णा । धारणाव्यवहारे, व्य० १० उ० ।

उद्धारपलिओवम-उद्धारपत्योपम-न० वक्ष्यमाणस्वरूपवाद्याग्राणां
तत्संज्ञकानां वा तद्द्वारेण द्वापसमुच्चाणां वा प्रतिसमयमुद्धारण
मप्योद्धरणमपहरणमुद्धारस्तद्विषयं तत्प्रधानं वा पत्योपममुद्धार-
पत्योपमम् । पत्योपमभेदे, ॥

तत्स्वरूपं यथा—

से किं तं उद्धारपलिओवमे २ दुविहे पणत्ते तंजहा सु-

हुमे अ ववहारिए अ । तत्तु णं जे से सुहुमे से उप्पे तत्तु
एं जे मे ववहारिए से जहानामए पट्टेसिआ जोयणं आ-
यामविवखंजेणं जोअणं उच्चं उच्चं तं तिगुणं मविमेमं
परिवखेवेणं सेणं पट्टे एगाहिअ वेआहिअ तेआहिअ उक्को-
सेणं सत्तरत्तपण्डाणं मंसट्टे संनिचितं जग्गिं बालग-
कोणीणं तेषां बालगगा नो अग्गी रुहेज्जा नो वाऊ हरेज्जा
नो कुहेज्जा नो विद्धंसिज्जा णो ३ पुत्ताए दव्वमागच्छेज्जा
तत्तो णं समए २ एगमेगं बालगं अवहाय जावडणं काले-
णं से पट्टे खीणं नीरए निद्धेवे णिट्ठिए जवडं सेत्तं ववहा-
रिए । उच्चारपलिओवमे एणसिं पट्टवाणं कोमाकोमी ह-
वेज्ज दसगुणिया तं ववहारिअस्स उच्चारसागरोवमस्स
एगस्स जवे परिमाणं २ एण्हिं ववहारिअ उच्चारपलिओ-
वमसागरोवमेहिं किं पओअणं एण्हिं ववहारिअपलिओ-
वमसागरोवमेहिं एण्हिं किंचिपपआअणं केवडं पागवणा
पणविज्जडं सेत्तं ववहारिए उच्चारपलिओवमे । से किं तं
सुहुमे उच्चारपलिओवमे २ से जहाणामए पट्टे सिआ जो-
अणं आयामविवखंजेणं जोअणं उच्चं उच्चं तं तिगुणं स-
विमेमं परिवखेवेणं से णं पट्टे एगाहिअ वेआहिअ तेआहिअ
उक्कोसेणं सत्तरत्तपण्डाणं मंसट्टे संनिचितं जग्गिं बालग-
कोणीणं तत्तु णं एगमेगे बालगं अमंसिज्जाडं खंमाडं
कज्जडं ते बालगगिद्धीणं आंगाहणाउ असंखेज्जडं जा-
गमेत्ता सुहुमस्स पसुगजीवस्स सरिगेगाहणाउ असंखेज्ज-
गुणा तेषां बालगगा णो अग्गी रुहेज्जा नो वाऊ हरेज्जा
णो कुहेज्जा णो विद्धंसिज्जा नो पुट्ताए दव्वमागच्छेज्जा
तत्तो णं समए २ एगमेगं बालगं अवहाय जावडणं काले-
णं से पट्टे खीणं नीरए निद्धेवे णिट्ठिए जवडं से तं
सुहुमे उच्चारपलिओवमे एणसिं पट्टवाणं कोमाकोमी ह-
वेज्ज दसगुणिया तं सुहुमस्स उच्चारसागरोवमस्स एगस्स
जवे परिमाणं एण्हिं सुहुमउच्चारसागरोवमेहिं किं पओ-
अणं एण्हिं सुहुमउच्चारपलिओवमसागरोवमेहिं दीवसमु-
दाणं उच्चारणंवेपडं केवडंआणं जंते दीवसमुदा उच्चारणं
पसुत्ता गोयमा ! जावडआणं अह्माज्जाणं उच्चारसा०
उच्चारसमयाए वडआणं दीवसमुदा उच्चारणं पसुत्ता सेत्तं
सुहुमे उच्चारपलिओवमे सेत्तं उच्चारपलिओवमे ॥

(सेकिंतं उच्चारपलिओवमे इत्यादि) उच्चारपल्योपमं चिचिधं
प्रकृतं तद्यथा बालाग्राणां सूक्ष्मखण्डकरणान् सूक्ष्मं च तेषामेव
सांख्यवहारिकप्रत्यक्षवहारिभिर्गृह्यमाणानामखण्डानां यथाव-
स्थितानां ग्रहणात्प्ररूपणमात्रसंख्यवहारोपयोगित्वाद्यावहारिकं
चेति । तत्र यत्सूक्ष्मं तत्स्थायम् । तिष्ठतु । तावद्यावहारिकप्ररूप-
णापूर्वकत्वादेतत्प्ररूपणा पश्चात्प्ररूपयिष्यते इति भावस्तत्र यत्त-
द्यावहारिकमुच्चारपल्योपमं तदिदमिति शेषस्तदैव विप्रकृष्टाह
(से जहानामए इत्यादि) तद्यथा नाम धान्यपट्य इव पट्यः स्यात्स
च वृत्तत्वादायामविवखंजाज्यां दैर्घ्यविस्ताराज्यां प्रत्येकमुत्से
धाहुत्सकमनिपन्नं योजनं यन्मेषुधत्वेनापि तद्योजनं त्रिगुणं सवि-

शेषं परिक्रमेण अमितिमङ्गीकृत्येति सर्वस्यापि वृत्तपरिधेः किं-
चिन्न्यूनपञ्चागाधिकत्रिगुणत्वादस्यापि पट्यस्य किञ्चिन्न्यूनप-
ञ्चागाधिकानि त्रीणि योजनानि परिधिर्भवतीत्यर्थः । स पट्यः
(एगाहिय वेयाहियत्ते आहियत्ति) पट्टीवचनलोपादेकाहिक-
द्याहिकयाहिकमुत्कर्षतः सप्तरात्रप्ररूपणानां वृत्तो बालाग्राकोटी-
नामिति संबन्धः । तत्र सुगिरुते शिरस्येकेनाह्वा यावत्प्रमाणा वा-
द्याग्रकोटय उचित्यन्ति ता एकाहिक्यः चाज्यां तु या उचित्यन्ति
ता आहिक्यः । कथमत इत्याह संसृष्टम आकर्णपुरितः संनिचितं
प्रचयविशेषाश्रितिविहीकृतः किं बहुना एवं वृत्तोऽसौ वृत्तो येन तानि
बालाग्राणि नाग्निर्द्वेष्टे वायुरपहरदतीव निचितत्वादग्निपत्रनाव-
पि न तत्र कामत इत्यर्थः (णो कुत्थेज्जात्ति) नो कुत्थेयुः प्रचयवि-
शेषादेव सुगिराभावात् वायोरसंभवाच्च नासारतां गच्छेयुः अत
एव च (नो परिधिर् सज्जात्ति) कतिपयपरिसादनमप्यङ्गीकृत्य
न परिधिर्बन्धस्य इत्यर्थः अत एव च (नो पुट्ताए दव्वमाग-
च्छेज्जात्ति) न वृत्तिर्वन कदाचिदप्यागच्छेयुर्न कदाचिदगच्छिनां
प्राप्तेयुरित्यर्थः (तत्रोणंति) तेज्यो बालाग्रेत्यः समये समये ए-
कैकं बालाग्रमपहस्य काशो भयते इति विशेषः । ततश्च (जावडं
एणमित्यादि) यावता कालेन स पट्यः क्षीणो बालाग्रकर्पणात्
क्षयमुपागतः अपकृष्टप्रान्यकोष्ठागारवत्तया (नीर्ययत्ति) निर्गतो
रजः सूक्ष्मबालाग्रांश्चकृष्टप्रान्यरजः कोष्ठागारवत्तया (निद्धेवि-
त्ति) अत्यन्तसंश्लेषात्तन्मयतां गतयाऽग्रेप्रापपहाराश्रितेऽप्य-
नीतमित्यादि गतप्रान्यंश्चकृष्टकोष्ठागारवदभित्तिभिः प्रकारैर्निष्ठितो
विशुद्ध इत्यर्थः । एकार्थिका वा पते शब्दाः अत्यन्तविशुद्धिप्रति-
पादनपराः । वाचनान्तररुद्धयमानम् अन्यदपि पदमुक्तानुसारेण
व्याख्येयम् एतावत्कालस्य रूपं यादृमुच्चारपल्योपमं जवति
एतच्च पल्यन्तर्गतबालाग्राणां संख्येयत्वात्संख्येयैः समये-
स्तदपहारासंभवात्संख्येयसमयमानं द्रष्टव्यम् । सेत्तमित्यादि
निगमनं व्यावहारिकं पल्योपमं निरूप्याथ सागरोपममाह ।
(एणसिं पट्टाएगाहा) एतेषामनन्तरोक्तपल्योपमानां दशभिः
कोटाकोटिभिरेकं सागरोपमं भवतीति तात्पर्यम् । शिष्यः
पृच्छति एतैर्व्यावहारिकपल्योपमसागरोपमैः किं प्रयोजनं
कोऽर्थः साध्यते तत्रोत्तरं नास्ति किंचित्प्रयोजनं निरर्थक-
स्तर्हि तदुपन्यास इत्याशङ्क्याह केवलं ग्रहापना ग्रहाप्यते
प्ररूपणामात्रं क्रियत इत्यर्थः । ननु निरर्थकस्य प्ररूपणयाऽपि
किं कर्त्तव्यमतो यत्किंचिदुन्मत्तत्वावयवदेवमभिप्रायापरिधाना
देवं हि मन्यते चादरे प्ररूपिते सूक्ष्मं सुखावसेयं स्यादतो वा-
दप्ररूपणा सूक्ष्मोपयोगित्वाद्यैकान्ततो नैरर्थक्यमनुभवति ।
तर्हि नास्ति किंचित्प्रयोजनमित्युक्तमस्यं प्राप्नोतीति चेन्नैव-
मेतावत्प्रयोजनस्याल्पत्वेनाविचक्षितत्वादेव चादराद्यापल्यो-
पमा द्वावपि वाच्यम् । (सेकिंतं सुहुमे इत्यादि) गतार्थमेव
“ जाव तत्तु गं एगमेगे बालागे असंखेज्जाडमित्यादि ” पूर्वं
बालाग्राणि सह जात्येव गृहीतान्यत्रत्वेकैकमसंख्येयखण्डो
कृतं गृह्यत इति भावः । एवं सत्येकैकखण्डस्य यन्मानं भव-
ति तत्रिरूपयितुमाह (तेषां बालगगिद्धीओगाहणाओ इ-
त्यादि) तानि खण्डीकृतबालाग्राणि प्रत्येकं दृष्टव्यगगहनात्
किमसंख्येयभागमात्राणि दृष्टिश्चतुर्द्वारोत्पन्नदर्शनरूपा सांव-
गाहते परिच्छेदद्वारेण प्रवर्तते तत्र वस्तुनि तदेव वस्तु दृष्टव-
यगाहना प्रोच्यते ततोऽसंख्येयभागवतीनि प्रत्येकं बालाग्रख-
ण्डानि मन्तव्यानीदमुक्तं भवति यत् पुद्गलद्रव्यं विशुद्धचक्षु-
दर्शनः क्षुब्धस्थः पश्यति तदसंख्येयभागमात्राण्येकैकशस्ता
न्येव भावतो द्रव्यतो निरूप्याथ ज्ञेयतस्तन्मानमाह (सुहुम-
स्सेत्यादि) अयमत्र भावार्थः सूक्ष्मपनकजीवशरीरं यावत्क्षेत्र

मवगाहते ततोऽसंख्येयगुणानि प्रत्येकं तानि भवन्ति वादर-
पृथिवीकायिकपर्याप्तशरीरानुल्यानीति वृद्धवादः । एषां च वा-
लाग्रखण्डानामसंख्येयत्वात् प्रतिसमयमुद्गारे किल संख्येया
वर्षकोट्योऽतिक्रामन्त्यतः संख्येयवर्षकोटिमानमिदमवसेयं शे-
षं तूक्तार्थप्रार्थं यावत् जावइया अद्वाइन्जाणमित्यादि । याव-
न्तोऽर्द्धतृतीयसागरोपमेपूद्धारसमया वालाग्रोद्धारोपलक्षिताः
समया उद्धारसमयाः पतावन्तो द्विगुण २ विष्कम्भाद्-
द्वीपसमुद्रयथोक्तेनोद्धारेण प्रक्षप्ताः असंख्येया इत्यर्थः । उक्त-
मुद्धारपल्योपमम् । अनु० । कर्म० ।

उच्चारसमय-उच्चारसमय-पुं० वालाग्रोद्धारोपलक्षितेषु समये-
षु, अनु० ॥

उद्धारसागरोपम-उद्धारसागरोपम-न० उद्धारविषयं तत्प्रधानं
या सागरोपममुद्धारसागरोपमम् । दशभिः कोटाकोटीभिर्गुणिते
सागरोपमभेदे, स्था० १ टा० । (तच्च सूक्ष्मव्यवहारिकभेदेन
द्विधा उद्धारपल्योपमभेदे दर्शितम्)

उच्चावणा-उच्चावना-स्त्री० शीघ्रं तस्य कार्यस्य निष्पादने, व्य०
१ उ० । उत्प्रावल्येन धावना । गच्छोपग्रहार्थं दूरक्रेत्रादौ गमने,
ध० ३ अधि० ।

उच्छ्रिय-उद्धृत-त्रि० उद्धृते, कृतनिर्वाहे, “नामनिमित्तं तत्त्वं यथा
तथा चोद्धृतं पुरा यद्विदुः” ॥ पौ० ॥

उच्छ्रियकण्टक-उद्धृतकण्टक-त्रि० उद्धृता स्वदेशत्याजनेन जीवी-
तत्याजनेन वा कण्टका यत्र तदुद्धृतकण्टकम् । प्रतिस्पर्धिगोत्रज-
रहिते, रा० । औ० ॥

उच्छ्रियदंड-उद्धृतदण्ड-पुं० उद्धृत उत्पादितो गृहीतो दण्डो येन स
उद्धृतदण्डः गृहीतप्रायश्चित्ते, व्य० १ उ० (उच्छ्रियदंडो गिहत्थो
बंशशब्दे वक्ष्यते)

उच्छ्रियसन्तु-उद्धृतशत्रु-त्रि० उद्धृताः शत्रवो यत्र तदुद्धृतशत्रुः देश-
निर्वासितागोत्रजैर्विरिणि, औ० । रा० ।

उच्छ्रीमुह-ऊर्ध्वमुख-त्रि० ऊर्ध्वमुहमुखे, “उच्छ्रीमुहकण्डवुतापुष्पग
संगणसंख्या आहिसि वदेऽजा” ॥ चंड० ४ पाहु० ।

उच्छ्रुमय-ऊर्ध्वमात-त्रि० आपूर्णे, उच्छ्रुमायशब्द आपूर्णपर्यायः यत-
उक्तम् “अभिमानचिन्हेन पमिहृत्यमुच्छ्रुमायं आदिरेदं च जाण-
आच्छे” ॥ नं० ।

उच्छ्रुमाण-उच्छ्रुमान-त्रि० उत्पाद्यमाने, “उच्छ्रुम्माण दगर
यरयंध्रारचरकेण” ॥ औ० । प्रश्न० ॥

उच्छ्रुय-उच्छ्रुत-त्रि० उद्. धृ. क. उद्चूते उत्क्रिंते, उज्जते, ज्ञा० १-
अ० । इतस्ततो विप्रसृते, “काष्ठागरुपवरकुंदुरुक्तलुरुक्कधूमघ-
मघंतगंधुश्याभिरामे” चं० १ पाहु० । सूर्य० । स. । औ० । रा०
प्रकटीकृते, क० । उत्कम्पिते, “वाउच्छ्रुयविजयवेजयंती” औ० ।
“वाउच्छ्रुयविजयवेजयंती वृत्तातिवृत्तकक्षिया” जी० ३ प्रति०
चं० । उत्कटे च । स० ।

उच्छ्रुया-उच्छ्रुता-स्त्री० वातोद्धृतस्य दिगन्तव्यापिनो रजस इव-
गता, रा० । जीवा० ।

उच्छ्रुर-उच्छ्रुर-त्रि० उद्गताधूरस्मात् प्रा. व. अच्. स. । निरक्ते,
प्रारश्च्ये, दृढे, उच्चे, वाच० । उच्छ्रुते, आ. म. प्र० ।

उच्छ्रुस्सिय-ऊर्ध्वोच्छ्रुत-त्रि० ऊर्ध्वमुच्छ्रुते, “से जोयणे णवणव
ति सहस्से उच्छ्रुस्सितो ह्हसहस्समेगं” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

उच्चावत-उच्चमथत्-त्रि० ऊर्ध्वं नमयति, प्रा० ।

उत्पद्य-उत्पत्ति-न० उद् पत्. क. उत्पत्तने, “उत्पद्यउत्पद्य-
तुरियचवज्जङ्गणसिग्धवेगार्हं” औ० । “अद्वद्दासं काकण उ-
त्पद्य” आ० म० प्र० । उद्चूते, “णञ्चा उत्पद्यं दुक्खं वेय-
णाण दुहट्ठिण” उक्त० १ अ० । “उत्पद्य पमिवयमाणे वसघ ”
आचा० । १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । ऊर्ध्वगते च । त्रि० वाच० ।
उत्पद्यपमिवयमाण-उत्पत्तिप्रतिपत्त-त्रि० पूर्वसंयमारोहणा-
दुत्पत्तिपश्चात्पाकोदयात्प्रतिपत्ति, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।
उत्पत्त-देशी० उच्छ्रुये, समूहे, पङ्के, वले च । दं० ना० ।

उत्पन्न-उत्पत्त-पुं० उत्पत्ति, उद् पद् गतौ-अच् । वृक्षादीनां त्वच-
मुद्भिद्य उद्गते निर्यासे, वाच० । त्रीन्ध्रियजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद् ।
उत्पन्न-उत्पन्न-त्रि० उद्. पत्. क. । प्राप्नुते, ग० । प्रश्न० । सं-
जाते, दर्श० । “उत्पन्नस्मि अणंतेण, उमिच्छाउमत्थिए णाणे ।
उत्पत्तिस्वप्नावे च । “उत्पन्ने वा विगमे वा धुवे वा ”
सत्तावक्षणम् आ० म० द्वि० । विशेष० ।

उत्पन्नकोउद्ग-उत्पन्नकुतूहल-त्रि० उत्पन्नं प्रागभूतं कुतूहलं
यस्य उत्पन्नोत्सुक्ये, सू० प्र १ पाहु० ।

उत्पन्नगौरव-उत्पन्नगौरव-त्रि० उत्पन्नमभिलषणीयतया जात
गौरवं यस्यस तथा । कमनीयतया जातगौरवे, “उत्पन्नगारे एवं
गणितं परिकल्पितं । व्य० ४ उ० ॥

उत्पन्नाणदंसणधर-उत्पन्नज्ञानदर्शनधर- पुं० सादिकेवज्ञ-
ज्ञानदर्शनोपयुक्ते, “समणे जगवं महावीरे उत्पन्नाणदंसणधरे
अरहा जिणे केवली” उत्पन्नज्ञानदर्शनधरो न तु सदा संसिद्धः
भ० १ श० ७ उ० ।

उत्पन्नदुक्ख-उत्पन्नदुःख-त्रि० संजातदुःखे, “इह खलु जोगपन्व-
इणं उत्पन्नदुक्खेणं संजमे अरइसमावस चित्तेणं” दश० १ चू० ।
उत्पन्नसंसय-उत्पन्नसंशय- त्रि० उत्पन्नानवधारितार्थज्ञाने,
रा० । सू० प्र० ।

उत्पन्नसह-उत्पन्नशब्द- त्रि० उत्पन्ना प्रागभूता सती चूता
शब्दा यस्यासौ उत्पन्नशब्दः । जातशब्दे, “उत्पन्नसह संजायस-
हे समुत्पन्नसह उच्छाप उच्छे” जं० १ वक्क० । रा० । सू० प्र० । ज्ञा० ।

उत्पन्नाणुत्पन्न-उत्पन्नानुत्पन्न-त्रि० उत्पन्नश्चानुत्पन्नश्च उत्प-
न्नानुत्पन्नः । मयूरव्यंसकादय इति समासः । यथा कृताकृतं तु-
क्ताकृतमित्यादि । एवं प्रकारश्च समासः स्याद्वादिन एव युक्ति-
मियति न शेषस्य एकान्तवादिन एकत्रैकदा परस्परविरुद्ध-
मानज्युपगमात् । कस्यचिन्नयस्य मतेनोत्पन्ने कस्यचिदनुत्पन्ने,
“उत्पन्नाणुत्पन्नो, एत्य णया णेगमस्सणुत्पन्ने । सेसाणं उत्पन्नो,
जइ कत्तो तिविहसामित्ता ” आ० म० द्वि० । (नमुक्कारशब्दे
उत्पत्तिघारे स्पष्टीभविव्यति)

उत्पत्ति-उत्पत्ति-स्त्री० उत्पादनमुत्पत्तिः । प्रसूतौ, विशेष०
उत्पादने; उद्चूतौ, आ० चू० । (उत्पत्तौ नयानां मतानि नमुक्का-
रशब्दे उत्पत्तिरुद्धारे स्पष्टी भविव्यति) सा च चतुर्धा । उत्पत्तिश्च-
तुर्धा जीवाजीवस्योत्पत्तिर्यथा मातापितृभ्यां पुत्रस्य । जीवाद्जी-
वस्योत्पत्तिर्यथा सजीवदेहान्तरकेशादेः । अजीवाद्जीवस्योत्पत्ति-
र्यथा काष्ठादुष्णकस्य । अजीवाद्जीवस्य दुग्धादध्नः । ग० ।
निदानकारणे, “उत्पत्ती रोगाणं तस्स मण्णोसहयविजंगी ”
नि० चू० २० उ० । उपमाने, प्रव० । ऊर्ध्वं पतने, ऊर्ध्वगतौ च ।
उत्पद्यते प्रथमतो ज्ञायतेऽनेन उद् पद् करणे क्तिन् । प्राथमिक-
प्रतीतिविषयप्रवृत्तिसाधनेऽसाधनताबोधके कर्मस्वरूपज्ञापके
विधिवक्त्रे, वाच० ॥

उत्पत्तिया—आत्मत्तिकी—स्त्री० उत्पत्तिरेव न शास्त्राभ्यासकर्म-
परिश्रानादिकं प्रयोजनं यस्याः सा आत्मत्तिकी तदस्य
प्रयोजनमिति इकण् ॥ नं ॥ अदृष्टाद्यताननुभूताविषयादकस्माद्
भवनशोलायां बुद्धौ, रा० । ननु सर्वस्याः बुद्धेः कारणं क्षयो-
पशमः तत्कथमुच्यते उत्पत्तिरेव प्रयोजनमस्या इति उच्यते
ज्ञायोपशमः सर्ववृद्धिन्माधाग्नः ततो नास्ती भेदेन प्रतिप-
त्तिनिवन्धनं भवति । अथ च वृद्धान्तरभेदेन प्रतिपत्त्यर्थं
व्यपदेशान्तरं कर्तुमारब्धं तत्र व्यपदेशान्तरनिमित्तमत्र न
किमपि विनयादिकं विद्यते केवलमेवमेव तथोत्पत्तिरिति सैव
साक्षात्सिद्धिः । नं ॥

आत्मत्तिक्या लक्षणम् ।

पुत्रमद्विष्टमनुयम—वेद्यतत्त्वविमुक्तगृहित्रत्या ।

अव्वाहयफलजोगा, वृद्धी आप्तिया नाम ॥१॥

पूर्वं बुद्धवृत्त्यादायाम् स्वयं चक्षुषा न दृष्टो नाप्यन्यतः श्रुतो म-
नसाऽप्याविदितोऽप्यालोचितस्तस्मिन् क्षणेपु बुद्धवृत्त्यादकाले
विशुद्धो यथावस्थितो गृहीतोऽवधारितोऽर्थो यस्याः सा तथा ।
पुत्रमद्विष्ट्यादौ मकारोऽस्लाक्षणिकः । तथा अव्याहतेन अवा-
धितेन फलेन परिच्छेद्येनार्थेन योगो यस्याः सा अव्याहृतफ-
लयोगा बुद्धिरौत्पत्तिकी नाम । संप्रति विनयजनानुग्रहाया-
स्याः स्वरूपप्रतिपादनार्थमुदाहरणान्याह ।

जरहसिन्नपणियरुक्वे, खुडुगपडसरुकायउच्चारै ।

गयपायणगोत्रलंभे, खुडुगमगित्तिपड पुत्ते ॥ ३ ॥

जरहसितं मिद कुक्कुरु, तिन्नवाद्युयहत्तिअगमवणसंभे ।

पायमअइया पत्ते, खान्हिन्नापंचपियरो य ॥ ४ ॥

महुत्तिन्यमुदिअंकेड, नाणए जिक्खवेमगनिहाणे ।

मिक्खा य अत्थसत्थे, इच्छायमह सयमहस्से ॥ ५ ॥

आसामर्थः कथानकेभ्योऽवसेयः । तानि च कथानकानि
विस्तारतोऽभिधीयमानानि ग्रन्थगौरवमापादयन्ति ततः संक्षे-
पेणोच्यन्ते । उज्जयिनी नाम पुरी तस्याः समीपवर्ती कश्चिन्न-
टानामेको ग्रामः तत्र च भरतो नाम नटः तस्य भार्या परासु-
रभूत् तनयश्चास्य रोहकमिधोऽद्याप्यल्पवयास्ततस्तेन
स्वस्य तनयस्य च शृङ्गपाकरणायास्या समानिन्ये बधूः ।
सा च रोहकस्य सम्यग्न वर्तते ततो रोहकेण सा प्रत्यापादि
मानर्न मे त्वं सम्यक् वर्तसे ततो आस्यसीति ततः सा से-
र्ष्यमाह रे रोहक ! किं करिष्यासि ? रोहकोऽप्याह । तत्क-
रिष्यामि येन त्वं मम पादयोरागत्य वगिष्यसीति ततः सातम-
वज्ञाय तूष्णीमितिष्ठत् रोहकोऽपि तत्कावादारज्य गाढसंजाता-
मिनिवेशोऽप्यदा निशि सहसा पितरमेवमजाणीत् प्रो भो पितरेप
पद्यायमानो गोहो याति तत एवं बाहकवचः श्रुत्वा पितुराशङ्का
समुद्रपादिनूनं विनष्टा मे महेष्टेति तत एवमाशङ्कावशात्तस्याम-
नुरागः शिथिली यज्ञव । ततो न तां सम्यक् संभाषते नापि विशेष-
तस्तस्यै पुष्पताम्बूदादिकं प्रयच्छति दूरतः पुनरपास्तं शयनादि
ततः सा चिन्तयामास नूनमिदं बाहकविचेष्टितम् अन्यथा कथ-
मकाएम् एवैय दोषाभावे पराङ्मुखो जातः ततो बाहकमेवम-
वादीत् वत्स रोहक ! किमिदं त्वया चेष्टितं तव पिता मे संप्रति-
दूरं पराङ्मुखीभूतः रोहक आह किमिति तर्हि त्वं सम्यग्न वर्तसे
तयोक्तमित ऊर्कं सम्यग् वर्तिष्ये । ततो बाहक आह ज्ञयं तर्हि
मा खेदमाकार्षीस्तथा करिष्ये यथा मे पिता तथैव त्वयि वर्तते
इति ततः सा तत्कावादारज्य सम्यग् वर्तितुं प्रवृत्ता । रोहको-
ऽप्यन्यदा निशि निशाकरप्रकाशितायां प्राक्नकदाशङ्कापनोदाय

बाह्यजावं प्रगटयन् निजच्छायामहुत्थग्रेण दर्शयन् पितरमेवमाह
भो पितरेप गोहो याति गोहो यातीति । तत एवमुक्तं स पिता
परपुरुषप्रवेशाजिमानतो निष्पत्याकारं कृपाणमुज्जीर्य प्राधावत रे
कथय कुत्र यातीति ततः स बाहको बाह्यक्षीर्मां प्रकटयन्नहु-
त्थग्रेण निजच्छायां दर्शयति पितरेप गोहो यातीति ततः स
व्रीहित्वा प्रत्यावृत्तश्चिन्तयतिस्म च स्वचेतसि प्राक्तनोऽपि पुरुषो
नूनमेवंविध एवासीदिति धिग्मया बाह्यकवचनादलीकं संज्ञाय
विप्रियमेतावन्तं काष्ठं कृतमस्यां प्रायायामिति पश्चात्तापाद्वाढत-
रमस्यामनुरक्तो बभूव । सोऽपि रोहको मया विप्रियं कृतमास्ते-
ऽस्या इति कदाचिदपि मां विपादिना भारयिष्यतीति विचिन्त्य
सदैव पित्रा सह जुङ्ग न कदाचिदपि केवलः । अन्यदा च पित्रा
सहोऽज्जयिनीं पुरीमगमत् दृष्ट्वा च तेन त्रिदशपुरीवोज्जयिनी स-
चिस्मयचेतसा च सकलाऽपि ययाचत्परिभाविता । ततः पित्रैव
सह नगर्यां निर्यातुमारेमे पिता च तत्र किमपि विस्मृतमिति
रोहकं सिप्रातटेऽवस्थाप्य तदानयनाय भूयोऽपि नगर्यं प्रावि-
कत् । रोहकोऽपि च तत्र सिप्राभिप्रसिद्धसैकते बाह्यचापव-
शात् सप्राकारं परिपूर्णमपि पुंरं सिकताजिराक्षिषत् । इतश्च
राजा अभ्यवाहनिकायामभ्यंवाहयन् कथंचिदेकाकीभूतस्तेन पया
समागन्तुं प्रावर्तत तं च स्वद्विखितनगरीमध्येन समागच्छन्तं
रोहकः अवादीत् भो राजपुत्र माऽनेन पया समागमः । तेनोक्तं
किमिति । रोहक आह । किं त्वं राजकुलमिदं न पश्यति । ततः स
राजा कौतुकवशात्सकलामपि नगर्यं तदालिखितामवैकृत पत्रञ्च
च तं बालकं रे अन्यदाऽपि त्वया नगरी दृष्टाऽऽसीत् न वा ।
रोहकः प्राह नैव कदाचित्केवलमहमैव ग्रामादिहागतः ।
ततश्चिन्तयामास राजा अहो बालकस्य प्रज्ञातिशयः । ततः
पृष्टो रोहकः वत्स किं ते नाम क वा ग्राम इति । तेनोक्तं रोहक
इति मन्त्राम प्रत्यासन्ने च पुरोग्रामे वसामीति । अत्रान्तरे
समागतो रोहकस्य पिता चलितौ च स्वग्रामं प्रति द्वावपि
राजा च स्वस्थानमगमत् चिन्तयति स्म च ममैकोनानि म-
न्त्रिणां पञ्चशतानि विद्यन्ते तद्यदि सकलमन्त्रिमण्डलमूर्द्धा-
भिषिक्तो महाप्रज्ञातिशायी परमो मन्त्री संपद्यते ततो मे राज्यं
मुखनैवेधते बुद्धिवलोपेतो हि राजा प्रायः शेषवलैरल्पबलोऽ
पि न पराजयस्थानं भवति परांश्च राक्षो लीलया विजयते । एवं
चिन्तयित्वा कतिपयादिनानन्तरं रोहकबुद्धिपरीक्षानिमित्तं
सामान्यतो ग्रामप्रधानपुरुषानुदिश्यैवमादिष्टवान् यथा युष्म-
द्ग्रामस्य बहिरुत्तीव महती शिला वर्तते तामनुत्पाद्य राजयो-
ग्यमण्डपाच्छादनं कुरुत । तत एवमादिष्टे सकलोऽपि ग्रामलो-
को राजादेशं कर्तुमशक्यं परिभाषयन्नाकुलीभूतमानसो बहिः
सभायामेकत्र मिलितवान् पृच्छति स्म परस्परं किमिदानीं
कर्त्तव्यं दुष्टो राजादेशोऽस्माकमापतितो राजादेशाकरणे च
महाननर्थोपनिपातः । एवं च चिन्तया व्याकुलीभूतानां तेषां
मध्यदिनमागतं रोहकश्च पितरमन्तरेण न मुङ्गेपिता च ग्राम-
मेलापके मिलितो वर्तते । ततः स क्षुधापीडितः पितुः समीपे
समागत्य रोदितुं प्रावर्तत पीडितोहमतीव क्षुधया ततः समाग-
च्छ गृहे भोजनायति । भरतः प्राह वत्स ! सुखितोऽसि
त्वं न किमपि ग्रामकष्टं जानासि । स प्राह पितः किं तदिति ।
ततो भरतो राजादेशं सविस्तरमचकथत् । ततो निजबुद्धिप्राग-
ल्भ्यवशात् ऋषिदि कार्यस्य साध्यतां परिभाष्य तेनोक्तं मा
आकुलीभवत यूयं खनत शिलाया राजोचितमण्डपनिष्पाद-
नायाधस्तात् स्तम्भाश्च यथास्थानं निवेशयत भिच्छोपोले-
पादिना प्रकारेणातीव रमणीयाः प्रगुणीकुरुत । तत एवमुक्ते
सर्वैरपि ग्रामप्रधानपुरुषैर्मन्यमिति प्रतिपन्नम् । गतः सर्वोऽपि

ग्रामलोकः । स्वगृहे भोजनाय भुञ्ज्या च समागतः शिलाप्रदेशे प्रारब्धं तत्र कर्म कतिपयदिनैश्च निष्पादितः परिपूर्णं मण्डपः । कृता च शिला तस्य आच्छादनं निवेदितं राज्ञे राजनियुक्तैः पुरुषैर्देवनिष्पादितो ग्रामेण देवादेशः । राजा प्राह कथमिति ततस्ते सर्वमपि मण्डपनिष्पादनप्रकारं कथयामासुः । राजा पप्रच्छ कस्येयं बुद्धिस्ते ऽवादिषुर्देव ! भरत-पुत्रस्य एषा रोहकस्य औत्पत्तिकी बुद्धिः । एवं सर्वेष्वपि संविधानकेषु योजनीयं ततो भूयोऽपि राजा रोहकबुद्धिपरी-क्षार्थं मेढकमेकं प्रेषितवान् । एष यावत्पलप्रमाणः संप्रति वर्तते पक्षातिक्रमेऽपि तावत्पलप्रमाण एव समर्पणीयो नन्यूनो नाप्यधिक इति तत एवं राजादेशे समागते सतिसर्वोऽपि ग्रामो व्याकुलीभूतचेता बहिःसजायामेकत्र मिश्रितवान् सगौरवमाकारितो रोहकः आज्ञापितश्च ग्रामप्रधानैः पुरुषैः वत्स ! प्राचीनमपि दुष्ट-राजादेशसिन्धुं त्वयैव निजबुद्धिसेतुवन्धनेन समुत्तारितः सर्वोऽपि ग्रामः । ततः संप्रत्यपि प्रगुणीकुरु निजबुद्धिसेतुवन्धना-स्यापि दुष्टराजादेशसिन्धोः पारमधिगच्छाम इति । तत उवाच रोहको वृकं प्रत्यासन्नं धृत्वा मेढकमेकं यवसदानेन पुष्टीकुरुत यवसं हि भक्षयन्त्येव न दुर्बलो जविष्यति वृकं च दृष्ट्वा न बुद्धि-माप्स्यते ततस्ते तथैव कृतवन्तः पक्षातिक्रमे च तं राज्ञः सम-र्पयामासुः तोदने च तावत्पलप्रमाण एव जातः । ततो भूयोऽपि कतिपयदिनानन्तरं राजा कुकुटः प्रेषितः एष द्वितयं कुकुटं विना योधयितव्य इति एवं संप्राप्ते राजादेशे मिश्रितः सर्वोऽपि ग्रामो बहिःसमायामाकारितो रोहकः कथितश्च राजादेशः । ततो रोहकेणादर्शको महाप्रमाण आनायितो निर्मुष्टश्च चूत्वा सम्यक् ततो घृतः पुरो राजकुकुटस्तस्य ततः स राजकुकुटः प्रतिवि-म्बमात्मीयमादर्शो दृष्ट्वा मन्त्रपितृकोऽयमपरः कुकुट इति मत्या साहंकारं योक्तुं प्रवृत्तो जरुचेतसो हि प्रायस्तिर्यङ्मो जयन्ति । एवं च परकुकुटमन्तरेण योधिते राजकुकुटे विस्मितः सर्वोऽपि ग्रामलोकः संपादितो राजादेशः निवेदितं च राज्ञो निजपुरुषैः । ततो भूयोऽपि कतिपयदिवसातिक्रमे राजा निजादेशं प्रेषित-वान् युष्मद्ग्रामस्य सर्वतः समीपे रमणीया बाहुका विद्यते ततः स्यूता बाहुकामया कतिपया दवरकाः कृत्वा शीघ्रं प्रेषणीया इति एवं राजादेशे समागते मिश्रितः सर्वोऽपि बहिः सजायां ग्रामः पृष्ठश्च रोहकस्ततो रोहकेण प्रत्युत्तरमदाय नटा वयं ततो नृत्य-मेव वयं कर्तुं जानीमो न दवरकादि । ततो राजादेशश्चावश्यं कर्तव्यः ततो बृहद्वाजकुत्रमिति चिन्तना अपि कतिचिद्बाहु-कामया दवरका जविष्यन्तीति तन्मध्यादेकः कश्चित्पच्छन्द्भूतः प्रेषणीयो येन तदनुसारेण वयमपि बाहुकामयान् दवरकान् कुर्म इति । ततो निवेदितमेवं राज्ञो नियुक्तपुरुषैः । राजा च निरुत्तरीकृतः तूष्णीमास्त । ततः पुनरपि कतिचिद्दिनानन्तरं जीर्णहस्ती रोगग्रस्तो मुमूर्षुर्ग्रामे राज्ञा प्रेषितः यथाऽयं हस्ती मृत इति न निवेदनीयाऽयं च प्रतिदिवसमस्य वार्ता कथ-नीया अकथने ग्रामस्य महान् दारुः । एवं च राजादेशे समागते तथैव मिश्रितः सर्वोऽपि ग्रामो बहिः सजायाम् । पृष्ठश्च रोहकस्ततो रोहकेणोक्तं दीयतामस्मै यवसः पश्चाद्यद्भ-विष्यति तत्करिष्यामः । ततो रोहकादेशने दत्तो यवसस्तस्मै रात्रौ च स हस्ती पञ्चत्वमुपगतः । ततो रोहकवचनतो ग्रामेण गत्वा राज्ञे निवेदितम् । देवाऽयं हस्ती न निपीदति नोत्तिष्ठति न कवचं गृह्णाति न नीहारं करोति नाप्युच्छ्वासनिःश्वासां विद-धाति किं बहुना देव ! कामपि सचेतनचेष्टां न करोति ।

ततो राज्ञा जणितं किं रे मृतो हस्ती ततो ग्रामलोक आह देव ! देवपादा एवं ब्रुवते न वयमिति । तत एवमुक्ते राजा मौनमा-धाय स्थितः । आगतो ग्रामलोकः स्वग्रामे । ततो भूयोऽपि कतिपयदिनातिक्रमे राजा समादिष्टवानस्ति यौष्माकीणं ग्रा-मे सुस्वादुजलसंपूर्णः कूपः स इह सत्वरं प्रेषणीयः । तत एवमादिष्टो ग्रामो रोहकं पृष्ठवान् । रोहक प्राह । एष ग्रामेयकः कूपो, ग्रामेयकश्च स्वभावाद्भीरुर्जयति न च सजातीयमन्तरेण विश्वासमुपगच्छति ततो नागरिकः कश्चिदेकः कूपः प्रेष्यतां ये-न तत्रैव विश्वस्य तेन सह समागमिष्यति इत्येवं निरुत्तरीकृत्य मुक्तश्रिताः राजनियुक्ताः पुरुषाः तैश्च राज्ञो निवेदितं राजा च स्वचेतसि रोहकस्य बुद्ध्यतिशयं परिभाव्य मौनमवज्ञम्य स्थि-तस्ततो भूयोऽपि कतिपयदिवसातिक्रमेऽजिहितवान् । वन-खण्डो ग्रामस्य पूर्वस्यां दिशि वर्तमानः पश्चिमायां दिशि कर्त-व्य इति अस्मिन्नपि राजादेशे समागते ग्रामो रोहकबुद्धिमुपजी-व्य वनखण्डस्य पूर्वस्यां दिशि व्यवतिष्ठते ततो जानो ग्रामस्य पश्चिमायां दिशि वनखण्डः निवेदितं च राज्ञो राजनियुक्तैः पुरुषैः । ततः पुनरपि काशान्तरे राजा समादिष्टवान् बहिःसंपर्कमन्तरेण पायसं पक्वमिति तत्रापि सर्वो ग्राम एकत्र मिश्रितो रोहक-मपृच्छत् रोहकश्चोक्तवान् तन्नुद्वानतीव जज्ञेन भिन्नान् कृत्वा दि-नकरकरनिकरसन्ततकरीषपक्षाद्यादीनामुष्मणि तन्दुलपयोभृता स्याद्भी निवेद्यतां येन परमान्नं संपद्यते तथैव कृतं परमान्नं निवेदितं राज्ञो विस्मितं तस्य चेतः । ततो राज्ञा रोह-कस्य बुद्ध्यतिशयमवगम्य तदाकारणाय समादिष्टं येन वानकेन मद्रादेशः सर्वेऽपि प्रायः स्वबुद्धिबशात्संपादिता-स्तेन चावश्यमागन्तव्यम् परं न शुक्लपक्वं न कृष्णपक्वं न रात्रौ न दिवा न ज्ञायया नाप्यातपेन नाकाशेन नापि पादान्यां न पथा नाप्युत्पथेन न स्नातेन नास्नातेन तत एवमादि-ष्टे स रोहकः कण्ठस्नानं कृत्वा गन्त्रीचक्रस्य मध्यचूमिभागेन ऊरणमारुढो धृतबाह्वनीरुपातपत्रः संध्यासमयेऽभावश्याप्रतिप-त्संगमे नरेन्द्रपार्श्वमगमत् । स च रिक्तहस्तो न पश्येच्च राजानं देवतां गुह्यमिति लोकश्रुतिं परिज्ञाय पृथिवीपिण्ममेकमादाय गतः प्रणतो राजा मुक्तश्च तत्पुरतः पृथिवीपिण्मस्ततः पुष्टो राज्ञा रोहकः । रे रोहक ! किमेतत् ? रोहकः प्राह देव ! देवपादाः पृथिवी-पतयः ततो मया पृथिवी समानीता । श्रुत्वा चेदं प्रथमदर्शने मङ्ग-लवचः तुतोऽयं राजा मुक्तश्रितः शेषग्रामलोकः रोहकः पुनरात्मपार्श्वे शायितः गते च यामिन्याः प्रथमे यामे रोहकः शब्दितो राज्ञा, रे रोहक ! जागर्षिं किं वा स्वपिपि । देव ! जागर्षिं रे तर्हि किं चिन्तयसि स प्राह देव अव्यत्यपत्राणां किं दण्डो महान् उत शिखेति तत एवमुक्ते राजा संशयमापन्नो वदति साधु चिन्तितं कोऽत्र निक्षेपः । ततो राजा तमेव पृष्ठवान् रे कथय कोऽत्र निर्णय इति तेनोक्तं यावदद्यापि शिखाग्रजागो न शोपमुपयाति तावद्धे अपि समे ततो राज्ञा पार्श्ववर्तो लोकः पृष्ठः तेन च सर्वेणाप्यविज्ञानतः प्रतिपन्नं ततो भूयोऽपि रोहकः सुस्वान् पु-नरपि च द्वितीययामेऽपगते राज्ञा शब्दितः पृष्ठश्च रे किं जागर्षिं किं वा स्वपिपि स प्राह देव ! जागर्षिं किं रे चिन्तयसि देव ! जागिकोदरे कथं जन्म्युत्तीर्णा इव वर्तुलगुहिका जायन्ते तत एवमुक्ते राजा संश-यापन्नस्तमेव पृष्ठवान् कथय रे रोहक ! कथमिति स प्राह देव संव-र्तकान्निधानवातविशेषात् । ततः पुनरपि रोहकः सुस्वाप तृतीये यामेऽपगते भूयोऽपि राज्ञा शब्दितः रे किं जागर्षिं किं वा स्व-पिपि सोऽवादीव देव ! जागर्षिं किं रे चिन्तयन्वर्तसे देव खार-हिवाजीवस्य यावन्मात्रं शरीरं तावन्मात्रं पुच्छमुत ह्येनाधिक-मिति तत एवमुक्ते राजा निर्णयं कर्तुमशक्तः तमेवापृच्छत् रेकोऽत्र

निर्णयः देव सममिति ततो रोहकः सुमः प्राजातिके च मङ्गलप-
टहनस्त्वेन सर्वथ प्रसरमधिरोहति राजा प्रयोधमुपजगाम ग-
न्धितवांश्च रोहकः स च निजान्नसुपान्द्रो न प्रतिवाचं दत्त-
वान् । ततो राजा व्रीडाकट्टिकया मनाकृतं स्पृष्टवान्ततः सोऽप-
गतनिजो जातः स्पृष्टश्च रे किं स्वपि स प्राह देव
जागमिं किं रे तर्हि कुर्वन्तिष्टसि देव ! चिन्तयन् । किं चिन्त-
यसि देव एतच्चिन्तयामि कतिभिर्जातां देव इति । तत एवमुक्ते
राजा सवीर्यं मनाकृत् तूष्णीमतिष्ठत् तन्क्षणानन्तरं पृष्टवान् क-
थय रे कतिभिरहं जात इति । स प्राह देव पञ्चभिः राजा चूयो-
ऽपि पृष्टवान् केन केनेन रोहक आह एकेन तावद्वैश्रमणेन वैश्र-
मणस्यैव जयतो दानशक्तेर्दशनात् । द्वितीयेन आण्णाज्ञेन वैरिस-
सुहं प्रति अण्णाज्ञस्यैव कोपदर्शनात् । तृतीयेन रजकेन यतो
रजक इव वस्त्रं परिनिपील्य तस्य सर्वस्वमपहरन् इदयते । चतु-
र्थेन वृश्चिकेन यन्मामपि बाणकं निजान्नरसुप्तं व्रीडाकट्टिकाप्रेण
वृश्चिक इव निर्दयं नुदन्ति । पञ्चमेन निजपिशा येन यथावस्थितं
न्यायं सन्त्यपरिपात्रयसि । एवमुक्ते राजा तूष्णीमास्थाय प्रा-
जातिकवृत्त्यमकार्षीत् जननीं च नमस्कृत्यैकान्ते पृष्टवान् । कथ-
य मातः ! कतिभिरहं जात इति सा प्राह यन्स ! किमेतत् प्रष्टव्यं
निजपिशा त्वं जातः । ततो रोहकतेजः राजा कथितवान् वदति
च मातः स रोहकः प्रायोऽग्नीकवृद्धिं जयतीति । ततः कथय
सम्पत् तस्यमिति तत एवमतिनिर्वैश्वर्ये सति सा कथया-
माम् । यदा त्वदृग्गोधानमासीत् तदाऽहं यद्विरुचानवैश्रमण्य-
जनाय गतवती वैश्रमण्यं च यक्षमतिशयरूपं दृष्ट्वा दस्तसंस्पर्शेन
च संजातमन्मदोन्मादा जोगाय तं स्पृष्टितवती । अपान्तरात्रे च
समागच्छन्ती अण्णाज्ञयुयानमकमतिरूपमपश्यं ततस्तमपि जो-
गाय स्पृष्टयामि स्म । ततोऽर्वाकेन जागे समागच्छन्ती तथैव रज-
कं दृष्ट्वाऽग्निश्रपितवती । ततो गुह्यमागता सती तयाविधात्सव-
यशात् वृश्चिकं कणिकामयं जङ्गणाय हस्ते न्यस्तवती । ततस्त-
त्संपृशतो जातकामोद्रेका तमपि जोगायाशंसितवती तत एवं
यदि स्पृष्टामात्रेणापि पितरः संजयन्ति तर्हि सन्तु परमार्थतः
पुनरेक एव ते पिता सकलजगत्प्रसिद्ध इति । तत एवमुक्ते
राजा जननीं प्रणम्य रोहकवृद्धिर्विस्मितचेताः स्वाचास्त्र-
प्रासादमगमत् । रोहकं च सर्वथा मन्त्रिणां मूर्खानिषिक्तं
मन्त्रिणमकार्षीत् तदेवं भरहसिलेति व्याख्यातम् ॥ १ ॥

संप्रति पण्यति व्याख्यायते । द्वौ पुरुषौ एको ग्रामेयकः अप-
रो नागरिकः । ततो ग्रामेयकः स्वग्रामाच्चिर्मिटिका आनयन्
प्रतोव्रीहारे बर्तने तं प्रति नागरिकाः प्राह यद्येताः सर्वा अपि
तव चिर्मिटिका जङ्गयामि ततः किं मे प्रयच्छसि प्रति ग्रामेयकः
आह योऽनेन प्रतोव्रीहारेण मोदको न याति तं प्रयच्छामि ततो
छात्र्यामपि वरं पणितं कृताः साक्षिणो जनाः ततो नागरिकेण
ताः सर्वा अपि चिर्मिटिकाः मनाकृत् २ जङ्गित्वा मुक्ताः वरं च
ग्रामेयकं प्रति जङ्गिताः सर्वा अपि त्वदीयाः चिर्मिटिकास्ततो
मे प्रयच्छ यथा प्रतिज्ञातं मोदकमिति । ग्रामेयकः प्राह न मे चि-
र्मिटिका भङ्गिताः ततः कथं ते प्रयच्छामि मोदकमिति नागरिकः
प्राह । भङ्गिता मया सर्वा अपि चिर्मिटिका यदि न प्रत्येपि तर्हि
प्रत्ययमुत्पादयामीति । तेनोक्तमुत्पादय प्रत्ययम् ततो छात्र्यामपि
विपणिवीथ्यां विस्तारिता विक्रयाय चिर्मिटिकाः समागतो जनः
क्रयाय ताश्च चिर्मिटिका निराद्वयं लोको वक्ति ननु भङ्गिताः
सर्वा अपि त्वदीया चिर्मिटिकाः तत्कथं वयं गृहीमः एवं लोकेनोक्ते
साक्षिणां ग्रामेयकस्य च प्रतीतिरुत्पादि कुजितो ग्रामेयकः हा
कथं नु नाम मया तावत्प्रमाणो मोदको दातव्यः । ततः स जयेन
कम्पमानो विनयनम्रो रूपकमेकं प्रयच्छति नागरिको नेच्छति
ततो ये रूपके दातुं प्रवृत्तः तथापि नेच्छति । एवं यावच्छतमपि
रूपकाणां नेच्छति ततस्तेन ग्रामेयकेण चिन्तितं हस्ती हस्तिना

प्रयते ततो धूर्त एव नागरिको वचनेन मां वञ्चितवान् नापरनाग-
रिकमन्तरेण पञ्चात्कर्तुं शक्यते इत्यनेन सह कतिपयदिनानि
व्यवस्थां कृत्वा नागरिकधूर्तानियतगामि तथैव कृतं दत्ता चैकेन
नागरिकधूर्तेन तस्मै युक्तिस्ततः तद्विचित्रेण पुष्पिकापणे मोदक-
मेकमादाय प्रतिवृत्तिर्न धूर्तमाकारितवान् साक्षिणश्च सर्वेऽप्या-
कारिताः ततस्तेन सर्वसाक्षिसमकामिन्प्रकीर्णके मोदकोऽस्था-
प्यते प्रणितश्च मोदकः याहि रे याहि मोदक ! स न याति तत-
स्तेन साक्षिणोऽधिकृत्यान्तं मयैवं युष्मत्समकं प्रतिज्ञातं यद्यहं
जितो भविष्यामि तर्हि स मया मोदको यः प्रतोव्रीहारेण न
निर्गच्छति एषोऽपि न याति तस्मादहं मुक्तश्च इति एतश्च साक्षि-
निरथैश्च पार्श्ववर्तिभिर्नागरिकैः प्रतिपन्नमिमे प्रतिजितः प्रति-
च्छन्ती धूर्तः । श्रुतकारनागारिकधूर्तस्यौत्पत्तिकी युक्तिः ॥ २ ॥

(कथ्येति) वृद्धोदाहरणं तद्भावना कचित्पथि पथिकानां सह-
कारकज्ञान्यादातुं प्रवृत्तानामन्तरायं मर्कटाकां विदधते ततः पथि-
काः स्वयुक्तिवशादस्तुतत्वं पर्यालोच्य मर्कटानां संमुखं लोष्टकान्
प्रेषयामासुः ततो रोषावरुचेतसो मर्कटाः पथिकानां संमुखं सह-
कारकज्ञानि प्रचिक्षेपुः पथिकानामौत्पत्तिकी युक्तिः ३ तथा (छुडुक-
त्ति) अङ्गुलीयकानरणं तद्भावरणभावना राजगृहं नगरं तत्र
प्रसेनजितः प्रसेनरिपुसमूहविजेता राजा चूयांसस्तस्य तनयाः
तेषां च सर्वेषामपि मध्ये श्रेणिको राजा नृपञ्चकणसंपन्नः स्वचेत-
सि परिजायितोऽत एव च तस्मै न किञ्चिदपि ददाति नापि
वचसापि संस्पृशति मा शैवेरेष परासुर्विधीयेतेति बुद्ध्या स च
किञ्चिदप्यज्ञमानो मनुभरवशात्प्रस्थितो देशान्तरं जगाम ।
क्रमेण वन्नातदं नगरम् तत्र च क्रीणयिजवस्य श्रेष्ठिनो विपणौ-
समुपविष्टः तेन च श्रेष्ठिना तस्यामेव रात्रौ स्वमे रत्नाकरो निज-
छाहिनरं परिणयन् दृष्ट्वा आसीत् तस्य च श्रेणिकपुण्यप्रभावतः
तस्मिन् दिने चिरसंचितप्रभूतफ्रयाणकविक्रयेण महान् लाभः
समुत्पादि म्नेच्छदस्ताद्याऽनर्घ्याणि महारत्नानि स्वल्पमौल्येन
समपद्यन्त ततः सोऽचिन्तयत् अस्य महात्मनो मम समीपमुपविष्ट-
स्य पुण्यप्रभाव एषः यन्मया महती चूतिः एतावती समासादि-
ता आकृति च तस्यातिमनोहरामवशोक्त्य स्वचेतसि कल्पयामा-
स स एव रत्नाकरो यः स्वमे मया रात्रौ दृष्टः ततस्तेन कृतकरा-
ञ्जशिसंपुटेन विनयपुरःसरमानापितः श्रेणिकः । कस्य यूयं प्राहू-
णिकाः । श्रेणिक उवाच जयतामिति । ततः स एवं नूतवचनश्र-
वणतो धाराहतकदृश्यपुष्पमिव पुञ्जकितसमस्ततनुयधिः सयहु-
मानं स्वगृहं नीतवान् श्रेणिकं जोजनादिकं च सकलमप्यात्मना-
ऽधिकतरं संपादयामास पुण्यप्रभावं च तस्य प्रतिदिवसमात्मनो
धनज्ञानवृद्धिसंभवेनासाधारणमजिसमीक्ष्यमाणः कतिपयदिना-
तिक्रमे तस्मै स्वछाहिनरं नन्दानामानं दत्तवान् श्रेणिकोऽपि तथा
सह पुरंदर इव पौशोम्या मन्मथमनोरथनापूरयत्पञ्चविधभोग-
दाहसो यनूव । कतिपयवासरतिक्रमे च नन्दाया गर्भाश्रानम-
नूत् इतश्च प्रसेनजित्स्त्वान्तसमयं विभाव्य श्रेणिकस्य परंपरया
वार्तामधिगम्य तदाकारणाय सत्वरमुद्वाहनात् पुरुषान् प्रेषया-
मास ते च समागत्य श्रेणिकं विज्ञप्तवन्तो देव ! शीघ्रमागम्यतां
देवः सत्वरमाकारयति ततो नन्दां समापन्नसत्यामाणञ्च "अहं
रायगिहं पंशुरखुहू गोपाहा । जह अहं हि कजं तो एज्जहंति"
एतद्वाक्यं कचित् शिखित्वा श्रेणिको राजगृहं प्रति चञ्चितवान्
नन्दायाश्च देवलोकाच्युतमहानुजावगर्भसत्त्वप्रभावतः एवं दीह-
दमुत्पादि यदहं यदि प्रवरकुञ्जरमधिकृढा निखिलजनेच्यो धन-
दानपुरस्सरमभयप्रदानं करोमीति पिता च तदित्यन्तदीहद-
मुत्पन्नं ज्ञात्वा राजानं विज्ञाय पूरितवान् काहकमेण च प्रवृत्ते

प्रसवसमये प्रातरादित्याविम्बमिव दश दिशः प्रकाशय—
नजायत परमसूनुस्तस्य च दौहदानुसारेण अभय इति
नाम चक्रे सोऽपि चाजयकुमारो नन्दनवनान्तर्गतकल्पपादप
इव तत्र सुखेन परिवर्द्धते शास्त्रग्रहणादिकमपि यथाकावं कृत-
वान् । अन्यदा च स्वमातरं पप्रच्छ मातः ! कथं मे पिता-
ऽनूदिति ततः सा कथयामास मूलत आरज्य सर्व्व यथावस्थितं
वृत्तान्तं दर्शयामास च लिखितान्यङ्गराणि । ततो मातृवचनता-
त्पर्यावगमतो लिखिताङ्गरार्थावगमतश्च ज्ञातमभयकुमारेण यथा
मे पिता राजगृहे राजा वर्तते इति एवं च ज्ञात्वा मातरमभाषीत्
व्रजामो राजगृहे सार्येन सह वयमिति । सा प्रत्यवादीत् वत्स !
यद्गणसि तत्करोमीति ततोऽभयकुमारः स्वमात्रा सह सार्येन
समं चक्षितः प्राप्तो राजगृहस्य वहिः प्रदेशं ततोऽजयकुमारस्तत्र
मातरं विमुच्य किं प्रवर्तते संप्रति पुरे कथं वा राजा दर्शनीय
इति विचिन्त्य राजगृहं प्रविष्टः । तत्र पुरःप्रवेशे एव निर्जलकूप-
तटे समन्ततो लोकः समुदायेनावतिष्ठते पृष्ठं चाजयकुमारेण कि-
मित्येव लोकमेवापकः ततो लोकैर्नोक्तम् । अस्य मध्ये राजो-
ऽङ्गुल्याजरणमास्ते तत् यो नाम तटे स्थितः स्वहस्तेन गृह्णाति
तस्मै राजा महतीं वृत्तिं प्रयच्छतीति तत एवं श्रुते पृष्टाः प्रत्यास-
न्नवर्तिनो राजनियुक्ताः पुरुषाः तैरप्येवमेव कथितं ततोऽजयकु-
मारेणोक्तमहं तटे स्थितो गृहीष्यामि राजनियुक्तैः पुरुषैरुक्तं गृ-
हाण त्वं यत्प्रतिज्ञातं राजा तदवश्यं करिष्यते ततोऽजयकुमा-
रेण परिज्ञावितमङ्गुल्याभरणं दृष्ट्वा सम्यक् तत आर्चगोमयेनाह तं-
संलग्नं तत्तत्र ततस्तास्मिन् शुष्के मुक्तं कूपान्तरात्पानीयं भृतो
जलेन परिपूर्णः स कूपः तरति चोपरि सोऽङ्गुल्याजरणः शुष्कगो
मयस्ततस्तदस्थेन सता गृहीतमङ्गुल्याभरणमजयकुमारेण कृत-
श्चानन्दकोलाहलो लोकैः, निवेदितं राजो राजनियुक्तैः पुरुषै-
राकारितोऽजयकुमारो राजा, गतो राज्ञः समीपं मुभोचपुरतोङ्गु-
ल्याभरणं पृष्टश्च राजा वत्स ! कोऽसि त्वम् । अभयकुमारेणोक्तम् ।
हेदेव ! युष्मदपत्यं राजा प्राह कथम् । ततः प्राप्तनवृत्तान्तं कथि-
तवान् ततो जगाम महाप्रमोदं राजा चकारोत्सङ्गे अभयकुमार
शुम्बितवान्सनेहं शिरसि पृष्टश्च श्रेणिकेनाभयकुमारो वत्स ! कते
माता वर्तते देव ! वहिःप्रदेशे ततो राजा सपरिच्छदः तस्याः
सन्मुखमुपागमत् । अभयकुमारश्चाग्रे समागत्य कथयामास स-
र्व्वं नन्दायाः ततः सात्मानं मणेरुयितुं प्रवृत्ता निषिद्धा च अज-
यकुमारेण मातर्न कल्पते कुलस्त्रीणां निजपातिविरहितानां निज-
पातिदर्शनमन्तरेण भूषणं कर्तुमिति समागतो राजा पपात राज्ञः
पादयोर्नन्दां सन्मानिता च भूषणादिप्रदानेनातीव राजा सस्नेहं
प्रवेशिता महाविभूत्या नगरं तपुत्रा स्थापितश्चाभयकुमारोऽमा-
त्यपदं इति अजयकुमारस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ४॥

तथा (पडात्ति) पटोदाहरणसद्भावना द्वौ पुरुषौ एकस्य
आच्छादनपटः सौत्रिकोऽपरस्योर्ध्वमयः तौ च सह गत्वा
युगपत्स्नातुं प्रवृत्तौ तत्रोर्ध्वमयपटस्वामी स्वपटं विमुच्य द्वि-
तीयसत्कं सौत्रिकं पटं गृहीत्वा गन्तुं प्रस्थितो द्वितीयो याचते
स्वपटं स न प्रयच्छति ततो राजकुले च व्यवहारो जातः
ततः कारणिकैर्द्वयोरपि सिरसी कंकतिकयाऽवलेखिते ततोऽ
वलेखने कृते सति ऊर्ध्वमयपटस्वामिनः शिरसः ऊर्ध्ववयवा
विनिर्जग्मुः ततो ज्ञातं नूनमेव न सौत्रिकपटस्य स्वामीति
निगृहीतोऽपरस्य समर्पितः सौत्रिकपटः कारणिकानामौत्प-
त्तिकी बुद्धिः ॥ ५॥ (सरडत्ति) सरडोदाहरणतद्भावना कस्याचि-
त्पुरुषस्य पुरीषमृत्तजतः सरडो गुदस्याधस्ताद्विलं प्रविशन्
पुच्छेन गुदं स्पृष्टवान् ततस्तस्यैवमजायत शङ्का नूनमुदरे मे

सरडः प्रविष्टः ततो गृहं गतो महतीमधूर्तिं कुर्व्वन्नऽतीव
दुर्वलो बभूव वैद्यं च पप्रच्छ वैद्यश्च ज्ञातवानसंभवमेतत्
केवलमस्य कथंचिदाशङ्का समुदपादि ततः सोऽवादीत् यदि
मे शतं रूपकाणां प्रयच्छसि ततोऽहं त्वां निराकुलीकरोमि तेन
प्रतिपन्नं ततो वैद्यो विरेचकोपधं प्रदाय तस्य लाक्षारस-
खरयिटं कृत्वा सरडं घटे प्रक्षिप्य तस्मिन् घटे पुरीषोत्सर्ग
कारितवान् ततो वैद्येन दर्शितः तस्य पुरीषखरयिटतो घटे
सरडो व्यपगता तस्य सर्वा शङ्का जातो वलिष्ठशरीरो वैद्यस्यौ-
त्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ६ ॥

(कायात्ति) काकोदाहरणं तद्भावना वेन्नातटे नगरे केनापि
सौगतेन कोऽपि खेतपटञ्जलकः पृष्टः भो जुल्लक ! सर्वज्ञाः
किल तवार्हन्तस्तत्पुत्रकाश्च यूयं तत्कथय कियन्तो अत्र पुरे
वसन्ति वायसाः ततः जुल्लकश्चिन्तयामास शत्रोऽयं प्रतिश-
ठाचरणेन निर्लोठनीयः ततः स्वबुद्धिवशात् इदं पठितवान्-
“ सट्टिं कागसहस्सा, इह यं छिन्नायडे परिवसन्ति । जइ ऊण-
गय वसिया, अन्महिया पाहुणा आया ” ततः स भिज्जुः
प्रत्युत्तरं दातुमशक्नुवन् लकुडाहतशिरस्क इव शिरःकण्डू-
यमानो मौनमाधाय गत इति जुल्लकस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥
अथवा अपरो वायसदृष्टान्तः कोऽपि जुल्लकः केनापि भागव-
तेन दुष्टबुद्ध्या पृष्टो भोः जुल्लक ! किमेव काको विष्टामितस्ततो
विक्षिपति जुल्लकोऽपि तस्य दुष्टबुद्धितामवगम्य तन्मर्मवित्
प्रत्युत्तरं दत्तवान् युष्मत्सिद्धान्ते च जले स्थले च सर्वत्र
व्यापी विष्णुरभ्युपगम्यते ततो यौष्माकीणं सिद्धान्तमुपश्रुत्य
एवोऽपि वायसोऽचिन्तयत् किमस्मिन् पुरीषे समस्ति विष्णुः
किं वा नेति ततः स एवमुक्तो वाणाहतमर्मप्रदेश इव घृणितचे-
तनो मौनमवलम्ब्य रूपा धूमायमानो गतः इति जुल्लकस्यौ-
त्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ७—८ ॥

(उच्चार्येति) उच्चारोदाहरणं तद्भावना कचित्पुरेकोऽपि धिग्जा-
तीयः तस्य भार्या अभिनवयौवनोद्भेदरमणीया लोचनयुगलव-
क्रिमावलोकनमहाभङ्गीनिपातनताडितसकलकामिकुरङ्गहृद-
या प्रबलकामोन्मत्तमना आसीत् सोऽन्यदा धिग्जातीयः-
तया भार्यया सह देशान्तरे गन्तुं प्रवृत्तोऽपान्तराद्वै च
धूर्तः कोऽपि पथिको मिश्रितः । सा च धिग्जातीया भार्या
तस्मिन् रतिं वरुवती ततो धूर्तः प्राह मदीया एषा भार्या
धिग्जातीयः प्राह मदीयेति ततो राजकुले व्यवहारो जातः ।
ततः कारणिकैर्द्वयोरपि पृथक् कृत्य ह्यस्तनदिनमुक्त आ-
हारः पृष्टो धिग्जातीयेनोक्तं मया ह्यस्तनदिने तिहा नक्षितास्त-
ज्ञार्यया च । धूर्तेनान्यत्किमपि उक्तं ततो दत्तं तस्याः कारणि-
कैर्विरेकोपधं जातो विरेको दृष्टाः पुरीषान्तर्गतास्तित्वा दत्ता सा
धिग्जातीयस्य निर्घाटितो धूर्तश्च । कारणिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥
(गयत्ति) गजोदाहरणं तद्भावना वसन्तपुरे नगरे कोऽपि
राजा बुद्ध्यातिशयसंपन्नं मन्त्रिणमन्त्रेणमाणः चतुष्पथे हस्तिनमा-
खानस्तस्मै वन्धयित्वा घोषणामचीकरत् योऽमुं हस्तिनं तोलय-
ति तस्मै राजा महतीं वृत्तिं प्रयच्छतीति इमां घोषणां श्रुत्वा क-
श्चिदेकः पुमान् तं हस्तिनं महासरसि नावमारोपयामास तस्मिन्-
आरुढे यावत्प्रमाणा नौर्जज्ञे निमग्ना तावति प्रमाणे रेखामदात्
ततः समुत्तारितो हस्ती तटे प्राक्षिप्ता गणरुद्धैलकल्पा नावि प्रावा-
णस्ते च तावत्प्राक्षिप्ताः यावत् रेखां मर्यादीकृत्य जज्ञे निमग्ना
नौस्ततस्तोषिताः सर्वे ते पापाणाः कृतमेकत्र पक्षपरिमाणं निवे-
दितं राज्ञे देव एतावत्पक्षपरिमाणो हस्ती वर्तते ततस्ततोऽपि राजा
कृतो मन्त्रि मण्डलमूर्च्छाभिपिक्तः परमो मन्त्री तस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः
१० (पायणेत्ति) जपमस्तुदाहरणं विष्टो नाम कोऽपि पुरुषो राज्ञः

प्रत्यासन्नवर्ती तं प्रति राजा निजदेवीं प्रशंसति अहो निरामया मे देवी या न कदाचिदपि वातनिसर्गं विदधाति । विटः प्राह देव ! न भवतीदं जातुचिह्नं । राजा अवादीत् कथं विट आह देव धूर्ता देवी ततो यदा सुगन्धिपुष्पाणि चूर्णवासा त्वां सम्पूजयति नासिकाग्रे तदा ज्ञातव्यं वातमुञ्चतीति ततोऽन्यदा राज्ञो तथैव परिभाषितं सम्पगवगते च हसितं ततो देवी हसननिमित्तकयनाय निर्वन्धं कृतवती ततो राजाऽतिनिर्वन्धे कृते पूर्ववृत्तान्तमचकथत् । ततश्चुकोप तस्मै विद्याय देवी आङ्गुष्ठो देशत्यागेन । तेनापि जज्ञे नूनमकथयत् पूर्ववृत्तान्तं देवो देव्यास्तेन मे चुकोप देवी । ततो महान्तमुपानहो जग्ममादाय गतो देवीसकाशं विज्ञापयामास देवीम् । देवि ! यामो देशान्तराणि देवी उपानहो जग्मं पार्श्वे स्थितं दृष्ट्वा पृथ्वती रे किमेव उपानहो जग्मः । सांश्वादीत् देवि यावन्ति देशान्तराण्येतावतीं निरूपानङ्गिर्गन्तुं शक्यामि तावत्सु देव्याः कीर्तिर्विस्तारणीया तत एवमुक्ते मा मे सर्वत्राप्यपकीर्तिर्जायेतेति परित्राव्य देवी वज्रात् तं धारयामास । विटः स्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ११ ॥

(गोलोत्ति) गोलकोदाहरणं तद्भावना लाक्षागोलकः कस्यापि बालकस्य कथमपि नासिकामध्ये प्रविष्टः तन्मातापितरावतीव आतौ बभूवतुः दर्शितो बालकः सुवर्णकारस्य तेन च सुवर्णकारेण प्रतनाप्रभागया लोहशलाकया शनैः २ यत्नतो लाक्षागोलको मनाक् प्रताप्य सर्वोपि समाकृष्टः सुवर्णकारस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः । ११ । (खंभत्ति) स्तम्भोदाहरणं तद्भावना । राजा मन्त्रिणमेकं गवेषयन् महाविस्तीर्णतटाकमध्ये स्तम्भमेकं निक्षेपयामास तत एवं घोषणां कारितवान् यो नाम तदस्थितोऽमुं स्तम्भं दवरकेण वध्नाति तस्मै राजा शतसहस्रं प्रयच्छति तत एवं घोषणां धृत्वा कोऽपि पुमान् एकस्मिन् तटप्रदेशे कोलके भूमौ प्रक्षिप्य दवरकेण वध्ना तेन दवरकेण सह सर्वतस्तटे परिभ्राम्यन् मध्यस्थितं तं स्तम्भं वध्ना लोकेन च बुद्ध्यतिशयसंपन्नतया प्रशंसितो निवेदितश्च राज्ञो राजनियुक्तैः पुरुषैः तुतोप राजा ततस्तं राजा मन्त्रिणमकार्षीत् तस्य पुरुषस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः १२ । (खुल्लत्ति) खुल्लको दाहरणं तद्भावना कस्मिंश्चित्पुरे काचित्परिव्राजिका सा यो यत्करोति तदहं कुशलकर्मा सर्वं करोमीति राज्ञः समक्षं प्रतिष्ठां कृतवती राजा च तत्प्रतिज्ञासूचकं पटहमुदघोषयामास । तत्र च कोपि खुल्लको भिक्षार्थमट्टं पटहशब्दं श्रुतवान् श्रुतश्च प्रतिज्ञार्थः ततो धृतवान् पटहं प्रतिपन्नो राजसमक्षं व्यवहारो गतो राजकुले खुल्लकस्ततस्तं लघुं दृष्ट्वा सा परिव्राजिकात्मीयं मुखं विहृत्वा वक्ष्यामिधत्ते कथय कुतो गिला-मि तत एवमुक्ते खुल्लकः खं मेद्रं दर्शितवान् ततो हसितं सर्वैरपि जनैरुद्बुध्यं च जिता परिव्राजिका तस्या एवं कर्तुमशक्तत्वात् ततः खुल्लकः कायिकया पद्ममालिखितवान् सा कर्तुं न शक्नोति ततो जिता परिव्राजिका । कुल्लकस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः १३ ।

(मग्गति) मार्गोदाहरणं तद्भावना कोऽपि पुरुषो निजजार्थं गृहीत्वा वाहनेन ग्रामान्तरं गच्छति अप्रान्तराद्ये च कचित्प्रदेशे शरीरचिन्तानिमित्तं तद्धार्यावाहनाद्युतीर्णवती तस्यां च शरीरचिन्तानिमित्तं कियद्भ्रमार्गं गतायां तत्प्रदेशवर्तिनी काचित् व्यन्तरी पुरुषस्य रूपसौभाग्यादिकमवलोक्य कामातुरा तदूपेणागत्य वाहनं विद्वान्ना सा च तद्धार्या शरीरचिन्तां विधाय यावद्वाहनसमीपमागच्छति तावदन्यां स्त्रियमात्मसमानरूपां वाहनरूढां पश्यति सा च व्यन्तरी पुरुषं प्रत्याह एषा काचित् व्यन्तरी मदीयं रूपमाचर्य तय सकाशमागच्छति ततः खेटय सत्वरं

ततः स पुरुषः तथैव कृतवान् । सा चारटन्ती पश्चाद्गन्ना समागच्छति पुरुषोऽपि तामारटन्तीं दृष्ट्वा मूढचेता मन्दं खेटयामास ततः प्रावर्तत तयोस्तद्धार्याव्यन्तरीर्निष्ठुरभाषणादिकः परस्परं कलहः ग्रामे च प्राप्ते जातः तयो राजकुत्रे व्यवहारः पुरुषश्च निर्णयमकुर्वन्नुदासीनो वर्तते । ततः कारणिकैः पुरुषो दूरे व्यवस्थापितो भणिते च द्वे अपि स्त्रियौ युवयोर्मध्ये या काचिदमुं प्रथमं हस्तेन संस्पृश्यति तस्याः पतिरेव न शोषायाः । ततो व्यन्तरी दूरतः हस्तं प्रसार्य प्रथमं स्पृष्टवती ततो ज्ञातं कारणिकैरेव व्यन्तरीति । ततो निर्घातिता द्वितीया च समर्पिता स्वपतेः । कारणिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः १४ । (इत्थित्ति) ह्युदाहरणं तद्भावना मूलदेवककामरीकौ सह पन्थानं गच्छतः इतश्च कोऽपि सज्जार्थकः पुरुषः तेनैव पथा गन्तुं प्रावर्तत कामरीकश्च दूरस्थितः तद्धार्यागतमतिशायि रूपं दृष्ट्वा साभिज्ञावो जातः कथितं च तेन मूलदेवस्य यदीमां मे संपादयसि तदाहं जीवामि नान्यथेति ततो मूलदेवोऽवादीत् मात्वंरीचूरहं ते नियमतः संपादयिष्यामि । ततस्तौ द्वावप्यवक्रितौ सत्वरं दूरतो गतौ ततो मूलदेवः कामरीकमेकस्मिन्वननिकुञ्जे संस्थाप्य पथि ऊर्वस्थितो वर्तते ततः पश्चादायातः सज्जार्थकः स पुरुषो भणिनो मूलदेवेन । भो महापुरुष ! महिम्नाया मेऽस्मिन्वननिकुञ्जे प्रसन्नो वर्तते ततः कृणुमात्रं निजमहिम्नां विसर्जय, विसर्जिता तेन आगता कामरीकपार्श्वे ततः कृणुमात्रं स्थित्वा समागत । “आगं गूण य तत्तो, परमं येनूनं मूलदेवस्स । धृत्ती जगद् हसन्ती, पियं खुणे दारओ जाओ ” इयोरपि तयोरौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १५ ॥

(पश्चित्ति) पतिदृष्टान्तः तद्भावना इयोज्ञानेरेका भार्या लोके च महाकौतुकमहो द्वयोरभ्येष्टा समानुरागेति पतञ्ज श्रुतिपरंपरया राज्ञोऽपि श्रुतं परं त्रिस्मयमुपागतो राजा । मन्त्री ब्रूते देव ! न भवति कदाचिदप्येतदवश्यं विशेषः कोऽपि भविष्यति राज्ञोक्तं कथमेतदवश्यम् । मन्त्री ब्रूते देवाचिरादेव यथा ज्ञास्यते तथा यतिष्यते । ततो मन्त्रिणा तस्याः स्त्रिया लेखः प्रेषितो यथा द्वावपि निजपती ग्रामद्वये प्रेषणीयावेकः पूर्वस्यां दिशि विवक्षिते ग्रामेऽपरोऽपरस्यां दिशि । तस्मिन्नेव च दिने द्वाभ्यामपि गृहे समागन्तव्यम् । ततस्तथा यो मन्दबल्लभः स पूर्वस्यां दिशि प्रेषितोऽपरोऽपरस्यां दिशि । पूर्वस्यां दिशि यो गतः तस्य गच्छतः आगच्छतश्च संमुखः सूर्यः । यः पुनरपरस्यां दिशि गतः तस्य गच्छतः आगच्छतश्च पृष्ठतः । एवं च कृते मन्त्रिणा ज्ञातमयं मन्दबल्लभोऽपरोऽत्यन्तबल्लभः । ततो निवेदितं राज्ञो राजा च न प्रतिपन्नं यतोऽवश्यमेकः पूर्वस्यां दिशि प्रेषणीयोऽपरोऽपरस्यां दिशि । ततः कथमेव विशेषोऽवगम्यते ततः पुनरपि मन्त्रिणा लेखप्रदानेन सा महेलोका द्वावपि निजपती तयोरेव ग्रामयोः समकं प्रेषणीयौ तथा च तौ तथैव प्रेषितौ मन्त्रिणा च द्वौ पुरुषौ तस्याः समीपे समकं तयोः शरीरापाटवनिवेदकौ प्रेषितौ द्वाभ्यामपि च सा समकमाकारिता ततो यो मन्दबल्लभशरीरपाटवनिवेदकः पुरुषस्तं प्रत्याह स देवो मन्दशरीरी द्वितीयोऽत्यातुरश्च वर्तते ततस्तं प्रत्याह गमिष्यामि । तथैव कृतं ततो निवेदितं राज्ञो मन्त्रिणा प्रतिपन्नं राजा तथेति । मन्त्रिण औत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १६ ॥

(पुत्रत्ति) पुत्रदृष्टान्तः तद्भावना कोऽपि वणिक् तस्य द्वे पत्न्यौ एकस्य पुत्रोऽपरावन्त्या परं सापि तं पुत्रं सम्यक्पालयति ततः स पुत्रो विशेषं न जानीते यथेयं मे जननी इयं नेति सोऽपि वणिक् सज्जार्थपुत्रो देशान्तरं गतो गतमात्र एव परासुरभूत् ततो द्वयोरपि तयोः कलहोऽजायत । एका जगति ममैव पुत्रस्ततोऽहं

गृहस्वामिनी द्वितीया तु वक्ति का त्वं ममैष पुत्रः ततोऽहमेव-
गृहस्वामिनीति । एवं तयोः परस्परं कञ्चहे जाते राजकुञ्जे व्यव-
हारो जातः । ततोऽमात्यः प्रतिपादयामास निजपुरुषान् भो पूर्व-
द्वयं समस्तं विज्जय ततो दारकं चैव जागौ करपत्रेण कुरुत
कृत्वा चैकं खण्डमेकस्यैव समर्पयत द्वितीयं द्वितीयस्यै । तत एत-
दमात्यवाक्यं शिरसि महाज्वलासदस्त्रावहीढवज्रोपनिपात-
कल्पं पुत्रमाता श्रुत्वा सौत्कम्पहृदयान्तः प्रविष्टतिर्यक्शिखेव दुः-
खं वक्तुं प्रवृत्ता हेस्वामिन् ! महामात्य न ममैष पुत्रो न मे किञ्चिदर्थ-
न प्रयोजनमेतस्या एव पुत्रो भवत्वियं गृहस्वामिनी च अहं पुनरमुं
पुत्रं दूरस्थितापि परगृहेषु दारिद्र्यमपि कुर्वती जीवन्तं रुद्ध्या-
मि तावता च कृतकृत्यमात्मानं प्रपत्स्ये । पुत्रेण विना पुनरधुनापि
समस्तोऽपि मे जीवदोकोऽस्तमुपयाति इतरा च न किमपि वक्ति
ततोऽमात्येन तां सुदुःखां परिभाव्य उक्तमेतस्याः पुत्रो नास्या इति ।
सैव च सर्वस्य स्वामिनी कृता द्वितीया तु निर्धाटिता अमात्यस्यै-
त्यत्तिकी बुद्धिः । १८ जरहसिद्धमैढेत्यादिका च गाथा रोहक संविधान-
सूचिका सा च प्रागुक्तकथानुसारेण स्वयमेव व्याख्येया ।
(मधुसिद्धेत्यादि) मधुयुक्तं सिद्धं तद्दृष्टान्तज्ञावना कश्चित्कौलि-
कः तस्य प्रार्थ्या स्वैरिणी सा चान्यदा केनापि पुरुषेण सह कश्चित्प्र-
देशे जादिकामध्ये मैथुनं सेवितवती मैथुनस्यितया च तया उपरि
भ्रामरमुत्पन्नं दृष्टं कृष्णमात्रानन्तरं च गृहे समागता । द्वितीये च दि-
वसे स्वभर्ता मदनं क्रीणस्तया निवारितो मा क्रीणहि मदनं म-
हत् त्रामरमुत्पन्नं दर्शयामि । ततः सक्रयणाद्विनिवृत्तो गतौ च तौ
द्वावपि तां जातिं न पश्यति सा कथमपि कौलिकी त्रामरं न दृष्ट-
वती ततो येन संस्थानेन मैथुनं सेवितवती तेन संस्थानेन स्थिता
ततो भ्रामरं दृष्टवती दर्शयामास च कौलिकाय कौलिकोऽपि
च तथारूपं संस्थानमवलोक्य ज्ञातवान् नूनमेव दुराचारिणी
ति । कौलिकस्यैत्यत्तिकी बुद्धिः ॥ १९ ॥

(मुह्यति) मुद्रिकोदाहरणं तद्भाषना कश्चित्पुरे कोऽपि
पुरोधाः सर्वत्र ख्यातसत्यवृत्तिर्यथा परकीयान्निष्पन्नादाय
प्रभूतकालातिक्रमेऽपि तथास्थितानेव समर्पयतीति एतच्च
ज्ञात्वा कोऽपि द्रमकः तस्मै स्वनिकेपं समर्प्य देशान्तरं प्रभू-
ततरमगमत् प्रभूतकालातिक्रमे च भूयोऽपि तत्रागतो याच-
ने स्वं निकेपं पुरोधाश्च मूलत एवापलवति कस्त्वं कीदृशो
वा तव निकेप इति । ततः स रङ्गो वराकः स्वनिकेपमलभमा-
नः शून्यचित्तो बभूव । अन्यदा च तेनामात्यो गच्छन् दृष्टो या-
चितश्च देहि मे पुरोहित ! सुवर्णसहस्रप्रमाणं निकेपमिति ।
तत एतदाकर्ण्य अमात्यः तद्विषयकपापरीतचेताः बभूव ।
ततो गत्वा निवेदितं राज्ञः कारितश्च दर्शनं द्रमकोऽपि राज्ञा
भणितः पुरोधा देहि तस्मै द्रमकाय स्वं निकेपमिति । पुरोहि-
तोऽवादीत् देव ! तस्याहं न किमपि गृह्णामि । ततो राजा
मौनमधात् । पुरोधसि च स्वगृहं गते राजा विजने तं द्रमकं
पृष्टवान् रे कथय ! सत्यमिति ततस्तेन दिवसमुहूर्तस्थानपा-
श्वेवर्तिमानुपादिकं कथितम् ततोऽन्यदा राजा पुरोधसा समं
रन्तुं प्रावर्तत परस्परं नाममुद्रा संचारिता ततो राजा यथा
पुरोधा न वेत्ति तथा कस्यापि मानुपहस्ते नाममुद्रां समर्प्य
तं प्रति वभाण रे पुरोधसो गृहे गत्वा तद्भार्यामेवं ब्रूहि यथाऽ
हं पुरोधसा प्रेषितः इयं च नाममुद्राभिज्ञानं तस्मिन् दिने
तस्यां वेलायां यः सुवर्णसहस्रं नवलको द्रमकसक्तः त्वत्स-
मक्षममुकप्रदेशे मुक्तोऽस्ति तं भट्टिति समर्पय तेन पुरुषेण
तथैव कृतं सापि च पुरोधसो भार्या नाममुद्रां दृष्ट्वाऽभिज्ञान
मिलनतश्च सत्यमेव पुरोधसा प्रेषित इति प्रतिपन्नवती ।
ततः समर्पयामास तं द्रमकनिकेपं तेन पुरुषेणानीय राज्ञः स
मर्पितो राजा चान्येषां बहूनां नवलकानां मध्ये स द्रमकनव-

लकः प्रक्षिप्तः । आकारितो द्रमकः पार्श्वे चोपवेशितः पुरोधा
द्रमकोऽपि तथात्मीयं नवलकं दृष्ट्वा प्रमुदितहृदयो विकसित-
लोचनोऽपगतचित्तसूयताभावः सहर्षं राजानं विज्ञापयितुं
प्रवृत्तो देव ! देवपदानां पुरत एवमाकारो मदीयो नवलकस्त-
तो राजा तस्मै समर्पयामास । पुरोधसो जिह्वाच्छेदमर्चाकर-
त् । राज्ञः श्रौत्यत्तिकी बुद्धिः ॥ २० ॥

(अंकत्ति) अङ्कदृष्टान्तभावना कोऽपि पार्श्वे रूपकसहस्रनव-
लकं निक्षिप्तवान् तेन च निक्षेपप्रादिणा तं नवलकमधः प्रदेशे
छित्त्वा कूटरूपकाणां संज्ञतः तथैव च सीवितः । ततः काष्ठा-
न्तरे तस्य पार्श्वान्निक्षेपस्वामिना स्वनिकेपो गृहीतः परिज्ञावितः
सर्वतः तथैव दृश्यते मुद्रादिकं तत उद्धाटिता मुद्रा यावत् रूप-
कान् परिज्ञावयति तावत्सर्वानपि कृष्टान्पश्यति ततो जातो रा-
जकुञ्जेन तयोर्व्यवहारः । पृष्टः कारणिकैर्निक्षेपस्वामी ज्ञोः कति-
संख्यास्तव नवलके रूपका आसीरन् स प्राह सहस्रं ततो गण-
यित्वा रूपकाणां सहस्रं तेन ज्ञतः स नवलकः स च परिपूर्ण
ज्ञतः केवलं यावन्मात्रमधस्ताच्छिन्नस्तावन्यून इति उपरि सी-
वितुं न शक्यन्ते ततो ज्ञातं कारणिकैः नूनमस्याऽपहृता रूपकाः
ततो दापितो रूपकसहस्रमितरो नवलकस्वामिनः । कारणिका-
नामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २१ ॥

(नाणत्ति) कोऽपि कस्यापि पार्श्वे सुवर्णपणजृतं नवलकं क्षि-
प्तवान् ततो गतो देशान्तरं प्रचूते च काष्ठातिश्रान्ते निक्षेपप्रादी
तस्मान्नवलकाज्जात्यसुवर्णमयान् पणान् गृहीत्वा हीनवर्णकसु-
वर्णपणान् तावत्संख्याकान् तत्र प्रक्षिप्तवान् तथैव च स नवलकः
तेन सीवितः ततः कतिपयदिनानन्तरं स नवलकस्वामी देशा-
न्तरादागतः स्यं च नवलकं तस्य पार्श्वे याचितवान् सोऽपि स-
मर्पयामास परिज्ञावितं तेन मुद्रादिकं तथैव दृष्टम् । ततो मुद्रां
स्फोटयित्वा यावत्पणान्परिज्ञावयति तावद्हीनवर्णसुवर्णकमयान्
पश्यति ततो वचूव राजकुञ्जे व्यवहारः पृष्टं च कारणिकैः कः
काष्ठः आसीत् यत्र त्वया नवलको मुक्त इति । नवलकस्वामी
प्राह । अमुक इति ततः कारणिकैरुक्तं स चिरन्तनकाष्ठोऽधुना
तनकाष्ठकृताश्च दृश्यन्तेऽमी पणास्ततो मिथ्याज्ञापी नूनमेव नि-
क्षेपप्रादीति दृष्टिरतो दापिताश्च तस्य तावत्पणास्तमिति । कार-
णिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २२ ॥

(जिक्वुत्ति) भिक्षुदाहरणं तद्भाषना कोपि कस्यापि जिक्वोः
पार्श्वे सुवर्णसहस्रं निक्षिप्तवान् काष्ठान्तरे याचते स च जिक्वुर्न प्रय-
च्छतिकेवलमद्यकल्ये वा ददामीति विप्रतारयति ततस्तेन द्यू-
तकारा अवज्ञगितास्ततस्तैः प्रतिपन्नं निश्चितं दापयिष्यामः । ततो
द्यूतकारा रक्तपटवेषेण सुवर्णखोटिकां गृहीत्वा समागता वदन्ति
च वयं चैत्यवन्दनाय देशान्तरं यियासवो यूयं परमसत्यतापात्र-
मत एताः सुवर्णखोटिका युष्मत्पार्श्वे स्यास्थन्ति एतावति चाव-
सरे पूर्वं संकेतितः स पुरुषः आगत्य याचते स्म जिक्वो ! सम-
र्पय स्यापनिकामिति ततो जिक्वुणाजिनवमुच्यमानसुवर्णखोटि-
का दम्पटतया समर्पिता तस्य स्यापनिका तस्मै । मा एतासामह-
माज्ञागी जायेयेति बुद्ध्या तेऽपि च द्यूतकाराः किमपि मिपान्तरं कृत्वा
स्वसुवर्णखोटिकां गृहीत्वा गताः । द्यूतकाराणामौत्पत्तिकी बुद्धिः २३
(चेरुगानिहाणत्ति) चेष्टका वाद्यकानिधानं प्रतीतं दृष्टान्तभावना
द्वौ पुरुषौ परस्परं प्रतिपन्नसखिजावावन्त्या कश्चित्प्रदेशे ता-
न्यां निधानमुपवेश्ये तत एको मायावी द्यूते स्वस्तनदिने शुभे न
क्वत्रे ग्रहीष्यामो द्वितीयेन च सरस्वतमनस्कतया तथैव प्रतिपन्नम् ।
ततस्तेन मायाविना तास्मिन् प्रदेशे रात्रावागत्य निधानं गृहीत्वा
तत्राङ्गारकाः प्रक्षिप्ताः ततो द्वितीयदिने तौ द्वावपि जृत्वा गतौ
दृष्टवन्तौ तत्राङ्गारकान् । ततो मायावी मायया स्वोरस्ताभमाक-

न्दिनुं प्रावर्तत वदति च हा हीनपुण्या वयं देवेन चतुर्दन्वाऽस्माकं समुप्यादिते यन्निधानमुपदिश्याङ्गारका दक्षिताः पुनः पुनश्च द्वितीयमुखमवबोक्तं ततो द्वितीयेन जज्ञे नूनमनन हन धनामिति ततस्तेनाप्याकारसंवरणं कृत्वा तस्यानुशासनार्थमुचे मा वयस्य खेदं कार्याः न खलु खेदं पुनर्विधानप्रत्यागमनहेतुः । ततो गता द्वावपि स्यं गृहं ततो द्वितीयेन तस्य मायाविनो वेप्य-मर्थां सजीवेव प्रतिमा कारिता सा च गृहीता मर्कटौ प्रतिमा-याश्चोत्सङ्गे हस्ते शिरसि स्कन्धे चान्यत्र च यथायोग्यं तयोर्मर्कट-योर्जड्यं मुक्तवान् तौ च मर्कटौ कुधापीनितौ तत्रागत्य प्रतिमाया उत्सङ्गादौ जज्ञे ज्ञातवन्तौ एवं च प्रतिदिनं करणे तयोस्तादृश्ये-व शैली समजनि । ततोऽन्यदा किमपि पर्वाधिकृत्य मायाविनो द्वा-वपि पुत्रौ प्रोजनय निमग्नितौ समागतौ च प्रोजनवेद्यायां तद्गृहे भोजितौ च तेन महार्गारवेण प्रोजनानन्तरं च तौ महता सुखेना-न्यत्र संगोपितौ । ततस्तेकदिनायसानेमायावी स्वपद्मशोधिकरणा य तद्गृहमागतः ततो द्वितीयस्तं प्रति द्रूने मित्रः । तौ तव पुत्रौ म-र्कटावन्तौ ततः सखेदं विस्मन्चेता गृहमध्यं प्राविशत् ततो वे-प्यमयि प्रतिमामुत्सार्य तस्याने समुपावेशिनो मुक्तौ स्वस्था-नात् मर्कटौ च किञ्चिन्नयमानौ तस्योत्सङ्गे शिरसि स्कन्धे वा-ग्न्य विव्रनौ । ततो मित्रमवादीत् प्रो वयस्य ! तावेतौ तव पुत्रौ तथाच पश्य तव स्नेहमात्मीयं दर्शयतः । ततः स मायावी प्राह वयस्य ! किं मानुषावकस्यान्मर्कटौ जातौ वयस्य आह जवतः कर्मप्रातिकूल्यवशात् तथाहि किं सुवर्णमङ्गरी जवति परमा-वयोः कर्मप्रातिकूल्यवदेतदपि जातं तथा तव पुत्रावपि मर्कटाव-न्तामिति । ततो मायावी चिन्तयामास नूनमहं ज्ञातोऽनेन ततो यद्युच्चैः शब्दं करिष्ये ततोऽहं राजग्राहो भविष्यामि पुत्रौ चान्य-था मे न जवतः ततस्तेन सर्वं यथावस्थितं निवेदितं दत्तञ्च जागः इतरेण च समर्पितौ पुत्रौ तस्यैतत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १४ ॥

(सिक्खन्ति) शिक्षा धनुर्वेदे तदुदाहरणभावना कोऽपि पुमानतीव धनुर्वेदकुशलः स परिभ्रमन्मन्त्रकेश्वरपुत्रान् शिक्ष-यितुं प्रावर्तत तेभ्यश्चेश्वरपुत्रेभ्यः प्रभूतं द्रव्यं प्रापितवान् ततः पित्रादयस्तेषां चिन्तयामासुः प्रभूतमेतस्मै दत्तवन्तः । ततो य-दासौ आस्यति तर्देनं मारयित्वा सर्वं ग्रहीष्यामः एतच्च कथं मपि तेन ज्ञातं ततः स्वयन्पूर्णां ग्रामान्तरवासिनां कथमपि ज्ञापितं यथाहममुकस्यां रात्रौ नद्यां गोमयपिण्डान् प्रक्षे-प्स्यामि भवद्भिस्ते प्राह्या इति । ततस्तैस्तथैव प्रतिपद्यं ततो द्रव्येन संवलिता गोमयपिण्डास्तेन कृताः आतपेन शोपिता-स्तत ईश्वरपुत्रान् प्रत्युवाच यथैषोऽस्माकं विधिर्विचक्षितप-र्वणि स्नानमन्त्रपुरस्सरं ते सर्वेऽपि गोमयपिण्डा नद्यां प्रक्षे-प्यास्ततः समागतौ गृहं तेऽपि गोमयपिण्डा नीता वन्दुभिः स्वग्रामे । ततः कतिपयदिनातिक्रमे तानीश्वरपुत्रान् तेषां च पित्रादीन् प्रत्येकं मुक्तलयाप्यात्मानं च वसुमात्रपरिग्रहोपेतं दर्शयन् सर्वजनसमक्षं स्वग्रामं जगाम पित्रादिभिश्च परिभा-वितौ नास्य पार्श्वे किमप्यस्तीति न मारितः । तस्यैतत्पत्तिकी बु-द्धिः १५ (अत्यसत्येति) अर्थशास्त्रमर्थविषयं नीतिशास्त्रं तद्व-ष्टान्तभावना । कोऽपि वणिक् तस्य द्वे पत्न्यौ एकस्याः पुत्रोऽपरा वन्ध्या परं साऽपि पुत्रं सम्यक् परिपालयति ततः पुत्रो विशे-षं न बुध्यते यथेयं मे जननी नेयमिति सोऽपि वणिक् सभा-र्यापुत्रो देशान्तरमगमत् । यत्र सुमतिस्वामिनस्तीर्थकृतो ज-न्मभूमिः तत्र गतमात्र एव च दिवं गतः सपत्न्योश्च पर-स्परं कलहोऽभूत् एका श्रूते ममैव पुत्रः ततोऽहं गृहस्वामिनी द्वितीया श्रूतेऽहमिति ततो राजकुले व्यवहारो जातः तथापि

न निर्वलति एतच्च भगवति सुमतिस्वामिनि तीर्थकरे गर्भ-स्थिते जनन्या मङ्गलादेव्या जज्ञे तत आकारिते द्वे अपि ते सपत्न्यौ ततो देव्या प्रत्यपादि कतिपयदिनानन्तरं मे पुत्रो भविष्यति स च वृद्धिमधिरुद्धोऽस्याशोकपादपस्याधस्तादुप-विष्टो युष्माकं व्यवहारं ह्वेत्स्यति । तत एतावन्तं कालं याव-दविशेषेण खादतां पिवतामिति ततो न यस्याः पुत्रः साऽचि-न्तयत् लब्धस्तावदेतावान् कालः पश्चाद्यद्भवविष्यति तत्र जा-नामः । ततो हृष्टप्रदनयाऽनया प्रतिपन्नं ततो देव्या जज्ञे नैया पुत्रस्य मातेति निर्भर्त्सिता द्वितीया च गृहस्वामिनी कृता । दे-व्या श्रौतपत्तिकी बुद्धिः ॥ १६ ॥

(इत्यसमहेति) कोऽपि स्त्री तस्या भर्ता पञ्चत्वमुपागतः सा च वृद्धिप्रयुक्तं लोकेभ्यो न व्रजत ततः पतिमित्रं जणितव-न्ती मम दापय लोकेभ्यो धनमिति । ततस्तेनोक्तं यदि मम जाग प्रयच्छसि । तयोक्तं यदिच्छसि तन्मह्यं दद्या इति ततस्तेन लोके-भ्यः सर्वं द्रव्यमुद्ग्राहितं तस्यै स्तोक्तं प्रयच्छति सा नेच्छति ततो जातो राजकुले व्यवहारः ततः कारणिकैरुद्ग्राहितं द्रव्यं तत्सर्वमानायितं कृतौ द्वौ जातौ एको महान् द्वितीयोऽल्प इति ततः पुष्टः कारणिकैः पुत्र्यः कं भागं त्वमिच्छसि स प्राह महा-न्तमिति । ततः कारणिकैरुद्ग्राह्यो विचारितो यदिच्छसि तन्मह्यं दद्या इति त्वं चेच्छसि महान्तं भागं ततो महान् जाग एतस्या द्वितीयस्तु तवेति । कारणिकानामैतत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १७

(सयसहस्सति) कोऽपि परिव्राजकः तस्य सौम्यमयं महाप्र-माणं भाजनं खोरयसंज्ञं स च यदेकवारं गृणोति तत्सर्वं तथै-वाऽवधारयति ततः स निजप्रज्ञागर्वमुच्छेदन् सर्वत्र प्रतिज्ञां कृतवान् यो नाम ममापूर्वं धावयति तस्मै द्दामादिं निजजाज-नमिति । न च कोऽप्यपूर्वं धावयितुं शक्नोति स हि यत्किमपि गृणोति तत्सर्वमस्त्वक्षितं तथैवानुवदति । वदति चात्रोऽपीदं मया श्रुतं कथमन्यथाहमस्त्वक्षितं जणामीति एतत्सर्वं ख्याति-मगमत् ततः केनापि सिक्खपुत्रेण ज्ञातप्रतिज्ञेन तं प्रत्युक्तमपूर्वं धावयिष्यामि । ततो मिक्षितो नृयान् लोको राजसमक्षं व्यवहा-रो वनूव । ततः सिक्खपुत्रोऽपाठीत् । “तुज्ज पिया मह पिण्णो, धारेह अण्णुणं सयसहस्सं । जइ सुयुण्यं दिज्जइ, अहं न सुयं खोर-यं देसु” जितः परिव्राजकः सिक्खपुत्रेण । सिक्खपुत्रस्यैतत्पत्तिकी-बुद्धिः ॥ १८ ॥ नं० ॥ आ० म० द्वि० । आ० च० । आ० क० ।

उत्पयंत-उत्पतन्-वि० ऊर्द्धं पतति, “उत्पयंताणि पतंता भमंता पुत्रकस्मेदयोपगया” प्रश्न० १ द्वा० ।

उत्पयण-उत्पतन-न० उत्-पत् ल्युट् ऊर्ध्वगमने, स्या० १० उ० ।

उत्पयणिवय-उत्पातनिपात-पुं० उत्पात आकाशे उल्लङ्घनं नि-पातस्तस्मादवपतनम् (जं० ४ वृत्त०) उत्पातपूर्वो निपातो य-सिन् स उत्पातनिपातः । नाट्यविधिभेदे, “उत्पयणिवयपसत्तं संकुचियं पसारियरयारयं भंतं सभं णामं दिव्वं णट्टवि-हिं उवदंसेत्ति” रा० । जी० ।

उत्पयणी-उत्पतनी-स्त्री० विद्याभेदे, यां जपन् स्वत एव पत-त्यन्यं चोत्पातयति ॥ सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उत्पयमाण-उत्पतत्-वि० ऊर्द्धं पतति, स्त्रियाम् । “उत्पय-माणी विव धरणिंतलाउ” उत्पतन्ती ऊर्द्धं यान्ती ॥ ज्ञा० ६ अ० ॥

उत्परिवादी-उत्परिपाटी-स्त्री० विपर्यासे, “उत्परिवाडी गहणे, चाउम्मासा भवे लहुगा” ग० १ अधि० ॥

उत्परिवादीकरण-उत्परिपाटीकरण-न० विपर्ययकरणे, “उत्प रिवादी करणे, दोसा सम्मं तहा करणे” पं० व० ।

उत्पल-उत्पल-न० उद्-पल्-अच् प्राकृते “ कगटडतदयशपस
×क×पा मूर्ध्वं लुक् ” ७ । २। ७७ इति संयोगादेर्लुक् । प्रा० । पक्षे
विशे० । “ फुल्लुत्पलकमलकोमलुम्मिलियं ” ज्ञा० १ अ० । वि० ।
कल्प० । औ० । गर्दभके, श्वेतकुमुदे, आ० म० प्र० । “ पक्खंत-
रेसु वहुइं पउमाइं जाव सयसहस्सावत्ताइं ” जी० ३ प्रति० । १। ०।
ईपनीले जशरुहे, जं० १ वक्क० । नीलोत्पले, जी० ३ प्रति । ज० ।
तं० । स० । आचा० । रक्तकमले, कल्प० । उत्पलं त्रिविधं नीलं रक्तं
श्वेतञ्च । वाच० । अत एव उत्पलशब्दस्य, नीलोत्पलं रक्तकमलं
गर्दभकं नीलोत्पलादीत्येवं विभिन्ना अर्थो उपपन्न्यन्ते (उत्पलस्य
उपपातः परिमाणमवधार उच्चत्वं यावत्समुद्रघात उद्वर्तनाः द्वा
त्रिंशता द्वैर्विण्णफइ शब्दे वक्ष्यते) कुष्ठे गन्धद्रव्यविशेषे, “ प-
उमुप्पल्लगंधिप ” स० । तच्च उत्पलं कुष्ठमिति प्रसिद्धम् ॥ जं० ३
वक्क० । जी० । तं० । चतुरशीतावुत्पल्लशतसहस्रेषु, जी०
३ प्रति० । अनु० । स्या० । दशमे कल्पे चतुर्यधिमने च । स० ।
स्वनामख्याते पाश्चात्पत्थीये परिव्राजके, पुं० । अस्थिकग्रामे
वीरभगवति शूलपाणियक्केणोपसृष्टे, “ तस्य उत्पलो नाम पुराणो
पासावच्छिजतो परिव्वायगो अट्टंगमहाणिमित्तजाणगो जणपा-
सातो सौरुण मा तित्यगरो होज्जा अट्टिइं पकरेइ । आ० म० द्वि० ।
आ० क० । “ तस्य उत्पलो नाम पच्छाकरो परिव्वाओ पासा-
वच्छिजो णेमिच्छिओ भोमउत्पातसुमिणअंतद्विक्खअंगसरलक्ख-
णवजणअट्टंगमहाणिमित्तजाणओ । आ० चू० १ अ० । उक्तान्तं पञ्च
मांसम् । अत्या० स० । मांसशून्ये, त्रि० । वाच० स्वनामख्याते
छीपसमुक्ते च । प्रज्ञा० १५ पद० ।

उत्पलंग-उत्पलङ्ग-न० चतुरशीतौ हुहुकशतसहस्रेषु, जी०
३ प्रति० । जं० । स्या० ।

उत्पलकन्द-उत्पलकन्द-पुं० मूत्रबीजे कन्दजेदे, स्या० ५ ग० ।

उत्पलगुम्मा-उत्पलगुम्मा-स्त्री० जम्बूसुदर्शनाया दक्षिणपूर्वस्यां
पूर्वदिशि नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० ।

उत्पलणात्त-उत्पलनात्त-न० नीलोत्पलादेराधारे, आचा० ३ अ० १ अ०

उत्पलवैतग-उत्पलवृन्त-पुं० उत्पलवृन्तानि नियमविशेषाद् गृ-
ह्यतया नैकत्वेन येषां सन्ति ते उत्पलवृन्तिकाः । आजीविकश्रम-
णजेदेषु, औ० ॥

उत्पलहत्यग-उत्पलहत्यक-पुं० उत्पलाख्यजलजकुसुमविशेषे, ।
आ० म० द्वि० । जीवा० । रा० ।

उत्पला-उत्पला-स्त्री० शङ्खमार्यायाम्, स्या० ९ ग० । “ तस्स-
णं संखस्स समणोवासगस्स उत्पला णामं जारिया होत्या सु-
कुमात्त जाव सुरुवा समणोवासिया अभिगयजीवाजीवा जाव
विहरइ ” ज० १२ श० १ उ० । (संखशब्देऽन्यत्) कावस्य
पिशाचेऽस्य तृतीयाग्रमहिष्याम्, ज० १० श० ५ उ० । (तस्या
जवत्रयवकन्यता अगमहिंसी शब्दे उक्ता) जीमाजिधानकूटग्रा-
हिणो भार्यायाम्, यस्याः पुत्रो गोत्रासो मृत्वा भरकं गत्वा ततो
विजयसार्थवाहस्य भद्रायामुज्जितको नाम दारकोऽभवत् । विपा०
२ अ० । (वक्तव्यता उज्जियशब्दे उक्ता) जम्बाः सुदर्शनाया दक्षि-
णपूर्वस्यां पश्चिमायां दिशि नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० ।

उत्पल्लिणीकन्द-उत्पल्लिनीकन्द-पुं० जलजवनस्पतिविशेषे, “ प-
उमुप्पल्लिणीकन्दे, अंतरकन्दे तदेव फिल्ली य । एते अणंतजीवा
एगो जीवोन्निसमुणावे ” । प्रज्ञा० १ पद० ।

उत्पल्लुजला-उत्पल्लुजला-स्त्री० जम्बाः सुदर्शनाया दक्षिण-
पूर्वस्यामुत्तरस्यां नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० । जं० ।

उत्पल्लव्य-उत्पल्लव्य-त्रि० उत्पल्लव्य निर्गते, उत्पल्लव्यस्तु द्विधा
सारूपी गृहस्थश्च । ध० २ अधि० ।

उत्पल्ल-उत्पल्ल-पुं० उन्मार्गे, “ आवज्जे उत्पल्लं जं तु ” सूत्र० १
श्रु० १ अ० । ओ० । “ पंथा उ उत्पल्लं नेति ” नि० चू० ३ उ० ।
कदर्ये पयि, वाच० ।

उत्पल्लजाइ-उत्पल्लयायिन्-पुं० न० उन्मार्गगामिनि युग्ये, तत्तु-
ल्ये शिङ्गावशेषे, परसमयगते वा पुरुषे च । स्या० ३ ग० ।

उत्पल्लेह-देही० । महाराष्ट्रादि देशविशेषप्रसिद्धेऽर्थे, प्रा० ।

उत्पा-उत्पाद-पुं० प्राकृते स्त्रीत्वं तयारूपत्वं च “ एगा उत्पा ”
प्राकृतत्वाद् उत्पादः स चैकसमये एकपर्यायापेक्षया नहि तस्य
युगपदुत्पादद्वयादिरस्ति अनपेक्षिततद्विशेषकपदार्थतया चैका-
ज्साविति । स्या० १ ग० ।

उत्पाइत्ता-उत्पादयितृ-त्रि० उत्पादनशीले, स्या० ७ ग० । उ-
त्पादके, स्या० ४ ग० ।

उत्पादयितुम्-अव्य० संपादयितुमित्यर्थे, “ उत्पाइत्ता पगे य स-
प्प पउमुप्पन्नाणं ” स्या० ४ ग० ।

उत्पाइय-औत्पातिक-त्रि० उत्पादने निर्वृत्तमौत्पातिकम् । पांशु-
पातादौ, तन्निमित्तके अस्वाध्याये च । आव० ४ अ० । रुधिरवृ-
ष्ट्यादीनामनिष्टसूचकानां हेतुष्वनर्थेषु, “ उत्पाइयावाही ” उत्पातो-
ऽनिष्टसूचकरुधिरवृष्ट्यादयस्तत्केतुका येऽनर्थोस्ते औत्पातिकाः सः ।
उत्पाइयपवण-औत्पातिकपवन-पुं० उत्पातजनितवायौ, प्रश्न० ३ द्वा० ।

उत्पाइयपव्वय-औत्पातिकपर्वत-पुं० अस्वाजाविके, “ उत्पाइ-
यपव्वयं व चंकमतं सकलं मत्तं गुलुगुलुत्तं ” स्वाभाविकपर्वतो
हि न चङ्क्रमते अत उच्यते औत्पातिकपर्वतमिव चङ्क्रम्यमाणम्
पाठान्तरेण तु औत्पातिकपर्वतमिव । औ० । ज्ञा० ॥

उत्पाइयाविच्छिन्नकोउहलत्त-उत्पादिताविच्छिन्नकौतूहलत्व-
न० श्रोतॄणां स्वविषये उत्पादितं जनितमविच्छिन्नं कौतूहलं
कौतुकं येन तत्तथा । तद्भावस्तत्त्वम् । श्रोतॄणु स्वविषयाद्भुतविस्म-
यकारितारूपे षड्विंशे सत्यवचनातिशये, रा० ॥

उत्पाडण-उत्पाटन-न० उद्-पट्-णिच्-ङ्युद्-भूमेरुत्क्षेपे, प्रश्न०
१ द्वा० । उत्खनने, “ सकुट्टुत्पाटनतः, शादिरपि फलावहः पुंसः ”
पो० १४ विव० । नि० चू० ॥

उत्पाफिय-उत्पाटित-त्रि० उन्मूलिते, “ उत्पाफियनयणदंसणव-
सणासणस्स ” आ० क० ॥

उत्पाय-उत्पात-पुं० न० उत्पतनमुत्पातः । उद्-पत्-घञ्-ऊर्क-
गमने, स्या० १ ग० । प्रकृतिविकारे, तद्रूपे सहजरुधिरवृष्ट्यादौ,
तत्प्रतिपादनपरे शास्त्रे च । यथा राष्ट्रोत्पातादि स्या० ९ ग० ।
प्रश्न० । स० । अनु० । सूत्र० । आव० । “ साहिप वरिसाइ
जम्मि जायइ भन्नइ तमुप्पायं ” सहजरुधिरवृष्ट्यादि यस्मिन्
जायते तदुत्पातान्निधं निमित्तम् । आदिशब्दादस्थिवृष्ट्यादिपरि-
ग्रहः । यथा “ मज्जानि रुधिरास्थीनि, धान्यागारान् वशास्तथा
मघवा वपेते यत्र, मयं चिद्याच्चतुर्विधमित्यादि । प्रव० । अत्रा-
दिविकारवत् विस्तरतः परिणामत उत्पातः “ पंसुयमंसरुहिरे,
केससिन्नावुत्तितहरउग्घाप । मंसंसिद्धारुहिरे, अहोरत्तं अवसेसे
जच्चिरं सुत्तं ” इत्येवं रूपे उत्पाते ऽस्वाध्यायिकं क्रियत इति
आ० चू० । आव० ॥ (विस्तरतोवर्णनमसज्जाइय शब्दे) उत्पातवि-
चारोऽङ्गविद्यासु दर्शितोवृहत्संहितासु च । शुभाशुनसूचकोत्पातश्च
दिव्यान्तरीक्षजौमनेदात् त्रिविधः । स च वृहत्संहितायां यथा-

यानत्रेरुपातान्, गर्गः प्रोवाच तानहं वक्ष्ये । तेषां सङ्क्षेपोऽयं, प्रहृतेरन्यत्वमुत्पातः ॥ अपचारेण नराणां-मुपसर्गः पापसञ्चयाद्भवति । संसृचयन्ति दिव्या-न्तरिक्षजोमास्तदुत्पाताः ॥ मनुजानामपचारा-दपरक्ता देवताः सृजन्येताम् । तत्प्रतिघाताय नृपः, शान्तिं राष्ट्रे प्रयुञ्जीत । दिव्यं ग्रहकैवैकृत-मुल्कानिर्घातपवनपरिवेष्टाः । गन्धर्वपुरपुरन्दर-चापादि यदन्तरिक्षं तत् ॥ जौमं चरस्थिरभवं, तच्चान्तिजिराहतं शममुपैति । आत्मसुतको-शवाहन-पुरदारपुरोहितेषु लोकेषु ॥ पाकमुपयाति दैवं परि-कल्पितमप्राधा नृपतेः । दैवतयात्राशकटा-क्षचक्रयुगकेतुजङ्घप-तनानि ॥ संपर्यासनसादन-सङ्काश्च नृदेशपशुभेदाः । ऋषि-धर्मपितृव्रत-प्रोद्भूतं तद् द्विजातीनाम् ॥ यद्रुद्रलोकापाहोद्भवं पशूनामनिष्टं तत् । गुरुसितशनेश्वरोत्थं पुरोधसां विष्णुजं च लोकानाम् ॥ स्कन्दविशाखसमुत्थं माण्डलिकानां नरे-न्द्राणाम् । वेदव्यासे मन्त्रिणि त्रिनायके वैकृते चमूनाये ॥ धात-रि सविश्वकर्मणि लोकानावाय निर्दिष्टम् । देवकुमारकुमारी-चनितोऽप्येषु वैकृतं यत्स्यात् ॥ तन्नरपतेः कुमारककुमा-रिकास्त्रीपरिजनानाम् । रक्षःपिशाचगुह्यकनागानामेतदेव निर्दे-श्यम् ॥ मासैश्चाप्यप्राज्ञिः सर्वेषामेव फलपाकः ॥ राष्ट्रे यस्यानग्निः प्रदीप्यते दीयते च नेन्यनवात् । मनुजेश्वरस्य पीठा तस्य सरापदस्य विज्ञेया ॥ जज्ञमांसाईज्वलने नृपतिवधः प्रहरणे रणां रौद्रः । सैन्यग्रामपुरेषु च नाशो वहेर्भयं कुरुते ॥ प्रासादज-वनतोरण-केत्वादिष्वनलेदग्नेषु । तस्मिन् वा पणमासात् परच-क्रस्यागमो नियमात् ॥ धूमोऽनग्निसमुत्थो रजस्तमश्चाह्निजं महा-भयदम् । व्यज्रे निह्युनाशो दर्शनमपि चाह्निदोषकरम् ॥ नगर-चतुष्पादाएरुजमनुजानां प्रयकरं ज्वलनमाहुः । धूमाग्निविस्फु-ल्लिङ्गैः शस्याम्बरकेशैर्मृत्युः ॥ आयुधज्वलनसर्पणस्वनाः कोश-निर्गमनवेपनानि वा । वैकृतानि यदि वायुधेऽपराण्याशुरौघरण-संकुलं वदेत् । इत्यग्नि वैकृतम् ।

शाखाजङ्गैश्कस्माद् वृक्षाणां निर्दिशेदणोद्योगम् । हसने देशजं-ज्ञं रुदिते च व्याधियाहुल्यम् ॥ राष्ट्रविज्रेश्वरनृतौ वाद्यधोऽ-तीव कुसुमिते वाते । वृक्षात् क्षीरस्त्रावे सर्वद्वयकृतो भवति ॥ मये वाहननाशः संत्रासः शोणिते मधुनि रोगः । स्नेहे दुर्भिक्षज-यं महद्भयं निःसृतं ससिद्धे ॥ शुष्कविरोहे वीर्यान्संक्षयः शोष-णे च विरुधनानाम् । पतितानामुत्थाने स्वयं भयं दैवजनितं च ॥ पूजितवृक्षे ह्यनृतौ कुसुमफलं नृपधाय निर्दिष्टम् । धूमस्तस्मिन् ज्वाला-यवा ज्वेनृपधायैव ॥ सर्पत्सु तरुषु वापि-जनसङ्ख्या विनि-र्दिष्टः । वृक्षाणां वैकृत्ये दशभिर्मासैः फलविपाकः ॥ इति वृक्षवैकृतम् ।

नाहोऽजयवादीनामेकस्मिन् द्वित्रिसम्भवो मरणम् । कथयति-तदधिपतीनां यमवं जातं च कुसुमफलम् ॥ अतिवृक्षिः शस्यानां नानाफलकुसुमजवो वृक्षे । भवति हि यद्येकस्मिन् परचक्रस्याग-मो नियमात् ॥ अर्धेन यदा तैश्च भवति तिलानामेतद्वता वा स्यात् अन्नस्य च वैरस्यं तदा च विन्ध्यार्द्रयं सुमहत् ॥ विकृतं कुसुमफलं वा ग्रामादयवा पुराह्निः कार्यम् । इति शस्यवैकृतम् ।

दुर्भिक्षमनावृष्ट्यामतिवृष्ट्यां कुद्भयं सपरचक्रम् । रोगो ह्यनृतुज-प्रायां नृपधोऽनज्जातायास् ॥ शीतोष्णविपर्ययासे नो सम्यगुत्पु-च संप्रवृत्तेषु । प्रणमासाद्वापूजयं रोगभयं दैवजनितं च ॥ अन्य-तौ सप्ताहं प्रवन्धवर्षं प्रधाननृपमरणम् । रक्ते शस्त्रोद्योगो मांसा-स्थिवसादिनिर्मरकः । धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्विधैर्नैत्र्यं विद्यात् । अङ्गारपांशुवर्षे विनाशमायाति तन्नगरम् ॥ उपला विना जलधरैर्विकृता वा प्राणिनो यदा वृष्टाः । छिद्रं वाप्यतिवृष्टौ शस्यानामीति सज्जननम् ॥ क्षीरमृतदौद्राणां द-

ज्जो रुधिरौष्णवारिणां वर्षे । देशविनाशो ज्ञेयोऽसृग्वर्षे चापि नृपयुक्तम् ॥ यद्यमलेऽर्के छाया न दृश्यते दृश्यते प्रतीपा वा । देशस्य तदा सुमहद्भयमायातं विनिर्देश्यम् ॥ व्यस्रे नभसीन्द्र-धनुर्दिवा यदा दृश्यते ऽथवा रात्रौ । प्राच्यामपरस्यां वा तदा भवेत् कुद्भयं सुमहत् ॥ सूर्येन्दुपर्जन्यसमीरणानां योगः स्मृतो वृष्टिविकारकाले ॥ इति वृष्टिवैकृतम् । अपसर्पणा नदीनां न-गरादचिरेण शून्यतां कुरुते । शोषश्चाशोष्णामन्येषां वा हृदादीनाम् ॥ क्रोहा स्मृमासवहाः सङ्कुलकुषा प्रतीपगाश्चा-पि । परचक्रस्यागमनं नद्यः कथयन्ति पणमासात् ॥ ज्वाला धूमकाथारुदितोत्कृष्टानि चैव कूपानाम् । गीतप्रजल्पितानि च जनमरकाय प्रदिष्टानि ॥ तोयोत्पत्तिरक्षाते गन्धरसविपर्य-ये च तोयानाम् । सलिलाशयविकृतौ वा महद्भयं तत्र शुभ-कृत्यम् ॥ इति जलवैकृतम् । प्रसवविकारे स्त्रीणां द्वित्रिचतुः प्रभृतिसम्प्रसृतौ वा । हीनातिरिक्तकाले च देशकुलसङ्ख्या भवति ॥ वडवोऽप्राह्णगोहस्तिनीषु यमलोद्भवे मरणमेवाम् ॥ इति प्रसववैकृतम् । परयोनावभिगमनं भवति तिरश्चामसाधु धेनूनाम् । उक्षाणां धान्योऽन्यं पिवति श्वा वा सुरभिपुत्रम् ॥ मासत्रयेण विद्यात् तस्मिन्निःसंशयं परागमनम् ॥ इति चतु-ष्पादवैकृतम् ॥ यानं वाहवियुक्तं यदि गच्छेन्न ब्रजेच्च न वाहयु-तम् । राष्ट्रभयं भवति तदा चक्राणां सादमङ्गे च ॥ अनभिहि ततूर्यनादः शब्दो वा ताडितेषु यदि नायात् । व्युत्पत्तौ वा तेषां परागमो नृपतिमरणं वा ॥ गीतरचतूर्यनादा नभसि यदा वा चरस्थिरान्यत्वम् । मृत्युस्तदागदा वा विस्वरतूर्ये पराभिभवः । गोलाङ्गलयोर्भङ्गे दर्वीशूर्पाद्युपस्करविका-रे ॥ क्रोष्टुकनादे च तथा शस्त्रभयं मुनिवचश्चेदम् ॥ इति वायव्यवैकृतम् ॥ पुरपक्षिणो वनचरा वन्या वा निर्जया विशन्ति । पुरं नक्तं वा दिवसचरा कृपाचरा वा चरन्त्यहनि । सन्ध्या द्वयेऽपि मण्डल-मावभ्रतो मृगा विहङ्गा वा । दीप्तायां दिश्यथवा क्रोशन्तः संहता जयदाः ॥ श्वानः प्रवृन्त इव द्वारे वा सन्ति जम्बुका दीप्ताः । प्रविशेन्नरेन्द्रजनवने कपोतकः कौशिको यदि वा ॥ कुक्कुटरत्नं प्रदोषे हेमन्तादौ च कोकिलाक्षपः । प्रतिहोममण-लचराः श्येनाद्याश्चाभ्यरे जयदाः ॥ गृहचैत्यतोरेषु घारेषु च पक्षि-सङ्घसंपाताः । मधुवल्लीकाम्भोरुहसमुद्भवाश्चापि नाशाय ॥ श्व-जिरस्थिशवावयव-प्रवेशानं मन्दिरेषु मरकाय । पशुशस्त्रव्याहारे नृपमृत्युर्मुनिवचश्चेदम् ॥ इति मृगपदयादिवैकृतम् ॥ शक्रध्वजेन्द्र-कीलस्तम्भद्वारप्रपातजङ्गेषु । तद्वत्कपाटोरणकेतूनां नरपतेर्मर-णम् ॥ सन्ध्याद्वयस्य दीप्तिर्धूमोत्पत्तिश्च काननेऽनग्नौ । विद्याजावे नृमेदरणं कम्पश्च भयकारी । पावणानां नास्तिकानां च प्रकः साध्याचारप्रोज्जितः क्रोधशीलः । ईर्ष्युः क्रूरो विग्रहासक्तचेता यस्मिन् राजा तस्य देशस्य नाशः ॥ प्रहर हरविन्धि जिन्धीत्यायु-धकाष्टाभमाणयो वाह्याः । निदगन्तः प्रहरन्ते तत्रापि जयं भव-त्याशु ॥ अङ्गारगैरिकायैर्विकृतप्रेताभिबेखनं यस्मिन् । नायकचि-त्रितमथवा कृत्ये कृत्यं याति न चिरेण ॥ दूतापटाङ्गशवलं न सन्ध-योः पूजितं कञ्चदयुक्तम् । नित्योच्छिष्टस्त्रीकं च यद्गृहं तत्कृत्यं याति ॥ इदेषु यातुधानेषु निर्दिशेन्नरकमाशुसंप्राप्तम् ॥ इति शक्रध्व-जेन्द्रकीलादि वैकृतम् ॥

नरपतिदेशविनाशो केतोरुदयेऽथवा गृहेऽर्केन्दोः । उत्पातानां प्रजवः स्वर्तुजवश्चाप्यदोषाय ॥ ये च न दोषान् जनयन्त्युत्पातां स्तानृतुस्वभावकृतान् । ऋषिपुत्रकृतैः श्लोकैर्विधादितैः समासो-क्तैः । प्रजाशानिमहीकणसन्धानिर्घातनिःस्वनाः । परिवेष्टाश्च-मरकार्कास्तमनोदयाः ॥ कुमेन्योऽग्नरसस्नेहबहुपुष्पफलोज्जमाः । गोपक्षिमदवृक्षिश्च शिवाय मधुमाधवे ॥ तारोल्कापातकक्षुपं कपि-लाकैन्दमण्डलम् । अनग्निज्वलनस्फोटधूमरेण्वनिनाहतम् ॥

रेक्तपद्धारुणं सान्ध्यं नमः कुब्जार्णवोपमम् । सरितां चासुसं-
शोषं दृष्ट्वा ग्रीष्मे शुभ्रं वदेत् ॥ शक्रायुधपरीवेषविद्युच्छृङ्खविरो-
हणम् । कम्पोद्धतनैवैक्यं रसनं दरणं क्लिते ॥ सरानद्युदपानानां
वृक्षधूर्ध्वतरणप्लवाः । सरणं चास्त्रिगेहाणां वर्षासु न भयावहम् ॥
दिव्यस्त्रीचूतगन्धर्वविमानाद्द्युतदर्शनम् । नक्षत्राणां ग्रहाणां च
दर्शनं च दिवाम्बरे ॥ गीतवादित्रनिर्घोषा वनपर्वतसानुषु । स-
स्यवृद्धिरपां हानिरपापा शरदि स्मृताः ॥ शीतानीहनुपारत्वं न-
र्दनं मृगपक्षिणाम् । रक्षोयज्ञादिसत्वानां दर्शनं वागमानुषी ॥
दिशो धूमान्धकाराश्च सनभोवनपर्वताः । यच्चैः सूर्योदयास्तौ च
हेमन्ते शोभनाः स्मृताः ॥ हिमपातानिलोत्पाता विरूपाद्द्युतदर्शनम् ।
कृष्णाञ्जनाभमाकाशं तारोल्कापातपिञ्जरम् ॥ चित्रगर्जोद्भवाः स्त्री-
षु गोऽज्ञाश्च मृगपक्षिषु । पञ्चाङ्गुरक्षतानां च विकाराः शिशिरे
शुभाः ॥ ऋतुस्वभावजा ह्येते दृष्टाः स्वर्तौ शुभप्रदाः । ऋतोरन्यत्र
चोत्पाता दृष्टास्ते नृशदारुणाः ॥ उन्मत्तानां च या गाथाः शिशूनां
भाषितं च यत् । स्त्रियो यच्च प्रजापते तस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥
पूर्वं चरति देवेषु पश्चाच्छ्रुति मानुषान् । नाचोदिता वाग्वदति
सत्या ह्येषा सरस्वती ॥ उत्पातान् गणितविवर्जितोऽपि बुद्ध्या
विख्यातो जवति नरेन्द्रवल्गुभश्च । एतन्मुनिवचनं रहस्यमुक्तं य-
ज्ज्ञात्वा जवति नरस्त्रिकालदर्शी (४६ अ०) दिव्यान्तरिक्षाश्रय-
मुक्तमादौ मया फलं शस्तमशोजनं च । प्रायेण चरेषु समागमे
षु युद्धेषु मार्गादिषु विस्तरेण ॥ भूयो वराहमिहिरस्य न युक्तमे-
तत् कर्तुं समासकृदसाविति तस्य दोषः । तज्ज्ञैर्न वाच्यमिदमेव
फलानुगीतियैर्हर्षिचित्रकमिति प्रथितं वराङ्गम् ॥ स्वरूपमेव
तस्य तत्प्रकीर्तितानुकीर्तनम् । प्रवीक्ष्य हं नचेदिदं तथापि मेऽत्र
वाच्यता । उत्तरधीयिगता द्युतिमन्तः, केमसुनिक्काशिवाय सम-
स्ताः । दक्षिणमार्गगता द्युतिहीनाः, क्षुद्रयतस्कारमृत्युकरास्ते ॥
कोष्ठागारगते नृगुपुत्रे पुण्यस्थे च गिराम्प्रजविण्णौ । निर्वैराः
क्षितिपाः सुखभाजः संहृष्टाश्च जना गतरोगाः ॥ पीडयन्ति यदि-
कृत्तिकां मघां रोहिणीं श्रवणमैन्द्रमेव वा । प्रोज्जयसूर्यमपरे ग्रहा-
स्तदा, पश्चिमादिगयनेन पीड्यते ॥ प्राच्यां चेद्वज्रवदवस्थिता
दिनान्ते, प्राच्यानां भवति हि विग्रहो नृपाणाम् । मध्ये चेद्वज्रवति
हि मध्यदेशपीडा, रूक्मैस्तैर्न तु रुचिरैर्मयुखवीजैः ॥ दक्षिणां क-
कुजमाश्रितैस्तुतैर्दैक्षिणापयपयोमुचां क्रयः । हीनरूकतनुजिश्च-
विग्रहः स्पृष्टदेवकिरणान्वितैः शुभम् ॥ उत्तरमार्गोऽप्ययुखाः
शान्तिकरास्ते तन्नुपतीनाम् । ह्रस्वशरीरा जस्मसवर्णा, दोषकराः
स्युर्देशनृपाणाम् ॥ नक्षत्राणां तारकाः सग्रहाणां, धूमज्वाला-
विस्फुलिङ्गान्विताश्चेत् । आलोकं वा निर्निमित्तं न याति,
याति ध्वंसं सर्वलोकः स जूयः ॥ दिवि भाति यदा तु-
हिनांशुयुगं, द्विजवृद्धिरतीव तदाशु शुभा । तदनन्तरवर्ण-
रणोऽर्कयुगे जगतः प्रलयस्त्रिचतुःप्रभृति ॥ मुनीनजिजितं
ध्रुवं मयवतश्च ज्ञंसं स्पृशन् । शिखी धनविनाशकृत् कुशव-
कर्महा शोकदः । शुजङ्गममथ स्पृशेद्वज्रवति वृष्टिनाशो ध्रुवं
क्रयं व्रजति विद्रुतो जनपदश्च बाह्यकुलः ॥ प्राग्गारेषु चरन्
रविपुत्रो, नक्षत्रेषु करोति च वक्रम् । छर्मिकं कुरुते भयमुग्रं मि-
त्राणां च विरोधमवृष्टिम् ॥ रोहिणी शकटमर्कनन्दनो, यदि मि-
नक्षेत्रे रुधिरोऽथवा शिखी । किं वदामि यदनिष्टसागरे, जगदशे-
षोऽपि नैव संक्रयम् ॥ उदयति सततं यदा शिखी, चरति भव-
क्रमक्षोवो व वा । अनुजवति पुराकृतं तदा, फलमशुभं सचरा-
चरं ॥ धनुःस्थायी रूक्षो रुधिरसदृशः शुद्धयकरो, वलो-
द्योतं क्षुब्धः कथयति जयं ज्यास्य च यतः ॥ अवाक् गृह्णो गोघ्नो,
निधनमापि शस्यस्य कुरुते, ज्वलन्धूमायन् वा नृपतिमरणायैव
भवति ॥ स्निग्धः स्थूलः समगृह्णो विशाखस्तुङ्गश्चोदग्विचरन्नाग-

वीथ्याम् । दृष्टः सौम्यैरशुजैर्विप्रयुक्तो लोकानन्दनं कुरुतेऽतीव
चन्द्रः ॥ पित्र्यमैत्रपुरुद्वतविशाखात्वापूरमेत्य च युनक्ति शशाङ्कः ।
दक्षिणेन न शुभोहितकृत्यात् यद्युदक् चरति मध्यगतो वा ॥
परिध इति मेघरेखा या तिर्यग्नास्करादयेऽस्ते वा । परिधिस्तु
प्रतिसूर्यो दण्डस्त्वज्जुरिन्द्रचापनिभः ॥ उदयेऽस्ते वा भानोर्ये
दीर्घा रश्मयस्तमोधास्ते । सुरचापखण्डमृजुयद्, रोहितमैरा-
वतं दीर्घम् ॥ अर्क्षास्तमयात्सन्ध्या व्यकीर्णता न तारका यावत् ।
तेजःपरिहानिमुखाङ्गानोरर्कोदयं यावत् । तस्मिन् सन्ध्या-
कावे चिह्नैरेतैः शुभाशुभं वाच्यम् । सर्वैरेतैः स्निग्धैः सद्यो वर्ष-
भयं रुक्मैः ॥ अस्त्रिन्नः परिधौ वियच्च विमलं श्यामामयूखा रवेः,
स्निग्धा दीधितयः सितं सुरधनुर्विद्युच्च पूर्वोत्तराः । स्निग्धो मेघ-
तर्द्धिवाकरकरैराविद्धितो वा यदा, वृष्टिः स्याद्यदि वार्कमस्त-
समये मेघो महान्श्रादयेत् ॥ खण्डो वक्रः कृत्स्नो ह्रस्वः काका-
द्यैर्वा चिह्नैर्विधः । यस्मिन् देशे रूक्षश्चार्कस्तत्र ह्यजावः प्रायां राज्ञः ॥
वाहिनी समुपयाति पृष्ठतो मांसशुक्ल खगगणो युयुत्सुतः । यस्य
तस्य वज्रविध्वो महान्, अग्रगैस्तु विजयो विहङ्गमैः ॥ भानोरु-
दये यदि वास्तमये, गन्धर्वपुरप्रतिमाध्वजिनी । धिम्बं निरुणक्ति
तदा नृपतेः, प्राप्तं समरं सजयं प्रवदेत् ॥ शस्ताशान्तद्विजमृग-
घुषा, सन्ध्या स्निग्धा मदुपवना च । पांशुध्वस्ता जनपदनाश-
धत्ते रूक्षारुधिरनिजा वा ॥ यद्विस्तरेण कथितं मुनिजिस्तद-
स्मिन् सर्वं मया निगदितं पुनरुक्तवर्जम् । श्रुत्वापि कोकिलरुतं
वद्विद्युत्विरोति यत्तत्स्वभावकृतमस्य पिकं न जेतुम् । ४७ अ० ।
एवमन्येऽप्युत्पाताः सन्ति विस्तरजयात्रोक्ता उत्पातविशेषे मङ्ग-
लकर्मवर्जनव्यवस्थादेशनेदेनाचारजनेन चावगन्तव्या पीयूषधा-
रायाम् अत्यावश्यककार्ये परिहारस्तत्रोक्तः ज्योतिर्निधने ॥
दिनानि पञ्चवसिष्ठ-स्त्रिदिनं गर्गस्तु कौशिकस्येकम् । यचनाच्चा-
र्यस्य मते पञ्चमुहूर्ताश्च दूषयति ॥ उत्पातेन ज्ञापिते च ।
ज्या० । वाच० ।

उत्पाद-पुं०-उत् पद-घञ्-उत्पादनमुत्पादः । कार्यस्योत्पत्तिहेतु-
ज्ञते कार्यविशेषे, विशेष० । प्रादुर्भावे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

अथोत्पादस्य जेदान्कथयन्नाह ।

प्रयोगविश्रसाच्यां स्या-दुत्पादो द्विविधस्तयोः ।

आद्योऽधिगुह्यो नियमात्समुदायविवादजः । १ ए ॥

उत्पादो द्विविधो द्विप्रकारोऽस्ति । काच्यां द्विविधः प्रयोगविश्र-
साच्याम् । एकः प्रयोगजनित उत्पादः । १ । अपरो विश्रसा ज-
नित उत्पादः । २ । पुनस्तयोर्द्वयोर्मध्ये आद्योऽधिगुह्यो व्यवहारो-
त्पन्नत्वात् । स च निर्धारणनियमात्समुदायवादजनितो यत्नेन कृत्वा
अवयवसंयोगेन सिद्धः कथिनः । तथा च सम्मतितर्कः ।

उत्पादोऽधिगुह्यो, पञ्चोऽधिगुह्यो य विस्ससा चैव ।

तत्थ उ पञ्चोऽधिगुह्यो, समुदयवाद्यो अपरिसिद्धो ॥ २ ए ॥

भेद उत्पादः पुरुषेतरकारकव्यापारजन्यतया अध्यक्षानुमाना-
च्यां तथा तस्य प्रतीतेः पुरुषव्यापारोऽन्वयव्यतिरेकानुव्यवधा-
यित्वेऽपि शब्दविशेषस्य तदस्य तदजन्यत्वे घटादेरपि तदजन्य-
ताप्रशक्तैर्विशेषभावात् । प्रत्यभिज्ञानादेश्च विशेषस्य प्रागेव नि-
रस्तत्वात् । तत्र प्रयोगेण यो जनित उत्पादो मूर्तिमद्भव्या-
रब्धावयवकृतत्वात्स समुदयवादः । तथा नूतनव्यस्य समुदाया-
त्मकत्वात्तत् एवासावपरिशुद्धः सावयवात्मकस्य तत्स्थस्य
वाच्यत्वेनाभिप्रेतत्वात् ।

विस्ससा जनितोऽप्युत्पादो द्विविध इत्याह ।

साजाविद्यो वि समुदाय-कञ्चोऽधिगुह्यो उन्वहोजाहि ।

आगासाईयाणं, ति एहं परपच्चत्रो णियमा ॥ ३० ॥

स्वाभाविकश्च द्विविध उपपादः । एकः समुदयकृतः प्राकृति-
पादितावयववारब्धो घटादिवत् । अपरश्चैकत्विकोऽनुपादितामू-
र्तिमद्रव्यावयववारब्ध आकाशादिवत् । आकाशादीनां च त्रया-
णामवगाहो घटादिद्रव्यनिमित्तोवगाहनादिक्रियोत्पादो नियमा-
दनेकान्ततो ज्ञेयः । अवगाहकगन्तुस्यात्तद्रव्यसन्निधानतोऽस्यि-
धर्माधर्माद्यवगाहनगतिस्वितिक्रियोत्पत्तिनिमित्तभावोत्पत्तिरि-
त्यभिप्रायः ॥ सम्म० ॥ (आगासशब्दे तत्प्रादेशिकता दर्शिता)

अयोत्पादस्य द्वितीयजैर्द कथयन्नाह ॥

विश्रसा हि विना यत्नं, जायते द्विविधः स च ।

तत्राद्यचेतनस्कन्ध-जन्यः समुदयोऽग्रिमः ॥ १० ॥

सचित्तमिभ्रजथान्यः, स्यादेकत्वप्रकारकः ।

शरीराणां च वर्णादि, मुनिर्धारो जवत्यतः ॥ ११ ॥

विश्रसाख्यो द्वितीय उत्पादः । विश्रसाशब्दस्य कांऽर्थः सहजं
विना यत्नमुत्पद्यते यः स विश्रसोत्पादः । सोऽपि पुनर्द्विविधो
द्विप्रकारः । एकस्तत्र समुदयजनितः द्वितीय एकत्विकः । उक्तं च
“साहायिभ्यो वि समुदय कश्चिच्छृणुति श्रोत्र्य होजाहि ” तत्रा-
पि तयोर्द्वयोर्मध्य आद्यः समुदयजनितो विश्रसोत्पादः अचेतन-
स्कन्धजन्यः समुदयः कथितः । अत्रादीनां समुदयपुद्गलानां
यद्योत्पादः ॥ १० ॥ तथा पुनर्द्वितीयः सचित्तमिभ्रजः शरीरवर्णा-
दिकानां निर्धारो ज्ञेयः । सचित्ताः पुद्गला वर्णादीनां तथा तथा-
कारवर्णादिपुद्गलानां परिणत्या परिणतानामेकत्वप्रकारक एकता-
रूपेण परिणतः । अनेकेषां वर्णादीनां संगतानां परस्परमुत्पाद-
धारया पितृनी चूतानामवयवानामवयवविधर्मन्वेन देहदृश्याकारचू-
तानामणूनां शरीरादि मुनिर्धारो भवति । देहादिपितृमानां (सु)
अनिशयेन निर्धारो घपुरुषावस्थत्वं संपद्यते । तथाच प्रज्ञापनायां
स्यानाहं च “तिविहा पुगुग्रा पन्नत्ता तंजहा पञ्चागपरिणता १,
मीनसा परिणता २, घीससा परिणता ३,” तत्र च प्रथमं
प्रयोगपरिणताः पुद्गला ये जवन्ति ते जीवप्रयोगेण संयुक्ताः शरी-
रादयः सचित्ताः १ तथा मिश्रपरिणताश्च ते ये जीवेन पुद्गला
मुक्ताः कलचरादयः २ पुनश्च विश्रसा परिणताः स्वजावेम परि-
णताः यथाध्वेन्द्रधनुरादयः ३ एवं च सत्यत्र विश्रसाख्यस्य जेद-
स्य स्वभावजनितस्य द्वैविध्यं प्रदर्शितम् । अचेतनस्कन्धजन्यस-
मुदायाख्यः प्रथमस्तत्र सचित्तमिभ्रजन्यैकत्वप्रकारकशरीरादिवर्णा-
दिसुनिर्धारसंज्ञो द्वितीयः । अत्रायं विशेषः स्वाभाविकं परिणमनेऽ
चित्तपुद्गलैरेवायत्नसाध्यव्यवहार उपदिष्टः । इह तु द्वयमपि ॥ ११ ॥

पुनर्जैर्द दर्शयन्नाह ॥

यत्संयोगं विनैकत्वं, तद्व्याप्तेन सिद्धान्ता ॥

यथास्कन्धविजागाणोः, सिद्धस्यावरणक्षये ॥ १२ ॥

स्कन्धहेतुं विना योगः, पर्यागेण चोद्भवः ॥

क्षणे क्षणे च पर्याया-द्यस्तदेकत्वमुच्यते ॥ २३ ॥

उत्पादो ननु धर्मादेः, परप्रत्ययतो जवेत् ॥

निजप्रत्ययतो वापि, ज्ञात्वान्तर्नय योजनाम् ॥ २४ ॥

नाशोऽपि द्विविधो ज्ञेयो रूपान्तरविगोचरः ॥

संयोगं विना विश्रसोत्पादो यद्भवत्तदेकत्वं ज्ञेयम् । तदेवै-
कत्वं द्रव्याशेन द्रव्यविभागेन सिद्धता नाम उत्पन्नत्वं ज्ञेयम् ।
यथा हिप्रदेशादिस्कन्धविभागेनाणोः परमाणोर्द्रव्यस्योत्पादः ।
तथा आवरणक्षये कर्मविभागे जाते सति सिद्धस्य सिद्धप-
र्यायस्योत्पाद इति । अवयवसंयोगेनैव द्रव्यस्योत्पत्तिर्भवति
परन्तु विभागेन द्रव्यस्योत्पत्तिर्न भवति इत्यमेकं नैयायिका-

दयः कथयन्ति । तेषां मत एकतन्वादिविभागेन खण्डपटो-
त्पत्तिः कथं जायतीति प्रतिबन्धककालभावस्यावस्थितावयव-
संयोगस्य हेतुताकल्पने महागौरवात् । तस्मात् कुत्रचित्संयो-
गात् कुत्रचित्विभागाद्द्रव्योत्पादकता मन्तव्या । तदा विभाग-
जपरमाणोत्पादोऽप्यर्थतः सिद्धः स्यात् संमतिशास्त्रे इत्थं
सूचितमस्ति । तदुक्तम् । “द्वन्वतरसंज्ञोऽहो, केविद्विभ्रसस
विति उपपायं । उपपायं वा कुसला, विभागजाइ न इच्छन्ति
॥ १ ॥ अणुवत्तर्हि आरक-द्वे तिस्रणुवन्ति निदेसां । ततो
अ पुण विभक्ते, अणुस्ति जाव आओ अणु होइ ॥ २ ॥
आभ्यां गाथाभ्यां भावार्थोऽवधार्यः । यथा परमाणोत्पादः
एकत्वजन्यस्तथा येन संयोगेन स्कन्धो न निष्पद्यते एतादृशो
धर्मास्तिकायादीनां जीवपुद्गलयोस्संयोगस्तद्द्वारा यश्च संयुक्त-
द्रव्योत्पादोऽसंयुक्तावस्थावेनाशपूर्वकः तथा ऋजुसूतनयाभि-
मतो यश्च क्षणिकपर्यायः प्रथमद्वितीयसमयादिव्यवहारहेतु-
स्तद्द्वारा यश्चोत्पादश्च तत्सर्वमेकत्वं ज्ञेयम् ॥ २२ ॥ अत्र न
किंचिद्विवादस्तत्र श्लोकमाह । स्कन्धहेतुं विना यः संयोगपर-
योगेन धर्मास्तिकायादीनां यश्चोत्पादः तथाच क्षणिकपर्याये
प्रथमद्वितीयादिद्रव्यव्यवहारहेतवस्तद्द्वारा य उत्पादः तत्स-
र्वमेकत्वं कथ्यते तत्र न कोऽपि विस्त्वाद इति ॥ २३ ॥ पुनर्भेदं
कथयन्नाह (उत्पादेति) ननु धर्मादेरुत्पादः परप्रत्ययो भवेत्
अपि पुनर्निजप्रत्ययाद्भवेदन्तर्नययोजनां ज्ञात्वा इति । भावा-
र्थस्त्वयम् धर्मास्तिकायादीनामुत्पादो नियमेन परप्रत्ययः खो-
पटभ्य गत्यादिपरिणतजीवपुद्गलादिनिमित्त उक्तः । य उभय-
जनितस्स चैकजनितोऽपि भवेत् । ततस्तस्य निजप्रत्यय-
तापि कथयितुं युक्ता निश्चयव्यवहारावधारणात् । अयमर्थः ।
“आगासाईयाणं, तिएहं परपञ्चओ नियमा ” इति सम्मति-
गाथायामकारप्रत्ययेतया वचनान्तरेण कृतोऽस्ति वृत्तिका-
रेण तमर्थमनुसृत्येहापि लिखितोऽस्ति तस्माद्धर्मास्तिकाया-
दीनामुत्पादो नियमात्परप्रत्यय एव । सोऽपि खोपटभ्य ग-
त्यादिपरिणतजीवपुद्गलादिनिमित्तः उभयजनितोऽप्येकजनि-
तोऽपि स्यात् । तस्य च निजप्रत्ययताप्यन्तर्नयवादेनोक्तास्ति
भावना चेत्थं ज्ञेया ॥ २० ॥ अध्या० ॥ “उत्पादलक्षणं अ-
पि तवचवहारितं अणुपिपयवचहारियंति वा विसिसा दिहुंति
वा एगडा तविवरीतमितरं । तथ अपि तंजहा पढमसमय-
सिद्धो सिद्धत्वेण उपपन्नो अणुपितो जोजनभोवणउपपत्ता
आ० चू० १ अ० १ वि० १ । श्रीन्द्रियजीवभेदे च । प्रज्ञा० १ प० ।
औत्पात-न० उत्पाते जवमौत्पातम् । पांडुवृष्ट्यादौ, आ० क० ।
कपिहसितादौ, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

उत्पायग-उत्पातक-त्रि० उत्पातयति उत्पातं जनयति-उद्-पत्-
णित्-एवुद् उत्पातजनके, ऊर्ध्वपतनशीले च । वाच० ।

उत्पादक-त्रि० उद्-पत्-एवुद् उत्पादनकर्त्तरि, स्त्रियां टापि
अत इत्यम् । उत्पादिका उपादकास्त्रियाम् हिलमोचिकायां शब्दा
त्रि० पुत्तिकायाम्, देहिकानामकीटे च स्त्री० । पितरि, पुं०
ऊर्ध्व स्थिताः पादा अस्य कप् । अष्टापदे शरभाख्ये गजारातौ
पशुभेदे, तस्य पृष्ठस्थचतुश्चरणत्वादर्कपादत्वम् । वाच० । श्रीन्द्रि-
यजीवभेदे च । ये सूत्रमि जित्वा समुत्तिष्ठन्ति दीर्घाः “पाणासीयह-
कुंथुउत्पायगदीहगादिम सिस्त्रुणागो” व्य० प्र० ८ उ० । नि०
चू० । प्रज्ञा० ।

उत्पायच्छेयण-उत्पादच्छेदन-न० उत्पादो देवत्वादिपर्याया-
न्तरस्य तेन जेदो जीवादिद्रव्यविजागः उत्पादच्छेदनम् । जेदन-
जेदे, स्या० ५ उ० ।

उपपायण—उत्पादन—न० उद्-पद्-णिच्-ल्युद्-जनने, उत्पत्तिकरणे-
वाच० । “ भवाणुवाण परिगहेण, उपपायणे रक्खणसन्नि-
ओगे ” उत्पादने एते विषयादिपदार्थाः कथं मिद्विष्यन्तीति चि-
न्तने, उक्त० ३४ अ० ।

उपपायणंतिरिय—उत्पादनान्तर्य—न० उत्पादनस्याविरहे, यथा
निरयगतौ जीवानामुत्कर्षतोऽसंख्येयाः समयाः स्या० ५ ग० ।
उपपायणा—उत्पादना—स्त्री० उत्पादनमुत्पादना । मूलतः बृह-
स्वपिण्डस्य धात्रीत्वादिभिः प्रकारैरुत्पादने, प्रच० ६७ द्वा० ।
पि० । आव० । तस्या निक्षेपो यथा—

नामं ठवणा दविए, भावे उपपायणा मुण्येव्वा ।

दव्वम्पि होइ तिविहा, जावम्पि उ सोलसपया ॥

उत्पादना चतुर्धा तद्यथा (नामन्ति) नामोत्पादना स्थापनो-
त्पादना हव्ये हव्यस्योत्पादना भावे भावस्योत्पादना च । तत्र
नामस्यापने श्रुषे हव्योत्पादना च यावन्नो आगमतो भव्यशरी-
रहव्योत्पादना प्रागुक्तगवेषणादिरिव जावनीया । इशरीरभव्य-
शरीरव्यतिरिक्ता तु द्रव्योत्पादना त्रिधा सच्चित्तद्रव्योत्पादना
अचित्तद्रव्योत्पादना मिश्रद्रव्योत्पादना च । जावोत्पादना द्विधा
तद्यथा आगमतो नोआगमतश्च । तत्र आगत उत्पादना शब्दा-
र्थतस्तवोपयुक्तः नोआगमतो भावोत्पादना तु द्विधा तद्यथा प्र-
शस्ता अप्रशस्ता च । तत्र प्रशस्ता ज्ञानाद्युत्पादना अप्रशस्ता
पोरुशपदा वक्ष्यमाणधात्रीद्व्यदिषोरुशभेदा ।

तत्र प्रथमतः सच्चित्तद्रव्योत्पादनां विभावयिपुराह ॥

आसूयमाइएहिं बालवयितुरंगवीयमाईहिं ।

सुयअसाडुमाईणं, उपपायणया उ सच्चित्ता ॥

सुताश्चन्द्रमादीनां द्विपदचतुष्पदापदरूपाणामत्रादिशब्दः प्र-
त्येकमभिसंबध्यते सुतादीनामश्वदीनां व्रमादीनां च यथा
संख्यमासूत्रादिभिरासूयमुपायादित्त्रिकमादिशब्दाद्भाटकज-
लादि परिग्रहः तथा बालचित्ततुरङ्गवीजादिमिश्र तत्र बालैः के-
शरोमादिभेदमिश्रितो व्याप्तो बालचित्तपुरुषो लोमशः पुरु-
ष इति वचनात् । तुरङ्गवीजे च सुप्रसिक्ते । आदिशब्दात्तदन्य-
हेतुपरिग्रहः । या उत्पादना तथाहि केनचिन्निजभार्याः कथ-
मपि पुत्रासंभवे देवताया उपयादिति केनाप्युक्तकालोकेन स्व-
संप्रयोगेण च सुतः पुत्रिका वा उत्पाद्यते । तथा निजघोटि-
कायाः परस्य भाटकप्रदानेन परघोटकमारोप्य तुरङ्ग उत्पा-
द्यते । एवं यथायोगं वलीवर्दादिरपि तथा जलसेकेन वी-
जारोपणेन च द्रुमबल्ल्यादिः । तत इत्थं या व्रमादीनामुत्पाद-
ना सा सच्चित्तद्रव्योत्पादना । संप्रत्यचित्तद्रव्योत्पादनां मिश्र-
द्रव्योत्पादनां च प्रतिपादयति ।

कणगरययाइयाणं, जहिद्वधाउविहिंया उ ।

सच्चित्तमीसाउमंडाणं, उपयाइकया उ उपपत्ती ॥

कनकरजतादीनां सुवर्णरूप्यताम्रादीनां यथेष्टधातुविहिता
यथेष्टो यो यस्येष्टोऽनुक्रोऽपि लोहादिधातुस्तस्मात् विहिता कृ-
ता या उत्पत्तिः सा अचित्ता अचित्तद्रव्योत्पादना । तथा च
द्विपदादीनां दासादीनां सभारुथानां सालंकारादीनां चेतन-
प्रदानेन या कृता आत्मीयत्वेनोत्पत्तिः सा मिश्रा मिश्रद्रव्यो-
त्पादना । तदेवमुक्ता द्रव्योत्पादना । संप्रति भावोत्पादनामाह
जावे पसत्थ इयरा, कोहा उपपायणा उ अपसत्था ।

कोहाइ जहा धायई—णं च नाणाइ उ पमत्था ॥

जावे जावविषया उत्पादना द्विधा तद्यथा प्रशस्ता इतरा अप्र-

शस्ता । तत्र या क्रोधादीनां क्रोधादियुतधात्रीत्वादीनां च उत्पा-
दना साऽप्रशस्ता या तु ज्ञानदेहानदर्शनचारित्राणामुत्पादना
सा प्रशस्ता । इह वा प्रशस्तया भावोत्पादनयाधिकारः पिण्डो
पाणां वक्तुमुपक्रान्तत्वात् । सा च पोरुशभेदा ॥ पि० ॥

उपपायण संपायाण—णिव्वत्तण मो य होंति एगट्टा ।

आहारस्सिहपगया, तीए दोसा इमे होंति ॥ १० ॥

उत्पादनमुत्पादना एवं संपादना निर्वर्तना च । इह च पदत्रयेऽ
पि नृस्वतामोकारश्च निपातः प्राकृतत्वाच्च शब्दः समुच्चये प्रवति
स्युरेकार्था अनन्याभिधेयाः सर्वेषामेव एषामुत्पादनावोधकत्वादे-
ते शब्दा इति गम्यम् । सा च सचेतना चेतनाचेतनद्रव्यादिविषय-
त्वेनानेकविधेत्यत उच्यते आहारस्याशनादिरूपवृक्षणत्वादस्य
वृक्षपात्रादिपरिग्रहः । इह पिण्डाधिकारे प्रकृताः प्रस्तुताः तद्दोषा
धिकारात् (ता एत्ति) एतस्याः पुनरुत्पादनाया गृहस्थात्सकाशा
त्साधुना स्वार्थं प्रकृत्युत्पादनरूपा ये दोषा दूषणानि इमे इति
वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षभूता प्रवति स्युरिति गाथार्थः । तानेव-
नामतो दर्शयन्नाह “धात्रीद्विणिमित्ते, आजीववणीमगे तिगिच्छा
य । कोहे माणे माया, होजे इवांति दस एते ॥ पुंविपच्छा-
संथव-विज्जामंते य बुद्धजोणे य । उपपायणाय दोसा, सोलसमे-
मूळकम्मे य ” । पंचा० १३ विव० । धात्र्यादिव्याख्यान्यत्र । एतेऽ
नन्तरोक्ता उत्पादनाया दोषाः पोरुश । मूलकर्म वशीकर-
णम् । इह धात्र्याः पिण्डो धात्रीपिण्डः किमुक्तं प्रवति धात्रीत्वस्य
करणेन कारणेन च य उत्पाद्यते पिण्डः । यस्तु द्वितीत्वस्य कर-
णेनोत्पाद्यते स द्वितीपिण्डः । एवं निमित्तादिष्वपि भावनीयम्-
पि० । ध० । उक्त० । स्या० । ग० । आचा० । जीत० ।

उत्पादनादोषेषु प्रायश्चित्तमभिधित्सुराह

दुविहनिमित्ते लोणे, गुरुगा माया य मासियं गुरुयं ।

सुहुमे वयणे बहुरो, सेसे बहुरा य मूळं च ॥

निमित्तं त्रिविधमतीतविषयं प्रत्युत्पन्नविषयमनागतविषयं च ।
तत्र द्विविधे निमित्ते प्रत्युत्पन्नविषये च तथा होजे च प्रत्येकं च-
त्वारोगुरुकाः । मायार्या मासगुरु । सूहुमे चैकित्ये वचनसंस्त-
वे च प्रत्येकं बहुको मासः शेषेषु तु समस्तेऽप्युत्पादनादोषेषु
प्रत्येकं चत्वारो बहुवो नवरं मूलकर्मणि मूलम् । वृ० १ उ० ।
उपपायणाए अइए निमित्ते चउलहुं । पनुप्पजे अणागए होजए
चउगुरुं । कोहे माणे चउलहुं । मायाए मासगुरुं । सुहुमतेइत्थि,
पंचराइदिया । बादरतेइत्थे चउलहुं । संथवे मासलहुं । धाईहिं
चउलहुं । जोइयमेहुणियासंथवे चउगुरुं मूळं वा । वयणंसंथवे
मासलहुं । मूळकम्मे मूळं । सेसेलु चउलहुं उप्पाइणा पं० चू० ।
(जीतकल्पानुसारेणाचामासं आयांविद्वशब्दे चैतत्स्पष्टीकृतम्)

उपपायणाविसोहि—उत्पादनाविशुद्धि—स्त्री० उत्पादनादोषे पि-
ण्डचरणादीनां निर्दोषतारूपे उत्पादनाया वा निर्दोषतावक्षणे
विशुद्धिभेदे, स्था० ३ ग० ।

उपपायणोवघाय—उत्पादनोपघात—पुं० उत्पादनोपघातः पिण्डा-
देरकल्पनीयताकरणं चरणस्य वा शबलीकरणमुत्पादनोपघातः ।
उद्गमस्य वा पिण्डादिप्रसूतेरुपघातो धात्रीत्यादिजिर्दुष्टनोत्पा-
दनोपघातः । धात्र्यादिदोषवृक्षणया उत्पादनया चारित्रस्य विरा-
धनरूपे धात्र्यादिभिः पोरुशजिरुत्पादनादोषैर्नृकपानोपकरणत्वे-
पानामशुक्तावृक्षणे वा उपघातभेदे, स्था० १० ग० ।

उपपायपडिवाय—उत्पादप्रतिपात—पुं० विभागतो देशतो वा क-
स्यचिद्वस्तुनो वृद्धिहान्युभये, विपा० ६ अ० । यथा अत्रधिज्ञान-
स्य । “ बाहिरलंभो भज्जो, ” दव्वे खेत्ते य काल्जाने य । उ-

प्यायपडिनायो विय, तट्टजयं वेगसमणं ॥ अप्पायपडिनादो
णामं जेसिं दव्वखेत्तकात्ताज्जाणं काणि वि एगममणं चेव
पुच्छुदिट्ठाणि तं पासति काणि पुण अदिट्ठपुच्छाणि पासति एस
उपपायपडिनातो भण्णि । आ० चु० १ अ० । (एतडिपयावधि
वक्तव्यता ओहि शब्दे स्पष्टी जविण्यनि)

उपपायपव्वय-उत्पातपर्वत-पुं० उत्पतनमूर्त्तगमनमुत्पातस्तेनोप-
लक्षितः पर्वत उत्पातपर्वतः । न्या० १० ग्रा० । स्वनामधेयतेषु
पर्वतेषु, तिर्यग्भोगमनाय यत्रागन्योत्पतति स उत्पातपर्वत इति
नि । अ० १ ग्रा० = ३० । उत्पातपर्वता यत्रागत्य बहवो ध्यन्तर-
देवा देव्यश्च विचित्रकीर्तानिमित्तं वैक्रियशरीरमारचयन्ति । जी०
३ प्रति० ॥

सर्वेषां लोकपादानामुत्पातपर्वतमानादि यथा ॥

चमरस्स एं अमुरिंदस्स अमुरकुमाररत्तो निगिच्छिक्कूने
उपपायपव्वए मूझे दसवावीसे जोयणसए विकलंजेणं पण-
त्ता । चमरस्स एं अमुरिंदस्स अमुरकुमाररत्तो सोमस्स महा-
रणो सोमपण्णे उपपायपव्वए दसजोयणसयाई उहं उच्चत्तेणं
दसगाउयसयाई उव्वेहेणं मूझे दसजोयणसयाई विकलंजेणं
पणत्ता । चमरस्स एं अमुरिंदस्स जमस्स महारत्तो जमपण्णे
उपपायपव्वए एवं चेव । एवं वरुणस्स वि । एवं वेसमणस्स
वि । वडिस्स एं वडरोयणिंदस्स वडरोयणरत्तो रुयगिंदे उ-
पपायपव्वए मूझे दसवावीसे जोयणसए विकलंजेणं पणत्ते ।
वडिस्स एं वडरोयणरत्तो सोमस्स एवं चेव जहा चमरस्स
लोगपादानं तं चेव वडिस्स वि । धरणस्स एं नागकुमारि-
दस्स नागकुमाररत्तो धरणपण्णे उपपायपव्वए दसजोयण-
सयाई उहं उच्चत्तेणं दसगाउयसयाई उव्वेहेणं मूझे दसजोय-
णसयाई विकलंजेणं । धरणस्स एं जाव नागकुमाररत्तो काद-
वाडस्स महारत्तो कादपण्णे उपपायपव्वए दसजोयणसयाई
उहं उच्चत्तेणं एवं चेव एवं जाव संखवालस्स एवं जूयाण-
दस्स वि एवं लोगपादानं पि । से जहा धरणस्स एवं जाव
थणियकुमाराणं सडोगपादानं जाणियव्वं । सव्वेसिं उपा-
यपव्वया जाणियव्वा सरिसनामगा । सकस्स एं देविंदस्स
देवरत्तो सकपण्णे उपपायपव्वए दसजोयणसहस्साई उहं
उच्चत्तेणं दसगाउयसहस्साई उव्वेहेणं मूझे दसजोयणस-
हस्साई विकलंजेणं पणत्ते । सकस्स एं देविंदस्स देवरत्तो
जहा सकस्स तहा सव्वेसिं लोगपालाणं सव्वेसिं च इंदाणं
जाव अच्चुयत्ति ।

चमरस्सेत्यादि सुगमं नवरं (तिगिच्छिक्कूनेत्ति) तिगिच्छि-
क्कूनेत्तस्तत्प्रधानकूटत्वात्तिगिच्छिक्कूटस्तत्प्रधानत्वं च कमलवहु-
लत्वात् संज्ञा चेयम् ॥ (उपपायपव्वपत्ति) उत्पतनमूर्त्तगमनमु-
त्पातस्तेनोपलक्षितः पर्वत उत्पातपर्वतः स च रुचकवरान्निधा-
नात् त्रयोदशाक्षमुज्ज्वल दक्षिणतोऽसंख्येयान् द्वीपसमुज्ज्वलित-
बहुव्यं यावदरुणवरद्वीपारुणवरसमुज्ज्वलं तयोररुणवरं समुज्ज्व-
लं दक्षिणतो द्वित्रित्वादिशतं योजनसहस्राण्यवगाह्य जवति तत्प्रमाणं
च “सत्तरसप्तकवीसाई, जोयणसयाई सो समुज्ज्वलो । दस

चेव जोयणसए, वावीसे वित्थनो हेट्ठा ॥ १ ॥ चत्तारिजोयण-
सए, चउवीसे वित्थनो उ मज्झिमि । सत्तेव य तेवीसे, सिह-
रत्ते वित्थनो होइत्ति ॥ २ ॥ स च रत्तमयः पञ्चरवेदिकया
वनखल्लेन च परिक्रिप्तस्तस्य च मध्येऽशोकावतंसको देवप्रा-
साद इति ॥ (चमरस्सेत्यादि महारत्तो) लोकपादस्य सो-
मप्रभ उत्पातपर्वतोऽरुणोदसमुज्ज्वल एव जवति । एवं यमवरुणवै-
श्रमणसूत्राणि नेयानीति (वडिस्सेत्यादि) रुचकेन्द्र उत्पातप-
र्वतोऽरुणोदसमुज्ज्वल एव यथोक्तं भवति “ अरुणस्स उत्तरेणं, वा-
यावीसे जवे सहस्साई । ओगाहिङ्गण उदहिं, मिज्जणिवयो रा-
यहाणिओत्ति ॥ १ ॥ (वडिस्सेत्यादि) । सूत्रसूची एवं च ह
इयम् ॥ वडरोयणिंदस्स वडरोयणरत्तो सोमस्स महारत्तो एवं-
चेवत्ति ॥ अतिदेश एतद्भावना । (जहेत्यादि) यथा यत्प्रकारं
चमरस्य लोकपादानामुत्पातपर्वतप्रमाणं प्रत्येकं चतुर्भिः सूत्रै-
रुक्तं (तं चेवत्ति) तत्प्रकारमेव चतुर्भिः सूत्रैर्विज्ञेयोऽपि वैरोचने-
न्द्रस्यापि वक्तव्यं समानत्वादिति (वरुणस्सेत्यादि) वरुणस्यो-
त्पातपर्वतोऽरुणोद एव समुज्ज्वल भवति (वरुणस्सेत्यादि) प्रथमं
लोकपादसूत्रे । “ एवं चेवत्ति ” करणात् “ उच्चत्तेणं दसगाउयसयाई
उव्वेहेणमित्यादि ” सूत्रमतिदिष्टं एवं जाव “ संखवालस्सत्ति ” ।
करणाच्छेषाणां त्रयाणां लोकपादानां कोदवाडसेदवाडसंखवा-
डाभिधानानामुत्पातपर्वतान्निधायीनि त्रीण्यन्यानि सूत्राणि दर्श-
यति । (एवं जूयाणंदस्सवित्ति) जूतानन्दस्यापि औदीच्य-
नागराजस्यापि उत्पातपर्वतस्तस्य नाम प्रमाणं च वाच्यं यथा
धरणस्येत्यर्थः जूतानन्दप्रश्नश्चोत्पातपर्वतोरुणोद एव जवति के-
चक्षमुत्तरतः एवं (लोगपादानां वि सेत्ति) (से) तस्य जूतान-
न्दस्य लोकपालानामपि एवमुत्पातपर्वतप्रमाणं यथा धरणलोक-
पादानामिति जावः । नवरं तत्रेमानि चतुःस्थानकानुसारेण ज्ञात-
व्यानीति । (जहा धरणस्सत्ति) यथा धरणस्य एवमिति तथा
सुपर्णविद्युत्कुमारादीनां ये इन्द्रास्तेषामुत्पातपर्वतप्रमाणं जणि-
तव्यं कियत्यर्थन्तानां तेषामित्यत आह (जाव थणियकुमाराणं
ति) प्रकटं किमिन्द्राणामेव नेत्याह (सडोगपादानंति)
तल्लोकपादानपीत्यर्थः । (सव्वेसिमित्यादि) सर्वेषामिन्द्राणां
तल्लोकपादानां चोत्पातपर्वताः सहगनामानो जणितव्या यथा धर-
णस्य धरणप्रजः प्रथमतल्लोकपादस्य कादवाडस्य कादवाडप्रभ
इत्येवं सर्वत्र ते च पर्वताः स्थानमङ्गीकृत्यैवम्भवन्ति “ असुराणं
नागाणां, उदहिकुमाराणं हौंति आवासा । अरुणोदए समुदे,
तथेव य तेसि उपपाया ॥ १ ॥ दीवदिंसा अग्गीणं थणियकुमा-
राणं हौंति आवासा । अरुणवरे दीवस्मि उ, तथेव य तेसि उ-
पपायत्ति ॥ २ ॥ सकस्सेत्यादि ॥ कुणरुव्वरे द्वीपे कुणरुव्वपव्व-
तस्यान्यन्तरे दक्षिणतः पोरुश राजधान्यः सन्ति तासां चत-
सृणां मध्ये सोमप्रजयमप्रभववरुणप्रजवैश्रमणप्रजाख्या उत्पातप-
र्वताः सोमादीनां शक्रलोकपादानां सन्ति उत्तरपाश्वे तु एवमेवे-
शानलोकपादानामिति यथा शक्रस्य तथाच्युतान्तानामिन्द्राणां
लोकपादानां चोत्पातपर्वता वाच्या यतः सर्वेषामेकं प्रमाणं नवरं
स्थानविशेषो विशेषसूत्रादवगतव्यः ॥ स्था० १० ग्रा० ।

उपपायपुव्व-उत्पात (द) पूर्व-न० उत्पादप्रतिपादकं पूर्वमु-
त्पादपूर्वम् । प्रथमपूर्वं, तत्र सर्वैरुच्येयानां सर्वपर्यायाणां चोत्पा-
दमधिकृत्य प्ररूपणा कियते आह च चूर्णिकृत “ पढमं उपपायपुव्वं,
तत्थ सव्वदव्व्याणं पज्जवाणं य उपपाय मंगीकारं पणवणा कप्पा-
इत्ति ॥ न० ॥ तस्य पदपरिमाणमेका कोटी । स० । नन्दीसमवा-
याङ्गुत्पारेका पदकोटीत्युपलक्ष्यतेऽन्यत्रैकादश । यत्रोत्पादमङ्गी-
कृत्य सर्वैरुच्येयपर्यायाणां प्ररूपणा कृता तट्टत्पादपूर्वं प्रथमं तच्च

पदप्रमाणेन पदसंख्यामाश्रित्य एकादशकोटीप्रमाणम् । प्रथमपूर्वे
एकादशपदानां कोट्य इत्यर्थः इह यत्रार्थोपलब्धिस्तत्पदमित्यादि
पदलक्षणसंज्ञावेऽपि तथाविधसंप्रदायाभावात्तस्य प्रामाण्यं न स
म्यगवगम्यत इति । प्रव० ६३ द्वा० “उप्यायपुत्रस्सर्गं चचारि चूत्रि-
या वत्थु पक्षत्ता” उत्पादपूर्वं पूर्वाणां तस्य चूत्रा आचारस्याप्रा-
णीव तद्रूपाणि वस्तूनि परिच्छेदविशेषा अध्ययनवत् चूत्रावस्तू-
नि । स्था० ४३० । “उप्यायपुत्रस्सर्गं दसवत्थु पक्षत्ता” उत्पा-
तपूर्वं प्रथमं तस्य दश वस्तुन्यध्यायविशेषाः । स्था० १० ग्रा० ।
उप्यायविगमद्वयवर्ण-उत्पादविगमद्वयवर्ण-न० उत्पादविगम-
योः स्वरूपपरिचायके, विशेषे (लक्षणशब्दे इदं वक्ष्यामि)
उप्यावेत-उत्पावयत्-त्रि० उद्-पु-णिच्-शत् । उत्प्लुतिप्रयो-
जके, प्रा० ॥
उपि-उपरि-अ० ऊर्द्ध-रिङ्-उपादेशश्च । प्रथमापञ्चमीसप्त-
म्यन्तार्थवृत्तेरुर्द्धशब्दस्यार्थे, वाच० “तेसि भोमाणं उपि
उज्जोया” जी० ३ प्रति० । स्था० । “उपि पणवीसं ज्ञाय-
णां विक्रमेण” (उपरि) मस्तके, रा० ॥
उपिजज्ञ-उत्पिजज्ञ-त्रि० उद्-पि-जि-कलन्-वा लस्य रः ।
अत्यर्थाकुले, वाच० । “उपिजज्ञभूय कहकहभूय दिव्ये देव-
रमणे पवत्ते आवि होत्था” उत्पिजज्ञभूते आकुलके भूते
किमुक्तं भवति महर्द्धिकदेवानामप्यतिशायितया परलौभोत्पा-
दकत्वेन सकलदेवासुरमनुजसमूहचित्ताक्षेपकार्यं । रा० ।
उपित्य-उ (त्पित्) पित्य-न० आकुले, रोपभूते आकुलता च
श्वासेन छट्व्या । तथा पूर्वसूरिभिर्व्याख्यानात्-उक्तं च ‘उपित्यं’
श्वाससंयुक्तमिति । जी० ३ प्रति० । तृतीय-एव गेयदोषः ।
जं० १ वृत्त० । स्था० । रा० । अनु० ।
उपियंत-उत्पियंत-त्रि० आस्वादयति, प्रश्न० ३ द्वा० । मुहु-
र्मुहुः श्वसति, “उपियंतं गरिदिस्सा अगीतो भासेइ इमं”
व्य० द्वि० ४ उ० ।
उपियण-उत्पातन-न० मुहुर्मुहुः श्वसते, व्य० द्वि० ४ उ० ।
उपियमाण-उत्प्राव्यमान-त्रि० जलोपरि प्लाव्यमाने, “बुडु-
माणे शिबुडुमाणे उपियमाणे, उपा० ७ अ० ।
उपिलावंत-उत्प्रावयत्-त्रि० ऊर्द्धं प्लावयति, “जे भिक्खु
सखं णावं उपिलावेइ उपिलावंतं वा साइज्जइ” नि० चू०
१७ उ० । आचा० ॥
उपीडित-उत्पीडित-त्रि० गाढीकृते, “उपीलियवच्छक-
च्छगेवेज्जवग्गलगवरभूसणविराइयं” उत्पीडिता वृत्तसि-
कृता हृदयरज्जुर्यस्य स तथा, भ० ७ श० ६ उ० । ज्ञा० औ० वि० ।
“उपीलियचित्तपट्टगहिया उहपहरणा” उत्पीडितो गाढव-
द्धश्चिह्नपट्टो नेत्रादिचीवरात्मको यैस्ते तथा । प्रश्न० ३ द्वा० ।
“उपीलियचित्तपट्टपरिपरसफेणगावतरइयसंगयपलववत्थं-
तचित्तविल्ललंगं” उत्पीडितोऽत्यन्तवद्धश्चिह्नपट्टो विचित्रवर्ण-
पट्टरूपः परिकरो यैस्ते तथा । रा० “उपीलियसरासणप-
ट्टिप” उत्पीडिता गुणसारणेन कृतावपीडा शरासनपट्टिका
धनुर्दण्डो येन स तथा । उत्पीडिता वा बाहौ वद्धा शरास-
नपट्टिका बाहुपट्टिका येन स तथा । भ० ७ श० ६ उ० ।
उपीडिता प्रत्यश्चारोपणेन शराशनपट्टिका धनुर्यष्टियैस्ते तथा ।
अथवा उत्पीडिता बाहौ वद्धा शराशनपट्टिका धनुर्धरप्रतीता
यैस्ते तथा । भ० ३ श० ७ उ० । रा० । वि० ।
उपुय-उत्पुत-त्रि० उद्-पु-क्त । पवित्रादिना कृतोत्पवनसंस्कारे
पात्रादौ, इदं पक्षे उत्पवितोऽप्यत्र । वाच० ॥
उत्पुत-न० गेयदोषभेदे, ज्ञा० १६ अ० ॥

उत्पूर-उत्पूर-पुं० प्रकृष्टे प्रवाहे, “पवणाहयचवलललियतरं-
गहत्थनचंतवीइपसरियत्रीरोदकपवरसागरुत्पूरचंचलार्हं ”
औ० । प्राचुर्ये, “उत्पूरसमरसंगामडमरकलिकलहवेह-
करणं” उत्पूरेण प्राचुर्येण समरो जनमरकयुक्तो यः संग्रा-
मो रणः स उत्पूरसमरसंग्रामः । प्रश्न० ३ द्वा० ।
उप्येय-देशी-अभ्यङ्गे, “पुवं च मंगलद्वा, उप्येयं जइ करेइ
गिहियाणं” पूर्वं च यदि मङ्गलार्थं साधु उप्येयं देशीपदमेतत्
अभ्यङ्गं पश्चाद् गृहिकाणां गृहस्थानां करोति । व्य० ६ उ० ।
उप्येय-उत्पमि-धा० उद् नम्-णिच्-ऊर्द्धनमनकारणे, उन्नमेरु-
च्छङ्गेक्षालगुलुगुच्छोप्येला न । ४ । ३६ । इति उन्नमेरुप्येला-
देशः । उप्येय इ उन्नमयति । प्रा० ॥
उप्येह-देशी-उन्नटार्थे, दे० ना० ।
उत्पुष्प-देशी-आपूर्णे, दे० ना० ।
उत्पुष्प-उत्फण-पुं० स्त्री० उन्नच्छत्फणे, उत्फणत्वे, कुरङ-
लिकादिपर्यायसमन्वितसर्पद्रव्यवत् आ० म० द्वि० ।
उत्फाल-देशी-दुर्जने, दे० ना० ।
उत्फालंत-उत्फालयत्-त्रि० प्रोक्षयति, प्रा० ।
उत्फुल्ल-उत्फुल्ल-त्रि० उद्-फुल्ल-नि. विकसिते, द० ५ अ० ।
दलानामन्योन्यविश्लेषेण प्रकाशिते, उत्फुल्लनीलनलिनोदरतु-
ल्यभासः माघः । उत्ताने, त्रि० स्त्रीणां गुप्तेन्द्रिये, न० वाच० ॥
उत्फुसिज्जण-उत्स्पृश्य-अ० उदकेन अभ्युक्षणं दत्वेत्यर्थे
“उत्फुसिज्जणं देते अत्तद्वियसेविण गहणं” वृ० १ उ० ।
उत्फेणउत्फेणिय-उत्फेनोत्फेनित-न० फेनोद्गमनकृते, “उत्फेण
उत्फेणियसीहसेण रायं एवं वयासी उत्फेण उत्फेणियंति”
सकोपोष्मवचनं यथा भवतीत्यर्थः । विपा० ६ अ० ।
उत्फेस-देशी-न० पुं० मुकुटे, औ० । प्रज्ञा० । शिरोवेष्टने, शेखरके,
“पंचरायककुहा पक्षत्ता तंजहा खगं उत्तं उत्फेसं वाहणा उवाह-
वियाणी” स्था० ५ ग्रा० । “उत्फेसं वा कुज्जा” शिरोवेष्टनं वा कुर्यात्,
आचा० २ अ० । त्रासे, अपवादाय, दे० ना० ।
उत्फोअ-देशी-उन्नमे, दे० ना० ।
उत्फोस-उत्स्पृश-पुं० उत्स्पृशने, उन्नने, वृ० १ उ० ।
उत्त्वधण-उत्त्वधन-न० उद्-वन्ध-ल्युट्-उत्त्वधने, । प्रश्न० ५ द्वा०
ऊर्द्धं वृक्षशाखादौ बन्धने, तेन मरणे च । “उत्त्वधणाइ वेहासमि-
त्यादि” प्रव० १५ द्वा० ।
उत्त्वधय-उत्त्वधक-पुं० विद्यादायकादिप्रतिज्ञागरके, स्था० ३
ग्रा० । स च प्रजाजयितुं न कल्पते । इति तत्परूपणमित्यम
“अश्याणि उत्त्वधो” ।
कम्मे सिप्पे विज्जा, मंते जोगेय होंति उववरत्ता ।
उत्त्वधउत्त्वो एसो, न कप्पण तारिसे दिक्खा ॥ ४५० ॥
एस पंचविहो उपंचरणगजावेण वद्धो उपचारकः प्रतिज्ञागरक
इत्यर्थः ।
कम्मे सिप्पे विज्जा, मंतेय परूवणा व उएहं पि ।
गोवाज्जउत्त्वमादी, कमउं होति उत्त्वधउत्त्व ॥ ४५१ ॥
कम्मसिप्पणं दोएहं त्रये परूवणा कज्जति तेणं चउगहरणं
अणुवपसपुव्वगं गोपाहादीकम्मं आयरितोवपसपुव्वगं रेहगादी
सिप्पं वेहादिया सउणरूपपज्जवसाणा वावसरिकवातो

उद्बोधय

उन्वध्य
विज्जादेवयसमयनिबद्धो मंतो अहवा इत्थणुरिसा निहाणविज्जा-
मंतो अहवा स साहणा विज्जा पढणसिद्धो मंतो दुग्गमादि
दव्वनियरा विदेसणवसीकरणउच्चाडणारोगायणायकरावजोगा
इत्थं गोपालादीकम्मे विज्जा कावतो मुखे गहिते अगहिते वा
कावे असंपुन्न ए कप्पति दिक्खित्वं पुन्ने कप्पति । अन्निककावतो
कप्पम्मे गहिते वा अराहिते वा मुखे कप्पति ।
सिप्पाई सिक्खंतो, सिक्खवैतस्म दत्त जा सिक्खा ।
सिक्खजं चिरकावं तु उन्वध्यो ॥४२॥

गह्वरिण्यमि वि सिक्खम्मि, जं चिरिकाइ पु
 एमेव य विज्जाए, मंते जोगे य जाव उव्वच्छो ।
 तावति काळे ए कप्पति, संस काळं आणुसुत्तो ॥४२३॥
 अतिगाहणातो विज्जा मंत जोगा सिक्खंतो सिक्खत्तावंतस्स
 क्यलादिद्वयं देति सो य जति तेण एवं उव्वच्छो जाव सिक्ख-
 सि ताव तुमं ममायतो तमि अस्सिक्खत्ते न कप्पति सिक्खिण
 कप्पति । अथ एवं उव्वच्छो सिक्खिण च उवरिण तियं काळं ममा-
 यतणे जविण्यं तम्मि काळे अपुत्ते न कप्पति अंतरा पञ्चवैतस्स
 इमे दोसा ॥
 सोटा वा, हुवेज्ज परितावसं किलोसो वा ।
 ते य परिहाणा ॥४२४॥

उच्चस्वर्गगमि दोसो, उच्चस्वर्गसु ते य पारहास्यते ।
 उच्चस्वर्गगजवगाणं, एस विसेसो मुणोयव्वो ।
 कंठा त्रितियपदं सुक्कोवगाहा । कंठागतो उच्चस्वर्गो उच्चस्व-
 र्गगाण इमो वि से सोऊण उच्चस्वर्गो उच्चस्वर्गो भयउं पुण ज-
 तीए छेपंति । नि० चू० ११ उ० ।
 उच्चस्वर्ग-उच्चस्वर्ग-न० अर्थज्ञाने, विद्यपयकारणमि चम्मु-
 व्यलणं तु हौति एगट्टा" वृ० ३ उ० । (अणायारश्चे तन्निपेध-
 योपलने च । क० प्र० । करणे, ल्युट् । देहोपलेपनविशे-
 षेणानीयमानानि मालादिकमादा

उक्तः) प्रोद्धलने च । क० प्र० ।
पेयु, यानि देहाद्यस्तामर्थ्येनापनीयमानानि मालानि
उद्धलन्तीति । श्रौ० १३ अ० ॥
उत्पन्नसंक्रम-उद्धलनासंक्रम-पुं० प्रदेशे, सङ्क्रमभेदे, पं० सं०
उत्पन्नसंक्रम-उद्धलनासंक्रम-प्रदेशसंक्रमप्रस्तावे दर्शयिष्यते)
उत्पन्नसंक्रमशब्दे प्रदेशसंक्रमप्रस्तावे दर्शयिष्यते । श्रौ० १३ अ० ॥ "सुगंधवरकुसुमसुम

उत्पन्नसंकीर्ण
(तल्लक्षणादिसंकमशब्दे प्रदर्शितम् । "सुगंधयुक्तं
उत्पिच्छ-उद्विच्छ-वि० ऊर्द्ध गते, श्री० । उच्छिद्यते, । "तालद्व-
वासरेणुमदल" भ० ६श० ३३ उ० रा० । उच्छिद्यते, । "तालद्व-
उत्पिच्छगहलकेउ " स० । प्रश्न० । रा० ।
वि० उरडे, "उत्पिच्छविपुलंगमीरखायफलिहा" ।

उपविष्ट-त्रि० उपाडे, "उच्चैर्वा...
ज्ञा० १ अ० । रा० ।
उन्वेह-उद्देय-पुं० उपाडत्वे, जी० ३ प्रति० । "उच्चैश्च औडतण्ति
भारियं होइ" स्या० १० ठा० । भूमिप्रविष्टत्वे, जं० ७ वक्त० । भुवि
प्रवेशे, स्या० २ ठा० । भूमावगगाहे, मध्यविष्कम्भे च ।
स्या० १० ठा० ।
सर्वबोद्धयितृ-त्रि० अथोबोलयितरि, "सीओद-
मवति" सूत्र० २ शु० ३ अ० । "बोधे" दा।

स्थायं १० डा० ।
 उन्वोलित्ता-अवबोधयितृ-त्रि० अत्रोक्तं ।
 गवियडंसि वा कायं उन्वोलित्ता भवति "सूत्र० २ सूत्र० २
 उन्न-उन्व-त्रि० उद्-हृद्-न-पृषो० ऊरादेशः । "वोच्च" दा । २
 ५८ । इति संयुक्तस्य वा भः । उच्चं उच्चं । प्रा० उच्च, उपरिउप-
 ५८ । वाच० । अत्रोक्तं, वृ० १ उ० ।

उज्जजि-देशी-कोद्रवजालके, वृ० १ उ० ।
 उज्जड-अवनापित-त्रि० याचिते, " उज्जडं अणोभट्टं वा ने-
 एहंतस्स दब्बुज्झियं भवति । नि० चू० १५ उ० ।
 उज्जड-उज्जट-त्रि० उद् भट्ट करणे-अप् । तरहलादेः प्रस्फो-
 दनहेतौ शूप्, तदाकारत्वात्कच्छप्, श्रेष्ठाशये, महाशये,

जन्मः ।
प्रवरे, ग्रन्थवर्धिर्युतैलोकप्रसिद्धे ज्ञातव्यरूपके श्लोके, वाच० ।
असंवृतपरिधानादौ " छिक्कावणा उन्मैडौ शीया सा दाखण-
समावा " वृ० ६ उ० । विकाराले, " उन्मडघंडमुहा कच्छुक-
सराभिभूया " उद्भटं विकारालं घटकमुखमिव मुखं पुच्छ-
दशनच्छदत्वाद्येषां ते तथा । स्पष्टे च । " उन्मडघाडामुहा क-
च्छुकसराभिभूया " उद्भटे स्पष्टे घाटामुखे शिरोदेशविशेषौ
येषां ते तथा । म० ७ श० ६ उ० । जं० । झा० । तं० ।
उन्मडवेप-उद्भटवेप-पुं० निषिद्धजनोचितनेपथ्ये, घ० २० ।
उन्मडवेप-उद्भटवेप-पुं० निषिद्धजनोचितनेपथ्ये, घ० २० ।
उन्मडवेप-उद्भटवेप-पुं० निषिद्धजनोचितनेपथ्ये, घ० २० ।

लङ्गन्ववेस-उज्ज्वेप-पुं० निर्यद्धजनात्
दर्श० । (तदकरणीयता अणुनङ्ग शब्दे उक्ता)
लङ्गन्व-उज्ज्व-पुं० उद्-भू-अच् । उत्पत्तौ, विशेष० । सम्भ-
वे, प्रा० २ अ० । कर्तरि-अच् । उत्पत्तिमति, उद्भूतत्वे, वि-
जातिभेदे, वाच० ॥ भू-घञ्-भित्ताग्रमणे, स्था०
“नीरिय उ-

वे, मा० २ अ० । कर्तरि-अच्- । उ० ।
 शेषगुणगते जातिभेदे, वाच० ॥
 उ०नाम-उच्चाप- पुं० उद्- भ्रम- घञ्-मिनाच्चमणे, शा०
 ४ डा० ॥ उवाचवत्येन भ्रमत्युच्चापः । मिनाचरेपु, "तीरिय उ-
 च्चापमिणितो य दस्तिणं" व्य० १ उ० । नि० चू० ।
 उ०नाम-उच्चाप-स्त्री० स्तैरियाम्, "जस्स महिला
 उ०नाम-उच्चाप-स्त्री० स्तैरियाम्, "जस्स महिला
 उ०नाम-उच्चाप-स्त्री० स्तैरियाम्, "जस्स महिला

४ ठां ॥ उद्भा- "इयं च स्वैरियाम्" जस्स
ज्जाभितो य दस्सिणं - स्त्रीं स्वैरियाम् च । वृ० ६३ ।
उब्जापद्धा-उद्ग्रामिद्धा-स्त्रीं स्वैरियाम् च । वृ० ६३ ।
यति उब्जापद्धा य तस्स" व्य० ४७ उदुःशीलायां च । पारदारिके, बाह्य-
उद्ग्रामक-पुंउद्-अम-एवल् । पारदारिके, बाह्य-
उद्ग्रामके पुंउद्-अम-एवल् । पारदारिके, बाह्य-

उच्चांग-उद्ग्रामके-उ
ग्रामे भिक्षाटनं विधायपय्यसि तत्रैव भिक्षां मि-
लिङ्गयाई उच्चांगखलमग अक्खरे रिक्खा " वृ० १ उ० "

वायुनेदं च । प्रज्ञा० । उन्नामकनियोग-पुं० उद्देश्ये
उन्नामगणितो(यां)य-उन्नामकनियोगः-पुं० उद्देश्ये
ज्ञाचरास्तेषां नियोगो व्यापारो यत् स उन्नामकनियोगः । मि-
ज्ञाचरव्यापारवति ग्रामे, "तीरिय उन्नामकनियोगदरिणं सा
दुस्खिवप्पाहे ।" व्य० १ उ० ।
कुलदायाम् व्य० ६ उ० ।
महाप ३ अ० ।

"उद्यममिगावल्या बलिया बलबलिया" महोदय।
 "उद्यममिगावल्या बलिया बलबलिया" महोदय।
 "उद्यममिगावल्या बलिया बलबलिया" महोदय।

उज्ज्वाभिगावलि या घोषिते
 "उज्ज्वाभिगावलि या घोषिते, अप्रपूव च ।
 उज्ज्वाद्यण-देशी-अर्पादिनोत्पन्ने, संखुदुखेडोन्मावकिलिकि
 उज्ज्वाव-रम्-धा-क्रीडायाम्, रमेः संखुदुखेडोन्मावदे-
 चकोट्टुममोहायणीसरवेह्ला ८ । ४ । ६७ । इति रमेरुन्मावादे-
 रमते । प्रा० ।
 "अन्मावलि" पव-

शः । उच्चावह । रमते । प्रा० ।
उच्चावह । उच्चावह । स्त्री० । उद्देश्ये, "अम्बाम्बुम्बावणाह
३ अ० । औ० । प्रकाशने, नं० । प्रभावनायाम्, " पव-

उन्नावणा-उज्जायिनी । प्रकाशन, न० ।
 श्र० १३ अ० । श्र० । स्थानं १० ठा० । वृ० ।
 यण उन्नावण्या " सुरते, दे० ना० ।
 लुन्नाविअ-देशी-सुरते, दे० ना० ।
 उन्नावणा-उज्जायिनी-वि० उद्भेदं कुर्वति; "महिडवलितं अस-
 र्यात्वा० २५ अ० ।

[illegible]

मूर्तिनिदिउं (य) उज्जिन्न
इणोवलित्तं उच्चिमदिय जं तमुच्चिमसु । पद्ये
उज्जिजमाण-उच्चिममान-त्रि० उद्घाट्यमाने, केतइपुडए वा
ग० । जीवा० । प्रावल्थेनोर्द्धे वा दार्य्यमाणे, केतइपुडए वा
ग० । जीवा० । प्रावल्थेनोर्द्धे वा दार्य्यमाणे, केतइपुडए वा
ग० । जीवा० । प्रावल्थेनोर्द्धे वा दार्य्यमाणे, केतइपुडए वा

उग्विजजाण-उद्विजजाण वा दौव
 रा० जीवा०। प्रावत्येतोद्वि वा दौव
 अणुवायंसि उद्विजजाणा वा " भ० १६ श० ६ उद्वि
 जजिज-उद्विज-न० उद्वेदनमुद्विजम्। साधुभ्यो घृता-
 जजिज-उद्विज-न० उद्वेदनमुद्विजम्। साधुभ्यो घृता-
 जजिज-उद्विज-न० उद्वेदनमुद्विजम्। साधुभ्यो घृता-
 जजिज-उद्विज-न० उद्वेदनमुद्विजम्। साधुभ्यो घृता-

[illegible]

इदानीं निरूप्यते ।
देशे उद्गमदोषे, तद्योगिणोऽपि ।
इणावउत्तं उक्तिमदिय जं तमुक्तिमपि ।
भक्तादि ददातीति वर्तते तद्भावाद्युद्भिन्नमित्युच्यते ।
कायुद्भिन्नं भाजनसम्बन्धादिति । पंचा० १३ विव० ।

तज्ज्ञेदा यथा—

पिहितोद्भिन्नकवारो, फासुयत्रफासुय य बोधव्ये ॥

अफासुय पुढविमार्, फासुय उगणाइ दहरए ॥

उद्भिन्नं द्विधा तथा पिहितोद्भिन्नं कपाटोद्भिन्नं च । तत्र यत् कुतुपादेः स्थगितं मुखं साधूनां तैलघृतादि दीयते तदीयमानं तैलादि पिहितोद्भिन्नं पिहितमुद्भिन्नं यत्र तत् पिहितोद्भिन्नमिति व्युत्पत्तेः । तथा यत् पिहितं कपाटमुद्भिन्नं उद्धाट्य साधुभ्यो दीयते तत् कपाटोद्भिन्नम् । व्युत्पत्तिः प्रागिव । तत्र पिहितोद्भिन्नं द्विधा तद्यथा प्रासुकमप्रासुकं च सचेतनमचेतनं चेत्यर्थः । तत्राप्रासुकं सचित्तपृथिव्यादिमयं प्रासुकं छगणादिदर्दरके तत्र छगणा गोमया आदिशब्दाङ्ग-स्मादिपरिग्रहः दर्दरको मुखवन्धनवस्त्रखण्डम् ॥

अत्र पिहितोद्भिन्ने दोषानभिधत्सुराह ॥

उद्भिन्ने उक्ताया, दाणे कयविक्रए य अहिगरणे ।

ते चैव कवारुम्मि वि, सविसेसा जंतमार्सु ॥

उद्भिन्ने पिहितोद्भिन्ने च दोषस्तज्ज्ञेदकावे पट्पृथिवीका-यादयो विराध्यन्ते तथा प्रथमतः साधुनिमित्तं कुतुपादिमुखे उद्भिन्ने सति पुतादिन्यस्तैलादिप्रदाने तथा क्रये विक्रये चाधिक-रणप्रवृत्तिरुपजायते । तथा त एव पट्कायविराधनादयो दोषा कपाटेऽपि कपाटोद्भिन्नेऽपि सविशेषास्तु यन्त्ररूपकपाटादिषु छ-प्याः । तत्र यान्यनीव संपुटमागतानि कुञ्चिकाया रोधाद्यान्ति यानि च दर्दरकोपरि पिष्टिकाया एकदेशवर्तीनि माहप्रवेशरूपद्वारे तानि यन्त्ररूपकपाटानि । आदिशब्दात्परिवादिग्रहः । संप्रत्येना-मेव गायां व्याचिख्यासुः प्रथमतः “ उद्भिन्ने उक्ताया ” इत्यवय-वं व्याख्यानयन् गाथाव्यमाह ।

सचित्तपुढविज्ञितं, वेद्युसिलं वा वि दाउमोञ्चितं ।

सचित्तपुढविज्ञेयो, चिरम्मि उदगं अचिरलित्ते ॥

एवं तु पुन्वञ्चित्ते, जे उद्भिपाणे य ते चैव ।

ते मेउं उवाञ्चिपइ, जउमुदं वा वि तावेउं ॥

इह कुतुपादिमुखदर्दरकोपरि कदाचित् वेद्यु बोधम् । शिलां पाषाणखण्डं प्रक्षिप्य जज्ञाद्रीकृतसचित्तकायवित्तं भवति । तत्र सचित्तः पृथिवीक्षेपः सचित्तः सन् चिरकाशमप्यवतिष्ठते । उदकं त्वचिरवित्तं अचिरकाशवित्तं संजवति किमुक्तं भवति यदि चिर-काशसचित्तपृथिवीकायवित्तमुद्भिद्यते तर्हि सचित्तपृथिवी-कायविनाशोऽचिरवित्तं तज्ज्ञेदमाने अप्कायस्यापि विनाशः । अचिरवित्तमप्यत्रान्तर्भूतैर्तत्कालमभ्यवर्ति छप्यमन्तर्भूतानन्तरं तु पृथिवीकायशस्त्रसंपर्कत उदकमचित्तिजवति । ततो न तद्वि-राधनादोषः । उपवृत्तमेतत् तेन त्रसादेरपि तदाश्रितस्य विना-शसंज्ञो छप्यः एवमनेन प्रकारेण पूर्ववित्तं साध्वर्थमुद्भिद्यमाने दोषा उक्ताः । एते एव पृथिवीकायादिविराधना दोषा उपलब्ध्य-मानेऽपि कुतुपादिमुखात्तैलघृतादिकं साधवे दत्वा शेषस्य रक्ता-णार्थं ज्ञयाऽपि कुतुपादिमुखे स्थग्यमाने छप्याः । तथाहि ज्ञयाऽपि कुतुपादिमुखं सचित्तपृथिवीकायेन जज्ञाद्रीकृतनोपल-ब्ध्यते ततः पृथिवीकायविराधना । अप्कायविराधना च पृथिवी-कायमध्ये च मुञ्चादयः कीटिकादयश्च संभवन्ति । ततस्तेषाम-पि विराधना । तथा कोऽप्यभिज्ञानार्थं कुतुपादिमुखस्योपरि जतु-मुद्रां ददाति । तथा तेजस्कायविराधनापि । यत्रान्निस्तत्र वायु-रिति वायुकायविराधना च । ततः पिहितोद्भिन्ने पट्कायविराधना ।

अमुमेवार्थं स्पष्टं भावयति ।

जह चैव पुन्वञ्चित्ते, कायादयो पुणो वि तह चैव ।

उवद्विपन्ते काया, मुङ्गाइ नवरि ठटे ॥

यथा चैव पूर्ववित्तं कायाः पृथिवीकायादयो विराध्यन्ते तथा साधुन्यस्तैलादिकं दत्वा ज्ञयाऽपि कुतुपादिमुखे उपलब्ध्यमाने काया विराध्यन्ते । नवरं पट्टे काये त्रसकारूपे विराध्यमाना जन्तवः पृथिव्याश्रिताः मुङ्गादयः पिपीठिकाः कुन्धादयो द्रष्टव्याः संप्रति “ दाणे कयविक्रय ” इत्यवयवं व्याचिख्यासुराह ॥

परस्त तं देइ स एव गेहे, तेहं व द्रोणं व धयं गुहं वा ।

उग्यामियं तम्मि करे अवस्सं, सविक्रयं तेण किणाइ अन्नं ॥

तस्मिन् कुतुपादिमुखे साध्वर्थमुद्धाटिते सति प्रवर्तते इति साधोः प्रवृत्तिदोषः । तथा च ‘ एते एव अहिगरण ’ मित्यवयवं व्याचिख्यासुराह ॥

दाणकयविक्रए चैव, होइ अहिगरणमजयजावस्स ।

निवयंति जेय तहिं ये, जीवा मुङ्गमूसाइ ॥

दानक्रये विक्रये चानन्तरोक्तस्वरूपं वर्तमाने साधोरयतभावस्य अयतोऽशुक्लाहारापरिहारकत्वेन जीवरक्षणरहितो ज्ञावोऽभ्यवसा यो यस्य स तथा तस्याधिकरणं पापप्रवृत्तिरुपजायते । तथा तस्मिन् कुतुपादिमुखे उद्धाटिते ये जीवा मुङ्गमूपकादयो निप-तन्ति निपत्य च विनाशमाविशन्ति तदप्यधिकरणं साधोरेव संप्रति ‘ ते चैव कवाडस्मी ’ इत्यवयवं व्याचिख्यासुराह ॥

जहेव कुंजाइसु पुन्वञ्चित्ते, उद्भिज्जमाणे य भवन्ति काया ।

उद्भिप्पमाणे वि तहा तहेव, काया कवारुम्मि विजाणियव्वा ।

तथैव कुम्भादौ घटादौ आदिशब्दात् कुतुपादिपरिग्रहः । पूर्व-वित्तं उद्भिद्यमाने तथा उपलब्ध्यमाने कपाटे तद्विराधना भवति । जज्ञभृते करकादौ लुप्यमाने भिद्यमाने वा पानीये प्रसर्पतेः प्रत्या सन्नञ्जुद्धादावपि प्रविशेत् । तथा च सत्यज्ञिविराधना यत्र चाग्निस्तत्र वायुरिति वायुविराधना च । मुङ्कादिविवरप्रविष्टकी-टिकागृहगोधिकादिसर्वविनाशे त्रसकायविराधना चेति । दान क्रयविक्रयाधिकरणप्रवृत्तिभावना च पूर्ववत्कर्तव्या । संप्रति “ सवि सेसण ” इत्यवयवं व्याचिख्यासुराह ॥

घरकोइज्जसंचारा, आवत्तणयज्जुगाइहेहुवरिं ।

निंतिट्टिए य अंतो, मिंजाइ पेह्वणे दोसा ॥

कपाटस्य सञ्चारात् संचलनात् गृहगोधिका उपवृत्तमेतत्की-टिकापुरादयश्च विराध्यन्ते । तथा प्रासादस्याधोऽचूमिरूपा पीठिके-व पीठिका भूमिका तत्र अध उपरितले च कपाटैकदेशस्याधो व-र्तते तदाश्रिताः कुन्धुपिपीठिकादयो विनाशमश्नुवते । तथा उद्धाटिते कपाटे पञ्चान्मुखं नीयमाने अन्तःस्थितस्य मिम्नादेः प्रेरणदोषाः शिरःस्फोटनादयो जवन्ति ॥

संप्रत्यपवादमाह ॥

धेप्पइ अकिंचियागम्मि, कवामे पइदिणं परिवहति ।

अज्जउमुहिय गंठी, परिज्जुज्जइ दहरो जाव ॥

अकुञ्चिकारहिते कुञ्चिकादिविरहिते इत्यर्थः । तत्र हि किञ्च पृष्ठभागे उल्लिखको न भवति । तेन न घर्षणद्वारेण सत्त्वविराधना । यद्वा “ अञ्जुइयागत्ति ” पाठः । तत्र अकुञ्चिकाके कुञ्चिकारहिते अक्केकारावे किमुक्तं भवति । यत् उद्धाट्यमानं कपाटं केकार-रावं करोति तर्हि क्रियमाणमूर्धमधास्तिर्यक् च घर्षन् प्रचूतसत्त्व-व्यापादनं करोति । तेन तद्वर्जनम् । तस्मिन्नपि किं विशिष्टे इ-त्याह । प्रतिदिनं प्रतिदिवसं निरन्तरं प्रतिवहति । उद्धाट्यमाने दीयमाने चेत्यर्थः तस्मिन् प्रायो न गृहगोधिकादिसत्त्वाश्रयसं-जवश्चिरकाशमवस्थानाभावात् । इत्थं भूते कपाटे साध्वर्थमप्यु-

द्वयादिने यन् ददाति गृहस्यः तत् गृहते स्वविरकल्पानामाची-
र्णमेतत् । तथा यश्च दर्हरकः कुतुपादीनां मुखवन्धकः प्रति-
दिवसं परिभुज्यते यद्यते ग्राह्ये च अन्यैः तत्र यदि जनुमुज-
न्यनिरुक्तेण केवलं यस्त्रमात्रप्रतिदीयते । नाणि च सचित्तपृथि-
याकायादित्रैपस्ताहिं तस्मिन् साध्यैर्मङ्गिरेऽपि यदीयते न-
त्साधुभिर्गृह्यते इति । उक्तमुद्भिन्नद्वारम् । पृ० । प्र० । घ० ।
पंचा० । व्य० । उक्त० । दर्श० । ग० । स्या० । (तद्ग्रहणनिषेध
आचाराङ्गे प्रतिपादितः स च मात्रोदरं शब्दे व्याख्यास्यते) वृ० ।
(जीतकस्यानुसारेण पिहितोदभिन्नकपाटोदभिन्ने आचामाम्भ-
म) जीत० । उपपन्ने, कर्मणि-क्त द्विधाकृते, दक्षिणे च । वाच० ॥

उज्जुअंन-उज्जुवत्-वि० उद्-जू-शतृ-भुवेर्होद्वहवाः ८ । ४ ६० ।
इत्यत्र कश्चिदन्यदपीन्युक्तेरुज्जुअं आदेशः । उज्जयमाने, प्रा० ॥
उज्जुङ्या-औद्भित्तिर्की-खी० उद्भूते, आगन्तुके, कस्मिंश्चिन्प्र-
योजने सामन्तामात्यादिशोकस्य ज्ञापनार्थं वाद्यमानायामाशीर्ष-
चन्दनमय्यां देवतापरिगृहीतायां कृष्णवाग्मुदेवनेय्यां, विशेष० ॥
उज्जुत्त-उत्तिष्ठाप्-धा-ऊर्ध्वे, उत्तिष्ठेपुंस्त्रुञ्जोर्ध्वान्वाह्व्याह्व-
त्तोस्तिक्कहन्वुपाः ८ । ४ । ४३ । इत्युत्तिष्ठाप् रुचुत्तादेशः ।
उज्जुत्तइ । उज्जिष्यइ । प्रा० ॥

उज्जोदय-उज्जोदय-न० उज्जोदये सामुजादौ, अप्रासुके वा हवणे,
दृ० ६ अ० । “ विज्ञं वा ह्योणं उज्जोदयं वा ह्योणं आहारेद् आहा-
रं वा साहज्जइ उज्जोदयं पुण सय इहं जहा सामुद् ” नि०
चू० ११ उ० ॥

उज्जो-उज्जयतस्-अभ्य० उभाज्यां प्रकाराज्यामित्यर्थे, “ उज-
जो जोगविमुक्ता आयावण्टानमाईया ” उभाज्या प्रकाराज्यां
क्रियया ज्ञायतश्चेत्यर्थः । (जोगविमुक्तं) विमुक्त्यांगा निरव-
ध्यापाराः । पञ्चा० १८ वि० । “ उभयो विद्योयणे जुहो
उगप ” उजयतः शिरोन्तपादान्तावाधित्य (विद्योयणं)
उपधानं यत्र तत्तथा । भ० ११ श० ११ उ० ॥

उजय-उजय-वि० उज्-अयन्-अययवे चित्यविशिष्टे, अस्य द्वि-
त्ये बोधकत्वेऽपि एकयचनयह्वचनान्ततयैव प्रयोगः न चित्यचन-
प्रयोगः । “ सिज्जदिपसु उजयं करोज्जंसे धोवधि वममत्तं । उभयं
णाम एगदोसा ” नि० चू० १ उ० ।

उजयजाग-उजयजाग-न० चन्द्रस्य उभयत उजयजागज्यां
पूर्वतः पश्चाच्चेत्यर्थो भवत्यन्ते ह्युच्यन्ते यानि तानि उजयजागानि
चन्द्रस्य पूर्वतः पृष्ठतश्च जोगमुपगच्छति न ज्ञात्रे, “ चंदस्स जोइ-
सिंदस्स जोइसरजो ण कखत्ता उभयभागा उत्तरा तिणि विसा-
हा पुणञ्चसू रोहिणी उभयजोगत्ति ” । स्या० ६ उ० ।

उजयकाक्ष-उजयकाक्ष-पुं० उभयसन्ध्ये, ग० १ अधि० ।

उजयगणि-उजयगणिन्-पुं० उजयः साधुसाध्वीद्वयरूपो गणा-
ऽस्यास्तीति उभयगणि । साधुसाध्वीगणस्याऽऽचार्ये, वृ० १ उ० ।
उजयजणसत्ताव-उजयजननस्वजाव-वि० इष्टानिष्टायांत्पाद-
नवीजकल्पे, “ जमुभयजणसत्तावा एसा विदिणेयेर्येहं उप्पसा ”
पंचा० ३ वि० ।

उजयणिसिरण-उजयनिसर्जन-न० कायिकसंज्ञोभयव्युत्सर्जने,
“ उभयं णाम काइयससणिसिरणं धोसिरणं ” नि० चू० १ उ० ।

उजयदह-उजयदह-वि० धृत्या संहननेन च यद्यवति, वृ० १ उ० ।

उजयपियसंवंधणसंजोग-उजयापितसम्बन्धनसंयोग-पुं० मि-
थ्यापितसम्बन्धनसंयोगरूपे संयोगजदे, उक्त० १ अ० । (आत्म-

कर्मणारपितैदयिकादिभावविषयकसंयोगवृत्तकणस्योभयार्पितस-
म्बन्धनसंयोगस्य व्याख्या संजोग शब्दे वक्ष्यते)

उजयमंनवी-उजयमंनली-खी० समुद्देशनमंनल्याम, स्वा-
ध्यायमंनल्यां च । वृ० १ उ० ।

उजयजोगहित्य-उजयजोकोहित-वि० लोकद्वयेऽप्युपकारके, “ क
ह्वाण ज्ञायणत्तेण उजयजोकोहित्यं ” पंचा० ११ वि० ।

उजयसंवंधणसंजोग-उजयसम्बन्धनसंयोग-पुं० उजयेनात्मवा-
ह्यवृत्तकणन तदुजयस्मिन्वा संयोगे, यथा क्रोधी देवदत्तः क्रोधी
कौत्तिका मानी सौराष्ट्रः क्रोधी वा सन्ति । अत्र क्रोधादिजिरो-
दयिकादिभावान्तर्गतत्वंनात्मरूपेर्नामादिनिस्त्वात्मनोऽनन्यत्वेन-
वाहारूपः संयोग इत्युजयसम्बन्धनसंयोग उच्यते । उक्त० १
अ० । (एतद्व्याख्या संजोग शब्दे)

उजयसमय-उजयसमय-पुं० उजय (स्वपर) मतानुगतशास्त्र-
स्वज्ञावे, उक्त० १ अ० ।

उजयारिह-उजयार्ह-न० मिथ्यापरपर्याये, दशविधप्रायश्चित्त-
मध्ये तृतीयं, यस्मिन्प्रतिसेवितं प्रायश्चित्तं यदि गुरुसमकृमाहो-
चयति आज्ञाच्यं च गुरुसन्दिष्टः प्रतिक्रामति पश्चाच्च मिथ्यादु-
ष्कृतमिति ज्ञेत तदा बुध्यति तत आहोचनाप्रतिक्रमणवृत्तानया-
हंत्वान्मिश्रम् । व्य० प्र० १ उ० । यच्च प्रतिसेव्यं गुरोराहोच्य-
ति गुरुपदेशेन च विबुध्यर्थं मिथ्यादुष्कृतं क्रियत तदुजयार्हम् । जी०
येषु प्रतिसेवितेषु उजयार्हप्रायश्चित्तं तान्याह ॥

संजमजयाउरावड, सहसाणाजोगणप्पवसत्रो वा ।

संववयाईयारे, तदुजयमासंकिणं चेव ॥

संभ्रमः संज्ञोभः करिसरित्पुरसाईद्वदावानवादेः जयः सौरव-
न्दिकम्प्रेच्छादेः (आगरात्) भावप्रधानत्वाभिर्हंसास्य आतुरत्वं
पीकितत्वं कुत्पिपासाद्यैः । आपचतुर्क्षां ज्यैष्ठ्यकत्रकाज्ञाद्यैः । तत्र
इत्यापत्कल्पनीयासनादिज्यैष्ठ्यजुर्लभता १ क्त्रापत्प्रत्यासन्नप्रा-
मनगरादिगहितमल्पं च क्त्रम २ काज्ञापदुष्काज्ञादि ३ जावा-
पदज्ञानत्वादि ४ ततः संजमजयातुरापद्भिः कारणैः सहसाका-
रानाजोगौ प्राग् व्याख्यातौ ताज्यां चानात्मवशकः परवशः वा
शब्दाद् ज्ञानाद्याविश्रुतं तस्य संघटनानिचारे सति । नन्वेवम-
तीचाराः हस्तिसंज्ञमाद्यैः पञ्चायमानः पृथिवीजलान्नरहितचि-
त्रिचतुःपञ्चैन्द्रियांश्चरणकरणघातादिना तारुयन् पादपाद्यारो-
हणेन प्राणांतपातविरातं विराधेयत् । मृषाविरातं कूटसाध्या-
दिना अदत्तविरातं प्रजोः स्तैन्येनासनादिददतो ग्रहणेन ईशुन-
विरातं स्यादिना परिग्रहविरातं मध्यममूर्च्छादिना रात्रिजो-
विरातं दिवागृहितानि जङ्गकैः अध्वकल्पो दूरतममार्गे व्रजतां
घृतमिश्रकणिकाद्यादानरूपः तं विदध्यात् । लेपकृतं क्षीरान्नादि
तदुत्सर्गं न प्राहोक्तचिदुद्भुज्जीतेत्यादि मूत्रविषया एवमुत्तरे-
ऽरुणेष्वपि ज्ञेयाः । इत्यमतीचाराजते सति तथा आशङ्किते
चेव यदतिचारस्थानं कृतमकृतं चेति निश्चेतुं न शक्नोति त-
स्मिंश्च दर्शनज्ञानचारित्रतपःप्रज्ञातिसर्वपदविषये तदुभयार्हं
प्रायश्चित्तम् । एकं गुरोराहोचना द्वितीयं गुरुसंदिष्टेन मिथ्यादुष्क-
तदानं प्रतिक्रमणार्हाथमित्येतदुजयं शुक्तिरमम् । किञ्च ।

उज्जितिय उज्जनासिय, उज्जिष्ठिय एवमाइयं बहुसो ।

उज्जितो वि न याणइ, जं देवसियाइ अइयारा ॥

उज्जितितं कोङ्कणार्थकशब्दवदार्तचिन्तनात् । उज्जोपित त्व-
सद्भूताज्ञावनं उज्जिष्ठितं च धावनादि । उज्जितितं उज्जोपितं
उज्जिष्ठितम् । एवमादिकमन्यदप्येवं प्रकारं उज्जितितोहितं उज्ज-

मार्जिता बहुशोऽनेकशो उपयुक्तोऽपि उपयोगवानपि यदैवसिका-
द्यतिचारदित्यादिशब्दाद्वा त्रिकपाक्षिकचातुर्मादिकसांवत्सरि-
कादि च पूर्वकावकृतमाद्योचनाकात्रे न स्मरति तस्याप्यति-
चार जातस्याशोधकः । अस्यां गायायामनुक्तमपि प्रस्तावाच्चड-
नयार्हमेव ज्ञेयम् ।

सर्वेषु वि वीड्यपए, दंसणनाणचरणावरोहेसु ।

आउत्तस्स तदुभयं, सहसाकाराङ्गा चेव ॥

प्रथमपदमुत्सर्गस्तदपेक्षया द्वितीयपदमपवादस्तस्मिन्नुपस्थि-
ते सत्ययुक्तस्य कारणेन यतनया गीतार्थस्यापराधपदान्यासेव-
मानसहसाकारादिना चैवमादिशब्दादाभोगानाजोगात्र्यां च
सर्वेष्वपि दर्शनज्ञानचरणापराधेषु तदुजयं प्रायश्चित्तम् । अत्राह
शिष्यः । 'खलियस्स य सञ्चत्य वी' त्यत्र दर्शनज्ञानचरणादिपदेषु
सर्वेषु सस्त्ववित्तस्य प्रतिकमणार्हमजिधाय तेष्वेवैह कथं तदुज-
यार्हमभिधीयते ॥ तत्र हि सममापद्यमानस्येत्युक्तम् । इह तु
हिंसाव्यापन्नसाम्ययुक्तस्य तदुजयार्हेण शुक्तिरिति न विरोधः ।

इदानीं तदुभयार्हमभिधातुकाम आह ॥

संकिए सहसागारे, उजयाउरे आवतीसु य ॥

महव्यातियारे य, ठएहं ठाणाण वड्ढतो ॥

शङ्कितः प्राणातिपातादौ यथा मया प्राणातिपातः कृतः किं
वा न कृतः । तथा मृषा भणितं न वा अवग्रहोनुज्ञापितो न
वा, ज्ञानादिदर्शननिमित्तं जिनभवनादिगतस्य स्त्रीस्पर्शे रा-
गगमनमभूत् वा इष्टानिष्टेषु रागद्वेषौ गतौ न वा, तत्कादिले-
पकृदवयवाः कथमपि पात्रगताः पर्युपिताः भिक्षार्थमटितुका-
मेन धौताः किं वा न धौता इत्यादि । तत्र पक्षां बाह्यं तदुभय-
लक्षणं प्रायश्चित्तमिति योगः । तथा उपयोगवतोऽपि सहसा
कारे सहसा प्राणातिपातादिकरणे । तथा भये दुष्टस्लेच्छा-
दिस्मृत्ये यदि वा हस्त्यागमने मेयोदकनिपातस्पर्शने दीपा-
दिस्पर्शने वा आकुलतया प्राणातिपातादिकरणे तथा आतु-
रः क्षुधा पिपासया वा पीडितः । भावप्रधानश्चायं निर्देशस्त-
तोऽयमर्थः आतुरतायाम् । तथा आपच्चतुर्द्धा तद्यथा । द्र-
व्यापत् क्षेत्रापत् कालापत् भावापत् । तत्र द्रव्यापत् दुर्लभं
प्रायोग्यं द्रव्यम् । क्षेत्रापत् क्षिन्नमण्डपादि । कालापत् दुर्भि-
क्षादि । भावापत् गाढस्नानत्वादि । एतासु स हिंसादि-
दोषमापद्यमानस्यापि अनात्मवशस्य तथाहि ईर्ष्यासमिता-
दुपयुक्तोऽप्युच्चालिते पादे सहसा समापतितं कुलिङ्गिनमपि
व्यापादयेत् मृषापि कदाचित्सहसा भापते । अवग्रहमपि
कदाचिद्राभसिकतया अननुज्ञातमपि परिभोगयति । अत्यु-
त्थणमवलारूपमवलोक्य कदाचनापि सहसा रागमुपैति इ-
त्यादि । तथा भयात्प्रपलायमानोभूदकज्वलनवनस्पतिद्वित्रि-
चतुःपञ्चेन्द्रियानपि व्यापादयेत् । मृषापि भयात् भापते परि-
ग्रहमपि धर्मोपकरणग्राह्यस्य करोति । आतुरतायामपि स-
म्यगनीर्यापथाशोधने संभवति प्राणातिपातः । अत्यातुरतायां
कदाचिन्मृषा भापणमपि अदत्तादानमपि च एवमापत्स्वपि
भावनीयम् तथा महाव्रतानां प्राणातिपातनिवृत्त्यादीनां सह-
साकारतः स्फुटदुष्ट्या कारणतो वा अतीचारे च शब्दादति-
क्रमन्यतिक्रमयोश्च । तथातिक्रमादीनां महाव्रतविषयाणामन्य-
तमस्याशङ्कायां वा किमित्याह (छएहं ठाणाणवज्झतो इति)
केषांचिदनवस्थितपाराजिते प्रायश्चित्ते द्वे अपि एकं प्राय-
श्चित्तमिति प्रतिपत्तिः ॥ तन्मते नवधा प्रायश्चित्तं तत्र बाह्ये
द्वे प्रायश्चित्ते मुक्त्वा शेषाणि सप्त प्रायश्चित्तानि तेषां च स-
प्तानां प्रायश्चित्तानां यदाद्यं प्रायश्चित्तं तदुपरितनानां पक्षां वा-

ह्यं नाभ्यन्तरमिति पक्षां स्थानानां बाह्यत इति वचनादेव प्र-
तिपत्तव्यम् । तच्च तदुभयं तच्चैवं भावनीयम् । शङ्कितादि-
षु यथोक्तस्वरूपेषु सत्सु प्रथमं गुरुणां पुरत आलोचनां तद-
नन्तरं गुरुसमादेशेन मिथ्यादुष्कृतदानमिति । शंकिप इत्येत-
द्विवृण्वशाह ॥

हित्थो व णहित्थो मे, सत्तो जणियं च न जणियं मिसा ।

उग्गहणुष्मणुत्ता, तए फासे चउत्ताम्मि ॥

इंदियरागदोसाउ, पंचमे किं गतोमि न गतोत्ति ।

उठ्ठे लेवामादी, धोयमधोयं न वावेत्ति ॥

सत्त्वः प्राणी (हित्थोत्ति) देशीपदमेतत् । हिंशितो मे मया
न वा हिंसित इति । तथा मृषा भणितं न वा । तथा तृतीये अदत्ता-
दानविरतिवक्त्रे अवग्रहोऽनुज्ञा मया कारिता यदि वा अनुज्ञा
न कारिता । तथा चतुर्थे मैयुनविरतिवक्त्रे जिनजननादिषु
स्नानादिदर्शनप्रयोजनतो गतः सन् (फासेइत्ति) स्त्रीस्पर्शे
रागं गतो न वा । तथा पञ्चमे परिग्रहविरमणवक्त्रे इन्द्रियेषु
विषयिणा विषयोपयोगवक्त्रादिन्द्रियेषु इष्टानिष्टेषु रागद्वेषौ
गतोऽस्मि किं वा न गत इति । तथा षष्ठे रात्रिजोजनविरमणे
लेपकृदादि तत्काद्यवयवरूपं कथमपि पात्रादिगतं पर्युपितं जि-
क्ताटनार्थमुत्पद्यते तच्छौतमथवा न धौतं मयेति । यद्येवं ततः
किमित्याह ॥

इंदियअव्वागरिया जे, अत्था अणुवधारिया ।

तदुजयपायच्चित्तं, पमिवज्जइ जावतो ॥

उक्तेन प्रकारेण येऽर्थाः प्राणातिपातादय इन्द्रियैश्चक्रुरादिजिरव्या-
कृताः प्रकटीकृता अपि येऽनुपधारिता न सम्यग्धारणाविषयीकृता-
स्तेषु प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते । जावतः सम्यग्गणुरापतनेन तदुजय-
मिति । तच्च तदुभयं च पूर्वं गुरुणां पुरत आलोचना । तदन-
न्तरं तदादेशतो मिथ्यादुष्कृतदानमित्येवंरूपं तदुजयम् ।

एतदेव सविस्तरमभिधित्सुराह ।

सदा सुया बहुविहा, तत्थ य केसु वि गतोमि रागंति ।

अमुगत्य मे वितक्का, पमिवज्जइ तदुजयं तत्थ ॥

शब्दा मया बहुविधा बहुप्रकाराः श्रवणविषयीकृतास्तत्र तेषु
बहुविधेषु शब्देषु श्रुतेषु मध्ये (वितक्कत्ति) एवं मे वितर्कः संदेहो
यथा केषुचिदपि (अमुगत्यत्ति) अमुकेषु रागमुपवृत्तमेतत्
द्वेषं वा गतोऽस्मि । तत्र तस्मिन् शङ्काविषये तदुजयमुक्तवृत्तं
प्रायश्चित्तं भावतः प्रतिपद्यते । यदिहि निश्चितं ज्ञवति यथा
अमुकेषु शब्देषु रागं द्वेषं वा गतः इति तत्र तपोऽहं प्रायश्चि-
त्तम् । तथैव निश्चयो न गतो रागं द्वेषं वा तत्र स शुद्ध एव न
प्रायश्चित्तविषयः । ततो वितर्के यथोक्तः ऋणे तदुभयमेव प्राय-
श्चित्तमिति ।

एमेव सेसए वि, विसए आसेविज्जए जे पच्छा ।

काज्जए एगपक्खे, न तरइ तहि यं तदुजयं तु ॥

एवमेव उक्तेनैव प्रकारेण यान् रूपादीन्विषयान् आसेव्योपवृत्त्य
उपवृत्तमेतत् प्राणातिपातादीनप्यासेव्य पश्चात् एकतरस्मिन्प-
क्षे अपराधवक्त्रे निर्दोषतालक्षणे वा न कर्तुं शक्नोति यथा रूपा-
दिषु विषयेषु रागं द्वेषं वा गतः । प्राणातिपातादयो वा कृता इति ।
यदि वा न गतो रागद्वेषौ नापि कृताः प्राणातिपातादय इति
तत्र तदुभयं तु तदुभयमेव तु शब्दस्यैवकारार्थत्वात् यथोक्तवृत्तं
प्रायश्चित्तं शङ्कास्पदत्वात् तदेवं शङ्किते इति व्याख्यातम् ।

संप्रति सहसाकारेन्यादिव्याचिख्यासुराह

उवओगवतो सहसा, जयेण वा पक्षिण कुलिगादी ।

अचाउरावती सु य, अणेसिया दीहगणजोगा ॥

उपयोगवतोपि ईयांसमिती सन्त्यगुपयुक्तस्यापि उच्चाश्रिते पांद्
कथमपि सहसा योगतः समापतितः सन् कुञ्जि व्यापाद्यते भये
न वा चौरसिहादीनां नृशं पश्यामाने नयग्रहणमुपपन्नान्तेन पत
दपि उच्छ्रयं परेण वा (पक्षिण इति) परेण प्रेरिते वा तद्व्यापारमा-
साद्य कुञ्जि उपपन्नमेतत् । पृथिव्यादिजीवनिकार्या वा व्याप-
त्तिमाप्नुयात् । तथा अन्यातुरे कुधा पिपासया वा अत्यन्तं
पीरिते तथा आपत्सु उच्चापदादिषु यदि अनेयितादिग्रहणभो-
गौ प्रवतः अनेयितमनेपणीयमादिशब्दादकल्पनीयस्य परिग्रहः
न केवग्रमनेयितादिग्रहणजोगौ किन्तु गमनागमनादौ पृथिव्या-
दिजन्तुविराधनापि प्रवति । तथापि तत्र प्रायश्चित्तं यथोक्तवृक्-
णं तदुभयमिति वर्तते सहसाकारादिविषयत्वात् ।

संप्रति महव्याध्यारे अ इत्येतद्व्याख्यानयन्नाह ॥

सहसाकारे अइकम-वइकपे चैव तह य अइयारे ।

होइ व सहगहणा, पच्छिउत्तं तदुजयं तिसु वि ॥

इतिमाउवयोगे वा, एगयरे तत्थ होइ आसंका ।

नवहा जस्स विसोहि, तस्सुवरिं उएद् वज्जतु ॥

सहसाकारताऽतिक्रमे व्यतिक्रमे अतीचारे प्राग्व्याचर्णितस्वरूपे
महाव्रतविषये इति सामर्थ्याद्ग्रह्यते महव्याध्यारे य इति पदस्य
व्याख्यायमानत्वात् एतेषु त्रिष्वपि दोषेषु तदुजयमुक्तस्वरूपं प्राय-
श्चित्तम् । अथ सूत्रगाथायां महाव्रतातीचारि चेत्येवोक्तं ततः कय-
मत्र विधृतम् अतिक्रमे चेति भूत आह । चशब्दग्रहणात्किमुक्तं
भवति चशब्दग्रहणात् सूत्रगाथायामतिक्रमव्यतिक्रमयोरपि समु-
च्चयः कृत इत्यदोषः । अथवा अतीचारस्य पर्यन्तग्रहणादतिक्रम-
व्यतिक्रमयोरपि उपयोगे स्फुटबुद्ध्या करणे तदुजयप्रायश्चित्तमि-
ति योगः । वा अद्यो निप्रक्रमत्वाद् एगयरे इत्यत्र योजनीयः । ततो
ऽयमर्थः । एकतरस्मिन्वा तत्र अतिक्रमे अतीचारे वा यदि प्रव-
त्याशङ्का यथा मयातिक्रमः कृतो न वा व्यतिक्रमः कृतो न वा
अतीचारः कृतो नवेति । तत्रापि तदुजयं प्रायश्चित्तम् । “इह
सहसाकारासंके संकिय सहसाकारे” पदद्वयेनापि गते केवशं
महाव्रतानामतिक्रमादिव्याध्याशङ्कायां सहसाकारे चेतदेव प्राय-
श्चित्तं नान्यत्परिकल्पनीयमिति । नाप्यश्रुता सहसाकारासंके
अपि योजिते । उएद् उणाण वज्जतो इति व्याख्यानयन्नाह
(नवहेत्यादि) यस्याचार्यस्य भूतेन अनवस्थितपाराश्रितयारे-
क्यविवर्कणाववधा नवप्रकारा विशोधिः प्रायश्चित्तं तस्य आद्य-
प्रायश्चित्तद्वयस्यापरि यद्वर्तते प्रायश्चित्तं तत्पणामुपरितनानांवाह
मेव तुशब्दस्यैवकार्यत्वात् । ततः उएद् उणाणवज्जतो इति त-
दुजयं प्रायश्चित्तं प्रतिपत्तव्यमिति । उक्तं तदुजयार्हं प्रायश्चित्तम्
उमच्छ-वञ्च-धा० उपादम्मे, वञ्चेवहववेवज्जूरवोमच्छाः ८ ।

१ । ए३ । इति वञ्चेवमच्छादेशः । उमच्छ वञ्च वञ्चति । प्राण

उमा-उमा-स्त्री० शिवपत्न्याम्, को० । अवसरिण्यां द्वितीय-
वज्रदेववासुदेवमातरि, स० । आव० । उज्जयिन्यां प्रद्योतस्य रा-
ज्ञोऽन्तःपुरे गणिकायाम्, आव० ४ अ० । आ० चू० । (तथा
महेश्वरनामा खेचरो ब्रुत इति सिक्खा शब्दे विकाराभिमन्यति)

उमाव- (लय) निर्गद्य-न० निर-मद्-एत्यत् । निष्पती उत्परी

मल्यस्थोर्वा ८ । १ । ३८ । इति निर इत्येव शब्दो मल्यशब्दे

परे वा उदरूपमापद्यते । देवादिदत्ते तद्विस्मर्जनात्तरमुच्छिष्टे ऋष्ये,

‘उमाव निम्माव उमावयं वहइ’ प्रा० ।

उमासाइ-उमास्वाति-पु० तत्त्वार्थसूत्राकारके स्वनामख्याते वाच
कप्रवरे, यस्य च माता उमा नाम्नी पिता च स्वातिनामेति तयो-
र्जातत्वादयमुमास्वातिनामा प्रसिद्धिमगमत् । कौपीतिकिगोत्रो
ऽयं बाह्यण आसीत् प्रवाचकान्वयानुसारेणाऽयं घोषनन्दिकमा-
भ्रमणशिष्यशिष्यश्रीनाम्न आचार्यस्य शिष्य आसीत् । वाचनाचा-
यान्वयानुसृत्या मुन्दपादशिष्यमूलवाचकस्य शिष्य आसीत् ।
अयमाचार्योऽस्मदीय इति श्वेताम्बरा दिगम्बराश्च विवदन्ते ।
तत्र दिगम्बरमतेन धीरमोक्षात् (१०१) वर्षेऽयं विद्यमान आसीत्
न्यमोधिकानाम्नि ग्रामेऽयं जन्म लेने सरस्वतीगच्छेऽयं पद्यः
कुन्दकुन्दाचार्यहोहाचार्ययोर्मध्यगो जातः अनेन तत्त्वार्थसूत्रं पा-
दद्विषुवनगरे विरचितम् । तदुपरि टीकाप्राये च स्वैनैव कृते
अन्याप्येका टीका विक्रमसमकाक्षिकेन सिरुसेनाकेण तत्र कृता
जै० इ० । तथाचाह भगवानुमास्वातिवाचकः सम्प्रदर्शनचा-
रित्राणि मोक्षमार्ग इति । न० । पदस्यानयुक्तश्च श्रावको भवती-
त्युमास्वातिवाचकवचनात् । इ० १६ अ० । उक्तं चोमास्वाति-
वाचकेन “हिंसानृतस्तेयविषयसंरक्षण्यो रौद्रमिति” आव०
४ अ० । वाचकः पूर्वधरोऽभिधीयते स च श्रीमानुमास्वाति-
नामा महातार्किकः प्रकरणपञ्चशतीकर्ताचार्यः सुप्रसिद्धोऽभवत्
पञ्चा० ६ वि० ।

उम्मगा-उम्मग्न-त्रि० उद्-मसृज-क । ऊर्ध्वं जलगमनं कुर्वाणे,
प्रश्न० ३ द्वा० ।

उम्मज्जन-न० उन्मज्यते अनेनेति उन्मज्जनम् । रन्ध्रे, “उम्मगांसि
णो लभति” । आचा० १ श्रु० ३ अ० । जहादूर्ध्वगमने, “उम्मगाहकं
इह माणुसेहि, णो पाणिणं पाणिसमारजेज्जा” इह मिथ्यात्वादिद्वै-
वाशाच्छादितसंसारद्वन्द्वे जीवकच्छपः श्रुतिश्रुतासंयमवीर्यरूप-
मुन्मज्जनमासाद्य लब्ध्वाऽन्यत्र संपूर्णमोक्षमार्गसंज्ञायाम्नानुपेप्वि-
त्युक्तम् । आचा० । १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

उन्मार्ग-पु० मार्गः क्वायोपशमिको प्रावस्तमतिक्रान्त उन्मा-
र्गः । क्वायोपशमिकभावत्यागेनौदयिकजावसंक्रमे, “जो मे देव-
सिओ अइयारे कओ फाइओ वाइओ माणसिओ उस्सुत्तो
उम्मगो शकप्पो अकरणिजो” ध० २ अधि० । आव० । आ०
चू० । निर्वृतिपुरीं प्रति अपयि वस्तुतत्वापेक्षया विपरीतधर्या-
नज्ञानानुष्ठाने, “मग्गे उम्मगसस्सा” स्या० १० उ० । असन्मार्गे,
ग० १ अधि० । परसमय अणुद्दे अदेक असम्भावे अकिरिय उ-
म्मगो ” उन्मार्गत्वे परस्परविरोधानवस्थासद्याकुलत्वात्तथाहि-
“न हिंस्यात् सर्वज्ञतानि, स्थावराणि चराणि च । आत्मवत्सर्व-
ज्ञतानि, यः पश्यति स धार्मिकः ” इत्याद्यभिधाय पुनरपि-“पद्
सहस्राणि युज्यन्ते, पशूनां मध्यमेऽहनि । अश्वमेधस्य वचना-
न्यूनानि पशुनिस्त्रिजि ” रित्यादि प्रतिपादयन्तीति । अनु० ।
संसारवतरणे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । आचा० । ऊर्कं मार्गं
उन्मार्गः । रन्ध्रे, “उम्मगांसि णो लभति” आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ०
उद्गतो मार्गोऽन्मार्गः । अकार्यकरणे, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

उम्मगागय-उन्मार्गगत-त्रि० उन्मार्गेण संसारवतरणरूपेण
गतः प्रवृत्तः उन्मार्गगतः । संसारे एव प्रवृत्ते मोक्षमार्गे उद्-
स्ते, “सुद्धं मग्गं विराहिता, इहमेगे उ दुम्मती । उम्मगागता
दुक्खं, धायमे संति तं तहा ” सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

उमगाजला- उन्मग्नजला-स्त्री० उन्मज्जति शिलादिकमस्मा-
दिति उन्मग्नं कृद्बहुलमिति वचनात् अपादाने क्तप्रत्ययः ।
उन्मग्नं जलं यस्यां सा तथा । तमिन्नगुहायां बहुमध्यदेशभा-
गे वहन्त्यां स्वनामख्यातायां नद्याम् ॥

तत्स्वरूपं यथा ॥

तीसे णं तिमिसगुहाए बहुमज्जदेसजाए एत्थणं उम्मग-
णिमगजलाज एणं दुवे महान्दो पण्णाओ जाउ
एणं तिमिसगुहाए पुरच्छिमिद्धाओ करुगाउ पवुद्धाओ समा-
णी पचच्छिमेणं सिंधु महान्दी सिमप्पेति ॥

तस्यास्तमिसागुहायाः बहुमध्यदेशभागे दक्षिणद्वारतस्तो
डुकसमेतैकविंशति योजनेभ्यः परतः उत्तरद्वारतस्तोडुकस-
मेतैकविंशतियोजनेभ्योऽर्वाक् च उम्मगजलानिमगजला-
नाम्यौ नद्यौ प्रवृत्ते । ये तमिसागुहायाः पौरस्त्यकटकाद्भि-
त्तिप्रदेशात् प्रव्यूढे निर्गते सत्यौ पाश्चात्तेन कटकेन विजिघ्रेन
सिन्धुमहानदीं समाप्नुतः प्रविशत इत्यर्थः । नित्यप्रवृत्तत्वा-
द्भर्तमाननिर्देशः ।

अथानयोरन्वर्थं पृच्छन्नाह ॥

से केणट्टे णं जंते ! एवं वुच्चइ उम्मगणिमगजलाओ
महान्दो ? गोअमा ! जंमं उम्मगजलाए गहान्दोए तणं वा
पत्तं वा कट्टं वा सक्कं वा आसे वा हत्थी वा रहे वा जो-
हो वा मणुस्से वा पक्खिपइ ताओ एणं उम्मगजला महान्-
दो तिकवुत्तो आहुणिय १ एगंते थले पक्खिपइ जंमं
णिमगजलाए महान्दोए तणं वा जाव मणुस्से वा पक्खि-
पइ तंमं निम्मगजला महान्दो तिकवुत्तो आहुणिय २
अंतो जंमं निमज्जावेइ । से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ
उम्मगणिमगजलाओ । महान्दोओ ॥

अथ केनार्थेन जदन्त ! एवमुच्यते उम्मगनिमगजले महानद्यौ
गोतम ! यत् नमिति प्राग्वत् उम्मगजलायां महानद्यां तृणं वा
पत्रं वा काष्ठं वा शर्करा वा द्रव्यपरम् । अत्र प्राकृतत्वाद्भि-
द्यत्ययः । अश्वो वा हस्ती वा रथो वा योधो वा सुजटः सेनायाः
प्रकरणाच्चतुर्णां सेनाङ्गानां कथनं मनुष्यो वा प्रक्षिप्यते तच्चृणा-
दिके उम्मगजलामहानदीकृतास्त्रीन् चारान् आधूय १ त्रमयि-
त्वा २ जलेन सहान्याहृत्यत्यर्थः एकान्ते जलप्रदेशाद्वीथिसि
स्थाने निर्जलप्रदेशे (पक्खिपइति) उर्दयति तीरे प्रक्षिपतीत्य-
र्थः । तुम्बीफलमिव शिला उम्मगजले उम्मज्जति अत एवोम्मज्ज-
ति शिलादिकमस्मादिति उम्मगं कृद्बहुमिति वचनात् अपादाने-
कप्रत्ययः । उम्मगं जलं यस्यां सा तथा । अथद्वितीयानामार्या ।
तत्पूर्वोक्तं वस्तुजातं निमगजला महानदी त्रिभुव आधूयाधूय
अन्तर्जलं निमज्जयति शिखेव तुम्बीफलं निमग्नाजले निमज्जती-
त्यर्थः । अत एव निमज्जयत्यस्मिन् तृणादिकमखिलम् वस्तुजात-
मिति निमगं बहुवचननादधिकरणे कप्रत्ययः । निमगं जलं यस्यां
सा तथा । अथैतन्निगमयति सेतेणट्टेणमित्यादि सुगमम् । अनयो-
श्च यथाक्रममुम्मगजनिमज्जकृत्ये वस्तुस्वजाय एव शरणं तस्य
चातर्कणीयत्वात् । इमे च द्वे अपि त्रियोजनविस्तारगुहाविस्ता-
रायामे अन्योन्यं द्वियोजनान्तरे बोधे अनयोर्यथा गुहामध्यदेश-
वर्तित्वं तथा सुखावबोधा स्यापना देश्यते । जं ३ वक्क ० ।

उम्मगट्टिय-उम्मार्गस्थित-त्रिउत्सूत्रादिरूपणपरे, “जट्टायारो
सुरी, जट्टायाराणुविग्गओ सुरी । उम्मगाट्टिओ सुरी, तिप्पि वि
मग्गं पणासेति” ग ० १ अधि ० । (आयरियशब्दे विवृतिरुक्ता)
उम्मगणायण-उम्मार्गनयन-नउम्मार्गप्रापणे, “यद्भापितं मुनी
नैः, पापं खड्डु देशनापरस्थाने । उम्मार्गनयनमेतत्” पो ० १ विव ०

उम्मगदेसणा-उम्मार्गदेशना-स्त्री ० उम्मार्गस्य जवहेतोर्मोक्क-
हेतुत्वेन देशना कथनमुम्मार्गदेशना ॥ कर्म ० ॥ सम्यग्दर्शनादि-
रूपभावमार्गातिक्रान्तधर्मकथने, एष दर्शनमोहनीयकर्मणो हेतुः ।
स्था ० ४ ग ० । ध ० ॥

नाणाइ अट्टासितो, तन्निवरीयं तु उवादिसइ मग्गं ।

उम्मगदेसओ एस, आय अहितो परेसि च ॥

ज्ञानादीनि पारमार्थिकमार्गरूपाणि प्ररूपयन् तद्विपरीतं ज्ञाना-
द्विपरीतमेवोपदिशतीति मार्गं धूमसंवन्धिनमेव उम्मार्गदेशकः
अथ चात्मनः परेषां च बोधिवीजोपघातादिना अहितः प्रतिकूल
इत्येषा उम्मार्गदेशना । वृ ० १ उ ० ।

पुच्छंताणं धम्मं, तं पिउ न परिक्खिउ समत्थाण ।

आहरमेतवुद्धा, जे उम्मग्गं वइस्संति ॥

सुगई हणंति तेसि, धम्मियजणनिंदणं करेमाणा ।

आहारपसंसाया निति, जिणिदोग्गईवहुयं ॥

गुरुजिस्तावत्स्वत एव धर्मतत्त्वप्रकाशनशीलैर्भगवन् यत्पृच्छता-
मित्यत्रापि शब्दस्य ह्युत्तनिर्दिष्टत्वात्ततः पृच्छतामपि प्रचनशीला-
नमपि कां धर्मः स्वर्गापवर्गसाधनमपि परीक्षितुमसमर्थानां मुग्ध-
बुद्धीनामित्यर्थः । ये हि किञ्चिद्विशिष्टा भवन्ति ते विज्ञेयतो मुग्ध-
धीबन्धनं कुर्वन्ति अतोऽतिक्रिष्टताख्यापनार्थं परीक्षमाणमित्युक्त-
म् । ये कथं चूता आहारमात्रमुक्ताः शिवसुखानिज्ञापरिचमुक्ताः । इह-
लोकसुखमात्रप्रतिवृत्त्येव मह्यमेते विवेकिनः सन्तः आधाकर्मा-
दिदोषदूषितमाहारवस्त्रपात्रवसत्यादि न दास्यन्त्यत उम्मार्गमुप-
दिशन्ति शास्त्रोक्तसन्मार्गादुत्तार्य तथा विप्रतारयन्ति यथा जन्मा-
न्तरमपि दासादिवर्तिकचिकारिणो भवन्ति । ते किं तेषामुप-
कारिणो भवन्ति नत्याह । भवन्ति नाशयन्ति कां सुगतिं स्वर्गापव-
र्गादिकां केषां सम्यगज्ञानानानां परमगुरुरिव धर्मबुद्ध्याराध्यतां
तेषामपि सुगतिनाशो भवति । तथाहि यथा कश्चित्केपांचिदिहलो-
कपरलोकाविरुद्धकारिणो मन्त्रयोगचूर्णादिना वशीकृतः स तस्य
परमबन्धुबुद्ध्यापि सर्वस्वं समापयन् प्राग्भवति एवमत्रापि तां भा-
वार्थः । पुनरपि कथं चूता गुरुकर्मतया धार्मिकजनं संविग्नं
गीतार्थं यथाशक्त्यानुष्ठानपरायणमपि निन्दयन्तो हीनयन्तः न
केवलं तेषां स्वरुचिचिरचिताचारान् विधाय देशनावशीकृतानां
सुगतिं घ्नन्ति । अपिच दुर्गतिं नयन्ति प्रापयन्ति ‘आहारपसंसा-
सुत्ति’ तृतीयार्थे सप्तमी तत आहारप्रशंसादिजिराहारादिदानप्र-
शंसनैः यदुत यदि जवदीयेष्वपि गृहेषु सकलसङ्घाधारचूतेषु
समस्तसंप्रप्रेतेषु कलिकालकवलितशक्तियतयो न प्राप्स्यन्ति
आहारादि तर्हि क यास्यन्ति अन्वेपणीयविजागान्वेषणं कार्य-
लक्षम् । ये तुच्छका वराका अल्पशक्तयो भवन्ति तेऽल्पेन द्या-
जेनात्मानं मुनयो मोचयन्ति इत्येवमादिवन्नोभिरुप्रास्योत्प्रास्य-
मुखमाङ्गलिका इव सकलशास्त्रविरुद्धे आधाकर्मादिदोषदूषिता
द्याहारादिदाने प्रवर्तयन्ते बहुकं जनं लोकं श्रावकं यथा जलकं
च । इयमत्र जावना । ते हि दुर्गतिगर्तप्रपतनान्निमुखीचूताः सन्तो
यथा कथंचिदेवाहारार्थपरान् विप्रतार्य दुर्गतां पातयन्तीति गाथा-
द्वयार्थः । ये तावदिहलोकस्यैवैककस्य वाङ्मगवन्तः परप्रतारणप्र-
वणास्तेषामियं गतिः । ये तु सर्वशक्तिविकलतया सम्यगनुष्ठानं
कर्तुमशक्तास्तथापि मनाक् शुचिचित्ततया परलोकमपि वाङ्मन्ति
तैः किं कर्तव्यमित्याह ॥

होज्जज्जवसाणपत्तो, सरीरदेवद्वया य असमत्था ।

चरणकरणे असुक्के, सुक्कं मग्गं परुवेज्जा ॥

जनेद्रघसनप्राप्तः इन्द्रियपरायत्तताक्रोमीकृतत्वेनोन्मादवान् त-
त्प्राप्तो व्यसनप्राप्तः । शरीरं वपुस्तस्य दीर्घव्यं दुर्बलता शरी-
रदीर्घव्यं तथाऽसमर्थोऽशक्तः यथावस्थितचरणकरणं कर्तुमि-
त्यध्याहारः । अतोऽगुच्छेऽपि चरणकरणं परलोकार्थं गुरु एव
मार्गं प्ररूपयेदिति । स हि सन्मार्गप्रकाशनात् पुनर्मार्गं प्राप्नो-
तीति गायार्थः । यस्तु मनाक संविग्नः सोऽपि नीन्या परान्वादिनो
यथावस्थितं न कथयति तस्य दोषं दर्शयन्नाह ।

परिवारपूयहेज-पासत्याणं च एणावृत्ती ।

जो न कहेइ विमृच्छं, तं दुद्धहवोदियं जाण ॥

परिवार आत्मव्यतिरेकस्ततः परिवारेण पूजा परिवारपूजा
अथवा परिवारस्य पूजा परिवारपूजा नृस्वत्वं प्राकृतप्रनयं त-
स्या हेतुर्निमित्तः पार्थः सम्यक्त्वं नस्मिन् ज्ञानादिपार्थं तिष्ठतीति
पार्थस्यास्तेयामनुवृत्तिरनुवर्तनं तथा यो न कथयति न प्रकाश-
यति विगुच्छं सर्वविगुच्छं सर्वविदुषदिष्टं यथावस्थितं मुक्तिमार्ग-
माचार्यं साधुं वा दुर्बलबोधिकं जानीहि । अयमत्र जावार्थः ।
यो हि मनागसंविग्नोऽपि परिवारापेक्षया सम्यक् साध्याचारं न
कथयति नायमन्यथा प्रवृत्तः सम्यक्कथनेन प्रकटो भविष्यति
ततोऽसमजसरोपो भविष्यति ततः शरीरादिस्थितिं न करि-
ष्यति पूजा वा न जविष्यतीति हेतोः पार्थवस्थानुवृत्त्या वा यदुत
नामैते सम्यक् कथयतः प्रकोपं यास्यन्त्यतः धर्मात्मसाक्षिसु-
ष्टं कृतमिति । एते चानयतिता भवन्त्यति स्युद्धा सुन्दर-
मपि विद्वानाः संसारसागरे पव प्रयन्ति यत उक्तम् " जिणा-
णाए कुणंताणं, नूणं निष्वाणकारणं । सुंदरं पि य बुद्धीए, सत्वं
प्रयनिबंधनं ॥ जे मयभारंनरया, ते जीवा होंति अण्णदांसयरा ।
ते उ महापावयरा, जे आरंजं पसंसंति " य एवमथः परमाराध्य

काशिकसूरिजिरिव प्राणप्रहाणेऽपि परानुवृत्त्या नैवानुवृत्त्यापि
नैवान्यथा भाषणीयमिति गायार्थः । जगदत्काशिकसूरिकथानकं
चैवम् । " अर्थि इहेव खेत्ते तुरिमिणीए नयरीए जियसन् नाम
राया तीए वि नयरीए अओ रुदाइमाहणीए सुओ दत्तो माह-
णसु ठपरि यसइ सो य न याइ पसु सत्तसु महावसणेसु प-
सुत्तो । किं बहुणा सव्वहा विरुद्धायारसमायरणसीदो अइतया
भवियव्वयावसेण जाओ रायाणो संजाओ सव्वहाइ पद्यासन्न-
त्तणेण जाओ अन्नंए पि सामंतमंडलीयए सुदवहुमओ ततो
दाणसंभाणाइणा उवओजोऊण कओ सव्वो वि राइणा परिय-
णोवासे । ततो गहिऊण जियसन्नुद्धरायाणं वंधित्ता कट्टिचि-
यचारणागिहे जाओ सयं चैव सयं पदोराया एवं रज्जुधराकडस्स
प्रवियव्वयावसेण तत्त समागयकमेण विहरमाणा साइसया
धहुसोससमन्निया जुगण्णहाणो अज्जकात्तगानामए सूरिणो नाया
य दत्तमायाए प्रहाए । जहा वच्च संपए एत्थ मे प्राया तुज्जवि य
माउबओ अज्जवि काळगसूरी समागओ ता तं वंदाहि तेण वि तह
त्ति पभिसुयं गतो बहुपरिवारो सूरिसयासे दिक्ख य सूरिणो काळण
उच्चिओचयारउच्चविट्ठो जहारिहासणे प्रयवया नाऊण वक्खारं
सायारो सूरिहिं सामंतेणं पक्खिणो उ सिद्धजणसमायारो । जहा
होयव्वं करणापहाणमणसा सव्वेण धम्मत्थिणा भासेयव्व-
मणिदियं हियकरं सव्वं ववायं सया कायं सव्वजियाए सोक्ख
जणगट्टाणेषु दायव्वयं सव्वेणावि जिएण रायसययं वेयं हि
पंचप्पयोदीणाइणमणिदियं पइदिणं गेहाणुसारेण उदेयं दा
णतहेह वेयमणहं जीवाण सव्वेसिएण अचंते हियमेव सव्व-
वयरं भासंति जं जंतुणो तं जाणाहि नरीससव्वमणहं धम्मस्स
संसाहणं एमाइसव्वसाहारणदेसणासवणपज्जेते भवियव्वया
वसवत्तिणा दत्तेण पुच्छियं कहेहि किंजण्ण फलं । तओ

भगवथा अज्जकालगसूरिणो विचितियं नूण एस पउट्ठो वक्क-
बुद्धी जं मे सुत्ताए कमेएण विरोहिएण विग्गप्पिऊण भणि-
यं तुमं महाराय ! धम्ममूलाइ पुच्छसि " करुणा सव्वजीवे
सु, सव्वं वायाए भासणं । परस्स दारणं चाउ, परिग्गहवि-
वज्जणा । एमाइधम्ममूलाइ, कोहाइए य वज्जणं । सव्वपासं-
डियाणं पि, एयं सम्मं परंसया " ततो पुणो वि पुच्छियं वेय-
विहियविहाणेण विहियजण्णाए किं फलं ? सूरिहिं भणियं
किं महाराय ! विहिविहिसुहाण्वंधि पुन्नफलं साहेमि जहा-
" विहिजीवदयाइजुया, जीवा स सुवज्जिऊण सुहयम्मि । पुन्न-
पावत्तरा, नरसुरविसोक्खविडलाइ " पुणो वि पुच्छियं ज-
णाए किं फलं सूरिणा भणियं पावविवायं पुच्छसि नरयपहो
पावविवागो " एरवई देइ दुहं, नरयतिरियजोणीसु हीणासु ।
हीणसुरनरगईसु वि ता तहेव इह दुहाण ॥ नरयाणपुणो
मग्गो, सहरम्मपरिग्गहो य जियघाओ । कुणिमाहारो अविरेद,
तिव्वकसाया एमाओ य " ततो दत्तेण कुद्धेण भणियं । भो
भो समणा किं तुमं सम्मं न सुणसि कन्नेसु । किं वा अकख
सुयं करोसि किं वा न याणसि जणाए फलं । जं फुडं न सा-
हेसि ततो सूरिहिं भणियं जइ फुडं ता नरयगमणमेव फलं
तओ रोसारुणलोयणेण पद्ययं किमहं नरगं गमिस्सामि अ-
णेगजन्नकरणा वि भयवया भणियं कया इओ य सत्तमे दिणे
कुम्भियाए पइज्जंतो सुणणहिं खज्जंतो मरिहिसि । पुणो वि
पुच्छियं एत्थ वि को पद्यओ भयवया परंपियंतो तम्मि दिणे
विट्ठा मुहं पविसिहि पुणो वि दत्तेण भणियं तुमं के चिरं अ-
इओ दिणाओ जीविहिसि ? सूरिहिं साहियं अणेगाइं वरि-
साइं दियं च गमिस्सामि । ततो दत्तेण चितियं अइकोहमु-
वागराए किं पट्टवेमि संपयं खेव जम्ममन्दिरं देसेमि दुव्व-
यणस्स फलं पइविठामि ताव कालावहि जाव पच्चाअलि-
यवाइणं भणिऊण विहिहजाइणा पुव्वं विणिवाइस्सं ततो
मा एस समणगो कीहि पि गच्छहि ति ततो मौत्तण नियपु-
रि से रक्खा । अण्णणा समागओ सए गिहे तओ चितियं चे-
ट्टामि ताव अंतेउरे सत्तदिणाणि तओ कइं मे विट्ठा मुहं पवि-
सइ तओ पविट्ठो अंतेउरे सोयाविया सव्वेवि रायमग्गा त-
ओ सत्तमे दिणे भवियव्वया वसेण रायपहं पवन्नस्स जाओ
वेगो न सकेइ अ तओ गंतु ततो तत्थ काऊण वेगभंगं ढक्किउ
पुणहिं अण्णणावि भयदुओ लहुं लहुं विणीहरिओ रायप-
हाओ । इओ य सो दत्तो दुम्मई विमुद्धमणो गया सत्तदिव-
सत्ति कलिऊण तम्मि चैव सो नीहारिओ महया तुरयचड-
यरेण जाव रायपहमागओ ताव सो चैव विठा तुरयखुराह-
या पविठा मुहे तओ नायं जहा निच्छयण मरिज्ज इतो नि-
गिन्हामि तं चैव पडिसचूं जियसचूं अउनिकंठं मे रज्जं होहि
एयं चितिऊण जाव नियतो तो ततो गहिओ सेससामंतेहि
मा भिन्नरहसत्ति काऊण रायाणं विणिवाइऊण अम्हे वि
विणिवाइस्सइ ततो नीहारिऊण मूलरायाणं कघाणिहाओ
अहं सिचिऊण रायपए समण्णिओ दत्तो वंधिऊण तेण वि
खिवाविऊण सहसुणणहिं कुम्भियाए पज्जालिओ मीसणो
जलणो खज्जंतो य सुणणहिं महावेयणाभिभूओ रुद्धकवसाय-
परिगओ मरिऊण जाओ नारओ । सूरि वि सायसउत्ति का-
ऊण पुइओ नरवइणा जहा एएण भयवया पाणपरिब्बायसं-
भवे वि न अन्नहा भासियं एवं अन्नेणावि सिवसुहत्थिणा
जहठियं जिणवयरं भणियव्वं कालगायरियं कहाणयं सम्म-
त्तं " । ननु यथेवमन्यथा कथने दण्डो भवति तर्हि किमित्यन्य-
था कथ्यते इत्याह ।

मुहमहुरं परिणमं—गुहं च गिहंति दिति उवएसं ।

महुकमुयं परिणमं सु—दरं च विरलञ्चि य भणंति । १९॥

मुखे मधुरं मुखमधुरं यथा धार्मिकस्त्वमसि सहपुरुष इति वा एवंविधे वचनं न हि तदुणाविकलस्यापि मनः प्रहादयति परिणतौ महुवमसुन्दरं परिणतिमहुवं चशब्दस्यापि शब्दार्थत्वात्ततोऽसुन्दरमपि भवान्तरे कर्षसुखदत्वात् गृह्णन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः । ददति च परचेतोवृत्तिरञ्जनप्रवणपुरुषाणां प्रायः प्रचूतत्वात् मुखकटुकं परिणतिसुन्दरम् । चशब्दस्य पुनः शब्दार्थत्वात्ततो विरहा एव पुनर्जणन्ति प्रतिपादयन्ति । अयमत्र भावार्थः । को हि नामात्मनः कटुकभाषित्वमप्यङ्गीकृत्य यथावस्थितोऽन्यलोक-हितोपदेशदाने प्रवर्तते । प्रायेण हि प्रचूततराः स्वार्थान्जिमता एव दृश्यन्ते एवेति गाथार्थः ।

यद्येवं कर्षकटुकमुजयलोकाहितमपि विरहा एव गृह्णन्ति ततः किं तदुपदेशेनेत्याह—

जवगिहमज्जाम्मि पमाय—जलणजलियम्मि मोहनिहाए ।

उदवइ जो सुयंतं, सो तस्स जणो परमवंधू ॥ ३० ॥

जवः संसारः स एव गृहं जवगृहं तस्य मध्यं भवगृहमध्यं तस्मिन् प्रमादो मद्यादिरनेकथा स एव ज्वलनो धैश्वानरः तेन ज्वलितो दीप्तस्स प्रमादज्वलनज्वलितस्तस्मिन् । मोहनीयमेव निज्जा हिताहितविवेकवैकल्यकारकत्वात् तथा स्वपतं स्वापं कुर्वन्तं यः कश्चिदनुपकृतः परहितरतः उत्थापयति सदुपदेशदानेन प्रमादव्यवहितानुष्ठाने च प्रवर्तयति स तस्य प्रमादस्यापवर्ती जनो लोकः पररवन्धुरात्यन्तिकैकान्तिकवन्धुरिति गाथार्थः ॥ यत एव सदुपदेशदानतः परमबान्धवा जवन्ति अत एव जावतस्ते पूजनीया इत्याह—

जइ वि हु सकम्मदोसा, जणयं सीयंति चरणकरणेसु ।

सुफुपरुवगा तेण, जावओ पूयणिजंति ॥ ३१ ॥

यद्यपि स्वकर्मदोषाश्चरित्रावरणोदयान्मनाक् सीदन्ति मनाग-शुचानुष्ठाना जवन्ति चरणकरणयोर्विध्यमाणस्वजावयोः गुरुप्ररूपकाः सम्यग्मार्गावभाषकास्तेन ते जावतोऽपि मोक्षनिमित्तमपि पूजनीया इति । अयमत्र भावार्थः । ये मिथ्यात्वावष्टब्धचेतसो मुग्धधीवन्धनपरायणा लोकरुद्धा बहुश्रुता अपि सम्यक् क्रियावादिनोऽपि परशान्नाभिप्रायपराङ्मुखास्ते विषान्नाहिर्निहादिवत्परित्याज्याः मार्गोच्छेदकत्वेन संसारकारणत्वात् । ये तु स्वयं कर्मपरतन्त्रतयापि मोक्षसुखान्निवापितया मनाक् सीदन्तोऽपि चरणकरणयोर्यज्वन्नमणमीरुतया यथावस्थितशिवमार्गप्रकाशकाः स्वानुष्ठानापक्वपातिनस्ते तृतीयमार्गानुयायित्वा-ज्जावतः परमार्थतः पूज्या इति गाथार्थः । यत एवं क्रियाविकत्रोऽपि श्रमणमार्गप्ररूपको जावतोऽपि पूज्यते कुग्राहगूस्ततयोन्मार्ग-प्ररूपकः क्रियावानपि सर्पादिवत्परित्यज्यते ततो विवेकवता किमुचितमित्याह ।

एवं जिया आगमदिट्ठिदिट्ठ—सुजायमग्गा सुहमगगग्गा ।

गयाणुगामीण जणाण मग्गे, जग्गंति नो गइरिकापवाहे ॥

एवमिति पूर्वकथितप्रकारेण अत एव गुप्तमार्गलक्षणा जीवाः प्राणिनः सदा सदागमावदातबुद्ध्यः किं न ब्रह्मन्ति न वीर्यन्ते क गइरिकाप्रवाहे कथंचूता आगम आप्तवचनं स एव दृष्टिर्हि—तांहितपदार्थप्रकासकत्वादागमदृष्टिः । तथा दृष्टमवलोकिता-गमदृष्टिदृष्टं तेन शोभनप्रकारेण ज्ञातो मार्गो ज्ञानादिको यैस्ते आगमदृष्टिदृष्टसुज्ञातमार्गाः । क मार्गे केषां जनानां कथंचूतानां ग-

तानुगामिनाम् । गतं गच्छन्तीत्येवं शीघ्रा गतानुगामिनस्तेषाम् । अयमभिप्रायः । ये हि सुविहितसंपर्कात्सम्यग्मात्तमोक्षमार्गा भवन्ति तान् मुक्त्वा मिथ्यात्वमोहमोहितमतिगतानुगतप्रवर्तितमार्गे गइरिकाप्रवाहकृत्यं नाङ्गीकुर्वन्त्यापि तु सन्मार्गे एव व्रजन्तीति-वृत्तार्थः ॥ नन्वित्थं ज्ञाताः केचन एवावदातबुद्ध्यः स्वल्पा दृश्यन्ते प्रभूततराः पुनः प्रवाहानुयायिन इति किमत्र तत्त्वमित्याह “नेगं-तेणं चिय” अथवा बहुतरतमाः शास्त्रगर्जार्थवेदिनोऽप्येवंविधप्रवृत्तिमन्त एव दृश्यन्ते लोकेऽप्येवंविधमेव श्रूयते यथा “महाजनो येन गतः स पन्थाः” इत्याशयवतः शिष्यस्य शिक्षार्थमाह—

नेगंतेणं चिय लो—गनायसारेण एत्थ होयव्वं ।

बहुमुंकाइवयणाउ, आणाइत्तो इह पमाणं ॥ ३३ ॥

नैकान्तेनैव लोकज्ञातसारेण ज्ञान्यम् । अत्र धर्मविचारे तस्य हि विचित्राश्रयणानेकरूपत्वात् तदप्रवृत्तौ हेतुमाह बहुमुंकादिवचनात् यदिह बहुवचनप्रवृत्तिरेव गरीयसी तदा नेदमागमवचनमजविष्यत्तद्यथा “कलहकरा रुमरकरा, असमाहिकरा अनिव्वुइ करा य । होहिंति भरहवासे, बहुमुंके अप्पसमणा य” इत एतस्मा-हेतोरार्हवेह प्रमाणं शास्त्रमेव प्रमाणमिति गाथार्थः । यदि पुनः प्रमाणं ह्यप्यपूजया मिथ्याजिमाना ज्ञानितया वा लोकप्रवृत्तिरेवाङ्गीक्रियते ततोऽन्यदर्थान्तरमापद्यत इत्याह—

बहुजणपवित्तिसिंतं, इत्थं तेहिं इह दोइओ चेव ।

धम्मो न उज्जियव्वो, जेण तहिं बहुजणपवित्ति ॥ ३४ ॥

बहुवश्च बहुजनास्तेषां प्रवृत्तिरेकान्तेनागमनिरपेक्षितया स्वरुचि-विरचितानुष्ठानस्यैव बहुजनप्रवृत्तिमात्रं तदिच्छद्भिर्हि धर्मावि-चारे लौकिक एव धर्मो नैव परित्याज्यः स्यात् येन कारणेन तत्र तस्मिन् लौकिके धर्मे बहुजनप्रवृत्तिप्रभृतीनां प्रवृत्तिदर्शना-दिति गाथार्थः । यत एवाज्ञाप्रमाणमत एवाह ॥

ता आणाणुगया जं, तं चेव बुहेण सेवियव्वं तु ।

किमिह बहुणा जणेणं, हंदिणेस अत्थि णो बहुया ॥ ३५ ॥

यस्मात्कारणात् बहुजनप्रवर्त्तमानं सेवनीयं ता तस्मात्कारणा-दाज्ञानुगतं यत्तदेव बुधेन जिनाज्ञापरिपालनफलवेदिना सेवनी-यमासेव्यमित्यर्थः । शुश्रूषश्चैवकारार्थो योजित एव किमिति न किञ्चिदित्यर्थः । इहैव धर्मविचारे परलोकचिन्तायां वा बहुना जनेन बहुजनोन्मार्गप्रवर्त्तकेनेत्यर्थः । हन्दीत्युपदर्शने ततः प्रसि-द्धमेतत्तेनैव बहवः श्रेयोर्थिनो मोक्षार्थिनः । संप्रति काले बहवो मुग्धाः अल्पाश्च श्रमणा इति वचनादिति गाथार्थः । इत्यनेकथा विधिमार्गसमर्थनमाकर्ण्य मिथ्यात्वादृतसहस्रोद्धोधलोचना यन्मन्यन्ते तदाह । अथवा स्वयं ये सन्मार्गगमनाप्रवणाः इत्थं च स-न्मार्गप्ररूपणमाकर्ण्य मुग्धबुद्धिवन्धनार्थं यच्छन्ति तदाह—

दूसमकाइ दुल्लहो, विहिमग्गो धम्मि चेव कीरंते ।

ता जायइ तित्थेओ, केसिं चिय कुग्गहो एसो ॥ ३६ ॥

दुःखमारूपः कालो दुःखमाकालस्तस्मिन् तद्वान्ने डुरापः स्वक-र्मपरिणतेरुन्मार्गप्रवृत्तलोकान्ना विधिमार्गः शास्त्रोक्तानुष्ठानप्रवृत्तिरूपः तस्मिन् क्रियमाणे विधीयमाने जायते संपद्यते तीर्थो-च्छेदः शास्त्रोक्तानुष्ठानव्रतामत्यल्पत्वादितरेषां चातिबहुत्वादित्यर्थः । तादृशविधानं च क्वापि कथंचिदेव सद्भावादिति केषांचित्कु-ग्रह एव इति कुग्रहता चैवैषामतोऽवसीयते यतः सदनुष्ठानसाध्य-मपि मोक्षमसदनुष्ठानेन प्रकल्पयन्ति । नहि नाम सुवर्णरत्नसा-ध्यमङ्गलारादिकं मृत्तिकया सिध्यतीति गाथार्थः । एतदपि कुतोऽवसीयत इत्याह ॥

जम्हा न मोक्खमग्गं, मोत्तूणं आगमं इह पमाणं ।

विज्जइ उउमत्थाणं, तम्हा तत्थेव जइयव्वं ॥ ३७ ॥

यस्मात्तत्रैव मोक्षमार्गे मोक्षे साध्यं मोक्षमार्गं शास्त्रं पवित्र्यन्त्ये-
त्यर्थः । इहेति धर्मविचारं प्रमाणमात्रमन्यन्त्यर्थः । विद्यते उम्मा-
स्थानामतिशयवतां हि यथा कथञ्चित्स्वयतिशयवतात्प्रवर्तमाना-
नामपि निजरात्राम एवावसीयते तत्र ईदृशैः पुनः सर्वथा शास्त्रमेव
प्रमाणीकर्त्तव्यम् । तस्मात्तत्रैव यतिन्यमुच्यते कार्यं इति गाथा-
र्थः । शास्त्राभिप्रायेणैव संसारमोक्षमार्गप्रवृत्त्याह ॥

गिहिङ्गिणि कुङ्गिगिय दव्व-ङ्गिगिगो विन्नि हुंनि जवमगा ।

मुज्झमुमावगसंविग्ग-पक्खिणो निन्नि मोक्खपप्पा । ३८ ।

तत्र गृहमेव विद्मं येषां ते गृहविद्भिः राजामात्यप्रवृत्तिप्रभृतयः
कुत्सितं विद्मं कुङ्गिङ्गं शिष्यमुत्साधकं तद्विद्यते येषां ते कुङ्गिङ्गि-
नः स्वगृहविचारिताकागाराः विद्गङ्गिग्यैरुक्तापसादयः उच्य-
प्रधानं विद्मं तद्विद्यते येषां ते उच्यविद्भिः गृहविद्भिर्नष्टेत्यादि
द्वन्द्वो गृहविद्भिर्कुङ्गिङ्गिद्वयलिङ्गिनः । एते प्रयोऽपि जयन्ति
भयमार्गाः संसारपथाः सुयतयः साधुसमाचारचरणप्रवणाः सु-
श्रावकः मन्यस्त्यागुप्रतादिसकलकलापेताः संविग्गाः सुसाध-
वस्तेषां पक्खिण चरन्ति ये ते संविग्नपाक्षिकाः सम्यक् संयमपरि-
पाशनासमर्था अपि सुयतिपक्वपतेनान्मनिस्तारका इत्यर्थः ।
पूर्वपदे ते प्रयोऽपि मोक्षमार्गा इति गाथार्थः । कथमेते प्रय एव
मोक्षमार्गा नान्ये प्रयोः किमन्यमसापगमिन्याह ॥

सम्मत्तनाणचरणा-मग्गो मोक्खस्स जिणवरुद्दिट्ठो ।

विचरीओ उम्मग्गो, णायच्चो बुद्धिमंतेहिं ॥ ३९ ॥

मन्यत्तज्ज्ञानाचरणानि मोक्षमार्गा मोक्षश्च जिनवरोद्दिष्टस्तीर्थ-
शुद्धिपट्ट इत्यर्थः । स च सर्वथा सम्यक्त्यादिप्रेक एव यतोऽ-
तः शेषः सर्वोऽपि तद्यतिरिक्तः उन्मार्गः शिष्यमुत्साधन इति
ज्ञानव्योऽवयोरुच्यः बुद्धिमद्भिर्विधेयकियिद्भिर्गिति गाथार्थः । दर्श० ॥

उम्मगदेसय-उन्मार्गदेशक- पुं० ज्ञानादीनि पारमार्थिकमार्ग-
रूपाण्यप्रवृत्त्यति । असंमार्गप्रवृत्ते, वृ० १ उ० । " उम्मगदे-
सओ मग्ग, नासओ मग्गविण्णदिवत्ती । मोहेण य मोहिता, संमो-
हि माधणं कुणइ " । ग० २ अधि० ॥

उम्मगपडट्टिय-उन्मार्गप्रतिष्ठित- त्रि० अमन्मार्गस्थिते, "म-
ययं कहिं विगंहि उम्ममपडट्टियं विद्याणिज्जा ग० १ अधि० ।
(आयसियशब्दे उक्तम्) उन्मार्गगमिनि, "अथंगे गायमा पाणी,
जे उम्मगपडट्टिय । गच्छस्मि संवसित्ताणं, भमइ जवपरंपरं" ग०
१ अधि० ।

उम्मगपनिवण-उन्मार्गप्रतिपन्न त्रि० आश्रितकुट्टिशासने,
"उम्मगपनिवणस्यहनिणट्ठे मिच्चत्तयत्तामिचूए" उपा० १० १० ।

उम्मज्जग-उन्मार्जक- पुं० धानप्रस्थतापसज्जेदे, उ० जैन-
मात्रेण ये स्तान्ति । ज० ११ श० ए उ० । नि० । ओ० । कएउ-
दध्ने जल्ले स्थित्वा तपः कुर्वन् प्रवर्तते । उम्मज्जकः स विज्ञेय-
स्तापसो लोकपूजितः " इत्युक्तकक्षणे तापसज्जेदे, जल्लेदेरुपर्यु-
पर्युत्तवाचके, त्रि० वाच० ।

उम्मज्जणिमज्जिया-उन्मार्गनिमार्गिका-स्त्री० उत्पतननिपतना-
याम्, उत्पतननिपतनकरणे, "अहे उम्मज्जणिमज्जियं करे-
माणे देसं पुढवीए च्छेज्जा" स्या० ३ उ० ॥

उम्मत्त-उन्मत्त- त्रि० उद्-मद्-करणे-क । धुस्तरे, मुचुकु-
न्दवृक्षे च, कर्त्तरि-क वाच० ॥ धूम्रिते, अष्ट० । मन्थोन्मा-
दयुक्ते, विट्, वृ० १ उ० । यक्षादिभिः प्रयत्नमोहोदयेन वा परवशे,
ध० ३ अधि० । हस्ते, ग्रहगृहीते, पि० । अस्य दीक्षाया अयो-
न्यत्वमुच्यते ॥

उम्माहो खनु उविहा, जक्खावेसो य मोहणिज्जो य ।

अगणीआझीवणता, आतवयविराहएहाहो । ३९८ ॥

जक्खणे आविष्टो मोहणिज्जकम्मोदण वा से उद्वाहो जातो
एते दोषि ए पद्मावेयव्वा । इमे दोसा अगणीए पयावणादिकरे-
ज्ज पनाचणं करेज्ज अप्पाणं वयाणि वा विराहेज्ज । खरियादि-
महणेण वा उद्वाहं करेज्जा ॥

उक्काए ण सद्वहति, सज्जायज्जाणजोगकरणं वा ।

उवदिट्ठं पि ण गेएहइ, उम्मत्ते ण कप्पती दिक्खा । ३९९ ॥

पट्टकाये ण सद्वहति सज्जायज्जाणं नकरेति अप्सत्ये मणादिजो-
गे करेति पक्खिदेहणसंजमादिकारणजोगे ण करेति । अन्नं पि
विविधं चज्जावसामायारीए उवदिट्ठं ण करेति । एवमादिपहिं
दोसेहिं उम्मत्ते न कप्पति दिक्खा ॥ नि० चू० ११ उ० । प० ज्ञा० ।
उत्प्रायत्येन मत्त उन्मत्तो दूरमत्तो वा उन्मत्तः । प्रचलमत्ते,
ईयमत्ते च । नि० चू० १० उ० । उक्ते, वाच० । जरतक्केत्रे वै-
ताल्यगिरिदक्षिणश्रेणिमण्डने शिवमन्दिरे नगरे ज्वलनशिखस्य-
राक्षोऽग्ने, उच० १३ अ० ।

उम्मत्तगज्ज-उन्मत्तकज्ज-पुं० उन्मत्तको मदिरादिना वि-
लुप्तचित्तः स इव उन्मत्तकज्जतो जूतशब्दस्योपमानार्थत्वात् ।
उन्मत्तककक्ष्ये उन्मत्तक एव वा उन्मत्तकज्जतो जूतशब्दस्य
प्रवृत्त्यर्थत्वात् । उन्मत्तके, स्या० ४ ग० ॥

उम्मत्तज्ज-उन्मत्तजला-स्त्री० जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वेण
शीतोदाया महानद्या दक्षिणे बहन्त्यामन्तर्नद्याम्, स्या० ३
ठा० । " रम्मए विजण उम्मत्तजला महाणई " रम्मो विजयः
पद्मावती राजपूः उन्मत्तजला महानदी । जं० ४ वृ० ।
" दो उम्मत्तजलाओ " स्या० २ ठा० ।

उम्मत्त-अजि-आ-गम्-धा० । अजिमुखगमने, अज्याडोम्मत्तः"
८ । ४ । ६४ । अभ्याङ्गभ्यां युक्तस्य गमेरुमत्त इत्यादेशो वा
भवति । उम्मत्तइ अभ्यागच्छइ । अभ्यागच्छति । अभिमुख-
मागच्छतीत्यर्थः । प्रा० ।

उम्माण-उन्मान-न० उन्मीयते तदित्युन्मानम् । कर्पादिके तु-
लामाने, प्रा० १ अ० । स्या० । कल्प० । भ० । तद्विषयं यत्त-
दपि उन्मानम् । गण्डगुडादिधरिमे, स्या० १० ठा० ।

अथोन्मानमभिधित्तुराह ।

से किं तं उम्माणे २ जसं उम्पिण्णज्ज तंजहा अष्क-
रिसो करिसो पडं अष्कपलं अष्कतुला तुला अष्कभारो
जारो । दो अष्कारि करिसो दोकरिसो अष्कपडं दो
अष्कपडाइ पडं पंचपडसइआ तुला दसतुलाओ अष्कजा-
रो वीसं तुलाओ जारो । एणं उम्माणपमाणेणं किं पत्रोयणं
एणं उम्माणपमाणेणं पत्ता अग्रतरगरचोआङ्कुमखंरुगु-
लमच्छकिआईणं दव्वाणं उम्माणपमाणनिव्वित्तलक्खणं
अवइ सेत्तं उम्माणपमाणेणं ॥

यदुन्मीयते प्रतिनियतस्वरूपतया व्यवस्थाप्यते तदुन्मानं
तद्यथा । अर्द्धकर्म इत्यादि । पलस्याष्टमांशोऽर्द्धकर्मः तस्यैव
चतुर्मासः कर्मः । पलस्यार्द्धमर्द्धपलमित्यादि सर्वं मागधदेश-
प्रसिद्धं सूत्रमेव नवरं पलाशपत्रकर्मादीनां प्रादिकं पत्रं कोय
उपलविशेषः मच्छुडिका शर्कराविशेषः । अनु० । नाराचादौ,
अश्वादीनां वेगादिपरीक्षायाम्, आचा० २ ध्रु० । उन्मीयते
ऽनेनेत्युन्मानम् । अर्द्धभारपरिमाणतायाम्, " जलदोणमर्द्ध-

भारं समुहाईं समुसिञ्चो उ जो नवञ्चो । माणुम्माणपमाणं,
तिविहं खलु लक्खणं नेयं ” उम्मानं तुलारोपितस्यार्द्धभार-
प्रमाणता । सा च सारपुद्गलोपचितत्वात् तुलायामारोपितः
सन्नर्द्धभारं यः पुरुषस्तुल्यति स उम्मानयुक्तो भवति । प्र
व० १५६ द्वा० । स्या० । नि० चू० । कल्प० ।

उम्माधिय-उम्माधित-त्रि० सञ्ज्ञातोन्माधे, सुतरामुन्माधितो
धभूव तमुन्माधितं विज्ञाय । आ० म० प्र० ।

उम्माद (य) उन्माद-पुं० उद्-भद्-घञ्-उन्मत्ततायाम्, वि-
विकचेतनाग्रंशे ग्रहे बुद्धिविषये, ज० १४ श० १ उ० । चित्त-
विभ्रमे, स्या० ३ उ० । क्लिप्तादिके, आव० ४ अ० । आ० चू० ।
नष्टचित्ततायाम्, आश्रजालजल्पने, प्रव० १६९ द्वा० । कामेन पार-
वश्ये, उक्त० १६ अ० । अत्यन्तकामोद्रेकादालिङ्गने च । विशेषे ॥

तस्य भेदा यथा—

कइविहे एं जंते उम्मादे पप्पत्ते ? गोयमा ! उइविहे उ-
म्मादे पप्पत्ते, तंजहा—जक्खावेसे य मोहणीज्जस्स कम्म-
स्स उदए णं तत्थ णं जे से जक्खाएसे से एं सुहवेदण-
तराए चेव, सुहविमोयणतराए चेव । तत्थ एं जे से मो-
हणीज्जस्स कम्मस्स उदएणं सेणं उहवेदणतराए चेव
दुहविमोयणतराए चेव ।

उन्माद उन्मत्तता विविकचेतनाग्रंश इत्यर्थः । “ तथा उन्मादो
ग्रहो बुद्धिविषय इत्यर्थः ” (जक्खाएसेयत्ति) यत्तो देवस्तेना-
वेशः प्राणिनोऽधिष्ठानं यक्कावेशः इत्येकः (मोहणीज्जस्सेत्यादि)
मोहनीयस्य दर्शनमोहनीयादः कर्मण उदये नव्यः सोऽन्य इति ।
तत्र मोहनीयं मिथ्यात्वमोहनीयं तस्योदयादुन्मादो भवति यत-
स्तद्भुदयवर्ती जन्तुरतत्त्वं तत्त्वं मन्यते तत्त्वमपि चातत्त्वं चारित्र-
मोहनीयं वा, यतस्तद्भुदये जानन्नपि विषयादीनां स्वरूपमजान-
न्नैव वर्त्तते । अथवा चारित्रमोहनीयस्यैव विशेषो वेदाख्यो मोह-
नीयं यतस्तदुपविशेषे अत्युन्मत्त एव भवति यदाह “ चित्ते १
दट्ठु मिच्छइ, २ दीहं नीससइ ३ तह जेर ४ दाहे ५ । जत्तअ-
रोयग ६ मुच्छा ७ उम्माए ८ न याणई ए मरणंति ” १० ॥ १ ॥

एतयोश्चोन्मादत्वे समानेऽपि विशेषं दर्शयन्नाह (तत्थणमि-
त्यादि) तत्र तयोर्मध्ये “ योऽसौ यक्काविष्टो भवति ” (सुजवे-
यणतराए चेवत्ति) अतिशयतः सुखेन मोहजन्योन्मादापेक्षया
अक्लेशेन वेदनमनुभवं यस्यासौ सुखवेदनतरः स एव सुखवे-
दनतरकः मोहजनितग्रहापेक्षया अकृन्त्रानुभवनीयतर एव नैका-
न्तिकान् त्यन्तिकभ्रमरूपत्वादस्येति । चैव शब्दः स्वरूपावधा-
रणे (सुहविमोयणतराए चेवत्ति) अतिशयेन सुखेन विमोचनं
वियोजनं यस्मादसौ सुखविमोचनतरः । कप्रत्ययस्तथैव । अथवा
अत्यन्तं सुखापेयः सुखापेयतरः तथा अत्यन्तं सुखेनैव विमुञ्च-
ति यो देहिं स सुखविमोचनतरक इति मोहस्तु तद्विपरीतः एका-
न्तिकात्यान्तिकभ्रमस्वप्नावतयात्यन्तानुचितप्रवृत्तिहेतुत्वेनानन्त-
जावकारणत्वात् तथान्तरकारणजनितत्वेन मन्त्राद्यसाध्यत्वात्
कर्मण्योपशमादिनैव साध्यत्वादित्यत एवोक्तम् (उहवेयतराए
चेव दुहविमोयतराए चवत्ति) अतिशयेन दुःख वेद्य एव दुःख
विमोच्य एव चासाविति ॥ (तत्थण मित्यादि) मोहजन्यो-
न्माद इतरापेक्षया दुःखवेदनतरो भवति अनन्तसंसारकारण-
त्वात् । संसारस्य च दुःखवेदनस्वभावत्वादितरस्तु सुखवेद-
नतर एव एकभविकत्वादिति । तथा मोहजोन्माद इतरापेक्षया
दुःखविमोचनतरो भवति विद्यामन्त्रतन्त्रदेवानुग्रहवतामपि वा-
र्तिकानां तस्यासाध्यत्वादितरस्तु सुखविमोचनतर एव भवति ।

मन्त्रमात्रेणापि तस्य निगूहीतुं शक्यत्वादिति । आह च “ सर्व-
इमन्त्रवाद्यापि, यस्य न सर्वस्य निगूहे शक्तः । मिथ्यामोहो-
न्मादः, स केन किञ्च कथ्यतां तुल्यः ” इदञ्च द्वयमपि चतुर्विंश-
तिदण्डके योजयन्नाह ॥

नेरइया एं जंते ! कइविहे उम्मादे पप्पत्ते ? गोयमा !
उइविहे उम्मादे पप्पत्ते तंजहा जक्खावेसे य मोहणीज्जस्स
कम्मस्स उदएणं । सेकेणट्टेणं जंते ! एवं वुच्चइ णेरइया-
एणं उइविहे उम्मादे पप्पत्ते ? जक्खावेसे य मोहणीज्जस्स
कम्मस्स उदएणं गोयमा ! देवे वासे असुजे पोग्गट्ठे प-
क्खिवेज्जा । सेणं तेसिं असुजाणं पोग्गट्ठाणं पक्खिवणया-
ए जक्खावेसे एं उम्मादे पाउणेज्जा मोहणीज्जस्स वा
कम्मस्स उदएणं मोहणीज्जं उम्मायं पाउणेज्जा से तेणट्टेणं
जाव उदएणं । असुरकुमाराणं जंते ! कइविहे उम्मादे पप्पत्ते ?
एवं जहेव णेरइयाणं एवरं देवे वासे महिहियतराए चेव
असुजे पोग्गट्ठे पक्खिवेज्जा सेणं तेसिं असुजाणं पोग्गट्ठा
एणं पक्खिवणयाए जक्खाएसं उम्मादं पाउणेज्जा । मो-
हणीज्जस्स वा सेसं तं चेव से तेणट्टेणं जाव उदएणं एवं
जाव यणियकुमाराणं पुढविकाइयाणं जाव मणुस्साणं एए-
सिं जहा णेरइयाणं धाणमंतरजोइसियेवमाणियाणं जहा
असुरकुमाराणं ।

(णेरइयाणमित्यादि) पुढविकाइयाणमित्यादौ यदुक्तं जहानेरइ-
याणंति तेन देवे वासे असुजे पोग्गट्ठे पक्खिवेज्जा इत्येतद्यक्कावेशे
पृथिव्यादिसूत्रेष्वध्यापितं वाणमन्तरेत्यादौ तु यदुक्तं “ जहाअसुरा
णंति ” तेन यक्कावेश एव व्यन्तरादिसूत्रेषु देवे वासे महिहियतराए
इत्येतदध्यापितं मोहोन्मादाद्यापकस्तु सर्वसूत्रेषु समान इति ॥
ज० १४ श० १ उ० । प०भिः प्रकटैरात्मन उन्मादस्तद्यथा ॥

अहिं ठाणेहिं आया उम्मायं पाउणेज्जा तंजहा अरहंता
एमवर्णं वदमाणे अरहंतपन्नत्तस्स धम्मस्स अवन्नं वदमा-
णे आयरियजवज्जायाणमवर्णं वदमाणे चाउवन्नस्स संघस्स
य अवन्नं वदमाणे जक्खावेसेण चेव मोहणीज्जस्स कम्म-
स्स उदएणं ।

अनन्तरं श्रमणस्याहारग्रहणकारणान्यभिहितानीति श्रमणादे-
र्जावस्यानुचितकारिण उम्मादस्थानान्याह (उहीत्यादि) इदं च
सूत्रं पञ्चस्थानक एव व्याख्यातप्रायं नवरं प०भिः स्यान्नैरात्मा
जीव उन्मादमुन्मत्ततां प्राप्नुयादुन्मादश्च महामिथ्यात्ववृत्त-
स्तीर्थकरादीनामवर्णवादतो भवत्येवं तीर्थकराद्यवर्णवदनकुपि-
तप्रवचनदेवतातो वाऽसौ ग्रहणरूपो भवेदिति पाठान्तरेण ।
(उम्मायपमायंति) उन्मादः सङ्कृतं स एव प्रमादः प्रमत्तत्व-
माजोगशून्यतोन्मादप्रमादः । अथवोन्मादश्च प्रमादश्चाहितप्रवृ-
त्तिहिताप्रवृत्ती उन्मादप्रमादं प्राप्नुयादिति । (अवर्णंति) अव-
र्णमश्लाघामवज्ञां वा वदन् व्रजन् वा कुर्वन्नित्यर्थः (धम्मस्सत्ति)

श्रुतस्य चारित्रस्य वा आचार्योपाध्यायानाञ्च चतुर्वर्णस्य श्रमणा-
दिभेदेन चतुःप्रकारस्य यक्कावेशेन चैवं निमित्तान्तरकुपितदेवा-
धिष्ठितत्वे मोहनीयस्य मिथ्यात्वेदशोकोदयेनेति । स्या० ६ उ० ॥

उम्माद (य) पत्त-उन्मादप्राप्त- त्रि० उन्मादमुन्मत्ततां प्राप्तः
उन्मादप्राप्तः । स्या० ५ उ० । मोहनीयकर्मोदयेन चित्तशून्यता-

मुपागने. वृ० ३ उ० । वातादिदोषादुन्मत्ततामुपागने, स्या० ५
उ० । उन्मादप्राप्ताया निग्रन्थ्याः प्रतिचर्या यथा-

(गृत्रम्) उन्मायपत्तिं निगमयि निगमये ग्राहमाणे १ नातिक्रमद्

अस्य व्याख्या प्राप्यन् अयोन्मादप्ररूपणाय भाष्यकारः प्राह ॥

उन्मत्तो म्रुतु छविषो. जम्बावेसो य मोहणिज्जो य ।

जम्बाएमो युत्तो, मोहण इमं तु वोच्चापि ॥

उन्मादः म्रुतु निश्चिन्तित्विधं विप्रकारस्तथा यज्ञावेशहेतुको
यज्ञावेशः कार्य कारणोपचारात् । एवं मोहनीयकमोहयहेतुको मो
हनीययशाद् डोचकारो परस्परममृशयार्थो स्वगतानेकनेदसंस्त्र
को वा । नत्र या यज्ञावेशो यज्ञावेशहेतुको सोऽनन्तरसृष्टो यस्तु
मोहने मोहनीयोदयेन मोहनीयं नाम येनात्मा मुहति तच्च ज्ञाना-
वरणीयं मोहनीयं वा उच्यते चाज्यामयात्मनो विपर्यासापाद-
नात् । तेनात्तरत्र भदमपि नमुन्याय ईर्ष्याद्युच्यमानं न विरुध्यते
(इमेतुत्ति) अयमन्तरमेव यज्यमाणतया प्रत्यङ्गीकृत इव
तमेवदानीं चक्ष्यामि । प्रतिज्ञातं निवाहयति ॥

रुवगं ददृण, उम्मातां अहव पित्तमुच्चाण ।

नद्यायणाणि वा ते, पित्तमि य मकरादीणि ॥

रूपं विट्टदेरायनिरुद्धं च गुहाङ्गं रूपाङ्गं तद् दृष्ट्वा कस्या अप्यु-
न्मादो ज्ञेयः । अथवा पित्तसृष्ट्या पित्ताङ्गेकेणोपपन्नत्वाद्वातो-
ङ्गेकवशतो वा स्यादुन्मादः । तत्र रूपाङ्गं दृष्ट्वा यस्या उन्मादः ।
संज्ञातस्तस्यास्तस्य रूपाङ्गस्य विरुपावस्थां प्राप्तस्य दर्शना
कर्त्तव्या । या तु घातेनोन्मादं प्राप्ता सा निघाते स्थापनीया उप-
लक्षणमिदं तेन तैलादिना शरीरस्याभ्यङ्गो घृतपायनं च तस्याः
क्रियते । पित्तवशात्मत्तीजृतायाः शर्करागङ्गीरादीनि दातव्यानि
कथं पुनरसौ रूपाङ्गदर्शनेनोन्मादं गच्छेदित्याह ॥

ददृण नर्म काई, उत्तरविउचितं मयणखित्ता ।

तेण विय रुवेण उ-दृम्मिकायमि निच्चिता ॥

काचिदल्पस्तथा नटे दृष्ट्वा किञ्चिदिष्टमित्याह । उत्तरवैकुर्विकमु-
त्तरकालजादिवस्त्राभरणेदि विचित्रकृत्रिमविजृपाशोर्जितं ततः का-
चिमदनक्षिता उन्मादप्राप्ता भवेत् तत्रेयं यतना । उत्तरवैकुर्विका-
प्रसारणेन तमेव स्वाज्ञाधिकेन रूपेण तस्मिन् रूढते सति काचि-
दल्पकर्मा निर्विण्णा जयति तद्विषयं विरानं गच्छतीत्यर्थः ॥

पम्भविनो उ दुरुपो, उम्मं दिज्जति अ तीए पुरतो उ ।

रुववतो पुण जत्तं, तं दिज्जति जेण उहेति ॥

अन्यच्च यदि नटः स्वरूपो दुरुपतो भवति । ततः स पूर्व प्र-
ज्ञाप्यते प्रज्ञापितश्च सन् तस्या उन्मादप्राप्तायाः पुरत उन्म-
रुय यत्तस्य मण्डनं तत्सर्वमपनीयते । ततो विरूपरूपदर्शन-
तो विरागो भवति । अथासौ नटः स्वभावत एव रूपवान्
अतिशयिनोद्भट्ररूपेण युक्तः ततस्तस्य भक्तं भदनफलमिष्टा-
दिकं तदीयते येन भुक्तेन तस्याः पुरतः छर्द्दयति उन्मति
उन्मनं च कुर्वन् किलासौ जुगुप्सनीयो भवति ततः सा तं
दृष्ट्वा विरज्यते इति ।

गुज्जंगमि उ वियडं, पज्जावेऊण खरगमादीणं ।

तद्वरितणे विरागो, तीसे तु हवेज्ज ददृणं ॥

यदि पुनः कस्या अपि गुहाङ्गं उन्मादो भवति रूपलावण्या-
द्यपेक्षस्ततः खरकादीनां झल्लरकप्रभृतीनां विकटं मद्यं पाययि-
त्वा प्रसुप्तीकृतानां पथि मद्योद्गालखरणितसर्वेशरीराणामत
एव मत्तिकाभिणिभिणायमानानां (तद्वायुयेत्ति) तस्य गु-
हाङ्गस्य मद्योद्गालनादिना वीभत्सीभूतस्य दर्शना क्रियते । त-

च्च दृष्ट्वा तस्या आर्थिकाया विरागो भवेत् । ततः प्रगुणी भव-
ति । वृ० ६ उ० ।

उन्मादप्राप्तस्य भिन्नोः प्रतिचर्या यथा ॥

उन्मायपत्तं जिक्खुं गिज्ञायमाणं नो कप्पए तस्स गणा-
वच्चेयस्स निव्वूहिच्च गिलाए करणियं वेयावदियं जाव
तनो रोगातंकातो विप्पमुको ततो पच्चा द्दहुस्सगे नामं वव-
हारे पच्चवियव्वे सिया इति ।

अस्य व्याख्या पूर्ववत् । उन्मादप्ररूपणा तु निग्रन्थ्या इव
नवरं पुरयाभिलापः कार्यः ॥ जुल्लकस्य वातेन पित्तन चोन्मा-
दयतनामाह ।

वाते अज्जंगसिणेह, पज्जाणादी तद्वा निवाए य ।

सकरखीरादिहि य, पित्तचिगिच्चा उ कायव्वा ॥

वाते वातनिमित्ते उन्मादे तैलादिना शरीरस्याभ्यङ्गः क्रिय-
ते न्नेहपायनं घृतपायनमादिशब्दात्तथाविधान्यचिकित्सापरि-
ग्रहः तत्कार्यते तथा निघाते स्थाप्यते । पित्तवशादुन्मत्तीभू-
तस्य शर्करादीरादिभिस्तस्य चिकित्सा कर्त्तव्या ॥ व्य० २ उ० ।

उम्माद (य) पमाय-उन्मादप्रमाद-पुं० क० स० । उन्मादः

सम्राण्यं स एव प्रमादः प्रमत्तत्वमाभोगशून्यतोन्मादप्रमादः ।
गृहावेशादुपयोगशून्यतायाम्, उन्मादश्च प्रमादश्च समाहारद्व-
न्द्वः । अद्वैतप्रवृत्तिरहितप्रवृत्त्योः, न० । स्था० ६ टा० ।

उन्मि-ऊर्मि-पुं० स्त्री० ऋ-मि-अतंक्य । महाकल्लोले, द्वा०
१ अ० । भ० । स्था० । सम्याधे, कल्लोलाकारेजनसमुदाये,
भ० २ श० १ उ० । प्रा० । प्रकाशे, वेगे, वस्त्रसंकोचरेखायाम्,
पीडायाम्, उत्कण्ठायाम्, बुभुक्षादिषु पदेषु देहमनः प्राणानां
यथायथं धर्मेण अश्वगतौ, स्त्री० । वाच० ॥

उन्मिमाक्षिणी-ऊर्मिपालिनी-स्त्री० जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वत-
स्य पश्चिमतः शीतोदाया महानद्या उत्तरेण वहन्यामन्तर्नद्याम्,
स्था० ३ टा० । " सुवप्ने विजए जयंती रायहाणी उन्मिमाक्षि-
णी णई " " सुवप्नो विजयो धैजयन्ती राजधानी उर्मिमाक्षिनी
नदी " ज० ४ वक्क० । प्रश्न० । " दो उन्मिमाक्षिणीओ " स्था० ३ ।

उन्मिद्विण-उन्मीक्षण-न० प्रादेर्मौलेः ८ । ४ । ३१ । इति उदः
परस्य मीक्षेरन्त्यस्य द्वित्वम् वा । प्रा० । विकाशे, चक्रुरादेः
पुटधिनन्दे, भावे घञ् । उन्मीलोऽयम् । वाच० ॥

उन्मिद्विय-उन्मीक्षित-न०-उद्-मीक्ष-जावेक्तः । उन्मीक्षने, अनु०
विकसिते, अमुद्रिते च । णिञ्-कर्मणि क्तः । प्रकाशिते, भेदित-
मुद्रणे नेत्रादौ " ततो उन्मिद्वियाणि तस्स नयणाणि " आ० म० द्वि० ।
" पञ्जरुन्मिद्वियमणिकणगयूजियागे " पञ्ज-
राद् उन्मीक्षितमिव वहिष्कृतमिव पञ्जरोन्मीक्षितमिव । य-
थाहि किञ्च किमपि वस्तु पञ्जरात् वंशादिमयप्रच्छादनविशेषात्
वहिष्कृतमत्यन्तमघिनपृच्छायत्वात् शोभते । तथा तदपि विमान-
मिति भावः । जी० ४ प्रति० । स० ॥

उन्मि (म्मी) वीङ्-ऊर्मिबीचि-स्त्री० ऊर्मयश्च वीचयश्च म-
हाकल्लोलेषु, न्हस्वकल्लोलेषु च ६ त० । ऊर्मिणां विविक्तत्वे, ज०
१६ श० ६ उ० । स्था० । " उन्मीवीङ् सहस्सकावियं ति " ॥

ऊर्मयः कल्लोलास्तल्लक्षणा या वीचयस्ता ऊर्मिबीचयो वीचि-
शब्दो हि लोकेऽन्तरार्थाऽपि रूढोऽययोर्मिबीच्योर्विशेषो गुरुत्व-
धुत्वलक्षणः क्वचिद्वीचिशब्दो न पठ्यते एवेति ऊर्मिबीचीनां
सहस्रैः कवितो युक्तो यः स तथा । स्था० १० टा० ।

उन्मिसिय-उन्मिपित-त्रि० उद्-मिष्-क्त-प्रकुल्ले, किञ्चित्प्रका-

दिते, वाच० । उन्मीक्षिते, ज० १४ श० १ उ० । भावे कः ।
उन्मेपे, “ उम्मिसियणिमिसियंतरेण ” उन्मिपितनिमिपितान्त-
रेण यावता अन्तरेण व्यवधानेन उन्मपनिमपौ क्रियेते तावदन्तर-
प्रमाणेन । जी० ३ प्रति० ।

उम्मिस्स-उन्मिश्च-न० सचित्तसम्मिश्चे, तदज्ञेदोपचारात्स-
ममे पपणादोपे, प्रच० ६७ द्वा० । “ वीयादि उम्मीसं ” वीजा-
द्युन्मिश्चं वीजकहरितादिभिर्युन्मिश्चमुच्यते । पंचा० १३ विवण ।
यदा अनाजोगेन अविचार्यैव शुष्काशुद्धाहारं सम्मील्याददाति
तदा सप्तम उन्मिश्चित्तोपायः । उक्त० २४ अ० । देवद्वयं खणा-
दि सचित्तेन धान्यकणादिना मिश्रं ददत उन्मिश्चम् । ध० ३ अधि० ।

असणं पाणमं वावि, खाइमं साइमं तहा ।

पुप्फेसु होज्ज सम्मीसं, वीएसु हरीएसु वा ॥ ५७ ॥

तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।

दितियं पमिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५८ ॥

पानकं वापि खाद्यं स्वाद्यं तथा पुष्पैर्जातिपाटनादिजिर्मवेडु-
न्मिश्चं वीजैर्हरितैर्वेति तादृशं भक्तपानं तु संयतानामकल्पिकं
यतश्चैवमतो ददतीं प्रत्याचकीत न मम कल्पते तादृशमिति ॥
दश० ५ अ० । (अस्य जेदादि-उन्मिश्चप्रहणनिषेधश्च पपणा शब्दे
वक्ष्यते) अत्र प्रायश्चित्तम् “उम्मीसे अणंते चउगुरुपच्छित्तं चउवहु
मीसुम्मीसे अणंते मासगुरु परित्ते मासवहु द्वित्ते चउसु गणेसु जे
तिष्ठि तेसु सछाणपच्छित्तं ” पं० चू० । “प्रावत्येन मिश्रे वस्तु-
मात्रे, त्रि० । आव० । “कम्मुम्मीसगा सरीरा,, कार्मणेन शरी-
रेणोन्मिश्चाणि । स्या० ४ ग० ।

उम्मीद्वणा-उन्मीद्वना-खी० प्रजवे, विशे० ।

उम्मीद्विय-उन्मीद्वित-त्रि० उद्-मील-क्त-प्रादेर्मद्विः ८ । ४ ।

३१ । इति उद्ः परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वित्वाजावे रूपम् । प्रा० ।
उन्मेपे, विपा० १ श्रु० ७ अ० । “पंजरुम्मिद्वियव्वमणिकणायू-
मियागा” पञ्जरदुन्मीक्षित इव बहिष्कृता इव पञ्जरोन्मीक्षिताः ।
रा० । उन्मीक्षितमुन्मिपितं स्मितमुन्मिद्वमित्यादिपर्यायाः । विशे० ।
उम्मुक्क-उन्मुक्क-त्रि० उद्-मुक्क-क्त-ऊर्द्धक्षिते, औ० । परित्यक्ते,
विशे० ॥ “उम्मुक्कमण्णुम्मुक्के, उम्मुक्कते य केसलंकारे” आ० म०
द्वि० । प्रावत्येन सुक्ते, “ते वीरा ग्रंथण्णुम्मुक्का नावकंखंति जीवि-
यं” सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

उम्मुक्ककम्मकवय-उन्मुक्ककर्मकवच-पुं० सकलकर्मवियुक्तत्वा-
त्सिद्धे, औ० ।

उम्मुक्कवाडभाव-उन्मुक्कवाडभाव-पुं०-खी-त्यक्तवाल्ये जाताएव
पै, “सेवियणं दारए उम्मुक्कवाडभावे विस्सयपारिणायमेत्ते” कर्म० ।

उम्मुयणा-उन्मुचना-खी० परिशातनायाम्, आव० ५ अ० ।

उम्मूलणा-उन्मूलना-खी० उत्पाटने, “उम्मूलणा सरीराओ”
वृक्षस्थोन्मूलनेवोन्मूलना निष्काशनं जीवस्य शरीरादेहादिति”
द्वितिया गौणी हिंसा । प्रश्न० १ छा० ।

उम्मेस-उन्मेप-पुं० उद्-मिप्-धञ्-अक्रियापारविशेषे, “आग-
मणगमणजासुम्मेसमणजोगकायजोगा जेयावणे तहप्पगारा च-
वसजावा सव्वे ते” ज० १३ श० ४ उ० ।

उम्ह (ण्)-उ (ऊ) ण्णन्-त्रि० उप्-आधारे-मनिन्-चाङ्गस्वः ।

पक्कमम्पस्सहाम्हः ८ । ७४ इति प्मभागस्य मकाराक्रान्तो हः ।
प्रा० । गीर्णतौ, कर्त्तरि-मनिन् । आतपे, शपसहवर्णेषु, वाच० ॥

“अणुमोदणउम्हमादिणे दोसा” उप्मा नाम तेनाङ्ग्येन छल्येण

तस्य रागिणो हस्तादौ परिताप आदिशब्दाद्यदि द्रव्यमसौ तत्र
प्रक्षिपति । वृ० २ उ० ।

उम्हातिस-युष्मादृश-त्रि० युष्मद्-दृश्-कञ्-आत्वं पैशा-
च्याम् । यादृशोदेर्द्विस्तः ८ । ४ । १६ । इति (ह) इति दृश
इत्यस्य स्थाने तिरादेशः । जवादृशे, प्रा० ॥

उम्हासेस-ऊप्मावशेष-पुं० मनागपि ऊप्मे, “उम्हासेसो विसिही
होउं वरिं” आव० ५ अ० ।

उय-उत-अव्य० अपिशब्दार्थे, विशेषे “उतासृतस्येशानो यदन्ने-
नातिरोहति” आ० म० द्वि० सुतरामिति शब्दस्यार्थे, “किमुयकुन-
वाकिस्स” आव० ५ अ० । विकल्पे, समुच्चये, वितर्के, प्रश्ने, अत्यर्थे
च । वाच० ॥

उयसेमाण-प्रवर्त्तयत्-त्रि० तिरश्चीनं कुर्वति, “उत्तारेमाणे वा
उयसेमाणे वा जीवेहिं” आचा० २ श्रु० ॥

उयत्तिय-अपवृत्त्य-अव्य० अपवर्त्तनं कृत्वेत्यर्थे, “उयत्तियाणं
गिणहाहि, तहप्पगारं पाणगजातं” आचा० २ श्रु० ॥

उयाय-उपयात-त्रि० उपगते, “महासिद्धाकटंगं संगमं उयाय
पुरयो य से सक्के” ज० ७ श० ९ उ० ॥

उरहे-यूयम्-युष्मद्-जस्-यूयवयौ-जसि । इति यूयादेशः ।
ऊं प्रथमयोरम् इति जसोऽमादेशः । पा० व्या० । भे तुच्चे उ-
ज्जे तुम्हे तुम्हे उरहे जसा । ८ । ३ । ए १ । इति जसा सहित-
स्य युष्मच्छब्दस्य उरहे आदेशः । प्रा० । “उरहेचिद्वह” प्रश्न०
युष्मान्-युष्मद् शस् । वो तुम्हे उज्जे तुम्हे उरहे जे शसा”
८ । ३ । ए ३ । इति शसा सहितस्य युष्मच्छब्दस्य उरहे आदेश-
‘उरहे पेज्जामि’ प्रा० ॥

उर-पुं० उरस-न० ऋ-असुन् धातोरुच्च-रपरः । स्तनदामशिरोः

नजः ८ । १ । ३२ । इति उरः पुंलिङ्गत्वम् । प्रा० । वक्त्रसि,, स्या० १०
ग० । हृदये, प्रश्न० २ द्वा० । अपानामङ्गानां द्वितीयेऽङ्के, “सीसमु-
रोयरपिट्ठि” आ० चू० २ अ० । उक्त० । नि० चू० । प्रज्ञा० ।
“उरे विथमाप” अर्द्धमागध्या ज्ञापया उरसि, विस्तृततया
उरसो विस्तीर्णत्वात् । औ० । “उरसि दल्लवेइ” उरसि दापयति ।
विपा० । “उरेणरिसजं सरं” स्थानं ७ ग० । शोभने, स्या ४ ग०
उरंउर-उरउरस्-न० साक्कच्छब्दार्थे “चाउरंणिणं पि उरंउरे नि-
पिट्ठय” वि० ३ अ० ।

उरकम-उरःकटक-न० उरो हृदयं तदेव कटकमुरःकटकम् ।
उरोरूपे कटके, अनु० ॥

उरग-उरग-पुं० खी० उरसा गच्छति उरस्-गम-र । सलोपश्च
सर्पे, अप्र० । “उरगगिरिजलणसागर-नहतलतरुणसमो अ जो-
होइ । प्रमरमियधरणजलरुह-रविपवणसमो अ सो समणो” अनु०
उरगवर-उरगवर-पुं० नागवरे, ज्ञा० १६ अ० ।

उरगवीहि-उरगवीथी-खी० उरगसंज्ञका वीथी उरगवीथी ।
सुकादेरुगसंज्ञेऽङ्कजागे, स्या० १० ग० (वीहीशब्दे स्पष्टम्)

उरच्छन्द-उरउन्द-पुं० कवचे, हैम० ।

उरत्थ-उरःस्थ-त्रि० । हृदयस्थिते, “उरत्थदीणारमालवीरइय
ण” कल्प० ॥

उरतव-उरस्तपस्-न० क० स० इह लोकाद्यांशशारहितत्वेन सो
जने आजीवकतपोभेदे, स्या० ४ ग० ।

उरपरिसप्पयद्ययरपंचिंदियतिरिक्खजोणिय-उरःपरिसर्पस्थद्व-

चरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-पुं० उरसा वक्रसा परिसर्पन्ति संचर-
न्तीति उरःपरिसर्पास्ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका-
श्च उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । उरःपरिसर्प-
स्थ लचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेदे, तद्देहा यथा ।
से किं तं उरपरिसप्पथलयरर्पचिंदियतिरिक्खजोणियाश्चउ-
व्विहा पण्णा तंजहा अही अयगरा आमाशिया महोरगा ।
अथ केते उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रह-
सास्तद्यथा । अहयोऽजगरा आसाश्रिगा महोरगाः । प्रहो १ पद ।
अनु० । स्था० । जी० । पंतयमेव भेदानामवगमाय प्रश्ननिर्वचनसु-
त्राणि तानि च अष्टादिशब्देषु उच्यन्ति "तिविहा उरपरिसप्पा
पण्णा तंजहा इत्यौ पुरिसा णपुंसगा " उरःपरिसर्पमात्रेणापि-
बोधः । सं० ।

उरपरिसप्पिणी-उरःपरिसर्पिणी-स्त्री० उरः परिसर्पस्त्रियाम्,
तत्तद्देहा यथा " से किं तं उरपरिसप्पिणी ओ २ तिचि-
धाओ तंजहा अहीओ अयगरीओ महोरगीओ सेत्तं उरप-
रिसापिणी " जी० २ प्रति० ।

उरव्ज-उरव्ज-पुं० स्त्री० । उर उक्तं प्रमति प्रम० ड० पृथो०
रुद्रोपः । मेघ, प्रद० १ हा० । सूत्र० । ऊरणे, रा० । उपा० ।
अस्य निक्षेपः ।

एकिलेवे उ उरव्जे, चउव्विहो दुविहोइ दव्वम्मि ।

आगमणोआगमतो, णो आगमतो य सो तिचिहो ॥

निक्षेपोऽन्यासस्तुः पूरणे उरव्जे उरव्विषये चतुर्विधश्चतुःप्रकारो
नामस्थापनाद्रव्यभावभेदान् । तत्र नामस्थापने कृणुणे एवेति ।
द्रव्योऽत्रमाह-द्विधो जवतिं द्रव्य इति द्रव्यविषये आगमतो नो
आगमतश्च तत्रागमत उरव्वज्ञार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तो नो आग-
मतः पुनश्चस्य पुनरर्थत्वात् स इति द्रव्योऽत्रस्त्रिविधस्त्रिभेदः ।

तत्रैविध्यमाह-

जाणगसरीरजविण, तव्वइरित्ते य सो पुणो तिचिहो ।

एगजवियवक्काउ य, अज्जिमुहोतो एगमोत्ते य ॥

शरीरमुरजशब्दार्थज्ञस्य सिद्धशिखातन्नागतं शरीरमुच्यते म-
व्यशरीरोरवस्तु यस्तावदुरजशब्दार्थं न जानाति कालान्तरं च
ज्ञास्यति तस्य यच्चरीरं तद्रव्यतिरिक्तश्च ताज्यां ज्ञाशरीरमव्य-
शरीरोरवस्तु व्यातिरिक्तो भिन्नस्तद्यतिरिक्तः । चः समुच्चये
स तद्यतिरिक्तः पुनस्त्रिविधस्त्रिभेदस्त्रैविध्यमेवाह । एकस्मिन् भवे
तस्मिन्नेवातिक्रान्ते प्राची एकजविको योऽनन्तर एव भवे उरव्व-
तयोत्पत्त्यते तथा स प्योरव्वायुर्वधानन्तरं वरूमायुरनेनेति
यद्यायुष्क उच्यते । तृतीयमाह- (अभिमुहोतो नामगोत्तेयत्ति)
आपत्त्वाद्भिमुहनामगोत्रश्च तत्राज्जिमुखे समुखेऽन्तरमुहोतानन्तर-
प्राधितया नामगोत्रे उरव्वसंयन्त्रिणी यस्य स तथोक्तान्तरमुहोतान-
न्तर मेवोरव्वजवजातीति गार्थार्थः । भावोरव्वमध्ययननामनिबन्धः

उरव्वजालण मेगोयं, वेदेतो जावतो उरव्वो उ ।

तत्तो समुच्चियमेणं, उरज्जिज्जंति अज्जयणं ॥

उरव्वे य कागणीअं, पण्यव्वहारसागरे चेव ।

पंचेवेते दिट्ठं-ता उरज्जिज्जंमि अज्जयणे ॥

उरव्वः ऊरणकस्तस्यायुश्च नाम च गोत्रं च उरव्वायुर्नामगोत्रं
यदुदयादुरव्वो भवति वेदयन्ननुभवन् भावतो भावमाश्रित्यो-
रव्वस्तुशब्दः पर्यायास्तिकमतमेतदिति विशेषणार्थस्ततो भा-
वोरव्वद्विष्टान्ततयेहामिधेयात्समुत्थितमुत्पन्नमिदमिति प्रस्तुतं ।

यस्मादिति गम्यते (उरभिज्जंति) उरव्वीयं गहादित्वाच्छ्रैषि-
कच्छ्रयत्येव इति तस्मादध्ययनं प्रागुक्तमुच्यते इति शेष इति
गार्थार्थः ॥ उरव्वस्यैव चेह प्रथममुच्यमानत्वात् वहुवक्तव्य-
त्वाच्चेत्थमुक्तमन्यथा हि काकण्यादयोऽपि दृष्टान्ता इहाऽभि-
धीयन्त एव तथा चाह निर्युक्तिरुक्तं (उरव्वे गाहा) उरव्व
उत्तरूपः काकणिविशतिः कपर्दिका (उरव्वेयत्ति) चशब्दस्य
भिन्नकमत्वात्काकणिव (अवपयत्ति) आभ्रकमाभ्रफलं
व्यवहारश्च क्रयविक्रयरूपो वणिग्धर्मश्चस्य गम्यमानत्वात्
सागरश्च समुद्रः । चः सर्वत्र समुच्चये एवावधारणे भिन्नक-
मश्चैवं योज्यते पञ्चैवेते न तु न्यूनाधिका दृष्टान्ता उदाहर-
णानि उरव्वीये उरव्वनाम्यध्ययने इति गार्थार्थः ॥

संप्रति यदर्थसाधर्म्योऽुरव्वस्य दृष्टान्तता तदुपदर्शनायाह ॥

आरंजो रसंगही, दुग्गमरणं च पव्ववातो य ।

उवमा कया उरव्वे, उरज्जिज्जस्स णिज्जुत्ती ॥

आउरविणाई एयाई, जाई वरइणंदिनो ।

सुज्जताणेहिं दाढाइ, एयदीहाउ वक्खणं ॥

आरम्भणमारम्भः पृथिव्याद्युपमर्होऽरसेषु मधुरादिषु गृद्धि-
भिकाङ्गा रसेगृद्धिर्दुर्गतिगमनं च नरकतिर्यगादिषु पर्यटनं
प्रत्यपायश्चेद्वैव शिरश्छेदादि वक्ष्यति हि ' शिरश्छेत्तणमुज्जत ' इति
शिरश्छेदाच्चातुरीद्रोपगतस्य दुर्गतिपाते दुःखानुभवा-
दिरूपमा सा दृश्यते । दर्शनरूपा प्रक्रमादेभिरेवारम्भादिभिरर्थैः
कृता चिहिता उरव्वे उरव्वविषया । इदमुक्तं भवति । सांप्रतेक्षिणो
हि विषयामिषगृध्रवः तांस्तानारम्भानारम्भन्ते आरम्भ्य चोप-
चितकर्मभिः कालसौकरिकादिवदिहैव दुःखमुपलभ्य नर-
कादिकां कुगतिमानुवन्तीत्युरव्वोदाहरणत इहोपदर्शते । का-
कण्यादि साधर्म्यदृष्टान्तोपलक्षणं चैतदुरव्वीयस्य निर्युक्ति-
रिति निगमनमेतदिति गार्थार्थः ॥ २० ॥ उरव्वदृष्टान्तश्चैवम् ॥
इत्यवसितो नामनिष्पन्ननिक्षेपः ।

संप्रति सूत्रालापकनिक्षेपस्यावसरः स च सूत्रे सति भवती-
त्यतः सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम् ॥

जहा एसं समुद्दिस्सं, कोइ पोसेज्ज एइयं ।

ओयणं जवसंदिज्जा, पोसेज्जावि सयं गणे ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासे आदिश्यते आह्लाप्यते विविधव्यापा-
रेषु परिजनोऽस्मिन्नायात इत्यादेशोऽभ्यर्हितः प्राहुणकस्तं
समुद्दिश्याश्रित्य यथासौ समेप्यति समागतश्चैनं भोक्ष्यत
इति कश्चित्परलोकापायनिरपेक्षः पोपयेत्पुटं कुर्यादिलकमूर-
णकं कथमित्याह आदनं भक्तं तज्जोग्यशेषान्नोपलक्षणमेतत्
यवसमुक्रमापादि दद्यात्तदग्रतो दौकयेत्तत एव पोपयेत् पुन-
र्वचनमादरख्यापनाय अपिः संभावने संभाव्यत एव एवं वि-
धः कोऽपि गुरुकर्मैति स्वकाङ्क्षे स्वकीयगृहप्राप्तये अन्यत्र
निर्युक्तिः कदाचित्त्रोदनादि दास्यतीति स्वकाङ्क्षे इत्युक्तः ।
यदि वा (पोसिज्जाविसयंगणेत्ति) विशान्त्यस्मिन्निति विष-
यो गृहं तस्याङ्गणं विषयाङ्गणं तस्मिन्नथवा विषयं रसलक्ष-
णं वचनव्यत्ययाद्विषयान्त्वा गणयन् संप्रधारयन् धर्मनिर-
पेक्ष इति भावः । इहोदाहरणं संप्रदायादवसेयम् " जहेगो
ऊरणगो पाहुणयनिमित्तं पोसिज्जति सो पीणियसरीरो सु-
एहातो हालिहादिकयंगरागो कयकण्चूलओ कुमारगायणं
णाणाविहेहिं कीडाविसेसेहिं कीडावेति तं च वच्छगो एवं
लालिज्जमाणं ददूण माऊए येहेण गोचियं दोहएण य तयण-
कपाए मुकमवि खीरं न पिचति । रोसेण ताए पुच्छिओ भणइ

अम्मो एस खं दियगो सव्वेहिं एएहिं अम्ह सामिसालेहिं इहेहिं जवजोगासयोहिं तदुवओगेहिं अलंकारविसेसेहिं अलं-
कारितो पुत्त इव परिपालिज्जइ अहं तु मंदभग्गो सुक्काणि
तणाणि कोहिं वि लभामि ताणि वि न पज्जत्तिगाणि एवं पा-
णियं पि एय मे को वि भालेति । ताए भणत्ति पुत्त आतुराचि-
प्पाइ " गाहा । जहा आतुरो मरिउं कामो जमगातिपच्छं वा
अपच्छं वा तं दिज्जति ते स एवं नंदिओ मारिज्जिहिंति ज
हा तदा पेच्छेहिंसि इति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥

ततः कीदृशो जातः किञ्च कुरुते इत्याह ॥

तत्रो स पुट्टे परिवृद्धे, जायमेए महोदरे ।

पाणिए विउले देहे, आएसं परिकंखए ॥

तत इत्योदनादिदानाद्धेतौ पञ्चमी स इत्युरभ्रः पुष्ट उपावि-
तमांसतया पुष्टिभाक् परिवृद्धः प्रभूः समर्थ इति यावत् ।
जातमेद उपचिनचतुर्थधातुरत एव महोदरो बृहज्जठरः प्रा-
णितस्तर्पितो यथासमयमुपढौकिताहारत्वादेभिरेव हेतुभि-
र्विपुले विशाले देहे शरीरे सति यस्य च भावेन भावलक्षण-
मिति सप्तमी किमित्याह । आदेशं प्रतिकाङ्क्षेति पाठान्तरतः
परिकाङ्क्षति वेच्छति नचास्य तत्त्वतः प्रतिपालनमिच्छा च
संभवत्यतः प्रतिकाङ्क्षतीव प्रतिकाङ्क्षतीत्युपमार्थोऽवगन्तव्यः
एवं परिकाङ्क्षतीत्यत्रापीति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ स किमेव चिर-
स्थायी स्यादित्याह ॥

जाव न एइ आएसे, ताव जीवइ से उही ।

अहपत्तम्मि आएसे, सीसं जिच्छेण जुंजइ ॥

यावदिति काढावधारणं नैति नायाति कोऽसावादेशस्तावन्तो-
त्तरकाढं जीवति प्राणान् धारयति (सेदुहिंति) आकारप्रस-
पात्स इत्युरभ्रो दुःखी सन्नधवा वध्यममनमिवास्वैदना-
नीति तत्त्वतो दुःखितैवास्थेति दुःखी (अहपत्तम्मि आएसे)
अथानन्तरं प्राप्ते आगते आदेशे श्रिता अस्मिन् प्राणा इति शि-
रस्तच्छिन्त्वा द्विधा विधाय जुज्यते तेनैव स्वामिना पाहुणकस-
हितेनेति शेषः । संप्रति संप्रदायशेषमनुश्रियते ततोऽसौ " वउ-
गो ततो नंदियं पाहुणगेसु आगपसु च हिज्जमाणं दइउं तिसितो
वि भएण मारुप थणं णाजिअसति । ताए जणति किं पुत्त भय-
नीतोसि णेहेण पएहुयं पि मे ण पिवसि तेण भण्णति अम्म कओ
से थणाभिअसो णणु सोवराओ णंदिओ अज्ज केहिं वि पाहुण-
एहिं आगएहिं मम अगतो वि गयजीहो वि होअनयणो वि-
स्सरं रसंतो अत्तणो असरणो मारिओ तभयाओ मे कओ पा-
चमिच्छा तओ ताए जणति पुत्त ! णणु तदा चेव कहियं जहा आउ-
रविणाइं पयाइं एस संविवागो अणुपत्तो एस दिठंतो " इति
सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टान्तमभिधाय तमेवानुवदन् दार्ष्टान्तिकमाह ।

जहा खलु से उरुम्भे, आएसाए समीहिण ।

एवं वाद्वे अहम्पिडे, इहई नरयाउयं ॥

यथा येन प्रकारेण खलु निश्चये स इति प्रागुक्तरूप उरभ्र आदे-
शाय आदेशार्थं समीहितः कल्पितः सन् यथा यस्मै भविष्यत्या-
देशं परिकाङ्क्षतीत्यनुवर्तते एवमनुनैव न्यायेन वाद्वोऽङ्गोऽधर्मो
धर्मविपक्षः पापमिति यावत् इष्टोऽजिलपितोऽस्येत्यधर्मिष्ठः आ-
हितादेराकृतिगणत्वादिपृष्टादस्य परनिपातः । यद्वाऽधर्मगुण-
यागाधर्मोतिशयेनाधर्मधर्मिष्ठ इह ईदृते वाञ्छतीव तदनु-
कुलाचारतया किं नरकायुक्तं नरकजीवितमिति सूत्रार्थः ।

उक्तमेवार्थं प्रपञ्चयितुमाह ।

हिंसे वाद्वे मुसावाई, अण्णम्मि विओवए ।

असदत्तहरे तेणे, माई कन्नु हरे सहे ॥

इत्थीविमयगिच्छे य, महारंजपरिणहे ।

जुंजमाणे सुरं मंसं, परिवृद्धे परंदमे ॥

अयककरजोई य, तुंदिह्वे चिय होहिण ।

आउयं नरए कंखे, जहाएसं च एअए ॥

हिनस्तीत्येवं शीघ्रो हिंस्रः खनावतः प्राण्यपरोपणकुडावोऽ-
ङ्गः पावान्तरतश्च क्रुध्यति हेतुमन्तरेणापि कुप्यतीत्येवं धर्मा क्रो-
धी मृपाऽङ्गीक वदति प्रतिपादयतीत्येवं शीघ्रो मृपावादी अन्ध-
नि मार्गे विवृम्पति मुष्णतीति विज्ञोपकः । यः पथि गच्छतो ज-
नान् सर्वस्वहरणतो ब्रुणति (अन्नदत्तहरेति) अन्येभ्यो दत्तं
राजादीनां विस्तीर्णं हरत्यापान्तरात् एवाच्छिन्नत्यन्यदत्तहरः ।
अन्यैर्वा अदत्तमनिसृष्टं हरत्यादत्ते अन्यादत्तहरो ग्रामनगरादिपु-
त्रैर्यद्वत् अत एव वाद्वोऽङ्गो विस्मरणशीलः स्मारणार्थमेतदिति
न पौनस्त्यं सर्ववस्थासु वा वाञ्छत्वव्यापनार्थं पागुन्तरतश्च
स्तेन्येनैवोपकल्पितात्मवृत्तिः । यद्वा अन्य दत्तहरोऽन्यादत्तं प्र-
त्यिच्छेदादिनोपायेन अपहरति स्तेनः क्षेत्रादिखननेनेति विशेषो मा-
यी वञ्चनैकचित्तः । कमुहरः कण्टकस्यार्थं हरिष्यामीत्येवमध्यव-
सायी शत्रो वक्राचारः तथा स्त्रियश्च विषयाश्च स्त्रीविषयास्तेषु
गृहोऽभिकाङ्क्षावान् स्त्रीविषयगृहश्च प्राग्वन्मदानपरिमितः
आरम्भोऽनेकजन्तुपघातकृद्वापारः परिग्रहश्च धान्यादिसंश्रयो
यस्य स तयोक्तो जुज्जानोऽन्यवहरन् सुरां मांसं पिशितं (परि-
वृद्धोति) परिवृद्धः प्रशुचिचितमांसशोणिततया तत्तत्क्रियासमर्थ
इति यावत् । अत एव परान्यान् दमयति न्यतृत्याजिमतकृत्ये-
षु प्रवर्तयतीति परंदमः । किञ्च अजश्रागस्तस्य कर्करं यच्च-
णकवद्भक्ष्यमाणं कर्करायते तच्चेह प्रस्तावामेदो दन्तुग्मतिपक्षं
वा मांसं तद्गोजी वासत एव तुन्दिह्वो जातवृहज्जठरश्चितमुपचय-
प्राप्तं लोहितं शोणितमस्येति चित्तोहितः । शेषधातूपपन्नकणमे-
तत् आयुर्ज्जीवितं नरके सीमन्तकादौ काङ्क्षतीव काङ्क्षति
तद्योगकर्म्मार्भितया कमिव क इत्येवाह (जहाएसं च एअ-
एति) आदेशमिव यथैक उक्तरूप इह च हिंसे इत्यादिना-
सार्वभौमेकेनारम्भ उक्तो जुंजमाणे सुरमित्यादिना चार्कद्वये-
न रसगुक्तिः आयुषमित्यादिना चार्केन दुर्गतिगमनं तत्प्रतिपाद-
नाच्चार्यतः प्रत्युपायाभिधानमिति सूत्रार्थः ॥ इदानीं यदुक्तमा-
युनरके काङ्क्षतीति तदनन्तरमसौ किं कुरुते इत्याह । यद्वा
साक्षादैहिकापाय दर्शनायाह ॥

आसणं सयणं जाण, चित्तं कामे य जुंजिया ।

उस्साहरं धणं हिच्चा, वहु संचिणिया रयं ॥

तत्रो कम्मगुरुजंतू, पच्छुप्पपरायणे ।

अयन्वआगयाएसे, मरणं तम्मि सीयए ॥

आसनं शयनं यानमिति प्राग्वन्नवरं भुक्त्वेति संवन्धनीयं
वित्तं द्रव्यं कामान्मनोवृत्तशब्दादीन् भुक्तवोपभुज्य (दुस्साह-
डंति) दुःखेनात्मनः परेषां च दुःखकरणेन सुष्वाद्रातिशये-
नाहतमुपाजितं दुःस्वाहृतम् । यदि वा प्राकृतत्वात् दुःखेन
संहियते मील्यतेस्मेति दुस्संहृतं धनं द्रव्यं हित्वा आसना-
शुपभोगेन दूताद्यसद्वयेन च त्यक्त्वा तथा च मिथ्यात्वादिक-
र्मवन्धहेतुसंभवाद्बहु प्रभूतं संचित्योपाज्यं रजोऽष्टप्रकारं
कर्म । ततः किमित्याह । (ततोति) ततो रजःसंचयात् को
वा संचितरजाः कर्मणा गुरुरिव गुरुरधो नरकगामितया
कर्मगुरुर्जन्तुः प्राणी प्रत्युत्पन्नं वर्त्तमानं तस्मिन्परायणस्तन्निष्ठः
“ एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचर ” इति नास्तिक-
मतानुसारितया परलोकनिरपेक्ष इति यावत् । (आपवत्ति)

अजः पशुः स चेह प्रक्रमादुरन्नस्तद्वत् (प्रागयाप्तसत्ति)
प्राकृतत्वादागते प्राप्ते आदेशे प्राहुणके एतेन प्रपञ्चितश्रविते-
यानुग्रहायोक्तमेवोन्नतदृष्टान्तं स्मारयति । किमित्याह । मर-
णान्ते प्राणपरित्यागात्मन्यवसाने शोचति । किमुक्तं भवति
यथादेश आगत उरुच उक्तर्नात्या शोचति तथाऽयमपि धिग्मां
विषयव्यामोहत उपाजितगुरुकर्माणां हा केदानीं मया गन्त-
व्यमित्यादिप्रलापतः खिद्यतेऽत्यन्तनास्तिकस्यापि प्रायस्तदा
शोकसंभवादिति सूत्रद्वयार्थः । अनेनैहिकोपाय उक्तः ।

संप्रतिपारमधिकमाह ॥

तत्रो आउपरिक्खीणे, चुपा देहविहिंसगा ।

आमुरीयं दिंसं वाडा, गच्छंति अवमातपं ॥

ततः शोचनानन्तरं को वा उपाजितगुरुकर्मा आयुषि तद्व-
वसंभविनि जीविते परिच्छीणे सर्वथा क्षयं गते कथंचिदायुः
क्षयस्यावीचीमरणेन प्रागपि संभवादेवमुच्यते । च्युनो त्रष्टो
देहाच्छरीरात्पाठान्तरस्तु च्युनेदोपगने हन्त्यशरीरो विहिं-
सको विविधप्रकारैः प्राणिघातकः (आमुरीयंति) अविद्य-
मानसूर्यामुपलक्षणात्वात् ग्रहनक्षत्रादिविरहितां च दिश्यते
नारकादित्वेनास्यां संसारीति दिक्षामर्थान्नादिविचामथवा
रौद्रकर्मकारी सर्वोप्यसुर उच्यते । ततश्चासुराणामियमा-
सुरीया तामासुरीयां दिशं नरकगतिमित्यर्थो वालोऽग्नौ ग-
च्छति यात्यघशः कर्मपरवशो घनघनव्यत्ययाच्च सर्वत्र घटवच-
ननिर्देशो व्याप्तिस्थापनार्थो वा यथा नैक पदैवविधः किंतु
ब्रह्म इति (तमंति) तमोयुक्तत्वात्तमो देवगतेरप्यसूर्यत्वसं-
भवात्तद्यवच्छेदाय दिशो विशेषणम् । ततोऽर्थात्तरकगतिम् ।
उक्तं हि " निचंचंधयारतमसा, यवगयगहचंदसूरनफ्यत्ता " ।
इत्यादिसवरूपव्यापकं वा द्वितीयं व्याप्यानमिति सूत्रार्थः ।

संप्रति काकएणाप्रदृष्टान्तद्वयमाह

जहा कागणीए हेडं, सहस्सं हारए नरो ।

अपच्छं अंवागं चुचा, राया रज्जं तु हारए ॥ ११ ॥

एवं माणुस्सगा कामा, देवकामा य अंतिए ।

सहस्सगुणिया जुज्जो, आउं कामाय दिव्विया ॥ १२ ॥

अणेगवासाणजया, जा सा पणण्टउट्टं ॥

जाणि जीयंति छुम्मेहा, ऊणे वाससयाउए ॥ १३ ॥

(जहासूत्रम्) यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः । काकन्या उक्तर-
पायाः (हेडंति) हेतोः कारणात्सहस्रं दशशतात्मकं कार्यापणा-
नामिति गम्यते हारयेन्नाशयेन्नरः पुरुषोऽत्रोदाहरणं संप्रदायाद-
वसेयः " एगोदसगो तेण विस्तिं करितेण सहस्सं काहावणाण
अज्जियं सो तं गहाय सत्थेण समं सगिहिं पत्थितो । तेण प्रत्तनि-
मित्तं रुवगो कागिणीहिं जिन्नं ततो दिणे दिणे कागणिप च्छंजति
तस्स य अवसेसा एकाकागिणी सा विस्सारिया सत्थे पहाविप
सो चित्तेइ मा मे रुवगो भिदिज्जवो होदेतित्ति नञ्जगं अन्नयं
गोवेडं कागिणीनिमित्तं नियतो सावि कागिणी अण्णेण हमा सो
वि नउल्लओ अन्नेण दिट्ठो उविज्जंतो सो तं घेत्तूण नट्ठो पच्छा
सो दारं गतो सोयइ एस दिक्खंतो " तथाऽपथ्यमहितमात्रकमात्र-
फलं श्रुक्त्वावहृत्य राजति नृपती राज्यं पृथिवीपतित्वं तुरवधारणे
भिन्नक्रमश्च तेन हारयेदेव संभवत्येव । अस्यापथ्यमोजिनो हार-
णमित्युक्तार्थः । भावार्थस्तु वृक्षसंप्रदायादवसेयः । स चायम् ।
" जहा कस्सइ एणो अंवाजिण्णेण विसुइगा जाया सा तस्स
वेज्जेहि महाजनेण खिगिच्छिया जणितो जदि पुणो अंवाणि
खाइसि तो विणस्ससि । तस्स य अतीव पियाणि अंवाणि तेण

सदेसे सव्वे अंवाउ उत्थाविया । अण्णया अस्स वाहणिए
निग्गतो सह अम्महेण अस्सेण अवहरिओ अस्सो दूरं गंतूण
परिस्संतो त्रितो एगम्मि वणसंमं चुयच्छायाप अमहेण वारि-
ज्जमाणो वि णिव्विओ । तस्स य हेडं अंवाणि पमियाणि सो
ताणि परामस्सति । पच्छा अग्धाति पच्छा चप्पिखंडं निट्ठुमति ।

अमशो धारेति पच्छा प्रप्लेडं मतो " इति सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टा-
न्तमजिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनामाह । (एवं गाहा) एवमिति
काकिन्याप्रकसदृष्टानां मनुष्याणाममी मानुष्यका गोत्रप्रत्ययान्त-
त्वात् । गोत्रचरणाविति युञ्ज कामा विषया देवकामानां देवसंव-
न्धिनां विषयाणामन्तिके समीपे अन्तिकोपादानं च दूरे अनवधा-
रणमपि स्यादिति । किमित्येवमत आह । सहस्रगुणिताः सह-
स्रस्तामिताः च्युयोऽतिशयेन बहु बहुन्यारानित्यर्थः मनुष्यायुः
कामापेक्षयेति प्रक्रमोऽनेनैवामतिभूयस्त्वं सूचयन्कार्पापणस-
हस्रराज्यतुल्यतामाह । आयुर्जीवितं कामाश्च शब्दादयो (दिव्वि-
यत्ति) दिवि भवा दिव्याः चृपागुदप्रतीचो यदिति यत्त एव
दिव्यकाः इहचादौ [देवकामाणमन्तिकेपत्ति] काममात्रोपादा-
नेऽपि अयुष्कामाय [दिव्वियत्ति] आयुषोऽप्युपादानम् ।
तत्र प्रजावयितुमाह (अणेगसूत्रं) अनेकानि बहूनि तानि चेहा-
संख्येयानि वर्णाणि वत्सराणि तेषां न युतानि संख्याविशेषा
वर्पनयुतान्यनेकानि च तानि वर्पनयुतानि स्वरोऽन्योन्यस्येति
प्राकृतद्वक्त्रणात् सकाराकारदीर्घत्वमयमन्यथापि स्वरान्यत्वं भाव-
नीयम् । यदिवा अनेकानि वर्पनयुतानि येयु तावन्नेकवर्पनयुता-
न्युजयत्रार्थात्पल्योपमसागराणीति यावत् । नयुतानयनोपायस्त्व
यं चतुरशीतित्वर्पद्वक्त्राः पूर्वार्द्धं सद्य पूर्वार्द्धेन गुणितं पूर्वं
चतुरशीतित्वकाहंतं नयुताङ्गं नयुताङ्गमपि चतुरशीतित्वकाभि-
ताडितं नयुताङ्गमुच्यते इत्याह । या सेति प्रज्ञापकः शिष्यान्
प्रत्यवमाह । या सा प्रवतामस्माकं च प्रतीता । प्रकर्षेण ज्ञायते
वस्तुतत्त्वमनयेति प्रज्ञा हेयोपादेयविवेचिका युक्तिः सा विद्यते
यस्यासौ प्रज्ञावानतिशायने मनुष्ये । अतिशयश्चास्या हेयोपादेययो-
र्हानोपादाननिबन्धनत्वमिहाभिमतं ततश्च क्रियाया अप्याक्षित-
त्वात् । यदि वा निश्चयनयमतेन क्रियारहिता प्रज्ञायप्रज्ञैवेति
प्रत्ययेनैव क्रिया क्रियते ततः प्रज्ञावान् ज्ञानक्रियावानित्युक्तं भवति
तस्य प्रज्ञावतः । स्वीयते अनया अयं हि वज्रवे इति स्थितिर्देवायु-
रधिगन्तत्वात् । दिव्यकामाश्च । तानि च कीदृशानीत्याह । यान्य-
नेकवर्पनयुतानि दिव्यस्थितोर्दिव्यकामानां च विषयचूतानि जीय-
न्ते हार्यन्ते संकृतभूतानुष्ठानानासेवनेनेति भावः । पाठान्तरतो हार-
यन्ति वा के ते दृष्टा विषयादिदोषदुष्टत्वेन मेधा वस्तुरुपावधार-
णशक्तिरेषां ते दुर्मेधसो विषयैर्जिता जन्तव इति गम्यते । कदा-
पुनस्तानि दुर्मेधसो विषयैर्जीयन्त इत्याह ऊने वर्पंशतायुष्यनेना-
यु-ऽल्पत्वान्मनुष्यकामानामल्पतामाह । यदि वा प्रज्ञते ह्या-
युषि प्रमादेनैकदा हारितान्यपि पुनर्जीयन्तस्मिन्स्तु संक्षिप्तायु-
ष्येकदा हारितानि हारितान्येव जगवतश्च वीरस्य तीर्क्षे प्रायोऽ
न्यूनवर्पशतायुष एव जन्तव इत्ययमुपन्यासः । अयं चात्र प्रावार्थो
ऽल्पं मनुष्याणामायुर्विषयाश्चेति काकएणाप्रफलोपमा देवायुर्देव-
कामाश्चातिप्रचूततया कार्पापणसहस्रराज्यतुल्याः । ततो यथा
छमको राजा च काकएणाप्रफलोपमो कार्पापणसहस्रराज्यं च
हारितवानेवमेतेऽपि दुर्मेधसोऽल्पतरमनुष्यायुःकर्मार्थं प्रचूता-
न्देवायुः कामान् हारयन्तीति सूत्रार्थः ॥

संप्रति व्यवहारेदाहरणमाह ॥

जहा य तिणिए वाणिया, मूडं धित्तूण निग्गया ॥

एगो तत्थ ब्रह्मं ब्रानं, एगो भूद्वेण आगओ ॥ १४ ॥

एगो मूढं पि हारित्ता, आगओ तत्थ वाणिओ ॥

ववहारे उवमा एसा, एवं धम्मे वि याणह ॥ १५ ॥

माणुस्सत्तं जवे मूढं, दाज्जो देवगई जवे ॥

मूढेएण जीवाणं, नरगतिरिक्खत्तणं धुवं ॥ १६ ॥

यथेति प्रागवत् । चः प्रतिपादितदृष्टान्तापेक्षया समुच्चये । त्रयो वणिजः प्रतीता मूलराशिं नीविमिति यावत् गृहीत्वा निर्गताः स्वस्थानात् स्थानान्तरं प्रति प्रस्थिताः प्राप्ताश्च समीहितस्थानम् । तत्र च गतानामेको वणिक्काकुशलोऽत्रैतेषु मध्ये द्रवते प्राप्नोति दाजं विशिष्टद्रव्योपचयवृत्तम् । एकस्तेष्वेवान्यतरो यस्तथा नातिनिपुणो नाप्यत्यन्तानिपुणः स (मूढेणत्ति) मूढधनेन यावद्गृहान्तीतं तावतैवोपवृत्तं आगतः स्वस्थानं प्राप्त इति सूत्रार्थः । तथा (एगो सूत्रम्) एकोऽन्यतरः प्रमादपरो द्यूतमद्यादिष्वत्यन्तमासक्तचेता मूढमप्युत्तरूपं हारयित्वा नाशयित्वा गतः प्राप्तः स्वस्थानमित्युपस्कारः । एवं सर्वत्रोदाहरणसूत्रायां सोपस्कारता द्रष्टव्या । तत्र तेषु मध्ये वणिगेव वाणिजः अत्र च संप्रदायः “ जहा एगस्स वाणियगस्स तिखि पुत्ता तेण तेसिं सहस्सं दिष्णं काहावव्वाणं भणिया य । एएण ववहरिऊण एत्तिएण कालेण एज्जह ते तं मूलं घेत्तूण निगया सनयराउ विविधविधेसु पट्टेणसु डिया तत्थेगो भोयणल्लायणवज्जं जूयमज्जमंसवेसावसणविरोहितो विहीए ववहरमाणो विपुललाभसंपुष्पो जातो । वितितो पुण मूलमवि वितो लाभं भोयणल्लायणमल्लालंकारादिषु उवमुजति णय अच्चादरेण ववहरति । तद्दुओ न किंचि ववहरइ केवलं जूयमंसवेसगंधमल्लतंबोलसरीरकिरियासु अण्णेषेव कालेण तं दव्वं निट्ठवियं ते य जहावहिका-लस्स सपुरमागया तत्थ जो छिष्मूलो सो सव्वस्स असामी जातो पेसए व उवचरिज्जति । वितिओ घरवावारे निउत्तो भत्तपत्तिसंतुट्ठो ए दातव्वभोत्तवे सु च सायति । ततिओ घरवित्थरस्स सामी जातो के वि पुण कहिंति तिखि वि वाणियगा पत्तेयं २ ववहरंति । तत्थेगो छिष्मूलो पसत्तणमुवगतो केण वा संववहारं करेअ अछिष्मूलो पुणरवि वाणिज्जाए भवति । इयरो वंभुसहितो मोदते एस दिट्ठतो ” संप्रति सूत्रमनुश्रियते व्यवहारे व्यवहारविषया उपमा दृष्टान्तः । एपाऽनन्तरोक्ता वक्ष्यमाणान्यायेन धर्मे धर्मविषयामेनामेवोपमां विजानीत अवबुध्यत यूयमिति सूत्रार्थः । कथमित्याह ॥ (माणुसत्तं सूत्रम्) मानुपत्वं मनुजत्वं भवेत्स्यात् मूलमिव मूलं स्वर्गापवर्गात्मकतदुत्तरोत्तरलाभहेतुतया तज्ज्ञाभ इव लाभो मनुजगत्यपेक्षया विषयसुखादिभिर्विशिष्टत्वादेवगतिर्देवत्वावासिर्भवेत् एवं च स्थिते किमित्याह । मूलच्छेदेन मानुपत्वगतिहात्यात्मकेन जीवानां प्राणिनां नरकतिर्यक्तत्वं नरकत्वं तिर्यक्तत्वं च तद्रत्यात्मकं ध्रुवं निश्चितम् इहापि संप्रदायः । “ तिखि संसारिणो सत्तमाणुसे आयाता तत्थेगे मद्दवज्जवादिगुणसंपन्नो मडिक्कमारंभपरिगहज्जुत्तो कालं काऊण काहावणस्स मूलत्थाणीयं तमेव माणुसत्तं पडिल्लमति । वितिओ पुण सम्मईसणचरित्तगुणेषु ठितो सरागसंजमेण लद्धलाभवणिय इव देवेषु उववषो । ततितो पुण हिंसे वाले मुसावाती इच्चेतेहिं पुव्वभाणिएहिं सावज्जजोगेहिं वट्ठिओ छिष्मूलवणिय इव नरगेषु तिरिपसु वा उववज्जति इति सूत्रार्थः ॥

यथा मूलच्छेदेन नारकतिर्यक्तत्वप्राप्तिस्तथा स्वयं सूत्ररुदाह ।

दुहाउ गई वादस्स, आवई वहमूलिआ ।

देवत्तं माणुसत्तं च, जं जिए लोहिया सढं ॥ १७ ॥

तओ जिएसईं होइ, दुविहं दुग्गईं गए ।

दुह्महा तस्स उम्मग्गा, अच्चाएसु चिरादवि ॥ १८ ॥

एवं जीयं स पेहाए, तुहिया वादं च पंभियं ।

मूढियं ते पवेसंति, माणुस्सं जोणिमंति जे ॥ १९ ॥

द्विधा द्विप्रकारा गम्यत इति गतिः सा चेह प्रक्रमान्नरकगतिस्तिर्यग्गतिश्च । कस्येत्याह वालस्य द्वाभ्यां रागद्वेषाभ्यामाकलितस्य (आगइत्ति) आगच्छत्यापतति । वधः उपलक्षणत्वान्महारम्भमहापरिग्रहानृतभाषणमायादयश्च मूलं करणं यस्याः सा वधमूलिका । यदि वा द्विधा गतिर्वालस्य भवतीति गम्यते । तत्र च तस्य (आवइत्ति) आपत्सा च कीदृशीत्याह । वधो विनाशस्तारुणं वा मूढमादिर्यस्याः सा वधमूलिका । मूढग्रहणाच्छेदज्जेदातिभारारोपणादिपरिग्रहः । द्रवन्ते हि प्राणिनो नरकतिर्यक्तु विविधा वधाद्यापदः । किमित्येवमत आह देवत्वं देवभवं मानुपत्वं च मनुजत्वं यद्यस्माज्जितो हारितो (बोलयासत्थेत्ति) द्रोहता पिंशितादिद्वाम्पत्यं तद्योगाज्जतुरपि तन्मयत्वख्यापनार्थं बोधतेत्युक्तः । शास्त्रयोगाच्छतः विस्वस्तानां वञ्चकस्ततो द्रोहता चासौ शत्रश्च द्रोहताशत्रुः । पञ्चेन्द्रियवधाद्युपवृत्तकृतया च नरकहेत्वन्निधानमेतत् यदुक्तं “ महारज-याए परिग्गहयाए कुणिमाहारेणं पंविदियवहेणं जीवा निरयाउयं नियच्छंति ” शत्र इत्यनेन तु शाठ्यमुक्तं तच्च तिर्यग्गतिहेतुरुक्तं च “ माया तैर्यग्योनस्येति ” अतश्चायमाशयो यतोऽयं वादो द्रोहताशत्रुस्ततो नरकतिर्यग्गतिनिबन्धनाभ्यां द्रोहताशत्र्यां देवत्वमनुजत्वे हारितस्यास्योत्तरुपाद्धिरेव गतिः संजघत्येवं मूढच्छेदेन जीवानां नरकतिर्यक्तत्वमुच्यते । मूढं हि मनुष्यत्वं दाज्ञश्च देवत्वमनुजयोरपि तयोर्हारेणादिति सूत्रार्थः । पूनर्मूढच्छेदमेव समर्थयितुमाह । (ततो जिपत्ति) ततो देवत्वमानुपत्वजयात् को वा वादः (जिपत्ति) व्यवच्छेदकत्वत्वाद्वाक्यस्य जित एव सततं सदा जवति द्विविधा नरकतिर्यग्ज्जेदात्तां द्विभेदां दुर्निन्दायां दुष्टा निन्दिता गतिर्दुर्गतस्तां गतः प्राप्तः सदा जितत्वमेवाज्जिग्यनक्ति दुर्लभा दुष्प्रापा तस्येति देवमनुजत्वे हारितवतो वादस्य (उम्मग्गात्ति) सूत्रत्वात् उन्मज्जनमुन्मज्जा नरकगतितिर्यग्गति निर्गमनात्मिका स्यादेतच्चिरतरकालेनोन्मज्जास्य प्रविप्यत्यत आह अक्षायां काले अर्थादागामिन्यां किंस्वलपायामेवेत्याह । सुचिरादपीत्यक्षा शब्देनैव कालाभिधानात् सुचिराच्छब्दः प्रभूतत्वमाह । ततोऽयमर्थोऽनागताक्षायां प्रभूतायामपि बाहुल्याच्चैत्यमुक्तमन्यथा हि केचिदेकमेवेनैव तत् उच्यते मुक्तिमप्याप्नुवन्त्येवेति सूत्रार्थः ॥ इत्थं पश्चानुपूर्व्यपि व्याख्याङ्गमिति पश्चादुक्तेऽपि मूलहारिण्युपनयमुपदर्श्य मूढप्रवेशिन्यभिधानुमाह । यद्वा विपक्वा पायात्तज्ज्ञानत एवोपादेयप्रवृत्तिरिति पश्चादुक्तमपि मूढहारिणमादावुपदर्श्येदमाह (एवं सूत्रम्) एवमुक्तनीत्या (जियेत्ति) सुख्यत्ययाज्जितं द्रोहताया शास्त्रेण च देवमनुजत्वे हारितं वादमिति प्रथमतः (सपेहापत्ति) संप्रेक्ष्य सम्यगाबोध्यं तया तोदयित्वा गुणदोषवत्तया परिज्ञाय यदि चैवं जितं सम्यगविरीता प्रेक्षा बुद्धिः संप्रेक्ष्यतया तोदयित्वा कं वालं चस्य निजक्रमत्वात्पाएरुतं तद्विपरीतमर्थान्मनुष्यदेवगतिगामिनमिह च द्वितीयायां व्याख्यायामेवं जितमिति वादस्य विशेषणम् नतु परिहृतस्यासंजवात् । तथा च सति मूढं जवं भौतिकं मूलधनं ते प्रवेशयन्ति मूलप्रवेशकवणिक्सदृशास्त इत्यभिप्रायो ये किमि-

त्याह (माणुस्सात्ति) मनुष्याणामियं मानुपीतां योनिमुप्यत्तिस्थानमायात्यागच्छन्ति ब्राह्मणपरिहारेण परितृप्तत्वासेवमानाये ते इति सूत्रार्थः ॥

यथा च मानुषीं योनिमायान्ति तथाह ॥

वेमायाहिं सिक्रवाहिं, जे नरा गिहिमुव्वया ॥

उव्वेति माणुसं जोणिं, कम्मसच्चा हु पाणिणो ॥ २० ॥

जेसिं तु विरला सिक्रवा, मूद्धियं ते अ इत्थया ॥

सीलवन्ता स विसेसा, अदीणा जंति देवयं ॥ २१ ॥

एवं अदीणयं जिक्खुं, अगारिं च वियाणिया ॥

कहणं जिच्च मेद्धिक्खं, जिच्चमाणा न संविदे ॥ २२ ॥

विविधा मात्रा परिमाणमासां विमात्रा विचित्रपरिमाणास्ताजिः परिमाणविशेषमाधित्य विसदृशीजिः शिक्षाभिः प्रकृतिजकृत्वाद्यन्यासरूपाभिरुक्ते हि “चउहिं णणेहिं जीवा मणुयाउयं वंथेति तंजहा पगतिजहयाप पगतिविणिययाप साणुक्कोसयाप अमच्छरियापत्ति” ये इत्यविवक्षितविशेषा नराः पुरुषा गृहिणश्च गृहस्था वृत्रताश्च धृतसत्पुरुषव्रतास्ते हि प्रकृतिभद्रकृत्वाद्यन्यासांनुजायत एव न विपद्यपि विप्रीदन्ति सदाचारं वा अवधीरयन्तीत्यादिगुणान्विता इदमेव च सतां व्रतं लौकिका अप्याहुः । विपद्युक्तेः स्थेयं पदमनुविधेयं हि महतां प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मन्त्रिनमस्तुभङ्गेऽप्यसुकरम् । असन्तो नाज्यन्थ्याः सुहृदपि न वाच्यस्तनुधनः, सतां केनेऽहिं विपममसिधाराव्रतमिदम् ॥ इति आगमविहितव्रतधारणं त्वमीषामसंज्ञविदेवगतिहेतुतयैव तदभिधानात् ईदृशाः किमित्याह (उचितिति) उपयन्ति (माणुसंति) मानुषीं मानुपसंयन्ति योनिमुपयन्ति किमित्येवमत आह (कम्मसच्चाहुपाणिणोत्ति) हु शब्दो यस्मादर्थे यस्मात्सत्यान्वयव्यफलानि कर्माणि ज्ञानावरणादीनि येषां ते सत्यकर्माणः प्राणिनो निरुपक्रमकर्मापेक्षं चैतदिति सूत्रार्थः । संप्रति त्वब्राह्मणोपनयमाह (जेसिसुत्रं) येषां तु पुनर्विपुत्रानि शङ्कितत्वादिसम्यक्त्वाचाराणुव्रतमहाव्रतादिविषयत्वेन विस्तीर्णा शिक्षा ग्रहणासेवनात्मिकास्तीति गम्यते । मूढे प्रवं मौखिकं मूढधनमिव मानुपत्वं ते य एवं विधाः (तिष्ठन्ति) अतिद्विष्यन्ति-अतिच्छिद्यन्ति पाउत्रयेऽपि अति क्रान्ता ललङ्घितवन्त इत्यर्थः । यद्वा अतिक्रम्योद्धृष्ट क्रीडशाः सन्तः शीलं सदाचारोऽविरतसम्यग्दृशां विरतिमतां तु देशसर्वाविरमणात्मकं चारित्रं तच्छिद्यते येषां ते शीलवन्तः । तथा सह विशेषेण उच्यते उत्तरगुणप्रतिपत्तिबलक्षणेन वर्तन्त इति सविशेषाः अत एवादीनाः कथं वयममुत्र प्रविष्याम इति वैकल्यरहिताः परीषदोपसर्गादिसंभवे वा न दैन्यजाज इति अदीना यान्ति प्राप्नुवन्ति ते । देवजावो देवता सैव दैवतं न तु तत्त्वतो मुक्तिगतिरेव ब्राह्मस्तत्किमिह तत्परिहारतो देवगतिरुक्त्युच्यते । सूत्रस्य त्रिकाह-विषयत्वानुक्तेश्चेदानीं विशिष्टसंहननाभावतोऽत्रावाहवगतेश्च “उव्वेति उ गम्यात्ति चत्तारि उ जाव आदिमा कप्पा ” इति वचनाच्चेदपरिवर्तिसंहननामिदानींतनानामपि संज्ञवादेव मुक्त-

मिति सूत्रार्थः ॥ प्रस्तुतमेवार्थं निगमयन्नुपदेशमाह । (एवं-सूत्रम्) एवममुना न्यायेन ब्राह्मणवृत्ति (अदीणवृत्ति) दीङ्कः कवतौ दीनवन्तं न तथा दीनवन्तमदीनं दैन्यरहितमित्यर्थो जिक्खुं यतिमगारिणं च गृहस्थं विज्ञाय विशेषेण तथाविधशिक्वावशादेवमनुजगति गामित्वबलक्षणेन ज्ञात्वाऽवगम्य यतमान इति शेषः । कथं केन प्रकारेण न कथंचिदित्यर्थो नु वितर्कं (जिञ्चन्ति) सूत्रत्वाज्जीयेत हार्यते विवेकी तत्प्रतिकूटैः कषायो दयादिभिरिति गम्यते । ईदृक्कमनन्तरोक्तं देवगत्यात्मकं ब्राह्मं (जिञ्चमानोत्ति) वा शब्दस्य गम्यमानत्वाज्जीयमानो वा हार्यमानास्तैरेव कषायादिभिर्ज्ञं संविचे सूत्रत्वाच्च संवेत्ति न जानीते यथाहमेभिर्ज्ञाय इति । कथं त्वितीहापि योज्यते ततोऽयमर्थः कथं नु संविचे एव जानीते एव रूपरिक्त्या प्रत्याख्यानपरिक्त्या च तन्निरोधं प्रति प्रवर्तते एवेत्येवं च वदन् काकोपदिशति यत एवं ततो यूयमप्येवं जानाना यथा न देवगतिबलक्षणे ब्राह्मं जीय-ध्वं कापायादिजिस्तथा यतध्वं कथंचिज्जीयमानाश्च सम्यग्बिज्ञाय तत्प्रतीकारयैव प्रवर्तध्वमिति । यद्वा एवमदीनवन्तं जिक्षुमगारिणं च बलध्वानं विज्ञाय यतमानो कथं नु जीयन्ति आर्षत्वात् जीयते हार्यते अतिरौद्रेरिक्त्यादिभिरात्मातदिति जेयं तच्चेह प्रक्रामानुप्यदेवगतिबलक्षणे (पक्षिष्वन्ति) सुख्यत्ययादीदृकोऽजिहितार्थोजिङ्कः कथं नु जीयमानो न संविचेऽपि तु संविचे एव संविदानश्च यथा न जीयते तथा यतेतेत्यभिप्रायोऽयं चैवमदीनवन्तं जिक्षुमगारिणं च बलध्वानं विज्ञाय यतमान कथं नु (जिञ्चन्ति) आर्षत्वाज्जीयेत हार्यते विषयादिभिरिति गम्यते । ईदृक् देवगतिबलक्षणे ब्राह्ममिति शेषः । अयमाशयो यदि ब्रजमाना न विज्ञाताः स्युर्ब्राह्मो वा न तथाविधस्तदा जयनमपि स्याद्यदा तु ब्रजमानौ निहवगारिणौ दृश्येते ब्राह्मश्च देवत्वबलक्षणे तदा कथमयं जानानोऽपि जन्तुर्जीयते यत आह जीयमानो न संविचे । किमुक्तं प्रवति । यदासौ जीयमानो जानीयात्तदा तदुपायपरतया न जीयेत यदा त्यसौ विषयव्यामोहतो न जानीते तदा जीयत एवेति किमत्र चित्रमिति सूत्रार्थः ।

समुच्चष्टान्तमाह ।

जहा कुसग्गे उदयं, समुदेण समं मिणे ।

एवं मणुस्सया कामा, देवकामाण अंतिप ॥ २३ ॥

कुसग्गमत्ता इमे कामा, संनिरुद्धमि आउए ।

कस्स हंउं पुरा काउं, जांगक्खेमं न संविदे ॥ २४ ॥

इह कामा नियदस्स, अत्तहे अव्वरज्जइ ।

साचा नेयाउयं मग्गं, जं जुज्जो परिजस्सई ॥ २५ ॥

यथेति दृष्टान्तोपन्यासे कुशो दर्भविशेषस्तस्याग्रं कोटिः । कुशाग्रं तस्मिन्नुदकं जलं तत् किमित्याह समुद्रेणेति तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश इति न्यायात्समुद्रजलेन सम तुल्यं मितुयात्परिच्छिन्नात् । तथा किमित्याह-एवमुक्तनीत्या मानुष्यका मनुष्यसंबन्धिनः कामा विषया मनुष्यविशेषणं तु तेषामेवोपदेशार्हत्वाद्भिषिष्टजोगसंज्ञाच्च । देवकामानां दिव्यभोगानामान्तिके समीपे कृता इति शेषः । दूरस्थितानां हितं सम्यगवधारणमित्येवमाह । किमुक्तं प्रवति । यथाऽहः कश्चिदकुशाग्रस्थितं जलविन्दुमाहोक्थ समुद्रवन्मन्यते एवं मूढाश्चक्रवर्त्यादिमनुष्यकामान् दिव्यं भोगोपमानध्वस्यन्ति तत्त्वतस्तु कुशाग्रजलविन्दोरिव समुद्रान्मनुष्यकामानां दिव्यभोगेभ्यो महदेवान्तरमिति सूत्रार्थः । उक्तमेवार्थं निगमयन्नुपदेशमाह । (कुसमेत्तत्ति) कुशाग्रशब्देन कुशाग्रस्थितो जलविन्दुरुपलक्ष्यते-तन्मात्रस्तत्परिमाण इमे इति प्रत्यक्षाः कामाः प्रकृतत्वात् मनुष्यविषयाः कदा ये इत्याह । सन्निरुद्धेऽन्यन्तसंज्ञिते यद्वा सममेकीजा-

वेन निरुद्धेऽध्यवसानादिभिरुपक्रमणकारणैरवष्टब्धे आयुषि जी-
वितेन मनुष्यायुषोऽप्यतया सोपक्रमतया वा कामानामप्यल्पत्वमु-
क्तं समुद्वाद्यल्पतोपवृत्तं चैतदस्मिन्स्त्वर्थे उक्ते दिव्यकामास्तु-
जज्ञधिजज्ञतुल्या इत्यर्थादगम्यते (कस्सहेउंति) सूत्रत्वात् कं-
हेतुं कारणं (पुराकाउंति) तत एव पुरस्कृत्याश्रित्य अद्यधस्य
बाभो योगो लब्धस्य च परिपात्रने क्लेशोऽनयोः समाहारे योग-
क्लेशः । कोऽर्थोऽप्राप्तविधिप्रधर्मप्राप्तिं प्राप्तस्य च परिपात्रने न संवि-
त्ते न जानीते जन इति शेषस्तदसंविच्चै हि मनुष्यविषयाजिष्वङ्ग
एव हेतुस्ते च धर्मं प्राप्य दिव्यभोगापेक्षयैवप्रायास्तत एव त-
त्यागतो विषयान्निहापिणोऽपि धर्मं एव यतितव्यमित्याजिप्रायः ।
यद्वा यतः कुशाग्रमात्रा दर्भप्राप्तवदत्यल्पा इमे कामास्तेऽपि न
पल्योपमादिपरिमितौ छाद्यायस्यायुषि किंतु सन्निरुद्धे संक्षिप्ते
आयुषि ततः (कस्सहेउंति) कस्मादितोः पुरस्कृत्यैव पुरस्कृत्य
मुख्यतयाङ्गीकृत्य असंयममिति शेषो योगक्लेशमुत्तरूपं न संविच्छेत् ।
भावार्थस्त्वजिहित एवेति सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टान्तपञ्चकमुक्तम-
तत्र प्रथममुत्तरदृष्टान्तेन ज्ञेयानामायातावपायवदुल्लस्यमभिहि-
तमायतौ चापायवदुल्लस्यमपि यन्न तुच्छं न तत्परिहर्तुं शक्यत
इति । काकण्यामूफदृष्टान्तस्तुत्तत्त्वं तुच्छमपि च हान्यच्छेदा-
त्मकव्यवहारविज्ञतयाऽऽयव्ययतोऽननाकुशल एव हातुं शक्त इति ।
वणिग्व्यवहारोदाहरणमायव्ययतोऽननापे च कथं कर्त्तव्येति
समुद्रदृष्टान्तस्तत्र हि दिव्यकामानां समुद्रजलोपमत्वमुक्तं तथा च
तदुपाजर्जनं महानायोऽनुपाजर्जनं तु महान्वय इति तत्त्वतो दर्शित-
मेव ज्ञवति । इह च योगक्लेशासंवेदने कामो निवृत्त एव ज्ञव-
तीति तस्य दोषमाह (इहेति सूत्रम् ।) इहेति मनुष्यत्वे जिन-
शासने वा प्राप्ते इति शेषः । कामेभ्योऽनिवृत्तौऽनुपगतः कामा-
निवृत्तः तस्य आत्मनोऽर्थः आत्मार्योऽर्थ्यमानतया स्वर्गादिः अप
राध्यत्यनेकार्थत्वाच्चातूनां नश्यति । यद्वा आत्मैवार्थ आत्मार्यः स
एवापराध्यति नान्यः कश्चिदात्मव्यतिरिक्तोऽर्थः सापराधो ज्ञवति
उज्जयत्र दुर्गातिगमनेनेति ज्ञावः । आह विषयवाङ्माविरोधिनिजि-
नागमे सति कथं कामानिवृत्तिसंज्ञव उच्यते श्रुत्वाऽऽकार्यं नैया-
यिकं न्यायोपपन्नं मार्गं सन्यग्दर्शनादिकं मुक्तिपथं यद्यस्माद्
ज्ञयः पुनः परित्रस्यति कामानिवर्तित इति शेषः । कोऽजिप्रायो
जिनागमश्रवणात् कामानिवृत्तिप्रतिपन्नोऽपि गुरुकर्मत्वात् प्रति-
पतति ये तु श्रुत्वाऽपि न प्रतिपन्नाः श्रवणं येषां नास्ति ते कामानि-
वृत्ता एवेति भावः । यद्वा यदसौ कामानिवृत्तः सन् श्रुत्वा नैया-
यिकं मार्गं भूयः परित्रस्यति मिथ्यात्वं गच्छति तदस्यात्मार्य एव
गुरुकर्माऽपराध्यति अनेन मा चूत्कचित् मूढस्य सिद्धान्तमधी-
त्याप्युत्पद्यप्रस्थितान् विज्ञोक्य सिद्धान्त एव द्वेष इति तदनपरा-
धित्वमुक्तं पठ्यते च “ पत्तो नैयानयंति ” स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥

यस्तु कामेभ्यो निवृत्तस्तस्य गुणमाह ॥

इह कामनियत्तस्म, अत्तद्धे नावरज्जइ ॥

पूद्देहनिरोहेण, जवे देव चि मे सुयं ॥ ५६ ॥

इह कामेभ्योऽपि निवृत्तस्यात्मार्यः स्वर्गादिनापराध्यति न
त्रस्यति आत्मलक्षणो वार्यो न सापराधो ज्ञवति किं पुनरेवं यतः
पूतिः कुथितो देहोऽर्थादौदारिकशरीरं तस्य निरोधोऽज्ञावः
पूतिदेहनिरोधस्तेन भवेत् स्यात् प्रकृतत्वात् कामनिवृत्तौ देवः
सौधर्मादिनिवासी सुरः उपवृत्तत्वात्सिद्धो वा इतीत्येतन्मया
श्रुतमाकर्णितं परमगुरुत्वं इति गम्यते । अनेन स्वर्गाद्यवाप्तिरा-
त्मार्यानवपराधे निमित्तमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥

ततश्च यदसावाप्नोति तदाह ॥

इह्नीजुइजसोवन्नो, आउं सुहमणुत्तरं ॥

जुजो जत्य मणुस्सेसु, तत्य से उववज्जइ ॥ २७ ॥

ऋषिः कनकादिसमुदयो, द्युतिः सरीरकान्तिर्यशः पराक्रम-
ता प्रसिद्धिर्धनो गाम्भीर्यादिगुणैः श्लाघा गौरादिर्वा । आयुर्जीवि-
तम्, सुखं यथेष्टितविषयावाप्तावाहादो, न विद्यते उत्तरं प्रधान-
मस्मादित्यनुत्तरमिदं च सर्वत्र योज्यते । ज्ञयः पुनर्देवभवापेक्ष-
मेतत्तत्राप्यनुत्तराण्येव तान्यस्य संज्ञवति । यत्र येषु मनुष्येषु-
मनुजेषु तत्र तेषु (सेत्ति) सः अयशब्दार्थो वा ततोऽनन्तरमु-
त्पद्यते जायत इति गार्थार्थः । एवं कामानिवृत्त्या यस्यात्मार्योऽपरा-
ध्यत्वि स बाह इतरस्तु परिपुन इत्यर्थादुक्तम् । संप्रति पुनरन-
योरेव साक्षात् स्वरूपं फलं चोपदृश्योपदेशमाह ॥

बाहस्स पस्स बाहत्तं, अहम्मं पम्भिवज्जिणो ॥

चच्चा धम्मं अहम्मिद्धे, नरएसु उववज्जइ ॥ २८ ॥

धीरस्स पस्स धीरत्तं, सन्वधम्मणावत्तणो ॥

चच्चा अहम्मं धम्मिद्धे, देवेषु उववज्जइ ॥ २९ ॥

तुल्लियाणवाहज्जावं, अवाहत्तं चैव पंप्पिण ॥

चइज्जण वालज्जावं, अवाहत्तं सेवप मुणे ॥ ३० ॥

बाहस्याज्ञस्य पश्चादधारय बाहत्वमङ्गत्वं किं तदित्याह अध-
र्म्मं धर्मविषयं विषयासक्तिरूपं प्रतिपद्यान्युपगम्य पठ्यते च
(पम्भिवज्जिणोति) प्रतिपादिनोऽवश्यं प्रतिपद्यमानस्य त्यक्त्वा-
ऽपहाय धर्मं विषयनिवृत्तिरूपं सदाचारम् । (अहम्मिद्धेति)
प्राग्वन्तरके सीमन्तकादाबुपवृत्तत्वादन्यत्र वा दुर्गताबुपद्यते ।
तथा धीर्बुद्धिस्तया राजत इति धीरो बुद्धिमान् परीपहाद्यज्ञोच्यो
वा धीरस्तस्य पश्य प्रेक्षस्व धीरत्वं धीरभावं सर्वं धर्मं क्लान्त्या-
दिरूपमनुवर्त्तते तदनुकृशाचारतया स्वीकुरुत इत्येवं शीघ्रो
यस्तस्य सर्वधर्मानुवर्त्तनो धीरत्वमेवाह त्यक्त्वा हित्वा अधर्म्मं
विषयभिरितिरूपमसदाचारं (धम्मिद्धेति) इष्टधर्म्मा यदि वाऽ
तिशयेन धर्म्मवानिति इष्टानि विन्मतेर्लुगिति मनुष्योपे धर्म्मिष्ट
इति देवपूतपद्यते । यतश्चैवमतो यद्विधेयं तदाह तोल्लयित्वेति
प्राग्वत् । बाहज्जावं बाहत्वम् । (अवाहत्तं) भावप्रधानत्वाद्भिर्दे-
शस्यबाहधीरत्वं चः समुच्चये (एवेति) प्राकृतत्वाद्नुस्वारलोप
एवमनन्तरौक्तप्रकारेण परिपुनो बुद्धिमान् त्यक्त्वा बाहज्जावं बाह-
त्वम् (अवाहत्तं) अवाहत्वं सेवते अनुतिष्ठति मुनिर्यतिरिति
सूत्रत्रयार्थः । उक्तं ०८ अ० । (यत्वं उरज्जं इह मारियाणं, उद्दिहमत्तं
च पगप्पपत्ता । तं ह्योण तेह्येण उवक्कवेत्ता सपिप्पल्लीयं पग-
रंति मंसं ” इति शाक्यमतम् । अहगकुमारशब्दे व्याख्याम्) उग-
ल्याम्, आ० म० द्वि ।

उरज्जपुनसमिज्जा-उरज्जपुनसमिज्जा-खी० उरज्जपुनस्तस्य
पुनं नासापुनं तत्तज्जिभा तत्तदशी (मेपस्येव नासायां)
“ उरज्जपुनसमिज्जा से नासा ” । उपा० १ अ० ॥

उरज्जरुहिर-उरज्जरुधिर-न० उरज्ज ऊरणस्तस्य रुधिरम् ।
मेपरके, तद्धि अतिशोषितं भवतीति रोहितवस्तु तेनो-
पमीयते । जी० ३ प्रति० ॥

उरज्जिय-उरज्जिय-न० उरज्जादिपञ्चदृष्टान्तमये सप्तमे उत्तरा
ध्ययने, । उक्तं । (उरज्ज शब्दे व्याख्यातम्) ।

आरैत्रिक-पुं० उरज्जा ऊरणकास्तैश्चरति यः स आरैत्रिकः
उरज्जस्य ऊर्ण्या तन्मांसादिना वात्मानं वर्त्तयति, “ उरज्जं वा
अश्वतरं तसं पाणं हंता जाव ” । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उरय-उरज-पुं० गुच्छमेदे । प्रज्ञा० २ पद ।

उररी-देशी-पशौ, दे० ना० ।

उरलदुग-औदारिकद्विक-न० औदारिकशरीरौदारिकाक्षो-
पाङ्गनाम्नोः द्विकम् । औदारिकादौदारिकमिश्रकाययोगयुगले,
“उरलदुगकमपदमंति मम एवम् केवलदुगमि” कर्म० ॥

उरलविणु-औदारिकविना-अव्य० (प्राकृते समास इति प्रती-
यते) औदारिकशरीरौदारिकाक्षोपाङ्गं च विनेत्यर्थे, “सुर-
दुगपणिदिम् सुगहनसनचउरलविणुनखुवंगा ” कर्म० ॥

उरसिरमुदवृष्टकन्तोनोण-उरःशिरामुदवृष्टकाण्ठोनोण- त्रि०
उरसा वक्षसा सह शिरोमुखा ऊर्ध्वमुखा वक्षः यन्त्रिना कण्ठे
गले तोणास्तोणीराः शरधयो यस्ते उरःशिरोमुखवक्षोनोणाः ।
वक्षतुणीरे, प्रश्न० अ० ३ द्वा० ॥

उरमी-उरसी-स्त्री० गुच्छभेदे, । प्रश्ना० १ पद ॥

उरमुत्तिया-उरःमृत्रिका-स्त्री०७ न० । मुक्ताहारे, अमरः । जं०।
उरस्स-उरस्य-पुं० उरसैकादि० कृयत् । वक्षसैकदेशगते, पुत्रे
च । उरसि प्रवम् । आन्तरे, रा० ।

उरस्सवन्न-उरस्यवन्न-न० उरसि भवमुरस्यं तच्च तद्वत् च उरस्य
बलम् । आन्तरोत्साहे, । अनु० । शरीरबले च । सूत्र० १ श्रु० ८ अ०।
उरस्सवन्नसमसागय-उरस्यवन्नसमन्वागत-त्रि० उरस्यवलं स-
मन्वागतः समनुप्राप्तः । आन्तरोत्साहचार्ययुक्ते, । रा० ।
अनु० । आ० म० प्र० ॥

उ (ओ) रात्र-उदार-त्रि० उत प्रायस्येन आरोयेयां ते उदाराः
ऊर्ध्वं गमनसमावेपु, प्रवलशक्तिपु च । जी० १ प्रति० रा० । जं०।
आ० म० प्र० । दशा० । प्रधाने, भ० २ श० १ उ० । द्वा० ।
नि० । शोभने, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अत्यदुभते, चं० २० पाहु०
“नेणं उरालेणं विउलेणं पयत्तेणं ” उरालेन आशंसारहित-
तया प्रधानेन प्रधानं चालपमपि स्यादित्याह विपुलेन “ भ०
२ श० १ उ० ॥ “उग्गतवे दित्तत्वे महातवे उराले घोरे घो-
रगुणे तवस्सी घोरयंभचेरवासी” उदारः प्रधानोऽथवा उरा-
लो भीष्मः उग्रादिविशेषणविशिष्टपःकरणनः पार्श्वस्था-
नामल्पसत्त्वानां भयानक इत्यर्थः । सू० प्र० १ पाहु० । जं० । आ०।
चं० । रा० । वि० । “उरलाहि वग्गुहि ” उदाराभिः शब्दतोऽ
र्थतश्च । भ० २ श० १ उ० । उदाराभिः सुन्दरध्वनिवर्णसंयुता-
भिः । कल्प० । उदाराभिरुदारनादवर्णोच्चारान्निमुक्ताभिः ।
आ० १ अ० । जं० । विस्तराले विशाले, च । स्था० ५ ग० ।
शरीरभेदे, । न० । उदारं प्रधानं प्राधान्यं च तीर्थकरणधर-
शरीरापेक्षया ततोऽप्यस्यानुत्तरसुरशरीरस्यापि अनन्तगु-
णहीनत्वात् । यद्वा उदारं सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वात्तेषां
शरीरापेक्षया बृहत्प्रमाणं बृहता चास्य वैक्रियं प्रतिभवधार-
णीयसहजशरीरापेक्षया द्रष्टव्या इति व्युत्पत्तेः । कर्म० । अनु०।
उरालचरिय-उदारचरित-त्रि० सकलप्राणिषु समभावतया उदा-
राशये, “उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्” । पो० १४ विव० ।
उरु-उरु-त्रि० उरु-उरुलोपो ऋस्वश्च । विशाले, बृहति, वाच०
विस्तीर्णे, “भमरोप” भ्रमरोमावर्तो उरवो विस्तीर्णा यत्रस तथा
ज्ञा० १ अ० । बहुले, निरु० । उरोर्भावः पृथ्व्या० इमनिच्
उरिमन् तदभाव पक्ष त्व उरुत्व न० तत्त्वं उरुता, स्त्री० । अण्,
औरवम् न० तद्भावे, वाच० ।

उरुपुद्ग-देशी-अपूर्व, धान्यमिश्रे च । दे० ना० ।

उरुमिह्व-देशी-प्रेरितार्थे, दे० ना० ।

उरुसोह्व-देशी-प्रेरितार्थे, दे० ना० ।

उरोविस्थना-उरोविस्तृता-स्त्री० वक्षप्रदेश, “ उरोविस्थनाप

सिरेकणाप” गलविवरस्य वर्तुलत्वात् । उपा० २ अ०।
उरोविमुष्क-उरोविशुष्क-न० गेयशुद्धिभेदे, यदि उरसि स्वरः
स्वभूमिकानुसारेण विशुद्धं भवति तत् उरोविशुद्धम्, रा० ।

उद्विअ-देशी-निकृष्टितात्ते, दे० ना० ।

उलित-देशी-उच्चस्थिते कूपे, दे० ना० ।

उलुचंडिअ-देशी-प्रबुधिते, दे० ना० ।

उलुकमिअ-देशी-पुलकितार्थे, दे० ना० ।

उलुखं-देशी-उल्लुके, दे० ना० ।

उलु- (लू) ग-उलूक-पुं० बलसमवाये उक् संप्रसारणम्
ऊर्ध्वकर्णः उलूकः । अनु० । सूत्र० । कौशिके, आ० म० । जातित्वा-
त्स्त्रियां लीप् वाच० । वैशेषिकशास्त्रप्रणेतरि कणादमुनौ च ।
दोहिं विणएहिं पिणीयं, सत्यमुल्लूणं बहुविमिच्छत्तं ।
जं सव्वसिअप्पहाण-त्तोणं अणोरयणिकखेक्खा ॥

द्वान्यामपि इत्याधिकपर्यायार्थिकनयान्यां प्रणीतं शास्त्रमुल्लू-
केन वैशेषिकशास्त्रप्रमाणेना इत्युगुणादेः पदार्थपदस्य नित्यै-
कान्तरूपस्य तत्र प्रतिपादनात् । तदेवार्कं जगवता परमर्षिणो-
ल्लूक्येन गुणो ज्ञायादुपलब्धमुक्तम् । सम्म० । आ० म० । विशेष० ।
आचा० ॥ (विसैसियशब्दे समग्रं मतम्)

उलु (लु) गच्छि-उलुकाङ्क-पुं० उलूको धूकस्तस्येवाक्षिणी
यस्य स उलुकाङ्कः । कौशिकसदृशलोचने, वृ० ४ उ० । नि० चू०
(उलूकाङ्कदृष्टान्तो दुद्रुशब्दे)

उलु (लू) गपत्तल्लुहय-उलूकपत्रल्लुहय-त्रि० उलूकपत्रवल्लव-
घः कौशिकविच्छेद्यल्लुघीयसि । “ल्लुहयपत्तल्लुहया पवयगुहया ते
आययिया ” । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ॥

उलु (लू) गी-उलूकी- स्त्री० पोताकीप्रतिपक्षभूतायामूलाव-
काप्रधानायाम् परिव्राजकमयिन्यां विद्यायाम्, विशेष० । आ० म०
उलुफुंटीअ-देशी० चिनिपाते, प्रशान्ते, दे० ना० ॥

उलुहंत-देशी० फाके, दे० ना० ॥

उलुहलिय-देशी-तृप्तिरहिते, दे० ना० ।

उल्लुक-देशी० निकरे, वस्त्रे, दे० ना० ॥

उल्ल-आर्ज-त्रि० अर्ध-रक्-दीर्घश्च प्राकृते ‘उदोद्वाऽऽर्ज’ आर्जशब्दे
आर्दरात् उदोच्च वा प्रवतः । उल्लं । ओल्लं । पक्के अल्लं अहं । प्रा०
जशमिथिते, पि० । अशुक्ले, द० ५ अ० १ उ० । बाहसलीवपवहेण
उल्लेई । ॥ २ । ॥ प्रा० प्रचुरव्यञ्जने, “उल्लं वा जइ वा सुकं” ।
द० ५ अ० २ उ० । वरपणे, जीत० । नि० चू० । उल्ल० ।

उल्लक-उल्लङ्क-पुं० काष्ठमये “वारके, उल्लकओकट्टमओ वारओ”
नि० चू० १२ उ० ।

उल्लगच्छ-आर्जगच्छ-पुं० स्थविरादार्यरोहणात्कश्यपगोत्राभि-
गंतस्य उद्देहगणस्य तृतीये गणे, । कल्प० ।

उल्लङ्घण-उल्लङ्घन-न० सकलङ्घने, ज० २२ श० ४ उ० । सहजात्या
दिविज्ञेयान्मनागधिकतरे, पादविक्रमे, प्रज्ञा० ३६ पद । घारा-
गंत्रावरंकादेरुर्लङ्घने, ज० २५ श० ७ उ० । देहव्यादे-
रुल्लङ्घने, स्था० १० ग० । कर्दमादीनामतिक्रमणे, उल्लङ्घयति
अज्ञानिनामथ वा बाह्यानां हास्याद्यावनयकर्तृणां प्रावयनस्वकी-
यमाचारमतिक्रामयतीति उल्लङ्घनः उक्त० १७ अ० । ग० । कर्त्तरि
ल्युट् बाह्यादीनामुचितप्रतिपत्त्यर्थं करणतोऽथः कर्त्तरि, वत्स-
निम्भकादीनामुल्लङ्घनकर्त्तरि, “ उल्लङ्घणे य च्छेय, पावसमणेत्ति
वृक्षइ ” उक्त० ८ अ० ।

उल्लंघितए-उल्लङ्घयितुम्-अव्य० बाहुजङ्गादिना सकृद्वहनेन वा पारं गन्तुमित्यर्थे, प्रति० । ज० ८ श० ३३ उ० (वीङ्-यणशब्दे देवस्य तिर्यगुल्लङ्घनम्)

उल्लंघ-विरेचि-धा० चुरा० विरेचेरोरुमोल्हणमपहृत्या । ८।४।

।३६ इति विरेचेरुल्लङ्घनादेशः । उल्लङ्घ-विरेचि विरेचयति । प्रा० ।

उल्लंघ-उल्लङ्घक-पुं० मृदङ्गिकायाम्, उल्लङ्घका मुङ्गोलकाः । वृ० ४ उ० ।

उल्लंघित-उल्लङ्घयत्-त्रि० सकृद्वहनं कुर्वति, ज्ञा० ३ अ० ॥

उल्लंघण-उल्लङ्घन-न० वृक्कशाखादावुद्धन्ने, तद्रूपे शारीरदण्डे, स० ।

उल्लङ्घण-आर्द्धङ्गण-पुं० अशुष्कगोमये, वृ० (आर्द्धङ्गण-दृष्टान्तो जिणकपियशब्दे निष्पत्तिद्वारे, स्पष्टीभवति)

उल्लण-उल्लवण-त्रि० उद् वणति-अच्-उत्कटे, प्रकाशयति, नतोल्लते, व्यक्ते, स्पष्टे, । वाच० । तीक्ष्णे, । अष्ट० । अवैद्यसंवेद्यपदं यस्मादासु तथोल्लवणम् । पाकिञ्जया जलचर-प्रवृत्ताग्र-मतःपरम् । द्वा० । आव० ।

उल्लण-उल्लवणक-न० स्नानजलार्द्धशरीरस्य चूपणवस्त्रे, उपा० ।

उल्लणजोग-उल्लवणजोग-पुं० क० स० । खिङ्गजनावरिते वस्त्र पुष्पादिभिर्देहसत्कारे, पंचा० २ विव० ॥

उल्लणियाविहि-आर्द्धनयनिकाविधि-पुं० जलार्द्धशरीरस्य जलचूपणविधौ, “तयाणंतरं चणं माणे उल्लणिया विहिपरिमाणं करेदणत्थ रागेणं गंधकासाईए अवसेसं सव्वं उल्लणियाविहिं पच्चक्खामि” । उपा० १ अ० (आणंदशब्दे सूत्रम्)

उल्लणसामिया-आर्द्धपटसाटिका-स्त्री० आर्द्रप्रावरणनिवसनयोः “उल्लपडसाडिया पुक्खरिणी पच्चुत्तरइ” उपा० २ अ० । उल्लचूमि-आर्द्धचूमि-स्त्री० अशुष्यन्त्यां भूमौ, “उल्लभूमिप असुक्खमाणीए” नि० चू० १ उ० ।

उल्लयट्टीमहुय-आर्द्धयष्टिमधुक-न० आर्द्धं मधुररसवनस्पति-विशेषे, ॥ उपा० १ अ० ।

उल्लय-देशी-कपर्दीभरणे, दे० ना० ।

उल्लयि-उल्ललित-त्रि० “नार्विसण्णिज्जिहिति उल्ललियं एवाए” नि० चू० १ उ० ॥

उल्लविय-उल्लपित-न० मन्मथादिजल्पने, “अंगपच्चंगसंट्ठाणं, चारुल्लवियपेहियं । वंमचेररओ थीणं, चक्खुगिज्झं विवज्जए” उक्त० ।

उल्लस-उल्लस्-धा० उल्लासे, हर्षजनकव्यापारे “उल्लसे रुसलो सुम्भणिल्लस पुलआअंगुजोलारो आः ८ । ४ । १ । उल्लसेरेते पडादेशा वा भवन्ति । रुसलइ-ऊसुम्भइ णिल्लसइ पुलआअइ गुज्जोल्लइ । च्चस्वत्वे तु गुज्जुल्लइ उल्लसति, प्रा० ।

उल्लासिय-उल्लासित-त्रि० उद्-लप्-क्-स्फुरिते, उद्धते, दृष्टे च । त्राच० सुद्धुल्लसिते भीते पच्चक्खारे पडिच्छगच्छथे-रविद् उहसियतेण वि ताव मिसेण इत्थि पावामो हरिसितो नि० चू० १ उ० । पुलकिताये, दे० ना० ॥

उल्लाय-उल्लात-पुं० प्रवलपादप्रहारे, ॥ तं० ॥

उल्लायि-उल्लातित-त्रि० ताडिते, आ० म० प्र० । रा० ।

उल्लादोमाण-उल्लादयत्-त्रि० ताडयति, “तिकुत्तो उल्लाले माणे” । रा० ।

उल्लाव-उल्लाप-पुं० उद्-लप्-वञ् । काकुवर्णेने यदाह । अनु-लापो मुहुर्भा रा, प्रलापोऽनर्थकं वचः । काकावर्णनमुल्लापः,

संलापो भाषणं मिथः । म० ६ श० ३३ उ० । औ० । ज्ञा० स्था० । “कंदप्पो आण्हिया य उल्ला वा पप्पत्ता । सूत्र० १ श्रु० १ अ० शोकरोगादिना विरुतस्वरयुक्तवाक्ये, दृष्टवाक्ये, सूचने च, ततोऽस्त्यर्थे ठन् सूचके, त्रि० वाच० ॥

उल्लि-उल्लि-पुं० पनके, आव० ४ अ० । स्था० । आचा० ।

उल्लिहिय-उल्लिखित-उद् लिख्-क् । घृष्टे, ‘कुंम लिहियंगं-वेदा’ ज्ञा० १ अ० । औ० । रा० । नि० ।

उल्लि-देशी०-तथेत्यर्थे, दे० ना० ॥

उल्लुंठिअ-देशी० संच्छिण्ते, दे० ना० ॥

उल्लुक-तुड-धा० तोमने, तुमेस्तोम तुड् खुट् खुमो क्खुमो क्खुमो ल्लुकणिल्लुक लुका चराः ८।४।१६ इति तुमेरुल्लुकादेशः । उल्लुकइ तुमइ तुमति । प्रा० ॥ वृद्धिते, दे० ना० ॥

उल्लुगा-उल्लुका-स्त्री० स्वनामख्यातायां नद्याम्, तदुपवर्तिते जनपदे च । उल्लुका नाम नदी तदुपवर्तितो जनपदो प्युल्लुक । विशे० । आ० म० द्वि० । आ० क० । आ० चू० । स्था० ।

उल्लुयातीर-उल्लुकातीर-न० उल्लुकानदीतीर वर्तिनि नगरे, यतः प्रस्थितस्योल्लुकानदीमुत्तरतो गङ्गाचार्यस्य युगपच्छीतो-णात्रेदनाद्वयमनुभवतो द्वैकियबुद्धिर्जाता ततो द्वैकियनिह्वा उत्पन्नाः । उक्त० ३ अ० । स्था० । आ० म० द्वि० । विशे० ।

तएणं समणे जगवं महावीरे अस्सया कयावि रायगिहा-ओणयराओ गुणसिद्धाओ चेइयाओ पणिणिकखमइ पणि-णिकखमइत्ता वहिया जणवयविहारं विहरइ तेणं काळेणं तेणं समएणं उल्लुयातीरेणामं एयरे होत्था । वप्पओ तस्स एं उल्लुयातीरस्स णयरस्स वहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीजाए एत्थणं एगजंनुएणामं चेइएहोत्था । वप्पओ तस्स णं तएणं समणे जगवं महावीरे अस्सया कयावि पुब्बाएपुण्वि चरमाणे जाव एगजंनुए समोसहे जाव परिसापणिगया जंतेत्ति । ज० १६ श० ३ उ० ।

उल्लुरुह-देशी० लघुशब्दे, दे० ना० ।

उल्लुह-निर्-च्-धा० वहिर्गमने, घातवोऽर्थान्तरेऽपि ८।४।५८ ।

इति निः सरतेरुल्लुहादेशः । उल्लुहइ, निःसरति । प्रा० ।

उल्लुहो-देशी० अङ्कुरिते, दे० ना० ॥

उल्लेव-देशी० हासे, दे० ना० ॥

उल्लेवण-देशी० घृष्टे, दे० ना० ॥

उल्लेह-देशी० वम्पटे, दे० ना० ॥

उल्लोइ-उल्लोचित-न० कुड्यानामात्रस्य च सेटिकादिभिः समष्टीकरणे, धवक्षने ‘लाइ उल्लोइय महियं’ ज्ञा० १ अ० । औ० जं० । स० । नि० । जी० । क० । प्रज्ञा० ॥

उल्लोय-उल्लोक-पुं० उपरितनजागे, जी० ३ प्रति० । रा० । जं० । कल्प० । चं० । मनागालोके च । जं० १ वक्त्र० ।

उल्लोच-पुं० ऊर्कं लोच्यते उद् लोच् कर्मणि घञ् । निष्ठाया से दकत्वात् न कुत्वम् । उपरितवे च । म० १४ श० ६ उ० । कल्प० । विताने, दे० ना० ॥

उल्लोयत-उल्लोकत-न० उपरितनभागे, । ज्ञा० १ अ० ।

उल्लोयमेताग-उल्लोकमात्र-न० यावता भवतो मनाक् कावविमा-
गरूप आलोको भवति तावन्मात्रके, । जो० १ पाठ० ॥

उल्लोयवामग-उल्लोकवर्णक-पुं० प्रासादस्योपरिभागवर्णके, ॥ स
चैवम् "तस्स णं पासायवर्णिमगस्स इमेयारूवे उल्लोए पण्णत्ते
पउमअण्यमिच्चित्ते जाव सञ्चनवणिज्जमए अच्चे जाव पडि-
रुवे" ॥ ज० २ अ० ८ उ० ॥

उल्लोअ-देशी-शत्रौ, दे० ना० ।

उल्लोअंत-उल्लोअयत्-त्रि० शरीरपवर्तनं कुर्वाणे, "उल्लोअंतं वा
साइज्जइ" । नि० चू० १७ उ० । आचा० ।

उव-उप-अव्य० वए क० मामीप्ये, "उवदंसिया जगवया पण-
घणा सच्चमावाणं" उपसामीप्येन यया श्रुतृणां जटितियथा
वसितवस्तुतन्वाचयोधो जवनि तथा स्फुटवचनैरित्यर्थः-
दर्शना श्रवणगात्रं नीता उपदिष्टा इत्यर्थः । प्रज्ञा० १ पद
उत्त० । आचा० प्रव० । सूत्र । आ० म० प्र० । ज० । सामस्ये, ॥
रा० । सादृश्ये, उपशब्द उपमेति चत् सादृश्येऽपि दृश्यते, उत्त० ३
अ० । सद्दृश्ये, अन्तरर्थे, आव० ४ अ० । अधिकार्येऽङ्गिने, आसन्ने, प्र
तिपन्ने, सतो गुणान्तराधाने, व्याप्तौ, पूजायाम्, शक्तौ, आरम्भे,
दाने, दोगाख्यान, आचार्यकरणे, अत्यये, निदर्शने, वाच० ॥

उवइय-उपाचित-त्रि० उप० चि क० । उन्नते, औ० ॥ त्रेपनादिना
वर्द्धिणौ, निदिग्धे, अमरः । समाहिते, हेम० । सञ्ज्ञिते, च । वाच० ॥
उवइया-उपचिता-स्त्री० कुट्टयादां संचरणशीले श्रीन्द्रियजीव-
भेदे । वृ० ए उ० । जी० ॥

उवउज्ज-उपयुज्य-अव्य० उपयागं कृत्येत्यर्थे, दीहादिदारा उवउ-
ज्जं जुज्जति जापय्यं । नि० चू० १ उ० ॥

उवउत्त-उपयुक्त-त्रि० उप-युज-क्त । दत्तावधाने, जीत० । पंचा० ।
सावधाने, पंचा० ५ विध० उच्यते, आतु० । अग्रमत्ते, नि० चू० १ उ० ।
उपयोगवति, विपा० २ अ० । "दंसणनाणोवउत्ता" औ० । ज्ञेयप्रत्या
ख्येयविषयज्ञानप्रत्याख्यानपरिणामे, आ० म० द्वि० । विशेष० ।
न्याये, रचिते, कृते च । वाच० ॥

उवएस-उपदेस-पुं० उप-दिग्-वच् । उपदेशनमुपदेशः कथने, ।
नं० । भणने, प्ररूपणे, । विशेष० । आ० म० प्र० । प्रज्ञापनाया
म्, । वृ० १ उ० । सूत्रानु सारेण कथने, । आव० ४ अ० । हेयोपादे-
योपेक्षणीयार्थेषु हानोपादानोपेक्षणीयभणने, । दर्श० । वर्तने,
पंचा० २ विव० । अन्यतरक्रियायां प्रवर्तनेच्छाकरणे, । अनु० ॥
न च हितोपदेशादपरः पारमार्थिकः परार्थः तथा चार्थम् । रुस
ओ वा परो मा वा, विसं वा परियत्तओ । भासियव्वाहिया भासा,
सपक्खगुणकारिया ॥ ११ ॥ स्या० । उवाच वाचकमुख्यः । न भवति
धर्मः श्रोतुः सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात् । श्रुततोऽनुग्रहवृत्त्या
चक्षुस्त्वेकान्ततो भवति ॥ उपदेशो हि मूर्खाणां, प्रकोपाय न
शान्तये । पयःपानं भुजङ्गानां, केवलं विपवर्द्धनमिति । पंचा० १२
विव० । (धम्मकहा शब्दे विस्तरतः उपदेशप्रकारो वक्ष्यते उचिय
पवित्ति शब्दे वर्जयदेनेकोपघातकारकम् इत्याद्युक्तम्) आदका
दिकुलाख्याने, आव० ५ अ० । उपदिश्यत इत्युपदेशः उपदेष्टुमिष्ट
वस्तुविशेषे, ॥ भूयो भूय उपदेश इति भूयो भूयः पुनः पुनरुप-
दिश्यत इत्युपदेश उपदेष्टुमिष्टवस्तुविषयः कथंचिदनवगमे
सति कार्यः किं न क्रियते दृढसन्निपातरोगिणां पुनः पुनः
क्रियातिकादिकाथपानोपचार इति । ध० १ अधि० । शुरुणां-
शिखावाक्ये, "तहियाणंतु भासणं सम्भावे उवएसणं" उत्त०
२८ अ० । प्रत्युपेक्षणाप्रस्फोटनाक्रियायाम्, नि० चू० १ उ० ।
दर्शने, शास्त्रे, आचा० १ अ० ३ अ० ४ उ० ॥

उवएसग-उपदेशक-त्रि० उप-दिग्-एतुब्-उपदेशकर्तारि, " हि-
द्याणं पुव्वसंजोगं सिया किञ्चोवएसगा " सूत्र० १ अ० १ अ० ॥
उवए (द) सण-उपदेशन-न० उपदिश्यत इत्युपदेशनम् ।
उपदेशनक्रियाया व्याप्ये, उपलक्षणत्वादस्याः क्रियायाः व्याप्ये
कर्मणि, "विइया उवएसणे" उपदेशने कर्मणि द्वितीया यथा
भए इमं श्लोकं कुरु वा तं ददाति तं य ति ग्रामम् । स्या० ७ उ० ॥
उवए (दे) सणा-उपदेशना-स्त्री० कथनायाम्, "पंचविधपय-
त्योवदेसण्या" । विशेष० ॥

उवएसमाला-उपदेशमाला-स्त्री० स्वनामख्याते ग्रन्थभेदे, ग० १
अधि० । तथा कश्चित्परपत्नीं प्रार्थनां करोति तदर्थमुपदेशमाला-
गाथावलोकने दूषणं व्रगति नवेति प्रश्नः यदि स निष्कपटतया
प्रार्थनां करोति तदर्थमुपदेशमालागाथावलोकने सर्वथा
दूषणं ज्ञातं नास्ति इति । शन० ४ उल्ला० १३५ प्र० ॥
उवएसरणकोस-उपदेशरत्नकोश-पुं० उपदेशा हेयोपादेयोपे-
क्षणीयार्थेषु हानोपादानोपेक्षणीयभणनानि त एव रत्नानि
तेषां कोश एव भण्डारवदुपदेशरत्नकोशः । दर्शनशुद्धिनामके
ग्रन्थे, दर्श० ॥

उवएसरणणागर-उपदेशरत्नाकर-पुं० स्वनामख्याते ग्रन्थभेदे,
यत उपदेशरत्नाकरे सम्यक्त्वाणुवतादि श्राद्धधर्मरहिता नम-
स्कारगुणा जिनाचनचन्दनाभिग्रहमृते । ध० २ अधि० ॥

उवएसरुइ-उपदेशरुचि-पुं० क० स० साधूपदेशात्तत्त्वश्रद्धाने,
ग० १ अधि० । परोपदेशप्रयुक्ते जीवाजीवादिपदार्थविषयिकश्रद्धाने,
सम्यक्त्वभेदे च । ध० २ अधि० । उपदेशो गुर्वादिना वस्तुतत्त्वकथने
तेन रुचिर्जिनप्रणीततत्त्वामिलापरूपा यस्य स उपदेशरुचिः । स्या० २
ग० ५ अ० । हि जिनोक्तानेव जीवादीनर्यान् तीर्थकरतच्छिष्यादिनोपदि-
ष्टान् श्रद्धां चेतस्मिन् । दर्शनार्थभेदे, स्या० १० ग० । उत्त० ।
तस्य स्वरूपं यथा ।

एए चेव उ जावे, उवइष्टे जो परेण न सदहइ ।

उउमत्थेण जिणेण च, उवएसरुइति नायच्चा ॥ ६९ ॥

एतांश्चैवानन्तरोक्तास्तु पूरणे जाचान् जीवादीनुपदिष्टान् कथि-
तान् परेणान्येन न अह्याति न तथेति प्रतिपद्यते । कीदृशा
परेण उदयतीति उच्च धातिकर्मचतुष्टयं तत्र तिष्ठति उच्चस्थोऽ
नुत्पन्नकैमश्चस्तेन जयति रागादीनि जिनस्तेन वात्पन्नकैवलज्ञा-
नेन तीर्थैकदादिना उच्चस्थस्य प्राप्तुपन्यासस्तत्पूर्वकत्वाजिनस्य
प्राचुर्येण वा तथाविधोपदेष्टृणां स ईदृक्कमित्याह उपदेशरुचि-
रिति ज्ञातव्यः । प्रव० १७० द्वा० ॥

उवएसद्वप्प-उपदेशद्वय-त्रि० लब्धातोपदेशो, " इय उवएसं वच्चा
इयविष्माणं पच्चा " उपा० ३ अ० ।

उवएसिय-उपदेशित-त्रि० उपदिष्टे 'सामाइयणज्जुत्तच, वाचं उ-
वएसियगुरुजणेण । आयरियपरंपरणं आगयं आणुपुब्बीए' विशेष०
उवओग-उपयोग-पुं० उपयोजनमुपयोगः जावे घञ् । उपयुज्यते
वस्तुपरिच्छेदं प्रति व्यापार्यते जीवोऽनेनेत्युपयोगः । पुत्राग्नि करणे
घञ् प्रत्ययः । उपयुज्यते वस्तु परिच्छेदं प्रति व्यापार्यते इत्युपयो-
गः कर्मणि घञ् । बाधरूपे जीवस्य तत्त्वभूते व्यापारे, प्रज्ञा० २७
पद । कल्प० । प्रव० । आव० । दर्श० । स्या० । उपयोगो ज्ञानं सं-
वेदनं प्रत्ययः इति पर्यायाः । विशेष० । अनु० ।

उपयोगज्ज्ञेदाः ।

कतिविहेणं जंते उवओगे पणत्ते ? गोयमा ! दुविहे उवओ-

गे पक्षत्ते तंजहा सागारोवओगे य अणगारोवओगे य ॥
कतिविधः कतिप्रकारः सूत्रे एकारो मागधजापावकृणवशात्
णमिति वाक्यालंकृतौ भदन्त परमकल्याणयोगिन् उपयोग उप-
योजनमुपयोगो जावे घञ् यद्वा उपयुज्यते वस्तुपरिच्छेदं प्रति
व्यापार्यते जीवोऽनेनेत्युपयोगः पुनान्ति करणे घञ् प्रत्ययो बोध-
रूपो जीवस्य तत्त्वभूतो व्यापारः प्रक्षप्तः प्रतिपादितः भगवा-
नाह गोयमेत्यादि ॥ आकारप्रतिनियतो ग्रहणपरिणामः “आ-
गारोअविसेसो” इति वचनात् सह आकारेण वर्तते इति
साकारः स चासावुपयोगश्च साकारोपयोगः । किमुक्तं भवति ।
सचेतने अचेतने वा वस्तुनि उपयुज्ज्ञान आत्मा यदा सपर्या-
यमेव वस्तु परिच्छिनत्ति तदा स उपयोगः साकार उच्यते
इति । स च कालतः छद्मस्थानामन्तर्मुहूर्तं कालं केवलिनामेक
सामायिकः । तथा न विद्यते यथोक्तरूप आकारो यत्र सोऽ-
नाकारः स चासावुपयोगश्चानाकारोपयोगः । यत्तु वस्तुनः
सामान्यरूपतया परिच्छेदः सोऽनाकारोपयोगः स्कन्धावारो-
पयोगवदित्यर्थः । असावपि छद्मस्थानामान्तर्मुहूर्तिकः परम-
नाकारोपयोगकालात्साकारोपयोगकालः संख्येयगुणः प्रति-
पत्तव्यः पर्यायपरिच्छेदकतया चिरकाललगनात् छद्मस्थानां
तथास्वाभाव्यात् । केवलानां त्वनाकारोपयोग एकसामायिकः
चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ ।

तत्र साकारोपयोगभेदानभिधित्सुरिदमाह ॥

सागारोवओगेणं जंते ! कतिविहे पक्षत्ते ? गोयमा ! अ-
द्विविहे पक्षत्ते, तंजहा आनिनिवोहियनाणसागरोवओगे
सुयनाणसागरोवओगे, ओहिनाणमणपज्जवसागरोवओगे
केवद्वनाणसागरोवओगे य । मतिअन्नाणसागरोवओगे
सुयअन्नाणसागरोवओगे विजंगनाणसागरोवओगे य ॥

अर्थाभिमुखो नियतः प्रतिस्वरूपको बोधो बोधविशेषोऽभि-
निबोधः । अभिनिबोध एव अभिनिबोधिकम् । अभिनिबोधश-
ब्दस्य विनयादिपाठाभ्युपगमात् विनेयादिभ्य इत्यनेन स्वार्थे इ-
कण् प्रत्ययः । अनिवर्तन्ते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवच-
नानीति वचनात्तत्र नपुंसकता यथा विनय एव वैनायिकमित्यत्र ।
अथवा अभिनिबुध्यते अस्मादस्मिन् वेति अभिनिबोधस्तदाच-
रणकर्मक्षयोपशमस्तेन निर्वृत्तमाभिनिबोधिकं तच्च तज्ज्ञानं चा-
भिनिबोधिकज्ञानम् । इन्द्रियमनोनिमित्तो योग्यप्रदेशावस्थित वस्तु-
विषयः स्फुटप्रतिज्ञाजो बोधविशेष इत्यर्थः । सचासौ साकारोप-
योगश्च आनिनिबोधिकज्ञानसाकारोपयोगः । एवं सर्वत्रापि स-
मासः कर्तव्यः । तथा श्रवणं श्रुतं वाच्यवाचकभावपुरस्सरीकर-
णशब्दसंस्पृष्टार्थग्रहणहेतुरपञ्चविधविशेष एवमाकारं वस्तु घट-
शब्दवाच्यं जज्ञधारणार्थक्रियासमर्थमित्यादिरूपतया प्रधानी-
कृतः समानपरिणामशब्दार्थपर्यालोचनानुसारी इन्द्रियमनो-
निमित्तागमविशेष इत्यर्थः । श्रुतं च तज्ज्ञानं च श्रुतज्ञानं ततो
भूयः साकारोपयोगशब्देन विशेषणसमासः तथाऽवशब्दोऽप्य-
शब्दार्थः । अव अथो विस्तृतं वस्तु धीयते परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यव-
धिः । यद्वा अवधिः मर्यादारूपिण्येव छन्नेषु परिच्छेदकतया प्रवृ-
त्तिरूपा तदुपपन्नकृतं ज्ञानमप्यवधिः । अवधिश्चासौ ज्ञानं चा-
वधिज्ञानम् । तथा परि सर्वतोजावे अवनं अवः तुदादिज्योऽन्
क्वचिदित्यधिकारे अकितौ चेत्यकारप्रत्ययः अवनं गमनमिति प-
र्यायः । परि अवः पर्यवः मनसि मनसो वा पर्यवो मनःपर्यवः
सर्वतस्तत्परिच्छेद इत्यर्थः । पाठान्तरं पर्यय इति तत्र पर्ययणं
पर्ययः मनसि मनसो वा पर्ययः मनःपर्ययः । सर्वतस्तत्परि-
च्छेद इत्यर्थः । स चासौ ज्ञानं मनःपर्ययज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं

वा । अथवा मनःपर्यायेति पाठान्तरं तत्र मनांसि पर्येति सर्वा-
त्मना परिच्छिनत्ति मनःपर्यायं कर्मण्यण् । मनःपर्यायं च तत्
ज्ञानं मनः पर्यायज्ञानं यादि वा मनसः पर्याया मनःपर्यायाः ।
पर्याया धर्मा बाह्यवस्तुलोचनप्रकारा इत्यनर्थान्तरं तेषु तेषां वा
संवन्धिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानमिदं चार्कतृतीयद्वीपसमुद्रान्तवर्ति-
संज्ञिमनोगतज्ज्ञानादभ्यन्तरः । तथा केवलमेकं मत्यादिज्ञाननिर-
पेक्षत्वात् “नष्टमि उ ठाउमत्थिए नाणे” इति वचनात् शुद्धं वा
केवलं तदावरणं मलकलङ्कविगमात् । सकलं वा केवलं प्रथमत
एवाशेषतदावरणविगमतः संपूर्णोत्पत्तेः । असाधारणं वा
केवलमनन्यतः सदृशत्वात् । अनन्तं वा केवलं ज्ञेयानन्तत्वात् ।
केवलं च तत् ज्ञानं तथा मतिश्रुतावधय एव यदा मिथ्यात्वकलु-
पिता भवन्ति तदा यथाक्रमं मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविजङ्गज्ञानव्यपदे-
शोल्लङ्घनं । उक्तं च । आद्यं त्रयमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसंयु-
क्तमिति । विजङ्ग इति विपरीतो भङ्गः परिच्छित्तिप्रकारो यस्य
तद्विभङ्गं तच्च तत् ज्ञानं च विभङ्गज्ञानं सर्वत्रापि च साकारोप-
योगशब्देन विशेषणसमासः ॥

॥ अनाकारोपयोगभेदानभिधित्सुराह ॥

अणगारोवओगेणं जंते ! कद्विविहे पक्षत्ते ? गोयमा !
चउव्विविहे पक्षत्ते, तंजहा चउखुदंसणअणगारोवओगे, अच-
उखुदंसणअणगारोवओगे, ओहिदंसणअणगारोवओगे
केवद्वदंसणअणगारोवओगे ।

तत्र चक्षुषा चक्षुरिन्द्रियेण दर्शनं रूपसामान्यग्रहणं च चक्षुर्द-
र्शनं तच्च तत् अनाकारोपयोगः । अचक्षुषा चक्षुर्जशेषेन्द्रियमनो
मिर्दंशनं स्वस्वविषये सामान्यग्रहणमचक्षुर्दर्शनम् । ततोऽनाका-
रोपयोगशब्देन विशेषणसमासः । एवमुत्तरत्रापि अवधिरेव रूप-
दर्शनं सामान्यग्रहणमवधिदर्शनं केवलमिव सकलजगद्भाविस्-
मस्तवस्तुसामान्यपरिच्छेदरूपं दर्शनं केवलदर्शनम् । अयं मनः
पर्यायदर्शनमपि कस्मान्न भवति येन पञ्चमोऽनाकारोपयोगो न
भवतीति चेदुच्यते मनःपर्यायविषयं हि ज्ञानं मनसा पर्या-
यानेव विविक्तान् गृह्णन् क्वचिदुपजायते पर्यायाश्च विशेषा
विशेषादभ्यन्तं च ज्ञानं ज्ञानमेव न दर्शनमिति मनःपर्यायद-
र्शनाभावस्तदभावाच्च पञ्चमानाकारोपयोगासम्भव इति (एवं
जीवाणामित्यादि) एवं निर्विशेषेणोपयोगवत् जीवानाम-
नुपयोगो छविधः प्रज्ञतो ज्ञणितव्यस्तत्रापि साकारोपयोगो
ऽष्टविधोऽनाकारोपयोगश्चतुर्विधः । एतदुक्तं भवति । यथा प्राक्
जीवपदरहितमुपयोगसूत्रं सामान्यत उक्तं तथा जीवपदसहितम्
पि ज्ञणितव्यं तद्यथा “जीवाणं जंते ! कतिविहे उवओगे पक्षत्ते ?
गोयमा ! द्विविहे उवओगे पक्षत्ते तंजहा सागारोवओगे य अणा-
गारोवओगे य जीवाणं भंते ! कतिविहे उवओगे पक्षत्ते ? गोयमा !
द्विविहे उवओगे अद्विविहे पक्षत्ते तंजहा इत्यादि ” तदेवं सामान्य-
तो जीवानामुपयोगश्चिन्तितः । प्रज्ञा ३७ पद । प्र० । प्रव० ॥

उपयोगः साकारानाकारद्वयात्मकः प्रमाणसितरथाप्रमाणम् ॥

उपयोगः परस्परसव्यपेक्षसामान्यविशेषग्रहणप्रवृत्तदर्शज्ञानस्व-
रूपद्वयात्मकः प्रमाणं दर्शनाज्ञानैकान्तरूपस्वप्रमाणमिति दर्शयि-
तुं प्रकरणमारभमाणो छव्यार्थिकपर्यायार्थिभिर्मतं प्रत्येकदर्शन-
ज्ञानस्वरूपप्रतिपादकगथामाहाचार्यः ।

जं सामसगहणं, दंसणमेयं विसेसियं एणं ।

दोहं वि एयाण एसो, पामेकं अत्थपज्जाओ ॥

छव्यास्तिकस्य सामान्यमेव वस्तु तदेव गृह्यते अनेनेति ग्रहणं

दर्शनमेतदुच्यते पर्यायास्तिकस्य तु विशेष एव वस्तु स एव गृह्यते येन तज्ज्ञानमर्थयाने ग्रहणं विशेषितमिति विशेषग्रहण-
मित्यभिप्राययोरप्यनयोर्नययोरेकं प्रत्येकमर्थपर्यायोऽर्थविषयं
पर्यत्यवगच्छति यः सोऽर्थपर्याय ईदृज्ज्ञानार्थग्राहकत्वमित्यर्थः ।
उपयोगस्य चानाकारसाकारस्य सामान्यविशेषग्राहके एते चत्वारस्तत्राभिधीयते न विद्यमान आकारो जेदो प्राप्तास्यास्येत्यनाकारो-
दर्शनमुच्यते सहाकारैर्ग्राह्येनैदं च तत्ते यद्ग्राहकं तत्साकारं ज्ञान-
मित्युच्यते । अनाकारसाकारोपयोगौ तत्पसर्जनैकतदितरा-
कारौ स्वविज्ञासकत्वेन प्रवर्तमानौ प्रमाणं नतु निरस्तेतराकारौ
तथाज्ञानवस्तुविषयानायेन निर्विषयतया प्रमाणत्वानुपपत्तेरित-
रांशविकल्पैकांशरूपोपयोगसत्तानुपपत्तेश्च तेनैकान्तवाद्यन्युपग-
मो बोधमात्रं प्रमाणं साकारो बोधोऽनधिगतायां धिगन्तुत्वविशि-
ष्टः स एव ज्ञानुपयोगोऽर्थदृष्टतात्पर्यफलानुमेयोऽस्त्येवनात्यफ-
लानुमेयो वाऽनधिगतार्थो विगत इन्द्रियादि संपाद्यो व्यभिचारा-
द्विशेषोपपत्तिविशेषाद्यौपलब्धजनिता सामग्री तदेकदेशो वा
बोधरूपो वा साधकत्वात्प्रमाणमित्यादिनोऽप्युक्तः । निराकारस्य
केवलबोधरूपस्य ज्ञानस्यैव प्रामाण्यमिति विज्ञानवादिनोऽन्ये
च स्वस्वस्याने स्वस्वमतमुद्भाव्य परस्ता न विव्यन्ति । सम्म० ।
(तदेतत्संमतितर्कत एव विज्ञेयमिहापि यथावसरं किञ्चिद्वक्ष्ये)
सामान्यविशेषात्मके च प्रमाणप्रमेयरूपे वस्तुतत्त्वं व्यव-
स्थितं च्यास्तिकस्यालोचनमात्रं विशेषाकारत्यागिदर्शनं य-
त्तत्सत्यमितरस्य तु विशेषाकारसामान्याकाररहितं यज्ज्ञानं
तद्वि पारमार्थिकमभिप्रेतं प्रत्येकमेवोऽर्थपर्याय इति वचनात्
प्रमाणं तु च्यवपर्यायी दर्शनज्ञानस्वरूपावयवोऽन्यावनिर्भागव-
र्तिनाविति दर्शयन्नाह ।

दन्वष्टिओ वि होऊण, दंमणे पज्जवष्टिओ होइ ।

लवसमिन्नाई जावं, पकुच्च णाणे उ विवरीयं ॥

अस्यास्तात्पर्यार्थः दर्शनेऽपि विशेषांशो न निवृत्तो नापि ज्ञाने
सामान्यांश इति च्यास्तिकोऽपीति आत्मा च्यास्तिकरूपः स
चूत्वा दर्शने सामान्यात्मके स हात्मा चेतनालोकाभास्व-
जावो भूत्वा तदैव पर्यायास्तिको विशेषकरोऽपि भवति
यदा हि विशेषरूपतयाऽऽत्मा संपद्यते तदा सामान्यस्वजावं
परित्यजन्नेव विशेषाकारश्च विशेषावगमस्वजावं ज्ञानं दर्शने
सामान्यपर्यालोचने प्रवृत्तोऽप्युपासकज्ञानाकारो न हि विशि-
ष्टेन रूपेण विना सामान्यं संभवति एतदेवाह औपशमि-
कादिजावं प्रतीत्येति औपशमिकायिकज्ञायोपशमिकादीन् जा-
वान् अपेक्ष्य विशेषरूपत्वेन ज्ञानस्वभावात् वैपरीत्यं सा-
मान्यरूपतां प्रतिपद्यते विशेषरूपः सन् स एव सामान्यरू-
पोऽपि भवति न ह्यस्ति सामान्यं विशेषविकलं वस्तुत्वात्
शिवकादिविकलमृत्त्ववत् विशेषा वा सामान्यविकला न सन्ति
असामान्यत्वात् मृत्तरहितशिवकादिवदत्र च सामान्यविशेषा-
त्मके प्रमेयवस्तुनि तद्ग्राहि प्रमाणमपि दर्शनज्ञानरूपं तथाऽपि
उन्नस्थोपयोगस्वाभाव्यात् कदाचिज्ज्ञानोपसर्जनो दर्शनोप-
योगः कदाचित्तु दर्शनोपसर्जनो ज्ञानोपयोग इति क्रमेण द-
र्शनज्ञानोपयोगौ । क्वायिके तु ज्ञानदर्शने युगपद्वर्तिदीपमिति द-
र्शयन्नाह सूरिः ।

मणपज्जवणाणस्स यं, दरिसणस्म य विसेसो य ।

केवलणाणं पुण दं-सणंति नाणंति य समाणं ॥

मनःपर्यायज्ञानं मनःपर्यवसानं यस्याविज्ञेयस्य स त-
थोक्तः ज्ञानस्य च दर्शनस्य च विश्लेषः पृथग्भावः म-
त्यादिषु चतुर्षु ज्ञानदर्शनोपयोगौ क्रमेण भवत इति यावत् ।

तथा हि चक्षुरचक्षुरवधिज्ञानानि चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनेऽप्यः पृथक्
काज्ञानानि उन्नस्थोपयोगात्मकज्ञानत्वात् श्रुतमनःपर्यायज्ञानवत्
वाक्यार्थविशेषविषयं श्रुतज्ञानं मनोऽन्यविशेषाद्युपसर्जनं च म-
नःपर्यायज्ञानमेतदुच्यमप्यदर्शनस्वभावं मत्यवधिज्ञानदर्शनोप-
योगात् निष्कलं सिद्धं केवलज्ञानं पुनः केवलज्ञानो बोधो
दर्शनमिति चाज्ञानमिति वाऽन्यत्वेकत्वं तत्समानकावं द-
यमपि युगपदेवेति भावः ॥ सम्म० । (अत्र बहु वक्तव्यं तच्च
अन्यविस्तरजयान्नोच्यते किंतु विशेषजिज्ञासुना सम्मतितर्कत
एव समवबोक्तनीयम्) सिद्धः साकारोपयोग एव सिध्य-
तीति केवलस्य साकारत्वात् योगपद्यम् । कथं पुनरसौ सा-
कारोपयोग एव सिध्यतीत्याह ।

सन्वाओ लप्पीओ, जं सागारोवओगतो जाओ ।

तेणेह सिद्धलप्पी, उप्पज्जइ तवउत्तस्स ॥

प्रतीतार्थैव । एतच्च साकारोपयोगवर्तमानः सिध्यतीति विशेष-
शेषं प्रज्ञापनायां विहितम् । अनेन चात्र केवलसाकारोपयोगे ये
विप्रतिपद्यन्ते साकारानाकारोपयोगयोः सिद्धस्य युगपदच्युप-
गमात्ते निरस्ताः अत एवाह ।

एवं च गम्मइ धुवं, तरतमजोगोवओगया तस्स ।

जुगवोवओगजावे, साकारविसेसणमुदुत्तं ॥

एवं च साकारोपयोगविशेषाद्भ्रम्यते किमत आह । धुवं नि-
श्चितं तरतमयोगोपयोगता सिद्धस्य अन्यस्मिन्काले तस्य सा-
कारोपयोगोऽन्यत्र चानाकारोपयोग इति । अन्यथा बाधमाह ।
युगपदुपयोगजावे साकारविशेषणं प्रज्ञापनोक्तमयुक्तमेव स्या-
दिति । अत्र परमतमाशङ्क्यपरिहरन्नाह ।

अहव यई सव्वं वि य, सागारं मे तओ अदोसो त्ति ।

नाणंति दंसणंति य, न विसेसो तं च नो जम्हा ॥

सागारमणगारं, हक्खणमेयंति जणियमिह चैव ।

तह नाणदंसणाई, समए वीसुं पसिच्चाई ॥

अयं मतिः परस्य सर्वमेव (सै) तस्य सिद्धस्य ज्ञानं दर्शनं वा
साकारं ततः साकारोपयोगविशेषणे अदोप एव स्वरूपविशे-
षणत्वात्तस्य । यदपि केवलज्ञानं केवलदर्शनं च तस्योच्यते त-
स्यापि तयोर्निर्विशेष इत्यभिप्रायवता प्रोक्तं स्तुतिकारेण एवं
कल्पितमेदमप्रतिहतं सर्वज्ञतालाभनं सर्वेषां तमसां निहन्तु-
जगतामालोकनं शाश्वतं नित्यं पश्यति बुध्यते च युगपज्ज्ञानावि-
धानि प्रभासित्युत्पत्तिविनाशवन्ति विमलरूप्याणि तत्केवलं तच्च
न युक्तं यस्मात्साकारमनाकारं च लक्षणं सिद्धानामितीहै-
व पुरतो जणितं वर्तते यद्वक्ष्यति “असरीरा जीवघणा, उवउत्ता
दंसणेय नाणे य । सागारमणगारं, हक्खणमेयं तु सिद्धानं ”
इति । तदनयोः साकारानाकारलक्षणयोर्नैदोक्तत्वात्कथमुच्यते स-
र्वमेव तस्य साकारमिति भावः । तथा समये सिद्धान्ते विष्वक्पा-
थेक्येन ज्ञानदर्शने सिद्धानां तेषु तेषु स्थानेषु प्रसिद्धे अतः कथं
तयोरविशेषः उच्यते इति हृदयम् ।

तदविशेषे हि बहवो दोषाः के इत्याह ।

पत्तेयावरणत्तं, इहरा वारसविहोवओगो य ।

नाणं पंचवियपं, चउव्विहं दंसणं कत्तो ॥

इतरथा केवलज्ञानदर्शनयोरेकत्वे प्रत्येकावरणत्वं केवलज्ञाना-
वरणकेवलदर्शनावरणं चेति प्रत्येकमावरणं तयोः कुनो घटते
नह्येकस्य द्वे आवरणे युज्यते ततः प्रत्येकावरणनिर्देशात्केवलज्ञान-
दर्शनयोर्नैद एवेति भावः । तथा साकारोऽप्युपा अनाकारस्तु च-

तुर्द्वयेवं यो द्वादशविधोपयोगः श्रुतेऽजिहितो यच्च ज्ञानं पञ्चविधं दर्शनं चतुर्विधं प्राक्तं तदेतत्सर्वमपि कचज्ञानदर्शनयोरेकत्वे कुत उपपद्यते न कुतश्चिदिति । अपिच-

जणियमिहेव य केवद्व-नाणुवउत्ता मुणंति सव्वंति ।

पासंति सव्वओत्ति य, केवल दिट्ठीहिणंताहिं ॥

इहैव पुरतो भणितं केवलज्ञानोपयुक्ताः सिद्धा सर्वे (मुणंति) जानन्ति तथा पश्यन्ति च सर्वतः केवलदर्शनदृष्टिभिरनन्ताभिर्यद्वदयति " केवलनाणुवउत्ता, जाणंती सव्वभावगुणभावे । पासंति सव्वओ खलु, केवलदिट्ठीहिणंताहिमिति " तस्मान्नैतयोरेकत्वमितिभावः ।

पुनरपि परः प्राह ।

आह परोजावम्मि, उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।

जणियंतो जुगवंतो, नणु जणियमिणं पि तं सुणसु ॥

आह परो नन्वपृथग्भावेऽपि केवलज्ञानदर्शनयोर्न दोषायतः "असरीरा जीववणा उवउत्ता दंसणे य नाणे य" इत्यत्र दर्शने च ज्ञाने च युगपदुपयुक्ता इति भणितं ततो युगपदेव केवलज्ञानदर्शनोपयोगः सिद्धः । सूरिराह । ननु यदि भणितेनार्थसिद्धिस्तव तर्हीदमपि भाणितं वर्तते तच्चृणु किंपुनस्तदित्याह ॥

नाणम्मि दंसणम्मि य, वत्तेगयरम्मि उवउत्ता ।

सव्वस्स केवलस्स, जुगवदो नत्थि उवओगा ॥

एतदिहैव व्यक्तं पुरस्ताद्वदयति ततोऽस्यां गाथायां भद्रबाहुस्वामिनिर्व्यक्तेऽपि युगपदुपयोगे निषिद्धे किमिति तद्योगपद्याभिमानोऽद्यापि न त्यज्यत इति भावः । अत्र परस्य व्याख्यान्तरकल्पनामाशङ्क्य परिहरन्नाह ॥

अह सव्वस्सेव न के-वन्निरूप दो किं तु कस्सइ हवेज ।

सो य जिणो सिद्धो वा, तं च न सिद्धाहिगाराउ ॥

अथैवं व्याख्यायते परेण सर्वस्यैव केवलिनो न युगपद्व्यावृत्तयोगौ किंतु कस्यापि द्वौ भवेतां कस्यचिदेकः स च केवलिजिनसिद्धो वा भवेद्भवत्येकवली वा भवेदित्यर्थः । ततश्च भवस्थकेवलिनोऽद्यापि सकर्मकत्वादेकदा एक एवोपयोगः । सिद्धकेवलिनस्तु सर्वथा कर्ममलकलङ्कविप्रमुक्तत्वात् युगपद् व्यावृत्तयोगौ भवत इति परस्याकृतं तच्च न युक्तमिह सिद्धाधिकारादिदमुक्तं भवति "सव्वस्स केवलस्स" इत्यादिना सिद्धाधिकारे सिद्धस्यैव भद्रबाहुस्वामिभिर्युगपद्व्यावृत्तयोगौ निषिद्धावतो न किञ्चित्त्वक्तुता व्याख्यान्तरकल्पनेह भवतीति भावः । सूरिःसमाधानान्तरमाह-

अह पुव्वप्पेणव, सिद्धमेकोत्ति किं च विट्ठणं ।

एत्तो वि य पच्छप्पे, निगमइ सव्वपमित्तेहो ॥

अथवा " नाणम्मि दंसणम्मि य वत्तेगयरम्मि उवउत्ता " इत्यनेन पूर्वार्द्धेनैकदा एक उपयोगः सिद्धस्ततः किं द्वितीयेन पश्चार्द्धेनोक्तेन उक्तं चेदत (एत्तोवियत्ति) इत एव " सव्वस्स केवलस्स " इत्यादि पश्चार्द्धोपन्यासात्सर्वप्रतिषेधो गम्यते । यथा सर्वस्य केवलिनोऽपि युगपद् व्यावृत्तयोगौ न स्तः किंपृच्छा केवलिन इति ॥ पुनः परवचनमाशङ्क्य परिहारमाह-

तो कहमिहेव भणियं, उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।

समुदायविसयमेयं, उज्जयनिसेहो यपत्तेयं ॥

यदि न युगपदुपयोग इष्यते तत आचार्यः कथमिहैव भणियति तथापीहैव भणियतीत्यर्थः । किं तदित्याह (उवउत्ता

दंसणे यत्ति) दर्शने ज्ञाने च युगपदुपयुक्ता इह किल भणिता इति परस्याभिप्रायः । अयं च मिथ्याभिमानोपहतसद्बोधत्वात्कदभिप्राय एवेति दर्शयति (समुदायविसयमेयत्ति) समुदायविषयमेवेदं नतु युगपदुपयोगप्रतिपादनपरमित्यर्थः । अनन्तास्तर्हि सिद्धास्तत्समुदायेऽत्र केऽपि ज्ञाने उपयुक्ताः केचिदर्शने इत्ययमर्थः । प्रत्येकविवक्षायां पुनः "पत्तेआवरणत्ता" मित्याद्यभिहितयुक्तेर्युगपदुपयोगोपयोगनिषेध एव मन्तव्य इति पुनरपि प्रेर्यपरिहारौ प्राह-

जम्हाअपज्जत्ताइ, केवद्व तेणोअओवओगोत्ति चि ।

जम्हाइ नायं नियमो, संतं तेणोअओवओगोत्ति ॥

साद्यपर्यवसितत्वाद्यस्मादपर्यन्ते अविनाशिनी सदावस्थितकेवलदर्शने तेन तस्माद्युगपदुपयोग इष्यते अस्माभिः । इदं हि यद्बोधस्वभावसदावस्थितं च तस्योपयोगेनापि सदा भवितव्यमेव अन्यथोपलशकलकल्पत्वेन बोधस्वभावत्वानुपपत्तेः । सदोपयोगे च द्वयोर्युगपदुपयोगः सिद्ध एवेति परस्याभिप्रायः । आचार्य आह । भण्यते अत्रोत्तरम् । नायं नियमः सर्वदा यल्लब्धिप्राप्तित्य स विद्यमानकेवलज्ञानं केवलदर्शनं च तेन तयोरुपयोगेनापि सर्वदा भवितव्यमिति कुतः पुनर्नायं नियम इत्याह-

विट्ठकालं जह से दं-सण्णाणामणुवओगे वि ।

दिट्ठमवत्थाणं तह, न होइ किं केवलानं पि ॥

यथा केवलज्ञानदर्शनान्यां शेषाणि यानि दर्शनज्ञानानि तेषां निज २ चिञ्चित्काष्ठं यावदनुपयोगान्नावेऽपि सत्त्वस्यावस्थानं दृष्टं तथा केवलज्ञानदर्शनयोरपि निजस्थितिकाष्ठं यावदनुपयोगेऽपि सर्वस्यावस्थानं किमिति न प्रवति प्रवति चेत्तर्हि सतो ज्ञानस्य दर्शनस्यापयोगेन प्रवितव्यमिति अनेकान्तिकमेव । इयमत्र भावना । शेषज्ञानदर्शनानां प्रज्ञापनायां कायस्थितौ दीर्घस्थितिकाष्ठं उक्तस्तद्यथा । " मझ्जाणीणं भंते ! मझ्जाणिस्सि काष्ठओ केच्चिरं होइ ? गोथमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं गवहिंसा-गारोवमाइ साइरेगाइ एवं सुयनाणीवि ओहिनाणीवि एवं केव नवरं जहन्नेणं एक्कं समयं मणपज्जवनाणी जहन्नेणं एक्कं समयं । उक्कोसेणं देसूणं पुव्वकोरि " यदा विजङ्गुजानसम्यक्तवज्ञासे समयमेकमवधिज्ञानं ज्ञत्वा प्रतिपतति तदा अवधिज्ञानस्य जघन्यतः समयस्थितिकालो मन्तव्यः । मनःपर्यायज्ञानस्य तूपस्यनन्तरं तद्वतो मरणादिति " चक्खुदंसणी जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसहस्सं साइरेगं अचक्खुदंसणी अणाइए वा अपज्जवसिए अणाइए वा पज्जवसिए ओहिदंसणी जहा ओहिनाणि चि " तदेवमेतेषां निजनिजस्थितिकाष्ठं यावत्सत्त्वमुक्तम् । उपयोगस्त्वान्तर्होर्तिकत्वात्तैतावन्तं काष्ठं भवत्यतः सतोऽवश्यमुपयोगेन प्रवितव्यमिति कथं ननैकान्तिकम् । अथ ब्रुवित एवेताव्येतावन्तं काष्ठं भवति नतु बोधात्मनेति चेत्तदिदं हन्त केवलज्ञानदर्शनयोरपि समानं तयोरपि ब्रुवित एवापर्यन्तत्वादुपयोगतस्तु सामानिकत्वादिति पुनरप्यतिस्त्राग्रहस्तत्वात्परः प्राह-

नणु सनिधणता समयं, मिच्छावरणकवउत्ति व जिणस्स ।

इयरेयरावरणया, अहवा निकारणावरणं ॥

एगयरणावउत्ते, तदसव्वसुदरिसत्ताणमेव ।

जम्हाइ उउमत्थस्स वि, समाणमेगंतरे सव्वं ॥

ननु यदि एकस्मिन्समये केवलज्ञानोपयोगोऽन्यस्मिन्समये केवलदर्शनोपयोग इष्यते तर्ह्येवं त्रयोपयोगित्वे केवलोपयोगित्वे केवलज्ञानदर्शनयोः सनिधनत्वं प्रतिसमयं सान्तत्वं प्राप्नोति ।

तथाच सति तयोः समयोक्तमपर्यवसितत्वं हीयते । अथवा यः कष्टानानि कृत्वा ज्ञानावरणादिकृत्यो विहितः स भित्त्या निरर्थको जिनस्य भगवतः प्राप्नोति समयात्समयादूर्ध्वं केवलज्ञानदर्शनोपयोग्योः पुनरप्यज्ञावाचनपनीनावरणौ द्वौ प्रदीपौ क्रमेण प्रकाशं प्रकाशयतः । अथवा केवलज्ञानदर्शनयोस्तिरेतरावरणता नेप्यते तर्ह्यन्यतरापयोगकात्रे अन्यतरस्य निष्कारणमेवावरणं स्यात्तथा च सति सत्यमसत्त्वं चेत्यादि प्रसज्यत इति । तथा एकतरस्त्रिदृशे ज्ञाने दर्शने वाऽनुपयुक्तस्तस्मिन्नेकतरानुपयुक्ते केवलज्ञानीप्यमाणे ज्ञानानुपयोगकाले तस्य केवलज्ञानोऽसर्वज्ञत्वं प्राप्नोति दर्शनानुपयोगकात्रे त्वसर्वदर्शित्वं प्रसजति अनुस्वारश्चेद् मुक्तो दृष्टव्यः । तच्चासर्वज्ञत्वमसर्वदर्शित्वं च नेष्टु ज्ञानानां सर्वदेव केवलज्ञानि सर्वज्ञत्वसर्वदर्शित्वाच्चाप्युपगमादिति । सूरिराह । प्रगते अत्रोत्तरम् । ननु ब्रह्मस्थस्यापि दर्शनज्ञानयोरेकतरं उपयोगे सर्वमिदं दोषजालं समानमेव अत्रापि हि शक्यते एवं वक्तुं ज्ञानानुपयोगे तस्याज्ञानित्वं दर्शनानुपयोगे पुनरदर्शनत्वम् तथा मिथ्यावरणकृत्यः इतरेतरावरणता वा निष्कारणावरणत्वं चेत्यादि पुनरप्यनिर्विण्णस्य परस्याशङ्कामाह-

मन्वक्खीणावरणो, अहं मन्नसि केवली न उउमत्थो ।

उभत्रोवओगविण्ण-उउमत्थस्स व जिणस्स ॥

अथैवं मन्यसे सर्वज्ञाणावरणः क्षपितनिःशेषावरणः केवली न तु ब्रह्मस्थस्ततो युगपज्ज्ञानदर्शनोन्नयोपयोगविच्छेदं शस्यस्यैव प्रवर्तते सावरणत्वाच्च न जिनस्य केवलज्ञानः सर्वथा निरावरणत्वादिति ।

देसकवए अजुत्तं, जुगवं कमिणोअओवओगित्तं ।

एतावं मणो, पुण पडिसिज्जए किं से ॥

इह यद्यपि ब्रह्मस्थः क्षीणनिःशेषावरणो न प्रवर्तते तथापि देशतस्तस्याप्यावरणकृत्यो वृज्यते ततस्तस्यावरणकृत्ये सति युगपत्कृत्स्नोभयोपगित्वं युगपत्सर्ववस्तुविषयज्ञानदर्शनोन्नयोपयोगमभवन्मयुक्तमित्येतावन्मात्रं मन्यामहे यथं वस्तुदेशतो सर्ववस्तुविषयज्ञानदर्शनोन्नयोपयोगः स इत्तं (स) तस्य ब्रह्मस्थस्य किं प्रतिषिध्यते ननु युक्तस्तत्प्रतिषेध इत्यर्थः । नचास्य युगपदुन्नयोपयोगो प्रवर्तते ततोऽसौ केवलज्ञानोऽपि न युक्तः इतीह ज्ञाचार्यः ॥ पुनरपि पञ्चाङ्गां परिहारं चाह-

अहं जम्मि नोवउत्तो, तं नत्थि तओ न दंसणाइ तिगे ।

अत्थि जुगओवओगो-त्तिहोइ साहू कहुं विगलो ॥

अथैवं मन्यसे क्रमोपयोगित्वमनुपगम्यमाने केवली यस्मिन् ज्ञाने दर्शने वानुपयुक्तस्तदस्ति यस्मिन् नोपयुक्तस्तत्तदा नास्त्येवानुपपन्नमन्वात्तराविषाणवत्ततस्तर्हि दर्शनादेशिकदर्शनज्ञानचारित्र्ययो ब्रह्मस्थस्य साधोयुगपदुपयोगो नास्ति ब्रह्मस्थस्य युगपदुपयोगाभावस्य त्वयानुपगतत्वात्ततो दर्शनादित्रिकेन्द्राण्यनुपयुक्तस्तदपि त्वदभिप्रायेण नास्त्यतस्तद्विकल एकेनापि दर्शनादिना रहितः कथं साधुर्भवतु न प्राप्तोत्येव साधुत्वं तस्य त्वदभिप्रायेणेति भावः । अण्येते चासौ समये लोके सर्वदेव साधुस्ततो नेदमपि क्रमोपयोगे दूषणमिति यत्रानुपयुक्तस्तदसदित्यत्र दूषणान्तराण्यप्याह-

विइकाद्विसंवाओ, नाणाणं न वि य ते चउन्नाणी ।

एवं सइ उउमत्थो, अत्थि न तिदंसणी समए ॥

इह ज्ञानानां दर्शनानां उपयोग आन्तर्माहूर्तिकपय समये प्रोक्तस्तस्माच्च परतस्तदभिप्रायेण किञ्च ज्ञानं दर्शनं वा नास्ति । एवं च सति ज्ञानानामुपपन्नत्वाददर्शनानां च यः सातिरेकपद-

पट्टिसागरोपमादिको दीर्घस्थितिकाळः समये प्रोक्तस्तस्य विसंवादो विघटनं प्राप्नोति यश्च चतुर्ज्ञानी केवलदर्शनवर्जदर्शनत्रययुक्तत्वाच्चिदर्शनी च ब्रह्मस्थो गौतमादिः प्रसिद्धः सोऽपि त्वदभिप्रायेणैतद्रूपः सर्वदा न प्रवर्तते एकदा एकोपयोगस्यैव संज्ञवादुपयोगवत्तत्त्वासत्त्वादिति । अथ सिद्धान्तावप्रश्नेन पुनरपि परःप्राह आह जणिंयं नणु सुए, केवलज्ञानो केवललोवओगेण ।

पदमत्ति तेण गम्मत्ति, सओवओगोभयं तेसि ॥

आह ननु भणितं भगवत्यामश्रुदशशतप्रयमोद्देशकवृत्ते श्रुते "केवलीणं जेतं केवललोपओगेण किं पदमा अउपमा? गोयमा! पदमा नोअपदमत्ति" इह च यो येन भावेन पूर्वं नासीदिदानीं च जातः स तेन भावेन प्रथम उच्यते ततश्च केवलज्ञानः केवललोपयोगेन प्रथमः अयमर्थः केवलज्ञानः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोरुपयोगः केवललोपयोगस्तेन केवलज्ञानः प्रथमा नत्वप्रथमास्तस्याप्राप्तपूर्वत्वात्प्राप्तस्य च पुनर्ध्वसाज्जावात्तेन तस्माद्ब्रह्म्यते ज्ञायते सदैवोपयोगोभयं तेषां प्रवर्तते । यदि पुनः क्रमेणोपयोगः स्यात्तदा चतुत्वा २ धिनाशात्पुनः पुनरपि चोत्पादात्केवललोपयोगेनाप्रथमत्यमपि तेषां भवेदिति । सूरिराह-

उवओगगगहणाउ, इह केवलनानणदंसणं ।

जइ तदणत्थंतरया, हवेज्ज सुत्तम्मि को दोसो ॥

यदि केवललोवओगेणोतीत्यत्रोपयोगग्रहणात्केवलयोरुपयोगः केवललोपयोग इति समासाक्षितयोः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोर्ग्रहणमिष्यते तर्हि तदनर्थान्तरता तयोः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोरेकस्मादुपयोगादव्यतिरिक्तत्वात्परस्परमनर्थान्तरता ज्ञानं च दर्शनं चैकमेव वस्त्वेवरूपं भवेदिति परः प्राह (सुत्तम्मि को दोसोत्ति) भवतु तयोरनर्थान्तरता को ह्येवं सति केवललोवओगेण सूत्रे दोषः स्यान्न कश्चिदस्माकं सिद्धिसाधनादिति । आचार्यः प्राह । यदि दोषपरिज्ञाने तव कुतूहलं तर्हि शृणु किमित्याह-

तग्गहणे किमिह पडं, नणु तदएत्थंतरोवएसत्थं ।

तह वत्थुविसेसएत्थं, एयंमयसमयम्मि सुत्ताणि ॥

तदग्रहणे सति किं फलं सिध्यति अनर्थान्तरत्वे सति किमर्थमुभयग्रहणं पुनरुक्तदोषप्रसङ्गादिति भावः । पर आह ननु तयोः केवलज्ञानदर्शनयोः परस्परमनर्थान्तरतोपदेशार्थमेवेदं तथा वस्तुनः केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायध्वनिभ्यां विशेषणार्थमेवेदम् एकमेव हि केवलं वस्तु केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायध्वनिभ्यां विशेषणार्थं चेदम् । एवमेवहि केवलवस्तुनोऽनेकपर्यायध्वनिभिर्विशेषणार्थं समये सिद्धान्ते सूत्राणि शतशोऽनेकशः सन्तीति । एतदेव पर उपदर्शयति ॥

सिद्धा काइ य नो सं-जयाइपजाय उसएवेगो ।

सुत्तेसु विसेसिज्जइ, जहेह तह सव्ववत्थुणि ॥

(विसेसिज्जइहत्ति) यथा तेषु सिद्धान्तसूत्रेषु स एवैको मुक्तात्मा सिद्धः कायिकानां संयतादिपर्यायैर्विशेष्यते प्रतिपाद्यते आदिशब्दानामव्ययनोवादनोपर्याप्तनोपरिज्ञानां संक्षिप्तपरिनिवृत्तादिपर्यायरपि विशेष्यः क्वचित्प्रतिपाद्यते (इहहत्ति) तथेहापि ज्ञायिकाज्ञानवस्त्वेकमेव केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायध्वनिभ्यां विशेष्यते एवमन्यान्यपि सर्वाणि पुरंदरघटवृक्षादिवस्तूनि निजनिजपर्यायशब्दैः समये लोके च विशेष्यन्त एवेति क इह प्रवेष्ट इति । अथैवं सूरिः परं दूरभिमिवेशममुञ्चन्तमवलोक्य युगपदुपयोगद्वयपक्षं मूलत एवोन्मूलयितुं क्रमोपयोगकं व्यक्तमेव सिद्धान्तोक्तमादर्शयन्नाह-

जणियंपि य पन्नत्ती, पन्नवणाईसु जह जिणो समयं ।

जं जाणइ न वि पासइ, तं अणुपणप्पज्जाईणि ॥

ननु ब्रह्मपत्यां भगवत्यां ब्रह्मापनायां स्फुटं भणितमेवोक्तमेव । यथा जिनः केवली परमाणुरत्नप्रभादीनि वस्तूनि (समयं जं जाणयन्ति) यस्मिन्समये जानाति (न वि पासइत्ति) तस्मिन् समये नैव पश्यति किंत्वन्यस्मिन्समये जानाति अन्यस्मिन्स्तु पश्यति । इयमत्र भावना । इह भगवत्यां तावदष्टादशशतस्याष्टमोद्देशके स्फुटमेवोक्तम् ॥ तद्यथा ॥ “ छुउमत्थेणं भंते ! मणुस्से परमाणुपोग्गलं जाणइ न पासइ उदाहु न जाणइ न पासइ । गोयमा ! अत्थेगइए जाणइ न पासइ । अत्थेगइए न जाणइ न पासइ । एवं जाव असंखेज्जपणिए खंथे ” इह उच्चस्थो निरतिशयो गृह्यते । तत्र श्रुतज्ञानी उपयुक्तः श्रुतज्ञानेन परमाणुं जानाति न तु पश्यति दर्शनान्नावादपरस्तु न जानाति न पश्यति “ एवं ओहीएवि परमा ओहीएणं भंते मणुस्से परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ जं समयं पासइ तं समयं जाणइ णो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ ? गोयमा ! सागारे से नाणे जवइ अणागारे से दंसणे भवइ सेकेण ट्ठेणं पासइ ? तेणट्ठेणं एवं बुच्चइ इत्यादि ” “ केवलीणं जंते ! मणुस्से परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ जं समयं पासइ तं समयं जाणइ नो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ गोयमा ! सागारे से नाणे भवइ । अणागारे से दंसणे जवइ से केणट्ठेणं एवं बुच्चइ इत्यादि ” एवं ब्रह्मापनोक्तमपि कृष्टयम् । तदेवं सिद्धान्ते स्फुटाङ्कैर्युगपदुपयोगे निषिद्धेऽपि किमिति सर्वा-नर्थमूलं तदभिमानमृत्युज्य क्रमोपयोगोननिष्पद्यत इति । तदेवं बु-हृक्किता जरद्रवा जवबुसगृहे प्रविशन्तीति निबिम्बयुक्तिवगुमादिभि र्धातैर्निवार्यमाणा अपि परस्य दुराग्रहबुद्धिर्न निवर्त्तते ततश्चक्षुषी निमील्य धृष्टतया पुनरप्याह—

इव सदमनुप्पव्वय, डोवा तं केइ विंति उउमत्थो ।

अन्नपुणपरत्तिथि, पवत्तव्वमिणंति जंपंति ॥

यस्य केवलिनो भगवत्यां युगपदुपयोगो निषिद्धस्तं केचिच्छब्-स्थोऽसाविति ब्रुवते कथं पुनः केवली छुउमत्थो जणयत इत्याह । केवलीति वाक्ये इव शब्दलोपादयथा केवली शासिताऽस्येति केवलिमान् इति वाक्ये मनुष्यस्य लोपाच्छब्दस्थोऽसौ केवली तस्य च युगपदुपयोगनिषेधो मयापीप्यत एवेति परस्याभिप्रायः । पर एवाह अन्ये तु केचित्तु परतीर्थिकवक्तव्यताविषयमिदं केव-लिनो युगपदुपयोगनिषेधसूत्रं भगवत्यां केनापि प्रसङ्गेन लिखि-तमिति जल्पन्त्यतो न केवलिनः क्रमोपयोगनिषेधसूत्रमिति । अथ परस्य चित्रमापहरणार्थं समस्तचतुष्टयानुग्रहशीलः पुनरपि सूरिराह—

जं उउमत्थो हाहि य, परतावाहिणो विसेसिउं कमसो ।

निदिसइ केवलि तेण, तस्स उउमत्थया नत्थि ॥

यस्माद्भगवत्यामष्टादशशताष्टमोद्देशके उच्चस्थमष्टोऽधिकं पर-मावधिकं चेत्येतांस्त्रीनपि क्रमशः प्रथमं विशेष्य विशेषतो निर्दि-इय ततः पर्यन्ते केवलिनं निर्दिशति । तेन तस्मात्तस्य केवलिनः स्वजल्पितवक्त्रमिथ्यावष्टमेन युक्तिविकलधाष्ट्यैसामर्थ्यादिव मंतुष्यत्ययत्रोपात्तव्योपनीयमाना उच्चस्थता नास्ति किंतु निरुप-चरितकेवल्येवासौ । यदि पुनरयं उच्चस्थोऽजिप्रेतः स्यात्तदा कि-मेनेन व्याजनिर्दिशेन यत्किमपि उच्चस्थस्य जणनीयं तत्प्रथमं उच्च-स्थोपन्यासकाल एव सर्वमुक्तं स्यादिति । किंच—

न य पासइ अणुमन्नो, छुउमत्थांकेवली कोसो ।

जो पासइ परमाणुं, गहपामिणं जस्स होज्जाहि ॥

“ केवली णं जंते ! परमाणुपोग्गलं जं स जाणइत्यादि ” भगव-त्यामुक्तं तं च परमाणुमवधिज्ञानिनं मुक्त्वा अन्यश्च उच्चस्थो न प-श्यति तत्रापि सर्वेऽप्यवधिज्ञानिनस्तं पश्यन्ति किं तु यः परमा-वधिज्ञानी तस्माच्च परमावधेयः किञ्चिन्न्यूनावधिरधोवधिकः स एव तं पश्यति तौ चाधोवधिकपरमावधिज्ञानिनौ द्वावपि केवलिनः प्रथममेव निर्दिष्टौ ततस्तयोर्द्वयोरपि विशेषतो निर्दि-यं निर्दिष्टत्वात्कोऽन्यो हन्त उच्चस्थकेवली योऽसौ परमाणुपुत्रं पश्यति यस्य उच्चस्थकेवलिन इदं त्वत्कल्पनया भगवत्यां ग्रहणं भवेदिति । अपिचागमे स्थानान्तरेऽपि उच्चस्थादिच्य उपरिउच्चा-तीत एव केवली निर्दिष्टो न त्विवादिदोषकल्पनया उच्चस्थ इति-दर्शयन्नाह—

तेसिं चिय उउमत्था, इयाण मग्गिज्जए जाहिं सुत्ते ।

केवलसंवरमंज—माईएहिं वि निव्वाणं ।

तिन्निवि पणिसेहेउं, तीसुवि कावेसु केवली तत्थ ।

सिज्जइ सिज्जिसि सिज्जि—स्तइ वावि विनिदिट्ठो ॥

तेषामेव उच्चस्थादीनामादिशब्दाधोवधिकपरमावधिकेवलज्ञा-निनां यत्र यत्र जगयति प्रथमशतकचतुर्थोद्देशकसूत्रे केवलसंवर-संयमब्रह्मचर्यादिजिर्निर्वाणं मोक्षो मृग्यते चिन्त्यते तत्रापि सूत्रे त्रीनपि उच्चस्थाधोवधिकपरमावधिज्ञानिनः प्रतिपेध्य तदुपरि के-वली चतुर्नवद्विष्यल्लक्षणेषु त्रिष्वपि कालेषु स्थितिं असेध्रीत् सेतस्यतीति निर्दिष्टो यदि पुनरयमपि त्वत्कल्पनया उच्चस्थो जवति तदा अस्यापि प्रथमनिर्दिष्टउच्चस्थस्यैव केवलसंवरादि-भिः सिद्धिर्न भवेदिति किं पुनस्तत्सूत्रमुच्यते । “ उउमत्थे णं भंते मणुस्से तीयमणंतं सासयं समयं केवल्लेणं संवरेणं । केवल्लेणं संजमेणं केवलादि पवयणमायाहिं सिज्जिसु बुज्जिसु जाव सव्व-उक्ख्खाणमंतं करिसु ! गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं जंते ! एवं बुच्चइ ! तं चेव जाव अंतं करिसु गोयमा ! जे केवि अंतकरा वा अंतिमसरीरिया वा सव्वउक्ख्खाणं अंतं करिसु वा करेति वा करेस्संति वा सव्वे ते उप्पन्ना नाणदंसण-धरा अरहा जिणा केवली जवित्ता तत्रो पच्चा सिज्जंति बुज्जंति मुच्चंति परिनिव्वारयंति सव्वउक्ख्खाण अंतं करिसु वा करेति वा करेस्संति वा से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव सव्वउक्ख्खाण अंतं करिसु पणुप्पन्नेवि एव चेव नवरं सि-ज्जंति भाणियव्वं । अणागएवि एवं चेव । नवरं सिज्जिस्संति ज्ञाणियव्वं । जहा उउमत्थो तहा अहोहिउ परमाहोविउवि ति त्ति २ आत्तावगा भाणियव्वा । केवलीणं भंते ! मणुस्से तीतम-णंतं सासयं समयं जाव अंतं करिसु इंता सिज्जिसु वा जाव अंतं करिसु । एए तिन्नि आत्तावगा ज्ञाणियव्वा उउमत्थे जहा नवरं सिज्जिसु सिज्जंति सिज्जिस्संति ” तस्मादियमेव रीतिः । सिद्धान्ते उच्चस्थादिच्य उपरि यः केवली जणयते स निरुपचरितः एव न पुनरिवादिलोपकल्पनया उच्चस्थोऽसौ अन्यथा अनन्तरसूत्रोक्तसिद्धिगमनानुपपत्तेरिति । अथ यदुक्तं “ अन्ने पुण परतिदिथय वत्तव्व ” मित्यादि तेनासमञ्जस ज्ञा-पितेनोद्देजितः परादुक्कम्पया सखेदं सूरिराह ।

एवं त्रिसेसियम्म, परमयमेगंतरो चउग्गेत्ति ।

न पुणरुज्जओवओगो, पवत्तव्वंति का बुद्धी ॥

उवओगो एगथरो, पणुवीसइमे सए सणायस्स ।

जणिओ वियमत्थो वि य, उदुहेसे विभेसे उ ॥

एवं पुरुवियमम्मि वि, मुत्ते मव्वन्तुजासिप् मिच्छे ।

कह तीरइ परनिस्तिय-वत्तव्वमिणंनि वोत्तुं ते ॥

पुनरुक्तप्रकारेण विशेषेणैवपि व्यक्तेऽपि क्रमोपयोगमाधके सिद्धान्ते सूत्रे सति योऽयमेकान्तरोपयोगः स परमं युग-पदुभयोपयोगसूत्रं तु यदसदपि भवता किमपि कल्पते तत्र परतीर्थिकवक्तव्येनेति स्वयंचरितं पक्षपानं परित्यज्य चिन्त्यतां केयं विपर्यासबुद्धिरिति । किंच भगवत्यां पञ्चविंशतिनमे शाने षष्ठोद्देशके “मिणाएणं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा अणगारोवउत्ते होज्जा ? गोयमा ! सागारोवउत्तेवि होज्जा अणगारोवउत्तेवि होज्जा ” इत्यनेन सूत्रेण विशेष्य नाम-ग्राहं स्नानकस्य केवलिनो विकटार्थः प्रकटार्थ एव भणितः प्रतिपादितः । एकस्मिन्समये एकतरः साकारो नाकारो वा उपयोग इति ॥ एवं स्फुटं सूत्रतो विकटे प्रकटे वाऽर्थनः सर्वत्रभाषिते सूत्रे सिद्धे कथं सकर्णविज्ञानं परतीर्थिकवक्त-व्येनेयमिति तीर्थते शक्यते वक्तुम् । (जे) इति वाक्या-लंकारार्थ इति ॥ अपिच-

सव्वत्तमुत्तमत्ति य-पुरुषगपरोवओगजुत्ताणं ।

उजओवउत्तसत्ता, मुत्तिवुत्ता न कत्थइ वि ॥

कत्थइ वि नाम कत्थइ, काक्षे जइ होज्ज दोवि उवओगा ।

उजओवउत्तसत्ता, ण मुत्तमं पि तो हांज्जा ॥

एकतरोपयोगोपयुक्तानां सत्त्वानां प्रतिपादकं सूत्रं सर्वत्र सिद्धान्ते स्फुटमस्ति । तच्च किञ्चिद्विशिष्टं दर्शयिष्यते च युग-पदुभयोपयोगो युक्तसत्त्वास्तु सूत्रे कचिदप्युक्ताः प्रतिपादिता दृश्यन्त इति । यदि नाम कस्यापि भवस्थकेवलिनः सिद्धकेव-लिनो वा कचिदपि कालं युगपद् द्वावुपयोगौ भवेतां नत-स्तर्हि युगपदुभयोपयोगोपयुक्तसत्त्वानां प्रतिपादकमेकमपि सूत्रं कचिदपि भवेन्नतु कापि तदवस्थाम इत्यतो निरालम्बनाग्रा-हमात्रमिति एव भ्राम्यति भवानिति ॥ अपिच-

उविहाणं पि य जीवा-ण जणियमप्यावहुं च समयम्मि ।

सागारणगाराण य, न जणियमुजओवउत्ताणं ॥

जइ केवलीण जुगवं, उवओगो होज्ज तो एवं ।

सागारणगाराण य, मीसाण य तिहमप्यावहुं ॥

साकारोपयोगवतामनाकारोपयोगवतां च द्विविधानामेव जीवानामल्पवहुत्वं समये सिद्धान्ते प्रज्ञापनाल्पवहुत्वं जणि तम् । तद्यथा “एएसि णं भंते ! जीवाणं सागारोवउत्ताणं अणगारोवउत्ताण य कयरे कयरेहिं तो अप्पा वा बहुया वा तु ह्हा विसेसाहिया वा ॥ गोयमा सव्वत्तो वा जीवा अणगारोव-उत्ता सागारोवउत्ता संखेज्जगुणा ” युगपदुभयोपयोगोपयुक्ता-नां तु मिश्राणां तृतीयानामिहाल्पवहुत्वं न जणितं यदि पुनः के-वलिनां युगपदुपयोगद्वयं जवेत्तदैवं सति साकारानाकारमिश्रो-पयोगवतां त्रयाणामेव पदानामल्पवहुत्वं जवेन्न द्वयोरिति । अत्र परशङ्कां परिहारं चाह-

अह व मई ठउमत्थे, पणुच मुत्तमिणमो न केवलिनो ।

तं पि न जुज्जइ जं स-व्व सत्तसंखाहिंमारो यं ॥

सुगमा नवरं व्याप्या सर्वजीवसंख्याधिकारे निर्दिष्टत्वाच्चेदं सूत्रं ब्रह्मस्थविषयं प्रवक्तुं युज्यत इति ॥ अथ सर्वजीवाधिकारो-ऽयं न भवतीत्यत्राह-

काउं सिद्धग्गहणं, बहुवत्तव्वयपदेसु सव्वेसु ।

इह केवद्वमग्गहणं, जइ तो तं कारणं वच्चं ॥

यदि सर्वजीवाधिकारोऽयं न प्रवति तर्हि “गइ इंदियवेए काए जोए कसायलेसास्वित्थादिप्वन्येषु अल्पवहुत्ववक्तव्यताविचार-विषयचूतेषु पदेषु सिद्धिगतिकानीन्द्रियकाययोग्यकपायहेइया नोसंयतनोपरीत्तादिपदैः पृथक् सिद्धग्रहणं कृत्वा केवलमिहैवोप-योगपदं पृथक्त्वग्रहणं करोति । ततस्तत्र कारणं वाच्यं यदि हि ब्रह्मस्थाधिकारत्वादिह तदग्रहणमित्युच्यते तर्हि शेषपदेषु सि-द्धकेवलग्रहणमयुक्तं स्यात्तस्मात्सर्वजीवाधिकार एवायं केवल-माहारकानाहारकजापकादिपदद्वयेनैवनेन साकारानाकारोपयो-गपदद्वयेन सिद्धकेवलानां गृहीतत्वादिह पृथक्त्वाद्ग्रहणमिति । आगामान्तरतोऽयत्र ब्रह्मस्थाधिकारशङ्कां निवर्तयन्नाह ॥

अहवा विसंसियं चिय, जीवाभिगमम्मि एयमप्यावहुं ।

उविहत्ति सव्वजीवा, सिद्धासिद्धाइया जत्थ ॥

अथवा ब्रह्मस्थाधिकारशङ्कानिवर्तकत्वादिशेषितमिवैतत्साका-रानाकारोपयोगयोः पदद्वयस्याल्पवहुत्वं जीवाभिगमे प्राक्तमिति शेषः ॥ क सूत्रे इत्याह । सिद्धासिद्धादिभेदेन द्विविधा एव सर्वे जीवा यत्र सूत्रं प्रतिपाद्यत इति तद्वच्च सूत्रं गायथोपनिबध्य द-शयन्नाह ॥

सिद्धसइंदियकाए, जोए वेए कसायलेसा य ।

नाणुवओगाहारय, नासयसरीरचरभे य ॥

सिद्धा असिद्धाश्च सेन्द्रिया अनिन्द्रियाश्च सकाया अकायाश्चे-त्यादि भेदेन सर्वे जीवाः संयुष्टात्रसूत्रे जीवाभिगमे प्रतिपाद्यन्ते तत्र सूत्रविशेषितमेवेदमल्पवहुत्वप्रतिपादितमिति युगपदुपयोग-द्वयपक्षं निराचिकीर्तुराह ॥

अंतोमुहुत्तमेवे य, कालो जणिओ न होवओगस्स ।

साइअपज्जवमिओत्ति, नत्थि कत्थइ वि निह्तिओ ॥

तथा ज्ञानाज्ञानदर्शनानामुपयोगस्यागमे सर्वत्र अन्तर्मुहुत्तमेव काक्षे जणितः साध्यपर्यवसितस्तु उपयोगकाक्षः कापि नास्ति विनिर्दिष्टः । यदिह साकारानाकारोपयोगरूपो मिश्रः सिद्धानामु-पयोगः स्यात्तदा तेषामपि तस्यापि साध्यपर्यवसितत्वं स्यान्नैत-त्सिद्धान्ते कापि भणितं दृश्यते तस्मान्नास्ति युगपदुपयोगद्वयमि-ति ॥ एतदेवाह-

जइ सिद्धाइयाणं, जणिंयं साइअपज्जवसियत्तं ।

तह जइ उवओगाणं, जणियं हवेज्ज तो जुगवं ॥

यथा सिद्धादीनामादिशब्दादिनिन्द्रियकादीनां साध्यपर्यवसितत्वं जणितं तथा यद्युपयोगानामपि तद्वर्णितं भवेत्ततस्तौ साकारा-नाकारोपयोगौ युगपद्वयेतांनचैवं तस्मान्न युगपदुपयोगद्वयमिति तदेवं सूरिः परस्याभिविवेशं निराकृत्यात्मनि तदाशङ्कां तिरा-कर्तुमाह-

कस्स व नाणुमयमिणं, जिणस्स जइ होज्ज दोवि उवओगा ।

नूणं न हांत्ति जुगवं, जओ निसिद्धा सुए बहुसो ॥

नवि अज्जिनिवसबुद्धी, अम्मं एगंतरोवओगम्मि ।

तद्वि जणिमो न तारइ, जं जिणमयमज्जहा काउं ॥

पाठसिद्धे एव । अथ परपृच्छामुत्तरं चाह ॥ “जइ तन्नोत्तावण-त्तमेवमित्यादि ” गाथायां थम्मया “इयरयरावरणया अहवा निक्कारणाचरणमित्यादि ” दूषणमुक्तं तद्यदि प्रागुक्तेनैव प्रकारेण त्वया नेष्यते तर्हि कथं जिनस्य केवलिन एकान्तरोपयोगोऽयुपग-

जीवा एं जंते ! किं सागारोवउत्ता अणगारोवउत्ता ? गोयमा ! सागारोवउत्ता वि अणगारोवउत्ता वि । सेकेण-
द्वेणं जंते ! एवं बुच्चइ जीवा सागारोवउत्ता वि अणगारो-
वउत्तावि ? गोयमा ! जेणं जीवो आत्तिनिवोहियनाणसुय-
नाणओहिनाणमणपज्जवेकवलनाण, मतिअस्साणसुयअस्सा
एविजंगनाणोवउत्तातेणं जीवा सागारोवउत्ता जेणं जीवा
चक्खुदंसणअचक्खुदंसणओहिदंसणकेवलदंसणोवउत्तातेणं
जीवा अणगारोवउत्ता से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ
जीवा सागारोवउत्ता वि अणगारोवउत्ता वि । नेरइया एं
जंते ! किं सागारोवउत्ता अणगारोवउत्ता ? गोयमा ! नेरइया
सागारोवउत्तावि अणगारोवउत्तावि । से केणद्वेणं जंते !
एवं बुच्चइ ? गोयमा ! जेणं नेरइयाणं आत्तिनिवोहियनाण
सुयनाण ओहिनाण मइअन्नाण सुयअन्नाण विजंगनाणो
वउत्ता तेणं नेरइया सागारोवउत्ता जेणं नेरइया चक्खुदंसण
अचक्खुदंसण ओहिदंसणोवउत्ता तेणं नेरइया अणगारो-
वउत्ता । से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ जाव अणगारो-
वउत्ता एवं जाव थणियकुमारा । पुढविकाइयाणं पुच्छा
गोयमा ! तहेव जाव जेणं पुढविकाइया मतिअन्नाण सुयअ-
न्नाणोवउत्ता तेणं पुढविकाइयाणं सागारोवउत्ता जेणं पुढवि०
अचक्खुदंसणोवउत्ता तेणं पुढवि० अणगारोवउत्ता । से
तेणद्वेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ जाव वणस्सइकाइया वेइंदि-
याणं अट्टसहिया तहेव पुच्छा जाव जेणं वेइंदिया आत्ति-
निवोहियनाण सुयनाण मतिअन्नाण सुयअन्नाणोवउत्ता तेणं

वेइंदिया सागारोवउत्ता जेणं वेइंदिया अचक्खुदंसणोवउत्ता
तेणं वेइंदिया अणगारोवउत्ता से तेणेट्ठेणं गोयमा । एवं बुच्चइं ?
एवं जाव चजरिंदिया एणं चक्खुदंसणं अब्भहिं चउ-
रिंदियाणंति पंचेदियतिरिक्खजोणिया जहा ऐरइया मणूसा
जहा जीवा वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा ऐरइया इति ॥
जीवाणंमन्ते इत्यादि सुगमम् । पञ्चा० २९ पद० । म० । जी०
(जीवेपूयोगाः जीवद्वाराण्यश्चे)

गतीन्द्रियादिषु मार्गणास्थानेषु उपयोगाः

मणुयगइए वारम, मण्णकेवलवज्जियाउ नव मीसे ।

इगियावरेसुतिविओ, चउविगले वारमे सगले ॥

मनुजगतौ द्वादशाप्युपयोगाः अन्यासु च नारकामरतिर्य-
ग्गातिषु प्रत्येकं मनःपर्यायकेवलद्विकवर्ज्यचक्षुरचक्षुराधिवर्धना-
ख्याख्य उपयोगाः भवन्ति । तुशब्दस्याधिकार्थसंज्ञानामति-
श्रुतावधिज्ञानचक्षुरचक्षुराधिवर्धनरूपाः पद उपयोगा दृश्यन्ते
अज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपाः पद । मिश्रे अज्ञानत्रिकाज्ञानत्रि-
कदर्शनत्रिकरूपा नव प्ररूप्यन्ते । तथा चत्वारो विकलेष्वन्ये-
षामसंभवाच्चतुरिन्दियेपूयोगास्तत्र त्रयः पूर्वोक्ता एव । चतु-
र्थस्तु चक्षुर्दर्शनम् । उपलक्षणं चैतत्तेनैव एव चत्वारोऽसंज्ञिनि
वेदितव्याः । तथा त्रसेषु (सगलित्ति) पञ्चेन्द्रियेषु द्वादश ॥

जोए वेए सप्पी, आहारगजवसुकुत्तेसासु ।

वारस संजमसम्मे, नव दस द्वेसा कसाएसु ॥

योगे मनोवाक्कायरूपे वेदे स्त्रीपुंनपुंसकवृक्षणे, संज्ञिनि आहा-
रकज्येषु वृक्षद्वेष्ट्यायां च द्वादशाप्युपयोगाः । वेदश्चेह द्र-
व्यरूपः आकारभावो गृह्यते तेन तत्र केवलज्ञानाद्यविरोधः । तथा
संयमे यथाव्यातरूपे सम्यक्त्वे । १ क्वायिकवृक्षणे नवोपयोगास्त-
त्राज्ञानत्रिकाभावात् । तथा द्वेष्ट्यासु कृष्णनीलकापोततेजःप-
द्माख्यासु कपायेषु च चतुर्षु केवलज्ञानकेवलदर्शनहीनाः शेषा द-
शोपयोगा कृष्णादिद्वेष्ट्याभावे केवलद्विकानुत्पादात् । इह ये
उपयोगा यैरुपयोगैः सह न जवन्ति यश्च सह जवन्ति तान् त-
थोपदर्शयन्नाह ।

सम्मत्तकारणेहिं, मिच्छत्तनिमित्ता न होंति उवओगा ।

केवलदुगुणं सेसा, संतेव अचक्खुचक्खुसु ॥

सम्यक्त्वं कारणं येषां ते सम्यक्त्वकारणास्तैर्मतिज्ञानादिभि-
रुपयोगैः सह मिथ्यात्वनिमित्ता मिथ्यात्वनिवन्धना मत्यज्ञा-
नादयः उपयोगा न भवन्ति । तथा केवलद्विकेन केवलज्ञान-
केवलदर्शनरूपेण सह शेषाऽज्ञानस्थिका मतिज्ञानादय उप-
योगा न भवन्ति देशज्ञानदर्शनव्यवच्छेदेनैव केवलज्ञानदर्शन-
प्राप्तुर्भावात् । “उपपत्तंसि अणंते नट्टमियच्छाउमत्थिए नाणे”
इति वचनप्रामाण्यात् । आह ननु यदि मतिज्ञानादीनि स्वस्वा-
वरणक्षयोपशमेऽपि प्रादुष्यन्ति तर्हि सकलस्वस्वावरणक्षये
सुतरां भवेयुश्चात्रिपरिणामवत् तत्कथं केवलज्ञानदर्शनभावे
मतिज्ञानाद्यभाव आदरः “आवरणदेसविगमे, जाईविज्जति
मई सुयाईणि । आवरणसव्वविगमे, कह ताइ न होति जीव-
स्स ” उच्यते इह यथा सहस्रमानोरुपचितघनपटलान्तरि-
तस्यापान्तरालावस्थितकटकुड्याद्यावरणविवरप्रविष्टः प्रका-
शोऽस्पष्टरूपो घटपटादीन् प्रकाशयति तथा केवलज्ञानावर-
णावृतस्य केवलज्ञानस्यापान्तरालमतिज्ञानाद्यावरणक्षयोप-
शमरूपविवरविनिर्गतः प्रकाशो जीवादीन् पदार्थान् प्रकाशय-
ति । स च तथा प्रकाशयन्तत्तत्क्षयोपशमानुरूपं मतिज्ञानं श्रु-

तज्ञानमित्यादिरूपमभिधानमुद्ब्रहति । ततो यथा सकलघन-
पटलकटकुड्याद्यावरणापगमे स तथाविधप्रकाशसहस्रधा-
कारास्पष्टरूपो न भवति किं तु सर्वात्मना स्फुटरूपोऽन्य
एव तथेहापि सकलकेवलज्ञानावरणमतिज्ञानाद्यावरणविल-
येन तथाविधोऽस्पष्टरूपो मतिज्ञानादिसंज्ञिनः केवलज्ञानस्य
प्रकाशो भवति सर्वात्मना यथावस्थितं वस्तु परिच्छिन्दन्
परिस्फुटरूपोऽन्य एवेत्यदोषः । उक्तं च । कडविवरागव्यकि-
रणा, मेहंतरियस्स जह दिणोस्सस्स । उक्कडमेहावरणे, न हो
ति जह तह इमाईणि ” । अन्ये पुनराहुः । संत्येव सयोगिके-
वल्यादावपि मतिज्ञानादीनि केवलमफलत्वात्सन्त्यपि तदा-
नीतनानि न विकसन्ति सूर्योदये नक्षत्रानीनि । उक्तं च ।
“अस्ते आभिणिबोहिय-नाणाईणि वि जिणस्स विज्जंति । अ-
फलाणि य सुरुदप, जहेव नक्खत्तमाईणि ” तथा (संतेवअ-
चक्खुचक्खुसुसुत्ति) सन्त्येव भवन्त्येव अचक्षुर्दर्शनचक्षुर्दर्श-
नाभ्यां बहुवचनात् अवधिदर्शनेन च सह सम्यक्त्वनिमित्ता
मिथ्यात्वनिमित्ताश्चोपयोगास्तेन मतिश्रुतावधिज्ञानमनः पर्या-
यज्ञानसामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसंपरा-
यत्तायोपशमिकौपशमिकसम्यक्त्वेषु केवलद्विकान्नात्रिकही-
नाः शेषाः सप्तोपयोगाः । अज्ञानत्रिकावरणसास्वादनमिथ्या-
त्वेपु केवलद्विकमतिज्ञानादिचतुष्टयरहिताः शेषाः षट् केव-
लद्विके केवलज्ञानकेवलदर्शने चक्षुरचक्षुराधिवर्धनेषु केव-
लद्विकहीनाः शेषा दश । मनःपर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनरहिता-
श्च शेषा दशानाहारके सूत्रे च । (अचक्खुचक्खुसुसुत्ति)
सप्तमी तृतीयार्थे वेदितव्या भवति ॥ यदाह पाणिनिः
प्राकृतलक्षणे तृतीयार्थे सप्तमी यथा तिसु तेषु अलंकियायुह-
ई इति ” तदेवं कृता मार्गणास्थानेषु योगोपयोगमार्गणा ॥ पं०
सं० १ द्वा० ।

गुणस्थानेषूपयोगाः ।

अधुनैतेष्वेवोपयोगानभिधातुकाम आह ॥

तिअनाणउदंसास्म-दुगे अतियदेसिनाणदंसतिगं ।

ते मीसे मीससमणा, जयाइकेवलदुपंतदुगे ॥ ४८ ॥

आदिमद्विके मिथ्यादृष्टिस्वास्वादनवृक्षणे प्रथमद्वितीयगुणस्था-
नकद्वये इत्यर्थः (तिनानाणदुदंसत्ति) त्रयाणामज्ञानानां समाहा-
ररूपज्ञानं मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविज्ज्ञानरूपं दर्शने दर्शः । द्योदे-
र्शयोः समाहारो द्विदर्शम् । चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनरूपमित्येते पञ्चो-
पयोगा मिथ्यादृष्टिस्वास्वादनयोर्जवन्ति न शेषाः सम्यक्त्वविग-
त्यज्ञावात् । तथा अयतेऽविरतसम्यग् दृष्टौ देशे देशविरते पशुप-
योगा भवन्ति तथा हि (नाणदंसतिगं) त्रिकशब्दस्य प्रत्येक-
मजिसंभवात् ज्ञानत्रिकं मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानरूपं दर्शत्रिकं
चक्षुरचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनवृक्षणमिति न शेषाः सर्वविरत्यज्ञावा-
त् । ते पूर्वोक्ता ज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपाः पशुपयोगा मिश्रे सम्य-
ग्मिथ्यादृष्टि गुणस्थानके मिश्रा अज्ञानसहिता दृष्टव्याः तस्यो-
त्तरदृष्टिपातित्वात् केवलं कदाचित्सम्यक्तत्वाद्दुष्यं कदाचिच्च मि-
थ्यात्वबाहुल्यम् । ततोऽज्ञानबाहुल्यसमकृतायां तूज्यांशसम-
तेति । अस्मिंश्च गुणस्थानके यदवधिदर्शनमुक्तं तत्सैकान्तिकमता-
पक्ष्या दृष्टव्यमित्युक्तं प्राक् । (समणाजयाइत्ति) यमस्तुपरमे
यमनं यतम् । यतं विद्यते यस्य स यतः अन्नादिन्य इत्यप्रत्य-
यः प्रमत्तगुणस्थानकवर्त्ता साधुर्यत आदिर्धेयां गुणस्थानकानां
तानि यतादीनि प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणातिवृत्तिवादसूक्ष्मसंप-
रायोपशान्तमोहक्षीणमोहवृक्षणानि सप्तगुणस्थानकानि तेषु
पूर्वोक्तज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकाख्याः यदुपयोगाः (समणात्ति) मनः

पर्यायज्ञानरहिताः सप्त ज्ञवन्तीति न शेषा मिथ्यात्वघातिकर्मक-
याज्ञावात् । केवलद्विकं केवलज्ञानकेवलदर्शनवलक्षणोपयोगद्वय-
रूपम् । अतएव द्विके सयोगिकेवलक्षणचरमगुणस्थानकद्वये ज-
वति न शेषा ज्ञानदर्शनवलक्षणास्तदुच्छेदेनैव केवलज्ञानकेवलदर्श-
नोत्पत्तेः “ ननुस्मिन् ग्राह्यमस्थि ए नाणे ” इति वचनात् तदेव-
मभिहिता गुणस्थानकेरूपयोगाः ॥ कर्म०

अचक्षुचक्षुदंसण-सन्नाणतिगं च मिच्छसासाणो ।

विरयाविरएसम्मे, नाणातिगं दंसणतिगं च ।

अचक्षुदर्शनचक्षुदर्शनम् अज्ञानात्रकं च मत्तज्ञानधनाज्ञानविजङ्ग-
लक्षणम् । चः समुच्चये मिथ्यादष्टौ सास्वादने चोपयोगा जवन्ति ।
यत्तु अवधिदर्शनं तत्कुतश्चिदज्ञिप्रायाद्विशिष्टाः श्रुतविदो नेच्छन्ति
तन्न सम्यगवगच्छामः । अथ च सूत्रे मिथ्यादष्टादीनामवधिदर्शनं
प्रतिपाद्यते यतउक्तं प्रज्ञसौ “ ओहिदंसण अणगारोवउत्ताणं भवइ ते
किं नाणी अन्नाणी गोयमा नाणी वि अन्नाणी वि । जइ नाणत्तो अ-
त्येगइया तिनाणी अत्येगइया चउनाणी जे तिनाणी ते आनि-
णिवोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी जे चउनाणी ते अजिनि-
वोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी मणपज्जवनाणी । जे अन्नाणी
ते नियमा मइअन्नाणी सुयअन्नाणी विजंगनाणी इति” ॥ अत्र
हि ये अज्ञानिनस्ते मिथ्यादष्टौनामवधिदर्शनं साक्षादत्र सूत्रे प्र-
तिपादितम् यदा त्ववधिज्ञानी सास्वादनज्ञावं मिश्रज्ञावं वा गच्छ-
ति तदा तत्राप्यवधिदर्शनं प्राप्यते इति । तथा विरताविरते देश-
विरते (सम्मेति) अविरतसम्यग्दष्टौ मतिश्रुतावधिद्वलक्षणज्ञान-
त्रिकं चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनत्रिकमिति पदं उपयोगा भवन्ति ।

मिस्सम्मि य वामिस्सं, मणनाणजयं पमत्तपुव्वाणं ।

केवलद्वियनाणदंसण, उपयोगअजोगिजोगासु ॥

मिश्रे सम्यग्मिथ्यादष्टौ तदेव ज्ञानत्रिकं दर्शनत्रिकं चानन्तरोक्त-
मज्ञानव्यामिश्रं छद्म्यम् । मतिज्ञानं मत्तज्ञानमिश्रमिथ्यादि केवलं
कदाचित्सम्यक्त्वबाहुल्यतो ज्ञानबाहुल्यं कदाचित्च मिथ्यात्व-
बाहुल्यतोऽज्ञानबाहुल्यं समतायां तु सम्यक्त्वमिथ्यात्वयोरुभयो-
रपि समतेति तथा तदेव पूर्वोक्तमुपयोगप्रसूकं मनःपर्यायज्ञानगु-
तम् । प्रमत्तः पूर्वो येषां ते प्रमत्तपूर्वास्तेषां प्रमत्तपूर्वकरणानिवृत्ति-
वादरसूक्ष्मसंपरायोपशान्तमोहक्षीणमोहानामवसेयम् । तथा के-
वलज्ञानकेवलदर्शनवलक्षणौ द्वावुपयोगौ सयोग्ययोगिकेवलपि द्रष्ट-
व्यौ न शेषाः “ केवलद्वुगे न सेसा ” इति वचनात् ॥ पं० सं० १ । द्वा० ।

(अवशिष्टवक्तव्यतोपयोगस्य मार्गः । स्थानाल्पवहुत्वं संजत-
निर्गन्थादि शब्देषु ।) अत्रधाने, आव० ६ अ० । यत्सन्नि-
धानादात्मा छ्येन्निवृत्तिर्वाति प्राति व्याप्रियते तन्निमित्तमा-
त्मनो मनः साचिव्यादर्थग्रहणं प्रति व्यापाररूपे, आचा० १ श्रु०
२ अ० १ उ० । स्वस्वविषये द्बध्यनुसारेणात्मनः परिच्छेदव्यापा-
रस्वरूपे वा भावेन्द्रियजदे, । जी० १ प्रति० । आ० म० छि० ।
“ जो सविसयवावरो उपयोगो ” । यः श्रोत्रादीन्द्रियस्य
स्वविषये शब्दादौ परिच्छेद्य व्यापारः स उपयोगः उपयोजनमुपयो-
गः । विवक्षितकर्मणि मनसोऽभिनिवेशे, विशेषे । “ उपयोगाद्विदु-
साय कम्मप्पसंगपरिदोखणविसादा ” नं० । आ० चू० । आ० म०
छि० । कायोत्सर्गे, महा० ७ अ० । उपयोगाकरणे प्रायश्चित्तम् । “ चे-
द्दहिं अवदिणाहं उपयोगं करेज्जा पुरिवट्ठं गुरुणो अंतिप णोव-
योगं करेज्जा । चउत्थं अकपणं उपयोगेणं जं किंचि पणिगादे-
ज्जा चउत्थं अविहीप उपयोगं करेज्जा । व्याप्रियमाणतायाम्,
आ० म० प्र० ॥ द्विजे, चिहे, विशेषे ॥ आचरणे, जोजने, इष्टि-
स्त्रिधाधने, व्यापारे, आनुकूल्ये च । वाच० ॥

उपयोगकरावणिया-उपयोगकाराणिका- स्त्री० उपयोगकरण-
विधौ, सा चैवम् ॥

पडिलेहत्तु सुपमज्जिअ, तत्तो पत्ताणि पडवज्जुत्ताणि ।

उगाहियगुरुपुरओ, उपयोगं कुणइ उपउत्तो ॥ २ ॥

संपइ सामायारी, दीसइ एसा य भागसमयम्मि ।

जं किज्जइ उपयोगो, वालाइअणुगहट्टाए ३ ॥

पञ्चवस्तुकेऽपि “ काइअमाइअजोगं, काउं घेच्छूण पत्तए ताहे ।
वंनं च संजयंतो । गुरुपुरओ अविधुं उपउत्तो ॥ १ ॥ उपयोगकर-
णविधिस्त्वेवं तत्रैवम् ।

संदिसइ जणंति गुरुं, उपयोगं करेसु ते मणुसया ।

उपयोगकरावणियं, करेसु उस्सगमिच्छाइ ॥ १ ॥

संदिशतेति गुरुं जणंति किमित्याह (उपयोगं करोमि) इ-
च्छाकारेण संदिसइ भगवन् ! उपयोगकर्तुं इति जणतीत्यर्थः ।
तत उपयोगकरावणियं करोमि काउस्सगं अन्नत्थ इत्यादि भणति ।

अह कट्टिऊण सुत्तं, अक्खवइआइगुणसंजुअं गच्छा ।

चिट्ठिंति काउसग्गे, चित्तिंति अत्यमंगद्वयं ॥ २ ॥

सुगमा । परं (मंगंति) पञ्चमङ्गलनमस्कारं कायोत्सर्गं चि-
न्तयन्ति अत्र पक्कयमाह ।

तप्पुव्वयं जयत्थं, अन्नेउ जणंति धम्मजोगिणं ।

गुरुवाव्वुव्वुसिक्खगं, रेसिम्मिण अप्पणो चैव ॥ ३ ॥

तत्पूर्वकं नमस्कारपूर्वकं पदार्थं तच्च चिन्तयन्ति सम्यगना-
लोचितस्य ग्रहणप्रतिषेधात् तस्माद्यावन्नालोचितं हृदि ताव-
न्न किंचिद्वाह्यम् । अन्ये आचार्या इत्थं भणन्ति धर्मयोगमेनं
चिन्तयन्तीति । किंचिशिष्टं गुरुबालवृद्धशैक्षैरेव एतदर्थं ना-
त्मार्यम् । ३ । ततः किमित्याह-

चित्तेतु तत्रो पच्छा, मंगलपुव्वं जणंति विणयणया ।

संदिसइति गुरुं वि अ, दानोत्ति जणंति उपउत्तो ॥

चिन्तयित्वा पश्चात् (मंगलपुव्वंति) “ नमो अरिहंताणं
ति ” भणनपूर्वं विनयनता भणन्ति किमित्याह (संदिसहे-
त्ति) स्मरितुजानातीत्यर्थः । गुरुरपि भणति (लाभोत्ति)
कालोचितानुकूलानपायित्वात् उपयुक्तो निमित्ते ऽयसंभ्रान्तः
॥ ४ ॥ ततः किमित्याह-

कहपेच्छमोत्ति पच्छा, सवितेसणया जणंति ते सम्मं ।

आह गुरुं वि तहत्ति, जह गहिहं पुव्वसाहूहिं ॥ ५ ॥

ततः कथं गृहीष्याम एवं पश्चात् सविशेषनतास्ते साधवः
सम्यग् भणन्ति ततो गुरुरप्याह यथा गृहीतं पूर्वसाधुभिरि-
त्यनेन गुरोरसाधुप्रायोग्येन भणनप्रतिषेधमाह-

आवस्मियाए जस्स य, जोगुत्ति जणितु ते उ णिगंति ।

णिक्कारणेण कप्पइ, साहूणं वसहिणिग्गमणं ॥

आवशिक्या साधुक्रियाभिधायिन्या हेतुभूतया (जस्स-
यजोगुत्ति) भणित्वा निर्गच्छन्ति वसतेः तस्यार्थस्त्वेवं यस्य
वस्तुनो वस्त्रपात्रशैक्षादेयोंगः संयमोपकारकः संवन्धो भवि-
ष्यति तं गृहीष्यामीत्यर्थः किमेतदित्याह निष्कारणे न कल्प-
ते साधूनां वसतिनिर्गमनं तत्र दोषसंभवादिति । यस्य योग-
इत्यस्याऽकरणे च दोषो यदुक्तमोघनिर्मुक्तौ ॥

जस्स य जोगमकाऊण, निगगओ न लजेज्ज सच्चित्तं ।

नयवत्थपायमाई, तेणं गहणे कुणभु तम्हा ॥

यस्य योगमित्येवमकृत्वाऽभ्यसित्वा निर्गतेः सन्न लभते नामा-
व्यतया प्राप्नोति सच्चित्तं प्रव्रज्यार्थमुपस्थितं गृहस्थं नाप्यचि-
त्तं वस्त्रपात्रादि । अथ यदि गृह्णाति ततः स्तैन्यं भवति । तस्मा-
त्कुरु अस्य योगमिति । एवं चोपयोगकरणे चत्वारि स्थाना-
नि तदुक्तम् “ आपुच्छृणोति पदमा, विद्या पठिपुच्छृणा य
कायन्वा । आवास्सिआ य तद्विद्या, जस्स य जोगो चउत्थो उ ”
ध० ३ अधि० ।

उवन्मोगगुण-उपयोगगुण-पुं० उपयोगः साकारानाकारभेदं
चैतन्यं गुणो धर्मो यस्य स तथा । चैतन्यधर्मके जीवे, “ जी-
वे सासप गुणओ उवन्मोगगुणे ” स्था० ५ डा० । म० ।

उवन्मोगगुण-उपयोगगुण-त्रि० अवहितमनसि, “ तं पुण संविगेणं
उवन्मोगगुणं तिव्वसद्धाप ” पंचा० ४ विव० ।

उवन्मोगगुण-उपयोगार्थता-स्त्री० विविधविषयानुपयोगाश्रयेण,
“ उवन्मोगगुणाय अणेगज्जयजावज्जविप विअहं ” विविधविषया-
नुपयोगानाश्रित्यानेककृतज्ञावज्जविकोऽन्यहमप्यतीतानागतयोहिं
कालयोरनेकविषयबोधनात्मनः कथंचिदान्निनानां भूतत्वाच्चे-
त्यनित्यपक्षोऽपि न दोषयेति । म० १८ श० १० उ० ।

उवन्मोगदिद्विमारा-उपयोगद्विप्रसारा-स्त्री० उपयोजनमुपयो-
गो विवक्षितकर्मणि मनसोऽग्निनिवेशः सारस्तस्येव विव-
क्षितकर्मणः परमार्थः उपयोगेन दृष्टः सारो यथा सा उप-
योगदृष्टसारा । अभिनिवेशोपबन्धकर्मपरमार्थायां बुद्धौ, “ उ
वन्मोगदिद्विसारा, कम्मपसंगपरिघोत्तलणविसाहा ” न० ॥

उवन्मोगपरिणाम-उपयोगपरिणाम-पुं० उपयोग एव परि-
णाम उपयोगपरिणामः जीवपरिणामभेदे, प्रज्ञा० १३ पद ।
स च साकारानाकारभेदाद् द्विधा, स्था० १० डा० ।

उवन्मोगवक्क-उपयोगवाक्य-न० आनन्दस्य भगवन्तं प्रतिवाक्य-
भेदे, । दर्श० ।

उवन्मोगवीरिय-उपयोगवीर्य-आध्यात्मिकवीर्यभेदे, उपयोग-
वीर्यं साकारानाकारभेदात् द्विविधम् । तत्र साकारोपयोगो,
ऽप्यथा अनाकारश्चतुर्थो तेन चोपयुक्तः स्वविषयस्य अव्य-
क्तेत्रकालज्ञावरूपस्य परिच्छेदं विधत्ते इति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

उवन्मोगाता-स्त्री० उपयोगात्मन्-पुं० उपयोगः साकारानाका-
रभेदस्तत्प्रधानः आत्मा उपयोगात्मा । सर्वजीवानां सिद्ध-
संसारिस्वरूपं विवक्षितवस्तुपयोगविशिष्टे वा आत्मभेदे, न० ॥
१३ श० १० उ० ॥

उवंग-उपाङ्ग-न० उपमितमङ्गेन । अङ्गावयवभूतेऽङ्गुल्यादौ,
प्रज्ञा० ३३ पद ॥ कर्म० । आ० म० हि० । विशेष० । कर्णादि
पु, च । उपाङ्गानि कर्णां नासे अङ्गिणी जङ्घे हस्तौ पादौ
च । उच० ३ अ० । आचा० ॥ “ होति उवंगा कणा-
णासच्छी जंघा हत्था पाया य कणा णासिगा अञ्चि जंघ
पादा य एवमादी । सव्ये उवंगा जवन्ति ॥ नि० चू० १ उ० ॥
कर्म० । अङ्गार्थविस्ताररूपे, ॥ कल्प० ॥ शिक्षाचङ्कोकप्रपञ्च-
नपरे प्रबन्धे, ज्ञा० ५ अ० । नि० । संगोवंगणं सरह-
स्साणं चउएहं वेयाणं ” औ० ॥ लोकोत्तरिकाचाराङ्गे-
कदेशप्रपञ्चरूपे श्रुते, तानि च द्वादश तथाहि तत्राङ्गानि द्वा-
दश उपाङ्गान्यपि अङ्गैकदेशरूपाणि प्रायः प्रत्यङ्गमेकैकभावा
जवन्त्येव । तत्राङ्गानि आचाराङ्गादीनि प्रतीतानि । तेषां
मुपाङ्गानि क्रमेणामूनि आचाराङ्गस्योपपातिकम् ॥ १ ॥
सूत्रं तदङ्गस्य राजप्रश्नीयम् ॥ २ ॥ स्थानाङ्गस्य जीवामि-

गमः ॥ ३ ॥ समवायाङ्गस्य प्रज्ञापना ॥ ४ ॥ भगवत्याः
सूर्यप्रज्ञासिः ॥ ५ ॥ ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्य जम्बूद्वीपप्रज्ञासिः ॥ ६ ॥
उपासकदशाङ्गस्य चन्द्रप्रज्ञासिः ॥ ७ ॥ अन्तर्दृशज्ञाद्रीनां
दृष्टिवादपर्यन्तानां पञ्चानामप्यङ्गानां निरयावधिका । श्रुतस्क-
न्धगतकल्पिकादि पञ्चवर्गाः पञ्चोपाङ्गानि तथाहि अ-
न्तर्दृशज्ञाङ्गस्य कल्पिका ॥ ६ ॥ अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गस्य
कल्पावतंसिका १ प्रश्नव्याकरणस्य पुष्पिता ॥ १० ॥ विपा-
कश्रुतस्य पुष्पचूडिका ॥ ११ ॥ दृष्टिवादस्य वृष्णिदशा ॥ १२ ॥
इति । जं० १ वक्त्र० ॥ उपाङ्गानि केन कृतानीत्यत्र प्रश्नो-
त्तरे तत्रोपाङ्गानि किं गणधरचितानि अन्यथा वा तथा-
ङ्गप्रणयनकावेज्यदा वा तन्निर्माणमिति । सूत्रोपाङ्गानि स्थ-
विराः कुर्वन्ति तीर्थकरे विद्यमानेऽविद्यमाने थान्यङ्गप्रणयन-
कावे एवं तेषां निर्माणमिति नैकान्त इति नन्दीसूत्रवृत्तौ
व्यक्तोक्तमस्ति तेन विशेषतस्ततोऽवसंशयमिति ही० । (अ-
ङ्गपविद्वद्व्यदे तथा दर्शितम्) उपाङ्गेषु केन किं वि-
वृतम् उपाङ्गानां च मध्ये प्रथममुपाङ्गं श्रीअन्यदेवसुरिभिर्वि-
वृतम् । राजप्रश्नीयादीनि पद् श्रीमन्नयगिरि पाद्वैविवृतानि
पञ्चोपाङ्गमयी निर्यावधिका च श्रीचन्द्रसुरिभिर्विवृता तत्र प्र-
स्तुतोपाङ्गस्य वृत्तिः श्रीमन्नयगिरिकृताऽपि संप्रति कावदा-
पेण व्यवच्छिन्ना इदं च गम्भीरार्थतया अतिगहनं तेनानु-
योगरहितं मुद्रितराजकीयकमनीयकोशगृहमिव न तदर्थो-
र्थिनां हस्तानुयोगार्णितसिद्धिं संजायत इति कल्पितार्थक-
रुपकल्पद्रुमाणां युगप्रधानसमानम् । संप्रति विजयमानग-
च्छनायकपरमगुरुश्रीहीरविजयसूरीश्वरनिर्देशेन कोशाध्यक्षा-
ङ्गथा प्रख्येणेवोन्मुक्तमिव मया तदनुयोगः प्रारब्धते ॥ जं०
१ वक्त्र० । रा० । तिष्ठके, पुं० वाच० ।

उवंगतिग-उपाङ्गत्रिक-न० औदारिकवैक्रियाहारकाङ्गोपाङ्ग-
रूपे त्रये, कर्म० ॥
उवंगण-उपाङ्गजन-न० अष्ट अञ्ज ल्युट्, द्वेपने, गोमयादिनानु-
द्वेपने, संमार्जनोपार्जनेन सेकेनोद्वेपने, च । वाच० ॥ अन्यङ्गे,
“ अक्खोवंगण वण्णाणुद्वेवण्णय ” सूत्र० ३ श्रु० १ अ० । आ-
धारे ल्युट् । अञ्जनाधारे, हस्तादौ च । वाच० ॥
उवंगुजव-उपाङ्गजव-पुं० परैरश्रूयमाणेऽन्तःसंजल्पनरूपे जप-
भेदे, ध० ४ अधि० ॥

उवकप-उपकल्प-पुं० उपगतः कल्पम् । अत्या० स० कल्पोपग-
ते, नके पाने, न० । उप सामीप्ये उपेत्य कल्पते इति उपकल्पः ।
आहारादिषु उपेत्योपकारे वर्तते इत्युपकल्पः । आहारादिना
साधोरुपग्रहकरणे, । पुं० चू० ॥

एतो पुच्छा महंतु, उवकपं उवगगहे । उवकपती करोति,
उवणाइव होति एकट्टा ॥ जत्तेण व पाणेण व, उवगगहं
तत्रो कुणति । उवकपति गुणधारी, उवकपंतं वियाणाहि ॥
खुहिओ पिवासिओ वा, सीतजिचूतो व ण तरति । पाहिं-
तं तस्स करोति, उवगगहपंतं कुहुस्स वा धूणे ॥ जो उप्पाए
समाहिं, चउव्विहं णाणदंसणचरित्ते । तत्तो य तवसमाहिं,
तस्स खमाणिज्जए होइ ॥ जत्तेण व पाणेण व, उवगगणेण व
उवगगहितदेहो । जं कुणति सो समाहिं, तस्सावरणं हवति
दाता ॥ जत्तस्स व पाणस्स व, उवकरणस्स व उवगगहक-
रस्स । जो कुणति अंतवायं, तस्सावरणं पवट्ठो चि ॥ एमुव-
कप्पो जणितो ॥ पं० जा० ॥

इयार्णि उपक्रमो तस्य गाहा " भक्तेण व पाणेण व " उप सामीप्ये उपेत्य कल्पते इत्युपकल्पः आहारादिषु उपेत्याप-
कारे वर्तते इत्युपकल्पः । साहुस्स उपगगहं करेइ आहाराणा-
पढंतस्स उदुस्सेव मूला मूत्रगुणउत्तरगुणधारी उपकल्पंतं वि-
याणाहि गाहा " भक्तेण य सो पुण जत्ताइहिं साहुस्स उपगगहं
कुणमाणो समाहि समुप्पायइ चउव्विहं पि नाणदरिसणतवच-
रित्तसमाहिं सो पुण समाहिमुप्पायंतो तासिं चैव नाणदरिसण-
चरित्ततवसमाहीणं आवरणं हणइकमं गाहा " भक्तेस य पा-
णस्स य " जे पुण अंतरायं करेइ आहाराणं साहुस्स दिज्जता-
णं से तासिं चैव एणदरिसणतवसमाहीणं अंतराप पवहुइ
सो णाणाइअंतराइयं वंधइ उपक्रमो ॥ ५० चू० ॥

उपक्रमंत-उपकल्पयन्- वि० निष्पादयति. " जेसिं तेहिं उपक-
ल्पंति अनं पाणं तह वि " उपकल्पयन्ति निष्पादयन्ति सूत्र०
१ श्रु० १२ अ० ॥

उपक्रम-उपकृत- वि० उप-कृत० । कृतोपकारे, यस्योपकारः
कृतस्तस्मिन् वाच० । परैर्वर्तिते, "अणुवक्यपरागुगहपरायणा"
आव० ४ अ० ॥

उपक्रमंत-उपकपत्- वि० व्रजति, "पष्ठासमक्षितावेगे । नारीणं
वसमुपकसंति " सूत्र० १ अ० ४ अ० ॥

उपकुञ्ज-उपकुञ्ज- न० कुञ्जानां समीपमुपकुञ्जम् । तत्र वर्त्त-
न्ते यानि नक्षत्राणि तान्युपचारादुपकुञ्जानीति व्युत्पत्तेः कुञ्जसंज्ञ-
कानां नक्षत्राणामधस्तनेषु नक्षत्रेषु, तानि द्वादश । श्रवणः पूर्व-
जालपदा रेवती ज्येष्ठा रोहिणी पुनर्वसू अश्लेषा पूर्वफाल्गुनी
हस्तः स्वाती ज्येष्ठापूर्वाषाढाश्चेति । जं० ७ वक्र० । चं० ॥ सू०
प्र० (एकस्रत्त शब्दे सूत्रतः स्पष्टीजविष्यति)

उपक्रमपुर-उपकेशपुर- न० स्वनामख्याते तीर्थभेदे, यत्र वीर-
भगवत्प्रतिमा ॥ ती० ॥

उपकोसा-उपकोशा- स्त्री० पाठविपुत्रवासिन्याः कोशागणि-
कायाः कनिष्ठजगिन्याम्, "पात्रिपुत्ते नयरे दो गणियातो कोसा
उपकोसातो । आ० म० द्वि० । कोसाए रुहरिकामणिणी उप-
कोसातीए समं वररुची वसति । आ० चू० ४ अ० । (धृञ्ज-
इशब्दे कथानकम्)

उपक्रम-उपक्रम-पुं० उपक्रमणमुपक्रमः उप-क्रम घञ् वृद्धजावः ।
उपायं, आचा० १ श्रु० ७ अ० = उ० । "लोच्चा भगवाणुसासणं
सच्चे तत्थ करेज्जुवक्रमं " तदुपक्रमं तत्प्रायुपायं कुर्यात् सूत्र०
१ श्रु० ३ अ० । उपायपूर्वके आरम्भे, तद्भेदाश्च यथा—

तिविहे उपक्रमे पप्पत्ते तंजहा धम्मिए उपक्रमे अहम्मिए
उपक्रमे धम्मियाधम्मिए उपक्रमे ॥

उपक्रमणमुपक्रम उपायपूर्वक आरम्भो धर्मश्रुतचारित्रात्मके
भवः स वा प्रयोजनमस्येति धार्मिकश्रुतचारित्रार्थ आरम्भ इत्यर्थ-
स्तथा न धार्मिकोऽधार्मिकः संयमार्थस्तथा धार्मिकश्चासौ देशतः
संयमरूपत्वाद्धार्मिकश्च तथैवासंयमरूपत्वाद्वा धार्मिकाधार्मि-
कौ देशविरत्यारम्भ इत्यर्थः । अथवा नामस्थापनाख्यक्रेत्रकाव-
भावभेदात् पञ्चविध उपक्रमस्तत्र नामस्थापने सुज्ञाते ख्योपक्रम-
स्तु ज्ञशरीरजव्यशरीरव्यतिरिक्तस्त्रिधा सचित्तचित्तमिश्रख्यजे-
दात् । तत्र सचित्तख्योपक्रमो द्विपदचतुष्पदपदभेदजिह्वा पुनरे-
कैको द्विविधः परिकर्मणि वस्तुविनाशे च । तत्र परिकर्मख-
्यस्य गुणविशेषकरणं तस्मिन्सति तद्यथा धृताद्युपयोगेन पुरुष-
स्य वर्णादिकरणं एवं शुकसारिकादीनां शिक्वागुणविशेषकरण-
म् । तथा चतुष्पदानां हस्त्यादीनाम् अपदानां च वृक्षादीनां

वृक्षायुर्वेदोपदेशात् चार्कव्यादिगुणापादनमिति । तथा वस्तु-
विनाशे च पुरुषादीनां खड्गादिभिर्विनाश एवोपक्रम इति । एव-
मचित्तख्योपक्रमः पञ्चरागादिमणेः क्षारस्मृत्युपाकादिना वैम-
ल्यापादनं विनाशश्चेति । मिश्रख्योपक्रमस्तु कटकादिविचूर्णित-
पुरुषादिख्यस्यैवेति । तथा क्षेत्रस्य शाविकेनादेः परिकर्मवि-
नाशो वा क्षेत्रोपक्रमस्तथा काव्यस्य चन्द्रोपरागादिवृक्षस्योप-
क्रम उपायेन परिज्ञानं काव्योपक्रमः । तथा ज्ञावस्य प्रशस्ताऽप्रशस्त-
रूपस्योपायतः परिज्ञानमेव ज्ञावोपक्रमः । स चाप्रशस्तो डोमि-
नीगणिकामात्यदृष्टान्तादयस्यैः । प्रशस्तस्तु श्रुतादिनिमित्तमा-
चार्यादिज्ञावोपक्रम एवं धार्मिकस्य संयतस्य यश्चारित्रार्थे ख-
व्यक्षेत्रकाव्यजावानामुपक्रम उक्तस्वरूपः स धार्मिक एवोपक्रमः ।
तथा अधार्मिकस्याऽसंयतस्यासंयमार्थं यः सोऽधार्मिक एव ।
तथा धार्मिकाधार्मिकस्य देशविरतस्य यः स धार्मिकाधा-
र्मिक इति ॥ अथ स्वाम्यन्तरजंघेनोपक्रममेव त्रिधाह—

अहवा तिविहे उपक्रमे पप्पत्ते तं जहा आयोवक्रमे परो-
वक्रमे तदुजयोवक्रमे एवं वेयाववे आणुगहे आणुसिद्धिं
उवाञ्जने एवमिक्किं तिविरे आवावगा जहेव उपक्रमे ॥

तत्रात्मनोऽनुकूलोपसर्गादौ शीघ्ररक्षणनिमित्तमुपक्रमो वैदान-
सादिना विनाशः परिकर्म वा आत्मार्थं वा उपक्रमोऽन्यस्य वस्तु-
न आत्मोपक्रम इति । तथा परस्य परार्थं चोपक्रमः परोपक्रम इति
तदुभयस्य आत्मपरलक्षणस्य तदुभयार्थं चोपक्रमस्तदुजयोपक्रम
इति । एवमिति । उपक्रमसुत्रवत् आत्मपरोजयभेदेन वेयाववत्या-
दयो वाच्याः । स्था० ३ उ० । प्रयमतः सर्वहृन्वविधौ, आनु० ।
उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमः । कर्मवेदनोपाये, ज० १ श० ४ उ० ।
उपक्रमणमुपक्रमः । कर्मणामनुदयप्राप्तानामुदयप्राप्ते, सूत्र० १ श्रु०
३ अ० । उपक्रम्यते क्रियतेऽनेनेति उपक्रमः । कर्मणो वस्तुत्वेद-
रितत्वादिना परिणमनहेतौ जीवस्य शक्तिविशेष, योऽन्यत्र कर-
णमिति रुढः । तद्भेदा यथा—

चउव्विहो उपक्रमे पप्पत्ते तंजहा वंधणोवक्रमे उदरिणो
वक्रमे उपसामणोवक्रमे विप्परिणामनोवक्रमे ॥

उपक्रमणं चोपक्रमो बन्धनादीनामारम्भः स्यादारम्भः उप-
क्रम इति वचनादिति तत्र बन्धनं कर्मपुद्गलानां जीवप्रदेशा-
नाञ्च परस्परं संबन्धनामिदञ्च सूत्रमात्रवद्भलोहशलाकासंय-
न्धोपममवगन्तव्यं तस्योपक्रम उक्तार्थो बन्धनोपक्रमः । आ-
सकलितावस्थस्य वा कर्मणो बद्धावस्थीकरणं संबन्धनं तदे-
वोपक्रमो वस्तुपरिकर्मरूपो बन्धनोपक्रमो वस्तुपरिकर्मव-
स्तुविनाशरूपस्याप्युपक्रमस्याभिहितत्वादिति । एवमन्यत्रा-
पि । स्था० ४ उ० २ उ० । (बन्धनोपक्रमादीनां व्याख्या स्वस्व-
स्याने) मरणे, वृ० ४ उ० । व्यापादे, दूरस्थस्य स तां वस्तु-
नस्तैस्तैः प्रकारैः समीपानयने, " उपक्रमणमुपक्रान्तिर्दूरस्थानि-
कटक्रिया " उक्त० १ अ० । व्याचिख्यासितशास्त्रस्य समीपानयन-
वृक्षे चतुर्णामनुयोगद्वाराणां प्रथमे द्वारे, आचा० १ श्रु० १ अ० ।

अथोपक्रमस्य निरुक्तिमाह—

सत्यस्तोवक्रमण, उपक्रमो तेण तम्मि य तत्रो वा ।

सत्यसमीचीकरणं, आणयणं नासदेसम्मि ॥

उप सामीप्ये क्रमु पादविक्रमे उपक्रमणं दूरस्थस्य शास्त्रादिवस्तु-
नस्तैः प्रतिपादनप्रकारैः समीचीकरणं न्यासदेशानयनं निक्षेप-
योग्यताकरणमित्युपक्रमः । उपक्रान्ते ह्युपक्रमान्तर्गतभेदैर्विचारितं
निक्षिप्यते नान्ययेति ज्ञावः । उपक्रम्यते वा निक्षेपयोग्यं क्रियतेऽ-
नेन गुरुवाग्योगेनेत्युपक्रमः । अथवा उपक्रम्यतेऽस्मिन् क्षिप्यभ्रम-

पञ्चावे सतीति अथवा उपक्रम्यतेऽस्माद्विनीतविनयविनयादित्यु-
पक्रमः विनयेनाराधितो हि गुरुपदस्य निजपयोग्यं शास्त्रं करो-
तीत्यभिप्रायः । तदेवं करणाधिकरणापादानकारकगुरुव्यायोगा-
द्योऽर्था विवक्षाभेदतो भेदेनोक्ताः । यदि तु विवक्षया सर्वेऽप्ये-
ककरणादिकारणव्याच्यत्वेनोच्यन्ते । तथापि न दोषः ।
(सत्यसमीचीकरणमिति) शास्त्रस्य समीचीकरणं शास्त्रस्य
न्यासदेशानयनं निजपयोग्यताकरणापुपक्रम इति सर्वत्र संबध्य-
त इति ॥ विशेष ० ६ भा० । अनु० । उपक्रमणमुपक्रम इति भाव-
साधनः । शास्त्रस्य न्यासदेशसमीचीकरणलक्षणः उपक्रम्यते
वाग्येनेत्युपक्रम इति करणसाधनः । उपक्रम्यतेऽस्मिन्निति वा
शिष्यश्रवणनाये भतीत्युपक्रम इत्यधिकरणसाधनः । उपक्रम्य-
ते अस्मादिति वा विनयविनयादित्युपक्रम इत्यपादानसाधन
इति । स्था० २ भा० । व्य० । आ० म० प्र० । सूत्र० । जं० ।
उपक्रमो द्विधा । शास्त्रीय इतरश्च । शास्त्रानुगतः शास्त्रीयः
(आचा०) इतरश्च शोकप्रसिद्धः । तत्रेतरजिज्ञासयाह—

से किं तं उपक्रमेद्विविधे पणत्ते तं जहा एणामोवक्रमे
उवणोवक्रमे दव्वोवक्रमे खेत्तोवक्रमे कात्तोवक्रमे जावोवक्रमे
मे नामउवणाओ गयाओ ॥

अत्र क्वचिद्व्यं दृश्यते उपक्रमे दुविहे पणत्ते इत्यादि "अयं च
पाठः आयुनिको युक्तश्च आह वा उपक्रमे उविहे पणत्ते इत्या-
दि वक्ष्यमाणप्रयोगन्याससंस्थायतमानताप्रसङ्गात् । यदि शा-
स्त्रीयोपक्रमोऽत्र प्रतिज्ञातः स्यात्तत्र वक्ष्यमाणसुत्रमेव स्यात् "से
किं तं मन्थोवक्रमे २ उविहे पणत्ते इत्यादि " नचैवं तस्मादेह
सुत्रेद्विषयप्रतिज्ञा किन्त्यतरोपक्रमनगुणं चेत्तसि विकल्प्य यथा
निर्दिष्टमेव सूत्रमित्यर्थं विस्तारेण । प्रवृत्ते प्रस्तुतं सूत्रम् । नाम-
स्यापनोपक्रमव्याख्या नामस्यापनावश्यक व्याख्यानुसारेण क-
र्त्तव्या । अनु० । विशेष ० ॥

उप्योपक्रमः ।

से किं तं दव्वोवक्रमे २ दुविहे पणत्ते तं जहा आग-
मतो अ नोआगमतो अ । जाणयसरीरजविअसरीरवदिगित्ते
दव्वोवक्रमे २ निविहे पणत्ते तं जहा सचित्ते अचित्ते मीसए ।
से किं तं सचित्ते दव्वोवक्रमे २ तिविहे पणत्ते तं जहा
दुपए चउपपए अपए एक्किं पुण दुविहे पणत्ते तं जहा
परिकम्मे अ वतुविणसे अ ॥

उप्योपक्रमव्याख्यापि उच्यते इत्येकवदेव यावत्तदुप्योपक्रमे इत्या-
दि । तत्र द्रव्यस्य नटादेरुपक्रमणं काशान्तरभविनाऽपि पर्यायेण
सहेदानामिवोपायविशेषतः सयोजनं उच्यते । अथवा उच्ये-
ण घृतादिना जूमादौ उच्यते : घृतादेरेवोपक्रमो उच्योपक्रम
इत्यादि । कारकयोजना विवक्षया कर्त्तव्येति । स च त्रिविधः
प्रज्ञस्तथा सचित्तद्रव्यविषयः सचित्तः । अचित्तद्रव्यविषयोऽ
चित्तः । मिश्रद्रव्यविषयस्तु मिश्रः । उच्योपक्रमस्त्रिविधः प्रज्ञ-
स्तथा हिपदानां नटनर्त्तकादीनां चतुष्पदानामश्वहस्त्यादीना-
मपदानामाभ्यादीनाम् । तत्रैककः पुनरपि द्विधा परिकर्मणि वस्तु-
नाशे च । तत्रावस्थितस्यैव वस्तुनो गुणविशेषाधानं परिक-
र्मम् । तत्र परिकर्मणि परिकर्मविषयो द्रव्योपक्रमः । यदा तु
वस्तुनो विनाश एवोपायविशेषैरुपक्रम्यते तदा वस्तुनाशविष-
यो उच्योपक्रमः । सूत्रं हिपदानां नटनर्त्तकादीनां घृताद्युपयोगेन
वहवर्णादिकरणं वर्णस्कन्धवर्द्धनादिक्रिया वा परिकर्मणि सचि-
त्तद्रव्योपक्रमः ॥

द्विविधमप्येतदुपक्रमं विमणिपुराह—

से किं तं दुपए उवक्रमे नराणं नट्टाणं जह्वाणं मद्वाणं
मुठियाणं वेल्वाणं कहगाणं पवगाणं दासगाणं आइ-
क्खगाणं खंवाणं मंखाणं तूणइह्वाणं तुंवीणियाणं काया-
णं मागहाणं सेत्तं दुपए उवक्रमे ॥

अत्र निर्वचनं (दुपयाणं नट्टाणमित्यादि) तत्र नाटकानां
नाटयितारो नटास्तेषां (नट्टाणंति) नृत्यविधायिनो नर्तका-
स्तेषां (जह्वाणंति) जह्वा वरत्राः खेत्तकास्तेषां राजस्तोत्रपाठ-
कानामित्यन्ये (मद्वाणंति) मद्वाः प्रतीतास्तेषां (मुठियाणंति)
मोष्ठिका ये मुष्ठिभिः प्रहरन्ति मल्लविशेषा एव तेषां (वेडं-
गाणंति) विटम्बका विट्टपका नानावेपादिकारिण इत्यर्थः ।
तेषां (कहगाणंति) कथकानां प्रतीतानाम् (पवगाणंति)
प्लवका ये उत्प्लवन्ति गर्तदिकं कपाभिलेह्यन्ति नद्यादि-
कं वा तरन्ति तेषां (दासगाणंति) दासका ये राजकान्
गायन्ति तेषां जय शब्दप्रयोजकानां वा भण्डानामित्यर्थः । (आ-
यंखगाणंति) ये शुभाशुभमाख्यायन्ति ते आख्यायकास्तेषां
(लंखाणंति) ये महावंशाग्रमारोहन्ति ते लंखास्तेषाम् (मं-
खाणंति) ये चित्रपटादिहस्ता भिन्नां चरन्ति ते मंखास्ते-
षाम् (तूणइह्वाणंति) तूणाभिधानवाद्यविशेषवताम् (तुं-
वीणियाणंति) वीणावादकानां (कायाणंति) कावडिवा-
हकानाम् (मागहाणंति) मङ्गलपाठकानामेषां सर्वेषामपि
यद्घृताद्युपयोगेन बलवर्णादिकरणं वर्णस्कन्धवर्द्धनादिक्रिया
वा स परिकर्मणि सचित्तद्रव्योपक्रमः । यस्तु खड्गादिभिरे-
षां नाश एवोपक्रम्यते सम्पाद्यते स वस्तुनाशे सचित्तद्रव्यो-
पक्रम इति वाक्यशेषः । अन्ये तु शास्त्रं गन्धर्वनृत्यादिकला-
सम्पादनमपि परिकर्मणि उच्योपक्रम इति व्याचक्षते एतच्चा-
युक्तं विधानविशेषात्मकत्वाच्छास्त्रादिपरिज्ञानस्य च जावत्वा-
दिति । अथवा यथात्मकद्रव्यसंस्कारमात्रापेक्षया शरीरवर्णा-
दिकरणवादिद्वयमुच्यते तथैतदप्युपक्रमेवेति । सेत्तमित्यादि-
निगमनम् ।

अथ चतुष्पादानां द्विविधमप्युपक्रमं विमणिपुराह—

से किं तं चउपपए उवक्रमे, चउपपयाणं आसाणं हत्थी-
इच्चादि सेत्तं चउपपयउवक्रमे, से किं तं अपपए उवक्रमे ॥
अपपयाणं अंवाणं अंवारुगाणं इच्चाइ सेत्तं अपपयउवक्रमे ।
सेत्तं सचित्ते दव्वोवक्रमे ॥

से किं तमित्यादि । अत्र निर्वचनं "चउपपयाणं आसाणं हत्थी-
मित्यादि अश्वादिशः प्रतीता एव एतेषां शिक्षा गुणविशेष-
करणं परिकर्मणि खड्गादिस्तेषां नाशोपक्रमणं वस्तुनाशे
सचित्तद्रव्योपक्रम इतीहापि वाक्यशेषः सेत्तमित्यादिनिगम-
नम् । अथापदानां द्विविधमप्युपक्रमं विमणिपुराह । अत्र निर्वच-
नम् । "अपपयाणं अंवाणं चारगाणमित्यादि" इहाम्रादयो देश-
प्रतीता एव नवरं (चारगाणंति) येषु चारकुलिका उत्पद्यन्ते ते
चारवृक्षाः आप्रादिशब्दाश्च वृक्षास्तत्फलानि वा गृह्णन्ते तत्र वृ-
क्षाणां वृक्षायुर्वेदोपदेशाद्वाहक्यादिगुणानन्तनां तु गर्तप्रक्षे-
पकोद्रवपलालखगनादिनाश्रव्येव पाकादिकरणं परिकर्मणि
शस्त्रादिभिस्तु मूलत एव विनाशनं वस्तुनाशे सचित्तद्रव्यो-
पक्रम इत्यत्रापि वाक्यशेषः सेत्तमित्यादि निगमनद्वयम् ॥

अथाचित्तद्रव्योपक्रमं विवक्षुराह—

से किं तं अचित्ते दव्वोवक्रमे खंदाइणं गुडाइणं मच्छंमी-
णं सेत्तं अचित्ते दव्वोवक्रमे ॥

खण्डादयः प्रतीता एव नवरं मच्छुण्डी खण्डशर्करा एतेषां खण्डाद्यचित्तद्रव्याणामुपायविशेषतो माधुर्यादिगुणविशेषकरणं परिकर्मणि सर्वथाविनाशकरणं वस्तुनाशे अचित्तद्रव्योपक्रम इत्यत्रापि वाक्यशेषः । सेत्तमित्यादिनिगमनम् ॥

अथ मिश्रद्रव्योपक्रममाह—

से किं तं मीसए दव्वोवक्कमे, सा चेव थासगमंरिए आसाइ सेत्तं मीसए दव्वोवक्कमे सेत्तं जाणयसरीरभविअसररीर तव्वतिरित्ते दव्वोवक्कमे सेत्तं नो आगमतो दव्वोवक्कमे । सेत्तं दव्वोवक्कमे ॥

(सेक्तिमित्यादि) स्थासकोऽश्वाज्जारणविशेषः आदर्शस्तु वृषजादिग्रीवाभरणम् आदिशब्दात् कुङ्कुमादिपरिग्रहः ततश्च तेषां मशवादीनां कुङ्कुमादिजिर्मणिकृतानां स्थासकादिजिस्तु विद्रुपितानां यच्चिद्रव्यादिगुणविशेषकरणं खड्गादिजिर्विनाशो वा स मिश्रद्रव्योपक्रम इति शेषः । अशवादीनां सचेतनत्वात् हांसखादीनामचेतनत्वात् मिश्रद्रव्यत्वमिह जावनीयम् । अत्र च संक्षिप्ततरा अपि बाधनाविशेषा इत्यन्ते तेऽप्युक्तानुसारेण भावनीयाः । सेत्तमित्यादिनिगमनचतुष्टयम् । उक्तो द्रव्योपक्रमः ।

क्षेत्रोपक्रममभिधत्सुराह—

से किं तं खेतोवक्कमे जप्पं हलकुलिआइहिं । खेत्याइ उवक्कमिच्छंति सेत्तं खेतोवक्कमे ॥

क्षेत्रस्योपक्रमः परिकर्म विनाशकरणं क्षेत्रोपक्रमः स क इत्याह (खेतोवक्कमेत्ति) तत्र हलं प्रतीतम् अधोनिवृत्तिर्यक्तीक्षणलोहपट्टिकं कुक्षिकं लघुतरं काष्ठं तृणादिच्छेदार्थं यत् क्षेत्रावस्थितं तन्मरुमण्डलादि प्रसिद्धं कुक्षिकमुच्यते ततश्च यदत्र हलकुलिकादिभिः क्षेत्राण्युपक्रम्यन्ते वीजवपनादियोग्यतामानयन्ते स परिकर्मणि क्षेत्रोपक्रमः । आदिशब्दाज्जेन्द्रवन्धनादिभिः क्षेत्राण्युपक्रम्यन्ते विनाश्यन्ते स वस्तुनाशे क्षेत्रोपक्रमः । गजेन्द्रमूत्रपुरीषादिवदेतेषु क्षेत्रेषु वीजानामप्ररोहणाच्चिनष्टानि क्षेत्राणि इति व्यपादियन्ते । आह । यद्येवं क्षेत्रगतपृथिव्यादिद्रव्याणामेतां परिकर्मविनाशौ इत्थं च द्रव्योपक्रम एवायं कथं क्षेत्रोपक्रम इति सत्यं किं तु क्षेत्रमाकाशं तस्य चामूर्तत्वात् मुख्यतयाह्युपक्रमः संभवति किं तु तदाश्रयद्रव्याणां पृथिव्यादीनां यः उपक्रमः स क्षेत्रेऽपि उपचर्यते । इत्यन्ते च आश्रयधर्मोपचारात् आधारः । उक्तं च । “ खेतमरुवं निच्छं, तस्स परिकम्माणं नयविणासो । आह्वयगयवसेणउ, करणविणासो वयारोत्थ ” इत्यादि सेत्तमित्यादिनिगमनम् ॥

सम्प्रति क्षेत्रोपक्रममाह—

नोवाए वक्कमाणं, हलकुलियाहिं वा वि खित्तस्स ।

सम्मज्जचूमिकम्मं, पज्जवतझागाइसुं तु परिकम्मं ॥

यन्नात्रा आदिशब्दादुपादिभिश्च नदीं तरति । अथवा हलकुलिकादिनिर्गतक्षेत्रस्येक्षुक्षेत्रादरूपक्रमणम् यदि वा यत् क्रियते गृहादीनां संमार्जनं चूमिकर्म वा देवकुलादीनां यच्च वा यथोन्मार्गशोधनं तन्मागः व्याख्यात इत आदिग्रहणे वा तदादिषु यत्परिकर्म खननादिवृत्तक्रममेवं समस्तोऽपि क्षेत्रोपक्रमः ॥

काष्ठोपक्रमसूत्रम्—

से किं तं काष्ठोवक्कमे २ जप्पं नाद्धिआइहिं काष्ठसोवक्कमाणं कीरइ सेत्तं काष्ठोवक्कमे ॥

काष्ठो द्रव्यपर्यायः स एव द्रव्यपर्यायः चित्रकर्मणवत्सलालितरूपावित इति द्रव्योपक्रमानिधाने काष्ठोपक्रम उक्त एव नव-

ति । अथवा समयावधियमुहुत्तेत्यादि रूपस्य काष्ठस्य स्वतन्त्रमेवोपक्रममभिधत्सुराह ॥ सूत्रकारः (सेक्तिमित्यादि) काष्ठस्योपक्रमः काष्ठोपक्रमः स क इत्याह (जप्पं नाद्धिआइहिं) इत्यादि णमिति वाक्यालंकारे यदिह नाद्धिकादिजिरादिशब्दात् तृणच्छायांनक्षत्रादिपरिग्रहस्तैः काष्ठ उपक्रम इति शेषः । तत्र नाद्धिका ताम्रादिमयघटिका । तृणसंकुच्छायादिना वा पतावत्याख्यादिकाष्ठोऽतिक्रान्त इति यत्परिज्ञानं भवति परिकर्मणि काष्ठोपक्रमः यथा तत्परिज्ञानमेव हि तस्येह परिकर्म यत्तु नक्षत्रादिचारैः काष्ठस्य विनाशनं स वस्तुनाशे काष्ठोपक्रमस्तथा ह्यनेन ग्रहनक्षत्रादिचारेण विनाशितः काष्ठो न भविष्यत्यधुना धान्यादिसंपत्तय इति वक्तारो भवन्ति । अनु० ॥ किञ्च—

आयाए नालियाए व, परिकम्मं मे जहत्थविन्नाणं ।

रिक्खाइ य चारेहि य, तस्स विणासो विवज्जासो ॥

(से) तस्य समयावधिका घटिका मुहुर्त्तोदिवृत्तक्रमस्य काष्ठस्येदमेव परिकर्म यत्किमित्याह यद्यथार्थविज्ञानं यथावत्परिज्ञानं कथेत्याह शङ्कादिप्रतिच्छाया रूपच्छाया वा घटिकारूपया च नाभिकया विनाशस्तर्हि तस्य क इत्याह विपर्यासो वैपरीत्यमवनमनिष्फलदायिकतया परिणमनमित्यर्थः । कैरित्याह ऋक्गृहादिचारैस्तथा च वक्तारो नववन्त्यमुकेन नक्षत्रेण ग्रहेण वा इत्थमित्यं गच्छता विनाशितः काष्ठ इति । उक्तः काष्ठोपक्रमः । विशेषः । यद्वा “ सावविचोहेसु यद्धमाणं ” द्रुमाणां शमीचिञ्चिनिकाप्रभृतीनां स्वापे विचोधे च ज्ञायते यथागतोऽस्तमादित्य उदितो वेति । एष काष्ठोपक्रमः । वृ० १ उ० ॥

अथ भावोपक्रममाह—

से किं तं जावोवक्कमे २ दुविहे पणत्ते तं जहा आगमतो अ नोआगमतो अ । जाणए उववत्ते नो आगमतो दुविहे पणत्ते तं जहा पसत्थे अपसत्थे अ ॥

भावोपक्रमो द्विविधः प्रज्ञप्तस्तथा आगमतो नो आगतश्च । तत्रोपक्रमशब्दार्थज्ञस्तत्रोपयुक्तश्चागमतो भावोपक्रमः (से किं तं नो आगमतो इत्यादि) अत्रोत्तरम् (नो आगमतो जावोवक्कमे दुविहेत्यादि) इहानिधायार्थो जीवद्रव्यपर्यायो भावशब्देनाभिप्रेतः । उक्तं च “ जावानिध्या पञ्चस्वभावसत्तात्मन्यनिप्रायस्ततश्च भावस्य परकीयानिप्रायस्योपक्रमणं यथा तत्परिज्ञानं जावोपक्रमः । स च द्विविधः प्रज्ञस्तोऽप्रज्ञस्तश्चेति । तत्राप्रज्ञस्तानिधिस्य आह—

तत्थ अपसत्थे मोणिणी गणिआ अमच्चाईणं ।

(तत्थ अपसत्थेत्ति) इह तात्पर्यं ब्राह्मण्या वेद्यया अमात्येन च यत्परकीयभावस्य यथा तत्परिज्ञानलक्षणमुपक्रमणं कृतं सोऽप्रज्ञस्तभावोपक्रमः संसारफलत्वात् । अनु० । अशुभस्य तस्य भावोपक्रमस्य ब्राह्मणीवेद्योऽमात्यादया दृष्टान्ताः प्रतिपादितास्तद्यथा—

एकस्या ब्राह्मण्यास्तिस्रः पुत्रिकाः तासां च परिणयनान्तरं तथा करोमि यथैताः सुखिता भवन्त्विति विचिन्त्य मातृज्येष्ठदुहितरं प्रत्ययोचछद्रुत त्वया चासन्नवनसमागमे स्वजर्ता किञ्चिदपराधमुद्गाढ्य सृष्टिं पादप्रहारेण हन्तव्यो इतश्च यदनुतिष्ठति तन्ममाख्येयं कृतं च तथा तथैव सोऽप्यतिस्नेहतरलितमना अपि प्रियतमे पीडितस्ते सुकुमारचरणो भविष्यतीत्यभिधानपूर्वकं तस्याश्चरणोपमर्दनं चकार । अमुं च व्यतिकरं सा मात्रे निवेदितवती साप्युपक्रान्तजामातृकजावा दृष्टा दुहितरं प्रत्यश्वादीत् । पुत्रिके यद्वोचते

नत्तदीयगृहे कुरु त्वं न तवाचयनकरो जना भविष्यतीति । द्वितीयापि नथैव शिक्षिता । तथापि च तथैव स्वजनां शिरभिः प्रहतः केवञ्चमसौ नैतत्कुलप्रसूतानां युज्यत इत्यादि किञ्चिद्वक्तृमेकं कृपित्वा व्युपरतस्मिन् व्यतिकरे तथा मातुर्निवेदिते प्रोक्ता मात्रा वन्तः । त्वमपि यथेष्टं तद्गृहे विजृम्भस्व केवलं त्वज्जनां कृपित्वा स्यास्यति । एवं तृतीययाऽपि मातृशिक्षितया दुहित्या तथैव प्रहतः स्वजनां केवञ्चमतेनोच्चलदनुच्छकोपेन ननमकुशीना त्वं येनैवं शिष्टजनानुचिन्तं विचे— प्रसे इत्याद्यभिधाय गाढं कृष्टयित्वा निष्काशिता गृह्यात् । तथा च गत्वा सर्वं मात्रे निवेदितम् । ततस्तथा विघातजामातृजायनया तत्समीपं गत्वा वन्तः ! स्वकुलस्थितिरियमस्माकं यदुत प्रथमसमागमे घञ्चा वरस्येत्थं विधातव्यमित्यादि किञ्चिद्विधाय कथमप्यशुनीनोऽसौ दुहिता च प्रोक्ता वन्ते ! दुरागधत्ते भर्ता भविष्यति परमदेवतायदप्रमत्ततया समासाधनीय इति ब्राह्मणोद्वेष्टान्तः ।

अथ गणिकाद्वेष्टान्त उच्यते ॥ एकस्मिन्नगरे चतुःपट्टिविज्ञानसहिता देवदत्ताऽभिधाना रुपादिगुणवती वेद्या परिव्रसति तथा च शुजङ्गजनाभिप्रायपरिज्ञानार्थं स्वव्यापारं कुर्वत्या न्या अपि राजपुत्रादिजातयो रतिजननभित्तिषु चित्रकर्मणि लेखितास्तत्र च यः कश्चिज्जाजपुत्रादिरागच्छति स यत्र २ कृताभ्यासस्तत्तदेव चित्राद्विषितं दृष्ट्वा अत्यर्थं प्रशंसति । ततोऽसौ विज्ञासिनी राजपुत्रादीनामन्यतरत्वेन निश्चित्य यथाचित्तेनापचरति । आनुकूल्येनोपचरिताश्च राजपुत्रादयस्तस्यै प्रचुरमयंजातं प्रयच्छन्तीति गणिकाद्वेष्टान्तः ।

अथाऽमात्यद्वेष्टान्तोऽभिधीयते ॥ एकस्मिन्नगरे कश्चिज्जाजामात्येन सहाश्रवाहनिकायां निर्गतस्तत्र च पथि गच्छता राजतुरङ्गेण कश्चिद्विद्वद्भूषणप्रदेशे प्रलवणमकारि तच्च तत्प्रदेशपृथिव्याः स्थिरत्वेन यद्वस्यत्वं चिरंणाप्यशुक्लं व्याधत्मानो राजा तथैव व्यवसितमडादीधिगावस्याथिजलः शोभनाऽत्र प्रदेशे तदागो जघ्रिष्यतीति चिन्तितं चिरमवशोक्तिदांस्तदिति । ततश्चेद्विताकारकुशश्चतया विहितं तदभिप्रायेणामात्येन राजादेशमन्तरेणापि खानितं तत्प्रदेशे महासरः तन्पाल्यां च रोपिताः सर्वेनुकुपुफफलसमृद्ध्या नानाजातीयनरुनिवहाः । अन्यदा च तेनैव प्रदेशेन गच्छता वृषादेन दृष्टं पृष्टं चाहो मानससरोवरयद्यमणीयं केनेदं खानितं सरः । अमात्यो जगाद देव ! जगद्भिरैव । राजा सचिस्मयं प्राह कथं कञ्च कदा मयैतत्कारणाय निरूपित इत्यतः सचित्रो यथावृत्तं सर्वमपि कथितवानहो परचित्तापवृत्तकथमस्यति विचित्रं पणितुष्टो राजा तस्य वृत्तिवर्धनादिना प्रसादं चकार तदेवमादिकः संसारफलोऽपरोप्यप्रशस्तजावोपक्रमः स्वयमभ्युद्यति ॥ विशेषः ॥ अथ प्रशस्तजावोपक्रममाह । “पसत्यं गुरुमार्धनं” तत्र श्रुतादिनिमित्तं शुर्वादीनां यद् भावोपक्रमणं स प्रशस्तभावोपक्रमः ॥ अनु० ॥

सोसो गुरुणो जावं, जमुवकमइ सुहं पसत्यमणो ।

सहित्यर्थं सपसत्यो, इह जावोवकमो हि गओ ॥

इह यच्छिष्यः स्वहितार्थं श्रुतार्थं श्रुताध्ययनादिहेतोः प्रशस्तमनाः शुजहेतुत्वाद्भूतं गुरुजावमुपक्रामतीतिज्ञातकारादिना जानाति स मोक्षफलत्यात्प्रशस्तजावोपक्रमस्तैव चहाऽधिकारो मोक्षार्थत्वादेव सर्वस्यास्य प्रारम्भस्येति । विशेषः । वृ० (गुरुचित्तोपक्रमो गुरु शब्दे) साम्प्रतं तमेव शास्त्रीयोपक्रमवृत्तयेन प्रकारान्तरणाभिधित्तुराह—

अहवा उपक्रमे अविवहे पषत्ते तंजहा अणुपुव्वी ?

नाम २ पमाण ३ वत्तव्यया ४ अत्याहिगारे ५ समो-
आरे ६ ॥

अथवा अनन्तरं यः प्रशस्तजावोपक्रमः उक्तः लोके पूर्वोद्विमागः स हि द्विविधो दृष्ट्यो गुरुजावोपक्रमः शास्त्रजावोपक्रमश्च । शास्त्रनक्षणा भावस्तस्योपक्रमः शास्त्रभावोपक्रमस्तत्वेन गुरुभावोपक्रमवृत्तयेन प्रकारेणोक्तोऽयं द्वितीयेन शास्त्रजावोपक्रमवृत्तयेन प्रकारान्तरेण तमज्जिधित्तुराह (अहवा उपक्रमं इत्यादि) अथवेति पक्षान्तरसूचकः उपक्रमः प्रथमपातनापक्षे शास्त्रीयोपक्रमो द्वितीयपातनापक्षे तु शास्त्रजावोपक्रमः पश्विधः पश्वकारः प्रहस्तस्तद्यथा आनुपूर्वी १ नाम २ प्रमाण ३ वत्तव्यता ४ अर्थाधिकारः ५ समवतारः ६ अनु० (एतेषां शब्दव्युत्पत्त्यादिस्वरूपं यथावसरं स्वस्थाने) (उपोद्धातादस्य जेदः स्वस्थाने) उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमः । ज्वरानिसारादौ, स्या० ४ ग० । शास्त्रे, “श्रुम्माहारच्छेप उपक्रमेण च परिष्ठाप ” तच्च त्रिधा स्वकायपरकायतदभ्युपक्रमः । तत्र स्वकायशास्त्रं यथा हवणोदकं मधुरोदकस्य कृष्णभूमं वा पादुङ्गमस्य । परकायशास्त्रं यथाऽग्निस्वदकस्य उदकं चाग्नेरिति तदुपक्रमशास्त्रं यथा उदकाः शुद्धोदकस्येत्यादि । ध० २ अधि० । उपक्रमोपसंहारौ हेतुतात्पर्यनिर्णय, चेदातिमते तात्पर्यनिर्णायके हेतुजेदे, तत्रापक्रमोपसंहारान्यां हान्यामेव तात्पर्यं निश्चीयते नत्वेकैकेनेति बाध्यम् । करणे घञ् । सामाद्युपाये, कर्मणि घञ् आरज्यमाणे, पुं० वान० ।

उपक्रमकाद्व-उपक्रमकाद्व-पुं० क० स० । अभिप्रेतार्थसामीप्यानयनवृत्तये सामाचारीयथायुक्तेदभिन्ने वा काद्वभेदे, आ० म० हि० ॥

अयोपक्रमकालं विनणिपुर्भाष्यकारस्तत्स्वरूपमाह—

जेणोवक्कामिज्जइ, समीवमाणिज्जए जज्जो जंतु ।

स किज्जोवक्कमाज्जो, किरियापरिणामज्जइडो ॥

क्रम पादविक्षेपे विवक्षितस्य दूरस्थितस्य वस्तुनस्तैस्तरुपायचूतैः क्रियाविशेषैरुपक्रमणं सामीप्यानयनमुपक्रमः । अथ येन क्रियाविशेषेणोपक्रम्यते दूरस्थं समीपमानीयते स उपक्रमः । यतो वा क्रियाविशेषोपक्रम्यते । यद्वा सामाचारीप्रभृतं वस्तु उपक्रम्यते स उपक्रमस्तस्य काजोऽप्युपचारादुपक्रम एव कालः उपक्रमकालः । किञ्च शब्द आसवचनापदर्शनार्थः । अथ च बहुभिः क्रियापरिणामैर्नृयिष्ठः प्रचुरो जयति प्रजृताः क्रियापरिणामा इह भवन्ति । वदवऽत्रायुष्काद्युपक्रमहेतुजृताः क्रिया भवन्तीति यावत् । तथाच वक्ष्यति “अज्जवंसागनिमित्ते, आहारे वेयणापराधाए । फासे आणापाणू, सत्तविहं मिज्जए अज्ज” इत्यादीति गार्थः । २३ ॥

अयं च द्विविधो भवति कथमित्याह निर्युक्तिकारः—

दुविहोवक्कमकालो, सामायारी अहाउयं चेव ।

सामायारी निविहा, ओहे दसहा य पविजागे ॥

यथोक्त उपक्रमकाद्वो द्विविधस्तदेव द्विविध्यं दर्शयति सामाचार्युपक्रमकाद्वो यथायुष्कोपक्रमकालश्च । अथ सामाचार्योपक्रमकाद्वत्वं समर्थयन्नाह ज्ञाप्यकारः ॥

जेणोवरियमुयाउ, सामायारियुयमाणियं हेहा ।

ओहाइतिविह एसो, उपक्रमो समयवज्जाए ॥

पूर्वनिर्दिष्टान्नवमपूर्वादेरुपरिश्रमश्रुतादुक्त्य येन साधुसामाचारीप्रतिपादकं श्रुतमधस्तादिदानां तनकालेऽपि समा-

नीतमस्मदादीनां समीपीकृतं स एष समस्तसाधुवर्गः प्रत्यक्षः (ओहाइति) ओघनिर्मुक्तिस्तथा “ इच्छामिच्छातहका रो इत्यादि ” दशधा सामाचारीप्रतिपादको ग्रन्थश्चेदसूत्राणि चेति त्रिविधः समयचर्यया समयपरिभाषया उपक्रमः सामाचार्युपक्रमकालो भण्यत इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति लोके न सामाचार्युपक्रमकालतया कश्चित्कालो रूढः समस्ति । आगमे पुनरसौ भण्यते कथमिति चेदुच्यते येन प्रभूतेन कालेन नवमपूर्वादिगतं सामाचारीश्रुतं शिष्योऽध्येतुमलप्स्यत स कालः सामाचारीश्रुतोपक्रमणद्वारेण स्थविरैरुपक्रम्य किलावागम्यानीतस्तत्काललभ्यस्य सामाचारीश्रुतस्य स्थविरैरिदानीमपि विनयेभ्यः प्रदानात्ततश्च सामाचार्युपक्रमद्वारेणोपचारतः कालस्यापि तस्योपक्रमान्तत्वात्सामाचार्युपक्रमकालोऽसौ भण्यत इति । आयुष्कोपक्रमस्यापि ययायुष्कोपक्रमकालतां दर्शयन्नाह—

जं जीवियसंवदण—मज्जवसाणाह हेतुसंजाणियं ।

सोवक्कमाजयाणं, स जीवओवक्कमाणकादो ॥

स जीवितोपक्रमकालः ययाऽऽयुष्कोपक्रमकालोऽभिधीयत इत्यर्थः । तत्किमित्याह यज्जीवितस्य यद्वा बद्धस्य दीर्घकालवेद्यस्यायुष्कस्य संवर्त्तनं स्वल्पस्थितिकत्वापादनम् । केषां सोपक्रमायुषां जीवानां निरुपक्रमायुषां निकाचितवस्थस्यैकवर्त्तत्वादपवर्तनायोगात् किं निर्हेतुकमेव जीवितसंवर्त्तनं नेत्याह अध्यवसाननिमित्तादिहेतुसंजनितम् । अत्रायमभिप्रायो यश्चिरेण मरणकालोऽभविष्यदसौ आयुष्कर्मस्थित्यपवर्त्तनद्वारेणोपचारतः किंलोपक्रम्यावागानीत इत्यसौ ययायुष्कोपक्रमकाल उच्यत इति । नन्वेवमुपक्रमः किमायुष एव प्रवत्याहोऽश्विन्यासामपि ज्ञानावरणादिप्रकृतीनामिति विनयप्रश्नामाशङ्क्याह ॥

सव्वपगईणमेवं, परिणामवसादुवक्कमे होज्जा ।

पायमनिकाइयाणं, यवसा उ निकाइयाणं पि ॥

न केवलमायुषः किं तु सर्वासामपि ज्ञानावरणादिप्रकृतीनां शुभाशुजपरिणामवशादपवर्त्तनाकरणेन ययायोगं स्थित्यादिखरुनक्षरेणापवर्त्यमानानामुपक्रमो भवति स च प्रायो निकाचनाकरणेनानिकाचितानां स्पृष्टवृत्तावस्थानामेव भवति प्रायो ग्रहणस्य फलमाह । तीव्रण तपसा पुनर्निकाचितान्यपि कर्माण्युपक्रम्यन्त एव यदि पुनर्यथा बद्धं तथैवानुपक्रान्तं सर्वमपि कर्म वेद्यत तदा मुक्तिगमनं कस्यापि न स्यात्तद्भवसिद्धिकानामपि नियमेन सत्तायामतः सागरोपमकोटीकोटीस्थितिकस्य कर्मणः सङ्गावादेतच्च स्वत एव वक्ष्यति तर्ह्यायुषि एव किमित्यत्रोपक्रमकाल उक्तो न शेषकर्मणामिति चेदुच्यते लोके आयुष्कोपक्रमस्यैव प्रसिद्धत्वात्तदुपक्रमकाल एवेह प्रोक्तः उपशृङ्खणज्याख्यानाच्छेषकर्मोपक्रमकालोऽपि छप्यते इति ॥ अथ प्रेरकः प्राह—

कम्मोवक्कामिज्जइ, अपत्तकालं पि जइ तओ पत्ता ।

अकयागमकयनासा, मोक्खाणासासया दोसा ॥

ननु यद्यप्राप्तकालमपि बहुकालवेद्यं कर्म्मण्युपक्रम्यते इदानीमपि किंप्रमेव वेद्यते ततस्तर्ह्येकतागमकृतनाशौ मोक्षोनाश्वासोदयश्चेत्येतं दोषाः प्राप्ताः । तथाहि यदीदानीमवोपक्रमाकृताल्पस्थितादिरूपं कर्म्म वेद्यते तत्पूर्वमकृतमेवोपगतमित्यकृताज्यागमः । यत्तु पूर्वं दीर्घस्थितादिरूपतया कृतं बद्धं तस्यापवर्तनाकरणोपक्रमेण नाशितत्वात्कृतनाशः ततो मोक्षोऽप्येव मनाश्वासः सिद्धानामप्येव कृतकर्म्मज्यागमेन प्रतिपातप्रसङ्गादिति । अत्रोत्तरमाह—

नहि दीहकालियस्स वि, नासो तस्साणुइओ खिप्पं ।

बहुकाद्वाराहारस्स व, दुयमगिय रोगिणो जोगे ॥

न कृतनाशादयो दोषा इति प्रकरणाक्रम्यते कुत इत्याह न यस्मात्तस्यायुष्कादेः कर्म्मणो दीर्घकालिकस्यापि दीर्घस्थित्यादिरूपतया बद्धस्याप्युपक्रमेण नाशः क्रियते । कुत इत्याह किंप्रं शीघ्रमेव सर्वस्यापि तस्याध्यवसायवशादनुभूतेवेदनाद् यदि हि तद्बहुकाले वेद्यं कर्म्म अवेदितमेव नयेद्यच्छाल्पस्थित्यादिविशिष्टं वेद्यते तत्ततोऽन्यदेव प्रवेत्तदा कृतनाशाकृताज्यागमौ प्रवेताम् यदा तु तदेव दीर्घकालवेद्यमध्यवसायविशेषादुपक्रम्य स्वल्पेनैव कालेन वेद्यते तदा कथं कृतनाशादिदोषः यथाहि बहुकालजोगयोग्यस्याऽऽहारस्थ धान्यमृषकदस्युकादेरग्निरोगिणो प्रस्मकवातव्याधिमतां हतं स्वल्पकालेनैव भोगो भवति न च तत्र कृतनाशो नाप्यकृताज्यागम इत्येवमिहापि भावनीयमिति । अत्राह ननु यद्वच्चं तद्यदि स्वल्पकालेन सर्वमपि वेद्यते तर्हि प्रसन्नचन्द्रादिभिः सप्तमनरकपृथिवीयोग्यमसातवेदनीयादि किं कर्म्मवद्धं श्रूयते तद्यदि सर्वमपि तैवेदितं तर्हि सप्तमनरकपृथ्वीसंभविदुःखोदयप्रसङ्गः । अथ न सर्वमपि वेदितं तर्हि कथं न कृतनाशादिदोषः । सत्यमुक्तं किंतु प्रदेशापेक्षयैव तस्य सर्वस्यापि शीघ्रमनुभवनमुच्यते अनुभागवेदनं तु न भवत्यपीत्येतदवाह—

सव्वं च पएसतया, जुज्जइ कम्ममाणुजागओ भइयं ।

तेणावस्माणुजवे, के कयनासादओ तस्स ॥

सर्वमप्रकारमपि कर्म सौत्तरमेवं प्रदेशतया प्रदेशानुभवद्वारेण भुज्यते वेद्यत एवेत्येव तावन्नियमोऽनुभागस्तु सातुभवमाश्रित्येत्यर्थः । भजनीयं विकल्पनीयम् अनुभागः कोऽपि वेद्यते कोऽपि पुनरध्यवसायविशेषेण हेतुत्वान्न वेद्यत इत्यर्थः । तदुक्तमागमे “ तत्थ एं जं तं अणुभागकम्मं तं अत्थेगइए यं वेयइ अत्थेगइयं नो वेयइ तत्थ एं जं तं पएसकम्मं तं नियम विणइत्ति ” अतः प्रसन्नचन्द्रादिभिस्तस्य नरकयोग्यकर्म्मणः प्रदेशा एव नीरसा इह वेदिता नन्वनुभागस्य शुभाध्यवसायेन हतत्वादत एव न तेषां नरकसंभविदुःखोदयः कर्म्मणां विपाकानुभव एव सुखदुःखोवेदनाद्येनैवं तेन बद्धस्य कर्म्मणः सर्वेषामपि प्रदेशानामवश्यं वेदनात् के किल तस्य कर्म्मोपक्रमं कर्तुं कृतनाशादयो दोषा न केचिदित्यर्थः । आह नन्वेवमप्यनुभागो यथा बद्धस्तथैव प्रसन्नचन्द्रादिभिर्न वेदित इति कथं न कृतनाशः अस्त्वेव कृतनाशः । ननु काचिद्विधा यदि ह्यध्यवसायविशेषेणोपहतत्वान्नश्यति रसस्वदा किमनिष्टं सर्वस्यापि ह्यप्रकारकर्म्मणो मूलोच्छेदाय यतन्त एवसाधव इत्यभीष्ट एवेत्थं तेषां कृतनाशः । यदा बहुरसं बहुस्थितिकं च सत्कर्म अल्परसमल्पस्थितिकं च कृत्वा वेद्यति तदा तस्याल्पस्थितिकस्य च कर्म्मणः पूर्वमकृतस्यागमतस्ततश्च मोक्षेप्यनाश्वासः सिद्धानामप्यकृतकर्म्मोपक्रमेण पुनरावृत्तिप्रसङ्गादिति चेत्तदयुक्तं यदि ह्यल्परसत्त्वमल्पस्थितिकत्वं च कर्म्मणोऽत्र निर्हेतुकं स्यात् एवं च नास्ति अल्परसत्त्वमध्यवसायविशेषकृतत्वेनाभ्यागमत्वायोगादल्पस्थितिकत्वमप्यायुष्कादीनां निर्हेतुकमेव जायते अध्यवसाननिमित्तादिहेतूनां दर्शितत्वादतस्तत्रापि कथमकृतागमत्वम् । अत एव न सिद्धानां कर्म्मसमागमस्तदागमहेतूनां तेष्वभावादित्यलं प्रसङ्गेन । भाष्यकारेणाप्यस्यार्थस्य प्रपञ्चयिष्यमाणत्वादिति युक्तियुक्तोपक्रमः कर्म्मणां कुत इत्याह—

उदयखयखत्रोवसमो-वसमा जं च कम्पणो भणियं ।

द्व्वाइर्पचयं प५-जुतमवकामणमत्रो वि ॥

यच्च यस्मादुदयश्च क्षयश्च क्षयोपशमश्च उपशमश्च उदयक्षयक्षयोपशमोपशमास्ते कर्मणो ह्यव्यक्तेष्वकालमवभावपञ्चकं प्रति भणित्वा द्रव्यादीनाश्रित्योक्ता अतोऽपि कारणाच्छब्दादिद्रव्याणि प्राप्यायुष्कादीनां युक्तमुपक्रमणं क्षय इति । तथाह्यसातवेदनीयस्य कर्मणो द्रव्यमाहिषिकण्टकादिप्राप्योदयो भवति क्षेत्रं तु नरकवासादिकं काष्ठं तीव्रनिदाघसमयादिकं जवं नारकमवादिर्कं भावं तु वृद्धजावादिकम् क्षयोऽप्यस्य ह्यव्यं सङ्गुरुचरणारविन्द्रादिकं प्राप्य जवति क्षेत्रं तु पुण्यतीर्थ्यादिकं काष्ठं सुषमदुःपमादिकं भवं सुमनुजकुलजन्मवक्त्रणं भावं तु सम्यग्ज्ञानावरणादिकम् क्षयोपशमोपशमौ तु वेदनीयस्य न जवतः । एवं मोहनीयेऽपि । मिथ्यात्वमोहनीयस्य ह्यव्यं कुतीर्थादिकं प्राप्योदयो भवति क्षेत्रं तु कुक्कुत्रादिकं साध्वादिरहितदेशाधिकं वा कालं दुःपमादिकं भवं तेजोवाय्वेकेन्द्रियादिकम् अनार्यमनुजकुलजन्मरूपं वा भावं कुसमदेशनादिकमिति । क्षयक्षयोपशमास्त्वस्य द्रव्यं तीर्थकरादिकं प्राप्य भवति । क्षेत्रं तु महाविदेहादिकं, कालं सुषमदुःपमादिकं भवं सुमनुजकुलजन्म भावं तु सम्यग्ज्ञानावरणादिकमिति एवं शेषेऽपि ज्ञानदर्शनावरणादिके कर्मणि निद्रावेदनीयकर्मणो माहिषदधिधृतादिकं ह्यव्यमासाद्योदयो जवति क्षेत्रं तु अतूपादिकं कालं ग्रीष्मादिकं जवमेकेन्द्रियादिकं भावं तु वृद्धत्वादिकमिति । क्षयोप्यस्योक्तानुसारेण वाच्यः । क्षयोपशमोपशमौ त्वस्यापि न जवतः । एवमन्येषामपि कर्मणामुदयादयो यथायोगं द्रव्यादीन् प्राप्य स्वधिया जावनीया इति । अथ दृष्टान्तद्वारेण कर्मणां द्रव्यक्षेत्रादि सहकारिकारणपेक्षां साधयन्नाह-

पुष्पापुष्प कयं पि हु, सायमसायं जहोदयार्ह ए ।

वज्रखज्ञाहाणा उ, देह तह पुष्पापि पि ॥

यथा सातं सुखमसातं तु दुःखं पुण्यापुण्यस्वरूपकर्मजनितमपि क्वचन्दनाङ्गनादिविषकरणकादिना बाहेन सहकारिणा यद्वलस्य सामर्थ्यस्याधानं विधानं तस्मादेवोदयादीन् ददति नत्वेवमेव पुण्यपापोदयमात्रात् ततश्च यथैतत्सकललोकस्यानुज्ञवसिद्धं सुखदुःखाख्यं कार्यं बाह्यान् द्रव्यक्षेत्रादीनपेक्षयैवोदेति क्षीयते वा न पुनरेवमेव तथा तत्कारणं पुण्यपापात्मकं कर्मापि ह्यव्यक्षेत्रादीनपेक्षयैवोदेति क्षीयते वेति सिद्धमेव नहि कार्यं ह्यव्यादीनपेक्षते तत्कारणं तु तन्निरेपेक्षमिति शक्यते वक्तुम् । न खलु कार्यभूतो घटश्चक्रवीचरादीनपेक्षयैव जायते तत्कारणभूतस्तु कुत्राद्यश्चक्राद्यनपेक्ष एव घटं जनयतीत्युच्यमानं शोभां विजतिं तस्मादुदयादीन् प्रति ह्यव्यादिसव्यपेक्षाणां कर्मणां युक्तस्तन्निधानादुपक्रम इति । यदि पुनर्यथा वक्तुं तथैव वेद्यते सर्वं कर्म न पुनरुपक्रम्यते तदा किं दूषणमित्याह-

जज्ञाणुद्दुःप्रोविव, खविज्जण कम्म मज्झा न भयं ।

तेणासंखजवज्जिय, नाणागङ्कारणत्तणउ ॥

नाणाजवाणुभवणा, जावादेकम्मि पज्जणणं वा ।

अणुजवओ वंधा उ, मोक्खा जावो सचाणिटो ।

यदि तावद्यथावद्धं तथैव प्रतिसमयानुभूतितः प्रतिसमयं विपाकानुभवेनैव कर्म क्षप्यत इति तवानुमतं नान्यथा नोपक्रमद्वारेण तदेतत्पुण्यमभिप्रेतं हन्त तेन तर्हि सर्वस्यापि जन्तोर्मोक्षाभावस्त्वदभिप्रायेण प्रप्नोति स चानिष्ट एव कस्मात्पुनर्मोक्षाभावप्रामिरित्याह । तद्भवसिद्धिकस्यापि सत्ता-

यामसंख्येयमवाज्जितकर्मणः सद्भावाच्चस्य च नानाध्यवसायवद्धत्वेन नरकादिनानागतिकारणत्वात्तत्तस्य विपाकत एवानुभवने एकस्मिन्नपि तत्र चरमभवे नानाभावानामनुभवनं प्राप्नोति तच्चायुक्तं कुत इत्याह । (नाणाभवायुत्ति) तत्र चैकस्मिन्मनुष्यगतिवर्तिनि चरमभवे नारकतिर्यगादिनानाभवानां परस्परविरुद्धत्वेनानुभवनाभावाच्चर्हि तन्नागागतिकारणं कर्म पर्यायेणापि क्रमेण नानाभवेष्वनुभूय सिध्यतु किमेतावता विनश्यति तदयुक्तं कुत इत्याह । (पज्जणणवा इति) इदमुक्तं भवति पर्यायेण वा क्रमेण तान्नानाभवान्विपाकतोऽनुभवतः पुनरपि नानागतिकारणस्य कर्मणो बन्धः पुनरपि च क्रमेण नानाभवभ्रमणं पुनर्नानागतिकारणं कर्म बन्ध इत्येवं मोक्षभावाः । एतच्चानिष्टं तस्मादेष्टव्यः कर्मणा मुपक्रम इति । अथ प्रकारान्तरेणोत्तरदित्सया पूर्वविहितमेव प्रेर्य पुनः कारयन्नाह ।

नाणु तन्न जहोवचियं, तदाणुजवओ कया गमाईय ।

तप्पाओगत्तं चिय, तेण वि य सज्जरोगोव्व ॥

ननु यदुपक्रमाह्युत्थितिकं कृत्वा जीवो वेदयति तदायुष्कर्म न भवति । कथंभूतमित्याह येन प्रकारेण वर्षशतभोग्यत्वलक्षणेन पूर्वमुपचितं तेन जीवेन बद्धं यथोपचितमिति । यादृशं पूर्वजन्मनि बद्धं तादृशमेव तत्र भवतीत्यर्थः । वर्षशतभोग्यत्वं हि दीर्घकालस्थितिकं पूर्वभवे बद्धं उपक्रमानन्तरं तु यदन्तर्मुहूर्तादिलघुस्थितिकमनुभवत्यायुस्तदन्यदेव अन्यथा अनुभवादिति भावः । ततः को दोष इत्याह (तहाणुभवओ इत्यादि) यथा तेन प्रकारेण पूर्वबद्धविलक्षणमायुरनुभवतो जीवस्य पूर्वोक्ता अकृतागमादयो दोषा प्रसज्यन्ति । अत्रोत्तरमाह । (तप्पाओगमित्यादि) तस्योपक्रमस्य प्रायोग्यं उपक्रमाहमेव तदायुष्कर्म तेन सोपक्रमायुषा जीवेन चित्तं पूर्वजन्मनि बद्धं साध्यरोगवदिति । ततश्च यथोपक्रमसाध्ये रोगो व्याधिः केनापि प्रागुपाजित इत्युपक्रम्य तं स्फोटयति न च तस्य तथा कुर्वतोऽकृतागमादयः एवमायुरन्युपक्रमसाध्यतया बद्धत्वात् । यदुपक्रमस्यैव वेदयति तदा केन स्यात्कृतागम इति ।

ननु साध्योऽसाध्यो वा रोग इति कथं ज्ञायत इत्याह ।

अणुवक्कमओ नासइ, कालेणोवक्कमेण खिण्पंति ।

कादोण चैव सज्जा-सज्जा सज्जं तहा कम्मं ॥

साध्यो रोग इति स चानुपक्रमतः उपक्रमाभावात्कालेन निजभुक्तिच्छेदेन नश्यति । उपक्रमेण तु विहितेन क्षिप्रमर्वागपिशोभं नश्यति साध्यत्वादेव । यस्त्वसाध्यो रोगः स कालो मरणं तेनैव नश्यति नतूपक्रमशतैरपि । तथा कर्मापि यत्साध्यं बन्धकालेऽप्युपक्रमसव्यपेक्षमेव बद्धं तदुपक्रमसामग्र्यभावे कालेन संपूर्णवर्षशतादिलक्षणेन निजभुक्तिच्छेदेन नश्यति उपक्रमसामग्रीसन्निधाने तु शीघ्रमन्तर्मुहूर्तादिनैव कालेन नश्यति साध्यत्वादेव यत्पुनरसाध्यं बन्धकाले निकचित्तावस्थमनुपक्रमे च बद्धं तदनेकोपक्रमसद्भावेऽपि निजपरिपूरितकालमन्तरेण न नश्यति ।

अस्यैवार्थस्य साधनार्थमाह ।

सज्जासज्जं कम्मे, किरियाए दोसओ जहा रोगो ।

सज्जमुवक्कामिज्जइ, एत्तो चिय सज्जरोगो व्व ॥

(किरियाए चि) क्रियाया उपक्रमलक्षणायाः साध्यमसाध्यं च कर्म भवतीति प्रतिज्ञा (दोसओत्ति) दोषत्वादिति हेतुयो दोषः स स उपक्रमक्रियायाः साध्योऽसाध्यश्च जवति

यथा ज्वरादिरोगः यच्च साध्य तदुपक्रम्यते (एतौचिञ्चि)
साध्यत्वादेव साध्यरोगवदिति । अथवा प्रकारान्तरेण प्रमा-
ण्यज्ञाह ॥

सज्जामयहेज्जो, सज्जनियाणासज्जोहवा सज्जं ।

सोवक्रमणमयं पि व, देहो देहाञ्जावाउ ॥

अथवा सहउपक्रमेण वर्तते सोपक्रमणं वेदनीयादिकम् । सा-
ध्यमुपक्रमक्रियाविषयभूतं कर्मेति प्रतिज्ञा । उपक्रमश्च सा-
ध्यश्चासौ आमयश्च साध्यामयस्तद्धेतुत्वादिति हेतुः । यथा
अयमेव प्रत्यक्षो देहः मण्डच्छेदादिद्वारेण देहोऽपि साध्यः
उपक्रमक्रियाविषयः सोपक्रमश्चेति साध्यविकलत्वाभावो दृ-
ष्टान्तस्तस्य साध्यामयस्य च गण्डादिकारणत्वाद्देहस्य साध-
नविकलत्वस्याप्यभावः । अथवा हेतुत्वन्तरभावादप्यथा प्र-
माणं सोपक्रमणं साध्यं कर्मेति सैव प्रतिज्ञा साध्यनिदाना-
श्रयत्वादिति । अत्र निदानं कारणं साध्यकर्मजनकं च नि-
दानमपि साध्यमुच्यते साध्यं च तन्निदानं च साध्यनिदानं
तस्याश्रयः साध्यनिदानाश्रयस्तद्भावः साध्यनिदानाश्रयत्वं त-
त्सात्साध्यनिदानाश्रयत्वात्साध्यनिदानजन्यत्वादिति भावः । नि-
दानस्य साध्यत्वं कथं ज्ञायत इति चेदुच्यते साध्यक-
र्मजनकत्वात्कर्मणोऽपि साध्यत्वं कथमवसीयत इति ॥
चेदुच्यते उपक्रमान्यथानुपपत्तेरिति । आह ननुपक्रम एव
ह्यत्र साध्यस्ततस्तदसिद्धौ कर्मणः साध्यत्वं न सिध्यति तदसि-
द्धौ तु कर्मजनकस्यापि साध्यत्वासिद्धिरिति साध्यनिदानजन्य-
त्वादिति साध्यत्वविशेषणासिद्ध्याऽसिद्धौ हेतुरिति । सत्यं
किंत्वेवं मन्यते "जज्ञानाणुचूडश्चियखविज्जयकम्मेषादि" ग्रन्थो-
क्त्युक्तिन्यः सिद्धमेव कर्मणः सोपक्रमत्वं ततस्तत्सिद्धौ क-
र्मणः साध्यत्वं सिध्यति तत्सिद्धौ च साध्यकर्मजनकतया
तज्जनकनिदानस्यापि साध्यसिद्धिरिति । यद्येवं पूर्वोक्त्युक्तिन्य
एव सिद्धं कर्मणः सोपक्रमत्वमिह पुनरपि तत्साधनमपार्य-
क्यमिति चेत्सत्यं किंतु प्रपञ्चप्रियविनेगनुग्रहार्थत्वाददोषः ।
यदि वा कर्मणो निदानमध्यवसायस्थानान्येव तानि च विचि-
न्वेनासंख्येयश्लोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणान्यतस्तेषु मध्ये यथा
निरुपक्रमजनकानि तथास्यापकर्मजनकान्यध्यवसायस्थाना-
नि विद्यन्ते एवेति तद्वैचित्र्यान्यथानुपपत्तेरित्यादि युक्तिः सा-
ध्यकर्म जनकनिदानस्य साध्यत्वं साधनीयं तत्सिद्धौ च तत्का-
र्यस्य कर्मणोऽपि साध्यत्वं सोपक्रमणत्वं सिध्यतीत्यत्र प्रपञ्चे-
न । यथा अयं देह इति स एव दृष्टान्तः अस्य च गारुच्छेदा-
दिद्वारेण विद्यमानत्वात्सोपक्रमत्वमत एव साध्यनिदानजन्यता
अतः साध्यसाधनधर्माज्यासस्याविकलतेति । अथवा हेत्वन्यथा-
त्वेनान्यथाप्रमाणं (देहादिजावाउसि) सोपक्रमणं साध्यमुप-
क्रमक्रियाविषयभूतं कर्मेति प्रतिज्ञा सैव देहादौ जावादादि-
शब्दाज्जावे च भावादिति हेतुः देहे जीवे च किञ्च वर्तते कर्म
केवलं जीवे बह्वचयःपिएरुन्यायेन तस्य वृत्तिः देहे त्वाधाराधे-
यज्ञावेन जीवो वर्तते तद्वारेण च कर्मापि यथायमेव प्रत्य-
क्षो देह इति स एव दृष्टान्तः । नन्वाधाराधेयभावेन देहस्यापि
जीवे वृत्तिर्युक्ता देहस्य च देहे वृत्तिरिति एतत्कथम् । सत्यं सर्वे
जावाः स्वात्मनि वर्तन्ते वस्तुवन्तरे चाधारे इति न्यायाद्देहस्यापि
देहे वृत्तिर्युज्यत एव । अथवास्यादिरिकादिदेहस्य जीववत्का-
र्मणलक्षणोऽपि देहे वृत्तिः प्रतीतैवेति न देहादौ जावादिति
साधनधर्मविकलतादृष्टान्तस्येति । अथ कर्मणः सोपक्रमत्वसि-
द्धावुपपत्त्यन्तराण्यप्याह ।

किञ्चिदकात्रे वि फळां, पाइज्जइ पच्चएण कालेण ।

तह कम्मं पाइज्जइ, पाएण वि पच्चए वप्पं ॥

जिप्पो जहेह कालो, तुद्धे वि पहम्मि गइविंसाउ ।
सत्येव गहणकात्रो, गइमहो जेयत्रो जिप्पो ॥
तह तुद्धम्मि वि कम्मं य, परिणामाइकिरिया विंसाउ ।
जिप्पोणुजवणकालो, जेद्धो मज्जो जहन्नो य ।
जह वा दीहा रज्जु, मज्जइ कात्रेण पुंजिए खिप्पं ।
त्रियओ पडो व्व मुस्सइ, पिमीज्जुओ य कालेण ।
जागा य निरोवट्ठो, हीरइ कमसो जहा णदो खिप्पं ।
किरिया विंसेसओ वा, समे वि रोगे चिगिञ्जाए ॥
यथा किञ्चिदाप्रराजादनादिकं यावता कात्रेण वृक्षस्थं क्रमेण
पच्यते तदपेक्षया अर्वाकृकात्रेऽपि गर्तपत्रेपपल्लवस्थगनाद्युपो-
न पाच्यते अन्यत्र वृक्षस्थमेवोपायाभावतः क्रमशः स्वपाककात्रे-
न पच्यते तथा कर्माप्यायुष्कादिकं किमप्यध्यवसानादिहेतु-
जिर्वन्धकात्रनिर्वर्तितवर्षशतादिरूपस्थितिकात्रापेक्षया कात्रेना-
प्यन्तर्मुहुत्तादिना पाच्यते वेद्यतेऽनुचूय पर्यन्तं नीयत इति
तात्पर्यम् अन्यानुबन्धकालनिर्वर्तितवर्षशतादिवृक्षस्थितिकात्रे-
नैव संपूर्णेन विपाच्यते अनुचूयत इति । अथवा यथेह तुल्येऽपि
त्रियोजनादिके पथि त्रयाणां पुरुषाणां गच्छतां ग्रहरो दिव्यादिव-
क्त्रो गतिविशेषाद्विज्ञो गतिकात्रो विशिष्यते दृश्यते एवं कर्म-
णः तुल्यस्थितिकस्यापि तीव्रमन्दमध्यमाध्यवसायविशेषाज्ज-
न्यमध्यमोत्कृष्टवृक्षस्थितिविधोऽनुजननकात्रो जघति । यदिवा यथा
तुल्येऽपि शास्त्रेऽध्येतृणां मतिग्रहणबुद्धिर्मेधा पुनरिहावधारण-
स्वरूपा गृह्यते तज्ज्ञेदाद्विविधो ग्रहणस्य पत्रनस्य कात्रो जिप्पो
ऽनेकरूपो विलोक्यते एवमायुषोऽपि परिणामविशेषात्तुल्यस्थि-
तिकस्याप्यनेकरूपोऽनुभवनकात्र इति । पथि शास्त्रदृष्टान्तयोः प्र-
कृतयो जनामाह । (तहतुद्धम्मिवीन्यादि) गताथैव नवरं (परि-
णामाइ किरियाविंसेसाओसि) परिणामोऽध्यवसानमादिशब्दा-
दवाह्यदागुरुकशस्त्रादयो गृह्यन्ते क्रिया च परिणामादिवृक्षणा परि-
णामादयश्च क्रिया च परिणामादिक्रियास्तद्विशेषास्तज्ज्ञेदा बहु-
जिस्तुल्यस्थितिके वक्त्रेऽपि कर्मणि भिन्न एवानुजननकात्र इति
यथा दीर्घा प्रसारिता रज्जुरेकस्मात्पक्षात्क्रमेण ज्वलन्ती प्रभूते-
नैव कात्रेन दह्यते पुञ्जीकृता तु पिण्डिता तु ज्वलन्ती किंप्रं शीघ्र-
मेव जस्मीभवति । एवं कर्माप्यायुष्कादिकं दीर्घकात्रस्थितिकं
प्रतिसमं क्रमेण वेद्यमानं चिरकात्रेन वेद्यते अपवर्त्य पुनर्वेद्य-
मानमल्पेनैव कात्रेन वेद्यत इति । यथा वा जलार्धः पिण्डीकृतः ।
पटश्चिरकात्रेण शुष्पाति विततः प्रसारितः पुनरल्पेनैव कात्रेन
शुष्यत्येवं कर्मापीत्युपनयस्व (यथैवेति) यथा वा वृक्षादिक-
स्य महतो राशेर्निरपवर्तनोऽपवर्तनोपवर्तनारहितो जागः क्रमश-
श्चिरेण न्हियते अन्यथा पुनरपवर्तनार्था विहितायां किंप्रं शीघ्रमे-
वापन्हियते । तथाहि किञ्च वृक्षप्रमाणस्य राशेर्दशजिर्भागो हर-
णीवः स च यद्यपवर्तनामन्तरेण न्हियते तदा महती वेज्ञा व्रगति
यदि तु गुणस्य वृक्षस्य गुणकारकस्य च दशवृक्षस्य पञ्चनि-
रपवर्तना निधीयते पञ्चजिर्भागो न्हियत इत्यर्थः तदा शीघ्रमेव
न्हियते भागो वृक्षस्य हि पञ्चजिर्भागो हते वृक्षानि विंशति-
सहस्राणि दशानां तु पञ्चजिर्भागो हते वृक्षौ द्वौ एताभ्यां विंश-
तिसाहस्रिकस्य बहुराशेर्भागे हतं कट्टियेव दशसहस्राण्यगच्छ-
न्ति अनपवर्तितैस्तु दशभिरनपवर्तितस्यैव वृक्षस्यैव दीर्घो जागा-
पहारकात्रो जघति एवमायुषोऽप्यनपवर्तितस्य तु वधुरसाविति
यथा वा समेऽपि कुष्ठादिके रोगे क्रियाविशेषाधिकित्वाया रोग-
निग्रहवृक्षणायाः कात्रेज्ज्ञेदो भवत्येवमायुषोऽपीति । तदेवं सप्र-
सङ्गो द्विविधोऽप्युक्त उपक्रमकात्रः ॥ विशे० ॥

उपक्रमण-उपक्रमण- न० उप-क्रम-स्युद् । विज्ञेयणे, विशेषे ७
हा० । आरम्भे, करणे द्युद् तन्नाथने. सुश्रुतोक्ते दीर्घायुष्यादि-
ज्ञानपूर्वकत्रिकिन्तायाम्, त्रिमिकायाम्, स्त्री० । वाच० ॥

उपक्रमिया-औपक्रमिकी- स्त्री० उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमो ज्व-
रातिसारादिस्तत्र जवा या ना औपक्रमिकी । स्था० । उप-
क्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमः कर्मवेदनापायस्तत्र जवा औपक्रमिकी (ज०
१ श० ४ उ०) कर्मादीरणकारणेन निवृत्तायां तत्र भवायां ज्व-
रातिसारादिजन्यायां वा वेदनायाम्, स्था० २ ग० । " अहं उप-
क्रमियं वयं णो सम्मं सहामि " ॥ स्था० ४ ग० ॥

उपक्रमियुवसग-औपक्रमिकोपमर्ग- पुं० दण्डकशस्त्रादिनाऽ
सातवेदनीयोदयापादके, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० । (उपसगशब्दे
विवृतिः) ।

उपक्रमे-उपक्रमे-पुं० उपक्रमिनाति अनेन उप क्रिय करणे घञ्
मदादिषु, वाच० । भावे घञ् । शोकादिवाधायाम्, स्था० ७ ग०

उपक्रम (कवा) इत्ता-उपख्यापयितु-त्रि० शोके स्थापयति, "पावेहिं
कर्महिं अत्ताणं उपक्खाइत्ता भवइत्ति" । पापैः कर्मजिरात्मान-
मुपख्यापयिता जयति । अयं मदापापकारीत्येवं हांके स्थापय-
तीति । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ॥

उपक्रम-उपस्कृत-त्रि० उप-कृ-क्त-भूषणादौ सुद् । चूषि-
ते, संहते, पिबते, अध्याहते, वाच० । घृतहिङ्गुभ्रान्यकमिरज-
वचणजीरकादिभिः कृतोपस्कारे शाकादिके, "उपक्रमं ज्ञेय-
णमाहणाणं अत्तद्विजं सिद्धिमेहेगपक्खं" उपा० । "उपक्खइत्ता-
रदहिमादी" नि० चू० ८ उ० । उपस्करणमुपस्कृतम् । पाके, ।
स्था० ४ ग० ।

उपक्खसंपन्न-उपस्कृतसंपन्न-पुं० उपस्कृतेन पाकेन संपन्नः । ओ
दनमण्डकादौ आहारभेदे, । स्था० ४ ग० ।

उपक्खराम-उपस्कृताम-न० कंकशुगादिउपक्खरामं इत्युक्तेराम-
भेदे, "उपक्खरामं राम जहा वणयादीणं उपक्खरामियाणं जेण-
सिज्जति ते कंकशुयामं उपक्खरामियाम् भण्णति" नि० चू० १५ उ० ।

उपक्खहिज्जमाण-उपस्क्रियमाण-त्रि० उपसंस्क्रियमाणे, "उप-
क्खहिज्जमाणे पेहाएपुरा अप्पज्जहिण" आचा. २ ध्रु० २ अ० । नि० चू०

उपक्खहिण-उपस्कृत-त्रि० संसृते, "विस्वस्सवे ज्ञेयणजाण उप-
क्खहिण सिया" "उपक्खरामियपेहाए" उपक्खरामियं पेहाए तदा
वि तं णो एवं वेदज्जा" आचा० २ ध्रु० ४ अ० । " सवस्यपरमणं
उपक्खरामियं । आ० म० द्वि० ॥

उपक्खमेत्ता-उपस्कृत्य-अव्य० संसृत्येत्यर्थे, "असणं वा ४ उप-
करेत्ता उपक्खमेत्ता । आचा० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० ।

उपक्खर-उपस्कर- पुं० उप-कृ-भावे अप् । हिंसने सुद् ।
हिंसने, उपस्करोति उप-कृ-अच् । भूषणे, समवाये, प्रतियत्ने, वि-
कारे, मूषके, कटकमण्डकादौ, समुदिते, संहते, व्यञ्जनसंस्कारक-
पिष्टधान्यकादिद्रव्ये, गृहसंस्कारके संमार्जन्यादौ, वाच० ।
सूर्यादिके, नि० चू० १० उ० ॥ उपस्क्रियतेऽनेनेत्युपस्करः ।
हिङ्गवादौ । स्था० ४ ग० ॥

उपक्खरणसात्ता-उपस्करणशात्ता-स्त्री० महानसे, नि० चू० १८ उ० ।

उपक्खरसंपन्न-उपस्करसंपन्न- पुं० उपस्क्रियतेऽनेनेत्युपस्करो
हिङ्गवादिस्तेन संपन्नः । हिङ्गवादिभिः संसृते ओदनमण्डकादौ,
आहारभेदे, स्था० ४ ग० ।

उपक्खाइया-उपाख्यायिका-स्त्री० कथाभेदे, ज्ञाताधर्मकथासु-
पञ्चपञ्चाख्यायिकोपाख्यायिकाशतानि । नं० ॥

उपग-उपग- त्रि० उप-गम-न-उपगन्तारि, वाच० ॥

उपग-पुं० तिरश्चि, "तदुच्ये वावि उपगो" उपको नाम अन्यः
कोऽपि तिर्यगापतितो मिलितः । वृ० ६ उ० गतायां च । नि० चू० ३ उ०

उपगंतुकाप-उपगन्तुकाप- त्रि० अन्युत्पातुकामे, " जो संवि-
ग्विहारं उपगंतुकामो अञ्जुष्ठितुकाम इत्यर्थः " । नि० चू० १९ उ० ।

उपगत-उपगत- त्रि० उप-गम्-क्त. स्वीकृते, उपस्थिते, ज्ञाते,
वाच० । हौकिते, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० । अधिगते, " णिउण-

सिणोवगणहिं " औ० । प्रश्न० । युक्ते, " सिरिप हिरिप उपगए
उत्तपसररीर " रा० । " सम्माणणाणोवगए महेसी " उक्त० १२
अ० । औ० । उप सामीप्येन गतः । प्राप्त, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

द० । पंचा० । अनु० । रा० । " णिहवहयसरसजोव्यणककसत-
रुणवयभावमुवगयायो " औ० । उक्त० । " जाणकोठोवगए
संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ " ध्यानं धर्म्यं शुद्धं
वा तदेव कोष्ठः कुसुत्रो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतस्तत्र प्रविष्टो ध्यान-

कोष्ठोपगतः ज० १ श० १ उ० । "द्वोग्गमुवगयाण" श्लोकाप्रमु-
पततेऽन्यः श्लोकाग्रमीपत्प्राग्जाराख्यं तदुप सामीप्येन निरवि-

शेषकर्मविद्युत्पातपरानिजप्रदेशतया गताः उपगताः । ह० ।
उपेति काव्यसामीप्येन गतानां प्राप्तानाम् । यद्वा उपेत्युपसर्गः
प्रकर्षेऽप्युपवृत्त्यते यथा पोढाराणेन तेन स्थानमनुपमसुखं प्रक-

पेयं गतानामिति सम्म० ॥

उपगयसन्नाहत्त-उपगतश्लाघत्व- न० उक्तगुणयोगात् प्राप्तश्ला-
घतारूपे चतुर्विंशे सत्यवचनातिशये, स० । रा० ॥

उपगण-उपकरण- न० उपक्रियतेऽनेन उप-कृ-स्युद्-प्रधानसा-
धके अङ्गे, हस्त्यश्वरथासनमञ्चकादौ, आचा० १ ध्रु० २ अ० ।

अङ्गे, "केवविस्सणं वीरियस्स संयोगसहवयाए चत्तारि उपग-
रणाइं भवंति । भ० ५ श० ४ उ० । काममोगाङ्गे, धनधान्य-

हिरण्यादिके, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । उपक्रियतेऽनेनेत्युपकरणम् ।
सुहृद्यादिके द्रव्यादिके च । तन्निवृत्तिश्चैवम् ।

उपकरणशब्दं व्याख्यानयति ॥

मिज्जत्तसमुवयारं, दिज्जंतस्स व कारइ य जं दव्वं ।
तं उपकरणचुद्धी, उपरकादवधीए डोयाइ ॥

यत् सुहृयादिकं सिद्ध्यतेऽन्यस्य यद्वा यद्व्यादिकं दीयमानस्य
भक्त्यापकारं करोति तच्चुहृयादिकं द्रव्यादिकं च उपकरण-

मित्युच्यते । उपक्रियते अनेनेत्युपकरणमिति व्युत्पत्तेः ॥ पि० ॥
आचा० । स्था० । उपकरणं त्वनेकविधम् कटपिटकशूर्पा-

दिके, अनु० । ज० । " हौहीकटाहककुचुकादौ, भ० ५ श०-
७ उ० । उपक्रियते व्रती अनेनेत्युपकरणम् धर्मशरीरोपसम्भ-

हेतो उदधौ, उक्त० १२ अ० । दण्डकरजोहरणवस्त्रपात्रादौ,
प्रश्न० १ हा० । प्रव० । स्था० । यज्ज्ञानादीनामुपकारकं तदुप-

करणमुच्यते । तथा चाह । " चं जुज्जइ उवयारे उवगरणं तंस्स
होइ उवगरणं । अहिरणं अज्जओ अ, जयं परिहरंतो परिहर-

तो " ध० ३ अधि० । यत्किञ्च साधूनामुपकारे न व्याप्रियते तन्नो-
पकरणं किन्तु अधिकरणम् । ध्रु० १ उ० । उपकारिवस्तुनि, प्र-

श्न० १ हा० । खड्गस्थानीयाया धातुनिवृत्तौ खड्गधारास्थानीया
स्वच्छतरपुत्रसमूहात्मिका अन्यन्तरा निवृत्तिः सा । शक्तिवि-

शेषे, जी० १ प्रति० । आचा० ।

उपगणउत्पादणया-उपकरणोत्पादणता-स्त्री० उपकुर्वन्तीति
शीतातपादिषु स्वीदन्तं स्थिरकुर्वन्तीति उपकरणानि तेषामु-

त्पादनता उपकरणोत्पादनता वद्व्यमाणप्रकारेण उत्पादनरूपे
विनयभेदे, अयोपकरणोत्पादनतां पृच्छति ।

से किं तं उत्तरगणउत्पादगणया २ चतुर्विधा पणनत्ता तं जहा अणुपणमाई उत्तरगणमाई उत्पादित्ता जवति पोराणाई उत्तरगणमाई संरक्खिता जवति । संगोवित्ता जवति परित्तं जाणित्ता पच्चुत्तरित्ता जवति जथाविधिं संविज्जित्ता जवति सेत्तं उत्तरगणउत्पादगणया ।

प्रश्नसूत्रं कण्ठ्यम् । गुरुराह । चतुर्विधाः प्रकृतास्तद्यथा (अणु-पणनाइति) अनुत्पन्नानि पूर्वमप्राप्तानि अपेक्षमाणानि उपकरणानि सम्यग्गणनादिबुद्ध्या उत्पादयिता संपादनशीला जवति यतः स्वयमाचार्यस्योपकरणोत्पादने वाचनाधर्मकथाद्यन्तरायो भवति अतः शिष्येणैवोपकरणोत्पादनीयम् । (पोराणाइति) पुरातनान्युपकरणानि संरक्षयिता उपायेन चोरादिभ्यः अथवा जीर्णानि शीव्यति काले प्रावृणोति व्याख्यानकाले चोदपट्टादिकम् । संगो-पयिता च अल्पसागारिककरणेन मलिनतारकणेन वेति २ "परित्तं" नाम अल्पोपधिकं देशान्तरादागतं साधर्मिकं समी-पस्थं वा अन्यगणसत्त्वं वा सीदन्तं दृष्ट्वा उपकरणैरुक्तं भवति ३ यथाविधिं संविज्जिता जवति यथाविधि नाम यथाशास्त्रिकतया दाता जवति भानादिकारणे वा तथाविधवस्त्रसंग्राहको भवति ४ सेत्तमित्यादिनिगमनवचनं व्यक्तम् । दशा० ४ अ० ॥

उत्तरगणदाण-उत्तरगणदान-न० उपकरणं दण्डकादि तस्य दानम् वितरणम् । ममैकान्तनिर्जरा भवत्विति बुद्ध्या दण्ड-कादिवितरणे, "बहुमाणा वंदययनिवेयणा पालणा य जात-णउत्तरगणमेव" दर्श० ॥

उत्तरगणपूतित-उत्तरगणपूतिक-न० राध्यमानस्य दीयमानस्य वा उपकारकारके पूतिभेदे, "जंतं रज्जंतस्स वा दिज्जंतस्स वा उवकारं करोति तं उवकरणपूतितं तं च इमं सुलुक्ख-लियं डोएद्वीकूढे य मासयं पूति डोएलोणेहिं गूसंकामण-फोडसंधूमे" नि०चू० २ उ० ।

उत्तरगणलाघव-उत्तरगणलाघव-न० अल्पोपधित्वरूपे द्रव्य-तो लाघवे, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

उत्तरगणवन्ध्या-उत्तरगणप्रतिज्ञा-स्त्री० उपकरणलाभप्रति-ज्ञायाम्, "आमोसगा उत्तरगणवन्धियाप संपिडिया गच्छेज्जा" आमोपकाश्चौरा उपकरणप्रतिज्ञया उपकरणार्थिनः समा-गच्छेयुः । आचा० २ श्रु० १ ।

उत्तरगणसंजम-उत्तरगणसंयम-पुं० महामूल्यवस्त्रादिपरिहार-रूपे पुस्तकवस्त्रतृणचर्मपञ्चकपरिहारलक्षणे वा संयमभेदे, स्था० ४ ठा० ।

उत्तरगणसंजोयणा-उत्तरगणसंयोजना-स्त्री० उपकरणविषये संयोजनादौपे, सा च व्याह्राऽऽभ्यन्तरा च । तत्र बहिरूपक-रणसंयोजना उपकरणं गवेपयत एव साधोश्चोलपट्टकप्रामौ विभूषाप्रत्ययमन्तरा कल्यं याचयित्वा परिभूजानस्य भवति । अन्तरूपकरणसंयोजना वसतावागत्य तथैव परिभूजानस्य । पञ्चा० १३ विव० । पं० व० ॥

उत्तरगणसंवर-उत्तरगणसंवर-पुं० अप्रतिनियताकल्यनीयव-स्त्राद्यग्रहरूपे विप्रकीर्णस्य वस्त्राद्युपकरणस्य संवरणलक्षणे वा संवरभेदे, स्था० १० ठा० ।

उत्तरगणसिन्ध-उत्तरगणसिन्ध-अव्य० समीपमागत्येत्यर्थे, "मणवंध माणेहिं रेगेहिं कलुणविणीयमुवगणसिन्धारं" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।

उत्तरगणज्जमाण-उत्तरगणज्जमाण-त्रि० क्रियमाणोपगाने, "गंध-व्वेहिं णाडपहिं उवतिविज्जमाणे उत्तरगणज्जमाणे उवला-लिज्जमाणे" रा० ।

उत्तरगण-उत्तरगण-पुं० उप-कृ-भावे-घञ् । प्रधानस्यानुगुण्य-सम्पादने, उपकृतौ, वाच० ॥ उपकारवत्कृत्यतामेदाश्च । चैत्यमुनिवन्दनप्रभृति-भाष्यविद्युतेर्यथाश्रुतं किञ्चित् । संघस्या-चारविधिं, वक्ष्ये स्वपरोपकाराय । २ । इहहिं दुरन्तानन्तचतु-रन्तासारविसारिसंसारपाराधारे निमज्जता भव्यजन्तुना जिनप्रवचनप्रतीतचोल्लकादिदृशनिदर्शनदुःप्रायं कथमपि प्रश-स्तमनुजजन्मादिसामग्रीमवाधमवजलधिसमुत्तरणप्रवहणस धर्मसद्धर्मविधाने प्रयत्नो विधेयः । यदवादि "भवकोट्टी दु-प्रापामवाप्य नृभवादिसकलसामग्रीम् । भवजलधियानपात्रे, धर्मे यत्नः सदा कार्यः । १ । तत्रापि विशेषतः परोपकारकरणे प्रवर्तितव्यम् । तस्यैवान्वयव्यतिरेकाभ्यामपि पुण्यवन्धनिय-न्धनत्वात् उक्तं च "संक्षेपात्कथ्यते धर्मो, जनाः किं विस्तरेण-वः । परोपकारः पुण्याय, पापाय परपीडनम् । १ । स चोप-कारो द्वेधा । द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्योपकारो भोजनश-यनाच्छादनप्रदानादिलक्षणः स चाल्पीयाननात्यन्तिकश्चैहि-कार्यस्यापि साधनेनैकान्तेन साध्रीयानिति । भावोपकार-स्वध्यापनश्रावणादिस्वरूपो गरीयानित्यात्यन्तिक उभयलो-कसुखावहश्चेत्यतो भावोपकार एव यतितव्यम् । स च पर-मार्थतः पारमेश्वरप्रवचनोपदेश एव । तस्यैव भवशतोपचि-तदुःखलक्षयक्षमत्वात् ॥ आहच ॥ नोपकारो जगत्पस्मि-स्तादृशो विद्यते कचित् । यादृशी दुःखविच्छेदादेहिनां धर्म-देशना ॥ ३ ॥ संघा० । न० । सुखानुभवे, पो० ए विव० ।

उत्तरगण (या) रण-उत्तरगण-न० आत्मनोऽन्यस्य वा ग्ला-नाद्यवस्थायामन्येनोपकारकरणे, "उत्तरगणपारणासु विणश्चो पडजियव्वो" प्रश्न० ३ द्वा० ।

उत्तरगणजाव-उत्तरगणजाव-पुं० कृतकृत्यत्वेनानन्दाद्युपकार-स्यासंभवे, "उत्तरगणमावस्मि वि, पूआणं पूजगस्स उत्तर-गारो" पंचा० ४ विव० ।

उत्तरगण (ए)-उत्तरगण-त्रि० उपकारके, आ० म० प्र० । विशेषे । उपकारवति, पो० १० विव० ।

उत्तरगणिया-उत्तरगणिया-स्त्री० विमानाधिपतिसत्कप्रसादाव-तंसकादीन् उपकरोत्यपष्टभ्नातीत्युपकारिका विमानाधिपति-सत्कप्रसादावतंसकादीनां पीठिकायाम्, अन्यत्र त्वियमुपका-र्योपकारिकेति प्रसिद्धा । उक्तं च "गृहस्थानां स्मृतं राज्ञा-मुपकार्योपकारिका" इति । रा० ।

उत्तरगण (य) यालयण-उत्तरगणियालयन-न० उपकारिका लय-नमिव उपकारिकालयनम् । उपकार्योपकारिकारूपे लयने, "एत्थणं महेने उत्तरगणियालयणे एस्सत्ते एगं जोयणसयसहस्सं आयामविकखंभेणं" रा० । जी० ॥

उत्तरगणज्जमाण-उत्तरगणज्जमाण-त्रि० "तद्गुणगानात् क्रियमाणोप-गाने, मुद्गमत्थणहिं । वत्तीसइवद्धेहिं उवचिज्जमाणे उत्तर-गणज्जमाणे" म० ६ श्रु० ३३ उ० । तथाविधवालोचितगीत विशेषैर्गोयमाने गायमाने च । औ० ॥

उत्तरगण-उत्तरगण-स्त्री० आर्या द्वितीयकादौ यद् गदितं ल-क्षणं "तत् स्यात् यद्युभयोरपि दलयोरुपगीति तामुनिर्द्धते" वृ० २० । उक्ते मात्रावृत्तभेदे, ग० ।

उत्तरगण-उत्तरगण-न० उप-गृह-भावे-क। आलिङ्गने, कर्मणि कृ-आलिङ्गिते, त्रि० सूत्र० १ श्रु० ४ अ० । वेष्टिते, ज्ञा० १ अ० । युक्ते, "गुंजावक्कुहरोवगूढं" "गुंजंतं वंसकुहरोवगूढं" रा० । उत्तरगण-उत्तरगण-न० उप-गृह-ल्युट्-ओरुत् । आलिङ्गने,

वान्० । प्रच्छन्नरक्षणे, रचनायां च । “ आरुहणदृष्टेर्हि वालयउवगूहणेहि च ” तं० ॥

उवगूहहिज्जमाण-उपगूहमान-त्रि० आलिङ्गमाने, “ उवनञ्चि जमाणे उवगाइज्जमाणे उवलालिज्जमाणे उवगूहिज्जमाणे ” प्रा० १ अ० ॥

उवगूहिय-उपगूहित (उपगूह) न० गाढनरपरिष्काररूपे संप्राप्तकामभेदे, प्रच० १७९ द्वा० । ६० । आलिङ्गिते, त्रि० “ एस सो वडो तुडुहि उवगूहिओ ” आ० म० द्वि० ।

उवग-उपाग्र-न० अग्रस्य मुखस्य वर्षाकालसंबन्धिनः समीप-मुपाग्रम् ॥ आपादमासे, “ एतो चियकालो पुणरेव गणं उवग्गमि ” व्य० १ उ० ।

उवगह-उपग्रह-पुं० उपगृह्णातीत्युपग्रहः । उपाधौ, ओ० नि० चू० । उपग्रहणमुपग्रहः शिष्याणां भक्त्युतादिदानेनोपग्रहणे, न० १ अधि० वि० ओ० पं० चू० । पं० भा० । (तद्भेदाः परिहारश्चेद्बध्यन्ते) आत्मनः समीपे संयमोपग्रहार्थवस्तुनो ग्रहणे, प्रच० ६० द्वा० । उपकारे, विशेष० । काराग्रन्थने वन्दीकरणे, उप-योगे, आनुकूल्ये, वाच० । परस्मैपदात्मने पदयोर्व्यत्यये, यथा तिष्ठति प्रतिष्ठते रमते उपरमतीत्यादि । सूत्र० २ ध्रु० ७ अ० । कर्मणि घञ् । कारकृद्धे, वन्द्याम्, वाच० ।

उवगहकर-उपग्रहकर-त्रि० उपकारके, “ जोगापि वत्यमाइ उव गह करंति गच्छस्स ” पं० व० २ द्वा० ॥

उवगहकुसल-उपग्रहकुशल-पुं० उपग्रहाविषयके कुशले, उप-सामीप्येन ग्रहः सोऽपि द्विधा द्रव्यतो जायतश्च । तत्र येषामा-चार्य उपाध्यायो वा न विद्यते तान् । आत्मसमीपे समानीय तेषामित्वरां दिशं यथा तावद्धारयति यावन्निष्पाद्यन्ते एव द्रव्यत उपग्रहः । ग्रह उपादाने इति वचनात् । यः पुनरविशेषेण सर्वेषामुपकारे वर्तते स जायतः उपग्रहः ॥

उपग्रहकुशलमाह ॥

वाङ्मा सहवृष्टेभ्यं, संततवकिलंतवेयणातंके ।

मेज्जनिसेज्जोवहियाण, समणभंसज्जवग्गहिण् ॥

दाणदवावणकारा-वणे य तहाकयमणुसाण ।

उवहितमणुविहितविही, जाणाति उवगहं एयं ॥

वालाः सहवृष्टेभ्यं तथाप्रभृतिमार्गमनतः । पवनो वा आन्तेषु तपःकान्तेषु तथा वेदनायां सामान्यतः शरीरपीनायां जातायामातङ्गे च सद्यो जाते सति रोगे समुत्पन्ने शय्या वसतिर्निषद्या पीठफलादिरूपा अपधिः कल्पादिः पानं छवम् अशनमोदनादि ज्ञेयजमौपधमौपग्रहिकं दण्डं प्रोञ्जनाद्युपकरणम् । एतेषां समा-हारो द्वन्द्वस्तस्मिन् सप्तमी पृष्ठार्थे ततोऽयमर्थः । एतेषां स्वयं दानेऽन्यैर्दाने तथा वैयावृत्यादेः कारापणे च तथा “ कथमणुजाण ” इति परैः कृतस्यानुज्ञायां यत्प्रवर्तनं तथा य उपहितविधिर्यथा-नुपहितविधिनां यत् आचार्यैर्वितीर्णं तदाचार्यमनुज्ञाप्यान्वेषां साधूनां तदन्तरेण विस्तरयतां ददाति अनुपहितविधिर्यदनुत्पन्न-मुत्पाद्य ददाति । अन्येषु व्याचक्षते यद्यस्य गुरुभिर्दत्तं तत्तस्यो-पनयतीत्येव उपहितविधिः । यत्पुनस्तस्य गुरुभिर्दत्तं तत्तोऽन्य-स्य गुरुन् अनुज्ञाप्य ददाति एषोऽनुपहितविधिः । एवं सर्वमुपग्रहं जानाति । एतदेव वेशतो व्याख्यानयति ॥

वाङ्मादीणं तेस्सि, सेज्जनिसेज्जोवहियाणोहि ।

नत्तन्नपाणनेसज्ज-मादीहि उवग्गहिं कुणइ ॥

देइ सयं दावेइ य, करेय कारावण य आणुजाणे ।

उवहियं जं जस्स गुरुहिं, दिस्संतं तस्स उवणेति ॥

अणुवहियं जं तस्स उ, दिस्संतं देइ सो उ अन्नस्स ।

खमासमणेहिं दिस्सं, तुज्जं ति उवग्गहो एसो ॥

एतेषामनन्तरगाथाभिहितानां वाङ्मादीनां वाङ्मासमर्थवृत्तमार्ग-मनादिश्रान्ततपः क्लान्तवेदनार्त्तजातातङ्कानां शय्यानिषद्योपधि-प्रदानैस्तथा भक्तं मोदकाशोकवर्त्यादि अन्नमोदनादि पानमैष-ज्ये प्रागुक्तस्वरूपे आदिशब्दादौपग्रहिकोपकरणादिपरिग्रहः । एतैरुपग्रहमुपग्रहं करोति कथमित्याह । स्वयं शय्यादिकं ददाति । अन्यैर्वा दापयति तथा स्वयं वैयावृत्यादि करोति । अन्यैः कारयति । कुर्वन्तं वा अन्यमनुजानीते । (उवहियन्ति) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारादुपहितविधिरिति द्रष्टव्यम् । य-द्यस्य गुरुभिर्दत्तं तत्तस्योपनयतीत्येव उपहितविधिर्यत्पुनस्त-स्य दत्तं सोऽन्यस्मै गुरुन् अनुज्ञाप्य ददाति । क्षमाश्रमयैस्त-भ्यमिदं दत्तमित्येषोऽनुपहितविधिः । एष सर्वोऽप्युग्रहः । उक्त उपग्रहकुशलः ॥ व्य० ३ उ० ॥

उवगहद्वया-उपग्रहार्थता-स्त्री० भक्तपानवस्त्राद्युत्पादनसम-र्थतयोपग्रहमयिता भवत्विति प्रयोजने, स्था० ५ डा० ३ उ० ॥

उवगहिय-उपग्रहीत-न० भावे-क० । पुरुषस्यालिङ्गनेकान्त-नयनलिङ्गग्रहणकरग्रहणादौ, “ उवहसिर्पाहि उवग्गहिर्पाहि उवसहेहि ” तं० । कर्मणि क- । ज्ञानादिभिर्वस्त्रादिभिश्चोपग्र-ह्मिन्ते, ॥ पा० ॥

उवग्याय-उपोद्धात-पुं० समीपवर्तिनः प्रकृतस्य उद्घात उ-द्धननम् ज्ञानं चिन्तनं यत्र । उप- हन्- गतौ- गत्यर्थत्वात् ज्ञानार्थता आधारे घञ् । प्रकृतसिद्ध्यर्थमालोचनात्मके सङ्ग-तिप्रभेदे “ चिन्तां प्रकृतसिद्ध्यर्थं-मुपोद्धातं विदुर्बुधाः ” तदर्थ-वर्णने आरम्भो शास्त्रोत्पत्तौ, विशेष० ॥ उपक्रमादस्य भेदः । अपरस्त्वाह । ननूपक्रमः प्रायः शास्त्रसमुत्थापनार्थ उक्त उपो-द्धातोऽप्येषशास्त्रसमुद्धातप्रयोजन एवेति कोऽनयोर्भेदः । उच्य-ते उपक्रमो ह्युद्देशमात्रनियतव्यापार उपोद्धातस्तु प्रायेण तदु-द्दिष्टवस्तुप्रबोधनफलोऽर्थानुगमत्वादित्यलं विस्तरेण आ० म० प्र० ॥ उपोद्धननमुपोद्धातः । व्याख्येयस्य सूत्रस्य व्याख्यानविधि-समीपीकरणे ॥ विशेष० ॥ उपोद्धातफलम् ॥ अनेन चापोद्धाते-नाभिहितेन सूत्रादयोऽर्थाव्यक्ताः भवन्ति यथा दीपेनापवरके त-मसि उक्तं च “ वत्ती भवन्ति अर्था, दीवेणं अप्पगास उव्वरण । वत्ती भवति अर्था, उवघाएणं तहा सत्थे ” उपोद्धाताभिधानम-न्तरेण पुनः शास्त्रं स्वतोऽतिविशिष्टमपि न तथाविधमुपादेय-तया विराजते यथा नभसि मेघच्छन्नश्चन्द्रमाः । उक्तं च “ मे-घच्छन्नो यथा चन्द्रो, न राजति नभस्तले । उपोद्धातं विना शास्त्रं । न राजति तथा विधं ” तत्र सूत्रभणितं “ नो कप्पति निग्गंथाण वा निग्गथीण वा आमेनालपलंवे इत्यादि ” सूत्र-स्पर्शिकनिर्युक्तिभणितमिदम् । वृ० १ उ० ॥

उवग्यायणिज्जुत्ति-उपोद्धातनिर्युक्ति-स्त्री० उपोद्धातेन व्या-ख्येयस्य सूत्रस्य व्याख्या विधिसमीपीकरणमुपोद्धातनिर्युक्तिस्त-रूपस्तस्या वा अनुगम उपोद्धातनिर्युक्त्यनुगमः । निर्युक्त्य-नुगमभेदे, “ से किं तं उवग्यायनिज्जुत्तिअणुगमे ३ इमाहिं दो-हि मूलगाहाहिं अणुगंतव्वे तंजहा “ उहेसे १ निहेसे अ ३, नि-गमे ३ खित्ते ४ काहे ५ पुरित्ते य ६ । कारण ७ पच्चय ८ व-क्खण, एनए १० सगोआरेणाणुमए ११ ॥ किं १२ कइविहं १३ कस्स, १४ काहिं १५ केसु १६ कहं १७ किच्चिं हवइ काहं १८ । कइ १९ संतर २० मविरहियं, २१ भवा २२ गरित्ति २३ फा-

सण २४ निरुत्ता २५ ॥ सेत्तं उवघायणिज्जुत्ति अणुगमो " ।
अनु० । आ० म० प्र० । विशेष० । आ० म० द्वि० (समाश्य
शब्दे स्पष्टी भविष्यति)

उवघाय-उपघात-पुं० उपहननमुपघातः । पिएणशय्यादेरकल्प-
नायाम् । स्था० ३ गा० । अशयलीकरणे, ओ० । परम्पराघाते,
प्रश्न० २ द्वा० । उपघातभेदः " उवघाओ " उपेत्य घातो उपघातः
स च द्विविधः ऊव्योपघातो ज्ञावोपघातश्च तत्र ऊव्योपघातो
विशुद्धव्येनोपहन्यते । ज्ञावोपघातो द्विविधः प्रशस्तोऽप्रशस्त-
श्च । तत्र प्रशस्तोपघातः मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषायोपघातः
सम्यग्दर्शनाविषु प्रशस्तः । अप्रशस्तोपघातस्तु सम्यग्दर्शना-
द्युपघातः मिथ्यात्वादिषु प्रशस्तः विशेषो धीनानार्यातिशयेषु सुप्र-
शसास्तिज्ञावयोः शोधनं शुद्धिः विविधमनेकप्रकारा वा शुद्धिर्वि-
शुद्धिरियं द्विविधा ऊव्यविशुद्धिर्वस्त्वादि ज्ञावविशुद्धिः सम्यग्-
दर्शनज्ञानचारित्र्यविशुद्धिः । स च विशुद्ध्युपघातो वा अजीवऊ-
व्याणां न जवतीत्येव सिद्धान्तः कस्माद्यस्मादजीवऊव्याणां क्रोधा-
दयः परिणामविशेषा न जवन्ति तेनोपघातो विशुद्धता वा अ-
जीवा नो न भवन्तीत्येव भावनानिश्चय इत्यर्थः । आह कस्योप-
घात इति संज्ञा । यद्यजीवानां न भवति शुद्धिरुपघातो वा उ-
च्यते उपघातो विशुद्धिर्वा परिणामप्रत्यया जीवानां भवति न
त्वजीवानामिति सिद्धान्तः । परिणतिः परिणामः अभ्यवसायो
ज्ञाव इत्येकार्थः । पं० चू० ॥

त्रिविध उपघातः

तिविहं उवघाए पषत्ते तंजहा उगमोवघाए उप्पायणो-
वघाए एमणोवघाए । एवं विसोही ॥

उपहननमुपघातः पिएणशय्यादेरकल्पतेत्यर्थः । तत्र उक्रम-
नमुक्रमः पिएणदेः प्रभव इत्यर्थः तस्य चाधाकर्मोदयः पौण्डश
कोषाः । उक्तं च " तत्थुग्गमोपसूई-पमओ एमादि होति
एगछा । सो पिएणस्सिह पगओ, तस्स य दोसा इमे होति " ।
१। आहाकम्ममुदेसिय २ पूईकम्मय ३ मीसजाण य । ४। ठवणा ५
पाहुडियाए, ६ पाओयर ७ कीअ ८ पामिखे ९ ॥ २॥ परियट्टए
१० अभिहडे, ११ उग्मिन्ने १२ मालोहडेई य १३ अन्निज्जे १४
अणिसिद्धे, १५ अजोयर य १६ सोलसमेत्ति ॥ २॥ " इह चा-
भेदविवक्षया उक्रमदोष एवोक्रमोऽस्तस्तेनोक्रमेनोपघातः पिएण-
देरकल्पनीयता करणं चरणस्य वा शयलीकरणमुद्रमोपघातः
उक्रमस्य वा पिएणदिप्रसूतेरुपघात आधाकर्मत्वादिभिर्दुष्ट-
तोक्रमोपघातः ।

पञ्चविध उपघातो यथा—

पंचविहे उवघाए पषत्ते तंजहा उगमोवघाए उप्पायणो-
वघाए एसणोवघाए परिकम्मोवघाए परिहरणोवघाए ॥

उपघातोऽशुद्धता उक्रमोपघात उक्रमदोषैराधाकर्मोदयिभिः पौ-
ण्डशप्रकारैर्नेकपानोपकरणलेपानामशुद्धता एवं सर्वत्र नवर-
म् उत्पादनया उत्पादनादोषैः पौण्डशभिर्धात्र्यादिभिरेषणया
तद्दोषैर्दशभिः शङ्कितदिभिरिति परिकर्मवस्त्रपात्रादेष्टेदनसो-
चनादि तेन तस्योपघातोऽकल्पता तत्र वस्त्रस्य परिकर्मोपघातो
यथा " तिरहपरिफाहियाणं, वत्थं जो फाहियं तु संसीवे । पंचणहं
एगतं, सो पावइ आणमईणि " ॥ १ ॥ तथा पात्रस्य " अवल-
ण्णणवंधे, दुग्गतिगअरेगवंधणं चावि । जो पायं परियट्टइ
(परिशुके) परं दिवट्टा उ मासा उ " ॥ २ ॥ (स आज्ञादी-
नाप्राप्नोतीति तथा वसतेः) " दूमिय धूमिय वासिय, उज्जोश्य
वदिकमा अवत्ताय । सित्ता संमट्टा वि य, विसोहि कोमि गया

वसहिंति " ॥ ३ ॥ दूमिना धवत्तिता " वल्लिक्ता कूरादिना
अव्यक्ता । छगणादिना हिंसा संमृष्टा समाजितेत्यर्थः तथा परि-
हरणा आसेवा तयोपध्यादेरकल्पता तत्रोपधेयथा एकाकिना हि-
एकसाधुना यदासेवितमुपकरणं तदुपहतं जवतीति समय-
व्यवस्था " जग्गहणअप्पमिधज्जण, जइ वि चिरेणं न उवहम्म-
ति " वचनात् । अस्य चायमर्थ एकाकी गच्छद्गच्छा यदि जाग-
र्ति दुग्धादिषु च न प्रतिवध्यते तदा यद्यप्यसौ गच्छे चिरेणाग-
च्छति तथाऽप्युपधिनोपहन्यते अन्यथा तूपहन्यत इति । वसते-
रपि मासचतुर्मासयोरुपरि काद्यातिक्रान्ततेति । तथा मासद्वयं
चतुर्मासद्वयं वा वर्जयित्वा पुनस्तत्रैव वसतामुपस्थानेऽपि च
तदोपानिधानात् । उक्तञ्च " उउ वासा समतीता, कालातीता
उ साजवे सेज्जा । से चेव उवघाण-दुग्गणादुगणं च वज्जित-
त्ति " ॥ १ ॥ तथा भक्तस्यापरिष्ठापनिकाकारं प्रत्यकल्पता तदु-
क्तं " विहिगहियं विहिहुत्तं, अइरेगं भत्तपाणजोत्तव्वं । विहि-
गहिए विहिहुत्ते, इत्थं य चउरो जवे जंग्गा ॥ १ ॥ अइवा वि
अ विहिगहियं, विहिहुत्तं तं गुरुहि ण्ण्णायं । सेसाणाणुप्पाया,
गहणे दिन्ने वनिज्जुहणंति । स्था० ३ गा० । (व्याख्याएसणाशब्दे)
दशविध उपघातः ॥

दशविहे उवघाए पषत्ते तंजहा उगमोवघाए उप्पायणो-
वघाए जहा पंचट्टाणे जाय परिहरणोवघाए णाणोवघाए
दंसणोवघाए चरित्तोवघाए अवियत्तोवघाए सारक्खणोवघाए
यदुज्जेनाथाकर्मोदिना पोरुशविधेनोपहननं विराधनं चारित्र-
स्थाकल्पयता वा भक्तादेः स उक्रमोपघातः एवमुत्पादनाया धा-
त्र्यादिदोषशङ्काया यः स उत्पादनोपघातः । " जहा पंचट्टाणेति "
भणनान्तत्सूत्रमिह दृश्यं कियदत आह जाव परीत्यादि तच्चैदं (पस-
णोवघाए) एषणया शङ्कितदिभेदेया यः स एषणोपघातः (परि-
कम्मोवघाए) परिकर्म वस्त्रपात्रादिसमारचनं तेनोपघातः स्वा-
ध्यायस्य श्रमादिना शरीरस्य संयमस्य घोषघातः परिकर्मोपघा-
तः । (परिहरणोवघाए) परिहरणा अत्राकृषिकस्याकल्पस्य
घोषकरणस्य सेवा तथा यः स परिहरणोपघातस्तथा ज्ञानोपघा-
तः श्रुतज्ञानापेक्षया प्रमादतो दर्शनोपघातः शङ्कादिनिश्चारिणोप-
घातः समितिज्ज्ञादिभिः (अवियत्तोवघाए) अवियत्तमप्री-
तिकं तेनोपघाते विनयादेः (सारक्खणोवघाए) संरक्खणेन
शरीरादिविषये मूर्च्छेयोपघातः परिग्रहविरतैरिति संरक्खणोपघा-
त इति । स्था० १० गा० । " उवघायं च दशविहं, असंचरं तह
य संकिखेसं च । परिवज्जंतो गुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच "
पा० । ध० । मूलतो विनाशे, कर्म० । नि० चू० । उपज्जवे, तं० ।
कर्मायोग्यतासम्पादने, उपकारे, वाच० ॥

उवघायकम्म-उपघातकर्मन्-न० पणोपघातक्रियायाम्, " आसू-
णिमक्खिरागं च, गिहुवघाय कम्मगं । उच्छोखणं च कक्कं च, तं
विज्जं परिजाणिया " सूत्र० १ शु० ८ अ० ।

उवघायजणय-उपघातजनक-न० उपघातः सत्त्वघातादिस्त-
जनकम्, अनु० ॥ सत्त्वोपघातादिप्रवर्तके सूत्रदोषे, यथा वेदवि-
हिता हिंसा धर्मायेत्यादि ॥ विशेष० ॥ यथा वा " न मांसभक्क-
णे दोष इत्यादि " वृ० १ उ० ।

उवघायण-उपहनन-न० हन्यतेऽनेनेति हननन् उप सामीप्येन
हननमुपहननम् । करे, " भूओवघायणमणज्जं " आव० ४ अ० ।

उवघायणाम-उपघातनामन्-न० उपघातनिवन्धनं नाम । नाम-
कर्मभेदे, यदुदयवशात्स्वशरीरावयवैः स्वशरीरान्तःपरिवर्द्ध-
मानैः प्रतिजिह्वगलघृन्दश्म्यकचोरदन्तादिभिरुपहन्यते । यद्य

स्वयं कृतोद्धन्धनमैरवप्रपातादिभिस्तुपघातनाम । पं० सं० ।
कर्म० । सं० । आ० । प्रथ० ॥

उपधायणिस्त्रिय-उपघातनिश्चित-न० उपघाते प्राणि बधे नि-
श्चितमाश्रितम् । दशमे मृगभेदे, स्था० १० ग० ।

उपधायपंरुग-उपघातपंरुग-पुं० उपहतवेदोपकरणे पंरुग-
भेदे, नि० सू० ए० उ० । अथोपघातपंरुगमाह—

पुत्रिष्माणं कम्मा-एणं असुज्जपल्लविजाणेण ।

नो उपहम्मइ वेओ, जीवाणं पावकम्माणं ॥

पूर्वं दुश्चीर्णानां दुराचारसमाचरणेनाजितानां कर्मणामशु-
भफलो विपाक उद्यो यद्भवति ततो जीवानां पापकर्मणां वेद
उपहन्यते । तत्र चायं दृष्टान्तः—

जह हेमो उ कुमारो, इंदमहे तुप्पिया निमिच्छाणं ।

मुच्छिय गिच्छो य मओ, वेओ वि य उवहओ तस्स ॥

यथा हेमो नाम कुमार इन्द्रमहे समागता यास्तुषिका वाक्कि-
कास्तासां निमित्तेन मूर्च्छितो गृहोऽत्यन्तमासक्तः सन् मृतः
पञ्चत्वमुपगता वेदोऽपि च तस्योपहतः संजात इत्युक्तार्थः ।
भावार्थः कथानकादवसेयः तच्चैवं हेमपुरे नगरे हेमकर्मो राया
हेमसंज्ञावा ज्ञारिया तस्स पुत्तो वरतवियहेमसंज्ञो हेमा
नाम कुमारो सो य पत्तजोव्वणो अन्नया इंदमहे इन्द्राणगओ
पेउइ य । तत्थ नगरकुञ्जवाहियाणं ऊववईणं पंचसए वल्लिपुष्फ-
धूवं कउच्चुयइत्थो ताओ दहुं सेवगपुरिसे भणइ किमेयाउआ-
रायाव किं वा अभिन्नसंति । नेहिहहिंदियं इंदं मग्गंति वरं-
सोज्जणं अजिन्नसंति ज्ञाणिया य तेण सेवगपुरिस्सा अहमेपांस-
इदेण वरो दत्तो नेहपयाउ अंतेउरम्मि । तेहि ताओ वेत्तुं सव्वा-
ओ अंतेउरे स्यूद्धाओ ताहे नागरजणे रायाणं उवट्ठिओ मोप-
इवेत्ति तओ रत्ता जणियं किं मज्ज पुत्तो न रोयति तुहं जामाओ-
उ तओ नागरा तुप्पिहकडिया पयं रत्तो सम्मतंति अविस्सण-
गया नागरा कुमारेण नायव्वा परिणीया सो एसु अतीव पसत्तो
पसत्तस्स य तस्स सव्ववीथनीगाहो जाओ तओ तस्स वेओ-
वया व जाओ य अन्ने भणंति ताहिं चेव अप्पमिसे रोगोत्ति
रुवियाहिं अद्वापहिं मारिओ एयावहोपघातपंरुग उच्यते । वृ० ४३.

उपचय-उपचय-पुं० उपचयते उपचयं नीयते इच्छियमन्नेनेति
उपचयः । प्रायोगपुञ्जसंग्रहणसम्पत्तिश्छियपर्याप्तौ प्रज्ञा० १५
पद । इच्छियशब्दे तदुपचय उक्तः ॥ शरीरे, आध० ५ अ० । पिएने,
निकाये, समूहे, पि० । ओ० । वृक्षौ, भ० । अत्र दण्डकः—

जीवाणं जंते ! किं सोवचया सावचया सोवचयसावचया निरु-
वचया निरवचया गोयमा ! जीवा नो सोवचया नो साव-
चया नो सोवचयसावचया निरुवचया निरवचया । एगिदिया
तइयपदे सेसा जीवा चउहिं पएहिं जाणियव्वा । सिच्छाणं जंते
पुच्छा गोयमा ! सिच्छा सोवचया नो सावचया नो सोवच-
यसावचया निरुवचय निरवचया । जीवाणं जंते ! केवइयं का-
लं निरुवचयनिरवचया ? गोयमा ! सव्वं । नेरइयाणं जंते !
केवइयं काळं सोवचया ? गोयमा ! जहसं एकं समयं उक्को-
सेणं आवडियाए असेखेज्जइजागं केवइयं काळं सावचया
एवं चेव केवइयं काळं सोवचयसावचया एवं चेव केवइयं का-
लं निरुवचयनिरवचया ? गोयमा ! जहसं एकं समयं उक्को-

सं वारसमुदुत्ता एगिदिया सव्वे सोवचया सावचया सव्वं ।
सेसा सव्वे सोवचया वि सोवचयसावचया वि । जहएणं एकं
समयं उक्कोसं आवडियाए असेखेज्जइ जागं आवट्ठिएहिं वक्कं-
ति य काहो जाणियव्वो । सिच्छाणं जंते ! केवइयं काळं
सोवचया गोयमा ! जहएणं एकं समयं उक्कोसं अट्ठ समया
केवइयं निरुवचयनिरवचया जहसं एकं उक्कोसं उम्मासा सेवं
जंते जंतेति ।

सोपचयाः सवृक्ष्यः प्राक्तेष्वन्येषामुत्पादात् । सापचयाः प्रा-
क्तेष्वन्यः केषांश्चिदुद्घर्तनात्सहानयोः सोपचयसापचया उत्पादो-
द्धर्तनाभ्यां वृद्धिहान्योर्युगपद्भावात् निरुपचयनिरपचया उत्पा-
दोद्धर्तनयोरप्रावेन वृद्धिहान्योरभावत् । ननूपचयो वृद्धिरपचय-
स्तु हानिर्युगपद्भयमद्वयं चावस्थिततत्त्वमेवं च शब्दभेदव्यतिरेकेण
कोऽनयोः सूत्रयोर्भेदः ? उच्यते पूर्वत्र परिमाणमभिप्रेतमिह तु तद-
नपेक्षमुत्पादोद्धर्तनामात्रं ततश्चेह तृतीयपञ्चके पूर्वोक्तवृद्ध्यादिवि-
कल्पानां त्रयमपि स्यात्तथाहि बहुतरोत्पादे वृद्धिर्वहुतरोद्धर्तने
च हानिः । समोत्पादोद्धर्तनयोश्चावस्थिततत्त्वमित्येवं भेद इति ।
(एगिदिया तइयपपत्ति) सोपचयसापचया इत्यर्थः युगपदु-
त्पादोद्धर्तनाभ्यां वृद्धिहानिभावात् शेषपञ्चकेषु ते न सम्भवन्ति
प्रत्येकमुत्पादोद्धर्तनयोस्तद्विरहस्य चाभावादिति । (अवट्ठिएहिं-
ति) निरुपचयनिरपचयेषु । (वक्कंति काहो जाणियव्वोति)
विरहकाहो वाच्यः ॥

वत्थस्स एणं जंते ! पोग्गलोवचये जीवानां कर्मोपचयः ।

वत्थस्स एणं जंते ! पोग्गलोवचये किं पयोगसा वीससा ?
गोयमा ! पयोगसा वि वीससा वि । जहा एणं जंते ! वत्थस्स
एणं पोग्गलोवचये पयोगसा वि वीससा वि तहाणं जीवाणं
कम्मोवचए किं पयोगसा वीससा ? गोयमा ! पयोगसा नो
वीससा । सेकेणट्ठेणं ? गोयमा ! जीवाणं तिविहे पओगे
पएणत्ते तं जहा—मएण्णओगे वइप्पओगे कायप्पओगे इच्चे-
तेणं तिविहेणं पयोगेणं । जीवाणं कम्मोवचये पयोगसा नो
वीससा एवं सव्वेसिं पंचिदियाणं तिविहे पयोगे जाणियव्वे ।
पुढविकाइयाणं एगविहपओगेणं एवं जाव वणस्सइकाइया ।
विमडिदियाणं उविहे पओगे पएणत्ते तं जहा— वइप्पयोगे
य कायप्पओगे य । इच्चेतेणं उविहेणं पयोगेणं कम्मोवचये
पयोगसा नो वीससा से एणं अट्ठेणं जाव नो वीससा एवं
जस्म जो पओगो जाव वेमाणिया एणं । वत्थस्स एणं जंते !
पोग्गलोवचए किं सादीए सपज्जवसिए सादीए अपज्जवसिए
अणादीए सपज्जवसिए अणादीए अपज्जवसिए ? गोयमा !
वत्थस्स एणं पोग्गलोवचए सादीए सपज्जवसिए नो सादीए
अपज्जवसिए नो अणादीए सपज्जवसिए नो अणादीए
अपज्जवसिए । जहा एणं जंते ! वत्थस्स पोग्गलोवचए सा-
दीए सपज्जवसिए नो सादीए अपज्जवसिए नो अणा-
दीए सपज्जवसिए नो अणादीए अपज्जवसिए तहाणं
जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा गोयमा ! अत्थेगइयाणं जीवाणं
कम्मोवचए सादीए सपज्जवसिए अत्थेगइए अणादीए

सपज्जवसिए अत्थेगए अणादीए अपज्जवसिए नो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए सादीए अपज्जवसिए । से केणट्ठेणं ? गोयमा ! इरियावहिया वंध्यस्स कम्मोवचए सादीए सपज्जवसिए जवसिच्चियस्स कम्मोवचए अणादीए मपज्जवसिए अभवसिच्चियस्स कम्मोवचए अणादीए अपज्जवसिए से तेणट्ठेणं ॥

वख्खेयादिद्वारं ॥ (पयोगसावीससायत्ति) गन्दसत्त्वात् प्रयोगेण पुरुषव्यापारेण विघ्नसया स्वजावेनेति । (जीवाणं कम्मोवचए पभोगसा णो वीससत्ति) प्रयोगेणैव अन्यथा योगस्यापि बन्धप्रसङ्गः । सादिद्वारं । (इरियावहियवन्धस्सेत्यादि) ईर्या पथो गमनमार्गस्तत्र भवमैर्यापथिकं केवलयोगप्रत्ययं कम्मैत्यर्थः । तद्वन्धकस्योपशान्तमोहस्य क्षीणमोहस्य सयोगिके वलिनश्चेत्यर्थः । ऐर्यापथिककर्मणो हि अवन्धपूर्वस्य वन्धनान्सादित्वमयोग्यवस्थायां श्रेणिप्रतिपाते वा अवन्धनान्तसपर्यवसितत्वम् (गइए गइं पमुच्चत्ति) नरकादिगतौ गमनमाश्रित्य सादयः आगमनमाश्रित्य च सपर्यवसिता इत्यर्थः । (सिद्धगइं पमुच्च साइया अपज्जवसियत्ति) इहाक्षेपपरिहारायैव “ साइ अपज्जवसिया, सिद्धानयनामइय काहम्मि । आसिकयाइविसुवा, सिद्धा सिद्धे वहि सिद्धते ॥ सर्व्वं साइसरीं, नयनामादिमयदेहसज्जायो । काह्माणाइत्तणओ, जहा वए इंदियाईणं ॥ सर्व्वो साइ सिद्धो, नयादिमो विज्जई तहा ते च । सिद्धो सिद्धा य सया, निहिट्ठा रोहपुच्छा एत्ति । (तं चत्ति) तच्च सिद्धानादित्वमिष्यते यतः सिद्धा सिद्धायेत्यादि [भवसिच्चियाह्मिमित्यादि] भवसिच्चिकानां प्रव्यत्वव्यभिचः सिद्धावेऽपैतीति कृत्वाऽनादिसपर्यवसिता चेति । ज० ६ श० ३ उ० । उच्चतौ, पष्ठविंशत्तामाच्च, जग्नाउपचयाः स्मृताः । इति ज्योतिषोक्ते जग्नात्पष्ठादिस्थानेषु च । वाच० ।

उपचयण—उपचयन—न० श्रितस्यावाशकात् मुक्त्वा ज्ञानावरणीयादितया निषेके, सच्चैव प्रथमस्थितौ बहुतरकर्मद्विकं निषिञ्चति ततो द्वितीयायां विशेषहीनमेवं यावदुत्कृष्टायां विशेषहीनं निषिञ्चति । उक्तं च “ मोक्षेण सगमवाहं, पदमाए त्रिइए बहुतरं दच्चं । सेसं विसेसहीणं, जावुक्कोसंति सव्वेसंति ” “ चउहिं वाणेहिं अट्ट कम्मपगमीओ उवचिणिसु उवचिं ” इति उवचिणिस्संति ” स्था० ४ उ० । परिपोषणे च । स्था० ७ उ० ।

उपचर—उपचर—उप—चर—आ—भ्वा० पर० । सामीप्ये, नाशने, उपसर्गणे, “ अणुवा पक्खिणो उवचरंति ” अणुवा कुचरा उवचरंति ” । उपचरंति उप सामीप्येन मांसादिकमश्रन्ति । अथवा इमशानादौ पक्विणो गृध्रादयः उपचरन्ति । अथवा कुत्सितं चरन्तीति कुचराश्चोरपारदारिकादयस्ते च कचिच्चून्यगृहादावुपचरन्ति उपसर्गयन्ति । आचा० १ श्रु० ७ अ० २ उ० ॥

उपचरय—उपचरक—पुं० स्तेनभेदे, “ अयंतेणे अयं उवचरंते अयंतओ आगओ एतिकट्टु ” आचा० २ श्रु० । सूत्र० ॥

उपचरिय—उपचरित—त्रि० उप—चर—क— । उपासिते, बोधिते, च । वाच० । उप—चर—भावे—उपचारे, पंचा० ६ विव० ।

उपचिण—उपचयन—न० गृहीतानां कर्मपुत्रज्ञानां ज्ञानावरणादिभावेन निषेचने, स्था० १० उ० । (व्याख्या पायकम्मशब्दे)

उपचित (य)—उपचित—त्रि० पुष्टे, कल्प० । समृद्धे, ज्ञा० ४ अ० । मांसंवे, “ कणयसिञ्जायुज्जलपसत्यसमतहोवचियविच्छिन्नपिह्ववचज्जा ” । जी० ३ प्रति० । निवेशिते, प्रज्ञा० २ पद । उपनिहिते, “ उवचियचंदणकज्जसं ” उपचिता उपनिहिताः चन्दनकलशमा-

ङ्गव्यवष्टा गृहान्तश्चतुष्केषु यत्र तत्तया । कल्प० । औ० । रा० । जूते, “ बहुउपपन्नकुमुयफुल्लकेसरोवचिया ” । जं० १ वक्क० । उच्चने औ० ॥ ज्ञा० ॥ बहुशः प्रदेशसामीप्येन शरीरे चिते, ॥ भ० १ श० १ उ० । जीवप्रदेशैर्व्याप्ते, अनु० ॥ प्राग्वहे वा कर्मणि, उत्त० १ अ० । दिग्धे, मोदि० । वेपनादना वर्द्धिष्णौ, । निदिग्धे, अमरः वाच० ॥ “ उवचियवोमियदुगुल्लपट्टपानिच्छत्ते ” पारिकर्मितं (खोमिति) कौमं यद् दुक्कं वल्लं तस्य यः पट्टो युगदापेक्षया एकपट्टः तेन आच्छादिते, ॥ स० ॥ परिकर्मिते, औ० । कल्प० । समाहिते, हेम० । सुसञ्चिते च । वाच० ।

उपचितकाय—उपचितकाय—त्रि० मांसवशरीरे, “ परिवृद्धकायं पेदाए एवं वदेज्जा परिवृद्धकाएत्ति वा उपचितकाएत्ति या ” ॥ आचा० २ श्रु० ॥

उपचियमंसोणिय—उपचितमांसशोणित—पुं० परिवृद्धमांसशोणिते, । आचा० २ श्रु० ॥

उपजोइ—उपज्योति—पुं० अव्य० सामीप्ये अन्यथी० स० अग्नेः समीपे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । उपज्योतेरग्नेः समीपे व्यवस्थित उपज्योतिः । वसिन्ति, “ जतुकुम्मे जहा उपजोइ संवासे विदुचिसीएज्जा ” सूत्र० १ श्रु० ४० ।

उपजोइय—उपज्योतिष्क—पुं० ज्योतिषसमीपे, उपज्योतिपस्तपवोपज्योतिष्काः अग्निसमीपवर्तिषु माहानसिकेषु, ऋत्विक्षु, च । उत्त० ॥ केश्थगता उपजोइया वा अज्जावया वा सह—खमिहिं ” उत्त० १२ अ० ॥

उपज्जाय—उपाध्याय—पुं० उप संमीपमागत्य अधीयते इह अध्येयने इतिवचनात् पठ्यते, इए गताविति वचनाद् वा अधि आधिक्येन गम्यते, इह स्मरेण इतिवचनाद्वा स्मर्यते सूत्रतो जिनप्रवचनं येन्यस्त उपाध्यायाः । यदाह “ वारसंगो जिणक्खाओ, सिज्जाओ कहिओ बुहे । तं उवइस्संति जम्हा, उवज्जाया तेण वुच्चंति ” अथवा उपाध्यानमुपाधिः सन्निधिस्थितेनोपाधिना उपाधौ वा आयो लाजः श्रुतस्य येनामुपाधीनां वा विशेषणानां प्रक्रमाच्छोभमानानामायो लाभो येन्योऽथवा उपाधिरेव सन्निधिरेव आय इष्टफलद्वयजनितत्वेन आयानामिष्टफलानां समूहस्तदेको हेतुत्वाद्येपामथवा आधीनां मनःपीडनानामायो लाजः आध्यायः अधियां वा नयः कुत्सार्थत्वात् कुबुचीनामायो ध्यायः ध्यैचिन्तायामित्यस्य धातोः प्रयोगान्नञः कुत्सार्थत्वादेव दुर्ध्यानं वा अध्याय उपहतोऽध्यायः आध्यायो वा यैस्ते उपाध्यायाः ॥ ज० १ श० १ उ० । दशा० । ध० । आ० म० द्वि० । आ० चू० । प्रव० । साध्वस्यहां ऊः । ७ । २ । २६ । इति ध्येति संयुक्तस्य ऊः । प्रा० । यथाशक्तिद्वादशाङ्गस्वयमध्ययनपराध्यापनानिपण्यमानसेषु, । चं० १ पाहु० । सूत्राध्यापकेषु, कल्प० । आचा० । स्था० । आव० । स्वाध्यायपाठकेषु, द्वा० । विशेष० । वृ० ।

अस्य निक्षेपो यथा ।

नामं उपणा दविण, जावे चउव्विहो उवज्जाओ ।

दव्वज्जोइवसिप्पा, धम्मा तह अचनित्थीया ॥

नामस्यापनोपाध्यायौ सुबोधौ द्रव्योपाध्यायस्तु ज्ञानव्यशरीरव्यतिरिक्तानाह (दव्वेत्यादि) द्रव्ये विचार्ये तद्व्यतिरिक्त उपाध्यायः शिल्पाद्युपदेष्टा । तथा (धम्मंति) निज २ धम्मोपदेष्टारोऽप्यतीर्थिकाश्च संसारनिवन्धनत्वेनाप्रधानचतृत्वात्तद्व्यतिरिक्ता द्रव्योपाध्याया मन्तव्या इति । भावोपाध्यायानाहा-

वारसंगो जिणक्खाओ, सज्जाओ कहिं बुहे ।

तं उवइस्संति जम्हाओ—वज्जाया तेण वुच्चंति ॥

यो द्वादशाङ्गः स्वाध्यायः प्रथमतो जिनैरारतस्ततो (बुद्धेति) प्राकृतत्वादुच्चैर्गणधरादिभिः कथितः पारंपर्येणोपदिष्टः तं स्वाध्यायं सूत्रतः शिष्याणामुपदिशन्ति यस्मात्तेनोपाध्याया उच्यन्ते अत एव इह अध्ययने उपेत्य सूत्रमधीयते येन्यः शिष्यास्ते उपाध्याया ऋणन्ते इति ॥

सांप्रतमागमशैल्या अक्षरार्थमधिकृत्योपाध्यायशब्दार्थमाह ।

उत्ति उवकरणेति, वेयज्जाणस्स होइ निदेसे ।

एएण होइ उज्जा, एसो अणो विपज्जाओ ॥

(उ) इत्येतद्वक्त्रमुपयोगकरणे वर्तते (व) इति वेदध्यानस्य निर्देशे ततश्च प्राकृतशैल्या एतेन कारणेन भवन्ति उज्जा उपयोगपुरःसरं ध्यानकर्तार इत्यर्थः । एसोऽनन्तरोक्त उपाध्यायशब्दापेक्षान्योऽपि पर्याय इति । अथोपाध्यायशब्दार्थं भाष्यकारः प्राह ।

उवगम्प जओ ह्रीयइ, जं चावगयमगयावेति ।

जं वो वायज्जाया, ह्रियस्स तो ते उवज्जाया ॥

उवगम्पोपेत्य यतो येन्योऽधीयते पठन्ति शिष्यास्ते उपाध्यायाः यच्च यस्मादुप समीपे गतं प्राप्तं शिष्यमभ्यापयन्ति तत उपाध्यायाः । यस्माच्च स्वपरहितस्योपाध्यायका उपायका उपायचिन्तकास्ततस्ते उपाध्याया इति । विशेषः । आ० चू० । आ० म० द्वि० ।

इदानीमुपाध्यायस्वरूपमाह ।

सुत्तत्थतदुजययि-उजुत्तो नाणदंसणचरिते ।

निप्पायगसेसाणं, एरिसया हँति उवज्जाया ॥

ये सूत्रार्थतदुभयविदो ज्ञानदर्शनचारित्र्येष्टका उपयुक्तास्तथा शिष्याणां सूत्रवाचनानिष्पादका एतादृशा भवन्त्युपाध्यायाः । उक्तं च । “ समत्तनाणदंसण, जुत्तो सुत्तत्थतदुभयविधिणा । आयरियप्पाजुगो, सुत्तं वापइ उवज्जातो ” अथ कस्मात्सूत्रमुपाध्यायो वाचयति । उच्यते अनेकगुणसंप्रदानेवाह ।

सुत्तत्थेसु थिरत्तं, ऋणमुक्खो आयती अपमिंवंधो ।

पाभिच्छे मोहजयो, तम्हा वाए उवज्जातो ॥

उपाध्यायः शिष्येभ्यः सूत्रवाचनां प्रयच्छन् स्वयमर्थमपि परिज्ञायति । सूत्रेऽर्थे च तस्य स्थिरत्वमुपजायते । तथाऽन्यस्य सूत्रवाचनाप्रदानेन सूत्रवृत्तस्य ऋणस्य मोक्षः कृतो भवति । तथा आयत्यामागामिनि कावे आचार्यपदाध्यासेऽप्रतिबन्धोऽन्यतान्यस्ततया यथावस्थतया स्वरूपस्य सूत्रस्यानुवर्तनं भवति । तथा (पाभिच्छेत्ति) येऽन्यतो गच्छन्तरादागत्य साधवस्सूत्रोपसंपदं गृह्णते ते प्रतीच्छका उच्यन्ते ते च सूत्रवाचनाप्रदानेनागृहीता भवन्तीति वाक्यशेषः । तथा मोहजयः कृतो भवति । सूत्रवाचनादानव्यग्रस्य सनः प्रायश्चित्तविश्रोतसिकाया अज्ञावात् अत एवं गुणस्तस्मादुपाध्यायः सूत्रं वाचयेत् । पाठान्तरं (तहा अ उणं वापत्ति) अत्रापि स एवार्थो नवरं गणी उपाध्यायः उक्तमुपाध्यायस्वरूपम् । व्य० १ उ० । प्रब० । स्था० “ एवमेते णामवधणादीहि अणेगहा पञ्चविज्जंति तहा सुसं-वुडासवदारे मणोवइकायजोगुत्तउवउत्ते विहिणा सरविज्जण-मता विडुपयक्खरविमुदुवाहसंगे सुयनाणसुयणज्जावणेण परमप्पणोयमोक्खोवायं भायंतिस्ति उवज्झाए थिरपरिचियमणंतगमपज्जवच्छेहिं दुवावसंगं सुयनाणं चित्तंति अणुसरंति पगगमणसा भायंतिस्ति वा उवज्झाए ” महा० । (उपाध्यायस्य अतिशयादयः स्वस्थाने (नमस्कारार्हत्वं नमो उव-

ज्जायाणंती सुवार्थो ‘ नमुक्कार ’ शब्दे) (उपाध्यायोद्देश ‘ उदे-स ’ शब्दे उक्तः) (उपाध्यायस्थापना ‘ दिसा ’ शब्दे)

उवज्झिय-उपाहूत-त्रि० आकारिते, व्य० १ उ० ।

उव (व्व) दृण-उदूर्तेन-न० उदूर्त्यतेऽनेन उद-वृत्-णिच्-करणे ल्युट् । शरीरनिर्मलीकरणव्यादौ, भावे-ल्युट् । अयमेवैः स्नेहाद्यपहारार्थे व्यापारे, विलेपने, घर्षणे च । वाच० । पङ्काप-नयने, “ गायस्सुवट्टणाणि य ” दश० ३ अ० । सकृदूर्त्तने, नि० चू० ३ उ० । प० ।

उव (व्व) दृणविहि-उदूर्तेनविधि-पुं० उदूर्त्तनप्रकारे, “ त-याणंतं चणं उवट्टणविहिपरिमाणं करेइ णस्यथ एणेणं सुरभि-णा गंधरूपणं । अवसेसं उवट्टणविहि पञ्चक्खामि ” उवा० १ अ० । त्रि० समीपस्थिते, वाच० ।

उवट्ट-उपस्थ-एकस्यां वसतौ सततमवस्थिते, व्य० ४ उ० ।

उवट्टंज-उपट्ट(स्त)म्भ-पुं० उप-स्तम्भ-घञ्।पतनप्रतिरोधने, अवलम्बने, आलम्बने, स्थितौ, सहकारे, वाच० । अनुकम्पायाम्, स्था० १ ठा० । मोहनीयेन कर्मणाऽवस्थाने, भ० १ श० ४ उ० ।

उवट्टकाल-उपस्थकाल-पुं० अभ्यागमवेलायाम्, व्य० ४ उ० ।

उवट्ट (ट्टा) वणा-उपस्थापना-स्त्री० उपस्थापनमुपस्थापना ।

अनुकूलशक्त्यभावे, प्रति० । उपस्थाप्यन्ते व्रतान्यारोप्यन्ते यस्यां सा उपस्थापना । चारित्र्यविशेषे, ध० २ अधि० । व्रतेषु स्थापनायाम्, पं० चू० । ‘ वयट्टवणमुवट्टवणा ’ पं० भा० । पंचा० । नवीनदीक्षितस्य साधोः श्रीतातपाददीक्षाभवनानन्तरं ‘ मचित्तरजओहडावणिअ ’ कायोत्सर्गे विस्मृते पुनर्दीक्षां दत्त्वाऽऽवश्यकादियोगानुष्ठानमुपस्थापना च शुद्ध्यति नवेति ७४ प्रश्नः गच्छुनायकदीक्षाभवनानन्तरं ‘ मचित्तरजओहडावणिअ ’ कायोत्सर्गे विस्मृते पुनर्गच्छुनायकदीक्षामन्तरणावश्यकदियोगानुष्ठानमुपस्थापना च न शुद्ध्यतीति ॥ शेन० २ उल्ला० ॥

उपस्थापनाविधिश्चैवम् ॥ “ पढिआइ१वास२चिइ३वयति, अतिअवेला४खम।समणरासत्त५दिसि वंधो दुविह तिहाइतव७ देसणम्मंडली सत्त६ ॥ पढिअ अकहिअअहिगहिअ ” इत्यादि गाथाद्वयं एवं “ सुपरिक्खियगुणसीसो तिहिनक्खत्तमुहुत्तर-तिजोगाइपसत्थदिवसे विपासवणाइपहाणखित्ते गुरुं वंदित्ता भणइ, इच्छुकारि भगवन् । तुल्ले अहं पच्चमहाव्रतरा-त्रिमोजनविरमणं पट्ट आरोपावणिअं नंदिकरावणिअं वास-निक्खेवं करेहत्ति । ताओअ देवे वंदियवदणं दाउं महव्वयाइ आरोवणत्थं सत्तावीसुस्सासं काउस्सगं दोवि करेति । ताओ सूरिओ वदंति तुअपहि पिट्टोवरिकुप्परसंडिपहिं करेहि रयहरणं ठावित्ता मकरानामिआए मुहपुत्ति लंबंति धरित्तु-सम्मं उवओगपरो सीसं अद्दावणयकायं इक्किक्खयं नमुक्कारपुव्वं तिषि वारे उच्चरावेइ । तत्थ पढमे भंते महव्वए पाणा इवायाओ वेरमणं सव्वं भंते पाणाइवायं पच्चक्खामि से सुहुमं वा वायरं वा तसं वा थावरं वा नेव सयं पाणे अइवाइज्जा नेवओहिं पाणे अइवायाविज्जा पाणे अइवायंते वि अन्नं न समणुज्जाणामि जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काणयं न करेमि न कारवेमि करतं पि अन्नं न समणुजा-णामि तस्स भंते पडिकमामि निदामि गरिहामि अप्पाणं वो-सिरामि । पढमे भंते महव्वए उवट्टिओमि सव्वाओ पाणाइ-वायाओ विरमणं । अहावरे दुबे भंते महव्वए मूसावायाओ वेरमणं इत्याद्यालापकषट्कं वाच्यम् । तत्रोपस्थापनं लग्गवेलाए “ इच्चेइयाइ पंचमहव्वयाइ राईभोअणवेरमणल्लुट्टाइ अत्तदियदु-

याए उवसंपज्जित्ताणं विहरामि”एवं तिन्नि वारे भग्नावेइ तओ वंदित्ता सीसो भणइ इच्छकारि भगवन् ! तुहे अहं पंचमहा-
व्रतरात्रिभोजनविरमणपट्टआरोवओ इत्यादिक्तामथमणानि
प्रदक्षिणाश्च प्राग्वत् । तओ सीसस्स आयरियउयज्जायूयो
दुविहो दिसावंथो कीरइ । यथा कोटिको गणः वइरी शाखा
चान्दं कुलम् । अमुका गुरवः उपाध्यायाश्च साध्वी अमुकी
प्रवर्तिनी चेति तृतीयः आचाम्लनिर्विकृतिकादितपः कार्यते ।
देशनायां च वधूचतुष्ककथावाच्या ॥

उट्टविओ चैव सीसो, मंरुलीपवेसत्थं ।

सत्तआयंविद्याणि-कारे अचोतं जहा ॥

सुत्ते? अत्थेओओअण, ३काओओआवस्सएअएसज्जाएइ ।

संधारपविट्टेअ तहा, सत्ते आ मंरुली हुंति ॥

सूत्रे सूत्रविषये १पचम् अर्थे २भोजने ३कालग्रहे ४आव-
श्यके प्रतिक्रमणे ५स्वाध्याये तत्र च प्रस्थापने ६संस्तारके
चैव ७ सैता मण्डल्यो भवन्ति । एतासु चैकैकेनाचाम्लेन
प्रवेष्टुं कल्पते नान्यथेति । तत्र च “मुहपोत्ति पेहिअ वंदणदुगं
दाउं सुत्तमंडलीं संदिसावउं खमाए सुत्तमंडलीवासिओ
खमा० इत्थं तस्स मिच्छामि दुक्कडं तिविहेणं सेसासुत्ति”
इति प्रतिपादितः सप्रपञ्चमुपस्थापनाविधिः । ध०३अधि० ।

अप्पत्ते अकहित्ता, अणहिगयपरिच्छणये चउगुत्ता ।

दोहिं गुरु तव गुरुगा, कालगुरुं दोहि वि वहुगा ॥

सूत्रेऽसमाप्ते उपस्थाप्यमाने उपस्थापयितुः प्रायश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः । कथम्भूता इत्याह । दान्यां गुरवस्तद्यथा तपसापि-
गुरुकाः काहेनापि गुरुकाः । अथ सूत्रप्राप्तस्तथापि तस्यार्थम-
कथयित्वा यदि तमुपस्थापयति तदा तस्य चत्वारो बधुकाः ।
नवरं काहेनैकेन बधवः । अथ कथितोऽर्थः परं नाद्याप्यधिगतः
अथवा अधिगतः परमद्यापि न सम्यक् तं श्रद्धाति तमनधि-
गतार्थमश्रद्धानं वा उपस्थापयतश्चत्वारो बधुकाः । नवर-
मेकेन तपसा बधवः । अथाधिगतार्थमप्यपरीक्ष्योपस्थापय-
ति तदा चत्वारो बधुकास्तपसापि काहेनापि च बधवः न के-
वलं तत्प्रायश्चित्तं किं त्यागादयश्च दोषाः तथा सर्वत्र पष्ठां जी-
वनिकायानां यच्चिदास्यति तत्सर्वमुपस्थापयन् प्राप्नोति तस्मा-
त् यत एवं प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषास्तस्मात्प्राप्यते पञ्जी-
वनिकायसूत्रे नाप्यनधिगतेऽर्थे नापि तस्मिन्नपरीक्षिते उपस्थाप-
ना कर्त्तव्या ।

अथ कियन्तः पञ्जीवनिकायामर्याधिकारास्तत आह ।

जीवाजीवाजिगमो, चरित्तधम्मो तहेव जयणा य ।

उवएसो धम्मफण्णं, उज्जीवणियाए अहिगारा ॥

पञ्जीवनिकायामिमे पञ्चाधिकारास्तद्यथा प्रथमो जीवाजीवा-
जिगमो द्वितीयो महाव्रतसूत्रादारभ्य चारित्रधर्मस्तृतीयो जयं चरे
जयं चिट्ठे” इत्यादिना यत्नादनन्तरमुपदेशस्ततो धर्मफलमेते च
विस्तरतो दशवैकालिकटीकातः परिज्ञावनीयाः । तत्रास्तामुप-
स्थापना कथं स प्रव्रजयितव्य इति तदेवोच्यते । तत्र पड्विओ उ-
व्यकल्पो वक्तव्य इति तमज्जिधित्तुराह ॥

पव्वावणं मुंरावणं, सिकखावणउवट्टसंजुणय संवसण ।

एमो उ दवियकप्पो, उव्विहतो होति नायव्वो ॥

प्रव्रजना नाम यो धर्मे कथितेऽकथिते वा प्रव्रजामीत्यन्यु-
न्यतः प्रथमतः पृच्छयते कस्त्वं कुतो वा समागतः किं निमित्तं
वा प्रव्रजिष्यसि । तत्र यदा पृच्छा परिशुद्धो भवति तदा प्रव्रज-

यितुमन्युपगम्यते अन्युपगम्य च प्रशस्तेषु उव्यादिप्याचार्यः
स्वयमेवाष्टा (स्तोककेश) ग्रहणं करोति एतावता प्रव्रजना-
चारम् । तदनन्तरं स्थिरहस्तेन बोधे कृते रजोहरणमर्पयित्वा
तस्य सामायिकसुखं दीयते । ततः सामायिकं मे दग्गमिच्छामो
नुशिष्टिमिति । सूरयो ब्रुवते निरस्तारपारगो जय क्कामाश्रमणगुणे-
वर्द्धस्व एषा मुएपापना (सिक्खःवणाप्ति) तदनन्तरं द्विविधा-
मपि शिक्षां ग्राह्यते तद्यथा ग्रहणशिक्षामासेवनशिक्षां च । ग्रह-
णशिक्षा नाम पाठः । आसेवनशिक्षा सामाचारीशिक्षणम् ।
यदा च्चिथिमपि शिक्षां ग्राहितो जयति तदा स उपस्थाप्यते
प्रशस्तेषु उव्यत्तेनादिषु । उव्यतः शालिकरथे इत्थकरथे च-
त्यवृत्ते वा । क्षेत्रतः पद्मसरसि सानुनादे चैत्यगृहे वा
कालतश्चतुर्थ्यष्टम्यादिवर्जितासु तिथिषु जावतोऽनुकृत्रे नकृत्रे
यदि तस्य जन्मनक्षत्रं जायते तदा आचार्यस्यानुकृत्रनक्षत्रे
सुन्दरे मुहूर्ते यथाजातेन द्विजेन । तद्यथा रजोहरणेन नि-
पिद्याद्वयोपेतमुखपोत्तिकया चोदपट्टेन च वामपार्श्वे स्थाप-
यित्वा एकैकं महाव्रतं व्रीह्यं वारान् उच्यते यावत् रात्रिभोज-
नम् । अथ ते द्वौ त्रयो वद्वौ वा भवेयुस्ततो यथावयोवृद्धम्
अथ ते कृत्रिया राजपुत्रास्तत्र यः स्वत एवासन्नतर आचार्यस्य
सरत्नाधिकः कियते इतरो बध्वे अथ द्वावप्युभयतः पार्श्वयोः स-
मौ व्यवस्थितौ तदा तौ द्वावपि समरत्नाधिकौ व्रतपूर्वकारितेषु
प्रदक्षिणां कारयित्वा पादयोः पात्येते भण्यते च महाव्रतानि
ममारोपितानि इच्छामोऽनुशिष्टिं शेषाणामपि साधूनां निवेद-
यामि । गुरुर्जणति । निवेदय इदं च ज्ञपति निस्तारगपारगो
जय क्कामाश्रमणानां च गुणवर्द्धस्व एषमुपस्थापिते द्विविधसंग्रहः
साधोर्वथा अहं तव आचार्योऽमुकस्ते उपाध्यायः । साध्यास्त्रि-
विधसंग्रहस्तत्र तृतीया अमुका ते प्रवर्तिनी एवमुपस्थाप्य के-
पांचित्पञ्चकल्याणकं केपांचिदभक्तार्थं केपांचिदाचाम्भं केपां-
चिन्निर्विकृतिकमपरेषां न किञ्चित् । किं बहुना यत् यस्य तपः
कर्म आवल्लिकागतं तस्य तद्वत्वा तेन सहैकत्र मण्डल्यां संवृद्धे
संवसनं च करोति । शैक्वकमध्ये परिपातना चेयं यथायावन्नो-
पस्थाप्यते तावन्न भिक्षां हिएनापयितव्यः । कथं पुनरुपस्थाप-
नीय इत्यत आह ॥

पडिण्य कहिय अहिगय, परिहर उट्टावणा य मो कप्पो ।

उकंतीहिं विसुद्धं, परिहरनवगेण जेएण ॥

सूत्रं प्रथमतः पाठयित्वा तदनन्तरमर्थं कथयित्वा ततोऽधिगतो-
ऽनेनार्थः सम्यक् श्रद्धानविषयीकृतश्चेति परीक्ष्य यदा पङ्कं पम्-
जीवनिकायान् त्रिजिर्मनोवाक्यैर्विशुद्धं भावतो न परानुवृत्त्या
परिहरतीत्यत आह नवकभेदेन न पट्कं मनसा स्वयंपरिहरति
अन्यैः परिहारयति परिहरन्तमन्यं समनुजानाति । एवं वाचा
कायेन प्रत्येकं त्रयस्त्रयो जेदा उट्टव्याः । एष उपस्थापनायाः
कल्पः वृ० १ उ० ॥ नि० चू० ॥

उपस्थापनाविधिः ।

(सूत्रम्) आयरिय उवज्जाय समिरमाणे परं चउराओ पंच-
राओ कप्पागं जिकवूणो उवट्टावइ कप्पाइ अत्थियाइ से केइ
माणणिज्जे कप्पागे एत्थि याइ से केइ ठेए वा परिहारे वा
नत्थि याइ से केइमाणणिज्जे कप्पइ सेसंतरा ठेए वा
परिहारे वा ॥

आचार्य उपाध्यायो वा स्मरन् अयमुपस्थापनार्हं इति जनानः
परं चतुरात्रात् पञ्चरात्राद्वा कल्पाकं सूत्रतोऽर्थतश्च
प्राप्तं भिक्षुर्नोपस्थापयति । तत्र यदि तस्मिन्कल्पके सत्यस्ति

(से) तस्य कल्पाकस्य कश्चित् माननीयः पिता माता ज्ञाता वा ज्येष्ठः स्वामी वा कल्पाको भावी पञ्चरात्रेण दशरात्रेण पञ्चदशरात्रेण वा ततो नास्ति (से) तस्य काश्चिच्छेदः परिहारो वा अत्रादेशद्वयेमेकं प्राहुश्चतुरात्रात् परं यद्यन्यानि चत्वारि दिनानि नोपस्थापयति तत आचार्यस्योपाध्यायस्य च प्रत्येकं प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम् । अथ ततोऽप्यन्यानि चत्वारि दिनानि ब्रह्मयति ततः पद्मघुक्म् । ततोऽप्यन्यानि चत्वारि दिनानि ततः पद्मगुरुकम् । ततोऽप्यन्यानि यदि चत्वारि दिनानि ततश्चतुर्गुरुकश्छेदः । ततः परमन्यानि चत्वारि दिनानि यदि तर्हि पद्मघुक्ः पद्मगुरुकश्छेदः । ततोऽपि चेदन्यादि चत्वारि ततः पद्मगुरुकः पद्मगुरुकश्छेदः । ततः परमैकैकदिवसातिक्रमे सूत्रान् चस्थाप्यपाराश्रितानि । द्वितीयादेशवादिनः प्राहुः । पञ्चरात्रात्परं यदि नोपस्थापयति ततश्चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तं ततोऽपि परं यदि पञ्च दिनानि ब्रह्मयति ततः पद्मघुक् पद्मगुरुकम् । ततः परमपि पञ्चरात्रातिक्रमे पद्मगुरुकं पद्मगुरुकम् । ततोऽपि परं यदि पञ्च दिनानि ब्रह्मयति ततश्चतुर्गुरुकश्चतुर्गुरुकश्छेदः । ततः परमन्यानि चेदिनानि पञ्च ततः पद्मघुक्ः पद्मगुरुकश्छेदः । ततोऽपि पञ्चरात्रातिवाहने पद्मगुरुकः पद्मगुरुकश्छेदस्ततः परमैकैकदिवसातिवाहने मुज्ञानवस्थाप्यपाराश्रितानि ॥ एष भूयस्संक्षेपार्थः ।

अधुना भाष्यनिर्युक्तिविस्तरः ।

संभरणउपद्रवण, तिष्ठि उपद्रवणा हवन्ति उक्तासा ।

माणणिजे पितृदी तु, ते सप्ततीडेपरिहारो ॥

संस्मरणमुपस्थापनाविषये यथा एष उपस्थापयितव्यो वर्त्तत इति तत्र माननीये पित्रादौ सति कल्पाकस्यातिवाहने त्रयः पञ्च वा भवन्त्युत्कर्षतः । किमुक्तं जवति । विवक्षिते निजौ कल्पाके जाते सति यदि तस्य माननीयपित्रादिरुपस्थाप्योऽसिंह परमप्रापि कल्पाको नोपजायते तर्हि स जघन्यतः पञ्चरात्रं प्रतीक्षाप्यते मध्यमतो दशरात्रमुत्कर्षतः पञ्चदशरात्रं तथापि चेन्माननीयः कल्पाको नोपजायते तर्हि सचाकल्पाको निजुरुपस्थापनीयो नोचतुपस्थापयति तर्हि छेदः परिहारो वा प्रायश्चित्तम् । अथ तस्य माननीयाः पित्रादयो न सन्ति ततस्तेषामसत्त्वभावे यदि तं चतुरात्रमध्ये वा नोपस्थापयति तथापि तस्य प्रायश्चित्तं छेदः परिहारो वा छेदपरिहारग्रहणं सूत्रमात्रं तेनादेशद्वयेन प्रागुक्तः प्रायश्चित्तविधिर्दृश्यः ।

चिह्नं ता उपद्रवणा, पुर्वं पञ्चवणादि वृत्तवा ।

अद्वयानुपुच्छस्ये, जवति इत्थं तु सामानं ॥

तिष्ठतु तावदुपस्थापना पूर्वं प्रमाजनादिवर्त्तक्या । तत्र यथा पञ्चकल्पे निर्णीये बाणचत्वारिंशत्पृच्छाशुद्धोऽभिहितस्तथा अष्टचत्वारिंशत्पृच्छाशुद्धे कृते तत्संमुखमिदं भण्यते । “ दु-
पक्षं तु आमरणं परिपालयितुं ” तथाहि

गोयर् अचिच-जोगण सज्जायमहाण्छुमिमेज्जाती ।

अञ्जुवगथमि दिवला, दन्वादीसुं पमयेसु ॥

यावज्जीवं गोचरचर्याभिज्ञामदित्वा अचिचस्यैपणादिशुद्धस्य भोजनं कर्त्तव्यं तदपि बालवृद्धशैलकादिसंविभागेन तथा चतुष्कालं स्वाध्यायो विधातव्यः । यावज्जीवं देशतः सर्वतश्चास्नानं ऋतुवर्षे काले भूमौ शय्या आदिशब्दाद्वर्णरात्रेः फलकादिषु शयनं दिवसे न स्वप्नस्य रात्रौ तृतीये यामे निद्रामोक्ष एवमुक्तं यद्यभ्युपगच्छति तत एतस्मिन्भ्युपगते तस्य दीक्षा प्रशस्तेषु द्रव्ये शाल्यादिसंख्यादौ प्रशस्तोत्रे गम्भीरसानुनादादौ प्रशस्ते भावे प्रवर्द्धमानपरिणामादौ दातव्या ।

ह्यगार्दि च तुरंतं, अनुकूले दिक्खिण उ अह जायं ।

सयमेव तु थिरहृत्यो, गुरु जहमेण तिष्ठि ॥

इहोत्सर्गतो लोके कृते यथा जाते च रजोहरणादिके समर्पिते पञ्चाग्निः कृत्वः सामायिकमुच्चार्यते इत्येष विधिः । यदि पुनर्लग्न्यादिकं त्वरमाणं स्यात्ततोऽनुकूले लग्नादावादिशब्दा-
मुहूर्त्तादिपरिग्रहस्वरमाणः शीघ्रं समापतति यथा ज्ञानं सनिपद्यं रजोहरणमुखवल्गिकाग्रपूरकं दीयते । उक्तं च । “ अह जायं नाम सनिसेज्जं रयहरणमुहोपात्तिया बालपजे य इति ” ततो यदि गुरुः स्थिरहस्तो न कम्पते अर्धं गृह्णानस्य हस्तः तर्हि स्वयमेव जघन्येन तिष्ठोऽष्ट अव्यवच्छिन्ना गृह्णाति । समर्थः सर्वं चालोचं करोति ॥

अग्नौ वा थिरहृत्यो, सामास्यतिगुणप्रहणं च ।

तिगुणं पादविलम्बं, नित्यारगगुरुण विवही ॥

आचार्यस्य स्थिरहस्तत्वाभावे अन्यो वा स्थिरहस्तः प्रमाजयति समस्तं लोचं करोतीति भावः । तदनन्तरं गुरुः शोभने लग्नादौ प्राप्ते त्रिगुणं त्रीन्वारान् सामायिकमुच्चारयति । इयमत्र भावना । प्रथमतः । प्रमाजनीयमात्मनो वामपार्श्वे स्थापयित्वा चैत्यानि तेन सह वन्दते ततः परिहितचोलपटस्य रजोहरणं मुखवल्गिकां च ददाति । तदनन्तरमर्थग्रहणं लोचं वा कृत्वा सामायिकारोपणनिमित्तं कायोत्सर्गं करोति । तत्र चतुर्विंशतिस्तवं चिन्तयित्वा नमस्कारेण पारयित्वा चतुर्विंशतिस्तवमाकृष्य त्रिःकृत्वः सामायिकमुच्चारयति । तदनन्तरमर्थग्रहणं स कारयितव्यः । सामायिकार्थस्तस्य व्याख्यायते इति भावः । ततः सूत्रतोऽर्थतश्च गृहीतं सामायिकमिति तदनुष्ठाननिमित्तं विधिना त्रिगुणं प्रादक्षिण्यं कार्यते तत्र तृतीयस्यां प्रादक्षिण्यमनुज्ञा क्रियते यथा निस्तारको भव गुरुगुणैर्विवृ-
द्धिर्भवतु वर्द्धस्वेत्यर्थः । एवं प्रमाजनायां कृतायां यत्कर्त्तव्यं तदाह ॥

फासुय आहारो से, अण्हिन्तो य गाहए सिक्खं ।

ताहे उ उपद्रवणा, उज्जीवणियं तु पचस्स ॥

प्रव्रज्याप्रदानानन्तरं (से) तस्य प्रासुक्य आहारो दीयते स च भिक्षां न हि एकाप्यते किं त्वहिण्डमान एव भिक्षां ग्रहण-
भिज्ञामालेखनाशिक्षां च ग्राहते ततः पद्मजीवनिकां प्राप्तस्याधिगृह्यते पद्मजीवनिकाव्ययनस्य उपस्थापना क्रियते ॥

विलेपप्रायश्चित्तविधिमाह ॥

अपत्ते अकहेत्ता, अण्हिगए (अ) परिच्छए (अ) निकम्मे मे ।

एकैके चउगुला, चोयगमुत्तं तु कारणियं ॥

अप्राप्ते पद्मजीवनिकां पर्यायं वा जघन्यतः एवमासानुत्कर्षते द्वादश संवत्सराणि तथा अकययित्वा जीवादीन् तथा अनधिगते जीवाजीवादी तथा अपरीक्षायां परीक्षाया अज्ञावे तथा (से) तस्य उपस्थापयितोऽतिक्रमे एकैकस्य व्रतस्य चारत्रय-
मनुच्चारणे पतेतु सर्वेषु प्रत्येकमेकैकस्मिन्प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । अथ सूत्रे पर्यायादिकं नोपात्तमिति तत्कथने कथं न स-
त्रविरोधस्तत्राह हेचोदक ! सूत्रमिदं कारणिकं पुरुषविशेषपात्रा-
पेक्षमतः पयायाद्यनभिधानेऽपि न दोषः । एनामेव गार्वा ज्ञा-
प्यकृद्विबुधोति ।

अपत्ते सुएणं परि-यागमुवडावणे य चउगुला ।

आणादिणो य दोसा, विराहणा णहकायाणं ॥

श्रुतेन पद्मजीवनिकापर्यन्तेनाप्राप्ते पर्यायं वा जघन्यादिभेदजि-
घ्नमप्राप्ते उपस्थाप्यमाने उपस्थापयितुः प्रायश्चित्तं चत्वारो

गुरुकास्तपसा कावेन च गुरुवः । न केवलमेतत् किं त्वाज्ञादयो
ऽनवस्यामिथ्यात्वविराधनादोपास्तथा स उपस्थापितो जिज्ञादौ
किञ्च कल्पिको भवति । ततस्तस्य भिक्षादिप्रेषणे पण्णां कायानां
विराधना अपरिज्ञानात् । तथा ।

सुत्तत्पमकहृत्ता, जीवाजीवे य वंधमुक्त्वं च ।

उवठावण चउगुरुगा, विराहणा जा जणियपुक्त्वं ॥

सूत्रार्थं परजीवनिकापर्यन्तमकथयित्वा तथा जीवाजीवान् व-
न्धमोक्तं चाकथयित्वा एवमेवोपस्थापने क्रियमाणे उपस्थापयि-
तुश्चत्वारो गुरुकास्तपोगुरुकं प्रायश्चित्तम् । तथा या विराधना
पूर्वमप्राप्तद्वारे पक्षां जीवनिकायानामुक्ता साऽपि छद्म्या ।
नतस्तस्मिन्निषेधे समितस्य प्रायश्चित्तमुपदौकते ।

अणहियगपुष्पापानं, उवटवन्तस्स चउगुरू होंति ।

आणादिणो य दोसा, मालाए होइ दिहंतो ॥

अनधिगतपुण्यपापं सूत्रार्थकथनेऽप्यविज्ञातपुण्यपापमुपस्थाप-
यतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुवः । काष्ठगुरुका मासा भवन्ति ।
आज्ञादयश्चानन्तराभिहिता दोषाः । अत्र मासया दृष्टान्तो यथा
स्याणौ शूलापेक्षं पञ्चवर्णसुगन्धपुष्पमालामारोपयतो वदनी-
यतादयोदोषा एवमत्राप्यनधिगतपुण्यपापे व्रतान्यारोपयत आ-
ज्ञादय इति ।

उदउद्धादिपरिच्छा, अहियगनाऊण तो व वंदंतो ।

एकैकं तिक्रुत्तो, जो न कुणइ तस्स चउगुरुगा ॥

गोचरादिगते न उदकार्क्षादिना परीक्षा कर्त्तव्या द्रुपमेण तत्परी-
क्षानिमित्तं तेन स गोचरगतेन उदकार्क्षेण हस्तेन मात्रकेण वा
भिक्षाग्राह्या तत्र यदि स वारयति निषिद्धमेतत्कथं यूयमेवं
जिज्ञामन्निगृहीथ ततो ज्ञायते एष परिणतसूत्रार्थोऽधिगतपुण्य-
पापः । एवं शेषपरीक्षास्तपि भावनीयम् । तत उदकार्क्षादिपरी-
क्षाभिरधिगतपुण्यपापं ज्ञात्वा ततोऽनन्तरं व्रतानि गुरुवो ददति ।
कथमित्याह । एकैकं व्रतं त्रिःकुल्लखीन् वारान् एवं यो न करोति
तस्य चत्वारो गुरुका द्वाभ्यां ब्रह्मवस्तपसा कावेन च प्रायश्चित्तम् ।

अथ परीक्षामेव वैतत्येनाह-

उच्चारादि अर्थकिञ्च, वोत्तिरणाणइ वावि पुढवीए ।

नदिमादिदगसमीवे, सागणिनिक्खित्ततेउमि ॥

वियण्णिधारणवाए, हरिए जह पुढवीए तसेउं च ।

एमेव गायरगए, हांइ परिच्छा उ काणहिं ॥

उच्चारादिरादिशब्दाप्रश्रवणादिपरिग्रहः । अस्थिरुद्धे सचित्त-
पृथिवीकायात्मके व्युत्सर्जनम् । यदि वा स्थानादिस्थानमूर्ध-
स्थानमादिशब्दाधिपदनादिपरिग्रहस्तपृथिव्यां पृथिवीकायस्यो-
परि कुरुते । तथा कायविषये नद्याद्युदकसमीपेऽत्रादिशब्दात्तमा-
गादिपरिग्रहः । तथा तेजासि तेजस्कायविषये स निक्षिप्तग्नौ प्र-
दंशे गाथायां तु निक्षिप्तशब्दस्यान्यथापाठः प्राकृतत्वात् उच्चारा-
देव्युत्सर्जनमिति सर्वत्र संवध्यते । तथा वाते वातविषये व्यञ्जनस्य
ताद्वन्तस्याभिधारणं वातोदीरणायाजिमुख्येन धारणं करोति ।
हरिते यथा पृथिव्यां तथा वक्तव्यम् । हरितकायस्योपरि स्थाना-
दि करोति । यदिवोच्चारादिव्युत्सर्जनमिति । त्रसेष्वपि च पृथि-
व्यामिव वक्तव्यं कीटिकानगराद्यतिप्रत्यासन्नमुच्चारादिस्थानादि
वाकरोतीति भावः । तत्र यदि वारयति तदा ज्ञायते सम्यक् परि-
णतोऽस्य धर्म इति योग्य उपस्थापनायाः । एवमेव गोचरगतेऽपि
तस्मिन्कायैः पृथिव्यादिभिर्भवति परीक्षा कर्त्तव्या । तद्यथा सरज-
स्केनोदकार्क्षेण वा हस्तेन मात्रकेण वा भिक्षा ग्राह्यते इत्यादिप-
रीक्षितस्य व्रतारोपणं कर्त्तव्यम् । तथा चाह-

दव्वादिपसत्थवया, एकैकतिगंति उवरिमं हेह्वा ।

दुविहा तिविहा यदि सा, आयंविहनिविगङ्गावो ॥

छद्म्यादौ प्रशस्ते व्रतान्यारोपणीयानि एकैकं व्रतं त्रिकं त्रिःकु-
त्वा उच्चारयेत् कथमित्याह "उवरिमं हेह्वा" अथस्तान्मूढादार-
ज्य यावदुपरितनं पर्यन्तवर्तिसूत्रम् इदमेकमुच्चारणमेवं त्रीन्यार-
न् दिक् निवच्यते । द्विविधां वा त्रिविधां वा तत्र साधोर्द्विविधा स्त
यथा । आचार्यस्योपाध्यायस्य च प्रवृत्तिन्याश्च । तथा उत्थापना-
नन्तरं तपः कार्यते । अत्रकार्यमाचामूं निर्विकृतिकमित्यादि ।
उक्तं च । "जद्विवसं उवठावितो तद्विवसं किञ्चि अस्मितुष्ठो भव-
इ । केसिं वि आयंविह्वे केसिं वि निविगङ्गमित्यादि" ॥

संप्रति माननीयपित्रादिविषये विधिज्ञेयमाह-

पियपुत्तखुट्ठेरे, खुट्ठगथेरेअ पावमाणम्मि ।

सिक्खावणपन्नवणा, दिट्ठतो दंडिमाईहिं ॥

द्वौ पितापुत्रौ प्रव्रजितौ (दिट्ठावपि) युगयत्प्राप्तौ तर्हि युग-
पट्टपस्थाप्येते अथ (खुट्ठात्ति) कुल्लकः पुत्रः सूत्रादिभिर-
प्राप्तः (थेरत्ति) स्थविरः सूत्रादिभिः प्राप्तस्तर्हि स्थविरस्यो-
पस्थापना विधेया (खुट्ठात्ति) यदि पुनः कुल्लकः सूत्रादिभिः
प्राप्तः स्थविरौ नाप्यपि प्राप्तौ भवति तर्हि तस्मिन् स्थविर-
सूत्रादिकमप्राप्तवति यावदुपस्थानादिवसः बुरुः समागच्छ-
ति तावत्स्थविरस्य प्रयत्नेन शिक्षापना क्रियते । आदरेण शि-
ष्यत इत्यर्थः । तत्र यदि उपस्थापनादिवससमय एव प्राप्तौ भव-
ति ततो द्वावपि युगपट्टपस्थाप्येते । अथादरेण शिष्यमाख्योऽपि
न प्राप्तस्तदा स्थविरैरानुज्ञाते कुल्लक उपस्थाप्यते । अथ स्थ-
विरौ न मन्यते तदा प्रज्ञापना कर्त्तव्या तस्यां च प्रज्ञापनायां
क्रियमाणयां दृष्टान्तो दूरिमुकाद्यभिधातव्यः । दूरिमुको राजा
आदिशब्दादमात्यादिपरिग्रहः स चैवम् " एगो एया रजपरिणो
स पुत्तो अन्नरायाणमो बगगमाहत्तो । सो राया पुत्तस्स तुट्ठो-
तं से पुत्तं रज्जे गवउमिच्छइ । किं सो पिया नाणुजाणइ एव्वं
तव जइ पुत्रो महव्वयरज्जं पाविसि किं न मज्जसि ।

एतदेवसविशेषमाह-

थेरेण अणुन्नाए, उवटनिच्छे व ठंति पंचाहं ।

ति पण मणिच्छे उवरिं, वत्थुसहावेण जाहीयं ॥

स्थविरैरानुज्ञाते उपस्थापना कुल्लकस्य कर्त्तव्या । अथ स
दूरिमुकादिभिर्दृष्टान्तैः प्रज्ञाप्यमानो नेच्छति तदा पञ्चाहं पञ्च-
दिवसान् यावत्तिष्ठति ततः पुनरपि प्रज्ञाप्यते तथाप्यनिच्छायां
पुनरपि पञ्चाहं तिष्ठति पुनः प्रज्ञाप्यते तथाप्यनिष्ठो भूयः
पञ्चाहमवतिष्ठते । एवं यदि त्रिपञ्चाहकावेन स्थविरः प्राप्तो
भवति तदा युगपदुपस्थापनास्तः परं स्थविरैऽनिच्छत्यपि कुल्ल-
क उपस्थाप्यते (वत्थुसहावेण जा हीयमिति) वस्तुनः स्वप्नावो
वस्तुस्वप्नावः । अहंकारी सन् । अहं पुत्रस्यावमतरः करिष्येऽ
हमिति विचिन्त्य कदाचिन्निष्कामेतगुरोः कुल्लकस्य चोपरिग्रहं
गच्छेत् । एवं स्वरूपे वस्तुस्वप्नावे ज्ञाते त्रयाणां पञ्चाहानामुपये-
पि स कुल्लकः प्रतीकाप्यते यावत्तेनाधीतमिति ॥

अथ द्वे पितापुत्रयुगले तदाऽयं विधिः-

दो थेरे खुट्ठेरे, खुट्ठगव्वत्थमगणा होइ ।

रत्तो अमच्चमाई, संजइमज्जे महादेवी ॥

द्वौ स्थविरौ सपुत्रौ समकं प्रव्रजितौ तत्र यदि द्वौ स्थ-
विरौ प्राप्तौ न क्षुल्लकौ ततः स्थविरावुपस्थाप्येते (खुट्ठात्ति)
अथ द्वावपि कुल्लकौ प्राप्तौ न स्थविरौ तदा पूर्ववत् प्रज्ञापनात्क-
र्त्तव्यतः पञ्चदशदिवसान्यावत्कर्त्तव्या तथाप्यनिच्छायामुपेक्षा वस्तु-

स्वभावं ज्ञात्वा प्रतीक्षापणम् । (धेरे खुदृत्ति) द्वौ स्थ-
विरावकश्च जुल्लुकः सूत्रादिभिः प्राप्तोऽत्रोपस्थापना (बोध-
न्य इत्यादि) स्थविरस्यजुल्लुकस्य च विपर्ययस्ततो ज्ञवति मा-
गणा कर्तव्या सा चैवं द्वौ जुल्लुकां प्राप्तावेकश्च स्थविरः
प्राप्त एको न प्राप्तस्तत्र यो न प्राप्तः स आचार्येण वृ-
षभैर्वा प्रज्ञाप्यते प्रज्ञापितः सन् यद्यनुजानाति तदा तत्र
जुल्लुक उपस्थाप्यते । तथाप्यनिच्छायां राजदृष्टान्तेन तथैव
प्रज्ञापना । अयं चात्र विशेषः । सोऽप्राप्तस्थविरा भण्यते ।
एष तव पुत्रः परममेधावी सूत्रादिभिः प्राप्त इत्युपस्थाप्य-
ताम् । यदि पुनस्त्वं न मुक्तश्चसि तदैतौ चावपि पि-
नापुत्रौ रत्नाधिकौ न भविष्यतस्तस्माद्विसर्जय पुनमात्मीयं
पुत्रमेपोऽपि तावद्भवतु रत्नाधिक इति अतोऽपि परम-
निच्छायामुपेक्षा वस्तुस्वभावं वा ज्ञात्वा तत्तुल्लुकस्य प्रती-
क्षापणमिति । (रत्ना य अमर्षादित्यादि) पश्चात् राजा भ-
मात्यश्च समकं प्रवर्जितौ समकमेव सूत्रादिभिः प्राप्तौ ततो
युगपत्तौ द्वावप्युपस्थाप्येते । अथ राजा सूत्रादिभिः प्राप्तो ना-
मात्यस्ततो राज्ञ उपस्थापना । अध्यामात्यः सूत्रादिभिः प्राप्तो
न राजा ततो यावदुपस्थापनदिनमागच्छति तावदादरेण
राजा शिष्यते ततो यदि प्राप्तो भवति ततो युगपदुपस्था-
पना । अथ तत्रापि राजा न प्राप्तस्तदा तेनानृते अ-
मात्य उपस्थाप्यते । अथ नेच्छति तदा पूर्ववद्दृष्टिकदृष्टा-
न्तेन राज्ञः प्रज्ञापना । तथापि चेन्नेच्छति ततः पञ्चदिव-
सान्यावदमात्यस्य प्रतीक्षापणं तथापि चेन्न प्राप्तो ज्ञयः प्र-
ज्ञापना तत्राप्यनिच्छायां पुनः पञ्चदशाहमपि । तथाप्यनिच्छाया-
मुपेक्षा वस्तुनावं वा ज्ञात्वा मात्यस्य प्रतीक्षापणम् । यदि वा
वक्ष्यमाणोऽत्र विशेषो यथा चामात्यस्य राज्ञा सहोक्तमेवमा-
दिप्रदणस्त्रितयोः श्रेष्ठितार्थवादयोरपि वक्तव्यमिति । (सं-
जडमग्ने महादेवीति) द्वयोर्मतादुद्दिष्टोद्देयार्मतादुद्दिष्टयु-
गत्रयोर्महादेव्यमात्योश्च सर्वमेव निरवशेषं वक्तव्यम् ।

संप्रति यदुक्तं बोधत्यमगणा होदृत्ति तद्व्याख्यानार्थमाह ।

दो पत्तापियपुत्ता, एगस्त पुत्तं न उ थेरा ।

गहितोवसयं विररः, राइणितो होउ एस वि य ॥

द्वौ पितापुत्रौ प्राप्तावेकस्य तु पिता प्राप्तो न पुत्रः युगलस्य पुत्रः
प्राप्तो न स्थविरः स आचार्येण वृषभेण वा प्रज्ञापनां ग्राहितः स्थयं
धितरत्यनुजानाति तदा स जुल्लुक उपस्थाप्यते । अथ नेच्छति
तदा पूर्ववद्वाजदृष्टान्तेन प्रज्ञापना अन्यच्च तौ पितापुत्रौ रत्ना-
धिकौ भविष्यत एपोऽपि च तव पुत्रौ यदि रत्निकौ रत्ना-
धिकौ भवति । भवतु नाम तव लाभ इति तथाप्यनि-
च्छायां पूर्ववदुपेक्षादि ।

राया रायाणो वा, दोषि वि सपपत्त दोसु पासेसु ।

ईसरसेट्टिअमचे, नियमघमाकुलउए खुडे ॥

एको राजा द्वितीयराजस्तौ समकं प्रवर्जितौ अत्रापि यथा
पितापुत्रयो राजामात्ययोर्वा प्रागुक्तं तथा निरवशेषं वक्तव्यं
केवलममात्यादिके सूत्रादिभिः प्राप्ते उपस्थाप्यमाने यदि रा-
जादिरप्रीतिं करोति दारुणस्वभावतया धृते वा किमपि पुरु-
षं तदा सोऽप्राप्तोऽपीतरैरमात्यादिभिः सममुपस्थाप्यते । अथ-
वा (रायात्ति) यत्र एको राजा तत्र सोऽमात्यादीनां सर्वेषां
रत्नाधिकः कर्तव्यः (रायाणोत्ति) यत्र पुनर्द्विप्रभृतयो रा-
जानः समकं प्रवर्जिताः समकं च सूत्रादिभिः प्राप्तास्ते स-
मरत्नाधिकाः कर्तव्या इत्युपस्थाप्यमाना द्वयोः पार्श्वयोः
स्थाप्यन्ते अत्रैवात्र विशेषमाह ।

समगं तु अण्णेगसुं, पत्तेसुं अण्णजिजोगमावहिया ।

एगतो दुहतो ठविया, समएयणिया जहासन्नं ॥

पूर्वं पितापुत्रादिसर्वधेनासंबन्धेष्वनेकेषु राजसु समकं सू-
त्रादिभिः प्राप्तेष्वत एवैककालमुपस्थाप्यमानेषु (अण्णजिजो-
गत्ति) गुरुणा अन्येन वामियोगो न कर्तव्यो यथा इतस्ति-
ष्ठथ इतस्तिष्ठथेति कित्वेकतः पार्श्वे द्विधा वा द्वयोः पार्श्वयो-
र्यथैव स्थिताः स्वस्वभावेन तेषामावलीका तथैव तिष्ठति
तत्र यो यथा गुरोः प्रत्यासन्नः स तथा ज्येष्ठो ये तूमयोः स-
मश्रेण्या स्थितास्ते समरत्नाधिकाः । इदानीं पूर्वगाथापश्चा-
द्व्याख्या (ईसरेत्यादि) यथा द्विप्रभृतयो राजान उक्ता
एवं द्विप्रभृतयोः श्रेष्ठिनो द्विप्रभृतयोऽमात्या द्विप्रभृतयो नि-
गमावणिजः (घडात्त) गोष्ठी द्विप्रभृतयो गोष्ठ्यो यदि वा
द्विप्रभृतयो गोष्ठिका यदि वा द्विप्रभृतयो महाकुला द्विकप्र-
हणमुपलक्षणं तेन द्विप्रभृतय इति द्रष्टव्यम् । तथैव च व्या-
ख्यातं च (खुदृत्ति) जुल्लुकाः समकं प्रवर्जिता इत्यर्थः । सू-
त्रादिभिः प्राप्ताः समकं रत्नाधिकाः कर्तव्याः । एतेषामेव
मध्ये यः पूर्व प्राप्तः स पूर्वमुपस्थाप्यते इति वृद्धसंप्रदायः ।

ईसि अण्णो पत्ता, वामपासम्मि हाइ आवाहिया ।

अजिसरणाम्मि य वट्ठी, ओसरणे सो व अण्णो वा ॥

तेषामुपस्थाप्यमानानामावलीका गुरुवामपार्श्वे जगदन्तवत्
ईषद्वनतस्य अवनतीभूय स्थिता तव यदि ते गुरुसमीपम-
प्रतोऽभिसरन्ति तदा गच्छस्य वृद्धिर्जातव्या यथाऽन्येऽपि बहवः
प्रवर्जिष्यन्तीति अथ पश्चाद्द्विरपसरन्ति तदा स उपस्थाप्य-
मानोऽन्यो वा उन्निक्रमिष्यति अपद्रव्यिष्यति चेति ज्ञातव्य-
मेव निमित्तकथनम् । व्य० द्वि० ४ उ० ॥

(सूत्रम्) ज न्जिखू एणगयं वा, अणगयं वा सगं वा जे ।

अण्णालं उट्टावेई, उट्टावंतं वा साइज्जई ॥ ४९५ ॥

सूत्रार्थः पूर्ववत् अण्णालं उट्टावैतस्स आणादी दोसा चउ-
गुरुं च चिउउ ताव उवट्टावणाविहि पव्वावणाविहि ताव-
णानुमिच्छामि ॥

नायगमनायगं वा, सावगमस्सावगं तु जे न्जिखू ।

अण्णमुवट्टावेई, सो पावति अण्णमादीणि ॥ ४९६ ॥

पच्छा मुक्के अट्टा, वामेसाइयं च तिकखुत्तो ।

सयमेव उ कायव्वं, सिकखा य तहिं पयातेणं ॥ ४९७ ॥

जो च उवट्टाति पव्वज्जा एसो पुच्छिज्जति कोसि तुमं किं
पव्वयसि किं च ते वेरगं एवं पुच्छितो जति अणलो ण
भवति ता सुद्धो पव्वज्जाए कप्पणिज्जो ताहे से इमा साइं
चरिया कहिज्जति ॥

गोयरमचित्तनोयण, सज्जायमएहाणचूमिसेज्जादी ।

अण्णुवगयथिरहोत्था, गुरुजहण्णे तिसुट्टा ॥ ४९८ ॥

गोयरेति दिण्णे देणे भिक्खं हिंडियव्वं जत्थ जं लब्भइ तं
अच्चित्तं घेत्तव्वं जं पि एसणादि सुद्धं आणियंपि ताव बुद्धसे-
हादिणहिं सह संविभाणेण भोत्तव्वं निब्बं सज्जायज्ज्हाणपुरेण
होयव्वं सदा अण्णहाणं तु उट्टव्वे सया भूमिसयण वासासु
फलगादिपसु सोत्तव्वं अट्टारससीलंगसहस्सा धारेयव्वा
लोयादिया य किलेसा अण्णे कायव्वा एयं सव्वं जति असु-
वगच्छति तो पव्वावेयव्वा एसो पव्वावणिज्जपरिक्खा प-
व्वावणा भवति ॥ नि० चू० ११ उ० ॥

(सूत्रम्) आयरियउवज्जायअसमरमाणे परं चउरातातो

पंचरातातो कप्पागं भिक्खुं णो उवट्ठावेति कप्पाए अत्थि-
याइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे नत्थि याइं से केइ ठेदे वा
परिहारे वा नत्थि याइं से के माणणिज्जे कप्पइसे संतराठेदे
वा परिहारे वा ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं तं चेव भाणियव्व मिति वचना-
देवं परिपूर्णः पाठो द्रष्टव्यः । “ कप्पाए अत्थि याइं से केइ
माणणिज्जे कप्पागे नत्थि याइं से केइ ठेदेवा परिहारे वा नत्थि
याइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे से संतरा ठेदे वा परिहारे वा ”
अस्यापि व्याख्या प्राग्वत् तत्र यैः कारणैर्न स्मरति तान्यु-
पदर्शयन्नाह-

दप्पेण पमाएण व, वक्खेवणगिह्वाणतो वावि ।

एएहिं असमरमाणे, चउव्विहं होइ पच्छित्तं ॥

दर्पो निष्कारणोऽनादरस्तेन प्रथममादौ विकथादीनां प-
ञ्चानां प्रथमादीनामन्यस्तेन व्याक्षेपणसीवनादिना ग्लायते
एतैः कारणैरस्मरति प्रायश्चित्तमस्मरणनिमित्तं चतुर्विधमस्म-
रणकारणस्य दर्पदेष्टुमुपकारत्वात् । तदेवाभिधित्सुःप्रथ-
मतो दर्पतः प्रमादेन चाह ॥

वायामगिह्वाणादिसु, दप्पेण अणुहुवेति चउगुरुगा ।

विकहादिपमाएण व, चउव्वहुगा होति बोधव्वा ॥

व्यायामग्लानादिषु व्यापृततया निष्कारणोऽनादर उपस्था-
पनायाः स दर्प उच्यते तेन दर्पेणानुस्थापयति प्रायश्चित्तं
चत्वारो गुरुकाः विकथादिना अन्यतमेन प्रमादेनानुपस्थाप-
यति चत्वारो लघुका भवन्ति बोद्धव्याः ॥

सिन्वणतुएणसज्जाय, णाणलेवादिदाणकज्जेसु ।

विकखेवे होइ गुरुगो, गेलाभेणं तु मासलहू ॥

सीवनतूर्ध्नास्वाध्यायध्यानपात्रेपादिदानकार्यैर्नायायां सप्त-
मी तृतीयायै । यो व्याक्षेपेणाऽनुपस्थापयति प्रायश्चित्तं नवति
गुरुको मासो ग्लान्येन त्वनुपस्थापयति मासश्चतु । संप्रति यैः
कारणैः स्मरतोऽस्मरतश्चानुपस्थापयतः प्रायश्चित्तं न भवति ।
तान्यभिधित्सुराह-

धम्मकहाइहुमत्तो, वादो अच्चुक्कमे व गेलाएणे ।

विइयं चरमपएसुं, दोसु पुरिमेसु नं नत्थि ।

ऋद्धिमतो राज्ञो युवराजस्यामात्यादेर्वा प्रतिदिवसमागच्छतो
धर्मकथा कथ्यते परप्रवादी वा कश्चनाप्युपस्थितः स वादेन
गृहीतव्यः । इति तन्निग्रहणाय विशेषतः शास्त्राज्यासे तेन स-
ह वादे वा दीयमाने यदि वा आचार्यस्यान्यस्य या साधुर्यो
वा उपस्थाप्यस्तस्य वा अत्युत्कटे ग्लान्ये जाते व्याकुलीजनवनतः
स्मरन्नस्मरन्वा यद्यपि नोपस्थापयति तथापि न तस्य प्रायश्चि-
त्तं कारणतो व्याकुलीजनवनात् । एतच्च प्रायश्चित्ताज्जावन्नक्तं
द्वितीयपदमपवादपदं चरमपदयोर्द्वयोर्ध्वक्षेपश्चान्तवत्तद्व्यो-
रवगन्तव्यम् । तथा हि धर्मकथावादाज्यां व्याक्षेप उक्तो
ग्लानत्वपदेन च ग्लानत्वमिति पूर्वयोस्तु द्वयोः पदयोस्तत् अप-
वादपदं नास्ति । एतच्च चतुर्विधं प्रायश्चित्तमस्मरणनिमित्त-
मुक्तं स्मरणतस्तु चत्वारण्यश्चरात्राद्यतिक्रमे यत्प्रायश्चित्तं तत्पू-
र्वसूत्रे इवात्रापि निरवशेषं द्रष्टव्यम् ।

आयरियउवज्जाओ य समरमाणे वा असमरमाणे वा परं
दमराय कप्पातो कप्पागजिक्खू णो उवट्ठावेति कप्पाए अ-
त्थि याइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे नत्थि याइं से केइ

छेदे वा परिहारे वा जाव कप्पाए संवच्छतरं तस्स तप्पतियं
णो कप्पइ आयिरियत्तं वा जाव गणावच्छेइयं वा उदि।सिचए वा

आचार्य उपाध्यायो वा स्मरन् अस्मरन्वा यदा स्मरति तदा
न साधकं नक्त्रादिकं यदा तु साधकं नक्त्रादिकं तदा बहुव्या-
क्तेपतो न स्मरन्वापरं दशरात्रकल्पात् दशरात्रकल्पाकं भिक्खुं
नोपस्थापयति तत्र यदि तस्मिन्कल्पाके अस्ति (से) तस्य
कल्पाकस्य कश्चिन्माननीयः पित्रादिजिर्जावी कल्पाकस्ततो नो
पस्थापयति । तर्हि नास्ति (से) तस्यानुपस्थापयति कश्चिच्छेदः
परिहारो वा । अथ नास्ति (से) तस्य कल्पाकस्य कश्चिन्माननीयः
पित्रादिर्जावी कल्पाकस्तर्हि तस्यानुपस्थापयतश्चेदः परिहारो वा
प्रथमादेश इति वाक्यशेषो द्वितीयादेशेन पुनश्चेदेन परिहारतप-
सा वा दम्यमानस्य तन्मध्यममनुपस्थापनाप्रयतस्य संवत्सरं
यावन्न कल्पत आचार्यन्वमुपदेष्टुमनुज्ञातुं संवत्सरं यावन्नोभ्रि-
यते इति भावः । एष सूत्रसंक्षेपार्थः । व्यासार्थान्तु ज्ञाप्यहृदजि-
धित्सुः प्रथमतो दशरात्रनिबन्धनमाह-

समरमाणेवि पंचदिय, समरमाणे वि तेत्तिया चेव ।

कावोत्ति व समओत्ति व, अच्चाकप्पओत्ति व एगणं ॥

स्मरत्यपि चत्वारयपंचरायातो इत्यनेन पञ्चदिनान्युक्ता-
नि अस्मरत्यपि तावन्ति चेव पञ्च दिनानि चैवोक्तानि इदं च
स्मरणास्मरणमिश्रकसूत्रतो दशरात्रात्कल्पादित्युक्तमत्रैव क-
ल्पशब्दस्तद्व्याख्यानमाह । “ काव इति वा समय इति वा
अच्चा इति वा कल्प इति ” एकार्यं ततो दशरात्रक-
ल्पादिति दशरात्रकादिति द्रष्टव्यम् ।

संप्रति स्मरणास्मरणं भावयति ॥

जाहे भुरमइ ताहे, असाहगं रिक्खलगादिणमादी ।

बहुविकखेवम्मिय गणे, सरियं पि पुणो वि विस्सरति ॥

यदा स्मरति तदा असाधकमप्रयोजकमुक्ताद्विनादि आदिशब्दात्
सूहृत्तादिपरिग्रहः । बहुव्याक्षेपे च गणे गच्छे स्मृतमपि पुनरपि
विस्मरति तत एवं स्मरणास्मरणसंज्ञवः । अत्रैव प्रायश्चित्त-
विधिं सविशेषमाह ।

दसदिवसे चउगुरुगा, दसेव वव्वहुग उगुरू चेव ।

ततो ठेदो मूलं, णववट्ठपो य पारंची ॥

तस्मिन्नधिकृते कल्पाके जाते सति यदि स्मरणास्मरणतो
दसदिवसानतिक्रमति ततस्तस्यानुपस्थापयतः प्रायश्चित्तं च-
त्वारो गुरुकाः ततः परमप्यन्यानि दशैव चेत् दिनान्यतिवा
हयति ततः परलघुकम् । ततः परतोऽपि दिनदशकाति-
क्रमे परगुरुकं (ततोठेदोत्ति) ततः परमेवं ठेदस्त्रिधा वक्त-
व्यः । सचैवं ततोऽपि परतो यद्यन्यानि दशदिनानि ब्रह्मयति
तर्हि चतुर्गुरुकश्चेदस्ततोऽपि परतो दिनदशकातिक्रमे परलघु-
कश्चेदः ततोऽन्यदशदिवसस्यातिवाहने पाराश्रिको जायते ॥

एसो देसो पहमो, वितिण तवसा अदम्ममाणम्मि ।

उजयवव्वपुव्वले वा, संवच्छरमोदिसाहरणं ॥

एषोऽनन्तरोदित आदेशः प्रथमो द्वितीये आदेशे पुनस्त-
पसा उपब्रह्मणमेतच्छेदेन वा अदम्यमानं यदिवा उजयवव्वेन
कायवव्वेन च उपब्रह्मणमेतदन्तरैकवव्वेन वा तपसश्चेदस्य वा
दातुमशक्यतया संवत्सरं यावत् दिश आचार्यत्वस्य हरणम् ॥

एते दो आदेसा, मीसगमुत्ते हव्वंनि नायव्वा ।

पहमविईएसुं पुण, सुत्तेसु इमं तु नाणत्तं ॥

एतावन्तरोदितौ द्वावप्यादेशौ मिश्रकसूत्रे जयनो ज्ञातव्यौ

प्रथमस्तिथयोः पुनः सूत्रयोर्दिमादेशाविषयं प्रत्येकं नानात्वं तदेवाह ॥

चउरो य पंचदिवसा, चउगुरू एव ह्येति उदे वि ।

तत्तो मूत्रं नयमं, चरमं पि य एगमरगं तु ॥

प्रथमे द्वितीये च सूत्रे प्रत्येकमिमांशादेशौ प्रथम आदेशस्तस्मिन् विवक्षिते कल्पाके जाने नति यदि चतुर्गे द्विचमानतिवाहयति तदा चतुर्गुरु एवं पञ्चपञ्चातिक्रमे परस्परं पुरु-
गुरुके । एवं उदेो ऽपि त्रिधा यत्तद्व्यः तदनन्तरं मूलं नयममन-
यस्याप्यं चरमं पाराधिवनमेकसरकमेकैकादिनानिक्रमे यत्तद्व्यम् ।
द्वितीय आदेशः पञ्चदिवसातिक्रमे चतुर्गुरु एवं पञ्चपञ्चा-
तिक्रमे परस्परं पुरुगुरुके एवं उदेोऽपि पञ्चपञ्चादिनानिक्रमेण
त्रिधा यत्तद्व्यस्ततो मूत्रं नयमं चरमं च एकसरकमेकैकादिना-
निक्रमेणेति भावार्थः । ३७० ४ ३० । दशा० ॥

फागुय आहारो सं, अणहिरुणं च गाहणं सिकरं ।

ताह उ उचट्टवणं, छज्जीवाणियं नु पत्तस्म ॥

अप्यनं अकहिता, अणजिगतपरिच्छन्नानिक्रमे पासे ।

एकेके चउगुरुगा, विमंभिया आदिमा चतुरो ॥

अप्यत्तं मुत्तेणं, परियाग उचट्टेति चउगुरुगा ।

आणादिया य दोगा, विराहणा छएह कायाणं ॥

मुत्तत्थं कहडत्ता, जीवाजीये य वंथमोक्खं च ।

उचट्टवण चउगुरुगा, विराहणा जा जणियपुत्ति ॥

अणभिगतपुत्तपावं, उचट्टेतिस्स चउगुरू ह्येति ।

आणादिणां य दोगा, मालाण ह्येति द्विद्वेते ॥

समरकत्तउत्तगणं, पतिद्विते हरितवीजमादीनु ।

ह्येति परिक्रमागंयरे, किं परिहरतीण वा वि च्छि ॥

उच्चारदि अयंभिय, वंमिरज्जाणादि वावि पुढवीण ।

णदि मादिदगसर्मावि, खारादिदाह अणणिम्मि वि ॥

जण अदिशरण वांन, हरिण अहव पुढाविते नभेसुं च ।

एमादि परिक्रियत्ता, वनदाणामिणेण विहिणा गो ॥

दव्वादिपमस्थं वा, एकेके तिगुणणोवरं हेट्टा ।

हुविहा तिबिहा य दिसा, अंविनिनिज्जगतिओ वा ।

पियपुत्ताणं जुयद्वा, दोएिह तु निक्खंत तत्थ एगस्स ।

पत्तो यदि ताण पुत्तो, एगस्स पुत्तो ण तु थरो ॥

ताहे तु पचाविज्जति, दंढियाणायं तु का तु जज्जइ तु मा ।

गेहं अस्सगहीए, तिसि उ ह्येति एमविता ॥

एवं सो पएहवितो, जदि इच्छं तो उ उट्टेति तु ॥

नेच्छंते यं चाह-वेति दो तिहिह वायणगा ।

वच्छमजावासज्ज व, जा थीतं ताव तं परिच्छंति ।

एवं रायअगव्वेसु-जति मज्जे महादेवी ॥

राया रायाणां वा, दोएिह वि समपत्तदोसु पासेसु ।

ईसरमेडिअमवे, गियमयनकुत्तदुवे खुड्डे ॥

समपत्तअण्णेसुं, पत्तेसुं अणजिओगमावलिया ।

एगतो छुहत्तो उविता, समराइणिया जहा सत्तं ॥

ईमि अचो पत्ता, वापे पासम्मि ह्येति आवलिया ।

आसरणम्मि य वट्ठी, सरणे सो व अस्सो वा ॥

उचट्टवियस्स एवं, संजुंजणता तहेव संवासो ।

वितियपदे संवंथी, ओमादीसु माहु पडिजावं ॥

जुंजीसु मए सप्पि, इयाणिं णेच्छति जोजु पडिजावं ।

आदिखायंति व उजे, पच्छन्ने जे ए जुंजंति ।

एमादिणा तु जावं, ताहे अप्पत्तअहवपत्तं वा ॥

उचट्टेति जुंजंति, अपरिणते चित्तरक्खट्टा ॥ पं० जा० ॥

उचट्टवणा कपो अप्यते अंकवेत्ता । गाहा जइ आवासगमाइ
जाय उज्जीवणियातो सुत्ते अपम्मि उचट्टावेइ चउगुरू दोहि वि
गुरु तवेण कालेण तवगुरू अंनो अट्टमदसमदुवात्तसमकालगुरू
गिण्हकात्ते अहासुत्ते पडिण अत्ते अकहिण उचट्टावेइ चउगुरू
तवगुरू कालवहुं कालवद् सीतकात्ते वासासु वा अह पडिण
सुत्ते य अपरिच्छिओ ता मनसदहइ पुढाविमादीणि चउगुरू तव-
लहुं तयचउगुरू तवचउलहुं च नन्नइ अणुग्वाइयं पुरुच्च
गुर्यं अणुग्वाइयं नाम उट्टे चउत्थे आयंविस्से व कए पाणण
पुरिमहुनिज्जीइणगासणाइ करइ तेण गुर्यं जवइ अह पडियसु-
यअजिगयं अपरिच्छिउण उचट्टावेइ किं परिहरइ न उचट्टावेइ
चउगुरू दोहि वि लहुं तवसाकात्तेण अणुग्वाइयं पुण एवं धारस-
विहं वि कप्पिण । पं०७० । "उचगस्स वा उचट्टावेज्ज वा सुत्तं
वा अयं वा उज्जयं वा परुवेज्जा पत्तेसु कुलगणसंघयज्जो" महा०
७ अ० । एतदेव भावयन्नाह-

णां उट्टावणए च्छिअ, निअमा चरांति दव्वओ जेण ।

मा जव्वाण विज्जणिआ, उउमत्थगुरूण मफत्ता य ॥

नोपस्थापनायामेव एतायां सत्यां नियमाचरणमिति कुत
इत्याह । उच्यते येन प्रकारेण सा अभव्यानामपि भणितोप-
स्थापना अङ्गारमर्दकादीनां उपस्थगुरूणां विधिकारकाणां सफत्ता
वाङ्माराधनादिति गाथार्थः । उपस्थापना विधिफलवत्तामाह ।

पायं च तेण विहिणा, होइ इमेति निअमो कओ सुत्तो ।

इयरा सामाइअम्मि-त्तओ वि सिद्धि गयाणं ता ॥ १०॥

प्रायश्चित्तेन विधिना उपस्थापनागतेन जवत्येतच्छेदोपस्थाप्यं
आरित्रमिति नियमः एतः सूत्रदशवैकालिकादिपाठाद्यनन्तरमु-
पस्थापनायाः इतरथान्यथा सामायिकमात्रतोऽप्यवधिः प्राप्त्या
सिद्धिं गताः अनन्ता प्राणिन इति गाथार्थः ।

अनियममेव दर्शयति ॥

पुत्ति अंसगतं पि अ, विहिणा गुरुगच्छसेवाए ।

जावमणेगसि इमं, पच्छा गोविंदमाईणं ॥ ११ ॥

पूर्वमुपस्थापना कात्ते असदपि चैतच्छरणं विधिना गुरुग-
च्छादिसेवया हेतुचूतया जातमजिव्यक्तमनेकेपामिदं पश्चाजोपे-
च्छादीनां गोपेच्छवाचककरोटफगणिप्रभृतीनामिति गाथार्थः ॥

प्रकान्तसमर्थनार्थचाह ॥

एअं च उत्तमं खलु, निव्वाणपसाहणं जिणा विति ।

जं नाणदंसणाण वि, फत्तमे अवं व निहिट्ठं ॥ १२॥

एतच्छारित्रं उत्तमं खलुत्तममेव निर्व्वाणप्रसाधनं मोक्षसाधनं
जिना व्रुवते । अत एतदुपाये यत्नः कार्य इत्येवं पर्यमुत्तमत्वं यु-
क्तिमाह । यद्यस्माज्ज्ञानदर्शनयोरपि तत्त्वदृष्ट्या फलमेतदेव
चारित्रं निर्दिष्टं तत्साधकत्वादिति गाथार्थः । पं०७० । बाहस्यो-
पस्थापना न कल्पते ॥

(सूत्रम्) णो कप्पत्ति णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा खुड्डयं वा खुड्डियं वा ऊणवृणसजायं उपवृणवित्तए संजुज्जित्तए वा कप्पत्ति णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा खुड्डयं वा ३ सातिरेकवृणसजायाइं उपवृणवित्तए वा संजुज्जित्तए वा ।

सूत्रस्याकरगमनिका न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा कृत्तकं वा जुल्लिकां वा ऊणावृणपजातानामुपस्थापयितुं वा संभोजं वा मण्डल्यां तथा कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा कृत्तकं वा सातिरेकावृणपजातानामुपस्थापयितुं वा उपस्थाप्य मण्डल्यां संभोजं वा । अथ कस्माद्नावृणपजातस्यापस्थापनादि न कल्पते तत आह ॥

ऊणवृण चरित्तं, न चिट्ठए चाव्वणी य उदगं वा ।

वाव्वस्स य जे दोसा, जणिया आरोवणा दोसा ॥

ऊणावृण ऊणावृणपजाते वाव्वे चाव्विन्यामुदकमिव चारित्रं न तिष्ठति । तथा ये वाव्वस्य दोषा भणिता स्ते च वाव्वस्योपस्थापने आरोपणायामाप्रसजति । वाव्वस्य दोषानाह ॥

कायवयमणोजोगा, हवंति तम्हा एवट्ठिया जम्हा ।

संवंधिमणाजोगे, ओमे सहसाववादे य ॥

तस्य बालस्य कायवाङ्मनोयोगा यस्मादनवस्थिता भवन्ति । तस्मान्नोपस्थापयेत् । तत्रैवापवादमाह । संवन्धिनमनाभोगे अवमे दुर्भिक्षे सहसाकारेण वा संभोजने अपवादे नोपस्थापयेद्नावृणपजातमपि । तत्र संवन्धिव्याख्यानार्थमाह ॥

जुज्जिस्से स मए चेवं, वितिया निच्छइ संपइ ।

सो आनाहणसंवंधो, कह चिट्ठेज्ज तं विणा ॥

एष बालको मया सह भोज्यते इत्येवं भणित्वा नातो मण्डल्यां भोज्ये स च संप्रति तमाचार्यं विना भोजं नेच्छति स चाचार्यस्य स्नेहेन संवन्धस्ततः कथं प्रव्रज्यायां गृहीतायां सह भोजनं विना तिष्ठेत् । नैव तिष्ठेदिति भावः ॥

अणवृणविओ एसो, जइया देवेज्ज अपरिणया ।

तो होउ व वारिज्जइ, तो णं संजुज्जए ताहो ॥

तत्र हु निश्चितमपरिणता आवशुरेवं यद्येपोऽनुपस्थापितो मण्डल्यां संभुङ्क्ते ततः स तदा उपस्थाप्यते तदनन्तरं संभोजनं मण्डल्यामिति ॥

अहव अणजोगेणं, सहसाकारेण वा वि होज्ज संजुत्तो ।

ओमस्मि विमहु तत्तो, विपरिणामं तु गच्छेज्जा ॥

अथवा अनाभोगेण सहसाकारेण वा मण्डल्यां संयुक्तो भूयात् । ततो मा नूदनवस्थाप्रसङ्ग इति तमूनवृणपजातमप्युपस्थाप्य मण्डल्यां संभोजयेत् । अवमे दुर्भिक्षे जाते मा विपरिणामं गच्छेद्न उपस्थाप्य मण्डल्यां संभोज्यते । एतदेव भावयति ॥

आदिकिण्यंति एवं मां, इमे पच्छन्नजो जिणो ।

पराहमिति जावेज्जा, तेणावि सह जुज्जते ॥

इमे प्रच्छन्नभोजिनो मामेवमेव दुर्भिक्षे दीक्षयन्ति । अदीक्षां कर्तुमिच्छन्ति । तेन कारणेनाह परः कृत इति स भावयेत् तनस्तेनापि सह संभुङ्क्ते । व्य० १० उ० (“तत्रो नो कप्पइ उपवृणवित्तए तंजहा पंडए वाइए कीवे” व्याख्या पञ्चायणा शब्दे) “दोसा उपवृणविउ सियती सेसदुगस्स । अणायरणजोगा अहवा समायारं ते पुरिनयद निवारिया दोसा” वृ० ४ उ० ॥

(सूत्रम्) जे जिकवृणायगं वा अणायगं वा वासगं वा

जे अणलं उट्ठावेइ उट्ठावंतं वा साइज्जइ ॥ २८ ॥

सूत्रार्थः पूर्ववत् । अणलं उपवृणवैतस्स आणादी दोसा चउ-
गुरुगं च । नि० चू० ११ उ० ।

अनवस्थाप्यभिक्षादेः पुनरुपस्थापना-

अणवृणं जिकवृणं अगिहिज्जयं नो कप्पइ तस्स गणाव-
च्छेयस्स उपवृणवित्तए अणवृणं जिकवृणं गिहिज्जयं कप्पइ
तस्स गणावच्छेदियस्स उपवृणवित्तए इति ॥

यथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध उच्यते ।

अहस्म कारणेणं, साहस्मि य तेणमादि जइ कुज्जा ।

इह अणवृण जोगो, नियमातो यावि दसमस्म ॥

साधर्मिकैः कारणेन प्रागुक्तनोत्पादितो योऽर्थस्तस्य तैत्थ्य-
मादिशब्दादन्यपरिग्रहः । यदि कुर्यात्ततः सोऽनवस्थाप्यो
भवति एतदर्थव्यापनार्थमर्थजानसूत्रानन्तरमनवस्थाप्यसूत्रम्
इत्येपोऽनवस्थाप्यसूत्रस्य योगः संबन्धः । पाराश्रितसूत्रस्यापि
संबन्धमाह । नवमात्प्रायश्चित्तादनवस्थाप्यादनन्तरं किल
दशमं पराश्रितनामकं प्रायश्चित्तं भवति ततो नवमात्रवमप्रा-
यश्चित्तसूत्रस्यारम्भमाह । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या
। अनवस्थाप्यं भिक्षुमगृहीभूतमगृहस्थीकृतं नो कल्पते यस्य
समीपेऽवतिष्ठते तस्य गणावच्छेदिनो गणस्वामिन उपस्थाप-
यितुम् । संप्रति पाराश्रितसूत्रमाह ।

(सूत्रम्) पारंचियं पि भिक्षुं अगिहिज्जयं नो कप्पते
तस्स गणावच्छेदियस्स उपवृणवित्तए पारंचियं जिकवृणं गिहि-
ज्जयं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेदियस्स उपवृणवित्तए पारां-
चियं जिकवृणं गिहिज्जयं कप्पइ तस्स गणावच्छेदियस्स
उपवृणवित्तए ॥

अत्र सूत्रद्वयस्याकरगमनिका प्राग्वत्संप्रति भाष्यविस्तरः ।

अणवृणो पारंचिय, पुवं जणिया इमं तु नाणत्तं ।

गिहिज्जयस्स य करणं, अकरणं गुरुणा य आणादी ॥

अनवस्थाप्यपाराश्रितौ एतौ द्वावपि पूर्वं भणितौ इदं चात्र
नानात्वं गृहीभूतस्य गृहस्थरूपसदृशस्य करणं यदि पुनर्गृही-
भूतमकृत्वा तमुपस्थापयति तदा गृहीभूतस्याकारणे प्रायश्चित्तं
गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । तथा आज्ञादयः आज्ञानवस्था-
मिथ्यात्वविराधना दोषाः । अन्यच्च प्रमत्तं सन्तं देवता छल-
येत् । गृहीभूतस्य तु छलना न भवति । तस्माद् गृहीभूतं
कृत्वा तमुपस्थापयेत् । गृहस्थरूपताकरणमेव भावयति ।

वरनेवच्छं एगे, एहाणादिविज्जमवरिज्जगमिंत्तं ।

परिसामज्जे धम्मं, सुणेज्ज तो कहण दिक्खा ॥

एके आचार्या एवं ब्रूवते स्नानविचर्जं वरं नेपथ्यं तस्य
क्रियते । अपरे दाक्षिणात्याः पुनरेवमाहुर्वैष्णवगुह्यमात्रं परि-
धायते तद्वर्षमध्ये आचार्यसमीपमुपगम्य ब्रूवते भगवन् !
धर्मं श्रोतुमिच्छामि । ततः (कहणत्ति) आचार्यः धर्मं
कथयति । कथिते च सति सकलजनसमक्षं ब्रूवते श्रद्धामि
सम्यग्धर्ममेतन्मिति मां प्रवाजयत एवमुक्ते तस्य दीक्षा द्विज्ज-
मर्पणानन्तरं च तत्क्षणमेवोपस्थाप्यते तत्र शिष्यः प्राह ।
कस्मादपि गृहस्थावस्थां प्राप्यते । सूरिगह ।

ओहावितो न कुव्वइ, पुणो वि सो तारिस्सं अतीयारं ।

होइ जयं सेसाणं, गिहिस्से धम्मिया चव ।

किं वा तस्मिन् न दिङ्गलं, गिहिलिङ्गं तेन जायते लिङ्गं ।

अजहं वि दब्धश्चिमे, सलिंगपरिसेवणावि जहं ॥

अपञ्चाजितो ग्लानिमापादितः सन् पुनरपि स तादृशमती-
चारं न करोति । शेषाणामपि च साधनां जयमुत्पादितं भवति ।
येन तेऽप्येवं न कुर्वते । तस्माद्गृहस्थे गृहस्थता रूपस्य
धर्म्मता धर्म्मादनपेतान्यान्त्येन तस्यापि याच्यमानागृहस्थरूप-
तेति ज्ञावः (किंचित्स्यादि) किं वा केन वा कारणेन तस्य न दीयते
गृहस्थिङ्गं दातव्यमेव तस्य गृहस्थिङ्गमित्यर्थः । येन कारणेनाप-
रित्यक्तोऽपि इच्छाबिद्धे स्वच्छिङ्गे प्रतिसेवनात् जायते विङ्गं
विजहं परित्यक्तमिति ।

संप्रति सूत्रवृत्तव्याख्यामाह ।

(सूत्रम्) अण्वद्वप्यं जिकुं पारं चियं जिकुं गिहिलिङ्गं वा
अगिहिलिङ्गं वा कप्पइ, तस्मिन् गणावच्छेदितस्मिन् अवच्छा-
वेत्तए जहा तस्मिन् गणस्मिन् पतियं सिया इति ॥

अनवस्थाप्यं जिकुं पाराञ्चितं वा भूतं भिक्षुं गृहीतमगृहीतं
वा कल्पते । तस्य गणावच्छेदिनः उपस्थापयितुं कथमित्याह
यथा तस्य प्रतीकं प्रतिकारमुपस्थापनं स्यात्तथा कल्पते नान्यथा
इह यो गृहस्थीभूतः स तावदुपस्थाप्यते एवमस्यापवाद-
विषयं वा यस्तु गृहीतः सोऽपवादविषयस्तस्योत्सर्गतः प्रति-
पिहत्वात् । तत्र येः कारणैरगृहीतौऽप्युपस्थाप्यते तत्र यथा
पुनस्तस्यास्योऽगृहस्थीभूतोऽप्युपस्थाप्यो भवति । तथा भाव्यते
द्वानवस्थाप्यं पराञ्चितं वा कोऽपि प्रतिपन्नस्तस्य चायं कल्पो
यावदनवस्थाप्यं पाराञ्चितं वा वहति तावद्विहः क्षेत्राद-
वतिष्ठते । स च विहिर्यावतिष्ठति तावन्न गृहस्थः क्रियते कि-
न्वागतः करिष्यते । यदि आवतिष्ठमानः स जिनकल्पिक इव
त्रिधाचार्यामन्त्रेपकृद्वादिग्रहणात्मिकां करोति तस्य च तथा
विहतिष्ठते । यथाचार्यः करोति तथा प्रतिपादयति ।

आलोयणं गवेसणं, आयरिओ कुणइ सव्वकाहं पि ।

उपपत्ते कारणमि, सव्वपयत्तेण कायव्वं ॥

यस्याचार्यस्य समीपेऽनवस्थाप्यं पाराञ्चितं वा प्रतिपन्नः स
आचार्यः सर्वकालमपि यावन्तं कालं तत्रायश्चित्तं वहति तावन्तं
सकलमपि कालं यावत्प्रतिदिवसमवधौकनं करोति तत्तमीपं
गत्वा तद्दर्शनं करोतीत्यर्थः । तदनन्तरं गवेसणं गतोऽप्यवधाम-
तया तत्र दिवसे रात्रौ वेति पृच्छां करोति । उत्पन्ने पुनः कारणे
ग्लानत्ववृत्ते सर्वप्रयत्नेन स्वयमाचार्येण कर्तव्यं भक्तपा-
नहरणादि ॥

जो उ उवेदं कुज्जा, आयरिओ केणइ प्यमापण ।

आरोवणा उ तस्मिन्, कायव्वं पुव्वनिहिट्ठा ॥

यः पुनराचार्यः केनापि प्रमादेन जनव्याहारेणादिना उपेक्षां
कुरुते न तत्समीपं गत्वा तत्सरीरस्योदन्तं वहति तस्य आरो-
पणा प्रायश्चित्तप्रदानं पूर्वनिर्दिष्टा कर्त्तव्या । चत्वारो गुरुका-
स्तस्य प्रायश्चित्तमारोपयितव्यमिति भावः । यदुक्तमुत्पन्ने का-
रणे सर्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यं तद्भाषयति ॥

आहरति जत्तापणं, उहत्तेमादिर्यति सो कुणइ ।

मयमेव गणाहिबती, अहं गिलाणो सयं कुणइ ॥

अथ सोऽनवस्थाप्यः पाराञ्चितो वा ग्लानोऽभवत् । ततस्तस्य
गणाधिपतिराचार्यः स्वयमेव भक्तं पानं वा हरति आनयति
उहर्तनादिकमप्यादिशब्दात्परावर्तनोद्धारणोपदेशनादिपरिग्रहः
स तस्य स्वयं करोति । अथ जातो ग्लानो निरोगस्ततः स

आचार्यं न किमपि कारयति किं तु सर्वं स्वयमेव कुरुते ।
अधुना यदुक्तमालोच्यं गवेसणं तद्व्याख्यानार्थमाह-

उजयं पि दाऊण सपड्डिपुच्छं, वोहुं सररीस्स पवट्टमारिणं ।

आसासइत्ताण तवो किहंत, तमेव खेवं समुवेति धेरा ॥

स्थविराः आचार्याः शिष्याणां प्रतीच्छुकानां च उभयमपि
सूत्रमर्थं चेत्यर्थः । किं विशिष्टमित्याह । स प्रतिपृच्छं पृच्छा
प्रश्नः तस्याः प्रतिवचनं प्रतिपृच्छा प्रत्युक्तौ प्रतिशब्दः सह
प्रतिपृच्छा यस्य तत् सप्रतिपृच्छं सूत्रविषये च यद्येन पृष्टं
तत्र प्रतिवचनं चेत्यर्थः दत्त्वा तत्सकाशमुपगम्य तस्य शरीर-
स्य वर्तमानमुदन्तं वहति अल्पकलामतां पृच्छतीति भावः ।
सोऽपि आचार्यं समागतं भक्तकेन वन्दे इति फेटावन्दनके-
न वन्दते शरीरस्य वोदन्तं सूत्रं यदि तपसा कलामयति तत
आश्वासयति आश्वास्य च तदेव क्षेत्रं यत्र गच्छोऽवतिष्ठते
तत्समुपगच्छन्ति । कदाचिन्न गच्छेयुरपि तत्रेमानि कारणानि ॥
ग्रेष्ठाणो वि पुट्टो, अभिण्वमुक्तो ततो व रोगत्तो ।

कालाम्मि पुव्वत्ते वा, कज्जे अग्गेववाधातो ॥

इहैकस्यापि कदाचिदेकवचनं सर्वस्यापि वस्तुन एकानेक-
रूपताख्यापनार्थमित्यदुष्टम् । अथवा काले दुर्बले न विद्यते क-
लं गमने यस्मिन् गाढतपः संभवादिना दुर्बलो ज्येष्ठापाढा-
दिको दुःशब्दो भाववाची तस्मिन्न गच्छेत् शरीरकलेशसं-
भवात् “कज्जे अग्गेव वा धातो इति” अत्र सप्तमी वृतीयार्थे प्रा-
कृतत्वात्ततोऽयमर्थः । अन्येन वा कार्येण राह्या प्रद्वेपतो निर्वि-
षयत्वाद्वापनादिना व्याधातो भवेत्ततो न गच्छेदिति । आग-
मने चोपाध्यायः प्रेषणीयो योऽन्यो वा तथा चाह ॥

पेसेइ उवज्जायं, अंगं नीयं च जो तहिं जोगो ।

पुट्टो व अपुट्टो वा, तदा वि दीवेति तं कज्जं ॥

पूर्वोक्तकारणवशातः स्वयमाचार्यस्य गमनाभावे उपाध्यायं
तदज्ञावेऽन्यो वा गीतार्थस्तत्र योग्यस्तं प्रेषयति । स च
तत्र गतः सन् तेन पाराञ्चितेन किमित्यद्य क्लमाश्रमणा ना-
याता इति पृष्ठे वा अथवा न पृष्टस्तथाऽपि तत्कारणं कार्य-
कारणं दीपयेत् । तथा अमुकेन कारणेन क्लमाश्रमणानाम-
नागमनं पृष्टेनापृष्टेन वा दीपितं तदा न किमप्यन्यत्तेन वा
पाराञ्चनादि तावच्छक्यं किं गुर्वोदेश पञ्चोपाध्यायं यथोदितः
संपादनीयः । अथ राह्या प्रद्वेपतो निर्विषयत्वाद्वापनादिना व्या-
धातो दीपितस्तत्र यदि ते उपाध्याया अन्ये वा गीतार्था-
स्तस्य शक्तिं स्वयमवबुध्यन्ते ततो जानन्तः स्वयमेव तस्य
महत्त्वं ब्रुवते । यथा अस्मिन्प्रयोजने त्वं योग्य इति क्रिय-
तामुद्यमः । अथ न जानते तस्य शक्तिं ततः स एव तान्
अज्ञानानान् ब्रुते । यथा अस्ति ममात्र विषय इति । एतच्च
स्वयमुपाध्यायादिभिर्वा भक्षितो वक्ति ।

अत्य उ महाणुज्जागो, जहासुहं गुणसयागरो संधो ।

गुरुं पि इमं कज्जं, मं पप्प जविस्सए हहुर्यं ॥

तिष्ठत यथासुखं महान् अनुभागोऽधि कृतप्रयोजनानुक्कला
अचिन्त्या शक्तिर्यस्य स तथा गुणशतानामनेकेषां गुणानामा-
करो निधानं गुणशतकरः सङ्घः यतः इदं गुरुकमपि कार्यं मां
प्राप्य लघुकं भविष्यति । समर्थोऽहमस्य प्रयोजनस्य लील-
याऽपि साधने इति भावः । एवमुक्ते सोऽनुज्ञातः सन् यत्क-
रोति तदाह ॥

अजिहाणहेउकुसलो, वहुसु नीराजितो वि उत्तज्जासु ।

गंतूण रायन्नवणा, जणाति तं रायदारिदे ॥

अभिधानहेतुकुशल इति अभिधानेषु शब्देषु हेतुसाध्यगम-
केषु कुशलो दक्षोऽभिधानहेतुकुशलः शब्दमार्गं चातीव क्षुद्र
इत्यर्थः । अत एव बहुषु विद्वत्समासु नीराजितो निर्वर्तितः
इत्थंभूतः सन् राजभवनं गत्वा तं राजद्वारस्थं प्रतीहारं भणति
किं भणतीत्यत आह ॥

प्रतिहाररूची जण रायरूवि, तहडुए संजयरूवि दुहुं ।

निवेदइत्ता य स पत्थिवस्त, ओविट्टए जत्थ तयं पवेसे ॥

हे प्रतीहाररूपिन् मध्ये गत्वा राजरूपिणं राजानुकारिणं
भणं ब्रूहि यथा त्वां संयतरूपी द्रष्टुमिच्छति । एवमुक्तः सन्
प्रतीहारस्तथैवास्य निवेदयति । निवेद्य च राजानुमत्या यत्र
द्रष्टोऽवतिष्ठते तत्र तर्कं साधुं प्रवेशयति ॥

तं पूयइत्ताण सुहासणत्थं, पुव्विसु एगागय कोउ इहो ।

प्राहे उरावे असुए कयाइ, सवा विआस्करवइ पत्थिवस्त ॥
तं साधुं प्रतिष्ठमानं राजा पूजयित्वा शुभासनस्थं शुभे आसने
निपण्णमागतकुतूहलः समुत्पन्नकुतूहलोऽप्राप्तीत् कानित्याह ।
प्रश्नान् उदारान् गम्भीरार्थान् कदाचिदप्यधुतान् । प्रतीहाररू-
पिन् तथा त्वमपि यादृशश्चक्री चक्रवर्त्ती तादृशो न भवसि
रत्नाद्यभावाद् (अत्रान्तरे चक्रवर्त्तिसमृद्धिराख्यातव्या) किं तु
प्रतापशौर्यन्यायानुपालनादिना तत्प्रतिरूपोऽस्ति तत उक्तं
राजरूपिणं ब्रूहि चक्रवर्त्तिप्रतिरूपमित्यर्थः । एवमुक्ते राजा
प्राह त्वं कथं श्रमणानां प्रतिरूपी तत आह ॥

समणणं पडिरूवी, जं पुच्छमि वा य तं कहमहंति ।

निरइयाए समणा, न तहा हं तेण पडिरूवं ॥

यत्त्वं राजन्पृच्छसि । अथ कथं त्वं श्रमणानां प्रतीरूपी तद्-
हं कथयामि यथा श्रमणा भगवन्तो निरतिचारा न तथाहं
ततः श्रमणानां प्रतिरूपी नतु साक्षाच्छ्रमण इति । प्रतिरूप-
त्वमेव भावयति ।

निव्वूहोमि नरेसर, खेत्ते वि जईण अत्थिओ न वजे ।

अतियारस्म विसोही, पकरेमि प्पायमूवस्स ॥

हेनरेश्वर ! पृथिवीपते ! प्रमादमूलस्यातिचारस्य संप्रति वि-
शोधं करोमि । तां च कुर्वन् निर्यूढोऽस्मि निष्काशितोऽस्मि
ततः आस्तामन्यक्षेत्रेऽपि यतीनामहं स्थातुं न लभे ततः श्रम-
णप्रतिरूप्यहमिति । राजा प्राह । कस्त्वया कृतोऽतीचारः ।
का च तस्य विशोधितरेव पृष्टे यत्कर्त्तव्यं तदाह ।

कहणाउट्टण आगमण-पुच्छणं दीवणा य कज्जस्स ।

वीसजियंति य मया, हासुस्सितो जणइ राया ॥

कथनं राज्ञा पृष्टस्य सर्वस्याप्यर्थस्य प्रवचनप्रभावना भव-
ति । तत आवर्त्तनमाकम्पनं राज्ञो भक्तीभवनमिति भावः ।
तदनन्तरमागमनप्रच्छनमागमनकारणस्य प्रश्नः केन प्रयोज-
नेन यूयमत्रागताः स्थ । अत्रान्तरे येन कार्येण समागतस्तस्य-
दीपना प्रकाशना ततो राजा हासोत्कलितोऽतिहासेन उत्सृ-
तो दृष्टोद्भासः स्मितो हसितमुखः प्रहृष्टश्च सन्नित्यर्थः । भण-
ति यथा मया विसर्जितं मुत्कलितमिति । अथ किं तत्कार्यं
यस्य राज्ञो मुत्कलनं कृतमित्यत आह ।

वायपरायणकुवितो, चेइयतदव्वसंजतीगहणे ।

पुव्वत्तावणचउएह वि, कज्जाण हव्वेज अन्नयरं ॥

वादे पराजयेन कुपितः स्यात् । अथवा चैत्वं जिनायतनं
किमपि तेनावष्टब्धं स्यात् । ततस्तस्मान्मोचनात्कुडो भवति ।
यदि वा तद्व्यस्य चैत्यद्रव्यस्य ग्रहणेऽथवा संयस्या ग्रहणे

ततः पूर्वोक्तानां कल्पाध्ययनोक्तानां चतुर्णां निर्विपयत्वाद्याप-
नादीनामकार्याणामन्यतरत्कार्यं भवेत् ॥

संघो न लहति कज्जं, लच्छं कज्जं महाणुजागेण ।

तुव्वं तु विसज्जेमि, सो वि य संघोत्ति पणइ ॥

निर्विपयत्वाद्यापनमुत्कलनादिलक्षणं कार्यं संघो न लभते
किं तेनावस्थाप्येन पाराश्रितेन वा महानुभागेन लच्छं न च
स एवं कार्यलाभेऽपि गर्वमुद्वहति यत आह तुव्वं तु इत्यादि ।
राजा प्राह । युष्माकं तु निश्चितं प्रभावेनाहं पूर्वग्राहं चिख-
जामि नान्यथा । सोऽपि च ब्रूते । राजन् कोऽहं कियन्मात्रो
वा गरीयान् संघो भट्टारकस्तत्प्रभावादहं किंचिद्यस्मात्संघमा-
हूय क्षमयित्वा च यूयमेवं ब्रूथ मुत्कलितं मया युष्माकमिति
संघं पूजयति । ततः किमित्याह ॥

अव्वजत्थितो व राणा, सयं च संघो विसज्जयति ।

आदीमज्जवसाणे, स वा विदेसो धुओ हांइ ॥

अभ्यर्थितो वा राज्ञा संघो यदि वा संतुष्टः संघो विसर्जय-
ति । किमुक्तं भवति । यद्वृद्धं शेषं सर्वं प्रसादेन मुक्तः सोऽप्र-
हस्थीभूत एवोपस्थाप्यते इति । एतदेवाह सचापि दोषो धुतः
प्रकम्पितः प्रसादेन स्फोटित इत्यर्थः । आदौ मध्ये अवसाने
वा भवति । राजानुवृत्तिद्वारं गतम् ।

इदानीं प्रद्विष्टस्वगणद्वारमाह ॥

सगणो य पडुडो से, आवाणो तं च कारणं नत्थि ।

एएहिं कारणेहि य, गिहिचूते उवट्टवणा ॥

(से) तस्याचार्यस्य स्वगणप्रसिद्धः सन् ब्रूते । यथाऽमु-
केन कारणेनैव पाराश्रितप्रतिपत्त्या गृहीभूतत्वमापन्न इति
तच्च कारणं तस्याचार्यस्य नास्ति । एताभ्यां स्वगणप्रद्वेपका-
रणाभावलक्षणाभ्यामगृहीभूते अगृहस्थीभूतस्य उपस्थाप-
ना क्रियते एव गाथाक्षरार्थः ॥ भावार्थस्तत्त्वयम् । “पगा नरुणी
बहुसुखं धेत्तुं पव्वइया । अन्नया ताए संजतीए आयरितो
उ भासिओ । आयरिणं नेच्छिया । ताहे सा पदोसमापन्ना
आयरियस्स तेसि संजए पव्वयाणं कहे इमं एस आयरिओ
उवसगेइ । ताहे ते संजतीए नियल्लग पव्वइया आयरियस्स
पडछा भणंति । एस आयरिओ पारंखिए गिहिभूतो आभ-
वइ । ततो आयरिओ अन्नं गणं गंतुं सव्वं जहट्ठियं परिकहे-
इ तं वावन्नं अण्णत्थं कुणह गिहियंति नव्वंति । ते नाऊण पडुट्टे
माहोहिंति । ते मिगस्स तरउत्ति मिच्छिच्छा मा सफला हो-
हिंति तोसितो अगिहिभूतो ” काचित् व्रतिनी बहुस्वजना
न् भासते या वान प्रतिसिद्धा सती (क्लोभगमिति) अभ्या-
ख्यानं दद्यात्कालत्रयेऽपि सप्तमीति दत्तवती । तथाभ्याख्यान-
संपादितं प्रायश्चित्तमन्यत्र गणे स आचार्यो ब्रूति चेत् सं-
यतीस्वजनाः प्रद्विष्टा ब्रूवते । कुरतैनमाचार्यं गृहिकं गृहस्थी-
भूतमिति । ते वरणान्तरस्थविरास्तान्प्रद्विष्टान् ज्ञात्वा मा तेषां
गम्यतरः पश्चाद्भूदिति तेऽपि कैतवेन क्षेपाद्बहिस्तत्समीपे
स्थितां तथा मा तेषां मिथ्यारूपा इच्छा सफला भवेदिति
सोऽगृहीभूत एवोपस्थाप्यते । गतं स्वगणप्रद्विष्टद्वारम् ।

अधुना परमोच्चापनद्वारमाह ॥

सोऊण त्रिंकराणं, आणुरागेणं जणंति अगियत्थो ।

मा गीयं कुणह गुरुं, अह कुणह इमं निसामेह ॥

विच्छंसामो अम्हे, एवं ओहावणे जइ गुरूणं ।

एएहिं कारणेहि, अगिहिचूते उवट्टवणा ॥

“एगो बहुसिस्सो आयरिओ पमिसेवणाए गिहिजुतत्तमावधो
मो अणं गणं गंतुं आद्योएइ । तेहिं गिहिजुतो कज्जिउमादत्तो । ततो
तस्स सीसा भणंति मा अम्हं गुरुं गिहिजुयं कुणह । जइ पुण
अम्हं गुरुणमेवं उवावणा कीरउ ततो अम्हे मज्जे निक्खमि-
स्सामो । ततो तेमि अप्पत्तिं माहांतीनि । अगिहिजुतां चैव
मो उवट्टापिउइ ” अक्षरगमनिका आचार्यस्य गृहिष्ठिद्विकरण
श्रुत्वा तस्य शिष्या अनीताथो अनुगमणेन भणन्ति । मागृहेकम-
न्मदीयं गुरुं कुलन । अथ करिष्यथ तत इदं निशामयत आक-
न्त्येन एवमपञ्चाजना यदि गुरुणां ततो धयं (धिरुसामांति)
उत्तिष्कमिष्यामः एतेन खल्वनन्तरादितेन कारणेन अगृहीजुत-
स्य तस्योपस्थापना । गतं परमोक्षापनद्वारम्—

इदानीं मिथ्या गणद्वयविवादे इति द्वारमाह ॥

अमोमंसु गणंसु, वदंति तेमिं गुरु अमीयाणं ।

ने विंति अमममं, किह काहिह अम्हं थेरत्ति ॥

इौ गणौ तयोश्च द्वयोःपि गणयोः साधवो गीतायांस्तेषां च
गन स्थापनाहं प्रायश्चित्तस्थानमापन्नौ । नवरमेकोऽगृहीजुतोप-
स्थापनाहंस्तेन च परस्परं गणयोः प्रतिपद्येते । तद्यथा एकोऽप-
रस्मिन् एवमन्योऽन्यस्य गणयोस्तेषामनीतायांनानां गुरु प्रायश्चित्तं
वदन्तस्ते गणाः परस्परं ब्रुवन्ते कथमस्माकं स्थविरान् करिष्यथ
किंगृहीभूतानगृहीजुताह्यतत्र यो गृहीजुतोपस्थापनाहंप्रास्तस्त-
णान् प्रतीते ब्रुवन्ते । गृहीजुतं करिष्यामः ॥

गिहिजुतत्ति य वित्ते, अम्हेवि करोत तुवज गिहिजुतं ।

अगिहिदोविमि मए, जणंति थेरा इमं दो वि ॥

नवि तुवनेगो अम्हे, अगिहितया महविणिच्छेसु ।

इच्छा संपूरिज्ज, गणपत्तियकारगंदिं तु ॥

गृहीजुतान् करिष्याम इत्युक्ते इतरे वदन्ति वयमपि तवाचार्य
गृहीजुतं करिष्यामः तत्रैवं परस्परं विवादे तान् द्वयानपि मुगान्
अनीतायांन जणन्ति । द्वावप्यगृहीजुतौ वयमुपस्थापयिष्यामः ।
इतरौ च द्वावप्याचार्याविदं ब्रूतः न वयमगृहीजुता इच्छ्यामः
तस्मादगृहीजुताः कियामहे इति एवं यद्यप्यगृहीजुतोपस्थापनां
ते नेवज्जति तथापि तेषु तथा अनिच्छत्सपि गणप्रीतिकारकैर्म-
हद्भिः स्थविरैः सन्निस्तेषां द्वयानामपि गणसाधूनामिच्छा पूर्व-
ते द्वावप्यप्रीतिपरिहारार्थं गृहस्थीजुतानुपस्थाप्येतेत्यर्थः ।
व्य० प्र० ३ उ० । येषु स्थानेष्वपराधपदेषु पूर्वचरमाणां साधू-
नामुपस्थापना नवति तानि निरूपयितुमाह ॥

सा जेमि उवट्टवणा, जेहिट्टाणेहिं पुरिमचरिमाणं ।

पंचायामे धम्मं, आदेसतिगं च मे सुणसु ॥

सा उपस्थापना येषां नवति ते वक्तव्या येषु वा स्थानेष्वपरा-
धपदेषु पूर्वचरमाणां साधूनां पञ्चयामे धर्मे स्थितानामुपस्थापना
नवति तान्यपि वक्तव्यानि तत्र येषामुपस्थापना ते तावदनिधीय-
न्ते तत्रादेशत्रयं दश वा पद् वा चत्वारो वा उपस्थापनायामर्ह-
न्ति । तथा आदेशत्रिकं मे इति मया यथाकर्म वक्ष्यमाणं शृणु ।

तयो पारंचिया बुत्ता, अणुवट्टा य तिष्ठि उ ।

दंसणम्मि य वंतम्मि, चरित्तम्मि य केवळे ॥ १ ॥

अदुवा वि य चकिचे, जीवकाए समारजे ।

सेहे दसमे बुत्ते, जस्स उवट्टावणा जणिया ॥ २ ॥

ये च युयोदेशके त्रयो दुष्टप्रमत्तान्योऽवकुर्वाणाः पाराङ्मि-
का उक्ताः ३ ये च त्रयः साधर्मिकान्यथार्मिकान्यकारिहस्तताह-

रूपा अनवस्थाप्याः ६ येन च दर्शनं सम्यक्त्वं केवलं संपूर्णमपि
वान्ते ७ येन चारित्रं केवलं संपूर्णं मृदुगुणविराधनया वान्ते ८
अथवा यस्यैककृपः परित्यक्तसकलसंयमन्यापार आकुट्टिकया
कर्पेण चाजीविक्तावान् पृथिवीकायादीन् समारमेत ए यश्च शै-
वोऽजिनवदीकितः स दशमः १० उक्तः । एतद्दशकं मन्तव्यं यस्य
उपस्थापना प्रथमचरमतीर्थकरैः जणिता । द्वितीयादेशमाह ॥

जे य पारंचिया बुत्ता, अणुवट्टा य जे विट्ठु ।

दंसणम्मि य वंतम्मि, चरित्तम्मि य केवळे ॥ १ ॥

अदुवा वि य चकिचे, जीवकाए समारजे ।

सेहे ठट्ठे मे बुत्ते, जस्स उवट्टावणा जणिया ॥ २ ॥

ये च दर्शनं पाराङ्मिकाः सामान्यत उक्ताः ३ ये च विद्वांसोऽ-
नवस्थाप्याः ४ येन च दर्शनं केवलं वान्ते ५ येन चारित्रं केवलं
वान्ते ६ अथवा यस्यैककृपः जीवकायान् समारमेत यश्च शैव-
पट्टः ६ एते पट्कं प्रतिपत्तव्यम् । यस्य उपस्थापना द्वितीयादेशो
भणिता । तृतीयादेशमाह ॥

दंसणम्मि य वंतम्मि, चरित्तम्मि य केवळे ।

वियत्तकिचे सेहे य, उवट्टा य आहिया ॥

दर्शने केवलं शेषे वान्ते यो वर्तन्ते । यो वा चरित्रे केवलं वा-
न्ते पाराङ्मिकानवस्थाप्ययोरत्रैवान्तर्भावो विवक्षितो यश्च त्यक्त-
कृपः पट्कायविराधकः यश्च शैवपट्टे चत्वार उपस्थाप्या उपस्था-
पनायोग्या आख्याताः । अथ तेषां मध्ये उपस्थापनीयो नवतीति
चिन्तायामिदमाह ॥

केवलगहणकसिणं, जति वसती दंसणं चरित्तं वा ।

तो तस्स उवट्टवणा, दोमे वंतम्मि भयणा तु ॥

दर्शनचारित्रपदयोरेकैवल्यं ग्रहणं कृतं ततः इदं ज्ञाप्यते यदि
कृत्स्नं निःशेषमपि दर्शनं चारित्रं वा वसति ततस्तस्योपस्था-
पना भवति देशे देशतः पुनर्दर्शनचारित्रे वा वान्ते भजना उप-
स्थापना भवेद्वा न वा । भजनामेव भावयति ॥

एमेव य किंचि पदं, सुयं व असुयं व अप्पदोसेणं ।

अविकोवितो कहितो, चोदिय आउट्टमुप्पे तु ॥

एवमेवाविसृज्य किञ्चिज्जीवादिनं स्वार्थविषयं वा पदं श्रुतं
वा अश्रुतं वा अल्पदोषेण कदाग्रहाभिनवेशादिदोषाभावे
अकोविदोऽनीतार्थः कस्यापि पुरतो अन्यद्वा कथयन् आ-
चार्यादिनामेवं वितथप्ररूपणां कार्पिरिति चोदितः सन् यदि
सम्यगावर्त्तते तदा स मिथ्यादुष्कृतप्रदानमात्रेणैव शुद्ध इति ।
तच्च दर्शनमनाभोगेनाभोगेन वा वान्तं स्यात् ॥

तत्रानाभोगेन वान्ते विधिमाह—

अणुजोएण मिच्छत्तं, सम्मत्तं पुणरागते ।

तमेव तस्स पच्छित्तं, जं सम्मं पडिवज्जई ॥

एकः श्राद्धो निहवान् साधुप्रेषधारिणो दृष्ट्वा यथोक्तकारिणः
साधवः पते इति बुद्ध्या तेषां सकाशे प्रव्रजितः स चापरैः
साधुभिर्मिश्रितः किमेवं निहवानां सकाशे प्रव्रजितः स प्राह
नाहमागमविशेषज्ञानवान् ततः स मिथ्यादुष्कृतं कृत्वा शुद्ध-
दर्शनिनां समीपे उपसंपन्न एवमनाभोगेन दर्शनं वमित्वा मि-
थ्यात्वं गत्वा सम्यक्त्वं पुनरागतस्य तदेव प्रायश्चित्तं यदसौ
सम्यक् मार्गं प्रतिपद्यते स एव च तस्य व्रतपर्यायो न भूय
उपस्थापना कर्त्तव्या ॥

आभोगेन वान्ते पुनरयं विधिः—

आजोगेण य मिच्छत्तं, सम्मत्तं पुणरागते ।

जिण्धराण आणाए, मूढच्छेज्जं तु कारण ॥

यः पुनराभोगेन निहवा एते इति जानन्नपि मिथ्यात्वं संक्रान्त इति शेषः निहवानामन्तिके प्रवर्जित इत्यर्थः स च सम्यक् अन्येन प्रज्ञापितः सन् पुनर्भूयोऽपि यद्यागतस्थानं तं जिनस्थविराणां तीर्थकरगणभृतामाक्षया मूढश्चेद्यं प्रायश्चित्तं कारयेत् । मूलत एवोपस्थापनां तपः कुर्यादिति । एवं दर्शने देशतो वान्ते उपस्थापना भजना भाजिता । संप्रति चारित्र्ये देश तो वान्ते तामेव भावयति ॥

एहं जीवणिकायाणं, अप्पज्जो विराहओ ।

आलोड्य पक्किते, सुप्पो हवति संजओ ॥

पक्षां जीवनिकायानां (अप्पज्जोत्ति) अनात्मवशः क्षिप्तचित्तदिर्यदि विराधको भवति तत आलोचितप्रतिक्रान्तो-गुरुणामालोच्य प्रदत्तमिथ्यादुस्कृतः स यतः सुद्धो भवति ॥

एहं जीवनिकायाणं, अप्पज्जो अविराहतो ।

आलोड्य पक्कितो, मूढच्छेज्जं तु कारण ॥

पक्षां जीवनिकायानां (अप्पज्जोत्ति) स्ववशो यदि दर्पेणाकुट्टिकया वा विराधको भवति तत आलोचितप्रतिक्रान्तं तं मूलश्चेद्यं प्रायश्चित्तं कारयेत् वा शब्दोपादानाद्यदि तपोऽई-प्रायश्चित्तमपन्नस्ततस्तपोऽईमेव दद्यात् तत्रापि यन्मासलघु-कादिमापन्नस्तदेव दद्यात् । अथ होनादिकं ददाति ततो दोषा-भवन्तीति दर्शयति ॥

जं जोउ समावत्तो, जं पाउगं व जस्स वत्थुस्स ।

तं तस्म उ दायवं, अनरसदागे इमे दोसा ॥

यत्तपोई छेदाई वा प्रायश्चित्तं यः समापन्नो यस्य वा वस्तुन आचार्यादेरसहिष्णुप्रवृत्तेर्वा यत्प्रायश्चित्तं प्रायोग्यमुचितं त-त्तस्य दातव्यं यद्यसदृशमनुचितं ददाति ततः इमे दोषाः ॥

अप्पच्छित्तं पच्छित्तं, पच्छित्ते अति तया ।

धम्मस्सासायणा तिब्बा, मग्गस्स य विराहणा ॥

अप्रायश्चित्ते अनापद्यमानेऽपि प्रायश्चित्ते यः प्रायश्चित्तं ददाति प्राप्ते च प्रायश्चित्ते योऽतिमात्रमतिरिक्तप्रमाणं प्रायश्चित्तं द-दाति स धर्मस्य तीव्रामाशातनां करोति मार्गस्य मुक्तिपथस्य सम्यग्दर्शनादेर्विराधनां करोति । किंच ॥

उत्थुत्तं ववहरंतो, कम्म वंधंति चिक्कणं ।

संसारं च पवहंति, मोहणिज्जं च कुव्वती ॥

उत्सृज्य सूत्रोत्तीर्णं रागद्वेषादिना व्यवहरन् प्रायश्चित्तं प्रयच्छन् चिक्कणं गाढतरं कर्म वध्नाति । संसारं च प्रवर्द्धयति । प्रकर्षेण वृद्धिमन्तं करोति । मोहनीयं च मिथ्यात्वमोहादिरूपं करोति इदमेव सविशेषमाह ॥

उम्मग्गदेसणाए, मग्गविप्पमित्रातए ।

परं मोहेण रंजतो, महामोहं एकुव्वइ ॥

उन्मार्गदेशनया च सूत्रोत्तीर्णप्रायश्चित्तादिमार्गप्ररूपणया मार्गं सम्यग्दर्शनादिरूपं विविधैः प्रकारैः प्रतिपातयति व्यवच्छेदं प्रापयति तत एवं परमपि मोहेन रज्जयन्महामोहं प्रक-राति तथाच त्रिशतिमहामोहस्थानेषु पत्यते " नेया जयस्स भग्गस्स, अवगारम्मि वट्टइ " यत एवमतो न हीनाधिकप्राय-श्चित्तं दातव्यमिति ॥ वृ० ६ उ० ॥

उवह (डा) वणाकपिय-उपस्थापनाकटिपक-पुं० उपस्थाप-नाविषये, कल्पिके वृ० १ उ० (यथा स तथा दर्शितमनन्तरमेव ' उवहवणा ' शब्दे)

उवह (डा) वणागहण-उपस्थापनाग्रहण-न० उपस्थापना-यां, इस्तिदन्तोन्नताकारहस्तादिज्जी रजोहरणादिग्रहणं, वृ० ३ उ० ।

उवह (डा) वणायरिय-उपस्थापनाचार्य-पुं० उपस्थाप-नया आचार्यः । आचार्यभेदे, स्था० ४ उ० ३ उ० ॥

उवह (डा) वणारिह-उपस्थापनार्ह-पुं० वतार्यपरिज्ञानादि-गुणयुक्ते वतारोपणयोग्ये, । " पठिष्य कहिय अहिगय परिहरउ-वट्टावणाइ जोगोत्ति । उक्कंतीहिं विसुक्कं, परिहरणवणण मेदेण ॥ परपासावरमादी, दिट्ठंता होंति वयस्सामा । रुहणे जह मणिणा-इसु, दोसा सुद्धाइ सुणेव मिहइ पीत्यादि, एतासिं हेसुहेसेण सीसहियट्टयाए अत्थो पन्नइ पठियाए सत्थपरिणाए दस कालिए उज्जीवणिकाए वा कहियाए अत्थओ अज्जिगयाए सम्मं परिकिक्कण परिहरइ उज्जीवनियाए मणवयणकाएहिं कयका-पवियाणुमतिभेदेण तओ ट्ठाविज्जइ ण अन्नइ इमे य इत्यपमार्द । दिट्ठंता मद्दो पमो ण रंगिज्जइ साहि उ रंगिज्जइ असोहिप मूढ-पासाओ ण किज्जइ सोहिप कियमणार्हइ भसोहिप आउरे उसइ न दिज्जइ सोहिप दिज्जइ असंगविप रयणे पक्कित्तो न कज्जइ संगप किज्जति एवं पठिय कहियार्हइ असोहिप सीसो-ण वयारोवणं कज्जइ सोहिप कज्जइ असोहिप य करणे गुरुणां दोसो सांगहया पावणे सीसस्स दोसोत्ति " । द० ४ उ० ॥

उवह (डा) वणीय-उपस्थापनीय-त्रि० आरोपणीये, स्था० ३ उ० ।

उवह (डा) वि (वे) तए-उपस्थापयितुम्-अव्य० महा-व्रतेषु व्यवस्थापयितुमित्यर्थे, वृ० ४ उ० । स्था० ॥

उवहवा-उपस्थान-न० उपस्था-व्युद्-उपेत्य स्थितौ, परब्रह्म-क्रियास्वभ्युपगमे, भ० १ श० ३ उ० । प्रत्यासत्तिगमने, नि० । व्रतस्थापने, " वीयाए उयं तइथाए उवहवाणं अविहोए चेइ-याइ वंदेत्ता " महा० ७ अ० ॥

उवहवाणकिरिया-उपस्थानक्रिया-स्त्री० वसतिदोषभेदे, ये जगव-न्तः आगन्तारादिषु च ऋतुवर्षे वर्षा वा अतिबाह्यान्वयमासमेकं स्थित्वा द्विर्मासैर्व्यवधानमकृत्वा पुनस्तत्रैव वसन्ति । अयमेवंभूतः प्रतिश्रय उपस्थानक्रियादोषद्वयो अव्यत्यतस्तत्रावस्थातुं न क-ल्पते आचा० २ थु० ३ अ. (वसइ शब्दे सूत्रतः चैतत्स्पष्टीभविव्यति)

उवहवाणिह-उपस्थानग्रह-न० पुं० आस्थानमणरूपे, स्था० ५ उ० । भ० । आस्थानसभायाम्, कल्प० ।

उवहवाणदोस-उपस्थानदोष-पुं० नित्यवासदोषे, व्य० ४ उ० ।

उवहवाणाला-उपस्थानशाला-स्त्री० उपवेशनमणरूपे, नि० । आस्थानमणरूपे, ज्ञा० १ अ० । उपस्थानमणरूपे, दशा० १० अ० । " बाहिरियाए उवहवाणशालाए पाणिपक्कपाणिपक्काइ जत्ताजि-मुहाइ जुत्ताइ जाणाइ उवहवेह " औ० ।

उवहवाणा-उपस्थाना-स्त्री० उप सामीप्येन सर्वदावस्थानलक्षण-न तिष्ठन्त्यस्यामिति उपस्थाना अजादिपाठादाप्त्ययः । उप-स्थानक्रियादोषद्वयायां शय्यायाम्, व्य० ४ उ० । यस्यां वसतौ ऋतुवर्षे मासं वर्षाकाले चतुर्मासं च स्थिता यदि तस्यामृत-वर्षवर्षाकाले संवत्क्रियावर्षादां द्विगुणमवर्जयित्वा भूयः समागत्य तिष्ठन्ति तदा सैव वसतिरुपस्थाना । किमुक्तं भवति । ऋतुवर्षे कालं द्वौ मासौ वर्षास्वप्नमासान् अपहृत्य यदि पुनरागच्छन्ति तस्यां वसतौ ततः सा उपस्थाना जवति । अन्ये पुनरिदमाचक्रते । यस्यां वसतौ वर्षोरात्रं स्थिता तस्यां द्वौ । वर्षोरात्रौ अन्यत्र कृत्वा यदि समागच्छन्ति ततः सा उपस्थाना न जवति अर्वाक् तिष्ठतां पुनरुपस्थाना ॥ ग० १ अधि० ॥

उपमासं समईआ, कालाईआउ सा जवे सिज्जा ।

साचे व उवट्टाणा, दुगुणदुगुणं पवजित्ता ॥

ऋतुयुक्ते मासं समनीतानि यानि वासेन उपलक्षणाद्वर्षाकाले वा चतुष्कालातीतासु काश्चातीतैव सा जवेच्छया वसतिः अन्ये तु पाठान्तरतः इत्येव्याचकते । ऋतुवर्षयोः समनीता निजं कालं ऋतुयुक्ते मासं वर्षाकाले चतुर इति शेषं भूलघत् । सैवोपस्थाना सैव मासादिकडोपयुक्ता उपस्थानवती जवति । कथमित्याह । तद्विद्विगुणद्विगुणमित्युभयकालसंपरिग्रहार्थं वीप्सा वर्जयित्वा प्रहृत्य मासकल्पे मासवर्जनीया वर्षावस्थाने चतुर्मासिकद्वयमिति । भावार्थः ॥ १३॥ पं० व० (अधिर्क वसश्च शब्दं वक्ष्यते)

उवट्टिय- उपस्थित-त्रि० उप-स्था-रू० । उप सामीप्येन स्थितः उपस्थितः । समाश्रिते, सूत्र० १ शु० २ अ० । आश्रिते, " निम्ममत्तमुवट्टियो " आतु० । सूत्र० । लम्ने, " उवट्टिया मे आयरिया विज्जामंत तिगिच्छया " उत्त० २० अ० । प्राप्ते, " जम्बवादमुवट्टियो " वत्त० १२ अ० । "आनिशोगमुवट्टिया " द० ४ अ० । सम्यगनुष्ठानं कृतवति, सूत्र० २ शु० १ अ० । प्रत्यालक्षनीयते, स० । सामीप्येन स्थिते, आव० १० अ० । प्रव्यायां प्रविशजिगी, स० । प्रहृष्टते, अच्युद्यते, पा० । "अहमवि तं उवट्टियो तं महव्ययकृचारणं " ध० ३ अधि० । प्राप्तकरणावसरे, पंचा० ११ वि० ।

उवट्टित्ता-उपदाहयितु- त्रि० उपदाहके " अगणिकायेणं कायमुवट्टित्ता जवति " अग्निकायेन तप्तायसा वा कायमुपदाहयिता भवति । सूत्र० २ शु० २ अ० ।

उवण्ण-उपनन्द-पुं० ब्राह्मणग्रामवासिनि नन्दन्नातरि, नन्दपाठके, श्रीवीरे प्रविष्टे नन्देन प्रतिष्ठाभिते च । उपनन्दगुहे गोशाश्वः पर्युपितान्तदानेन रुष्टस्तद्गुहदाहाय शशाप (वीरशब्दं चैतत्) स्वविरस्यार्यसंज्ञनविजयस्य द्वादश शिष्याणां द्वितीये जिघ्ये । कल्प० ॥

उवण्णगर-उपनगर-अव्य० सामीप्ये, अव्ययी भावः समासः नगरस्य समीपे, औ० ॥

उवण्णगरगाम-उपनगरग्राम-पुं० नगरस्य समीपमुपनगरं तत्र ग्राम उपनगरग्रामः । पुरोपकरणे ग्रामे, " चंपाण णयरिण उवण्णगरगामं उवाण " औ० । आ०चू० ॥

उवण्णच्चिज्जमाण-उपनर्त्यमान-त्रि० नर्तनं कार्यमाणे, औ० ॥

उवण्णमंत-उपनमत्-त्रि० प्राप्नुवति, प्रश्न० अ० ४ द्वा० । दौक माने, सूत्र० १ शु० २ अ० ॥

उवणय-उपनत-न० नृत्यप्रकारे, तं० ॥

उपनय-पुं० गुणोक्तौ, स्तुतौ, प्रव० १४१ द्वा० । उपसंहारे इष्टान्तहृष्टस्यार्थस्य प्रकृते योजने, ॥ प्रव० ६६ द्वा० । तथा न तथेति वा पक्षधर्मोपसंहारे, । तद्यथा अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद् घटवत्तथा चायम् अनित्यत्वाभावे कृतकत्वमपि न जवत्याकाशवत्तथाऽयमिति । सूत्र० १ शु० १३ अ० । उपनयं वर्णयन्ति हेतोः साध्यधर्मिण्युपसंहरणमुपनय इति यथा धूमश्चात्र प्रदेश इति । २० । नयानां समीपे उपनयाः । सद्भूतव्यवहाराऽसद्भूतव्यवहारोपचरितसद्भूतव्यवहाराऽप्यनयत्रिके ॥

तन्नेदवक्तव्यता यथा-

ये मार्गे सरस्वं त्यक्त्वा-पनयात्कल्पयन्ति वै ।

तत्प्रपञ्चविबोधाय, तेषां जल्पः प्रतायते ॥ ७ ॥

नया न्यायानुसारेण, न वचोपनयास्त्रयः ।

निश्चयव्यवहारौ हि, तदध्यात्ममतानुगौ ॥ ८ ॥

ये च केचन कल्पकाः सरस्वं सममेतदुक्तवर्णं मार्गे नयनिगमपन्यानं त्यक्त्वा विमुच्य उपचारादिग्रहीतुमिच्छोपनयान् नयानां समीपे उपनयास्तान् कल्पयन्ति दिगम्बरशास्त्रे हि छव्यार्थिकः १ पर्यायार्थिकः २ नैगमः ३ संग्रहः ४ व्यवहारः ५ ऋतुसूत्रं ६ शब्दः ७ समजिरूढः ८ एवंभूतः ९ । इति नव नयाः स्मृताः । उपनयाश्च कथ्यन्ते नयानां समीपमुपनयाः सद्भूतव्यवहारः असद्भूतव्यवहार उपचरितसद्भूतव्यवहारश्चेति उपनयास्त्रेधा इति । तत्प्रपञ्चस्तद्विस्तारः शिष्यबुद्धिच्छन्नमात्रमेवास्ति तथापि विबोधाय समानतन्त्रत्वेन परिज्ञानाय तेषां नयानां जल्प उल्लासः प्रतायते स्वप्रक्रियया उच्यते इत्यर्थः ७ (नयंति) न्यानुसारेण तन्मतीयग्रन्थगताभिप्रायेण नया नव सन्ति पूर्वोक्ताः ज्ञेयास्तथा उपनयास्त्रय एव सन्ति तेष्युपनयाः सद्भूतव्यवहारादयस्त्रय इति । तथा चाध्यात्माख्योऽपि मतभेदः कश्चिदस्ति तत्र च तदध्यात्ममतानुगौ तच्छैलीपरिशीलितौ नयौ निश्चयेन द्वावेव कथितौ तत्रैको निश्चयनयः १ अपरो व्यवहारनयश्चेति २ द्वावेव नाधिकौ । अमेदोपचारतया वस्तु निश्चीयत इति निश्चयः यथा " जीवः शिवः शिवो जीवो, नान्तरं शिवजीवयो " रिति । जेदोपचारतया वस्तु व्यवहियत इति व्यवहारः । यथा " कर्मवन्धो भवेज्जीवः, कर्ममुक्तस्तदा शिवः " इति ॥ ८०५ अध्या० ॥

अथोपनयानां प्रकारमाह ।

त्रयथोपनयास्तत्र, प्रथमो धर्मधर्मिणोः ।

जेदाचुच्छस्तथाऽशुच्छः, सद्भूतव्यवहारवान् ॥ १ ॥

ज्ञानं यथात्मनो विश्वे, केवलं गुण इष्यते ।

मतिज्ञानादयोऽप्येते, तथैवात्मगुणा जुवि ॥ २ ॥

गुणो गुणो च पर्यायः, पर्यायी च स्वजावकः ।

स्वजावी कारकस्तदा-नेकज्वानुगुणाविधा ॥ ३ ॥

तत्रैतदधिकारसूचकविषयसप्तमीयम् । नयानां समीपमुपनयास्त्रयस्त्रिसंख्याकाः । तेषु त्रिषु प्रथम आद्यो धर्मश्च धर्मो च तयोर्जेदस्तस्मात् । धर्मधर्मिणोरसाधारणं कारणं धर्मः स च धर्मोऽस्यास्तीति धर्मो तयोरिति द्वन्द्वसमासेन भेदात् द्विधा द्विप्रकारः । एतावता यः प्रथमभेदो धर्मधर्मिभेदाज्जातः सोऽपि द्विविधो ज्ञेयः । एकः शुद्धोऽपरो द्वितीयोऽशुद्धः । कथंचूतः शुद्धस्तथाशुद्धश्च सद्भूतव्यवहारवान् सद्भूतव्यवहारोऽनेनेति सद्भूतः व्यवहियत इति व्यवहारः सद्भूतश्च व्यवहारश्च सद्भूतव्यवहारौ शुद्धाशुद्धौ तौ विद्येतेअस्येति सद्भूतव्यवहारवान् शुद्धयोर्धर्मधर्मिणोर्जेदाचुच्छस्तथाऽशुच्छस्तथाऽशुच्छव्यवहारः ॥ १ ॥ अशुद्धधर्मधर्मिणोर्भेदादशुद्धसद्भूतव्यवहारः ॥ २ ॥ सद्भूतस्त्वेकं ज्ञेयमेवास्ति जित्त्वज्वसंयोगापेक्षा नास्ति । व्यवहारस्तु जेदाप-क्षयेत्येवं निरुक्तिः ॥ १ ॥ (ज्ञानेति (यथा विश्वे जगति आत्मनः केवलं ज्ञानं गुण इति षष्ठीप्रयोगः । इदमात्मरूपस्य ज्ञानमिति तथा मतिज्ञानादयोऽपि आत्मरूपस्य गुणाः इति व्यवहियन्ते केवलज्ञानं यद्वर्तते स एव शुद्धः आत्मास्ति १ मत्यादयो ज्ञानानि केवलान्वरणविशेषिता व्यवहारा अशुद्धा वक्ष्यन्ते इति ॥ २ ॥ (गुणेति) गुणो रूपादिः गुणी घटः १ पर्यायः मुञ्जाकुल्लादिः पर्यायी कनकं २ स्वजावो ज्ञानं स्वजावी जीवः ३ कारकश्चक्रदण्मादिः कारकी कुल्लालः ४ अथवा

गुणगुणिनौ १ क्रियाक्रियावन्तौ २ जातिव्यक्ती ३ नित्यद्रव्यवि-
शेषौ चेति ४ एवं एकद्रव्यानुगतजैदा उच्यन्ते ते सर्वे-
ऽपि उपनयस्यार्था ज्ञातव्याः । अवयवावयविनौ इति अव-
यवादयो हि यथाक्रममवयव्याद्याश्रिता एव तिष्ठन्तेऽविनश्य-
न्तो विनश्यदवस्थास्त्वनाश्रिता एव तिष्ठन्ते इत्यादि ॥

अथासद्भूतव्यवहारं निरूपयति ।

असद्भूत व्यवहारो, द्रव्यादेरुपचारतः ।

परपरिणतिश्लेष-जन्यो जेदो नवात्मकः ॥ ४ ॥

असद्भूतव्यवहारः स कथ्यते यः परद्रव्यस्य परिणत्या मि-
श्रितः अर्थात् द्रव्यादेर्कर्मधर्मादेरुपचारतः उपचारात् पर-
परिणतिश्लेषजन्यः परस्य वस्तुनः परिणतिः परिणमनं तस्य
श्लेषः संसर्गस्तेन जन्यः परपरिणतिश्लेषजन्यः । असद्भूतव्यव-
हारः कथ्यते । अत्र हि शुद्धस्फटिकसंकाशजीवजावस्य परश-
ब्देन कर्म कथ्यते तस्य परिणतिः पञ्चवर्णादिरौद्रात्मिका तस्याः श्ले-
षो जीवप्रदेशैः कर्मप्रदेशसंसर्गस्तेन जन्यः उत्पन्नः परपरिणतिश्ले-
षजन्यः असद्भूतव्यवहारस्यो द्वितीयो जेदः कथ्यते । स नवधा
नवप्रकारो भवति । तथाहि द्रव्ये द्रव्योपचारः १ गुणे गुणोप-
चारः २ पर्याये पर्यायोपचारः ३ द्रव्ये गुणोपचारः ४ द्रव्ये पर्या-
योपचारः ५ गुणे द्रव्योपचारः ६ गुणे पर्यायोपचारः ७ पर्या-
ये द्रव्योपचारः ८ पर्याये गुणोपचारः ९ इति । सर्वोऽपि अस-
द्भूतव्यवहारस्यार्थो द्रव्यः यत एवोपचारः पृथक् न यो न भव-
ति मुख्याभावे सति प्रयोजने निमित्ते चोपचारः प्रवर्तते सो-
ऽपि संबन्धाविनाभावः श्लेषः संबन्धः परिणामपरिणामिसंबन्ध-
श्रद्धाश्रद्धेयसंबन्धः ज्ञानज्ञेयसंबन्धश्चेति । भेदोपचारतया व-
स्तु व्यवह्रियते इति व्यवहारः गुणगुणिनोर्द्रव्यपर्याययोः सं-
ज्ञासंज्ञिनोः स्वभावतद्वतोः कारकतद्वतोः क्रियातद्वतोर्भेदाद-
भेदकः सद्भूतव्यवहारः । शुद्धगुणगुणिनोः शुद्धद्रव्यपर्याययो-
र्भेदकयत्नं शुद्धसद्भूतव्यवहारः २ तत्र उपचरितसद्भूतव्यवहारः
सोपाधिकगुणगुणिनोर्भेदविषयः । उपचरितसद्भूतव्यवहारो यथा
जीवस्य मतिज्ञानादयो गुणाः । निरुपाधिकगुणगुणिनोर्भेदको
ऽनुपचारितसद्भूतव्यवहारो यथा जीवस्य केवलज्ञानादयो गुणाः ।
४ शुद्धगुणगुणिनोर्द्रव्यपर्याययोर्भेदकयत्नमशुद्धसद्भूतव्य-
वहारः ५ इत्यादिप्रयोगवशादुक्तमिति ॥

अथ नवभेदानसद्भूतव्यवहारजन्यान् विवृणोति ।

द्रव्ये द्रव्योपचारो हि, यथा पुद्गलजीवयोः ।

गुणे गुणोपचारश्च, ज्ञावद्रव्याख्यज्ञेययोः ॥ ५ ॥

पर्याये किञ्च पर्यायो-पचारश्च यथा जवंत ।

स्कन्धा यथात्मद्रव्यस्य, गजवाजिमुखाः समे ॥ ६ ॥

हि निश्चितं द्रव्ये गुणपर्यायवति वस्तुनि द्रव्योपचारः द्रव्यस्य
प्रस्तुतस्योपचारः उपचरणमात्रधर्मः यथेति द्रष्टव्यः श्रीजिनस्या-
गमे पुद्गलजीवयोरेक्यं जीवः पुद्गलरूपः पुद्गलात्मकः अत्र जीवो-
पि द्रव्यं पुद्गलोऽपि द्रव्यम् उपचारेण जीवः पुद्गलमय एवासद्भू-
तव्यवहारेण मन्यते नतु परमार्थतः यथा च क्षीरनीरयोर्न्यायात्
क्षीरं हि नीरमिश्रितं क्षीरमेवोच्यते व्यवहारात् । एवमत्र जीवे
जीवद्रव्ये पुद्गलद्रव्यस्योपचारः १ पुनर्गुणे गुणोपचारो गुणे रूपा-
दिके गुणस्योपचारः यथा ज्ञावद्रव्याख्यज्ञेययोरुपचारः भावज्ञे-
या हि आत्मनोऽरूपी गुणस्तस्य हि यत्कृष्णनीलादिकथनं वर्तते
तत्किं कृष्णादिपुद्गलद्रव्यजगुणस्योपचारोऽस्ति अयं हि आत्मगु-

णस्य पुद्गलगुणस्योपचारो ज्ञातव्यः ॥ ५ ॥ पर्याये पर्यायविषये
नरत्वादिके पर्यायस्य तदादिकस्यैवोपचारः यथा आत्मा द्रव्य-
पर्यायस्य तदादिकस्यैवोपचारः यथा गजवाजिमुखाः पर्याय-
स्कन्धा उपचारादात्मद्रव्यस्य समानजातीयद्रव्यपर्यायास्तेषां
स्कन्धाः कथ्यन्ते तेन आत्मपर्यायस्योपरि पुद्गलपर्यायस्य उपच-
रणात्स्कन्धा व्यपदिश्यन्ते व्यवहारात् ॥

अथ द्रव्ये गुणोपचारः ।

द्रव्ये गुणोपचारश्च, गौरोऽहमिति द्रव्यके ।

पर्यायस्योपचारश्च, अहं देहीति निर्णयः ॥ ७ ॥

यथाहं गौर इति ध्रुवतामहमित्यात्मद्रव्यम् तत्र गौर इति पुद्ग-
लस्योपचारात्तस्यो गुण उपचरितः । ४ । अथवा द्रव्ये पर्यायोप-
चारः । अथ चा “अहं देहीति निर्णयः” इत्यत्र अहमिति आ-
त्मद्रव्यं तत्रात्मद्रव्यविषये देहीति देहमस्यास्तीति देही देह-
मिति पुद्गलद्रव्यस्य समानजातीयद्रव्यपर्याय उपचरितः ॥ ५ ॥

गुणे द्रव्योपचारश्च, पर्यायेऽपि तथैव च ।

गौर आत्मा देहमात्मा, दृष्टान्तौ हि क्रमात्तयोः ॥ ८ ॥

गुणे द्रव्योपचारश्च तथा पर्याये गुणोपचारश्च । एवं चोप-
यासद्भूतव्यवहारस्य जेदौ । अथ तयोरेवानुक्रमेण दृष्टान्तौ यथा
“अयंगौरो दृश्यते स चात्मा” अत्र गौरमुद्दिश्यात्मनो विधानं क्रि-
यते यत्तदिह गौरतारूपपुद्गलगुणोपरि आत्मद्रव्यस्योपचारपठन-
मिति । पर्याये द्रव्योपचारो यथा “देहमिति आत्मा” अत्र हि देह-
मिति देहाकारपरिणतानां पुद्गलानां पर्यायेषु विषयज्ञतेषु च आत्म-
द्रव्यस्योपचारः कृतः देहमेवात्मा देहरूपपुद्गलपर्यायविषय आत्म-
द्रव्यस्यापौद्गलिकस्योपचारः कृत इति सप्तमो जेदः । ७ । “अतति
सातत्वेन गच्छति तां स्नानपर्यायानित्यात्मा” अत्र पर्यायाणां द्रव्य-
भावभेदितानां गमनप्रयोगो यद्यपि प्रस्तथापि असद्भूतव्यवहारवि-
वक्षावन्त उपचारधर्मस्यैव प्रधान्यात् बाहिः पर्यायावयव्यनेन
कर्मजशुभाशुनपुद्गलपरिणतगौराख्यवर्णोपपन्नस्य आत्मा ज्ञासते
तदा गौर आत्मेति प्रतीतिर्जायते अन्यथा आत्मनः शुद्धस्याकर्मणः
कृतो गौरत्वध्वनिः । अत एव उपचारधर्मो देहमात्मेत्यत्र तु औ-
दारिकादिपुद्गलप्रणीतं देहमौदयिकेनाश्रित आत्मा उपपद्यते
तदा देहमात्मेति उपचारध्वनिः ॥ ८ ॥

अथाष्टमभेदोत्कीर्तनमाह ।

गुणे पर्यायपचारश्च, मतिज्ञानं यथा तनुः ।

पर्याये गुणचारोऽपि, शरीरं मतिरिष्यते ॥ ९ ॥

गुणे पर्यायोपचारः पर्यायपचार इति उपचारो वाच्यो भीमो
भीमसेन इति वत् । यथा मतिज्ञानमृतदेव शरीरशरीरं शरीरजन्मं
वर्तते ततः कारणात् अत्र मतिज्ञानरूपात्मकगुणविषये शरीर-
रूपपुद्गलपर्यायस्योपचारः कृतः । ८ । अथ नवमभेदोत्कीर्तनमाह ।
पर्याये गुणोपचारः यथा हि पूर्वप्रयोगजमन्यथा क्रियते यतः
शरीरं तदेव मतिज्ञानरूपो गुणोऽस्ति अत्र हि शरीररूपपर्याय-
विषये मतिज्ञानरूपाख्यस्य गुणस्योपचारः क्रियते शरीरमिति
पर्यायः तस्मिन् विषये मतिज्ञानाख्यो गुणस्तस्य चोपचारः कृतः
अत्र च अष्टमनवमविकल्पयोः समविषयकरणेनोपचारो विहित-
स्तत्रापि सहजाविनो गुणाः क्रमजाविनः पर्यायाः सहजावित्वं
च द्रव्येण क्रमभावित्वमपि द्रव्येणैव ज्ञेयमतो द्रव्यस्यैव गुणाः
पर्याया अपि द्रव्यस्यैव गुणपर्याययोः पर्यायगुणयोश्च परस्पर-
मुपचारोव्यवहारः कृतः । यत्रोपचारस्तत्र निदर्शनमात्रमेव विक्ष-
दशधर्मित्वेन धर्मोपपत् । किं च मतिज्ञानमात्मनः कश्चिदुद्धृदि-
तो गुणः । शरीरं च पुद्गलद्रव्यस्य समवायिकारणं यथा मृत्पि-
ण्डो घटस्य समवायिकारणमिति वत् । एवं सति उपचारो ज्ञा-

यते परेण परस्योपचारात् स्वस्य स्वनोपचारासंज्ञः यथा मृ-
त्पिण्डस्य घटेन, तन्नां पटेनत्येवमसद्भूतव्यवहारो न चथा उप-
दिष्टः । उपचारवक्षेण न चथोपचाराः कृताः । ६ ।

अथ तस्यैवासद्भूतव्यवहारस्य जेदत्रयं कथ्यते ।

असद्भूतव्यवहार, एवमेव त्रिधा जनेतु ।

तत्राद्यां निजया जात्या-ऽप्यनुचरिप्रदेशयुक् ॥ १० ॥

असद्भूतव्यवहार एवं पूर्वोक्तरीत्येव त्रिधा त्रिप्रकारो भवेत्तत्र
त्रिषु भेदैषु आद्यो जेदो यथा परमाणुवर्तुप्रदेशी कथ्यते कथ-
मेतत् परमाणुस्तु निरवयवोऽतोः निरवयवस्य प्रसदेशत्वं नास्ति
तथापि बहुप्रदेशानां सांसर्गिकी जातिः परमाणुरस्ति यथाहि
अणुकण्डिकादिस्तथादयः ॥ अथद्वितीयो जेदश्च ।

विजात्यापि स एवान्यां, यथा मूर्तिमती मतिः ।

मूर्तिमज्जिरापि चर्च्य-निष्पन्ना चोपचारतः ॥ ११ ॥

यथा स एव असद्भूतः विजात्या वर्तते यथा वा मूर्तिमती
मतिः मतिज्ञानं मूर्ते कथितं तच्च मूर्तविषयलोकमनस्कारादिके-
न्य चत्पन्नं तस्मान्मूर्तम् । यस्तुतस्तु मतिज्ञानमात्मगुणः तस्य
चापौद्भक्तस्य मूर्तिपुद्गलगुणोपचारः कृतः स तु विजात्या अस-
द्भूतव्यवहारः ।

अथ तृतीयमाह ।

स्वजात्या च विजात्याऽपि, असद्भूतसृष्टीयकः ।

जीवाजीवमयं ज्ञानं, व्यवहाराद्यथोदितम् ॥ १२ ॥

स एव पुनरसद्भूतव्यवहारः स्वजात्या विजात्या च संवन्धितः
कथितः यथा जीवाजीवविषयं मतिज्ञानम् अत्र हि जीवो मति-
ज्ञानस्य स्वजातिरस्त्यात्मनो ज्ञानमयत्वात् । अजीवो मतिज्ञान-
स्य विजातिरस्ति । यद्यपि मतिज्ञानादिविषयीचूतघटोऽयमिति
ज्ञानं तथापि विजातिजन्मचेतनसंयथात् अनयोजीवाजीवयो-
र्विषयविषयिभावनामा उपचरितसंयथोऽस्ति स हि स्वजातिवि-
जात्यसद्भूतव्यवहारोऽस्ति तद्भावनमेव हेतुं स्वजात्यंशे किं नायं
सद्भूत इति चेद्विजात्यंशे विषयतासंयन्धस्योपचरितस्यैवाहु-
न्नादिति गृह्णन्ति व्यवहाराद्यथोदितं तथा विचारयेति पचार्थः ॥

अथोपचरितासद्भूतस्य वृक्षणमाह ।

यश्चैकोपचारेणो-पचारो हि विधीयते ।

स स्यादुपचरिताद्य-सद्भूतव्यवहारकः ॥ १३ ॥

यश्च पुनरेकेन उपचारेण कृत्वा द्वितीय उपचारो विधीयते
स हि उपचरितोपचरितो जात उपचरितासद्भूतव्यवहार इति
नाम व्रजत इत्यर्थः ॥

अथोदाहरणमाह ।

स्वजात्या तं विजानीत, योऽहं पुत्रादिरस्मि वै ।

पुत्रमित्रकलत्राद्या, मदीया निखिन्ना इमे ॥ १४ ॥

तमुपचरितासद्भूतं स्वजात्या निजशक्त्या उपचरितसंयन्धेन
असद्भूतं व्यवहारं जानीत संयन्धकल्पनं यथा अहं पुत्रादिः ।
अहमित्यात्मपर्यायः पुत्रादिरिति परपर्यायः अहं पुत्रादिरिति संय-
न्धकल्पनम् । पुनः पुत्रमित्रकलत्राद्या निखिन्ना इमे मदीयाः संय-
न्धिनः । अत्र अहं मम चेत्यादिकथनं पुत्रादिषु तत्किं उपचरितेन
उपचरितं तत्कथं पुत्रादयो हि आत्मनो जेदाः स्ववैर्यपरिणाम-
त्वात् अजेदसंयन्धः परम्पराहेतुतथोपचारितः पुत्रादयस्तु शरी-
रात्मकपर्यायरूपेण स्वजातिः परं तु कल्पनमात्रं न चेदेवं तर्हि
स्वशरीरसंयन्धयोजनया संयन्धः कथितः पुत्रादीनां तथैव मत्कु-
शादीनामपि पुत्रव्यवहारः कथं न कथित इति ॥

अथविजात्या असद्भूतव्यवहारः ।

विजात्या किञ्च तं विच, योऽहं वस्त्रादिरद्भुतः ।

वस्त्रादीनि ममैतानि, वप्रदेशादयो चिधा ॥

विजात्युपचरितासद्भूतव्यवहारं प्रकटयति किल इति सत्ये तं
असद्भूतव्यवहारं विजात्या उपचरितं विजानीत यश्च अहं वस्त्रादि
अहमिति संयन्धवचनं वस्त्रादिरिति संयन्धवचनमहं वस्त्रादिरिति
उपचरितं सर्वोऽपि व्यतिकरः असद्भूतव्यवहारः संयन्धसंयन्ध-
कल्पनत्वात् अथ च तानि वस्त्रादीनि मम सन्ति अत्र हि वस्त्रा-
दिकानि पुद्गलपर्यायाणि ममेति संयन्धयोजनया भोज्यभोजक-
भोगभोगिकोपचारकल्पनमात्रपराणि जवन्तीति निष्कर्षः । अ-
न्यथा वल्कलादीनां वा नेयानां पुद्गलानां शरीराच्छादनसमर्था-
नामपि मम वस्त्राणीति उपचारसंयन्धकल्पनं कथं न कथ्यते व-
स्त्रादीनि हि विजातिषु स्वसंयन्धोपचरितानि सन्तीति ज्ञायः ।
पुनः वप्रदेशादयोऽपि द्विधेति धमादिरहं वप्रदेशादयो ममेति
कथयता स्वजातिविजात्युपचरितासद्भूतव्यवहारो भवेत् कथं
वप्रदेशादयो हि जीवाजीवात्मकोन्नयसमुदायरूपाः सन्ति ॥

अथ संक्षेपमाह ।

इत्थं समे चोपनयाः प्रदिष्टाः, स्याद्वादमुचोपनिपत्त्यरूपाः ।

विज्ञाय तान् शुद्धधियः श्रयन्तां, जिनक्रामज्जोजयुगं महीयः ।

इत्थमनया दिशा समेनयाः च पुनः उपनयाः प्रदिष्टाः कथिताः ।
कीदृशस्ते स्याद्वादस्य श्रीजिनागमस्य या मुक्ता शैवी तस्या
उपनिपत्त्यरूपा रहस्यरूपाः सन्ति । तान् सर्वानपि विज्ञाय
ज्ञात्वा शुद्धधियः निर्मदशुद्धयः श्रयन्तामङ्गीकुर्वतां किं जिनक्राम-
ज्जोजयुगं वीतरागचरणकमहं श्रयन्तामित्यर्थः । ६० ७ अस्यां
उवण्यण-उपनयन-न० ढौकने, सूत्र० २ शु० २ अ० । कलाग्राहणे,
न. ११ श० ११ उ० । उपनयार्थे समीपप्राणो च ॥

एवमचूतमुपनयनं कदा प्रवृत्तमित्याह ।

उवण्यणं तु कल्लानं, गुरुभूद्वे साधुणो तवो कम्म ।

धेत्तुं हवंति सप्पा, केई दिक्खं पवज्जन्ति ॥

उपनयनं नाम तेषामेव धात्वानां कल्लानां ग्रहणाय गुरोः कला-
चार्यस्य भूद्वे समीपे नयनम् । यदि वा धर्म्मभ्रवणनिमित्तं साधोः
सकाशे नयनमुपनयनं तस्माच्च साधोर्द्धर्म्मं गृहीत्वा केचित् आ-
द्धा जवन्त्यपरे लघुकर्म्मणो दीक्षां प्रपद्यन्ते एतच्चोभयमपि तदा
प्रवृत्तम् । आ० म० प्र० । आ० चु० । रा० ।

उवणयाजास-उपनयाजास-पुं० हेतोः साध्यधर्मिण्युपसंहरण-
मुपनयस्य वृक्षणोल्लङ्घनेनोपनयवदाभासमाने, परिणामी शब्दः
कृतकत्वात् यः कृतकः स परिणामी यथा कुम्भ इत्यत्र परिणामी
च शब्द इति कृतकश्च कुम्भ इति । इह साध्यधर्मं साध्यधर्मिणि-
साधनधर्मं वा दृष्टान्तधर्मिण्युपसंहरत उपनयाभासः । रत्ना० ।

उवणयावण्यचलक-उपनयापनयचतुष्क-न० पोरुशवचनानां
वचनचतुष्के, तथोपनयापनयवचनं चतुर्धा भवति । तद्यथा उप-
नयापनयवचनं तथा उपनयोपनयवचनं तथा अपनयोपनयवच-
नं तथा अपनयापनयवचनमिति । तत्रोपनयो गुणोक्तिरपनयो दोष-
भाषणम् । तत्र स्वरूपेयं रामा परं दुःशीला इत्युपनयापनयवचनम् ।
तथा सुरुपेयं स्त्री दुःशीलेत्युपनयोपनयवचनम् । तथा कुरुपेयं
स्त्री परं सुशीला इत्युपनयोपनयवचनम् । तथा कुरुपेयं दुःशीला
चेत्युपनयापनयवचनमिति ॥ यच्च उपनयः स्तुतिरपनयो निन्दा
तयोर्वचनचतुष्कम् । यथा रूपवती स्त्रीत्युपनयवचनं कुरुपा
स्त्रीत्युपनयवचनं रूपवती किं तु कुशीलेत्युपनयापनयवचनं कुरु-

पा स्त्री किं तु सुशीलेत्यपनयोपनयवचनमिति। प्रव० १४० द्वा० ।
उवणिक्रिखत्त-उपनिक्षिप्त-त्रि० व्यवस्थापिते, “अंतद्विषयज्जा-
यंसि उवणिक्रिखत्ते सिया” । आचा० २ श्रु० ॥

उवणिक्रवेव-उपनिक्षेप-पुं० उप-नि-क्षिप्-कर्मणि घञ् । रूप-
संख्याप्रदर्शनेन रक्षणार्थं परस्य हस्ते निहिते ह्रस्वे, स चोप-
निक्षेपो द्विधा बौक्तिकोक्तोत्तरिकश्च । पुनरेकैको द्विधा आत्मो-
पनिक्षेपः परोपनिक्षेपश्च । तत्र बौक्तिक आत्मनिक्षेपो ये प्रगल्भा-
स्ते आत्मनैवात्मानं राक्ष उपनिक्षिपन्ति तिष्ठन्ति च चरणापपात-
कारकाः प्रपञ्चशरणा ये पुनरप्रगल्भास्ते ये राक्षो वल्लभास्तैरा-
त्मानमुपनिक्षेपयन्ति । एष परोपनिक्षेपः । लोकोत्तरिक आत्मनि-
क्षेपो गच्छवर्त्तिनां साधूनां तथा हि ये गच्छे एव वर्तन्ते साधव-
स्ते आत्मानमात्मानैवाभिनवाचार्यस्योपनिक्षिपन्ति परनिक्षेपः
फड्गुतानां ते हि समागताः स्पर्द्धकयतिना निक्षिप्यन्ते यथा एते
अहं च युष्माकमिति । “ इह मिथियाई अस्ते कइउवसंपज्ज-
णारेहे” इत्याद्युक्तं तत्र यद्यपि सगीतार्थस्तरुणः समर्थश्चेन्द्रिय
नोऽन्धियाणां निग्रहं कर्तुं तथापि तेनान्यो गणो निश्रयित-
व्यो निश्रयस्य च परप्रत्ययनिमित्तं तत्रापि निक्षेपः कर्त्तव्यः ।
व्य० द्वि० ४ उ० ।

उवणिग्गय-उपनिर्गत-त्रि० उप सामीप्येन निर्गतो निष्क्रान्त
उपनिर्गतः । सामीप्येन निष्क्रान्ते, “ उदिस्सवलवाहणे । नामेणं
संजए नाम, मिगवं उवणिग्गए” । उ० १४ अ० । “उवणिग्गयव-
तरुणपत्तपल्लवकोमलउज्जलचलंतकिसलयसुकुमालपवालसोहि-
यवरंगकुरगासिहरा” उपनिर्गतैर्नवतरुणपत्रपल्लवैरत्यजिनव-
पत्रगुञ्जैस्तथा कोमलोज्ज्वलैश्चलद्भिः किशलयैः पत्रविशेषैः तथा
सुकुमारप्रवालैः शोभितानि वराङ्कुराणि अग्राशिखराणि येषान्ते
तथा (वनखण्डः) औ० ।

उवणिमंतण-उपनिमन्त्रण-न० भिक्षो ! गृहाणेदं पिण्डमि-
त्यभिधाने, भ० ८ श० ६ उ० ॥

उवणिय-उपनीत-त्रि० उप-नी-क्तः । प्राणीयादिष्वित् ८ । १ ।
१०१ । इति ईत् इत् । दौकिते, प्रा० ॥

उवणिविट्ठ-उपनिविट्ठ-त्रि० सामीप्येन स्थिते, “तेणं तोरणा णा-
णामणिमणसु खंजेसु उवणिविठ्ठसाप्पिविठा विविहमुतंतरोव-
चित्ता” उपनिविष्टानि सामीप्येन स्थितानि तानि च कदाचिच्च-
क्षानि । अथवा अपदपतितानीति शङ्केयुरनु तत आह सम्यग् निश्च-
लतया अपदपरिहारेण च निविष्टानि ततो विशेषणसमासः उप-
निविष्टसन्निविष्टानि । रा० । जं० ॥

उवणिसया-उपनिषद्-स्त्री० वेदान्तदर्शनप्रवृत्तौ, तथाप्युपनि-
षद्दृष्टि-सृष्टिवादात्मिका परा ॥ न० ॥

उवणिहा-उपनिधा-स्त्री० उप विधानमुपनिधा धातूनामने-
कार्थत्वात् । मार्गणायाम्, । क० प्र० । पं० सं० ।

उवणिहि-उपनिधि-पुं० उपनिधीयत इत्युपनिधिः । प्रत्यासन्नं
यथाकथञ्चिदानीते, । स्था० ५ ग० । उप सामीप्येन निधिरुप-
निधिः । एकस्मिन्निवक्तितार्थे पूर्वं व्यवस्थापिते, तत्समीप एवा-
परापरस्य आनुपूर्वीशब्दोक्ते पूर्वानुपूर्व्यादिभ्रमेण निक्षेपणे, नि-
क्षेपे, विरचने, अनु० ॥

उवहिणिय-उपनिहित-त्रि० यथा कथञ्चिदासञ्जीकृते, सूत्र०
२ श्रु० २ अ० ।

उपाणिहिय-उपनिहितक-पुं० उपनिहितं यथाकथञ्चिदास-
ञ्जीकृतं तेन चरन्ति ये ते उपनिहितकाः । अजिग्रहविशेषोपयुक्ते
भिक्षाचरके, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उवणीय-उपनीत-त्रि० उप-नी-क्त-उपदौकिते, उ० ४ अ० ॥
प्रश्न० । विशेष० । सूत्र० । प्रापिते, स्था० १० ग० । आचा० ।
“कादोवणीए कंखेज्जा” कादोवणीतः कालोपनीतो मृत्युका-
लेनात्मवशतां प्रापितः । आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० । उपनयं
प्रापिते, व्य० १ उ० । अपिते, गमितं प्रदर्शितमुपनीतमपितमित्ये-
कार्थाः । आ० चू० १ अ० । केनचित्कस्यचिदुपदौकिते प्रहेण-
कादौ, औ० । समीपं प्रापिते, उ० ४ अ० निकटं समागते,
उ० अ० । आसन्ने, सूत्र २ श्रु० १ अ० । उपसंहारोपनययुक्ते सूत्र-
गुणभेदे, । अनु० । विशेष० । उप सामीप्येन नीतः प्रापिता ज्ञाना-
दावात्मा येन स तथा । ज्ञानादावुपदौकिततात्मनि, सूत्र० १
श्रु० २ अ० ।

उवणीयअवणीयवयण-उपनीतापनीतवचन-न० कश्चिद्गुणः
प्रशस्यः कश्चिन्नित्यः यथा रूपवती स्त्री किन्त्वसदृच्छेति इति
प्रशस्यनित्यवृत्तौ पुरुषवचनानामन्यतमे, आचा० २ श्रु० ।
उवणीयचरय-उपनीतचरक-पुं० केनचित्कस्यचिदुपदौकित-
स्य प्रहेणकादेरजिग्रहतश्चरके, औ० ।

उवणीयतर-उपनीततर-त्रि० आसन्नतरे, “ इणमेव उवणीय-
तरागं माया मे पिया मे ज्ञाया मे” सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

उवणीयरगत-उपनीतरागत-न० मातृवदेशिकादिग्रामरागयु-
कारूपे सप्तमे सत्यवचनातिशये, औ० । स० । रा० ॥

उवणीयवयण-उपनीतवचन-न० प्रशंसावचने, यथारूपवती
स्त्री इदं पुरुषवचनानामष्टमम् । प्रज्ञा० ११ पद० ।

उवणीयावणीयचरय-उपनीतापनीतचरक-पुं० उपनीतं दौकितं
सत्प्रहेणकाद्यपनीतं स्थानान्तरस्थापितमवोपनीतं चापनीतं
च यश्चरति स तथा । अथवा उपनीतं गायकेन वर्णितगुणमप-
नीतं निराकृतगुणमुपनीतापनीतं यदेकेन गुणेन वर्णितं गुणान्त-
रापेक्षया तु द्वेषितं यथा अहो शीतलं जलं केवलं क्षारमित्यजिग्र-
हविशेषयुक्ते जिज्ञाचरके, औ० ॥

उवण्य-उपन्यस्त-त्रि० उपकल्पिते, दश० ५ अ० ॥

उवणास-उपन्यास-पुं० उप-नि-अस्-घञ् । उपादाने, “उप-
न्यासश्च शास्त्रेऽस्याः, कृतो यत्नेन चिन्त्यताम्” हा० । उपन्य-
सनमुपन्यासः । तद्वस्त्वादिलक्षणे ज्ञातभेदे, ॥

चत्वारि उवणासे, तद्वत्युग अन्नवत्युगे चैव ।

पमिनिजए हेउम्मि, होंति इणमो उदाहरणा ॥ ८३ ॥ ।

चत्वार उपन्यासे विचार्ये अधिकृते वा जेदा भवन्तीति शेषस्ते
चामी सूचनात्सूत्रमिति कृत्वा तथाऽधिकारानुवृत्तेश्च तद्वस्तूप-
न्यासः । तथा तदन्यवस्तूपन्यासः तथा प्रतिनिजोपन्यासस्तथा
हेतूपन्यासश्च । तत्रैतेषु भवन्त्यमूनि वक्ष्यमाणलक्षणानि उदाह-
रणानीति गाथाकारार्थः । आवाधेस्तु प्रतिभेदं स्वयमेव वक्ष्यति
निर्युक्तिकारः । दश० १ अ० । (एतद्भेदस्वरूपनिरूपणं तत्तच्छ-
ब्दे छप्यम्)

उवणासोवणय-उपन्यासोपनय-पुं० वादिना अभिमतार्थसाधनाय
कृते वस्तूपन्यासे तद्विघटनाय यः प्रतिवादिना विरुद्धार्थोपनयः
क्रियते पर्यनुयोगोपन्यासो वा य उत्तरोपनयः स उपन्यासोप-
नयः । ज्ञातभेदे, उत्तररूपमुपपत्तिमात्रमपि ज्ञातभेदो ज्ञानहेतु-
त्वादिति । यथा अकर्तात्मा अमूर्तत्वादाकाशवदित्युक्ते अन्य
आह आकाशवदेवाभोकेत्यपि प्राप्तमनिष्टं चैतदिति । यथा वा
मांसजक्षणमनुष्मापयङ्गत्वादोदनादिवत् अत्राहान्य ओदना-
दिवदेव स्वपुत्रादिमांसभक्षणमप्यदुष्टमिति । यथा वा त्यक्तसङ्गा

वस्त्रपात्रादिस्त्रग्दं न कुर्वन्ति ऋषभादिचतुःश्राह कुर्मकाद्यपि-
ते न गृह्णन्ति तद्वदेवेति तथा कस्मात्कर्म कुर्ये यस्माद्धनार्थीति
इह प्रथमं ज्ञातं समग्रसाधर्म्यं द्वितीयं देशसाधर्म्यं तृतीयं स-
दोषं, चतुर्थं प्रतिवाद्युत्तररूपमित्ययमेवं स्वरूपविभाग इति ।
इह देशतः संवादगाया “चरियं च कप्पियं वा, दुविदं तत्तो
चउव्विदेक्के” । आहरणे तद्देसे, तद्देसे चैव बुन्नासेत्ति ॥ ५ ॥
स्या० ५ ग० । “उवसासोवगय चउव्विदे पञ्चत्ते तं जहा
तन्वत्सुतदभवत्तुण पडिणिमेदेहेउ” । स्या० ४ ग० । (स्वस्व-
स्याने व्याख्या)

उवसाउ-उपनम्प-अव्य० स्यगयित्वेत्यर्थे, । वृ० १ उ० ।

उवतद-उपतद-न० इस्ततश्चात्समन्तात्पाठ्येपु, “इत्यतश्चा उ
समन्ता पासेसु अण्णया उवतलं जण्णत्ति” । नि० वृ० १ उ० ।
उवताव-उपताप-पुं० उप आधिक्ये तप-आधारे-अञ्-त्वरयां,
जावे-अञ् सन्तापे, एयन्ततपेरच् । रोगे, मेदि० । करणे-अञ् ।
अवुभे, पीरने, रत्ता० । उपसर्गे, शरीरपीरनात्पादने, ॥ सूत्र०
१ थु० ३ अ० ।

उवतीर-उपतीर-अव्य० सामीप्यादौ अव्ययी० । तीरसामीप्यादौ,
“एसणं गोयमा महातवो व तीरप्पज्जे” ज० ५ श० ५ उ० ।
उवत्यर-उपस्तीर्ण-त्रि० उपशब्दः सामीप्यार्थस्तृञ् च आच्छा-
दनार्थः । उप स्तु उत्पत्तिर्निर्गतस्तिष्ठानवरतक्रीडाशक्तैरुप्युपर्या
च्छादिते, “आतिणा वितिणा उवत्यरसंयमा” ज० १ श० १ उ०
उवत्तिय-उपस्थित-त्रि० उपनते, “दसविहा रुक्खा उवभोग-
त्ताप उवत्तिया” ॥ स० ॥

उवदंसण-उपदर्शन-न० उपनयनिगमनाज्यां निःशङ्कं शिष्यबु-
द्धौ स्यापने, सकलनयाभिप्रायावतारणतः पटुप्रशिक्ष्यबुद्धि
पु व्यवस्थापने, न० । स्या० ॥

उवदंमाणकूट-उपदर्शनकूट-न० जम्बूद्वीपे मन्दरस्योत्तरेण नील-
वतो वर्षधरपर्वतस्य द्वितीये कूटे, स्या० २ ग० ।

उवदंभिज्जमाण-उपदर्श्यमान-त्रि० लोकैरन्योऽन्यं दृश्यमाने,
ज्ञा० १३ अ० ।

उवदंसिय-उपदर्शित-त्रि० उप सामीप्येन यथा श्रोतॄणां ऊटिति
यथावस्थितवस्तुतत्वावयोधो भवति तथा स्फुटवचनैरित्यर्थः द-
र्शितः श्रवणगोचरं नीतः । उपदिष्ट, “उवदंसिया जगवया पञ्च-
वणा सव्वजावाण” । प्रज्ञा० १ पद । सकलनययुक्तिर्निर्दिशति, । ग०
२ अधि० । अनु० ॥

उपदर्श्य-अव्य० उपदर्शनं कृत्वेत्यर्थे “अंगुलीय उवदंसिय २
णिज्जापज्जा” आचा० २ थु० ।

उवदंसेमाण-उपदर्शयमान-त्रि० उपदर्शनं कारयति, “पुरिसक्का-
रपरक्कम उवदंसेमाणे” स्या० ३ ग० ॥

उवदीव-देशी-अन्यद्वीपे, दे० ना० ॥

उवद्व-उपद्व-पुं० उप-डु-जावे-अञ् । उत्पाते, रोगारम्भके,
धातुवैषम्यजनिते विकारभेदे. उपसर्गे, स्या० ५ ग० । अशिचे, ।
वृ० ४ उ० । मारणे, भ० ८ श० ७ उ० । तत्र प्रायश्चित्तं ।
“उवद्वेणं खमणं चउत्थं” महा० ७ अ० ।

उवद्ववण-उपद्ववण-न० महापीरुकारणे, ध० ३ अधि० ।

उवद्वविय-अपद्ववित-त्रि० उत्त्रासिते, आव० ४ अ० ।

उवप्पयाण-उपप्रदान-न० उप-प्र-दा-ल्युद्-अभिमतार्थदानरूपे
नीतिभेदे, विपा० ३ अ० । आ० म० प्र० ॥

उवप्पव-उपप्पव-पुं० उप-प्पु-अप् । भ्रमविषये, पु० “विकल्प
तल्पमारुहः, शेषः पुनरुपप्लवः । द्वा० २४ छा० ।

उवप्पुयट्ठाणविवज्जण-उपप्पुतस्थानविवर्जन-न० उपप्पुतं स्व-
चक्रपरचक्रविक्रान्तात् दुर्निक्कमारीतिजनविरोधादेश्चास्वस्थी-
भूतं यत्स्थानं ग्रामनगरादि तस्य विवर्जनं परिहरणम् । सामा-
न्यतो गृहिधर्मभेदे, “तत्र सामान्यतो गृहि-धर्मो न्यायार्जितं
धनम् । इन्द्रियाणां जय उप-प्पुतस्थानविवर्जनम्” अल्पत्यज्य-
माने हि तस्मिन् धर्माधिक्यामानां पूर्वार्जितानां विनाशेन नन्यानां
चानुपार्जनेनोभयलोकप्रश एव स्यात् ॥ ध० १ अधि० ।

उवत्तुत्त-उपत्तुत्त-त्रि० उप-त्तु-क्त । कृतोपभोगे वस्तुनि, ।
उपपादिते, आचा० १ थु० २ अ० १ उ० । उपत्तुक्तभोगे, व्य० ३ उ० ।
उवजोग-उपजोग-पुं० उप-जु-अञ् । उपभोजने, आचा० १ थु०
२ अ० ३ उ० । उपेत्य अधिकं पुनरुपयुज्यमानतया जुज्यते इत्युपजोगः
पुनः पुनरुपजोग्यजननाङ्गनादौ, “सति जुज्ज इति भोगो. सो पुण
आहारपुष्फमादौ । उवजोगो उ पुणो पुण, उवजुज्जइ प्रवणवव-
याइ” उक्त ३३ अ० । उपा० । कर्म० । धर्म० । आ० चू० । थ्रा० ।

साम्प्रतमुपभोगादिभेदमाह-

उवजोगपरिजोगवण दुविदे पणत्ते तंजहा जोअण्णओ
कम्मओ अ जोअण्णओ समणोवासएणं इमे पंच अइयारा
जाणियव्वा न समायरियव्वा तंजहा सचित्ताहारे ? सचि-
त्तपरिवक्काहारे २ अप्पोद्धिओसहिज्जकखणया सचित्तस-
मिस्साहारे ३ (पाठान्तरे) उप्पोद्धिओसहिज्जकखणया
४ तुत्तओसहिज्जकखणया ५ । आव० ५ अ० ॥

उप जुज्यत इत्युपभोगः उपशब्दः सकृदर्थे वर्तते सकृद्भोग उप-
जोगः । अज्ञानपानादौ, अथवा अन्तर्जोग उपभोगः । आहारादौ,
उपशब्दोऽत्रान्तर्वचनः । ध० २ अधि० । आचा० । गन्धरूपवि-
षये, तं० । (पृथ्वीकायानामष्कायानां चोपजोगः पुढव्यादिशब्देषु)
उवजोगंतराय-उपजोगान्तराय-न० अन्तरायकर्मभेदे, यस्यो-
दयात्सदपि वस्त्राद्यकारादि नोपचुक्के । उक्त० ३३ अ० । पं० स० ।
कर्म० । स० ॥

उवजोगपरिजोगपरिमाण-उपभोगपरिजोगपरिमाण-न० उप-
भोगः सकृद्भोगः स चाज्ञानपानानुसंगेपानादीनां परिजोगस्तु पुनः
पुनर्भोगः सचाज्ञानशयनवसनवनितादीनां तयोः परिमाणम्
देजोत्तरगुणप्रत्याख्यानभेदे, ज० ७ श० २ उ० । उपचुज्यते इत्यु-
पजोगः । उपशब्दः सकृदर्थे वर्तते सकृद्भोग उपभोगः अज्ञानपा-
नादेः अथवान्तर्जोग उपभोगः आहारादिः उपशब्दोऽत्रान्तर्व-
चनः परिचुज्यत इति परिजोगः परिशब्दोऽसकृदृत्तौ वर्तते पुनः
पुनर्भोगः परिभोगो वस्त्रादेः वहिर्जोगो वा परिजोगो वसनावङ्का-
रादेरत्र परिशब्दो वहिर्वाचक इति एतद्विषये व्रतमुपभोगपरिजोग
व्रतम् । ध० २ अधि० । एतावदिदं प्रोक्तव्यमुपजोक्तव्यं चाऽतोऽन्यत्रैव
रूपे द्वितीयेऽणुव्रते, आ० । इदंचद्विविधं भोजनतः कर्मतश्च । उप-
जोगपरिजोगयोरासेवाविषययोर्वस्तुविशेषयोस्तदुपार्जनेनोपायसू-
तकर्मणां चोपचारादुपजोगादिशब्दवाच्यानां व्रतमुपभोगपरि
जोगव्रतमिति व्युत्पत्तिः (ध०) जोगतः कर्मतश्च । भोगोऽपि
द्विधा उपजोगपरिभोगभेदात् तत्र उप इति सकृत् भोग आहारमा
ल्यादेरासेवनमुपजोगः । परीत्य सकृत्भोगो भवनाङ्गनादीनामा-
सेवनं परिभोगः । तत्र गाथामाह ।

पज्जम्मि य मंसम्मि य, पुप्फे य फल्ले य गंधमल्ले य ।

उवजोगपरिजोगे, वीयम्मि गुणव्वए निदे ॥ २० ॥

श्रावकेण तावदुत्सर्गतः प्राशुकैषणीयाहारिणा भाव्यम् । अस-
ति सच्चित्तपरिहारिणा तदसति बहुसावद्यमद्यादीन् वर्जयि-
त्वा प्रत्येक मिश्रादीनां कृतप्रमाणेन भवितव्यम् । तत्र मद्यमदिरा
मांसं पिशितं च शब्दाच्छेसाज्ज्यद्वय्याणामनन्तकायादीनां च
ग्रहः । तानि च प्राशुकानि पञ्चोदुम्बर्यादीनि पुष्पाणि करीर-
मधुकादिकुसुमानि चशब्दात् त्रससक्तपत्रादिपरिग्रहः । फलानि
जम्बूविल्व्यादीनि एषु च मद्यादिषु राजव्यापारादिषु वर्तमानेन
यत्किञ्चित्कायणादि कृतं तस्मिन् एतैरन्तर्जोगः सूचितः वहि-
स्त्वयं (गंधमल्लेति) गन्धा वासाः मात्यानि पुष्पस्रजः अत्रो-
पलक्षणत्वाच्चेपभोग्यवस्तुपरिग्रहः । तस्मिन्नुत्तरूपे उपभोग-
परिभोगे भीमो भीमसेन इति न्यायादुपभोगपरिभोगपरिमा-
णाख्ये द्वितीये गुणव्रतेऽनाभोगादिना यदतिक्रान्तं तन्निन्दामि ।
(ध०) । तत्र प्रोजनत उत्सर्गेण निरवद्याहारप्रोजिना भवित-
व्यम् कर्मतोऽपि प्रायो निरवद्यकर्मलुप्तानयुक्तेनेति । अत्रेयं प्रा-
वना । श्रावकेण हि तावदुत्सर्गतः प्राशुकैषणीयाहारप्रोजिना
प्राव्यम् तस्मिन्नसति सच्चित्तपरिहारः कार्यस्तस्याप्यशक्तौ
बहुसावद्यान्मद्यामिपानन्तकायादीन् वर्जयता प्रत्येकमिश्रसचि-
त्तादीनां प्रमाणं कार्यं भणितं च “निरवज्जाहारेणं, १ निज्जीवणं
२ परित्तमीसेणं ३ अत्रात्संधनपरा, सुसावणा परिसा हुंति १ ”
एवमुत्सवादिविशेषं विनाऽन्यन्तचेतो गुरुयुग्मादजनापवादादि
जनकमत्युद्भवेपवादानां हङ्कारादिकर्मापि श्रावको वर्जयेन् यतः
“अइतोसो अइतोसो, अइहासो दुज्जेहि संवासो । अइवमो य
वेसो, पंचवि गुरुअपि लहु अंभि १ ” अतिमलिनाः अतिस्यूलहस्वस
च्छिद्यवत्त्वादिसामान्यवेषपरिधानेऽपि कुचेलत्वकार्पण्यदिजना
पवादोपहसनीयतादि स्यादतः स्वचित्तवयोवस्थानिवासस्थान-
कुलाद्यनुरूपवेपं कुर्यात् । उचितवेपादावपि प्रमाणनैयत्यं कार्यम् ।
एवं दन्तकाष्टान्यङ्गतेलौघर्तनमज्जनवस्त्रविषेपनाभरणपुष्पफ-
लधूपपासनशयनभवनदिस्तथैव दनसूपस्नेहशाकपेयः खराडस्वा-
द्याद्यशनपानस्नादिमस्वादिमादेस्त्यक्तुमशक्यस्य व्यक्त्याप्रमाणं
कार्यं शेषं च त्याज्यमानन्दादिसुश्रावकवत् । कर्मतोऽपि श्राव-
केण मुख्यतो निरवद्यकर्मप्रवृत्तिमता भवितव्यं तदशक्तावप्य-
त्यन्तसावद्यविवेकिजननिन्द्याक्रयविक्रयादि कर्म वर्जनीयं शेष-
कर्मणामपि प्रमाणं करणीयम् यतः “रत्रणखंरुणपीसण-दलणं
पयणं च पयसाईणं । निच्चपरिमाणकरणं, अविरइवंधो जओ
गुरुओ ” श्रावश्यकचूर्णावप्युक्तम् ॥ इह चेयं सामाचारी “भोअ-
णओ सावगो उसग्गेण फासुगं आहारं आहारेज्जा तस्सासति
अफासुगमपि सच्चित्तवज्जं तस्स असति अणंतकायवहुवीय-
णाणि परिहरिअव्वाणि इमं च अणं भोअणओ परिहरइ असणे
अणंतकायं अल्लगमूलगाइमंसं च पाणे मंसरसमज्जाइ खादिमेउ
उंवरका उंवरवरुपिप्पलपिंखुमादिसादिमे मधुमन्निखयादि ।
अचिच्चं च आहारेअव्वं जदा किर ण होज्जअचित्तो तो उत्सग्गेण
भर्त्तपच्चक्खाइ ण तरइ तोह अपवाएण सच्चित्तं अणंतकायं बहु
वीअगवज्जं कम्मओवि अकम्मा ण तरइ जीविउं ताहं अचंतसा
वज्जाणि परिहरिज्जंति” इत्थं चेदं भोगोपभोगव्रतं भोक्तु-
योग्येषु परिमादकरणेन प्रवति इतरेषु तु वर्जनेनेति पर्यवसि-
तमिति च श्लोकत्रयेण वर्जनीयानाह ॥

चतुर्विंशतयो निन्द्या, उदुम्बरकपञ्चकम् ।

हिमं विषं च करका, मृज्जाति रात्रिभोजनम् ॥ ३५ ॥

बहुबीजाज्ञातफले, सन्धानानन्तकायिके ।

घृन्ताकं चक्षितरसं, तुच्छं पुष्पफलादि च ॥ ३६ ॥

आमगोरससंपृक्तं, द्विद्वं च विवर्जयेत् ।

द्वाविंशतिरजद्वयाणि, जैनधर्माधिवासिनः ॥ ३४ ॥

त्रिभिर्विशेषकम् । जैनधर्मेणाहृतधर्मेणाधिवासितो प्राविता-
त्मा पुमान् (द्वाविंशतिः) द्वाविंशतिसंख्याकान्यभक्ष्याणि प्रो-
क्तमनर्हाणि वर्जयेत् त्यजेदिति तृतीयश्लोकान्तेन संबन्धः । ताने-
वाह । (चतुर्विंशतय इति) चतुरवयवा विहृतयश्चतुर्विहृतयः
शाकपार्थिवादित्वात्समासः कीदृश्यस्ता निन्द्याः सकलशिशुज-
ननिन्दाविषया मद्यमांसमधुनवननीतवृक्षणा इत्यर्थः । तद्वर्णानेक-
जीवसम्पूर्णनात् । तथा चाहुः “मज्जे महुस्मि मंसस्मि, नवणीए
चउत्थए । उप्पज्जंति चयंति अ, तव्वणा तय जंतुणे” १ परेऽपि
“मये मांसे मधूनि च, नवनीतेचतुर्थके । उत्पद्यन्ते विह्वीयन्ते, सुसू-
क्ष्मा जन्तुराशय” इति । तत्र मद्यं मदिरा तच्च द्विधा काष्ठनिष्पन्नं-
पिष्टनिष्पन्नं चेति । एतच्च बहुदोषाश्रयान्महानर्थहेतुत्वाच्च त्याज्यं
यदाह “ गुरुमोहकवहनिदा, परिजवउवहासरोसमगहेक ।
मज्जे दुग्गइमूखं, हिरिसिरिमइधम्मनासकरं ॥ १ ॥ तथा “रसो-
द्भवश्च भूयांसो, प्रवन्ति किञ्च जन्तवः । तस्मान्मद्यं न पात-
व्यं, हिंसापातकभीरुणा ॥ २ ॥ दत्तं न दत्तमांसं च, नासं हृतमया
कृतम् । मृयेचराज्यादिवहा-स्त्वेवं वदति मद्यः ॥ ३ ॥ गृहे वहि-
र्वा मागे वा, परद्व्याणि मृदधीः । यद्यन्यादिनिर्भोको, गृहा-
त्याच्छिद्य मद्यः ॥ ४ ॥ वाशिकां युवतीं वृद्धां, ब्राह्मणां श्वप-
चामपि । वृद्धे परस्त्रियं सद्यो, मद्योन्मादकदधितः ॥ ५ ॥ विवे-
कः संयमो ज्ञानं, सत्यं शौचं दया क्षमा । मद्यात्प्रवृत्तये सर्वं, तृ-
ण्य वह्निक्वादिपि ॥ ६ ॥ श्रूयते किञ्च शास्त्रेण, मद्यादन्धकवि-
ष्णुना । हतं वृष्णिकुञ्जं सर्वं, श्लोपिता च पुरी पितुः ॥ ७ ॥ ” मां-
सं च त्रेधा जलचरस्थलचरखचरजन्तुद्भवभेदाच्चर्मरुधिरमां-
सभेदाद्वा । तद्वर्णनमपि महापापमूलत्वाच्चर्ज्यं यदाहुः “पंचि-
दियवहभूअं, मंसं दुग्गंधमसुइवीभउं । रक्खपरितुलिअभ-
क्खग—मामयजयणं कुगइ मलं ॥ १ ॥ ” अमासु अ पक्कासु-
अ, विपचमाणासु मंसपेसीसु । सययं चिअ उचवाओ, भणि
ओ अ निगोअजीवाणं ” ॥ २ ॥ योगशास्त्रेऽपि । सद्यः सम्मू-
च्छित्तानन्त-जन्तुसंतानदूषितम् । नरकाध्वनि पाथेयं, कोऽ
श्रीयात्पिशितं सुधीः ॥ ३ ॥ ” सद्योहि जन्तुविशसनकाल एव
सम्मूर्च्छितता उत्पन्ना अनन्ता निगोदरूपा ये जन्तव-
स्तेषां सन्तानः पुनः पुनर्भवन् तेन दूषितमिति तद्वृत्तिः मांसभ-
क्षकस्य च घातकत्वमेव । यतः “हन्ता पलस्य विक्रेता, संस्कर्ता
भक्षकस्तथा । क्रेतानुमन्ता दाता च, घातका एव यन्मनुः ४ तथा
भक्षकस्यैवान्यपरिहारेण बन्धकत्वं यथा “दे भक्षयन्त्यन्यपक्षं, स्व-
कीयपक्षपुष्टये । त एवघातका यच्च, वधको जक्षकं विना” इति मधु
च माक्षिकं १ कौत्तिकं २ त्रामरं ३ चेति त्रिधा इदमपि बहुप्रा-
णिविनाशसमुद्भवमिति हेयम् । यतः “अनेकजन्तुसंघात-निघा-
तनसमुद्भवम् । जुगुप्सनीयं बालावत्कः स्वादयति माक्षिकमि-
ति” नवनीतमपि गोमहिष्यजाविसंबन्धेन चतुर्धा तदपि सुक्ष्म-
जन्तुराशिखानित्वात्त्याज्यमेव । यतः “ अन्तर्मुहुर्तात्परतः, सुसू-
क्ष्माजन्तुराशयः । यत्र मूत्रंति तस्माद्यं, नवनीतं विवेकिभिरिति ।
४ । तथा उदुम्बरकेणोपलक्षितं पञ्चकं वट १ पिप्पलो २ दुम्बर ३
प्लव ४ काकोदुम्बरी ५ फलवृक्षेण उदुम्बरकपञ्चकं मशकाका-
रसूक्ष्मवहुजीवनिधितत्वाद्दर्जनीयम् । ततो योगशास्त्रे “ उदु-
म्बरवटप्लव-काकोदुम्बरशाखिनाम् । पिप्पलस्य च नाश्रीया-
त्फलं कृमिकुवाकुलम् । १ लोकेपि “कोऽपि क्वापि कुतोऽपि क-
स्यचिदहो चेतस्यकस्माज्जनः, केनापि प्रविशत्युदुम्बरफलप्रा-

णि क्रमेण कृणात् । येनास्मिन्नापि पाटिने विघटिते विस्फोटिते
जोडिते, निष्पिष्टे परिणाशिते विदग्धिते निर्यात्यसौ वा न वा ए
तथा हिमे तुहिनं तदप्यसंख्येयाष्कायरूपत्वात्त्याज्यम् १० विपम-
हिफेनादि मनोपहतवीर्यमप्युदरान्तर्वर्तिगणैर्भोजकादिजीवघात-
हेतुत्वान्मरणसमये महामोहोत्पादकत्वाच्च हेयम् ११ करका
छवीभूता आपः । अमंख्याष्कायित्वाच्छ्र्याः ॥ नन्वेवमसंख्या-
ष्कायित्वेनाऽम इत्येव जलस्यान्यत्र इत्यत्रापत्तिरिति चेत्सत्यम् ।
असंख्यजीवमयत्वेऽपि जलमन्तरा निर्वाहमावाप्त तस्य तथोक्तिः
१२ तथा मृज्जातिः सर्वा अपि मुत्तिका ददुरादिपञ्चेन्द्रियप्राणयु-
त्पत्तिनिमित्तत्वादिना मरणायनर्थकारित्वात् त्याज्याः । जातिग्र-
हणं स्रष्टिकादिपृथक् तद्वृक्षस्यामाश्रयादिदोषजनकत्वात् ।
मृद्रग्रहणं चोपःकरणं तेन सुधाद्यपि वर्जनीयं तद्वृक्षकस्यान्वशा-
दायनर्थसंभवात् मृद्रग्रहणेचासंख्येयपृथिवीकायजीवानां विरा-
धनाद्यपि लवणमयसंख्यपृथिवीकायात्मकमिति सचित्तं त्याज्यं
प्राप्तुं प्राणं प्राप्तुकत्वं चाग्न्यादिप्रवक्ष्याम्येतेनैव नान्यथा
तत्र पृथिवीकायजीवानामसंख्येयत्वेनात्यन्तसूक्ष्मत्वात् तथा च
पञ्चमाङ्गे १९ शनकनृनीयोद्देशके निर्दिष्टोऽयमर्थः पञ्चमप्यां दि-
क्षायां स्रष्ट्वपृथिवीकायस्य यज्ञलोष्टकेनैकविंशतिवारानुपेपणे
सत्येके केचन जीवा ये स्पृष्टा अपि नेति १३ तथा रात्रौ नक्तं
जोजनं वृत्तिः रात्रिजोजनं तदपि हेयं बहुविधजीवसंघातसंभ-
वेनैहिकपारलौकिकानेकदोषदुष्टत्वात् यदमिहितं “मेहं पिपी-
त्रिआआं, हणंति घमणं च मच्छिआ कुण्ड । ज्वा ज्वाद्-
रत्तं, कोविश्रओ कोचरोणं च ॥ १ ॥ चाद्या सरस्स भंगं, कटोद-
गाइगल्लमि दारं च । तालुमि विधइ बह्वी, पंजणमज्जमि छु-
उज्जंता ॥ २ ॥ ” व्यञ्जनमिह चान्तोक्ताकारूपमग्निप्रेतं तद्वृत्तं च
वृश्चिकाकारमेव स्यादिति वृश्चिकस्यासूक्ष्मस्यापि तन्मध्यप-
तितस्यावश्यत्वाद्भाज्यता संनघतीति विशेषः । निरायसृग्मा-
द्यपि “गिहकोइलअययसमिस्तेण वृत्तेण पेट्ठे किं गिह-
कोइल संमुच्चंति ” एवं सर्पादिबालाभममूत्रादिपाताद्यपि
तथा “मरिहति महिअलं जा-मिणीसु रयणी य रायमेतेणं । ते
वि च्छंति हु फुर्नं, रयणीप च्छंजमाणं तु ॥ १ ॥ अपि च निशा-
भोजनं क्रियमाणं अवश्यं पाकः संभवी । तत्र पट् जीवनिकाय-
वधोऽवश्यं नावी नाजनघावनादौ च जलगतजन्तुनाशः जलो-
ज्जन्तेन चूमिगतकुण्डुपिपादिकादिजन्तुघातश्च प्रवर्तित इत्यादि-
रक्षणकाङ्क्षयाऽपि निशाभोजनं न कर्तव्यम् । यदाहुः “जीवाण
कुंयुमाईणं, धायणं ज्ञाणधोअणाईसुं । एमाइ रयणिभोयण-दो-
से को साहिउं तरइ ॥ १ ॥ ” यद्यपि च सिद्धमेदकादिखज्ज-
कादिजन्तूणां नास्त्यन्नपाको न च भाजनघावनादिसंभवस्तथापि
कुण्डुपनकादिसंघातसंभवात्तस्यापि त्याग एव युक्तो यत्तुक्तं नि-
शीयज्ञाप्ये “जद्वि हु फासुगदव्वं, कुंशपण्णा तहावि दुप्पस्सा ।
पचक्खणा णा वि हु, राईजत्तं परिहरंति ॥ १ ॥ जइ वि हु पि-
पीदिगाई, दीसंति पचवमाईज्जोप । तह वि खलु अणाइच्चं, मू-
ल्लवयविराहणाज्जम् ॥ २ ॥ ” एतत्पक्षं च “उलूककाकमार्जार-
गृध्रशम्बरशूकराः । अधिवृश्चिकगोघ्राक्ष, जायन्ते रात्रिजोजनावत्”
परेऽपि पठन्ति “मृते स्वजनमात्रेऽपि, सूतकं जायते किञ्च । अस्तं गते
दिवानाये, जोजनं क्रियते कथम् ॥ १ ॥ रक्तीभवन्ति तोयानि,
अज्ञानि पिशितानि च । रात्रौ भोजनशक्तस्य, प्रासे तन्मांसम-
क्षणम् ॥ २ ॥ स्कन्दपुराणे रुद्रप्रणीतकापालमोचनस्तोत्रे सूर्यस्तु-
तिस्तोत्रेऽपि “एकभक्ताशान्तिर्य-मग्निहोतृफलं वज्रेत् । अन-
स्तजोजनं नित्यं, तीर्थयात्राफलं प्रवेत् ॥ १ ॥ ” तथा “नैवाहुतिर्न
च स्नानं, न श्राद्धं देवतार्चनम् । दानं वा विहितं रात्रौ, भोजन-
न्तु विशेषतः ॥ २ ॥ ” आयुर्वेदेऽपि । “हृन्नामिपन्नसङ्कोच-अण-

रोचेरपायतः । अतो नक्तं न प्रोक्तव्यं, सूक्ष्मजीवादिनादपि ॥ ३ ॥”
तस्माद्विवेकिना रात्रौ चतुर्विधोऽप्याहारः परिहार्यस्तदशक्तौ त्व-
शनं खादिमं च त्याज्यमेव स्वादिमं पूगीफलाद्यपि दिवा सम्य-
कशोधनादियतनयैव गृह्णात्यन्यथा त्रसहिंसाद्योऽपि दोषाः
मुख्यवृत्त्या च प्रातः सायं च रात्रिप्रत्यासन्नत्वाद् द्वे द्वे घटिके ज्ञो-
जनं त्यजेद्यतो योगशास्त्रे “अहो मखेऽवसाने च, यो द्वे द्वे घटिके
त्यजन् । निशाभोजनदोषको-ऽश्रात्यसौ पुण्यभाजनम् ॥ १ ॥”
अत एवागमे सर्वज्ञग्रन्थं प्रत्याख्यानं मुहूर्तप्रमाणं नमस्कार-
सहितमुच्यते जातु तत्तत्कार्यव्यग्रत्वादिना तथा न शक्नोति
तदपि सूर्योदयास्तनिर्णयमपेक्षत एवातपदर्शनादिनाऽन्यथा
रात्रिभोजनदोषः । अन्धकारजवनेऽपि व्रीक्षया प्रदीपाकरणादि-
ना त्रसादिहिंसानियममङ्गमायामूपावादाद्योऽधिकदोषा अपि
यतः “न करोमिति प्रणिप्ता, तं चैव निसेवप पुणो पावं । पञ्च-
पञ्चमुत्सावाई, मायानियमी पसंगो अ ॥ १ ॥ पावं काळण समं, अ-
प्पाणं सुखमेव वाहरइ । दुगुणं करेइ पावं, वीअं वाहस्स मंदत्तं
२” तथा बहुवीजेति बहुवीजं च अज्ञातफलं चेति द्वन्द्वस्तत्र बहु-
नि वीजानि वर्तन्ते यस्मिन् तद्बहुवीजं पम्पोटकादिकमन्यन्तर-
पुटादिरहितं केवलं बीजमयं तच्च प्रतिबीजं जीवोपमदसंजवाह-
जनीयं यच्चान्यन्तरपुटादिसहितबीजमयं क्षामिमिटिपूरादि त-
न्नाभक्ताज्या व्यवहरन्ति १५ अज्ञातं च तत्फलं चेति कर्मधारयः
अज्ञातफलं स्वयं परेण वा यद् न ज्ञातफलमुपलब्धत्वात्पत्रं तद-
ग्रह्यं निषिद्धफले विपफले वा अज्ञानात्प्रवृत्तिसंभवात् । अज्ञान-
तो हि प्रतिपिके फले प्रयतमानस्य व्रतजङ्गः विपमफले तु जी-
वितविनाशः १६ तथा संधानं चानन्तकायिकं चेति च्छन्तत्र
संधानं निम्बकविल्वकादीनामनेकसंसक्तिनिमित्तत्वाच्छ्र्यं सं-
धानस्य च व्यवहारवृत्त्या दिनत्रयात्परतोऽभक्षत्वंमाचक्षते । यो
गशास्त्रवृत्तावपि “संधानमात्रफलादीनां यदि संसक्तं भवेत् ।
तदा जिनधर्मपरायणः कृपालुत्वात्प्राप्तेदिति । १७ अनन्ताः का-
यिका जीवा यत्र तत् अनन्तकायिकम् । अनन्तजन्तुसन्ताननि-
पातननिमित्तत्वात् वर्ज्यम् (ध०) (अनन्तकायिकव्याख्या ख-
स्याने उक्ता) अन्यदप्यभक्ष्यं चाविचीचूतमपि परिहार्यं निः-
शूकताद्यौल्यवृद्ध्यादिदोषसंभवात् परंपरया सचित्ततद्ग्रहणप्र-
सङ्गाच्च यथोक्तम् “इक्षेण कयमकजं, करेइ तप्पच्चया पुणो अन्नो ।
सायावहुत्तपरंपर-युच्छेओ संजमतवाणं ॥ १ ॥ ” अत एवोत्का-
शितसंस्तरकराकारैकसूरणवृन्ताकादि प्रासुकमपि सर्वं वर्ज्यं मू-
लकस्तु पञ्चाङ्गोऽपि त्याज्यः । गुणव्यादि तु नाम स्वेदनेदादि-
ना कल्पते इति श्रावविधिवृत्तौ । १८ तथा वृन्ताकं निष्ठावाहु-
ल्यमदोहीपनादिदोषोपपत्तत्वात्त्याज्यम् । पठन्ति च परेऽपि च
“यस्तु वृन्ताककादिङ्ग-मूत्रकानां च प्रक्षकः । अन्तकाहे स-
मृदात्मा, न स्मरिष्यति मां प्रिये” इति १९ तथा चक्षितो विन-
ष्टो रसः स्वाद उपलब्धत्वाद्दर्शनादिर्यस्य तच्चक्षितरसं कुथिता-
न्नपर्युपितचिद्वस्त्रपूपिकादि केवलजलराक्षुराद्यनेकजन्तुसंसक्त-
त्वात् पुण्यितोदनपक्षाद्यादिदिनच्यातीतदध्याद्यपि च तत्र पक्वा-
श्वाद्याश्रित्य चैवमुक्तम् । “वासासु पन्नरदिवसं, सीउएहकाहेसु
मासदिणवीसं । उग्गाहिमं जईणं, कण्णइ आरब्ध पढम
द्विणे” केचित्त्वस्या गाथाया अलभ्यमानस्थानत्वं वदन्तो या-
चन्नधरसादिना न विनश्यति तावदवगाहिमं शुद्ध्यती-
त्याहुः दिनद्वयातीते दक्ष्यंपि जीवसंसक्तिर्यथा “जइ मुग्ग-
मासमाई, विदलं कच्चमि गौरसे पडइ । ता तसजीउप्पत्तिं,
भणंति दहिपवि दुदिगुवरि ” १ हारिभद्रदशवैकालिक-
वृत्तावपि १२ सजास्तकारनालदधितेमनादिषु पायुक्कम्याकृत-
योऽतिसूक्ष्मा भवन्तीति दध्यहर्चितयातीतमिति ॥ हैममपि २० ।

तथा तुच्छं असारं पुष्पं च फलं च ते आदौ यस्य तत् पुष्प-
फलादि । चः समुच्चये आदिशब्दान्मूलपत्रादिपरिग्रहस्तत्र
तुच्छं पुष्पमणिकरीरशिग्रूमधूकादिसंवाधि तुच्छं फलम् ।
मधूकजम्बूटीवरूपीलुपककरमदेहुदीफलपिचुमकुरवालश्रो-
लिवृहद्वदरकचकुट्टिभडस्वसखसादि २ प्रावृषि तन्तुलीयका-
देश्च पत्रं बहुजीवसंमिश्रितत्वात् ३ त्याज्यम् । अन्यदप्येतदहं
मूलादि यद्वाऽर्द्धनिष्पन्नकोमलचवलकमुक्तसिम्बादिकम् ।
तद्भक्षणं हि न तथाविधतृप्तिर्विराधना च भूयसी २१ तथा
आमेति आमं च तजोरसं च आमगोरसं तत्र संपृक्तमामगो-
रससंपृक्तम् । कच्चदुग्धदधितकसंमिलितम् । तद्विदलं
केवलितगम्यसुद्धमजीवसंस्फुल्लसंभवात् हेयम् । उक्तं च संस-
क्तनिर्युक्तादौ “सर्वेषु वि देसेषु, सर्वेषु वि चैव तद् य का-
लेषु । कुसिणेषु आमगोरस-जुत्तेषु निगोश्रपंचिदी ” द्विदल
लक्षणं त्वेवमाहुः “जमि उ पीलिज्जंते, नेहो नहु होइ विंति तं
विदलं । विदले वि हु उप्पन्नं, नेह जुअं होइ नो विदलं” १ इह
हीयं स्थितिः केचिद्भावा हेतुगम्याः केचित्त्वागमगम्याः । तत्र
ये यथा हेतुगम्यास्ते स्तवप्रवचनधरैः प्रतिपादनीयाः आग-
मगम्येषु हेतून् हेतुगम्येषु त्वागममात्रं प्रतिपादयन्नाज्ञाविरा-
धकः स्यात् । यतः “ जे हेउवायपक्खमि, हेउओ आमगे अ
आगमिओ । सो समयपन्नवओ, सिद्धंतविराहओ अओ ”
इति । आमगोरससंपृक्तद्विदले पुष्पितौदने अहर्द्वितया—
नोते दधि कुथिताने च न हेतुगम्यो जांवसद्भावः कित्वाग-
मगम्य एव तेन तेषु ये जन्तवस्ते केवलिभिर्दृष्टा इति द्वाविंश-
ति अमद्वयाणि वर्जयेदिति पूर्वं योजितमेवेति श्लोकत्रयार्थः ।
योगशास्त्रे तु षोडशवर्जनीयानि प्रतिपादितानि यथा “मद्यं
मांसं नवनीतं, मधूदुग्धपञ्चकम् । अनन्तकायमज्ञातफलं
रात्रौ च भोजनम् । १ । आमगोरससंपृक्त-द्विदलं पुष्पितौद-
नम् । दध्यहर्द्वितयातीतं, कथितान्नं च वर्जयेत् । २ । अन्यसकला-
भक्ष्यवर्जनं च । जन्तुमिश्रं फलं पुष्पं, पत्रं चान्यदपि त्यजेत् ।
संधानमपि संसक्तं, जिनधर्मपरायणः । ३ । इति संग्रहश्लोकेनो-
क्तम् । अत्र च सप्तमव्रते सचित्ताचित्तमिश्रव्यक्तिः आहवि-
ध्युक्ता पूर्वं सम्यक् ज्ञेया युज्यते यथा चतुर्दशादिनियमाः ।
सुपाल्या भवन्तीति ॥ (ध०) (अचित्तव्यक्तिः स्वस्थाने)
एवं सचित्ताचित्तादिव्यक्तिं ज्ञात्वा सप्तमव्रतं नामग्राहं सचि-
त्तादिसर्वभोग्यवस्तुनैयत्यकरणादिना स्वीकार्यं यथानन्द-
कामदेवादिभिः स्वीकृतं तथा करणाशक्तौ तु सामान्यतोऽपि
सचित्तादिनियमा कार्यास्ते चैवम् ॥

सचित् १ दन्व २ विगह ३ वाणह ४ तंबोद ५ वत्थ ६
कुसुमेसु ७ । वाहण ८ सयण ९ विद्वेषण १० वंज ११
दिसि १२ न्हाण १३ जत्तेसु १४ ॥

१ तत्र मुख्यवृत्त्या सुश्रावकेण सचित्तं सर्वथा त्याज्यं तदशक्तौ
नामग्राहं तथाऽप्यशक्तौ सामान्यत एकद्वयादिनियम्यं यतः “ नि-
रवज्जाहारेण ” इति पूर्वलिखिताग्राथे परंप्रतिदिनैकसचित्ताजि-
ग्राहिणो हि पृथक् दिनेषु परावर्तनेन सर्वसचित्तग्रहणमपि स्या-
त्तथा च न विशेषधिरितिः नामग्राहं सचित्ताजिग्रहे तु तदन्यस-
र्वसचित्तनिषेधरूपयावज्जीवस्पष्टमेवाधिकं फलम् उक्तं च “ पु-
ष्पफलाणं च रसं, सुराश्मंसाणमहिषिआणं च । जाणंता जे वि-
रया, ते पुक्करकारण वंदे ” सचित्तेष्वपि नागवह्नीद्वानि दुस्त्य-
जानि शेषसचित्तानां प्रायः प्रासुकीभवनं खलपकाद्यमध्येऽपि दृ-
श्यते एषु तु निरन्तरं जघ्रकवेदादिना सचित्ततासुस्थैव कुत्स्वा-
दिद्विराधनापि भूयसी च तत एव पापजीरुणा त्याज्यानि अन्य-

थाऽपि रात्रौ न व्यापार्याणि रात्रिव्यापारिणोऽपि दिवा संशोधना-
दित्यतनाया एव मुख्यता । ग्रहचारिणा तु कामाङ्गत्वात्त्याज्यान्थेव
सचित्तमङ्गणे दोषस्तु अनेकजीवविराधनारूपः यतः प्रत्येकस-
चित्तेऽप्येकस्मिन् पत्रफलादावसंस्थजीवविराधनासंज्ञः यदांगमः
“ जं जणिअं पज्जत्तग, निस्साए वुक्कमंत अपज्जत्ता । जन्थेगो पज्ज-
त्तो, तत्थ असंखा अपज्जत्ता ” वादरेष्वेकन्द्रियेष्वेवमुक्तं सुद्धमे-
षु तु यत्रैकोऽपर्याप्तस्तत्र तन्निश्रया नियमादसंख्याः पर्याप्ताः
स्युरित्याचाराङ्गवृत्त्यादौ प्रोक्तम् । एवमेकस्मिन्नपि पत्रादावसं-
स्थजीवविराधना तदाश्रितजहनील्यादि संभवे त्वनन्ता अपि जघ्र-
वणादि वाऽसंस्थजीवात्मकमेव यदार्पम् । “ एगमि उदगवि-
ज्जमि, जे जीवा जिणवरेहि पस्सत्ता । ते जघ्र सरिसवमिच्चा, जं-
वूदीवेन मायंति । १ । अहामव्यपमाणे, पुढविक्काये हवंति जे जीवा ।
ते पारेवयमिच्चा, जंयुद्दीवे न मायंति ” सर्वसचित्तत्यागेऽयमप-
रिवाजकसप्रशनशिष्यनिर्दानम् । एवं सचित्तत्यागे यतनीय-
मिति प्रथमनियमः ॥ सचित्तविकृतिवर्जं यन्मुखे द्विष्यते तत्सर्वं
अव्यं किंप्रचटीरोट्टिकानिविकृतिकमेदकव्यपन्नश्रीर्पट्टिकाचूरिम-
करम्बकक्षैरेत्यादिकं बहुधान्यादिनिष्पन्नमपि परिणामान्तराद्या-
पत्तेरेकैकमेव अव्यमेकधान्यनिष्पन्नान्यपि पृथक्कास्थूलरोट्टक-
मएककर्परकघृघरीटोक्तत्रयुद्दीवादकणिकादीनि पृथक् २ नामा
स्वादवत्त्वेन पृथक् ३ अव्याणि फलफलिकादौ तु नमैक्ये जि-
न्नास्वादव्यक्तेः परिणामान्तराज्ञावाच । बहुअव्यत्वमन्यथा . वा
संप्रदायादिवशाद्भाव्याणि गणनीयानि धातुमयशिलाकाकाराहु-
ल्यादिकं अव्यमद्येन गणयन्ति २ विकृतयो भक्ष्याः पद दुग्ध १
दधि २ घृत ३ तैल ४ गुरु ५ सर्वपक्वान्न ६ जेदात् ३ (वाण-
हत्ति) उपानद्युग्मं मोचकयुग्मं वा काण्णपाडुकादि तु बहुजीव-
विराधनाहेतुत्वात्त्याज्यमेव आचर्कः ४ ताम्बूलपत्रपुगखदिरवटिका
कन्थकादिस्वादिरूपम् । ५ । वल्लं पञ्चाङ्गादिवैषः धौतिकपौति-
करान्नवत्त्रादि वैषे न गणयते । ६ । कुसुमानि शिरःकाण्डपेक्षया-
च्छीर्षकाद्यर्हाणि तन्नियमेऽपि देवशंषाः कल्पन्ते । ७ । वाहनं र-
थाश्वादि ८ शयनं खट्वादि ९ विद्वेषनं भोगार्थं चन्दनाङ्गनादि-
चूअकस्तूर्यादि तन्नियमे देवपूजादौ तिलकखट्वास्तकङ्कणधूपनादि
कल्पन्ते । १० । अब्रह्म दिवा रात्रौ पत्न्याद्याश्रित्य ११ दिक्परि-
माणं सर्वतोऽमुकदिशि वा इयदवधिगमनादिनियमनम् । १२ ।
स्नानं तैलाज्यङ्गादिपूर्वकं देवपूजार्थं करणेन नियमभङ्गः बौकि-
ककारणे च यतना रक्ष्या । १३ भक्तं राक्षसान्यसुखजक्किकादि सर्वं
त्रिचतुःसेरादिमितं खरवृजादिग्रहणे बहवोऽपि सेराः स्युः । १४ ।
पतपुपलङ्गणत्वादन्येऽपि शाकफलधान्यादिप्रमाणारम्भनैयत्या-
दिनियमा यथाशक्ति ग्राह्या इत्युक्तं भोगोपभोगव्रतम् ॥ ध० ३
अधि० । इदमपि चातिचाररहितमनुपालनीयमित्यतोऽस्यैवाति-
चारानभिधित्सुराह ॥

जोअणओ समणोवासएणं इमे पंच अइआरा जाणिअव्वा
न सामायरिअव्वा तं जहा सचित्ताहारे ? सचित्तपनि-
वच्चाहारे २ अप्पोद्धिओसहिभक्खणया सचित्तसम्मिस्सा
हारे (पाठान्तरम्) ३ पुप्पोलिओसहिजक्खणया ४ तुच्छो
सहिजक्खणया ॥

जोजनतो यद् व्रतमुक्तं तदाश्रित्य श्रमणोपासकेनापि पञ्चातिचारा
ज्ञातव्याः न समाचरितव्यास्तद्यथा सचित्ताहारः चित्तं चेतना सं-
ज्ञान उपयोगाश्वधानमिति पर्यायाः सचित्तश्चासावाहारश्च २
सचित्तो वाहारो यस्य सचित्तमाहारयतीति वा मूत्रकन्दकार्द-
कादिसाधारणप्रत्येकतरुशरीराणि सचित्तानि सचित्तं पृथिव्या-
द्याहारयतीति ज्ञावना । तथा सचित्तप्रतिष्ठाहारो यथा वृद्धप्र-

तिवक्षो गोदादिपक्षफलादि वा तया अपक्षैपधिनक्षत्रत्वमिदं च प्रतीतं सन्निधित्वाहादर इति पाञ्चान्तरं सचिन्तनं सन्निधित्वाहादरः सचिन्तनसन्निधित्वाहादरः बहुधादिपुष्पादिना सन्निधित्वा तया दुष्पक्षैपधेर्नक्षत्रतां दुष्पक्षा अभिन्ना इत्यर्थः तद्वक्ष्यता । तथा तुच्छैपधिनक्षत्रता तुच्छा ह्यसारा मुक्तफलाप्रभृतयः अत्र महती विराधना इत्या च तुष्टिर्बहुनिर्गन्धकोऽप्यपायः संज्ञायते । “एतत् संगरकायगो वृद्धाहरणम्-एगो खेत्तरस्वगो मे सागो खाइ राया निग्गयो सायंतं पेच्छइ ततो परिपइ तांखायइ रत्तो कोउ-गण पोष्टं फाडिथं कतियाओ खाइयाओ होजाति नवारं फेणं अनं न किंचि अत्थि एव्व जोजनत” इति गतम् । आय० ६ अ०॥

सचिन्तनस्तत्पतिवृद्धः, संमिश्रोऽजिपवस्तथा ।

दुष्पक्षाहार इत्येते, द्वैतीयिके गुणव्रते ॥ ५० ॥

सह चिन्तनं चेतनया वर्तते यः स सचिन्तः । तेन सचिन्तनं प्रतिबद्धः संवदस्तत्प्रतिबद्धः । सचिन्तनं मिश्रः सवलः संमिश्रः । अभिपयोऽनेकद्रव्यसंज्ञाननिष्पन्नः दुष्पक्षो मन्दपक्षः स चासा-वाहारश्चेत्यतीचाराद्वैतीयिके चिन्तये स्वायं इकण गुणव्रते जोगोपजोगपरिमाणस्ये ज्ञेया इति शेषस्तत्र सचिन्तः कन्दमूल-फलादिः पृथिवीकायादिर्वा । इह च निवृत्तिविषयकृतेऽपि सचि-न्तादौ प्रवृत्तावतिचारानिधानं व्रतसापेक्षस्यानाभोगातिक्रमादि-निवन्धनप्रवृत्त्या इष्टव्यमन्यथा भङ्ग एव स्यात् । तत्रापि कृतसचि-न्तपरिहारस्य कृतसन्निधित्वापरिमाणस्य वा सचिन्तमधिकसचिन्तं वाऽनाभोगादिना खादनः सचिन्ताहाररूपः प्रथमोऽतिचारः । आहारशब्दस्तु दुष्पक्षाहार इत्यस्मादाकृत्य संख्यः एवमुत्तरे-ष्वप्याहारशब्दयोजना ज्ञातव्या । सचिन्तप्रतिबद्धः सचेतनवृक्षा-दिसंयक्षो गुन्दादिः पक्षफलादिर्वा सचिन्तान्तर्वाजः खर्जुराग्रा-दिः तदाहारो हि सचिन्ताहारवर्जकस्यानाभोगादिना सावद्या-हारप्रवृत्तिरुपत्तावतिचारः । अथवा र्वाजं त्यहयामि सचेतन-त्वात्तस्य कटाहं त्वचेतनत्वाद्भक्षयिष्यामीति धिया पक्षं खर्जुरा-दिपक्षं मुखे प्रक्षिपतः सचिन्तवर्जकस्य सचिन्तप्रतिबद्धाहारो चिन्तयः । २ । संमिश्रोऽर्क्षपरिणतजज्ञादिरार्क्षकद्रागिमर्याजकपृ-रचिर्नटिकादिमिश्रः पूरणादिर्वा तिलमिश्रो यवधानादिर्वा एतदा-हारोऽप्यनाभोगातिक्रमादिनाऽतिचारः । अथवा संभवत्सचिन्ता-वयवस्याऽपक्षकणिकादेः पिष्टत्वादिनाऽचेतनमिति बुद्ध्याहारः संमिश्राहारो व्रतसापेक्षत्वादतिचारः इति तृतीयः । अजिपवः सुरासौवीरकादिर्भक्षप्रकारखण्डादिर्वा सुरा मद्याद्यनिस्पन्दिवृ-ष्यद्रव्योपयोगो वाऽयमपि सावद्याहारवर्जकस्यानाभोगादिनाऽतिचारः चतुर्थः । ४ । तथा दुष्पक्षोऽर्क्षस्विन्नपृथुकतन्दुवयवगोष्ठ-मस्युल्लमणरुकाण्युक्तफलादिरेहिकप्रत्यवायकारी यावता चांशेन सचिन्तस्तावता परलोकेऽप्युपहन्ति प्रयुक्तादेर्दुष्पक्षतया संजव-त्सचेतनावयवत्वात्पक्षत्वेनाऽचेतन इति शुद्धानस्यातिचार इति पञ्चमः । ५ । केचित्पक्षाहारमप्यतिचारत्वेन वर्णयन्ति । अपक्षं च यदग्निनाऽसंस्कृतं एष च सचिन्ताहारे प्रथमातिचारोऽन्तर्भ-वाति तुच्छैपधिमक्षणमपि केचिदतिचारमाहुस्तुच्छैपधयश्च मु-क्षादिकामलशिम्योरूपास्ताश्च यदि सचिन्तास्तदा सचिन्तानि-चार एवान्तर्भवन्ति । अथाग्निपाकादिनाऽचिन्तास्तर्हि को दोष इति एवं रात्रिभोजनमद्यादिनिवृत्तिष्वपि अनाभोगातिक्रमा-दिभिरतिचारा भावनीयाः । इत्यमतिचारव्याख्यानं तत्त्वार्थवृत्त्या-द्यनुसारेण ज्ञेयम् । आवश्यकपञ्चाशकवृत्त्यादिषु तु अपक्षदु-ष्पक्षतुच्छैपधिमक्षणस्य क्रमेण तृतीयावतिचारत्वं दर्शितम् । तत्रापिपरिहारावित्थम् । नन्वपक्षौपधयो यदि सचेतनास्तदा स-चिन्तमित्यादिपदेनैवोक्तार्थत्वात्पुनर्वचनमसंगतमथाचेतनास्तदा-

कोऽतिचारो निरवद्यत्वात्तद्वक्ष्यते इति सत्यम् किं त्वाद्यावनी-चारैः सचेतनकन्दफलादिविषयावितरे तु शाब्दाद्यौपधिविषया इति विषयकृतो जेदोऽत एव मूलसूत्रे “अप्युल्लिओसहिभयखण-ये” त्याद्युक्तं ततोऽनाभोगातिक्रमादिनाऽपक्षैपधिमक्षणमतिचारोऽथवा कणिकादेरपक्षतया संभवत्सचिन्तावयवस्य पिष्टत्वादि-नाऽचेतनमिदमिति बुद्ध्या भक्षणं व्रतसापेक्षत्वादतिचारः । दु-ष्पक्षैपधिमक्षणजायना तु पूर्वोक्तैः तुच्छैपधिमक्षणे त्वित्थं न तुच्छैपधयोऽपक्षाः दुष्पक्षाः सम्यक्पक्षाः वा स्युर्यदाद्यौ पक्षौ तदा तृतीयचतुर्थीतिचाराभ्यामेवास्त्योक्तत्वात्पुनरुक्तत्वदोषः । अथ सम्यक्पक्षास्तदा निरवद्यत्वादेव कातिचारता तद्वक्ष्यते इति सत्यं किं तु यथाऽऽद्यद्वयस्योत्तरद्वयस्य च सचिन्तत्वे समानेऽप्यनो-पध्यापधिरुक्तो विशेष एवमस्य सचेतनौपधिताभ्यां समानत्वेऽ-पि अतुच्छतुच्छवृत्तौ विशेषो हृदयस्तत्र च कोमलमुखादिकली-विशिष्टतृप्त्यकारकात्वेन तुच्छाः सचिन्ता एवानाभोगादिना शुद्धानस्य तुच्छैपधिमक्षणमतिचारः । अथवात्सन्तावधनीकतया ऽचिन्ताहारतान्युपगन्ता तत्र च यत्तुसिकारकं तदचिन्तीकृत्यापि भक्षणयु सचेतनस्यैव वर्जनीयत्वाच्च्युपगमाद्यनुनस्तृतिजनना-समर्थाव्यौपधौर्वाद्येनाचिन्तीकृत्य हृद्धे तत्तुच्छैपधिमक्षण-मतिचारः । तत्र भावतो विरतेर्विपक्षित्वाद्ब्रह्म्यतस्तु पाक्षितत्वादि-ति पञ्चाशकवृत्तौ । अथ जोगोपजोगातिचारानुपसंहरन् जोगोप-भोगव्रतस्य लक्षणान्तरं तत्रतश्चातिचारानुपदर्शयितुमाह ॥

अमी जोजनमाश्रित्य, त्यक्तव्याः कर्मतः पुनः ।

खरकर्म त्रिघ्नपञ्च, कर्मादानानि तन्मद्याः ॥ ५१ ॥

अमी उक्तस्वरूपाः पञ्चातिचारान्जोजनमाश्रित्य त्यक्तव्या हेयाः । अथ कर्मतस्तानाह-तत्र भोगोपभोगसाधनं यद्व्यव-तदुपाजनाय यत्कर्म व्यापारस्तदपि जोगोपभोगशब्देनोच्यते कारणे कार्यापचारात् इति व्याख्यानान्तरं पूर्वमुक्तमेव । ततश्च कर्मतः कर्माश्रित्य जोगोपजोगोत्पादकव्यापारमाश्रित्येत्यर्थः । पुनः खरं कठोरं यत्कर्म कोदपाहनगुतिपादनादिरूपं तत्त्याज्यं तन्मद्यास्तस्मिन् खरकर्मत्यागवृत्त्येन भोगोपभोगव्रते महा अतिचाराः त्रिघ्नाः त्रिगुणिताः पञ्चदशेत्यर्थः । कर्मादानानि कर्मा-दानशब्दाच्चा ज्ञवन्ति शेषः कर्मणां पापप्रवृत्तीनामादानानि-कारणानीति कृत्वा तेऽपि त्यक्तव्या इति पूर्वक्रियान्वयः । ५०३ अधि० अथुना कर्मतो यद् व्रतमुक्तं तदप्यतिचारारहितमनुपाह-नीयमित्यतोऽस्यातिचारानभिधिसुराह ।

कम्मओणं समणोवासएणं इमाई पवरसकम्मादाणाई जाणिअव्वाई न समायरिअव्वाई तंजहा इंगाहकम्म १ वण-कम्म २ साणीकम्म ३ जाडीकम्म ४ फोडकम्म ५ इंतवाणि-ज्जे ६ हक्खवाणिज्जे ७ रसवाणिज्जे ८ कंसवाणिज्जे ९ विसवाणिज्जे १० जंतपीवणकम्म ११ निलंणकम्म १२-दवग्गिदावणया १३ सरदहतलावसोसणया १४ असईपो-सणया ॥ १५ ॥ आव० ६ अ०

(स्वव्याख्या इंगल्लकम्मादिषु शब्देषु)

उपभोगपरिचोगादिरिक्त (ति) रिक्त-उपभोगपरिचोगातिरिक्त-न० उपभोगविषयभूतानि यानि द्रव्याणि स्नानप्रक्रमे उल्लोकोद्घ-र्तनकावकादीनि जोजनप्रक्रमेऽज्ञानपानादीनि तेषु यदतिरिक्त-धिकमात्मादीनामनर्थक्रियासिद्धावस्थविषयित्वे तदुपभोगपरि-भोगादिरिक्तम् । आत्मोपभोगातिरिक्ते, तदुपचारात्प्रमादवृत्ता-

तिचारे, तेन आत्मोपभोगातिरिक्तेन परेषां स्नानभोजनादिरनर्थ-
दणो भवति । अयं च प्रमादव्रतस्यैवातिचार इति । उपा० १ अ० ।
उपभोगपरिभोगादिरित्-उपभोगपरिभोगातिरेक-पुं० उपभो-
गपरिभोगयोरतिरेकः अधिकमुपभोगपरिभोगातिरेकः । प्रमा-
दचरितस्यातिचारे, इह किञ्च स्वोपयोगिन्योऽधिकानि ताम्बू-
लमोदकमण्डकादीन्युपभोगाङ्गानि तरुणादिषु न नेत-
व्यानि अन्यथा दि खिद्वाद्यस्तानि प्रज्जते ततश्चात्मनो निरर्थक-
कर्मवन्धादिदोषः । अयमपि विषयात्मकत्वात् प्रमादचरितस्याति-
चारः । घ० २० । आ० ।

उपभोगोत्त-उपभोग्यत्व-न० उपभोग्योव्यताधाम् । स० ।

उपमा-उपमा-स्त्री० उपमानमुपमा-उप-मा-भावे-अ-अनेन
गवयेन सदृशो गौरिति सादृश्यप्रतिपत्तिरूपे प्रमाणजेदे, ॥ उक्तं
च ॥ “ गां दृष्ट्वाऽयमरण्येऽन्यं, गवयं चीकृते यदा । भूयोऽव-
यवसामान्य-जाजं वर्तुलकण्ठकम् ॥ १ ॥ तस्यामेव त्ववस्थाया-
यदि ज्ञानं प्रवर्तते । पशुनैतेन तुल्योऽसौ, गोपिएरु इति सोपमेति
॥ २ ॥ ” श्रुतादिदेशवत्क्यसमानार्थोपश्रम्भेन, संज्ञासंज्ञिसम्बन्ध-
ज्ञाने च । स्या० ४ उ० ॥ उपमीयतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इ-
त्युपमा । द० १ अ० । सूत्र० । शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य प्रथमा-
ग्रमहिष्याम् । स्या० ८ उ० । स्नाद्यविशेषे, । जी ३ प्रति० । इदा-
नीमदृश्यमाने प्रश्रव्याकरणाणां प्रथमेऽप्ययने च । स्या० १० उ० ।

उपमाण-उपमान-न० उपमीयतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इत्युपमानम् ।
दृष्टान्ते, । द० १ अ० । प्रसिद्धसाधर्म्यात्साध्यसाधने, यथा गौ-
र्गवयस्तथा । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । उपमानोपमेययोरध्यक्तत्वे
सादृश्याश्रम्भेन, । सम्म० । (औपम्यजेदा औपम्य शब्दे
वक्ष्यन्ते) ॥

उपमानस्य प्रमाणान्तरताविचारः ॥ उपमानमपि प्रमाणान्तरं
तस्य लक्षणं यथा “ दृश्यमानादृश्यत्र, विज्ञानमुपजा-
यते । साध्यदृश्योपाधितज्ज्ञैरुपमानमिति स्मृतं ” यथोक्तमुपमान-
मपि सादृश्यादसन्निकृष्टेऽर्थे दुर्हिमुत्पादयति यथा गवयदर्शनं
गोस्मरणस्येति अस्यायमर्थः येन प्रतिपात्रा गौरुपलब्धो न गवयो
नवातिदेशवाक्यं गौरिव गवय इति श्रुतं तस्यादृष्ट्यां पर्यटतः
गवयदर्शने प्रथमे उपजायते परोक्षगवि सादृश्यज्ञानं यदुत्पद्यते
अनेन सदृशो गौरिति तदुपमानमिति । तस्य विषयः सादृश्य-
विशिष्टः परोक्षो गौस्तद्विशिष्टं वा सादृश्यं च वस्तुतत्त्वमेव य-
दाह । “ सादृश्यस्य च वस्तुत्वं, न शक्यमववाधितुम् । ज्ञयो-
ऽवयवसामान्य-योगो जात्यन्तरस्य तदिति ” अस्य चानधिगता-
र्थाधिगन्तृतया प्रामाण्यमुपपन्नं यतो गवयेन प्रत्यक्षेण गवय
एव विषयीकृतो न पुनरसंनिहितोऽपि सादृश्यविशिष्टो गौःतद्वि-
शिष्टं वा सादृश्यम् । यदपि तस्य पूर्वं गौरिति प्रत्यक्षमभूत्त-
स्यापि गवयोऽत्यन्तमप्रत्यक्ष एवेति कथं गवि तदपेक्षं
तत्सादृश्यज्ञानम् । तदेवं गवयसदृशो गौरिति प्रागप्रतिपत्तेरन-
धिगतार्थाधिगन्तूपरोक्षे गवयदर्शनात् सादृश्यज्ञानम् । तदुक्तं “ त-
स्माद्यत्स्मर्यते तत्स्मात्, सादृश्येन विशेषितः । प्रमेयमनुमान-
स्य, सादृश्यं वा तदन्विते ॥ प्रत्यक्षेणावबुद्धेऽपि, सादृश्ये गवि
च स्मृतौ । विशिष्टस्यान्यतो सिद्धे-रुपमानप्रमाणता ॥ प्रत्यक्षेऽपि
यथादेशे, स्मर्यमाणे च पूर्वके । विशिष्टविषयत्वेन, नानुमानाप्र-
माणतेति ” न चेदं प्रत्यक्षं परोक्षविषयत्वात् सविकल्पकत्वाच्च ।
नाप्यनुमानं हेत्वन्नात् । न च स एव दृश्यमानो गवयविशेषः
तद्गतं वा सादृश्यं हेतुरुभयस्यापि धर्मिणा सह प्रतिबन्धाभा-
वान्नचाप्रतिबन्धो हेतुरतिप्रसङ्गात् न च गोमत्वं सादृश्यं गौर्वा
हेतुः प्रतिज्ञार्थकदेशत्वात् न च सादृश्यमात्रं प्राक् प्रमेयेण सम्यक्

प्रतिपन्नं नवान्वयप्रतिपत्तिमन्तरेण हेतोः साध्यप्रतिपादकत्व-
मुपलब्धं तदेवं गवार्थदर्शने गवयं पश्यतः सादृश्येन विशिष्टे
गवि पक्षधर्मत्वग्रहणं सम्बन्धानुस्मरणं वान्तरेण प्रतिपत्तिरुप-
जायमाने नानुमानेन्तर्भवतीति प्रमाणान्तरमुपमानम् । तदुक्तं “ न
चैतस्यानुमानत्वं, पक्षधर्माद्यसंभवात् । प्राक् प्रमेयस्य सादृश्यं,
न धर्मत्वेन गृह्यते ॥ गवये गृह्यमाणं च, न गवार्थानुमापकम् । प्रति-
ज्ञार्थकदेशत्वा-द्गोगतस्य न क्षिप्तः ॥ गवयश्चापि सम्यग्भा-
गोक्षिप्तमृच्छति । सादृश्यं न च पूर्वेण, पूर्वं दृष्टं तदन्वये ॥ पक्ष-
स्मिन्नपि दृश्येऽर्थे, द्वितीया पश्यतो यने । सादृश्येन सदैकस्मि-
स्तदेवोपद्यतेमिति रिति ” नैयायिकाः श्रूयमाणलक्षणमभिदधति
प्रसिद्धसाधर्म्यात्साध्यसाधनमुपमानमिति । अत्रोपमानमिति-
लक्ष्यनिर्देशः प्रसिद्धसाधर्म्यादित्यागमपूर्विकाप्रसिद्धिः दर्शिता
आगमस्तु यथा गौस्तथा गवय इति एवं प्रसिद्धेन साधर्म्यप्रसि-
द्धेः संस्कारवान् पुरुषः कदाचिद्वरण्ये परिश्रमन् समानमर्थं
यदा पश्यति तदा तज्ज्ञानादागमादितसंस्कारप्रबोधसङ्गतः
स्मृतिर्गोसदृशो गवय इत्येवं रूपा स्मृतिसहायन्धियार्थसन्निक-
र्षेण गोसदृशोऽयमिति ज्ञानमुत्पाद्यते तच्चन्द्रियार्थसन्निकर्षजत्वात्
तज्जनकत्वेनास्य प्रत्यक्षप्रमाणताप्रसक्तः । न च शब्देन सादृश्यं यथो-
क्तमुत्पादयदेतच्छब्दप्रसज्यते अव्यपदेश्यपदाध्याहारात् अव्य-
ञ्जिचार्यादिपदानां तु पूर्ववद्दृश्यवच्छेदो द्रष्टव्यः । नन्वेवमप्यनुमानं
प्रसङ्गस्तस्य यथोक्तफलजनकत्वाद् विनाभावसम्बन्धस्मृतिपूर्वक-
स्य परामर्शज्ञानस्य विशिष्टफलजनकत्वेनानुमानत्वावाप्तेः प्रकृतज्ञा-
नमविनाभावसम्बन्धस्मृतिपूर्वकं गोशदृशस्य गवयशब्दवाच्यत्वे-
नान्यस्याप्रसिद्धत्वात् गोसदृशगवयशब्दः संज्ञेति आगमाप्रती-
तिरिति चेत् न तस्य सन्निधीयमानगोशदृशपिएरुविषयत्वेना-
प्युपपत्तेर्निश्चितश्चाव्ययः साध्यप्रतिपत्तिः । न च तदोपलब्ध्यामाना-
ज्ञोसादृश्यपिएमादव्यतिरिक्तः गोसदृशसद्भावनिश्चायकं प्रमा-
णमस्ति न चात्र व्यतिरेकी हेतुः समस्ति सपक्षासत्त्वप्रतिपादक-
प्रमाणान्तरत्वात् अतो नाविनाभावसंबन्धानुस्मृतिः । व्याप्तिरहितेऽपि
चागमे गोसदृशो गवय इति सकृदुच्चारिते उत्तरकाहगोसदृश-
पदार्थदर्शनात् अयं स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तिर्भवतीति
नानुमानमेतत् संज्ञासंज्ञिसम्बन्धज्ञानत्वागमकं न भवत्येव श-
ब्दस्य तज्जनकस्य तदाऽज्ञावात् शब्दजनितं च शब्दं प्रमाणमि-
ति व्यवस्थितं प्राक् शब्दप्रतीतत्वाच्छब्दमिति चेन्ननुमानस्या-
प्येवमभावप्रशक्तिः अग्निसाम्यस्य प्राग् प्रत्यक्षेण प्रतीतत्वात्
न ह्यप्रतीते महानसादावग्निसामान्ये अनुमानप्रवृत्तिरिति अप्र-
तीतार्थाप्रतिपादकत्वादानुमानं न प्रम.णं भवेत् । न च विशिष्ट-
देशाद्यवच्छेदसाधकसाधकत्वेनास्या प्रामाण्यमितरत्रापि समान-
त्वात्तथाहि सन्निधीयमानपिएरुविषयत्वेन स्वप्रतिपाद्यमिदं
प्रतिपादयति आगमस्त्वसन्निहितपिएरुविषयत्वेन न चागमात्
संज्ञासंज्ञिसंबन्धः प्रतीयते ततः सारूप्यमात्रप्रतीतेर्यत्र शब्दस्यैव
साधकतमत्वं तदेव शब्दं फलं न च विप्रातपर्यधिकारेण संज्ञासं-
ज्ञिसंबन्धज्ञाने एतत्समस्ति प्रत्यक्षफलं तु न भवत्येवैतत् संज्ञासं-
ज्ञिसंबन्धस्येन्द्रियेणासन्निकर्षात् । न च सन्निकर्षेन्द्रियाविषय-
त्वात्तस्य तदेव संज्ञासंज्ञिसंबन्धप्रतिनियतरूपं फलं यतः
समुपजायते तदुपमानं आह च सूत्रकारः साध्यसाधनमिति
साध्यं विशिष्टं फलं तस्य साधनं जनकं यत् तदुपमानं एवं सा-
रूप्यज्ञानवत्सारूप्यस्याप्यमानत्वं न पुनः संज्ञासंज्ञिसंबन्ध-
ज्ञानस्य फलाभावात् न च हेयादिज्ञानस्य फलं प्रत्यक्षादिफल-
त्वात् । तथा हि हेयादिज्ञानं पिएरुविषयं तच्चन्द्रियार्थसन्निकर्षा-
दुपजायते यथा प्रत्यक्षफलमनुमानं विशिष्टफलजनकत्वादेवं

प्रमाणान्तरानिष्पाद्यविशिष्टप्रज्ञजनकत्वात् प्रमाणान्तरमुपमानम्
अत्र प्रतिविधानम् ॥ उपमानस्य त्वपूर्वार्थाधिगन्तृत्वाभावात् प्रा-
माण्यमेव न संभवति नन्वस्यापूर्वार्थविषयता प्रागुपदर्शितेव स-
त्यमुपदर्शिता ननु युक्ता तथा हि तस्य विषयः सादृश्यादिविशि-
ष्टो गौस्तद्विशिष्टं वा सादृश्यमुपदर्शितं तच्च भूयोऽवयवसामान्य-
योगवत्प्रतीतिपादितं न च सामान्यं तद्व्योगो वा वस्तु संज्ञव-
तीति प्रतिपादितं तत्सन्नावेऽपि प्रत्यक्षविषयतया परैस्तत्त्वैः क-
थमुपमानगोचरत्वेनागृहीतार्थप्राहित्वं प्रामाण्यनिबन्धनं प्रवेत्
सादृश्यज्ञानस्य चोत्पत्तावयं क्रमः पूर्वं तावद् गोगवययोर्विषाणि-
त्वादिसादृश्यं गवि प्रत्यक्षतः प्रतिपद्यते पश्चात् गवयदर्शनान-
न्तरं यद्विषाणित्वादिसादृश्यं पिण्डेऽस्मिन्नुपलभ्यते मया तत्
गव्यप्युपलब्धमिति स्मरति तदनन्तरं गवि विषाणित्वादिसादृ-
श्यप्रतिसंज्ञानं जायते अनेन पिण्डेन सदृशो गौरित्येवं च स्मृते-
मेतत् ज्ञानं कथं प्रमाणं प्रवेत् । यदि च गवि प्रत्यक्षेणोभयगतं
विषाणित्वादिसादृश्यं प्राप्तं न प्रतिपन्नं भवेत् प्रतिपन्नमपि यदि
विस्मृतं प्रवेत् तदा गवयदर्शने सत्यपि परोक्षे गवि नैव सादृ-
श्यज्ञानमुपजायेत अतो विषाणित्वादिसादृश्यं पूर्वमेव गवि प्रत्य-
क्षेणोभयगतमिदानीं गवयदर्शनात् तत्रैव स्मर्यते तत्र गृहीतप्राह-
णात् सादृश्यज्ञानं प्रमाणम् । अथ पूर्वप्रत्यक्षेण गोगतमेव सादृ-
श्यमवगतं गवयदर्शनेन तु तद्गतमेवोभयगतसादृश्यप्रतिपत्ति-
स्तु गवयदर्शनानन्तरं सादृश्यज्ञाननिबन्धनोति अगृहीतप्राहितया
प्रमाणमुपमानम् । असदेतत् पूर्वमुभयगतसादृश्यप्रतिपत्तौ गवय-
दर्शनानन्तरमप्यप्रतिपत्तिस्तदनुसंधानप्रतिपत्तेरप्यसंज्ञवात् । न
हि गवयपिण्डदर्शनानन्तरं प्रागप्रतिपत्ते तत्सादृश्येऽवपिण्डे अनेन
सदृशोऽवप्रतिपत्तिः कदाचिदपि भवति तस्मात् प्रागव्यक्तव्यव-
तसादृश्ये प्रतियोगिग्रहणाद्भवहारमात्रप्रवृत्तिरेव तदा प्राक् तद-
प्रवृत्तिः प्रतियोग्यपेक्षत्वात् तस्य भ्रात्रादिव्यवहारवत् न च तत्
प्रामाण्यं युक्तप्रमानामियत्ताभावप्रशङ्के एवं धूमदर्शनास्मर्यमा-
णाग्निर्बन्धितयाऽप्यज्ञानवगतप्रदेशे तद्व्यवहारवच्छेदमवगम-
यन्ती प्रतिपत्तिरुपजायामानाऽनुमितिः प्रमाणतां यथा समासा-
द्वयति न तथा सादृश्यप्रतिपत्तिः गवाक्ष्यधर्मप्रतिपत्तिकाल एव
चूयोऽवयवसामान्ययोगवत्प्रतीतिपादितं सादृश्यप्रतिपत्तेस्तेन प्रत्य-
क्षेऽपि यथादेश इत्यादिवचनमुक्ततया व्यवस्थितम् । किं च ।
यदि सादृश्यज्ञानं गृहीतप्राहित्वेऽपि व्यवहारमात्रप्रवर्तनात्
प्रमाणं तर्हि वैसादृश्यज्ञानमपि सप्तमं प्रमाणं भवेत् दृश्यप-
रोक्षे सादृश्यधीःप्रमाणान्तरं यदि वैधर्म्यमर्हति तर्ह्येवम-
व्येवं प्रमाणं किं न सप्तमम् । तथा सोपानवाजात् क्रामतः
प्रथमाक्रान्तं पश्चादाक्रान्तादीर्धं महत् नृस्वं चेत्याद्यनेकं—
प्रमाणं प्रसक्तमिति कुतः प्रमाणपट्टकवादः संगतो भवेत् ।
दृश्यमानव्याक्षेपं चेद् दृष्टान्तं प्रमाणान्तरं तत् पूर्वमस्मादि-
त्यादिप्रमाणान्तरमिष्यताम् । अप्रमाणये चास्य पक्षधर्म-
त्वाद्यभावप्रतिपादनं सिद्धसाधनमेवाप्रमा वा प्रमाणस्या-
नुमानत्वान्भ्युपगमाद् । यदा च प्रत्यक्षेण प्रतिपत्तेऽपि गवा-
भ्वादौ भूयोऽवयवसामान्ययोगं तद्व्योगवाच्यं मूढः सदृ-
शासदृशव्यवहारं न प्रवर्तयति तदा विषयदर्शनेन विषयिणो
व्यवहारस्य साधनात् वैकल्पिकत्वाद् अनुमानप्रमाणाता सम-
स्त्येव तथा हि गवाभ्वादौ विषाणाद्यवयवसामान्ययोगसि-
द्धियोगो वा प्रागुपलब्ध इदानीं स्मर्यमाण इति नासिद्धता
हेतोः प्रवृत्तिर्व्यवहारनिषेधश्च एवार्थोऽत्र दृष्टान्तोऽस्तीति
नान्वयव्यतिरेकयोरप्यभावस्ततो न वै तस्यानुमानत्वमित्या-
दिपक्षधर्मत्वाद्यसंभवप्रतिपादनमसंगतव्यवहारसाधनपक्ष-
धर्मत्वादेः प्रसाधनाभेदाधिकोपवर्णितमप्युपमानमनधिगता-

र्थाधिगन्तृत्वाभावात् प्रमाणं न भवति तथा हि यथा गौस्तथा
गवय इति वाक्याद् गोसदृशार्थसामान्यस्य गवयशब्दवा-
च्यताप्रतिपत्तेरन्यथा विसदृशमहिष्याद्यर्थदर्शनादप्ययं स ग-
वय इति संज्ञासंज्ञिसंबन्धप्रतिपत्तिः किं न भवेत्तस्माद्यथा
कश्चिदङ्गदी कुण्डली कुञ्जी स राजेति कुतश्चिदुपप्लव्या-
ङ्गदादिमदर्थदर्शनादयं स राजेति प्रतिपद्यते न चासौ प्रति-
पत्तिः प्रमाणमुपवाक्यादेवाङ्गदादिमतोर्थस्य राजशब्दवा-
च्यत्वेन प्रतिपन्नत्वात् तथेहापि यथा गौस्तथा गवय इत्यति
देशवाक्यात्संबन्धमवगत्य गवयदर्शनात्संकेतानुस्मरणे स-
त्यं स गवयशब्दवाच्योऽर्थप्रतिपत्तेरप्रमाणमुपमानम् । यदि
पुनरतिदेशवाक्यात्संबन्धप्रतिपत्तिर्नाभ्युपगम्यते पश्चादप्ययं
स गवयशब्दवाच्यस्तथाऽपि प्रत्ययो न स्यात्तदपरनिमित्ता-
भावात् दृश्यते च तस्माद्गृहीतग्रहणाभेदं प्रमाणम् । अथा-
तिदेशवाक्यात् पूर्वोक्तात्सदृशार्थस्य गवयशब्दवाच्यता सा-
मान्येन प्रतीता गवयदर्शनानन्तरं तु गवयविशेषं तच्छब्दवा-
च्यत्वेन पूर्वमप्रतीतं प्रतिपद्यते इति न गृहीतप्राहिता असदे-
तत् सस्नेहितगवयविशेषविषयस्य ज्ञानस्य प्रत्यक्षतयोपमा-
नत्वानुपपत्तेर्गवयदर्शनोत्तरकालभावि त्वयं स गवयशब्दवा-
च्योऽर्थ इति तज्ज्ञानं तत्प्रत्यक्षबलोत्पन्नत्वात् स्मृतिरेव न
प्रमाणम् । किं च गवयविशेषस्य गवयशब्दवाच्यता यद्य-
तिदेशवाक्यान्न प्रतिपन्ना कथं तर्हि गवयविशेषदर्शनं उपजाते
कस्मादस्य तच्छब्दता यस्यैवार्थस्य संबन्धग्रहणकाले येन
सह संबन्धोऽनुभूतस्तस्यैवार्थस्य तेन सह संबन्धे तच्छब्द-
वाच्यता कालान्तरेऽपि दृश्यते ततः सामान्येन संकेतकाल एव
संबन्धः प्रतीतः पश्चाद्गवयदर्शनं उपजाते संकेतमनुसृत्यायं
स गवयशब्दवाच्योऽर्थ इति प्रतिपद्यते इत्यभ्युपगन्तव्यमेतेनो-
पयुक्तोपमानस्तु तुल्यार्थग्रहणे सति विशिष्टविषयत्वेन संबन्धं
प्रतिपद्यत इत्यपि निरस्तं विशेषस्य संकेतकालानुभूतस्य
व्यवहारकालानुगमादवाच्यत्वाच्च । यश्च शब्दप्रभवप्रतिप-
त्तावर्थः प्रतिभाति स एकशब्दवाच्यो न त्वविशेषस्तत्र
प्रतिभालक्षणज्ञाने असतस्तत्र शब्दस्याप्रतिभासनाच्च विशेषः
शब्दवाच्यतायामसौ गवयशब्दवाच्य इति विशेषस्य वाच्य-
प्रतिपत्तिः सादृश्यविकल्पयोरैकीकरणाद् भ्रान्तिरन्यापूर्वानु-
द्भूताकारपरामर्श इति दृश्येयमसौ गवयशब्दवाच्य इति प्रति-
पत्तिः कथं भवेदतिदेशवाक्यश्रवणसमये विशेषे संबन्धाप्र-
तिपत्तेः प्रतिप्रत्यभ्युपगमे वा विशेषेऽपि सामान्यत्वस्मृतिरे-
वेति कुतः प्रामाण्यमुपमानस्य । यद् गौरिव गवय इति
गोगवययोरतिदेशवाक्यात्सादृश्यमात्रप्रतिपत्तिः संज्ञासंज्ञि-
संबन्धप्रतिपत्तिस्तूपमानात्तदप्यसमीक्षिताभिधानं यतो गव-
यदर्शनानन्तरमयं स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तिरुपजा-
यते इयं च तावदध्यक्षप्रतिपत्तिः फलश्रुतातिदेशवाक्यस्य
प्रप्रष्टव्यस्कारस्य वा तत्सदभावेऽप्यस्यानुत्पत्तेर्विशेषश्चाध्यक्ष-
विषयत्वानभ्युपगमाच्च अतिदेशवाक्यसरणसहायस्य गवय-
दर्शनस्य तत्प्रतिपत्तिजनकत्वे स्मर्यमाणशब्दवाच्यत्वमि-
त्यतिदेशवाक्यमेव तज्जनकमभ्युपगतं भवेत् न दर्शनं न हि
यत्राध्यक्षप्रवृत्तिमत्तत्र शब्दस्मरणसहितमपि प्रवर्तते यथा
अनुद्भूतं गन्धस्मरणं सहायपरिमलप्रतिपत्तावतिदेशवाक्याच्च
संबन्धाप्रतिपत्तावपरस्य तत्प्रतिपत्तिर्निमित्तस्याभावात् अयं
स गवयशब्दवाच्य इति पूर्वानुभूतपरामर्शेन प्रतिपत्तिर्न
स्यादपि त्वयं गोदृश इत्येव भवेत् न चेतत्प्रतिपत्तिरन्यथानु-
पपन्नैव प्रमाणान्तरमुपमाख्यमेतत्प्रतिपत्तिजनकं प्रकल्पनीयं
यः कुण्डली स राजेति श्रोतातिदेशवाक्यस्य तद्दर्शनानन्तरमयं

स राजशब्द वाच्य इति प्रतिपत्तेरप्युपमानफलत्वप्रसक्तेः
अथात्र तच्छब्दवाच्यता इत्यतिदेशवाक्यादेव प्रतिपत्तेति
नातिप्रसक्तिस्तिर्हि गौरिव गवय इत्यतिदेशवाक्याद् गोसद-
शार्थस्थ गवयशब्दवाच्यतापि प्रतिपत्तेति नोपमानप्रमाण-
फलता अयं स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तेः । तस्मात्
स्मृतिरूपत्वादस्याः प्रतिपत्तेर्नैतस्या जनकस्य प्रमाणतेति
अनुमानान्तर्भावप्रतिपादनं न दोषायेत्यलमतिविस्तरेण ॥
सम्म० । सूत्र० ।

उवमादोष-उपमादोष-पुं० हीनाधिकोपमाभिधानलक्षणे सू-
त्रदोषे, आ० म० द्वि० । यत्र हीनोपमा क्रियते यथा मेरुः सर्प-
पोषमः । अधिकोपमा वा क्रियते यथा सर्पपो मेरुसन्निभः ।
अनुपमा वाऽभिधीयते यथा मेरुः समुद्रोपमा इत्यादि । अनु० ।
विशे० । यथा काञ्चिकमिव ब्राह्मणस्य सुराऽपेया ॥ वृ० १ उ० ।

उवमिय-उपमित-त्रि० उप-मि-क्त । सादृश्यानुयोगिनि, यथा
चन्द्रवन्मुखं तस्य चन्द्रसादृश्यानुयोगित्वात् ॥ वाच० ॥
उप-मि-भावे निष्ठाप्रत्ययः । उपमाने, विशे० ॥ उपमीयतेऽ-
नेनोपमितम् बाहुल्यकात्करणे निष्ठाप्रत्ययः । उपमाकरणे, क्षेत्र-
स्योपमितं क्षेत्रोपमितम् । आ० म० प्र० ॥

उवयाइय-उपयाचित-त्रि० कर्मणि क्त । उपगम्य प्रार्थिते, जावे
क्त । उपगम्य याचने, न० देवाराधने, स्था० १० ठा० । पूजाच्यु-
पगमपूर्वकप्रार्थने, ज्ञा० ८ अ० ।

उवयाण-उपयान-न० सामीप्येन गमने, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ।

उवयार-उपचार-पुं० उपचरणमुपचारः । उप-चर-घञ् ।
ग्रहणे, अधिगमे, “उवयारसहसंप्रचयत्थं पगट्टिया ज्ञणंति ।
उवयारोत्ति वा अहीतं ति वा आगमियंति वा गृहीतंति वा पगट्टुं”
। नि० चू० १ उ० । चिकित्सायाम् । पूजायाम्, पंचा० ६ विव०
कल्प० । ज्ञा० । औ० । रा० । देवतापूजायाम्, प्रश्न० सं० ३ द्वा०
पंचवक्षसरसुरभिमुक्कपुण्णुंजोवयारकक्षिते ” चं २० पाहु० ।
आराधनाप्रकारे, द० ए अ० । सुखकारिक्रियाविशेषे, प्रव० ६
द्वा० । अन्यक्रियाकक्षापे, पो० १२ विव० । लक्षणायाम्, द्र० ७
अध्या० । लक्षणा शक्यार्थत्यागेनाऽन्यार्थबोधने, असदारोपे,
अष्ट० । उपचरणमात्रधर्मणि, द्र० ७ अध्या० । यथा—

जो तेसु धम्मसद्दो, सो उवयारेण निच्छण्ण इहं ।

जह सीह सद्दसीहे, पाहेणुवयारओ णत्थ ॥ एए ॥

यस्तेषु तन्त्रान्तरीयधर्मेषु धर्मशब्दः स उपचारेणापरमार्थेन
निश्चयेनात्र जिनशासने कथं यथा सिंहशब्दः सिंहे व्यवस्थितः
प्राधान्येनोपचारतः उपचारेणान्यत्र माणवकादौ यथा सिंहो मा-
णवकः उपचारनिमित्तं च शौर्यक्रौर्यादयः धर्मं त्वर्हि साद्याजि-
घानादय इति गार्थार्थः ॥ दृश० १ अ० । व्यवहारे, स्था० ४
ठा० । “णिउणजुत्तोवयारकुसला” विपा० २ अ० । उपचरितव-
स्तुव्यवहारे, यो० वि० । लोकव्यवहारे, ज्ञा० १ अ० । जं० । आ-
देशे, आ० म० द्वि० । कल्पनायाम्, विशे० ।

उवयारओ-उपचारतस्-अव्य० कल्पनामात्रेणेत्यर्थे, “उवयार-
ओ खित्तस्स विणिगमणं सरुवओ नत्थि ” विशे० ॥

उवयारग-उपचारक-पुं० प्रतिज्ञागरके, नि० चू० ११ उ० ।

उवयारग-उपचारग्र-न० उपचरणमुपचारः तेनोपचारेण कर-
णजृतेनेदमग्रम् । भावाग्रे, नि० चू० १ उ० । (तद्व्याख्या अग-
शब्दे उक्ता)

उवयारच्छद-उपचारच्छद-न० औपचारिके प्रयोगे मुखप्रतिपे-

धेन प्रत्यवस्थानरूपे ऽवज्ञेदे, यथा मञ्चाः क्रोशन्ति इत्युक्ते पर
प्रत्यवतिष्ठते कथमचेतना मञ्चाः क्रोशन्ति मञ्चस्थास्तु पुरुषाः
क्रोशन्ति । स्या० ।

उवयारमित्तग-उपचारमात्रक-न० लोकोपचारे एव केवले,
“उवचरइ कोणतितो, अहवा उवयारमित्तगं एइ” वृ० १ उ० ॥
उवयारसय-उपचारज्ञत-न० औपचारिकवचनचेष्टादिशते,
“ उवयारसयवंधणपउत्ताओ ” । तं० ।

उवयारोवेयत्त-उपचारोपेतत्व-न० अग्राभ्यतारूपे तृतीयै सत्य-
वचनातिशये, स० । औ० ।

उवयाद्वि-उपजालि-पुं० द्वारवत्यां वसुदेवस्य धारण्यामुत्पन्ने
जालिभ्रातरि, सच द्वारवत्यां नगर्यां वसुदेवस्य धारण्यां
देव्यां जातः पञ्चाशत्कन्याभिः परिणीतोऽरिष्टनेमरन्तिके प्रव-
जितः द्वादशाङ्गान्यधीत्य षोडशवर्षपर्यायो मृतः शत्रुञ्जये
सिद्धः । शेषं यथा गौतमस्य इत्यन्तकृद्दशासु चतुर्थवर्गे द्वि-
तीये अध्ययने प्रतिपादितम् । अन्त० ४ अ० ॥ राजगृहे
नगरे श्रेणिकस्य राज्ञो धारण्यां देव्यामुत्पन्ने पुत्रे च । स च
राजगृहे श्रेणिकस्य धारण्यां जातः अष्टकन्याः परिणयितः
श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके प्रवजितः एकादशाङ्गा-
न्यधीत्य षोडशवर्षाणि श्रमणपरिपाकं प्राप्य कालं कृत्वा
वैजयन्ते विमाने देवतयोपपन्नः द्वात्रिंशत्सागरोपमाणि स्थि-
तिं परिपाल्य महाविदेहे सेतस्यतीति अनुत्तरोपपातिकदशा-
सु प्रथमे वर्गे द्वितीयेऽध्ययने सूत्रितम् । अनु० ॥

उवरइ-उपरति-स्त्री० उप-रम्-क्तिन्-विरतौ, स्था० १ ठा० ।
आचा० । स० ।

उवरम-उपरम-पुं० उप-रम्-घञ्-अवृद्धिः । उपरमणमुपरमः ।
नियमे, विशे० विरमे, दर्श० ।

उवरय-उपरत-त्रि० उप-रम्-क्त । निवृत्ते । कल्प० । स्था० ।
उत्त० । “ न हणे पाणिणं पाणे, मपवेराउ उवरए ” उपरतो
निवर्तितः । उत्त० ६ अ० । प्रायः सावद्ययोगेभ्यो निवृत्ते,
आच० ४ अ० । “ उवरया मेहुणा उ ” उपरता मैथुना-
द् धर्मात् अष्टादशचिकल्पग्रहोपेताः । आचा० २ ध्रु० । उप-
सामीप्येन रतः । व्यवस्थिते, “ एत्थोवरए मेहावी सव्वं पा-
वं कम्मं भोसेत्ति ” आचा० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० । “ एत्थो
वरए तं भोसमाणे अय सधीति अदक्खु ” अत्रास्मिन् साव-
द्यारम्भे कर्त्तव्ये उपरतः संकुचितगात्रः । अत्र चाहते धर्मे
व्यवस्थिते उपरतः पापारम्भात् । आचा० १ ध्रु० ५ अ० ।

उवरयदंड-उपरतदण्ड-पुं० प्राणिनः आत्मानं वा दण्डयती-
ति दण्डः । स च मनोवाकायलक्षणः उपरतो दण्डो येषान्ते
तथा । निवृत्तदण्डेषु, “ उवरयदंडेसु अणुवरयदंडेसु वा सोव-
हिपसु वा शिखवहिपसु वा ” आचा० १ ध्रु० ४ अ० १ उ०
उवरयमेहुण-उपरतमैथुन-त्रि० मैथुनाडुपरते, “ से हुप्परिणा
समयस्मि वट्टइ गिरास से उवरयमेहुणे चरे ” आचा० २ ध्रु०

उवराग-उपराग-पुं० उप-रञ्ज-घञ्-उपरञ्जने, ग्रहणे, “ ससि-
रविगहोवरागविसमेसु ” प्रश्न० २ द्वा० । “ चंदसुरोवरागो
गहणं भणइ ” आच० ४ अ० । स्था० । (गहणशब्दे वक्तव्य-
ता वक्ष्यते)

उवरि-उपरि-अव्य० अग्रे इत्यर्थे, “ मंदरचूलियाणं उवरि-
चत्तारि जोयणाई ” स्था० ४ ठा० । उत्तरकाले, “ गहणादु-
वरि पयत्तो ” घ० २ अधि० । उपरिष्ठादर्थे, “ उक्किट्ठवसगोव-
रिसवसरणविक्खवस्स ” पंचा० २ विव० । भ० । प्रज्ञा० ।

उवरिभासा-उपरिभासा-स्त्री० गुरोर्भाषणानन्तरमेव विशेष-
भाषणरूपायां भाषायाम्, " अंतरभासाए उवरिभासाए जं
किंचि " घ० २ अधि० ।

उव (प) रिम-उपरितन-त्रि० ऊर्द्धभवे, स्था० १० डा० ।

उवरिमउवरिमंगविज्ञ-उपरितनोपरितनग्रैवेय-पुं० नवानां ग्रैवे-
यकाणामन्तिमे, स्था० ए डा० ।

उवरिमउवरिमंगेवेज्जविमाणपत्थरु-उपरितनोपरितनग्रैवेयविमान-
प्रस्तट-पुं० नवमे ग्रैवेयकविमानप्रस्तटे, स्था० ए डा० ।

उवरिमग-उवरिमक-पुं० उपरिमा एव उपरिमकाः । उपर्यु-
परिवर्तितदेवलोकनिवासिषु देवेषु, " बहुययं उवरिमगा-
उहं च सकप्पथमाह " आ० म० प्र० । विशेष० ।

उवरिममज्जिमंगेवेज्ज-उपरिममध्यमग्रैवेय-पुं० अष्टमे ग्रैवेयक-
देवे, स्था० ६ डा० ।

उवरिममज्जिमंगेवेज्जविमाणपत्थरु-उपरिममध्यमग्रैवेयविमान-
प्रस्तट-पुं० अष्टमे ग्रैवेयविमाणप्रस्तटे, स्था० ६ डा० ।

उवरिमहिट्टिमंगेविज्ञ-उपरिमाधस्तनग्रैवेय-पुं० सप्तमे ग्रैवेयके,
स्था० ६ डा० ।

उवरिमहिट्टिमंगेविज्ञविमाणपत्थरु-उपरिमाधस्तनग्रैवेयविमान-
प्रस्तट-पुं० सप्तमे विमाणप्रस्तटे, स्था० ६ डा० ।

उवरिमहेट्टिह-उपरिमाधस्तन-त्रि० ऊर्द्धाधोवर्त्तिनोः, " उव-
रिमहेट्टिहं सुखुड्गपयरेसु " उपरिमो यमवधीकृत्योर्द्धं प्रत-
रवृद्धिः प्रवृत्ता अधस्तनश्च यमवधीकृत्याधः प्रतरवृद्धिः
प्रवृत्ता ततस्तयोरुपरितनाधस्तनयोः जुल्लकप्रतरयोः शेषापे-
क्षया लघुतरयो रज्जुप्रमाणायामविष्कम्भयोस्तिर्यग्गोकोमध्य-
भागवर्त्तिनोः, भ० १३ श० ४ उ० ।

उवरिमागार-उपरिमाकार-पुं० उपरितनेषु उच्यमानादिरूपेष्वा-
कारेषु, " वेसि णं दाराणं उवरिमागारा सोल्लसविहेहिं रयणेहिं
उवसेज्जिया " रा० ।

उवरियतल्ल-उपरितल्ल-न० गृहस्य पीठवन्धकल्पे स्थाने, " जं-
वीत्रप्पमाणा उवरियतल्लेण " भ० १ श० ८ उ० ।

उवारिह-उपरितन-त्रि० उपरिदशब्दात् । किंलुल्लो भवे ८ । १ ।
६३ । भवेऽथे नाम्नः परौ इह उल्ल इत्येतौ भित्ति प्रत्ययौ भवत
इति प्रवार्थे इहप्रत्ययः । ऊर्द्धभवे, प्रा० । " उवरिहो ताराखे
वारं चरति " स्था० ९ डा० । अनु० । " उवरिमं सुयं वाएह उव-
रिहं सुयं जहा दसवेयास्त्रियस्स आवस्सगं " नि० चू० १ ए उ० ।

उवरुज्जत-उपरुध्यमान-त्रि० उप-रुह-कर्मणि-यक्-शानच् ।
समनूपाधुषेः ८ । ४ । ४७ । इति उपः परस्य कर्मणि ज्ञो वा
पक्वे उपरं धिज्जत । निरुध्यमाने, आत्रियमाणे, प्रा० ।

उवरुह-उपरौह-पुं० यस्तु नारकाणामङ्गोपाङ्गानि भनक्ति सोऽ-
त्यन्तौहत्वादुपरौह इति । पष्ठे परमाधार्मिके, भ० ३ श० ६
उ० । तत्स्वरूपं यथा-

जंजंति अंगमंगाणि, ऊरू वाहू सिराणि करचरणा ।

कप्पेति कप्पणीहिं, उवरुह्वा पावकम्मरया ॥ ७५ ॥

अयोपरुह्वाख्याः परमाधार्मिकाणामङ्गप्रत्यङ्गानि शिरोवाहूका-
दीनि तथा करचरणाश्च भज्जन्ति मोटयन्ति पापकर्मणः कल्प-
नीभिः कल्पयन्ति पाटयन्ति तत्रास्त्येव दुःखोत्पादनं यत्ते न
कुर्वन्तीति ॥ सूत्र० १ श्रु० ५ अ० । आव० । भा० चू० । प्रश्न० ।

उवरुवरि-उपर्युपरि-अव्य० निरन्तरमर्थे, " उवरुवरितरंगद-
रियअतिवेगचक्खुपहमोच्छरंतं " प्रश्न० ३ डा० ।

उवरोह-उपरोध-पुं० उप० रुह-घञ्-आवरणे, अनुरोधे, व्या-
घाते, वृ० १ उ० । वाधायाम्, विशेष० । संघटनादौ, " चूओघरो-
हरहिण " भूतानि पृथिव्यादीनि उपरोधस्तत्संघटनादिवलक्षणः ।
आव० ४ अ० । परचक्रेण वेष्टने, ।

ग्रामादेरुपरोधे सति जिक्काटनादिविधिमाह ।

(सूत्रम्) गमगमस्स वा जाव रायहाणी य वाहिया ।
सेणं संनिविहं पेहायं कप्पइ निगंथाण वा निगंथीए वा
तद्विसं जिक्कायरियाए गंतुं पमिपत्तए नो से कप्पइ तं
रयाणि तत्थेव उवायणाइ वित्तपजो खलु निगंथो वा निगं-
थी वा तं रयाणि तत्थेव उवायणाइ उवातिणंतं वा साइज्जति
से छुहो वि अक्कममा णो आवज्जइ वा उम्मासियं परिहा-
रडाणं आणुग्याइयं ॥

अस्य संबन्धमाह ।

उवरोहजया कीरइ, सप्परिखे पुरवरस्स पागारो ।

तेण र सुत्तेण सुत्तं, आणुअत्तइ उग्गहो जं व ॥

पूर्वसूत्रे प्राकारः प्राकारपरिखा चोक्ता स च प्राकारः सपरिखे-
ऽपि पुरवरस्योपरोधः परचक्रेण वेष्टनं तद्व्याप्तिरुच्यते तेन कार-
णेन र इति पादपुरणे ततः सूत्रमिदमारभ्यते । यथावग्रहः पूर्व-
सूत्रेऽप्युपवर्तते अव्यवच्छिन्न एवागच्छन्नस्तीति जावः । अतो
यथा रोधके राजावग्रहमनुज्ञाप्य वह्निर्निर्गम्यते प्रविश्यते वा
तथाजिधीयते । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । सशब्दोऽ
यशब्दार्थे अथ ग्रामस्य वा यावद्वाजधान्या वा यावत्करणाञ्च-
गरस्य वा खेटस्य वा इत्यादिपरिग्रहः । एतेषामन्यतरस्य वह्निः
मेना राजास्कन्धावारं रोधकं त्वासन्निविष्टं प्रेक्ष्य दृष्ट्वा कल्पते
निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा तद्विसं जिक्काचर्यायां गत्वा प्रत्या-
गन्तुं नो नैव (से) तस्य विवक्षितस्य भिक्षोः कल्पते तां रजनीं
तत्रैवोपाददाति उपाददनं वा स्वादयाति स द्विधा आद्या निष्कामन्
जितसीमानं राजसीमानं च विबुधम् अपचते चातुर्मासिकं
परिहारस्थानमुद्धातिकमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यविस्तरः ।

सेणादी गाम्मिहिं, वित्तुप्पायं इमं वियाणिता ।

आसिखे ओमोयरिय-जयवक्का णिग्गमे गुरुगा ॥

कञ्चित्मासकल्पक्रेत्रे स्थितेर्ज्ञातं सेनापरचक्रमत्र समायास्यति
आदिशब्दादशिवमवमौदर्थे श्लेच्छादिभयं वा भविष्यति । एव-
मादौ कारणे पश्चादपि गमिष्यतीति कृत्वा अनागतमेव ततः
कैत्राश्रिगन्तव्यं कथं पुनरनागतं तज्ज्ञायत इत्याह कैत्रस्योत्पातः
परज्जकाद्युपचयसूचकानि लिङ्गानित्यर्थः । प्रान्तिवहिकृचक्रवाहं
धृमायते । अकारेण तरुणं पुष्पफलानि जायन्ते महता शब्देन
भूमिः कम्पते । समंततः कन्दितकुजिताः शब्दाः श्रूयन्ते इत्या-
दीनि मन्तव्यानि एवं कैत्रोत्पातममुं विज्ञाय निर्गन्तव्यम् । अथ
न निर्गच्छन्ति ततोऽशिवे अवमौदर्थे बोधिकत्रये परचक्रागमने
ज्ञातेऽपि निर्गमनमकुर्वतां चतुर्गुरुकाः ।

आणाइणो य दोसा, विराहणां होइ संजमायाए ।

आसिवाहिम्म परवित्ते, अधिकारो होइ सेणाए ॥

आज्ञादयश्च दोषाः विराधना च संयमात्मविषया भवन्ति संय-
मचिराधना शुद्धे भक्त्याने अलज्यमाने अनेषणीयम् । गृहीयादि-
त्वादिका आत्मचिराधना परितापमहादुःखादिका यदा वाऽशि-

बादिकं प्रतिपदं प्ररूपितं जवति तदा तत्र सेनया अधिकारः कर्तव्यः । अशिवादिकं च प्रथमोद्देशके अश्वघ्नैः सप्रपञ्चं प्ररूपितमिति नेह ज्ञेयः प्ररूप्यते । तच्च परचक्रागमनं यथा ज्ञायते तथा दर्शयति ॥

अतिसयदेवत्तण्णिमि-त्तमादि अवितहपवित्ति मोत्तूणं ।

निगमणा होइ पुव्वं, अण्णागते रुक्खोच्छिषे ॥

अवधिज्ञानाद्यातिशयेन स्वयमेव ज्ञातं अपरेण वा अतिशयज्ञानिना पृष्टेन कथितं देवतया वा कयाचिदाख्यातं अविसंवादिना वा निमित्तेनाश्वगतम् आदिप्रदणेन विद्यामन्त्रादिपरिग्रहः । अथवा प्रवृत्तिर्वर्त्ता तामवितयां श्रुत्वा ततः क्षेत्रात्पूर्वमेव निगमनं कर्तव्यं भवति । अथानागतं न ज्ञातं सहसैव तन्नगरं रूढं पन्थानो व्यवच्छिन्नास्ततो न निर्गच्छेयुरपि । अथवा अग्नीजिः कारणैर्ज्ञातेऽपि न निर्गमिताः भवेयुः ।

गेहन्नरोगिअसिन्ने, रायण्डे तहेव ओसम्मि ।

उवही सरीरतेण्ण-णाते वि ण होइ णिगमणं ॥

श्वानो ज्वरादिपीडितः कश्चिदस्ति तत्प्रतिधन्धेन गन्तुं न शक्यते (रोगिन्ति) दुष्टरोगेण कुष्ठादिना कश्चिदत्यन्तमभिभूतः स परित्यक्तुं न पार्यते बहिर्वा अशिवं राजद्विष्टमवमौर्दर्यं वा विद्यते उपधिस्तेनाः शरीरस्तेना वा बहिर्गच्छत उपरुचन्ति एतैः कारणैर्ज्ञातेऽपि परचक्रागमने निर्गमनं न जवति ।

एएहि य अषेहि य, ए णिगया कारणोहि वहुएहि ।

अच्छति होइ जयणा, संवत्ते एगररोधे य ॥

पतैरन्यैश्च बहुभिः कारणैर्न निर्गता भवेयुः ततस्तत्रैव तिष्ठतां संवत्ते नगररोधके च यतनाः कर्तव्याः संवर्तौ नाम परचक्रागमनं श्रुत्वा स्वरकार्यं यत्र जलदुर्गादिषु बहूनां ग्रामाणां जनः संवर्तौ-चूयैकत्र तिष्ठति । नगररोधकः प्रतीतस्तत्र संवत्ते यतनामाह ।

संवहम्मि तु जयणा, जिकखे जत्तट्टणा य वसहीए ।

ताम्मि जए संपत्ते, आवाउके क्कण वट्ठति ॥

संवर्ते तिष्ठतां भैदये भक्तार्थतायां वसतौ च यतना कर्तव्या । तस्मिन् परचक्रवक्रणे भये संप्राप्ते अपावृता एके न तिष्ठन्तीति निर्युक्तिगता समासार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विदुणोति ।

वइयासु व पट्ठासु व, जिकखं काउं वसंति संवट्टे ।

सव्वम्मि रज्जखोज्जे, तत्थ व य जाणिथंडिह्वे ॥

संवर्ते अभिनवसन्निविष्टतया सचित्तः पृथिवीकायो जवतीति कृत्वा भिक्षां द्दिहन्ते । किं तु पूर्वस्थितासु अजिकासु वा पट्ठी-सु वा भिक्षां कृत्वा तत्रैव स्थण्डिले श्रुत्वा रात्रौ संवर्ते समागत्य वसन्ति । अथ सर्वस्यापि राज्यस्य क्षोजस्ततो अजिकादिकमपि नास्ति तदा तत्रैव संवर्ते यानि तेषु भिक्षां द्दिहन्ते । अथ न सन्ति स्थण्डिले स्थितानि तत इषं यतना ।

पोपक्षियसत्तुउदगे, गइहं परुओवरिं पगासमुहे ।

मुक्खादीण अहंजे, न य चिंता वा सिद्धाणंति ॥

तक्रतीमनादौ आर्द्धं प्रपतति पृथुकाप् कायविराधना भवेदिति मत्वा याः पूषदिका ये च सक्तवो यश्च शुष्कौदन एवमादिकं शुष्कद्रव्यं पटलोपरिस्थिते प्रकाशमुखे भाजने गृह्णन्ति अथ शुष्कादीनां ह्यभो न जवति । आदिशब्दः स्वगतानेकभेदसूचको न च तैरात्मानं पातयन्ति तत आर्द्धेण गृह्यमाणेन यत्र पटलकादौ रुदण्टको लम्बस्तं सम्यक् वक्ष्यन्ति । गतं भिक्षाद्वारम् ।

अथ जकार्यताचारमाह ।

पच्छन्ना सति वहिया, अह सजयं तेण चिद्धिमिदी अंतो ।

असतीए व सजयम्मि व, धरंति अण्णेर जुंजे ॥

संवर्तस्यान्तः प्रच्छन्ने प्रदेशे जकार्यं न कर्त्तव्यं अथान्तः प्रच्छन्नं नास्ति ततः संवर्तस्य बहिर्गत्वा समुद्दिष्ट्यम् अथ बहिः सजयं ततोऽन्तः संवर्तस्यान्यन्तर एव चिद्धिमिद्धिकां दत्त्वा ज्ञोक्तव्यम् । अथ नास्ति चिद्धिमिलिका सभये वा सा न प्रकटी-कियते । ततोऽर्द्धं साधवो भाजनानि धारयन्ति । इतरे द्वितीया आर्द्धकमशकेषु जुञ्जते ।

काळे अपहुत्तते, जए व सत्थे व गंतु कामम्मि ।

कप्पुपरिजोयणाइं, काउं इक्को उ परिवेसो ॥

अथ वारकेण जुञ्जानानां कावो न पूर्यते जये वा त्वरितं ज्ञोक्तव्यं यो वा संवर्ते सार्थः स गन्तुकामस्ततः कल्पस्यापरि भोजनानि कृत्वा स्थापयित्वा सर्वेऽपि कमठकादिषु जुञ्जते एकश्च तेषां सर्वेषामपि परिवेषयेत् ।

पत्तंगं वरुगा मंति, मज्जिज्जगादेकओ गुरु वीसुं ।

ओमोणकप्पकरणं, अषे गुरुणेक्को वा वि ॥

प्रत्येकं यदि सर्वेषां वटुकानि निमन्त्रितास्ततो ये मज्जिज्जकाः परस्परं सहोदरा भ्रातरः । आदिशब्दादन्येऽपि ये प्रीतिवशेनैकत्र मिश्रन्ति तं एकतः समुद्दिशन्ति गुरुवोऽपि विश्वं पृथक् जुञ्जते यदा सर्वेऽपि जुक्ता यस्तत्रावमो लघुस्तेन कमठकानां कल्पकरणं विधेयम् । गुरुणां समङ्गं कमठकं तौ सह न मील्येते अन्यस्तस्य कल्पं पृच्छति । अपूर्यमाणेषु साधूनां गुरोश्च कमठकान्येकतोऽपि कल्पयन्ति ।

जायणस्स कप्पकरणं, हेट्ठिज्जगमुत्तकमुयक्खे य ।

ते अ सति कमठकप्पर, काउमजीवे पदेसे य ॥

भाजनस्य कल्पकरणं दग्धजूमिकायां गोमूत्रजाविते वा जूजागे कटुकवृक्षस्याधस्ताद्वा कर्त्तव्यम् । तेषां दग्धादिस्थण्डिलानाम-भावे कमठकेषु घटादिकस्योपरि वा भाजनकल्पं कृत्वा तत्र कल्पानकमन्यत्र नीत्वा स्थण्डिले परिष्ठापयन्ति । गतौ वा संवर्ते पश्चात्परिमिक्षिणजीवप्रदेशेषु परिष्ठाप्य सभये वा त्वरमाणाः । स्थण्डिलस्य वा अभावे धर्माधर्मास्तिकायसंबन्धिषु जीवप्रदेशेषु परिष्ठापयामः इति बुद्धिं विधाय अस्थण्डिले परिष्ठापयन्ति । गतं जकार्यताद्वारम् । वसतिद्वारमाह ।

गोणादीवाघातो, अलब्बजमाणेव वाहिंसमाणा ।

वातदिसिसावयजए, अ वा उमा तेण जग्गणता ॥

संवर्तस्यान्ते निरावाधे परिमिक्षिते प्रदेशे वसन्ति अथ तत्र गवादिभिरितस्ततस्तत्तुफमायमानैर्व्याघातो यद्वा तत्र प्राशुकः प्रप्रदेशो न वृज्यते ततो बहिर्घसतौ यतो घाटिजयं तं दूभागं वर्जयित्वा वसन्ति । अथ तत्र स्वापदजयं ततो यस्यां दिशि वातस्तां वर्जयन्ति येन च परचक्रजयेन तत्र संवर्ते प्रविष्टास्तस्मिन् प्राप्ते सर्वेषुपकरणं गुपित्वे प्रदेशे स्थापयित्वा स्वयमेकतोऽन्यत्र प्रदेशे अपावृताः कायोत्सर्गेण तिष्ठन्ति । स्तेनरक्षणार्थं च वारकेण रज्जोसकलामपि जाग्रति अथकस्मादपावृतास्तिष्ठन्तीत्याह ।

जिण्हिगमप्परिहयं, अवाउरु वा वि दिस्स वज्जंति ।

यंजणिमोहणिकरणं, करुजोगं वा जवे करणं ॥

अचेष्टतालक्षणं जिनिहिक्रमप्रतिहतमेवं स्थितानां न कोऽप्युपद्रवं करोतीति भावः । अथवा ते स्तेना अपावृतान् दृष्ट्वा स्वयमेव वर्जयन्ति स्तम्भनीमोहनीविद्याभ्यां च तेषां स्तम्भनमोहने कुर्वन्ति

यो बाहुतयोगः सहचरयोगी तेन तादृशे आक्रमे गच्छसंरक्षणार्थं करणं शिक्कणं तेषां विधेयम् । गतं संवरद्वारम् ।

अथ नगरारोहकद्वारमाह-

मंवट्टणिगयाणं, णियट्टणे अट्टरोहजयणाए ।

वसही भत्तट्टणया, धंमिद्विगिगिचणो जित्तो ॥

ये मासकल्पप्रायाण्या द्वेवार्श्वान्य संयत्तस्थितास्ते संवर्त्तनिर्गता उच्यन्ते तेषां नत उच्यतानामवस्कन्दादिजयेन भूयाऽपि संवर्त्ताश्रगरं प्रविनियन्ता भवति । यद्वा ग्लानादिभिः कारणैः प्रथममेव नगरान्न निर्गतास्ततो नगरवसतावष्टौमासान् रोधके यतनया वसन्त्यं । भवति सा च यतना वसतिभक्तार्थनथाग्निरु-
विवेचनजैक्यविषया कर्तव्या । तत्र वसतियतनां तावदाह-

हाणीजाते कट्टा, दो दारा करुगचिलिमिली वसजा ।

तं चेव एगदारे, मत्तगमुविणं व जयणाए ॥

रोधके तिष्ठद्भिरष्टौ वसतयः प्रत्युपेक्षणीयास्तासु प्रत्येकमृत्युदे मासं मासमासितव्यं अष्टानामभावे सप्त एवं चान्या तावद्वक्तव्यं यावत् संयतानां संयतीनां च (एकद्विती) एकैव वसतिर्भवति । तत्रैकस्यां वसतौ स्थितानां द्वे द्वारे भवतः । अयान्तराद्वे कटकचिद्विमिश्रिका वा वृषभाः कुर्वन्ति । अथ द्वारद्वयं न भवति नत एकद्वारे तमवधिं कुर्वन्ति । कायिकभूमेरप्यत्रावे मात्रकेण यतन्ते यतनया च स्वप्नं कुर्वन्ति । इति नियुक्तिगाया समासार्थः ।

अथ भाष्यकार एनामेव विवृणाति-

रोहे उ अष्टमासे, वामानु मुचूमितोणि वा जंति ।

परवन्नरुद्धेवि पुरे, हाविंतिणि मास कप्पन्तु ॥

अष्टानुवक्त्रिकान् मासान् रोधयित्वा रोधं कृत्वा ततो वर्षासुतृपाः स्वभूमिमात्मीयराज्यवृत्तं गच्छन्ति साधवश्च रोधके वसन्तः परवन्नरुद्धेऽपि पुरे मासकल्पं न हापयन्ति किंतु तत्र प्रथमतः पयाष्टौ वसतयोऽष्टौ भिक्षाचर्याः प्रत्युपेक्षणीयाः । अथाष्टौ न प्राप्यन्ते ततः

निकखस्स व वसहीण, असती सत्तेव चट्टरा जा ।

वेकालंजाअंभे, एकैकगस्साणगाट संजोगा ॥

भैक्ष्यस्य वा वसतेर्वा असति सप्त प्रत्युपेक्षणीयास्तदग्रामीषट्वादिपरिहाण्या चतस्रो यावदेका प्रत्युपेक्षणीया । किमुक्तं भवति वसतयो भिक्षाचर्याश्च यद्यष्टौ न प्राप्यन्ते तत एकैकपरिहाण्या यावदेका वसतिरेकाभिक्षाचर्या । अत्र च एकैकस्थालाभे अलाभे वा अनेके संयोगा भवन्ति । तथाहि अष्टौ वसतयोऽष्टौ भिक्षाचर्याः, अष्टौ वसतयः सप्तभिक्षाचर्याः, अष्टौ वसतयः पद्भिक्षाचर्याः, एवं यावदष्टौ वसतय एकाभिक्षाचर्या, एवमष्टौ भङ्गा भवन्ति एते च वसतेरप्रकमश्रवता लब्धाः सप्तकादिभिरप्येककपर्यन्तैरेवमेवाष्टौ भङ्गा लभ्यन्ते सर्वसंख्याया भङ्गकानां चतुःषष्टिरुचितप्रते । चतुष्षष्टितमश्च भङ्गक एका वसतिः एका भिक्षाचर्येति लक्षणः । सा चैका वसतिः संयतानां संयतीनां च पृथक् भवति । अथोभयेषामपि योग्या वसतिः प्रत्येकं नावाप्यते तत एकत्रापि वसन्त्यम् । तत्र यतनामाह-

एगत्थ वसंताणं, पिह ड्वारासतीयसयकरणं ।

मज्जेण करुगचिलिमिलि, तेसु न उ थेरखुट्ठीतो ॥

संयतानां संयतीनां च एकत्र वसतामियं यतना ये द्विविचलुः शालादिकं पृथक्द्वारं तदगृहं तदा तत्रान्तरे कटकं चिलिमिली वा दत्वा तिष्ठन्ति । पृथक्द्वारस्याभावे (सयकरणंति) स्वयमेव कुड्यं द्वित्वं द्वारं कर्त्तव्यं गृहमध्ये च कुड्याभावे कटकचिद्विमिश्रिका वा दातव्या तयोश्च कटकस्य चिद्वि-

मिलिकाया वा आसन्नयोरुभयोः पार्श्वयोर्भागादेकस्मिन् स्थविराः साधवो द्वितीये च क्षुद्रिकाः संयत्यो भवन्ति । एतच्चाग्नेव्यक्तीकरिष्यते ॥

अथ तंचेव 'एगदारेत्ति' पदं व्याख्याति-

दारदुयस्स तु असती, मज्जे दारस्स करुगजुत्ती वा ।

णिकखमपवेसवेद्वा, ससद्विपिडेण सज्जातो ॥

यदि द्वारद्वयं न भवति स्वयं च पृथक्द्वारं कर्त्तुं न शक्यते । ततस्तस्यैकद्वारस्य मध्ये कटकं पोत्तिकां वा चिद्विमिलीं दत्वा द्विधा विजृज्जनं विधेयम् । तत्रार्द्धेन साधवो निर्गच्छन्ति शक्यं संयत्य इति । अथ संकीर्णं सा वसतिः नवा विभक्तुं शक्यते ततः परस्परं निर्गमप्रवेशवेलायां घर्जयन्ति यस्यां वेद्यायां संयता निर्गच्छन्ति तस्यां न संयत्य इति निर्गच्छन्तश्च शब्दं कुर्वन्ति पिण्डे न च स्वाध्यायं कुर्वन्ति शृङ्गारकयां न कुर्वन्ति । न वा पठन्ति । अथ स्वप्नं च यतनयेति पदं व्याचष्टे ॥

अंतमि व मज्जंमि व, तरुणी तरुणा य सव्ववाहिरतो ।

मज्जे मज्जिमथेग, खुट्ठीखुट्ठा य थेरा य ॥

यास्तकायस्ता अन्ते वा मध्ये वा भवन्ति तरुणास्तु सर्वे बाह्यतः कर्त्तव्याः ततो मध्ये मध्यमाः स्थविराः क्षुद्रिकाश्च साक्ष्यस्ततः जुलुकाः स्थविराश्च शब्दान्मन्यमास्तकरुणाश्च भवन्तीत्युक्तार्यः प्रावार्यस्तु वृद्धविवरणादयगन्तव्यः । तच्चेदम् । "तरुणीभो अंतं वा सुविज्जंति मज्जे व तस्य अंतं ताव मज्जं एगमि तरुणी उचविज्जंति तासि आरता मज्जिमातो तासि आरतो थेरीउ तासि आरतो खुट्ठीतो खुट्ठीण आरतो थेरा थेराणं आरतो खुट्ठा । तेसिमि आरतो मज्जिमा तेसि आरतो तरुणा एवं नवे तरुणीओ तरुणा य अंतं जाया इयाणिज्जं मज्जे तरुणीओ उचविज्जंति तो तासि उज्जयतो मज्जिमिया उ तासि बाहिं थेरीओ तासि बाहिं थेरा तासि उज्जयतो खुट्ठीओ तासि परिक्खोवण थेरा तेसि उभओ खुट्ठा तेसि बाहं मज्जिमा तेसि परिक्खोवणतरुणाए सारसि वसंताण जयणात्ति ॥

अथ मात्रकपदं व्याख्याति-

पत्तेयसपणदिक्खिय-पुरिसा इत्थी य सव्वएगत्थ ।

पच्छमकडगचिलिमिदि, मज्जे वसजा य मत्तेणं ॥

यत्रोपाश्रयणामल्पतया राजकीय आदेशो ज्ञेयः केचित्पापगिरुनस्ते सर्वेप्येकत्रैव तिष्ठतामिति तत्र यदि प्रत्येकाः स्त्री-वर्जिताः निर्ग्रन्था शाक्यादयो दीक्षितपुरुषाः सर्वेप्येकस्यां वसतौ स्थिताः याश्च पापगिरुन्यः स्त्रियस्ता अपि सर्वा एकत्र स्थितास्तत इयं यतना । यः प्रच्छन्नः प्रदेशस्तत्र साधुभिः साध्वीनिश्च स्यातव्यं प्रच्छन्नस्याभावे मध्ये कण्टकं चिलिमिविकां वा वृषभाः कुर्वन्ति कायिकभूमेरभावे दिवा राज्ञौ च मात्राकरणे वृषभा यतन्ते ।

पच्छन्नअसतिनिहग, वोड्डियनिकवूआसोयसोया य ।

पउरदव्वउड्डगादि, गरहा य सअंतरं एको ॥

प्रच्छन्नस्य कण्टकचिद्विमिश्रिकयोश्चाभावे निहवेषु तिष्ठन्ति तदभावे वोड्डिकेषु तदग्रतो निहवेषु पतेष्वपि पूर्वमाज्ञोचनादिषु च स्थिता आचमनादिषु क्रियासु पञ्चरुद्रव्येण कार्यं कुर्वन्ति उड्डकं कमठकं तत्र जुञ्जते आदिशब्दादपरेणापि येन ते शौचवादिनो जुगुप्सां न कुर्वन्ति तस्य परिग्रहः । एवं प्रवचनस्यागर्हा परिहृता भवति सान्तरं चोपविष्टा जुञ्जते (एगोत्ति) एकः जुलुकादिः कमठकानां कल्पं करोति ।

अथ पत्तेयसमणदिक्खयत्ति पदं व्याख्याति ।
पासंन्नी पुरिसाणं, पासंन्तिथीण वा वि पत्तेगो ।
पासंन्तिथयमाणव, एकतो होति मा जयणा ॥
पाखण्णिस्त्रीणां पाखण्णिपुरुषाणां वा प्रत्येकं स्थितानां पा-
खण्णिस्त्रीपुरुषाणामेकतः स्थितानां वा इयं यतना भवति ।
जे जह् असोयवादी, साधम्मि वा वि जत्थ वाहिं वा ।
सा णिहुयाय हुइकालेण, वुग्गहोणावसज्जाओ ॥
ये यथा भञ्जौचवादिनो ये च जीवादिपदार्थास्तिक्यवादित्वेनै-
कवाक्यत्वेन च साधूनां साधर्मिकास्तेषु तेषां मध्ये साधुभिर्वा-
सः कर्तव्यः यदा च तत्र द्वयोरपि शैल्ययोः शुष्ककाष्ठो भवति
तदा निभृता निर्व्यापारा भवन्ति । इदमेव व्याचष्टे न विग्रहाः
स्वपक्षेण परपक्षेण वा सह कवहो न कर्तव्यो नैव च तदानीं-
स्वाध्यायो विधेयः । गता वसतियतना । भक्तार्थयतनापि पउ-
रदवड्डुगाई इत्यादिना तदेवोक्ता ।

अथ स्थण्णियतनामाह ।

तं चेव पुव्व ञ्णितं, पत्तेयं दिस्समाण कुरुकयाय ।

यं निह्वसुक्खहरिण, पवायपासे पदेसेसु ॥

स्थण्णियं तदेव पूर्वज्जणितम् “अणावायमसंज्ञोप” इत्यादिना
यथा पीठिकायामुक्तं तथैवात्रापि मन्तव्यम् । प्रथमस्थण्डिलाद्वा
भे शेषेषु गच्छतां प्रत्येकं मात्रकग्रहणं भवति सागारिकेण च द-
श्यमाने कुरुकुर्या कर्तव्या एवं वहिः स्थण्णिये वृज्यमाने यतना
अथ वहिर्न लज्यते निर्गन्तुं ततो गङ्गागरान्तरे स्थण्णियमनु-
ज्ञातं तत्र यानि तृणानि शुष्कानि तेषु व्युत्सृजति तेषामन्नावे
दरमन्त्रिणेषु मिश्रेषु तदप्राप्तौ हरितेषु सचित्तेष्वपि व्युत्सृजति ।
अत्र च प्रत्येकानन्तस्थिरास्थिरादियतना सर्वाऽपि कर्तव्या ।
यथैव निर्युक्तौ ज्जणिता । अथ प्रपत्ते गतायां नदीतटे प्राकारोप-
रि वा राज्ञाऽनुज्ञातं तत एतेषां पार्श्वे व्युत्सृजन्ति यदि सर्वथैव
स्थण्णियं न वृज्यते अथश्च जूमि न पश्यन्ति ततो गतादिप्रदेशे
प्वपि व्युत्सृजन् शुक्रः “अथ पत्तेयदिस्समाणो कुरुपायत्ति” पदं
व्याख्याति ॥

पढमा सइ अमणुप्पे, तरणे गिहियाणवादि आभोगं ।

पत्तेयमत्तकुरुकुर्य, दिवं च पउरं गिहत्थेसु ॥

तेण परं पुरिसाणं, असोयवादीणवच्चआवातं ।

इत्थी नपुंसकेसु वि, परं सुहो कुरुकुर्या सेव ॥

गाथाद्वयमपि पीठिकायां व्याख्यातम् एषा उच्चारयतना
भण्णिता ॥ अथ शरीरे विवेचनयतनामाह-

पच्छप्पुव्वभणियं, विदिमयं निह्वसुक्खहरिण य ।

अगरुवरंरुगदीहिय, जल्लाण पासे पदेसेसु ॥

यद्यसौ कालं गतः साधुस्तत्र केनापि न ज्ञातस्ततोऽन्तर्मुह-
र्तप्रमाणे उपयोगकाले अतीते अन्यलिङ्गं कृत्वा प्रच्छन्नमल्प-
सागारिकं स्थण्डिले परिष्ठाप्यते अथ ज्ञातस्तदा (पुव्वभ-
णियत्ति) यदि नगराभिर्गमो न लभ्यते प्रत्यपायो वा निर्ग-
न्तानां भवति ततो नगराभ्यन्तरे पूर्वमिहैव मासकल्पप्रकृते
परिष्ठापनिका निर्युक्तौ वा यो भणितो विधिस्तेनोपाश्रये वाऽ
परदक्षिणस्यां दिशि परिष्ठापयन्ति । अथ तस्यां न लभ्यते ततो
राजवितोर्धमनुज्ञातं यत् स्थण्डिलं तत्र परिष्ठापयन्ति । अथ
स्थण्डिले हरितानि भवन्ति ततः शुष्कवृक्षेषु तदभावे मिश्रेषु
तदप्राप्तौ हरितेष्वपि परिष्ठापयन्ति । अथ राज्ञाभिहितं सर्वैर-

पि पापरिडभिरगडे गतायां शवं परित्यक्तव्यं प्रकारवरण्डके
वा दीर्घिकायां वा नद्यां वहन्त्या ज्वलति पक्षेत्तव्यं तत एतेषां
पार्श्वे परिष्ठापयन्ति । अथ न लभ्यते पार्श्वतः परित्यक्तुं ततो
धर्मास्तिकायादिप्रदेशेषु परिष्ठापयामीति बुद्धिं कृत्वा तत्रैव
प्रक्षिपन्ति । अथ राज्ञा वितोर्धे स्थण्डिले परिष्ठापनाविधिमाह ।

अन्नाए परलिङ्गं, उवत्रोगंवा तुलेतुमामेत्थं ।

एते उड्डाहो वा, अयसो पत्थार दोसो वा ॥

यद्यसौ तत्राज्ञातस्तदा परलिङ्गं क्रियते तच्चोपयोगाद्वा सान्त-
र्मुहर्तलक्षणं तोलयित्वां प्रतीक्ष्य कर्तव्यं नो मिथ्यात्वं ग-
मिष्यामीति कृत्वा यो जनज्ञातस्तत्र परलिङ्गं न करोति मा
उड्डाहो भवेत् उड्डाहो नाम एते मायावन्तः पापा वा न परोप-
घातकारिणश्चेति इत्थं तेषामुड्डाहे जायमाने प्रवचनस्याप्ययशः
प्रवादो भवति प्रस्तारदोषश्चकुलगणसंघविनाशलक्षण उप-
जायते । एतदोपपरिहरणार्थं स्तलिङ्गेनैव परिष्ठाप्यते ।

अथ भिक्षाद्वारमाह-

न वि को वि कंवि पुच्छति, णितं व हिअं व अंतो वा ।

आसंकिते पमिसेहो, णिकारणकारणे उ जतणे य ॥

बोधके अन्तर्नगराभ्यन्तराद्वहिर्निर्गच्छन्तं वहिः कटकाद्वा
नगरान्तःप्रविशन्तं न कोऽपि कंचित्पृच्छति । तत्र स्वेच्छया
वहिरन्तर्वा भिक्षामटन्ति । यत्र पुनराशङ्कितं क एष कुतो वा
आगतो वेश वहिर्गतः सन् किमपि कथयिष्यति किमर्थं वा
निर्गच्छति । ईदृशे आशङ्किते निष्कारणे प्रतिषेधे न गन्तव्यं
कारणे तु यतना वक्ष्यमाणा भवति । इदमेव भावयति ।

पउरमपाणगमणा, चउरो मासा हवंति णुग्घाया ।

मोत्त इयरे य चत्ता, कुल्लगणसंघाय पत्थारे ॥

प्रचुरान्नपाने लभ्यमाने यदि वहिर्गच्छति तदा चत्वारो
मासा अनुद्धाता भवन्ति आज्ञादयश्च दोषास्तेन साधुना स
स्वकीय आत्मा इतरे वाऽभ्यन्तरवर्तिनः साधवः परित्यक्ता
भवन्ति तत्र स वहिः सैन्ये गतः पृच्छयमानेऽपि यदा किमपि
नाख्याति तदा चारकोऽयमिति मत्वा गृह्यते । अभ्यन्तर-
वर्तिनस्तु अमीषां सहायिनः प्रव्रजितोऽयं निर्गतस्तेन भेदः प्रदत्त
इति कृत्वा गृह्यते । एवं कुलगणसंघप्रस्तारोऽपि राज्ञा क्रियते
ततो निष्कारणे न गन्तव्यम् ॥

अंतो अल्लव्जमाणे, असणमाईसु होति जइतव्वं ।

जावंतिए विसोधी, असच्चमादी अल्लाजे वा ॥

अन्तर्मध्ये प्रासुकैपणीये अल्लव्यमाने पञ्चकपरिहाणिक्रमेणै-
पणादिषु दोषेषु नगराभ्यन्तरे एव यत्तितव्यं यावत् यावन्तिका-
दिरूपेषु विशोधिकोऽदोषेषु यतमानश्चतुर्दशप्राप्तो भवति तथा-
प्यल्लममे अमात्यमादिशब्दाद्वा न श्रान्न् श्रमादीन् वा प्रज्ञाप-
यन्ति ते यद्यविशोधिकोऽदोषैर्दुष्टं प्रयच्छन्ति तदा तदपि गृ-
ह्यते न पुनर्वहिर्गन्तव्यम् । अथ तथापि न वृज्यते ततः ॥

आपुच्छित आरक्खित, सेड्डी सेणावती रायाणं ।

णिग्गमणविट्ठरूवे, चासा य तहिं असावज्जा ॥

आरक्षिकः कोट्टपात्रस्तमागच्छन्ति । वयमत्र संस्तरामस्ततो
वहिर्निर्गच्छतां द्वारं प्रयच्छत यद्यसौ वृथा मा निर्गच्छत ।
अहं भवतां पर्याप्तं दास्यामि ततो गृह्यते । अथ वृथा नास्ति
मे किंचिद्भक्तं दातव्यं युष्मांश्च विसर्जयन् राज्ञो विज्ञेमि । ततः
श्रेष्ठिनं पृच्छत ततः श्रेष्ठिनमापृच्छन्ति । एवं सेनापतिममात्ये
राजानं वा पृच्छन्ति ततो यदि राज्ञाऽपि विसर्जितास्तदा निर्गम-

नं कुर्वन्ति द्वार पात्रानां च साधवो दर्शयन्ते यथा एतान् दृष्टु-
पान् कुरुन त्रिकाग्रप्रणयमते निर्गमिष्यन्ति प्रवेशयिष्यन्ति वा न
किञ्चिद्विचित्रैकव्यम् । तत्र च यदिगन्तरसाधवा भाषा भाषितव्या ।

अमुमेवार्थं स्पष्टयति ।

मा वचनं दाहामि, मंकाए वाणचिनि निर्गन्तुं ।

दाणम्मि होइ गहणं, अणुमट्टादीणि पमिसेधे ॥

आरजिकादयः पृष्ठाः सन्तो भणन्ति मा व्रजत वयं भक्तं
दास्यामहे ते च भेदशक्त्या साधूनां निर्गन्तुं न ददति ततो
यद्यविशुद्धमपि ते प्रयच्छन्ति तदा तस्य ग्रहणं कर्तव्यम् ।
अथ पडिसेहेति भक्तं न च निर्गन्तुं ददति ततोऽनुशिष्टिधर्म-
कथादीनि प्रयुज्यन्ते ॥

वहिया वि गयेऊणं, आरखितमाहि एो तहिं पिति ।

हितणट्टवारिगाही, एवं दोसा जडा होति ॥

बहिरपि गता एवमेवारक्तिकश्रेष्ठिप्रभृतीन् गमयित्वा प्र-
क्षाल्य तत्र भिक्षामदन्ति एवं कुर्वन्निर्गतनष्टचारिकादयो दोषाः
परिहृता भवन्ति । ये साधवो बहिः प्रस्थाप्यन्ते ते अमीभि-
शुणैर्युक्ता भवन्ति ॥

पियधम्मो दग्धम्मो, मंवंधविकारिणा करणदक्खे ।

पमिवत्तीमु य कुकळे, तज्जम् पेसए वहिता ॥

प्रियधर्मणो दृढधर्मणश्च प्रतीतान् (संबंधात्) येषामन्तर्बहि-
श्च स्वजनसंन्यो भवति । अधिकारिणां नाम नोद्भवेना न
वा कन्दपंशीबास्तात् करणदक्खान् भिक्षाग्रहणादिक्रियासु परि-
च्छेदयतः । प्रतिपत्तिः । प्रतिबन्धनप्रदानं तत्र कुशान् (तंभू-
मिति) यो बहिः स्फुन्धायार आगतस्तस्य ज्ञेयं जातवर्द्धितान्
एवंविधान् साधून् बहिः प्रेषयेत् । ' प्रासायतहिं असेवेजति '
पदं व्याचिन्त्यामुगाह—

केवति य आमहत्थी, जोधा धणं वि कित्थियं एगरे ।

परितंनमपरितंती, नागासेणावणविजाणे ॥

बाह्यस्कन्धावारसत्काः पृच्छेयुः नगरान्यन्तरे कियन्तोऽथवा
दम्भितो योश्वा वा सज्जिताः सन्ति धान्यं वा कियप्रगरेऽस्ति
नागराः पौराः सेना वा परितान्ता रोधकेण 'ठियाउपरितान्तो व-
हुडिया ' एवं पृष्ठे वक्तव्यं न जानेऽहम् । प्रवीरन् तत्रैव च स-
न्तः कथं न जानीत । साधवो भ्रूयते ॥

मुणमाण वि मो सज्जा-यज्जाणनिचमा लत्ता ।

सावज्जं सोऊण वि, णहु दुव्वाइक्खिओ जतिणो ॥

वयं स्वाध्यायान्यनयोनित्यमायुक्ताः सन्तः शृणुतोऽपि वार्त्ता-
तरं न शृणुमः । अपि च सावयं श्रुत्वाऽपि यतीनामन्यस्याख्या-
तुं न क्षम्यते । न युज्यते । अन्तः प्रविष्टस्य तु यदि कोऽपि पृच्छ-
ति तदा वक्तव्यं भिक्षागुपयोगेन न ज्ञातमन्तर्बहिश्च साधा-
रणमिदमुत्तरं—' शृणोति बहु कर्णान्ज्यामकिन्त्यां बहु पश्यति न च
दृष्टं श्रुतं सर्वं भिक्षुराख्यतुमर्हति ' एवं नैद्वयमदित्वा पर्याप्ते सं-
ज्ञाते सति किं कर्तव्यमित्याह ॥

नत्तट्टाणमट्टोए, मोचूर्णं संकिताइ ठाणाइ ।

सच्चित्ते पमिसेधो, अतिगहणं दिट्ठरुवारणं ॥

प्रकार्यं न वा जनमालोके प्रकाशे भवति । यानि शङ्कितानि-
चारिकादिशङ्काविषयचूतानि यानि गुपितानि स्थानानि तानि
मुक्त्वा तेषु न विधेयमित्यर्थः । यश्च सच्चित्तः प्रवाजितुमुपतिष्ठते
तत्र प्रतिसिद्धः स न प्रवाजयितव्यः किं तु ये पूर्वं द्वारपालेन दृष्ट-
रूपाः कृतास्तेषामेवान्तिकगमनं भूयः प्रवेशो भवति एषा

बह्वर्थसंग्राहिका निर्युक्तिगाथा । अर्थानां प्राप्यकृद्विवृणोति ।

सावगसणि ट्टाणे, न वि ते कतरं इए य जत्तट्ठं ।

ते समतीआ ट्टोए, बहुगकुरुपादिसिं चेव ॥

यत्र श्रावकः श्राविका वा एतद्द्वयमपि यदि तं साधुसामाचा-
रीकुशवं तत्र स्थाने प्रकाशयन्ति तदलाभे यत्रैकतरं साधुं सा-
माचारिचतुरं तत्र समुद्देष्टव्यमेकतरस्यापि खेदज्ञस्याभावे इत-
रेषु अलेदज्ञेष्वपि श्रावकेषु यथा भिक्षकेषु वा प्रकाशयितव्यम् ।
तेषामभावे अट्टव्यामाशोके अशङ्कनीये सप्रकाशे प्रदेये समु-
द्दिशति । बहुगकुरुपादिकाऽनुरुपा सैव यतना कर्त्तव्या ।
शैकस्तु यदि कोऽप्युपतिष्ठत तदा न प्रवाजनीयः । अथ कोऽपि
स्वयमेव विद्वं कृत्वा प्रविशति ततो वक्तव्यं वयं गणितानामादि-
ता एव द्वारेण निर्गतास्ततस्तं तत्र गतः सन् गृहीत्वा विनाश-
यिष्यत एव मुक्तेऽपि यद्यसावगच्छति तदा चारं प्राप्ता चारपालं
जणन्ति न जानीमो तथैकमप्येनम् । अस्मानेतान् दृष्टरूपान् कुरुत ।

तत्तुट्ठियवाहट्टो, पुणरविधेत्तुं अर्थिति पज्जत्तं ॥

अणुमट्टीदारोटे अणो वसती जयं अंतं ॥

एवं प्रकृतपानं पर्याप्तं गृहीत्वा प्रकाशयिता कृता न जना बाहा-
मितास्तद्भुक्तन्यूनभाजनाः पुनरपि नगरं अधियन्ति । प्रविश-
न्ति । यच्च द्वारस्थो द्वारपाशो मार्गयति पौद्गलिकां मे यच्छत
ततोऽनुशोधिः कर्त्तव्यः । अन्यो वा यदि कोऽप्यनुकम्पया ददा-
ति । तदा न चारणीयः तस्या सत्यजने यदन्नं प्राप्तं तद्दीयते ।

रुद्धे वोच्छिन्ने वा-होरोट्ट दो वि कारणं दीवे ।

इदरा वारियसंका, अकालउरवेदमादीसु ॥

अथ निर्गतानां द्वारं रुद्धं स्यागितं गमागमौ वाव्यवच्छिन्नौ ततस्त-
तो द्वयेऽपि आन्यन्तरा बाह्याश्च साधवो द्वारस्थस्य मार्गकारणं
दीपयन्ति । आन्यन्तरा भ्रूयते अस्माकं साधवो निर्गता बहिश्च-
रुद्धाः बाह्या भ्रूयते वयं कारणे भिक्षायां बहिर्निर्गताः परं चारा-
णि निरुद्धानि इतरथा यदि न कथयन्ति ततोऽकाशे रात्रौ वा
विकाशे वा यद्यत्रस्कन्दो धाटिः तदादीनि तदा चारिकशङ्का भवे-
त् ये साधवो निर्गतास्तेऽत्र न प्रविष्टास्ते न चारिकास्ते आगता
आसीरन्निति ।

वाहिं वुवसिउकामं, अंतिण्ती पेड्ढणा अण्णिच्छंते ।

गुरुणा पराजपजए, चित्थियं रुद्धे व वोच्छिच्छे ॥

बहिर्निर्गतानां कोऽप्येकश्चिन्त्येतं मुक्तोऽस्मिन्नेवचारके वासो
न नूयः प्रविशामि अत्र सूत्रमवतरति एवं बहिर्वैसन्तं प्रज्ञापय-
न्ति आर्य्य ! सूत्रे प्रतिषिद्धं वर्त्तते बहिर्वैस्तु द्वयोजिनराजाङ्गयो-
रतिष्ठतो भवति । एवं प्रज्ञाप्य नगरं प्रवेशयन्ति । अथ नेच्छन्ति
प्रवेष्टुं ततः (पेड्ढणन्ति) चञ्चलमोष्टिकया दोषैः स प्रवेषनीयः
यदि न प्रवेशयन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः कदाचिदाज्यन्तराणां परा
जयोऽपरेषां च जयो नवेत् तत एभिर्जैः प्रदत्त इति शङ्कया
प्रस्तावेदोपा भवेयुः द्वितीयपदमत्र भवति बहिर्निर्गतस्य सर्व-
तोऽपि नगरं निरुद्धं गमागमः सर्वथैव व्यवच्छिन्न इति कृत्वा तत्रा-
पि वसनं शुद्धः । पृ० ३ उ० ॥

उत्तरोहि (ए)—उत्तरोधितुं—त्रि० पीमाकारिणि, आव० ४ अ० ।

उत्तल—उपल—पुं० उप-ल-आदाने, दङ्काशुपकरणपरिकर्मणा यो-
ग्ये पापाणे, प्रज्ञा० १ पद० जी० । गमनशैलपापाणखण्डादि-
रूपे पृथ्वीकायजेदं, उच० ३६ अ० । दग्धपापाणे, म० ५ श० २
उ० । विज्ञपापाणे, वृ० ४ उ० । सामान्यतः पापाणे, विशेष० । आ०
म० प्र० । कर्करे, अष्ट० ।

उपलब्धि-उपलब्ध-पुं० उप-लभ-घञ्-सुम् । ज्ञाने च । जीवाद्युपलब्धो वाच्यः । आ० म० प्र० ।

उपलब्धि-उपलब्ध-त्रि० उप-लभ-क्त । परिज्ञाते, “ अहं णं स होइ उपलब्धो, तो पेसंति तहानूपहिं अज्ञाउच्छेदं पेहेहिं ” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । यथावस्थितस्वरूपेण विज्ञाते, दशा० १० अ० । रा० ।

उपलब्धिपुण्यपाप-उपलब्धपुण्यपाप-त्रि० उपलब्धे यथावस्थित-स्वरूपेण विज्ञाते पुण्यपापे येन स उपलब्धपुण्यपापः । तत्त्वतो विज्ञातपुण्यपापे, दशा० १० अ० । रा० ।

उपलब्धि-उपलब्धि-स्त्री० उपलब्धमनमुपलब्धिः ज्ञाने, विशेष० । उपलब्धिः पञ्चाविधा “ सारिकखविवक्खे विवक्खोभवे ओवमा गमतो य ” उपलब्धिः सादृश्यतो विपक्षत उजयधर्मदर्शनत औप-म्यत आगततश्च ॥ अधुना सादृश्यतो विपक्षतश्चोपलब्धिमाह- सारिकखविवक्खेहि य, लज्जति परोक्खेवि अक्खरं कोई । सवसेरवाहुवेरा, जह अहि नउत्ता य अणुमाणे ॥

कश्चित्परोक्तेऽप्यर्थे सादृश्यादङ्करं बभूवे यथाशावक्षियवाहुवे-याङ्कराणि तथाहि कश्चित् शावक्षेयं दृष्ट्वा तत्सादृश्यात्परोक्ते-ऽपि बाहुक्षेये तदङ्कराणि बभूवे । ईदृशो बाहुक्षेय इति तथा क-श्चिद्वैपक्ष्येण परोक्तेऽर्थे तदङ्करं बभूवे । यथा अहिदर्शनाच्चकुत्सानुमाने नकुलदर्शनाद्वा सर्पानुमाने । संप्रत्युभयधर्मदर्शनत उजया ऋतव्यमाह-

एगत्ये उपलब्धे, कस्मि वि उजयतथ पञ्चओ होइ ।

अस्सते खरसाणं, गुददहियाणं सिंहरीण ॥

कस्मिन्निदुभयधर्मा याऽनुमितिः उभयावयवयोगिनि वा एक-स्मिन्नर्थे उपलब्धे उजयत्र परोक्ते प्रत्ययस्तदङ्करत्वाभो भवति यथा अभवते वेगसरे दृष्टे खरस्य अभवस्य च प्रत्ययस्तदङ्करत्वाभो यथा वा सिंहरीण्यामुपलब्ध्यायां गुरुदध्नः प्रत्ययो गुरुद-ध्यङ्करत्वाभः ।

औपम्यत उपलब्धिमाह-

पुवं पि अणुवद्वच्छो, धिप्पइ अत्थो उ कोइ ओवम्मा ।

जह गो एवं गवयो, किंचिविसेसेण परिहीणो ॥

पूर्वमुपलब्धोऽपि कोऽप्यर्थे औपम्याद् गृह्यते यथा गोरैवं गवयो नवरं किंचिद्विशेषेण परिहीनः कम्बलकविरहित इत्यर्थः । अत्रेयं ज्ञातना यथा गौस्तथा गवय इति श्रुत्वा काष्ठान्तरेणाट-व्यां पथं दत्त गवयं दृष्ट्वा गवयोऽयमिति यदङ्करजातं लभते एषा औपम्योपलब्धिः । इदानीमागतत उपलब्धिमाह-

अत्तागमप्पमाणेण, अक्खरं किंचि अविसयत्थेवि ।

जविआ जविआ कुरवो, नारगदिवलोय मोक्खो या ॥

आप्ताः सर्वज्ञास्तत्प्रणीत आगत आसागतः स एव प्रमाणमाप्ता-गमप्रमाणं तेन अविषयेऽप्यर्थे किंचिदङ्करं बभूवे यथा जव्योऽज-व्यो देवकुरव उत्तरकुरवो नारका देवल्लोको मोक्कः चशब्दादन्ये च भावाः । इयमत्र भावना । आसागतप्रामाण्यवशात्तस्मिन् तस्मिन् वस्तुनि योऽङ्करत्वाभो यथा जव्य इति अजव्य इति देवकुरव इत्यादि सा आगतोपलब्धिः । एषा सर्वाप्युपलब्धिः संज्ञिना भवति असंज्ञिना तु का वातैत्यत आह-

उस्मणेण असन्नीण, अत्थं ठंभे वि अक्खरं नत्थि ।

अत्थो चिय मन्नीणं तु, अक्खरं निच्छए भयणा ॥

असंज्ञिनामर्थलाभेऽपि अर्थदर्शनेऽभ्युत्सन्नेन एकान्तैर्नास्त्य-

करत्वाभः तथाहि शङ्खशब्दं श्रुत्वाऽपि न तेषामेव लब्धिरुपजा-यते यथायं शङ्खशब्द इति एवं शेषेन्द्रियेष्वपि ज्ञातनीयम् । सं-ज्ञिनां पुनरर्थे एवाङ्करमर्थोपलब्धमकाव एवाङ्करत्वाभो यथा शङ्ख-शब्द इति निश्चये पुनर्भजना शङ्खशब्द एवायं शङ्खशब्द एवाय-मिति वा निश्चयगमनं स्याद्वा न वा एवं शेषेन्द्रियेष्वपि भाव-नीयम् ॥ वृ० १ उ० ।

अथोपलब्धि प्रकारान्तरतो दर्शयति । उपलब्धेरपि द्वैविध्यम-विरूपोपलब्धिर्विरूपोपलब्धिश्चेति । न केवलमुपलब्ध्यनुपल-ब्धिन्यां मिथमानत्वेन हेतोर्द्वैविध्यमित्यपेरर्थः अविरूपोऽवि-रूपश्चात्र साध्येन सार्धं रूप्यस्ततस्तस्योपलब्धिरिति । आ-द्याया भेदानाहुः । तत्राविरूपोपलब्धिर्विधिसिद्धौ पोहेति ॥ तानेव व्याख्याति । साध्येनाविरूपानां व्याप्यकार्यकारणपूर्व-चरोत्तरचरसहचराणामुपलब्धिरिति । ततो व्याप्या विरूपोप-लब्धिः कार्याविरूपोपलब्धिः कारणाविरूपोपलब्धिः पूर्वच-राविरूपोपलब्धिः उत्तरचराविरूपोपलब्धिः सहचराविरूपो-पलब्धिरिति पदप्रकारा भवति । तत्र हि साध्यं शब्दस्य परि-णामित्वादि तस्याविरूपं व्याप्यादि प्रयत्नान्तरीयकत्वादि व-क्ष्यमाणं तदुपलब्धिरिति । अथ जिह्वुर्जापते । विधिसिद्धौ स्वभा-वकार्ये एव साधने साधीयसी न कारणं तस्यावश्यतया का-र्योत्पादकत्वाज्जावात्प्रतिषेधावस्थस्य मुमुक्षुत्वस्थस्य वा धूम-स्यापि धूमध्वजस्य दर्शनात् । अप्रतिषेधसामर्थ्यमुग्रसामग्रीकं च तद्रमकमिति चेदेवमेतर्किं तु नैतादृशमर्वागृहशावसानुं श-क्यमिति तन्निराकर्तुं कीर्तयन्ति । तमस्विन्यामास्वाद्यमानादा-म्रादिफलरसादेकसामग्र्यनुमित्या रूपाद्यनुमितिमभिमन्यमानै-रभिमतमेव किमपि कारणं हेतुतया यत्र शक्तेरप्रतिस्वन्नमपर-कारणसाकल्यं चेति । तमस्विन्यामिति रूपाप्रत्यङ्गत्वसूचनाय शक्तेरप्रतिस्वन्ननं सामर्थ्यस्याप्रतिबन्धः । अपरकारणसाकल्यं शेषनिः शेषसहकारिसंपर्कः रजन्यां रस्यमानात्किंल रसात्तज्जन-कसामग्र्यनुमानं ततोऽपि रूपानुमानं भवति । प्राक्तनो हिरूपक्षणः सजातीयरूपान्तरक्षणक्षणे कार्यं कुर्वन्नेव विजातीयं रसज्ञ-क्षणं कार्यं करोतीति प्राक्तनरूपक्षणात्सजातीयोत्पाद्यरूपक्षणान्-तरानुमानं मन्यमानैः सौगतैरनुमतमेव किंचित्कारणं हेतुर्यस्मिन् सामर्थ्याप्रतिबन्धः कारणान्तरसाकल्यं च निश्चेतुं शक्यते ॥ अथ तन्नैतत्कारणात्कार्यानुमानं किं तु स्वभावानुमानमदः ईदृश-रूपान्तरात्पादसमर्थमिदं रूपमीदृशरसजनकत्वादित्येवं तत्स्व-भावभूतस्यैव तज्जननसामर्थ्यस्यानुमानादिति चेन्नन्वेतदपि प्रतिबन्धाभावकारणान्तरसाकल्यनिर्णयभन्तरेण नोपपद्यत एव तन्निश्चये तु यदि कारणादेव कस्मात्कार्यमनुमास्यते तदा किं नाम दुश्चरितं चेतस्वी विचारयेत् । एवमस्त्यत्र गायत्र्यादि-त्यादीन्यव्यभिचारनिश्चयादनुमानान्येवेत्युक्तं भवति । अथ पूर्व-चरोत्तरचरयोः स्वभावकार्यकारणहेत्वन्तरभावाद्भेदान्तरत्वं समर्थयन्ति । पूर्वचरोत्तरचरयोर्न स्वभावकार्यकारणभावौ तयोः काव्यवहितानुपलब्ध्यादिति । साध्यसाधनयोस्तादात्म्येति । स्वभावहेतौ तदुत्पत्तौ तु कार्यं कारणे वाऽन्तर्भावो विभाव्यते न-चैतत्तादात्म्यं हेतु समसमयस्य प्रयत्नान्तररीयकत्वपरिणामि-त्वादेरुपपन्नं तदुत्पत्तिश्चान्योन्यमव्यवहितस्यैव धूमधूमध्वजादेः समधिगता ननु व्यवहितकाव्यस्यातिप्रसक्तेः । ननु काव्यवधाने-ऽपि कार्यकारणभावो भवत्येव । जाग्रद्वोधप्रबोधयोर्मरणारिष्ट-योश्च तथा दर्शनादिति प्रतिजानानं प्रज्ञाकरं प्रतिक्रियन्ति । नचाति-क्रान्तानागतयोर्जाग्रदृशासंवेदनमरणयोः प्रबोधोत्पत्तौ प्रति का-रणत्वं व्यवहितत्वेन निर्व्यापारत्वादिति । अयमर्थः जाग्रदृशासं-वेदनमतीतं सुखावस्थोत्तरकाव्यभाविज्ञानं वर्तमानं प्रतिमरणं वा

कारफलरूपविशेषः समास्याद्यमानरसविशेषादिति सहचरस्येति । इयं च साक्षात्पेढा विरुद्धोपपन्नधिरुक्ता । परंपरया पुनः संभवन्तीयमैव वान्तर्भावनीया । तद्यथा कार्यकार्याविरुद्धोपपन्नधिरुक्ता कार्य विरुद्धोपपन्नधिरुक्ता अन्तर्जन्वतीति योगः अतएव कोशः कलशोपपन्नमदिति कोशस्य हि कार्यं कुरुतस्तस्य चाविरुद्धं कार्यं कुम्भ इति एवमन्याप्यैव वान्तर्भावनीया ॥ अधुना विरुद्धोपपन्नधिरुद्धोपपन्नधिरुक्ता प्रतिषेधप्रतिपक्षौ सप्त प्रकारेति । प्रथमप्रकारं प्राक् प्रकाशयन्ति । तत्राद्या स्वभावविरुद्धोपपन्नधिरिति । प्रतिषेधस्यार्थस्य यः स्वभावः स्वरूपं तेन सह यत्साक्षाद्विरुद्धं तस्योपपन्नधिरुक्ताभावविरुद्धोपपन्नधिरुक्तामुदाहरन्ति नास्त्येव सर्वथैकान्तोऽनैकान्तस्योपपन्नमदिति । स्पष्टो हि सर्वथैकान्तानैकान्तयोः साक्षाद्विरोधाभावाभावर्योऽपि न न्ययमनुपलब्धिद्वन्द्वं युक्तो यावान् कश्चित्प्रतिषेधः स सर्वोपपन्नधिरिति वचनादिति चतुर्मासीमनुपपन्नमनाद्यस्यात्र हेतुत्वेनानुपपन्नत्वात् । अथ विरुद्धयोः सर्वथैकान्तानैकान्तयोर्विहीतस्पर्शयोरपि प्रथमं विरोधः स्वभावानुपपन्नधिरिति इत्यनुपपन्नधिरुक्तास्वभावविरोधोपपन्नधिरुक्ताविरुद्धोपपन्नधिरुक्ता युक्तमेवेति चत्तर्हि साध्यधर्मिणि नृधरादौ साधने च धूमादावप्यङ्गीकृतं सतीदमप्यनुमानं प्रवर्तते इति प्रत्यक्षमनुपपन्नत्वात् इदमपि प्रत्यक्षं किं न स्यात् । विरुद्धोपपन्नधिरुक्ताप्रकारं प्रदर्श्य शोषानाख्याति । प्रतिषेधविरुद्धत्वात्सादीनामुपपन्नधिरुक्ताप्रतिषेधनार्थेन सह ये साक्षाद्विरुद्धास्तेषां ये व्याप्तादयो व्याप्यकार्यकारणपूर्वचरोत्तरचरसहचरास्तेषामुपपन्नधिरुक्ताः पक्षे न सन्ति । विरुद्धत्वात्पक्षधिरुक्ताकार्योपपन्नधिरुक्ताकारणोपपन्नधिरुक्तापूर्वचरोपपन्नधिरुक्तात्तरचरोपपन्नधिरुक्तासहचरोपपन्नधिरुक्तेति । क्रमेणासामुदाहरणान्याहुः । विरुद्धत्वात्पक्षधिरुक्ताया नास्त्यस्य पुंमस्तत्पक्षे निश्चयस्तत्र संदेहादिति । अत्र हि जीयादिनित्यगोचरो निश्चयः प्रतिषेधस्तद्विरुद्धानिश्चयस्तेन व्याप्तस्य संदेहस्योपपन्नधिरुक्ता । विरुद्धकार्योपपन्नधिरुक्ता न विद्यतेऽस्य क्रोधाद्युपपन्नधिरुक्तावदनविकारादिति वदनविकारास्ताम्रतादिरादिशब्दादधरस्फुरणादिपरिग्रहः । अत्र च प्रतिषेधः क्रोधाद्युपपन्नमस्तद्विरुद्धस्तदनुपपन्नमस्तत्कार्यस्य वदनविकारादेरुपपन्नधिरुक्ता । विरुद्धकारणोपपन्नधिरुक्ता नास्त्य महर्षेरसत्यं वचः समस्ति रागोऽपकालुष्याकङ्क्षितज्ञानसंपन्नत्वादिति प्रतिषेधेन हासत्येन सह विरुद्धं सत्यं तस्य कारणं रागद्वेषकालुष्याकङ्क्षितज्ञानं ननुकिञ्चिन्मत्ताजिधानादेः सिद्ध्यतस्तस्य साधयति । तच्च सिध्यदसत्यं प्रतिषेधति ॥ विरुद्धपूर्वचरोपपन्नधिरुक्ता नोद्गमिष्यति मुहूर्तात्पुन्यनारा रोहिण्युद्गमादिति । प्रतिषेधोऽत्र पुन्यनारोद्गमस्तद्विरुद्धो मृगशीर्षोदयस्तदनन्तरं पुनर्वसुदयस्यैव जायात् । तत्पूर्वचरो रोहिण्युदयस्तस्योपपन्नधिरुक्तात्तरचरोपपन्नधिरुक्ता नोद्गमामुहूर्तात्पुन्यमृगशीर्षोदयस्तदनुपपन्नधिरुक्ता । प्रतिषेधोऽत्र मृगशीर्षोदयस्तद्विरुद्धो मयोदयोऽन्तरमाद्रोदयादेर्य जावान्तदुत्तरचरः पूर्वफल्गुन्युदयस्तस्योपपन्नधिरुक्तासहचरोपपन्नधिरुक्ता नास्त्यस्य मिथ्याज्ञानं सम्यग्दर्शनादिति प्रतिषेधेन हि मिथ्याज्ञानेन सह विरुद्धं सम्यग्ज्ञानं तत्सहचरं सम्यग्दर्शनं तच्च प्राण्यनुकम्पादेः कुतश्चिद्विज्ञातप्रसिध्यत्सहचरं सम्यग्ज्ञानं साधयति । इयं च सप्तप्रकारापि विरुद्धोपपन्नधिरुक्ता प्रतिषेधनार्थेन साक्षाद्विरोधमाश्रित्योक्ता परंपरया विरोधाश्रयणेन त्वनेकप्रकारा विरुद्धोपपन्नधिरुक्ता संज्ञवत्थैवैवाजिनुकैरन्तर्भावनीया । तद्यथा कार्यविरुद्धोपपन्नधिरुक्ताविरुद्धोपपन्नधिरुक्ताकारणविरुद्धोपपन्नधिरुक्ता इयं स्वभावविरुद्धोपपन्नधिरुक्ता । तत्र कार्यवि-

रुद्धोपलब्धिर्यथा नात्र देहिनि दुःखकारणमस्ति सुखोपलब्धा-
दिति साक्षादत्र सुखदुःखयोर्विरोधः प्रतिषेध्यस्वभावेन तु
दुःखकारणेन परंपरया । व्यापकविरुद्धोपलब्धिर्यथा न सन्नि-
कर्षादिः प्रमाणमज्ञानत्वादिति साक्षादत्र ज्ञानत्वा ज्ञानत्वयो-
र्विरोधः प्रतिषेध्यस्वभावेन तु ज्ञानत्वव्याप्येन प्रामाण्येन व्यव-
हितः कारणविरुद्धोपलब्धिर्यथा नासौ रोमहर्षादिविशेषवान्
समीपवर्तिपावकविशेषत्वादिति । अत्र पावकः साक्षाद्विरुद्धः
शीतेन प्रतिषेध्यस्वभावेन तु रोमहर्षादिना शीत कार्येण
पारम्पर्येण । ये तु नास्त्यस्य हिमजानितरोमहर्षादावशयो धृमात्
प्रतिषेधस्य हि रोमहर्षादिविशेषस्य कारणं हिमं तद्विरुद्धो-
ऽग्निस्तत्कार्यं धूम इत्यादयः कारणविरुद्धकार्योपलब्ध्यादयो वि-
रुद्धोपलब्धयेर्ज्ञास्ते यथासंभवं विरुद्धकार्योपलब्ध्यादिष्वन्तर्जा-
वनीयाः । २० ३ परि० ॥

उवलञ्ज-उपलञ्ज-अव्य० विज्ञायेत्यर्थे, “ धम्मस्स सारमुव-
लञ्जकरे य मायं ” ध० २ अधि० ॥ ज्ञेये प्राप्ये च । वाच० ।

उवलभत्ता-देशी-तथेत्यर्थे, दे० ना० ॥

उवल्लयमगा-देशी-वलये, दे० ना० ॥

उवल्लय-देशी-सुरते, दे० ना० ॥

उवल्लय-उपल्लवित-न० उप-लव्-भावे-क-क्रीकृतविशे-
षे, ज्ञा० ए अ० ।

उवलाउ-उपलातुम्-अव्य० ग्रहीतुमाश्रयितुमित्यर्थे, व्य० १ उ०

उवलाडिज्जमाण-उपलाड्यमान-त्रि० क्रीडादिवाहनया (ज्ञा०
१ अ०) ईप्सितार्थसम्पादनाद्वा क्रियमाणे उपलाडने, भ० ए
श० ३३ उ० । “ उवगाडिज्जमाणे उवलाडिज्जमाणे ” रा० ॥

उवलिप (त्)-उपलिम्पत्-त्रि० घट्टकमुखस्य तत्पिधानकस्य च
गोमयादिना रन्ध्रं जज्जति, ज्ञा० ७ अ० ॥

उवलिप्त-उपलिप्त-त्रि० उप-लिप्-क्त । संवेष्टिते, सूत्र० १ श्रु०
३ अ० । गोमयादिना क्षिते, ज्ञा० १ अ० । आ० म० प्र० दशा०

उवली (ह्वी) ए-उपलीन-त्रि० उप-ली-क्त-प्रच्छन्ने, “ उव-
लीणा मेहुणधम्मं विस्सवौति ” आचा० २ श्रु० ॥

उवलुअ-देशी-सलजे, दे० ना० ॥

उवलेव-उपलेव-पुं० उप-लेव्-घञ् । उपलप्यतेऽनेनेत्युपलेपः
कर्मवन्धे, औ० जावे-घञ् । आश्लेषे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।
संश्लेषे, आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उवलेवण-उपलेपन-न० उप-लेव्-ल्युट्-गोमयादिना लेपने,
ग० २ अधि० । “ उपलेवणसम्मज्जणं करेइ ” भ० ११ श० ए उ० ।
“ वंजणो उवलेवणादि काक णच्चणं करेइ ” नि० चू० १ उ० औ० ॥

उववज्जमाण-उपपद्यमान-त्रि० यथास्वमुत्पादस्यानेष्वन्यनगर-
स्योत्पद्यमाने, “ चउहिं वायरकापाहिं उववज्जमाणेहिं वोगे फुमे ”
स्था० ४ ग० ॥

उपवाद्यमान-त्रि० वादिजे, कल्प० ॥

उववज्जिउकाम-उत्पतितुकाम-त्रि० समुत्पित्तौ, “ जो जीवो
उववज्जिउकामो ” सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

उववज्जित्ता-उपपद्य-अव्य० उप पद्-ल्यप् । उत्पादकेन गत्वे-
त्यर्थे, भ० १७ श० ६ उ० ।

उववण-उपवन-न० जवनासन्नवने, ज्ञा० १ अ० ।

उववण-उपपन्न-त्रि० उप-पद्-क्त । उत्पन्ने, “ उववणो माणुस-
म्मि वोगम्मि ” उक्त० ए अ० “ दोळ्चं पुढवीएनारगा उववणा ”

नि० चू० ११ उ० । युक्त्या घट्टमानके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।
सङ्गते, पंच ०६ विव० । उदीर्घे, प्रेरिते, “ उववणो पावकमुणा ”
पापकर्मणा उदीर्घः प्रेरितः । उक्त० १ ए अ० । प्राप्ते, भावे कः । उ-
पपाते, ज० १४ श० १ उ० ।

उववत्ता-उपपत्तृ-त्रि० उपपातकर्त्तरि, “ देववोगेसु देवत्ताए उ-
ववत्तारो ज्वंति ” औ० । स्था० ॥

उववत्ति-उपपात्ति-छा० उप-पद्-क्तिन् । उपपाते, जन्मनि,
स्था० २ ग० । संभवघटने, । विवक्षितार्थसंज्ञव्यवस्थापने,
विशे० । युक्तौ, “ उपपत्तिर्नवेष्टुकि-र्या तदभावप्रसाधिका । सा
न्वयव्यतिरेकादि-वक्षणा सूरिभिः कृतेति १ आगमश्चोपपत्ति-
श्च, सम्पूर्णं विधिब्रह्मणम् ” अनु० । सङ्गतौ, हेतौ, उपाये, प्राप्तौ,
सिद्धौ, वाच० विषये, “ विसत्तत्तिना संज्ञत्तत्ति वा उववत्तिन्नि
वा एगछा ” आ० चू० १ अ० ।

उववत्य-उपवत्त-न० अङ्गप्रोक्षणसाधके धैतवत्त्वव्यतिरिक्ते द्वि-
तीये वल्ले, तपोविशेषे श्रीआणन्दविमलसूरिकृताष्टकर्मतपो य-
द्युपवत्त्वेण कर्तुं न शक्नोति तदाऽचाम्भेन करोति किं वा नेति
१५७ प्रश्ने यदि सर्वथोपवत्त्वकरणशक्तिर्न स्यात्तदा चाम्भेनापि
करोतीति सेनप्र० ४ उद्धा० ।

उववाय-उपपात-पुं० उप पत् घञ् दृष्टादागतौ, फलोन्मुखत्वे,
नाशे, उप समीपे पतनमुपपातः । दृग्विषयदेशावस्थाने, “ आणा
णिदेसयेरे गुरुणमुववायकारण ” उक्त० १ अ० । समीपे, “ आ-
णा उववायवयणनिदेशकरे ” व्य० द्वि० ४ उ० । सेवयाम्, ।
“ आणोववायवयणणिदेसे चिच्छंति ” भ० ३ श० ३ उ० । आज्ञा-
याम्, “ उववातो णिदेसो, आणाविणभो य होति एगट्ठा ” इति
वचनात् व्य० द्वि० ४ उ० । उपपतनमुपपातः । देवनारकाणां
जन्मनि, “ एगे उववाए ” उपपात एकश्चयधनवत् । स्था० १ ठा०
कल्प० । अकामनिर्जरादिजनिने, किं द्विषादिदेवजन्मे, नारकजन्मे
च । स्था० ३ ग० । दर्श० । स० । आचा० । अणु० । प्रादुर्भा-
वे, प्रज्ञा० १६ पद । “ दोएहं उववाए पल्लत्ता तंजहा देवार्णं चेव
शेरइयाणं चेव ” द्वयोर्जीवस्थानयोरुपपतनमुपपातो गर्भसम्मूर्द्धन-
लक्षणजन्मप्रकारद्वयविलक्षणो जन्मविशेषः । स्था० २ ग० ।
स च क्षेत्रभवभेदाद् द्विविधः तद्यथा क्षेत्रोपपातो भवोपपातश्च
तत्र क्षेत्रमाकाशो यत्र नारकादयो जन्तवः सिद्धाः पुत्रज्ञा वा अ-
वतिष्ठन्ते । भवकर्मसम्पर्कजनितो नैरयिकत्वादिकः पदार्थः सम्भ-
वति कर्मवशवर्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भव इति व्युत्पत्तेः । नो
भवः जवव्यतिरिक्तः कर्मसम्पर्कसम्पाद्यनैरयिकत्वादिपर्याय-
रहित इति ज्ञावः । स च पुत्रज्ञः सिद्धो वा जन्मयस्यापि यथोक्त-
लक्षणजन्मातीतत्वात् । प्रज्ञा० १६ पद ।

(१) उपपाते संग्रहः ।

(२) गतीनामुपपातविरहः ।

(३) सान्तरनिरन्तरोपपातः ।

(४) एकसमये कियन्त उपपातास्तत्र नैरयिकाद्येकोनच-
त्वारिंशज्जीवानामुपपातविचारः ।

(५) नैरयिकादीनामात्मोपक्रमादिना उपपातचिन्तनम् ।

(६) कतिसञ्चिताकतिसञ्चितानामुपपातः एवमल्पबहु-
त्वविचारः ।

(७) पदकसमर्जितोत्पादस्तदल्पबहुत्वविचारश्च ।

(८) द्वादशसमर्जिताः ।

(९) चतुरशीतिसमर्जिताः । असुरकुमारादीनां भेदादि-
निरूपणं च ।

- (१०) नैरयिकादयः कुत उत्पद्यन्ते तेषां स्थितिभवग्रहणादयः ।
नैरयिकेष्टपृथग्मानानां स्थित्यादि च ।
- (११) कृतयुग्मादि विशेषणैकैकेन्द्रियादीनामुपपातचिन्तनम् ।
तत्र प्रथमद्वितीयादिसमयकृतयुग्मविचारः ।
- (१२) राशियुग्मसुद्रकयुग्मादिविशेषणैर्नैरयिकादीनामुप-
पात विचारः ।
- (१३) भव्यदेवादीनामुपपातचिन्तनम् ।
- (१४) नैरयिकादीनां स्वतोऽस्वतो वा उपपातचिन्तनम् ।
- (१५) नैरयिकादयः उद्धृत्य क गच्छन्ति सुद्रकृतनैरयिका कुत
उत्पद्यन्ते ।
- (१६) भव्यद्रव्यदेवादयः कुत उत्पद्यन्ते ।
- (१७) महर्द्धिकदेवानां द्विशरीरेषूपपादविचारः ।
- (१८) नैरयिकादयः कथमुत्पद्यन्ते इति चिन्तनम् ।
- (१९) समुद्रघातविशेषणैकैकेन्द्रियाणामुपपात चिन्तनम् ।
- (२०) पृथ्व्यादीनां समवहृत्य देवलोकेषूपपातः ।
- (२१) नैरयिकादीनां नैरयिकादिषूपपातोद्धर्तनचिन्तनम् । कृ-
ष्णलेण्याविषयतोत्पत्ति चिन्तनम् । पृथ्वीकायिकेषु कृ-
ष्णलेण्याविषयविचारः ।
- (२२) लेश्यावस्वेनोपपातश्चतुर्विंशतिदण्डकस्य शेषपदाना-
मतिदेशश्च ।
- (२३) नैरयिकाणां देशतस्सर्वतो वा उपपातः ।
- (२४) गर्भगतस्य मृत्वा देवलोकेषूपपातः ।
- (२५) कुतो देवा देवलोकेषूपपाद्यन्ते ।
- (२६) सहोपपन्नयोरसुरकुमारयोः शोभनाशोभनवत्त्वम् ।
- (२७) नैरयिका नैरयिकेषूपपन्नानां कश्चिदल्पतरोऽपरो महा-
वेदनतरः ।
- (२८) पूर्वोक्तानां नैरयिकादीनामायुष्कसंवेदनम् ।
- (२९) रत्नप्रभायां सर्वे उपपन्नपूर्वाः ।
- (३०) अविराजितश्रामण्यानां देवलोकेषूपपातः ।
- (१) अयसत्त्वानामुपपातविरहादयश्चिन्त्यन्ते । तत्रादौ इयम-
धिकारसंग्रहणि गाथा-

वारसचञ्जवीसाई, संतरयं एगसमयकत्तो य ।

उव्वट्टणपरजविद्या-उयं अट्टेव च आगरिसा ॥

प्रथमं गतिपुसामान्यत उपपातविरहोद्धर्तनाविरहस्य च द्वादश
मुहूर्ताः प्रमाणं वक्तव्यं तदनन्तरं नैरयिकादिषु भेदेषूपपातविर-
हस्योद्धर्तना विरहस्य चतुर्विंशतिमुहूर्ता गतिषु प्रत्येकमादौ
वक्तव्याः । ततः (संतरत्ति) सान्तर नैरयिकादयः उत्पद्यन्ते
निरन्तरं चेति वक्तव्यं । तदनन्तरमेकसमयेन नैरयिकादयः प्रत्येकं
कति उत्पद्यन्ते कति चोद्धर्तन्ते इति । चिन्तनीयं ततः कुत उत्प-
द्यन्ते नारकादयः इति चिन्त्यते ततः (उव्वट्टण त्ति) नैरयिका
दय उव्वत्ताः । सन्तः कुत्रोत्पद्यन्ते इति वक्तव्यं तदनन्तरं कति जा-
गावशेषेऽनुच्यमानजावायुपि जीवाः पारमाविकमायुर्वल्जन्तीति
वक्तव्यं तथा कतिभिराकर्षैरुत्कर्षत आयुर्वन्धक इति चिन्तायाम-
ष्टौ आकर्षा वक्तव्याः । एषाः संग्रहणीगाथासंक्षेपार्थः ॥

(२) एतदेव क्रमेण विवरीपुर्णतीनामुपपातविरहमाह-

निरयगईणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पष्-
त्ता गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं वारसमुहु-
त्ता । तिरियगईणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववा-
एणं पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं वार-
समुहुत्ता । मण्णयगईणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाए

णं पष्त्ता गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता ।
देवगईणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पष्त्ता ?
गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता । सिक्किग
ईणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया सिज्जणया पष्त्ता ? गो-
यमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं वम्मसा । निरयगईणं भंते
केवइयं कालं विरहिया उव्वट्टणाए पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं
एगं समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता । मण्णयगईणं जंते ! केवइयं
कालं विरहिया उव्वट्टणाए पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं
समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता एवं तिरिया देवगइए वि ॥

निरयगतिर्नाम नरकगतिकर्मोदयजनिता जीवस्य श्रौदयिको
भावः स चैकः सप्तपृथिवीव्यापि चेति । एकवचनेन सप्तानाञ्च
पृथिवीनां परिग्रहः णमिति वाक्यावङ्कारे जदन्तेति शुर्वात्मन्त्रणे
परमकल्याणयोगिन् ! (केवइयं) कियन्ते कालं विरहिता शू-
न्या प्रज्ञप्ता उपपातेन उपपतनमुपपातस्तद्व्यगतिकानां सत्त्वानां
नारकत्वेनोत्पाद इति ज्ञावः तेन प्रज्ञप्ता प्ररूपिता जगवता अन्त्ये
ऋपजादिभिस्तीर्थैकैः एवं प्रश्ने कृते जगवानाह । गौतम !
जघन्यत एकं समयं याघउत्कर्षतो द्वादशमुहूर्तान् । अत्र मुग्ध-
प्रेरक आह । नन्वेकस्यामपि पृथिव्यामग्रे द्वादशमुहूर्त्तप्रमाण उप-
पातविरहो न वद्व्यते चतुर्विंशतिमुहूर्त्तादिप्रमाणस्य वद्व्यमाण-
त्वात् ततः कयं सर्वपृथिवी समुदायेऽपि द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणम् ।
प्रत्येकमजावे समुदायेऽज्ञावादिति न्यायस्म अचणात् । तदयुक्तं
वस्तुतत्वापरिज्ञानात् । यद्यपि हि नाम रत्नप्रजादिष्वेकैकानिर्द्धा-
रणेन चतुर्विंशतिमुहूर्त्तादिप्रमाण उपपातविरहो वद्व्यते तथापि
यदा सप्तापि पृथिव्यः समुदिता उपेत्योपपातविरहश्चिन्त्यते तदा
स द्वादशमुहूर्त्तप्रमाण एव वद्व्यते द्वादशमुहूर्त्तानन्तरमवश्यम-
न्यतरस्यां पृथिव्यामुत्पादसम्भवात्तथा केवद्वेवसोपलब्धेः । यस्तु
प्रत्येकमजावे समुदायेऽप्यज्ञाव इति न्यायः स कारणकार्यधर्मानु-
गमचिन्तायां नान्यत्रेत्यदोषः । यथा नरकगतिर्द्वादशमुहूर्त्ताऽनु-
त्कर्षत उपपातेन विरहिता उक्ता एवं तिर्यङ्मनुष्यदेवगतयोऽपि ।
सिक्किगतिस्तूत्कर्षतः परमासानुपपातेन विरहिता एवमुद्धर्तना-
ऽपि नवरं सिद्धा नोद्धर्तन्ते तेषां साधपयवसितकावतया शाश्व-
तत्वादिति सिक्किरुद्धर्तनया विरहिता वक्तव्या । गतं प्रथमद्वारम् ।

इदानीं चतुर्विंशतिरिति द्वितीयं द्वारमभिधिसुराह-

(१) रयणपज्ञापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया
उववाएणं पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं
चउव्वीसं मुहुत्ता । सक्करपज्ञापुढविणेरइयाणं जंते ! केव-
इयं कालं विरहिया उववाएणं पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्ने-
णं एगं समयं उक्कोसेणं सत्तराईदियाणि । वावुपज्ञाए पुढ-
वीए णेरइयाणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं
पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं
अप्पमासं । पंक्कपज्ञापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं कालं
विरहिया उववाएणं पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं
उक्कोसेणं मासं । धूमपज्ञापुढविणेरइयाणं जंते ! केवइयं
कालं विरहिया उववाएणं पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं
समयं उक्कोसेणं दो मासा । तमापुढविणेरइयाणं जंते ?
केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पष्त्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं

एकं समयं उक्कोसेणं चत्तारि मासा । अहेसत्तमा पुढवि-
णेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता
? गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं ढम्मासा (२)
असुरकुमाराणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं प-
णत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउवीसं
मुहुत्ता । एवं (३) नागकुमाराणं (४) सुवणकुमाराणं
(५) विज्जुकुमाराणं (६) अगिकुमाराणं (७) दीव-
कुमाराणं (८) उदहिकुमाराणं (९) दिसाकुमाराणं
(१०) वाउकुमाराणं (११) थणियकुमाराणं य पत्तेयं
जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । (१२)
पुढविकाइयाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं
पणत्ता ? गोयमा ! अणुसमयविरहियं उववाएणं पणत्ता
(१३) एवं आउकाइयाणं वि (१४) तेउकाइयाणं वि
(१५) वाउकाइयाणं वि (१६) वणस्सइकाइयाणं वि
अणुसमयविरहिया उववाएणं पणत्ता । (१७) वेइंदियाणं
जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता गोयमा !
जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । एवं (१८)
तेइंदियाय (१९) चउरिंदिया य । (२०) सम्मुच्छि-
मपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं
अंतोमुहुत्तं गवजवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जंते !
केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं
एकं समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता । (२१) सम्मुच्छिम-
णुस्साणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता ?
गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता ।
गवजवक्कंतियमणुस्साणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एकं
समयं उक्कोसेणं वारसमुहुत्ता । (२२) वंतराणं पुच्छा गोयमा !
जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । (२३)
जोइसियाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसे-
णं चउवीसं मुहुत्ता । (२४) सोहम्मकण्णदेवाणं जंते !
केवइयं काळं विरहिया उववाएणं पणत्ता ? गोयमा !
जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । ईसाणे
कण्णे देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं
चउवीसं मुहुत्ता । सणकुमारदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं
एकं समयं उक्कोसेणं नवराइंदिया वीसमुहुत्ताइं ॥ मांहिंदे-
वाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं
वारसराइंदियाइं दसमुहुत्ताइं । वंजलोए देवाणं पुच्छा
गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं अश्वत्तेवीसं राइं-
दियाइं । लंतगेदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं
उक्कोसेणं पणयात्रीसं राइंदियाइं । महासुकदेवाणं पुच्छा
गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं असीतिराइंदियाइं ।
सहस्रारदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं

उक्कोसेणं राइंदियत्तं । आणयदेवाणं पुच्छा गोयमा !
जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं संखेज्जमासा । पाणयदेवा-
णं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं सं-
खेज्जमासा । आरणदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एकं
समयं उक्कोसेणं संखेज्जमासा । अचुयदेवाणं पुच्छा गोय-
मा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं संखेज्जमासा । हेट्ठिम-
गेविज्जाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं
संखेज्जाइं वाससयाइं । मज्झिमगेविज्जाणं पुच्छा गोयमा !
जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं ।
उवरिमगेविज्जाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं
उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं । विजय-वेजयंत-
जयंत अपराजिय-देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं
उक्कोसेणं असंखेज्जं काळं । सव्वट्ठसिद्धदेवाणं पुच्छा गो-
यमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं पल्लिआवमस्स संखे-
ज्जइत्ताणं । सिद्धाणं जंते ! केवइयं काळं विरहिया सिज्ज-
यणाए पणत्ते ? गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं
ढम्मासा । रयणप्पजापुढविनेरइयाणं जंते ! केवइयं काळं
विरहिया उववाएणं पणत्ते ? गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं
उक्कोसेणं चउवीसमुहुत्ता एवं सिद्धवज्जा उववणा विजा-
णियव्वा जाव अणुत्तरोववायत्ति नवरं जोइसियवेमाणिएसु
चयणंति अजिज्ञावो कायव्वो ॥

“रयणप्पभाए” इत्यादि पाठसिद्धमा नवरमत्रोत्कर्षविषया इमा
संग्रहणिगाया “चउवीसयमुहुत्ता, सत्तयराइंदियाइ पक्खो य,
मासो एक्को पुत्तिओ, चउरो ढम्मास नरएसु ॥ १ ॥ कमसो उक्को-
सेणं, चउवीसमुहुत्तभवणवासीसु । अविरहिया पुढवाइं, वि-
गज्जाणं तो मुहुत्तं तु ॥ २ ॥ सम्मुच्छिमतिरिपणिंदिय, एवं
चियगम्भवारसमुहुत्ता ॥ सम्मुच्छिमगज्जमणुया, कमसो चउवी-
सवारसया ॥ ३ ॥ वणजोइसलोहम्म-साणकण्णचउवीसइसु-
हुत्ताओ । कण्णं सणकुमारे दिवसाणं वावीसइं मुहुत्ताओ ॥ ४ ॥
मांहिंदे राइंदिय-वारसदसमुहुत्तवंभलोगाम्मि । राइंदियअ-
द्धतेवी-सुद्धंतए हंति पणयात्रा ॥ ५ ॥ महसुकम्मिअसइं, स-
हस्सारिसयं तओ उ कण्णउगे । मासा संखेज्जा तह, वासा सं-
खेज्ज उवरिदुगे ॥ ६ ॥ हेट्ठिममज्झिम उवरिम, जह संखसया
सइस्सवक्खाइं । वासाणं विज्जेओ, उक्कोसेणं विरहकालो ॥ ७ ॥
कावो संखाइओ, विजयाइसु चउसु होइ नायव्वो । संखेज्जो
पल्लसओ, जागा सव्वट्ठसिद्धम्मि” ॥ ८ ॥ प्रज्ञा ० ६ पद ।

वात्ततेवे पमिव्छा, उक्करोसा तवेण गारविया ।
वेरेण य पडिवद्धा, मरिओ असुरेसु गच्छंति ॥ ९ ॥
रज्जुगहविसभक्खण, जलजलणपवेसतएहल्लुहदुहओ ।
गिरिसिरिपडणाउ मुया, सुह भावा हुंति वितरिया १० ॥
तावस जा जोइसिया, चरगपरिव्वाय वंभलोगो जा ।
जा सहसारो पंचिंदितिरिय जा अचुओ सद्धा ॥ ११ ॥
जइ लिंगिमिच्छदिट्ठी, गेविज्जा जाव जंति उक्कोसं ।
पयमवि असहहतो, सुत्तत्थं मिच्छदिट्ठीओ ॥ १२ ॥
सुत्तं गणहररइयं, तहव पत्तेय बुद्धरइयं च ।

सुयकेवल्लिणा रइयं, अभिन्नदसपुव्विणा रइयं ॥ १३ ॥

इउमत्थ संजयाणं, उपवाय उक्कोसओ सव्वट्ठे ।

तेसिं सट्ठाणं पि य, जहन्नओ होइ सोहम्मे ॥ १४ ॥

लंतम्मि चउदसपुव्विस्स, तावसाइण वंतरेसु तद्वा ।

एसो उपवायविही, नियकिरियट्टियाणसव्वो वि ॥ १५ ॥

अरुचन्नविक्कास्तत्त्वतो ज्ञानशून्यत्वाद्वा इव वातास्त्वेवं तपः पञ्चान्यादि तथ तत्त्वतः सन्धोपघातहेतुत्वाच्च तपः तथा च । महाभारते ज्ञानिपर्वणि व्यासोऽप्याह । "चतुर्णां ज्येष्ठतां मये, यो नरः सूर्यपञ्चमः । न तस्मिन् प्रतिवक्ष्यामि तपः स्मृतम् ॥ पञ्चानामिन्द्रियार्त्तानां, विषयेन्द्रियचरिणाम् । तेषां निष्ठति यो मये, तद्ध पञ्चतपः स्मृतम्" ॥ तस्मिन् प्रतिवक्षा आत्मकाः अथवा वाञ्छस्थिता तथा तद्व्यवहारकात्मभावेषु प्रतिवक्षाः उत्कटरोषाः चण्डकोपाः । तथा तपसाऽनशनादिभेदेन नौरयिता वयं तपस्यिन इति गर्वाधमाताः तथा धैरेण कोधानुशयस्त्वेन क्वचित्प्रार्थितानि दारवत्यां दूरीपायनयप्रतिवक्षाः कृतानुधन्याः मृत्या असुरेषु असुरादिषु प्रवचवासिषु जायन्ते ॥ ९ ॥

(रज्जुत्ति०) व्यक्ता नवरं बुज्जनाया नरकादिगतियोग्या अन्यन्तराज्जर्तचित्तपरिहारेण तथाविधमन्दशुक्रपरिणामाः शुद्धपाणिप्रवृत्तय इव ॥ १० ॥ (तापसत्ति०) तापसा वनवासिनो मूढकन्दफलाहारास्ते (जति उक्कोसन्ति) वृद्धमाणेन योगाङ्गन्तरतो यान्त्युत्पद्यन्ते यावज्ज्योतिष्कास्तत ऊर्ध्वं नेति प्राचः । एवं चरका घाटिमिक्षाचराः परिमाजकाश्च कपिष्ठमतानुगामिनो यावद्भ्रष्टश्लोकः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो हस्यादयः सम्यक्पद्मदेशविरतिप्रयुक्ता यावत्सहस्रारः श्राक्ताः श्राविकादेशविरतमनुप्या यावद्व्युत्तः ॥ ११ ॥ (जर्जत्ति०) यति शिङ्गिनो रजोहरणादिमाधुषेयप्रारिणो मिथ्यादृष्टय उत्कर्षतो भ्रैवेयकान् यावत् यान्ति । एतद्भुक्तं जवति । प्रशमनवेगनिर्वेदानुकर्यास्तिक्याभिव्यक्तिरूपसम्यक्पदविकल्पा अपि संपूर्णदशविधचक्रवाहनामाचार्यनुष्ठानप्रज्ञावाद्भ्रैवेयकान् यावदुत्कर्षतस्तो गच्छन्ति मिथ्यादृष्टिस्तु सोऽप्यभिधीयते यः समग्रदशार्द्र श्रद्धानोऽपि सूत्रोक्तमेकमपि पदमक्षरं वा न श्रुते स्वल्पस्याऽपि सर्वविदेकस्याश्रकानेन तव तस्याप्रत्ययात् ॥ १२ ॥ सूत्रोक्तमित्युक्तमतः मूलस्वरूपमाह (मुत्तन्ति) यद्गणधरैः सुधर्मस्वाम्यादिमीरचितमाचाराद्वादि यच्च प्रत्येकयुक्तेर्मयादिभिर्निरूप्ययनादि यच्च श्रुतकेवल्लिना चतुर्दशपूर्वधरेण शायंजवादिना द्वाद्वैकाक्षिकादि यच्च संपूर्णपूर्वधारिणा रचितं तत्सर्वं सूत्रमिति तथा ॥ १३ ॥ (उउमत्थत्ति०) लंतम्मिस्ति०) उदयत्यात्मनो यथावस्थितं रूपमिति उच्च ज्ञानावरणादि घातिकर्मचतुष्टयं तत्रस्थाश्च तेषां तूपापातः उत्कर्षतल्लोलोक्यतिलके सचर्यासिक्के विमाने जघन्यतः पुनस्तेषां उच्चस्थसाधूनां श्रावकाणामपि च सौधर्मे उपपातो भवति केवलमत्रापि स्थितिहृतो विशेषो यथा सौधर्मे साधोर्जघन्या स्थितिः पल्लोपमपुष्पकवं श्रावकस्य पल्लोपममिति तथा चतुर्दशपूर्वधरस्य लान्तके जघन्य उपपातः तापसादीनां तु व्यन्तरेषु प्रज्ञापनायां तु " ताव ईसाणजहणेण जवणवासीसु " इत्युक्तमेव चोक्तारूपः सर्वोऽप्युपपातविधिर्निजनिजक्रियास्थितानां निजनिजगमोक्तानामनुष्ठानरतानां न चाचारहीनानामिति ॥ १४ ॥ १५ ॥

देवीनामुत्पत्तिस्थानान्याह—

उपवाओ देवीणं, कप्पडुगं जाव सहस्सारो ।

गमणागमणं नत्थो, अच्चुयपरओ सुराणं पि ॥ १७ ॥

तिपक्षिय-तिसार-तेरस, सारा कप्पडुगतई य हंतअहो ।

किव्विसिय न होतुवरिं, अच्चुयपरओज्जिओगाई ॥ १८ ॥

(उपवाओत्ति) भवनपतीनारज्य यावत्सौधर्मज्ञानकल्पद्विकं तावद्देवीनामुपपातो जन्मत ऊर्ध्वं देवानां तूपापातः सर्वत्र भवत्येव सनत्कुमारादिदेवानां च सुरतानिवापः । सौधर्मादीशानाञ्चापरिगृहीता देव्यः सहस्रारं यावच्छ्रान्ति । सहस्राराश्च परतो गमनागमनं च देवीनां नास्ति । तथा च मूढसंग्रहणीटीकायां हरिमरुसूरिः देव्यः शलु अपरिगृहीताः सहस्रारं यावद् गच्छन्ति इति । तथा भगवानार्यइयामोऽपि प्रज्ञापनायामाह " तत्थ णं जे ते मणपरियारगा देवा तेसिं इच्छा मणे समुपपज्जइ इच्छा मो णं अच्छराहिं सकिं मणपरियाणं करेत्तप तथो णं देवहिं एवमणसीकप समाणे छिप्पामेव ताओ अच्छराओ तत्थ गयाओ चेव समाणी उ अणुत्तराई उच्चावयाई मणाई पदारेमाणीओ चिट्ठति तओणं ते देवा ताहिं अच्छराहिं सकिं मणपरियाणं करिति इत्यादि " तत्र प्रविचारणार्थमानतादौ देवीनां गत्यागती स्तः । देवीनां गमागमौ न स्तः । तत्राधस्तनानामूर्ध्वशक्तिजावाद् । ता हि जिनजन्ममहिमास्यापि नात्रागच्छन्ति किं तु स्थानस्था एव प्रकिमातन्वते । संशयप्रदेन वास्वधिज्ञानतो जगच्चप्रयुक्तानि मनोव्यवहारेण साक्षाद्वादेत्येतत्तदाकारान् यथा उपपत्त्या जिज्ञासितमर्थं निश्चिन्वन्ति न चान्यत्रयोजनं तत्र तेषामिहागमः ॥ १७ ॥ अथ धैमानिकेषु किल्बिषिकाणामाजिग्यानां च देवानां स्थित्यादिकमाह (तिपक्षिस्ति) किल्बिषिकाः अशुभकर्मकृन्श्चाण्णमात्राया देवास्ते त्रिपल्लोपमादिस्थितयः । क्रमात्कल्पद्विकदेवयो वसन्ति तथाहि त्रिपल्लोपमास्थितयस्ते सौधर्मज्ञानयोरथोवसन्ति । एवं त्रिसागरोपमायुष्काः सनत्कुमारस्याधः त्रयोदशसागरोपमायुषा हान्तकस्याधः गतं च किल्बिषिका न हेतुरिति हान्तकादूर्ध्वं न चोत्पद्यन्ते अच्युतात्परतत्त्वाजिग्याया दासप्राया आदिशब्दात्प्रकीर्णोदयो नोत्पद्यन्ते । इदमुक्तं जवति । भ्रैवेयकानुत्तरेषु सर्वेषामपि देवानामहमिन्द्रत्वेन शेषाणामपि सामानिकादिदेवभेदानामज्ञाव इति ॥ संग्र० सु० ।

(३) सान्तरं निरन्तरं वा उपपद्यन्ते ॥

एरइयाणं जंते किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति । तिरिक्खजोणि याणं जंते ! किं संतरं निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति । मणुस्साणं जंते ! किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति । देवाणं जंते ! किं संतरं उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति । रयणप्पजापुहविणेरइयाणं जंते ! किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति एवं जाव अहे सत्तमाए संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति । असुरकुमाराणं जंते ! देवाणं किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति । एवं जाव थणियकुमारा संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति । पुहविकाइयाणं जंते ! पुच्छा किं संतरं निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! नो संतरं निरंतरं उववज्जंति । एवं जाव वणस्सइकाइया नो संतरं उववज्जंति

निरंतरं उववज्जंति । वेदंदिद्याणं जंते ! किं संतरं उववज्जंति ?
निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरं-
तरं पि उववज्जंति एवं जाव पंचिदियतिरिक्खजोणिया ।
मणुस्साणं जंते ! किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ?
गोयमा ! संतरं पि निरंतरं पि उववज्जंति ॥ एवं वाणमंतर-जो-
इसिय-सोहम्म-ईसाण-साणकुमार-भाहिंद-वंचल्लोय-लंत-
तग-महासुक्क-सहस्सार-आणय-पाणय-आरण-अच्छुय
दिट्ठिमगेविज्जग-मज्झिमगेविज्जग-उवरिमगेविज्जग-विजय-वे-
जयंत-जयंत-अपराजिय-सच्चसिद्ध-देवा य संतरं पि निरं-
तरं पि उववज्जंति, सिद्धाणं जंते ! किं संतरं निरंतरं सिद्धं जंते ?
गोयमा ! संतरं पि सिद्धं जंते निरंतरं पि सिद्धं जंते ॥ ऐर-
इयाणं जंते ! किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा !
संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति । एवं जहा उववाओ
जणिओ तहा उववज्जंति मिच्छिज्जंति जाणियन्वा । जाव
वेमाणिया नवरं जोइसियवेमाणिएसु चयणं अज्झिवाओ
कायव्वो ॥

पाठसिद्धं प्रागुक्तसुत्रार्थानुसारेण भावार्थस्य सुप्रतीतत्वात् ।
गतं तृतीयं द्वारम् ।

(४) एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इत्याह-

ऐरइयाणं जंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंति । गोयमा !
जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं संखिज्जा
वा असंखिज्जा वा उववज्जंति एवं जाव अहेसत्तमाए । अ-
सुरकुमाराणं जंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंति ?
गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं सं-
खिज्जा असंखिज्जा वा एवं नागकुमारा जाव थणियकुमारा
वि जाणियन्वा । पुढविकाइयाणं जंते ! एगसमएणं केव-
इया उववज्जंति ? गोयमा ! अणुसमयं अविरहियं असं-
खिज्जा उववज्जंति । एवं जाव वाडकाइयाणं । वणस्सकाइ-
याणं जंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! सट्ठाणुव-
वायं पमुच्च अणुसमयं अविरहिया अणंता उववज्जंति परट्ठा-
णुववायं पमुच्च अणुसमयं अविरहिया असंखिज्जा उववज्जंति ।
वेदंदिद्याणं जंते ! केवइया एगसमएणं उववज्जंति ? गोयमा !
जहन्नेणं एगो वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं संखिज्जा वा
असंखिज्जा वा ॥ एवं तेइदिय-चउरिंदिय-सम्मच्छिमपंचि-
दिय-तिरिक्खजोणिय-गवज्जकंतिय-पंचितियतिरिक्खजो-
णिय-सम्मच्छिममणुस्स-वाणमंतर-जोइसिय-सोहम्मी-साण-
नणकुमार-भाहिंद-वंचल्लोय-लंतग-सुक्क-सहस्सार-कप्प-
देवा-एते जहा ऐरइया । गवज्जकंतियमणुस्स-आणय-
पाणय-आरण-अच्छुय-गेवज्जग-अणुत्तरोववाइया य एते
जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं संखिज्जा उव-
वज्जंति । सिद्धाणं जंते ! एगसमएणं केवइया सिद्धं जंते ?
गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं

अट्ठसयं । ऐरइयाणं जंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंति ?
गोयमा ! जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उकोसेणं
संखिज्जा वा असंखिज्जा वा उववज्जंति । एवं जहा उववाओ
जणिओ तहा उववज्जंति मिच्छिज्जंति जाणियन्वा । जाव
अणुत्तरोववाइया नवरं जोइसियवेमाणियाणं चयणं अभि-
ल्लावो कायव्वो ४ ॥

ऐरइयाणं भंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंतीत्यादि निगदं सि-
द्धं मानवरं वनस्पतिसूत्रं सट्ठाणुववायं पमुच्च अणुसमयमविरहि-
या अणंता इति । स्वस्थानं वनस्पतीनां वनस्पतित्वं ततोऽयमर्थः
यद्यनन्तरं नवनवनस्पतय एव वनस्पतिपूतपद्मानाश्चिन्त्यन्ते तदा
प्रतिसमयमविरहितं सर्वकालमनन्ता विज्ञेयाः प्रतिनिगोदमसंख्ये-
यभागस्य निरन्तरमुत्पद्यमानतया उद्धर्तमानतया च ह्यन्यमान-
त्वात् "परट्ठाणुववायं पमुच्च अणुसमयमविरहियमसंखिज्जा" इति
परस्थानं पृथिव्यादयः । किमुक्तं जवति यदि पृथिव्यादयः स्वजा-
वाडुत्तय वनस्पतिपूतपद्मानाश्चिन्त्यन्ते तदा अणुसमयविरहि-
यमसंखेज्जा वक्तव्या इति । तथा गमेव्युत्क्रान्तिका मनुष्या उत्कृ-
ष्टपदेऽपि सद्ध्येया एव नासद्ध्येयास्ततस्तत्सूत्रे उत्कर्षतः संख्ये-
या वक्तव्या आनतादिषु देवलोकेषु मनुष्या एवोत्पद्यन्ते न तिर्यञ्चो-
ऽपि मनुष्याश्च संख्येया एवेत्यानतादिसूत्रेष्वपि संख्येया एव वक्त-
व्या नासंख्येयाः सिद्धिगतानामुत्कर्षतोऽप्रशस्तम् । एवमुद्धर्तनासूत्र-
मपि वक्तव्यम् । नवरं (जोइसियवेमाणियाणं चयणं अज्झिवाओ
कायव्वो इति) ज्येतिष्कैर्मनिकानां हि स्वभावाडुद्धर्तनं व्य-
चनमित्युच्यते । तथा अनादिकाद्वप्रसिद्धस्ततस्तत्सूत्रे व्यचनेनाऽ-
ज्झिवापकः कर्तव्यः सच्चैवं "जोइसियाणं भंते एगसमएणं केव-
इया चवंति गोयमा जहन्नेणं एगो वा दो वा" इत्यादि गतं चतुर्थ-
द्वारम् । प्रज्ञा ० ६ पद ॥

लेश्यादिविशेषणोपपाताः ।

इमी से एणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए एिरया
वाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु एरएसु एगसमए के-
वइया ऐरइया उववज्जंति १ केवइया काउलेस्सा उव-
वज्जंति २ केवइया कएहपक्खिया उववज्जंति ३
केवइया सुक्कपक्खिया उववज्जंति ४ केवइया सप्पी
उववज्जंति ५ केवइया असप्पी उववज्जंति ६ केवइया
भवसिद्धिया जीवा उववज्जंति ७ केवइया अभवसिद्धिया
जीवा उववज्जंति ८ केवइया आभिणिबोहियणाणी उव-
वज्जंति ९ केवइया सुयणाणी उववज्जंति १० केवइया
ओहिणाणी उववज्जंति ११ केवइया मइअन्नाणी
उववज्जंति १२ केवइया सुअअन्नाणी उववज्जंति १३
केवइया विभंगणाणी उववज्जंति १४ केवइया चक्खुदं-
सणी उववज्जंति १५ केवइया अचक्खुदंसणी उववज्जंति
१६ केवइया ओहिदंसणी उववज्जंति १७ केवइया आहा-
रसम्भोवउत्ता उववज्जंति १८ केवइया भयसम्भोवउत्ता
उववज्जंति १९ केवइया मेहुणसम्भोवउत्ता उववज्जंति २०
केवइया परिग्गहसम्भोवउत्ता उववज्जंति २१ केवइया
इत्थि वेदगा उववज्जंति २२ केवइया पुरिसवेदगा उव-
वज्जंति २३ केवइया एणुसगवेदगा उववज्जंति २४ केवइया

कोहकसायी उववज्जंति २५ जाव केवइया लोभकसायी उ-
ववज्जंति २८ केवइया सोइंदियोवउत्ता उववज्जंति २९ जाव
केवइया फासिंदियोवउत्ता उववज्जंति ३३ केवइया ए-
इंदियोवउत्ता उववज्जंति ३४ केवइया मणजोगी उवव-
ज्जंति ३५ केवइया वइजोगी उववज्जंति ३६ केवइया का-
यजोगी उववज्जंति ३७ केवइया सागारोवउत्ता उववज्जंति
३८ केवइया अणगारोवउत्ता उववज्जंति ३९ गोयमा ! इमी
से रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए गेरइया वाससयसहस्से
सु संखेज्जवित्थडेसु एरणसु जहण्णं एको वा दो वा
तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा गेरइया उववज्जंति जहण्णं
एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा काउलेस्सा
उववज्जंति । जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं
संखेज्जा करहपक्खिया उववज्जंति । एवं सुक्कपक्खिया वि ।
एवं समी वि । एवं असमी वि । एवं भवसिद्धिया वि । एवं
अभवसिद्धिया ॥ आभिणिबोहियणाणी सुअण्णाणी ओ-
ट्टिणाणी मतिअण्णाणी सुअअण्णाणी विभंगणाणी एवं
चेव चक्खुदंसणी ए उववज्जंति । जहण्णं एको वा दो
वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा अचक्खुदंसणी उवव-
ज्जंति । एवं ओट्टिदंसणी वि एवं आहारोवउत्तावि जाव
परिगहसणोवउत्तावि । इत्थि वेदगा न उववज्जंति पुरि-
सवेदगा न उववज्जंति जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि
वा उक्कोसेणं संखेज्जा नपुंसगवेदगा उववज्जंति एवं
कोहकसायी जाव लोभकसायी सोइंदियोवउत्ता न उव-
वज्जंति एवं जाव फासिंदियोवउत्ता ए उववज्जंति जह-
ण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा नो
इंदियोवउत्ता उववज्जंति मणजोगी ए उववज्जंति । एवं
वइजोगी वि जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं
संखेज्जा कायजोगी उववज्जंति । एवं सागारोवउत्ता वि
एवं अणगारोवउत्ता वि ३९ इमी से एं रयणप्प-
भाए पुढवीए तीसाए गिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्ज
वित्थडेसु एरणसु एगसमएणं केवइया गेरइया उववज्जंति ?
केवइया काउलेस्सा उववज्जंति ? जाव केवइया अणगारो-
वउत्ता उववज्जंति ? गोयमा ! इमी से एं रयणप्पभाए पुढ-
वीए तीसाए गिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु
एरणसु एगसमएणं जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा
उक्कोसेणं संखेज्जा गेरइया उववज्जंति जहण्णं एको वा दो
वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा काउलेस्सा उववज्जंति ।
एवं जाव सणी असणी ए उववज्जंति । जहण्णं एको वा
दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा भवसिद्धिया उवव-
ज्जंति एवं जाव सुअअण्णाणी विभंगणाणी ए उववज्जंति ।
चक्खुदंसणी ए उववज्जंति जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि
वा उक्कोसेणं संखेज्जा अचक्खुदंसणी उववज्जंति । एवं

जाव लोभकसायी सोइंदियोवउत्ता ए उववज्जंति एवं जाव
फासिंदियोवउत्ता ए उववज्जंति जहण्णं एको वा दो वा
तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा एणइंदियोवउत्ता उववज्जंति
मणजोगी ए उववज्जंति । एवं वइजोगी वि जहण्णं एको
वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा कायजोगी उवव-
ज्जंति एवं सागारोवउत्ता वि एवं अणगारोवउत्ता वि । इ-
मी से एं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए गिरया-
वाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु एरणसु केवइया गेर-
इया पणत्ता केवइया काउलेस्सा पणत्ता ? जाव केवइया अण-
गारोवउत्ता पणत्ता ३९ केवइया अणंतरोववणगा पणत्ता ?
केवइया परंपरोववणगा पणत्ता ? केवइया अणंतरोवगाढा प-
णत्ता ? केवइया परंपरोवगाढा पणत्ता केवइया अणंतराहारा प-
णत्ता ? केवइया परंपराहारा पणत्ता केवइया अणंतरपज्जत्ता
पणत्ता ? केवइया परंपरपज्जत्ता पणत्ता ? केवइया च-
रिमा पणत्ता ? केवइया अचरिमा पणत्ता ? गोयमा !
इमी से रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए गिरयावाससयसह-
स्सेसु संखेज्जवित्थडेसु एरणसु संखेज्जा गेरइया पणत्ता
संखेज्जा काउलेस्सा पणत्ता, एवं जाव संखेज्जा सएणी
पणत्ता, असएणी सिय अत्थि सिय नत्थि । जइ अत्थि
जहण्णं एं एको वा दो वा तिष्ठि वा उक्कोसेणं संखेज्जा
पणत्ता, संखेज्जा नवसिद्धिया पणत्ता, एवं जाव संखे-
ज्जा परिगहसणोवउत्ता पणत्ता, इत्थि वेदगा नत्थि,
पुरिसवेदगा नत्थि, संखेज्जा नापुंसगवेदगा पणत्ता । एवं
कोहकसायी वि, माणकसायी जहा असणी एवं जाव
लोभकसायी, संखेज्जा सोइंदियोवउत्ता एवं जाव फासि-
ंदियोवउत्ता, नो इंदियोवउत्ता जहा असणी, संखेज्जा
मणजोगी एवं जाव अणगारोवउत्ता । ३९ । अणंतरो-
ववणगा सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि जहा अस-
णी, संखेज्जा परंपरोववणगा, एवं जहा अणंतरोववण-
गा तहा अणंतरोवगाढा अणंतराहारागा अणंतरपज्जत्तागा
चरिमा परंपरोवगाढा जाव अचरिमा जहा परंपरोववणगा ।
इमी से एं जंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए गिरयावास-
सयसहस्सेसु असंखेज्जवित्थडेसु गेरइसु एगसमएणं के-
वइया गेरइया उववज्जंति, जाव केवइया अणगारोवउत्ता
उववज्जंति ? गोयमा ! इमी से एं रयणप्पभाए पुढवीए
तीसाए गिरयावाससयसहस्सेसु असंखेज्जवित्थडेसु गेर-
सु एगसमएणं जहण्णं एको वा दो वा तिष्ठि वा उ-
क्कोसेणं असंखेज्जा गेरइया उववज्जंति एवं जेहव संखे-
ज्जवित्थडेसु तिष्ठि गमा पणत्ता, तहा असंखेज्जवित्थ-
डेसु वि तिष्ठि जाणियत्ता । एवरे असंखेज्जा जाणियत्ता
सेसं नं चेव जाव असंखेज्जा अचरिमा पाणत्ता वेससु
वेससाओ जहा पढमसए, एवरे संखेज्जवित्थडेसु वि असंखे-

ज्जवित्थडेसु वि ओहिणाणी ओहिदंसणी संखेज्जा उव्वटा वेयन्वा सेसं तं चेव । सक्करप्पभाएणं जंते ! पुढवीए केवइया णिरयावासा पुच्छा, गोयमा ! पणवीसं णिरयावाससयसहस्सा, ते एणं जंते ! किं संखेज्जवित्थमा असंखेज्जवित्थमा एवं जहा रयणप्पजाए, तहा सक्करप्पजाए वि, एवरं असखी तिसु वि गमएसु न जखति सेसं तं चेव । बाहुयप्पजाएणं पुच्छा, गोयमा ! पक्खरसणिरयावाससयसहस्सा पक्खत्ता, सेसं जहा सक्करप्पजाए, णाएत्तं देस्सासु देस्साओ जहा पढमसए । पंकप्पजाएणं भंते ! णिरयावाससयसहस्सा पुच्छा गोयमा ! दस णिरयावाससयसहस्सा पक्खत्ता, एवं जहा सक्करप्पजाए, एवरं ओहिणाणी ओहिदंसणी ए उव्वटंति सेसं तं चेव । धूमप्पजाएणं पुच्छा, गोयमा ! तिसि णिरयावाससयसहस्सा एवं जहा पंकप्पभाए । तमाएणं जंते ! पुढवीए केवइया णिरयावासं पुच्छा, गोयमा ! एगे पंचूणे णिरयावाससयसहस्से पक्खत्ते, सेसं जहा पंकप्पजाए अहे सत्तमाएणं जंते ! पुढवीए कइ अणत्तरा महति महाद्वया महाणिरया पक्खत्ता ? गोयमा ! पंच अणु जाव अप्पइछाणे । सेणं जंते ! किं संखेज्ज वित्थमा असंखेज्जवित्थमा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थमे य असंखेज्जवित्थमे य अहे सत्तमाए एणं जंते ! पुढवीए पंचसु अणत्तरेसु महति महाद्वया जाव महाणिरएसु संखेज्जवित्थमे एरए एगसमएणं केवइया एवं जहा पंकप्पजाए एवरं तिसु णाणेसु ए उव्वज्जंति, ण उव्वटंति पणत्ता एसु तहेव अत्थि । एवं असंखेज्जवित्थमेसु वि एवरं असंखेज्जा जाणियन्वा । इमी से णं भंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थमेसु एरएसु किं सम्मादिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति, मिच्छदिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति सम्मा मिच्छदिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति ? गोयमा ! सम्मादिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति, मिच्छदिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति, एोसम्मामिच्छदिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति । इमीसे एणं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थमेसु ऐरएसु किं सम्मादिट्ठी ऐरइया उव्वटंति एवं चेव । इमी से एणं जंते ! रयणप्पजाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थमा णिरया किं सम्मादिट्ठी हिं ऐरइएहिं अविरहिया मिच्छदिट्ठी हिं ऐरइएहिं अविरहिया, सम्मामिच्छदिट्ठी हिं ऐरइएहिं अविरहिया ? गोयमा ! सम्मादिट्ठी हिं ऐरइएहिं अविरहिया मिच्छदिट्ठी हिं ऐरइएहिं अविरहिया, सम्मामिच्छदिट्ठी हिं ऐरइएहिं अविरहिय विरहिया वा । एवं असंखेज्जवित्थमेसु वि तिणिण गमा जाणियन्वा । एवं सक्करप्पजाए वि । एवं जाव तमाए वि । अहे सत्तमाएणं जंते ! पुढवीए पंचसु अणत्तरेसु जाव संखेज्जवित्थमे एरए किं सम्मादिट्ठी ऐरइया पुच्छा, गोयमा ! सम्म

दिट्ठी ऐरइया ए उव्वज्जंति मिच्छदिट्ठी ऐरइया उव्वज्जंति सम्मामिच्छदिट्ठी ऐरइया ए उव्वज्जंति, एवं उव्वटंति वि, अविरहिए जहेव रयणप्पजाए । एवं असंखेज्ज वित्थमेसु तिणि गमा से एणं जंते ! कएहलेस्से नीललेस्से जाव सुक्कलेस्से जवित्ता कएहलेस्सेसु ऐरइएसु उव्वज्जंति ? हंता गोयमा ! कएहलेस्से जाव उव्वज्जंति । से केणट्ठेणं जंते ! एवं वृच्चइ-कएहलेस्से जाव उव्वज्जंति ? गोयमा ! लेस्सट्ठाणेसु संकि द्विस्समाणेसु संकि द्वि-कि-एहलेस्सं परिणमइ, कएह-कएह-लेस्सेसु ऐरइएसु उव्वज्जंति । से तेणट्ठेणं जाव उव्वज्जंति । से एणं जंते ! कएहलेस्से जाव सुक्कलेस्से जवित्ता एीद्वलेस्सेसु ऐरइएसु उव्वज्जंति ? हंता गोयमा ! जाव उव्वज्जंति । से केणट्ठेणं जाव उव्वज्जंति ? गोयमा ! लेस्सट्ठा-णेसु संकिलिस्समाणेसु विसुज्जमाणेसु एीद्वलेस्सं परिणमइ णीद्वलेस्सा णीद्वलेस्सेसु ऐरइएसु उव्वज्जंति से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव उव्वज्जंति ॥

रत्नप्रज्ञापृथिव्यां कापोतद्वेइया एवोत्पद्यन्ते न कृष्णद्वेइयादय-इति कापोतद्वेइयानेवाश्रित्य प्रश्नः कृत इति । “ केवतिया कएह पक्खिणइत्यादि ” एयां च वक्कणमिदम् । “ जेसिमवद्धोपोगल, परियट्ठो सेसओ उ संसारो । ते सुक्कपक्खिया खलु, अहिगे पुण कएहपक्खियत्ति ” ॥ १ ॥ (चपरुदंसणी न उव्वज्जंति) इन्द्रियत्यागेन तत्रोत्पत्तेरिति । तर्हि अचक्षुर्दर्शनिनः कथमुत्पद्यन्ते ? इन्द्रियानाश्रितस्य सामान्योपयोगमात्रस्याऽचक्षुर्दर्शनशब्दाजिधेयस्योत्पादसमयेऽपि ज्ञावादचक्षुर्दर्शनिने उत्पद्यन्त इत्युच्यत इति (इत्थिवेयगेत्यादि) स्त्रीपुरुषवेदा नोत्पद्यन्ते, भवप्रत्ययान्नपुंसकवेदत्यात्तेषां (सोर्तिदिओवउत्तेत्यादि) श्रोत्राद्युपयुक्ता नोत्पद्यन्ते इन्द्रियाणां तदानीमभावात् (नो इंद्रीओ वउत्ता उव्वज्जंति) नो इन्द्रियं मनस्तत्र च यद्यपि मनःपर्याप्त्यभावे ह्यन्यमनो नास्ति तथापि ज्ञावमनसश्चैतन्यरूपस्य सदा भावात्तेनोपयुक्तानामुत्पत्तेर्नो इन्द्रियोपयुक्ता उत्पद्यन्त इत्युच्यत इति (मणजोगीत्यादि) मनोयोगिनो वाग्योगिनश्च नोत्पद्यन्ते उत्पत्तिसमयेऽपर्याप्तकत्वेन मनोवाचोरभावादिति (काययोगी उव्वज्जंति) सर्वसंसारिणां काययोगस्य सदैव ज्ञावादिति । अथ रत्नप्रज्ञानारकाणामेवोद्धर्तनामभिधानमाह । इमी सेणमित्यादि (असखी न उव्वटंति) उद्धर्तना हि पञ्चमवप्रथमसमये स्यात्त च नारका असंज्ञिपूत्पद्यन्तेऽतस्ते असंज्ञिनः सन्तो नोद्धर्तन्त इत्युच्यते “ एवं विज्जगनाणी न उव्वटंति ” इत्यपि भावनीयम् । शेषाणि तु पदान्युत्पादवद्व्याख्येयानि उक्तं च चूर्णाय “ असखिणो य विज्जगि-णो य उव्वट्ठणाए वज्जेज्जा । दोसु वि य चक्खुदंसी, मणवइ तह इंदियाइवत्ति ” ॥ १ ॥ अनन्तरं रत्नप्रज्ञानारकाणामुत्पादे उद्धर्तनायां च परिमाणमुक्तमथ तेषामेवसत्तायां तदाह (इमी सेणमित्यादि केवइया अणंतरोववखगत्ति) कियन्तः प्रथमसमयोत्पन्ना इत्यर्थः । (परंपरोववखगत्ति) उत्पत्तिसमयापेक्षया ह्यादिसमयेपुवर्त्तमाना (अणंतरोवगाढत्ति) विवक्षितक्षेत्रे प्रथमसमयावगाढाः (परंपरोगाढत्ति) विवक्षितक्षेत्रे द्वितीयादिकसमयोऽवगाढो येषां ते परम्परोवगाढाः (केवइया चरिमात्ति) चरमो नारकभवेषु स एव ज्वो येषां ते चरमा नारकजवस्य वा चरमसमये वर्त्तमानाश्चरमाः अचरमास्त्वितरे (असखी सिय अत्थि सिय नत्थि) असंज्ञिय उद्धृत्य

ये नारकत्वेनोत्पन्नास्तेऽप्येतासकावस्थायामसंज्ञिनो भूतजायत्वात्
चाद्या इति कृत्वा नित्यं अर्थीत्याशुक्रम । मानमायाशोभकयायो-
पयुक्तानां नोऽन्विष्योपयुक्तानामनन्तरोपपन्नानामनन्तरावगाढा-
नामनन्तराद्वारकाणामनन्तरपर्याप्तकानां च कादाचित्कत्वात् नित्यं
अर्थीत्यादि वाच्यं शेषाणां तु बहुव्यास्तस्याता इति वाच्यमिति ।
अनन्तरं संख्यातविस्तृतनरकावासनाकवक्तव्यनोक्ता । अथ त-
द्विपर्ययवक्तव्यतामभिधातुमाह " इमीसेणमित्यादि " (तिष्ठिग-
मत्ति) उच्यते इति उच्यते पणत्तत्ति । एते प्रयोगाः श्रोहि-
णाणां श्रोहिदंस्सणीयसंवेजा (उच्यते उच्यते) कथं ते हि
तीर्थकरादय एव ज्वन्ति ते च स्तोकाः स्तोकाद्याश्च संख्याता
पवेति नवरम् । (असली तिसुवि गमपसु ण भणत्ति) कस्मादु-
च्यते । अमंज्ञिनः प्रथमायामेवात्पद्यन्ते । असली यशु पदमंति
वचनादिति " नाणत्तं हेस्सासु, हेस्सासो जहा पदमसपत्ति " इ-
दमाह पृथ्वीद्वयापेक्षया तृतीयादिपृथिवीषु नानात्वं हेतुमाह
भवति । ताश्च यथा प्रथमशते तथाऽप्येतास्तत्र च संख्यातायेव
" काळ य दोसु तद्वयाप, मीसिया नीसिया चउत्थीए । पंचमिया-
ए मीसा, कण्हा तत्तो परमकाण्हात्ति " ॥ १ ॥ नवरम् " ओहि-
नाणी श्रोहिदंस्सणी य न उच्यते " कस्मादुच्यते- ते हि
प्रायस्सोर्गकरा एव ते च चतुर्थ्या उच्यन्ते नोत्पद्यन्ते इति ॥
(जाव अप्पत्तिद्वारेणत्ति) इह यावत्करणात्-काले महाकल-
रोरुप महारोरुपत्ति इत्यम् । इह च मध्यम एव सत्ययवि-
स्तृत इति ॥ नवरम् । " तिसु नाणेषु न उच्यते इति न उच्यते
त्ति " ॥ सम्यक्त्वप्रधानामेव तत्रोत्पादात्तत उद्धर्तनाऽपि
त्रिषु प्राणिषु नोत्पद्यन्ते, नापि चोद्धर्तन्ते इति ॥ (पणत्ताणसु
तदेव अत्थित्ति) एतेषु पञ्चसु नारकावासेषु कियन्त आभ-
नियोऽधिकपानिनः धुनपानिनोऽवधिपानिनश्च प्रज्ञा इत्येव
तृतीयगमे तथैव प्रथमादिपृथिवीष्वेव सन्ति तत्रोत्पन्नानां
सम्यग्दर्शनत्वात् अभिनियोऽधिकदिशानत्रयभावादिति । अथ
रत्नप्रज्ञादिनारकवक्तव्यनामेव सम्यग्दृष्ट्यादीनां श्रित्याह इ-
मीसेणमित्यादि । (नोसम्मामिच्छुदिही उच्यते इति) ।
" न सम्मामिच्छो कुण्णइ कालमिति वचनात् " मिथ्रदृष्ट्यो न
स्त्रियन्ते नापि तद्भवप्रत्ययं तेगमवधिवधेन मिथ्रदृष्ट्यः स-
न्नस्ते उत्पद्यन्ते । सम्मामिच्छुदिही नैरुर्पाह अविरोहिय
विरोहिययावत्ति । कादाचित्कत्वेन तेषां विरोहसम्भवादिति
अथ नारकवक्तव्यतामेव भद्रयन्तरेणाह-से नृणमित्यादि ।
(लेसद्वारेणसुत्ति) लेश्यामेदेषु (संकिलिस्समाणेसुत्ति)
अविशुद्धं गच्छत्सु (कण्हालेस्सं परिणमइत्ति) कण्ण-
लेश्या याति ततश्च (कण्हालेसेत्यादि) (संकिलिस्समाणे
नु वा विदुस्समाणेसुवत्ति) प्रशस्तलेश्यास्थानेष्वविशु-
द्धिं गच्छत्सु अप्रशस्तलेश्यास्थानेषु च विशुद्धिं गच्छत्सु
मालेश्यां परिणमतीति भावः । म० १३ श० १ उ० ॥

(५) नैरयिकादयः आत्मोपक्रमेण परोपक्रमेण वा आत्मद्वयो-
परद्वयो वा आत्मप्रयोगेण परप्रयोगेण वा उत्पद्यन्ते ।

ऐरइयाणं जंते ! किं आउवक्केणं उववज्जंति, परोवक्क-
मेणं उववज्जंति णिरुवक्केणं उववज्जंति ? गोयमा ! आ-
तोवक्केणं वि उववज्जंति परोवक्केणं वि उववज्जंति णिरु-
वक्केणं वि उववज्जंति एवं जाव वेमाणिया । ऐरइयाणं जंते !
किं आतोवक्केणं उववज्जंति परोवक्केणं उववज्जंति णिरुवक्क-
मेणं उववज्जंति ? गोयमा ! एतो आतोवक्केणं उववज्जंति एतो प-
रोवक्केणं उववज्जंति णिरुवक्केणं उववज्जंति । एवं जाव एणि-

यक्कारा । पुढवीकाइया जाव मणुस्सा तिसु उववज्जंति । सेसा
जहा ऐरइया णवरं जोइसिया वेमाणिया चयंति । ऐरइया
णं जंते ! किं आयह्णीए उववज्जंति परिह्णीए उववज्जंति ?
गोयमा ! आयह्णीए उववज्जंति एतो परिह्णीए उववज्जंति ।
एवं जाव वेमाणिया । ऐरइयाणं जंते ! किं आइह्णीए उ-
ववज्जंति परिह्णीए उववज्जंति ? गोयमा ! आइह्णीए उववज्जंति
एतो परिह्णीए उववज्जंति एवं जाव वेमाणिया णवरं जोइसिया
वेमाणिया चयंतीति अजिज्ञावो । ऐरइया णं जंते ! किं आ-
यक्कमेणं उववज्जंति परक्कमेणं उववज्जंति ? गोयमा !
आयक्कमेणं उववज्जंति एतो परक्कमेणं उववज्जंति एवं
जाव वेमाणिया । एवं उववज्जंता दंरुओ । ऐरइयाणं जंते !
किं आयप्पओगेणं उववज्जंति परप्पओगेणं उववज्जंति ?
गोयमा ! आयप्पओगेणं उववज्जंति एतो परप्पओगेणं उव-
वज्जंति । एवं जाव वेमाणिया । एवं दंरुओ वि ॥

आत्मना स्वयमेव आयुष उपक्रमः आत्मोपक्रमस्तेन मृत्वा
इति शेषः उत्पद्यन्ते नारकाः यथा श्रेणिकः । परोपक्रमेण परक-
तमरणेन यथा कूणिकः । निरुपक्रमेण उपक्रमणाभावेन यथा
कालशौकरिकः यतः । सोपक्रमायुष्का इतरे च तत्रोत्पद्यन्ते उ-
त्पादोद्धर्तनाधिकारादिदमाह नैरइयेत्यादि (आइह्णीएत्ति) न-
इयरादिप्रजावेगेत्यर्थः (आयक्कमुणत्ति) आत्मकृतकमेणाज्ञा-
नावरणादिना (आयप्पओगेणत्ति) आत्मव्यापारेण ॥

(६) कतिसंविताकतिसंवितातानामुपपादः ।

ऐरइयाणं जंते ! किं कतिसंविता अकतिसंविता अव-
त्तवगसंविता ? गोयमा ! ऐरइया कतिसंविता वि अक-
तिसंविता वि अवत्तवगसंविता वि, सेकेणद्वेणं जंते ! जाव
अवत्तवगसंविता वि ? गोयमा ! जेणं ऐरइया संखेज्जए
णं पवेसणएणं पविसंति, तेणं ऐरइया कतिसंविता । जेणं
ऐरइया असंखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं ऐरइया
अकतिसंविता । जेणं ऐरइया एकएणं पवेसणएणं पवि-
संति तेणं ऐरइया अवत्तवगसंविता । से तेणद्वेणं गोयमा ?
जाव अवत्तवगसंविता वि । एवं जाव थाणियकुमारा ।
पुढवीकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ? पुढवीकाइया एतो कति-
संविता अकतिसंविता एतो अवत्तवगसंविता । से के-
णद्वेणं जंते ! एवं वुच्चइ-जाव णो अवत्तवगसंविता ?
गोयमा ! पुढवीकाइया असंखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति,
से तेणद्वेणं जाव णो अवत्तवगसंविता एवं वणस्सइकाइया ।
वेइदिया जाव वेमाणिया जहा ऐरइया । सिद्धाणं पुच्छा ?
गोयमा ! सिद्धा कतिसंविता णो अकतिसंविता अवत्त-
वगसंविता वि । से केणद्वेणं जाव अवत्तवगसंविता वि ?
गोयमा ! जेणं सिद्धा संखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति
तेणं सिद्धा कतिसंविता, जेणं सिद्धा एकएणं पवेसणएणं
पविसंति तेणं सिद्धा अवत्तवगसंविता वि से तेणद्वेणं
गोयमा ! जाव अवत्तवगसंविता वि ॥

उत्पादाधिकारादिदमाह नेरइयेत्यादि (कइसंचियात्ति) कति इति सङ्ख्यावाची ततश्च कतित्वेन सञ्चिता एकसमये संख्यातोत्पादेन पिरिडताः कतिसञ्चिताः एवं (अक-इसंचियात्ति) । नवरं । (अकतित्ति) संख्यानिषेधोऽसंख्यातत्वमनन्तत्वं चेति (अवत्तव्वगसंचियात्ति) द्यादिः संख्या व्यवहारतः शीर्षहेलिकायाः परतोऽसंख्या यश्च संख्यात्वेनासंख्यात्वेन च वक्तुं न शक्यते असावक्तव्यः स च एककस्तेनावक्तव्येन एककेन एकत्वोत्पादेन सञ्चिता अवक्तव्यकसञ्चितास्तत्र नारकादयस्त्रिविधा अपि एकसमयेन तेषामेकादीनां संख्यातानामुत्पादात् पृथिवीकायिकादयस्तु अकतिसञ्चिता एव तेषां समयेनासंख्यातानामेव प्रवेशाद्वनस्पतयस्तु यद्यप्यनन्ता उत्पद्यन्ते तथापि प्रवेशनकं विजातीयेभ्य आगतानां यस्तत्रोत्पादस्तद्विचक्षितमसंख्याता एव च विजातीयेभ्य उद्भूतास्तत्रोत्पद्यन्त इति सूत्रे उक्तम् । (एवं जाव वणस्सइकाइयात्ति) सिद्धा नो अकतिसंचिता अनन्तानामसंख्यातानां वा तेषां समयेनासंभवादिति । एषामेवाल्पबहुत्वं चिन्तयन्नाह ॥

एएसिणं जंते ! ऐरइयाणं कइसंचियाणं अकइसंचियाणं अवत्तव्वगसंचियाणं य कयरे २ वज्जा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा ऐरइया अवत्तव्वगसंचिया कति संचिया संखेज्जगुणा अकतिसंचिया असंखेज्जगुणा एवं एगिंदियवज्जाणं जाव वेमाणियाणं अप्पावहुगं एगिंदियाणं एत्थि अप्पावहुगं एएसिणं जंते ! सिद्धाणं कतिसंचियाणं अवत्तव्वगसंचियाणं य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा गोयमा ! सव्वत्थो वा सिद्धा कतिसंचिया अवत्तव्वगसंचिया संखेज्जगुणा ॥

(एपसीत्यादि) अवक्तव्यकसंचिताः स्तोकाः । अवक्तव्यकस्थानस्यैकत्वात् कतिसंचिताः संख्यातगुणाः संख्यातत्वात्संख्यातस्थानकानामकतिसञ्चितास्त्वसंख्यातगुणाः असंख्यातस्थानकानामसंख्यातत्वादित्येके । अन्ये त्वाहुः । वस्तुस्वभावोऽत्र कारणं न तु स्थानकाल्पत्वादि कथमन्यथा सिद्धाः कतिसंचिताः स्थानकबहुत्वेऽपि स्तोकाः । अवक्तव्यकास्तु स्थानस्यैकत्वेऽपि संख्यातगुणाः । द्वादिद्वेन केवलिनानामल्पानामायुःसमाप्तेरियं च लोकस्वभावादेवेति ॥

(७) पदकसमर्जिताः नारकाद्युत्पादविशेषणीचूत-संख्याधिकारादिदमाह ।

ऐरइयाणं भंते ! किं ढक्कसमज्जिया एणो ढक्कसमज्जिया ढक्केण य एणो ढक्केण य समज्जिया ढक्केहि य समज्जिया ढक्केहि य एणो ढक्केण य समज्जिया ? गोयमा ! ऐरइया ढक्कसमज्जिया वि ! णो ढक्कसमज्जिया वि २ ढक्केण य एणो ढक्केण य समज्जिया ३ ढक्केहि य समज्जिया वि ४ ढक्केहि य एणो ढक्केण य समज्जिया वि ५ से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ-ऐरइया ढक्कसमज्जिया वि जाव णो ढक्केहि य एणो ढक्केण य समज्जिया वि ? गोयमा ! जेणं ऐरइया ढक्केणं पवेसणएणं पविसंति तेणं ऐरइया ढक्कसमज्जिया । जेणं ऐरइया जह्मेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उ-कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं ऐरइया एणो ढ-

क्कसमज्जिया २ जेणं ऐरइया ढक्केणं असेणं य जह्मेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उकोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं ऐरइया ढक्केण य णो ढक्केण य समज्जिया ३ जेणं ऐरइया अणेगेहिं ढक्केहिं पवेसणएणं पविसंति तेणं ऐरइया ढक्केहि य समज्जिया ४ जेणं ऐरइया अणेगेहिं ढक्केहिं अणेष य जह्मेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उकोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं ऐरइया ढक्केहि य एणो ढक्केण य समज्जिया ॥ ५ से तेणट्टेणं तं चेव समज्जिया वि एवं जाव थणियकुमारा पुढवीकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ! पुढवीकाइया एणो ढक्कसमज्जिया एणो णो ढक्कसमज्जिया एणो ढक्केण य एणो ढक्केण य समज्जिया ३ ढक्केहि य समज्जिया वि ढक्केहि य एणो ढक्केण य समज्जिया वि से केणट्टेणं जाव समज्जिया वि गोयमा जेणं पुढवीकाइया एणेगेहिं ढक्केहिं पवेसणं पविसंति तेणं पुढवीकाइया ढक्केहिं समज्जिया, जेणं पुढवीकाइया एणेगेहिं ढक्केहिं अभाणं य जह्मेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उकोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं पुढवीकाइया ढक्केहि य णो ढक्केण य समज्जिया से तेणट्टेणं जाव समज्जिया वि एवं जाव वणस्सइकाइया वेइदिया जाव वेमाणिया एएसिद्धा जहा ऐरइया ॥

नेरइयाणमित्यादि (ढक्कसमज्जियात्ति) पद परिमाणमस्येति पदकं वृद्धं तेन समर्जिताः पिरिडता पदकसमर्जिताः । अयमर्थः एकत्र समये ये समुत्पद्यन्ते तेषां यो राशिः स पदप्रमाणो यदि स्यात्तदा ते पदकसमर्जिता उच्यन्ते ॥ १ ॥ (नो ढक्कसमज्जियात्ति) नो पदकः पदकानावस्ते च एकादयः पञ्चान्तास्तेन नो पदकेन एकाद्युत्पादेन ये समर्जितास्तेन तथा । २ । तथा (ढक्केण य नो ढक्केण य समज्जियात्ति) एकत्र समये येषां पदकमुत्पन्नमेकाद्यधिकं ते पदकेन नोपदकेन च समर्जिता उक्ताः ॥ ३ ॥ (ढक्केहि य समज्जियात्ति) एकत्र समये येषां बहूनि पदकानि उत्पन्नानि ते पदकैः समर्जिताः उक्ताः । ४ । तथा (ढक्केहि य नोढक्केण य समज्जियात्ति) एकत्र समये येषां बहूनि पदकानि एकाद्यधिकानि ते पदकैः नो पदकेन च समर्जिता एते पञ्चविकल्पाः । इह च नारकादीनां पञ्चापि विकल्पाः सम्भवन्त्येकादीनामसंख्यातानां तेषां समयेनोत्पत्तेरसंख्यातेष्वपि च ज्ञानिनः पदकानि व्यवस्थापयन्तीति एकेन्द्रियाणां त्वसंख्यातानामेव प्रवेशनात्पदकः समर्जिताः । तथा पदकैर्नोपदकेन च समर्जिता इति विकल्पद्वयस्यैव सम्भव इति श्रुत एवाह पुढविकाइयाणमित्यादि ॥

पदकसमर्जितोत्पादे अल्पबहुत्वम् ।

एएसिणं भंते ! ऐरइयाणं ढक्कसमज्जियाणं एणो ढक्कसमज्जियाणं ढक्केण य एणो ढक्केण य समज्जियाणं ढक्केहि य समज्जियाणं ढक्केहि य एणो ढक्केण य समज्जिया ए य कयरे कयरे जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा ऐरइया ढक्कसमज्जिया एणो ढक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा ढक्केण य एणो ढक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा ढक्केहि य समज्जिया असंखेज्जगुणा ढक्केहि

य एो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा । एवं जाव
थणियकुमारा एएसिणं भंते ! पुढविकाइयाणं छक्केहि य सम-
ज्जियाणं छक्केहि य एो छक्केहि य समज्जियाणं कयरे कयरे
जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सच्चत्थो वा पुढविकाइया
छक्केहि य समज्जिया छक्केहि य एो छक्केण य समज्जिया संखे-
ज्जगुणा एवं जाव वणस्सइकाइयाणं वेइंदियाणं जाव वेमा-
णियाणं । जहा एेरइयाणं । एएसिणं भंते ! सिद्धाणं छक्कस-
मज्जियाणं एो छक्कसमज्जियाणं जाव छक्केहि य एो छक्के-
ण य समज्जियाणं य कयरे कयरे जाव विसेसाहिया ? गोय-
मा ! सच्चत्थो वा सिद्धा छक्केहि य एो छक्केण य सम-
ज्जिया छक्केहि य समज्जिया संखेज्जगुणा छक्केण य
एो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा छक्कसमज्जिया
संखेज्जगुणा एो छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा ॥

एयामल्पबहुत्वचिन्तायां नारकादयः स्तोका आद्याः पदक-
स्थानसंयकत्वात् द्वितीयास्तु संख्यातगुणाः नोपदकस्थानानां
बहुत्वात् एवं तृतीयचतुर्थपञ्चमेषु स्थानबाहुल्यात्स्त्रोक्तं बहु-
त्वमवसेयमित्येके । अन्ये तु वस्तुस्वभावादित्याहुरिति ॥

(८) द्वादश समज्जिताः ।

एेरइयाणं जंते ! किं वारससमज्जिया एो वारससमज्जिया
वारसएणं एो वारसएणं य समज्जिया वारसएहि य सम-
ज्जिया ४ वारसएहि य एो वारसएणं य समज्जिया ? गोयमा !
एेरइया वारससमज्जिया वि जाव वारसएहि य एो वारसएणं
य समज्जिया वि से केणट्टेणं जाव समज्जिया वि । गोयमा !
जेणं एेरइया वारसएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं एेरइया
वारससमज्जिया वि जेणं एेरइया जहएणं एक्केण वा दोहिं
वा तिहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं
एेरइया एो वारससमज्जिया । जेणं एेरइया वारसएणं
अएणं य जहएणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं
एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं एेरइया वारसएणं
समज्जिया । जेणं एेरइया एंगेहिं वारसएहिं पवेसणएणं
पविसंति तेणं एेरइया वारसएहिं समज्जिया । जेणं एेरइया
एंगेहिं वारसएहिं अएणं य जहएणं एक्केण वा दोहिं
वा तिहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति
तेणं एेरइया वारसएहिं य एो वारसएणं य समज्जिया स
तेणट्टेणं जाव समज्जिया वि । एवं जाव थणियकुमारा ।
पुढवीकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! पुढवीकाइया एो वारसस-
मज्जिया एो नो वारसएणं य समज्जिया एो वारसएणं एो
वारसएणं य समज्जिया वारसएहिं समज्जिया वारसएहिं य
एो वारसएणं य समज्जिया । से केणट्टेणं जाव समज्जिया
वि ? गोयमा ! जेणं पुढवीकाइया एंगेहिं वारसएहिं य पवे-
सणं पविसंति तेणं पुढवीकाइया वारसएहिं समज्जिया । जेणं
पुढवीकाइया एंगेहिं वारसएहिं अएणं य जहएणं

एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं य
पवेसणएणं पविसंति तेणं पुढवीकाइया वारसएहिं य एो
वारसएणं य समज्जिया से तेणट्टेणं जाव समज्जिया वि एवं
जाव वणस्सइकाइया । वेइंदिया जाव सिद्धा जहा एेरइया ।
एएसिणं जंते ! एेरइयाणं वारससमज्जियाणं सच्चत्थं
अप्पावहुं जहा छक्कसमज्जियाणं एवरं वारसाज्जिवावो ।
सेसं तं चेव ॥

(९) चतुरशीतिसमज्जिताः ॥

एेरइयाणं जंते ! किं चुलसीति समज्जिया एो चुलसीति
समज्जिया चुलसीति य एो चुलसीति य समज्जिया
चुलसीति हि य समज्जिया चुलसीति हि य एो चुलसीति
य समज्जिया ? गोयमा ! एेरइया चुलसीति समज्जिया वि ।
जाव चुलसीति हि य एो चुलसीति हि य समज्जिया वि । से
केणट्टेणं जंते ! एवं चुलसीति जाव समज्जिया वि ? गोयमा !
जेणं एेरइया चुलसीति एणं पवेसणएणं पविसंति तेणं एेर-
इया चुलसीति समज्जिया, जेणं एेरइया जहएणं एक्केण
वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं तेसीति पवेसणएणं पवि-
संति तेणं एेरइया एो चुलसीति समज्जिया, जेणं एेर-
इया चुलसीति एणं अएणं य जहएणं एक्केण वा दोहिं
वा तिहिं वा जाव उक्कोसेणं तेसीति एणं पवेसणएणं पवि-
संति तेणं एेरइया चुलसीति एणं य एो चुलसीति य स-
मज्जिया । जेणं एेरइया एंगेहिं चुलसीति एहिं य समज्जिया । जेणं एेर-
इया एंगेहिं चुलसीति एहिं य अएणं य जहएणं एक्केण
वा जाव उक्कोसेणं तेसीति एणं जाव पविसंति तेणं एेरइया
चुलसीति एहिं य एो चुलसीति एणं य समज्जिया से तेण-
ट्टेणं जाव समज्जिया वि । एवं जाव थणियकुमारा पुढ-
वीकाइया तहेव पच्छिद्वएहिं दोहिं एवरं अज्जिवावो चु-
लसीतिओ । एव जाव वणस्सइकाइया वेइंदिया जाव
वेमाणिया जहा एेरइया । सिद्धाणं पुच्छा, गोयमा ! सिद्धा
चुलसीति समज्जिया वि एो चुलसीति समज्जिया वा चुल-
सीति य एो चुलसीति य समज्जिया वि एो चुलसीति हि य स-
मज्जिया एो चुलसीति हि य एो चुलसीति समज्जिया । से
केणट्टेणं जाव समज्जिया ? गोयमा ! जेणं सिद्धा चुलसी-
ति एणं पवेसणएणं पविसंति तेणं सिद्धा चुलसीति समज्जिया
जेणं सिद्धा जहएणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्को-
सेणं ते । तेणं य पवेसणएणं पविसंति तेणं सिद्धा एो
चुलसीति समज्जिया जेणं सिद्धा चुलसीति एणं अएणं य
जहएणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं तेसीति-
एणं पवेसणएणं पविसंति तेणं सिद्धा चुलसीति य एो
चुलसीति य समज्जिया से तेणट्टेणं जाव समज्जिया ।
एएसिणं जंते ! एेरइयाणं चुलसीति समज्जियाणं एो

चुवसीतिसमज्जियाणं सव्वेसिं अप्पावहुगं जहा ढक्कसमज्जियाणं जाव वेमाणिया एवरं अज्जिह्वावो चुवसीतिओ एप्पसिणं जंते ! सिप्पाणं चुवसीति समज्जियाणं एवो चुवसीतिसमज्जियाणं चुवसीति ए य एवो चुवसीति ए य समज्जियाणं कयरं कयरं जाव विसेसाहिया चा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा सिप्पा चुवसीतिय एवो चुलसीतिय समज्जिया चुलसीतिय समज्जिया अणंतगुणा एवो चुवसीतिय समज्जिया अणंतगुणा सेवं जंते ! जंते ! ति जाव निहरइ ॥ एवं द्वादशकसूत्राणि चतुरशीतिसूत्राणि चेति । असुरकुमाराः कतिविधाः ॥

केवइयाणं भंते ! असुरकुमारा वाससयसहस्सा पप्पत्ता ? गोयमा ! चोयट्ठिअसुरकुमारा वाससयसहस्सा पप्पत्ता, ते भदंत ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थडा वि असंखेज्जवित्थडा वि । चोयट्ठियारणं भंते ! असुरकुमारा वाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु असुरकुमारा वाससयसहस्सेसु एगसमएणं केवइया असुरकुमारा उववज्जंति, केवइया तेउलेस्सा उववज्जंति, केवइया कएहपक्खिया उववज्जंति एवं जहा रयणप्पभाए तहेव पुच्छा, तहेव वागरणं एवरं दोहिं वेदेहिं उववज्जंति, एणुसगवेदगा ए उववज्जंति सेसं तं चेव, उव्वट्ठंतगा वि तहेव एवरं असप्पि उव्वट्ठंति, ओहिणाणी ओहिदंसणी य ए उव्वट्ठंति सेसं तं चेव, पप्पत्ता एसु तहेव एवरं संखेज्जगा इत्थीवेदगा पप्पत्ता, एवं पुरिसवेदगावि, एणुसगवेदगा एत्थि कोहकसायी सिय अत्थि सिय एत्थि, जइ अत्थि जहभेणं एको वा दो वा तिप्पि वा उक्कोसेणं संखेज्जा पप्पत्ता, एवं माण माया, संखेज्जा लोभकसाई पप्पत्ता, सेसं तं चेव, तिसु वि गमएसु संखेज्जवित्थडेसु चत्तारि लेस्साओ भाणियव्वाओ, एवं असंखेज्जवित्थडेसु वि, एवरं तिसुवि गमएसु असंखेज्जा भाणियव्वा जाव असंखेज्जा अचरिमा पप्पत्ता ! केवइयाणं भंते ! एगकुमारावासा एवं जाव थणियकुमारावासा एवरं जत्थ जत्तियाभवरणा ॥

कइविहेत्यादि (संखेज्जवित्थडावि असंखेज्जवित्थडावि) इह गाथा “ जंबुदीवसमा खलु, भवरणा जे हुंति सव्वखुद्धागा । संखेज्जवित्थडा म-उक्कमा उ सेसा असंखेज्जत्ति ” ॥१॥ (दोहिं वि वेदेहिं उववज्जंति) द्वयोरपि स्त्रीवेद-पुंवेदयोरुत्पद्यन्ते, तयोरेव तेषु भावात् (असप्पि उव्वट्ठंति) असुरादीनामेवावधिमतामुच्यते : (ओहिणाणी ओहिदंसणी य न उव्वट्ठंति) असुराद्युच्यन्तानां तीर्थकरादित्वाभावात्, तीर्थकरादीशानान्तदेवानामसंज्ञिष्वपि पृथिव्यादिपूपादात् (पप्पत्ताएसु तहेवत्ति) प्रज्ञप्तकेषु प्रज्ञप्तपदोपलक्षितगमाधी-तेष्वसुरकुमारेषु तथैव यथा प्रथमोद्देशके “ कोहकसाई इत्यादि ” क्रोधमानमायाकपायोदयवन्तो देवेषु कादाचित्कत्वादत उक्तम् “ सिय अत्थि इत्यादि ” लोभकपायोदयवन्तस्तु सार्व-दिका अत उक्तम् “ संखेज्जा लोभकसाई पप्पत्तत्ति ” “ तिसुवि

गमएसु चत्तारि लेस्साओ भणियव्वाओत्ति ” उववज्जंति उव्वट्ठंति पप्पत्तेत्येवंलक्षणेषु त्रिष्वपि गमेषु चतस्रो लेश्या-स्तेजोलेश्यान्ता भणितव्याः एता एव ह्यसुरादीनां भवन्तीति । (तत्थ जत्तिया भवरणा) यत्र निकाये यावन्ति भवनल-क्षाणि तत्र तावन्त्युच्चारणीयानि यथा—“ चउसट्ठी असुराणं, नागकुमाराणं होइ चुलसाई । वावत्तरि कएगाणं, वाउकुमाराणं छप्पउई ” ॥ १ ॥ दीवादिसा उदहीणं, विज्जुकुमारिद-थणियमग्गेणं । जुयलाणं पत्तेयं छावत्तरिमो सयसहस्सत्ति । २।

केवइयाणं भंते ! वाणमंतरा वाससयसहस्सा पप्पत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा वाणमंतरा वाससयसहस्सा प-प्पत्ता, तेणं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवि-त्थडा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थडा एवो असंखेज्जवित्थ-डा । संखेज्जेसुणं भंते ! वाणमंतरा वाससयसहस्सेसु एगसमएणं केवइया वाणमंतरा उववज्जंति ? एवं जहा असुरकुमाराणं संखेज्जवित्थडेसु तिप्पि गमगा तहेव जा-णियव्वा, वाणमंतराणं वि तिप्पि गमगा ॥

व्यन्तरसूत्रे (संखेज्जवित्थडात्ति) इह गाथा “ जम्बुदी-वसमा खलु, उक्कोसेणं हवंति ते नगरा । खुद्धा खेत्तसमा खलु, विदेहसमगाउ मज्झिमगत्ति ॥ ३ ॥

केवइयाणं जंते ! जोइसियविमाणा वाससयसहस्सा प-प्पत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा विमाणा वाससयसहस्सा प-प्पत्ता, तेणं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा एवं जहा वाणमं-तराणं तहा जोइसियाणं वि तिप्पि गमगा जाणियव्वा, एवरं एगा तेउलेस्सा उववज्जंतेसु पप्पत्तेसु य असप्पि एत्थि सेसं तं चेव ॥

ज्योतिष्कसूत्रे संख्यातविस्तृता विमानावासा एगस-छिभागं काऊण जोयणमित्यादिना ग्रन्थेन प्रमातव्याः, नवरं (एगा तेउलेस्सत्ति) व्यन्तरेषु लेश्याचतुष्टयमुक्कमेतेषु तु तेजोलेश्यावैका वाच्या, तथा उववज्जंतेसु पप्पत्तेसु य असप्पि नत्थित्ति । व्यन्तरेष्वसंज्ञिन उत्पद्यन्त इत्युक्तम् इह तु तन्नि-पेधः, प्रज्ञप्तेष्वपीह तन्निपेध उत्पादाभावादिति ॥

सोहम्मेणं जंते ! कप्पे केवइया विमाणावाससयसहस्सा पप्पत्ता ? गोयमा ! वत्तीसं विमाणावाससयसहस्सा पप्पत्ता, तेणं जंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थडा वि असंखेज्जवित्थडा वि । सो-हम्मेणं जंते ! वत्तीसविमाणावाससयसहस्सेसु संखेज्जवि-त्थडेसु विमाणेषु एगसमएणं केवइया सोहम्मगा देवा उव-वज्जंति, केवइया तेउलेस्सा उववज्जंति, एवं जहा जोइसि-याणं तिप्पि गमगा तहेव तिप्पि गमगा जाणियव्वा, एवरं तिसु वि संखेज्जा जाणियव्वा, ओहिणाणी ओहिदंस-णी य चया वेयव्वा सेसं तं चेव । असंखेज्जवित्थडा वि एवं चेव तिप्पि गमगा य, एवरं तिसु वि गमएसु असंखेज्जा जाणियव्वा, ओहिणाणी य ओहिदंसणी संखेज्जा चयंति सेसं तं चेव, एवं जहा सोहम्मवत्तव्वया जणिया तहा ईसाणे वगमगा जाणियव्वा, सणकुमारे वि एवं चेव एवरं

इत्यविदगा ए उव्वज्जन्ति, तेसु पणत्तेसु य ए जणंति, अ-
मणी तिसु वि गमिणसु ए जणंति सेसं तं चेव । एवं
जाव सहस्सारे एणाणं विमाणेसु हेस्सासु य सेसं तं चेव ॥
सौधमसूत्रे ओहिणालीन्यादि तत्तच्युता यनस्तीर्यकरादयो
ज्वलन्त्यनो अघाधिज्ञानादयश्चागथितव्याः । ओहिनाणी ओहिदं-
मणी य संखेज्जा (चयंति) संख्यातानामेव तीर्थकरादित्वे-
नोत्पादादिति (उपागमगति) उत्पादादयश्च संख्यातविस्तृ-
तानाश्रित्य एत एव च त्रयोऽसंख्यातविस्तृतानाश्रित्यैव पद्ममाः ।
नवरं इत्थिवेगोन्यादि । स्त्रियः सनत्कुमारादिषु नोपगच्छे, न च
सन्ति उचूत्ता तु स्युः (अमणी तिसु वि गमिणसु न भण्णत्ति)
सनत्कुमारादिदेयानां संक्षिप्त्य एवोत्पादेन च्युतानां च संक्षिप्ते-
व गमनेन गमत्रयेऽप्यसंख्यस्याप्राप्तादिति (एवं जाव सह-
स्सारोत्ति) सहचारान्तेषु तिरश्चासुत्पादेनासंख्यातानां त्रिष्वपि
गमेषु ज्ञायादिति (नाणासं विमाणेसु हेस्सासुत्पात्ति) तत्र विमा-
नेषु नानात्वं वृत्तस्य अद्वयीभित्यादिना अन्येन समवसेयम्
हेस्यासु पुनरिदं " तेह १ तेह २ तह तेषमह ३ पलाय ४
पल्लुका य ५ । सुकाय ६ परमसुकासुकाश्च विमाणवासीरुत्ति "
॥ १ ॥ इह च सर्वेष्वपि शुक्रादिदेवस्थानेषु परमशुद्धेः ॥

आणयपाणपमुणं जंते ! कप्पेसु केवइया विमाणवाससया
पणत्ता ? चत्तारि विमाणवाससया पणत्ता । तेणं जंते ! किं
संखेज्जा पुच्छा, गायमा ! संखेज्जवित्थमा वि असंखेज्जवि-
त्थमा वि, एवं संखेज्जवित्थमेसु तिषि गमगा जहा सह-
स्सारे, असंखेज्जवित्थमेसु उव्वज्जन्ति तेसु य चयं तेसु य
एवं चेव संखेज्जा जाणियव्वा, पणत्तेसु असंखेज्जा, एवरं
णो इंदियओवउत्ता अणंतरोववणगा अणंतरोवगाढा अणं-
तराहारागा अणंतपज्जत्तगा य एणसिं जहणेणं एको वा
दो वा तिषि वा उकोसेणं संखेज्जा पणत्तेसु असंखेज्जा
जाणियव्वा । आरणच्छुपेसु एवं चेव जहा आणयपाणपमु
णाणात्तं विमाणेसु, एवं गेवेज्जगावि ॥

अनतादिमूत्रे । संखेज्जवित्थमेसु इत्यादि । उत्पादे अवस्थाने च्यव-
नेन च संख्यातविस्तृतत्वादिमानानां संख्याता एव भवन्तीति
भावः । असंख्यातविस्तृतेषु पुनरुत्पादच्यवनयोः संख्याता एव,
यतो गर्जजमनुष्येभ्य एव आनतादिपृथगन्ते, न ते च संख्या-
ना एव । तथा आनतादिभ्यश्च्युता गर्जजमनुष्येभ्य एवोत्पद्यन्ते
अतः समयेन संख्यातानामेवोत्पादच्यवनसम्भवांश्चस्थितित्व-
संख्यातानामपि स्यादसंख्यातजीवितत्वेनैकैव जीवितकाले
असंख्यातानामुत्पादादिति । पणत्तेसु असंखेज्जा नवरं नो इ-
दिओवउत्तेत्यादि । प्रज्ञागमके असंख्येया धाच्याः केवलं नो
इन्द्रियोपयुक्तादिषु पञ्चसु पदेसु संख्याता एव तेषामुत्पादाव-
सर एव ज्ञायादुत्पत्तिश्च संख्यातानामेवेति दर्शितं प्रागिति ॥

कइ एं जंते ! अणुत्तरविमाणा पणत्ता ? गायमा ! पंच-
अणुत्तरविमाणा पणत्ता, तेणं जंते ! किं संखेज्जवित्थमा
असंखेज्जवित्थमा ? गायमा ! संखेज्जवित्थमा य असंज्ज-
वित्थमा य । पंचसु एं जंते ! अणुत्तरविमाणेसु संखेज्जवि-
त्थमे विमाणे एगसमए केवइया अणुत्तरोववाइया उव-
वज्जन्ति, केवइया सुकझेस्सा उव्वज्जन्ति पुच्छा तहेव, गो-
यमा ! पंचसु एं अणुत्तरविमाणेसु संखेज्जवित्थमे अणुत्त-

रविमाणे एगसमएणं जहणेणं एको वा दो वा तिषि वा
उकोसेणं संखेज्जा अणुत्तरोववाइया उव्वज्जन्ति, एवं जहा
गेवेज्जविमाणेसु संखेज्जवित्थमेसु एवरं काहपक्खिया
अभवसिद्धिया तिगु अष्ठाणेषु एएण उव्वज्जन्ति, ण च-
यंति, ण वि पणत्तएसु जाणियव्वा । अचरिमावि खांमि-
ज्जन्ति, जाव संखेज्जा चरिमा पणत्ता, सेसं तं चेव असंखे-
ज्जवित्थमेसु वि एएण जणंति, अचरिमा अत्थि सेसं जहा
गेवेज्जएसु असंखेज्जवित्थमेसु जाव असंखेज्जा अचरिमा
पणत्ता ॥

(पंच अणुत्तरोववाइयति) तत्र तद्धर्मं संख्यातविस्तृतं जो-
जनलक्षणप्रमाणत्वादिति । नवरं काहपक्खियेत्यादि । इह सम्य-
ग्दृष्टीनामेवोत्पादात् कृष्णपाक्षिकादिपदानां गमत्रयेऽपि निषेधः
(चरिमावि कोमिज्जन्ति) वेपं चरमो ऽनुत्तरदेवभवः स
एव ते चरमास्तदितरे त्वचरमास्ते च निषेधनीया यतश्चरमा
एव मध्ये गमिने उत्पद्यन्ते इति । असंखेज्जवित्थमेसु (य
न भणंति) इहेत इति क्वनपाक्षिकादयः । नवरं (अचरिमा
अत्थि) यतो बाह्यविमानेषु पुनरुत्पद्यन्ते इति ॥

चायट्टीए णं जंते ! असुरकुमारावाससयसहस्सेसु संखेज्ज-
वित्थमेसु असुरकुमारावासेसु किं सम्मादिट्टी असुरकुमारा
उव्वज्जन्ति, मिच्छदिट्टी एवं जहा रयणपप्पाए तिषि आ
द्वावगा जाणिया तहा असंखेज्जवित्थमेसु वि तिषि गमगा,
एवं जाव गेवेज्जविमाणे अणुत्तरविमाणेसु एवं चेव, एवरं
तिसुवि आलावएसु मिच्छदिट्टी सम्मामिच्छादिट्टी य णं
जणत्ति सेसं तं चेव । सेएणं जंते ! काहहेस्से णीवहेस्से
जाव सुकझेस्सं जविता काहलेस्सेसु देवेसु उव्वज्जन्ति ?
हंता गायमा ! एवं जहं एरइएसु पढमे उदेसे तहेव जा-
णियव्वं, णीवलेस्साए वि जहेव एरइयाणं, जहा णील-
लेस्साए एवं जाव पम्हलेस्सेसु सुकलेस्सेसु एवं चेव, एवरं
लेस्सागणेषु विमुज्जमाणेषु विमुज्जमाणेषु सुकलेस्सा
परिणमइ, परिणमइत्ता सुकजेस्सेसु देवेसु उव्वज्जन्ति से
तेणट्टेणं जाव उव्वज्जन्ति । सेवं जंते ! भंतेत्ति ॥

(तिषि आलावगति) सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिमिश्रदृष्टि-
विषया इति । नवरं तिसु वि आलावगेसु इत्यादि, उपपत्ति-
चवणे पणत्ता लावए य । मिथ्यादृष्टिः सम्यग्मिथ्यादृष्टिश्च
न वाच्योऽनुत्तरसुरेषु तस्यासम्भवादिति । भ० १३ श० ७०२१
(१०) नैरथिकादयः कुत उत्पद्यन्ते ।

नेरइयाणं जंते कआंहितो उव्वज्जन्ति किं एरइएंहितो उ-
व्वज्जन्ति तिरिक्खजोणिएंहितो उव्वज्जन्ति माणस्सेंहितो उ-
व्वज्जन्ति देवेंहितो उव्वज्जन्ति ? गायमा ! नेरइया नो नेर-
इएंहितो उव्वज्जन्ति तिरिक्खजोणिएंहितो उव्वज्जन्ति म-
णस्सेंहितो उव्वज्जन्ति नो देवेंहितो उव्वज्जन्ति जदि ति-
रिक्खजोणिएंहितो उव्वज्जन्ति किं एगिदियतिरिक्खजो-
णिएंहितो उव्वज्जन्ति वेइंदियतिरिक्खजोणिएंहितो उव्व-
ज्जन्ति तेइंदियतिरिक्खजोणिएंहितो उव्वज्जन्ति चळरिदि-
यतिरिक्खजोणिएंहितो उव्वज्जन्ति पंचिदियतिरिक्खजोणि-

ज्जन्ति नो अपज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति । जदि खट्ठयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं सम्मुच्चिमखह-
यरपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं गन्धवक्कंति-
यखट्ठयरपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति ? गोयमा !
दोहिंनो वि उववज्जन्ति । जदि सम्मुच्चिमखहयरपंचिदियति-
रिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं पज्जत्तएहिंनो अपज्जत्त-
एहिंनो उववज्जन्ति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति नो
अपज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति । जदि गम्भवक्कंतियखहयरपं-
चिदियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं संखेज्जवासा-
उएहिंनो उववज्जन्ति अमंखेज्जवासाउएहिंनो उववज्जन्ति ?
गोयमा ! संखेज्जवासाउएहिंनो नो अमंखेज्जवासाउएहिंनो
उववज्जन्ति जदि मंखेज्जवासाउयगन्धवक्कंतियखहयरपंचि-
दियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं पज्जत्तएहिंनो उव-
वज्जन्ति अपज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति ? गोयमा ! पज्जत्तए-
हिंनो उववज्जन्ति नो अपज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति प्रज्ञा ०६ पद ।

भैरविकादीनां स्थित्यादयः ।

जइ पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं सप्पिपं-
चिदियतिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति असप्पिपंचिदिय-
तिरिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति ? गोयमा ! सप्पिपंचिदिय-
तिरिक्खजोणिएहिंनो वि उववज्जन्ति असप्पिपंचिदियतिरि-
क्खजोणिएहिंनो वि उववज्जन्ति । जइ असप्पिपंचिदियति-
रिक्खजोणिएहिंनो उववज्जन्ति किं जलचरंहितो उववज्जन्ति
थलचरंहितो उववज्जन्ति खहचरंहितो उववज्जन्ति ? गोयमा !
जलचरंहितो उववज्जन्ति थलचरंहितो वि उववज्जन्ति खह-
चरंहितो वि उववज्जन्ति जइ जलचरंथलचरंखहचरंहितो उव-
वज्जन्ति किं पज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति अपज्जत्तएहिंनो उव-
वज्जन्ति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंनो उववज्जन्ति एो अपज्ज-
त्तएहिंनो उववज्जन्ति । पज्जत्तअसप्पिपंचिदियतिरिक्खजो-
णिएणं जंते ! जे जविणं णेरइएसु उववज्जत्तए सेणं जंते !
कइसु पुढवीसु उववज्जजेज्जा ? गोयमा ! एगए रयणप्पजाए
पुढवीए उववज्जजेज्जा पज्जत्तअसप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणि-
एणं जंते ! जे जविणं रयणप्पजाए पुढवीएसु णेरइएसु उव-
वज्जत्तए सेणं भंते ! केवइयकाट्टिइएसु उववज्जजेज्जा ? गोय-
मा ! जहण्णं दसवाससहस्सट्ठितीएसु उकोसेणं पल्लिओ-
वमस्स असंखेज्जइजागाट्ठितिसु उववज्जजेज्जा ? तेणं जंते !
जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जन्ति ? गोयमा ! जहण्णं
एको वा दो वा तिषि वा उकोसेणं संखेज्जा वा उववज्ज-
न्ति ॥ ५ ॥ तेसिणं जंते ! जीवाणं सरीरगा किंसघयणी-
पणत्ता ? गोयमा ! वेवट्ठीसंघयणीपणत्ता तेसिणं जंते ! जीवाणं
केमहात्रिया सरीरगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! जहण्णं अंगु-
लस्स अमंखेज्जइजागं उकोसेणं जोयणसहस्सं ॥ ४ ॥ तेसिणं
जंते ! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पणत्ता ? गोयमा !

हुंसंठाणसंठिया पणत्ता ॥ ५ ॥ तेसि एणं जंते जीवाणं
कइ वेस्साओ पणत्ताओ ? गोयमा ! तिषि वेस्साओ पण-
त्ताओ तंजहा कएहवेस्सा एीहवेस्सा काउलेस्सा ॥ ६ ॥
तेणं जंते ! जीवा सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी ?
गोयमा ! णो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी
॥ ७ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं णाणी अणणी ? गोयमा ! एो
एणी अणणी । नियमा दुअणाणी तंजहा मतिअणणी
सुअअणणी । ८ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं मएजोगी वयजोगी
कायजोगी ? गोयमा ! एो मणजोगी वयजोगी वि काय-
जोगी वि ॥ ९ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं सागारोवउत्ता
अणगागारोवउत्ता ? गोयमा ! सागारोवउत्ता वि अणगा-
रोवउत्ता वि ॥ १० ॥ तेसि णं जंते ! जीवाणं कइ सण्णा
पएणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि सण्णा पएणत्ता तंजहा आ-
हारसण्णा जयसण्णा मेहुणसण्णा परिग्गहसण्णा ॥ ११ ॥ ते-
सिणं जंते ! जीवाणं कइ कसाया पणत्ता ? गोयमा ! च-
त्तारि कसाया पएणत्ता तंजहा कोहकसाए माणकसाए मा-
याकसाए झोन्नकसाए ॥ १२ ॥ तेसिणं जंते ! जीवाणं कइ
इंदिया पएणत्ता ? गोयमा ! पंचिदिया पएणत्ता तंजहा सो-
इदिए चक्खिदिए जाव फासिदिए ॥ १३ ॥ तेसिणं जंते !
जीवाणं कइ समुग्घाया पएणत्ता ? गोयमा ! तओ समु-
ग्घाया पएणत्ता तंजहा वेदणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए
मारणंतियसमुग्घाए ॥ १४ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं साता-
वेदगा असातोवेदगा ? गोयमा ! सातावेदगा वि असतावे-
दगा वि ॥ १५ ॥ तेणं जंते ! जीवा किं इत्थीवेदगा पु-
रिसवेदगा णपुंसगवेदगा ? गोयमा ! णो इत्थी वेदगा एो
पुरिसवेदगा णपुंसगवेदगा ॥ १६ ॥ तेसि णं जंते ! जीवा
एणं केवइयं काट्ठं ठिइ पएणत्ता गोयमा ! जहण्णं अंतो मु-
हुत्तं उकोमेणं पुव्वकोमी ॥ १७ ॥ तेसिणं जंते ! जीवा-
णं कइ अज्जवमाणा पएणत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा अ-
ज्जवसाणा पएणत्ता ? तेणं जंते ! किं पसत्था अप्पसत्था ?
गोयमा ! पसत्था वि अप्पसत्था वि ॥ १८ ॥ तेणं जंते !
पज्जत्ता असप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएत्ति कालओ के-
वचिरं होइ गोयमा ! जहाएणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं पुव्व-
कोमी ॥ १९ ॥ सेणं जंते ! पज्जत्तअसप्पिपंचिदियतिरि-
क्खजोणिए रयणप्पजाए पुढवी एेरइए पुणरवि पज्जत्तअ-
सप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएत्ति केवइयं काट्ठं सेवेज्जा केव-
इयं काट्ठं गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा ! जवादेसेणं दो
जवग्गहाणइं काट्ठादेसेणं जहण्णं दसवाससहस्साइं अंतो-
मुहुत्तमवज्जहियाइं उकोसेणं पडिओवमस्स असंखेज्जइजागं
पुव्वकोडिमवज्जहियं एवइयं काट्ठं सेवेज्जा एवइयं काट्ठं
गतिरागतिं करेज्जा ॥ १ ॥ पज्जत्तअसप्पिपंचिदियतिरिक्ख-
जोणिएणं जंते ! जे जविणं जहण्णकाट्ठिइएसु रयणप्पजा-

पुढवी णेरइए उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिइ-
 एसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं वि दसवाससहस्स-
 डिईएसु उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिईएसु उववज्जेज्जा
 ॥ १ ॥ तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति
 एवं सव्वावत्तव्वया णिरवसेसा जाणियव्वा जाव अणुवंधोत्ति
 सेणं भंते ! पज्जत्तअसखिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए जह-
 षकालद्धिइ य रयणप्पभापुढविणेरइए जहष्कालं पुण-
 रवि अपज्जत्तअसखि जाव गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा !
 भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहएणेणं दस-
 वाससहस्साइं अंतो मुहुत्तमव्वहियाइं उक्कोसेणं पुव्वकोढी
 दसवाससहस्सेहिं अव्वहिया एवइयं कालं गतिरागतिं
 करेज्जा ॥ २ ॥ पज्जत्तअसखिपंचिंदियतिरिक्खजोणि-
 एणं जंते ! जे नविए उक्कोसकात्ताद्धिईएसु रयणप्पजापुढवी
 णेरएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिईएसु उव-
 वज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्ज-
 इजागट्ठिईएसु उक्कोसेण वि पल्लिओवमस्स असंखेज्जइजा-
 गट्ठिईएसु उवज्जेज्जा तेणं जंते ! जीवा अवसेसं तं चेव
 जाव अणुवंधो । सेणं जंते ! पज्जत्तअसएणपंचिंदियति-
 रिक्खजोणिए उक्कोसकात्ताद्धिइ य रयणप्पजापुढवी णेरइए
 उक्कोसं पुणरवि पज्जत्त जाव करेज्जा ? गोयमा ! नवादेसेणं
 दो नवग्गहणाइं कात्तादेसेणं जहएणेणं पल्लिओवमस्स अ-
 संखेज्जइजागं अंतो मुहुत्तमव्वहियं उक्कोसेणं पल्लिओवमस्स
 असंखेज्जइजागं पुव्वकोढी अव्वहियं एवइयं कात्तं सेवेज्जा
 एवइयं कात्तं गतिरागतिं करेज्जा जहएणकात्ताद्धिइ य पज्जत्त-
 अमएणपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे नविए रय-
 णप्पजापुढवी णेरइएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकाल
 द्धिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं दसवाससहस्स-
 डिईएसु उक्कोसेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जइजागट्ठिईएसु
 उववज्जेज्जा ? तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं केवति अव-
 सेसं तं चेव णवरं इमाइं तिणिणं णाणत्ताइं आउअज्जव-
 साणाणुवंधो य जहएणेणं ठिईअंतो मुहुत्तं उक्कोसेण वि
 अंतो मुहुत्तं । तेसिणं जंते ! जीवाणं केवइया अज्जवसाणा
 पएणत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा अज्जवसाणा पएणत्ता तेणं
 जंते ! किं पसत्था अप्पसत्था ? गोयमा ! एो पसत्था अ-
 प्पसत्था । अणुवंधो अंतो मुहुत्तं सेसं तं चेव । सेणं जंते !
 जहएणकालद्धिइ य पज्जत्ता असएणपंचिंदियरयणप्पजा
 चाव करेज्जा ? गोयमा ! नवादेसेणं दो नवग्गहणाइं कात्ता-
 देसेणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं अंतो मुहुत्तमव्वहियाइं
 उक्कोसेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जइजागं अंतो मुहुत्त-
 मव्वहियं एवइयं कात्तं जाव करेज्जा ॥ ४ ॥ जहएण-
 कात्ताद्धिइ य पज्जत्तअसएणपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं जंते !
 जे नविए जहएणकात्ताद्धिईएसु रयणप्पजापुढवी णेरइ-

एसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिईएसु उव-
 वज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं दसवाससहस्साट्ठि-
 ईएसु उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिईएसु उववज्जेज्जा
 तेणं जंते ! जीवा सेसं तं चेव । ताइं चेव तिणिणं णाणत्ताइं
 जाव सेणं जंते ! जहएणकालद्धिइ य पज्जत्त जाव जोणिए
 जहष्कालद्धिइ य रयणप्पजा पुणरवि जाव ? गोयमा ! नवा-
 देसेणं दो नवग्गहणाइं कात्तादेसेणं जहएणेणं दसवासस-
 हस्साइं अंतो मुहुत्तमव्वहियाइं उक्कोसेणं दसवाससहस्साइं
 अंतो मुहुत्तमव्वहियाइं एवइयं कात्तं सेवेज्जा जाव करेज्जा
 ॥ ५ ॥ जहष्कालद्धिइयं पज्जत्ता जाव तिरिक्खजोणिआणं
 जंते ! जे नविए उक्कोसकात्ताद्धिईएसु रयणप्पजापुढविणेरइ-
 एसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवति यकालद्धिईएसु उवव-
 ज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जइजा-
 गट्ठिईएसु उक्कोसेण वि पल्लिओवमस्स असंखेज्जइजागट्ठिई-
 एसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! अवसेसं तं चेव ताणि चेव
 तिणिणं णाणत्ताइं जाव । सेणं जंते ! जहएणकात्ताद्धिइ-
 यस्स पज्जत्त जाव तिरिक्खजोणिए उक्कोसकात्ताद्धिइय रयण-
 प्पजा जाव करेज्जा ? गोयमा ! नवादेसेणं दो नवग्गहणाइं
 कात्तादेसेणं जहएणेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्जइजागं अ-
 न्तो मुहुत्तमव्वहियं उक्कोसेण वि पल्लिओवमस्स असंखेज्जइ-
 जागं अंतो मुहुत्तमव्वहियं एवइयं कात्तं जाव करेज्जा ॥ ६ ॥
 उक्कोसकालद्धिइय पज्जत्तअसएणपंचिंदियतिरिक्खजोणिए-
 णं जंते ! जे नविए रयणप्पजापुढविणेरइएसु उववज्जित्तए,
 सेणं जंते ! केवइयट्ठिई जाव उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह-
 एणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेणं पल्लिओवमस्स
 असंखेज्जइजागट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! जीवा ए-
 गसमएणं अवसेसं जहेव ओहियगमएणं तहेव अणुगंतव्वं
 जाव इमाइं दोणि णाणत्ताइं ठिई जहएणेणं पुव्वकोढी उ-
 क्कोसेण वि पुव्वकोढी एवं अणुवंधोवि अवसेसं तं चेव ।
 सेणं जंते ! उक्कोसकात्ताद्धिइय पज्जत्तअसएण जाव तिरि-
 क्खजोणिए रयणप्पजा जाव ? गोयमा ! भवादेसेणं दो नव-
 ग्गहणाइं, कात्तादेसेणं जहएणेणं पुव्वकोढी दसाहिं वास-
 सहस्सेहिं अव्वहिया, उक्कोसेणं पल्लिओवमस्स असंखेज्ज-
 इजागं पुव्वकोढीए अव्वहियं एवइयं जाव करेज्जा ७
 उक्कोसकात्ताद्धिइय पज्जत्ततिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे न-
 विए जहएणकात्ताद्धिईएसु रयणप्पजा जाव उवव-
 ज्जित्तए सेणं जंते ! केवति जाव उववज्जेज्जा ? गोयमा !
 जहएणेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेण वि दसवासस-
 हस्सट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! सेसं तं चेव जहा
 सत्तमगमए जाव सेणं जंते ! उक्कोसकात्ताद्धिई जाव तिरि-
 क्खजोणिए जहएणकालद्धिइ य रयणप्पजा जाव करेज्जा ?
 गोयमा ! नवादेसेणं दो नवग्गहणाइं कात्तादेसेणं जहएणेणं

पुव्वकोमी दमहिं वाससहस्सेहिं अन्नहिया उक्कोमे-
एवि पुव्वकोमी दसाहिं वाससहस्सेहिं अन्नहिया
एवइयं जाव करेज्जा ॥ ८ ॥ उक्कोमकाट्टिइयपज्जत्त जाव
तिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे जविण् उक्कोसकाट्टिइएसु
रयणप्पन्ना जाव उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयं कालं जाव
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहाणं पल्लिओवमस्स असंखेज्ज-
इभागट्टिइएसु उक्कोसेण वि पल्लिओवमस्स असंखेज्जच्चाग-
ट्टिइएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! जीवा एगमएणं सेसं जहा
सत्तमगमए जाव सेणं जंते ! उक्कोसकाट्टिइएपज्जत्त जाव
तिरिक्खजोणियउक्कोसट्टिइयरयणप्पन्ना जाव करेज्जा ? गो-
यमा ! जवादेसेणं दोनवग्गहणाइं, कालादेसेणं जह्मेणं
पल्लिओवमस्स असंखेज्जच्चागं पुव्वकोमीए अन्नहियं, उ-
क्कोमेण वि पल्लिओवमस्स असंखेज्जच्चागं पुव्वकोमी म-
न्नहियं एवइयं काट्टं सेवेज्जा जाव करेज्जा ॥ ९ ॥ एवं
एने ओहिया तिण्णिगमगा । ३ । जह्मकाट्टिइएसु तिण्णि-
गमगा । ६ । उक्कोसकाट्टिइएसु तिण्णिगमगा । ९ । सव्वे ते
एव गमगा जवंति ॥

सेणं जंते पज्जत्ता असणीत्यादि (जवादेसेणंति) जयप्रकारेण
(दोनवग्गहणाइंति) एकत्रासंखी द्वितीये नारकः ततो निर्ग-
तस्सन्नन्तरतया संक्षिप्तमेव ह्यभते न पुनरसंक्षिप्तमिति (का-
ट्टापत्तेरिति) काट्टप्रकारेण कालत इत्यर्थः दशवर्षसहस्राणि
नारकजघन्यस्थितियन्तमुद्दृत्तान्यधिकानि असंक्षिप्तवसम-
न्त्रिजघन्यायुस्सहितानीत्यर्थः (उक्कोसेणमित्यादि) इह प-
ल्लयोपमासंख्येयनागः पूर्वभयासंक्षितारकोन्मुद्रायुष्करूपः पूर्व-
कोटीत्रासंख्युत्क्रायुष्करूपेति । एवमेते सामान्येषु रत्नप्रज्ञाना-
रकेषूपित्सवोऽसंक्षिप्तः प्ररूपिताः । १ । अथ जघन्यस्थितिपु तेषू-
न्पित्सुस्तान्प्ररूपयन्नाह (पज्जत्तेत्यादि) सर्वं चेदं प्रतीनार्यमेव-
मुत्क्रयस्थितिषु रत्नप्रज्ञानारकेषूपित्सवोऽपि प्ररूपणीया एवमेते
त्रयो गमा निर्विशेषणपर्याप्तकाऽसंक्षिप्तमाश्रित्योक्ता एवमेव तं ज-
घन्यस्थितिकमुत्क्रयस्थितिकं ३ चाश्रित्य वाच्यास्तेद्वेचमेत-
नच गमाः तत्र जघन्यस्थितिकमसंक्षिप्तमाश्रित्य सामान्यनार-
कगम उच्यते (जह्मेत्यादि) आरुभज्जावसाणाभणुयंधोयत्ति)
आयुरन्तमुद्दृत्तमेव जघन्यस्थितेरसंक्षिप्तोऽधिकृतत्वात् अच्यव-
सायस्थाना यप्रशस्तान्येवान्तमुद्दृत्तस्थितिकत्वाद्दीर्घस्थितेहिं तस्य
द्विविधान्यपि तानि सन्नवन्ति, कालस्य बहुत्वादनुबन्धश्च स्थि-
तिरतमान एवेति कायसंवेधे च नारकाणां जघन्याया उक्त्या-
याश्च स्थितेरुपर्यन्तमुद्दृत्तं वाच्यमिति ॥ ४ ॥ एवं जघन्यस्थि-
तिकं तं जघन्यस्थितिकेषु तेषूपादयन्नाह—जह्मेकालट्टिइत्या-
दि ॥ ५ ॥ एवं जघन्यस्थितिकं तमुत्क्रयस्थितिषु तेषूपादयन्ना-
ह—जह्मेत्यादि ॥ ६ ॥ एवमुत्क्रयस्थितिकं तं सामान्येषु तेषू-
पादयन्नाह—उक्कोसकालेत्यादि ॥ ७ ॥ एवमुत्क्रयस्थितिकं तं ज-
घन्यस्थितिषु तेषूपादयन्नाह—उक्कोसकालेत्यादि ॥ ८ ॥ एवमु-
त्क्रयस्थितिकं तमुत्क्रयस्थितिषु तेषूपादयन्नाह उक्कोसकाले-
त्यादि ॥ ९ ॥ एवं तावदसंक्षिप्तः पञ्चेन्द्रियतिरश्चो नारकेषूपा-
दो नवधोकोऽथसंक्षिप्तस्तस्यैव तथैव तमाह (जह्मेसीत्यादि)
तिषि नाणा तिषि अप्पाणा (जयणापत्ति) ।

जदि सप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं

संखेज्जवासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उवव-
ज्जंति असंखेज्जवासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्ख जाव उवव-
ज्जंति गोयमा ! संखेज्जवासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्खजो-
णिएहिंतो उववज्जंति एो असंखेज्जवासाउय जाव उवव-
ज्जंति जदि संखेज्जवासाउयसप्पिपंचिदिय जाव उववज्जं-
ति किं जह्मचरोहिंतो उववज्जंति पुच्छा ? गोयमा ! जह्म-
चरोहिंतो उववज्जंति जहा असणी जाव पज्जत्तएहिंतो उ-
ववज्जंति एो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति पज्जत्तसंखेज्ज-
वासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे ज-
विण् एणइएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! कइसु पुढवीसु
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! सत्तसु पुढवीसु उववज्जेज्जा तं-
जहा रयणप्पन्नाए जाव अहेसत्तमाए पज्जत्तसंखेज्ज-
वासाउयसप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे ज-
विण् रयणप्पन्नापुढविणेरइएसु उववज्जित्तए सेणं भंते !
केवइयकालट्टिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह्म-
णेणं दसवाससहस्सट्टिइएसु उक्कोसेणं सागरोवमट्टि-
इएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइ-
या उववज्जंति जहेव असणी । तेसि एं भंते ! जीवाणं
सरीरगा किं संघयणी पप्पत्ता ? गोयमा ! छ्विहसंघय-
णी पप्पत्ता तं जहा वड्रोसभनारायसंघयणी उसभना-
राय जाव छेवडसंघयणी । सरीरोगाहणा जहेव असणीणं ।
तेसि एं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संडिया पप्पत्ता ?
गोयमा ! छ्विहसंडिया पप्पत्ता तं जहा समचउरं-
सा णिगोहा जाव हुंडा । तेसि एं भंते ! जीवाणं कइलेस्सा
ओ पप्पत्ताओ ? गोयमा ! इल्लेस्साओ पप्पत्ताओ, तं जहा
कएइलेस्सा जाव सुकलेस्सा । दिट्ठी ति विहावि । ति-
णिणाणा तिणि अप्पाणा भयणा । जोगो ति विहोवि सेसं
जहा असणीणं जाव अणुवंधो एवरं पंचसमुग्घाया आ-
दिल्लगा, वेदो ति विहो वि । अयसेसं तं चेव जाव सेणं
भंते ! पज्जत्तासंखेज्जवासाउ य जाव तिरिक्खजोणिए
रयणप्पन्ना जाव करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं जह्मेणं
दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं, कालादेसेणं
जह्मेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुद्दत्तमवभहियाइं उक्कोसेणं
चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोटीहिं अन्नहियाइं
एवइयं कालं जाव करेज्जा । १ । पज्जत्तसंखेज्जवासाउय
जाव जे भविण् जह्मेकालं जाव से एं भंते ! केवइयकाल-
ट्टिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह्मेणं दसवासस-
हस्सट्टिइएसु उक्कोसेणं वि दसवाससहस्सट्टिइएसु जाव
उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! जीवा एवं सो चेव पढमगमओ
णिरवसेसो जाणियन्वो जाव कालादेसेणं जह्मेणं दस-
वाससहस्साइं अंतो मुद्दत्तमन्नहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि

पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अन्नहियाओ
 एवइयं कालं सेवेज्जा जाव करेज्जा । २ । सो चेव
 उकोसकालद्धिंएसु उवववो जह्मेणं सागरोवमद्धिंएसु
 उकोसेण वि सागरोवमद्धिंएसु अवसेसो परिणामादीवो
 भवादेसे पज्जवसाणे सो चेव पढमगमगो खेतव्वो जाव
 कालादेसेणं जह्मेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमव्वहियं,
 उकोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अन्न-
 हियाइं एवइयं कालं सेवेज्जा । ३ । जह्मेणं कालद्धिं
 य पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसिधिपंचिदियतिरिक्ख जोणि-
 एणं जंते ! जे नविण रयणप्पनापुढवी जाव उवव-
 ज्जित्तए, सेणं जंते ! केवइयकालद्धिंएसु उववज्जेज्जा ? ।
 गोयमा ! जह्मेणं दसवाससहस्सद्धिंएसु उकोसेणं साग-
 रोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! जीवा अवसेसो सो
 चेव गमओ णवरं इमाइं अट्ट णाणत्ताइं सरीरोगाहणा ज-
 ह्मेणं अंगुलस्स असंखेज्जनागं उकोसेणं धणुहुत्त-
 लेस्साओ तिप्पिआदिह्माओ णो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी
 णो सम्मामिच्छदिट्ठी । णो णाणी दो अस्माणी णियमं ।
 समुग्धाया आदिह्मा तिप्पि । आउअज्जवसाणा आणुवंधो
 य जहेव असंखीणं अवसेसं जहा पढमगमए जाव काला-
 देसेणं जह्मेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं
 उकोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अ-
 न्नहियाइं एवइयं काळं जाव करेज्जा । ४ । सो चेव जह-
 म्मकाद्धिंएसु उवववो जह्मेणं दसवाससहस्सद्धिंएसु
 उकोसेण वि दसवाससहस्सद्धिंएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते !
 एवं सो चेव चउत्थो णिरवसेसो जाणियव्वो जाव काढा-
 देसेणं जह्मेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं
 उकोसेणं चत्तालीसं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं
 अन्नहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ॥ ५ ॥ सो चेव उको-
 मकाद्धिंएसु उवववो । जह्मेणं सागरोवमद्धिंएसु उको-
 सेण वि सागरोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! एवं सो
 चेव चउत्थो गमओ णिरवसेसो जाणियव्वो जाव काढा-
 देसेणं जह्मेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमव्वहियं उकोसेणं
 चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाइं
 एवइयं जाव करेज्जा ॥ ६ ॥ उकोसकालद्धिं य पज्जत्त-
 संखेज्जवासाउ य जाव तिरिक्खजोणिणं भंते ! जे नविण
 रयणप्पना पुढवि णेरइएसु उववज्जित्तए । सेणं भंते ! केव-
 यकालद्धिंएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह्मेणं दसवास
 सहस्सद्धिंएसु उकोसेणं सागरोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा,
 तेणं भंते ! जीवा अवसेसो परिणामादीवो नवादेसे पज्जव-
 साणे एएसिं चेव पढमो गमओ णेतव्वो णवरं ठिई । जह-
 मेणं पुव्वकोडी उकोसेण वि पुव्वकोमी एवं आणुवंधो वि ।
 सेसं तं चेव । काढादेसेणं जह्मेणं पुव्वकोमी दसहिं वाससह-

स्सेहिं अन्नहिया उकोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पु-
 व्वकोमीहिं अन्नहियाइं एवइयं काळं जाव करेज्जा ॥ ७ ॥
 सो चेव जह्मेणं कालद्धिंएसु उवववो जह्मेणं दसवाससह-
 स्सद्धिंएसु उकोसेण वि दसवाससहस्सद्धिंएसु उववज्जेज्जा,
 तेणं जंते ! जीवा सो चेव सत्तमो गमओ णिरवसेसो भाणि-
 यव्वो जाव नवादेसोत्ति काढादेसेणं जह्मेणं पुव्वकोमी
 दसवाससहस्सेहिं अन्नहिया उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोमी-
 ओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अन्नहियाओ एवइयं
 जाव करेज्जा ॥ ८ ॥ उकोसकालद्धिं य पज्जत्त जाव ति-
 रिक्खजोणिणं जंते ! जे नविण उकोसकालद्धिं जाव
 उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिंएसु उववज्जेज्जा ?
 गोयमा ! जह्मेणं सागरोवमद्धिंएसु उकोसेण वि सागरो-
 वमद्धिंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते ! सो चेव सत्तमो गमओ
 णिरवसेसो जाणियव्वो जाव नवादेसोत्ति, काढादेसेणं ज-
 ह्मेणं सागरोवमं पुव्वकोमीए अन्नहियं उकोसेणं चत्तारि
 सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमीहिं अन्नहियाइं एवइयं जाव
 करेज्जा ॥ ९ ॥ एवं एते एव गमगा उक्खेवओ णिक्खे-
 वओ णवसु वि जहेव असंखीणं, पज्जत्तसंखेज्जवासाउय-
 सिधि पंचिदियतिरिक्खजोणिणं जंते ! जे नविण सक-
 रप्पनाए पुढवीए णेरएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केव-
 इयकालद्धिंएसु उववज्जेज्जा जह्मेणं सागरोवमद्धिंएसु
 उववज्जेज्जा, उकोसेणं तिप्पि सागरोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा
 तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं एवं जहेव सकरप्पनाए उव-
 वज्जंतगस्स द्वाप्पी सव्वे वि णिरवसेसा जाणियव्वो जाव
 नवादेसोत्ति । काढादेसेणं जह्मेणं सागरोवमं अंतोमुहु-
 त्तमव्वहियं उकोसेणं वारससागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमी-
 हिं अन्नहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । एवं रयणप्पनापु-
 ढविगमगसरिसा एव वि गमा जाणियव्वो एवरं सव्वगमएसु
 वि णेरइयद्धिं य संवेइसु सागरोवमा जाणियव्वो एवं जाव
 ठट्ठपुढविचि एवरं णेरइए ठिई जा जत्थ पुढवीए जह्मे-
 णोसिया सा तेणं चेव कमेण चउगुणा कायव्वा वालुयप्प-
 नाए अट्ठावीसं सागरोवमा चउगुणिया नवंति पंकप्पनाए
 चत्तालीसं, धूमप्पनाए अट्ठमद्धिं, तमाए अट्ठासीतिं । संघयणाइं
 वालुयप्पनाए पंचाविहा संघयणी तं जहा वइरोसभनाराय जाव
 कीलियासंघयणी, पंकप्पनाए चउव्विहसंघयणी, धूमप्पनाए
 तिविहसंघयणी, तमाए दुविहसंघयणी तं जहा वइरोसभनारा-
 यसंघयणी उसज्जनारायसंघयणी सेसं तं चेव । पज्जत्तसंखेज्ज-
 वासाउ य जाव तिरिक्खजोणिणं जंते ! जे नविण अहे सत्तम-
 पुढवीणेरइएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकालद्धिं-
 एसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह्मेणं वावीसं सागरोव-
 मद्धिंएसु उकोसेणं तेत्तीसं सागरोवमद्धिंएसु उववज्जेज्जा
 तेणं जंते ! जीवा एवं जहेव रयणप्पनाए एव गमगा द्वाप्पी

सन्वेवि एवरं वड्रोसज्जनारायसंवेयणी इत्थी वदगा ए
 उववज्जन्ति मेसं तं चैव जाव आणुवंधोत्ति संवेहो जवादेमेणं
 जह्मणं तिषि जवग्गहणाइं उक्कोसेणं सत्त जवग्गहणाइं,
 कात्तादेसेणं जह्मणं वावीसं मागरोवमाइं दोहिं अतो-
 मुहुत्तेहिं अन्नहियाइं उक्कोसेणं मासहिं सागरोवमाइं चउहिं
 पुव्वकोमीहिं अन्नहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । १ । सो
 चैव जह्मणकात्तादिइंएसु उववणो सन्वेव वत्तव्वया जाव
 जवादेसोत्ति, कात्तादेसेणं जह्मणं कात्तादेसेणं वि तहेव जाव
 चउहिं पुव्वकोमीहिं अन्नहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । २ ।
 सो चैव उक्कोसकात्तादिइंएसु उववणो सन्वेव वत्तव्वया जाव
 आणुवंधोत्ति । जवादेसेणं जह्मणं तिषि जवग्गहणाइं
 उक्कोसेणं पंच जवग्गहणाइं कालादेसेणं जह्मणं तेत्तीसं
 सागरोवमाइं दोहिं अतो मुहुत्तेहिं अन्नहियाइं उक्कोसेणं
 मावहिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोमीहिं अन्नहियाइं एव-
 इयं जाव सेवेज्जा । ३ । सो चैव अप्पणा जह्मणकात्तादि-
 इओ जाओ मव्वे वि रयणप्पजापुढविजह्मणकात्तादिइय-
 वत्तव्वया जाणियव्वा जाव जवादेसोत्ति एवरं पढमसंघ-
 यणं णो इत्थीवेदगा जवादेसेणं जह्मणं तिषि जवग्गह-
 णाइं उक्कोसेणं सत्तजवग्गहणाइं कात्तादेसेणं जह्मणं वावीसं
 सागरोवमाइं दोहिं अतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाइं उक्कोसेणं
 मावहिं सागरोवमाइं चउहिं अतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाइं
 एवइयं जाव करेज्जा । ४ । सो चैव जह्मणकात्तादिइंएसु उव-
 वणो एवं सो चैव चउत्थो गमो णिरवमेसो जाणियव्वो
 जाव कात्तादेसोत्ति । ५ । सो चैव उक्कोसकात्तादिइंएसु उववणो
 सन्वेव वत्तव्वया जाव आणुवंधोत्ति, जवादेमेणं जह्मणं तिषि
 जवग्गहणाइं उक्कोसेणं पंच जवग्गहणाइं कात्तादेसेणं जह-
 म्मणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं अतोमुहुत्तेहिं अन्नहि-
 याइं उक्कोसेणं मावहिं सागरोवमाइं अतोमुहुत्तेहिं अन्न-
 हियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा । ६ । सो चैव अप्पणा
 उक्कोसकात्तादिइंओ जाओ जह्मणं वावीसं सागरोवमाइं-
 एसु उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते !
 अवसेसा सन्वे वि सत्तमपुढवीपढमगमवत्तव्वया जा-
 णियव्वा जाव जवादेसोत्ति एवरं तिइंआणुवंधोत्ति, जह-
 म्मणं पुव्वकोमी उक्कोसेणं वि पुव्वकोमी ससं तं चैव, का-
 त्तादेसेणं जह्मणं वावीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोमी-
 हिं अन्नहियाइं, उक्कोसेणं मावहिं सागरोवमाइं चउहिं
 पुव्वकोमीहिं अन्नहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । ७ । सो
 चैव जह्मणकात्तादिइंएसु उववणो सन्वेववत्तव्वया संवेहो वि
 तहेव सत्तमगमसरिसा । ८ । सो चैव उक्कोसकात्तादिइंएसु
 उववणो सन्वे वि वत्तव्वया जाव आणुवंधोत्ति, जवादेसेणं ज-
 ह्मणं तिषि जवग्गहणाइं, उक्कोसेणं पंच जवग्गहणाइं, का-
 त्तादेसेणं जह्मणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोमीहिं

अन्नहियाइं उक्कोसेणं मावहिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वको-
 मीहिं अन्नहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा । ९ । जइ
 माणस्सेहिंतो उववज्जन्ति किं सप्पिमणस्सेहिंतो उववज्जन्ति
 असप्पिमणस्सेहिंतो उववज्जन्ति ? गोयमा ! सप्पिमणस्से-
 हिंतो उववज्जन्ति णो असप्पिमणस्सेहिंतो उववज्जन्ति जइ
 सप्पिमणस्सेहिंतो उववज्जन्ति किं संखेज्जवासाउयसप्पि-
 मणस्सेहिंतो उववज्जन्ति असंखेज्ज जाव उववज्जन्ति ? गो-
 यमा ! संखेज्जवासाउयसप्पिमणस्सेहिंतो उववज्जन्ति णो
 असंखेज्जवासाउय उववज्जन्ति । जइ संखेज्जवासाउय जाव
 उववज्जन्ति किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव उववज्जन्ति
 अपज्जत्त जाव उववज्जन्ति ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासा-
 उय जाव उववज्जन्ति णो अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव
 उववज्जन्ति ॥ पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसप्पिमणस्से णं
 जंते ! जे जविण्ण एणइएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! कइसु
 पुढवीसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! सत्तसु पुढवीसु उववज्जे-
 ज्जा तं जहा रयणप्पजा जाव अहे सत्तमाए । पज्जत्तसंखे-
 ज्जवासाउयसप्पिमणस्सेणं जंते ! जे जविण्ण रयणप्पजापुढवी-
 ए एणइएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइया कात्तादिइं-
 एसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह्मणं दसवासहस्सादिइं-
 एसु उक्कोसेणं सागरोवमाइंएसु उववज्जेज्जा, तेणं जंते !
 जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जन्ति ? गोयमा ! जह्मणं
 एक्को वा दोवा तिषि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जन्ति
 संययणा न सरीरोगाहणा जह्मणं अंगुलपुहुत्तं । उक्कोसेणं
 पंचधणुहसयाइं । एवं सेमं जहा सप्पिपंचिदियतिरिक्खजोणि-
 याणं जाव जवादेसोत्ति एवरं चत्तारि णाणातिषि अएणाणा
 भयणाए । क्ख समुग्घाया केवल्लिज्जा तिइं आणुवंधो य
 जह्मणं मासपुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोमी सेसं तं चैव ।
 कालादेसेणं जह्मणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमव्व-
 हियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमी-
 हिं अव्वहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । १ । सो चैव जह्मण-
 कालादिइंएसु उववणो एस चैव वत्तव्वया एवरं का-
 लादेसेणं जह्मणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमव्वहिया-
 इं उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोमीओ चत्तालीसाए वासस-
 हस्सेहिं अव्वहियाओ एवइयं जाव करेज्जा । २ । सो
 चैव उक्कोसकालादिइंएसु उववणो एस चैव वत्तव्वया ए-
 वरं कालादेसेणं जह्मणं सागरोवमाइं मासपुहुत्तमव्वहि-
 यं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमीहिं
 अव्वहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । ३ । सो चैव अप्पणा
 जह्मणकालादिइंओ जाओ एस चैव वत्तव्वया एवरं इ-
 माइं णाणत्ताइं सरीरोगाहणा जह्मणं अंगुलपुहुत्तं उ-
 क्कोसेणं वि अंगुलपुहुत्तं तिणिण णाणा तिषि अएणाणा-
 भयणाए पंच समुग्घाया आदिज्जा तिइं आणुवंधो य ज-

हएण्णं मासपुहुत्तं उक्कोसेणं वि मासपुहुत्तं सेसं तं चेव
जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहएण्णं दसवासस-
हस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरो-
वमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करे-
ज्जा । ४ । सो चेव जहएण्णकालडिईएसु उववएणो एस
चेव वत्तव्वया चउत्थगमगसरिसा एवरं कालादेसेणं
जहएण्णं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्को-
सेणं चत्तालीसं वाससहस्साइं चउहिं मासपुहुत्तमब्भहि-
याइं एवइयं जाव करेज्जा । ५ । सो चेव उक्कोसकालडिई-
एसु उववएणो एस चेव गमगो एवरं कालादेसेणं जह-
एण्णं सागरोवमं मासपुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि
सागरोवमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं एवइयं जाव करेज्जा
। ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालडिईओ जाव
जहएण्णं पंच धणुहसयाइं उक्कोसेण वि पंच धणुह-
सयाइं डिई जहएण्णं पुव्वकोमी उक्कोसेण वि पुव्व-
कोमी एवं अणुवंधो वि । काळादेसेणं जहएण्णं पुव्व-
कोडीदसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि
सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं
कालं जाव करेज्जा । ७ । सो चेव जहएण्णकालडिईएसु उव-
ववो सव्वे व सत्तमगमगवत्तव्वया एवरं कालादे-
सेणं जहएण्णं पुव्वकोडी दसवाससहस्सेहिं अब्भहिया
उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्से-
हिं अब्भहियाओ एवइयं जाव करेज्जा । ८ । सो चेव उक्को-
सकालादेसेणं जहएण्णं एगं सागरोवमं पुव्वकोमीए अब्भ-
हियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोमीहिं
अब्भहियाइं एवइयं काळं जाव करेज्जा । ९ । पज्जत्तसं-
खेज्जवासाउ य सखिमएस्सेणं जंते ! जे नविए सक्करप्प-
जाए पुढवीए एरइए जाव उववज्जिज्जेणं जंते ! केवइ-
यं काळं जाव उववज्जिज्जेणं ? गोथमा ! जहएण्णं सागरोवम-
डिईएसु उक्कोसेणं तिप्पि सागरोवमडिईएसु उववज्जिज्जा
तेणं जंते ! एवं सो चेव रयणप्पजापुढविगमओ णयव्वो
णवरं सरीरोगाहणा जहएण्णं रयणिपुहुत्तं उक्कोसेणं पंचध-
णुहसयाइं त्रिती जहएण्णं वासपुहुत्तं पुव्वकोमी एवं अणु-
वंधोवि सेसं तं चेव जाव नवादेसोत्ति । काळादेसेणं जहएण्णं
सागरोवमं वासपुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं वारससागरोवमाइं
चउहिं पुव्वकोमीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ।
एवं एसा ओहिएसु तिसु गमेसु मएस्सन्नप्पी णाणत्तं एर-
इयडिती कालादेसेणं संवेहं च जाणेज्जा । सो चेव अप्प-
णा जहएण्णकालाडिईओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु एस
चेव लप्पी एवरं सरीरोगाहणा जहएण्णं रयणिपुहुत्तं उ-

क्कोसेणं वि रयणिपुहुत्तं त्रिती जहएण्णं वासपुहुत्तं उक्कोसेण
वि वासपुहुत्तं एवं अणुवंधोवि सेसं जहा ओहियाणं संवे-
हो उववज्जिज्जेण भाणियव्वो । ६ । सो चेव अप्पणा
उक्कोसकालाडिईओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु इमं
णाणत्तं सरीरोगाहणा जहएण्णं पंचधणुहसयाइं उक्कोसेण वि
पंचधणुहसयाइं त्रिती जहएण्णं पुव्वकोमी उक्कोसेण वि
पुव्वकोमी, एवं अणुवंधो वि सेसं जहा पढमगमए एवरं
णरइयडिती कायसंवेहं च जाणेज्जा । ७ । एवं जाव उवव-
पुढवी एवरं तच्चाए आढवेत्ता एक्केकं संघयणं परिहायति,
तहेव तिरिक्खजोणियाणं कालादेसो वि तहेव । एवरं
मणुस्सडिई जाणियव्वो । पज्जत्तसंखेज्जवासाउसाखिमए-
स्सेणं जंते ! जे नविए अहं सत्तमपुढविणेरइएसु उवव-
ज्जिज्जेण सेणं जंते ! केवइयकालाडिईएसु उववज्जिज्जा ?
गोथमा ! जहएण्णं वावीसं सागरोवमडिईएसु उक्को-
सेणं तेत्तीसं सागरोवमडिईएसु उववज्जिज्जा तेणं जंते !
जीवा एगसमएणं अवसेसो सो चेव सक्करप्पपुढविं ग-
मओ णयव्वो एवरं पढमसंघयणं । इत्थी वेयणा ए
उववज्जंति सेसं तं चेव जाव अणुवंधोत्ति । नवादेसेणं दो
नवगहणाइं काळादेसेणं जहएण्णं वावीसं सागरोवमाइं वा-
सपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वको-
डीए अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ? सो चेव जहए-
कालाडिईएसु उववएणो एस चेव वत्तव्वया एवरं एरइयं-
डिई संवेहं च जाणेज्जा । १२ । सो चेव उक्कोसकालाडिईएसु
उववएणो एस चेव वत्तव्वया एवरं संवेहं च जाणेज्जा । १३ ।
सो चेव अप्पणा जहएण्णकालडिईओ जाओ तस्स वि
तिसु गमएसु एस चेव वत्तव्वया एवरं सरीरोगाहणा ज-
हएण्णं रयणिपुहुत्तं उक्कोसेण वि रयणिपुहुत्तं, डिईज-
हएण्णं वासपुहुत्तं उक्कोसेण वि वासपुहुत्तं एवं अणुव-
ंधो वि संवेहो उववज्जिज्जेण जाणियव्वो । १६ । सो चेव अ-
प्पणा उक्कोसकालाडिईओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु
एस चेव वत्तव्वया एवरं सरीरोगाहणा जहएण्णं पंच-
धणुहसयाइं उक्कोसेण वि पंचधणुहसयाइं डिई जहएण्णं
पुव्वकोमी उक्कोसेण वि पुव्वकोमी एवं अणुवंधो वि ।
णवसु वि एतेसु गमएसु णरइयडिई संवेहं च जाणेज्जा ।
सव्वत्थ नवगहणाइं दोषि जाव णव गमएसु कालादेसे-
णं जहएण्णं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोमीए अब्भहि-
याइं उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोमीए अब्भ-
हिया एवइयं काळं सेवेज्जा एवइयं काळं गतिरागतिं करेज्जा ।।
तिरिआं संझिनां नरकगामिनां ज्ञानान्यऽज्ञानानि च जीणि
भजनया भवन्तीति द्वे वा जीणि वा स्युरित्यर्थः ॥ नवरं
पंचसमुग्धाया (आश्चर्यागति) असंझिनः पञ्चेन्द्रियतिरश्चल-

यस्समुदाताः सज्जिनस्तु नरकं प्रियासोः पञ्चाद्या अन्तयोद-
योर्मनुष्याणामेव जावदिति । (जहणं दो भयगहणांति)
स देहपञ्चेन्द्रियतिर्यक्तपथ पुनर्नरकेषूपपद्यते ततो मनुष्येष्वेवम-
धिरूपेण कायसंबन्धे जगद्वयं जगन्मतो भवति पथं जगद्वयगहणाष्ट-
कमपि भावनीयम् । अनेन चेदमुक्तं सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यक्तः ?
ततो नारकः १ पुनः सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यक्तः २ पुनर्नारकः ४ पुनः
सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यक्तः ५ पुनर्नारकः ६ ततः पुनः सज्जिपञ्चे-
न्द्रियतिर्यक्तः ७ पुनस्तस्यामेव पृथिव्यां नारकः ८ इत्येवमष्टा-
धेव वाराणुत्पद्यते नवमे जग्रे तु मनुष्यः स्यादिति एवमाधिक
पृथिवीरेषु नारकेषूपपादितोऽयं चेद्व प्रथमो गमः । पञ्चत्वेत्यादि-
स्तु द्वितीयः । सो चेव उक्तोसकाले इत्यादिस्तु तृतीयः । जह-
णकालद्वितीयेत्यादिस्तु चतुर्थः । तत्र च । नवरं इमांश्च दृष्ट्वा
णत्ताइति । तानि चैवं-तत्र शरीरावगातानोत्पत्त्या योजनस-
हस्रमुका इह तु धनुः पृथक्पथं तथा तत्र लेख्याः पद इह त्वाद्या-
स्तिस्रः तथा तत्र दृष्टः त्रिधा इह तु मिथ्यादृष्टिरेव तथा
तत्राऽमानानि त्रीणि भजनयेद् तु द्वे पद्यामाने । तथा तत्राद्याः
पञ्च समुदाता इह तु त्रयः । “ आऊअज्जकवसाणा, अणुयं-
धो य जहं च असणांति ” । जघन्यस्थितिकासंक्षिप्तं इवे-
त्यर्थः । तन्नायुरिरान्तमुहूर्तम् । अथचसायस्थानान्यप्रश-
स्तान्येवानुयन्धोऽप्यन्तमुहूर्तमेवेति (अथेससमित्यादि) अथ-
शेषं यथा सज्जिनः प्रथमगमे आधिक इत्यर्थः । निगमन-
वाक्यं चेदम् (अथेससो सो चेव गमश्रोति) अनेनैवंतदर्थस्य
गमत्वादिति सा चेव जहणकालेत्यादिस्तु सज्जिधियये पञ्च-
मो गमः इह च । (सोचेवति) स पथ सज्जी जघन्यस्थि-
तिकः । “ सो चेव उक्तोसे ” इत्यादिस्तु षष्ठः । उक्तोसका-
लेत्यादिस्तु सप्तमः । तत्र च (एषांति चेव पदमगश्रोति)
एतेषामेव सज्जिनां प्रथमगमो यथाधिक आधिकेपूपादितः ।
नवरमित्यादि । तत्र जघन्याप्यन्तमुहूर्तरूपा नज्जिनः स्थिति-
रक्ता सैह न चाप्येत्यर्थः । एवमनुयन्धोऽपि तद्रूपत्वात्संयेति
। ७ । सो चेवेत्यादिषष्ठमः । इह च । (सोचेवति) स एवो-
त्कृष्टस्थितिकः संज्ञी । ८ । उक्तोसत्यादिनवमः । “ उक्तव-
निकलेवश्रोइत्यादि ” तत्रोपक्षेपः प्रस्तावना (१६०००) स
च प्रतिगममौचित्येन स्वयमेव वाच्यो नित्यपस्तु निगमनं
सोऽप्येवमेवेति पर्याप्तकसंन्यातवर्णायुक्तसज्जिपञ्चेन्द्रियति-
र्यक्त्यानिकमाश्रित्य रत्नप्रभा चक्रव्यतोक्ता अथ तमेवाश्रित्य
शर्करप्रभा चक्रव्यतोच्यते तत्राधिक आधिकेषु तावदुच्यते
पञ्चत्वेत्यादि । (लब्धी सधेव निरवसेसा भाणियव्यति) प-
रिमाणसंहननादीनां प्राप्तेय रत्नप्रभायामुत्पित्सोरुक्ता सैव
निरवशेषा शर्करप्रभायामपि भणितव्येति । (सागरोवम-
श्रतोमुहुत्तममहियंति) द्वितीयायां जघन्या स्थितिः साग-
रोपममन्तमुहूर्तं च सज्जिभवसत्कमिति । उक्तोसेणं वार-
सेत्यादि । द्वितीयायामुत्कृष्टतः सागरोपमत्रयस्थितिस्तस्या-
श्रतुर्गुणत्वं द्वादश, एवं पूर्वकोटयोऽपि चतुर्षु संक्षितियं-
गवेषु चतस्र पथेति । (नेरइयद्वितीसंवेहेसुसागरोवमा-
जाणियव्यति) रत्नप्रभायामाहुदिसंवेधहारे च दशवर्ष-
सहस्राणि सागरोपमे चोक्तं द्वितीयादिषु पुनर्जघन्यत उक्त-
पतश्च सागरोपमाथेव वाच्यानि यतः “ सागस्मेगं १ तिय २
सत्त, ३ दस य ४ सत्तरस ६ तह य वावीसा । ६ । तेत्तीसा
जाव विती ७ सत्तसु वि कमेण पुदवीसु ॥ १ ॥ ” तथा “ जा
पदमाप जेट्टा, सा वीयाप कणिट्टिया त्रीणया । तरतमजोगो
पसो, दसवाससहसरयणापत्ति ॥ १ ॥ ” रत्नप्रजागमस्तुल्य-

नवापि गमाः कियदूरं यावदित्याह (जाव उदुदवत्ति) चर-
गुणा कायव्यति ४ उत्कृष्टकायसंबन्धे इति । (वाहुयप्पजाप
अट्टावीसंति) तत्र सप्तसागरोपमाण्युक्तपतः स्थितिरक्ता सा च
चतुर्गुणाऽष्टाविंशतिः स्यादेवमुत्तरप्रापीति (वाहुयप्पभाप पंच-
विहसंघयणित्ति) आद्ययोरेव हि पृथिव्योः सेवार्तनोत्पद्यते एवं
तृतीया चतुर्थी ४ पञ्चमी ३ षष्ठी २ सप्तमी १ पु पूर्वकं संहननं
दीयते इति । अथ सप्तमपृथिवीमाश्रित्याह-पञ्चत्वेत्यादि (इ-
त्यिवेया न उच्यज्जंति) षष्ठपन्तास्वेव पृथिवीषु स्त्रीणामु-
त्पत्तेः । (जहणं तिणि जघगहणांति) मत्स्यस्य सप्तमपृ-
थिवीनारकत्वेनोत्पद्य पुनर्मत्स्येष्वेवोत्पत्तौ (उक्तोसेणं सत्तजव-
गहणांति) मत्स्यो १ इत्या सप्तम्यां गतः २ पुनर्मत्स्यो जातः ३
पुनरपि सप्तम्यां गतः ४ पुनरपि तयं ६ पुनर्मत्स्यः ७ इत्येवमि-
ति । फात्तादेसेणमित्यादि । इह द्वाविंशतिसागरोपमाणि जघन्य-
स्थितिकसप्तमपृथिवीनारकसंगमस्थानि अन्तमुहूर्तं चैवं च प्रथम-
तृतीयमत्स्यभयसप्तम्यानि (द्वाविंशतिसागरोवमाहंति) वारत्रयं स-
प्तम्यां द्वाविंशतिसागरोपमायुक्ततयोत्पत्तिसत्तस्र पूर्वकोटयश्च-
तुर्षु नारकजवान्तरितेषु मत्स्यभयेप्यिति, अतो वचनाद्येतदवसी-
यते सप्तम्यां जघन्यस्थितिपूर्वकपतस्त्रीनेव वाराणुत्पद्यत इति
कथमन्यथैवाविधं जगद्वयगहणाष्टपरिमाणं स्यादिह च काल
उत्कृष्टो विचक्षितस्तेन जघन्यस्थितिषु त्रीन् वाराणुत्पादित एवं
हि चतुर्थी पूर्वकोटिर्ज्ञेयते उत्कृष्टस्थितिषु पुनर्वारद्वयोत्पादने
पदपष्टिः स. गरोपमाणां त्रयति पूर्वकोटयः पुनस्तिस्र पथेति ।
सो चेव जहणकालदिष्टेषु इत्यादिस्तु द्वितीयो गमः ॥ २ ॥
सो चेव उक्तोसिष्टेषु इत्यादिस्तु तृतीयः । तत्र च (उक्तोसेण
पंचमवगहणाहंति) त्रीणि मत्स्यभयगहणानि द्वे च नारकभय-
ग्रहणे अत एव वचनादुत्कृष्टस्थितिषु सप्तम्यां वारत्रयमेवोत्पद्य-
त इत्ययम्वीयते । ३ । सो चेव जहणकादिष्टेषु इत्यादिस्तु
चतुर्थः तत्र च (सव्येवरयणप्पजापुदविजहणकालादिति सव्यया
भाणियव्यति) सैव रत्नप्रजाचतुर्थगमवत्कथ्यता त्रिणितव्या न-
वरं केवलमयं विशेषः तत्र रत्नप्रभायां पदसंहननानि त्रयश्च वेदा
उक्ताः इह तु सप्तमपृथिवीचतुर्थगमे प्रथममेव संहननं स्त्रीवेद-
निषेधवाच्य इति ॥ ४ ॥ कोपमास्तु स्वयमेवोक्ताः मनुष्याधिका-
रे (उक्तोसेणेणं संवेज्जा उच्यज्जंति) गर्जजमनुष्याणां सदै-
व सङ्गतातानमेवास्तित्वादिति । नवरं (चत्तारि नाणांति)
अथव्यादां प्रतिपतिते सति केषांचिन्नरकेषूपपत्तेः आह च चूर्णो-
कारः “ ओहिनाणमणपज्जवत्ताहारयसरीराणि लक्खणं । परिसा-
मिक्ता उववज्जइत्ति जहणेणं मासपुहत्तंति ” इदमुक्तं भवति
मासद्वयान्तर्यार्थायुर्नरो नरकं न याति (दसवाससहसरसांति)
जघन्यं नरकायुः (मासपुहत्तममहियांति) इह मासपृथक्त्वं
जघन्यं नरकायामिमनुष्यायुः (चत्तारि सागरोवमाहंति) उत्कृष्ट
रत्नप्रजानारकजवचतुष्कायुः (चउहि पुध्वकोटीहिं अज्जहिया
इति) इह चतस्रः पूर्वकोटयो नरकायामिमनुष्यभयचतुष्कोट्या-
युः सम्यन्धिन्यः । अनेन चेदमुक्तम् । मनुष्यो ज्ञत्वा चतुर एव वा-
रानंकर्यां पृथिव्यां नारको जायते पुनश्च तिर्यङ्मुखेव जवतीति
जघन्यकालस्थितिकः । औघिकेषु इत्यत्र चतुर्थं गमे “ इमां गंच
णाणत्ताइं इत्यादि ” शरीरावगाहनेह जघन्येतराज्यामहुद्वयपृथ-
क्त्वं प्रथमगमे तु सा जघन्यतोऽद्भुतपृथक्त्वमुत्कृष्टतस्तु पञ्चधनुः
शतानीति ॥ १ ॥ तथेह त्रीणि ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि जजनया
जघन्यस्थितिकस्यैवामेव प्राचानपूर्वं तु चत्वारि ज्ञानान्युक्तानीति
॥ २ ॥ तथेहाद्याः पञ्च समुदाता जघन्यस्थितिकस्यैवामिव स-
म्भवात् प्राक् यमुक्ता अजघन्यस्थितिकस्याहारकसमुदातस्या-

पि सम्प्रवात् ॥ ३ ॥ तथेह स्थितिरनुबन्धश्च जघन्यत उत्कृष्टत-
श्च मासपृथक्त्वं प्राक् स्थित्यनुबन्धो जघन्यतो मासपृथक्त्वमु-
त्कृष्टतस्तु पूर्वकोट्यभिहितेति, शेषगमास्तुस्वयमभ्युह्याः ।
शर्करप्रभावकव्यतायां (सरीरोगाहणारयणिपुहत्तंति) अने-
नेदमवसीयते द्विहस्तप्रमाणेभ्यो हानतरप्रमाणा द्वितीयायां
उत्पद्यन्ते इत्यवसीयते । “ एवं एसा ओहिपसु तिसु
गमपसु मणुस्सस्स लद्धीति ओहिओ ओहिपसु ” १ ओ-
हिओ जहणद्धितिएसु २ ओहिओ उक्कोसट्टिएसु ति ३ ”
एते औघिकाखयो गमाः ३ एतेष्वेपा उत्तरोक्ता मनुष्य-
स्य लब्धिपरिमाणसंहननादिप्राप्तिर्नात्वं त्विदं यदुत ना-
रकस्थितिकालादेशेन कायसंवेधं च जानीयाः तत्र प्रथमे
गमे स्थित्यादिकं लिखितमेव द्वितीये तु औघिको जघन्यस्थि-
तिष्वित्यत्र नारकस्थितिर्जघन्येतराभ्यां सागरोपमं कालतस्तु
सम्बन्धो जघन्यतो वर्षपृथक्त्वाधिकं सागरोपममुत्कृष्टतस्तु
सागरोपमचतुष्टयं चतुःपूर्वकोट्यधिकं तृतीयेऽप्येवमेव न-
रं सागरोपमस्थाने जघन्यतः सागरोपमत्रयं सागरोपमचतु-
ष्टयस्थाने तूत्कर्षतः सागरोपमद्वादशकं वाच्यमिति (सचै-
वेत्यादि चतुर्थादिगमत्रयं । तत्र च (संवेहो उवओजिऊण
माणियवोत्ति) स चैवं-जघन्यस्थितिकमौघिकेष्वित्यत्र
गमे सम्बन्धः कालादेशेन जघन्यतः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वा-
धिकमुत्कृष्टतस्तु द्वादशसागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वचतुष्का-
धिकानि जघन्यस्थितिको जघन्यस्थितिकेष्वित्यत्र जघन्येन
कालतः कायसम्बन्धः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वाधिकमुत्कर्ष-
तश्चत्वारि सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वचतुष्काधिकानि एवं
पष्टमगमेऽप्युह्याः ॥ सो चैवेत्यादि ॥ सप्तमादिगमत्रयं तत्र
च ॥ इमं नाणत्तमित्यादि ॥ शरीरावगाहना पूर्वं हस्तपृथक्त्वं
धनुःशतपञ्चस्कं चोक्ता इह तु धनुःशतपञ्चकमेव एवमन्य-
दपि नानात्वमभ्युह्यम् (मणुस्सट्टिइजाखियव्वति) तिर्यक्-
स्थितिर्जघन्यान्तर्मुहूर्तमुक्ता मनुष्यगमेषु तु मनुष्यस्थितिर्ज्ञा-
तव्या सा च जघन्या द्वितीयादिगामिनां वर्षपृथक्त्वमुत्कृष्टा-
तु पूर्वकोटीति ॥ सप्तमपृथिवी प्रथमगमे “ तेत्तीसं सागरोव-
माई पुव्वकोटीए अब्भहियाइति ” इहोत्कृष्टः कायसम्बन्ध-
एनावन्तमेव कालं भवति सप्तमपृथिवीनारकस्य तत उहृत्त-
स्य मनुष्येष्वनुत्पादेन भवद्वयभावेनैतावत एव कालस्य भावा
दिति ॥ म० २४ श० १ उ० ॥

जदि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सम्मुच्छिमणुस्से-
हिंतो उववज्जंति गव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ?
गोयमा ! नो सम्मुच्छिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति गव्व-
वक्कंति य मणुस्सेहिंतो उववज्जंति जदि गव्ववक्कंति-
यमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं कम्मचूमिगव्ववक्कंति-
यमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अकम्मचूमिगव्ववक्कंतिय मणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति अंतरदीवगव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो
उववज्जंति ? गोयमा ! कम्मचूमिगव्ववक्कंतिय मणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति नो अकम्मगव्ववक्कंतियमणुस्से-
हिंतो उववज्जंति नो अंतरदीवगव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो
उववज्जंति । जदि कम्मचूमिगव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो उ-
ववज्जंति किं संखेज्जवासाउयगव्ववक्कंतिहिंतो उवव-
ज्जंति असंखेज्जवासाउहिंनो उववज्जंति ? गोयमा ! सं-
खेज्जवासाउयकम्मचूमिगव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो उवव-

ज्जंति नो असंखेज्जवासाउयकम्मचूमिगव्ववक्कंतियमणुस्से-
हिंतो उववज्जंति । जदि संखेज्जवासाउयकम्मचूमिगव्वव-
क्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो अपज्ज-
त्तएहिंतो ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति नो अप-
ज्जत्तएहिंतो उववज्जंति एवं जहा ओहिया उववाइया तहा
रयणप्पजापुढवीनेरइया वि उववाएयव्वा । सक्करप्पजापु-
ढवीनेरइयाणं पुच्छा गोयमा ! एते वि जहा ओहिया तदेव
उववाएयव्वा नवरं सम्मुच्छिमेहिंतो पमिसेहो कायव्वो वा-
लुयप्पजापुढवीनेरइयाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति
जहा सक्करप्पजापुढवि नेरइयाणं झुयपरिसप्पेहिंते
वि पमिसेहो कायव्वो पंकप्पजापुढविनेरइयाणं पुच्छा
गोयमा ! जहा वालुयप्पजापुढविनेरइया नवरं ख-
ह्यरेहिंतो पमिसेहो कायव्वो । धूमप्पजापुढविनेरइयाणं पु-
च्छा गोयमा ! जहा पंकप्पजापुढवीनेरइया नवरं चउप्प-
एहिंतो वि पमिसेहो कायव्वो । तमा पुढवीनेरइयाणं पुच्छा ?
गोयमा ! जहा धूमप्पजापुढविनेरइया नवरं थल्यरेहिंतो प-
डिसेहो कायव्वो इमेणं अजिलावेणं । जदि पंचिंदियतिदि-
क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं जल्लयरपंचिंदिएहिंतो थ-
ल्यरेहिंतो उववज्जंति खह्यरपंचिंदिएहिंतो गोयमा ! जल्ल-
यरपंचिंदिएहिंतो उववज्जंति नो थल्यरेहिंतो नो खह्य-
रेहिंतो उववज्जंति । जदि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं क-
म्मचूमिएहिंतो अकम्मचूमिएहिंतो किं अंतरदीवएहिंतो ?
गोयमा ! कम्मचूमिएहिंतो उववज्जंति नो अकम्मचूमि-
हिंतो नो अंतरदीवएहिंतो उववज्जंति । जइ कम्मचूमिहिं-
तो किं संखेज्जवासाउएहिंतो असंखेज्जवासाउएहिंतो ?
गोयमा ! संखेज्जवासाउएहिंतो नो असंखेज्जवासाउएहिंतो
उववज्जंति जदि संखेज्जवासाउएहिंतो किं पज्जत्तएहिंतो अ-
पज्जत्तएहिंनो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति
नो अपज्जत्तएहिंतो जदि पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मचूमि-
एहिंतो उववज्जंति किं इत्थीहिंतो उववज्जंति पुरिसेहिंतो
उववज्जंति नपुंसएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! इत्थीहिंतो
वि पुरिसेहिंतो वि नपुंसगेहिंतो वि उववज्जंति । अहे सत्तमा
पुढवीनेरइयाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
एवं चैव नवरं इत्थीहिंतो पडिसेहो कायव्वो “असन्नी खलु
पढमं, दोच्चं सिरीसवा तइयपक्खी । सीहा जंति चउत्थि,
उरगा पुण पंचमीं पुढवीं । ? । ठट्ठि च इत्थियाओ, मच्छा
मणुया य सत्तमिं पुढविं । एसो परमुचयाओ, वोधव्वो न-
रगपुढवीणं । २ ।

असुरकुमाराणां यथा—

असुरकुमाराणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
नो नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति
मणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो देवेहिंतो उववज्जंति एवं जं

हितो नेरइयाणं उपवाओ तेहितो असुरकुमाराणं वि जा-
णियव्वं नवरं अमरंवेज्जवासाउयअकम्मचुपिगअंनर दीवग-
मणुस्मतिरिक्खजोणिणंहितो वि उववज्जंति संसं नं चव
एवं जाव थणियकुमारा । प्रज्ञा ० ६ पद ।

पज्जत्तअमणिपंचिदियतिरिक्खजोणिणं जंते ! जे भविण
असुरकुमारेसु उववज्जत्तए से णं जंते ! केवइयका-
लट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणं दसवास-
सहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमाइ अमरंवेज्जइभाग
ट्ठिइएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा एवं रयणप्पभा-
गमगसरिसा एववि गमगा भाणियव्वा एवरं जाहे अ-
प्पणाजहएणकालट्ठिओ भवइ ताहे अज्जवसाणा पस-
त्था णो अप्पसत्था तिसु वि गमएसु अवसेसं नं चव ।

जदि सएणपंचिदियतिरिक्खजोणिणंहितो उववज्जंति
किं संवेज्जवासाउयमाएण जाव उववज्जंति अमरंवेज्ज-
वामाउय जाव उववज्जंति ? गोयमा ! मरंवेज्जवासाउ-
य जाव उववज्जंति असंवेज्जवासाउय जाव उववज्जंति
असंवेज्जवामाउय मएणपंचिदियतिरिक्खजोणिणं जं-
ते ! जे भविण असुरकुमारेसु उववज्जत्तए सेणं भंते !

केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणं
दसवासमहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं तिणि पलिओवमाइएसु
उववज्जेज्जा । तेणं जंते ! जीवा एगममएणं पुत्रा, गोय-
मा ! जहएणं एक्को वा दो वा तिणि वा उक्कोसेणं सं-
वेज्जा वा उववज्जंति, वइरंसज्जनारायसंधयणी ओगाहणा
जहएणं धणुहपुहुत्तं उक्कोसेणं उ गाभयाइं मपचउरंसं
ठाणसंठिया पणत्ता ? चत्तारि लेस्साओ आदिट्ठाओ । णो

सम्महिठी मिच्छादिट्ठी णो सम्गामिच्छादिट्ठी । णो णाणी-
अण्णाणी णियमं पुअण्णाणी मअण्णाणी य मुयअण्णाणी
य । जोगो तिविहो वि । उवओगां पुविहो वि । चत्तारि-
सप्पाओ चत्तारि कमायाओ । पंचइदिया तिणि समुग्गाया
आदिट्ठागा संमाहया वि मरंति असंमाहया वि मरंति । वेदणा
पुनिहावि, सातावेदगा वि अपातावेदगा वि । वेदो पुविहो वि
इत्थीवेदगावि पुरिसंवेदगावि णो णपुंसगवेदगा । डिइय जह-
एणं साइरेगा पुव्वकोमी उक्कोसेणं तिणि पलिओवमाइ ।

अज्जवसाणा । पसत्था वि अप्पसत्थावि अणुबंधो जहव
डिइ कायसंवेहो जवादेमेणं दो जवगहणाइं । कात्तादेसेणं
जहएणं साइरेगा पुव्वकोमी दसहिं वाससहस्सेहिं अज्ज-
हियां उक्कोमेणं उ पलिओवमाइ एवइयं जाव करेज्जा । १ ।
सो चव जहएणकालट्ठिइएसु उववएणो एस चव वत्तव्वया
एवरं असुरकुमारट्ठिइ संवेइं च जाणेज्जा । २ । सो चव
उक्कोसकालट्ठिइसु उववणो जहएणं तिणि पलिओवमाइ-

इएसु उववज्जेज्जा एस चव वत्तव्वया एवरं डिइ से जह-

एणं तिणि पलिओवमाइ उक्कोसेण वि तिणि पलिओव-
माइ एवं अणुबंधो वि । कात्तादेसेणं जहएणं उ पलिओ-
वमाइ उक्कोसेण वि उ पलिओवमाइ एवइयं रंसं तं चव
। ३ । सो चव अप्पणा जहएणकालट्ठिइओ जाओ जहएणं

दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं साइरेगं पुव्वकोमी आ-
उएसु उववज्जेज्जा ? तेणं जंते ! अवसंसं तं चव जाव ज-
वादेसोत्ति णवरं ओगाहणा जहएणं धणुहपुहुत्तं उक्को-
मेणं साइरेगं धणुहसहस्सं । डिइ जहएणं साइरेगा पुव्व-
कोमी उक्कोसेण वि साइरेगा पुव्वकोमी एवं अणुबंधो वि ।
कात्तादेसेणं जहएणं साइरेगा पुव्वकोमी दसवाससह-

स्सेहिं अज्जहियां उक्कोमेणं साइरेगा दो पुव्वकोमी
एवइयं जाव सेवेज्जा । ४ । सो चव जहएणकालट्ठिइएसु
उववएणो एम चव वत्तव्वया णवरं असुरकुमार-
ट्ठिइ संवेइं च जाणेज्जा । ५ । सो चव उक्कोसकालट्ठिइ-

एसु उववणो जहएणं साइरेगं पुव्वकोमी आउएसु उक्को-
सेण वि साइरेगपुव्वकोमी आउएसु उववज्जेज्जा संसं तं
चव एवरं कालादेसेणं जहएणं साइरेगा दो पुव्वकोमी-
ओ उक्कोमेण वि साइरेगाओ दो पुव्वकोमीओ एवइयं
कात्तां जाव करेज्जा । ६ । सो चव अप्पणा उक्कोसका-

लट्ठिइओ जाओ सो चव य पढमगमगो जाणियव्वा एवरं
ट्ठिइ जहएणं तिणि पलिओवमाइ उक्कोमेण वि तिणि
पलिओवमाइ एवं अणुबंधो वि कालादेसेणं जहएणं
तिणि पलिओवमाइ दसहिं वाससहस्सेहिं अज्जहियां उ-

क्कोमेणं उ पलिओवमाइ एवइयं जाव सेवेज्जा । ७ । सो
चव जहएणकालट्ठिइएसु उववएणो एस चव वत्तव्वया एवरं
असुरट्ठिइ संवेइं च जाणेज्जा । ८ । सो चव उक्कोसकाल-
ट्ठिइ एम उववणो जहएणं तिपलिओवमं उक्कोसेण वि
तिपलिओवमं एस चव वत्तव्वया एवरं कात्तादेसेणं जह-

एणं उ पलिओवमाइ उक्कोसेण वि उ पलिओवमाइ । ९ ।
जइ संवेज्जवामाउय सण्णिपंचिदिय जाव उववज्जंति किं
जलचर एवं जाव पज्जत्तसंवेज्जवासाउय । सण्णिपंचि-
दियतिरिक्खजोणिणं जंते ! जे जदि असुरकुमारेसु उ-

ववज्जत्तए सेणं जंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ?
गोयमा ! जहएणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं सा-
इरेगसागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा । तेणं जंते ! जीवा
एगमएणं एवं एणसिं रयणप्पणापुढविगमगसरिसा एव-
गमगा एतव्वा एवरं अप्पणाजहएणकालट्ठिओ जवइ ताहे
तिसु वि गमएसु इमं एणत्तं चत्तारि लेस्साओ अज्जव-
साणा पसत्था सेसं तं चव संवेहो साइरेगेण सागरोवमेण
का एवो । १० ।

इह पढोपमाऽसंख्येयभागग्रहणेन पूर्वकोटी ग्राह्या यतः
सम्पूर्तिरसंख्येयवर्ततः पूर्वकोटीप्रमाणमायुर्भवति स चोत्क-

पतः स्वायुष्कतुल्यमेव देवायुर्वन्नाति नातिरिक्तमत एवोक्तं चूर्णिकारेण " उक्कोसेणं सतुल्यपुष्पकोमिया उयत्तं निव्वत्तेइ न य सम्मुच्चिमो पुष्पकोमियाउयत्ताओ परो भत्तिात्त " असंख्यातवर्षायुः सङ्ग्रहपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गमेषु । (उक्कोसेणं तिपल्लिओवमट्टिईपसु जघवज्जेज्जत्ति) इदं देवकुर्वादिमियुनकतिरओऽधिकृत्योक्तम् । ते हि त्रिपल्योपमायुष्कत्वेनासंख्यातवर्षायुपो भवन्ति, ते च स्वायुःसदृशं देवायुर्वन्तीति (संखेज्जा उववज्जांति) असंख्या तवर्षायुस्तिरश्चामसंख्यातानां कदाचिदप्यभावात् (वडरोसहनायसंघयणीत्ति) असंख्यातवर्षायुपा, यतस्तदेव भवतीति (जह्मेणं धणुहपुहत्तांति) इदं पल्लिणोऽधिकृत्योक्तं पल्लिणामुत्कर्षतो धनुःपृथक्त्वप्रमाणशरीरत्वादाह च । " धणुहपुहत्तं पक्खिसुत्ति " । असंख्यातवर्षायुपोऽपि ते स्युर्यदाह (पल्लियाअसंखेज्जपक्खीसुत्ति) पल्योपमासंख्येयभागः पल्लिणामायुरिति (उक्कोसेणं छग्गाउयाइंति) इदं च देवकुर्वादिहस्त्यादीनधिकृत्योक्तम् (नो नपुंसगवेयगात्ति) असंख्यातवर्षायुपो नपुंसकवेदो न सम्भवत्येवेति । (उक्कोसेणं छप्पल्लिओवमाइत्ति) त्रीणि असंख्यातवर्षायुस्तिर्यग्भवसम्बन्धानि त्रीणि चासुरभवसम्बन्धानीत्येवं पदं न च देवभवादुद्धतः पुनरप्यसंख्यातवर्षायुष्केपूतपद्यत इति । सो चेव अप्पणाजह्मकालट्टिईओ इत्यादिश्रुतयो गम इह च जघन्यकालस्थितिकः सातिरेकपूर्वकोट्यायुः स च पल्लिप्रभृतिकः (उक्कोसेणं साइरेगपुव्वकोडिआउएहुत्ति) असंख्यातवर्षायुपां पद्यादीनां सातिरेका पूर्वकोटिरायुस्ते च स्वायुस्तुल्यं देवायुः कुर्वन्तीति कृत्वा सातिरेकेत्याद्युक्तमिति । (उक्कोसेणं साइरेगं धणुसहस्संति) यदुक्तं तत्सप्तमकुलकरप्राक्कालभाविनो हस्त्यादीनपेक्ष्येति सम्भाव्यते । तथा हि इहासंख्यातवर्षायुर्जघन्यस्थितिकः प्रक्रान्तः स च सातिरेकपूर्वकोट्यायुर्भवति तथैवागमे व्यवहृतत्वात् । एवंविधश्च हस्त्यादिः सप्तमकुलकरप्राक्काले लभ्यते तथा सप्तमकुलकरस्य पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्चधनुःशतान्युच्चैस्त्वं तत्प्राक्कालभाविनां च तानि समधिकतराणि तत्कालीनहस्त्यादयश्चैतद्विगुणोच्चाया अतः सप्तमकुलकरप्राक्कालभाविनामसंख्यातवर्षायुपां हस्त्यादीनां यथोक्तभवगाहनाप्रमाणं लभ्यत इति (साइरेगाओदोपुव्वकोडीओत्ति) एका सातिरेका तिर्यग्भवसत्काऽन्या तु सातिरेकैवासुरभवसत्केति ४ (असुरकुमारट्टिईसंवेहं च जाणिज्जत्ति) तत्र जघन्यासुरकुमारस्थितिर्दशवर्षसहस्राणिसम्बन्धस्तु सातिरेका पूर्वकोटी दशवर्षसहस्राणि चेति शेषगमस्तु स्वयमेवान्युद्भूतः, एवमुत्पादितोऽसंख्यातवर्षायुः सङ्ग्रहपञ्चेन्द्रियतिर्यगसुरेण्यसंख्यातवर्षायुरसावुत्पाद्यते । जइ संखेज्ज्यादि (उक्कोसेणं साइरेगासागरोवमःट्टिईपसुत्ति) यदुक्तं तद्वज्जेनिकायमाश्रित्येति । (तिसुवि गमएसुत्ति) जघन्यकालस्थितिकसम्बन्धिष्वौघिकादिषु (चत्तारिज्जेस्साओत्ति) रत्नप्रभापृथिवीगामिनां जघन्यस्थितिकानां तिस्रस्ता उक्ता एषु पुनस्ता अतसोऽभ्युरेषु तेजोवैश्यावानप्युत्पद्यत इति । तथा रत्नप्रभापृथिवीगामिनां जघन्यस्थितिकानामध्यवसायस्यानान्यप्रशस्तान्येवोक्तानीह तु प्रशस्तान्येव दीर्घस्थितिकत्वे हि द्विविधान्यपि सम्भवन्ति नन्वितरेषु कालस्याल्पत्वात् (संवेहो सातिरेगेण सागरोवमेण कायव्वात्ति) रत्नप्रभागेषु सागरोपमेण सम्बन्ध उक्तः असुरकुमारेषु तु सातिरेकसागरोपमेणासौ कार्यो वज्रपक्षापेक्षया तस्यैव ज्ञावादिति ।

अथ मनुष्येभ्यो सुराहुत्पादयन्नाह ।

जइ मणुस्तेहिंतो उववज्जंति किं सप्पिमणुस्तेहिंतो उववज्जंति असप्पिमणुस्तेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सप्पिमणु एओ असप्पिमणु जइ सप्पिमणुस्तेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसप्पिमणु असंखेज्जवासाउयसप्पिमणुस्स जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति, असंज्जवासाउय जाव उववज्जंति । असंखेज्जवासाउयसप्पिमणुस्सेणं जंते ! जे नविण् असुरकुमारेसु उववज्जत्तए सेणं जंते ! केवदयकालट्टिईएसु उववज्जेज्जा गोयमा ! जह्मेणं दसवाससहस्सट्टिईएसु उक्कोसेणं तिसि पल्लिओवमट्टिईएसु उववज्जेज्जा एवं असंखेज्जवासाउयति रिक्खजोणिए सरिसा आदिह्मा तिषि गमा णयव्वा एवरं सरीरोगाहणा पढमविरितपमु गमएसु जह्मेणं साइरेगाइं पंचधणुहसयाइं उक्कोसेणं तिषि गाउयाइं सेसं तं चेव तइओ गमागाहणा जह्मेणं तिषि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिषि गाउयाइं सेसं जहेव तिरिक्खजोणियाणं । ३ । सो चव अप्पणा जह्मकालट्टिईओ जाओ तस्स वि जह्मकालट्टिई यतिरिक्खजोणियसरिसा तिषि गमगा भाणियव्वा एवरं सरीरोगाहणा तिसु वि गमएसु जह्मेणं साइरेगाइं पंचधणुहसयाइं उक्कोसेण वि साइरेगाइं पंचधणुहसयाइं सेसं तं चेव । ६ । सो चव अप्पणा उक्कोसकालट्टिईओ जाओ तस्स वि ते चेव पच्छिज्जा तिषि गमगा जाणियव्वा एवरं सरीरोगाहणा तिसु वि एगएसु जह्मेणं तिषि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिषि गाउयाइं अवसेसं तं चेव ॥

देवकुर्वादिनरा हि उत्कर्षतः स्वायुःसमानस्यैव देवायुपो बन्धका अतः तिपल्लिओवमट्टिईएसु इत्युक्तम् । नवरं सरीरोगाहणत्यादि । तत्र प्रथम औघिकः औघिकेषु द्वितीयस्तु औघिको जघन्यस्थितिष्विति । तत्रौघिकाऽसंख्यातवर्षायुर्नरा जघन्यतः सानिरेकपञ्चधनुःशतप्रमाणो जघनि । यथा सप्तमकुलकरप्राक्कालजावो मियुनकनरः उत्कृष्टतस्तु त्रिगव्यूतमानो यथा देवकुर्वादिमियुनकनरः स च प्रथमगमे । द्वितीये च द्विविधोऽपि सम्भवति । तृतीये तु त्रिगव्यूतवागहन एव यस्मादसावेनोत्कृष्टस्थितिषु पल्योपमत्रयायुष्केपूतपद्यते उत्कर्षतः स्वायुः समानायुर्वन्धकत्वात्तस्येति ॥

अथ संख्यातवर्षायुः सङ्ग्रहमनुष्यमाश्रित्याह ।

जइ संखेज्जवासाउयसप्पिमणुस्तेहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय अपज्जत्तसंखेज्ज जाव उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासा एओ अपज्जत्तसंखेज्ज । पज्जत्तसंखेज्जवासाउ य सप्पिमणुस्सेणं जंते ! जे नविण् असुरकुमारेसु उववज्जत्तए सेणं जंते ! केवतिकालट्टिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह्मेणं दसवाससहस्सट्टिईएसु उक्कोसेणं सातिरेगं सागरोवमट्टिईएसु उववज्जेज्जा । तेणं भंते ! जीवा एवं जहेव एएसिं रयणप्पजाए उववज्जमाणां एव गमगा तहेव इह वि एव गमगा

भाणियन्वा एवरं संवेहो सातिरेगेण सागरोचमेण का-
यन्वो सेसं तं चेव ॥

एतच्च समस्तमपि पूर्वोक्तानुसारेणावगन्तव्यम् । ४० २ ३० ।

रायगिहे जाव एवं वयासी एणकुमाराणं जंते ! कओहिंतो
उववज्जंति किं ऐरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खमणुस्सेदे-
वेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! एो णेरइएहिंतो उववज्जंति
तिरिक्खमणुस्सेहिंतो उववज्जंति एो देवेहिंतो उववज्जंति । जइ
तिरिक्खजोणि० एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया तहा
एएसिं पि जाव असणित्ति । जइ सखिपंचिदियतिरिक्ख-
जोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय असंखेज्ज-
वासाउय गोयमा ! संखेज्ज वासाउय असंखेज्ज वा-
साउय जाव उववज्जंति । असंखेज्जवासाउय सखि
पंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे जविए एणकुमारेसु
उववज्जइ सेणं जंते ! केवइयकालाट्ठिती ? गोयमा ! जहमेणं
दसवाससहस्सट्ठितीएसु उकोसेणं देसूणदुपल्लिओवमडिती
एसु उववज्जेज्जा । तेणं जंते ! जीवा अवसेसो सो चेव
असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स गमको जाणियन्वो जाव
भवादेसोत्ति । कादादेसेणं जहमेणं सातिरेगा पुव्वकोफी
दसहिं वाससहस्सेहिं अज्जहिया उकोसेणं देसूणाइं पंच-
पल्लिओवमाइं एवइयं जाव करेज्जा । १। सो चेव जहमेका-
लट्ठितीएसु उववसो एस चेव वत्तव्वया एवरं णागकुमार-
ट्ठितिं संवेहं जाणेज्जा । २। सो चेव उकोसकालट्ठितीएसु
उववसो तस्स वि एस चेव वत्तव्वया एवरं टिती जहमेणं
देसूणाइं दो पल्लिओवमाइं उकोसेणं तिषि पल्लिओवमाइं
सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहमेणं दे-
सूणाइं चत्तारि पल्लिओवमाइं उकोसेणं देसूणाइं पंच पल्लि-
ओवमाइं एवइयं कादं संवेज्जा । ३। सो चेव अप्पणा
जहमेकालट्ठितीओ जाओ तस्स तिसु गमएसु जहेव असु-
रकुमारेसु उववज्जमाणस्स जहमेकालट्ठितीयस्स तहेव
णिरवसेसं । ६। सो चेव अप्पणा उकोसकालट्ठितीओ जाओ
तस्स वि तहेव तिषि गमगा जहा असुरकुमारेसु उववज्ज-
माणस्स एवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं
चेव जहा असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स । ६। जइ संखे-
ज्जवासाउयसखिपंचिदिय जाव किं पज्जत्तप अपज्जत्तप ?
गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउय एो अपज्जत्तसंखेज्जवासा ।
पज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव जे जविए एणकुमारेसु उव-
वज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालाट्ठिइ ? गोयमा ! जहमेणं
दसवाससहस्साइं टिइ उकोसेणं देसूणाइं दो पल्लिओवमाइं
एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स वत्तव्वया तहेव
इहं वि एवसु गमएसु एवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं च
जाणेज्जा सेसं तं चेव ॥ ६ ॥ जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति
किं सखिमणुस्सेहिंतो असखिमणुस्सेहिंतो ? गोयमा !

सखिमणुस्सेहिंतो एो असखिमणुस्सेहिंतो जहा असु-
रकुमारेसु उववज्जमाणस्स जाव असंखेज्जवासाउय । स-
खिमणुस्सेणं एणकुमारेसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइ-
यकालाट्ठिइएसु उववज्जइ ? गोयमा ! जहाणेणं दसवास-
सहस्सट्ठिइएसु उकोसेणं देसूणं दुपल्लिओवमं एवं जहेव
असंखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाणं णागकुमारेसु
आदिह्वा तिषि गमगा तहेव इमस्स वि एवरं पढमविइएसु
गमएसु सरीरोगाहणा जहमेणं साइरेगाइं पंचपणुइसयाइं,
उकोसेणं तिषि गाउयाइं, तइयगमओगाहणा जहाणे-
णं देसूणाइं दो गाउयाइं उकोसेणं तिषि गाउयाइं सेसं तं
चेव । सो चेव अप्पणा जहमेकालाट्ठिइओ जाओ तस्स
तिसुवि गमएसु जहा तस्म चेव असुरकुमारेसु उववज्जमा-
णस्स तहेव णिरवसेसं । ६। सो चेव अप्पणा उकोसकाल-
ट्ठिइओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु जहा तस्स चेव उ-
कोसट्ठिइयस्स असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स एवरं णाग-
कुमारट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव । ६ ॥ जइ सं-
खेज्जवासाउयसखिमणु० किं पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तसं-
खेज्ज० ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्ज० एो अपज्जत्तसंखेज्ज
वासाउयं । पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसखिमणुस्साणं जंते !
जे जविए एणकुमारेसु उववज्जित्तए से एणं जंते ! केवइ०
गोयमा ! जहाणेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उकोसेणं दे-
सूणं दोपल्लिओवमस टिइएसु उववज्जंति एवं जहेव अ-
सुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स सच्चेवद्वप्पी णिरवसेसा एवसु
गमएसु एवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेव
जंते ! जंते ! चि । [ज० ३४ श० ३ उ०]
अवसेसो सुवणकुमारा जाव थाणियकुमारा एते वि अ-
ट्ठुइसगा जहेव एणकुमारा तहेव णिरवसेसा जाणियन्वा
सेव जंते ! जंतेत्ति । चउवीसइमसयस्स एकारसमो उ-
इसो सम्मत्तो (३४ । ११) पुढवीकःइयःणं भंते ! क-
ओहिंतो उववज्जंति । किं ऐरइएहिंतो तिरिमणुदेवेहिंतो
उववज्जंति ? गोयमा ! एो णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरि-
मणुदेवेहिंतो उववज्जंति । जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उवव-
ज्जंति । किं एगिंदियतिरिक्खजोणिए एवं जहा वक्कीए
उववाओ जाव जइ वादरपुढवीकाइयएगिंदिय तिरिक्खजो-
णिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तवादर पुढवी० उववज्जंति-
अपज्जत्तवादरपुढवी० जाव उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्त-
वादरपुढवी अपज्जत्तवादरपुढवी जाव उववज्जंति ॥

“उकोसेणं देसूणदुपल्लिओवमटिइएसुत्ति” यदुक्तं तद्वादीच्यनाग
कुमारनिकायापेक्षया, यतस्तत्र चे देशोने पल्लोपमे वत्कर्पत
आयुः स्यादाह च “ दाहिणदिवहपल्लिअं, दो देसूणत्तरिह्वाण
ति ” उक्तसंवेधपदे (देसूणाइं पंचपल्लिओवमाइंति) पल्लो-
पमत्रयमसङ्ख्यानवर्णयुस्तिर्यक्सम्बन्धि द्वे च देशोने ते नागकु-
मारसम्बन्धिनी इत्येवं यथोक्तं मानं भवतीति । द्वितीयगमे ।

(नागकुमारचिह्नसंवेहं च जाणेज्जति) तत्र जघन्या नागकुमार-
स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि संवेधस्तु कालतो जघन्यसातिरेकपूर्व-
कोटी दशवर्षसहस्राधिका उत्कृष्टः पुनः पल्योमत्रयं तैरेवाधिकमि-
ति । तृतीयगमे "उक्कोसकाद्विहिएसुत्ति" देशोनद्विएल्योपमायु-
ष्केष्वित्यर्थः तथा " ठिई जहषेण दो देसुणाई पव्विओपमाईति "
यदुक्तं तदवसर्पिण्यां सुषमाग्निधानद्वितीयारकस्य कियत्यपि
भागे अतीति असह्यतातवर्षायुषस्तिरश्चोधिहृत्योक्तं तेषामेवैतत्प्र-
माणायुष्कत्वात्, एषामेव च स्वायुःसमानदेवायुर्बन्धकत्वेनोत्कृ-
ष्टस्थितिषु नागकुमारेयूपादात् (तिष्ठिपव्विओवमाईति) एत-
च्च देवकुर्वाद्यसह्यतातजीवितिरश्चोधिहृत्योक्तं, ते च त्रिपल्योप-
मायुषोऽपि देशोनद्विएल्योपममानमायुर्वधन्ति । यतस्ते स्वायुषः
समं हीनतरं वा तद्वज्जन्ति, न तु महत्तरमिति । अथ सह्यता-
जीवितं सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चमाश्रित्याह " जइ संखेज्जवासा
उयेत्यादि " एतच्च पूर्वोक्तानुसारेणावगन्तव्यमिति । चतुर्विंशति-
तमे शते तृतीयः एवमन्येऽष्टाविंशत्येवमेकादशः । चतुर्विंश-
तितमे शते एकादशः ॥

पृथ्वीकायादीनाम् ॥

पुढवीकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइ-
एहिंतो जाव देवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! नो नेरइ-
हिंतो तिरिक्खजोणिएहिंतो जाव देवेहिंतो वि उववज्जंति
जदि तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिदियतिरि-
क्खजोणिएहिंतो जाव पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उव-
वज्जंति ? गोयमा ! एगिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो जाव
पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति जदि एगिदिय-
तिरिक्खजोणिएहिंतो किं पुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति जाव
वणस्सइकाइएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पुढवीकाइ-
हिंतो वि उववज्जंति जाव वणस्सइकाइएहिंतो वि उव-
वज्जंति किं सुहुमपुढवीकाइएहिंतो वि वादरपुढवीकाइएहिंतो
उववज्जंति जदि सुहुमपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति किं
पज्जत्तपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति । जदि सुहुमपुढवीका-
इएहिंतो किं पज्जत्तयसुहुमपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति
अपज्जत्तयसुहुमपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
दोहिंतो वि उववज्जंति । जदि वादरपुढवीकाइएहिंतो उव-
वज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो किं अपज्जत्तएहिंतो ? गोयमा !
दोहिंतो वि उववज्जंति एवं जाव वणस्सइकाइया चउक्कएणं
जेदेणं उववाएयव्वा ॥ प्रज्ञा ७ ६ पद० ॥

पुढवीकाइएणं भंते ! जे जविए पुढवीकाएसु उववज्जि-
त्तए से एणं भंते ! केवइयकालडिईएसु उववज्जेज्जा ? गो-
यमा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तडिईएसु उक्कोसेणं वावीसवा-
ससहस्सडिईएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा एग-
समएणं पुच्छा गोयमा ! अणुसमयं अविरहिया असं-
खेज्जा उववज्जंति । जेवडसंधयणी । सरीरोगाहणा ज-
हमेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुल-
स्स असंखेज्जइभागं मसूरचंदसंत्रिया चत्तारि लेस्सा
एो सम्मदिष्ठी मिच्छादिष्ठी एो सम्मामिच्छादिष्ठी एो-

एाणी अफाणी । दो अएणणी एियमं । एो मणजो-
गी वइजोगी कायजोगी । उवओगो दुविहो वि । चत्ता-
रि सप्पाओ । चत्तारि कसायाओ एगे फासिदिए पप्प-
त्ता । तिग्गि समुग्घाया । वेदणा दुविहा । एो इत्थीवे-
दगा एो पुरिसवेदगा एणुसंगवेदगा । ठिई जहएणेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइं । अज्जवसा-
णा पसत्था वि अप्पसत्थावि । अणुवंधो जहा ठिई । से
एणं जंते ! पुढवीकाइए एणरवि पुढविकाइएत्ति केवइयं कालं
सेवेज्जा केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा !
भवादेसेणं जहएणेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं असंखे-
ज्जाइं भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहएणेणं दो अंतोमुहु-
त्ताइं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं एवइयं जाव करेज्जा । १।
सो चेव जहएणकालडिईएसु उववएणो जहएणेणं अंतो-
मुहुत्तडिईएसु उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तडिईएसु एवं चेव
वत्तव्वया एिरवसेसं । २। सो चेव उक्कोसकालडिईएसु उव-
वएणो जहएणेणं वावीसवाससहस्सडिईएसु उक्कोसेण
वि वावीसं वाससहस्सडिईएसु सेसं तं चेव जाव अणुव-
ंधोत्ति एवरं जहएणेणं एक्को वा दो वा तिग्गि वा, उक्को-
सेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा । जवादेसेणं जहएणेणं
दो जवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ट जवग्गहणाइं । कालादे-
सेणं जहएणेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहि-
याइं उक्कोसेणं वावत्तिरि वाससतसहस्सं एवइयं जाव क-
रेज्जा । ३। सो चेव अप्पणा जहप्पकाद्वितीओ जाओ
सो चेव पढमिल्लगमओ जाणियव्वो एवरं जेस्साओ तिग्गि-
त्ति जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं अप्प-
मत्था अज्जवसाणा अणुवंधो जहात्तिरी सेसं तं चेव । ४।
सो चेव जहप्पकाद्वितीएसु उववएणो सव्वेव चउत्थगम-
क वत्तव्वया जाणियव्वो । ५। सो चेव उक्कोसकाद्वि-
तीएसु उववव्वो एस चेव वत्तव्वया एवरं जहएणेणं एक्को
वा दो वा तिग्गि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
जाव जवादेसेणं जहएणेणं दो जवग्गहणाइं उक्को-
सेणं अट्ट जवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहएणेणं वावीसं
वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं, उक्कोसेणं अट्टा-
सीति वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वहियाइं
एवइयं काजं । ६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालद्वितीओ
जाओ एवं तइयगमगसरिसो एिरवसेसो जाणियव्वो एवरं
अप्पणा से जहएणेणं वावीसं वाससहस्साइं । उक्कोसेण
वि वावीसं वाससहस्साइं । ७। सो चेव जहप्पकाद्वि-
तीएसु उववव्वो जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमु-
हुत्तं एवं जहा सत्तमगमगो जाव जवादेसो । कालादेणं ज-
हएणेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उक्को-
सेणं अट्टासीइं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्व-

हियाई एवइयं कात्रं । ७ । सो चैव उवकोसकाद्याद्वितीएमु उ-
ववणो जहणणं वावीसं वाससहस्सद्वितीएमु उकोसण-
वि वावीसं वाससहस्सद्वितीएमु एम चैव मत्तपगमगवत्त-
वया जाणियव्वा जाव भवादेसोत्ति । काद्यादेमेणं जहणणं
चोयाद्वीसं वाससहस्साई उवकोसणं जावत्तारि वाससत्तस-
हस्स एवइयं । ८ । जइ आउकाइए एगिदियतिरिक्खजो-
णि एहिंतो उवज्जंति किं सुहुमआउ वादरआउ एवं चउ-
क्कओ जेदा जाणियव्वा जहा पुदवीकाइया । आउकाइया
णं जंते ! जे जविए पुदवीकाइएमु उवज्जित्तए सेणं जंते !
केवइयकाद्याद्वितीएमु उवज्जेज्जा ? गोयमा जहणेणं अंतो-
मुहुत्तद्वितीएमु उकोसणं वावीसं वाससहस्सद्वितीएमु उव-
ज्जेज्जा एवं पुदवीकाइयगमगरिसा एव गमगा जाणि-
यव्वा एवरं यिबुगविंदुसंजिते त्रिती जहणेणं अंतो मुहुत्तं
उकोसणं सत्तवाससहस्साई एवं अणुवंधो वि । एवं तिसु वि
गमएमु त्रिती संवेहो तइयउट्टसत्तमट्टणवंपसु गमएमु । भवा
देमेणं जहणेणं दो जवग्गहणाई उकोसणं अट्ट जवग्गहणाई
मेससु चउसु गमएसु जहणेणं दो जवग्गहणाई । उकोसणं
असंखज्जाई जवग्गहणाई । ततियगमए काद्यादेमेणं जह-
णेणं वावीसं वाससहस्साई अंतोमुहुत्तमज्जहियाई । उको-
सणं सोलसुत्तरवाससयसहस्सं एवइयं कात्रं गतिरागति
करेज्जा । ९ । उट्टे गमए काद्यादेमेणं जहणेणं वावीसं वा-
ससहस्साई अंतोमुहुत्तमज्जहियाई उकोसणं अट्टासीति-
वाससहस्साई चउहिं अंतोमुहुत्तमज्जहियाई । १० । सत्तपगमए
कालादेमेणं जहणेणं सत्तवाससहस्साई अंतोमुहुत्तमज्ज-
हियाई उकोसणं सोलसुत्तरवाससयसहस्सं एवइयं अ-
ट्टपगमए काद्यादेमेणं जहणेणं सत्तवाससहस्साई अंतोमुहु-
त्तमज्जहियाई उकोसणं अट्टावीसवाससहस्साई चउहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अज्जहियाई एवइयं । णवगमए जवादेमेणं
जहणेणं दो जवग्गहणाई उकोसणं अट्ट जवग्गहणाई ।
काद्यादेमेणं जहणेणं एगुणतीसं वाससहस्साई उकोसणं
सोलसुत्तरवाससहस्सं एवइयं कात्रं एवं णवसु वि गमएसु
आयुकायद्विती जाणियव्वा ॥

तृतीयगमे नवरं । (जहणेणं पक्कोवेत्यादि) प्राक्तनगमयो-
रुत्पित्तुवहुत्वेनासंख्येया पयोत्पद्यन्ते इत्युक्तमिह तूत्कृष्टस्थितय
पकादयोऽसंख्येयान्ता उत्पद्यन्ते उत्कृष्टस्थितिपूत्पित्तुनामस्य-
त्वेनैकादीनामप्युत्पादसम्भवात् । (उकोसणं अट्टमवगाहणा-
इति) इहेदमवगन्तव्यं यत्र सम्यगे पक्कद्वयस्य मध्ये एकत्रापि
पक्के उत्कृष्टस्थितिर्भवति तत्रोत्कृष्टतोऽष्टौ प्रवग्रहणानि तदन्यत्र
त्वसंख्यातानि ततश्चेहोत्पत्तिविषयज्जतीवैपूक्त्या स्थितिरित्यु-
त्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणान्युक्तान्येवमुत्तरत्रापि प्रावनीयमिति ।
(जावत्तारं वाससयसहस्संति) द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणामष्टाभि-
र्जवग्रहणैर्गुणने पदसप्ततिवर्षसहस्राधिकं वर्षवर्कं प्रवतीति
(१७६०००) चतुर्थे गमे (वेसाओ तिषित्ति) जघन्यस्थिति-
केषु देवो नोत्पद्यत इति । तेजोवैश्या तेपु नास्तीति । पट्टेगमे
(उकोसणं अट्टासीति वाससहस्साई इत्यादि) तत्र जघन्य-

स्थितिकस्योत्कृष्टस्थितिकस्य च चतु कृत्य उत्पन्नत्वाद्द्वाविंशति-
वर्षसहस्राणे चतुर्गुणितानि अष्टाशीतिर्मवन्ति चत्वारि चान्तमु-
हूर्त्तानोति । नवमे गमे (जहणेणं चोयाद्वीसंति) द्वाविंशते-
वर्षसहस्राणां भवग्रहणद्वयेन गुणने चतुरश्रत्वारिंशत्सहस्राणि
भवन्तीति । एवं पृथिवीकायिकः पृथिवीकायिकेभ्य उत्पादि-
तोऽयाऽसावेवापकायिकेभ्य उत्पाद्यते (जइआउकाइएमेत्यादि
चउक्कओ मेदोत्ति) सूदमवादरयाः पर्याप्तकापर्याप्तकजेदात् (सं
वेहो तइयउट्टेत्यादि) तत्र प्रवादेशेन जघन्यत संवेधः सर्वगमेपु
प्रवग्रहणद्वयरूपप्रतीत उत्कृष्टे च तस्मिन्विशेषोऽस्तीति दश्यते
तत्र च तृतीयादिषु सूत्रैकेषु पञ्चसु गमेपूत्कर्षत सम्येयोऽष्टौ
भवग्रहणानि पूर्वप्रदर्शिताया अष्टभवग्रहणनिबन्धनजृताया
स्तृतीयपट्टसप्तमाष्टमेपेक्के नवमे तु गमे उभयत्राप्युत्कृष्टस्थि-
तेः सद्भावात् (संसेसु चउसु गमपसुत्ति) शेषेषु चतुर्षु गमेपु
प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमवर्कणैर्पूत्कर्षतोऽसंख्येयानि प्रवग्रहणा-
न्येकत्रापि पक्के उत्कृष्टस्थितेरभावात् (तइयगमए काद्यादेमेणं
जहणेणं वावीसं वाससहस्साईति) पृथिवीकायिकानामुत्प-
त्तिस्थानजृतानामुत्कृष्टस्थितिकत्वात् (अंतोमुहुत्तमज्जहिया-
इति) अपकायिकस्य तत्रोत्पत्तिरौघिकत्वेऽपि जघन्यकाहस्य
विवक्षितत्वेनासन्मुदूतस्थितिकत्वात् (उकोसणं सोलसुत्तरं वा-
ससयसहस्संति) इहेत्कृष्टस्थितिकत्वात्पृथिवीकायिकानां तेषां
च चतुर्णां भावानां प्रावात् तत्रोत्पत्तिसुखापकायिकस्यौघिकत्वेऽ-
प्युत्कृष्टकाहस्य विवक्षितत्वात्कृष्टस्थितयश्चत्वारस्तद्भावा एवं च
द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणां च प्रत्येकं चतुर्गुणितत्वे (८८०००)
मीहनेच [११६०००] योऽसहस्राधिकं वर्कम् । (१८०००)
छठे गमए इत्यादि पट्टेगमे हि जघन्यस्थितिपूत्पद्यते इत्यन्तमु-
हूर्त्तस्य वर्षसहस्राद्द्वाविंशतेश्च प्रत्येनं चतुर्भवग्रहणगुणितत्वे य-
थोक्तमुत्कृष्टकाहमानं स्यात् [८८०००] अन्तः एवं सप्तमादिग-
मसम्येया अप्यूहाः नवरं नवमे गमे जघन्येन एकोनविंशद्वर्षसह-
स्राण्यपकायिकपृथिवीकायिकोत्कृष्टस्थितिमीहनादिति । प्र०
२४ श० १२ उ० । जीवा० ।

अथ तेजस्कायिकेभ्यः पृथिवीकायिकमुत्पादयन्नाह ।

जइ तेउक्काइएहिंतो उवज्जंति तेउक्काइयाण वि एस
चैव वत्तव्वया एवरं एवसु वि गमएसु तिषि वेस्साओ ।
तेउक्काइयाणं मुईक्कावसंठिया विई जाणियव्वा । ततिय-
गमए काद्यादेमेणं जहणेणं वावीसं वाससहस्साई अंतोमु-
हुत्तमज्जहियाई उवकोसणं अट्टासीति वाससहस्साई वारस-
हिं राइदिणहिं अज्जहियाई एवइयं एवं संवेहो उवजंजिक्क-
ण जाणियव्वा ॥

(तिषि वेस्साओति) अपकायिकेषु देवोत्पत्तेस्तेजोवैश्यास-
द्वावाचचतस्रस्ता उक्ता इह तु तदप्रावात्तिस्र एवेति । (विईजा-
णियव्वत्ति) तत्र तेजस्सु जघन्या स्थितिरन्तमुहूर्त्तमितरा तु त्री-
ण्यहोरात्राणीति । (तइयगमए इत्यादि) तृतीयगमे औघिका-
स्तेजस्कायिक उत्कृष्टस्थितिषु पृथिवीकायिकोत्कृष्टप्रवग्रहे-
षु द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणां चतुर्गुणितत्वेऽष्टाशीतिस्तानि प्रवन्ति ;
तथा चतुर्वेव तेजस्कायिकभवेपूत्कर्षतः प्रत्येकमहोरात्रत्रयपरि-
माणेषु द्वाविंशहोरात्राणीति । (एवं संवेहो उवजंजिक्कण भा-
णियव्वोत्ति) स चैव पट्टादि नवान्तेषु गमेष्वष्टौ प्रवग्रहणानि
तेषु च काहमानं यथायोगमज्ज्यां शेषगमेषु तूत्कृष्टतोऽसंख्ये-
यान्जावत्काहोप्यसहस्रेण एवेति । अथ वायुकायिकेभ्यः पृथिवी-
कायिकमुत्पादयन्नाह ॥

जइ वाउक्काइएहिंतो उववज्जंति वाउक्काइयाण वि एवं
चेव णव गमका जहेव तेउकाइयाण एवरं पमागासत्रिया
संवेहो वाससहस्सेहिं कायव्वो । ततियगमए काद्यादेमेणं
जह्खेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उक्को
सेणं एगं वामसयसहस्सं एवं संवेहो उवउंजिऊण जा-
णियव्वो ॥

तेजस्कायिकाधिकारे अहोरात्रैः सम्येधः कृत इह तु वर्षसहस्रैः
सं कार्यो वायूनामुत्कर्षतो वर्षसहस्रत्रयस्थितिकत्वादिति (तद-
यगमपइत्यादि) उक्कोसेणं एगं वाससयसहस्संति अन्नाद्यौ ज-
वग्रहणानि तेषु च चतुर्षु अष्टाशीतिवर्षसहस्राणि पुनरन्येषु च-
तुर्षु वायुसत्केषु वर्षसहस्रत्रयस्य चतुर्गुणितत्वे द्वादशउन्नयमी-
दने च वर्षद्वयमिति (एवं संवेहो उवउंजिऊण जाणियव्वोत्ति)
स च यत्रोत्कृष्टस्थितिसम्भवस्तत्रोत्कर्षतोऽष्टौ जवग्रहणानीतरत्र
त्वसंख्येयान्येतदनुसारेण च कालोऽपि वाच्य इति ।

अथ वनस्पतिज्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ वस्ससइकाइएहिंतो उववज्जंति वणस्सइकाइयाणं आ-
उकाइयगमगरिसा एव गमगा जाणियव्वो एवरं एाणा
संत्रिया सरीरोगाहणा पढमपच्छिद्वएषु तिसु गमएसु जह-
खेणं अंगुवस्स असंखेज्जइनागं उक्कोसेणं सातिरेगं जोअ-
णसहस्सं मज्जिमएसु तहेव जहा पुढवीकाइयाणं संवेहो
ठिती जाणियव्वो । तइयगमएकाद्याएसेणं जह्खेणं वावीसं
वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उक्कोसेणं अट्टावीसु-
त्तरवाससयसहस्सं एवइयं एवं संवेहो उवउंजिऊण जा-
णियव्वो । ६ । जइ वेइंदिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्त-
वेइंदिएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तवेइंदिएहिंतो उववज्जं-
ति ? गोयमा ! पज्जत्तवेइंदिएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्त-
वेइंदिएहिंतो वि उववज्जंति ।

यस्त्वत्र विशेषस्तमाह (नाणसंविद्येत्यादि ।) अक्कायिका
नाम स्तिवुकाकारावगाहना एषां तु नानासंस्थिता तथा (पढम-
एसु इत्यादि) प्रथमकेषु औधिकेषु गमेषु पाश्चात्येषु चोत्कृष्ट-
स्थितिकगमेष्ववगाहना वनस्पतिकायिकानां द्विधापि मध्यमेषु
जघन्यस्थितिकगमेषु त्रिषु यथा पृथिवीकायिकानां पृथिवीका-
यिकेषूपद्यमानानामुक्तास्तथैव वाच्या अद्भुतासंख्यातजागमात्रै-
वेत्यर्थः । (संवेहो ठिइयजाणियव्वोत्ति ।) तत्र स्थितिरुत्कर्षतो
दशवर्षसहस्राणि जघन्या तु प्रतीतैव एतदनुसारेण सम्बन्धोऽपि
ज्ञेयः तमेवैकत्र गमे दर्शय्यात् (तइयेत्यादि उक्कोसेणं अट्टावी-
सुत्तरं वाससयसहस्संति) इह गमे उत्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणा-
नि तेषु च चत्वारि पृथिव्याश्चत्वारि च वनस्पतेस्तत्र च चतुर्षु
पृथिवीजवैश्वर्येषु वर्षसहस्राणामष्टाशीतिस्तथा वनस्पतेर्दश-
वर्षसहस्राण्युक्तत्वाच्चतुर्षु भवेषु वर्षसहस्राणां चत्वारिंशदुन्नयमी-
दने च यथोक्तं मानमिति । अथ द्विज्येज्यस्तमुत्पादयन्नाह ॥

वेइंदिएणं जंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए
सेणं जंते ! केवतिकाद्याद्विती ? गोयमा ! जह्खेणं अंतोमु-
हुत्तं उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्सद्विती । तेणं जंते !
जीवा एगसमएणं गोयमा ! जह्खेणं एक्को वा दो वा ति-
एण वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जं-

ति । उववज्जंति । अंगोहणा जहमेणं अंगुवस्स
असंखेज्जइनागं उक्कोसेणं वारसजोअणाइं हुंसंत्रिया
तिषि वेस्साओ सम्मादिट्ठि वि मिच्छादिट्ठि एो सम्माभि-
च्छादिट्ठि । दो एाणा दो अषाणा णियमं । एां मणजोगी
वयजोगी वि कायजोगी वि । उवओगो पुविहो वि । च-
त्तारि सषाओ । चत्तारि कसायाओ । दो इंदिया पएणत्ता ?
तंजहा जिर्विज्जिदि ए य फात्तिदि ए य तिषि समुग्वाया सेसं
जहा पुढवीकाइयाणं एवरं ठिइं जह्खेणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
सेणं वारससंवच्छराइं । एवं अणुवंधो वि सेसं तं चेव । ज-
वादेसेणं जह्खेणं दो जवग्गहणाइं उक्कोसेणं संखेज्जाइं ज-
वग्गहणाइं । काद्यादेसेणं जह्खेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्को-
सेणं संखेज्जं कादं एवइयं कादं ॥ १ ॥ सो चेव जहएणका-
द्विइंएसु उववव्वो एस चेव वत्तव्वया ॥ २ ॥ सो चेव उ-
क्कोसकाद्विइंएसु उववव्वो एस चेव विइयस्स द्वाप्पी एवरं
जवादेसेणं जहएणं दो जवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ट जव-
ग्गहणाइं । कालादेसेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्त-
मव्वहियाइं उक्कोसेणं अट्टासीतिवाससहस्साइं अरुयाद्वी-
साए संवच्छरेहिं अन्नहियाइं एवइयं सो चेव अप्पणा जह-
एणकाद्विइंओ जाओ तस्स वि एस चेव वत्तव्वया तिसु वि
गमएसु एवरं इमाइं एाणत्ताइं सरीरोगाहणा जहा पुढवी-
काइयाणं । एो सम्मादिट्ठि मिच्छादिट्ठि एो सम्माभिच्छा-
दिट्ठि । दो अएणाणी णियमं । एो मणजोगी वज्जोगी
कायजोगी । ठिइं जहएणेणं अंतोमुहुत्तए उक्कोसेणं वि अं-
तोमुहुत्तं । अज्जवसाणा अप्पसत्था । अणुवंधो जहा ठिइं ।
संवेहो तहेव आदिह्वेसु दो गमएसु तइयगमए जवादेसो
तहेव अज्जवा कालादेसेणं जहएणेणं वावीसं वाससह-
स्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उक्कोसेणं अट्टासीति वासस-
हस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाइं । ६ । सो चेव
अप्पणा उक्कोसकाद्विइंओ जाओ एतस्स वि ओहिया ग-
मगरिसा तिणिण गमगा जाणियव्वो एवरं तिसु वि गम-
एसु ठिइं जहएणेणं वारससंवच्छराइं, उक्कोसेणं वि वारस
संवच्छराइं । एवं अणुवंधो वि जवादेसेणं जहएणेणं दो
जवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ट भवग्गहणाइं, काद्यादेसेणं उव-
उंजिऊण जाणियव्वं जाव एवमे गमए जहएणेणं वावीसं
वाससहस्साइं वारसहिं संवच्छरेहिं अन्नहियाइं, उक्कोसेणं
अट्टासीतिवाससहस्साइं अरुयाद्वीसाए संवच्छरेहिं अन्न-
हियाइं एवइयं ॥ ७ ॥

(वारसजोयणाइंति) यदुक्तं-तच्छब्दमाश्रित्य यदाह " संखो पुण
वारसजोयणाइंति " सम्मादिट्ठिविति । एतच्चोच्यते-सास्वादन-
सम्यक्त्वापेक्षयति इयं च वक्तव्यतौषिकद्वीन्द्रियस्यौषधिकपृथि-
वीकायिकेषु एवमेतस्य जघन्यस्थितिष्वपि तस्यैवोत्कृष्टस्थिति-
पूयत्तौ संवेधे विशेषोऽत एवाह-नवरमित्यादि (अद्भुतवग्गह-
णाइंति) एकपक्षस्योत्कृष्टस्थितिकत्वात् (अरुयाद्वीसाए संव-

चतुरेहिं अन्नद्वियाइनि । चतुर्षु द्वीन्द्रियजनेषु द्वादशाब्दमानेषु
अष्टचत्वारिंशत् संवत्सरा भवन्ति नैरन्त्यधिकान्यष्टादशतिर्यस-
हस्राणि । द्वितीयस्यापि नमत्रयस्यैव वक्तव्यता विशेषं न्याह-
नमत्रमित्यादि इह मतनानात्वानि शरीरावगाटना यथा पृथिवी-
काधिकानामनुशासहस्येयजागमाश्चिन्त्यर्थः । प्राक्तनममत्रयं तु द्वा-
दशयोजनमानाप्युक्तेति । १ । तथा (नो सम्महिष्ठो) जघन्य-
स्थितिकेनवा सास्यादनसम्यग्दृष्टीनामनुपादात्, प्राक्तनममत्रयं तु
मम्यगदृष्टिरप्युक्तोऽजघन्यस्थितिकस्यापि तेषु भावात् । २ । तथा
चे अज्ञाने प्राक् ज्ञाने अप्युक्ते । ३ । तथा योगदारे जघन्यस्थि-
तिकन्वेनापर्याप्तकन्याय चायोगः प्राक्षासावप्युक्तः । ४ । तथा
स्थितिरिहान्तमुद्भूतमेव प्राक्तनसंस्मरणादशकमपि । ५ । तथा-
ऽन्यवसानानिहाप्रशस्तान्येव प्राक्तोभयरूपाणि । ६ । सप्तमं ना-
नात्वमनुवन्ध इति संवेधस्तु द्वितीयत्रयस्याद्योद्वेगमयो-
क्त्यर्पणो भवादेशेन सङ्ख्येयभवप्रकरणः काशादेशेन च सङ्ख्येय-
काव्यप्रकरणः तृतीये तु विशेषमाह (तत्र गमर इत्यादि) अन्त्यग-
मत्रये (काशादेशेन उच्यते) जगत्प्राणियवन्ति । यत्तदेवं प्रथमे
गमे काव्यत उत्कर्षतोऽष्टादशतिर्यसहस्राण्यष्टचत्वारिंशता चर्य-
रथिकानि द्वितीये न्यष्टचत्वारिंशद्विषयान्तमुद्भूतं चतुष्टयथि-
कानि तृतीये तु संवेधे क्षिप्ति एवास्ते ॥

अथ श्रीन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ तेइदिहंति पृथ्वीकाइएसु उववज्जंति एवं चेव एव
गमका भाणियव्वा एवरं आदिहंति वि तिसु विगमएसु
सरीरोगाहणा जहणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइजागं, उ-
कोसेणं तिण्णि गाउयाइं निण्णि इंदियाइं ठिइं जहणेणं
अंतोमुहुत्तं उकोसेणं एगूणपणराइंदियाइं । ततियगमए
कालादेसेणं जहणेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्त-
मन्नहियाइं उकोसेणं अट्टासीद्वामसहस्साइं उणए उइ-
राइंदियमन्नहियाइं एवइयं । मज्झिमगा तिण्णि गमगा
पच्चिमगा तिण्णिगमगा नहेव । एवरं ठिइं जहणेणं एगूण-
पणराइंदियाइं उकोसेणं वि एगूणपणराइंदियाइं संवेहो
उवउंजिऊण भाणियव्वो ॥ ६ ॥

(जइ तेइंदीत्यादि-असुउयराइंदियसयअन्नद्वियाइति) इह तृ-
तीयगमेऽष्टौ भवास्तत्र चतुर्षु श्रीन्द्रियजनेष्वेकं एकानपञ्चा-
शद्विद्विषयप्रमाणेषु यथोक्तं कालमानं भवतीति । (मज्झिमा ति-
ण्णि गमा तदेवति) । यथा मध्यमा श्रीन्द्रियगमाः । (संवेहो
उवउंजिऊण भाणियव्वोति) स च पश्चिमगमत्रये भवादेशे
नोत्कर्षतः प्रत्येकमप्यौ भवग्रहणानि काशादेशेन तु पश्चिमगम-
त्रयस्य प्रथमगमे तृतीयगमे चोत्कर्षतोऽष्टादशतिर्यसहस्राणि
पञ्चवत्यधिकरात्रिदिवशताधिकानि द्वितीये तु पणवत्युरं
दिनशतमन्तरमुद्भूतं चतुष्टयान्यधिकामिति ।

अथ चतुरिन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ चउरिदिहंति उववज्जंति एम चेव चउरिद्वियाणवि
एव गमगा भाणियव्वा एवरं एएसु चेव गणेसु एणत्ता
जाणियव्वा सरीरोगाहणा जहणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ-
जागं उकोसेणं चत्तारि गाउयाइं ठिइं जहणेणं अंतोमुहुत्तं
उकोसेणं उम्मासा एवं अणुवंधो वि चत्तारि इंदिया सेसं
तं चेव जाव एवगमए कालादेसेणं, जहणेणं वावीसं वास-
सहस्साइं ठिइं मसेहिं अन्नद्वियाइं उकोसेणं अट्टासीति

वाससहस्साइं चउवीसाए मासेहिं अन्नद्वियाए एवइयं जाव
करेजा ए ।

(नवरं एएसु चेवट्टाणेसुत्ति) वदयमाणेष्ववगाहंतादिषु नाना-
त्वानि श्रीन्द्रियत्रीन्द्रियप्रकरणयपेक्षया चतुरिन्द्रियप्रकरणे वि-
शेषभणितव्यानि भवन्ति तान्येव दर्शयति-सरीरेत्यादि । (सेसं
तदेवति) शेषमुपपातादि चारजातं तथैव यथा श्रीन्द्रियस्य
यस्तु संवेधे विशेषो न दर्शितः स स्वयमूह्य इति ।

अथ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिहंति उववज्जंति किं सप्पि-
पंचिंदियतिरिक्खजोणिहंति उववज्जंति असप्पिपंचि-
दियतिरिक्खजोणिहंति गोयमा ! सप्पिपंचिंदियअसप्पिपंचि-
दियतिरिक्खजोणिहंति उववज्जंति । जइ असप्पिपंचिंदियतिरि-
क्खजोणिहंति उववज्जंति किं जलचरेहिंति उववज्जंति जाव
किं पज्जत्तहंति उववज्जंति अपज्जत्तहंति उववज्जंति
गोयमा ! पज्जत्तहंति उववज्जंति अपज्जत्तहंति वि
उववज्जंति । असप्पिपंचिंदियतिरिक्खजोणिहंति जंते ! ज
नयिए पृथ्वीकाइएसु उववज्जत्तए सेणं जंते ! केवइं ?
गोयमा । जहणेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं वावीसं वाससहस्सं
तेणं जंते ! जीवा एवं जहेव वेइंदियस्स ओहिगमए लच्छं
तहेव एवरं सरीरोगाहणा जहणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ-
जागं उकोसेणं जोअणसहस्सं । पंचिंदियद्विइं अणुवंधो
य जहणेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं पुव्वकोनी सेसं तं चेव ।
भवांमेणं जहणेणं दो नवगहणाइं उकोसेणं अट्ट नवग-
हणाइं कालादेसेणं उवउंजिऊण भाणियव्वं एवरं मज्झि-
मएसु तिसु गमएसु जहेव वेइंदियस्स । मज्झिमएसु तिसु ग-
मएसु पच्चिमएसु तिसु गमएसु जहा एतस्सेव पढमगमए
एवरं ठिइं अणुवंधो जहणेणं पुव्वकोनी उकोसेणं वि
पुव्वकोनी मेसं तहेव जाव एव गमए जहणेणं पुव्वकोनी
वावीसाए वाससहस्संतिहं अन्नद्विया उकोसेणं चत्तारि
पुव्वकोनीओ अट्टासीती एवं वाससहस्सेहिं अन्नद्विया-
ओ एवइयं कालं सेवेजा । ए ।

(जइत्यादि-उकोसेणं अट्टमवगहणाइति) अनेनेदमवग-
म्यतेयथोत्कर्षतः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यो निरन्तरमष्टैव भवा भवन्ति
एवं समानभवान्तरिता अपि भवान्तरैः सहाष्टैव भवन्तीति
(कालादेसेणं उवउंजिऊण भाणियव्वति) तत्र प्रथमे गमे
कालतः सम्येधः सूत्रे दर्शित एव द्वितीये तूष्णतश्चतस्रः
पूर्वकोट्यश्चतुर्भिर्नन्तमुद्भूतैरधिकाः तृतीये तु ता एवाऽष्टाशी-
त्यावर्षसहस्रैरधिकाः उत्तरगमेषु त्वतिदेशद्वारेण सूत्रोक्त एवा-
साववसेय इति । अथ संक्षिपञ्चेन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ सप्पिपंचिंदियतिरिक्खजोणिहंति उववज्जंति किं संखे-
ज्जवासाउ य असंखेज्जवासाउय ? गोयमा ! संखेज्जवासा-
उय सप्पिपंचिंदिय एओ असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति ।
जइ असंखेज्जवामाउय जाव उववज्जंति किं जलचरेहिंति
सेसं जहा असप्पिणं जाव तेणं जंते ! जीवा एगसमएणं
केवइया उववज्जंति एवं जहा रयणप्पजाए उववज्जमाणस्स

सखिपंचिदियस्स तहेव इह वि जाव कात्तादेसणं जहसेणं
दोअंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोमीआ अफासीति
वाससहस्सेहिं अन्नहिय इं एवइयं जाव करंज्जा । एवं
संवेहो णवसु वि गमएसु जह. असस्सीणं तहव णिरवसेतं
द्वप्पी से आदिह्वएसु तिसु गमएसु एस चेव मज्झिह्वएसु
वि तिसु गमएसु एस चेव एवरं इमाइं एव एणत्ताइं ।
जहसेणं ओगाहणा अंगुलस्स असंखेज्जइजाग उक्कोसेण
यि अंगुलस्स असंखेज्जइजागं ति. सा द्वेस्ताओ । मिच्छ-
दिह्वा । दो अस्साणा । कायजागी तिस्सि समुग्धाया । ठिई
जहसेणं अतोमुहुत्तं । उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं अपसत्था
अज्जवसाणा । अणुबंधो जहा ठिई सेसं तं चेव । पच्छि-
ह्वएसु तिसु गमएसु जहेव पढमगमए एवरं ठिई अणु-
बंधो जहएणेणं पुव्वकादी उक्कोसेण वि पुव्वकोमी सेसं
तं चेव ॥ ए ॥

(जइ सखीत्यादि । एवं संवेहो नवसु वि गमएसु इत्यादि)
एवमुक्ताभिलापेन संवेधो नवस्वपि गमेषु यथा असंज्ञिनां
तथैव निरवशेष इह वाच्योऽसंज्ञिनां सज्ञिनां च पृथिवीका-
यिकेपूतिपत्सूनां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तायुष्कत्वादुत्कर्षतश्च पूर्व-
कोट्यायुष्कत्वादिति । (लब्धी से इत्यादि ।) लब्धिपरिमाणसं-
हननादिप्राप्तिः (से) तस्य पृथिवीकायिकेपूतिपत्सोः संज्ञिन
आद्ये गमत्रये (एस चेवस्ति) या रत्नप्रभायामुत्पित्सोस्तस्यैव
मध्यमेऽपि गमत्रये एवैव लब्धिः विशेषस्त्वयं नवरमित्यादि
नव च नानात्वानि जघन्यस्थितिकत्वाद्भवन्ति तानि च अव-
गाहना १ लेख्या २ दृष्ट्य ३ ज्ञान ४ योग ५ समुद्धात ६ स्थित्य ७
व्यवसाना ८ अनुबन्धाख्यानि ९ अथ मनुष्येभ्यस्तमुत्पादयन्नाह
(जइत्यादि) तत्र च (एवं जहेत्यादि) यथा ह्यसंज्ञिपञ्चे-
न्द्रियतिरश्चो जघन्यस्थितिकस्य त्रयो गमास्तथैतस्यापि त्रय-
औधिका गमा भवन्ति अजघन्योत्कृष्टस्थितिकत्वात् सम्मू-
च्छिन्ममनुष्याणां न शेषगमपदकसम्भव इति भ. २४ श. १२ उ.।
अथ सञ्ज्ञिमनुष्यमधिकृत्याह ।

जदि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सम्मुच्छिन्ममणुस्से-
हिंतो गव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
दोहिंतो वि उववज्जंति । जदि गव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो
किं कम्मभूमिगव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अक-
म्मभूमिगव्ववक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति सेसं जहा नेर
इयाणं नवरं अप्पजत्तएहिंतो वि उववज्जंति । पद्दा ०६ पद ।

जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सखिमणुस्सेहिंतो उवव-
ज्जंति असखिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सखिम-
णुस्सेहिंतो वि उववज्जंति असखिमणुस्सेहिंतो वि उववज्जं-
ति । असखिमणुस्सेणं भंते ! जे जविए पुढावकाइएसु
सेणं जंतं ! केवइयकाला इईएसु एव जहा असखिपं-
चिदियतिरिक्खजोणियस्स जहसेणाअट्ठिईयस्स तिसि गमगा
तहा एतस्सवि आहिया तिसि गमका ज्ञाणियव्वा त-
हेव णिरवसेसं सेसा ठ नव जएणइ । जइ सखिमणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय असंखेज्जवासा-

उय जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय एो अ-
संखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति । जइ संखेज्जवासाउय
जाव उववज्जंति किं पज्जत्तसंखेज्जं अपज्जत्तसंखेज्जं ?
गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जं अपज्जत्तसंखेज्जवामां जाव उवव-
ज्जंति । सखिमणुस्सेणं भंते ! जे जविए पुढावकाएसु उव-
वज्जंति सेणं जंतं ! केवइकालस्स ? गोयमा ! जहसेणं अं-
तोमुहुत्त उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्सट्ठिईएसु तेणं भंते !
जीवा एवं जहेव रयणप्पजा उववज्जमाणस्स तहेव तिसु वि
गमएसु लप्पी एवरं ओगाहणा जहसेणं अंगुलस्स असंख
ज्जइजागं उक्कोसेणं पंचधणुहसयाइं ठिई जहसेणं अंतोमु-
हुत्त उक्कोसेणं एवं अणुबंधो वि । संवेहो एवसु गमएसु
जं व मखिपंचिदियमज्झिह्वएसु तिसु गमएसु लप्पी तहेव
सखिपंचिदियस्स मज्झिह्वएसु तिसु गमएसु द्वप्पी सेसं तं चेव
णिरासेसं पच्छिह्वा तिणिण गमका जहा एयस्स चेव ओ-
हि । मका एवरं ओगाहणा जहएणेणं पंचधणुहसयाइं
उक्कोसेण वि पंचधणुहसयाइं । ठिई अणुबंधो जहसेणं
पुव्वकोमी उक्कोसेण वि पुव्वकोमी सेसं तहव ॥

जइ सखीत्यादि ॥ जइव रयणप्पहाए उववज्जमाणस्सत्ति ॥
संज्ञिमनुष्यस्यैवेति प्रक्रमः ॥ नवरमित्यादि ॥ रत्नप्रभायामुत्पि-
त्सोहिं मनुष्यस्यावगाहना जघन्येनाहुत्पृथक्त्वमुक्तमिदं ब्रह्म-
वासंख्येयजागः स्थितिश्च जघन्येन मासपृथक्त्वं प्रागुक्तमिदं त्व-
न्तर्मुहूर्तमिति संवेद्यस्तु नवस्वपि गमेषु यथैव पृथिवीकायिकेपू-
त्पद्यमानस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च उक्तस्तथैवेह वाच्यः संज्ञि-
नो मनुष्यस्य तिरश्चश्च पृथिवीकायिकेषु समुत्पित्सोऽजघन्यायाः
स्थितेरन्तर्मुहूर्तप्रमाणत्वादुत्कृष्टायास्तु पूर्वकोटीप्रमाणत्वादिति ।
मज्झिमिल्लेन्यादि ॥ जघन्यस्थितिकसम्बन्धिनि गमत्रये द्विधि-
स्तथैह वाच्या यथा तत्रैव गमत्रये संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च उक्ता
सा च तत्सुत्रादेवेहावसेया ॥ पच्छिह्वेत्यादि ॥ औघ्रिकगमेषु हि
अहुत्वासहस्रधेयभाररूपाऽप्यवगाहना अन्तर्मुहूर्तरूपाऽपि स्थिति-
रुक्ता साचेह न वाच्या अत एवाह-नवरम् । ओगाहणेत्यादि ॥
देवेन्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ देहिंतो उववज्जंति किं जवणवासिदेवेहिंतो उवव-
ज्जंति वाणमंतरजोइसियदेवेहिंतो वेमाणिय देवेहिंतो उ-
ववज्जंति ? गोयमा ! जवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव
वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति । जइ जवणवासिदेवेहिं-
तो उववज्जंति किं असुरकुमारजवणवासिदेवेहिंतो उवव-
ज्जंति जाव थणियकुमार जवणवासिं ? गोयमा ! असुर-
कुमारजवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थाणियकुमार-
वासिदेवेहिंतो उववज्जंति । असुरकुमारेणं जंतं ! जे जविए
पुढावकाइएसु उववज्जित्तए सेणं जंतं ! केवइयकाला इई ?
गोयमा ! जहसेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वावीसं वाससह-
स्साइं ठिई । तेणं भंते ! जीवा पुच्छा, गोयमा ! जहसेणं
एको वा दो वा तिसि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखे-
ज्जा वा उववज्जंति । तेसिणं जंतं ! जीवाण सरीरगा किं

संघयणा पणत्ता ? गोयमा ! जएहं संघयणाणं असं-
घयणी जाव परिणमइ । तेसि णं जंते ! जीवा एं केमहा-
लिया सरीरागाहणा ? गोयमा ! छुविहा पणत्ता, तंजहा
जवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य । तत्थणं जा मा ज-
वधारणिज्जा सा जहएणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइजाणं
उक्कोसेणं सत्तरयणीओ तत्थणं जा सा उत्तरवेउव्वि-
या सा जहएणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइजाणं उक्को-
सेणं जोअणसयसहस्सं । तेसिणं भंते ! जीवाणं सरी-
रगा किं संठिया पणत्ता, ? गोयमा ! छुविहा पणत्ता
तंजहा—जवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य । तत्थणं जे ते
जवधारणिज्जा ते समचउरंसंठाणसंठिया पणत्ता ।
तत्थणं जे से उत्तरवेउव्विया ते णाणासंठाणसंठिया पणत्ता,
हेस्साओ चत्तारि दिट्ठी तिविहा वि तिष्ठि णाणा णि-
यमं । तिष्ठिण अण्णाणा जयणाए । जंगे तिविहे वि । उ
व अंगे छुविहे वि । चत्तारि सण्णाओ । चत्तारि कसाया ।
पंच इंदिया । पंच समुग्याया । वेदणा छुविहा वि । इत्थी वेदगा
वि पुरिसवेदगा वि णो णपुंसगवेदगा । ठिई जहएणेणं दसवास
सहस्साइ उक्कोसेणं साइरेगं सागरोवमं । अज्भवसाणा
असंखेज्जा पसत्था वि अप्पसत्था वि अणुवंधो जहा
ठिई भवादेसेणं दो भवग्गहणाइ, कालादेसेणं जहएणेणं
दसवाससहस्साइ अंतोमुहुत्तमब्भहियाइ, उक्कोसेणं साइ-
रेगं सागरोवमं वावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं एव-
इयं । एवं एव वि गमा खेयव्वा एवरं मज्झिपुल्लएसु प-
च्छिपुल्लएसु तिसु गमएसु असुरकुमाराणं ठिई विसेसो
जाणियव्वो । सेसा ओहिया चेव लद्धी कायसंवेहं च
जाखेज्जा सवत्थ दोभवग्गहणाइ जाव एव गमए काला-
देसेणं जहएणेणं साइरेगं सागरोवमं वावीसाए वाससह-
स्सेहिं अब्भहियं, उक्कोसेणं वि साइरेगं सागरोवमं वा-
वीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं एवइयं जाव करेज्जा ।
णागकुमाराणं भंते ! जे जविए पुढवीकाइए एस चेव व-
त्तव्वया जाव भवादेसोत्ति एवरं ठिई जहएणेणं दसवा-
ससहस्साइ उक्कोसेणं देसूणाइ दो पलिओवमाइ एवं
अणुवंधो वि कालादेसेणं दसवाससहस्साइ अंतोमुहुत्त-
मब्भहियाइ, उक्कोसेणं दो पलिओवमाइ देसूणाइ वा-
वीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाइ एवं एव वि गमगा
असुरकुमारगमगसरिसा एवरं ठिई कालादेसेणं च जा-
खेज्जा एवं जाव थणियकुमाराणं जदि वाणमंतर किं
पिसायवाणमंतर जाव गंधव्ववाणमंतर ? गोयमा ! पि-
साय वाणमंतर जाव गंधव्ववाणमंतर । वाणमंतरदेवेणं
भंते ! जे भविए पुढवीकाइए एसिं पि असुरकुमारगम-
गसरिसा एव गमगा भाणियव्वो एवरं ठिई कालादे-
सेणं च जाखेज्जा । ठिई जहएणेणं दसवाससहस्साइ

उक्कोसेणं पलिओवमं सेसं तहेव । जइ जोइसियदेवेहितो
उववज्जंति किं चंदविमाणजोइसियदेवेहितो उववज्जंति
जाव ताराविमाणजोइसियदेवेहितो उववज्जंति ? गोयमा !
चंदविमाणजोइसियदेवेहितो वि उववज्जंति जाव तारा
जाव उववज्जंति । जोइसियदेवेणं भंते ! जे जविए पुढ-
वीकाइयलद्धी जहा असुरकुमाराणं एवरं एगा तेउलेस्सा
पणत्ता तिष्ठिण णाणा तिष्ठिणअण्णाणा णियमं । ठिई
जहएणेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं
वाससयसहस्समब्भहियं एवं अणुवंधो वि कालादेसेणं
जहएणेणं अट्ठभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उ-
क्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्सेणं वावीसाए वास-
सहस्सेहिं अब्भहियं एवइयं । एवं सेसा वि अट्ठ गमगा
भाणियव्वो एवरं ठिई कालादेसेणं च जाखेज्जा । जइ
वेमाणियदेवेहितो उववज्जंति किं कप्पोववणगवेमाणिय
कप्पातीतगवेमाणिएहितो उववज्जंति ? गोयमा ! कप्पो-
ववणगवेमाणिया जाव उववज्जंति णो कप्पातीतगवेमा-
णिया जाव उववज्जंति । जइ कप्पोववणग जाव उवव-
ज्जंति किं सोहम्मकप्पोववणगवेमाणिए जाव अचुत्त-
कप्पोववणगवेमाणिया जाव उववज्जंति ? गोयमा ! सो-
हम्मकप्पोववणगवेमाणिया ईसाणकप्पोववणगवेमाणि-
या जाव उववज्जंति, णो सणकुमार जाव णो अचुत्तक-
प्पोववणगवेमाणिया जाव उववज्जंति । सोहम्मगदेवेणं
जंते ! जे जविए पुढवीकाइएसु उववज्जइ सेणं जंते ! के-
वइया एवं जहा जोइसियस्स गमगो एवं ठिई अणुवंधो
य जहएणेणं पलिओवमं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइ,
कालादेसेणं जहएणेणं पलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं
उक्कोसेणं दो सागरोवमाइ वावीसवाससहस्सेहिं अब्भ-
हियाइ एवइयं कालं एवं सेसावि अट्ठ गमगा जाणियव्वो
एवरं ठिई काला देसं च जाखेज्जा । ईसाण देवेणं जंते !
जे जविए एवं ईसाणदेवेणं वि एव गमगा जाणियव्वो
एवरं ठिई अणुवंधो जहएणेणं साइरेगपलिओवमं उ-
क्कोसेणं साइरेगाइ दो सागरोवमाइ तं चेव सेवं जंते !
जंते ! चि जाव विहरइ ॥

“जइत्यादि छएहं संघयणाणं असंघयणात्ति” इह यावत्करणा-
दिदं दृश्यं “खेव छी णवच्छिज्जुरा नेवएहारु नेवसंघयणमत्थि जे पो-
ग्गला इट्ठा कंता पिया मणुज्जा मणोमा ते तेसिं सरीरसंघाय-
त्ताएत्ति । तत्थ एं जा सा भवधारणिज्जा सा जहएणेणं अंगु-
लस्स असंखेज्जइ भागंति ” उत्पादकालेऽनाभोगतः कर्मपा-
रतन्त्यादङ्गुलासंख्येयभागमात्रावगाहना भवति उत्तरवैकिया
तु जघन्याङ्गुलस्य संख्येयभागमाना भवत्याभोगजनित्वा-
तस्यास्तथाविधा न सूक्ष्मता भवति यादृशी भवधारणीयाया
इति ॥ तत्थणं जे ते उत्तरविउव्विया ते “ नाणासंठियत्ति ”
इच्छावशेन संस्थाननिष्पादनादिति । (तिष्ठि अण्णाणा भय-
णापत्ति) ये असुरकुमार असंक्षिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तेषा-

मपर्याप्तकावस्थायां विमङ्गस्याजावाच्छेषाणां तु तज्जावाद्दश-
नेषु भजनोक्ता (जहृषेणं दसवाससहस्राहं अतोमुहुत्तमम्भ-
दियाहं ति) तत्र दशवर्षसहस्राण्यसुरेषु अन्तर्मुहूर्तं पृथिवी-
कायिकेष्टिति, इत्यमेव उक्कोसेणं साशरेणं सागरोपममित्याद्यपि
भावनीयम् । एतावानेव चात्कर्षतोप्यत्र संवेद्यकाः पृथिवीत
उहृत्तं स्थासुरकुमारेष्टपादाभावादिति (मज्झिमसु पच्चिहणसु
इत्यादि) अयं चेह स्थितिविशेषो मध्यमगमे तु जघन्यासुरकुमारोणां
दशवर्षसयस्त्राणि स्थितिरन्त्यगमेषु च साधिकं सागरोपममिति,
उयोतिष्कदण्डके तिष्ठि नाणा तिष्ठि अस्याणा नियमंति । इहा-
सञ्ज्ञीनो नोत्पद्यन्ते सञ्ज्ञिनस्तूपत्तिसमयपव सम्यग्दृष्टीणि
ज्ञानानि मत्यादीनि इतरस्य त्वज्ञानानि मत्यज्ञानादीनि भवन्ति ।
(अहृभागपञ्चिओवमंति) अष्टमोभागोऽष्टभागः स पञ्चावयवे स-
मुदायोपचारावपुनागपत्योपमं इदं च तारकदेवदेवीराश्रित्योक्त
म् । उक्कोसेणं “पञ्चिओवमं-वाससयसहस्रसमम्भदियाहं ति” इदं
च चन्द्रविमानदेवानाश्रित्योक्तमिति । भ० २४ श० १२ उ० ।

अकायिकानाम्—

आउकाइएणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं जहेव
पुढवीकाइयउदेसए जाव पुढवीकाइएणं जंते ! जे नविए
आउकाइएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइ ? गोयमा !
जहृषेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्तवासमहस्रसहस्रिणसु उ-
ववज्जेज्जा एवं पुढवीकाइयउदेसगसरिसो जाणियव्वो
एवरं ठिई संवेहं च जाणेज्जा सेवं तं चेव । सेवं जंते !
जंते ! ति । ज० २४ श० १३ उ० ॥

तेजसकायिकानां वायुकायिकानां च यथा—

तेजकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवरं पुढवी-
काइयउदेसगसरिसो उदेसो जाणियव्वो एवरं ठिई संवेहं
च जाणेज्जा देवेषु न उववज्जंति । सत्तं तं चेव सेवं जंते
जंतेति जाव विहरइ वाउकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उव
वज्जंति एवं जहेव तेज काइय उदेसो तहेव एवरं ठिई
संवेहं च जाणेज्जा सेवं जंते भंते ! ति । चउवीसइमसय-
स्स पणरसमो उदेसो सम्मत्तो ॥

(देवेषु न उववज्जंति) देवेभ्य उहृत्तास्तेजस्कायिकेषु नो-
त्पद्यन्त इत्यर्थः । एवं पञ्चदशेऽपि । भ० २४ श० १४ उ० ।

वनस्पतीनाम् ।

वणस्सइकाइयाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं पुढवी
काइयउदेसो सरिसो एवरं जाहे वणस्सइकाइया वणस्सइ-
काइएसु उववज्जंति ताहे पढमविइयचउत्थपंचमेसु गमेसु
परिमाणे अणुसमयं अविरहियं अणुता उववज्जंति नवा-
देसेणं जहृषेणं दो भवगगहणाइ उक्कोसेणं अणुताइ जव-
गहणाइ काइदेसेणं जहृषेणं दोअंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं
अणुतं काइ एवं जाव करेज्जा । सेसा पंच गमा अहृजवगह
णिया तहेव एवरं ठिई संवेहं च जाणेज्जा सेवं जंते । जंते ! ति ॥

“जाहे वणस्सइकाइयो इत्यादि” अनेन वनस्पतेरेवानन्ताना-
मुहृत्तिरस्ति नान्यत इत्यावेदितं शेयाणां हि समस्तानामप्यसं-
ख्यातत्वात् । तथा अनन्तानामुत्पादो वनस्पतिष्वेव कायान्तर-
स्यानन्तानामाजनत्वादित्यथावेदितमिह च प्रथमद्वितीयचतु-
र्थपञ्चमगमेष्वनुत्कृष्टस्थितिजावादनन्ता उत्पद्यन्त इत्यभिधीयते

शेषेषु तु पञ्चसु गमेष्वनुत्कृष्टस्थितिजावादेको वा ही वेत्याद्यभिधी-
यत इति । तथातिथेव प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमेष्वनुत्कृष्टस्थि-
तित्वादेवोत्कर्षतो जघादेशेनानन्तानि भवग्रहणानि वाच्यानि
कावादर्शने चानन्तः कावः शेषेषु तु पञ्चसु तृतीयपष्टसप्तमा-
दिषु गमेष्वप्यौ भवग्रहणान्यनुत्कृष्टस्थितिजावान् । (ठिई संवेहं
च जाणेज्जति) तत्र स्थितिजघन्या उहृष्टा च सर्वेष्वपि गमेषु
प्रतीतैव संवेद्यस्तु तृतीयसप्तमयोर्जघन्येन दशवर्षसहस्राण्य-
न्तर्मुहूर्त्ताधिकान्युत्कर्षतस्त्वष्टासु भवग्रहणेषु दशसहस्राः प्र-
त्येकं भावाद्दशोतिर्वर्षसहस्राणि पष्टाष्टमयोस्तु जघन्येन दश-
वर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्त्ताधिकान्युत्कृष्टतस्तु चत्वारिंशद्वर्षसह-
स्राण्यन्तर्मुहूर्त्तश्चतुष्टयाभ्यधिकानि । नवमे तु जघन्यतो विंश-
तिर्वर्षसहस्राण्युत्कर्षतस्त्वष्टीतिरिति । भ० २४ श० १६ उ० ॥

हीन्द्रियाणाम्—

वेइंदियाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति जाव पुढवीका-
इएणं भंते ! जे भविए वेइंदिएसु उववज्जित्तए सेणं
भंते ! केवइ सवेव पुढवीकाइयस्स लढी जाव काला-
देसेणं जहृषेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं संवेज्जं कालं
एवइयं जाव करेज्जा एवं तेसु चेव चउसु गमएसु संवेहो
सेसेसु पंचसु गमएसु तहेव अहृजवा एवं जाव चउरिंदि-
एणं समं चउसु संवेज्जजवा पंचसु अहृजवा पंचिंदियति
रिक्खिजोणिए मणुस्सेसु समं तहेव अहृजवा ठिई संवेहं च
जाणेज्जा सेवं जंते ! जंते ! ति ।

(सवेव पुढवीकाइयस्स लरुत्त) या पृथिवीकायिकस्य
पृथिवीकायिकेष्टित्पत्तोहृषिः प्रागुक्ता द्विन्दियेष्वपि संवेद्यार्थः ।
(तेसु चेवचउसुगमपसुत्ति) तेष्वेव चतुर्षु गमेषु प्रथमद्वितीय-
चतुर्थपञ्चमवक्रणेषु (सेसेसु पञ्चसुत्ति) शेषेषु पञ्चसु गमेषु
तृतीयपष्टसप्तमष्टमनवमवक्रणेषु (पवन्ति) यथा पृथिवीकायि-
केन सह हीन्द्रियस्य संवेद्य उक्त एवं अस्तेजोवायुवनस्पति-
द्वित्रिचतुरिन्द्रियैः सह संवेद्यो वाच्यस्तदेवाह चतुर्षुपूर्वोक्तेषु
गमेष्वुत्कर्षतो जघादेशेन संवेद्येया भवाः पञ्चसुतृतीयादिष्वष्टौ
जवाः कावादेशेन च या यस्य स्थितिस्तत्संयोजनेन संवेद्यो
वाच्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भिर्मुह्येय सह हीन्द्रियस्यतथैव सर्व-
गमेष्वष्टावष्टौ च जवा वाच्या इति ॥ भ० २४ श० १७ उ० ।

त्रीन्द्रियाणां चतुरिन्द्रियाणां च यथा—

तेइंदियाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं तेइंदियाणं
जहेव वेइंदियाणं उदेसो एवरं ठिई संवेहं च जाणेज्जा तेउ-
काइएसु उववज्जइ समं तइओ गमो उक्कोमेणं अहृत्तराइ
वेइंदियसयाइ वेइंदिएहिं समं तइयगमे उक्कोमेणं अहृया-
दीसं संवचउराइ उहृउइराइदियसत्तमव्वाहियाइ तेइंदि-
एहिं समं तइयगमे उक्कोसेणं वाणुत्तराइ तिष्ठि राइंदियस-
याइ एवं संवत्थ जाणेज्जा जाव सस्मिणुस्संति । सेव
जंते ! भंतोति । चउरिंदियाणं भंते ! कओहिंतो उवव-
ज्जंति जहा तेइंदियाणं उदेसओ तहा चउरिंदियाणवि
एवरं ठिति संवेहं च जाणेज्जा सेवं भंते ! भंतोति ।

(ठिति संवेहं च जाणेज्जति) स्थितिहीन्द्रियेष्टित्पत्तिसूनां
पृथिव्यादीनामायुः संवेद्यं च त्रीन्द्रियोत्पत्तिस्तु पृथिव्यादीनां त्री-
न्द्रियाणां च स्थितेः संयोगं जानीयात् तदेव कचिदज्ञयति

(नेउकाण्णसु अन्यदि) तेजस्कायिकैः सार्द्धं नीन्द्रियाणां स्थितिसंवेधस्तृतीयगमे प्रतीते उत्कर्षेण अष्टोत्तरे द्वे रात्रिद्वि-
यशते । कथम् ? औधिकस्य तेजस्कायिकस्य चतुषु भवेत्क-
र्षेण व्यहोरात्रमानव्यावृत्तस्य द्वादशाहोरात्राणि उत्कृष्टस्थि-
तेषु नीन्द्रियस्थोत्कर्षतः चतुषु भवेत्तु एकानपञ्चाशद्व्यमान-
न्येन मयस्य शतं पण्यत्यधिकं नयति, रात्रिद्वयमीत्रेन चाष्टो-
त्तरे द्वे रात्रिद्विद्वयशते स्यातामिति (घट्टदिग्दीत्यादि अम-
यालीसं संयन्त्रादिति) नीन्द्रियस्थोत्कर्षतो द्वादशवर्षप्रमाणेषु
चतुषु भवेत्पण्यत्यधिकं रात्रिद्वयसंयन्त्राः चतुष्वेव नीन्द्रियजवप्र-
द्वेष्टपुष्पैर्कोनपञ्चाशदहोरात्रप्रमाणेषु पण्यत्यधिकं दिनशतं
भवतीति ॥ तैर्दिग्दीत्यादि ॥ (घण्टायां तिणि रात्रिद्वि-
यशते ति) सप्तमसु नीन्द्रियभवेत्कर्षेण कोनपञ्चाशदहोरात्र-
प्रमाणेषु तिणि शतानि दिनवत्यधिकानि भवन्तीति । (एवं म-
यस्य जाणेज्जति) अनेन चतुरिन्द्रियमङ्गितिर्यगमनुष्यः सह
नीन्द्रियाणां सम्येधः कार्य इति सूचितम् । अनेन च तृतीयगम-
सम्येधदर्शनेन पञ्चादिगमसंवेधा अपि सूचिता दृष्टव्याः । तेषा-
मप्यष्टनविकल्पान् । प्रथमादिगमचतुष्कसंवेधस्तु भवादेशेनोत्क-
र्षतः संख्यातभवप्रद्वेष्टपुष्पैः काशादेशेन तु संख्यातकाव्यरूप
इति (चतुरिन्द्रियसूत्रस्य व्याख्या नास्ति) भ०७४श०१८३० ॥

पण्येन्द्रियतिरिक्ताम् ।

पञ्चिन्द्रियतिरिक्त्वजोणिणं भन्ते ! कथोर्हितो उर्व-
ज्जन्ति किं ऐरइय० निरिक्त्वमणुस्सदेवेर्हितो उर्वज्जन्ति ?
गोयमा ! ऐरइय०र्हितो वि उर्वज्जन्ति तिरिक्त्वमणुस्स-
देवेर्हितो वि उर्वज्जन्ति । जइ ऐरइय०र्हितो उर्वज्जन्ति
किं रयणप्पभापुद्विऐरइय०र्हितो उर्वज्जन्ति जाव अ-
इसत्तमाए पुद्वीए ऐरइय०र्हितो उर्वज्जन्ति : गोयमा !
रयणप्पभा पुद्विऐरइय०र्हितो उर्वज्जन्ति जाव अइसत्त-
माए पुद्विऐरइय०र्हितो वि उर्वज्जन्ति रयणप्पभापुद्वि
ऐरइय०र्हितो जन्ते ! जे नविए तिरिक्त्वजोणिणसु उर्वज्जि-
त्तए सेणं जन्ते ! केवतिकालद्वितीएसु उर्वज्जेज्जा ? गो-
यमा ! जइएणं अंतोमुहुत्तद्वितीएसु उक्कोसेणं पुव्वको-
डिआउएसु उर्वज्जेज्जा । तेषां भन्ते ! जीवा एगसमएणं
केवइया उर्वज्जन्ति एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया
एवरं संघयणं पोग्गला अण्णिआ अर्कता जाव परिणम-
ति । ओगाहणा दुविहा पण्णत्ता तंजहा जवधारणिज्जा
य उत्तरवेउव्विया य । तत्थणं जा सा जवधारणिज्जा
सा जइएणं अंगुलस्स असंखेज्जइजागं उक्कोसेणं स-
त्तधणुइं तिणि रयणीओ अच्चंगुलाइं । तत्थणं जा सा
उत्तरवेउव्विया सा जइएणं अंगुलस्स संखेज्जइजागं
उक्कोसेणं पण्णरसधणुइं अट्टाइज्जाओ रयणीओ । ते-
सिणं जन्ते ! जीवा सरीरगा किं संठिया पण्णत्ता ? गोय-
मा ! दुविहा पण्णत्ता तंजहा जवधारणिज्जा य उत्तरवेउ-
व्विया य । तत्थ एणं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया ।
तत्थणं जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुंडसंठिया पण्णत्ता ।

एगा काउलेस्सा पण्णत्ता । चत्तारि समुग्घाया । एणो इत्थी-
वेदगा एणो पुरिसवेदगा एणुसगवेदगा । त्रिइं जइएणं
दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं सागरोवमं । एवं अणुवंधोवि
सेसं तहेव । भवादेसेणं जइएणं दो भवगहणाइं उक्को-
सेणं अठ भवगहणाइं । कालादेसेणं जइएणं दसवास-
सहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरो-
वमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अव्वहियाइं एवइयं सो चेव
जइएणकालद्वितीएसु उर्ववाणो जइएणं अंतोमुहुत्तद्वितीएसु
उर्वज्जेज्जा उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तद्विती अव्वसेसं तहेव
एवरं कालादेसेणं जइएणं तहेव उक्कोसेणं चत्तारि सा-
गरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वहियाइं एवइयं कालं
जाव करेज्जा । एवं सेसावि सत्त गमगा भाणियव्वा जइए
ऐरइयजइएसए सण्णिपंचिन्द्रियएण समं ऐरइयाणं मज्झि-
मएसु तिणि गमएणं पच्चिद्वएसु तिणि गमएसु त्रिणिणा-
णत्तं भवति सेसं तंचेव संवत्थ त्रिती संवेहं च जाणेज्जा ।
सक्करप्पभापुद्वीऐरइय०र्हितो भन्ते ! जे भविए एवं जहा रय-
णप्पभाए एव गमका तहेव सक्करप्पभाएवि एवरं सरी-
रागाहणा जहा ओगाहणा संठाये तिणि एाणा तिणि
आणाणा एियमं त्रिती अणुवंधो य पुव्वभणिया एवं ए-
व गमगा उर्वज्जिज्जण भाणियव्वा एवं जाव छट्ट पुद्वी
एवरं ओगाहणा लेस्सा त्रिती अणुवंधो संवेहो जाणि-
यव्वा । अइसत्तमा पुद्वीऐरइय०र्हितो भन्ते ! जे भविए
एवं चेव णव गमगा एवरं ओगाहणा लेस्सा त्रिती आण-
वंधा भाणियव्वा । संवेहो नवादेसेणं जइएणं दो भव-
गहणाइं उक्कोसेणं अठ भवगहणाइं । कालादेसेणं जइएणं
वावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उक्कोसेणं अ-
व्वट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोनीहिं अव्वहियाइं एवइयं ।
आदिद्वएसु षसु गमएसु जइएणं दो भवगहणाइं उक्को-
सेणं अठ भवगहणाइं । पच्चिद्वएसु तिसु गमएसु जइएणं
दो भवगहणाइं उक्कोसेणं चत्तारि भवगहणाइं एवइयं ।
णवमु वि गमएसु जहा पदमगमएसु एवरं त्रिइंवेत्तो
कालादेसेणं ? विइयगमए जइएणं वावीसं सागरोवमाइं
अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उक्कोसेणं अव्वट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं
अंतोमुहुत्तहिं अव्वहियाइं एवइयं काळं २ तइयगमए जइ-
एणं वावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोनीए अव्वहियाइं उक्को-
सेणं अव्वट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोनीहिं अव्वहिया-
याइं । ३। चउत्थगमए जइएणं वावीसं सागरोवमाइं अंतो-
मुहुत्तमव्वहियाइं उक्कोसेणं अव्वट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पु-
व्वकोनीहिं अव्वहियाइं । ४। पंचमगमए जइएणं वावीसं
सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं उक्कोसेणं अव्वट्ठिं साग-
रोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वहियाइं । ५। षष्ठगमए
जइएणं वावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोनीहिं अव्वहियाइं

उकोसेणं णवट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोनीहिं अब्ज-
हियाइं । ६ । सत्तमगमए जह्मेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं
अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उकोसेणं णवट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अब्जहियाइं । ७ । अट्ठमगमए जह्मेणं तेत्तीसं
सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्जहियाइं उकोसेणं णवट्ठिं साग-
रोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्जहियाइं । ८ । णवमगमए
जह्मेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोनीए अब्जहियाइं
उकोमेणं णवट्ठिं सागरोवमाइं एवइयं जाव करेज्जा । ९ ।

(उकोसेणं पुव्वकोनी आठपत्ति) नारकाणामसङ्ख्यातवर्षा-
युष्केष्वनुत्पादादिति (असुरकुमाराणवत्तत्त्ववत्ति) पृथिवीका-
यिकेष्टपद्यमानानामसुरकुमाराणां या वक्तव्यता परिमाणादिका
भागुक्ता सह नारकाणां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तूपद्यमानानां वाच्या
विशेषस्तवयं नवरमित्यादि (जह्मेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं
ति) उत्पत्तिसमयापेक्षामिदम् । उकोसेणं सत्तधणुइं इत्यादि
इदं च त्रयोदशप्रस्तटापेक्षं प्रथमप्रस्तटादिषु पुनरेवम् । ' रयणा
ए पदमपयरे, इत्थितियं देहउत्सयं जणियं । उप्पणंगुलसट्ठा,
पयरे पयरेय बुद्धी उ ॥ १ ॥ उकोसेणं पसरसेत्यादि ॥ इयं च
जवधारणीयावगाहनाया द्विगुणेति (समुग्धाया चत्तारित्ति)
वैक्रियान्ताः । [सेसं तदेवत्ति] शेषं दृष्ट्यादिकं तथैव यथा अ-
सुरकुमाराणां सो चेवेत्यादि द्वितीयो गमः (अवसेसं तदे-
वत्ति) यथौघिकगमे (एवं सेसावि सत्त गमगा भाणियवत्ति)
एवमित्यनन्तरोक्तगमव्यक्रमेण नेषा अपि सप्त गमा जणितव्या
नन्वत्रैव करणाद्यादृशी स्थितिर्जयन्योत्कृष्टमेदादाद्ययोर्गमयोर्ना-
रकाणामुक्ता तादृश्येव मध्यमेऽन्तिमे च गमत्रये प्राप्नोतीति ।
अत्रोच्यते (जहेव नेरइयउहेसए इत्यादि) यथैव नैरयिकोद्देशके-
ऽधिकृतशतस्य प्रथमे संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भिः सह नारकाणां
मध्यमेषु त्रिषु गमेषु पश्चिमेषु च त्रिषु गमेषु स्थितिनानात्वं भ-
वति तथैवेदापीति वाक्यशेषः (सरीरोगाहणा जहा ओगाहणा
संगणेत्ति) शरीरावगाहना यथा प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे
पदे सा च सामान्यत एव " सत्तधणु तिणिणरयणी, उच्चेवय अं-
गुलाइं उच्चत्तं । पदमाए पुढवीप, विउणा विउणं च सेसासु-
त्ति " १ (तिप्पि नाणा तिणिण अणणाणा नियमंति) द्वितीया-
दिषु सङ्गिज्य एवात्पद्यन्ते ते च त्रिज्ञानास्त्रिज्ञाना वा नियमा-
द्भवन्तीति ॥ उकोसेणं णवट्ठीसागरोवमाइं इत्यादि ॥ ३ ॥
इह भवानां कालस्य च बहुत्वं विवर्कितं तच्च जघन्यास्थितिक-
त्वे नारकस्य वृज्यते इति द्वाविंशतिसागरोपमायुर्नारको ज्ञत्वा
पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तु पूर्वकोट्यायुर्जातः एवं वारत्रये पट्पट्टिसाग-
रोपमाणि पूर्वकोटित्रयं च स्याद्यदि चोत्कृष्टस्थितिस्त्रयस्त्रिंशत्साग-
रोपमायुर्नारको ज्ञत्वा पूर्वकोट्यायुः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तूपद्यते
तदा वारद्वयमेवैवमुत्पत्तिः स्यात्ततश्च पट्पट्टिः सागरोपमाणि
पूर्वकोटिद्वयं च स्यात् नृतीया तु तिर्यग्भवपूर्वकोटी न वृज्यत
इति नोत्कृष्टता जवानां कालस्य च स्यादिति उत्पादितो नार-
केन्द्र्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः ।

अथ तिर्यग्योनिकेन्द्र्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जदि तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एणिंदियतिरि-
क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति एवं उववातो जहा पुढवीका-
इयउहेसए जाव पुढवीकाइएणं जंते ! जे भविए पंचिदिय-
तिरिक्खजोणिएसु उववज्जितए सेणं जंते ! केवइकाइं
? गोयमा ! जह्मेणं अंतोमुहुत्तट्टिइएसु उकोसेणं पुव्वको-

नीआउएसु उववज्जंति तेणं जंते ! जीवा एवं परिमाणा-
दीया आणुवंधपज्जवसाणा जंत्तव अप्पणो सट्ठाणे वत्तव्वया
संचव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु वि उववज्जमाणस्स वि
जाणियन्वा णवरं एवसु वि एमएसु परिमाणो जह्मेणं
एको वा दो वा तिप्पि वा उकोसेणं संखेज्जा वा असंखे-
ज्जा वा उववज्जंति जवादेसेण वि णवसु गमएसु जह्मे-
णं दो जवग्गहणाइं उकोसेणं अट्ठ जवग्गहणाइं सेसं तं
चेव कालादेसेणं उन्नयतो ठिइं पकरेज्जा । जदि आउका-
इएण वि एवं जाव चउरिंदिया उववातेयव्वो एवरं सव्व-
त्थ अप्पणो लब्धी जाणियन्वा एवसु वि गमएसु जवा-
देसेणं जह्मेणं दो भवग्गहणाइं उकोसेणं अट्ठ जवग्गह-
णाइं कालादेसेणं उन्नयोत्तिं करेज्जा सव्वेसिं सव्वगम-
एसु जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणं द्वाप्पी तहेव
सव्वत्थ ठिइं संवेहं च जाणेज्जा । जइ पंचिंदियतिरिक्खजो-
णिएहिंतो उववज्जंति किं साणिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो
उववज्जंति असंखिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो
उववज्जंति ? गोयमा ! सखिपंचिंदियजेदे जहेव पुढवीका-
इएसु उववज्जमाणस्स जाव असखिपंचिंदियतिरिक्खजो-
णिएणं जंते ! जे जंविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उव-
वज्जितए सेणं भंते ! केवइयकालं ? गोयमा ! जह्मेणं
अंतोमुहुत्त उकोसेणं पट्टिआवमस्स असंखेज्जज्जागाट्टिइए
सु उववज्जंति । तेणं जंते ! अवसेसं जहेव पुढवीकाइएसु-
उववज्जमाणस्स असणिणस्स तहेव णिरवसेसं जाव जवा-
देसोत्ति । कालादेसेणं जह्मेणं दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं
पट्टिआवमस्स असंखेज्जज्जागां पुव्वकोनी पुहुत्तमब्जहिं
एवइयं । विइयगमए एस चेव द्वाप्पी एवरं काट्ठादेसेणं
जह्मेणं दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोनीओ
चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्जहियाओ एवइयं । सो चेव उ-
कोसकाट्टिइएसु उववज्जइ जह्मेणं दो पट्टिआवमस्स अ-
संखेज्जज्जागाट्टिइएसु उकोसेण वि पट्टिआवमस्स असंखे-
ज्जज्जागाट्टिति उववज्जंति । तेणं जंते ! जीवा एवं जहा रयण-
प्पभाए उववज्जमाणस्स असखिस्स तहेव णिरवसेसं जाव
काट्ठादेसोत्ति एवरं परिमाणं जह्मेणं एको वा दो वा तिप्पि
वा उकोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति सेसंतं चेव अप्पणा जह्मे
काट्टिइओ जाओ जह्मेणं अंतोमुहुत्ताट्टिइएसु उकोसेणं
पुव्वकोनी आउएसु उववज्जंति तेणं जंते ! अवसेसं जहा
एयस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स मज्जिमेसु तिसु गम-
एसु जाव आणुवंधोत्ति । जवादेसेणं जह्मेणं दो जवग्ग-
हणाइं उकोसेणं अट्ठ जवग्गहणाइं काट्ठादेसेणं जह्मेणं
दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोनीओ चउहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अब्जहियाओ । सो चेव जह्मेकालट्टिइएसु
उववज्जो एस चेव वत्तव्वया एवरं काट्ठादेसेणं जह्मेणं दो

अंतोमुहुत्ता उकोसेणं अट्ट अंतोमुहुत्ता एवइयं सो चेव
उकोसकाट्टिईएमु उववषो जहसणं पुव्वकोढिआउएमु
उकोसेणं विपुव्वकोढिआउएमु उववज्जइ एस चेव वत्तव्वया
एवरं काट्टादेसेणं जाणंजा । सो चेव अप्पणा उकोस-
काट्टादेईओ जाओ सो चेव पढमगमवत्तव्वया एवरं ठिई
से जहसणं पुव्वकोढी उकोसेणं विपुव्वकोढी सेसं तं चेव ।
काट्टादेसेणं जहसणं पुव्वकोढी अंतोमुहुत्तमन्नहिया उ-
कोसेणं पडिओवमस्स असंखेज्जइ नागं पुव्वकोढिपुहुत्तम-
न्नहियं एवइयं । सो चेव जहसकालाट्टितीएमु उववएणो
एस चेव वत्तव्वया जहा सत्तमगमए एवरं काट्टादेसेणं जह-
एणं पुव्वकोढी अंतोमुहुत्तमन्नहिया उकोसेणं चत्तारि-
पुव्वकोढीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाओ एवइयं ।
सो चेव उकोसकाट्टाट्टितीएमु उववषो जहसणं पडिओव-
मस्स असंखेज्जइ नागं उकोसेणं विपडिओवमस्स असं-
खेज्जइ नागं एवं जहा रयणप्पजाए जहसणं उववज्ज-
माणस्स असणिणस्स एवमं गमं तहेव णिरवसेसं जाव
कालादेसोत्ति एवरं परिमाणं जहा एतस्सेव ततियमे सेसं
तं चेव । जदि सखिपंचिदियतिरिक्खजोणिण्हितो उववज्जंति
किं संखेज्जवासा असंखेज्जवासाउय ? गोयमा ! संखेज्ज-
वासा णो असंखेज्जवासा । जदि संखेज्जवासाउय-
पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तसंखेज्ज० दोस् वि। संखेज्जवासाउय-
सखिपंचिदियतिरिक्खजोणिणं जे जविए पंचिदियतिरिक्ख-
जोणिणमु उववज्जत्तए सेणं जंते ! केवति ? गोयमा !
जहसणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं तिपलिओवमट्टितीएमु उव-
वज्जेज्जा । तेणं जंते ! अवसेसं जहा एयस्स चेव सखिस्स
रयणप्पजाए उववज्जमाणस्स पढमगमए एवरं ओगाहणा
जहसणं अंगुलस्स असंखेज्जइ नागं उकोसेणं जोअणस-
हस्सं सेसं तं चेव जाव नवादेसो, काट्टादेसेणं जहसणं दो
अंतोमुहुत्ता उकोसेणं तिणिण पडिओवमइ पुव्वकोढी पुहु-
त्तमन्नहियाइ एवइयं कालं । सो चेव जहसकाट्टाट्टितीएमु
उववएणो एस चेव वत्तव्वया एवरं काट्टादेसेणं जहएणं
दो अंतोमुहुत्ता उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोढीओ चउहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाओ । सो चेव उकोसकाट्टाट्टिती-
एमु उववषो जहएणं तिपडिओवमट्टितीएमु उववज्जंति । एस चेव वत्तव्वया
वि तिपडिओवमट्टितीएमु उववज्जंति । ओगाहणा जहएणं
एवरं परिमाणं जहएणं एवको वा दो वा तिणिण वा
उवकोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति । सो चेव उकोसकाट्टाट्टिती-
अंगुलस्स असंखेज्जइ नागं उवकोसेणं जोअणसहस्सं सेसं
तं चेव जाव अणुवंधोत्ति । नवादेसेणं दो नवगहणाइ
कालादेसेणं जहसणं तिणिण पडिओवमइ पुव्वकोढीए अ-
न्नहियाइ उकोसेणं तिणिण पडिओवमइ पुव्वकोढीए अ-
न्नहियाइ । सो चेव अप्पणा जहसकालाट्टितीओ जाओ

जहसणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं पुव्वकोढी आउएमु उव-
वज्जंति लद्धी से जहा एतस्स चेव सखिपंचिदियस्स पुढ-
वीकाइएमु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएमु
सन्वेव इहवि मज्झिमेसु तिसु गमएमु कायव्वा संवेहो
जहेव एत्थ चेव असखिमज्झिमेसु तिसु गमएमु सो चेव
अप्पणा उकोसकालाट्टितीओ जाओ जहा पढमगमएमु
एवरं त्रिती अणुवंधो जहसणं पुव्वकोढी उकोसेणं वि
पुव्वकोढी कालादेसेणं जहसणं पुव्वकोढी अंतोमुहुत्त-
मन्नहियाइ उकोसेणं तिणिण पडिओवमइ पुव्वकोढी
पुहुत्तमन्नहियाइ, सो चेव जहसकालाट्टितीएमु उववषो
एस चेव वत्तव्वया एवरं कालादेसेणं जहसणं पुव्वकोढी
अंतोमुहुत्तमन्नहियाइ उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोढीओ
चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अन्नहियाओ । सो चेव उकोसका-
ट्टितीएमु उववषो जहसणं तिपडिओवमट्टितीएमु उको-
सेणं वि तिपडिओवमट्टितीएमु अवसेसं तं चेव एवरं परि-
माणं ओगाहणा जहा एतस्सेव तइयगमए नवादेसेणं
दो नवगहणाइ, काट्टादेसेणं जहसणं तिणिण पडिओवम-
इ पुव्वकोढीए अन्नहियाइ उकोसेणं वि तिणिण
पडिओवमइ पुव्वकोढीए अन्नहियाइ एवइयं जाव
करेज्जा । जइ मणुस्सेहिं तो उववज्जंति किं सखिमणुस्से-
हिं तो असखिमणुस्से ? गोयमा ! सखिमणुस्सेहिं तो अस-
खिमणुस्से । असखिमणुस्सेणं जंते ! जे जविए पंचिदिय-
तिरिक्खजोणिणमु उववज्जंति सेणं जंते ! केवइयकाट्टि-
ईएमु उववज्जंति ? गोयमा ! जहसणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं
पुव्वकोढी आउएमु उववज्जंति लद्धी से तिसु वि गमएमु
जहेव पुढवीकाइएमु उववज्जमाणस्स संवेहो जहा एत्थ-
चेव असखिस्स पंचिदियस्स मज्झिमेसु तिसु गमएमु तहेव
पिरवसेसं जाणियव्वं । जदि सखिमणुस्स० किं संखेज्जवासा-
उयसखिमणुस्स० असंखेज्जवासाउय० ? गोयमा ! सखिम-
णुस्ससंखेज्जवासाउय णो असंखेज्जवासाउय । जइ सं-
खेज्जवासा किं पज्जत्तसंखेज्जवासा अपज्जत्तसंखेज्जवासा ?
गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासा अपज्जत्तसंखेज्जवासा । सखि-
मणुस्सेणं जंते ! जे जविए पंचिदियतिरिक्ख० जाव उवव-
ज्जत्तए सेणं जंते ! केवइ ? गोयमा ! जहसणं अंतोमुहुत्तं
उकोसेणं तिणिण पडिओवमट्टितीएमु उववज्जंति तेणं जंते !
लद्धी जहा एतस्सेव सखिमणुस्सपुढवीकाइएमु उवव-
ज्जमाणस्स पढमगमए जाव नवादेसोत्ति । कालादेसेणं
जहसणं अंतोमुहुत्ता उकोसेणं तिणिण पडिओवमइ पुव्व-
कोढीपुहुत्तमन्नहियाइ सो चेव जहसकाट्टाट्टितीएमु उववषो
सन्वेव वत्तव्वया एवरं कालादेसेणं जहसणं दो अंतोमुहुत्ता
उकोसेणं चत्तारि पुव्वकोढीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अ-
न्नहियाओ । सो चेव उकोसकाट्टाट्टितीएमु उववषो जह-

षेणं तिषि पलिओवमडिईएसु उकोसेण वि तिषि पलिओ-
वमडिईएसु सव्वेव वत्तव्वया णवरं आगाहणा जह्मणं
अंगुलपुहुत्तं उकोसेण पंचधणुहसयाई ठिई जह्मणं मास-
पुहुत्तं उकोसेण पुव्वकोमी एवं अणुवंधो वि जवादेसेण दो
जवग्गहणाई कात्तादेसेण जह्मणं तिषि पलिओवमाई मा-
सपुहुत्तमव्वहियाई उकोसेण ति षे पलिओवमाई पुव्वको-
मीए अन्नहियाई एवइयं जाव करेज्जा । सो चेव अप्पणा ज-
ह्मणकात्ताडिईओ जाओ जहा सप्पिपंचिदियतिरिक्खजाणिएसु
उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु वत्तव्वया जाणिया
सव्वेव एयस्स वि मज्झिमेसु तिसु गमएसु णिरवसेसा जणि-
या णवरं परिमाणं उकोसेण संवेज्जावा उववज्जंति सेसं तं चेव ।
सो चेव अप्पणा उकोसकात्ताडिईओ जाओ सव्वेव पढम-
गमगा वत्तव्वया णवरं ओगाहणा जह्मणं पंच धणुहस-
याई उकोसेण वि पंचधणुहसयाई ठिई अणुवंधो जह्मणं
पुव्वकोमी उकोसेण वि पुव्वकोमी सेसं तं चेव जाव जवा-
देसोत्ति । कात्तादेसेण जह्मणं पुव्वकोमी अंतोमुहुत्तमव्व-
हियाई उकोसेण तिषि पलिओवमाई पुव्वकोमिपुहुत्तमव्व-
हियाई एवइयं जाव करेज्जा सो चेव जह्मणकात्ताडिईएसु
उववसो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेण जह्मणं
पुव्वकोमी अंतोमुहुत्तमव्वहिया उकोसेण चत्तारि पुव्वको-
कोमीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वहियाओ सां चेव
उकोसकात्ताडिईएसु उववसो जह्मणं तिषि पलिओवमाई
उकोसेण वि तिषि पलिओवमाई एस चेव ढप्पी जहेव स-
त्तमगमए । जवादेसेण दो जवग्गहणाई कात्तादेसेण जह्मणं
तिषि पलिओवमाई पुव्वकोमीए अन्नहियाई उकोसेण वि
तिषि पलिओवमाई पुव्वकोमीए अन्नहियाई ६ । जइ देवे-
हिंतो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाण-
मंतरजोइसियवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! ज-
वणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो
वि उववज्जंति । जइ जवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति किं
असुरकुमारजवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थाणियकुव-
मारजवणवासि० ? गोयमा ! असुरकुमार जवण० जाव थाणि-
यकुमारजवणवासि० असुरकुमारं जंते ! जे जविए पंचि-
दियतिरिक्खजाणिएसु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइय० ?
गोयमा ! जह्मणं अंतोमुहुत्तडिईएसु उकोसेण पुव्वकोडि-
डिईएसु उववज्जेज्जा असुरकुमाराणं ढप्पी एवसु वि ग-
मएसु जहा पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स एवं जाव ईसाण-
स्स देवस्स तहेव ढप्पी जवादेसेण मव्वत्थ अट्ठ जवग्गह-
णाई उकोसेण जह्मणं दोषि ति ति संवेहं च जाणेज्जा ।
एणगकुमाराणं जंते ! जे जविए एस चेव वत्तव्वया णवरं
ति ति संवेहं च जाणेज्जा । एवं जाव थाणियकुमारे जइ वाण-
मंतरेहिंतो उववज्जंति किं पिसायवाणमंतरे तहेव जाव वाण-

मंतरेणं जंते ! जे जविए पंचिदियतिरिक्ख० एवं चेव णवरं
ति ति संवेहं च जाणेज्जा । जइ जोइसिय० उववाओ तहेव
जाव जाइसिएण जंते ! जे जविए पंचिदियतिरिक्ख० एम
चेव वत्तव्वया जहा पुढवीकाइय उदेसए जवग्गहणाई णव
वि गमएसु अट्ठ जाव कात्तादेमेणं जह्मणं अट्ठजागपलि-
ओवम अंतोमुहुत्तमव्वहियं, उकोसेण चत्तारि पलिओवमाई
चउहिं पुव्वकोमीहिं चउहिं य वाससयसहस्सेहिं ।
अव्वहियाई एवइयं जाव गतिरागतिं करेज्जा । एवसु
गमएसु णवरं ति ति संवेहं च जाणेज्जा । जइ वेमाणिय-
देव० किं कप्पोववसगवे० कप्पातीता? गोयमा ! कप्पोववस-
गवेमाणिया एओ कप्पातीता वेमाणिया । जइ कप्पोववसग
जाव सहस्सारकप्पोववसगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति
एओ आणय० जाव एओ अच्चुयकप्पोववसगवेमाणिया ।
सोहम्मगदेवाणं भंते ! जे भविए पंचिदियतिरिक्ख जाव
उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइ ? गोयमा ! जह्मणं अ-
ंतोमुहुत्तडिईएसु उकोसेण पुव्वकोमी आउएसु सेसं जहे-
व पुढवीकाइयउदेसए एवसु वि गमएसु जह्मणं दो
भवग्गहणाई उकोसेण अट्ठ भवग्गहणाई ति ति कालादेसं च
जाणेज्जा एवं ईसाणदेवे वि । एवं एएणं कमेणं अवसे-
सा जाव सहस्सारां देवसु उववातेयव्वो णवरं ओगा-
हणा जहा ओगाहणा सठाणे लेस्सासणकुमारमाहिं-
दवंभलोएसु एगा पम्हलेस्सा सेसाणं एगा सुकलेस्सा
वेदे एओ इत्थीवेदगा पुरिसवेदगा एओ एणुसगवेदगा । आ-
उअणुवंधा जहा ठिइपदे सेसं जहेव ईसाणगाणं काय-
संवेहं च जाणेज्जा । सेवं भंते ! भंते ! ति ॥

(जच्चेव अप्पणो सठाणे वत्तव्वयात्ति ।) यैवात्मनः पृथिवी-
कायिकस्य स्वस्थाने पृथिवीकायिकलक्षणे उत्पद्यमानस्य व-
क्तव्यता जगिता सैवात्रापि वाच्या केवलं तत्र परिमाणद्वारे
प्रतिसमयमसंख्येया उत्पद्यन्ते इत्युक्तमिह त्वेकादिरित्येतदेवाह
नवरमित्यादि ॥ तथा पृथिवीकायिकेभ्यः पृथिवीकायिकस्योत्प-
द्यमानस्य सम्वेधद्वारे प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमगमेपृत्कर्षतोऽ
संख्यातानि भवग्रहणान्युक्तानि शेषेषु त्वष्टौ जवग्रहणानि इह
पुनरुदावेव नवस्वपीति । तथा (कात्तादेसेण उभयओ ठिईए
करेज्जात्ति) कात्तादेशेन सम्वेधं पृथिवीकायिकस्य सज्झिपच्चे-
न्द्रियतिरश्च स्थित्या कुर्यात् तथाहि-प्रथमे गमे (कात्ताएसेण
जह्मणं दो अंतोमुहुत्ताइंति) पृथिवीसत्कं पञ्चेन्द्रियसत्कं
चेति उत्कर्षतोऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि पृथिवीसत्कानि चतस्रश्च
पूर्वकोट्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सत्का एवं शेषगमेवप्युह्यः सम्वेध
इति (सव्वत्थअप्पणो ढप्पी भाणियव्वत्ति) । सव्वेवाप्कायिकादि-
न्यश्चतुरिन्द्रियान्तेज्यः उक्तानां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षुत्पादितानाम् ।
(अप्पणोत्ति) अप्कायादिसत्का लब्धिः परिमाणादिका जगित-
व्या सा च प्राक्तनसूत्रेण्योऽवगन्तव्या । अथानन्तरोक्तमेवार्थं
स्फुटतरमाह “जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणानमित्यादि”
यथा पृथिवीकायिकेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षुत्पादितानां जीवानां
लब्धिरुक्ता तथैवाप्कायिकादिन्यश्चतुरिन्द्रियान्तेज्य उत्पद्यमा-
नानां सा वाच्येति असंश्लिश्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षुत्पादाधिकारे ।

(उक्तासेणं पक्षिभोवमस्त असंख्यज्जह भागद्विर्हसुत्ति) अनेनासङ्गिपञ्चेन्द्रियाणामसंख्यातवर्णयुक्तेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यक्प-
तिरुक्ता (अथसेसं जहवेत्यादि) अथशेषं परिमाणादिचारजातं
यथा पृथिवीकायिकेपूष्यमानस्यासङ्गितः पृथिवीकायिको-
द्देशोऽभिहितं तथेवासाङ्गिनः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पूष्यमानस्य वा-
च्यमिति (उक्तासेण पक्षिभोवमस्त असंख्यज्जहभागं पुण्यकोमि-
पुहुत्तममहियंति) कथमसङ्गी पूर्वकोट्यायुष्कः पूर्वकोट्यायु-
ष्केष्वेव पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पूष्य इत्येवं सप्तसु भवग्रहणेषु सप्त
पूर्वकोट्योऽष्टमभवग्रहणे तु मिथुनकतिर्यक्षु पत्न्यापमासंख्ये-
यभागप्रमाणायुष्केष्वप्यत्र इति, तृतीये गमे (उक्तासेण सं-
ख्येज्जा उववज्जति चि) असंख्यातवर्णयुषां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्चा-
मसंख्यातानामभावादिति । चतुर्थगमे (उक्तासेणं पुण्यकोडि-
आउपसु उववज्जति) जघन्यायुरसङ्गी संख्यातायुष्केष्वेव
पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पूष्य इति कृत्वा पूर्वकोट्यायुष्केष्वित्युक्तम् ॥
अथसेसं जहा पयस्सेत्यादि ॥ इहावशेषं परिमाणादि एतस्या-
सङ्गितिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्य (मङ्गिमसुत्ति) जघन्यस्थितिक-
गमेषु एवं जहा रयणपमाद इत्यादि तच्च संहननोच्चत्वा-
दि अनुबन्धसंवेधान्तं नवरं परिमाणमित्यादि ॥ तच्चेदं
[उक्तासेणं संख्येज्जा उववज्जति चि] अथ सङ्गिपञ्चेन्द्रियेभ्यः
सङ्गिपञ्चेन्द्रियतिर्यक्चमुत्पादयन्नाह " जदि सग्यात्यादि " (अथसेसं जहा पयस्य चैव सग्यिस्सात्ति) अवशेषं परिमाणा-
दि तथैतस्यैव सङ्गिपञ्चेन्द्रियतिर्यक् इत्यर्थः केवलं तत्राव-
गाहना समधनुरित्यादिकोक्ता इह उत्कर्षतो योजनसहस्रमा-
ना सा च मत्स्यादीनाश्रित्याद्यसेयति । एतदेवाह नवरमि-
त्यादि (उक्तासेणं तिगि पक्षिभोवमाहं पुण्यकोमिपुहु-
त्तममहियाइति) अस्य च भावना प्रागिधेति ॥ ब्रह्मी से
जहा पयस्स चैवेत्यादि ॥ एतच्च तन्मूत्राऽनुसारेणैवावगन्त-
न्यम् । संवेदो जहवेत्यादि (पयचेवात्ति) अत्रैव पञ्चेन्द्रि-
यतिर्यग्गुद्देशके स चैवं भवादेशेन जघन्यतो द्वौ प्रवौ उत्कृष्ट-
तत्त्वव भवाः काहादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्तं उत्कर्षतश्च-
तस्रः पूर्वकोट्योऽन्तर्मुहूर्तचतुष्काधिका एवं जघन्यस्थितिकः
धौधिकेष्वित्यत्र संवेद्यो जघन्यस्थितिको जघन्यस्थितिकेधित्य-
त्र चान्तर्मुहूर्तः संवेद्यः जघन्यस्थितिक उत्कृष्टस्थितिकेष्वित्यत्र
पुनरन्तर्मुहूर्तः पूर्वकोटीजिश्च संवेद्य इति । नयमगमे नवरं परि-
माणमित्यादि ॥ तत्र परिमाणमुत्कर्षतः संख्याता उत्पद्यन्ते, अव-
गाहना चोत्कर्षतो योजनसहस्रमिति । अथ मनुष्येभ्यस्तमुत्पाद-
यन्नाह जह मणुस्सेहितो इत्यादि (ब्रह्मी से तिसु विगमपसुत्ति)
ब्रग्निः परिमाणादिका । (से) तस्यासङ्गिमनुष्यस्य अथपि
गमेष्वेतेषु यतो नवानां गमानां मध्ये आधा एवेह त्रयो गमाः
सम्भवन्ति, जघन्यतोऽप्युत्कर्षतोऽपि चान्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वात्त-
स्येति । (पयचेवात्ति) अत्रैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुद्देशकमसङ्गि
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुत्पादाधिकारे (नो असंख्ये-
ज्जवासाउपहितोत्ति) असंख्यातवर्णयुषो मनुष्या देवेष्वेयोत्पद्य-
न्ते न तिर्यक्चिनि ब्रह्मीसे इत्यादि ब्रग्निः परिमाणादिप्राप्तिः ।
(से) तस्य सङ्गिमनुष्यस्य यथैतस्यैव सङ्गिमनुष्यपृथिवी-
कायिकेपूष्यमानस्य प्रथमगमेऽभिहिता, सा चैवं परिमाणतो
जघन्येनैको द्वौ चोत्कर्षेण तु संख्याता एवोत्पद्यन्ते खजावतोऽ-
पि संख्यातत्वात्सङ्गिमनुष्याणां तथा पक्षिधसंहनिनः उत्कर्षतः
पञ्चधनुःशतावगाहनाः पक्षिधसंस्थानिनः पद द्वेष्ट्याः वि-
विधा दृष्टयः भजनया चतुर्ज्ञानारूपज्ञानाश्च त्रयोणाः त्रिवि-
धोपयोगाश्चतुःसंज्ञाः चतुष्कपायाः, पञ्चेन्द्रियाः, पद समु-

दानाः, सातासातवेदनास्त्रिविधा वेदाः जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थि-
तयः उत्कर्षेण तु पूर्वकोट्यायुषः प्रशस्तेतराध्यवसानाः, ।
स्थितिः समानानुबन्धा, कायसंवेधस्तु भवादेशेन जघन्यतो द्वौ
भवौ उत्कर्षतोऽष्टौ भवाः काहादेशेन तु विहित एवास्ते । १ ।
द्वितीयगमे [सखव चसत्रयसि] प्रथमगमोक्ता केवलमिह संवेध-
काहादेशेन जघन्यतो द्वे अन्तर्मुहूर्तं उत्कर्षतश्चतस्रः पूर्वकोट्यभ-
नुरन्तर्मुहूर्ताधिकाः तृतीयेऽप्येवं नवरम् [ओगाहणा जहवेणं अंगु-
हपुहुत्तात्ति] अनेनेदमवसितमहोत्पृथक्त्वाकीनतरकारीरो मनुष्यो
नोत्कृष्टायुष्केषु तिर्यक्पूष्यत, तथा (मासपुहुत्तात्ति) अनेनापि
मासपृथक्त्वाकीनतरायुष्को मनुष्यो नोत्कृष्टस्थितिषु तिर्यक्पूष्य-
त इत्युक्तं " जहा सभि पंचिदियतिरिक्खजोणियस्स पंचिदि-
तिरिक्खजोणिपसु उववज्जमाणस्सेत्यादि " सर्वथेह समता परि-
हारार्थमाह । नवरं परिमाणमित्यादि । तत्र परिमाणद्वारे उत्कर्षतो-
ऽसंख्येयास्ते उत्पद्यन्त इत्युक्तमिदं तु सङ्गिमनुष्याणां संख्येयत्वेन
संख्येया उत्पद्यन्त इति धाच्यम् । संहननाद्विद्वाराणि तु यथा
तत्रोक्तानि तथेहावगन्तव्यानि तानि चैवं तेषां पद संहननानि,
जघन्योत्कर्षाच्यमहोत्पृथक्त्वाभागमात्राऽवगाहना, पद संस्था-
नानि, तिस्रो द्वेष्ट्याः मिथ्यादृष्टी द्वे अज्ञाने कायरूपो योगो
द्रावुपयोगी, चतस्रः संज्ञा-श्चत्वारः कपायाः पञ्चेन्द्रियाणि,
त्रयः समुद्राता द्वे वेदने त्रयो वेदा जघन्योत्कर्षाच्यमान्तर्मुहूर्त-
प्रमाणमायुरप्रशस्तान्यध्यवसायस्थानान्यायुःसमानोऽनुबन्धका-
यसंवेधस्तत्र भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षतस्त्वष्टौ
भवग्रहणानि काहादेशेन तु सङ्गिमनुष्यपञ्चेन्द्रियतिर्यक्स्थि-
त्यनुसारतोऽवसेय इति । अथ देवेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्चमुत्पा-
दयन्नाह-जहदेवेहीत्यादि [असुरकुमाराणलकीति] असुरकु-
माराणां ब्रग्निः परिमाणादिका [एवं जाव ईसाणदेवस्सत्ति] यथा
पृथिवीकायिकेषु देवस्योत्पत्तिरुक्ता असुरकुमारादावीशानकदेवं
चान्ते कृत्येवं तस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यक् सा धाच्या, ईशानकान्त
पय च देवः पृथिवीकायिकेपूष्यत इति कृत्वा यावदीशानक-
देवस्येत्युक्तम् असुरकुमाराणां चैवं ब्रग्निरेकाद्यसंख्येयान्तानां
तेषां पञ्चेन्द्रियतिर्यक् समयेनोत्पादः । तथा संहननाभावः ज-
घन्यतोऽहोत्पृथक्त्वासंख्येयभागमानोत्कर्षतः सप्तहस्तमाना भवधार-
णीयावगाहना इतरा तु जघन्यतोऽहोत्पृथक्त्वासंख्येयभागमाना, उत्कर्ष-
तस्तु योजनसहस्रमाना संस्थानसमचतुरस्रम्, चत्तरवैक्रियापेक्ष-
या तु नानाविधं चतस्रो द्वेष्ट्यास्त्रिविधा दृष्टिः त्रीणि ज्ञानान्य-
वश्यमज्ञानानि च प्रजनया, योगादीनि पञ्च पदानि प्रतीतानि
समुद्राता आद्याः पञ्च वेदाना द्विविधो वेदो नपुंसकवर्जः स्थि-
तिर्देववर्षसहस्राणि जघन्येतरा तु सातिरेकं सागरोपमं शेषद्वार-
ह्यं तु प्रतीतं संवेधेन सामान्यत आह-भवादेशेन संवत्ये-
त्यादि । नागकुमारादिवक्तव्यता तु सूत्रानुसारेणोपयुज्य धाच्या
[ओगाहणा जहा ओगाहणा संगणेति] अवगाहना यथा
अवगाहनासंस्थाने प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे पदे तत्र चैवं
देवानामवगाहना " भवणवणजोस्सी, सोहम्मीसाणे सत्त हुंति
रयणीओ । पक्केकहाणसेसे, डुडुगे य डुगे चउक्केये " त्यादि ॥ ११ ॥
[जहागितिपपत्ति] प्रज्ञापनायाश्चतुर्थपदे स्थितिश्च प्रतीतैवेति ।

मनुष्याणाम्—

मणुस्साणं भंते ! कत्रोहिंतो उववज्जति ? गोयमा !
शोरइएहिंतो वि उववज्जति जाव देवेहिंतो वि उववज्जति
एवं उववातो जहा पंचिदियतिरिक्खजोणिण् उदेसए
जाव तमा पुढवी शोरइएहिंतो वि उववज्जति शो अहेस-
त्तसमाए पुढविशोरइएहिंतो उववज्जति । रयणपमापुद-

वी खेरइयाणं भंते ! जे भविण मणुस्सेसु उववज्जंति से
 णं भंते ! केवइयकाल० ! गोयमा ! जह्खेणं मासपुहुत्तद्धि-
 ईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु अवसेसा वत्तव्वया
 जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति तहेव एवरं
 परिमाणं जह्खेणं एको वा दो वा तिप्पि वा उक्कोसेणं
 संखेज्जा वा उववज्जंति जहा तहिं अंतोमुहुत्तेहिं तहा इह
 मासपुहुत्तेहिं संवेहं च करेज्जा सेसं तं चेव जहा रयणप्प-
 भाए वत्तव्वया तहा सकरप्पभाएवि एवरं जह्खेणं वास-
 पुहुत्तद्धिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी ओगाहणा लेस्सा एण-
 द्धिई अणुबंधसंवेहं णाणत्तं च जाणेज्जा जहेव तिरिक्ख-
 जोणियउदेसए एवं जाव तमा पुढवीणेरइए । जइ ति-
 रिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? किं एगिंदियतिरि-
 क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति जाव पंचिंदियतिरिक्खजो-
 णिएहिंतो उववज्जंति गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजो-
 णिए भेदो जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउदेसए एवरं
 तेज्जा वाज्ज पमिसेहेयव्वा सेसं तं चेव जाव पुढविकाइए-
 णं जंते ! जे भणिण मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं जंते !
 केवइ० ! गोयमा ! जह्खेणं अंतोमुहुत्तद्धिईएसु उक्कोसेणं
 पुव्वकोडी आइएसु उववज्जिज्जा । तेणं जंते ! जावा एवं
 जहेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स पुढवीका-
 इयवत्तव्वया सव्वेव इह वि उववज्जमाणस्स एवसु वि गम-
 एसु एवरं तइयउट्टणवमेसु गमएसु परिमाणं जह्खेणं एको
 वा दो वा तिप्पि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति जहेव
 अप्पणा जह्खकाइद्धिईओ नवइ तहेव पढमगमए अज्जव-
 माणा पसत्था वि अप्पसत्था वि । विइयगमए अप्पसत्था
 तइयगमए पसत्था नवंति सेसं तं चेव गिरवसेसं । जइ
 आउकाइए एवं वाउकाइएण वि एवं वणस्सइकाइएण वि
 एवं जाव चउरिंदियाणं असप्पिपंचिंदियतिरिक्खजोणिया
 सप्पिपंचिंदियतिरिक्खजोणिया असप्पिमणुस्सा सप्पिमणु-
 स्सा एए सव्वेवि । जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउदेसए
 तहेव जाणियव्वा एवरं एताणि चेव परिमाणं अज्जव-
 माणाणाणाणि जाणिज्जा । पुढवीकाइयस्स एत्थ चेव
 उदेसए जाणियाणि सेसं तहेव गिरवसेसं । जइ देवेहिंतो
 उववज्जंति किं नवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतर-
 जोइसियवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! नवण-
 वासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि
 उववज्जंति । जइ नवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति किं असुर-
 कुमारनवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमारभ-
 वणवासि० ! गोयमा ! असुरकुमारनवणवासि० जाव थणि-
 यकुमार० उववज्जंति । असुरकुमारेणं भंते ! जे नविण मणु-
 स्सेसु उववज्जित्तए से णं जंते ! केवइयकाइद्धिईएसु ?
 गोयमा ! जह्खेणं मासपुहुत्तद्धिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडि-

आउएसु एवं जा चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियउदेसए वत्तव्व-
 या सा चेव एत्थ वि जाणियव्वा एवरं जहा तहिं जह्खेणं
 अंतोमुहुत्तद्धिईएसु तहा इह वि मासपुहुत्तद्धिईएसु परिमाणं ज-
 ह्खेणं एको वा दो वा तिप्पि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उवव-
 ज्जंति सेसं तं चेव जाव ईसाणदेवेत्ति । एयाणि चेव एणणा-
 णि सणंकुमारादीया जाव सहस्सारोत्ति जहेव पंचिंदियतिरि-
 क्खजोणियउदेसए एवरं परिमाणं जह्खेणं एको वा दो वा
 तिप्पि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति । उववातो जह-
 खेणं वासपुहुत्तद्धिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उवव-
 ज्जंति सेसं तं चेव संवेहं मासपुहुत्तपुव्वकोडीसु करेज्जा ।
 सणंकुमाराद्धिई चउगुणिया अट्ठावीसं सागरोवमा भवंति,
 माहिंदे ताणि चेव सातिरंगाणि । वंभलोए चत्तालीसं लं-
 तए ङप्पणं महासुक्कं अट्ठासद्धिं सहस्सारं वावत्तरिं सागरोव-
 माई एसा उक्कोसा ठिई भणिया जह्खेणद्धितिं पि चउगुणे-
 ज्जा । आणयदेवेणं जंते ! जे भविण मणुस्सेसु उववज्जि-
 त्तए सेणं भंते ! केवइ काइद्धिईएसु ? जह्खेणं वासपुहुत्त-
 द्धिईएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेणं पुव्वकोडिद्धिईएसु । तेणं
 जंते ! एवं जहेव सहस्सारो देवाणं वत्तव्वया एवरं ओगा-
 हणा तिति अणुबंधं जाणेज्जा सेसं तं चेव । भवादेसेणं
 जह्खेणं दो भवग्गहणाई उक्कोसेणं ङ नवग्गहणाई का-
 डादेसेणं जह्खेणं अट्ठारससागरोवमाई वासपुहुत्तमग्गहि-
 याई उक्कोसेणं सत्तावधं सागरोवमाई तिहिं पुव्वकोडीहिं
 अव्वहियाई एवइयं काटं सेवेज्जा । एवं एववि गममा
 एवरं ठिई अणुबंधसंवेहं च जाणेज्जा एवं जाव अच्चुयदेवे
 एवरं ठिई अणुबंधसंवेहं च जाणेज्जा । पाणयदेवस्स ठिई
 तिगुणा सद्धिं सागरोवमाई आरणस्स तेवहिं सागरोवमाई
 अच्चुयस्स छावहिं सागरोवमाई जइ कप्पातीतवेमाणिय
 देवेहिंतो उववज्जंति किं गेवेज्जगकप्पातीतवेदेहिंतो उवव-
 ज्जंति अणुत्तरोववाइयकप्पातीतवेमाणियदेवेहिंतो उवव-
 ज्जंति ? गोयमा ! गेवेज्जगकप्पातीत अणुत्तरोववाइयवेमा-
 णिय० । जइ गेवेज्जगकप्पातीतवेमाणियदेवे० किं हेट्ठि-
 मगेवेज्जग कप्पातीतवेमाणिय० जाव उवरिम ९ गेवेज्जग०
 गोयमा ! हेट्ठिमहेट्ठिमगेवेज्जगकप्पातीत जाव उवरिम ९
 गेवेज्जगकप्पातीत० । गेवेज्जगदेवेणं जंते ! जे नविण मणुस्से
 सु उववज्जित्तए सेणं जंते ! केवइयकाइद्धिईएसु उववज्जे-
 ज्जा ? गोयमा ! जह्खेणं वासपुहुत्तद्धिईएसु उक्कोसेणं
 पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा अवसेसं जहा आण-
 यदेवस्स वत्तव्वया एवरं ओगाहणा एगे नवधारणिज्ज-
 सरीरए से जह्खेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं
 दो रयणीओ संठाणं एगे नवधारणिज्जसरीरए से समचउ-
 रंससंठाणसंठिए, पंच समुग्घाया पमत्ता तं जहा वेयं-
 णासमुग्घाए जाव तेयगसमुग्घाए ! एओ चेव णं वेज्जवियतेय

गसमुप्याएहिं समोहणिसु वा समोहणंति वा समोहणस्सं-
ति वा त्रितिं अणुबंधा जहण्णं वावीसं सागरोवमाइं उक्को-
सेणं एकतीसं सागरोवमाइं सेसं तं चेव कालादेसेणं वावीसं
सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं तेणत्तत्ति सा-
गरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं
एवं सेमसु वि अट्टमगमएसु णवरं ठिती मंवेहं च जाणेज्जा
जइ अणुत्तरोववाइयकप्पातीतेवमाणियदेवहितो उपवज्जं
ति किं विजयअणुत्तरोववाइयवेमाणिय० वेजयंतअणुत्त-
रोववाइय जाव सव्वट्टसिच्छगअणुत्तरोववाइयकप्पातीत० ?
गोयमा ! विजयअणुत्तरोववाइयकप्पातीत जाव सव्वट्टसि-
च्छगअणुत्तरोववाइय । विजयवेजयंतयंतअपराजितदेवेण
भंते ! जे भविण मणुस्सेसु उपव० से एं भंते ! वेवइ-
कालाट्टिइएसु एवं जहेव गेवज्जगदेवाणं णवरं ओगाह-
णा जहण्णं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं एगा
रयणी सम्मादेट्ठी णो मिच्छादेट्ठी णो सम्मामिच्छादेट्ठी
णाणी णो अएणाणी णियमं तिएणाणी तं जहा-आ-
भिणिबोहियणाणी सुअणाणी ओहिणाणी ठिइ जहण्णं
एकतीसं सागरोवमाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं सेसं
तं चेव भवादेसेणं जहण्णं दो भवगहणाइं उक्कोसेणं च
त्तारि भवगहणाइं कालादेसेणं जहण्णं एकतीसं सागरो-
वमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं जावट्ठिं सागरोवमाइं
दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । एवं
मेसा वि अट्ट गमगा भाणियव्वा, णवरं ठिइअणुबंधसं-
वेहं च जाणेज्जा । सेसं तं चेव सव्वट्टसिच्छगदेवेणं जंते !
जे भविण मणुए सव्वेव विजयादिदेववत्तव्या जाणि-
यव्वा णवरं ठिइ अजहणमणुक्कोसं तेत्तीसं सागरोवमाइं
एवं अणुबंधो वि सेसं तं चेव भवादेसेणं दो जवगहणाइं
कालादेसेणं जहण्णं तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भ-
हियाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भ-
हियाइं एवइयं जाव करेज्जा सो चेव जहण्णकालाट्टिइएसु
जववणो एस चेव वत्तव्या णवरं कालादेसेणं जहण्णं ते-
त्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं वि ते-
त्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं सो चेव उक्कोसका-
लाट्टिइएसु उपवणो एस चेव वत्तव्या णवरं कालादे-
सेणं जहण्णं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भ-
हियाइं उक्कोसेणं वि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए
अब्भहियाइं एवइयं एए चेव तिष्ठि गमा सेसा एं भणइ,
सेवं भंते भंतेत्ति ॥

[जहण्णं मासपुहुत्तट्टिइएसुत्ति] अनेनेद्रमुक्तं रत्नप्रभानारका
जघन्यं मनुष्यायुर्वधन्तो मासपृथक्त्वाद्धीनतरं न वधन्ति
तथाविधपरिणामाभावादित्येवमन्यत्रापि कारणं वाच्यं, तथा
परिमाणद्वारे (उक्कोसेणं संखेज्जा उपवज्जंति) नारकाणां

सम्मुखिमेषु मनुष्येष्टपादाभावाद्धर्मानां च सङ्घातत्वात्-
तिवर्तित्वात्संख्याता उत्पद्यन्त इति (जहा तर्हि अंतो मुहुत्ते-
हिं तहा इवं मासपुहुत्तेहिं संवेहं करेज्जात्ति) यथा तत्र पञ्चे-
न्द्रियतिर्यग्गुद्देशके रत्नप्रभानारकेभ्यः उत्पद्यमानानां पञ्चेन्द्रि-
यतिरश्चां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वाद्दन्तर्मुहूर्त्तः सम्यधः
कृतः तथैव मनुष्योद्देशके मनुष्याणां जघन्यस्थितिमाभित्य
मासपृथक्त्वाः सम्यधः कार्य इति भावः तथाहि "कालादेसेणं
जहण्णं वसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं इत्यादि" ।
शर्कराप्रभादिवक्तव्यता तु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुद्देशकानुसारेणा-
वसेयेति । अथ तिर्यग्भ्यो मनुष्यमुत्पादयन्नाह-जहतिरिप्प-
त्यादि इह पृथिवीकायादुत्पद्यमानस्य पञ्चेन्द्रियतिरश्चो या व-
क्तव्यतोका सैव तत् उत्पद्यमानस्य मनुष्यस्यापि एतदेवाह-प्रवं
जघेवेत्यादि विशेषं पुनराह-नवरं 'तइएत्यादि' नत्र तृतीये
औधिकेभ्यः पृथिवीकायिकेभ्यः उत्कृष्टस्थितिषु मनुष्येषु ये उत्प-
द्यन्ते उत्कृष्टतः सङ्घाता एव भवन्ति, यद्यपि मनुष्याः सम्भू-
च्छिमसंप्रहादसङ्घाता भवन्ति तथाप्युत्कृष्टस्थितयः पूर्वको-
ट्यायुयः संख्याता एव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यश्चसंख्याता अपि
भवन्तीति, एवं पष्ठे नवमे चेति 'जाहेअण्णेत्यादि' अयमर्थो
मध्यमगमानां प्रथमगमे औधिकेष्टपृथग्मानतायामित्यर्थः ।
अध्यवसानानि प्रशस्तानि उत्कृष्टस्थितिकत्वेनानुत्पादप्रश-
स्तानि च जघन्यस्थितिकत्वेनोत्पत्तौ (वीर्यगमपत्ति) ज-
घन्यस्थितिकस्य जघन्यस्थितिपूर्वत्तावप्रशस्तानि प्रशस्ता-
ध्यवसानेभ्यो जघन्यस्थितिकत्वेनानुत्पत्तेरिति, एवं तृतीयोऽपि
वाच्यः । अप्कायिकादिभ्यश्च तदुत्पादमतिदेशेनाह-एवम आ-
उकाइयाणवीत्यादि-देवाधिकारि-एवं जाव ईसाणो देवोत्ति-
यथा अमुरकुमारा मनुष्येषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यो निगोद्देशकव-
क्तव्यता अतिदेशेनोत्पादिता एवं नागकुमारादय ईशानान्ता
उत्पादनीयाः समानवक्तव्यत्वाद्यथा च तत्र जघन्यस्थितेः परि-
माणस्य च नानात्वमुक्तं तथैतेष्वप्यत एवाह-" एयाणि चेव
नाणत्ताणिसि" सनत्कुमारादीनां तु वक्तव्यतायां विशेषोऽस्तीति
तां भेदेन दर्शयति-सणकुमारेत्यादि (एसा उक्कोसठिइं जणि-
यत्ति) यदा औधिकेभ्य उत्कृष्टस्थितिकेभ्यश्च देवेभ्य औधिका-
दिमनुष्येष्टपद्यते तदोत्कृष्टा स्थितिर्भवति सा चोत्कृष्टसंवेधवि-
वक्षायां चतुर्भिर्मनुष्यजैः क्रमेणान्तरिता क्रियते ततश्च सनत्कु-
मारादिदेवानामष्टाविंशत्यादिसागरोपममाना भवति सत्तादि-
सागरोपमप्रमाणत्वात्तस्या इति । यदा पुनर्जघन्यस्थितिकदेवेभ्य
औधिकादिमनुष्येष्टपद्यते तदा जघन्यस्थितिर्भवति सा तथैव
चतुर्गुणिता सनत्कुमारादीनामष्टादिसागरोपममाना भवति द्या-
दिसागरोपममानत्वात्तस्या इति । आणयदेवेणमित्यादि उक्कोसेणं
जघन्यगहणाइति ॥ त्रीणि दैविकानि त्रीण्येव क्रमेण मनुष्यस-
त्कानीत्येवं पट् [कालादेसेणं जहण्णं अट्टारस सागरोवमाइंति]
आनतदेवलोके जघन्यस्थितेरेवंचतृत्वात् [उक्कोसेणं सत्तावणं
सागरोवमाइंति] आनते उत्कृष्टस्थितेरेकोनविंशतिसागरोपम-
प्रमाणाया जघन्यगुणनेन सप्तपञ्चाशत्सागरोपमाणि भवन्तीति,
त्रैवेयकाधिकारे [एगेमवधाराणज्जए सरीरेत्ति] कल्पातीतदे-
वानामुत्तरवैक्रियं नास्तीत्यर्थः " नोचेवणं वेजविणेत्यादि "
त्रैवेयकदेवानामाद्याः पञ्च समुदाता लब्धपेक्षया सम्भवन्ति,
केवलं वैक्रियतैजसान्यां न ते समुदातं कृतवन्तः कुर्वन्ति क-
रिष्यन्ति वा प्रयोजनाभावादित्यर्थः [जहण्णं वावीसं सागरो-
वमाइंति] प्रथमत्रैवेयके जघन्येन द्वाविंशतिस्तेषां भवति [उ-
क्कोसेणं एकतीसंति] नवत्रैवेयके उत्कर्षत एकत्रिंशतामिति [उ-

कोसेणं तेणवति सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोमीहिं अब्भहियाइ
ति] उक्कटतः परं जवप्रदणानि ततश्च त्रिषु देवजवप्रदणेपू-
ष्ठस्थितिषु तिसृजिः सागरोपमाणामेकात्रिशक्तिः त्रिनवतिस्तेषां
स्यात् त्रिजिश्चोक्तमनुप्यजन्मभिस्तिष्ठः पूर्वकोट्यो भवन्तीति
सर्वार्थसिद्धिकदेवाधिकारे-आद्या एव त्रयो गमा जवन्ति सर्वा-
र्थसिद्धिकदेवानां जघन्यस्थितेरभावान्मध्यमं गमत्रयं न भवत्यु-
क्तस्थितेरजावाच्चान्तिममिति । भ० ३४ श० ३१ उ० ।

देवानां व्यन्तराणाम् ।

बाणमंतराणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं ऐरइयभेदो जाव
हिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिय० एवं जहेव णागकुमार-
उद्देसए अमसि तहेव णारवसेसं । जइ सखिपंचिदिय० जाव
असंखेज्जवासाउय सखिपंचिदिय० जे भविए बाणमंतर०
से णं जंते ! केवइयकालं ? गोयमा ! जह्मेणं दसवास-
सहस्सट्ठिंएसु उकोसेणं पलिओवमट्ठिंएसु सेसं तं चेव
जहा णागकुमारउद्देसए जाव कालादेसेणं जह्मेणं साइ-
रेगाइ पुव्वकोमी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहियाइ उ-
कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा
सो चेव जह्मेकालट्ठिंएसु उववसो जहेव णागकुमाराणं
विइयगमे वत्तव्वया ५ । सो चेव उकोसट्ठिंएसु उववसो
जह्मेणं पलिओवमट्ठिंएसु उकोसेणं वि पलिओवमट्ठि-
ंएसु एस चेव वत्तव्वया एवरं ठिई से जह्मेणं पलि-
ओवमं उकोसेणं तिणिए पलिओवमाइं संवेहो जह्मेणं
दो पलिओवमाइं उकोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं
जाव करेज्जा ३ । मज्झिमगा तिखिवि जहेव णागकुमारेसु
पच्छिमेसु तिसु गमएसु तं चेव जहा णागकुमारुद्देसए ए-
वरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा ६ । संखेज्जवासाउय तहेव
एवरे ठिई अणुबंधो संवेहं च उभओ ठिईए जाणेज्जा ६
जइ मणुसाय असंखेज्जवासाउय जहेव णागकुमाराणं उ-
द्देसए तहेव वत्तव्वया एवरं तइयगमए ठिई जह्मेणं प-
लिओवमं उकोसेणं तिखि पलिओवमाइं ओगाहणा ज-
ह्मेणं गाउयं उकोसेणं तिखि गाउयाइं सेसं तं चेव सं-
वेहो से जहा एत्थ चेव उद्देसए असंखेज्जवासाउय सखि-
पंचिदियाणं संखेज्जवासाउय सखिमणुस्सा जहेव णाग-
कुमारुद्देसए एवरं बाणमंतरा ठिई संवेहं च जाणेज्जा
सेवं जंते ! भंतेत्ति ॥

तत्रासङ्घातवर्षायुः सङ्क्रिपञ्चेन्द्रियाधिकारे [उकोसेणं
चत्तारि पलिओवमाइंति] त्रिपल्योपमायुःसङ्क्रिपञ्चेन्द्रियनि-
र्यह पल्योपमायुर्व्यन्तरो जात इत्येवं चत्वारि पल्योपमानि द्वि-
तीयगमे [जहेव णागकुमाराणं वीयगमे वत्तव्वयत्ति] सा च
प्रथमगमसमानैव नवरं जघन्यत उक्तपेतश्च स्थितिर्देशवर्षस-
हस्राणि संवेधस्तु [कालापसेणं जह्मेणं साइरेगा पुव्वकोमी
दसवाससहस्सेहिं अब्भहिया उकोसेणं तिखि पलिओवमाइं द-
साइं वाससहस्सेहिं अब्भहियाइति] तृतीयगमे [ठिई से जह-
मेणं पलिओवमंति] यद्यपि सातिरेका पूर्वकोटी जघन्यतोऽस-
ङ्घातवर्षायुषां तिरश्चामायुरस्ति तथापीह पल्योपममुक्तं पल्यो-

पमायुष्कव्यन्तरेपूपादियप्यमाणत्वात् यतोऽसंख्यातवर्षायुः
स्वायुषां बृहत्तरायुष्केषु देवेषु नोत्पद्यत एतच्च प्रागुक्तमेवेति ।
[ओगाहणा जह्मेणं गाउयंति] येषां पल्योपमायुस्तेषामवगा-
हना गव्युतं ते च सुप्रमदुःपमायामिति । ज० ३४ श० २२ उ० ।

ज्योतिष्काणाम् ।

जोइसियाणं कओहिंतो उववज्जंति किं ऐरइयभेदो जाव
सखिपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति णो अस-
खिपंचिदियतिरिक्ख०जइ सखिपंचिदिय० किं संखेज्जवासां
उय सखिपंचिदियतिरिक्ख० असंखेज्जवासाउय सखिप-
पंचिदियतिरिक्ख० ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय सखिप-
पंचिदियतिरिक्ख० असंखेज्जवासाउय सखिपंचिदियति-
रिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति । असंखेज्जवासाउय स-
खिपंचिदियतिरिक्खजोणिएणं जंते ! जे भविए जोइ-
सिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिंएसु
उववजेज्जा ? गोयमा ! जह्मेणं अट्ठजागपलिओवमट्ठि-
ंएसु उववजेज्जा अवसेसं जहा असुरकुमारुद्देसए एवरं
ठिई जह्मेणं अट्ठजागपलिओवमं उकोसेणं तिखि पलि-
ओवमाइं एवं अणुबंधोवि सेसं तहेव एवरं कालादेसेणं
जह्मेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं उकोसेणं चत्तारि
पलिओवमाइं वाससयसहस्समव्भहियाइं एवइयं कालं जाव
करेज्जा । १ । सो चेव जह्मेकालट्ठिंएसु उववसो जह-
मेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिंएसु उकोसेणं वि अट्ठजाग-
पलिओवमट्ठिंएसु उवव० एस चेव वत्तव्वया एवरं
कालादेसं च जाणेज्जा । २ । सो चेव उकोसकालट्ठिंएसु
उववसो एस चेव वत्तव्वया एवरं ठिई जह्मेणं पलि-
ओवमवाससयसहस्समव्भहियं उकोसेणं तिखि पलिओ-
वमाइं एवं अणुबंधोवि कालादेसेणं जह्मेणं दो पलिओ-
वमाइं दोहिं वाससयसहस्सेहिं अब्भहियाइं उकोसेणं
चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समव्भहियाइं । ३ । सो
चेव अप्पणा जह्मेकालट्ठिंओ जाओ ? गोयमा ! जह-
मेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिंएसु उकोसेणं वि अट्ठभागप-
लिओवमट्ठिंएसु उववजेज्जा । तेणं भंते ! जीवा एगस-
मए एस चेव वत्तव्वया एवरं ओगाहणा जह्मेणं धणुह-
पुहुत्तं उकोसेणं सातिरेगाइं अट्ठारसधणुहसयाइं ठिई
जह्मेणं अट्ठजागपलिओवमं उकोसेणं वि अट्ठजागपलिओ-
वमं एवं अणुबंधो वि सेसं तहेव । कालादेसेणं जह्मेणं दो
अट्ठजागपलिओवमाइं उकोसेणं वि दो अट्ठजागपलिओव-
माइं एवइयं जह्मेकालट्ठिंयस्स एस चेव एको गमो । ६ ।
सो चेव अप्पणा उकोसकालट्ठिंओ जाओ ? सवेव
ओहिया वत्तव्वया एवरं ठिई जह्मेणं तिखि पलिओव-
माइं उकोसेणं वि तिखि पलिओवमाइं एवं अणुबंधोवि सेसं
तं चेव एवं पच्छिमा तिखि गमगा एयव्वा एवरं संवेहं
च जाणेज्जा । एते सत्त गमगा । जइ संखेज्जवासाउय

सखिपविंदियसंखेज्जवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उ-
ववज्जमाणेणं तहेव एववि गमा जाणियन्वा एवरं जोह-
मियद्धिं संवेहं च जाणेज्जा, सेमं तहेव णिरवसेमं ए । जइ
मणुस्सेहिंतो उववज्जंति जेदो तहेव जाव असंखेज्जवासा-
उय सखिमणुस्सेणं जंते ! जे जविए जोइमिएसु उववज्जि-
त्तए सेणं भंते ! एवं जहा अमंखेज्जवामाउय सखिपविं-
दियजोइसिएसु चैव उववज्जमाणेस्स मत्त गमगा तहेव मणु-
स्साएवि एवरं ओगाहणाविसेसो पढेसु तिसु गमएसु
ओगाहणा जहसेणं साइरेगाइं एवधणुहसयाइं उक्कोसेणं
तिषि गाउयाइं मज्झिमगमए जहसेणं साइरेगाइं एवधणु-
हसयाइं उक्कोसेणवि साइरेगाइं नव धणुहसयाइं पच्छिमेसु
तिसुवि गमएसु जहसेणं तिषि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिषि
गाउयाइं सेसं तहेव णिरवसेसं जाव संवेहोत्ति । जइ संखे-
ज्जवासाउय सखिमणुस्से संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुर-
कुमारेसु उववज्जमाणेणं तहेव णव गमगा जाणियन्वा ण-
वरं जोइसियद्धिं संवेहं च जाणेज्जा । सेसं तहेव णिर-
वसेसं सेव जंते ! जंतेत्ति ॥

(जहसेणं दो अट्टजागपत्तिओचमाइंति) द्वौ पट्योपमाएजा-
गादित्यर्थः तत्रैकोऽसंख्यातायुष्कसम्यग्धी । द्वितीयस्तु तारकः
ज्योतिष्कसम्यग्धीति । (उक्कोसेणं चत्तारि पत्तिओचमाइं
वाससयसहस्समज्झियाइंति) त्रीण्यसंख्यातायुः सत्कानि
एकं च सातिरेकं चञ्चविमानज्योतिष्कसत्कमिति तृतीयगमे
(डिई जहसेणं पत्तिओचमं वाससयसहस्समज्झियाइंति) यद्य-
पि असंख्यातवर्षायुषां सातिरेका पूर्वकोटी च धन्यतः स्थितिर्ज-
यति तथापीह पट्योपमं वर्षलक्षाभ्यधिकमुक्तमेतत्प्रमाणायुष्केषु
ज्योतिष्केषूपत्यस्यमानत्वाद्यतोऽसंख्यातर्षायुः स्वायुषो बृहत्तरायु-
ष्केषु देवेषु नोत्पद्यते एतच्च प्रागुपदिष्टमिव । चतुर्थे गमे जघ-
न्यकावस्थितिकोऽसंख्यातर्षायुर्युधिष्वेकेषु ज्योतिष्केषूपत्यः तत्र
चासंख्यातायुषो यद्यपि पट्योपमाएभागाद्धीनतरममि जघन्यत
आयुष्कं भवति तथापि ज्योतिषां ततो हीनतरं नास्ति स्वायुस्तु-
ल्यायुषेन्द्रकाश्चोत्कर्षतोऽसंख्यातवर्षायुष इतीह जघन्यतः स्थिति-
कास्ते पट्योपमाएभागायुषो प्रवन्ति, ते च विमलवाहनदिबुल-
करकात्वात्पूर्वतरकावसुवो हस्यादय औघ्रिकज्योतिष्का अप्येवं
विधा एव तदुत्पत्तिस्थानं प्रयन्तीति । " जहसेणं अट्टजागप-
त्तिओचमिच्छिपसु इत्याद्युक्तम् " "ओगाहणा जहसेणं धणुपुह-
त्ति" यदुक्तं तत्पट्योपमाएभागमानायुषो विमलवाहनादिपूर्व-
तरकालभाविनो हस्यादिव्यतिरिक्तसुद्रकायचतुष्पदानपेह्या-
वगन्तव्यम् । उक्कोसेणं साइरेगाइं अछारसधणुसयाइंति) एतच्च
विमलवाहनकुलकरपूर्वतरकावज्जविहस्यादीनपेह्योक्तम्, य-
तो विमलवाहनो नवधनुः शतमानावगाहनः तत्कालहस्यादयश्च
तद्विगुणाः । यत्पूर्वतरकालभाविनश्च ते सातिरेकतत्प्रमाणा भ-
वन्तीति (जहसकालाच्छिस्स एस चैव पफको गमोत्ति) ।
पञ्चमपट्टगमयोरत्रैवान्तर्भावान् यतः पट्योपमाएजागमाना-
युषो मिथुनकतिरश्चः पञ्चमगमे पट्टगमे च पट्योपमाएजागमान-
मेवायुर्धन्वीति प्राग्जावितं चैतदिति । सप्तमादिगमेपूक्तैव
त्रिपट्योपमलक्षणतिरश्चः स्थितिः ज्योतिष्कस्य तु सप्तमे द्विधा
प्रतीतैव अष्टमे पट्योपमाएभागरूपा नवमे सातिरेकपट्यो-

पमरूपा संवेधश्चैतदनुसारेण कार्यः (एते सत्तगमगत्ति) प्रथमा-
ख्यो मध्यमत्रयस्थाने एकः पश्चिमास्तु त्रय एवेत्येवं सप्त असं-
ख्यातवर्षायुष्कमनुप्याधिकारे (ओगाहणा साइरेगाइं नवधणु-
सयाइंति) विमलवाहनकुलकरपूर्वकालीनमनुप्यापेक्षया ।
(तिग्निगाउयाइंति) एतच्चैकान्तसुपमादिकालभाविमनुप्यापे-
क्षया (मज्झिमगमपत्ति) पूर्वोक्तनीतेस्त्रिभिरेक एवायमिति ॥
भ२४ श० २३ उ० ॥ (असंख्या अकामनिर्जया मृत्वा देवलोकै-
रूपपद्यन्ते इति वाणमंतरशब्दे वक्ष्यते)

एवं वेमाणियावि सोहम्मीसाणगा भाणियन्वा एवं ।
सणकुमारगावि नवरं असंखेज्जवासाउय अकम्मभूमि-
गवज्जेहिंतो उववज्जंति एवं जाव सहस्सारफणोवगवेमा-
णियदेवा भाणियन्वा ॥ आणयदेवाणं भंते ! कओहिं-
तो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो जाव देवेहिंतो उववज्जंति ?
गोयमा ! नो नेरइएहिंतो नो तिरिक्खजोणिएहिंतो मणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति नो देवेहिंतो । जइ मणुस्सेहिंतो उव-
वज्जंति किं सम्मुच्छिममणुस्सेहिंतो गम्भवकंतिय मणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! गम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो
उववज्जंति नो सम्मुच्छिममणुस्सेहिंतो उववज्जंति । ज-
दि गम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं कम्मभूमि-
गम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अकम्मभूमिगम्भ-
वकंतिएहिंतो अंतरदिवएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! क-
म्मभूमिगम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो अकम्म-
भूमिगेहिंतो नो अंतरदिवगेहिंतो । जदि कम्मभूमिग-
म्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउए-
हिंतो असंखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सं-
खेज्जवासाउएहिंतो नो असंखेज्जवासाउएहिंतो । जदि सं-
खेज्जवासाउयकम्मभूमिगम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उवव-
ज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति ?
गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगम्भवकंति-
यमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जं-
ति । जइ पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगम्भवकंतियम-
णुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सम्मादिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवा-
साउयकम्मभूमिगम्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ?
मिच्छादिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउएहिंतो सम्मामिच्छदि-
ट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
सम्मादिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगम्भवकंतियम-
णुस्सेहिंतो वि मिच्छादिट्ठी वासाउयकम्मभूमिगम्भवकंति-
एहिंतो वि नो सम्मामिच्छादिट्ठी पज्जत्तएहिंतो उववज्जं-
ति ॥ जदि सम्मादिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिग-
म्भवकंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संजयसम्मादिट्ठी
पज्जत्तएहिंतो असंजयसम्मादिट्ठी पज्जत्तएहिंतो संजयासं-
जयसम्मादिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
तिहिंतो वि उववज्जंति । एवं जाव अचुयगो कणो एवं

कायव्वाओ संघयणाई वंजजोगदंतएसु पंच आदिह्मगाणि
महासुकसहस्रारेसु चत्तारि तिरिक्खजोणियाणवि मणुस्सा-
ण वि सेसं तंचेव । आणयदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जं-
ति, उववाओ जहा सहस्रारे देवाणं एवरं तिरिक्खजोणि-
या खोनेयव्वा जाव पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सप्पिमणुस्साणं
जंते ! जे जविण आणयदेवेमु उववज्जित्तए । मणुस्साणं
वत्तव्वया जहेव सहस्रारेसु उववज्जमाणानं एवरं तिप्पि
संघयणाणि सेसं तहेव, आणवंधो जवादेसेणं जहमेणं
तिप्पि भवग्गहणाई उक्कोसेणं सत्त जवग्गहणाई कात्तादेसेणं
जहमेणं अट्टारससागरोवमाई दोहिं वामपुहुत्तेहिं अञ्ज-
हियाई उक्कोसेणं सत्तावणं सागरोवमाई चउहिं पुव्वकोमीहिं
अञ्जहियाई एवइयं । एवं सेसावि अट्ट गमगा जाणियव्वा
णवरं तिति संवेहं च जाणेज्जा सेसं तहेव । एवं
जाव अञ्चुयदेवा एवरं तिति संवेहं च जाणेज्जा । चउमु
चेव संघयणा तिप्पि आणायादीमु । गेवेज्जगदेवाणं जंते !
कओहिंतो उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया एवरं दो संघ-
यणा तिति संवेहं च जाणेज्जा । विजयवेजयंत जयंत अपरा-
जितदेवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया
णिरवसेसा जाव आणवंधोत्ति एवरं पढमं संघयणं सेसं
तहेव । भवादेसेणं जहमेणं तिप्पि जवग्गहणाई उक्कोसेणं
पंच भवग्गहणाई, कालादेसेणं जहमेणं एकतीसं सागरोव-
माई दोहिं वासपुहुत्तेहिं अञ्जहियाई उक्कोसेणं ठावांछिं
सागरोवमाई तिप्पि पुव्वकोडीहिं अञ्जहियाई एवइयं जाव
एवं सेसावि अट्ट गमगा जाणियव्वा । एवरं तिति संवेहं
च जाणेज्जा । मणूसे लच्छी एवमु वि गमएसु जहा गेवे-
ज्जसु उववज्जमाणस्स एवरं पढमं संघयणं सव्वट्ठसिच्छग-
देवाणं जंते ! कओहिंतो उववज्जंति उववाओ जहेव विज-
यादीणं जाव सेणं जंते ! केवइयकात्ताडिईएसु उववज्जेज्जा ?
गायमा ! जहमेणं तेत्तीसं सागरोवमाई उक्कोसेण वि तेत्तीसं
सागरोवमाईएसु अवसेसा जहा विजयाइसु उववज्जंता
एवरं जवादेसेणं तिप्पि जवग्गहणाई, कात्तादेसेणं जह-
मेणं तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं वासपुहुत्तेहिं अञ्जह-
याई उक्कोसेणवि तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्वकोमीहिं
अञ्जहियाई एवइयं सो चेव अप्पणा जहएणकालाडिईओ
जाओ एस चेव वत्तव्वया एवरं ओगाहणाडिईओ रय-
णिपुहुत्तं च वासपुहुत्ताणि सेसं तहेव संवेहं च जाणेज्जा ।
सां चेव अप्पणा उक्कोसकात्ताडिईओ जाओ एस चेव वत्त-
व्वया एवरं ओगाहणा जहमेणं पंचधणुहसयाई उक्को-
सेणं वि पंचधणुहसयाई ठिई जहएणेणं पुव्वकोमी उक्को-
सेणवि पुव्वकोमी सेसं तहेव जाव जवादेसोत्ति । कात्ता-
देसेणं जहएणेणं तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्वकोमीहिं
अञ्जहियाई उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाई दोहिं पुव्व-

कोडीहिं अञ्जहियाई एवइयं कात्तं सेवेज्जा । एवइयं कालं
गतिरागतिं करेज्जा । एए तिप्पिण गमगा सव्वट्ठसिच्छग-
देवाणं जंते ! जंते त्ति । जगवं ! गायमा ! जाव विहरइ ।
(जहमेणं पविओवमट्ठिईएसुत्ति) सौधमं जघन्येनान्य-
स्यायुपोऽस्तत्वात् । (उक्कोसेणं तिप्पिपविओवमट्ठिईएसुत्ति)
यद्यपि सौधमं बहुतरमायुष्कमस्ति तथाप्युत्कर्षतस्त्रिपल्योपमा-
युप एव तिर्यञ्चो भवन्ति तदनतिरिक्तं च देवायुर्वैज्जन्तीति ॥
(दो पविओवमाईति एकं तिर्यग्भवसत्कमपरं च देवसत्कम
(रूपविओवमाईति) त्रीणि पल्योपमानि तिर्यग्भवसत्कानि
त्रोण्येव देवजवसत्कानीति । सो चेव अप्पणा जहमेकात्ताडिईओ-
जाओ इत्यादि ॥ गमत्रयेऽन्येको गमो ज्ञाघना तु प्रदर्शितैव ।
(जहमेणं धणुहपुहुत्तंति) कुट्टकायचतुष्पदापेक्कम (उक्को-
सेणं दोगाउयाईति) यत्र केवे काले वा गव्यूतमाना मनुष्या
भवन्ति तत्सम्यन्धिनो हस्त्यादीनपेक्ष्योक्तमिति । संख्यातायुः
पञ्चेन्द्रियतिर्यगधिकारे जाहं अप्पणाजहमेकात्ताडिईओजवइत्या-
दीं (नो सम्मामिच्छादिघीति) मिथदृष्टिनिषेधो जघन्यस्थि-
तिकस्य तदसम्भवाद् जघन्यस्थितिकेषु दृष्टिप्रत्यस्यापि ज्ञावादि-
ति । तथा ज्ञानादिद्वारपि द्वे ज्ञाने वा अज्ञाने वा स्यातां जघन्य-
स्थितेरन्यज्ञानाज्ञानयोरज्ञावादिति । अथ मनुष्याधिकारे “ न-
वरं आद्वल्लएसु दोसु गमएसु इत्यादि ” आद्यगमयोहिं पूर्वत्र-
धनुः पृथग्न्यं जघन्यावगाहनोत्क्राश तु गव्यूतपदकमुक्तेइतु “ ज-
हमेण गाउयमित्यादि ” तृतीयगमे तु जघन्यत उत्कर्षतश्च परं
गव्यूतान्युक्तानीइतु त्रीणि चतुर्थगमे तु प्राग्जघन्यतो धनुःपृथ-
क्त्वमुत्कर्षतस्तु द्वे गव्यूते उक्ते इह तु जघन्यत उत्कर्षतश्च गव्यूत-
मेवमन्यदध्युक्तम् । ईशानकदेवाधिकारे (साइरेणं पविओवमं
कायव्वंति) ईशाने सातिरेकपल्योपमजघन्यस्थितित्वात्
तथा (चउत्थगमण ओगाहणा जहमेणं धणुहपुहुत्तंति)
ये सातिरेकपल्योपमायुपस्तिर्यञ्चः सुपमांशोऽज्ञावाः कुट्टतरका-
यास्तानपेक्ष्योक्तम् (उक्कोसेणं साइरेगाई दो गाउयाईति)
एतच्च यत्र काले सातिरेकगव्यूतमाना मनुष्या भवन्ति तत्का-
लजवान् हस्त्यादीनपेक्ष्योक्तम् । तथा ॥ (जेसु गाणेसु गाउयं-
ति) सौधमदेवाधिकारे येषु स्थानेष्वसंख्यातवर्षायुर्मनुष्याणां
गव्यूतमुक्तम् (तेसु गाणेसु इहं सातिरेगं गाउयंति)
जघन्यतः सातिरेकपल्योपमस्थितिकत्वादीशानकदेवस्य प्राप्त-
व्यदेवस्थित्यनुसारेण चाऽसंख्यातवर्षायुर्मनुष्याणां स्थितिसं-
ज्ञावात्तदनुसारेणैव च तेषामवगाहनाज्ञावादिति । सनत्कुमार-
देवाधिकारे जाहं य अप्पणजहमेत्यादौ (पंच वेस्सा आदिह्मओ
कायव्वाओत्ति) जघन्यस्थितिकस्तिर्यङ् सनत्कुमारे समुत्पित्सुर्ज-
घन्यस्थितिसामर्थ्यान्तुणादीनां चतसृणां क्षेत्र्यानामन्यतरस्यां
परिणतो भूत्वा मरणकाले पञ्चक्षेत्र्यामासाद्य क्रियते ततस्तत्रो-
त्पद्यते यतोऽप्रेतनभवेक्षयापरिणामे सति जीवः परमं गच्छती-
त्यागमः । तदेवमस्य पञ्च क्षेत्र्या भवन्ति हंतगादीणंजहमेत्यादि
पतज्ञावना चानन्तरोकन्यायेन कार्या (संघयणाई वंमवोयहंत-
एसु पंच आद्वल्लगाणिस्ति) वेदवर्तिसंहननस्य चतुर्णामेव देव-
लोकानां गमने निर्वधनत्वात् यदाह—“ जेवठेण उग्गमइ, चत्तारि
उ जाव आइमा कप्पा । वहेज्ज कप्पजुअलं, संघयणे कोहियाई-
एत्ति ” ॥ १ ॥ (जहमेण तिप्पि भवग्गहणाईति) आनतादिदेवो
मनुष्येभ्य एवोत्पद्यते, तेज्जेव च प्रत्यागच्छतीति जघन्यतो भ-
वत्रयं भवतीति एवं भवसत्कमप्युत्कर्षतो भावनीयमिति (उ-
क्कोसेणं सत्तावणमित्यादि) आनतदेवानामुत्कर्षत एकोन-
विंशतिसागरोपमायायुस्तस्य च भवत्रयभावेन सप्तपञ्चाश-

त्सागरोपमाणि मनुष्यभवचतुष्टयसम्बन्धिपूर्वकोटीचतुष्कान्य-
धिकानि भवन्तीति ॥ २०१४ ॥ १० ॥ १४ ॥ ३० ॥ जी० ॥ कर्म० ॥
एष संक्षेपार्थः सामान्यतो नरकोपपातचिन्तायां रन्प्रमोपपात-
चिन्तायां च देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकापातथा
ऽसंख्येयवर्षायुषश्चतुष्टयद्वेष्टेचराणां शेषाणामपि चापर्याप्तकानां
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां तथा मनुष्याणां संसृष्टिमानां गर्भव्युत्क्रान्ति
कानामप्यकर्मभूमिजानामन्तरहीपज्ञानां कर्मभूमिजानामप्यसं-
ख्येयवर्षायुषां संख्येयवर्षायुषामपि अपर्याप्तानां प्रतिषेधः शेषा-
णां विधानम् । शर्करप्रज्ञायां संसृष्टिमानामपि प्रतिषेधः
वायुकप्रज्ञायां चतुष्टयपरिस्पर्शानामपि पङ्कप्रज्ञायां स्वेष्टराणामपि
धूमप्रभायां चतुष्टयदानामपि तमःप्रज्ञायां उरःपरिस्पर्श-
णामपि सप्तमपृथिव्यां स्त्रीणामपि जवनवासिपूषपातचि-
न्तायां देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकापर्याप्ततिर्य-
क्पञ्चेन्द्रियसंसृष्टिमापर्याप्तगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां प्रति-
षेधः शेषाणां विधानम् । पृथिव्यव्यवस्थितिषु सकलनैरयिकसन्-
त्कुमारादिदेवानां तेजोवायुक्षित्रिचतुरिन्द्रियेषु सर्वनारकसर्व-
देवानां प्रतिषेधः तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वानतादिदेवानां मनुष्येषु
सप्तमपृथिवीनारकतेजोवायुनां व्यन्तरेषु देवनारकपृथिव्यादिप-
ञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकापर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंसृष्टिमापर्याप्त-
गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां ज्योतिषेषु सम्सृष्टिमतिर्यक्पञ्चे-
न्द्रियासंख्येयवर्षायुषकखचरान्तरहीपजमनुष्याणामपि प्रतिषे-
धः । एवं सौधर्मेशानयोरपि । सन्त्कुमारादिषु सहस्रारप-
र्यन्तेष्वकर्मभूमिजासंख्येयवर्षायुषककर्मभूमिजानामपि प्रतिषेधः
आनतादिषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामपि विजयादिषु मिथ्यादृष्टि-
मनुष्याणामपीति । गतं पञ्चमद्वारम् । प्रज्ञा० ६ पद ।

११ कृतयुग्मादिविशेषणनैकेन्द्रियाणाम्—

करजुम्मकरजुम्मएगिंदियाणं जंते ! कत्रो उववज्जंति
किं णेरइय जहा उप्पलुहेसए तहा उववाओ तेणं जंते !
जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! सोहम
वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति तेणं
जंते ! जीवा समए समए पुच्छा ? गोयमा ! तेणं अणंता
समए समए अवहीरमाणा २ अणंताहिं ओसप्पिणीउस-
प्पिणीहिं अवहीरंति णो चेव णं अवहिरिया सिया उच्च-
जहा उप्पलुहेसए । तेणं जंते जीवा एाणावरणिज्जस्स
कम्मस्स किं बंधगा पुच्छा, गोयमा ! बंधगा णो अवंधगा
एवं सन्वेसिं वाउयवज्जाणं आउयस्स बंधगा वा अवंधगा
वा तेणं जंते ! जीवा एाणावरणिज्जकम्मस्स वेदगा पु-
च्छा, गोयमा ! वेदगा णो अवेदगा एवं सन्वेसिं तेणं जंते !
किं जीवा किं सातावेदगा असातावेदगा पुच्छा, गोयमा ! सा
तावेदगा वा असातावेदगा वा एवं खलु उप्पलुहेसगपरिवाही
सन्वेसिं कम्माणं, उदई णो अणुदई उहं कम्माणं उदीरगा
णो अणुदीरगा वेदणिज्जा उयाणं उदीरगा वा अणुदीरगा
वा तेणं जंते ! जीवा किं काहलेस्सा पुच्छा, गोयमा !
काहलेस्सा वा णीहलेस्सा वा काउलेस्सा वा तेउलेस्सा
वा णो सम्मदिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो
एाणी अएाणी णियमं नु असाणी तं जहा मतिअ-
एाणी य सुयअएाणी य णो मएजोगी णो वइजोगी

कायजोगी मागारोवउत्ता वा अणागारोवउत्ता वा । तेमि-
णं जंते ! जीवाणं नरीरा कइवएणा जहा उप्पलुहेसए स-
व्वन्य पुच्छा, गोयमा ! उप्पलुहेसए उसासगा वा एीसाम-
गा वा एी उस्मानगा णीसामगा वा आहारगा वा अणा-
हारगा वा एी विरया अविरया एी विरयाविग्ग्या नकि-
रिया एी अकिरिया । सत्तविहवंधगा वा अट्ठविहवंधगा
वा आट्ठान्यमोवउत्ता वा जाव परिगहसमोवउत्ता वा
कोहकसाई जाव लोभकसाई वा एी इत्थीवेदगा एी
पुरिमवेदगा एणुसगवेदगा वा इत्थीवेदवंधगा वा एणुसग-
वेदवंधगा वा एी नमी अमणी सईदिया एी अणिंदिया
नेणं भंते ! कइजुम्म ॥ २ ॥ एगिंदियाओनि
कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहमेणं एकं समयं
उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंतओ ओसप्पिणी उस्मपि-
णीओ वएस्सइकालो संवेहो ए भस्सइ आहारो जहा उ
प्पलुहेसए एवरं एिन्वाधाएणं इइसिं वाधायं पमुइ
मिय तिदिंसि सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं मेसं तहेव ठिई
जहणेणं एकं समयं उक्कोसेणं वावीसं वामसहस्साई समु-
ग्घाया आदिह्वा, चत्तारि मारणंनियसमुग्घाया तेणं समो-
हयावि असमोहया वि मरति उव्वट्ठणा जहा उप्पलुहेसए ।
अह भंते ! सव्वपाणा जाव सव्वसत्ता करजुम्मा २ एगि-
दियसत्ताए उववसुपुव्वा ? हंता गोयमा ! अमइ अणु वा
अणंतखुत्तो ? करजुम्मेतेओग एगिंदियाणं भंते ! कत्रो-
उववज्जंति उववाओ तहेव तेणं जंते ! जीवा एगपुच्छा,
गोयमा ! एगूणवीना वा असंखेज्जा वा अणंता वा उव-
वज्जंति सेसं जहा करजुम्माणं जाव अणंतखुत्तो २ करजु-
म्मदावरजुम्मएगिंदियाणं जंते ! कत्रो उववज्जंति उववा-
तो तहेव । तेणं जंते ! जीवा एगपुच्छा, गोयमा ! अट्ठा-
रस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति
सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो ॥ ३ ॥ कइजुम्मकलिओग ए-
गिंदियाणं जंते ! कत्रो उववातो तहेव परिमाणं सत्तरस
वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा सेसं तहेव जाव
अणंतखुत्तो ॥ ४ ॥ तेओगकरजुम्मएगिंदियाणं जंते ! क-
त्रो उववातो तहेव परिमाणं वारस वा असंखेज्जा वा अ-
णंता वा उववज्जंति सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो ॥ ५ ॥
तेओगतेओगएगिंदियाणं जंते ! कत्रो उववज्जंति उववा-
ओ तहेव परिमाणं पएणरस संखेज्जा वा असंखेज्जा वा
अणंता वा सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो ॥ ६ ॥ एवं एएसु सो-
हससु महाजुम्मेसु एको गमओ णवरं परिमाणे णाणत्तं
तेओ य दावरजुम्मेसु परिमाणं चउइस वा संखेज्जा वा असं-
खेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ७ ॥ तेओगकलिओगतेरस
वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ८ ॥

ज्जंति ॥ ८ ॥ दावरजुम्मकजुम्मेषु अट्ट वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ९ ॥ दावरजुम्मेओगेसु एकारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति । १० । दावरजुम्मदावरजुम्मेसु दस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ११ ॥ दावरजुम्मकद्विओगेसु एव वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ १२ ॥ कद्विओगकजुम्मेषु चत्तारि वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति १३ । कलिओगतेओगेसु सत्त वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति । १४ । कलिओगदावरजुम्मेसु उ वा संखेज्जा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति । १५ । कलिओगकद्विओगएगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति उववाओ तहेव परिमाणं पंच वा संखेज्जा वा असंखेज्जा अणंता वा उववज्जंति सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो सेवं भंते ! जंते ! चि ॥

(जहा उत्पल्लोदेशकः) उत्पल्लोदेशक एकादशशते प्रथम इह च यत्र पंचचित्पदे उत्पल्लोदेशकालिदेशः क्रियते तत्तत एवावधार्यम् (संवेहो न भवति) उत्पल्लोदेशके उत्पल्लजीवस्योत्पादो विवक्षितस्तत्र च पृथिवीकायिकादिकायां नरापेक्षया संवेधः सम्भवति इह त्वेकेन्द्रियाणां कृतयुग्म २ विशेषणानामुत्पादोऽधिकृतस्ते च वस्तुतोऽनन्ता एवोत्पद्यन्ते तेषां चोद्भूतैरसम्भवात्संयन्धो न सम्भवति । यश्च षोडशादीनामेकेन्द्रियैरुत्पादोऽभिहितोऽस्ती प्रसक्तयिकेभ्यो ये तेषूपद्यन्ते तद्वेपथ एव न पुनः पारमार्थिकोऽनन्तानां प्रतिसमयं तेषूपपादादिति ॥ ४०३५ श० १३० (उत्पल्लोदेशकः षणस्सइ शब्दे)

प्रथमसमयकृतः ॥

पदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति ? गोयमा ! तहेव एवं जहेव पदमो उद्देसओ तहेव सोलसखुत्तो विनिओ वि भाणियव्वो तहेव सव्वं एवरं इमाणि दस खाणत्ताणि ओगाहणा जहमेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं लकोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइजागं आणयकम्मस्स एओ वंधगा अवंधगा आउयस्स एओ उदीरगा अणुदीरगा एओ उस्सागा एओ णिस्सासगा एओ उस्सास एिस्सासगा । सत्तविहवंधगा वा एओ अट्टविहवंधगा वा । तेषां भंते ! पदमसमयकडजुम्म २ एगिंदिया तिकालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! एकं समयं एवं त्रितीए वि समुग्घाया आदिह्वा दोणि । समोहयाण पुच्छिज्जति उवट्टणा ए पुच्छिज्जइ सेसं तहेव सव्वं एिरवसेसं सोलससु वि गमएसु जाव अणंतखुत्तो । सेवं भंते ! भंते ! चि ॥

अथ द्वितीयस्तत्र (पदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) एकेन्द्रियत्वेनोत्पत्तौ प्रथमः समयो येषां ते तथा ते च कृतयुग्मकृतयुग्मादचेति प्रथमसमयकृतयुग्मकृतयुग्माः ते च ते एकेन्द्रियाध्वेति समासोऽस्तस्ते (सोलसखुत्तांति) पोरुशकृत्वः पूर्वोक्तान् पोरुशराशिभेदानाश्रित्येत्यर्थः (नाणत्तांति) पूर्वोक्तस्य विलक्षणत्वस्थानानि, ये पूर्वोक्ता भावास्ते केचित्प्र-

थमसमयोत्पन्नानां न सम्भवन्तीति कृत्वा तत्रावगाहनाद्योद्देशक्यादरवनस्पत्येक्या महती उक्ताऽचूत् इह तु प्रथमसमयोत्पन्नत्वेन साकल्येति नानात्वमेवमन्यान्यपि स्वधियोद्धानीति ज० ३५ श० २ उ० ॥

अप्रथमसमयकृतः

अपदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति एसो जहा पदममुद्देसो सोलसहि वि जुम्मेसु तहेव णेयव्वो जाव कद्विओगकद्विओगत्ताए जाव अणंतखुत्तो-सेवं भंते ! जंते ! चि

तृतीयोद्देशके तु (अपदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) इह प्रथमः समयो येषामेकेन्द्रियत्वेनोत्पन्नानां द्वादशः समया विग्रहश्च पूर्ववत्, एते च यथा सामान्येनैकेन्द्रियास्तथा भवन्तीत्यत एवोक्तम् "एसो जहा पदम उद्देसो इत्यादीति" म. ३५ श० ३ उ.

चरमसमयकृतः ॥

चरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं जहेव पदमसमय उद्देसओ एवरं देवा न उववज्जंति तेउलेस्सा ए पुच्छंति सेसं तहेव सेवं जंते ! जंते ! चि ॥

चतुर्थे तु (चरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) इह चरमसमयशब्देनैकेन्द्रियाणां मरणसमयो विवक्षितः स च परमवायुः प्रथमसमय एव तत्र च वर्तमानाश्चरमसमयाः संख्येयाश्च कृतयुग्मकृतयुग्मा ये एकेन्द्रियास्ते तथा ॥ (एवं जहा पदमसमय उद्देसओति) यथा प्रथमसमयैकेन्द्रियोद्देशस्तथा चरमसमयैकेन्द्रियोद्देशकोऽपि चाच्यस्तत्र हि औधिकोद्देशकापेक्षया दश नानात्वान्युक्तानीदृष्यं तानि तथैव समानस्वरूपत्वात्तत्प्रथमसमयचरमसमयानां यः पुनरिह विशेषस्तं दर्शयितुमाह "नवरं देवा न उचयज्जंतीत्यादि" देवोत्पादेनैकेन्द्रियेषु तेजोभ्रेश्या भवति, न चेह देवोत्पादः सम्भवतीति. तेजोभ्रेश्या एकेन्द्रिया न पृच्छन्ते इति ॥ ४०३५ श० ४ उ० ।

अचरमसमयकृतः

अचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा अपदमसमयउद्देशो तहेव एिरवसेसो भाणियव्वो सेवं भंते ! भंते ! चि ॥

पञ्चमे तु (अचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) न विद्यते चरमसमय उल्लक्षणो येषां ते अचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाध्वेति समासः ज० ३५ श० ५ उ० ॥

प्रथमप्रथमसमयः ।

पदमपदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पदमसमयउद्देसओ तहेव एिरवसेसं सेवं भंते ! भंते ! चि जाव विहरइ ॥

षष्ठे तु (पदमपदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) एकेन्द्रियोत्पादस्य प्रथमसमययोगाद्ये प्रथमाः प्रथमश्च समयः कृतयुग्मकृतयुग्मत्वानुज्ञतेर्येषामेकेन्द्रियाणां ते प्रथम २ समयकृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाः । ज० ३५ श० ६ उ० । प्रथमाप्रथमः ।

पदमअपदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पदमसमयउद्देसओ तहेव जाणियव्वो सेवं जंते ! भंते ! चि ॥

सप्तमे तु (पदम अपदमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) प्रथम-

स्तथैव योऽप्रथमश्च समयः कृतयुग्मं २ त्वानुवृत्तेर्येपामेकेन्द्रियाणां ते प्रथमाप्रथमसमयकृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रिया इह च एकेन्द्रियत्वोत्पादप्रथमसमयवर्तित्वे तेषां यच्चिवक्षितसह्यानुवृत्तेरप्रथमसमयवर्तित्वं तत्प्राग्जवसम्बन्धिनीं तामाश्रित्येत्यवमेवमुत्तरापीति । ज० ३५ श० ७ उ० प्रथमचरमः ।

पदमचरिमसमयकडजुम्म १ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा चरिमुदेसओ तहेव णिरवसेसं सेवं भंते ! जंते ! चि ॥

अष्टमे तु (पदमचरिमसमयकडजुम्म १ एगिंदियत्ति) प्रथमाश्च ते विवक्षितसह्यानुवृत्ताः प्रथमसमयवर्तित्वाच्चरमसजयाश्च मरणसमयवर्तिनः परिज्ञादस्था इति ॥ प्रथमचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः भ० ३५ श० ८ उ० ।

प्रथमाचरमः

पदमअचरिमसमयकडजुम्म १ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पदमुदेसओ तहेव णिरवसेसं सेवं जंते ! जंते ! चि जाव विहरइ

नवमे तु (पदमअचरिमसमयकडजुम्म १ एगिंदियत्ति) प्रथमास्तथैव अचरमसमयास्त्वेकेन्द्रियोत्पादापेक्षया प्रथमसमयवर्तिन इह विवक्षिताश्चरमत्वनिषेधस्य तेषु विद्यमानत्वादित्यथा हि द्वितीयोद्देशकोक्तानामवगाहनादीनां यदिह समत्वमुक्तं तन्न स्यात्ततः कर्मधारयः शेषं तु तथैव ज० ३५ श० ९ उ० ।

चरमचरमः ।

चरिम १ समयकडजुम्म १ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा चउत्थो उदेसओ तहेव सेवं भंते ! भंते ! चि ॥

दशमे तु (चरिम २ समयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) चरमाश्च ते विवक्षितसंख्यानुभूतेश्चरमसमयवर्तित्वाच्चरमसमयाश्च प्रागुक्तस्वरूपा इति चरमसमयाः शेषं तु प्राग्वत् ॥ ३५ ॥ १० ॥

चरमाचरमः ।

चरिमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा पदमुदेसओ तहेव णिरवसेसं सेवं जंते ! जंते ! चि जाव विहरइ ॥

एकादशे तु (चरिमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) चरमास्तथैव अचरमसमयाश्च प्रागुक्तयुक्तेरैकेन्द्रियोत्पादापेक्षया प्रथमसमयवर्तिनो ये ते चरमाचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः ॥ ज० ३५ श० ११ उ० ।

एवं एएणं कमेणं एकारस उदेसगा पदमो ततिओ पंचमओ य सरिसगमया सेसा अट्ट सरिसा णवरं चउत्थे अट्टमे दसमे देवा ए उववज्जंति । तेउदेस्सा एत्थि । पदमं एगिंदियमहाजुम्मसयं सम्पत्तं ॥ ज० ३५ श० १२ उ० ।

उक्तोद्देशकानां स्वरूपनिर्धारणयाह त्वेयविशेषणेन ॥

कएहलेस्सकडजुम्म १ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति ? गोयमा ! उववाओ तहेव एवं जहा ओहियउदेसए णवरं इमं एणचं तेणं जंते ! जीवा कएहलेस्सा ? हंता कएहलेस्सा तेणं भंते ! कएहलेस्सा कडजुम्मा १ एगिंदिया तिकालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहसेणं एकं समयं उकोसेण अंतोमुहुत्तं । एवं तित्तीए वि जाव अणंतखुत्तो । एवं सोइसु वि जुम्मा भाणियवा सेवं जंते ! जंते ! चि

पदममयकएहलेस्सकडजुम्म १ एगिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा पदमुदेसए णवरं तेणं जंते ! कएहलेस्सा ? हंता कएहलेस्सा सेसं तहेव सेवं भंते ! जंते ! चि । एवं जहा ओहियसए एकारस उदेसगा जणिया तहा कएहलेस्सावि एकारस उदेसगा जाणियवा, पदमो ततिओ पंचमो य सरिसगमया सेसा अट्ट वि सरिसगमया णवरं चउत्थे अट्टमे दसमे देवा ए उववज्जंति । तेउदेस्सा एत्थि । पदमं एगिंदियमहाजुम्मसयं सम्पत्तं ॥ ३ एवं काउदेस्सेहिं वि सयं कएहलेस्ससयसरिसं एकारस उदेसगा तहेव सेवं जंते ! जंते ! चि ॥ ततियं एगिंदियमहाजुम्मसयं सम्पत्तं ॥ ३ एवं काउदेस्सेहिं वि सयं कएहलेस्ससयसरिसं सेवं भंते ! जंते ! चि ॥ ३५ ॥ चउत्थ एगिंदियमहाजुम्मसयं ॥ ४ ॥ जवसिद्धिकडजुम्म १ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा ओहियसयं णवरं एकारस वि उदेसएमु अह भंते ! सव्वपाणा जाव सव्वसत्ता जवसिद्धिकडजुम्म १ एगिंदियत्ताए उववसुपुवा ? गोयमा ! एओ इणट्टे समट्टे सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते ! चि ॥ पंचमं एगिंदियसयं महाजुम्मं सम्पत्तं ॥ ५ ॥ कएहलेस्सभवसिद्धिकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति, एवं कएहलेस्सभवसिद्धियएगिंदिएहिं वि सयं वितियं सयं कएहलेस्ससरिसं भाणियवं सेवं भंते ! भंते ! चि ॥ छट्ठं एगिंदियमहाजुम्मसयं ॥ ६ ॥ एणील्लेस्से जवनिद्धियएगिंदिएहिं वि सयं सेवं भंते ! भंते ! चि सत्तमं एगिंदियमहाजुम्मसयं ॥ ७ ॥ काउलेस्से जवसिद्धियएगिंदिएहिं वि तहेव एकारस उदेसगसंजुत्तं सयं एवं एयाणि चत्तारि भवसिद्धियसयाणि चउसु वि सएसु सव्वपाणा जाव उववसुपुवा एओ इणट्टे समट्टे सेवं भंते ! भंते ! चि अट्टमं एगिंदियसयं महाजुम्मं ॥ ८ ॥ भवसिद्धिएहिं चत्तारि सयाइं जणियाइं एवं अजवसिद्धिएहिं वि चत्तारि सयाणि लेस्सासंजुत्ताणि भाणियवाणि सव्वपाणा तहेव एओ इणट्टे समट्टे एवं एयाणि वारस एगिंदियमहाजुम्मसयाइं भवंति सेवं भंते ! भंते ! चि ॥ पंचतीसइं सयं सम्पत्तं ॥ ३५ ॥

[पदमो तइओ पंचमोयसरिसगमत्ति) कथं यतः प्रथमापेक्षया द्वितीये यानि नानात्वान्यवगाहनादीनि दश भवन्ति न तान्येतेष्विति (सेसा अट्टसरिसगमत्ति) द्वितीयचतुर्थपञ्चादयः परस्परेण सदृशगमाः पूर्वोक्तेभ्यो विलक्षणगमा द्वितीयसमानगमा इत्यर्थः विशेषं त्वाह—नवरं चउत्थेत्यादि ॥ कृष्णलेश्याशते (जहसेणं एकं समयं) जघन्यत एकसमयानन्तरं संख्यान्तरं भवतीत्यत एकं समयं कृष्णलेश्यकृतयुग्म २ एकेन्द्रिया भवन्तीति (एवं तित्तीए वि चि) कृष्णलेश्यावतां स्थितिः कृष्णलेश्यकालवदवसेयेत्यर्थः ॥ भ० ३५ श० १० ।

द्वीन्द्रियाणाम्-

कडजुम्भरवेइंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ जहा वकंतीए परिमाणं सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति अवहारो जहा उप्पलुदेसए ओगाहणा जह्सेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ञाणं उकोसेणं वारसजोययाइ एवं जहा एगिंदियमहाजुम्माण पढमुदेसए तहेव एवरं तिथि लेस्साओ देवा ए उववज्जंति सम्मदिट्ठी वा मिच्छदिट्ठी वा एणो सम्मामिच्छादिट्ठी वा एणणी वा अस्सणी वा । एणो मणजोई वइजोगी वा कायजोगी वा तेणं भंते ! कडजुम्भरवेइंदिया कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जह्सेणं एकं समयं उकोसेणं संखेज्जकालं ठिई जह्सेणं एकं समयं उकोसेणं वारस संवच्छराइ, आहारो एियमं ङदिसिं तिथि समुग्घाया, सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो एवं सोलससु वि जुम्मेसु वेइंदियमहाजुम्भसयं पढमो उदेसो सम्मत्तो सेव भंते ! भंते ! ति ॥ ३६ ॥ १ ॥ पढमसमयकडजुम्भरवेइंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं जहा एगिंदियमहाजुम्माणं पढमसमय उदेसए दस एणत्ताइ ताई चेव दस इहवि एकारस वि इमं णाणत्तं एणो मणजोगी णो वइजोगी कायजोगी । सेसं जहा वेइंदियाणं चेव पढमुदेसए सेव भंते ! भंते ! ति ॥ ३६ ॥ २ ॥ एवं एएण वि जहा एगिंदियमहाजुम्मेसु एकारस उदेसगा तहेव भाणियन्वा एवरं चउत्थव्वड्डमदसमेसु सम्मत्तणाणाणि ए भण्णति, जहेव एगिंदिएसु पढमो तईयपंचमो य एकगमा सेसा अड्ड एकगमा । पढमं वेइंदिए महाजुम्भसयं सम्मत्तं ॥ ३६ ॥ १ ॥ कएहलेस्सकडजुम्भरवेइंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव कएहलेस्से एकारस उदेसगसंजुत्तं सयं एवरं लेस्सा संचिट्ठणा ठिई जहा एगिंदियकएहलेस्साणं ॥ वितियं वेइंदियसयं ॥ ३६ ॥ २ ॥ एवं एणिलेस्सेहिं वि सयं । सतं ततियं ॥ ३६ ॥ ६ ॥ एवं काउलेस्सेहिं वि सयं चउत्थं सतं ॥ ४ ॥ भवसिद्धियकडजुम्भरवेइंदियाणं भंते ! एवं नवसिद्धिया वि चत्तारि तेणेव पुव्वगमएणं शेत्तन्वा एवरं सव्वपाणा एणो इण्डे समड्डे सेसं तहेव, ओहिअसयाणि चत्तारि सेव भंते ! भंते ! ति । वत्तीसइमसए अट्ठमं सयं सम्मत्तं ॥ ३६ ॥ ८ ॥ जहा नवसिद्धियसयाणि चत्तारि एवं अभवसिद्धियसयाणि चत्तारि भाणियन्वाणि एवरं सम्मत्तणाणाणि सव्वहा एत्थि सेसं तं चेव, एवं एयाणि वारसवेइंदियमहाजुम्भसयाणि भवंति सेव भंते ! भंते ! ति ॥ वेइंदियमहाजुम्भसया सम्मत्ता । वत्तीसइमं महाजुम्भसयं सम्मत्तं ॥ ३६ ॥ करुजुम्भ २ तेइंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति एवं तेइंदिएसु वि वारससया कायन्वा वेइंदियसयसरिसा एवरं ओगाहणा जह्सेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ञाणं उकोसेणं तिथि गाउयाइं ठिई जह्सेणं एकं समयं

उकोसेणं एगूणवाएणराइंदियाइं सेसं तहेवसेव जंते ! भंते ! ति । तेइंदियमहाजुम्भसया सम्मत्ता । सत्ततीसइमं सयं सम्मत्तं ॥ ३७ ॥ चउरिंदिएहिं वि एवं वारससया कायन्वा एवरं ओगाहणा जह्सेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ञाणं उकोसेणं चत्तारि गाउयाइं ठिई जह्सेणं एकं समयं, उकोसेणं वम्मासा सेसं जहा वेइंदियाणं सेव जंते ! जंते ! ति । चउरिंदियमहाजुम्भसयं सम्मत्तं (अट्ठतीसइमं सयं सम्मत्तं) ॥ ३८ ॥ करुजुम्भ २ अससिपंचिंदियाणं जंते ! कओ उववज्जंति जहा वेइंदियाणं तहेव अससिप्पु वि वारससया कायन्वा एवरं ओगाहणा जह्सेणं अंगुलस्स असंखेज्जज्ञाणं उकोसेणं जोअणसहस्सं संचिट्ठणा जह्सेणं एकं समयं उवकोसेणं पुव्वकोटिपुहुत्तं । ठिई जह्सेणं एकं समयं, उवकोसेणं पुव्वकोटी सेसं वेइंदियाणं । सेव भंते ! भंते ! ति ॥ असएणी पंचिंदियमहाजुम्भसया सम्मत्ता । एगूणयाट्ठीसइमं सयं सम्मत्तं ॥ ३९ ॥ करुजुम्भ २ ससिपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ चउसु वि गईसु संखेज्जवासाउय असंखेज्जवासाउय पज्जत्ता अपज्जत्तएसु य ए कओ वि पन्निसेहो जाव अणुत्तरविभाणत्ति परिमाणं अवहारो ओगाहणा जहा अससिपंचिंदियाणं वेदणिज्जवज्जाणं सत्तएहं कम्मपगणीणं वंधगा वा अवंधगा वा वेदणिज्जस्स वंधगा एणो अवंधगा, मोहणिज्जस्स वेदगा वा अवेदगा वा सेसाणं सत्तएहं वि वेदगा एणो अवेदगा, सायावेदगा वा असायावेदगा, वा मोहणिज्जस्स उदई वा अणुदई वा सेसाणं सत्तएहं वि उदयी एणो अणुदई णामस्स गोयस्स य उदीरगा एणो अणुदीरगा सेसाणं उदई वि उदीरगा वा अणुदीरगा वा कएहजेस्सा वा जाव मुकजेस्सा या सम्मदिट्ठी वा मिच्छादिट्ठी वा सम्मामिच्छादिट्ठी वा एणणी वा अएणाणी वा मणजोगी वा वइजोगी वा कायजोगी वा उवओगो वाएणमादी उस्सासगा आहारगा य जहा एगिंदियाणं, विरया वा अविरया वा विरयाविरया य सकिरियाणो अकिरिया । तेणं जंते ! जीवा किं सत्तविहवंधगा वा अट्ठविहवंधगा वा उव्विहवंधगा वा एगविहवंधगा वा ? गोयमा ! सत्तविह वंधगा वा जाव एगविहवंधगा वा । तेणं जंते ! जीवा किं आहारसंखोवज्जत्ता जाव परिगहसंखोवज्जत्ता एणो संखोवज्जत्ता ? गोयमा ! आहारसंखोवज्जत्ता जाव एणो संखोवज्जत्ता सव्वपुच्छा जाणियन्वा । कोहकसायी जाव लोअकसाई वा अकसायी वा इत्थीवेदगा वा पुरिसवेदगा वा णपुंसगवेदगा वा अवेदगा वा । इत्थिवेदवंधगा वा पुरिसवेदवंधगा वा णपुंसगवेदवंधगा वा अवंधगा वा सखी एणो असखी सईंदिया एणो अणिंदिया, संचिट्ठणा जह्सेणं एकं समयं उकोसेणं सा-

गरोवमसयपुहृत्तं सातिरेण आहारो तदेव जाव एणियं उ-
 दिसिं ठिई जह्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं । ढ समुग्वाया आदिद्वगा मारणंतियममुग्वाणं मयो-
 हया विमरंति अंगमोहया विमरंति । उव्वट्टणा जह्व उववा-
 ओ ए कत्थइ पस्सिसेहो जाव अणुत्तरविमाणत्ति । अह
 भंते ! सव्वपाणा जाव अणंतखुत्तो एवं सोलससु वि जु-
 म्मेसु जाणियव्वं जाव अणंतखुत्तो एवरं परिमाणं जहा
 वेइंदिया सेवं जंते ! जंते ! त्ति ॥ ४० ॥ १ ॥ पढमसमय-
 करुजुम्म २ सप्पिपंचिंदियाणं जंते ! कओ उववाओ परि-
 माणं आहारो जहा एणसिं चेव पढमो उदेसए आंगादणा-
 बंधो वेदो वेदणा उदयी उदीरगा य जहा वेइंदियाणं पढम-
 सयाणं तदेव कएह्वेस्सा वा जाव मुक्खेस्सा वा सेसं जहा
 वेइंदियाणं पढमसमयाणं जाव अणंतखुत्तो णवरं इत्थिवे-
 दगा वा पुरिसवेदगा वा णपुंसगवेदगा वा सप्पिणो अ-
 सप्पिणो सेसं तदेव एवं सोलससु वि जुम्मेसु परिमाणं त-
 हेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ एवं एत्थ वि एकारस उदेस-
 गा तदेव पढमो तइओ पंचमो य सरिसगमगा सेसा अ-
 ढ वि सरिसगमगा चउत्थव्वट्टमदसमेसु एत्थि विसेसो
 कोइ वि सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४० ॥ (पढमं पंचिंदि-
 यमहाजुम्मसयं सम्मत्तं ॥ १ ॥) कएह्वेस्सा कडजुम्म २
 सप्पिपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति तदेव पढमुहेमओ
 सप्पिणं एवरं बंधो वेओ उदयी उदीरणात्तेस्सवंधगसप्प-
 कसायवेदबंधगा एयाणि जहा वेइंदियाणं कएह्वेस्साणं
 वेदो तिविहो अवेदगा एत्थि, संचिद्वणा जह्णेणं एकं
 समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं ।
 एवं ठिईए वि एवरं ठिईए अंतोमुहुत्तमव्वहियाइं ण जसंति
 सेसं जहा एणसिं चेव पढमुहेसए जाव अणंतखुत्तो एवं
 सोलससु वि जुम्मेसु सेवं जंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ पढमस-
 मयकएह्वेस्सकरुजुम्म २ सप्पिपंचिंदियाणं जंते ! कओ उ-
 ववज्जंति पढमसमयउदेसए तदेव णिरवसेमं णवरं तेणं
 जंते ! जीवा कएह्वेस्सा ? इता कएह्वेस्सा सेसं तदेव
 एवं सोलससु वि जुम्मेसु सेवं जंते ! भंते ! त्ति, एवं एएवि
 एकारस उदेसगा कएह्वेस्ससए पढमतियपंचमा सरिसग-
 मगा सेसा अढ वि सरिसगमा सेवं जंते ! जंते ! त्ति ।
 (वितियं सयं सम्मत्तं) ॥ ४२ ॥ एवं एणीद्वेस्सेसु वि सयं
 णवरं संचिद्वणा जह्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं दससाग-
 रोवमाइं पल्लिओवमस्स असंखेज्जइजागमव्वहियाइं । एवं
 ठिईए वि, एवं तिसु उदेसएसु सेसं तदेव सेवं जंते ! जंते!
 त्ति ॥ ततियं सयं सम्मत्तं ॥ ४३ ॥

पञ्चदशशते संख्यापदैरेकेन्द्रिया प्ररूपिताः पर्युत्तिशे तु तैरेव
 द्वीन्द्रियाः प्ररूप्यन्त इत्येवं सम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रकडजुम्म-
 वेइंदियाणमित्यादि (जह्णेणं एकं समयंति) समयानन्तरं

संख्यान्तरभावादेवं स्थितिरपि, इतः सर्वसूत्रसिद्धमाशास्त्रप-
 रिसमातेर्नवरं चत्वारिंशे शते (वेयण्णिज्जवज्जाणं सत्तएहं पग-
 डीणं बंधगा वा अवंधगा वत्ति) इह वेदनीयस्य बन्धविधि
 विशेषेण वक्ष्यतीति कृत्वा वेदनीयवर्जानामित्युक्तं तत्र चोप-
 शान्तमोहादयः समानामबन्धका एव शेषास्तु यथासम्भवं
 बन्धका भवन्तीति (वेयण्णिज्जस्स बंधगा नो अवंधगत्ति)
 केवलित्वादात्तात्सर्वेऽपि सज्जिपञ्चेन्द्रियास्ते च वेदनीयस्य
 बन्धका एव नाबन्धकाः (मोहणिज्जस्स वेयगा वा अवयगा
 वत्ति) मोहनीयस्य वेदकाः सूक्ष्मसम्परायान्ता अवयकास्तु
 उपशान्तमोहादयः (सेसाणं सत्तएहं वि वेयगा नो अवय-
 गत्ति) ये किलोपशान्तमोहादयः सज्जिपञ्चेन्द्रियास्ते समाना-
 मपि वेदका नो अवयकाः केवलिन एव चतसृणां वेदका
 भवन्ति ते चन्द्रियव्यापारातीतत्वेन न पञ्चेन्द्रिया इति ॥
 (सायावेयगा वा असायावेयगा वत्ति) सज्जिपञ्चेन्द्रियाणामेवं
 स्वरूपत्वान् (मोहणिज्जस्स उदयी वा अणुदयी वत्ति) तत्र
 सूक्ष्मसम्परायान्ता मोहनीयस्योदयिनः उपशान्तमोहादय-
 स्त्वनुदयिनः । सेसाणं सत्तएहवीत्वादि प्राग्बन् नवरं वेदक-
 त्वानुक्रमेण कर्णेन चोदयागतानामनुभवम उदयस्त्वनुक्रमा
 गतानामिति (नामस्स गोयस्स य उदीरगा नो अणुदीरगत्ति)
 नामगोत्रयोरकपायान्ताः सज्जिपञ्चेन्द्रियाः सर्वेऽणुदीरकाः (से-
 साणं अणुद्वि उदीरगा वत्ति) शेषाणां पञ्चामपि यथासम्भ-
 वमुदीरकाश्चानुदीरकाश्च, यतोऽयमुदीरणाविधिः प्रसक्तान्ताः
 सामान्येनाष्टानामावशिकावशेषायुष्कास्तु त एवायुर्वर्जसप्ताना-
 मुदीरका अप्रमत्तादयस्तु चत्वारो वेदनीयायुर्वर्जानां पक्षां तथा
 सूक्ष्मसम्पराया आवशिकायां स्वाद्यायाः शेषायां मोहनीयवेद-
 नीयायुर्वर्जानां पञ्चानामपि उपशान्तमोहास्तृत्वरूपाणां पञ्चा-
 नामेव क्षीणकपायाः पुनः स्वाद्याया आवशिकायां शेषायां
 नामगोत्रयोगेव सयोगिनोऽप्येतयोरेवायोगिनस्त्वनुदीरका एवे-
 ति । (संचिद्वणा जह्णेणं एकं समयंति) कृतयुग्म २ स-
 ज्जिपञ्चेन्द्रियाणां जघन्येनावस्थितिरिकं समयं समयानन्तरं
 संख्यान्तरसद्भावात् । (उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहृत्तं साहरे-
 गत्ति) यत इतः परं सज्जिपञ्चेन्द्रिया न जघन्येवेति (ढ स-
 मुग्वाया आह्वगत्ति) । सज्जिपञ्चेन्द्रियाणामाद्याः परेव स-
 मुद्धता ज्वान्ति सप्तमस्तु केवलित्वामेव ते चानिन्द्रिया इति ।
 कृष्णलेइयाशते - (उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहु-
 त्तमव्वहियाइंति) इदं कृष्णवेइयावस्थानं सप्तमप्रथिव्युत्कृष्ट-
 स्थितिं पूर्वभवपर्यन्तवर्तितं कृष्णवेइयापरिणाममाश्रित्येति नी-
 ववेइयाशते (उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं पल्लिओवमस्स अमं
 खेज्जइभागमव्वहियाइंति) पञ्चमपृथिव्या उपरितनप्रस्तटे
 दशसागरोपमाणि पल्लोपमासंख्येयभागाधिकान्यायुः सम्भव-
 ति नीववेइया च तत्र स्यादत उक्तम् उक्कोसेणमित्यादि ॥ अ-
 च्चेह प्राक्तनभवान्तिमान्तर्मुहूर्तं तत्पल्लोपमासंख्येयज्ञाने प्रवि-
 ष्ठमिति न भेदेनोक्तमेवमन्यत्रापि । (तिसु उदेसएसुत्ति) प्रथ-
 मतृतीयपञ्चमेविति ॥ ४०४० श०१७० जी० ।

एवं काउलेस्ससयं पि एवरं संचिद्वणा जह्णेणं एकं
 समयं उक्कोसेणं तिसि सागरोवमाइं पल्लिओवमस्स असं
 खेज्जइभागमव्वहियाइं एवं ठिईए वि एवं तिसु वि उदेसए
 सु सेसं तदेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति (चउत्थं सयं सम्म-
 त्तं) ॥ ४४ ॥ एवं तेउलेस्सविसयं एवरं संचिद्वणा जह-
 षेणं एकं समयं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं पल्लिओवमस्स

उपप्रतिग्रहकृत्वात् पञ्चजणवालुङ्गपुत्रमुद्रातुरीअपहविअ-
विउलति " आउलपदमारभ्य निगच्छति पदपर्यन्तं तु सूत्रे
साक्षादेवास्ति । अत्र व्याख्या हृदयमालासहस्रैर्जनमनःसमूहैर-
गिनन्धमानः २ समुद्रमुपनीयमानो जयजीवानन्देत्याद्याशी-
र्वानेन मनोरथमालासहस्रैरतस्यैवाद्यापरा भवाम इत्यादिजन-
विकल्पैर्विशेषेण स्पृश्यमानः २ इत्यर्थः । यवनमालासहस्रैर्वच-
नमालासहस्रैर्वा अभिष्टयमानः २ कान्तादिगुणैर्हेतुभिः प्रार्थ्य-
मानः २ भवतया स्थापितया वा स्त्रीपुरुषजनैरभिलष्यमाणः २
दक्षिणहस्तेन यहुनां नरनारीसहस्राणामञ्जलिमालासंयुतक-
मुद्राविशेषेयुन्दानि प्रतीच्छन् २ यहुन् २ किमुक्तं भवति त्रैलोक्य-
नाथनाथ प्रभुणा पौराणामसाकमञ्जलिरूपा भक्तिर्मेनस्यचता-
रितेति दक्षिणहस्तदशनम् । तथा महाप्रमोदाय भवतीति कु-
प्यं मञ्जुमन्दान्तिकोमलेन धोषेण स्वरूपे प्रतिपृच्छन् २ प्र-
श्नयत् प्रश्नमतां स्रग्पादिवार्ताभवनानां चिनीता नगरी गृहाणां
पट्टया समधेपिस्थित्या सहस्राणि न तु पुष्पावकीर्णस्थित्या
समतिक्रामन् २ तन्वीतलतालाः प्रसिद्धाः कुटितानि शेषवा-
धानि तेषां वादितं वादनं प्राकृतत्वात्पदव्यत्ययः गीतं च तयोः
रूपेण । यद्वा तन्वादीनां कुटितान्तानां गीते गीतमध्ये यद्वा-
दितं वादनं तेन यो रवः शब्दस्तेन मधुरेण मनोहरेण तथा
उपग्रहस्य उद्घोषः उद्घोषणं विशदं स्पष्टतया प्रतिभासमानं
यत् तेन मञ्जुमन्दानां धोषेण पौरजनरूपेण च प्रतिबुद्धमानः
२ साधनानामयत् कन्दराणि दूर्यः गिरिणां विपरकुहराणि
गुहापर्वतानराणि च गिरिवराः प्रधानपर्वताः प्रासादाः सप्त-
भूमिभादयः ऊर्ध्वमभवानि ऊर्ध्वविस्तृतगृहाणि देवकु-
तानि प्रतीतानि शृङ्गदण्डं त्रिकोणस्थानं त्रिकं यत्र रथ्यात्रयं
मितति चतुष्कं यत्र रथ्याचतुष्टयं चत्वरं बहुमार्गा आरामाः
पुष्पजातिप्रधानवनवृक्षाः उद्यानानि पुष्पादिमञ्जुवृक्षयुक्तानि का-
ननानि नगपद्मानि सभा आस्थापिकाः प्रपा जलदानस्था-
ननेतयां ये प्रदेशरूपा भागास्तान् तत्र प्रदेशा लघुतरा भागा
देशान् लघयः प्रतिधुताः प्रतिशब्दालेषां शतसहस्राणि ल-
ङ्गालैः संकुलान् कुर्वन् अत्र यद्वचनार्थे एकवचनं प्राकृतत्वात्
हृषानां हृषितेन हेषास्वरूपेण हस्तिनां गुलगुलायितेन गुलगु-
लायितरूपेण रथानां घनघनायितेन घणघणायितरूपेण शब्देन
मिश्रितेन जनस्य मदता कलकलरूपेण आनन्दशब्दत्वाभ-
पुरेणारूपेण पूरयत् २ अत्र नम इति उत्तरप्रत्ययवर्तिना पदेन
योगः सुगन्धानां वरकुसुमानां च उद्घेध ऊर्ध्वं गतो वासरेणु-
गभिषे द्रव्यं तुरुष्कं सिद्धकं धूपश्च दशागादिर्गन्धद्रव्यसंयो-
गः येषां निवहेन जीवलोकं वासयन्निच अवतोयेत्ता तु जीवलो-
कवासनस्यावास्तवत्वेन सर्वतः क्षुभितानि ताश्च तथा ससं-
प्रमार्गि चक्रवालानि जनमण्डलानि यत्र निर्गमे तद्यथा भवती-
त्येवं निर्गच्छन्तीति । प्रचुरजनाश्च अथवा पौरजनाश्च बाल-
वृद्धाश्च ये प्रमुद्रितास्त्वरितप्रधावितानि शीघ्रं गच्छन्तस्तेषां
व्याकुलाकुलानां यो बोलः शब्दः स बहुलो यत्र तत्तथा एवं भूतं
नमः कुर्वन् विशेषाणामां व्यस्ततया निपातः प्राकृतत्वादिति नि-
गन्त्य च यत्र गच्छति तदाह । आसीं इत्यादि आसिक्कमीषत्सिकं
गन्धोवकानि प्रमाजितं कचवरशोधनेन सिकं तेनैव विशेषतो
गन्धोवकानि प्रमाजितं कचवरशोधनेन सिकं तेनैव विशेषतो
अथ शुचिकं पवित्रं पुण्यं उपचारः पूजा तेन कलितं युक्तमिदं
च विशेषणं प्रमाजितासिक्कचिकमित्येवं दृश्यं प्रमाजिताद्य-
नन्तरावित्याचष्टुचिकत्वस्य पवित्रासिक्कार्थवचनविपुलराजमार्गं

कुर्वन् तथा हयगजराथानां (पहकरत्ति) देशीशब्दोऽयं सम्-
हवाची तेन हयादिसेनयेत्यर्थः । तथा पदातीनां च टंकारेण वृ-
न्देन च मन्दं च यथा प्रवति तथा क्रियाविशेषणं यथा हया-
दिसेना पाश्चात्यसमेति तथा बहुतरबहुतमकमित्यर्थः । उच्छ-
रेणुकसूत्रगततरजस्कं कुर्वन् यत्रैव सिद्धार्थवचनमुदानं यत्रैवाशो-
कवरपादपस्तत्रैवोपागच्छतीति उपागत्य यत्करोति तदाह उपा-
गत्याशोकवरपादपस्याधः शिविकां स्यापयति स्थापयित्वा च
शिविकायाः प्रत्यारोहति अवतरतीत्यर्थः । प्रत्यवस्था च स्वयमे-
वाजराणालङ्कारान् तत्राभरणानि मुकुटानि अलङ्कारान् वस्त्रा-
दीन् सूत्रे एकवचनं प्राकृतत्वात् आभरणानि च अलङ्काराश्चेति
समाहारश्चकृत्वादा अवमुञ्चति त्यजति कुलमहचरिकायां हं-
सलक्षणपदे अवमुच्य च स्वयमेव चतसृभिः (अष्टाहिति)
मुष्टिभिः करणभूताभिर्मुञ्चनीयकेशानां पञ्चमभागवुञ्चिकाभि-
रित्यर्थः ङोचं करोति अपराङ्गालङ्कारादिमोचनपूर्वकमेव शि-
रोऽङ्गुलरादिमोचनं विधिक्रमायेति पर्यन्ते मस्तकाङ्गुलकेश-
विमोचनं तीर्थकृतः पञ्चमुष्टिकङ्गोचसंभवेऽपि अस्य भगव-
श्चतुर्मुष्टिकलोचगोचरः श्रीहेमाचार्यकृतः पञ्चमदेवचरित्राभिप्रा-
योऽयं प्रथममेकया सुष्टया श्मश्रुकुर्याः ङोचं तिसृभिश्च शिरो-
ङ्गोचं कृते एकां मुष्टिमवशिष्यमाणां पवनान्दालितां कनकाव-
चदातयोः प्रष्टुस्कन्धोपरि सुष्टयन्तीं मरकतोपमानमाभिर्द्विती-
परमरमणीयां वीक्ष्य प्रमोदमानेन शक्रेण जगद्वन्मन्यनुग्रहं वि-
धाय त्रियतामेवमित्यभवेति विद्वत्संभवात्पि सा तथैव रक्षि-
तेति न ह्येकान्तप्रकानां याश्चामनुग्रहीतारः खण्डयन्तीत्येवेदानी-
मपि श्रीशृङ्गपद्ममूर्तीं स्कन्धोपरि वेष्टुरिकाः क्रियन्ते इति बुद्धि-
ताम्ब केशाः शक्रेण हंसलक्षणपदे क्रीरोदधौ किंता इति । षष्ठेन
नकेन उपवासत्रयरूपेण अपानके चतुर्विधाहारेण आषाढानि-
रित्यत्र " ते लुप्ते " त्यनेन उत्तरापदलोपे उत्तरापदाहानिर्वचन-
वैषम्यमार्पत्वात् नक्षत्रेण योगमुपागतेनार्थोच्यतेणेति गम्यम् ।
उप्राणामनेनैव प्रभुणा आरक्षकत्वेन नियुक्तानां भोगानां गुरुत्वेन
व्यवहृतानां राजन्यानां कृत्रियाणां शेषप्रकृतितया विकल्पिता-
नां चतुर्भिः पुरुषसहस्रैः सार्द्धमेते च वपुर्भिः सुहृद्भिः भरतेन
च निषिद्धा अपि कृतज्ञत्वेन स्वाम्युपकारं स्मरन्तः स्वामिविर-
हभीरवो वान्ताश्च इव राज्यसुखे विमुखं यत्स्वामिनाऽनुष्ठेयं
तदस्माज्जिरपीतिकृतानिश्चयाः स्वामिनमनु गच्छन्ति स्म । एकं
देवदूष्यं शक्रेण वामस्कन्धे जीतमित्यर्पितमुपादाय न तु रजोह-
रणादिकं क्षिप्रं कल्पाधीतत्वाज्जिनेन्द्राणाम् । मुष्णे ऊन्यतः
शिरःकूर्चलोचने भावतः कोपाद्यपासनेन भूत्वा अगाराद् गृह-
वासान्निष्कस्येति गम्यमनगारितामप्रादीत् । गृही असंयतस्तत्र-
तिपेद्यादनगारी संयतस्तत्रावस्तत्ता तां साधुतामित्यर्थः । प्रव-
जितः प्रगतः प्राप्तः इति यावत् । अथ वा विभक्तिपरिणामादन-
गारितया निर्ग्रन्थतया प्रवजितः प्रग्रज्यां प्रतिपन्नः । जं २ वक्तुः ।

अत्रैव वक्तव्यशेषं चूर्णिकृदाह ।

" सेय उसने कोसलिय पढमराया पढमज्जिस्सायरि पढम-
तित्थयेरी वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासे वसिच्चा तेवहिं
पुव्वसयसहस्साइं रजमणुपालेमाणे वेदाश्यातो सउणरतपज-
वसाणातो वावत्तरीं कवातो चोसहिं महिस्सागुणे सिप्पाणमेगं
सयमेप तिन्नि पयाहियछाप उवदिसइ उवदिसिच्चा पुंससयं
रज्जे सए अमिसिचइ ततो लोगतिपहिं देवोहिं जीयस्मि तिकहुं
संवोहिए संवच्छरियं दाणं दाऊण जरहं विणीयाए बाहुवति
बह्वीए कच्चमहाकज्जाणं सहस्सपरिवारा मयवया सह अणु-

सर्वचक्राण्य धूत्रं, अमृद्वक्षस्त्रं उ पेसं अरहा ।
इत्युत्रो ओअर त्तिअ, वुत्ते चिन्ता पए नाणं ॥ ३६ ॥
उपपन्नान्तरयणा, तिनपरचो जिगस्स पाप्पुं ।
गोत्तं तित्थं नमिंउं, केवलपरिसाह आसीणो ॥ ३७ ॥
काज्ज एणंउत्तं, जरहो वि अ जुंजए विउज्जोण ।
भोई वि सामिपासे, बिहरइ तवसंजयसमणो ॥ ३८ ॥
सामाअभाईअं, इकारसमाउ जाव अंगाओ ।

उज्जुचो नत्तिगओ, अहिजिओ सो गुरुसगासे ॥ ३९ ॥
भरतसंदेशाकर्णने सति बाहुवलिनः कोपकरणं तन्निवेदनं च-
क्रवर्तिनरताय हूतन कृतं (देववर्ति) युक्ते जीयमानेन किमयं
चक्रवर्ती न त्वहिमिति चिन्तिते । देवना आगतेति (कहणति)
बाहुवलिना परिणामदारुणान् भोगान् पर्यातोष्य कथनं कृतमहं
मे राख्येति । तथा चाह । नाथम्मणं युष्मामीति । ईका तेन
गृहीता अनुत्पन्नज्ञानः कथमहं ज्यायात् ह्यधीयसो रुद्ध्यामीत्य-
भिधानात् प्रतिमा अङ्गीकृता प्रविक्षा च कृता । नास्मादनुपपन्न-
ज्ञानो यास्यामीति निर्यकिगाथा । शेषास्तु भाष्यगाथाः । तयोश्च
प्रत्यबाहुवलिनोः प्रथमं हृदियुक्तं, पुनर्वनियुक्तं, तथैव बाहुज्यां
मुष्टिभिश्च दण्डैश्च सर्वत्रापि सर्वेषु जीयते प्ररतः । स एवं
जीयमानो विधुरोऽथ नरपतिर्विचित्रिततयान् अर्हन्नादितौर्यकरः
हस्तिनः अवतर इति बोक्ते चिन्ता तस्य जाता यामीति संप्रधा-
र्यं (पए) इति पदोद्देशे ज्ञानमुत्पन्नमिति । उत्पन्नज्ञानस्त्रीश्वर-
तिष्ठो जिनस्य पादभूषे गत्वा केवलपरिपदं गत्वा तीर्थं नत्वा आ-
सीनः । भगवतरे कृता एकचक्रं ह्रुयनमिति वाक्यशेषः प्ररतोऽपि
च मुक्ते विपुत्रजोगान् । मरीचिरपि स्वामिपार्श्वे विहरति तपःसं-
यमसमग्रः स च सामायिकाविकमेकादशमङ्गं यावत् । उच्यतेः
क्रियायां भक्तिगतो जगवति श्रुते वा अर्धीतवान् । स गुरुसकाश
हनुत्पन्नस्तागाथार्थः ।

अह्म अक्षया कयई, गिसे उएहेण परिगयसरिओ ।
अएहाणएण चइओ, इमं कुलिगं विचिंते ॥ ४० ॥

गमनिका । अथेत्यानन्तर्यं कदाचिदेकास्मिन् काले श्रीमे उष्णेन परि-
गतशरीरः । अस्मान्नेतेत्यस्मान्परिपदेण त्याजितः संयमात् एन-
त्कुत्रिहं वक्ष्यमाणं विवित्यतीति गाथार्थः ।

मेरुगिरिसमजारे, न हुमि समग्रो मुहुचमवि बोहुं ।
सामवए गुणे गुण-रहिओ संसारमणुक्कली ॥ ४१ ॥

कान् अमणानामेते श्रमणाः के ते गुणाः विशिष्टज्ञान्यादयस्ता-
न् कृतो यतो धृत्वादिगुणरहितोऽहं संसारमणुक्कलीति गाथार्थः ।
ततश्च किं मम युज्यते । गृहस्थत्वं तावदनुचितं श्रमणगुणानु-
पादनमयशक्यम् ॥

एवमणुचितयंतस्स, तस्स नियया मई समुप्पवा ।
लफो मए उवाओ, जाया मे सासया दुद्धी ॥ ४२ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेणानुचितयतस्तस्य निजा मतिः समुत्पन्ना न
परोपदेशेन स ह्येवं चिन्तयामास । ह्यग्रे मया वर्तमानकाशो-
चितः खड्गपायो जाता मम शाश्वती बुद्धिः शाश्वतोत्पाकालिकी
प्रायो निरवयवीविकाहेतुत्वादिति गाथार्थः ॥

यच्चकिमिदं कुत्रिहमविलयत् तत्पददर्शनायाह ।
समणा तिम्रविरया, भगवंतो निहुअसंकुचिअगत्ता ।
अनिदिअदमस्म, ओहो उतिदं पमंविहं ॥ ४३ ॥

गमनिका । श्रमेणा मनोवाक्यसङ्कलणप्रदगुह्यविमताः पञ्च
योदिभगयोगाङ्गयन्तः निवृत्तान्धनः फणाशुनत्यापारपरित्या-
गात् संकुचिन्तान्यनुभावायध्यापारपरित्यागाद्भानि देयां ते त-
थोच्यन्ते अहं नृनैर्वधिषो यतः अजितेन्द्रियेभ्योऽदिन जितानी-
न्द्रियाणि चक्षुगादीनि दृष्टाद्या मनोवाक्यविलङ्घना येन स त-
थोच्यते । तस्याजितेन्द्रियदण्डस्य नृ दिदण्डं मम चिह्न-
विस्मरणार्थमिति ॥

लोहं दिवमुंठा म-जया उ अह यं हुरेण समिहाओ ।

श्रद्धगया णि वहाओ, विरमणं मे मया होउ ॥ ४४ ॥

मुण्डो हि द्विधा जगति दृश्यते भावनश्च । तत्रैव ध-
मणा उच्यतेऽयमुण्डः कथं श्रोत्रेन्द्रियेभ्यो मुण्डाः संयताः सन्ति
अहं पुनर्नेन्द्रियमुण्डो यतः अतोऽहं उच्यमुण्डतया तस्मादहं
क्षुरेण मुण्डः मदिप्रश्न भवामि । तथा सर्वमाणिषधविमताः
श्रमणा यन्तेत्ये थहं नृ नैर्वधिषो यतः श्रतः स्पृष्टमाणातिपा-
ताद्विरमणं मे सदा नयत्यिव गाथार्थः ॥

निर्किंचणा य समणा, अर्क्चिंचणा मज्ज किंचणा होउ ।

सीलमृगंधा ममणा, अग्रयं सीलेण दुग्गंधो ॥ ४५ ॥

गमनिका । निर्गतं किंचनं हिरण्यादि येन्यस्ते निर्किंच-
नाश्च श्रमणास्तथाऽविद्यमानं किंचनमल्पमपि देयां ते
अकिंचना जिनकल्पिकादयः अहं नृ नैर्वधिषो यतो मार्गा-
विस्मृत्यर्थं मम किंचन जयतु पश्चिमिकादि । तथा श्रोत्रेण शोभना
गन्धो देयां ते तथाविधाः । अहं नृ शीघ्रेण दुग्गन्धः अनागन्ध-
न्दनग्रहणं मे युक्तमिति गाथार्थः ।

ववगयमोहा समणा, मोहच्छन्नस्म दत्तयं होउ ।

अणुवा एहा य समणा, मज्झं च उवाएहा हुंतु ॥ ४६ ॥

गमनिका । व्यपगतो मोहो देयां ते व्यपगतमोहाः श्रमणाः अहं
तु नेत्यं यतः अतो मोहाच्छादितस्य चक्रप्रकं जघतु अनुपानत्का-
श्च श्रमणाः मम चोपानहो भयनामिति गाथाश्रार्थः ॥

सुईवरा य समणा, निरंवरा मज्ज धाउग्गं ॥

हुंतु अ मे वत्थाइं, अरिहोमि कमायकलुसमई ॥ ४७ ॥

गमनिका । वृत्ताभ्यराः श्रमणास्तथा निर्गतमम्यरे येन्यस्ते नि-
रम्यरा जिनकल्पिकादयः (मज्जन्ति) मम य एते श्रमणा न्य-
नेन तत्कालोत्पन्ननापसश्रमणव्युदासः धानुरक्तानि जघन्तु मम
धन्नाणि किमित्यहो यांन्योऽस्मि नेपानेय फणायैः यमुया सतिर्य-
स्यासानहं फणायकलुसमितिनि गाथार्थः ॥

वज्जंति वज्जजीग्गो, वहुजीवमपाइं जज्जारंभं ।

होउ मम पणिपिणं, जज्जण एहाणं च पियणं च ॥ ४८ ॥

गमनिका वज्जंत्यन्यवयवीग्गो यदुज्जोषाययवीग्गो यदुज्जो-
नमाकुलं जज्जारम्भं तथैव धनस्यनेत्यन्यथानान् । इत्यहं पापं अहं न
नेन्यं यतः अतो नयतु मे परिमिनेन जनेन नानं च फणं चेति
गाथार्थः ।

एवं सो रुद्धमई, निहगमइविगप्पिअं उमं िगं ।

तच्छियहेउगु जुचं, पणिवज्जं पवनेउ ॥ ४९ ॥

स्थूलमृगयादादिनिवृत्तः एवमसौ गन्धना मतिर्यस्य अग्रे न-
विनर्तनः अतो निजमन्या विफलकं निजम नैर्विस्मृत्य मदे

तं वयणं सौजणं, राया अंचियतण्हसरीरो ।

अग्निवंदिऊण पियरं, मरीइ अग्निवंदओ जाइ ॥४५॥

गमनिका । तद्वचनं तीर्थकरचन्दनचिनिर्गतं श्रुत्वा राजा अञ्चि-
नानि तद्वह्निगुणं शरीरे यस्य स तथाविधः अभिवन्द्य पितरं
तीर्थकरं मरीचिम् “अग्निवन्दओ” इत्यभिवन्दको याति ।
पाठान्तरं वा । “मरीइ अग्निवंदिउं जाइ छि” मरीचि याति
किमर्थमभिवन्दितुमभिवन्दनायेत्यर्थः यातीति वर्तमानकाल-
निर्देशाधिकालगोचरत्वप्रदर्शनार्थ इति गाथार्थः ।

सो विणएण उवगओ, काऊण पयाहिणं च तिकखुत्तो ।

वंदइ अन्तिपुणतो, इमाहिं महराहिं वग्गहिं ॥४६॥

द्याभा हु ते सुवच्चा, जंसि तुमं धम्मचक्कवट्ठीणं ।

होहिसि दसचउदमपो, अपच्छिमो वीरनामुत्ति ॥

आइगरदसाराणं, तिविड्डनाणं (४४)—॥४७॥

स भरतो वितयेन करणतूनेन मरीचिसकाशमुपगतः सम् कृत्वा
प्रदक्षिणां च (तिकखुत्तोति) त्रिःकृत्यास्तिस्रो वारा इत्यर्थः च-
न्दने अग्निवन्दिते एताभिर्मथुराभिर्वाहगुणैर्वाग्निरिति गाथार्थः ।
(आभेत्ति) गमनिका द्याभा अभ्युदयप्राप्तिविशेषा हुकारो नि-
पातः स चैवकारार्थः । तस्य व्यवहितः संवन्धः तत्र सुवच्चा एव
यस्मात् त्वं धम्मचक्रवर्तिनां भविष्यति दशचतुर्दशः चतुर्विंश-
तितम इत्यर्थः । अपच्छिमो वीरनामेति गाथार्थः । (आइगरइत्ति)
व्याख्या पूर्ववन्नेया एकान्तप्रदर्शनानुरजितहृदयो भावितीर्थक-
रजकस्या च तमभिवन्दनाद्यद्यते भरत एवाह ॥

न वि ते पारिव्वज्जं, वंदामि अहं इमं च ते जम्मं ।

जं होहिसि तित्थयरो, अपच्छिमो तेण वंदामि ॥४८॥

गमनिका नापि च परिव्राजामिदं परिव्राजं वन्दामि अहमिदं
च ते जन्म किं तु यज्ञविष्यति तीर्थकरः अपच्छिमस्तेन वन्दामी-
ति गाथार्थः ।

एव एहं थोऊणं, काऊण पयाहिणं च तिकखुत्तो ।

आपुच्छिऊण पियरं, विणीयनयारि अह पविड्डो ५० ॥

एवं स्तुत्वा एहमिति निपातः पूरणार्थो वर्तते कृत्वा प्रदक्षिणां
च त्रिःकृत्यः आपुच्छिऊण पितरं ऋषयश्च देवं विनीतनगरीमयोध्याम-
थानन्तरं प्रविष्टो भरत इति गाथार्थः । अत्रान्तरे ।

तं वयणं सौजणं, निवई अप्फोमिऊण तिकखुत्तो ।

अव्वज्जियजायहरिसो, तत्थ मरीइ इमं भणइ ॥५१॥

गमनिका । तस्य भरतस्य वचनं तद्वचनं श्रुत्वा तत्र मरीचिः
इदं भणतीति योगः । कथमित्यत आह । त्रिपदीं दत्त्वा रङ्गम-
ध्यगतमल्लवत् । तथा आस्फोट्य त्रिःकृत्यः तिस्रो वारा इत्यर्थः ।
किं विशिष्टः संस्तुत आह । अन्यधिको जातो हर्षो यस्येति स-
मासः तत्र स्थाने मरीचिरिदं वक्ष्यमाणलक्षणं भणति । वर्तमान-
निर्देशप्रयोजनं प्राग्वदिति गाथार्थः ।

जइ वासुदेवपढपो, मूआइविदेहचक्कवट्ठित्तं ।

चरमो तित्थयराणं, होउ अलं इति य मग्ग ॥५२॥

गमनिका यदि वासुदेवः प्रथमोऽहं मूकायां विदेहे चक्रवर्तिनं
प्राप्स्यामि । तथा चरमः पश्चिमस्तीर्थकराणां भविष्यामि एवं तर्हि
भवतु एतावन्मम एतावन्तैव कृतार्थ इत्यर्थः । अलं पर्याप्तमन्येनेति ॥

अह यं च दमाराणं, पिया य मे चक्कवट्ठिंसस्स ।

अज्जो तित्थयराणं, अहो कुलं उत्तमं मज्ज ॥ ५३ ॥

गमनिका । अहमेव चक्रवर्त्यवकारार्थत्वात् किं दमाराणं
प्रथमो भविष्यामीति वाक्यशेषः । पिता च मे मम चक्रवर्तिव-
शस्य प्रथम इति क्रियाध्याहारः । तथा आर्यकः पितामहः स
तीर्थकराणां प्रथमः यत एवमत अहो विस्मये कुत्रमुत्तमं ममेति
गाथार्थः । आय० १ अ० । आ० म० प्र० ।

(२४) अथाऽवन्त्यशक्तिवचनगुणप्रतिशुद्धस्य प्रभुपरिकरभूत-
स्य सङ्घस्य सङ्ग्रहमाह ।

उमभस्स एं अरहओ कोसलिअस्स चउरामी गणहरा
होत्था । उसजस्स एं अरहओ कोसलिअस्स उसजमेण
पामोक्खाओ चुलमीइं समणसाहस्सीओ उकोमिआ
समं संपया होत्था । उसहस्स एं वंभं सुंदरं पामोक्खाओ
तिणि अज्जिआमयसाहस्सीओ उकोसिअज्जिआसंपया
होत्था । उसभस्स एं भेजंसपामोक्खाओ तिणि सम-
णोवासगसयसाहस्सीओ पंचमयसाहस्सीओ उकोसिआ
समणोवासगमंपया होत्था । उसभस्स एं सुजदापामो-
क्खाओ पंचसमणोवासिआसयसाहस्सीओ चउप्पमं च
सहस्सा उकोसिआ समणोवासिआसंपया होत्था ।
उमजस्स एं अरहउकोसलिअस्स अजिणाणं जिणसं-
कासाणं सव्वक्खरसन्निवाईणं जिणो विव आवितहं वा-
गरमणाणं चत्तारि चउदसपुव्वीसहस्सा अद्धमयस-
या उकोसिआ चउदसपुव्वी संपया होत्था । उसभस्स एं
एवओहिणाणिसहस्सा उकोसिआ संपया होत्था । उस-
जस्स एं वीसं जिणसहस्सा वीसं वेउव्विअमहस्सा सया-
उकोसिआ चउदसपुव्वी संपया होत्था । उसजस्स एं
णवहिणाणिसहस्सा उकोसिआ संपया होत्था ! उसभस्स
एं वीसं जिणमहस्सा वीसं वेउच्चसया उकोसिया आवार-
स्स विउल्लमइसहस्सा उच्च सया पणासा वारसवाइसह-
स्सा उच्च सया पणासा उसजस्स एं गइकद्वाणाणं उइक-
द्वाणाणं अगमासिज्जदाणं वा वीसअणुत्तरोववाइआणं
सहस्सा एव य सया उकोसिया उमभस्स एं वीसं समण-
सहस्सा सिद्धा चत्ताहीसं अज्जिआमहस्सा मिद्धा सद्धि
अंतेवासीसहस्सा सिद्धा ॥

सुगमं नवरं “जस्स जावइआ गणहरा तस्स तावइआ गणा”
इति वचनाद्गणाः सुत्रे साक्षादनिर्दिष्टा अपि तावन्त एव
बोद्ध्याः । कच्चिज्जीणप्रस्तुतसूत्रादर्शं “चउरासीति गणा गणह-
रा होत्था” इत्यपि पाठो दृश्यते तत्र चतुरसीतिपदस्योजनय
योजनेन व्याख्या सुबोधेति । गणश्चैकवाचनाचार्यतिसमु-
दायस्तं धरन्तीति गणधराः वाचनादिनिर्ज्ञानादिसेवादकत्वेन
गणाधारभूता इति ज्ञावः (होत्था इति) अभवन् (उसज-
स्सणमित्यादि) ऋषयश्च प्रमुखानि चतुरसीतिः श्रमणसह-
स्राणि एव उत्कर्ष उक्तप्रमाणस्तत्र जवा औत्कर्षिका “प्रत्ये-
मीर्वा” इत्यनेन कीचिकल्पे रूपसिद्धिः । ऋषयश्च श्रमणसंपदभ-
वत् । अत्र वाक्यान्तरत्वेन श्रमणशब्दस्य न पौनरुक्त्यमेवं सूत्रैश्च

योज्यम् "उत्तरस्त णमित्यादि" प्रायः कलत्राणि नवरं चतुर्द-
शपूर्विसूत्रे अजितानां उग्रस्थानां (सञ्चस्वरसन्निवाइंति)
सर्वे राम कृष्णामकादौनां सन्निपाता ह्यादिसंयोगा अनन्तत्वा-
दनन्ता अपि हेतुतया विद्यन्ते येषां ते तथा । जिनतुल्यत्वे हेतु-
माह "जिगो विव यवितइमित्यादि" जिन इवावितथं
पथत्यं व्यापृणनां व्याकुर्वाणानां केयिष्ठुतकेवद्विनोः प्रज्ञापनायां
तुल्यत्वात् । चत्वारि सहस्राणि अर्द्धाष्टमानि च शतानि एषा
आरक्षांको चतुर्दशपूर्विसंगदभवत् (विवत्विधत्ति) वैक्रियद्व-
िधमन्तः शेषं साष्टम् । विपुलमतयो मनःपर्यवज्ञानविशेषवन्तः
दोदशविपुलमतिसहस्राणि अधिकारात्तेषामेव पदशतानि प-
ञ्चाशदेतेषां सर्वत्र योज्यम् । यादिनो यादिश्रद्धिमन्तः परप्रवा-
पदकनिग्रहसन्ध्याः (उत्तरमस्त णमित्यादि) देवगतिरूपायां
कल्याणं येषां प्रायः सातोदयत्वात्तेषां तथा स्थितौ देवायूरूपायां
कल्याणं येषां ते तथा भ्रविचारसुखस्यामिकत्वात् । आगमिप्य-
न्त्रं येषामागमिमये संस्मयमानत्वात् ते तथा तेषामनुत्तरो-
पर्याप्तकानां पञ्चानुत्तरत्रयसंस्तमदेवविशेषाणां ध्यायितसिह-
त्वाणि नयमानानि " उत्तरस्त णमित्यादि " सुगमं नवरं अम-
णार्यिकासंस्त्याद्यमालेन भन्त्यासिंख्या संपद्यते ।

(२५) ग्रथ जगवतः भ्रमणवर्णकसूत्रमाह ।

उत्तरस्त एं वद्वे अंतेशमी अणगारा नगवंतो अप्पेग-
इथा भासपरियाया जहा उवाइए सव्वो अणगारवसुओ
जाव उच्चंजाणु अणोभिरज्झाणकोडोवगया संजयेणं त-
वना अणाणं जावमाणा विहरंति ॥

अर्द्धनः क्रूरतत्त्व नदयो भन्तेवासिनः शिष्यास्ते च गृहिणो-
ऽपि स्युरित्यनगाराः जगवन्तः पूज्याः अपिः समुच्चये एकका ए-
कं द्वयं केचिदर्थार्थः । मासं यावत् पर्यायश्चास्तिप्राप्तं येषां
ते तथा । यथापणातिके सञ्ज्ञागारवर्णकस्तथाऽत्रापि वाच्यः ।
ह्रियथायदित्याह ऊर्द्धं जानुनी येषां ते ऊर्द्धजानवः शुक्लपृथि-
व्यासनपञ्चनादौ औपप्राधिकनियथाया अभावाच्चोक्तुदकासना
इत्यर्थः । अथशिरसोऽधोमुखा नोर्द्धतिर्यथा विज्ञितदृष्टयः ध्यान-
न्तो यः कोष्ठः कुसुमसुपागतस्तत्र प्रविष्टाः यथा हि कोष्ठके
भान्त्रं प्रक्षिप्तं न विप्रदत्तं जयति एवं तेऽनगारा विपयेष्वपि प्रसू-
तेन्द्रिया न स्युरिति । संयमनसंवरूपेण तपसाऽनशनादिना स-
मुच्चयार्थं गम्यः । संयमनप्रोदहणं चानयोः प्रधानमोक्षाङ्गत्व-
वशापत्तयं प्रयान्त्यं च संयमनवर्कमनुपादानहेतुत्वेन तपसश्च
पुण्यदमर्मेर्जनेन हेतुत्वेन भद्रमि चाभिनवकर्मनुपादानात् पु-
ण्यकर्मरूपेण च सकलकर्मकृत्यत्रकृणां मोक्ष इति आत्मानं
भाषयन्तो विहरन्ति तिष्ठन्तीत्यर्थः । अत्र यावत्पदसंग्राहः "अ-
पंगंइथा दां मासपरिआया" इत्यादिकः औपपत्तिकग्रन्थो वि-
स्तरतयात्र श्रितित इत्यवसेयम् ।

(२६) ग्रथ ऋषभस्वामिनः केवलशोणपत्यन्तरं भव्यानां किय-
ता क्रान्तेन सिद्धिगमनं प्रवृत्तं कियतं कालं यावदुत्तुचं चेत्याह ॥

अरहत्था एं उत्तरस्त एविहा अंतकरज्जमी होत्था तं
जहा जुगंतकरज्जमी जाव असंखेज्जाइं पुरिमज्जुगाइं परिआ-
यंतकरज्जमी अंतोपुहुत्तपरिआए अंतमकासी ॥

ऋषभस्य द्विविधा अन्तं प्रवक्ष्य कुर्वन्तीति अन्तकरा मुक्तिगा-
मिनस्तेषां भूमिः कात्रः काउस्य जाधारत्वेन कारणत्वाद्भूमित्वेन
व्यपदेशः तथया युगानि पञ्चवर्षमानानि क्राद्विशेषाः लोकप्र

सिद्धानि वा कृतयुगादीनि तानि च क्रमवर्तीनि तत्साधर्म्यादेक-
मवर्तिनो मुखशिव्यादिरूपाः पुरयास्तेऽपि साध्यावसानतद्वर्णयाऽ-
भेदप्रतिपत्त्या युगानि पदपक्षतिपुरुषा इत्यर्थस्तैः प्रमितान्तक-
रभूमिर्युगान्तकरभूमिरिति पर्यायस्तीर्थकृतः केवलित्वाकाद्वस्तद-
पेक्षयान्तकरभूमिः कोऽर्थः अत्र प्रजस्य इयति केवलपर्यायकाद्वेऽ-
निकान्ते मुक्तिगमनं प्रवृत्तमिति तत्र युगान्तकरभूमिर्यावदसंख्या-
तानि पुरुषाः पट्टाधिकृतास्ते युगानि पूर्वोक्तदुक्त्या पुरुषयुगानि
समर्थपदत्वात् समासः । नैरन्त्यं द्वितीया । ऋषभात्प्रवृत्तिश्री-
अजितदेवतीर्यं यावत् । श्रीऋषभपट्टपरम्परासुद्धा असंख्याताः
सिद्धाः न तावन्तं कालं मुक्तिगमनविरह इत्यर्थः । यस्तु आदि-
त्ययशःप्रवृत्तीनां ऋषभदेववंशजानां नृपाणां चतुर्दशवक्त्रप्रमि-
तानां क्रमेण प्रथमतः सिद्धिगमनं तत एकस्य सर्वार्थसिद्धिप्रस्त-
दगमनमित्याद्यनेकरीत्या अजितजिनपितरं मर्यादीकृत्य नन्दीसू-
त्रवृत्तिचूर्णिसिद्धिपरिकादिषु सर्वार्थसिद्धिप्रस्तदगमनमध्यवहि-
तः सिद्धिगम उक्तः स कांशशायपट्टपतीन प्रतिपत्त्यावसातव्योऽयं
पुण्यरुकिगणभरादीन् प्रतीत्येति पिशोपरनथा पर्यायान्तकरभू-
मिरया अन्तमुद्धूतं यावत् केवलज्ञानस्य पर्यायो यस्य स तथा
एवंविधे ऋषभे सति अन्तं ज्ञयान्तमकार्षादिकरोच्च वा कश्चिद्-
पीति । यतो भगवद्व्या मरुदेवी प्रथमसिद्धा सा तु जगवत्के-
वलशोणपत्यन्तरमन्तमुद्धूचनैव सिद्धेति ॥

(२७) ग्रथ जन्मकल्याणकादिनकृत्वाणयाह ॥

उत्तरनेण अरहा कांसिअए पंच उत्तरासाहे अर्चीइउठे हो-
त्या तं जहा उत्तरासाढाहिं सुए सुइत्ता गव्वं वक्कंते उत्त-
रासाढाहिं जाए उत्तरासाढाहिं रायाभिसेअं पत्ते उत्तरासा-
ढाहिं मुंने जयित्ता अगाराओ अणगारिअं पव्वइए । उ-
त्तरामाढाहिं अणंते जाव समुप्पे अर्चीइणा परिणिउट्टुए ॥
ऋषभोऽर्द्धं पञ्चसु च्यवनजन्मराज्याजिपेकदीक्षाज्ञान-
लक्षणेऽपि वस्तुषु उत्तरासाढान्तरं चन्द्रेण लुप्यमानं यस्य
स तथा । अजिजिज्ञातं पट्टे निर्वाणलक्षणे वस्तुनि यस्य स
यद्वा अभिजिति नक्षत्रे पट्टे निर्वाणलक्षणं वस्तु यस्य स तथा
उक्तमेवार्थं भावयति । तथथा उत्तरासाढाभिर्युतेन चन्द्रेणेति
शेषः । सूत्रे बहुवचनं प्रकृतशैल्या एवमत्रेऽपि व्युत्तः सर्वार्थ-
सिद्धिनाम्नो महाविमानाभिर्गत इत्यर्थः । व्युत्त्वा गर्भधुक्कान्त-
मरुदेव्याः कुक्षावतोऽध्वानित्यर्थः । १ । जातो गर्भवासाभि-
ष्कान्तः । २ । राज्याभिषेकं प्राप्तः । ३ । मुण्डो भूत्वा अगारं
मुक्त्वा अनगारितो साधुतां प्रव्रजितः प्राप्त इत्यर्थः । पञ्चमी
चात्र क्यब्लोपजन्या । अन्तरं यावत् केवलज्ञानं समुत्प-
न्नम् । यावत्पदसंग्रहः पूर्ववत् अभिजिता युते चन्द्रे परि-
निवृत्तः सिद्धिमतः । ननु अस्मादेव विभागसूत्रवलादादिदे-
वस्य पदकल्याणकाः समापद्यमाना दुर्निवारा इति चेन्न तदेव
हि कल्याणकं यत्रासनप्रकल्पप्रयुक्तावधयः सकलसुरासु-
रेन्द्रा जातमिति विधित्सवो युगापससंभमा उपतिष्ठन्ते न ह्ययं
पदकल्याणकत्वेन भवता निरूप्यमाणो राज्याभिषेकस्तादृश-
स्नेन वीरस्य गर्भापहार इय नायं कल्याणकः अनन्तरोकलक्ष-
णायोगात् । न च तर्हि निरर्थकमस्य कल्याणकाधिकारे पठ-
नमिति वाच्यं प्रथमतीर्थेऽनगाराभिषेकस्य जातमिति शक्रेण
क्रियमाणस्य देवकार्यत्वलक्षणसाधर्म्येण समाननक्षत्रजात-
तया च प्रसङ्गेन तत्पठनस्यापि सार्थकत्वात् तेन समाननक्ष-
त्रजातत्वे सत्यपि कल्याणकत्वाभावेनानियतव्यकृत्यतया क-

मयान्यां चारुन्यां चित्रकूट्यां चञ्चलान्यामितस्ततश्चञ्चलान्यां
कुण्डलान्यां चित्रिष्यमानां गल्ला यस्य स तथेति (तण्णमित्या-
दि) यथा शक्रः सौधमेन्द्रो निजकपरिवारेण सह तथा जणि-
तस्य ईशानेन्द्रः यावन्पुष्पास्ते इत्यन्तं याच्य इत्यर्थः । (एवं
सच्ये इत्यादि) एवं शक्रन्यायेन सर्वदेवेन्द्रा वैमानिकाः
अत एव यावदच्युत इत्युत्तरमूत्रं संवदति । निजकपरिवारे-
णान्मीयात्मीयसामानिकादिपरिवारेण सहानेतव्या भगवच्चरी-
गन्तिकं प्रापणीया ग्रन्थयाचकेनेत्यर्थः । ग्रन्थपेक्षया चेदं सूत्रं
योजनीयमेवं वैमानिकप्रकारेण यावद्भवनासिनां दक्षिणोत्तर-
प्रवनपतीनामिन्द्रा विशानित्यर्थः । अत्र यावच्चन्द्रो न गर्भग-
तसंग्रहसूचकः संग्राहपदानायात् किं तु सजातीयजननपति-
सूचकः वानमन्तराणां स्थन्तराणां पोरुशेन्द्राः कात्रादयः । ननु
स्थानाद्वादिपु द्वाविंशद्वयन्तेन्द्रा अभिदिताः इह तु कथं पोरुश
उच्यते मूत्रभेदभूतास्तु पोरुशमहार्थिकाः कात्रादय उपात्तास्त-
देवान्तरनदभूतास्तु पोरुश अणपत्रीन्द्रादयोऽल्पार्थिकत्वाच्चेह
विवाकिताः अस्ति होषाऽपि सूत्रकृत्प्रवृत्तित्वेच्चित्री यदन्यत्र प्रसिद्धा
अपि भावाः कुनश्चिदाशयविशेषात् स्वसूत्रे सूत्रकारो न निबध्ना-
ति यथा प्रतिवासुदेवाः अन्यत्रावश्यकरिष्युष्यादिपूतमपुरुष-
त्वेन प्रसिद्धा अपि चतुर्थाङ्गं चतुःपञ्चाशत्तमसमवाये नोक्ताः ।
“जरहरवपसु णयासेमु एगमेगए उस्सत्पिणीण चउवणं २ उप्प-
जिस्सु ३ तं चउवीसं तित्थरा वारस चक्रवट्टी णव यद्धेवा णव
वासुदेवा” इतिपरमुपलक्षणात्तऽपि प्राह्याः । ज्योतिष्काणां द्वौ च-
न्द्रसूर्यौ जात्याश्रयणात् व्यक्त्या तु तेऽसंख्याना निजकपरिवाराः
सहचरित्वपरिकरा नेतव्याः । ततः शक्रः किं करोतीत्याह (तण-
णमित्यादि) ततः शक्रो देवेन्द्रे । देवराजस्तान्बहून् जननपत्यादीन्
देवानेवमयादीन् क्रिप्रमेय निर्विघ्नभमेव ज्ञो ! देवानांप्रिया ! देवान्
स्वस्यामिनोऽनुकूलाचरणेनानुप्रीणन्तीति देवानुप्रिया नन्दन-
वनात् रसानि स्निग्धानि न तु रुक्माणि गोशार्पे गाम्ना वरचन्दनं
तस्य काष्ठानि संहरत प्रापयत संहृत्य च तिस्रश्चितिका रचयत ।
एकां जगवतस्तीर्थकरस्य एकां गणधराणामेकामवशेषाणामन-
गाराणामिति (तण्णमित्यादि) स्पष्टम् । अत्रायमावश्यकवृत्त्या-
द्युक्तश्चितारचनदिभ्यजाराः । नन्दनवनानीतचन्दनदरुभिर्जगवतः
प्राच्यां वृत्तां चित्तां गणधराणामपाच्यांश्चस्तां शेषसाधूनां प्रती-
च्यां चतुरस्यां सुराश्चक्रुरिति । नन्वावश्यकादविद्वाकूणां द्विती-
या चितोक्ता इह तु गणधराणां कथमिति उच्यते । अत्र प्रधान-
तया गणधराणामुपादानेऽप्युपलक्षणाद् गणधरप्रभृतीनामिदवा-
कूणां द्वितीया चित्ता इत्येति न काऽप्याशङ्का । जं० २ वक्त्र० ।
अत्रान्तरे च देवाः सर्व एवाष्टापदमागताश्चितिकाकृतिरिति ॥
ते तिस्रश्चित्ताः वृत्तत्रयस्रचतुश्चाकृतीः कृतवन्त इति । एकां पु-
र्वेण अपरां दक्षिणेन तृतीयांमपरेणेति । तत्र पूर्व्या तीर्थकृतः द-
क्षिणा इद्वाकूणामपरा शेषाणामिति । ततोऽग्निकुमारा वदनैः
खड्गभिर्न प्रक्षितवन्तः एत तव निबन्धनाल्लोके “ अग्निमुखा वै
देवा ” इति प्रसिद्धम् । वायुकुमारास्तु वातमुक्तवन्त इति । मां-
सशोणिते च ध्यामिसे सति मेघकुमाराः सुरभिणा क्रीरोदजलेन
निर्वापिनवन्तः (स कथेति) सकथा हनुमोच्यते । तत्र दक्षि-
णां हनुमां जगवतः संवत्थिनीं शक्रो जग्राह वामामीशानः अध-
स्त्यदक्षिणां पुनश्चरमः अश्रस्योत्तरां तु बाहिः । अवशेषास्तु
त्रिदशाः । शेषाङ्गानि गृहीतवन्तः नरोधरादयस्तु जस्रम गृहीत-
वन्तः । शेषा लोकास्तु तद्भस्मना पुण्ड्रकाणि चक्रुः तत एव च
प्रसद्धिमप्युगनानि स्तूपानि जिनगृहं चैति । जगतो जगवन्तमु-

इदस्य वदन्किरलेन योजनानायामं विगम्युतोच्चित्तं सिद्धिप्रदाय-
तनं कारिनयान् निजवर्गप्रमाणयुक्ताश्चतुर्दशतिजीवानिगमो-
क्तपरिवारयुक्तास्तीर्थकरप्रतिमास्तथा त्रातृशतप्रतिमाः आत्म-
प्रतिमां च स्तूपशनं च मा काश्चिदाक्रमणं करिष्यतीति तथैकं
जगवतः शेषाण्येकोनशतस्य भ्रातृणामिति । तथा द्वादशमयान्
यन्त्रपुरुषांस्तद्वारपाङ्गाश्चकार दामरत्नेनाष्टापदं च सर्वत्र वि-
द्यमानं योजने योजनेऽष्टौ पदानि कृतवान् । सगरमुनेस्तु वंशा-
नुरागाद्यथा परिष्ठां कृत्वा गङ्गाऽवनारिता तथा ग्रन्थान्तरतो वि-
ज्ञेयमिति । याचकास्तेनादिताग्रयः इत्यस्य व्याख्या देवैर्नगव-
त्सकथादेव गृहीते सति श्रावका देवानतिशयजक्त्या याचित-
वन्तः देवा अपि तेषां प्रचुरत्वाग्महता यत्नेन याचनानिहता
आहुः । अहो याचका इति । तत एव याचका रुढाः ततः अ-
ग्निं गृहीत्वा स्थापितवन्तस्तेन करणेनादिताग्रयः इति तत एव
च प्रसिद्धास्तेषां चाग्नीनां परस्परतः कुण्डसंक्रान्तावयं विधि-
जगवतः संवत्थिभूतः सर्वकुण्डेषु सञ्चरति । इद्वाकुण्डा-
ग्निस्तु शेषकुण्डाग्नौ सञ्चरति । न जगवत्कुण्डाग्नौचिति शेषा-
वगारकुण्डाग्नौस्तु नान्यत्र संक्रम इति गाथार्थः । आ० म० प्र० ।

(३०) ततश्चित्ताऽनन्तरं शक्रः किं करोतीत्याह ।

तए एं सं सक्रे देविंदे देवराया तित्थगरसरीरगं खीरोद-
गेणं एहाणेत्ति एहणेत्तिता स-सेणं गोसीसवरचंदणेणं
अणुलिपइ अणुलिपइत्ता हंसलखखणं परुसामयं णिअंसइ
णिअंसइत्ता सव्वालंकारविदसिअं करेति । तए एं तं जव-
एवई जाव वेमाणिआ गणहरसरीरगाई अणगारसरीर-
गाई पि खीरोदगेणं एहावेत्ति एहावेत्तिता सरसेणं गोसीस-
वरचंदणेणं अणुलिपिंति अणुलिपिंतिता अह ताई दिव्या-
ई देवदूसजुअझाई णिअंसंति णिअंसंतिता सव्वालंकारवि-
दसिआई करेति तए एं से सक्रे देविंदे देवराया ते वहेव
भवणवई जाव वेमाणिए देवे एवं वयासी । खिप्पामेव भो
देवाणुप्पिआ ! ईहामिगउसभतुरयजाववणलयभात्तिचित्ताओ
तओ सिविआओ विउव्वहइ एगं भगवओ तित्थगरस्म एगं
गणहराणं एगं अवसेसाणं अणगाराणं । तए एं वहेव भव-
एवई जाव वेमाणिआ तओ सिविआओ विउव्वंति ‘एगं
जगवओ तित्थगरस्स एगं गणहराणं एगं अवसेसाणं
अणगाराणं तए एं से सक्रे देविंदे देवराया विमाणे णिरा
एंदे अंसुपुण्णयणे भगवओ तित्थगरस्स विणट्टजम्मज-
रामरणस्स सरीरगं सीअं आरुहेइ आरुहेइत्ता चिइगाए
उवेइ तए एं ते वहेव जवणवई जाव वेमाणिआ देवा गणह-
राणं अणगाराणं य विणट्टजम्मजरामरणं सरीरगाई
सीअं आरुहेति आरुहेत्तिता चिइगाए उवेति । तए एं
से सक्रे देविंदे देवराया अग्निकुमारे देवे सहावेइ सहावे-
इत्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ ! तित्थगर-
चिइगाए जाव अणगरचिइगाए अ अगणिकायं विउ-
व्वहइ विउव्वहइत्ता एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणह । तए एं, ते
अग्निकुमारा देवा विमणा णिराएदा अंसुपुण्णयणा

कम् । (सिरिसमाप्यवेसा) श्रीदेवता तथा समाननेपथ्या
इतः प्रकृतवाचनानुश्रित्यते (सुजाहिति) कुञ्जिकामिर्वकज-
हमिरित्यर्थः । (चित्ताद्याहिति) चित्तादेशोत्पन्नाभिः । या-
वत्करणादिदं दृश्यम् (चामणियाहिति) हस्वशरीराभिः (बड-
हियाहिति) मडहकोष्ठाभिः (वव्वरियाहिति) पञ्चोसियाहिति इ-
सिगणियाहिति थासगणियाहिति जोशियाहिति पदविधियाहिति वहासि-
याहिति लओसियाहिति आरवीहिं दमिलाहिं सिदलीहिं पुलिदीहिं
पक्कीहिं वदलीहिं मुक्कीहिं सवरीहिं पारसीहिं नाणादेशी-
विदेशपरिधिधियाहिति) नानादेशीभ्यो बहुविधजनपदभ्यो
विदेशे तद्देशपक्षया देशान्तरे परिधिधिता यास्तास्तथा (स-
वेसनवार्थगदियवेसाहिति) स्वदेशनेपथ्यमिव गृहीतो वेयो
यकामिस्तास्तथा तामिः (इगियचित्तियपत्थियविधियाहि-
याहिति) इङ्गितेन नयनादिचेष्टया चिन्तितञ्च परेण प्रार्थितं
चामिलितं विज्ञानं चित्तास्तथा तामिः (कुसलाहिं
विषीयाहिं) युक्ता इति गम्यते (चेडियाचक्रवालवलिसथ-
रथेरकंचुइअमहत्तरयविदपरिविक्ता) चेडिचक्रवालानार्थो-
त्स्वदेशसममेव धर्षधराणां बहिर्गतकरणेन नपुंसकीकृताना-
मन्तःपुरमहत्त्वकानाम् । (थेरकंचुइअ चि) स्थविरकञ्चुकि-
नामन्तःपुरप्रयोजननिवेदकानां प्रतीहारानां वा महत्तरकानां
चामन्तःपुरकार्यचिन्तकानां बृद्धेन परितृप्ता या सा तथा । इदं
च सर्वं वाचनान्तरे साक्षादेवस्ति ॥

तए एं से उत्सजदत्ते माहणे देवाणंदामाहणीए सकिं ध-
म्मं जाणप्पनं दुरुद्धमाणे गियगपरियाससपरिवुडे माह-
णकुंभमां एयरं मज्झं मज्झं गिगच्छइ निगच्छइत्ता
जेणव वडुसाहाए चेइ तेणव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
उचाइए तियकराइसए पासइ पासइत्ता धम्मियं जाणप्प-
नं उवइ उवेइत्ता धम्मियाओ जाणप्पवराओ पबोरुहइ
पबोरुहइत्ता समणं भगवं महावीरं पंचविट्ठेणं अज्जिमेणं
अभिसमागच्छइ तं सचित्ताणं दन्वाणं विनसरणायाए
एवं जहा विइए सए जाव तिविहाए पञ्जुवासणयाए पञ्जु-
वासइ । तए एं सा देवाणंदामाहणी धम्मियाओ जाण-
प्पवराओ पबोरुहइ पबोरुहइत्ता बहूहिं सुज्जाहिं जाव
महत्तरगपरिविक्ता समणं भगवं महावीरं पंचविट्ठेणं
अज्जिमेणं अजिसमागच्छइ तं सचित्ताणं दन्वाणं विनसर-
णायाए अचित्ताणं दन्वाणं विगोयणयाए विणओणयाए
गायल्लहीए चक्खुप्फासे अंजलिपग्गहेणं मणसो एगत्ती-
भावकरणेणं जेणव समणे भगवं महावीरे तेणव उवागच्छइ
उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं तिवसुत्तो आदाहिणं
पयाहिणं करेइ करेइत्ता वंदइ एमंसइ वदिता एमंसिता
उत्सजदत्तं माहणं पुरओ व कट्टुडिया चेव सपरिवारा सु-
स्समाणी एमंसमाणी अजिसुहा विणएणं पंजलिउभा
पञ्जुवासइ ॥

(सचित्ताणं दन्वाणं विओत्तरणायाएत्ति) पुण्यताम्बूलादि-
द्रव्याणां व्युत्सर्जनतया त्यागेत्यर्थः (अचित्ताणं दन्वाणं
अविमोयणायाएत्ति) ब्रह्मार्थनामत्यागेत्यर्थः (मणसो एग-

चीभावकरणेणंति) अनेकस्य सत एकतालक्षणाभाषकरणेन
(ठियाचेवस्ति) उद्धेस्थानस्थितैव अनुपविष्टेत्यर्थः ।

तए एं सा देवाणंदामाहणी अगयपएहया पण्यपहो-
यणा संवरियवलियवाहा कंचुकयपरिविक्ताया धाराह-
तकदंवपुप्फगं पिव समुत्ससियरोमकुवा समणं भगवं म-
हावीरं अणिमिसाए दिट्ठाए दहमाणी २ चिट्ठइ जंतेति ?
जगवं गोयमे समणं जगवं महावीरं वंदइ एमंसइ वदिता
एमंसिता एवं वयासी किं एं जंते ? एसा देवाणंदामा-
हणी आगयपएहया तं चेव जाव रोमकुवा देवाणुप्पिण
अणिमिसाए दिट्ठाए देहमाणी २ चिट्ठइ गोयमादिसमणे
भगवं महावीरे जगवं गोयमे एवं वयासी एवं खलु गो-
यमा ! देवाणंदामाहणी मम अम्मगा अहं एं देवाणंदामा-
हणीए अचए तए एं सा देवाणंदामाहणी तेणं पुच्च-
पुत्तसिणेहाणुरागेणं आगयपएहया जाव समुत्ससियरोम-
कुवा मम अणिमिसाए दिट्ठाए देहमाणी २ चिट्ठइ तए एं
समणे जगवं महावीरे उत्सजदत्तस्स माहणस्स देवाणंदामा-
हणीए तीसयं महइ महाहियाए इसिपरिसाए जाव
परिसापकिगया तए एं से उत्सजदत्ते माहणे समणस्स ज-
गवओ पबोरुहस्स अंतियं धम्मं सोच्चा णिसम्म दट्ठुट्ठे
उचाए उट्ठे उट्ठेत्ता समणं जगवं महावीरं तिवसुत्तो जाव
एमंसिता एवं वयासी एयमेयं जंते ! तदमेयं भंते !
जहा खंदओ जाव से जहे यं तुव्वे वदह तिकहु
उत्तरपुरच्छिमं दिदीजाणं अवक्कमइ अवक्कमइत्ता सयमेव
आजरणमल्लालंकारं उमुयइ उमुयइत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं
होयं करेइ करेइत्ता जेणव समणे जगवं महावीरे तेणव
उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं ति-
वसुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव एमंसिता एवं वया-
सी अहित्तेणं जंते ! होए पत्तिचेणं जंते ! होए जराए मं-
रणेण य एवं एएणं कमेणं जहा खंदओ तद्वेव पच्चइए जाव
सामास्यमाइयाइ एकारस अंगाइ अट्ठिज्जइ जाव बहूहिं
चउत्तयच्छट्ठमदम जाव विचिचेहिं तवोक्कमेहिं अप्पाणं,
जावेमाणे बहूहिं वासाइ सामणपरियाणं पाउल्लइ पाउल्लइ-
त्ता मासियाए संवेहणाए अत्ताणं ऊसेइ कूसित्ता सट्ठि-
जत्ताइ अणसणाइ वेदेइ वेदेइत्ता जस्स ट्ठाए कीरइ नग्ग-
जावे जाव तमट्ठं आराहेत्ता जाव सव्वउक्कणपट्ठीणे तए एं
सा देवाणंदामाहणी समणस्स जगवओ महावीरस्स अं-
तिए धम्मं सोच्चा णिसम्म दट्ठुट्ठा ममणं भगवं महावीरं
तिवसुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव एमंसिता एवं वयासी
एयमेयं जंते ! तदमेयं भंते ! एवं जहा उत्सजदत्तो तद्वेव
जाव धम्मयाइक्खइ तए एं समणे जगवं महावीरे देवाणंदामा-
हणीए सयमेव पच्चावेइ पच्चावेइत्ता सयमेव अज्जंदाणाए

मातृ इदमुक्तं भवति अवसर्पिण्यादौ महाकाले प्रथमतः प्रव-
र्तमाने सर्वेऽपि तद्वान्तरमूताः काष्ठविशेषाः प्रथमत एव यु-
गपद प्रवर्तन्ते तदनु स्वस्वप्रमाणसमाप्तौ समाप्नुवन्ति तथैव
पुनः प्रवर्तन्ते पुनः परिसमाप्नुवन्ति यावन्महाकाष्ठपरिरुमाप्ति-
रिति । यद्यपि ग्रन्थान्तरे ऋतोरुपादादित्वेन कथनादुत्सापि-
ण्याच्च धावणादित्वे अस्य प्रथमसमयो न संगच्छते ऋत्व-
कस्य गतत्वात् तथापि प्राबुद्ध धावणादिर्वर्षापात्रोपयुजादिः
शरत्मागंशीर्षादिहेमन्तो माघादिवसन्तद्वैशाखिर्षो ज्येष्ठादि-
मंगलवृत्तिवचनात् धावणादित्वपक्षाभयनेन समाधेयमिति
न दोषः । किंचेदं सुवंगमोदग्रन्थान्तरे च व्यक्तानुपबन्धमानभा-
षायां कृतेनान्यथाप्यागमाविरोधेन मध्यस्थैरेवमुक्तैः परिज्ञावनी-
यमिति । अथाव काष्ठस्वरूपं पृच्छति "तीक्ष्णमित्यादि" सर्वे सु-
गमं नवरं दुग्धमनुप्यमायाः अवसर्पिण्याष्टारकस्य चैष्टको चर्षको
वेतव्यः प्रापणीयस्त्वन्मानत्वात्स्याः गतः उत्सापिण्याः प्रथमोऽरः
अथ द्वितीयारकस्वरूपं वर्णयति ।

तीक्ष्णं स माप एकवीसाप वाससहस्रेर्हि काष्ठे बीड-
कैरेऽप्येतेर्हि वषट्पञ्चवेर्हि जाव अणंतगुणपरिवुष्टीए परि-
वुष्टेभाए परिवुष्टेभाए एतथ एं दूतमा एणं समा काष्ठे
पविनजिस्सइ सपणजसो ॥

तीक्ष्णमित्यादि सर्वं सुगमं नवरमुत्सापिण्याद्वितीयारक इत्यर्थः
अथावसर्पिण्यादुप्यमातोऽस्या विशेषमाह ।

तेषां काले एं तेषां समप णं पुक्खलसंवट्टए एणं महामेहे
पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमिचे आयामेणं तदणुरुवं च
एं विक्खलसंवट्टेणं तए एं से पुक्खले संवट्टए महामेहे
खिप्पामेव पणणतणाइस्सइ खिप्पामेव पणणतणाइत्ता खि-
प्पामेव पविज्जुआइस्सइ खिप्पामेव पविज्जुआइत्ता खि-
प्पामेव जुगमुससमुट्ठिप्पमाणमिचाहिं धाराहिं उधमेधं सत्त-
रत्तं वासं वासिस्सइ जे एं जरहस्स वासचूमिजागं इंगाज्ज-
भूजं मुंमुज्जुअं छारीअचूवं तत्तकवेदुगुज्जुअं तत्तसप-
जोइभूतं खिप्पाविस्सइ तंसि च एं पुक्खलसंवट्टेणं
महामेहेसि सत्तरत्तं खिचित्तंसि समाणंसि एतथ एं खी-
रमेहे एणं महामेहे पाउब्भविस्सइ जरहप्पमाणमेचे आया-
मेणं तदणुरुवं च एं विक्खलसंवट्टेणं तए एं से खीरमेह-
एणं महामेहे खिप्पामेव पणणतणाइस्सइ जाव खिप्पामेव
जुगमुससमुट्ठि जाव सत्तरत्तं वासं वासिस्सइ । जे एं जर-
हवाससस चूमीए वणं गंधं रत्तं फासं च जणइस्सइ तंसि
च एं खीरमेहेसि सत्तरत्तं खिचित्तंसि समाणंसि इत्यणं धय-
मेहे एणं महामेहे पाउब्भविस्सइ । भरहप्पमाणमेचे आ-
यामेणं तदणुरुवं च एं विक्खलसंवट्टेणं तए एं सेधमेहे-
महामेहे खिप्पामेव पणणतणाइस्सइ जाव वासं वासिस्सइ ।
जे एं जरहस्स वाससस चूमीए सिण्हेह भावं जणइस्सइ तंसि
च एं धयमेहेसि सत्तरत्तं खिचित्तंसि समाणंसि एतथ एं
अयमेहे एणं महामेहे पाउब्भविस्सइ जरहप्पमाणमिचे
आयामेणं जाव वासं वासिस्सइ भरहे वासे रुक्खगुच्छगु-

म्भययवद्वितणपव्वयहरितगओसहिपवात्तं कुरमाईए तस्स
वणप्फइकाइए जणइस्सइ तंसि च एं अमयमेहेसि सत्तरत्तं
खिचित्तंसि समाणंसि एतथ एं रसमेहे एणं महामेहे
पाउब्भविस्सइ । जरहप्पमाणमिचे आयामेणं जाव वासं-
वासिस्सइ जे एं तंसि वहुणं रुक्खगुच्छगुम्भययवद्वितणप-
व्वयहरितओसहिपवात्तं कुरमादीणं तिक्ककुअकसायअं-
विज्जमहुरे पंचविहे रसविसेसे जणइस्सइ तए एं भरहे वासे
जविस्सइ परूदरुक्खगुच्छगुम्भलयावद्वीतणपव्वयहरितअ-
ओसहिए उपाचिअतयपत्तपवात्तं कुरपुप्फफजसमुइए मुहोव-
भोगे आविभविस्सइ ।

'ते णमित्यादि' तस्मिन् काष्ठे उत्सापिण्यां द्वितीयारकद्वये
तस्मिन् समये तस्यैव प्रथमसमये पुष्कलं सर्वमनुजानुनावरूपं
नरतचूरीद्वयदाहिकं प्रशस्तोदकेन संयचयति नाशयतीति
पुष्कलसंवर्तकः स च पर्यन्त्यप्रभृतिमेघत्रयापेक्षया महान् मेघो
दशवर्षसहस्रावधि एकेन वर्षेण भूमेर्भायकत्वात् मदामेघः
प्रादुर्भवति प्रकटीभवति नरतकप्रमाणेन साधिकांस्त-
त्तिचतुःशताधिकचतुर्दशयोजनसहस्ररूपेण मात्रा प्रमाणं यस्य
स तथा । केनायामेन दीर्घनाथेन । अयं जावः पूर्वसमुद्रादारभ्य
पश्चिमसमुद्रं यावत् यार्द्वकं व्याप्तं भविष्यतीत्यर्थः तदनु रूपं
तस्य नरतकस्याऽनुरूपः सदृशः स्ये न तिस्र्यत्ययः प्राकृत-
त्वान् क्रियाविशेषणं वा केनेत्याह विष्कम्भवाहल्येन अथ समा-
हारद्वयशब्देकवद्भावः कोऽर्थः यावान् व्याप्तो नरतकस्य इ-
पुत्स्येन पञ्चशतयोजनानि पर्वशततिर्यञ्जनानि पद्फाला योजन-
कोनविंशतिजागरूपास्तदतिरिक्त्वा नेतु अनियततया तथाऽस्या-
पि विष्कम्भः बाहल्यं तु यावता जलनारेण यावद्वगादनरतः
अतस्तन्मिमाड्दृश्य तापः उपशाम्यते तावज्जलनिष्पन्नमेव
ग्राह्यमिति । अथ स प्रादुर्भूतः सन् यत्करिष्यति तदाह "तपण-
मित्यादि" ततश्च स पुष्कलसंवर्तकमेघः क्षिप्रमेवाध्रमकाल एव
'पतणनणाइस्सत्ति' अनुकरणवचनमेतत् प्रकर्षेण स्तनितं
करिष्यति गच्छिष्यतीत्यर्थः । तथा च कृत्वा 'पविज्जुआइस्सत्ति'
प्रकर्षेण विद्युत्तं करिष्यति तथा च कृत्वा क्षिप्रमेव युगं रथावय-
वविशेषः मुसञ्जं प्रतीतं मुष्टिः पिष्टिताद्भुजिकः पाणिः येषां यत्
प्रमाणमायामबाहल्यादिनिस्तेन मात्रा यासां तानिः इयता प्रमा-
णेन दीर्घाजिः स्युलानिरित्यर्थः धाराजिः ओधेन सामान्येन सर्वत्र
निर्विशेषेण मेघो यत्र तं तथाविधं सप्ताहोरात्रात् वर्षं धर्षि-
ष्यति वर्षां करिष्यतीत्यर्थः । जे णमिति पूर्वयत् नरतस्य वर्षस्य
क्षेत्रस्य चुमिभागमङ्गारतनं मुमुज्जुतं क्षारिकनृतं तत्तकवेदु-
कनृतं तत्तसनज्योतिर्जुतं निर्वापयिष्यति स पुष्करसंवर्तको महा-
मेघः । अथ द्वितीयमेघवचनमाह । तंसि च णमित्यादि तस्मिन्
चशब्दो वाक्यान्तरप्रारम्भार्थः पुष्कलसंवर्तकं महामेघं सप्तरात्रं
यावन्निपन्तिने सति निर्भरं वृष्टं सति । अग्रान्तरे क्षीरमेघो नाम महा-
मेघः प्रादुर्भवति केन जरेत्यादि प्राच्यत् । अथ स प्रादुर्भ-
वन् किं करिष्यतीत्याह 'तपणमित्यादि' अथ वासिस्सइ पर्यन्तं
प्राच्यत् यो मेघो नरतस्य वर्षस्य चुम्या चर्ष गन्धं रत्तं स्पृश
च जनयिष्यति । अथ यर्णादयः युता एव प्रागाः येन्यो लोको-
ऽनुकूलं वेद्यतं अशुनयणादयः प्राक्कालानुनाये जनिता यन्तं
एवेति ननु यदि शुभयर्णादीन् जनयति तदा तरुपयादिषु नीक्षो
यस्यो जम्बूकादिषु रुपाः मर्ग्यादिषु कटुफो रमः पा-

योगकारकः पूर्ववत् । दुर्मेधा अपि यः सलब्धिकः परिपक्व-
भ्याः परिणामको विनोतः अम्युत्थानादिविनययोगतः आचा-
र्यवर्णवादी गुरुणां गुणोत्कीर्तनकारी अनुकूलः आचार्याणाम-
भ्येषां वा पूज्यानां वैद्यावृत्त्यादिना हितकारी धर्मे तपःसंय-
मायुक्ते चारित्रधर्मे आदिकः श्रद्धावान् पताहश एवंविधगु-
णोपेतो महामागः शिष्यः उत्सारं कर्तुमर्हति उत्सारकल्पस्य
योग्यो भवतीत्यर्थः ।

अनीदृशानुत्सारयितुः प्रायश्चित्तमाह ।

अणुनिगमयाद्याणं, उत्सारितस्स चउगुरु होंति ।

उगहणमि वि गुरुणा, कालमसज्जाप वक्खवे ॥

आदेशद्वयेनापि ये गुणा उक्तास्ताद्विपरीता ये अनभिगतादय-
स्तथा अनभिगतः अप्रतिबद्धः असंविन्नः अलब्धिकः अनय-
सिन्धुः अमर्यादोभेधावी अप्रतियोद्धा अयोगकारकः अपरिणतः
अविनीतः आचार्यावर्णवादी अनुकूलः अधर्मश्रद्धाहूः एतेपा-
नुत्सारयतः उत्सारकल्पं कुर्वतः आचार्यस्य प्रत्येकं चतुर्गुण-
प्रायश्चित्तम् । (उगहणमि वि गुरुणां) सूत्रमर्थं वा भगि-
त्येवावृत्त्यादीत्यवग्रहणः नन्यादिच्योऽ नद् इति कर्तव्यमद्वय-
यः प्रधानमेधावीत्यर्थः । तस्य यदि निष्कारणमुत्सारयति तदापि
चत्वारो गुरुकाः । अथ किमर्थं मेधाविनो नोत्सारयन्ते उच्यते
यतोऽसौ प्रज्ञावत्त्वादेवानुपूर्वैव पाठ्यमानो भगित्वेयं विचक्षि-
तमुत्सारणीयं श्रुतं प्राप्स्यति ततः को नाम तस्योत्सारकल्पकर-
णोऽप्यधिको गुणः । अथवा (उगहणमि वि चि) यस्याचारा-
न्वर्गवत्त्वैराण्यनन्योपक्रमणमितिमुत्सारयते तस्य यद्यप्यु-
त्सारकल्पसमाकलेभ्यः सर्वमपि सूत्रमर्थं वा अवष्टङ्गाति अपिश-
द्वात्मन्येवप्रस्तया यद्यपि नावगृह्णाति तथाप्यवग्रहणे अनवग्रहणे
चाऽऽहोऽस्याप्याधिकं व्याक्षेपद्वयं न कर्तव्यः यदि करोति तदा
चत्वारो गुरुकाः । पतञ्जलाकालादिकमुपरिष्ठाद्भवयिष्यते । अ-
थवा (उगहणमि वि गुरुणां) अन्यथा व्याख्यायते योऽवग्र-
हणे समर्थः उत्तममेधावी अपिशब्दः संभावनायां किं संजा-
यति यावन्मात्रं सूत्रं तस्योद्दिश्यते तावद्दशोपपन्न्येन युक्तम-
वष्टङ्गाति यो वा वैरस्वामिवत् पदानुसारिप्रतिभो भूयस्तरमप्य-
नुसरति तस्योत्सारणीयम् । अथ नोत्सारयति तदा चतुर्गुरुकाः
तत्रापि यावदुत्सारकल्पः क्रियते तावद्कादोऽस्याप्याधिकं व्या-
क्षेपश्च न कर्तव्यः यदि करोति तदापि चतुर्गुरुकाः ।
अयोत्सारकल्पकरणे यत् प्राक् कारणं संन्यासिकीकृतं तद्-
शोयति ॥

गच्छो अ अलद्धीओ, ओमाणं वेव अणहिसहाय ।

गिह्णो उ मंघम्म, सुद्धं व गवेसए उवहिं ॥

कस्याप्याचार्यस्य गच्छः सर्वोऽपि यत्प्राप्तश्रमयोत्पादने अल-
ब्धिकः तत्र च क्षेत्रे स्वपक्वतः परपक्वतो वा अवमानं विद्यते न
अ साधवोऽप्यसिहाः शीतादिपरीपहाद् सांढुमसमयोः गृह-
स्थाश्च मन्त्रधर्माणः तुच्छधर्मश्रद्धाः अग्रहापिताः सन्तो न य-
स्यादि प्रयच्छति सुद्धं चोपधि साधवो गवेसपेयुरिति जगवता-
मुपदेशः स च दुर्बलत्वात् यादृशेन साधुना न व्रज्यते अत ईदृशो
कार्यं लब्धिवाद् दुर्मेधा अयुत्सारकल्पं कृत्वा वक्ष्येणाययनमुद्दि-
श्य कल्पिकः क्रियते ततश्च कल्पिकीकृतः सन्न किं करोति इत्याह ।
हिंस्र गीयसहाओ, सन्नद्धिओ उवहणंति स लब्धिं ।
तो एकओ वि हिंस्र, आयुत्सारियमुत्तयो ॥
गीतसहायो गीनार्थसाधुमहितो वत्सायुत्पादनार्थं दिशमता-

म् । अथ गीतार्थास्तस्य लब्धिमुपपन्नति तत एककोऽप्यसहायोऽ
प्याचारोत्सारितसूत्रार्थः आचारान्तर्गतसर्वधर्मादिस्वाधर्म-
त्सारकल्पकरणेन प्रादितः सन्न हिण्कृतः । ननु च किं कोऽपि
कस्यापि ज्ञानान्तरायकमङ्गयोपशमसमुत्थां लब्धिमुपहन्ति ये-
नैवमुच्यते ते गीतार्थास्तस्योपलब्धिमुपपन्नति इत्यत आह ॥

निकखं विहतणवइल-अजागपेज्जो अहिं तहिं न पदे ।

उगविगमाइभेदे, पइ तहिं तत्य सो नत्थि ॥

“ कोह किर परं यस्सईमो सत्तो अरुयि पयसो, तत्थ य एगो
रत्तपटो निम्मग्गसिरसेहरो पंचएद वि सयाणं पुण्णि उयहणइ
सो असत्तो तपटाय पारसो दूरे अ अम्मपइलत्तं यासइ तसि
उयसिं न परइ ते दुहा तिष्ठा इयरो रत्तपटो पुत्तिण्णो णं मज्जे
मोसिओ सव्वत्थ परइ अत्थ ता तत्थ न परइ जाप नित्थेमिओ
एकओ जाथो जत्थ सो तत्थ परइ एवं एयारिसा परस्स पुत्ते
उयहणंति ” अथ गायाङ्कारार्थः भिक्षुरेकः साधेन सार्धं विदम-
भ्यानं प्रविष्ट इति शेषः । ततस्तृण्णया सार्धः प्रारब्धः धार्दं
च धर्षितुमारब्धं यत्र येषां मध्ये सोऽमागधेयो यो जिपुस्तत्र धर्षं
न पतति ततो द्विकप्रिकादिना द्विधा त्रिधादिना प्रफारणं सार्ध-
स्य भेदः कृतस्तास्मिन्ध कृते यत्र स भिक्षुर्नास्ति तत्र सार्धं धर्षं
पतति तस्योपरि न पततीत्यर्थं दृष्टान्तः । अथायोंपनयः यथा
स भिक्षुः पञ्चविंशतिकस्यापि सार्धस्य पुण्यान्युपहतयानेवम-
न्येऽप्येवंविधाः परेषां लब्धिमतामपि स्वस्यैकमङ्गयोपशमसमु-
त्थां लब्धिमुपपन्नति ।

अपासो कथं च यत्प्राप्युत्पादयतीत्युच्यते ॥

निकखं वा वि अमंतो, विइआ पदमा य अहव सव्वामु ।

सहिओ व असहिओ वा, उप्पापवायजावे वा ॥

निक्रामद्वयं यत्प्राप्युत्पादयति यादृशो यदयमाणपक्षापेक्षायां
विभाषायामपिशब्दः संभावनायां संभाव्यते । अयमपि प्रकारः
इति । अथ न दापनोति गुणपन्नं भिक्षामप्यटितुं यत्प्राप्युत्पाद-
यितुं व्यतिक्रामति या चेत् । नैकस्य यत्प्राप्युत्पादयतः । भिक्षां
चाऽट्टिने प्राप्यन्ते यत्प्राणीत्यादिना कारणेन द्वितीयायां पौट-
प्यामनुयोगग्रहणं हापयित्वा यत्प्राप्युत्पादयेत् । अथ तदा न
समते यही या हिरिः कर्तव्या ततः प्रथमायामप्युत्पादयेत् ।
अथ यद्वा गृहस्था द्रष्टव्या महता च फटेन ते धर्मां प्राप्नन्ते
ततः द्वयोरीयं पौरुष्योः सार्धं या पौरुषीषु पर्यटति । यत्परे गी-
तार्थास्तस्य लब्धिं नोपपन्नति तदा स तेः सहितोऽप्युत्पादयेत् य-
त्प्राणि प्रभावयेत् दानधर्मं गृहीतां पुत्रो यथा ईदृशः साधुनां
धर्मो न कल्पतेऽमीनां भगवतामुज्ज्वलात्पादनेनणादीपदुष्टं पि-
एरुत्थावावत्प्राप्यचतुष्टये गृहीतुं तदमीनां यत्प्राप्युत्पादयेत् य-
मानो महती कर्मनिजरेत्यादि । अथ ते गीतार्थास्तस्य लब्धि-
मुपहन्त्युत्ततस्तैरसहितोऽप्येकाको उत्पादयितुं वा प्रभावयितुं
वा प्रभुर्न कश्चिदोपः । इत्थं तावद्दृष्टान्तीनां कल्पिको भयानिनि
कृत्वा यथा आचारः उत्सारयेन तथा प्रतिपादितम् ।

अथ दृष्ट्यादी येन कारणेनोत्सारयते तत्रतिपाद्यनि ।

काशियमुत्पाणुओगम्मि, गंटियाणं समोयरण्हं ॥

उत्सारिणि मुविहिया, भूयवायं न अन्नं ॥

इदं यो धर्मकयास्त्रिसंयमः परमचारि स्वल्पपर्यायत्यात दृष्टि-
याद् पञ्चमुपपन्नस्तस्य काशिकपुनानुपेगेन धर्मकयां कुञ्जो-
स्य गमिकाः कुञ्जकर्त्तव्यंकरगमिकादयो दृष्ट्यादन्तर्गता

उत्सारकप्य

उपयुज्यन्त इति तासां गणिकानां कालिकश्रुतानुयोगे समव-
तारणहेतोरुद्देशसमुद्देशादिविधिना न कल्पते तासामध्ययना-
दिकमिति कृत्वा सुविहिताः शोभनविहितानुष्ठाना आचार्या भूत-
वाद् दृष्टिवादमुत्सारयन्ति सान्येव वाचको भूयादित्यादिना
कारणेन । अथ “काव्यमसज्जायवक्खवेत्ति” यत्प्राक् पदत्रयमुक्तं
तत्राद्यं पदद्वयं तावद्विवृणोति ।

सज्जायमसज्जाए, सुज्जासुज्जे व उद्दिसे काले ।

दो दो अ अणोएसुं, एसुं तू अन्तिमं एकं ॥

एगंतरमायं विल-विगईए रक्खियं पि वज्जोत्ति ।

जावइअ य अहिज्जइ, तावइअं उद्दिसे केइ ॥

तस्यात्सारकल्पे क्रियमाणे स्वाध्यायिके अस्वाध्यायिके वा श्रुते
अश्रुते वा काले विवक्षितश्रुतमुद्दिशेत् सर्वं वाक्यं सावधारणं
भवतीति न्यायादुद्दिशेदेव न व्याघातं कुर्यात् । केन विधिनेत्य-
त आह (दो दो अ अणोएसुंति) ओजःशब्देन विषयमुच्यते
तच्चिह्नरीतः अजोः समा द्विचतुःपदादय उद्देशका यत्राध्ययने
तत्रानोजस्सु उद्देशकेषु दिने दिने द्वौ द्वौ उद्देशकादुद्दिशेत् । क-
थमिति चेदुच्यते प्रथमायां पौरुष्यां प्रथममुद्देशकमुद्दिश्य च
चितीय उद्दिश्यते चितीयमुजयोरप्युद्देशकयास्तस्यानुयोगो दी-
यते ततश्चरमपौरुष्यां प्रथममुद्देशकमनुज्ञाय द्वितीयोद्देशकः स-
मुद्दिश्यतेऽनुज्ञायते चेति चूर्णिलिखिता सामाचारी । तथा (ओ-
जस्सत्ति) पञ्चसप्तादिसंख्याकेषु विषमेषु उद्देशकमेकमेवोद्दिशेत् ।
यथा शक्यपरिज्ञापयने तथाहि तत्र सप्तोद्देशकास्तेषु च त्रिजने-
र्दिवसैः सप्तोद्देशकानुद्दिश्य चतुर्थे दिवसे एक एवावशिष्यमाण-
सप्तम उद्देशक उद्दिश्यते स च प्रथमपौरुष्यामुद्दिश्य चरमायाम-
नुज्ञायते तथैकान्तरमेकदिवसान्तरितमाचाम्बमसौ करोति ए-
कस्मिन् दिवसे आचारम्बमपरस्मिन् निर्विकृतिकं करोतीति भावः ।
तथा विद्वत्पुत्रं रक्षितमपि खराण्डतमप्यसौ वजंयति केचित्पुन-
राचार्या ध्रुवते यावत् यत्परिमाणं श्रुतमसावधीते तावदुद्दिशेत्
यदि मेधावितया द्वे त्रीणि चत्वारि भूरितराणि वा अध्ययना-
न्यागमयति ततस्तानि सर्वाण्युद्दिश्यन्तं न कश्चिद्दोष इति
भावः । व्याख्यातं “ काव्यमसज्जायति ” पदद्वयम् ।

अथ “अवक्खेवेति” पदं विवृण्वन्नाह ।

आहारे उवकरणे, पमिलेहणलेवखित्तपडिलेहो ।

अप्पाहारो परिहा-रगो अ जह अप्पनिहो अ ॥

तस्योत्सारकल्पे कर्तुमारब्धे आहारग्रहणे उपकरणस्य प्रत्यु-
पेक्षणे लेपग्रहणे क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थां च व्याक्षेपो न कर्तव्यः । अ-
वपाहारश्च यथा स भवति तथा कार्यं परिहारः संज्ञा एककायि-
की तयोः स्वल्पता अवपाहारतो जघति यथा वाऽस्तावदपनिहो
भवति तत्कर्तव्यमित्येषा संग्रहगणा ॥

अथैनामेव प्रतिपदं विवृणोति ।

हिंभावंति न वा एं, अहवा अन्नइया न सो अरुइ ।

एहिंति वसे उवहिं, पेहेई व सो अन्नोसि ॥

णमिति । तमुत्सारकल्पिकमाचार्या भिक्षां न हिंदापयन्ति
वाशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् संस्तरणे सतीति छष्ट्यं यदि
पुनरसंस्तरणं तदा ‘अहवेति’ संस्तरणस्य प्रकारान्तरता-
द्योतकः अन्यार्थमन्येषामाचार्यग्लानबालवृद्धादीनामर्थाय ना-
सानुत्सारकल्पिकः पर्यटति यावन्मात्रमाहारमात्मना भुङ्के
तावन्मात्रमेवानयतीत्यर्थः । तथा प्रेक्षन्ते वा प्रत्युपेक्षन्ते स

तस्योत्सारकल्पिकस्योपधि विशेषसाधवः स वा उत्सारक-
ल्पिको नान्येषामाचार्यक्षपकादीनामुपधिं प्रत्युपेक्षते सर्वत्र
मा भूद्ध्ययनव्याघात इति योज्यम् ।

एमेव लेवगहणं, लिंपइ वा अप्पणो न अन्नस्स ।

खेत्तं व न पेहावे, न याचिते सोवहिं पेहे ॥

एवमेव लेपग्रहणमुपलक्षणात्वात् लेपनमपि पात्रस्य तस्य
निमित्तमन्यैः साधुभिः कर्तव्यम् । अथ शेषसाधवः कुतोऽपि
हेतोरक्षणास्ततः स आत्मन एव पात्राणि लिम्पति ना-
न्यस्य साधोः । क्षेत्रं च तं न प्रेक्षापयेत् क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं तं
न प्रहिणुयादित्यर्थः । न चाप्यसानुत्सारकल्पिकस्तेषां क्षेत्रप्र-
त्युपेक्षकाणामुपधिं प्रत्युपेक्षते ।

दिति पण.याहारं, न य बहुगं मा हु जग्गतो जिणं ।

मोआइ निम्भगेसुं, बहुसो मा होज पल्लिमथो ॥

प्रणीतं स्निग्धमधुरमाहारं परमाणं शर्करादिकं तस्य गुरवः
प्रयच्छन्ति सुखेनैवाहर्निशमपि दृष्टिवादादिसूत्रार्थान् प्रेक्षानि-
मित्तमिति भावः । तमपि प्रणीतं न च नैव बहुकं किं तु स्वल्पं
कुत इत्याह मा भूसूत्रार्थनिमित्तं रज्ज्यामपि जाग्रतोऽजीर्ण-
मिति रूक्षाहारभोजिनश्च बहुशो चारान्मोकादिनिसंगेषु अश्र-
वणसंज्ञादिकव्युत्संगेषु विधीयमानेषु परिमन्थः सूत्रार्थव्या-
घातो मा भूदिति कृत्वा प्रणीतं दीयते । अल्पा च निद्रा स्व-
ल्पप्रणीताहारभोजिनो भवतोऽल्पनिद्राद्वारमपि व्याख्यान-
मवसातव्यम् । इत्थमुत्सारकल्पे समापिते सति विवक्षितं
वस्त्रोत्पादनादिकार्यं पूर्वोक्तविधिना कार्यते तदेवं व्याख्यात-
मानुपेक्षिकमुत्सारकल्पिकद्वारम् । वृ० १ उ० ।

उत्सारग-उत्सारक-पुं० । उत्सारकल्पाहं, वृ० १ उ० ।

(तल्लक्षणमुत्सारकप्यशब्देऽनन्तरमेव दर्शितम्) चारपाहे,
हेम० तेन हि प्रत्युद्धारतो जना दूरीक्रियन्ते इति तस्य तथात्वम्
अपसारके, वाच० ॥

उत्सारण-उत्सारण-न० उद्-सृ-णिच् । व्युद् । दूरीकरणे स्था-
नान्तरनयने, अपसारके, चालने, वाच० । उत्सारकल्पकरणे,
“ अरिहइ उत्सारणं काउं ” वृ० १ उ० ।

उत्सारित-उत्सारयत्-त्रि० उत्सारकल्पं कुर्वति, वृ० १ उ० ।

उत्सारिय-उत्सारित-त्रि० उद्-सृ-णिच्-क्त-दूरीकृते चालि-
ने, वाच० । पातिते, “ सहसा उत्सारिओ य नावाए ” संथा०

उत्सास-उच्छ्वास-पुं० ऊर्ध्वं प्रवहः श्वासः उच्छ्वासः । आव०

५ अ० । उच्छ्वासने, प्रश्न० १ श्रु० १ अ० । “ समयं उत्सासनी-

सासो ” । प्रज्ञा० १ पद । प्रज्ञापनासप्तमोच्छ्वासपदोक्तवक्तव्यता

ऽऽन शब्दे उक्ता) (समोच्छ्वासनिश्श्वासप्रश्नः समशब्दे)

उत्सासग-उच्छ्वासक-पुं० उच्छ्वासन्तीत्युच्छ्वासकाः । उच्छ्वा-

सपर्याप्तपर्याप्तकेषु नैरयिकादिवैमानिकान्तेषु जीवेषु, स्था० १

वा० १ उ० । उच्छ्वासयति वर्क्यतीति उच्छ्वासः स एवोच्छ्वासकः

जीवितादेवर्कके, “ जीविउत्साए ” । जीवितोच्छ्वासकः

जीवितमस्माकमुच्छ्वासयति वर्क्यतीति जीवितोच्छ्वासः स

एव जीवितोच्छ्वासकः । ज्ञा० १ अ० ॥

उत्सिओदग-उच्छिन्नोदक-त्रि० ६ व० ऊर्ध्वं वृद्धिगतजले,

‘ लवणेणं समुद्दे उत्सिओदए ’ उच्छिन्नोदकः ऊर्ध्वं वृद्धिगतजलः

साधिकषोरुशयोजनसहस्राणि । ज० ६ श० ८ उ० ॥

उद्यमयोगे जने ! मरुगे हमेजा वा उम्मुयाणज वा !
 हेता हमेज वा उम्मुयाणज वा नदा मं भे ! उद्यमयोगे
 मरुगे हमेज वा उम्मुयाणज वा नदा मं नेवनी वि
 हमेज वा उम्मुयाणज वा ! गोयमा ! हो इण्डे मण्डे
 मे वेण्डे जव नी लं नदा नेवनी हमेज वा उम्मुया-

दाति क-वा । क्वास्मृत्तिकायुके देशे, यस्मिन्नुसं वीजं न प्ररो-
हति । यत्र तृणादेरसम्भवः । आ० । प्र० । यो० ।

ऊसरण-उत्सरण-न० उद्-ख-ल्युद् । अनुत्साहोत्सन्नेत्सच्चे
८।१।१५ इति त्स परस्यादेरुत ऊत्त प्रा० । आरोहणे, “ थाण्
सरणं तत्रो समुप्ययणं ” विशेष० ।

ऊसरदेस-ऊपरदेश-पुं० ऊपरविभागे, आ० ॥

ऊसल-उल्लस-उद्-लस्-धा० उल्लासे, उल्लसो रूतवो सुम्न
णिह्वसपुलआश्रुज्जोह्वारोआः । ८ । ४ । २०१ । इत्युल्लसेरूत-
त्वादंशः । ऊसलश्च उल्लसश्च उल्लसति । प्रा० ॥

ऊसव-उत्सव-उद्-सु-अप् अनुत्साहोत्सन्ने त्सच्चे । ८ । १ । १४
इत्यादेरुत ऊत्तम् । प्रा० । आनन्दजनकव्यापारे, “उसवो जत्य
नत्तपाणं विसिद्धं ऊसवाविजति” नि० चू० १६३० । इदंय महा पायं
पञ्चनिययाऊसवा हुंति” उत्सवाः प्रायः प्रतिनियता वर्षमध्ये प्रति-
नियतदिवसजाविन इच्छादिमहाः । एते च भरतकाले प्रवृत्ताः “अ-
स्यथा कयाइ ऊसवे इज्जगमियाइ” आ० म० प्र० । “ऊसवेजहा पंगति
पव्यंतिवगमे आभीराणि ताणि साहूण पासे धम्मं सुणंति ताहे
देवजोगे वसंति एवं ते स अत्थधम्मे बुद्धी । अन्नया कयाइ इदं-
महे वा उन्नम्मि वा ऊसवे नगरि गयाणि जारिसा वारवती तत्य-
द्वोगं पेच्चंति मंभियपसाहियसुगंधविचित्तेनवत्थं ताणि तं दट्टूण
भणंति । एस देवजोगो जो सो तथा साहूहिं वज्जितो पत्ताहे जइ
वच्चमो तो सुंदरतरं करेमो जेण अम्ह वि देवजोगे उववज्जामो ।
ताहे ताणि गंतूण साहूण साहिंनि जो तुम्हेहिं अम्हं कहितो
देवजोगो सो पच्चक्खो अम्हेहिं दिट्ठो । साहू जणंति न तारिसो
देवजोगो अतो अस्सरिसो अणंतगुणो ततो ताणि अब्जहियजा-
यविम्हयाणि पव्वइयाणि । एवं ऊसवेण सामायज्जो । आ० म०
द्वि० । (पार्श्वस्थानामुत्सवा अन्यत्र)

ऊसववज्ज-उत्सववज्ज-न० उत्सववाजावे, “ ऊसववज्जकयाइ
वि, लहुओ वहुया अन्निकखगहणम्मि ” व्य० १ उ० ॥

ऊसविय-उच्छ्राय-अव्य० ऊर्ध्वस्थं कृत्वेत्यर्थे, “ तणाइ ऊस-
विय अगणिणिसिरंति ” तृणानि कुशेपीकादीनि पौनःपुन्येनो-
र्ध्वस्थानि कृत्वा सूत्र० २ श्रु० २ अ० ॥

उच्छ्रित-त्रि० ऊर्ध्वचूते, ज्ञा० ८ अ० । आ० म० प्र० ॥

उच्छ्रयित-त्रि० ऊर्ध्वकृते, ज्ञा० ८ अ० ॥

ऊसवियरोमकूव-उच्छ्रितरोमकूप-त्रि० उच्छ्रितानि रोमाणि
कूपेषु तदन्धेषु यस्य स तथा जातरोमाच्चे, भ० ११ श० ११ उ०
कल्प० “ ऊसवियरोमकूवा उप्पिय अणगारे णिदाए दिट्ठि ”
आ० म० द्वि० ॥

ऊससाण-उच्छ्रसन-त्रि० उच्छ्रसितं कुर्वति, “ ऊससमाणे नी-
ससमाणे वा कासमाणे वा णयमाणे वा ” आचा० २ श्रु० ॥

ऊससिय-उच्छ्रसित-न० उच्छ्रसनमुच्छ्रसितं जावे निष्ठा कप्रत्ययः ।
अनक्रश्रुतभेदे, न० । आ० म० प्र० । विशेष० । ऊर्ध्वं प्रवलं
श्वसितमुच्छ्रसितम् । ऊर्ध्वश्वासग्रहणे, “ अन्नत्थ ऊससियणं ”
अन्यत्रोच्छ्रसितात् ऊर्ध्वश्वासग्रहणात् । उत् ऊर्ध्वं प्रवलं वा
श्वसितमुच्छ्रसितमिति व्युत्पत्तेः । ध० २ अधि० । आव० ।

ऊससिर-उच्छ्रसित-त्रि० शीलार्थे तृन्-तत्स्थाने, । शीलार्थ-
र्थस्यैरः ८।२ । ४५ । इति तृन् इरादेशः । उच्छ्रसनशिले, प्रा० ।

ऊसारिय-उत्सारित-त्रि० प्रलम्बीकृते, ज्ञा० १८ अ० ।

ऊसास-ऊच्चास-पुं० उत ऊर्ध्वं श्वास उच्चासः । आ० चू०
५ अ० । अनुत्साहोत्सन्ने त्सच्चे ८।१।१४ । इति च्छपरस्य उत
ऊत्त । प्रा० । ऊर्ध्वगमनस्वभावे श्वासे, जो० १ पाहु० । अहो-
रात्रादिपूच्चासमानम् इह अहोरात्रे मासे वर्षे वर्षशते वोच्चा-
सपरिमाणमेवं पूर्वसूरिभिः संकलितम् । “एवं च सयसहस्सं,
ऊसासाणं तु तेरस सहस्सा । नउपसणमगहिया, दिवस-
निसि हौति विज्ञेया । मासचियऊसासा, लफ्खा तेतीसस-
हस्स पणनऊई । सत्त य सयाइ नाणसु, कहियाइ पुव्वसूरिहिं ।
चत्तारि उ कोडी उ, लफ्खा सत्ते व हौति नायव्वा । अडया-
लीमसहस्सा, चारिसया हौति वरिसेणं ” जीवा० ३ प्रति० ।
संख्येयावलिकात्मके काले, “ संखेज्जा आवलियाओ ऊसा-
सो ” किल पट्पञ्चाशदधिकशतद्वयोनावलिकानां तुल्यकभ-
वग्रहणं भवति तानि च सप्तदश सातिरेकाणि उच्चासनिःश्वा-
सकालः । एवञ्च सङ्ख्याताः आवलिका उच्चासकालो भवति
भ० ६ श० ७ उ० । अनु० । कर्म० (एकेन्द्रियादीनामुच्चास-
वक्तव्यता आण शब्दे उक्ता) उत्पत्तये, मरणे, “ छेदण ऊसास
अणाहियासे य ” वृ० १ उ० ।

ऊसासग-उच्चासक-पुं० उच्चासितोत्पुच्चासकः । आनपर्या-
सिपरिनिप्यन्ने, विशेष० । आ० म० द्वि० ।

ऊसासणाम-उच्चासनामन्-न० यदुदयवशादात्मन उच्चास-
निःश्वासलब्धिरुपजायते तस्मिन्नामकर्मभेदे, कर्म० । प्रव० ।
आ० । प० सं० । “ऊससणलद्धिजुत्तो, हवेइ ऊसासणामवसा”
उच्चासनामवशादुच्चासनामकर्मोदयेन उच्चासनलब्धियुक्तो
भवति उच्चासनिःश्वासलब्धितो जायते । यदुदयादुच्चासन-
लब्धिरात्मनो भवति स उच्चासनाम सर्वलब्धार्थानां क्षायोपश-
मिकत्वादौदयिकी लब्धिर्न संभवतीति चेत् नैतदस्ति वैक्रि-
याहारकलब्धार्थानामौदयिकीनामपि संभवाद्दीर्यान्तरायक्षायोप-
शमैरपि चात्र निमित्तीभवतीति सत्यप्यौदयिकत्वे क्षायोपश-
मिकव्यपदेशोऽपि न विरुध्यते । कर्म० ।

ऊसासणरोह-उच्छ्रामनिरोध-पुं० बाधमरणसाधके प्राणनि-
रोधे, व्य० १० उ० ।

ऊसासणीसास-उच्छ्रसनिःश्वास-पुं० उच्छ्रसेन सह निःश्वासः
प्राणसञ्ज्ञके काव्यभेदे, “ एगे ऊसासनीसासे एस पाणुत्ति
बुच्चइ ” भ० ६ श० ७ उ० ।

ऊसासप्पा-उच्छ्रसाप्पा-स्त्री० उच्छ्रसप्रमितकाव्यविशेषे, ज० ६
श० ७ उ० ।

ऊसासपज्जात्ति-उच्छ्रसपर्याप्ति-स्त्री० पर्याप्तिभेदे, यया पुनरु-
च्छ्रसप्रायोग्यवर्गणा दक्षिकमादायोच्छ्रासरूपतया परिणमस्याह-
म्य च मुञ्चति सा उच्छ्रसपर्याप्तिः । कर्म० ।

ऊसित्त-उत्सिक्त-न० उत्सेचनमुत्सिक्तम् जावे कः । अनु-
त्साहोत्सन्नेत्सच्चे ८ । १ । १४ । इति उत ऊत्त प्रा० । सौवीर-
स्य उत्सेचने, वृ० २ उ० । किट्टुमुत्सिक्तं ग्राह्यम् ।

अथोत्सिक्तपदं जावयति ।

समणत्थसघरपासंभे, जावन्तिय अत्तणो य मुत्तूणं ।

उट्ठो नत्थि वि कप्पो, उत्सिचणमो जयट्ठाए ॥

काञ्जिकस्य सौवीरिणीतो यन्निष्काशनं तदुत्सिक्तं तच्च प-
ञ्चधा श्रमणार्थं साधूनामर्थायेत्यर्थः । स्वगृहपतिमिश्रं २ पाष-